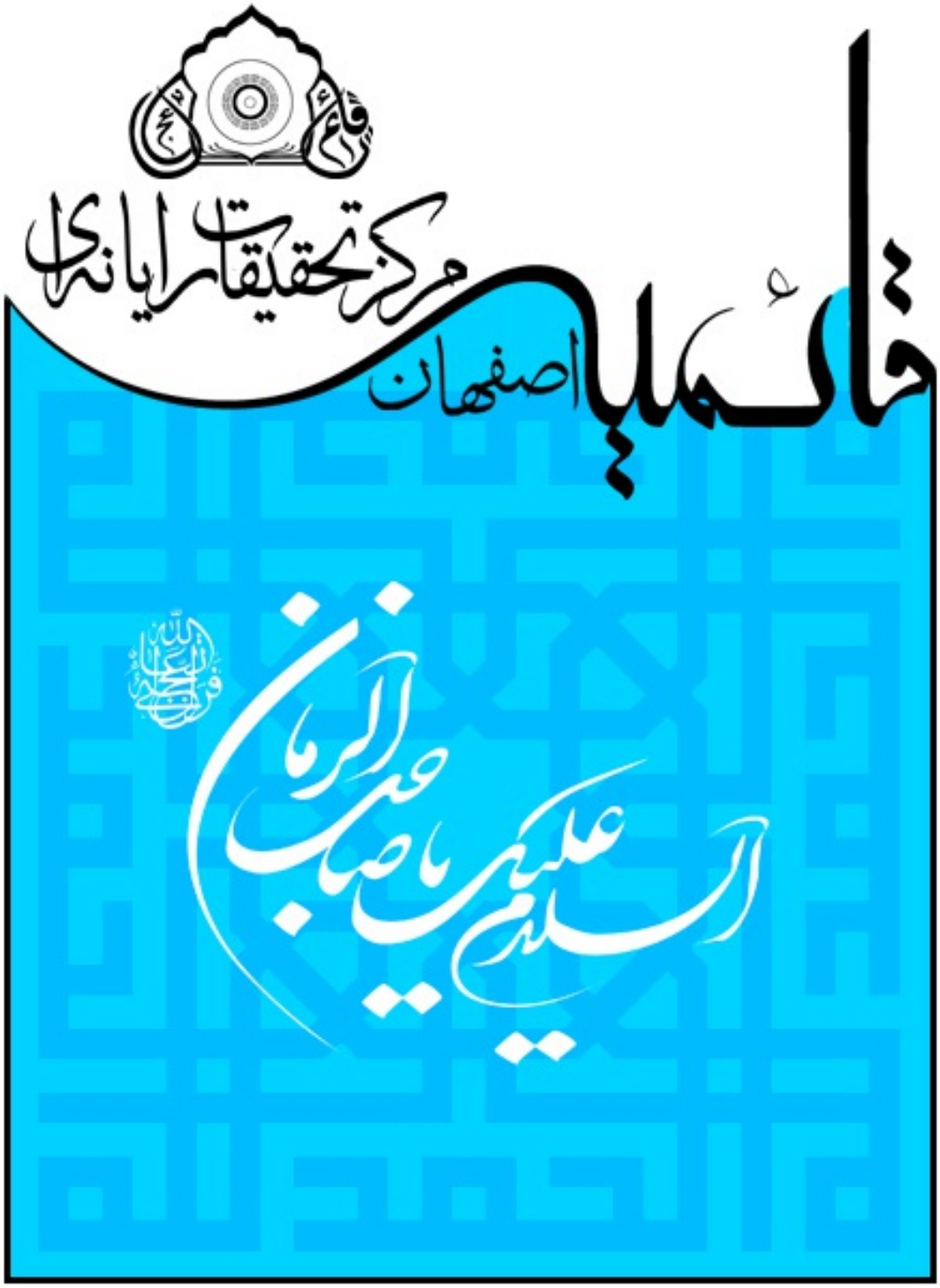

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

ترجمه

بیان السعادة

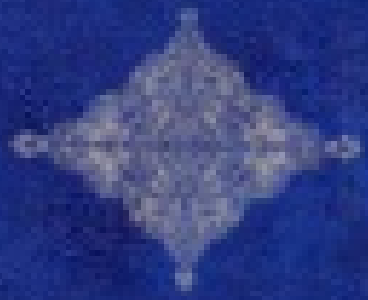

سلطان محمد گنابادی
ملقب به سلطانعلی شاه

جلد ۱۴-۱

بسم الله الرحمن الرحیم

ترجمه بیان السعادة

نویسنده:

سلطان محمد گنابادی ملقب به سلطانعلیشاه

ناشر چاپی:

بی جا

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
ترجمه بیان السعادة ----- ۲۴۵
مشخصات کتاب ----- ۲۴۵
جلد اول ----- ۲۴۶
اشاره ----- ۲۴۶
پیش گفتار ..... ص : ۷ ----- ۲۴۶
مقدّمه چاپ دوّم تفسیر ..... ص : ۴۹ ----- ۲۵۰
اشاره ----- ۲۵۰
تأویل: ..... ص : ۵۴ ----- ۲۵۳
خصوصیات و ویژگیهای این تفسیر ..... ص : ۶۴ ----- ۲۵۸
فتاوی مؤلّف: ..... ص : ۶۸ ----- ۲۶۰
انکار وجود این تفسیر برای مؤلف و جواب آن ..... ص : ۷۱ ----- ۲۶۱
نسبت غلوّ به مؤلف محترم ..... ص : ۷۳ ----- ۲۶۲
توضیح: ..... ص : ۸۶ ----- ۲۶۸
فصل اوّل ..... ص : ۱۰۳ ----- ۲۷۱
فصل دوّم ..... ص : ۱۱۱ ----- ۲۷۲
فصل سوّم ..... ص : ۱۱۹ ----- ۲۷۵
فصل چهارم ..... ص : ۱۲۷ ----- ۲۷۶
فصل پنجم ..... ص : ۱۳۵ ----- ۲۷۸
فصل ششم ..... ص : ۱۴۷ ----- ۲۸۰
فصل هفتم ..... ص : ۱۶۱ ----- ۲۸۵
فصل هشتم ..... ص : ۱۷۱ ----- ۲۸۷
فصل نهم ..... ص : ۱۸۳ ----- ۲۹۰

اشاره ----- ۲۹۰
توضیح ..... ص : ۱۸۴ ----- ۲۹۱
فصل دهم ..... ص : ۱۹۱ ----- ۲۹۲
فصل یازدهم ..... ص : ۱۹۷ ----- ۲۹۳
فصل دوازدهم ..... ص : ۲۰۷ ----- ۲۹۶
فصل سیزدهم ..... ص : ۲۱۳ ----- ۲۹۷
فصل چهاردهم ..... ص : ۲۲۱ ----- ۲۹۹
سوره فاتحه ..... ص : ۲۳۱ ----- ۳۰۰
اشاره ----- ۳۰۰
فضیلت خواندن سوره فاتحهٔ الکتاب ..... ص : ۲۳۳ ----- ۳۰۱
(اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) ..... ص : ۲۳۴ ----- ۳۰۲
[سوره الفاتحهٔ (۱): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۶۳ ----- ۳۰۳
سوره بقره ..... ص : ۳۱۳ ----- ۳۲۶
اشاره ----- ۳۲۶
[سوره البقرهٔ (۲): آیات ۱ تا ۲] ..... ص : ۳۱۳ ----- ۳۲۶
اشاره ----- ۳۲۶
تحقیق در باره مراتب وجود و اینکه هستی، حقیقتی یگانه و دارای مراتب گوناگون است ..... ص : ۳۱۳ ----- ۳۲۷
تحقیق در باره اینکه حقیقت وجود تمامی چیزها هست و هیچ یک از آنها نیست «بسیط الحقیقهٔ کل الاشیاء» ..... ص : ۳۱۹ ----- ۳۲۸
تحقیق در باره جاری شدن حروف مقطعه بر زبان کسی که از این عالم بریده است ..... ص : ۳۲۴ ----- ۳۲۹
معنی تأویل قرآن و بطون آن ..... ص : ۳۲۷ ----- ۳۳۰
وجوه محتمله اعراب یا عدم اعراب حروف مقطّعه که در آغاز سوره‌ها آمده است ..... ص : ۳۴۵ ----- ۳۳۰
تحقیق اینکه جمیع کتابهای مدوّن، چه کتب حقّه و چه باطل همه نمودهایی از کتاب حقیقی می‌باشد که همان حقیقت قرآن است. ..... ص : ۱
تحقیق کتاب و مصادیق آن ..... ص : ۳۹۷ ----- ۳۵۲
تحقیق در معنی کلام ..... ص : ۴۰۱ ----- ۳۵۳

فرق بین کتاب و کلام ..... ص : ۴۰۵ ---- ۳۵۳
تحقیق در اینکه تا انسان از اسارت نفسش بیرون نیاید از قرآن جز لفظ و عبارت چیزی درک نمی‌کند. ..... ص : ۴۱۱ ---- ۳۵۵
تحقیق معنی هدایت ..... ص : ۴۱۷ ---- ۳۵۶
تحقیق در معنی تقوی و مراتب آن ..... ص : ۴۲۳ ---- ۳۵۷
بیان سرّ ظهور بعضی شطحیّات از سالکین ..... ص : ۴۲۸ ---- ۳۵۸
تحقیق در باره قول خدای تعالی «لَیْسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» ..... ص : ۴۳۳ ---- ۳۵۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۳] ..... ص : ۴۳۸ ---- ۳۶۰
اشاره ---- ۳۶۰
تحقیق ایمان و مراتب آن (آیه ۲) ..... ص : ۴۳۸ ---- ۳۶۱
ترجمه: ..... ص : ۴۳۸ ---- ۳۶۱
تفسیر ..... ص : ۴۳۸ ---- ۳۶۱
اشاره ---- ۳۶۱
تحقیق نماز و مراتب آن ..... ص : ۴۴۴ ---- ۳۶۲
تحقیق استمرار تکوینی نماز و زکات برای انسان ..... ص : ۴۵۱ ---- ۳۶۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۴] ..... ص : ۴۵۳ ---- ۳۶۴
اشاره ---- ۳۶۴
ترجمه: ..... ص : ۴۵۳ ---- ۳۶۴
تفسیر: ..... ص : ۴۵۴ ---- ۳۶۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۵] ..... ص : ۴۵۶ ---- ۳۶۶
اشاره ---- ۳۶۶
ترجمه: ..... ص : ۴۵۶ ---- ۳۶۶
تفسیر: ..... ص : ۴۵۶ ---- ۳۶۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۶] ..... ص : ۴۶۱ ---- ۳۶۷
اشاره ---- ۳۶۷

بیان کفر و انواع آن ..... ص : ۴۶۱ ---- ۳۶۷
ترجمه: ..... ص : ۴۶۱ ---- ۳۶۷
تفسیر: ..... ص : ۴۶۱ ---- ۳۶۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۷] ..... ص : ۴۶۴ ---- ۳۶۹
اشاره ---- ۳۶۹
ترجمه: ..... ص : ۴۶۴ ---- ۳۶۹
تفسیر ..... ص : ۴۶۴ ---- ۳۶۹
تحقیق در باره مراتب قلب و اطلاقات آن ..... ص : ۴۷۷ ---- ۳۶۹
تحقیقی در مهر زدن بر قلب و چشم ..... ص : ۴۷۷ ---- ۳۶۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۸] ..... ص : ۴۸۱ ---- ۳۷۲
اشاره ---- ۳۷۲
ترجمه: ..... ص : ۴۸۱ ---- ۳۷۲
تفسیر: ..... ص : ۴۸۲ ---- ۳۷۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۹] ..... ص : ۴۸۶ ---- ۳۷۵
اشاره ---- ۳۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۸۶ ---- ۳۷۵
تفسیر: ..... ص : ۴۸۶ ---- ۳۷۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰] ..... ص : ۴۸۹ ---- ۳۷۶
اشاره ---- ۳۷۶
ترجمه: ..... ص : ۴۸۹ ---- ۳۷۶
تفسیر: ..... ص : ۴۸۹ ---- ۳۷۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱] ..... ص : ۴۹۱ ---- ۳۷۸
اشاره ---- ۳۷۸
ترجمه: ..... ص : ۴۹۱ ---- ۳۷۸

تفسیر: ..... ص : ۴۹۱ ---- ۳۷۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲] ..... ص : ۴۹۳ ---- ۳۷۹
اشاره ---- ۳۷۹
ترجمه: ..... ص : ۴۹۳ ---- ۳۷۹
تفسیر: ..... ص : ۴۹۳ ---- ۳۷۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳] ..... ص : ۴۹۳ ---- ۳۷۹
اشاره ---- ۳۷۹
ترجمه: ..... ص : ۴۹۳ ---- ۳۷۹
تفسیر: ..... ص : ۴۹۴ ---- ۳۷۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴] ..... ص : ۴۹۶ ---- ۳۸۱
اشاره ---- ۳۸۱
ترجمه: ..... ص : ۴۹۶ ---- ۳۸۱
تفسیر: ..... ص : ۴۹۶ ---- ۳۸۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵] ..... ص : ۴۹۸ ---- ۳۸۲
اشاره ---- ۳۸۲
ترجمه: ..... ص : ۴۹۸ ---- ۳۸۲
تفسیر: ..... ص : ۴۹۸ ---- ۳۸۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶] ..... ص : ۵۰۰ ---- ۳۸۳
اشاره ---- ۳۸۳
ترجمه: ..... ص : ۵۰۰ ---- ۳۸۳
بیان اشتراء الضلالة بالهدی ..... ص : ۵۰۱ ---- ۳۸۴
بیان خریدن گمراهی در برابر هدایت ..... ص : ۵۰۵ ---- ۳۸۵
[سوره البقرة (۲):آیه ۱۷] ..... ص : ۵۰۸ ---- ۳۸۷
اشاره ---- ۳۸۷

ترجمه: ..... ص : ۵۰۸ ---- ۳۸۷
تفسیر: ..... ص : ۵۰۸ ---- ۳۸۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸] ..... ص : ۵۱۰ ---- ۳۸۸
اشاره ---- ۳۸۸
ترجمه: ..... ص : ۵۱۰ ---- ۳۸۸
تفسیر: ..... ص : ۵۱۱ ---- ۳۸۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹] ..... ص : ۵۱۲ ---- ۳۸۹
اشاره ---- ۳۸۹
ترجمه: ..... ص : ۵۱۲ ---- ۳۸۹
تفسیر: ..... ص : ۵۱۲ ---- ۳۸۹
اشاره ---- ۳۸۹
تحقیق رعد و برق و ابر و باران ..... ص : ۵۲۱ ---- ۳۹۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰] ..... ص : ۵۲۳ ---- ۳۹۱
اشاره ---- ۳۹۱
ترجمه: ..... ص : ۵۲۳ ---- ۳۹۱
تفسیر: ..... ص : ۵۲۳ ---- ۳۹۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱] ..... ص : ۵۲۶ ---- ۳۹۲
اشاره ---- ۳۹۳
ترجمه: ..... ص : ۵۲۶ ---- ۳۹۳
تفسیر: ..... ص : ۵۲۶ ---- ۳۹۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲] ..... ص : ۵۲۹ ---- ۳۹۴
اشاره ---- ۳۹۴
ترجمه: ..... ص : ۵۲۹ ---- ۳۹۴
تفسیر: ..... ص : ۵۲۹ ---- ۳۹۴

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳] ..... ص : ۵۳۲ ---- ۳۹۶
اشاره ---- ۳۹۶
ترجمه: ..... ص : ۵۳۲ ---- ۳۹۶
تحقیق معنی «مِنْ دُونِ اللَّهِ» ..... ص : ۵۳۷ ---- ۳۹۷
اشاره به وجوه اعجاز قرآن ..... ص : ۵۴۷ ---- ۳۹۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴] ..... ص : ۵۴۸ ---- ۳۹۸
اشاره ---- ۳۹۸
ترجمه: ..... ص : ۵۴۸ ---- ۳۹۸
تفسیر: ..... ص : ۵۴۸ ---- ۳۹۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵] ..... ص : ۵۵۱ ---- ۴۰۰
اشاره ---- ۴۰۰
ترجمه: ..... ص : ۵۵۱ ---- ۴۰۰
تفسیر: ..... ص : ۵۵۲ ---- ۴۰۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶] ..... ص : ۵۵۶ ---- ۴۰۲
اشاره ---- ۴۰۳
ترجمه: ..... ص : ۵۵۶ ---- ۴۰۳
تفسیر: ..... ص : ۵۵۷ ---- ۴۰۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷] ..... ص : ۵۶۰ ---- ۴۰۴
اشاره ---- ۴۰۴
ترجمه: ..... ص : ۵۶۰ ---- ۴۰۵
تفسیر: ..... ص : ۵۶۰ ---- ۴۰۵
بیان گسستن آنچه که خدا دستور وصل آن را داده است ..... ص : ۵۶۵ ---- ۴۰۵
تحقیق افساد در زمین ..... ص : ۵۶۹ ---- ۴۰۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸] ..... ص : ۵۷۰ ---- ۴۰۶

اشاره ----- ۴۰۶
ترجمه: ..... ص : ۵۷۰ ----- ۴۰۶
تفسیر: ..... ص : ۵۷۰ ----- ۴۰۷
تحقیق تکرار زنده گردانیدن و میراندن برای انسان ..... ص : ۵۷۵ ----- ۴۰۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۹] ..... ص : ۵۸۳ ----- ۴۰۹
اشاره ----- ۴۰۹
تحقیق در آفرینش کلیّه چیزها، حتی زهرها و موجودات زهر دار، در جهت سود انسان ..... ص : ۵۸۳ ----- ۴۰۹
ترجمه: ..... ص : ۵۸۳ ----- ۴۰۹
تفسیر: ..... ص : ۵۸۳ ----- ۴۰۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۰] ..... ص : ۵۸۹ ----- ۴۱۱
اشاره ----- ۴۱۱
تحقیق ماده ملک و اقسام ملائکة ..... ص : ۵۸۹ ----- ۴۱۱
ترجمه: ..... ص : ۵۸۹ ----- ۴۱۱
تفسیر: ..... ص : ۵۸۹ ----- ۴۱۱
تحقیق در چگونگی گفتار خدا و فرمان او با فرشتگان ..... ص : ۵۹۵ ----- ۴۱۳
تحقیق در معنی تسبیح و تقدیس و فرق بین آن دو ..... ص : ۶۰۳ ----- ۴۱۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۱] ..... ص : ۶۱۹ ----- ۴۱۷
اشاره ----- ۴۱۷
تحقیق در معنی اسم و بیان تعلیم همه نامها به آدم و بیان لطایفی که در این آیه شریفه مندرج است. ..... ص : ۶۱۹ ----- ۴۱۷
ترجمه: ..... ص : ۶۱۹ ----- ۴۱۷
تفسیر: ..... ص : ۶۱۹ ----- ۴۱۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۲] ..... ص : ۶۲۵ ----- ۴۲۰
اشاره ----- ۴۲۰
تفسیر ..... ص : ۶۲۵ ----- ۴۲۰

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۳] ..... ص : ۶۲۶ ---- ۴۲۱
اشاره ---- ۴۲۱
ترجمه: ..... ص : ۶۲۶ ---- ۴۲۱
تفسیر: ..... ص : ۶۲۶ ---- ۴۲۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۴] ..... ص : ۶۲۹ ---- ۴۲۲
اشاره ---- ۴۲۲
ترجمه: ..... ص : ۶۲۹ ---- ۴۲۳
تفسیر: ..... ص : ۶۲۹ ---- ۴۲۳
تحقیق در مراتب عالم و چگونگی خلقت جنّیان و شیطانها ..... ص : ۶۳۹ ---- ۴۲۳
جلد دوم ---- ۴۲۷
[ادامه تفسیر سوره بقره] ..... ص : ۱ ---- ۴۲۷
اشاره ---- ۴۲۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۵] ..... ص : ۱ ---- ۴۲۷
اشاره ---- ۴۲۷
ترجمه: ..... ص : ۱ ---- ۴۲۸
تفسیر: ..... ص : ۱ ---- ۴۲۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۶] ..... ص : ۵ ---- ۴۳۰
اشاره ---- ۴۳۰
ترجمه: ..... ص : ۵ ---- ۴۳۰
تفسیر: ..... ص : ۶ ---- ۴۳۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۷] ..... ص : ۷ ---- ۴۳۱
اشاره ---- ۴۳۱
ترجمه: ..... ص : ۷ ---- ۴۳۱
تفسیر: ..... ص : ۸ ---- ۴۳۲

اشاره ----- ۴۳۲
تحقیق در توبه «بنده» ..... ص : ۸ ----- ۴۳۲
«استعلا» و «استیلا» ی (برتری و چیرگی) الهی دلالت نماید. ..... ص : ۹ ----- ۴۳۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۸] ..... ص : ۱۰ ----- ۴۳۳
اشاره ----- ۴۳۳
ترجمه: ..... ص : ۱۰ ----- ۴۳۳
تفسیر: ..... ص : ۱۰ ----- ۴۳۳
اشاره ----- ۴۳۳
«تحقیق در بیان اختلاف این فرموده حق تعالی که می‌فرماید: فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ، وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ» ..... ص : ۱۲ ----- ۴۳۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۳۹] ..... ص : ۱۶ ----- ۴۳۶
اشاره ----- ۴۳۶
ترجمه: ..... ص : ۱۶ ----- ۴۳۷
تفسیر: ..... ص : ۱۷ ----- ۴۳۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۰] ..... ص : ۱۸ ----- ۴۳۷
اشاره ----- ۴۳۷
ترجمه: ..... ص : ۱۸ ----- ۴۳۷
تفسیر: ..... ص : ۱۸ ----- ۴۳۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۱] ..... ص : ۲۱ ----- ۴۳۹
اشاره ----- ۴۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۱ ----- ۴۳۹
تفسیر: ..... ص : ۲۱ ----- ۴۳۹
اشاره ----- ۴۴۰
«تحقیق و شرح در باره فروختن آیات خدا به بهای اندک» ..... ص : ۲۳ ----- ۴۴۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۲] ..... ص : ۳۰ ----- ۴۴۴

اشاره ----- ۴۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۰ ----- ۴۴۴
تفسیر: ..... ص : ۳۰ ----- ۴۴۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۳] ..... ص ----- ۴۴۵
اشاره ----- ۴۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ----- ۴۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۱ ----- ۴۴۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۴] ..... ص : ۳۲ ----- ۴۴۶
اشاره ----- ۴۴۶
ترجمه: ..... ص : ۳۲ ----- ۴۴۶
تفسیر: ..... ص : ۳۳ ----- ۴۴۶
اشاره ----- ۴۴۶
تحقیق در باره امر به معروف و نهی از منکر و موارد آن ..... ص : ۳۴ ----- ۴۴۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۵] ..... ص : ۳۹ ----- ۴۴۹
اشاره ----- ۴۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۹ ----- ۴۴۹
تفسیر: ..... ص : ۳۹ ----- ۴۴۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۶] ..... ص : ۴۳ ----- ۴۵۱
اشاره ----- ۴۵۱
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ----- ۴۵۱
تفسیر: ..... ص : ۴۳ ----- ۴۵۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۷] ..... ص : ۴۴ ----- ۴۵۲
اشاره ----- ۴۵۲
ترجمه: ..... ص : ۴۴ ----- ۴۵۲

تفسیر: ..... ص : ۴۴ ---- ۴۵۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۸] ..... ص : ۴۵ ---- ۴۵۳
اشاره ---- ۴۵۳
ترجمه: ..... ص : ۴۵ ---- ۴۵۳
تفسیر: ..... ص : ۴۵ ---- ۴۵۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۴۹] ..... ص : ۴۷ ---- ۴۵۴
اشاره ---- ۴۵۴
ترجمه: ..... ص : ۴۷ ---- ۴۵۴
تفسیر: ..... ص : ۴۷ ---- ۴۵۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۰] ..... ص : ۴۹ ---- ۴۵۵
اشاره ---- ۴۵۵
ترجمه: ..... ص : ۴۹ ---- ۴۵۵
تفسیر: ..... ص : ۴۹ ---- ۴۵۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۱] ..... ص : ۵۰ ---- ۴۵۶
اشاره ---- ۴۵۶
ترجمه: ..... ص : ۵۰ ---- ۴۵۶
تفسیر: ..... ص : ۵۰ ---- ۴۵۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۲] ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸
اشاره ---- ۴۵۸
ترجمه: ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸
تفسیر: ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۳] ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸
اشاره ---- ۴۵۸
ترجمه: ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸

تفسیر: ..... ص : ۵۳ ---- ۴۵۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۴] ..... ص : ۵۵ ---- ۴۵۹
اشاره ---- ۴۵۹
ترجمه: ..... ص : ۵۵ ---- ۴۵۹
تفسیر: ..... ص : ۵۵ ---- ۴۶۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۵] ..... ص : ۵۷ ---- ۴۶۱
اشاره ---- ۴۶۱
ترجمه: ..... ص : ۵۸ ---- ۴۶۱
تفسیر: ..... ص : ۵۸ ---- ۴۶۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۶] ..... ص : ۵۸ ---- ۴۶۱
اشاره ---- ۴۶۱
ترجمه: ..... ص : ۵۸ ---- ۴۶۲
تفسیر: ..... ص : ۵۸ ---- ۴۶۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۷] ..... ص : ۶۳ ---- ۴۶۴
اشاره ---- ۴۶۴
ترجمه: ..... ص : ۶۳ ---- ۴۶۴
تفسیر: ..... ص : ۶۳ ---- ۴۶۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۸] ..... ص : ۶۶ ---- ۴۶۶
اشاره ---- ۴۶۶
ترجمه: ..... ص : ۶۶ ---- ۴۶۶
تفسیر: ..... ص : ۶۶ ---- ۴۶۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۵۹] ..... ص : ۶۸ ---- ۴۶۷
اشاره ---- ۴۶۷
ترجمه: ..... ص : ۶۸ ---- ۴۶۷

تفسیر: ..... ص : ۶۸ ---- ۴۶۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۰] ..... ص : ۷۰ ---- ۴۶۸
اشاره ---- ۴۶۸
ترجمه: ..... ص : ۷۰ ---- ۴۶۹
تفسیر: ..... ص : ۷۰ ---- ۴۶۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۱] ..... ص : ۷۱ ---- ۴۶۹
اشاره ---- ۴۶۹
ترجمه: ..... ص : ۷۲ ---- ۴۷۰
تفسیر: ..... ص : ۷۲ ---- ۴۷۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۲] ..... ص : ۷۶ ---- ۴۷۲
اشاره ---- ۴۷۲
ترجمه: ..... ص : ۷۶ ---- ۴۷۲
تفسیر: ..... ص : ۷۶ ---- ۴۷۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۳] ..... ص : ۸۰ ---- ۴۷۴
اشاره ---- ۴۷۴
ترجمه: ..... ص : ۸۰ ---- ۴۷۴
تفسیر: ..... ص : ۸۰ ---- ۴۷۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۴] ..... ص : ۸۲ ---- ۴۷۵
اشاره ---- ۴۷۵
ترجمه: ..... ص : ۸۲ ---- ۴۷۵
تفسیر: ..... ص : ۸۲ ---- ۴۷۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۵] ..... ص : ۸۲ ---- ۴۷۶
اشاره ---- ۴۷۶
ترجمه: ..... ص : ۸۲ ---- ۴۷۶

تفسیر: ..... ص : ۸۳ ---- ۴۷۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۶] ..... ص : ۸۳ ---- ۴۷۶
اشاره ---- ۴۷۶
ترجمه: ..... ص : ۸۳ ---- ۴۷۷
تفسیر: ..... ص : ۸۳ ---- ۴۷۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۷] ..... ص : ۸۴ ---- ۴۷۷
اشاره ---- ۴۷۷
ترجمه: ..... ص : ۸۵ ---- ۴۷۸
تفسیر: ..... ص : ۸۵ ---- ۴۷۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۸] ..... ص : ۸۸ ---- ۴۷۹
اشاره ---- ۴۷۹
ترجمه: ..... ص : ۸۸ ---- ۴۷۹
تفسیر: ..... ص : ۸۸ ---- ۴۸۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۶۹] ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۰
اشاره ---- ۴۸۰
ترجمه: ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۰
تفسیر: ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۰] ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۰
اشاره ---- ۴۸۰
ترجمه: ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۱
تفسیر: ..... ص : ۸۹ ---- ۴۸۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۱] ..... ص : ۹۰ ---- ۴۸۱
اشاره ---- ۴۸۱
ترجمه: ..... ص : ۹۰ ---- ۴۸۱

تفسیر: ..... ص : ۹۰ ---- ۴۸۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۲] ..... ص : ۹۳ ---- ۴۸۳
اشاره ---- ۴۸۳
ترجمه: ..... ص : ۹۳ ---- ۴۸۳
تفسیر: ..... ص : ۹۳ ---- ۴۸۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۳] ..... ص : ۹۴ ---- ۴۸۴
اشاره ---- ۴۸۴
ترجمه: ..... ص : ۹۴ ---- ۴۸۴
تفسیر: ..... ص : ۹۴ ---- ۴۸۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۴] ..... ص : ۹۶ ---- ۴۸۵
اشاره ---- ۴۸۵
ترجمه: ..... ص : ۹۶ ---- ۴۸۵
تفسیر: ..... ص : ۹۷ ---- ۴۸۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۵] ..... ص : ۹۸ ---- ۴۸۶
اشاره ---- ۴۸۶
ترجمه: ..... ص : ۹۸ ---- ۴۸۷
تفسیر: ..... ص : ۹۸ ---- ۴۸۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۶] ..... ص : ۱۰۰ ---- ۴۸۷
اشاره ---- ۴۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۰۰ ---- ۴۸۸
تفسیر: ..... ص : ۱۰۰ ---- ۴۸۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۷] ..... ص : ۱۰۱ ---- ۴۸۸
اشاره ---- ۴۸۸
ترجمه: ..... ص : ۱۰۱ ---- ۴۸۹

تفسیر: ..... ص : ۱۰۱ ---- ۴۸۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۸] ..... ص : ۱۰۲ ---- ۴۸۹
اشاره ---- ۴۸۹
ترجمه: ..... ص : ۱۰۲ ---- ۴۸۹
تفسیر: ..... ص : ۱۰۲ ---- ۴۸۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۷۹] ..... ص : ۱۰۶ ---- ۴۹۱
اشاره ---- ۴۹۱
ترجمه: ..... ص : ۱۰۷ ---- ۴۹۱
تفسیر: ..... ص : ۱۰۷ ---- ۴۹۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۰] ..... ص : ۱۰۹ ---- ۴۹۲
اشاره ---- ۴۹۲
ترجمه: ..... ص : ۱۰۹ ---- ۴۹۳
تفسیر: ..... ص : ۱۰۹ ---- ۴۹۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۱] ..... ص : ۱۱۰ ---- ۴۹۳
اشاره ---- ۴۹۳
ترجمه: ..... ص : ۱۱۰ ---- ۴۹۳
تفسیر: ..... ص : ۱۱۰ ---- ۴۹۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۱۲ ---- ۴۹۴
اشاره ---- ۴۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۱۲ ---- ۴۹۵
تفسیر: ..... ص : ۱۱۲ ---- ۴۹۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۳] ..... ص : ۱۱۲ ---- ۴۹۵
اشاره ---- ۴۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۱۲ ---- ۴۹۵

تفسیر: ..... ص : ۱۱۲ ----- ۴۹۵
اشاره ----- ۴۹۵
«تحقیق در باره والدین و نسبت روحانی» ..... ص : ۱۱۴ ----- ۴۹۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۴] ..... ص : ۱۲۵ ----- ۵۰۲
اشاره ----- ۵۰۲
ترجمه: ..... ص : ۱۲۵ ----- ۵۰۲
تفسیر: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۵۰۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۵] ..... ص : ۱۲۷ ----- ۵۰۳
اشاره ----- ۵۰۳
ترجمه: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۵۰۳
تفسیر: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۵۰۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۲۹ ----- ۵۰۴
اشاره ----- ۵۰۴
ترجمه: ..... ص : ۱۲۹ ----- ۵۰۵
تفسیر: ..... ص : ۱۲۹ ----- ۵۰۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۷] ..... ص : ۱۳۱ ----- ۵۰۵
اشاره ----- ۵۰۵
ترجمه: ..... ص : ۱۳۱ ----- ۵۰۶
تفسیر: ..... ص : ۱۳۱ ----- ۵۰۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۸] ..... ص : ۱۳۴ ----- ۵۰۷
اشاره ----- ۵۰۷
ترجمه: ..... ص : ۱۳۴ ----- ۵۰۷
تفسیر: ..... ص : ۱۳۴ ----- ۵۰۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۸۹] ..... ص : ۱۳۶ ----- ۵۰۹

اشاره ----- ۵۰۹
ترجمه: ..... ص : ۱۳۶ ----- ۵۰۹
تفسیر: ..... ص : ۱۳۶ ----- ۵۰۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۰] ..... ص : ۱۳۸ ----- ۵۱۰
اشاره ----- ۵۱۰
ترجمه: ..... ص : ۱۳۸ ----- ۵۱۰
تفسیر: ..... ص : ۱۳۹ ----- ۵۱۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۱] ..... ص : ۱۴۲ ----- ۵۱۲
اشاره ----- ۵۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۴۳ ----- ۵۱۳
تفسیر: ..... ص : ۱۴۳ ----- ۵۱۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۴۴ ----- ۵۱۴
اشاره ----- ۵۱۴
ترجمه: ..... ص : ۱۴۵ ----- ۵۱۴
تفسیر: ..... ص : ۱۴۵ ----- ۵۱۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۳] ..... ص : ۱۴۵ ----- ۵۱۴
اشاره ----- ۵۱۴
ترجمه: ..... ص : ۱۴۵ ----- ۵۱۴
تفسیر: ..... ص : ۱۴۶ ----- ۵۱۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۴۸ ----- ۵۱۶
اشاره ----- ۵۱۶
ترجمه: ..... ص : ۱۴۸ ----- ۵۱۶
تفسیر: ..... ص : ۱۴۸ ----- ۵۱۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۵] ..... ص : ۱۴۹ ----- ۵۱۷

اشاره ----- ۵۱۷
ترجمه: ..... ص : ۱۴۹ ----- ۵۱۷
تفسیر: ..... ص : ۱۵۰ ----- ۵۱۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۶] ..... ص : ۱۵۰ ----- ۵۱۸
اشاره ----- ۵۱۸
ترجمه: ..... ص : ۱۵۰ ----- ۵۱۸
تفسیر: ..... ص : ۱۵۱ ----- ۵۱۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۷] ..... ص : ۱۵۲ ----- ۵۱۹
اشاره ----- ۵۱۹
ترجمه: ..... ص : ۱۵۲ ----- ۵۱۹
تفسیر: ..... ص : ۱۵۲ ----- ۵۱۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۸] ..... ص : ۱۵۵ ----- ۵۲۰
اشاره ----- ۵۲۰
ترجمه: ..... ص : ۱۵۵ ----- ۵۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۵۵ ----- ۵۲۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۹۹] ..... ص : ۱۵۶ ----- ۵۲۱
اشاره ----- ۵۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۵۶ ----- ۵۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۵۶ ----- ۵۲۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۶۰ ----- ۵۲۴
اشاره ----- ۵۲۴
ترجمه: ..... ص : ۱۶۰ ----- ۵۲۴
تفسیر: ..... ص : ۱۶۰ ----- ۵۲۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۱۶۲ ----- ۵۲۵

اشاره ----- ۵۲۵
ترجمه: ..... ص : ۱۶۲ ----- ۵۲۵
تفسیر: ..... ص : ۱۶۲ ----- ۵۲۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۱۶۴ ----- ۵۲۶
اشاره ----- ۵۲۶
ترجمه: ..... ص : ۱۶۴ ----- ۵۲۶
تفسیر: ..... ص : ۱۶۴ ----- ۵۲۶
اشاره ----- ۵۲۶
حکایت پادشاهی سلیمان در انگشتری و رمز آن انگشتری ..... ص : ۱۶۵ ----- ۵۲۷
تحقیق در باره سحر ..... ص : ۱۶۹ ----- ۵۲۹
حکایت هاروت و ماروت و رمزهای آن ..... ص : ۱۷۰ ----- ۵۳۰
تحقیق در باره علم و مصداقها و حقیقت آن ..... ص : ۱۸۰ ----- ۵۳۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۱۹۹ ----- ۵۴۴
اشاره ----- ۵۴۴
ترجمه: ..... ص : ۱۹۹ ----- ۵۴۴
تفسیر: ..... ص : ۲۰۰ ----- ۵۴۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۲۰۱ ----- ۵۴۵
اشاره ----- ۵۴۵
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۵۴۵
تفسیر: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۵۴۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۲۰۲ ----- ۵۴۶
اشاره ----- ۵۴۶
ترجمه: ..... ص : ۲۰۲ ----- ۵۴۶
تفسیر: ..... ص : ۲۰۲ ----- ۵۴۶

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۲۰۳ ---- ۵۴۷
اشاره ---- ۵۴۷
ترجمه: ..... ص : ۲۰۳ ---- ۵۴۷
تفسیر ..... ص : ۲۰۳ ---- ۵۴۷
بیان نسخ و اقسام آن: ..... ص : ۲۰۳ ---- ۵۴۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۲۱۵ ---- ۵۵۳
اشاره ---- ۵۵۳
ترجمه: ..... ص : ۲۱۵ ---- ۵۵۳
تفسیر: ..... ص : ۲۱۵ ---- ۵۵۳
اشاره ---- ۵۵۳
تحقیق در باره ولّی و نصیر ..... ص : ۲۱۵ ---- ۵۵۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۲۱۸ ---- ۵۵۵
اشاره ---- ۵۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۱۸ ---- ۵۵۵
تفسیر: ..... ص : ۲۱۸ ---- ۵۵۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۲۱۹ ---- ۵۵۶
اشاره ---- ۵۵۶
ترجمه: ..... ص : ۲۱۹ ---- ۵۵۶
تفسیر: ..... ص : ۲۱۹ ---- ۵۵۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۰] ..... ص : ۲۲۱ ---- ۵۵۷
اشاره ---- ۵۵۷
ترجمه: ..... ص : ۲۲۱ ---- ۵۵۷
تفسیر: ..... ص : ۲۲۱ ---- ۵۵۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۱] ..... ص : ۲۲۲ ---- ۵۵۸

اشاره ----- ۵۵۸
ترجمه: ..... ص : ۲۲۲ ----- ۵۵۸
تفسیر: ..... ص : ۲۲۳ ----- ۵۵۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۲] ..... ص : ۲۲۳ ----- ۵۵۹
اشاره ----- ۵۵۹
ترجمه: ..... ص : ۲۲۴ ----- ۵۵۹
تفسیر: ..... ص : ۲۲۴ ----- ۵۵۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۲۲۴ ----- ۵۵۹
اشاره ----- ۵۵۹
ترجمه: ..... ص : ۲۲۵ ----- ۵۶۰
تفسیر: ..... ص : ۲۲۵ ----- ۵۶۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۲۲۷ ----- ۵۶۱
اشاره ----- ۵۶۱
ترجمه: ..... ص : ۲۲۷ ----- ۵۶۱
تفسیر: ..... ص : ۲۲۷ ----- ۵۶۱
اشاره ----- ۵۶۱
تحقیق ظلم ..... ص : ۲۲۸ ----- ۵۶۲
تحقیق مسجد ..... ص : ۲۲۹ ----- ۵۶۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۲۳۳ ----- ۵۶۴
اشاره ----- ۵۶۴
ترجمه: ..... ص : ۲۳۳ ----- ۵۶۴
تفسیر: ..... ص : ۲۳۳ ----- ۵۶۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۲۳۶ ----- ۵۶۶
اشاره ----- ۵۶۶

ترجمه: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۵۶۶
تفسیر: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۵۶۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۷] ..... ص : ۲۳۷ ----- ۵۶۷
اشاره ----- ۵۶۷
ترجمه: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۵۶۷
تفسیر: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۵۶۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۲۳۹ ----- ۵۶۸
اشاره ----- ۵۶۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳۹ ----- ۵۶۸
تفسیر: ..... ص : ۲۳۹ ----- ۵۶۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۲۴۰ ----- ۵۶۹
اشاره ----- ۵۶۹
ترجمه: ..... ص : ۲۴۰ ----- ۵۶۹
تفسیر: ..... ص : ۲۴۰ ----- ۵۶۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۲۴۱ ----- ۵۶۹
اشاره ----- ۵۶۹
ترجمه: ..... ص : ۲۴۱ ----- ۵۶۹
تفسیر: ..... ص : ۲۴۱ ----- ۵۷۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۲۴۲ ----- ۵۷۰
اشاره ----- ۵۷۰
ترجمه: ..... ص : ۲۴۲ ----- ۵۷۰
تفسیر: ..... ص : ۲۴۲ ----- ۵۷۰
[سوره البقرة (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ..... ص : ۲۴۴ ----- ۵۷۱
اشاره ----- ۵۷۱

ترجمه: ..... ص : ۲۴۴ ----- ۵۷۲
تفسیر: ..... ص : ۲۴۵ ----- ۵۷۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۴] ..... ص : ۲۴۵ ----- ۵۷۲
اشاره ----- ۵۷۲
تحقیق ابتلای ابراهیم به کلمات ..... ص : ۲۴۵ ----- ۵۷۲
ترجمه: ..... ص : ۲۴۵ ----- ۵۷۲
تفسیر: ..... ص : ۲۴۵ ----- ۵۷۲
اشاره ----- ۵۷۲
تحقیق مراتب خلق، از جهت نبوّت، رسالت، دوستی و امامت ..... ص : ۲۴۹ ----- ۵۷۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۲۵۳ ----- ۵۷۶
اشاره ----- ۵۷۷
ترجمه: ..... ص : ۲۵۳ ----- ۵۷۷
تفسیر: ..... ص : ۲۵۴ ----- ۵۷۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۲۵۵ ----- ۵۷۸
اشاره ----- ۵۷۸
ترجمه: ..... ص : ۲۵۶ ----- ۵۷۸
تفسیر: ..... ص : ۲۵۶ ----- ۵۷۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۲۵۸ ----- ۵۸۰
اشاره ----- ۵۸۰
ترجمه: ..... ص : ۲۵۸ ----- ۵۸۰
تفسیر: ..... ص : ۲۵۹ ----- ۵۸۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۲۶۰ ----- ۵۸۱
اشاره ----- ۵۸۱
ترجمه: ..... ص : ۲۶۱ ----- ۵۸۱

تفسیر: ..... ص : ۲۶۱ ---------- ۵۸۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۲۶۲ ---------- ۵۸۲
اشاره ---------- ۵۸۲
ترجمه: ..... ص : ۲۶۲ ---------- ۵۸۲
تفسیر: ..... ص : ۲۶۲ ---------- ۵۸۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۲۶۴ ---------- ۵۸۳
اشاره ---------- ۵۸۳
ترجمه: ..... ص : ۲۶۴ ---------- ۵۸۳
تفسیر: ..... ص : ۲۶۴ ---------- ۵۸۴
[سوره البقرة (۲): آیات ۱۳۱ تا ۱۳۲] ..... ص : ۲۶۴ ---------- ۵۸۴
اشاره ---------- ۵۸۴
ترجمه: ..... ص : ۲۶۴ ---------- ۵۸۴
تفسیر: ..... ص : ۲۶۵ ---------- ۵۸۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۳] ..... ص : ۲۶۵ ---------- ۵۸۵
اشاره ---------- ۵۸۵
ترجمه: ..... ص : ۲۶۵ ---------- ۵۸۵
تفسیر: ..... ص : ۲۶۵ ---------- ۵۸۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۴] ..... ص : ۲۶۶ ---------- ۵۸۵
اشاره ---------- ۵۸۵
ترجمه: ..... ص : ۲۶۶ ---------- ۵۸۵
تفسیر: ..... ص : ۲۶۷ ---------- ۵۸۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۶۷ ---------- ۵۸۶
اشاره ---------- ۵۸۶
ترجمه: ..... ص : ۲۶۷ ---------- ۵۸۶

تفسیر: ..... ص : ۲۶۷ ---- ۵۸۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۶۸ ---- ۵۸۷
اشاره ---- ۵۸۷
ترجمه: ..... ص : ۲۶۸ ---- ۵۸۷
تفسیر: ..... ص : ۲۶۹ ---- ۵۸۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۲۷۰ ---- ۵۸۸
اشاره ---- ۵۸۸
ترجمه: ..... ص : ۲۷۰ ---- ۵۸۸
تفسیر: ..... ص : ۲۷۰ ---- ۵۸۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۸] ..... ص : ۲۷۲ ---- ۵۸۹
اشاره ---- ۵۸۹
ترجمه: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۵۸۹
تفسیر: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۵۸۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۲۷۳ ---- ۵۹۰
اشاره ---- ۵۹۰
ترجمه: ..... ص : ۲۷۳ ---- ۵۹۰
تفسیر: ..... ص : ۲۷۳ ---- ۵۹۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۲۷۴ ---- ۵۹۱
اشاره ---- ۵۹۱
ترجمه: ..... ص : ۲۷۴ ---- ۵۹۱
تفسیر: ..... ص : ۲۷۵ ---- ۵۹۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۲۷۶ ---- ۵۹۲
اشاره ---- ۵۹۲
ترجمه: ..... ص : ۲۷۶ ---- ۵۹۲

تفسیر: ..... ص : ۲۷۶ ----- ۵۹۲
جزء دوم ..... ص : ۲۷۷ ----- ۵۹۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۲۷۷ ----- ۵۹۲
اشاره ----- ۵۹۲
ترجمه: ..... ص : ۲۷۷ ----- ۵۹۲
تفسیر: ..... ص : ۲۷۷ ----- ۵۹۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۲۷۸ ----- ۵۹۳
اشاره ----- ۵۹۳
ترجمه: ..... ص : ۲۷۸ ----- ۵۹۳
تفسیر: ..... ص : ۲۷۹ ----- ۵۹۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۲۸۳ ----- ۵۹۶
اشاره ----- ۵۹۶
ترجمه: ..... ص : ۲۸۳ ----- ۵۹۶
تفسیر: ..... ص : ۲۸۴ ----- ۵۹۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۵] ..... ص : ۲۸۷ ----- ۵۹۸
اشاره ----- ۵۹۸
ترجمه: ..... ص : ۲۸۷ ----- ۵۹۸
تفسیر: ..... ص : ۲۸۷ ----- ۵۹۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۲۸۸ ----- ۵۹۹
اشاره ----- ۵۹۹
ترجمه: ..... ص : ۲۸۸ ----- ۵۹۹
تفسیر: ..... ص : ۲۸۹ ----- ۵۹۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۲۸۹ ----- ۶۰۰
اشاره ----- ۶۰۰

ترجمه: ..... ص : ۲۸۹ ----- ۶۰۰
تفسیر: ..... ص : ۲۹۰ ----- ۶۰۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۲۹۰ ----- ۶۰۰
اشاره ----- ۶۰۰
ترجمه ..... ص : ۲۹۰ ----- ۶۰۰
تفسیر: ..... ص : ۲۹۰ ----- ۶۰۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۹] ..... ص : ۲۹۲ ----- ۶۰۱
اشاره ----- ۶۰۱
ترجمه: ..... ص : ۲۹۲ ----- ۶۰۲
تفسیر: ..... ص : ۲۹۲ ----- ۶۰۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۰] ..... ص : ۲۹۲ ----- ۶۰۲
اشاره ----- ۶۰۲
ترجمه: ..... ص : ۲۹۳ ----- ۶۰۲
تفسیر: ..... ص : ۲۹۳ ----- ۶۰۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۲۹۵ ----- ۶۰۳
اشاره ----- ۶۰۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۵ ----- ۶۰۳
تفسیر: ..... ص : ۲۹۵ ----- ۶۰۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۹۸ ----- ۶۰۵
اشاره ----- ۶۰۵
تحقیق ذکر و مراتب و فضایل آن ..... ص : ۲۹۸ ----- ۶۰۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۸ ----- ۶۰۵
تفسیر: ..... ص : ۲۹۸ ----- ۶۰۵
اشاره ----- ۶۰۵

مراتب ذکر: ..... ص : ۳۰۰ ---- ۶۰۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۳۰۳ ---- ۶۰۸
اشاره ---- ۶۰۸
ترجمه: ..... ص : ۳۰۳ ---- ۶۰۸
تفسیر: ..... ص : ۳۰۳ ---- ۶۰۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۳۰۵ ---- ۶۰۹
اشاره ---- ۶۰۹
ترجمه: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۶۰۹
تفسیر: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۶۰۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۵] ..... ص : ۳۰۶ ---- ۶۱۰
اشاره ---- ۶۱۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰۶ ---- ۶۱۰
تفسیر: ..... ص : ۳۰۶ ---- ۶۱۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۶] ..... ص : ۳۰۷ ---- ۶۱۱
اشاره ---- ۶۱۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۷ ---- ۶۱۱
تفسیر: ..... ص : ۳۰۷ ---- ۶۱۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۷] ..... ص : ۳۰۸ ---- ۶۱۱
اشاره ---- ۶۱۲
ترجمه: ..... ص : ۳۰۸ ---- ۶۱۲
تفسیر: ..... ص : ۳۰۸ ---- ۶۱۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۸] ..... ص : ۳۰۸ ---- ۶۱۲
اشاره ---- ۶۱۲
ترجمه: ..... ص : ۳۰۸ ---- ۶۱۲

تفسیر: ..... ص : ۳۰۹ ---- ۶۱۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۹] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۶۱۴
اشاره ---- ۶۱۴
ترجمه: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۶۱۴
تفسیر: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۶۱۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۰] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۶۱۵
اشاره ---- ۶۱۵
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۶۱۵
تفسیر: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۶۱۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۱] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۶۱۶
اشاره ---- ۶۱۶
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۶۱۶
تفسیر: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۶۱۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۲] ..... ص : ۳۱۵ ---- ۶۱۶
اشاره ---- ۶۱۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۶۱۷
تفسیر: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۶۱۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۶۱۷
اشاره ---- ۶۱۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۶۱۷
تفسیر: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۶۱۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۴] ..... ص : ۳۱۷ ---- ۶۱۸
اشاره ---- ۶۱۸
ترجمه: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۶۱۸

تفسیر: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۶۱۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۵] ..... ص : ۳۲۱ ---- ۶۲۰
اشاره ---- ۶۲۰
ترجمه: ..... ص : ۳۲۱ ---- ۶۲۰
تفسیر: ..... ص : ۳۲۲ ---- ۶۲۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۳۲۳ ---- ۶۲۱
اشاره ---- ۶۲۱
ترجمه: ..... ص : ۳۲۳ ---- ۶۲۱
تفسیر: ..... ص : ۳۲۳ ---- ۶۲۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۷] ..... ص : ۳۲۴ ---- ۶۲۲
اشاره ---- ۶۲۲
ترجمه: ..... ص : ۳۲۴ ---- ۶۲۲
تفسیر: ..... ص : ۳۲۴ ---- ۶۲۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۸] ..... ص : ۳۲۶ ---- ۶۲۳
اشاره ---- ۶۲۳
ترجمه: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۶۲۳
تفسیر: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۶۲۳
اشاره ---- ۶۲۳
بیان وسوسه‌های شیطان (بر راه شیطان گام نهادن) ..... ص : ۳۲۷ ---- ۶۲۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۹] ..... ص : ۳۲۹ ---- ۶۲۵
اشاره ---- ۶۲۵
ترجمه: ..... ص : ۳۲۹ ---- ۶۲۵
تفسیر: ..... ص : ۳۲۹ ---- ۶۲۵
اشاره ---- ۶۲۵

تحقیق در اینکه کسی چیزی را نداند و آن را به خدا نسبت دهد ..... ص : ۳۳۰ ---- ۶۲۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۰] ..... ص : ۳۳۳ ---- ۶۲۷
اشاره ---- ۶۲۷
ترجمه: ..... ص : ۳۳۳ ---- ۶۲۷
تفسیر: ..... ص : ۳۳۳ ---- ۶۲۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۳۳۴ ---- ۶۲۸
اشاره ---- ۶۲۸
ترجمه: ..... ص : ۳۳۴ ---- ۶۲۸
تفسیر: ..... ص : ۳۳۵ ---- ۶۲۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۳۳۶ ---- ۶۲۹
اشاره ---- ۶۲۹
ترجمه: ..... ص : ۳۳۶ ---- ۶۲۹
تفسیر: ..... ص : ۳۳۶ ---- ۶۲۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۳] ..... ص : ۳۳۷ ---- ۶۳۰
اشاره ---- ۶۳۰
ترجمه: ..... ص : ۳۳۷ ---- ۶۳۰
تفسیر: ..... ص : ۳۳۷ ---- ۶۳۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۴] ..... ص : ۳۴۰ ---- ۶۳۱
اشاره ---- ۶۳۲
ترجمه: ..... ص : ۳۴۰ ---- ۶۳۲
تفسیر: ..... ص : ۳۴۰ ---- ۶۳۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۳۴۱ ---- ۶۳۳
اشاره ---- ۶۳۳
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۶۳۳

تفسیر: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۶۳۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۳۴۲ ---- ۶۳۳
اشاره ---- ۶۳۳
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۶۳۳
تفسیر: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۶۳۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۷] ..... ص : ۳۴۴ ---- ۶۳۴
اشاره ---- ۶۳۴
ترجمه: ..... ص : ۳۴۴ ---- ۶۳۴
تفسیر: ..... ص : ۳۴۴ ---- ۶۳۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۸] ..... ص : ۳۵۰ ---- ۶۳۸
اشاره ---- ۶۳۸
ترجمه: ..... ص : ۳۵۰ ---- ۶۳۸
تفسیر: ..... ص : ۳۵۰ ---- ۶۳۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۹] ..... ص : ۳۵۴ ---- ۶۴۰
اشاره ---- ۶۴۰
ترجمه: ..... ص : ۳۵۴ ---- ۶۴۰
تفسیر: ..... ص : ۳۵۴ ---- ۶۴۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۰] ..... ص : ۳۵۶ ---- ۶۴۱
اشاره ---- ۶۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۵۶ ---- ۶۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۵۶ ---- ۶۴۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۱] ..... ص : ۳۵۸ ---- ۶۴۲
اشاره ---- ۶۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۵۸ ---- ۶۴۳

تفسیر: ..... ص : ۳۵۹ ---- ۶۴۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۲] ..... ص : ۳۶۰ ---- ۶۴۴
اشاره ---- ۶۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۶۴۴
تفسیر: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۶۴۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۳] ..... ص : ۳۶۲ ---- ۶۴۵
اشاره ---- ۶۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۶۳ ---- ۶۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۶۳ ---- ۶۴۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۴] ..... ص : ۳۶۵ ---- ۶۴۶
اشاره ---- ۶۴۷
ترجمه: ..... ص : ۳۶۵ ---- ۶۴۷
تفسیر: ..... ص : ۳۶۵ ---- ۶۴۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۵] ..... ص : ۳۶۸ ---- ۶۴۸
اشاره ---- ۶۴۸
تحقیق نزول کتاب دفعهٔ و تدریجا ..... ص : ۳۶۸ ---- ۶۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۶۸ ---- ۶۴۹
تفسیر: ..... ص : ۳۶۹ ---- ۶۴۹
اشاره ---- ۶۴۹
تحقیق اینکه قرآن مبیّن هدایت است ..... ص : ۳۶۹ ---- ۶۴۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۶] ..... ص : ۳۷۳ ---- ۶۵۱
اشاره ---- ۶۵۱
ترجمه: ..... ص : ۳۷۳ ---- ۶۵۱
تفسیر: ..... ص : ۳۷۳ ---- ۶۵۱

اشاره ----- ۶۵۲
تحقیق قرب و نزدیک بودن خدای تعالی ..... ص : ۳۷۴ ----- ۶۵۲
تحقیق اجابت و عدم اجابت خدای تعالی بندگان را ..... ص : ۳۷۶ ----- ۶۵۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۷] ..... ص : ۳۸۰ ----- ۶۵۵
اشاره ----- ۶۵۵
ترجمه: ..... ص : ۳۸۱ ----- ۶۵۶
تفسیر: ..... ص : ۳۸۱ ----- ۶۵۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۸] ..... ص : ۳۸۵ ----- ۶۵۷
اشاره ----- ۶۵۸
ترجمه: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۶۵۸
تفسیر: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۶۵۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۹] ..... ص : ۳۸۷ ----- ۶۵۹
اشاره ----- ۶۵۹
ترجمه: ..... ص : ۳۸۷ ----- ۶۵۹
تفسیر: ..... ص : ۳۸۷ ----- ۶۵۹
اشاره ----- ۶۵۹
تحقیق وارد شدن به خانه‌ها از درهایشان و منع وارد شدن به خانه‌ها از پشت و از غیر در ..... ص : ۳۸۹ ----- ۶۶۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۰] ..... ص : ۳۹۱ ----- ۶۶۱
اشاره ----- ۶۶۱
ترجمه: ..... ص : ۳۹۱ ----- ۶۶۱
تفسیر: ..... ص : ۳۹۱ ----- ۶۶۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۱] ..... ص : ۳۹۳ ----- ۶۶۲
اشاره ----- ۶۶۲
ترجمه: ..... ص : ۳۹۳ ----- ۶۶۲

تفسیر: ..... ص : ۳۹۳ ----- ۶۶۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۲] ..... ص : ۳۹۴ ----- ۶۶۳
اشاره ----- ۶۶۳
ترجمه: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۶۶۳
تفسیر: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۶۶۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۳] ..... ص : ۳۹۵ ----- ۶۶۴
اشاره ----- ۶۶۴
ترجمه: ..... ص : ۳۹۵ ----- ۶۶۴
تفسیر: ..... ص : ۳۹۵ ----- ۶۶۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۴] ..... ص : ۳۹۶ ----- ۶۶۴
اشاره ----- ۶۶۴
ترجمه: ..... ص : ۳۹۶ ----- ۶۶۴
تفسیر: ..... ص : ۳۹۶ ----- ۶۶۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۵] ..... ص : ۳۹۹ ----- ۶۶۶
اشاره ----- ۶۶۶
ترجمه: ..... ص : ۳۹۹ ----- ۶۶۶
تفسیر: ..... ص : ۳۹۹ ----- ۶۶۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۶] ..... ص : ۴۰۰ ----- ۶۶۷
اشاره ----- ۶۶۷
ترجمه: ..... ص : ۴۰۱ ----- ۶۶۷
تفسیر: ..... ص : ۴۰۱ ----- ۶۶۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۷] ..... ص : ۴۰۵ ----- ۶۶۹
اشاره ----- ۶۶۹
ترجمه: ..... ص : ۴۰۵ ----- ۶۷۰

تفسیر: ..... ص : ۴۰۵ ---- ۶۷۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۸] ..... ص : ۴۰۷ ---- ۶۷۱
اشاره ---- ۶۷۱
ترجمه: ..... ص : ۴۰۷ ---- ۶۷۱
تفسیر: ..... ص : ۴۰۷ ---- ۶۷۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۹] ..... ص : ۴۱۰ ---- ۶۷۲
اشاره ---- ۶۷۲
ترجمه: ..... ص : ۴۱۰ ---- ۶۷۲
تفسیر: ..... ص : ۴۱۰ ---- ۶۷۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۰] ..... ص : ۴۱۲ ---- ۶۷۴
اشاره ---- ۶۷۴
ترجمه: ..... ص : ۴۱۲ ---- ۶۷۴
تفسیر: ..... ص : ۴۱۳ ---- ۶۷۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۱] ..... ص : ۴۱۴ ---- ۶۷۵
اشاره ---- ۶۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۱۴ ---- ۶۷۵
تفسیر: ..... ص : ۴۱۴ ---- ۶۷۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۲] ..... ص : ۴۱۵ ---- ۶۷۶
اشاره ---- ۶۷۶
ترجمه: ..... ص : ۴۱۵ ---- ۶۷۶
تفسیر: ..... ص : ۴۱۵ ---- ۶۷۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۳] ..... ص : ۴۱۸ ---- ۶۷۷
اشاره ---- ۶۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۱۸ ---- ۶۷۷

تفسیر: ..... ص : ۴۱۸ ----- ۶۷۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۴] ..... ص : ۴۲۰ ----- ۶۷۹
اشاره ----- ۶۷۹
ترجمه: ..... ص : ۴۲۰ ----- ۶۷۹
تفسیر: ..... ص : ۴۲۱ ----- ۶۷۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۵] ..... ص : ۴۲۲ ----- ۶۸۰
اشاره ----- ۶۸۰
ترجمه: ..... ص : ۴۲۲ ----- ۶۸۰
تفسیر: ..... ص : ۴۲۲ ----- ۶۸۰
اشاره ----- ۶۸۰
تحقیقی در باره افساد در زمین و از بین بردن نباتات و نسل بشر ..... ص : ۴۲۳ ----- ۶۸۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۶] ..... ص : ۴۲۶ ----- ۶۸۲
اشاره ----- ۶۸۲
ترجمه: ..... ص : ۴۲۶ ----- ۶۸۲
تفسیر: ..... ص : ۴۲۷ ----- ۶۸۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۷] ..... ص : ۴۲۷ ----- ۶۸۳
اشاره ----- ۶۸۳
ترجمه: ..... ص : ۴۲۷ ----- ۶۸۳
تفسیر: ..... ص : ۴۲۷ ----- ۶۸۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۸] ..... ص : ۴۲۹ ----- ۶۸۴
اشاره ----- ۶۸۴
ترجمه: ..... ص : ۴۲۹ ----- ۶۸۴
تفسیر: ..... ص : ۴۲۹ ----- ۶۸۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۹] ..... ص : ۴۳۰ ----- ۶۸۴

اشاره ----- ۶۸۵
ترجمه: ..... ص : ۴۳۰ ----- ۶۸۵
تفسیر: ..... ص : ۴۳۱ ----- ۶۸۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۰] ..... ص : ۴۳۱ ----- ۶۸۵
اشاره ----- ۶۸۵
ترجمه: ..... ص : ۴۳۱ ----- ۶۸۵
تفسیر: ..... ص : ۴۳۱ ----- ۶۸۶
اشاره ----- ۶۸۶
تحقیق در معنی «بازگشت کارها به خدای تعالی» ..... ص : ۴۳۲ ----- ۶۸۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۱] ..... ص : ۴۳۳ ----- ۶۸۷
اشاره ----- ۶۸۷
ترجمه: ..... ص : ۴۳۳ ----- ۶۸۷
تفسیر: ..... ص : ۴۳۳ ----- ۶۸۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۲] ..... ص : ۴۳۵ ----- ۶۸۷
اشاره ----- ۶۸۷
ترجمه: ..... ص : ۴۳۵ ----- ۶۸۸
تفسیر: ..... ص : ۴۳۵ ----- ۶۸۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۳] ..... ص : ۴۳۷ ----- ۶۸۹
اشاره ----- ۶۸۹
ترجمه: ..... ص : ۴۳۷ ----- ۶۸۹
تفسیر: ..... ص : ۴۳۷ ----- ۶۸۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۴] ..... ص : ۴۴۰ ----- ۶۹۰
اشاره ----- ۶۹۰
ترجمه: ..... ص : ۴۴۰ ----- ۶۹۰

تفسیر: ..... ص : ۴۴۰ ---- ۶۹۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۵] ..... ص : ۴۴۲ ---- ۶۹۲
اشاره ---- ۶۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۴۲ ---- ۶۹۲
تفسیر: ..... ص : ۴۴۲ ---- ۶۹۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۶] ..... ص : ۴۴۳ ---- ۶۹۲
اشاره ---- ۶۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۴۳ ---- ۶۹۳
تفسیر: ..... ص : ۴۴۴ ---- ۶۹۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۷] ..... ص : ۴۴۵ ---- ۶۹۳
اشاره ---- ۶۹۳
ترجمه: ..... ص : ۴۴۵ ---- ۶۹۳
تفسیر: ..... ص : ۴۴۵ ---- ۶۹۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۸] ..... ص : ۴۴۸ ---- ۶۹۵
اشاره ---- ۶۹۵
ترجمه: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۶۹۵
تفسیر: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۶۹۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۹] ..... ص : ۴۵۰ ---- ۶۹۶
اشاره ---- ۶۹۶
ترجمه: ..... ص : ۴۵۰ ---- ۶۹۶
تفسیر: ..... ص : ۴۵۰ ---- ۶۹۷
اشاره ---- ۶۹۷
تحقیق مراتب کمال انسان ..... ص : ۴۵۱ ---- ۶۹۷
تحقیق ولیّ و نبیّ و رسول و امام ..... ص : ۴۵۳ ---- ۶۹۸

بیان حرمت کشیدن دود افیون ..... ص : ۴۵۸ ----- ۷۰۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۰] ..... ص : ۴۶۱ ----- ۷۰۲
اشاره ----- ۷۰۲
ترجمه: ..... ص : ۴۶۱ ----- ۷۰۲
تفسیر: ..... ص : ۴۶۱ ----- ۷۰۲
جلد سوم ----- ۷۰۳
اشاره ----- ۷۰۳
پیشگفتار ..... ص : ۱ ----- ۷۰۳
ادامه تفسیر سوره بقره ..... ص : ۱ ----- ۷۰۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۱] ..... ص : ۱ ----- ۷۰۵
اشاره ----- ۷۰۵
ترجمه: ..... ص : ۱ ----- ۷۰۵
تفسیر: ..... ص : ۱ ----- ۷۰۵
اشاره ----- ۷۰۵
تحقیق در حالت پذیری نفس از مجاورش (خوپذیری از همنشین) ..... ص : ۲ ----- ۷۰۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۲] ..... ص : ۴ ----- ۷۰۷
اشاره ----- ۷۰۷
ترجمه: ..... ص : ۴ ----- ۷۰۷
تفسیر: ..... ص : ۴ ----- ۷۰۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۳] ..... ص : ۷ ----- ۷۰۹
اشاره ----- ۷۰۹
ترجمه: ..... ص : ۷ ----- ۷۰۹
تفسیر ..... ص : ۷ ----- ۷۰۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۴] ..... ص : ۱۰ ----- ۷۱۰

اشاره ----- ۷۱۰
ترجمه: ..... ص : ۱۰ ----- ۷۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۰ ----- ۷۱۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۵] ..... ص : ۱۱ ----- ۷۱۱
اشاره ----- ۷۱۱
ترجمه: ..... ص : ۱۱ ----- ۷۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۱ ----- ۷۱۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۶] ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۲
اشاره ----- ۷۱۲
ترجمه: ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۲
تفسیر: ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۷] ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۳
اشاره ----- ۷۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۳
تفسیر: ..... ص : ۱۳ ----- ۷۱۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۸] ..... ص : ۱۵ ----- ۷۱۴
اشاره ----- ۷۱۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵ ----- ۷۱۴
تفسیر: ..... ص : ۱۶ ----- ۷۱۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۹] ..... ص : ۱۹ ----- ۷۱۶
اشاره ----- ۷۱۶
ترجمه: ..... ص : ۲۰ ----- ۷۱۶
تفسیر: ..... ص : ۲۰ ----- ۷۱۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۰] ..... ص : ۲۳ ----- ۷۱۸

اشاره ----- ۷۱۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳ ----- ۷۱۸
تفسیر: ..... ص : ۲۳ ----- ۷۱۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۱] ..... ص : ۲۳ ----- ۷۱۹
اشاره ----- ۷۱۹
ترجمه: ..... ص : ۲۴ ----- ۷۱۹
تفسیر: ..... ص : ۲۴ ----- ۷۱۹
اشاره ----- ۷۱۹
تحقیق نعمت و مراتب آن به حسب مراتب انسان ..... ص : ۲۶ ----- ۷۲۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۲] ..... ص : ۲۹ ----- ۷۲۲
اشاره ----- ۷۲۲
ترجمه: ..... ص : ۲۹ ----- ۷۲۲
تفسیر: ..... ص : ۲۹ ----- ۷۲۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۳] ..... ص : ۳۰ ----- ۷۲۳
اشاره ----- ۷۲۳
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ----- ۷۲۳
تفسیر: ..... ص : ۳۱ ----- ۷۲۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۴] ..... ص : ۳۶ ----- ۷۲۵
اشاره ----- ۷۲۵
ترجمه: ..... ص : ۳۶ ----- ۷۲۶
تفسیر: ..... ص : ۳۶ ----- ۷۲۶
اشاره ----- ۷۲۶
بیان حکمت عدّه گرفتن زنان ..... ص : ۳۶ ----- ۷۲۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۵] ..... ص : ۳۸ ----- ۷۲۷

اشاره ----- ۷۲۷
ترجمه: ..... ص : ۳۸ ----- ۷۲۷
تفسیر: ..... ص : ۳۹ ----- ۷۲۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۶] ..... ص : ۴۰ ----- ۷۲۸
اشاره ----- ۷۲۸
ترجمه: ..... ص : ۴۱ ----- ۷۲۹
تفسیر: ..... ص : ۴۱ ----- ۷۲۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۷] ..... ص : ۴۳ ----- ۷۳۰
اشاره ----- ۷۳۰
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ----- ۷۳۰
تفسیر: ..... ص : ۴۳ ----- ۷۳۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۸] ..... ص : ۴۵ ----- ۷۳۱
اشاره ----- ۷۳۱
ترجمه: ..... ص : ۴۵ ----- ۷۳۱
تفسیر: ..... ص : ۴۵ ----- ۷۳۱
اشاره ----- ۷۳۱
بیان نماز وسطی ..... ص : ۴۶ ----- ۷۳۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۹] ..... ص : ۴۷ ----- ۷۳۲
اشاره ----- ۷۳۲
ترجمه: ..... ص : ۴۷ ----- ۷۳۲
تفسیر: ..... ص : ۴۷ ----- ۷۳۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۰] ..... ص : ۴۸ ----- ۷۳۳
اشاره ----- ۷۳۳
ترجمه: ..... ص : ۴۸ ----- ۷۳۳

تفسیر: ..... ص : ۴۸ ---------- ۷۳۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۱] ..... ص : ۴۹ ---------- ۷۳۴
اشاره ---------- ۷۳۴
ترجمه: ..... ص : ۴۹ ---------- ۷۳۴
تفسیر: ..... ص : ۵۰ ---------- ۷۳۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۲] ..... ص : ۵۰ ---------- ۷۳۵
اشاره ---------- ۷۳۵
ترجمه: ..... ص : ۵۰ ---------- ۷۳۵
تفسیر: ..... ص : ۵۰ ---------- ۷۳۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۳] ..... ص : ۵۱ ---------- ۷۳۵
اشاره ---------- ۷۳۵
ترجمه: ..... ص : ۵۱ ---------- ۷۳۵
تفسیر: ..... ص : ۵۱ ---------- ۷۳۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۴] ..... ص : ۵۳ ---------- ۷۳۶
اشاره ---------- ۷۳۶
ترجمه: ..... ص : ۵۴ ---------- ۷۳۷
تفسیر: ..... ص : ۵۴ ---------- ۷۳۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۵] ..... ص : ۵۴ ---------- ۷۳۷
اشاره ---------- ۷۳۷
ترجمه: ..... ص : ۵۴ ---------- ۷۳۷
تفسیر: ..... ص : ۵۴ ---------- ۷۳۷
اشاره ---------- ۷۳۷
بیان قرض خدا و تحقیق آن ..... ص : ۵۵ ---------- ۷۳۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۶] ..... ص : ۵۸ ---------- ۷۳۹

اشاره ----- ۷۳۹
ترجمه: ..... ص : ۵۸ ----- ۷۳۹
تفسیر: ..... ص : ۵۹ ----- ۷۴۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۷] ..... ص : ۶۰ ----- ۷۴۰
اشاره ----- ۷۴۰
ترجمه: ..... ص : ۶۰ ----- ۷۴۱
تفسیر: ..... ص : ۶۰ ----- ۷۴۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۸] ..... ص : ۶۲ ----- ۷۴۲
اشاره ----- ۷۴۲
ترجمه: ..... ص : ۶۲ ----- ۷۴۲
تفسیر: ..... ص : ۶۳ ----- ۷۴۲
بیان تابوت و سکینه ..... ص : ۶۳ ----- ۷۴۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۹] ..... ص : ۶۸ ----- ۷۴۵
اشاره ----- ۷۴۵
ترجمه: ..... ص : ۶۸ ----- ۷۴۵
تفسیر: ..... ص : ۶۹ ----- ۷۴۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۰] ..... ص : ۷۱ ----- ۷۴۷
اشاره ----- ۷۴۷
ترجمه: ..... ص : ۷۱ ----- ۷۴۷
تفسیر: ..... ص : ۷۲ ----- ۷۴۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۱] ..... ص : ۷۲ ----- ۷۴۸
اشاره ----- ۷۴۸
ترجمه: ..... ص : ۷۲ ----- ۷۴۸
تفسیر: ..... ص : ۷۲ ----- ۷۴۸

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۲] ..... ص : ۷۴ ---- ۷۴۹
اشاره ---- ۷۴۹
ترجمه: ..... ص : ۷۴ ---- ۷۴۹
تفسیر: ..... ص : ۷۴ ---- ۷۴۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۳] ..... ص : ۷۵ ---- ۷۴۹
اشاره ---- ۷۵۰
ترجمه: ..... ص : ۷۵ ---- ۷۵۰
تفسیر: ..... ص : ۷۶ ---- ۷۵۰
اشاره ---- ۷۵۰
تحقیق جبر و اختیار و امر بین دو امر و تحقیق بعضی مطالب ..... ص : ۷۸ ---- ۷۵۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۴] ..... ص : ۸۶ ---- ۷۵۵
اشاره ---- ۷۵۵
ترجمه: ..... ص : ۸۶ ---- ۷۵۶
تفسیر: ..... ص : ۸۶ ---- ۷۵۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۵] ..... ص : ۸۸ ---- ۷۵۶
اشاره ---- ۷۵۶
ترجمه: ..... ص : ۸۸ ---- ۷۵۶
تفسیر: ..... ص : ۸۸ ---- ۷۵۷
اشاره ---- ۷۵۷
بیان احاطه بر مقداری از علم خدا که خود او بخواهد ..... ص : ۹۲ ---- ۷۵۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۶] ..... ص : ۹۴ ---- ۷۶۰
اشاره ---- ۷۶۰
ترجمه: ..... ص : ۹۴ ---- ۷۶۰
تفسیر: ..... ص : ۹۴ ---- ۷۶۰

اشاره ----- ۷۶۰
تحقیق تمسّک جستن به عروهٔ الوثقی و بیان عروهٔ الوثقی ..... ص : ۹۷ ----- ۷۶۱
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۵۷] ..... ص : ۱۰۴ ----- ۷۶۵
اشاره ----- ۷۶۵
ترجمه: ..... ص : ۱۰۴ ----- ۷۶۵
تفسیر: ..... ص : ۱۰۴ ----- ۷۶۵
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۵۸] ..... ص : ۱۰۶ ----- ۷۶۷
اشاره ----- ۷۶۷
ترجمه: ..... ص : ۱۰۷ ----- ۷۶۷
تفسیر: ..... ص : ۱۰۷ ----- ۷۶۷
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۵۹] ..... ص : ۱۱۰ ----- ۷۶۹
اشاره ----- ۷۶۹
ترجمه: ..... ص : ۱۱۰ ----- ۷۶۹
تفسیر: ..... ص : ۱۱۰ ----- ۷۶۹
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۶۰] ..... ص : ۱۱۲ ----- ۷۷۰
اشاره ----- ۷۷۰
ترجمه: ..... ص : ۱۱۲ ----- ۷۷۰
تفسیر: ..... ص : ۱۱۳ ----- ۷۷۱
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۶۱] ..... ص : ۱۱۷ ----- ۷۷۳
اشاره ----- ۷۷۳
ترجمه: ..... ص : ۱۱۷ ----- ۷۷۳
تفسیر: ..... ص : ۱۱۸ ----- ۷۷۳
[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۶۲] ..... ص : ۱۱۹ ----- ۷۷۴
اشاره ----- ۷۷۴

ترجمه: ..... ص : ۱۱۹ ----- ۷۷۴
تفسیر: ..... ص : ۱۱۹ ----- ۷۷۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۳] ..... ص : ۱۲۱ ----- ۷۷۵
اشاره ----- ۷۷۵
ترجمه: ..... ص : ۱۲۱ ----- ۷۷۵
تفسیر: ..... ص : ۱۲۱ ----- ۷۷۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۴] ..... ص : ۱۲۲ ----- ۷۷۶
اشاره ----- ۷۷۶
ترجمه: ..... ص : ۱۲۲ ----- ۷۷۶
تفسیر: ..... ص : ۱۲۳ ----- ۷۷۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۵] ..... ص : ۱۲۵ ----- ۷۷۸
اشاره ----- ۷۷۸
ترجمه: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۷۷۸
تفسیر: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۷۷۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۶] ..... ص : ۱۲۹ ----- ۷۸۰
اشاره ----- ۷۸۰
ترجمه: ..... ص : ۱۲۹ ----- ۷۸۰
تفسیر: ..... ص : ۱۲۹ ----- ۷۸۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۷] ..... ص : ۱۳۰ ----- ۷۸۱
اشاره ----- ۷۸۱
ترجمه: ..... ص : ۱۳۰ ----- ۷۸۱
تفسیر: ..... ص : ۱۳۱ ----- ۷۸۱
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۸] ..... ص : ۱۳۲ ----- ۷۸۲
اشاره ----- ۷۸۲

ترجمه: ..... ص : ۱۳۳ ----- ۷۸۲
تفسیر: ..... ص : ۱۳۳ ----- ۷۸۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۹] ..... ص : ۱۳۴ ----- ۷۸۳
اشاره ----- ۷۸۳
بیان حکمت و مراتب آن ..... ص : ۱۳۴ ----- ۷۸۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳۴ ----- ۷۸۳
تفسیر: ..... ص : ۱۳۴ ----- ۷۸۳
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۰] ..... ص : ۱۳۷ ----- ۷۸۵
اشاره ----- ۷۸۵
ترجمه: ..... ص : ۱۳۷ ----- ۷۸۵
تفسیر: ..... ص : ۱۳۷ ----- ۷۸۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۱] ..... ص : ۱۳۸ ----- ۷۸۵
اشاره ----- ۷۸۵
ترجمه: ..... ص : ۱۳۸ ----- ۷۸۵
تفسیر: ..... ص : ۱۳۸ ----- ۷۸۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۲] ..... ص : ۱۳۹ ----- ۷۸۶
اشاره ----- ۷۸۶
ترجمه: ..... ص : ۱۴۰ ----- ۷۸۷
تفسیر: ..... ص : ۱۴۰ ----- ۷۸۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۳] ..... ص : ۱۴۱ ----- ۷۸۷
اشاره ----- ۷۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۴۱ ----- ۷۸۷
تفسیر: ..... ص : ۱۴۱ ----- ۷۸۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۴] ..... ص : ۱۴۳ ----- ۷۸۸

اشاره ----- ۷۸۸
ترجمه: ..... ص : ۱۴۳ ----- ۷۸۹
تفسیر: ..... ص : ۱۴۳ ----- ۷۸۹
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۵] ..... ص : ۱۴۴ ----- ۷۸۹
اشاره ----- ۷۸۹
ترجمه: ..... ص : ۱۴۴ ----- ۷۸۹
تفسیر: ..... ص : ۱۴۵ ----- ۷۹۰
اشاره ----- ۷۹۰
بیان خبط و جنون از مسّ شیطان ..... ص : ۱۴۶ ----- ۷۹۰
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۶] ..... ص : ۱۵۲ ----- ۷۹۴
اشاره ----- ۷۹۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵۳ ----- ۷۹۴
تفسیر: ..... ص : ۱۵۳ ----- ۷۹۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۷] ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
اشاره ----- ۷۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
تفسیر: ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۸] ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
اشاره ----- ۷۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
تفسیر: ..... ص : ۱۵۴ ----- ۷۹۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۹] ..... ص : ۱۵۵ ----- ۷۹۶
اشاره ----- ۷۹۶
ترجمه: ..... ص : ۱۵۵ ----- ۷۹۶

تفسیر: ..... ص : ۱۵۵ ---- ۷۹۶
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۰] ..... ص : ۱۵۶ ---- ۷۹۶
اشاره ---- ۷۹۶
ترجمه: ..... ص : ۱۵۶ ---- ۷۹۷
تفسیر: ..... ص : ۱۵۶ ---- ۷۹۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۱] ..... ص : ۱۵۷ ---- ۷۹۷
اشاره ---- ۷۹۷
ترجمه: ..... ص : ۱۵۷ ---- ۷۹۷
تفسیر: ..... ص : ۱۵۷ ---- ۷۹۷
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۲] ..... ص : ۱۵۷ ---- ۷۹۸
اشاره ---- ۷۹۸
ترجمه: ..... ص : ۱۵۸ ---- ۷۹۸
تفسیر: ..... ص : ۱۵۸ ---- ۷۹۸
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۳] ..... ص : ۱۶۶ ---- ۸۰۲
اشاره ---- ۸۰۲
ترجمه: ..... ص : ۱۶۶ ---- ۸۰۲
تفسیر: ..... ص : ۱۶۶ ---- ۸۰۲
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۴] ..... ص : ۱۶۸ ---- ۸۰۳
اشاره ---- ۸۰۳
ترجمه: ..... ص : ۱۶۸ ---- ۸۰۳
تفسیر: ..... ص : ۱۶۸ ---- ۸۰۴
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۵] ..... ص : ۱۷۰ ---- ۸۰۵
اشاره ---- ۸۰۵
ترجمه: ..... ص : ۱۷۰ ---- ۸۰۵

تفسیر: ..... ص : ۱۷۰ ----- ۸۰۵
[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۶] ..... ص : ۱۷۱ ----- ۸۰۶
اشاره ----- ۸۰۶
ترجمه: ..... ص : ۱۷۲ ----- ۸۰۶
تفسیر: ..... ص : ۱۷۲ ----- ۸۰۶
سوره آل عمران ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
اشاره ----- ۸۱۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱] ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
اشاره ----- ۸۱۰
ترجمه: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲] ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
اشاره ----- ۸۱۰
ترجمه: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
تفسیر: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳] ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۰
اشاره ----- ۸۱۱
ترجمه: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۸۱۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴] ..... ص : ۱۸۰ ----- ۸۱۱
اشاره ----- ۸۱۱
ترجمه: ..... ص : ۱۸۰ ----- ۸۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۸۰ ----- ۸۱۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵] ..... ص : ۱۸۲ ----- ۸۱۲
اشاره ----- ۸۱۲

ترجمه: ..... ص : ۱۸۲ ----- ۸۱۲
تفسیر: ..... ص : ۱۸۲ ----- ۸۱۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶] ..... ص : ۱۸۲ ----- ۸۱۳
اشاره ----- ۸۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۸۲ ----- ۸۱۳
تفسیر: ..... ص : ۱۸۳ ----- ۸۱۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷] ..... ص : ۱۸۶ ----- ۸۱۵
اشاره ----- ۸۱۵
ترجمه: ..... ص : ۱۸۷ ----- ۸۱۵
تفسیر: ..... ص : ۱۸۷ ----- ۸۱۶
اشاره ----- ۸۱۶
بیان محکم و متشابه ..... ص : ۱۸۷ ----- ۸۱۶
سخنی در باره خردمند گشتن انسان ..... ص : ۱۹۳ ----- ۸۱۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸] ..... ص : ۱۹۵ ----- ۸۲۰
اشاره ----- ۸۲۰
ترجمه: ..... ص : ۱۹۵ ----- ۸۲۰
تفسیر: ..... ص : ۱۹۵ ----- ۸۲۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹] ..... ص : ۱۹۶ ----- ۸۲۱
اشاره ----- ۸۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۶ ----- ۸۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۹۶ ----- ۸۲۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰] ..... ص : ۱۹۷ ----- ۸۲۱
اشاره ----- ۸۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۷ ----- ۸۲۱

تفسیر: ..... ص : ۱۹۷ ---- ۸۲۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱] ..... ص : ۱۹۷ ---- ۸۲۲
اشاره ---- ۸۲۲
ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ---- ۸۲۲
تفسیر: ..... ص : ۱۹۸ ---- ۸۲۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲] ..... ص : ۱۹۸ ---- ۸۲۲
اشاره ---- ۸۲۲
ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ---- ۸۲۳
تفسیر: ..... ص : ۱۹۸ ---- ۸۲۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳] ..... ص : ۱۹۹ ---- ۸۲۳
اشاره ---- ۸۲۳
ترجمه: ..... ص : ۱۹۹ ---- ۸۲۳
تفسیر: ..... ص : ۲۰۰ ---- ۸۲۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴] ..... ص : ۲۰۱ ---- ۸۲۴
اشاره ---- ۸۲۴
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ---- ۸۲۴
تفسیر: ..... ص : ۲۰۱ ---- ۸۲۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵] ..... ص : ۲۰۲ ---- ۸۲۵
اشاره ---- ۸۲۵
ترجمه: ..... ص : ۲۰۳ ---- ۸۲۵
تفسیر: ..... ص : ۲۰۳ ---- ۸۲۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶] ..... ص : ۲۰۴ ---- ۸۲۶
اشاره ---- ۸۲۶
ترجمه: ..... ص : ۲۰۴ ---- ۸۲۶

تفسیر: ..... ص : ۲۰۴ ---- ۸۲۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷] ..... ص : ۲۰۴ ---- ۸۲۷
اشاره ---- ۸۲۷
ترجمه: ..... ص : ۲۰۵ ---- ۸۲۷
تفسیر: ..... ص : ۲۰۵ ---- ۸۲۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸] ..... ص : ۲۰۵ ---- ۸۲۷
اشاره ---- ۸۲۷
چگونگی شهادت خدا به اینکه جز او خدایی نیست. ..... ص : ۲۰۵ ---- ۸۲۷
ترجمه: ..... ص : ۲۰۵ ---- ۸۲۷
تفسیر: ..... ص : ۲۰۶ ---- ۸۲۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹] ..... ص : ۲۰۸ ---- ۸۲۹
اشاره ---- ۸۲۹
ترجمه: ..... ص : ۲۰۸ ---- ۸۲۹
تفسیر: ..... ص : ۲۰۸ ---- ۸۲۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۰] ..... ص : ۲۰۹ ---- ۸۳۰
اشاره ---- ۸۳۰
ترجمه: ..... ص : ۲۰۹ ---- ۸۳۰
تفسیر: ..... ص : ۲۰۹ ---- ۸۳۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۱] ..... ص : ۲۱۱ ---- ۸۳۱
اشاره ---- ۸۳۱
ترجمه: ..... ص : ۲۱۱ ---- ۸۳۱
تفسیر: ..... ص : ۲۱۱ ---- ۸۳۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۲] ..... ص : ۲۱۲ ---- ۸۳۲
اشاره ---- ۸۳۲

ترجمه: ..... ص : ۲۱۲ ---- ۸۳۲
تفسیر: ..... ص : ۲۱۲ ---- ۸۳۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۳] ..... ص : ۲۱۳ ---- ۸۳۲
اشاره ---- ۸۳۲
ترجمه: ..... ص : ۲۱۳ ---- ۸۳۳
تفسیر: ..... ص : ۲۱۳ ---- ۸۳۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۴] ..... ص : ۲۱۵ ---- ۸۳۴
اشاره ---- ۸۳۴
ترجمه: ..... ص : ۲۱۵ ---- ۸۳۴
تفسیر: ..... ص : ۲۱۶ ---- ۸۳۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۵] ..... ص : ۲۱۶ ---- ۸۳۴
اشاره ---- ۸۳۴
ترجمه: ..... ص : ۲۱۶ ---- ۸۳۴
تفسیر: ..... ص : ۲۱۶ ---- ۸۳۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۶] ..... ص : ۲۱۸ ---- ۸۳۶
اشاره ---- ۸۳۶
ترجمه: ..... ص : ۲۱۸ ---- ۸۳۶
تفسیر: ..... ص : ۲۱۸ ---- ۸۳۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۷] ..... ص : ۲۲۰ ---- ۸۳۷
اشاره ---- ۸۳۷
ترجمه: ..... ص : ۲۲۰ ---- ۸۳۷
تفسیر: ..... ص : ۲۲۰ ---- ۸۳۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۸] ..... ص : ۲۲۱ ---- ۸۳۸
اشاره ---- ۸۳۸

ترجمه: ..... ص : ۲۲۱ ---- ۸۳۸
تفسیر: ..... ص : ۲۲۱ ---- ۸۳۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۹] ..... ص : ۲۲۳ ---- ۸۳۹
اشاره ---- ۸۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۲۳ ---- ۸۳۹
تفسیر: ..... ص : ۲۲۳ ---- ۸۳۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۰] ..... ص : ۲۲۳ ---- ۸۳۹
اشاره ---- ۸۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۲۴ ---- ۸۳۹
تفسیر: ..... ص : ۲۲۴ ---- ۸۳۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۱] ..... ص : ۲۲۵ ---- ۸۴۰
اشاره ---- ۸۴۰
ترجمه: ..... ص : ۲۲۵ ---- ۸۴۰
تفسیر: ..... ص : ۲۲۵ ---- ۸۴۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۲] ..... ص : ۲۲۹ ---- ۸۴۲
اشاره ---- ۸۴۲
ترجمه: ..... ص : ۲۲۹ ---- ۸۴۲
تفسیر: ..... ص : ۲۲۹ ---- ۸۴۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۳] ..... ص : ۲۳۰ ---- ۸۴۳
اشاره ---- ۸۴۳
ترجمه: ..... ص : ۲۳۰ ---- ۸۴۳
تفسیر: ..... ص : ۲۳۰ ---- ۸۴۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۴] ..... ص : ۲۳۱ ---- ۸۴۴
اشاره ---- ۸۴۴

ترجمه: ..... ص : ۲۳۱ ----- ۸۴۴
تفسیر: ..... ص : ۲۳۱ ----- ۸۴۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۵] ..... ص : ۲۳۲ ----- ۸۴۴
اشاره ----- ۸۴۵
ترجمه: ..... ص : ۲۳۲ ----- ۸۴۵
تفسیر: ..... ص : ۲۳۲ ----- ۸۴۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۶] ..... ص : ۲۳۴ ----- ۸۴۶
اشاره ----- ۸۴۶
ترجمه: ..... ص : ۲۳۴ ----- ۸۴۶
تفسیر: ..... ص : ۲۳۴ ----- ۸۴۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۷] ..... ص : ۲۳۶ ----- ۸۴۷
اشاره ----- ۸۴۷
ترجمه: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۸۴۷
تفسیر: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۸۴۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۸] ..... ص : ۲۳۹ ----- ۸۴۹
اشاره ----- ۸۴۹
ترجمه: ..... ص : ۲۳۹ ----- ۸۴۹
تفسیر: ..... ص : ۲۳۹ ----- ۸۴۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۹] ..... ص : ۲۳۹ ----- ۸۴۹
اشاره ----- ۸۴۹
ترجمه: ..... ص : ۲۳۹ ----- ۸۴۹
تفسیر: ..... ص : ۲۴۰ ----- ۸۴۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۰] ..... ص: ۲۴۰ ----- ۸۵۰
اشاره ----- ۸۵۰

ترجمه: ..... ص : ۲۴۰ ---- ۸۵۰
تفسیر: ..... ص : ۲۴۰ ---- ۸۵۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۱] ..... ص : ۲۴۲ ---- ۸۵۱
اشاره ---- ۸۵۱
ترجمه: ..... ص : ۲۴۲ ---- ۸۵۱
تفسیر: ..... ص : ۲۴۲ ---- ۸۵۱
اشاره ---- ۸۵۱
تحقیق تسبیح ربّ و تسبیح اسم ربّ ..... ص : ۲۴۳ ---- ۸۵۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۲] ..... ص : ۲۴۴ ---- ۸۵۲
اشاره ---- ۸۵۲
ترجمه: ..... ص : ۲۴۵ ---- ۸۵۳
تفسیر: ..... ص : ۲۴۵ ---- ۸۵۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۳] ..... ص : ۲۴۶ ---- ۸۵۳
اشاره ---- ۸۵۳
ترجمه: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۸۵۳
تفسیر: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۸۵۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۴] ..... ص : ۲۴۷ ---- ۸۵۴
اشاره ---- ۸۵۴
ترجمه: ..... ص : ۲۴۷ ---- ۸۵۴
تفسیر: ..... ص : ۲۴۷ ---- ۸۵۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۵] ..... ص : ۲۴۷ ---- ۸۵۵
اشاره ---- ۸۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۴۷ ---- ۸۵۵
تفسیر: ..... ص : ۲۴۸ ---- ۸۵۵

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۶] ..... ص : ۲۴۸ ---- ۸۵۵
اشاره ---- ۸۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۴۸ ---- ۸۵۵
تفسیر: ..... ص : ۲۴۸ ---- ۸۵۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۷] ..... ص : ۲۴۹ ---- ۸۵۶
اشاره ---- ۸۵۶
ترجمه: ..... ص : ۲۴۹ ---- ۸۵۶
تفسیر: ..... ص : ۲۴۹ ---- ۸۵۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۸] ..... ص : ۲۵۰ ---- ۸۵۶
اشاره ---- ۸۵۷
ترجمه: ..... ص : ۲۵۰ ---- ۸۵۷
تفسیر: ..... ص : ۲۵۰ ---- ۸۵۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۹] ..... ص : ۲۵۱ ---- ۸۵۷
اشاره ---- ۸۵۷
ترجمه: ..... ص : ۲۵۱ ---- ۸۵۷
تفسیر: ..... ص : ۲۵۱ ---- ۸۵۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۰] ..... ص : ۲۵۳ ---- ۸۵۹
اشاره ---- ۸۵۹
ترجمه: ..... ص : ۲۵۴ ---- ۸۵۹
تفسیر: ..... ص : ۲۵۴ ---- ۸۵۹
اشاره ---- ۸۵۹
تحقیق در اینکه انسان فطرهٔ وابسته آفریده شده است و همان وابستگی اقتضای پیروی از امری را دارد ..... ص : ۲۵۵ ---- ۸۶۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۱] ..... ص : ۲۵۹ ---- ۸۶۲
اشاره ---- ۸۶۲

ترجمه: ..... ص : ۲۵۹ ---- ۸۶۲
تفسیر: ..... ص : ۲۶۰ ---- ۸۶۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۲] ..... ص : ۲۶۰ ---- ۸۶۳
اشاره ---- ۸۶۳
ترجمه: ..... ص : ۲۶۰ ---- ۸۶۳
تفسیر: ..... ص : ۲۶۱ ---- ۸۶۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۳] ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۴
اشاره ---- ۸۶۴
ترجمه: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۴
تفسیر: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۴] ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۵
اشاره ---- ۸۶۵
ترجمه: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۵
تفسیر: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۸۶۵
اشاره ---- ۸۶۵
تفصیل حال حضرت عیسی و گرفتن آن حضرت و مصلوب نمودن وی ..... ص : ۲۶۴ ---- ۸۶۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۵] ..... ص : ۲۶۸ ---- ۸۶۸
اشاره ---- ۸۶۸
ترجمه: ..... ص : ۲۶۸ ---- ۸۶۸
تفسیر: ..... ص : ۲۶۸ ---- ۸۶۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۶] ..... ص : ۲۷۰ ---- ۸۶۹
اشاره ---- ۸۶۹
ترجمه: ..... ص : ۲۷۰ ---- ۸۶۹
تفسیر: ..... ص : ۲۷۰ ---- ۸۶۹

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۷] ..... ص : ۲۷۱ ---- ۸۶۹
اشاره ---- ۸۷۰
ترجمه: ..... ص : ۲۷۱ ---- ۸۷۰
تفسیر: ..... ص : ۲۷۱ ---- ۸۷۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۸] ..... ص : ۲۷۲ ---- ۸۷۰
اشاره ---- ۸۷۰
ترجمه: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۸۷۰
تفسیر: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۸۷۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۹] ..... ص : ۲۷۳ ---- ۸۷۱
اشاره ---- ۸۷۱
ترجمه: ..... ص : ۲۷۳ ---- ۸۷۱
تفسیر: ..... ص : ۲۷۳ ---- ۸۷۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۰] ..... ص : ۲۷۴ ---- ۸۷۱
اشاره ---- ۸۷۲
ترجمه: ..... ص : ۲۷۴ ---- ۸۷۲
تفسیر: ..... ص : ۲۷۴ ---- ۸۷۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۱] ..... ص : ۲۷۴ ---- ۸۷۲
اشاره ---- ۸۷۲
ترجمه: ..... ص : ۲۷۴ ---- ۸۷۲
تفسیر: ..... ص : ۲۷۵ ---- ۸۷۲
اشاره ---- ۸۷۲
تحقیق شرافت کسانی که در مباهله با محمّد (ص) بودند. ..... ص : ۲۷۶ ---- ۸۷۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۲] ..... ص : ۲۸۰ ---- ۸۷۵
اشاره ---- ۸۷۵

ترجمه: ..... ص : ۲۸۱ ---- ۸۷۶
تفسیر: ..... ص : ۲۸۱ ---- ۸۷۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۳] ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۶
اشاره ---- ۸۷۶
ترجمه: ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۶
تفسیر: ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۴] ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۷
اشاره ---- ۸۷۷
ترجمه: ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۷
تفسیر: ..... ص : ۲۸۲ ---- ۸۷۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۵] ..... ص : ۲۸۴ ---- ۸۷۸
اشاره ---- ۸۷۸
ترجمه: ..... ص : ۲۸۵ ---- ۸۷۸
تفسیر: ..... ص : ۲۸۵ ---- ۸۷۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۶] ..... ص : ۲۸۵ ---- ۸۷۹
اشاره ---- ۸۷۹
ترجمه: ..... ص : ۲۸۶ ---- ۸۷۹
تفسیر: ..... ص : ۲۸۶ ---- ۸۷۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۷] ..... ص : ۲۸۷ ---- ۸۸۰
اشاره ---- ۸۸۰
ترجمه: ..... ص : ۲۸۷ ---- ۸۸۰
تفسیر: ..... ص : ۲۸۷ ---- ۸۸۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۸] ..... ص : ۲۸۸ ---- ۸۸۰
اشاره ---- ۸۸۰

ترجمه: ..... ص : ۲۸۸ ---- ۸۸۰
تفسیر: ..... ص : ۲۸۸ ---- ۸۸۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۹] ..... ص : ۲۸۹ ---- ۸۸۱
اشاره ---- ۸۸۱
ترجمه: ..... ص : ۲۸۹ ---- ۸۸۱
تفسیر: ..... ص : ۲۹۰ ---- ۸۸۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۰] ..... ص : ۲۹۰ ---- ۸۸۲
اشاره ---- ۸۸۲
ترجمه: ..... ص : ۲۹۱ ---- ۸۸۲
تفسیر: ..... ص : ۲۹۱ ---- ۸۸۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۱] ..... ص : ۲۹۱ ---- ۸۸۳
اشاره ---- ۸۸۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۱ ---- ۸۸۳
تفسیر: ..... ص : ۲۹۲ ---- ۸۸۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۲] ..... ص : ۲۹۲ ---- ۸۸۴
اشاره ---- ۸۸۴
ترجمه: ..... ص : ۲۹۳ ---- ۸۸۴
تفسیر: ..... ص : ۲۹۳ ---- ۸۸۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۳] ..... ص : ۲۹۴ ---- ۸۸۴
اشاره ---- ۸۸۴
ترجمه: ..... ص : ۲۹۴ ---- ۸۸۵
تفسیر: ..... ص : ۲۹۴ ---- ۸۸۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۴] ..... ص : ۲۹۶ ---- ۸۸۶
اشاره ---- ۸۸۶

ترجمه: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۸۸۶
تفسیر: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۸۸۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۵] ..... ص : ۲۹۶ ---- ۸۸۶
اشاره ---- ۸۸۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۸۸۶
تفسیر: ..... ص : ۲۹۷ ---- ۸۸۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۶] ..... ص : ۲۹۸ ---- ۸۸۷
اشاره ---- ۸۸۷
ترجمه: ..... ص : ۲۹۸ ---- ۸۸۸
تفسیر: ..... ص : ۲۹۹ ---- ۸۸۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۷] ..... ص : ۲۹۹ ---- ۸۸۸
اشاره ---- ۸۸۸
ترجمه: ..... ص : ۳۰۰ ---- ۸۸۸
تفسیر: ..... ص : ۳۰۰ ---- ۸۸۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۸] ..... ص : ۳۰۱ ---- ۸۸۹
اشاره ---- ۸۸۹
ترجمه: ..... ص : ۳۰۱ ---- ۸۸۹
تفسیر: ..... ص : ۳۰۲ ---- ۸۹۰
اشاره ---- ۸۹۰
تحقیق تاب خوردن و چرخیدن کتاب به سبب زبانی که به نفس نسبت داده شده است. ..... ص : ۳۰۳ ---- ۸۹۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۹] ..... ص : ۳۰۴ ---- ۸۹۱
اشاره ---- ۸۹۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۴ ---- ۸۹۱
تفسیر: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۸۹۱

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۰] ..... ص : ۳۰۷ ---- ۸۹۳
اشاره ---- ۸۹۳
ترجمه: ..... ص : ۳۰۷ ---- ۸۹۳
تفسیر: ..... ص : ۳۰۸ ---- ۸۹۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۱] ..... ص : ۳۰۹ ---- ۸۹۴
اشاره ---- ۸۹۴
ترجمه: ..... ص : ۳۰۹ ---- ۸۹۴
تفسیر: ..... ص : ۳۰۹ ---- ۸۹۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۲] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۸۹۷
اشاره ---- ۸۹۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۸۹۷
تفسیر: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۸۹۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۳] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۸۹۷
اشاره ---- ۸۹۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۸۹۷
تفسیر: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۸۹۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۴] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۸۹۸
اشاره ---- ۸۹۸
ترجمه: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۸۹۸
تفسیر: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۸۹۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۵] ..... ص : ۳۱۷ ---- ۸۹۹
اشاره ---- ۸۹۹
ترجمه: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۸۹۹
تفسیر: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۸۹۹

اشاره ----- ۸۹۹
تحقیق اصناف مردم بر حسب طلب دین و بقای بر آن و بر حسب ارتداد و برگشتن از دین: ..... ص : ۳۱۷ ----- ۸۹۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۶] ..... ص : ۳۲۰ ----- ۹۰۱
اشاره ----- ۹۰۱
ترجمه: ..... ص : ۳۲۰ ----- ۹۰۱
تفسیر: ..... ص : ۳۲۰ ----- ۹۰۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۷] ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۱
اشاره ----- ۹۰۱
ترجمه: ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۲
تفسیر: ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۸] ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۲
اشاره ----- ۹۰۲
ترجمه: ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۲
تفسیر: ..... ص : ۳۲۱ ----- ۹۰۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۹] ..... ص : ۳۲۲ ----- ۹۰۲
اشاره ----- ۹۰۲
ترجمه: ..... ص : ۳۲۲ ----- ۹۰۲
تفسیر: ..... ص : ۳۲۲ ----- ۹۰۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۰] ..... ص : ۳۲۳ ----- ۹۰۳
اشاره ----- ۹۰۳
ترجمه: ..... ص : ۳۲۳ ----- ۹۰۳
تفسیر: ..... ص : ۳۲۳ ----- ۹۰۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۱] ..... ص : ۳۲۳ ----- ۹۰۳
اشاره ----- ۹۰۳

ترجمه: ..... ص : ۳۲۳ ----- ۹۰۴
تفسیر: ..... ص : ۳۲۴ ----- ۹۰۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۲] ..... ص : ۳۲۵ ----- ۹۰۵
اشاره ----- ۹۰۵
ترجمه: ..... ص : ۳۲۵ ----- ۹۰۵
تفسیر: ..... ص : ۳۲۵ ----- ۹۰۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۳] ..... ص : ۳۲۷ ----- ۹۰۵
اشاره ----- ۹۰۵
ترجمه: ..... ص : ۳۲۷ ----- ۹۰۶
تفسیر: ..... ص : ۳۲۷ ----- ۹۰۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۴] ..... ص : ۳۲۸ ----- ۹۰۶
اشاره ----- ۹۰۶
ترجمه: ..... ص : ۳۲۸ ----- ۹۰۷
تفسیر: ..... ص : ۳۲۹ ----- ۹۰۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۵] ..... ص : ۳۲۹ ----- ۹۰۷
اشاره ----- ۹۰۷
ترجمه: ..... ص : ۳۲۹ ----- ۹۰۷
تفسیر: ..... ص : ۳۲۹ ----- ۹۰۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۶] ..... ص : ۳۳۰ ----- ۹۰۸
اشاره ----- ۹۰۸
ترجمه: ..... ص : ۳۳۰ ----- ۹۰۸
تفسیر: ..... ص : ۳۳۰ ----- ۹۰۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۷] ..... ص : ۳۳۳ ----- ۹۰۹
اشاره ----- ۹۰۹

ترجمه: ..... ص : ۳۳۳ ----- ۹۰۹
تفسیر: ..... ص : ۳۳۳ ----- ۹۱۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۸] ..... ص : ۳۳۸ ----- ۹۱۲
اشاره ----- ۹۱۲
ترجمه: ..... ص : ۳۳۸ ----- ۹۱۲
تفسیر: ..... ص : ۳۳۸ ----- ۹۱۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۹] ..... ص : ۳۳۹ ----- ۹۱۲
اشاره ----- ۹۱۳
ترجمه: ..... ص : ۳۳۹ ----- ۹۱۳
تفسیر: ..... ص : ۳۳۹ ----- ۹۱۳
اشاره ----- ۹۱۳
تفسیر حجّة الوداع و غدیر خم ..... ص : ۳۴۱ ----- ۹۱۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۳۴۱ ----- ۹۱۴
اشاره ----- ۹۱۴
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ----- ۹۱۴
تفسیر: ..... ص : ۳۴۲ ----- ۹۱۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۳۴۳ ----- ۹۱۵
اشاره ----- ۹۱۵
ترجمه: ..... ص : ۳۴۳ ----- ۹۱۵
تفسیر: ..... ص : ۳۴۳ ----- ۹۱۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۳۴۴ ----- ۹۱۶
اشاره ----- ۹۱۶
ترجمه: ..... ص : ۳۴۴ ----- ۹۱۶
تفسیر: ..... ص : ۳۴۴ ----- ۹۱۶

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۳۴۶ ---- ۹۱۷
اشاره ---- ۹۱۷
تحقیق در حبل (ریسمان) خدا و حبل (ریسمان) مردم ..... ص : ۳۴۶ ---- ۹۱۷
اشاره ---- ۹۱۸
ترجمه: ..... ص : ۳۴۷ ---- ۹۱۸
تفسیر: ..... ص : ۳۴۷ ---- ۹۱۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۳۵۰ ---- ۹۲۰
اشاره ---- ۹۲۰
ترجمه: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۹۲۰
تفسیر: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۹۲۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۳۵۳ ---- ۹۲۱
اشاره ---- ۹۲۲
ترجمه: ..... ص : ۳۵۳ ---- ۹۲۲
تفسیر: ..... ص : ۳۵۳ ---- ۹۲۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۳۵۴ ---- ۹۲۲
اشاره ---- ۹۲۲
ترجمه: ..... ص : ۳۵۴ ---- ۹۲۲
تفسیر: ..... ص : ۳۵۴ ---- ۹۲۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۳۵۵ ---- ۹۲۳
اشاره ---- ۹۲۳
ترجمه: ..... ص : ۳۵۵ ---- ۹۲۳
تفسیر: ..... ص : ۳۵۵ ---- ۹۲۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۳۵۸ ---- ۹۲۵
اشاره ---- ۹۲۵

ترجمه: ..... ص : ۳۵۸ ----- ۹۲۵
تفسیر: ..... ص : ۳۵۸ ----- ۹۲۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۳۵۹ ----- ۹۲۵
اشاره ----- ۹۲۵
ترجمه: ..... ص : ۳۵۹ ----- ۹۲۶
تفسیر: ..... ص : ۳۵۹ ----- ۹۲۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۰] ..... ص : ۳۶۰ ----- ۹۲۶
اشاره ----- ۹۲۶
ترجمه: ..... ص : ۳۶۰ ----- ۹۲۶
تفسیر: ..... ص : ۳۶۱ ----- ۹۲۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۱] ..... ص : ۳۶۴ ----- ۹۲۸
اشاره ----- ۹۲۸
ترجمه: ..... ص : ۳۶۴ ----- ۹۲۹
تفسیر: ..... ص : ۳۶۴ ----- ۹۲۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۲] ..... ص : ۳۶۵ ----- ۹۲۹
اشاره ----- ۹۲۹
ترجمه: ..... ص : ۳۶۵ ----- ۹۲۹
تفسیر: ..... ص : ۳۶۵ ----- ۹۲۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۳۶۷ ----- ۹۳۰
اشاره ----- ۹۳۰
ترجمه: ..... ص : ۳۶۷ ----- ۹۳۱
تفسیر: ..... ص : ۳۶۷ ----- ۹۳۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۳۶۸ ----- ۹۳۱
اشاره ----- ۹۳۱

ترجمه: ..... ص : ۳۶۸ ----- ۹۳۱
تفسیر: ..... ص : ۳۶۸ ----- ۹۳۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۳۶۹ ----- ۹۳۲
اشاره ----- ۹۳۲
ترجمه: ..... ص : ۳۶۹ ----- ۹۳۲
تفسیر: ..... ص : ۳۶۹ ----- ۹۳۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۳۷۰ ----- ۹۳۲
اشاره ----- ۹۳۲
ترجمه: ..... ص : ۳۷۰ ----- ۹۳۲
تفسیر: ..... ص : ۳۷۰ ----- ۹۳۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۷] ..... ص : ۳۷۱ ----- ۹۳۳
اشاره ----- ۹۳۳
ترجمه: ..... ص : ۳۷۱ ----- ۹۳۳
تفسیر: ..... ص : ۳۷۱ ----- ۹۳۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۳۷۳ ----- ۹۳۴
اشاره ----- ۹۳۴
ترجمه: ..... ص : ۳۷۳ ----- ۹۳۵
تفسیر: ..... ص : ۳۷۳ ----- ۹۳۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۳۷۵ ----- ۹۳۵
اشاره ----- ۹۳۶
ترجمه: ..... ص : ۳۷۵ ----- ۹۳۶
تفسیر: ..... ص : ۳۷۵ ----- ۹۳۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۳۷۶ ----- ۹۳۷
اشاره ----- ۹۳۷

ترجمه: ..... ص : ۳۷۷ ----- ۹۳۷
تفسیر: ..... ص : ۳۷۷ ----- ۹۳۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۳۷۷ ----- ۹۳۷
اشاره ----- ۹۳۷
ترجمه: ..... ص : ۳۷۸ ----- ۹۳۷
تفسیر: ..... ص : ۳۷۸ ----- ۹۳۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۲] ..... ص : ۳۸۰ ----- ۹۳۹
اشاره ----- ۹۳۹
ترجمه: ..... ص : ۳۸۰ ----- ۹۳۹
تفسیر: ..... ص : ۳۸۰ ----- ۹۳۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۳] ..... ص : ۳۸۱ ----- ۹۳۹
اشاره ----- ۹۳۹
ترجمه: ..... ص : ۳۸۱ ----- ۹۳۹
تفسیر: ..... ص : ۳۸۱ ----- ۹۴۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۴] ..... ص : ۳۸۲ ----- ۹۴۰
اشاره ----- ۹۴۰
ترجمه: ..... ص : ۳۸۲ ----- ۹۴۰
تفسیر: ..... ص : ۳۸۲ ----- ۹۴۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۳۸۳ ----- ۹۴۱
اشاره ----- ۹۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۸۳ ----- ۹۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۸۳ ----- ۹۴۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۳۸۴ ----- ۹۴۱
اشاره ----- ۹۴۱

ترجمه: ..... ص : ۳۸۴ ----- ۹۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۸۴ ----- ۹۴۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۲
اشاره ----- ۹۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۲
تفسیر: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۳
اشاره ----- ۹۴۳
ترجمه: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۳
تفسیر: ..... ص : ۳۸۵ ----- ۹۴۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۳۸۷ ----- ۹۴۴
اشاره ----- ۹۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۸۷ ----- ۹۴۴
تفسیر: ..... ص : ۳۸۷ ----- ۹۴۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۳۸۸ ----- ۹۴۴
اشاره ----- ۹۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۸۸ ----- ۹۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۸۸ ----- ۹۴۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۱] ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۵
اشاره ----- ۹۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۲] ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۶
اشاره ----- ۹۴۶

ترجمه: ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۶
تفسیر: ..... ص : ۳۸۹ ----- ۹۴۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۳] ..... ص : ۳۹۰ ----- ۹۴۶
اشاره ----- ۹۴۶
ترجمه: ..... ص : ۳۹۰ ----- ۹۴۶
تفسیر: ..... ص : ۳۹۰ ----- ۹۴۶
اشاره ----- ۹۴۶
وجه تعبیر از عرض بهشت به عرض آسمان‌ها و زمین ..... ص : ۳۹۰ ----- ۹۴۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۴] ..... ص : ۳۹۲ ----- ۹۴۷
اشاره ----- ۹۴۷
ترجمه: ..... ص : ۳۹۲ ----- ۹۴۸
تفسیر: ..... ص : ۳۹۲ ----- ۹۴۸
اشاره ----- ۹۴۸
تحقیق مراتب مردم در قصاص و ترک آن ..... ص : ۳۹۳ ----- ۹۴۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۳۹۴ ----- ۹۴۹
اشاره ----- ۹۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۹۴۹
تفسیر: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۹۴۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۳۹۷ ----- ۹۵۱
اشاره ----- ۹۵۱
ترجمه: ..... ص : ۳۹۷ ----- ۹۵۱
تفسیر: ..... ص : ۳۹۸ ----- ۹۵۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۳۹۹ ----- ۹۵۲
اشاره ----- ۹۵۲

ترجمه: ..... ص : ۳۹۹ ----- ۹۵۲
تفسیر: ..... ص : ۳۹۹ ----- ۹۵۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۸] ..... ص : ۴۰۰ ----- ۹۵۳
اشاره ----- ۹۵۳
ترجمه: ..... ص : ۴۰۰ ----- ۹۵۳
تفسیر: ..... ص : ۴۰۰ ----- ۹۵۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۴۰۱ ----- ۹۵۳
اشاره ----- ۹۵۳
ترجمه: ..... ص : ۴۰۱ ----- ۹۵۳
تفسیر: ..... ص : ۴۰۱ ----- ۹۵۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۴۰۲ ----- ۹۵۴
اشاره ----- ۹۵۴
ترجمه: ..... ص : ۴۰۲ ----- ۹۵۴
تفسیر: ..... ص : ۴۰۲ ----- ۹۵۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۴۰۲ ----- ۹۵۵
اشاره ----- ۹۵۵
ترجمه: ..... ص : ۴۰۴ ----- ۹۵۵
تفسیر: ..... ص : ۴۰۴ ----- ۹۵۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۴۰۴ ----- ۹۵۵
اشاره ----- ۹۵۶
ترجمه: ..... ص : ۴۰۴ ----- ۹۵۶
تفسیر: ..... ص : ۴۰۴ ----- ۹۵۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۴۰۵ ----- ۹۵۶
اشاره ----- ۹۵۶

ترجمه: ..... ص : ۴۰۵ ----- ۹۵۶
تفسیر: ..... ص : ۴۰۶ ----- ۹۵۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۴۰۶ ----- ۹۵۷
اشاره ----- ۹۵۷
ترجمه: ..... ص : ۴۰۶ ----- ۹۵۷
تفسیر: ..... ص : ۴۰۷ ----- ۹۵۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۵] ..... ص : ۴۱۳ ----- ۹۶۱
اشاره ----- ۹۶۱
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ----- ۹۶۱
تفسیر: ..... ص : ۴۱۳ ----- ۹۶۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۴۱۵ ----- ۹۶۲
اشاره ----- ۹۶۲
ترجمه: ..... ص : ۴۱۵ ----- ۹۶۲
تفسیر: ..... ص : ۴۱۵ ----- ۹۶۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۴۱۷ ----- ۹۶۳
اشاره ----- ۹۶۳
ترجمه: ..... ص : ۴۱۷ ----- ۹۶۳
تفسیر: ..... ص : ۴۱۷ ----- ۹۶۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۴۱۷ ----- ۹۶۴
اشاره ----- ۹۶۴
ترجمه: ..... ص : ۴۱۸ ----- ۹۶۴
تفسیر: ..... ص : ۴۱۸ ----- ۹۶۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۹] ..... ص : ۴۱۹ ----- ۹۶۴
اشاره ----- ۹۶۵

ترجمه: ..... ص : ۴۱۹ ----- ۹۶۵
تفسیر: ..... ص : ۴۱۹ ----- ۹۶۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۰] ..... ص : ۴۱۹ ----- ۹۶۵
اشاره ----- ۹۶۵
ترجمه: ..... ص : ۴۲۰ ----- ۹۶۵
تفسیر: ..... ص : ۴۲۰ ----- ۹۶۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۴۲۰ ----- ۹۶۶
اشاره ----- ۹۶۶
ترجمه: ..... ص : ۴۲۰ ----- ۹۶۶
تفسیر: ..... ص : ۴۲۰ ----- ۹۶۶
اشاره ----- ۹۶۶
تحقیق شرک آوردن به خدا به سبب اذن و برهان او ..... ص : ۴۲۱ ----- ۹۶۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۴۲۲ ----- ۹۶۷
اشاره ----- ۹۶۷
ترجمه: ..... ص : ۴۲۳ ----- ۹۶۷
تفسیر: ..... ص : ۴۲۳ ----- ۹۶۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۴۲۵ ----- ۹۶۹
اشاره ----- ۹۶۹
ترجمه: ..... ص : ۴۲۵ ----- ۹۶۹
تفسیر: ..... ص : ۴۲۵ ----- ۹۶۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۴۲۷ ----- ۹۷۰
اشاره ----- ۹۷۰
ترجمه: ..... ص : ۴۲۷ ----- ۹۷۰
تفسیر: ..... ص : ۴۲۸ ----- ۹۷۰

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۵] ..... ص : ۴۳۱ ---- ۹۷۲
اشاره ---- ۹۷۲
ترجمه: ..... ص : ۴۳۱ ---- ۹۷۲
تفسیر: ..... ص : ۴۳۱ ---- ۹۷۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۶] ..... ص : ۴۳۲ ---- ۹۷۳
اشاره ---- ۹۷۳
ترجمه: ..... ص : ۴۳۲ ---- ۹۷۳
تفسیر: ..... ص : ۴۳۳ ---- ۹۷۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۷] ..... ص : ۴۳۳ ---- ۹۷۴
اشاره ---- ۹۷۴
ترجمه: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۹۷۴
تفسیر: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۹۷۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۸] ..... ص : ۴۳۴ ---- ۹۷۴
اشاره ---- ۹۷۴
ترجمه: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۹۷۴
تفسیر: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۹۷۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۹] ..... ص : ۴۳۵ ---- ۹۷۵
اشاره ---- ۹۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۳۵ ---- ۹۷۵
تفسیر: ..... ص : ۴۳۵ ---- ۹۷۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۰] ..... ص: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۹۷۶
اشاره ---- ۹۷۶
ترجمه: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۹۷۶
تفسیر: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۹۷۶

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۱] ..... ص : ۴۳۷ ---- ۹۷۶
اشاره ---- ۹۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۹۷۷
تفسیر: ..... ص : ۴۳۸ ---- ۹۷۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۲] ..... ص : ۴۴۰ ---- ۹۷۸
اشاره ---- ۹۷۸
ترجمه: ..... ص : ۴۴۰ ---- ۹۷۸
تفسیر: ..... ص : ۴۴۰ ---- ۹۷۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۴۴۱ ---- ۹۷۹
اشاره ---- ۹۷۹
تحقیق اینکه مؤمنین درجات و صاحب درجات هستند. ..... ص : ۴۴۱ ---- ۹۷۹
ترجمه: ..... ص : ۴۴۱ ---- ۹۷۹
تفسیر: ..... ص : ۴۴۱ ---- ۹۷۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۴] ..... ص : ۴۴۳ ---- ۹۸۰
اشاره ---- ۹۸۰
ترجمه: ..... ص : ۴۴۳ ---- ۹۸۰
تفسیر: ..... ص : ۴۴۳ ---- ۹۸۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۵] ..... ص : ۴۴۴ ---- ۹۸۱
اشاره ---- ۹۸۱
ترجمه: ..... ص : ۴۴۴ ---- ۹۸۱
تفسیر: ..... ص : ۴۴۴ ---- ۹۸۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۴۴۵ ---- ۹۸۲
اشاره ---- ۹۸۲
ترجمه: ..... ص : ۴۴۵ ---- ۹۸۲

تفسیر: ..... ص : ۴۴۶ ---- ۹۸۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۷] ..... ص : ۴۴۶ ---- ۹۸۲
اشاره ---- ۹۸۳
ترجمه: ..... ص : ۴۴۶ ---- ۹۸۳
تفسیر: ..... ص : ۴۴۶ ---- ۹۸۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۸] ..... ص : ۴۴۸ ---- ۹۸۴
اشاره ---- ۹۸۴
ترجمه: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۹۸۴
تفسیر: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۹۸۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۹] ..... ص : ۴۴۹ ---- ۹۸۵
اشاره ---- ۹۸۵
ترجمه: ..... ص : ۴۴۹ ---- ۹۸۵
تفسیر: ..... ص : ۴۴۹ ---- ۹۸۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۰] ..... ص : ۴۵۰ ---- ۹۸۵
اشاره ---- ۹۸۵
ترجمه: ..... ص : ۴۵۰ ---- ۹۸۵
تفسیر: ..... ص : ۴۵۰ ---- ۹۸۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۴۵۱ ---- ۹۸۶
اشاره ---- ۹۸۶
ترجمه: ..... ص : ۴۵۱ ---- ۹۸۶
تفسیر: ..... ص : ۴۵۱ ---- ۹۸۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۴۵۲ ---- ۹۸۶
اشاره ---- ۹۸۶
ترجمه: ..... ص : ۴۵۲ ---- ۹۸۷

تفسیر: ..... ص : ۴۵۲ ----- ۹۸۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۳] ..... ص : ۴۵۵ ----- ۹۸۸
اشاره ----- ۹۸۸
ترجمه: ..... ص : ۴۵۵ ----- ۹۸۸
تفسیر: ..... ص : ۴۵۵ ----- ۹۸۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۴] ..... ص : ۴۵۶ ----- ۹۸۹
اشاره ----- ۹۸۹
ترجمه: ..... ص : ۴۵۶ ----- ۹۸۹
تفسیر: ..... ص : ۴۵۶ ----- ۹۸۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۴۵۷ ----- ۹۹۰
اشاره ----- ۹۹۰
ترجمه: ..... ص : ۴۵۷ ----- ۹۹۰
تفسیر: ..... ص : ۴۵۷ ----- ۹۹۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۴۵۷ ----- ۹۹۰
اشاره ----- ۹۹۰
ترجمه: ..... ص : ۴۵۸ ----- ۹۹۰
تفسیر: ..... ص : ۴۵۸ ----- ۹۹۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۷] ..... ص : ۴۵۹ ----- ۹۹۱
اشاره ----- ۹۹۱
ترجمه: ..... ص : ۴۵۹ ----- ۹۹۱
تفسیر: ..... ص : ۴۵۹ ----- ۹۹۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۸] ..... ص : ۴۵۹ ----- ۹۹۱
اشاره ----- ۹۹۱
ترجمه: ..... ص : ۴۵۹ ----- ۹۹۲

تفسیر: ..... ص : ۴۵۹ ---- ۹۹۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۹] ..... ص : ۴۶۰ ---- ۹۹۲
اشاره ---- ۹۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۶۰ ---- ۹۹۲
تفسیر: ..... ص : ۴۶۰ ---- ۹۹۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۰] ..... ص : ۴۶۲ ---- ۹۹۳
اشاره ---- ۹۹۳
ترجمه: ..... ص : ۴۶۲ ---- ۹۹۳
تفسیر: ..... ص : ۴۶۲ ---- ۹۹۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۱] ..... ص : ۴۶۴ ---- ۹۹۵
اشاره ---- ۹۹۵
ترجمه: ..... ص : ۴۶۴ ---- ۹۹۵
تفسیر: ..... ص : ۴۶۵ ---- ۹۹۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۲] ..... ص : ۴۶۶ ---- ۹۹۶
اشاره ---- ۹۹۶
ترجمه: ..... ص : ۴۶۶ ---- ۹۹۶
تفسیر: ..... ص : ۴۶۶ ---- ۹۹۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۳] ..... ص : ۴۶۷ ---- ۹۹۷
اشاره ---- ۹۹۷
ترجمه: ..... ص : ۴۶۷ ---- ۹۹۷
تفسیر: ..... ص : ۴۶۷ ---- ۹۹۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۴] ..... ص : ۴۶۸ ---- ۹۹۷
اشاره ---- ۹۹۷
ترجمه: ..... ص : ۴۶۸ ---- ۹۹۸

تفسیر: ..... ص : ۴۶۸ ---- ۹۹۸
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۵] ..... ص : ۴۷۰ ---- ۹۹۸
اشاره ---- ۹۹۸
ترجمه: ..... ص : ۴۷۰ ---- ۹۹۹
تفسیر: ..... ص : ۴۷۰ ---- ۹۹۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۶] ..... ص : ۴۷۲ ---- ۱۰۰۰
اشاره ---- ۱۰۰۰
ترجمه: ..... ص : ۴۷۲ ---- ۱۰۰۰
تفسیر: ..... ص : ۴۷۲ ---- ۱۰۰۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۷] ..... ص : ۴۷۳ ---- ۱۰۰۱
اشاره ---- ۱۰۰۱
ترجمه: ..... ص : ۴۷۴ ---- ۱۰۰۱
تفسیر: ..... ص : ۴۷۴ ---- ۱۰۰۱
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۸] ..... ص : ۴۷۵ ---- ۱۰۰۲
اشاره ---- ۱۰۰۲
ترجمه: ..... ص : ۴۷۵ ---- ۱۰۰۲
تفسیر: ..... ص : ۴۷۶ ---- ۱۰۰۲
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۹] ..... ص : ۴۷۷ ---- ۱۰۰۳
اشاره ---- ۱۰۰۳
ترجمه: ..... ص : ۴۷۷ ---- ۱۰۰۳
تفسیر: ..... ص : ۴۷۸ ---- ۱۰۰۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۰] ..... ص : ۴۷۸ ---- ۱۰۰۴
اشاره ---- ۱۰۰۴
ترجمه: ..... ص : ۴۷۸ ---- ۱۰۰۴

تفسیر: ..... ص : ۴۷۸ ---------- ۱۰۰۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۱] ..... ص : ۴۸۰ ---------- ۱۰۰۵
اشاره ---------- ۱۰۰۵
ترجمه: ..... ص : ۴۸۰ ---------- ۱۰۰۵
تفسیر: ..... ص : ۴۸۰ ---------- ۱۰۰۵
اشاره ---------- ۱۰۰۵
بیان فکر و مراتب آن ..... ص : ۴۸۲ ---------- ۱۰۰۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۲] ..... ص : ۴۸۶ ---------- ۱۰۰۸
اشاره ---------- ۱۰۰۸
ترجمه: ..... ص : ۴۸۶ ---------- ۱۰۰۸
تفسیر: ..... ص : ۴۸۷ ---------- ۱۰۰۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۳] ..... ص : ۴۸۷ ---------- ۱۰۰۹
اشاره ---------- ۱۰۰۹
ترجمه: ..... ص : ۴۸۷ ---------- ۱۰۰۹
تفسیر: ..... ص : ۴۸۷ ---------- ۱۰۰۹
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۴] ..... ص : ۴۸۹ ---------- ۱۰۱۰
اشاره ---------- ۱۰۱۰
ترجمه: ..... ص : ۴۸۹ ---------- ۱۰۱۰
تفسیر: ..... ص : ۴۸۹ ---------- ۱۰۱۰
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۵] ..... ص : ۴۹۳ ---------- ۱۰۱۲
اشاره ---------- ۱۰۱۲
ترجمه: ..... ص : ۴۹۳ ---------- ۱۰۱۲
تفسیر: ..... ص : ۴۹۳ ---------- ۱۰۱۳
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۶] ..... ص : ۴۹۶ ---------- ۱۰۱۴

اشاره ----- ۱۰۱۴
ترجمه: ..... ص : ۴۹۶ ----- ۱۰۱۴
تفسیر: ..... ص : ۴۹۶ ----- ۱۰۱۴
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۷] ..... ص : ۴۹۷ ----- ۱۰۱۵
اشاره ----- ۱۰۱۵
ترجمه: ..... ص : ۴۹۷ ----- ۱۰۱۵
تفسیر: ..... ص : ۴۹۷ ----- ۱۰۱۵
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۸] ..... ص : ۴۹۸ ----- ۱۰۱۶
اشاره ----- ۱۰۱۶
ترجمه: ..... ص : ۴۹۸ ----- ۱۰۱۶
تفسیر: ..... ص : ۴۹۸ ----- ۱۰۱۶
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۹] ..... ص : ۴۹۹ ----- ۱۰۱۶
اشاره ----- ۱۰۱۷
ترجمه: ..... ص : ۴۹۹ ----- ۱۰۱۷
تفسیر: ..... ص : ۴۹۹ ----- ۱۰۱۷
[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۰۰] ..... ص : ۵۰۰ ----- ۱۰۱۷
اشاره ----- ۱۰۱۷
ترجمه: ..... ص : ۵۰۱ ----- ۱۰۱۸
تفسیر: ..... ص : ۵۰۱ ----- ۱۰۱۸
جلد چهارم ----- ۱۰۲۰
اشاره ----- ۱۰۲۰
[پیشگفتار ..... ص : ۱ ----- ۱۰۲۰
سوره نساء ..... ص : ۱ ----- ۱۰۲۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱] ..... ص : ۱ ----- ۱۰۲۲

اشاره ----- ۱۰۲۲
ترجمه: ..... ص : ۱ ----- ۱۰۲۲
تفسیر: ..... ص : ۱ ----- ۱۰۲۲
[سوره النساء (۴): آیه ۲] ..... ص : ۴ ----- ۱۰۲۳
اشاره ----- ۱۰۲۳
ترجمه: ..... ص : ۴ ----- ۱۰۲۴
تفسیر: ..... ص : ۴ ----- ۱۰۲۴
[سوره النساء (۴): آیه ۳] ..... ص : ۶ ----- ۱۰۲۴
اشاره ----- ۱۰۲۴
ترجمه: ..... ص : ۶ ----- ۱۰۲۵
تفسیر: ..... ص : ۶ ----- ۱۰۲۵
[سوره النساء (۴): آیه ۴] ..... ص : ۷ ----- ۱۰۲۵
اشاره ----- ۱۰۲۵
ترجمه: ..... ص : ۷ ----- ۱۰۲۵
تفسیر: ..... ص : ۷ ----- ۱۰۲۵
[سوره النساء (۴): آیه ۵] ..... ص : ۷ ----- ۱۰۲۶
اشاره ----- ۱۰۲۶
ترجمه: ..... ص : ۸ ----- ۱۰۲۶
تفسیر: ..... ص : ۸ ----- ۱۰۲۶
[سوره النساء (۴): آیه ۶] ..... ص : ۱۰ ----- ۱۰۲۷
اشاره ----- ۱۰۲۷
ترجمه: ..... ص : ۱۰ ----- ۱۰۲۷
تفسیر: ..... ص : ۱۰ ----- ۱۰۲۷
[سوره النساء (۴): آیه ۷] ..... ص : ۱۲ ----- ۱۰۲۸

اشاره ----- ۱۰۲۸
ترجمه: ..... ص : ۱۲ ----- ۱۰۲۹
تفسیر: ..... ص : ۱۲ ----- ۱۰۲۹
[سوره النساء (۴): آیه ۸] ..... ص : ۱۲ ----- ۱۰۲۹
اشاره ----- ۱۰۲۹
ترجمه: ..... ص : ۱۳ ----- ۱۰۲۹
تفسیر: ..... ص : ۱۳ ----- ۱۰۲۹
[سوره النساء (۴): آیه ۹] ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
اشاره ----- ۱۰۳۰
ترجمه: ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
تفسیر: ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰] ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
اشاره ----- ۱۰۳۰
ترجمه: ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
تفسیر: ..... ص : ۱۴ ----- ۱۰۳۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱] ..... ص : ۱۵ ----- ۱۰۳۱
اشاره ----- ۱۰۳۱
ترجمه: ..... ص : ۱۵ ----- ۱۰۳۱
تفسیر: ..... ص : ۱۵ ----- ۱۰۳۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲] ..... ص : ۱۷ ----- ۱۰۳۲
اشاره ----- ۱۰۳۲
ترجمه: ..... ص : ۱۷ ----- ۱۰۳۲
تفسیر: ..... ص : ۱۷ ----- ۱۰۳۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳] ..... ص : ۱۸ ----- ۱۰۳۳

اشاره ----- ۱۰۳۳
ترجمه: ..... ص : ۱۸ ----- ۱۰۳۳
تفسیر: ..... ص : ۱۸ ----- ۱۰۳۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴] ..... ص : ۱۹ ----- ۱۰۳۳
اشاره ----- ۱۰۳۳
ترجمه: ..... ص : ۱۹ ----- ۱۰۳۳
تفسیر: ..... ص : ۱۹ ----- ۱۰۳۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵] ..... ص : ۲۰ ----- ۱۰۳۴
اشاره ----- ۱۰۳۴
ترجمه: ..... ص : ۲۰ ----- ۱۰۳۴
تفسیر: ..... ص : ۲۰ ----- ۱۰۳۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶] ..... ص : ۲۱ ----- ۱۰۳۵
اشاره ----- ۱۰۳۵
ترجمه: ..... ص : ۲۱ ----- ۱۰۳۵
تفسیر: ..... ص : ۲۱ ----- ۱۰۳۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷] ..... ص : ۲۲ ----- ۱۰۳۵
اشاره ----- ۱۰۳۵
ترجمه: ..... ص : ۲۲ ----- ۱۰۳۵
تفسیر: ..... ص : ۲۲ ----- ۱۰۳۶
اشاره ----- ۱۰۳۶
تحقیق اینکه همه گناهان از روی نادانی و جهالت است ..... ص : ۲۲ ----- ۱۰۳۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۸] ..... ص : ۲۸ ----- ۱۰۳۹
اشاره ----- ۱۰۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۸ ----- ۱۰۳۹

تفسیر: ..... ص : ۲۸ ---- ۱۰۳۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۹] ..... ص : ۲۹ ---- ۱۰۳۹
اشاره ---- ۱۰۴۰
ترجمه: ..... ص : ۲۹ ---- ۱۰۴۰
تفسیر: ..... ص : ۳۰ ---- ۱۰۴۰
[سوره النساء (۴): آیه ۲۰] ..... ص : ۳۰ ---- ۱۰۴۰
اشاره ---- ۱۰۴۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰ ---- ۱۰۴۰
تفسیر: ..... ص : ۳۰ ---- ۱۰۴۰
[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
اشاره ---- ۱۰۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
اشاره ---- ۱۰۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۱ ---- ۱۰۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۲۳] ..... ص : ۳۲ ---- ۱۰۴۲
اشاره ---- ۱۰۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۲ ---- ۱۰۴۲
تفسیر: ..... ص : ۳۳ ---- ۱۰۴۲
اشاره ---- ۱۰۴۲
تحقیق حرمت کنیز پدر بر پسر و بالعکس ..... ص : ۳۴ ---- ۱۰۴۳
[سوره النساء (۴): آیه ۲۴] ..... ص : ۳۷ ---- ۱۰۴۴

اشاره ----- ۱۰۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۷ ----- ۱۰۴۴
تفسیر: ..... ص : ۳۷ ----- ۱۰۴۴
[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۹ ----- ۱۰۴۵
اشاره ----- ۱۰۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۹ ----- ۱۰۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۹ ----- ۱۰۴۶
[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ..... ص : ۴۱ ----- ۱۰۴۷
اشاره ----- ۱۰۴۷
ترجمه: ..... ص : ۴۱ ----- ۱۰۴۷
تفسیر: ..... ص : ۴۲ ----- ۱۰۴۷
[سوره النساء (۴): آیه ۲۷] ..... ص : ۴۲ ----- ۱۰۴۷
اشاره ----- ۱۰۴۷
ترجمه: ..... ص : ۴۲ ----- ۱۰۴۷
تفسیر: ..... ص : ۴۲ ----- ۱۰۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۲۸] ..... ص : ۴۳ ----- ۱۰۴۸
اشاره ----- ۱۰۴۸
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ----- ۱۰۴۸
تفسیر: ..... ص : ۴۳ ----- ۱۰۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۲۹] ..... ص : ۴۴ ----- ۱۰۴۸
اشاره ----- ۱۰۴۸
ترجمه: ..... ص : ۴۴ ----- ۱۰۴۹
تفسیر: ..... ص : ۴۴ ----- ۱۰۴۹
اشاره ----- ۱۰۴۹

تحقیق تعمیم اکل و بطلان آن ..... ص : ۴۴ ---- ۱۰۴۹
[سوره النساء (۴): آیات ۳۰ تا ۳۱] ..... ص : ۴۷ ---- ۱۰۵۱
اشاره ---- ۱۰۵۱
ترجمه: ..... ص : ۴۷ ---- ۱۰۵۱
تفسیر: ..... ص : ۴۸ ---- ۱۰۵۱
اشاره ---- ۱۰۵۱
تحقیق گناه کبیره و صغیره ..... ص : ۴۸ ---- ۱۰۵۱
[سوره النساء (۴): آیه ۳۲] ..... ص : ۵۲ ---- ۱۰۵۳
اشاره ---- ۱۰۵۳
ترجمه: ..... ص : ۵۲ ---- ۱۰۵۴
تفسیر: ..... ص : ۵۳ ---- ۱۰۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۳۳] ..... ص : ۵۵ ---- ۱۰۵۵
اشاره ---- ۱۰۵۵
ترجمه: ..... ص : ۵۵ ---- ۱۰۵۵
تفسیر: ..... ص : ۵۵ ---- ۱۰۵۵
[سوره النساء (۴): آیه ۳۴] ..... ص : ۵۶ ---- ۱۰۵۶
اشاره ---- ۱۰۵۶
ترجمه: ..... ص : ۵۶ ---- ۱۰۵۶
تفسیر: ..... ص : ۵۷ ---- ۱۰۵۶
[سوره النساء (۴): آیه ۳۵] ..... ص : ۵۸ ---- ۱۰۵۷
اشاره ---- ۱۰۵۷
ترجمه: ..... ص : ۵۸ ---- ۱۰۵۷
تفسیر: ..... ص : ۵۹ ---- ۱۰۵۷
[سوره النساء (۴): آیه ۳۶] ..... ص : ۵۹ ---- ۱۰۵۸

اشاره ----- ۱۰۵۸
ترجمه: ..... ص : ۶۰ ----- ۱۰۵۸
تفسیر: ..... ص : ۶۰ ----- ۱۰۵۸
اشاره ----- ۱۰۵۸
تحقیق والدین و سایر اقربا و تعمیم آنان ..... ص : ۶۱ ----- ۱۰۵۹
تحقیق تمثّل صورت شیخ نزد سالک ..... ص : ۶۴ ----- ۱۰۶۰
[سوره النساء (۴): آیه ۳۷] ..... ص : ۶۷ ----- ۱۰۶۲
اشاره ----- ۱۰۶۲
ترجمه: ..... ص : ۶۷ ----- ۱۰۶۲
تفسیر: ..... ص : ۶۷ ----- ۱۰۶۲
اشاره ----- ۱۰۶۲
تحقیق معنی بخل و تقتیر و تبذیر ..... ص : ۶۷ ----- ۱۰۶۲
[سوره النساء (۴): آیه ۳۸] ..... ص : ۷۱ ----- ۱۰۶۵
اشاره ----- ۱۰۶۵
ترجمه: ..... ص : ۷۲ ----- ۱۰۶۵
تفسیر: ..... ص : ۷۲ ----- ۱۰۶۵
[سوره النساء (۴): آیه ۳۹] ..... ص : ۷۳ ----- ۱۰۶۶
اشاره ----- ۱۰۶۶
ترجمه: ..... ص : ۷۳ ----- ۱۰۶۶
تفسیر: ..... ص : ۷۴ ----- ۱۰۶۶
[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ..... ص : ۷۵ ----- ۱۰۶۷
اشاره ----- ۱۰۶۷
ترجمه: ..... ص : ۷۵ ----- ۱۰۶۷
تفسیر: ..... ص : ۷۵ ----- ۱۰۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] ..... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶۸
اشاره ---- ۱۰۶۸
ترجمه: ..... ص : ۷۶ ---- ۱۰۶۸
تفسیر: ..... ص : ۷۷ ---- ۱۰۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ..... ص : ۷۷ ---- ۱۰۶۸
اشاره ---- ۱۰۶۸
ترجمه: ..... ص : ۷۷ ---- ۱۰۶۸
تفسیر: ..... ص : ۷۷ ---- ۱۰۶۹
[سوره النساء (۴): آیه ۴۳] ..... ص : ۷۹ ---- ۱۰۶۹
اشاره ---- ۱۰۷۰
ترجمه: ..... ص : ۷۹ ---- ۱۰۷۰
تفسیر: ..... ص : ۷۹ ---- ۱۰۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ..... ص : ۸۸ ---- ۱۰۷۴
اشاره ---- ۱۰۷۴
ترجمه: ..... ص : ۸۸ ---- ۱۰۷۴
تفسیر: ..... ص : ۸۸ ---- ۱۰۷۵
[سوره النساء (۴): آیه ۴۵] ..... ص : ۸۹ ---- ۱۰۷۵
اشاره ---- ۱۰۷۵
ترجمه: ..... ص : ۸۹ ---- ۱۰۷۵
تفسیر: ..... ص : ۸۹ ---- ۱۰۷۵
[سوره النساء (۴): آیه ۴۶] ..... ص : ۸۹ ---- ۱۰۷۵
اشاره ---- ۱۰۷۶
ترجمه: ..... ص : ۸۹ ---- ۱۰۷۶
تفسیر: ..... ص : ۹۰ ---- ۱۰۷۶

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷] ..... ص : ۹۲ ---- ۱۰۷۷
اشاره ---- ۱۰۷۷
ترجمه: ..... ص : ۹۲ ---- ۱۰۷۷
تفسیر: ..... ص : ۹۲ ---- ۱۰۷۷
[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] ..... ص : ۹۴ ---- ۱۰۷۸
اشاره ---- ۱۰۷۸
ترجمه: ..... ص : ۹۴ ---- ۱۰۷۸
تفسیر: ..... ص : ۹۴ ---- ۱۰۷۹
[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ..... ص : ۹۶ ---- ۱۰۷۹
اشاره ---- ۱۰۷۹
ترجمه: ..... ص : ۹۶ ---- ۱۰۸۰
تفسیر: ..... ص : ۹۶ ---- ۱۰۸۰
[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] ..... ص : ۹۸ ---- ۱۰۸۱
اشاره ---- ۱۰۸۱
ترجمه: ..... ص : ۹۸ ---- ۱۰۸۱
تفسیر: ..... ص : ۹۸ ---- ۱۰۸۱
[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] ..... ص : ۹۸ ---- ۱۰۸۱
اشاره ---- ۱۰۸۱
ترجمه: ..... ص : ۹۹ ---- ۱۰۸۱
تفسیر: ..... ص : ۹۹ ---- ۱۰۸۱
[سوره النساء (۴): آیه ۵۲] ..... ص : ۹۹ ---- ۱۰۸۲
اشاره ---- ۱۰۸۲
ترجمه: ..... ص : ۹۹ ---- ۱۰۸۲
تفسیر: ..... ص : ۹۹ ---- ۱۰۸۲

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳] ..... ص : ۱۰۰ ---------- ۱۰۸۲
اشاره ---------- ۱۰۸۳
ترجمه: ..... ص : ۱۰۰ ---------- ۱۰۸۳
تفسیر: ..... ص : ۱۰۰ ---------- ۱۰۸۳
[سوره النساء (۴): آیه ۵۴] ..... ص : ۱۰۱ ---------- ۱۰۸۳
اشاره ---------- ۱۰۸۳
ترجمه: ..... ص : ۱۰۱ ---------- ۱۰۸۳
تفسیر: ..... ص : ۱۰۱ ---------- ۱۰۸۳
اشاره ---------- ۱۰۸۳
تحقیق معنی حکمت ..... ص : ۱۰۲ ---------- ۱۰۸۴
[سوره النساء (۴): آیه ۵۵] ..... ص : ۱۰۵ ---------- ۱۰۸۵
اشاره ---------- ۱۰۸۵
ترجمه: ..... ص : ۱۰۵ ---------- ۱۰۸۵
تفسیر: ..... ص : ۱۰۵ ---------- ۱۰۸۵
[سوره النساء (۴): آیه ۵۶] ..... ص : ۱۰۶ ---------- ۱۰۸۶
اشاره ---------- ۱۰۸۶
ترجمه: ..... ص : ۱۰۶ ---------- ۱۰۸۶
تفسیر: ..... ص : ۱۰۶ ---------- ۱۰۸۶
[سوره النساء (۴): آیه ۵۷] ..... ص : ۱۰۷ ---------- ۱۰۸۶
اشاره ---------- ۱۰۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۰۷ ---------- ۱۰۸۷
تفسیر: ..... ص : ۱۰۷ ---------- ۱۰۸۷
[سوره النساء (۴): آیه ۵۸] ..... ص : ۱۰۷ ---------- ۱۰۸۷
اشاره ---------- ۱۰۸۷

ترجمه: ..... ص : ۱۰۷ ----- ۱۰۸۷
تفسیر: ..... ص : ۱۰۸ ----- ۱۰۸۷
اشاره ----- ۱۰۸۷
تحقیق معنی امانات ..... ص : ۱۰۸ ----- ۱۰۸۸
[سوره النساء (۴): آیه ۵۹] ..... ص : ۱۱۱ ----- ۱۰۸۹
اشاره ----- ۱۰۸۹
ترجمه: ..... ص : ۱۱۱ ----- ۱۰۸۹
تفسیر: ..... ص : ۱۱۲ ----- ۱۰۹۰
اشاره ----- ۱۰۹۰
تحقیق معنی اولوا الأمر ..... ص : ۱۱۲ ----- ۱۰۹۰
[سوره النساء (۴): آیه ۶۰] ..... ص : ۱۲۱ ----- ۱۰۹۴
اشاره ----- ۱۰۹۴
ترجمه: ..... ص : ۱۲۲ ----- ۱۰۹۵
تفسیر: ..... ص : ۱۲۲ ----- ۱۰۹۵
اشاره ----- ۱۰۹۵
تحقیق حدیث «انظروا الی من کان منکم» «۱» ..... ص : ۱۲۴ ----- ۱۰۹۶
[سوره النساء (۴): آیه ۶۱] ..... ص : ۱۲۶ ----- ۱۰۹۷
اشاره ----- ۱۰۹۷
ترجمه: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۱۰۹۷
تفسیر: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۱۰۹۷
[سوره النساء (۴): آیه ۶۲] ..... ص : ۱۲۷ ----- ۱۰۹۸
اشاره ----- ۱۰۹۸
ترجمه: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۱۰۹۸
تفسیر: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۱۰۹۸

[سوره النساء (۴): آیه ۶۳] ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۱۰۹۸
اشاره ---------- ۱۰۹۸
ترجمه: ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۱۰۹۸
تفسیر: ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۱۰۹۹
[سوره النساء (۴): آیه ۶۴] ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۱۰۹۹
اشاره ---------- ۱۰۹۹
ترجمه: ..... ص : ۱۲۹ ---------- ۱۰۹۹
تفسیر: ..... ص : ۱۲۹ ---------- ۱۰۹۹
[سوره النساء (۴): آیه ۶۵] ..... ص : ۱۲۹ ---------- ۱۱۰۰
اشاره ---------- ۱۱۰۰
ترجمه: ..... ص : ۱۳۰ ---------- ۱۱۰۰
تفسیر: ..... ص : ۱۳۰ ---------- ۱۱۰۰
[سوره النساء (۴): آیه ۶۶] ..... ص : ۱۳۱ ---------- ۱۱۰۱
اشاره ---------- ۱۱۰۱
ترجمه: ..... ص : ۱۳۱ ---------- ۱۱۰۱
تفسیر: ..... ص : ۱۳۱ ---------- ۱۱۰۱
[سوره النساء (۴): آیه ۶۷] ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۱
اشاره ---------- ۱۱۰۱
ترجمه: ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۱
تفسیر: ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۱
[سوره النساء (۴): آیه ۶۸] ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۲
اشاره ---------- ۱۱۰۲
ترجمه: ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۲
تفسیر: ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۲

[سوره النساء (۴): آیه ۶۹] ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۲
اشاره ---------- ۱۱۰۲
ترجمه: ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۱۱۰۲
تفسیر: ..... ص : ۱۳۳ ---------- ۱۱۰۲
[سوره النساء (۴): آیه ۷۰] ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۳
اشاره ---------- ۱۱۰۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۳
تفسیر: ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۳
[سوره النساء (۴): آیه ۷۱] ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۳
اشاره ---------- ۱۱۰۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۴
تفسیر: ..... ص : ۱۳۴ ---------- ۱۱۰۴
[سوره النساء (۴): آیه ۷۲] ..... ص : ۱۳۶ ---------- ۱۱۰۴
اشاره ---------- ۱۱۰۴
ترجمه: ..... ص : ۱۳۶ ---------- ۱۱۰۴
تفسیر: ..... ص : ۱۳۶ ---------- ۱۱۰۵
[سوره النساء (۴): آیه ۷۳] ..... ص : ۱۳۷ ---------- ۱۱۰۵
اشاره ---------- ۱۱۰۵
ترجمه: ..... ص : ۱۳۷ ---------- ۱۱۰۵
تفسیر: ..... ص : ۱۳۸ ---------- ۱۱۰۶
[سوره النساء (۴): آیه ۷۴] ..... ص : ۱۳۸ ---------- ۱۱۰۶
اشاره ---------- ۱۱۰۶
ترجمه: ..... ص : ۱۳۸ ---------- ۱۱۰۶
تفسیر: ..... ص : ۱۳۹ ---------- ۱۱۰۶

[سوره النساء (۴): آیه ۷۵] ..... ص : ۱۴۰ ---- ۱۱۰۷
اشاره ---- ۱۱۰۷
ترجمه: ..... ص : ۱۴۰ ---- ۱۱۰۷
تفسیر: ..... ص : ۱۴۰ ---- ۱۱۰۷
[سوره النساء (۴): آیه ۷۶] ..... ص : ۱۴۲ ---- ۱۱۰۸
اشاره ---- ۱۱۰۸
ترجمه: ..... ص : ۱۴۲ ---- ۱۱۰۸
تفسیر: ..... ص : ۱۴۳ ---- ۱۱۰۹
[سوره النساء (۴): آیه ۷۷] ..... ص : ۱۴۴ ---- ۱۱۰۹
اشاره ---- ۱۱۰۹
ترجمه: ..... ص : ۱۴۴ ---- ۱۱۰۹
تفسیر: ..... ص : ۱۴۴ ---- ۱۱۱۰
[سوره النساء (۴): آیه ۷۸] ..... ص : ۱۴۶ ---- ۱۱۱۱
اشاره ---- ۱۱۱۱
ترجمه: ..... ص : ۱۴۷ ---- ۱۱۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۴۷ ---- ۱۱۱۱
[سوره النساء (۴): آیه ۷۹] ..... ص : ۱۴۸ ---- ۱۱۱۲
اشاره ---- ۱۱۱۲
ترجمه: ..... ص : ۱۴۸ ---- ۱۱۱۲
تفسیر: ..... ص : ۱۴۸ ---- ۱۱۱۲
[سوره النساء (۴): آیه ۸۰] ..... ص : ۱۴۹ ---- ۱۱۱۲
اشاره ---- ۱۱۱۲
ترجمه: ..... ص : ۱۴۹ ---- ۱۱۱۲
تفسیر: ..... ص : ۱۴۹ ---- ۱۱۱۳

[سوره النساء (۴): آیه ۸۱] ..... ص : ۱۵۰ ---------- ۱۱۱۳
اشاره ---------- ۱۱۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۵۰ ---------- ۱۱۱۳
تفسیر: ..... ص : ۱۵۰ ---------- ۱۱۱۳
[سوره النساء (۴): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۵۱ ---------- ۱۱۱۴
اشاره ---------- ۱۱۱۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵۱ ---------- ۱۱۱۴
تفسیر: ..... ص : ۱۵۱ ---------- ۱۱۱۴
[سوره النساء (۴): آیه ۸۳] ..... ص : ۱۵۲ ---------- ۱۱۱۴
اشاره ---------- ۱۱۱۵
ترجمه: ..... ص : ۱۵۲ ---------- ۱۱۱۵
تفسیر: ..... ص : ۱۵۲ ---------- ۱۱۱۵
[سوره النساء (۴): آیه ۸۴] ..... ص : ۱۵۴ ---------- ۱۱۱۶
اشاره ---------- ۱۱۱۶
ترجمه: ..... ص : ۱۵۴ ---------- ۱۱۱۶
تفسیر: ..... ص : ۱۵۴ ---------- ۱۱۱۶
[سوره النساء (۴): آیه ۸۵] ..... ص : ۱۵۵ ---------- ۱۱۱۷
اشاره ---------- ۱۱۱۷
ترجمه: ..... ص : ۱۵۵ ---------- ۱۱۱۷
تفسیر: ..... ص : ۱۵۵ ---------- ۱۱۱۷
[سوره النساء (۴): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۵۶ ---------- ۱۱۱۷
اشاره ---------- ۱۱۱۷
ترجمه: ..... ص : ۱۵۶ ---------- ۱۱۱۸
تفسیر: ..... ص : ۱۵۶ ---------- ۱۱۱۸

[سوره النساء (۴): آیه ۸۷] ..... ص : ۱۵۸ ---------- ۱۱۱۹
اشاره ---------- ۱۱۱۹
ترجمه: ..... ص : ۱۵۹ ---------- ۱۱۱۹
تفسیر: ..... ص : ۱۵۹ ---------- ۱۱۱۹
[سوره النساء (۴): آیه ۸۸] ..... ص : ۱۵۹ ---------- ۱۱۱۹
اشاره ---------- ۱۱۱۹
ترجمه: ..... ص : ۱۵۹ ---------- ۱۱۱۹
تفسیر: ..... ص : ۱۵۹ ---------- ۱۱۲۰
[سوره النساء (۴): آیه ۸۹] ..... ص : ۱۶۰ ---------- ۱۱۲۰
اشاره ---------- ۱۱۲۰
ترجمه: ..... ص : ۱۶۰ ---------- ۱۱۲۰
تفسیر: ..... ص : ۱۶۰ ---------- ۱۱۲۰
[سوره النساء (۴): آیه ۹۰] ..... ص : ۱۶۱ ---------- ۱۱۲۱
اشاره ---------- ۱۱۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۶۱ ---------- ۱۱۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۶۲ ---------- ۱۱۲۱
[سوره النساء (۴): آیه ۹۱] ..... ص : ۱۶۲ ---------- ۱۱۲۱
اشاره ---------- ۱۱۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۶۲ ---------- ۱۱۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۶۲ ---------- ۱۱۲۲
[سوره النساء (۴): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۶۳ ---------- ۱۱۲۲
اشاره ---------- ۱۱۲۲
ترجمه: ..... ص : ۱۶۳ ---------- ۱۱۲۲
تفسیر: ..... ص : ۱۶۴ ---------- ۱۱۲۲

[سوره النساء (۴): آیه ۹۳] ..... ص : ۱۶۵ ---- ۱۱۲۳
اشاره ---- ۱۱۲۳
ترجمه: ..... ص : ۱۶۵ ---- ۱۱۲۳
تفسیر: ..... ص : ۱۶۵ ---- ۱۱۲۳
[سوره النساء (۴): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۶۶ ---- ۱۱۲۴
اشاره ---- ۱۱۲۴
ترجمه: ..... ص : ۱۶۶ ---- ۱۱۲۴
تفسیر: ..... ص : ۱۶۶ ---- ۱۱۲۴
[سوره النساء (۴): آیه ۹۵] ..... ص : ۱۶۸ ---- ۱۱۲۵
اشاره ---- ۱۱۲۵
ترجمه: ..... ص : ۱۶۸ ---- ۱۱۲۵
تفسیر: ..... ص : ۱۶۸ ---- ۱۱۲۵
[سوره النساء (۴): آیه ۹۶] ..... ص : ۱۷۲ ---- ۱۱۲۷
اشاره ---- ۱۱۲۷
ترجمه: ..... ص : ۱۷۲ ---- ۱۱۲۷
تفسیر: ..... ص : ۱۷۲ ---- ۱۱۲۷
[سوره النساء (۴): آیه ۹۷] ..... ص : ۱۷۲ ---- ۱۱۲۷
اشاره ---- ۱۱۲۸
ترجمه: ..... ص : ۱۷۳ ---- ۱۱۲۸
تفسیر: ..... ص : ۱۷۳ ---- ۱۱۲۸
اشاره ---- ۱۱۲۸
تحقیق در مورد جان گرفتن از سوی ملائکه و فرستادگان ..... ص : ۱۷۴ ---- ۱۱۲۹
[سوره النساء (۴): آیه ۹۸] ..... ص : ۱۷۷ ---- ۱۱۳۰
اشاره ---- ۱۱۳۰

ترجمه: ..... ص : ۱۷۷ ---------- ۱۱۳۰
تفسیر: ..... ص : ۱۷۸ ---------- ۱۱۳۰
[سوره النساء (۴): آیه ۹۹] ..... ص : ۱۷۸ ---------- ۱۱۳۱
اشاره ---------- ۱۱۳۱
ترجمه: ..... ص : ۱۷۸ ---------- ۱۱۳۱
تفسیر: ..... ص : ۱۷۸ ---------- ۱۱۳۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۷۹ ---------- ۱۱۳۱
اشاره ---------- ۱۱۳۱
ترجمه: ..... ص : ۱۷۹ ---------- ۱۱۳۱
تفسیر: ..... ص : ۱۷۹ ---------- ۱۱۳۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۱۸۱ ---------- ۱۱۳۲
اشاره ---------- ۱۱۳۲
ترجمه: ..... ص : ۱۸۱ ---------- ۱۱۳۳
تفسیر: ..... ص: ۱۸۱ ---------- ۱۱۳۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۱۸۲ ---------- ۱۱۳۳
اشاره ---------- ۱۱۳۳
ترجمه: ..... ص : ۱۸۲ ---------- ۱۱۳۳
تفسیر: ..... ص : ۱۸۲ ---------- ۱۱۳۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۱۸۴ ---------- ۱۱۳۴
اشاره ---------- ۱۱۳۴
ترجمه: ..... ص : ۱۸۴ ---------- ۱۱۳۵
تفسیر: ..... ص : ۱۸۴ ---------- ۱۱۳۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۱۸۵ ---------- ۱۱۳۵
اشاره ---------- ۱۱۳۵

ترجمه: ..... ص : ۱۸۵ ---------- ۱۱۳۵
تفسیر: ..... ص : ۱۸۵ ---------- ۱۱۳۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۱۸۶ ---------- ۱۱۳۶
اشاره ---------- ۱۱۳۶
ترجمه: ..... ص : ۱۸۶ ---------- ۱۱۳۶
تفسیر: ..... ص : ۱۸۶ ---------- ۱۱۳۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۱۸۷ ---------- ۱۱۳۷
اشاره ---------- ۱۱۳۷
ترجمه: ..... ص : ۱۸۷ ---------- ۱۱۳۷
تفسیر: ..... ص : ۱۸۸ ---------- ۱۱۳۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۱۸۹ ---------- ۱۱۳۸
اشاره ---------- ۱۱۳۸
ترجمه: ..... ص : ۱۸۹ ---------- ۱۱۳۸
تفسیر: ..... ص : ۱۸۹ ---------- ۱۱۳۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۱۸۹ ---------- ۱۱۳۸
اشاره ---------- ۱۱۳۸
ترجمه: ..... ص : ۱۸۹ ---------- ۱۱۳۸
تفسیر: ..... ص : ۱۹۰ ---------- ۱۱۳۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۱۹۰ ---------- ۱۱۳۹
اشاره ---------- ۱۱۳۹
ترجمه: ..... ص : ۱۹۰ ---------- ۱۱۳۹
تفسیر: ..... ص : ۱۹۱ ---------- ۱۱۳۹
[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱] ..... ص : ۱۹۱ ---------- ۱۱۴۰
اشاره ---------- ۱۱۴۰

ترجمه: ..... ص : ۱۹۱ ---------- ۱۱۴۰
تفسیر: ..... ص : ۱۹۱ ---------- ۱۱۴۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۲] ..... ص : ۱۹۲ ---------- ۱۱۴۱
اشاره ---------- ۱۱۴۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۲ ---------- ۱۱۴۱
تفسیر: ..... ص : ۱۹۲ ---------- ۱۱۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۱۹۳ ---------- ۱۱۴۱
اشاره ---------- ۱۱۴۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۳ ---------- ۱۱۴۱
تفسیر: ..... ص : ۱۹۳ ---------- ۱۱۴۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۱۹۴ ---------- ۱۱۴۲
اشاره ---------- ۱۱۴۲
ترجمه: ..... ص : ۱۹۴ ---------- ۱۱۴۳
تفسیر: ..... ص : ۱۹۵ ---------- ۱۱۴۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۱۹۶ ---------- ۱۱۴۴
اشاره ---------- ۱۱۴۴
ترجمه: ..... ص : ۱۹۶ ---------- ۱۱۴۴
تفسیر: ..... ص : ۱۹۶ ---------- ۱۱۴۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۱۹۷ ---------- ۱۱۴۴
اشاره ---------- ۱۱۴۴
ترجمه: ..... ص : ۱۹۷ ---------- ۱۱۴۴
تفسیر: ..... ص : ۱۹۷ ---------- ۱۱۴۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷] ..... ص : ۱۹۸ ---------- ۱۱۴۵
اشاره ---------- ۱۱۴۵

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ----- ۱۱۴۵
تفسیر: ..... ص : ۱۹۸ ----- ۱۱۴۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۱۹۸ ----- ۱۱۴۵
اشاره ----- ۱۱۴۵
ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ----- ۱۱۴۶
تفسیر: ..... ص : ۱۹۹ ----- ۱۱۴۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۱۹۹ ----- ۱۱۴۶
اشاره ----- ۱۱۴۶
ترجمه: ..... ص : ۱۹۹ ----- ۱۱۴۶
تفسیر: ..... ص : ۱۹۹ ----- ۱۱۴۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۲۰۰ ----- ۱۱۴۷
اشاره ----- ۱۱۴۷
ترجمه: ..... ص : ۲۰۰ ----- ۱۱۴۷
تفسیر: ..... ص : ۲۰۰ ----- ۱۱۴۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۷
اشاره ----- ۱۱۴۷
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۷
تفسیر: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲] ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۸
اشاره ----- ۱۱۴۸
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۸
تفسیر: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۱۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳] ..... ص : ۲۰۲ ----- ۱۱۴۸
اشاره ----- ۱۱۴۸

ترجمه: ..... ص : ۲۰۲ ----- ۱۱۴۹
تفسیر: ..... ص : ۲۰۲ ----- ۱۱۴۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴] ..... ص : ۲۰۳ ----- ۱۱۴۹
اشاره ----- ۱۱۴۹
ترجمه: ..... ص : ۲۰۳ ----- ۱۱۴۹
تفسیر: ..... ص : ۲۰۳ ----- ۱۱۴۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۲۰۴ ----- ۱۱۵۰
اشاره ----- ۱۱۵۰
ترجمه: ..... ص : ۲۰۴ ----- ۱۱۵۰
تفسیر: ..... ص : ۲۰۴ ----- ۱۱۵۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۲۱۳ ----- ۱۱۵۵
اشاره ----- ۱۱۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۱۳ ----- ۱۱۵۵
تفسیر: ..... ص : ۲۱۳ ----- ۱۱۵۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۲۱۴ ----- ۱۱۵۵
اشاره ----- ۱۱۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۱۴ ----- ۱۱۵۵
تفسیر: ..... ص : ۲۱۴ ----- ۱۱۵۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۲۱۶ ----- ۱۱۵۶
اشاره ----- ۱۱۵۶
ترجمه: ..... ص : ۲۱۶ ----- ۱۱۵۶
تفسیر: ..... ص : ۲۱۶ ----- ۱۱۵۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۲۱۸ ----- ۱۱۵۸
اشاره ----- ۱۱۵۸

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸ ---------- ۱۱۵۸
تفسیر: ..... ص : ۲۱۸ ---------- ۱۱۵۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۲۲۰ ---------- ۱۱۵۹
اشاره ---------- ۱۱۵۹
ترجمه: ..... ص : ۲۲۰ ---------- ۱۱۵۹
تفسیر: ..... ص : ۲۲۰ ---------- ۱۱۵۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۱] ..... ص : ۲۲۱ ---------- ۱۱۶۰
اشاره ---------- ۱۱۶۰
ترجمه: ..... ص : ۲۲۱ ---------- ۱۱۶۰
تفسیر: ..... ص : ۲۲۱ ---------- ۱۱۶۰
[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۲ تا ۱۳۳] ..... ص : ۲۲۲ ---------- ۱۱۶۰
اشاره ---------- ۱۱۶۰
ترجمه: ..... ص : ۲۲۲ ---------- ۱۱۶۱
تفسیر: ..... ص : ۲۲۲ ---------- ۱۱۶۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴] ..... ص : ۲۲۳ ---------- ۱۱۶۱
اشاره ---------- ۱۱۶۱
ترجمه: ..... ص : ۲۲۳ ---------- ۱۱۶۱
تفسیر: ..... ص : ۲۲۳ ---------- ۱۱۶۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۲۴ ---------- ۱۱۶۲
اشاره ---------- ۱۱۶۲
ترجمه: ..... ص : ۲۲۴ ---------- ۱۱۶۲
تفسیر: ..... ص : ۲۲۴ ---------- ۱۱۶۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۲۶ ---------- ۱۱۶۳
اشاره ---------- ۱۱۶۳

ترجمه: ..... ص : ۲۲۶ ---- ۱۱۶۳
تفسیر: ..... ص : ۲۲۷ ---- ۱۱۶۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۲۲۸ ---- ۱۱۶۴
اشاره ---- ۱۱۶۴
ترجمه: ..... ص : ۲۲۸ ---- ۱۱۶۴
تفسیر: ..... ص : ۲۲۹ ---- ۱۱۶۵
[سوره النساء (۴): آیات ۱۳۸ تا ۱۳۹] ..... ص : ۲۲۹ ---- ۱۱۶۵
اشاره ---- ۱۱۶۵
ترجمه: ..... ص : ۲۲۹ ---- ۱۱۶۵
تفسیر: ..... ص : ۲۳۰ ---- ۱۱۶۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۲۳۰ ---- ۱۱۶۶
اشاره ---- ۱۱۶۶
ترجمه: ..... ص : ۲۳۰ ---- ۱۱۶۶
تفسیر: ..... ص : ۲۳۱ ---- ۱۱۶۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۲۳۲ ---- ۱۱۶۶
اشاره ---- ۱۱۶۷
ترجمه: ..... ص : ۲۳۲ ---- ۱۱۶۷
تفسیر: ..... ص : ۲۳۲ ---- ۱۱۶۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۲۳۳ ---- ۱۱۶۸
اشاره ---- ۱۱۶۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳۳ ---- ۱۱۶۸
تفسیر: ..... ص : ۲۳۴ ---- ۱۱۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۲۳۴ ---- ۱۱۶۸
اشاره ---- ۱۱۶۸

ترجمه: ..... ص : ۲۳۵ ----- ۱۱۶۹
تفسیر: ..... ص : ۲۳۵ ----- ۱۱۶۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۲۳۵ ----- ۱۱۶۹
اشاره ----- ۱۱۶۹
ترجمه: ..... ص : ۲۳۵ ----- ۱۱۶۹
تفسیر: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۱۱۶۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۵] ..... ص : ۲۳۶ ----- ۱۱۷۰
اشاره ----- ۱۱۷۰
ترجمه: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۱۱۷۰
تفسیر: ..... ص : ۲۳۶ ----- ۱۱۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۲۳۷ ----- ۱۱۷۰
اشاره ----- ۱۱۷۰
ترجمه: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۱۱۷۰
تفسیر: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۱۱۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۲۳۸ ----- ۱۱۷۱
اشاره ----- ۱۱۷۱
ترجمه: ..... ص : ۲۳۸ ----- ۱۱۷۱
تفسیر: ..... ص : ۲۳۸ ----- ۱۱۷۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۲۴۰ ----- ۱۱۷۲
اشاره ----- ۱۱۷۲
ترجمه: ..... ص : ۲۴۰ ----- ۱۱۷۲
تفسیر: ..... ص : ۲۴۰ ----- ۱۱۷۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹] ..... ص : ۲۴۳ ----- ۱۱۷۴
اشاره ----- ۱۱۷۴

ترجمه: ..... ص : ۲۴۳ ---- ۱۱۷۴
تفسیر: ..... ص : ۲۴۳ ---- ۱۱۷۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۰] ..... ص : ۲۴۴ ---- ۱۱۷۴
اشاره ---- ۱۱۷۴
ترجمه: ..... ص : ۲۴۴ ---- ۱۱۷۵
تفسیر: ..... ص : ۲۴۴ ---- ۱۱۷۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۲۴۵ ---- ۱۱۷۵
اشاره ---- ۱۱۷۵
ترجمه: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۵
تفسیر: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۶
اشاره ---- ۱۱۷۶
ترجمه: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۶
تفسیر: ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۲۴۶ ---- ۱۱۷۶
اشاره ---- ۱۱۷۶
ترجمه: ..... ص : ۲۴۷ ---- ۱۱۷۶
تفسیر: ..... ص : ۲۴۷ ---- ۱۱۷۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۲۴۸ ---- ۱۱۷۷
اشاره ---- ۱۱۷۷
ترجمه: ..... ص : ۲۴۸ ---- ۱۱۷۷
تفسیر: ..... ص : ۲۴۸ ---- ۱۱۷۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵] ..... ص : ۲۴۹ ---- ۱۱۷۸
اشاره ---- ۱۱۷۸

ترجمه: ..... ص : ۲۴۹ ---------- ۱۱۷۸
تفسیر: ..... ص : ۲۴۹ ---------- ۱۱۷۸
[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۶ تا ۱۵۷] ..... ص : ۲۵۰ ---------- ۱۱۷۸
اشاره ---------- ۱۱۷۸
ترجمه: ..... ص : ۲۵۰ ---------- ۱۱۷۹
تفسیر: ..... ص : ۲۵۰ ---------- ۱۱۷۹
[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۸ تا ۱۵۹] ..... ص : ۲۵۲ ---------- ۱۱۸۰
اشاره ---------- ۱۱۸۰
ترجمه: ..... ص : ۲۵۲ ---------- ۱۱۸۰
تفسیر: ..... ص : ۲۵۲ ---------- ۱۱۸۰
[سوره النساء (۴): آیات ۱۶۰ تا ۱۶۱] ..... ص : ۲۵۵ ---------- ۱۱۸۱
اشاره ---------- ۱۱۸۱
ترجمه: ..... ص : ۲۵۵ ---------- ۱۱۸۱
تفسیر: ..... ص : ۲۵۵ ---------- ۱۱۸۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲] ..... ص : ۲۵۶ ---------- ۱۱۸۲
اشاره ---------- ۱۱۸۲
ترجمه: ..... ص : ۲۵۶ ---------- ۱۱۸۲
تفسیر: ..... ص : ۲۵۶ ---------- ۱۱۸۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۲۵۷ ---------- ۱۱۸۳
اشاره ---------- ۱۱۸۳
ترجمه: ..... ص : ۲۵۷ ---------- ۱۱۸۳
تفسیر: ..... ص : ۲۵۸ ---------- ۱۱۸۳
[سوره النساء (۴): آیات ۱۶۴ تا ۱۶۵] ..... ص : ۲۵۹ ---------- ۱۱۸۴
اشاره ---------- ۱۱۸۴

ترجمه: ..... ص : ۲۵۹ ---- ۱۱۸۴
تفسیر: ..... ص : ۲۵۹ ---- ۱۱۸۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۲۶۰ ---- ۱۱۸۵
اشاره ---- ۱۱۸۵
ترجمه: ..... ص : ۲۶۰ ---- ۱۱۸۵
تفسیر: ..... ص : ۲۶۰ ---- ۱۱۸۵
[سوره النساء (۴): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۸] ..... ص : ۲۶۱ ---- ۱۱۸۵
اشاره ---- ۱۱۸۶
ترجمه: ..... ص : ۲۶۱ ---- ۱۱۸۶
تفسیر: ..... ص : ۲۶۱ ---- ۱۱۸۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۹] ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۶
اشاره ---- ۱۱۸۶
ترجمه: ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۶
تفسیر: ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰] ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۷
اشاره ---- ۱۱۸۷
ترجمه: ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۷
تفسیر: ..... ص : ۲۶۲ ---- ۱۱۸۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۲۶۳ ---- ۱۱۸۷
اشاره ---- ۱۱۸۷
ترجمه: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۱۱۸۸
تفسیر: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۱۱۸۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۲۶۵ ---- ۱۱۸۹
اشاره ---- ۱۱۸۹

ترجمه: ..... ص : ۲۶۵ ---- ۱۱۸۹
تفسیر: ..... ص : ۲۶۵ ---- ۱۱۸۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳] ..... ص : ۲۶۶ ---- ۱۱۸۹
اشاره ---- ۱۱۸۹
ترجمه: ..... ص : ۲۶۶ ---- ۱۱۸۹
تفسیر: ..... ص : ۲۶۶ ---- ۱۱۸۹
[سوره النساء (۴): آیات ۱۷۴ تا ۱۷۵] ..... ص : ۲۶۶ ---- ۱۱۹۰
اشاره ---- ۱۱۹۰
ترجمه: ..... ص : ۲۶۷ ---- ۱۱۹۰
تفسیر: ..... ص : ۲۶۷ ---- ۱۱۹۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۲۶۸ ---- ۱۱۹۱
اشاره ---- ۱۱۹۱
ترجمه: ..... ص : ۲۶۸ ---- ۱۱۹۱
تفسیر: ..... ص : ۲۶۹ ---- ۱۱۹۱
سوره مائده ..... ص : ۲۷۱ ---- ۱۱۹۲
اشاره ---- ۱۱۹۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۱] ..... ص : ۲۷۱ ---- ۱۱۹۲
اشاره ---- ۱۱۹۲
ترجمه: ..... ص : ۲۷۱ ---- ۱۱۹۲
تفسیر: ..... ص : ۲۷۱ ---- ۱۱۹۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۲] ..... ص : ۲۷۵ ---- ۱۱۹۴
اشاره ---- ۱۱۹۴
ترجمه: ..... ص : ۲۷۵ ---- ۱۱۹۵
تفسیر: ..... ص : ۲۷۶ ---- ۱۱۹۵

[سوره المائدة (۵): آیه ۳] ..... ص : ۲۸۱ ---- ۱۱۹۷
اشاره ---- ۱۱۹۷
ترجمه: ..... ص : ۲۸۱ ---- ۱۱۹۷
تفسیر: ..... ص : ۲۸۱ ---- ۱۱۹۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۴] ..... ص : ۲۸۶ ---- ۱۲۰۰
اشاره ---- ۱۲۰۰
ترجمه: ..... ص : ۲۸۶ ---- ۱۲۰۰
تفسیر: ..... ص : ۲۸۶ ---- ۱۲۰۰
[سوره المائدة (۵): آیه ۵] ..... ص : ۲۸۷ ---- ۱۲۰۱
اشاره ---- ۱۲۰۱
ترجمه: ..... ص : ۲۸۸ ---- ۱۲۰۱
تفسیر: ..... ص : ۲۸۸ ---- ۱۲۰۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۶] ..... ص : ۲۹۱ ---- ۱۲۰۳
اشاره ---- ۱۲۰۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۱ ---- ۱۲۰۳
تفسیر: ..... ص : ۲۹۲ ---- ۱۲۰۳
[سوره المائدة (۵): آیه ۷] ..... ص : ۲۹۴ ---- ۱۲۰۴
اشاره ---- ۱۲۰۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۴ ---- ۱۲۰۵
تفسیر: ..... ص : ۲۹۴ ---- ۱۲۰۵
[سوره المائدة (۵): آیه ۸] ..... ص : ۲۹۵ ---- ۱۲۰۵
اشاره ---- ۱۲۰۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۵ ---- ۱۲۰۵
تفسیر: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۱۲۰۶

[سوره المائدة (۵): آیه ۹] ..... ص : ۲۹۶ ---- ۱۲۰۶
اشاره ---- ۱۲۰۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۱۲۰۶
تفسیر: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۱۲۰۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۰] ..... ص : ۲۹۷ ---- ۱۲۰۶
اشاره ---- ۱۲۰۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۷ ---- ۱۲۰۷
تفسیر: ..... ص : ۲۹۷ ---- ۱۲۰۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۱] ..... ص : ۲۹۷ ---- ۱۲۰۷
اشاره ---- ۱۲۰۷
ترجمه: ..... ص : ۲۹۷ ---- ۱۲۰۷
تفسیر: ..... ص : ۲۹۸ ---- ۱۲۰۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۲] ..... ص : ۲۹۸ ---- ۱۲۰۸
اشاره ---- ۱۲۰۸
ترجمه: ..... ص : ۲۹۹ ---- ۱۲۰۸
تفسیر: ..... ص : ۲۹۹ ---- ۱۲۰۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۳] ..... ص : ۳۰۰ ---- ۱۲۰۹
اشاره ---- ۱۲۰۹
ترجمه: ..... ص : ۳۰۰ ---- ۱۲۰۹
تفسیر: ..... ص : ۳۰۰ ---- ۱۲۰۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۴] ..... ص : ۳۰۲ ---- ۱۲۱۰
اشاره ---- ۱۲۱۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰۲ ---- ۱۲۱۰
تفسیر: ..... ص : ۳۰۲ ---- ۱۲۱۰

[سوره المائدة (۵): آیه ۱۵] ..... ص : ۳۰۳ ---- ۱۲۱۱
اشاره ---- ۱۲۱۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۳ ---- ۱۲۱۱
تفسیر: ..... ص : ۳۰۳ ---- ۱۲۱۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۶] ..... ص : ۳۰۴ ---- ۱۲۱۱
اشاره ---- ۱۲۱۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۴ ---- ۱۲۱۲
تفسیر: ..... ص : ۳۰۴ ---- ۱۲۱۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۷] ..... ص : ۳۰۵ ---- ۱۲۱۲
اشاره ---- ۱۲۱۲
ترجمه: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۱۲۱۲
تفسیر: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۱۲۱۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۸] ..... ص : ۳۰۷ ---- ۱۲۱۳
اشاره ---- ۱۲۱۳
ترجمه: ..... ص : ۳۰۷ ---- ۱۲۱۳
تفسیر: ..... ص : ۳۰۷ ---- ۱۲۱۴
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۹] ..... ص : ۳۰۸ ---- ۱۲۱۴
اشاره ---- ۱۲۱۴
ترجمه: ..... ص : ۳۰۸ ---- ۱۲۱۴
تفسیر: ..... ص : ۳۰۹ ---- ۱۲۱۴
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۰] ..... ص : ۳۱۰ ---- ۱۲۱۵
اشاره ---- ۱۲۱۵
ترجمه: ..... ص : ۳۱۰ ---- ۱۲۱۵
تفسیر: ..... ص : ۳۱۰ ---- ۱۲۱۵

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۱] ..... ص : ۳۱۱ ---- ۱۲۱۶
اشاره ---- ۱۲۱۶
ترجمه: ..... ص : ۳۱۱ ---- ۱۲۱۶
تفسیر: ..... ص : ۳۱۱ ---- ۱۲۱۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۲] ..... ص : ۳۱۱ ---- ۱۲۱۶
اشاره ---- ۱۲۱۶
ترجمه: ..... ص : ۳۱۱ ---- ۱۲۱۶
تفسیر: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۱۲۱۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۳] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۱۲۱۷
اشاره ---- ۱۲۱۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۱۲۱۷
تفسیر:: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۱۲۱۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۴] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۱۲۱۷
اشاره ---- ۱۲۱۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۳ ---- ۱۲۱۷
تفسیر: ..... ص : ۳۱۳ ---- ۱۲۱۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۱۳ ---- ۱۲۱۸
اشاره ---- ۱۲۱۸
ترجمه: ..... ص : ۳۱۳ ---- ۱۲۱۸
تفسیر: ..... ص : ۳۱۳ ---- ۱۲۱۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۶] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۱۲۱۸
اشاره ---- ۱۲۱۸
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۱۲۱۸
تفسیر: ..... ص : ۳۱۴ ---- ۱۲۱۹

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۷] ..... ص : ۳۱۵ ---- ۱۲۱۹
اشاره ---- ۱۲۱۹
ترجمه: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۱۲۱۹
تفسیر: ..... ص : ۳۱۵ ---- ۱۲۱۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۲۸] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۱۲۲۰
اشاره ---- ۱۲۲۰
ترجمه: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۱۲۲۰
تفسیر: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۱۲۲۰
[سوره المائدة (۵): آیات ۲۹ تا ۳۰] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۱۲۲۰
اشاره ---- ۱۲۲۰
ترجمه: ..... ص : ۳۱۶ ---- ۱۲۲۰
تفسیر: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۱۲۲۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۱] ..... ص : ۳۱۷ ---- ۱۲۲۱
اشاره ---- ۱۲۲۱
ترجمه: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۱۲۲۱
تفسیر: ..... ص : ۳۱۷ ---- ۱۲۲۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۲] ..... ص : ۳۲۱ ---- ۱۲۲۳
اشاره ---- ۱۲۲۳
ترجمه: ..... ص : ۳۲۱ ---- ۱۲۲۳
تفسیر: ..... ص : ۳۲۱ ---- ۱۲۲۳
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۳] ..... ص : ۳۲۳ ---- ۱۲۲۴
اشاره ---- ۱۲۲۴
ترجمه: ..... ص : ۳۲۳ ---- ۱۲۲۵
تفسیر: ..... ص : ۳۲۴ ---- ۱۲۲۵

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۴] ..... ص : ۳۲۵ ---- ۱۲۲۵
اشاره ---- ۱۲۲۵
ترجمه: ..... ص : ۳۲۵ ---- ۱۲۲۵
تفسیر: ..... ص : ۳۲۵ ---- ۱۲۲۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۶
اشاره ---- ۱۲۲۶
ترجمه: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۶
تفسیر: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۶] ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۶
اشاره ---- ۱۲۲۶
ترجمه: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۷
تفسیر: ..... ص : ۳۲۶ ---- ۱۲۲۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۷] ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۷
اشاره ---- ۱۲۲۷
ترجمه: ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۷
تفسیر: ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۸] ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۷
اشاره ---- ۱۲۲۷
ترجمه: ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۷
تفسیر: ..... ص : ۳۲۷ ---- ۱۲۲۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۳۹] ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۸
اشاره ---- ۱۲۲۸
ترجمه: ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۸
تفسیر: ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۸

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۰] ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۸
اشاره ---- ۱۲۲۸
ترجمه: ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۸
تفسیر: ..... ص : ۳۲۸ ---- ۱۲۲۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۱] ..... ص : ۳۲۹ ---- ۱۲۲۹
اشاره ---- ۱۲۲۹
ترجمه: ..... ص : ۳۲۹ ---- ۱۲۲۹
تفسیر: ..... ص : ۳۲۹ ---- ۱۲۲۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۲] ..... ص : ۳۳۲ ---- ۱۲۳۱
اشاره ---- ۱۲۳۱
ترجمه: ..... ص : ۳۳۲ ---- ۱۲۳۱
تفسیر: ..... ص : ۳۳۳ ---- ۱۲۳۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۳] ..... ص : ۳۳۴ ---- ۱۲۳۱
اشاره ---- ۱۲۳۲
ترجمه: ..... ص : ۳۳۴ ---- ۱۲۳۲
تفسیر: ..... ص : ۳۳۴ ---- ۱۲۳۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۴] ..... ص : ۳۳۴ ---- ۱۲۳۲
اشاره ---- ۱۲۳۲
ترجمه: ..... ص : ۳۳۴ ---- ۱۲۳۲
تفسیر: ..... ص : ۳۳۵ ---- ۱۲۳۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۵] ..... ص : ۳۳۸ ---- ۱۲۳۴
اشاره ---- ۱۲۳۴
ترجمه: ..... ص : ۳۳۹ ---- ۱۲۳۵
تفسیر: ..... ص : ۳۳۹ ---- ۱۲۳۵

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۶] ..... ص : ۳۴۰ ---- ۱۲۳۵
اشاره ---- ۱۲۳۵
ترجمه: ..... ص : ۳۴۰ ---- ۱۲۳۵
تفسیر: ..... ص : ۳۴۰ ---- ۱۲۳۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۷] ..... ص : ۳۴۱ ---- ۱۲۳۶
اشاره ---- ۱۲۳۶
ترجمه: ..... ص : ۳۴۱ ---- ۱۲۳۶
تفسیر: ..... ص : ۳۴۱ ---- ۱۲۳۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۸] ..... ص : ۳۴۲ ---- ۱۲۳۷
اشاره ---- ۱۲۳۷
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۱۲۳۷
تفسیر: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۱۲۳۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۴۹] ..... ص : ۳۴۴ ---- ۱۲۳۸
اشاره ---- ۱۲۳۸
ترجمه: ..... ص : ۳۴۵ ---- ۱۲۳۸
تفسیر: ..... ص : ۳۴۵ ---- ۱۲۳۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۰] ..... ص : ۳۴۶ ---- ۱۲۳۹
اشاره ---- ۱۲۳۹
ترجمه: ..... ص : ۳۴۶ ---- ۱۲۳۹
تفسیر: ..... ص : ۳۴۶ ---- ۱۲۳۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۱] ..... ص : ۳۴۷ ---- ۱۲۴۰
اشاره ---- ۱۲۴۰
ترجمه: ..... ص : ۳۴۷ ---- ۱۲۴۰
تفسیر: ..... ص : ۳۴۷ ---- ۱۲۴۰

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۲] ..... ص : ۳۴۸ ---- ۱۲۴۱
اشاره ---- ۱۲۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۴۸ ---- ۱۲۴۱
تفسیر: ..... ص : ۳۴۹ ---- ۱۲۴۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۳] ..... ص : ۳۵۰ ---- ۱۲۴۲
اشاره ---- ۱۲۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۵۰ ---- ۱۲۴۲
تفسیر: ..... ص : ۳۵۰ ---- ۱۲۴۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۴] ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۲۴۲
اشاره ---- ۱۲۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۲۴۳
تفسیر: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۲۴۳
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۵] ..... ص : ۳۵۳ ---- ۱۲۴۴
اشاره ---- ۱۲۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۵۳ ---- ۱۲۴۴
تفسیر: ..... ص : ۳۵۳ ---- ۱۲۴۴
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۶] ..... ص : ۳۵۵ ---- ۱۲۴۵
اشاره ---- ۱۲۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۵۵ ---- ۱۲۴۵
تفسیر: ..... ص : ۳۵۵ ---- ۱۲۴۵
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۷] ..... ص : ۳۵۶ ---- ۱۲۴۶
اشاره ---- ۱۲۴۶
ترجمه: ..... ص : ۳۵۶ ---- ۱۲۴۶
تفسیر: ..... ص : ۳۵۶ ---- ۱۲۴۶

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۸] ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۲۴۷
اشاره ---- ۱۲۴۷
ترجمه: ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۲۴۷
تفسیر: ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۲۴۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۵۹] ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۲۴۷
اشاره ---- ۱۲۴۷
ترجمه: ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۲۴۷
تفسیر: ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۲۴۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۰] ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۲۴۸
اشاره ---- ۱۲۴۸
ترجمه: ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۲۴۸
تفسیر: ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۲۴۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۱] ..... ص : ۳۵۹ ---- ۱۲۴۸
اشاره ---- ۱۲۴۸
ترجمه: ..... ص : ۳۵۹ ---- ۱۲۴۸
تفسیر: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۱۲۴۹
[سوره المائدة (۵): آیات ۶۲ تا ۶۳] ..... ص : ۳۶۰ ---- ۱۲۴۹
اشاره ---- ۱۲۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۱۲۴۹
تفسیر: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۱۲۴۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۴] ..... ص : ۳۶۱ ---- ۱۲۵۰
اشاره ---- ۱۲۵۰
ترجمه: ..... ص : ۳۶۱ ---- ۱۲۵۰
تفسیر: ..... ص : ۳۶۲ ---- ۱۲۵۰

[سوره المائدة (۵): آیات ۶۵ تا ۶۶] ..... ص : ۳۶۷ ---- ۱۲۵۳
اشاره ---- ۱۲۵۳
ترجمه: ..... ص : ۳۶۷ ---- ۱۲۵۳
تفسیر: ..... ص : ۳۶۸ ---- ۱۲۵۳
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۷] ..... ص : ۳۶۹ ---- ۱۲۵۴
اشاره ---- ۱۲۵۴
ترجمه: ..... ص : ۳۷۰ ---- ۱۲۵۴
تفسیر: ..... ص : ۳۷۰ ---- ۱۲۵۴
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۸] ..... ص : ۳۹۶ ---- ۱۲۶۸
اشاره ---- ۱۲۶۸
ترجمه: ..... ص : ۳۹۶ ---- ۱۲۶۸
تفسیر: ..... ص : ۳۹۶ ---- ۱۲۶۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۶۹] ..... ص : ۳۹۷ ---- ۱۲۶۹
اشاره ---- ۱۲۶۹
ترجمه: ..... ص : ۳۹۷ ---- ۱۲۶۹
تفسیر: ..... ص : ۳۹۷ ---- ۱۲۶۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۰] ..... ص : ۳۹۸ ---- ۱۲۷۰
اشاره ---- ۱۲۷۰
ترجمه: ..... ص : ۳۹۸ ---- ۱۲۷۰
تفسیر: ..... ص : ۳۹۸ ---- ۱۲۷۰
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۱] ..... ص : ۳۹۹ ---- ۱۲۷۰
اشاره ---- ۱۲۷۰
ترجمه: ..... ص : ۳۹۹ ---- ۱۲۷۱
تفسیر: ..... ص : ۳۹۹ ---- ۱۲۷۱

[سوره المائدة (۵): آیه ۷۲] ..... ص : ۴۰۰ ---- ۱۲۷۱
اشاره ---- ۱۲۷۱
ترجمه: ..... ص : ۴۰۰ ---- ۱۲۷۱
تفسیر: ..... ص : ۴۰۰ ---- ۱۲۷۲
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۳] ..... ص : ۴۰۲ ---- ۱۲۷۳
اشاره ---- ۱۲۷۳
ترجمه: ..... ص : ۴۰۲ ---- ۱۲۷۳
تفسیر: ..... ص : ۴۰۳ ---- ۱۲۷۳
[سوره المائدة (۵): آیات ۷۴ تا ۷۵] ..... ص : ۴۰۴ ---- ۱۲۷۴
اشاره ---- ۱۲۷۴
ترجمه: ..... ص : ۴۰۴ ---- ۱۲۷۴
تفسیر: ..... ص : ۴۰۵ ---- ۱۲۷۴
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۶] ..... ص : ۴۰۶ ---- ۱۲۷۵
اشاره ---- ۱۲۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۰۶ ---- ۱۲۷۵
تفسیر: ..... ص : ۴۰۶ ---- ۱۲۷۵
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۷] ..... ص : ۴۰۷ ---- ۱۲۷۵
اشاره ---- ۱۲۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۰۷ ---- ۱۲۷۵
تفسیر: ..... ص : ۴۰۷ ---- ۱۲۷۶
[سوره المائدة (۵): آیه ۷۸] ..... ص : ۴۰۷ ---- ۱۲۷۶
اشاره ---- ۱۲۷۶
ترجمه: ..... ص : ۴۰۷ ---- ۱۲۷۶
تفسیر: ..... ص : ۴۰۸ ---- ۱۲۷۶

[سوره المائدة (۵): آیات ۷۹ تا ۸۰] ..... ص : ۴۰۸ ---- ۱۲۷۶
اشاره ---- ۱۲۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۰۸ ---- ۱۲۷۷
تفسیر: ..... ص : ۴۰۹ ---- ۱۲۷۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۸۱] ..... ص : ۴۱۰ ---- ۱۲۷۷
اشاره ---- ۱۲۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۱۰ ---- ۱۲۷۸
تفسیر: ..... ص : ۴۱۰ ---- ۱۲۷۸
[سوره المائدة (۵): آیه ۸۲] ..... ص : ۴۱۱ ---- ۱۲۷۸
اشاره ---- ۱۲۷۸
ترجمه: ..... ص : ۴۱۱ ---- ۱۲۷۸
تفسیر: ..... ص : ۴۱۱ ---- ۱۲۷۸
[سوره المائدة (۵): آیات ۸۳ تا ۸۵] ..... ص : ۴۱۳ ---- ۱۲۷۹
اشاره ---- ۱۲۷۹
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ---- ۱۲۷۹
تفسیر: ..... ص : ۴۱۳ ---- ۱۲۸۰
[سوره المائدة (۵): آیات ۸۶ تا ۸۷] ..... ص : ۴۱۴ ---- ۱۲۸۰
اشاره ---- ۱۲۸۰
ترجمه: ..... ص : ۴۱۴ ---- ۱۲۸۰
تفسیر: ..... ص : ۴۱۴ ---- ۱۲۸۰
[سوره المائدة (۵): آیه ۸۸] ..... ص : ۴۱۷ ---- ۱۲۸۲
اشاره ---- ۱۲۸۲
ترجمه: ..... ص : ۴۱۷ ---- ۱۲۸۲
تفسیر: ..... ص : ۴۱۷ ---- ۱۲۸۲

[سوره المائدة (۵): آیه ۸۹] ..... ص : ۴۲۱ ---- ۱۲۸۴
اشاره ---- ۱۲۸۴
ترجمه: ..... ص : ۴۲۲ ---- ۱۲۸۴
تفسیر: ..... ص : ۴۲۲ ---- ۱۲۸۵
[سوره المائدة (۵): آیات ۹۰ تا ۹۱] ..... ص : ۴۲۴ ---- ۱۲۸۶
اشاره ---- ۱۲۸۶
ترجمه: ..... ص : ۴۲۴ ---- ۱۲۸۶
تفسیر: ..... ص : ۴۲۴ ---- ۱۲۸۶
[سوره المائدة (۵): آیات ۹۲ تا ۹۳] ..... ص : ۴۲۵ ---- ۱۲۸۶
اشاره ---- ۱۲۸۶
ترجمه: ..... ص : ۴۲۵ ---- ۱۲۸۷
تفسیر: ..... ص : ۴۲۵ ---- ۱۲۸۷
[سوره المائدة (۵): آیه ۹۴] ..... ص : ۴۳۱ ---- ۱۲۹۰
اشاره ---- ۱۲۹۰
ترجمه: ..... ص : ۴۳۱ ---- ۱۲۹۰
تفسیر: ..... ص : ۴۳۲ ---- ۱۲۹۰
[سوره المائدة (۵): آیه ۹۵] ..... ص : ۴۳۲ ---- ۱۲۹۰
اشاره ---- ۱۲۹۰
ترجمه: ..... ص : ۴۳۲ ---- ۱۲۹۱
تفسیر: ..... ص : ۴۳۳ ---- ۱۲۹۱
[سوره المائدة (۵): آیه ۹۶] ..... ص : ۴۳۴ ---- ۱۲۹۲
اشاره ---- ۱۲۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۱۲۹۲
تفسیر: ..... ص : ۴۳۴ ---- ۱۲۹۲

[سوره المائدة (۵): آیه ۹۷] ..... ص : ۴۳۵ ---- ۱۲۹۲
اشاره ---- ۱۲۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۳۵ ---- ۱۲۹۲
تفسیر: ..... ص : ۴۳۵ ---- ۱۲۹۳
[سوره المائدة (۵): آیات ۹۸ تا ۹۹] ..... ص : ۴۳۸ ---- ۱۲۹۴
اشاره ---- ۱۲۹۴
ترجمه: ..... ص : ۴۳۸ ---- ۱۲۹۴
تفسیر: ..... ص : ۴۳۹ ---- ۱۲۹۵
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] ..... ص : ۴۴۰ ---- ۱۲۹۵
اشاره ---- ۱۲۹۵
ترجمه: ..... ص : ۴۴۰ ---- ۱۲۹۶
تفسیر: ..... ص : ۴۴۰ ---- ۱۲۹۶
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۳] ..... ص : ۴۴۳ ---- ۱۲۹۷
اشاره ---- ۱۲۹۷
ترجمه: ..... ص : ۴۴۳ ---- ۱۲۹۸
تفسیر: ..... ص : ۴۴۴ ---- ۱۲۹۸
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۵] ..... ص : ۴۴۵ ---- ۱۲۹۸
اشاره ---- ۱۲۹۸
ترجمه: ..... ص : ۴۴۵ ---- ۱۲۹۹
تفسیر: ..... ص : ۴۴۵ ---- ۱۲۹۹
[سوره المائدة (۵): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۴۴۸ ---- ۱۳۰۰
اشاره ---- ۱۳۰۰
ترجمه: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۱۳۰۰
تفسیر: ..... ص : ۴۴۸ ---- ۱۳۰۰

[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۷ تا ۱۰۸] ..... ص : ۴۴۹ ---- ۱۳۰۱
اشاره ---- ۱۳۰۱
ترجمه: ..... ص : ۴۴۹ ---- ۱۳۰۱
تفسیر: ..... ص : ۴۵۰ ---- ۱۳۰۲
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۹ تا ۱۱۰] ..... ص : ۴۵۱ ---- ۱۳۰۲
اشاره ---- ۱۳۰۲
ترجمه: ..... ص : ۴۵۱ ---- ۱۳۰۲
تفسیر: ..... ص : ۴۵۲ ---- ۱۳۰۳
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۲] ..... ص : ۴۵۳ ---- ۱۳۰۳
اشاره ---- ۱۳۰۳
ترجمه: ..... ص : ۴۵۳ ---- ۱۳۰۳
تفسیر: ..... ص : ۴۵۳ ---- ۱۳۰۴
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۳ تا ۱۱۵] ..... ص : ۴۵۴ ---- ۱۳۰۴
اشاره ---- ۱۳۰۴
ترجمه: ..... ص : ۴۵۴ ---- ۱۳۰۴
تفسیر: ..... ص : ۴۵۴ ---- ۱۳۰۵
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ..... ص : ۴۵۶ ---- ۱۳۰۵
اشاره ---- ۱۳۰۵
ترجمه: ..... ص : ۴۵۶ ---- ۱۳۰۶
تفسیر: ..... ص : ۴۵۶ ---- ۱۳۰۶
[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۸ تا ۱۲۰] ..... ص : ۴۵۹ ---- ۱۳۰۷
اشاره ---- ۱۳۰۷
ترجمه: ..... ص : ۴۵۹ ---- ۱۳۰۷
تفسیر: ..... ص : ۴۵۹ ---- ۱۳۰۷

جلد پنجم ----- ۱۳۰۸
اشاره ----- ۱۳۰۸
سورهٔ الانعام ..... ص : ۱ ----- ۱۳۰۸
اشاره ----- ۱۳۰۸
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۱ ----- ۱۳۰۸
اشاره ----- ۱۳۰۸
ترجمه: ..... ص : ۱ ----- ۱۳۰۹
تفسیر ..... ص : ۲ ----- ۱۳۰۹
[سوره الأنعام (۶): آیات ۶ تا ۱۱] ..... ص : ۱۲ ----- ۱۳۱۳
اشاره ----- ۱۳۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳ ----- ۱۳۱۳
تفسیر ..... ص : ۱۳ ----- ۱۳۱۴
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۲ تا ۱۷] ..... ص : ۱۷ ----- ۱۳۱۵
اشاره ----- ۱۳۱۵
ترجمه: ..... ص : ۱۷ ----- ۱۳۱۶
تفسیر ..... ص : ۱۸ ----- ۱۳۱۶
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۸ تا ۲۵] ..... ص : ۲۲ ----- ۱۳۱۸
اشاره ----- ۱۳۱۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳ ----- ۱۳۱۸
تفسیر ..... ص : ۲۴ ----- ۱۳۱۹
[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۶ تا ۳۴] ..... ص : ۳۰ ----- ۱۳۲۱
اشاره ----- ۱۳۲۱
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ----- ۱۳۲۲
تفسیر ..... ص : ۳۳ ----- ۱۳۲۲

[سوره الأنعام (۶): آیات ۳۵ تا ۴۱] ..... ص : ۳۹ ---- ۱۳۲۵
اشاره ---- ۱۳۲۵
ترجمه: ..... ص : ۴۰ ---- ۱۳۲۶
تفسیر ..... ص : ۴۱ ---- ۱۳۲۶
[سوره الأنعام (۶): آیات ۴۲ تا ۵۰] ..... ص : ۴۸ ---- ۱۳۲۹
اشاره ---- ۱۳۲۹
ترجمه: ..... ص : ۴۸ ---- ۱۳۲۹
تفسیر ..... ص : ۵۰ ---- ۱۳۳۰
[سوره الأنعام (۶): آیات ۵۱ تا ۵۹] ..... ص : ۵۵ ---- ۱۳۳۲
اشاره ---- ۱۳۳۲
ترجمه: ..... ص : ۵۶ ---- ۱۳۳۳
تفسیر ..... ص : ۵۷ ---- ۱۳۳۳
[سوره الأنعام (۶): آیات ۶۰ تا ۷۰] ..... ص : ۶۸ ---- ۱۳۳۸
اشاره ---- ۱۳۳۸
ترجمه: ..... ص : ۶۹ ---- ۱۳۳۸
تفسیر ..... ص : ۷۱ ---- ۱۳۳۹
[سوره الأنعام (۶): آیات ۷۱ تا ۸۰] ..... ص : ۷۸ ---- ۱۳۴۱
اشاره ---- ۱۳۴۲
ترجمه: ..... ص : ۷۹ ---- ۱۳۴۲
تفسیر ..... ص : ۸۱ ---- ۱۳۴۳
[سوره الأنعام (۶): آیات ۸۱ تا ۹۰] ..... ص : ۹۰ ---- ۱۳۴۷
اشاره ---- ۱۳۴۷
ترجمه: ..... ص : ۹۱ ---- ۱۳۴۷
تفسیر ..... ص : ۹۳ ---- ۱۳۴۸

[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۱ تا ۹۸] ..... ص : ۱۰۰ ---- ۱۳۵۱
اشاره ---- ۱۳۵۱
ترجمه: ..... ص : ۱۰۱ ---- ۱۳۵۱
تفسیر ..... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۵۲
[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۹ تا ۱۰۵] ..... ص : ۱۱۸ ---- ۱۳۵۸
اشاره ---- ۱۳۵۸
ترجمه: ..... ص : ۱۱۹ ---- ۱۳۵۸
تفسیر ..... ص : ۱۲۰ ---- ۱۳۵۹
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۲] ..... ص : ۱۲۸ ---- ۱۳۶۲
اشاره ---- ۱۳۶۲
ترجمه: ..... ص : ۱۲۹ ---- ۱۳۶۳
تفسیر ..... ص : ۱۳۰ ---- ۱۳۶۳
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۱۳ تا ۱۲۱] ..... ص : ۱۳۹ ---- ۱۳۶۷
اشاره ---- ۱۳۶۷
ترجمه: ..... ص : ۱۴۰ ---- ۱۳۶۷
تفسیر ..... ص : ۱۴۲ ---- ۱۳۶۸
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۲۲ تا ۱۳۰] ..... ص : ۱۵۳ ---- ۱۳۷۳
اشاره ---- ۱۳۷۳
ترجمه: ..... ص : ۱۵۴ ---- ۱۳۷۳
تفسیر ..... ص : ۱۵۶ ---- ۱۳۷۴
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۳۱ تا ۱۴۱] ..... ص : ۱۶۵ ---- ۱۳۷۸
اشاره ---- ۱۳۷۸
ترجمه: ..... ص : ۱۶۶ ---- ۱۳۷۸
تفسیر ..... ص : ۱۶۸ ---- ۱۳۷۹

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۴۲ تا ۱۵۰] ..... ص : ۱۸۰ ---- ۱۳۸۴
اشاره ---- ۱۳۸۴
ترجمه: ..... ص : ۱۸۱ ---- ۱۳۸۴
تفسیر ..... ص : ۱۸۳ ---- ۱۳۸۵
[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۵۱ تا ۱۶۵] ..... ص : ۱۹۷ ---- ۱۳۹۱
اشاره ---- ۱۳۹۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ---- ۱۳۹۱
تفسیر ..... ص : ۲۰۰ ---- ۱۳۹۲
سورة الاعراف ..... ص : ۲۳۱ ---- ۱۴۰۵
اشاره ---- ۱۴۰۵
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱] ..... ص : ۲۳۱ ---- ۱۴۰۵
اشاره ---- ۱۴۰۵
تفسیر: ..... ص : ۲۳۱ ---- ۱۴۰۶
[سوره الأعراف (۷): آیات ۲ تا ۵] ..... ص : ۲۳۳ ---- ۱۴۰۶
اشاره ---- ۱۴۰۶
ترجمه: ..... ص : ۲۳۳ ---- ۱۴۰۶
تفسیر ..... ص : ۲۳۳ ---- ۱۴۰۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۲۳۷ ---- ۱۴۰۸
اشاره ---- ۱۴۰۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳۷ ---- ۱۴۰۹
تفسیر ..... ص : ۲۳۸ ---- ۱۴۰۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱ تا ۱۶] ..... ص : ۲۴۳ ---- ۱۴۱۱
اشاره ---- ۱۴۱۱
ترجمه: ..... ص : ۲۴۳ ---- ۱۴۱۱

تفسیر ..... ص : ۲۴۴ ---------- ۱۴۱۱
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷ تا ۱۹] ..... ص : ۲۴۷ ---------- ۱۴۱۳
اشاره ---------- ۱۴۱۳
ترجمه: ..... ص : ۲۴۸ ---------- ۱۴۱۳
تفسیر ..... ص : ۲۴۸ ---------- ۱۴۱۳
[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۰ تا ۲۳] ..... ص : ۲۵۱ ---------- ۱۴۱۵
اشاره ---------- ۱۴۱۵
ترجمه: ..... ص : ۲۵۱ ---------- ۱۴۱۵
تفسیر ..... ص : ۲۵۲ ---------- ۱۴۱۵
[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۴ تا ۲۷] ..... ص : ۲۵۵ ---------- ۱۴۱۷
اشاره ---------- ۱۴۱۷
ترجمه: ..... ص : ۲۵۵ ---------- ۱۴۱۷
تفسیر ..... ص : ۲۵۶ ---------- ۱۴۱۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۸ تا ۳۰] ..... ص : ۲۶۰ ---------- ۱۴۱۹
اشاره ---------- ۱۴۱۹
ترجمه: ..... ص : ۲۶۰ ---------- ۱۴۱۹
تفسیر ..... ص : ۲۶۱ ---------- ۱۴۱۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۱ تا ۳۲] ..... ص : ۲۶۶ ---------- ۱۴۲۲
اشاره ---------- ۱۴۲۲
ترجمه: ..... ص : ۲۶۷ ---------- ۱۴۲۲
تفسیر ..... ص : ۲۶۷ ---------- ۱۴۲۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۳ تا ۳۷] ..... ص : ۲۷۴ ---------- ۱۴۲۵
اشاره ---------- ۱۴۲۵
ترجمه: ..... ص : ۲۷۵ ---------- ۱۴۲۵

تفسیر ..... ص : ۲۷۶ ----- ۱۴۲۶
[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۸ تا ۴۱] ..... ص : ۲۸۸ ----- ۱۴۳۱
اشاره ----- ۱۴۳۱
ترجمه: ..... ص : ۲۸۹ ----- ۱۴۳۱
تفسیر ..... ص : ۲۹۰ ----- ۱۴۳۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۴۲ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۳ ----- ۱۴۳۳
اشاره ----- ۱۴۳۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۳ ----- ۱۴۳۳
تفسیر ..... ص : ۲۹۴ ----- ۱۴۳۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۴۵ تا ۴۸] ..... ص : ۲۹۹ ----- ۱۴۳۶
اشاره ----- ۱۴۳۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۹ ----- ۱۴۳۶
تفسیر ..... ص : ۳۰۰ ----- ۱۴۳۶
[سوره الأعراف (۷): آیات ۴۹ تا ۵۳] ..... ص : ۳۰۵ ----- ۱۴۳۸
اشاره ----- ۱۴۳۸
ترجمه: ..... ص : ۳۰۵ ----- ۱۴۳۸
تفسیر ..... ص : ۳۰۶ ----- ۱۴۳۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۵۴ تا ۵۶] ..... ص : ۳۱۲ ----- ۱۴۴۱
اشاره ----- ۱۴۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۱۲ ----- ۱۴۴۱
تفسیر ..... ص : ۳۱۲ ----- ۱۴۴۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۵۷ تا ۵۹] ..... ص : ۳۲۴ ----- ۱۴۴۶
اشاره ----- ۱۴۴۶
ترجمه: ..... ص : ۳۲۴ ----- ۱۴۴۷

تفسیر ..... ص : ۳۲۵ ---- ۱۴۴۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۶۰ تا ۶۴] ..... ص : ۳۲۹ ---- ۱۴۴۹
اشاره ---- ۱۴۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۲۹ ---- ۱۴۴۹
تفسیر ..... ص : ۳۳۰ ---- ۱۴۴۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۶۵ تا ۷۲] ..... ص : ۳۳۳ ---- ۱۴۵۱
اشاره ---- ۱۴۵۱
ترجمه: ..... ص : ۳۳۳ ---- ۱۴۵۱
تفسیر ..... ص : ۳۳۵ ---- ۱۴۵۱
[سوره الأعراف (۷): آیات ۷۳ تا ۷۷] ..... ص : ۳۴۱ ---- ۱۴۵۴
اشاره ---- ۱۴۵۴
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ---- ۱۴۵۴
تفسیر ..... ص : ۳۴۳ ---- ۱۴۵۵
[سوره الأعراف (۷): آیات ۷۸ تا ۸۴] ..... ص : ۳۴۵ ---- ۱۴۵۶
اشاره ---- ۱۴۵۶
ترجمه: ..... ص : ۳۴۶ ---- ۱۴۵۶
تفسیر ..... ص : ۳۴۶ ---- ۱۴۵۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۸۵ تا ۸۷] ..... ص : ۳۵۰ ---- ۱۴۵۸
اشاره ---- ۱۴۵۸
ترجمه: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۴۵۸
تفسیر ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۴۵۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۸۸ تا ۹۱] ..... ص : ۳۵۷ ---- ۱۴۶۱
اشاره ---- ۱۴۶۱
ترجمه: ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۴۶۱

تفسیر ..... ص : ۳۵۸ ---------- ۱۴۶۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۲ تا ۹۴] ..... ص : ۳۶۲ ---------- ۱۴۶۳
اشاره ---------- ۱۴۶۳
ترجمه: ..... ص : ۳۶۳ ---------- ۱۴۶۴
تفسیر ..... ص : ۳۶۳ ---------- ۱۴۶۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۵ تا ۹۷] ..... ص : ۳۶۵ ---------- ۱۴۶۵
اشاره ---------- ۱۴۶۵
ترجمه: ..... ص : ۳۶۵ ---------- ۱۴۶۵
تفسیر : ..... ص : ۳۶۶ ---------- ۱۴۶۵
[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۸ تا ۱۰۲] ..... ص : ۳۶۹ ---------- ۱۴۶۷
اشاره ---------- ۱۴۶۷
ترجمه: ..... ص : ۳۷۰ ---------- ۱۴۶۷
تفسیر : ..... ص : ۳۷۰ ---------- ۱۴۶۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۱۲] ..... ص : ۳۷۴ ---------- ۱۴۶۹
اشاره ---------- ۱۴۶۹
ترجمه: ..... ص : ۳۷۵ ---------- ۱۴۶۹
تفسیر ..... ص : ۳۷۶ ---------- ۱۴۷۰
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱۳ تا ۱۲۲] ..... ص : ۳۸۰ ---------- ۱۴۷۲
اشاره ---------- ۱۴۷۲
ترجمه: ..... ص : ۳۸۰ ---------- ۱۴۷۲
تفسیر ..... ص : ۳۸۱ ---------- ۱۴۷۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۲۸] ..... ص : ۳۸۴ ---------- ۱۴۷۴
اشاره ---------- ۱۴۷۴
ترجمه: ..... ص : ۳۸۵ ---------- ۱۴۷۴

تفسیر ..... ص : ۳۸۵ ---------- ۱۴۷۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۹ تا ۱۳۳] ..... ص : ۳۸۸ ---------- ۱۴۷۶
اشاره ---------- ۱۴۷۶
ترجمه: ..... ص : ۳۸۹ ---------- ۱۴۷۶
تفسیر ..... ص : ۳۹۰ ---------- ۱۴۷۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۴ تا ۱۳۷] ..... ص : ۳۹۳ ---------- ۱۴۷۸
اشاره ---------- ۱۴۷۸
ترجمه: ..... ص : ۳۹۴ ---------- ۱۴۷۸
تفسیر ..... ص : ۳۹۴ ---------- ۱۴۷۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۸ تا ۱۴۲] ..... ص : ۴۰۱ ---------- ۱۴۸۱
اشاره ---------- ۱۴۸۱
ترجمه: ..... ص : ۴۰۱ ---------- ۱۴۸۲
تفسیر ..... ص : ۴۰۲ ---------- ۱۴۸۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۵] ..... ص : ۴۰۵ ---------- ۱۴۸۳
اشاره ---------- ۱۴۸۳
ترجمه: ..... ص : ۴۰۶ ---------- ۱۴۸۴
تفسیر ..... ص : ۴۰۷ ---------- ۱۴۸۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۶ تا ۱۴۹] ..... ص : ۴۲۳ ---------- ۱۴۹۱
اشاره ---------- ۱۴۹۱
ترجمه: ..... ص : ۴۲۳ ---------- ۱۴۹۱
تفسیر ..... ص : ۴۲۴ ---------- ۱۴۹۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۳] ..... ص : ۴۲۸ ---------- ۱۴۹۳
اشاره ---------- ۱۴۹۳
ترجمه: ..... ص : ۴۲۹ ---------- ۱۴۹۴

تفسیر ..... ص : ۴۳۰ ---------- ۱۴۹۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۴ تا ۱۵۶] ..... ص : ۴۳۳ ---------- ۱۴۹۶
اشاره ---------- ۱۴۹۶
ترجمه: ..... ص : ۴۳۴ ---------- ۱۴۹۶
تفسیر ..... ص : ۴۳۵ ---------- ۱۴۹۶
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ..... ص : ۴۴۱ ---------- ۱۴۹۹
اشاره ---------- ۱۴۹۹
ترجمه: ..... ص : ۴۴۲ ---------- ۱۴۹۹
تفسیر ..... ص : ۴۴۳ ---------- ۱۵۰۰
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۹ تا ۱۶۲] ..... ص : ۴۵۰ ---------- ۱۵۰۳
اشاره ---------- ۱۵۰۳
ترجمه: ..... ص : ۴۵۰ ---------- ۱۵۰۳
تفسیر ..... ص : ۴۵۱ ---------- ۱۵۰۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۳ تا ۱۶۷] ..... ص : ۴۵۴ ---------- ۱۵۰۵
اشاره ---------- ۱۵۰۵
ترجمه: ..... ص : ۴۵۴ ---------- ۱۵۰۵
تفسیر ..... ص : ۴۵۵ ---------- ۱۵۰۵
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰] ..... ص : ۴۶۲ ---------- ۱۵۰۸
اشاره ---------- ۱۵۰۸
ترجمه: ..... ص : ۴۶۳ ---------- ۱۵۰۹
تفسیر ..... ص : ۴۶۳ ---------- ۱۵۰۹
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۱ تا ۱۷۶] ..... ص : ۴۶۸ ---------- ۱۵۱۱
اشاره ---------- ۱۵۱۱
ترجمه: ..... ص : ۴۶۸ ---------- ۱۵۱۱

تفسیر ..... ص : ۴۷۰ ---- ۱۵۱۲
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۷ تا ۱۸۱] ..... ص : ۴۷۹ ---- ۱۵۱۶
اشاره ---- ۱۵۱۶
ترجمه: ..... ص : ۴۷۹ ---- ۱۵۱۶
تفسیر ..... ص : ۴۸۰ ---- ۱۵۱۶
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۲ تا ۱۸۷] ..... ص : ۴۸۹ ---- ۱۵۲۰
اشاره ---- ۱۵۲۰
ترجمه: ..... ص : ۴۹۰ ---- ۱۵۲۱
تفسیر ..... ص : ۴۹۱ ---- ۱۵۲۱
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۸ تا ۱۹۲] ..... ص : ۴۹۶ ---- ۱۵۲۳
اشاره ---- ۱۵۲۳
ترجمه: ..... ص : ۴۹۷ ---- ۱۵۲۴
تفسیر ..... ص : ۴۹۷ ---- ۱۵۲۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۳ تا ۱۹۸] ..... ص : ۵۰۴ ---- ۱۵۲۷
اشاره ---- ۱۵۲۷
ترجمه: ..... ص : ۵۰۵ ---- ۱۵۲۷
تفسیر ..... ص : ۵۰۵ ---- ۱۵۲۸
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۹ تا ۲۰۶] ..... ص : ۵۰۸ ---- ۱۵۲۹
اشاره ---- ۱۵۲۹
ترجمه: ..... ص : ۵۰۸ ---- ۱۵۲۹
تفسیر ..... ص : ۵۰۹ ---- ۱۵۲۹
جلد ششم ---- ۱۵۳۳
اشاره ---- ۱۵۳۳
سورة الانفال ..... ص : ۱ ---- ۱۵۳۳

اشاره ----- ۱۵۳۳
[سوره الأنفال (۸): آیات ۱ تا ۲] ..... ص : ۱ ----- ۱۵۳۴
اشاره ----- ۱۵۳۴
ترجمه: ..... ص : ۱ ----- ۱۵۳۴
تفسیر: ..... ص : ۲ ----- ۱۵۳۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳ تا ۸] ..... ص : ۴ ----- ۱۵۳۵
اشاره ----- ۱۵۳۵
ترجمه: ..... ص : ۴ ----- ۱۵۳۵
تفسیر: ..... ص : ۵ ----- ۱۵۳۶
[سوره الأنفال (۸): آیات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۱۰ ----- ۱۵۳۸
اشاره ----- ۱۵۳۸
ترجمه: ..... ص : ۱۰ ----- ۱۵۳۸
تفسیر: ..... ص : ۱۱ ----- ۱۵۳۸
[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۱۴ ----- ۱۵۴۰
اشاره ----- ۱۵۴۰
ترجمه: ..... ص : ۱۴ ----- ۱۵۴۰
تفسیر ..... ص : ۱۵ ----- ۱۵۴۰
[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۹ تا ۲۵] ..... ص : ۲۲ ----- ۱۵۴۳
اشاره ----- ۱۵۴۳
ترجمه: ..... ص : ۲۳ ----- ۱۵۴۴
تفسیر: ..... ص : ۲۴ ----- ۱۵۴۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] .....ص : ۳۱ ----- ۱۵۴۷
اشاره ----- ۱۵۴۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱ ----- ۱۵۴۷

تفسیر: ..... ص : ۳۲ ---------- ۱۵۴۸
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۰ تا ۳۵] ..... ص : ۳۸ ---------- ۱۵۵۰
اشاره ---------- ۱۵۵۰
ترجمه: ..... ص : ۳۸ ---------- ۱۵۵۰
تفسیر: ..... ص : ۳۹ ---------- ۱۵۵۱
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۶ تا ۴۰] ..... ص : ۴۳ ---------- ۱۵۵۳
اشاره ---------- ۱۵۵۳
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ---------- ۱۵۵۳
تفسیر: ..... ص : ۴۴ ---------- ۱۵۵۳
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۱ تا ۴۲] ..... ص : ۴۹ ---------- ۱۵۵۶
اشاره ---------- ۱۵۵۶
ترجمه: ..... ص : ۴۹ ---------- ۱۵۵۶
تفسیر: ..... ص : ۵۰ ---------- ۱۵۵۶
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۳ تا ۴۷] ..... ص : ۵۴ ---------- ۱۵۵۸
اشاره ---------- ۱۵۵۸
ترجمه: ..... ص : ۵۵ ---------- ۱۵۵۸
تفسیر ..... ص : ۵۵ ---------- ۱۵۵۹
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۸ تا ۵۲] ..... ص : ۵۹ ---------- ۱۵۶۰
اشاره ---------- ۱۵۶۰
ترجمه: ..... ص : ۵۹ ---------- ۱۵۶۰
تفسیر ..... ص : ۶۰ ---------- ۱۵۶۱
[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۳ تا ۵۶] ..... ص : ۶۵ ---------- ۱۵۶۳
اشاره ---------- ۱۵۶۳
ترجمه: ..... ص : ۶۵ ---------- ۱۵۶۳

تفسیر ..... ص : ۶۵ ---------- ۱۵۶۳
[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۷ تا ۶۳] ..... ص : ۶۷ ---------- ۱۵۶۴
اشاره ---------- ۱۵۶۴
ترجمه: ..... ص : ۶۸ ---------- ۱۵۶۴
تفسیر ..... ص : ۶۸ ---------- ۱۵۶۵
[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۴ تا ۶۹] ..... ص : ۷۳ ---------- ۱۵۶۷
اشاره ---------- ۱۵۶۷
ترجمه: ..... ص : ۷۴ ---------- ۱۵۶۷
تفسیر: ..... ص : ۷۵ ---------- ۱۵۶۸
[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۰ تا ۷۳] ..... ص : ۷۷ ---------- ۱۵۶۹
اشاره ---------- ۱۵۶۹
ترجمه: ..... ص : ۷۸ ---------- ۱۵۶۹
تفسیر: ..... ص : ۷۹ ---------- ۱۵۶۹
[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۴ تا ۷۵] ..... ص : ۸۴ ---------- ۱۵۷۱
اشاره ---------- ۱۵۷۲
ترجمه: ..... ص : ۸۴ ---------- ۱۵۷۲
تفسیر: ..... ص : ۸۵ ---------- ۱۵۷۲
سورة توبه ..... ص : ۸۷ ---------- ۱۵۷۳
اشاره ---------- ۱۵۷۳
[سوره التوبة (۹): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۸۸ ---------- ۱۵۷۳
اشاره ---------- ۱۵۷۳
ترجمه: ..... ص : ۸۸ ---------- ۱۵۷۳
تفسیر: ..... ص : ۸۹ ---------- ۱۵۷۴
[سوره التوبة (۹): آیات ۵ تا ۸] ..... ص : ۹۳ ---------- ۱۵۷۵

اشاره ----- ۱۵۷۵
ترجمه: ..... ص : ۹۴ ----- ۱۵۷۶
تفسیر: ..... ص : ۹۴ ----- ۱۵۷۶
[سوره التوبة (۹): آیات ۹ تا ۱۳] ..... ص : ۹۸ ----- ۱۵۷۸
اشاره ----- ۱۵۷۸
ترجمه: ..... ص : ۹۸ ----- ۱۵۷۸
تفسیر ..... ص : ۹۹ ----- ۱۵۷۸
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۴ تا ۱۸] ..... ص : ۱۰۲ ----- ۱۵۸۰
اشاره ----- ۱۵۸۰
ترجمه: ..... ص : ۱۰۲ ----- ۱۵۸۰
تفسیر: ..... ص : ۱۰۳ ----- ۱۵۸۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۹ تا ۲۳] ..... ص : ۱۰۹ ----- ۱۵۸۳
اشاره ----- ۱۵۸۳
ترجمه: ..... ص : ۱۱۰ ----- ۱۵۸۳
تفسیر: ..... ص : ۱۱۰ ----- ۱۵۸۳
[سوره التوبة (۹): آیات ۲۴ تا ۲۶] ..... ص : ۱۱۳ ----- ۱۵۸۵
اشاره ----- ۱۵۸۵
ترجمه: ..... ص : ۱۱۴ ----- ۱۵۸۵
تفسیر: ..... ص : ۱۱۴ ----- ۱۵۸۵
[سوره التوبة (۹): آیات ۲۷ تا ۳۰] ..... ص : ۱۱۹ ----- ۱۵۸۷
اشاره ----- ۱۵۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۲۰ ----- ۱۵۸۸
تفسیر: ..... ص : ۱۲۰ ----- ۱۵۸۸
[سوره التوبة (۹): آیات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۱۲۵ ----- ۱۵۹۰

اشاره ----- ۱۵۹۰
ترجمه: ..... ص : ۱۲۵ ----- ۱۵۹۰
تفسیر: ..... ص : ۱۲۶ ----- ۱۵۹۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۳۵ تا ۳۷] ..... ص : ۱۳۲ ----- ۱۵۹۳
اشاره ----- ۱۵۹۳
ترجمه: ..... ص : ۱۳۳ ----- ۱۵۹۳
تفسیر: ..... ص : ۱۳۴ ----- ۱۵۹۴
[سوره التوبة (۹): آیات ۳۸ تا ۴۰] ..... ص : ۱۴۰ ----- ۱۵۹۶
اشاره ----- ۱۵۹۶
ترجمه: ..... ص : ۱۴۰ ----- ۱۵۹۶
تفسیر: ..... ص : ۱۴۱ ----- ۱۵۹۷
[سوره التوبة (۹): آیات ۴۱ تا ۴۵] ..... ص : ۱۵۲ ----- ۱۶۰۲
اشاره ----- ۱۶۰۲
ترجمه: ..... ص : ۱۵۳ ----- ۱۶۰۲
تفسیر ..... ص : ۱۵۴ ----- ۱۶۰۲
[سوره التوبة (۹): آیات ۴۶ تا ۵۰] ..... ص : ۱۵۷ ----- ۱۶۰۴
اشاره ----- ۱۶۰۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵۸ ----- ۱۶۰۴
تفسیر ..... ص : ۱۵۸ ----- ۱۶۰۴
[سوره التوبة (۹): آیات ۵۱ تا ۵۵] ..... ص : ۱۶۶ ----- ۱۶۰۸
اشاره ----- ۱۶۰۸
ترجمه: ..... ص : ۱۶۷ ----- ۱۶۰۸
تفسیر: ..... ص : ۱۶۷ ----- ۱۶۰۸
[سوره التوبة (۹): آیات ۵۶ تا ۶۰] ..... ص : ۱۷۲ ----- ۱۶۱۰

اشاره ----- ۱۶۱۰
ترجمه: ..... ص : ۱۷۳ ----- ۱۶۱۱
تفسیر: ..... ص : ۱۷۳ ----- ۱۶۱۱
[سوره التوبة (۹): آیات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۱۷۷ ----- ۱۶۱۳
اشاره ----- ۱۶۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۷۸ ----- ۱۶۱۳
تفسیر: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۱۶۱۳
[سوره التوبة (۹): آیات ۶۶ تا ۶۹] ..... ص : ۱۸۳ ----- ۱۶۱۵
اشاره ----- ۱۶۱۵
ترجمه: ..... ص : ۱۸۴ ----- ۱۶۱۶
تفسیر: ..... ص : ۱۸۴ ----- ۱۶۱۶
[سوره التوبة (۹): آیات ۷۰ تا ۷۱] ..... ص : ۱۹۰ ----- ۱۶۱۸
اشاره ----- ۱۶۱۸
ترجمه: ..... ص : ۱۹۰ ----- ۱۶۱۸
تفسیر: ..... ص : ۱۹۱ ----- ۱۶۱۹
[سوره التوبة (۹): آیات ۷۲ تا ۷۵] ..... ص : ۱۹۵ ----- ۱۶۲۱
اشاره ----- ۱۶۲۱
ترجمه: ..... ص : ۱۹۶ ----- ۱۶۲۱
تفسیر: ..... ص : ۱۹۷ ----- ۱۶۲۱
[سوره التوبة (۹): آیات ۷۶ تا ۸۰] ..... ص : ۲۰۱ ----- ۱۶۲۳
اشاره ----- ۱۶۲۳
ترجمه: ..... ص : ۲۰۲ ----- ۱۶۲۴
تفسیر: ..... ص : ۲۰۳ ----- ۱۶۲۴
[سوره التوبة (۹): آیات ۸۱ تا ۸۴] ..... ص : ۲۰۹ ----- ۱۶۲۷

اشاره ----- ۱۶۲۷
ترجمه: ..... ص : ۲۱۰ ----- ۱۶۲۷
تفسیر: ..... ص : ۲۱۰ ----- ۱۶۲۷
[سوره التوبة (۹): آیات ۸۵ تا ۸۹] ..... ص : ۲۱۴ ----- ۱۶۲۹
اشاره ----- ۱۶۲۹
ترجمه: ..... ص : ۲۱۵ ----- ۱۶۲۹
تفسیر ..... ص : ۲۱۵ ----- ۱۶۳۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۹۰ تا ۹۳] ..... ص : ۲۱۸ ----- ۱۶۳۱
اشاره ----- ۱۶۳۱
ترجمه: ..... ص : ۲۱۸ ----- ۱۶۳۱
تفسیر ..... ص : ۲۱۹ ----- ۱۶۳۱
[سوره التوبة (۹): آیات ۹۴ تا ۹۸] ..... ص : ۲۲۳ ----- ۱۶۳۳
اشاره ----- ۱۶۳۳
ترجمه: ..... ص : ۲۲۳ ----- ۱۶۳۳
تفسیر ..... ص : ۲۲۴ ----- ۱۶۳۴
[سوره التوبة (۹): آیات ۹۹ تا ۱۰۱] ..... ص : ۲۲۹ ----- ۱۶۳۶
اشاره ----- ۱۶۳۶
ترجمه: ..... ص : ۲۳۰ ----- ۱۶۳۶
تفسیر ..... ص : ۲۳۱ ----- ۱۶۳۷
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۶] ..... ص : ۲۳۶ ----- ۱۶۳۹
اشاره ----- ۱۶۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۱۶۳۹
تفسیر ..... ص : ۲۳۷ ----- ۱۶۴۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ..... ص : ۲۴۵ ----- ۱۶۴۳

اشاره ----- ۱۶۴۳
ترجمه: ..... ص : ۲۴۶ ----- ۱۶۴۳
تفسیر: ..... ص : ۲۴۷ ----- ۱۶۴۳
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ..... ص : ۲۵۳ ----- ۱۶۴۶
اشاره ----- ۱۶۴۶
ترجمه: ..... ص : ۲۵۳ ----- ۱۶۴۶
تفسیر: ..... ص : ۲۵۴ ----- ۱۶۴۷
امّهات منازل سالکین ..... ص : ۲۶۱ ----- ۱۶۵۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۷] ..... ص : ۲۶۹ ----- ۱۶۵۳
اشاره ----- ۱۶۵۳
ترجمه: ..... ص : ۲۷۰ ----- ۱۶۵۳
تفسیر: ..... ص : ۲۷۰ ----- ۱۶۵۳
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۱۸ تا ۱۲۰] ..... ص : ۲۷۵ ----- ۱۶۵۵
اشاره ----- ۱۶۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۷۵ ----- ۱۶۵۶
تفسیر: ..... ص : ۲۷۶ ----- ۱۶۵۶
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۲۱ تا ۱۲۵] ..... ص : ۲۸۵ ----- ۱۶۶۰
اشاره ----- ۱۶۶۰
ترجمه: ..... ص : ۲۸۶ ----- ۱۶۶۰
تفسیر ..... ص : ۲۸۶ ----- ۱۶۶۰
[سوره التوبة (۹): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۹] ..... ص : ۲۹۳ ----- ۱۶۶۳
اشاره ----- ۱۶۶۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۴ ----- ۱۶۶۳
تفسیر ..... ص : ۲۹۴ ----- ۱۶۶۴

سورهٔ یونس ..... ص : ۲۹۷ ---------- ۱۶۶۵
اشاره ---------- ۱۶۶۵
[سوره یونس (۱۰): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۲۹۷ ---------- ۱۶۶۵
اشاره ---------- ۱۶۶۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۸ ---------- ۱۶۶۵
تفسیر: ..... ص : ۲۹۹ ---------- ۱۶۶۶
[سوره یونس (۱۰): آیات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۳۱۴ ---------- ۱۶۷۲
اشاره ---------- ۱۶۷۲
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ---------- ۱۶۷۲
تفسیر ..... ص : ۳۱۵ ---------- ۱۶۷۲
[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۸] ..... ص : ۳۱۹ ---------- ۱۶۷۴
اشاره ---------- ۱۶۷۴
ترجمه: ..... ص : ۳۲۰ ---------- ۱۶۷۵
تفسیر ..... ص : ۳۲۱ ---------- ۱۶۷۵
[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۹ تا ۲۴] ..... ص : ۳۳۰ ---------- ۱۶۷۹
اشاره ---------- ۱۶۷۹
ترجمه: ..... ص : ۳۳۱ ---------- ۱۶۷۹
تفسیر ..... ص : ۳۳۲ ---------- ۱۶۸۰
[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۵ تا ۳۰] ..... ص : ۳۴۳ ---------- ۱۶۸۴
اشاره ---------- ۱۶۸۴
ترجمه: ..... ص : ۳۴۴ ---------- ۱۶۸۵
تفسیر ..... ص : ۳۴۴ ---------- ۱۶۸۵
[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۶] ..... ص : ۳۵۱ ---------- ۱۶۸۷
اشاره ---------- ۱۶۸۷

ترجمه: ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۶۸۸
تفسیر ..... ص : ۳۵۲ ---- ۱۶۸۸
[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۷ تا ۴۱] ..... ص : ۳۵۸ ---- ۱۶۹۱
اشاره ---- ۱۶۹۱
ترجمه: ..... ص : ۳۵۹ ---- ۱۶۹۱
تفسیر: ..... ص : ۳۵۹ ---- ۱۶۹۱
[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۲ تا ۴۸] ..... ص : ۳۶۳ ---- ۱۶۹۳
اشاره ---- ۱۶۹۳
ترجمه: ..... ص : ۳۶۳ ---- ۱۶۹۳
تفسیر: ..... ص : ۳۶۴ ---- ۱۶۹۴
[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۹ تا ۵۴] ..... ص : ۳۶۹ ---- ۱۶۹۵
اشاره ---- ۱۶۹۵
ترجمه: ..... ص : ۳۶۹ ---- ۱۶۹۶
تفسیر: ..... ص : ۳۷۰ ---- ۱۶۹۶
[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۵ تا ۶۰] ..... ص : ۳۷۴ ---- ۱۶۹۸
اشاره ---- ۱۶۹۸
ترجمه: ..... ص : ۳۷۴ ---- ۱۶۹۸
تفسیر: ..... ص : ۳۷۵ ---- ۱۶۹۸
[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۳۸۵ ---- ۱۷۰۲
اشاره ---- ۱۷۰۲
ترجمه: ..... ص : ۳۸۵ ---- ۱۷۰۳
تفسیر ..... ص : ۳۸۶ ---- ۱۷۰۳
[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۶ تا ۷۰] ..... ص : ۳۹۱ ---- ۱۷۰۵
اشاره ---- ۱۷۰۵

ترجمه: ..... ص : ۳۹۱ ---------- ۱۷۰۵
تفسیر ..... ص : ۳۹۲ ---------- ۱۷۰۶
[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۴] ..... ص : ۳۹۸ ---------- ۱۷۰۸
اشاره ---------- ۱۷۰۸
ترجمه: ..... ص : ۳۹۸ ---------- ۱۷۰۸
تفسیر ..... ص : ۳۹۹ ---------- ۱۷۰۹
[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۵ تا ۸۲] ..... ص : ۴۰۲ ---------- ۱۷۱۰
اشاره ---------- ۱۷۱۰
ترجمه: ..... ص : ۴۰۳ ---------- ۱۷۱۰
تفسیر ..... ص : ۴۰۳ ---------- ۱۷۱۱
[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۳ تا ۸۷] ..... ص : ۴۰۶ ---------- ۱۷۱۲
اشاره ---------- ۱۷۱۲
ترجمه: ..... ص : ۴۰۶ ---------- ۱۷۱۲
تفسیر ..... ص : ۴۰۷ ---------- ۱۷۱۲
[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۸ تا ۹۲] ..... ص : ۴۱۱ ---------- ۱۷۱۴
اشاره ---------- ۱۷۱۴
ترجمه: ..... ص : ۴۱۱ ---------- ۱۷۱۴
تفسیر ..... ص : ۴۱۲ ---------- ۱۷۱۵
[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۳ تا ۹۷] ..... ص : ۴۱۶ ---------- ۱۷۱۶
اشاره ---------- ۱۷۱۶
ترجمه: ..... ص : ۴۱۶ ---------- ۱۷۱۷
تفسیر ..... ص : ۴۱۷ ---------- ۱۷۱۷
[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۸ تا ۱۰۳] ..... ص : ۴۲۰ ---------- ۱۷۱۸
اشاره ---------- ۱۷۱۸

ترجمه: ..... ص : ۴۲۱ ---------- ۱۷۱۹
تفسیر ..... ص : ۴۲۱ ---------- ۱۷۱۹
[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ..... ص : ۴۲۶ ---------- ۱۷۲۱
اشاره ---------- ۱۷۲۱
ترجمه: ..... ص : ۴۲۷ ---------- ۱۷۲۱
تفسیر ..... ص : ۴۲۸ ---------- ۱۷۲۲
جلد هفتم ---------- ۱۷۲۳
اشاره ---------- ۱۷۲۳
مقدمه ..... ص : ۱ ---------- ۱۷۲۳
سوره‌ی هود ..... ص : ۲۵۳ ---------- ۱۷۲۸
اشاره ---------- ۱۷۲۸
[سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۲۵۳ ---------- ۱۷۲۹
اشاره ---------- ۱۷۲۹
ترجمه: ..... ص : ۲۵۳ ---------- ۱۷۲۹
تفسیر ..... ص : ۲۵۴ ---------- ۱۷۲۹
[سوره هود (۱۱): آیات ۵ تا ۷] ..... ص : ۲۶۲ ---------- ۱۷۳۳
اشاره ---------- ۱۷۳۳
ترجمه: ..... ص : ۲۶۲ ---------- ۱۷۳۳
تفسیر ..... ص : ۲۶۳ ---------- ۱۷۳۳
[سوره هود (۱۱): آیات ۸ تا ۱۲] ..... ص : ۲۷۰ ---------- ۱۷۳۶
اشاره ---------- ۱۷۳۶
ترجمه: ..... ص : ۲۷۰ ---------- ۱۷۳۷
تفسیر ..... ص : ۲۷۱ ---------- ۱۷۳۷
[سوره هود (۱۱): آیات ۱۳ تا ۱۷] ..... ص : ۲۷۶ ---------- ۱۷۳۹

اشاره ----- ۱۷۳۹
ترجمه: ..... ص : ۲۷۶ ----- ۱۷۳۹
تفسیر ..... ص : ۲۷۷ ----- ۱۷۴۰
[سوره هود (۱۱): آیات ۱۸ تا ۲۲] ..... ص : ۲۸۶ ----- ۱۷۴۴
اشاره ----- ۱۷۴۴
ترجمه: ..... ص : ۲۸۶ ----- ۱۷۴۴
تفسیر ..... ص : ۲۸۷ ----- ۱۷۴۴
[سوره هود (۱۱): آیات ۲۳ تا ۲۷] ..... ص : ۲۹۱ ----- ۱۷۴۶
اشاره ----- ۱۷۴۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۲ ----- ۱۷۴۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۲ ----- ۱۷۴۷
[سوره هود (۱۱): آیات ۲۸ تا ۳۲] ..... ص : ۲۹۸ ----- ۱۷۴۹
اشاره ----- ۱۷۴۹
ترجمه: ..... ص : ۲۹۹ ----- ۱۷۴۹
تفسیر ..... ص : ۳۰۰ ----- ۱۷۵۰
[سوره هود (۱۱): آیات ۳۳ تا ۳۸] ..... ص: ۳۰۵ ----- ۱۷۵۲
اشاره ----- ۱۷۵۲
ترجمه: ..... ص : ۳۰۶ ----- ۱۷۵۲
تفسیر ..... ص : ۳۰۶ ----- ۱۷۵۳
[سوره هود (۱۱): آیات ۳۹ تا ۴۳] ..... ص : ۳۱۱ ----- ۱۷۵۴
اشاره ----- ۱۷۵۴
ترجمه: ..... ص : ۳۱۱ ----- ۱۷۵۵
تفسیر ..... ص : ۳۱۲ ----- ۱۷۵۵
[سوره هود (۱۱): آیات ۴۴ تا ۴۸] ..... ص : ۳۱۶ ----- ۱۷۵۷

اشاره ----- ۱۷۵۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۷ ----- ۱۷۵۷
تفسیر ..... ص : ۳۱۷ ----- ۱۷۵۸
[سوره هود (۱۱): آیات ۴۹ تا ۵۶] ..... ص : ۳۲۱ ----- ۱۷۵۹
اشاره ----- ۱۷۵۹
ترجمه: ..... ص : ۳۲۲ ----- ۱۷۶۰
تفسیر ..... ص : ۳۲۳ ----- ۱۷۶۰
اشاره ----- ۱۷۶۰
بیانی در وحدت وجود ..... ص : ۳۲۸ ----- ۱۷۶۲
[سوره هود (۱۱): آیات ۵۷ تا ۶۰] ..... ص : ۳۳۴ ----- ۱۷۶۵
اشاره ----- ۱۷۶۵
ترجمه: ..... ص : ۳۳۴ ----- ۱۷۶۵
تفسیر ..... ص : ۳۳۵ ----- ۱۷۶۶
[سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۳۳۸ ----- ۱۷۶۷
اشاره ----- ۱۷۶۷
ترجمه: ..... ص : ۳۳۸ ----- ۱۷۶۷
تفسیر ..... ص : ۳۳۹ ----- ۱۷۶۸
[سوره هود (۱۱): آیات ۶۶ تا ۷۰] ..... ص : ۳۴۲ ----- ۱۷۶۹
اشاره ----- ۱۷۶۹
ترجمه: ..... ص : ۳۴۲ ----- ۱۷۶۹
تفسیر ..... ص : ۳۴۳ ----- ۱۷۶۹
[سوره هود (۱۱): آیات ۷۱ تا ۷۶] ..... ص : ۳۴۵ ----- ۱۷۷۰
اشاره ----- ۱۷۷۰
ترجمه: ..... ص : ۳۴۶ ----- ۱۷۷۱

تفسیر ..... ص : ۳۴۷ ---- ۱۷۷۱
[سوره هود (۱۱): آیات ۷۷ تا ۸۳] ..... ص : ۳۵۱ ---- ۱۷۷۳
اشاره ---- ۱۷۷۳
ترجمه: ..... ص : ۳۵۲ ---- ۱۷۷۳
تفسیر ..... ص : ۳۵۳ ---- ۱۷۷۴
[سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۰] ..... ص : ۳۵۹ ---- ۱۷۷۶
اشاره ---- ۱۷۷۶
ترجمه: ..... ص : ۳۶۰ ---- ۱۷۷۷
تفسیر ..... ص : ۳۶۱ ---- ۱۷۷۷
[سوره هود (۱۱): آیات ۹۱ تا ۹۵] ..... ص : ۳۶۸ ---- ۱۷۸۰
اشاره ---- ۱۷۸۰
ترجمه: ..... ص : ۳۶۸ ---- ۱۷۸۰
تفسیر ..... ص : ۳۶۹ ---- ۱۷۸۱
[سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۱۰۴] ..... ص : ۳۷۲ ---- ۱۷۸۲
اشاره ---- ۱۷۸۲
ترجمه: ..... ص : ۳۷۲ ---- ۱۷۸۲
تفسیر ..... ص : ۳۷۳ ---- ۱۷۸۳
[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۹] ..... ص : ۳۷۸ ---- ۱۷۸۴
اشاره ---- ۱۷۸۵
ترجمه: ..... ص : ۳۷۹ ---- ۱۷۸۵
تفسیر ..... ص : ۳۷۹ ---- ۱۷۸۵
اشاره ---- ۱۷۸۵
بیانی در خلود اهل آتش و عدم خلود آنان ..... ص : ۳۸۳ ---- ۱۷۸۷
شرحی در عوامل برزخها و مثال و آخرت ..... ص : ۳۸۸ ---- ۱۷۸۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۷] ..... ص : ۳۹۴ ---- ۱۷۹۲
اشاره ---- ۱۷۹۲
ترجمه: ..... ص : ۳۹۵ ---- ۱۷۹۲
تفسیر ..... ص : ۳۹۶ ---- ۱۷۹۳
[سوره هود (۱۱): آیات ۱۱۸ تا ۱۲۳] ..... ص : ۴۱۳ ---- ۱۸۰۰
اشاره ---- ۱۸۰۰
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ---- ۱۸۰۰
تفسیر ..... ص : ۴۱۴ ---- ۱۸۰۰
سوره‌ی یوسف ..... ص : ۴۱۹ ---- ۱۸۰۲
اشاره ---- ۱۸۰۲
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۴۱۹ ---- ۱۸۰۳
اشاره ---- ۱۸۰۳
ترجمه: ..... ص : ۴۱۹ ---- ۱۸۰۳
تفسیر ..... ص : ۴۲۰ ---- ۱۸۰۳
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۴۲۶ ---- ۱۸۰۶
اشاره ---- ۱۸۰۶
ترجمه: ..... ص : ۴۲۶ ---- ۱۸۰۶
تفسیر ..... ص : ۴۲۷ ---- ۱۸۰۶
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ..... ص : ۴۳۷ ---- ۱۸۱۰
اشاره ---- ۱۸۱۰
ترجمه: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۱۸۱۰
تفسیر ..... ص : ۴۳۸ ---- ۱۸۱۱
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۶ تا ۲۱] ..... ص : ۴۴۲ ---- ۱۸۱۲
اشاره ---- ۱۸۱۲

ترجمه: ..... ص : ۴۴۲ ---- ۱۸۱۳
تفسیر ..... ص : ۴۴۴ ---- ۱۸۱۳
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۲ تا ۲۵] ..... ص : ۴۵۱ ---- ۱۸۱۶
اشاره ---- ۱۸۱۶
ترجمه: ..... ص : ۴۵۲ ---- ۱۸۱۷
تفسیر ..... ص : ۴۵۳ ---- ۱۸۱۷
اشاره ---- ۱۸۱۷
بیان عشق «۱» و مراتب آن و مراتب حبّ ..... ص : ۴۶۰ ---- ۱۸۲۰
بیان برهانی که یوسف آن را دید ..... ص : ۴۷۶ ---- ۱۸۲۶
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۳۱] ..... ص : ۴۸۴ ---- ۱۸۲۹
اشاره ---- ۱۸۲۹
ترجمه: ..... ص : ۴۸۵ ---- ۱۸۲۹
تفسیر ..... ص : ۴۸۶ ---- ۱۸۳۰
بیان مراتب قلب «۱» ..... ص : ۴۹۱ ---- ۱۸۳۲
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۲ تا ۳۴] ..... ص : ۴۹۵ ---- ۱۸۳۴
اشاره ---- ۱۸۳۴
ترجمه: ..... ص : ۴۹۶ ---- ۱۸۳۴
تفسیر ..... ص : ۴۹۶ ---- ۱۸۳۴
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۳۵ تا ۴۰] ..... ص : ۴۹۹ ---- ۱۸۳۶
اشاره ---- ۱۸۳۶
ترجمه: ..... ص : ۵۰۰ ---- ۱۸۳۶
تفسیر ..... ص : ۵۰۱ ---- ۱۸۳۷
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۱ تا ۴۴] ..... ص : ۵۱۷ ---- ۱۸۴۳
اشاره ---- ۱۸۴۳

ترجمه: ..... ص : ۵۱۷ ---- ۱۸۴۳
تفسیر ..... ص : ۵۱۸ ---- ۱۸۴۴
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۵ تا ۴۹] ..... ص : ۵۲۴ ---- ۱۸۴۶
اشاره ---- ۱۸۴۶
ترجمه: ..... ص : ۵۲۴ ---- ۱۸۴۶
تفسیر ..... ص : ۵۲۵ ---- ۱۸۴۶
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۰ تا ۵۳] ..... ص : ۵۲۹ ---- ۱۸۴۸
اشاره ---- ۱۸۴۸
ترجمه: ..... ص : ۵۲۹ ---- ۱۸۴۸
تفسیر ..... ص : ۵۳۰ ---- ۱۸۴۹
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۴ تا ۶۱] ..... ص : ۵۳۴ ---- ۱۸۵۰
اشاره ---- ۱۸۵۰
ترجمه: ..... ص : ۵۳۵ ---- ۱۸۵۱
تفسیر ..... ص : ۵۳۶ ---- ۱۸۵۱
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۲ تا ۶۶] ..... ص : ۵۴۳ ---- ۱۸۵۴
اشاره ---- ۱۸۵۴
ترجمه: ..... ص : ۵۴۴ ---- ۱۸۵۴
تفسیر ..... ص : ۵۴۵ ---- ۱۸۵۵
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۷ تا ۶۹] ..... ص : ۵۴۸ ---- ۱۸۵۶
اشاره ---- ۱۸۵۶
ترجمه: ..... ص : ۵۴۹ ---- ۱۸۵۷
تفسیر ..... ص : ۵۵۰ ---- ۱۸۵۷
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۰ تا ۸۰] ..... ص : ۵۵۳ ---- ۱۸۵۸
اشاره ---- ۱۸۵۹

ترجمه: ..... ص : ۵۵۴ ---- ۱۸۵۹
تفسیر ..... ص : ۵۵۶ ---- ۱۸۶۰
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۱ تا ۸۷] ..... ص : ۵۶۶ ---- ۱۸۶۴
اشاره ---- ۱۸۶۴
ترجمه: ..... ص : ۵۶۶ ---- ۱۸۶۴
تفسیر ..... ص : ۵۶۷ ---- ۱۸۶۵
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۸ تا ۹۸] ..... ص : ۵۷۳ ---- ۱۸۶۷
اشاره ---- ۱۸۶۷
ترجمه: ..... ص : ۵۷۴ ---- ۱۸۶۸
تفسیر ..... ص : ۵۷۵ ---- ۱۸۶۸
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۹ تا ۱۰۱] ..... ص : ۵۸۲ ---- ۱۸۷۱
اشاره ---- ۱۸۷۱
ترجمه: ..... ص : ۵۸۲ ---- ۱۸۷۱
تفسیر ..... ص : ۵۸۳ ---- ۱۸۷۲
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۲ تا ۱۱۱] ..... ص : ۵۸۷ ---- ۱۸۷۳
اشاره ---- ۱۸۷۳
ترجمه: ..... ص : ۵۸۸ ---- ۱۸۷۴
تفسیر ..... ص : ۵۸۹ ---- ۱۸۷۴
سوره‌ی الرّعد ..... ص : ۵۹۹ ---- ۱۸۷۸
اشاره ---- ۱۸۷۸
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۵۹۹ ---- ۱۸۷۸
اشاره ---- ۱۸۷۸
ترجمه: ..... ص : ۶۰۰ ---- ۱۸۷۹
تفسیر ..... ص : ۶۰۱ ---- ۱۸۷۹

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۵ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۹ ---- ۱۸۸۳
اشاره ---- ۱۸۸۳
ترجمه: ..... ص : ۶۱۰ ---- ۱۸۸۴
تفسیر ..... ص : ۶۱۱ ---- ۱۸۸۴
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۲ تا ۱۵] ..... ص : ۶۲۱ ---- ۱۸۸۹
اشاره ---- ۱۸۸۹
ترجمه: ..... ص : ۶۲۱ ---- ۱۸۸۹
تفسیر ..... ص : ۶۲۲ ---- ۱۸۸۹
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۶ تا ۱۸] ..... ص : ۶۲۹ ---- ۱۸۹۲
اشاره ---- ۱۸۹۲
ترجمه: ..... ص : ۶۳۰ ---- ۱۸۹۳
تفسیر ..... ص : ۶۳۱ ---- ۱۸۹۳
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۹ تا ۲۵] ..... ص : ۶۴۰ ---- ۱۸۹۷
اشاره ---- ۱۸۹۷
ترجمه: ..... ص : ۶۴۰ ---- ۱۸۹۷
تفسیر ..... ص : ۶۴۱ ---- ۱۸۹۸
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۶ تا ۳۰] ..... ص : ۶۴۹ ---- ۱۹۰۱
اشاره ---- ۱۹۰۱
ترجمه: ..... ص : ۶۵۰ ---- ۱۹۰۱
تفسیر ..... ص : ۶۵۱ ---- ۱۹۰۲
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۶۵۶ ---- ۱۹۰۴
اشاره ---- ۱۹۰۴
ترجمه: ..... ص : ۶۵۷ ---- ۱۹۰۵
تفسیر ..... ص : ۶۵۸ ---- ۱۹۰۵

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۵ تا ۴۳] ..... ص : ۶۶۳ ---- ۱۹۰۷
اشاره ---- ۱۹۰۷
ترجمه: ..... ص : ۶۶۴ ---- ۱۹۰۸
تفسیر ..... ص : ۶۶۵ ---- ۱۹۰۹
سوره‌ی إبراهیم ..... ص : ۶۷۵ ---- ۱۹۱۲
اشاره ---- ۱۹۱۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱] ..... ص : ۶۷۵ ---- ۱۹۱۲
اشاره ---- ۱۹۱۲
ترجمه: ..... ص : ۶۷۵ ---- ۱۹۱۳
تفسیر ..... ص : ۶۷۶ ---- ۱۹۱۳
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۲ تا ۷] ..... ص : ۶۷۹ ---- ۱۹۱۴
اشاره ---- ۱۹۱۴
ترجمه: ..... ص : ۶۸۰ ---- ۱۹۱۵
تفسیر ..... ص : ۶۸۱ ---- ۱۹۱۵
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۸ تا ۱۲] ..... ص : ۶۸۸ ---- ۱۹۱۸
اشاره ---- ۱۹۱۸
ترجمه: ..... ص : ۶۸۹ ---- ۱۹۱۹
تفسیر ..... ص : ۶۹۰ ---- ۱۹۱۹
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۱۳ تا ۲۱] ..... ص : ۶۹۴ ---- ۱۹۲۱
اشاره ---- ۱۹۲۱
ترجمه: ..... ص : ۶۹۵ ---- ۱۹۲۲
تفسیر ..... ص : ۶۹۶ ---- ۱۹۲۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۲۲ تا ۳۰] ..... ص : ۷۰۳ ---- ۱۹۲۵
اشاره ---- ۱۹۲۵

ترجمه: ..... ص : ۷۰۴ ----- ۱۹۲۵
تفسیر ..... ص : ۷۰۵ ----- ۱۹۲۶
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۷۱۳ ----- ۱۹۳۰
اشاره ----- ۱۹۳۰
ترجمه: ..... ص : ۷۱۳ ----- ۱۹۳۰
تفسیر ..... ص : ۷۱۴ ----- ۱۹۳۰
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۳۵ تا ۴۱] ..... ص : ۷۱۸ ----- ۱۹۳۲
اشاره ----- ۱۹۳۲
ترجمه: ..... ص : ۷۱۹ ----- ۱۹۳۲
تفسیر ..... ص : ۷۲۰ ----- ۱۹۳۳
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۴۲ تا ۵۲] ..... ص : ۷۲۷ ----- ۱۹۳۶
اشاره ----- ۱۹۳۶
ترجمه: ..... ص : ۷۲۸ ----- ۱۹۳۷
تفسیر ..... ص : ۷۳۰ ----- ۱۹۳۷
جلد هشتم ----- ۱۹۴۱
سوره‌ی حجر ..... ص : ۳۱ ----- ۱۹۴۱
اشاره ----- ۱۹۴۱
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۳۱ ----- ۱۹۴۱
اشاره ----- ۱۹۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۲ ----- ۱۹۴۱
تفسیر ..... ص : ۳۳ ----- ۱۹۴۲
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۴۴] ..... ص : ۴۱ ----- ۱۹۴۶
اشاره ----- ۱۹۴۶
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ----- ۱۹۴۶

تفسیر ..... ص : ۴۴ ---- ۱۹۴۷
اشاره ---- ۱۹۴۸
گنجهای هر چیزی نزد خداست ..... ص : ۴۶ ---- ۱۹۴۸
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۶۱ ---- ۱۹۵۶
اشاره ---- ۱۹۵۶
ترجمه: ..... ص : ۶۲ ---- ۱۹۵۶
تفسیر ..... ص : ۶۲ ---- ۱۹۵۶
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۶۶] ..... ص : ۶۳ ---- ۱۹۵۷
اشاره ---- ۱۹۵۷
ترجمه: ..... ص : ۶۴ ---- ۱۹۵۷
تفسیر ..... ص : ۶۵ ---- ۱۹۵۸
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۷ تا ۸۴] ..... ص : ۶۸ ---- ۱۹۵۹
اشاره ---- ۱۹۵۹
ترجمه: ..... ص : ۶۹ ---- ۱۹۶۰
تفسیر ..... ص : ۷۰ ---- ۱۹۶۰
[سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۹۹] ..... ص : ۷۴ ---- ۱۹۶۲
اشاره ---- ۱۹۶۲
ترجمه: ..... ص : ۷۴ ---- ۱۹۶۳
تفسیر ..... ص : ۷۵ ---- ۱۹۶۳
سوره‌ی نحل ..... ص : ۸۵ ---- ۱۹۶۷
اشاره ---- ۱۹۶۷
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۱۳] ..... ص : ۸۵ ---- ۱۹۶۷
اشاره ---- ۱۹۶۷
ترجمه: ..... ص : ۸۶ ---- ۱۹۶۸

تفسیر ..... ص : ۸۷ ---- ۱۹۶۸
اشاره ---- ۱۹۶۹
معانی دیگر روح ..... ص : ۹۰ ---- ۱۹۷۰
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۴ تا ۲۹] ..... ص : ۹۶ ---- ۱۹۷۲
اشاره ---- ۱۹۷۲
ترجمه: ..... ص : ۹۷ ---- ۱۹۷۲
تفسیر ..... ص : ۹۹ ---- ۱۹۷۳
[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۰ تا ۳۵] ..... ص : ۱۰۹ ---- ۱۹۷۷
اشاره ---- ۱۹۷۷
ترجمه: ..... ص : ۱۰۹ ---- ۱۹۷۷
تفسیر ..... ص : ۱۱۰ ---- ۱۹۷۸
[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۶ تا ۴۸] ..... ص : ۱۱۴ ---- ۱۹۷۹
اشاره ---- ۱۹۷۹
ترجمه: ..... ص : ۱۱۵ ---- ۱۹۸۰
تفسیر ..... ص : ۱۱۶ ---- ۱۹۸۱
اشاره ---- ۱۹۸۱
هجرتهای سه گانه ..... ص : ۱۲۱ ---- ۱۹۸۳
[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۶۰] ..... ص : ۱۳۲ ---- ۱۹۸۷
اشاره ---- ۱۹۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۳۳ ---- ۱۹۸۷
تفسیر ..... ص : ۱۳۴ ---- ۱۹۸۸
[سوره النحل (۱۶): آیات ۶۱ تا ۶۹] ..... ص : ۱۴۰ ---- ۱۹۹۰
اشاره ---- ۱۹۹۰
ترجمه: ..... ص : ۱۴۱ ---- ۱۹۹۱

تفسیر ..... ص : ۱۴۲ ----- ۱۹۹۱
[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۰ تا ۷۵] ..... ص : ۱۵۱ ----- ۱۹۹۵
اشاره ----- ۱۹۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۵۲ ----- ۱۹۹۶
تفسیر ..... ص : ۱۵۳ ----- ۱۹۹۶
[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۶ تا ۸۷] ..... ص : ۱۵۹ ----- ۱۹۹۹
اشاره ----- ۱۹۹۹
ترجمه: ..... ص : ۱۶۱ ----- ۱۹۹۹
تفسیر ..... ص : ۱۶۲ ----- ۲۰۰۰
[سوره النحل (۱۶): آیات ۸۸ تا ۹۳] ..... ص : ۱۷۲ ----- ۲۰۰۴
اشاره ----- ۲۰۰۴
ترجمه: ..... ص : ۱۷۳ ----- ۲۰۰۴
تفسیر ..... ص : ۱۷۴ ----- ۲۰۰۵
بیان عدل ..... ص : ۱۷۵ ----- ۲۰۰۵
[سوره النحل (۱۶): آیات ۹۴ تا ۱۰۳] ..... ص : ۱۸۳ ----- ۲۰۰۹
اشاره ----- ۲۰۰۹
ترجمه: ..... ص : ۱۸۴ ----- ۲۰۰۹
تفسیر ..... ص : ۱۸۵ ----- ۲۰۱۰
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۴ تا ۱۱۰] ..... ص : ۱۹۲ ----- ۲۰۱۳
اشاره ----- ۲۰۱۳
ترجمه: ..... ص : ۱۹۳ ----- ۲۰۱۳
تفسیر ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۰۱۴
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۹] ..... ص : ۱۹۷ ----- ۲۰۱۵
اشاره ----- ۲۰۱۵

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸ ----- ۲۰۱۵
تفسیر ..... ص : ۱۹۹ ----- ۲۰۱۶
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۴] ..... ص : ۲۰۷ ----- ۲۰۲۰
اشاره ----- ۲۰۲۰
ترجمه: ..... ص : ۲۰۷ ----- ۲۰۲۰
تفسیر ..... ص : ۲۰۸ ----- ۲۰۲۰
[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۲۸] ..... ص : ۲۱۱ ----- ۲۰۲۱
اشاره ----- ۲۰۲۱
ترجمه: ..... ص : ۲۱۱ ----- ۲۰۲۲
تفسیر ..... ص : ۲۱۲ ----- ۲۰۲۲
سورة الإسراء ..... ص : ۲۱۹ ----- ۲۰۲۵
اشاره ----- ۲۰۲۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۲۱۹ ----- ۲۰۲۵
اشاره ----- ۲۰۲۵
ترجمه: ..... ص : ۲۲۰ ----- ۲۰۲۵
تفسیر ..... ص : ۲۲۱ ----- ۲۰۲۶
اشاره ----- ۲۰۲۶
تحقیق معراج جسمانی ..... ص : ۲۲۲ ----- ۲۰۲۶
تحقیق و رفع اشکال ..... ص : ۲۲۴ ----- ۲۰۲۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۲۲] ..... ص : ۲۳۶ ----- ۲۰۳۲
اشاره ----- ۲۰۳۲
ترجمه: ..... ص : ۲۳۷ ----- ۲۰۳۳
تفسیر ..... ص : ۲۳۹ ----- ۲۰۳۴
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۳ تا ۲۸] ..... ص : ۲۵۰ ----- ۲۰۳۸

اشاره ----- ۲۰۳۸
ترجمه: ..... ص : ۲۵۰ ----- ۲۰۳۸
تفسیر ..... ص : ۲۵۱ ----- ۲۰۳۹
اشاره ----- ۲۰۳۹
بیان انحصار عبادت برای خدای تعالی ..... ص : ۲۵۲ ----- ۲۰۳۹
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۲۶۳ ----- ۲۰۴۴
اشاره ----- ۲۰۴۴
ترجمه: ..... ص : ۲۶۴ ----- ۲۰۴۴
تفسیر ..... ص : ۲۶۵ ----- ۲۰۴۵
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۶ تا ۴۳] ..... ص : ۲۷۱ ----- ۲۰۴۷
اشاره ----- ۲۰۴۷
ترجمه: ..... ص : ۲۷۲ ----- ۲۰۴۸
تفسیر ..... ص : ۲۷۳ ----- ۲۰۴۸
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۴ تا ۴۹] ..... ص : ۲۸۱ ----- ۲۰۵۲
اشاره ----- ۲۰۵۲
ترجمه: ..... ص : ۲۸۱ ----- ۲۰۵۲
تفسیر ..... ص : ۲۸۲ ----- ۲۰۵۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۹] ..... ص : ۲۸۹ ----- ۲۰۵۵
اشاره ----- ۲۰۵۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۰ ----- ۲۰۵۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۲ ----- ۲۰۵۷
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۰ تا ۷۰] ..... ص : ۳۰۲ ----- ۲۰۶۱
اشاره ----- ۲۰۶۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۳ ----- ۲۰۶۱

تفسیر ..... ص : ۳۰۴ ----- ۲۰۶۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۱ تا ۸۱] ..... ص : ۳۱۳ ----- ۲۰۶۵
اشاره ----- ۲۰۶۵
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ----- ۲۰۶۶
تفسیر ..... ص : ۳۱۵ ----- ۲۰۶۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۲ تا ۸۷] ..... ص : ۳۲۷ ----- ۲۰۷۱
اشاره ----- ۲۰۷۱
ترجمه: ..... ص : ۳۲۷ ----- ۲۰۷۱
تفسیر ..... ص : ۳۲۸ ----- ۲۰۷۲
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۸ تا ۱۰۰] ..... ص : ۳۳۶ ----- ۲۰۷۵
اشاره ----- ۲۰۷۵
ترجمه: ..... ص : ۳۳۷ ----- ۲۰۷۵
تفسیر ..... ص : ۳۳۸ ----- ۲۰۷۶
[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۱ تا ۱۱۱] ..... ص : ۳۴۵ ----- ۲۰۷۹
اشاره ----- ۲۰۷۹
ترجمه: ..... ص : ۳۴۶ ----- ۲۰۷۹
تفسیر ..... ص : ۳۴۸ ----- ۲۰۸۰
سوره‌ی کهف ..... ص : ۳۵۹ ----- ۲۰۸۴
اشاره ----- ۲۰۸۴
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۳۵۹ ----- ۲۰۸۴
اشاره ----- ۲۰۸۴
ترجمه: ..... ص : ۳۵۹ ----- ۲۰۸۴
تفسیر ..... ص : ۳۶۰ ----- ۲۰۸۵
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶ تا ۱۲] ..... ص : ۳۶۳ ----- ۲۰۸۶

اشاره ----- ۲۰۸۶
ترجمه: ..... ص : ۳۶۴ ----- ۲۰۸۶
تفسیر ..... ص : ۳۶۵ ----- ۲۰۸۷
اشاره ----- ۲۰۸۷
قصّه‌ی اصحاب کهف و رقیم ..... ص : ۳۶۶ ----- ۲۰۸۷
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۳ تا ۲۳] ..... ص : ۳۷۳ ----- ۲۰۹۰
اشاره ----- ۲۰۹۰
ترجمه: ..... ص : ۳۷۴ ----- ۲۰۹۱
تفسیر ..... ص : ۳۷۶ ----- ۲۰۹۲
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۴ تا ۲۹] ..... ص : ۳۸۷ ----- ۲۰۹۶
اشاره ----- ۲۰۹۶
ترجمه: ..... ص : ۳۸۸ ----- ۲۰۹۷
تفسیر ..... ص : ۳۸۹ ----- ۲۰۹۷
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۰ تا ۴۴] ..... ص : ۳۹۳ ----- ۲۰۹۹
اشاره ----- ۲۰۹۹
ترجمه: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۲۰۹۹
تفسیر ..... ص : ۳۹۶ ----- ۲۱۰۰
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۵ تا ۵۳] ..... ص : ۴۰۱ ----- ۲۱۰۲
اشاره ----- ۲۱۰۲
ترجمه: ..... ص : ۴۰۲ ----- ۲۱۰۳
تفسیر ..... ص : ۴۰۳ ----- ۲۱۰۳
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۴ تا ۵۹] ..... ص : ۴۱۳ ----- ۲۱۰۷
اشاره ----- ۲۱۰۷
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ----- ۲۱۰۸

تفسیر ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۱۰۸
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۸۲] ..... ص : ۴۲۱ ---- ۲۱۱۱
اشاره ---- ۲۱۱۱
ترجمه: ..... ص : ۴۲۳ ---- ۲۱۱۱
تفسیر ..... ص : ۴۲۵ ---- ۲۱۱۳
اشاره ---- ۲۱۱۳
بیان نیابت از رسالت و ولایت ..... ص : ۴۳۷ ---- ۲۱۱۸
مراتب سلوک ..... ص : ۴۵۷ ---- ۲۱۲۶
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۳ تا ۹۳] ..... ص : ۴۷۰ ---- ۲۱۳۱
اشاره ---- ۲۱۳۱
ترجمه: ..... ص : ۴۷۰ ---- ۲۱۳۲
تفسیر ..... ص : ۴۷۱ ---- ۲۱۳۲
[سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۴ تا ۱۱۰] ..... ص : ۴۸۴ ---- ۲۱۳۸
اشاره ---- ۲۱۳۸
ترجمه: ..... ص : ۴۸۵ ---- ۲۱۳۸
تفسیر ..... ص : ۴۸۷ ---- ۲۱۳۹
جلد نهم ---- ۲۱۴۸
سورهٔ مریم ..... ص : ۳۷ ---- ۲۱۴۸
اشاره ---- ۲۱۴۸
[سوره مریم (۱۹): آیات ۱ تا ۱۵] ..... ص : ۳۷ ---- ۲۱۴۹
اشاره ---- ۲۱۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۸ ---- ۲۱۴۹
تفسیر ..... ص : ۳۹ ---- ۲۱۵۰
[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۶ تا ۳۶] ..... ص : ۵۱ ---- ۲۱۵۵

اشاره ----- ۲۱۵۵
ترجمه: ..... ص : ۵۳ ----- ۲۱۵۵
تفسیر ..... ص : ۵۴ ----- ۲۱۵۶
[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۴۰] ..... ص : ۶۹ ----- ۲۱۶۲
اشاره ----- ۲۱۶۲
ترجمه: ..... ص : ۶۹ ----- ۲۱۶۳
تفسیر ..... ص : ۶۹ ----- ۲۱۶۳
[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۱ تا ۵۰] ..... ص : ۷۴ ----- ۲۱۶۵
اشاره ----- ۲۱۶۵
ترجمه: ..... ص : ۷۵ ----- ۲۱۶۵
تفسیر ..... ص : ۷۵ ----- ۲۱۶۶
[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۱ تا ۵۳] ..... ص : ۸۳ ----- ۲۱۶۹
اشاره ----- ۲۱۶۹
ترجمه: ..... ص : ۸۳ ----- ۲۱۶۹
تفسیر ..... ص : ۸۴ ----- ۲۱۶۹
[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵] ..... ص : ۸۶ ----- ۲۱۷۰
اشاره ----- ۲۱۷۰
ترجمه: ..... ص : ۸۶ ----- ۲۱۷۰
تفسیر ..... ص : ۸۶ ----- ۲۱۷۱
[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۸] ..... ص : ۸۹ ----- ۲۱۷۱
اشاره ----- ۲۱۷۱
ترجمه: ..... ص : ۸۹ ----- ۲۱۷۲
تفسیر ..... ص : ۸۹ ----- ۲۱۷۲
[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۵] ..... ص : ۹۵ ----- ۲۱۷۴

اشاره ----- ۲۱۷۴
ترجمه: ..... ص : ۹۵ ----- ۲۱۷۵
تفسیر ..... ص : ۹۶ ----- ۲۱۷۵
اشاره ----- ۲۱۷۵
بیان تعدّد افلاک و شموس و اقمار ..... ص : ۱۰۱ ----- ۲۱۷۷
[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۷۶] ..... ص : ۱۰۸ ----- ۲۱۸۰
اشاره ----- ۲۱۸۰
ترجمه: ..... ص : ۱۰۹ ----- ۲۱۸۱
تفسیر ..... ص : ۱۱۰ ----- ۲۱۸۱
[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۸] ..... ص : ۱۲۲ ----- ۲۱۸۶
اشاره ----- ۲۱۸۶
ترجمه: ..... ص : ۱۲۳ ----- ۲۱۸۶
تفسیر ..... ص : ۱۲۴ ----- ۲۱۸۷
[سوره مریم (۱۹): آیات ۸۹ تا ۹۸] ..... ص : ۱۳۳ ----- ۲۱۹۱
اشاره ----- ۲۱۹۱
ترجمه: ..... ص : ۱۳۳ ----- ۲۱۹۱
تفسیر ..... ص : ۱۳۵ ----- ۲۱۹۱
سورهٔ طه ..... ص : ۱۴۱ ----- ۲۱۹۴
اشاره ----- ۲۱۹۴
[سوره طه (۲۰): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۱۴۱ ----- ۲۱۹۴
اشاره ----- ۲۱۹۴
ترجمه: ..... ص : ۱۴۱ ----- ۲۱۹۴
تفسیر ..... ص : ۱۴۲ ----- ۲۱۹۵
[سوره طه (۲۰): آیات ۹ تا ۲۴] ..... ص : ۱۵۰ ----- ۲۱۹۹

اشاره ----- ۲۱۹۹
ترجمه: ..... ص : ۱۵۱ ----- ۲۱۹۹
تفسیر ..... ص : ۱۵۲ ----- ۲۲۰۰
[سوره طه (۲۰): آیات ۲۵ تا ۳۵] ..... ص : ۱۷۲ ----- ۲۲۰۸
اشاره ----- ۲۲۰۸
ترجمه: ..... ص : ۱۷۲ ----- ۲۲۰۸
تفسیر ..... ص : ۱۷۳ ----- ۲۲۰۹
[سوره طه (۲۰): آیات ۳۶ تا ۴۸] ..... ص : ۱۷۸ ----- ۲۲۱۱
اشاره ----- ۲۲۱۱
ترجمه: ..... ص : ۱۷۹ ----- ۲۲۱۱
تفسیر ..... ص : ۱۸۰ ----- ۲۲۱۲
[سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۶] ..... ص : ۱۹۳ ----- ۲۲۱۷
اشاره ----- ۲۲۱۷
ترجمه: ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۲۱۸
تفسیر ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۲۱۸
[سوره طه (۲۰): آیات ۵۷ تا ۷۶] ..... ص : ۲۰۸ ----- ۲۲۲۳
اشاره ----- ۲۲۲۳
ترجمه: ..... ص : ۲۰۹ ----- ۲۲۲۳
تفسیر ..... ص : ۲۱۱ ----- ۲۲۲۴
[سوره طه (۲۰): آیات ۷۷ تا ۸۴] ..... ص : ۲۲۷ ----- ۲۲۳۰
اشاره ----- ۲۲۳۰
ترجمه: ..... ص : ۲۲۸ ----- ۲۲۳۱
تفسیر ..... ص : ۲۲۹ ----- ۲۲۳۱
[سوره طه (۲۰): آیات ۸۵ تا ۹۸] ..... ص : ۲۴۴ ----- ۲۲۳۷

اشاره ----- ۲۲۳۷
ترجمه: ..... ص : ۲۴۵ ----- ۲۲۳۷
تفسیر ..... ص : ۲۴۷ ----- ۲۲۳۸
[سوره طه (۲۰): آیات ۹۹ تا ۱۱۴] ..... ص : ۲۶۲ ----- ۲۲۴۴
اشاره ----- ۲۲۴۴
ترجمه: ..... ص : ۲۶۴ ----- ۲۲۴۵
تفسیر ..... ص : ۲۶۵ ----- ۲۲۴۵
[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۲۹] ..... ص : ۲۷۹ ----- ۲۲۵۰
اشاره ----- ۲۲۵۰
ترجمه: ..... ص : ۲۸۰ ----- ۲۲۵۱
تفسیر ..... ص : ۲۸۲ ----- ۲۲۵۲
[سوره طه (۲۰): آیات ۱۳۰ تا ۱۳۵] ..... ص : ۲۹۳ ----- ۲۲۵۶
اشاره ----- ۲۲۵۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۳ ----- ۲۲۵۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۴ ----- ۲۲۵۶
سورة الأنبياء ..... ص : ۳۰۴ ----- ۲۲۶۰
اشاره ----- ۲۲۶۰
[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۳۰۴ ----- ۲۲۶۰
اشاره ----- ۲۲۶۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰۵ ----- ۲۲۶۱
تفسیر ..... ص : ۳۰۶ ----- ۲۲۶۱
[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۱۱ تا ۲۴] ..... ص : ۳۱۶ ----- ۲۲۶۵
اشاره ----- ۲۲۶۵
ترجمه: ..... ص : ۳۱۷ ----- ۲۲۶۵

تفسیر ..... ص : ۳۱۸ ---------- ۲۲۶۶
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۲۵ تا ۳۱] ..... ص : ۳۳۷ ---------- ۲۲۷۳
اشاره ---------- ۲۲۷۳
ترجمه: ..... ص : ۳۳۸ ---------- ۲۲۷۴
تفسیر ..... ص : ۳۳۹ ---------- ۲۲۷۴
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۲ تا ۳۵] ..... ص : ۳۴۷ ---------- ۲۲۷۷
اشاره ---------- ۲۲۷۷
ترجمه: ..... ص : ۳۴۷ ---------- ۲۲۷۷
تفسیر ..... ص : ۳۴۸ ---------- ۲۲۷۷
اشاره ---------- ۲۲۷۷
«تحقیق در خیر و شرّ» ..... ص : ۳۵۲ ---------- ۲۲۷۹
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۶ تا ۴۴] ..... ص : ۳۵۴ ---------- ۲۲۸۰
اشاره ---------- ۲۲۸۰
ترجمه: ..... ص : ۳۵۵ ---------- ۲۲۸۰
تفسیر ..... ص : ۳۵۶ ---------- ۲۲۸۱
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۳۶۴ ---------- ۲۲۸۴
اشاره ---------- ۲۲۸۴
ترجمه: ..... ص : ۳۶۵ ---------- ۲۲۸۴
تفسیر ..... ص : ۳۶۶ ---------- ۲۲۸۵
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۵۱ تا ۷۳] ..... ص : ۳۷۱ ---------- ۲۲۸۷
اشاره ---------- ۲۲۸۷
ترجمه: ..... ص : ۳۷۲ ---------- ۲۲۸۷
تفسیر ..... ص : ۳۷۴ ---------- ۲۲۸۸
اشاره ---------- ۲۲۸۸

علل پیدایش بت‌پرستی ..... ص : ۳۷۵ ---- ۲۲۸۹
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۷۴ تا ۸۶] ..... ص : ۳۹۱ ---- ۲۲۹۵
اشاره ---- ۲۲۹۵
ترجمه: ..... ص : ۳۹۲ ---- ۲۲۹۵
تفسیر ..... ص : ۳۹۳ ---- ۲۲۹۶
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸] ..... ص : ۴۰۸ ---- ۲۳۰۱
اشاره ---- ۲۳۰۱
ترجمه: ..... ص : ۴۰۸ ---- ۲۳۰۱
تفسیر ..... ص : ۴۰۸ ---- ۲۳۰۱
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۱] ..... ص : ۴۱۳ ---- ۲۳۰۳
اشاره ---- ۲۳۰۳
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ---- ۲۳۰۴
تفسیر ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۳۰۴
اشاره ---- ۲۳۰۴
خوف و رجا ..... ص : ۴۱۶ ---- ۲۳۰۵
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۹۲ تا ۱۰۴] ..... ص : ۴۱۸ ---- ۲۳۰۶
اشاره ---- ۲۳۰۶
ترجمه: ..... ص : ۴۱۹ ---- ۲۳۰۶
تفسیر ..... ص : ۴۲۰ ---- ۲۳۰۷
[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۰۵ تا ۱۱۲] ..... ص : ۴۳۷ ---- ۲۳۱۳
اشاره ---- ۲۳۱۳
ترجمه: ..... ص : ۴۳۷ ---- ۲۳۱۳
تفسیر ..... ص : ۴۳۸ ---- ۲۳۱۴
جلد دهم ---- ۲۳۱۶

اشاره ----- ۲۳۱۶
(۲۲) سوره‌ی حجّ ..... ص : ۲۷ ----- ۲۳۱۶
اشاره ----- ۲۳۱۷
[سوره الحج (۲۲): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۸ ----- ۲۳۱۷
اشاره ----- ۲۳۱۷
ترجمه: ..... ص : ۲۹ ----- ۲۳۱۷
تفسیر ..... ص : ۳۰ ----- ۲۳۱۸
[سوره الحج (۲۲): آیات ۸ تا ۱۶] ..... ص : ۴۳ ----- ۲۳۲۳
اشاره ----- ۲۳۲۳
ترجمه: ..... ص : ۴۴ ----- ۲۳۲۳
تفسیر ..... ص : ۴۵ ----- ۲۳۲۴
اشاره ----- ۲۳۲۴
مراتب ادراک علم ..... ص : ۴۵ ----- ۲۳۲۴
[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۷ تا ۲۴] ..... ص : ۵۷ ----- ۲۳۲۸
اشاره ----- ۲۳۲۸
ترجمه: ..... ص : ۵۸ ----- ۲۳۲۹
تفسیر ..... ص : ۵۹ ----- ۲۳۲۹
[سوره الحج (۲۲): آیات ۲۵ تا ۳۸] ..... ص : ۶۸ ----- ۲۳۳۳
اشاره ----- ۲۳۳۳
ترجمه: ..... ص : ۷۰ ----- ۲۳۳۳
تفسیر ..... ص : ۷۱ ----- ۲۳۳۴
[سوره الحج (۲۲): آیات ۳۹ تا ۴۸] ..... ص : ۱۰۲ ----- ۲۳۴۶
اشاره ----- ۲۳۴۶
ترجمه: ..... ص : ۱۰۳ ----- ۲۳۴۶

تفسیر ..... ص : ۱۰۴ ----- ۲۳۴۷
[سوره الحج (۲۲): آیات ۴۹ تا ۵۷] ..... ص : ۱۱۵ ----- ۲۳۵۱
اشاره ----- ۲۳۵۱
ترجمه: ..... ص : ۱۱۶ ----- ۲۳۵۱
تفسیر ..... ص : ۱۱۷ ----- ۲۳۵۲
[سوره الحج (۲۲): آیات ۵۸ تا ۶۶] ..... ص : ۱۲۶ ----- ۲۳۵۵
اشاره ----- ۲۳۵۵
ترجمه: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۲۳۵۶
تفسیر ..... ص : ۱۲۸ ----- ۲۳۵۶
[سوره الحج (۲۲): آیات ۶۷ تا ۷۲] ..... ص : ۱۳۷ ----- ۲۳۵۹
اشاره ----- ۲۳۵۹
ترجمه: ..... ص : ۱۳۷ ----- ۲۳۶۰
تفسیر ..... ص : ۱۳۸ ----- ۲۳۶۰
[سوره الحج (۲۲): آیات ۷۳ تا ۷۸] ..... ص : ۱۴۵ ----- ۲۳۶۳
اشاره ----- ۲۳۶۳
ترجمه: ..... ص : ۱۴۶ ----- ۲۳۶۳
تفسیر ..... ص : ۱۴۷ ----- ۲۳۶۴
اشاره ----- ۲۳۶۴
مراتب سالکین و سفرهای آنان ..... ص : ۱۵۱ ----- ۲۳۶۵
(۲۳) سورهٔ المؤمنون ..... ص : ۱۵۷ ----- ۲۳۶۷
اشاره ----- ۲۳۶۷
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۵۷ ----- ۲۳۶۸
اشاره ----- ۲۳۶۸
ترجمه: ..... ص : ۱۵۷ ----- ۲۳۶۸

تفسیر ..... ص : ۱۵۸ ----- ۲۳۶۸
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۲ تا ۲۲] ..... ص : ۱۷۱ ----- ۲۳۷۳
اشاره ----- ۲۳۷۳
ترجمه: ..... ص : ۱۷۲ ----- ۲۳۷۳
تفسیر ..... ص : ۱۷۲ ----- ۲۳۷۴
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۳ تا ۴۱] ..... ص : ۱۸۲ ----- ۲۳۷۷
اشاره ----- ۲۳۷۷
ترجمه: ..... ص : ۱۸۴ ----- ۲۳۷۸
تفسیر ..... ص : ۱۸۵ ----- ۲۳۷۹
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۲ تا ۴۴] ..... ص : ۱۹۳ ----- ۲۳۸۲
اشاره ----- ۲۳۸۲
ترجمه: ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۳۸۲
تفسیر ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۳۸۲
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۱۹۶ ----- ۲۳۸۳
اشاره ----- ۲۳۸۳
ترجمه: ..... ص : ۱۹۶ ----- ۲۳۸۳
تفسیر ..... ص : ۱۹۷ ----- ۲۳۸۳
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۱ تا ۶۲] ..... ص : ۲۰۰ ----- ۲۳۸۴
اشاره ----- ۲۳۸۴
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۲۳۸۵
تفسیر ..... ص : ۲۰۱ ----- ۲۳۸۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۳ تا ۷۷] ..... ص : ۲۱۲ ----- ۲۳۸۹
اشاره ----- ۲۳۸۹
ترجمه: ..... ص : ۲۱۳ ----- ۲۳۹۰

تفسیر ..... ص : ۲۱۴ ---- ۲۳۹۰
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۸ تا ۹۲] ..... ص : ۲۲۴ ---- ۲۳۹۴
اشاره ---- ۲۳۹۴
ترجمه: ..... ص : ۲۲۵ ---- ۲۳۹۴
تفسیر ..... ص : ۲۲۶ ---- ۲۳۹۵
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۳ تا ۱۰۲] ..... ص : ۲۳۵ ---- ۲۳۹۸
اشاره ---- ۲۳۹۸
ترجمه: ..... ص : ۲۳۶ ---- ۲۳۹۹
تفسیر ..... ص : ۲۳۶ ---- ۲۳۹۹
اشاره ---- ۲۳۹۹
بیانی در دفع بدی و بدکار با خوبی ..... ص : ۲۳۷ ---- ۲۳۹۹
بیان ترقّی ارواح در برزخ ..... ص : ۲۴۲ ---- ۲۴۰۱
[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۳ تا ۱۱۸] ..... ص : ۲۵۱ ---- ۲۴۰۴
اشاره ---- ۲۴۰۴
ترجمه: ..... ص : ۲۵۲ ---- ۲۴۰۵
تفسیر ..... ص : ۲۵۳ ---- ۲۴۰۵
(۲۴) سورهٔ النّور ..... ص : ۲۶۱ ---- ۲۴۰۸
اشاره ---- ۲۴۰۸
[سوره النور (۲۴): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۶۱ ---- ۲۴۰۹
اشاره ---- ۲۴۰۹
ترجمه: ..... ص : ۲۶۳ ---- ۲۴۰۹
تفسیر ..... ص : ۲۶۴ ---- ۲۴۱۰
[سوره النور (۲۴): آیات ۱۱ تا ۲۰] ..... ص : ۲۸۴ ---- ۲۴۱۸
اشاره ---- ۲۴۱۸

ترجمه: ..... ص : ۲۸۵ ---------- ۲۴۱۸
تفسیر ..... ص : ۲۸۶ ---------- ۲۴۱۸
[سوره النور (۲۴): آیات ۲۱ تا ۲۶] ..... ص : ۲۹۸ ---------- ۲۴۲۳
اشاره ---------- ۲۴۲۳
ترجمه: ..... ص : ۲۹۹ ---------- ۲۴۲۳
تفسیر ..... ص : ۳۰۰ ---------- ۲۴۲۴
[سوره النور (۲۴): آیات ۲۷ تا ۳۴] ..... ص : ۳۰۶ ---------- ۲۴۲۶
اشاره ---------- ۲۴۲۶
ترجمه: ..... ص : ۳۰۷ ---------- ۲۴۲۷
تفسیر ..... ص : ۳۰۹ ---------- ۲۴۲۷
[سوره النور (۲۴): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۳۳ ---------- ۲۴۳۷
اشاره ---------- ۲۴۳۸
ترجمه: ..... ص : ۳۳۴ ---------- ۲۴۳۸
تفسیر ..... ص : ۳۳۴ ---------- ۲۴۳۸
اشاره ---------- ۲۴۳۸
گونه‌های احتمالی تطبیق اجزای مثل با ممثل تطبیق اجزای مثل با ممثل له طبق احتمالات چهارده‌گانه که مطابق است با عدد آل محمّد ،
وجوه اعراب آیه‌ی نور ..... ص : ۳۵۱ ---------- ۲۴۴۵
[سوره النور (۲۴): آیات ۳۶ تا ۳۸] ..... ص : ۳۵۳ ---------- ۲۴۴۵
اشاره ---------- ۲۴۴۵
ترجمه: ..... ص : ۳۵۳ ---------- ۲۴۴۶
تفسیر ..... ص : ۳۵۴ ---------- ۲۴۴۶
[سوره النور (۲۴): آیات ۳۹ تا ۴۶] ..... ص : ۳۶۱ ---------- ۲۴۴۸
اشاره ---------- ۲۴۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۶۲ ---------- ۲۴۴۹

تفسیر ..... ص : ۳۶۳ ---- ۲۴۴۹
[سوره النور (۲۴): آیات ۴۷ تا ۵۷] ..... ص : ۳۷۹ ---- ۲۴۵۶
اشاره ---- ۲۴۵۶
ترجمه: ..... ص : ۳۸۱ ---- ۲۴۵۶
تفسیر ..... ص : ۳۸۱ ---- ۲۴۵۷
[سوره النور (۲۴): آیات ۵۸ تا ۶۴] ..... ص : ۳۹۳ ---- ۲۴۶۱
اشاره ---- ۲۴۶۲
ترجمه: ..... ص : ۳۹۵ ---- ۲۴۶۲
تفسیر ..... ص : ۳۹۷ ---- ۲۴۶۳
(۲۵) سورهٔ الفرقان ..... ص : ۴۱۳ ---- ۲۴۶۹
اشاره ---- ۲۴۶۹
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۴۱۳ ---- ۲۴۶۹
اشاره ---- ۲۴۶۹
ترجمه: ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۴۷۰
تفسیر ..... ص : ۴۱۵ ---- ۲۴۷۰
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۰ تا ۲۰] ..... ص : ۴۲۴ ---- ۲۴۷۴
اشاره ---- ۲۴۷۴
ترجمه: ..... ص : ۴۲۵ ---- ۲۴۷۴
تفسیر ..... ص : ۴۲۶ ---- ۲۴۷۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۱ تا ۳۴] ..... ص : ۴۳۳ ---- ۲۴۷۷
اشاره ---- ۲۴۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۳۵ ---- ۲۴۷۸
تفسیر ..... ص : ۴۳۶ ---- ۲۴۷۸
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۳۵ تا ۴۴] ..... ص : ۴۴۹ ---- ۲۴۸۳

اشاره ----- ۲۴۸۳
ترجمه: ..... ص : ۴۵۰ ----- ۲۴۸۴
تفسیر ..... ص : ۴۵۱ ----- ۲۴۸۴
اشاره ----- ۲۴۸۴
حکایت اصحاب رس ..... ص : ۴۵۳ ----- ۲۴۸۵
[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۴۵ تا ۷۷] ..... ص : ۴۶۴ ----- ۲۴۸۹
اشاره ----- ۲۴۸۹
ترجمه: ..... ص : ۴۶۷ ----- ۲۴۹۰
تفسیر ..... ص : ۴۶۹ ----- ۲۴۹۱
اشاره ----- ۲۴۹۱
در صف بندگان ..... ص : ۴۹۳ ----- ۲۵۰۰
(۲۶) سورهٔ الشّعراء ..... ص : ۵۰۷ ----- ۲۵۰۶
اشاره ----- ۲۵۰۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۵۰۷ ----- ۲۵۰۶
اشاره ----- ۲۵۰۶
ترجمه ..... ص : ۵۰۷ ----- ۲۵۰۶
تفسیر ..... ص : ۵۰۸ ----- ۲۵۰۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰ تا ۲۱] ..... ص : ۵۴۱ ----- ۲۵۰۹
اشاره ----- ۲۵۰۹
ترجمه ..... ص : ۵۱۴ ----- ۲۵۰۹
تفسیر ..... ص : ۵۱۵ ----- ۲۵۰۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۲ تا ۳۶] ..... ص : ۵۲۴ ----- ۲۵۱۳
اشاره ----- ۲۵۱۳
ترجمه ..... ص : ۵۲۴ ----- ۲۵۱۳

تفسیر ..... ص : ۵۲۵ ---------- ۲۵۱۳
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۷ تا ۵۱] ..... ص : ۵۳۲ ---------- ۲۵۱۶
اشاره ---------- ۲۵۱۶
ترجمه ..... ص : ۵۳۳ ---------- ۲۵۱۶
تفسیر ..... ص : ۵۳۴ ---------- ۲۵۱۷
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۲ تا ۶۷] ..... ص : ۵۳۴ ---------- ۲۵۱۷
اشاره ---------- ۲۵۱۷
ترجمه ..... ص : ۵۳۵ ---------- ۲۵۱۸
تفسیر ..... ص : ۵۳۵ ---------- ۲۵۱۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۶۸ تا ۸۹] ..... ص : ۵۴۰ ---------- ۲۵۲۰
اشاره ---------- ۲۵۲۰
ترجمه ..... ص : ۵۴۱ ---------- ۲۵۲۰
تفسیر ..... ص : ۵۴۲ ---------- ۲۵۲۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۰ تا ۱۰۴] ..... ص : ۵۵۲ ---------- ۲۵۲۵
اشاره ---------- ۲۵۲۵
ترجمه ..... ص : ۵۵۲ ---------- ۲۵۲۵
تفسیر ..... ص : ۵۵۳ ---------- ۲۵۲۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۰۵ تا ۱۲۰] ..... ص : ۵۵۷ ---------- ۲۵۲۸
اشاره ---------- ۲۵۲۸
ترجمه ..... ص : ۵۵۸ ---------- ۲۵۲۸
تفسیر ..... ص : ۵۵۹ ---------- ۲۵۲۹
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۲۱ تا ۱۵۱] ..... ص : ۵۶۳ ---------- ۲۵۳۰
اشاره ---------- ۲۵۳۰
ترجمه ..... ص : ۵۶۵ ---------- ۲۵۳۱

تفسیر ..... ص : ۵۶۶ ---- ۲۵۳۲
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۵۲ تا ۱۵۹] ..... ص : ۵۷۱ ---- ۲۵۳۴
اشاره ---- ۲۵۳۴
ترجمه ..... ص : ۵۷۲ ---- ۲۵۳۴
تفسیر ..... ص : ۵۷۲ ---- ۲۵۳۴
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۰ تا ۱۷۵] ..... ص : ۵۷۳ ---- ۲۵۳۵
اشاره ---- ۲۵۳۵
ترجمه ..... ص : ۵۷۳ ---- ۲۵۳۵
تفسیر ..... ص : ۵۷۴ ---- ۲۵۳۶
اشاره ---- ۲۵۳۶
مطابقت موجود بین تکالیف اختیاری ..... ص : ۵۷۵ ---- ۲۵۳۶
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۶ تا ۱۹۱] ..... ص : ۵۷۹ ---- ۲۵۳۷
اشاره ---- ۲۵۳۷
ترجمه ..... ص : ۵۸۰ ---- ۲۵۳۸
تفسیر ..... ص : ۵۸۰ ---- ۲۵۳۸
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۹۲ تا ۲۱۲] ..... ص : ۵۸۴ ---- ۲۵۴۰
اشاره ---- ۲۵۴۰
ترجمه ..... ص : ۵۸۵ ---- ۲۵۴۰
تفسیر ..... ص : ۵۸۶ ---- ۲۵۴۱
[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۳ تا ۲۲۷] ..... ص : ۵۹۵ ---- ۲۵۴۴
اشاره ---- ۲۵۴۴
ترجمه ..... ص : ۵۹۵ ---- ۲۵۴۵
تفسیر ..... ص : ۵۹۶ ---- ۲۵۴۵
جلد یازدهم ---- ۲۵۵۲

سوره‌ی نمل ..... ص : ۴۱ ---------- ۲۵۵۲
اشاره ---------- ۲۵۵۲
[سوره النمل (۲۷): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۴۱ ---------- ۲۵۵۲
اشاره ---------- ۲۵۵۲
ترجمه ..... ص : ۴۱ ---------- ۲۵۵۲
تفسیر ..... ص : ۴۲ ---------- ۲۵۵۳
[سوره النمل (۲۷): آیات ۷ تا ۱۴] ..... ص : ۴۴ ---------- ۲۵۵۴
اشاره ---------- ۲۵۵۴
ترجمه ..... ص : ۴۴ ---------- ۲۵۵۴
تفسیر ..... ص : ۴۵ ---------- ۲۵۵۴
[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۵ تا ۴۴] ..... ص : ۵۲ ---------- ۲۵۵۷
اشاره ---------- ۲۵۵۷
ترجمه ..... ص : ۵۴ ---------- ۲۵۵۸
تفسیر ..... ص : ۵۷ ---------- ۲۵۶۰
اشاره ---------- ۲۵۶۰
سخنی در چیستی آسمانها و زمین ..... ص : ۶۹ ---------- ۲۵۶۵
در بیان احاطه‌ی وجودی بر ممکنات ..... ص : ۷۹ ---------- ۲۵۷۰
[سوره النمل (۲۷): آیات ۴۵ تا ۵۳] ..... ص : ۸۶ ---------- ۲۵۷۳
اشاره ---------- ۲۵۷۳
ترجمه ..... ص : ۸۶ ---------- ۲۵۷۴
تفسیر ..... ص : ۸۷ ---------- ۲۵۷۴
[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۴ تا ۵۸] ..... ص : ۹۲ ---------- ۲۵۷۶
اشاره ---------- ۲۵۷۶
ترجمه ..... ص : ۹۲ ---------- ۲۵۷۶

تفسیر ..... ص : ۹۲ ---------- ۲۵۷۶
[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۹ تا ۶۱] ..... ص : ۹۴ ---------- ۲۵۷۷
اشاره ---------- ۲۵۷۷
ترجمه ..... ص : ۹۴ ---------- ۲۵۷۷
تفسیر ..... ص : ۹۴ ---------- ۲۵۷۷
[سوره النمل (۲۷): آیات ۶۲ تا ۶۶] ..... ص : ۹۸ ---------- ۲۵۷۹
اشاره ---------- ۲۵۷۹
ترجمه ..... ص : ۹۸ ---------- ۲۵۷۹
تفسیر ..... ص : ۹۹ ---------- ۲۵۷۹
[سوره النمل (۲۷): آیات ۶۷ تا ۹۳] ..... ص : ۱۰۹ ---------- ۲۵۸۴
اشاره ---------- ۲۵۸۴
ترجمه ..... ص : ۱۱۱ ---------- ۲۵۸۵
تفسیر ..... ص : ۱۱۳ ---------- ۲۵۸۶
اشاره ---------- ۲۵۸۶
در تجدّد امثال و حرکت جوهری ..... ص : ۱۲۳ ---------- ۲۵۹۰
سوره‌ی قصص ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۲۵۹۲
اشاره ---------- ۲۵۹۲
[سوره القصص (۲۸): آیات ۱ تا ۲۱] ..... ص : ۱۲۸ ---------- ۲۵۹۲
اشاره ---------- ۲۵۹۲
ترجمه ..... ص : ۱۳۰ ---------- ۲۵۹۳
تفسیر ..... ص : ۱۳۲ ---------- ۲۵۹۴
[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۲ تا ۳۵] ..... ص : ۱۴۵ ---------- ۲۵۹۹
اشاره ---------- ۲۵۹۹
ترجمه ..... ص : ۱۴۶ ---------- ۲۶۰۰

تفسیر ..... ص : ۱۴۸ ---------- ۲۶۰۱
[سوره القصص (۲۸): آیات ۳۶ تا ۴۷] ..... ص : ۱۶۲ ---------- ۲۶۰۷
اشاره ---------- ۲۶۰۷
ترجمه ..... ص : ۱۶۴ ---------- ۲۶۰۸
تفسیر ..... ص : ۱۶۵ ---------- ۲۶۰۸
[سوره القصص (۲۸): آیات ۴۸ تا ۵۷] ..... ص : ۱۷۸ ---------- ۲۶۱۴
اشاره ---------- ۲۶۱۴
ترجمه ..... ص : ۱۷۹ ---------- ۲۶۱۴
تفسیر ..... ص : ۱۸۰ ---------- ۲۶۱۵
اشاره ---------- ۲۶۱۵
در اسلام ابی طالب ..... ص : ۱۸۶ ---------- ۲۶۱۸
[سوره القصص (۲۸): آیات ۵۸ تا ۷۰] ..... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۶۲۰
اشاره ---------- ۲۶۲۰
ترجمه : ..... ص : ۱۹۱ ---------- ۲۶۲۰
تفسیر ..... ص : ۱۹۳ ---------- ۲۶۲۱
[سوره القصص (۲۸): آیات ۷۱ تا ۷۷] ..... ص : ۲۰۱ ---------- ۲۶۲۵
اشاره ---------- ۲۶۲۵
ترجمه ..... ص : ۲۰۲ ---------- ۲۶۲۵
تفسیر ..... ص : ۲۰۲ ---------- ۲۶۲۵
[سوره القصص (۲۸): آیات ۷۸ تا ۸۸] ..... ص : ۲۱۷ ---------- ۲۶۳۲
اشاره ---------- ۲۶۳۲
ترجمه ..... ص : ۲۱۹ ---------- ۲۶۳۲
تفسیر ..... ص : ۲۲۰ ---------- ۲۶۳۳
سوره عنکبوت ..... ص : ۲۲۷ ---------- ۲۶۳۶

اشاره ----- ۲۶۳۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۲۷ ----- ۲۶۳۶
اشاره ----- ۲۶۳۶
ترجمه ..... ص : ۲۲۷ ----- ۲۶۳۶
تفسیر ..... ص : ۲۲۸ ----- ۲۶۳۷
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۸ تا ۱۳] ..... ص : ۲۳۲ ----- ۲۶۳۸
اشاره ----- ۲۶۳۹
ترجمه ..... ص : ۲۳۲ ----- ۲۶۳۹
تفسیر ..... ص : ۲۳۳ ----- ۲۶۳۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۴ تا ۱۵] ..... ص : ۲۳۷ ----- ۲۶۴۱
اشاره ----- ۲۶۴۱
ترجمه ..... ص : ۲۳۷ ----- ۲۶۴۱
تفسیر ..... ص : ۲۳۷ ----- ۲۶۴۱
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۶ تا ۲۳] ..... ص : ۲۳۸ ----- ۲۶۴۲
اشاره ----- ۲۶۴۲
ترجمه ..... ص : ۲۳۹ ----- ۲۶۴۲
تفسیر ..... ص : ۲۴۰ ----- ۲۶۴۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۲۴ تا ۳۵] ..... ص : ۲۴۴ ----- ۲۶۴۴
اشاره ----- ۲۶۴۵
ترجمه ..... ص : ۲۴۵ ----- ۲۶۴۵
تفسیر ..... ص : ۲۴۶ ----- ۲۶۴۶
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۳۶ تا ۴۰] ..... ص : ۲۵۲ ----- ۲۶۴۸
اشاره ----- ۲۶۴۸
ترجمه ..... ص : ۲۵۳ ----- ۲۶۴۹

تفسیر ..... ص : ۲۵۴ ---- ۲۶۴۹
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۱ تا ۴۵] ..... ص : ۲۵۶ ---- ۲۶۵۰
اشاره ---- ۲۶۵۰
ترجمه ..... ص : ۲۵۶ ---- ۲۶۵۰
تفسیر ..... ص : ۲۵۷ ---- ۲۶۵۱
اشاره ---- ۲۶۵۱
سخنی در باره‌ی ولایت ..... ص : ۲۵۷ ---- ۲۶۵۱
نماز و بازداشتن آن از فحشا و منکر ..... ص : ۲۶۳ ---- ۲۶۵۳
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۶ تا ۵۵] ..... ص : ۲۶۵ ---- ۲۶۵۴
اشاره ---- ۲۶۵۴
ترجمه ..... ص : ۲۶۶ ---- ۲۶۵۵
تفسیر ..... ص : ۲۶۷ ---- ۲۶۵۵
[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۵۶ تا ۶۹] ..... ص : ۲۷۸ ---- ۲۶۶۰
اشاره ---- ۲۶۶۰
ترجمه ..... ص : ۲۷۹ ---- ۲۶۶۰
تفسیر ..... ص : ۲۸۰ ---- ۲۶۶۱
سورهٔ الرّوم ..... ص : ۲۹۰ ---- ۲۶۶۵
اشاره ---- ۲۶۶۵
[سوره الروم (۳۰): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۹۰ ---- ۲۶۶۵
اشاره ---- ۲۶۶۵
ترجمه ..... ص : ۲۹۱ ---- ۲۶۶۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۲ ---- ۲۶۶۶
[سوره الروم (۳۰): آیات ۱۱ تا ۲۰] ..... ص : ۳۰۲ ---- ۲۶۷۱
اشاره ---- ۲۶۷۱

ترجمه ..... ص : ۳۰۲ ---- ۲۶۷۱
تفسیر ..... ص : ۳۰۳ ---- ۲۶۷۲
[سوره الروم (۳۰): آیات ۲۱ تا ۲۹] ..... ص : ۳۰۹ ---- ۲۶۷۴
اشاره ---- ۲۶۷۴
ترجمه ..... ص : ۳۱۰ ---- ۲۶۷۴
تفسیر ..... ص : ۳۱۱ ---- ۲۶۷۵
اشاره ---- ۲۶۷۵
مراتب تحقیق در علم ..... ص : ۳۱۱ ---- ۲۶۷۵
[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۰ تا ۴۰] ..... ص : ۳۲۵ ---- ۲۶۸۱
اشاره ---- ۲۶۸۱
ترجمه ..... ص : ۳۲۶ ---- ۲۶۸۲
تفسیر ..... ص : ۳۲۷ ---- ۲۶۸۲
[سوره الروم (۳۰): آیات ۴۱ تا ۵۰] ..... ص : ۳۳۵ ---- ۲۶۸۶
اشاره ---- ۲۶۸۶
ترجمه ..... ص : ۳۳۶ ---- ۲۶۸۷
تفسیر ..... ص : ۳۳۷ ---- ۲۶۸۷
[سوره الروم (۳۰): آیات ۵۱ تا ۶۰] ..... ص : ۳۴۴ ---- ۲۶۹۰
اشاره ---- ۲۶۹۰
ترجمه ..... ص : ۳۴۵ ---- ۲۶۹۱
تفسیر ..... ص : ۳۴۶ ---- ۲۶۹۱
سورهٔ لقمان ..... ص : ۳۵۲ ---- ۲۶۹۴
اشاره ---- ۲۶۹۴
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۳۵۲ ---- ۲۶۹۴
اشاره ---- ۲۶۹۴

ترجمه ..... ص : ۳۵۲ ---- ۲۶۹۴
تفسیر ..... ص : ۳۵۳ ---- ۲۶۹۵
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۸ تا ۱۱] ..... ص : ۳۵۵ ---- ۲۶۹۶
اشاره ---- ۲۶۹۶
ترجمه ..... ص : ۳۵۶ ---- ۲۶۹۶
تفسیر ..... ص : ۳۵۶ ---- ۲۶۹۶
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۳۵۸ ---- ۲۶۹۷
اشاره ---- ۲۶۹۷
ترجمه ..... ص : ۳۵۸ ---- ۲۶۹۷
تفسیر ..... ص : ۳۵۹ ---- ۲۶۹۸
اشاره ---- ۲۶۹۸
شرحی در احوال لقمان ..... ص : ۳۶۲ ---- ۲۶۹۹
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱۷ تا ۲۱] ..... ص : ۳۷۳ ---- ۲۷۰۴
اشاره ---- ۲۷۰۴
ترجمه ..... ص : ۳۷۴ ---- ۲۷۰۵
تفسیر ..... ص : ۳۷۴ ---- ۲۷۰۵
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۲ تا ۲۴] ..... ص : ۳۸۰ ---- ۲۷۰۸
اشاره ---- ۲۷۰۸
ترجمه ..... ص : ۳۸۰ ---- ۲۷۰۸
تفسیر ..... ص : ۳۸۰ ---- ۲۷۰۸
[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۵ تا ۳۲] ..... ص : ۳۸۲ ---- ۲۷۰۹
اشاره ---- ۲۷۰۹
ترجمه ..... ص : ۳۸۳ ---- ۲۷۰۹
تفسیر ..... ص : ۳۸۴ ---- ۲۷۱۰

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۳۳ تا ۳۴] ..... ص : ۳۹۰ ---- ۲۷۱۳
اشاره ---- ۲۷۱۳
ترجمه ..... ص : ۳۹۱ ---- ۲۷۱۳
تفسیر ..... ص : ۳۹۱ ---- ۲۷۱۳
سورة السجده ..... ص : ۳۹۵ ---- ۲۷۱۵
اشاره ---- ۲۷۱۵
[سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۳۹۵ ---- ۲۷۱۵
اشاره ---- ۲۷۱۵
ترجمه ..... ص : ۳۹۶ ---- ۲۷۱۵
تفسیر ..... ص : ۳۹۷ ---- ۲۷۱۶
[سوره السجده (۳۲): آیات ۱۵ تا ۳۰] ..... ص : ۴۰۳ ---- ۲۷۱۹
اشاره ---- ۲۷۱۹
ترجمه ..... ص : ۴۰۴ ---- ۲۷۲۰
تفسیر ..... ص : ۴۰۶ ---- ۲۷۲۰
سورة الاحزاب ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۷۲۴
اشاره ---- ۲۷۲۴
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۷۲۴
اشاره ---- ۲۷۲۴
ترجمه ..... ص : ۴۱۴ ---- ۲۷۲۵
تفسیر ..... ص : ۴۱۵ ---- ۲۷۲۵
اشاره ---- ۲۷۲۵
بیانی در پدر روحانی و قالبی ..... ص : ۴۲۴ ---- ۲۷۲۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷ تا ۲۷] ..... ص : ۴۲۷ ---- ۲۷۳۱
اشاره ---- ۲۷۳۱

ترجمه ..... ص : ۴۲۹ ---- ۲۷۳۱
تفسیر ..... ص : ۴۳۱ ---- ۲۷۳۳
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۴۰] ..... ص : ۴۴۳ ---- ۲۷۳۸
اشاره ---- ۲۷۳۸
ترجمه ..... ص : ۴۴۵ ---- ۲۷۳۹
تفسیر ..... ص : ۴۴۷ ---- ۲۷۴۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۱ تا ۴۸] ..... ص : ۴۶۴ ---- ۲۷۴۸
اشاره ---- ۲۷۴۸
ترجمه ..... ص : ۴۶۵ ---- ۲۷۴۸
تفسیر ..... ص : ۴۶۵ ---- ۲۷۴۹
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۹ تا ۵۵] ..... ص : ۴۶۹ ---- ۲۷۵۰
اشاره ---- ۲۷۵۰
ترجمه ..... ص : ۴۷۰ ---- ۲۷۵۱
تفسیر ..... ص : ۴۷۲ ---- ۲۷۵۲
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۶ تا ۶۲] ..... ص : ۴۸۷ ---- ۲۷۵۸
اشاره ---- ۲۷۵۸
ترجمه ..... ص : ۴۸۷ ---- ۲۷۵۸
تفسیر ..... ص : ۴۸۸ ---- ۲۷۵۹
اشاره ---- ۲۷۵۹
فضیلت صلوات بر نبیّ و اسرار آن ..... ص : ۴۹۱ ---- ۲۷۶۰
[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۶۳ تا ۷۳] ..... ص : ۵۰۲ ---- ۲۷۶۶
اشاره ---- ۲۷۶۶
ترجمه ..... ص : ۵۰۳ ---- ۲۷۶۶
تفسیر ..... ص : ۵۰۴ ---- ۲۷۶۷

جلد دوازدهم ----- ۲۷۷۰
اشاره ----- ۲۷۷۰
پیشگفتار ..... ص : ۵ ----- ۲۷۷۰
اشاره ----- ۲۷۷۰
سوره‌ی سبا ..... ص : ۵ ----- ۲۷۷۰
سوره‌ی فاطر ..... ص : ۷ ----- ۲۷۷۱
سوره‌ی یس ..... ص : ۹ ----- ۲۷۷۳
سوره‌ی صافّات ..... ص : ۱۰ ----- ۲۷۷۳
سوره‌ی ص ..... ص : ۱۲ ----- ۲۷۷۴
سوره‌ی زمر ..... ص : ۱۴ ----- ۲۷۷۵
سوره‌ی مؤمن (غافر) ..... ص : ۱۷ ----- ۲۷۷۷
سوره‌ی حم السجده (فصّلت) ..... ص : ۱۸ ----- ۲۷۷۷
سوره‌ی سبا ..... ص : ۳۱ ----- ۲۷۷۹
اشاره ----- ۲۷۷۹
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۳۱ ----- ۲۷۷۹
اشاره ----- ۲۷۷۹
ترجمه: ..... ص : ۳۲ ----- ۲۷۷۹
تفسیر ..... ص : ۳۳ ----- ۲۷۸۰
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۱۰ تا ۱۹] ..... ص : ۴۲ ----- ۲۷۸۴
اشاره ----- ۲۷۸۴
ترجمه: ..... ص : ۴۳ ----- ۲۷۸۴
تفسیر ..... ص : ۴۴ ----- ۲۷۸۵
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۲۰ تا ۲۸] ..... ص : ۶۱ ----- ۲۷۹۲
اشاره ----- ۲۷۹۳

ترجمه: ..... ص : ۶۲ ----- ۲۷۹۳
تفسیر ..... ص : ۶۲ ----- ۲۷۹۳
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۲۹ تا ۳۷] ..... ص : ۷۲ ----- ۲۷۹۸
اشاره ----- ۲۷۹۸
ترجمه: ..... ص : ۷۳ ----- ۲۷۹۸
تفسیر ..... ص : ۷۳ ----- ۲۷۹۸
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۳۸ تا ۴۵] ..... ص : ۸۰ ----- ۲۸۰۱
اشاره ----- ۲۸۰۱
ترجمه: ..... ص : ۸۱ ----- ۲۸۰۲
تفسیر ..... ص : ۸۲ ----- ۲۸۰۲
اشاره ----- ۲۸۰۲
بیان اتّصال به ملکوت علیا و سفلی ..... ص : ۸۶ ----- ۲۸۰۴
[سوره سبإ (۳۴): آیات ۴۶ تا ۵۴] ..... ص : ۹۱ ----- ۲۸۰۶
اشاره ----- ۲۸۰۷
ترجمه: ..... ص : ۹۲ ----- ۲۸۰۷
تفسیر ..... ص : ۹۳ ----- ۲۸۰۷
سورهٔ فاطر ..... ص : ۱۰۲ ----- ۲۸۱۱
اشاره ----- ۲۸۱۱
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۱۰۲ ----- ۲۸۱۱
اشاره ----- ۲۸۱۲
ترجمه: ..... ص : ۱۰۲ ----- ۲۸۱۲
تفسیر ..... ص : ۱۰۳ ----- ۲۸۱۲
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۵ تا ۱۰] ..... ص : ۱۰۹ ----- ۲۸۱۵
اشاره ----- ۲۸۱۵

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹ ----- ۲۸۱۵
تفسیر ..... ص : ۱۱۰ ----- ۲۸۱۵
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۱ تا ۱۴] ..... ص : ۱۱۷ ----- ۲۸۱۸
اشاره ----- ۲۸۱۸
ترجمه: ..... ص : ۱۱۷ ----- ۲۸۱۹
تفسیر ..... ص : ۱۱۸ ----- ۲۸۱۹
تحقیق بدا ..... ص : ۱۱۹ ----- ۲۸۲۰
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۵ تا ۲۶] ..... ص : ۱۲۷ ----- ۲۸۲۳
اشاره ----- ۲۸۲۳
ترجمه: ..... ص : ۱۲۷ ----- ۲۸۲۳
تفسیر ..... ص : ۱۲۸ ----- ۲۸۲۴
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۲۷ تا ۳۸] ..... ص : ۱۳۴ ----- ۲۸۲۶
اشاره ----- ۲۸۲۶
ترجمه: ..... ص : ۱۳۵ ----- ۲۸۲۷
تفسیر ..... ص : ۱۳۶ ----- ۲۸۲۸
[سوره فاطر (۳۵): آیات ۳۹ تا ۴۵] ..... ص : ۱۵۱ ----- ۲۸۳۴
اشاره ----- ۲۸۳۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵۲ ----- ۲۸۳۵
تفسیر ..... ص : ۱۵۳ ----- ۲۸۳۵
سوره‌ی یس ..... ص : ۱۶۰ ----- ۲۸۳۸
اشاره ----- ۲۸۳۸
[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۱۶۱ ----- ۲۸۳۹
اشاره ----- ۲۸۳۹
ترجمه: ..... ص : ۱۶۱ ----- ۲۸۳۹

تفسیر ..... ص : ۱۶۲ ----- ۲۸۴۰
[سوره یس (۳۶): آیات ۱۳ تا ۲۷] ..... ص : ۱۶۷ ----- ۲۸۴۲
اشاره ----- ۲۸۴۲
ترجمه: ..... ص : ۱۶۸ ----- ۲۸۴۲
تفسیر ..... ص : ۱۶۸ ----- ۲۸۴۳
[سوره یس (۳۶): آیات ۲۸ تا ۴۷] ..... ص : ۱۷۳ ----- ۲۸۴۵
اشاره ----- ۲۸۴۵
ترجمه: ..... ص : ۱۷۴ ----- ۲۸۴۵
تفسیر ..... ص : ۱۷۵ ----- ۲۸۴۶
[سوره یس (۳۶): آیات ۴۸ تا ۵۹] ..... ص : ۱۸۳ ----- ۲۸۵۰
اشاره ----- ۲۸۵۰
ترجمه: ..... ص : ۱۸۴ ----- ۲۸۵۰
تفسیر ..... ص : ۱۸۵ ----- ۲۸۵۰
[سوره یس (۳۶): آیات ۶۰ تا ۷۳] ..... ص : ۱۸۹ ----- ۲۸۵۲
اشاره ----- ۲۸۵۲
ترجمه: ..... ص : ۱۹۰ ----- ۲۸۵۳
تفسیر ..... ص : ۱۹۰ ----- ۲۸۵۳
[سوره یس (۳۶): آیات ۷۴ تا ۸۳] ..... ص : ۱۹۶ ----- ۲۸۵۶
اشاره ----- ۲۸۵۶
ترجمه: ..... ص : ۱۹۷ ----- ۲۸۵۶
تفسیر ..... ص : ۱۹۷ ----- ۲۸۵۷
سورهٔ الصّافّات ..... ص : ۲۰۴ ----- ۲۸۵۹
اشاره ----- ۲۸۵۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۰۴ ----- ۲۸۶۰

اشاره ----- ۲۸۶۰
ترجمه: ..... ص : ۲۰۴ ----- ۲۸۶۰
تفسیر ..... ص : ۲۰۵ ----- ۲۸۶۰
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱ تا ۲۶] ..... ص : ۲۱۱ ----- ۲۸۶۳
اشاره ----- ۲۸۶۳
ترجمه: ..... ص : ۲۱۲ ----- ۲۸۶۳
تفسیر ..... ص : ۲۱۲ ----- ۲۸۶۴
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۲۷ تا ۴۰] ..... ص : ۲۱۶ ----- ۲۸۶۶
اشاره ----- ۲۸۶۶
ترجمه: ..... ص : ۲۱۶ ----- ۲۸۶۶
تفسیر ..... ص : ۲۱۷ ----- ۲۸۶۶
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۴۱ تا ۷۴] ..... ص : ۲۲۰ ----- ۲۸۶۸
اشاره ----- ۲۸۶۸
ترجمه: ..... ص : ۲۲۱ ----- ۲۸۶۸
تفسیر ..... ص : ۲۲۲ ----- ۲۸۶۹
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۸۲] ..... ص : ۲۲۷ ----- ۲۸۷۲
اشاره ----- ۲۸۷۲
ترجمه: ..... ص : ۲۲۷ ----- ۲۸۷۲
تفسیر ..... ص : ۲۲۸ ----- ۲۸۷۲
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۳ تا ۱۱۳] ..... ص : ۲۳۱ ----- ۲۸۷۴
اشاره ----- ۲۸۷۴
ترجمه: ..... ص : ۲۳۲ ----- ۲۸۷۴
تفسیر ..... ص : ۲۳۳ ----- ۲۸۷۶
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۲۲] ..... ص : ۲۴۴ ----- ۲۸۸۱

اشاره ----- ۲۸۸۱
ترجمه: ..... ص : ۲۴۴ ----- ۲۸۸۱
تفسیر ..... ص : ۲۴۴ ----- ۲۸۸۱
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۲۳ تا ۱۳۲] ..... ص : ۲۴۶ ----- ۲۸۸۲
اشاره ----- ۲۸۸۲
ترجمه: ..... ص : ۲۴۶ ----- ۲۸۸۲
تفسیر ..... ص : ۲۴۶ ----- ۲۸۸۲
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۳۳ تا ۱۴۸] ..... ص : ۲۴۹ ----- ۲۸۸۴
اشاره ----- ۲۸۸۴
ترجمه: ..... ص : ۲۴۹ ----- ۲۸۸۴
تفسیر ..... ص : ۲۵۰ ----- ۲۸۸۵
[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۴۹ تا ۱۸۲] ..... ص : ۲۵۲ ----- ۲۸۸۶
اشاره ----- ۲۸۸۶
ترجمه: ..... ص : ۲۵۳ ----- ۲۸۸۷
تفسیر ..... ص : ۲۵۴ ----- ۲۸۸۸
سورهٔ ص ..... ص : ۲۶۳ ----- ۲۸۹۱
اشاره ----- ۲۸۹۱
[سوره ص (۳۸): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۲۶۳ ----- ۲۸۹۱
اشاره ----- ۲۸۹۱
ترجمه: ..... ص : ۲۶۳ ----- ۲۸۹۲
تفسیر ..... ص : ۲۶۴ ----- ۲۸۹۲
[سوره ص (۳۸): آیات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۲۶۹ ----- ۲۸۹۴
اشاره ----- ۲۸۹۴
ترجمه: ..... ص : ۲۶۹ ----- ۲۸۹۵

تفسیر ..... ص : ۲۶۹ ---- ۲۸۹۵
[سوره ص (۳۸): آیات ۱۷ تا ۲۹] ..... ص : ۲۷۱ ---- ۲۸۹۶
اشاره ---- ۲۸۹۶
ترجمه: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۲۸۹۶
تفسیر ..... ص : ۲۷۳ ---- ۲۸۹۷
[سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۴۰] ..... ص : ۲۸۳ ---- ۲۹۰۱
اشاره ---- ۲۹۰۱
ترجمه: ..... ص : ۲۸۴ ---- ۲۹۰۲
تفسیر ..... ص : ۲۸۴ ---- ۲۹۰۲
[سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۲ ---- ۲۹۰۶
اشاره ---- ۲۹۰۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۲ ---- ۲۹۰۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۲ ---- ۲۹۰۶
[سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۵۴] ..... ص : ۳۰۱ ---- ۲۹۱۰
اشاره ---- ۲۹۱۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰۲ ---- ۲۹۱۰
تفسیر ..... ص : ۳۰۲ ---- ۲۹۱۱
[سوره ص (۳۸): آیات ۵۵ تا ۷۰] ..... ص : ۳۰۴ ---- ۲۹۱۱
اشاره ---- ۲۹۱۱
ترجمه: ..... ص : ۳۰۵ ---- ۲۹۱۲
تفسیر ..... ص : ۳۰۵ ---- ۲۹۱۲
[سوره ص (۳۸): آیات ۷۱ تا ۸۳] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۲۹۱۵
اشاره ---- ۲۹۱۶
ترجمه: ..... ص : ۳۱۲ ---- ۲۹۱۶

تفسیر ..... ص : ۳۱۳ ----- ۲۹۱۶
[سوره ص (۳۸): آیات ۸۴ تا ۸۸] ..... ص : ۳۱۴ ----- ۲۹۱۷
اشاره ----- ۲۹۱۷
ترجمه: ..... ص : ۳۱۴ ----- ۲۹۱۷
تفسیر ..... ص : ۳۱۴ ----- ۲۹۱۷
سوره زمر ..... ص : ۳۱۷ ----- ۲۹۱۸
اشاره ----- ۲۹۱۸
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۳۱۷ ----- ۲۹۱۸
اشاره ----- ۲۹۱۸
ترجمه: ..... ص : ۳۱۸ ----- ۲۹۱۹
تفسیر ..... ص : ۳۱۹ ----- ۲۹۱۹
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۹ تا ۲۰] ..... ص : ۳۲۹ ----- ۲۹۲۳
اشاره ----- ۲۹۲۴
ترجمه: ..... ص : ۳۳۰ ----- ۲۹۲۴
تفسیر ..... ص : ۳۳۲ ----- ۲۹۲۵
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۴۵ ----- ۲۹۳۰
اشاره ----- ۲۹۳۰
ترجمه: ..... ص : ۳۴۶ ----- ۲۹۳۱
تفسیر ..... ص : ۳۴۷ ----- ۲۹۳۱
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۲۹ تا ۳۷] ..... ص : ۳۵۵ ----- ۲۹۳۵
اشاره ----- ۲۹۳۵
ترجمه: ..... ص : ۳۵۵ ----- ۲۹۳۵
تفسیر ..... ص : ۳۵۶ ----- ۲۹۳۵
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۸ تا ۴۴] ..... ص : ۳۶۳ ----- ۲۹۳۸

اشاره ----- ۲۹۳۸
ترجمه: ..... ص : ۳۶۴ ----- ۲۹۳۹
تفسیر ..... ص : ۳۶۴ ----- ۲۹۳۹
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۵ تا ۵۲] ..... ص : ۳۷۰ ----- ۲۹۴۱
اشاره ----- ۲۹۴۱
ترجمه: ..... ص : ۳۷۱ ----- ۲۹۴۲
تفسیر ..... ص : ۳۷۱ ----- ۲۹۴۲
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۳ تا ۶۱] ..... ص : ۳۷۶ ----- ۲۹۴۴
اشاره ----- ۲۹۴۴
ترجمه: ..... ص : ۳۷۷ ----- ۲۹۴۵
تفسیر ..... ص : ۳۷۸ ----- ۲۹۴۵
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۲ تا ۶۸] ..... ص : ۳۸۶ ----- ۲۹۴۹
اشاره ----- ۲۹۴۹
ترجمه: ..... ص : ۳۸۶ ----- ۲۹۴۹
تفسیر ..... ص : ۳۸۷ ----- ۲۹۴۹
[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۹ تا ۷۵] ..... ص : ۳۹۳ ----- ۲۹۵۲
اشاره ----- ۲۹۵۲
ترجمه: ..... ص : ۳۹۴ ----- ۲۹۵۲
تفسیر ..... ص : ۳۹۵ ----- ۲۹۵۳
سوره‌ی مؤمن (غافر) ..... ص : ۴۰۳ ----- ۲۹۵۶
اشاره ----- ۲۹۵۶
[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۴۰۳ ----- ۲۹۵۶
اشاره ----- ۲۹۵۶
ترجمه: ..... ص : ۴۰۴ ----- ۲۹۵۶

تفسیر ..... ص : ۴۰۵ ----- ۲۹۵۷
[سوره غافر (۴۰): آیات ۱۰ تا ۲۲] ..... ص : ۴۱۲ ----- ۲۹۶۰
اشاره ----- ۲۹۶۰
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ----- ۲۹۶۰
تفسیر ..... ص : ۴۱۴ ----- ۲۹۶۱
[سوره غافر (۴۰): آیات ۲۳ تا ۳۳] ..... ص : ۴۲۴ ----- ۲۹۶۵
اشاره ----- ۲۹۶۵
ترجمه: ..... ص : ۴۲۵ ----- ۲۹۶۶
تفسیر ..... ص : ۴۲۶ ----- ۲۹۶۶
[سوره غافر (۴۰): آیات ۳۴ تا ۴۰] ..... ص : ۴۳۲ ----- ۲۹۶۹
اشاره ----- ۲۹۶۹
ترجمه: ..... ص : ۴۳۳ ----- ۲۹۶۹
تفسیر ..... ص : ۴۳۳ ----- ۲۹۶۹
[سوره غافر (۴۰): آیات ۴۱ تا ۵۲] ..... ص : ۴۳۷ ----- ۲۹۷۱
اشاره ----- ۲۹۷۱
ترجمه: ..... ص : ۴۳۸ ----- ۲۹۷۲
تفسیر ..... ص : ۴۳۹ ----- ۲۹۷۲
[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۳ تا ۵۸] ..... ص : ۴۴۶ ----- ۲۹۷۵
اشاره ----- ۲۹۷۵
ترجمه: ..... ص : ۴۴۷ ----- ۲۹۷۵
تفسیر ..... ص : ۴۴۷ ----- ۲۹۷۶
[سوره غافر (۴۰): آیات ۵۹ تا ۶۶] ..... ص : ۴۵۱ ----- ۲۹۷۷
اشاره ----- ۲۹۷۷
ترجمه: ..... ص : ۴۵۲ ----- ۲۹۷۷

تفسیر ..... ص : ۴۵۲ ---- ۲۹۷۸
[سوره غافر (۴۰): آیات ۶۷ تا ۷۷] ..... ص : ۴۶۰ ---- ۲۹۸۱
اشاره ---- ۲۹۸۱
ترجمه: ..... ص : ۴۶۱ ---- ۲۹۸۲
تفسیر ..... ص : ۴۶۲ ---- ۲۹۸۲
[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۸ تا ۸۵] ..... ص : ۴۶۷ ---- ۲۹۸۴
اشاره ---- ۲۹۸۴
ترجمه: ..... ص : ۴۶۸ ---- ۲۹۸۴
تفسیر ..... ص : ۴۶۸ ---- ۲۹۸۵
سوره‌ی حم السّجدة (فصّلت) ..... ص : ۴۷۳ ---- ۲۹۸۶
اشاره ---- ۲۹۸۷
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۴۷۳ ---- ۲۹۸۷
اشاره ---- ۲۹۸۷
ترجمه: ..... ص : ۴۷۳ ---- ۲۹۸۷
تفسیر ..... ص : ۴۷۴ ---- ۲۹۸۷
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۴۷۸ ---- ۲۹۸۹
اشاره ---- ۲۹۸۹
ترجمه: ..... ص : ۴۷۹ ---- ۲۹۸۹
تفسیر ..... ص : ۴۷۹ ---- ۲۹۹۰
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۴۸۴ ---- ۲۹۹۲
اشاره ---- ۲۹۹۲
ترجمه: ..... ص : ۴۸۵ ---- ۲۹۹۲
تفسیر ..... ص : ۴۸۵ ---- ۲۹۹۳
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۹ تا ۲۴] ..... ص : ۴۸۸ ---- ۲۹۹۴

اشاره ----- ۲۹۹۴
ترجمه: ..... ص : ۴۸۹ ----- ۲۹۹۴
تفسیر ..... ص : ۴۸۹ ----- ۲۹۹۴
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۲۵ تا ۳۶] ..... ص : ۴۹۳ ----- ۲۹۹۶
اشاره ----- ۲۹۹۶
ترجمه: ..... ص : ۴۹۴ ----- ۲۹۹۶
تفسیر ..... ص : ۴۹۵ ----- ۲۹۹۷
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۷ تا ۴۴] ..... ص : ۵۰۶ ----- ۳۰۰۱
اشاره ----- ۳۰۰۱
ترجمه: ..... ص : ۵۰۷ ----- ۳۰۰۲
تفسیر ..... ص : ۵۰۷ ----- ۳۰۰۲
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۵ تا ۴۶] ..... ص : ۵۱۴ ----- ۳۰۰۵
اشاره ----- ۳۰۰۵
ترجمه: ..... ص : ۵۱۴ ----- ۳۰۰۵
تفسیر ..... ص : ۵۱۴ ----- ۳۰۰۵
[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۷ تا ۵۴] ..... ص : ۵۱۵ ----- ۳۰۰۶
اشاره ----- ۳۰۰۶
ترجمه: ..... ص : ۵۱۶ ----- ۳۰۰۶
تفسیر ..... ص : ۵۱۷ ----- ۳۰۰۷
جلد سیزدهم ----- ۳۰۱۰
پیش گفتار ..... ص : ۴ ----- ۳۰۱۰
اشاره ----- ۳۰۱۰
الشّوری ..... ص : ۵ ----- ۳۰۱۰
زخرف ..... ص : ۷ ----- ۳۰۱۱

الدخّان ..... ص : ۹ ---- ۳۰۱۲
الجاثیة ..... ص : ۱۰ ---- ۳۰۱۳
الاحقاف ..... ص : ۱۰ ---- ۳۰۱۳
محمّد صلّی اللّه علیه و آله ..... ص : ۱۲ ---- ۳۰۱۴
فتح ..... ص : ۱۳ ---- ۳۰۱۵
الحجرات ..... ص : ۱۵ ---- ۳۰۱۶
«ق» ..... ص : ۱۷ ---- ۳۰۱۷
الذّاریات ..... ص : ۱۷ ---- ۳۰۱۷
طور ..... ص : ۱۹ ---- ۳۰۱۸
النّجم ..... ص : ۲۰ ---- ۳۰۱۹
القمر ..... ص : ۲۱ ---- ۳۰۱۹
الرّحمن ..... ص : ۲۲ ---- ۳۰۲۰
واقعه ..... ص : ۲۴ ---- ۳۰۲۱
حدید ..... ص : ۲۵ ---- ۳۰۲۱
سورة الشّوری ..... ص : ۳۹ ---- ۳۰۲۳
اشاره ---- ۳۰۲۳
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۳۹ ---- ۳۰۲۳
اشاره ---- ۳۰۲۳
ترجمه: ..... ص : ۴۰ ---- ۳۰۲۴
تفسیر ..... ص : ۴۱ ---- ۳۰۲۴
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ..... ص : ۴۷ ---- ۳۰۲۷
اشاره ---- ۳۰۲۷
ترجمه: ..... ص : ۴۷ ---- ۳۰۲۷
تفسیر ..... ص : ۴۸ ---- ۳۰۲۸

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۶ تا ۲۴] ..... ص : ۵۴ ----- ۳۰۳۰
اشاره ----- ۳۰۳۰
ترجمه: ..... ص : ۵۵ ----- ۳۰۳۱
تفسیر ..... ص : ۵۶ ----- ۳۰۳۱
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۵ تا ۳۶] ..... ص : ۶۸ ----- ۳۰۳۷
اشاره ----- ۳۰۳۷
ترجمه: ..... ص : ۶۹ ----- ۳۰۳۷
تفسیر ..... ص : ۷۰ ----- ۳۰۳۸
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۷ تا ۴۸] ..... ص : ۷۹ ----- ۳۰۴۱
اشاره ----- ۳۰۴۱
ترجمه: ..... ص : ۸۰ ----- ۳۰۴۲
تفسیر ..... ص : ۸۱ ----- ۳۰۴۲
[سوره الشوری (۴۲): آیات ۴۹ تا ۵۳] ..... ص : ۸۹ ----- ۳۰۴۶
اشاره ----- ۳۰۴۶
ترجمه: ..... ص : ۹۰ ----- ۳۰۴۶
تفسیر ..... ص : ۹۰ ----- ۳۰۴۷
سوره زخرف ..... ص : ۹۶ ----- ۳۰۴۹
اشاره ----- ۳۰۴۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۹۶ ----- ۳۰۴۹
اشاره ----- ۳۰۴۹
ترجمه: ..... ص : ۹۷ ----- ۳۰۵۰
تفسیر ..... ص : ۹۸ ----- ۳۰۵۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۳ تا ۳۵] ..... ص : ۱۰۸ ----- ۳۰۵۵
اشاره ----- ۳۰۵۵

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹ ----- ۳۰۵۵
تفسیر ..... ص : ۱۱۰ ----- ۳۰۵۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۴۵] ..... ص : ۱۱۹ ----- ۳۰۵۹
اشاره ----- ۳۰۶۰
ترجمه: ..... ص : ۱۱۹ ----- ۳۰۶۰
تفسیر ..... ص : ۱۲۰ ----- ۳۰۶۰
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۶] ..... ص : ۱۲۷ ----- ۳۰۶۳
اشاره ----- ۳۰۶۳
ترجمه: ..... ص : ۱۲۸ ----- ۳۰۶۴
تفسیر ..... ص : ۱۲۸ ----- ۳۰۶۴
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۶۷] ..... ص : ۱۳۴ ----- ۳۰۶۷
اشاره ----- ۳۰۶۷
ترجمه: ..... ص : ۱۳۵ ----- ۳۰۶۷
تفسیر ..... ص : ۱۳۶ ----- ۳۰۶۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۸ تا ۸۰] ..... ص : ۱۴۳ ----- ۳۰۷۱
اشاره ----- ۳۰۷۱
ترجمه: ..... ص : ۱۴۴ ----- ۳۰۷۱
تفسیر ..... ص : ۱۴۵ ----- ۳۰۷۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۹] ..... ص : ۱۴۹ ----- ۳۰۷۳
اشاره ----- ۳۰۷۴
ترجمه: ..... ص : ۱۵۰ ----- ۳۰۷۴
تفسیر ..... ص : ۱۵۰ ----- ۳۰۷۴
سورهٔ الدّخان ..... ص : ۱۵۶ ----- ۳۰۷۶
اشاره ----- ۳۰۷۶

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۱۵۶ ---- ۳۰۷۷
اشاره ---- ۳۰۷۷
ترجمه: ..... ص : ۱۵۶ ---- ۳۰۷۷
تفسیر ..... ص : ۱۵۶ ---- ۳۰۷۷
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۰ تا ۲۲] ..... ص : ۱۶۶ ---- ۳۰۸۲
اشاره ---- ۳۰۸۲
ترجمه: ..... ص : ۱۶۷ ---- ۳۰۸۲
تفسیر ..... ص : ۱۶۷ ---- ۳۰۸۲
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۳ تا ۳۳] ..... ص : ۱۷۲ ---- ۳۰۸۵
اشاره ---- ۳۰۸۵
ترجمه: ..... ص : ۱۷۲ ---- ۳۰۸۵
تفسیر ..... ص : ۱۷۳ ---- ۳۰۸۵
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۴۲] ..... ص : ۱۷۶ ---- ۳۰۸۷
اشاره ---- ۳۰۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۷۶ ---- ۳۰۸۷
تفسیر ..... ص : ۱۷۷ ---- ۳۰۸۷
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۳ تا ۵۹] ..... ص : ۱۸۰ ---- ۳۰۸۹
اشاره ---- ۳۰۸۹
ترجمه: ..... ص : ۱۸۱ ---- ۳۰۸۹
تفسیر ..... ص : ۱۸۱ ---- ۳۰۹۰
سوره‌ی الجاثیة ..... ص : ۱۸۴ ---- ۳۰۹۱
اشاره ---- ۳۰۹۱
[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۸۴ ---- ۳۰۹۱
اشاره ---- ۳۰۹۱

ترجمه: ..... ص : ۱۸۵ ----- ۳۰۹۲
تفسیر ..... ص : ۱۸۵ ----- ۳۰۹۲
[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۱۲ تا ۲۲] ..... ص : ۱۹۰ ----- ۳۰۹۴
اشاره ----- ۳۰۹۵
ترجمه: ..... ص : ۱۹۱ ----- ۳۰۹۵
تفسیر ..... ص : ۱۹۲ ----- ۳۰۹۶
[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۲۳ تا ۲۹] ..... ص : ۲۰۰ ----- ۳۰۹۹
اشاره ----- ۳۰۹۹
ترجمه: ..... ص : ۲۰۱ ----- ۳۱۰۰
تفسیر ..... ص : ۲۰۱ ----- ۳۱۰۰
[سوره الجاثیة (۴۵): آیات ۳۰ تا ۳۷] ..... ص : ۲۰۸ ----- ۳۱۰۳
اشاره ----- ۳۱۰۳
ترجمه: ..... ص : ۲۰۸ ----- ۳۱۰۳
تفسیر ..... ص : ۲۰۹ ----- ۳۱۰۳
سورة الأحقاف ..... ص : ۲۱۲ ----- ۳۱۰۵
اشاره ----- ۳۱۰۵
[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۲۱۲ ----- ۳۱۰۵
اشاره ----- ۳۱۰۵
ترجمه: ..... ص : ۲۱۳ ----- ۳۱۰۵
تفسیر ..... ص : ۲۱۳ ----- ۳۱۰۶
[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۹ تا ۱۴] ..... ص : ۲۱۷ ----- ۳۱۰۷
اشاره ----- ۳۱۰۷
ترجمه: ..... ص : ۲۱۸ ----- ۳۱۰۸
تفسیر ..... ص : ۲۱۹ ----- ۳۱۰۸

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۵ تا ۲۸] ..... ص : ۲۲۲ ---- ۳۱۱۰
اشاره ---- ۳۱۱۰
ترجمه: ..... ص : ۲۲۴ ---- ۳۱۱۰
تفسیر ..... ص : ۲۲۵ ---- ۳۱۱۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۲۳۵ ---- ۳۱۱۶
اشاره ---- ۳۱۱۶
ترجمه: ..... ص : ۲۳۵ ---- ۳۱۱۶
تفسیر ..... ص : ۲۳۶ ---- ۳۱۱۶
سورهٔ محمّد ..... ص : ۲۴۳ ---- ۳۱۱۹
اشاره ---- ۳۱۱۹
[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۲۴۳ ---- ۳۱۲۰
اشاره ---- ۳۱۲۰
ترجمه: ..... ص : ۲۴۴ ---- ۳۱۲۰
تفسیر ..... ص : ۲۴۵ ---- ۳۱۲۱
[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۲ تا ۱۹] ..... ص : ۲۵۱ ---- ۳۱۲۳
اشاره ---- ۳۱۲۳
ترجمه: ..... ص : ۲۵۲ ---- ۳۱۲۴
تفسیر ..... ص : ۲۵۳ ---- ۳۱۲۴
اشاره ---- ۳۱۲۴
حدیثی در احوال مردم در آخر زمان ..... ص : ۲۵۷ ---- ۳۱۲۶
[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۰ تا ۳۰] ..... ص : ۲۶۳ ---- ۳۱۲۹
اشاره ---- ۳۱۲۹
ترجمه: ..... ص : ۲۶۴ ---- ۳۱۲۹
تفسیر ..... ص : ۲۶۴ ---- ۳۱۳۰

[سوره محمد (۴۷): آیات ۳۱ تا ۳۸] ..... ص : ۲۷۱ ---- ۳۱۳۳
اشاره ---- ۳۱۳۳
ترجمه: ..... ص : ۲۷۲ ---- ۳۱۳۳
تفسیر ..... ص : ۲۷۳ ---- ۳۱۳۴
سورهٔ الفتح ..... ص : ۲۷۸ ---- ۳۱۳۶
اشاره ---- ۳۱۳۶
[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۲۷۸ ---- ۳۱۳۶
اشاره ---- ۳۱۳۶
ترجمه: ..... ص : ۲۷۹ ---- ۳۱۳۷
تفسیر ..... ص : ۲۷۹ ---- ۳۱۳۷
اشاره ---- ۳۱۳۷
شرحی در صلح حدیبیّه ..... ص : ۲۸۰ ---- ۳۱۳۸
[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۰ تا ۱۷] ..... ص : ۲۹۷ ---- ۳۱۴۶
اشاره ---- ۳۱۴۶
ترجمه: ..... ص : ۲۹۸ ---- ۳۱۴۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۹ ---- ۳۱۴۷
[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۸ تا ۲۹] ..... ص : ۳۰۵ ---- ۳۱۴۹
اشاره ---- ۳۱۵۰
ترجمه: ..... ص : ۳۰۶ ---- ۳۱۵۰
تفسیر ..... ص : ۳۰۸ ---- ۳۱۵۱
سوره‌ی الحجرات ..... ص : ۳۳۱ ---- ۳۱۶۱
اشاره ---- ۳۱۶۱
[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۳۳۱ ---- ۳۱۶۱
اشاره ---- ۳۱۶۲

ترجمه: ..... ص : ۳۳۲ ---- ۳۱۶۲
تفسیر ..... ص : ۳۳۲ ---- ۳۱۶۲
[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۳۴۱ ---- ۳۱۶۶
اشاره ---- ۳۱۶۶
ترجمه: ..... ص : ۳۴۱ ---- ۳۱۶۷
تفسیر ..... ص : ۳۴۲ ---- ۳۱۶۷
اشاره ---- ۳۱۶۷
معنای غیبت ..... ص : ۳۴۹ ---- ۳۱۷۰
[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۳۵۶ ---- ۳۱۷۳
اشاره ---- ۳۱۷۳
ترجمه: ..... ص : ۳۵۷ ---- ۳۱۷۴
تفسیر ..... ص : ۳۵۷ ---- ۳۱۷۴
سوره‌ی «ق» ..... ص : ۳۶۶ ---- ۳۱۷۸
اشاره ---- ۳۱۷۸
[سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۳۶۶ ---- ۳۱۷۸
اشاره ---- ۳۱۷۸
ترجمه: ..... ص : ۳۶۶ ---- ۳۱۷۸
تفسیر ..... ص : ۳۶۷ ---- ۳۱۷۹
[سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۳۷۲ ---- ۳۱۸۱
اشاره ---- ۳۱۸۱
ترجمه: ..... ص : ۳۷۲ ---- ۳۱۸۱
تفسیر ..... ص : ۳۷۲ ---- ۳۱۸۱
[سوره ق (۵۰): آیات ۱۷ تا ۳۷] ..... ص : ۳۷۵ ---- ۳۱۸۳
اشاره ---- ۳۱۸۳

ترجمه: ..... ص : ۳۷۶ ----- ۳۱۸۳
تفسیر ..... ص : ۳۷۷ ----- ۳۱۸۴
[سوره ق (۵۰): آیات ۳۸ تا ۴۵] ..... ص : ۳۸۶ ----- ۳۱۸۸
اشاره ----- ۳۱۸۸
ترجمه: ..... ص : ۳۸۶ ----- ۳۱۸۸
تفسیر ..... ص : ۳۸۷ ----- ۳۱۸۸
سورهٔ الذّاریات ..... ص : ۳۹۱ ----- ۳۱۹۰
اشاره ----- ۳۱۹۰
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۳۹۱ ----- ۳۱۹۰
اشاره ----- ۳۱۹۰
ترجمه: ..... ص : ۳۹۱ ----- ۳۱۹۱
تفسیر ..... ص : ۳۹۲ ----- ۳۱۹۱
اشاره ----- ۳۱۹۱
حدیثی در چگونگی وضع زمین و طبقات آسمانها ..... ص : ۳۹۴ ----- ۳۱۹۲
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۵ تا ۲۳] ..... ص : ۳۹۷ ----- ۳۱۹۴
اشاره ----- ۳۱۹۴
ترجمه: ..... ص : ۳۹۸ ----- ۳۱۹۴
تفسیر ..... ص : ۳۹۸ ----- ۳۱۹۵
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۴۰] ..... ص : ۴۰۳ ----- ۳۱۹۷
اشاره ----- ۳۱۹۷
ترجمه: ..... ص : ۴۰۳ ----- ۳۱۹۷
تفسیر ..... ص : ۴۰۴ ----- ۳۱۹۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۶۰] ..... ص : ۴۰۷ ----- ۳۲۰۰
اشاره ----- ۳۲۰۰

ترجمه: ..... ص : ۴۰۸ ----- ۳۲۰۰
تفسیر ..... ص : ۴۰۹ ----- ۳۲۰۱
سورهٔ الطّور ..... ص : ۴۱۶ ----- ۳۲۰۴
اشاره ----- ۳۲۰۴
[سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۴۱۶ ----- ۳۲۰۴
اشاره ----- ۳۲۰۴
ترجمه: ..... ص : ۴۱۶ ----- ۳۲۰۴
تفسیر ..... ص : ۴۱۷ ----- ۳۲۰۵
[سوره الطور (۵۲): آیات ۲۱ تا ۲۸] ..... ص : ۴۲۲ ----- ۳۲۰۸
اشاره ----- ۳۲۰۸
ترجمه: ..... ص : ۴۲۲ ----- ۳۲۰۸
تفسیر ..... ص : ۴۲۳ ----- ۳۲۰۸
[سوره الطور (۵۲): آیات ۲۹ تا ۴۹] ..... ص : ۴۲۶ ----- ۳۲۱۰
اشاره ----- ۳۲۱۰
ترجمه: ..... ص : ۴۲۷ ----- ۳۲۱۰
تفسیر ..... ص : ۴۲۸ ----- ۳۲۱۱
سورهٔ النّجم ..... ص : ۴۳۵ ----- ۳۲۱۴
اشاره ----- ۳۲۱۴
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۴۳۵ ----- ۳۲۱۴
اشاره ----- ۳۲۱۴
ترجمه: ..... ص : ۴۳۵ ----- ۳۲۱۴
تفسیر ..... ص : ۴۳۶ ----- ۳۲۱۵
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۲۸] ..... ص : ۴۴۵ ----- ۳۲۲۰
اشاره ----- ۳۲۲۰

ترجمه: ..... ص : ۴۴۶ ----- ۳۲۲۰
تفسیر ..... ص : ۴۴۶ ----- ۳۲۲۱
[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۴۵۰ ----- ۳۲۲۲
اشاره ----- ۳۲۲۲
ترجمه: ..... ص : ۴۵۱ ----- ۳۲۲۳
تفسیر ..... ص : ۴۵۱ ----- ۳۲۲۳
[سوره النجم (۵۳): آیات ۳۶ تا ۶۲] ..... ص : ۴۵۶ ----- ۳۲۲۵
اشاره ----- ۳۲۲۵
ترجمه: ..... ص : ۴۵۷ ----- ۳۲۲۶
تفسیر ..... ص : ۴۵۸ ----- ۳۲۲۷
سورهٔ القمر ..... ص : ۴۶۳ ----- ۳۲۲۹
اشاره ----- ۳۲۲۹
[سوره القمر (۵۴): آیات ۱ تا ۵۵] ..... ص : ۴۶۳ ----- ۳۲۲۹
اشاره ----- ۳۲۲۹
ترجمه: ..... ص : ۴۶۵ ----- ۳۲۳۰
تفسیر ..... ص : ۳۶۷ ----- ۳۲۳۲
سورهٔ الرّحمن ..... ص : ۴۸۷ ----- ۳۲۴۰
اشاره ----- ۳۲۴۱
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۷۸] ..... ص : ۴۸۷ ----- ۳۲۴۱
اشاره ----- ۳۲۴۱
ترجمه: ..... ص : ۴۸۷ ----- ۳۲۴۲
تفسیر ..... ص : ۴۹۲ ----- ۳۲۴۴
سوره‌ی واقعه ..... ص : ۵۱۸ ----- ۳۲۵۶
اشاره ----- ۳۲۵۶

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱ تا ۹۶] ..... ص : ۵۱۸ ---- ۳۲۵۶
اشاره ---- ۳۲۵۷
ترجمه: ..... ص : ۵۲۱ ---- ۳۲۵۸
تفسیر ..... ص : ۵۲۳ ---- ۳۲۶۱
سورة الحدید ..... ص : ۵۴۹ ---- ۳۲۷۲
اشاره ---- ۳۲۷۲
[سوره الحدید (۵۷): آیات ۱ تا ۲۹] ..... ص : ۵۴۹ ---- ۳۲۷۲
اشاره ---- ۳۲۷۲
ترجمه: ..... ص : ۵۵۲ ---- ۳۲۷۳
تفسیر ..... ص : ۵۵۵ ---- ۳۲۷۵
جلد چهاردهم ---- ۳۲۹۳
پیشگفتار ..... ص : ۱ ---- ۳۲۹۳
اشاره ---- ۳۲۹۳
سوره‌ی المجادله ..... ص : ۲ ---- ۳۲۹۴
سوره‌ی الحشر ..... ص : ۵ ---- ۳۲۹۵
سوره‌ی الممتحنه ..... ص : ۶ ---- ۳۲۹۶
سوره‌ی الصّف ..... ص : ۶ ---- ۳۲۹۶
سوره‌ی الجمعه ..... ص : ۸ ---- ۳۲۹۷
سوره‌ی المنافقون ..... ص : ۸ ---- ۳۲۹۸
سوره‌ی التّغابن ..... ص : ۱۱ ---- ۳۲۹۹
سوره‌ی الطّلاق ..... ص : ۱۳ ---- ۳۳۰۱
سوره‌ی التّحریم ..... ص : ۱۴ ---- ۳۳۰۱
سوره‌ی الملک ..... ص : ۱۵ ---- ۳۳۰۲
سوره‌ی القلم ..... ص : ۱۶ ---- ۳۳۰۲

سوره‌ی الحاقّة ..... ص : ۱۷ ---- ۳۳۰۳
سوره‌ی المعارج ..... ص : ۱۸ ---- ۳۳۰۳
سوره‌ی نوح ..... ص : ۱۹ ---- ۳۳۰۴
سوره‌ی الجنّ ..... ص : ۲۰ ---- ۳۳۰۵
سوره‌ی المزمّل ..... ص : ۲۰ ---- ۳۳۰۵
سوره‌ی المدّثّر ..... ص : ۲۰ ---- ۳۳۰۵
سوره‌ی القیامة ..... ص : ۲۱ ---- ۳۳۰۶
سوره‌ی الدّهر ..... ص : ۲۲ ---- ۳۳۰۶
سوره‌ی المرسلات ..... ص : ۲۲ ---- ۳۳۰۶
سوره‌ی النّباء ..... ص : ۲۲ ---- ۳۳۰۶
سوره‌ی النّازعات ..... ص : ۲۴ ---- ۳۳۰۷
سوره‌ی عبس ..... ص : ۲۴ ---- ۳۳۰۸
سوره‌ی التّکویر ..... ص : ۲۵ ---- ۳۳۰۸
سوره‌ی الانفطار ..... ص : ۲۵ ---- ۳۳۰۸
سوره‌ی المطفّفین ..... ص : ۲۶ ---- ۳۳۰۹
سوره‌ی الانشقاق ..... ص : ۲۶ ---- ۳۳۰۹
سوره‌ی البروج ..... ص : ۲۷ ---- ۳۳۱۰
سوره‌ی الطّارق ..... ص : ۳۰ ---- ۳۳۱۱
سوره‌ی الاعلی ..... ص : ۳۱ ---- ۳۳۱۲
سوره‌ی الغاشیة ..... ص : ۳۱ ---- ۳۳۱۲
سوره‌ی الفجر ..... ص : ۳۲ ---- ۳۳۱۳
سوره‌ی البلد ..... ص : ۳۴ ---- ۳۳۱۴
سوره‌ی الشّمس ..... ص : ۳۴ ---- ۳۳۱۴
سوره‌ی اللّیل ..... ص : ۳۵ ---- ۳۳۱۴

سوره‌ی الضّحی ..... ص : ۳۵ ---- ۳۳۱۴
سوره‌ی الانشراح ..... ص : ۳۵ ---- ۳۳۱۵
سوره‌ی التّین ..... ص : ۳۶ ---- ۳۳۱۵
سوره‌ی العلق ..... ص : ۳۶ ---- ۳۳۱۵
سوره‌ی القدر ..... ص : ۳۷ ---- ۳۳۱۶
سوره‌ی البیّنهٔ ..... ص : ۳۸ ---- ۳۳۱۶
سوره‌ی الزّلزلهٔ ..... ص : ۳۸ ---- ۳۳۱۷
سوره‌ی العادیات ..... ص : ۳۸ ---- ۳۳۱۷
سوره‌ی القارعهٔ ..... ص : ۴۰ ---- ۳۳۱۸
سوره‌ی التّکاثر ..... ص : ۴۰ ---- ۳۳۱۸
اشاره ---- ۳۳۱۸
مراتب سه‌گانه یقین ..... ص : ۴۱ ---- ۳۳۱۸
سوره‌ی العصر ..... ص : ۴۴ ---- ۳۳۲۰
سوره‌ی الهمزهٔ ..... ص : ۴۵ ---- ۳۳۲۱
سوره‌ی الفیل ..... ص : ۴۶ ---- ۳۳۲۱
سوره‌ی القریش ..... ص : ۴۶ ---- ۳۳۲۲
سوره‌ی الماعون ..... ص : ۴۶ ---- ۳۳۲۲
سوره‌ی الکوثر ..... ص : ۴۷ ---- ۳۳۲۲
سوره‌ی الکافرون ..... ص : ۴۸ ---- ۳۳۲۳
سوره‌ی النّصر ..... ص : ۴۸ ---- ۳۳۲۳
سوره‌ی تبّت ..... ص : ۴۹ ---- ۳۳۲۴
سوره‌ی الاخلاص ..... ص : ۴۹ ---- ۳۳۲۴
سوره‌ی الفلق ..... ص : ۵۰ ---- ۳۳۲۴
سوره‌ی النّاس ..... ص : ۵۰ ---- ۳۳۲۵

سورة المجادلة ..... ص : ۶۵ ---- ۳۳۲۶
اشاره ---- ۳۳۲۶
[سوره المجادلة (۵۸): آیات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۶۵ ---- ۳۳۲۶
اشاره ---- ۳۳۲۶
ترجمه: ..... ص : ۶۷ ---- ۳۳۲۷
تفسیر ..... ص : ۷۰ ---- ۳۳۲۹
سورة الحشر ..... ص : ۹۹ ---- ۳۳۴۲
اشاره ---- ۳۳۴۲
[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۲۴] ..... ص : ۹۹ ---- ۳۳۴۲
اشاره ---- ۳۳۴۲
ترجمه: ..... ص : ۱۰۱ ---- ۳۳۴۳
تفسیر ..... ص : ۱۰۴ ---- ۳۳۴۴
سورة الممتحنة ..... ص : ۱۳۴ ---- ۳۳۵۸
اشاره ---- ۳۳۵۸
[سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۱ تا ۱۳] ..... ص : ۱۳۴ ---- ۳۳۵۸
اشاره ---- ۳۳۵۸
ترجمه: ..... ص : ۱۳۶ ---- ۳۳۵۹
تفسیر ..... ص : ۱۳۸ ---- ۳۳۶۰
سورة الصّفّ ..... ص : ۱۵۵ ---- ۳۳۶۷
اشاره ---- ۳۳۶۷
[سوره الصف (۶۱): آیات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۱۵۵ ---- ۳۳۶۸
اشاره ---- ۳۳۶۸
ترجمه: ..... ص : ۱۵۶ ---- ۳۳۶۸
تفسیر ..... ص : ۱۵۷ ---- ۳۳۶۹

سورة الجمعة ..... ص : ۱۶۹ ---- ۳۳۷۴
اشاره ---- ۳۳۷۴
[سوره الجمعة (۶۲): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۶۹ ---- ۳۳۷۴
اشاره ---- ۳۳۷۴
ترجمه: ..... ص : ۱۷۰ ---- ۳۳۷۵
تفسیر ..... ص : ۱۷۱ ---- ۳۳۷۵
سورة المنافقون ..... ص : ۱۸۲ ---- ۳۳۸۰
اشاره ---- ۳۳۸۰
[سوره المنافقون (۶۳): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۸۲ ---- ۳۳۸۰
اشاره ---- ۳۳۸۱
ترجمه: ..... ص : ۱۸۳ ---- ۳۳۸۱
تفسیر ..... ص : ۱۸۴ ---- ۳۳۸۲
سورة التّغابن ..... ص : ۱۹۵ ---- ۳۳۸۷
اشاره ---- ۳۳۸۷
[سوره التغابن (۶۴): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۱۹۵ ---- ۳۳۸۷
اشاره ---- ۳۳۸۷
ترجمه: ..... ص : ۱۹۶ ---- ۳۳۸۷
تفسیر ..... ص : ۱۹۸ ---- ۳۳۸۸
سورة الطّلاق ..... ص : ۲۱۱ ---- ۳۳۹۴
اشاره ---- ۳۳۹۴
[سوره الطلاق (۶۵): آیات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۲۱۱ ---- ۳۳۹۴
اشاره ---- ۳۳۹۴
ترجمه: ..... ص : ۲۱۲ ---- ۳۳۹۵
تفسیر ..... ص : ۲۱۴ ---- ۳۳۹۶

سورهٔ التّحریم ..... ص : ۲۲۶ ---- ۳۴۰۱
اشاره ---- ۳۴۰۱
[سوره التحریم (۶۶): آیات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۲۲۶ ---- ۳۴۰۱
اشاره ---- ۳۴۰۱
ترجمه: ..... ص : ۲۲۷ ---- ۳۴۰۲
تفسیر ..... ص : ۲۲۹ ---- ۳۴۰۳
سورهٔ الملک ..... ص : ۲۴۱ ---- ۳۴۰۸
اشاره ---- ۳۴۰۸
[سوره الملک (۶۷): آیات ۱ تا ۳۰] ..... ص : ۲۴۱ ---- ۳۴۰۹
اشاره ---- ۳۴۰۹
ترجمه: ..... ص : ۲۴۳ ---- ۳۴۰۹
تفسیر ..... ص : ۲۴۴ ---- ۳۴۱۱
(۶۸)سورهٔ القلم ..... ص : ۲۵۹ ---- ۳۴۱۷
اشاره ---- ۳۴۱۷
[سوره القلم (۶۸): آیات ۱ تا ۵۲] ..... ص : ۲۵۹ ---- ۳۴۱۷
اشاره ---- ۳۴۱۷
ترجمه: ..... ص : ۲۶۱ ---- ۳۴۱۸
تفسیر ..... ص : ۲۶۳ ---- ۳۴۱۹
سورهٔ الحاقّهٔ ..... ص : ۲۷۸ ---- ۳۴۲۶
اشاره ---- ۳۴۲۶
[سوره الحاقهٔ (۶۹): آیات ۱ تا ۵۲] ..... ص : ۲۷۸ ---- ۳۴۲۶
اشاره ---- ۳۴۲۶
ترجمه: ..... ص : ۲۷۹ ---- ۳۴۲۷
تفسیر ..... ص : ۲۸۱ ---- ۳۴۲۹

(۷۰)سورة المعارج ..... ص : ۲۹۵ ---- ۳۴۳۵
اشاره ---- ۳۴۳۵
[سوره المعارج (۷۰): آیات ۱ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۵ ---- ۳۴۳۵
اشاره ---- ۳۴۳۵
ترجمه: ..... ص : ۲۹۶ ---- ۳۴۳۶
تفسیر ..... ص : ۲۹۸ ---- ۳۴۳۷
سورة نوح ..... ص : ۳۰۹ ---- ۳۴۴۲
اشاره ---- ۳۴۴۲
[سوره نوح (۷۱): آیات ۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۰۹ ---- ۳۴۴۲
اشاره ---- ۳۴۴۲
ترجمه: ..... ص : ۳۱۰ ---- ۳۴۴۳
تفسیر ..... ص : ۳۱۱ ---- ۳۴۴۴
سورة الجنّ ..... ص : ۳۲۱ ---- ۳۴۴۸
اشاره ---- ۳۴۴۸
[سوره الجن (۷۲): آیات ۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۲۱ ---- ۳۴۴۸
اشاره ---- ۳۴۴۸
ترجمه: ..... ص : ۳۲۲ ---- ۳۴۴۸
تفسیر ..... ص : ۳۲۴ ---- ۳۴۵۰
سورة المزّمّل ..... ص : ۳۳۵ ---- ۳۴۵۴
اشاره ---- ۳۴۵۴
[سوره المزمل (۷۳): آیات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۳۳۵ ---- ۳۴۵۵
اشاره ---- ۳۴۵۵
ترجمه: ..... ص : ۳۳۶ ---- ۳۴۵۵
تفسیر ..... ص : ۳۳۷ ---- ۳۴۵۶

سورة المدّثّر ..... ص : ۳۴۸ ---- ۳۴۶۰
اشاره ---- ۳۴۶۰
[سوره المدثر (۷۴): آیات ۱ تا ۵۶] ..... ص : ۳۴۸ ---- ۳۴۶۱
اشاره ---- ۳۴۶۱
ترجمه: ..... ص : ۳۴۹ ---- ۳۴۶۱
تفسیر ..... ص : ۳۵۱ ---- ۳۴۶۳
سورة القیامة ..... ص : ۳۶۸ ---- ۳۴۷۱
اشاره ---- ۳۴۷۱
[سوره القیامة (۷۵): آیات ۱ تا ۴۰] ..... ص : ۳۶۸ ---- ۳۴۷۱
اشاره ---- ۳۴۷۱
ترجمه: ..... ص : ۳۶۹ ---- ۳۴۷۲
تفسیر ..... ص : ۳۷۰ ---- ۳۴۷۳
سورة دهر ..... ص : ۳۸۰ ---- ۳۴۷۷
اشاره ---- ۳۴۷۷
[سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱ تا ۳۱] ..... ص : ۳۸۰ ---- ۳۴۷۷
اشاره ---- ۳۴۷۸
ترجمه: ..... ص : ۳۸۲ ---- ۳۴۷۸
تفسیر ..... ص : ۳۸۳ ---- ۳۴۷۹
اشاره ---- ۳۴۷۹
مراتب شراب روحانی ..... ص : ۳۸۵ ---- ۳۴۸۰
«مراتب مشیّت و انتخاب در تفسیر و ما تشاؤون الّا ان یشاء اللّه» ..... ص : ۳۹۸ ---- ۳۴۸۶
سورة المرسلات ..... ص : ۴۰۰ ---- ۳۴۸۷
اشاره ---- ۳۴۸۷
[سوره المرسلات (۷۷): آیات ۱ تا ۵۰] ..... ص : ۴۰۰ ---- ۳۴۸۷

اشاره ----- ۳۴۸۷
ترجمه: ..... ص : ۴۰۱ ----- ۳۴۸۷
تفسیر ..... ص : ۴۰۲ ----- ۳۴۸۹
اشاره ----- ۳۴۸۹
دوزخ نفس در سه شاخه» در تفسیر «ذِی ثَلاثِ شُعَب ..... ص : ۴۰۷ ----- ۳۴۹۱
سورهٔ النّبأ ..... ص : ۴۱۲ ----- ۳۴۹۳
اشاره ----- ۳۴۹۳
[سوره النبإ (۷۸): آیات ۱ تا ۴۰] ..... ص : ۴۱۲ ----- ۳۴۹۳
اشاره ----- ۳۴۹۳
ترجمه: ..... ص : ۴۱۳ ----- ۳۴۹۴
تفسیر ..... ص : ۴۱۴ ----- ۳۴۹۵
سورهٔ النّازعات ..... ص : ۴۲۵ ----- ۳۵۰۰
اشاره ----- ۳۵۰۰
[سوره النازعات (۷۹): آیات ۱ تا ۴۶] ..... ص : ۴۲۵ ----- ۳۵۰۰
اشاره ----- ۳۵۰۰
ترجمه: ..... ص : ۴۲۶ ----- ۳۵۰۱
تفسیر ..... ص : ۴۲۷ ----- ۳۵۰۳
سورهٔ عبس ..... ص : ۴۳۹ ----- ۳۵۰۸
اشاره ----- ۳۵۰۸
[سوره عبس (۸۰): آیات ۱ تا ۴۲] ..... ص : ۴۳۹ ----- ۳۵۰۸
اشاره ----- ۳۵۰۸
ترجمه: ..... ص : ۴۴۰ ----- ۳۵۰۸
تفسیر ..... ص : ۴۴۱ ----- ۳۵۱۰
(۸۱)سورهٔ التّکویر ..... ص : ۴۵۰ ----- ۳۵۱۴

اشاره ----- ۳۵۱۴
[سوره التکویر (۸۱): آیات ۱ تا ۲۹] ..... ص : ۴۵۰ ----- ۳۵۱۴
اشاره ----- ۳۵۱۴
ترجمه: ..... ص : ۴۵۱ ----- ۳۵۱۴
تفسیر ..... ص : ۴۵۱ ----- ۳۵۱۵
(۸۲)سورهٔ الإنفطار ..... ص : ۴۵۸ ----- ۳۵۱۸
اشاره ----- ۳۵۱۸
[سوره الانفطار (۸۲): آیات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۴۵۸ ----- ۳۵۱۸
اشاره ----- ۳۵۱۸
ترجمه: ..... ص : ۴۵۸ ----- ۳۵۱۹
تفسیر ..... ص : ۴۵۹ ----- ۳۵۱۹
سورهٔ المطفّفین ..... ص : ۴۶۴ ----- ۳۵۲۲
اشاره ----- ۳۵۲۲
[سوره المطففین (۸۳): آیات ۱ تا ۳۶] ..... ص : ۴۶۴ ----- ۳۵۲۲
اشاره ----- ۳۵۲۲
ترجمه: ..... ص : ۴۶۵ ----- ۳۵۲۲
تفسیر ..... ص : ۴۶۶ ----- ۳۵۲۴
سورهٔ الإنشقاق ..... ص : ۴۷۷ ----- ۳۵۲۸
اشاره ----- ۳۵۲۸
[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۲۵] ..... ص : ۴۷۷ ----- ۳۵۲۸
اشاره ----- ۳۵۲۹
ترجمه: ..... ص : ۴۷۷ ----- ۳۵۲۹
تفسیر ..... ص : ۴۷۸ ----- ۳۵۳۰
سوره‌ی البروج ..... ص : ۴۸۵ ----- ۳۵۳۲

اشاره ----- ۳۵۳۲
[سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۴۸۵ ----- ۳۵۳۲
اشاره ----- ۳۵۳۳
ترجمه: ..... ص : ۴۸۶ ----- ۳۵۳۳
تفسیر ..... ص : ۴۸۶ ----- ۳۵۳۴
اشاره ----- ۳۵۳۴
ذکر حکایت اصحاب اخدود ..... ص : ۴۸۷ ----- ۳۵۳۴
سورة الطّارق ..... ص : ۴۹۷ ----- ۳۵۳۹
اشاره ----- ۳۵۳۹
[سوره الطارق (۸۶): آیات ۱ تا ۱۷] ..... ص : ۴۹۷ ----- ۳۵۳۹
اشاره ----- ۳۵۳۹
ترجمه: ..... ص : ۴۹۷ ----- ۳۵۳۹
تفسیر ..... ص : ۴۹۸ ----- ۳۵۴۰
سورة الأعلی ..... ص : ۵۰۳ ----- ۳۵۴۲
اشاره ----- ۳۵۴۲
[سوره الأعلی (۸۷): آیات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۵۰۳ ----- ۳۵۴۲
اشاره ----- ۳۵۴۲
ترجمه: ..... ص : ۵۰۳ ----- ۳۵۴۲
تفسیر ..... ص : ۵۰۴ ----- ۳۵۴۳
سورة الغاشیة ..... ص : ۵۱۲ ----- ۳۵۴۶
اشاره ----- ۳۵۴۷
[سوره الغاشیة (۸۸): آیات ۱ تا ۲۶] ..... ص : ۵۱۲ ----- ۳۵۴۷
اشاره ----- ۳۵۴۷
ترجمه: ..... ص : ۵۱۳ ----- ۳۵۴۷

تفسیر ..... ص : ۵۱۳ ---- ۳۵۴۸
سورهٔ الفجر ..... ص : ۵۲۱ ---- ۳۵۵۱
اشاره ---- ۳۵۵۱
[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۳۰] ..... ص : ۵۲۱ ---- ۳۵۵۱
اشاره ---- ۳۵۵۱
ترجمه: ..... ص : ۵۲۲ ---- ۳۵۵۲
تفسیر ..... ص : ۵۲۳ ---- ۳۵۵۳
اشاره ---- ۳۵۵۳
وصف ارم ذات العماد ..... ص : ۵۲۶ ---- ۳۵۵۵
مراتب نفس و کمال نفسانی و آرامش روحی. ..... ص : ۵۳۴ ---- ۳۵۵۸
سورهٔ البلد ..... ص : ۵۳۸ ---- ۳۵۶۰
اشاره ---- ۳۵۶۰
[سوره البلد (۹۰): آیات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۵۳۸ ---- ۳۵۶۰
اشاره ---- ۳۵۶۰
ترجمه: ..... ص : ۵۳۸ ---- ۳۵۶۰
تفسیر ..... ص : ۵۳۹ ---- ۳۵۶۱
حکمت و عدالت ..... ص : ۵۴۳ ---- ۳۵۶۳
سورهٔ الشّمس ..... ص : ۵۴۹ ---- ۳۵۶۵
اشاره ---- ۳۵۶۵
[سوره الشمس (۹۱): آیات ۱ تا ۱۵] ..... ص : ۵۴۹ ---- ۳۵۶۵
اشاره ---- ۳۵۶۵
ترجمه: ..... ص : ۵۴۹ ---- ۳۵۶۶
تفسیر ..... ص : ۵۵۰ ---- ۳۵۶۶
سورهٔ اللّیل ..... ص : ۵۵۵ ---- ۳۵۶۸

اشاره ----- ۳۵۶۸
[سوره اللیل (۹۲): آیات ۱ تا ۲۱] ..... ص : ۵۵۵ ----- ۳۵۶۸
اشاره ----- ۳۵۶۹
ترجمه: ..... ص : ۵۵۵ ----- ۳۵۶۹
تفسیر ..... ص : ۵۵۶ ----- ۳۵۷۰
سورهٔ الضّحی ..... ص : ۵۶۳ ----- ۳۵۷۳
اشاره ----- ۳۵۷۳
[سوره الضحی (۹۳): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۵۶۳ ----- ۳۵۷۳
اشاره ----- ۳۵۷۳
ترجمه: ..... ص : ۵۶۳ ----- ۳۵۷۳
تفسیر ..... ص : ۵۶۳ ----- ۳۵۷۳
اشاره ----- ۳۵۷۳
بازگویی و نمایان ساختن نعمت ..... ص : ۵۶۹ ----- ۳۵۷۶
سورهٔ الم نشرح ..... ص : ۵۷۱ ----- ۳۵۷۷
اشاره ----- ۳۵۷۷
[سوره الشرح (۹۴): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۷۱ ----- ۳۵۷۷
اشاره ----- ۳۵۷۷
ترجمه: ..... ص : ۵۷۱ ----- ۳۵۷۷
تفسیر ..... ص : ۵۷۱ ----- ۳۵۷۸
سورهٔ التّین ..... ص : ۵۷۸ ----- ۳۵۸۱
اشاره ----- ۳۵۸۱
[سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۷۸ ----- ۳۵۸۱
اشاره ----- ۳۵۸۱
ترجمه: ..... ص : ۵۷۸ ----- ۳۵۸۱

تفسیر ..... ص : ۵۷۸ ---- ۳۵۸۱
سورهٔ العلق ..... ص : ۵۸۳ ---- ۳۵۸۳
اشاره ---- ۳۵۸۳
[سوره العلق (۹۶): آیات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۵۸۳ ---- ۳۵۸۳
اشاره ---- ۳۵۸۴
ترجمه: ..... ص : ۵۸۳ ---- ۳۵۸۴
تفسیر ..... ص : ۵۸۴ ---- ۳۵۸۵
سورهٔ القدر ..... ص : ۵۹۱ ---- ۳۵۸۸
اشاره ---- ۳۵۸۸
[سوره القدر (۹۷): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۵۹۱ ---- ۳۵۸۸
اشاره ---- ۳۵۸۸
ترجمه: ..... ص : ۵۹۱ ---- ۳۵۸۸
تفسیر ..... ص : ۵۹۱ ---- ۳۵۸۸
اشاره ---- ۳۵۸۸
«تحقیق شب قدر» ..... ص : ۵۹۲ ---- ۳۵۸۹
سورهٔ البیّنهٔ ..... ص : ۵۹۶ ---- ۳۵۹۰
اشاره ---- ۳۵۹۰
[سوره البینهٔ (۹۸): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۹۶ ---- ۳۵۹۱
اشاره ---- ۳۵۹۱
ترجمه: ..... ص : ۵۹۶ ---- ۳۵۹۱
تفسیر ..... ص : ۵۹۷ ---- ۳۵۹۱
سورهٔ الزّلزلهٔ ..... ص : ۶۰۱ ---- ۳۵۹۳
اشاره ---- ۳۵۹۳
[سوره الزلزلهٔ (۹۹): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۶۰۱ ---- ۳۵۹۳

اشاره ----- ۳۵۹۳
ترجمه: ..... ص : ۶۰۱ ----- ۳۵۹۳
تفسیر ..... ص : ۶۰۱ ----- ۳۵۹۴
سورهٔ العادیات ..... ص : ۶۰۴ ----- ۳۵۹۵
اشاره ----- ۳۵۹۵
[سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۴ ----- ۳۵۹۵
اشاره ----- ۳۵۹۵
ترجمه: ..... ص : ۶۰۴ ----- ۳۵۹۵
تفسیر ..... ص : ۶۰۴ ----- ۳۵۹۵
سورهٔ القارعهٔ ..... ص : ۶۰۹ ----- ۳۵۹۷
اشاره ----- ۳۵۹۸
[سوره القارعهٔ (۱۰۱): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۹ ----- ۳۵۹۸
اشاره ----- ۳۵۹۸
ترجمه: ..... ص : ۶۰۹ ----- ۳۵۹۸
تفسیر ..... ص : ۶۰۹ ----- ۳۵۹۸
سورهٔ التّکاثر ..... ص : ۶۱۲ ----- ۳۵۹۹
اشاره ----- ۳۵۹۹
[سوره التکاثر (۱۰۲): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۶۱۲ ----- ۳۵۹۹
اشاره ----- ۳۵۹۹
ترجمه: ..... ص : ۶۱۲ ----- ۳۵۹۹
تفسیر ..... ص : ۶۱۲ ----- ۳۶۰۰
اشاره ----- ۳۶۰۰
مراتب سه‌گانه یقین ..... ص : ۶۱۳ ----- ۳۶۰۱
«در حقیقت نعمت» ..... ص : ۶۱۵ ----- ۳۶۰۱

سورة العصر ..... ص : ۶۱۹ ---- ۳۶۰۳
اشاره ---- ۳۶۰۳
[سوره العصر (۱۰۳): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۱۹ ---- ۳۶۰۳
اشاره ---- ۳۶۰۳
ترجمه: ..... ص : ۶۱۹ ---- ۳۶۰۳
تفسیر ..... ص : ۶۱۹ ---- ۳۶۰۳
سورة الهمزة ..... ص : ۶۲۲ ---- ۳۶۰۴
اشاره ---- ۳۶۰۴
[سوره الهمزة (۱۰۴): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۶۲۲ ---- ۳۶۰۵
اشاره ---- ۳۶۰۵
ترجمه: ..... ص : ۶۲۲ ---- ۳۶۰۵
تفسیر ..... ص : ۶۲۲ ---- ۳۶۰۵
سورة الفیل ..... ص : ۶۲۶ ---- ۳۶۰۷
اشاره ---- ۳۶۰۷
[سوره الفیل (۱۰۵): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۲۶ ---- ۳۶۰۷
اشاره ---- ۳۶۰۷
ترجمه: ..... ص : ۶۲۶ ---- ۳۶۰۷
تفسیر ..... ص : ۶۲۶ ---- ۳۶۰۷
سورة قریش ..... ص : ۶۳۰ ---- ۳۶۰۹
اشاره ---- ۳۶۰۹
[سوره قریش (۱۰۶): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۶۳۰ ---- ۳۶۰۹
اشاره ---- ۳۶۰۹
ترجمه: ..... ص : ۶۳۰ ---- ۳۶۰۹
تفسیر ..... ص : ۶۳۰ ---- ۳۶۰۹

سورة الماعون ..... ص : ۶۳۲ ---- ۳۶۱۰
اشاره ---- ۳۶۱۰
[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۶۳۲ ---- ۳۶۱۰
اشاره ---- ۳۶۱۰
ترجمه: ..... ص : ۶۳۲ ---- ۳۶۱۰
تفسیر ..... ص : ۶۳۲ ---- ۳۶۱۰
سورة الکوثر ..... ص : ۶۳۶ ---- ۳۶۱۲
اشاره ---- ۳۶۱۲
[سوره الکوثر (۱۰۸): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۳۶ ---- ۳۶۱۲
اشاره ---- ۳۶۱۲
ترجمه: ..... ص : ۶۳۶ ---- ۳۶۱۲
تفسیر ..... ص : ۶۳۶ ---- ۳۶۱۲
سورة الکافرون ..... ص : ۶۳۹ ---- ۳۶۱۴
اشاره ---- ۳۶۱۴
[سوره الکافرون (۱۰۹): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۶۳۹ ---- ۳۶۱۴
اشاره ---- ۳۶۱۴
ترجمه: ..... ص : ۶۳۹ ---- ۳۶۱۴
تفسیر ..... ص : ۶۳۹ ---- ۳۶۱۴
سورة النّصر ..... ص : ۶۴۳ ---- ۳۶۱۶
اشاره ---- ۳۶۱۶
[سوره النصر (۱۱۰): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۴۳ ---- ۳۶۱۶
اشاره ---- ۳۶۱۶
ترجمه: ..... ص : ۶۴۳ ---- ۳۶۱۶
تفسیر ..... ص : ۶۴۳ ---- ۳۶۱۶

سورة المسد ..... ص : ۶۴۷ ---- ۳۶۱۸
اشاره ---- ۳۶۱۸
[سوره المسد (۱۱۱): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۴۷ ---- ۳۶۱۸
اشاره ---- ۳۶۱۸
ترجمه: ..... ص : ۶۴۷ ---- ۳۶۱۸
تفسیر ..... ص : ۶۴۷ ---- ۳۶۱۸
سورة الإخلاص ..... ص : ۶۵۲ ---- ۳۶۲۰
اشاره ---- ۳۶۲۰
[سوره الإخلاص (۱۱۲): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۶۵۲ ---- ۳۶۲۱
اشاره ---- ۳۶۲۱
ترجمه: ..... ص : ۶۵۲ ---- ۳۶۲۱
تفسیر ..... ص : ۶۵۲ ---- ۳۶۲۱
اشاره ---- ۳۶۲۱
اعراب سوره‌ی اخلاص ..... ص : ۶۵۵ ---- ۳۶۲۲
«در معانی احد» ..... ص : ۶۵۶ ---- ۳۶۲۳
«معنای صمد» ..... ص : ۶۵۷ ---- ۳۶۲۳
تفسیر سوره ..... ص : ۶۵۷ ---- ۳۶۲۴
سورة الفلق ..... ص : ۶۷۰ ---- ۳۶۲۹
اشاره ---- ۳۶۲۹
[سوره الفلق (۱۱۳): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۷۰ ---- ۳۶۲۹
اشاره ---- ۳۶۳۰
ترجمه: ..... ص : ۶۷۰ ---- ۳۶۳۰
تفسیر ..... ص : ۶۷۰ ---- ۳۶۳۰
سورة النّاس ..... ص : ۶۷۵ ---- ۳۶۳۲

اشاره ----- ۳۶۳۲

[سوره الناس (۱۱۴): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۶۷۵ ----- ۳۶۳۲

اشاره ----- ۳۶۳۲

ترجمه: ..... ص : ۶۷۵ ----- ۳۶۳۲

تفسیر ..... ص : ۶۷۵ ----- ۳۶۳۲

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ----- ۳۶۳۴

ترجمه بیان السعادة

مشخصات کتاب

سرشناسه:سلطانعلیشاه، سلطانمحمدبن حیدر، ق۱۳۲۷ - ۱۲۵۱

عنوان قراردادی:[بیان السعاده فی المقامات العباده. فارسی]

عنوان و نام پدیدآور:متن و ترجمه تفسیر شریف بیان السعاده فی مقامات العباده/ تالیف سلطانمحمد گنابادی ملقب به سلطانعلیشاه؛ مترجمین محمد رضاخانی، حشمت‌الله ریاضی

مشخصات نشر:۱۳۷۲ - ([بی‌جا]: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور).

مشخصات ظاهری: ج.نمونه

شابک:۱۱۰۰۰ریال(ج.۱)

وضعیت فهرست نویسی:فهرستنویسی قبلی

یادداشت:از جلد چهارم تا جلد هشتم توسط نشر محسن منتشر شده است

یادداشت:جلد نهم تا چهاردهم توسط انتشارات سرالاسرار منتشر شده است

یادداشت:عنوان از روی جلد: متن و ترجمه فارسی تفسیر شریف بیان السعاده فی مقامات العباده.

یادداشت:چاپ دوم: ۱۳۷۹؛ ۹۲۰۰ ریال (ج. ۷):۷-۸۳۴-۴۳۶-۹۶۴ ISBN

یادداشت:ج.۴ (چاپ زمستان: ۱۳۷۷)؛ ۳۰۰۰۰ ریال:۴-۹-۹۱۷۴۴-۹۶۴ ISBN

یادداشت:ج.۵ (چاپ اول: ۱۳۷۹): ۴۵۰۰۰ ریال

یادداشت:ج.۶ ()۱۳۷۹

یادداشت:ج.۹ (چاپ اول: ۱۳۸۰): ۵۰۰۰ ریال

یادداشت:ج.۱۰ (چاپ اول: ۱۳۸۰): ۵۰۰۰ ریال

یادداشت:عنوان دیگر:ترجمه تفسیر بیان السعاده.

یادداشت:کتابنامه

عنوان دیگر:ترجمه تفسیر بیان السعاده.

عنوان دیگر:ترجمه تفسیر بیان السعاده

عنوان دیگر:بیان السعاده فی المقامات العباده

عنوان دیگر:متن و ترجمه فارسی تفسیر شریف بیان السعاده فی مقامات العباده

موضوع:تفاسیر شیعه -- قرن ق۱۳

موضوع:تفاسیر عرفانی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

شناسه افزوده:رضاخانی، محمد، ۱۳۰۲ - ، مترجم

شناسه افزوده:ریاضی، حشمت‌الله، ۱۳۱۴ - ، مترجم

رده بندی کنگره:BP۹۷/۵/س۸ب ۹۰۴۱ ۱۳۷۲

رده بندی دیویی:۲۹۷/۱۷۲۶

شماره کتابشناسی ملی: م۷۳-۲۶۲۵

جلد اول

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

پیش گفتار ..... ص : ۷

حمد و سپاس بی حدّ و قیاس ذات واجب الوجودی را سزد که به هستی صرف قائم و به ازلیّت وجوب متّصف و به خیر و جمال متجلّی است، داداری که به تجلّی ذاتی و حبّی و فیض اقدس، اعیان ثابته امکانیّه را از غیب هویّت خویش به ظهور علمی و شهود اسماء و صفات جلوه‌گر نمود آنگاه با تجلّی خلقی و فیض مقدّس و نفس رحمانی از مقام ظهور علمی و شهود مفهومی به صورت شهود خارجی عینی متعیّن گردانید، و هستی را بر مبنای عشق به ذات و تجلّی به صفات نمودار ساخت و حضرت انسان را به صورت خویش آفرید و جامع همه مراتب وجود از غیب تا شهود گردانید و عالم کبیر و کتاب تکوین را در وجودش منطوی و او را مرآت و مجلای ذات و صفات و افعال خویش ساخت، و با تجلی «یحبّهم» آتش «یحبّونه» را در جانش مشتعل ساخت.

جلوه‌ای کرد رخش دید ملک عشق نداشت عین آتش شد از این غیرت و بر آدم زد

وانگاه با «علّمه البیان» حقایق مکوّن کتاب وجود انسان را از غیب «صور علمیّه» به ظهور و شهود «عین الیقین» جلوه‌گر ساخت و با «اقرء» آنرا از غیب عالم امر به عالم مثال، نازل و به شهود لسانی تنزیل داد و لسان حبیبش را، آلت فعل خود ساخت تا کتاب تدوین نمایان شود و قرائت شهودی به قرائت لسانی و سماع ملکوتی به اصوات و حروف بشری نمودار گردید تا هر کس به قدر وسع خویش و در حدّ خود بتواند ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸

صورتی نازله از حقایق مجرّده و نمودی راز گونه و رمز نما از بودی سراسر راز و رمز که در کتاب محفوظ بوده و در آغاز با آن انس داشته با عروج کمالیه خویش دریابد و بر نردبان نور، نشیند تا نور بیند.

و سپاس و درود بر حبیب و مصطفایش که رحمة للعالمین بود و کتاب خدا را از جهت افاضه رحمت و عروج انسان به اصل خویش، بر بی‌خبران خفته فرا خواند تا همه را جهت وصول به سیمرغ حقیقت و وحدت به پرواز آرد. سر انجام آن سرّ مخفی را که با همه پیامبران بود و همان راز شریعت و اصل هدایتشان شمرده می‌شد، با آیه «بلّغ» ابلاغ نمود بالنتیجه غیب به شهود متجّلی شد و آن سرّی که با همه انبیاء و اصل ولایت و بطن نبوت بود نمایان شد، حقیقتی که به مثابه قلبی در صدر اسلام، و بطنی در ژرفای ظاهر تشریع بود، چهره نمود. کتاب ناطقی که همراه با کتاب تدوین، بلکه خود «الکتاب» بود ظاهر شد و ولایت که اکمال دین و اتمام نعمت بود .... پایان نبوت گردید.

در نبی آمد بیان راه کرد در ولّی از سرّ حق آگاه کرد

پس درود و سلام و صلوات نامیات و زاکیات، بر وارث مقام ولایت کلیّه محمّدیّه که علویّتش جلوه رحمانی و ولایتش ولایت سبحانی و نورانیّتش «نور علی نور» بود. قسیم جنت و نار، مولی الموحّدین و امام المتّقین علیّ بن أبی طالب. تا أبد الآباد باد، که قرآن ناطق بود و حافظ و مفسّر قرآن صامت و سپس درود و سلام بر اولاد امجاد آنحضرت که صراط مستقیم هدایت و سفینه نجات و هادیان سبل فلاح و ستارگان درخشان علم و معرفت و حکمت و عصمت بوده همواره، همراه و همسان و همگام قرآن کریم، راهگشای و روشنگر، مفسّر و حافظ قرآن عظیم بودند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹

معنی قرآن ز قرآن پرس و بس و ز کسی کاتش زده، اندر هوس

پیش قرآن گشته قربانیّ و پست تا که عین روح آن قرآن شدست

گر نمی‌دانی بجو تأویل آن تا بتابد بر دلت آنرا عیان

و آنگاه سپاس و شکر از اصحاب سرّ ائمه هدی و عارفان باللّه که وجودشان مهبط ملکوت علیا، و چشمانشان نظاره‌گر درگاه، و جانشان آتش طور سینا، و صدرشان مأمن اندیشه‌های والا، و دلهاشان گنجینه اسرار خدا بوده است. آنان که با قدم صدق و با جوهره عشق و ولا، در کوره ریاضت و تهذیب نفس گداختند و آثاری که نموداری از وادی سینای تجلّیات اشراقی بود به نظم و نثر در صدف سخن ریختند و از همه برتر، خود قرآن شدند و قرآن را تفسیر و تأویل نمودند، که از آن میان «تفسیر بیان السّعاده فی مقامات العباده» چون خورشیدی در میان ستارگان کتب بیشمار و تفسیرهای حکمی و عرفانی و ولائی درخشیده مفسّر دانشمندش، نابغه علم و عرفان در قرن چهاردهم، حضرت حاج سلطان محمّد گنابادی ملقّب به سلطان علی شاه- قدّس اللّه سرّه- را با خود به عرش برد (که جایگاهش بود).

این تفسیر شریف بر چهار رکن عظیم و رفیع قرار دارد.

۱- ستون و پایه محکم الفاظ و توجّه به صرف و نحو و اشتقاق کلمات در این شیوه آنچنان به موارد و وجوه متعدد و مختلف کلمات و عبارات نظر داشته، که در مراتب عرضی همه موارد اطلاق را با ذرّه بین ژرف نگری مشاهده نموده است آنگونه به دقایق فنی و حقایق معنوی گرائیده که تنها اهل فن را قدرت درک و استنباط آن ممکن است.

۲- اخبار ولایی، عارف مفسّر، شالوده‌ای از اخبار ولایی ساخته تا در محور آن به تفسیر بپردازد. و الحق می‌توان گفت، بحری ذخّار است که گوهرهای معانی بسیاری را که در صدف اخبار معصومین- ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۰

علیهم السّلام- است نمایان ساخته و لطائف و اشارات و تلویحات و تعریضات بکر تازه‌ای از آن استنتاج و استنباط نموده است.

۳- استدلال کلامی: این تفسیر مبتنی بر پایه و ستون استدلال قرآنی است که با توجه به آیات دیگر و ارتباط تمام آیات با اسلوب منطقی و استفاده از مبانی عقلی و حکمت مشّاء و اشراق و بالاخصّ حکمت متعالیه، عقول را خیره و خرد را مفتون خود می‌سازد.

۴- مبانی عرفانی: ستون محوری عرفان آن، برخاسته از نور ولایت است که معنی تفسیر را در مراتب طولی، محکم و پا بر جا نموده است آنچنان که گویا آسمانی است که بدون ستون دیده می‌شود یعنی، با ستون نور و جاذبه برافراشته شده است بعضی از مطالب آن، آنچنان صریح و روشن و بدیع می‌باشد که گویا مفسّر جلیل چون حافظ، باده از جام تجلیات صفات گرفته بیخود از شعشعه جلوه ذات گشته و بی‌پرده با ساکنان حرم سرّ عفاف ملکوت باده مستانه زده حقایق عالم مثال را که قرآن، نمود لفظی آنست به عین الیقین می‌بیند و ارائه می‌نماید که توان گفت: چشیده و چشانده نوشیده و نوشانده نیوشیده و نیوشانده دیده و نشان داده است و عین الیقین را به صورت علم الیقین نازل ساخته تا خواننده را به ساحل حقیقت برساند، سپس، خود، به دریا رود تا دریا شود.

ما حصل کلام، اینکه با وجود شرح جامع و کامل و بررسی نقّادانه‌ای که خلف صادق ایشان، دانشمند محقّق و پژوهشگر، عارف جلیل- مرحوم مغفور حضرت سلطان حسین تابنده گنابادی ملقّب به رضا علیشاه قدّس سره- که در مقدّمه طبع دوم که به سال ۱۳۴۴ در چاپخانه دانشگاه تهران، مرقوم فرموده‌اند و مفسّر جلیل و تفسیر ارزشمندش را که به «سلطان التفاسیر» معروف شده است معرّفی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱

نموده‌اند و مطالعه آن مقدّمه، که پس از این نوشتار آمده است دیگر نه جای موریست که از سلیمان سخن گوید.

شاید کسی بگوید: ای مور ضعیف ترا به سلیمان چه کار؟! ترجمه این تفسیر کار تو نیست

ای مگس عرصه سیمرغ نه جولانگه توست! عرض خود می‌بری و زحمت ما می‌داری.

مولوی پاسخ اینگونه اعتراضها را بدینگونه می‌دهد:

تو مپندار که من شعر به خود می‌گویم تا که بیدارم و هشیار یکی دم نزنم

و اما، ماجرای این گستاخی و کشیدن بار امانت چنین بود که:

ما فقیران نیازمند به عنایت حقّ، از آغاز ورود به دانشگاه با نام این تفسیر و مفسّر جلیل القدر آشنا شدیم پس از آن، بارها کام جان با درس تفسیر مرحوم حاج محمّد حسن صالح علیشاه رضوان اللّه علیه شیرین نمودیم «۱» و بارها سعادت شرکت در درس تفسیر حضرت آقای حاج سلطان حسین تابنده- رضا علیشاه- را داشتیم. ایشان آب حیات طیبه معرفت از خمخانه تفسیر بیان السّعاده در صراحی می‌ریخت و لبان تشنه

---

(۱) مرحوم حضرت آقای حاج محمد حسن صالح علیشاه ابن مرحوم حضرت آقای حاج ملّا علی نور علیشاه ابن مرحوم حضرت آقای حاج ملا محمد سلطان علی شاه مفسّر معظم، از اقطاب سلسله علیه نعمت اللهیّه بود که در سال ۱۳۳۷ قمری در بیدخت گناباد متولد شد و بعد از رحلت پدر بر مسند ارشاد نشست. پند صالح از آثار اوست وی در سال ۱۳۸۶ قمری (۱۳۴۵ شمسی رحلت کرد و فرزندش حاج سلطان حسین تابنده مصحّح و مقدّمه نویس این تفسیر که دارای تألیفات بسیار می‌باشد بعنوان قطب این سلسله کمر به ارشاد بست تا اینکه آن جناب نیز در ۱۸ شهریور ۱۳۷۱ خرقه تهی کرد و به عالم بالا شتافت و اکنون جناب آقای حاج علی تابنده (محبوبعلیشاه) فرزند آن بزرگوار راهنمای درویشان سلسله یاد شده می‌باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲

ما را، تر می‌کرد. روزی کتاب رهنمای سعادت تألیف آن جناب که ترجمه مقدّمه و هفت سوره کوچک قرآن از تفسیر بیان السّعاده بود به دستمان رسید که از فیض آن بهره‌ها بردیم و در این ترجمه نیز سر مشق خود قرار داده و بهره‌ها بردیم و آتش شوقمان زیادت گشت، دریغا که مدتی این مثنوی تأخیر شد تا اینکه در سال ۱۳۶۱ کتاب سه داستان اسرار آمیز عرفانی تألیف آنجناب «که داستان حضرت موسی (ع) و خضر (ع) و اصحاب کهف و ذو القرنین به شیوه عرفانی مبتنی بر همان تفسیر بیان السّعاده است.» ما را به عالم راز و رمز کشانید. دیری نپایید که در سال ۱۳۶۵ کتاب سه گوهر تابناک که ترجمه و شرح آیات معراجیهٔ و آیهٔ الکرسی و آیه نور می‌باشد، توسط آن جناب به طبع رسید، دیگر طاقت نداشتیم که با وجود دریا، از کوزه آب نوشیم به محضرشان شرف حضور یافتیم و معروض داشتیم که چرا همه تفسیر را ترجمه و شرح نمی‌فرمائید؟

فرمودند: «مجال نیست و مشغله زیاد و مراجعات مکرّر و کسالت مزید بر علت است.»

تا اینکه حالی دست داد و دل به نور آیه‌ای که با چراغ همان تفسیر هویدا شده بود، منوّر شد رمزی آشکار و رازی پدیدار گشت. به وجد آمدیم و بپا خاستیم و تفسیر را باز گشودیم تا آنرا ترجمه نماییم. شاید گوهرهای ثمین آن، همه دلها را روشن سازد. چه، می‌دانستیم همه کس عربی نمی‌دانند و به اصطلاحات آن زبان واقف نیستند. با شوق به کار پرداختیم، لکن هر چه نزدیکتر شدیم خود را ناتوان‌تر یافتیم ولی سخن سعدی در گوش طنین انداز بود که:

ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روزه دریابی

باید چه می‌کردیم، نه بضاعت علمی داشتیم و نه فیض روحانی که ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳

حافظ به سراغمان آمد و گفت:

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافری است مرد اگر صدها هنر دارد توکّل بایدش

به خدا توکّل کردیم و خود را در بحر بیکران تفسیر انداختیم در حالیکه شنا نمی‌دانستیم.

محو باید شد نه نحو اینجا، بدان گر تو محوی بی‌خطر در آب ران

ولی به این نکته آگاه که: «

رخش باید تا تن رستم کشد

» و ما آن رخش نبودیم تا بار امانت رستم عرفان کشیم، از اینرو دوباره به محضر پیر شتافتیم، چون کودکی در برابر استاد نشستیم، در حالیکه چون مور در برابر سلیمان بودیم نخست خواهش خویش را دائر به ترجمه تفسیر، توسط خود ایشان مطرح ساختیم ایشان به سبب مشغله زیاد و کسالت، نپذیرفت. سپس در خواست کردیم تا تحت نظر ایشان به این مهم بپردازیم. آن جناب با تبسّمی همیشگی غنچه وجودمان را شکوفا کرده فرمود: کار بسیار خوبی است ولی دقت کنید و از خدا توفیق یاری طلبید تا دلهاتان را به نور قرآن روشن نماید. و گهگاه نیز عین ترجمه را بیاورید تا خود ببینم.

شادمانه برخاستیم در حالیکه زبانمان به این شعر مترنّم بود که:

بدین مژده، گر جان فشانم رواست که این مژده آسایش جان ماست

بدین ترتیب بهار ۱۳۶۴ را به ترجمه این تفسیر که بهانه دلهایمان بود آغاز نمودیم و عطر دل انگیز آن گل و ریحان را نفخه حیاتبخش صبحگاهان خود ساختیم ولی هر چه پیش می‌رفتیم به عجز خود اقرار می‌کردیم و همنوا با حافظ که:

آسمان بار امانت نتوانست کشید قرعه فال به نام من دیوانه زدند

و دریافتیم که علوم ظاهری در عین ارزش در برابر تجلیات باطن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۴

بی‌فروغ است. باید با چراغ همّت و ولا، ره سپرد.

حافظ می گوید:

عشقت رسد به فریاد گر تو به سان حافظ قرآن ز بر بخوانی با چهارده روایت

و عشق هم بدون راهبر، به جایی نرسد

طی این مرحله بی‌همرهی خضر مکن ظلمات است بترس از خطر گمراهی

خوشبختانه نفس گرم خضر وقت همراهمان بود و عشق، روشنگر راه. اما دشواری متن و مشغله زیاد و تألیفات دیگر و سیر و سفری که طوعا یا کرها پیش می‌آمد مجال پیشرفت نمی‌داد. و انگاه مطالعه مرحوم مغفور حضرت سلطان حسین تابنده رضوان اللّه علیه و مقابله مرحوم آقای دانشور، جناب آقای دکتر عبد الرحیم نبهی، و دیگران که نمی‌خواهند نامشان برده شود. و بازنویس‌های چندی که توسط آقای صالحیار، خانم فاطمه رشیدی، انجام یافت، موجب گردید تا سالها طبع و نشر آن به تعویق افتد. گر چه دانشگاه الزهرا به چاپ آن اقدام کرد اما عدم حضور ما مترجمین مانع از حسن اجراء آن گردید. با اینکه بعد از چاپ قسمتی از تفسیر که جلد اول را تشکیل می‌دهد بنا به فرمان مرحوم حضرت رضا علیشاه شورائی مرکب از جناب آقای دکتر نور علی تابنده، آقای دکتر شفیعیان، آقای حسینعلی کاشانی، آقای دکتر عبد الرحیم نبهی و آقای سید علی اشرف قانعی و مترجمین تشکیل شد و بنا شد از آن پس تمام ترجمه را آقای دکتر تابنده ببیند و سپس چاپ شود، متن تفسیر هم همراه با ترجمه باشد تا هر که می‌خواهد بتواند ترجمه را با متن تطبیق دهد.

آقای دکتر تابنده هم با اظهار عجز از انجام چنین وظیفه خطیری صرفا در مقام اطاعت از ارجاع این وظیفه اقدام نموده و اضافه نمودند که من مدعی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵

نیستم که کاملا- مسلط بر عربیت و معانی تفسیر باشم و فقط گوشه کوچکی را ممکن است بتوانم در نظر گیرم. با این تفصیل موفقیت بزرگی بود اما حل مسأله مادی طبع و نشر بسیار دشوار می‌نمود تا اینکه با توسّل به پنج تن آل عبا (ع) فضل و کرم الهی شامل حالمان گردید مخارج چاپ را نیز از خزانه غیبش بعهده گرفتیم.

این موفقیت ما را به طبع و نشر تفسیر امیدوارتر نمود. به ویژه که در همان ایّام مردی بزرگوار و درویش دوست و عاشق اهل بیت به نام حاج آقا علیرضا عطائی مجذوب این تفسیر گشت و جهت سهولت و نظارت در امر طبع و نشر قول مساعد داد. و انگاه سرکار

خانم فرزانه شعاع به تایپ (تایپ کامپیوتری) پرداخت. با جدیّت تمام در حسن کیفیت، کوشش و نوشته‌های ناخوانا را خوانا نمود و ما را مرهون الطاف خویش ساخت و سپس خانم فرزانه یاور زاده با سعی بسیار به ویراستاری اقدام نمود و خانم فاطمه رشیدی (ریاضی) و آقای حاج سیّد عباس محور جعفری به مقابله پرداختند و چاپخانه دانشگاه پیام نور به چاپ آن اقدام نمود.

اکنون آنچه در برابر شماست نتیجه سعی همه سروران است که اجرشان مقبول و سعی‌شان مشکور باد. لازم به یاد آوری است که نظر مرحوم آقای رضا علیشاه (ره) و شورای بررسی مذکور و خواست قلبی ما مترجمان این بود که صد در صد حفظ امانت شود تا اصالت لفظ و معنی رعایت گردد و معنی فدای لفظ نشود و سلامت بیان، ما را، از مقصود دور نکند که مفهوم تفسیر به رأی حاصل شود.

با وجود سعی فراوانی که در ساده نویسی داشتیم چون متن مشتمل بر اصطلاحات فلسفی و عرفانی و کلامی بود و واژه‌های معادل فارسی هم نداشت (اگر داشت نارسا و ناقص و یا دور از ذهن بود) لذا، ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۶

گاهی مطلب پیچیده و غامض می‌نمایاند که از آن گزیری نبود.

مفسر جلیل القدر، تمام عبارات آیات سوره‌ها را پشت سر هم آورده به هم مربوط ساخته است و آیه یا آیاتی را جدا نساخته‌اند ولی ما، جهت سهولت دریافت خواننده، هر جا به اول آیه‌ای رسیدیم آن آیه را کامل نوشته و ترجمه نمودیم سپس به ترجمه و تفسیر پرداختیم تا اگر کسی خواست تنها یک یا چند آیه را به طور مجزّا بخواند بتواند به سهولت بفهمد.

در وقت لزوم برای بعضی از مطالب، پاورقی آورده شد اگر چه کامل نیست ولی تا حدّی راهگشاست.

امید است انتقاد سازنده خوانندگان ما را در ارائه هر چه بهتر راهگشا باشد.

و من اللّه التّوفیق و علیه التکلان محمد- رضا خانی، حشمت اللّه ریاضی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدّمه چاپ دوّم تفسیر ..... ص : ۴۹

اشاره

ترجمه مقدمه: بقلم مرحوم حضرت آقای سلطان حسین تابنده (رضا علیشاه) قدس اللّه سرّه «۱»

یا من هو اختفی لفرط نوره الظاهر الباطن فی ظهوره

بنور وجهه استنار کلّ شیء و عند نور وجهه سواء فنی

ای کسی که از فرط ظهور مخفی گشته ظاهری که در ظهورش پنهان است با نور رویش هر چیزی روشن شده و در برابر نور وجه او همه چیز جز او سایه است درود و سلام بر کسی که کتاب بر او نازل شده و کسی که حکمت و فصل الخطاب «۲» به او داده شده و درود و سلام بر روشنگر مقامات عبادت

---

(۱) مرحوم حضرت آقای حاج سلطان حسین تابنده (رضا علیشاه) قدس سره در تاریخ هیجدهم شهریور ماه ۱۳۷۱ که این ترجمه تحت طبع بود به شوق عالم بقاء، جهان فانی را وداع گفت.

(۲) فصل الخطاب یعنی جدا کننده حق و باطل و قرآن باین نام نامیده شده چون سخن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰

و آشکار سازنده راههای خوشبختی و سعادت، محمّد (ص) و خاندان پاک و پاکیزه او باد. پس از سلام و درود باید توجه داشت که والاترین علوم دین بلکه شریف‌ترین آنها، علم تفسیر قرآن کریم است که اساس سایر علوم دینی است، زیرا، تمام آنها از قرآن مجید و فرقان حمید (ستوده) گرفته شده و از آن اقتباس گردیده است.

این کتاب عزیز که از هیچ سو به آن باطل راه نمی‌یابد در حقیقت مانند قانون اساسی اسلام است و هیچ خشک و تری از امور دنیا و آخرت وجود ندارد مگر آن که در این کتاب آمده است.

علم تفسیر، مجملات «۱» این کتاب را روشن می‌سازد و محکمات «۲»، متشابهات «۳»، مطلقات «۴»، مقیدات «۵»، ناسخ و منسوخ «۶» را از یکدیگر متمایز می‌نماید. بنا بر این، موضوع تفسیر، بیان آیات قرآن و غایت آن، علم به کلام الهی، و غایت نهایی آن، تکمیل نفس به سبب معرفت، و عمل بدان و تحقّق به حقایق و درک معارف آن، می‌باشد. هر چیزی که موضوع و غایتش چنان والا باشد، بی‌شکّ از شریفترین علوم است.

از این رو، تفسیر قرآن کریم، از زمان رسول خدا- صلّی اللّه علیه و

حق و باطل را از هم جدا می‌کند.

(۱) مجملات مجمل لفظی است که دلالت آن واضح نباشد و مراد متکلّم معلوم نگردد.

(۲) محکمات محکم، لفظی است که حکم قطعی است و شکّ و شبهه‌ای در آن از جهت لفظ یا معنی راه ندارد.

(۳) متشابهات متشابه لفظی است که معنی آن واضح و آشکار نیست و لفظ دارای معانی و وجوه متعددی است.

(۴) مطلقات مطلق، لفظی است که به قید مقیّد نباشد.

(۵) مقیّدات مقید لفظی است که به قید مقیّد باشد.

(۶) ناسخ، آیه‌ای است که آیه نازله قبلی را نسخ کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۱

آله- بین اصحاب آن حضرت معمول بوده است ولی چون تفسیر در حقیقت ورود در بیان احکام شرع می‌باشد هیچ کس را توان آن نبوده است به گرد این مهّم بگردد مگر استواران در علم قرآن، که بدین کار تخصّص داشته و به موارد نزول و حقایق و احکام قرآن باشند و این در حقیقت منحصر به کسانی است که قرآن، در خانه آنان نازل گردید. آنان اهل بیت نبوت و کان رسالت و محل رفت و آمد فرشتگان بودند. از اینرو، نزد شیعه، تفسیر قرآن منحصر به اهل بیت و پیروانی است که از مشکوة ولایت، نور یافته، از تراوش دریاهای معرفت آنان سیراب گشته‌اند.

آنان تفسیر به رأی را جایز نمی‌دانند در این مورد به خبرهای بسیاری که از سر چشمه‌های عصمت رسیده است استناد می‌کنند. مانند این حدیث نبوی که می‌فرماید: «هر کس قرآن را به رأی خود تفسیر کند نشیمنگاهش بر آتش قرار دارد». امّا غیر شیعه، تفسیر را منحصر به اهل بیت نمی‌دانند، بلکه می‌گویند: هر عقل سلیمی، می‌تواند در حقایق عالم به تفکّر پرداخته بقدر فهم خود از آن استنباط نماید. قرآن مجید هم این چنین است زیرا هر چند سخن بشر نیست، بالاخره از جمله کلام محسوب می‌گردد، اینجاست که، صحابه و تابعین به اندازه فهم خویش آن را تفسیر می‌کردند.

لیکن چون معنی هر سخن «در اصل و ذات» نزد گوینده است پس هر که از جهت همنشینی و بهره یابی به گوینده نزدیکتر باشد، به فهم مقاصد سخنان او شایسته‌تر است. از این جهت، صحابه و اهل بیت آنان، بر غیر اصحاب و اهل بیت، به تفسیر قرآن سزاوارتر می‌باشند، ولی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲

تفسیر منحصر به آنان نیست «۱». این سخن درست نیست زیرا اگر چه کلام خدای تعالی از جنس کلام است لیکن فوق کلام بشری

است. چنانکه:

از پیامبر خدا (ص) روایت شده است:

«قرآن را وجه‌های بسیاری است قرآن دارای ظاهر و باطنی می‌باشد هر باطنی از آن، دارای باطنی است تا هفت بطن و به قولی تا هفتاد بطن قرآن دارای محکمات، متشابهات، مجمل، مبیّن، مطلق و مقیّد است که اطّلاع به جمیع موارد آن جز برای کسی که آن را از کسانی که کتاب بر آنها نازل شده است آموخته و استفاده کرده باشد و از مکتب وحی بهره‌مند شده باشد ممکن نیست. این خصوصیت، به وجه اکمل، جز برای علی بن أبی طالب (ع) و فرزندان (ع) و جانشینان او و آنانی که از نور علم او نور یافته‌اند حاصل نگردیده است.

از این رو، به اتّفاق، هر دو فرقه، (عامّه و خاصّه) بعد از پیامبر اکرم (ص) نخستین کسی که به تفسیر قرآن پرداخت، علی (ع) بود، بدون شکّ این نظر صحیح است، زیرا، نه تنها تفسیر، بلکه همه علوم متداول در اسلام به آن حضرت منسوب می‌باشد. چنانکه ابن ابی الحدید در مقدّمه شرح نهج البلاغه، بطور مشروح آنرا بیان داشته است. هر کس خواهد گرد این کار بگردد و قصد دارد در این عمل قدم بردارد باید از اهل بیت علیهم السّلام یاری جوید و تنها به آنچه می‌فهمد اکتفا و اعتماد نکند. چه بسا ممکن است آنچه را که او درک کرده است خلاف

---

(۱) این نوع استدلال از علمای شیعه در حجیّت ظواهر قرآن کریم است در مقابل بعضی از اخباریّین که ظواهر قرآن را حجّت نمی‌دانند، و علمای عامهٔ این استدلال را از شیعه گرفته و آن را در تفسیر به رأی بکار برده‌اند و خواسته‌اند جواز تفسیر به رأی را اثبات نمایند و در حالی که فرق بین حجیّت ظواهر قرآن و تفسیر به رأی و جواز اوّلی و عدم جواز دوّمی واضح و روشن است. مترجم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳

مقصود کتاب خدا باشد.

چون علم تفسیر، از شریف‌ترین آموخته‌های دین می‌باشد و دیگر علوم دینی بر آن بنا شده است، بسیاری از صحابه نیز از جمله مفسرین بوده‌اند مثل عبد اللّه بن مسعود و ابی بن کعب که از حضرت رسول (ص) و امام علی (ع) بهره‌مند گردیده‌اند.

اوّلین کسی که با استفاده از تراوشات سرشار دانش علی (ع) در تفسیر بهره یافت و قرآن را تفسیر کرد. شاگرد او عبد اللّه بن عباس بن عبد المطلب بود که در سال ۶۸ هجری وفات یافت. او بعد از استادش علی (ع) بزرگترین مفسّر قرآن می‌باشد.

در بین تابعین نیز جمعی از مفسّرین مانند: سعید بن جبیر- شاگرد عبد اللّه بن عبّاس- قتاده، عکرمه، مجاهد، اسماعیل بن عبد الرّحمن سدی «۱» و حسن بصری و مالک بن انس، و جابر بن یزید الجعفی و ابو حمزه ثابت بن ابی صفیّه دینار ثمالی «۲»، وجود داشته‌اند دو نفر آخر، از اصحاب حضرت باقر و صادق- علیهم السلام- بودند که از فضایل آن دو حضرت (ع) استفاده کردند.

از آن ببعد علم تفسیر به تدریج بین مسلمانان گسترش یافت و کتبی در این باره تدوین شد شیعه و اهل سنّت تفاسیر بسیاری تألیف نمودند که بر حسب موضوع و مطالبی که در ادب و حدیث و موارد نزول آیات و تاریخ آنها و مسائل فقهی و فلسفی و عرفانی از قرآن گرفتند، با هم تفاوت داشت. هر یک طبق برداشت خود در مسائل مذکور، کلام را بسط

---

(۱) سدی: منسوب به سدّه است برای اینکه او در زیر طاقی از مسجد کوفه مقنعه و روسری می‌فروخت و سده آن مقدار طاق مسدودی است که باقی مانده است (مصحّح) وی از اصحاب حضرت سجّاد و باقر و صادق (ع) بود.

(۲) متوفی به سال ۱۵۰ ه ق.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۴

داده داد سخن دادند. به این ترتیب تفاسیر بسیاری تألیف شد که بر شمردن و احاطه بر همه آنها دشوار است، لیکن بیشتر تفسیرهایی که موجود و مشهورند از تألیفات شیعه می‌باشند و همه آنها از احادیثی که از أئمّه معصومین- علیهم السّلام- روایت شده گرفته شده است. در بعضی از این تفسیرها تنها به شرح آیاتی که مبتنی بر حدیث و بیان ظاهر آنها بوده اکتفا شده است در برخی دیگر بیان لغت و اعراب و ترکیب کلمات و قواعد صرف و نحو و علم بیان و دیگر نکته‌های ادبی را نیز بر آن افزوده‌اند.

در بعضی دیگر به جنبه‌های ادبی توجّه نشده بلکه این کوشش به عمل آمده است که تنها موارد نزول آیات و شرح احکام فقهی را بیان دارد. بعضی مفسرین تنها به موارد مذکور اکتفا نکرده‌اند بلکه آنچه را که مربوط به لطائف قرآن و حقایق آن بوده است و به اعتباری از آن به تأویل، مستند به اخبار اهل بیت (ع) تعبیر شده است بر آن افزوده‌اند.

تأویل: ..... ص : ۵۴

باید دانست که بعضی از اقسام تأویل جایز نیست، ولی تأویلی که در اینجا ذکر می‌شود جایز است. تأویل به معنی اوّل رجوع و بازگشت می‌باشد و در اینجا بازگشت دادن ظاهر به باطن منظور است زیرا، قرآن ظاهر و باطنی دارد. ارجاع ظاهر به باطن، در صورتی که مستند به روایات اهل بیت (ع) باشد درست است. و در واقع بیان بعضی از بطنهای قرآن می‌باشد. ولی اگر مستند به معصوم نباشد بلکه تنها از وهم و فکر ناقص تراوش کرده باشد آن تأویل جایز نیست زیرا، ممکن است آن مقصود آیه نباشد. و این همان تأویل ممنوع است.

تأویل معنی دیگری هم دارد آن، ارجاع معانی و مفاهیم خارجی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵

آیات به باطن انسان، و تطبیق دادن آنها با قوای باطنی او می‌باشد. مانند:

تأویل دو کلمه قابیل و هابیل که در داستان آدم آمده است به نفس و عقل تا نتیجه گرفته شود که تسلّط هابیل عقل بر قابیل نفس لازم است تا عقل جانشین آدم روح در عالم انسانی گردد.

همچنین تطبیق نوح و کشتی با روح و عقل و لزوم پیروی از آن و امثال اینها، تا از این تأویلات نتیجه گرفته شود که عالم کبیر و اجزاء آن بر عالم صغیر و قوای عالم صغیر «عالم انسانی» منطبق است تا از آن در سلوک الی اللّه با تأسّی به انبیاء و کاملان و دوستداران آن و ترک پیروی از طاغوت و دوستداران او مستفید گردیم. این تأویل نه خلاف شرع است و نه تفسیر به رأی، بلکه تدبیر و تفکّری است که قرآن، ما را بدان امر فرموده است.

و امّا تأویل ممنوع، همانطور که ذکر کردیم بازگشت دادن ظواهر آیات به مقتضای هواهای نفسانی و تطبیق آن با معانی دور از فهم و مخالف با ضروریات شرع مقدّس است بدون این که از اخبار معصومین (ع) مستندی داشته باشد مثل تأویل آیه هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ «۱» (او با شماست هر جا که باشید) به «حلول و اتحاد» که شرع و عقل آن را باطل می‌داند. همانطور که امثال این تأویلات جایز نمی‌باشد همچنین است تفسیری که خلاف ظاهر شرع و ضروریات آن باشد مانند استدلال به امثال آیه: وَ جاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (و پروردگارت همراه با فرشتگان صف در صف آمدند «۲») بر اینکه خدای تعالی و اصناف فرشتگان دارای جسم و قدم هستند.

---

(۱) حدید- ۴ [.....]

(۲) فجر- ۲۳

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶

و مانند استشهاد به این آیه شریفه: فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ «۱» (پس هر که امیدوار به ملاقات پروردگارش می‌باشد.) بر اینکه دیدن خدا با چشمان جایز است همه اینها باطل و مخالف شرع و عقل است از اینرو نزد شیعه هیچ تفسیر و تأویلی جایز نیست مگر از طرف «راسخون فی العلم» «۲» (استواران در دانش) و اخذ از اهل بیت نبوّت یا کسانی که از چراغ علوم و هدایت آنان نور یافته‌اند، تا مفسّر و خواننده در ورطه هلاکت زندقه و الحاد و سایر عقاید باطل فرو نیفتند.

ناگفته نماند که تفسیر غیر از ترجمه است، زیرا، در ترجمه، الفاظی که به معانی مخصوص دلالت دارند به الفاظ دیگر که آن معنی را بدهند تبدیل می‌شوند ولی تفسیر بیان آن معانی است بطور مشروح و مفصّل بیان السّعادة و مؤلف آن.

از مهمترین تفسیرهائی که در قرن اخیر در بین شیعه نوشته شده تفسیری است که «بیان السعادة فی مقامات العباده» نام دارد و آن از تألیفات عالم عارف جلیل مولی حاج سلطان محمّد گنابادی است که در طریقت، ملقّب به سلطان علی شاه طاب ثراه می‌باشد و او شیخ سجّاده در طریقت نعمت اللّهی و از مشهورترین علما و عرفای قرن اخیر است.

تاریخ ولادت او آنچنانکه پدرش مرحوم ملّا حیدر محمد با خطّ خود در پشت قرآن نوشته‌اند و عکس فتو گراف آن در کتاب «نابغه علم و عرفان» آمده است ۲۸ جمادی الاولی سال ۱۲۵۱ قمری می‌باشد.

چون آن جناب به سنّ سه سالگی رسید پدرش به بعضی از شهرهای ایران و سپس به هند مسافرت کرد و از او خبری نشد. آن

---

(۱) کهف- ۱۱۰

(۲) مأخوذ از آیه ۷ سوره آل عمران.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۷

جناب به فراق پدر مبتلا گشت و برادرش ملّا محمد علی، او را سرپرستی نمود. چون به سن ۶ سالگی رسید بنا به امر مادر و برادر آموزش قرآن مجید و کتابهای فارسی را آغاز کرد و در مدّت پنج ماه توانست در آموختن آنها توفیق حاصل کند. ولی به ادامه تحصیل موفق نشد، و بنا به امر برادرش به کارهای دنیوی مشغول گشت تا ۱۷ ساله شد دوباره به تحصیل علوم دینی متداول مشغول گردید.

ابتدا در وطن خود به تحصیل علوم ادبی پرداخت، سپس به مشهد مقدّس رضوی (ع) شتافت جهت تکمیل علوم دینی به نجف اشرف و آنگاه جهت درک علوم عقلی و فلسفه به سبزوار رفته و از محضر حکیم عارف و زاهد متألّه، حاج ملّا هادی سبزواری بهره‌مند شد. مدّتها بطور پیوسته و ناپیوسته در خدمت استاد به تحصیل پرداخت.

پس از آنکه در علوم ظاهری کامل شد و در آن برتری و مهارت کامل پیدا کرد جذبه‌ای از جذبات حقّ بوسیله حاج ملّا هادی و راهنمائی او در وی پدید آمد و جهت یافتن مقصود خویش به اصفهان مسافرت نمود و خدمت عارف جلیل محمّد کاظم سعادت علیشاه (تغمّده اللّه بغفرانه) رسید. و موفّق به گرفتن ذکر قلبی از آن جناب و دخول در طریقت نعمت اللّهی شد.

در بازگشت به گناباد بنا به امر مرشد در مورد اطاعت از فرمان مادرش (که او را به ازدواج ترغیب می‌نمود) با دختر حاج ملّا علی بیدختی ازدواج کرد و بعد از مدّت کمی شوق تجدید دیدار شیخ را بر آن داشت که بار دیگر به اصفهان مسافرت کند.

در سال ۱۲۸۴ از طرف سعادت علیشاه به اجازه ارشاد و تلقین ذکر قلبی و اوراد مأثوره مفتخر و در طریقت به لقب- سلطان علی شاه- ملقّب گردید. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸

در سال ۱۲۹۳ شیخ او، رحلت کرد آن جناب در جای او نشست و شیخ سجّاده نشین در طریقه نعمت اللّهی گردیده، و مورد توجّه سالکان الی اللّه قرار گرفت.

مقرّ آن جناب بیدخت (از روستاهای گناباد) محلّ اقامت روی آورندگان به آنجا شد، و نام گناباد که تا آن زمان معروف نبود بعد

از اینکه، ایشان در آنجا اقامت گزیدند بتدریج در تمام ایران شهرت یافت و این خود یکی از برکات وجود آن عالم و عارف بزرگوار در آن شهر بود.

سلطان علی شاه «طاب ثراه» در سال ۱۳۰۵ قمری به حج مشرّف شد و زیارت خانه خدا را انجام داد. او در بازگشت به زیارت عتبات مقدّسه (در عراق) نائل گردید و با علما و فقهای شیعه آن بلاد، ملاقات نمود که از جمله آنان: مرحوم شیخ زین العابدین مازندرانی و فرزندان او و مرحوم مغفور حاج میرزا حسن شیرازی و دیگران بودند که همگی، آن جناب را تجلیل و تعظیم کرده با احترام با ایشان رو برو شدند.

پس از بازگشت به ایران، مدّتی در تهران توقّف نمود. در این موقع بیشتر رجال علم و فقه و سیاست به حضور ایشان رسیدند پادشاه قاجار ناصر الدّین شاه که در آن زمان در جاجرود بسر می‌برد و چون شنید آن حضرت به تهران وارد شده است پیکی به تهران فرستاد و اظهار علاقه نمود که با وی ملاقات نماید و خبر داد که بزودی جهت ملاقات حضرتشان به تهران خواهد آمد. ولی حضرت سلطان علی شاه وقتی این سخن را شنید در حرکت از تهران شتاب نمود تا قبل از اینکه شاه وارد تهران شود، از تهران برود و گفت: ما فقیریم و همنشینان فقرائیم ما را با پادشاهان چه کار! «۱» پس به گناباد بازگشت. او بعد از چند سال اقامت در

---

(۱) رسول خدا (ص) فرمود: همنشینی با فقرا از تواضع است (نهج الفصاحه)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹

گناباد بار دیگر جهت زیارت مشهد مقدّس رضوی به آن آستان مشرّف گردید، و در آنجا مسموم گردید، ولی او را علاج نمودند و خطر رفع شد لیکن تندرستی نخستین را باز نیافت.

حضرت سلطان علی شاه جهت تحصیل وسائل معاش به امور کشاورزی می‌پرداخت. زیرا او معتقد بود برای تأمین وسایل زندگی و معیشت باید به کسب و کار پرداخت همانطور که شاه سیّد نعمت اللّه ولی، پیروان و مریدانش را به کسب و ترک بیکاری امر می‌فرمود:

در عین حال که کار می‌کرد از مطالعه و تدریس و تألیف و ارشاد مردم و کمک به مساکین و بر آوردن نیازهای محتاجان، غفلت نداشت.

بلکه او به مداوای بیماران نیز می‌پرداخت تا جائی که به مهارت و توانائی در طبّ مشهور گشت. آن حضرت بسیار زاهد و عابد بود، و هیچ گاه تهجّد در سحر، از او ترک نشد.

او در بپا داشتن شعائر دینی و مذهبی مانند نماز جماعت، و مجلس ذکر و قرائت قرآن و مراسم سوگواری اهل بیت (ع) بسیار علاقمند و مشتاق بود و در امور دنیا مانند خوراک و پوشاک به حدّ اقل قانع بود و پیروان و مریدان خویش را نیز به محافظت از آداب دینی امر می‌فرمود، و هر گاه می‌دید یا می‌شنید که بعضی از مریدانش خلاف نموده‌اند نمی‌توانست در امر دین خشم خود را فرو برد و پنهان دارد بلکه به آنان تشدّد کرده با خشونت برخورد می‌کرد، تا آنجا که بعضی از مریدانش را که آداب شرع را رعایت نکرده بودند پس از تذکّر و یاد آوری آنها به رعایت و عدم تأثیر یاد آوری طرد نمود. حال که سخن بدینجا رسید اگر بخواهیم جهت تکمیل مطلب و بطریق ضمنی و استطراد خصوصیاتی از طریقه نعمت اللّهی را در اینجا ذکر کنیم جای تعجّب نخواهد بود:

۱: سیّد نعمت اللّه ولی، و جانشینان او، تا کنون همه مریدان را به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰

محافظت آداب شرع مقدّس نبوی از قبیل عمل به واجبات و ترک محرّمات، بلکه مکروهات امر نموده‌اند، چه تخلیه دل از غیر خدا، مستلزم اطاعت از خدا و رسول خدا و اولی الامر و پیروی از احکام آنان می‌باشد. زیرا جایز، بلکه ممکن نیست کسی که محبّ و

دوستدار است خلاف امر محبوب انجام دهد.

هر که ادّعای دوستی خدا می‌کند لازم است از اوامر او، و اوامر رسول او اطاعت نماید. چه اینکه خدا فرمود: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ «۱» زیرا مادام که ظاهر و اعضاء و جوارح انسان به حفظ حدود الهی زینت نیابد دل به آداب روحانی مؤدّب نمی‌شود. از اینرو، هر چه، مخالفت با شرع شریف داشته باشد از قبیل اعتقادات باطل و بدعت‌ها و اعمال نهی شده «حتی سماع» در این طریقه راه نداشته باطل و ممنوع است. مجالس ذکر هم از همه این امور پاک و منزّه می‌باشد.

۲: اینکه برادران این طریقه، مأمورند که بیکاری و گوشه گیری و رهبانیت را ترک نمایند، و به یکی از شغلهای دنیوی که مباح باشد جهت تحصیل معاش رو آورند تا در تأمین معاش خود آنها را از دیگران بی‌نیاز سازد چه انسان در دنیا محتاج به خوردن و آشامیدن و پوشش و مسکن است و همه اینها از ضروریّات زندگی دنیا محسوب می‌گردد و رسیدن به آنها با کسب حلال یا با سرقت، یا گدائی و یا اظهار احتیاج به غیر حاصل می‌شود، و هر چه بدون رضای مالک باشد مثل غصب در حقیقت جزء سرقت محسوب می‌گردد و هر چه مربوط به طمع است از نوع سؤال و گدائی، به حساب می‌آید.

---

(۱) آل عمران- ۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۱

سرقت و گدائی از نظر عقل و شرع و عرف حرام است. تنها کسب حلال و مباح باقی می‌ماند خواه کشاورزی باشد یا تجارت و یا صنعت یا غیر آنها از کسبهای مختلف حلال. پس بر همه فقراء این طریقه لازم است که هر یک به کسبی حلال اشتغال ورزند تا سر بار دیگران نشوند، بلکه لازم است کار آنها طوری باشد که به دیگران نیز سود برساند.

چون برادران این طریقه مأمور به ترک انزوا و وارد شدن به اجتماع هستند به اصطلاح صوفیه در آنان بسط بر قبض غالب می‌گردد «۱» چه غلبه قبض بر بسط در سالک الی اللّه عموما بر اثر گوشه گیری و کناره جوئی از خلق پدید می‌آید و داخل شدن در اجتماع و جماعت مردم، موجب بسط می‌شود، زیرا، برای سالک لازم است که حقّ را در همه مظاهر مشاهده کند و با همه هستی به نیکی معاشرت و همنشینی نماید چه دوست داشتن مظاهر الهی سایه و ظلّ دوستی خداست.

چنانکه شیخ جلیل سعدی شیرازی گفته است:

به جهان خرّم از آنم که جهان خرّم از اوست عاشقم بر همه عالم که همه عالم از اوست

۳: از جمله خصوصیّات این طریقه، مقیّد نبودن به پوشش مخصوص و لباس مشخّص و معیّنی در ظاهر می‌باشد، مانند خرقه مخصوص و تاج و امثال آن که در بسیاری از طرق صوفیّه، معمول می‌باشد، بلکه سیّد نعمت اللّه ولی و جانشیان وی گفته‌اند: برای صوفی تنها لباس تقوی لازم است نه غیر از آن، لذا، تعجّبی ندارد از اینکه آنان در ظاهر لباس معیّن نمی‌پوشند که عبادت خدا و سلوک الی اللّه، با هر

---

(۱) قبض نتیجه واردی است که بعد و انذار و حجاب را نزد سالک ظهور دهد و حالت گرفتگی و اندوه دل را سبب شود بسط عکس قبض و نتیجه واردی است که قرب و بشارت و رفع حجاب و شهود را در دل ارائه دهد و شادمانی آن، وجود را گسترده سازد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲

لباسی ممکن و جایز است و هیچ تفاوتی بین کسی که در لباس اهل علم یا در لباس حکومتی یا غیر آن باشد نیست. به خلاف بسیاری از سلسله‌های صوفیّه که دارای خرقه مخصوص و تاج مشخّصی می‌باشند. بگونه‌ای که هر کس داخل این سلسله شود حتما

باید به لباس مخصوص مقیّد گردد.

در بعضی از طریقه‌ها تقیّد به لباس، مخصوص مجالس ذکر است (که در آنجا، لباس مخصوص می‌پوشند) ولی در طریقه نعمت اللّهی این قید در مجلس ذکر و غیر آن اصلا وجود ندارد.

حضرت مؤلّف جلیل نیز چون به این سیره و روش مقیّد بود و هیچ یک از واجبات بلکه مستحبّات را ترک ننموده و در ترک محرّمات بلکه مکروهات نیز ثابت قدم و استوار بود و خود در دنیا بکار اشتغال داشت لذا پیروان و مریدانش را نیز به این امور فرمان می‌داد و شدیدا در رعایت و حفظ آنها کوشا بود.

سر انجام ایشان را در شب شنبه ۲۶ ربیع الاول سال ۱۳۲۷ قمری خفه کرده و غرق ساختند، او شهید از دنیا رحلت فرمود و (در حرم مطهّر که اکنون زیارتگاه فقرا و سایرین می‌باشد) در انتهای قبرستان بیدخت بالای تپه مدفون گشت.

پس از آنحضرت فرزند عارف کاملش مولی حاج ملّا علی نور علیشاه ثانی که متولّد در ۱۷ ربیع الثّانی ۱۲۸۴ هجری قمری می‌باشد جانشین پدر گردید، و بدین ترتیب او جای پدر نشست تا ایشان نیز در تاریخ ۱۵ ربیع الاوّل ۱۳۳۷ قمری در کاشان مسموم شدند و فرزند جلیل ایشان پدر معظّم اینجانب، (سلطان حسین تابنده) مولی حاج شیخ محمّد حسن صالح علیشاه که در ۸ ذیحجه ۱۳۰۸ قمری زاده شده بود جانشین آن مرحوم گردید که مسند طریقه نعمت اللّهی در این زمان به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۳

وجود آن حضرت مزیّن است که خداوند عمر شریفش را طولانی گرداند «۱».

مولی حاج سلطان محمّد تألیفات بسیاری دارد که بیشتر آنها در احکام و آداب شرع و اخلاق است که با اصول عرفان مطابقت می‌کند مانند: سعادت نامه، مجمع السّعادة، بیان السّعادة، ولایت نامه، بشارة المؤمنین، تنبیه النائمین، التوضیح و الایضاح.

دو تألیف از آنها که بیان السعاده و ایضاح به عربی می‌باشد و آثار دیگر به زبان فارسی است. وی غیر از کتب نام برده، تألیفات دیگری هم دارد که در منطق و نحو می‌باشد مثل «تذهیب التهذیب» که حاشیه و شرحی است بر تهذیب المنطق، و حاشیه‌هائی بر اسفار که همه آنها به عربی است. مهمترین تألیف آن جناب، تفسیر قرآن مجید است که «بیان السّعادة فی مقامات العبادة» نام دارد و آن از مهمترین تفسیرهایی است که در قرن اخیر نوشته شده است تا آنجا که فقیه کامل مرحوم حاج آقا محسن مجتهد عراقی و حکیم جلیل مرحوم مغفور آخوند ملّا محمّد کاشانی در باره آن گفته‌اند:

«تفسیر سلطان، سلطان التّفاسیر است» در این تفسیر نکات دقیق عرفانی و فلسفی و ادبی در بیان آیات ذکر

---

(۱) حضرت شیخ محمّد حسن صالح علیشاه در تاریخ ششم مرداد ۱۳۴۵ هجری شمسی مطابق با نهم ربیع الثّانی سال ۱۳۸۶ هجری قمری در زادگاهش بیدخت خرقه تهی کرد و دعوت حق را لبیک گفت و فرزند مقدسش حضرت حاج سلطان حسین تابنده نویسنده این مقدّمه با لقب رضا علیشاه بر مسند ارشاد نشست- آن جناب نیز در تاریخ هیجدهم شهریور ماه ۱۳۷۱ هجری شمسی خرقه تهی کرد و عالم عرفان را با رحلت خود عزا دار ساخت و اکنون حضرت آقای حاج علی تابنده (محبوبعلیشاه) بموجب فرمانی که پدر بزرگوارشان حضرت آقای رضا علیشاه قدس سرّه در حیات خود صادر فرموده بود بر مسند هدایت و ارشاد فقرای این سلسله جلوس فرموده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴

شده است که هیچ کس پیش از او یاد آور نشده است همانطور که خود وی، در مقدّمه تفسیر نیز به صراحت بیان نموده است.

همه آنچه در تفسیر آیات ذکر شده است کلّا مستند به احادیث و اخباری می‌باشد که از مصادر عصمت (ع) روایت شده است.

سلطان علی شاه چون به شیخ و مرشدش حاج محمّد کاظم سعادت علیشاه، علاقه و ارادت بسیار داشت سه اثر از آثار خود: «سعادتنامه، بیان السّعادة، مجمع السّعادات» را به نام ایشان نمود همانطور که مولوی بلخی خراسانی، دیوان خویش را به اسم

مرشدش شمس تبریزی نام نهاد، مولی محمّد تقی کرمانی- مظفّر علیشاه- دیوان اشعارش را به نام مرشدش مشتاق علیشاه پایان بخشید- که خدا ایشان را بیامرزاد.

خصوصیات و ویژگیهای این تفسیر ..... ص : ۶۴

این تفسیر ویژگیهائی دارد که در دیگر تفاسیر نمی‌باشد:

۱- ربط آیات و قرار دادن آیات لاحق مربوط به سابق در حالی که همه آیات قرآن به ترتیب نزول جمع آوری نشده است و مؤلّف خود نیز بدان اعتقاد دارد در عین حال ایشان عقیده دارد که تألیف آیات قرآن به ترتیب موجود (محصور بین دو جلد) دلیل آن است که علم الهی و اراده ازلی بر آن تعلق گرفته است که این آیات بدین ترتیب جمع آوری شود.

چنانکه خدای تعالی می‌فرماید: إِنَّ عَلَيْنا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ

(البتّه ما، آنرا جمع کرده به صورت قرآن در می‌آوریم).

پس در واقع و نفس الامر، کلّیه آیات مربوط به هم بوده، منظّم می‌باشند و لازمه آن این است که در معنی نیز بهم مربوط باشند. اگر چه جمع آنها به ترتیب نزول نبوده است از اینرو به اعتقاد ما جایز نیست که آیات بدون نظم فعلی مرتّب گردد و آنچه بین دو جلد (قرآن) است کلام ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۵

خدا است و این ترتیب تا ظهور حضرت قائم (عج) محفوظ خواهد ماند.

علاوه بر این بعضی اخبار و اقوال دلالت دارد بر اینکه تنظیم آیات در زمان پیامبر اکرم (ص) و بنا به فرمان او بوده است و این خود دلیل بر آن می‌باشد که در واقع و نفس الامر رابطه‌ای بین آیات موجود است لذا، مؤلّف بزرگوار بسیاری از آیات را به سابق خود مربوط ساخته و وجه ارتباط آنرا ذکر کرده است اگر چه در ظاهر معنی و مفهوم آن، ارتباطی موجود نباشد.

۲- مفسّر جلیل، جمیع آیات، مربوط به عقاید و ایمان و کفر را، به ایمان و کفر نسبت به ولایت تفسیر نموده، و اهتمام تمام نسبت به ولایت علی (ع) و ائمه معصومین (ع) داشته و معتقد است که ایمان به خدا عین ایمان به ولایت است، و کفر به خدا، عین کفر به ولایت است و بالعکس (یعنی، ایمان به ولایت مستلزم ایمان به خدا و کفر به ولایت، مستلزم کفر به خدا است) و این موضوع را به اخبار نبوی که مورد اتّفاق هر دو فرقه «عامه و خاصّه» می‌باشد مستند داشته است اگر چه این عقیده در ظاهر غلوّ بنظر می‌رسد تا آنجا که بعضی از اهل لجاج، از مخالفین، گمان کرده‌اند که این عقیده از غلات است و شیعه را از آنها به حساب آورده‌اند. لیکن اینطور نیست بلکه مستند به اخبار و دلیل عقلی است چه ولیّ، در اصطلاح اخبار و در نزد عرفا، کسی است که در تصرّف اولی باشد چنانکه خدا فرموده است: اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا ...

(یعنی خدا ولیّ آنان است که ایمان آورده‌اند، و نیز فرموده است:

النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ یعنی، پیامبر نسبت به (تصرّف در جان و مال) مؤمنین سزاوارتر از خودشان است. این معنی نیز حقیقتی است مشکّکه که دارای مراتب متفاوت می‌باشد که آن تفاوت به اختلاف مظاهر کامله‌اش در هر زمان بستگی دارد و شامل جمیع انبیاء و اولیاء ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۶

کامل و مطاع در هر عصر می‌باشد.

این مظاهر ولایت پس از رسول اللّه محمّد (ص) همان ۱۲ امام معصوم (ع) می‌باشند و مرتبه عالی این حقیقت (ولایت) متّحد با مقام مشیّت و احدیّت و تجلّی اسماء و صفات و مقام جامعیّت است که اللّه و فیض مقدّس نامیده شده. آنچنان که محمّد (ص) و پس از او علی (ع)، مظهر تام و آینه آن هستند.

چون این مرتبه (اللّه) احاطه دارد پس مظهر تامّ آن که رسول (ص) و بعد از ایشان خلفا و اوصیاء معصومین می‌باشند، نیز به ما سوی

اللّه چنین احاطه‌ای دارند.

همانطور که ایمان و کفر در مقام عالی بدین مرتبه منسوب است (به خدا منسوب است.) در مقام مظهر و آینه نیز، چنین است، و ایمان به مظهر (ولیّ خدا) ایمان به ظاهر (خالق مظهر) و کفر به مظهر عین کفر به خدا می‌باشد. و اخبار نیز به این امر دلالت دارد، بلکه می‌توان گفت: این موضوع از اصول مسلّم شیعه است.

۳- دیگر از خصوصیّات این تفسیر، اهتمام مؤلّف جلیل به جمع و تطبیق اخبار مختلف در حدّ امکان و تفسیر آیات و عدم طرد حدیث می‌باشد. مانند: اخباری که در باره شجره منهیّه در داستان آدم وارد شده است. (درختی که خدای تعالی آدم را از نزدیک شدن بر آن نهی نمود) که آن بزرگوار، آنرا طوری تفسیر نموده‌اند که با همه آنچه در اخبار آمده است تطبیق می‌کند.

همچنین تفسیرهای مختلفی که در باره آیه: وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها لَوْ لا- أَنْ رَأى بُرْهانَ رَبِّهِ «۱» (زلیخا در جهت وصال یوسف، کوشش کرد، و

---

(۱) یوسف- ۲۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۷

یوسف هم اگر برهان پروردگارش را نمی‌دید در جهت خواسته او تلاش می‌نمود) آمده است.

مگر در موارد نادری که بعضی از گفته‌های مفسّرین را رد کرده یا خدشه در صحت بعضی اخبار نموده است زیرا، بر خلاف عقیده مؤلّف بوده است. مانند: تفسیر آیه فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَ أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها «۱» (پس خدا آرامش را بر دل وی فرو فرستاد و او را به لشکریانی که نمی‌دید آنها را تأیید نمود.) و غیر اینها.

۴- دیگر از خصوصیّات این تفسیر، اصطلاح او در ولایت است که اتصال به ولایت را «پیوند» نام نهاده است که تشبیهی است به پیوند معمول در نزد کشاورزان که جهت تربیت و رشد و نموّ و اصلاح میوه درختان بکار می‌برند. چه اکثر درختان میوه دار، بدون پیوند میوه نمی‌دهند و یا میوه آنها پست و بی‌ارزش و یا تلخ است مگر از درخت میوه دار خوب و با ارزش بارور مرغوب به آن پیوند زده شود (در صورت مطلوب بودن پیوند) اگر پیوند فاسد نشود بعد از پیوند زدن درخت رشد و نموّ نموده میوه خوب و مرغوب می‌دهد:

پس انسان هم مانند آن درخت است که به کمال مطلوب نمی‌رسد مگر اینکه به پیوند ولایت الهی متّصل گردد و این (ولایت) اصل خیر است و منبع سعادتها و سبب ظهور ثمرات نیک و ارزشمند و موجب تبدیل میوه‌های فاسد و پست به میوه قوی شریف می‌گردد که همان کمال مورد نظر است و نیز این اتّصال، مانند، نقش مایه پنیر است، که چون به شیر می‌رسد موجب انعقاد آن می‌شود.

---

(۱) توبه- ۴۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۸

۵- خصوصیات دیگر این تفسیر این است که مفسّر عالم علّامه، به حلّ معضلات علمی موجود در قرآن اهتمام ورزیده آنرا با بیان ساده به مطالب کلامی و فلسفی و عرفانی مستند ساخته، در عین حال با اخبار، تطبیق داده است و این تطبیق در همه موارد عادت او بوده و اقدام به بیان آیه یا مشکلی از قرآن نکرده مگر اینکه به احادیث معصومین استناد نموده و در بیان موضوعات مشکل و مطالب پیچیده نیز به این تطبیق اهتمام ورزیده است. لذا، تحقیق او در هیچ موردی مخالف با مبادی دینی نمی‌باشد. مثلا مسئله معراج و معاد را چنان با بیان فصیح و ساده شرح داده است که فهم آن برای هر که دارای عقل سالم و غیر آلوده باشد آسان است.

همچنین در مسأله تحقیق جن و اثبات وجود او، به بیان فلسفی و عرفانی ملیح و جالب پرداخته است.

و نیز مؤلّف در باره حرام بودن «می» و پس از آن حرام بودن استعمال افیون تحقیق کرده و با دلایل طبیعی و تشریحی حرمت آن دو و اینکه حرمت افیون از حرمت خمر هم شدیدتر است ثابت نموده است.

و این قبیل مسائل اگر چه در سایر تفاسیر هم ذکر شده است لکن آنجناب، در طریقه استدلال و رعایت جمیع جهات دینی و فلسفی ابتکار مخصوص بخرج داده است.

فتاوی مؤلّف: ..... ص : ۶۸

مؤلّف جلیل القدر با این که در علوم عقلی و نقلی زبر دست بوده است و بنا به اعتراف همه علماء زمانش حتی مراجع تقلید، چون: مرحوم مغفور آیت اللّه شیرازی کبیر، مجتهد مسلّم زمان خود بوده است، لیکن فتوی نداده و رساله عملیّه تدوین ننموده است بلکه مریدان و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۹

درویشان را در احکام فرعی به رساله‌های مراجع تقلید احاله داده است.

با وجود این در مواردی اندک در باره بعضی از احکام، در این تفسیر، رأی خویش را ابراز داشته است. و این اظهار رأی اگر چه فتوا تلقّی نمی‌شود لیکن نظر او را می‌رساند، و در حکم فتوی است، از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- در تفسیر آیه شریفه یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ «۱» پس از استدلال بر حرمت شراب دلایل محکمی بر حرمت استعمال دخانیات افیونی آورده، و به حرمت آن فتوا، داده و مصرف کننده افیون را لعن کرده است.

۲- در باره اهل کتاب نظر او این است که آنها پاک هستند و قول به نجاست عرضی را ترجیح می‌دهد که آن هم نتیجه مزاولت و ممارست با شراب و خوک می‌باشد، و این فتوا در ذیل وَ طَعامُ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ حِلٌّ لَکُمْ «۲» (غذای اهل کتاب حلال است) آمده است.

۳- جواز ازدواج با زنان اهل کتاب را، تنها در مورد عقد تمتّع و موقّت می‌داند و در مورد عقد دائم جایز نمی‌داند و این معنی از مفهوم فحوای کلام وی در تفسیر آیه مبارکه: إِذا آتَیْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ... «۳» (چون مزدهایشان را دادید)، معلوم می گردد.

۴- به نظر وی عقد انقطاعی صغیره که قابل تمتّع نباشد، موجب محرمیّت مادر صغیره نمی‌شود، مگر اینکه دورانی از بلوغ که قابل تمتّع باشد، بدان اضافه گردد. مفسّر، این مطلب را در آخر جزء چهارم، ذیل

---

(۱) بقره- ۲۱۹

(۲) مائده- ۵

(۳) مائده- ۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۰

جمله «و امّهات نسائکم» «۱» آورده، سپس این عبارت را ذکر می کند: آنچه در نزد فقهاء شایع است این است که دختران صغیره را عقد می کنند تا مادرانشان محرم شده، نگاه کردن به آنها حلال گردد با اشکال بزرگی مواجه است و احتیاط، راه صواب و محکمی می‌باشد و آن بدین گونه است که به مواضع غیر مجاز مادر صغیره عقد شده نگاه نکند و از نکاح کردن با او نیز اجتناب نماید و یا اصلا گرد این شبهات نگردد. مفسّر معظّم در اینجا قائل به احتیاط در هر دو طرف فتوا شده است یعنی، اگر عقد صغیره انجام شود تا چندی که مدّت بعد از بلوغ، و لو اندک بدان اضافه نگردد هر چند مادر او، محرم به حساب نمی‌آید، با وجود این از نکاح با مادر باید خود داری شود.

۵- تحریم سفر در روز جمعه است بشرطی که مسافت بین او و اجتماع مردم در نماز جمعه کمتر از دو فرسخ یا به مقدار دو فرسخ باشد، بلکه ترک خرید و فروش نیز ضرورت دارد، و دلیل و مستند آن این آیه شریفه است:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نُودِیَ لِلصَّلاةِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلی ذِکْرِ اللَّهِ وَ ذَرُوا الْبَیْعَ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «۲» ای کسانی که ایمان آورده‌اید هنگامی که برای نماز جمعه ندا کرده شود پس بسوی ذکر خداوند بشتابید و فروش را رها کنید و این بهتر است برای شما اگر بدانید.

---

(۱) نساء- ۲۳

(۲) جمعه- ۹ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۱

انکار وجود این تفسیر برای مؤلف و جواب آن ..... ص : ۷۱

بعد از تألیف این تفسیر و چاپ و انتشار آن، فضل و دانش مؤلف بین «خاصّ و عامّ» شهرت یافت، هر کس این تفسیر را دید و ملاحظه نمود به فضل مؤلّف و نبوغ و ذکاوت او اقرار نمود و این موجب تشدید حسد حاسدین گردید، تا آنجا که برخی از آنان منکر تألیف این اثر ارزنده از ایشان گردیدند و اصرار ورزیدند تا در دلهای بعضی دیگر، این افترا را تلقین کنند و از این جهت به صورتهای مختلف انکار خود را بیان نمودند بطوری که در قلوب بعضی از فضلاء شبهه ایجاد کردند زیرا آنها هم بدون دقّت و تحقیق انکارهای آنها را پذیرفتند. در حالیکه بر فقیه محقّق و نقد کننده دقیق لازم است تا در امور تعمّق کرده در باره امر مشکوک حکم صادر ننماید مگر بعد از بررسی و تحقیق. چه، اگر بعدا خلاف آن ظاهر شود ناچار از حکمی که قبلا داده است پشیمان خواهد شد. چنانکه خدای تعالی می‌فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ»

ای کسانیکه ایمان آورده‌اید اگر فاسقی خبری برای شما آورد پس تحقیق کنید که مبادا قومی را به جهالت آسیب رسانید.

لیکن بعضی از فضلاء و فقها، بدون توجّه به آیه مذکور آنچه را که از دشمنان و حسودان شنیدند، بگمان اینکه آنها راست می‌گویند، پذیرفتند چون خلاف آن بر ایشان ثابت شد، از نظر سابق خود برگشتند.

مانند: حجّة الاسلام، مرحوم مغفور حاج شیخ محمّد باقر گازار که کتابی به نام «اطفاء المکائد و اصلاح المفاسد» به فارسی در ردّ صوفیّه و شیخیّه و بابیّه نوشته است. در حالی که ترادف این سه نام از چنین محققی بعید

---

(۱) حجرات- ۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۲

می‌باشد، چه بین عقیده صوفیّه و شیخیّه با بابیّه مباینت و اختلاف بسیار وجود دارد زیرا صوفیّه و شیخیّه در تشیّع تعصّب دارند در حالی که بابیه منکر اسلام و قائل به نسخ آن و ظهور دین جدید می‌باشند.

امّا این فقیه- که خدایش بیامرزد- از مؤلّف تفسیر، بد گوئی نموده عبارتی توهین آمیز بدین مضمون آورده است:

«از بعضی افراد مطمئن شنیدم که این تفسیر از او نیست، بلکه از صوفی بدعت گذار دیگری می‌باشد که پیش از او بوده است و او نسخه خطّی قدیمی را یافته، به نام خود منتشر نموده است در حالی که مضامین آن را درک نکرده است.» حتی مؤلّف کتاب مذکور (شیخ محمّد باقر) اسم تفسیر را تحریف نموده آنرا «بیان الشقاوة» نامیده است. لکن حقیقت این نام گذاری را نفهمیده است و به این

مسأله شعور و آگاهی نداشته در ژرفای معنای این حرف فرو نرفته است. اگر بر فرض، این تفسیر، از مؤلّف جلیل (حاج ملّا سلطان محمّد) نباشد یا اصلا باطل هم باشد، لکن بالأخره بیان قرآن است. اگر او، با قصد و شعور این کلمه را آورده باشد در حقیقت به قرآن اهانت ورزیده، دشنام داده است که این کفر می‌باشد، لیکن فقیه مذکور این لفظ را بدون توجّه به معنی آن آورده است.

و آنگاه که کتاب «اطفاء المکاند و اصلاح المفاسد» چاپ و منتشر شد یکی از دشمنان مؤلّف تفسیر (از اهالی گناباد) که یکی از نسخه‌های آنرا دیده بود بر فقیه مذکور اعتراض کرد و گفت: ما خودمان به چشم خود دیدیم که خودش «سلطان محمّد» این تفسیر را تألیف نمود و خود دیدیم که شخصا مشغول به نوشتن جزوات این تفسیر بود. و به موقع نوشتن، بعضی از آن را بر حاضرین می‌خواند.

افتراء و دروغ این فقیه در حقیقت سایر ایرادات وارد بر مفسّر را که ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۳

به وسیله مخالفین ابراز شده بود، تکذیب کرد و همین امر، موجب شد که در سایر چیزهائی که به مؤلّف نسبت می‌دهند شک و تردید ایجاد گردد.

فقیه مذکور بعد از تألیف این کتاب جهت زیارت مشهد مقدّس رضوی (ع) به خراسان مسافرت کرده دو روز در بیدخت توقّف کرد، و با جانشین مؤلّف (حاج ملّا علی نور علیشاه ثانی) مؤانست یافته فهمید که عقاید و اعمال و افعال او مخالف اتهامات وارده بر صوفیّه است، و در او و یارانش آنچه را که مخالف شرع مقدّس نبوی باشد نیافت و گفت:

«شنیدن کی بود مانند دیدن؟» آنگاه هم نامه‌ای به مولی حاج شیخ محمّد حسن صالح علیشاه «فرزند نور علیشاه بن سلطان علی شاه» نوشت و از گذشته عذر خواهی نمود و از اینکه رساله ردّیه نوشته است اظهار پشیمانی کرد، و این نامه اکنون موجود است و همه اینها دلیل بر صدق نیّت او می‌باشد و معلوم می‌کند که بعضی از غرض ورزان و دشمنان امر را بر ایشان مشتبه نموده، او را به اشتباه انداخته بودند.

بعضی هم گفتند: مؤلّف تفسیر وقتی که در اصفهان بود به نسخه خطّی قدیمی دست نوشته‌ای اطّلاع یافت و در آن تصرّف نموده، و اوّل و آخر آنرا حذف کرد و آن را به خودش منسوب ساخت.

بعضی از آنان هم گفتند: آن نسخه خطی تفسیر در اصل از فاضل نجف آبادی بوده است.

نسبت غلوّ به مؤلف محترم ..... ص : ۷۳

و بعضی دیگر گفتند: از فاضل یزدی بوده که با ایشان (سلطان علی شاه) در یک حجره در مدرسه اصفهان بسر می‌برد. انتشار دهندگان این تهمت بر این پندار باطل بطور یقین ترتیب اثر دادند، زیرا با وجود عدم ذکر دلیل بر این دعوی از روی حدس و گمان، حکم قطعی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۴

داده‌اند که تفسیر از سلطان علیشاه نمی‌باشد.

این مسأله از جانب کسی که مدّعی علم و روحانیت باشد، بسیار شگفت انگیز است.

ما می‌گوئیم: او اصلا، جهت تحصیل علم به اصفهان مسافرت نکرد و همانطور که گفتیم نخست در گناباد، سپس در مشهد و سبزوار و نجف اشرف به تحصیل پرداخت رفتن ایشان به اصفهان فقط جهت اخذ آداب طریقت و زیارت حاج محمّد کاظم سعادت علیشاه، و وجهه همّت او، بهره یابی از محضر آن جناب بوده است- نه تحصیل علوم ظاهری شرعی، و نه مشاهده کتابخانه‌ها- علاوه بر این، رو نویسی این تفسیر مستلزم آنست که وی مدّت مدیدی به آن کار اشتغال ورزیده باشد که لا اقل یک سال طول می‌کشد تا آن را رو نویسی نماید (در حالیکه او مدّت کمی در اصفهان ماند). بعلاوه او، قبل از این سفر به فضل و تبحّر در علوم عقلی و نقلی، در تهران و دیگر شهرها معروف و مشهور بوده است. چنانکه آنرا در کتاب «نابغه علم و عرفان در قرن چهار دهم» بطور

مشروح آورده‌ام.

ثانیا: اگر این تفسیر از مؤلّف دیگر باشد که قبل از او بوده باید در تذکره‌ها و شرح احوال متقدّمین آمده باشد.

چگونه ممکن است، تألیف چنین تفسیری نزد کلیّه بزرگان و علما و رجال ناشناخته باشد و فقط یک طلبه غیر معروف و ناآگاه به آن اطّلاع یابد.

این نسبت، جز تهمت و افتراء نیست. هیچ مسلمانی را نسزد که چنین تهمت و افترائی بزند چه رسد به مؤمن، که گرد این افترائات بگردد! یکی از فضلا با ستایشی که مقصودش نکوهش و ذمّ بود «از قبیل ذمّ شبیه مدح» به من گفت: آن تفسیر کامل فلسفی عرفانی است که نکات ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۵

دقیق و مطالب نیکو و جالب دارد، که مؤلّف همه آنها را از استاد ملّا هادی سبزواری رحمة اللّه علیه گرفته است.

این سخن هم خلاف واقع است و صحیح نمی‌باشد، چه، بسیاری از نکات تحقیقی که در آن بکار رفته است مانند: تحقیق در وجود جنّ و مانند آن اصلا در مؤلّفات حکیم سبزواری و دیگران وجود ندارد، بلکه از ابتکارات مؤلّف جلیل می‌باشد- در عین حال او، مدّعی ابتکار در آنچه که تحقیق نموده، نبوده است.

بلکه ما می‌گوئیم: اوّلا- او افتخار می‌کند که همه حقایقی را که درک کرده است از افاضات معصومین (ع) و از اخبار و احادیث بوده است.

ثانیا: ذکر اقوال متقدّمین و تحقیقات آنها از لوازم هر تألیفی است تا بدان استشهاد گردد و این مخالف تألیف نیست.

ما نمی‌گوئیم: تمام آن تحقیقاتی که بیان داشته از ابتکارات فکری او است، بلکه می‌گوئیم: بسیاری از این تحقیقات، از آن گونه چیزهائی است که به فکر کامل او، راه یافته است و در کتاب متقدّمین- رحمهم اللّه- ذکری از آن به میان نیامده است. در مقدّمه تفسیر، بدان اشاره نموده و فرموده است: «بعضی اوقات از اشارات کتاب و تلویحات اخبار، لطائفی بر من ظاهر می‌شد که آنها را در هیچ کتابی ندیده، از گوینده‌ای هم نشنیده بودم ...».

و امّا علّامه، استاد شیخ محمد محسن طهرانی معروف به شیخ آقا بزرگ در جلد سوّم کتاب «الذریعه الی تصانیف الشیعه» می‌نویسد: «بیان السّعادة فی مقامات العباده یا تفسیر منیر» تفسیر قرآن شریف است که در سال ۱۳۱۴ به خرج پیروان عارف معاصر مولی سلطان محمّد بن حیدر محمّد گنابادی خراسانی متوفی در حدود سال ۱۳۲۰ قمری در مجلّد بزرگی در تهران به چاپ رسید. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۶

آنان بر این اعتقادند که این تفسیر از شیخ آنان که نامش ذکر گردید می‌باشد. او خود، در آن تفسیر ذکر می‌کند که به سال ۱۳۱۱ قمری از تألیف آن فراغت یافته است، لیکن عالم پارسای معاصر سیّد حسین قزوینی حائری به من اظهار داشت: که در آن تغییر و تحریفی واقع شده است که دلالت می‌کند که این تفسیر از دیگری است گر چه تمام آن نباشد زیرا آنچه در اوّل آن از وجوه اعراب حروف اوائل سوره‌ها (حروف مقطّعه) آورده است و شقوق را به جائی رسانده است عقل را خیره می‌کند. با تمام تفاصیل و عین عبارتهای آن در رساله شیخ علی بن احمد مهائمی کوکنی نوائتی (۷۷۶- ۸۳۵) مشهور به مخدوم علی مهائمی موجود است و سیّد غلام علی آزاد بلگرامی در کتاب سبحة المرجان خود، که به سال ۱۱۷۷ تألیف کرده و در سال ۱۳۰۳ چاپ شده است، الفاظ آن رساله را ذکر کرده است و همچنین گفته است:

مهائم، بندری است در کوکن از نواحی دکن، نوائت، مانند ثوابت قومی از قریش بودند که در زمان حجّاج در سرزمین دکن فرود آمدند. او ادامه می‌دهد که: «کتابهائی به نام تفسیر رحمانی، زوارف در شرح عوارف المعارف، شرح فصوص محی الدّین، شرح فصوص قونوی و «ادلّة التوحید» از آثار اوست.»

من (صاحب الذریعه) می‌گویم: تفسیر او موسوم به تبصیر الرحمن و تفسیر المنّان است، که در سال ۱۲۸۶ در دهلی و در ۱۲۹۵ در

بولاق چاپ شده است، چنانکه در معجم المطبوعات نیز آمده است: و کتاب مرآت الدقائق او در بمبئی به چاپ رسیده، خلاصه اینکه آن مقدار از رساله مهائمی که در این تفسیر ذکر شده است، یک جمله یا دو جمله، یک سطر یا دو سطر نیست تا احتمال توارد یک مطلب بر دو ذهن و توافق دو نظر داده شود. همین موجب برگشت یا عدول از هر نظری، و موجب ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۷

اثبات و اذعان به صدق نسبت تفسیر به کسی که مشهور است که این مطالب از آن اوست می‌شود و اللّه العالم. (پایان سخن الذرّیعه) این سخن نیز گر چه به ظاهر یک کار تحقیقی پنداشته می‌شود لیکن نزد محقّق با انصاف از آمیختگی با غرض خالی نیست و از تحقیق دور است. برای اینکه محقّق در هر امر، به ویژه در اموری که در آن احتمال تهمت و آمیختگی به افتراء وجود دارد، به نقل قول از یک شخص اکتفا نمی‌کند گر چه آن شخص عادل فرض شود. بلکه باید به کوشش و پژوهش پردازد و از جستجو دست بر ندارد تا دلیل قطعی برایش حاصل گردد.

بر این عالم جلیل لازم بوده که تفسیر منسوب به مهائمی را مطالعه کند و به نقل قول اکتفا ننماید و کلمات و تحقیقات را با هم تطبیق کند که شک از او زائل شود، زیرا در خبر، احتمال صدق و کذب وجود دارد.

نسبت خلاف دادن به مؤمن به نقل خبر از یک فرد، خلاف است و مصداق آیه شریفه است که می‌فرماید:

إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا «۱» (اگر فاسقی خبری برای شما آورد تحقیق کنید تا حقیقت آن آشکار شود).

ثانیا شایسته بود که مؤلّف الذّریعه، برای تکمیل تحقیق، از علماء و فضلای منصف معاصر ایشان که نویسنده تفسیر را می‌شناختند و او را دیده بودند، در باره مؤلّف پرسش می‌کرد تا درجه فضل و دانش او برایش آشکار شود چه بسیاری از بزرگان علمای زمان مؤلّف، مانند:

آیت اللّه شیرازی و حاج ملّا علی سمنانی و حاج میرزا حسین سبزواری و

---

(۱) انفال- ۱۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۸

آخوند ملّا محمد کاشانی و شیخ زین العابدین مازندرانی و اولاد او و دیگران که خدا همه آنان را بیامرزاد- همه به فضل و نبوغ او اعتراف داشتند. هر یک از دوستان و مخالفان که در محضر وی حاضر شده از موافق و مخالف نتوانسته است منکر فضل و دانش و تقوای او شود، حتّی دشمنانش نیز نتوانسته‌اند انکار کنند و سایر تألیفات آن جناب، خود گواه بر این امر است زیرا تألیفات او منحصر به این تفسیر نبوده، بلکه او دارای تألیفات بسیاری به فارسی و عربی- است. بر اسفار، حواشی نوشته، تحقیقاتی هم بر آن ارائه داده است ضمنا در علوم ادبی و ...

تحقیقاتی دارد. همه اینها، گواه نبوغ و قوّه خلاقه اوست- ثالثا اگر این شخص فاضل (صاحب الذّریعه) اهل تحقیق بود در تاریخ وفات مؤلّف اشتباه نمی‌نمود و به تقریب از آن یاد نمی‌کرد بلکه بر او لازم بود که تحقیق نماید تا تاریخ قطعی وفات آن جناب را تحقیق نماید تا در اشتباه نیفتد. البته، خود او، در مجلّد چهارم- الذریعه وقتی که از کتاب تبنیه النائمین که یکی از مؤلّفات صاحب تفسیر است: نام می‌برد به اشتباه خود اقرار می‌کند و این خود دلیل است بر این که او، در باره این تفسیر از حدّ انصاف بیرون شده، و در این کلام طولانی که ذکر کردیم ظاهری متین و محکم و باطنی پر از غرض و دشمنی و کینه ورزی ارائه نموده است و حسّ بغض و کینه بر او غالب شده است. در حالیکه شایسته نیست که یک محقّق تحت تأثیر احساسات حب و بغض قرار گیرد، مخصوصا اگر شایع شدن امثال این مطالب از یک یا دو شخصی که به غرض شخصی و هواهای نفسانی معروف هستند، انجام شود. چه مغرض اگر چه با لباس اهل علم هم باشد، در عین حال افتراء او بر مسلمانان سبب فسق و عدم پذیرش گفته آن شخص می‌گردد.

رابعا: بهتر بود به «طرائق الحقائق» که تألیف حاج میرزا معصوم ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۷۹

نایب الصدر شیرازی است مراجعه می‌کرد. وی با وجود آنکه در زمان تألیف این کتاب مدّعی طریقت بود از این جهت بر مؤلّف تفسیر اعتراض هم داشت شاید در آن وقت غرض هم داشت، در عین حال هنگام ذکر حالات مؤلف تفسیر در این کتاب مخصوصا در وقتی که عظمت این تفسیر را شرح می‌دهد منکر فضل مؤلّف تفسیر نمی‌گردد.

ما، طالبان حقیقت را به مطالعه این کتاب (طرائق) و مطالعه کتاب نابغه علم و عرفان- شرح حال او- و نیز به کتاب رهنمای سعادت که ترجمه تفسیر بعضی از سوره‌های کوچک قرآن و از تألیفات اینجانب است احاله می‌دهیم.

و بعضی دیگر گفته‌اند: مؤلف در تألیف این تفسیر، بسیار عالی عمل کرده، در بیان مطالب ادبی و فلسفی و عرفانی و بعضی از مسائل فقهی آخرین درجه تحقیق را بعمل آورده است، لکن به علّت شدّت علاقه او به امر ولایت و تأویل آیات به ولایت از حدّ اعتدال خارج و کلامش به غلوّ همانند شده است. مثل، تفسیر کلمه «اللّه» در قول خدای تعالی، در سوره بقره: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ «۱» و از آنان کسانی هستند که می‌گویند به خدا و روز واپسین ایمان آورده‌ایم. به علی (ع) که مظهر خدا است همچنین در آیات دیگر، همانند این آیه چنین تفسیر کرده است.

در تفسیر سوره برائت (آیه ۱۵) که می‌فرماید:

أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقاتِ «۲» آیا ندانسته‌اید که خدا، توبه بندگانش را می‌پذیرد و صدقات را می‌گیرد ...؟ و

---

(۱) بقره ۸

(۲) توبه- ۱۰۴

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۰

در موارد دیگری نیز خدا را به مظاهر و خلفای او که بشریت خود را در خدا، فانی نموده‌اند تفسیر نموده است و نیز ربّ را به ربّ الارباب و ربّ مضاف اطلاق نموده ربّ مضاف را به ربّ در ولایت تفسیر کرده است چنانکه در آیه- فَمَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ «۱» پس هر که امیدوار به لقاء پروردگارش می‌باشد. که در آخر سوره کهف است ربّ مضاف را به ولایت و لقاء ملکوت و سپس جبروت او تفسیر نموده. و در آیه وَ جاءَ رَبُّكَ وَ الْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا «۲»: و پروردگارت و فرشتگان صف در صف آمدند (سوره فجر، آیه ۲۳). رب را به رب مضاف که قائم در وجود سالک است تفسیر نموده است. ضمنا کفر را در موارد مختلف به کفر به ولایت، و نیز شرک را به شرک در ولایت تفسیر کرده است.

و لکن نسبت غلوّ به مفسّر، خلاف عقیده واقعی او است زیرا همه آنچه که ذکر شد مبتنی بر عقائد عرفانی می‌باشد که مستند به آیات و اخباری است که از ائمّه (ع) رسیده است. چه در اخبار بسیار و متواتر، ایمان در نزد شیعه به ولایت تفسیر شده است: چنانکه در اصول کافی در باب «ما نزل فیهم و فی اعدائهم» آنچه در باره ائمّه (ع) و در باره دشمنانشان نازل شده، موجود است.

از سراد به نقل از صحّاف آمده است که گفت: از حضرت ابا عبد اللّه (صادق ع) در باره قول خدای تعالی که می‌فرماید: فَمِنْكُمْ كافِرٌ وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنٌ «۳» (از شما، برخی کافر و برخی مؤمن می‌باشند). پرسیدم، آن حضرت فرمود خدا، ایمان آنها را به دوست داشتن و پذیرش ولایت، و کفر آنان را به عدم پذیرش ولایت در روزی که از آنان پیمان گرفته است،

---

(۱) کهف- ۱۱۰

(۲) الفجر- ۲۲

(۳) تغابن- ۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۱

می‌شناسد.

در تفسیر صافی ضمن تفسیر وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً «۱». به عبادت پروردگارش کسی را شریک قرار ندهد که در آخر سوره کهف آمده است از حضرت صادق (ع) سؤال شد آن حضرت فرمود: عمل صالح، معرفت به ائمه است.

وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً یعنی تسلیم به علی (ع) گشته کسی را که خلافت حق او نیست و صلاحیّت آنرا ندارد با او شریک قرار ندهد.

و اخبار در فضائل اهل بیت و نکوهش دشمنان، بسیار است که به شماره نمی‌آید.

أمّا تفسیر کلمه «اللّه» به علی (ع)، پس آن به طریق مجاز است و از قبیل ذکر ظاهر و اراده مظهر است و این مطلب از اخبار نیز استفاده می‌شود. زیرا ایمان به خدا لازمه‌اش ایمان به مظاهر او، و کفر به مظاهر او، مستلزم ردّ او و مخالفت با امر خداست که همان کفر به اوست.

چنانکه از ابی جعفر باقر (ع) روایت شده است: «دوستی ما ایمان، و دشمنی با ما کفر است» امثال اینگونه روایات بسیار است و در قرآن نیز این چنین استعمال شده است زیرا نسبت قبول توبه و گرفتن صدقات (که در سوره برائت آمده است و در بالا ذکر شد) به خدا را نمی‌توان به ظاهرش حمل کرد: زیرا خدا دیده نمی‌شود و دستی برای او نمی‌باشد، پس ناچار باید از کلمه «اللّه» در آیه مذکور به طریق مجاز، مظاهر ذات را، که جامع همه صفات کمال است اراده کرد چنانکه: خدای تعالی شانه می‌فرماید: ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی «۲».

---

(۱) کهف- ۱۱۰

(۲) حجرات- ۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۲

یعنی تو تیر نینداختی وقتی که انداختی، این خدای بود که تیر انداخت.

تفسیر ربّ نیز (چنانکه ذکر شد) صحیح است، زیرا «ربّ» در لغت به معنی مربّی و در قرآن نیز به غیر خدا اطلاق شده است چنانکه: در سوره یوسف از قول یوسف (ع) آمده است: «اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ» «۱» مرا نزد ربّ خود یعنی، مربّی خودت یاد کن.

و کلمه «ربّ الارباب» نیز دلیل بر درست بودن اطلاق «ربّ» بر غیر خدای تعالی به عنوان ربّ مضاف می‌باشد. و اینکه خدای تعالی «ربّ الارباب» است.

نه تنها شیعه، بلکه اهل سنّت و جمیع محقّقان آنها نیز به این امر «فضائل ائمه هدی» اعتراف کرده، اخبار بسیاری در کتابهای خود در این باره آورده‌اند. چنانکه: سیّد علی همدانی شافعی در کتاب «مودّة القربی» خود در مودّت سوّم می‌گوید: پیامبر (ص) در جمع صحابه فرمود:

«علی را جز مؤمن دوست ندارد و جز کافر دشمن ندارد».

و در آن کتاب از امّ المؤمنین عایشه، نقل شده است که گفت: رسول خدا (ص) فرمود: خدای تعالی با من عهد بست که هر کس بر علی خروج کند او کافر است و در آتش جای دارد.

در کتاب ینابیع الموده، شیخ سلیمان بلخی حنفی در باب پنجاه و نهم به نقل از «الصواعق المحرقه» آمده است که دارقطنی در افراد از ابن عبّاس نقل می‌کند که پیامبر (ص) گفت: علی دروازه‌ای است هر کس داخل آن شد مؤمن است و هر که از آن خارج شد

کافر است. نسبت غلوّ به مؤلّف جلیل مانند متقدمین از قمی‌ها است که هر کس را که اعتراف به

---

(۱) انفال- ۱۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۳

سهو نبی (ص) نمی‌کرد او را غالی می‌نامیدند. زیرا آنان طبق آیه شریفه:

قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ «۱» «بگو بدرستی که من بشری مانند شما هستم» پیامبر را بشر می‌دانستند و می‌گفتند بشر، در معرض اشتباه و فراموشی و خطا قرار دارد. پس برای رسول خدا هم سهو جایز است. آنها معتقد بودند که هر کس به این امر اعتراف نداشته باشد غالی است. لذا فقهاء دیگر شیعه را، تقریبا غالی به حساب می‌آوردند. در حالی که چنین نیست. چنانکه در کتاب‌های مفصّل بطور مشروح ذکر شده است.

غالی، در حقیقت کسی است که همه صفات ثبوتیّه را که در خدا موجود بوده و تنها او، مستجمع جمیع صفات کمال و در همه عوالم و ذرّات بطور زنده باقی و دائمی وجود دارد و در او نقص و زوال مرگ راه ندارد. برای فردی از بشر اثبات کند. بشری که دارای دورانهای زندگی از کودکی تا جوانی و پیری است، بیمار و ضعیف و فقیر شده و به دیگر نقصهای مادّه دچار می‌گردد. پس اعتقاد به الوهیّت جسمانی علی بن أبی طالب (ع) که منسوب به عبد اللّه بن سباء «۲» است یا الوهیّت جعفر بن محمّد (ع) چنانچه به محمّد بن مقلاص اسدی مکنّی به ابی الخطاب نسبت داده شده است یا الوهیت امام علی بن محمّد هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) چنانکه در روایات به فارس بن حاتم بن ماهّویه قزوینی نسبت داده شده و او بدست جنید و بنا به امر امام ابی محمّد

---

(۱) کهف- ۱۱۰

(۲) توسط محقق عالی قدر علامه عسکری دانشمند معاصر معلوم شده است که عبد اللّه بن سبا وجود خارجی نداشته و یک شخص خیالی و افسانه‌ای و جعلی بوده، و بدین ترتیب صدها روایت و حکایت و افسانه که عامّه از وی نقل کرده‌اند کذب محض می‌باشد، برای اطّلاعات بیشتر به کتاب عبد اللّه بن سبا و کتاب یکصد و پنجاه تن صحابی ساختگی از تألیفات دانشمند مذکور مراجعه شود. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۴

عسکری (ع) بقتل رسید. همه اینها کفر و غلوّ است.

چه، این اعتقادات خلاف شهود و نظر عقل می‌باشد زیرا چیز فانی و نابود شونده چگونه ممکن است خدا باشد که خالق آسمانها و زمین است.

لیکن اگر بنده، از صفات بشری فانی، و به نور الوهیّت منوّر و به حیات معنوی زنده شود مظهر ذات احدیت و جلوه‌گاه جلوه‌های ربوبیّت می‌گردد، و در نتیجه، از او، اموری که خارج از حیطه بشریّت است، از قبیل معجزات و کرامات و خوارق عادات، ظاهر می‌شود، و هر چه فنای او، در ذات احدیّت تمامتر گردد، بقای او به آن قویتر می‌شود تا به مقامی می‌رسد که مظهر تام او می‌شود، و در این حالت قوی‌ترین مظهر و کامل‌ترین جلوه‌گاه خدا می‌گردد در این صورت، در حقیقت متّصل، بلکه متّحد با مقام مشیّت تامّه می‌باشد. این مظهریّت، مخصوص محمّد (ص) و بعد از او مخصوص علی (ع) و سپس ویژه ائمّه معصومین از فرزندان او است، که یازدهمین فرزند و دوازدهمین آنها قائم (عج) می‌باشد، پس آنان اسماء حسنی و صفات علیا و مظاهر تامّه و جلوه‌گاههای کامل ذات خدا هستند، و آنان بر آنچه قدرت الهی با اراده و توانائیش بدان تعلق گیرد، قادرند، و آنان دانایان علم و قادران قدرت و مریدان اراده خدایند. هیچ یک از این موارد کفر و شرک و غلوّ نیست بلکه عین توحید می‌باشد. چه، معتقد به این امر هیچ کدام از

آنان را شخصی در برابر ذات احدیّت نمی‌بیند بلکه می گوید: آن بزرگواران در ذات حقّ فنا گشته شخصیّتی، جز مظهریّت خدای تعالی و بقاء به او برایشان نمانده است. پس آنان مانند آئینه‌ای هستند که در آن جز صورتهائی که در آن متجلّی است، نمی‌توان دید، و ائمّه (ع) آئینه ذات خدا می‌باشند. چنانکه: در خبر آمده است: «بوسیله ما، خدا پرستیده شد ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۵ و بوسیله ما، خدا شناخته گردید.»

پس این عقیده، در حقیقت عین توحید است و لذا عقیده قمی‌ها که (در بالا بدان اشاره شد) در حقیقت افراط و غلوّ در تمسّک به ظاهر آیات و اخبار است و نسبت غلوّ به مؤلّف تفسیر نیز این چنین است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۶

توضیح: ..... ص : ۸۶

این مقدّمه به قلم مصحّح چاپ دوّم حضرت سلطان حسین تابنده گنابادی است که در شهریور ۱۳۴۴ نوشته است. ایشان پس از نوشتن این مقدّمه، محقّقانه، در باره ترجمه تفسیر بفارسی سخن فرموده‌اند که خلاصه آن اینست.

از اینرو به ترجمه تفسیر پرداختم تا برای همگان مفید فایده باشد.

البتّه ترجمه چنین اثری نیاز به تبحّر در علوم عقلی و نقلی داشت ولی والد جلیل هم، نه بطریق امر و وجوب بلکه از جهت قبول استدعاء برادران، به اندازه ممکن از بنده خواستند تا به ترجمه آن بپردازم و من به ترجمه مقدّمه تفسیر پرداختم و پس از ترجمه فصلهائی از آن به فراموشی سپرده شده و حدود ۲۰ سال متوقّف شد و بعد از این مدّت که یاد آور شدم دوباره به ترجمه پرداختم و کفّاره این فراموشی را اضافه نمودن ترجمه سوره حمد قرار دادم و آنگاه ۶ سوره کوچک آخر قرآن را که شامل سوره‌های اعلی و ضحی- انشراح، قدر، نصر، اخلاص بود ترجمه نمودم و در تاریخ ۱۳۸۳ قمری مطابق با ۱۳۴۲ شمسی آنرا تمام کرده رهنمای سعادتش، نامیدم.

مصحّح محترم، عارف بزرگوار، سپس از خصوصیات چاپ اوّل و تغییری که در جهت حسن و کمال و ویرایش در آن ایجاد نموده است سخن به میان می‌آورد از مقابله کنندگان و همّت کنندگان به طبع و نشر تشکر می‌نماید و مزایای طبع دوم را بر می‌شمارد. اصل تفسیر چاپ اول را به چهار جلد تبدیل نموده است و هر جا، رشحات قلم- مفسّر به طعن گرائیده جهت تقریب مذهب اسلامی آنرا ملایم ساخته است. البتّه نظر مفسّر هم، پس از ختم کتاب این بوده است و به فرزندشان حضرت آقای نور علیشاه، و ایشان به فرزندش، حضرت آقای صالح علیشاه و ایشان به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۸۷

مصحّح محترم توصیه فرموده بودند که عملی گردیده است. مصحّح محترم در پایان این مقدّمه می‌نویسد:

از خدا می‌خواهم که کوشندگان این چاپ را توفیق دهد، اجر و خیر و برکت زیادت فرماید. «هذا آخر الکلام فی المقدّمة و اسأل الدّعاء من القارئین و السّلام علی عباد اللّه الصّالحین».

و انا العبد سلطان حسین تابنده غرّه جمادی الاول ۱۳۸۵- ۶ شهریور ۱۳۴۴

مه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۳

بسم الله الرحمن الرحیم هو الملهم للصّواب، و المتجلّی فی کلّ خطاب، و هو حسبی و نعم الوکیل (به نام خداوندی که بخشش فراگیر و بخشایشی ویژه دارد. اوست که راه درست را می‌نمایاند، و در هر گفتاری جلوه‌گر است تنها او، مرا کافی است چه خوب وکیلی است.

ستایش خداوندی را که بر بنده‌اش کتاب را فرو فرستاد و هیچ کجی در آن قرار نداد تا از سختگیریهای خدا بترساند و مؤمنین را که عمل صالح انجام می‌دهند مژده دهد که پاداش نیکی برای آنان است.

خداوندی که با ذاتش بر ذاتش تجلّی نمود و از هم سنخی با آفریده‌های خویش منزّه است.

با اسماء و صفات خود بر سایر ساخته‌های خود تجلّی کرد و با این تجلّی، حقیقت متجلّیات خود گردیده است آنچنان (از دیدگان) دور است که دیده نمی‌شود چنان (به دلها و جانها) نزدیک است که حتی آهسته سخن گفتن را شاهد و شنوا است. بزرگ و بلند مرتبه است.

و درود و سلام بر فرشتگان و پیامبران و فرستادگان او بادا بویژه بر آنکه قرآن را بر او نازل نمود، قرآنی که مجمع دو دریای وجوب و امکان بوده و آنها را یکجا کرده است و جامع بیان هر ذکر و کتاب و تبیانی می‌باشد. کتابی که از هر غلّ و غشّ، اختلاف، ناهمگنی، شک و تردید ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۴

پاک و پاکیزه است. او به هر وعده خوب و پسندیده‌ای که می‌دهد وفا کننده است، و شفا بخش هر رنج و بیماری در روان و تن است. و بر اهل بینش از هر خطاب و کلام و کتاب کفایت کننده است و درود و سلام بر جانشینان راه راست رفته و یاران هدایت یافته و خاندان پاک او بویژه بر پسر عمّ و وارث دانش او و فرزندان معصومش باد.

و پس از این سلام و درودها و ستایش، این بنده نیازمند به خدای بی‌نیاز: سلطان محمّد بن حیدر محمد گنابادی- که خدای از آن دو در گذرد- می‌گوید: من، خدا و فرشتگان و پیامبران و فرستادگان و همه آفریدگان خدا را گواه می‌گیرم بر اینکه شهادت می‌دهم نیست خدائی جز اللّه که او، یکتای بی‌همتا و زنده و توانا و دانا و شنوا و بینا و دریابنده و با اراده و گوینده و بخشنده و مهربان بر پایدارنده موجودات و تدبیر کننده کارها و فرستنده رسولان (ع) و نازل کننده کتابهای آسمانی است.

و شهادت می‌دهم که پیامبران و فرستادگان و اولیاء و حجّت‌های او در روی زمین، همه بر حقّ می‌باشند. و بین هیچ یک از رسولان فرقی نمی‌گذارم، و آنچه از جانب پروردگارشان آورده‌اند همه حقّ و راست است و من به خود ایشان و همه آنچه را که آورده‌اند، ایمان آورده‌ام، و شهادت می‌دهم که محمّد (ص) خاتم پیامبران و فرستادگان و بهترین همه خلق خداست و پس از آن حضرت، عترتش شریفترین خلق خدا هستند، و علی (ع) سر حلقه خاندان نبوّت و وارث علم محمّد (ص) است و پس از او یازده نفر از فرزندانش که یازدهمین آنان غایب قائم منتظر است که اگر از عمر دنیا فقط یک روز باقی مانده باشد، خداوند آن روز را آنقدر طولانی می‌گرداند تا او، خروج کند و زمین را از عدل و داد پر کند. به همان سان که از ستم‌گری و تجاوز پر شده است. آنان پیشوایان و شفیعان من در روز بینوائی و درماندگی می‌باشند، و بوسیله آنان به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۵

خداوند متوسّل شده، از آنان امید نجات در روز رستاخیز دارم. و اینکه شریعت محمّد (ص) ناسخ جمیع شریعتهاست و آنچه حضرت محمّد (ص) آورده است از سنّتها و واجبات و سیاستها و عقاید و اخلاق همه بر حقّ و راست می‌باشد و به تمام آنها از مفصّل و مجمل ایمان دارم.

مرگ و سؤال قبر، صراط، میزان، بر انگیخته شدن خلائق و نامه‌های اعمال، حساب، بهشت، دوزخ و معاد جسمانی و روحانی همه حقّ، راست و درست است من به همه آنها ایمان دارم و بر آنها یقین دارم، و این دین من است که به آن ملتزم شده‌ام و بر آن زنده‌ام و بر آن می‌میرم، و بر آن برانگیخته می‌شوم انشاء اللّه. و شهادت می‌دهم بر اینکه قرآنی که در دست ماست همان کتابی است که بر محمّد (ص) نازل شده است خواه در آن تحریفی شده یا نشده باشد، و آن دلیل رسالت و خلاصه آئین او و ریسمان محکمی است که از جانب خدا کشیده شده، چه، آن صورت ولایت تکوینی است که ریسمان محکم الهی در حقیقت همین است. چنانچه عترت و ولایت آنان، ریسمانی است که از سوی مردم بطرف خدا کشیده شده است و آن دو (قرآن و عترت) از هم جدا نمی‌شوند تا در حوض بر او وارد شوند. و اینکه قرآن دلیل عترت است چنانکه فرموده‌اند: قرآن حجّت ما اهل بیت است همچنانکه عترت، روشنگر قرآن است».

پس قرآن، امام صامت و عترت، قرآن ناطق است.

همچنانکه: دوستی عالم اهل بیت، بزرگداشتن و نگریستن به او، نشستن در نزدیکش، شنیدن و گوش دادن به گفته و سخنانش و اندیشیدن در کردار و احوال و اخلاق او تفکّر در شؤون و مراتب او تسلیم وی شدن، تسلیم به متشابهات او گشتن، خانه دل را از غیر خالی کردن، جهت نزول ملکوت او در قلب- با این نظر که او ریسمان خدا ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۶

است که بسوی خلق کشیده شده است- و یا (لا اقل) عناد با او نداشتن از بزرگترین عبادتهاست. بهمین ترتیب بزرگداشت قرآن و نگریستن به سطور آن و شنیدن کلمات و گوش دادن به آن، تدبّر در عبارات و تفکّر در اشارات و لطائفش، تخلیه خانه دل به منظور تجلّی حقایق آن و پیروی از احکام و تسلیم گردیدن به متشابهاتش هر گاه با این نظر باشد که قرآن ریسمان کشیده شده از خدا بسوی خلق است از بزرگترین عبادات محسوب می‌گردد. در آیات و اخبار، شنیدن و گوش دادن به قرآن، در موقع تلاوت، و اندیشیدن در آیات و استنباط اشارات و لطائف آن و تفکّر در آن، امر شده است.

چنانچه کسی که از قرآن اعراض نماید و آن را دور اندازد و یا پشت سر افکنده. یا آن را تنها با لقلقه زبان بخواند بدون اینکه در آن تفکّر نماید، یا آن را حفظ کند و بخواند و عمل به مضمون آن نکند همانند الاغی که کتاب بارش کرده باشند ... همه این افراد در آیات و اخبار مورد ذمّ و سرزنش قرار گرفته‌اند.

پس شایسته‌ترین چیزها جهت خدمت کردن بعد از علما، اهل بیت، و سزاوارترین کارها به تفکّر و نظر و تأمّل همان قرآن است.

من از آغاز کسب علوم و اوایل جوانی نسبت به مطالعه و درس و بحث کتابهای تفسیر و اخبار با نشاط بودم و خدای تعالی مرا بدین امر موفّق داشت بعضی اوقات از اشارات کتاب و تلویحات اخبار برای من لطائفی آشکار می‌شد که من آن را در هیچ کتابی ندیده و از هیچ کس نشنیده بودم، پس تصمیم گرفتم که آنها را در اوراقی نوشته تفسیر گونه‌ای بر قرآن قرار دهم تا اینکه هم برای خود و هم برای برادران ایمانی خود مایه یاد آوری و جهت خود و همه غافلان موجب بیداری و آگاهی باشد و امیدوار به خدایم تا آنرا ذخیره روز جزا و مایه ذکر خیرم ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۷

در میان دیگران قرار دهد. سزاوار آن است که آن، «بیان السعادة فی مقامات العباده» نامیده شود و از آنکه به این نوشته‌ها نظر می‌افکند درخواستم این است که به آن با نظر انصاف بنگرد، نه به دیده دشمنی و لجاج، و حمد خدای را از اوّل و آخر و درود بر محمد (ص) و خاندان او باد.

پیش از شروع در مقصود در باره حقیقت علم و فرق بین آن و جهل مشابه علم، و شرافت علم و پستی و بی‌ارزشی نادانی و اینکه هر چه دانش افزون شود از خود بینی کاسته می‌گردد، و هر چه نادانی بیشتر گردد خود بینی زیاده گردد، و اینکه علم پیوسته با حیرت و خشیت همراه است، تنهائی و کناره جوئی را ایجاب می‌کند و با عمل ملازم و از آن جدا ناشدنی است، و اینکه ادراکی که از عمل بی‌بهره باشد همان نادانی دانش نماست، و نیز در باره مستحب بودن خواندن و گوش کردن به قرآن، و چگونگی قرائت، مراتب خوانندگان آن و روا بودن تفسیر و بیان ظاهر و باطن، تنزیل و تأویل، محکم، متشابه، ناسخ و منسوخ، عامّ و خاصّ قرآن مطالبی ذکر می‌کنیم و نیز خواهیم گفت که تفسیر به رأی که در قرآن و اخبار نکوهش شده است، همان تفسیر مبتنی بر ادراکات ناشی از جهل است و تفسیر از روی علم، همان حکمتی است که در قرآن آمده است. وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً «۱» (و هر کس را حکمت داده شود خیر بسیاری به او داده شده است.) و اینکه اینگونه تفسیرها، همانست که انسان به آن مأمور بوده و روشی پسندیده می‌باشد.

و اینکه تفسیر قرآن با تمام مراتب و مقامات آن، مخصوص اهل

---

(۱) بقره- ۲۶۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۹۸

بیت است که قرآن بر آنها نازل شده است.

و اینکه قرآن دارای وجوه متعدّدی است که همه وجوه آن مقصود است چنانکه: دارای بطون بسیاری است که تمام آنها مورد نظر است.

و اینکه ممکن است قرآن با قرائتهای گوناگون نازل شده باشد همانطور که ممکن است: آن اختلافات به سبب اختلاف قرائت قراء «خوانندگان اوّلیّه» باشد.

قرآنی که امروز در دست مردم قرار دارد اگر از نظر الفاظ و عبارات ناقص نبوده و کم نشده باشد از جهت توجّه به وجوه مختلف و اشارات و بطنها و مقامات کاستی یافته است.

و اینکه تمام قرآن در باره ائمّه و دشمنانشان نازل شده است، یا ثلث و یا ربع آن چنین می‌باشد. ما این مطالب را که بدان اشاره کردیم در چند فصل بیان می‌داریم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۰۳

فصل اوّل ..... ص : ۱۰۳

در حقیقت علم و جهل بدان که انسان به حسب مقام بشریّت، بین دو شهر دانش و نادانی و دو جهان نور و ظلمت واقع شده است و هر دریافت یا شهودی که برای او واقع شود یا حالتی که بر او عارض گردد از جهت توجّه او به سرای علم یا از آن جهت که او را متوجّه دار العلم می‌سازد آن علم است و هر ادراک یا شهود یا حالتی که بر او حاصل شود از آن جهت که توجه به دار جهل دارد او را متوجّه به سرای جهل سازد آن جهل مشابه علم است، و این شباهت از آن رو است که در اصل، ادراک همانند علم است، و آن جهل مرکّب نامیده شده است در مقابل جهل بسیط که عبارت از عدم ادراک است از کسی که صلاحیت و شأنیّت ادراک را داشته باشد، جهل مرکّب را از آن جهت مرکّب نامیده‌اند که در عین این که ادراکی در آن وجود دارد ولی جهت علمی آنچه را که ادراک شده است، در نیافته است بنا بر این از یک ادراک و عدم ادراک ترکیب یافته است یا اینکه مرکّب از دو عدم ادراک است یکی عدم ادراک جهت علمی شیئی مورد درک و دیگری عدم ادراک همین عدم ادراک، آنرا درد بی‌درمان نیز نامیده‌اند زیرا، طبیبان روان بشری، از معالجه آن عاجزند زیرا طبیب معالجه کننده کسی را می‌تواند معالجه کند که در خود مرض را بیابد یا ظن به مرض داشته باشد، و خویش را تسلیم طبیب نماید و فرمانبردار امر او گردد، اما ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۰۴

این مریض (جاهل به جهل مرکّب) خود را سالم می‌داند، از طبیب دوری می‌گزیند و مطیع فرمان او نمی‌گردد و چون چنین جهل مشابه علم وجود دارد درست است که در مورد یک موضوع هم علم را اثبات کرد و هم آنرا نفی نمود چنانچه در قول خدا: وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ در سوره بقره آمده است.

(چقدر بد است آنچه، خود را بدان فروخته‌اند، اگر می‌دانستند)- انشاء اللّه تحقیقی کامل در باره علم و جهل در طیّ تفسیر آن آیه ارائه خواهد شد- علامت علم آن است که هر چه بیشتر گردد خود بینی کاسته شود تا آنجا که بطور کلی از بین برود. علامت این جهل آن است که هر اندازه زیادتر شود انانیّت و خود بینی و خود پسندی زیادتر می‌شود تا جائی که در انسان از تسلیم که از صفات انسانی است چیزی باقی نمی‌ماند.

علامت دیگر اینکه علم با غرضهای دنیوی جمع نمی‌گردد، بلکه آنها را از بین می‌برد، ولی جهل هر چه افزوده شود غرضهای دنیوی فزونی می‌یابد. هر چه آن غرضها بیشتر شود انسان به طلب آنها بیشتر حریص می‌شود تا آنجا که سختیها را تحمّل کرده، سراسر شب و روز را به تمرین و پیمودن راههای دریا و خشکی می‌گذراند و خویش را در هلاکت و خطراتی می‌اندازد به پندار اینکه با توسّل به آن جهل شبیه به علم، به منصبها و خطرات پست دنیوی و غرضهای نابود شونده زندگی برسد و در اوقاف و اموال

غائبین و یتیمان تصرّف کند و به پادشاهان و حاکمان نزدیکی جوید و به کشور گشائی دست یافته، و بر مردمان مسلّط گردد. این علم، که جهل نامیده- شد برای صاحبش جز دوری از خدا و نزدیکی به شیطان چیزی نمی‌افزاید و کلام خدای تعالی که می‌فرماید:

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۰۵

يَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غافِلُونَ «۱» (تنها ظاهر زندگی دنیا را می‌دانند و از آخرت غافلند).

اشارت به این جهل و غفلت از علم حقیقی دارد یعنی آنان، از هر معلوم و مدرکی جهت دنیوی و جهلی آنرا می‌دانند، زیرا آنها در طرف جهل واقع شده‌اند و از شیئی مورد درک جهت علمی اخروی آنرا نمی‌دانند، چون آنان به در شهر علم (علی (ع)) نرسیده‌اند تا اینکه دریافتهایشان دانش اخروی گردد یا مطالب مربوط به دنیا را در می‌یابند ولی از درک مسائل سرای واپسین ناتوانند. تا دل از این ادراکات دنیوی پاک نگردد نور دانش در دل آشکار نمی‌شود. چه علم، نوری است که خدا در دل هر کس که بخواهد می‌اندازد، و در مرتبه نخست تجلّی و ظهور این نور قلبی، برای انسان حیرت و سکوت و اعراض از مدرکات دنیوی پیش می‌آید و در مرتبه دوّم، حالت گوش دادن و پذیرش و فرمانبرداری و ترک علمی که موجب خود کامگی و خود پسندی می‌شود حاصل می‌آید. چنانکه حضرت صادق (ع) می‌گوید: به رسول خدا گفته شد که: ای پیامبر خدا علم چیست؟ گفت: سکوت! سپس پرسید دیگر چه؟

پیامبر خدا فرمود: گوش فرا دادن و چه خوب گفته شده است:

دل ز دانشها بشستند این فریق زان که این دانش نداند این طریق

دانشی باید که اصلش زان سر است زان که، هر فرعی به اصلش رهبر است

---

(۱) بقره- ۱۰۲ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۰۶

پس چرا علمی بیاموزی به مرد کش بباید سینه را، زان پاک کرد

پس انسان تا از سرای نادانی بیرون نشود او را روا نبود که در طلب ادراکات علمی بر آید. خواه آن دریافتها، حکمت یا فقه باشد یا غیر از آن، زیرا، موجب زیان به خودش و شدّت نادانی او می‌گردد چنانکه گفته شده است:

بد گهر را علم و فن آموختن دادن تیغ است دست راهزن

جمله صحرا مار و کژدم پر شود چونکه جاهل شاه حکم مر شود

چون ملائک گوی لا علم لنا تا بگیرد دست تو علّمتنا

گر در این مکتب ندانی تو هجی همچو احمد پرّی از نور حجی «۱»

---

(۱) مثنوی معنوی- دفتر چهارم: اشاره به آیات قرآن می‌باشد که مفسر محترم در قسمت‌های مختلف این تفسیر شرح داده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۱

فصل دوّم ..... ص : ۱۱۱

در شرافت این علم و پستی و بی‌ارزشی جهل از آنچه که بیان گشت شرافت علم دانسته شد، و در شرافت آن همین بس که تنها علم مایه امتیاز بین انسان و سایر حیوانات است و اینکه انسان شریف‌تر از هر حیوان بلکه از هر موجودی بجز خدای تعالی می‌باشد.

قول خدای تعالی که می‌فرماید: الرَّحْمنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنْسانَ، عَلَّمَهُ الْبَيانَ «۱» (خدای بخشنده قرآن را آموخت، انسان را آفرید،

به انسان سخن گفتن را یاد داد)، اشاره به شرافت علم است چون خداوند در مقام امتنان پس از آفرینش انسان، تعلیم بیان را ذکر نمود و قول خدای تعالی هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ «۲» (آیا دانایان با نادانان برابرند)، شرافت علم را بطور صریح بیان می‌کند. بلکه می‌گوئیم: شرافت آن فطری است، چون هر صاحب صنعتی عالم‌تر از خودش را در آن صنعت بر خویش مقدّم می‌دارد، و این از آن جهت است که فطرتش به تقدّم و شرافت أعلم گواهی می‌دهد، و به جهت شرافت همین علم است که کسانی که آگاهی و شناخت ندارند صاحبان

---

(۱) الرحمن- ۱- ۴

(۲) زمر آیه ۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۲

جهل مشابه علم را اکرام و احترام می‌کنند، چون جهل آنها را، علم پنداشته و از آنها می‌پذیرند و به آنها روی می‌آورند، اگر این شرافت برای علم نبود و این تشابه وجود نداشت آنها باید از اینها فرار می‌کردند همانند فرار گوسفند از گرگ و بجهت همین شرافت است که به طرق مختلف و الفاظ یکسان و گوناگون وارد شده: «جویندگی دانش بر هر مرد مسلمان و زن مسلمان واجب است» و نیز وارد شده که «خداوند طلب کنندگان دانش را دوست می‌دارد» و نیز آمده است: «هر که راهی پوید که علمی جوید. خداوند بدان وسیله راهی بسوی بهشت برای او می‌گشاید» و اینکه فرشتگان بالهایشان را برای هر طالب علمی می‌گسترانند تا خشنودی خود را از او برسانند.

و «آنچه در آسمانها و زمین است حتی ماهیان دریا، جوینده دانش را آمرزش خواهی می‌کنند» و «هر که از خانه‌اش بیرون آید و بسوی دری از علم روی آرد که دلش از آن سود برد و به دیگران بیاموزد خدای تعالی برای هر گامی که بر می‌دارد عبادت هزار سال روزه و نماز بر او نویسد و فرشتگان بالهای خویش را بر سر او بگسترند و پرندگان آسمان و ماهیهای دریا و جنبندگان خشکی بر او، درود فرستند و خدای تعالی به خانه او هفتاد نفر از صدیقان را فرود آورد» و: «علما، وارثان انبیایند» و «هر که دانش آموزد و بدان عمل کند و برای خدا به دیگران بیاموزد در ملکوت آسمان، بزرگ و با عظمت خوانده می‌شود» و: «سخن گفتن و همنشینی با عالم در جاهای پست و در میانه مزبله‌ها بهتر از سخن گفتن و هم نشینی با نادان در کاخها و روی تشک و مخدّه می‌باشد».

و «مردمان سه دسته‌اند: عالم، دانش پژوه، خس و خاشاک» و نیز در حدیث وارد شده است که: «شبت را به روز آور در حالیکه یا دانشمند باشی یا دانش آموز، یا دوستدار اهل دانش باشی و قسم چهارم نباشی که ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۳

به سبب دشمنی با آنها هلاک شوی» و نیز آمده است: «خیری در زندگی جز برای دو فرد نیست: یکی عالمی که از او فرمان برند، دیگری شنونده‌ای که هشیار باشد» و نیز آمده است: «عالمی که از دانش خود سود ببرد و سود برساند برتر از هفتاد هزار عابد است.» علّت همه این برتریها این است که همه جهتها و جوانب شرافت، در علم جمع است.

چه، برتری هر صفتی یا بسته به شرافت جایگاه آن صفت است، که جایگاه دانش بعد از خدا و فرشتگان، جان انسان از جهت روحانی آن نه از جهت حیوانی‌اش می‌باشد، که بدون شک جان انسان شریفترین جانهاست که جهت روحانی آن شریفترین جهتها می‌باشد یا شرافت هر صفتی به سبب شرافت موصوف آن است، که موصوف به علم در وهله اوّل خدا سپس ملائکه و آنگاه انسان است که اشرف موجودات می‌باشد و یا شرافت هر صفت به سبب شرافت غایت و مقصود آن است و هدف علم همان هدف انسان است که حشر به سوی خدای بخشنده می‌باشد که هیچ غایت و مقصدی برتر از آن وجود ندارد و یا شرافت هر صفتی وابسته به ارزش لوازم آن صفت است که لوازم علم رهایی از اسارت نفس، شهوتها، غضبها، فریبهای شیطانی نفس، و پدید آمدن حالات خشیه: فروتنی، راحتی، شادمانی و لذّت بردن از مناجات با خدا و سخن گفتن با فرشتگان بلکه با خدا و تشبّه به خدا در احاطه به ما

سوی اللّه می‌باشد.

هر چه که از جهات شرافت برای علم ذکر شد، اضداد آنها از جهات پستی به حکم مقابله برای جهل مشابه علم، ثابت است.

و این جاهل، همان عالمی است که جهت علمی مدرکات خویش را ترک کرده است و اینکه «اهل دوزخ از بوی عالمی که علم خود را ترک کرده است در آزارند» و: شدیدترین حال اهل آتش از جهت ندامت ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۴

و افسوس، حال کسی است که بنده‌ای را به سوی خدا بخواند و آن شخص اجابت کند و از او بپذیرد اطاعت خدا کرده داخل بهشت گردد ولی آن دعوت کننده به خاطر ترک علم و پیروی از هوی و هوس و آرزوهای دور و دراز داخل آتش گردد.

به پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منسوب است که فرمود:

«علم دو گونه است: «یکی دانشی که در دل جای دارد» و این اشاره به جهت علمی دریافتها است که این دانش سودمند است، و دانشی که بر زبان است که اشاره به جهت جهلی دریافتها دارد، این علم حجت خدا بر بنی آدم می‌باشد و بواسطه شرافت جهت علمی و لطافت و سرعت اختفای آن تحت پوشش جهت جهلی دریافتها به دقّت در نگرش علمی و دقّت در فردی که علم از او اخذ می‌شود دستور داده شده است که اگر مدرکات، از دارندگان جهل گرفته شود صاحب آن را نور دانش روشنی نبخشد و جهت علمی آن در او ظاهر نمی‌شود. زیرا هر کس علم را از اهلش دریافت دارد و بدان عمل کند نجات می‌یابد. چنانکه: در خبر آمده است و مفهوم آن این است که، هر که علم را از اهلش فرا نگیرد، یا بدان عمل نکند رستگار نمی‌شود.

حضرت امام باقر (ع) در باره این سخن خدای متعال که می‌فرماید:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسانُ إِلى طَعامِهِ «۱» پس باید انسان به طعامش نظر کند.

طعام را علمی می‌داند که از اهلش گرفته شده باشد و اخبار بسیاری در اخذ علم از اهل آن و دوری جستن از غیر اهلش رسیده است زیرا دریافته‌ها را می‌شود از کتابها و مردان دانا یا نادان مشابه عالم، یا از

---

(۱) عبس- ۲۴

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۵

کافران اخذ نمود، لکن اتّصاف به جهتهای علمی آن جز با اخذ مدرکات از کسی که به جهت علمی آنها متّصف باشد نمی‌شود.

عالم بزرگ علّامه حلی- رضوان اللّه علیه- در آغاز «کتاب تحریر» خویش می‌فرماید: هر دانشی را اسراری است که از کتابها نمی‌توان بدان آگاهی یافت پس واجب است که از علماء فرا گرفته شود از این رو، معصوم (ع) فرمود:

دانش را از دهان مردم فرا گیرید. و فراگیری دانش را از آنانیکه علم خود را از دفتر آموخته‌اند نهی کرده است. پس فرمود: اهل کتاب و دفتر، شما را نفریبند.

به حضرت باقر (ع) گفته شد: در میان ما کسانی هستند که می‌پندارند خدای تعالی فرمود:

فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ. از اهل ذکر سؤال کنید: اهل ذکر یهود و نصارا هستند.

فرمود: اگر آنها باشند شما را به دین خود می‌خوانند!.

حاصل مطلب اینکه روان بشری طوری خلق شده است که به سرعت تحت تأثیر قرار می‌گیرد. و مانند آئینه صافی است که پذیرای هر صورتی می‌باشد. پس اگر دریافته‌های خود را از جاهل (شبیه به عالم) فرا گیرد کیفیت جهل آنان را به خود گرفته، از دریافته‌های خود جز جهت نادانی را در نمی‌یابد. ولی اگر از صاحب علم دریافت دارد به کیفیّت و چگونگی علم آنها مکیّف شده، دریافته‌هایش جز جهت علمی آن نمی‌باشد.

پس ای بندگان خدا، الحذر، الحذر! از جاهلانی که لباس اهل علم پوشیده‌اند و دریافته‌هایشان به اهل علم تشبّه پیدا می‌کنند و در

اخبار علامتها و آثار بسیاری جهت تشخیص آمده است و نیز نشانه‌های طلب علم برای دنیا و طلب آن برای آخرت و نشانه‌های علم دنیوی و اخروی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۶

در اخبار فراوان است پس باید عالم و متعلّم هر دو به اخبار نظر بیندازند و به علوم و آموخته‌های خود نگاه کنند و اینکه علم آنها از چه صنفی است. پس علماء حقیقی و علماء بد و عالم و کسی که خود را عالم نشان می‌دهد. اگر علمشان از نوع جهل و برای دنیا باشد باید به درگاه خدا زاری کنند و از خدا بخواهند تا دلهای ایشان را از آن پاک گرداند. اگر از نوع علم مربوط به آخرت است از خداوند بخواهند که آنرا زیاد گرداند و از آنان نگیرد. دانش پژوه نیز باید بنگرد که از چه کسی علم خویش را دریافت می‌دارد تا امر بر او مشتبه نشود تا مبادا از جاهلی که به نظر او عالم جلوه‌گر است، دانشی که در حقیقت جهل است فرا گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۱۹

فصل سوّم ..... ص : ۱۱۹

هر چه دانش افزوده گردد، از انائیّت کاسته می‌شود و هر چه نادانی بیشتر شود بر انائیّت افزوده می‌گردد.

انسان بین دو سرای رحمانی و شیطانی قرار گرفته است. نفس او، یک‌رو به سوی خدا دارد که به آن، وجه پروردگار گفته می‌شود، و روئی به سوی شیطان دارد که آن روی نفس، یعنی، انائیّت (خود محوری) نامیده می‌شود و هستی را از خود دیدن و آنرا به نفس نسبت دادن جز با همین وجه نشود، و این دو وجه نفس همان آخرت و دنیا می‌باشند که در حکم دو هوو و دو زن یک مرد است که روی نمودن به هر یک زیان رساندن به دیگری است و آن دو در عالم صغیر (انسان) عقل و جهل نامیده می‌شوند و بر دریافته‌های آنها نیز عقل و جهل اطلاق می‌شود.

«عقل، جنبه رحمانی ادراک، و جهل جنبه شیطانی آن است» گسترش دامنه هر یک از این دو، به فزونی مدرکات آن منوط می‌باشد، زیرا، فعلیّت انسان به واسطه فعلیّت دریافته‌های اوست چنانکه: گفته شده است.

ای برادر! تو همین اندیشه‌ای ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای

گر گل است اندیشه‌ات تو گلشنی ور بود خاری، تو هیمه گلخنی «۱»

---

(۱) مولوی در مثنوی معنوی. ص ۲۳۴. انتشارات جاویدان.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲۰

و هر چه دریافته‌های جهل یعنی جهت دنیوی افزون گردد خود بینی بیشتر می‌شود، و وجهه ربّانی ضعیف‌تر می‌گردد. هر چه دریافته‌های عقلانی زیادتر شود و وجهه ربّانی تقویت گردد و تواناتر شود، جنبه نادانی و خود بینی ناتوان‌تر می‌گردد. هر چه نادانیها در انسان بیشتر شود تصرّف شیطان در او زیادتر شده، بلکه ادراکات او جز با کمک و افاضه شیطان صورت نمی‌گیرد که آن در واقع و در حقیقت فضله‌های شیطان بر وجه نفس است.

مولانا شیخ بهاء الدین عاملی چه خوب گفته است:

این خیالات محال و این صور فضله شیطان بود بر آن حجر

شرم بادت زان که داری ای دغل سنگ استنجای شیطان در بغل

پس اگر انسان دارای وجهی به سوی ربّ نبوده، و به آن سوی پروردگار روی نداشته باشد، ناچار دارای وجهه شیطانی است و صفحه روانش تحت تصرّف شیطان قرار گرفته و شیطان بر حسب استعداد و آمادگی وی هر چه که بخواهد به او القاء می‌کند. باز هم، شیخ بهائی رضوان اللّه علیه فرموده است:

تو به غیر علم عشق، ار دل نهی سنگ استنجا به شیطان می‌دهی

دل که فارغ شد ز مهر آن نگار سنگ استنجای شیطانش شمار

پس به سوی خدا بگریزید! رویهایتان را از شیطان برگردانید! دلهایتان را از وسوسه‌های او پاک و پاکیزه گردانید!

فاغسلوا یا قوم عن لوح الفؤاد کلّ علم لیس ینجی فی المعاد

(ای قوم لوح دل را از هر دانشی که برای روز رستاخیز و سرای باز پسین مایه نجات نباشد بشوئید). پس به هر گونه صنایع علمی که فرا می‌گیرید بنگرید اگر بر برتری جویی و خود نمائی شما افزوده می‌شود.

بدانید که آنها از فضولات شیطان است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲۱

در باره تفاوت جوینده دریافته‌های جهلی و جوینده دریافته‌های علمی در خبر آمده است که:

جویندگان دانش سه گونه‌اند آنها را به اشخاص و صفاتشان بشناسید:

اول: دسته‌ای که دانش را در واقع برای جهل و ریا کاری و خود نمایی می‌جویند.

دوم: دسته‌ای که علم را برای قدرت نمایی و زور گوی و فریب دادن می‌طلبند.

سوم: دسته‌ای که دانش را جهت فهم و خردمندی جستجو می‌کنند.

در این خبر صاحب وجهه نفس شیطانی به اعتبار دو قوّه دراکه و عمّاله «یعنی عقل نظری و عملی دو صنف قرار دارد، و غایت طلب علم را به اعتبار قوّه شیطانی درک کننده جهل قرار داده که مقصود خود مدرکات جهلی است یا غایت استکمال وجه نفس است که به دنبال شیطان می‌آید، و نیز لوازم مدرکات جهل است که عبارت از تکبّر و خود بینی و پسند کردن مدرکات خود و تحقیر دیگران می‌باشد، و از همه اینها در روایت به مراء و ممارات تعبیر شده است.

و نیز غایت طلب علم را به اعتبار قوّه عمّاله (عقلی عملی) که منشعب به قوّه سبعیّه و بهیمیّه می‌باشد قدرت و زور گویی قرار داده که از لوازم سبعیّت است، و «ختل» به معنی تملّق می‌باشد که از لوازم بهیمیّت. و نیز غایت طلب علم را به اعتبار وجه الهی فقه قرار داده که مقصود شدّت یافتن ادراک و انتقال از مدرکی به مدرک دیگر است. و مقصود از عقل خود مدرکات یا استکمال وجه نفس است که متّصل به رحمان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲۷

فصل چهارم ..... ص : ۱۲۷

در تلازم علم و عمل و اینکه اقتضای علم حیرت و ترس و گوشه نشینی است.

همانطور که دانستی علم عبارت است از دریافته‌هایی که از جهت وجهه الهی و جنبه اخروی، برای انسان حاصل می‌گردد و آن، به عقاید و اخلاق نفسانی و اعمال جسمانی تقسیم می شود که در حدیث نبوی بدان اشاره شده است که فرمود: «انّما العلم ثلاثه آیهٔ محکمهٔ، او فریضهٔ عادلهٔ، او سنهٔ قائمهٔ» عقایدی پابرجا واجبی که اعتدال اخلاقی و عدالت را استوار نماید. سنّتی پایدار و پاینده، و عقاید عقلی هرگاه از آن جهت که علوم هستند و از جهت بودن انسان در سرای علم حاصل شود آئینه‌ای برای معتقدات می‌باشد به طوری که شخص معتقد، طعم معتقدات خویش را در اعتقادات خویش می‌چشد و از آن لذّت می‌برد و در این یافتن و لذّت بردن شدّت می‌یابد تا جائی که به مشاهده می‌رسد و چون عقاید عقلی معتقدات را به حسب چشیدن و یافتن و شهود و عیان نشان می‌دهند، پیامبر خدا (ص) بدان «آیه» یعنی، نشانه نام نهاده است، و چون معتقدات از وجود آنها جدا نیست (چنانکه گذشت) آن را «محکمه» یعنی، پا بر جا و محکم نامیده است.

این وجدان و شهود، (آگاهی و نگریستن) همان عمل قلب است.

پس اگر اعتقادات کسی از معتقدات قلبی (که ذکر شد) خالی باشد دیگر ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲۸

علومی نیست که برای انسان از آن جهت که در سرای علم است حاصل شده یا از جانب خداوند افاضه شده باشد بلکه جهالتهایی است که از طرف شیطان به نفس القاء شده است (و خود را علم نشان داده است) حال، اگر به آن، گامهای شیطان نام نهیم، یا آن را فضولات شیطان بنامیم، فرقی ندارد. اگر اخلاق نفسی و روانی از آن جهت که انسان در سرای علم است مورد ادراک قرار گیرد ادراک آنها جز به نحو جزئی به صورت شناخت نخواهد بود، و ادراک کلّی حاصل نمی‌گردد.

معرفت به صفات ناپسند به نحو جزئی، عبارت است از مشاهده آن صفات در وجود خود، و هر که صفات ناپسند و زیانهایش را در وجود خود مشاهده کند از آنها منزجر می‌شود و فکر او متوجّه پاک کردن روان خویش از آن صفات ناپسند می‌گردد و این مطلب خود، کار همین علم است و هر کس خصلت‌های نیک، بهجت‌ها و لذّت‌های آنرا مشاهده نماید طالب اتّصاف به آنها می‌گردد، و این نیز کار این علم است.

رسول خدا (ص) به اعتبار این شهود و اتّصاف آن را «فریضه و عادله» نامید. زیرا که فرض و واجب عینی عبارت از همین اتصاف است و میانه‌روی و توسط بین افراط و تفریط عبارت از اعیان این صفات است.

امّا اگر علم به صفات ناپسند و پسندیده بنحو کلّی و ذهنی و جدا از مشاهده آن به نحو جزئی صورت گیرد آن نیز از جمله نادانیهاست.

این نوع معرفت، نه فریضه و نه عادله است و آن از عمل جدا بوده و از فضولات و القائات شیطان محسوب می‌گردد. و اعمال قالبی نیز، اگر از راستگو گرفته شود و دانش پژوه، براستی آنکه، از او دانش پذیرفته، علم داشته باشد و وعده پاداش به اجرای آن، و وعید عقوبت به ترک آنرا راست بداند و با هوای نفس و حجاب خودبینی، علم خود را نپوشاند یا مقتضای نفس را بر مقتضای علم چیره نسازد در آن صورت، ترک عمل ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۲۹

برایش ناممکن است. و به همین اعتبار پیامبر اکرم (ص) آنرا «سنّت» نامیده است زیرا، سیره و سنّت، اعمالی است که جماعتی بر آن متّفق هستند، و یا بصورت عادت برای شخص درآمده است.

از جهت فراگیری آن از اهلش و اتّصال آن به اعمال قلبی و به صاحب اعمال قلبی آن را قائمه یعنی پایدار و پاینده نام نهاد.

اگر این علم از اهلش فرا گرفته نشود و یا از آن جهتی که اخذ در دار العلم قرار دارد گرفته نشود و آن حقیقتی که در علم وجود دارد (وجهه خدائی) دریافت نگردد یا مقتضای نفس بر مقتضای علم غلبه کند، آن علم نبوده و از عمل یا از عملی که باید پایدار و پیوسته به دل باشد، جدا گشته است. این گونه دانشها، جهل و پس‌مانده‌های شیطان است از اینرو، در اخبار بسیار از معصومین (ع) به صراحت یا اشاره، همراهی علم و عمل و لازم و ملزوم بودن هر دو وارد شده است. چنانکه ابی عبد اللّه صادق (ع) در تفسیر سخن خدا که فرمود: «انّما یخشی اللّه من عباده العلماء» (تنها بندگان دانشمند از خدا می‌ترسند). می‌فرماید:

مقصود از علماء عالمی است که کردارش، گفتارش را تصدیق کند و هر که کردارش گفتارش را تصدیق نکند عالم نیست و از آن حضرت روایت شده است که علم مقرون به عمل و همراه با عمل است پس هر که به راستی عالم باشد به علمش عمل می‌کند و هر کس هم که عمل کند بر دانش او افزوده می‌شود و علم، عمل را صدا می‌زند اگر جوابش را داد می‌ماند و گر نه از آنجا کوچ می‌کند و نیز از آن حضرت (ع) روایت شده است که: خداوند متعال هیچ کرداری را بدون معرفت، نمی‌پذیرد و هیچ معرفتی بدون عمل محقق نمی‌شود.

پس هر که، به معرفت رسید خود معرفت او را به کردار رهنمون می‌شود و هر که عمل نکند او را معرفتی نیست. آگاه باشید! که برخی از ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۰

اجزای ایمان از برخی دیگر پدید می‌آید.

از این گفته معلوم می‌گردد که همانگونه که علم از عمل جدا نیست از شدّت یافتن و افزونی در جهت آخرت نیز، جدا نمی‌باشد. زیرا هر که به شناخت رسید و از صفات الهی چیزی را درک کرد که با آن ادراک به او خوشحالی و سرور دست داد و لذت برد، شدّت شوقش به آن ادراک و خوشحالی افزوده می‌شود و هر کس شوق به چیزی پیدا کند طالب آن گشته به دنبال آن می‌رود و هر کسی چیزی را طلب کند آن را می‌یابد و هر کس صفت‌های ناپسند و پسندیده را شناخت، فرارش از صفت‌های ناپسند و طلب او صفت‌های پسندیده را شدّت پیدا می‌کند و هر اندازه گریز او از امور ناپسندیده افزون گردد و به خصلتهای پسندیده متّصف شود بینش او به آفات امور ناپسند و لذّتهای امور پسندیده بیشتر می‌گردد و هر که فرمان خداوندی را شناخت و دریافت که فرمانبرداری از امر پروردگار و خودداری از نهی او، علوم عقلی و نفسانی را در وی می‌افزاید، فرمانبرداری را پیشه می‌سازد و هر که فرمانبری نمود علومش (که شرح آن ذکر شد) افزوده می‌گردد. شرح و بسط و تحقیق این مطلب در سوره بقره در ضمن آیه: «و لبئس ما شروا به انفسهم» بیان خواهد شد.

صاحب این علم از جهت عدم رعایت دانش خود و عدم وصول به علوم خویش (انطور که او، خواهان آنست) همیشه در حالت اندوه و بیم است زیرا، مراعات نکردن علم برای چنین عالمی موجب حزن و اندوه است. همانگونه که نادان عالم نما، از حفظ الفاظ و روایات، خود پسندی می‌یابد.

عالم حقیقی (چنانکه شرح آن گذشت) شب زنده‌دار است و چون مشتقاق مطلوب خویش می‌باشد، عمل می‌کند ترسان، بیمناک و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۱

خدا خوان، است، شناسای اهل زمان خویش بوده، و از نزدیکترین برادران خویش نیز در وحشت و ترس است (که نکند راز او، با خدا فاش شود و سرّ حالش، معلوم گردد) همواره در کار خود حیران است زیرا علم و جهل او، هر کدام به نوعی وی را، به خود جذب کرده با هم به پیکار می‌پردازند. این عالم، بسیار شکرگزار و مهربان و نرم دل و مدارا کننده و بردبار و شکیبا و فروتن و متواضع و بی‌آزار و قانع و بی‌نیاز، دوستدار، نیکوکار، مردم‌دار، دل‌زنده، پاکیزه، ظریف و نکته بین است.

پس ای برادر! از عالمی که به غیر علمش عمل کند بپرهیز!! با عالمی که به علمش عمل کند همراه و همنشین باش و با او در نهایت فروتنی رفتار نما.

خاک شود مردان حق را زیر پا خاک بر فرق حسد کن همچو ما

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۵

فصل پنجم ..... ص : ۱۳۵

در باره فضیلت خواندن قرآن و فضیلت توسّل به آن به هر گونه‌ای که باشد همانگونه که در گذشته اشاره شد قرآن همراه با عترت است و آن دو، دو ریسمان محکمی هستند که از سوی خدا بسوی خلق کشیده شده‌اند، و توسّل به عترت به هر نحوی که باشد از خدمت کردن و بر آوردن حاجتشان و احترام و محبّت به آنها، نگریستن به ایشان، نشستن در حضورشان، انس گرفتن با آنان، اندیشیدن در شئونات و حالات، تدبّر در رفتارشان، گوش دادن به سخنان آن بزرگواران، شنیدن نامها، ذکر مناقب و احوال آن بزرگان و یاد آوری شمائل و صفاتشان، بدون دشمنی با آنان. عبادت است. بلکه از بزرگترین عبادات و از جمله اسباب و وسائلی است که موجب دخول در بهشت می‌گردد.

همچنین نگاه کردن به سطرهای قرآن، گوش دادن به حروف، خواندن کلمات، نوشتن سوره و آیه، بزرگداشت و احترام نهادن به خواننده آن و به تصوّر آوردن معانی، مفاهیم، تدبّر در معانی، نظر و تأمل در اشاره‌ها، لذّت بردن از لطائف و فرمانبرداری از امر و نهی، عبرت گرفتن از حکایتها و مثلها، بهره یابی و پند گرفتن از نصایح و اندرزهای قرآن، عبادت محسوب می‌گردد بلکه از

بزرگترین عبادات می‌باشد و در فضیلت توسّل به قرآن همین بس که خدای تعالی خود در قرآن کریم ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۶

می‌فرماید:

إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ چون قرآن خوانده شد گوش فرا دهید و ساکت باشید بلکه مورد رحمت خدا قرار بگیرید.

خبری از علی بن الحسین (ع) و جعفر بن محمّد (ع) رسیده است که فرمودند: هر کس به حرفی از کتاب خدای تعالی گوش فرا دهد بدون اینکه آنرا بخواند خدای تعالی برایش یک نیکی نوشته یک گناه او را می‌زداید او را یک درجه بالا می‌برد و هر که آنرا با نگاه کردن و بدون صدا بخواند خدای تعالی به هر حرفی یک نیکی برایش نوشته و یک گناه می‌زداید و یک مرتبه بالایش می‌برد هر که یک حرف از ظاهر آن، بیاموزد خدای تعالی ده نیکی برایش می‌نویسد و ده گناهش را می‌زداید و ده درجه او را بالا می‌برد.

بعد می‌فرماید: نمی‌گویم در ازای هر آیه، بلکه می‌گویم برای هر حرف مثل «با» یا «یاء» و شبیه آن دو از حروف قرآن.

سپس فرمودند هر کس حرفی از آنرا بخواند در حالی که در نمازش نشسته باشد خدای تعالی پنجاه نیکی برای او می‌نویسد و پنجاه گناه را از او می‌زداید و پنجاه درجه او را بالا می‌برد.

هر که حرفی را در نماز در حالت ایستاده بخواند، پروردگار، برایش یکصد نیکی می‌نویسد یکصد گناه را از بین می‌برد. و یکصد درجه بالایش می‌برد و هر که قرآن را ختم کند درخواست او (چه دیر چه زود)، مورد اجابت واقع می‌شود.

روایت کننده این خبر می‌گوید: گفتم فدایت گردم ختم همه قرآن مقصود است؟ فرمود: بلی مقصود ختم همه قرآن است.

اسحق بن عمّار از ابی عبد اللّه امام جعفر صادق (ع) روایت کرده ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۷

است که به او گفتم: «فدایت گردم من قرآن را در دلم حفظ کرده‌ام. آنرا در دلم بخوانم ارزشمندتر است یا به قرآن نگاه کنم و از روی آن بخوانم؟

پس به من گفت: هم بخوان هم به نوشته بنگر که آن با ارزش‌تر است. آیا نمی‌دانی که نگاه به نوشته قرآن، عبادت است».

به پیامبر اکرم (ص) منسوب است که گفت: «برترین عبادات خواندن قرآن است» و از پیامبر خدا (ص) است: قرآن طعام و مهمانی خدای تعالی است پس از مهمانی او یاد بگیرید به هر مقدار که می‌توانید. بدرستی که این قرآن ریسمان خدا است و آن نور آشکار و شفا بخش سودمند است، حافظ و نگهبان کسی است که به آن تمسّک کند. هر که از آن پیروی کند وی را نجات می‌دهد، کج نمی‌شود تا راست گردد و منحرف نمی‌شود تا مورد ملامت قرار گیرد، و شگفتیهای آن بسر نمی‌آید و تمام نمی‌شود و هر چه از آن بهره یابی شود کهنه نمی‌گردد. پس آنرا بخوانید که خدا به خواندن هر حرف ده نیکی به شما پاداش می‌دهد و من نمی‌گویم برای خواندن «الم» ده نیکی، می‌گویم برای خواندن «الف» ده تا و برای «لام» ده تا و برای» میم، ده تا پاداش می‌دهد.

از امام صادق (ع) روایت شده است که قرآن، پیمان خدا بر خلق است. پس سزاوار است که هر مسلمان به پیمانش بنگرد و هر روز ۵۰ آیه بخواند.

از پیامبر (ص) روایت شده است که: خانه‌هایتان را به خواندن قرآن روشنی بخشید و آنها را مانند یهودیان و مسیحیان گورستان خاموش قرار ندهید، چه آنها نماز را تنها در کنیسه‌ها و دیرها انجام دادند، خانه‌هایشان را از عبادت خدا تعطیل کردند. چه اگر در خانه‌ای بسیار قرآن تلاوت شود خیر، در آن بسیار می‌شود و اهل آن خانه در وسعت ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۳۸

قرار می‌گیرند و به اهل آسمان روشنی می‌بخشد چنانکه اهل دنیا از ستارگان آسمان روشنی می‌گیرند از حضرت سجّاد (ع) نقل شده است که گفت: رسول خدا (ص) فرمود: «هر کسی که خدا به او قرآن را عطا نماید و او گمان کند که به دیگری چیز بهتری

عطا کرده است، او بزرگی را کوچک و کوچکی را بزرگ شمرده است».

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۴۷

فصل ششم ..... ص : ۱۴۷

در آداب و چگونگی خواندن قرآن و مراتب خوانندگان آن هر سخن ظهور و نمودی را برای سخنگو به همراه دارد و حالت و مرتبه‌ای را که گوینده، در وقت سخن گفتن دارا می‌باشد آشکارا می‌سازد.

مگر نمی‌بینی که انسان در موقع خشم، هر چه بکوشد تا خشم خویش را پنهان سازد به ناچار خشم او در سخنش نمودار می‌شود؟

و نیز سخن هر گوینده‌ای، مناسب مقام خود اوست- نه مقام شنونده، از اینرو، برای بشر ممکن نیست از جهت بشریّت خود سخن فرشتگان را از جهت بشریّت خود بشنود و اگر بشنود هلاک شده یا دیوانه می‌گردد یا حالت غش و بیهوشی بر وی عارض شده یا بصورتی دیگر زیان می‌بیند. و اینکه کلام خدای تعالی اگر در مقام اطلاقش (بدون تنزل، و فرود آمدن در مراتب پایین‌تر که قابل درک بشر باشد) ظاهر شود، هیچ چیزی از آفریده‌ها در برابرش نمی‌ماند و همه در کلام او فانی می‌شوند لیکن خدای تعالی به خاطر نهایت رحمت و کمال مهربانی که نسبت به آفریده‌هایش دارد اسماء و صفات و کلام خود را از مقام اطلاق تنزّل داده آنرا با پوشش تعیّنات امکانی می‌پوشاند در نتیجه در مقام ارواح عالیه موافق با آنها و در مقام ارواح مضاف موافق و همراه با آنها، و در مقام اشباح عالی نوری و اشباح پائین ظلمانی مطابق با ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۴۸

آنها گشته است و در مقام انسان به لباس صوتها و عبارت‌ها و حروف و نوشتار که متناسب گوش و چشم آنان است ظاهر می‌شود چنانکه مولوی می‌فرماید:

خود طواف آنکه او شه بین بود فوق قهر و لطف و کفر و دین بود

زان نیامد یک عبارت در جهان بس نهانست و نهانست و نهان

زان که این اسماء و الفاظ حمید از گلابه آدمی آمد پدید

علّم الاسماء بد آدم را امام لیک نی اندر لباس عین و لام

چون نهاد آن آب و گل بر سر کلاه گشت آن اسماء جانی رو سیاه

که نقاب حرف دم در خود کشید تا شود بر آب و گل معنی پدید

بنا بر این قرآن با نقشها و لفظهای خویش نمایانگر حقّ اوّل (خدای تعالی) می‌باشد که اسماء و صفات حق را در کلام و خطاب خدای تعالی ظاهر ساخته است. و این امر از جهت مهربانی به بندگانش می‌باشد.

پس بر بندگان لازم است که آنرا بزرگ شمرده، در وقت خواندن قرآن برون خویش را از ناپاکی و پلیدی و آنچه در دیدگاه مردم ناپسند است، پاک و پاکیزه گردانند و درون را با غسل یا وضو یا تیمم از آلودگی بزدایند، و روان را از خود بینی که نمایانگر شیطان و نهانخانه فضولات اوست با فروتنی در برابر بارگاه کبریائی خدا، و خشوع در برابر عظمت خدا که در کلامش ظاهر است، پاکیزه دارند.

باید در موقع خواندن و گوش دادن قرآن، حالت حزن و اندوه به خود گیرند و جانها را نرم و رقیق ساخته گریان باشند و فروتنی و خشوع آنان افزوده گردد. و قول خدای تعالی: لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ «۱» یعنی

---

(۱) یعنی اینکه ادا کردن کلام بصورت انشاء فقط وجوب تکلیفی می‌آورد بخلاف اینکه کلام بصورت خبر ادا شود که در این صورت جمله «لا یَمَسُّهُ إِلَّا ...» خبر از عدم امکان مسّ و وصول به باطن قرآن را برای کسی که طهارت باطن ندارد می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۴۹

قرآن را جز پاکیزگان لمس نمی‌کنند به صورت جمله خبری جهت اشعار به این است که لمس کردن نقوش و حروف قرآن جز به پاکیزگی ظاهر از خبث و حدث شایسته نیست.

و اینکه تماس با باطن و مقصود قرآن و اتّصال به لطائف و حقایق آن و بهره یابی از علوم و برکات آن ممکن نیست جز با طهارت باطن، از پستی‌های اخلاقی و ناپاکی‌ها و شک و تردید و وسواس و نیز باید خود را از علوم عادی و افکار عامیانه تقلیدی که از مردم گرفته شده است پاکیزه نگه دارد و قول خدای تعالی: إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً وَ يَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا إِنْ كانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولًا، وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعاً «۱» یعنی آن کسانیکه بدانها، دانش داده شد و قبل از فرو فرستادن قرآن به صحّت آن آگاه بودند) هر گاه آیه‌ای از قرآن بر ایشان تلاوت شود به خاک می‌افتند، بر چانه خویش و به حال سجده قرار می‌گیرند و می‌گویند: منزّه است پروردگار ما که وعده پروردگار البتّه انجام می‌شود و بر رو می‌افتند بر چانه‌ها و می‌گریند و حالت خشوع آنها افزوده می‌گردد.

در مقام مدح است و اشاره به مستحب بودن تواضع و گریستن و خشوع در وقت خواندن قرآن و گوش فرا دادن به آن است.

از حضرت صادق (ع) نقل شده است که فرمود: قرآن با حزن و اندوه نازل شده است پس با حزن و اندوه آنرا بخوانید.

«ملّا محسن فیض»- قدّس سرّه- در تفسیر صافی و در مصباح الشّریعه از حضرت صادق (ع) نقل می‌کند: که آن حضرت گفت که پیغمبر (ص) فرمودند: برای هر چیزی زیوری است و زیور قرآن

---

(۱) الاسراء، ص ۱۰۸ و ۱۰۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۰

صدای خوش است.

از آن حضرت (ع) روایت شده است که گفت: هر که قرآن را بخواند و نسبت به آن خضوع و فروتنی نداشته باشد و دلش برای آن نرم نگردد و اندوه و ترس در باطنش پیدا نشود، عظمت شأن حقّ تعالی را خوار داشته در زیانی آشکار به سر می‌برد.

پس خواننده قرآن به سه چیز احتیاج دارد.

دل خاشع، بدن آسوده و جایگاه خلوت.

پس هنگامیکه نسبت به خدا، دلش خاشع شد، شیطان از او می‌گریزد. اگر روان خویش را از اسباب و وسایل جدا ساخت قلب او برای خواندن قرآن مجرّد می‌شود و هیچ چیز عارض دل او نمی‌گردد و او را از روشنائی قرآن که باید دل او را روشن کند و از فوائد آن نیز محروم نمی‌گرداند هر گاه مجلس خلوت برای خود انتخاب کرد و از مردم کناره جوئی نمود پس از آنکه به دو خصلت اوّل متّصف گشت روح او با خدا انس می‌گیرد و سرّ او به خدا پیوند می‌یابد و شیرینی سخن گفتن خدای تعالی را با بندگان صالح خویش در می‌یابد و به لطفی که خداوند با آنان دارد (که او را به عنایت و اشارت کلام خود اختصاص داده) پی می‌برد و کرامات آنرا می‌پذیرد و اشارت بدیع و تازه آنرا درک می‌کند پس چون پیاله‌ای از این آبشخور نوشد آن حال را بر حالت‌های دیگر و آن وقت را بر وقت‌های دیگر ترجیح داده اختیار می‌دهد، بلکه بر هر طاعت و عبادتی نیز ترجیح می‌دهد. زیرا که در آن حال بدون واسطه با پروردگار مناجات می‌کند.

پس بنگر چگونه کتاب خدایت، و منشور ولایتت را می‌خوانی و چگونه باید و نبایدهای او را، پاسخ می‌گویی و چگونه از حدود الهی فرمانبرداری می‌کنی، که آن کتاب عزیز است که هیچ باطلی نه از پیش و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۱

نه از پس در آن راه نمی‌یابد، آن از سوی خدای حکیم ستوده فرو فرستاده شده است، پس آنرا با ترتیل «۱» بخوان! در جایگاه وعده

و وعیدش توقّف نما! در مثل‌ها و اندرزهایش اندیشه کن! پس بترس از اینکه مبادا حروف آنرا بپا داری و در آنها دقّت کنی، حدودش را ضایع گردانی.

از آن حضرت (ع) نقل شده است که گفت: «خدای تعالی در سخنش بر آفریده‌هایش جلوه کرده و لیکن مردم آنرا نمی‌بینند و اینست آنچه در اخبار و آیات بدان اشاره شده است» و لیکن ما می گوئیم:

چون بنا به منطوق گفته خدای تعالی: «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها».

جمیع مراتب موجودات بالقوه در انسان منطوی است، و انسان بر حسب هر مرتبه‌ای که فعلیّت پیدا کند دارای حال و حکم و تکلیف است.

لذا هر مرتبه‌ای که در انسان فعلیّت پیدا کند حال و حکم و تکلیف می‌شود ... لذا انسان بر حسب آن مراتب دارای احوال مختلف گشت که احکام مختلف را در پی دارد، و همه مراتب در حالت شیطانی و رحمانی و حالت متوسّط بین آن دو منطوی است. زیرا اگر آنچنان مسخّر شیطان شود که در او، از تصرّف رحمانی هیچ باقی نماند او مظهر شیطان گردد که در اینحال فرقی نمی‌کند چه در او چرندگی و بهیمیّت با مراتب خود یا درندگی با مراتبش یا شیطنت با مراتبش غالب آید و یا حالت حاصله از ترکیب آنها با مراتبی که دارند حاصل شود و زبان و دست و گوش و چشم او، آلات و وسائل شیطان گردد. در این صورت او، قرآن را جز با زبان شیطان نمی‌خواند و آن زبانی است که به نفس امّاره و خود بینی وی منسوب است و نمی‌نویسد و نمی‌شنود و نمی‌بیند مگر با دست و گوش

---

(۱) ترتیل: واضح و آهسته و با تأنی خواندن قرآن است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۲

و چشم شیطان. در باره امثال این افراد خدای تعالی فرموده است:

يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الْكِتابِ «۱» فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ... (وَ ما هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ «۲» یعنی، با زبانشان آیات قرآن را می‌خوانند تا گمان کنید که این همان کتاب است. در حالیکه آنچه خوانده‌اند آن کتاب نیست.

در آیه بعد می‌فرماید: پس وای بر کسانیکه کتاب را با دست خویش می‌نویسند و سپس می گویند: این از نزد خداست در حالیکه از طرف خدا نیست یعنی اینکه نقشهای قرآن اگر چه امری کلّی است و نزد کسی که از مبادی افعال و چگونگی صدق قرآن بر نوشته‌های انگشتان اطّلاعی ندارد بر هر نوع نوشته قرآن صدق می‌کند، ولی در واقع و نزد کسی که نظر به مبادی افعال دارد قرآن صدق نمی‌کند، مگر بر نوشته دستی که منسوب به خدا و مسخّر او باشد نه بر هر نقشی که همانند نقش قرآن باشد و از هر انگشتی صادر شده باشد خواه انگشتان مسخّر شیطان باشد یا رحمان. همچنین است مطلب در قرائت الفاظ قرآن زیرا چنین نیست که هر کس که به زبان الفاظ مشابه قرآن را تلاوت کند در حقیقت قرآن بخواند و آن الفاظ مصداق قرآن قرار گیرد مگر اینکه خواننده قرآن با زبانی قرآن بخواند که آن وابسته و مسخّر خدا باشد نه به زبانی که به نفس خود خواننده مربوط شود و در تسخیر شیطان واقع گردد، و حکم قرائت صاحب چنین حالتی آن است که از حنجره او تجاوز نکرده، بلکه جز وزر و وبال چیزی برای او ندارد.

---

(۱) آل عمران- ۷۲

(۲) بقره- ۷۳

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۳

همچنین است حکم نوشتن و گوش فرا دادن به آیات قرآن که تکلیف شده است: تضرّع و زاری نماید و از خدا درخواست کند که او را به آفت‌هائی که در آن واقع شده بینا سازد و از خدا آمرزش بخواهد و توبه و انابه نماید. و برای مثال چنین شخصی است که انبیاء (ع) اوّلین چیزی که فرمودند این بوده است که: «یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ» «۱»: یعنی ای قوم از پروردگارتان آمرزش خواهی کنید و سپس توبه نمائید و به سوی او بازگشت کنید.

و اگر کسی در بین حالت رحمانیت و شیطانیت باشد هر حالتی که بر او غالب شود بر حسب همان حالت دارای حال و حکم و تکلیف خاصّی است. اگر دو حالت مساوی باشد حکم دیگری خواهد داشت.

و صاحب این حالت هماره رنج بسیار و اندوه طولانی دارد زیرا با مقتضیات حیوانی آرام نمی‌گیرد تا از آن بهره‌مند گردد و از مقتضیات عقلانی لذّت نمی‌برد تا بدان وسیله آرامش پیدا کند و قول خدای تعالی در حق چنین شخصی نازل شده است:

یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَیَقْتُلُونَ وَ یُقْتَلُونَ «۲» در راه خدا پیکار می‌کنند می‌کشند و یا کشته می‌شوند.

روز و شب در جنگ و اندر کشمکش کرده چالیش اوّلش با آخرش

و گاهی (پس از کشمکش درونی) حالت نادانی و شیطانی بر او چیره می‌گردد که در این صورت در خواندن و شنیدن قرآن حکم دسته اوّل (شیطان صفتان) را پیدا می‌کند. گاهی حالت رحمانیت بر او غالب

---

(۱) سوره هود، آیه ۵۴

(۲) توبه- ۱۱۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۴

می‌گردد حکم آن دسته را که مسخّر رحمانند خواهد داشت که بعدا ذکر می‌کنیم گاهی از هر دو حالت رحمانی و شیطانی اثری باقی می‌ماند که در این صورت در خواننده قرآن مشرک خواهد بود مانند، آن مردی (بنده‌ای) که چند نفر در مالکیت او شریک باشند.

و اگر فرمانبر قوّه رحمانی باشد بطوری که در عبادت او، خود بینی و شیطان مداخله‌ای نداشته باشد بلکه عبادتهای او به فرمان خدای تعالی یا به سبب فعل خدای تعالی صورت گیرد یعنی در وجود او کارگزاری جز خدا نباشد این گروه (که مسخّر و فرمانبر خدای تعالی هستند) مرتبه‌ها و درجه‌هائی دارند. چه در بین آنان کسانی هستند که در حجاب از خدا و فرشتگان و جانشینان خدا می‌باشند (پرده‌ای بین آنان و خدا و فرشتگان و جانشینان خداست) آنان به امر خدا که بوسیله جانشینان خدا در روی زمین به آنها رسیده، می‌نگرند و هر کاری را جهت امر خدای تعالی انجام می‌دهند (نه طبق خواسته نفس خود) چنین کسانی فعل را از خود می‌بینند و فاعل را نیز نفس خود می‌دانند ولی نفس خود را مسخّر امر خدای تعالی می‌بینند. (نه از خودی خود و نه از شیطان) همچنین اعضاء آنها مسخّر فرمان خداست. و اگر نسبت اعضاء را در ظاهر هم به خودش هم بدهد باز از جهت فعل به امر خدا نسبت می‌دهد نه به خودش پس چنین خواننده قرآنی از آن دسته که کتاب خدا را با زبان خودشان می‌خوانند نخواهد بود، بلکه از کسانی می‌باشد که آن را با زبان امر خدا می‌خواند. همچنین بیننده و شنونده و نویسنده کتاب خدا نیز همین حال را دارند. لکن خواننده آن در خواندن قرآن کاری نمی‌کند جز حکایت قول خدا که از زبان رسول (ص) صادر گشته است. پس او، در قرائت خود، حکایت قول پیامبر (ص) یا جبرئیل یا خدا را می‌نماید، اگر توجّهی به واسطه بودن پیامبر (ص) نکند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۵

دسته دیگر از خوانندگان قرآن اهل شهود می‌باشند لیکن در شهود خود جز خلفاء الهی و فرشتگان را نمی‌بینند، این حالت اگر طوری باشد که شهود آنان به مقام حلول نرسد یا اگر هم برسد طوری نباشد که به صورت اتحاد حال و محلّ در بیاید، باز هم مثل

سابق، فعل را از خود می‌بینند ولی آنرا مسخّر مشهود خود می‌دانند و حکم آنها مانند حکم پیش می‌باشد، و تفاوت بین آن دو این است که اگر آنچه مشاهده کرده است رسول (ص) یا جانشین (ع) او یا فرشته‌ای از فرشتگان باشد، در اینصورت خواننده، گفته پیامبر یا خدا را حکایت می‌کند و آن را بر مشهود خود می‌خواند چه او در حضور آنان ایستاده است، و زبانش از لحاظ اینکه قرآن می‌خواند زبان امر خدا یا امر مشهود اوست، اگر مشهود، آمر او به خواندن باشد.

اگر مشهود وی در حلول طوری باشد که به نوعی اتّحاد با شاهد کشیده شود. در اینحالت، زبان خواننده قرآن، عین زبان مشهود اوست.

اگر چه به خود نیز نسبت داده شود لیکن نسبت دادن به خودش عین نسبت دادن به مشهود است، حال گوش و چشم و دست او هم چنین است. چنین خواننده‌ای قرائت قرآن را گاهی از خود می‌بیند، زیرا هنوز نفس او کاملا- از بین نرفته و مقداری باقی است و گاهی آنرا از مشهود می‌بیند، و گاهی نیز آن قرائت را از مبدئی می‌بیند که عبارت از نفس و مشهود وی می‌باشد، و مطلب از همین قرار است در خود دیدن قرائت و دیدن مشهودش و در شنیدن قرائت، و در حق همین اتحاد و اواخر مراتب حلول به فارسی گفته شده!

از صفای می و لطافت جام در هم آمیخت رنگ جام و مدام

همه جام است و نیست گوئی می یا مدام است و نیست گوئی جام

و در اشاره به مراتب حلول گفته شده است: ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۶

انا من اهوی و من اهوی انا نحن روحان حللنا بدنا

من همانم که دوست می‌دارم و آنچه دوست می‌دارم خود من است، ما، دو روح که در یک پیکریم.

و در اشاره به مراتب اتّحاد، گفته شده است:

من کیم؟ لیلی و لیلی کیست؟ من ما یکی روحیم، اندر دو بدن

در باره حقیقت مقام حلول و اتّحاد و وحدت انشاء اللّه سخن خواهد آمد «۱».

سالک گاه آنچنان ترقّی می‌کند که از مقام تعیّنات و نمودها می‌گذرد و فعل حقّ را مشاهده می‌کند، که آن مقام مشیت مطلق است، یعنی رها و مطلق از همه تعیّناتی است که خارج از وجودش باشد یا در ملک او حلول کند، یا با او متّحد باشد. پس گمان می‌کند که این، فعل حقّ و جلوه الهی، همان خدا است و حکم کلّیه حالاتی را که در حین مشاهده پیامبر یا فرشته برایش پیدا می‌شد، بر وی جاری می‌گردد. پس خواننده قرآن، می‌پندارد که بر خدا می‌خواند یا از خدا می‌شنود و اینکه خواننده قرآن خداست. و گاهی از این مرتبه بالاتر رود که دیگر خود را در میان نبیند آنگاه جز مشهود نمی‌بیند خواه مشهود او، رسول (ص)، یا حقّ مضاف (مقام مشیّت و ولایت) باشد. در این حالت خواننده و شنونده و بیننده و نویسنده همان مشهود است.

این مقام وحدت مشهود است که، برای بعضی سالکان پیش

---

(۱) در باره حلول و اتّحاد و وحدت وجود، ما، نیز ذیل ترجمه به بسط و تفسیر در مقام خود می‌پردازیم و بطور کلی می‌گوییم حلول عبارتست از: قرار گرفتن چیزی در دیگری که لازمه آن دو تا بودن حال و محلّ است. و از اتّحاد نیز چه از نوع امتزاج اجسام باشد و چه از نوع اتحاد روح و بدن، باز دو گانگی و غیریّت لازم می‌آید. می‌ماند وحدت که دوئی در آن راه ندارد که همان لا اله الا اللّه و لیس فی الدّار غیره دیّار، می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۷

می‌آید که به زبان آوردن آن بعد از هشیاری و به خود آمدن و ظهور کثرتها جایز نیست.

و این، همان وحدت ممنوع است و شیخ «۱» اشاره به همین مقام کرده آنجا که فرموده است:

حلول و اتّحاد اینجا محال است که در وحدت، دوئی عین ضلال است

و در باره آن گفته‌اند:

آنجا که توئی چو من نباشد کس محرم این سخن نباشد

پس برای خواننده قرآنی که مسخّر شیطان است، سزاوار است بکوشد تا خویشتن را از تسخیر شیطان بدر آورد تا به تعبیر خدای تعالی یَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْکِتابِ مردود درگاه خدا نگردد از این جهت خدای تعالی بندگان را در موقع قرائت قرآن به استعاذه از شیطان و گفتن (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) یعنی، به خدا پناه می‌برم از شیطان رانده شده، فرمان داده است تا اینکه زبان آنان زبان شیطان نباشد و نیز خواننده‌ای که قرآن را بعنوان حکایت از قول خدا می‌خواند باید نفس خویش را به رنج و زحمت افکند تا اینکه از حال غیبت بیرون شود و آن را که از قولش، قرآن را می‌خواند مشاهده کند، و بر آنکه به مشاهده رسیده نیز لازم است که از مشاهده محض بیرون شود تا اینکه مشهود در وجودش داخل گردد و در آن حلول کند و نیز بر آنکه مشهود، در وجودش وارد شده است، لازم است بکوشد تا به مقامی برسد که از حلول به اتّحاد، ارتقاء یابد، و هر آنکه به اتّحاد رسیده لازم است آنقدر از آن مقام لذّت برد و محو آن گردد تا جز مشهود تنها و یکتا، غیری باقی نماند.

---

(۱) منظور شیخ شبستری (ره) است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۵۸

و این آخرین مراتب سلوک الی اللّه است: یکی از چند وجه آن چیزی است که در اخبار بسیاری آمده است که در روز رستاخیز به خواننده قرآن گفته می‌شود: «بخوان و بالا رو» چه، باید نمونه قیامت در وجود سالک حاضر باشد. به حضرت امام صادق (ع) نسبت داده شده است که در نماز برای حضرت، حالت بیخودی پیش آمد از توجّه کامل به حقّ حال غشّ او را دست داد پس در باره آن، از حضرت سؤال شد.

پس ایشان فرمودند: آنچنان پیوسته، آیه را بر دل و گوش خویش گذراندم، تا از گوینده آن شنیدم، در این حال جسم من، تاب و توان دیدن قدرت او را نداشت و بیهوش شدم.

و برای آگاهی از اینکه خواننده قرآن باید کوشش کند تا زبانش زبان خدا گردد. در اخبار به تلبیه (لبیک) امر شده است که باید موقع قرائت «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» با این تصوّر که آنرا از خدا شنیده است، لبیک گوید. همچنین به استعاذه، در وقت قرائت امر شده است.

نیز در اخبار آمده است که در وقت خواندن سوره توحید (پس از اتمام آن) گفته شود «کذلک اللّه ربّی» یعنی پروردگار من این چنین است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۶۱

فصل هفتم ..... ص : ۱۶۱

در باره جایز بودن تفسیر آیات قرآن و اخبار معصومین (ع) و نگرش در آنها و اندیشیدن در مفاهیم و تفکّر در معانی، منظور آنها و تدبّر در مقصودها، غایتها و منظورهایی که آیات به آنها برگشت می‌کند، و نیز آگاهی جستن از موارد نزول و دریافت تأویل آنها بقدر استعدادی که تفسیر کننده ناظر به این امور دارد.

بدان که آیات و اخباری که دلالت بر ستایش تدبّر و ژرف نگری در قرآن و نکوهش ترک تدبّر و لزوم توسّل و پیشوا قرار دادن و

پیروی از احکام و روشنائی گرفتن از نور و فروغ یافتن از شعاع آن می‌کند بسیار است. و نیز آیات و اخبار دلالت دارد که قرآن در وقت سختیها و فتنه‌ها و آزمایشها نجات دهنده است و درمان بیماری نادانی است.

و اینکه دلیل امامت و حجّت امامان در قرآن است و شگفتیهای آن به سر نیاید و تازگیهای آن کهنه نگردد. و قرآن راهنمای شناخت خدا است برای کسی که به این صفت قرآن آگاه باشد و نیز قرآن راهنما برای یافتن بهترین راه می‌باشد.

در قرآن، چراغ‌های هدایت و نشانه روشن حکمت است و اینکه سزاوار و شایسته است که چشمانش را با آن جلا داده و صیقلی نماید و نگاه را به ژرفای صفات آن بیاندازد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۶۲

هر که هدایت جز از قرآن جوید خدایش گمراه کند دانشمندان از توجّه به آن سیر نگردند.

هر که به قرآن سخن گوید راستگو بود، و هر که بدان عمل کند پاداش آنرا خواهد گرفت. هر که بدو چنگ زند به راه راست رهنمون گردد، قرآن از گمراهی به هدایت و از نابینایی به روشنگری، از لغزش به پایداری و از تاریکی به روشنائی و از سر گشتگی به رشد می‌رساند.

قرآن فتنه‌ها و گرفتاریها را روشن ساخته، خواننده را از آن دور می‌سازد.

هر که قرآن را پیشوای خویش قرار دهد، و از آن پیروی نماید و آن را تکیه‌گاه خود قرار داده و بدان منتهی شود، خدای تعالی او را به بهشتها رساند و از نعمتها برخوردارش می‌سازد.

این نوع آیات و اخبار بسیار است که همه آنها بر این دلالت دارد که نگرش در آیات قرآن و تأمّل در معانی و تفسیر و فرمانبرداری از بایدها و نبایدها و پند گرفتن از داستانها و مثلها و پی بردن به بشارتها و درون نگری در اندرون و لطائف قرآن برای هر که اهل آن باشد، جایز است. ضمنا خطابهائی که خدای تعالی به مردم نموده است دلیل بر اینست که نگرش و اندیشیدن در آیات برای آنانیکه مورد آن خطاب واقع شده‌اند جایز است.

پس با توجّه به آنچه ذکر شد، به گفته بعضی که نظر در آیات و بیان معنی و تفسیر آنها را منع کرده‌اند نباید گوش داد، و بدان توجّه نمود.

چون قرآن و اخبار عبارتند از همان عباراتی که بر مفاهیم عرفی دلالت دارند و منظور از مفاهیم، مقاصد مخصوصی است که به لطائف و حقایق آنها اشاره دارد. از سوی دیگر تفسیر آیات و اخبار عبارتست از روشن نمودن مفاهیم لفظها و پرده برداشتن از مقاصد، و اشاره نمودن به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۶۳

اشارات و انگشت نهادن بر لطائفی که قرآن و اخبار به آن متّصف است و نیز آگاهاندن بر حقایق و هویدا نمودن موارد نزول و اشاره کردن به تأویل آن است. زیرا کلمه «فسر و تفسیر» به معنی روشن نمودن و آشکار کردن است و آشکار نمودن هر چیزی به حسب آن چیز، متفاوت می‌باشد.

لذا روی همین جهات است که مفسّر به علوم لغت عرب و اعراب و نحو و صرف و بلاغت و محسّنات عارض بر کلام که در صنعت بدیع مطرح می‌شود و اطّلاع بر اخباری که در تفسیر آیات وارد شده است نیازمند است، و نیز احتیاج دارد به علم عقاید عقلی اصلی «علم کلام» و اخلاق نفسی فرضی و احکام بدنی فرعی «علم فقه» و علم به مقاصد آیات و شناختن اشاره‌های آن، و نیز مفسّر احتیاج دارد به اتّصاف به لطائف آیات که این اتّصاف مشعر به این است که مفسّر می‌تواند به حقایق آیات متحقّق شود، و نیز مفسّر باید به موارد تنزیل دانا، و به تأویل به اندازه مرتبه آن، شناسا، و به محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و عام و خاصّ عالم باشد زیرا اگر علوم ادبی را نداند در بیان مفهوم و مقصودهای قرآن در خطای بسیار می‌افتد و اگر به اخباری که در مورد تفسیر آیات بیان شده است آگاه نباشد. در بیان تنزیل و تأویل آیات در اشتباه می‌افتد. و اگر به علوم دینی علم نداشته باشد در بیان متشابهات و مجملات اشتباه زیاد می‌کند، و اگر اشارات را نشناسد و لطائف را در وجود خویش نیابد تفسیر او ناقص، بلکه تفسیر به رأی می‌شود که تمام

آن اشتباه است. همچنین است در باره شناخت تأویل، و اگر کسی محکم را از متشابه و ناسخ را از منسوخ و عام را از خاصّ تشخیص ندهد، در بیان خود به یقین نمی‌رسد و در آنچه گفته، خطای بسیار مرتکب می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۱

فصل هشتم ..... ص : ۱۷۱

در باره فرق بین ظاهر و باطن در تنزیل و تأویل و محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و عام و خاصّ.

بدان که قرآن کلام حقّ اول یعنی، خدای تعالی است که در نخستین ظهورش از همه تعیّنات امکانی مطلق ظاهر شده است از این جهت «نفس الرّحمن» نامیده شده است از آنجا که اتّصاف آن به جمیع تعیّنات جایز است، چون نه مقیّد به شرط چیزی است و نه مقیّد به شرط عدم چیزی آن را اضافه اشراقیه خدا و مقام «کن» نامیده‌اند. چون غیب را بنحو اجمال و بساطت، ظاهر ساخته است همانند کلمات که آنچه را در سینه است ظاهر می‌سازد به آن کلمه خدا گویند. چون جمیع مراتب وجودات امکانی را به نحو برتر و بالاتر شامل می گردد قران و جمع الجمع نامیده می‌شود.

از جهت اینکه بالاترین مقامات محمّد (ص) است که آخرین فعلیت اوست و هویّت او را تشکیل می‌دهد به حقیقت محمّدیه موسوم گردیده است و لذا اخلاق و صفت و سرشت محمّد (ص) قرآن است.

چون قرآن از جهت اطلاقش و از آن جهت که اوّلین ظهور کلام خداست و آسمان و آسمانیان و زمین و زمینیان را توان شنیدن نیست خدای تعالی آنرا از مقام اطلاقش تنزل داده و با حجابهای تعیّنات عقلی با مراتبش آن را محجوب ساخت و در نتیجه عقول با تمام فعلیّت‌ها و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۲

وجودهایش مصادیق قرآن قرار گرفت. سپس آن را نازل کرده، و با پرده‌های تعیّنات نفسی، آنرا محجوب ساخت و در نتیجه نفوس با فعلیّت‌هایش مصداقهای آن گردید. دوباره آن را نیز تنزّل داد. با پرده‌های تعیّنات مقداریه نوریه محجوب نمود. پس عالم مثال با مراتب خود، مصادیق آن واقع شد وانگاه آن را فروتر ساخت و پرده تعیّنات طبیعی بر آن کشیده اجسام طبیعی مصداقهای آن گردید. آنگاه آنرا در نازلترین مراتب وجود فرود آورد و لباس صوت، حروف نوشتاری و نقشها بر آن پوشاند تا گوشها و چشمهای بشری توانائی درک آنرا بیابند پس حروف و نقوش مصداقهای این مرتبه از کلام خدا واقع شد. و چون جمیع مراتب وجود، مصداقهای قرآن گشت. قرآن بیانگر و روشنگر هر چیز گردید و هیچ تر و خشکی نبود مگر اینکه در کتاب خدا آمد. «۱»

حال که این مطالب را دانستی، پس بدان که مصداقهای محسوس طبیعی قرآن ظاهر آن، و مصداقهای روحانی، باطن آنست و چون مراتب روحانی از جهت کلیّات و جزئیاتش متعدد است مراتب روحانی بسیار است لذا، در اخبار برای قرآن بطون متعدّد آمده است و تا هفتاد هزار بطن ذکر شده است و چون مورد نزول آیه و امثال مورد نزول همگی مصادیق آیه می‌باشند، ظاهرترین مصداقهای آیه، همانست که آن آیه، در باره‌اش نازل گردیده است. لذا در اخبار آمده است که برای هر ظاهری، ظاهری است. از طرفی چون هر مرتبه روحانی، نسبت به مرتبه پائین‌تر خود بطن و پنهان محسوب می گردد از اینرو در خبر آمده است که برای هر بطنی بطنی است.

امّا تنزیل قرآن اگر به معنای مصدری باشد عبارت است از تطبیق

---

(۱) انعام- ۵۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۳

دادن آن بر مصادیق طبیعی، و اگر به معنی آن چیزی باشد که آیه در باره‌اش نازل شده است عبارت از خود آن مصداقهاست و

تأویل عبارتست از بازگشت دادن آن، به مصادیق روحانی یا خود آن مصداقها است و چون در هنگام نزول از این مصادیق می‌گذرد از این جهت درست است که تطبیق دادن با مصادیق، بازگشت نامیده شود.

آنچه در بعضی از اخبار وارد شده است که بعضی از مصداقهای طبیعی تأویل نامیده شده اشاره به آن است که تعمیم آیه نسبت به مورد نزول و موارد همانند که در زمانهای بعد پیش می‌آید ممکن نیست مگر اینکه خصوصیات، شخصی مورد نزول را الغاء نموده و آنرا به معنی کلّی که بر همه موارد صادق آید برگردانیم، و مصادیق طبیعی غیر مورد نزول را نیز بطن نامیدن از همین قبیل و بهمین ترتیب است. و جهت اشاره به تفسیر تنزیل و تأویل در خبر آمده است که:

تفسیر قرآن جز با نصّ صریح و اثر صحیح جایز نمی‌باشد، یعنی برای معرفت به تنزیل قرآن به بیان آنانی محتاج هستیم که قرآن در خانه ایشان نازل شده است، و شناخت تأویل قرآن محتاج به این است که انسان نمونه‌های مصادیق روحانی را در وجودش درک کند که آن عبارت است از آثار مصادیق روحانی، یا مقصود این است که بیان تنزیل و تأویل جز به یکی از این دو یا به هر دو جایز نیست، یعنی تفسیر جایز نیست مگر به شنیدن و تقلید محض، یا به تحقّق و وجود عینی بسبب یافتن آثار آن در قلب.

و به اعتبار مصادیق طبیعی و روحانی و نمونه‌های آن در وجود انسان است که از حضرت صادق (ع) روایت شده است که: کتاب خدا بر چهار چیز قرار دارد- عبارت و اشارت و لطائف و حقایق.

عبارت برای عوام و اشارت برای خواص و لطائف برای اولیاء (ع) ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۴

و حقایق برای انبیاء می‌باشد.

عبارت: همان الفاظ و نقشهائی است که دلالت بر مفاهیم عرفی دارد و بر مصداقهای حسّی طبیعی صادق است. این مرتبه، مخصوص عوام است که ادراک آنها از حدّ امور حسّی تجاوز نمی‌کند (به معقولات نمی‌رسد) به این معنی که عوام ادراکشان منحصر در مرتبه حسّی است یا مقصود این است که ادراک عوام مخصوص به این مرتبه است با این شرط که اشارات به آن مرتبه منضم نشود، و گر نه صاحبان مراتب دیگر در ادراک این مرتبه با عوام شریکند و امتیاز آنها از عوام در ادراک مراتب دیگر است.

اشاره: عبارتست از دلالت مصداقهای حسّی و اشارات آن به مصداقهای روحانی و لطیفه‌هایی که در وجود یابنده آن، حاصل می‌شود و این مرتبه از قرآن را جز خواصّ درک نمی‌کنند و آنها کسانی هستند که به آخرت توجّه دارند و به اصلاح خویش سرگرم بوده و از این جهان متذکر عالم آخرت گردیده و از عالم کبیر متذکّر عالم صغیر شده‌اند.

لطائف: عبارت از مسائل رقیق و ظریفی است که انسان در وجود خویش می‌یابد و آنها نمونه‌هائی از مصداقهای عالم کبیر می‌باشند. و این مرتبه، خاصّ اولیاء و دوستداران خداست که از جهت ولایتشان صاحب دل شده‌اند.

حقایق: عبارت است از همه مصداقهای قرآن و این مرتبه برای کسی حاصل می‌شود که به آن حقایق محقّق شده باشد یا آنها را مشاهده نموده و دیده باشد و آنان انبیاء هستند از جهت نبوّتشان یا اولیاء هستند از جهت خلافت و جانشینی آنها نسبت به انبیاء، زیرا که ولیّ از جهت ولایتش توجّه به کثرات ندارد تا با آنها متحقق شود یا آنها را ببیند ولی از ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۵

جهت خلافت همان مرتبه پیامبر را در توجّه به کثرتها داشته به آنها متحقّق شده، و به مشاهده می‌پردازد.

هر کدام (از این چهار دسته) که دارای مرتبه بالاتر باشد مرتبه پائین‌تر را داراست و عکس آن درست نیست.

پس صاحب حقایق در مرحله اوّل صاحب عبارات و اشارات و لطائف می‌شود و سپس در مرحله دوّم صاحب حقایق می‌گردد.

اگر به این آیه شریفه توجّه کنیم که می‌فرماید: وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ «۱» یعنی (و از خدا و رسول خدا اطاعت کنید.) می‌بینیم که لفظ و نقش رسول (ص) که بر انسان مخصوص که از جانب خدا فرستاده شده است دلالت دارد عبارت آن است.

و پیامبر، هاشمی که آیه در باره‌اش نازل شده است. و هر کس که همانند او باشد تنزیل و ظاهر آن است این رسول خدا بخصوص (محمّد مصطفی (ص)) که آیه در باره‌اش نازل شده، ظاهر ظاهر آن است، و تنزیل به وجهی منحصر در او است و هر کس از افراد

بشر که همانند او باشد به وجهی تأویل آن است، چنانچه به وجهی نیز باطن آن است چنانچه گذشت.

و امر به اطاعت محمّد (ص) بسبب واقع ساختن اسم رسول بر او و اطلاق اسم رسول بر او دلالت می‌کنند بر اینکه در اسم رسول معنائی از خدا است که بدان سبب مستحقّ وجوب اطاعت مردم از او شده است.

باز بر این امر دلالت دارد که هر کس که در وی این معنی وجود داشته باشد، چه در عالم کبیر (جهان آفرینش) چه در عالم صغیر (جهان انسان) و چه در عالم طبیعت و چه در عالم ارواح (جهان مجردات و

---

(۱) مائده- ۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۶

ماوراء الطّبیعة) اطاعت او، واجب است این دلالت همان اشارات کتاب خداست.

آنکه صاحب دل بوده گستردگی وجودی دارد از این دلالت به اهل مملکتش منتقل می‌شود و اینکه در بین آنها کسانی هستند که این معنی در آنها موجود است، مانند عقل که رسول از جانب خدا است و مانند مثال رسول که نزد او متمثّل است که در آن نیز این معنی موجود است، و وجوب طاعت عقل و رسول متمثّل را در وجودش می‌یابد یا به صریح امر یا بعدم امکان تخلف از اطاعت.

چیزی که در وجودش می‌یابد همان لطائف رسول و امر به طاعت او، و حقائق رسول و امر به طاعت او است، و اطاعت پیامبر در عالم مثال و عالم نفوس و عالم عقول و عالم اسماء عبارت از حقایق آیه و تأویل و بطن آن و بطن بطن آن است. و هر یک از این معانی و مراتب از جهت خودش حدّ آیه و حدّ حروف قرآن است، قرآن نامیده می‌شود و از آن جهت که بر معنی بالاترش دلالت دارد «مطلع» نامیده می‌شود.

محکم در قرآن آن است که در تعلّق پایدار و محکم باشد به نحوی که از کسی که به او وابسته شده است زایل نشود و هیچ کس از وابستگی و تعلق به آن خارج نشود.

متشابه آن است که متعلّق آن متشابه باشد به این معنی که متعلّق آن شبیه متعلّق آیه دیگر است، یا اینکه ناظر در آن و جاهل به متعلّق آن به اشتباه و التباس می‌افتد، زیرا خصوصیّتی از خصوصیات افراد یا حالات در تعلّق آن اعتبار می‌شود و در نتیجه تعلّق آن بصورت عام و محکم نمی‌گردد و به آن حدّ نمی‌رسد که از متعلّقش زایل نشود، برای مثال:

آنجا که خدای تعالی می‌فرماید: ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۷

فَمَنِ اعْتَدی عَلَیْکُمْ فَاعْتَدُوا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَیْکُمْ «۱» یعنی اگر به شما ستمی و تجاوزی روا داشتند شما نیز به همان اندازه بر آنان تجاوز کنید.

این امر برای هر مکلّف ثابت نیست و بر کسی که به او تعلّق پیدا کرده در همه احوال تعلّق ندارد بلکه مخصوص حالتی است که انسان با دوزخهای نفس بسر برد و نتواند بر آنکه بر وی ستم روا داشته گذشت نماید.

امّا اگر در کسی امکان گذشت بر گنه کار وجود دارد و از دوزخ نفس بیرون آمده به حالی رسیده است که برایش گذشت از ستمگر امکان دارد، این حکم در باره او نیست همین است معنی آنچه در اخبار وارد شده است که محکم آنست که بدان عمل می‌شود و متشابه آن است که بر جاهل مشتبه می‌شود.

و نیز فرموده‌اند: محکم آنست که بر آن عمل می‌شود و متشابه آنست که برخی از آن با بعضی دیگر شباهت دارد.

و همین است معنی آنچه در اخبار آمده است: محکم آنست که بر آن ایمان داریم و عمل می‌کنیم و آئین ما بر آنست.

متشابه آنست که بدان ایمان داریم ولی به آن عمل نمی‌کنیم یعنی، ما از مقام متشابه و عروض حالات بالاتر و برتر شده‌ایم، پس آنچه که به ما متعلّق شود زایل نمی‌شود و محکم است، و آنچه که متشابه شود، متعلّق به ما نیست به آن ایمان می‌آوریم و به آن

عمل نمی‌کنیم.

محکم و متشابه معنی دیگری هم دارد و آن این است که در محکم، دلالت بر معنی خود قطعی و محکم است به نحوی که احتمال و اشتباه

---

(۱) سوره بقره- آیه ۱۹۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۷۸

در آن راه ندارد و اشتباه در آن پیش نمی‌آید، متشابه آن است که بین دلالت بر مقصود، و دلالت بر غیر مقصود اشتباه می‌شود. در اخبار به همه این موارد اشاره شده است، تحقیق کامل و شرح و تفصیل تمام‌تر در ضمن تفسیر قول خدای تعالی «مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ» (بعضی از آیات محکم است که همان سر چشمه و منبع اصلی کتاب خداست. سوره آل عمران- آیه ۵) می‌آوریم.

ناسخ به نسخ کلّی در قرآن آیه‌ای است که حکم ثابتی را که در شریعت دیگر یا در این شریعت بوده، نسخ کند.

منسوخ آیه‌ای است که حکم ثابتی که در آن آمده است نسخ شده باشد و ناسخ به نسخ جزئی عبارت از آیه‌ای است که حکم را به شخص بیاورد و حکم دیگری را از آن شخص بردارد، و در مقابل منسوخ به این نسخ آیه‌ای است که حکم آن از این شخص نسخ شده و برداشته شده باشد.

و ناسخ به آن آیه‌ای گفته می‌شود که به شخصی تعلق گیرد و منسوخ آیه‌ای است که به همین شخص تعلق نگیرد.

بنا بر این ناسخ به نسخ جزئی جز در متشابهات نمی‌باشد. و تحقیق کافی نسخ در سوره بقره طی آیه: «ما نَنْسَخْ مِنْ آیَةٍ ... تا آخر» خواهد آمد.

عامّ: آیه‌ای است که حکم آن عامّ است و شامل جمیع اشخاص و جمیع احوال می‌شود. خاص: آیه‌ای است که حکم آن مخصوص به شخص خاص و حالت خاص است. بنا بر این عام در مقایسه با یکی از معانی محکم یک معنی دارند، و همچنین است خاص و متشابه. و ناسخ و منسوخ و عامّ و خاصّ به این معنی را جز خواصّ از اولیاء خدا کسی نمی‌داند، زیرا مصادیق خاصّ‌ها و متشابهات و ناسخ‌ها و منسوخ‌ها به این معنی خود متشابهات هستند که شناخت آنها جز با بصیرت و آگاهی از جانب خدا ممکن نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۸۳

فصل نهم ..... ص : ۱۸۳

اشاره

در تحقیق تفسیر به رأی که حرام بودن و نکوهش آن در اخبار آمده است.

از پیامبر خدا (ص) نقل شده که فرمود: هر که قرآن را به رأی خود تفسیر کند اگر تفسیر او هم درست باشد و به واقع و حقیقت هم اصابت کند، باز هم خطا کرده و در اشتباه است.

و نیز فرمود: کسی که قرآن را با رأی خود تفسیر کند نشیمنگاهش از آتش پر می‌شود.

از امام صادق (ع) روایت شده است که: «هر که قرآن را با رأی خود تفسیر کند اگر بحقیقت آن هم برسد و درست تفسیر کند پاداشی نخواهد برد و اگر اشتباه کند از آسمان دورتر خواهد بود.

باز از آن حضرت است که: «هیچ کس بعضی از قرآن را با بعضی دیگر «۱» نمی‌زند مگر اینکه کافر می‌گردد.

(۱) مقصود این است که با رأی خود بعضی آیه‌ها را با بعض دیگر تفسیر نماید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۸۴

توضیح ..... ص : ۱۸۴

بدان که انسان بین دو سرای رحمن و شیطان و عقل و جهل و نور و ظلمت واقع شده است، پس اگر با فعلیّتی که منسوب به شیطان است ظاهر شود که همان فعلیّت منسوب به نفس اوست، و از ظهور خود بینی او ناشی می‌گردد، در این صورت تمام اندامها و قوای ادراکی او آلت و وسیله اجرای مقاصد شیطان و نفسش می‌گردد و در جهت رحمانیت و خردش نمی‌باشد. و همه کردارها و فعلیّت‌های او برای شیطان است. و همه ادراکات او جهل و نادانی است و اسباب و وسایل جایگیری شیطان در وجود او و دوری از رحمان می‌گردد.

خطا (که در حدیث آمده است) کردار یا ادراکی است که با تصرّف شیطان بوده، و سبب جایگزینی بیشتر شیطان در انسان می‌شود، پس انسانی که با فعلیت شیطان ظاهر شده، هر چه از قرآن درک کند. ادراکات او، نادانی‌های شیطان است. اگر چه موافق مقصود قرآن باشد و اگر قرآن را بیان کرده و تفسیر نماید، چون با تحریک شیطان است خطا و اشتباه است اگر چه موافق قرآن بوده باشد و تفسیرش به رأی منسوب بخودش می‌باشد زیرا چنین شخصی که بدینسان فعلیّت یافته، کردارها و ادراکات را جز از نفس خود نمی‌داند که ظهور خود بینی اوست.

پس درست است که هر کس قرآن را با رأی و اندیشه منسوب بخود و خود بینی تفسیر کند حتی اگر به حقّ هم تفسیر نماید در خطا و اشتباه افتاده و نشیمنگاهش بر آتش قرار می‌گیرد. اگر به حقیقت هم برسد پاداشی ندارد.

حال اگر با فعلیت منسوب به عقل که همان فعلیّت رحمان است ظاهر شود همه اعضاء و قوای مدرکه او، آلتها و وسیله‌های عقل و خدا خواهد بود و همه افعال و فعلیّت‌هایش، برای خدا می‌شود و همه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۸۵

ادراکات او، دانش و روشنی بوده موجب ضعف انانیّت می‌گردد. و اگر کارها به اعضاء و جوارح او نسبت داده شود نسبت به عقل او داده شده است. زیرا نفس او در این حالت فرمانبردار عقل بوده و فرمانبردار شیطان نیست و خود بینی و خود نگری ندارد و هر کاری و ادراکی که به عقل نسبت داده شود آن درست و بجاست، اگر چه موافق واقع هم نباشد، زیرا خطای عقل هم حکم صواب و درستی دارد زیرا در برابر شیطان و جهل قرار دارد.

و در باره صاحب این فعلیّت است که در اخبار وارد شده: هر کس به حقیقت و واقع برسد دو پاداش دارد اگر خطا کند یک پاداش دارد. در باره صاحب فعلیّت شیطانی بفارسی گفته شده: «هر چه گیرد علتی علّت شود».

زیرا فعلیّت شیطانی، بیماری است که بالاتر از همه بیماریهاست تا آنجا که به آن «داء عیاء» یعنی، درد خسته کننده گفته‌اند و در حق صاحب فعلیّت عقلانی به فارسی گفته شده است «کفر گیرد ملّتی ملّت شود» زیرا که صاحب فعلیّت عقلانی، جز مؤمن به ولایت که با ولیّ امرش بیعت نموده است کس دیگری نیست و سیره این مؤمن، جز در مسیر الهی نمی‌باشد.

سیره و روش خدائی، اگر در تصرّف عقل باشد همان ملّت است.

و ملّی خطاکار مصیب است، و پاداش آنرا دریافت می‌دارد.

از اینرو، حضرت صادق (ع) فرمود: خداوند ولایت ما، اهل بیت را محور و قطب قرآن و همه کتب قرار داده است و محکمات قرآن به گرد آن می‌چرخد و بواسطه آن، کتب آسمانی ارجمند و شگفت گردیده و ایمان ظاهر و آشکار می‌شود.

پیامبر خدا فرمان داد که به قرآن و آل محمّد (ص) اقتدا کنند و از ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۸۶

آنان پیروی نمایند تا آخر حدیث»

.و در اشاره به فعلیت خصوصیات رحمانی و شیطانی و آثار آن به فارسی گفته شده است:

گفت پیغمبر که احمق هر که هست او عدوّ ما و غول رهزن است

هر که او عاقل بود او جان ماست روح او و ریح او و ریحان ماست

عقل دشنامم دهد من راضیم ز آنکه فیضی دارد از فیّاضیم

احمق ار حلوا نهد اندر لبم من از آن حلوای او اندر تبم

مثلا کسی که تقیّه می‌کند، فعل او درست است اگر چه عمل او در واقع موافق حکم خدا نباشد و آنکه تقیه را ترک کند خطا کار است اگر چه عمل وی موافق حکم خدا باشد.

در بین هندیان و قلندران کسانیکه با اجازه به خواندن دعا و

---

(۱) «انّی مخلّف فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی ما ان تمسّکتم بهما لن تضلوا ابدا و انّهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» یعنی، من در میان شما دو میراث بزرگ و گرانبها می‌گذارم، یکی کتاب خداوند و دیگری عترت و اهل بیتم اگر شما به این دو تمسک جوئید گمراه نخواهید شد و آن دو هیچگاه از یکدیگر جدا نمی‌شوند تا در قیامت به من برسند (عبقات- الغدیر) در باره این حدیث از حضرت صادق (ع) سؤال شد و آن حضرت به نقل از اجداد خود از امیر المؤمنین علی (ع) نقل کرد که آن حضرت در معنی قول رسول اللّه ... (انی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی). فرمود از عترت من، حسن و حسین و ائمه نه گانه از فرزندان حسین (ع) هستند که نهم آن حضرت مهدی باشد که قائم آل محمّد است که آنها از کتاب خدا جدائی ندارند و کتاب خدا از آنها جدائی ندارد تا اینکه برسول خدا در حوض برسند (سفینهٔ البحار ج ۲ ص ۱۵۶).

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۱۸۷

طلسمات پرداخته‌اند دیده می‌شود که آن گفته‌ها و افسونگریها اگر چه غلط و غیر صحیح هم خوانده شود، مؤثّر بوده است. در حالیکه آنکس که بدون اجازه به این کارها پرداخته و لو اینکه آن را صحیح هم بخواند اثری نبخشیده است و کاری نتوانسته است انجام دهد.

پس برای هر مفسّر لازم است که پس از تحصیل مقدّماتی که در فصلهای پیش یاد آور شدیم، از شیطان بگریزد و داخل در حکم خدای رحمان گردد و نفس خود را تسلیم فرمان خدای تعالی سازد. که اگر با این حالت تفسیر کند تفسیرش بر حقّ و درست است و همان حکمت و نور است- خدای تبارک و تعالی به ما و همه- مؤمنین چنین حالی را روزی فرماید.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۱۹۱

فصل دهم ..... ص : ۱۹۱

در باره اینکه علم قرآن با تمام مراتب آن، ویژه حضرت محمّد (ص) و دوازده تن از جانشینان آن حضرت (ص) می‌باشد برای دیگران جز به اندازه مقام و مرتبه‌شان حاصل نیست.

در گذشته بیان شد که بطنها و ژرفناها و حقایق قرآن بسیار زیاد است، و اینکه بالاترین مرتبه بطن و حقیقت برترین آن محمدیّت محمّد (ص) و علویّت علی (ع) می‌باشد و آن مقام مشیّت است که آن مقام فوق امکان است. هیچ پیامبر و جانشین پیامبری جز محمّد (ص) و جانشینان او، نمی‌توانند از مقام امکان بالاتر روند، و کسی که به مقام مشیّت نرسیده باشد نمی‌داند که در آن چیست و نمی‌تواند چیزی از آن بیان کند زیرا، مفسّر جز از آنچه خود بدان پی برده است و حدّ خود اوست نمی‌تواند تجاوز کند. پس هر

کس چیزی از قرآن بداند یا چیزی از آنرا تفسیر نماید هر چند به مقاماتی هم رسیده باشد. باز علم او و تفسیری که می‌کند نسبت به علم قرآن جز مانند قطره‌ای از اقیانوس نیست. چه حقیقت قرآن که همان حقیقت محمّد (ص) و علی (ع) است، در واقع مقام اطلاق است که نهایت ندارد. و موجود ممکن (ممکن الوجود) هر چند برتر از همه ممکنات، یعنی عقل کلّ هم باشد باز محدود است و نسبت بین محدود و بی‌نهایت غیر محدود قابل تصوّر نیست. پس علم هر عالم و مفسّر قرآن نسبت به علم قرآن، مانند قطره، در برابر دریاست. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۹۲

چون مقام محمّد (ص) و علی (ع) و فرزندان معصوم (ع) آن حضرت، همان مقام مشیّت است. پس همه علم قرآن نزد آنان می‌باشد. و علی (ع) کسی است که علم کتاب نزد او است چنانچه در آیه به آن اشاره شده است «۱» که لفظ «علم» به «الکتاب» اضافه شده و این خود مفید استغراق است یعنی علم همه کتاب نزد علی (ع) است. و آصف کسی بوده که علم مقداری از قرآن پیش او بوده، و ابراهیم را خداوند با کلمات معدود و محدودی آزمایش کرد نه با همه کلمات با اینکه او بعد از پیامبر ما کاملترین پیامبران بود.

حضرت محمّد (ص) به خدا، و همه کلمات او ایمان می‌آورد.

چنانکه: در قرآن آمده است: فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِماتِهِ «۲» یعنی به خدا و پیامبری که به خدا و همه کلمات او گرویده است ایمان آورید.

چون لفظ «کلماته» جمع مضاف است مفید استغراق است.

مقصود از ایمان که در آیه آمده است، ایمان اجمالی نمی‌باشد و گر نه دیگران هم در آن شریک می‌شدند بلکه منظور ایمان تفصیلی است و آن محقّق نمی‌شود جز اینکه مؤمن آنرا با شهود و عیان درک کند.

---

(۱) بقره- ۱۱۸

(۲) اعراف- ۱۵۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۹۷

فصل یازدهم ..... ص : ۱۹۷

در تحقیق اینکه قرآن دارای وجوه متعدّدی است از پیغمبر (ص) روایت شده است که فرمود: قرآن رام است و دارای وجوه مختلف پس آنرا بر بهترین وجه‌ها حمل کنید، خود این خبر نیز مانند قرآن دارای وجوهی است که بنا بر همه وجوه این معنی مقصود است که گفته شد، زیرا که چند وجه بودن قرآن ممکن است از جهت موادّ الفاظ و شکل و هیئت‌های آن یا از جهت اعراب و ترکیب آن باشد که تحقیق این مطلب در فصل آینده خواهد آمد، و ممکن است، از جهت دلالت الفاظ و مصادیق آن باشد، و این دلالت و کثرت مصادیق یا طولی است بدین معنی که هر لفظی از قرآن دلالت بر یک مفهوم می‌کند که آن مفهوم دارای مصداقهائی بر حسب نشئه‌های طولی است که مصداقهای مرتبه بالا نسبت به مرتبه پائین به منزله روح است، نسبت به پیکر و اتّحاد آن دو، بمنزله اتّحاد روان و پیکر است و این معنی تنزیل و تأویل و ظاهر و باطن در قرآن است، و این مطلب گذشت که قرآن بر حسب مراتب، مصداقهای متعدد دارد، و اینکه مصداقهای طبیعی ظهور و تنزیل قرآن است و مصداقهای روحانی بطنها و تأویل آن می‌باشد.

این وجه در قرآن جاری است و همین معنی از خبر مذکور نیز اراده شده است و یا اینکه کثرت مصادیق عرضی است به این معنی که هر ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۹۸

مصداقی مغایر و مقابل مصداق دیگر باشد. مانند مصداقهای طولی متّحد نباشد که به منزله روح نسبت به پیکر شناخته شود، مانند

لفظ «یزکّی» در قول خدای تعالی: بَلِ اللَّهُ یُزَکِّی مَنْ یَشاءُ یعنی، بلکه خداست که هر که را خواهد تزکیه می کند.

که ممکن است «یزکّی» به معنی رشد و نموّ، یا پاک می گرداند، زکوهٔ را بیرون می کند، نعمت می‌دهد، میوه را نمودار می‌سازد، و یا پاکی و یا برخورداری از نعمت باشد، و اینکه قرآن دارای وجوه متعدّد است ممکن است بهمین معنی باشد و در اخبار، تفسیر آیات به معانی مختلف که مغایر هم بلکه ضد هم می‌باشد آمده است. مانند تفسیر «امانت» در این آیه که می‌فرماید: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَیْنَ أَنْ یَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ «۱» (ما امانت را بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه کردیم، همه از پذیرش و حمل آن خود داری ورزیدند و اندیشه کردند و ترسیدند و انسان آنرا پذیرفت و حمل نمود ...)

که امانت به معنی تکلیف بطور مطلق، و به خصوص نماز، و به ولایت و خلافت علی بن أبی طالب (ع) و به خلافت ظاهری و به شهادت حسین بن علی (ع) تفسیر شده است. بدون شک خلافت ظاهری و وصایت با هم مغایرند و هر دوی اینها باز با شهادت مغایر می‌باشند و همه آنها با تکلیف و نماز تغایر دارند. در عین حال شکّی نیست که همه آنها در لفظ امانت در موقع نزول بر حضرت محمّد (ص) مندرج بوده است. اگر چنین نبود لازم می‌آمد که تفسیر آنان به غیر از آنچه در کلمه «امانت» مندرج بوده است باشد.

---

(۱) احزاب- ۷۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۱۹۹

هیچ ممانعتی از جهت لفظ یا معنی وجود ندارد که در کلمه‌ای معنیهای بسیار مندرج باشد چه سعه وجودی و گستردگی گوینده و شنونده و احاطه آنها بر همه معانی احتمالی، و جواز اندراج معانی متعدّد بالقوّه در یک لفظ موجب جواز لحاظ جمیع معانی در آن لفظ می‌شود، و این اندراج بنحو عموم اشتراک «۱» یا عموم مجاز «۲» است، یا از قبیل دخول جزئیات در مفهوم کلّی «۳» است، یا از قبیل لحاظ صورتهای متعدّد در یک آینه است بدون اینکه یک معنی کلّی به یکی از سه صورت مذکور اعتبار شود، زیرا اگر اطلاق لفظ، بر معانی بسیار صحیح باشد چه به نحو حقیقت و مجاز یا به نحو اشتراک لفظی یا اشتراک معنوی «۴» بر کسی که بر همه آنها احاطه دارد، جایز است که همه آن معانی را در یک لفظ مورد لحاظ قرار دهد بدون اینکه نخست معنی کلّی را در نظر آورده سپس آن معانی را مورد توجّه قرار دهد.

برای ناقص ممکن نیست که معانی متعدّد را چه متناهی و چه نامتناهی در یک لفظ بالفعل اعتبار کند بدون اینکه معنی کلّی را که مناط اعتبار آن جزئیات است در نظر گرفته باشد. بلکه باید اوّل معنی کلّی را بالفعل در نظر آورد که همه افراد و معانی جزئی بالقوّه در آن کلّی اخذ شده باشد.

اخبار بسیاری در باره گستردگی وجوه قرآن آمده است چنانکه: از

---

(۱) عموم اشتراک همان اشتراک لفظی است که یک لفظ چند معنی داشته باشد و لفظ در بیش از یک معنی استعمال شود مثل شیر که چند معنی دارد.

(۲) عموم مجاز آنست که یک لفظ در چند معنی به عنوان مجاز استعمال شود.

(۳) و این احتمال همان اشتراک معنوی است.

(۴) اشتراک معنوی دلالت لفظ بر یک مفهوم کلّی است که آن مفهوم دارای افراد و مصادیق متعدّد است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۰

پیغمبر (ص) از طریق عامه (اهل سنّت) روایت شده است که:

قرآن بر هفت حرف نازل شده است که همه آنها کفایت کننده و شفا دهنده می‌باشند.

این خبر را می‌توانیم بر خبر دیگری حمل کنیم که فرمود: قرآن بر هفت حرف نازل شده است که عبارتند از:

وا داشتن و باز داشتن، برغبت آوردن و ترساندن، دلیل آوردن و داستان و مثل.

و در روایت دیگر فرمود: باز داشتن، وا داشتن، حلال، حرام، محکم، متشابه و مثلها.

وجه این حمل این است که «احرف» یعنی حرف‌ها که در روایت نبوی آمده عبارت از اقسام آیات قرار داده شود، همچنین ممکن است خبر فوق بر گستردگی وجوه قرآن از جهت لفظ به اعتبار لغتهای مختلف و یا از جهت قرائتهای گوناگون حمل شود و نیز می‌توانیم بر وجوه مختلف از جهت معانی متعدد، طولی یا عرضی حمل کنیم.

از امام صادق (ع) روایت شده است که به او گفته شد که:

احادیثی که از شما نقل می‌شود مختلف است.

حضرت فرمود: قرآن بر هفت حرف نازل شده است و کمترین حقّی که امام دارد این است که بتواند بر هفت وجه فتوا دهد.

سپس گفت: هذا عَطاؤُنا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسابٍ «۱» یعنی، این است بخشش ما، خواهی (با بیان آن) بر مردم منّت گذار یا (از بیان آن) خود داری کن، مورد حساب و مسئولیت واقع نمی‌شوی.

این خبر، اشعار به این دارد که منظور از احرف وجوهی است که در

---

(۱) سوره ص- ۳۹

ترجمه بیان السعادة، ج۱، ص: ۲۰۱

عرض هم در معنی اعتبار شده است و اینکه آن وجوه بیشتر از هفت می‌باشد و کمترین آنها هفت است هر چند ممکن است وجوه لفظی یا معنوی طولی مقصود باشد و ممکن است مقصود وجوه تکلیفی باشد از قبیل واجب بودن، مستحب بودن، کراهت داشتن، حرام بودن، صحیح بودن، و باطل بودن و سایر اقسام وجوه معنوی عرضی.

کلمه «ذلول» که در خبر اوّل (اصل حدیث نبوی آمده است که در اوّل همین فصل ذکر شد) بر زیادی وجه‌های محتمل عرضی دلالت دارد چه ذلول به معنای منقاد و رام است که قابل انطباق بر هر معنی می‌باشد که از آن اراده شود، همانند شتر رامی که هر جا بخوابانند می‌خوابد.

و نیز در باره تفسیر آیات، اخبار دیگری از معصومین (ع) نقل شده است که وجوه گوناگون قرآن را به نحو عرضی و در کنار هم ذکر کرده‌اند که نمی‌توان آنها را بر تقیّه حمل کرد بلکه باید آنها را بر درستی تفسیر به معناهای مختلف، که در یک لفظ مندرج است به یکی از وجه‌هائی «۱» که قبلا ذکر شد حمل کنیم.

و منظور از «احسن» در حدیث نبوی (اوّل فصل آمد) که فرمود: به بهترین وجه‌ها حمل کنید. احسن و بهتر بودن نسبی است زیرا، آنها که مخاطب این خطاب قرار گرفته‌اند همه، خوانندگان و اندیشمندان قرآن هستند و، احسن حقیقی (بهترین در حقیقت) از جهت باطن و درون برای هیچ کس جز ائمه معصومین میسّر نمی‌باشد. فهم احسن حقیقی بر حسب وجه‌های مختلف آن در معناهای عرضی برای هر کس معلوم نیست. اگر برای هر کس درک آن معلوم بود امر به حمل قرآن بر احسن وجوه در هر مقام و هر جا صحیح نبود، بلکه باید گاهی از حمل بر احسن

---

(۱) مقصود اشتراک عموم یا عموم مجاز یا مشترک معنوی است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۲

نهی می‌شد مانند جائی که مقتضی حمل بر غیر احسن است مثل مقام تقیّه و نظیر آن، و مطلب همچنین است در وجوهی که به حسب لفظ اختلاف دارند که در آنجا نیز گاهی مقام مقتضی نهی از حمل بر احسن است در صورتی که احسن معلوم باشد، مانند آنجائی که تقیّه باشد یا حال شنونده غیر احسن را اقتضا کند.

مثال نهی از حمل بر احسن وجوه بحسب معنی آیه وضوء است، می‌فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ «۱» ای کسانیکه ایمان آورده‌اید هنگامی که به نماز ایستادید رویها و دستهایتان را تا آرنج بشوئید و سپس بر سر و بعد بر پاهایتان تا قوزک پا دست بکشید.

در این آیه در صورت نصب (أَرْجُلَکُمْ) جایز است که آنرا بر وجوهکم عطف نمائیم تا بر شستن پاها، دلالت کند، و جایز است بر محلّ «بِرُؤُسِکُمْ»، عطف شود تا دست کشیدن بر پا را برساند.

وجه دوّم بهتر است زیرا فاصله واقع شدن امر بیگانه بین معطوف و معطوف علیه لازم نمی‌آید و نیز با قرائت جرّ لفظ «ارجل» توافق حاصل می‌شود، و لیکن حمل بر این احسن و عمل به آن در مقام تقیّه حرام است.

و مثال نهی از احسن وجوه، در لفظ نیز همین آیه، است چه «ارجل» به جرّ و نصب خوانده شده است خواندن به جرّ «ارجل» قرائت بهتری است زیرا، کلمات بیگانه لازم نمی‌شود بین معطوف و معطوف علیه قرار گیرد (وجوهکم و ارجلکم) لیکن مقام «تقیّه» اقتضا دارد که از

---

(۱) مائده- ۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۳

این نوع خواندن پرهیز شود. و بر همان وجه که خوانده‌اند خوانده شود. و آنچه که در تفسیر آیات و قرائت‌های مختلف که از ائمه (ع) وارد شده بر همین احسنیّت نسبی حمل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۷

فصل دوازدهم ..... ص : ۲۰۷

در جواز نزول قرآن به چندین وجه مختلف از جهت الفاظ بدان که قرآن به وسیله جبرئیل از راه باطن بر بشریّت پیغمبر (ص) فرو فرستاده شد لیکن از جهت قوای مدرکه اخروی پیامبر نه از جهت مدارک دنیوی، زیرا قوای مدرکه دنیوی بعلّت تنگی دامنه‌اش، آن گستردگی را ندارد که بتواند جز یک وجه و یک شکل از لفظ مسموع را درک کند، و بر زبان دنیوی نیز جز یک وجه از لفظ نمی‌تواند جاری شود ولی زبان و گوش اخروی (باطنی) می‌تواند در یک جریان گفتاری و یا شنیداری چند وجه از الفاظ را بگوید و بشنود زیرا زبان و گوش اخروی گسترده است و از توارد و تزاحم کثرات مضایقه‌ای ندارد، و چون نزول قرآن به صورتهای مختلف یا گسترش آن بعد از نزول جایز می‌باشد. از معصومین (ع) قرائتهای مختلف که مخالف با قرائت عامّه (اهل سنّت) است روایت شده آن بزرگواران گاهی دو قرائت مختلف را تصویب نموده‌اند.

اگر چنین نبود (که قرائت به چند وجه جایز است) می‌بایست قرائت بعضی از آنها با آنچه بر حضرت محمّد (ص) نازل شده است (حتی در غیر مورد تقیّه) مخالف باشد.

حدیثی به پیغمبر (ص) منسوب است که فرمود:

کسی از جانب خدای عزّ و جلّ نزد من آمد ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۸

گفت: خدا به تو امر می‌کند که قرآن را بر یک حرف بخوانی.

پس گفتم: خداوندا آنرا بر امّتم وسعت بده.

پس گفت: خدای عزّ و جلّ امر می‌کند که بر هفت حرف بخوان».

در این روایت ممکن است منظور، قرائت قرآن به هفت لغت مختلف باشد که بعضی از آنها بنا به لغت هذیل (قوم بدوی هذیل) و بعضی به لغت هوازن و بعضی به لغت حجاز و بعضی طبق لغت عراق و برخی با لغت یمن باشد. ممکن است منظور، قرائت آن در کلمه واحد و مقام واحد به هفت لغت باشد. مثل «هلمّ، تعال، اقبل، جیء» که همه، به معنی «بیا» می‌باشند.

این توسعه، در لفظ همانطور که می‌تواند بعد از نزول قرآن باشد همچنین ممکن است در حین نزول قرآن بوده باشد زیرا نازل کننده آیات و زبان او و کسی که قرآن بر او نازل شده است. و قوای او دارای گستردگی بسیار است.

همانطور که منظور از هفت حرف می‌تواند لغات و لهجه‌های هفت گانه باشد. همچنین جایز است که هفت وجه، به حسب قرائتها و اعرابی باشد که در یک لفظ ممکن است وجود داشته باشد تا خوانندگان در توسعه باشند چه بعد از نزول و چه در حین نزول، و نیز جایز است که هفت وجه را در معنی، بدانیم تا بندگان از جهت عمل در توسعه باشند چنانکه گذشت.

و آنچه که از حضرت باقر (ع) روایت شده است که: قرآن یکی است و از سوی خدای یگانه فرو فرستاده شده است اختلاف از جانب روایت کنندگان است.

و آنچه که از فضل بن یسار روایت شده است که گفت: به امام صادق عرض کردم: مردم می‌گویند قرآن بر هفت حرف نازل شده است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۰۹

حضرت فرمود: دشمنان خدا، دروغ گفته‌اند. بلکه قرآن بر یک حرف از نزد خدای یکتا نازل گردیده است.

ممکن است منظور، این باشد که قرآن از نزد خدای یکتای یگانه حقیقی بنحو وحدت ظلّی و بساطت جمعی نازل شده است و پس از تنزّل آن به عالم کثرت‌ها کثرت و تفصیل در آن پدید آمد از آن جهت که متعلق به کثرت‌های متعدّد مختلف گشت، و تکذیب امام به توهّم فاسد مردم بر می‌گردد که قرآن را به نحو تفصیل و کثرت در الفاظ و قرائاتش صادر شده از مقام وحدت حقیقی می‌پنداشتند.

در گذشته این مطلب را دانستی که قرآن به حسب الفاظش در دورترین مرتبه از خدا است و از این جهت در آخرین مرتبه وجود خدا قرار دارد.

حاصل کلام اینکه، ممکن است اختلاف قرائتها و وجوهی که از نظر لفظ روایت شده است از طرف خود خوانندگان اوّلیه قرآن (قرّاء) بعمل آمده باشد و ممکن است این اختلاف توسعه‌ای از جانب خدای تعالی باشد که در حین نزول یا بعد از نزول در حق بندگان، انجام شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۱۳

فصل سیزدهم ..... ص : ۲۱۳

نگرشی در باره افزوده شدن و کاسته شدن و پیش و پس آمدن و تحریف و تغییر در همین قرآنی که در دست ماست و به خواندن و فرمانبرداری از بایدها و نبایدها و بر پای داشتن احکام و حدود آن مأموریم بدان که اخبار بسیاری از ائمّه اطهار در باره واقع شدن زیاده و کم و تحریف و تغییر در قرآن به ما رسیده است به طوری که در باره صدور بعضی از آنها از ائمّه (ع) شکّی باقی نمی‌ماند، و تأویل همه آنها به اینکه زیاد و کم شدن و تغییر، در مدرکات خوانندگان قرآن به وقوع پیوسته است. (نه در لفظ قرآن) یک نوع

تکلّف است، و سزاوار سخنان مقام کاملین در مخاطبات عمومی نمی‌باشد زیرا شخص کامل در سخنان خود به عامّه مردم طوری خطاب می‌کند که همه کس از عوام و خواصّ از آن بهره ببرند. و نیز این تأویل برگرداندن لفظ از ظاهرش است بدون موجب، و بدون قرینه و توهّم وجود قرینه به این دلیل که همه قرآن در زمان پیغمبر (ص) و در حضور او جمع آوری شده است، کسانی هم بودند که آنرا حفظ کرده به دیگران درس می‌دادند. و اصحاب، در حفظ آن از تغییر و تبدیل، اهتمام بسیار داشتند تا آنجا که قرائت قاریان و چگونگی قرائت آنان را ضبط می‌کردند. بنا بر این تحریف در لفظ نمی‌تواند باشد. صحیح نیست، و جواب این توهّم اینست که ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۱۴

جمع آوری قرآن در زمان پیغمبر مسلّم نیست زیرا قرآن در تمام مدّت رسالت. تا آخر عمر حضرت به تدریج نازل شده است و از اخبار مستفیض چنین بر می‌آید که بعضی از سوره‌ها و برخی از آیات در سال آخر عمر حضرت (ص) نازل شد.

و اخباری که دلالت دارد بر این که قرآن را بعد از رحلت رسول خدا جمع آوری نموده‌اند. و این که علی (ع) در خانه نشسته مشغول به جمع آوری قرآن گردید بیشتر از آن است که انکار آن ممکن شود.

و اینکه اصحاب، قرآن را حفظ و تدریس می‌کردند مسلّم است و لکن حفظ و تدریس در محدوده همان قرآنی بوده که در دست آنان وجود داشته است و اهتمام اصحاب رسول اللّه به حفظ قرآن و حفظ قرائت قاریان و چگونگی قرائت آنها بعد از جمع و ترتیب قرآن بوده است. و همانطور که انگیزه‌ها و دواعی حفظ قرآن بسیار بود همین طور انگیزه‌های تحریف از منافقین نیز بسیار بود.

اگر قائل به تغییر الفاظ قرآن شویم، گفته‌اند به قرآنی که در دست ماست اعتمادی نمی‌ماند. در حالی که مأموریم که به همین قرآن اعتماد کنیم و از احکامش پیروی و در آیاتش اندیشه نمائیم. و بایدها و نبایدهایش را فرمان بریم و حدود آنرا بر پا داریم، و اخباری که نقل می‌شود به آن عرضه داریم.

این گفته در برابر اخبار بسیاری که دلیل بر تغییر و تحریف ظواهر قرآن دارد قابل اعتماد نیست. زیرا اعتماد به این قرآن مکتوب و وجوب پیروی و فرمانبری از بایدها و نبایدها و بر پائی حدود و احکام آن از آن جهت است که در اخبار بسیار آمده که واجب است به آنچه نزد ما از قرآن موجود است. اعتماد شود. و از آن جهت نیست که قرآن موجود بین دو جلد بعینه، همان کتاب نازل شده بر حضرت محمّد (ص) ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۱۵

می‌باشد که در آن کاستی و افزونی و تحریف انجام نشده است.

از این اخبار، اینگونه استفاده می‌شود که: زیادی و کمی و تغییر اگر در قرآن واقع شده باشد به مقصود باقی قرآن خللی وارد نیاورده است.

بلکه می‌گوئیم مهمترین مقصود و هدف از کتاب الهی، راهنمائی بسوی عترت و توسّل به آنان می‌باشد و در این قرآن کنونی برهان و حجّت بر اهل بیت موجود است.

بعد از توسّل و چنگ زدن بدامان آنان، اگر امر به پیروی از قرآن کنونی نمودند همان برای ما، برهانی قاطع است. هر چند تغییری که در مقصود خلل وارد آورده باشد در آن موجود باشد، ولی اگر به اهل بیت متوسّل نشویم، یا آنان امر به پیروی قرآن کنونی نکنند، و چنگ زدن ما، به قرآن و پیروی از احکام و استنباط بایدها و نبایدها و حدود احکام آن از سوی هوای نفس باشد در این صورت از قبیل تفسیر به رأی می‌باشد که ممنوع است و لو هیچ تغییری هم در آن نبوده باشد.

مرحوم فیض کاشانی در مقدّمه تفسیر صافی، خبرها و قولهای بسیاری را در این باره جمع آوری نموده است. هر که می‌خواهد می‌تواند به آن مقدّمه تفسیر مراجعه کند. ضمنا اخبار متفرقه بسیاری را هم در ضمن تفسیر آیات در باره تغییراتی که در آیات واقع شده آورده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۲۱

فصل چهاردهم ..... ص : ۲۲۱

در باره این که به وجهی تمام قرآن در باره امامان دوازده گانه فرو فرستاده شده است و به وجهی در باره مدح آنان و نکوهش دشمنانشان، ثلث آن در باره آنان و دشمنانشان، ثلثی در باره سنّتها و مثلها و ثلث دیگر در باره واجبات و احکام، می‌باشد و به وجهی ثلث قرآن در باره آنان و دوستانشان، ثلثی در باره دشمنانشان و ثلث دیگر در باره سنّت و مثل آمده است و به وجهی دیگر به یک چهارم قرآن در باره آنان، چهار یک دیگر در باره دشمنانشان، ربع دیگر در باره سنتها و مثلها و چهار یک آخری در باره فرائض و احکام می‌باشد و در باره همه موارد یاد شده اخباری رسیده است.

خدای تعالی غیب محض و مجهول مطلق است (هیچ کس نمی‌تواند حقیقت او را دریابد)، در این مقام نه نامی و نه نشانی و نه خبری است از این رو این مقام را «عمی» یعنی، کور نامیده‌اند، پس خداوند دوست داشت که شناخته شود، خلق را آفرید تا به معرفت او نائل آید، چنانکه: در حدیث قدسی آمده است «من گنج نهان بودم، خواستم تا شناخته شوم پس آفریده‌ها را بیافریدم تا شناخته گردم» نخستین نشانه ظهورش فعل او بود که نفس الرّحمن، اضافه اشرافیّه، مقام معروفیت و حقیقت محمّدیه (ص) نامیده شده است این همان لطیفه علویّه است. از ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۲۲

آن جهت که از خدا به خلق اضافه گردیده است و خواست خدا را نسبت به خلق معلوم می‌دارد مشیّت نام می گیرد. همچنین از جهت اینکه اضافه‌ای است از خلق به سوی خدا، ولایت مطلقه نام دارد و این حقیقت به مضمون حدیث: «خلقت الاشیاء بالمشیّه»، یعنی همه چیز را به مشیّت آفریدم، که مبدأ همه آفرینش در مراتب عقلانی و نفسانی و جسمانی و نورانی، ظلمانی و طبیعی می‌باشد. چون انسان غایت و مقصود همه آفرینش است و غایت و منظور انسان طبق آیه: ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ «۱» (جن و انس را جز برای پرستش نیافریدم.) و طبق مضمون حدیث قدسی که خدای تعالی فرمود: (من آفریدگان را آفریدم تا شناخته گردم). معرفت خدا است. خدا جهت تحقّق معرفت انسان پیامبر را فرستاد کتابها فرود آورد و شریعتها را ایجاد نمود تا مردم او را بشناسند.

چنانکه گفتیم مقام معروفیّت خدا، همان مشیّت است که ولایت مطلقه می‌باشد.

از آن رو که حضرت محمّد (ص) و علی (ع) و اولاد آنان متحقّق به ولایت و مقام معروفیّت می‌باشند لذا، صحیح است که گفته شود: آنان مبدأ کل و غایت هستی هستند. چون همه شریعتهای الهی و کتابهای آسمانی جهت راست و درست نمودن راه و روش انسانیّت و توجّه دادن خلق به ولایت است و آنان که بر انسانیّت و ولایت متحقّق شده‌اند و در حقیقت ولایت مطلقه را دارا هستند محمّد (ص)، علی (ع) و فرزندان آنان (ع) می‌باشند. این درست است که بگوییم: جمله آئینهای الهی و همه کتابهای آسمانی در باره آنان و رو کردن مردم به سوی آنان می‌باشد.

---

(۱) ذاریات- ۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۲۳

که ضمنا توصیف و بزرگ شمردن ایشان نیز محسوب می گردد.

از آنجا که بسیاری از آیات قرآن، با صراحت یا به کنایه یا به اشاره در باره آنان نازل شده و حتّی آنچه در باره دشمنانشان نازل گردیده است برای عبرت و بیزاری از مخالفین آنان می‌باشد، تا سبب توجّه به آنها شده ارزش ایشان را شناخته شأن و مرتبه آنان را بزرگ شمرند.

آیات دیگر، امر، نهی، داستان‌ها و خبرها نیز تأکیدی است بر سیر (روش) در طریق انسانیّت و در جهت ولایت است. پس صحیح

است که گفته شود: «همه قرآن در باره آنان نازل شده است».

چون قرآن مفصّل است بعضی از آیات در باره آن بزرگواران (ع)، بعضی در باره دوستدارانشان، برخی در باره دشمنان و مخالفانشان می‌باشد بعضی آیات هم در باره سنّتها و مثلها و برخی هم در باره واجبات و احکام است، پس اینکه گفته شده است: قرآن در باره آنان و دشمنانشان نازل شده و یا سه قسمت است یا چهار قسمت، (که در اوّل این مبحث گفته شد)، همه آنها درست است.

آیاتی هم که در باره اخبار نیکان و بدان گذشتگان آمده است همه آنها با قطع نظر از برگشت آنها به امامان و دشمنانشان کنایه از امامان و نیکان و بدان امّت نیز می‌باشد، این از آنروست که آن بزرگواران اصل خیر و دشمنانشان اصل بدی هستند.

بلکه می‌گوئیم: هر آیه‌ای که در آن از خیر و نیکی سخن رفته است منظور از آن نیکان این امّت و هر آیه‌ی که در آن بدی و زشتکاری آمده است منظور، بدان این امّت است زیرا، آیه، یا در باره آنان است یا کنایه از آنان می‌باشد، و یا از این جهت است که آنان اصل خیر و دشمنانشان اصل شرّ هستند. بهمین دلیل در زیارت جامعه آمده است:

اگر خوبی یاد کرده شود شما خاندان محمّد (ص)! اوّل آن، اصل ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۲۴

و فرع (ریشه و شاخه)، معدن، جایگاه و پایان آن می‌باشید.

اگر شر و بدی بیان شود دشمنانتان اوّل، آخر، ریشه، شاخه، معدن، جایگاه و پایان آن محسوب می‌شوند.

این است، آنچه می‌خواستم که قبل از شروع به مقصود بیان کنم. در هر حال از خدا کمک می‌گیرم. او، مرا کافی است و هم او، بهترین نگهبان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۱

سوره فاتحه ..... ص : ۲۳۱

اشاره

این سوره، دارای هفت آیه است که در مکّه نازل گردید و نیز گفته شده است که یکبار در مکّه و بار دیگر در مدینه نازل شده است.

توضیحاتی در باره این سوره: در باره وجه تسمیه این سوره، چند امر احتمال دارد ۱- سوره از «سور المدینه» یعنی: باروی شهر گرفته شده، از آن جهت به این نام خوانده می‌شود. که هر کدام از سوره‌های قرآن با معانی که دارد به منزله شهری از دانش است و الفاظ مخصوص که بر هر یک از آنها نهاده‌اند در حکم دیوار آن شهر دانش می‌باشد.

۲- از «سوره» به معنی منزلت گرفته شده است. چه هر سوره، مقام و پایگاهی برای روی آورندگان خود می‌باشد.

۳- از سوره به معنی شرف است زیرا هر کدام از آنها موجب شرافت مقام خواننده می‌باشد.

۴- از سوره به معنی «بنای بلند زیبا» است از آن رو که هر کدام از آنها بنای بلند زیبایی می‌باشد که باطل و خرابی از پس و پیش، بدان راه ندارد.

۵- از سوره، به معنی علامت است زیرا، هر کدام از آنها علامتی از علائم حکمت، توانائی، دانش و مهربانی خدای تعالی است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۲

۶- از سوره، به معنی رگه‌ای از رگه‌های دیوار محسوب می‌شود چه همه قرآن مانند دیوار بلندی است و هر سوره رگه‌ای از رگه‌های این دیوار بلند محسوب می‌گردد.

امّا وجه تسمیه این سوره به «فاتحهٔ الکتاب» از آن جهت است که:

۱- کتاب تکوینی که حقیقت جمله ما سوی اللّه می‌باشد و کلام حقیقی خدا و مقام مشیّت که آن نیز اصل همه ما سوی اللّه است، با این سوره افتتاح می گردد.

۲- کتاب تدوینی به صورت نوشتاری آن که قرآن است با این سوره آغاز می‌شود.

۳- این سوره سر آغاز نماز است و آن کتابی است مفروض یا کتابی است که خداوند آن را به سبب وحی در قلب نبی (ص) نوشته است.

و امّ الکتاب (مادر و سر چشمه کتاب) نامیده شده است. زیرا، حقیقت آن که مشیّت است همان ریشه و ستون می‌باشد و در آن تمام اجزای کتاب تکوینی گرد آمده است و عرب، هر اصلی و هر مجموعه اجزائی را «امّ» یعنی، مادر می گوید. و یا از آن جهت امّ الکتاب نامیده شده که صورت تدوینی و نوشته شده آن مشتمل بر جمیع نسبت‌ها و اضافات الهی و مشتمل بر جمیع نسبت‌ها و اضافات خلقی است که کتاب تدوینی جز برای بیان آنها تدوین نگردیده است. این که این سوره را اساس نامیده‌اند به جهاتی است که ذکر گردید و نیز بدان جهت می‌باشد که روایت شده است: برای هر چیزی اساس و شالوده‌ای وجود دارد که شالوده قرآن «فاتحه الکتاب» و پایه فاتحه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» است.

این سوره را «سبع المثانی» نیز گفته‌اند زیرا شامل هفت آیه می‌باشد و دو بار نازل شده است. یکبار در مکّه و بار دیگر در مدینه بر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۳

رسول (ص) وحی گردیده است.

یا از این جهت سبع المثانی نام دارد که در نماز دو بار خوانده می‌شود.

یا به جهت اینکه بسیاری از جمله‌های این سوره مکرر آمده است.

یا از آن جهت که مختصری از قرآن است، پس ۷ آیه فاتحه، می‌شود هفت دوّم.

یا اینکه حقیقت این سوره، که همان مشیّت است طبق مراتب عالم که هفت می‌باشد تنزّل پیدا کرده است سپس از مراتب هفت گانه صعود نموده پس این نزول و صعود، دو، هفت تا می‌شود. دیگر اینکه ممکن است کلمه «مثانی» از «ثنا» باشد زیرا در این سوره، ثنا و ستایش و اخبار و دعاء وجود دارد که دعا و اخبار مستلزم ثناء می‌باشند، و به زودی تحقیق این قول در سبع مثانی ضمن آیه وَ لَقَدْ آتَيْناكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِي در سوره حجر خواهد آمد. این سوره را سوره کنز، وافیه، و کافیه نیز نامیده‌اند، زیرا مشتمل بر همه اموری است که در عالم‌ها موجود می‌باشد، و مشتمل بر امری است که در قرآن وجود دارد.

به آن سوره حمد، شکر، دعا، تعلیم مسأله و صلاهٔ نیز گفته‌اند، چون خواندن آن در نماز واجب است. یا از این جهت که صلاهٔ حقیقی، همین سوره است. چه صلاهٔ یعنی دعا یا آنچه موجب توجه بنده به سوی خدا باشد.

و «شافیه و شفا» نیز گفته شده است که رسول خدا (ص) می‌فرماید: آن شفای هر دردی است.

فضیلت خواندن سوره فاتحهٔ الکتاب ..... ص : ۲۳۳

در باره فضیلت خواندن این سوره و فضیلت خواننده آن، اخبار و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۴

روایات بسیاری رسیده است که نمی‌توان همه آنها را بر شمرد.

از نامهای بسیاری که بر آن نهاده‌اند می‌توان ارزش آنرا دریافت.

در ارزش آن همین بس، که در همه رکعات نمازهای واجب عینی یا واجب تخییری واجب شده است و در نمازهای نافله و مستحبّی نیز ترک نمی‌شود.

به حضرت امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود:

کسی که سوره حمد، او را از بیماری بهبود نبخشد، هیچ چیز دیگر بهبودش نمی‌دهد.

به حضرت امام صادق (ع) منسوب است که فرمود: اگر سوره حمد را هفتاد بار بر مرده بخوانی و روح به تن او باز گردد، جای شگفتی نمی‌باشد.

(اعوذ باللّه من الشیطان الرجیم) ..... ص : ۲۳۴

در صفحات پیش سرّ استعاذه گفتن اعوذ باللّه من الشیطان الرّجیم را در وقت خواندن قرآن یاد آور شدیم و گفتیم: انسان چون بین تصرّف شیطان و رحمن واقع شده است خدا بر بندگان فرمان داده است تا با استعاذه (اعوذ باللّه من الشّیطان الرجیم) از تصرّف شیطان بیرون آمده در تصرّف خدای بخشنده قرار گیرد تا اینکه زبانش، زبان اهرمن و سخنانش سخنان اهرمن نشود. بلکه زبان سخنانش، خدائی گردد تا بر آنچه از قرآن می‌خواند، واقعا خواندن قرآن صدق کند. پس آنکه (در موقع تلاوت قرآن) می‌گوید: «اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم»- چه بعنوان اخبار یا به عنوان انشاء- برای پناه بردن به خدا و فرار از حکومت و تصرّف شیطان و داخل شدن در تحت حکومت و تصرّف پروردگار می‌باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۵

چون استعاذه (پناه جویی) برای گریختن از شیطان است دستور داده شده است که آنرا آهسته گوئیم زیرا گریزنده در موقع گریز آهسته و به طور پنهانی می‌گریزد لذا، اگر کسی بگوید: «اعوذ باللّه من الشّیطان الرّجیم» ولی حالت او بیرون شدن از حکومت شیطان و داخل شدن در تحت حکومت خداوندگار نباشد او در خبر دادن یا انشاء از باب اینکه هر انشائی مستلزم «۱» خبر دادن می‌باشد دروغگوست، و این کلمه، از سوی شیطان بر وی القاء شده، بر زبان وی جاری گردیده است با این کلمه، خود مسخّر شیطان شده از درگاه خدای بخشاینده دور گردیده است. پس ای برادران من- که خدا شما و مرا توفیق دهاد- بکوشید تا این کلمه در زبان شما در موقع غفلت یا بر سبیل عادت و آموزش که از پدران و معلّمان گرفته‌اید جاری نشود. بلکه چنان باشید که در وقت استعاذه گوئی همانند کسی هستید که می‌خواهد از دشمنی که او را بکشد بگریزد و به کسی که می‌داند که او را نجات می‌دهد پناه ببرد. در موقع استعاذه، مانند آن کس نباشید که از دشمن می‌گریزد ولی به علّت غفلت و ناآگاهی به دشمن رو کرده در چنگالش گرفتار می‌شود و چون نمی‌فهمد دشمن او را مسخّر خود می‌کند. باید دانست که گفته خدای تعالی: «فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ... «۲»» یک فرمان به استعاذه گفتاری نیست بلکه امر به استعاذه کرداری است و مستحّب بودن استعاذه گفتاری برای تأیید استعاذه کرداری می‌باشد و گر نه مطلوب و مقصود اصلی همان استعاذه عملی و کرداری است- خواه همراه با استعاذه زبان باشد یا نباشد-

---

(۱) هر انشائی بر دو چیز دلالت می‌کند: ۱- اینکه فعلی را از مخاطب طلب می‌کند. ۲- اینکه این طلب او نشان می‌دهد که متکلم واقعا می‌خواهد که این فعل به وسیله مخاطب تحقق پیدا کند، اینکه متکلم چنین اراده و خواستی دارد جنبه اخبار هر انشائی است.

(۲) نحل- ۹۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۳۶

چه خوب گفته شده است:

ای بسا ناورده استثنا به گفت جان او با جان استثناست جفت

مقصود از استعاذه در کردار، درخواست نزدیکی به خدا است تا پناه جوینده (استعاذه کننده) از غرضهایی که شیطان به انسان القاء می‌کند بیرون رفته به مقامی برسد که از نسبت دادن کردار و گفتار به غیر خدا بیرون آید، و پس از آن از دیدن هر ذاتی در عالم

هستی، جز دیدن ذات خدا خارج شود.

آن که در این راه گام بر می‌دارد باید بداند که در هر یک از حالات سه گانه در مورد استعاذه، حکم خاصّ و گفتاری مخصوص دارد که غیر از حکم و گفتار حالت دیگر می‌باشد.

پس انسان تا وقتی که از سرای کثرت و چند گانگی بیرون نشده است و افعال را مانند معتزله از بندگان می‌بیند نه از خداوند حکم او در استعاذه، گریز از شیطان و گریز از گمراه کردن اوست و گفتار او در واقع این است که: «پناه می‌برم به خدا از شیطان رانده شده‌ای که از هر خیر و خوبی دور و از هر مقام عالی خیر مطرود است.

اگر از کثرت صرف و چند گانگی مطلق بیرون شده باشد و در سرای توحید افعال داخل گردد هیچ کرداری را جز از خدا نمی‌داند در این موقع کلیّه افعال را از خدا می‌داند که از مظاهر و نمودارهای بیشمار او پدیدار می‌گردد و نیز گمراهی را از خدا در مطهریّت شیطان و هدایت از خدا در مظاهر خلفای الهی می‌نگرد. حکم چنین شخصی در استعاذه چنان است که از گمراه نمودن خدا در مظهر شیطان به هدایت خدا و از عقاب خدا بدست ایادی و دشمنان او به عفو و بخشش خدا در مظاهر خلفایش پناه می‌برد.

گفتار (زبانی و حالی) او در این مرحله این است: «اعوذ بهدایهٔ اللّه ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۲۳۷

من اضلاله و بعفوه من عقابه» یعنی، به هدایت خداوند از گمراه کردن او و به گذشت پروردگار از جزا و عقابش، پناه می‌برم.

حال اگر از این مقام گذرد و در توحید صفات وارد گردد، صفتی را جز از خدا نداند. حکم او پناه بردن از صفات قهریّه الهی که در مظاهر قهر وجود دارد (مانند نفس- و شیطان و دشمنان) به صفات لطیفی که در مظاهر لطف و مهرش جلوه‌گر است می‌باشد.

گفتار او در این مرحله این است «اعوذ برضاک من سخطک» یعنی: از خشم و ناخشنودیت به مهر و خشنودیت پناه می‌برم و چون در توحید ذات داخل شود از هستی ذاتی، جز ذات حقّ نمی‌بیند و این مقام، فناء ذاتی است چنانکه:

دو مقام سابق، مقام فناء فعلی و وصفی بود. در این حال حکم وی در استعاذه از خدا به خدا پناه بردن است (بدون توجّه به ذات و استعاذه خویش)، بلکه استعاذه او به فطرت وجودش می‌باشد و گفتار او در این مقام این است: پناه می‌برم به خدا از خدا یا از تو به تو پناه می‌برم، زیرا در این مقام غیبت و حضور و خطاب و تکلّم از میان رفته است چه آنکس که در هستی، ذاتی جز حقّ تعالی نبیند، مسلّما فعل و صفتی را هم جز همان ذات نمی‌بیند، چنین شخصی، قهری، لطفی و حضور و غیبتی نسبت به ذات نمی‌بیند، و چه خوب گفته است:

خود طواف آن که او شه بین بود فوق قهر و لطف و کفر و دین بود

برای اشاره به این مرتبه‌های سه گانه است که رسول خدا (ص) در سجودش که بدو منسوب است به درگاه خدا می‌گفت: «اعوذ بعفوک من عقابک (توحید افعالی) و اعوذ برضاک من سخطک (توحید صفاتی) و أعوذ بک منک (توحید ذاتی)» بار خدایا از عقابت، به گذشت، از ناخشنودیت به خشنودیت، از خودت به خودت پناه می‌برم. ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۲۳۸

لفظ «شیطان» یا از «شطنه» گرفته شده است یعنی چیزی را به ریسمان بلندی بست.

یا از «شطن صاحبه» هنگامی که با همراه خود در قصد و توجّه او مخالفت ورزد.

یا از «شطون» که به معنی چاه بسیار ژرف است.

یا از «شاطن» که به معنی پلید است.

یا از «شاط» که به معنی سوخت یا غلیظ شد، یا هلاک گردید گرفته شده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۲۶۳

[سوره الفاتحهٔ (۱): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۶۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ (۱)

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۲) الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ (۳) مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۴) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵)

اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ (۶) صِراطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لا الضَّالِّينَ (۷)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ علماى اماميّه- رضوان اللّه عليهم- بهشت و خشنودى خدا آنان را ارزانى باد- اتّفاق نظر دارند كه «بسمله»، يعنى،- «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ»- از قرآن بوده و يك آيه از هر سوره محسوب مى‌شود كه در اوّل آن «بسم اللّه» ذكر شده اين آيه در نمازهايى كه بايد بلند خوانده شود، واجب است كه بلند خوانده شود. و نبايد در نمازهاى واجب ترك گردد. ولى علماى عامّه (اهل سنّت) در اين مورد مخالفت كرده‌اند.

بيضاوى در اوّل تفسير خود مى‌گويد: «بسمله» جزء سوره فاتحه مى‌باشد.

قرّاء مكّه (خوانندگان اوّليه قرآن كه در مكّه بودند) و كوفه و فقيهان آنجا و ابن مبارك و شافعى نيز همين عقيده را دارند ولى شيبانى و قرّاء مدينه و بصره و شام و فقيهان اين مناطق و مالك و اوزاعى در اين امر با آنان مخالفند.

ابو حنيفه در اين باره مطلبى به طور صريح نگفته است از اينرو، بعضى گمان كرده‌اند: ابو حنيفه معتقد است، «بسمله» جزء سوره نيست.

در باره اين مسأله از محمّد بن حسن (ع) پرسيده شد او گفت: هر چه ما بين دو جلد است كلام خدا مى‌باشد.

بيضاوى مى‌گويد: دليل ما احاديث بسيارى است كه در اين باره داريم. ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۴

ابو هريره روايت كرده است كه: «فاتحة الكتاب» هفت آيه دارد، اوّل آن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» است.

و امّ سلمه گفت: رسول (ص) خدا اين سوره را خواند و «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ» را يك آيه به شمار آورد از اينرو، اختلاف است كه آيا «بِسْمِ اللَّهِ ...» به تنهايى يك آيه مى‌باشد؟ يا با آيه بعد يعنى «الْحَمْدُ لِلَّهِ ...» آيه واحدى محسوب مى‌گردد.

مسلمانان به اين مطلب اجماع دارند كه آنچه بين دو جلد است كلام خدا است و آن را مى‌نويسند و اثبات مى‌كنند در حالى كه آنان سعى فراوان داشتند كه هيچ چيز اضافى در قرآن نباشد حتى آمين «۱» در قرآن نوشته نشده است. منقول از كلام بيضاوى.

از امير المؤمنين (ع) نقل شده است كه: «بِسْمِ اللَّهِ» از سوره فاتحه است و پيامبر خدا (ص) آنرا مى‌خواند و يك آيه از يك سوره به شمار مى‌آورد.

از حضرت صادق (ع) روايت شده است كه: چه مى‌شود اينها «۲» را؟! خدا آنها را نابود كند! كه قصد بزرگترين آيه كتاب خدا را نمودند و گمان كردند كه اگر آنرا اظهار كنند بدعت است! از حضرت باقر (ع) روايت شده است كه فرمود: آنها بهترين آيه كتاب خدا را كه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» باشد، دزديدند.

از معصومين- عليهم السّلام- اخبار چندى رسيده است كه در همه آنها مردم را به گفتن «بسمله» در آغاز هر كار كوچك يا بزرگ، ترغيب كرده‌اند تا خداوند ايشان را، در آن امر بركت دهد. نيز از

---

(۱) نزد اهل سنت مستحب است در نماز بعد از «وَ لَا الضَّالِّينَ» كلمه «آمين» گفته شود.

(۲) مقصود اهل سنت است كه گفتن بسم اللّه را در سوره حمد در نماز بدعت مى‌دانند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۵

حضرت صادق (ع) روايت شده است كه فرمود: گفتن «بِسْمِ اللَّهِ» را ترك مكن اگر چه بعد از آن شعر باشد يعنى، آن كارى را كه با «بِسْمِ اللَّهِ» شروع كردى شعر خواندن باشد.

از آن حضرت (ع) نیز روایت شده است که: هر کس از شیعه ما «بسمله» را ترک کند خدا، اول او را به امر ناگواری آزمایش می‌کند تا او را به سپاس و ستایش آگاه کند و ننگ و تقصیر وی را در ترک «بسمله» از بین ببرد.

از امیر مؤمنان (ع) روایت شده است که: رسول خدا (ص) از جانب خدای عزّ و جلّ به من فرمود که هر کار مهمّی که در آن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» گفته نشود این کار ابتر «دنبال بریده» بوده و به آخر نمی‌رسد.

از طریق عامّه هم روایت شده است که: هر کار مهمّی که با «بِسْمِ اللَّهِ» آغاز نگردد ابتر است، یعنی بپایان نمی‌رسد.

لفظ «باء» در «بِسْمِ اللَّهِ»: یا برای الصاق، یعنی چسباندن می‌باشد. به اعتبار اینکه ابتدای خواندن قرآن به اسم خدا متصل است.

یا باء مصاحبت به معنی همراهی است.

یا باء استعانت به معنی یاری جوئی است.

یا باء سببیّت، به معنی علت و سبب است.

در این آیه فعل متعلّق حذف شده است (باء حرف جر، و اسم مجرور است. باید جار و مجرور متعلّق به فعلی باشد که در اینجا آن فعل حذف شده است).

ممکن است آن متعلّق یعنی فعل مورد تعلّق از ماده ابتداء باشد، (أبتدأ باسم اللّه ...) یعنی بنام خدا آغاز می‌کنم.

یا از ماده فعلی باشد که پس از بسم اللّه واقع شده است مانند أقرأ «می‌خوانم» و أقوم «می‌ایستم» و أقعد «می‌نشینم» و أدخل «داخل

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۶

می‌شوم» و أخرج «بیرون می‌آیم».

یا از ماده «أسم» (نشانه گذاردن) باشد که در واقع می‌گوئیم: «أسم نفسی بسمة من سمات اللّه» یعنی: خود را به نشانه‌ای از نشانه‌های خدا علامت می‌گذارم. چنانچه از حضرت رضا (ع) روایت شده است که فرمود: «أسم نفسی بسمة من سمات اللّه» یعنی، خود را به نشانه‌ای از نشانه‌های خدا مهر می‌گذارم (که همان عبادت باشد).

از حضرت پرسیده شد «السمة» چیست؟

فرمود: علامت یعنی، نشانه است.

این خبر، خود تنبیه بر این است که گوینده «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» لازم است بکوشد تا در موقع این سخن، نمونه‌ای از صفات خدا را در وجودش بیابد.

این گفته امام که آن علامت عبادت است اشاره دارد به اینکه، بنده در موقع بیان این گفتار، سزاوار است از خود بینی که در واقع بیرون شدن از عبادت و عبودیّت است خارج شود و از مالکیت و اختیار خود بیرون رفته تحت امر پروردگار خود، داخل گردد و این امر را در درون خود بیابد تا اینکه بیان این کلمه از زبان او راست بوده در موقع بیان آن میان خود و خدا دروغگو نباشد.

فرقی نمی‌کند که ما، از کلمه «بِسْمِ اللَّهِ» انشاء اتّصاف به نشانه‌ای از نشانه‌های خدا اراده کنیم یا مقصود اخبار به این اتّصاف باشد.

کلمه‌ای که در تقدیر گرفته می‌شود «ابدأ- اقرأ ...» ممکن است پیش از «بِسْمِ اللَّهِ» یا پس از آن در نظر گرفت لیکن اگر پس از «بِسْمِ اللَّهِ» در نظر بگیریم از جهت بزرگداشت و اهتمام به نام خدا مناسب‌تر است و حصر را هم می‌رساند یعنی، به نام خدای بسیار بخشنده مهربان منحصرا آغاز می‌کنم. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۷

کلمه «اسم» به کسر همزه وصل و یا ضمّ همزه و نیز کلمه «سمّ و سما» که- به هر سه حرکت سین خوانده شده است. از «سموّ» به معنی بلندی. یا از «وسم» به معنی علامت می‌باشد. جمع آن «اسماء» است و مصغّر آن «سمّی» مؤیّد اوّل و بمعنی علامت آمدنش مؤیّد دوّم است.

و حدیث حضرت رضا (ع) در باره «بِسْمِ اللَّهِ» هم اشتقاق از «وسم» را می‌رساند.

اسم هر چیزی، علامت آن است و هر لفظ که برای جوهر یا برای عرض وضع گردد، بدون آنکه نسبتی در آن، اعتبار شود آن را اسم می‌نامند.

اسم خدا عبارتست از آنچه بر خدای تعالی دلالت کند چه لفظ و چه مفهوم ذهنی و چه جوهر عینی و خارجی باشد و اختصاصی به نامهای لفظی یا مفاهیم ذهنی ندارد زیرا در اخبار «اسم» در بسیاری موارد به ذاتهای عینی، یعنی، موجودات خارجی اطلاق گردیده است.

در سوره بقره، ضمن تفسیر آیه عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها تحقیق کاملی در باره اسم خواهد آمد.

امّا تفاوت بین اسم و صفت آنگاه که اگر در اسم معنائی از معانی در نظر گرفته شود مانند فرقی است که میان مشتق و مبدأ اشتقاق می‌باشد. مثل، علم (مبدأ اشتقاق) و عالم (مشتق)، که علم را بشرط «لا» در نظر گرفته‌اند از اینرو، بر ذاتی که به آن موصوف باشد، اطلاق نمی‌شود ولی کلمه عالم «مأخوذ لا- بشرط شیء» است یعنی، مقیّد به هیچ شرطی نمی‌باشد از این جهت بر هر ذاتی که موصوف به علم باشد صادق است و وجود ذات در مشتقّ معتبر نیست، چه اگر علمی فرض کنیم که مجرّد بوده و به خود قائم باشد کلمه عالم بر آن صدق می‌کند، بلکه می‌گوئیم ذات باری تعالی، علم مجرّد و قائم به ذات است پس عالم ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۸

بر او صدق می‌کند خودش هم عالم است هم عین علم و قائم به ذات.

برای اسم دو جهت است.

اوّل از آن جهت که اسم بوده، و آئینه مسمّی محسوب می‌گردد. که به این اعتبار دارای وجود نفسی استقلالی نیست، و وجودی غیر از مسمّی ندارد، بلکه وجود آن همان وجود مسمّی است. از این جهت، حکم در کلام جز برای مسمّی نخواهد بود، و جز به مسمّی به چیزی توجه نمی‌شود. مثلا، وقتی می‌گوئیم: «زید آمد» به کلمه زید و حروف آن توجّهی نداریم و در باره لفظ، حکمی نمی‌کنیم بلکه تنها در باره مسمّی، حکم می‌کنیم تا آمدن زید را، برسانیم.

جهت دوم اسم آن است که برای خود اسم، وجودی غیر از وجود مسمّی اعتبار شود، و بر آن مستقلا حکم شود به این اعتبار، اسم نیز مانند مسمّی امری است موجود، مستقل و محکوم حکمی است که بر آن وارد می‌آید و مغایر حکم مسمّی می‌باشد به این اعتبار اسم خود مسمّی گشته و دارای اسمهایی می‌شود. مثلا وقتی می‌گوئی: زید لفظی است مرکب از سه حرف کلمه زید، خود در این گفتار دارای چند اسم متعدّد است: مثل: اسم، لفظ، کلمه، مرکّب، موضوع، دال، علم و غیره به این اعتبار، دیگر اسم مظهر و آینه مسّمی نمی‌باشد و بر مسمّی دلالت نمی‌کند، (زید در گفتار فوق، شخص بخصوصی نیست بلکه کلمه زید منظور نظر است لذا مسمّائی غیر از خودش ندارد) چون همه عالم، اسمهای خدای تعالی می‌باشند لذا، هر دو جهت فوق که پیرامون اسم گفتیم در باره آنها نیز ثابت است. از این رو خدای تعالی به این دو اعتبار اشاره نمود و فرمود: ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۶۹

«ان هی الّا اسماء: «۱» یعنی، اینها (بتهایی که می‌پرستید) مسمّی نبوده مورد نظر و مستقلّ نمی‌باشند و مغایر خدا نیستند، که در برابر خدای تعالی قرار گیرند بلکه اینها اسمهائی هستند که شما بر آنها نهاده‌اید یعنی، شما از مسمّی محجوب گشته، به اسمها می‌نگرید و می‌پندارید آنها در وجود، مستقلّند لذا آنها را مسمّی قرار داده و با اینگونه نگرش، مشرک و کافر شده‌اید.

مردم در نگرش به چیزها مختلفند، یکی به آنها از جهت اینکه اسماء خدا هستند می‌نگرد و از وجود و توجّه به خود آنها غفلت می‌کند یا غفلت نمی‌کند و به خود آنها نیز توجه دارد. دیگری از جهت اینکه چیزها خود مسمّی هستند به آنها می‌نگرد و از مسمّای حقیقی غافل می‌شود. نگرنده دیگر، به آنها با دید مستقل نگریسته به مسمّی هم نظر دارد.

در مورد اول که شخص به اشیاء از آن جهت که اسماء خدا هستند توجه می‌کند خواه از توجه به خود اسماء غافل باشد یا نباشد در حقیقت مسمّی را به سبب اسم گذاشتن بر آن عبادت می‌کند و چنین شخصی موحّد است.

در مورد دوم که شخص به اسماء از جهت اینکه خود مسمّی و مستقل می‌باشند می‌نگرد و از حقیقت مسمّی غافل است. او کسی است که اسم را بدون مسمّی می‌پرستد و کافر می‌شود که این حال در بیشتر مردم وجود دارد.

در مورد سوم که شخص به اسماء در حالیکه آنها را مسمّای مستقل حساب می‌کند می‌نگرد و در عین حال مسمّی را، بطور مستقل و

---

(۱) نجم- ۲۳

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۰

مغایر با اسماء مورد توجه قرار می‌دهد در حقیقت هم اسم و هم مسمّی را می‌پرستند و او مشرک می‌باشد.

دسته اوّل که به موجودات از جهت اینکه، اسماء حقّ می‌باشند می‌نگرند و از توجّه به خود اسماء غفلت دارند آنها مجذوبند چیزی بر آنها نوشته نمی‌شود و دارای حکمی در کثرات نیستند و تکلیف از آنها برداشته شده است (البتّه در حال جذب که استشعاری ندارند).

کسی که به اسماء توجّه داشته باشد و موجودات را از جهت اینکه اسم‌های او هستند بنگرد و به این نظر آگاه باشد، او کامل و جامع هر دو طرف اسم و مسمّی است.

چنین شخص کاملی، یا آگاهیش بر اسم غالب بر آگاهی او بر مسمّی است یا آگاهی او بر مسمّی غالب است. یا آگاهی او در هر دو به یک اندازه است.

آن که در حالت اوّل قرار دارد، در نشئه و مقام موسوی واقع شده است.

آن که در حالت دوّم می‌باشد در مرحله عیسوی است و آن که در مرتبه سوم باشد حقوق کثرتها و وحدت را رعایت می‌کند، به طوری که چیزی را از حقوق دو طرف فرو نمی‌گذارد.

چنین شخصی در واقع در مرحله محمّدی است که جامع بین کثرت و وحدت می‌باشد به طوری که هیچ چیز از حقوق آنها را کم نمی‌کند.

خدای تعالی در قرآن مجید به این سه مرحله اشاره کرده می‌فرماید: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً ... ذلِكَ مَثَلُهُمْ ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۱

فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ

«۱» یعنی، محمّد پیامبر خداست و او و کسانی که با او هستند بر کافران خیلی سخت می‌گیرند و بین خودشان بسیار مهربانند آنها را همواره در حال رکوع و سجود میبینی که خشنودی و رضایت خدا را می‌طلبند، این است مثل آنها در توراة و مثل آنان در انجیل، مانند زراعتی است که برگ آن ابتداء باریک بیرون آمده، سپس آنها را یاری و تقویت می‌نماید تا قوی و بزرگ شده، بلند گردد و سپس به کمال خود می‌رسد که باعث شگفتی کشاورزان می‌شود.

و اینکه فرموده است: «مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ». به مرحله موسویت اشاره دارد، «وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ» به مرحله عیسویت اشاره می‌کند و با جمع بین این دو مرحله به مرحله محمّدیت اشاره می‌نماید.

موارد مذکور را که حال کافر و مشرک و مجذوب و کامل و مراحل سه گانه است می‌توانیم به آینه و نگریستن به آن و صورتهائی که در آن دیده می‌شود تشبیه کنیم.

گاهی انسان به خود آینه از جهت صفات و عوارض و گرد بودن و چهار گوش و شش گوش محدّب و مقعّر (مانند حالت کافر) می‌نگرد بدون اینکه بخواهد صورت را در آن ببیند یا اصلا توجّهی به وجود صورت در آینه هم ندارد.

گاهی به آینه از جهت دیدن صورت می‌نگرد، بدون اینکه به خود آینه و خصوصیات آن توجّه داشته باشد «حالت مجذوب».
گاهی به آینه هم از جهت شکل و صفات خودش و هم به صورتهائی که در آینه دیده می‌شود می‌نگرد. «مانند حالت مشرک» و

---

(۱) سوره فتح- آیه ۲۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۲

گاهی به آینه نگاه می‌کند در حالتی که در باره خود آئینه حکمی نمی‌کند و توجّهی به خود آئینه ندارد بلکه تنها از جهت ارائه صورتها به آن می‌نگرد، در این حالت، او هم به آینه شعور و آگاهی دارد و هم به صورتهائی که در آینه دیده می‌شود آگاه است. با اقسام سه گانه‌اش که گذشت بدین ترتیب که اگر توجّه، بیشتر به خود آینه باشد، موسویت، و اگر توجّه بیشتر به صورت باشد عیسویت، و اگر به هر دو توجّه کند، محمدیّت است.

کسی از معصوم (ع) پرسید: آیا خدا در خلق است یا خلق در خدا؟

حضرت جواب داد: در باره آینه به من بگو که آیا تو، در آینه هستی یا آینه در تو؟

این حدیث اشاره دارد به آنچه که ما گفتیم.

در واقع اصطلاح مقام کثرت در وحدت و وحدت در کثرت و جمع بین وحدت و کثرت که در میان صوفیه معمول است به همین سه حالت اشاره دارد.

باز در باره همین حالات و نشآت در خبر آمده است که: «هیچ چیز ندیدم مگر اینکه خدا را در آن دیدم».

در خبر دیگر آمده است: «مگر که خدا را پیش از آن دیدم».

در خبر دیگر آمده است «مگر اینکه خدا را پس از آن دیدم».

(پس می‌توان گفت: هیچ چیز را ندیدم مگر اینکه خدا را در آن و پیش از آن و پس از آن دیدم که به ترتیب سه جنبه محمّدیت، عیسویت و موسویت است).

پس پاسخ این گفته که: آیا اسم، همان مسمّی است؟ یا غیر آن؟

چنانکه یاد آور شدیم معلوم شد چه اگر نام از جهت اسمیّت منظور ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۳

باشد بطوری که نگرنده از نگرش به نام غافل بوده فقط متوجّه نامیده باشد این نام در واقع عین نامیده است به این معنی که هیچ وجودی و شخصیت و حکم و اثری برای اسم نیست هر چه هست تنها برای مسمّی می‌باشد. حال اگر آن نام، طوری منظور نظر باشد که ناظر به نظر خود آگاه باشد در این صورت از جهتی غیر مسمّی و از جهتی عین مسمّی می‌شود.

حال اگر آن نام، طوری منظور نظر باشد که به نظر بیننده، دارای شخصیت و وجود و نفسانیّت باشد، در آنصورت غیر مسمّی می‌باشد چه نگرنده از نام به نامیده توجّه داشته باشد یا هیچ توجهی بدان نداشته باشد.

و از آنجا که انسان بین سرای رحمن و شیطان قرار دارد و سرای شیطان به علّت نهایت دوری از رحمن و چیرگی نیستی‌ها بر آن و به علت اینکه با تمام اجزاء خود مظاهر قهر خدای تعالی می‌باشد لذا گویا که اصلا مظهر خدای تعالی نیست درست نقطه مقابل سرای رحمن و وجهه رحمت حقّ است و نفس انسان از آن جهت که مسخّر شیطان می‌باشد، گویا که اسم، شیطان است، نه رحمن و از آن جهت که تحت فرمان عقل و مسخّر او است، اسم، رحمان می‌باشد.

از طرفی چون کلیّه افعال انسانی که از نفس انسان صادر می‌شود، یا از جهت شیطانی و یا از جهت عقلانی است لذا روی همین جهات مذکور به بندگان امر شده است که در هر کاری چه کوچک و چه بزرگ، «بِسْمِ اللَّهِ» بگویند تا با گفتن آن از جهت نفس شیطانی بیرون آمده در جهت رحمانی داخل گردند تا کارهای آنها رحمانی باشد و شیطانی نباشد. چون بیشتر مردم کوته بین

هستند به نگرش صحیح در جهت فاعلیّت حقّ تعالی نرسیده‌اند که واسطه‌ها را نبینند. و کسانی هم که به این ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۴

مقام رسیده‌اند باز هم وسائط از افعال آنان بیرون نشده بلکه آنچه که از بین رفته توجه و نظر به وسائط است از این رو است که خدای تعالی فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ» که اسم را بین «باء» و اللّه، قرار داد و نفرمود، باللّه، در حالیکه در واقع «باللّه» نیز صحیح می‌باشد. زیرا افعال از انسان بواسطه نفس او صادر می‌شود که همان اسم خدا است، پس آنچه گفته شده است که کلمه اسم، که بین باء حرف جر و اللّه، مجرور واقع شده است در حکم زائد است قابل اعتنا نیست. همچنین آنچه که بنظر می‌رسد که مقصود از اللّه لفظ آن باشد و اضافه اسم به اللّه از نوع اضافه بیانی باشد درست نیست، زیرا توصیف اللّه به رحمن که ذات خدا را وصف می‌کند نه لفظ اللّه را مانع این است، که «بِسْمِ اللَّهِ» را اضافه بیانیهٔ قرار دهیم.

چون مقصود از گفتن «بِسْمِ اللَّهِ» بیرون شدن از جهت شیطانی و داخل شدن در جهت عقلانی است. چنانکه: در حدیثی از حضرت رضا (ع) گذشت که فرمود: «خود را به نشانه‌ای از نشانه‌های خدا، علامت نهادم» لذا، اگر گوینده بگوید «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» گفته او مثل آنست که بگوید: از سرای شیطان و تصرّف او به سرای رحمن و تصرّف او پناه بردم و داخل در خانه خدای بخشنده گشتم و به صفات او متّصف شدم در اینصورت «بِسْمِ اللَّهِ» علاوه بر معنی خودش معنی «استعاذه» را هم دارد. لذا از حضرت باقر (ع) نقل شده است که فرمود:

اوّل هر کتابی که از آسمان فرود آمده «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» است پس اگر «بِسْمِ اللَّهِ» خوانده شود دیگر باکی نداشته باش که استعاذه نگفتی و اگر بخوانی بسم اللّه تو را در بین آسمان و زمین حفظ می‌کند.

چون «بِسْمِ اللَّهِ» گفتن برای گوینده اتّصاف به یکی از علامتهای الهی و در واقع به منزله سلاحی است در برابر شیطان که شیطان از آن فرار می‌کند لذا امر فرموده است که «بِسْمِ اللَّهِ» بلند خوانده شود به خلاف ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۵

استعاذه، که بهتر است آهسته خوانده شود.

اللّه علم ذات خدای تعالی است به عنوان مقام ظهور خدا که همان فعل و مشیّتش می‌باشد زیرا خود ذات، غیب مطلق است و نام و نشانی ندارد و اسماء و صفاتی هم برای آن نیست مگر به اعتبار ظهور او به فعل و مشیّتش.

مشیّت خدا را، دو اعتبار است.

یکی به آن اعتبار که روئی به مقام غیب دارد. دیگر به اعتبار آن که روئی به خلق دارد. از آن جهت که روئی به غیب دارد عرش و از آن جهت که روئی به خلق دارد کرسی نامیده می‌شود. به سبب این دو عنوان، حقّ اوّل به «اللّه و به العلی» موسوم می‌شود و نیز به اعتبار این دو عنوان است که حقّ تعالی می‌فرماید: الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى یعنی، خداوند بر عرش قرار گرفت و می‌فرماید: وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ ... وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ «۱» یعنی، کرسی او همه آسمان و زمین است و او است که بسیار بلند مرتبه و در نهایت عظمت است.

در باره لفظ «اللّه» اختلاف است که مشتق است یا جامد یعنی، «اللّه» از صفت‌های مشتق از مصدر است یا اسم مشتق نمی‌باشد بلکه آن مصدر یا اسم مصدر یا اسم جامدی است که دارای مادّه متصرّف نیست.

در باره آن، اقوال چندی آمده است:

از جمله گفته شده است: اللّه، از مادّه اله «اله یأله» می‌باشد و مصدر آن «اله» «الوهت» است. مثل، نصر ینصر، و به معنی عبد یعبد یعنی، بندگی و عبادت کرد می‌باشد.

اصل کلمه «اللّه» همان «اله» به کسر همزه است که همزه آن حذف

(۱) بقره- ۲۵۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۶

شده است و به عوض آن ال، تعریف آمده است و «الاله» گشته است که پس از حذف همزه، اللّه، شده است بهمین دلیل یا از باب آنکه در موقع ندا کردن محبوب طول دادن سخن مطلوب است. الف آن، در موقع ندا حذف نشده است.

ممکن است اللّه، از اله یأله بر وزن فرح یفرح، به معنی تحیّر یا بسیاری جزع و بیتابی و یا پناه جستن یا پناه دادن باشد نیز گفته شده است که از مادّه «وله یله» مثل ضرب یضرب یا وله یله مثل حسب یحسب یا (وله یله، مثل، علم یعلم) است. و معنی آن اندوه و حیرت و ترس و بی‌تابی می‌باشد.

و یا از مادّه «لاه اللّه الخلق یلوه» یعنی، خدا خلق را آفرید، یا از مادّه لاه یلیه، بمعنی پنهان شد یا بلند مقام شد مشتق می‌باشد.

بعضی هم گفته‌اند اصل آن «لاها» است که کلمه سریانی می‌باشد چون به عربی برگردانده شده است الف، آخرش حذف و ال تعریف، بر آن داخل شده است.

بعضی هم گفته‌اند اصل آن «هو» بوده است چه این ضمیر برای غایب معهود و شناخته شده بین متکلّم و مخاطب وضع شده است و غایب از دیده‌ها به طور مطلق، و معهود و شناخته شده دلها همان «اللّه» است، سپس لام اختصاص بر آن داخل شده تا مشعر به این باشد که همه ما سوی اللّه مختصّ او است.

سپس فتحه لام، جهت بزرگ داشت اشباع شده است، (کشیده گردیده است) و به الف، تبدیل گشته است سپس جهت بزرگ داشت دیگری لام تعریف، بر آن داخل شده، اللّه گردیده است.

«رحمن و رحیم» دو صفت برای «اللّه» یا دو صفت برای اسم می‌باشند زیرا اسماء عینیّه خدا همانطور که مظاهر اللّه هستند مظاهر و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۷

نمودهای همه صفات خدای تعالی نیز می‌باشند. این دو لفظ را اگر صفت برای اسم بگیریم بهتر از این است که صفت برای «اللّه» باشند زیرا در صورت دوم لازم می‌آید که کلمه رحمان با ما بعدش تأکید باشند. چون خود کلمه «اللّه» همان صفات را در واقع دارد پس آوردن این دو صفت تأکید است «۱». از طرفی منظور از آوردن اسم این است که قوام و استواری فعل در آغاز، از آن شروع و در پایان، بدو ختم گردد، و این معنی متّصف بودن اسم به صفات رحمانیّت و رحیمیّت است.

این دو کلمه «رحمن و رحیم» از «رحم» به کسر عین الفعل گرفته شده است که در آنصورت صیغه مبالغه است به معنی بسیار بخشنده و بسیار مهربان.

یا از «رحم» به ضمّ عین الفعل گرفته شده که در آن صورت، صفت مشبّهه می‌باشند به معنی بخشنده و مهربان.

بهر حال، رحمن، از رحیم، رساتر است زیرا اوّلا رحمان بنای بیشتری (حروف بیشتر) دارد و ثانیا رحمت رحمانی مختصّ به چیزی یا حالتی یا جهت خاصّی نیست، به خلاف رحمت رحیمی که تنها به انسان و سالکان الی اللّه اختصاص دارد. آن هم در حالتی است که سالک مورد رضای خدا واقع شده، از جهت خشنودی خدا رحمت رحیمی شامل حال او گردیده باشد.

غیر انسان که عناصر و موالید سه گانه (جماد و بنات و حیوان) هستند نه به رحمت رحیمی وصف می‌شوند، و نه به غضب که ضد آن

---

(۱) اگر در مورد کلمه‌ای امر دائر باشد بین اینکه آن کلمه تأکید باشد یا جهت تأسیس معنی جدیدی به کار برده شود طبق قانونی که در علم معانی بیان ذکر شده حمل بر تأسیس بهتر از تأکید است. لذا دو لفظ «الرّحمن» و «الرّحیم» صفت برای اسم باشند بهتر است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۸

است. و ارواح عالیه (وجودات مجرد عالم بالا) وجودشان در عین حال که رحمت رحمانی می‌باشند رحمت رحیمی نیز هستند این دو رحمت در بین آنها جدا از هم نیست چنانکه: جهت غضب هم در آنها راه ندارد. اما ارواح خبیثه (موجودات سفلی) گاهی ممکن است که به رحمت رحیمی متّصف شوند لکن اغلب این است که آنها متّصف به غضب می‌باشند.

و سرّ مطلب این است که رحمت رحمانی، عبارتست از افاضه وجود بر اشیاء و باقی نگهداشتن و بکمال رساندن آنان به کمالاتی که سزاوار فطرت آنانست و این امر نسبت به همه چیزهای این سرا و آن سرا، انسان یا غیر انسان فرا گیر است از اینرو خدای تعالی فرموده است:

«الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى» یعنی «رحمن بر عرش قرار گرفت و مستولی شد.» و آن را به تساوی نسبت خدا به بزرگ و کوچک و شریف و پست تفسیر کرده‌اند.

نیز در حدیث آمده است «یا رحمن الدّنیا و الاخرة» یعنی، ای بخشاینده دنیا و آخرت، و از امام صادق (ع) وارد شده که رحمان اسم خاص برای یک صفت عامّ است.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که: رحمن، کسی است که با گسترش روزی بر ما رحم می‌کند و یا اینکه با روزی دادن به آفریده‌ها به آنها عطوفت می‌ورزد و مهربانی می‌کند و در هیچ یک از موارد، روزی را نمی‌گسلد اگر چه آنان از فرمانبرداری خدا بگسلند.

معلوم است که روزی اعیان «۱» ثابته بخشیدن وجود به آنها است و

---

(۱) در باره اعیان ثابته قیصری در شرح فصوص می‌گوید:

اسماء الهی را صوری است معقول در حق زیرا، حق تعالی عالم به ذات خود و عالم به اسماء و صفات خود می‌باشد. صور عقلیه را از آن جهت که عین ذات متجلی به تعیّن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۷۹

روزی هر موجودی هم بخشیدن آن چیزی است که بقاء وجود بدان وابسته است.

رحمت رحیمیّة: عبارتست از افاضه کمالات اختیاری مورد پسند بر جن و انس که دارای اختیار باشند.

و بهمین جهت در اخبار آمده است که: رحیم اسم عام است، برای صفت خاص.

و نیز از ائمه (ع) آمده است که: «در بسم اللّه» باء، به بهاء «روشنائی» خدا و سین به سنا و بزرگواری خدا و، میم، به مجد، و عظمت پروردگار اشاره دارد.

در روایتی، میم به ملک خدا اشاره دارد و لفظ «اللّه» یعنی او خدا و اله هر چیز است و رحمان یعنی مهربان است بر جمیع آفریدگان و «رحیم» به مؤمنان اختصاص دارد.

آنچه در خبر آمده است که خدا، به بندگان مؤمنش از آن جهت رحیم است که طاعاتش را بر آنها سبک می‌گیرد و به بندگان کافرش از آن جهت رحیم است که در دعوت آنها به موافقت فرمان خود مدارا می‌کند باید گفت که تعلّق رحمت رحیمی به کافران از جهت بقاء فطرت آنها است که مقتضی فعلیّت مورد پسند اختیاری است.

و لازمه فعلیّت به کردارهای پسندیده، رفق و مدارا در دنیا و اندرز دادن برای امور اخروی است.

خاصّ و نسبت معیّنه است، اعیان ثابته نامند، اعم از اینکه در مقام تعیّن کلّی باشد یا جزئی، و حکما کلیّات را ماهیات، و حقایق و

جزئیات را هویّات نامند پس ماهیات عبارتند از: صور کلیّه اسماء که متعیّن در حضرات علمیّه‌اند بر حسب تعیّن اوّل، و بواسطه فیض اقدس اعیان ثابته و استعدادات اصلی آنها در علم حاصل می‌شود و بواسطه فیض مقدس آن اعیان در خارج تحصّل یابند ...

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۰

و از امیر المؤمنین (ع) روایت شده است که: خداوند، در دین ما و در دنیا و آخرت به ما رحیم است که دین را بر ما سبک و آسان قرار داده به ما رحم می‌کند از آنرو، که ما را از دشمنان خودش جدا و متمایز می‌سازد.

رحمت رحیمی که به معنی رضا در برابر خشم و غضب است مانند صورت است برای رحمت رحمانی، و آن رحمت رحمانی، مادّه است برای رضا و غضب زیرا رحمت رحمانی چون افاضه وجود و کمالات موجود، است. لذا، نسبت به بعضی موجودات که اختیار داشته و با اراده و اختیار از حق نافرمانی می‌کنند به صورت خشم و غضب ظاهر می‌شود نسبت به آنها که اختیار دارند و اطاعت می‌کنند به صورت خشنودی جلوه می‌کند و رحمتی که بر غضب پیشی دارد همین رحمت. رحمانی است نه رحمت رحیمی.

ممکن است رحمت رحیمی باشد که در این صورت منظور از پیشی داشتن رحمت بر غضب، تعلّق آن به افراد مکلّف است بر حسب اقتضای فطرتشان «۱»، چنانکه: قبلا بیان شد و از آنچه که ذکر شد علت قرار گرفتن اسم بین حرف جر و اللّه و تقدیم اللّه بر رحمان و تقدیم رحمان بر رحیم دانسته شد.

و خدای تعالی با لفظ «اللّه» به جامعیّت حقّ تعالی و با لفظ رحمن به مبدئیت و آغاز، و با رحیم به مرجعیت و بازگشت اشاره دارد، و خدای تعالی جمیع اضافاتش را در این دو صفت جمع نموده است. چون حروف لفظی در برابر مراتب وجود عینی قرار و گویای آن می‌باشند لذا، هر یک از آنها به مرتبه‌ای از آن اشاره دارد.

---

(۱) یعنی هر اندازه که فطرتشان اقتضا کند رحمت بر غضب پیشی دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۱

«الف»- به علّت بساطت به مرتبه وجوب «باء»، چون در بساطت به الف، نزدیک است، به مقام فعل و تجلّی افعالی که فرقی با او ندارد (عین اوست) اشاره دارد.

نقطه زیر باء، به تعیّن فعل بسبب امکان اشاره دارد. لذا در اخبار آمده است که: به وسیله باء، ظاهر گردید و این اشاره به مقام مشیّت است و به وسیله نقطه زیر باء، پرستنده از پرستش شونده جدا شد. این نیز اشاره به تعیّن مشیّت بسبب امکان اوّل عقلانی می‌باشد.

همچنین گفته شده است: موجودات از باء بسم اللّه، ظاهر گردید. و چون حروف به ازاء و در برابر مراتب وجودی قرار دارد و از سوی دیگر جمیع کتابهای آسمانی برای تصحیح نسبت‌ها و رابطه‌های حقّ و خلق می‌باشد و همه نسبتهای حقّ و خلق از نظر اصل و ریشه، در سوره فاتحة الکتاب، و همه آنچه در «فاتحة الکتاب» است در «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» و هر آنچه در «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» است در «باء بسم اللّه» جمع است پس درست است که گفته شود هر چه در قرآن است در سوره «فاتحة الکتاب»، هر آنچه در سوره «فاتحة الکتاب» است در «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» و همه آنچه در «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» است در باء «بِسْمِ اللَّهِ» جمع می‌باشد و نیز علی (ع) به اعتبار تعیّن اوّلش «۱»، همان نقطه زیر باء بسم اللّه است.

صحیح است که گفته شود. اگر عالم بخواهد هفتاد شتر از تفسیر «فاتحة الکتاب» یا از تفسیر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» یا تفسیر «باء بسم اللّه» بار کند می‌تواند. اکثر این معانی و مضامین به امیر المؤمنین (ع) منسوب است.

---

(۱) اشاره به حدیث: اوّل ما خلق اللّه نوری [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۲

«الْحَمْدُ لِلَّهِ»: قرّاء (قراء معروف) عموما، دال «حمد» را مضموم و لام «اللّه» را مکسور خوانده‌اند و بندرت به فتح دال و کسر لام و یا کسر دال و کسر لام به پیروی از دال خوانده شده است.

امّا لام «الحمد» برای تعریف جنس یا استغراق «۱» آمده است. به هر حال کلام برای «حصر» است و افاده حصر بنا بر اینکه لام برای استغراق باشد واضح است. ولی اگر لام، جنس باشد حصر آن از حرف لام اللّه، استفاده می‌شود زیرا که لام (ل) برای اختصاص است.

حمد به معنی «ما یحمد علیه» (آنچه مورد حمد واقع می‌شود) است. در اینصورت باز هم حصر صحیح است. با وجود اینکه صفات کمال، در غیر خدای تعالی هم به ظاهر دیده می‌شود زیرا حقیقهٔ متعلق به حقّ است و اتّصاف غیر به آن صفات از جهت مظهریت آن غیر برای آن صفات می‌باشد نه از جهت آن باشد که آن صفات از خود آن غیر است.

ممکن است حمد به معنی مصدر و فاعل آن «اللّه» باشد و اصل آن «حمد اللّه حمدا» یعنی، خدا ستایش کرد ستایش کردنی باشد که فعل حذف شده، و رفع به مصدر منتقل شده «ال» تعریف بدان اضافه گردیده و کلمه «اللّه» و لفظ اللّه به توسّط الف و لام خبر آن قرار داده شد تا بر ثبات و استغراق و حصر دلالت کند.

در اینصورت حمد را با وجود تعدّد ستایشگران و کثرت آنان در «اللّه» منحصر کرده‌ایم.

و این بدان جهت است که در سوره بقره در تفسیر آیه إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ ... خواهد آمد و خواهیم گفت که خدای تعالی فاعل هر فعلی

---

(۱) استغراق از آنروست که همه افراد را شامل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۳

است که از هر فاعلی سر زند در واقع فاعلی در وجود، جز خدا نمی‌باشد و هیچ نیرو و قدرتی نیست مگر به سبب خدا (لا حول و لا قوة الا باللّه)، و نیز هر ستایشگری اگر ستایش او حمد و سپاس باشد یعنی زیبای واقعی اختیاری را ستایش کند مدح کننده حقیقی نمی‌شود مگر اینکه مدح او عقلانی گشته به نظر عقل نگاه کند و به زبان عقل حرف بزند، نه به نظر جهل و خود بینی، در این صورت نظر و زبان عقل، نظر و زبان خدا می‌شود و در نتیجه حمد او حمد خدا می‌گردد نه، غیر خدا.

ممکن است حمد به معنی مصدری یعنی، سپاس و ستایش کردن و «اللّه» مفعول آن باشد. که در اصل این بوده است «حمدت اللّه حمدا» (خدای را ستایش کردم ستایش کردنی) سپس فعل حذف شده است و «حمدا» که مصدر است در جای آن واقع شده لام بر آن داخل و مرفوع گردیده است. «اللّه» هم که مفعول بوده است با داخل شدن لام جر و خبر برای «الحمد» شده است. این بدان اعتبار است که در معنی مصدری حدوث و صدور لحاظ شود ولی ممکن است مصدر را از فعل معلوم یا مجهول بگیریم و در آن ثبوت حدث «۱» برای فاعل یا مفعول و اتّصاف به آن حدث اعتبار کنیم بدون اینکه حدوث و صدور در آن لحاظ شود، و در نتیجه معنی آن چنین می‌شود: حامدیّت (ستایشگری) یا محمودیت (ستایش شوندگی) مخصوص ذات خداست.

بدانکه آنچه مورد سپاس و ستایش واقع می‌شود از صفات جمالیّه خدا، عین همان چیزی است از صفات جلالیّه، که خداوند به آن تسبیح می‌شود. چه، اصل همه صفات ثبوتیّه جمالیّه‌ای که خدا بر آن ستایش می‌شود همان سعه وجودی حقّ و احاطه او، نسبت به هر وجود و عدم و

---

(۱) حدث عبارت از هر فعلی است که از فاعل صادر شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۴

هر موجود و معدوم می‌باشد زیرا، خود عدم که همان عدم نفسیّت است برای او ثابت است به سبب وجود، و معدوم محکوم به عدم است به سبب وجود و سعه وجود او هم، جز سعه همه صفات او نیست و اصل همه صفات سلبی جلالیّه‌ای که خداوند بدان وسیله از آن تسبیح و تنزیه می‌شود همان سلب حدود از خدای تعالی است. و سلب حدود به سلب نیستی‌ها بر می‌گردد و مصداق سلب نیستیها جز وجود نیست و در ممکنات که محدودند این امر فرق دارد چه سلب در آنها، به سلب وجودات بر می‌گردد که آن از حدود و وجودات ممکنات انتزاع می‌شود نه از خود وجودات آنها، پس پاک و منزّه است خداوندی که ستایش انجام نمی‌شود مگر بر آنچه بدان تسبیح می‌شود و تسبیح نمی‌شود مگر به آنچه بدان ستایش می‌شود. از آنرو، در کتاب و سنّت، ذکر تسبیح با کلمه صریح «حمد» یا آنچه بدین معنی است با هم آمده است و کمتر از هم جدا ذکر شده‌اند.

مقصود از «الحمد للّه» یا انشاء است یعنی، ایجاد حمد به این کلمه یا اخبار است که به معنی خبر دادن به محمودیّت و ستایش شوندگی خدای تعالی می‌باشد.

چون کلمه اللّه، اسم برای ذات به اعتبار ظهور آن است و ذات هم با جمیع صفات حقیقی متّحد است و ظهور ذات، پدیداری آن صفات است لذا، این کلام «الحمد للّه» بمنزله آن است که گفته شود: حمد و سپاس ویژه ذاتی است که جامع همه صفتهای کمال است از جهت اینکه در آن، همه صفات کمال جمعند.

ربّ العالمین: ربّ، به کسر و فتح باء، قرائت شده است و از «ربّه» به معنی مالک شدن یا جمع کردن یا تربیت کردن یا شایسته گرداندن یا همراه نمودن یا ملازم آن بودن می‌باشد، همه این معانی مناسب است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۵

از طرفی «ربّ» صفت مشبّهه یا اسم فاعل و مخفّف «رابّ» است یا مصدری است که جای اسم فاعل نشسته است.

العالمین: لفظ عالم، یا از علم یا از علامت است. همانطور که خاتم به معنی «ما یختم به»، است یعنی، آن چیزی است که نامه را بدان ختم و مهر کنند که منظور انگشتری باشد. همچنین عالم هم به معنی «ما یعلم به» است و به همه ما سوی اللّه و هر مرتبه از مراتب ما سوی اللّه و بر هر نوع از انواع موجودات و بر هر فرد از افراد انسان، اطلاق می‌شود. چنان که گوئی در اطلاق این کلمه اجتماع چندین چیز همراه با نوعی اتّحاد که بین آنهاست اعتبار شده است و جمع عالم، با واو و نون (عالمون) بر خلاف قیاس است.

ربوبیّت، خدای تعالی، مانند ربوبیّت مالکین در املاک خود و ربوبیّت پدران نسبت به فرزندان نمی‌باشد و مانند ربوبیت روان انسان نسبت به اعضاء و جوارح هم نیست بلکه مانند ربوبیّت نفس است نسبت به قوا از آن جهت که باعث وجود و پایداری و حفاظت آنها بوده و آنها را به کمالات اولیّه و ثانویه «۱» می‌رساند. زیرا که خدای تعالی افاضه کننده وجود بر جهانیان است و نگهبان و استوار کننده آنها است و آنها را به کمالات اولی و ثانوی می‌رساند. از اینرو، پس از «رَبِّ الْعالَمِینَ» «الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ» آمده است تا اینکه فضیلت و برتری آن ثابت شود.

در تحقیق این دو صفت مطالبی در گذشته بیان شد.

از اینکه در اینجا، این دو کلمه دو صفت برای خدا قرار داده شده

---

(۱) کمالات اولیّه، همان کمال نوعی و فردی است ولی کمالات ثانویه، کمالات طولی مرتبه‌ای است.

به عبارت دیگر کمالاتی که انسان طبق خلقت و فطرت دارا می‌باشد، کمالات اولیه است ولی کمالاتی که به مرور زمان حاصل می‌شود کمالات ثانویه می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۶

است، به این امر اشعار دارد که در «بِسْمِ اللَّهِ» این دو کلمه، صفت برای اسم «اللّه» است تا اینکه تأسیس شود نه تأکید و بدان اشاره دارد که خواننده لازم است در قرائت از لحاظ نظر به اسماء و نشان یافتن بدان و توصیف آنها بالا رود و از صفات خدا گذشته به

ذات نظر افکند و ذات را به صفات خودش توصیف نماید تا اینکه در حق او امتثال امر اقرء، (بخوان) و ارق، (برتر آی) محقق شود.

«مالِکِ یَوْمِ الدِّینِ»: کلمه «مالک» بر وزن فاعل خوانده شده است و یا جرّ و اضافه به یوم و به نصب و اضافه و رفع و اضافه و با تنوین رفع هم بدون اضافه خوانده شده است.

و نیز «ملک» با فتح میم و کسر لام، و جرّ و نصب و رفع در حال اضافه خوانده شده است.

بعضی هم ملک، را با سکون لام، خوانده‌اند که تخفیف مالک می‌باشد.

برخی هم ملک به صورت فعل خوانده‌اند.

مالکیت خدای تعالی به چیزها، مانند مالکیت مالکان نسبت به ملکهایشان، مالکیت ملوک نسبت به مملکتهایشان و مالکیت روانها نسبت به اعضاء نمی‌باشد بلکه مانند مالکیت روان است نسبت به قوای وجودی و صورتهای علمی که در نزد آن نفوس حاضر است که هر کدام را بخواهد فنا می‌کند و هر کدام را بخواهد، ایجاد می‌نماید، محو می‌سازد و اثبات می‌کند. تخصیص دادن مالکیت خدای تعالی به «یَوْمِ الدِّینِ» اشاره به همان ارتقاء و برتری است که بیان کردیم چه، انسان، تا وقتی در عالم طبع و بشریت مانده است مالکیّت خدای تعالی بر وی آشکار نمی‌گردد. چون از این جهان به عالم جزا و پاداش که عالم مثال است ارتقاء یافت بر او آشکار می‌شود که خدای تعالی مالک اشیاء ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۷

است. همچنانکه جان او مالک صورتهای علمی و نیروهای روانی می‌باشد. پس معنی آن اینست که مالکیت خدا در روز جزا آشکار می‌گردد، خواه مراد مالکیّت خدا بر همه چیزها باشد یا مالکیّت روز جزا مقصود باشد. و چون آنکه به روز جزا رسید به وجهی نزد مالکش حاضر می‌گردد خدای تعالی به طریق تعلیم و آموزش فرمود: «إِیَّاکَ نَعْبُدُ»:

«إِیَّاکَ نَعْبُدُ» یعنی، سزاوار آن است که خواننده قرآن تا مقام حضور و مشاهده حقّ تعالی، در مظاهر آن ترقّی کند و آنگاه ببیند که خود او مالک هیچ چیز نبوده. نه مالک مال نه فعل نه صفت، نه ذات، و خدای تعالی مالک حقیقی همه آنها بوده است و استحقاق این مالکیّت را هم داشته است آن وقت است که در مقام التجاء در آمده به زبان حال و گفتار و زبان ذاتش و زبان جمیع لشگریان و قوایش خدا را مخاطب قرار می‌دهد عبودیّت و بندگی خود را به نحو حصر عبودیّت در خدا ظاهر می‌سازد زیرا، اقتضای مقام حضور این است که حاضر در محضر حقّ چنان دامنه پرستندگی را تنگ گیرد و منحصر به معبود سازد که مجال نگرش به غیر معبود را نداشته باشد.

آیا به این قول خدای تعالی نگاه نمی‌کنی که می‌فرماید:

أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِیها «۱» یعنی، آیا زمین خداوند گسترده نیست که در آن هجرت کنید. در این آیه، چون در باره هجرت و غیبت بوده، اصلا راجع به عبادت ذکری به میان نیامده چه رسد به اینکه عبادت را منحصر به خدای تعالی بداند.

در آیه دیگر می‌فرماید:

---

(۱) نساء- ۹۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۸

یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَةٌ فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ

«۱» یعنی، ای بندگان من زمین من گسترده است پس فقط مرا بپرستید! این آیه در باره عبادت است لذا، آن را منحصر به خدای تعالی قرار داده است چون در مقام غیبت عبادتی نیست و اگر هم باشد مربوط به اسم است نه به حقیقت خدا تا چه رسد به اینکه عبادت به خدا منحصر گردد ولی در مقام حضور (که آیه یا عبادی بدان مربوط بود) جز عبادت چیزی وجود ندارد عبادت جز برای کسی که در حضور حقّ قرار دارد تحقّق نمی‌یابد. و لذا خدای تعالی در جای دیگر می‌فرماید:

«وَ اعْبُدُوا اللَّهَ» یعنی، خدا را بپرستید.

و نیز می‌فرماید: «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ» یعنی: پرستنده پروردگارتان باشید.

و مقصود از اظهار عبادت و منحصر نمودن آن به حقّ تعالی، آماده نمودن خود در جهت یاری جستن از اوست لذا، به طریق حصر، می‌گوید، کار بندگی را فقط برای تو می‌کنیم نه برای غیر تو یا اینکه تنها بنده ذات تو گشته بنده هیچ کس نمی‌شویم. تا اینکه می‌گوید:

«وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»: یعنی در دوام حضور در برابر تو بیرون نشدن از این مقام و باقی ماندن در عبودیت و وا گذاری امور، به تو از تو کمک می‌طلبیم.

چون سالک در خواندن به مقام حضور در برابر خدا برسد به ناچار همه کثرات و کار کنندگان کشور وجود او، به سوی خدا جذب می‌گردد و همه آنها حاجتهای خویش را از خدا می‌طلبند و حقوق خود را درخواست می‌کنند. پس سالک، ناچار می‌شود به کثرتهای خارج از کشور وجود خویش توجّه کند زیرا که احتیاج به احقاق حقوق رعایا و

---

(۱) عنکبوت- ۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۸۹

کارکنان وجود خود او را به این توجه وادار می‌سازد و بدین گونه می‌بیند که او در معامله و برخورد با کثرتها کمتر از افراط و تفریط منفک و جدا می‌شود و این دو، مانع از مقام حضور و لذّت وصال می‌گردند پس به درگاه خدا تضرّع و زاری می‌نماید. و می‌خواهد که لذّت وصال را به او عنایت فرماید از اشتغال به غیر باز دارد لذا می‌گوید:

اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ: ما را به راه مستقیم رهنمون باش! تا در معامله اعضای کشور وجودمان در رابطه با کثرتهای خارجی «که در کشور وجود ما تأثیر می‌گذارند» از افراط جنبه نصرانیّت و تفریط جنبه یهودیت، بر کنار باشیم. چه، افراط، که همان تجاوز از راه، پس از وصول به آن است ما را از مشاهده جمال تو، بعد از عطای آن باز می‌دارد و تفریط نیز ما را مقصّر می‌سازد، تا نتوانیم به حضور تو راه یابیم.

هدایت، همان نشان دادن راه است خواه به مطلوب یا به راه برساند یا به هیچ کدام نرساند خواه بدون واسطه متعدی شود و خواه به واسطه «الی» و «ل» متعدی شود.

«الصّراط»: «صراط» با صاد و «سراط» با سین و «زراط» با «زاء» به معنی راه می‌باشد. در اینجا، با صاد و سین خوانده شده صراط ظاهر روشن است و راه مستقیم معلوم می‌باشد و راه مستوی آن است که در حاقّ وسط باشد یا اینکه مستوی همان مستقیم است، و گاهی مستقیم به راهی گفته می‌شود که نزدیکترین خطها به مقصود باشد همچنین است در باره مستوی.

طریق در حرکات أینی یا «مکانی» همان مسافتی است که بین مبدأ حرکت و انتهای آن واقع شده است خواه به صورت جاده و راهی در زمین باشد یا نباشد.

همین امر در حرکت وضعی نیز حاکم است و در هر دو حرکت ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۰

(اینی و وضعی) مسافت و حدود آن قبل از حرکت وجود دارد ولی در حرکات کیفی و کمّی و جوهری، راه که عبارت از مراتب مختلف کیف و کمّ عارض بر جسم و مراتب صورتهای جوهری است که به دنبال هم بر جوهر متحرک پیدا می‌شوند قبل از حرکت و بعد از آن وجود ندارد بلکه آن مانند حرکت قطعی است که نه قبل از حرکت وجود دارد و نه بعد از آن، بلکه وجود راه، تنها در ذهن است. بدین ترتیب که ذهن رسیدن متحرک به حدود مراتب را امر متّصل و واحدی ترسیم می‌کند آن راه که در این حرکت‌ها وجود دارد عبارت است از مرتبه‌ای از کیف یا کم یا جوهر، که وجود آن مانند، حرکت توسّطی عین قوّه عدم آن بوده ظهور آن

عین انقضای آن می‌باشد از اینرو، امر بر بسیاری از اهل نظر در باره لزوم بقاء موضوعی محفوظ در این حرکات مخصوصا از جهت کلّی و جوهری دشوار شده است.

البتّه این اشکال و دشواری مبنی بر این است که جسم تعلیمی از جسم طبیعی انتزاع شده «۱» و با تغییر و تبدیلی که در جسم تعلیمی پیدا می‌شود جسم طبیعی، هم تبدیل پیدا می‌کند. چون چنین شد و دگرگونی در جسم طبیعی، پدید آمد موضوع نیز دگرگون می‌شود. و مطلب در توارد صورتهای جوهری در حرکات جوهری نیز چنین می‌باشد و حقّ این است که موضوع به سبب نوعی کمّ و صورت در ضمن کمیّات و صور وارده محفوظ است و آن بواسطه حافظه شخصی غیبی است که در آن جسم می‌باشد و نیز به واسطه مادّه‌ای است که دارای کمیّت غیر مشخّص بوده صورتی غیر مشخّص دارد چه، اتّصال

---

(۱) جسم طبیعی جوهری است که سه بعد طول و عرض و عمق فرض شود که از اقسام جوهر است ولی جسم تعلیمی از مقوله کم و از اعراض است، پس جسم تعلیمی از جسم طبیعی انتزاع شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۱

وحدانی با وحدت شخصی، در یک رتبه قرار دارند و مساوی هستند.

هر پدیده‌ای از جماد و نبات و حیوان، از اوّل پدید آمدن خود در کیف و کم، بلکه در صورتهای جوهری حرکت می‌کند تا به کمال لایق نوعی یا شخصی خود برسد.

این است، معنی این سخن که گویند: «الکون فی التّرقّی» یعنی، هستی در ترقّی است. زیرا، حرکت، خروج تدریجی از قوّه به فعل می‌باشد و خروج تدریجی از قوّه به فعل به معنی ترقّی است.

هر یک از پدیده‌ها از اوّل پیدایش در جهت کمالی که سزاوار آنند دائما از قوّه به فعل می‌آیند و هر چیزی که از اول پیدایش چنین قوه بر فعل خارج شود تا به کمال شایسته خود برسد در صراط مستقیم و فعلیت‌های شایسته قرار می‌گیرد به شرطی که مانعی سر راه آنان نباشد و عایقی (نارسانائی) در مسیر آنان قرار نگیرد، و این معنی در انسان طور دیگر است، بدین گونه که انسان از افراد حیوان بر حسب استکمال بدن در راه راست که لایق نوع و شخص اوست حرکت می‌کند به شرطی که عایق و مانعی بر سر راهش نباشد از قوّه به فعل می‌رسد. همچنین بر حسب کمال جویی روانی نیز از قوّه به فعل می‌رسد و بر راهی که در جهت نوعیّت و شخصیت، سزاوار آن است در حرکت است و آن تا موقعی است که استقلالی در اختیارش نیست، و آنگاه در اختیارش استقلال حاصل شد و زمان آزمایش و تکلیف وی فرا رسید در آن هنگام نیز گاهی می‌شود که از قوّه، به فعلی که لایق نوع انسان است پیش می‌رود، و فعلیّتی که مخالف نوعیّت او باشد در بین این فعلیّات برایش پیش نمی‌آید تا به انتهای فعلیتهایش برسد. این مقام اطلاق و ولایت کلیّه و علویت علی (ع) است. البتّه، این امر کم رخ می‌دهد و اینگونه افراد نادرند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۲

بسیاری از اوقات، طوری است که از قوّه به فعلیت‌های لایق خود، حرکت می‌کند ولی در بین راه گرفتار فعلیتهایی می‌شود که در خور او نمی‌باشد در این صورت، خروج از قوّه به فعل در راه راست انسانی نیست، بلکه گاهی راه او کج شده و به سوی فعلیاتی که لایق او نمی‌باشد، پیش می‌رود. در باره اینگونه سالکین، خدای تعالی فرمود:

وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ «۱» یعنی، آنها را به طرف راست و چپ می‌گردانیم گاهی هم انسان چنان در راه کج وارد می‌شود که فعلیات غیر لایق را می‌پذیرد و از فعلیّتهائی که در خور اوست دور می‌گردد، و در فعلیت‌های غیر لایق به نهایت می‌رسد. در آنصورت از چهار پایان یا درندگان یا شیاطین هم پست‌تر می‌گردد، حال اگر در بین راه از حرکت باز ایستاد در همان صورتی که فعلیّت یافته، مسخ «۲» شده، به همان حال حیوانی می‌ماند.

چون راه راست انسانی، دقیقترین چیزهاست بطوری که هر بینائی نمی‌تواند آنرا از راه غیر درست تشخیص و تمیز دهد، و تیزترین و

باریکترین امور است آنطور که برای هر سالکی، سلوک در این راه، بدون هیچ لغزش در دو طرف (از افراط و تفریط) امکان ندارد، همچنین پنهان‌ترین امور است بطوری که برای هر درک کننده‌ای ادراک آن ممکن نگردد. از طرفی مردم هم در سیر و سلوک از جهت فطرت و بر حسب اسباب و عوامل خارجی مختلف و متفاوت می‌باشند. به همین جهت

---

(۱) کهف- ۱۸

(۲) مسخ- منظور مسخ روحی و معنوی است، نه مسخ مادّی چنانکه هندوان معتقدند مسخ در اصطلاح عرفا مسخ قلوب است که مطرودین درگاه را باشد که قلوبشان متوجّه حق بوده بعلت غفلت و عدم توجّه به امر مسخ شده متوجّه لذّتهای نفسانی شده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۳

است که صراط چنین وصف شده است که از مو، باریکتر و از شمشیر برنده‌تر است: چنان تاریک است که مردم به اندازه نور خود در آن به تکاپو می‌پردازند.

چون آن فعلیّاتی که شایسته انسان است صورتهائی از مراتب انسانیت انسان می‌باشد و با فعلیتهای افراط و تفریطی که نمونه‌هائی از دوزخ هستند احاطه شده است و هر مرتبه‌ای از مراتب انسان که فعلیّت یابد شخص را از صورتی از صورتهای مراتب دوزخ دور کرده، به صورتی از مراتب بهشت می‌رساند ... لذا در اخبار آمده است که:

صورت انسانی همان راه راستی است که به هر امری رهنمون بوده پلی است که بین بهشت و دوزخ کشیده شده است. و اینکه «صراط» بر روی جهنّم کشیده شده است.

چون سلوک در راه انسانیّت و خروج از قوّه به فعلیّتهای انسانی، مستلزم آن است که در اعمال بدنی و احکام شرعی و اعمال قلبی یعنی، اخلاق نفسانی و حالات عارض بر نفس و اوصاف عقلی و عقاید دینی راه افراط و تفریط نپیماید و حدّ وسط بین آن دو را اختیار کند. و از سوی دیگر لازمه این میانه روی، سلوک بر «صراط» انسانی است، لذا صراط به میانه روی در اعمال و احوال و اخلاق و عقائد، تفسیر شده و اعتدال در اعمال مانند میانه روی در خوردن و نوشیدن است که خدای تعالی در باره آن فرموده است:

کُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لا تُسْرِفُوا.»

یعنی بخورید و بیاشامید ولی زیاده روی نکنید.

که این آیه، خوردن و آشامیدن را مباح یا مستحب یا واجب

---

(۱) اعراف- ۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۴

می‌سازد و از امساک منع شده، در لا تسرفوا صریحا از افراط منع شده است. و مانند میانه روی در بخششها که خدای تعالی فرموده است:

لا تَجْعَلْ یَدَکَ مَغْلُولَةً إِلی عُنُقِکَ وَ لا تَبْسُطْها کُلَّ الْبَسْطِ «۱»: یعنی، دست خود را به گردن مبند (امساک مکن) و نیز آن را کاملا باز مگذار (اسراف نکن).

همچنین در باره صدقات واجب یا مستحب آمده است که خدای تعالی می‌فرماید:

وَ آتُوا حَقَّهُ یَوْمَ حَصادِهِ وَ لا تُسْرِفُوا «۲» یعنی، حقّ او را هنگام درو بدهید و زیاده روی نکنید.

مانند این قول خدای تعالی است که در باره نماز یا در باره عبادات بدنی بطور مطلق می‌فرماید:

وَ لا تَجْهَرْ بِصَلاتِکَ وَ لا تُخافِتْ بِها وَ ابْتَغِ بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلًا «۳» یعنی، نماز خود را خیلی بلند مخوان، زیاد آهسته هم نخوان، بلکه راهی که بین این دو است برگزین.

میانه گزینی در احوال «۴» مانند میانه گزینی در بین جذب مطلق «۵» و

---

(۱) الاسراء- ۲۹

(۲) انعام- ۱۴۱

(۳) الاسراء- ۱۱۰

(۴) احوال به قول شاه نعمة اللّه ولی، موهبت فایضه از ربّ است و آن، یا به جزای عمل صالح، یا به سبب تزکیه نفس و تصفیه قلب، یا محض امتنان است و احوال را، احوال گویند به سبب اینکه بنده را تحویل می‌فرماید از رسوم خلقیه و درکات بعد به صفات حقیّه و درجات قرب

(۵) جذب مطلق: آنست که در سیر و سلوک به علّت عنایت خاصّه و بدون کوشش به واسطه واردات قلبی بسوی حقّ کشیده شده باشد، که تکلیف نداشته باشد و جاذبه عنایت، او را در وحدت محو مستغرق گرداند و از کثرت بی‌خبر، که او را نه خبری و نه اثری است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۵

سلوک صرف «۱» بین قبض و بسط «۲» و میان خوف و رجا «۳» ست.

میانه گزینی در اخلاق مانند میانه روی در بین حرص و شهوت، و سستی است که عفّت نامیده می‌شود.

میانه روی بین بی‌باکی و ترس شجاعت نام دارد. و میانه روی بین جربزه و ابله بودن حکمت نامیده می‌شود.

و بین ستمگری و ستم کشی عدالت نامیده می‌شود.

میانه گزینی در عقاید مانند میانه روی در بین تنزیه است که محدود کردن خدا و تشبیه که جسمیّت دادن به خدا می‌باشد هر دو نادرست بوده، میانه آن درست می‌باشد.

میانه گزینی در بین انحصار پیامبر (ص) و امام (ع) در مرتبه جسمانی و بالا بردن آنان تا مرتبه خدائی است که در اعتقاد به نبوّت و امامت باید از اینگونه افراط و تفریطها بر حذر بود.

میانه گزینی در بین معاد جسمانی صرف و معاد روحانی صرف، اعتقاد داشتن به معاد و طبقات بهشت و لذّات آن و درکات دوزخ و دردهای آن می‌باشد.

چون سالک به فعلیّت‌های انسانی در آمد و راهی راه راست گردید به هر مرتبه‌ای که برسد به فعلیّات آن مرتبه متحقّق می‌شود.

پس آنگاه که به مقامی از مقامات الهیّه برسد که به آن وسیله، پیامبر

---

(۱) سلوک صرف: آنستکه سالک همیشه در راه دریافت و عبادت و سیر و سلوک است و در کثرت خود و هستی و اسماء و صفات قرار داشته متوّجه سیر و سلوک خود می‌باشد.

(۲) قبض: گرفتگی دل و بسط و شکوفائی و گشایش است. قبض و بسط برتر از خوف و رجاست. بسط در مقام دل به مثابه رجاست در مقام نفس.

(۳) مقابل بسط، قبض است چنانکه: خوف مقابل رجا در مقام نفس است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۶

یا خلیفه خدا گردد خود بنفسه در مقام بشریّت و مقامات روحانی راه و صراط مستقیم شود و ولایت او که همان بیعت با او و اتّصال به او به نحو مخصوص و کیفیّت خاص طریق انسانی است از باب اینکه ولایت راهی به سوی روحانیّت او و روحانیتش راه حقیقی بسوی خدا است ...

بنا بر این صحیح می‌شود آنچه که از امام صادق (ع) رسیده است که فرمود: ولایت، راهی است در جهت معرفت به خدا و آن دو خود دو راهند: راهی در دنیا و راهی در آخرت. راهی که در دنیاست همان امام مفترض الطّاعهٔ است که فرمانبرداری از او واجب است هر که او را در دنیا بشناسد و از راهنمائی او پیروی کند از صراط که پلی بر روی دوزخ می‌باشد عبور خواهد کرد.

هر که در دنیا او را نشناسد گامهای او در آخرت بر صراط می‌لغزد و در آتش دوزخ فرو می‌افتد و نیز صحیح می‌شود آنچه که از آن حضرت نقل شده که صراط همان امیر المؤمنین علی (ع) است.

در خبر دیگری هم اضافه کرده است که «و نیز معرفت به آن حضرت.»

و همچنین صحیح می‌شود آنچه که در خبر آمده است که صراط مستقیم معرفت و شناخت امام (ع) است. و آنچه از قول آنان نقل شده است که فرمودند: «ما صراط مستقیم هستیم».

و نیز صحیح می‌شود که گفته شود:

بشریّت امام و معرفت به بشریت او بدون معرفت به نورانیت او و اتّصال به بشریّت و بیعت با او راه به سوی طریق الی اللّه است (نه به خود اللّه) و طریق بخود اللّه، همان نورانیّت امام و معرفت آن نورانیت و اتّصال، بدان است و اتّصال به امام (ع) و معرفت به او بر حسب نورانیّتش نزد صوفیّه، حضور و فکر نامیده شده است. ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۲۹۷

نخستین مرتبه این اتّصال و معرفت، همان ظهور امام (ع) بر حسب مقام مثالی اوست. بر صدر «۱» سالک إلی اللّه، (سینه راهجوی خدای) و مقصود از این فکر و حضور آن نیست که در بین مرتاضهای عجم مشهور و معمول است که صورت شیخ را ولو با زحمت در برابر چشم مجسم می‌نمایند. اگر چه بعضی اخبار که از ائمّه هدی (ع) رسیده است مشعر به این معنی است.

از امام صادق (ع) نقل شده است که، در وقت تکبیرهٔ الاحرام، پیامبر خدا را به یاد آورده، یکی از امامان (ع) را در برابر چشم قرار بدهید.

اینکه گفتیم مقصود از فکر و حضور، آنچه در بین مرتاضها معمول است نمی‌باشد، بدان جهت است که سخن آنها تقیّد به صورت بوده و شبیه عبادت بتهاست بلکه مراد آن است که سالک را سزد که آینه دل را به ذکر و اعمالی که از شیخش دستور گرفته جلا بخشد. چون ذهن را جلاـ بخشید و ذکر قوی گشت و دل از اغیار خالی شد شیخ با صورت مثالی بر سالک ظاهر می‌شود. علّت آنست که ذکری که از او گرفته می‌شود مرتبه نازله وجود او است که اگر تقویت شود به صورت او در سالک متمثّل می‌شود. چون شیخ بصورت مثالی خود ظاهر شود دشواری تکلیف از بین می‌رود و از حضور در نزد محبوب لذّت برده می‌بیند آنچه بر او وارد می‌شود از سوی محبوبش می‌باشد و از این امر احساس لذّت می‌کند. گر چه ملایم طبع او نباشد، چون از محبوب خود می‌داند بدان دلخوش است.

---

(۱) اطوار دل را هفت مرتبه گفته‌اند که عبارت است از: صدر و قلب، شغف، فؤاد، حبّهٔ القلب، سویدا، مهجهٔ القلب (به فرهنگ مصطلحات عرفا و اسرار القلوب ابو عثمان مکّی و اصطلاحات شاه نعمت اللّه ولی مراجعه شود).

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۲۹۸

در این هنگام گاهی ظهور شیخ، از قبیل ظهور امر مباین خارج از ذات شیء بر مباین می‌باشد و گاهی به صورت حلول در وجود او و گاهی هم به صورت اتّحاد می‌باشد.

گاهی هم این ظهور به صورت فناء سالک از خود و بقای شیخ به تنهایی می‌باشد یعنی، طوری از خود فانی می‌شود که تنها نورانیّت شیخ را مشاهده می‌کند.

برای سالک در کلّ این مراتب، باز مرتبه‌ها و درجات و حالات مختلفی است. و ورطه‌های هلاکت نیز وجود دارد و آن وقتی است که مغرور شده از تصرّف شیخ و از عرضه کردن حالش بر او بیرون رفته باشد. چه، در بسیاری از موارد آنچه را که مشاهده می‌کند بدون تمیز و تشخیص حقّ و باطل است و او بدانچه دیده معتقد گردیده است بدون اینکه بر بینای راه عرضه دارد. تا درست و نادرست آن را روشن سازد. و آنچه را که شارع بدان راضی نیست از قبیل: «إِنِّی أَنَا اللَّهُ «۱»» و «لیس فی جبّتی سوی اللّه «۲»» (در جامه‌ام جز خدا نیست) بر وی ظاهر شود، و یا اعتقاد به حلول و اتّحاد و وحدت وجودی که در شرع ممنوع است و مباح بودن هر چیز و سخنان و اعمال الحادی که از حدود شریعت مطهّر بیرون است، بر او معلوم گردد.

چون سالک بر فعلیتهای انسانی باشد فعلیّت اخیر وی، صورتی برای او بوده و سایر فعلیتها که برایش حاصل شود همانند مادّه آن

---

(۱) منسوب به حسین بن منصور حلّاج است که مولوی می‌گوید:

گفت فرعونی انا اللّه گشت پست گفت منصوری انا الحق و برست

مراجعه شود به تذکرة الاولیاء و سایر تذکره‌های عرفانی.

(۲) منسوب به بایزید بسطامی است مراجعه شود به مثنوی و تذکرة الاولیاء و سایر تذکره‌های عرفانی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۲۹۹

محسوب می‌گردد. و از سوی دیگر شیئیت هر چیز به صورت آن است نه به مادّه آن ... پس، صحیح است که طریق به سالک اضافه شود به اعتبار اینکه آن فعلیّت اخیر است.

همچنین درست است که طریق به سالک تفسیر شود زیرا، چنین کسی به همه فعلیات متحقّق شده است.

چون سوره حمد برای بندگان آموزشی است که چگونه سپاس گویند و بدو ملتجی شوند و او را بخوانند. پس قول خدای تعالی «اهدنا» تلقینی است برای همه بندگان که خدای را جهت هدایت بخوانند.

پس معنی «اهدنا» نسبت به غیر مسلمان آن است که به ما راهی را که همان پیامبر است نشان بده که آن راه، به سوی تو کشیده شده است یا ما را به او برسان «۱».

نسبت به مسلمان این است که ما را بر راهی که عبارت از ولیّ توست دلالت کن، مقصود آن ولیّ است که مسلمان به او معتقد است یا ما را باو برسان یا ما را در راهی که همان اسلام است باقی بدار. این حالات مربوط به اختلاف نظر و نیّت گوینده است.

اگر به اسلام خود نظر داشته باشد و بدان خشنود باشد معنی، اهدنا، «ادمنا» است یعنی، ما را در راه اسلام همیشه و بطور مدام نگاهدار.

اگر بدین نکته توجّه نموده باشد که اسلام، راهی به سوی ایمان است «اهدنا» ما را به ایمان دلالت نما، یا ما را به ایمان برسان، معنی می‌دهد.

---

(۱) اختلاف تعبیر نشان دادن و رساندن مبتنی بر اختلاف در معنی هدایت است که آیا آن ارائه طریق است یا رساندن به مطلوب، چنانچه گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۰

نسبت به مؤمن که بر حسب نورانیت به مقام حضور در برابر شیخ خود نرسیده باشد اهدنا به معنی آنست که، ما را، در راه نگاهدار

و همواره ما را بر این راه بدار یا همیشه ما را بدان برسان یا بدان دلالت نما، که این معانی به حسب اختلاف دیدگاه اوست.

نسبت به آنکه در برابر شیخ خود به حسب نورانیت او حاضر می‌باشد. «اهدنا» به معنی این است که ما را، همواره بر این حال بدار یا بر این راه ببر. و به این اعتبارات است که در تفسیر «اهدنا» اخبار مختلف وجود دارد.

چون سلوک بر راه راست انسانی جز به ولایت حاصل نمی‌شود و ولایت همان نعمت حقیقی است که اسلام، بوسیله آن نعمت می‌گردد لذا، خدای تعالی پس از بیان «الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ» عبارت «صِراطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» را به عنوان بدل ذکر کرده است.

چه، نعمت بخشیدن به انسان، دادن آن چیزی است که مناسب و ملایم انسانیتش باشد و آنچه سازگاری مقام انسانیّت اوست، همان ولایت است که او را از قوّه خارج نموده به فعلیّت انسانی می‌رساند و فعلیتهای انسانی از مراتب ولایت است و آثاری که از آن صادر می‌شود و لازمه فعلیّات انسانی است از قبیل میانه روی در اموری است که قبلا یاد آور شدیم. همچنین اعمالی که به جهت خروج از قوّه به فعل کمک می‌کند آنها هم نیز از جهت اتّصال به نعمت حقیقی که همان ولایت باشد باز نعمت محسوب می‌گردد.

از اینرو از مولای ما، امیر المؤمنین (ع) در باره تفسیر آن چنین وارد شده است.

بگوئید: خدایا ما را راهنمائی کن به راه آنانی که به آنان نعمت دادی، توفیق در دین و فرمانبرداری عنایت فرمودی نه مال و تندرستی (که این توفیق مال و تندرستی نیست) زیرا کافران و بد کاران نیز ممکن ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۱

است آن را داشته باشند.

سپس علی (ع) در دنباله کلام خود فرمود: آنان کسانی هستند که خدای تعالی در باره ایشان فرمود: وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً «۱» یعنی، هر که خدا و پیامبر او را فرمانبرداری کند با کسانی خواهد بود که خدا به آنها نعمت بخشیده است از پیامبران و راستان و شهیدان و نیکو کاران و آنان نیکو یارانی هستند.

نعمت‌های ظاهری اگر به ولایت بستگی داشته باشد نعمت محسوب می‌شود و گر نه نقمت و عذاب به حساب می‌آید و آن وقتی است که بر فعلیتهای غیر انسانی کمک کند همچنین است حالت فعلیتهای انسانی پس از حصول به سبب ولایت، که آنهم اگر مسخّر شیطان و تحت فرمان او باشد با وجود اینکه پیش از آن تحت فرمان خدا قرار داشت باز نقمت و عذاب است با اینکه قبلا نعمت بوده است.

چون آنانی که نعمت ولایت را دریافت داشته‌اند همان کسانند که میانه روی گزیده‌اند و از تفریط و کوتاهی که موجب ترک ولایت و افراط آن که از حدّ ولایت خارج شوند، بر کنار بوده‌اند، و راه آنان راه میانه، بین تفریط و افراط در همه امور است ... از اینرو، با عبارت «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ» آنها را توصیف نموده است یعنی، آنان کسانی هستند که نه مورد خشم و غضب واقع شده‌اند، نه گمراه گشته‌اند. چه ...

«مغضوب علیهم» به تفریط کارانی که در پذیرش حقّ کوتاهی ورزیده‌اند تفسیر شده است. و ضالّین به افراط کاران متجاوز به حدّ، اطلاق می‌شود.

زیرا، تفریط کاران چون کوتاهی ورزیده خود را به ولایت نرسانده‌اند

---

(۱) نساء- ۷۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۲

اصلا مورد رضایت خدا نبوده، بلکه مورد غضب او می‌باشند. ولی افراط کار در امر ولایت چون رسیدن به حدّ ولایت مورد رضایت خدا گرفته از خشم او خارج شده و لکن به سبب تجاوز او از حدّ ولایت از طریق انسانیت و از راهی که رضای خدا در آن

است گمراه گردیده است. چه، معیار خشنودی و ناخشنودی و افراط و تفریط همان ولایت می‌باشد نه چیز دیگر زیرا حدّ پایداری انسان و سبب رضامندی او در این حالت است.

و گاهی «مغضوب علیهم» به کسی تفسیر شده است که درست نتوانسته است مقام نبیّ (ص) یا امام (ع) را درک کرده و توصیف نماید، و «ضالّ» تفسیر به کسی شده است که فوق ادراک خود یا فوق مقام نبیّ (ص) و امام (ع) آنها را توصیف نموده است، و تفسیر آن دو جمله به یهود و نصاری به همین معنی است، اگر چه به معنی اول نیز این تفسیر درست است.

ممکن است عطف «ضالّین» بر «مغضوب علیهم» از قبیل عطف اوصاف متعدّد یک ذات بر همدیگر «۱» باشد، چه تفریط کننده و افراط کننده هر دو هم مغضوب علیهم هستند و هم ضالّ و گمراه، به این معنی که هر دو فاقد طریق هستند. اعمّ از اینکه فقدان و نداشتن طریق بعد از یافتن آن باشد یا قبل از یافتن، یعنی از همان اول فاقد راه است.

و ممکن است «مغضوب علیهم» به ناصبی‌ها تفسیر شود، چون غضب خدا بر آنها شدید است، و «ضالّین» به کسی تفسیر گردد که امام را نشناسد و کسی که در امام شکّ کند.

بدان که سوره مبارکه به بندگان آموزش می‌دهد که چگونه حمد و

---

(۱) یعنی مقصود از هر دو جمله یک گروه هستند و لازم نیست به دو گروه تفسیر شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۳

ثنا بر خدای تعالی بگویند، و چگونه بخوانند و در قرائتشان ترقّی کرده و بالا روند، و چگونه خداوند را مورد خطاب قرار دهند و سؤال بکنند.

پس امر به استعاذه در ابتدای قرائت برای اشاره به این است که انسان بین تصرف رحمان و شیطان واقع است مگر کسی که خداوند او را حفظ کند و نگهدارد. پس هر گاه بخواهد بخواند یا ثنای خدا گوید یا با خدا مناجات داشته باشد سزاوار است که از تصرف شیطان استعاذه نماید و پناه به حفظ و امان خدا برد تا شیطان نتواند پشت قلبش مخفی شود، و نتواند الفاظ ثناء و خوانده‌هایش را از معانی مقصود خدا تهی سازد و نتواند در آن الفاظ معانی شیطانی داخل نماید که در این صورت حمد گوینده حمد شیطان را می‌گوید و کتاب شیطان را می‌خواند و خیال می‌کند حمد خدا را کرده و کتاب خدا را می‌خواند، و در مصداق قول خدای تعالی «یَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ» داخل می‌شود، یعنی اینان زبانهای خودشان را- نه زبان خدا را- به قرآن می‌چرخانند تا شما آن را از کتاب و قرآن پندارید در حالی که آن از کتاب نیست، پس باید شخص استعاذه کننده و پناه به خدا برده به آنچه که می‌گوید توجه داشته باشد، و حالش را حال استعاذه از شیطان قرار دهد، و گر نه استعاذه او هم مانند قرآن خواندنش با تصرف شیطان می‌شود، و او در حقیقت از خدا به شیطان پناه برده، نه بالعکس، و قرار دادن «بِسْمِ اللَّهِ» جزئی از اول هر سوره، و امر به گفتن آن در ابتدای هر چیزی اشاره به این دارد که فاعل هر فعلی خصوصا وقت خواندن قرآن که کلام خداست شایسته است به نامی از نامهای خدا شروع نماید و علامت گذاری کند تا اینکه زبان و سایر اعضایش آلات همان علامت و نامگذاری و کلام و افعالش کلام و افعال همان اسم باشد، در این صورت است که صحیح است آن تلاوت قرآن از جانب خدا قرار داده شود، چه اگر تلاوت از جانب خدا نباشد برای خدا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۴

نمی‌شود، و اگر خود را به نشانی از نشانه‌های خدا علامت ننهد طبعا با نشانه‌های نفس خودش و نشانه‌های شیطان به خود مهر می‌زند، و در نتیجه اعضاء او آلات شیطان می‌شود، و افعال او از شیطان صادر گشته و به شیطان بر می‌گردد، و خواننده قرآن و فاعل فعل از کسانی می‌شود که فقط زبانشان به کتاب می‌چرخد، و از کسانی می‌شود که خداوند در باره آنها فرموده: فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ یعنی: (وای بر کسانی که کتاب را با دست خودشان می‌نویسند، نه با دست خدا).

پس خواننده این سوره یا قرآن باید به گسترش ظهور حقّ تعالی و صفاتش که در هر نشانه‌ای از نشانه‌هایش ظاهر شده است توجّه کند.

(حق را در اسماء و صفاتش که همه هستی ظهور آنست بنگرد) و اگر نتواند اضافات و اشراقات حقّ را در خارج از وجود خود (در عالم کبیر) بنگرد باید آن اضافات و اشراقات را که نشانه‌های خداست و در کشور وجود او تابنده و آشکار است، مشاهده کرده آنها را به اصل و امّهات اضافات خدای تعالی که همان رحمت رحمانی است توصیف نماید که دلالت بر ایجاد و نگهداشتن می‌کند. و نیز رحمت رحیمی است که بر بازگشت به سوی خدا و افاضه کمالات اختیاری انسانی دلالت دارد تا به سبب این توصیف مستعّد شده، و بتواند بسوی حقّ تعالی بنگرد و در حمد و ثنا، خدای را به صفاتش توصیف کند بدون اینکه لازم باشد به واسطه اسماء به این توصیف بپردازد.

اسماء و نشانه‌ها، به سبب اختلافی که در حالت و مرتبه خواننده این آیات و بر زبان آورنده این نامها وجود دارد مختلف و متفاوت است.

این نشانه‌ها نسبت به فرمانبرداران که پذیرای ولایت شده‌اند ولی هنوز از خدا و امامشان غایب هستند و (به مقام حضور نرسیده‌اند) همان جهت نفس است که فرمانبر ولیّ امر خود شده است. و همین جهت است ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۵

که روزی دهنده و نگهدارنده او و اعضاء و جوارح وی می‌باشد، و کمالات اختیاری را افاضه می‌کند.

آن نشانه‌ها نسبت به مرتبه کسی که به مقام معرفت رسیده و نمونه اسماء خدای تعالی را در وجود خود یافته است، همان نمونه‌های اسماء می‌باشد. آن که، مقام برتری یافته است تا آنجا که مرتبه حضور در برابر شیخ برایش حاصل شده و مثال نورانی راهنمایش را در کشور وجود نگریسته است همان صورت شیخش نشانه او می‌باشد که در واقع اولین مقام معرفت نورانیت است. اگر سالک، مرتبه بالاتر یابد که از مقام مقدار و اندازه خارج شود و چیزها را مجرد از مادّه و مقدار مشاهده کند در آن صورت روحانیّت شیخش، که از اندازه و مقدار آزاد شده و در واقع صورت مجرد است خود نشانه‌ای در وجود می‌باشد. حال اگر از این مقام هم برتر شد و از مقام محدود کردن و مقیّد نمودن در محدوده امکانات وجودی فراتر رفت مقام اطلاق که به مشیّت تعبیر می‌شود نشانه او محسوب می‌گردد.

نشانه کسی که جامع همه مقامات گردیده است اسماء و نشانه‌های همه مقامات است.

پس از آن که خواننده قرآن همه این مقامات را پیموده و استعداد نظر کردن به ذات را پیدا کرده، بدون اینکه آن نشانه‌ها حجاب و پرده قرار گیرند، بر او شایسته است که از نگرش به اسماء، مجرّد شود تا در هر شیئی و فیئی «۱»، خدا را مشاهده کند. از اشیاء جز محدود بودن و نقص، ندیده صفات کمال را جز از خدا نبیند و زبانش حمد را چه به نحو انشاء یا اخبار، به صورت حصر جمیع حمدها یا حامدیت یا محمودیت، در

---

(۱) یعنی در هر چیز و سایه‌اش.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۶

خدای تعالی جاری سازد. سپس خدای را به صفت ربوبیّت که همان حفظ چیزها در کمال موجود و رساندن آنها به کمالات مفقود است، توصیف نماید. به همین نسبت این سیر و سلوک و اتّصاف به صفات اسماء الهی و مشاهده ذات را تا آخر سوره ادامه دهد.

برای سالکین الی اللّه سفرها و منزلها و مقامها و مرحله‌های بسیاری وجود دارد که جز خدا کسی آنها را نمی‌تواند بشمار آرد ولی آنطور که عرفا گفته‌اند: اصل و سر چشمه آن منحصر در چهار سفر است:

۱- سفر اول: «سفر من الخلق الی الحقّ» است که سالک از خلق به سوی حقّ سفر می‌کند و آن حرکتی است که از حدود کثرتها و

نگرش به آنها شروع شده و به سوی حق اوّل سیر می‌کند. انتهای آن سفر، رسیدن به مرز دل و مشاهده حقّ اوّل در نمودهای صفات و اسماء می‌باشد. در این سفر سالک از رنج و دشواری تکلیف جدا نیست.

در باره آن مولوی قدّس سرّه فرموده است:

جمله دانسته که این هستی فخ است ذکر و فکر اختیاری دوزخ است

۲- سفر دوّم: «سفر من الحقّ الی الحقّ» در لباس مظاهر و نمودهاست که سالک از مظاهر و نمودهای حق به سوی حق حرکت می‌کند تا به حقّ مطلق برسد.

در این سفر سختی به راحتی و تلخی به لذّت، و ترس به ایمنی، تبدیل می‌گردد.

این سفر دارای گودالهای هلاکت و پرتگاههای سقوط می‌باشد که بعدا ذکر آن خواهد آمد.

۳- سفر سوّم: «سفر بالحق فی الحق» یعنی، سفر به سبب حقّ در حقّ است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۷

سالک در این سفر با سیر دادن الهی حرکت می‌کند بدون اینکه آگاهی به سیر، یا ذات خود داشته باشد، بلکه خدا او را سیر می‌دهد.

سالکین این سفر یکی از مصداقهای قول خدای تعالی می‌باشند که در حدیث شریف قدسی آمده است:

«انّ اولیائی تحت قبابی لا یعرفهم غیری» یعنی، دوستان من در زیر قبّه و بارگاه من جای دارند و هیچ کس غیر از خودم آنها را نمی‌شناسد.

۴- سفر چهارم: یعنی «سفر بحقّ در خلق» است که سالک به کمک حقّ به سوی خلق سفر می‌کند.

آغاز این سفر، ابتدای ربوبیّت، و انتهای عبودیّت است. مقامات این سفر را جز خدا کسی نمی‌تواند بر شمرد.

و تحدید عدد انبیاء و اوصیاء به یکصد و بیست و چهار هزار نفر اشاره به اصول این مقامها دارد.

در باره حقیقت سفرها و مراتب انسان در طیّ تفسیر آیه شریفه وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما «۱» سخن خواهیم گفت.

حال که این مطلب را فهمیدی بدان که سوره مبارکه حمد، اشاره اجمالی به سفرهای چهار گانه یاد شده دارد زیرا استعاذه و پناه جوئی خود اشاره است به سفر از خلق به حقّ که سفر اوّل است، چه این سفر، گریز از کثرتها و نمودهای شیطانی به عالم توحید و مظاهر حقّ تعالی است و استعاذه زبانی، بیانگر این پناهندگی، و استعاذه کرداری خود پناه جویی و فرار می‌باشد.

کلمه «بِسْمِ اللَّهِ تا مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» اشاره به سفر دوّم یعنی، سفر از

---

(۱) بقره- ۲۱۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۸

حقّ به سوی حقّ می‌باشد زیرا، «بِسْمِ اللَّهِ»، متّصف شدن به صفات الهی را خبر می‌دهد. و بعد از، «بِسْمِ اللَّهِ» تا «مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» اعلام حرکت سالک در صفات حق تعالی است تا آنجا که مالکیت خدا، در وی ظاهر گشته و بنده را، از ذات خود فانی سازد.

این سفر حرکت در صفات حقّ تا فنای بنده است.

قول خدای تعالی: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» به سفر به سبب حقّ، در حق اشاره دارد، زیرا مالکیت خدای تعالی تا وقتی که هنوز بنده از فعل و وصف و ذات فانی نشده باشد آشکار نمی‌گردد. چون بنده به فنای ذات رسید عبودیتش تمام می‌شود و پس از کمال عبودیت، جز در حق مطلق سیر نمی‌کند و حرکت و سیر او جز با حقّ نمی‌تواند باشد زیرا دیگر ذاتی ندارد که به آن باقی باشد. و جمله «اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ» اشاره به سفر چهارم دارد که سفر از حقّ به خلق باشد.

این همان بازگشت اختیاری در عالم صغیر و بقای بعد از فناء و صحو بعد از محو «۱» می‌باشد و سزاوار است که این سفر، با حفظ

وحدت

---

(۱) صحو بعد از محو محو دارای چند مرتبه است که عبارتند از: محو ارباب الظاهر- محو ارباب السرائر- محو الجمع- یا محو حقیقی- محو العبدیّه یا محو العبد- در باره آنها شاه نعمت اللّه ولی می‌نویسد: ۱- محو ارباب الظاهر رفع اوصاف عادتست و خصال ذمیمه، و مقابل آن اثبات و آن اقامت احکام عبادت است و اکتساب اخلاق حمیده است. ۲- محو ارباب السرائر که از اله علل و آفات و اثبات مواصلات است و این محو و اثبات به رفع اوصاف و رسوم و افعال و اخلاق عبد است به تجلیّات صفات و اخلاق و افعال حق. ۳- محو الجمع و محو الحقیقی- که فنای کثرت در وحدت است.

۴- محو العبودیه و محو عین العبد اسقاط اضافت وجود است به سوی اعیان، زیرا که اعیان شئون ذاتیّه ظاهریّه در حضرت و احدیت بحکم عالمیّت است (اعیان صور علمی در نزد حضرت حق است). و بالاتر از محو، محق است که فنای وجود عبد است در ذات حقّ، همچنانکه، محو فنای افعال عبد است در فعل حقّ و طمس فنای صفات است در صفات حقّ.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۰۹

در کثرتها باشد. و صراط مستقیم، در این سفر محفوظ بودن وحدت در کثرت است به طوری که هیچکدام بر دیگری چیره نگردد و هیچ یک در تحت تسلّط دیگری پنهان نشود.

این احوال (که ذکر کردیم) گاهی برای سالکین پیدا می‌شود، چه، بدان توجّه و آگاهی داشته، یا آگاهی نداشته باشند.- خداوند ما و همه گروندگان را از آن احوال بچشاناد! و ما را نسبت به آن مراتب متمکّن سازد.

خدا را بر آغاز و پایان سپاس می گزارم و هیچ قدرت و توانایی جز به سبب خدای والا و بزرگ وجود ندارد.

صحو- در بدایات فراغ بود از عادات و مألوفات طبیعت و در نهایت صفای عشق است و ذوق احدیت (رساله اصطلاحات شاه نعمت اللّه ولی) پس صحو بعد از محو در هر مرتبه محو حالت و صفت و فعل خود و هشیاری و بیداری و بقاء به صفات و افعال الهی است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۱۳

سوره بقره ..... ص : ۳۱۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ این سوره در مدینه نازل شده است، جز یک آیه: وَ اتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ «۱» که در حجة الوداع «۲» در منی نازل «۳» شده است، و در تفسیر مجمع البیان به این نکته اشاره شده است.

[سوره البقرة (۲): آیات ۱ تا ۲] ..... ص : ۳۱۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) ذلِكَ الْكِتابُ لا رَيْبَ فِيهِ هُدىً لِلْمُتَّقِينَ (۲)

تحقیق در باره مراتب وجود و اینکه هستی، حقیقتی یگانه و دارای مراتب گوناگون است ..... ص : ۳۱۳

«الم: بدان که وجود، حقیقتی است یگانه، که اصالهٔ تحقّق دارد و در مراتب مختلفه بسیاری نمودار گشته است که آن مراتب در شدّت و

---

(۱) بترسید از روزی که در آن روز بسوی خدا برگردانده می‌شوید (آیه ۲۸۱ سوره بقره) [.....]

(۲) حجهٔ الوداع: آخرین حج پیامبر اکرم (ص) در سال دهم هجری اتفاق افتاد که بنا به اعلام و دعوت پیامبر اکرم (ص) در سراسر شبه جزیره عربستان، مسلمین مستطیع، جهت حجّ تمتّع به مکّه آمدند و رسول خدا حج را با تمام اعمال مربوطه جهت اجراء و تعلیم انجام داد و در بازگشت در جحفه در محل غدیر خم در برابر هفتاد هزار نفر از حجّاج باز گشته با پیامبر اکرم (ص)، حضرت علی (ع) را طبق وحی به جانشینی خویش برگزید. حدود بیش از ۹۰ سند از اهل سنت در این باره، مؤیّد شیعه است. برای اطّلاع به تواریخ اسلام مراجعه شود.

(۳) منی محلّی نزدیک مکّه است که در آنجا از روز دهم ذیحجّه، حجّاج وارد شده، رمی جمرات و قربانی و حلق و تقصیر می‌کنند.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۳۱۴

ضعف و تقدّم و تأخّر متفاوت هستند. بر حسب کثرت تعیّنات ناشی از تنزّلات وجود متکثّر می‌باشند و تعیّنات «۱» در تحقّق یافتن تابع حقیقت وجودانـد و آفرینش آنها وابسته به آفرینش آن حقیقت و تأثیر پذیری تعیّنات از هر علّتی نتیجه تأثیر پذیری حقیقت وجود از علتهاست که آنها به خودی خود حکمی ندارند، زیرا از لحاظ ماهیّت جز خود چیزی نیستند، نه معدوم‌اند و نه موجود و نه به چیزی از لوازم و وابسته‌های موجود یا معدوم موصوف می‌باشند. نیروهای ادراکی حیوانی از جهت اینکه به تعیّنات بسیاری مقیّد است جز موجودات در بند تعیّنات را از لحاظ مقیّد بودنشان درک نخواهند کرد لذا، چنین توهّم می‌شود که تعیّنات اصالت در تحقّق دارند و ذاتا مورد جعل و آفرینش واقع می‌شوند و موضوع احکام قرار می‌گیرند و اینکه وجود امری است اعتباری و حقیقت و علیّت و معلولیّتی در وجود نیست.

و بدان که مرتبه‌ای از حقیقت وجود، غیب مطلق می‌باشد که نه

---

(۱) تعیّنات: هر موجودی دارای تشخّص و تعیّن است، نحوه خاص وجود هر چیزی را، تشخّص آن چیز گویند که آن تشخّص مربوط به مرتبه وجودی آن است. و امّا تعیّن، نحوه وجودش در هویت آن است. بنا به قول ملّا صدرا: تشخّص با تعیّن فرق دارد زیرا تشخّص امری غیر نسبی ولی تعیّن نسبی است مثلا ـ وقتی می‌گوئیم موجودات، خاصّه خارجی آنها از نظر وجود خاص خارجی و چگونگی آن از موجودات دیگر مشخصند که ذاتی آنهاست.

امّا تعیّن، گاه عین ذات است مانند تعیّن واجب الوجود که ذاتا از ممکنات ممتاز است به وجوب و گاه تعیّن زائد بر ذات است که شامل صفات عرضی یا عدمی باشد.

در حالت اوّل مثل اینکه بگوئیم حسین (ع) شجاع است. یزید ستمگر است در حالت عدمی بگوئیم حسین (ع) عالم است، یزید جاهل است.

وقتی گفته می‌شود: یا من دل علی ذاته بذاته تشخّص حق است و وقتی می‌گوئیم هو الحی القیوم، تعیّن اوست و نمی‌شود گفت عالم تشخّص یا تعیّن حقّ است، می‌شود گفت عالم تعیّن فعل حقّ است (مأخوذ از اسفار و فرهنگ مصطلحات فلسفی)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۱۵

خبری نه نشانی و نه اسمی از آن هست. خبر دادن از آن به اینکه خبری از آن نیست مانند خبر دادن از نیست مطلق است به اینکه از آن خبری نیست و اسمی که خدای تعالی برای خویش برگزیده بر غیر ظاهر نگردانیده است در آن مرتبه است و مرتبه‌ای دیگر آن حقیقت ظهور مرتبه اول و تجلی خدای تعالی به اسماء و صفاتش می‌باشد و آن ظهور، به اعتباری، و احدیّت و به اعتباری مشیّت نامیده می‌شود. چنانکه: به اعتباری عرش و به اعتباری کرسی و به اعتباری به اللّه و به اعتباری به علی (ع) موسوم است و آن کلمه «اللّه» و فعل اللّه و اضافه اشراقیه و نور خدا در آسمان‌ها و زمین است و برای تشبیه به نفس انسان، نفس الرحمن نامیده می‌شود و این مرتبه برزخ بین وجوب و امکان و جامع بین همه اضداد است. در این مرتبه هر چه بخواهی بر حسب کثرت اسماء و صفات و تعینات، کثرت راه دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۱۹

تحقیق در باره اینکه حقیقت وجود تمامی چیزها هست و هیچ یک از آنها نیست «بسیط الحقیقة کل الاشیاء» ..... ص : ۳۱۹

آنچه که گفته شده حقیقت، وجود همه چیز هست و هیچیک از چیزها نیست این سخن اشاره به این مرتبه است و الا ـ چنانکه گذشت از مرتبه وجوب ذاتی خبر داده نمی‌شود و همه چیز بودن آن از این جهت است که حقیقت وجود در این مرتبه به صورت «لا بشرط» در نظر گرفته شده است و آنچه که «لا بشرط «۱»» در نظر گرفته شود با آنچه که با شرط لحاظ شود منافات ندارد، بلکه آنچه که «لا ـ بشرط» لحاظ شده عین مأخوذ به شرط است اگر از شرط قطع نظر شود. و آنچه در آیات و اخبار در بیان این اتحاد وارد شده است و اشاره به بقای مغایرت بین این مرتبه و بین اشیاء دارد مانند:

فرموده خدای تعالی: هُوَ مَعَكُمْ (حدید- ۴۰) (او با شماست) و فرموده خدای تعالی: فَأَيْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (بقره- ۱۰۹) به هر سو رو کنید آنجا روی خداست.

---

(۱) مشهور این است که هر گاه ماهیّتی را با امر خارج از ذات خودش بسنجیم، آن ماهیت سه اعتبار پیدا می‌کند: ۱- اینکه آن ماهیت مشروط به آن امر خارج باشد که آن را ماهیت به شرط شیء می‌نامند. ۲- اینکه آن ماهیت مشروط به عدم آن شیء باشد که آن ماهیت به شرط لا نامیده می‌شود. ۳- اینکه ماهیت نه مشروط به وجود آن شیء اعتبار شود و نه مشروط به عدم آن که در این صورت ماهیت لا بشرط می‌شود این قسم سوم را «لا بشرط قسمی» می‌نامند در مقابل لا بشرط مقسمی که مقصود از آن ماهیتی است که مقسم هر سه اعتبار قرار می‌گیرد، یعنی نه بشرط شیء و نه به شرط لا، بلکه مطلق است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۲۰

و نیز فرموده: إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ یعنی، همانا او به هر چیزی احاطه دارد و فرموده او است که «خدا نور آسمانها و زمین است» اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ (نور- ۳۵) و فرموده معصوم (ع) «داخل فی الاشیاء لا بالممازجه». (علی (ع) در نهج البلاغه) یعنی، داخل در همه اشیاء می‌باشد نه به صورت ممزوج شدن.

و فرموده آن بزرگوار علی (ع) است که: «ما رأیت شیئا الا و رایت اللّه فیه».

(هیچ چیزی را ندیدم مگر آنکه خدا را در آن دیدم.)

و غیر از اینها از آنچه دلالت بر اتحاد و مغایرت بین این مرتبه و بین اشیاء دارد ... همه اینها از این گفتار فلاسفه که «حقیقت وجود تمامی چیزها هست و هیچیک از چیزها نیست» جامعتر و رساتر است. چون کلام آنها احتیاج به این قید پیدا می‌کند و این توهّم را به وجود می‌آورد که واجب با اشیاء متعدّد است. و نیز از آن جهت که آن اشیاء مقیّد به قیود خودش می‌باشد و مراتبی از آن

حقیقت است. لذا تنزّلات و ترقّیات و تکثّراتی که از لحاظ تعیّنات در آن پیدا می‌شود ظهورات آن مرتبه است.

این مراتب همان است که به اعتباری فرشتگانی که بر پا ایستاده به هیچ نمی‌نگرند. و فرشتگان در صف «۱» فرشتگانی تدبیر کننده امور «۲».

و فرشتگانی که بسیار در رکوع و سجودند و نیز عالم کون منقسم به آسمانیها و زمینیها نامیده می‌شود.

به اعتباری دیگر، به قلمهای عالی و لوح محفوظ و لوح محو و

---

(۱) صافّات- ۱.

(۲) نازعات- ۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۲۱

اثبات و عالم عین منقسم به پدران علوی و مادران سفلی و سرای جنّ موسوم است.

هر مرتبه فروتر از آن، مراتب نمودی از مرتبه برتر، و هر مرتبه برتر، حقیقت مرتبه پائین‌تر است. انسان را که خلاصه همه موجودات می‌باشد نیز دارای مراتبی است مانند: مراتب عالم، و هر مرتبه از آن حقیقت و خلاصه و رقیقه مرتبه‌های دیگر است. لذا، هر آنچه بر زبان بشری جاری شود رقیق شده تنزل یافته و نمودار چیزی است که بر زبان مرتبه مثالیش جاری می‌گردد و آنچه بر زبان مثالی وی جاری می‌شود رقیق شده آن چیزی می‌باشد که بر زبان دلش جاری می‌گردد.

به همین ترتیب تا آخر، همه این مراتب، رقیق شده‌ای است از آنچه که در عالم مشیت ثابت است برتری انسان به اندازه درک و شعور او نسبت به آن مراتب و پیوستن به آنها می‌باشد. کسی که از انسان جز جنبه بشری را در نمی‌یابد. نتیجهٔ بهای او، در حد ارزش چار پایان است. بیشتر مردم از این مراتب غافلند و از انسان جز آنچه در پوستشان گنجیده درک نمی‌کنند.

آنکه، آن مراتب را درک می‌کند و آنکه بدان‌ها متحقق گشته هر گاه خود یا دیگری کلمه‌ای بر زبان آورد به حقایق آن کلمه و صور حروف آن در مراتب عالیه، آگاهی یافته یا حقیقت آنها را در خود می‌یابد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۲۴

تحقیق در باره جاری شدن حروف مقطعه بر زبان کسی که از این عالم بریده است ..... ص : ۳۲۴

این گفته که: هر حرفی از قرآن در الواح عالیه از کوه احد بزرگتر است. با توجّه به موضوع اخیر، «درک آن مراتب و تحقق به آن» صحیح می‌باشد.

گاهی انسان، نخست به مراتب عالیه متحقّق شده یا آنها را درک نموده سپس از این مراتب، کلماتی بر بشریّت او نازل می‌گردد که رقیق شده‌های حقایقی می‌باشد که در آن مراتب برایش آشکار گشته است.

در باره یکی از بزرگان نقل شده است هر گاه کلمه‌ای که دلالت بر معانی عالی دارد می‌شنید، یا چنین کلمه‌ای را بر زبان می‌آورد: بیهوشی بر او عارض شده از حالت طبیعی بشریّت بیرون می‌رفت. چه بسا در حین بیهوشی به حقایق الهیه تکلّم می‌نمود. گاهی به رسول خدا (ص) نیز حالتی شبیه به غش در موقع نزول وحی، دست می‌داد و گاهی در آنحال حقایقی بنحو گسترده برایشان ظاهر می‌شد و بر بشریت آن بزرگوار نیز به نحو تفصیل نازل می‌گردید که این کلام نازل شده کلام خدا و حدیث قدسی نامیده می‌شود.

گاهی حقایق به نحو اجمال و بساطت ظاهر شده بهمان گونه بر بشریت آن حضرت نیز نازل می‌گردید که از آن به طریق اجمال و حروف مقطّعه تعبیر می‌شود مانند آغاز بعضی از سوره‌ها.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۲۷

معنی تأویل قرآن و بطون آن ..... ص : ۳۲۷

تأویل قرآن، ارجاع (بازگشت دادن) الفاظ است به حقایقشان که در آن مراتب ثابتند.

بطون قرآن عبارت از حقایق پایدار در آن مراتب می‌باشد:

چون این مراتب به اعتبار کلّیات: هفت مرتبه، و از جهت توجّه به جزئیاتش تا هفتصد هزار مرتبه بالا ـ می‌رود. لذا اخبار در مورد تعداد بطنهای قرآن مختلف است و چون تعبیر از آن حقایق برای خفتگان در گورستان طبیعت جز از راه صور مثالی ممکن نیست. همانطوری که حقایق عینی در خواب به شکل صور مثالی، ظاهر می‌شود لذا اخبار در تفسیر فواتح سوره‌ها مختلف شده است.

آنچه در تفسیر آنها چه بصراحت و چه بر شیوه اشاره رسیده است بالغ بر دوازده وجه می‌باشد. پس می گوئیم:

«الم» ۱- این حروف مقطعه بعضی از اسم اعظمند که برای آگاهی به حضرت رسول (ص) القاء شده است تا آن حضرت آنها را ترکیب نموده خدای را بدان بخواند.

۲- از رازها و رمزها بوده است که هیچکس را به آن آگاه نمی کند.

۳- از ترکیب کلماتی مانند «انا اللّه المجید» (۱ انا، ل اللّه، م مجید) حاصل می‌شود.

۴- از نامهائی مانند: «اللّه»- جبرئیل، محمّد (۱ اللّه، ل جبرئیل م ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۲۸

محمد) که مشار الیه این حروف است گرفته شده است.

۵- اسمی است برای سوره.

۶- اسمی است برای قرآن، چنانکه بعضی گفته‌اند.

۷- ممکن است اسم برای اللّه باشد.

۸- اسم برای محمّد (ص) بوده باشد.

۹- اسمهائی برای حروف بسیطه (الف با) که از ترکیب آن حروف، کلمات حاصل می‌شود و مقصود این است که این قرآن یا این سوره از مسمّی‌های همان حروف و کلماتی که شما در گفتار بکار می‌برید تشکیل شده است در حالی که این کلمات همان واژه‌های خودتان است که از آوردن همانند آن ناتوانید.

۱۰- اشاره به مراتب وجود عالم باشد.

۱۱- اشاره به مراتب وجود رسول خدا باشد.

۱۲- اشاره به آغاز و پیدایش اقوام و سر انجام آنان باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۴۵

وجوه محتمله اعراب یا عدم اعراب حروف مقطّعه که در آغاز سوره‌ها آمده است ..... ص : ۳۴۵

بیشتر این وجوه (که ذکر خواهد شد) بطور صریح در اخبار آمده است، آنچه که به طور صریح ذکر نشده به صورت تلویح و اشاره از اخبار استفاده می‌شود. بقیه اقوال در مورد فواتح سوره‌ها جدّا ضعیف است و آنچه از جهت خواص و مزاج و اعداد بر آنها مترتب شده است خارج از اسلوب عربیت است.

پس اگر «الم» از حروف اسم اعظم باشد یا محلّی از اعراب دارد یا ندارد. حال اگر محلّی از اعراب داشته باشد هفت وجه پیدا می کند:

۱- مبتدائی است که خبرش حذف شده است.

۲- یا خبری است که مبتدایش حذف شده است.

۳- مفعولی است که عامل آن حذف شده است. عامل آن کلماتی مانند، «اذکر» یا «ادع» یا «الّف» می‌باشد یا هر چیزی که مناسب مقام باشد.

۴- اسم مورد قسم است که در نتیجه منصوب شده است به واسطه فعل قسم محذوف.

۵- مبتدا برای بعد از خودش است.

۶- خبر برای بعد از خودش است.

۷- منادی به تقدیر حرف نداست.

عین این هفت وجه (هفت وجه اعرابی باضافه یک وجه که محلّ ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۴۶

اعراب ندارد) یا مثل آن در جمیع وجوه محتمل در «الم» جریان پیدا می‌کند که اگر دوازده را که در تفسیر «الم» گفته شده در وجوه هشتگانه آن ضرب کنیم عدد ۹۶ به دست می‌آید (۹۶ ۱۲ ۸) و در هر یک از وجوه ۹۶ گانه از نظر اعراب بر حسب ترکیب با ما بعدش وجوه بسیار پدید می‌آید.

ما برای نمونه، وجوه اعراب یک مورد از ۹۶ مورد را یاد آور می‌شویم تا میزانی برای موارد دیگر باشد پس می‌گوییم:

۱- (مورد اوّل) هر گاه «الم» از حروف اسم اعظم گرفته شده و مبتدای محذوف الخبر باشد و تقدیر آن چنین می‌شود:

«الم» حروف اسم اعظم است که «حروف اسم اعظم» خبر «الم» باشد.

«ذلک» بدل یا عطف بیان، برای آن است.

«الکتاب» صفت برای «ذلک» یا بدل برای «ذلک» است.

«لا ـ ریب» لفظ «لا» در «لا ـ ریب» برای نفی جنس است، چه لفظ «ریب» به فتح خوانده شود و چه به رفع یا عمل آن عمل «لیس» می‌باشد یا اینکه از عمل ملغی است و عمل نمی‌کند.

بنا بر این، مجموعا ۱۲ حالت حاصل می‌شود.

(ذلک (۲) الکتاب (۲) لا (۳) ۱۲) اگر خود جمله را در نظر بگیریم جمله حالیّه «۱» است یا مستانفه «۲» که نتیجه حاصل ضرب آنها ۲۴

---

(۱) جمله حالیه، جمله‌ای است که حالت فاعل یا مفعول یا هر دو را بیان کند.

(۲) جمله مستأنفه در اصطلاح نحویّین جمله‌ای است که با ما قبلش وابسته و مرتبط نباشد خواه در ابتدای کلام باشد یا نباشد و خواه جواب سؤال مقدّر باشد یا نباشد، و جمله مستأنفه در اصطلاح اهل بیان آن است که جواب از سؤال مقدّر باشد. و مقصود از استیناف در این تفسیر غالبا اصطلاح اهل بیان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۴۷

وجه می‌شود.

خبر «لا» محذوف است زیرا عموما خبر «لا» حذف می‌شود تا آنجا که گفته شده است لای نفی جنس، خبر ندارد.

«فیه»: یا صفت یا حال برای «ریب» می‌باشد زیرا در سیاق «۱» نفی قرار گرفته است.

یا حال برای (الم) است.

اکنون اگر احتمالات (۲۴ گانه) بالا را در سه احتمال یاد شده (فیه) ضرب کنیم ۷۲ می‌شود (۷۲ ۳ ۲۴).

«هدی» چند وجه محتمل است.

۱- حال باشد برای «ریب» ۲- حال باشد برای «الم» ۳- صفت باشد برای «ریب» ۴- خبر باشد برای مبتدای محذوف.

۵- مفعول فعل محذوف باشد طبق وجوه سه گانه‌ای که در حمل مصدر برای ذات «۲» گفته‌اند یا تمیز باشد. حال اگر شانزده را در وجوه اعداد پیشین (۷۲) ضرب کنیم عدد ۱۱۵۲ بدست می‌آید. (۱۱۵۲ ۱۶ ۷۲).

در «للمتّقین» احتمال حالتهای زیر بنظر می‌رسد.

۱- صفت باشد برای «هدی».

---

(۱) چون قاعده این است که صاحب حال نکره باشد، و اگر «فیه» حال از «ریب» باشد باید لفظ «ریب» نکره باشد. لذا می‌فرماید لفظ «ریب» در سیاق نفی قرار گرفته و حکم نکره را دارد، پس می‌تواند «ذو الحال» یا صاحب حال قرار گیرد.

(۲) برای تصحیح حمل مصدر بر ذات سه وجه گفته شده: ۱- اینکه از باب مبالغه باشد.

۲- لفظ «ذو» در تقدیر گرفته شده باشد، مانند «زید ذو عدل» ۳- مصدر در معنی اسم فاعل استعمال شده باشد مثل اینکه «زید عدل» یعنی زید عادل است. البته این سه وجه در همه مواردی که اسم معنی و مصدر خبر مبتداء واقع شود جاری است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۴۸

۲- صفت باشد برای «ریب» ۳- حال باشد برای «الم» ۴- حال باشد برای «ریب» ۵- خبر باشد برای مبتدای محذوف ۶- ظرف لغو، متعلّق به «هدی» باشد «۱» ۷- ظرف لغو متعلّق به «فیه» باشد.

حال اگر این وجوه هفت گانه فوق را در وجوه یاد شده بالا (۱۱۵۲) ضرب کنیم عدد ۸۰۶۴ بدست خواهد آمد (۸۰۶۴ ۷ ۱۱۵۲).

«فیه» اگر احتمالات بیست و چهار گانه حاصل از ترکیب «لا ریب»، را که قبلا یاد آور شدیم در نظر آوریم.

ممکن است لفظ «فیه» خبر مقّدم باشد و «هدی» مبتدای مؤخر در این صورت چهار وجه زیر محتمل است:

۱- جمله «فیه هدی» صفت برای «لا ریب» باشد.

۲- جمله «فیه هدی» حال برای «لا ریب» باشد.

۳- جمله «فیه هدی» حال برای «الم» باشد.

۴- جمله «فیه هدی» حال یا مستأنفه باشد.

حاصل ضرب وجوه محتمله ۹۶ می‌شود (۹۶ ۴ ۲۴) حال اگر برای «للمتّقین» که وجوه هفت گانه را یاد آور شدیم خبر بعد از خبر را نیز بیفزاییم در آن صورت هشت وجه بدست می‌آید که اگر آنرا در نود و شش (۹۶) (وجوه محتمله فوق الذّکر) ضرب کنیم عدد ۷۶۸ حاصل می‌شود (۷۶۸ ۹۶ ۸).

---

(۱) ظرف لغو: ظرفی را گویند که متعلّق به عامل مذکور باشد و ظرف مستقرّ آنکه متعلّق به عامل مقدّر باشد.

مه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۴۹

اکنون اگر ضروب محتمله بدست آمده را با هم جمع کنیم عدد ۸۸۳۲ حاصل می‌شود (۸۸۳۲ ۷۶۸ ۸۰۶۴) یا اینکه در وجوه بیست و چهارگانه که در «لا ریب» بیان شد «هدی» مبتدا، و «للمتقین» خبر آن باشد و مجوّز ابتداء به نکره مقدم شدن لفظ «فیه» است «۱»، در این صورت برای «فیه» سه وجه محتمل است:

۱- «فیه» حال از «هدی» باشد. ۲- «فیه» ظرف لغو متعلّق به خبر باشد. ۳- ظرف لغو باشد متعلّق به «هدی» که این احتمال اخیر ضعیف است و در جمله «هدی للمتّقین» همان وجوه چهارگانه گذشته جاری «۲» است.

از حاصل ضرب سه حالت «فیه» و چهار حالت جمله (۱۲ ۳ ۴) دوازده وجه پدید می‌آید که حاصل ضرب کل آن «۲۸۸» می‌شود.

(۲۸۸ ۲۴ ۴ ۳) اکنون اگر وجوه گذشته را به ۲۸۸ اضافه نمائیم عدد ۹۱۲۰ بدست می‌آید.

(۹۱۲۰ ۲۸۸ ۸۸۳۲) یا اینکه در همان وجوه ۲۴ گانه حالتهای زیرا را تصور نمائیم.

«فیه» خبر «لا»

---

(۱) ابتـدا، به نکره جایز نیست و مبتـداء بایـد معرفه باشـد و نحویّین مواردی را از این قانون اسـتثناء کرده‌انـد و آنها را مسوّغ و مجوّز ابتداء به نکره دانسته‌اند که یکی از آن موارد همین جا است که ظرف بر مبتداء مقدّم شده است.

(۲) یعنی صفت یا حال برای «ریب» یا حال از «الم» یا استیناف.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۰

«هدی»:

۱- صفت برای «ریب» باشد.

۲- حال برای «ریب» باشد.

۳- حال برای «الم» باشد.

۴- خبر بعد از خبر باشد.

۵- خبر مبتدای محذوف باشد.

۶- مفعول فعل محذوف طبق همان سه وجهی که در حمل مصدر بر ذات گفته شد.

۷- تمیز باشد.

للمتّقین:

۱- صفت به دو وجه «۱» است.

۲- حال به دو وجه «۲» است.

۳- خبر مبتدای محذوف است.

۴- خبر بعد از خبر است.

۵- ظرف لغو به دو وجه «۳» است.

از نتیجه این وجوه پس از ضرب هشت وجه «للمتّقین» و ۱۹ وجه «هدی» در ۲۴ وجه «لا ریب» عدد ۳۶۴۸ بدست می‌آید.

(۳۶۴۸ ۸ ۱۹ ۲۴) یا بنا بر وجوه بیست و چهار گانه «لا ریب» می‌گوییم:

---

(۱) مقصود از دو وجه صفت این است که «للمتّقین» برای «هدی» یا برای «ریب» صفت باشد. [.....]

(۲) یعنی حال از «الم» یا از «ریب»

(۳) یعنی ظرف لغو متعلّق به «هدی» یا به «فیه» می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۱

«فیه» ممکن است:

۱- صفت برای «ریب» باشد.

۲- حال برای «ریب» باشد.

۳- حال برای «الم» باشد.

«هدی» خبر «لا» بر طبق همان وجوه سه گانه در حمل مصدر بر ذات.

«للمتّقین» همان وجوه هشتگانه یاد شده را داشته باشد. در این صورت حاصل ضرب ۱۷۲۸ می‌شود.

یا اینکه در همان وجوه بیست و چهارگانه «لا ریب» بگوئیم.

«فیه»- سه وجه (قبلا بیان شده است) «هدی»- ۱۹ وجه (قبلا بیان شده است) «للمتّقین)- خبر «لا» حاصل ضرب وجوه یاد شده ۱۳۶۹ می‌شود.

یا اینکه در وجوه بیست و چهار گانه «لا ریب» می گوییم:

«فیه هدی» ۱- جمله معترضه باشد.

۲- صفت باشد.

۳- حال به دو وجه «۱» باشد.

«للمتّقین»: خبر «لا» باشد.

حاصل ضرب ۹۶ وجه می‌شود.

یا اینکه: می گوئیم در همان وجوه بیست و چهار گانه لا ریب وجوه

---

(۱) یعنی حال از «ریب» یا از «الم» باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۲

محتمله زیر فرض شود.

«فیه هدی» خبر «لا» است.

«للمتّقین» علاوه بر وجوه هشت گانه گذشته. خبر بعد از خبر برای «هدی» نیز باشد نه وجه بدست می‌آید. در نتیجه حاصل ضرب آن ۲۱۶ می‌شود.

یا اینکه: می گوئیم در همان وجوه بیست و چهار گانه، موارد زیر فرض شود.

«فیه هدی للمتّقین»: یک جمله بوده که خبر «لا» می‌باشد.

«فیه»: ۱- ظرف لغو است که متعلّق به «للمتّقین» می‌باشد.

۲- ظرف لغوی است که متعلق به «هدی» می‌باشد.

۳- حال برای «هدی» باشد.

حاصل ضرب وجوه یاد شده ۷۲ می‌شود.

حال اگر مجموع حاصل ضربهای پیشین را در نظر بگیریم عدد ۱۶۲۴۹ بدیت می‌آید.

(۱۶۲۴۹ ۷۲ ۲۱۶ ۹۶ ۱۳۶۹ ۱۷۲۸ ۳۶۴۸ ۹۲۰) یا اینکه «ذلک»: ۱- بدل باشد.

۲- عطف بیان باشد بنا بر تقدیری که «الم» مبتدای محذوف الخبر و «الکتاب» مبتدا و ما بعدش خبر آن باشد.

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»: ۱- حال است.

۲- استیناف (جمله مستأنفه) است. و خبر در این صورت جمله «لا ریب» است که خبر خودش محذوف است. بنا بر سه وجه لفظ «لا» که قبلا «۱» ذکر شد.

---

(۱) یعنی «لا» برای نفی جنس است، یا عمل «لیس» می‌کند، یا ملغی از عمل است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۳

«فیه»: ۱- صفت «ریب» باشد.

۲- حال «ریب» باشد.

احتمال خبر بعد از خبر، یا حال برای «الم» یا برای «الکتاب» جدّا ضعیف است زیرا در این هنگام لفظ «لا ریب» احتیاج به ضمیر پیدا می‌کند که به مبتدا برگردد.

«هدی»: وجوه هشتگانه زیر در آن محتمل است.

۱- صفت «ریب» ۲- حال «ریب» ۳- حال «الم» ۴- حال «الکتاب» ۵- خبر بعد از خبر برای «الکتاب) ۶- خبر مبتدای محذوف ۷- مفعول فعل محذوف طبق همان سه وجه حمل «۱» مصدر بر ذات ۸- تمیز و در این صورت در «للمتّقین»- وجوه نه‌گانه زیر محتمل است.

۱- صفت برای «هدی» ۲- صفت برای «ریب» ۳- «حال» برای «الم» ۴- حال» برای «الکتاب» ۵- حال برای «ریب» ۶- خبر بعد از خبر

---

(۱) قبلا- اشاره کردیم که سه وجه مصحّح حمل مصدر بر ذات در همه مواردی است که مصدر بر ذات حمل شود اعمّ از اینکه مفعول باشد یا خبر یا غیر اینها از انحاء حمل.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۴

۷- خبر مبتدای محذوف ۸- ظرف لغو متعلق به «هدی» ۹- ظرف لغو متعلق به «فیه» حاصل ضرب وجوه محتمله، عدد ۴۷۵۲ می‌شود. یا اینکه می‌گوئیم اگر در وجوه دوازده‌گانه، در وقتی که «لا- ریب» محذوف الخبر. خبر برای «الکتاب» باشد، وجوه زیر محتمل است:

«فیه هدی»:

۱- صفت برای «ریب» ۲- حال برای «ریب» ۳- حال برای «الکتاب» ۴- حال برای «الم» ۵- خبر بعد از خبر ۶- جمله مستأنفه «للمتّقین» با ده وجه، یعنی نه وجه سابق به اضافه اینکه خبر بعد از خبر برای «هدی» باشد که حاصل ضرب آنها می‌شود ۷۲۰ یا اینکه می‌گوئیم: بر مبنای همان ۱۲ دوازده وجه «لا ریب» وجوه زیر محتمل باشد. جمله «هدی للمتّقین»- بر شش وجه سابق الذّکر «فیه»:

۱- حال برای هدی باشد.

۲- ظرف لغو متعلّق به «للمتّقین» ۳- ظرف لغو متعلّق به «هدی» حاصل ضرب آن ۲۱۶ می‌شود.

یا در همان ۱۲ وجه «لا ریب» می‌گوئیم:

لفظ «فیه» خبر برای لا ریب باشد.

در آن صورت برای «هدی» وجوه زیر احتمال داده می‌شود: ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۵

«هدی»: ۱- صفت برای «ریب» است.

۲- حال برای «ریب» است.

۳- حال برای «الم» است.

۴- حال برای «الکتاب» است.

۵- خبر بعد از خبر برای «الکتاب» است.

۶- خبر بعد از خبر برای «لا ریب» است.

۷- خبر مبتدای محذوف، است.

۸- مفعول فعل محذوف به سه وجه حمل مصدر بر ذات.

۹- تمیز است.

برای «للمتّقین»- نیز وجوه زیر را برای آن می‌توان فرض نمود.

۱- صفت برای «هدی» است.

۲- صفت برای «ریب» است.

۳- حال برای «ریب» است.

۴- حال برای «الم» است.

۵- حال برای «الکتاب» است.

۶- خبر بعد از خبر برای «الکتاب» است.

۷- خبر بعد از خبر برای «لا ریب» است.

۸- خبر مبتدای محذوف است.

۹- ظرف لغو متعلّق به «هدی» است.

۱۰- ظرف لغو متعلّق به «فیه» است.

حاصل ضرب وجوه محتمله سه هزار می‌شود.

یا در همان وجوه دوازده‌گانه «لا ریب» می‌گوئیم:

«فیه»: ۱- صفت برای «ریب» باشد.

۲- حال برای «ریب» باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۶

۳- حال برای «الکتاب» باشد.

«هدی»- خبر «لا ریب» طبق همان وجوه سه‌گانه حمل مصدر بر ذات.

«للمتّقین»- بر همان ده وجه فوق الذّکر باشد.

حاصل ضرب ۱۰۸۰ می‌شود.

یا در همان ۱۲ وجه «لا ریب» چنین می‌گوئیم:

«فیه»- بر همان سه وجه سابق.

«هدی»- بر همان بیست و دو وجه گذشته.

«للمتّقین»- خبر برای «لا» باشد.

یا اینکه بر طبق: همان وجوه ۱۲ گانه «لا ریب» می‌گوئیم.

«فیه هدی»: ۱- صفت برای «ریب» باشد.

۲- حال برای «ریب» باشد.

۳- حال برای «الکتاب» باشد.

۴- خبر بعد از خبر باشد.

«للمتّقین»- خبر «لا» است.

یا در همان وجوه دوازده گانه یاد شده برای «لا ریب» می‌گوئیم:

«فیه هدی»: خبر برای، لا است «للمتّقین»- بر همان ده وجه سابق باشد.

یا اینکه «فیه هدی للمتّقین»- خبر برای «لا» باشد.

جمع حاصل ضرب این چند احتمال می‌شود (۹۷۲ ۱۲ ۱۲۰ ۴۸ ۷۹۲).

حال اگر مجموع حاصل ضرب‌های وجوه محتمله را بدست آوریم عدد ده هزار و هفتصد و شصت می‌شود.

حال اگر به این مجموع، مجموع قبلی را اضافه کنیم، عد ۲۷۰۰۹ ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۷

بدست خواهد آمد. (۲۷۰۰۹ ۱۰۷۶۰ ۱۶۲۴۹)

یا اینکه می گوئیم: «ذلک» ۱- بدل ۲- عطف بیان «الکتاب» مبتدا جمله «ذلِکَ الْکِتابُ» ۱- حال ۲- مستأنفه «لا ریب»- محذوف الخبر بر سه وجه (گذشته) جمله حالیه یا معترضه می‌باشد.

«فیه»- خبر الکتاب «هدی»- بر همان بیست و دو وجه سابق الذکر.

«للمتّقین»- بر همان ۹ وجه سابق الذکر.

حاصل ضرب وجوه محتمله ۴۷۵۲ می‌شود.

یا اینکه:

می گوئیم: «ذلک»- ۱- بدل ۲- عطف بیان، «الکتاب»- معطوف مبتدا، (جمله) «ذلِکَ الْکِتابُ» بر دو وجه (حال- و استیناف) «لا ریب»- محذوف الخبر بر ۶ وجه سابق «فیه»- ۱- صفت «ریب» ۲- حال «ریب» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۸

۳- حال «الکتاب» «هدی»- خبر الکتاب طبق سه وجه گذشته «للمتّقین»- بر ۹ وجه سابق الذّکر.

حاصل ضرب وجوه یاد شده ۱۹۴۴ می‌شود.

یا می گوئیم: «لا ریب»- ۲۴ وجه، «فیه»- خبر «لا» «هدی»- خبر «الکتاب» طبق سه وجه حمل مصدر بر ذات «للمتّقین»- بر ۹ وجه یاد شده حاصل ضرب محتمله ۶۴۸ می‌شود.

یا می گوئیم: «ذلک» ۱- بدل ۲- عطف بیان «الکتاب»- مبتدا جمله «ذلِکَ الْکِتابُ» بر دو وجه گذشته «للمتّقین»- خبر مبتدا «لا ریب»- محذوف الخبر بر ۶ وجه «فیه»- بر سه وجه «هدی»- ۱- صفت برای «ریب» ۲- حال برای «ریب» ۳- حال برای «الکتاب» ۴- خبر مبتدای محذوف طبق همان وجوه سه گانه در حمل مصدر بر ذات ۵- تمیز ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۵۹

حاصل ضرب وجوه فوق می‌شود ۱۱۵۲.

یا می گوئیم «لا ریب»- بر همان ۲۴ وجه یاد شده، در حالیکه:

«للمتّقین»- خبر «الکتاب» باشد «فیه»- خبر «لا» «هدی» ۱- خبر بعد از خبر.

۲- صفت برای «ریب» ۳- حال برای «ریب» ۴- حال برای «الکتاب» ۵- خبر مبتدای محذوف.

۶- مفعول فعل محذوف. طبق سه وجه مصدر (حمل مصدر بر ذات) ۷- تمیز.

حاصل ضرب وجوه محتمل یاد شده ۴۵۶ می‌شود.

یا می گوئیم: «لا ریب»- بر همان ۲۴ وجه سابق در حالی که «للمتّقین» خبر برای «الکتاب» باشد.

«فیه»- بر سه وجه.

«هدی»- خبر «لا» طبق همان سه وجه.

یا اینکه «لا ریب»- بر همان وجوه ۲۴ گانه باشد «و فیه هدی» خبر لا باشد حاصل ضرب عدد ۲۴۰ می‌شود.

یا اینکه: می گوئیم: «ذلک» ۱- بدل.

۲- عطف بیان.

«الکتاب»- مبتدا. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۰

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق «لا ریب» که خبر آن حذف شده باشد بر ۶ وجه «فیه هدی»- خبر «الکتاب» «للمتقین»- بر ۹ وجه (گذشته) در همان ۲۴ وجه «لا رَیْبَ»، «فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ» خبر «الکتاب» باشد. حاصل ضرب می‌شود ۲۴۰.

حال اگر وجوه بدست آمده را با هم جمع کنیم عدد ۳۶۴۴۱ بدست می‌آید.

(۳۶۴۴۱ ۲۴۰ ۲۴۰ ۴۵۶ ۱۱۵۲ ۶۴۸ ۱۹۴۴ ۴۷۵۲ ۲۷۰۰۹) یا اینکه: می‌گوئیم: «الم» محذوف الخبر است.

«ذلک»- مبتدا «الکتاب»- خبر «ذلک» (جمله) «ذلِکَ الْکِتابُ» حال است یا جمله مستأنفه است.

«لا ریب»- محذوف الخبر با سه وجه لفظ «لا» ۴ حالت دارد.

۱- خبر بعد از خبر.

۲- حال، «الم» ۳- حال، «ذلک» ۴- جمله مستأنفه.

«فیه»:

۱- خبر بعد از خبر ۲- صفت «ریب» ۳- حال «ریب» ۴- حال «ذلک» ۵- حال «الم» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۱

«هدی» ۱- صفت برای «ریب» ۲- حال برای «ریب» ۳- حال برای «ذلک» ۴- حال برای «الم» ۵- خبر بعد از خبر.

۶- خبر مبتدای محذوف.

۷- معفول فعل محذوف طبق همان سه وجه حمل مصدر بر ذات.

۸- تمیز «للمتّقین» ۱- صف «هدی» ۲- صفت «ریب» ۳- حال «ریب» ۴- حال «ذلک» ۵- حال «الم» ۶- خبر بعد از خبر ۷- خبر مبتدای محذوف ۸- ظرف لغو به دو وجه گذشته حاصل ضرب وجوه محتمله ۲۳۷۶۰ می‌شود یا اینکه می‌گوئیم «ذلک»- مبتدا. و «الکتاب»- خبر آن است.

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق.

«لا ریب»- بر دوازده وجه سابق.

جمله «فیه هدی»- بر پنج وجه سابق «للمتّقین»- بر ۹ وجه سابق ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۲

یا بنا بر ۲۴ وجه «لا ریب» جمله «فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ» پنج وجه و «للمتّقین» نه وجه و «فیه» چهار وجه زیر.

۱- حال برای «هدی» ۲- ظرف برای خبر ۳- ظرف برای «هدی» ۴- خبر مقدم مجموع ضروب محتمله این دو حال می‌شود ۱۵۶۰ یا می‌گوئیم: جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق «لا ریب»- بر دوازده وجه سابق «فیه»- خبر «لا» هدی ۱- خبر بعد از خبر برای «لا ریب» ۲- خبر بعد از خبر برای «ذلک» ۳- خبر مبتدای محذوف ۴- مفعول فعل محذوف ۵- صفت برای «ریب» ۶- حال برای «ریب» ۷- حال برای «ذلک» ۸- حال برای «الم» در سه وجه (حمل مصدر بر ذات) ۹- تمیز «للمتّقین»:

۱- خبر بعد از خبر به دو وجه سابق ۲- خبر مبتدای محذوف ۳- صفت برای «هدی» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۳

۴- صفت برای «ریب» ۵- حال برای «ریب» ۶- حال برای «ذلک» ۷- حال برای «الم» ۸- ظرف لغو متعلق به «هدی» ۹- ظرف لغو متعلق به «فیه» حاصل ضرب وجوه محتمله ۶۰۰۰ می‌شود یا اینکه: می‌گوئیم: جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- به دو وجه سابق الذکر «لا ریب»- بر ۱۲ وجه یاد شده می‌باشد.

«فیه»:

۱- صفت برای «ریب» ۲- حال برای «ریب» ۳- حال برای «الم» ۴- حال برای «ذلک» «هدی»- خبر «لا» طبق سه وجه حمل مصدر بر ذات سه وجه «للمتقین»- بر همان ۱۰ وجه پیشین حاصل ضرب وجوه محتمله می‌شود ۲۸۸۰ یا می‌گوئیم: با فرض «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- ۴ وجه (مذکور در فوق) «هدی»- ۱۹ وجه یاد شده «للمتقین»- خبر برای «لا» حاصل ضرب وجوه محتمله ۱۸۲۴ می‌باشد.

یا اینکه می گوئیم: «لا ریب»- در ترکیب ۲۴ وجه.

«فیه هدی»- خبر «لا» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۴

«للمتقین» ده وجه یا «فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ»- در وجوه چهارگانه «فیه» خبر «لا» باشد.

حاصل ضرب حالات فوق ۳۳۶ می گردد.

حال اگر این حاصل ضرب‌ها را با هم جمع کنیم و به مجموع حاصل ضربهای گذشته اضافه نمائیم عدد ۷۲۸۰۱ بدست می‌آید.

(۷۲۸۰۱ ۳۳۶ ۱۸۲۶ ۲۸۸۰ ۶۰۰۰ ۱۵۶۰ ۲۳۷۶۰ ۳۶۴۴۱) یا اینکه می گوئیم: «ذلک»- مبتدا.

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق «الکتاب» ۱- عطف بیان ۲- بدل «لا ریب»- محذوف الخبر در هر سه وجه خبر «ذلک».

«فیه»- ۵ وجه گذشته «هدی»- ۲۲ وجه «للمتقین»- ۹ وجه حاصل ضرب وجوه محتمله ۱۱۸۸۰ می گردد.

یا اینکه می گوئیم: جمله «لا ریب»- در ترکیب ۱۲ وجه سابق الذکّر.

«فیه»- خبر «لا» و «هدی» ۲۵ وجه «للمتقین»- ۱۰ وجه.

حاصل وجوه محتمل ۳۰۰۰ می‌باشد.

یا می گوییم بنا بر وجوه دوازده گانه «لا ریب» جمله «فیه» خبر «لا» و «للمتقین» ده وجه، یا جمله «فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ»- با چهار وجهی که در لفظ «فیه» محتمل است خبر «لا» باشد. مجموع این احتمالات عدد ۱۶۸ می‌باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۵

یا می گوئیم: «لا ریب»- بر ۱۲ وجه سابق.

«فیه»- بر ۴ وجه گذشته.

«هدی»- خبر «لا» در ۳ وجه طبق سه وجه گذشته «للمتقین»- ده وجه حاصل ضرب موارد محتمله ۱۴۴۰ می‌شود.

یا اینکه می گوئیم: «لا ریب»- ۱۲ وجه باشد.

«فیه»- چهار وجه «هدی»- ۱۹ وجه «للمتقین»- خبر «لا» می‌باشد.

حاصل ضرب ۹۱۲ می‌شود.

یا می گوئیم: «لا ریب»- بر همان ۱۲ وجه سابق.

«للمتقین»- خبر «لا».

«فیه هدی»- بر پنج وجه به اضافه اینکه جمله معترضه باشد. که حاصل این احتمالات ۶۰ وجه می‌شود.

که چون حاصل ضرب‌ها را جمع نمائیم و بر حاصل جمع ضربهای سابق بیافزاییم، عدد ۹۰۹۵۳ بدست می‌آید.

یا می گوئیم: «ذلک»- مبتدا.

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق.

«الکتاب»- ۱- بدل ۲- عطف بیان «لا ریب»- محذوف الخبر بر ۶ وجه.

«فیه»- خبر «ذلک» «هدی»- ۲۲ وجه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۶

«للمتقین»- ۹ وجه.

حاصل ضرب آن ۴۷۵۲ می‌شود.

یا می گوئیم: «لا ریب»- محذوف الخبر ۲۴ وجه «فیه»- ۴ وجه «هدی»- بر ۳ وجه خبر «ذلک» «للمتقین»- بر نه وجه یا «لا ریب»- ۲۴ وجه «فیه»- بر خبر «لا» «هدی»- بر ۳ وجه خبر «ذلک» و «للمتقین» بر ده وجه. یا «فیه» بر چهار وجه، و «هدی» بر سه وجه خبر «ذلک» «للمتقین»- خبر «لا» بنا بر قول ضعیف. حاصل ضرب وجوه محتمله ۳۶۰۰ می‌شود.

یا اینکه می گوئیم: «لا ریب»- بر ۲۴ وجه، در حالیکه خبر آن حذف شده باشد.

«فیه»- بر ۴ وجه.

«هدی»- بر ۱۹ وجه.

«للمتقین»- خبر «ذلک» «فیه هدی»- ۴ وجه.

یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«للمتقین»- خبر «ذلک» «فیه»- خبر «لا».

«هدی»- بر ۲۲ وجه سابق.

یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«للمتقین»- خبر «ذلک» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۷

«فیه»- ۴ وجه.

«هدی»- خبر «لا» بر ۳ وجه یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«للمتقین»- خبر «ذلک».

«فیه هدی»- خبر «لا» حاصل جمع ضروب محتمله این حالت عدد (۲۷۶۰) می‌باشد.

یا می گوئیم: «لا ریب»- ۲۴ وجه وقتی که محذوف الخبر باشد.

«فیه هدی»- خبر «ذلک» «للمتقین»- ۹ وجه.

یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«للمتقین»- خبر «لا» یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ»- با ۴ وجهی که لفظ «فیه» دارد خبر ذلک باشد. حاصل محاسبه این احتمالات ۳۳۶ می‌شود.

حال اگر حاصل ضربهای بدست آمده را از وجوه احتمالی به حاصل مجموع پیشین بیافزائیم، عدد ۱۰۲۴۰۱ بدست می آید.

۱۰۲۴۰۱ ۳۳۶ ۲۷۶۰ ۳۶۰۰ ۴۷۵۲ ۹۰۹۵۳ یا اینکه «الم» را محذوف الخبر بگیریم در آن صورت وجوه زیر محتمل است:

«ذلک»- مبتدا، و «الکتاب» مبتدای دوم باشد.

جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق.

«لا ریب»- محذوف الخبر در هر سه وجه خبر مبتدای دوم.

«فیه»- ۱- صفت برای «ریب» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۸

۲- حال برای «ریب» ۳- حال برای «الکتاب» ۴- حال برای «ذلک» ۵- حال برای «الم» ۶- خبر بعد از خبر برای «ذلک» ۷- خبر بعد از خبر برای «الکتاب» «هدی»:

۱- خبر بعد از خبر به دو وجه سابق ۲- صفت برای «ریب».

۳- حال برای «الکتاب».

۴- حال برای «ریب».

۵- حال برای «ذلک» ۶- حال برای «الم» ۷- خبر مبتدای محذوف ۸- مفعول فعل محذوف بنا بر ۳ وجه حمل مصدر بر ذات ۹- تمیز «للمتقین» ۱- صفت «هدی» ۲- صفت «ریب» ۳- حال بر ۴ وجه.

۴- خبر بعد از خبر به دو وجه.

۵- خبر مبتدای محذوف.

۶- ظرف لغو به دو وجه.

حاصل ضرب وجوه محتمله ۱۲۹۳۶ می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۶۹

یا می گوئیم.

«لا ریب»- ۶ وجه.

«فیه»- خبر «لا» «هدی»:

۱- خبر بعد از خبر برای «لا ریب».

۲- خبر بعد از خبر برای «الکتاب».

۳- خبر بعد از خبر برای «ذلک».

۴- صفت برای «ریب» ۵- حال در وجوه چهار گانه.

۶- خبر مبتدای محذوف.

۷- مفعول فعل محذوف طبق وجوه سه گانه حمل مصدر بر ذات.

۸- تمیز.

«للمتقین» ۱- صفت «هدی» ۲- صفت «ریب» ۳- حال در ۴ وجه.

۴- خبر بعد از خبر بر سه وجه.

۵- خبر مبتدای محذوف.

۶- ظرف لغو به دو وجه.

حاصل ضرب وجوه محتمله ۲۲۳۲ می‌شود.

یا می گوئیم.

«لا ریب»- بر ۶ وجه.

«فیه»- بر ۷ وجه «هدی»- در سه وجه، خبر «لا» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۰

«للمتقین»- در ۱۲ وجه می‌باشد.

حاصل ضرب وجوه محتمله ۱۵۱۲ می‌باشد.

یا می گوئیم:

«لا ریب»- بر ۶ وجه.

«فیه»- بر ۷ وجه «هدی»- در ۳۱ وجه «للمتقین»- خبر «لا» یا «لا ریب» بر ۶ وجه، و «فیه هدی» بر هفت وجه، و «للمتقین» خبر «لا» یا «فیه هدی للمتقین»- با ۴ وجه لفظ «فیه» خبر «لا» می‌باشد.

یا «فیه هدی»- خبر «لا» «للمتقین»- بر ۱۲ وجه می‌باشد.

از مجموع حاصل ضرب این وجوه عدد ۱۴۴۰ بدست می آید.

یا می گوئیم:

«ذلک»- مبتدا «الکتاب»- مبتدا دوّم جمله «ذلِکَ الْکِتابُ»- بر دو وجه سابق «لا ریب»- محذوف الخبر در هر سه وجه. در لفظ «لا» جمله معترضه است.

یا حال از «الکتاب» یا حال از «ذلک» یا حال از «الم» می‌باشد.

«فیه»- خبر «الکتاب» «هدی»:

۱- صفت «ریب». ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۱

۲- خبر بعد از خبر به دو وجه.

۳- حال به چهار وجه ۴- خبر مبتدای محذوف.

۵- مفعول فعل محذوف بر سه وجه حمل مصدر بر ذات ۶- تمیز.

«للمتقین» ۱- صفت به دو وجه ۲- حال به چهار وجه ۳- خبر بعد از خبر به دو وجه ۴- خبر مبتدای محذوف ۵- ظرف لغو به دو وجه.

حاصل ضرب این وجوه عدد ۷۳۹۲ می گردد.

یا می گوئیم.

«لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- ۱- صفت.

۲- حال است به ۴ وجه.

«هدی»- در ۳ وجه، خبر، «الکتاب» «للمتقین»- یازده (۱۱) وجه می‌باشد و حاصل ضرب ۳۹۶۰ بدست می آید.

یا می گوئیم «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- خبر «لا» «هدی»- بر سه وجه خبر «الکتاب» ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۲

«للمتقین»- بر ۱۱ وجه.

از حاصل ضرب عدد ۷۹۲ بدست می آید.

یا می گوئیم «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- ۵ وجه «هدی»- ۱- صفت.

۲- حال به چهار وجه.

۳- خبر مبتدای محذوف.

۴- مفعول فعل محذوف. در سه حالت حمل مصدر بر ذات ۵- تمیز.

«للمتقین»- خبر «الکتاب» یا «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- خبر «لا» «هدی»- علاوه بر ۲۵ وجه سابق، خبر بعد از خبر برای «لا ریب» نیز باشد.

«للمتقین»- خبر «الکتاب» «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه هدی»- خبر «لا» «للمتقین»- خبر «الکتاب» «لا ریب»- ۲۴ وجه.

«فیه»- ۵ وجه «هدی»- خبر لا به سه وجه. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۳

«لا ریب»- ۲۴ وجه وقتی که محذوف الخبر باشد.

«فیه هدی»- ۵ وجه.

«للمتقین»- خبر «الکتاب» حاصل ضرب آن ۳۷۴۴ می‌شود.

یا «لا ریب»- ۲۴ وجه، وقتی که محذوف الخبر باشد.

«فیه هدی»- خبر «الکتاب» «للمتقین»- ۱۱ وجه یا «فِیهِ هُدیً لِلْمُتَّقِینَ»: با چهار وجه در لفظ «فیه» خبر «الکتاب» باشد حاصل ضرب عدد ۲۶۴ می‌شود که اگر آن را به جمعهای سابق بیافزائیم عدد ۱۳۶۶۷۳ بدست می آید.

(۱۳۶۶۷۳ ۲۶۴ ۳۷۴۴ ۷۹۲ ۳۹۶۰ ۷۳۹۲ ۱۴۴۰ ۱۵۱۲ ۲۲۳۲ ۱۱۲۹۳۶ ۱۰۲۴) و این نمونه یکی از وجوه ۹۶ گانه است که (در

صفحات پیش گفتیم) حال اگر عدد فوق را در ۹۶ ضرب کنیم: عدد ۶۰۸/ ۱۲۰/ ۱۳ به دست می‌آید.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

ترجمه:

آنانکه به غیب ایمان دارند و نماز را بر پا می‌دارند و از آنچه بدانان روزی دادیم انفاق می‌کنند. و آنانکه بدانچه بر تو نازل شد و بدانچه بر پیامبران پیش از تو فرو فرستاده شد ایمان می‌آورند، و به آخرت یقین دارند. آنان از پروردگارشان بر راه هدایتند و آنها رستگارانند.

در این آیه وجوه بسیاری از اعراب احتمال داده می‌شود و در بیان ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۴

آن می گوئیم:

«الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ-» محتمل است که:

۱- صفت برای متّقین باشد.

۲- بدل برای متّقین باشد.

۳- عطف بیان برای متّقین باشد.

۴- خبر مبتدای محذوف باشد.

۵- مفعول فعل محذوف باشد.

بنا بر این احتمالات پنجگانه در آن متصوّر است.

«مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ»:

۱- جمله فعلیه که عطف بر صله شده است.

۲- جمله اسمیّه که عطف بر صله شده است.

۳- جمله مستأنفه.

۴- جمله حالیه می‌باشد.

این چهار وجه در ۵ وجه یاد شده فوق ضرب می‌شود.

(۲۰ ۵ ۴) «وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ»- (دو وجه دارد) ۱- عطف بر متّقین.

۲- عطف بر «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ».

«ما»: در «بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ»- ۳ وجه دارد.

۱- موصوله اسمیّه.

۲- موصوفه.

۳- مصدریّه.

و جمله «وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ»: ۱- با سه وجهی که در «ما» گفته شد عطف بر «بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ» است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۵

۲- جمله حالیّه.

۳- جمله مستأنفه.

۴- لفظ «ما» نافیه است.

۵- «ما» استفهامیه است.

وجوه محتمله ۲۱ می‌شود که آنرا در ۴۰ وجه بالا ضرب می کنیم.

و «بالآخرة»: عطف بر «بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ».

جمله «هُمْ يُوقِنُونَ»:

۱- حال.

۲- حال مستأنفه.

یا «بالآخرة»: متعلق به «یوقنون» است.

جمله «هم یوقنون» ۱- حال.

۲- جمله مستأنفه.

۳- معطوف بر جمله صله حال اگر این پنج وجه را در ۸۴۰ حاصله از ضرب ۴۰ در ۲۱ ضرب کنیم عدد ۴۲۰۰ بدست می آید:

اکنون وجوه یاد شده (۴۲۰۰) را با وجوه محتمله بعد بررسی می‌نمائیم.

«اولئک» (اوّل)- ۱- بدل برای «الّذین» اوّل یا دوم ۲- بدل برای «الذین» اول یا دوّم ۳- عطف بیان برای «الذین» (اوّل) ۴- عطف بیان برای «الذین» (دوّم).

«عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ» ۱- حال است در حالی که مفرد باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۶

۲- جمله مستأنفه بتقدیر مبتدا.

«اولئک» (دوّم) عطف بر «اولئک» (اوّل).

«هم المفلحون»- ۱- جمله حالیّه، ۲- جمله مستأنفه.

«أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۱- جمله‌ای است که بر «عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ» عطف شده است.

۲- جمله حالیّه.

۳- جمله مستأنفه می‌باشد.

«هم»- ۱- ضمیر فصل. «۱»

۲- مبتدا.

حاصل ضرب احتمالات یاد شده ۶۴ می‌باشد که اگر آن را در عدد ۴۲۰۰ ضرب نمائیم عدد ۲۶۸۸۰۰ بدست می آید.

یا بر همان وجوه ۴۲۰۰ که قبلا بدست آمده است احتمالات زیر نیز اضافه می‌شود:

«اولئک» (اوّل)- مبتدا.

(جمله) «أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ».

۱- جمله حالیه.

۲- جمله مستأنفه.

«علی هدی» خبر «اولئک».

---

(۱) مقصود از ضمیر فصل ضمیری است که فاصله می‌شود بین مبتداء و خبر و آن دو را از همدیگر جدا می‌سازد و فایده آن علاوه بر افاده حصر رفع ابهام و اشتباه است، زیرا که دلالت می کند بر اینکه ما بعد ضمیر خبر برای ما قبلش است، نه صفت یا بدل یا غیر آنها، و شرط این ضمیر آن است که منفصل و مرفوع باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۷

«اولئک» (دوم)- ۱- عطف بر «اولئک» اوّل است از قبیل عطف مفرد بر مفرد «هم المفلحون»- ۱- جمله حالیّه.

۲- جمله مستأنفه.

یا «أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- ۱- جمله‌ای است که بر جمله «أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ» عطف شده است.

۲- جمله حالیه.

۳- جمله مستأنفه.

ضمیر «هم» ۱- ضمیر فصل.

۲- مبتدای دوّم نتیجه، ۱۶ وجه می‌باشد. وقتی که در ۴۲۰۰ ضرب شود! ۶۷۲۰۰ بدست می‌آید. یا در ۴۲۰۰ وجه یاد شده پیشین.

«اولئک» (اوّل)- مبتدا.

(جمله) «أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ»- ۱- جمله حالیه.

۲- جمله مستأنفه.

«عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ»- جمله حالیه.

«اولئک» (دوّم)- عطف بر جمله قبلی.

«هم المفلحون»- خبر ضمیر «هم»- ۱- ضمیر فصل. ۲- مبتدای دوّم. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۸

حال اگر این چهار وجه را در ۴۲۰۰ ضرب کنیم عدد ۱۶۸۰۰ بدست می‌آید.

یا می گوئیم:

«الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ»- بر ۵ وجه سابق الذّکر.

«مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ»- بر ۴ وجه سابق الذکر.

«الذّین» (دوّم)- مبتدا.

(جمله) «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ» ۱- جمله حالیه.

۲- جمله مستأنفه.

«بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ»- ۲۱- وجه یاد شده.

«بِالْآخِرَةِ هُمْ یُوقِنُونَ- بر پنج وجه.

حاصل ضرب این وجوه نیز ۴۲۰۰ می‌شود.

طبق این وجوه چهار هزار و دویست گانه (۴۲۰۰) می گوئیم:

«اولئک» (اوّل)- خبر مبتداء «علی هدی» ۱- خبر بعد از خبر.

۲- حال یا مستأنفه به تقدیر مبتدا.

«اولئک» (دوم)- عطف بر «اولئک» اوّل از قبیل عطف مفرد بر مفرد.

«هم المفلحون»- حال یا مستأنفه.

یا «اولئک» (دوم)- مبتدا.

(جمله) «أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- بر جمله «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ» عطف شده است.

۲- این جمله بر «علی هدی» عطف شده است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۷۹

۳- جمله حالیه یا مستأنفه باشد.

ضمیر «هم» بر دو وجه پیشین.

حاصل این وجوه عدد ۳۰ می‌شود که وقتی آن را در ۴۲۰۰ ضرب کنیم. ۱۲۶۰۰۰ بدست می‌آید.

یا بر همان ۴۲۰۰ وجه یاد شده می گوئیم:

«اولئک» (اوّل) ۱- بدل ۲- عطف بیان برای «الـذین» (دوّم) «علی هـدی»- خبر «الذین» (دوّم) «اولئک» (دوّم) ۱- عطف بر «اولئک» (اوّل) ۲- عطف بر «الذین» (دوّم).

«هم المفلحون»- بر دو وجه یاد شده می‌باشد.

یا «اولئک» (دوّم)- مبتدا. و «هم المفلحون»- با هر دو وجه ضمیر خبر است.

(جمله) «أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ۱- معطوف بر جمله «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ» ۲- جمله معطوف بر «علی هدی» است.

۳- حال.

۴- مستأنفه.

حاصل این وجوه ۲۴ وجه می‌شود که وقتی آن را در ۴۲۰۰ ضرب می‌نمائیم عدد ۱۰۰۸۰۰ بدست می‌آید.

یا بر همان ۴۲۰۰ وجه «اولئک» (اوّل) ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۰

«اولئک» (اوّل) ۱- بدل.

۲- عطف بیان.

«علی هدی» ۱- جمله حالیّه.

۲- جمله مستأنفه.

«اولئک» (دوم) عطف بر «اولئک» اول از قبیل عطف مفرد بر مفرد.

«هم المفلحون»- خبر «الذین» (دوّم).

ضمیر «هم»- به دو وجه سابق حاصل ضروب این احتمالات ۸ وجه می‌باشد وقتی که در ۴۲۰۰ ضرب شود ۳۳۶۰۰ بدست می‌آید.

بر همان ۴۲۰۰ وجه.

«اولئک» (اول)- مبتدای دوّم.

«علی هدی»- خبر مبتدا.

«أُولئِکَ عَلی هُدیً»- خبر «الّذین» (دوّم).

«اولئک» (دوم) ۱- عطف بر «الذین» (دوم) ۲- عطف بر «اولئک».

۳- عطف بر «علی هدی» از قبیل عطف مفرد بر مفرد.

«هم المفلحون» با دو وجه در ضـمیر یا «أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» با دو وجه ضمیر- ۱- جمله‌ای است که عطف بر جمله «الذین» و خبر آن شده است.

۲- بر جمله «أُولئِکَ عَلی هُدیً» عطف باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۱

۳- عطف بر «علی هدی» باشد.

۴- جمله حالیّه.

۵- جمله مستأنفه.

یا «اولئک» (اول)- مبتدای دوم «علی هدی»- بر دو وجه.

«اولئک» دوم ۱- عطف بر «اولئک» اوّل.

۲- عطف بر «الذین» دوّم.

«هم المفلحون»- با دو وجه ضمیر، خبر «اولئک» (اوّل) باشد.

(جمله) «أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- خبر «الذین» دوم باشد.

حاصل وجوه محتمله ۲۴ می‌شود وقتی که در ۴۲۰۰ ضرب نمائیم ۱۰۰۸۰۰ بدست می‌آید.

یا اینکه «الّذین» (اوّل)- مبتدا.

(جمله) «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ» ۱- جمله حالیه.

۲- جمله مستأنفه است.

«مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ»- بر چهار وجه می‌باشد.

«الذین» (دوم)- عطف بر «الذین اوّل» است.

«بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ»- ۲۱ وجه ذکر شده قبلی است.

و «بِالْآخِرَةِ هُمْ یُوقِنُونَ»- ۵ وجه.

حاصل ضرب این احتمالات ۸۴۰ می‌شود.

اکنون بر همان «۸۴۰» وجه می گوئیم:

«اولئک» (اوّل)- خبر.

«علی هدی»- بر سه وجه. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۲

۱- عطف بر «للمتقین».

۲- عطف بر «الذین» ۳- عطف بر «اولئک» (اوّل) از قبیل عطف مفرد بر مفرد.

«هم المفلحون»- بر دو وجه.

یا «اولئک» (دوّم)- مبتدا.

«هم المفلحون»- با دو وجه ضمیر خبر آن باشد.

«أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- ۱- عطف بر جمله «الذین» و خبر آن.

۲- عطف بر جمله «أُولئِکَ عَلی هُدیً».

۳- عطف بر «علی هدی».

۴- جمله حالیه.

۵- جمله مستأنفه.

حاصل ضروب ۴۸ می‌شود هر گاه آن را در ۸۴۰ ضرب کنیم ۴۰۳۲۰ بدست می‌آید.

یا اینکه در همان ۸۴۰ وجه ذکر شده پیشین می گوئیم.

«اولئک» (اوّل)- ۱- بدل.

۲- عطف بیان.

«علی هدی»- خبر «الّذین» «اولئک» دوم- ۱- عطف بر «الذین».

۲- بر «اولئک».

۳- عطف بر «علی هدی».

«هم المفلحون»- با دو وجه می‌باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۳

یا «اولئک» (دوّم)- مبتدا.

«هم المفلحون»- در دو وجه ضمیر خبر آن.

«أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- ۱- عطف بر «الذین» و خبر آن.

۲- عطف بر «علی هدی».

۳- جمله حالیه.

۴- جمله مستأنفه.

حاصل این وجوه ۲۸ می‌باشد در صورتی که آنرا در ۸۴۰ ضرب کنیم عدد ۲۳۵۲۰ بدست می‌آید.

باز در همان ۸۴۰ وجه پیشین می گوئیم.

«اولئک» (اوّل)- ۱- بدل.

۲- عطف بیان.

«علی هدی»- ۱- حال، یا مستأنفه.

یا «أُولئِکَ عَلی هُدیً»- ۱- مبتدا.

۲- خبر.

۳- جمله حالیه یا جمله مستأنفه است.

«اولئک» (دوّم)- ۱- عطف بر «الذین» ۲- عطف بر «اولئک» (اوّل) «هم المفلحون»- با دو وجه ضمیر خبر آن باشد.

حاصل ضرب آن ۲۴ وجه می‌شود که اگر در ۸۴۰ ضرب کنیم عدد ۲۰۱۶۰ بدست می‌آید. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۴

یا اینکه می گوئیم «الذین» (اول)- مبتدا.

(جمله) «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ»- ۱- حال.

۲- مستأنفه.

«مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ- بر ۴ وجه.

«الذین» (دوم)- مبتدا.

«الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ- ۱- جمله حالیه.

۲- جمله معترضه.

«بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ»- بر ۲۱ وجه می‌باشد.

و «بِالْآخِرَةِ هُمْ یُوقِنُونَ»- ۵ وجه می‌باشد.

حاصل ضروب فوق ۱۶۸۰ می‌شود.

اکنون در همین حالت (۱۶۸۰ وجه) می گوییم:

«اولئک» (اوّل)- خبر مبتدای دوّم یعنی، «الذین» (دوم) است.

«علی هدی»- خبر مبتدای اوّل.

«اولئک دوم»- در حال مفرد ۱- عطف بر مبتدای اوّل.

۲- عطف بر مبتدای دوّم.

۳- عطف بر خبر اوّل.

۴- عطف بر خبر دوّم.

«هم المفلحون»- ۲ وجه.

«أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»- در دو حالت ضمیر وجوه زیر در آن احتمال داده می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۵

۱- بر جمله اوّل عطف شده است.

۲- عطف به جمله دوّم شده باشد.

۳- عطف بر خبر اوّل.

۴- عطف بر خبر دوّم باشد.

۵- جمله حالیّه باشد.

۶- جمله مستأنفه باشد.

مجموع ضروب ۲۰ وجه می‌شود چون آن را در ۱۶۸۰ ضرب نمائیم عدد (۳۳۶۰۰) بدست می‌آید.

یا اینکه در همان ۱۶۸۰ وجه ذکر شده بگوئیم:

«اولئک» (اوّل)- ۱- بدل.

۲- عطف بیان برای «الذین» (دوم) است.

«علی هدی»- خبر الذین دوّم، است.

«اولئک» دوم- ۱- عطف بر «الذین» (اوّل) ۲- عطف بر «الذین» (دوّم) ۳- عطف بر «اولئک» (اوّل) ۴- عطف بر «علی هدی».

«هم المفلحون»- «هم» با دو وجه ضمیر خبر اوّل باشد.

حاصل این ضروب ۲۶۸۸۰ بدست می‌آید.

یا اینکه در همان ۱۶۸۰ وجه پیشین بگوییم:

«اولئک»- مبتدای دوّم «علی هدی»- خبر آن.

«أُولئِکَ عَلی هُدیً»- خبر «الذین» دوّم است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۶

«أُولئِکَ عَلی هُدیً»- خبر «الذین» دوّم است.

«اولئک» (دوّم)- ۱- عطف بر «الذین» (اوّل) است.

۲- عطف بر «الذین» (دوّم) است.

۳- عطف بر جمله «أُولئِکَ عَلی هُدیً» است.

۴- عطف بر «علی هدی» ۵- عطف بر خود «اولئک» «هم المفلحون»- در دو وجه ضمیر خبر «الذین» اوّل باشد.

حاصل ضرب احتمالات یاد شده عدد (۱۶۸۰۰) می‌باشد.

حال اگر حاصل ضربهای وجوه محتمله یاد شده را با هم جمع نمائیم عدد ۸۷۵۲۸۰ بدست می‌آید و همه این احتمالات در مجموع وجوهی که در «الم» تا «للمتّقین» وجود داشت و آن عدد ۱۳۱۲۰۶۰۸ است جریان پیدا می‌کند که پس از ضرب، عدد ۲۴۰ ر ۷۷۰ ر ۲۰۵ ر ۴۸۴ ر ۱۱ بدست می‌آید.

وجوه یاد شده از مواردی است که شایع و معروف بوده حالتهای کمیاب و شاذّ و نادر و دشوار در آن نیامده است، و ما وجوه ضعیفی را که یا به حسب معنی ضعیف است یا پیچیدگی و دشواری لفظی دارد یا موجب اشتباهی در معنی می‌شود ترک نموده‌ایم. بعضی از کسانی که متعرّض وجوه اعراب شده‌اند بیشتر وجوه شاذّ و نادر را ذکر کرده، و بیشتر این وجوه قوی و شایع را ترک نموده‌اند، و آن وجوه قوی بسیار است که ما نیز آن را ترک کردیم.

بدیهی است آنچه را ترک کرده و نگفته‌ایم خود بسیار می‌باشد و نیز وجوهی که در آن احتمال آمیختگی تکرار می‌رفت مانند،

اینکه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۷

حال‌ها مترادف «۱» و متداخل باشند نیاورده‌ایم، با وجود اینکه ما خود را ملزم به اختصار در تفسیر دانسته و ملتزم شدیم متعرّض تعریف کلمات، وجوه اعراب و انواع قرائتها نشویم ولی بدلیل آگاه نمودن بر گستردگی وجوه قرآن به حسب لفظ، که دلالت بر گستردگی و وسعت وجوه بر حسب معنی می‌کند که این خود (یاد شده) را بیان داشتیم دلیل بر گسترش باطن و تأویلات قرآن می‌باشد، قسمتی از وجوه محتمله آیات شریفه را بیان داشتیم.

اکنون که دانستی که هر گاه انسان از این بنیان هستی نازله جدا شود می‌تواند مراتب و شئونات عالیه را که از جهتی حقایق قرآن و از جهتی مراتب انسان است، مشاهده نموده، و بدان متحقق شود. و به حکم پیروی مرتبه پائین‌تر از مرتبه بالاتر و به حکم اقتضای بهره یابی پایین‌تر از برتر و افاضه بالاتر بر پست‌تر (عالی بر دانی) و اجابت آن نسبت به اقتضاء و خواست مرتبه پایین‌تر که متناسب با بشریت مرتبه پایین و نیروهای ادراکی اجمالی و تفصیلی آن می‌باشد صورتهایی مناسب با آن حقایق و مدارک و نیز کلمات و حروفی که منقوش بر صفحه‌ها هستند و با گوش و چشم خیالی یا جسمانی شنیده و دیده می‌شوند ظاهر و آشکار می‌شود.

و نیز دانستی که «الم» و همچنین سایر الفاظ آغاز سوره‌ها (منظور حروف مقطّعه اوّل بعضی از سوره قرآن کریم است) اشاره به آن حقایق

---

(۱) اگر دو لفظ پشت سر هم برای یک چیز حال باشند، مانند «اذهب راشدا مهدیا» اینجا دو صورت پیش می‌آید: ۱- اینکه حال اول و دوم هر کدام به طور مستقل از یک چیز حال باشند، مثل اینکه لفظ راشدا و مهدیا هر کدام حال از ضمیر اذهب باشند که این صورت حال مترادف نامیده می‌شود. ۲- اینکه حال اول مستقیم حال برای ذو الحال باشد و حال دوم از ضمیر حال اول حال باشد، مثل اینکه «راشدا» حال از ضمیر اذهب و مهدیا حال از ضمیر راشدا باشد که در این صورت حال متداخل نامیده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۸۸

دارد. تعبیر از مشار الیه آنها جز به وسیله مثالها امکان ندارد، و آنچه در تفسیرها وارد شده است غیر از مثالهایی که با حقایق مورد اشاره تناسب داشته و با شخصیّت مخاطب هم موافقت دارد، نمی‌باشد.

حال که این مطالب را دانستی فهمیدن مطلبی که در زیر می‌آید برای تو آسان می‌گردد:

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۹۱

تحقیق اینکه جمیع کتابهای مدوّن، چه کتب حقّه و چه باطل همه نمودهایی از کتاب حقیقی می‌باشد که همان حقیقت قرآن است. ..... ص : ۳۹۱

قول خدای تعالی: «ذلِکَ الْکِتابُ» «۱» اشاره به همان حقایق است.

و اینکه اسم اشاره به دور آمده است به دلیل عظمت همان حقایق و نهایت دور بودن آنها از ادراک دیدگان و بینش‌های بشر می‌باشد «۲».

و حصری که از معرفه بودن مسند بنا بر اینکه «ذلِکَ الْکِتابُ» مبتدا و خبر باشد استفاده می‌شود به اعتبار آن است که آن حقایق، حقیقت کتابی است که خدای بخشنده با قلمهای الوهیّت بر الواح آسمانی و زمینی عینی نوشته است. و سایر کتب تدوین شده، چه الهی و چه غیر

---

(۱) در تفسیر گازر از قول عکرمه آورده است که مراد از «الکتاب» توراة و انجیل است یعنی، «الم» که نام قرآن است. این همان

کتابی است که وصف و نعت آن در کتاب شما که تورات و انجیل است مسطور می‌باشد، و در همان تفسیر از ابن کیسان نقل کرده است که خدای تعالی پیش از سوره بقره چند سوره دیگر فرستاده است که «ذلک» اشاره بدانهاست.

(۲) این مقام را چون عدم البصر است و چشم و گوش و ادراک بشری بدان راه ندارد «عمی» و مقام غیب الغیوب و غیب مطلق نامیده‌اند قیصری می گوید: وجود اگر «بشرط لا» لحاظ شود. مرتبت احدیّت و جمع الجمع و حقیقهٔ الحقایق و عمی نامند که تمام اسماء و صفات مستهلک در آن می‌باشد. (شرح قیصری ص ۱۰) از اینرو علی (ع) در نهج البلاغه در خطبه اوّل می‌فرماید: الذی لا یدرکه بعد الهمم و لا یناله غوص الفطن الّذی لیس لصفته حدّ محدود و لا نعت موجود یعنی، آن خدائی که همّتهای بلند او را درک نکند. و غوّاصان دریاهای هوش و فطانت به حقیقت او دست نیابد، خدایی که صفتش به حدّی محدود نباشد و ذات مقدّسش بوصفی خاص مقیّد نشود.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۳۹۲

الهی، نمودهایی از مراتب نازله آن کتاب می‌باشند.

و لکن کتابهای حقّه‌ای، که در علوم شایع شرعی و غیر شرعی و علوم غیر شایع از انواع علوم غریبه تدوین شده است همه صورتهایی از مراتب آن حقایق هستند که در آئینه‌های راست و پاک و مصفّا جلوه کرده‌اند «۱» و کتب غیر حقّه و باطله که در باره انواع علوم باطله شیطانی و فنون آن تدوین گشته است صورتهایی از آن کتاب حقیقی می‌باشند که در آینه‌های کج و کدر نمایان شده است. آینه‌هایی که جز صورتهایی خلاف واقع را نمایش نمی‌دهند.

تفسیر «ذلِکَ الْکِتابُ» به قرآن کریم چنانچه از امام (ع) وارد شده است که فرمود: قرآن که با «الم» آغاز شده است همان کتابی است که به موسی (ع) از آن خبر داده شده است «۲» و بعد از آن بزرگوار به دیگر پیامبران اعلام شده است و آنان به بنی اسرائیل آگاهی داده‌اند که به زودی بر تو ای محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم آنرا نازل می کنم.

این تفسیر به اعتبار این است که قرآن همان کتابی است که صورت

---

(۱) آینه عبارت از مظهر است خواه علمی یا ذهنی و خواه خارجی باشد.

(ریاض العارفین ص ۳۸). و آینه به معنای مطلق، قلب انسان کامل است و انسان را از جهت مظهریت ذات و صفات و اسماء آینه گویند. این معنی در انسان کامل که مظهریّت تامّه دارد اظهر است. شاه نعمت اللّه ولی می گوید:

آینه کائنات مظهر تمثال تست حسن تو در آینه، گشته عیان فی المثل

(۲) در تفسیر مجمع البیان از قول اخفش آورده است که: «ذلک» در اینجا به معنی «هذا» است و در ادبیات عرب نظیر دارد و منظور، اشاره بهمان کتابی است که به پیامبران پیشین وعده داده شده است. چنانکه: از قول فرّاء و جبائی نقل می کند که:

چون خدا به پیامبرش وعده داده بود «که بر او کتابی نازل کند که آب آنرا محو نکند و حوادث ایام از بین نبرد و کهنه‌اش نگرداند» پس از نازل کردن قرآن فرمود: «این همان کتابی است که بتو وعده داده بودیم». البتّه صاحب تفسیر لاهیجی نیز این وجه را ذکر کرده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۳۹۳

جمیع مراتب آن حقایق در آن جمع گردیده است.

این حدیث دلالت دارد بر اینکه «ذلِکَ الْکِتابُ» خبر است برای «الم» چنانکه قبلا هم یاد آور شدیم یا خبر است برای مبتدای محذوف که در وجوه پیشین ذکری از آن به میان نیامد.

تفسیر کتاب به محمد صلّی اللّه علیه و سلّم یا علی (ع) برای آنستکه آنان به این حقایق متحقّق شده‌اند «۱».

تفسیر آن به رسالت یا نبوّت یا ولایت به اعتبار ظهور آن حقایق با جمیع شئون و مراتبش یا بعضی از مراتب آن، در آنها می‌باشد.
همچنین تفسیر آن به صدر و قلب و روح به جهت نقش پذیری اینها به صورتهای آن حقایق است.
آنچه که وارد شده است از تفسیر کتاب به کتاب علی (ع).
ممکن است منظور از آن، مکتوبی باشد که علی (ع) به علویّت خود نگاشته است زیرا همه ما سوی اللّه نوشتار علویّت علی (ع) است.
و نیز ممکن است مراد از کتاب، کتابی باشد که از جانب خدا بر محمّد (ص) در باره علی (ع) و خلافت آن بزرگوار نازل شده است.
اگر اضافه را بیانی بدانیم امکان دارد مراد از کتاب، شخص علی (ع) باشد.
از حضرت صادق (ع) روایت است که: «الکتاب» بدون شک علی (ع) است.

---

(۱) در تفسیر شریف لاهیجی از قول حضرت صادق (ع) نقل شده است که: مراد از کتاب علی (ع) است چنانچه در تأیید این سخن از آن حضرت مروی است که فرمود:
«انا کتاب اللّه الناطق» لذا، معنی آیه، چنین خواهد بود که آن وصیّ رسول عربی که در کتاب انبیاء سلف ثبت شده است علی بن أبی طالب (ع) می‌باشد.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۹۷

تحقیق کتاب و مصادیق آن ..... ص : ۳۹۷

لفظ کتاب مصدر است و بر چیزی که قابلیّت و شأنیّت نقش بستن ذات و ماده خود را دارد اطلاق می‌شود مانند صورتهائی که بر مواد ثبت می‌شود، و یا شأنیت انطباع صورتش را دارا است، همچون الفاظیکه صورتهای کتبی آنها در چیز دیگری منقوش شده باشد.
و نیز بر خود صورتهای منقوش شده و بر آنچه این صورتها در آن ثبت می‌شود به اعتبار ترسیم شدن صورتها در آن کتاب اطلاق می‌شود.
بنا بر این الفاظی که وضع شده‌اند تا صورتهایشان در صحیفه‌ها نقش ببندد و خود صور مکتوبه و کتابهایی که آن صور در آنها ثبت می‌شود کتاب نامیده می‌شود. و صورتهای طبیعی و موادّی که صورتها، در آن نقش می‌بندند نیز کتاب نامیده می‌شوند و نفوس حیوانی و نفوس انسانی و فلکی و محلهای آنها هم، کتاب نام دارند.
نفوسی که متعلّق به بدنهای مثالی هستند و همچنین خود ابدان مثالی، کتاب می‌باشند «۱» و صورتهای علمیّه حاصل شده در نفوس سفلی و علوی و خود نفوس از جهت اینکه دانش در آنها پدید می‌آید کتاب نامیده می‌شوند «۲» و صفات زشت و نیکی که در نفوس پیدا می‌شود و خود

---

(۱) بدن مثالی شبیه است به بدن جسمانی مثل صورت در آینه که جسم بنظر می‌آید امّا جسم نیست.
(۲) همچنین رذائل و خصائل اخلاقی نفس و حقیقت آنها از جنبه پذیرا شدن اخلاقی نیز کتاب نامیده می‌شود. [.....]
ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۳۹۸
این نفوس از حیث حصول اخلاق در آنها، نیز کتاب هستند.

و علومی که به عقل اضافه می‌شوند و نیز خود عقول، کتاب نامیده می‌شوند.

و به نامهای خداوند و لوازم آن که در مقام و احدیّت آشکار می‌گردد و به فیض گسترده (منبسط) که خود، محلّ ظهور اسماء و صفات می‌باشد کتاب گفته می‌شود.

و نیز به تعیّنهای عالم امکان و وجودهائی که به آن تعیّنات متعیّن می‌باشند کتاب گفته شده است. چنانکه به فارسی سروده شده است.

بنزد آنکه جانش در تجلّی است همه عالم کتاب حق تعالی است

و اطلاق کتاب بر مراتب وجود عالم و بر بنی آدم و بر صدر نور یافته به نور رسالت و بر احکام رسالت، بر دل روشن به نور نبوّت، بر احکام نبوّت، و بر روح روشن به نور ولایت و بر آثار ولایت، در آیات و اخبار بسیار است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۰۱

تحقیق در معنی کلام ..... ص : ۴۰۱

کلام مصدری است که فعل آن استعمال نشده است: برای اینکه «کلم» که ثلاثی مجرّد است به معنی «تکلّم» استعمال نشده بلکه از باب قتل و ضرب به معنی جرح (زخمی کرد) استعمال شده است «و کلّم» از باب تفعیل و «تکلّم» از باب تفعل و «کالم» از باب مفاعلة و «تکالم» از باب تفاعل به معنی «تکلّم» استعمال شده است.

و گفته شده است که «کلام» اسم مصدر است به معنی «تکلّم» ولی در عرف عام، حاصل از «تکلّم» را کلام می‌نامند و در عرف علمای علم نحو «کلام» نام کلمات مرکّب است که مفید معنی باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۰۵

فرق بین کتاب و کلام ..... ص : ۴۰۵

تفاوت بین کتاب و کلام نسبت به آنچه که از مبادی عالیه صادر شده است صرفا امری اعتباری است. زیرا فیض مقدّس «۱» به اعتبار ظهور صفات و اسماء و آنچه لازمه اسماء است به وسیله آن فیض که مسمّی به فعل حق تعالی، اضافه اشراقیّه و نفس الرّحمن و مشیّت است. هر گاه نسبتش با حقّ اوّل در نظر گرفته شود و قیام آن به وسیله حقّ اوّل، مانند، قیام فعل به فاعل لحاظ گردد در آن صورت کلام خدا نامیده می‌شود و برای خدا نیز متکلّم بودن می‌شود.

---

(۱) فیض را دو گونه گفته‌اند: الف- فیض اقدس، ب- فیض مقدّس: فیض اقدس ناشی از اصل لطف و رحمت رحمانی و رحیمی حضرت حقّ است. حق را مبدأ فیّاض گویند که علی الدوّام بر موجودات افاضه می‌کند و به واسطه فیض تجلّی رحمانی اشیاء بطور مستمرّ و آنا فآنا از مقتضای امکانیت ذاتی از مرتبه‌ای به مرتبه‌ای برتر، هست پیدا می‌کنند. و چنان این خلع و لیس از مرتبه فروتر به مرتبه برتر به علّت استمرار و تجدّد فیض رحمانی سریع است که رفتن صورت قبلی و آمدن صورت بعدی احساس و ادراک نمی‌شود و در واقع آمدنش عین رفتن و بر عکس می‌باشد. بقول مولانا جلال الدین:

هر نفس نو می‌شود دنیا و ما بیخبر از نوشدن اندر بقا

عمر همچون جوی نو نو می‌رسد مستمّری می‌نماید در جسد

فیض مقدّس: عبارت است از تجلّی بحسب اوّلیت ذات و باطنیّت آن. که در آن به صورت فیض از ذات دائما به اسماء و صفات و

اعیان ثابته، و اصل می‌شود که فیض مقدّس است، و پس از آن، فیض در اسماء و اعیان به اعیان خارجیه که قابلیت و استعداد پذیرش تجلّی فیض را دارند می‌رسد و موجب حرکت جوهریّهٔ کمالیّه و خلع و لبس مدام آن می‌شود که همان مقام مقام انسان کامل است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۰۶

و اگر فیض مقدّس را فی نفسه بطور مغایر و جدا با حقّ در نظر بگیریم در آن صورت «کتاب» خدای تعالی است.

مطلب از همین قرار است در عقول و نفوس و عالم مثال و عالم طبع چه آنها نسبت به حق تعالی «کلام» است و به واسطه مشیّتی که از ذات حقّ سر چشمه گرفته است کتاب می‌باشد که نسبت آن مشیّت به خدا، مانند نفس انسان به انسان است. و نسبت به مراتب ممکنات، مثل نفس انسان نسبت به مخارج حروف می‌باشد. و از این جهت است که نفس الرّحمن نامیده شده است.

هر مرتبه‌ای از مراتب وجود، نسبت به مرتبه بالاترش، به وجهی کلام، و به وجهی کتاب است.

و انسان از نظر مراتب عالیه‌ای که دارد همانند مراتب عالیه عالم است.

امّا در مقام بشری (انسان)، نفس او که بتوسط برش مخارج حروف به شکل حروف در می‌آید و کیفیّت حروف را به خود می‌گیرد چون استقلال و نفسیّت ظاهری ندارد، کلام بودنش ظاهر و کتاب بودنش پنهان است. و نوشتار او از جهت ظهور جدا بودن آن از انسان و استقلال، کتاب بودنش آشکار و کلام بودنش پنهان است. و عالم ارواح و عالم طبع نسبت به ذات خدای تعالی نظیر این دو می‌باشد که در عالم ارواح جدایی، پنهان، و در عالم طبع دو گانگی آشکار می‌باشد.

لا رَيْبَ فِيهِ «لا» یا، برای نفی جنس، یا برای نفی فرد شایع می‌باشد. بنا بر ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۰۷

اختلاف در دو نوع قرائت که در کلمه «لا ریب» است «۱» «ریب و ریبه» به نگرانی و اضطراب نفس انسانی گویند که از امری معلوم یا مظنون یا مشکوک ناشی می‌شود، و تبا در معنی شکّ و استعمال این لفظ در آن از این رو است که غالبا با شکّ همراه می‌باشد. اگر با علم یا گمان هم همراه باشد سر انجام به شکّ می‌انجامد. در اخبار وارد شده است که: در «ریب» قرار نگیرید که شکّ خواهید کرد و شکّ نکنید که کافر می‌شوید.»

منظور از «ریب» در اینجا، معنی حقیقی آن یا شک می‌باشد.

ضمیر مجرور در، «فیه» یا به «الکتاب» یا به «الم» بر می‌گردد.

کتاب در اینجا (همانطوریکه اشاره شد) عبارتست از حقایقی که برای رسول (ص) در حین انسلاخ از حالت بشری و اتّصال به عوالم بالا مشهود بوده است، و به آن عوالم با لفظ «الم» اشاره شده است و یا اینکه «الم» از آن عوالم گرفته شده است.

و تفسیر آن به قرآنی که با «الم» آغاز شده است یا تفسیر آن به علی (ع) یا آنچه در باره علی (ع) نازل شده است یعنی، (ولایت و آثار آن) یا تفسیر آن به نبوّت یا رسالت و احکام این دو، برای این است که آن‌ها صورت نازله و ظهور آن حقایقند.

---

(۱) در تفسیر شریف لاهیجی در مورد تفسیر لا ریب آمده است: سزاوار نیست که عقلا پس از تفکّر و تدبّر شک کنند که قرآن، وحی و نازل از جانب اللّه است یا شکّ کنند در اینکه علی بن أبی طالب (ع) وصیّ رسول اللّه است. در کتاب تأویل الایات الظاهره فی فضائل عترة الطاهره از جابر نقل شده که از امام صادق (ع) پرسیدم که: ذلِكَ الْكِتابُ لا ريب فيه چیست؟ فرمود: کتاب امیر مؤمنان است که شکّی نیست که او امام است. در تفسیر محمد بن مسعود عیاشی آمده است که امام صادق فرمود: «الم ذلِكَ الْكِتابُ لا ـ رَيْبَ فِيهِ» یعنی، کتاب علی (ع) لا ـ ریب فیه، و اضافه کتاب به علی (ع) اضافه بیانی است و احتمال اضافه لامی (لعلی) برای علی نیز دارد. (مأخوذ از تفسیر لاهیجی در باره آیه مذکوره)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۱

تحقیق در اینکه تا انسان از اسارت نفسش بیرون نیاید از قرآن جز لفظ و عبارت چیزی درک نمی‌کند. ..... ص : ۴۱۱

انسان تا وقتی که از اسارت نفس و هوسهایش رها نشده باشد و به حدّ تسلیم و استماع که از لحاظی علم و از لحاظی دوّمین درجه آن می‌باشد، نرسیده باشد، یا به حدّ تحقیق و بی‌نیازی از تقلید نرسیده باشد که خدای تعالی با این گفتار لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ «۱».

یعنی، هر آینه پندی است برای کسیکه دارای قلب هوشیاری باشد و یا به حقایق الهی گوش فرا دهد به آن دو اشاره نموده است، ممکن نیست آن حقایق یا مرتبه نازله و ظهور آن را درک نماید.

در نتیجه، برای او، ادراک قرآن و نبوّتها و رسالتها و ولایتها از لحاظ اینکه ظهور آن حقایق و نازله آن‌ها می‌باشند امکان‌پذیر نیست، بلکه از قرآن جز صوت و عبارت و نقش و کتابت، چیزی در نمی‌یابد. و از معانی قرآن تنها آنچه موافق شأن و مناسب مقام اوست در تصوّر او می‌گنجد نه آنچه عناوین الهیّه برای حقایق عالیه است. چنانکه: خدای تعالی می‌فرماید: لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ یعنی، جز پاکیزگان هیچکس نمی‌تواند با آن (قرآن) تماس حاصل نماید.

اینان از خلفای الهی هم جز مرتبه بشری آنان را در نمی‌یابند و از دعاوی آنان، تنها آنچه موافق ادراکات شیطانی و مرتبه چار پایی و

---

(۱) سوره ق- آیه ۳۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۲

درنده خویی خود آنان است درک می‌کنند، نه مقامات عالیه و اخلاق ملکوتی و اوصاف الهی آنانرا، از اینرو پیامبران را نسبت دادند به آنچه که نسبت دادند پس، الفاظی که از قرآن شنیده و نقشی که از آن دیده می‌شود. اگر تنها لفظ و نقش قرآن باشد و متکلّم گویا به زبان قرآنی، و نویسنده، کاتب با دست قرآنی نباشد شیطان آن لفظ و نقش را از معانی آنها خالی نموده معانی دیگری موافق با حالت و مرتبه آن شخص در هنگام شنیدن و دیدن، در وی ایجاد می‌کند.

و این معنی یکی از وجوه تحریف کلام از مواضع خود می‌باشد. و آنان کسانی می‌باشند که در باره آنها گفته می‌شود: «فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ یَکْتُبُونَ الْکِتابَ و یسمعونه و یبصرونه بِأَیْدِیهِمْ و اسماعهم و ابصارهم فَوَیْلٌ لَهُمْ مِمَّا کَتَبَتْ أَیْدِیهِمْ و سمعت آذانهم و ابصرت عیونهم وَ وَیْلٌ لَهُمْ مِمَّا یَکْسِبُونَ» «۱» یعنی، وای بر کسانیکه کتاب را نوشته و آنرا می‌شنوند و می‌بینند با دستها و گوشها و چشمهای خود پس وای بر آنان از آنچه دستهای آنان می‌نویسد و گوشهایشان می‌شنود و چشمهایشان می‌بیند و وای بر آنان از آنچه کسب می‌نمایند.

شک داشتن و پذیرای «ریب» گردیدن، از لشگریان جهل و نفس، و دانش و فرمانبرداری از سپاهیان خرد و دل می‌باشند.

پس از این مقدّمه، می‌گوئیم: هر کس از اسارت نفسش بیرون نیاید کتاب را در هیچ مرتبه‌ای از مراتب آن در نمی‌یابد.

هر که از اسارت نفس بیرون آید در آنچه که از کتاب درک می‌کند در شکّ و ریب واقع نمی‌شود. پس کسانی که در کتاب شکّ می‌کنند شکّ آنان مربوط به مدرکات (دریافتها) خودشان می‌باشد. نه کتاب پس

---

(۱) بقره- ۷۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۳

آنچه محلّ شکّ و تردید است غیر از کتاب و آنچه کتاب است در آن شکّ و ریبی واقع نمی‌شود.

بنا بر این صحیح می‌شود که جنس ریب یا جمیع افراد آن از کتاب نفی شود بدون اینکه احتیاج به ارتکاب تضمین «۱» باشیم مانند

«لا ینبغی الریب» به تضمین معنی ابتغاء یا تقدیر آن یا محتاج به تقدیر باشیم مانند «لا ریب للعاقل»، یا اینکه آنرا مقیّد به ظرف مانند «للمتّقین» بکنیم.

---

(۱) تضمین عبارت است از اینکه در یک لفظ معنی دیگری تضمین شود و حکم آن معنی جدید از قبیل متعدّی و لازم بودن به آن لفظ داده شود تا یک کلمه بتواند معنی دو کلمه را داشته باشد، و تضمین به مناسبت‌های مختلف در این کتاب آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۷

تحقیق معنی هدایت ..... ص : ۴۱۷

«هدی» «الهدی» مانند «التّقی» مصدر است به معنی ارائه طریق و نشان دادن راه، چه همراه با رساندن به راه یا رساندن به مقصود باشد چه نباشد و چه به مفعول دوّم، بخودی خود متعدّی شود یا با لفظ «لام» یا با لفظ «الی» متعدّی گردد و چه هدایت از جانب خدا یا از سوی خلق باشد. و چه هدایت متعلّق به خود راه یا متعلّق به مقصود و هدف باشد.

و امّا هدایت از طرف خدا هر گاه به صورت مطلق و با قطع نظر از مورد هدایت و نوع آن به چیزی تعلّق بگیرد منظور هدایت به کمال مطلوب آنست و کمال مطلوب در انسان همان حصول ولایت مطلقه و پس از آن نبوّت مطلقه، و بعد از آن رسالت مطلقه می‌باشد و راه او به سوی این کمال، همان راه نفس انسانی اوست که از آن به صدر تعبیر می‌شود که به کفر یا اسلام گشوده (منشرح) شده باشد، و یا به هیچ کدام از آن دو گشوده نشده باشد، و از آن به سوی قلبش و از قلبش به روحش و به همین ترتیب تا ولایت مطلقه ادامه یافته باشد. و چون این راه از دیدگان، پنهان و با تعیّنات نفسانی بسته شده است و گذر بر این راه اختیاری می‌باشد، و انسان در اوّل کار در وادی نفس گمراه بوده، و می‌پندارد کمال مطلوب او، همان رسیدن به خواهشهای نفسانی و کامل گرداندن قوای حیوانی و شیطانی است و با هر چیز جز مورد گمان خویش بغض و کینه دارد از این رو حکمت بالغه الهی و رحمت تامّه پروردگاری اقتضا کرد که برای نوع بشر کسی را برانگیزد تا آنان را به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۸

گمراهیشان آگاه گرداند و به آنان بفهماند که کمال مطلوب آنها در ماورای گمان آنان واقع شده است و اینکه آنچه را که کمال می‌پندارند، سموم کشنده و دامهای شیطان می‌باشد، و اینکه در آن وادی درندگانی در کمین گمراهی اینان هستند که گم شدن آنها را غنیمت می‌شمارند تا ایشان را از توقّف در آن وادی و از کمینگاه درندگان و بندها و ریسمانهای شیاطین بر حذر دارند تا آگاه شده ساز و برگی برای خروج از آن ورطه‌ها برگیرند. برای بیرون آمدن و رهایی از آن وادی حرکت سریعی را آغاز کنند و راه و راهبری را بجویند، تا پس از آن، خداوند کسی را برای آنها بر انگیزد که موانع سر راه آنان را با مدارا بردارد و راه کمالانشان را به ایشان نشان داده و آنان را به هدفهایشان برساند. این نشان دادن و این رساندن به هدف، هدایت نامیده می‌شود.

چون پیامبر خدا (ص) و جانشین وی هر یک دارای دو مرتبه بودند یکی مرتبه رسالت که آگاهاندن و بیم دادن که ذکر شد به وسیله آن انجام می‌گیرد، و دیگر مرتبه ولایت که رساندن و نشان دادن راه به وسیله آن انجام می‌شود لذا، هر یک از آن دو از جهتی بیم دهنده و از جهتی راهنمایند. و حصر کردن شأن رسول در انذار و بیم دادن در قول خدا إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ «۱» (به درستی که تو فقط بیم دهنده می‌باشی) با وجود اینکه آن حضرت پیشوای کلّ در کلّ مراتب و موارد است برای اشاره به مرتبه رسالت آن بزرگوار است و اینکه مخاطب آیه رسول صلّی اللّه علیه و سلّم است از آن جهت که رسول است نه از آن جهت که ولیّ یا نبی است و گر نه او از نظر ولایت، دارای هدایت مطلقه است و همه راهنمایان از وجود آن بزرگوار اقتباس کرده‌اند. آن حضرت با نبوّتش دارای هر دو مرتبه است.

---

(۱). رعد- ۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۱۹

پس رسول از لحاظ رسالتش «منذر» (بیم دهنده) و «ولیّ» از جهت اینکه ولیّ است هادی و راهنما است.

نبی صلّی اللّه علیه و سلّم دارای هر دو مرتبه است و هدایت از جانب خدا جز بر کسی که انذار کند و پرهیزگاری پیشه سازد تعلّق نمی‌گیرد. در نتیجه اگر هدایت در اینجا بر حسب لفظ به طور مطلق یا مقیّد به «للمتّقین» گرفته شود منظور و مقصود واحدی را می‌رساند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۲۳

تحقیق در معنی تقوی و مراتب آن ..... ص : ۴۲۳

«تقوی» و «تقی» و «تقاة» مصدرهایی از «وقایه» هستند که اگر به خدا یا به خشم خدا یا به محرّمات نسبت داده شود و یا به طور مطلق بیاید، منظور از آن خود داری از آنچه که منافی یا زیان آور به تحصیل کمالات یا کمالات بدست آمده انسانی می‌باشد.

برای تقوی مراتب بسیاری است برخی از آن پیش از اسلام و بعضی پس از اسلام و پیش از ایمان می‌باشد. و بعضی از آن بعد از ایمان با مراتبش، تا رسیدن به فنای کامل ذاتی است، پس نخستین مرتبه تقوی بیزاری از زشتیها و انگیزه‌های نفس می‌باشد که با خرد، منافات دارد. این مرتبه، همان مقام استغفار است.

مرتبه دوّم، انصراف از زشتیها و خواهشهای نفس و طلب رهایی از آن به وسیله فرار است که مقام توبه، است.

مرتبه سوّم بازگشت در فرار به سوی خلفای الهی و وسائل خدا بین خود و خلقش می‌باشد. که آن مقام انابه است. این سه مرتبه قبل از اسلام است.

خدای تعالی آنجا که گفتار بعضی از پیامبران با امت‌هایشان را حکایت می‌کند به آن اشاره فرموده است: «یا قوم استغفروا ربکم ثمّ توبوا الیه» یعنی، ای قوم من، از پروردگارتان آمرزش بخواهید و آنگاه به سوی او توبه کنید. اینکه «توبوا» به قید «الیه» مقیّد شده است اشاره به مرتبه سوم تقوی دارد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۲۴

هنگامیکه انسان بدست پیامبر یا خلیفه او اسلام آورد و از آن بزرگوار احکام قالبی که شامل اوامر و نواهی است فرا گرفته و پذیرا گردد مرتبه چهارم تقوی برای او حاصل می‌شود. که خود را از مخالفت نمودن با اوامر و نواهی او باز می‌دارد.

امّا مرتبه پنجم تقوی بیزاری جستن از ماندن در ظاهر اوامر است که شخص باید در پی یافتن باطن و روح اوامر بوده و کسی را که دلالت بر بطن و حقیقت اوامر کند طلب کند.

این دو مرتبه (مرتبه چهارم و پنجم) بعد از اسلام و قبل از ایمان می‌باشد. و این تقوی همان تقوای عوام و توده مردم است، تقوی به وجهی منقسم می‌شود به:

تقوای عوام که پرهیز از حرام است، و تقوای خواصّ که پرهیز از شبهات است، و تقوای اخصّ که پرهیز از مباح است.

هنگامی که طالب حق، کسی را می‌یابد که او را به روح اعمال راهنمایی کند و بر دستش توبه خاصّ نموده و با بیعت اختصاصی و لویّه ایمان بیاورد و با چشم بصیرت و باطن بر ناپسندیده‌ها و پسندیده‌های خود آگاهی یابد مرتبه دیگری از تقوی برای او حاصل می‌شود، که آن خود داری از زشتیها به سبب استکمال خصلتهای پسندیده است.

هنگامیکه دل او، از ناپاکیها پاک و بخصائل پسندیده آراسته شد امامش در وجود وی تمثّل یافته در درون خانه دلش وارد می‌شود. در این هنگام در وجود خویش، دو کارگزار مشاهده می‌نماید. یکی الهی، و دیگری شیطانی، پس می‌پندارد در عالم هستی، دو خدا وجود دارد و در پرتگاه شرک و دو گانگی می‌افتد دو وجود می‌نگرد که یکی وجود او و دیگری وجود شیخ اوست او

می‌پندارد که وجود شیخ در او حلول کرده است لذا، در گرداب حلول فرو می‌افتد. یا وجود واحدی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۲۵

می‌نگرد، که آن ذات خود و امامش می‌باشد که در این حالت در مهلکه اتّحاد می‌افتد.

اگر توفیق او را مدد نماید و از نسبت دادن افعال به شیطان بپرهیزد و فعل را مطلقا از رحمن ببیند که در مظهر الهی یا شیطانی ظهور یافته است و معنی «لا- حول و لا- قوّة الّا باللّه» را دریابد و از آن لذّت ببرد مرتبه دیگری از تقوی برای او حاصل می‌شود که همانا خود داری از نسبت دادن افعال به غیر خدا و بیرون شدن از شرک افعالی به توحید افعالی است. و اگر متفطّن شد و فهمید که اوصاف وجودی چون افعال، نسبتش به خدا از جهت صدور وجوب ولی به غیر خدای تعالی از لحاظ ظهور و قبول می‌باشد و دریابد که همگی مظهر صفات خدا هستند، و معنی «الحمد للّه» برای او حاصل شده آنرا دریافته و از آن لذّت ببرد. مرتبه دیگر تقوی برایش حاصل می‌شود، آن خود داری از دیدن نسبت اوصاف به غیر خدای تعالی می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۲۸

بیان سرّ ظهور بعضی شطحیّات از سالکین ..... ص : ۴۲۸

در این مرتبه، گاهی خدا به صفت و احدیّت خویش بر مؤمن تجلّی می‌کند. در نتیجه او، با وجود بقاء مختصر خود بینی در نفسش، برای هیچ چیز ذات و صفتی نمی‌بیند لذا، در گرداب وحدت ممنوعه افتاده چنین گمان می‌کند که وجود واحد است موجود هم واحد است (وحدت وجود و وحدت موجود) بعد از آنکه به خود آمد، بدان معتقد گردیده به زبان می‌آورد و اگر شیخی نداشته باشد یا به شیخش رجوع نکند در وادی اباحه «۱» مباح بودن هر چیز و انکار و الحاد افتاده «۲» پیامبران و شریعتهای آنانرا به چیزی نمی‌گیرد و به استهزاء خود آنان و شریعت‌هایشان می‌پردازد.

گاهی خدا، به صفت صمدیّت برای او جلوه می‌کند خود بینی وی ظاهر گردیده از همه چیز حتی از خدا، خود را بی‌نیاز می‌بیند. در این مرتبه از تقوی و مرتبه پیش از آن اگر مؤمن دارای شیخ نباشد یا به شیخ خود مراجعه نکند و خود را از او بی‌نیاز بداند، ورطه‌های مهلک و پی آمدها و پرتگاههای تباه کننده وجود دارد- امید که خداوند ما و همه مؤمنین را در پناه خود از آن نگهدارد- و در این دو مرتبه است که شطحیات ممنوعه از سالکین ظاهر می‌شود و غلوّ بیشتر غلوّ کنندگان، از

---

(۱) اباحه مباح دانستن همه امور می‌باشد و اباحیّه کسانی هستند که خود را مقیّد به قیود وظائف شریعت ندانسته می‌گویند. تقیّد به احکام شریعت از وظایف عوام الناس است نه اهل حقیقت. این سخن عقلا و نقلا خلاف اصل تکوین است زیرا تکالیف اصلی دین، اجرای اختیاری اعمال تکوین، و نفی آن سکون و جمود جان است.

(۲) الحاد از ریشه لحد، به معنی قبر است و ملحد کسی است که بعلّت عدم توجه به حقیقت انسانی خویش و عدم توجّه اجرای تکالیفی که در جهت رشد و اعتلای اوست در لحد قرار گرفته است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۲۹

این دو مرتبه پدید آمده است.

بیشتر متشیّخه مغرور، از این دو مرتبه هلاک شدند چون پنداشتند که واصل گشته‌اند و از شیخی که باید آنها را به کمال برساند بی‌نیاز شده‌اند. در حالیکه نیاز آنان در این حالات به شیخ بیشتر از دیگر حالات است.

خلاصه اینکه مهلکه‌های مراتب توحید فعلی و وصفی تا خروج از آن به مرتبه توحید ذاتی بیش از آن است که در بیان بگنجد یا با نوشتن قلم‌ها بتوان آنها را شمارش کرد.

آنگاه که دریافت که آنکه متحقّق با لذّات است، همان حقّ اوّل، تعالی شأنه می‌باشد و سایر مراتب وجود اعتبارات محض بوده نمودهای اعتباری هستند که از گسترش مراتب آن حقیقت ناشی شده‌اند و دیدگاه او دگرگون شد و در نتیجه در عالم وجود چیزی جز وجود حق تعالی که منزّه از هر گونه تعیّن و اعتبار است ندید و در این معنی «لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ»، بلکه معنی «لا هو الّا هو» را تحصیل و دریافت کرد، و از آن لذّت برد در این صورت است که مرتبه دیگر تقوی برایش حاصل می‌گردد که آن آخرین مرتبه تقوی است، زیرا که در آن حالت برای سالک ذاتی و اثری نمی‌ماند تا برای وی فعل و وصف و تقوا تصوّر گردد.

حال اگر عنایت الهی شامل حال او گشته و به موهبت بقاء بعد از فنا و هوشیاری «صحو» بعد از محو «۱» و شهود حقّ و تشبّه به رحمن رسید، و

---

(۱) محو و صحو- محو عبارت است از دور کردن اوصاف نفوس و بر سه قسم است:

محو زلّت از ظواهر، محو غفلت از ضمائر، محو علت از سرائر. صحو به معنی هوشیاری است و آن بعد از سکر و مستی حاصل می‌شود به قول جنید بغدادی: صحت حال عبد است یا حق. و به قول شاه نعمت اللّه ولی در رساله تعریفات: صحو آنست که اللّه بر صاحی (آنکه در مقام صحو است) کشف گرداند اسرار الهی را در عموم و خصوص. و صحو بعد از محو به قول صاحب گلشن راز: جمع الجمع مشهود و خلق است قائم به حق یعنی حقّ را در جمیع موجودات و مخلوقات مشاهده کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۰

خداوند به او در عوض جنود و یارانی که در راه خدا در جهاد با دشمنان به خدا قرض داده است فضیلت احسان برای تکمیل عباد و تکثیر جنود رحمانی عطا می‌کند در این هنگام سلوک او کامل شده نبی یا خلیفه وی می‌گردد.

چون مراتب تقوایی که قبل از اسلام بوده است از حقیقت تقوی نمی‌باشد زیرا تا انسان در دین اسلام داخل نشده است و از عالم زمان خود آنچه را برای تحصیل کمالاتش ضرر دارد نیاموخته است نمی‌داند، چه چیز زیان بخش است تا از آن پرهیز کند.

و از سوی دیگر چون مراتب باقیمانده تقوی به سه قسم منقسم می‌شود:

۱- تقوی بعد از اسلام و قبل از ایمان ۲- تقوی پس از ایمان و پیش از تقوی نسبت دادن صفات به غیر خدای تعالی ۳- تقوی و پرهیز از دیدن صفت و ذاتی غیر از حقیقت حضرت احدیّت از این رو خداوند تقوای قبل از اسلام را ذکر نکرد سه قسم باقی را در این آیه: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ ... تا آخر آورده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۳

تحقیق در باره قول خدای تعالی «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» ..... ص : ۴۳۳

«لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا» «۱» امنوا یعنی «اسلموا» ایمان آوردند یعنی: اسلام آوردند. چه در اینجا منظور از ایمان، همان ایمان عام است که اسلام نامیده می‌شود و به زودی تحقیق و تفصیل آن خواهد آمد و اینکه نفرمود: «لیس علی الّذین اتّقوا و آمنوا» و قبل از ایمان تقوی را نیاورد تا اشاره به این باشد که آنچه قبل از این ایمان است تقوی نیست.

«عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» مقصود از عمل صالح، عمل به احکام شرعیّه قالبی است.

«جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوْا» گناهی در آنچه خوردند نیست، اگر تقوی ورزیدند یعنی به تقوائی که بعد از اسلام و قبل از ایمان است آراسته شدند. منظور از «امنوا» ایمان خاصّی است که با بیعت خاصّه ولویّه حاصل و به وسیله آن

---

(۱) اشاره به قسمتی از آیه ۹۳ سوره مائده است که کل آیه چنین است: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا

إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ. ترجمه: بر آنان که گرویدند و کارهای شایسته کردند گناهی در آنچه خوردند نیست چون پرهیزکار شدند و ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند. پس (دوباره) پرهیزکار شدند و گرویدند و سپس (دوباره) پرهیزکار شدند و نیکی ورزیدند و خداوند نیکو کاران را دوست می‌دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۴

بذر ایمان در دل کاشته می‌شود و مؤمن با کمک آن ایمان خاصّ به ریسمان محکم چنگ می‌زند که رشته‌ایست از جانب مردم و این، علاوه بر چنگ زدن به رشته تکوینی می‌باشد که رشته‌ای است از طرف خدا و «عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» یعنی مؤمنان اعمال قلبی را اضافه بر اعمال قالبی که بر آنان لازم است به جای آورند.

«ثُمَّ اتَّقَوْا» (و سپس تقوی پیشه کنند) به مراتب تقوا که آن بعد از ایمان و قبل از تقوا از نسبت دادن صفات به غیر خدا است.

«امنوا» یعنی ایمان شهودی یعنی، یقین پیدا کردند به عین الیقین که همه افعال خدای تعالی بر مظاهر لطف و قهر حقّ جاری می‌شود. در آیه مبارکه پس از ذکر «ثُمَّ اتَّقَوْا» دیگر جمله «وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» را نیاورد زیرا همانطور که ذکر شد این تقوی پاک کردن خود از کلّیه زشتیها و خود داری از نسبت دادن افعال به غیر خدا است در این مرحله، متّقی هیچ فعلی را از خود نمی‌بیند تا اعمال را به خود نسبت دهد. امّا هنوز نسبت صفات به ذات امکانی و خود ذات امکانی در نظرشان باقی است امّا بعد از این تقوی، دوباره «ثُمَّ اتَّقَوْا» فرموده تقوای بالاتری را بیان نموده است. این تقوی خود داری از نسبت دادن صفات به غیر خدای تعالی و عدم توجّه به ذات امکانی در جنب ذات حق تعالی است. تا جایی که، حتی از دیدن ذوات خودشان و از دیدن پرهیزکاری و تقوای خودشان نیز تقوی و پرهیز دارند.

و از تقوی و پرهیز از توجّه به تقوی به فناء الفناء تعبیر می‌شود. در این صورت از آنها فعلی و صفتی و ذاتی باقی نمی‌ماند، از این رو، دیگر ایمان و عملی هم برای آنها باقی نخواهد ماند. چون بعد از این تقوی، دیگر ایمان و عمل هم مندکّ و فانی شده است لذا، خداوند تبارک و تعالی دیگر از ایمان و عمل ذکری نکرد، و فرمود: «احسنوا» تا اشاره به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۵ بقاء بعد از فنا باشد. زیرا هر که بعد از فناء باقی بماند همه افعالش به طور مطلق احسان است نه چیز دیگر و در خبر وارد شده است «تقوی پیشگان شیعیان ما هستند».

مراد از این تقوی، که در خبر آمده است خود داری از چیزیست که شخص را از طریق انسانیّت خارج می‌کند یا با پیمودن راه انسانیّت منافات دارد. کسی که به ایمان خاصّ (بیعت ولویّه) مؤمن نشده است چون در راه نیست برای او تقوایی به این معنی متصوّر نمی‌باشد و چون برای غیر شیعه تقوایی به این معنی وجود ندارد لذا، درست است که متّقی در شیعه منحصر گردد- و چه خوب گفته شده است-:

هر چه گیرد علّتی علّت شود کفر گیرد ملّتی ملّت شود «۱»

---

(۱) مثنوی معنوی دفتر اوّل

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۸

[سوره البقرة (۲): آیه ۳] ..... ص : ۴۳۸

اشاره

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۳)

تحقيق ايمان و مراتب آن (آيه ۲) ..... ص : ۴۳۸

ترجمه: ..... ص : ۴۳۸

كسانى كه به غيب ايمان آورده، نماز را بر پاى مى‌دارند و آنچه به آنان روزى كرده‌ايم انفاق مى‌كنند.

تفسير ..... ص : ۴۳۸

اشاره

«الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» ايمان در لغت به معنى تصديق نمودن و اذعان داشتن و امان دادن و اجراء عملى امان است. و نيز به معنى ايمن ساختن از ترس و اطمينان و اعتماد كردن آمده است. امّا در شرع، به بيعت اسلامى و قبول دعوت ظاهرى اسلام اطلاق مى‌شود و نيز بر اجزاء بيعت بعد از توبه و بر حالتى كه به وسيله بيعت عمومى حاصل مى‌شود اطلاق مى‌گردد. مانند حالتى كه بيعت كننده به اصول اسلامى اقرار نموده، فروع را پذيرا مى‌شود. و نيز به حالتى كه شباهت به حالت ناشى از بيعت اسلامى دارد، اطلاق مى‌گردد مانند حالتى كه انسان حالت اقرار و پذيرا شدن داشته باشد. امّا هنوز به بيعت نرسيده باشد و نيز بر اراده بيعت و اشراف بر آن هم اطلاق مى‌شود. اين معانى عينا همان معانى اسلام است كه در مقابل ايمان حقيقى بوده، و مقدّمه آن محسوب مى‌گردد و بر بيعت خاصّ ايمانى و قبول دعوت باطنى، و بر بعضى از اجزاء بيعت بعد از توبه ايمان اطلاق مى‌شود، و بر حالت حاصله از بيعت خاصّه ولويّه كه بيعت كننده اقرار به توحيد و رسالت و ولايت دارد و پذيراى احكام قلبيه، علاوه بر احكام قالبى مى‌باشد و نيز بر حالتى كه شبيه حالت مذكور است و داراى اقرار و قبول است در حالى كه چون ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۴۳۹

دسترسى به بيعت ندارد بيعت حاصل نشده است ... بر همه اين موارد ايمان اطلاق مى‌شود.

چنين به نظر مى‌رسد كه اطلاق ايمان بر معانى اسلام مجازى باشد.

زيرا كه ايمان از معانى اسلام سلب شده است، آنجا كه مى‌فرمايد قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا «گفتند ايمان آورده‌ايم «۱»، چون آنها بيعت عامّه اسلامى نموده‌اند- اى محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم به آنها بگو: شما ايمان نياورده‌ايد تا آنها را آگاه كنى كه ايمان، امر ديگرى است، و مقتضى بيعت ديگرى تا آنان به ظاهر اسلام متوقّف نشده، كسى را بجويند و بيابند كه ايشان را به سوى ايمان دلالت كند. بلكه بگوييد ما اسلام آورده‌ايم زيرا بيعت عامّه و اقرار به اصول اسلامى و قبول احكام قالبى، اگر با آنچه در دل مى‌گذرد موافق باشد اسلام است. اگر موافق دل نباشد اسلام هم نيست. از اينرو فرموده است: «قُولُوا أَسْلَمْنا»، بگوييد: اسلام آورده‌ايم. نفرموده است اسلام آورده‌ايد.

«وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ» يعنى: بذرى كه به سبب بيعت ايمانى در دلها حاصل مى‌شود در دلهاى شما وارد نشده است.

مادامى كه بذر ايمان در دل انسان وارد نشده است كه به سبب آن، اسم ايمان بر او صادق آيد او را مؤمن نمى‌توان ناميد اگر چه در صدق ايمان، اتّصاف به حقيقت ايمان كه شأنى از حقيقت انسان است نباشد.

«وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» و اگر خدا و رسولش را اطاعت كنيد و به پيمانى كه پيامبر خدا در

---

(۱) اشاره به آيه ۱۴ سوره حجرات است كه مى‌فرمايد: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً، ترجمه:

بادیه نشینان گفتند ایمان آوردیم، بگو «ای محمّد (ص)» بگوئید اسلام آورده‌ایم و هنوز ایمان در دلهایتان داخل نشده است اگر خدا و رسولش را اطاعت کنید از کردارهایتان چیزی کم نگرداند به درستی که خدا آمرزنده مهربان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۴۰

بیعت اسلامی و امتثال اوامر و نواهی از شما گرفته وفا کنید «لا یلتکم من اعمالکم شیئا» از کردار شما چیزی کم و تباه نمی‌شود. این امر دلالت دارد بر اینکه بیعت عامّه، برای نجات انسان کافی است به شرط اینکه بیعت کننده بر بیعت خود صادق باشد. و نیز دلالت دارد بر اینکه هر کس در زمان رسول خدا به بیعت عامّه بمیرد بدون شک آمرزیده می‌شود.

این سخن خدا: يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ ... «۱»

مردم از اینکه مسلمان شده‌اند بر تو منّت می‌گزارند بگو، با اسلام آوردنتان به من منّت نگزارید بلکه خداوند بر شما منّت می‌گزارد که شما را به ایمان هدایت کرده است. صراحت دارد در اینکه آنچه اسلام نامیده شده است غیر از ایمان است. و اینکه اسلام مقدّمه ایمان است و به وسیله آن، راه ایمان معلوم می‌شود و در اخبار به مغایرت بین اسلام و ایمان در موارد بسیاری تصریح شده است و اینکه اسلام قبل از ایمان است، و ثواب و پاداش بر ایمان تعلّق می‌گیرد. و اینکه اسلام جز حفظ خون و جواز ازدواج و صحت توارث فایده‌ای ندارد.

ایمان، به معنی شرعی، با همه معانی لغوی آن مناسبت دارد.

منظور از ایمان در اینجا اگر ظرف (بالغیب) صله (الذین یؤمنون) باشد تصدیق یا اذعان است چنانکه از مولای ما حضرت صادق (ع) روایت شده است، که مراد از کلمه غیب در اینجا سه چیز می‌باشد.

۱- روز ظهور و قیام حضرت قائم (عج) ۲- روز بازگشت (رجعت)

---

(۱) حجرات- ۱۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۴۱

۳- روز قیامت.

کسی که به اینها ایمان داشته باشد او، به غیب ایمان آورده است و این معنی عینا همان گفته خداوند است که می‌فرماید: وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ یعنی: آنان را به روزهای خدا آگاه گردان! این خبر دلالت دارد بر اینکه «بالغیب» صله است برای «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ».

اگر «بالغیب» ظرف مستقرّ باشد حال است برای فاعل، و معنی «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ» چنین می‌شود: کسانی هستند که ایمان می‌آورند در حالیکه متوجّه حضور خدا یا وجود آخرت نیستند یا آنها متلبّس غیبت هستند در این صورت ممکن است که ایمان به معنی شرعی آن یا به هر یک از معانی لغوی دیگر به جز دادن امان و اجرای امان، مقصود باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۴۴

تحقیق نماز و مراتب آن ..... ص : ۴۴۴

«وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ» چنانکه گذشت، انسان دارای مراتب بسیاری است، پایین‌ترین مرتبه او، مرتبه کالبد جسمانی است و بعد از آن مرتبه نفس او است که از آن به صدر و قلب هم تعبیر شده است، و پس از آن مرتبه قلب او است که بین نفس و روح است. از آن پس هم مراتب دیگر اوست. در هر مرتبه‌ای، برای او نمازی است. نماز قالبی (صورت نماز) در شریعت محمّدی (ص) اعمال و اذکار و هیئت مخصوص است که بر کسی که وارد این دین می‌شود آنرا بالضّرورة می‌داند.

نماز قلب او که همان صدر او باشد ذکر مخصوصی است که از صاحب اجازه اخذ می‌شود و نیز فکر مخصوصی است که یا از قوّه ذکر بدست می‌آید و یا از به کار انداختن قوّه مفکّره حاصل می‌گردد منظور از فکر، همان است که در اصطلاح صوفیه آمده است

و آن عبارت از توجّه به امام است. چنانکه وارد شده: «وقت تکبیرة الاحرام پیامبر اکرم را بیاد آورد و یکی از امامانرا در برابر دیدگان خود قرار ده».

و نماز قلب که بین نفس و روح است مشاهده معانی ذکرهای نماز و مشاهده حالات و مراتب گوناگون آن است که حالات گوناگون نماز به آنها اشاره می‌شود، نماز روح معاینه همین امور است ... و به همین ترتیب.

معنی اقامه نماز متّصل نمودن نماز قالبی و جسمانی به نماز صدر، و متّصل نمودن نماز صدر، به نماز قلب تا آخر می‌باشد چه اقامه به معنی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۴۵

راست شدن از کجیها و چه به معنای برخاستن در مقابل نشستن باشد، یا به معنی بر پا داشتن حدود نماز باشد چه بالاترین حدود نماز حدود طولی آن می‌باشد که نسبت به حدود عرضی نماز مثل روح نسبت به قالب جسمانی است.

پس نماز قالبی مانند کالبد انسان است و نماز ذکری قلبی جسمانی مانند روح بخاری است در انسان که آن روح بخاری مرکب قوی و مدارک حیوانی می‌باشد و نماز فکری صدری، مانند بدن مثالی انسان و نماز قلبی روحانی مانند روح انسان می‌باشد. پس همانطور که انسان بدون مراتب باطنی مرداری است که بوی بد آن، هر کس را که به او نزدیک باشد می‌آزارد نماز قالبی هم بدون مراتب باطنی‌اش، مرداریست که بوی گند آن، انسان را می‌آزارد که در خبر آمده است چه بسا نماز گزاری که نماز او را لعن می‌کند «ربّ مصلّ و الصّلوة تلعنه».

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۱

تحقیق استمرار تکوینی نماز و زکات برای انسان ..... ص : ۴۵۱

بدان که انسان از آغاز خلقتش دارای دو نوع کمال است، بالقوّه، و بالفعل تا مرتبه پایانی که از هر جهت بالفعل است، و دیگر جنبه بالقوّه بودن ندارد. پس نطفه، در حالیکه فعلیت نطفه را دارا می‌باشد بالقوّه علقه (خون بسته) است و این قوّه نزدیک به فعل است، و نیز بالقوّه مضغه و جنین و طفل است و این قوّه دور از فعل است و تا از فعلیّت نطفه چیزی کم نشود چیزی از فعلیّت علقه حاصل نمی‌آید. به طور اتّصال و استمرار فعلیّت علقه شدن به اندازه نقصان حاصل در فعلیّت نطفه است، تا وقتی که علقه از جهت علقه بودن بالفعل شود سپس فعلیّت علقه رو به نقصان رفته حصول فعلیّت مضغه «۱»، رو به ازدیاد می‌گذارد این ترتیب با نقص مادون و کمال ما فوق در جمیع مراتب حاصل می‌شود. زیرا در همه مراتب، فعلیّت هر مرتبه، به نقصان فعلیت یا فنای مرتبه پیشین موقوف می‌باشد این نقصان و فنا زکوة تکوینی انسان و حصول مرتبه بالاتر و افزون شدن و کمال یافتن نماز تکوینی انسان است، زیرا که زکوة، بخشش مازاد مال و پاکیزه کردن بقیّه آن می‌باشد این موضوع (نقصان فعلیتها برای حصول فعلیتهای بعدی) نیز چنین است.

نماز جلب رحمت و طلب آن است، و افزونی مزبور جلب رحمت است که آن کمالات انسان و جمع آوردن آنهاست چون تکلیف، موافق

---

(۱) مضغه به معنی پاره‌ای از گوشت است (منتهی الارب) و طور سوّم از مادّه تکوینی است چه، طور اوّل نطفه، طور دوّم علقه و طور سوّم، مضغه است. (مصحّح متن) [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۲

تکوین و حسن اعمال اختیاری به این است که، با افعال تکوینی مطابقت کند لذا، هیچ پیامبری برانگیخته نشده است مگر اینکه نماز و زکوة را تشریع کرده، و آن را به عنوان اصل و ستون تمام اعمال شرعی فرعی قرار داده. لکن چگونگی وضع و شکل آن، در شریعتهای مختلف، موافق و هم آهنگ با هم نیست. و تقدیم نماز در این آیه و سایر آیات به جهت تقدّم. طبیعی نماز بر زکوة است

زیرا از دست دادن آنچه که در دست است موقوف بر این است که چیزی دیگر به دست آید یا در طلب چیزی برتر باشد. و نماز چنانکه دانستی یافتن یا طلب کمالی است که هنوز وجود ندارد، بعد از اتّصاف به کمالی که موجود است، در نتیجه اگر انسان کمالی دیگر نجوید آن کمالی را که حاصل کرده و در دست دارد از دست نمی‌دهد چنانکه گفته شده است:

تا نبیند کودکی که سیب هست او پیاز گنده را ندهد ز دست «۱»

یا مرتبه نماز از این جهت که برتر است و اهتمام بدان بیشتر، زیرا نماز، خواستن، یافتن، زکوة، ترک کردن و از دست دادن است.

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ.

«انفق» از باب افعال است از «نفق ماله» یعنی، مالش تمام شد و لکن مخصوص انفاق کردن مال قابل استفاده شده است در جائی که از آن مال بهره برده شود. «۲»

تقدیم «۳» ظرف بر متعلّقش برای اهمیّت موضوع و مراعات رءوس آیات و نیز به جهت حصر است. گویا خداوند خواسته به این نکته اشاره نماید که اموال، گاهی به امر ما، و از همان راههایی که ما قرار داده‌ایم

---

(۱) مثنوی معنوی دفتر سوّم

(۲) یعنی معنی اول لغوی است و معنی دوم معنی اصطلاحی انفاق است.

(۳) مصود تقدیم «مِمَّا رَزَقْناهُمْ» بر فعل «ینفقون» است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۳

به دست شما آمده است و گاهی به امر شیطان و از راههائی که شما را از آن نهی کرده‌ایم، گاهی نیز آن مال با شرکت شیطان به دست آمده است، همچنین است علوم و قوا و حالات و نیّات و خیالاتی که در عالم انسانی زاده می‌شود که در ملک مؤمن جز آنچه که خدا روزی او کرده یافت نمی‌شود زیرا اگر شیطان بخواهد در تحصیل مال او، مداخله کند به یاد خدا افتاده پرهیزگاری پیشه می‌کند بنا بر این جز آنچه را که ما به او روزی داده‌ایم انفاق نمی‌کند. از همین جهت است خدای تعالی از گفتن «يُؤْتُونَ الزَّكاةَ» عدول کرد و فرمود: «وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ». و گویا تو از آنچه که ما گفتیم تعمیم آنچه را که خدا به آنها روزی کرده و تعمیم انفاق را با زیرکی درک کردی، زیرا که انفاق اختیاری انسان نه تنها از اوّل بلوغ او بلکه از اوّل زمان تشخیص و تمرین تا آخر مقام رهایی کامل و خروج از تعیّنات، ادامه دارد.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که معنی انفاق این است که از آنچه ما به آنها آموختیم گسترش می‌دهند و در نشر آن کوشا هستند.

این بیان یکی از وجوه چیزهایی است که خدا روزی کرده است و یکی از وجوه انفاق بر حسب اقتضای مقام می‌باشد.

و داخل شدن کلمه «من» تبعیضی به خاطر نشان دادن تعادل و میانه روی در انفاق اموال است. و اینکه سزاوار نیست همه مال انفاق شود چنانچه خود داری از انفاق و تنگ گرفتن هم سزاوار نیست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴] ..... ص : ۴۵۳

اشاره

وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۳

و آنانکه به آنچه بر تو فرستاده شده گرویدند و آنها که به آنچه بر تو و پیش از تو فرو فرستاده شده ایمان آورده به آخرت یقین دارند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۴

تفسیر: ..... ص : ۴۵۴

وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ اگر حرف «با» (در کلمه بما) سببیّه باشد اراده هر یک از معانی شرعی و لغوی از ایمان صحیح خواهد بود.

اگر «با» صله برای ایمان باشد معنی آن تصدیق و اذعان است و منظور از آنچه که به او نازل شده است یا مجموعه آن چیزهائی است که بر پیامبر (ص) فرو فرستاده شده است (اعمّ از قرآن و احکام) یا اینکه مخصوص است به آنچه در قرآن، از ولایت علی (ع) آمده است یا منظور در خصوص حقیقت ولایت است که به دل رسول خدا نازل شده است اینها همه در صورتی است که «ما» موصوله یا موصوفه باشد.

اگر «ما» مصدری باشد در این صورت معنی ایمان، ایمان به خود وحی و انزال کتاب است بدون اینکه مورد نزول متعلق نظر باشد.

«وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» یعنی، آنچه پیش از تو از قبیل شریعتها و کتابها یا تصریح به ولایت اوصیاء یا ولایت‌های نازله بر انبیاء، در باره علویّت علی (ع) فرستاده شده است.

این معنی در صورتی صحیح است که «ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ» معطوف بر: «بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ» باشد.

اگر جمله حالیه و ما، نافیه، یا استفهامیّه باشد: در صورت اوّل معنی «وَ ما أُنْزِلَ» این است: آنچه که بر تو نازل شده است از قبیل شرایع و قرآن و ولایت قبل از تو نازل نشده است.

در صورت دوّم که «ما» استفهامیّه باشد به معنی استفهام انکاری است، یعنی: کدام چیز پیش از تو نازل شده است یعنی، آنچه بر آنها نازل شده در مقابل آنچه که بر تو نازل گردیده است بسیار ناچیز است.

«وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»: ایقان استوار و محکم و متقن شدن علم ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۵

است به طوری که شکّ و شبهه‌ای در آن راه نیابد و با تقلید و عادت، آمیخته نباشد. ضمنا لفظ «هم» که بر فعل «یوقنون» مقدّم شده افاده حصر می‌کند خواه مسند الیه باشد خواه ضمیر فصل و این حصر اشعار به آن دارد که یقین که از صفات خردمندان است به این گروه که به صفتهای یاد شده (در آیه) متّصف هستند اختصاص دارد نه بر دیگران زیرا غیر از آنها دارای نفسهائی هستند که جز شکّ و گمان و تردید شأنی ندارند، و علوم آنان اگر چه بر مبنای برهان و دلیل هم باشد باز یک سلسله مظنونات است و از آلودگی شکّ و تقلید و عادت بر کنار نیست.

تقدیم ظرف «بالآخرة» بنا بر اینکه معمول برای یوقنون باشد. نه عطف بر «بما انزل» جهت مراعات آخر آیه‌ها و افاده حصر می‌باشد.

و این اشاره بآن دارد که علم و یقین موصوفین به اوصاف سابق که یقین مختصّ آنها است جز به آخرت تعلّق ندارد- زیرا آنها، آخرت را نصب العین و غایت کوشش و همّت خویش قرار داده‌اند، و در نتیجه به غیر آن توجّهی ندارند به خلاف دیگران که دنیا را نصب العین خود ساخته، و سرای دیگر را پشت سر انداخته‌اند. لذا، علم نفسانی آنها به آخرت تعلّق نمی‌گیرد چه علوم آنان فقط به دنیا و آنچه لازمه زندگی در دنیاست منحصر گشته است. پس دانش آنها نفسانی و غیر یقینی است.

تنها ظاهری از زندگی دنیا می‌دانند و از سرای دیگر غافلند «۱». اینان از علم و دانش به همین مقدار رسیده‌اند.

و به فارسی گفته شده:

اندر این سوراخ بنّائی گرفت در خور سوراخ دانائی گرفت

---

(۱) سوره آیه ۲۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۶

چون پی دانش نه بهر روشنی است همچو طالب علم دنیای دنی است

طالب علم است بهر عام و خاص نی که تا یابد از این علم خلاص

همچو موشی هر طرف سوراخ کرد چونکه نورش راند از در گشت سرد

و کلمه «آخرة» مؤنّث آخر می‌باشد این کلمه در اصل صفت بوده و به اعتبار موصوفش که «الدّار» باشد مؤنث شده سپس اسم بودن بر او غالب گردیده است.

و اطلاق آخرت بر عالم غیب به این اعتبار است که انسان پس از سرای این جهانی بدان سرا می‌رسد و آخرت متأخّر و بعد از دار دنیا است.

پس اگر منظور از غیب مبدأ و عوالم عالی و بالا باشد و منظور از آخرت عوالم متأخّر در سلسله صعودی یعنی معاد و بازگشت باشد در این صورت، کلام تأسیس است نه تأکید و اگر مقصود از غیب مطلق عوالم بالا ـ اعمّ از مبدأ و معاد باشد کلام مبتنی بر ذکر خاصّ پس از عام می‌شود که باز هم به اعتبار ذکر ایقان بعد از ایمان کلام تأسیس خواهد بود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵] ..... ص : ۴۵۶

اشاره

أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۶

آنان از سوی پروردگارشان به هدایتند و آنان رستگارانند.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۶

«اولئک» این بزرگان که به اوصاف بزرگ مذکور متّصفند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۷

«عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ» بر هدایت الهی هستند به نحوی که حاکم بر صفت هدایتند- نه محکوم بر آن.

پس آوردن اسم اشاره به دور «اولئک» برای آن است که مسند الیه را با صفات ذکر شده‌اش پیش نظر آورد تا مانند علّت حکم باشد و هم به بعد مرتبه آنان که ناشی از عظمت آنها است اشاره‌ای شده باشد.

اگر «الّذین» اوّل یا «الّذین» دوّم در «الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ ... وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ ...» مبتدا باشد تکرار مبتدا، به صورت اسم اشاره، افاده حصر می‌نماید یعنی، منحصرا اینان بر هدایتند.

اگر هر دو «الّذین» تابع «للمتّقین» باشند بودن جمله: «أُولئِکَ عَلی هُدیً مِنْ رَبِّهِمْ» جواب سؤالی که از مقام ناشی می‌شود حصر را می‌رساند یعنی، هدایت منحصرا از آن آنان است بدین ترتیب که بعد از ذکر پرهیزگاران و اینکه این کتاب راهنمای آنان است و

بعد از بیان اوصاف پسندیده و نیکوی آنان، مقام اقتضا می‌کند که، این سؤال مطرح شود، که از سوی خداوند به آن کسانی که چنین خصوصیّتی دارند از جانب خدا چه اعطا شده است و چه امتیازاتی بر دیگران دارند؟ که خدای تعالی می‌فرماید: امتیازی که بر دیگران دارند از این جهت است که آنان بر هدایتی هستند که از خدا به آنان اهداء شده است و به دیگران اعطا نشده است.

و حصر در فقره دوّم «اولئک» قرینه و دلیل حصر در اینجا می‌باشد.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ تکرار مبتدا در این عبارت اشاره به امتیاز آنان به هر یک از دو صفت هدایت و فلاح به طور مجزّا و مستقل، دارد، و او عطف اشاره به آن دارد ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۵۸

که هر کدام از این دو صفت و دو خصوصیت غیر از دیگری است که اگر جمله دوّم را بدون حرف عطف می‌آورد. چنین توهّم می‌شد که جمله دوّم تأکید جمله اوّل بوده، و این دو صفت متّحد یا متلازم می‌باشند. «۱»

---

(۱) از حضرت باقر (ع) روایت است که حضرت رسول (ص) فرمود: ان علیا و شیعته هم الفائزون یعنی به درستی که علی (ع) و شیعه او به مقام فلاح و رستگاری رسیده‌اند (تفسیر گازر ذیل آیه مذکور)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۶۱

[سوره البقرة (۲): آیه ۶] ..... ص : ۴۶۱

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا یُؤْمِنُونَ (۶)

بیان کفر و انواع آن ..... ص : ۴۶۱

ترجمه: ..... ص : ۴۶۱

آن کسانیکه کفر ورزیدند برای ایشان فرقی نمی‌کند چه، بترسانی چه نترسانی ایمان نمی‌آورند.

تفسیر: ..... ص : ۴۶۱

«إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» یعنی آنانکه به خدای تعالی کافر شدند- نه به شیطان، زیرا کفر، دو نوع می‌باشد: کفر به خدا و کفر به شیطان. هنگامی که در آیات و اخبار از کفر بطور مطلق سخن به میان می‌آید کفر به خدا مورد نظر است.

کفر به خدا چند نوع است:

۱- کفر نسبت به وجوب ذاتی.

۲- کفر نسبت به پروردگاری حضرت حقّ.

۳- کفر نسبت به توحید.

۴- کفر نسبت به فرستاده خدا.

۵- کفر نسبت به ولایت.

۶- کفر نسبت به معاد.

۷- کفر نسبت به نعمت‌های الهی.

کسانی که معتقدند خلقت بر حسب تصادف و اتّفاق بوجود آمده است آنها به وجوب ذاتی کافرند.

یهودیان که به وجوب ذاتی واجب الوجود معتقد بوده و می‌گویند: ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۶۲

خدا از امور عالم فارغ شد، کافر «۱» به الهیّت خدا می‌باشند.

و معتزله که می‌گویند بندگان خدا، فاعل بالاستقلال هستند کافر به الهیّت خدا هستند. آنهائی که به دو مبدأ واجب یا به یک مبدأ واجب و دو فاعل الهی قائلند کافر به توحیدند.

آنانکه به طور مطلق منکر رسالت بوده یا منکر رسالت خاصّ یکی از رسولان می‌باشند کافر به رسالت هستند.

آنهائی که بطور مطلق بعد از انقطاع رسالت منکر ولایت بوده یا منکر ولایت ولیّ خاصّی هستند مانند عامّه و فرقه‌های منحرف از شیعه کافر به ولایت هستند.

آنانکه منکر بازگشت به سوی خدایند کافر به معاد می‌باشند.

آنان که نعمتهای الهی را انکار می‌کنند کافر به نعمتند.

هر یک از اقسام کفر نیز خود اقسامی دارد که عبارت از کفر لسانی (زبانی) کفر به دل، کفر حالی، کفر شهودی و کفر تحقّقی می‌باشند و این حالات و اقسام کفر به صورت قضایای منفصله مانعة الخلوّ می‌باشند «۲».

زیرا کافر به نعمت، یا کافر زبانی است مانند قارون، هنگامی که گفت: من با دانش خود اینها را یافته‌ام. یا کافر اعتقادی است مانند کسیکه اعتقاد به مبدأ و نعمتی از جانب او نداشته باشد یا کفر حالی است مانند بسیاری از کسانی که اقرار به خدا و نعمتهای خدا دارند ولی از او غفلت دارند یا کفر شهودی است. کمتر کسی است که به این کفر مبتلا نباشد یا کفر

---

(۱) در توراة، در سفر پیدایش آیه دوّم و سوّم آمده است که: در روز هفتم خدا از همه کار خود که ساخته شد فارغ شد و در روز هفتم از همه کار خود که ساخته بود آرام گرفت.

پس خدا روز هفتم را مبارک خواند و آنرا تقدیس نمود زیرا در آن از همه کار خود که آفرید و ساخت آرام گرفت.

(۲) مانعة الخلوّ عبارت از قضیه‌ای است که رفع و برداشته شدن مقدم و تالی هر دو ممنوع باشد. یعنی خالی گشتن در واقع از هر دو غیر ممکن است در مقابل مانعة الجمع.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۶۳

تحقّقی است که دامنگیر همه مردم جز انبیاء و بعضی از اولیاء می‌شود.

و کفر در یک تقسیم دیگر به اقسام دیگر هم تقسیم می‌شود که عبارتند از: کفر فطری و آن کفر ذاتی است که برای صاحب چنین کفری انذار و بیم دادن فایده ندارد و کفر عرضی، که انذار و بیم دادن پیامبر به این نوع کافر سودمند است بلکه اصلا انذار مخصوص همین کافر است، و گر نه برای مؤمن از جهت ایمانش جز بشارت چیز دیگری نیست.

منظور از کفر در این آیه، کفر ذاتی است که برای شخص کافر، انذار سودی ندارد. از اینرو کلمه «سواء» مصدر است و بمعنی مستوی و مساوی بر «الّذین کفروا» حمل شده است، در مفرد و جمع مذکّر و مؤنّث یکسان به کار می‌رود.

«علیهم»: انذار برای آنان سودی ندارد نه برای تو چه انذار کردن تو اطاعت امر است و برای تو نافع، اعمّ از اینکه مؤثّر باشد یا مؤثّر نباشد وظیفه تو ابلاغ امر است و بس و آنها هستند که از جهت عدم تأثیر انذار مورد مذمّت واقع می‌شوند.

و این کلام خدا در ذمّ آنان بر عکس آنجا است که فرموده است.

... سَواءٌ عَلَيْكُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ (اعراف ۱۹۲) برای شما مساوی است و فرقی نمی‌کند چه شما، ایشان را بخوانید و چه ساکت بوده حرفی نزنید. مراد از این بیان ذمّ مخاطبین است. برای انجام امری که برای آنان سودی در بر ندارد.

أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ فعلی که بعد از همزه تسویه بیاید یا به مصدر برگردانده می‌شود یا معنی مصدر در آن لحاظ می‌گردد با قطع نظر از نسبت که جزئی از معنای فعل است به همین جهت محکوم علیه واقع ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۶۴

می‌شود. «۱»

«سواء» در اینجا خبر «إنّ» و آنچه بعد از همزه است فاعل آن می‌باشد. یا اینکه «سواء» مبتدا است. برای آنچه که بعد از خودش آمده یا خبر آن است. و جمله، خبر «إنّ» می‌باشد یا اینکه فاعل «سواء» مستتر است و ما بعد از همزه مفسّر فاعل است.

«لا- یؤمنون» خبر بعد از خبر یا جمله مستأنفه است که جواب سؤال از حالت آنها، یا نفرین بر آنهاست. یا خبر «انّ» جمله فعلیّه «لا یؤمنون» است و جمله سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ تا آخر جمله حالیه یا معترضه است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۷] ..... ص : ۴۶۴

اشاره

خَتَمَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ عَلى سَمْعِهِمْ وَ عَلى أَبْصارِهِمْ غِشاوَةٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۴

خدا بر دلهایشان مهر نهاد و بر گوش و چشمهایشان پرده‌ای قرارداد. عذاب بزرگی برای آنان است.

تفسیر ..... ص : ۴۶۴

ختم اللّه: خبر بعد از خبر یا حال یا استیناف در مقام تعلیل یا در مقام دعا است «ختم» به معنای طبع، یعنی، مهر نهادن است. و «ختم الکتاب» یا «ختم الاناء» یا «ختم علی الکتاب» به معنای «طبع علی الکتاب بخاتمه» است یعنی، کتاب را با انگشترش یا به چیزی مثل انگشتر مهر کرد که اگر این مهر باز شود بستن آن جز با همان مهر ممکن نیست.

و «ختم الکتاب» یعنی در خواندن کتاب به آخر رسید.

---

(۱) فعل از آن جهت که فعل است و دارای نسبت به فاعل محکوم علیه و محکوم به واقع نمی‌شود، ولی هر گاه فعل تأویل به مصدر برود، و از نسبت آن به فاعل چشم پوشی گردد دیگر از فعل بودن خارج می‌شود و در نتیجه می‌تواند مبتداء یا خبر قرار گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۷۷

تحقیق در باره مراتب قلب و اطلاقات آن ..... ص : ۴۷۷

تحقیقی در مهر زدن بر قلب و چشم ..... ص : ۴۷۷

«عَلى قُلُوبِهِمْ» قلوب، جمع قلب است قلب، گاهی اطلاق می‌شود بر همان قلب صنوبری گوشتی، و گاهی بر نفس انسانی که برزخ

بین عالم جنّ و شیاطین و عالم ملائکه می‌باشد و این همان است که از آن به سینه تعبیر می‌شود منشرح به کفر باشد یا اسلام و خواه به هیچ یک از آن دو باز نشده باشد و با اعتبارات مختلف به نفس امّاره و لوّامه و مطمئنه تعبیر می‌شود و نیز بر مرتبه‌ای که بین نفس و عقل است قلب اطلاق می‌شود، که انسان در آن مرتبه چیزهایی از حقایق علوم و نتایج اعمالش را درک می‌کند و خود به حقایق دانش و کردار خویش آراسته می‌گردد. از این رو گفته شده است که قلب معدن و کان مشاهده است که مقصود مشاهده مقدار ناچیزی از حقایق علوم و اعمال است.

خدای تعالی در این آیه به همین معنی اشاره کرده است که می‌فرماید: إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ یعنی، این آیات، یاد آوری است برای کسی که دل دارد یا گوش فرا می‌دهد، یا به مقام مشاهده رسیده است. (آیه ۳۶ از سوره مبارکه ق) چه مراد از «من کان له قلب» کسی است که مختصری از حقایق علم و عملش در او محقّق گشته آنرا مشاهده نماید و از تقلید صرف خارج و در مرحله نوعی از تحقیق وارد شده باشد. و نیز دل بر لطیفه سیاره انسانی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۷۸

و بر مرتبه روحانی انسان نیز اطلاق می‌گردد بدون اینکه مرتبه خاصّی مورد نظر باشد.

چون قلب بین عالم ملائکه و شیاطین و علوم و حالات مختلفه و مراتب گوناگون تغییر حالت می‌دهد و دگرگون می‌شود به آن قلب گفته می‌شود. منظور از قلبها در این آیه، نفوس انسانی است. جمع آمدن لفظ «قلوب» یا از آن جهت است که مضاف الیه آن جمع است یا از لحاظ هر یک از افراد مضاف الیه است یعنی، بر دل همه دارندگان دل یا بر دلهای هر یک یک از آنان مهر نهاده است مانند آنجا که می‌فرماید: کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ «۱» بنا بر این قرائت که «قلب» به «متکبّر جبّار» اضافه شده باشد. چه نفس انسانی دارای شئون بسیاری است مانند خانه‌ای که دارای اطاق‌هائی در یک طبقه باشد و نیز دارای مراتب بسیاری است که بعضی بالاتر از بعضی دیگر قرار دارد، مانند خانه‌ای که دارای اطاقهای بسیار در چند طبقه باشد که بعضی از طبقات بالاتر از بعض دیگر قرار گیرد. هر شأن یا مرتبه‌ای از آن نفس انسانی، قلب نامیده می‌شود. قلب، چون بین دو شهر بد بختان و خوشبختان واقع شده جایگاه سپاهیان خرد و نادانی است که دارای دو در می‌باشد که به سوی شهر خوشبختان و بد بختان باز می‌شود از اینرو خدای تعالی فرمود: خدا، بر درهای دلشان که به سوی شهر نیکبختان باز می‌شود مهر زده، تا هیچ کسی را از این درها امکان وارد شدن و بیرون رفتن نباشد.

مهر نهادن بر این درها، ملازم گشوده شدن درهای عالم سفلی است. و اطلاق کلمه «ختم» به معنی مهرزدن و بسته شدن درهای دل اشاره به این دارد که در حقیقت در دل، همان است که رو به سوی عالم بالا

---

(۱) اشاره به قسمتی از آیه ۳۷ سوره مؤمن می‌باشد که می‌فرماید: کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی کُلِّ قَلْبِ مُتَکَبِّرٍ جَبَّارٍ یعنی: همچنین خدا بر دل متکبر جبّار یا بر همه آنها مهر می‌گذارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۷۹

باز می‌شود. دری که رو به عالم سفلی باز شود، در حقیقت در قلب، نیست.

نسبت مهر زدن بر دل به خدای تعالی مانند نسبت گمراه نمودن به خدا است که مستلزم جبر نمی‌باشد زیرا، این مهر زدن از شعبه‌های رحمت رحمانی بوده که به اعتبار قابلیت قابل مختلف است. رحمت رحمانی، مانند شعاع خورشید است که جامه‌های گازر را سفید و رخسارش را سیاه می‌کند و بوی خوش، به گل می‌بخشد و بوی بد مدفوع را آشکار می‌سازد. این هر دو حالت، بر حسب استعداد و اقتضای پذیرنده آن است. دنباله سخن در جایی دیگر خواهد آمد- انشاء اللّه.

«وَ عَلی سَمْعِهِمْ» السمع همچون «السماع» مصدر «سمع الکلام» است، و بر عضوی که قوه شنیدن در آن قرار داده شده است اطلاق می‌شود. و بر قوّه‌ای که در روح نهاده شده و در عصب پس پرده گوش قرار دارد نیز سمع گفته می‌شود که شنیدن به وسیله آن

انجام می گیرد.

آنچه که به وسیله شنیدن درک می‌شود، صدای حاصله از ایجاد امواج یا برخورد شدید است. فرق نمی کند که این برخورد شدید (امواج هوا) ناشی از کوبیدن یا عبور دادن از آن و یا از هم جدا شدن سخت و شدید مانند کندن درخت و پاره کردن جامه باشد.

قوه‌ای که نفس بوسیله آن شنیده‌ها را درک می کند، مرتبه‌ای از مراتب روان آدمی است. همانند دل، که غیر از روزنه‌اش به خارج، دو، روزنه دارد: روزنه‌ای به عالم علوی و روانهای پاک که به بوسیله آن، آواز فرشتگان را می‌شنود. و آنچه که به وسیله این روزنه از خارج می‌شنود جهت حقّ آن او را به مرتبه حقیقت عقلانی‌اش می کشاند. روزنه‌ای نیز به عالم سفلی و روان‌های ناپاک دارد که به وسیله آن صدای شیطان را شنیده بدان گوش می‌دهد، و آنچه را که از خارج به وسیله این روزن ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۰

می‌شنود جهت باطل آن او را به سوی باطل و مرتبه پست و نادرست سوق می‌دهد «۱» ... چون روزنه‌ای که سوی روانهای پاک است ذاتی است روزنه‌ای که در جهت روانهای ناپاک می‌باشد غیر ذاتی و عرضی می‌باشد. بنا بر این مقصود از ختم به طور مطلق، مهر نهادن بر روزنه علوی است و در نتیجه فرشته در آن روزنه نمی‌دمد، شیطان در آن وسوسه می کند و آنچه را از خارج می‌شنود او را به جائیکه مقصود خودش هست می کشاند. و کلمات را از معنی خویش منحرف می‌سازد و معنای دیگری برای آن قرار داده و جایگزین آن می‌سازد.

دلیل اینکه لفظ «سمع» مفرد آمده با اینکه لفظ «قلوب و ابصار» هر دو به صورت جمع آمده‌اند برای آن است که اصل مصدر بودن آن لحاظ شده است و مذکر و مؤنث و مفرد و مثنی و جمع در مصدر یکسان است و تغییر نمی کند به خلاف «اذن» (گوش) و لذا به صورت جمع در قول خدای تعالی آمده است: فِی آذانِهِمْ وَقْرٌ فضربنا علی آذانهم «۲»:

در گوشهای آنان سنگینی است و نواختیم بر گوشهای آنان.

تقدیم سمع بر ابصار، برای آن است که گوش از جهت تجرد، برتر

---

(۱) مولوی در دفتر دوم در تفسیر این آیه می‌فرماید:

هست بر سمع و بصر مهر خدا در حجب بس صورتست و بس صدا

آنچه او خواهد رساند آن به چشم از جمال و از کمال و از کرشم

و آنچه او خواهد رساندن آن بگوش از سماع و از بشارت وز خروش

چشم را ای چاره جو در لا مکان هین بنه چون چشم گشته موی جان

و در مورد کوری و کری دل می گوید:

نفس شهوانی ندارد نور جان من بدل کوریت می‌دیدم عیان

نفس شهوانی ز حق کر است و کور من بدل کوریت می‌دیدم ز دور

(۲) مفسر جلیل قسمتی از دو آیه را به هم مربوط ساخته یکجا آورده است تا بیان مقصود بهتر حاصل گردد آیه اول قسمتی از آیه چهل و چهارم از سوره فصلت می‌باشد که می‌فرماید: وَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ فِی آذانِهِمْ وَقْرٌ ... در آیه دوم قسمتی از ابتدای آیه دهم سوره کهف است که می‌فرماید: فَضَرَبْنا عَلَی آذانِهِمْ ...

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۱

از چشم است چنانکه در جای خود محقق شده است، و لذا بعضی وقتها که خواب بر چشم غلبه می کند بر گوش غلبه نمی کند.

«وَ عَلی أَبْصارِهِمْ» عطف است بر «عَلی قُلُوبِهِمْ» و یا متعلق به فعل محذوف است یعنی، «جعل علی ابصارهم» اگر بعد از آن منصوب

باشد (غشاوهٔ خوانده شود) خبر مقدّم است در صورتی که ما بعدش مرفوع خوانده شود و یا مبتدائی است که مرفوع آن از خبر کفایت می‌کند و به جای خبر می‌نشیند.

ابصار جمع بصر است، و آن دیدن چشم یا عضو مخصوص یا قوّه نهاده شده در روح و عصب میان تهی که به سوی دو چشم کشیده شده است می‌باشد. این قوّه نیز چون قوّه شنوایی، مرتبه‌ای از مراتب روان آدمی است. و آن نیز علاوه بر روزنه به سوی بیرون دو روزن دیگر دارد.

منظور از مهر زدن و بستن هر جا که به صورت مطلق گفته شود، مهر کردن روزنه‌ای است که راه به عالم بالا دارد و همچنین است حجاب و پرده آن.

«غشاوهٔ» کلمه غشاوهٔ به نصب و رفع خوانده شده است و فاء الفعل نیز به سه حرکت قرائت گردیده است و نکره آمدن آن بدلیل اهمیّت دادن و بزرگ کردن آن می‌باشد.

«وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ» عطف بر قول خدای تعالی (عَلى أَبْصارِهِمْ) بر (خَتَمَ اللَّهُ) است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۸] ..... ص : ۴۸۱

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۱

و از مردمان کسانی هستند که می‌گویند به خدا و روز واپسین گرویده‌ایم در حالیکه آنان از گرویدگان نیستند.

«۱»

---

(۱) در مورد شأن نزول این آیه و آیات بعد که مربوط به منافقین است. عموم تفسیرها اشاره دارد به اینکه مراد عبد اللّه بن ابی سلول، و مقب بن قشیر و اتباع ایشان است

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۲

تفسیر: ..... ص : ۴۸۲

«من النّاس» چون در آیات فوق ذکر کتاب که اصل همه خیرات و عنوان هر غائب- و غائب هر عنوان و مصدر همه و جامع همه مصادر و صوادر است یعنی، «کتاب ولایت علی «۱» منجر به ذکر مؤمنین و ذکر قسیم آن شد «۲» یعنی آنهائی که در برابر مؤمنین کفرشان مسلّم است خدای تعالی اراده فرمود تا آنها را که «مذبذب» یعنی، منافق می‌باشند که به زبان ایمان داشته در دل کافرند جهت تکمیل تقسیم فوق ذکر نماید، و نیز امّت را از حالات این گروه آگاه سازد تا مردم را از مثل حالات آنها بر حذر دارد. بلکه می‌گوئیم: مقصود اصلی از کشیدن تجلیل

چنانکه در تفسیر گازر، ذیل آیه فوق آمده است که: خدای تعالی کشف اسرار ایشان کرد و از احوال ایشان رسول را خبر داد ... در

تفسیر مجمع البیان جنـد بن قیس هم جزء منافقان آمده است. در تفسیر کشف الاسرار علاوه بر آنان که ذکر شد به کسانی که در عقبه خواستند تا مرکب رسول (ص) را رم دهند تا او را بیفکند، نیز اطلاق شده است.

ولی مفسّر این تفسیر این آیات را بر منافقان امت محمد (ص) که ولایت علی (ع) را زبانی قبول کرده به دل نپذیرفتند، حمل کرده است.

(۱) حافظ ابو نعیم در کتاب النور المشتمل و به نقل از ابن مسعود و دیگران نقل می‌کند که: انّ القرآن انزل علی سبعهٔ احرف ما منها حرف الاـ له ظهر و بطن و انّ علی بن أبی طالب عنده منه علم الظّاهر و الباطن ... یعنی قرآن بر هفت حرف نازل شده (در مقدمه شرح آن آمده است) هیچ حرفی نیست مگر اینکه ظاهر و باطنی دارد و علی (ع) کسی است که نزد او علم ظاهر و باطن است. با توجّه به این حدیث و آنچه در باره الکتاب، ذکر شد اطلاق الکتاب بر علی (ع) به عنوان کتاب ناطق صحیح است. [.....]

(۲) در سنن ترمذی و مسند ابن ماجه و مسند احمد بن حنبل (بنقل از مفتاح کنوز السنّهٔ آمده است: که پیغمبر (ص) در باره علی (ع) فرمود: «لا یحبّه الّا مؤمن و لا یبغضه الّا منافق.

و در سنن ترمذی و مسند حنبل آمده است که پیغمبر به علی (ع) فرمود: انت ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ابو نعیم اصفهانی با آوردن اقوال صحیح می‌گوید:

هر جا «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا». آمده است در باره علی (ع) و یاران اوست، و در تفسیر «سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا» از قول ابن عباس و دیگران گفته شده است که منظور از آیه «حبّ علی در قلب هر مؤمن» می‌باشد. شیخ صدوق از حضرت رسول نقل می‌کند که فرمود: ائمه از اولاد حسین (ع) هستند و هر که آنان را اطاعت کند خدا را اطاعت کرده است و هر که نافرمانیشان کند نافرمانی خدا کرده است. پس کافر و منافق در آیات اوّلیه سوره بقره کافران و منافقان به ولایت علی (ع) هستند و مؤمنان مؤمنان به ولایت آن حضرت می‌باشند.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۴۸۳

از کتاب به ذکر مؤمنین و ذکر ضمنی کافران، ذکر منافقین است که به ولایت علی (ع) نفاق ورزیدند. مخصوصا بنا بر اینکه مقصود اتمّ از کتاب، ایمان، و کفر، و نفاق همان کتاب ولایت و ایمان و کفر و نفاق نسبت به ولایت باشد که خود از زشت‌ترین اقسام کفر بوده برای مؤمنین از زیانبارترین آنها می‌باشد و این کفر برای طالبان حقّ از شدیدترین موانع بشمار می‌رود. لذا کلام را در ذمّ آنان بسط داده ذکر زشتیهای آنان را به نهایت رسانده و ذکر مثل حال آنان در آخر مذمّتشان، دلالت بر آن دارد که مقصود، منافقین به ولایت است. زیرا منافق به رسالت حالتش چون آتش افروز، روشنی بخش نیست. زیرا منافقین به رسالت، نوری از ناحیه کردار خویش نمی‌یابند چون، به رسالت اعتقاد نداشته و رسول را قبول ندارند. به خلاف منافق به ولایت که او به علت قبول رسالت راهش با نور رسالت و اعمالی که از رسول خدا گرفته روشن شده است لیکن چون اعمالی که انجام داده است و رسالتی را که پذیرفته است به نور ولایت متّصل نیست نور او گسسته شده است.

آنچه از تفسیر امام (ع) استفاده می‌شود این است که آیه اشاره به نفاقی دارد که بعدا در روز غدیر، در مورد علی (ع) واقع خواهد شد. و بیعت کردن امت، و منافقین با علی (ع) و تبانی آنها بر مخالفت علی (ع) پس از بیعت و پس از گرفتن پیمان‌ها و عهدهای محکم دلالت دارد بر اینکه مقصود همان نفاق به ولایت است.

کلمه «ناس» اسم جمع از ریشه (نسیان) است که جای عین الفعل (س) با لام الفعل (ی) عوض شده است، یا لام الفعل حذف شده است و «ناس» از آن جهت از نسیان به معنی فراموشی گرفته شده است که نسیان بر انسان غالب است زیرا، آنچه را که در عوالم، سابقه با آنها الفت داشته است به یاد نمی‌آورد. و ممکن است از «نسیئ» به معنی تأخیر باشد که ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۴۸۴

حرف «یا» مقلوب شده و به صورت «ناس» در آمده است یا محذوف اللام گردیده است.

ممکن است از (انس) به معنی الفت باشد که ضدّ توحّش است که فاء الفعل آن حذف یا قلب گردیده است. یا از (ایناس) گرفته شده باشد به معنی دیدن با اطمینان به دیده‌ها: چنانکه: خدای تعالی از زبان موسی- علیه السلام- می‌فرماید: إِنِّی آنَسْتُ ناراً (سوره طه آیه ۹ و نمل آیه ۷ و قصص آیه ۲۹) یعنی: «آتشی دیدم و بدان اطمینان پیدا کردم».

ولی اظهر این است که ناس از نسیان یا نسیی گرفته شده باشد زیرا اغلب موارد استعمالات آنها در مقام مناسب، با آن دو آمده است: و اینکه «انسان» نیز از «انس» گرفته شده به همین دلیل که اغلب استعمالات آن مناسب همین مصدر است.

و این گفته برخی که حرف (الف لام) در (النّاس) عوض از محذوف است بعید به نظر می‌رسد.

«من الناس» جار و مجرور و مبتدا است که یا جانشین موصوف محذوف مقدّر است و یا نایب از موصوف محذوف می‌باشد چون معنی تبعیض در لفظ «من» قوی است تا آنجا که گفته شده که خود «من الناس» مبتداء است بدون اینکه جانشین چیزی باشد یا احتیاج به تقدیر و نیابت پیدا شود و معنی آن: «بعض الناس» است، و ممکن است «من الناس» خبر مقدّم باشد.

«من یقول» کسانی هستند که بدون اینکه قلبا موافق باشند به زبان می‌گویند: «آمنّا باللّه» یا به علی (ع) که او مظهر خداوند تبارک و تعالی می‌باشد ایمان آوردیم.

بنا بر آنچه که در اخبار وارد شده مبنی بر تفسیر ایمان به ایمان به ولایت علی (ع). ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۵

«وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ» یعنی: ایمان به مبدأ و معاد. گویا که مؤمنین با تکرار حرف جرّ خواستند اشاره کنند به این که ایمان آنها به هر یک از مبدأ و معاد برهانی است. نه اینکه ایمان به روز معاد، نتیجه ایمان به خدا باشد بدون تحقیق و برهان.

بدان که عوالم به اعتبار کلّیات آن هفت است. و مراتب هر عالم ده است و درجات هر مرتبه هم ۱۰ تا ۱۰۰ و تا هر چه خدا بخواهد می‌باشد و بسبب همین اعتبارات است که اخبار در باره تحدید عوالم و باطن آیات مختلف است که در اخبار، این عوالم را هفت، هفتاد، هفتصد تا هفتاد هزار و تا آنجا که خدا بخواهد آمده است «۱» اگر این مراتب از مبدأ اوّل، تا آخر عوالم، ملاحظه گردد هر مرتبه نسبت به مرتبه سابق خود، شب است برای اینکه تاریکی حاصل، از تنزّلات وجود و کثرت تعیّنات قوّت می‌گیرد و هر گاه از منتهی به مبدأ ملاحظه شود هر مرتبه نسبت به مرتبه سابق خود بجهت شدّت گرفتن نور، و ضعیف شدن ظلمت روز است. به همین جهت در آیات و اخبار هنگام ذکر عروج و صعود و انتهاء و خروج لفظ روز ذکر شده است. و هنگامی که سخن از نزول و مراتب نازله باشد شب ذکر شده است و منظور از روز آخر، یا روز حشر خلایق برای حساب است، یا روز قیام هر صنفی در مقام و جای خودش می‌باشد که راه خروج از آنجا ندارد.

«وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِینَ» برای ردّ قول آنان (منافقین) که می‌گفتند: «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ». (ما به روز باز پسین گرویده‌ایم). مناسب بود که خدای تعالی شأنه بفرماید:

(لم یؤمنوا بالله و الیوم الاخر) آنها به خدا و روز قیامت ایمان

---

(۱) در باره عوالم و باطن آیات در مقدّمه تفسیر جامعی آمده بهمین کتاب و کتاب راهنمای سعادت مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۶

نیاورده‌اند تا ادّعای آنها مبنی بر حصول ایمان در زمان گذشته را نفی نماید. لکن خدای تعالی به جمله اسمیّه عدول نمود، و آنرا مقیّد به زمان و به چیزی که ایمان به آن تعلّق می‌گیرد، نکرد تا ایمان را مطلقا از آنان نفی فرماید و بگوید آنها ایمان تکلیفی و فطری در گذشته و آینده به هیچ چیز نداشته‌اند. زیرا همانطوری که جمله اسمیّه برای تأکید ایجاب به کار می‌رود در تأکید نفی نیز استعمال می‌شود و نفی مطلق از جهت اطلاق نفی است مگر اینکه خود مطلق مقیّد به اطلاق باشد که در اینصورت نفی وارد بر آن نیز می‌تواند گاهی بر نفی اطلاق دلالت کند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۹] ..... ص : ۴۸۶

اشاره

يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ ما يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ (۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۶

فريبكارى با خدا و مؤمنان مى‌كنند ولى جز خود را فريب نمى‌دهند و از فريب خود آگاه نيستند.

تفسير: ..... ص : ۴۸۶

يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا «خداع و مخادعه و خدع» به فتح فاء الفعل و كسر آن، مصدر مى‌باشند و «خديعه» اسم مصدر است. خدعه آن است كه نيك كردارى، آشكار و بد كنشى پنهان شود و يا موافقت آشكار و مخالفت پنهان گردد، يا در ظاهر اعراض كند و متعرض نشود ولى در نهان قصد تعرّض داشته باشد.

«الخداع» مصدر خادع (خادع يخادع مخادعة) بمعنى «خدع «۱»»

---

(۱) مقصود اين است كه «الخداع» مصدر باب مفاعله است ولى به معنى فعل ثلاثى مجرّد است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۷

است يعنى فريب داد، و يا بمعنى مشاركت است يعنى همديگر را فريب دادند يا مبالغه است كه معنى فريب دادن بسيار است. زيرا، آنان با اظهار ايمان به موافقت تظاهر مى‌كنند و مخالفت خود را پنهان مى‌كنند. و خداوند تبارك و تعالى با مهلت دادن و نعمت بخشيدن به آنها در فريبكارى، مثل اينكه اعراض و احسان خود را به آنها وانمود مى‌كند و تعرّض و بد كردن خود را نسبت به آنان مخفى مى‌دارد و رسول خدا و مؤمنين هم با وجود آگاهى به مخالفت باطنى يا مداراى خود با آنها اظهار موافقت نموده، مخالفت خود را پنهان مى‌دارند چنانكه: گويى، آنان در فريبكارى بر خدا و رسول و مؤمنان غالب شده‌اند و مراد از اللّه يا واجب الوجود است، يا رسول صلّى اللّه عليه و سلّم و يا على (ع) زيرا الهيّت خداى تعالى به وسيله آن دو بزرگوار، ظاهر گرديده است.

«وَ ما يَخْدَعُونَ» بصورت معلوم و مجهول خوانده شده است.

«يخادعون» هم به همين نحو خوانده شده است. و «يخدّعون» از باب تفعيل و يخدّعون از باب افتعال، نيز خوانده شده است. «۱»

«الّا انفسهم» منظور اين است كه آنان با خدعه و نيرنگى كه نسبت به رسول خدا صلّى اللّه عليه و سلّم و مؤمنين بكار مى‌برند فقط به خود زيان مى‌رسانند و مى‌پندارند، كار نيكويى انجام داده‌اند «۲». چه آنان نفس خويش را از مقامات انسانى كه مقتضى راستى و الفت بوده به مقامات شيطانى كه مقتضى دروغ و كينه و توحّش مى‌باشد تنزّل داده‌اند. آنان در جائى كه واجب است به رسول خدا بپيوندند از او مى‌گسلند و به شيطان كه واجب است از او بگسلند مى‌پيوندند.

---

(۱) در اصل يختدعون بوده «تاء» طبق قانون ابدال به «دال» بدل شده است و در آن ادغام گرديده يخدّعون شده است.

(۲) اشاره است به آيه ۴ سوره كهف كه مى‌فرمايد: و هم يحسبون انّهم يحسنون صنعا.

يعنى آنان مى‌پندارند كه كار خوبى انجام مى‌دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۸

«نفس» هم بر ذات شی، و هم بر نفس انسانی، که همان نفس حیوانی است که روشن به نور خرد (عقل) گشته است، اطلاق می‌شود. و ممکن است از لفظ «أنفس» در این آیه هر دو معنی اراده شود. و نیز لفظ «نفس» بر نفس حیوانی و بر نفس نباتی اطلاق می‌شود، و به علّت مناسبت بین این نفسها و خون بر خون نیز نفس اطلاق می‌شود و بر مراتب نفس انسانی هم اعمّ از (امّاره) و (لوّامه) و (مطمئنه) نفس اطلاق می‌شود.

امّا تفسیر نفس به امام در امثال حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربه».

هر کس امام خود را شناخت پروردگار خویش را شناخته است.

و حدیث «اعرفکم بنفسه اعرفکم بربه».

آنکه به امام خود شناساتر است به خدا شناساتر است.

و «اعرف نفسک تعرف ربک» بشناس امام خود را تا بشناسی پروردگارت را.

پس بدان جهت است که امام، ذات هر چیز، مخصوصا ذات کسی است که با او بیعت کرده و ولایت او را قبول نموده است.

«وَ ما یَشْعُرُونَ» یعنی: نمی‌دانند یا به زیرکی در نمی‌یابند یا به وسیله مدرکات خویش احساس نمی‌کنند. گویا، قرآن یکی از این دو معنی اخیر را اراده کرده باشد. تا با توجّه به قول خدای تعالی: وَ لکِنْ لا یَعْلَمُونَ (آیه ۱۲ سوره بقره). متضمّن معنی تازه‌ای باشد.

در بسیاری از موارد، شعور به معنای التفات «۱» و توجّه به مورد درک

---

(۱) متن تفسیر التفات بیشتر در احساس خاصّی استعمال شده است و آن جایی است که مورد التفات از چیزهایی محسوس است چون حضور آن در نزد حسّ است، یا اینکه التفات در زیرکی و تفطن مخصوص استعمال می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۸۹

آمده است. و مقصود این است که فریب آنها نسبت به خودشان از بس آشکار است که گویا، محسوس به حواسّ ظاهری می‌باشد و ادراک نکردن آنها با وجود آشکار بودن آن، از بی‌توجّهی و بی‌التفاتی آنان است مانند کسی که چشمانش بر مشهودات واقع می‌شود و آنها را می‌بیند لکن به دلیل شدّت اشتغال نفس، به چیز دیگر احساس ادراک آنها را نمی‌کند.

در اینجا ادات استدراک نیاورد چنانچه در آیه بعد در قول خدا «وَ لکِنْ لا یَشْعُرُونَ»، و «وَ لکِنْ لا یَعْلَمُونَ» آمده است زیرا، حق تعالی در خطاب‌هایش به مردم، همان روش خطاب انسانها را بکار گرفته است و غالبا چنین است که یک سخنران در آغاز سخن که زشتیهای امر ناپسندی را بر می‌شمرد خشمش شدید نیست. لذا، با گستردگی و تأکید و شدّت، چندان مناسبت ندارد از این جهت، کلام قبلی بر خلاف آنچه بعدا میآید با تأکید همراه نیست و مخاطب هم در آغاز سخن از ردّ و شک و یا پذیرش و یا اندیشه مخالف یا موافق خالی الذّهن است پس تأکید و آوردن ادوات استدراک مناسبتی ندارد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰] ..... ص : ۴۸۹

اشاره

فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۹

در دلهایشان بیماری است پس خدا بیماریشان را می‌افزاید که برای ایشان عذابی دردناک است چونکه دروغ می گفتند.

تفسیر: ..... ص : ۴۸۹

«فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» این عبارت، جمله مستأنفه است، و جواب سؤالی است که سزاوار است در رابطه با حالشان یا علّت خدعه خدا، یا علت عدم شعور آنان مطرح شود یا جمله مستأنفه است که دعائی علیه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۰

آنان باشد. و ممکن است جمله حالیّة باشد از فاعل فعل اوّل یا دوّم یا سوم.

مرض، علّتی است (عارضه است) در حیوان که با مزاج طبیعی او سازگار نمی‌باشد و اهل حسّ، آنرا به بدن اختصاص می‌دهند ولی اختصاص به بدن ندارد بلکه اعمّ است از آنچه در بدن یا در نفس، از عوارض ناسازگار با مزاج خدادادی او باشد. زیرا هر امری که نفس انسانی را از آنچه بر حسب تکوین یا تکلیف بر آن سرشته است خارج سازد، بیماری اوست.

قبلا- یاد آور شدیم که قلب به موارد مختلف اطلاق می‌شود. و منظور از قلوب «۱» در اینجا یا قلوب صنوبری جسمانی است که به جهت شدّت خشم و غضب خون آن قلوب به جوش می‌آید و یا از شدّت ترس، خونشان از جوش می‌افتد. هر دو حالت، چه شدّت ضربان، و چه کمی ضربان، با قلوب ناسازگار است و یا منظور از قلوب، دلهای معنوی، و مراد از بیماریهای آن، رذائل شیطانی می‌باشد.

«فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً» این جمله نفرین یا اخبار است. افزایش بیماری نفس سبب دور شدن از خصلت‌های خوب انسانی و متمکّن شدن نفس در پلیدیها می‌باشد.

«وَ لَهُمْ عَذابٌ» این عبارت، نیز نفرین یا اخبار می‌باشد.

«الیم» صیغه مبالغه از «الم» است به معنی درد کردن است و توصیف عذاب به درد از باب مجاز و بجهت مبالغه در شدّت عذاب می‌باشد. چنانکه: گویا، عذاب از شدّت درد خودش در شکنجه است، می‌شود.

«الیم» را به معنای «مؤلم». یعنی: دردناک، دانست چنانکه: از

---

(۱) متن تفسیر: یعنی با اینکه مقصود از مرض مرض نفسانی است مراد از قلوب که با مرض آمده است قلب جسمانی می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۱

چنانکه: از (طهور) که به معنی بسیار پاک و خالص است «مطهّر» معنای پاک کننده اراده شده است زیرا، مبالغه در مثل این موارد مقتضی تعدّی به غیر است و این معنی رساتر از معنی اوّل می‌باشد، زیرا این معنی می‌رساند که عذاب خود به نحوی درد می کشد که موجب درد کشیدن دیگری می‌شود.

«بما کانوا» ما- یا مصدری است یا موصوفه است یا موصوله است.

در صورت اوّل «بما کانوا» به معنی مصدری یعنی: به بودن آنها.

در حالت دوّم، به چیزی که بودند.

در حالت سوّم، به آنچه که بودند دلالت دارد.

«یکذبون» با تخفیف و تشدید هر دو خوانده شده است. (یکذبون یا یکذّبون) از «کذّبه» متعدّی است وقتی که به او نسبت دروغگویی بدهد.

ممکن است از «کذّب» فعل لازم باشد که مبالغه در کذب یا بسیاری کذب را می‌رساند.

«کذب» همانند (صدق) بیشتر استعمال آن در اقوال است ولی اختصاص به اقوال ندارد. بلکه هر فعل یا حالت یا خلق و خو یا شأن و

مرتبه‌ای که از انسان صادر و مناسب مقتضای حقیقت انسانی باشد آن صدق و راستی است و هر چه که این چنین نباشد کذب و دروغ است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱] ..... ص : ۴۹۱

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قالُوا إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۱

هنگامیکه به آنان گفته شود در زمین فساد نکنید می‌گویند بدرستیکه همانا ما از اصلاح پیشگانیم»

تفسیر: ..... ص : ۴۹۱

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۲

این عبارت یا عطف بر عبارت «یکذبون» یا بر عبارت «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» یا بر «يُخادِعُونَ اللَّهَ» یا بر «يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ» می‌باشد.

«لا- تفسدوا» از مصدر افساد است و افساد به معنی تغییر و دگرگونی چیزیست از آن حالتی که دارد یا منع کردن چیزی است از کمال مقتضی آن.

منظور از «ارض»، زمین، اعمّ از زمین عالم کبیر یا عالم صغیر «۱» می‌باشد و خروج از طاعت عقل و امام افساد در عالم صغیر است که منجر به افساد در عالم کبیر یا افساد بزرگ می‌شود که آن استهزاء به امام و کشتن اوست. آنچه که به سلمان- رضی اللّه عنه- نسبت داده شده است که گفت: این آیه، شامل حال افرادی می‌شود که هنوز نیامده‌اند و دلالت دارد بر اینکه آیه در باره منافقان امّت بعد از رسول نازل شده است.

قالُوا إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ اصولا منکران توحید و رسالت و ولایت می‌پندارند که در کارشان خیر و صلاح بوده شر و فسادی در میان نیست. این مطلب عمومیّت دارد که هر موجود با شعور در کردار خود آهنگ خیر و صلاح دارد و به نیّت خیر و صلاح کار می‌کند. چنانکه: به بعضی از صحابه منسوب است

---

(۱) مراد از عالم کبیر جهان وجود است که بنا به قول رواقیان و بعضی از عرفا انسان کبیر است. منظور از عالم صغیر، انسان است که بنا به فرموده علی (ع) عالم کبیر در او منطوی است آنجا که می‌فرماید

أ تحسب «أ تزعم» انک جرم صغیر و فیک انطوی العالم الاکبر

مرحوم نور علیشاه: قدّس سرّه. در کتاب صالحیه در ابتدای مبحث حضرت انسان کامل می‌گوید: دنیا ظهور ظاهر انسان است و آخرت جلوه باطن انسان، است، ازل و ابد در او مجتمع است، مبدأ و منتهی از او و به اوست، ظاهر و باطن و اول و آخر است.

گر چه در صورت نمودار دو عالم گشته‌ام چون به معنی بنگری هر دو جهان من

بوده‌ام.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۳

كه گفته‌اند: علّت جلوگيرى از خلافت على (ع) آن بوده است كه آن حضرت كم سال بوده، و بسيار مزاح مى‌فرموده است.
چون گمان كردند كه آنان در كارشان مصلح مى‌باشند و شنيدند كه نسبت افساد به آنان داده مى‌شود بنا بر اين به خود نسبت صلاح و شايستگى داده و شأن و كار خود را منحصر در خير و صلاح نمودند، در حالى كه جمله را با اسميّه بودن و لفظ «انّ» و افاده حصر تأكيد نمود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۲] ..... ص : ۴۹۳

اشاره

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَ لكِنْ لا يَشْعُرُونَ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۳

يعنى آگاه باشيد كه آنان افساد گرانند و لكن نمى‌دانند.

تفسير: ..... ص : ۴۹۳

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ در اين آيه با انكار مؤكّد آنان مقابله شده، و افساد به آنان نسبت داده شده است. و اين اسناد با كلمه «ألا» در آغاز و (انّ) و جمله اسميّه و ضمير فصل «هم» و افاده حصر، تأكيد شده است و در مقابل حصر آنها كه كارها و شئون خود را منحصر در اصلاح مى‌دانستند، خداوند تبارك و تعالى آنانرا منحصرا مفسد معرفى نموده است «وَ لكِنْ لا يَشْعُرُونَ». در اينجا ادات استدراك را به كار برده، زيرا مقام مقتضى دفع توهّم خلاف، و بسط در كلام است. همان طور كه قبلا بيان شد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۳] ..... ص : ۴۹۳

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَما آمَنَ النَّاسُ قالُوا أَ نُؤْمِنُ كَما آمَنَ السُّفَهاءُ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهاءُ وَ لكِنْ لا يَعْلَمُونَ (۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۳

چون به آنان گفته شود همچنانكه: مردم ايمان آوردند شما هم ايمان بياوريد مى‌گويند: آيا آنچنانكه بيخردان گرويده‌اند ايمان بياوريم؟ آگاه باشيد كه آنان خود بيخردانند لكن نمى‌دانند.
ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۴

تفسير: ..... ص : ۴۹۴

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا چون گوينده اين سخن رسول اكرم (ص) و يا مؤمنين مى‌باشند گفته خداى تعالى اشاره كرد به اين كه پند دهنده و نصيحت كننده بين تحذير و ترغيب و بيم دادن و مژده دادن جمع نموده و آنان در هر دو قسمت اندرزهاى رسول خدا را

ردّ کرده‌اند.

منظور از ایمان در این آیه، یا ایمان به رسول اکرم (ص) به وسیله بیعت عامّه با همراهی دل و زبان می‌باشد یا ایمان به علی (ع) اراده شده است.

«کَما آمَنَ النَّاسُ» یعنی: همانطور که مردم به سبب بیعت با محمّد یا علی (ع) ایمان آوردند در حالیکه دل و اراده‌شان بر این قصد بود که به شروط و پیمانها و عهدها وفا کنند شما نیز ایمان بیاورید.

ممکن است که مراد از ایمان در آنجا که می‌گفتند «آمَنَّا بِاللَّهِ» اذعان یا تصدیق باشد. و مراد از ایمان در «آمَنَ النَّاسُ» نیز ممکن است همین معنی باشد. ولی هر گاه ایمان در کتاب و سنّت به صورت مطلق ذکر شود بیعت عامّه یا خاصّه یا حالت بعد از توبه، از اجزاء بیعت، یا حالت حاصله از بیعت مقصود است امّا مجرّد اقرار به توحید و رسالت، در حیات رسول اللّه (ص) ایمان نامیده نمی‌شد.

آنچه که در تفسیر امام نقل شده دلالت می‌کند بر اینکه مراد از ایمان، بیعت با علی- علیه السّلام- می‌باشد.

(قالوا) گفتند: آیا ما مثل سفیهان ایمان بیاوریم؟! مخاطب آنان در این گفتار منافقین همانند خودشان است نه مؤمنین و ناصحین، زیرا آنان به علت فریبکاری و پنهان کاری به مؤمنین چنین پاسخی نمی‌دهند و راز خود را کشف نمی‌کنند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۵

«ا نؤمن»: استفهام انکاری است به این معنی که، ایمان مؤمنین را که به گمان آنها از سفیهانند، صحیح ندانسته و صدور آنرا از خود انکار می‌کنند.

«کَما آمَنَ السُّفَهاءُ» سفیه، به غیر رشید گفته می‌شود و آن محجور است و محجور «۱»، که به قیّم احتیاج دارد و یا به سبک عقلی که افعالش، آنطور که شایسته است نباشد، گفته می‌شود، و در مورد اموال نه می‌تواند مالش را به طور شایسته خرج کند و نه می‌تواند طوری سرمایه‌اش را به کار بیندازد که فزونی یابد و نیز کسی که حق را نمی‌شناسد و تحت فرمان یک حاکم الهی در نمی‌آید، اطلاق می‌شود. و بیشتر استعمالات لفظ (سفیه) در اخبار به همین معنی است. هنگامی که منافقان مؤمنان را در حالتی دیدند که با عقلهای شیطانی خویش خوشایند آنها نبود و دیدند که این مؤمنان، در ظاهر و باطن از محمّد (ص) یا علی (ع) پیروی نموده، اطاعتشان می‌نمایند. به پندار آنان، آن بزرگواران توانایی آن را ندارند که پیروان خود را نگهداری نموده از دشمنانشان حفظ کنند. از اینرو، مؤمنین را سفیه نامیدند. و چون پیروی مؤمنان و اطاعت آنها از خلیفه خدا، مقتضای عقل و مقتضای معرفت حقّ است و خروج منافقین از انقیاد، و فریبکاری آنان نسبت به مؤمنین، موجب بیرون شدن آنان از مقتضای عقل سلیم و معرفت حق است. از این لحاظ حق تعالی سفاهت را با تأکید بسیار منحصر به آنها نمود و این حصر را به صورت قصر قلب «۲» افاده نمود

---

(۱) محجور کسی است که به عللی از تصرف در اموالش حجر و منع شده باشد.

(۲) حصر قلب- قصر قلب آن است که اعتقاد مخاطب را معکوس کنی، مثلا او می‌گوید: زید جاهل است، تو می‌گویی «عالمی جز زید نیست» که عالم را منحصر به زید کرده حرف او را قلب و واژگونه نموده‌ای در آیه، چون نقل منافقان را آورده است که می‌گویند: «مؤمنان سفیهند» لذا، آن را واژگون کرده می‌گوید: «الا انهم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۶

تا علاوه بر حصر سفاهت در منافقین آنرا از مؤمنین نفی نماید یعنی:

آنچه منافقان به مؤمنان نسبت داده‌اند نفی کرده به خودشان برگشت دهد. لذا، فرمود:

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهاءُ وَ لکِنْ لا یَعْلَمُونَ در آیه گذشته «أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ» وجه آوردن ادات تأکید و استدراک بیان شد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴] ..... ص : ۴۹۶

اشاره

وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۶

و هنگامیکه با مؤمنان برخورد می‌کنند می‌گویند: ما ایمان آورده‌ایم. هنگامیکه با شیاطین خود خلوت می‌کنند، می‌گویند: ما با شما هستیم به درستی که ما تنها آنها را مسخره می‌کنیم.

تفسیر: ..... ص : ۴۹۶

وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا دو فقره اوّل در آیات قبل برای بیان حال خود منافقان بود. و اینکه آنها، به علت خود پسندی و راضی بودن به افعال خود پند ناصح را نمی‌شنوند و این دو فقره که در این آیه است برای بیان حال آنان با مؤمنین و کفّار و بیان فریبکاری آنان نسبت به مؤمنان می‌باشد.

«قالوا آمنّا» جمله فعلیه خالی از هر نوع تأکید آمده است تا از طرفی ایهام و اشاره باشد به اینکه منافقین می‌خواهند چنان وانمود کنند که سزاوار

هم السفهاء» که این عبارت قصر قلب است که منافقان را منحصر در سفاهت نموده است. (معالم البلاغه- ص ۱۲۵ ابعد)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۷

نیست ایمان آنها، مورد انکار یا شک باشد تا احتیاج به تأکید داشته باشد و از طرفی دلهای آنان با مبالغه و تأکید مساعدت ندارد. لذا، به «قالوا آمنّا» بسنده شده است.

وَ إِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ «شیاطین» جمع شیطان که معروف و مشخص است می‌باشد. و اما وجه تسمیه انسان به شیطان از جهت آن است که، انسان می‌تواند مظهر شیطان و فرمانبر فرمان او باشد، یا از جهت شباهت و مشاکلت انسان با شیطان است، و یا از جهت این است که انسان به اعتبار معنی لغوی شیطان یکی از مصادیق آن می‌باشد، چون لفظ شیطان، از «شطن» مشتق شده است که به معنی دور شدن است. از آن جهت که شیاطین، جنّ و انس از خیر و نیکی و صلاح دورند.

یا از «شطن» به معنای ریسمان بلند و رها شده و لرزان گرفته شده است یا از شاط، که به معنی «بطل» باشد اخذ گردیده است چون آنها در ذات خود، باطل هستند که در این صورت «نون» شیطان هم زائده است.

قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ منظور از این گفته که، ما با شمائیم در مورد دین و اعتقادات است از آن جهت جمله را با تأکید آوردند که توهّم انکار از جانب شیاطینشان و منافقین وجود داشت و این پندار ناشی از آمیزش و اختلاط منافقین با مؤمنین بود و نیز این تأکید از جهت نشاط و خوشحالی است که آنان در بیان مطلب دارند، چه وقتی متکلّم چیزی را با نشاط و خوشحالی بیان کند مقتضی تأکید و مبالغه می‌گردد. لذا، به همین اندازه هم، اکتفا نکرده‌اند و در کلام بسط و تفصیل داده‌اند و گفتارشان را با تأکیدات متعدد تأکید کرده‌اند تا شأن و مرتبه خود را در این منحصر سازند که با شیاطین هستند و این حصر کردن یا از نوع قصر ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۸

قلب است یا قصر افراد. «۱»

إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ کلمه استهزاء (مسخره کردن) در بین مردم مشهور و شناخته شده است اگر چه از لحاظ مسخره کننده یا مسخره شونده یا جهت استهزاء محتاج شرح و تفضیل می‌باشد. به هر صورت استهزائی که به خدا نسبت داده شده است مجازی است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵] ..... ص : ۴۹۸

اشاره

اللَّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۸

خداوند آنان را مسخره می‌کند. و می‌گذارد که آنان در سرکشی خود سرگردان شوند.

تفسیر: ..... ص : ۴۹۸

اللَّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ بنا بر اینکه استهزاء منسوب بخدا مجاز باشد معنی استهزاء خدا این می‌شود که خدا به جزای استهزاء آنان آنها را مجازات می‌کند، یا آنها را خوار می‌گرداند، یا عملی نسبت به آنها انجام می‌دهد که شبیه مسخره کردن است. یا اینکه آوردن کلمه «استهزاء» از باب صنعت مشاکله و

---

(۱) قصر قلب و قصر افراد قصر در لغت به معنی حبس است و در اصطلاح عبارتست از تخصیص شیئی به امری یعنی: قرار دادن شیئی مختص و منحصر به امری بدین معنی که از آن امر تجاوز به غیر او نکند مثل ما کاتب الّا زید. که امر کتابت به زید اختصاص داده شده، برای دیگری نیست کتابت را محصور فیه و عبارت را قصر یا حصر نامند. حال هر گاه مخاطب معتقد باشد که زید هم شاعر است و هم کاتب، و زید را محصور کنی در شاعریت و گوئی «ما زید الّا شاعر» یعنی: زید فقط شاعر است یا بگوئی: ما شاعر الا زید یعنی، جز زید شاعری نیست «قصر افراد» نام دارد یعنی کار زید را منحصر در یکی از دو چیز کتابت و شاعر بودن کرده‌ای ولی اگر معتقد مخاطب را معکوس و وارونه سازی، مثلا: کسی بگوید: «زید جاهل است» ولی شما بگوئی «جز زید کسی عالم نیست» در این وقت سخن او را قلب کرده‌ای و این قصر قلب نام دارد (معالم البلاغه ص ۱۲۱ تا ۱۲۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۴۹۹

همانندی در محاورات عرفی است. و از اینکه ادات عطف نیامده است «۱».

چون مناسبتی بین این جمله و جمله قبلی وجود ندارد.

پس جمله یا مستأنفه است تا جواب سؤال مقدّر باشد. «۲»

یا جمله دعا می‌باشد که علیه آنان است (یعنی نفرین) احتمال دارد که حال، برای فاعل «قالوا» باشد. «۳»

نگفته است «اللّه مستهزئ «۴» بهم» (خداوند مسخره کننده آنان است.) در حالی که در این صورت مقابله «۵» تمامتر و کاملتر می‌شد چون نشاط و شادمانی آنان در خبر دادن از استهزاء همانطور که نهایت تأکید را اقتضاء می‌کرد همچنین اقتضا می‌کرد خبر بدهند که استهزاء مؤمنین به صورت خوی و عادت آنان در آمده یا در ثبات و استمرار مانند خوی و عادت است. به خلاف اخبار به

استهزاء آنها از جانب خداى تعالى كه در آن، نشاط و خوشحالى براى خدا وجود ندارد.

ضمنا استهزاء خداوند نسبت به آنان به هر معنى كه بگيريم از صفات ثابت ذاتى خداى تعالى نيست چه رسد به اينكه عين ذات شمرده شود. بلكه قسمى از قهر ثابت الهى بوده عرضى مى‌باشد و آن (استهزاء) جز در عالم طبيعت و مادون آن كه عالم ارواح خبيثه مى‌باشد وجود ندارد. دگرگونى و نو شدن، براى جهان طبيعت، ذاتى بوده آنچه در آن است به سبب تجدّد در عالم طبع هميشه در حال دگرگونى و نو

---

(۱) حروف عطف عبارتند از: و- ف- ثم- او- ام: حتى، بل، لكن.

(۲) ممكن است سؤال مقدّر چنين باشد: اكنون كه آنان مؤمنان را مسخره مى‌كنند خدا با آنان چه خواهد كرد؟ [.....]

(۳) اگر «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» حال باشد براى فاعل «قالوا» كه منافقين هستند معنى عبارت اين مى‌شود: كه منافقين در حاليكه مؤمنان را مسخره مى‌كردند، مى‌گفتند: ما با شمائيم.

خداوند مى‌گويد: در حاليكه خدا آنها را استهزاء مى‌كند آنان چنين ادّعايى دارند.

(۴) يعنى به جاى فعل مضارع اسم فاعل نياورد.

(۵) مقصود مقابله جمله «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» با جمله «إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ»

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۰

شدن مى‌باشد. خبر دادن خداوند به تجدّد و پيوستگى خوارى آنها، خبر دادن ضمنى به شدت گرفتن خوارى است.

«و يمدّهم» يمدّ از «مدد» يا از «مدّ» آمده است يعنى: قواى آنان را (به سوى طغيان) مى‌كشاند و تقويت نموده، افزون مى‌نمايد يا اينكه عمر آنانرا طولانى كرده و مهلت مى‌دهد و اين بيان چگونگى استهزاء خدا نسبت به آنها است.

«فى طغيانهم» ظرف لغو «۱» است و متعلق به ما قبل و يا ما بعدش مى‌باشد، يا ظرف مستقر است كه حال واقع شده است يا جمله مستأنفه به تقدير مبتدا است تا جواب سؤال مقدّر باشد «۲».

تجاوز شيئى از حدّ خود را هر چه باشد طغيان مى‌نامند و فرمانبرداري از فرمان خرديكه پيامبر زمان آن را بيان فرموده حدّ انسان است. بنا بر اين كسيكه از اين حدّ تجاوز كند سركش و طاغى مى‌باشد.

«يعمهون» يعنى سرگردان و حيران مى‌باشند.

لفظ عمه (ع- م- ه) به معنى سرگردانى در آراء و انديشه‌هاست.

چون نسبت «عمه» به «بصيرت» مانند نسبت كورى به بينايى است و لفظ «يعمهون» حال يا مستأنفه مى‌باشد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۶] ..... ص : ۵۰۰

اشاره

أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدى فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۰۰

آنان كسانى هستند كه گمراهى را در برابر هدايت خريدند و از تجارتشان سودى نبردند و به راه راست هدايت نيافتند.

---

(۱) شاید سؤال مقدّر چنین باشد در چه جهت خداوند آنها را می‌کشاند؟ که پاسخ داده شده این است: آنان را در طغیانشان می‌کشاند.

(۲) یعنی نسبت بین آن دو تقابل ملکه و عدم ملکه است، پس اگر بصیرت بینایی در فکر و اندیشه است باید «عمه» حیرت و سرگردانی در اندیشه باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۱

بیان اشتراء الضلالة بالهدی ..... ص : ۵۰۱

[أُولئِکَ] المحضرون بالاوصاف المذمومة المهانون غایة الهوان [الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی] الضّلال و الضّلالة مصدرا ضلّ الانسان اذا فقد الطّریق، و ضلّ المال اذا فقد و لم یدر صاحبه این هو، و الهدی الدّلالة و الرّشد و البیان یذکّر و یؤنّث و المراد به هنا الاهتداء الی الطّریق المستقیم الانسانیّ علی ان یکون مصدرا مبنیّا للمفعول، او هدایة اللّه لهم الی الطّریق المستقیم الانسانیّ علی ان یکون مبنیّا للفاعل، «و الشّرا» مقصورا و ممدودا من الاضداد یطلق علی البیع و الشّراء، و الاشتراء خاصّ بالمشتری فی العرف العامّ کالبیع للبائع.

و اعلم انّ الانسان ذا شؤن کثیرة بحسب طرقه الی دار الاشقیاء و طریقه الی دار السّعداء و شؤنه الّتی له بحسب کونه علی طریق السعداء ذاتیّة له فکأنّ اللّه ملّکه ایّاها و الشّؤن الّتی له بحسب کونه علی طریق الاشقیاء عرضیّة له کأنّها مملوکة لغیره و انّ الاوصاف الّتی هی فی هذا العالم أعراض قائمة بغیرها لها حقائق قائمة بذواتها فی عالم آخر فانّ الضلالة الّتی هی وصف اعتباریّ اضافیّ لها حقیقة متجوهرة فی عالم النّفس و هی من شؤنها و مراتبها و کذلک الهدایة اذا تمهّد هذا فنقول: لمّا کان الاشتراء أخذ مال الغیر بثمن مملوک للمشتری فان لم یعتبر فیه قید آخر کما هو الحقّ فالشّراء علی حقیقته و ان اعتبر کون المبیع و الثّمن من الاعراض الدّنیویّة و کون الاشتراء بصیغة مخصوصة کان الاشتراء استعارة و کان قوله [فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ] ترشیحا للاستعارة و نسبة ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۲

الرّبح الی التّجارة مجاز عقلیّ و الرّبح هو الفضل علی رأس المال فی المعاملة کما انّ الخسران هو نقصان رأس المال، و نفی الرّبح اعمّ من بقاء رأس المال و نقصانه و اتلافه رأسا کما انّ الخسران اعمّ من نقصان رأس المال و اتلافه [وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ] من قبیل عطف الاقوی علی الاضعف و المعنی بل ما کانوا مهتدین ای اتلفوا بضاعتهم رأسا فانّه تعالی جعل الهدی بضاعتهم و لذا جعله فی الاشتراء ثمنا او من قبیل عطف العلّة علی المعلول ای ما ربحوا لانّهم لم یهتدوا الی طرق التّجارة و المرابحة او المعنی اشتروا الضلالة بالهدی لانّهم ما کانوا مالکین للهدی فانّ الهدی کان عاریة لهم سواء أرید بالهدی الاستضاءة بنور الاسلام بالبیعة مع محمّد (ص) او شؤن النفس المستضیئة بنور الاسلام او الشّؤن المستعدّة للاستضاءة بنور الاسلام او الایمان، او من قبیل عطف الجمع ای ما ربحوا ما صاروا مهتدین الی طریق النّجاة [مَثَلُهُمْ] فی قبول نور الاسلام و الاستضاءة به [کَمَثَلِ الَّذِی اسْتَوْقَدَ ناراً] المثل بالتّحریک و المثل بالکسر و الاسکان و المثیل کالشّبه و الشّبه و الشّبیه لفظا و معنی لکن استعمال المثل بالتّحریک فی التشبیه المرکّب اکثر و لذا صار اسما للقول السّیار فی العرف العامّ و الموصول کالمعرّف باللّام قد یکون لتعریف الجنس و حینئذ یجوز ان یجری علی مفرده حکم الافراد و الجمع کما هنا فانّه أفرد بعض الضّمائر الرّاجعة الیه و جمع بعضها و کما فی قوله تعالی وَ خُضْتُمْ کَالَّذِی خاضُوا علی ان یکون الفاعل عائد الموصول و لم یأت بالعاطف هنا مع أنّه متفرّع علی اشتراء الضّلالة مثل الجملتین السابقتین و جعله مستأنفا لجواب سؤال مقدّر تجدیدا لنشاط السامع بتغییر الاسلوب و یحتمل ان یکون حالا [فَلَمَّا أَضاءَتْ ما حَوْلَهُ] أضائت متعدّ مسند الی ضمیر النّار او لازم مسند الی «ما» باعتبار کونه بمعنی الاماکن و الاشیاء الّتی حوله، او لازم مسند الی ضمیر النّار و ما حوله بدل ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۳

عنه بدل الاشتمال [ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَکَهُمْ فِی ظُلُماتٍ] وحّد النّور و جمع الظلمة للاشارة الی وحدة حقیقة النّور و انّ الوحدة ذاتیّة

للنّور و لغيره بعرض النّور، و للاشارة الى كثرة الظّلمة و انّ الكثرة ذاتيّة لها و لغيرها عرضيّة، و سيأتى تحقيق لهذا فى اوّل سورة الانعام ان شاء اللّه و المراد بالظّلمات فى الممثّل له ظلمات شؤن النّفس المتراكمة فانّ الانسان كلّما ازداد بعدا من نور الاسلام ازداد توغّلا فى شؤن النّفس المظلمة، و تعريف النّور بالاضافة و تنكير الظّلمات لما سبق من كون النّور ذاتيّا للإنسان و الظّلمة عرضيّة [لا يُبْصِرُونَ] حال او صفة بحذف العائد او مستأنف او مفعول ثان لترك اذا جعل بمعنى صيّر، او مفعول بعد مفعول اذا جعل فى ظلمات مفعولا ثانيا و ترك المفعول لترك القصد اليه كأنّ الفعل جعل لازما او لقصد التّعميم فى المفعول.

[صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ] قد علمت فيما مضى انّ السمع و البصر لكل منهما كوّة الى الخارج و كوّتان من جهة الباطن الى عالم الملائكة و عالم الجنّة و كوّتهما الى عالم الملائكة ذاتىّ و كوّتهما الى عالم الجنّة عرضيّة و ختمهما عبارة عن سدّ كوّتهما الى عالم الملائكة، و الصّمم و العمى عبارة عن سدّ الكوّتين اللّتين هما الى عالم الملائكة بحيث لا يسمع من المسموعات جهتها الحقّانيّة الّتى تؤدّى الى عالم الملائكة و لا يسمع من عالم الملائكة و لا من الملك الزّاجر و لا يبصر من المبصرات جهتها الحقّانيّة و بعبارة أخرى مدارك الانسان مسخّرة تحت حكم الخيال فان كان الخيال مسخّرا تحت حكم العاقلة كان ادراكها من الجهة المطلوبة من ادراكها و ان كان مسخّرا تحت حكم الشّيطان لم يكن ادراكها من الجهة المطلوبة منها و هكذا حكم اللّسان [فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ] عن دار الضّلالة الى دار الهدى لعدم سماعهم نداء المنادى لهم الى دار الهدى و الى طريق النّجاة و لاصداء الغيلان فى دار الضّلالة حتّى يستوحشوا و لعدم

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۴

ابصارهم موذيات دار الضّلالة و لا ملذّات دار السّعادة و لا طريق الخروج منها الى دار السّعادة و لعدم نطق لهم يستغيثون به بغيرهم و يذكرون ما لهم من الآلام حتّى يرحموا و المقصود من التّمثيل الّذى كثر فى كلام اللّه و كلام خلفائه بيان الاحوال الباطنة لاهل الانظار الحسّيّة بالاحوال الظّاهرة و لذلك قد يذكر المثل قبل اداة التشبيه و بعدها و قد يذكر نفس الاحوال كما فى قوله تعالى [أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ] اى حال المنافقين فى قرع الكلمات المهدّدة المندرجة فيها الرّحمة المستنيرة بنورها القلوب اسماعهم كصيّب اى مطر او سحاب فهو معطوف على قوله كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ لا على الذى استوقد كما قيل [فِيهِ ظُلُماتٌ] ظلمة اللّيل و ظلمة تتابع المطر و ظلمة تراكم السّحاب.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۵

بيان خريدن گمراهى در برابر هدايت ..... ص : ۵۰۵

«اولئك» آن گروه كه به صفتهاى ناپسند موصوف، و در غايت خوارى و استخفاف به سر مى‌برند كسانى هستند كه گمراهى را به هدايت خريدند.

الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدى «ضلال» و «الضلاله» هر دو مصدر «ضلّ الانسان» مى‌باشند، يعنى راه را گم كرد.

و «ضلّ المال» يعنى مالش گم شد و صاحبش نمى‌داند كه آن مال در كجاست.

«هدى» به معنى دلالت و رشد و بيان است. و آن هم به صورت مذكّر و هم به صورت مؤنّث استعمال مى‌شود «۱». مراد از «هدى»- در اينجا- بنا بر اينكه مصدر از فعل مجهول باشد راه يافتن به راه راست انسانى مى‌باشد يا اينكه مراد هدايت خداى تعالى آنان را در جهت راه راست انسانى، است. كه در اين صورت مصدر فعل معلوم مى‌شود و «الشّراء» به صورت مقصور «شرى» و ممدود (شراء) هر دو آمده است و از لحاظ معنى، از اضداد است كه بر خريد و فروش هر دو اطلاق مى‌شود ليكن در عرف عام كلمه «اشتراء» مخصوص مشترى و خريدار است مانند لفظ بيع كه مخصوص فروشنده و بايع است.

---

(۱) مقصود اين است كه مذكر و مؤنث در آن يكسان نيست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۶

بدان که انسان به حسب راههایی که او را به سرای بدبختان (دوزخ) می‌رساند و راهی که او را به سرای خوشبختان (بهشت) رهنمون می‌شود. دارای شؤون و حالات بسیاری است. شؤون و مراتبی که او را به پیروی از روش سعادتمندان راهنمایی می‌کند، ذاتی و فطری او می‌باشد. آنچنانکه گویا، خدای تعالی آن حالات را به آنان تملیک کرده است.

مراتبی که انسان را در جهت شقاوت می‌کشاند عرضی می‌باشد.

آن چنانکه: گویا آن حالات مملوک غیر او هستند.

و اینکه اوصافی که در این جهان وجود دارند و عرضهایی هستند که قائم به غیر می‌باشند در عالم آخرت برای آنان حقایق قائم به ذات وجود دارد. محققا گمراهی که یک صفت اعتباری اضافی و نسبی است دارای حقیقت جوهری در عالم نفس است و خود مرتبه‌ای از مراتب نفس می‌باشد. هدایت، هم همین حال را دارد.

پس از این مقدمات می‌گوئیم چون «اشتراء» (خریدن) گرفتن مال دیگری در عوض بهایی است که مشتری مالک آنست پس اگر قید دیگری در آن به کار نرفته باشد «شراء» به معنی حقیقی خود می‌باشد.

ولی اگر در معنی اشتراء این قید را اخذ کنیم که مبیع و ثمن باید از اعراض دنیوی باشند، و اینکه خریدن باید به توسّط صیغه و لفظ مخصوص انجام گیرد، در این صورت لفظ اشتراء استعاره «۱» می‌باشد، و

---

(۱) اگر لفظ در معنی موضوع که استعمال شود حقیقت و اگر در غیر معنی اصلی استعمال شود مجاز است و استعمال لفظ در معنی مجازی بدون علاقه بین دو معنی جایز نیست، حال اگر این علاقه چیزی غیر از مشابهت از قبیل سببیّت، جزئیّت و نظیر آنها باشد مجاز مرسل نام دارد. اگر علاقه مشابهت باشد استعاره است، و هر گاه در استعاره چیزی از ملائمات مشبّه به ذکر شود استعاره مرشّحه یا ترشیحی نامیده می‌شود، و اگر چیزی از ملائمات مشبّه ذکر شود استعاره مجرّد است و اگر هیچ یک از ملائمات مشبّه و مشبّه به ذکر نشود، استعاره مطلقه است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۷

قول خدای تعالی:

فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ برای تشریح استعاره است. نسبت ربح تجارت مجاز عقلی می‌باشد- ربح افزونی بر اصل سرمایه در معامله است همانطوری که زیان، کم شدن و نقصان در اصل سرمایه است.

نفی ربح که در آیه آمده است، اعم از بقای اصل مال و یا کم شدن و یا نابودی آنست همانطوری که «خسران» اعم از نقصان سرمایه و تلف کردن آن است.

ما کانُوا مُهْتَدِینَ عطف شدن این عبارت به ما قبل خود، از قبیل عطف شدن قوی‌تر بر ضعیف‌تر است. در این صورت «ما کانُوا مُهْتَدِینَ». یعنی بلکه هدایت نشده‌اند یعنی، اصل بضاعت و سرمایه خود را تلف کرده‌اند. زیرا، خدای تعالی، هدایت را سرمایه آنان قرار داده است از آن جهت آنرا در معامله به عنوان بها، ذکر کرد و یا از قبیل عطف علت به معلول است:

یعنی: سودی نبرده‌اند برای اینکه آنان به طریق تجارت و سود بردن، هدایت نشده‌اند.

یا معنی آیه این است که آنها گمراهی را در مقابل هدایت خریده‌اند چون آنان «اصولا» مالک هدایت نبوده‌اند زیرا هدایت برای آنان امری عاریتی بوده است: خواه مقصود از هدایت طلب روشنایی از نور اسلام به وسیله بیعت با محمد (ص) باشد یا آنرا از شئون نفس بگیریم که با نور اسلام روشن شده است یا از شئون نفس باشد که آماده روشن شدن به نور اسلام یا ایمان است. یا از قبیل عطف جمع است یعنی اصلا سودی عایدشان نگردیده است. یعنی: اصلا به سوی راه نجات راهنمایی نشده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۸

[سوره البقرة (۲):آیه ۱۷] ..... ص : ۵۰۸

اشاره

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ ناراً فَلَمَّا أَضاءَتْ ما حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُماتٍ لا يُبْصِرُونَ (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۵۰۸

مثل آنان: (در قبول نور اسلام یا طلب روشنایی به نور اسلام)، مانند کسانی است که آتش افروزند چون آتش اطرافشان را روشن کرد خدا نور آتش را برده آنان را در تاریکی وا می‌گذارد که نمی‌بینند.

تفسیر: ..... ص : ۵۰۸

«مثلهم» مثل آنان در قبول نور اسلام یا طلب روشنایی به نور اسلام. «کمثل الذی استوقد نارا» همانند کسی است که آتش افروخت.

«مثل به سه وجه قرائت شده است.

اول «مثل» (بفتح فاء و عین) دوم «مثل» (به کسر فاء و سکون عین الفعل) سوم «مثیل» بر وزن فعیل که بر وزن و معنای شبه و شبه و شبیه آمده است لیکن استعمال «مثل» با حرکت عین الفعل در اغلب موارد برای تشبیه مرکّب به کار برده می‌شود. لذا، اسم است برای جمله‌های مرکب که در بین مردم در عرف عام جریان دارد و موصول (الذی) نیز مانند: «معرفه به ال» گاهی برای تعریف جنس است که در این صورت جایز است بر مفرد آن حکم مفرد و جمع جاری شود چنانچه در اینجا به همین ترتیب است زیرا که بعضی از ضمایری که مرجع موصول است مفرد و بعضی دیگر جمع آمده است. و مانند قول خدای تعالی: ... وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خاضُوا (سوره توبه، آیه ۷۰) یعنی، فرو رفتید در شهوات همچنانکه: آن گروه فرو رفتند. بنا بر اینکه فاعل «خاضوا» به موصول برگردد، که در اینجا با اینکه «الذی» مفرد است ضمیر جمع به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۰۹

آن برگشته است.

با اینکه این جمله مانند دو جمله سابق نتیجه و فرع خریدن گمراهی است در عین حال واو عطف نیاورد و آنرا جمله مستأنف برای جواب سؤال مقدّر قرار داد تا به وسیله این تغییر روش، نشاط تازه‌ای در شنونده ایجاد کند.

و احتمال دارد که جمله حالیه باشد.

فَلَمَّا أَضاءَتْ ما حَوْلَهُ «اضاءت» یا متعدی بوده به ضمیری که به آتش بر می‌گردد نسبت داده شده است یا فعل لازم است که به «ما» اسناد داده شده، به اعتبار اینکه آن بر اماکن و اشیائی که در اطراف و حول و حوش آن است دلالت می‌کند.

یا «اضاءت» فعل لازمی است که به ضمیری که به «نار» بر می‌گردد نسبت داده شده، (ضمیر «نار» در اضاءت مستتر است) و «ما حوله» بدل اشتمال است. «۱»

ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُماتٍ خداوند نور آنان را برده و آنان را در تاریکی‌ها فرو گذاشته.

«نور به صورت واحد و مفرد ولی ظلمت به صورت جمع (ظلمات) آمده است تا اشاره به وحدت حقیقت نور باشد و اینکه

(۱) بـدل- بدل آوردن در علم نحو مقرر است و آن عبارتست از تابعی که مقصود به حکم باشد بدون واسطه، پس در بدل محکوم علیه حقیقهٔ و بالذات نفس بدل است.

بدل چهار قسم است.

بـدل کل از کل مثل: اکرمنی زیـد ابوک که در حقیقت به این معنی است که اکرمنی زیـد، «اکرمنی ابوک» که زیـد و ابو، که اولی مبدل منه و دومی بدل است عین هم می‌باشند.

(۲) بدل جزء از کل که جزئی از کل را اراده کنیم مثل شاگردان نصفشان رفتند.

(۳) بدل اشتمال که مبدل منه مشتمل بر بدل است مثل: مرا بشگفت آورد زید عملش.

(۴) بدل غلط که در سخن فصیح نمی‌آید. (مأخذ معالم البلاغه ص ۷۷ به بعد)

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۵۱۰

وحدت، ذاتی نور است و در مورد غیر نور، به واسطه عارض شدن نور، وحدت حاصل می‌شود. و نیز برای اشاره به کثرتی است که در ظلمت وجود دارد و اینکه کثرت برای ظلمت، ذاتی بوده، برای سایر چیزها، عرضـی است که- انشاء اللّه- در اوّل سوره انعام این مطلب مورد تحقیق قرار می گیرد.

اما مراد از ظلمات در آن چیزی که به آن مثل زده شده است.

ظلمـات و تاریکی‌هـای شـئون نفس است که مـتراکم گردیـده است چه، انسـان هر قـدر از نور اسـلام دورتر شود فرو افتـادن او، در مراتب نفس تیره بیشتر و افزونتر می‌شود. از اینکه نور، به سـبب اضافه به ضـمیر «هم» معرفه و «ظلمات» نکره آمـده به دلیل آن است که، نور، ذاتی انسان و ظلمت عرضی می‌باشد.

«لا یبصـرون» این عبارت حال یا صـفتی است که عائد آن حذف شده است یا آنکه جمله مسـتأنفه است. یا مفعول دوم برای «ترک» است اگر آن را به معنی «صیّر» (گردانید) بگیریم.

یـا مفعول بعـد از مفعول است اگر «فی ظلمـات» را مفعول دوم قرار دهیم، و مفعول فعل «لا یبصـرون» حـذف شـده است چون مورد قصد نبوده چنانکه: گوئی فعل به صورت لازم آمده است.

یا مقصود آنست که مفعول آن تعمیم یابد. یعنی آن چیزی را که نمی‌بیند عامّ باشد و شامل همه چیز گردد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸] ..... ص : ۵۱۰

اشاره

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۵۱۰

کران، گنگان و کورانند پس آنانرا بازگشتی نیست.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱، ص: ۵۱۱

تفسیر: ..... ص : ۵۱۱

در گذشته دانستى كه گوش و چشم هر كدام به خارج روزنه‌اى دارد و هر يك را از جهت باطن دو روزنه است:

يكى به سوى عالم ملائكه است.

ديگرى به سوى عالم جنّيان مى‌باشد.

روزنه‌اى كه به سوى عالم ملائكه است ذاتى و روزنه‌اى كه به سوى عالم جنّيان است عرضى مى‌باشد. مهر نهادن بر آن، مسدود كردن آن روزنه است كه رو به سوى جهان فرشتگان دارد. و كرى و كورى مسدود نمودن اين دو روزنه چشم و گوش است كه به عالم ملائكه راه دارند به نحوى كه جهت حق بودن مسموعات را كه به عالم ملائكه رهنمون است نشنوند و از عالم فرشتگان و ملك زاجر (باز دارنده) هم چيزى نمى‌شنوند.

و از ديدنى‌ها جنبه حقّانى آنرا نمى‌بينند. به عبارت ديگر، نيروهاى ادراكى انسان، تحت فرمان خيال است و خيال اگر فرمانبر حكم عقل باشد ادراك آن مطلوب است ولى اگر تحت فرمان شيطان باشد ادراكش مطلوب نيست، و زبان نيز همين حكم را دارد.

«فَهُمْ لا يَرْجِعُونَ» آنان از ضلالت به هدايت بر نمى‌گردند زيرا، آنان ندائ منادى را كه آنها را به سراى هدايت و طريق نجات مى‌خواند نمى‌شنوند. همچنين به علت عدم شنوايى، صداى ديو و دد را در سراى گمراهى نمى‌شنوند تا از موارد زيانبار سراى ضلالت وحشتزده شوند و موذيات وادى ضلالت و لذتهاى سراى خوشبختى را نيز نمى‌بينند و راه خروج از خانه ضلالت به خانه خوشبختى را نمى‌شناسند و به سبب گنگى نمى‌توانند از ديگران فرياد خواهى نموده، دردهاى خود را ياد آور شوند تا مورد ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۱۲

ترحم قرار گيرند.

مقصود از مثال آوردن- كه در كلام خدا و جانشينان او زياد است- بيان حالات باطنى آنان به وسيله احوال ظاهرى مى‌باشد براى كسانى كه فقط محسوسات و حالات ظاهرى را مى‌بينند. از اين جهت گاهى مثل قبل از ادات تشبيه، و گاهى بعد از آن ذكر مى‌شود و گاهى عينا چگونگى احوال آنان بيان مى‌شود، مانند قول خداى تعالى «أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ» لذا فرموده است:

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۹] ..... ص : ۵۱۲

اشاره

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ فِيهِ ظُلُماتٌ وَ رَعْدٌ وَ بَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ مِنَ الصَّواعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَ اللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكافِرِينَ (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۵۱۲

«يا همچون باران تندى است كه از آسمان فرو ريزد كه در آن تاريكى‌ها و رعد و برق است انگشتهاى خويش را از شدت صاعقه‌ها در گوشهايشان قرار مى‌دهند تا از مردن در امان باشند و خداوند بر كافران محيط است.»

تفسير: ..... ص : ۵۱۲

اشاره

«أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّماءِ» يعنى، حال منافقين در كوبيده شدن گوش آنها به وسيله اين كلمات تهديدآميز كه در آن رحمتى است كه

از نورش دلها روشن می‌شود، همانند باران یا ابر است که گوش آنها را می‌کوبد.
پس این عبارت به جمله «کَمَثَلِ الَّذِی اسْتَوْقَدَ ناراً» عطف گردیده است نه به جمله «الَّذِی اسْتَوْقَدَ ناراً» چنانچه برخی گفته‌اند.
«فِیهِ ظُلُماتٌ» یعنی ظلمت و تاریکی شب و ظلمت باران پیاپی و ظلمت تراکم ابرها ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۱

تحقیق رعد و برق و ابر و باران ..... ص : ۵۲۱

«ابر و رعد و برق» بدان که ابر و رعد و برق از جمله پدیده‌های جوّی است، و سبب پیدایش ابر، متصاعد شدن بخار از زمین مرطوب می‌باشد که یا به وسیله نور خورشید یا به علت مواد گوگردی گرم بخار گردیده یا اینکه از زمین‌های مردابی و نمکزار گرم برخاسته و متصاعد شده است پس آنگاه که بخار متصاعد گشت، و قبل از اینکه منبسط شود و به گاز تبدیل گردد، اگر نزدیک جوّ بسیار سرد قرار گیرد متراکم گردیده به ابرهایی تبدیل می‌شود که مانع دیدن ما وراء خود هستند.
بخار عبارت است از آبی که، ذرات آن از هم پراکنده و پخش گردیده و به اجزاء ذرات هوا آمیخته شده است. بعد از تراکم، ذرات آب مجتمع شده (مولکولهای آب) مقداری از اجزاء هوا نیز تبدیل به آب می‌شود. اگر با برودت هوا منعقد نشود به صورت باران پدیدار می‌گردد و اگر بعد از اجتماع منعقد بشود به صورت برف در می‌آید و اگر انعقاد قبل از اجتماع کامل ذرات آن صورت گیرد تگرگ به وجود می‌آید و گاهی از زمین‌های خشک و بایر گوگردی، دودی (گاز) همراه با بخار متصاعد می‌گردد و دود از اجزاء زمین و اجزاء آتش که با اجزاء هوا آمیخته است، ترکیب می‌شود.
هر گاه این بخار به جوّ بسیار سرد برسد و متراکم شود و اجزای گازی آن بین اجزاء بخار حبس شود اجزاء زمین طبیعتا به پائین متمایل و اجزاء آتشین به بالا متمایل می‌باشد، حال اگر اجزاء آتشی بر اجزاء ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۲
خاکی غالب شود اجزاء گازی را بین ابرها به سوی بالا ـ به شدت به حرکت در می‌آورد و اگر اجزاء زمین غالب شود آنها را به شدت به سوی پائین می‌کشاند. با این حرکت شدید، ابرهایی که از هوا غلیظتر است پاره پاره می‌شود از پاره شدن آن صدایی که رعد نامیده می‌شود به وجود می‌آید.
اگر ماده گاز لطیف باشد به سبب گرمای ناشی از حرکت و گرمی اجزاء آتشین مشتعل شده بعد به سرعت خاموش می‌شود این حالت را برق می‌گویند و اگر آن گاز غلیظ باشد چون مشتعل شود به سرعت خاموش نشود، بلکه به همان حال باقی می‌ماند تا اینکه به زمین برسد آنرا صاعقه می‌نامند.
آنچه گفتیم با آنچه در اخبار آمده است که رعد صدای تازیانه‌های فرشتگان موکّل می‌باشد. «۱» منافاتی ندارد.
یَجْعَلُونَ أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ این جمله، حال یا صفت یا جمله مستأنفه است که جواب سؤال مقدّر می‌باشد که گویا پرسیده شده است حال مردم چگونه است؟ و ضمیر به «النّاس» بر می‌گردد که از ملازمه استفاده می‌شود.
«حذر الموت» آنان از مرگی می‌ترسند که ناشی از پارگی گوششان از صدای صاعقه است.
یا اینکه ضمیر «یجعلون» بر می‌گردد به منافقین که گویا پرسنده‌ای از چگونگی حال منافقین که مثل برای آنان زده شده است سؤال می‌کند.
در این صورت «صواعق» در این آیه، به عنوان مجاز از کلماتی است که گوشهای آنها را با تهدید و وعید شدید چون صاعقه می‌کوبد.
این بیان با قول خدای تعالی وَ اللَّهُ مُحِیطٌ بِالْکافِرِینَ یعنی، خدا، به

(۱) نظریات فوق نقل قول قدماست که بعضی از آن با اصول علمی مطابقت دارد و بعضی ندارد و ما به خاطر حفظ امانت، ترجمه کردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۳

آن کافران محیط است، موافق‌تر است از این جهت اسم ظاهر را به جای ضمیر آورده تا مشعر به ذمّ دیگری برای آنان باشد.

این در صورتی است که مرجع ضمیر «یجعلون» منافقین باشد یعنی، منافقین انگشتهایشان را در گوشهایشان می‌گذارند. و جمله «وَ اللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكافِرِينَ» حال، برای فاعل «یجعلون» باشد و معنی آن این است که پرهیز از مرگ بر ایشان سودی ندارد زیرا فرار از حیطه حکومت خدای تعالی ممکن نیست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰] ..... ص : ۵۲۳

اشاره

يَكادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصارَهُمْ كُلَّما أَضاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَ إِذا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قامُوا وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۵۲۳

نزدیک است برق چشمانشان را در رباید، هر گاه برای آنان روشن کند، در آن روشنائی راه می‌روند و هنگامی که بر آنان تاریک سازد می‌ایستند و اگر خدا می‌خواست هر آینه شنوائی و بینایی آنها را می‌برد. به درستی که خداوند بر همه چیز توانا است.

تفسیر: ..... ص : ۵۲۳

يَكادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصارَهُمْ این جمله، جواب سؤال دیگری است که گویا گفته شده است حالت باران زدگان یا منافقین با وجود برق چه خواهد بود؟

(خطف یخطف که مصدر آن خطف می‌باشد بردن، به سرعت را می‌گویند.)

این جمله حال مترادف یا حالت متداخل می‌باشد.

كُلَّما أَضاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَ إِذا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قامُوا این عبارت، جمله مستأنفه دیگر و جواب سؤال سوّمی است یا ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۴

اینکه حال مترادف و یا متداخل می‌باشد. «۱»

و «اضاء» و «اظلم» به صورت متعدّی و لازم هر دو آمده است. اگر چه متعدی بودن آن خیلی کم است.

معنی، آن این است که هر گاه خدا یا برق، اطراف یا راهشان را روشن گرداند در آن روشنائی یا در اطرافشان و یا در راهشان، گام برداشته، راه می‌روند. همچنین «اظلم» چنین معنی می‌دهد: هر گاه خدا اطراف یا راه آنانرا تاریک گرداند توقّف می‌کنند. و یا هر گاه اطراف یا راه ایشان روشن شود، و اطراف یا راهشان تاریک گردد.

چون انسان بالفطره پوینده بسوی خدا و خیر است لذا هر گاه یاوری از جهان نور بیابد ناگزیر به آن سوی می‌شتابد و اگر یاوری از جهت عالم خیرات نیابد متوقّف می‌شود، و گاهی به اقتضای فطرتش حرکت می‌کند از این رو قضیه شرطیّه اوّل به صورت کلیّه و

شرطیّه دوّم به صورت مهمله آمده است. «۲»

«وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ» مفعول «شاء اللّه» به قرینه جواب شرط مخدوف می‌باشد. اینگونه حذف مفعول، در کلام عرب زیاد است و مفعول به ندرت ذکر می‌شود و علت مفرد آوردن «سمع» هم قبلا یاد آوری گردید.

پس معنی این قسمت از آیه چنین است: اگر خدا می‌خواست شنوائیشان را با صاعقه و بینائی آنان را با درخشش برق از بین ببرد، می‌برد.

و یا چنین معنی می‌دهد: اگر خدا می‌خواست شنوائی آنها را از بین

---

(۱) معنی حال مترادف و متداخل قبلا گذشت.

(۲) هر گاه در قضیّه حملیّه یا شرطیّه متعلق حکم و مقدار افراد آن چه جزیی و چه کلّی بیان شده باشد قضیّه را محصوره نامند، و اگر متعلق حکم از نظر افراد و کلیّت و جزئیّت بیان نشده باشد آنرا مهمله می‌نامند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۵

می‌برد تا صدای رعد و صاعقه را نشنوند.

و یا معنی آن این است که اگر خدا می‌خواست شنوایی و بینائیشان را از بین می‌برد تا کلمات تهدیدآمیز و وعید را نشنوند و نیز آیات الهی را که دلالت بر حقانیت خدای تعالی و پیامبران او است مشاهده نکنند.

این معنی بنا بر این است که در این آیه التفات به ممثّل له (آنهایی که جهت ایشان مثل آورده شده است) و مرجع ضمائر منافقین باشد، و جمله عطف بر جمله شرطیّه سابق و یا جمله حالیه یا مستأنفه باشد بنا بر اینکه آمدن «واو» برای استیناف جایز باشد.

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ این جمله نیز مستأنفه است تا اینکه علتی باشد برای مطلب قبلی کلمه «شیء» از مفاهیم عامّه است که بر واجب و ممکن هر دو شامل می‌شود و تنها به ممکنات اختصاص ندارد بنا بر این عام بودن، به غیر واجب تعالی تخصیص پیدا کرده است.

متکلّمین قدرت را به صحیح بودن انجام فعل و ترک آن تفسیر نموده‌اند ولی این تفسیر در مورد قدرت خدای تعالی درست نیست زیرا در آن صورت لازم می‌آید که نسبت افعال به خدای تعالی امکان داشته باشد در حالی که واجب الوجود بالذّات از همه جهات واجب است (پس فعل او هم چون خود او واجب می‌باشد) این مسأله در جای خود محقق گردیده است.

و نیز قدرت اینگونه تفسیر شده است: که فاعل، ذاتا طوری باشد که هر گاه بخواهد کاری را انجام دهد انجام بدهد و اگر نخواهد انجام ندهد و معنی آن اعمّ از قدرت واجب و ممکن است زیرا در قضیه شرطیه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۶

لازم نیست که وضع مقدّم ممکن باشد بلکه با ضرورت وضع مقدّم «۱» و یا امکان آن، شرطیّه صحیح است.

چون در اوّل سوره، ذکر «الکتاب» منجر شد به ذکر دستجات مردم از قبیل پرهیزکاران و موقعیّتهای آنان و آنچه که به سود و زیان آنان است و کفّار و موقعیت آنان و آنچه که بر زیان آنها است و منافقین و حالات و آنچه که بر زبان آنها است اکنون در دنباله آن مردم را امر به عبادت نمود که تقوی را به دنبال می‌آورد که آن نیز آنچه را که برای متّقین ذکر شد به دنبال می‌آورد گویا که امر به عبادت نتیجه و فرع ذکر گروهها و سود و زیان آنها است.

از اینکه اوّل آیه با حرف ندا (یا) آغاز شده است برای تهییج و ایجاد نشاط در شنونده است که از لذّت خطاب حاصل می‌شود، تا بدین وسیله اهتمام به شأن عبادت را برساند و از غایب به خطاب برگشت بصورت التفات در کلام تا تجدیدی در جهت نشاط در عبادت باشد، پس فرمود:

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱] ..... ص : ۵۲۶

اشاره

یا أَیُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّکُمُ الَّذِی خَلَقَکُمْ وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۵۲۶

ای مردمان به پرستش پروردگاری که شما و کسانی را که پیش از شما بوده‌اند، آفرید روی آورید، شاید که پرهیزگار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۵۲۶

یا أَیُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّکُمُ

---

(۱) مقصود از شرطیّه «إن شاء فعل و إن لم یشأ لم یفعل» می‌باشد موضوع در قضیه شرطیّه مقدّم و محمول تالی نام دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۷

ای مردم با بیرون شدن از بردگی نفسهایتان و آرزوهایتان، بنده او شوید یا آنچنان کنید که بندگان در برابر مولایشان انجام می‌دهند بدین گونه که حرکات شما جز به امر و نهی او نباشد یا آنچه از صورت اعمال بندگان که خدای تبارک و تعالی در شریعت قرار داده است به انجام رسانید.

کلمه «الربّ» گاهی به «ربّ الارباب» که واجب الوجود بالذّات و معبود مطلق است. و گاهی به ربّ مضاف و نسبتی که علویّت علی (ع) را می‌رساند اطلاق می‌شود چون علی (ع) ظهور ربّ مطلق و عنوان او، و چیزی است که بوسیله او از خدا خبر داده می‌شود. زیرا «خدای بزرگ غیر از این ظهور و نمود، خبر و اسم و نشانه‌ای ندارد، پس مورد عبادت واقع نمی‌شود ولی پس از ظهور حضرت احدیّت باین عنوان و نمود مظهریت علی (ع) قابل درک و آگاهی بوده از آن خبر داده می‌شود و مورد پرستش قرار می‌گیرد و این عنوان چون ظهور ربّ مطلق بوده و به خلق نسبت داده شده است به «ربّ» مضاف موسوم است، چنانکه در بیان قول خدای تعالی در مورد کافران که می‌فرماید: وَ کانَ الْکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً (کافر پشتیبان رب و صاحب خود می‌باشد.- سوره فرقان آیه ۵۷) وارد شده است که مراد از ربّ، ربّ مضاف است که علی (ع) است.

بعید نیست که منظور از «ربّ» (در این آیه) نیز ربّ مضاف یعنی، علی (ع) باشد. و این مسئله با توصیف ربّ به خالقیّت منافات ندارد، زیرا علی (ع) واسطه آفرینش خلق است. چنانکه: در خبر آمده است:

خداوند همه چیز را به مشیّت آفرید «و مشیت را خودش آفرید» و علویّت علی (ع) همان مشیّت پروردگار عالم است «۱».

---

(۱) برای اطلاع کامل به ولایت نامه تألیف مفسّر جلیل القدر مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۸

هر گاه «ربّ» مضاف اراده شود منظور از عبادت فرمانبرداری است. (نه پرستش) گاهی کلمه «ربّ» به آنچه «ربّ» می‌نامند، اطلاق می‌گردد. چه خدا، چه بتها، چه ستارگان، چه پادشاهان و غیره باشد.

الَّذِی خَلَقَکُمْ (و آن کس که شما را آفرید) این توصیف برای بیان علّت امر به پرستش است. (نه برای مقیّد ساختن ربّ) و ممکن است هم برای تعلیل امر باشد و هم تقیید ربّ بمعنی سوّم باشد.

وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ و آنان که پیش از شما آفریده شده‌اند، شاید پرهیزگار شوید.

این قسمت از آیه، استیناف بیانی است برای بیان نمودن علّت امر، به عبادت، یا بیان علّت خود عبادت و یا بیان علّت آفرینش و در تفسیر امام (ع) اشاره به تعدّد وجوه آن دارد و در اخبار زیادی تفسیرهای گوناگون از ائمه (ع) برای آیات وارد شده و در بعضی از آیات، وجوه زیادی از امامان (ع) آمده است که علّت آن وسعت وجوه قرآن است و از باب صحّت حمل الفاظ قرآن بر حسب اقتضای مقام بر همه معانی می‌باشد.

و آنچه نقل شده است که قرآن کریم دارای وجوه گوناگون می‌باشد، پس شما آنرا به بهترین وجه آن حمل نمائید با اختلاف تفاسیر، منافاتی ندارد، زیرا مقصود (از حمل به بهترین وجه) حمل الفاظ بر معانی به نیکوترین وجه آن، بر حسب مقام بیان بوده است نه بطور مطلق.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۲۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲] ..... ص : ۵۲۹

اشاره

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ فِراشاً وَ السَّماءَ بِناءً وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَکُمْ فَلا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۵۲۹

او خدائیست که زمین را برای شما گسترد و آسمانی افراشته گردانید و آب را از آسمان فرو فرستاد و از آن برای شما از ثمره‌ها روزی ایجاد کرد. پس برای خدا انباز نیاورید در حالی که شما می‌دانید.

تفسیر: ..... ص : ۵۲۹

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ فِراشاً آن کس که زمین را برای شما گسترده گردانید.

این قسمت از آیه، صفت دوّم برای «ربّ» است.

و «فراش» جمع است و مفرد آن فرش است و آن چیزی است که برای نشستن و خوابیدن بر زمین می‌گسترند و لازمه آن بهره‌مند شدن از آن و پذیرش بهره دهی برای انسان است، چون زمین گسترده است امکان آرامش و استراحت و خوابیدن در آن و سود بردن از آن وجود دارد لذا بر آن فراش اطلاق شده است.

آنچه که از حضرت رضا (ع) در این مورد روایت شده دلالت می‌کند بر اینکه امام (ع) در وجه مشبه جمیع لوازم فراش را آورده است، و آن روایت چنین است: خدای تعالی زمین را سازگار و مناسب با طبعها و سرشتها ساخته و موافق هدفهای شما قرار داده است چنانکه: آنرا بسیار داغ و سوزان قرار نداده است تا شما را از حرارت بسوزاند و بسیار سرد هم قرار نداده است تا شما از سردی زیاد منجمد شوید. و در آن بویهای بسیار معطّر و شدید قرار نداده است. که سرهای شما را بدرد آورد و بسیار سخت و محکم قرار نداده است تا مانع از احداث خانه‌ها و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۰

بناها و کندن قبور مردگان شما بشود. و در عین حال خدای تعالی در آن استحکام و متانتی قرار داده است که از آن بهره‌مند شوید

و خودتان و بدنهایتان و بناهای شما بتواند روی آن بایستد و نیز زمین را طوری آفرید که بتوانید از خانه‌ها و قبرهایتان و منافع بسیار دیگری که عایدتان می‌شود بهره‌مند گردید. از همین جا است که خدای تعالی در این گفتار، زمین را فراش قرار داده است. «وَ السَّماءَ بِناءً» یعنی خداوند آسمان را سقف قرار داد تا شما را نگهداری کند و زندگانی شما را در روی زمین به تدبیر خدای تعالی سهل و آسان نماید. و همه نیازمندیهای شما به وسیله لوازم و اسبابی که خدای تعالی آنها را منظّم نموده است، حاصل گردد.

«وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ» (و فرود فرستاد از آسمان) از آن جهت که آسمان در بالا قرار گرفته.

«ماء» (آب) به وسیله باران و تگرگ و برف تا قلّه کوهها و تپه‌هایتان را آبیاری نماید چنانچه به وسیله آن صحرا و بیابانهای شما را آبیاری می‌کند خداوند آنرا طوری قرار داده است که زمینها و کشتزارها و درختان شما بهره‌مند گردند و باران را به صورت یک قطعه قرار نداده است. (بلکه به صورت قطرات فرو فرستاده است) که مبادا موجب تباهی بناها و کشتزارهایتان گردد.

فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ (و از آن میوه‌ها و بهره‌ها بیرون آورد).

«ثمرات» جمع ثمره به معنی میوه است، یا مطلق آنچه را که از کشتزارها و درختان حاصل شود ثمره گویند.

«رزقا لکم» تا روزی برای شما باشد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۱

لفظ «من» برای ابتدا و یا تبیین و یا تبعیض است.

«من الثّمرات» جارّ و مجرور حال است برای «رزقا» که مقدّم بر آن شده است. و «رزقا» مفعول به می‌باشد.

یا لفظ «من» برای تبعیض است، و جار و مجرور «من الثّمرات» قائم مقام مفعول به و «رزقا» یا حال برای «الثّمرات» یا بدل از «بعض الثّمرات است» به صورت بدل اشتمال. اگر پروردگار و ربّ کسی است که شما را آفرید، و بعد از آفریدن این نعمت‌ها را به شما داد و با این ترتیب شما را تربیت نمود که همه سبب‌های آسمانی و زمینی را برای شما فراهم نمود پس برای خدا همتا قرار ندهید.

فَلا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً برای خداوند همتا قرار ندهید.

نه از لحاظ وجوب و پروردگاری و نه از جهت تربیت و یا عبادت یا اطاعت یا یاری جستن زیرا که خدای تعالی، سزاوار توحید در تمامی اینهاست.

اینکه به جای ضمیر، اسم ظاهر آمده است «۱» جهت اشاره به همه اضافات لازمه ربوبیت است زیرا، «اللّه» اسم ذات است از جمیع جهات، و از جمله اضافات یگانگی در الوهیّت و استحقاق پرستش و یاری جستن از او است، تا اشاره، به علت نهی از شریک گرفتن، برای خدای تعالی باشد.

علت عمومی تکرار اسماء خدای تعالی لذت بردن و نشاط و انبساط خاطر در ذکر آن است و جایگزین شدن ذکر خدای تعالی در نفس و روان اقتضاء می‌نماید که با زبان هم ذکر شود و تکرار ذکر خداوند

---

(۱) به جای ضمیر «له» اسم ظاهر اللّه آمده است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۲

موجب تمکّن در نفس می‌گردد و تکرار اسامی خدای تعالی در قرآن مجید مدللّ‌ترین و بهترین دلیلی است که آورنده آن جز ذکر و یاد معبود، چیزی دیگر در وجودش نبوده است.

«وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (و شما می‌دانید) و شما دارای علم و شعور هستید در صورتی که مفعول «تعلمون» فراموش شده «۱» باشد معنی، چنین می‌شود: آنکه علم و شعور دارد آنرا که قادر به انجام هیچ کاری نیست با آنکه بر این کار قادر است مساوی نمی‌داند. ولی اگر مفعول تقدیری، قدرت خدا و عدم قدرت «أنداد» (همتایان) باشد معنی آن این است که شما می‌دانید که خدا بر آن آفرینش و نعمتها تواناست و همتایان (همتایان پنداری) بر چیزی توانایی ندارند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳] ..... ص : ۵۳۲

اشاره

وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۵۳۲

و اگر در آنچه بر بنده خود فرو فرستاديم در شك مى‌باشيد، پس سوره‌اى بمانند آن بياوريد و گواهانتان را از غير خدا بخوانيد، اگر از جمله راست گويان هستيد.

«۲»

---

(۱) مقصود فراموش شدن آنچنانكه در عرف فهميده مى‌شود نيست بلكه مقصود معنى اصطلاحى نحوى آن است كه در تقسيم مفعول يا مضاف اليه مى‌گويند كه يا مذكور است يا مقدّر يا منوى به معنى در نيّت گرفته شده، و يا نسيا منسيّا است يعنى هيچ توجهى به آن نيست، نه ذكر شده است و نه در تقدير است، و نه در ذهن، در نتيجه گويا كه اصلا فراموش شده است.

(۲) در تفسير لاهيجى (ج ۱) به نقل از كتاب كافى گويد: از حضرت امام باقر روايت شده است كه جبرئيل اين آيت را چنين بر پيغمبر (ص) نازل ساخت كه «وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فى على (ع)» و در مصباح الشّريعه از قول حضرت صادق (ع) نقل شده است: كه حروف «عبد» سه حالت دارد «ع و با و دال» كه عين، علم به خداى تعالى، و با جدا شدن و قطع علائق از غير خدا و دال، نزديكى به خدا بدون هر كيفيت و حجابى است. (با اين ترتيب باز عبد به على (ع) اطلاق مى‌شود).

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۳

«وَ إِنْ كُنْتُمْ» عطف به ما قبل خود به اعتبار معنى است و معنى آن اين است كه اگر در مورد خداوند و وجوب وجود و مبدأ بودن وى در شكّ و ترديد هستيد پس اين است اوصاف خدا كه شما آنها را انكار نمى‌كنيد.

«فى ريب» اگر در مورد رسالت رسول خدا شكّ داريد «مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا» و در او آنچه كه او در مورد توحيد و نبودن همتايان گفته است ترديد مى‌كنيد.

«فاتوا بسورة» «پس يك سوره بياوريد». سوره قرآن مقدار محدودى از قرآن است خواه «با بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» آغاز شده باشد يا با آن آغاز نشده باشد.

سوره يا از كلمه «سور» گرفته شده است كه به معناى ديوار شهر است و يا از «سور» به معنى رتبه و درجه مى‌باشد و يا از كلمه «سؤر» با همزه گرفته شده است كه به معنى مانده و يا تكه‌اى از چيزى مى‌باشد.

(در اول سوره فاتحه به طور مفصّل بيان معنى سوره گذشت).

«من مثله» اگر مرجع ضمير «ه» محمد (ص) باشد «من مثله» به معنى مانند «محمد صلّى اللّه عليه و سلّم» مى‌باشد.

اگر مرجع ضمير «نزلنا» باشد معنى، آن اين است: به مانند آنچه نازل كرديم بياوريد و اين وجه با تحدّى (مبارز خواستن) موافق‌تر و در ادّعاى معجزه بودن قرآن رساتر است، زيرا، اين وجه خود دليل است بر اينكه قرآن به طور مطلق، معجزه مى‌باشد، به خلاف حالت اول كه تنها دلالت بر اعجاز قرآن به وسيله كسى همچون «محمد (ص)» دارد كه هرگز نه خوانده، نه نوشته است، قرآن را آورده است. مرجع ضمير «ما نزّلنا» بودن با ساير آيات «تحدّى» هم انطباق بيشتر دارد و با كلمه بعدى مناسبتر است كه مى‌فرمايد «و

ادعوا» یعنی، یاری بخواهید و یا تصدیق ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۴

بطلبید از «شهدائکم» (گواهانتان).

«شهدائکم» شهداء جمع شهید و به معنی حاضر می‌باشد، و معنی آیه این است که هر کس که سزاوار است برای یاری حاضر گردد او را فرا خوانید. شهید به معنی یاری دهنده و پیشوا و قیام کننده به شهادت، و ادا کننده آن نیز می‌تواند باشد.

«مِنْ دُونِ اللَّهِ» لفظ «دون» مکان پست از چیزی و به معنی پائین نقیض بالا می‌باشد. و به معنی «عند» (نزد) هم آمده است، و از باب توسعه در ظروف به معنی مرتبه نیز آمده است، مانند: «زید دون عمرو است» یعنی مرتبه زید پایین‌تر از مرتبه عمرو قرار دارد.

این کلمه به معنی غیر، هم آمده است که در اینجا همین معنی اراده شده است. عبارت «مِنْ دُونِ اللَّهِ» ظرف مستقر و حال برای «شهدائکم» می‌باشد یعنی، یاری کنندگانتان را بخوانید یا کسی را که شایسته می‌دانید و به ندای شما پاسخ می‌دهد و حاضر می‌شود صدا کنید تا به کمک شما بیاید یا رهبران و پیشوایانتان را بخوانید و گواهانتان را بیاورید که شهادت بدهند که مانند قرآن آورده‌اید، یا کسانی غیر از خدا را بیاورید که در ترتیب آنچه می‌آورید، یاری کرده باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۳۷

تحقیق معنی «مِنْ دُونِ اللَّهِ» ..... ص : ۵۳۷

در بعضی از تفاسیر عامّه «۱»، در بیان «مِنْ دُونِ اللَّهِ» مطالبی ذکر شده است که ما از بیان آن بی‌نیاز هستیم. چون اولیاء خدا از انبیاء و اوصیاء آن بزرگواران مظاهر اسماء و صفات الهی هستند بلکه خداوند جز به وسیله آنان ظهور و نمودی ندارد. چنانکه: در حدیث آمده است: «بکم عرف اللّه» به وسیله شما خدا شناخته شده است. لذا جایز است که از عبارت «مِنْ دُونِ اللَّهِ» «من دون اولیاء اللّه» اراده شود مخصوصا بنا بر اینکه آیه شریفه در مورد منافقان امت جریان پیدا کند و از اینرو همانطور که بیان شد «مراد از من دون اللّه» همان «من دون اولیاء اللّه» می‌باشد.

«إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ» یعنی: اگر راستگو هستید در ادّعای شک و ریب، یا در انکار توحید، یا انکار نزول قرآن از آسمان، یا در انکار کتاب نازل شده بر او. و در اینکه محمد صلّی اللّه علیه و سلّم آن گفته‌ها را از پیش خود ساخته یا از بشری مانند خودش آموخته چه اینکه عامّه مردم وقتی در چیزی شک و تردید پیدا کنند آن را انکار می‌کنند زیرا آنها آنچه که بالاتر از معلومات آنها باشد منکر می‌شوند پس جایز است از «إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا» این معنی را اراده کنیم اگر شما بر آنچه بر بنده خود نازل کرده‌ایم منکر هستید (سوره‌ای مثل آن بیاورید).

---

(۱) زمخشری در تفسیر کشّاف و بیضاوی در تفسیر خود آورده‌اند که «مِنْ دُونِ اللَّهِ» متعلق به ادعو یا به شهدائکم می‌باشد در حالی که جار و مجرور و ظرف مستقرّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۴۷

اشاره به وجوه اعجاز قرآن ..... ص : ۵۴۷

بدان که آیات تحدّی و اینکه ممکن نیست برای بشر همانند قرآن بیاورد اگر چه همدیگر را در این مورد یار و یاور باشند بسیار است.

در خبر آمده و بر زبانها شایع شده است که قرآن معجزه باقیه بعد از حضرت محمد صلّی اللّه علیه و سلّم می‌باشد.

در مورد اعجاز قرآن وجوه بسيارى ذكر كرده‌انـد كه از ده وجه مى‌گـذرد و در حالى كه ذكر كننـدگان اين وجوه خود متحيّرنـد و يقين به يكى از وجوه ندارند، و خود همين ترديد و شك در وجه اعجاز قرآن دليل بر اين است كه وجه اعجاز درك نشده است.

آنچه در اخبار آمـده است كه اعجاز قرآن به فصاحت و بلاغت آن مى‌باشد درك آن جز براى كسانى كه در فصاحت كامل بوده و اهل لسان باشند ممكن نيست.

و نيز در قرآن آمـده است تِبْياناً لِكُلِّ شَيْءٍ همانا در قرآن همه چيز به طور روشن بيان شده است. اين وجه را هم جز اهل آن، كسان ديگر درك نمى‌كنند.

همينطور آمده است «به وسيله قرآن، كوهها به حركت آيند و زمين پاره پاره گردد و مرده به سخن در آيد» باز درك آن جز براى اهلش ميسّر نشود.

و نيز آمـده اسـت: ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ در آن بهبـودى و رحمت براى مؤمنـان است. «سـوره اسـراء آيه ۸۴» ترجمه بيـان السعادة، ج ۱، ص: ۵۴۸

اين وجه نيز براى خواص مؤمنان بوده براى ديگران قابل درك نيست.

در اخبار اشاره‌اى هم به استنباط پيش آمـدهاى آينده از اعداد حروف قرآن گرديده است و نيز به ترتّب آثار بر اعداد حروف قرآن اشـاره گرديـده است كه اين موارد نيز جز براى دانايـان به علوم غريبه ممكن نيست و از همين جـا است كه بعضـى‌ها اعجاز قرآن را منكر شده‌اند، برخى هم در آن ترديد روا داشته‌اند، كسانى هم كه اعجاز قرآن را در وجه‌هاى مختلف قبول كرده‌اند بر مبناى تحقيق نبوده بلكه تقليد محض از گذشتگان و يا به جهت آيات و اخبار بوده است. كسى كه اعجاز قرآن را به بعضى از وجوه يا همه وجوه تحقيق كرده و فهميـده باشـد جدا اندك است و اينان حق اظهار جز به اشاره ندارند، چنانچه گذشـتگان آنرا اظهار نكرده‌اند و چون تحدّى، با اهل زبان عرب بوده است كه آنان به خطبه‌ها و اشـعار خويش مباهات مى‌كردند. پس مبارزه طلبى در فصاحت بوده است و همه سـخنوران و گوينـدگان به كمـال فصـاحت و اعجـاز آن اذعـان و اعتراف نموده‌انـد. از اينرو اخبار بسـيار وارد شـده است كه تحدّى، در مورد فصاحت و شيوائى بيان بوده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۴] ..... ص : ۵۴۸

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ (۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۵۴۸

پس اگر چنين كارى را انجام نداديد و هرگز نخواهيد داد.

پس بترسيد از آتش كه مردم و سنگها آتش گيره آن مى‌باشند و براى كافران مهيّا گرديده است.

تفسير: ..... ص : ۵۴۸

«فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا» با وجودى كه خداى تبارك و تعالى خود داناست ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۴۹

كه آنان نمى‌تواننـد مثل قرآن را بياورند در عين حال ادات «۱» شك آورد، تا مراعات حال مخاطب را كرده باشـد چه آنها در آغاز

تحدّى در شك بوده‌اند كه آيا مى‌توانند همانند قرآن بياورند يا نمى‌توانند. از اينرو جمله معترضه ديگرى آورد تا خبر از نفى ابد بدهد تا امكان ترديد باشد براى هميشه از ذهن هر متوهّمى بيرون رود.

«وَ لَنْ تَفْعَلُوا» خداى تعالى در اينجا براى بيان مطلب در مورد آوردن سوره‌اى مثل قرآن و خواندن گواهانى جز خدا از مادّه فعل استفاده كرده (لَنْ تَفْعَلُوا) آورده است. تا كنايه از هر كارى باشد و بدين ترتيب هم ايجاز و اختصار را رعايت كرده هم از تكرار و حذف پرهيز نموده است. نظم كلام كه مشتمل بر بيان مقصود هم باشد اين است كه گفته شود: اگر در قرآن و اينكه آن از جانب خداى تعالى است شكّ داريد يا اگر قرآن و از جانب خدا بودن آن را انكار داريد كه محمّد (ص) خود قرآن را ساخته يا بشرى مانند خود حضرت، به او تعليم داده است.- اگر در ادّعاى شك و ترديد خودتان صادق هستيد يا در انكار قرآن و اقرار به كلام بشر بودن آن صادق هستيد- بايد بتوانيد كه چيزى مانند قرآن بياوريد. مخصوصا شما خطباء و سخنوران با يارى گواهانتان.

براى معارضه و ابطال حق بودن و ابطال دعوى رسالت پيامبر (ص) كه قرآن را آورده سوره‌اى همانند قرآن بياوريد و، همه شهود خود را بدون خداى تعالى دعوت نمائيد زيرا كه منظور از معلّق قرار دادن جزاى شرط در مقام تحدّى و عاجز گرداندن آنان، اين است كه جواز و امكان جزاء را به حال تعليق در آورد تا به سبب از بين رفتن فعليّت

---

(۱) منظور از ادات شكّ لفظ «إن» است كه از ادوات شرط است و آوردن جمله به صورت شرطيّه علامت شكّ در تحقّق آن است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۰

جزاء امكان و جواز آن نيز از بين برود، پس با وجود شاهدان و همراهان و اهتمام و كوشش به معارضه اگر نتوانستيد مثل قرآن، سوره‌اى بياوريد، بايد به صدق قرآن پى ببريد.

جمله معترضه واقع شدن «لن تفعلوا» نيز دليل بر اين است كه مقصود نفى امكان و قدرت است. بنا بر اين ديگر اين اشكال كه نياوردن همانند قرآن از جانب كفّار به جهت اعتنا نكردن و اهميت ندادن به معارضه است، نه از جهت عدم قدرت تا مستلزم صدق قرآن و آورنده آن باشد وارد نمى‌شود، چون آيه نفى امكان و نفى قدرت مى‌كند چنانچه بيان شد.

اكنون كه صدق قرآن و آورنده آن را دانستيد پس «فَاتَّقُوا النَّارَ» از آتش بپرهيزيد.

جمله «فَاتَّقُوا النَّارَ» از قبيل اقامه مسبّب مقام جزاء است «۱»، و معنى آيه اين است كه از مخالفت با قرآن و پيامبرانش بپرهيزيد كه همان سبب ورود شما در آتش مى‌گردد. كه اينجا نيز مسبّب را در مقام سبب ذكر كرده است يا مقصود اين است كه به سبب پيروى از قرآن و آورنده‌اش از آتش بپرهيزيد.

«الَّتِي وَقُودُهَا» توصيفى كه از آتش شده است براى ترساندن و تأكيد جهت بر حذر داشتن است.

اما «وقود» به فتح (واو) اسم مصدر است يعنى، آنچه آتش به آن گيرانده مى‌شود و «وقود» به ضمّ (واو) مصدر است (يعنى، گيراندن) و

---

(۱) چون «فَاتَّقُوا النَّارَ» جزاء شرط است، و فعل شرط «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا» است يعنى اگر نتوانستيد همانند قرآن بياوريد و فهميديد كه قرآن و پيامبر صادق هستند پس از آتش بپرهيزيد كه جزاء اصلى پرهيز از مخالفت قرآن و پيامبر است كه سبب دخول در آتش مى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۱

گفته شده است (وقود) به فتح، مصدر و به ضمّ اسم مصدر است و به ضمّ نيز خوانده شده است.

اگر مصدر باشد تقدير آيه چنين است: بپرهيز از آتش كه سبب اشتعال آن «النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ» مردم و سنگهايند. يا مقصود اين است

كه اشتعال و گيراندن آتش همان سوختن مردم و سنگهايند.

وجه اول در مقام ترسانـدن رساتر است چون دلالت دارد بر اينكه آتش آخرت آنقدر شديد است كه مردم و سـنگها آتش گيره آن هستند يعنى، دو چيزى كه جز در اثر آتش بسيار شديد مشتعل نمى‌شوند.

«حجارة» جمع حجر به معنى سـنگ است ماننـد: «جمـاله» كه جمع جمـل (شتر) مى‌باشـد. اين نوع جمع كمتر به كـار رفته است و بر خلاف قياس است.

«أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ» اين عبارت، حال است به تقـدير، (قـد) (قد اعدّت للكافرين) يا جمله مسـتأنفه و پاسخ پرسشـى است كه از حالت آنان مى‌شود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵] ..... ص : ۵۵۱

اشاره

وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَـا الْأَنْهـارُ كُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً قالُوا هـذَا الَّذِى رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ وَ أُتُوا بِهِ مُتَشابِهاً وَ لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۵۵۱

و مژده ده آنان را كه گرويدنـد و كارهاى شايسـته كردند كه مر ايشان را است بهشت‌هايى كه از زير آن نهرها جارى است، هر گاه از ميوه آن بهره‌مند شوند گويند: اين همان است كه پيش از اين در دنيا از چنين ميوه‌هايى برخوردار شديم در واقع مشابه آن به آنها داده شده است و براى آنان است همسران پاكيزه و آنان در آن (بهشت‌ها) جاودانه‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۲

تفسير: ..... ص : ۵۵۲

«و بشّر» عطف بر جمله سابق به اعتبار معنى است كه گويا گفته شده است آن كسانى را كه بعد از دلايل آشكار منكر قرآن شوند به آتش بيم ده.

و «بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا» و مژده ده آن كسانى را كه ايمان آوردنـد يعنى، آنهايى كه اقرار به قرآن كرده، بدان اذعان و اعتراف نمودند و يا كسانى كه به خدا ايمان آوردند، به ايمان عام يا ايمان خاصّ كه هر كدام از آنها مستلزم اقرار به حقّانيت قرآن است.

و يـا «بشّـر» عطف به «اتقوا النّـار» است زيرا كه وضوح حقّـانيت قرآن چنانچه لازمه‌اش تهديـدى عليه منكر آن است مسـتلزم مژده به اقرار كننـده آن نيز مى‌باشـد گويـا كه فرموده است پس اگر انجام نداديـد از آتش بپرهيزيـد بشارت ده بر آنان كه ايمان آورده‌انـد. خطاب مخصوص محمد (ص) يا به طور عام شامل هر كسى است كه خطاب به او ممكن باشد.

«وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» اگر مقصود از ايمان در بالا ايمان عام باشد منظور از عمل صالح، ايمان خاصّ است كه با بيعت خاصّه و لويّه و قبول دعوت باطنى به دست مى‌آيد. اگر مقصود از ايمان، در بالا ايمان خاص باشد پس عمل صالح، عمل كردن به آن چيزى است كه در پيمان ذكر شده است و وفا كردن به عهد مذكور مى‌باشد.

«انّ لهم» به معناى «بانّ لهم» (به درستى كه براى آنان است) مى‌باشد.

«جنّات» جمع جنّت به معنی باغها است.

«تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ» از زیر درختان آن یا از زیر ساختمانهای ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۳

آن یا از زیر بعضی از قسمتهای آن نهرهایی جاری است.

«انهار» جمع نهر، نهر از جوی بالاتر و از دریا کمتر است.

کُلَّما رُزِقُوا مِنْها مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاً این جمله، صفت بعد از صفت یا حال از ضمیر مجرور به «لام» است. یا حال است از جنّات و یا جمله مستأنفه است تا بیان حالت آنها و آنچه در بهشت‌هاست باشد.

«رزق» اسم مصدر است به معنی «مرزوق» و آن عامّ است و شامل جمیع اقسام رزق‌هایی می‌شود که بدن از آنها کمال می‌یابد، و آن بر چند قسم است: ۱- رزق نباتی که از راه دهان وارد معده شده، از آنجا به کبد و سپس به روده و از آنجا به اعضاء منتقل می‌گردد.

۲- رزق نباتی حقیقی که داخل اعضای بدن می‌شود تا آنچه از نیروهای بدنی را که تحلیل رفته است جبران کند. (به اصطلاح بدل ما یتحلّل باشد) بقیه مراتب قبلی در تغذیه به منزله قالب برای این مرتبه است- همانطور که باغها، جایگاه و بستری برای میوه‌اند.

۳- روزی حیوانی که از راه حواس و مدارک (رگها و پی‌ها) حیوانی به قلب وارد می‌شود، یا از طریق نیروی محرّکه به آن می‌رسد چه مقتضیات اعضاء سبعی و حیوانی در قلب اثر می‌کند. هر چه از لذائذ و رنجها در دل تأثیر بگذارد همانطور که در روح اثر می‌گذارد در بدن نیز تأثیر می‌کند.

۴- آن نوع از روزیهای حیوانی و انسانی که موجب کمال روح است، عبارت از علمی است که موجب عمل گردد و یا عملی است که موجب علم شود.

«منها» ظرف لغو است که متعلّق به «رزقوا» می‌باشد.

لفظ «من» ابتدائیه است زیرا در «رزقوا» معنی «اخذ»، گرفتن وجود ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۴

دارد که مقتضی وصول به مفعول است به واسطه «من» و «من ثمرة» بدل از رزق است از نوع بدل اشتمال.

و این اعراب بهتر از اعرابی است که «زمخشری» و «بیضاوی» به آن قائل شده‌اند و آن دو را دو حال متداخل از «رزقا» قرار داده‌اند.

لفظ «ثمرة» چون بعد از «کلّما» آمده است مقتضی عموم بدل است.

رزق بهشتی، مانند روزی نباتی نیست زیرا در آنجا (بهشت) بدن نیازی به بدل ما یتحلّل ندارد و روزی بهشتی سنگینی ندارد که محتاج به دفع باشد.

قالُوا هذَا الَّذِی رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ منظور از «من قبل» دنیا می‌باشد.

بدان آنچه که در دنیاست از آسمانها و زمینها صورتها و سایه‌هایی است از آنچه در آخرت است. آنچه در دیگر سراست حقایق آن چیزی است که در دنیا است. پس همه عناصر و موالید و افلاک «۱» و ستارگان حقایقشان در بهشت است و در بهشت چیزی نیست جز اینکه سایه‌اش در این جهان موجود است. و چون چیز بودن چیز و شخصیت شخص به حقیقت آن است و به صورت و سایه آن نیست پس آنچه مؤمنان، در بهشت می‌بینند می‌دانند همان است که در دنیا دیده‌اند. لیکن در دنیا

---

(۱) عناصر عبارتند از خاک و هوا و آب و آتش.

موالید عبارتند از صفرا و سودا بلغم و دم که ترکیب آنها موجب مزاج سالم است و هر یک از آنها که نامتعادل شد بیماری ایجاد می‌شود.

افلاک در باره افلاک علماء هیأت قدیم معتقد بودند که زمین ساکن و مرکز جهان است و تمامی سیّارات و ثوابت دور او

می‌چرخند.

افلاک عبارت بود از محل استقرار و سیر گردش سیارات و ثوابت و معتقد بودند در ماورای همه افلاک، فلک اطلس جای دارد و همه ثوابت و سیارات را در ۲۴ ساعت، یکبار دور زمین می‌چرخند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۵

آلوده به نقائص مادّی و نیستی‌ها و تیرگی‌ها بوده است ولی در آخرت مصفّا و پاک از این کدورتها و موادّ است. پس هر چه از میوه‌ها را ببینند می‌گویند: این همان است که پیش از این در دنیا از آن بهره‌مند شده‌ایم و شاید هم این جمله استفهام انکاری تعجّبی باشد یعنی، وقتی از باب مثال «انار» آخرت را بینند که با انار دنیا تفاوت بسیاری (در شکل و رنگ و طعم) دارد و متوجه شوند این «انار» همان اناری است که در دنیا دیده‌اند، در شگفت خواهند شد و برای آنان عجیب و غریب می‌نماید که چه تفاوت زیادی بین این دو انار وجود دارد. لذا، وجود آنرا از جهت همجنسی با انار دنیا مورد انکار قرار داده و می‌گویند: آیا واقعا این همان انار است که قبلا دیده‌ام؟

احتمال دارد این یاد آوری مربوط به دفعه قبل از این باشد که در بهشت بوده‌اند زیرا میوه‌های بهشتی در پاک بودن از کدورات و سنگینی‌ها متشابه‌اند و در لطافت و لذت و خوشبوئی و سنگین نشدن بدن با خوردن آنها و یکدست بودن و عدم اختلاف در نارس بودن یا بیش از حد رسیده بودن، و معیوب بودن بعضی چنانکه میوه‌های دنیا این چنین‌اند به هم شباهت دارند. به دلیل اینگونه تشابه و توافق، حمل عبارت «رُزِقْنا مِنْ قَبْلُ» بر «هذا» از نوع حمل ذات شیئی بر خود شیئی «حمل هو هو» «۱» صحیح می‌شود مثل اینکه بگوئیم: «زید شیر است» «زید در شجاعت مانند شیر است» که تشابه زید به شیر در شجاعت «حمل هو هو» را صحیح کرده است.

«وَ أُتُوا بِهِ» از جنس همان روزی، یا از جنس میوه بهشت به آنها

---

(۱) وقتی می‌گوییم انسان ناطق است ناطق را که محمول است حمل بر انسان کرده‌ایم که موضوع است، چنین حملی را حمل مواطاة یا حمل هو هو می‌نامند، و معنی آن این است که ذات موضوع عین محمول است، و مواطاة یعنی اتّفاق و یگانگی، و «هو هو» یعنی او همان است یعنی موضوع خود محمول است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۶

داده شده است.

«متشابها» یعنی بعضی از افراد آن با بعضی دیگر شباهت دارند.

وجه تشابه در بالا بیان شد.

«وَ لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ» ازواج، جمع زوج است و مذکر و مؤنث در آن یکسان است، و جمع بودن آن نسبت به مجموع یا نسبت به هر فرد، فرد است.

«مطهّرة» از ماده و نقصهای آن پاکیزه‌اند یعنی از چیزهایی که در زنان پلیدی و آلودگی محسوب می‌شود از قبیل بول و غائط و خون حیض و نفاس و استحاضه، و نیز از صفات ناپسند که موجب مذمّت و سرزنش می‌شوند پاک و پاکیزه‌اند.

«وَ هُمْ فِيها خالِدُونَ» خدای تبارک و تعالی در اینجا اصول نعمت‌هایی که در نظرها محسوس است چون مسکنها و غذاها و نکاح‌ها و کمال آنها را که همان دوام آنها است مطرح نموده است زیرا نعمت هر چند با ارزش باشد اگر ترس از بین رفتن در آن باشد، باعث ناگواری می‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶] ..... ص : ۵۵۶

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً ما بَعُوضَةً فَما فَوْقَها فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ ما ذا أَرادَ اللَّهُ بِهذا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِي بِهِ كَثِيراً وَ ما يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفاسِقِينَ (۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۵۶

به درستى كه خداوند از اينكه مثلى چون پشه و آنچه بالاتر از آن باشد، بياورد، شرم نكرده باك ندارد پس آنان كه ايمان آوردند مى‌دانند، كه آن حقّ است از پروردگارشان، و امّا آنانكه كافر شدند مى‌گويند: خداوند با آوردن اين مثل چه چيزى را خواسته است (منظورش چه بوده است) گمراه مى‌كند با آن بسيارى را و راه مى‌نمايد ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۷
با آن بسيارى را گمراه نمى‌گرداند مگر فاسقان را.

تفسير: ..... ص : ۵۵۷

«إِنَّ اللَّهَ لا يَسْتَحْيِي» حيا قوّه‌اى است باز دارنده كه شخص را از ظاهر كردن زشتى باز داشته، و در حين ظهور قبيح حجلت زده مى‌شود. گاهى بر اثرى كه از آن قوّه بر اعضاء ظاهر مى‌گردد حيا مى‌گويند. مانند: ساير خصلت‌ها و خويها.
«استحياء» براى مبالغه است نه براى طلب حياء، و ممكن است به معنى طلب حياء باشد از آن جهت كه گويا، حياء كننده، حياء را از نفس خود مى‌طلبد و نسبت دادن حياء و استحياء به خداى تعالى به معنى نسبت آن به خلق نيست. مانند ساير چيزهايى كه مقتضى انفعال و تغيير و دگرگونى است در وقتى كه به خلق نسبت داده شوند ضمنا تفريط در حيا، خجلت از ظاهر شدن فعل و قدرت نداشتن بر انجام كارى است كه مردم بدان آگاه مى‌شوند حال چه آن فعل خوب باشد چه بد و طرف افراط در حيا، بى‌مبالاتى نسبت به ظهور فعل است چه خوب باشد چه بد باشد.
«أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا ما» يعنى با مثل آوردن گوشها را بكوبد و مثل امرى است ظاهر كه يك امر پنهانى ديگرى به آن شباهت دارد، «مثل» ذكر مى‌شود تا حالت آن امر پنهانى را بيان كند «مثل» زدن، اجرا كردن و ذكر نمودن آن است و لفظ «ما» وصفى ابهامى است.
«بعوضة» به رفع هم خوانده شده است. ممكن است در اين صورت «ما» موصول و يا موصوف و يا استفهاميّه باشد كه در صورت اول صدر صله و در صورت دوم صدر صفت محذوف است. ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۸
«فما فوقها» يعنى در حقارت بالاتر از پشه باشد، يا در جثّه بزرگتر باشد. اين جمله براى ردّ انكار آنان است كه چرا خداى تعالى «ذباب» (حشرات) و عنكبوت و غيره را به عنوان تمثيل آورده است؟ چون جاهلان از توجه به اين چيزهاى كوچك و ناچيز سر باز مى‌زنند ولى خداى تعالى از تمثيل بدان، سر باز نمى‌زند زيرا، حقارت اينها از نظر جاهلان است. نه از نظر عقلاء چون نفوس حيوانى اگر چه كوچك باشند، خصوصا اگر حواس حيوانى آنان تمام و كامل هم باشد دقايق حكمت و ريزه كاريهاى آفرينش در آنها به اندازه‌اى است كه كسى جز خدا نمى‌تواند شگفتى‌هاى وجودشان را بر شمرد.
كسى كه عشرى از اعشار دقايق حكمت الهى و ريزه كاريهاى آفرينش را كه در وجود پشه به وديعه گذارده شده است، درك كند از مثل زدن بدان خود دارى نمى‌كند برايش دور از ذهن و غريب نيست كه پشه را به فيل تشبيه كند.
از حضرت صادق (ع) روايت شده است كه: خداوند به پشه مثل زده است زيرا با وجود كوچكى حجم، خداى تعالى آنچه را در

فیل با همه بزرگی‌اش قرار داده با ازدیاد دو عضو دیگر در پشه جای داده است پس خدا خواست که بدین وسیله مؤمنین را، به لطافت خلقت و شگفتی آفرینش آگاه سازد.

حضرت صادق (ع) در این سخن که «پشه دو عضو بیشتر از فیل دارد» اشاره به دو بال و دو پای زیاده‌اش بر فیل دارد فیل، چهار پا دارد ولی پشه شش پا دارد.

چون انکار کافرین این گونه تمثیل‌ها را مشعر بر انکار نزول آنها از جانب خدا است، خدای تعالی در پاسخ آنها فرمود: فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا کسانی به ایمان عام و یا به ایمان خاصّ ایمان آوردند و به رسالت ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۵۹

فرستاده خدا و نزول وحی و نزول کتاب اقرار نمودند.

فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ پس می‌دانند مثلی که زده شده حقّ است و باطل نیست و این مثل از طرف خدا نازل شده است ساخته و پرداخته نفس نیست. از اینرو، فرموده است: «من ربّهم» یعنی: از طرف پروردگارشان می‌باشد.

«من ربّهم» لفظ «من» برای بیان است و «من ربّهم» خبر بعد از خبر است یا حال یا ظرف لغو متعلّق به «الحق» می‌باشد.

وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ ما ذا أَرادَ اللَّهُ آوردن جمله استفهامیه و نسبت اراده به خدای تعالی در «ما ذا أَرادَ اللَّهُ» جهت استهزاء و تمسخر است، و گر نه مناسب فقره قبلی آیه چنین بود که بگوید:

«و اما کسانی که کافر شدند نمی‌دانند که آن حق است». ولی از این عبارت عدول کرد تا هم نادانی ایشان را برساند و هم استهزاء آنها را بیان کند.

«بهذا مثلا» مثلا تمیز «هذا» و یا حال آن و یا حال از فعل محذوف است یعنی، این را از باب مثل ذکر می‌کنیم و گر نه مقصود این است که خداوند از همه مثلها و همه قرآن چه اراده کرده است؟

يضلّ به کثیرا یعنی، جمع بسیاری را گمراه می‌کند یا گمراهی بسیاری را موجب می‌شود. این بیان در واقع از جانب خدا جواب جمله استفهامیّه آنهاست که با استهزاء و مسخرگی پرسیده‌اند: خدا چه اراده کرده است؟ خدا به پیامبرش یاد می‌دهد که چگونه جواب مسخرگی آنان را بدهد و به مثل این جواب پاسخ آنها را بدهد، و ممکن است این جمله مقول قول آنها و حال یا استیناف باشد.

در این صورت قول خدای تعالی که می‌فرماید: وَ يَهْدِي بِهِ كَثِيراً از قول آنان می‌باشد و یا از فرموده حضرت حقّ است که گویا آنان ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶۰

گفته‌اند با آوردن این مثل، خداوند چه اراده کرده چه خواسته است؟ در حالی که با آوردن مثل، عده‌ای را گمراه کرده است اگر چه عده‌ای را هم هدایت نموده است. یا خدای تعالی با عطف بر گفته آنها، برای ردّ آنها می‌گوید: عده بسیاری را به وسیله آن، خداوند هدایت می‌کند.

ما يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفاسِقِينَ یعنی در آن، هدایت مردمان بسیار است و گمراهی جز برای آنان که امید خیر در آنها نیست، صورت نمی‌پذیرد.

بنا بر این، خیر آن بسیار و زیان آن، اندک است و مورد توجه نمی‌باشد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷] ..... ص : ۵۶۰

اشاره

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۵۶۰

آن کسانی که پیمان خدا را بعد از پیمان بستن می‌شکنند و آنچه را که خدا امر به پیوستن آن داده، می گسلند و در زمین فساد می کنند آنان از زیانکارانند.

تفسیر: ..... ص : ۵۶۰

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ این عبارت تابع کلمه «فاسقین» می‌باشد، صفت، یا بدل، یا عطف بیان می‌باشد و یا مبتدا است که خبر آن «أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ» است نقض ریسمان، از هم گسستن تافته‌های آنست و استعمال آن در مورد عهد، از باب تشبیه عهد است به ریسمان. هر جا در قرآن، عقد یا عهد آمده است، چه به طور مطلق و چه مقیّد چه عام و چه خاصّ مراد از آن در وهله نخست و بالذّات آن پیمانی است که در بیعت عامّه یا خاصّه برقرار می‌شود و ثانیا و بالتّبع به هر عهد و عقدی اطلاق می گردد منظور ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶۱

از آنانی که عهد الهی را می‌شکنند کسانی هستند که پیمانی را که در بیعت با محمد (ص) از آنها گرفته شده است می‌شکنند.

«مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ» یعنی، آنها کسانی هستند که بعد از محمد (ص) پیمان می‌شکنند از اینرو، فعل «ینقضون» به صورت مستقبل آمده است و یا مراد کسانی هستند که بعد از پیمان و بیعت با حضرت محمد (ص) و خلفاء و اوصیاء او عهدهای خود با خدا را که از آنان گرفته شده بود شکستند.

لفظ «میثاق» یا اسم آلت است به معنی چیزی است که سبب وثوق و اطمینان و استحکام است.

و یا «میثاق» مصدر است به معنی استوار کردن و محکم نمودن.

حاصل مطلب اینکه مقصود از پیمان شکنان منافقین امّت می‌باشند که با حضرت محمد (ص) بیعت کردند و پیمان بستند که در جمیع اوامر و نواهی از او اطاعت کنند سپس عهد خویش را شکستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶۵

بیان گسستن آنچه که خدا دستور وصل آن را داده است ..... ص : ۵۶۵

وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ جمله «ان یوصل» بدل از «ما» و یا بدل از ضمیر مجرور است و کلمه قطع یا به معنی ترک و دوری گزیدن است. چنانکه: معصوم (ع) فرموده است «صل من قطعک» (بپیوند به کسی که از تو دوری گزید) «من قطعک» به معنی «من هاجرک» (کسی که از تو دوری جست و تو را ترک کرد) می‌باشد، پس معنی عبارت چنین است: آنان، آنچه را که خدا به وصلش فرمان داده ترک می کنند.

و اصل آنچه که خدا به وصل آن فرمان داده است ولایت تکلیفی است که ظهور ولایت تکوینی «۱» می‌باشد و سایر اعمال شرعی بدنی و اعمال قلبی، و قرابتهای روحانی و جسمانی از شعبه‌های آن می‌باشد.

اصل همه آنها که باید بدان متصل شوند علی (ع) است.

و یا قطع به معنی قطع ریسمان است یعنی هر یک از دو طرف ریسمان را از دیگری جدا کرده و تبدیل به دو ریسمانش کنند.

پس معنی وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ این است که آنان ریسمانی را بین خودشان و خدا قرار دارد، قطع می کنند. و یا ریسمانی که بین آنان و بین اقرباء و خویشان است که خداوند فرمان به وصل آنان داده است. قطع می کنند. این قرابت اعمّ از ولایت و شعبه‌های آن، و

(۱) برای توضیح و تفصیل بیشتر به ولایت نامه تألیف مفسّر محترم قدّس سرّه مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶۶

قرابت‌های روحانی و جسمانی می‌باشد. و ممکن است منظور آن باشد که اعمال بدنی را از ارواح که عبارت از اذکار قلبی و فکرهای صدری و نیّات الهی است، قطع می‌کنند. در حالی که خداوند، امر کرده است که اعمال به اذکار و افکار وصل شود چه آن اعمال، عبادات یا اعمال مربوط به امرار معاش باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۶۹

تحقیق افساد در زمین ..... ص : ۵۶۹

«وَ یُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ» این عبارت که به عبارت ما قبل خود عطف شده است از نوع عطف مسبّب بر سبب می‌باشد، چه فساد کردن در زمین، عبارت از میرانیدن موالید آن و یا میرانیدن کمالات آنها و یا باز داشتن آنها از رسیدن به کمالات مورد انتظار و یا تحریف کلمات تکوینی و تدوینی از جایگاهش می‌باشد.

کسی که از ولایت بگسلد از بین برنده نیروی استعدادهای علمی و استعدادهای عملی برای سیر و سلوک به آخرت است او هلاک کننده چیزی است که با عنایات الهی پدید آمده است، از قبیل بذر آخرت و کاشتن و تولید نسل آن در زمین عالم صغیر، و همچنین در زمین عالم کبیر زیرا، چیز فاسد، مجاورش را هم فاسد می‌کند و علاوه بر فساد در عالم صغیر افساد در عالم کبیر نیز می‌باشد. چنین شخصی ناگزیر در سرزمین کتابهای آسمانی و شرایع الهی نیز فساد می‌کند. زیرا، همانطور که کلمات عالم صغیر و عالم کبیر را از جایگاهش منحرف می‌سازد کلمات کتابهای آسمانی و شرایع الهی را هم تحریف می‌کند.

«أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ» آنان کسانی هستند که سرمایه درونی‌شان را که لطیفه سیّاره انسانیت و استعداد آنها برای عروج به عالم انسانیت می‌باشد نابود کرده و از بین می‌برند.

آوردن اسم اشاره دور «اولئک» و ضمیر فصل «هم» و معرفه آوردن مسند «الخاسرون» همه، برای خوار شمردن و در برابر دیدگان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۷۰

آوردن و آگاه نمودن آنان به داشتن صفات یاد شده (فساد) می‌باشد. و تأکید و حصری که از اسم اشاره و ضمیر فصل حاصل است برای بیان این نکته است که گویا خسران و زیانی جز در قطع ولایت نیست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸] ..... ص : ۵۷۰

اشاره

کَیْفَ تَکْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ کُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْیاکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یُحْیِیکُمْ ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۵۷۰

چگونه به خداوند کافر می‌شوید در حالی که شما مردگانی بودید که خدا شما را زنده کرد و سپس می‌میراند و آنگاه زنده می‌کند و سپس به سوی او باز گردانده می‌شوید.

تفسیر: ..... ص : ۵۷۰

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ» بعد از بیان حال منافقان و اینکه آنان به علت شکستن پیمان کافر شدند و سپس آنچه را که خداوند امر به وصل آن کرده بود قطع کردند و فساد نمودند به حالت آنها توجه نموده با تعجب و انکار فرمود: برای چه کار و چه حالی کفر می‌ورزید؟ یعنی، سزاوار نیست در هیچ حالی از حالات کفر بورزید. پس اصلا شایسته نیست که شما به سبب شکستن عهد و پیمان که از شما گرفته شده پس از محکم کردن آن کافر شوید.

این معنی با ما قبلش موافق‌تر است احتمال دارد که خطاب به مطلق کافران و مؤمنان یا مخصوص مؤمنان باشد.

«وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً» این جمله حال است از فاعل، یا از مجرور «باللّه» به تقدیر کلمه «قد» (و قد کنتم) تا اینکه حال بودن فعل ماضی (کنتم) درست باشد.

یا اینکه حال در اینجا در حقیقت علم و آگاهی آنها، به مجموع ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۷۱

جمله‌های پی در پی گذشته است زیرا علت انکار کفر و تعجب از آن.

علم خود آنان به این مطلب است گویا که گفته است در حالی که خودتان به این احوال آگاهید و می‌دانید.

مرگ عدم زندگی از موجودی است که صلاحیت زنده بودن داشته باشد حیات نسبت به هر چیزی بر حسب آن چیز معنی مخصوصی پیدا می‌کند. مثلا: حیات زمین، بیرون آوردن گیاه از خاک و حیات گیاه، برگ و دانه و میوه آوردن، و حیات حیوان، دمیدن روح است که موجب احساس و حرکت باشد و حیات انسان به دمیدن روحی است که عیسی دل را، در رحم مریم نفس، منعقد کند، و بدون این نه مفهوم علم بر انسان صادق است نه مفهوم حیات.

به امیر المؤمنین (ع) منسوب است که فرمود: «مردمان مرده‌اند و اهل علم زنده‌اند.»

اگر خطاب به مؤمنان باشد مقصود از مرگ چیزی است که شامل حالات حیات ما قبل انسانی است که عنصری بوده سپس غذا و بعد نطفه و علقه و مضغه و جنین گردیده سپس به صورت انسان ظاهری در آمده است.

اگر خطاب به کفار باشد مراد از مرگ، حالاتی است که قبل از حیات حیوانی می‌باشد. حمل اموات (مردگان) بر مخاطب‌ها، با وجودی که مرگ ذاتا صفت ماده است به جهت اتّحادی است که بین مادّه و صورت وجود دارد، چه اگر مادّه و صورت به طور «لا بشرط» اخذ شوند جنس و فصل می‌باشند. که در این صورت محمول قرار می‌گیرند، علاوه بر آن صورت انسانی در مقام عالی‌اش غیر از ماده است و در مقام پائین با آن متحد است. به نحوی که گمان کرده‌اند که انسان در واقع بدن است و روح چیزی است که در بدن روان می‌باشد، مانند جریان ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۷۲

آب است در گل.

در مؤلفات بعضی دیده‌ام که: هر که قائل به تجرّد نفس ناطقه باشد، فاسق است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۷۵

تحقیق تکرار زنده گردانیدن و میراندن برای انسان ..... ص : ۵۷۵

«فاحیاکم» پس شما را به زندگی حیوانی یا انسانی زنده گردانید.

«ثُمَّ يُمِيتُكُمْ» سپس شما را از زندگانی حیوانی دنیوی یا انسانی دنیوی می‌میراند چه انسان پیش از قیامت کبری، با نفخه مرگ از همه مدرکات و قوای حیاتی می‌میرد.

«ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» و سپس با حیات اخروی ملکی در بین مرحله برزخها تا اعراف زنده می‌گرداند.

«ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» سپس از راهی که در سمت راست اعراف «۱» است یا از راهی که در سمت چپ اعراف قرار دارد، به سوی او بازگشت می کنید.

و بازگشت به سوی خدای تعالی یا بازگشت به مظاهر و نمودهای نوری و سرای نعمت و اسم لطیف او است، یا رجعت به مظاهر ظلمانی و خانه دوزخ و نام قهّاریت خدای تعالی می‌باشد.

بدان که انسان از آغاز آفرینش ماده‌اش، یعنی همان نطفه‌اش که در رحم جای می گیرد تا پایان کمال بدنش در حال «خلع و لبس» «۲» در مادّه

---

(۱) اعراف تپّه یا جای بلندی است بین بهشت و جهنّم که محمّد (ص) و آل محمّد (ع) در روز قیامت آنجا می‌ایستند و به اهل بهشت فرمان دخول می‌دهند، در مجمع از امام باقر (ع) نقل شده که اهل أعراف آل محمّد (ع) می‌باشند، داخل بهشت نمی‌شود مگر کسی که آن بزرگواران را بشناسد و آنان او را بشناسند، و داخل آتش نمی‌شود مگر منکرین آنها. این حدیث در تفسیر عیّاشی نیز نقل شده. البته در معنی اعراف اقوال دیگری نیز هست، و آنچه که ما ذکر کردیم مستفاد از اخبار و روایات است.

(۲) خلع جامه حیات کهنه را به در کردن و لبس جامه حیات نو را پوشیدن، می‌باشد یعنی، از نقص به کمال و از قوّه به فعل شدن است.

است، تا متکامل شود. همچنین از آغاز تعلّق نفس به بدنش، خلع و لبس در نفس ادامه دارد تا به حدّ بلوغ برسد. هر خلع از حالتی و رها شدن از صورتی مرگ، و هر پوشش جدید و صورت تازه‌ای زندگی است. این کمال جوئی دو گانه برای همه مشهود است و او را بعد از آن، باز استکمال و استعلائی در جهت مراتب سعادت، تنزّل، در پستی‌های شقاوت وجود دارد. این دو حالت، به حسب نفس او خلع و لبس و در برزخهای آخرت، فوت و حیات، است. این دو حالت و لو برای همه مشهود نباشد شخص عالم با مقایسه حالات بعد از بلوغ با حالات پیش از بلوغ بدان پی می‌برد، چنانکه خدای تعالی فرموده است:

وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولى فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ «۱» به تحقیق دانستید آن آفرینش نخستین را، پس چرا به یاد نمی‌آورید؟

هر خلع و لبس، مرگ و زندگی است و این خلع و لبس تا اعراف ادامه دارد و تفاوتی در مرگ اختیاری یا اضطراری نیست. بعد از اعراف هم ترقیات و تنزّلاتی هست که ترقی آن زندگی اندر زندگی، و تنزّلات آن، مرگ اندر مرگ است.

مولوی «قدّس سرّه» از این آیه شریفه استنباط کرده به اصول و امّهات انواع مرگ و زندگی اصلی اشاره نموده است.

البته افراد موت و حیات لا یتناهی است چنانکه در محل خود محقق شده است که حرکت قطعی قابل تقسیم به بی‌نهایت است این است فرموده مولانا در مثنوی:

از جمادی مردم و نامی شدم وز نما مردم به حیوان سر زدم

---

(۱) واقعه- ۶۲.

مردم از حیوانی و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

حمله دیگر بمیرم از بشر تا بر آرم از ملایک بال و پر

وز ملک هم بایدم جستن ز جو کل شیء هالک الّا وجهه

بار دیگر از ملک پرّان شوم آنچه اندرو هم ناید آن شوم

پس قول خدای تعالی: «وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً» اشاره به تمام حالات قبل از حیوانیّت یا قبل از انسانیّت است، و لذا «فأحیاکم» را با «فاء» عطف کرده که اشاره به حدوث حیات حیوانی یا انسانی است، و به همین جهت «ثُمَّ يُمِيتُكُمْ» را با «ثمّ» عطف کرده و آن اشاره به حدوث موت حیوانی یا بشری است، و لذا «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» را با «ثمّ» عطف کرده که اشاره به حدوث حیات برزخی است و روی همین جهت نیز «ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» را با «ثمّ» عطف کرده، که اشاره به ما بعد برزخ و مقام اعراف می‌کند.

دیگر «ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» نفرموده است زیرا، همانطور که ذکر شد حیات در اهل خیر و نیکان بعد از اعراف زندگی اندر زندگی است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸۳

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۹] ..... ص : ۵۸۳

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۹)

تحقیق در آفرینش کلیّه چیزها، حتی زهرها و موجودات زهر دار، در جهت سود انسان ..... ص : ۵۸۳

ترجمه: ..... ص : ۵۸۳

اوست که آفرید برای شما آنچه را در زمین است. پس به آسمان پرداخت و آنها را هفت آسمان مقرّر ساخت و او به همه چیز آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۵۸۳

«هُوَ الَّذِي خَلَقَ» این جمله حال از ما قبلش است. و یا جمله مستأنفه است: از اینرو، ادات وصل، بین این جمله و ما قبلش نیامده است، تا مشعر به بسیاری نعمتها و شایستگی شمارش آنها مانند معدودات فراوان باشد.

«لکم» یعنی: برای ایجاد و آفرینش شما، خداوند آنچه در آسمان و زمین است. آفرید چه آنچه در زمین است مقدّمه خلق انسان بلکه همه ما سوی اللّه، مقدّمه آفرینش انسان می‌باشد. زیرا چنانچه در محلّ خود محقّق شده انسان آخر انواع است، و آخر فعل همیشه برتر و شریفتر است، زیرا آخر فعل غایت آن فعل است، پس انسان غایت غایات، و نهایت نهایات همه موجودات است بلکه می‌گوئیم: چون غرضی که زاید بر ذات حق تعالی باشد از فعلش منتفی است و گر نه لازم می‌آید که خدا، استکمال پیدا کند که محال است. چنانکه: در جای خود مقرّر گشته پس ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸۴

انسان را غایت و غرض قرار دادن دلیل آن است که به ذات حقّ منتهی می‌شود و هر چه به ذات حقّ منتهی شود از هر شریفی بعد از حق تعالی شریفتر است.

یا معنای «خلق لکم» به معنی «لانتفاعکم فی بقائکم» است، برای بهره بردن در جهت بقاء شما، چه انسان در بقاء نیازمند به اصل عناصر و موالید آن می‌باشد.

ممکن است مقصود این باشد که خداوند آنچه در زمین است جهت اصل خلقت و بهره یابی در بقاء شما آفرید و آنچه در ظاهر به

نظر می‌رسد مبنی بر این که خلقت انسان و بقاء او نیاز به بیشتر معادن و نباتات و حیوانات ندارد، بلکه بعضی از آنها مانند: زهرها و زهر داران موجب زیان انسان هم می‌باشند. اشتباه است و ناشی از عدم آگاهی از کیفیّت ارتباط بین معلولات است چه بعضی اصلی و مقصود بالذّات هستند و بعضی علل آفرینش چیز دیگری قرار می‌گیرند که آن مقصود اصلی است و یا علّت کمال آن می‌باشند و بعضی از آنها شرط خلقت و برخی لازمه آن هستند، همانطوری که در موجودات زمین عالم صغیر مشاهده می‌شود زیرا قول خدای تعالی ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً اختصاصی به زمین عالم کبیر ندارد، بلکه می‌گوئیم: هر جا اسمی از زمین و آسمان به میان آید. ابتدا زمین عالم صغیر منظور است و آنچه در عالم صغیر شناخته نشود در عالم کبیر شناخته نخواهد شد. زیرا جهان صغیر نسخه مختصر شده عالم کبیر است که با مطالعه آن مطالعه عالم کبیر امکان پذیر می‌شود.

آنچه در زمین عالم صغیر است یا علّت، یا شرط پدید آمدن یا بقاء انسان حقیقی است که آن آدم ابو البشر می‌باشد و یا علّت یا شرط کمال و جمال او و یا لازمه پدید آمدن و بقاء انسان است و یا به وجهی علّت و به وجهی لازمه آن است، زیرا، پیدایش انسان متوقف بر پیدایش اعضاء ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸۵

رئیسی و اصلی است، و بعضی از اعضاء دیگر انسان شرط پیدایش یا حفظ اعضاء رئیسی است و بعضی از اعضاء شرط بقاء و بعضی برای تجمّل و زیبائی و بعضی لازمه آفرینش انسان هستند و بعضی دیگر به وجهی شرط و به وجهی لازمه آنند. چنانچه طحال و کیسه صفرا مانند زهر داران می‌باشند و سوداء و صفرا خود همانند زهر هستند ولی در آنها سودهائی هم است، که در جای خود ذکر شده است.

مو و ناخن با وجودیکه پست‌ترین اجزاء بدن می‌باشند و در آنها حیات وجود ندارد در عین حال لازمه خلقت و بقاء انسان هستند و زیبائی بدن بدان وابسته است.

اگر مقصود از زمین و آسمان که در آیه آمده است همان آسمان و زمین عالم صغیر باشد، در بیان خدای تعالی «ثُمَّ اسْتَوی» که با «ثم» عطف فرموده است اشکالی باقی نمی‌ماند، زیرا خلقت آسمانهای عالم صغیر نسبت به زمین آن بعد از تمام شدن زمین آن و آنچه در آن است می‌باشد و معنی آن این است که بعد از اتمام زمین و آنچه در آن است خداوند به خلقت آسمانها پرداخت. امّا اگر مقصود از آسمان در عالم کبیر اجرام علوی باشد خلقت آن با خلقت زمین آن همراه است و اگر ارواح علوی منظور نظر باشد خلقت آسمانها قبل از زمین آنها است.

آنچه در اخبار آمده است و دلالت بر پیشی خلقت زمین بر آسمانها دارد، حمل بر عالم صغیر می‌شود.

اگر آیه را بر عالم کبیر حمل کنیم عطف با لفظ «ثم» به جهت تفاوت در دو نوع اخبار و دو نوع خلقت است.

کلمه «استوا» که در این آیه ذکر شده است به معنی قصد و اراده خلقت آسمانهاست.

«فسوّیهنّ» آنها را بطور تمام و کامل و مصون از کژی و شکستگی ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸۶

خلق کرد.

آوردن ضمیر جمع «هنّ» یا برای آن است که سماء اسم جنس است و به معنی جمع یا برای رعایت خبر «۱» می‌باشد.

«سبع سماوات» تحقیق تعداد آسمانها و زمینها و مراتب عالم انشاء اللّه بعدا می‌آید.

وَ هُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ این جمله، عطف به جمله «هُوَ الَّذِی خَلَقَ» و یا حال از فاعل «خلق» یا عطف بر «کُنْتُمْ أَمْواتاً» است و یا حال از فاعل یکی از جمله‌های سابق است که قبل از جمله «هُوَ الَّذِی خَلَقَ» آمده است.

و بهر تقدیر مقصود تهدید بر کفر و علت تعجب و انکار خدا از کفر آنها است «۲» که می‌خواهد بفرماید به درستی که خدا دانا به کفر شما بوده شما را به خاطر این کفر مؤاخذه می‌کند.

علم او به اشیاء عین وجود اشیاء است که آن، علم حضوری است.

همانطور که ما به صورتهای حاضر در ذهن و روان خویش، آگاهی داریم و وجود آنها علم ما و معلوم ماست.
این هم آن قسم از علم خدا است که با اشیاء است و اما علم خدا به اشیاء که وجود علم قبل از اشیاء است دارای مراتبی است: مرتبه‌ای از آن عین ذات مرتبه‌ای عین فعل اوست مرتبه‌ای عین قلم و مرتبه‌ای عین لوح محفوظ مرتبه‌ای عین لوح محو و اثبات است. محلّ تحقیق در باره علم خدا، حکمت نظری است و اینجا محلّ تحقیق و تفصیل آن نیست.

---

(۱) یعنی لفظ «سبع سماوات» در اصل خبر است بنا بر اینکه کلمه «سوّیهنّ» متعدّی به دو مفعول باشد که آن دو مفعول در اصل مبتدا و خبر باشند، و این مبنی بر این است که «سوّیهنّ» مضعّف فعل ناقص به معنی «صیّر» باشد ولی اگر مضعّف فعل تامّ باشد، «سبع سماوات» حال می‌شود نه خبر.
(۲) این انکار و تعجب از «کَیْفَ تَکْفُرُونَ بِاللَّهِ» که گذشت استفاده می‌شود.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۸۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۰] ..... ص : ۵۸۹

اشاره

وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ قالَ إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ (۳۰)

تحقیق ماده ملک و اقسام ملائکة ..... ص : ۵۸۹

ترجمه: ..... ص : ۵۸۹

(به یاد آور) هنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من می‌خواهم در زمین جانشینی بیافرینم.
گفتند: آیا کسی را جانشین قرار می‌دهی که در آن فساد کند و خون‌ها بریزد؟ حال آنکه ما، تو را به پاکی می‌ستائیم و تقدیس می‌گوئیم.
گفت من چیزهائی می‌دانم که شما نمی‌دانید.

تفسیر: ..... ص : ۵۸۹

«وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ» بیاد آر ای پیغمبر. هنگامیکه پروردگارت به فرشتگان گفت: ... تا بدانی که آنچه آفریده شده است برای انسان و به خاطر اوست، یا به یاد آنها بیاور. آفرینش انسان را تا بدانند که داستان آفرینش آدم و سجده فرشتگان بر او دلیل آن است که همه آفرینش به خاطر آدم است.
ملائکه، جمع ملک است به اعتبار اصلش چه اصل آن «مألک» از (ألوکه) به ضم همزه به معنی رسالت گرفته شده سپس قلب گردیده است. و جای عین الفعل و فاء الفعل با همدیگر عوض شده و ملأک بر وزن مفعل به تقدیم عین شده که بعد از حذف همزه (بر وزن معل) شده ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۰

است.

و نیز گفته شده است که اصلش مفعل از «لاک یلوک» به معنی ارسل «فرستاد» بوده بعد (واو) پس از نقل حرکت آن به (الف) قلب شده است و سپس حذف شده است.

و بعضی گفته‌اند اصلش ملاک، بر وزن فعال از ملک یملک بوده است سپس الف حذف شده ملک گردیده است.

ملک انواع بسیار دارد:

یک نوع آن فرشتگان زمینی می‌باشند که متعلّق به مادّیاتند چه متعلق به جرم‌های زمینی یا آسمانی باشند دارای مراتب ترقی و تنزّلند و ملائکه رکّع و سجّد یعنی: فرشتگان همیشه در حال رکوع و سجود از جمله آنان می‌باشند و آنچه در اخبار آمده است مبنی بر سقوط ملک از مقامش و پایین آمدن از مرتبه خویش و شفاعت کردن شفیع از او مربوط به همین نوع ملائکه است نه سایر انواع. زیرا ملائکه‌هایی که به مادّیات متعلّق نیستند هر کدام مقام معلوم و مشخّصی دارند و در جای خود ثابتند.

و باید دانسته شود عوالم به وجهی سه عالم است:

اول عالم جنّ و شیاطین است، که دوزخ و آتش در همین عالم قرار دارد و آن جایگاه مردمان شقی و معذبین از بنی آدم است و آن عالم اگر چه مجرّد است، پایین‌تر از عالم مادّیات است.

دوم عالم مادّیات است، از آسمان و آسمانیان و زمین و زمینیان.

این عالم ضعیف‌ترین عالمها است.

سوم عالم مجرّدات علوی است و آن عالم ملائکه است، و آنان را نیز مراتبی است از قبیل فرشتگان همیشه در حال سجود، فرشتگان همواره در حال رکوع، فرشتگان دارای دو بال و سه بال و چهار بال، ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۱

فرشتگان مدبّرات امور، فرشتگان صف در صف زده و فرشتگان نگهبان ایستاده‌ای که به هیچ سو نمی‌نگرند.

و اهل عالم جنّ از انواع جنّ و شیاطین به سبب قدرت و توانایی که خداوند به آنها داده است بر انواع کارهای خارق العاده و تصرّف در مادّیات قدرت و توانایی دارند، مانند اهل عالم ملائکه بدون فرق.

جنّ و شیاطین دو نوعند:

یک نوع از آنها در غایت دوری از حقّ بوده، ناپاک و غیر قابل هدایتند.

نوعی از آنها، نزدیک به جهان مادّیات هستند و از این رو مستعد هدایت و ایمان بوده ترقیات و تنزّلاتی دارند.

ملائکه نیز بر دو نوعند:

یک نوع از آنها از مادیات بسیار دور بوده، که آنها از مادّیات و از وابستگی به آنها و تدبیر آنها مجرّد هستند. آنان عقول و ارواح می‌باشند.

نوعی از آنها به مادیات وابسته بوده، به تدبیر امور آن می‌پردازند.

آنها فرشتگان موکّل بر زمینیان از اجرام عالم بالا و پایین‌اند و مأمور به سجده آدم از جهت فعلیت آدمی آدم همین نوع از ملائکه است چنانچه در اخبار آمده است: مأمورین به سجده آدم، ملائکه زمین بودند و اعتراض فرشتگان (می‌خواهی کسی را خلیفه قرار دهی که در زمین فساد کند و خون می‌ریزد) به طوری که از آیه و خبر به دست می‌آید مربوط به اینگونه فرشتگان است، و چون این نوع از ملائکه مشابه جنّ است ابلیس که از جنیان بوده به ملائکه شبیه گشت و بر آنها نیز امر را مشتبه کرد و در بین آنان به عبادت پرداخت، بلکه نقل شده است که ابلیس پیشوا و آموزگار و فرمانروای آنان و افراد قوم خود بوده است. و آنان با ابلیسها و جنّها به جنگ پرداخته آنان را از روی زمین طرد کرده و شیطان را ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۲

دزدیده به آسمان خودشان بالا بردند. اگر چه از جهت مقام آدمیّت آدم این نوع از ملائکه مأمور به سجده بودند ولی در حقیقت از

جهت سایر مقامات آدم بلکه از جهت مقام علویش جمیع انواع ملائکه بلکه جمیع موجودات امکانی مأمور به سجده بودند. زیرا، جمیع موجودات تحت تصرف ارباب انواع خود بوده فرمانبردار ربّ النوع خویش می‌باشند. و همه ارباب تحت تصرف ربّ النوع انسانی و مسخّر انسان‌اند و در اخبار به این مسأله اشاره شده است که: آدم از آن جهت مسجود ملائک شد که علیّ- علیه السّلام- و ائمه هدی (ع) در صلب او بوده‌اند. «۱»

---

(۱) به همین دلیل حضرت علی (ع) فرمود: من رآنی فقد رأی الحق من زارنی فقد زار اللّه فی عرشه- یعنی: هر که مرا ببیند خدا را دیده است. هر که مرا زیارت کند و دیدار نماید خدا را دیدار نموده است و فرمود: کنت مع الانبیاء سرّا و مع محمد (ص) سرّا و جهرا. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۵

تحقیق در چگونگی گفتار خدا و فرمان او با فرشتگان ..... ص : ۵۹۵

«انّی جاعل» یعنی: من آفریننده‌ام.

«فی الارض»: در زمین عبارت «فی الارض» ظرف برای «جاعل» است.

یا اینکه «جاعل» از جعل به معنی «صیر» است که به دو مفعول متعدی می‌شود، بنا بر این قول خدای تعالی «فی الارض» مفعول دوم است.

خلیفه یک جانشینی از خودم، بر شما قرار داده‌ام که به امر من امر، و به نهی من نهی، و به دادگری من دادگری می‌کند.

معنی دیگر: جانشینی از شما در زمین قرار داده‌ام تا پس از بالا رفتن شما به آسمان، زمین را اصلاح کند یا جانشینی از شیاطین و جنّ قرار دادم پس از آنکه آنها را از روی زمین طرد نمودید.

گفته خدا به فرشتگان از نوع آوازی که کسی شنود و یا صدایی که گوش را بکوبد نیست بلکه می‌گوییم: عوالم، دارای ترتیب و نظمی است.

بعضی از عوالم بالاتر از بعضی دیگر قرار گرفته و مرتبه بالا بر مرتبه پایین احاطه دارد. و مصدر و مظهر عالم بالاتر است.

هر گاه عالم بالا، اراده کند که فعلی ایجاد یا وصفی یا ذاتی در عالم پایین پدید آرد آن اراده و آنچه که اراده شده با تمام اوصاف و لوازمش ظهور می‌یابد. بلکه موجب ایجاد حقیقتی می‌گردد که احقّ از حقیقت قبلی خویش می‌باشد که در حدّ وسط بین عالم بالا و پایین قرار دارد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۶

و این ظهور را نسبت به آنچه که ظهور یافته است قول عالی می‌گویند. پس هر گاه خدا، اراده کند که آدم بشری را در عالم طبیعت بیافریند این اراده و آنچه که اراده شده در عالم و احدیت ناگزیر از او نمودار می‌شود، که به وجهی عالم مشیّت و به وجهی عالم اسماء و صفات و به وجهی عالم لاهوت و به وجهی عالم علویّت علی (ع) می‌باشد. در واقع این صورت بلکه حقیقتی که ظاهر شده انسان لاهوتی است سپس در عالم ملائکه نگهبان (مهیمن) ظاهر می‌شود. پس از آن، در عالم فرشتگان صافّات صفّا (صف زدگان صف زدنی) آنگاه در عالم مدبرات امر (فرشتگان تدبیر کننده امور) بعد از آن در عالم فرشتگان صاحب بالها، سپس در عالم ملائکه‌ای که همیشه در حال رکوع و سجود هستند سپس در عالم طبع پس از آن در ملکوت سفلی که عالم جنّ و شیاطین است ظاهر می‌گردد. ظهور آدم بر مراتب ملائکه با مجموع لوازم و اوصافش می‌باشد که از جمله آنها خلافت وی از جانب حضرت احدیّت در زمین است، و این همان گفته خدای تعالی است که فرمود:

إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً فرشتگان مقرّب به علت احاطه و گستردگی ادراکشان آدم را درک کرده آنچه لازمه وجود او و صفات پیدا و نهان او است و آنچه در او بالقوّه و بالفعل موجود است فهمیدند و دانستند که آدم (ع) مرکّب از اضداد و محلّ صفات زشتی می‌باشد که به شهوات موصوف بوده که اگر از مقتضیات شهوت منع شود خشم و کینه در او به هیجان آمده و تحریک می‌شود و قوّه غضب نیز مقتضی کشتن و اسارت گرفتن و غارت و فساد انگیختن می‌باشد، و نیز ملائکه دانستند که بشر محل و ظرف انسانیتی است که شأن آن به فرمان در آوردن اضداد و اطاعت کردن از امور متضاد است، و هر وصفی از اوصاف او مناسب موجودی از ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۵۹۷

موجودات است، و خلیفه و جانشین بین متضادها جز آدم نمی‌تواند باشد که مجمع اضداد است لذا، از این امر خدای تعالی تعجب نکرده از جانشینی آدم استنکاف ننمودند. و چون فرشتگان زمینی هر کدام دارای مرتبه خاصّ بودند و هر مرتبه خاصّی حدّ و حدود مشخصی دارد که از آن فراتر نمی‌رود و این همانند قوا و مدارک انسانی است که هر یک دارای مرتبه‌ای و هر مرتبه دارای حدّی معین است، مانند قوّه شنوایی که مرتبه‌اش درک صداها بوده درک صداها خود محدود به حدّ معینی از صدا و مسافت است لذا، با این یک‌سونگری، فرشتگان، جز ظاهری از انسان که جمع اضداد می‌باشد و وجودش مقتضی کشتار و ویرانی و فساد است درک نکردند، و باطنش را که انسانیت و تسخیر کننده همه است درک نکردند. لذا، از جانشینی او شگفت زده شده منکرش گردیدند و زبانشان را به تناسب حال خودشان رها گذاردند و گفتند:

«أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها وَ یَسْفِکُ الدِّماءَ» آیا کسی را که فساد می‌کند و خون می‌ریزد خلیفه قرار می‌دهی؟

همچنان که: این کارها را شیاطین و جنّ هم انجام می‌دهند چرا از ما خلیفه بر نگزیدی که در روی زمین دادگری ورزد و فساد را از بین ببرد و حرمت خون‌ها را نگه دارد؟ تا ما را مطیع و فرمانبر چنین موجودی قرار دهی تا محکوم حکم او باشیم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۳

تحقیق در معنی تسبیح و تقدیس و فرق بین آن دو ..... ص : ۶۰۳

«وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ» و فرشتگان گفتند: چون ما اوصاف متضادی را که آدم دارد، نداریم به جانشینی سزاوارتریم. در عرف عام تسبیح و تقدیس به یک معنی است که پاک کردن و منزه داشتن باشد ولی آنگاه که به خدای تعالی نسبت داده شود مراد از تسبیح، پاک گرداندن از زشتی‌ها و نقص‌هاست نه بشرط موجود نبودن صفتها و اضافات و کثرت‌ها بلکه با باقی ماندن صفتها و اضافات و کثرتها.

و مقصود از تقدیس، پاک گردانیدن از هر نسبت و اضافات و از بین بردن کثرتها است.

از تقدیس معنایی را می‌شود اراده کرد که اعم از تنزیه از زشتی‌ها و نسبت‌ها و ثبوت کثرتها باشد. به عبارت دیگر ملاحظه حق اول به سبب اسم واحد او با همه صفات ثبوتیه و سلبیّه و همه اضافاتش تسبیح خدای تعالی است. و ملاحظه حق اول از جهت اسم احد او بدون ملاحظه اسم و صفت، کثرت و تعیّن، بلکه با ملاحظه عدم آن موارد، تقدیس خدای تعالی است.

و گاهی تنزیه و تقدیس هر یک به معنی دیگری استعمال می‌شود مانند لفظ فقراء و مساکین که هرگاه با هم استعمال شوند. هر کدام معنی خاص خودش را دارد و هر گاه تنها استعمال شود هر کدام به معنی دیگری و هر دو به یک معنی است.

معنی «سبحان اللّه» خدا را از همه کمّی و کاستی مبرّا دانستن است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۴

و معنی قدّس اللّه، خدا را از اضافات و اعتبارات منزّه دانستن است.

و معنی فرمایش امام صادق (ع) که در جواب آنکه در معنی «اللّه اکبر» گفت: خدا بزرگتر از چه چیزی است فرمودند: مگر غیر از

خدا هم چیزی وجود دارد؟ اشاره به مقام قدس او است نه مقام تسبیح حضرت حق. و تفاوت بین تسبیح با تقدیس حق تعالی شانه مانند، تفاوت بین «لا بشرط» و «بشرط لا» «۱» نسبت به اوصاف و کثرت‌ها است و لذا می‌بینیم که کمتر اتفاق افتاده است که تسبیح بدون ذکر حمد بیاید و حمد دلالت بر اتّصاف خدای تعالی به اوصاف پسندیده دارد.

چون عامه مردم مبتلا به کثرتها می‌باشند از تقدیس که دلالت بر نفی کثرت‌ها دارد جز در مواردی اندک نامی به میان نمی‌آید.

و تقدیر قول خدا: نسبّح بحمدک «نسبّحک» می‌باشد یعنی: ترا پاک و مبرّا از نقائص می‌دانیم.

یا نامت را از این نقائص پاک می‌دانیم.

یا اینکه روانهای خود را از این آلودگی با حمد تو پاک می گردانیم.

یا ما، در پوشش حمد و ستایش تو قرار گرفته‌ایم. و «نقدّس لک» یا به معنی نقدسک است که لام زایده است و یا مفعول در تقدیر است این چنین: نقدس نفوسنا لک، نقدس اسمک لک. «قال» خداوند در پاسخ تعجب و استغراب فرشتگان فرمود: «إنّی أعلم» من از آدم و از چیزی که در او نهان است از قبیل انسانیت روان و سیّار که به سبب گستردگی و جامعیّتی که نسبت به همه آنچه که در عوالم است و همه مراتب دارد جمیع اضداد را مسخّر خود ساخته چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید و همچنین از کفری که در بعضی نهان است و بر شما مشتبه گشته و ان

---

(۱) در مورد لا بشرط و بشرط لا در آغاز سوره بقره توضیح داده شده است.

مه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۵

ابلیس است خبر دارم، و این معنی جز با خلقت آدم ظاهر و آشکار نمی‌شود.

«ما لا تَعْلَمُونَ» چون شما به حقایق وجود انسان و هستی و شخصیت او آگاه نیستید برایتان جانشینی آدم، شگفت می‌نماید. و خلافت وی را انکار می کنید زیرا شما آنچه درک کرده‌اید تنها شئون ظاهری او است که متضاد است و مقتضی افساد.

از حضرت باقر- علیه السلام- به نقل از پدرانش از علی (ع) روایت شده است: وقتی خدای تعالی اراده کرد که آفریده‌ای را به دست خویش بیافریند هفت هزار سال از خلقت جن و نسناس در زمین گذشته بود پس خدای تعالی پرده آسمان‌ها را کنار زد و به فرشتگان فرمان داد که به اهل زمین از جنّ و نسناس بنگرید، پس چون عمل آنها را از گناه و خون‌ریزی و فساد ناحق در زمین دیدند. این معنی بر آنان گران آمده، بر خدا خشمگین شدند و بر حالت زمین و زمینیان تأسف خوردند و نتوانستند بر خشم خود مالک و چیره گردند. گفتند: بار پروردگارا تو خود بزرگ و توانا و والایی، در حالی که این آفریده خوار و زبونت غرق در نعمت تو و بهره‌مند از عافیتت و در قبضه اختیار تو است نافرمانی کرده به گناه دست می‌زند و در زمین فساد می کند ولی تو به خاطر خودت بر او خشم نگرفته و انتقام روا نمی‌داری. در حالی که تو می‌شنوی و می‌بینی این بر ما بس گران است و آنرا بر تو نیز گران می‌شماریم.

پس خدای تعالی گفت: إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِیفَةً من در روی زمین جانشین قرار می‌دهم تا حجت من بر خلقم در روی زمین من باشد.

فرشتگان گفتند: آیا در زمین کسی را قرار می‌دهی که چون اینان (جن و نسناس) در زمین فساد کند؟ چنانکه اینها خونریزی کردند؟! و نسبت به هم حسد و کینه ورزند؟! پس از ما خلیفه‌ای بگمار زیرا ما نه به ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۶

هم رشک بریم و نه کینه ورزیم و نه خونریزی نماییم ما به تسبیح و ستایش و تقدّس تو مشغولیم.

خدای تبارک و تعالی فرمود: «من می‌دانم آنچه را شما نمی‌دانید» می‌خواهم آفریده‌ای با دست خویش بیافرینم که در ذرّیّت وی پیامبران و فرستادگان و بندگان شایسته و ائمه هدی قرار دهم تا آنان را در زمین بر آفریده‌هایم خلیفه خود قرار دهم و دیگران را به

فرمانبرداری من رهنمون شوند و از نافرمانی من بازشان دارند و آنها را حجت خود قرار دهم تا عذر از دیگران برداشته شود و انذار و بیم دادن نیز محقّق می‌گردد و نسناس را از زمین بر می‌اندازم و زمین را از وجودشان پاک کنم و جنّیان سرکش نافرمان را برداشته و به هوا منتقل کنم، یا در صحراهای خشک جای دهم که به آفریده من نزدیک نباشند. و میان جن و این آفریده‌ام یعنی آدم پرده قرار می‌دهم، هر که از نسل این آفریده‌ای که برگزیده‌ام نافرمانی و سرکشی ورزد در جایگاه سرکشان قرارش داده او را به سر منزل آنان (جنیان ...) می‌فرستم. پس فرشتگان گفتند: «سُبْحانَکَ لا عِلْمَ لَنا إِلَّا ما عَلَّمْتَنا» بار پروردگارا! جز آنچه را که تو به ما آموختی چیزی نمی‌دانیم.

سپس امام علی (ع) فرمود: پس خدای تعالی به اندازه پانصد سال از عرش دورشان کرد آنگاه آنها به عرش الهی پناه جسته با انگشتانشان اشاره کردند از خدا طلب مغفرت نمودند پس پروردگار عالمیان نظر افکند و بر آنان رحمت فرو فرستاد و ایشان را در بیت المعمور جای داد گفت: بر این خانه طواف کنید و عرش را ترک نمایید که من بدان خوشنودم. پس آنها به طواف خانه پرداختند و آن خانه‌ای است که هر روز هفتاد هزار فرشته بدانجا وارد شده دیگر به سوی عرش الهی باز نمی‌گردند.

و خدای تعالی بیت المعمور را توبه اهل آسمان و کعبه را توبه اهل ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۷

زمین قرار داد پس خدای تعالی فرمود: إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ من آفریننده بشر از گل هستم. و این سخن حضرت حق قبل از آفرینش آدم و مقدّمه آن بوده است و نیز در واقع احتجاجی از جانب خدا بر ملائکه بوده است.

پس آن حضرت (ع) فرمود: سپس خدای جلّ جلاله کف دستی آب گوارا و شیرین با دست راست خویش برگرفت در حالی که هر دو دست خدا دست راست است و آن را چون گل کوزه‌گری در آورد تا از هم نپاشد و آن را سخت و محکم ساخت «۱» و خدای جلّ جلاله گفت: ای گل! از تو پیامبران و فرستادگان و بندگان شایسته و امامان راهبر که خوانندگان بشر به سوی بهشتند و پیروان آنان را تا روز قیامت از تو می‌آفرینم و از آنچه کرده‌ام باز خواست نمی‌شوم و آنان مورد باز خواست قرار می‌گیرند.

سپس آب شور و تلخ برگرفت و آن را به عمل آورد و سفت شد و گفت از تو فرعون‌ها و سرکشان و برادران شیاطین و ستمگران و داعیان به آتش و پیروانشان را تا روز رستاخیز می‌آفرینم «۲» از آنچه انجام می‌دهم باز خواست نمی‌شوم و در حالی که آنان باز خواست می‌شوند

---

(۱) علی- علیه السلام- در باره خلقت انسان در نهج البلاغه می‌فرماید از آن پس که خلّاق جهان آسمان و زمین و هر چه در آنهاست بیافرید، از هر یک از زمین‌های نرم و درشت و خوش گیاه و شوره‌زار مشتی خاک بر گرفت ابر رحمت را بفرمود تا چهل شبانه روز پی در پی بر آن خاک ببارید و خالص و پاکیزه شد. آنرا به رطوبت و تری مخلوط کرد تا اینکه چسبان گشت و عناصر چهار گانه با هم یکی شدند. از چنین خاکی صورتی که دارای اطراف و اعضاء پیوستگی‌ها و گسستگی‌ها بود بیافرید و آنرا خشک ساخت، تا چنگ در زده، به هم چسبیده و محکم و نرمش قرار داد تا از هم نپاشیده آنرا تا زمان معین و معدودی که قابل پذیرفتن روح باشد به حال خودش وا گذاشت. پس خداوند آن صورت خاکی را آئینه انوار تجلی خویش قرار داده، از روح خود در آن دمید و انسانی ساخت دارای قوای فکریه که به نیروی آن در اشیاء تصرف کند (نهج البلاغه خطبه ...)

(۲) مولوی در این مورد می‌فرماید: ذره ذره آب شیرین و آب شور، تا قیامت می‌رود تا نفخ صور.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۸

پس امام فرمود: با این آفریدگان شرط بداء نمود ولی با اصحاب یمین (آنهایی که خلقتشان از آب گوارا و شیرین در دست راست انجام یافته و به پیروان دست راست یا اهل میمنت و مبارکی معروفند) شرطی ننمود. آنگاه این دو، آب شیرین و شور را که در دست بر گرفته بود به هم آمیخت و آنها را در جلوی عرش ریخت در حالی که آن دو گزیده و چکیده گل بودند سپس به ملائکه

شمال و جنوب و باد صبا و باد مغرب دستور داد بر این گل بوزند و آنرا پاک کرده نشو و نما دهند. آنگاه آن را تجزیه و تقسیم نموده سرشت‌های چهار گانه خون و بلغم و سودا و صفرا را در آن جای دهند و ملائکه این کار را انجام دادند. پس خون از سوی باد صبا و بلغم از باد شمال و صفرای تلخ از باد جنوب و سودای تلخ از طرف باد مغرب ظهور یافت. آنگاه، نفس استقلال پیدا کرد و بدن کامل شد. در اینجا دنباله سخنان امام را حذف کردیم. البته اخبار بسیاری به همین مضمون وارد شده است.

چون داستان آدم و آفرینش او و فرمان خدا به فرشتگان برای سجده به آدم و خود داری ابلیس از سجده و هبوط آدم از بهشت و گریستن او به خاطر دوری از بهشت و دوری از حوّا و خلقت حوّاء از دنده چپ آدم و فریب خوردن وی از گفته شیطان و حوّا و زیاد شدن نسل آدم و حامله شدن حوّا در هر شکم به یک پسر و یک دختر و ازدواج دختر یک شکم با پسر شکم دیگر، از رمزهای آغازین هستی است در کتابهای گذشتگان مخصوصا در کتابها و تاریخ‌های یهود بسیار آمده ولی اخبار ما در این باره متفاوت بوده اختلاف بسیاری دارد و همه آنها پوشیده به راز و رمزهایی است که هر که بخواهد آنها را بر ظاهر حمل کند، متحیّر و سرگردان می‌شود و هر که بخواهد با توانایی بشری و مدرکات شیطانی، آنها را بفهمد از آنها طرد شده، و چیزی جز خلاف ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۰۹

مدلول نخواهد فهمید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۱۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۱] ..... ص : ۶۱۹

اشاره

وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلائِكَةِ فَقالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۳۱)

تحقیق در معنی اسم و بیان تعلیم همه نامها به آدم و بیان لطایفی که در این آیه شریفه مندرج است. ..... ص : ۶۱۹

ترجمه: ..... ص : ۶۱۹

و به آدم همه نامها را آموخت سپس نامها را بر فرشتگان عرضه کرد آنگاه فرمود مرا به نامهای اینان خبر دهید اگر از راستگویانید.

تفسیر: ..... ص : ۶۱۹

«وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها» بدان که اسم هر چیزی آن است که بر آن چیز دلالت کند خواه این دلالت به طور مطلق باشد یا به اعتبار بعضی از صفاتش چه دلالت وضعی باشد یا غیر وضعی و چه دلالت کننده لفظ باشد یا تصویر و نقش یا مفهوم ذهنی یا موجود عینی و چون دلالت در جانب اسم بودن گرفته شده است. پس به هر اندازه که دلالت قوی‌تر باشد جانب اسمیت شدیدتر است. دلالت وضعی که به صورت الفاظ و نقوش است چون محتاج به امر دیگری است که آن مربوط به چگونگی وضع واضع می‌باشد ضعیف‌ترین دلالتها است. پس اسم بودن در دلالت وضعی ضعیف‌ترین اسمیّت‌ها است.

مفهوم ذهنی نیز ضعیف‌ترین اسم‌ها است، زیرا علاوه بر اینکه خود ذاتا ضعیف است از نظر قوای مدرکه پنهان است تا جایی که بعضی منکر آن شده گفته‌اند: علم حصولی صورت معلوم در ذهن عالم نیست ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۰

بلکه اضافه و نسبتی است بین عالم و معلوم.

بعضی محققین گفته‌اند: علم حصولی مشاهده عالم است، صورت معلوم را از دور در عالم مثال یا مشاهده ربّ النوع معلوم از دور است.

پس روی این جهات اسمیت در اینجا نیز از ضعیف‌ترین اسم‌ها می‌باشد بنا بر این فقط یک قسم باقی می‌ماند که کامل در اسمیّت باشد و آن موجود عینی است که برای هر کس قابل درک بوده بالطّبع بر غیر خودش دلالت می‌کند. این که فرموده‌اند: «و نحن الاسماء الحسنی» (ما اسماء حسنی الهی هستیم.)

«و لا اسم اعظم منی» و هیچ نامی بزرگتر از من نیست.

«و باسمائک التی ملات ارکان کل شی.» و سوگند به نامهایت که ارکان همه چیزها را پر نموده است.

و غیر از این موارد از بیانات آن بزرگواران همه دلالت می‌کند بر اعتبار اسمیّت در اعیان موجود خارجی و عامه مردم چون محسوسات را می‌نگرند از ظاهر آن تجاوز نمی‌کنند از اطلاق اسم جز لفظ و نقش درک نمی‌کنند. زیرا، آنها از حصول مفهوم مسمّی در ذهن غافلند چه رسد به اینکه برای آن اسمیّت اعتبار کنند به علت حجابشان از دلالت اعیان بر غیر خودشان و از اینکه اعیان آینه حق اول می‌باشد، بی‌خبرند.

اسم از جهت اسم بودن و وجود خودش فی حدّ نفسه نمودار و آئینه مسمّی است. لذا اسم که تنها آئینه است، حکمی ندارد بلکه حکم به اعتبار مسمّی است. و گاهی اسم از جهت خودش مورد توجه قرار می‌گیرد بدون اینکه آینه بودن برای غیرش اعتبار شود به این اعتبار اسم دارای حکم می‌شود که می‌تواند محکوم علیه و محکوم به باشد.

اخباری که دلالت می‌کند بر اینکه هر کس تنها اسم را عبادت کند کافر است. کسی که اسم و معنی را عبادت کند مشرک و آنکس که ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۱

معنی را عبادت کند و اسماء را بر معنی واقع سازد با صفاتی که خدای تعالی خودش اسماء را به آن صفات موصوف نموده است موحّد است.

این اخبار نظر به اسماء عینی یا موهومات ذهنی داشته و به این دو اعتبار اشاره می‌کند. و قول خدای تعالی إِنْ هِیَ إِلَّا أَسْماءٌ سَمَّیْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ «۱» این جز نامهایی که شما و پدرانتان بر آن نهاده‌اید نیست. و خدا، به این نامها هیچ حجت و دلیلی قرار نداده است. اشاره به همین دو اعتبار است. یعنی آنچه شما به عنوان معبود یا مورد اطاعت پذیرفته‌اید جز نامهایی نیستند و سزاوار نیست که بر آنها نظر کنید و حکمی جاری سازید. شما و پدرانتان چیزهایی را که مسمّی نیستند به عنوان مسمّی و حقیقت گرفته و مورد توجه قرار داده‌اید و به معبود بودن و مورد اطاعت واقع شدن آنها حکم کرده‌اید.

خداوند، در این ارزش دادن بی‌مورد هیچ حجت و دلیلی قرار نداده است.

آموزش و تعلیم، عبارت است از علم دادن به او چه به نحو آماده کردن و تسبیب باشد مانند تعلیم بشری و چه به نحو افاضه باشد مانند تعلیم خدای تعالی، و علم به چیزی، ظهور خود آن چیز بر صفحه نفس است مانند: علم حضوری، یا صورت آن در نفس، یا در عالم مثال، و یا در ربّ النوع بنا بر اختلافی که در تعریف علم نموده‌اند. مانند: علم حصولی حال چه این علم نتیجه شعور بسیط و ساده باشد یا حاصل شعور مرکب.

پس معنی «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها» این است که خدای تبارک و تعالی علم موجودات و صورت کلی و نمونه آنها را از جهت اینکه اسماء

---

(۱) سوره نجم آیه ۲۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۲

(نشانها) و آینه‌هایی برای حق تعالی شأنه می‌باشند بر آدم افاضه کرد و در او به ودیعه گذارد نه از آن جهت که آنها خود مسمّیات هستند، زیرا حدود آدم در حدی نبود که در آن حدّ بایستد و این معلومات در وجود او به طور مستقل و به صورت مسمّی بوده باشد و تنها مسمی باشد و اسم نباشد.

پس تعبیر از موجودات به اسماء برای اعلام و اشعار این مطلب است که آدم تا به خدا واصل نشود از حرکت نمی‌ایستد.

تأکید به لفظ «کلّها» اشاره به آن است که همه چیز در وجود آدم به ودیعه گذاشته شده است و هیچ چیز خارج از حیطه وجودی او نیست.

آنچه گفتیم: که خداوند صورت چیزها و نمونه آنها را در آدم به ودیعه نهاده، بر حسب فهم عوام است و گر نه حقیقت هر چیزی نزد آدم (ع) می‌باشد و همه چیزها دقایق حقایقی است که خدای تعالی در وجود آدم (ع) به ودیعه نهاده است. و چون ملائکه دارای حدودی از وجود و درک محدود بودند و اشیاء نیز نسبت به آنها محدود بود و از وجه خاصّی محکوم علیه واقع می‌شد لذا، خدای تعالی اسماء را بر ملائکه عرضه کرد تا اشعار به این باشد که آنها در صورت مسمّاهای مستقلّ بدون اعتبار اسم بودن برای آنها محدود هستند. بدین ترتیب که ضمیر «ذوی العقول» (هم) را در مورد اسماء به کار برده است. جهت تغلیب یعنی غلبه دادن ذوی العقول بر غیر یا به اعتبار اینکه اشیاء نسبت به خدای تعالی عقلاء هستند چه برگردانیدن ضمیر به اسماء و عقلاء اعتبار کردن آنها اسقاط اعتبار اسم بودن آنها است. به خلاف واقع شدن علم بر اسماء به عنوان اسمیت و لذا فرمود:

«ثمّ عرضهم» یعنی: خداوند، اسماء را عرضه کرد، چنانچه دانستی. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۳

بنا بر این نیازی نیست که با تکلّف ضمیر را به مسمّی‌های آن اسماء که به دلالت التزامی فهمیده می‌شود برگردانید، بلکه این تکلّف که ضمیر به مسمّیات ارجاع داده شود لطایفی را که در تعلیق فعل به اسماء و ارجاع ضمیر به ذوی العقول وجود دارد از بین می‌برد چنانچه دانستی «علی الملائکة».

مراد از ملائکه در اینجا، فرشتگان زمین می‌باشند. زیرا آنان از جانشینی آدم تعجب کرده و از آن شگفت‌زده شده بودند و یا عرضه کردن بر جمیع فرشتگان مقصود است چون خدای تعالی اراده فرمود تاسعه وجودی آدم و احاطه او و استحقاق وی به جانشینی را بر جمیع فرشتگان نمایان سازد زیرا اگر چه فرشتگان مقرب به این مسائل احاطه داشته آنچه را در برون و درون و قوّه و فعل در آدم نهاده شده بود می‌دانستند. لیکن حقایق اسماء الهیه که در مقام مشیّت است از آنان پنهان بود، و آدم با علویّتش و برتری خویش به آنها عالم، بلکه جامع آنها بود. به سبب همین حقایق، مستحقّ خلافت بر آنها گشت.

به اعتبار همین مقام است که از معصومین (ع) طبق آنچه که به آنها منسوب است وارد شده: روح القدس در بهشتهای برین (آسمان سوم) از باغهای ما میوه نوبر چشید. و نیز وارد شده که جبرئیل- علیه السلام- به حضرت محمّد (ص) در شب معراج گفت: اگر یک بند انگشت نزدیک‌تر می‌شدم «۱»، می‌سوختم.

منظور از اینکه خدا اسماء را بر فرشتگان عرضه کرد نمایان کردن حقایق آنان در بازگشت به سوی خدا است نه در نزول از طرف خدا لذا، بعد از آنکه به آدم جمیع اسماء آموخته شد به فرشتگان عرضه گردید.

---

(۱) برای شرح بهتر به «حکمت الاشراق» و الواح عمادیّه مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۴

زیرا، محققا برای خود اشیاء نیز به واسطه عروج آدم (ع) عروجی در صراط انسان وجود دارد، و این علاوه بر عروج اسماء با انسان و همراه وی می‌باشد.

عرضه کردن بر ملائکه را با لفظ «ثمّ» بر تعلیم اسماء به آدم عطف کردن مشعر به همین معنی است که عرض بر ملائکه بعد از تعلیم آدم بوده است.

در خبر آمده است که خداوند اشباح ملائکه را بر آنان عرضه کرد و آنها نورهایی در سایه‌ها بودند.

«فَقالَ أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ» اسماء، در اینجا به منزله علم در آدم است یعنی، به نمونه‌ای از هر یک از این حقایق کثرت یافته که به نحو متضاد در شما وجود دارد که همان سبب استحقاق خلافت در بین متضادّات و حکومت بین فاسدها به سبب سنخیّت بین حاکم و محکوم شده خبر دهید. چون، باید بین خلیفه و کسانی که بر آنها خلافت می‌کنند سنخیّت باشد.

در وجود شما فرشتگان جز یک نمونه‌ای از آنها نیست و شما تنها مظهر و نمونه یک اسم هستید اگر غیر از این فکر می‌کنید همه اسماء الهی را خبر دهید.

«إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ» حال اگر در انکار خلافت آدم و استحقاق خلافت خود راستگو هستید از اسماء الهی خبر دهید.

پس آنها به نفس خویش مراجعه کردند، و یقین حاصل نمودند که از مجانست با اضداد و حکم فی ما بین امور مخالف و آگاهی به فاسدها عاجز و قاصرند و اینکه شگفت‌زده شده بودند و بر سبیل انکار استفهام و استخبار می‌نمودند تقصیر کارند و در ادعای تسبیح با تحمید و استحقاق خلافت خودشان و عدم استحقاق آدم راه افراط رفته‌اند و به همه اینها ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۵

اعتراف کرده و گفتند:

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۲] ..... ص : ۶۲۵

اشاره

قالُوا سُبْحانَکَ لا عِلْمَ لَنا إِلَّا ما عَلَّمْتَنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ (۳۲)

تفسیر ..... ص : ۶۲۵

«قالُوا سُبْحانَکَ» و گفتند بار خدایا منزّه هستی از هر کمبود و بیهوده کاری و از اینکه از آنچه می‌کنی بازخواست شوی و اینکه به تسبیح اکتفا کردند چون می‌دانستند که آنان درک حمد الهی را ندارند زیرا حمدی که آنها مدعی آن بودند و می‌گفتند «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ» حمد مضاف به کاف «حمدک» است که مفید عموم و استغراق است و ادراک حمد مستغرق خدا به این است که او را در جمیع مظاهرش درک کنند، در حالی که آنها فهمیدند که از درک بیشتر مظاهر خدا، عاجز و ناتوانند.

«لا عِلْمَ لَنا» ما بدان آگاهی نداریم یعنی: نامی از نامها در وجود ما نیست.

«إِلَّا ما عَلَّمْتَنا» جز آن اسمایی که به ما تعلیم فرمودی به نامهای دیگر آگاهی نداریم و چون از این گفته آنان «أَ تَجْعَلُ فِیها تا آخر» و «نَحْنُ نُسَبِّحُ تا آخر» این توهم پیش آمد که آنها علم و حکمت را به خودشان نسبت داده‌اند و بعدا ناتوانی آنها آشکار شد و معلوم گشت که علم آنها نسبت به علم و حکمت خدای تعالی کالعدم و هیچ است، لذا نسبت علم را بالاصالة از خود نفی کرده تنها مقدار کمی از آن را به صورت عاریه به خویشتن ثابت کردند و به دلالت التزامی این معنی را افاده کردند که علم اصالتا به صورت حصر افراد منحصر در خدای تعالی است و این مطلب را با اثبات علم و حکمت به طریق حصر برای خدای تعالی تأکید نمودند.

فقالوا «إِنَّکَ أَنْتَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ» آنگاه گفتند: به درستی که فقط تو دانای حکیم هستی.

و به همین جهت که جمله مفید حصر باشد حرف عطف نیاوردند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۶

علم آشكار شدن صورت شيئى است نزد عقل بنا بر اينكه علم حصولى عبارت از صورت حاصله معلوم نزد عالم باشد يا علم عبارت از آشكار شدن خود شيئى است نه صورت آن مانند علم حضورى كه عبارت از حضور خود شيئى در نزد عالم است. مانند علم ما به صورت‌هايى كه نزد ما حاضر است يا علم عبارت از آشكار شدن حقيقت اشياء است مانند علم خدا به اشياء با علم ذاتى.

حكمت گاهى به قوه نظرى اطلاق مى‌شود و گاهى به قوه عملى، و گاهى نيز در معنى اعم از هر دو مورد به كار مى‌رود و آن معنى اعم عبارت از لطف در علم و عمل است.

لطف در علم عبارت است از ادراك دقايق علوم و غايات پى در پى كه بر آنها مترتّب مى‌باشد و لوازم نزديك و دور آن و لطف در عمل عبارت است از توانايى بر ساختن آنچه كه از دقايق مصنوعات درك مى‌كند. حكمت علمى (نظرى) در فارسى به خرده بينى و حكمت عملى به خرده كارى تعبير مى‌شود و مراد از حكمت در اينجا معنى اعم است يا تنها حكمت عملى است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۳۳] ..... ص : ۶۲۶

اشاره

قالَ يا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمائِهِمْ قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ أَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۶۲۶

گفت: اى آدم آنها را به نامهايشان آگاه كن! چون آنان را به نامهاى ايشان آگاه كرد. گفت: به شما نگفتم كه من نهانيهاى آسمان و زمين را مى‌دانم، مى‌دانم آنچه را شما آشكار مى‌كنيد و آنچه را كه شما پنهان مى‌كرديد.

تفسير: ..... ص : ۶۲۶

«قالَ» ترجمه بيان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۷

خداى تعالى، بعد از آشكار شدن عجز و عدم استحقاق فرشتگان به خلافت گفت:

يا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ اى آدم فرشتگان را به حقيقت نامهايشان آگاه كن تا اينكه فضل و برترى و استحقاق جانشينى تو و عدم استحقاق آنها بر خودشان آشكار شود و بطلان هر دو ادعاى آنها كه منكر استحقاق تو به خلافت بوده آن را براى خود اثبات مى‌كردند ظاهر گردد.

منظور از «انباء» خبر دادن به زبان نيست بلكه نمايانده حقيقت نامها از وجود آدم مى‌باشد. چنانچه قبلا دانستى.

«فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ» پس چون حقيقت اسمها را به آنان نمايانده و ديدند كه او به سبب وجود جمعى‌اش جامع همه اسماء است و نمونه همه را در وجود او ديدند، بلكه ديدند كه حقيقت همه اشياء امكانى به وجهى آدم (ع) است و اينكه به وجهى كل حقايق در او نهاده شده است «۱» و كل هستى، رقيق

---

(۱) از اشعار منسوب به على- عليه السلام- كه در شأن انسان مى‌فرمايد:

أ تزعم انك جرم صغير و فيك انطوى العالم الاكبير

دوائک فیک و لا تشعر و دانک منک و ما تبصر

و انت الکتاب المبین الّذی با حرفه اظهر المضمر

و انت الوجود و نفس الوجود و ما فیک موجود یحضر

ترجمه آیا می‌پنداری که تو ماده و جرم کوچکی هستی؟

در حالی که در تو جهان بزرگ پیچیده شده ست داروی تو در خودت می‌باشد و بدان آگاهی نداری و درد تو از توست و بدان بینایی نداری و تو آن کتاب روشنی هستی که با حروف آن، پوشیده‌ها آشکار می‌گردد و تو خود وجود و حقیقت وجود هستی و هیچ چیز نیست که در وجودت حاضر نباشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۸

شده اوست. دانستند که آدم، آن کسی است که استحقاق خلافت در زمین و بر همه ملائکه را دارد.

تفسیر:

خدای تعالی گفت: قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکُمْ؟ آیا من به شما نگفتم آنچه را که من می‌دانم شما نمی‌دانید؟ آنجا که گفتم إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ إِنِّی أَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و من نهانیهای آسمان و زمین را که از شما پنهان و غایب است و آن ملکوت آسمان و زمین است می‌دانم یا منظور این است که آنچه را که از آسمان و زمین غایب و پنهان است می‌دانم، و از جمله می‌دانم که جامع بودن انسان نسبت به هر چیزی است که دارای علامت امکان باشد.

وَ أَعْلَمُ ما تُبْدُونَ من می‌دانم آنچه را که آشکار می‌کنید. یعنی شگفت‌زدگی شما را از جانشینی آدم و استحقاق خودتان را به خلافت و سایر صفتهایی که بر شما و غیر شما ظاهر است و مقدار دانش ظاهریتان را می‌دانم.

وَ ما کُنْتُمْ تَکْتُمُونَ و آنچه پنهان می‌کردید از کم و کاستی‌هایی که به آن آگاهی ندارید و آن موارد بر شما آشکار نخواهد شد، مگر بعد از آنکه شما را به آن امر اختیار کرده آگاهتان بسازم.

مقصود پنهان کردن با شعور و اراده نیست، چه آن مستلزم نسبت نفاق به فرشتگان و اعتقاد آنان به جو از جهل خدا می‌شود. اشاره به آنچه تفسیر کردیم. کلمه «کنتم» به عبارت، افزوده شده تا دلالت کند بر اینکه کتمان آنها ثابت و دائم بوده است. و ممکن است مقصود از پنهان کردن (کتمان) پنهان کردن شیطان و خود داری او از سجده آدم باشد یعنی اگر امر به سجده شود از آن خود داری می‌کند. یا مخالفت و دشمنی آن نسبت به آدم مقصود باشد که آن را پنهان داشته است. و چون در میان ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۲۹

فرشتگان بوده و به آنها شباهت داشته است لذا، به ملائکه نسبت کتمان داده شده است.

و ممکن است که به معنی اعم از این معنی و معنایی که قبلا ذکر شد باشد و این گفتار از خدای تعالی تفصیل اجمال قول خدا إِنِّی أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ است و یا این دو بیان هر دو همراه یکدیگر و با هم بوده است و لکن حق تعالی قسمت دوم «وَ ما کُنْتُمْ تَکْتُمُونَ» را در حین حکایت نیاورده است. اکنون (پس از عجز آنها) بیان فرموده است.

و نیز احتمال داده می‌شود که: «أَعْلَمُ ما تُبْدُونَ» حال باشد، و لفظ «أنا» در تقدیر گرفته شود، یا عطف باشد بر «أَ لَمْ أَقُلْ» در حالی که با قول اول مورد حکایت واقع شده باشد.

و نیز جایز است که «إِنِّی أَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» جمله مستأنفه بوده حکایت شده به سبب قول نباشد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۴] ..... ص : ۶۲۹

اشاره

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كانَ مِنَ الْكافِرِينَ (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۶۲۹

به یاد آر زمانی را که به فرشتگان گفتیم آدم را سجده کن، همه سجده کردند، مگر شیطان که خود داری و تکبر ورزید و از کافران گردید.

تفسیر: ..... ص : ۶۲۹

«وَ إِذْ قُلْنا» عطف است به «إِذْ قالَ رَبُّكَ» یعنی به یاد آر یا یاد آوری کن تا بدانید جمیع آنچه در زمین است برای شما آفریده شده است.

«للملائکة» منظور از فرشتگان، چنانکه گذشت و در اخبار ما آمده است فرشتگان زمین است، زیرا مرتبه آدمیت آدم مسجود فرشتگان ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۳۰

زمینی بوده است. و یا منظور همه فرشتگان است چون همانطوری که قبلا هم بیان شد آدم بر حسب علویّت خویش مسجود جمیع ملائک گردید. و در اخبار ما وارد شده است که خدای تعالی به فرشتگان از اینرو فرمان داد، آدم را سجده کنند که نور محمد (ص) و علی (ع) و خاندان آن حضرت (ع) در صلب آدم بود.

«اسْجُدُوا لِآدَمَ» (سجده کنید به آدم) سجده، نهایت خضوع و خواری و فرمانبرداری نسبت به مسجود است و چون آخرین حدّ پذیرش ذلت، به خاک افتادن در برابر شخص مورد سجده است لذا در شرع مطهر، سجده نام سجده نماز شده است.

منظور از سجده در این آیه، خوار شدن در تحت فرمان آدم (ع) و مسخّر امر او شدن است، به نحوی که نسبت به هر یک از آنان اگر چیزی را بخواهد بگوید بشو بشود. و فرمانبری ملائکه و سجده آنها به آدم به جز ابلیس همانند فرمانبرداری همه قوای آدم در عالم صغیر از انسان است، جز «وهم» که شیطان این عالم می‌باشد.

«فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ» ابلیس بر وزن افعیل از أبلس به معنی یئس است یعنی، از رحمت خدا نومید شد. یا از «ابلس» است یعنی، متحیر و نگران شد. یا از «ابلس» است یعنی، پشیمان شد، زیرا کاری کرده بود که سزاوار پشیمانی بود.

یا از «ابلس» است به معنی ساکت شد و حجّت او گسسته گردید.

گویا به صورت مجرد استعمال نشده است گفته شده است که ابلیس اسم غیر عربی می‌باشد لذا، غیر منصرف است.

«أَبى وَ اسْتَكْبَرَ» این قسمت عبارت، عطف سبب بر مسبّب است.

«وَ كانَ مِنَ الْكافِرِينَ»: یعنی، فطرت او بر مبنای کفر و سر باز زدن و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۳۱

ترک فرمانبرداری سرشته شده بود. نه اینکه پس از ایمان، کفر بر او عارض شده باشد چون قدرت خود داری از فرمانبرداری ذاتی او بوده، به نحوی که اگر تسلیم و انقیاد هم بر او عارض گردد گویا که یک امر عرضی است بر او عارض گشته چنانچه روایت شده: شیطان من به دست من اسلام آورده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۳۹

تحقیق در مراتب عالم و چگونگی خلقت جنّیان و شیطانها ..... ص : ۶۳۹

همانطوری که قبلا شرح داده شد، وجود دارای مراتبی است:

مرتبه‌ای از آن، غیب مطلق بوده، که از آن خبری و اسمی و نشانی نیست و آن وجوب ذاتی است، که از آن به عنوان مقام ظهورش به وجوب ذاتی خبر داده می‌شود.

مرتبه دیگر آن فعل واجب تعالی و ظهور و معروفیّت اوست در این مرتبه، تمام صفات و اسماء او ظاهر می‌شود و این مرتبه به اعتبار اینکه به سبب اسماء خدا عنوان خدای تعالی است و احدیّت نامیده شده است.

و به اعتبار اینکه اقتضاء ایجاد جهان می‌نماید مشیّت الهی نامیده شده است.

و به اعتبار اینکه این مرتبه، حقیقت و نفس ایجاد جهان است فعل خدا نامیده می‌شود.

و به اعتبار اینکه همه اسماء و صفات به سبب وجود واحد جمعی جامع تمام اسماء و صفات است «اللّه» نامیده شده است.

و به اعتبار اینکه مجمع همه موجودات به صورت احاطه است علی (ع) نامیده شود. و به این دو اعتبار، عرش و کرسی نامیده شده است.

این مرتبه دارای نامهای دیگری هم هست.

مرتبه دیگر وجود عالم مجرّدات است که ذاتا و فعلاـ مجرّدند. این مرتبه به عقول و ارواح تقسیم می‌شود که در زبان شریعت به ملائکه ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۰

مهیمن، (نگهبان) و «وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا» (صف زدگان صف کشیده) تعبیر شده است.

فلاسفه، آنها را عقول طولی «۱» و عرضی نامیده‌اند، و ارباب انواع و ارباب طلسمات در اصطلاح حکماء فارسی که به تقریر شرع رسیده، عبارت از همان عقول عرضی است.

مرتبه دیگر از وجود مجرّدات بالذّات‌اند نه مجرّد در فعل که آنان را «فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً» (تدبیر کنندگان امر) گویند و آن به نفوس کلیه و نفوس جزئیه یعنی، لوح محفوظ و لوح محو و اثبات تقسیم می‌شود.

---

(۱) عقول طولی و عرضی عقول طولی همان عقول (ده گانه می‌باشد که در طول هم قرار دارند حکما چون معتقدند از واحد جز واحد صادر نمی‌شود لذا، معتقد به حد واسطی بین حق و خلق شده‌اند تا هم ربط حادث به قدیم، هم سنخیت بین علت و معلول را نتیجه دهد و قاعده «الواحد لا یصدر عنه الا الواحد» حفظ شود و بتواند متکثّرات مادی به ذات مجرد مربوط گردد، افلاطون این حد واسط را مثل و ارسطو از «صور» سخن به میان آورده است.

فلاسفه می گویند: نخستین مبدع از حق تعالی عقل اول می‌باشد.

از عقل اول، عقل دوم و فلك اول به وجود آمد و از عقل دوم، عقل سوم و فلك دوم صادر شده است تا عقل دهم.

از عقل دهم عقل فعال با جبرئیل و از فلك نهم، عناصر اربعه (آب و هوا و خاك و آتش) و از عناصر اربعه، موالید سه گانه (نبات و حیوان و انسان) افاضه می‌شود.

سهروردی عقول طولی را، انوار اقرب می‌داند که از آن نور دوم و از نور دوم و نور سوم به همین ترتیب، انوار مترتبه طولیّه صادر شده است تا نور اسفهبدیه که نور انسان است انوار عرضیه هم همان انوار قاهره صوریه‌اند که حقایق و صورتهای موجودات است و همان ارباب انواعند (برای اطلاع به ارباب انواع و ارباب طلسمات و به حکمت الاشراق و الواح عمادیّه از شیخ اشراق مراجعه شود) به طور مجمل نظر فهلویون از حکما، این است که وجود حقیقت واحده و دارای مراتب مختلفه مقوله بالتشکیك است.

مراتب وجود از عقل اول تا هیولای اولی متصل به یکدیگر و فرق بین افراد وجود در مراتب و شدت و ضعف است. این مراتب در اولین مرتبه حقیقت وجود به شرط لا از جمیع تعیّنات ماهویه است که وجود صرف و هستی بهت و بسیط و عاری از اتحاد ترکیب می‌باشد و حق اول و سایر موجودات از عقول طولیه و عرضیه به سلسله مراتب نازله از حق تعالی هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۱

مرتبه دیگر وجود، مرتبه عالم مثال نازل است که به جابلقا که در سمت مغرب است، تعبیر شده است و در آن صورت همه آنچه در عالم طبیعت است به نحو اعلی و اشرف موجود است و نیز ظهور محو و اثباتی که در نفوس جزئیه در این عالم انجام می‌پذیرد در این مرتبه می‌باشد.

«و بداء» نیز که در اخبار آمده است به این عالم مربوط می‌شود و قول خدای تبارک و تعالی که می‌فرماید: در هیچ چیز مانند قبض روح بنده مؤمنم تردّد و رفت و آمد نکردم، در همین عالم ظاهر می‌شود خوابهای راستین به علت اتصال به این عالم و مشاهده صورت چیزهایی که در آینده واقع می‌شود در همین عالم صورت می گیرد، چه محتاج به تعبیر باشد یا نباشد.

مرتبه دیگر آن، عالم مادّیات از آسمانها و آسمانیان و عنصر و عنصریّاتش است و این عالم مجمع اضداد و محل متخالفات و سر چشمه کینه‌ها و بغض‌ها و جایگاه هلاکت و محلّ صعود سعادتمندان است و تعلیم اسماء به آدم و خلافت وی بر آنچه که در زمین و آسمان است در همین مرتبه واقع شده است.

مرتبه دیگر وجود، عالم جنّ و شیاطین است که آن پایین‌ترین عالمها و دورترین آنها از خدا است و آن محلّ انسانهای نگون بخت است و در آنجا دوزخ و عذاب بد کاران واقع شده است و آن درست نقطه مقابل عالم مثال بالا است که در مرتبه بالا واقع شده است.

وجود جنّ و شیاطین مانند وجود فرشتگان صاحبان بالها از ماده مجرد است لذا، توانایی آنرا دارند که به اشکال گوناگون در آیند و مانند فرشتگان در عالم طبیعت تصرف کنند. و به نظر می‌رسد که آنها در وجود قوی‌تر از عالم طبیعت باشند زیرا، به علت مجرد بودنشان از قید ماده و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۲

زمان و مکان آزادند و به چیزی که انسان آگاهی ندارد، مانند گذشته و آینده، و آنچه در پیش آنان حاضر نیست اطلاع دارند. و لکن عناصر «۱» و موجودات عنصری (جماد و نبات و حیوان و انسان) به علت استعداد خروج از قید زمان و مکان و ماده و ورود در تحت پوشش ملاء اعلا، و مقرّبان درگاه خدا تواناتر در وجود و نزدیکتر به خدای تعالی هستند.

اهل ملکوت سفلی باز به چند نوع تقسیم می‌شوند:

یک دسته از آنها در نهایت دوری از خدا بوده و از استعداد قبول رحمت خدا دور هستند به نحوی که گویا محروم بودن از رحمت خدا ذاتی آنها است. آنها شیاطین و ذریّه آنها است.

دسته‌ای دیگر در نهایت دوری از ماده و استعداد آن برای شمول رحمت خدا نیستند و آنها جن می‌باشند. و این عالم جن و شیاطین پایین‌تر از عالم طبیعت است. چنانکه: عالم ملائکه برتر از عالم طبیعت است.

در اخبار به آنچه ما ذکر کردیم از عالم جن و صفات و اقسام آن اشاره‌هایی شده است.

جهان جن و شیاطین آخرین مرتبه جهان، در سیر نزولی وجود می‌باشد.

و اما در ناحیه صعود وجود تا آنجا که آغازش از آنجا بوده پس مبدأ عبارت از ماده و عناصر است و جن و شیاطین اگر چه گاهی نزدیک

---

(۱) عناصر اربعه: قدما ماده جهان را منحصر در چهار عنصر آتش و باد و آب و خاک دانسته و مدار وجود کائنات و عالم کون و فساد می‌دانستند و آنها را به نام ارکان اربعه، چهار گوهر، امهات اربعه، استقسات اربعه، چهار آخشیج اجساد اربعه و مواد اربعه می‌خواندند صوفیان عناصر اربعه را به چهار نقش تشبیه کرده‌اند: آتش را، نفس اماره، باد را، نفس لوّامه، آب را، نفس ملهمه، و خاک را نفس مطمئنه نام کرده برای هر کدام ده خاصیت بر شمرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۳

به خدا می‌شوند و از جایگاه سقوط و دوری که دارند بالا می‌روند، لیکن صعود آنان (ترقی آنها) تا حد محدودی بوده، و از آن تجاوز نمی‌کنند، به خلاف صعود مادیات که حدّ و توقفی ندارد.

اوّلین مرتبه صعود عناصر، ترکیب آنها و شکستن تیزی هر کدام است به طوری که هر کدام از عناصر مرکبه از هم تمیز داده نشود. (مثل ترکیب هیدروژن و اکسیژن که به صورت آب در آمده و دیگر از هم تمیز داده نمی‌شود) مرتبه دوم: یافتن خصوصیات تازه و ترکیب جدید و صورت نوعیّه و داشتن وحدت حقیقی است. این مرتبه را جماد نامند و آن، یا در همان مرتبه، توقف کرده یا طریق تکامل پیموده، به نبات ارتقاء می‌یابد در این صورت مرتبه سوم که پایدار شدن نفس نباتی است در آن حاصل می‌گردد که موجب ظهور آثار گوناگون و کارهای متخالف می‌شود. و به این مرتبه وجود، نبات می‌گویند و آن یا به صورت بشرط لا و یا به صورت لا بشرط شیئی در طریق صعودی مرتبه حیوانی پیش می‌رود.

چهارم، حصول نفس حیوانی و ظهور حس و حرکت ارادی است و آنچه که در این مرتبه به دست می‌آید یا در همان حد می‌ماند یا در طریق انسان شدن حرکت می‌کند.

پنجم، حصول نفس انسانی و ظهور ادراکات کلی است، در این مرتبه بر حسب تکوین توقّفی نیست و اگر توقفی است بر حسب اختیار افراد بشر بوده، و به اندازه مراتب انواع جماد و نبات و حیوان و به اندازه افراد هر نوع از آنها توقف خواهند داشت.

مقامات صعود نفس انسانی و درجات عروج آن بعد از این مرتبه بی‌نهایت است.

نخستین مقام صعود او عروج به ملکوت علیا و درجات مختلف ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۴

آن، یا نزول به ملکوت سفلی و درکات آن است. ملکوت حاصله بعد از صعود عناصر از مقام بشری «جابلسا» نامیده می‌شود که مقابل «جابلقا» است.

جمیع آنچه در این عالم است برای بار دوم در جابلسا حاصل می‌شود چنانکه: قبل از این عالم در «جابلقا» بوده است.

آنچه در «جابلسا» حاصل می‌شود پشت به این عالم کرده است، چنانچه حاصل در جابلقا رو به این عالم است از این رو آنچه در «جابلسا» می‌باشد در این جهان ظهور پیدا نمی‌کند. در حالی که: آنچه در «جابلقا» بوده است ناگزیر در این جهان ظاهر می‌شود.

و اما برزخی که راه مشترک بین ملکوت علیا و سرای خوشبختان و بین ملکوت سفلی و جایگاه بد بختان است، پس آن منطقه و قسمتی از ملکوت شمرده شده است و آنجا محل ماندن نیست تا خود مقام، یا عالمی شمرده شود زیرا سعید و شقی (خوشبخت و بد بخت) هر دو ناچار باید از آنجا بگذرند تا به اعراف برسند و اعراف آخر برزخ‌ها است و از آنجا راهی به سوی ملکوت علیا و راهی به سوی ملکوت سفلی است.

پیشینیان برزخ را «هور و قلیا» نامیده‌اند و آن شهری است که در آن هزاران هزار در وجود دارد. و هر روز از خلق خدا آنقدر در آن شهر وارد می‌شوند که به شماره نمی‌آید و به همین اندازه هم خارج می‌شوند.

و «هور قلیا و جابلقا» و «جابلسا» مجرد از اندازه نمی‌باشند. ولی بالاتر از آن جهانهایی است که مجرد از اندازه و اندازه گیری هستند.

بدان که نور عرضی که سطوح را روشن می‌کند تعریف شده است به اینکه به ذات خویش آشکار است، آشکار کننده غیر خود هم می‌باشد.

(ظاهر بذاته مظهر لغیره) این تعریف در حقیقت برای وجود است و ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۵

وجود برای این تعریف سزاوارتر از نور عرضی است. زیرا نور روشنی چشم است اشیاء را فقط برای چشم آشکار می‌کند. حواس دیگر، از طریق نور به عالم خارج ارتباط ندارند و ظهور نور به ذات خود و به سبب ماهیت نورانی‌اش نیست بلکه به علت وجود نور است. پس نور از آن جهت که ماهیتی از ماهیات است در نفس خود روشن و آشکار نیست بلکه نور از آن جهت که وجود است

روشن و آشکار است. یعنی نور با آن جزء که عبارت از وجود است نه جزء دیگر، و نه با همه اجزاء روشن و ظاهر می‌باشد به خلاف وجود که بسیط است و به ذات خود آشکار است نه به چیز دیگر، و ظاهر کننده غیر خودش است که آن ماهیت است، هر ماهیتی که باشد و ظاهر کننده نقیض خود که عدم است، می‌باشد. و ظهور آن تنها برای یک قوه مدرکه نیست (مثل نور برای چشم) بلکه خود آشکارا و آشکار ساز هر چیزی برای هر یک از قوای مدرکه است.

و آن در نور بودن قوی‌تر از نور عرضی است و همانطور که نور عارضی، هنگامیکه با جسم سخت، ضخیم غیر شفاف، رو برو شود که نور نتواند در آن نفوذ کند با وجود استقامت آن جسم چه صیقلی باشد چون بلور و یا غیر صیقلی مانند سنگهای سخت بر اثر نوری که در جسم جمع و متراکم گشته آثار نوری از آن ظاهر و آشکار می‌شود. مانند: آتشی که در پشت بلور حاصل می گردد وقتی که ذره‌بین مقابل خورشید قرار بگیرد و مانند آتش درون سنگهای گوگردی و غیره.

همچنین است، نور حقیقی وقتی در برابرش چیزی قرار گیرد که در مقابل نفوذ آن ایستادگی نماید مانند: ماده قابلی که جز بالقوّه بودن، هیچ فعلیت در آن حاصل نشده باشد و عالم اجسام که جز جهت قبول، در آن چیزی نبوده، و جهت فاعلیّت نداشته باشد و وجودات ضعیف و کثرات دور از وحدت در آن جمع گردد در این صورت از اجتماع انوار ترجمه بیان السعادة، ج ۱، ص: ۶۴۶

آتشی نهان در درون آن یا پشت آن حاصل می‌شود که به سبب آن نفسی مناسب با آن ظاهر می‌شود که دارای شرارت است. و آن نفس یا از خیر دور است و ظاهری آتشین دارد که در این صورت نظیر آتشی است که در پشت ذره‌بین ظاهر گشته و از جسم مستنیر دور است و یا به خیر نزدیک است که نظیر آتشی است که در سنگهای آتش‌زا پنهان است.

قسم اول شیاطین می‌باشند و قسم دوم جنّ نام دارد.

پس در نور آتشی پنهان است و آتش خود نوری پنهان یا آشکار است، از این رو، آیات و اخباری که دلالت بر آفرینش شیطان و جنّ از آتش دارد، نیازی به تأویل ندارند. همانطور که بعضی از فلاسفه مرتکب تأویل شده‌اند، و همچنین نیازی نیست جهت تصحیح اخبار خلقت جنّ و شیاطین را در کره دود تجویز کنیم زیرا این تأویل با بسیاری از قواعد و اصول فلاسفه و بسیاری از آثار شیاطین که در شریعت وارد شده، منافات دارد و همچنین نیازی نیست که وجود آنها را جز با تأویل انکار کنیم یا آنها را نوعی از ملائکه قرار دهیم، زیرا ملائکه از نور آفریده شده‌اند، در حالی که شیاطین از آتش‌اند. اگر چه برای آنها نوری مانند نور آتش می‌باشد که با اجزاء دیگری آمیخته است.

و اینکه آدم از گل آفریده شده است به اعتبار آن است که خاک و آب در مادّه وجودی او بیشتر می‌باشد و گر نه ماده آدم از عناصر چهار گانه تشکیل شده است.

پایان ترجمه جلد اول الحمد لله رب العالمین

جلد دوم

[ادامه تفسیر سوره بقره] ..... ص : ۱

اشاره

به نام خدا از آیه ۳۵ سوره مبارکه بقره تا آیه ۲۲۰ همان سوره مترجمین: محمد آقا رضاخانی، حشمت اللّه ریاضی

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۵] ..... ص : ۱

اشاره

وَ قُلْنا يا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَ كُلا مِنْها رَغَداً حَيْثُ شِئْتُما وَ لا تَقْرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونا مِنَ الظَّالِمِينَ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۱

و گفتيم اى آدم تو با جفت خويش در بهشت رايگان و بى‌زحمت جاى گزينيد و از طعامهاى بهشتى هر چه مى‌خواهيد بخوريد، ولى به اين درخت نزديك نشويد كه در آن صورت، از ستمگران خواهيد بود.

تفسير: ..... ص : ۱

«وَ قُلْنا»: و پس از خلقت آدم و آفرينش حوّا براى انس آدم، و سجده ملايكه به آدم، و خودداری ابليس از سجده، گفتيم:
«يا آدَمُ اسْكُنْ: أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ»: اى آدم، تو و همسرت در بهشت جايگزين شويد.
بديهى است كه منظور، بهشت دنيا بوده (نه بهشت آخرت) كه انسان پس از رهايى از ساختمان عنصرى، به آن وارد مى‌شود زيرا، بهشت آخرت طورى است كه هر كه در آن داخل گشت، ديگر خارج نمى‌شود.
در اين باره كه منظور بهشت دنيا بوده نه آخرت پس از اين اشاره خواهيم كرد.
«وَ كُلا مِنْها»: و بخوريد از ثمرات بهشتى و ميوه‌هاى اعمال و دانه‌هاى كردار، كه روزى ويژه شماست.
«رَغَداً» (فراوان) «رغدا» به معنى روزى وسيع و يا خوردن وسيع است.
«حَيْثُ شِئْتُما وَ لا تَقْرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ»: هر چه مى‌خواهيد بخوريد، ولى به اين درخت نزديك نشويد.
فرمان خدا در اين آيه، به طور مطلق آمده است كه هر خوردنى را كه خواستند بخورند و يا اينكه در هر مكان و زمان كه اراده كنند، ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲
بخورند. تنها درخت خاصى است كه خوردن از آن نهى شده است و نهى از نزديك شدن به درخت، به منظور مبالغه در نهى از خوردن آن است و يا در حقيقت، نهى از نزديك شدن به آن نيز هست. زيرا، نزديك شدن به چيزى، موجب گرايش نفس به آن مى‌شود.
بدان كه داستان آدم- عليه السلام- از گل، و حوّا- عليها السلام- از دنده چپ او، فرمان دادن خدا فرشتگان را به سجده آدم، خودداری ابليس از سجده، جاى دادن آدم و حوّا در بهشت و بازداشتن آنان از خوردن ميوه درختى از درختان آنجا، وسوسه ابليس، خوردن آنان از درخت ممنوع شده و هبوط آنان، همه از رمزهايى است كه در كتابهاى امم، سابقه و تاريخهايشان ياد شده است و هم پيش از اين، به آن اشاره كرديم.
اما منظور از آدم، در عالم صغير، لطيفه عاقله آدمى است، كه خليفه بر فرشتگان زمينها، جنها، و شيطانهاى طرد شده از روى زمين نفس و طبع بوده است كه مسجود ملايكه شده است، و از گل آفريده شده است، و در بهشت نفس انسانى ساكن است.
اين نفس انسانى، از نفس حيوانى كه از دنده چپ آفريده شده است (حوّا)، والاتر و برتر است.
نفس حيوانى از جهت تيرگى رنگ و نزديكى به لطيفه عاقله، همسر آدم، حوّا ناميده شده است.
منظور از درخت نهى شده (در حالى كه از نزديك شدن به آن نهى شده است)، مرتبه نفس انسانى است كه جامع مقام حيوانى و مرتبه آدمى است.
منظور از مار و پنهان شدن شيطان در زير پوست مار، همان قوه واهمه است، كه آن از جهت اينكه مظهر ابليس است در عالم صغير هم ابليس خوانده شده است. وسوسه و اغواى آن، اين است كه آنچه را ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳

حقیقت نـدارد، زینت داده و به صورت حقیقت بر سـمت چپ لطیفه عاقله که نفس حیوانی است (حوّا)، جلوه‌گر می‌کنـد (و آنگاه، نفس حیوانی یا حوّا، لطیفه عاقله، یعنی آدم را می‌فریبد). هبوط آدم- علیه السـلام- و حوّا (ع)، عبارت از تنزّل آنان به مقام حیوانیت است.

هبوط ابلیس و مـار و ذریه و فرزنـدان آنها، تنزّل از مقام به پیروی آدم است، زیرا وقتی قوّه واهمه یکی از مظاهر ابلیس باشـد، با بالا رفتن و والاـ شـدن قوه واهمه، ابلیس نیز والاـ می‌شود، و هر گاه قوه واهمه، شـرافت یافت و به اسـتخدام آدم درآمـد، او هم به همان شرافت نایل می‌شود.

هبوط قوه واهمه، هبوط ابلیس است.

اگر درخت را نفس انسـانی بـدانیم، اختلاـف اخبـار از بین می‌رود، زیرا نفس انسـانی درختی است که انواع میوه‌هـا، دانه‌هـا و اقسام صفتهای نیک و فضـیلتها را دارد و دانه‌ها و میوه‌ها، اگر چه به وجود عینی و پست در نفس وجود ندارنـد، ولی حقیقت همه آنها در نفس موجود است.

بنابراین، معین کردن آن درخت، گاهی به دانه‌ها و میوه‌ها و گاهی به علوم و اوصاف بیان برخی از مراتب و شئون نفس است.

در تفسـیر امام (ع)، روایت شده است که «۱» مقصود از «درخت علم، محمـد صـلّی اللّه علیه و آله و آل محمـد (ع) است»، که خدا آنان را به واسطه آن علم برگزیده است و این علم را به آنها اختصاص داده، نه به سایر مخلوقهایش.

لذا، خدای تعالی فرمود: به این درخت نزدیک نشوید، این درخت علم است که مخصوص محمد صـلّی اللّه علیه و آله و خاندان آن حضرت (ع) است و جز آنها را به آن دسترسی نیست، و هیچ کس جز آنان بنا به فرمان خدا از آن (علم) بهره‌مند نشده و به آن نایل نمی‌شود.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۰۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴

پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و فاطمه (س) و حسن (ع) و حسـین (ع) هم از آن علم تناول نکردند، مگر پس از آنکه طعام خویش را به مسـکین و یتیم و اسـیر بخشیدند «۱»، بنابر این نه گرسـنگی و نه تشـنگی حس کردنـد و نه رنـج و درد کشـیدند. و آن درخت، بین سایر درختان که هر کـدام دارای میوه خاصـی است، متمایز است. در باره نوع این درخت و جنس آن که گندم باشد یا انگور، انجیر، عنّاب و یـا سـایر انواع بهره‌ها، و میوه‌ها و طعامها اختلاف وجود دارد و آن از این رو است که بین روایاتی که در باره درخت ممنوعه یاد کرده‌انـد، اختلاف وجود دارد. بعضـی گنـدم و برخی انگور، و عـده‌ای عنّاب آورده‌اند. آن درختی است که هر که با اذن خدا از آن تناول نماید، به او علم نخستین و واپسـین، بدون تعلیم و تعلّم، الهام می‌شود، و هر که بدون اذن خدا بخورد، از رسیدن به مراد خویش ناتوان شده، از پروردگار نافرمانی نموده است.

من می‌گویم: آخر حـدیث دلالت دارد به آنچه صوفیه می‌گوینـد، که سالک تا وقتی سـلوکش تمام نشده، به مقام فنا منتهی نگشـته است، پس از محو، به اذن خدا به «صحو» «۲» و هوشیاری باز نگردیده است، اشتغال به

---

(۱) اشـاره به سوره دهر (هـل اتی) آیه ۸ است، که می‌فرمایـد: وَ یُطْعِمُونَ الطَّعـامَ عَلی حُبِّهِ مِسْـکِیناً وَ یَتِیماً وَ أَسِـیراً. یعنی، طعام را با وجودی که دوست دارنـد به مسـکین و یتیم و اسـیر می‌خورانند. که علاوه بر غذای ظاهری، می‌تواند طعام روحانی باشد که همواره اهـل بیـت عصـمت، بر مسـکینان، فقیران الی اللّه، یتیمـان، مهجـوران آبـای علـوی، پـدران روحـانی و اسـیران در بنـد مـا سـوی اللّه می‌بخشند، آن هم برای رضای خداست و پاداش و تشکر نمی‌خواهند.

(۲) محو و صحو، از واژه‌های عرفان عملی است که عموم صوفیه، آن را شرح و بسط داده‌اند و برخی هم خود، اهل محو یا صحو بوده یا به حال محو و صحو ارتقا یافته‌اند.

شاه نعمت اللّه ولی، در رسائل خود در باره محو می‌نویسد: «محو رفع اوصاف و ازاله اسباب است و گفته‌اند، محو فنای افعال است و صحو فنای صفات، محو فنای ذات و

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵

کثرات و برآوردن نیازهای نفسی بیش از حد ضرورت، بر او روا نیست. و درخت علم محمد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمد (ع) اشاره است به مقام نفس انسانی که جامع کمالات کثرت و وحدت است.

«فَتَكُونا مِنَ الظَّالِمِينَ»: «فا» ی (فتکونا) سببیّه است و بر این دلالت دارد که سبب خوردن میوه آن درخت ممنوعه از ستمکاران خواهند شد، یعنی، ستمگری بعد از اتصاف به امر متضاد، بر ایشان پیش می‌آید.

منظور این است که خوردن از میوه درخت، سبب می‌شود که آنها به تضاد گرفتار آیند که اقضای آن ممانعت از ادای حق به اهلش و بخشیدن به نااهلان است.

یا اینکه بگوییم اتصاف به ظلم، بدون سابقه پدید می‌آید، یعنی اصولا خوردن میوه آن درخت، در حالی که خوردن آن سزاوار نباشد، ظلم محسوب می‌شود و اگر آن را بخورند، به ستمکاری متصف می‌شوند.

یا اینکه، اعم است از اینکه ظلم با واسطه (تضاد) یا بی‌واسطه (خوردن بدون استحقاق) بر ایشان پیش آید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۶] ..... ص : ۵

اشاره

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطانُ عَنْها فَأَخْرَجَهُما مِمَّا كانا فِيهِ وَ قُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ (۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۵

پس شیطان، آن دو را به لغزش افکند (و از آن درخت

ستر غطای اکوان (پرده هستی) و وقوف بر عادات و هر چه ترا محجوب کند از حق ... و اثبات امری است مقرر که جمیع عالم بر آنند». هر محوی را اثباتی است، حال اگر سالک پس از محو و طمس و محق، به وحدت رسد و سپس از وحدت به کثرت باز گردد، او هشیار و بیدار است و همه هستی را با چشم حق الیقین می‌بیند. چنین شخصی، در مقام صحو است که آگاه به خود و خلق است، ضمن اینکه از حق به خلق می‌نگرد و از سفر حق به خلق بازگشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶

خوردند) و به این سبب، آنان را از آنجا که بودند (بهشت)، بیرون کرد و گفتیم از بهشت فرود آیید که برخی از شما، برخی را دشمن‌اید و شما را در زمین آرامگاه و آسایش خواهد بود تا روز مرگ.

تفسیر: ..... ص : ۶

«فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطانُ عَنْها»: يعنى از ناحيه درخت آن دو را به لغزش انداخت يا اينكه آن دو را به سبب لغزشى كه از وسوسه و حيله شيطان ناشى شده بود، از بهشت بيرون كرد. به اين ترتيب كه شيطان در پوست مار به جايگاه آدم نزديك شد و حكايت درخت (و فوايد خوردن ميوه آن) باز گفت، و آدم در حالى كه مى‌پنداشت اين مار است. كه با او سخن مى‌گويد، سخن او را نپذيرفت.

شيطان از پذيرفتن آدم ناامید شد و بار دوم به نزد حوّا رفت و او را مورد خطاب قرار داد و فريفت. تا اينكه حوّا آن را خورد، پس آدم فريفته شد (به وسيله «حوّا» فريفته شد) و آن را خورد.

چون هر دو خوردند، شعور بر ايشان حاصل شد (به شعور باطنى خويش آگاه شدند) و عورتشان را درك كردند، در حالى كه قبل از اين درك نمى‌كردند.

«فَأَخْرَجَهُما مِمَّا كانا فِيهِ»: يعنى شيطان آن دو را از بهشتى كه در آن جاى داشتند يا از مقامى كه در آن بودند، خارج كرد.

«وَ قُلْنَا»: به آدم و حوّا گفتيم:

«اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»: فرود آييد كه برخى از شما دشمن برخى ديگر هستيد. از اين رو ضمير را به صورت جمع آورده است (كم) تا بر ذرّيه و اولاد آنها كه فرعى از همين دو اصل‌اند دلالت كند.

ممكن است منظور اين باشد، كه به آدم، حوّا، ابليس و مار گفتيم، از اين رو ضمير جمع آمده است.

«وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ»: منظور از «ارض» يا زمين، طبع و نفس حيوانى و يا زمين عالم كبير است. ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۷

«مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ»: منظور از «متاع»، آن چيزى است كه از آن نفع مى‌بريد يا مقصود، خود لذت بردن و بهره‌مند شدن است.

«إِلى حِينٍ»: يعنى تا وقتى كه اجل شما برسد و قيامت صغراى شما فرا رسد.

بدان كه خداى تعالى به اقتضاى حكمت كامل خويش، آدم را در برابر مشتهيات منسوب به نفس دانى رها و آزاد مى‌گذارد، تا از مقام عالى به زندان دنيا هبوط كرده، در آنجا كمال جويد، نسلش افزون گشته و يارانش زياد شوند.

چنانكه مولوى قدس سره مى‌فرمايد:

من چو آدم بودم اول حبس كرب پر شد اكنون نسل جانم شرق و غرب

پس چون آدم در نفس خود و نسل و پيروان خويش به كمال رسد، خداوند توبه‌اش را مى‌پذيرد و او را از زندان دنيا، به مرگ اختيارى و يا اضطرارى بيرون مى‌آورد. از اين رو، بدون اين هبوط، كمال آدم و نسل و پيروى و تبعيت حاصل نمى‌شود. بلكه مى‌گوييم، شأن خداى تعالى برگرداندن آدم «نوعى» از بهشت، به زندان نفس و از زندان نفس، به بهشت است. چنانكه خداى تعالى مى‌فرمايد: «وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ» و آنان را به راست و چپ گردانديم.

گر به جهل آييم، آن زندان اوست ور به علم آييم، آن ايوان اوست

اين برگرداندن، در جهت تكميل انسان و اتمام نعمت خدا بر او است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۳۷] ..... ص : ۷

اشاره

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۷

و آدم از پروردگارش كلماتى آموخت (و به وسيله آن كلمات توبه كرد) و خداوند توبه را بر او جارى كرد و پذيرفت، كه البته تنها

او توبه‌پذیر مهربان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۸

تفسیر: ..... ص : ۸

اشاره

«فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ»: چنانکه بعضی گمان کرده‌اند، کلماتی که از سوی پروردگار عالم به آدم القا شد، شبیه به کلمات خلق نبوده، بلکه عبارت بوده از لطایف وجودی که همان توحید و نبوّت و ولایت باشد و نیز مراتب هر یک از آنها و مراتب عالم که نهایتی برای آن نیست، زیرا کلمه، همچنانکه بر کلمات لفظی و بر کلمات نفسی که عبارت از حدیث نفس است اطلاق می‌شود، بر عقاید و علوم و لطایف وجودیّه و بر مراتب وجود نیز اطلاق می‌شود. چنانچه، مقصود خدای تعالی از بیان «وَ إِذِ ابْتَلی إِبْراهِیمَ رَبُّهُ بِکَلِماتٍ» (و چون ابراهیم را پروردگارش به کلماتی آزمود)، مراتب وجود است.

اگر این آیه را، با فرمایش حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله مقایسه کنیم که فرمود «به من همه جوامع کلمات افاضه شد» «۱» برتری محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر ابراهیم (ع) معلوم می‌شود و چون مقصود از کلمات، لطایف وجودی است و از آن لطایف ممکن است تعبیرهای گوناگونی بشود، لذا در اخبار، راجع به تفسیر کلمات مطالب گوناگونی بیان شده است پس از آنچه یاد کردیم، جمع اخبار کاملا آشکار است.

تحقیق در توبه «بنده» ..... ص : ۸

«فَتابَ عَلَیْهِ»: توبه بنده پشت کردن به چیزی با انزجار و نفرت از آن است، خواه آن چیز از گناهان ظاهر باشد یا باطن. و یا از مقامات نازله است که بنده در آن متوقف شده است و یا از مشاهداتی است که سالک به آن آزمایش می‌شود. یا بازگشت از خطرهایی است که اولیای خدا از آن

---

(۱) مسند احمد بن حنبل، ج ۲، ص ۲۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۹

توبه می‌کنند و یا توبه از توجه به غیر خدا است که توبه انبیا از آن گونه است. توبه بخشی از انابه و از نظر معنی مقابل آن و به مفهوم روی آوردن و بازگشت به سوی خدا است.

بدان که سلوک سالک جز با دو بال که عبارتند از: برائت و ولایت (تبرّی و تولّی) به اتمام نمی‌رسد. و این دو، به توبه و انابه، به زکات و نماز، به روزه و نماز، به تبری و تولّی، به نفی و اثبات، به نهی و امر، به خوف و رجا، به رو برتافتن از غیر خدا و رو آوردن به سوی خدا، تعبیر شده است. لذا، از زمان خود آدم (ع) هیچ شریعتی نیامده، جز اینکه زکوة و نماز در آن مقرر شده است، از این رو، کلمه جامع بین نفی و اثبات، شریفترین ذکرها بوده است، پس شریفترین همه ذکرها کلمه «لا اله الا اللّه» است چون اعتباراتی در آن موجود است که در ذکر دیگر وجود ندارد، چنانکه در همین سوره، در بیان قول خدا «فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ» یاد خواهیم کرد.

اگر کلمه «توبه» با «الی» متعدی شود، جمع بین توبه و انابه را می‌رساند. و اگر به «بنده» نسبت داده شود، با «الی» متعدی گشته، تا بر

خودداری و انتهای کار بنده دلالت نماید.

ولی وقتی به خدا نسبت داده شود، با «علی» متعدی می‌شود، تا بر

«استعلا» و «استیلا» ی (برتری و چیرگی) الهی دلالت نماید. ..... ص : ۹

«تحقیق و بررسی اینکه توبه پروردگار همان توبه عبد است» «إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»: به درستی که تنها او بسیار توبه‌پذیر مهربان است.

آوردن کلمه «توّاب» که صیغه مبالغه است و بر کثرت دلالت می‌کند، به معنی بسیار توبه کننده است از این رو، توبه بنده، به خدا نسبت داده شده است، که توبه بنده مانند سایر خصلتهای وی (صفات ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰

پسندیده)، سایه صفات حق است و توبه بنده، سایه‌ای از توبه پروردگار، بلکه توبه عبد همان توبه ربّ در مقام شأن نزول آن است، پس تائب، جز او وجود ندارد و نسبت دادن به بنده اعتباری است. و توبه بنده، تکرار ظهور توبه ربّ است، زیرا تا توبه خدا در مراتب و شؤون عالیه‌اش ظهور پیدا نکند، در مظهر نازله‌اش ظهوری نخواهد داشت، پس جز او توبه کننده‌ای نیست.

«الرَّحِيمُ»: جز او بخشنده و مهربانی نیست.

این حصر، مانند حصر توبه است و افاضه رحمت رحیمی بر عبد.

پس از آنکه توبه ربّ همان توبه عبد است، همانند لازمی است که از توبه جدا نمی‌شود، لذا رحمت رحیمی را پس از توبه یاد کرد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۸] ..... ص : ۱۰

اشاره

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْها جَمِيعاً فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۰

گفتیم همه شما از بهشت فرود آیید، تا اینکه از طرف من راهنمایی به سوی شما آید، پس هر که از راهنمای من پیروی کند، بیمناک و اندوهگین نخواهد شد.

تفسیر: ..... ص : ۱۰

اشاره

«قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْها جَمِيعاً»

: وجه تأکیدی که در آیه آمده است و تکراری که شده است «وَ قُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»، درشتی سخن و طول کلام است که لازمه مقام خشم و مهیّا شدن برای وعده و وعید (وعده، مژده پاداش بوده، وعید، مژده جزا و کیفر) در آینده است.

لفظ «جمیعا» حال است که معنی تأکید را می‌رساند. که گویا فرموده است «اجمعین» (همگی). جمیعا دلالت بر اجتماع در زمان حکم ندارد، بلکه دلالت بر عموم حکم دارد، که تنها همه افراد آن محکوم به آن حکم هستند، بر خلاف معنی مجتمعین، که دلالت بر ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱

هماهنگی و اتفاق در زمان حکم دارد.

«فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً»: «امّا» تشکیل شده است از «ان» شرطیّه و «ما» زاید، تا تأکید شرط باشد. لذا بعد از «امّا» نون تأکید آورده می‌شود.

آمدن هدایت و راهنمایی از جانب خدا، یا به زبان رسول ظاهری است و یا به زبان رسول باطنی، بنابر آنچه که از ظاهر معنی مصدری «هدی» فهمیده می‌شود. و گر نه، هدایت حقیقت جوهری و از شئون نفس انسانی است و زبان رسول، چه ظاهری و چه باطنی، تنها نفس انسانی را آماده می‌کند.

افاضه کننده، در حقیقت خداست. و آنچه که افاضه می‌شود، حقیقتی از حقایق الهی و افاضه شونده، نفس انسانی است.

بنابر این، آوردن ادات شرط (امّا) به جا و درست است، زیرا که این حقیقت برای هر فردی حاصل نمی‌شود. چه بسا برای کسی پیش آمده، سپس، از وی سلب شده است. لذا، جواب آن جمله شرطیّه یا «مثل شرطیّه است» که می‌فرماید:

«فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ»: هر که از راهنما پیروی کند.

لفظ من، «شرطیه» یا «موصوله» است که متضمّن معنی شرط است و تکرار کلمه «هدی» برای آن است که این معنی در دلها جای گرفته و ترغیبی برای پیروی کردن باشد. به این گونه که مفهوم صریح و روشن آن به تصوّر آید، یعنی افراد با درک مفهوم روشن هدایت، به پیروی راهنمای درونی، رغبت نمایند. در عین اینکه هدایت علّت حکم نیز قرار گرفته است.

ممکن است «هدی» را پیامبر خدا یا جانشین وی بدانیم زیرا وجود آنان سر چشمه هدایت است. آنچنانکه، گویا هادی حقیقتی جز هدایت نیست (هدایت و هادی یکی است).

و می‌توان معنی عامّ از آن اراده کرد که شامل هر سه معنی باشد. در ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲

واقع، خدای تعالی می‌فرماید: پس یا این است که از سوی من، سبب هدایت، یا حقیقت هدایت و یا هدایت کننده‌ای به شما می‌رسد که در این صورت، هر کسی از هدایت من پیروی نماید، نه بیمناک شود و نه اندوهگین.

«فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«تحقیق در بیان اختلاف این فرموده حق تعالی که می‌فرماید: فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ، وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ» ..... ص : ۱۲

خوف، حالتی است که از آگاهی به پیش آمدی ناپسند و انتظار آن حاصل می‌آید. و لازمه آن، گرفتگی دل، فشرده شدن روح حیوانی، حرارت غریزی در باطن و دل سوختن خون در دل و متصاعد شدن بخار دود به دماغ و سوختن دماغ گشته، که اگر مدتش طولانی شود، به جنون و مالیخولیا منجر می‌شود و چون بیم و خوف از بیم دهنده بر بیمناک وارد می‌شود، در واقع فاعل آن همان بیم دهنده است و بیمناک مورد ترس و بیم قرار گرفته، از این رو خبر جار و مجروری است که با «علی» آغاز می‌شود. با وجودی که طبق قواعد نحوی، خبر پس از مصدر جار و مجرور با «لام» یا «من» می‌آید، به شرطی که فاعل پس از حرف جرّ «۱» بیاید و خبر قرار گیرد. از جهتی، خوف اقتضای استیلا بر نفس می‌کند، به نحوی که مالک نفس نباشد که در این صورت، با لفظ علی مناسبت پیدا می‌کند. ممکن است معنی آن این باشد: که از دیگران بر آنان بیمی نیست، یعنی سزاوار نیست که از آنان بترسند. در این صورت، اشکالی از آوردن «علی» وارد نخواهد بود.

(۱) حروف جارّه، عبارتند از: با، تا، کاف، لام، واو، منذ، مد، خلا، ربّ، حاشا، من، عدا، فی، عن، علی، حتّی، الی. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۳

«حزن» (اندوه) حالتی است که نتیجه آگاهی از دست دادن چیزی است که دوست دارد و محبوب اوست- چه در حال و چه در آینده.

لازمه این امر نیز انقباض قلب، اجتماع روح حیوانی، حرارت غریزی در باطن و قلب و سایر لوازم آن است، و به ندرت اتّفاق می‌افتد که حزن و ترس از یکدیگر جدا شوند. همچنین است همّ و غمّ، آنچنان که گویا اندوه از درون اندوهناک برمی‌خیزد، از آن جهت که از دست رفتن محبوب را احساس می‌کند، نه اینکه از خارج چیزی بر او وارد شده باشد. برای اشعار به این نکته لطیف، دو عبارت مانند هم را به دو گونه مختلف آورده است، در حالی که حق عبارت، این بود که یا هر دو را به صورت اسم بیاورد «فلا خوف علیهم و لا حزن» و یا هر دو را به صورت فعل مضارع آورده و بگوید: «فلا هم یخافون و لا هم یحزنون».

از نظر علم صرف، اگر «حزن» از باب «علم» «یعلم» بیاید (حزن یحزن)، فعل لازم است و اگر از باب «قتل یقتل» (حزن یحزن) بیاید، متعدّی است.

بیم و اندوه، چه در ذات و چه در ظواهر و آثار، ضدّ امید و شادمانی است.

اشکال و جواب آن:

ممکن است اشکال گیرند که مؤمن کسی است که تابع هدایت باشد، در حالی که مؤمن از خوف و رجا (بیم و امید) خالی نیست و این دو در وجود او، مانند دو کفه ترازو است. همچنین، اندوه از لوازم ایمان است، چنانکه در اخبار، این مطلب آمده است. پس چگونه بیم و اندوه از اولیای خدا برداشته شده است؟ برای پاسخ به این اشکال، لازم است چند مقدّمه آورده شود.

نخست: ترس، یک بار بر همان معنی که در بالا گفته شد، اطلاق می‌شود و انسان در مقام ایمان تقلیدی که پایین‌ترین مقام نفس مؤمن ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴

است، ترس دارد.

اگر به مقام ایمان تحقیقی عروج کند (که نتیجه آگاهی یافتن به آثاری است که از ایمان حاصل می‌شود)، در وجود او حالتی پدید می‌آید که بالاترین مقام نفس مؤمن است، و آن مقام، شنیدن حقایق است، بنابر این، خوف او به خشیه (ترس و نگرانی) تبدیل می‌شود.

اگر به مقام قلب که همان مقام ایمان شهودی است عروج کند، خشیه به هیبت تبدیل می‌شود. چون از آن هم برتر رود و به مقام روح عروج نماید که مقام ایمان حقیقی است، هیبت به سطوت (ابّهت) تبدیل گشته و لفظ خوف گاهی بر همه آنها اطلاق می‌شود.

دوم: تعلیق جزای شرط، مقتضی آن است که وصف شرط در تلازم اعتبار شود، یعنی هر که از راهنما پیروی نماید (شرط)، بیمناک و اندوهگین نشود (جزای شرط) لذا، لازمه آن شرط، این جزاست (که عدم خوف و حزن باشد).

سوم: مراد از راهنما، نبّی اکرم صلّی اللّه علیه و آله، یا وصیّ (ع)، یا آن مرتبه خدایی است که به واسطه بیعت با یکی از آن بزرگواران و پیروی از آنها، در نفس انسانی ظاهر می‌شود. یا مراد از هدی، ممکن است صورت مثالی یکی از آنان باشد که بر اثر پیروی از آنها، آن جلوه در صدر انسان ظاهر شود.

چهارم: تابع نبّی صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ او (ع)، هرگاه خالصانه پیروی آن بزرگواران نماید، مقام متبوع رسول صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ (ع) چنان در ذهن متمثل می‌شود که تمام ادراکها و قوای متصوره‌ای را که نزد اوست به خود جذب می‌نماید. این صورت مثالی، چنان در مجامع دل جای می‌گیرد که راه ورود و خروج را به غیر می‌بندد و غیر از او چیزی درک نمی‌کند که تا

ضرر (زیان) احساس نمایـد و از آن بیمناک شود، یا به سبب از دست دادن، انـدوهناک شود. بنابر این، معنی آیه «فَمَنْ تَبِعَ هُـدایَ»، این ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵

است که «هر که از راهنما پیروی کند، ترس و اندوهی ندارد». و این امر، به جهت وجود صورت مثالی هادی، نزد آن شخص پیروی کننده است که با وجود آن، نه ترس و نه اندوهی دارد و اگر از آن حالت و خصوصیت بیرون رود، بیم و اندوه در او راه می‌یابد.

بیم و اندوه را از صفات نفس دانسته‌اند، ولی از مقام نفس خارج است.

این تمثّل (تمثّل به صورت مثالیّه نبی صلّی اللّه علیه و آله یا وصیّ (ع)، همان است که صوفیه می‌گوینـد: سزاوار است که سالک، شیخ خود را نصب العین خویش نماید، به طوری که مشغول شدن به صورت شیخ، وی را از غیر باز دارد.

مقصود آنان، این است که سالک بایـد چنان در تبعیت شیخ خویش مشغول شود که متبوع وی در وجودش نقش بندد، نه اینکه به تکلّف و بدون پیروی، صورت شیخ را در نظر گرفته باشد، که در آن صورت کفر است و چنین کسی، جز ورود در آتش (دوزخ)، راهی ندارد.

به فارسی گفته شده است:

جمله دانسته که این هستی فخ است ذکر و فکر اختیاری دوزخ است

فکر در زبـان آنـان، عبـارت است از نمایان شـدن (تمثّل) صورت شیخ نزد سالک، و منظور از فکر اختیاری، آن است که سالک با تکلّف، آن صـورت را در نظر بگیرد و ظـاهرا چنین به نظر می‌رسـد که فکر غیر اختیـاری، ماننـد اختیـاری است که شـخص به اسـم مشغول شده از مسمّی (صاحب اسم و نمایانگر حقیقی) غفلت می‌ورزد، که آن هم کفر و شبیه اشتغال به بت‌پرستی است. امّا این از جمله گمانهـاست، زیرا صورت متمثّل (نمایـان)، اگر ناشـی از قوت پیروی باشـد، دیگر تکلفی برای سالک نـدارد که آن، جز آینه جمال خدا چیزی نیست. آن، حقیقتی و تشخّصی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶

غیر از آینه بودن ندارد. کسـی که به آن صورت متوجه شود، در واقع به مسـمّی روی آورده است، و چون به مسمّی رو کند، ناگزیر اسـما بر او جلوه‌گر می‌شونـد. نه اینکه او پرسـتنده اسم و مسـمّی یا تنها اسم باشـد، بلکه موحّد حقیقی است. به حقیقت گفته‌اند که: ظهور قـائم در عـالم صـغیر، عبارت از همین تمثّل یاد شـده در بالاست. برای آنکه، آنچه در باره ظهور قائم (عـج) گفته شـده است، همه آنها در عالم صغیر حاصل می‌شود.

در فارسی به همین معنی شعری گفته‌اند:

کرد شهنشاه عشق، در حرم دل ظهور قد ز میان برفراشت، رایت اللّه نور

هر که در این ره شتافت با قدم نیستی هستی جاوید یافت، از تو به بزم حضور

و آنکه جمال تو دید جام وصالت چشید باده کوثر نخواست از کف غلمان و حور

باز برمی‌گردیم به کلمه خوف و حزن:

ممکن است، معنی فلاـ خـوف علیهم (بیمی برای آنهـا نیست)، مربوط به آخرت باشـد، یـا از دیگران بر آنـان بیمی نیست. «وَ لاـ هُمْ یَحْزَنُونَ» مربوط به آخرت است، یعنی در آخرت اندوهی ندارد.

مانند این آیه، در قرآن کریم کرارا آمده است و ما در برخی از موارد، آنچه که مناسب مقام است، یاد خواهیم کرد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۳۹] ..... ص : ۱۶

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۶

و آنان كه كافر شدند و آيتهاى ما را تكذيب كردند، آنان اهل آتش و در آن جاويدان‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۷

تفسير: ..... ص : ۱۷

اين آيه، عطف به جمله «فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ» است. در واقع، مى‌خواهد بگويد «من لم يتّبع هداى و كذّبوا باياتنا» آنان كه پيروى نكردند و آيات ما را تكذيب كردند.

امّا از آوردن شرط خودداری كرد و صريحا لفظ موصول «الّذين» را آورد و در اينجا، در خبر «فاء» نياورد، در حالى كه در جمله قبلى «فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ» «فاء» آمده، و اين به جهت آن است كه به تلازم و عدم تخلف در جانب وعده تأكيد و تصريح نمايد و بيان دارد كه در وعيد تأكيد و تلازم وجود ندارد. از اين رو به جاى جمله «من لم يتّبع هداى كفروا» و «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا» را آورد، تا بيانگر اين باشد كه پيروى نكردن، خود كفر بوده و مستلزم آن است كه به تكذيب منتهى شود.

ذكر تكذيب آيات در مقام پيروى نكردن از هدايت، مؤيد اين است كه انبيا و اوليا (ع) را به «هدى» تفسير كنيم. از اينكه مبتدا تكرار شده، كلمه «اولئك» كه اسم اشاره به دور است و به عنوان مبتدا آمده است، براى تأكيد حكم و بر شمردن اوصاف ناپسند و كوچك شمردن آنانى است كه از راهنما پيروى نكردند و محكوم حكم وعيد هستند. و نيز، براى تشديد حكم، تأكيد و به درازا كشاندن حكم است. بنابر اين، تنها به اينكه آنان اهل آتش هستند- كه همان مستلزم هميشگى بودن آتش است- اكتفا نكرده، براى تأكيد فرموده است:

«وَ هُمْ فِيها خالِدُونَ»: آنان در آتش جاويدان‌اند.

اخبارى كه در مورد آفرينش آدم و حوّا، چگونگى خلقت آنها، بودنشان در بهشت، وسوسه شيطان، خوردن از ميوه ممنوعه، هبوط آنان بر كوه صفا و مروه، گريستن آنان براى دورى از بهشت، گريستن آدم از فراق حوّا و عرضه كردن توبه از سوى خداى تبارك و تعالى به آنان، در ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۸

تفاسير و كتابهاى اخبار و تاريخهاى اسلامى آمده است، به آنها رجوع كنيد و با هوشيارى در آن بيانديشيد، درمى‌يابيد كه همه از رمزهاى پيشينيان است. پس، هر كه خواهد مى‌تواند به آنها مراجعه كند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۴۰] ..... ص : ۱۸

اشاره

يا بَنِي إِسْرائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَ إِيَّايَ فَارْهَبُونِ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۸

اى بنى اسرائيل (اسرائيل زادگان) نعمت خدا را كه به شما عنايت شده است، به ياد آوريد، و به پيمان خدا وفا كنيد و از خداوند

بترسيد.

تفسير: ..... ص : ۱۸

«يا بَنِي إِسْرائِيلَ»: اى فرزندان اسرائيل.

اسرائيل، اسم يعقوب (ع) است و نيز، «اسرا» به معنى «بنده» و ايل به معنى اللّه است. يا اينكه «اسرا» به معنى قوه و «ايل» به معنى اللّه است.

پس، اسرائيل به معنى بنده خدا يا قوه خداست.

خداى تعالى، در آيات پيش در باره آفرينش آدم (ع) و حوّا (ع)، نعمتهايى را كه به آن دو عنايت فرمود، كه فرشتگان را به سجده و پيروى از آنان وادار نمود و ايشان را در بهشت جاى داد. و از شكستن پيمان الهى كه نهى از درخت ممنوعه را رعايت نكرده، ناگزير از بهشت رانده شدند، سخن گفت، سپس فضل الهى كه بر آنان و فرزندانشان شامل شده و راهنما براى هدايت آنان گسيل شده است، برشمرد. و وعده پيروى و وعيد ترك از پيروى براى آنان تعيين فرمود.

در اين آيه، باز خداى تعالى مى‌خواهد فرزندان آدم و حوّا را به اين فضل (هدايت) كه عنايت فرموده است، توجه دهد. لذا، آنان را مورد ندا و خطاب قرار داده و اسرائيل را در مقام آدم (ع) نشانده است تا اشعار بر اين باشد كه هر كه منسوب به انبيا باشد، فرزندان آدم محسوب مى‌شود و ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۹

آنان كه به پيامبران منسوب نيستند، در حقيقت بنى آدم نيستند. زيرا اگر نسبت جسمانى همراه با نسبت روحانى نباشد، مورد توجه و نظر قرار نمى‌گيرد. اينكه از بين پيامبران حضرت يعقوب- عليه السلام- را اختيار فرموده، به علت كثرت فرزندان آن حضرت است، زيرا بقاى نسبت روحانى به وسيله او بيشتر بوده، از خانه‌اش نبوّت قطع نشده و دين از بين آنان بيرون نرفته است. در حالى كه در ديگر پيامبران چنين نبوده است.

«اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ»: به ياد آوريد نعمت آفرينش پدرتان آدم را كه بر همه موجودات برترى داشت و آنچه در زمين موجود بود، مسخر او بوده است و سجده ملايكه به او و هبوط وى به زمين و كثرت نسل و خدمتگزاران بسيار كه همه اينها نعمت آدم و فرزندان و ذريه او بوده است (اگر چه ظاهرا صورت نقمت، رنج و زحمت داشته باشد). چنانكه مولوى مى‌گويد:

ديو كبود كو ز آدم بگذرد بر چنين نظمى از آن بازى برد

در حقيقت نفع آدم شد همه لعنت حاسد شده آن دمدمه

بازيى ديد و دو صد بازى نديد پس ستون خانه خود را بريد

ديگر نعمتهاى الهى، اين است كه خدا از بين شما پيامبرانش را برانگيخت و آن پيامبر از شما با بيعت عامه نبوّيه، بيعت گرفت و پيمان استوار نمود. و براى برپايى شريعتهاى پيامبران، خلفايى (جانشينانى) از ميان شما برگزيد، كه آنان عهد خاص الهى را با بيعت خاصه ولويه برقرار كنند. سر انجام، خاتم پيامبران و جانشين او خاتم خلفا را برانگيخت.

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِي: و به آن عهدى كه پيامبرتان يا جانشين او از شما گرفت و شما دعوت ظاهر را كه پذيرش نبوت است پذيرا شديد، وفا كنيد. و يا به پيمان خاصى كه براى دعوت باطن بوده و آن را قبول كرده‌ايد، وفا نماييد. ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۰

أوف بعهدكم: تا من به عهدم كه وفاى آن بر من واجب است، وفا كنم، و آن اين است كه در مقابل پذيرش دعوت در بيعت، شما را وارد بهشت كنم. و بركات آسمان و زمين را به ازاى پيروى شما از شرايط عهد و پرهيزگارى از مخالفت با آن (هواى نفس) و بر پا داشتن اوامر عهد و پيمان كه اوامر شرع است، بگشايم.

درگذشته، ياد شده كه هر گاه در كتاب خدا، از عقد يا عهد نامى به ميان مى‌آيد، مراد، همان پيمانى است كه در بيعت عامه يا

بیعت خاصه گرفته می‌شود و اینکه تفسیر شده است که این عهد و پیمان در عالم (ذرّ) گرفته شده است درست است. کما اینکه در برخی از اخبار، یاد شده است و آن، اشاره به عهد تکوینی و ولایت فطری است. ولی اگر آن عهد همراه با عهد تکلیفی و بیعت اختیاری نباشد، در آن صورت، فرمان الهی دایر به وفای عهد، درست نیست. نه وفا کردن به آن عهد تکوینی ستایشی، نه شکستن آن نکوهشی دارد، زیرا که معاهد عهدی را که در عالم ذرّ بوده فراموش کرده است.

وَ إِيَّايَ فَارْهَبُونِ: و از من بترسید. «فاء» در (فارهبون)، یا زاید است، یا «فاء» اصلی است.

در هر صورت، «فایّای» منصوب به عاملی محذوف است که عامل یاد شده آن محذوف را تفسیر می‌کند. خواه از باب اشتغال باشد یا نباشد.

در واقع، «ایّای» تأکید و تخصیص برای «رهبت» (ترسندگی) از خدای تعالی (فارهبون) است که بر فعل مقدم شده است و خود یک نوع آگاهی دادن است بر اینکه سزاوار نیست که از کسی جز خدای تعالی ترسی به دل راه داده شود. زیرا که اخلاص، جز با منحصر نمودن طاعت، رغبت، ترس و رهبت در خدای تعالی، تمام و کامل نمی‌شود.

این آیه، کنایه از امت محمد صلّی اللّه علیه و آله و کنایه از عهدی است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله از آنان با بیعت عام و قبول احکام نبوت گرفته است و نیز ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱

کنایه از عهدی است که در غدیر خم در باره علی (ع) گرفته شده است.

آنچه در اخبار در مورد تفسیر عهد رسیده است، مبنی بر اینکه مقصود عهدی است که پیامبران از امتهای پیشین گرفته‌اند که به نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) اقرار کنند، تفسیر به مقصود است چون مقصود از عهد همین معنی بوده است، چه آن را گفته، و یا نگفته باشند (یعنی در زمان اخذ بیعت، اعم از آنکه به آنان یادآوری نموده باشند که برای اقرار به نبوت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یا ولایت علی (ع) بیعت می‌گیرند یا بدون اینکه به گذشتگان آنان یادآوری کنند، برای آن بزرگواران بیعت می‌گرفتند) «۱».

چون فرمان خدا در باره وفای به عهد مقدمه امر به ایمان به محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) است، پس تفسیر عهد به معنایی که مقصود از عهد است و آن اقرار به محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) است، چنانچه در اخبار تفسیر شده، سزاوارتر و بهتر است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۱] ..... ص : ۲۱

اشاره

وَ آمِنُوا بِما أَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِما مَعَكُمْ وَ لا تَكُونُوا أَوَّلَ كافِرٍ بِهِ وَ لا تَشْتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا وَ إِيَّايَ فَاتَّقُونِ (۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۱

و آنچه فرو فرستادیم و آن تصدیق کننده همان است که با شماست، ایمان آورید و نخستین ناسپاسان به آن نباشید، و نشانه‌های ما را به بهای اندک نفروشید، و پرهیزگاری پیشه کنید.

تفسیر: ..... ص : ۲۱

اشاره

وَ آمِنُوا بِما أَنْزَلْتُ: و به آنچه فرستادم که همان نتیجه ارسال پیامبران است، ایمان آورید.

مقصود از «بما انزلت» کتاب و شریعتی است که بر محمد صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و آن ناسخ همه کتابها و شریعتهاست. ایمان به آن مستلزم ایمان

---

(۱) تفسیر البرصاء، ج ۱، ص ۹۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲

به نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) است. ممکن است مقصود از «ما انزل»، در ابتدا همان نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) باشد.

مصدقا لما معکم: «مصدقا» حال است که علت امر به ایمان را بیان می‌کند، زیرا تصدیق به آن چیزی است که با آنان است. از تورات و انجیل و احکام فرعی شرعی و عقاید اصلی دینی، که از جمله آنها، نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و خلافت جانشین او است و مقصود از آنچه که با آنها بوده است نخست و ذاتا همان نبوت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و خلافت علی (ع) است. این دو مطلب، در کتابهای آنان نوشته شده، در سینه‌هایشان ضبط و ثابت گشته است، به طوری که هیچ گاه از خاطرشان بیرون نمی‌رود.

وَ لا تَكُونُوا أَوَّلَ كافِرٍ بِهِ: و نخستین کافر به آن نباشید.

در اینجا، خدای تعالی سخن را به روش اندرزگویان پایین آورده می‌فرماید: ایمان به رسالت محمد صلّی اللّه علیه و آله و خلافت علی (ع) بر شما واجب است، زیرا آن ایمان تصدیق کننده همان اعتقادی است که در سینه دارید و در کتابهایتان آمده است.

اگر ایمان نمی‌آورید، پس شکیبایی پیشه کنید! تا نخستین ناپذیرا (کافر) نسبت به آن نباشید، که برای شما از هر زشتی زشت‌تر است، زیرا که شما به صدق ادعای رسول خدا و جانشینش، از پیش آگاه‌اید. خود شما حجتی برای برهان صدق رسالت محمد صلّی اللّه علیه و آله محسوب می‌شوید و اصل تصدیق نزد شماست.

اینکه نخستین کافر آمده است، یا منظور آن است که هنگام ظهور دعوت، آنان از نخستین کافران بودند. یا اینکه نخستین کافران نسبت به ملل مختلف و ادیان دیگر بوده‌اند. پس، این ایراد که این کلام در مورد یهود مدینه است و پیش از آنان، بسیاری از مشرکان مکّه کافر بودند، دیگر وارد نیست.

«اول کافر»، خبر «لا تکونوا» است و حمل مفرد بر جمع یا از باب ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۳

تقدیر گرفتن لفظ «فریق» و «صنف» است، یا از باب این است که معنی آن چنین است: «هر یک از شما نخستین کافر به آن نباشد».

روایت شده است که یهود مدینه نبوت حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله را انکار کردند و به او خیانت ورزیدند، و گفتند: ما می‌دانیم محمد صلّی اللّه علیه و آله پیامبر و علی (ع) وصی او است، ولی تو، آن محمد صلّی اللّه علیه و آله نیستی و علی (ع) هم آن علی نیست و این دو (محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) بعدا می‌آیند که از این زمان، ۵۰۰ سال خواهد گذشت. «۱»

«تحقیق و شرح در باره فروختن آیات خدا به بهای اندک» ..... ص : ۲۳

«وَ لا تَشْتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا»: نفروشید، به معنی «لا تستبدلوا»:

تبدیل نکنید، است. زیرا، فروختن در امثال این مقام به معنای مطلق تبدیل کردن است.

منظور از بهای اندک، ارزشهای زود گذر دنیوی است، چه اگر زیاد هم باشد، در حقیقت و نفس الامر در برابر آخرت ناچیز است. نزول این آیه در باره اشراف یهود مدینه است که تورات را تحریف کرده بودند، تا خویش را که از طریق یهودیان دیگر ارتزاق می‌شدند، بقا بخشیده، نگه دارند (به اصطلاح برای باقی ماندن نان دانی و دکانشان، حقیقت را تحریف نمودند) و دوست نداشتند به سبب اقرار به نبی صلّی اللّه علیه و آله تورات تحریف شده را باطل کنند. این خصوصیت مورد نزول و کنایه از امت حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله بودن، منافاتی با عموم آیه و تعمیم آیات دیگر که در اینجا یاد شده است، ندارد. زیرا که این آیات و سایر کلمات کتاب خدا، اختصاص به مرتبه خاصی ندارد، بلکه برای هر مرتبه از مراتب آیات الهی مصداق مناسب آن مرتبه وجود دارد.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۰۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴

آیات تدوینی در کتاب خدا، عبارت از نقشهای کتاب الهی و الفاظی است که دلالت بر آن دارد. آیات تدوینی را از آن جهت که دلالتهای آن نوشتاری (نقوشی) است، تدوینی نامند. چون با حروف نوشته شده است مدوّن است و همچنین است نقوش اخباری که از ائمّه معصومان (ع) و صادقان، صادر شده است و نیز الفاظی که مورد دلالت نقوش هستند، همه آیات تدوینی است. آیات آفاقی، در باره موجوداتی است که با شگفتی آفرینش و عجیب بودن خلقت آنها، بر حکمت سازنده‌اش دلالت دارد.

آیات انفسی، عبارت از مراتب نفس و واردات و مشاهدات آن، و نهفته بودن حقیقت اشیا در نفس خود است. که آن حق، به وسیله اعمال روانی ظهور پیدا می‌کند، شگفتیهای تازه که در دوره‌ای از دگرگونیها و تغییرهای نفسانی حاصل شده است و اعمالی که به وسیله اعضای بدن ظاهر می‌شود. که همه آنها از ژرفای ناخودآگاه روان انسانی برخاسته و اوامر و نواهی خداوند را گوشزد می‌کند همه اینها، نشانه‌های الهی هستند.

آیتهای الهی را به بهای اندک فروختن، روی برگرداندن از آن است.

از آن جهت که آیات الهی است، چه مطلقا از آنها روی گردانده شود و یا در جهت دیگر از آنها بهره‌برداری شود.

پس، هر گاه نمازگزار، انگیزه و داعی بر نمازش، تنها امر الهی باشد، بدون اینکه نزدیک شدن به خدا، رضایت او، نجات از آتش و یا داخل شدن به بهشت و یا به خواستن چیز دیگری توجّه کند، در این صورت توجه به نفس خود نداشته، اعمالی که از او صادر می‌شود، حافظ آیات الهی است که آن را به بهای ناچیز نفروخته است.

اگر نمازگزار برای خواستن نزدیکی به خدا، یا درخواست رضای خدا، یا نجات از آتش و یا برای داخل شدن به بهشت عمل نماید، یعنی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵

هنگامی که متوجّه عمل خود شده و در برابر عملش تقاضای پاداشی داشته باشد، در آن صورت آیات خدا را به بهای اندک نفروخته است.

هنگامی که نمازگزار از خدا تندرستی خود یا تندرستی کسی را که به او اهمیّت می‌دهد، می‌خواهد، یا رفع بیماری، یا حفظ مال، یا زیاد شدن مال، یا حفظ آبرو، یا باقی ماندن مقام و منصب، و یا چیرگی بر دشمن و موارد دیگر از هدفهای مباح را درخواست نماید، آیات خداوند را به بهای ناچیزتر از اول فروخته است. اگر درخواست کننده (یا نمازگزار)، از خداوند بخواهد تا به هدفها و غرضهای غیر مباح برسد، مانند خودنمایی، بلند آوازه شدن، و شهرت یافتن، مدح مردم و دوست داری آنان، و حفظ مقام و منصبهای غیر مباح، مانند قضاوت، امامت، حکومتهای غیر شرعی، جلب مال غیر مباح و دریافت حقوق و مستمری از سوی پادشاهان و حاکمان و امور مشابه دیگر که از غرضهای غیر مباح است، در این صورت، آیات الهی را به ازای عذاب همیشگی

فروخته است. این امر، در همه مسائل شرعی و حتّی در همه اعمال مباح که از نفس عاقله انسانی صادر می‌شود صادق است.

سزاوار است عملی که از شخص عاقل صادر می‌شود، از مبدأ عقلانی آغاز شود و به آن مبدأ بازگشت کند. هنگامی که کار عاقل با غرض عقلانی همراه نباشد، او آیات خدا را به بهای ناچیز تبدیل کرده است. مقصود از آیت خدا، آیت عقل است، چون عقل آیت خداست و آیت آیت، آیت است، یا به تعبیر دیگر، نشانه نشانه، نشانه است.

آنچه در آیات و اخبار در مورد ستایش از طلب وجه خدا (وجه اللّه) و درخواست خشنودی وی و جز آن آمده است، مقصود آن خواستن است، که خود طلب کردن، غرض و هدف قرار نگیرد، و اصلا این خواستن را احساس نکند.

در بین ارباب عمائم (عمامه داران) و صاحبان مراتب و مناصب و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶

دون همتان، کمتر کسی پیدا می‌شود که بتواند از غرضهای مباح و غیر آن خود را جدا کند.

کسی که به غرضهای غیر مباح مبتلا بوده، باید از شر آن به خدا پناه برد که وجود این شخص برای دین بندگان خدا، از ابلیس و لشکریانش بدتر است. و اجرتی که بین آنان مرسوم و متداول است که برای برخی از عادات، مانند اذان، نماز شب، دفن میّت، قرائت قرآن و تعلیم قرآن دریافت می‌دارند، همچنین مزدی که ارباب منابر (منبریها) برای خواندن مصیبتها، مرثیه خوانی و مجالس وعظ دریافت می‌دارند، حرام است و فقها، به حرمت آن تصریح کرده‌اند. تازه این غیر از غرضهای پست دیگری است که خداوند با ابتلا به آنها، ایشان را می‌آزماید.

امّا مزد قرار دادن برای بجا آوردن نماز و روزه واجب برای کسی که فوت شده باشد، چه به طور یقین یا گمان یا احتمال، یا اینکه یقین کرده، و یا گمان کرده و یا احتمال داده باشد که نماز و روزه‌اش درست نبوده است، در این صورت، به نیابت از این مرده، نماز و روزه بجای آوردن فتوا داده شده است. همچنین، در مورد نیابت حج از زنده ناتوان و کسی که توانا است و یا کسی که فوت نموده، اخبار زیادی رسیده است و علما اجماع بر صحّت این اخبار کرده و به مضمون آن عمل نموده‌اند، امّا توضیح نداده‌اند. ولی اجماع علما بر صحّت عمل آن، منوط به آن است که عامل آن چگونه قصد و نیّتی داشته باشد، تا اینکه عبادت در برابر مزد محسوب نگشته و آیات خدا، به بهای اندک فروخته نشده باشد.

امّا قاضی، اگر در مجلس قضاوت به امر امام، یا نایب او، به امر قضات به طور عمومی یا خصوصی اقدام کند و در قضاوتش سوای امر خدای تعالی نظری و ادّعایی نداشته باشد، در آن صورت حافظ آیه و نشانه خدای تعالی است. چه قضاوت نشانه‌ای از فرمان به قضا و فرمان نشانه‌ای از فرمانده، و فرمانده نشانه‌ای از خدای تعالی است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۷

اگر داعی قضاوت، خواهان نزدیکی به خدا، یا نزدیکی به امام، و یا خواستار رضایت خدا و امام باشد، و یا اصلاح بین مردم، یا رفع دشمنیها، یا احقاق حقوقهای مردم، یا رفع ستم و حفظ مظلوم، یا اجرای احکام خدای تعالی و رعایت حدود الهی، و یا مانند این مسائل درست باشد، آیات الهی را به ثمن قلیل تبدیل نموده است. اگر ریاست بر بندگان و یا نفوذ یافتن و مشهور شدن در شهرها و سرزمینها، جلب محبّت مردم، یا ترساندن مردم، یا شرافت یافتن و مرتبه و خدم و حشم، و دیگر غرضهای فانی و دنیوی و غیر آنها از آرمانهای پست او باشد، در این صورت، آیات الهی را به عذاب دردناک همیشگی مبدّل کرده است. و این در زمانی است که قاضی از سوی امام، برای قضاوت و یا برای عموم داوریها منصوب شده باشد. و اگر بدون اجازه و فرمان امام به داوری پرداخته باشد، باید به این سخن معصوم (ع) توجّه داشته باشد که فرمود:

اینجا (یعنی، مجلس قضاوت)، جایگاهی است که در آن جلوس نمی‌نمایند (در آن جایگاه نمی‌نشینند) مگر نبیّ، یا وصیّ، و یا شقّی «۱».

همچنین است حال صاحبان فتوی (یعنی فتوا دهندگان) اگر از سوی امام اجازه نداشته باشند، یا امری عام، داعی و محرّک فتوایشان نباشد، در این صورت این آیه شریفه، شامل حالشان می‌شود که می‌فرماید:

«يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتابِ» «۲»، (یعنی، با زبانشان کتاب خدا را می‌خوانند تا پندارند که کتاب خدا را می‌خوانند). و این فرموده خدای تعالی: «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ» «۳»، (یعنی، وای بر کسانی که کتاب را با دستهای خودشان می‌نویسند.

منظور از کتاب، کتاب نبوّت و احکام استنباط شده آن از آیات و

---

(۱) کتاب وسایل الشیعه، کتاب قضاء حدیث ۲، باب ۳ از ابواب صفات قاضی.

(۲) قسمتی از آیه ۷۸ سوره آل عمران.

(۳) قسمتی از آیه ۷۹ سوره بقره.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۸

اخبار است.

بنابر این، فتوا و آیات قرآن و اخبار معصومان (ع)، همین کتاب است که زبان را به آن می‌چرخانند و با دستهایشان می‌نویسند.

پس، انسان تا زمانی که از همه غرضها و آمال (چه درست و چه نادرست) بیرون نرفته و رها نشده است، آنچه بر زبانش جاری می‌شود، یا با دست می‌نویسد، در دهان می‌چرخد و یا نوشته می‌شود، بی‌آنکه زبان، فرمانبر امر خدا و دست، آلت فعل خدا باشد، اگر چه به صورت کتاب و یا به صورت ظاهر احکام شرعی و اخبار معصومان- علیهم السّلام- باشد. امّا، در حقیقت نه از شریعت محسوب شده است و نه از معصومان علیهم السّلام است، زیرا، ارزش و حرمت صورت لفظ و نقش، به نیّت گوینده و نویسنده است. چنانچه فقها- رضوان اللّه علیهم- فتوا داده‌اند که اگر مقصود از لفظ محمّد، محمّد بن عبد اللّه رسول خاتم صلّی اللّه علیه و آله باشد، محترم است، و دست زدن به آن، بدون طهارت حرام است. ولی اگر همین نام نوشته شود و منظور آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نباشد، حرمتی بر آن نیست، با وجود آنکه صورت ظاهر لفظ، در نوشتن هر دو یکی است (جز با نیّت نویسنده، تمیزی بین آنها موجود نیست).

از این رو، قرآن کریم فرموده است: «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ و يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ»، وای بر آنان که کتاب (کتاب خدا) را می‌نویسند و آن را در زبان می‌چرخانند (تلاوت می‌نمایند)، آنچه دست آنان نوشته و زبانشان به آن گویا شده است، وای بر آنچه به دست آورده‌اند.

امّا آنچه از صورت قرآن نوشته شده است، سزاوار آن است که نهایت کوشش در احترام به آن به عمل آید و حفظ صورت کتاب مراعات شود. مانند حفظ و اهتمام آن قرآنی که عثمان جمع‌آوری نموده و به صورت کتاب (قرآن)، با تأکید در اخبار وارد شده است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹

امثال این دو آیه (۷۸ آل عمران و ۷۹ بقره که شرحش گذشت)، در حقّ شجره ملعونه است و آن عبارت از بنی امیّه، حزبها و پیروان آنان تا روز قیامت است که با امامان (ع) و شیعیان آن بزرگوار، دشمنی ورزیدند، تا چه رسد به اینکه در نوشتن کتاب و فتوای در احکام، از آنان اجازه بگیرند.

از این رو، از اوّل صدر اسلام، شیعه، به اذن و اجازه معصومان (ع)، یا کسانی که از سوی آن بزرگواران منصوب شوند، اهتمام داشته‌اند.

به نحوی که اگر آنان اجازه نفرمایند، نه حکمی را بیان می‌کنند و نه چیزی از آن را می‌نویسند.

هر مدرسی در تدریس خود، و هر دانش پژوهی در آموختنش، اگر مأمور به آن باشند (اذن و اجازه داشته باشند) و انگیزه آنان جز اطاعت امر نباشد، حافظ آیات خدا هستند. و گر نه، آیات خدا را دگرگون کرده به بهای اندک فروخته‌اند. حال، چه غرض از آن

امور مباح یا غیر مباح باشد، مانند قاضیان و مفتیان. و این حالت، در همه اعمال و احوال عبادی یا غیر آن وجود دارد.

هیچ احدی جز مخلصان یافت نمی‌شود، که آیات خدا را به نحوی به بهای اندک نفروشد. ما و همه مؤمنان، از این عمل به خدا پناه می‌بریم.

از این فروش و تبدیل، بزرگتر آن است که از پیامبر زمان یا ولیّ امر تقلید نموده، آنگاه، بعلّت اشتغال نفس به هوی و هوس، از آن دوری به عمل آوری.

یا اینکه خانه دل را پاک کنی تا صاحب الامر (ع)، در آن داخل گشته و در عالم صغیر تو، ظاهر شود. سپس از آن روی بگردانی، یا اینکه او از تو دوری کند. در این صورت، حسرت و پشیمانی تو از هر نادم و پشیمانی بیشتر و شدیدتر است.

«وَ إِيَّايَ فَاتَّقُونِ»: چون ترس در بیشتر مواقع در مورد وقوع ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰

احتمالی حادثه است و تقوی در جایی است که وقوع آن یقینی باشد. از سوی دیگر، غفلت از نعمت و ترک وفای به عهد و استهزای به مورد عهد و پیمان دارای نقمت احتمالی است و فروختن آیات خدا که اصل و اعظم آنها نبی زمان و جانشین او است به بهای اندک نقمت یقینی است.

زیرا که فروختن سایر آیات خدا اگر چه نقمت احتمالی است، ولی چون همه آنها منجر به فروختن آیت کبرای خدا می‌شود، نقمت یقینی می‌شود، از این رو، در آیه پیش، رهبت و ترس استعمال شده و در اینجا کلمه تقوی به کار برده شده.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۲] ..... ص : ۳۰

اشاره

وَ لا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْباطِلِ وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۰

حقّ را لباس باطل مپوشانید، و آن را پنهان نسازید، در حالی که می‌دانید آن حق است.

تفسیر: ..... ص : ۳۰

«وَ لا تَلْبِسُوا»: یعنی نیامیزید.

«الْحَقَّ»: حقّ همان ایمان و عقیده دینی و فروع شرعی است، که از طریق ظاهر با یاد دادن و یاد گرفتن به دست می‌آید.

یا از طریق باطل با الهام و وجدان حاصل می‌شود، یا اینکه حقّ همان ولایت علی (ع) است. یا حقّ اعم از ولایت و عقاید دینی و فروع شرعی است.

«بِالْباطِلِ»: باطل، همان کفر و ضدّ عقاید دینی و ضدّ فروع شرعی است. یا منظور از باطل، ولایت غیر علی (ع) است. یا باطل، اعمّ از همه اینهاست. یا مقصود این است که اعمال الهی را با غرضهای نفسانی نیامیزید. یا اینکه حق را که نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) است و در کتاب شما ثابت بوده است به تحریفهای باطل نیامیزید. یا حق را که اوصاف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) است، با باطلی که در کتابهایتان پدید ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱

آورده‌اید نیامیزید.

و این احتمال اخیر مورد نزول آیه است.

«وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ»: یا به معنی «لا تکتموا الحّق» است، یعنی حق را پوشیده مدارید. یا به معنی «مع ان تکتموا الحق» است، یعنی حق را با باطل نیامیزید در حالی که حق را کتمان می‌کنید.

در حالت اوّل «لا تکتموا»، مجزوم به عطف است. «لا تلبسوا و لا تکتموا»، که به علّت عطف، لای جازمه تکرار نشده است.

در حالت دوّم، منصوب به «ان» مقدّر «ان تکتموا» است.

مقصود از حقّ دوّم، طبق قانون تکرار معرفه همان حق اوّل است و ممکن است حق دوّم غیر حقّ اوّل باشد.

پس، معنی آیه چنین است: حق را به قصد کتمان یا بی‌توجهی به آن، با باطل مشتبه نکنید، یا مقصود این است که حقّ ظاهر را به باطل نیامیزید تا مطلب بر کسی که حق بر او ظاهر شده، مشتبه شود و حقّ غیر ظاهر را هم کتمان نکنید تا از نظر مردم مخفی بماند.

«وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»: یعنی در حالی که شما دانایید یا شما به حقّ و مشتبه کردن و پنهان نمودن آن آگاهید، یا شما حق را می‌دانید ولی آن را به باطل آمیخته پنهان می‌دارید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۳] ..... ص

اشاره

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۱

و نماز را بر پای دارید و زکوة بدهید و با رکوع کنندگان رکوع کنید.

تفسیر: ..... ص : ۳۱

«وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ»: بیان نماز و اقامه آن و زکوة و پرداخت آن، در اوّل همین سوره گذشت.

«وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»: رکوع، در لغت و عرف عام، به معنی انحنا است و مجازا به معنای خوار کردن خویش آمده است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲

«وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ»: در عرف متشرعه، عبارت است از انحنای مخصوص که در نماز واقع می‌شود و به طور مجاز بر خود نماز استعمال می‌شود و امّا در زبان شارع، بر فرض که ثبوت حقایق شرعیة را هم بپذیریم، نقل لفظ رکوع به انحنا در نماز معلوم نیست. و اگر آن را نیز بپذیریم، میگوییم که استعمال لفظ رکوع در خضوع و تذلّل آن قدر زیاد شده که این استعمال بر استعمال در رکوع نماز غالب شده، چون نماز در شریعت ما عبادتی است جامع. عبادت تکوینی سایر موجودات و عبادات ملایکه و جامع عبادات مقامات انسان و مراتب و شئون او. از این رو، رکوع نماز در واقع صورتی از عبادات فرشتگان است که دائما در رکوع‌اند و صورتی از عبادت حیواناتی است که سرشان به سوی زمین خمیده است و صورتی از عبادت مقام انسان است که فرد برای اصلاح زندگی و تدبیر دنیایش اجرا می‌کند و اینکه خدای تعالی بعد از ذکر نماز می‌فرماید: «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ».

منظور، امر به جماعت یا همراهی مسلمانان در عبادتها و خضوع آنهاست.

یا منظور، موافقت و همراهی با اهل دنیا در مورد امرار معاش آنهاست، یعنی سزاوار نیست که اقامه نماز مانع امرار معاش شما بشود،

بلکه سزاوار است که مناسب با امرار معاش و اصلاح دنیا هم باشد، چنانکه باید مردانی باشید که تجارت و خرید و فروش، شما را از یاد خدا و بر پا داشتن نماز باز ندارد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۴] ..... ص : ۳۲

اشاره

أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتابَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۲

آیا مردمان را به نیکی فرمان می‌دهید و خویشتن را فراموش می‌کنید، در حالی که شما کتاب را می‌خوانید، پس آیا تعقّل نمی‌کنید؟

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳

تفسیر: ..... ص : ۳۳

اشاره

«أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»: اگر منظور از امر به حسن معاشرت در امرار معاش باشد، این جمله به منزله تعلیل «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ» به معنی اخیر است (موافقت در امرار معاش که در آیه پیش یاد شد) و فرمان الهی مربوط به حسن معاشرت است با بهترین و رساترین وجه تأکید. اگر منظور از امر به نیکی، حسن مؤانست با حقّ و حسن معاشرت با خلق باشد، در واقع علّت مجموع فرموده خدای تعالی در آیه پیش (و اقیموا الصلوة ...) است.

استفهام در آیه، برای نکاتی توبیخی است، و معنی آن این است که شما حتما به حکم فطرت در یافته‌اید که مردم را به نیکوکاری و احسان در عبادات و حسن معاشرت با مردم فرمان دهید. و شما از سوی خدا مکلّف‌اید که مطابق فطرت (که ناخود آگاه به آن توجّه کرده و دیگران را به آن امر می‌کنید) عمل نمایید. برای شما جایز نیست که مردمان را به اجرای آنها فرمان دهید و خویشتن آن امور را ترک کنید و با امتثال امر خدا، خودتان را اصلاح ننمایید. شما شایسته فرمان دادن نیستید، مگر اینکه نخست نفس خود را با برپایی نماز و دادن زکوة و انجام رکوع با راکعان (به هر معنی که اطلاق شود)، اصلاح کنید، سپس، مردم را به اجرای آنها فرمان دهید. زیرا زشت است مردم را به این مسائل فرمان داده خود را فراموش نمایید. به طور کلّی، در پیشگاه عقل و عرف، این امر ناپسندیده است.

«وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتابَ»: منظور از تلاوت کتاب، یا این است که شما کتابهای آسمانی، مانند تورات، انجیل و صحف و غیره را می‌خوانید، ولی مردم نمی‌خوانند.

یا اینکه شما کتاب نبوّت و احکام شریعت را می‌خوانید، نه مردم، ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴

پس شما سزاوارترید که امر خدا را اطاعت کنید. یا معنی آن این است که شما کتاب را خوانده‌اید و در آن زشتی امر به معروف و نهی از منکر را در مورد کسی که خویشتن را امر و نهی نکند، خوانده‌اید.

«أ فَلا تَعْقِلُونَ»: پس چرا به عقل، زشتی کردار خود و عقوبت این امر ناپسند را نمی‌یابید؟

تحقیق در باره امر به معروف و نهی از منکر و موارد آن ..... ص : ۳۴

به طور کلی، امر به معروف و نهی از منکر اجمالاـ واجب است. امّا عمومیت وجوب آن به نحوی نیست که برای هر فرد و نسبت به هر کسی شرطی نداشته باشد (پس چنین وجوبی نیست که هر کس بدون شرایط لازم به این عمل اقدام کند).

در تفصیل مطلب، می‌گوییم: این دو بر هر بالغ رشیدی نسبت به کسی که در عالم صغیر او واقع شده، واجب است، زیرا زمانی که تکلیف به انسان تعلّق گرفت، بر او لازم است که نفس خود و قوای درونی خویش را به آنچه می‌داند که خیر است، فرمان دهد و از آنچه که نسبت به قوای انسانی او شرّ است، باز دارد. همان طور که پیش از این، نسبت به قوای حیوانی، این کار را می‌کرده است.

نخست، باید آنچه را از خیر و شر نمی‌دانسته است با تحصیل علم، به آگاهی بپردازد، سپس به امر و نهی روی آورد و پس از امر و نهی به خود و آنهایی که زیر دست او هستند، مانند زن و فرزندان و غلامان، امر و نهی نماید (البته نمی‌تواند به مزدور یا رختشوی یا خدمتگزاری که دارد، امر و نهی نماید. تنها بر او است به آنچه می‌داند که خیر آنهاست، فرمان دهد و از آنچه بر ایشان ناپسند است، باز دارد) و هر چه از خیر و شر را نمی‌داند، ابتدا باید به تحصیل آنها پرداخته آنها را بشناسد سپس امر و نهی آغاز کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۵

البتّه لازم نیست اوّل نفس خود را پاک کرده و بعد از امام اجازه گیرد تا امر و نهی کند، زیرا آنهایی که زیر دست او هستند، مانند قوا یا لشگریان او، در عالم صغیر هستند و از جمله اجزای وجود او محسوب می‌شوند و امر و نهی نسبت به آنها مطلق است و مقیّد به طهارت نفس از همه امور ناپسند و حصول قوّه قدسیّه که مانع معاصی باشد، نیست.

آری بر او است که نخست به خویشتن امر و نهی نماید و نفس را از پلیدیها باز دارد. سپس، آنان را که زیر دست او هستند مورد امر و نهی قرار دهد، و گر نه در زمره امر به معروف کننده تارک و نهی کننده فاعل قرار می‌گیرد.

اما نسبت به عموم مردم لازم است گفته شود که این امر بر همه کس واجب نیست، بلکه بر افرادی واجب می‌شود که:

نخست، خود را از گناهان و رذایل اخلاقی پاک کرده قوه قدسیّه باز دارنده از ارتکاب گناه را به دست آورده باشند.

دوم، پسند و ناپسند هر کس را بشناسند، زیرا، پسند و ناپسند بر حسب اختلاف «حالات» اشخاص متفاوت است و حدیث «حسنات الابرار سیّئات المقرّبین»- آنچه نیکوکاران را حسنات است نزدیکان را گناه محسوب می‌شود- بر همین اصل دلالت دارد.

در مورد شرط اول و دوم، یعنی طهارت و پاک کردن نفس از رذایل، تحصیل قوه قدسیّه که مانع از معاصی باشد، بین فقها اختلاف است، ولی اکثر فقها (رضوان اللّه علیهم) فتوا داده‌اند که امر به معروف نسبت به کسی که معروف را ترک کند و نهی از منکر در مورد فاعل منکر واجب است و آن دو، شرط وجوب امر به معروف و نهی از منکر نیستند.

و اما در مورد شرط سوم که عبارت از شناختن معروف و منکر در مورد هر کسی است، اختلافی نیست و آن شرط، وجوب امر به معروف و نهی از منکر است. حتّی خلافی نیست که آن شرط، جواز آن دو است، تا ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۶

جایی که برخی گفته‌اند: این شرط اخیر اقتضا می‌کند که دو شرط اول نیز معتبر باشد، زیرا علم به معروف و منکر هر کس، مقتضی آگاهی کامل به حال آن شخص است، به نحوی که بداند او در چه مقامی از ایمان و اسلام است و بداند که کدام مرتبه از احکام را آن مقام اقتضا می‌کند. این بصیرت و آگاهی حاصل نمی‌شود، جز در مورد کسی که از معاصی و رذایل پاک گشته، و قوه قدسیه را تحصیل کند که آن شرط فتوا دادن است، چون فتوا نیز مانند امر به معروف، برای هر کسی جایز نیست، بلکه برای کسی جایز است که خود را پاک گرداند و قوه قدسیّه یاد شده را تحصیل نماید. در این مورد، به زودی بیانی خواهد آمد.

آنچه از حضرت صادق (ع) روایت شده است، تصریح به عدم جواز امر به معروف و نهی از منکر برای هر کس، نسبت به عموم مردم دارد. یعنی، هر فردی نمی‌تواند به عموم مردم در هر مقام و حالی، امر به معروف و نهی از منکر نماید.

این است گفته آن حضرت (ع): آن کس که از هواجس نفسانی (وسواس درون) برون نرفته، از آفات و شهوات رهایی نیافته، شیطان را از خود گریزان نساخته، در کنف توجه الهی در امان و حفاظت حق قرار نگرفته است، شایسته امر به معروف و نهی از منکر نیست.

زیرا اگر به این گونه صفات آراسته نباشد، هر چه از او صادر می‌شود دلیلی علیه خود او است و سودی برای مردم در برنخواهد داشت.

خدای تعالی فرموده است: «أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (آیا مردم را به نیک فرمان می‌دهید و خودتان را فراموش می‌کنید)؟

در واقع، از سوی حق به او گفته می‌شود: ای خائن، همان طور و به همان نوع که به نفس خود خیانت کردی و افسار آن را رها نمودی، ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۷

می‌خواهی به آفریده‌ها و خلق من نیز خیانت کنی؟ «۱» چنین حالتی در روایت دیگری از حضرت صادق (ع) نقل شده است.

از حضرت پرسیده شد، که آیا امر به معروف و نهی از منکر بر همه امت واجب است؟

فرمودند: نه.

گفته شد: برای چه؟

فرمود: این امر به آن توانای دانایی که به شایسته و ناشایسته آگاه است تعلق می‌گیرد، که بتواند مورد اطاعت قرار گیرد، نه بر ضعیفانی که راه را بلد نیستند و نمی‌دانند به چه کسی و از کجا بگویند و نمی‌دانند کدام حق و کدام باطل است. دلیل آن، کتاب خداست که می‌فرماید: «وَ لْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (سوره آل عمران آیه ۱۰۴).

و باید از شما گروهی باشند که مردم را به خیر خوانده، امر به معروف و نهی از منکر نمایند.

این آیه، خاصّ است و عام نیست چنانکه خدای تعالی می‌فرماید:

«وَ مِنْ قَوْمِ مُوسى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ» (سوره اعراف آیه ۱۵۹): از قوم موسی گروهی به حق هدایت جسته، به آن باز می‌گردند (و مردم را دعوت می‌کنند).

در این آیه، خداوند نفرموده است «علی امّة موسی» و نفرمود «علی کل قوم»، در حالی که آنان در آن روزگار امّتهای مختلفی بودند و لفظ «أمّة» بر یک نفر به بالا صدق می‌کند، چنانچه خدای تعالی در باره ابراهیم (ع) که یک نفر است، فرموده:

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸

«إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ» (سوره نحل آیه ۱۲۰).

ابراهیم (ع) امّت فرمانبر خدای تعالی بود. مقصود این است که ابراهیم مطیع خدا بود ... تا آخر حدیث «۱».

اخبار بسیاری در نکوهش آن کس که به دیگران امر به معروف کرده، خود آن را ترک می‌کند، یا نهی از منکر کننده‌ای که خود فاعل امر ناپسند است، وارد شده. این اخبار، گواه بر این است که امر به معروف و نهی از منکر، برای هر کس نسبت به همه مردم واجب نیست. مانند آنچه که به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده است، که فرمود: نهی از منکر نمایید و خویشتن را نیز از ارتکاب منکر باز دارید، زیرا به شما امر شده است که پس از تناهی و خودداری از منکر، به نهی بپردازید «۲».

و فرموده علی (ع) است که: لعنت خدا بر امر به معروف کنندگانی که خود، آن معروف را ترک کنند، و نهی از منکر کنندگانی که خود عامل اجرای آن ناشایست هستند «۳».

مانند این خبر، در ذمّ کسانی آمده است که عدل را توصیف کنند و خود خلاف آن را انجام دهند. و اینکه چنین کسی در روز رستاخیز، سخت‌ترین دریغ و حسرت را خواهد برد.

بنابر این، اخباری که دلالت بر عموم وجوب امر به معروف و نهی از منکر می‌کند، یا به عالم پاک یا به کسی که به معروف و منکر دانا باشد، اختصاص دارد. یا اینکه می‌گوییم: تطهیر و حصول علم، از مقدمات امر به معروف و نهی از منکر است. پس آن دو، به طور مطلق واجب‌اند بدون شرط و امّا حصول آن دو شرط به علم و تطهیر است نه وجوب آن دو بنابر این، امر به آن دو مقتضی این است که قبلا امر به مقدّمات آنها بشود.

---

(۱) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۰۷.

(۲) نور الثّقلین، ج ۱، ص ۳۱۰، حدیث ۳۱۹.

(۳) نور الثّقلین، ج ۱، ص ۳۱۵، حدیث ۳۲۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹

علاوه بر این، می‌توان گفت که خود مقدّمات، با قطع نظر از صاحب مقدّمه، متعلّق به امر و مأمور به آن است.

یا می‌گوییم، این مورد به طور کلّی بر همه واجب است، ولی به عنوان تعاون بر نیکوکاری و پرهیزگاری و ترک همیاری در گناه و تجاوز (نه به عنوان امر به معروف و نهی از منکر).

اگر لفظ اخبار، به عنوان امر به معروف و نهی از منکر است، به آن دلیل است که برخی از الفاظ، گاهی به جای بعضی دیگر به کار می‌روند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۵] ..... ص : ۳۹

اشاره

وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ وَ إِنَّها لَكَبِيرَةٌ إِلاَّ عَلَى الْخاشِعِينَ (۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۹

به شکیبایی و نماز استعانت جویید، چه آنها جز برای خشوع کنندگان دشوار است.

تفسیر: ..... ص : ۳۹

«وَ اسْتَعِينُوا»: یعنی از صبر و نماز کمک بگیرید در آنچه که یاد شد، از وفای به عهد تا آخر. یا در زمینه پاک کردن نفس و امر دیگران به نیکی، یا در خیلی از کارها، مانند خودداری از چیزهایی که نهی شده، که آیه وفای به عهد، تا آخر آن، که در باره طهارت نفس، امر به معروف در باره دیگران، امتثال امر، صبر و حسن برخورد در مصیبتها، حسن معاشرت با خلق و به دست آوردن راحتی در دنیا و آخرت است. (یعنی با یاری گرفتن از صبر و صلاة به امور یاد شده، روی آورید).

«بِالصَّبْرِ»: هیچ کدام از آنچه که یاد شد، جز با شکیبایی میسّر نمی‌شود و شکیبایی حبس نفس است از هیجان به هنگام خشم، از تندروی در شهوت و از بی‌تابی در پیش‌آمدهای ناگوار.

کسی که در کارهایش از شکیبایی یاری جوید، خشم او را از حق و حقیقت بیرون نمی‌برد، شهوت او را در باطل نمی‌افکند، مصیبتها به نظرش خوار و بی‌مقدار می‌آید، اسیر شهوت و غضب نمی‌شود، در ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰

گرفتاریها و مصایب بی‌تابی نمی‌کند، در دنیا از گرفتار شدن در بندهای دنیوی و بی‌تابی راحت است، در آخرت از زنجیرهای عذاب در امان خواهد بود و در بهشت، از نعمتهای بزرگ و ارزشمند برخوردار است همچنین، شهوت و غضب و بلاها، مانع زیاد کردن توشه آخرت و امرار معاش او نمی‌شود.

«وَ الصَّلاةِ»: نماز، در حقیقت در ولیّ امر ولایت او، و در غیر ولی امر، پذیرش ولایت او است، چنانکه زکوة، بیزاری جستن از غیر ولیّ امر است. از این رو، نماز و زکوة، ستونهای دین هستند.

هیچ شریعتی از زمان آدم- علیه السلام- نبوده است، مگر اینکه اساس آن بر این دو امر استوار بوده است. اگر کالبد انسان فرمانبر دل باشد و صفات قلبی در کالبد ظهور یابد، نماز و روزه در همه شریعتها به صورتی از اعمال قالبی ظاهر می‌شود.

چون شرایع و ادیان، بر حسب اختلاف در مراتب کمالی پیامبران و بر حسب اختلاف زمانها و استعداد اهل آن زمان، متفاوت است. صورت نماز و زکوة هم در شریعتهای مختلف متفاوت است.

چون شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله طبق اخبار پیامبران، کاملترین شریعتها است، صورت نماز و زکوة در شریعت آن حضرت، کاملترین صورتهاست.

امّا صبر، در اخبار به روزه تفسیر شده است، زیرا روزه کاملترین وجه صبر و موجب حصول سایر انواع صبر است. از این رو، شگفت‌آور نیست وقتی می‌بینیم صبر به رسالت هم تفسیر شده است، چون فرستاده خدا با انذاری که می‌کند، نفس را از اجرای خشم و شهوت و بی‌تابی در مصیبت باز می‌دارد و تفسیر آن به رسول صلّی اللّه علیه و آله، برای اتحاد آن با رسالتی است که مرتبه‌ای از مراتب او است، زیرا دارنده هر مرتبه‌ای با مرتبه خودش متّحد است (همچنان که عالم به علمش و عاقل به عقلش متّحد ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱

است، رسول نیز با رسالتش متّحد است). شگفت آور نیست که نماز به علی (ع) نیز تفسیر شده است، زیرا ولایت شأن و مرتبه‌ای از وجود بوده، و او با مرتبه خود متّحد است. از حضرت صادق (ع) روایت شده است که: چه چیزی او را منع می‌کند که هر گاه غمی از غمهای دنیا برایش پیش آید، وضو بگیرد، سپس به محل نمازش داخل شود و دو رکعت نماز به جای آورد و خدا را در آن دو رکعت بخواند. آیا نشنیدی قول خدا را که می‌گوید: «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ» «۱»: باز از آن حضرت نقل شده است که علی (ع) وقتی چیزی او را می‌ترساند و موجب نگرانیش می‌شد، به نماز رو می‌آورد و در موقع نماز، این آیه را تلاوت می‌فرمود:

«وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ» «۲» «وَ إِنَّها»: ضمیر «ها»، چنانکه از اخبار استنباط می‌شود، به نماز برمی‌گردد (بعضی گفته‌اند «ها» در «انّها» به استعانت در صبر و صلاة برمی‌گردد).

در تفسیر امام (ع)، از قول آن حضرت آمده است که این کارها عبارت است از نمازهای پنج‌گانه و صلوات بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان او، همراه با فرمانبرداری از اوامر آنان و ایمان به پنهان و آشکار ایشان و ترک معارضه با آنان. زیرا الفاظی از قبیل چرا و چگونه؟ دلالت می‌کند بر اینکه ضمیر «ها» به نماز برمی‌گردد و منظور از نماز، ولایت است.

نمازهای پنج‌گانه و درود بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش و فرمانبرداری از اوامر آنان و ترک مخالفت با ایشان، ظهور ولایت است. «۳»

«لَكَبِيرَةٌ»: صبر و نماز بر هر کس سنگین است، زیرا انسان، مادام که از خودخواهی خویش بیرون نرفته و به عظمت خداوند آگاهی

نیافته

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۴۳، حدیث ۳۹.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۱.

(۳) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲

است، برایش ممکن نیست تا نمازی که انقیاد امر به خدا و فرمانبرداری از او است و کارهایی که موجب این انقیاد است از وی ظهور یابد. زیرا خودخواهی که از صفات شیطان و نفس به شمار می‌آید، مخالف فرمانبرداری است که صفت انسان است.

«إِلَّا عَلَى الْخاشِعِينَ»: خاشعین به خوارشدگان تحت عظمت خدا و خارج‌شدگان از خود بینی و بزرگ‌پنداری، اطلاق می‌شود.

خشوع و خضوع و تواضع، الفاظی هستند که معانی آنها نزدیک به هم است، زیرا خشوع حالتی است که از احساس به عظمت آنچه مورد خشوع است حاصل می‌شود و دوست داشتن و لذّت بردن از وصال همراه آن بوده، با درد جدایی نیز آمیخته است.

خضوع هم همین حالت است، ولی در خضوع احساس عظمت مورد خضوع بیشتر و محبت پنهانتر است.

تواضع نیز همین حالت است و عظمت در آن بیشتر و محبت در آن پنهانتر از خضوع است.

بدان که انسان به هر نسبت که از خودبینی و شیطنت خویش بیشتر بیرون رود، به همان نسبت فرمانبرداری وی از ولیّ امرش بیشتر می‌شود و هر چه جهت انقیاد و فرمانبرداریش بیشتر شود، خشوعش زیاد می‌شود، یعنی عظمت ولیّ امرش را بیشتر احساس می‌کند و از وصال او لذت برده، از دوریش ناراحت می‌شود. و هر چه خشوعش افزونی یابد، از نمازش لذّت بیشتر می‌برد تا آنجا که نماز، نور چشمش گشته و راحتی او در نماز خواهد بود. چنانکه از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که فرمود:

«قرة عینی فی الصّلوة»، (نور چشمم در نماز است) و فرمودند:

«روّحنا یا ارحنا یا بلال»، ای بلال ما را راحت کن، یعنی اذان بگوی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۳

تا نماز بخوانیم و راحتی احساس کنیم «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۶] ..... ص : ۴۳

اشاره

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ وَ أَنَّهُمْ إِلَيْهِ راجِعُونَ (۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۳

آنانی که گمان می‌کنند پروردگارشان را ملاقات می‌کنند و به سوی او باز می‌گردند.

تفسیر: ..... ص : ۴۳

«الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ»: یعنی گمان می‌کنند در زندگی دنیا پروردگارشان را ملاقات می‌نمایند. گاهی ربّ، به ربّ مضاف و ملاقات به ملاقات با ربّ مضاف از جهت ربوبیّتش تفسیر می‌شود. و آن ملاقات، به سبب ظهور صورت مثالی ربّ است در سینه

(صدر) که در اصطلاح صوفیّه فکر و در زبان شریعت سکینه نامیده می‌شود و آن ظهور صاحب الامر در عالم صغیر است.
نخستین مرتبه معرفت علم به نورانیّت است، بنابر این کلمه «ظنّ» در همان معنی خودش استعمال شده است. چون آنها یقین ندارند، بلکه متوقّع و امیدوارند که به ملاقات پروردگارشان نایل شوند.
ممکن است به ملاقات ربّ مضاف در آخرت تفسیر شود، که باز «ظنّ» در معنی خود استعمال شده است، زیرا آنها یقین ندارند که به ملاقات پروردگارشان در آخرت نائل می‌شوند، یا عاقبت آنها ختم به شرّ شده در آتش نگونسار خواهند گشت.
ممکن است ملاقات را رو به رو شدن با حساب و جزا تفسیر کرد.
یعنی روز رستاخیز، که در این صورت، «ظنّ» به معنی یقین خواهد بود و چون دانشهای نفس غیر از معلومات آن است و حتی گاهی معلومات از علوم تخلّف کرده، علم خلاف واقع می‌شود. از این رو، بیشتر وقتها

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۴

به جای علم، ظنّ استعمال می‌شود، چون علوم به ظنون و گمانها شبیه است. به خلاف علوم دل و روح (که آنها یقینی هستند و به گمان مشابهت ندارند).
«وَ أَنَّهُمْ إِلَيْهِ راجِعُونَ»: و آنان پس از ملاقات در زندگی دنیوی، یا پس از بعثت (برانگیخته شدن) و رو برو شدن با حساب آخرت، به سوی او باز می گردند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۷] ..... ص : ۴۴

اشاره

يا بَنِي إِسْرائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ أَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعالَمِينَ (۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۴

ای بنی اسرائیل به یاد آرید نعمت مرا که بر شما ارزانی داده و به آن نعمت شما را از جهانیان برتر قرار دادم.

تفسیر: ..... ص : ۴۴

«يا بَنِي إِسْرائِيلَ»: تکرار در ندا به بنی اسرائیل، برای تأکید است و نیز برای این است که منظور از بنی اسرائیل در آیه پیش، همان طور که گذشت بنی آدم بوده، ولی در اینجا، حقیقتا منظور خود بنی اسرائیل است. زیرا خدا، به واسطه نعمتی که به خصوص به آنان داده است، بر ایشان منّت می‌نهد. البته هدف از این اظهار امتنان، کنایه از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و سایر مردم است که آنها نیز باید نعمت خدا را به یاد آرند.
«اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ»: منظور از نعمت، بعثت انبیا از بین خود بنی اسرائیل است. و همچنین، منظور از راهنمایی آنان به شما در جهت بعثت محمد صلّی اللّه علیه و آله و جانشینی وصیّ او است. یا مقصود از نعمت، که به طور اضافه (نعمتی الّتی) یاد شده است، جنس نعمت منظور نظر است.

«وَ أَنِّی فَضَّلْتُکُمْ عَلَی الْعالَمِینَ»: بنا بر اینکه مقصود جنس باشد، این عبارت که با واو، به عبارت قبلی عطف شده است، از نوع عطف
ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۵

تفصیل بر اجمال است (در آیه پیشین، به طور مجمل از نعمت سخن به میان آورده شده است. در اینجا، به طور گسترده آمده است).

نسبت دادن نعمت، به اشخاص موجود با اینکه نعمت متعلّق به پدرانشان بوده است که از بین رفته‌اند، از آن جهت است که کلام بر طریق خطاب کردنهای عرفی جاری شده است که در عرف، چیزی را که از برخی از افراد یک طایفه صادر شود، به بعضی دیگر نسبت می‌دهند که از جهت سنخیّت و توافق در حسب و نسب با آنها شریک نیستند.

منظور از «عالمین»، مردم همان دوران است که با آنها هستند، نه اینکه مردم همه جهان، تا اینکه لازم آید آنان، از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله برتر باشند (پس، بنی اسرائیل بر امّتهای خودشان برتری داشته‌اند، نه اینکه در همه زمانها و بر همه امّتها برتری داشته باشند).

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۸] ..... ص : ۴۵

اشاره

وَ اتَّقُوا یَوْماً لا تَجْزِی نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَیْئاً وَ لا یُقْبَلُ مِنْها شَفاعَةٌ وَ لا یُؤْخَذُ مِنْها عَدْلٌ وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۵

بترسید از روزی که هیچ کس به جای دیگری جزا و پاداش نبیند و شفاعتی پذیرفته نشود و عوضی گرفته نشود و آنان یاری نمی‌شوند.

تفسیر: ..... ص : ۴۵

«وَ اتَّقُوا یَوْماً»: منظور از یوم، روز مرگ است. زیرا آن روز، روزی است که «لا تَجْزِی نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَیْئاً وَ لا یُقْبَلُ مِنْها شَفاعَةٌ»، یعنی هیچ کس در جلوگیری از مرگ یا تأخیر آن کاری نمی‌تواند بکند.

«وَ لا یُؤْخَذُ مِنْها عَدْلٌ»: یعنی چیزی نمی‌تواند در برابر تحمّل مرگ، بدل و عوض قرار گیرد.

«وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ»: یعنی اگر مرگ طوری باشد که بشود در برابرش دفاع کرد، باز هم یاری دهنده‌ای موجود نیست، که از آن جلوگیری ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۶

نماید.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که: امروز روز مرگ است پس شفاعت، آنها را از مردن بی‌نیاز نمی‌کند.

روز قیامت، ما و خاندان ما به شیعیان خود، آن پاداش کاملی را که سزاوارند، می‌دهیم. زیرا، ما در اعراف بین بهشت و دوزخ هستیم.

محمد صلّی اللّه علیه و آله، علی، فاطمه، حسن و حسین (ع) و همه پاکان از خاندان آن بزرگواران، در آنجا هستند.

برخی از شیعیان، خود را در عرصات می‌بینند، اگر مقصّر بوده و دچار برخی از سختیها شده باشند، برگزیدگان شیعه خود چون

سلمان، مقداد، اباذر، عمّار و نظایر آنها را در هر عصری، تا روز قیامت می‌فرستیم، تا چون باز و شاهین خود را به آنان برسانند و آنها را بگیرند.

همان طوری که بازها و شاهینها بچه‌های خود را به چنگال می گیرند.

سپس، آنها را در بهشت رها کنند و به سوی گروهی دیگر از دوستدارانمان، بهترین شیعیانمان را می‌فرستیم که مانند کبوتر آنها را از عرصات برچینند، همان طور که پرنده دانه گندم را بر می‌چیند و آنها را در حضور ما به بهشت می‌آورند هر یک از مقصّران شیعه که در کردار خود کوتاهی ورزیده‌اند، ولی به سعادت اتّصال به ولایت حایز شده، تقیّه ورزیده‌اند و حقوق برادرانشان را به جای آورده‌اند، به بهشت آورده می‌شوند و در ازای هر یک از آنان، از صد تا صد هزار از ناصبیان در آتش افکنده می‌شوند. به آن شیعیان گفته می‌شود، که اینها فدیه شما در آتش‌اند و به جای شما در آتش قرار می گیرند. سپس، این مؤمنان در بهشت و آن ناصبیان در دوزخ قرار خواهند گرفت. این همان است که خدای عز و جل می‌فرماید: «چه بسا آنان که کافر شدند»، (یعنی به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۷

ولایت کافر شدند)، دوست داشته‌اند که از مسلمین بودند «۱». یعنی در دنیا فرمانبردار امام می‌شدند، تا مخالفان به جای آنان در آتش بیافتند «۲».

[سوره البقرة (۲): آیه ۴۹] ..... ص : ۴۷

اشاره

وَ إِذْ نَجَّيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۷

و به یاد آورید هنگامی که شما را از فرعونیان نجات دادیم که با بدترین شکنجه‌ها، شما را شکنجه می کردند و فرزندانتان را می کشتند و زنان شما را باقی می گذاشتند، و در آن، آزمایش و محنت بزرگی از سوی پروردگارتان بود.

تفسیر: ..... ص : ۴۷

«وَ إِذْ نَجَّيْناكُمْ»: به یاد آورید هنگامی را که نیاکانتان را نجات دادیم.

مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ»، یعنی از چنگ خاندان فرعون که امور سخت و دشواری را بر آنان تکلیف می کردند.

و «يَسُومُونَكُمْ»: از سامه الامر است، یعنی او را به زحمت انداخت و خیلی کم در غیر مورد شرّ به کار می‌رود.

منظور از «سُوءَ الْعَذابِ»، اعمال شاقّه خارج از توانایی آنان بوده است که آنان را به زنجیر بسته و به اجبار وادار می کردند تا از نردبانها بالا رفته گل و خشت را به بالا حمل کنند (تا کاخها و اهرام مصر را بسازند).

ممکن است قول خدای تعالی، «يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ»، بیان «سُوءَ الْعَذابِ» باشد.

«يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ»: در واقع، این عبارت (می کشتند فرزندانتان را) بیان کننده سوء العذاب (بدترین شکنجه‌ها) است، زیرا آنان فرزندان پسر بنی اسرائیل را می کشتند، چون کاهنان و منجّمان گفته بودند که: خرابی

(۱) سوره حجر، آیه ۲. [.....]

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۸

کشور فراعنه به دست یکی از فرزندزادگان بنی اسرائیل خواهد بود.

خدای تبارک و تعالی به رغم این گونه کشتار، تربیت موسی را به دست خود او (فرعون) عملی کرد.

«وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ»: معنی عبارت این است که: می‌خواستند با کشتن پسران، تنها دختران شما بمانند تا آنان را برای بردگی نگهدارند.

این معنی به قرینه مقابله با کشتن پسران حاصل می‌شود. معنی دیگر آن این است که حجب و حیای آنان را تفتیش می‌نمودند، یعنی فرجهای آنان را تجسس می‌کردند تا ببینند، عیبی نداشته باشند که آنان را برای کنیزی قبول نمایند. یا آنان را برای اینکه بدانند حامله نیستند، تفتیش می‌نمودند (منظور این بود که اگر جنین پسر بود از بین ببرند).

روایت شده است، که چه بسا عذاب از آنها کاسته می‌شد و پسرانشان از کشته شدن در امان می‌ماندند و در جایگاهی دور از انظار مردم رشد و نمو می‌کردند و زنانشان از زیر دست و پای آنان، در امان می‌ماندند. و همه اینها به آن جهت بود که از خداوند به موسی وحی شده بود که نجات آنان در گرو توسّل به دعا و درود (صلوات) بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش (ع) بوده است.

«وَ فِی ذلِکُمْ بَلاءٌ»: در نجات شما، و یا در بدترین شکنجه‌های دردناک، یا در هر دوی آنها، یعنی بلای نعمت یا نقمت، یا امتحان به نعمت و نقمت است.

«مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ»: مقصود یادآوری بنی اسرائیل به این است که این گرفتاری، آزمایشی است که نیاکانشان را به آن آزمودند و آنان برای تخفیف آن، به دعا و صلوات بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش (ع) متوسّل می‌شدند تا آنان نیز بیدار شوند و بفهمند که وقتی توسّل به نامهای آنان و درود فرستادن بر آن بزرگواران، عذاب را از آنان برطرف نموده موجب نجات و برکات آنان می‌شود. پس، توسّل به شخص آن بزرگواران، بالاتر و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۹

والاتر است و نیز خداوند می‌خواهد امّت را از شرافت محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان او آگاه نماید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۰] ..... ص : ۴۹

اشاره

وَ إِذْ فَرَقْنا بِکُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَیْناکُمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۹

و هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات دادیم و آل فرعون را غرق نمودیم، در حالی که شما به آنها نگاه می‌کردید (شاهد بودید).

تفسیر: ..... ص : ۴۹

«وَ إِذْ فَرَقْنا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْناكُمْ»: یعنی دریا را برای شما شکافته، شما را از لشکریان فرعون و از غرق شدن نجات دادیم.
«وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ»: یعنی فرعون و قومش را غرق کردیم. نسبت امری مانند غرق کردن به گروهی مانند آل فرعون، به سبب انتساب به خود فرعون که رئیس آنان است، دلالت می‌کند بر اینکه خود آن رئیس که مردم به او منسوب‌اند به غرق شدن سزاوارتر است.
«وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»: یعنی در حالی که شما آنها را ضمن غرق شدن نگاه می‌کردید.
در اخبار ما (شیعه) وارد شده است که نجات آنان و نعمتی که به آنها داده شده، به واسطه توسّل به محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش (ع) بوده است «۱».
مقصود از یادآوری نجات و نعمت، آن است که آنان را متوجّه توسّل به محمد و خاندان طاهرش (ع) بنماید. توجّه و توسّل به آن بزرگواران در حالی که آنان هنوز در عرصه حیات، ظاهر نشده بودند،

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۰

نعمت و نجات بوده است. اکنون که ظاهر شده‌اند، توسّل به ایشان اولی و سزاوارتر است و در آیه کنایه از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و نجات و نعمت آنان به محمد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمد (ع) است و نیز کنایه از این است که سزاوار نیست که از فرمایش پیامبر سرپیچی کرده، با خاندانش دشمنی به عمل آرند خاندانی که گذشتگان، با توسّل به آنان نجات و نعمت یافتند.
داستان خروج موسی با بنی اسرائیل از مصر و خروج فرعون و لشکریانش از پی آنان و عبور سبطیان از دریا، و غرق قبطیان، به طور مفصّل در کتب تواریخ و تفاسیر آمده است (و ما شاید در آینده، برخی از آنها را بیان نماییم).

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۱] ..... ص : ۵۰

اشاره

وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ (۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۵۰

و هنگامی که به موسی وعده چهل شب دادیم (که پس از چهل شب عبادت احکام و شرایع بر تو نازل می‌شود).
در این مدّت، شما گوساله را پرستیدید و در این کار به خود ستم کردید.

تفسیر: ..... ص : ۵۰

«وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»: موسی بن عمران، به بنی اسرائیل می‌گفت: اگر خداوند برای شما گشایش عنایت فرماید، برای شما کتابی از سوی پروردگارتان خواهم آورد که شامل تمام نیازهای شما در دینتان باشد. پس زمانی که خداوند- عزّ و جلّ- آن گشایش را عنایت فرمود، امر فرمود که در میعادگاه حاضر شده سی روز روزه بگیرد. چون به اواخر روزها رسید قبل از افطار، دندانهایش را مسواک کرد (تا دندانها تمیز شده از آلودگیهای دهان پاک شود).

در این هنگام، خدای عزّ و جلّ وحی فرموده: که ای موسی! آیا ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۱

نمی‌دانی که بوی بد دهان روزه‌دار، برای من خوشبوتر از بوی مشک است؟ ده روز دیگر روزه بدار و در موقع افطار مسواک مکن. پس موسی (ع) چنین کرد. چون وعده خدا چنین بود که پس از چهل شب به او کتاب عنایت فرماید. پس، خدای تبارک و تعالی، به او کتاب عطا فرمود.

امّا سامری، مستضعفان (منظور مستضعفان ایمان) بنی اسرائیل را فریفت و آنها را در اشتباه انداخته، گفت: موسی وعده کرد که پس از چهل شب بازگردد اکنون بیست شب و بیست روز از آن زمان می‌گذرد که در مجموع، چهل می‌شود و اربعین موسی تمام گشته و موسی از وعده پروردگارش تخطّی نموده است. پروردگار موسی اشتباه کرده است.

اکنون خدای شما آمده است تا به شما نشان دهد که چگونه می‌تواند خودش شما را به سوی خود فرا خواند. او قادر خواهد بود که شما را از جانب خودش به خود بخواند (به طور مستقیم و بدون واسطه، شما را به خدای خود دعوت نماید). و خدا نیازی ندارد که موسی را به سوی شما بفرستد.

آنگاه، سامری گوساله‌ای را که ساخته بود، برای آنان ظاهر کرد.

آنان گفتند: چگونه گوساله، خدای ما تواند بود؟

وی گفت: پروردگار شما از داخل این گوساله با شما سخن می‌گوید، همچنان که موسی از درخت صدای خدایش را شنید. پس خدا در گوساله است، همان طور که در درخت بود. پس، آن قوم گمراه شدند و گوساله را پرستیدند.

نقل شده است که صورت گوساله‌ای را ساخته و طوری آن را قرار داد که پشت آن به دیوار باشد. سپس یکی از مریدان خود را در پشت دیوار پنهان کرد، به طوری که دهان آن شخص مقابل نشیمنگاه گوساله باشد، و آنچه باید بگوید به آن شخص تعلیم داد. و آن فرد هم، کلماتی را که باید بگوید، اظهار می‌داشت و آنان می‌پنداشتند که گوساله، سخن ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۲ می‌گوید.

و نیز نقل شده است که سامری، خاک زیر پای اسب جبرئیل را در روز غرق فرعون برداشته، آن را در کیسه‌ای نزد خود نگاهداشت و با همان بر بنی اسرائیل فخر می‌فروخت.

از آن جهت که موسی به آنها وعده کرده بود تا پس از سی روز، کتابی را برای آنان بیاورد، وقتی که سی روز به سر آمد، موسی بازنگشت.

شیطان به صورت پیرمردی بر آنان ظاهر شد و به آنها گفت: موسی گریخته است و دیگر نزد شما باز نمی‌گردد. زیورهایتان را بیاورید و نزد من جمع کنید، تا برای شما خدایی بسازم. سپس، برای آنان مجسمه‌ای به شکل گوساله ساخت و به سامری گفت: آن خاکی که نزد تو است بیاور.

او هم آورد، آن را در درون گوساله ریخت. مجسمه گوساله به جنبش درآمد، صدای گاوی از آن شنیده شد و مو و پشم در بدن گوساله روییدن گرفت. «۱»

«ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ»: نقل شده است که از این رو بنی اسرائیل، گوساله را خدای خویش گرفتند، که در صلوات بر

---

(۱) شرح تاریخ گاو پرستی: گاو، بین اکثر ملل و ادیان مقدّس و محترم بوده، زیرا همزاد و همدوش و همراه انسان محسوب می‌شده است. در ایران باستان و نزد هندوها و مصریها، بسیار معزز بوده است، چنانکه درو ندید او، فرگرد ۲۱، فقره ۱، می‌گوید: درود به تو ای گاو مقدس (گنوسیغت). در چندین جای گاتها از فرشته گوشورون یا روان، نخستین ستور که برای حفاظت چهارپایان نیک

گماشته شده، یاد گشته است و در سایر قسمتهای اوستا نیز، به روان و کالبد این فرشته، درود فرستاده شده است. در مصر برای گاو احترام خاصی قایل بودند و مقدّسترین گاوها، گاو آپیس بود که سیاه رنگ بود و پیشانی سفید و عقابی شکل داشت. این گاو، در جایگاه مخصوصی در ممفیس نگاهداری می‌شد. این گاو، نباید بیش از ۲۵ سال عمر می‌کرد و اگر بیشتر می‌شد، کاهنان پنهانی آن را می‌کشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۳

محمد صلّی اللّه علیه و آله و آل طاهرین آن حضرت (ع)، سستی ورزیدند، و از توسّل به دامان آنان خودداری نمودند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۲] ..... ص : ۵۳

اشاره

ثُمَّ عَفَوْنا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۵۳

پس، درگذشتیم از شما آن عمل ناپسند را، تا شاید سپاسگزار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۵۳

«ثُمَّ عَفَوْنا عَنْكُمْ»: پس از آن، به سبب توسّل به محمد صلّی اللّه علیه و آله و آلش (ع)، از گناهان شما درگذشتیم.

«لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»: شاید به جهت نعمت، عفو و نعمت توسّل به محمد صلّی اللّه علیه و آله و آلش (ع) که نصیب شما شد، سپاسگزار شوید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۳] ..... ص : ۵۳

اشاره

وَ إِذْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ الْفُرْقانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۵۳

(و به یاد آورید)هنگامی که به موسی کتاب و فرقان دادیم، شاید شما هدایت شوید.

تفسیر: ..... ص : ۵۳

«وَ إِذْ آتَيْنا»: و به یاد آورید هنگامی که دادیم.

«مُوسَى الْكِتابَ وَ الْفُرْقانَ»: به موسی کتاب و فرقان را.

فرقان، آن چیزی است که حقّ و باطل را از هم جدا کرده و تفاوت بین محقّ و مبطل را مشخّص می‌نماید.

منظور از كتاب، نبوّت و تورات به صورت نبوّت و نمود آن است.

و منظور از فرقان، رسالت، يا مراد از كتاب نبوّت و رسالت است.

و منظور از فرقان، ولايت است، زيرا ولايت، تميز بين خير و شر بوده و نيكوكار و بدكار را از هم مشخص مى‌كند و تورات صورت اين دو معنى است. از اين رو، كتاب به تورات يا نبوّت تفسير شده است، يعنى ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۵۴

آنچه در موسى بوده است. فرقان به اقرار به محمد صلّى اللّه عليه و آله و آل طيّبين (ع) نيز تفسير شده است. چون ولايت جدا كننده حق از باطل است، مانند فرقان.

نقل شده است هنگامى كه خداى تبارك و تعالى قوم بنى اسرائيل را با كتاب و ايمان به آن گرامى داشت، خدا به موسى (ع) وحى كرد: اين كتابى است كه بايد به آن اقرار نموده و مقرّرات آن را پذيرا شويد. ولى فرقان كه فرق بين مؤمنان و كافران را معلوم مى‌كند، باقى مانده است. و مجدّدا به آنها عهد ببند. من سوگند حتمى بر نفس خودم ياد كردم كه از هيچ يك آنان، ايمان و عملى را جز با انجام اين عهد و پيمان نپذيرم.

موسى گفت: اى پروردگار من، آن پيمان چيست؟

خداى تعالى فرمود: از آنها پيمان بگير كه محمد صلّى اللّه عليه و آله، بهترين پيامبران و سرور فرستادگان بوده، برادر و وصىّ او على (ع) هم از بهترين اوصيا است و دوستداران آنان سرور مردم‌اند و شيعيان على (ع) كه مطيع و منقاد وى و جانشينان اويند، ستارگان بهشت برين و پادشاهان بهشت عدن هستند.

موسى با اين شروط از آنان بيعت گرفت. برخى از آنان، به حق معتقد شدند و بعضى به زبان پذيرفته ولى به دل پذيرا نشدند.

بنابر اين، فرقان نور آشكارى است كه از پيشانى مؤمنان به محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و عترت و شيعه آنان ساطع مى‌شد. آنكه به زبان ايمان آورده، به دل مؤمن نيست، آن نور در پيشانى‌اش وجود نخواهد داشت.

من مى‌گويم: اقرار به اين معانى و مراتب ياد شده، جز با قبول ولايت حاصل نمى‌شود و با ولايت، مراتب وجود، ظهور پيدا مى‌كند و ظاهر مى‌شود، كه بعضى از اين مراتب، برتر از مرتبه ديگر است.

و نيز مراتب پيامبران و جانشينان آنان، با ولايت آشكار مى‌شود و با ولايت است كه برخى از آنان، كاملتر از بعضى ديگرانند تا با چيز ديگرى ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۵۵

غير از ولايت.

«لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»: باشد كه شما به مقامات پيامبران و فرستادگان و مراتب وجود و مراحل سلوك و جهانهاى برتر، هدايت شويد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۵۴] ..... ص : ۵۵

اشاره

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۵۵

(و به ياد آر) هنگامى كه موسى به قومش گفت: اى قوم! شما به خودتان ظلم كرده‌ايد كه گوساله را به جاى خدا گرفتيد. بايد به سوى پروردگارتان توبه كنيد و خودهايتان را بكشيد، كه اين عمل، نزد خداوند براى شما بهتر است و خدا توبه شما را مى‌پذيرد كه

او بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۵۵

«وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ»: این بار، خدای تعالی نعمت دیگری بر بنی اسرائیل بر می‌شمارد، زیرا که توجه کردن موسی به آنها و یادآوری آنان به توبه و یاد دادنشان به راه و روش توبه، خود نعمت بزرگی است.

چنانچه پذیرفتن قول موسی (ع) و توبه آنان به سبب کشتن خودشان نیز، نعمت بزرگی بود.

«یا قَوْمِ إِنَّکُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِاتِّخاذِکُمُ الْعِجْلَ»: ای قوم! به خود ستم کردید که گوساله را به جای خدا قرار داده، پرستیدید.

«فَتُوبُوا»: پس توبه کنید و از ستمکاری و گمراهی خود را پاک و مبرّا نمایید.

«إِلی بارِئِکُمْ» و به سوی پروردگارتان باز گردید.

علّت اینکه امر به توبه و بازگشت به سوی خدا معلّق بر وصف باری به معنی آفریننده گشته است، آن است که افراد را به علّت توبه،

آگاه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۶

کرده به این امر، که نهایت نادانی است که شخص از آفریدگار برگشته و به آفریده رو کند.

«فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ»: پس نفس خودتان را که موجب شد تا از آفریدگار به آفریده رو کنید، که آن نهایت حماقت است، بکشید.

منظور از «انفس» آن نفسی است که مقابل عقل است. یا منظور این است که انانیّت و خودیّت خود را بکشید که منجر به اندیشه‌های ناپسند وامانده شما شد. یا برخی، بعضی دیگر را بکشید.

در اخبار آمده است که به آنان امر شد که خودشان را با شمشیر بکشند و آنها هفتاد هزار تن بودند و شمشیر به روی هم کشیدند، و این امر، بر همین دلالت دارد که یکدیگر را کشتند «۱».

مانند این روایت، که در آن آمده است: پرستندگان گوساله، ششصد هزار نفر بودند. تنها دوازده هزار نفر از آنان گوساله را نپرستیدند و خداوند دستور داد که آن دوازده هزار نفر که به پرستش گوساله تمکین نکرده بودند، شمشیر کشیده به جان دیگران افتند.

آنها گفتند، برای ما این مصیبت سخت‌تر از پرستش گوساله است که باید پدران و خویشاوندان خود را با دست خود بکشیم.

پس، به موسی وحی نازل شد که به آنها بگو، به محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش (ع) با عرض درود و سلام توسل جویند، تا آن امر بر ایشان آسان شود. آنها نیز به آن بزرگواران متوسّل شدند و این امر بر آنان آسان گشت. و چون کشتار آن ششصد هزار نفر (دوازده هزار نفر که گوساله را نپرستیده بودند، از آن مورد مستثنی بودند) ادامه یافت، آنان تقاضای عفو نمودند.

خدای تعالی، آنان را نیز آگاه کرد که مانند خدا پرستان به

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۷

محمد صلّی اللّه علیه و آله و آلش (ع) متوسّل شوند. آنان نیز چنان کردند و خداوند، توبه ایشان را پذیرفت و کشتار پایان یافت «۱».

نقل شده است، پس از آنکه دوازده هزار نفر از آنان کشته شدند، به توسل به محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش (ع) آگاهی یافتند و کشتار پایان یافت.

«ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ عِنْدَ بارِئِکُمْ»: این کشتن بهتر است برای شما، نزد آفریدگارتان.

از این رو کلمه «باری» تکرار شده است تا لذّت جان و تمکین دل باشد و حضور خدا را از این رو، با لفظ مخصوص «باری» آورده است، تا تأکیدی بر نادانی آنان باشد که چگونه از بندگی آفریدگار به پرستش آفریده رو کرده‌اند.

اسم «اللّه» و سایر نامهای خدای تعالی، در کتاب خدا بسیار تکرار شده است.

وجه کلی و عمومی این تکرار، این است که موجب جای گرفتن در دل و لذّت و جان روح پذیرنده است که با شنیدن و یاد آن، لذت روحی می‌برد. و در بعضی جاها، انگیزه‌های خاصی نیز وجود دارد، خواه انگیزه‌ها نام ویژه‌ای را اقتضا کند یا نکند، مانند اقتضای مقام تهدید در نامهای قهر، که اقتضا می‌کند بر غضب، انتقام و سرعت انتقام دلالت داشته باشد. چنانچه مقام وعده، نامهای لطف را اقتضاء می‌کند.

«فَتابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»: و خداوند، توبه شما را پذیرفت که او بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۵] ..... ص : ۵۷

اشاره

وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۵۵)

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۸

ترجمه: ..... ص : ۵۸

(و به یاد آور) هنگامی را که گفتید، ای موسی هرگز به تو ایمان نمی‌آوریم، مگر اینکه خدا را آشکارا ببینیم. پس صاعقه شما را در ربود و شما به آن می‌نگریستید.

تفسیر: ..... ص : ۵۸

«وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ»

: یعنی، ای موسی ما به پیامبری تو اذعان نمی‌کنیم.

«حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ»: مگر اینکه خدا را آشکارا ببینیم، لذا صاعقه شما را در ربود، صاعقه، به علت جسارتی بوده است که به پیامبر و خدایتان روا داشته و بی‌ادبی نموده‌اید.

«وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»: و شما به صاعقه نگاه می‌کردید که نازل می‌شد و در نتیجه آن صاعقه مردید (صاعقه‌ای که بر شما نازل شده بود، موجب مرگ شما شد و آن را مشاهده کردید).

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۶] ..... ص : ۵۸

اشاره

ثُمَّ بَعَثْناكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۸

و انگاه، پس از مرگتان شما را بر انگیختیم، تا شاید شکرگزار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۵۸

«ثُمَّ بَعَثْناكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ»: اشاره به آن است که این بر انگیختن پس از مرگ بوده است، نه پس از اغما و بیهوشی و این آیه، دلالت بر امکان رجعت دارد. چنانچه اخبار به همین مضمون وارد شده و این مسئله، به عنوان یک امر ضروری بین این امّت درآمده است.

امیر المؤمنین (ع)، در برابر ابن کواء که منکر این قضیه شده بود، به همین آیه استناد فرموده و دلیل آوردند «۱»

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۹۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۵۹

در اخبار آمده است، که از حضرت رضا (ع) پرسیدند: چگونه ممکن است حضرت موسی (کلیم اللّه) نداند که دیدن خدا جایز و ممکن نیست، تا آن پرسش را بنماید؟

آن حضرت فرمودند: موسی کلیم اللّه (ع) می‌دانستند که خدای تعالی از رؤیت چشم (بصر) منزه و مبرّاست، امّا پس از آنکه با خدا سخن گفت، به او نزدیک و با او به مناجات پرداخت، به سوی قومش بازگشت.

به آنان در باره سخن گفتن و نزدیکی با خدا و مناجات با او آگاهی داد.

آنگاه گفتند: ما به تو ایمان نمی‌آوریم، مگر اینکه سخن خدا را مانند تو بشنویم و آن قوم هفتصد هزار نفر بودند.

پس حضرت موسی (ع)، هفتاد هزار از آنان را برگزید و از بین آن هفتصد نفر و بعد از میان هفتصد نفر، هفتاد مرد را انتخاب کرد، تا به محل ملاقات با پروردگارش ببرد. و آنگاه با آن عده عازم طور سینا شد. آنان را در دامنه کوه جای داده، خود به بالای کوه طور رفت و از خدا درخواست کرد که با او سخن بگوید، به طوری که آنان نیز بشنوند، خدا با او سخن گفت و آنان سخنش را از بالا و پایین و از راست و چپ و از پیش و پس شنیدند. چه خدای تعالی، در درخت سخن پدیدار کرد و از درخت به همه جا پخش شد که آن گروه، از همه جوانب شنیدند و پس از آن گفتند، ما با آنکه سخن خدا را شنیدیم، ایمان نمی‌آوریم که سخنی که شنیدیم کلام خداست، مگر اینکه او را آشکارا ببینیم. چون این گفتار سخت گران و سنگین را گفتند و استکبار و سرکشی ورزیدند «۱»، خدای تعالی بر آنان صاعقه فرستاد و به دلیل آنکه بر خود ستم روا داشته بودند،

---

(۱) در سوره فرقان آیه ۲۱، به همین مسئله اشاره دارد که می‌فرماید: و قال الذین لا یرجون لقائنا لولا انزلنا علینا الملائکة او نری ربّنا لقد استکبروا فی انفسهم و أتوا عتوّا کبیرا.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۰

صاعقه آنان را در ربود و مردند.

موسی گفت: خدایا! وقتی که بازگشتم، به بنی اسرائیل چه بگویم؟

آنها خواهند گفت تو آنها را بردی و کشتی، زیرا تو در ادّعای خود که با خدا مناجات می‌کنی و سخن خدا را می‌شنوی، راستگو

نبودی.

پس خدا آنها را زنده کرد و برانگیخت.

آنها گفتند: اگر تو از خدا بخواهی که خود را به تو نشان دهد و تو او را ببینی، خدا اجابت خواهد کرد، آن وقت می‌توانی به ما خبر دهی که او چگونه است، تا خدا را آن گونه که سزاوار معرفت است، بشناسیم.

موسی گفت: ای قوم! البتّه خداوند باری تعالی با چشم دیده نمی‌شود و چگونگی هم ندارد. خدا با نشانه‌هایش شناخته و با نمودهایش دانسته می‌شود.

آنها گفتند: به تو ایمان نمی‌آوریم، مگر اینکه از او آنچه را که گفتیم درخواست کنی.

موسی گفت: بار پروردگارا! تو خود گفته‌های بنی اسرائیل را شنیدی و به مصلحت آنان داناتری.

سپس، خدا به او وحی نمود که یا موسی! آنچه آنها از تو درخواست کرده‌اند، از من بپرس و من تو را به جهل آنان مؤاخذه نخواهم کرد. در این هنگام بود که موسی گفت: پروردگارا! خود را به من بنما، تا تو را ببینم.

خدای تعالی فرمود: هرگز مرا نمی‌توانی ببینی، ولی به کوه نگاه کن.

اگر کوه در جای خود باقی ماند، مرا خواهی دید، امّا در آن هنگام، کوه سقوط خواهد کرد.

چون خدا، با آیاتی از آیات خود به کوه تجلی کرد، کوه ریز ریز شد و موسی بیهوش افتاد. وقتی که به هوش آمد گفت: خدایا تو از دیده شدن منزّهی، به درگاهت توبه می‌کنم. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۱

در آن هنگام، موسی می‌گوید: خدایا از جهل قوم خود به معرفت تو واصل شدم و من از نخستین ایمان آورندگان آن قوم هستم به اینکه تو دیده نمی‌شوی «۱».

در اخبار، یاد شده است که موسی، از میان قومش که هفتصد هزار تن بودند، هفتاد مرد از آنان که می‌پنداشت از برگزیدگان قوم هستند انتخاب کرد، در حالی که آنان فاسدتر از دیگران بودند، ولی او گمان می‌کرد که شایسته‌ترین افراد قوم او هستند.

با اینکه حضرت موسی (ع) پیامبری از پیامبران اولو العزم بود، ولی بدترین افراد را به جای بهترین آنها برگزیده بود. معلوم می‌شود که اختیار مردم ربطی به تعیین امام، که شایسته است از بهترین خلق باشد، ندارد.

در خبر وارد شده است که، موسی چون اراده کرد که عهد فرقان را با آنان بر پا دارد، بین محقّین (راستان) و مبطلین (ناراستان) در پذیرش پیامبری حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله و امامت علی (ع) و امامان دیگر (ع)، فرق گذاشت. محقّین را که به پیامبری حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله و امامت علی (ع) و امامان دیگر (ع) اذعان نموده‌اند، از مبطلین که چنین ایمانی ندارند متمایز کرد. آنها گفتند: ما ایمان نمی‌آوریم که خدای تو در مورد محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی و سایر امامان (ع) سفارش کرده، مگر اینکه خدا را آشکارا دیده او ما را به این مسائل آگاه کند. پس صاعقه آنها را گرفت.

موسی به آنهایی که دچار صاعقه نشده بودند گفت: آیا شما می‌پذیرید و اعتراف می‌کنید؟ اگر چنین نکنید شما نیز به آنان ملحق می‌شوید.

گفتند: ما نمی‌دانیم به آنها چه شد، اگر گرفتاری آنها به آن جهت بود که سخن تو را در باره محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش ردّ کردند، از خدا بخواه تا به حق محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش (ع) آنان را زنده گرداند، تا از آنان

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۲، ص ۲۳۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۲

بپرسیم که چرا و چگونه این واقعه برایشان پیش آمد.

پس، موسی دعا کرد و خداوند آنان را زنده نمود.

پس، در باره صاعقه و چگونگی‌اش از آنها پرسیدند.

گفتند: آنچه که برای ما پیش آمد، به آن جهت بود که ما از اعتقاد به امامت علی (ع) بعد از نبوّت محمد صلّی اللّه علیه و آله خودداری می‌کردیم. پس از مرگمان، آسمانها و حجابها و عرش و کرسی و بهشت و دوزخ و همه ممالک پروردگارمان را دیدیم و در جمیع این مملکتها، هیچ امر و سلطنتی را نافذتر از سلطنت محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و فاطمه (س) و حسن (ع) و حسین (ع) ندیدیم.

هنگامی که ما به علت صاعقه مردیم، ما را به دوزخ بردند. پس از آن، دیدیم که محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع)، مالکان دوزخ را صدا زدند و گفتند: دست از عذاب اینان بردارید، زیرا آنها برای پاسخ به مسائلی که به ما و خاندان پاک ما مربوط می‌شود، از خدا زنده شدن آنها را خواسته شده و زنده می‌شوند «۱».

در اینجا، خداوند به مردمان زمان محمد صلّی اللّه علیه و آله می‌فرماید: به خاطر محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش (ع) ستمی که پیشینیان شما بر خود کرده و صاعقه آنان را در ربوده بود، رفع شد. پس بر شما واجب است آن کارهایی را که موجب هلاکت آنان شده بود و خداوند آنان را دوباره زنده گردانید، انجام ندهید.

«لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»: در گذشته، علت نسبت دادن فعل پیشینیان را بر آیندگان شرح دادیم. و گفتیم این کار به دلیل سنخیّت بین آنان و ملاحظه رضایت فرزندان نسبت به عملی است که از پیشینیان سر زده است.

چون شکر، به معنی ملاحظه نعمت دهنده در نعمت است، یا به

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۱۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۳

معنی مصرف نعمت در جهتی است که نعمت به خاطرش آفریده شده است. در دو معنی، کسی که در پس پرده انانیّت و در بند زندگی پست حیوانی خویش باشد، برایش ممکن نمی‌شود (که به معنی واقعی شکر نماید)، لذا خدای تعالی، پس از برانگیختن «بعثت» که حیات الهی است و بعد از مرگ دنیوی که خروج از خودیّت است، مرتبه شکر را بیان داشته است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۷] ..... ص : ۶۳

اشاره

وَ ظَلَّلْنا عَلَيْكُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۶۳

و ابر را بر شما سایه‌بان قرار دادیم «و منّ» و «سلوی» «۱» برای شما فرستادیم تا از روزیهای پاکیزه‌ای که برایتان مقرر نمودیم بخورید.

آنان (با کفران آن)، به ما ستمی نکردند، بلکه بر خویشتن ستم روا داشتند.

تفسیر: ..... ص : ۶۳

«وَ ظَلَّلْنا عَلَيْكُمُ الْغَمامَ»: آن گاه که در سرزمین تیه «۲» سرگردان بودید، برای اینکه شما را از حرارت خورشید و سرمای ماه (حرارت روز و سرمای شب) نگاه داریم، ابر را برای شما، سایبان قرار دادیم.

«وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى»: «منّ» به ترنجبین تفسیر شده است.

و سلوی به عسل و پرنده بریان و نیز به «سمانی» که پرنده‌ای شبیه کبوتر

---

(۱) چون مفسر محترم در متن، «منّ» و «سلوی» را شرح فرموده‌اند لذا در این قسمت توضیح بیشتری داده نشد.

(۲) در معجم البلدان آمده است که: تیه موضعی است که در آن موسی بن عمران و قوم او گم شدند و آن زمینی است میان ایله، مصر، دریای قلزم (دریای سرخ) و کوههای سراة از سرزمین شام.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۴

است و ساق پا و گردنش از کبوتر بلندتر است، تفسیر شده است.

«كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ»: بخورید از آن غذاهای پاک و پاکیزه‌ای که برای شما روزی قرار دادیم.

امر به (کلوا بخورید)، امر در امثال این گونه موارد، اعم از اباحه، وجوب و رجحان است و این تفاوت بر حسب شمار اشخاص و یا حالات یک فرد و یا مقدار خوردن برای یک نفر، در حال واحد است. اگر منظور از آنچه که خدا روزی داده در اینجا منّ و سلوی باشد، اضافه لفظ «طیّبات» به «ما رزقناکم» اضافه بیانیّه و برای تبیین است نه برای تقیید (یعنی ویژگیهای روزی را بیان نموده، نه اینکه مقیّد کرده باشد).

اگر منظور از آیه، به طور مطلق باشد (آنچه خدا به عنوان روزی بر بندگان قرار داده است بخورید)، در آن صورت، اضافه برای مقیّد کردن مضاف الیه به مضاف است. یعنی: غذاهایی که پاک و پاکیزه هستند بخورید.

یا اینکه می‌گوییم، اگر مقصود از آنچه که روزی داده شده «منّ» و «سلوی» باشد، پاک یا ناپاک بودن آن تنها به یاد یا عدم یاد نام خدای تعالی ارتباط دارد. و معنی آن چنین می‌شود:

بخورید آنچه را که اسم خدا بر آن برده شده است و آنچه را نام خدا در آن یاد نشده است، نخورید.

در این صورت، اضافه شدن «طیّبات» به «ما رزقناکم» برای تقیید است.

در تفسیر قمی، آمده است: «هنگامی که موسی (ع) یارانش را از دریا عبور داد، در بیابانی فرود آمدند. بنی اسرائیل به او گفتند: ما را به هلاکت رساندی و از آبادی و شهر به بیابانی کشانیدی که نه سایه‌ای و نه درختی و نه آبی دارد. در این موقع، ابری بر آنان سایه افکند تا از حرارت خورشید، در روز در امان باشند و بر آنان «منّ» (ترنجبین) نازل می‌شد که ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۵

تناول نمایند و شامگاهان پرنده بریان بر سفره‌های آنها قرار می‌گرفت.

زمانی که می‌خوردند و سیر می‌شدند، آن پرنده به پرواز درمی‌آمد. و می‌رفت.

با موسی (ع)، سنگی بود که وسط لشگریان قرار می‌داد و با عصا به آن ضربه‌ای وارد می‌کرد و آن سنگ شکافته می‌شد و دوازده چشمه از آن جاری می‌شد. هر چشمه به جانب یکی از گروهها جریان داشت و آنان دوازده گروه بودند.

مدتی این حالت ادامه داشت و آنان از این یکنواختی ملول گشتند و گفتند: یا موسی! هرگز نمی‌توانیم با یک نوع طعام صبر کنیم «۱».

«وَ ما ظَلَمُونا»: و آنان با کفران نعمت، و بدل کردن آن غذای بهتر و برتر به پست‌تر، به کسی ستم ننموده بلکه به خود ستم روا داشتند.

یا آنان با اعتراض به موسی (ع) و عدم رعایت عزّت و احترام نسبت به آن حضرت، به کسی ظلم نکردند، بلکه به خود ستم نمودند. این کنایه‌ای است از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله، و کفران نعمت آنان، زیرا محمد صلّی اللّه علیه و آله و ائمّه (ع) را آنچنان که شایسته وجودشان بود، بزرگ نشمردند و به آن نعمتهای عظمای ولایت و هدایت، آنچنان که باید، ارج ننهادند و شکر نعمت به جای نیاوردند.

از حضرت باقر (ع) نقل است که: خدای تعالی بالاتر و والاتر و بلند مرتبه‌تر از آن است که به او ستم شود. ولی ما اهل بیت را، از خود دانسته و به خود وابسته و آمیخته می‌داند و ظلم به ما را از ستم به خود و دوستی ما را دوستی به خود می‌شمرد. از این رو است که می‌فرماید:

«إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا ...» یعنی ولیّ شما، خدا و رسول و ایمان آورندگان هستند که دوستی آنها دوستی خداست «۲»

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۰.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۶

«وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»: و شما با تبدیل کردن چیز پست‌تر، به آنچه خیر بوده است و یا با نابود کردن نعمت به سبب کفران آن، به خود ظلم کرده‌اید. یا به ائمه (ع) که روان خلایق‌اند و ذات آن بزرگواران حقیقت وجود است، ستم روا داشتید. در واقع، ستم به خود نموده‌اید.

یا با ظلم به ائمه (ع) که خود سبب آن بوده‌اید، موجب شده‌اید تا خویشتن را به هلاکت بیاندازید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۸] ..... ص : ۶۶

اشاره

وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هـذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطاياكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۶۶

و هنگامی که گفتیم در این قریه داخل شوید و از آنجا هر چه خواسته باشید، فراوان بخورید، و از در، سجده‌کنان وارد شوید و بگویید، بار گناهان ما را فرو نه. و ما گناهانتان را بیامرزیم و به نیکوکاران شما فزونی می‌بخشاییم.

تفسیر: ..... ص : ۶۶

«وَ إِذْ قُلْنَا»

: ای بنی اسرائیل! به یاد آرید هنگام بیرون شدن از سرزمین تیه را که به شما گفتیم:

«ادْخُلُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ»: داخل این قریه، یعنی بیت المقدس، یا اریحا از سرزمینهای شام شوید.

«فَكُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ»: و هر چه بخواهید از این خوان گسترده بخورید که رنج و زحمتی برای یافتن آن ندارید.

«وَ ادْخُلُوا الْبابَ»: در آن قریه یا در گنبدی که در بیت المقدس است، وارد شوید- این گنبد جایی است که یهودیان به سوی آن نماز می‌خواندند.

«سُجَّداً»: در حالی که خدا را سجده می‌کنید. یا اینکه با نهایت خضوع و فروتنی همراه با شکر و سپاسی که در نتیجه خروج از سرزمین ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۶۷

تیه برایتان حاصل شده است، وارد آن قریه شوید.

برخی گفته‌اند، خدای تعالی تمثال محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) را بر روی در نقش نمود و بنی اسرائیل را امر به سجده کرد، تا با سجده در آن جایگاه، نسبت به آن بزرگواران، تعظیم روا دارند و با آنان مجدّدا بیعت نمایند.

به این سبب، خدای تعالی دوستی آن بزرگواران را یاد آورده است و عهد و پیمانی که از آنان در باره محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) گرفته است، خاطر نشان می‌کند.

«وَ قُولُوا حِطَّةٌ»: و با زبانتان بگویید: که این سجده و تعظیم، برای تمثال محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) است، تا به خاطر آنان، بار گناهان را از دوش ما بردارد. یا اینکه با زبان دل بگویید. یا اینکه به این امر معتقد شوید که توسل به آنان، وسیله آمرزش گناهان است.

ممکن است «حطّة» مصدر از فعل مجهول باشد، که در این صورت، معنی آن چنین می‌شود: با زبان کالبدی یا دلهایتان بگویید، ما نسبت به تمثال آن دو بزرگوار، فروتر و پست‌تریم. لفظ «حطّة» بر وزن «فعله» به معنی پایین آمدن و افکندن است.

«حِطَّةٌ» به نصب هم خوانده شده است، در این صورت، مفعول فعل محذوف است.

در هر حال، این کلمه یا جزء جمله‌ای است که مبتدا یا خبر آن حذف شده است، یا قائم مقام جمله محذوف است. به هر حال، یا جمله انشایی دعایی و یا خبری است.

«نَغْفِرْ لَكُمْ خَطاياكُمْ»: ما گناهان و خطاهای کسانی از شما که گناهکارند، می‌بخشیم.

«وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»: و نیکوکاران از شما را فزونی می‌دهیم.

این عبارت، از نوع جمله مستأنفه است، تا حال باشد برای ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۶۸

«محسن»، اعم از اینکه خطاکار باشد یا نباشد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۵۹] ..... ص : ۶۸

اشاره

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۶۸

پس از آن، ستمکاران آن گفتاری را که به آنان گفته شده بود، به سخنی غیر آن تبدیل کردند و ما نیز بر آنانی که ستم کردند، عذابی از آسمان فرو فرستادیم، زیرا ایشان به فسق و فجور پرداخته بودند.

تفسیر: ..... ص : ۶۸

«فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ»: آنان، آنچنان که امر شده بود، سجده نکردند و آنچه را که امر شده بود بگویند، نگفتند، بلکه به پشت داخل آنجا شدند و به جای اینکه بگویند، بار گناهان را فرو نه. گفتند: «حنطة»، یعنی خوردن گندم سرخ که به ما قوّت می‌دهد، برای ما دوست داشتنی‌تر از این کار و گفتار است. یا گفتند: دانه جو بهتر از این عمل است.

روایت شده است که اختلاف آنان در این بود که چون به در رسیدند و آن را درگاهی بلند یافتند، گفتند: لازم نیست ما در موقع داخل شدن به این درگاه، خم شویم و به حالت رکوع درآییم. می‌پنداشتیم که آن در، کوتاه است و چاره‌ای جز خم شدن نداریم، در حالی که این درگاهی بلند است. تا کی موسی و یوشع بن نون، ما را مسخره و وادار می‌کنند که به چیزهای باطل سجده کنیم؟ و پشت به در کردند و به جای کلمه «حطة» کلمه «حنطة» را به زبان جاری کردند، کلمه‌ای گفتند که به معنی گندم سرخ است. و این بود معنی تغییر و تبدیل گفتار.

«فَأَنْزَلْنا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا»: در اینجا، به جای ضمیر (هم)، اسم ظاهر (علی الّذین ظلموا) را آورده است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۶۹

آوردن اسم ظاهر و تکرار موصول (الّذین)، برای آن است که زشتی و ستم، در دل شنونده کاملا ممکن و جایگزین شده و اشعار بر این باشد که ظلم، به سبب عذاب است. چنانچه تعلیق تبدیل بر موصول، برای اشعار به سبب بودن ظلم برای تبدیل قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است، که فرمایش آن حضرت، همان فرمان خداست که آنها دگرگون کردند.

مقصود، کنایه از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ستم آنان به اهل بیت (ع) و دگرگون کردن سخن پیامبر خداست.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمودند: جبرئیل با آیه «فبدل الذین ظلموا آل محمد صلی الله علیه و آله حقهم غیر الذی قیل لهم فانزلنا علی الذین ظلموا آل محمد صلی الله علیه و آله ...» یعنی ستمکاران بر آل محمد، حق آنان را تبدیل کردند به غیر آن چیزی که به آنها گفته شده بود، در نتیجه، بر ستمکاران آل محمد عذاب نازل کردیم. البته این گفتار به اعتبار کنایه و مقصود است، نه اینکه عینا آل محمد صلّی اللّه علیه و آله در آیه آمده باشد «۱».

«رِجْزاً مِنَ السَّماءِ»: «رجز» به کسر، و به ضم، هر دو آمده است و به معنی عذاب یا نجاست و یا مطلق چیزهایی مانند رجس و پلیدی که باید آنها را رها کرد، آمده است.

«بِما كانُوا يَفْسُقُونَ»: به دلیل آنکه از فرمان خدا و فرمانبرداری او بیرون رفته بودند، آن پلیدی بر ایشان فرود آمد.

اما نوع بدبختی و پلیدی که بر آنان فرو فرستاده شد، برخی گفته‌اند این گونه بود، که صد و بیست هزار نفر از آنان، به علّت ابتلا به بیماری طاعون، در قسمتی از یک روز مردند.

بر کسانی که در علم الهی توبه‌کار بودند، یا از ذریّه‌شان نسل پاکیزه‌ای ظاهر می‌شد، عذاب نازل نشد. آنان از آن دسته بودند که در

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، حدیث ۴۹، ص ۴۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۰

علم خدا معلوم بود که ایمان نیاورده، توبه نمی‌کنند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۰] ..... ص : ۷۰

اشاره

وَ إِذِ اسْتَسْقى مُوسى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۷۰

و به یاد آور هنگامی که موسی برای قوم خود آب طلب کرد. پس به او گفتیم، عصایت را به سنگ بزن. پس، دوازده چشمه آب از آن جوشید و آبشخور هر گروهی از اسباط معلوم شد و گفتیم بخورید و بیاشامید از روزی خداوند و در زمین فساد و فتنه‌انگیزی نکنید.

تفسیر: ..... ص : ۷۰

«وَ إِذِ اسْتَسْقى مُوسى لِقَوْمِهِ»: نفرمود: «لکم» به صورت خطاب، چنانچه در سابق و لا حق به صورت خطاب به حاضران آورد، تا هم تجدید روش و اسلوب باشد و هم اشعار بر این باشد که طلب آب موسی برای بنی اسرائیل، از آن جهت بوده که آنها قوم او و موافق و همراه او بودند، تضرّع و زاری می‌کردند و مستحقّ طلب رحمت بودند. افراد حاضر در زمان نزول آیه، از این جهت هم سنخ با آنها نبودند، تا از این ناحیه مورد خطاب قرار بگیرند، زیرا وقتی بنی اسرائیل در وادی تیه تشنه شدند، به موسی پناه بردند و گریه و زاری کردند و تسلیم امر او شدند و در نتیجه، موسی هم برای آنان آب طلب کرد.

«فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ»: و آن سنگ، سنگ خاصی بود، موسی عصایش را به آن سنگ زد، در حالی که محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش (ع) را می‌خواند. به امام باقر (ع) نسبت داده شده که فرمود: سه عدد سنگ از بهشت نازل شد که عبارت‌اند از مقام ابراهیم، و حجر ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۱

بنی اسرائیل و حجر الاسود «۱» و نیز از امام باقر (ع) است که: آن گاه که قائم (ع) از مکّه خارج شود، منادی (جارچی) او ندا خواهد کرد، که آگاه باشید کسی طعام و شراب با خود حمل نکند، او با خود سنگ موسی بن عمران را حمل می‌کند و آن به اندازه یک بار شتر است و در هیچ مکانی فرود نمی‌آید، مگر اینکه از آن چشمه‌ها بجوشد. پس هر کسی گرسنه باشد، سیر می‌شود، و تشنه باشد، سیراب می‌شود و چهارپایان آنها سیر می‌شوند، تا اینکه از پشت کوفه در نجف فرود می‌آیند «۲».

«فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ»: یعنی، هر یک از گروههای دوازده‌گانه از اولاد یعقوب، دارای چشمه مخصوص به خود گشتند.

«مَشْرَبَهُمْ»: به گونه‌ای بود که هیچ گروهی در محل آب خوردن مزاحم گروه دیگری نبود، گویا که آبشخور هر یک معلوم و جدا از آبشخور دیگری بود. در حالی که به آنها گفته می‌شد «کلوا»، از منّ و سلوی بخورید، یا اینکه چشمه‌ها طوری بود که غذا و آب از آنها می‌جوشید، چنانچه در خبر سابق به آنها اشاره شده بود.

«وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ»: لفظ «مفسدین» حال تأکیدی است، زیرا که «عثو» به معنی افساد است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۱] ..... ص : ۷۱

اشاره

وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ فَادْعُ لَنا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها وَ قِثَّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها قالَ

أ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنی بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ اهْبِطُوا مِصْراً فَإِنَّ لَکُمْ ما سَأَلْتُمْ وَ ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّةُ وَ الْمَسْکَنَةُ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کانُوا یَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ وَ یَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ الْحَقِّ ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ (۶۱)

---

(۱) تفسير عياشى، ج ۱، حديث ۹۳، ص ۵۹.

(۲) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۲۴.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۷۲

ترجمه: ..... ص : ۷۲

به يـاد آوريـد زمـانى را كه گفتيـد اى موسـى، مـا به يـک خوراک نمى‌توانيم بسـازيم. پروردگار خود را بخوان تا از آنچه از زمين مى‌رويانـد، از سبزى و خيار و گندم و عدس و پيازش براى ما بيرون آورد.

گفت: چگونه پست‌تر را با بهتر عوض مى‌كنيـد؟ به شـهر فرود آييـد تا اين چيزها كه خواستيد بيابيد و ذلّت و مسـكنت بر آنان مقرّر شـد و به غضب خـدا مبتلاـ شدنـد، زيرا آيه‌هاى خـدا را انكار مى‌كردنـد و پيامبران را به ناروا مى‌كشـتند و اين به آن جهت بود كه نافرمان شده تعدّى مى‌كردند.

تفسير: ..... ص : ۷۲

«يا مُوسى لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ»: به ياد بياوريد وقتى كه گفتيد:

اى موسـى، مـا بـه طعـام واحـد، شـكيبايى نمى‌ورزيم. يعنى، پـدران شـما در سـرزمين تيه گفتنـد: اى موسـى، مـا بر «من» و «سـلوى» نمى‌توانيم صبر كنيم، ناچار بايد غذاى ديگرى با آن باشد.

«فَادْعُ لَنا رَبَّکَ یُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها»: اى موسى! از خدا بخواه، كه براى ما از زمين سبزى برويانـد.

بقل (جمع آن بقولات)، گياهان خوردنى است كه از زمين مى‌رويد و سبز است، مانند تره، نعناع، كرفس و نظير آن.

به طور مطلق، گياهى كه از زمين مى‌رويد و زمين را سبز مى‌نمايد، بقل (سبزى) مى‌نامند.

«وَ قِثَّائِها»: با مدّ و تشديد «تاء» و كسر «قاف»، به معنى خيار است و بعضى بر نوعى از خوردنيها كه شبيه خيار است، اطلاق كرده‌اند.

«وَ فُومِها»: گندم يا نان، يا هر دانه خوراكى ديگر.

گفته شده است كه فوم «الثّوم» با «ثاء» خوانده شده است (به معنى ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۷۳

سير است).

«وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها»: و عدس و پياز.

آنگاه، خداى تعالى با حضرت موسى (ع) فرمود:

«أ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنی»: آيا آن را به چيزى كه كم ارزشتر و پست‌تر از «من» و «سلوى» است، مبدّل مى‌كنيد؟

«بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ»: در حالى كه «منّ» و «سلوى» لذيذتر و مقّويتر و لطيفتر است.

«اهْبِطُوا»: از اين سرزمين تيه خارج شويد.

«مِصْراً»: به شهرى از شهرها برويد.

يـا منظور خود مصـر (كه اسم علم است) است، يعنى به خود مصـر برگشـته در آنجـا سـكونت كنيـد. و منصـرف بودن آن، به جهت

ساکن بودن حرف وسط است.

«فَإِنَّ لَكُمْ»: یعنی در آنجا (برای شما).

«ما سَأَلْتُمْ»: هر چه می‌خواهید از سبزی و خیار و سیر و غیره وجود دارد.

«وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ»: و بر آنها خواری و ذلت مقدر و مقرر گشت.

در مورد ذلت و خواری، از آن جهت ضرب به معنی زدن استعمال شده، که ذلت را به گنبدی تشبیه کرده که از اتمام اطراف به آنها احاطه شده، یا ذلت تشبیه به گل شده که به دیوار زده می‌شود.

«وَ الْمَسْكَنَةُ»: مسکنت و بیچارگی، از فقر و نادانی بدتر است و این عذاب آنان در زندگی دنیوی است. چون قوم یهود، هیچ گاه از حرص و طمع که اسباب و لوازم خواری است جدا نمی‌شوند و حالت آنها به ظاهر از نصارا بدتر است.

«وَ باءُو بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ»: از مقام پرسش، در حالی بازگشتند که غضب ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۴

بزرگی از جانب خدا شامل حال آنها شد. یا مستحقّ غضب الهی در آخرت گشتند.

«ذلِكَ»: موارد یاد شده، از ذلّت و مسکنت و خشم الهی که بر آنان وارد شد، اشاره و کنایه از امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله است و همه به آن جهت است که:

«بِأَنَّهُمْ كانُوا يَكْفُرُونَ»: آنها کفر می‌ورزیدند.

فعل «کانوا» اشاره به آن است که، کفر از سجایای اخلاقی و ذاتی آنها بوده، کشتن پیامبران هم برای آنها عادت بوده است.

«بِآياتِ اللَّهِ»: آنها به آیات خدا کافر شدند. آیات خدا بر دو نوع است: آیات صغری و آیات کبری، در عالم صغیر و در عالم کبیر. آیات کبری، پیامبران خدا صلّی اللّه علیه و آله و اولیای الهی (ع) هستند.

«وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ»: منظور از «نبیّین»، آنهایی هستند که از خداوند خبر می‌دهند. چه پیامبران باشند، چه جانشینان آنها و یا مقصود، به ویژه پیامبران است، غیر از اوصیا و جانشینان آنها.

«بِغَيْرِ الْحَقِّ»: کشتن این پیامبران، طبق موازین حقّ و حقیقت نبوده و برخلاف حقّ، به چنین اعمال ناپسندی دست زدند.

این عبارت، تنها برای بیان و توضیح است، و گر نه هیچ پیامبری به حقّ کشته نمی‌شود.

«ذلِكَ»: آن کفر به آیات خدا و کشتن پیامبران.

«بِما عَصَوْا»: از آن جهت بوده است که به خدا و خلفای او، عصیان ورزیدند.

«وَ كانُوا يَعْتَدُونَ»: و آنها به تعدّی و آزار خلفای الهی روی آوردند. یا از فرمان خدای تعالی تجاوز کرده از امر خدا سرباز زدند.

تخلّل لفظ «کانوا» برای اشاره به آن است که آنها در تجاوز متمکن بوده‌اند و این اخلاق ناپسند، با وجود آنان عجین شده بود. مقصود آن است که، ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۵

نافرمانی سبب تعدّی آنان شد، به طوری که در تعدی پایدار گشتند. چنان تجاوز و تعدّی در وجودشان مستقرّ شد که سبب کفر و کشتن پیامبران گشت.

این دو عمل زشت، باعث خواری و بیچارگی آنان و خشم خداوند شد.

پس ای امّت محمد! از گناهان کوچک دوری گزینید، تا اینکه شما را به گناهان بزرگ نکشاند و به خواری و بیچارگی در دنیا، و غضب الهی در آخرت، دچار ننماید. یا مقصود، هر یک از خواری و مسکنت و غضب، در دنیا و آخرت است.

به پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده است که فرمودند: ای بندگان خدا، از لجاج در نافرمانی حق و آسان شمردن عصیان و گناه بپرهیزید، که نافرمانیها، خفّت و خواری را نصیب صاحبش می‌کند، تا آن وقت که او را در گناهی بزرگتر بیفکند. پس، همواره عصیان ورزیده، سهل انگاری پیشه می‌کند. و در مسیر خواری و پستی گام برمی‌دارد. تا در جنایتی بزرگتر از جنایت

پیش بیفتد. تا آنجا پیش می‌رود که ولایت جانشین رسول خدا را ردّ کرده پیامبری رسول خدا را هم منکر می‌شود. آن قدر آن کار را ادامه می‌دهد و در این مسیر پیش می‌رود که توحید خدا را منکر شده و الحاد را در دین خدا جای می‌دهد. از امام صادق (ع) است که فرمود: به خدا سوگند که پیامبران را نه با دستهایشان می‌زنند و نه با شمشیرهایشان می‌کشند، بلکه احادیث آنها را می‌شنوند و پخش می‌کنند، سپس بر آن احادیث مؤاخذه شده و کشته می‌شوند، که همین قتل ناشی از تجاوز و نافرمانی است «۱».

به این مضمون، اخبار بسیاری نقل شده است.

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، حدیث ۵۱، ص ۴۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۶

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۲] ..... ص : ۷۶

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ النَّصارى وَ الصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۷۶

به درستی آنان که گرویده‌اند و آن کسانی که یهودی و نصرانی و صائبی هستند، هر کدام به خدا و دنیای دیگر ایمان داشته باشند و کارهای شایسته انجام دهند، پاداش آنها پیش پروردگارشان است، نه بیمی دارند و نه اندوهناک شوند.

تفسیر: ..... ص : ۷۶

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا»: آن کسانی که ایمان آوردند، به ایمان عام که نفس بیعت عامه یا حاصل بیعت عامّه است، یا شبیه به آن حالتی است که از بیعت عام حاصل می‌شود، چنانچه به طور مفصّل گذشت.

حاصل سخن اینکه، مراد از ایمان در اینجا، همان معنی اسلام است.

«وَ الَّذِينَ هادُوا»: «هاد» و «تهوّد» و دیگر تصرّفات، از مشتقّات جعلی است که از «یهود» اخذ شده است، و آن به معنی کسی است که داخل در یهودیّت شده یا یهودیّت را به خودش بسته است.

کلمه «یهود» اگر عربی باشد، از «هاد» است، به معنی کسی که توبه کرد. چون به دست پیامبرشان توبه کردند، یا چون از عبادت گوساله توبه نموده‌اند، به این نام خوانده شدند. می‌توان «یهود» را، معرّب یهودا، که بزرگترین اولاد یعقوب بوده دانست، که این قوم به نام او نامیده شدند.

«وَ النَّصارى»: یعنی «و الّذین تنصّروا»، به معنی آن کسانی که نصرانیّت اتخاذ کردند. در اینجا از موصول وصله که به صورت فعل است عدول کرده، زیرا فعل «نصر» از مصدر نصرانیّت استعمال نشده، و معنی لغوی هم در اینجا مقصود نیست. فعل «تنصّروا»، اگر چه از مشتقّات جعلیّه است و از نصرانیّت گرفته شده، امّا بیشتر مواقع، در ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۷

تظاهر به نصرانیّت- نه داخل شدن در آن- استعمال شده است.

«نصاری» جمع نصـران، مانند «سکاری» و سکران وصفی است که از «نصر» گرفته شده است و آنها را از این رو نصاری نامیده‌اند که آنان حضـرت عیسـی (ع) را یاری کردند. ممکن است مشـتقّ جعلی از «ناصـره»- محل تولّد حضرت عیسی (ع) «۱» یا از نصـرانه که قریه‌ای بوده است که مریم و عیسـی (ع)، پس از بازگشت از مصـر، به آنجا فرود آمدنـد و پیروان در آنجا جمع شدنـد، گرفته شـده باشد.

«یا» در «نصرانی» برای مبالغه آمده است، یا بنا بر معنی اخیر به معنی «یا» ی نسبت است.

«وَ الصَّابِئِينَ»: «صائبین»، کسانی بودند که ستارگان را می‌پرستیدند «۲». از این جهت به آنها «صائبین» گفته شد، که آنها به دین خدا

---

(۱) در معانی الاخبار، از این نقال روایت شده است که گفت: از حضرت رضا (ع) پرسیدم، چرا نصاری را نصاری نامیدند؟

فرمود: چون ایشان اهل قریه‌ای بودنـد به نام ناصـره که یکی از قرای شام است، که مریم و عیسـی (ع)، پس از مراجعت از مصـر، در آن قریه منزل کردند.

(۲) در تفسیر قمی آمده است که امام فرمود: صائبیها قومی جداگانه‌اند، نه مجوسند، نه یهود، نه نصارا و نه مسلمان، آنها ستارگان و کواکب را می‌پرستیدند.

أبو ریحان بیرونی، صائبیان را پیرو بوذاسف (بودا) می‌داند که چون در حران می‌زیستند، به آنها حرانیها می گفتند.

برخی هم، آنها را پیروان حضرت یحیی (ع) دانسته‌اند، که به آب تعمید می‌یافتند.

(هم اکنون در حدود کارون و دجله هستند و همه اعمال مذهبی خود را در آب انجام می‌دهند).

نظر بعضـی از محققـان آن است که صـائبه فرشـتگان را می‌پرستیدنـد. در مقابـل حنفاء که به فطرت توحیـدی می‌خواندنـد، و معتقد بودنـد چون خـدا را نمی‌توان چنانکه باید شـناخت، پس باید با وسایل روحانی به خدا تقرب جست و می گفتند این وسایل روحانی که از ماده و عوارض آن برترند، به هیاکل قدسیه ستارگان ظهور نموده و تدبیر

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۷۸

متمایل شدند. یا از دین خدا برگشتند، زیرا که «صب» بدون همزه به معنی میل است.

اگر بـا همزه بخوانیم (صبئوا) به دو وجه متنـاقض آمـده است. یـا «صـبوا عن»، یعنی از دین خـدا خـارج شدنـد. یا «صبئوا الی»، یعنی داخل دین خدا شدند. اینجا نیز به همان علّت که در «النّصاری» گفتیم، از موصول عدول کرده است.

«مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ»: از آنـان، هر کـدام که متّصف به ایمـان خـاص حاصـل از بیعت خاصه شـده باشـند و با قبول دعوت باطنی و دخول ایمان در دل، در سرای ایمان وارد شده و قبول ولایت و احکام دل نمودند، آنها مأجورند.

ممکن است ایمـان به معنی لغـوی آن منظور نظر باشـد، در آن صورت، اذعـان به خـدای تعـالی، یـا علی (ع)، معنی می‌دهـد. از این جهت که علی (ع)، مظهر خدای تعالی است.

یا منظور از ایمان، اسلام خواهد بود، یعنی کسی که بیعت عامه نموده، دعوت ظاهر اسلام را پذیرفته باشد.

«وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً»: و کسانی که به روز باز پسین ایمان داشته و عمل شایسته می کنند، نزد خدا پاداش دارند.

عمـل صالـح، به اعمـالی گفته می‌شود که در همـان بیعت، نسبت به آن اعمال پیمان و عهـد بسـته است، و این در صورتی است که ایمـان به معنی اوّل باشـد، ولی طبق دو معنی اخیر، ایمـان منظور از عمـل صالـح بیعت خـاصّ و لوی است، زیرا که آن اصـل اعمـال صالحه و پایه و بنیان

کار جهان را می‌نمایـد. ولی آنچه مسـلم است، این آیین چون در ردیف یهود و نصاری آمده است، باید آیین التقاطی از یهودیت و

مجوسیّت (آئین مفیک، مزداپرستی) و غیره باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۷۹

آن است و بدون آن هرگز عمل شایسته‌ای نخواهد بود.

«فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ»: و آنان را پاداشی است که شایسته آن هستند و شناخت آن پاداش ممکن نیست، مگر اینکه به خود آنها اضافه شود.

«عِنْدَ رَبِّهِمْ»: و این پاداش نزد پروردگارشان است.

قید اینکه پاداش، نزد خدایشان است، برای بزرگ نشان دادن اجر است.

مقصود آن است که اسلام، یهودیّت، نصرانیّت و صائبیّت، در دریافت آن پاداش بزرگ برابرند، در صورتی که کارشان به ولایت و قبول دعوت باطنی و دخول ایمان در دل انجامد.

اگر کارشان به ولایت نیانجامد، در این صورت، عبارت «عند ربّهم» طبق مفهوم مخالف، بر این امر دلالت می‌کند که اجری از سوی پروردگارشان برای آنان نخواهد بود. چه اجر و پاداشی نباشد، یا اگر باشد، از سوی خدا نباشد.

تفصیل این اجمال، آن طوری که از آیات خدا و اخبار مستفاد می‌شود، چنین است که، هر که منکر ولایت باشد، عقوبت خواهد شد. و هر که منکر ولایت نباشد، اذعان به آن هم نداشته باشد و اعتراف نکند، امیدوار به لطف خدا خواهد بود (اگر خدا بخواهد عذاب کند و یا به او حال توبه عنایت فرماید). حال، آن منکر چه مسلمان چه غیر مسلمان باشد، فرقی نمی‌کند.

کسی که منکر نباشد و اذعان و اعتراف به ولایت هم نکند، امّا در زمان رسول خدا باشد و بر بیعت عامه توقف نماید، به همان بیعت عامه که به پیامبر خدا داشته است، نجات می‌یابد و خدا چیزی از اعمال او را فرو گذار نخواهد کرد.

«وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ»: ترس و اندوهی برای آنان نیست. در گذشته در باره این آیه سخن گفته شد و دوباره به شرح آن نمی‌پردازیم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۸۰

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۳] ..... ص : ۸۰

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۸۰

به یاد آرید آن زمانی را که از شما پیمان گرفتیم، در حالی که کوه را بالای سر شما بالا برده بودیم (در آن حال از شما پیمان گرفتیم) که آن کتابی را که به شما داده‌ایم، محکم بگیرید و آنچه در آن است به خاطر آرید، شاید پرهیزگاری پیشه کنید.

تفسیر: ..... ص : ۸۰

«وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ»: و به یاد آرید پیمانی را که به دست پیامبرانتان و یا جانشینان آن بزرگواران بستید.

منظور از پیمان، همان عهدی است که با بیعت عامّه و یا خاصّه بسته شده است و اضافه لفظ «میثاق» برای معهود و معلوم بودن پیمان است، یعنی پیمانی که به نبوّت محمد و ولایت علی (ع) بستید.

با عهد و پیمان مربوط به توحید و نبوّت و اقرار به آن چیزی که بر پیامبرشان نازل شده است، از آن جمله، نبوّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) بوده است، که باید این پیمان و سفارش را به فرزندان و نسلهای بعدی‌شان برسانند. لذا در اخبار، تفسیر عهد و پیمان، به نبوّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) شده است، یا از باب اینکه آن دو، به صراحت در پیمان یاد شده‌اند، یا اینکه اقرار به نبوّت هر پیامبر و ولایت هر ولیّ، مستلزم اقرار به نبوّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) است.

زیرا، نبوّت انبیا و ولایت اولیا، صورت رقیق شده و مختصری از نبوّت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) است. این رقیقه (نبوت و ولایت سایر انبیا)، نسبت به حقیقت کلیّه، جزئی است، چنانکه نسبت به آن حقیقت محل است و اقرار به جزئی، اقرار به کلّی است. همان طور که، اقرار به کلّ، ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۱

اقرار به جزء است.

«وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»: و بر فراز شما کوه طور را قرار دادیم.

خدای تعالی، به جبرئیل فرمان داد، تا از کوه فلسطین قطعه‌ای به اندازه لشگریان بنی اسرائیل برکند. جبرئیل نیز اطاعت امر نموده آن را در بالای سر آنان برافراشت. آن کوه، به زبان پیامبرمان گویا بود که:

«خُذُوا ما آتَيْناكُمْ»: آنچه از احکام به طور مطلق یا احکام قالبی و قلبی که در پیمان عرضه کردیم، بگیرید.

یا آن عهدی که از تورات، یا از نبوت محمد صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی (ع) از شما گرفتیم و با قوّت تمام در دلها و بدنهایتان جا دادیم، آنها را گرفته در نظر آرید.

گفته شده است که موسی (ع) به آنها گفت: یا آنچه به شما گفتم، بپذیرید، یا اینکه کوه بر شما افکنده می‌شود.

پس، آن را با کراهت پذیرفتند، جز آنان که خداوند آنها را نگهداشت. پس از آنکه قبول کردند، سجده کردند و سر بر خاک مالیدند.

بسیاری از آنان چانه‌هایشان را به خاک نهادند، نه به نیّت خضوع و خشوع در برابر خدا، بلکه به کوه نگاه می‌کردند که آیا به پایین سقوط می‌کند یا نه؟

«وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ»: و به یاد آرید آنچه در آن است، یعنی، آنچه از شروط پیمان، یا از احکام قالبی یا قلبی، یا از ثواب موافق احکام و عقاب مخالف آن. یا به یاد آرید، آنچه را که در بالا بردن کوه طور و سقوط آن بود یا آنچه از ثواب و عقاب و احکامی که به شما دادیم، یاد آورید.

به حضرت صادق (ع) منسوب است که فرمود: آنچه را که ترک آن موجب عقوبت بوده، به یاد آرید «۱»

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، حدیث ۵۳، ص ۴۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۲

«لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»: با یادآوری و انجام آنچه به شما امر شد، شاید از مخالفت پرهیز نمایید و تقوی پیشه گیرید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۴] ..... ص : ۸۲

اشاره

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَلَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ (۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۸۲

پس باز هم به آن پیمان پشت کردید. اگر فضل و بخشش خدا بر شما نبود (شامل حال شما نمی‌شد)، از زیانکاران شده بودید.

تفسیر: ..... ص : ۸۲

«ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ»: و سپس، شما از یاد خدا، یا از اخذ عهد، یا از حفظ پیمان و یا از وفای شرطهای پیمان روی گردان شدید.
«فَلَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ»: اگر فضل و بخشش و رحمت الهی شامل حال شما نمی‌شد، هر آینه از زیانکاران بودید.
فضل، همان رسالت، و نبوت در همان طریق رسالت است.
کلمه رحمت در اینجا، همان ولایت و نبوّتی است که در طریق ولایت است.
از این رو، مفسّرین در برخی از آیات، فضل و رحمت را به محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) تفسیر کرده‌اند، چون فضل و رحمت با محمد صلّی اللّه علیه و آله متّحد است و چون نبی و ولی، در مردم سبب نزول رحمت و برکت خدا و رفع عذاب می‌شوند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۵] ..... ص : ۸۲

اشاره

وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ (۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۸۲

هر آینه دانستید آن کسانی را که در روز شنبه تعدّی کردند، به ایشان گفتم: (در نتیجه تعدّی و عدم اجرای فرمان) بوزینگانی رانده و زبون شوید.
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۳

تفسیر: ..... ص : ۸۳

«وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ»: و هر آینه محققا دانسته‌اید، آنان که در روز شنبه از حدود الهی تجاوز کردند، به صورت میمون درآمدند. پس ای یهود و ای امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله، شما نیز در صورت تعدّی و بیرون شدن از حکم الهی، مانند آنان به عقوبت گرفتار می‌شوید.
«فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ»: پس با امر تکوینی، آنان را به صورت میمونهایی درآوردیم که از هر خیری به دور باشند.
«خاسِئِينَ» دور از خیر یا خوارشدگان، یا مقصود معنایی است اعمّ از هر دو.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۶] ..... ص : ۸۳

اشاره

فَجَعَلْناها نَكالاً لِما بَيْنَ يَدَيْها وَ ما خَلْفَها وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۸۳

پس این را (داستان یا عذاب را) مایه عبرت حاضران و آیندگان و پندی برای پرهیزگاران قرار دادیم.

تفسیر: ..... ص : ۸۳

«فَجَعَلْناها» ما این مسخ، یا عذاب، یا امّت مسخ شده را چنانچه در خیر آمده است مایه عبرت قرار دادیم «۱».
«نَکالًا»: این زجر، عبرتی بود تا مانع از تجاوز و مخالفت آنان شود.
و «لِما بَیْنَ یَدَیْها»: یعنی امّتهای گذشته که در جلوی این امّت مسخ شده قرار دارند. زیرا امّت مسخ شده، به سبب توجّهشان به آخرت و وجود امّتهای گذشته، در آخرت و عالم مثال، به امّتهای پیشین توجّه دارند و آنها در برابر قرار گرفته‌اند و عبرت بودن اینها نسبت به امّتهای

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۴

پیشین، به آن اعتبار است که پیامبرانشان از امّتهای آینده و تجاوزشان خبر داده بودند. بنابراین، معنی قول خدای تعالی «وَ ما خَلْفَها» عبارت از امّتهای موجود در زمان امّتهای مسخ شده و امّتهای آینده است، زیرا که امّت مسخ شده به سبب توجه فطری که به آخرت دارد، به دنیا و آنچه که در آن است و آنچه که در آن پدید خواهد آمد، پشت کرده است. اگر چه مختار و آزاد بوده به دنیا توجّه داشته باشد. یا مقصود از «لِما بَیْنَ یَدَیْها» امّتهای حاضر در زمان مسخ و امّتهای آینده است. چون امت حاضر که معلوم است و بین دو دست آنان حاضر است و امّتهای آینده هم به اعتبار اینکه به استقبال امّت مسخ شده بر زمان مرور می‌کند، گویا که بین دو دست آنها حاضر است. بنابراین، قول خدای تبارک و تعالی «وَ ما خَلْفَها» عبارت از امّتهای پیشین است و ممکن است مقصود از «لِما بَیْنَ یَدَیْها» امّتهای حاضر در زمان مسخ باشد یا اینکه قریه‌های نزدیک و دور مقصود است.
و مقصود از «نکال»، همان عقوبت است که معنی حقیقی آن است، یعنی آن مسخ شدن را عقوبت گناهان حاضران و گذشتگان قرار دادیم.
«وَ مَوْعِظَةً»: و آن همه مجازات و مسخ برای یادآوری و آگاهاندن عواقب کارشان و یا عبرت، یا نصیحت، یا برانگیختن آنان به تقوی و فرمانبرداری یا ترساندن از گناهان و فریفته شدن به دنیاست.
«لِلْمُتَّقِینَ»: همه آن موارد، تنها برای پرهیزگاران سود بخش است، زیرا غیر آنان متنبّه نشده، پند نمی‌گیرند و سودی هم نمی‌برند. از این رو، خدا به آنان خطاب نفرموده و توجّه هم نداشته است.
داستان تجاوز کنندگان از حدّ الهی، که برخلاف فرمان خدا، شنبه را به کار پرداختند، در پیش خواهد آمد (در گذشته نیز در اوّل سوره معنی تقوی بیان گردید).

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۷] ..... ص : ۸۴

اشاره

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً قالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ (۶۷)

ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۸۵

ترجمه: ..... ص : ۸۵

و ياد آوريد وقتى را كه موسى به قوم خود گفت: هر آينه خدا امر مى‌كند شما را به اينكه بكشيد گاوى را. قوم او پاسخ دادند او را، كه ما را مسخره مى‌كنى؟ موسى گفت: پناه مى‌برم به خدا (كه سخن به افترا بگويم)، كه از نادانان باشم.

تفسير: ..... ص : ۸۵

«وَ»: اى بنى اسرائيل يا اى امّت محمد صلّى اللّه عليه و آله! به ياد آوريد، يا به بنى اسرائيل يا به امّت خودت اى پيامبر يادآور شو، داستان آن كشته‌اى را كه به دست موسى (ع) زنده شد، تا اينكه بدانند آنچه موسى (ع) فرمود، حق بود و آن اخبارى است كه در باره نبوّت محمد صلّى اللّه عليه و آله و ولايت على (ع) بيان داشت و اينكه آن اخبار چيزى نيست كه به آن اهميّت نداد.

«إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ»: وقتى موسى (ع) به قومش گفت كه خداوند به شما فرمان مى‌دهد، كه كشته را زنده كنيد تا او در باره قاتلش به شما خبر بدهد.

«أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً»: يعنى گاوى را بكشيد و بعضى از قسمتهاى بدن او را به كالبد اين مقتول بزنيد.

داستان آن چنين است كه: در بنى اسرائيل زن زيبايى- با اصل و نسب- وجود داشت كه خواستگاران زيادى هم داشت. او را سه پسر عمو بود كه او را مى‌خواستند. او راضى شد تا با برتر از همه‌شان ازدواج كند.

ولى پسر عموهاى ديگر، به او شديدا حسد برده وى را دعوت كردند و كشتند و او را به محلى كه اكثر قبايل بنى اسرائيل در آنجا بودند، برده و شب هنگام، او را در همان جا انداختند و رفتند.

بامدادان، مردم آن كشته را ديده شناختند. آن دو پسر عمو هم آمده جامه دريدند و بر آنان ندبه كرده از آن افراد كه در آن محل بودند كينه‌خواهى كردند. ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۸۶

موسى (ع) آنها را احضار كرد و در باره آن كشته پرسيد. آنها كشتن آن جوان را انكار كردند.

موسى (ع) پنجاه تن از فرمانروايان بنى اسرائيل را وادار كرد كه به خدا و به خداى بنى اسرائيل و برترى دهنده محمد صلّى اللّه عليه و آله و خاندان طيبين آن حضرت، سوگند شديد خورده و بگويند، كه ما او را نكشته‌ايم و نمى‌دانيم كه قاتل او كيست.

اگر سوگند خوردند، بايد ديه مقتول را بدهند. اگر از آن سرباز زنند، بايد قاتل را معرفى كنند و يا قاتل را به اقرار وا داشته او را قصاص كنند.

اگر سوگند نخورند، بايد در جايگاهى تنگ زندانى شوند تا سوگند بخورند، يا اقرار به قتل كنند و يا شهادت دهند كه قاتل كيست.

آنان گفتند: اى پيامبر خدا، آيا نمى‌شود به جاى سوگند اموالمان را بدهيم؟ و آيا اموال ما به جاى سوگند قبول نمى‌شود؟

موسى (ع) گفت: نه، اين حكم خداست.

پس گفتند: اى پيامبر خدا اين تصميم سخت سنگين است و ما جنايتى مرتكب نشده‌ايم و چنين سوگندى سزاوار ما نيست و بر گردن ما حقى نيست كه سوگند بخوريم.

از خداى- عز و جل- بخواه كه قاتل را به ما بشناساند تا حقيقت امر براى خردمندان روشن شود و از سوى خدا آيه‌اى نازل شود كه

چه کسی مستحق مجازات است.

پس موسی گفت: خدا به این کار فرمان داده است و من نمی‌توانم برای خدا از پیش خود امری را پیشنهاد کنم، باید تسلیم حکم خدا شویم. باید همّت کرد تا حکم خدا در این مورد اجرا شود.

پس خدای تبارک و تعالی به موسی (ع) وحی کرد، خواهش آنها را اجابت کن و از من بخواه تا اینکه قاتل را برایت روشن کنم و مشخّص ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۷

نمایم. چون من تصمیم دارم به آن وسیله، به یکی از مردان خوب امّت تو که دین او بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش درود و سلام فرستادن است با وسعت روزی قسمتی از ثواب آن را به او بپردازم، آن پاداشی است که با بزرگ شمردن محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش، نصیب وی می‌شود.

به حضرت صادق (ع) نسبت داده شده است که فرمود: آن شخص مردی بود که کالایی داشت و عده‌ای آمدند که آن را از او بخرند، ولی کلید اطاق در آن موقع زیر سر پدرش بود و او هم خواب بود. پسر دوست نداشت او را بیدار کند و خوابش را ناگوار نماید، لذا آن گروه از خرید کالا منصرف شدند و کالای او را نخریدند. وقتی پدرش بیدار شد، گفت: پسرم کالایت را چه کردی؟ پسر گفت: جای خودش است و آن را نفروخته‌ام، زیرا کلید آن زیر سر شما بود و من دوست نداشتم شما را ناراحت کرده از خواب بیدار و خوابت را خراب کنم.

پدرش به او گفت: این گاو را در عوض سودی که باید از کالایت می‌بردی و اکنون از دست داده‌ای، به تو می‌دهم.

خدای تعالی هم از این فرزند که چنین پایدار رفتار نموده بود، تشکّر کرد. و به موسی (ع) امر نمود: به بنی اسرائیل دستور دهد تا گاوی را که عین گاو پسر باشد، بکشند تا قاتل آن مرد صالح، معلوم شود.

پس چون بنی اسرائیل نزد موسی (ع) جمع شدند و از او در باره حکم سؤال نمودند، حضرت فرمودند: خدا امر می‌کند که باید گاوی بکشید تا آن مقتول زنده شود «۱». آنها شگفت زده شده گفتند:

«قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً»: ای موسی ما را مسخره می‌کنی؟

«قالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ»: گفت: به خدا پناه می‌برم که از

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۸

جاهلین باشم.

معلوم می‌شود که استهزا از صفات نادانان است. و نسبت دادن امری به خدا که لایق مقام او نیست و نباید به او نسبت داد، از اوصاف عاقل نیست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۸] ..... ص : ۸۸

اشاره

قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَ لا بِكْرٌ عَوانٌ بَيْنَ ذلِكَ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ (۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۸۸

قوم موسی گفتند: از خدا بخواه تا برای ما معین فرماید که آن گاو چگونه است.

موسی گفت: خدا می‌فرماید گاوی است نه پیر از کار افتاده و نه جوان کار نکرده، بلکه بین این دو است. پس اکنون به آنچه مأمور هستید، عمل کنید.

تفسیر: ..... ص : ۸۸

«قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ»

: گفتند، از خدا بخواه که چگونگی آن را بر ما روشن کند.

منظور از کلمه «ما هی» پرسش از وصف است، زیرا لفظ «ما هو» و «ما هی»، همان طور که برای پرسش از حقیقت و ماهیت چیزی است، برای پرسش از اوصاف و ممیزه‌های عرضی نیز به کار برده می‌شود.

«قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ»: گفت: آن گاو پیری نیست.

«فارض» را از جهت غلبه جنبه اسمی بودن آن مذکّر آورده است و به آن «تاء تأنیث» اضافه نشده است.

«وَ لا بِکْرٌ»: کوچک و خردسال نیست.

«عَوانٌ بَیْنَ ذلِکَ»: بین پیر و جوان است.

«فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ»: پس، آنچنان که به شما امر شده است، انجام دهید و زیاد در مورد آن پرسش نکنید که بر شما سخت‌تر شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۸۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۶۹] ..... ص : ۸۹

اشاره

قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النَّاظِرِینَ (۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۸۹

(باز)قوم موسی گفتند: از خدایت بخواه تا برای ما روشن کند که رنگ آن گاو چگونه است؟ موسی گفت: که خدا می‌فرماید آن گاو زرد زرّینی است که رنگ آن موجب شادکامی و مسرت بینندگان است.

تفسیر: ..... ص : ۸۹

«قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها: گفتند، از خدا بخواه رنگ آن را بیان کند. موسی گفت: خدا می گوید: آن گاوی است که کاملا زرد است، به طوری که سیاهی و سفیدی نمی‌زند.

«تَسُرُّ النَّاظِرِینَ»: آنچنان که زیبایی و درخشش آن بیننده را شادی افزاست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۰] ..... ص : ۸۹

اشاره

قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۸۹

گفتند از خدا بخواه چگونگی آن گاو را بر ما معین فرماید که هنوز برای ما اشتباه وجود دارد (تا رفع اشتباه شود). البته اگر خدا بخواهد (با اطاعت امر)، از هدایت یافتگان باشیم.

تفسیر: ..... ص : ۸۹

«قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ»: گفتند، از خدا بخواه وصف بیشتر آن را بگوید که ما اشتباه نکنیم.
«إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ»: زیرا گاو مورد نظر بر ما مشتبه شده و با بیان تو ای موسی، اگر خدا بخواهد، به آن راهنمایی می‌شویم.
روایت شده است که اگر انشاء اللّه نمی‌گفتند برای همیشه برایشان ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۰
مشخص نمی‌شد (که چه کنند و کدام گاو را بکشند).

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۱] ..... ص : ۹۰

اشاره

قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ وَ لا تَسْقِی الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِیَةَ فِیها قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوها وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ (۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۹۰

موسی گفت: خدا می‌فرماید آن گاو آن قدر رام نیست که زمین را شیار کند و آب به کشتزار دهد و بی‌عیب و یک رنگ است.
آن قوم گفتند: اکنون حقیقت را بر ما روشن کردی.
پس آن گاو را کشتند. امّا نزدیک بود که این کار را انجام ندهند (نزدیک بود نافرمانی کنند).

تفسیر: ..... ص : ۹۰

«قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ»: گفت، خدا می‌گوید آن ماده گاوی است که هنوز رام نشده و فرمانبردار نگشته است که زمین را شخم کند.
«وَ لا تَسْقِی الْحَرْثَ»: و برای آبیاری کشتزار رام نشده است.
«مُسَلَّمَةٌ»: و هیچ عیبی نداشته و سالم است.
«لا شِیَةَ فِیها»: جز زردی، رنگ دیگری با آن آمیخته نشده است و کاملا زرد است.
«قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ»: گفتند، اکنون حقیقت آن بر ما روشن شد که آن ماده گاو چگونه است، که آن را از غیر آن تشخیص

دهیم. ما چنین گاوی را که متعلق به فلانی است می‌شناسیم.

در بعضی از اخبار آمده است که اگر آنان هر گاو دیگری را می‌کشتند، به نتیجه مورد نظر می‌رسیدند، امّا بر خویشتن سختگیری کردند و خدا نیز بر آنها سخت گرفت.

در تفسیر امام (ع) آمده است: پس چون این صفات را شنیدند، گفتند: ای موسی آیا پروردگار ما به ما فرمان داده است که گاوی را ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۱

بکشیم که دارای این صفات باشد؟

موسی گفت: بلی.

موسی در ابتدای امر نگفت که خدا به شما چنین امر کرده است، زیرا اگر می‌فرمود خدا به شما فرمان داده است که چنین گاوی را بکشید، وقتی که آنها پرسش از چگونگی و رنگ گاو می‌کردند، دیگر نیازی نبود که موسی برگردد و از خدا پرسش کند، و تنها می‌توانست به آنها جواب بدهد که خداوند دستور داده گاو را بکشید و هر گاوی که اسم گاو بر آن صادق باشد بکشید، امتثال امر خدا را کرده‌اید. و چون قرار شد آن گاو را یافته بکشند، تنها آن را نزد جوانی از بنی اسرائیل یافتند. و خدا در خواب به آن جوان محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و اولاد پاک آن بزرگواران را نشان داده بود که به او گفته بودند، «تو در حقیقت از برترین دوستان ما هستی و ما می‌خواهیم مقداری از پاداش تو را در دنیا داشته باشیم. لذا هنگامی که برای خریدن گاوت آمدند، آن را بدون اجازه مادرت مفروش. چون خدا می‌خواهد با تلقینی که به مادرت عنایت می‌فرماید، تو و فرزندانت را بی‌نیاز کند».

پسر خوشحال شد و وقتی مردم آمدند تا گاوش را خریداری نمایند و گفتند: این گاو را چند می‌فروشی؟

گفت: به دو دینار ولی اختیارش با مادرم است.

گفتند: ما با یک دینار راضی هستیم، از مادرت بپرس که آیا قبول می‌کند؟

از مادر پرسید.

مادر گفت: چهار دینار.

به آنان خبر داد.

آنها گفتند: دو دینار می‌دهیم.

باز به مادر خبر داد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۲

او گفت: هشت دینار.

دوباره آنها نصف کردند.

همین طور مادر، بهای آن را دو برابر می‌کرد و آنها هم نصف می‌کردند، تا اینکه قیمت آن به اندازه پر شدن پوست بزرگترین گاو موجود رسید که آن را از دینار پر کنند. پس آنها مجبور به خرید شدند «۱».

«فَذَبَحُوها وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ»: پس گاو را کشتند. ولی نزدیک بود در این کار باز نافرمانی کنند. زیرا، گرانی قیمت و سنگین بودن پرداخت آن، سبب انصراف آنان از خرید می‌شد.

قیمت آن گاو طبق بعضی از اخبار، به اندازه پر کردن پوست آن از دینار بود. و طبق برخی از اخبار هم، قیمتش برابر پر کردن پوست گاوی بزرگتر بوده است، و این امر بر ایشان دشوار و سنگین بود. زیرا وقتی آنان قبول نموده، حساب کردند، دریافتند که مقدار آن پنج میلیون دینار می‌شود و لجاج آنها موجب این همه گرانی گاو و پرداخت بهای سنگین آن شد و در نتیجه همه قوم فقیر و بی‌چیز می‌شدند و آن جوان طوری ثروتمند می‌شد که طبق بعضی اخبار حتّی یکی از فرزندان او هم تا هفتاد نسل فقیر نمی‌شد.

در تفسیر امام (ع) آمده است که خریداران گاو، نزد موسی گریه و زاری کردند و گفتند: با پرداخت این مبلغ، کلّ قبیله فقیر شد و با این لجاجی که ما کردیم و کم و زیاد نمودیم، هستی و نیستی ما همه رفت.

پس موسی (ع) آنان را ارشاد کرد که به پیامبرمان «حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله» متوسل شوند. چون توسل جستند، خدا به موسی وحی کرد که رؤسای آنها به خرابه بنی فلان (یکی از قبایل) بروند و آنجا را بکاوند و گنجینه آنجا را بیرون آورند. آن گنج، ده میلیون دینار است. و

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۲۸.

مه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۳

آن را به هر کس که قیمت گاو را پرداخته است به همان اندازه که داده است بدهند، تا به حالت قبلی برگردند. پنج میلیون اضافی را هم بین خود تقسیم کنند تا اینکه داراییشان افزوده شود (به پاداش توسّل آنها به محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش (ع) و اعتقاد به برتری آنها) «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۲] ..... ص : ۹۳

اشاره

وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيها وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۹۳

به یاد آرید وقتی که نفسی را کشتید و یکدیگر را در باره قاتل متّهم می‌کردید و کشمکش می‌کردید و خدا آنچه را که (رازی را) پنهان می‌داشتید، آشکار فرمود.

تفسیر: ..... ص : ۹۳

«وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً»: و هنگامی که نفسی را کشتید.

علّت اینکه در این آیه، خطاب را به صورت جمع برای حاضران آورده است و می‌گوید، کشتید (در حالی که قتل مربوط به یک یا دو نفر در زمان گذشته بوده است)، از آن جهت است که قتل بین آنان واقع شده است و می‌خواهد همه را به جهت وقوع این امر زشت بین آنها، سرزنش کند. قاتل در میان آنان بوده است و آنهایی هم که اکنون هستند به گذشتگانشان شباهت دارند.

شایسته بوده است که این آیه، قبل از آیه «وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ تا آخر آیه» بیاید امّا این دو آیه، از هم جدا و آن آیه هم پس از آن آمده است و این به آن جهت است که در مقام بیان کارهای زشت آنهاست و بیان زشتیها در این آیه، تمامتر و نوع آن بیشتر است، چون در این آیه انکار بنی اسرائیل نسبت به موسی (ع) و به مسخره گرفتن گفتار موسی یاد شده که با قیاس فاسدشان می‌گفتند: چگونه برخورد عضو مرده‌ای مثل گاو با

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۳۰- ۱۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۴

عضو مرده‌ای مثل انسان، موجب زنده شدن انسان می‌شود؟ از زشتیهای دیگر اینکه، پرسش را به نهایت رساندند و در اجرای فرمان خدا سستی کرده، به ترک فرمانبرداری نزدیک می‌شدند.

«فَادَّارَأْتُمْ فِيها»: اصل معنی «فادّارأتم»، دفاع کردید است، ولی در اینجا به معنی دشمنی است، زیرا که خصومت مستلزم دفاع است و ممکن است که در همان معنی حقیقی دفاع استعمال شده باشد، چون هر یک از آنان، قتل را از خود برگردانده و به رفیقش نسبت می‌داد.

«وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»: آنچه را پنهان می‌داشتید، خداوند آشکار کرد.

موضوعی را که پنهان می‌کردند، عبارت بود از خبر دادن از قاتل و اینکه حضرت موسی (ع) نتواند در باره قاتل خبری دهد. در این زمینه، حضرت را مورد استهزا و تمسخر قرار می‌دادند.

این جمله، یا حالیّه است، یا معطوف بر «فادّارأتم» بوده و یا جمله معترضه است.

و عمل کردن لفظ «مخرج»، به آن جهت است که از حال و گذشته حکایت می‌کند و نسبت به جمله «فَادَّارَأْتُمْ فِيها» به صورت استقبال تصوّر شده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۳] ..... ص : ۹۴

اشاره

فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها كَذلِكَ يُحْيِ اللَّهُ الْمَوْتى وَ يُرِيكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۹۴

پس گفتیم: پاره‌ای از اعضای آن گاو را بر بدن آن کشته زنید، (آنگاه بنگرید) این گونه خداوند مرده را زنده می‌کند و آیات خویش را به شما می‌نمایاند باشد که شما به خرد دریابید.

تفسیر: ..... ص : ۹۴

«فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها»: پس گفتیم: آن مقتول را به بعضی از اعضای ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۵

بدن گاو بزنید. پس آن را به دم گاو زدند.

روایت شده است که آنان قطعه‌ای از بدن گاو را که دم در آن بود، گرفتند- این همان است که خدا فرزند آدم را از آن آفریده است و بر آن سوار می‌شود، وقتی که خلق جدیدی پدید آورد. سپس، بدن مقتول را به آن زدند و گفتند: بار خدایا! به مقام محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندان پاکش (ع) این مرده را زنده گردان و او را به سخن گفتن آور، تا در باره قتلش خبر دهد.

پس سالم و کامل بپا خاست و گفت: ای پیغمبر خدا، این دو پسر عمو، از روی حسد و به خاطر دختر عمویم مرا کشتند و در این محلّه انداختند تا خونبهای مرا بگیرند.

پس موسی آن دو مرد را گرفت و کشت.

روایت شده است که آن مقتول زنده شد و با توسل به محمد صلّی اللّه علیه و آله و خاندانش از خدا خواست که در دنیا بماند تا از

دختر عمویش متمتّع شود و دشمنانش کیفر ببینند و خدا به او روزی فراخ و پاکی ارزانی دارد.

و خدای تعالی هم به او هفتاد سال دیگر عمر داد، در حالی که قبل از کشته شدن ۶۰ سال عمر داشت و تا آخر عمر حواسش سالم و شهواتش قوی بود و از حلال دنیا بهره‌مند شد و با همسرش به خوشی زیسته نه او از زنش جدا شد و نه زن از او، و با هم مردند و به بهشت رفته هر دو از نعمتهای آن بهره‌مند شدند «۱».

«کَذلِکَ یُحْیِ اللَّهُ الْمَوْتی»

: این چنین خدا مردگان را زنده می‌کند، یعنی پس از آنکه کشته را به بعضی از قسمتهای بدن گاو زدند و او زنده شد.

پس ما گفتیم: این چنین مرده را زنده می‌کنیم، بنابر این، زندگی پس از مرگ امر شگفتی نیست. یا اینکه بعد از زدن گاو و زنده شدن مقتول، در

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۶

حالی که می‌گفتیم این چنین خداوند مردگان را زنده می‌کند.

اگر این جمله، مستأنفه باشد، در آن صورت چگونگی زنده شدن مردگان را در بازگشت یا در معاد بیان می‌کند، زیرا زنده شدن مردگان و بازگشت به دنیا، یا زنده شدن مردگان در آخرت، بر ایشان عجیب و شگفت می‌نمود، پس، بعد از زنده شدن آن شخص مرده، این پرسش برای آنها پیش آمد که مردگان چگونه زنده می‌شوند؟ آیا خدا مردگان را مثل این مرده زنده می‌کند؟

پس خدای تعالی فرمود: خدا مردگان را این چنین زنده می‌کند.

«وَ یُرِیکُمْ آیاتِهِ»

: این عبارت، عطف بر «یُحْیِ اللَّهُ»

است. یعنی همان طور که خداوند این نشانه و آیت عجیب را به شما ارائه نمود و با برخورد عضو مرده‌ای، مرده‌ای را زنده کرد، همچنین خدای تعالی سایر آیات نفسانی و خارجی عجیب و غریب را به شما نشان خواهد داد.

«لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ»

: تا اینکه جایز بودن معاد و بازگشت را درک کنید.

یا درستی پیامبری موسی (ع) و صحّت سخن وی را در باره برتری محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و خاندان آن حضرت، دریابید. یا شما عاقل شده از مقام نابخردی و نادانی بیرون آمده و به مقام خردمندی برسید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۴] ..... ص : ۹۶

اشاره

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما یَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَشَّقَّقُ فَیَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَةِ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۹۶

با وجود این معجزه‌ها، دلهای شما چون سنگ یا سخت‌تر از سنگ شد، چه پاره‌ای از سنگهاست که نهرهای آب از آن می‌جوشد و

برخی سنگها می‌شکافد و از آن آب بیرون می‌آید. دلها نیز چنین است.

بعضی دلها از ترس خدا فرود آیند.

پس ای سنگدلان، بترسید از خدا که خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۷

تفسیر: ..... ص : ۹۷

«ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ»: و آنگاه، دلهایشان سخت شد، به نحوی که با رحمت و خیر، نرم و ملایم نشد.

«مِنْ بَعْدِ ذلِكَ»: یعنی، آن امری را که ما سبب نرمی و رقت دلهای شما قرار دادیم، سبب قساوت قلبهای شما شد. آمدن قساوت پس از ارائه آیات، به این امر اشعار دارد که به سبب نشان دادن آن آیات، دلهایشان به جای نرم شدن سخت شده است. این نکوهش شدید و رسایی بر آنهاست، زیرا این معنی را می‌دهد که پلیدی و خبائث سرشت آنها تا جایی است که آنچه سبب هدایت و ادراک است، در آنها سبب قساوت و کودنی شده است.

«فَهِيَ كَالْحِجارَةِ»: یعنی آن دل، مانند سنگ شد.

بازگشت عبارت به جمله اسمیّه، به این علت است که نشان دهد قساوت در وجود آنان، جایگزین شده است.

یا اینکه معنی آیه چنین است: «فعلم انها کالحجارة»، که گویا فعل «علم» در تقدیر است، بنابر این، عطف جمله اسمیه بر فعلیه، به اعتبار لازمه حکم است.

«أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً»: بلکه، سختی آن از سنگ بیشتر است و لفظ «أو»، به معنی «بلی» آمده است.

کلمه «اشدّ» به فتح خوانده شده است و عطف به محل «فهی کالحجارة» است.

«وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَةِ لَما يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ»: این عبارت عطف است و به جای تعلیل، برای سنگ شدن دل است (یعنی، دلهایشان از سنگ سخت‌تر است، زیرا از سنگ، نهرها جاری می‌شود، ولی از دلهای آنان نهر معرفت جاری نمی‌شود). یا حال است. به همین ترتیب که گفته شد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۹۸

«وَ إِنَّ مِنْها لَما يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ»: بعضی از این سنگها می‌شکافد و آب از آن بیرون می‌آید. آبهایی که از نهر کمتر است، مانند چشمه‌هایی که آب کم دارد.

از بعضی سنگها لا اقل آب کمی جاری می‌شود، ولی از دلهای آنان عقل و معرفت کم هم جاری نمی‌شود.

«وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»: و پاره‌ای از آنها از ترس خدا فرو ریزند، یعنی از بالای کوهها در جهت فرمانبرداری تکوینی از امر خدا به پایین فرود می‌آیند.

یا فرو می‌ریزند و پایین می‌آیند (سنگهایی که در کوه باقی مانده‌اند. این فرود آمدن، در جهت فرمانبرداری از امر تکوینی است).

به کار بردن «الخشیة»، مجازی است یا حمل بر این می‌شود که همه ممکنات، علم، شعور، شوق، خوف و خشیه دارند.

«وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»: و خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست.

این مطلب وعیدی (وعید ضد وعده است و آن وعده به عذاب است) برای آنان است.

خدای تعالی، پس از آنکه این وعید را فرمود و آنها را توبیخ نمود، به سوی مؤمنان برگشته و کلام را متوجه آنان کرده، فرموده است:

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۵] ..... ص : ۹۸

اشاره

أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَ قَدْ كانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ ما عَقَلُوهُ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۹۸

آيا طمع مى‌ورزيد كه (يهوديان) به شما بگروند؟ در صورتى كه گروهى از آنان كلام خدا را شنيده تحريف مى‌كنند، با وجود اينكه با عقل دريافته و خودشان مى‌دانند.

تفسير: ..... ص : ۹۸

«أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ»: پس از اينكه احوال پيشينيان آنان را كه ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۹۹
در حال و مرتبه با ايشان موافق بودند، شنيديد، آيا طمع داريد چنين كسانى كه هم اكنون موجودند، ايمان بياورند؟
«وَ قَدْ كانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ»: برخى از اينان، از اسلاف و گذشتگان خود كلام خدا را مى‌شنيده‌اند. و آنها كسانى بودند كه با موسى (ع) به كوه طور رفتند تا كلام خدا را بشنوند و براى بنى اسرائيل گواهى دهند به اينكه كلام خدا را شنيدند.
يا مقصود اين است كه اينان، كلام خدا را از تورات يا انجيل يا از زبان انبيا و اوليا مى‌شنوند.
يا مقصود اين است كه آيا طمع مى‌ورزيد، اينهايى كه هم اكنون موجود هستند به شما ايمان بياورند؟ در حالى كه گروهى از اينان، كلام خدا را كه از كتاب او بر شما فرو فرستاده شده، يا از زبان محمد صلّى اللّه عليه و آله يا از تورات، در وصف محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و راه و روش آنها، شنيده‌اند.
«ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ»: سپس، آن را تحريف مى‌كنند.
تحريف، قرار دادن چيزى است در قسمتى و طرفى، تحريف حرف به معنى طرف گرفته شده و تحريف كلام آن است كه از جاى اصلى‌اش برداشته و در جاى ديگر قرار داده شود.
تحريف سخن از جايگاه خودش، آن است كه آن را در سوى ديگرى كه غير موضع آن است، بگذارند.
لازمه تحريف سخن، تغيير آن است، از اين رو، تحريف سخن خدا، به تغيير آن تفسير شده است.
تحريف كلام خدا يا به تغيير لفظ است كه لفظى را ساقط يا زياد كنند و يا پيش و پس آرند، تا اينكه غير معنايى كه مقصود و منظور حق بوده است از آن پنداشته شده، كلام بر شخص غير آگاه مشتبه شود.
«مِنْ بَعْدِ ما عَقَلُوهُ»: پس از آنكه آنان با خرد خويش، آن مسئله را درك كردند.
ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۰
«وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»: در حالى كه آنها مى‌دانند كه به تحريف كلام خدا مى‌پردازند.
يا اينكه آنها از علما هستند و شأن عالم، به ويژه وقتى كه چيزى را با عقل درك كند، اين است كه سخنان خدا را تحريف ننمايد.
بنابر اين، آنان نسبت به ديگران، مستوجب سخت‌ترين عذابها هستند، از آن جهت كه آنان با آنچه مقتضاى علم و خردشان بود، مخالفت ورزيدند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۷۶] ..... ص : ۱۰۰

اشاره

وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلا بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ قالُوا أَ تُحَدِّثُونَهُمْ بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۰

و چون با اهل ايمان برخورد كنند مى‌گويند: ما نيز گرويده‌ايم.

و چون برخى از آنها با بعضى ديگر (از خودشان) خلوت كنند، مى‌گويند: چرا درى كه خدا براى شما گشوده، به روى مسلمانان باز مى‌كنيد؟ كه آنها (به آن وسيله) عليه شما در برابر خدا دليل آورند. آيا (در اين باره) به عقل خود توجه نمى‌كنيد؟

تفسير: ..... ص : ۱۰۰

«وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا»: اين عبارت عطف بر «يسمعون» است.

«قالُوا آمَنَّا»: اينكه گفتند، ايمان آورديم، براى اظهار موافقت با مؤمنانى چون سلمان و مقداد و مانند آنها بوده است (بدون اينكه در دل به آن ايمانى داشته باشند) و كلامشان را تأكيد نكردند، چون دلهايشان به آنچه كه بر زبان مى‌رانند رو نياورده است، و مى‌خواهند چنين وانمود كنند كه در ايمان آنها نبايد شك كرد، و نيازى به تأكيد نيست.

«وَ إِذا خَلا بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ قالُوا أَ تُحَدِّثُونَهُمْ بِما فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ»:

يعنى بعضى از آنان در خلوت به برخى ديگر گفتند، كه از صفات محمد صلّى اللّه عليه و آله و چگونگى شريعت و وطن و مهاجرت او كه خداوند به ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۱

شما خبر داده، چرا به مسلمانان مى‌گوييد؟ چون قومى از يهود كه با مسلمانان ملاقات مى‌كردند، نفاق نمى‌ورزيدند، بلكه آنچه در تورات از صفت محمد صلّى اللّه عليه و آله و دين او آمده بود به ايشان خبر مى‌دادند كه موجب خشم منافقان مى‌شدند. آنها پنهانى به محدّثان مى‌گفتند: آيا در باره صفت محمد صلّى اللّه عليه و آله و وصى و دين او با مسلمانان سخن مى‌گوييد؟

«لِيُحاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ»: در علمى را كه خدا برايتان گشوده، به روى آنان باز مى‌كنيد؟ تا عليه شما دليل آورده، نزد پروردگار بگويند كه شما به حقانيّت دين ما و پيامبر ما آگاهى پيدا كرديد و در عين حال ايمان نياورده‌ايد و با ما دشمنى ورزيده‌ايد؟ اينان به علّت حماقت و سفاهت، پنداشتند اگر آنچه را از دلايل نبوّت حضرت محمد صلّى اللّه عليه و آله كه نزد آنان بوده است به مسلمانان نگويند، مسلمانان نزد خدا عليه آنها حجّت و دليلى ندارند، در نتيجه خدا هم آنها را مؤاخذه نمى‌كند.

همان طور كه مشاهده مى‌شود، اين سخن يك قياس اقترانى است كه صغرى و كبراى آن هر دو فاسد است و جز شخص سفيه و كودن و ابله، كسى به چنين قياس فاسدى روى نياورده، توجهى نمى‌كند.

«أَ فَلا تَعْقِلُونَ»: منافقين آن قوم، به گروه ديگر آن قوم مى‌گويند: آيا به عقل خود رجوع نمى‌كنيد؟ آنچه را خبر مى‌دهيد، خود دليل و حجّتى عليه شماست؟

[سوره البقرة (۲): آيه ۷۷] ..... ص : ۱۰۱

اشاره

أَ وَ لا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ (۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۱

آیا نمی‌دانند که خداوند آنچه را پنهان داشته یا آشکار می‌کنند، می‌داند؟

تفسیر: ..... ص : ۱۰۱

«وَ لا یَعْلَمُونَ»: یعنی اینهایی که به برادران خود گفتند، آیا شما به آنها خبر می‌دهید، آیا نمی‌دانند؟ ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۲

«أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ وَ ما یُعْلِنُونَ»: که خدا آنچه را پنهان می‌دارند یا آشکار می‌کنند، می‌داند.

پس آنچه را آشکار کنند، همان چیزی است که خدا در آن را بر آنان گشوده است. آنچه را پنهان دارند، خود حجّت و برهان علیه آنان است.

برای خدا، تفاوتی ندارد که آن حقایق را آشکار کنند یا نکنند، و تفاوتی هم نمی‌کند که مؤمنان با این سخنان علیه آنان دلیل بیاورند یا نیاورند

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۸] ..... ص : ۱۰۲

اشاره

وَ مِنْهُمْ أُمِّیُّونَ لا یَعْلَمُونَ الْکِتابَ إِلَّا أَمانِیَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ (۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۲

برخی از یهودیان بی‌سوادند و از کتاب چیزی جز آرزوها نمی‌دانند، و آنها نیستند مگر کسانی که ظن و گمان می‌برند (تنها پا بست خیالهای خام و پندار بیهوده خویش‌اند).

تفسیر: ..... ص : ۱۰۲

«وَ مِنْهُمْ أُمِّیُّونَ»: عطف بر عبارت «قَدْ کانَ فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَسْمَعُونَ» است، گویا که گفته باشد آیا طمع دارید که آنان به شما ایمان آورند؟ در بین آنان علمایی هستند که کلام خدا را می‌شنوند و سپس آن را تحریف می‌کنند و عدّه‌ای از آنها بی‌سوادانی هستند که حق و باطل را تشخیص نمی‌دهند و در ابتدا، از کتاب و شریعت، درکی ندارند و جز به خیالها و آرزوها نمی‌اندیشند- آرزوهایی که علمایشان پس از آنکه مقصود از کتاب را فهمیدند، تحریف و توجیه نمودند- و آنها به سوی همان آرزوها رو می‌کنند. به سخن دیگر، عدّه‌ای هستند که مقصود و منظور کتاب را می‌دانند ولی آن را به جهت خواهشهای نفسانی خود، تحریف می‌کنند. عدّه‌ای هم جز آنچه موافق خواسته‌هایشان باشد، از کتاب شناختی ندارند. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۳

«امی» منسوب به امّ است، یعنی کسی که جز آموخته‌های مادری چیزی از کمالهای اکتسابی از خواندن و نوشتن، به وی افزوده نشده است. در عرف این لفظ مخصوص کسی است که نه می‌تواند بخواند و نه بنویسد.

در این آیه، منظور کسی است که چیزی اضافه بر تبعیّت مادر ندارد و آن مقام کودکی و پیروی از امیال و خواسته‌هاست و از

انسانیت انسان، چیزی را که اقتضای تمیز بین حقّ و باطل باشد و حق را برگزیده، باطل را کنار نهد، نمی‌داند. از این رو، «امّیّون» را تفسیر فرموده است به «لا یَعْلَمُونَ الْکِتابَ إِلَّا أَمانِیَّ»، یعنی از کتاب چیزی جز خواسته‌های خود نمی‌دانند.

منظور از کتاب، یا مطلق احکام نبوّت، یا مطلق کتاب آسمانی، یا شریعت موسی، یا تورات، یا احکام شریعت محمد صلّی اللّه علیه و آله، و یا قرآن است «امانّی» جمع «امنیّهٔ» است، و آن چیزی است که انسان می‌خواهد (خواسته)، چه ممکن باشد یا نباشد، و معنی آن، این است که آیا طمع دارید که به شما ایمان آورند، در حالی که اینان بی‌سوادانی (امّی‌ها) هستند که از هوا و هوس و آرزوها پیروی می‌کنند و متصف به صفات انسانی و مقتضیات آن نیستند. زیرا، لازمه انسانیّت این است که حق و باطل را تشخیص داده در جهت حقّانیّت، اشیا و احکام را بفهمند، نه اینکه احکام و کتابها را به خواهشها و خواسته‌هایشان حمل کنند. برای مثال، از نماز چیزی نمی‌دانند، مگر آنچه را موافق آرزوهایشان باشد، مانند تندرستی بدن، رفع بیماری، کثرت مال و مقام و حفظ آن و دیگر آرزوها و خواهشهای فراوانی که حد و اندازه ندارد. یا می‌پندارند که ظهور احکام و کتابهای آسمانی توسّط پیامبران، چیزی جز ظهور خواهشهای خود آن پیامبران نیست که برای وصول به همان خواسته‌ها و جهانگشایی و چیرگی بر مردم و رسیدن به جاه و مال، وضع شده است. ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۱۰۴

این مسئله را درک نمی‌کنند که آنها ظهور امر الهی و بروز عبودیّت پیامبران است، و چیزی از حکمت آن مطالب و مصلحتهایی که در آن درج شده است، نمی‌فهمند. پس طبق معنی اوّل، تقدیر آیه این است که آنان جز خواهشهای خویش، از کتاب چیزی نمی‌دانند و در معنی دوّم، کتاب را جز خواسته‌های پیامبران نمی‌دانند. احتمال دارد معنی این باشد که از کتاب غیر از آرزوهای رؤسای خویش درک نمی‌کنند، زیرا آنان چون بی‌سواد بوده‌اند، جز آنچه رؤسایشان به صورت تحریف شده برای آنان بیان داشته‌اند، چیز دیگری درک نمی‌کنند. چنانکه در باره «امّی»، این مطلب را قبلا یادآور شده‌ایم.

ممکن است مقصود، معنی اعمّ باشد، یعنی آنها را جز خواسته‌های پیامبران و خود و رؤسایشان نمی‌دانند و کسی که از حق جز باطل درک نکند، به حق بودن از آن جهت که حق است اذعان و اعتراف نمی‌کند. از این رو، این گونه افراد، چه علما و چه جاهلانشان- با وجود اینکه بر حق هستید- ایمان نمی‌آورند. از این بیان دانسته شد که استثنا، متّصل مفرّغ است نه منقطع، چنانچه برخی از عامّه از اهل سنّت، چنین پنداشته‌اند و بعضی از بزرگان خاصّه (شیعه) رضوان اللّه علیهم، از آنان تقلید کرده‌اند و چون از نفی و اثبات در آیه این توهّم پیش آمد که برای آنان علم متعلّق به امانی و خواسته‌های ثابت است، خدای تعالی برای رفع توهّم ادراک، آنها را به طریق حصر افراد، منحصر در ظنّ و گمان کرد و فرمود:

«وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ»: آنها اصلا علم ندارند.

شاید با تیزهوشی از آنچه که در گذشته گفتیم، دریافتی که ادراک آنها منحصر در گمان است. زیرا پیش از این یادآور شدیم که چون پیامد مدرک از ادراک جایز است، شأن آن ادراک کننده جز گمان نیست (دریافت گمان لازمه‌اش گمان است). ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۱۰۵

نقل شده است که مردی به حضرت صادق (ع) گفت: اگر این عوام یهود جز آنچه از علمایشان شنیده‌اند، چیزی نمی‌دانند و نمی‌شناسند و راهی دیگر که به آن سو رو کنند بر ایشان موجود نیست، پس چگونه به علت این تقلید و پذیرش گفته‌های علمایشان، خداوند ایشان را نکوهش می‌کند؟ آیا عوام یهود با عوام ما فرق می‌کنند؟ و اگر جایز نباشد که آنان از علمایشان تقلید کنند، مسلمانان نیز نباید از علمایشان تقلید کنند؟

حضرت فرمود: بین عوام و علمای ما با عوام و علمای یهود، از یک جهت تفاوت و از جهتی تساوی است.

از جهت تساوی، به این گونه است که خدای تبارک و تعالی، هم عوام ما و هم عوام آنها را از تقلید منع کرده است. اما از جهت تفاوت، این طور نیست.

آن شخص عرض کرد: ای فرزندزاده رسول خدا، این تفاوت را برای من روشن کن. حضرت فرمودند: عوام یهود می‌دانند که علمای آنها، به طور صریح و آشکار دروغ گفته، حرام و رشوه می‌خورند و احکام را از مسیر خویش منحرف می‌کنند. این تحریف و تعویض، به خاطر جانب‌داری و توجه خاص به فوایدی است که نصیب آنها می‌شود، و نیز آنان را به داشتن تعصب شدیدی که موجب تفرقه در دینهایشان می‌شود، می‌شناسند. چون تعصب می‌ورزند، حقوق اشخاصی که مورد تعصب واقع شده‌اند، از بین می‌برند و اموال دیگرانی را گرفته به آنانی که استحقاق ندارند، می‌بخشند. از این رو به مردم ستم می‌کنند.

مردم یهود، می‌دانند که علمایشان به کارهای حرام دست می‌زنند و با معرفتهای دلهایشان، ناگزیر فهمیده‌اند که هر کس چنین کند فاسق است و جایز نیست که مردم از طریق آنها به خداوند راه یابند و آنها را واسطه بین خلق و خدا قرار دهند. از این رو، خداوند آنها را مورد ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۶

نکوهش قرار داده که چرا از کسانی که به فسق شناخته‌اند، تقلید کرده و سخن کسی را که می‌دانند تصدیق او جایز نبوده، قبول خبر او درست نیست و نباید به گفته و نظر آنها عمل کنند، تصدیق نموده‌اند. بر خود آنها واجب است که در امر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دقت نمایند، زیرا دلایل وجود آن حضرت، روشنتر از آن است که بر آنها مخفی بماند و آشکارتر از آن است که بر آنها روشن نشود.

همچنین است عوام امت ما، هنگامی که از فقهایشان فسق ظاهر و تعصب و جانب‌داری شدید و توجه بسیار به امور دنیوی و حرام را مشاهده کنند، هرگاه بنگرند که فقهایشان به علت تعصب در پی هلاکت و نابودی شخص مورد تعصب برمی‌آیند- اگر چه آن شخص مستحق اصلاح امر و نیکی و احسان باشد- یا ببینند که آنان (فقها) به کسانی که مورد جانبداریشان هستند مدارا و نیکی و احسان می‌کنند، در حالی که آنان مستحق ذلت و خواری و پستی‌اند، در این صورت است که هر کس از عوام ما، از چنین فقهایی تقلید کند، مانند یهود می‌شود که خداوند آنها را به جهت تقلید از علمای فاسق، نکوهش کرده است.

و اما هر کدام از فقها که خویشتن‌دار، نگهبان دین و مخالف هوا و هوس خویش بوده و فرمانبردار امر مولایش باشد، بر عوام لازم است که از او تقلید کنند و آن حاصل نیست، جز در بعضی فقهای شیعه، (نه همه آنها) زیرا کسی که مرتکب زشتیها و فواحش گشته و مانند فاسقان، از فقهای عامّه شود، نباید از آنان چیزی پذیرفت و نه آنها کرامت و احترام دارند «۱»

[سوره البقرة (۲): آیه ۷۹] ..... ص : ۱۰۶

اشاره

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (۷۹)

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۳۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۷

ترجمه: ..... ص : ۱۰۷

پس بدا به حال آنانی که چیزی به نام کتاب تورات از پیش خود نوشته آن را به خدای متعال نسبت می‌دهند و می‌گویند: این از نزد خداست، تا آن را به بهای اندک بفروشند، پس بدا به حال آنان از آنچه نوشته‌اند و وای به حال آنان از آنچه کسب می‌کنند و به

دست می‌آورند.

تفسیر: ..... ص : ۱۰۷

«فَوَيْلٌ»: این عبارت تفریع بر گفته خدای تعالی است که فرمود:

«يَسْمَعُونَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ»: می‌شنوند کلام خدا را و پس از آن به تحریف می‌پردازند، یعنی آنان که کلام خدا را می‌شنوند و پس از آن به تحریف می‌پردازند، کتاب را با دست خود می‌نویسند یا به دستی که منسوب به خودشان است، نه به خدا و به امر خدا.

«لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ»: پس وای بر آنان که کتاب خدا را با دستهای خود (از پیش خود) می‌نویسند.

ممکن است این عبارت را فرع بر مجموع آنچه از کلام خدا شنیده‌اند و تحریف کرده‌اند و جهت حقّانیّت کتاب را درنیافته، آن را منحصرا در جهت باطل گرفته‌اند، بدانیم. یعنی کسانی که از کتاب جز آنچه موافق آرزوهایشان است، نمی‌دانند. کتاب را بر اوراق جسمانی (منظور دست نوشته‌هایی است که بر اوراق نویسند) نمی‌نویسند، مگر با دستی که در اختیار نفسشان است (یعنی بر مبنای هوا و هوس می‌نویسند).

یا اینکه آنان، کتاب را بر اوراق ذهن خویش ننوشته، بلکه با دستی که تحت فرمان نفس امّاره آنهاست می‌نگارند، نه آن دستی که بتوان به خدا نسبتش داد، یا دستی که تحت فرمان خدا نباشد. پس وای بر آنهایی که کتاب را با دستی که در اختیار نفس بوده، بدون دخالت خدا و اوامر الهی می‌نویسند. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۸

«ثُمَّ يَقُولُونَ»: و سپس آشکارا به خدا افترا زده‌اند.

«هذا»: و آن دست نویسی را که تحت فرمان نفس خویش، که فرمانبردار شیطان بوده است، نوشته‌اند.

«مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»: به خدا نسبت می‌دهند و می‌گویند: از خداست، در حالی که آن از سوی خدا نبوده، از جانب شیطان است. زیرا آن نوشته‌ها، ابتدا از نفس آنان که محکوم هوی و هوس است، برخاسته و سپس از اوهام و خیالاتشان و آنگاه بر زبانها و دستهایشان جاری شده است. پس، آن همه از شیطان است.

امّا آنان، به خدا افترا بسته، می‌گویند: این کتاب از جانب خداست.

«لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا»: تا کتاب خدا را به بهای اندک بفروشند که می‌خواهند به هدفها و غرضهای دنیوی و اعتباری و نفسانی، از قبیل توسعه طلبی و مقام خواهی و خود را بین مردم محبوب جلوه دادن، برسند.

«فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ»: پس وای به حال آنان، به آنچه که با دست خویش نوشتند، یعنی الفاظ و نقوشی که از سوی شیطان بر سینه‌هایشان القا شده است که همه آنها وسایل و اسباب تسلط شیطان بر آنان است.

«وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»: پس وای بر آنها از آنچه کسب کردند و آیات الهی را به بهای اندک فروختند و آن از هر حرامی حرامتر است، زیرا آنان به آلات و ابزار دین توسّل جسته، غرضهای نفسانی خود را محقّق کردند. وسیله و اسبابی که خداوند برای دین آنان قرار داده بود، شریک دنیا نموده و در دنیا دخالت دادند. و ضرر و زیان آنان بر کم خردان و ضعیف دینان بدتر از لشکر یزید بر اصحاب حسین (ع) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۰۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۰] ..... ص : ۱۰۹

اشاره

وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْداً فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹

و (یهود) گفتند: هرگز آتش به ما نمی‌رسد (خدا ما را در آتش عذاب نمی‌کند)، مگر چند روزی معدود.
(ای پیامبر) به آنان بگو، آیا (بر آنچه دعوی می‌کنید) از خدا عهد و پیمانی گرفته‌اید؟ (اگر چنین است) خدا هرگز از عهد خود تخلف نمی‌کند. یا اینکه به خدا چیزی نسبت داده‌اید که نمی‌دانید.

تفسیر: ..... ص : ۱۰۹

«وَ قالُوا»: این عبارت عطف بر عبارت «قَدْ كانَ فَرِيقٌ ...» است.
«لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً»: یعنی آیا شما طمع دارید که آنان به شما ایمان آورند، در حالی که آنان بر این قایلند که آتش هرگز به ما نمی‌رسد، مگر یک چند روزی، و به این وسیله می‌خواهند به آرزوهایشان برسند، در حالی که شما می‌خواهید آنان را به ترک شهوات و کنار نهادن خواسته‌هایشان دعوت کنید.
«قُلْ»: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله به آنها بگو، این ادّعای شما اثبات نمی‌شود، مگر پس از مشاهده آتش و یاران آن و مشاهده اینکه آنها چند روزی بیشتر در آتش نمانده‌اند. در حالی که شما اهل مشاهده نیستید، و نیز این ادعا ثابت نمی‌شود. آیا این عهد الهی (که شما جز چند روز مجازات نمی‌شوید)، از سوی خدا، بدون واسطه یا به وسیله پیامبران به آنان رسیده است؟ یا اینکه به خدای تعالی افترا می‌بندند. پس، از آنان بپرس:
«أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْداً فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ»: یعنی اگر عهدی از جانب خدا بوده باشد، در آن صورت هرگز خدا خلاف عهد عمل نمی‌کند. یا اینکه از آنان بپرس، که آیا خدا هرگز خلاف وعده می‌کند؟
«أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ»: و یا اینکه به خدا چیزی را که نمی‌دانید نسبت می‌دهید، امّا شما را عهدی نزد خدا نیست و شما هم که ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۰
چنین عهدی را ادّعا نمی‌کنید، پس تنها این باقی می‌ماند که سخن شما افترا به خدا باشد و شما مستحقّ شدّت عذاب هستید، تا چه رسد به دوام و همیشگی عذاب.

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۱] ..... ص : ۱۱۰

اشاره

بَلى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَ أَحاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۰

آری هر که اعمال زشت اندوخت و کردار بد او را احاطه نمود، چنین کسی اهل دوزخ است و چنین کسانی در آتش جاودانه خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۱۱۰

«بَلی»: بلی، در پاسخ ادّعای آنها که عذاب دایم ندارند. خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: «مَنْ کَسَبَ سَیِّئَةً»: هر که گناهی کسب کند.

اصل «سیّئة»، «سیوء» بر وزن فیعل است.

«تاء» در «سیّئة» مانند تاء در «حسنة» برای نقل از وصفیّت به اسمیّت است.

سیّئه برای انسان، آن چیزی است که مناسب و ملایم انسانیّت انسان نباشد، خواه مناسب و سازگار با حیوانیّت او باشد یا نباشد. از این جهت، «مَنْ کَسَبَ سَیِّئَةً» با فعل «کسب» آورده شده، تا اشاره‌ای به بقای «سیّئه» (گناه) باشد. و آن را به لفظ فعل و عمل که دلالت بر حدوث می‌کند، مقرون نکرده تا اشاره کند به اینکه آنچه مستلزم دخول در آتش و جاودانگی در آن می‌شود، عبارت از اثر حاصل از گناه در نفس انسان است که ناشی از فعل گناه است، نه از حرکات و افعال که هیچ وقت در دو زمان استقرار ندارند.

«وَ أَحاطَتْ بِهِ خَطِیئَتُهُ»: چون بدی و گناه، و اثری که از آن باقی می‌ماند مادامی که تمام راههای بهشت را نبندد، مستلزم خلود در آتش ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۱

نمی‌شود، لذا به کسب گناه، احاطه کردن خطیئه را اضافه نموده است.

خطیئة به معنی گناه است، و از ضمیر به اسم ظاهر عدول کرده تا مناسب مقام وعید باشد، و مقام وعید، مقتضی در ازای کلام و تکرار لفظ قبیح و آوردن الفاظ قبیح متعدد است.

«فَأُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ»: آنها، همنشین و همراه آتش‌اند.

در این قسمت آیه، تنها به همراه بودن در آتش که مشعر به سنخیّت و مشیر به خلود در آتش است، کفایت نشده است، بلکه تصریح به خلود در آتش می‌کند تا تطویل و تشدید را تأکید نماید. لذا فرمود:

«هُمْ فِیها خالِدُونَ»: و آنان در دوزخ جاودانه خواهند بود.

چون در اینجا اقتضای مقام لازمه‌اش اهتمام به وعید بوده، وعید مقدّم شده است، تا ردّی باشد به آنهایی که جاودانگی در دوزخ را منکر گشته، مدّتش را اندک دانسته‌اند. و با لفظ «من» که مشترک بین شرطیه و موصوله است، آمده و در خبر لفظ (فاء» آورده که مؤکّد تلازم است.

در حالی که در آیه بعدی که وعده به مؤمنان است، موصول صریح آمده و در خبر «فاء» یاد نشده است.

در این عبارت، برخلاف آیه‌ای است که گذشت، که فرمود:

«فَمَنْ تَبِعَ هُدایَ فَلا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ» «۱» «وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ» «۲» (پس هر که از هادی یا هدایت من پیروی کند، ترس و بیمی بر او نیست و آن کسانی که به آیات کافر شدند، پس آنان اهل آتش هستند و در آن جاودانه‌اند)، این آیه، چون مقام متناسب با وعده بوده است و اهتمام به وعده داده شده، از این رو، در جانب وعید این آیه، وعید را تأخیر انداخته و در خبر، فاء نیاورده است.

---

(۱) سوره بقره، آیه ۳۸. [.....]

(۲) سوره بقره، آیه ۳۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۲

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۱۲

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۲

و كسانى كه ايمان آوردند و كردار شايسته انجام دادند، آنان از اصحاب بهشت‌اند و در آن جاودانه‌اند.

تفسير: ..... ص : ۱۱۲

«وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ»: در مورد ايمان و عمل صالح قبلا شرح داده شد.
«أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ»: آنان از ياران بهشت بوده و در آن جاودانه‌اند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۸۳] ..... ص : ۱۱۲

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ ذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُعْرِضُونَ (۸۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۲

و به ياد آريد هنگامى كه از بنى اسرائيل عهد گرفتيم كه جز خداى را نپرستيد و به پدر و مادر و خويشان و يتيمان نيكى كنيد و به زبان خوش با مردم سخن بگوييد، نماز را به پا داشته، و زكوة بپردازيد.
پس، جز عدّه كمى از شما روى گردانيديد، و شما هستيد كه از حكم خدا رو برتافتيد.

تفسير: ..... ص : ۱۱۲

اشاره

«وَ»: يعنى به ياد آريد اى بنى اسرائيل، يا اى امت محمد، يا اينكه خطاب عموميت دارد در مورد هر كسى كه خطاب در حقّ او ممكن است، يا مقصود اين است كه اى محمد بنى اسرائيل، يا امّت خودت يا به طور مطلق، خلق را يادآورى كن.
«إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ»: هنگامى كه با بنى اسرائيل به دست ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۳
پيامبرانشان ضمن بيعت عامّه يا خاصّه، پيمانى بستيم، اين مطلب گذشت كه هر جا عهد و عقد و ميثاق ياد شده، منظور، آن عهد و پيمانى است كه ضمن بيعت حاصل شده باشد.
«لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ»: امثال اين گونه عبارات، بعد از ذكر ميثاق و پيمان، بر سه وجه مى‌آيد:
اوّل) آنكه به صورت اخبار به طور مثبت يا منفى باشد.

دوّم) به صورت انشا، به شکل امر یا نهی یاد شود.

سوّم) فعل در دنباله لفظ «ان» و «قد» بیاید.

در مورد «لا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ»، هر سه وجه خوانده شده اگر به صورت اخبار باشد، یا این است که به معنی انشاست و لفظ قول در تقدیر است، یعنی از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم، در حالی که به آنها می‌گفتیم جز خدا را عبادت نکنید.

این وجه را عبارات (قولوا، و اقیموا و آتوا)، که به آن عطف شده است، تأیید می‌کند. یا به صورت اخبار، یا به معنی اخبار، در آن صورت، به تقدیر (ان مصدری) است و معنی آن این است: از آنان پیمان گرفتیم «ان لا یعبدوا، یا لان لا یعبدوا» بر اینکه نپرستید (جز خدا را). وجه دیگر آن است که بدل برای میثاق باشد.

اگر «لا یعبدون» به صورت فعل غایب باشد، هیچ ایرادی ندارد، و اما اگر به صورت مخاطب با تاء خوانده شود، باید گفت که بنا بر حکایت داستان گذشته است بدون تغییر، یا معنی اخبار و جمله حالیّه است.

یعنی از آنها پیمان گرفتیم، در حالی که آنها جز خدا را عبادت نمی‌کردند، یا در حالی که ما به آنها می‌گفتیم جز خدا را عبادت نمی‌کنید و به پدر و مادر احسان می‌کنید. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۴

«تحقیق در باره والدین و نسبت روحانی» ..... ص : ۱۱۴

انسان مراتب زیادی دارد و هر مرتبه‌ای خود از اجزای بسیار طولی و عرضی تشکیل شده است و هر مرتبه‌ای دارای سبب و معدّ (آمادگاه) خاصی است مغایر با سبب و معدّ مرتبه دیگر.

پس، علّت معدّه (آماده سازی) برای مرتبه وجود جسمانی پدر و مادر جسمانی است و هرکس با این نسبت، به آن دو نسبت داده شود، مناسب آن فرزند خواهد بود. و این مناسبت نسبت برادر و خواهری نامیده می‌شود.

مراتب وجود، به علّت چندی است:

۱. علت هستی در مرتبه وجود سینه‌ای که به کفر گشوده باشد، شیطان یا کسانی از لشگریان شیطان‌اند که با انسان تناسب داشته باشند.

آنان، اهل دنیای تاریک هستند و منسوب به جن و پدر جن هستند.

نفس چنین فردی در این مرتبه، مهیا و مستعدّ برای تصرّف شیطان است و شیطان در آن تصرّف می‌کند و از آن متأثّر می‌شود. از سوی رحمان نیز، نیرویی مناسب با آن نفس افاضه می‌شود و شیطان و هر کسی که مناسب او است، در این مرتبه در حکم برادرند.

۲. سبب وجود مرتبه سینه‌ای که به اسلام گشوده شده باشد، فرشته است و آن در حالتی است که نفس او مستعدّ تصرّف ملایکه است و با تصرّف ملک و تأثّرپذیری نفس مستعدّ، از سوی خداوند به او، توان مناسب آن نفس افاضه می‌شود. (این طبق تکوین و نظام هستی است).

اما بر حسب تکلیف، والدین آن مرتبه که سینه‌اش به کفر گشوده شده است، آنانی هستند که بدون اجازه با او بیعت کرده‌اند. انسان در این مرتبه و با این نسبت، فرزندی بیهوده و بی‌نسبت است. چنانچه از جهت تکوین در مرتبه جسمانی هم چنین است (که شرح دادیم) و نمی‌توان او را به چنین پدر و مادری مرتبط کرد. امّا والدینی که در مرتبه صدر منشرح به اسلام وجود دارند، کسانی هستند که با اجازه خدا یا نمایندگان ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۵

الهی، با او بیعت کرده‌اند و همه آنهایی که از جهت این نسبت با او متناسب باشند، نسبت به هم برادرند.

۳. سبب وجود مرتبه قلب، جبرئیل عقل و مریم نفس است که به اسلام گشوده شده است. که جبرئیل عقل در گریبان مریم نفس

دمیده است و عیسای قلب منعقد شده، در همان ساعت زاده می‌شود و سخن گفتن آغاز می‌کند.

«نُكَلِّمُ مَنْ كانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا»: کودکی در گهواره سخن می‌گوید.

اینکه گفتیم، بر حسب تکوین است. ولی بر حسب تکلیف، والدین مرتبه قلب، آن دو کس هستند که با شخص آنان بیعت خاصّه ولوی می‌نماید. و هر کسی که از جهت این نسبت مناسب انسان باشد، برادر او است.

همچنین، در مراتب دیگر نیز این نسبت و پیوند برقرار است و نسبت هر کدام در مقایسه با بالاتر آن، مانند نسبت جسم به روح است و ناپیوستگی روحانی، مانند ناپیوستگی جسمانی است که نه نسبتی و نه حکمی در بین است و گاهی نسبت فاسد اعتبار گشته، و پدری، به حسب اصل نسبت به آن اطلاق می‌شود (نه به دلیل درستی نسبت). چنانکه در فرموده خدای تعالی، این نسبت اعتبار شده است که:

«وَ إِنْ جاهَداكَ لِتُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ» «۱» و اگر پدر و مادر بکوشند که به من شرک آورید، از آنچه تو را به آن علمی نیست، از آنان پیروی مکن.

در اینجا، آن پدر و مادری که کوشنده به شرک هستند، به شیطان و نفس تفسیر شده‌اند. بنا بر طریقه استخدام در ضمیر «جاهداک» و چون اطلاق پدری و فرزندی به اعتبار این نسبت است، پس هر اندازه که نسبت

---

(۱) سوره عنکبوت، آیه ۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۶

قویتر باشد، اطلاق آن دو نیز سزاوارتر و بهتر می‌شود، و در نسبت جسمانی از اطلاق پدری و پسری، بنا، بر این است که نسبت جسمانی مورد درک و حس هر کسی است، نه اینکه نسبت جسمانی اولویّتی داشته باشد.

چون نسبت فاسد را در شرع مطهّر اعتباری نیست، بنابر این، اطلاق والدین و ابوین در زبان شرع، به کسی باز می‌گردد که نسبت صحیح داشته باشد، نه فاسد. لذا، آن والدینی که از طریق فاسد منسوب باشند، مورد امر به احسان واقع نمی‌شوند.

ولادت جسمانی، عبارت است از جدا شدن مادّه فرزند از پدر، نه جدا شدن صورت فرزند از صورت پدر. ولادت روحانی، عبارت از تنزل صورت پدر و ظهور آن در صورت فرزند و تقیّد و تعیّن آن صورت است به تعیّنات مرتبه پایین‌تر از مرتبه خودش. مانند نور خورشید که در آینه‌های چندی منعکس شود که با وجود زیادی آینه‌ها، در وحدت خورشید خللی وارد نمی‌آید. پس ولد روحانی، همان والد است و ولد همان والد. البتّه. مرتبه نازله والد اگر تعیّنات نازله برداشته شود، جز یک والد نمی‌ماند.

مولوی قدّس سرّه، در بیان این نسبت و اتّحاد چه خوب فرموده است:

جان حیوانی ندارد اتّحاد تو مجو این اتّحاد از جان باد

جان گرگان و سگان از هم جداست متّحد جانهای شیران خداست

همچو آن یک نور خورشید سما صد بود نسبت به صحن خانه‌ها

لیک یک باشد همه انوارشان چونکه برگیری تو دیوار از میان

چون نماند خانه‌ها را قاعده مؤمنان مانند نفس واحده

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۷

به این ترتیب، برادری به اتّحاد در صورت منتهی می‌شود، اگر چه مادّه متعدد باشد. بر خلاف برادری جسمانی که در آن اتّحاد صورت است، نه مادّه، وحدت در کسی است که مادّه از او منفصل شده باشد. از اینجاست که سرّ شدّت حرمت غیبت مؤمن معلوم می‌شود، تا آنجا که نقل شده است که غیبت مؤمن، از هفتاد زنا با مادر در زیر کعبه، سخت‌تر و شدیدتر است. و همچنین، شدّت

حرام بودن بدگویی که در برابر یا پشت سر برادر مؤمن گفته شود و نیز اهانت و مسخره کردن مؤمن، حرمت شدیدی دارد، که همه اینها، به پدر مؤمن باز می گردد.

همچنین، سرّ کثرت دعا در حق برادران در غیابشان، و کوشش در رفع نیازها و یاری کردن به آنها، از اینجا آشکار می‌شود.

همچنین، سرّ این گفته معلوم می‌شود که فرمود:

کسی که برادر مؤمنش را در خانه‌اش بدون عوض و غرض دیدار کند، گویا خدا را در عرش خویش دیدار کرده است. چه زیارت مؤمن، زیارت خدا در مرتبه نازله آن است و نیز سرّ این حدیث آشکار می‌شود که فرمود:

هنگامی که دو مؤمن با هم مصافحه کنند، گناهانشان فرو می‌ریزد، همچنان که برگ از درخت فرو می‌ریزد. و فرمود:

هنگامی که دو مؤمن با هم مصافحه کنند، دست خدا بین دستها یا بالای دستهای آن دو است یا خدا آنان را به رحمت می‌نگرد.

چون دو تن با هم مصافحه کنند، موجب قوی بودن ظهور والد آنان در آن دو تن گشته و به اندازه ظهور والد، گناهان از ولد ناپدید می‌شود.

از اینجا، سرّ اهتمام ورزیدن به احسان به والدین روحانی، به نحوی که خدای تعالی احسان به آنان را با توحید قرین نموده است، آشکار می‌شود. در سوره نساء می‌فرماید: ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۸

«وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً «۱»»: خدای را بپرستید و به او شرک نیاورید و به والدین نیکی کنید. در سوره انعام فرموده است:

«قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً «۲»» بگو بیایید تا آنچه را خدایتان حرام قرار داد، بر شما بخوانم و آن این است که برای خدا شریک نیاورید و به والدین نیکوکاری کنید.

در سوره بنی اسرائیل آمده است:

«وَ قَضى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً «۳»»: و حکم کرد خدایت که جز او را نپرستید و به والدین نیکی کنید.

والدین جسمانی، به سبب مظهریّت و مناسبت آنان با والدین روحانی و داشتن حقوق بسیار و دلسوزی آنان بر اولاد و تحمّل زحمات سخت، مانند والدین روحانی هستند که باید مورد تعظیم و شفقت و احسان قرار گیرند.

همچنین، دانسته می‌شود که احسان به والدین روحانی، احسان به خود است و طاعات، هر چند بیشتر و کاملتر باشد، احسان به والدین بیشتر و کاملتر است. چه طاعات، نیکویی کردن به ذات خویش است که آن ظهور والد است و هر چیزی که سبب شدّت ظهور والد در فرزند باشد، همان احسان به والد است. چه شدّت ظهور والد، نشانه توسعه و گسترش والد از جهت مظاهر است.

از آنچه گفتیم، وجه این گفته خدای تعالی معلوم می‌شود که می‌فرماید: «النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ «۴»»، (پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مؤمنان

---

(۱) سوره نساء، آیه ۲۶.

(۲) سوره انعام، آیه ۱۵۱.

(۳) سوره اسراء، آیه ۲۳.

(۴) سوره احزاب، آیه ۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۱۹

نسبت به خودشان اولی است و حدیثی که می‌فرماید: من و علی، پدران این امت هستیم «۱» که وجود مبارک رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله به منزله صدر است و علی (ع) به منزله قلب.

اما به حسب جسم. اگر چه در این صورت که جدا از غیر و منفصل از او ملاحظه شده، دیگر پدر او به او اولی نیست، ولی از آن جهت که با نور صدر و قلب روشن است، محکوم به حکم والدین، و به مؤمنان اولی از خودشان بوده و پدر آنهاست. از این رو، همسران وی با وجود اینکه زوج بدنی هستند، مادران مؤمنان محسوب می‌شوند. لذا، پیامبر خدا با همین نور پذیری و روشنایی و محکوم بودن به کالبد بشری، با جسدش به عالم ارواح سیر کرد، و از پشت سر همان می‌دید که با چشم می‌دید، و سایه‌ای برای او نبود. اگر این محکومیّت و چیرگی روح بر بدن نبود، حکم روح بر بدن نمودار نمی‌شد.

از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که فرمود: برترین پدر و مادر شما و سزاوارترین آنان، به شکر و سپاس محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) هستند «۲».

علی بن أبی طالب (ع) فرمودند:

شنیدم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که می گفت، من و علی پدران این امّت هستیم و حقّ ما بر آنان بزرگتر از حقّ پدران و مادران جسمانی آنهاست، زیرا اگر ما را اطاعت کنند، ما آنان را از آتش نجات داده به سرای آرامش می کشانیم و آنان را از بردگی و بندگی غیر، به بهترین آزادگی ملحق می کنیم «۳».

احسان به این والدین (محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی [ع]) و به کسانی که خدا

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۳۵.

(۲) همان.

(۳) همان.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۰

به احسان آنان فرمان داده است، یا به این است که به خوبی با آنها همنشینی و همراهی گشته و نسبت به آنها تواضع و رحمت شود، یا به این است که به آنها خدمت کرده، و سعی در برآوردن حاجتها و دفع آزار از آنها بنماید، یا به این است که درخواست از خدا و دعا برای آنان کند و یا اینکه خانواده و مال آنها را در غیابشان حفظ نماید.

«وَ ذِی الْقُرْبی»: و خویشاوندان آن بزرگواران محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی [ع]) و یا خویشاوندان خود شما، همان طور که در گذشته معلوم شد.

از آنچه گذشت، معلوم شد که بین این دو نوع خویشاوندی هیچ تفاوتی نیست و اینکه خویشاوندی اختصاص به مرتبه جسمانی ندارد، بلکه اعم از مراتب جسمانی و روحانی است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی که رعایت حق قرابت پدر و مادر خود را بکند، در بهشت، هزار هزار درجه به او عطا می‌شود. هر که رعایت حق قرابت محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) را بنماید، به او درجات افزون و پاداشهای بیشتر به آن مقدار و نسبت داده می‌شود که محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) نسبت به پدر و مادر نسبی خود برتری دارند.

«وَ الْیَتامی»: یتیم بر دو نوع است:

۱. یتیم جسمانی کسی است که پدر جسمانیش را پیش از بلوغ از دست داده است.

۲. یتیم روحانی کسی است که پدر روحانی خویش را از دست داده است، آن نیز دو حالت دارد:

الف) عدم وصول به پدر روحانی، چه به علّت مرگ و چه با وجود حیات بیعت نکرده باشد (مرگ عامل عدم وصول باشد یا عدم برخورد).

ب) وصول و انقطاع، یعنی به پدر روحانی رسیده و سپس با غایب شدن از او گسسته باشد. به هر حال، بر اثر بیعت نسبت ابوّت و

بنوّت (پدر و فرزندی) صادق می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۱

در خبر است که پس از ذکر یتیم جسمانی، فرمودند:

و سخت‌تر از این یتیم، کسی است که از امامش یتیم»

مانـده باشـد که قادر به وصول به او نباشـد و ندانـد حکم او در آنچه از شـریعتهای دین که به آن مبتلا شـده و با آن برخورد کرده، چگونه است.

آگـاه باشـید، هر که به علوم ما عالم باشـد، شـیعه ماست. پس هر آنکه به شـریعت ما جاهل است، از مشاهـده ما گسسـته شـده، و از خویشاوندی با ما یتیم است.

آگاه باشید کسی که خدا او را هدایت کرده و ارشاد نموده، شریعت ما را آموخته است، با ما در جایگاه رفیع همنشین باشد «۲».

«وَ الْمَساكِينِ»: مساكين، جمع مسكين است و مسكين بر وزن مفعيل است كه از «سكن» گرفته شده است و به معنى ساكن از حركت و مبالغه در سـكون است. به طورى كه گويا در آن توانايى حركت باقى نمانـده است و حالش بدتر از فقير است. چه فقير، نيازمندى است كه مى‌تواند حركت كند و نيازهاى خود را برآورده نمايد. و يا فقير، اعم از مسكين است.

منظور از كلمه مسكين در اين آيه، مسكينان مؤمنان هستند كه مانند يتيمان‌اند. و يا اعم از مسكينان مؤمنان و غير آنهاست.

البته مسـكنت و درماندگى مادى معلوم و مشـخص است. اما بينوايى و مسـكنت در ايمان و علم، عبارت است از سكون پاى نفس از سير در اراضـى آيات و اخبار و عدم كنكاش در سيره نيكان و سكون چشم از ادراك دقايق امور. و سكون زبان از احتجاج و برهان آوردن عليه اعداء. و سكون دست از حمله عليه دشمنان.

---

(۱) يتم، مانند ضرب و علم و يتم به ضمّه و گاهى با فتحه يا و حركت وسط بسيار آمده است، ولى با سكون كم آمده است (متن).

(۲) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۳۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۲

نقل شده است كه: هر كه با آنان با مقدارى از مال خود مواسات كند، خداى تعالى بهشت را بر او وسعت مى‌دهد و او را به آمرزش و خشنودى خود مى‌رساند.

سپس گفت: از دوسـتداران محمد صـلّى اللّه عليه و آله مسـكينانى هسـتند كه مواسات با آنها برتر و بهتر از مواسات با مسـكينان فقر است. آنان كسانى هستند كه اعضا و جوارحشان ساكن شده از مقابله با دشمنان خدا كه اين مؤمنان را سرزنش مى‌كنند و آرزوها و خواسته‌هاى آنان را حمل بر سفاهت مى‌كنند، ناتوان شده‌اند.

آگاه باشـيد كسى كه با فقه و عملش آنها را تقويت كند تا جايى كه مسكنت را از آنان زايل نمايد و آنان را بر دشمنان ظاهر كه از نواصب هسـتند، و دشـمنان باطن كه ابليس و متمردان درونى‌انـد، مسـلط كنـد، تا جايى كه دشـمنان دين خـدا را شـكست داده و از دوسـتان آل رسول حمـايت نماينـد، خداونـد آن مسـكنت را به شـياطينشان محوّل كرده شـياطين را هم از گمراه كردن ايشان ناتوان مى‌كند و خداوند اين حكم را حقّا مقدّر كرده و بر زبان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله جارى نموده است.

«وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً»: «حسـنا» به ضمّ و نيز «حسـنا» با حركت اول و دوم خوانده شده است و معنى هر دو نيكى است. اظهار (حسـن قول) و اظهار (قول حسن) هر دو به يك معنى است.

منظور از ناس، همه مردمان، از خويش و بيگانه و يتيم و مسـكين هستند و آن نسبت به آنچه كه گذشت، از قبيل يتيم و فقير و غيره، عموم و خصوص مطلق است از آنچه بر آن مقدم باشد.

بين خويشاوند و يتيم، مانند خويشاوند و مسـكين، نسبت عموم و خصوص من وجه «۱» است و حسن قول (زيبا سخن گفتن و خوش

گفتاری)

---

(۱) عموم و خصوص من وجه، وقتی است که مفهوم دو کلی چنان باشد که در یک مورد

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۳

امری اضافی و اعتباری است که با اختلاف اشخاص و احوال و مقامها، اختلاف پیدا می‌کند. چه راست گفتن زیباست اگر در آن عیب و بدی نباشد، و گر نه آن راستی، زشت و آن دروغ، زیباست. گفت و گو با کودکان از آن وجه زیباست که با مقتضیات آن طفل، مناسبت پیدا کند و از آنچه موجب زیان وی است بازش دارد. به همین نسبت است گفتاری که مربوط به بازرگان و کشاورز و سایر صاحبان حرفه‌هاست که حسن آن در همان راه و روش است که با حرفه و مذاق و انسانیت ایشان سازگار بوده، مناسب مقام و درجه‌ای که در آن قرار دارند، باشد. و خطابی که به صاحبان صنعتهای علمی می‌شود، زیبایی و نیکویی آن وقتی است که مناسب آن صنعت باشد. همچنین است حال صاحبان حکومت و منصبها، که گفتار باید مناسب درجه آنان باشد تا نیکو و زیبا جلوه‌گر شود.

در باره سالک منجذب که از فوت سلوک خود بیمناک است، گفتار خوب باید در زمینه چیزی باشد که اشتغالش را در سلوک تقویت کند و سالکی که در مقامی متوقف شده است، کلام خوب برای او آن است که وی را به جذب و انجذاب برانگیزد.

اگر کودکان را چنان مورد خطاب قرار دهیم که عقلا را قرار می‌دهیم، و جاهلان را چون علما و پنبه‌زن را چون آهنگر، یا بر عکس خطاب کنیم، زشت است.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که فرمود:

به تمام مردمان، چه مؤمنان و چه مخاصمان ایشان، سخن خوش بگویید و اما با مؤمنان گشاده‌رو و مژده دهنده باشید و با مخالفان با مدارا سخن گویید، تا آنها به ایمان جذب شوند. اگر از ایمان آوردن آنان

اجتماع و در دو مورد افتراق داشته باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۴

مأیوس شدید، خود و برادران مؤمن خویش را، از شرّ آنان باز دارید.

سپس فرمود:

مدارا با دشمنان دین خدا، از برترین صدقه‌های مرد بر خود و برادرانش است. روزی حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله در منزلش بود، که عبد اللّه بن ابی ابن ابی سلول از وی اجازه ورود خواست. حضرت اجازه فرمود و گفت:

بد برادر عشیره‌ای است. به او اجازه دهید.

چون داخل شد، او را نشاند و به روی او لبخند زده با گشاده‌رویی با او رو برو شد. پس چون عبد اللّه بن ابی، بیرون رفت عایشه گفت:

ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با او چنان سخن گفتی و چنان رفتار کردی پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

ای عایشه! بدترین مردم نزد خدا در روز قیامت کسی است که به خاطر ترس از اصابت شرّ و بدی او، محترم و گرامی داشته شود «۱».

«وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ»: امر به اقامه نماز را تأخیر انداخت تا شدت اهتمام به احسان به مردم، اعم از خویشاوند و غیر خویشاوند را برساند. در باره بر پا داشتن نماز، پیش از این توضیح کافی داده شد.

در خبر، «اقامه صلاة» به تمام کردن رکوع و سجود و حفظ اوقات و ادای حقوق نماز تفسیر شده است. حقوقی که اگر ادا نشود، پروردگار جهان آن را نمی‌پذیرد و گفت آیا می‌دانید که آن حقوق کدام است؟

آن تعقیب نماز است به درود و سلام و دعا بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و آل او و خاندان پاک آنان. در حالی که معتقد باشی به اینکه آنان برترین برگزیده‌های خدا و برپا داران حقوق خدا و بسیار یاری دهندگان دین خدای تعالی هستند. و فرمود:

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۳۶. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۵

درود بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و آل او (ع) را، چه در حال خشم و خشنودی، و چه در حال شدّت و آسودگی و چه در حالی که همّ و غمّ در دلهای شما انباشته است، برپا دارید «۱».

«وَ آتُوا الزَّکاةَ»: پیش از این معنی زکات به تفصیل بیان شد.

«ثُمَّ تَوَلَّیْتُمْ»: چون پس از آنکه خداوند پیمان از بنی اسرائیل گرفت و به دنبال آن صفات انسان را آورد، فرمود:

«أَخَذْنا مِیثاقَ بَنِی إِسْرائِیلَ»: یعنی ما از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم.

کسانی که در حقیقت فرزندان آدم بوده‌اند. سپس جمله «ثُمَّ تَوَلَّیْتُمْ» را آورده که مشعر به نقض عهد و پیمان است.

چون به دنبال «وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ»، عبارت «وَ رَفَعْنا فَوْقَکُمُ الطُّورَ» یاد شده است، عدم فرمانبرداری و پذیرش آنها را می‌رساند.

در آیه بعدی، بعد از «أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ»، عبارت «لا تَسْفِکُونَ دِماءَکُمْ» آمده است، تا مشعر به این باشد که مخاطبان حاضر، شأنیّت و قوّه خونریزی را دارا هستند تا اشاره به ذمّ آنها باشد و اینکه آنها نسبت به بنی اسرائیل، نقص دارند.

«إِلَّا قَلِیلًا مِنْکُمْ وَ أَنْتُمْ مُعْرِضُونَ»: یعنی در حالی که عادت شما اعراضی از عهد است، یا اینکه این جمله حال تأکیدی است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۴] ..... ص : ۱۲۵

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ لا تَسْفِکُونَ دِماءَکُمْ وَ لا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۵

و بیاد آرید هنگامی که از شما عهد گرفتیم که خون یکدیگر را نریزید و یکدیگر را از خانه و دیار خود نرانید، پس بر آن عهد اقرار کرده و گردن نهادید و شما خود بر آن گواه‌اید.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۳۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۶

تفسیر: ..... ص : ۱۲۶

«وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ»: و هنگامى كه از شما پيمان گرفتيم، يعنى از نياكانتان پيمان گرفتيم.

اين پيمانى بود كه بر دست پيامبران بنى اسرائيل و جانشينان آنان انجام شد.

يا پيمانى بود كه خود به دست آنانى كه شبيه به خلفاى انبياى الهى هستند، منعقد شد، زيرا رسم بيعت، در كل هيچ گاه متروك نشده بود، از اين رو اين آيه، كنايه از امت محمد صلّى اللّه عليه و آله است. (چنانكه در روايات چنين تفسير شده است).

ممكن است ابتدا خطاب به امّت محمد صلّى اللّه عليه و آله باشد كه معنايش چنين مى‌شود: اى امّت محمد صلّى اللّه عليه و آله به ياد آريد زمان بيعت با او را و پيمانى كه از شما گرفت.

«لا تَسْفِكُونَ دِماءَكُمْ»: پيش از اين، محل جمله‌اى را كه بعد از اخذ پيمان و عهد بيايد، بيان كرديم.

«وَ لا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ»: در اين آيه، كه كشتن و بيرون راندن غير را از شهر و ديار، قتل و اخراج خود شخص حساب كرده، به آن جهت است كه آن غير، با خود شخص در معاشرت، يا خويشى، يا دين، يا وطن متّحد است و يا از آن جهت است كه قتل نفس، منجر به قصاص مى‌شود كه موجب هلاكت نفس او است، و اخراج از شهر، موجب مكافات و اخراج متقابل او از شهر مى‌شود.

يا به اين معنى است، كه كارى نكنيد تا موجب كشته شدن و اخراج خودتان از ديارتان شويد.

يا به اين معنى است، كه كارى نكنيد تا موجب قطع زندگى ابدى شما گشته، از ديار حقيقى (بهشت) اخراج شويد و دور افتيد.

«مِنْ دِيارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ»: به عهدى كه بسته بوديد اقرار كرديد، در ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۷

حالى كه:

«وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ»: عليه خودتان به آن ميثاق و اين اقرار گواهى مى‌دهيد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۸۵] ..... ص : ۱۲۷

اشاره

ثُمَّ أَنْتُمْ هؤُلاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيارِهِمْ تَظاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ إِنْ يَأْتُوكُمْ أُسارى تُفادُوهُمْ وَ هُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْراجُهُمْ أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَما جَزاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذلِكَ مِنْكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۷

سپس (با اين عهد و اقرار)، باز شما آن كسانى هستيد كه (مانند اسلاف خود) خودتان را مى‌كشيد و گروهى (از افراد ضعيف) را از ديارشان بيرون مى‌كنيد و در بدكردارى و ستم بر ضعيفان، پشتيبان يكديگر هستيد و هر گاه اسيرانى بگيريد، براى آزادى آنها فديه مى‌طلبيد. در حالى كه اخراج آنان حرام است، چه رسد به كشتن و فديه كه آن محقّقا بر شما حرام است. آيا به بعضى از احكام كتاب (تورات) ايمان مى‌آوريد و به برخى ديگر كافر مى‌شويد؟ پس جزاى چنين مردم بد كردارى چيست؟

تفسير: ..... ص : ۱۲۷

«ثُمَّ أَنْتُمْ هؤُلاءِ»: سپس، شما اى كسانى كه احمق هستيد؟ بنا بر اينكه «هؤلاء» منادى باشد، در اين صورت، دلالت آن بر اظهار حماقت و سفاهت كه مقصود از آيه است، بهتر و واضحتر است. و يا (هؤلاء) منصوب باشد، بنا بر اختصاص. و يا (هؤلاء) منصوب

(مفعول) به فعل محذوف «اعنی» باشد. ممکن است «هؤلاء» تأکید «انتم» یا خبر آن باشد.

«تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيارِهِمْ»: شما به علت خشم و غضب بر هم‌کیشان خود، خودهایتان را می‌کشید و عده‌ای را هم ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۸

از سرزمینهایتان بیرون می‌کنید.

«تَظاهَرُونَ عَلَيْهِمْ»: و در کشتن این کشته‌ها و اخراج آنها، یکدیگر را پشتیبانی و یاری می‌کنید.

«بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ»: و به گناه و دشمنی روی می‌آورید، در حالی که شما مأمور به آنید که به نیکوکاری و پرهیزگاری با هم پشتیبان و همراه باشید و از همراهی و همیاری در گناه و دشمنی، نهی شده‌اید.

«وَ إِنْ يَأْتُوكُمْ أُسارى»: و اگر این کشته‌ها و اخراج شده‌ها و یا اسیران به نزد شما بیایند.

اساری، جمع «اسری» است که آن جمع اسیر است و این جمع الجمع است. گفته شده است که اساری، از همان اول جمع اسیر است.

«تُفادُوهُمْ»: برای آزادی آنها فدیه می‌طلبید. منظور این است که کشتن و اخراج آنها ناشی از غیرت دینی و اجرای فرمان الهی نبوده، بلکه ناشی از هواهای نفسانی و غرضهای فاسد شماست.

زیرا، اگر این قتل و اخراج به خاطر اجرای فرمان الهی بود، باید شما به آن راضی بودید (خواه از شما باشد یا از غیر شما). در حالی که اگر این کار، از غیر سر زند و شما را اسیر کنند، نسبت به آنان تعصّب می‌ورزید و با مالهای خودتان فدیه می‌پردازید.

«وَ هُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْراجُهُمْ»: و اخراج آنان بر شما حرام است.

هو، ضمیر شأن یا مبتدایی است که به «اخراجهم» که در ضمن «تخرجون» یاد شده است، باز می‌گردد. و «اخراجهم» مذکور بدل از «اخراجهم» ضمنی است.

می‌توان گفت «هو» مبتدای مبهم است که به وسیله «اخراجهم» تفسیر شده است.

«أَ فَتُؤْمِنُونَ»: آیا اذعان و اعتراف می‌کنید؟

«بِبَعْضِ الْكِتابِ»: به بعضی از نوشته‌هایی که برای شما نوشته شده ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۲۹

است یا به بعضی از قسمتهای تورات، یا به بعضی از آیات قرآن.

بنابر اینکه، این سخن خطاب به منافقین امت باشد، مقصود از بعضی وجوب تبادل فدیه است.

«وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ»: و بعضی از آن را کافر می‌شوید، و آن حرمت کشتن و اخراج است. یعنی، شما به کتاب خدا توجّهی ندارید، بلکه از هوی و هوس خویش پیروی می‌کنید. به آنچه موافق عقیده شما باشد، روی می‌آورید و آنچه را که مخالف میل شما باشد، ترک می‌کنید.

«فَما جَزاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذلِكَ مِنْكُمْ»: پس جزای شمایی که این کارها را می‌کنید (ای گروه یهود یا ای امت محمد صلّی اللّه علیه و آله)، چیست؟

إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُرَدُّونَ إِلى أَشَدِّ الْعَذابِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»: جز خواری در زندگی دنیا و شدیدترین عذاب در روز قیامت، و خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست.

لفظ «یردّون» به صورت خطاب به اعتبار لفظ «منکم» و به صورت غایب به اعتبار لفظ «و من یفعل» خوانده شده و به منزله جزای آن است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۲۹

اشاره

أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ (۸۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۹

آنها كسانى هستند كه زندگى دنيا را خريده، آخرت را فروخته‌اند، پس در عذاب آنها تخفيفى داده نمى‌شود و مورد يارى واقع نمى‌شوند (كسى به آنها يارى نمى‌كند).

تفسير: ..... ص : ۱۲۹

«أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ»: اين بدكاران، گويا كه آخرت مملوك آنها بوده است. از اين رو، آن را فروخته و به جايش زندگى دنيوى را برگزيده‌اند كه عاريه است و آخرت را كه بر ايشان هميشگى است، رها كرده دنياى خويش را آبادان نموده‌اند. در حالى كه ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۰

عاقل، ملك هميشگى خويش را به دنياى عاريه نمى‌فروشد.

«فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ»: و عذاب از آنها كاسته نمى‌شود. زيرا، براى آنان جايگاه و وطنى كه سراى آرامش باشد و در آن به استراحت پردازند وجود ندارد (زيرا آخرت را كه دار القرار و سراى آرامش است، به زندگى بى‌ثبات دنيا فروخته‌اند).

«وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ»: يعنى عذاب آنها به خودى خود تخفيف داده نمى‌شود، و موكّلان آنها نيز نمى‌توانند عذاب را تخفيف دهند، و هيچ يارى كننده‌اى به آنان يارى نخواهد كرد كه بر موكّلان عذاب چيره شده، عذاب را از آنان دفع كند.

به پيغمبر خدا صلّى اللّه عليه و آله نسبت داده شده است، كه فرمودند:

وقتى اين آيه در باره يهود، يعنى كسانى كه عهد خدا را شكسته، فرستادگان الهى را تكذيب كرده و اولياى خدا را كشته بودند، نازل شد، پيغمبر خدا به آنان فرمود: آيا به شما خبر بدهم كه چه كسانى از امّت من شبيه يهوديانند؟

گفتند: بلى يا رسول اللّه.

گفت: عده‌اى از امّت من، خود را از اهل ملّت من حساب مى‌كنند، ولى بهترين ذرّيه‌ام را مى‌كشند و پاكترين شجره و ريشه‌ام را از بين مى‌برند و دين و سنّت مرا تبديل مى‌كنند و فرزندانم حسن (ع) و حسين (ع) را مى‌كشند، چنانكه اسلاف يهود، زكريّا و يحيى را كشتند.

آگاه باشيد كه خدا آنان را لعنت مى‌كند و پيش از روز قيامت، از بقاياى ذرّيه من، هادى و مهدى، از فرزندان حسين (ع) مظلوم را مى‌فرستد كه آنان را با شمشير اولياى خدا، به آتش دوزخ فرو اندازند «۱».

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۳۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۱

[سوره البقرة (۲): آيه ۸۷] ..... ص : ۱۳۱

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَ فَكُلَّما جاءَكُمْ رَسُولٌ بِما لا

تَهْوى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۱

و محقّقا، ما به موسى كتاب داديم و در پى او پيامبرانى فرستاديم و به عيسى بن مريم دلايلى روشن (معجزات) داديم و او را با روح القدس تأييد كرديم.

آيا اين درست است، كه هر وقت رسولى به سوى شما آيد و كتابى آورد كه نفس شما آن را نمى‌خواست (باب ميل شما نبود)، استكبار ورزيد؟ پس، شما گروهى از پيامبران و اوصياى آنان را تكذيب نموده و گروهى (از پيامبران و اوصياى آنها) را كشتيد.

تفسير: ..... ص : ۱۳۱

«وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ»: پس ديگر تعجّبى ندارد كه به محمد صلّى اللّه عليه و آله كتاب داده شده است، وقتى كه به موسى هم داده شده است.

منظور از كتاب نبوّت يا رسالت است و تورات صورت آن است.

«وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ»: پس از حضرت موسى، پيامبرى از پى پيامبرى فرستاديم.

«وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ»: و به عيسى ابن مريم، دلايل روشن (معجزات) داديم، يعنى پس از حضرت موسى و ديگر پيامبران، حضرت عيسى را فرستاديم و نشانه‌هاى روشن و معجزات واضح، مانند زنده كردن مردگان، بهبود بخشيدن كور مادرزاد، دميدن در گل و زنده كردن پرنده از آن و خبرهاى غيبى دادن. يا مقصود، احكام واضح محكم يا احكام قالبى يا احكام نبوّت است. چون «بيّنه» گاهى به معجزه و گاهى بر محكم، كه مقابل متشابه است، و گاهى بر احكام قالبى كه مقابل احكام قلبى است، اطلاق مى‌شود.

«بينه»، به رسالت و احكام آن و نبوت و احكام آن، كه در مقابل ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۲

ولايت و آثار آن است نيز، گفته مى‌شود.

همچنين، «بيّنه» مقابل «زير» يا نوشته‌ها، بر حروف اسم هر حرف اطلاق مى‌شود، مثلا، بيّنه عين.

«بيّنه» در حرف (عين) عبارت است از عين و ياء و نون و نوشته آن كه از عين تلفظ مى‌شود و نيز بر حروف وسط و آخر اطلاق مى‌شود، مانند يا و نون در عين.

«وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ»: روح، هم به روح حيوانى كه از قلب برانگيخته مى‌شود و هم به روح نفسانى كه از دماغ به اعصاب نشأت مى‌گيرد، گفته مى‌شود و نيز بر قوّه محرّكه حيوانى و بر قوّه شهوانى و غضبى و بر لطيفه ايمانى و بر روح مجرّد از مادّه و از وابستگى به آن و بر روح مجرّد از اندازه‌گيرى و تقدّر كه به آن روح القدس مى‌گويند، اطلاق مى‌شود.

در باره روح القدس در اخبار آمده است كه آن از جبرئيل و ميكائيل هم بزرگتر است. او با هيچ يك از انبياء، جز با محمد صلّى اللّه عليه و آله و ائمه هدى (ع) نبود «۱».

فهلويون (پيروان حكمت اشراق ايرانى) از اهل فارس، آن را ربّ النوع انسانى ناميده‌اند و گفته‌اند:

او از همه فرشتگان بزرگتر است و همه فرمانبردار وى هستند.

روح بر همه مجرّدات هم اطلاق مى‌شود.

در خبر است از حضرت صادق (ع) كه فرمود: اى مفضل، خداى تبارك و تعالى در پيامبر پنج روح قرار داده است:

۱) روح زندگانی که در آن جنبدگی و مقام و مراتب است.

---

(۱) ممکن است منظور این باشد که روح القدس با حضرت محمد رابطه معیّت داشته و با عیسی (ع) تنها جنبه تأییدی.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۳

۲) روح قوّه و توانایی، که در آن جنبش و کوشش است.

۳) روح شهوت، که خوردن و نوشیدن و آمیزش با زنان از راه حلال برخاسته از آن است.

۴) روح ایمان که در آن امنیّت و عدالت موجود است.

۵) روح القدس که نه می‌خوابد و نه غفلت می‌ورزد و نه به سرگرمی و سرگردانی می‌پردازد.

«أَ فَكُلَّما جاءَكُمْ»: چرا بعد از آنکه پیامبران یکی پس از دیگری آمدند، نسبت به آنها تکبّر ورزیدید و گروهی را تکذیب کردید و برخی را کشتید؟ آیا از اعمال زشت گذشته‌تان خودداری نمی‌کنید؟

«رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُكُمْ»: پس هر وقت پیامبری آمد که از خواسته‌هایتان پیروی نکرد و به شما امر کرد که اطاعت حق کنید و از شهوات بپرهیزید.

«اسْتَكْبَرْتُمْ»: سرکشی آغاز کردید. و از پیروی و فرمانبرداری رسول خدا چون گذشته سرباز زدید.

«فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ»: و عده‌ای از شما او را تکذیب کردید (به معنی تکذیب می‌کنید).

علّت اینکه لفظ ماضی آمده است و به جای تکذبون «تکذیب می‌کنید»، کذبتم «تکذیب کردید» یاد شده است، برای آن است که بر تحقّق آن دلالت کند، که گویا واقع شده است، ولی به معنی آینده است.

«وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ»: و عدّه‌ای را می‌کشید.

در اینجا، «تقتلون» به لفظ مضارع آمده است چون در اینجا اصل مضارع است و ماضی برخلاف اصل است. از سوی دیگر، به خاطر مراعات رءوس آیه‌ها (کاربرد فاصله‌ها «۱») است.

---

(۱) کاربرد سجع را در قرآن مجید فاصله گویند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۴

مقصود، توبیخ آنها از آن اخلاق ذاتی ناپسند و سرزنش کردن آنها بر گذشته و جلوگیری کردن آنها در آینده است.

از حضرت باقر (ع) نقل است که فرمود: خدا برای امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله مثل زد و گفت:

اگر حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله به سوی شما بیاید و بر خلاف خواسته‌های نفسانی شما ولایت و دوستی علی (ع) را از شما بخواهد، تکبّر ورزیده عدّه‌ای آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله را تکذیب می‌کنید و عدّه‌ای را می‌کشید. سپس، آن حضرت فرمود: این تفسیر، باطن این آیه است «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۸۸] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا ما يُؤْمِنُونَ (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۴

و گفتند، دلهای ما در غلاف است، آری (بلکه) خدا آنان را به واسطه کفرشان لعنت کرده است. در نتیجه، آنان که ایمان می‌آورند، اندک‌اند.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۴

«وَ قالُوا»: از اینکه «قالوا» به صیغه غایب ماضی آورده شده است، التفات از خطاب به غیبت است، تا آنان را از ساحت خطاب دور کند، و عطف به اعتبار معنی است. گویا طبق خبری که سابقا بیان شد، گفته شده:

آنان نسبت به محمد صلّی اللّه علیه و آله استکبار ورزیده او را تکذیب کردند و در مقام مسخره کردن و برتری فروختن، گفتند:

«قُلُوبُنا غُلْفٌ»: دلهای ما قفل شده است. غلف، جمع أغلف است.

معنی عبارت این است که دلهای ما در باره آنچه ما را به آن می‌خوانید، در غلاف و حجاب است و چنان در پوشیدگی است که گفتار و پند تو به آن نمی‌رسد.

یا جمع غلاف است، و اصل آن «غلف» (به دو ضمّه) است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۵

چنانکه همین طور قرائت شده است و آن را مخفّف کرده لامش را ساکن نموده‌اند و «غلف» خوانده‌اند.

معنی آن، این است که دلهای ما، ظروفی برای علوم است و ما را به آنچه آورده‌ای نیازی نیست. یا در علوم ما خبری و اثری در باره تو نیست.

در تفسیر امام (ع)، پس از ذکر قرائت «غلف» (به ضمّتین) آمده است که: چون «غلف» خوانده شود، چنان است که می‌گویند دلهای ما پوشیده در پوششی است که سخن تو را نفهمیده، حدیث تو را در نمی‌یابیم.

چنانکه خدای تعالی فرموده است: «قالُوا قُلُوبُنا فِی أَکِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ وَ فِی آذانِنا وَقْرٌ» گفتند: دلهای ما در پوششی است که به آنچه ما را به آن می‌خوانی، در گوشهای ما سنگینی و کری است و بین ما و شما پرده‌ای است.

هر دو قرائت درست است، چون آنها هر دو معنی را گفتند و خدا این گفته آنان را رد کرده و فرمود، مسئله چنانکه می‌گویند، نیست «۱».

«بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِکُفْرِهِمْ»: بلکه خدا به ناسپاسی آنان بر محمد صلّی اللّه علیه و آله نفرینشان کرد، از این رو، آنان تحت تأثیر قرار نگرفته آنچه در باره تصدیق محمد صلّی اللّه علیه و آله است، درک نمی‌کنند.

«فَقَلِیلًا ما یُؤْمِنُونَ»: پس آنها که ایمان آوردند، کم هستند.

لفظ «ما» زاید بوده یا صفت برای «قلیل» است تا قلّت و کمی را تأکید نماید.

کلمه «قلیلا» صفت مصدر محذوف است و «ایمانا قلیلا» بوده است، یعنی دارای ایمان کمی هستند.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۶

[سوره البقرة (۲): آيه ۸۹] ..... ص : ۱۳۶

اشاره

وَ لَمَّا جاءَهُمْ كِتابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ وَ كانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جاءَهُمْ ما عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكافِرِينَ (۸۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۶

و چون از پيشگاه خداوند كتابى به سوى آنان آمد، كه تصديق كننده آنچه را در بر (به خود) دارند، است. حال آنكه پيش از آن، بر كافران، به وسيله آن پيروزى مى‌جستند. پس همين كه به سوى آنان آمد، آنچه را كه (با توجه به نشانيهاى تورات) شناخته بودند، به آن كافر شدند. پس لعنت خدا بر كافران باد.

تفسير: ..... ص : ۱۳۶

«وَ لَمَّا جاءَهُمْ»: به «قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ» عطف شده است. «ضمير هم» به يهود برمى‌گردد.

«كِتابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ»: قرآن از سوى خداست كه آنچه را در كتاب تورات، در باره محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و خاندانشان و محل بعثت و هجرت آنان آمده است، تصديق مى‌كند.

«وَ كانُوا مِنْ قَبْلُ»: و آن يهوديان قبل از ظهور حضرت محمد صلّى اللّه عليه و آله به پيامبرى.

«يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا»: با توسّل به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و خاندانشان، طلب پيروزى مى‌كردند تا بر كسانى كه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا نبوّت انبيا يا نبوّت موسى (ع) و دين او كافر شدند، پيروز شوند و آنان با توسّل به محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و خاندانشان (ع)، مى‌خواستند بر دشمنانشان پيروز شوند.

داستانهاى درخواست فتح، در تفسيرهاى مفصّل و طولانى، مانند صافى و غيره، نوشته شده است.

«فَلَمَّا جاءَهُمْ ما عَرَفُوا»: پس چون كسى را كه مى‌شناختند، براى هدايت آنان آمد، به او كافر شدند. ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۱۳۷

«فلما جاءهم»، تأكيد «لمّا جاءهم» اول است.

زيادى «فاء» در تأكيد مبالغه و تأكيد در تأكيد است.

منظور از «بما عرفوا»، يا قرآن يا محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و صفات آنهاست.

اگر منظور از «ما عرفوا»، محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) باشد، و از «لمّا جاءهم» اوّل خود كتاب باشد، مؤكّد و مؤكّد با هم مخالفت پيدا مى‌كنند، ولى اين مخالفت منافى تأكيد نيست. چون آمدن كتاب تصديق كننده، به منزله آمدن صاحب كتاب است.

و قول خداى تعالى «كفروا به»: به آن كافر شدند. جواب «لمّاى» اوّل است يا اينكه جواب «لمّاى» اوّل به قرينه جواب «لمّاى» دوم حذف شده است. يعنى هر گاه كتابى كه تصديق كننده آنان است، بر ايشان مى‌آيد، تكذيب مى‌كنند و هر گاه آنچه از صفات محمد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و خاندان و اصحاب آنان ياد شود كه خود مى‌شناسند و مى‌دانند، به آن كفر مى‌ورزند.

يا اينكه «لمّاى» دوم يا جواب آن، جواب «لمّاى» اوّل باشد. اين حالت وقتى است كه در جواب «لمّا» آمدن «فاء» جايز باشد، كه بصريّون آن را منع كرده و كوفيّون جايز دانسته‌اند «۱».

«فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكافِرِينَ»: پس لعنت خدا بر كافران باد.

سرزنش آنهاست كه چرا به آنچه كه فهميدند حق است كافر شدند.

و اينكه به جاى ضمير، اسم ظاهر آورده است، براى آن است كه صفت زشت آنان را با طولانى كردن عبارت و صراحت بيان كه مقتضى

---

(۱) بصريون: منسوب به بصره، منظور قاريان قرآنى است كه از بصره بودند.

كوفيّون: منسوب به كوفه، منظور آن قاريان قرآنى كه از كوفه بودند.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۸

مقام است بيان كند، و علّت حكم را برساند.

به على (ع) نسبت داده شده است كه آن حضرت پس از آنكه يارى جستن يهود و طلب پيروزى بر دشمن را از طريق توسّل به محمد و آل او بيان كرد، فرمود: پس وقتى كه محمد صلّى اللّه عليه و آله ظاهر شد، چون از عرب بود، به او حسادت ورزيدند و وى را تكذيب كردند.

سپس، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: اين يارى خدا به يهود كه بر مشركان پيروز شدند، به آن جهت بود كه آنها محمد صلّى اللّه عليه و آله و آل او را ياد مى‌كردند.

پس اى امت محمد صلّى اللّه عليه و آله! محمد و آل او را در ناراحتيها و سختيهايى كه بر شما وارد مى‌شود، ياد كنيد، تا اينكه خدا با يارى فرشتگان، شيطانهايتان را كه قصد شما را دارند، نابود كند. چه با هر يك از شما، فرشته‌اى است كه يكى در قسمت راست شماست كه نيكوييها را مى‌نويسد و فرشته‌اى در چپ شماست كه بديهايتان را مى‌نويسد و از سوى ابليس هم، دو شيطان با شماست كه شما را فريب مى‌دهند.

چون وسوسه در دل ايجاد شود، خداى تعالى را ياد كرده، بگوييد:

«لا حول و لا قوة الا باللّه العلى العظيم» و صلّى اللّه على محمد و آل محمد اين دو شيطان پنهان گشته، مخفى مى‌شوند «۱».

[سوره البقرة (۲): آيه ۹۰] ..... ص : ۱۳۸

اشاره

بِئْسَما اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِما أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْياً أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ فَباؤُ بِغَضَبٍ عَلى غَضَبٍ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ (۹۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۸

چه بد و ناچيز است، آنچه را كه نفوس خود را به بهاى آن فروختند كه به آنچه خدا فرو فرستاده بود كافر شدند، كفرى از روى

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۴۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۳۹

حسد و كينه. از اينكه خداوند، از فضل خود، بر هر يك از بندگانش كه خواهد فرو مى‌فرستد، حسد بردند و خشم ديگرى بر خشم

خدا افزودند و برای کافران، عذاب خوار کننده‌ای است.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۹

«بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»: چه بد و ناچیز است آنچه را که نفوس خود را به بهای آن فروختند.

«ما» نکره موصوفه است و تمیز فاعل مستتر است و «اشتروا» صفت آن است.

در واقع، تقدیر جمله این است که: «بئس هو شیئا اشتروا به انفسهم» چه بد چیزی بوده است، آنچه خود را به آن فروختند.

می‌توان گفت لفظ «ما»، موصول و معرفه ناقصه و فاعل بئس، است و «اشتروا» صله آن است.

و اینکه «ما» نکره تامّه، یا معرفه تامّه باشد، و «اشتروا» جمله مستأنفه، جدّا بعید است.

«شری» در خرید و فروش، هر دو به کار می‌رود و مقتضای قاعده آن است که لفظ «اشتراء» در هر دو مورد به کار رود، امّا در اغلب موارد، کاربرد آن مقابل بیع (فروختن) است.

اگر در اینجا منظور از آن فروختن باشد، اشکالی نیست. چه فروش آنان این بوده است که خویشتن خود را در برابر کفر فروخته و شیطان را خریده‌اند.

این عبارت، درست نقطه مقابل آن است که بگوییم: آنان خویشتن را به بهشت فروخته‌اند و خدا خریدار آنان و مالهایشان بوده است و در مقابل، بهشت را به آنان پرداخته است.

اگر «اشتروا» به معنی خریدن به کار رود، به آن معنی است که آنها انانیّت و خودخواهی را که در واقع یک حقّ شیطانی است، خریده در ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۰

عوض لطیفه الهی خویش را داده‌اند. چه لفظ «ب» در کلمه «به» برای سببیّت است نه برای بدلیّت، یعنی به سبب خریدن انانیّت، الهیّت داده‌اند.

در تفسیر امام (ع)، به این معنی اشعار دارد که «اشتروا» به معنی بیع است، و مخصوص به فعل ذمّ محذوف است. در آن تفسیر چنین آمده است:

خودشان را فروختند در مقابل هدیه‌ها و زیادی اموالی که به آنها می‌رسید. در حالی که امر خدا آن بوده است که در برابر آن، طاعت خدا را خریده خویشتن را در معرض بهره‌مندی همیشگی از آن قرار دهند «۱».

«أَنْ یَکْفُرُوا»: این عبارت، مخصوص به ذمّ است (فعل ذم، بئس است)، یا تعلیل است و مخصوص به ذمّ محذوف است.

چنانکه، تفسیر امام هم به این مسئله اشعار دارد و تقدیر آیه چنین است: «بئس ما اشتروا به انفسهم هداياهم و فضولهم الّتی تصلّ الیهم» (که هداياهم و فضولهم ... حذف شده است)، یعنی بد است آنچه خویشتن را در برابر هدایا و بخششهایی که دریافت داشتند، فروختند.

(بِما أَنْزَلَ اللَّهُ): به معنی الّذی انزل اللّه یا بشیء انزل اللّه (لفظ «ما» بنا بر اول مؤوّله و بنا بر دوم موصوفه است).

یهودیان، در باره کسی یا چیزی که خدای تبارک و تعالی در کتابشان (که در باره محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و خاندان آنان است و یا آنچه خدای تعالی از قرآن یا قرآن فضل علی (ع) نازل کرده بود، کافر شدند.

بغیا. کفرشان از روی سرکشی و فرمانبرداری نکردن از محمد صلّی اللّه علیه و آله و خلیفه خدا یا به علّت سرکشی و ستمگری علیه محمد صلّی اللّه علیه و آله بوده است.

---

(۱) تفسیر امام عسکری، طبع مدرسة الامام المهدی، ص ۴۰۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۱

«أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»: که چرا خدا بعضی از فضل و یا کتاب فضل خویش را بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) می‌فرماید؟

«أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ»: یعنی تا اینکه خداوند نازل کند.

این عبارت بدل اشتمال از «بِما أَنْزَلَ اللَّهُ» است. ممکن است «ما» در «بِما أَنْزَلَ اللَّهُ» مصدریّه باشد، و «أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ» تعلیل یا بدل از «بِما أَنْزَلَ اللَّهُ» باشد.

«مِنْ فَضْلِهِ»: یعنی بعضی از فضل خدا یا کتابی از فضل او.

«عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ»: بر هر کس از بندگانش که بخواهد نازل می‌کند، یعنی بر محمد صلّی اللّه علیه و آله.

از این جهت، موصول و صله آمده است تا مشعر بر این باشد که آنچه که ناخوشایند آنهاست، برای مشیّت خداست تا در تهدید و ذمّ آنها مبالغه نماید.

چون این آیه، کنایه است از منافقان امّت رسول اللّه و کراهت آنها از آنچه در باره خلافت علی (ع) نازل شده بود، لذا تفسیر آن، چنانچه در اخبار است: «بما انزل اللّه فی علی بغیا علی علیّ» صحیح است و نیز صحیح است که مقصود از «يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلى مَنْ يَشاءُ» علی (ع) است «۱».

«فَباؤُ بِغَضَبٍ عَلى غَضَبٍ»: و خشم دیگری علاوه بر خشم پیشین خدا طلبیدند. این عبارت، برای بیان بسیاری امر و محض تکثیر استعمال می‌شود و معنی آن خشم شدید و بسیار و پشت سر هم و فشرده است.

گاهی این گونه عبارات، برای بیان عدد به کار می‌رود. پس:

«فَباؤُ بِغَضَبٍ»: به این معنی است که از خدا یا از حضور حضرت محمد، خشمی دیگر را پذیرا شده‌اند.

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، حدیث ۷۰، ص ۵۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۲

این پذیرش غضب، به خاطر آن بود که بر آنچه خدا بر محمد نازل فرموده بود، کافر شدند. و بر آن غضب دیگری از جانب خدا اضافه شد، چون به عیسی (ع) کافر شده‌اند.

«عَلى غَضَبٍ»: یا اینکه غضب اوّل مربوط به کفر بر حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله و غضب دوم مربوط به کفر بر فرمایشات حضرت موسی (ع) است که نعت حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله را بیان نموده بود. یا مقصود این است که خود آنها بر آنچه که بر محمد صلّی اللّه علیه و آله نازل کرد، خشمگین شدند و این بر خشم دیگر آنها اضافه شد از اینکه خداوند بر موسی در وصف محمد صلّی اللّه علیه و آله نازل کرد.

این معنی بر حسب تنزیل و تصریح است. امّا بر حسب تأویل و کنایه، مقصود این است که منافقان امت محمد صلّی اللّه علیه و آله پذیرای غضب دیگری از جانب خدا یا خودشان شدند، چون به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) کافر گشتند.

«وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ»: و برای کافران، عذاب خواری آوری مهیّاست.

علّت اینکه کافران را به صورت اسم ظاهر آورده است، در حالی که ضمیر «هم» در اینجا مناسبتر بود، این است که در موقع غضب، طولانی کردن مطلب، مطلوب است. و نیز برای این است که ناپسند بودن اعمال آنان را توصیف کند. در عین حال، مشعر به علّت حکم در آخرت نیز هست. از این رو، این عذاب از نوع ذلّت‌آور است، نه عزّت‌آور، و بر خلاف بلا و آزمایشهای پیامبران است که برای عزّت و مقام بخشیدن به آنان است. یا مقصود، تأکید عذاب و مبالغه در عذاب است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۱] ..... ص : ۱۴۲

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا نُؤْمِنُ بِما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ يَكْفُرُونَ بِما وَراءَهُ وَ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً لِما مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِياءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۳

ترجمه: ..... ص : ۱۴۳

و چون به آنها گفته شود، به آنچه خدا نازل کرده است ایمان بیاورید، می‌گویند: به آنچه بر ما نازل شده است، ایمان می‌آوریم و به غیر آن، هر چه با حقیقت همراه باشد و کتابشان هم تصدیق کند ایمان نمی‌آورند. بگو اگر به راستی مؤمن بودید، پس چرا پیامبران خدا را پیش از این می‌کشتید؟

تفسیر: ..... ص : ۱۴۳

«وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ»: چون به آنان گفته شود.

این عبارت، عطف به اعتبار معنی است، گویا که گفته شده است:

آنان به آنچه بر ایشان نازل شده است کافر شدند، تا اینکه خداوند بر محمد صلّی اللّه علیه و آله نازل کند.

حالا اگر به آنان گفته شود، به آنچه بر محمد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است ایمان آورید، می‌گویند: بر آنچه بر ما نازل شده است ایمان می‌آوریم. و ممکن است عطف به جمله «فَباؤُ بِغَضَبٍ» باشد.

یا حال از فاعل «أَنْ يَكْفُرُوا» باشد، یا حال از فاعل «باؤا» باشد.

یا جمله مستأنفه است. بنابر اینکه آمدن «واو» برای استیناف جایز باشد و استیناف برای این است که ذمّ دیگری برای آنها ایجاد شده و سفاهت و حماقت آنها به سبب تناقضی که در ادّعای آنهاست، مسجّل شود.

این عبارت، بیشتر در مقام مدح و ذم استعمال می‌شود و از خصوص زمان آینده بیرون آمده و افاده استمرار در گذشته و حال و آینده می‌نماید.

گویا که به آنها گفته شده، اخلاق جبلّی و ذاتی آنان این است که هر گاه به آنان گفته شود:

«آمِنُوا بِما أَنْزَلَ اللَّهُ»: یعنی، به آنچه خدا بر محمد صلّی اللّه علیه و آله از قرآن ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۴

نازل فرمود، یا آنچه بر سایر انبیا از کتاب آسمانی و وحی الهی فرو فرستاد ایمان بیاورید صریحا تکذیب می‌کنند.

«قالُوا نُؤْمِنُ بِما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ يَكْفُرُونَ بِما وَراءَهُ»: می‌گویند: به آنچه بر ما نازل شده است، یعنی به تورات ایمان می‌آوریم (به غیر آن کافر می‌شویم)، در حالی که اگر به تورات ایمان داشتند، به قرآن کفر نورزیده سایر کتب الهی را انکار نمی‌کردند. چه محقّقا در تورات، حقّانیت قرآن و سایر کتابهای آسمانی به اثبات رسیده است.

«وَ هُوَ الْحَقُّ»: و آن (یعنی قرآن) حقّ است چه قرآن ناسخ تورات و دیگر کتابهای آسمانی است و پس از نسخ آنها، دیگر حقّی جز آن وجود ندارد.

«مُصَدِّقاً لِما مَعَهُمْ»: و قرآن، آنچه را در تورات، آمده است، تصدیق می‌کند.

«قُلْ» بگو (برای اینکه بفهمید ادّعای شما بیهوده و باطل است و به خود تورات هم ایمان ندارید) به خود تورات مراجعه کنید، اگر

راست می‌گویید و به آن گرویده‌اید، تا ببینید که در آن بزرگداشت مقام پیامبران و حرام بودن کشتن آنها تأکید شده است.
«فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِياءَ اللَّهِ»: پس چرا پیامبران خدا را می‌کشید؟
در این خطاب، عمل زشت گذشتگان یهود را به افراد حاضر نسبت داده، و لفظ مستقبل آورده است و آن را با ماضی قید زده تا بفهماند که افراد حاضر همجنس گذشتگان‌اند و کشتن پیامبران از خصوصیّات آنان است چه قادر به اجرای آن باشند یا نباشند.
«مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»: اگر ایمان به تورات داشته‌اید؟ در حالی که مخالفت با دستور تورات، خود دلیل عدم ایمان شما به آن است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۴۴

اشاره

وَ لَقَدْ جاءَكُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ (۹۲)
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۵

ترجمه: ..... ص : ۱۴۵

همانا موسی با بیّنات (معجزات) به سوی شما آمده است، سپس شما گوساله را به پرستش گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۵

«وَ لَقَدْ جاءَكُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ»: محققا موسی (ع) با معجزاتی که دلالت بر صدق ادّعا و حقیقت نبوّتش بود، به سوی شما آمد، ولی شما به او ایمان نیاوردید.
«ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ»: بعد از آمدن موسی (ع) همراه با معجزات که دلیل بر حقّانیتش بود، باز شما گوساله را خدای خویش قرار دادید. یا در غیاب موسی (ع) که به کوه طور رفته بود، شما گوساله را خدای خود کردید. این خود دلیل است که خمیره و سرشت شما به تکذیب حقّ و پیروی از باطل سرشته شده است.
«وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ»: و کار شما، گذاردن باطل به جای حق و یا ستم بر خویشتن است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۳] ..... ص : ۱۴۵

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمَعُوا قالُوا سَمِعْنا وَ عَصَيْنا وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۵

و آنگاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه را بالای سر شما بلند کردیم، (و گفتیم) آنچه به شما دادیم با قوّت (قوّت تمام) نگهدارید و

بشنوید. گفتند: شنیدیم و نافرمانی کردیم. و به سبب کفرشان در دلهاشان آب «محبت» گوساله نوشیدند (دلهایشان سیراب عشق گوساله شد).

بگو، اگر به راستی مؤمن هستید، آنچه ایمانتان به آن فرمان می‌دهد، بسی بد و ناپسند است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۴۶

تفسیر: ..... ص : ۱۴۶

«وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»: در اینجا، از زبان موسی بیان می‌کند که از شما پیمان گرفتیم و شما را بر کوه طور بالا بردیم و گفتیم:

«خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ»: آنچه به شما دادیم با قوّه و نیروی تمام، با دلهایتان بگیرید و بدنهایتان را به اجرای آن استوار کنید.

در مورد آیه، چون قبلا تفسیر شد، دیگر تکرار نکرده شما را به آیات پیشین که به این موضوع مربوط می‌شود، ارجاع می‌دهیم.

علت تکرار، این است که تکرار و یادآوری و طولانی نمودن آن امور ناپسند، لازمه مقام نکوهش است.

«وَ اسْمَعُوا»: آنچه در باره برتری مقام حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) بر سایر پیامبران و جانشین آنان گفته شد، یا از احکام تورات است، بشنوید و پند بگیرید.

«قالُوا»: آنها پس از آن گفتند:

«سَمِعْنا»: شنیدیم، ولی قبول نکرده، گفتند:

«عَصَيْنا»: نافرمانی و سرپیچی کردیم.

یا در موقع خطاب، گفتند: شنیدیم ولی ما سرپیچی و نافرمانی را خواسته‌ایم. یا در دلهایمان عصیان اندیشیده‌ایم.

«وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ»: با خوردن آبی که در آن براده گوساله است در دلهای گوشتی‌شان جرم و ماده گوساله را داخل نمودند، و در دلهای روحانی‌شان وزر و وبال عبادت آن را داخل کردند. و این از آن جهت است که چون از آسمان وحی نازل شد، که توبه گوساله‌پرستان تنها به وسیله قتل است، عده‌ای پرستش گوساله را منکر شدند و بعضی نسبت به برخی دیگر، سخن چینی کرده گوساله پرستی را به دیگری نسبت دادند. پس، خدای عزّ و جلّ فرمود: گوساله را خرد کرده و بر هم ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۴۷

بریز و نرم کن و براده‌ها و ذرات آن را در دریا بیافکن. پس از آن، هر کس از پرستندگان گوساله از آن آب نوشد، لبان و بینی او اگر سفید باشد، سیاه و اگر سیاه باشد، سفید شده، گناه او به این ترتیب روشن می‌شود. پس، بنی اسرائیل آن آب را نوشیدند و عمل آنان آشکار شد. آنان ششصد هزار بودند که تنها دوازده هزار نفرشان گوساله‌پرستی نکرده بودند. پس خدا فرمان داد که آن دوازده هزار نفر در بین آنان بر بقیه خروج و شورش کنند، در حالی که شمشیرهای خویش را کشیده‌اند.

از حضرت باقر (ع) حدیثی روایت شده است که فرمود: پس موسی (ع)، به سوی گوساله رفت و آن را از بینی تا دم ریز ریز نمود. سپس با آتش سوزاند و خاکستر آن را به دریا ریخت. پس، بعضی از آنها با وجود اینکه به آشامیدن آب احتیاج نداشتند وارد آن آب می‌شدند تا خاکسترها را همراه آب بنوشند. این است فرموده خدا، که گفت:

«وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ «۱»»: پس طبق خبر اول، معنی عبارت این است که چون موسی آب مخلوط به براده گوساله را به آنها نوشاند، آنان جرم گوساله را در قلوب جسمانی و وبالش را در قلوب روحانی خویش وارد کردند. بنابر خبر دوم، دوستی گوساله موجب نوشیدن آب مخلوط با براده گوساله شد، و در نتیجه، جرم گوساله را داخل دلهایشان کردند.

و گفته شده است که دوستی گوساله را به دلهایشان نوشانیدند.

«بِكَفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكُمْ»: و این داخل شدن محبّت گوساله به دلهایشان، به سبب کفر آنها بود.
بگو ای پیغمبر، که ایمانتان (به گوساله) سخت شما را به کردار زشت می‌گمارد که پیامبران خدا را می‌کشید و گوساله‌پرستی پیشه می‌گیرید، یا اینکه به من کافر می‌شوید.

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، حدیث ۷۳، ص ۵۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۸

«إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»: اگر شما واقعا به موسی و تورات ایمان داشتید.
چون عقیده یهود بر این بود که دینشان حق است و آنچه غیر از دینشان باشد، باطل است آنان خود اولیای خدایند و دیگران نیستند و سرای آخرت، تماما برای آنان است، از این رو، خدای تبارک و تعالی در آیه بعدی می‌فرماید:

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۴۸

اشاره

قُلْ إِنْ كانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۸

بگو (ای پیامبر) اگر سرای دیگری نزد خدا، خالص (به طور مطلق) برای شماست، نه دیگر مردم، پس آرزوی مرگ کنید اگر (در این ادّعا) راست گویانید.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۸

«قُلْ»
: ای محمد صلّی اللّه علیه و آله به آنان بگو:
«إِنْ كانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ»: اگر دعوی شما راست است که از اولیای خدا هستید و ملاقات او را خواستارید (چه هر که به آخرت و نعمتهای آن ایمان و یقین داشته باشد، برای وصول به آن شتاب می‌کند)، اگر راست می‌گوید باید مرگ را آرزو کنید.
این آیه، مانند آیه دیگری است که می‌فرماید: «قُلْ يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ» «۱».

---

(۱) سوره جمعه، آیه ۶. معنی آن این است: ای کسانی که یهودی شده‌اید، اگر می‌پندارید که شما از دوستان خدا هستید و دیگران نیستند، پس برای صدق گفتار خود مرگ را تقاضا کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۴۹

در تفسیر امام (ع) آمده است: بگو اگر سرای آخرت و بهشت و نعمتهای آن مخصوص شماست و دیگر مردمان، از جمله محمد

صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و ائمه هدی (ع) و سایر اصحاب و مؤمنان امّت من را از آن بهره‌ای نیست، و اینکه شما در باره محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و ذریّه او مورد آزمایش قرار گرفته‌اید و اگر دعایتان مستجاب گشته، رد نمی‌شود، مرگ را برای دروغگو چه از شما باشد و چه از مخالفان شما، آرزو کنید، چه محمد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و ذریه او، می گویند: که خود اولیای خدا هستند و دیگران که با دینشان مخالفت می کنند، چنین نیستند و دعای آنان مستجاب می‌شود. حال اگر شما هم که ادّعا می کنید اولیای خدایید و در ادعای خود صادق هستید، سزاوار آنید که دعایتان مستجاب شود.

پس علیه مخالفان دعا کنید. (یعنی، نفرین کنید).

پس از عرضه کردن این مطلب، پیغمبر خدا فرمود: هیچ یک از شما چنین چیزی نخواهد گفت و چنین نفرینی را نمی‌تواند بر زبان جاری کند، مگر با همان آب دهان خفه شده، در جا بمیرد «۱».

البتّه یهودیان خود می‌دانستند که دروغگو هستند و محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) بر حقّاند و آنان که ایشان را تصدیق می کنند، صادق هستند.

لذا، جسارت نورزیدند که چنین دعایی بکنند. از این رو خدای تعالی در آیه بعد فرمود:

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۵] ..... ص : ۱۴۹

اشاره

وَ لَنْ یَتَمَنَّوْهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ (۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۹

آنان با توجه به آنچه پیش فرستاده‌اند (دستهایشان پیش فرستاده است)، هرگز آرزوی مرگ نمی کنند، و خدا ستمکاران را می‌شناسد.

---

(۱) تفسیر امام عسکری، طبع مدرسة الامام المهدی، ص ۴۴۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۰

تفسیر: ..... ص : ۱۵۰

«وَ لَنْ یَتَمَنَّوْهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ»: و هرگز و در هیچ زمان، هیچ کدام از آنان به علّت کردارهای پیشین خود و آنچه به دستشان انجام شده است، این چنین آرزوی مرگ نخواهند کرد.

آن کارهایی که انجام داده بودند که مانع آرزوی مرگ بوده است، عبارتند از: رشوه‌خواری در اجرای احکام، حکم کردن در حقّ کسی که مستحقّ آن نبوده است، به علّت واسطه و شفاعت. حرام کردن حلالها و حلال کردن حرامها از مالها و ناموسها و خونها، تحریف کتاب خدا و ناسپاسی و کفر نسبت به آنچه می‌دانستند که حقّ است.

«وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ»: و خدا ستمکاران را می‌شناسد.

در این آیه، نیز اسم ظاهر «ظالمین» به جای ضمیر «هم» آمده است، تا صفت ناپسند آنان را که ستمکاری است، بیان نماید و اشعار

دارد كه ايشان در همه آنچه بر آنان واقع شده است، ستمكار بوده‌اند و ادّعاى چيزى را كرده‌اند كه حقّ آنان نبوده و آن را نداشته‌اند.

اين عبارت، تهديدى عليه آنان محسوب مى‌شود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۹۶] ..... ص : ۱۵۰

اشاره

وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلى حَياةٍ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ (۹۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۰

و اينها را آزمندترين مردم بر زندگى مى‌يابى «حتّى» از كسانى كه مشرك شده‌اند (اينها حريصتر هستند)، «تا آنجا كه» هر يك از آنها بسى دوست دارد هزار سال (در دنيا) عمر كند، در حالى كه اين گونه زيست و عمر، از عذاب بر كنار نمى‌دارد. و خدا به آنچه مى‌كند، بسيار بيناست.

ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۱۵۱

تفسير: ..... ص : ۱۵۱

«وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلى حَياةٍ»: در حالى كه آنها را حريصترين مردم به زندگى كوچك و پست دنيا مى‌يابى و آنان به دنيا نمى‌نگرند تا آن را بشناسند (از آن جهت كه حقيقت دنيا را درك كنند به دنيا نگاه نمى‌كنند). همين امر، دليل آن است كه (به علّت نشناختن ناپايدارى دنيا) به دنيا، رو آورده به آخرت و نعمتهاى آن پشت كرده‌اند و به آن گرايشى ندارند. پس با وجود اين، چگونه مى‌توانند آرزوى مرگ نموده، خواستار سراى آخرت شوند.

«وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا»: اين عبارت، عطف به كلمه «ناس» است كه در واقع «من النّاس» بوده است و اختصاص اين حكم به مشركان و تخصيص بعد از عموم (ناس) براى اين است. مشركان حريصترين مردم به زندگى دنيا هستند.

«يَوَدُّ أَحَدُهُمْ»: اضافه «احد» به «هم» آن را به بدل عموم مقيّد مى‌كند.

«لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ»: هر يك از آنها دوست داشتند كه هزار سال عمر كنند.

لفظ «لو» مصدرى است. معنى عبارت اين است كه هزار سال عمر كردن را دوست دارند، زيرا از خدا و آخرت و نعمتهاى آن غفلت نموده به دنيا و نعمتهاى آن خود را آرامش بخشيده‌اند و اين شأن دوستداران خدا، آنان كه آخرت و نعمتهاى آن را خواستارند، نيست.

«وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ أَنْ يُعَمَّرَ»: هزار سال عمر كردن هم آنها را از عذاب الهى دور نمى‌كند.

«هو» به «احدهم» باز مى‌گردد. «ان يعمّر» فاعل است.

يا اينكه «هو» به عمر كردن كه مستفاد از «يعمّر» است، بازمى‌گردد. ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۱۵۲

فاعل «مزحزحه» به مرجع «هو» برمى‌گردد و مفعول آن به «احدهم» برگشته و «ان يعمّر» بدل آن است. يا، «هو» ضمير مبهم است،

مانند ضمير شأن، و «ان يعمّر» تفسير آن است.

«وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ»: و خدا به آنچه مى‌كنند، آگاه است.

اين عبارت تهديد آنهاست، زيرا كه افعالشان با گفتارشان يكى نيست.

[سوره البقرة (۲): آيه ۹۷] ..... ص : ۱۵۲

اشاره

قُلْ مَنْ كانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ وَ هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُؤْمِنِينَ (۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۲

بگو، هر كه دشمن جبرئيل است، باشد، كه او (جبرئيل) آن كتاب را بر قلب تو، به اذن خدا نازل كرده است. در حالى كه تصديق كننده است آنچه را پيش روى او بوده و (نور) هدايت و بشارت براى مؤمنان است.

تفسير: ..... ص : ۱۵۲

يكى از گفته‌هاى يهوديان اين است كه جبرئيل دشمن ماست. زيرا، او فرشته نگهبان كشتار، سختى، جنگ و خشكسالى است. و او است كه در خرابى بيت المقدّس دشمن را يارى كرد، چون دانيال را از كشتن بخت النّصر باز داشت و بر كشتار بنى اسرائيل و خرابى بيت المقدّس كمك كرد. زيرا اگر او، دانيال را از كشتن بخت النّصر منع نكرده بود، كشتار و خرابى به بار نمى‌آمد و طبق اين عقيده، بنابر برخى از روايات كه نقل آن با اختلاف بيان شده است، به حضرت محمّد گفتند: اگر ميكائيل به سوى تو مى‌آمد، به تو ايمان مى‌آورديم و اگر جبرئيل بر تو وارد شود، ما به تو نمى‌گرويم، چه او دشمن ماست «۱».

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۵۰. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۳

پس خداى تعالى فرمود:

«قُلْ» اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله! به آنان بگو:

«مَنْ كانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ»: كسى كه دشمن جبرئيل باشد، او دشمن خداست. زيرا (فانّه نزلهُ)، همانا جبرئيل قرآن را نازل نموده است. آوردن ضمير شأن، بدون يادى از قرآن كه به صراحت از قرآن نام نبرده است، دلالت بر بزرگ شمردن آن دارد، زيرا قرآن، بى‌نياز از اين است كه قبلا از آن يادى به عمل آمده باشد، چه خودش، خودش را معرّفى مى‌كند.

«عَلى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ»: و جبرئيل، قرآن را به اذن خدا در قلب تو نازل فرمود.

پس، هر كه با فرستاده خدا (جبرئيل) مخالفت كند، با فرستنده (خدا) دشمنى ورزيده است.

يا اينكه هر كس به جبرئيل دشمنى ورزد، بايد خفه شود. زيرا جبرئيل بوده است كه قرآن را كه تصديق كننده كتاب شماست و در آن پيامبرى من (حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله) اثبات گشته و دين شما نسخ شده است، در قلبم نازل فرمود و مرا در اين طريق، به اذن خدا يارى داده است.

یا بگوییم، کسی که به جبرئیل دشمنی ورزد، هیچ راهی و وجهی ندارد. چون جبرئیل بود که قرآن را، که تصدیق کننده کتاب شما و تصحیح کننده دین شماست بر دل من نازل نموده است. پس بر شما لازم است (به خاطر خودتان هم که شده است) او را دوست بدارید نه اینکه با او دشمنی ورزید.

پس قول خدا «فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ»، سبب و علّت به جای مسبّب نشسته است و حق عبارت از این بود که به جای «علی قلبک»، عبارت «علی قلبی» (در دل من)، گفته شود. ولی از مطلب عدول کرده آن را به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۴

قول خدای تعالی نسبت داده است. گویا این چنین فرموده است:

«مَنْ کانَ عَدُوًّا لِجِبْرِیلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ»: یعنی، چه کسی دشمن جبرئیل است؟ در حالی که خدا می‌گوید، او قرآن را بر قلبت جاری کرد.

ممکن است بگوییم در عبارت بالا، جزا، حذف شده است. در واقع، «فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلی قَلْبِکَ»، سخن خداست که برای تعلیل امر به قول «قل» آمده، یا علّت برای جزای محذوف است.

امّا در باره تلفظ جبرئیل، لغتهای چندی یاد شده و وزنهای مختلفی آمده و به صورتهای زیر خوانده شده است.

۱) جبرئیل، مانند سلسبیل، به فتح جیم.

۲) جبرئیل، مانند سلسبیل، به کسر جیم.

۳) جبریل، مانند قندیل، به فتح جیم.

۴) جبریل، مانند قندیل، به کسر جیم.

۵) جبرئل، مانند جحمرش.

۶) جبرائیل، مانند میکائیل، به کسر جیم.

۷) جبرائیل، مانند میکائیل، به فتح جیم.

۸) جبرائل، به کسر جیم.

۹) جبرائل، به فتح جیم.

۱۰) جبرال به فتح جیم.

۱۱) جبرال، به کسر جیم.

۱۲) جبرعیل، با همان لغات یازده گانه (بنابر این، ۲۲ صورت می‌شود).

و گاهی، لام تبدیل به نون می‌شود و اسماء عجم (غیر عربی)، چون عربی شود تغییر بسیاری می‌یابد.

«مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ»: در حالی که آنچه در دست تو است همه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۵

کتابهای آسمانی را که از آن جمله تورات است، تصدیق می‌کند.

«هُدیً وَ بُشْری»: که هدایت و بشارت است و آوردن مصدر (هدی و بشری)، برای مبالغه است.

«لِلْمُؤْمِنِینَ»: و این هدایت و بشارت برای مؤمنان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۹۸] ..... ص : ۱۵۵

اشاره

مَنْ کانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِیلَ وَ مِیکالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ (۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۵

كسى كه دشمن خدا و فرشتگان و پيامبران و جبرئيل و ميكائيل است (باشد)، پس خداوند هم قطعا دشمن كافران است.

تفسير: ..... ص : ۱۵۵

«مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ»: اين جمله، يا استيناف از جانب خداست، يا از جمله مطالبى است كه خداوند به پيامبر امر كرده تا به آنها بگويد. روايت شده است كه منافقان، وقتى آنچه را كه پيامبر در باره على (ع) فرموده بود، شنيدند، كه جبرئيل در سمت راست على (ع)، ميكائيل در سمت چپ، اسرافيل از پشت سر، ملك الموت در پيش رو و خداى تعالى در بالاى عرش، ناظر به رضوان به سوى على (ع) هستند. يكى از ناصبيها گفت: من از خدا و جبرئيل و ميكائيل و ملايكه‌اى كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله مى‌گويد كه على (ع) را در بر گرفته‌اند و با او هستند، بيزارم.

پس، خداى تعالى اين آيه را نازل فرمود كه:

«مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكافِرِينَ «۱»»: هر كه دشمن خدا و ملايكه و فرستادگان او و جبرئيل و ميكائيل باشد، اين شخص محقّقا كافر است و خدا نيز دشمن كافران است. پس بايد از دشمنى با خدا حذر كرد، يا اينكه با اين دشمنى، آماده

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۵۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۶

دشمنى خدا نيز باشد، چه، خدا دشمن كافران است.

از اينكه اسم ظاهر را به جاى ضمير آورده است (كافران را به جاى «هم» آورده است)، اشاره به آن است كه چنين شخصى كافر بوده و خواسته است تا صفت ناپسند آنها را كه كفر باشد، به صورت ظاهر هم آشكار كند و علّت حكم را نيز بيان نمايد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۹۹] ..... ص : ۱۵۶

اشاره

وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ آياتٍ بَيِّناتٍ وَ ما يَكْفُرُ بِها إِلَّا الْفاسِقُونَ (۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۶

به راستى، ما آيات بسيار روشن و روشنگر بر تو نازل كرديم، و به آن، جز فاسقان كافر نمى‌شوند.

تفسير: ..... ص : ۱۵۶

«وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ آياتٍ»: و محقّقا بر تو معجزات يا احكام بر حسب قالب و قلب و يا آياتى از قرآن يا نشانه‌هايى از نشانه‌هاى نفس و نشانه‌هاى آفاق ظاهرى كه در وجود تو بود، بر تو فرو فرستاديم.

«بَيِّناتٍ»: و این آیات و نشانه‌های روشن و واضح، دلالت بر راستی تو و رسالت تو و امامت علی (ع) و وصیّ تو دارد.

در تفسیر امام (ع)، آمده است که «۱»: «بیّنات»، دلیلهای روشنی است که صدق تو را در پیامبری بیان نموده، روشنگر امامت علی است که برادر و وصیّ و برگزیده تو است. آشکار کننده کفر کسی است، که در باره تو یا برادرت علی (ع) شکّ نماید.

ذکر این دلایل و عبارت روشنگر و واضح کننده که در زیر «بیّنات» آمده است، تفسیر بیّنات نیست، بلکه تفسیر آیات است. چه آیه، از آن جهت که آیه و نشانه‌است، به چیز دیگری دلالت می‌کند که آن را واضح نماید. یا اینکه مطالب یاد شده، تفسیر بیّنات است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۲- ۱۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۷

«وَ ما يَكْفُرُ بِها إِلَّا الْفاسِقُونَ»: و جز فاسقان، به آن آیات روشن کفر نمی‌ورزند.

در این آیه «وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ آياتٍ بَيِّناتٍ»، اشاره به صغرای قیاس از شکل اوّل است «۱».

«وَ ما يَكْفُرُ بِها إِلَّا الْفاسِقُونَ» اشاره به کبرای قیاس دیگری از شکل اوّل است. ترتیب قیاس چنین است.

تو رسول خدا با نشانه‌هایی هستی (صغری).

هر رسولی که با او نشانه‌هایی است، دشمن او به وی و به آیاتش از جهت پیامبری او کافر است (کبری).

پس دشمن تو، کافر به تو و به نشانه‌های تو است.

(حال نتیجه را صغرای قیاس شکل اوّل دیگری قرار می‌دهیم) دشمن تو، کافر به تو و نشانه‌های تو است (صغری).

هر کافر به تو و نشانه‌های تو، فاسق است (کبری).

پس دشمن تو فاسق است (نتیجه).

فسق، خروج از پیروی خرد است، که پیامبر درونی است، و بیرون شدن از پیروی پیامبر است که خرد بیرونی است.

در تفسیر امام (ع) آمده است که، علی بن حسین (ع) در تفسیر این آیه فرمودند:

داستان این آیه چنین است که عبد اللّه بن سلام به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ایمان آورد. این ایمان پس از آن بود که مسئله‌ای از رسول خدا پرسید و پاسخ آن را گرفت و آنگاه گفت:

ای محمّد! یکی دیگر مانده است و آن مسئله بزرگ و هدفهای دور

---

(۱) شکل اوّل حد وسط، در صغری محمول، در کبری موضوع است. مانند کافر که حد وسط است و در صغری محمول و در کبری موضوع است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۸

و دراز رسالت تو است و آن این است که چه کسی پس از تو جانشین تو شود، که دیون تو را بپردازد، وعده‌های تو را وفا کند، امانتهای تو را به صاحبانش بپردازد و حجّتهای تو را شرح داده آشکار نماید؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اصحاب من آنجا نشسته‌اند. به سوی آنها برو و به سر حلقه آنان بنگر، آن کس که از رخسارش نوری تابان و از صورتش فروغی درخشان بود، ولیعهد من است که طومار وجود تو (دل تو) به تو خواهد گفت به اینکه او، وصیّ من است و جوارح تو به آن شهادت خواهند داد.

پس، عبد اللّه نزد آن قوم رفت، و پس علی (ع) را دید که از رخسارش نوری می‌تابد که نور خورشید را تیره می‌کند و آنگاه، دل و اعضای بدنش همه گفتند:

ای پسر سلام! این علیّ بن أبی طالب (ع) است که بهشت را از دوستان و دوزخ را از دشمنان خود پر می‌کند.

او ناشر دین، در گوشه و کنار زمین و سرزمینهاست. او از بین برنده کفر از هر ناحیه زمین و اطراف است.

پس، به ولایت او متمسّک شو تا خوشبخت شوی، و در تسلیم به او پایداری ورز تا به رشد برسی.

پس، عبد اللّه بن سلام گفت:

«اشهد انّ لا اله الّا اللّه، و اشهد انّ محمّدا صلّی اللّه علیه و آله عبده و رسوله المصطفی وحده لا شریک له ...»، گواهی می‌دهم که جز اللّه خدایی نیست و او یکتایی بی‌نیاز است. و گواهی می‌دهم که محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنده و فرستاده و برگزیده او است و امین او مرتضی علی (ع) است و او امیر رسول خدا بر همه چیز و همه جاست (تا اینکه گفت) و گواهی می‌دهم شما دو تن، آن کسانی هستید که موسی (ع) مژده آمدن شما را داد و پیش از او دیگر پیامبران، این مژده را دادند و برگزیدگان خدا، ما را به شما دو ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۵۹

نفر هدایت کرده‌اند. همین دلیل بر حقّانیّت شماست.

سپس، به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد حجّتها تمام شده، بهانه‌ها از بین رفت و عذرها گسسته گشت. پس، برای من بهانه‌ای وجود ندارد که در قبول تو تأخیر کنم و خیری برای من نیست که تعصّب بورزم.

بعد گفت: ای رسول خدا! اگر یهودیان بشنوند که من اسلام آورده‌ام به سرم می‌ریزند و به جان من می‌افتند. پس مرا نزد خود مخفی کن، و هر وقت نزد تو آمدند، پیش از آنکه بدانند من اسلام آورده‌ام، گفتارشان را راجع به من بشنو، پس از آن بر تو روشن می‌شود که چه خواهند کرد.

رسول خدا، او را در خانه خود پنهان کرد.

سپس، گروهی از یهود را دعوت کرد. آنان در خانه پیامبر حاضر شدند. پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمان خدا را در جهت اسلام به آنان عرضه کرد، ولی ایشان از پذیرش آن خودداری کردند.

حضرت فرمود: به حکمیت چه کسی راضی می‌شوید که بین من و شما حکم کند؟

گفتند: به عبد اللّه بن سلام.

رسول خدا فرمود: آن مرد چه کاره است؟

گفتند: او رئیس و پسر رئیس ماست. او سرور ما و فرزند سرور ماست. او عالم ما و فرزند عالم ماست. وی پارسای ما و فرزند پارسای ماست.

رسول خدا گفت: اگر شما دیدید که به من ایمان آورده است، شما هم راضی می‌شوید که به من بگروید؟

گفتند: به خدا پناه می‌بریم از این مطلب (یعنی، امکان ندارد).

پس گفت: ای عبد اللّه بیرون آی و آنچه خدا در باره محمد صلّی اللّه علیه و آله بر تو آشکار نمود، بر مردم آشکار کن. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۰

پس عبد اللّه بیرون آمد، در حالی که می‌گفت:

«اشهد انّ لا اله الا اللّه وحده لا شریک و اشهد انّ محمّد عبده و رسوله ...».

شهادت می‌دهم که جز خدای یکتا خدایی نیست و شهادت می‌دهم که محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنده و فرستاده او است که در تورات و انجیل و صحف ابراهیم و سایر کتابهای خدا، نام او و برادرش علی ابن أبی طالب (ع)، وجود دارد.

یهودیان چون سخنان وی را شنیدند، گفتند:

ای محمّد! او سفیه ما و فرزند سفیه ماست، شرّ ما و فرزند شر ماست، فاسق ما و فرزند فاسق ماست و نادان ما و فرزند نادان ماست.

و فکر او از ما پنهان بود و ما دوست نداشتیم که از او غیبت کنیم.

پس عبد اللّه گفت: ای رسول خدا، این بود از آنچه که می‌ترسیدم ...

(تا آخر روایت) «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۶۰

اشاره

أ وَ كُلَّما عاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۱۰۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۰

(مگر چنین نیست) هر عهدی که بستند، گروهی از آنها آن عهد را پشت سر افکندند. آری، (بلکه) بیشتر آنان ایمان نمی‌آورند.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۰

«أ وَ كُلَّما عاهَدُوا عَهْداً»: آیا این یهود از بدی و نادانی باز نمی‌ایستند که رسالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و خلافت علی (ع) را بعد از نشانه‌های واضح که دلالت بر رسالت و امامت می‌کرد، منکر شدند. هر وقت اینها با حضرت عهدی بستند که هر چه آن شخص (عبد اللّه بن سلام) گفت قبول کنند، آن عهد را شکستند.

---

(۱) تفسیر امام عسکری، ص ۴۶۰- ۴۶۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۱

یا این ناصبیان (آنان که به علی (ع) بد می‌گویند) هر پیمانی که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بستند، مانند بیعت رضوان که در آن تسلیم به همه فرمانهای رسول خدا و ترک مخالفت با وی شرط شده بود، مانند بیعت با محمّد صلّی اللّه علیه و آله در غدیر خم به خلافت (ع) و مانند بیعت با خود علی (ع) به خلافت او، که همه این بیعت‌ها را شکستند. و نیز هر گاه بدون بیعت عهد کردند، که مخالفت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نکنند و تسلیم علی (ع) شوند.

«نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يُؤْمِنُونَ»: گروهی از آنها آن پیمان را پشت سر انداختند، بلکه بیشتر آنها ایمان ندارند، یعنی در آینده هم با وجود مشاهده آیات و معجزات و دیدن دلیلهای محکم، باز اینها، عهد را رعایت نکرده توبه نمی‌کنند.

یا معنی آن این است که بلکه اکثر اینها در موقع پیمان بستن، تو را در دل تصدیق نمی‌کنند، آوردن عبارت به صورت جمله شرطیّه، کلّی است و دلالت می‌کند بر اینکه این عادت، شیوه قدیم و جدید آنان است و این حالت از آنها جدا نمی‌شود.

به پیغمبر خدا، منسوب است که فرمودند: ای بندگان خدا، تقوی پیشه کنید و به آنچه رسول خدا به شما فرمان داده است از توحید خدا و ایمان به نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله- رسول خدا- و از اعتقاد به ولایت علی (ع)- ولیّ خدا- و در همه آنها ثابت قدم باشید.

نماز و روزه و عبادتهای گذشته‌تان شما را فریفته نکند، زیرا آنها در صورت مخالفت با عهد و پیمان، سودی برای شما ندارد.

پس، هر که به عهد خدا وفا کند، خدا نیز به عهدش در باره او وفا خواهد کرد.

هر که پیمان شکند، زیان پیمان شکنی به خودش باز می گردد و خدا از او انتقام می گیرد. چه او منتقم (انتقام گیرنده) است و کلّا همه اعمال به سر انجام و پایان آن بستگی دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۲

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۱۶۲

اشاره

وَ لَمَّا جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ كِتابَ اللَّهِ وَراءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۲

و همین که پیامبری از جانب خداوند به سوی آنان آمد، در حالی که تصدیق کننده چیزی بود که با آنان بود، گروهی از کسانی که کتاب به آنها داده شده است، کتاب خدا را پشت سر افکندند، چنانکه گویی نمی‌دانند.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۲

«وَ لَمَّا جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»: این آیه، عطف به اعتبار لازم از گفته خدای تعالی است که فرمود:

«أَ وَ كُلَّما عاهَدُوا»، زیرا عبارت، چنین می‌رساند که این عهد شکنی عادت آنان است، گویا خدای تعالی فرمود:

چون این عادت و رسم آنان است، لذا بر آن عادت استمرار یافتند، و هر گاه پیامبری از سوی خدا بر ایشان آید، چنین و چنان می کنند.

ضمیر «هم» در «جاءهم» به یهود باز می گردد، امّا کنایه از منافقان، امّت است.

یا ضمیر، ابتدا مربوط به یهودیانی که در باره آنان ذکری به عمل آمد و سپس، به منافقان امّت است.

چون آمدن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مستلزم آوردن احکامی است که برای آن فرستاده شده است- چنانچه قبلا گفته شد- آن کتاب خداست، چه در کتابی نوشته شده یا نشده باشد.

اکنون صحّت تفسیر منسوب به حضرت صادق (ع)، روشن می‌شود که فرمودند:

چون به سوی یهودیان و آنهایی که هم ردیف آنها بودند (ناصبیان)، کتابی از سوی خدا آمد که قرآن باشد، که مشتمل بر وصف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و وجوب دوستی آنها و دوستی دوستداران آنها ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۳

و دشمنی دشمنان آنها است (منظور این است که رسول به کتاب تفسیر شده است) «۱».

«مُصَدِّقٌ لِما مَعَهُمْ»: و آنچه را با یهود در تورات بود و آنچه به وسیله گذشتگان آنها از اوصاف و اخبار محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) آمده بود، تصدیق می کرد و نیز آنچه را که با منافقان امّت بود، از دلیلهای روشنی که دلالت بر صدق محمّد صلّی اللّه علیه و آله و صدق کتاب او و برتری علی (ع) می کرد، تصدیق می‌نمود. زیرا در کتاب حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله، آیات صریح در باره فضل علی (ع) و خلافت او یاد شده بود و خود پیامبر اکرم هم در باره برتری علی (ع) و خلافت وی سخنانی فرموده بودند.

«نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ»: باز عده‌ای از آنان که برای آنها کتاب فرستاده شده بود (از یهود و منافقان امّت)، او را برگردانده، نپذیرفتند. در حالی که به آنان احکام رسالت و کتاب تدوینی (که تورات و قرآن بود) فرستاده شده بود.

«کِتابَ اللَّهِ»: آنها، آنچه را در وصف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) در تورات و قرآن بود، یا همه کتاب تورات و قرآن را «وَراءَ ظُهُورِهِمْ» به پشت سر انداختند.

«نبذ»: به معنی دور انداختن است.

علّت اینکه «نبذ» را با قید «وراء ظهورهم» آورده است، اشاره به دوری گزیدن و اعتنا نکردن به آن است، یعنی دوری کردند و به آن توجّهی ننمودند و به حساب نیاوردند.

«کَأَنَّهُمْ لا یَعْلَمُونَ»: گویا، یهود و نواصب امّت نمی‌دانند که کتاب خدا، یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله و نبوّت او و علی (ع)، حقّ و از سوی خداست. (با وجود اینکه آنها می‌دانستند و به حقّانیت آن پی برده بودند). از این رو،

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۴

کار آنان سخت‌تر از کسانی است که بدون علم و آگاهی مخالفت می‌کنند، یا گویا که آنها دارای علم و ادراک نیستند تا با علمشان تمیز دهند، که آن حقّ است یا باطل.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۱۶۴

اشاره

وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّیاطِینُ عَلی مُلْکِ سُلَیْمانَ وَ ما کَفَرَ سُلَیْمانُ وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ ما أُنْزِلَ عَلَی الْمَلَکَیْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ وَ ما یُعَلِّمانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّی یَقُولا إِنَّما نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلا تَکْفُرْ فَیَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما یُفَرِّقُونَ بِهِ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ ما هُمْ بِضارِّینَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ یَتَعَلَّمُونَ ما یَضُرُّهُمْ وَ لا یَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ (۱۰۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۴

و از آنچه شیطانها بر سلطنت سلیمان (در باره سلطنت سلیمان) می‌گفتند پیروی می‌کردند و سلیمان کافر نبود، بلکه شیطانها کافر بودند، که به مردم جادو می‌آموختند، و آنچه را که بر دو فرشته هاروت و ماروت در بابل نازل شده بود (به مردم می‌آموختند).

در حالی که آن دو فرشته به کسی چیزی نمی‌آموختند، مگر اینکه می‌گفتند همانا ما برای آزمایش هستیم، پس (با انجام سحر) کافر مشو.

و (مردم) از آن دو، چیزهایی می‌آموختند تا به آن وسیله بین مرد و زنش جدایی افکنند. در حالی که آنها نمی‌توانستند (به این وسیله) زیان زننده به کفر باشند، مگر به اذن خدا. و چیزهایی می‌آموختند که نه به زیانشان بود و نه به سودشان. و به یقین دانستند که هر کس کتاب خدا را به جادو بدل کند، بهره‌ای برایش در آخرت نیست، و به بد چیزی خودشان را فروختند، اگر می‌دانستند.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۴

اشاره

«وَ اتَّبَعُوا»: عطف بر «نَبَذَ فَرِيقٌ» است يعنى از حقّ روى برگردانده ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۱۶۵
و پيروى نمودند از «ما تَتْلُوا الشَّياطِينُ عَلى مُلْكِ سُلَيْمانَ»: آنچه را شياطين در پادشاهى و سلطنت بر آنان خوانده بودند، كلام يتلوا، تلوا به معنى تبعه تبعا، يعنى پيروى كرد از او، پيروى كردنى و تلاـ عليه يتلوا تلاوة، يعنى خواند بر او و تلاـ عليه يتلوا، يعنى دروغ بست بر او.

حكايت پادشاهى سليمان در انگشترى و رمز آن انگشترى ..... ص : ۱۶۵

بدان كه بيشترين قصّه‌هاى مربوط به سليمان، از رمزهايى است كه در اوايل مطرح گشته، سپس پيشينيان آنها را به طريق داستان بيان نمودند و ظاهر آن را گرفته‌اند كه (در حقيقت) لايق شأن پيامبران نبوده است. ائمه معصومان عليهم السّلام هم تأكيد فرموده‌اند، كه هر گاه اين داستانها را بيان مى‌كنيد، به رمزهايى كه پيشينيان توجه داشته‌اند، بنگريد. به ظاهر آنها كه كار عوام است، توجه نكنيد. به اين دليل، نگرش به ظاهر داستانها تكذيب شده و توجه به رمزهاى آن تصديق گشته است.
در مجمع البحرين «۱»، خبرى به حضرت صادق (ع) منسوب است كه فرمود: خداى تعالى ملك سليمان را در انگشترى او قرار داد. هر گاه آن را بر دست مى‌كرد، جنها و انسانها و پرندگان و ددان (حيوانات وحشى) حاضر شده از او فرمانبردارى مى‌نمودند. خدا بادهايى را برانگيخت تا تخت (دربار) او را با آنچه كه در آن بود- از بعضى شياطين و پرندگان و انسانها و چهارپايان و اسبان- تا از طريق هوا به جايى كه سليمان اراده مى‌كرد، برساند. آنچنان كه نماز صبح را در شام و نماز ظهر را در فارس مى‌خواند. هر گاه براى قضاى حاجت مى‌رفت، انگشتريش را به يكى از خدمتكاران مى‌سپرد. در يكى از اين مواقع شيطانى آمد و خادم را فريفت و انگشترى را از وى گرفت و در دست

---

(۱) مجمع البحرين، ج ۵، ماده ملك و بحار، ج ۱۴، ص ۹۸.

ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۱۶۶
خود كرد، در نتيجه شياطين و جنّيان و انسانها و پرندگان به او تعظيم كرده، سجده نمودند. شيطان ترسيد كه آنان قضيّه را دريابند، پس انگشترى را به دريا افكند و خداوند يك ماهى را برانگيخت تا آن را ببلعد، چون سليمان انگشترى را خواست و آن را نيافت، از آنجا گريخت تا اينكه به ساحل دريا رسيد، پريشان حال به درگاه خداوند توبه و انابه مى‌نمود. در همين حال، به صيادى رسيد كه ماهى صيد مى‌كرد، به او گفت: من به تو در صيد ماهى كمك مى‌كنم تو هم در مقابل مقدارى ماهى به من بده، ماهيگير پذيرفت. هنگامى كه ماهى را صيد كرد، يكى از ماهيها را نزد سليمان انداخت، او آن را برداشت و شكم ماهى را شكافت، خاتم را درون آن يافت و آن را بر دست خود كرد. در همان لحظه، اهريمنان و ددان در برابرش به خاك افتادند، سليمان به مكان خويش بازگشت و آن شيطان و لشكريانى را كه با او بودند احضار نمود. آنها را كشت و بعضى را در ميان آب و برخى را درون سنگ پشته‌ها به زندان افكند.
آنان تا روز قيامت در آن زندان محبوس‌اند و گفته شده است كه صف لشكريان سليمان، صد فرسنگ بود، كه بيست و پنج فرسنگ از آن انسانها، بيست و پنج فرسنگ جنّيان، بيست و پنج فرسنگ پرندگان و بيست و پنج فرسنگ آن حيوانات وحشى بودند. روايت شده است كه با سليمان از بيت المقدّس لشكرى بيرون آمد كه ششصد هزار تخت از سمت راست و چپ وى وجود داشت و او به پرندگان امر كرد تا بر آن تنها سايه افكنند و به بادها فرمان داد كه آنها را حركت دهند، تا آنكه لشكر به شهرهاى كسرى وارد شد «۱». سپس، از آنجا بازگشت و شب را در

(۱) مداین، به معنی شهرهاست، زیرا مداین به معنی اسم خاص شهر در بین النهرین بیش از هزار سال پس از سلیمان ساخته شد، در ضمن، گویا عربها به همه پادشاهان ایران، کسری می‌گفتند، زیرا کسری که معرّب خسرو است، لقب پادشاهان ساسانی بوده است که بیش از هزار سال پس از سلیمان به سلطنت رسیدند و هنگام سلطنت سلیمان

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۷

فارس به سر آورد. در آن حال، برخی از آنها به بعضی دیگر می‌گفتند: آیا شاهی بزرگتر از این پادشاه دیده یا شنیده‌اید؟ آنها جواب می‌دادند: خیر.

در این حال، فرشته‌ای از آسمان ندا داد: یک بار تنزیه و تسبیح خدا بزرگتر از آن چیزی است که دیده‌اید «۱».

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود: چون سلیمان درگذشت، ابلیس سحری ساخت و در نوشته‌ای قرار داد و پیچید و بر پشت آن نوشت: این است آنچه را که آصف بن برخیا برای پادشاهی سلیمان بن داود (ع)، از گنجینه‌های دانش وضع نموده است. هر که خواهد به خواستهای خویش برسد، چنین و چنان کند. آن گاه، آن را زیر تخت سلیمان دفن کرد پس از آن، آن را آشکار نموده و برای آنان خواند.

کافران گفتند: سلیمان جز به این وسیله بر ما چیره نشد، و مؤمنان گفتند: بلکه او بنده خدا و پیامبر او بوده است «۲».

بنابر آنچه که در باره سلطنت شیاطین و فرار سلیمان بیان شد، معنی آن در تفسیر امام (ع) چنین است که «۳»:

این یهودیان ملحد و ناصبیان، چون از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فضایل علی بن أبی طالب (ع) را شنیدند و از رسول خدا و علی (ع) معجزاتی مشاهده کردند و فهمیدند که خدای تعالی به دست آنان این معجزات را ظاهر نموده است، تورات و قرآن را ترک کردند و برخی از یهودیان و ناصبیان به یکدیگر اعلام کرده، گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله مردی است که جز طالب دنیا نیست و حیله‌ها و نیرنگها و خرق عادات و سحرها را به همین منظور آموخته است و بعضی از آنها را به علی (ع) یاد داده است. او

وجود نداشتند.

(۱) تفسیر قمی، ج ۲، ص ۲۳۸.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۷ و تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۳۸.

(۳) در تفسیر بحار، ج ۹، ص ۲۲۰ و در تفسیر امام حسن عسکری، ص ۱۹۱ و ۱۹۲ این حدیث آمده است. همان تفسیر امام، طبع مدرسه امام الهدی، ص ۴۲۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۸

می‌خواهد در زندگی خود بر ما مالک شود و پس از خود نیز پادشاهی را به علی (ع) واگذارد. آنچه می‌گوید از خدا نیست همه گفته‌های او بر این امر مبتنی است، تا بر ما و بر بندگان ناتوان خدا با سحر و نیرنگهایی که به کار می‌برد، پیمان خویش را استوار کند. آنها می‌گفتند: کسی که از این سحر بهره فراوان گرفت، سلیمان بن داود (ع) بود که با سحر خویش بر همه دنیا مالک شد و بر جنّ و انس و شیاطین تسلط یافت و اگر ما برخی از آنچه را که به سلیمان تعلیم داده فرا گیریم، برای ما نیز ممکن است مانند آنچه را که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) ظاهر نموده‌اند، ظاهر کنیم و از آنچه محمّد صلّی اللّه علیه و آله ادعا کرد و برای علی (ع) قرار داد، ما هم قرار دهیم.

در نتیجه، از شیاطین پیروی کردند و آنان از آنچه شیاطین نموده یا بخوانند، پیروی می‌کنند. در حالی که می‌خواستند بر کشور سلیمان استیلا یابند، یا با سحر و نیرنگهایی که کسی درک نمی‌کند، بر سلطنت سلیمان مسلط شوند. یا ممکن است مقصود این

باشد که از افترایی که شیطانها بر سلطنت سلیمان وارد کردند، پیروی نمودند و گفتند سلیمان با این سحر حکومت کرده و ما هم به آن آگاهیم.

یا منظور این است که، آنان از آن شیاطین که سحر و اوراد می‌خواندند تا قوای روحانی و طبیعی را به هم بیامیزند و خوارق عاداتی ظاهر می‌نمودند که بشر از آوردن همانند آن، عاجز می‌ماند، و در ملک سلیمان افسونکاری می‌کردند، تا آن سلطنت برای آنان ادامه یابد، پیروی می‌نمودند.

این یهودیان و نواصب و شیاطین، پنداشتند که سلیمان کافر است که این گونه کارها را انجام داده است.

«وَ ما کَفَرَ سُلَیْمانُ»: آن طور که کافران می‌گفتند، سلیمان کافر نشده و سحر به کار نبرده بود.

«وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا»: امّا شیاطین کافر شدند در حالی که آنان ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۶۹

«یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ»: سحر را به مردم تعلیم می‌دادند، و یا اینکه چون تعلیم سحر می‌دادند کافر شدند، بنا بر آنچه این جمله پاسخ پرسش مقدّر باشد.

تحقیق در باره سحر ..... ص : ۱۶۹

سحر نامی است که به گفتار یا کردار یا نقشی که در صفحه‌ای باشد و در عالم طبیعت اثر کند، چنانچه از اسباب طبیعی و عادی خارج باشد، اطلاق می‌شود.

و آن تأثیر، به علت درهم آمیختن قوای روحانی با قوای طبیعی حاصل می‌شود. یا به علت تسخیر قوای روحانی است، به نحوی که قوای روحانی طبق اراده جادوگر مسلط تصرف شود.

و چنانکه بعضی گفته‌اند، این موضوع تخیّل محض نیست، بلکه در واقع وجود دارد. تحقیق مطلب این است که گفته می‌شود:

عالم طبیعت، بین ملکوت سفلی و ملکوت علیا واقع شده است و اهل عالم دارای تصرفی به اذن و فرمان خداوند در عالم طبیعت هستند، اعم از اینکه بی‌واسطه باشد، یا به توسط اسباب و وسایلی از نفوس، بشری. حال اگر نفس بشری (روان انسانی) از وابستگیها رها و آزاد و مجرد و با ریاضیات شرعی یا غیر شرعی از تیرگیها پاک گردد و وجودش مناسب پذیرش مجردات علوی و سفلی گردد، با اسباب و وسیله و یا بدون اسباب، در این عالم تأثیر می‌نماید، به این گونه که آنها را تحت تأثیر و فرمان خود درآورده، به سوی آن عوالم جذب می‌کند و سپس خواسته‌های نفوس بشری را چه شرعی و چه غیر شرعی، توجیه می‌نماید. هر گاه این تأثیر از جانب اهل عالم سفلی باشد، به اسباب و وسایل آن سحر می‌گویند و این تأثیر گذاردن و اثرپذیری نیز نامیده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۰

هر گاه تأثیر از جانب عالم بالا باشد، این اثرپذیری که از آن حاصل می‌شود، معجزه و کرامت می‌نامند. گاهی نفوس بشری در جهت علوی و سفلی تقویت می‌شود و در نتیجه، خود بدون نیاز به تأثیر، در ارواح اثر می‌کند.

این تأثیر و اثر حاصل از آن، سحر (از ملکوت سفلی) و معجزه (از ملکوت علیا) نامیده می‌شود.

پس سحر، وسیله و سببی است که در ارواح خبیثه مؤثر است و آن سبب و علت، یا در وجود آنان پنهان است، یا تأثیری است که از این ارواح در عالم طبیعت وجود دارد و درک آن برای ما روشن نیست.

آن گاه، بر هر دانش و بیان دقیقی که کمتر درک شود، اطلاق می‌گردد. و به آن عالم یا دانشمندی که این علم پنهانی را داراست، ساحر گفته می‌شود و به وجهی قول خدای تعالی بر این معنی است که می‌فرماید:

«یا أَیُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنا رَبَّکَ»: یعنی ای ساحر! از پروردگارت برای ما بخوان! پس ساحر، هم به صورت ستایش (مدح) و هم به گونه

نکوهش (ذمّ) آمده است.

حکایت هاروت و ماروت و رمزهای آن ..... ص : ۱۷۰

«وَ ما أُنْزِلَ»: و آنان آنچه را بر ایشان نازل شده بود، به مردم تعلیم می‌دادند و یا اینکه می‌توان آن را عطف بر «ما تَتْلُوا الشَّیاطِینُ» کرد (در آن صورت منظور این است که آنچه شیطانها بر آنها خوانده بودند و آنچه که بر ایشان نازل شده بود). ممکن است لفظ تأخیر باشد (یعنی باید پیش از این می‌آمد) و در آن صورت، عطف بر «ما کَفَرَ سُلَیْمانُ» است، یا حال برای سحر، یعنی در حالی که سحر نازل نشده). ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۱

«عَلَی الْمَلَکَیْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ»: بر دو فرشته در بابل که هاروت و ماروت بودند. این دو اسم غیر عربی است و لذا منصرف نیست (تنوین و جر نمی‌پذیرد) و ممکن است عربی باشد و از هرت و مرت گرفته شده باشد. چنانکه بعضی گفته‌اند، در آن صورت به معنی کسر (شکست) است، در این مورد غیر منصرف بودنش را وجهی نیست. و گفته شده «هری» به معنی «الفجّ اللّحم»، یعنی گوشت پخت آمده و ماروت از (مری) باشد که مصدرش «مریته» یا «ممارات» به معنی «جدل کرد» است و وزن آن دو (هاروت و ماروت) فلعوت است، که مانند طاغوت قلب شده هریوت و مریوت است.

جایز است که ماروت از «مار»، «یمور» به معنی تحرّک و تموّج (به حرکت آمد و موج یافت)، یا از «مار»، «یمیر» به معنی فراهم آوردن غذا برای اهلش، منظور باشد و هاروت از «هار الجرف» به معنی کوه شکافته شد، باشد و وزن آن دو، در این صورت، فلعوت است که قلب نشده است.

و به علت وجود «تا» و «علمیّت»، منصرف نیست «۱» (یعنی هر گاه اسم علمی تاء تأنیث داشته باشد، تنوین و کسره نمی‌گیرد، مانند خدیجهٔ) و از حضرت صادق (ع) روایت شده که فرمودند، پس از حضرت نوح (ع)، ساحران و وهم ایجاد کنندگان (چشم بندها)، شمارشان فزونی گرفت.

پس، خدا دو فرشته برای پیامبر آن زمان فرستاد تا جادوی ساحران را به آن پیامبر بیاموزند تا وی بتواند به آن وسیله، سحر آنها را باطل کند و آنها را به خودشان باز گرداند. پس آن پیامبر، از آن دو فرشته همه آن کلمات سحر را فرا گرفت و آنها را به فرمان خداوند به بندگان خدا رسانید و

---

(۱) هر گاه دو علت از علل ۹ گانه زیر با هم جمع شوند، آن اسم غیر منصرف است. ۱- عدل (عدول از کلمه‌ای به کلمه دیگر)، ۲- وصف، ۳- تأنیث، ۴- معرفه، ۵- عجمه (غیر عربی بودن)، ۶- جمع، ۷- ترکیب، ۸- وزن فعل، ۹- الف و نون زاید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۲

فرمان داد که با خواندن آن کلمات، سحرشان را متوقّف و باطل کنند و ساحران را از جادو کردن مردمان باز دارند. این تعلیم سحر، به آن می‌ماند که کسی بشناساند که سمّ چیست؟ نحوه دفع سم و رفع خطر و غایله آن چگونه است؟ از این رو، به دانش پژوه گفته می‌شود که این سمّ است، پس هر که را دیدی که مسموم شده است، این چنین اثرات نامطلوب آن را از بین ببر، ولی مبادا کسی را با سمّ بکشی! در پی این سخن، حضرت فرمود:

و آنگاه آن پیامبر به آن دو فرشته امر کرد که به صورت بشر بر مردم ظاهر شوند و آنچه را خداوند به ایشان یاد داده است، به مردم تعلیم داده، موعظه کنند. «۱»

به حضرت صادق علیه السّلام منسوب است که فرمود: فرشتگان از آسمان به زمین فرود می‌آیند ... (تا آنجا که گفت) گروهی از آن فرشتگان گفتند: پروردگارا آیا بر آن آفریده‌ات که در زمین عملی به خلاف رضای تو انجام دهد و در باره‌ات توصیف دروغ نماید، خشم نمی‌گیری؟ (تا آنجا که فرمود)، پس خدای تعالی دوست داشت تا اینکه به فرشتگان قدرت و نفوذ و فرمانروایی خود را در جمع آفریده‌هایش نشان دهد. از این رو، به ملایکه وحی فرمود تا از بین خود دو فرشته را برای این منظور برگزینید تا اینکه آنان را بر زمین فرود آرم و سپس، در طبیعت آنان، خوردن، آشامیدن، شهوت، حرص و آرزو را همچنان که در فرزندان آدم بوده، قرار دهم. و آن گاه، آن دو تن را به طاعت خود می‌آزمایم. پس، فرشتگان برای این کار، هاروت و ماروت را که در عیب‌گیری به فرزند آدم (ع)، سخت‌تر از دیگر ملایک بودند، برگزیدند. پس، خدای تعالی به آن دو ملک وحی نمود که بر زمین فرود آیید که من آنچه در فرزندان آدم

---

(۱) عیون اخبار الرضا، ص ۱۴۷، وسایل الشیعه کتاب التجّاره، ج ۱۰۶۵ و تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۳

قرار دادم در شما نیز قرار می‌دهم. سپس به آنان وحی فرمود که متوجه باشید چیزی را با من شریک مگردانید و کسی را که کشتنش را خدا حرام قرار داده مکشید. و زنا مکنید و خمر (مشروبات الکلی) منوشید. سپس، آن دو فرشته در ناحیه بابل فرود آمدند. آن گاه، مکان بلندی بر آنها جلوه‌گر شد، به آن سو رفتند، ناگهان زنی زیبا و آراسته و معطّر و روی گشاده به سوی آنان آمد، چون به او نگریستند (چشمشان به او افتاد) و با او سخن گفتند و در باره‌اش اندیشیدند، قلبا به او علاقه‌مند شدند و به سوی آن زن تمایل پیدا کردند و با اندیشه فتنه و خواری به زن روی آوردند و او را فریب دادند. اجمال خبر (خلاصه خبر) این است که، آن زن آنها را به سجده بت و نوشیدن شراب فرمان داد، تا اینکه بتوانند با او زنا کنند. آنها با خود مشورت کردند و گفتند این همان سه خصلت است که خداوند ما را از آن نهی فرموده است. لیکن شهوت بر آنان غالب شد، و درخواست زن را اجابت کردند. پس خمر نوشیدند و بت را سجده کردند. چون زن خود را آماده کرد و آن دو نیز آماده زنا شدند، پرسنده‌ای (سائل) بر آنان وارد شد تا از آنان پرسشی نماید چون پیش روی هم قرار گرفتند، از او ترسیدند. آن شخص به آنان گفت: شما مشکوک و وحشت‌زده‌اید که با این زن خلوت کرده‌اید، شما مردمان بدکاری هستید! سپس از میان آنان بیرون رفت. در این هنگام، زن به آنان گفت: به خدا قسم که اکنون شما نمی‌توانید به وصال من برسید، آن مرد از وصف حال شما آگاه شد و موضوع شما را به دیگران خبر می‌دهد. پس باید پیشدستی کرده، پیش از آنکه شما را رسوا کند، او را بکشید. سپس می‌توانید حاجت خود را برآورید. آن دو فرشته، در پی آن مرد رفته، او را کشتند و به سوی زن باز آمدند، ولی زن را ندیدند. متوجه بد بودن کارشان شدند و آبروشان رفت. خداوند به آنها گفت: از این دو گونه عذاب کدام را انتخاب می‌کنید، کیفر آخرت و یا مجازات دنیا را؟ آنها ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۴

عذاب دنیا را برگزیدند، که در سرزمین بابل به مردم سحر و جادو تعلیم می‌دادند و چون تعلیم سحرشان به انجام رسید، از زمین برخاستند و به سوی آسمان به حرکت درآمدند. آنان تا روز قیامت، نگونسار در هوا آویزان هستند «۱».

گویند: این قضیه پس از بالا رفتن ادریس به آسمان بوده است که ملایکه گفتند: این خطاکار بین ما چه می‌کند؟ خدای تعالی از گفتار آنها خوشنود نشد و آنان را در معرض امتحان قرار داده، گفت: «از بین خودتان، آنکه شایسته‌تر از همه است برگزینید». آنان سه تن از فرشتگان را انتخاب کردند که یکی از آنها عزرائیل بود.

پس آنان به زمین فرود آمدند و سرشت زمینیان با طبیعت آنان درآمیخت و لباس آنان را پوشیدند. پس از آن، عزرائیل از حکومت در زمین استعفا داد و خدا پذیرفت و او را به آسمان بالا برد، ولی هاروت و ماروت در زمین در ناحیه بابل باقی ماندند که روزها

بین مردم داوری می‌کردند و چون شب فرا می‌رسید از طبیعت بشری بیرون شده به سوی آسمان بالا می‌رفتند. تا اینکه روزی زنی زیبا برای امر مهمّی به آنها مراجعه کرد. در دل آنها نسبت به آن زن علاقه‌ای پدید آمد و او را فریفتند. تا جایی که برای حصول به مقصود، آن سائل را (چنانکه در خبر پیشین یاد شد) کشتند و اسم اعظم را به آن زن آموختند، اما چون خواستند با آن زن بیامیزند، چون او اسم اعظم را می‌دانست، به آسمان صعود کرد و مسخ شد و آن گاه، به صورت ستاره‌ای درآمد»

(منظور از این مثال، رازها و رمزهای سمبولیکی است). و نام او زهره شد که همان

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۵۲. تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۲۷. مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۷۵. [.....]

(۲) این حدیث که مربوط به مسخ زن به شکل زهره است، حضرت رضا (ع) نفی کرده.

به ترجمه عیون اخبار الرضا، ص ۲۸۶، مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۵

ستاره زهره است. آن دو فرشته پس از اینکه فهمیدند نافرمانی کرده‌اند، در زمین باقی ماندند و با مشورت جبرئیل عذاب دنیا را بر عذاب آخرت ترجیح دادند. لذا در چاهی در غار کوهی در بابل، آویزان شدند «۱». این خبر، به نحو دیگری نیز گفته شده است که این قضیّه در عهد ادریس (ع) اتفاق افتاد، و گزینش عذاب دنیا بنا به مشورت آن حضرت و درخواست او از خدا بوده است، که آن دو فرشته به عذاب دنیا گرفتار آیند.

و نیز گفته شده است که هاروت و ماروت مردانی صالح بودند که بین مردمان به سر می‌بردند و بینشان داوری می‌کردند و به علت صلاح و شایستگی، به ملک (پادشاه قدرتمند توانا) معروف شدند و اینکه کلمه به صورت «ملکین» به کسر لام نیز خوانده شده است، این نظر را تأیید می‌کند «۲». بدان، که امثال این گونه داستانها، از رمزهای پیامبران و حکمای گذشته است و از این رو در باره آنها در اخبار و کتابهای سیره (یعنی روش زندگی انبیا و اولیا)، به تفاوت سخن گفته شده است و چون از رمزها بوده است، عامّه مردم آن را بر مفاهیم عرف و معمول در جامعه حمل کرده‌اند و این موجب شده که نسبت به مقام پیامبران و فرشتگان معصوم از خطا، مفاهیم عرفی که توجیهش درست نیست، نسبت داده شود.

از این رو، معصومان (ع)، یک بار به آن اقرار فرموده، بار دیگر انکار کردند. چنانکه به امام حسن عسکری (ع) منسوب است که از آن حضرت در باره هاروت و ماروت و آنچه به آنها نسبت داده شده و در باره آن سخن گفته شده، پرسش شد. امام (ع) فرمود: به خدا پناه می‌برم از این نسبتها، فرشتگان خدا با الطاف خداوندگاری، از خطا و از کفر و زشتیها

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۵.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۶

محفوظاند «۱».

اما وجه درست آن این است که بگوییم، مراد از دو فرشته (دو ملک) دو قوّه علّامه (نیروی علم) و عمّاله (نیروی عمل) است، که خداوند آنان را از عالم ارواح فرو فرستاد، هر آنچه در بشر بود، اعمّ از طبیعتهای متضادّ و شهوتهای گوناگون و افکار و عقاید متناقض، در وجود آنان قرار داد، پس آنها را به زن خوشبوی زینت شده‌ای که همان نفس انسانی باشد، که در اخبار و روایات به زن تعبیر شده، مورد آزمایش قرار داد. و نفس آن دو قوّه را به پیروی از خود دعوت کرد، از این رو، آن دو قوّه (عامله و عالمه) مفتون شهوتها و لذّتهای نفس شدند و بهره‌یابی از این دو، جز با نوشیدن شراب غفلت و سجده در برابر بت هوا و هوس و کشتن آن

ملک، امکان نداشت. در حالی که خدا آن ملک را برای این فرستاده بود تا آنان را از پیروی نفس در آغاز کار باز دارد، ولی چون آنان می‌خواستند تا با نفس درآمیزند و خواسته‌های نفس در آنان محکم و پا برجا شود، توانایی آن فرشته مانع (ملک زاجر) از بین رفت. زیرا آن دو، بر فرشته غالب شده بودند، لذا چون گدایی نالان درآمد. زمانی که بهره‌یابی از آن زن (نفس) با وجود آن سائل بر ایشان ممکن نشد، او را بنا به فرمان زن (نفس) کشتند (ندای وجدان را طبق درخواست نفس اماره در درون کشتند تا احساس گناه نکنند و دچار ملامت وجدان نشوند)، سپس، جهت رسیدن به شهوات خویش، راههای پنهانی وضع نمودند تا به آن طریق در طبیعت تصرّف کنند، یعنی با استمداد از ارواح خبیثه (روانهای ناپاک)، خواستند تا به خواهشهای خویش برسند و از این جهت، خوی آنها سحر نامیده شد. آن گاه، زن (نفس) از آن دو فرشته (دو

---

(۱) عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۱۴۸ و ترجمه آن، ج ۱، ص ۲۸۴ و تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۷

قوه علّامه و عمّاله) علمی آموخت تا از عالم ملک برتر شده به روحانیهای ستارگان بالا، به ویژه روحانیّت زهره که در واقع تربیت کننده و زینت دهنده وجود آنان است، رسیدند (باید دانست که منظور از مسخ، مسخ ملکوتی است، نه مسخ ملکی).

چون آن زن نفس به روحانیّت زهره رسید، گفتند: در این حالت به صورت زهره مسخ شده‌ای، و آن دو قوّه در عالم طبیعت بنا به فرمان خدا به عذاب گرفتار آمدند، زیرا در خدمت جسم و لوازم آن قرار گرفتند، و به اعتباری در چاهی که هفتصد مرتبه دارد زندانی گشته، یا در هوا معلّق ماندند.

«وَ ما یُعَلِّمانِ مِنْ أَحَدٍ»: و به هیچ کس جادو و راه باطل کردن آن را نمی‌آموختند.

«حَتَّی یَقُولا إِنَّما نَحْنُ فِتْنَةٌ»: تا آنجا که می‌گفتند، ما آزمایشی برای مردم هستیم، زیرا فتنه به معنی امتحان است، یعنی خدا ما را برای آزمودن مردم قرار داده، تا آنکه خدا بداند چه کسی در راه او جهاد می‌کند و آن کس آنچه را که برای دینش زیان آور است نمی‌آموزد، و یا آنچه آموخته به کار نمی‌برد و نیز چه کسی جهاد نمی‌کند.

«فَلا تَکْفُرْ»: پس، به سبب ترک جهاد و آموختن چیزی را که برایت زیان بخش است، یا کاربرد آن و نیز به سبب ادّعای خودخواهی و خود محوری و نسبت دادن آنچه آموخته‌ای به نفس خود- در حالی که آن علوم عاریه‌ای از خدا است-، کافر مشو.

«فَیَتَعَلَّمُونَ»: پس به ترک نصیحت، می‌آموزند.

«مِنْهُما»: از آن دو ملک یا از آن دو صنف (دو قوّه) سحر و آنچه بر دو ملک فرستاده شد، «ما یفرّقون به بین المرء و زوجه»، آنچه که به وسیله آن، بین مرد و زنش جدایی می‌افکندند، یعنی اعمال و گفتار و طلسم و تعویذ را آموخته، اندرزهای فرشتگان (دو قوّه علّامه و عمّاله) ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۸

را ترک می‌کنند، و به بندگان خدا زیان می‌رسانند (مردم با پذیرش اغوای نفس، از دو فرشته یا دو قوّه علم و عمل، مواردی که به زیان بندگان خدا باشد استفاده می‌کنند) «وَ ما هُمْ بِضارِّینَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ»، در حالی که نمی‌توانند جز به اذن خدا به کس دیگر زیان رسانند، یعنی به سبب علم مرد و زن یا به سبب آنچه آموخته بودند، نمی‌توانند زیانی برسانند. «إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»، مگر به اذن و فرمان خدا «۱». منظور این است که آنها می‌پنداشتند چون کتاب خدا را رها کرده و از آنچه شیاطین بر ملک سلیمان می‌خواندند پیروی کردند، و خوانده شیطان و چیرگی او را بر پادشاهی سلیمان از آن خوانده‌ها (ورد و طلسمها) دانسته و به مردم سحر و جادو می‌آموختند، به طور کلی کارها را به عوامل یاد شده نسبت می‌دادند (در حالی که چنین نیست)، این توهّم پیش آمد که آنها می‌توانند مستقلّا عمل کنند.

لذا، خدای تعالی این توهّم را از اندیشه می‌زداید و می‌فرماید:

اینها آزمایشهایی است از خدا که به دست اینان انجام شده، هیچ چیزی بدون اذن و اجازه خدا واقع نمی‌شود.

«وَ یَتَعَلَّمُونَ»: و مردم از آن «فرشته» یا از آن دو صنف (قوّه علّامه و عمّاله) می‌آموختند، «ما یَضُرُّهُمْ»، چیزهایی از انواع سحر و نیرنگ که زیان بخش بود، و غیر از آنچه بین زن و مرد جدایی افکند نیز می‌آموختند. یا اینکه منظور این باشد که به آنان آموختند آنچه را که خاص است و آن به دو دلیل است اول آنکه، به آن امر خاصّ اهمیت بیشتری بدهد (که جدایی افکندن بین زن و مرد باشد)، دوم اینکه، مقام نکوهش را طولانی کند و به همین دلیل هم حرف عطف آورده است که (تا اثر نامطلوب آن را مهمتر نشان دهد). یا اینکه منظور این است که آنها

---

(۱) این استثنا برای آن است که تکرار لازم نیاید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۷۹

از غیر آن دو صنف (عمّاله و علّامه) آنچه از علوم و حرفه‌ها که زیان بخش بوده می‌آموختند. یا اینکه از هر چه که می‌آموختند جهت دنیوی آن را یاد می‌گرفتند، تا به دینشان زیان رسانند و در نتیجه دنیای آنها نیز به پیروی از دینشان زیان می‌دید. آنها چیزی را که برای دین آنان سودمند باشد یاد نمی‌گرفتند، تا در نتیجه تعلیم آن برای دنیای آنها هم سودی حاصل آید.

«وَ لا یَنْفَعُهُمْ»: و این در حالی بود که آنان به خاطر سودیابی به آموزش امر شده بودند. برای همین منظور هم به زمین فرود آمده بودند.

«وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ»: و در حقیقت، آموختگان سحر می‌دانستند که هر کس آن را بخرد، از آخرت بهره‌ای ندارد، یعنی آنها چیزی را که شیطانها بر آنها خوانده بودند، در مقابل کتاب خدا می‌خریدند. مانند اینکه کتاب خدا، بر حسب فطرت تحت ملکیّت آنان است. به خلاف آنچه شیاطین می‌خواندند که آن را ملک خود نمی‌دانستند، زیرا کتاب تدوینی خدا صورتی از کتاب تکوینی او است و صورت انسانی نمونه کوچکی از کتاب تکوینی است. آنچه شیاطین می‌خوانند، به انسانیت منسوب نیست، بلکه ضدّ انسان بوده و با حقیقت انسانی منافات دارد. پس خریدن آن در مقابل کتاب خدا، آن گونه خریدنی است که کالای پست ولی بی‌ارزشی را در برابر کالای با ارزشی که در دست اوست بدهد (گویی این کالای بی‌ارزش را به عنوان قیمت خرید آن کالای پست تسلیم می‌کند).

بنابر این، اندکی بعد فرمود، و لبئس ما شرو به انفسهم (و چه بد است آنچه جانهای خود را به آن فروختند)، یا این معنی است که آنان می‌دانستند که آن کس آنچه را زیان بخش بوده، در برابر آنچه که سودبخش بوده، خریداری کرده است. آنچنان است که گویا آنچه را که به نفعش بوده، مملوک خود حساب کرده و لذا آن را بهای آن قرار داده ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۰ است.

«ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ»: و در آخرت، از آن بهره‌ای نمی‌برد.

«وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»: همان طوری که دریافتی، در واقع کتاب خدا وجود خود آنان است. بنابر این، کتاب خدا را که وجود خود آنان است به بدی فروختند و نیز آنچه را که برایشان سودآور بوده، به بدی فروختند، زیرا این سود، از شئون و مراتب نفسشان محسوب می‌شود. که شأن هر چیزی، از جهتی عبارت از خود آن است. یا مقصود این است که: آنان با خریدن آنچه را که شیاطین می‌خواندند، در برابر کتاب خدا و در حقیقت، نفس خود را در معرض فروش برای شیطان قرار دادند و در نتیجه، نفسهای خود را در مقابل امور عرضی و هدفهای ناپایدار، به شیطان فروختند. یا معنی آن این است که چه بد است اینکه برای خویش خودخواهی خریدند، که پیش از این، در آیه‌ای مانند این آیه، بیان شده است.

«لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ»: اگر می‌دانستند آنچه مرتکب شده‌اند، یا آنچه را که خریده‌اند، از آن خودداری می‌کردند. یا اینکه ای کاش

می‌دانستند و چنین کاری انجام نمی‌دادند.

تحقیق در باره علم و مصداقها و حقیقت آن ..... ص : ۱۸۰

بدان که، علم بر مطلق ادراک انسانی اطلاق می‌شود، حال چه به وسیله قوای مدرکه ظاهری انسان صورت پذیرد یا به وسیله قوای باطنی آن، و تفاوتی ندارد که ادراک جزئی باشد یا کلّی، و تصور باشد یا تصدیق. به ادراک دیگر حیوانات علم گفته نمی‌شود، زیرا علم، مطلق ادراک نیست، بلکه وقتی در عرف عام، ادراک گفته می‌شود که مفهوم شعور به شعور (آگاهی به آگاهی) از آن حاصل شود، و ادراکی که به شدت گراید و بیشتر شود، یعنی در پی آن ادراک دیگری که برتر از آن باشد پیش آید ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۱

(با هر ادراک، دامنه ادراک وسیعتر و بیشتر شود و ادراک بالاتری به دست آید)، آن ادراک در طریق انسانی بوده و به اصطلاح شارعان (اهل شرع)، علم محسوب گشته و به آن، ادراک کلی یا مرکّب اطلاق می‌شود و آن، در برابر معرفتی است که ادراک جزئی یا ادراک بسیط به کار می‌رود، و بر تصدیق، اعم از اینکه ظنّی باشد یا علمی، یقینی باشد یا عادتی و یا اینکه برهانی باشد نیز، علم نامیده می‌شود. بر فنون و صنعتها و حرفه‌های علمیّه، بدون اینکه لازم باشد تا برای آنها ادراک کننده‌ای در نظر گرفت، علم گفته می‌شود، و بر ملکه انسان که بر اثر ممارست و آموزش و تمرین حاصل می‌شود، و انسان را بر تفصیل مسائل و محکم کاری به آنها قادر می‌کند نیز، علم گفته می‌شود. چون دانشها و دریافتها با هم مخالف و متضاد، فنون و صنعتها گوناگون‌اند، دانشها و پیدانشها همانند هستند و از یکدیگر تمیز داده نمی‌شوند، مگر بر آنهایی که به سرای علم (دار العلم) به وجهی بصیرت و بینایی پیدا کرده‌اند، و آنان اهل بصیرت هستند که می‌توانند تشخیص دهنده کدام یک از ادراکها، از سرای علم و کدام یک از آنها، از سرای جهل صادر شده است و کدام یک از این ادراکها انسان را به علم و کدامین ادراک انسان را به جهل می‌کشاند، از سویی، چون وجود این گونه اشخاص بصیر بسیار کم، بلکه نادر است، طالبان این گونه بصیرت و بینش، بسیاراند. از جهت تشابه علمها و جهلهاست (دانشها و نادانیها) که بسیاری از دانش پژوهان، از راه حق گمراه می‌شوند، و جهل را علم، و گمان را یقین، به حساب می‌آورند، تا آنجا که خیال می‌کنند، در ورای گمانهای آنان دیگر علم و ادراکی وجود ندارد. به همین دلیل، به بررسی علم و اقسام آن و تمیز آن از جهل و مهمّات فنون آن پرداخته می‌گوییم، علم مانند وجود و سایر صفات حقیقی الهی، حقیقت مشککه‌ای است که دارای مراتب بسیار است، چنانکه در مراتب وجود می‌گوییم که:

۱) بالاترین مراتب، واجب الوجود است (تعالی شأنه). ۲) مرتبه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۲

بعدی آن، فصل او است که مشیّت و حقیقت محمّدیه صلّی اللّه علیه و آله و علویّت علی (ع) و نفس رحمان و مقام معروفیّت نامیده می‌شود که آن واسطه بین حق و خلق است و لذا به آن حقّی گویند، که به سبب حق آفریده شده. ۳) مرتبه پس از آن، قلمهای عالی است که خود دارای انواع و مراتب چندی است. ۴) مرتبه از آن الواح نوریّه است، که آن دارای مراتب کلّی و جزئی است. ۵) مرتبه از آن الواح عینیّه است که انسان و آسمانیان و زمین و زمینیان را در برمی‌گیرد. علم نیز در مراتب عالیه از جهت روشن بودن و پنهان بودن ماهیّتها و ناپیدا بودن تعیّنات و محو گشتن کثرتها و ظهور آن مراتب به خود آنها و نمایان شدن حقایق دیگر بر آنها و پدیدار شدن و کشف آنها نزد غیر و ادراک خود از درک خود، علم و عقل نامیده می‌شود، همان طوری که به آن وجود نوریّه می‌گویند.

و اما در مراتب مادّیات، به طور مصنوعی آنچه مربوط به زمین است، به علّت پنهان بودن وجود و چیرگی عدمها و یقینها و پنهان بودن حقیقت آنها از خودشان از غیر خود و به دلیل آن شعور و آگاهی ضعیف و پنهان، در حقیقت به آنها علم گفته نمی‌شود. زیرا

هر چیزی به قدر وجود خودش شعور دارد، امّا آن شیء، به شعور خود آگاهی ندارد، چنانکه خدای تبارک و تعالی می‌فرماید: «وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ «۱»، (هیچ چیزی وجود ندارد مگر اینکه به حمد و ستایش خدا مشغول است، امّا آنان به تسبیح خویش آگاهی ندارند).

منظور این است که همه به تسبیح حق مشغول‌اند و از آگاهی برخوردار، ولی آنان را آگاهی به تسبیح خویش نیست (در صورتی که لا یفقهون به

---

(۱) در بیشتر قرآنها، لا- تفقهون آمده است، و مفسّر محترم نیز در سوره اسراء آیه ۴۶ را مانند قرآنهای دیگر (لا تفقهون) آورده است. ولی در اینجا، قول لا یفقهون را برای اثبات مدّعا یاد کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۸۳

صیغه غایب خوانده شود) و همچنین است مطلب و مقصود در ادراک حیوان که حیوان با وجود احساس مدرکات ظاهری و نیز ادراک به مدارک باطنی، چون آگاهی به شعور خود ندارد، به ادراکش علم گفته نمی‌شود (به آگاهی خویش آگاهی ندارد، بنابر این از دانش برخوردار نیست). و سرّ مطلب این است که فعلیّت وجود در مادّه اول عین بالقوّه بودن است و در مرتبه نبود است و در نفس خود وجودی ندارد، تا اینکه برای خودش وجودی داشته باشد، یا اینکه وجود دیگری مرحله‌ای از وجود آن باشد. بنابر این، نه به خود عالم است، و نه به غیر خود علمی دارد. زیرا علم به چیزی، عبارت است از وجود آن شیء برای عالم و حضور آن شیء در نزد او. مادّه دوم، همان امتداد جسمانی و صورتهایی است که در آن مادّه منقّش است، از قبیل صورتهای عناصر و جمادها و نباتها که نوعی فعلیّت و وجودی فی نفسه (در خود) و لنفسه (و برای خود) برای آنها هست، امّا فعلیت آن تحت همان حالت بالقوّه نهان است، و وجود ذاتی آنها عین عدم آنهاست، و وجود یافتن آنها عین همان سپری شدن آنهاست. بنابر آنچه نزد صوفیان ثابت و مقرر گشته است و برخی از فلاسفه که از آنها تقلید کرده، آن را حرکت جوهری و نو شدنهای ذاتی نامیده‌اند. و اینکه موجودات عالم طبیعت به تمامی موارد و صور و اوصاف و اعراض آن از جهت ذات خود در محل فنا و نیستی، و از جهت پدید آورنده آن در بقای دو وجود هستند. وجود آنها فی نفسه عین عدم آنهاست و ناپیدا بودن آنها از ذات آنهاست. به علاوه، جزئی از اجزای نامتناهی امتداد جسمانی که فرض شود از ما سوای خود و از کلّی در غیبت است و کلّ آن بر اجزایش غایب است و هر چیزی که چنین باشد نه برای او حضوری در نزد غیر موجودات، نه برای غیر، حضوری در نزد او است، پس نه به نفس خویش عالم است و نه معلوم غیر خویشتن است. ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۸۴

مگر برای کسی که امتداد جسمانی به او استوار بوده و نزد او و غیبت به حضور و تجدّد به ثبات تبدیل می‌شود و غیر انسان، یعنی حیوانات غیر ناطق از آن جهت که نفس حیوانی آنها دارای یک نوع تجرّدی از مادّه است، لذا دارای وجود فی نفسه (در خود) و لنفسه (برای خود) است. پس لنفسه (برای خود) هم عالم است و هم معلوم و نسبت به غیر خود نیز همین حال را دارد. امّا علم و ادراک او به صورت مجرّد از مادّه نیست که تجرّد آن مانند تجرّد نفس حیوانی از مادّه باشد پس عالم به غیر خود نیز، هست. امّا علم و ادراک او چون مجرّد از شعور به شعور و شدّت یافتن است (به آگاهی خود آگاهی ندارد و آگاهیش بیشتر نمی‌شود)، به آن علم گفته نمی‌شود، بلکه احساس و ادراک گویند.

و امّا انسان در آغاز جدا شدن از مادّه و استقرار قرارگاه خویش، حالش مانند حال جماد و در حدّ فاصل (برزخ) بین جماد و نبات واقع شده است، سپس نبات گشته، پس از آن حیوان می‌شود، حیوانی چون کرم که دارای توانایی اندک برای حرکت خفیف باشد. و از جهت حسّ لامسه، ادراک ضعیفی دارد، چون متولّد شود از جهت ادراکهای ظاهری، حیوان کامل می‌شود، امّا از جهت ادراکهای باطنی، حیوانی هنوز ضعیف است، تا اینکه به دو سالگی یا سه سالگی برسد، که در آن موقع، از جهت ادراکهای ظاهری

و باطنی حیوان کامل می‌شود و تفاوتی بین او و بین جنسهای سه‌گانه (جماد، نبات و حیوان) در این مرتبه‌ها نیست، جز اینکه او در راه انسان واقع و بر چیزی از مرتبه‌های سه‌گانه توقف ندارد و وجود او نه به شرط چیزی است. به خلاف آن مراتب سه‌گانه (جماد، نبات و حیوان) که در مقام و مرتبه خود متوقّف‌اند و رشد و کمال برتر ندارند و استعداد آن را نیافته‌اند که از حدّ و مرتبه خویش تجاوز کنند. امّا شعور بسیط انسان در آن مراتب، همانند شعور آن سه مرتبه دیگر، علم نامیده نمی‌شود. هر چند این آگاهی در حال شدّت یافتن باشد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۵

چنانکه دانستید، شعور جماد و نبات در واقع آگاهی محسوب نشده و به آن ادراک و شعور گفته نمی‌شود. پس چگونه می‌توان به آن علم اطلاق کرد؟ حیوان اگر چه شعور او آگاهی و ادراک محسوب می‌شود، امّا چون در حال شدّت یافتن نیست و آگاهی به شعور برای او حاصل نمی‌شود، باز به آن علم نمی‌توان گفت. چون کودک به حدّ تمیز و تشخیص برسد و ادراک معقولات بدیهی نماید، به او عالم و به ادراکش علم گفته می‌شود، زیرا آگاهی به شعور با شدت ادراک در طریق انسانی برای وی حاصل شده است.

از اینجا دانسته می‌شود که از همان ادراکی که اسم علم از آن سلب شده بود، وقتی که آن ادراک با شدّت همراه با شعور مقارن شد و در طریق انسانی شدّت یافت، به آن اسم علم اطلاق می‌شود و دور زدن اطلاق علم بر ادراک و سلب علم از آن بر محور وجود شعور به شعور، خود دلیلی بر اعتبار شعور به شعور در اطلاق علم می‌شود و اعتبار شدّت یافتن ادراک در صدق علم، از اشاره‌های آیات و اخبار استفاده می‌شود، و فطرت هم به این امر داوری دارد که علم اقتضای عمل خویش را دارد، زیرا علم به اقتضای وجود خویش عمل خود را خواستار است، زیرا انسان تشنه، هر گاه بداند که پشت دیوار آبی است و بداند که نمی‌تواند به آن برسد مگر با حرکتی در جهت آن، در این صورت علم او وی را به حرکت در جهت آن وا می‌دارد.

علاوه بر این، در اخبار نیز به این مسئله اشاره‌هایی شده است. از سویی طبق اخبار گوناگون که به طور صریح و آشکار آمده، عمل هم موجب علم می‌شود، مانند این خبر:

هر که به علمش عمل کند خدا او را به علمی که می‌داند، عالم می‌گرداند.

در کتاب خدا نیز به این امر اشاره شده، که می‌فرماید: «وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۶

يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ»

«۱». (پرهیزکاری الهی پیشه کنید در حالی که خداوند به شما می‌آموزد).

در این آیه، خدای متعال، تعلیمی را که موجب علم است میراث تقوی قرار داده است.

بنابر این، تعریف علم اقتضای علم دارد (یعنی علم تکمیلی نتیجه بر علم ابتدایی است). خدای تعالی در سوره تکاثر این مسئله را به صراحت بیان نموده که اقتضای علم شدت و افزونی در علم است.

چنانکه می‌فرماید: «كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ» (حقّا اگر از روی یقین بدانید البته جهنّم را خواهید دید.

سپس به چشم یقین خواهید دید) «۲».

مولوی قدّس سرّه، در باره اینکه علم، اقتضای شدّت یافتن دارد، می‌گوید:

این عجب ظنّی است در تو ای مهین که نمی‌پرد به بستان یقین

هر گمان تشنه یقین است ای پسر میزند اندر تزاید بال و پر

چون رسد در علم بس پویا شود مر یقین را علم او جویا شود

علم جویای یقین باشد بدان وین یقین جویای دید است و عیان

مثلا، هر گاه انسان عوعوی سگی را بشنود و ذهنش متوجه این

---

(۱) سوره بقره، آیه ۲۸۲.

(۲) سوره تکاثر، آیه ۵، ۶ و ۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۷

مسئله شود که خشمی بر او چیره نشده و از آن، به اینجا رسد که این خشم زاییده ربّ النّوع او است و از آن به فرمانروایی ربّ الارباب پی ببرد. در این صورت، این گونه شنیدن که موجب وصول به اصل علم است علم است. هم چنین، اگر بشنود که پیامبر وقت او بگوید:

«فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ» «۱»: ای قوم من تقوای الهی پیشه کنید و از من فرمانبرداری نمایید که فرمانبرداری و شنیدن گفتار من ضمانت رستگاری دنیا و آخرت است. حال اگر بر طبق شاکله (منش) شخصی چنین نتیجه‌گیری و ادراک کند، که رستگاری دنیا به زیادی مال و ریاست فروشی بر بندگان و کشورگشایی است. چه آن گفته پیغمبر را به درستی طلب خود حمل کند یا نکند، به هر حال، ادراک او علم نیست، بلکه جهل است.

چنین است مسئله در یادگیری پیشه‌های علمی که اگر او سحر و جادو و به خاطر اطلاع بر راههای پنهانی به خاطر حفظ دین خدا و بندگان ناتوان و باطل نمودن سحر بیاموزد، و شطرنج را از جهت آگاهی بر چگونگی حرکت در خانه‌های شطرنج و پیروزی بر دشمن آموخته باشد، و آن را در جهت مسیر قوای خویش در مدارج آخرت و غلبه بر دشمنی که شیطان و لشکریان اوست به کاربرد، ادراک او علم محسوب می‌شود، و هر گاه فقه یا علم الاخلاق یا علم عقاید دینی را بیاموزد و مقصود او از آموختن آن عمل و فرمانبرداری از بایدها و نبایدها و تبدیل اخلاق نباشد و در جهت ترقّی از حضیض علم به اوج یقین و شهود نباشد، بلکه مقصود او جلب دوستی مردم و ریاست‌طلبی بر آنان و شهرت در سرزمینها و تصرف در اوقاف و رسیدن به مقامهای شرعی و

---

(۱) برگرفته از آیات ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۲۶، ۱۳۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۱۶۳ و ۱۷۹ سوره شعراء که «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ» آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۸

غیر شرعی یا غیر آن از غرضهای نفسانی باشد، آن ادراک جهل است نه علم.

پس مدارک علمی و یا جهلی بودن ادراک، خاستگاه انسانی است نه به صورت چیزهای ادراک شده و پیشه‌ها، پس چه بسا دانشجوی فقه نوه شیطان، بلکه فرزند شیطان باشد، و دانشجوی سحر و شطرنج و موسیقی که فقها آموزش آن را حرام دانسته‌اند، ادراک علمی او محسوب شود.

خلاصه هر چه از شخص ناقص، بدون اجازه و پیروی از کامل اخذ شود، موجب نقص و بیماری در وجود آن جوینده می‌شود، و هر چه کامل یا ناقص با اذن و اطاعت از شخص کامل بگیرد، آن دریافت، کمال و فضیلت محسوب می‌شود.

مولوی قدس سره در این باره چه خوب فرموده است که:

دست ناقص دست شیطان است و دیو زان که اندر دام تکلیف است و ریو

کاملی گر خاک گیرد زر شود ناقص ار زر برد خاکستر شود

جهل آید پیش او دانش شود جهل شد علمی که در ناقص رود

هر چه گیرد علّتی علّت شود کفر گیرد ملّتی ملّت شود

نتیجه اینکه هر ادراکی که موجب پشت کردن به دنیا و رو کردن به آخرت باشد، نزد اهل اللّه علم نامیده می‌شود. و هر ادراکی که

این چنین نباشد، علم محسوب نمی‌شود. و عالم کسی است که با روی نمودن ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۸۹

به سوی آخرت می‌داند در معاش و معاد خویش به چه چیز نیاز دارد که وی را به کار آید و دانش‌پژوه کسی است که جویای ادراک چیزی باشد که در جهت رو کردن به آخرت وی به کار آید و نیازش را برآورده کند.

پس، هر که به دنیا رو کند عالم نیست، گر چه همه مسائل شرعی و مطالب اخلاقی و عقاید دینی را با برهان یقینی ادراک کند و چه خوب گفته شده: «علم آن چیزی است که با غرضهای دنیایی و خواسته‌های نفسانی جمع نگردد و آنچه با اینها جمع می‌شود، آن جهل مشابه به علم است و علم نیست».

و سخن معصوم (ع) که فرمود: «طلب علم بر هر مرد و زن مسلمان واجب است «۱»»، به این گونه ادراک اشاره دارد، حال چه با نشستن در مدرسه باشد یا با کسب معیشت و گر نه اکثر مردم از این فضیلت محروم می‌شوند، و معصوم (ع) فرموده: «عالم! یا متعلّم باش و از گروه سوم (خر مگس) مباش که هلاک می‌شوی» «۲»، به این علم و درخواست چنین علمی اشاره دارد، و گر نه برای بیشتر مردم این امر یک فرمان غیر ممکن است.

آنچه در اخبار بسیار از اقسام علم و طلب دانش و اقسام عالم آمده، به آنچه یاد شد دلالت دارد، چنانکه روایت شده است که: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به مسجد وارد شد، مردی را دید که گرد مردی نشسته است، فرمود: این شخص چه کاره است؟ پس گفته شد: علّامه است. پس از آن پرسید: علّامه چیست؟ گفتند: عالمترین مردم به انساب عرب و وقایع آنها و روزگار جاهلیت و اشعار عربی. پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این دانشی است که از ندانستن آن زیانی حاصل نمی‌شود و از دانستن آن سودی

---

(۱) اصول کافی، ج ۱، حدیث ۱، ص ۳۰. امّا کلمه مسلمه یعنی زن مسلمان نیامده (باب فضل العلم) ولی در بحار، ج ۱، ص ۱۷۷، مسلم و مسلمه هر دو یاد شده است.

(۲) اصول کافی، ج ۱، حدیث ۳، ص ۳۴ با کمی اختلاف.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۰

عاید نمی‌شود. پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمودند: تنها علم بر سه گونه است:

۱) آیه محکم. ۲) امور واجبی که مبتنی بر عدل است. ۳) سنت پا برجا. و هر چه جز این سه مورد باشد، آن زیادی است «۱». که این سخن به اقسام سه گانه علوم عقلانی و نفسانی و جسمانی اشاره دارد، از آن جهت که شامل رو کردن به معلوم و عملی است که مستلزم شدت یافتن است.

بنابر این، آیه محکم عبارت است از علوم عقلانی که عالم چیزی از حقایق معلومات را فرا می‌گیرد، و از آن لذّت می‌برد، و اگر چنین نبود، آیات، یعنی نشانه‌ها و آینه‌ها نمی‌بود، پس آیه محکم چیزی است که در آن تردید و شکّ و نابودی جایی ندارد، و گر نه محکم به آن آیه اطلاق نمی‌شود. به خلاف علوم خیالی که فیلسوف و متکلّم آنها را با استخدام خیال در جهت قوه عاقله درمی‌آورد و خود را به آن می‌آراید و آن را وسایلی برای خواستهای نفسانی قرار می‌دهد. که شامل متاعهای دنیوی و غرضهای نفسانی است، تا به آن وسیله از بار سنگین اطاعت از شرع برهد، چه این گونه دانستنیها، آیات (نشانه‌ها و آینه‌ها) نبوده و از شکّ و زوال محفوظ نیستند. از آن جهت، آن علوم به سبب تقلید از امثال خودشان، گرفته شده‌اند. امّا «فریضه عادله»، عبارت است از علوم نفسانی که به رذایل و فضایل اخلاقی مربوط است، به نحوی که عالم به آنها از امور ناپسند و ناهنجار گسسته، به خصلتهای پسندیده زینت و زیور می‌یابد، زیرا اطلاق واجب بر آن، به اعتبار این تخلیه و تحلیه است (تهی کردن خویش از صفات ناپسند و آراستگی به صفات پسندیده).

همچنین است اطلاق کلمه عادله بر آن، زیرا معنی علم عادل آن است که عالم به آن عادل بوده یا اینکه معلوم او از امور متوسّط باشد، یعنی از افراط و تفریط به دور باشد، و معلوم اخلاقی متوسّط نیست، مگر اینکه

---

(۱) کافی، ج ۱، حدیث ۱، ص ۳۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۱

متوجّه امور جزئی باشد که در عالم وجود دارد.

همین است معنی اینکه لازم بودن علم به عمل کردن به آن، خود مستلزم آن است که آن دانش به علم دیگری که روی به آخرت دارد، منتهی شود.

امّا سنّت پایدار، عبارت است از: علوم قالبی که از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله یا جانشین او گرفته شده و عامل به آن، از کجی دور، از افراط و تفریط بر کنار و میانه باشد. یا اینکه آن علم بتواند امور مهمّ صاحب علم را در دنیا و آخرت کفایت کند، زیرا سنّت به حسب عرف و لغت، معانی متعدّدی دارد. از آن جهت که صاحبش را به سوی عمل می‌کشاند. زیرا نام‌گذاری علوم بر سنت، جز به اعتبار عمل نیست و کلمه قائمه (سنّت قائم) از «قام» است، به معنی راست و متعادل. به هر دو معنی وصفی است، برای حال آنکه فعل «قام» متعلق به او است، پس «سنّت قائم» به معنی سنّتی است که صاحبش به آن قیام دارد. یا این کلمه از «قام المرآة»، یعنی نیازمندیهای زنش را به عهده گرفت و مخارج او را پرداخت و نیازهای او را برآورد. که به این معنی وصفی به حال خود موصوف است، پس عمل و روی نمودن به سوی آخرت از مفهوم هر دو کلمه اخذ شده است (از معنی کلمه فریضه عادله و سنت قائمه).

مانند این سخن، حدیثی است که از حضرت صادق (ع) در باره اقسام علم روایت شده که فرمودند:

طالبان علم سه دسته‌اند، به ذات و صفات ویژه‌شان آنها را بشناسید. صنفی برای نمایش نادانی و خودنمایی آن را می‌جویند، گروهی برای زورگویی و گردن فرازی و ختل «۱»، دسته‌ای هم برای فهم و خرد. آنکه دارای جهل و خودنمایی است، موذی و خودنماست و در

---

(۱) ختل، مانند ضرب، ارباب ضرب است و به معنی یاری در فریب و نیرنگ است.

ماضی آن ختل و مصدر آن ختلا و ختلانا است (مصحّح تفسیر)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۲

محافل مردم داد سخن می‌دهد، نام علم می‌برد و حلم را می‌ستاید. از سر تا پا اظهار خشوع می‌کند، ولی دلش از پارسایی تهی است. خدا از این وضع، بینی او را بکوبد و کمرش را ببرد «۱». آنکه اهل گردن فرازی و فریب است، نیرنگ‌باز «۲» و چاپلوس است، به همگنان خود گردن‌فرازی کند و برای توانگران پست‌تر از خود، تواضع نماید، او خورنده حلوای «۳» (رشوه‌ها) آنها و آتش افروزنده و در هم شکننده دین خود است.

خدایش بر این روش وی را گمنام کند و از آثار علما، اثرش را براندازد.

آنکه دارای فهم و خرد است دچار شکسته حالی و اندوه و بی‌خوابی است. شب کلاهش را فرو کشد و در تاریکی شب به پا خیزد، کار کند، بهراسد، بترسد و نگران است و به خود مشغول و به مردم عصر خود عارف است و از مطمئنترین برادرانش ترسان، کناره‌گیر و گریزان است، خدا از این رو، پایه‌های زندگی او را محکم کند و در قیامت آسوده‌اش دارد «۴».

این حدیث، دلالت دارد بر آنچه یاد کردیم که جهلی و علمی بودن ادراک به شأن و مرتبه ادراک کننده و نیّت او مربوط می‌شود نه به خود موضوع معلوم و مورد درک، و به شرافت و پستی آن علم مربوط نیست.

چه مراد از علم در قول معصوم (ع)، که فرموده است: طلب علم

---

(۱) حیزمه، سینه یا وسط آن، یا آنچه بین پشت و شکم دور می‌زند، و آنچه از سینه که به حلقوم نزدیک است (مصحّح تفسیر). [.....]

(۲) خب، به کسر (خ) نیرنگ و پلیدی و آمیختگی (مصحّح تفسیر).

(۳) حلوا، به صورت مقصور (حلوی) و ممدود (حلواء) معروف است و حلوان به ختم حاء و با نون آخر. به معنی دلال و کاهن و کابین زن، یا آنچه که به متعه (زن که به عقد موقّت درآمد) می‌بخشند، یا آنچه مانند رشوه و مانند آن به کسی بخشند (مصحّح تفسیر).

(۴) اصول کافی، ج ۱، ص ۸۴ بحار، ج ۲، ص ۴۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۳

مطلق به ادراک است که لفظ علم با همان مفهوم عرفی بر آن اطلاق شد است و اینکه فرموده است، گروهی علم را برای جهل می‌جویند، یعنی علم می‌جویند ولی ادراک آنها برای جهل است، یعنی غایت درخواست آنها از علم جهل است. اگر چه به ظاهر این حدیث با حدیث قبلی تناقض دارد، ولی چنین نیست.

اکنون بیان این حدیث را به نحوی که تناقض پنداشته نشود.

می‌گوییم و آن این است: انسان دارای قوّه درک کننده‌ای است که از آن به قوّه علّامه و قوّه نظریه تعبیر گشته و نیز، دارای قوّه عملی است که به قوّه عمّاله تعبیر می‌شود. قوّه عمّاله (توان کرداری) به دو قوّه شهویّه (که جاذب منافع و لذّتهاست) و غضبیّهٔ (که دافع زیانها و رنجهاست) تقسیم می‌شود. این سه قوّه (علّامه، شهویّه و غضبیّه)، یا فرمانبر قوه عاقله بوده خدمتگزار خردند که تسلیم آنها به عاقله‌ای که رسول باطنی است صورت نمی‌گیرد، مگر اینکه فرمانبردار ولیّ امرش که همان عقل خارجی است، شوند. این قوای سه‌گانه (علّامه، شهویّه، غضبیّه)، مسخّر شیطان و خدمتگزار او هستند. حال اگر این قوا خادم قوّه عاقله باشند، ادراک قوّه علّامه، علم است، که موجب عمل اخروی و علم دیگری می‌شود.

در این صورت، عمل قوّه عمّاله برای آخرت است، خواه آن شهوی باشد یا غضبی و آنها موجب علم دیگر است، که غیر همان علمی است که محرّک عمل است.

اگر آن قوّه مسخّر شیطان باشد عمل او موجب زیادی جهل می‌شود، زیرا جهل حقیقی، همان پادشاهی شیطان است، البته منظور از این جهل، آن نادانی نیست که عدم ملکه علم باشد «۱».

---

(۱) ملکه و عدم آن، تقابل بین اشیاء بر ۴ قسم است: الف) تناقض، و آن دو امر وجودی

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۴

بلکه منظور زیاد شدن ادراکی است که موجب وسعت نفسی می‌شود که گسترش آن قبل از تسلیم، در واقع، موجب گسترش ملک شیطان بوده و در بسیاری از موارد، این ادراک موجب ادراک دیگری می‌شود که در واقع، آن خود، جهل دیگری است. فرمایش علی (ع)، در حدیث «اقسام مردم»، گویای این مطلب است که می‌فرماید:

مردم پس از رسول خدا به ۳ مرجع رو کردند:

الف) به عالمی که از سوی خدا رهبری شده و خدا او را به سبب دانسته‌هایش از دانش دیگران بی‌نیاز ساخته است.

ب) به نادانی که مدّعی دانش است و علمی ندارد و به آنچه در دست دارد، خودبین است، دنیا او را فریفته و او دیگران را فریفته

است.

ج) به کسی که علم را از عالمی آموخته که به راه حقّ و هدایت رفته، نجات دهنده است ....

تا آخر حدیث «۱» این حدیث، به آنچه ما بیان داشتیم اشاره دارد، زیرا مراد از جاهلی

و عدمی است که نه جمع می‌شوند و نه رفع، مثل انسان و لا انسان. ب) تضادّ، و آن دو امر وجودی است که بر یک موضوع به نحو تعاقب وارد می‌شود که قابل جمع نبوده و تصوّر یکی بر دیگری موقوف نیست، مانند سفیدی و سیاهی. ج) تقابل تضایف، دو امر وجودی است که در یک موضوع جمع نمی‌شوند و قابل رفع‌اند و تصوّر هر یک، مانند پدر و فرزند یا بالا و پایین، موقوف به تصور دیگری است. د) تقابل ملکه و عدم آن، که آن دو امر وجودی و عدمی است که با هم جمع نمی‌شوند و رفع آنها در جایی که ملکه در آنجا صحیح نباشد، یعنی جایی که قابلیت پذیرش صفت در آن نباشد، جایز است.

مانند بینایی و نابینایی، که در انسان، هر یک از این دو حالت وجود دارد، ولی در جماد و گیاه هیچ یک از آن دو وجود ندارد، تا وصف نابینایی در آن صحیح باشد.

(۱) در اصول کافی، ج ۱، ص ۶۳، دنباله حدیث را چنین یادکرده است: ثمّ هلک من ادّعی وهاب من افتری (سپس هر که ادّعای ناحق کرد، هلاک شد و هر که افترا بست، نومید گشت)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۵

که مدّعی دانش است، به آنچه نزد او است عجب یافته و خودپسند گشته، به دنیا فریفته شده است و دیگران را می‌فریبد. او جاهل ساده نیست، بلکه کسی است که آدمهایی شبیه مردم، آنها را عالم می‌دانند. او از ظاهر و پوسته علم گنجینه‌ای فراهم کرده و آنها را در جهت خواستهای خود تهیّه نموده است. برای او، دانش محض و آنچه در جادّه حقیقت علم گفتیم، وجود ندارد، با وجود اینکه او پر است از ادراکهای جهلی که موجب ازدیاد سلطنت شیطان بوده و همان تسلّط جهل و نادانی است. عمل او به فرمان شیطان و در جهت جلب آن چیزهایی است که نفس، آنها را می‌جوید و آنچه ملایم نفس او نباشد، دفع می‌کند، بی آنکه علمش را در جهت پرداختن به آخرت، به کار برد.

این شخص، فرمانبر شیطان است که با قوّه درّاکه و حیله شیطانی، دایم می‌خواهد آنچه تهیّه کرده، به مردم بنمایاند، و در مجالس داد سخن دهد، تا همنشینان را با عجب و خودپسندی خویش بیازارد و مزخرفات و چیزهای بی‌ارزش خود را ظاهر کند و به کسانی که می‌پندارد همانند یا بالاتر از او هستند، خودنمایی ورزد. مولوی قدّس سرّه، چه خوب فرموده است:

علم تقلیدی و تعلیمی است آن کز نفور مستمع دارد فغان

چون پی دانش نه بهر روشنی است همچو طالب علم دنیای دنی است

طالب علم است بهر عام و خاص نی که تا یابد از این عالم خلاص

علم گفتاری که آن بی‌جان بود عاشق روی خریداران بود

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۶

گرچه باشد وقت بحث این علم زفت چون خریدارش نباشد مرد و رفت

علامت علم این است که عالم خواهان خلوت گزیدن با معلومات خویش باشد و از این رو از مطمئنترین برادران خود نیز گریزان است، تا چه رسد به غیر. و از جهت حبّ فی اللّه و عشق حق، نه تنها خواهان سالکان راه خدا، بلکه تمام خلق خداست و گویای این بیان است که:

مشتری من خدای است و مرا می‌کشد بالا که اللّه اشتری

خونبهای من جمال ذو الجلال خونبهای خود خورم کسب حلال

و آنکه غیر از این باشد، با قوّت درنده خویی خویش، بر آنانکه امکان داشته باشد مسلّط می‌شود و بر امثال خود، از مردمانی که می‌پندارد چون چهارپایان طبق میل او رفتار می‌کنند، به سلطه و ادامه تجاوز می‌پردازد، ولی به آنانی که ظن و گمان دارد که خواسته‌هایش را برمی‌آورند، چاپلوسی می‌کند و تفاوتی هم نمی‌کند چه در شرافت از او پست‌تر، یا مانند او و یا برتر باشند. پس معنی حدیث این است که:

گروهی از جویندگان دانش، علم را برای افزونی مدرکات می‌خواهند که آن به سبب استمداد شیطانی حاصل گشته و موجب زیادی جهل می‌شود و صفت این صنف همان است که معصوم (ع) می‌فرماید:

گروهی علم را از جهت تقویت قوّه غضبیه طلب می‌کنند که ظهورش در سلطه‌جویی است و برای تقویت قوّه حیوانی می‌خواهند که به صورت فخرفروشی و تملّق ظاهر می‌شود. و گروهی آن را برای فهم و زیاد کردن علم اخروی و شدّت دادن به آن طلب می‌کنند. امّا عقل که در واقع کمال ادراک است، مبتنی بر تعقّل است و آن مقابل نقصان آن گونه ادراکی است که مبتنی بر شیطنت و جهل باشد. از امیر المؤمنین علی (ع)، روایت ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۹۷

شده که «۱» در باره عبادت کنندگان و جاهلانشان که آنها را شبیه مردم عالم نامیده‌اند می‌فرماید: به درستی که دشمنترین مردم نزد خدای تعالی، دو کس است. یکی شخصی که خدای تعالی او را به خودش واگذارده و خود از راه میانه منحرف گشته و به سخنان بدعت آمیز شادمانه شده، به روزه و نماز حریص «۲» است، در حالی که او برای کسی که فتنه‌پذیر است، فتنه‌ای است. از راه و رسمی «۳» که پیش از وی بوده، گمراه شده و گمراه کننده کسانی است که در زندگی یا پس از مرگش از او تقلید می‌کنند و گرد خطاهای خویش است. این چنین کس «۴»، مردی است که جهل را بین مردمان جاهل فراهم آورد و به تاریکیهای شب «۵» فتنه مدد می‌رساند.

آدم‌نماها او را عالم می‌نامند ولی یک روز از دست او در امان نیستند، در جهت زیاده‌خواهی شتاب می‌کند که در این حال، اندک ادراک او از زیادی آن بهتر است، تا آنجا که از آب گندیده فزون‌طلبی سیراب شود و از آن گنجینه سازد، و آرای باطل فراهم آورد، و وقتی که به اینجا رسید، چون قاضی در بین مردم نشیند و ضامن است که آنچه بر دیگران پوشیده است متمایز و نمودار کند، ولی اگر کسی با او مخالفت نماید، در حالی که خلاف قضاوت کرده است، بر او پیشی می‌گیرد و حکم خویش را نقض نمی‌کند، با اینکه می‌داند خلاف است و آن کس که بعد از او بیاید که بخواهد از فعل او پیروی کند، مانند همان کس است که پیش از این، به نا حق حکم نموده است. هرگاه یک مسئله مبهم و مشکل برای وی پدید آید، به رأی خود

---

(۱) اصول کافی، ج ۱، ص ۹۵.

(۲) لهج به ای ولع به، یعنی به آن حرص و ولع ورزید. (مصحّح)

(۳) هدی به فتح و سکون و هدیه به فتح یا به کسر و سکون، به معنی سیره و طریقه (راه و رسم) است. (مصحّح)

(۴) قمش، مانند بصر جمع است. (مصحّح)

(۵) اغباش، جمع غبش، مانند اسباب که جمع سبب است، به معنی بقیه شب یا تاریکی آخر آن. (مصحّح)

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۱۹۸

زوایدی از روایت برای آن می‌سازد، سپس بر آن قطعیت می‌دهد تا اینکه شبهات را بپوشاند. مانند تار بستن عنکبوت که نمی‌داند درست است یا خطا. این چنین شخص آن چیزی را که منکر آن است از جمله علم نمی‌شناسد، و غیر از آنچه به آن رسیده، آیین و راه و روش نمی‌داند. اگر چیزی را با چیزی مقایسه کند، خودش را تکذیب نمی‌نماید. اگر چیزی بر او تاریک باشد، آن را پوشیده

می‌دارد، او نمی‌داند که آن از جهل خود او است. این کار وی برای آن است که به او نگویند، نمی‌داند، پس از آن، به گستاخی بیشتری رو آورده، به قضاوت می‌پردازد، پس او کلید همه تیرگیها و اجرای کارهای بی‌دلیل «۱» است. بر مرکب شبهه سوار است و رکاب می‌زند و می‌تازد. جهل وی او را به دیوانگی وا می‌دارد. آنچه نمی‌داند، از آن پوزش نمی‌خواهد تا اینکه تسلیم شود (می‌ترسد که تسلیم شود). برای او دشوار نیست که علمی را به ضرس قاطع بیان کند و آن را غنیمت می‌داند، یا روایت را مانند کسی که خرمن را باد می‌دهد بدون تحقیق، مانند کاه به هوا می‌فرستد. ما ترکها و ارثها از او گریان و خونها از او در فغان است. با قضاوت خویش، فرج حرام را حلال می‌شمارد و فرج حلال را حرام می‌داند. و به آنچه دسترسی می‌یابد، سیر نمی‌شود، او را شایستگی دریافت حقیقت نیست، زیرا در ادعا به دانستن حق به افراط گراییده است «۲».

طبق فرموده علی (ع)، آن شخصی که خدا وی را به خودش واگذار نموده است اشاره است به آن کس که از در هدایت وارد نشده و دانش خویش را از اهلش که خداوند به اخذ دانش از آنان امر فرموده، دریافت نکرده است. پس، به نماز و روزه حریص گشته است و در نتیجه

---

(۱) عشوات، جمع عشوه و عشوه به تثلیث عین بر امری سوار شدن بدون بیان است. و فتحه به معنی تاریکی است. (مصحّح)

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، حدیث ۶، ص ۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۱۹۹

مردم شیفته او شده‌اند، زیرا او را از پارسایان دیده‌اند، و گمان کرده‌اند که وی از خواص اهل اللّه است و در نتیجه به او اقتدا نموده‌اند.

اما دسته دوم، که علی (ع) در حدیث مذکور یادآور شده، اشاره به علمایی است که داخل باب ولایت نشده، علم خود را از اهلش دریافت نکرده، بلکه آن علم را از کتابها و مردم گرد آورده‌اند و در واقع، خیالات واهی مردم را پذیرا گشته‌اند. لذا، در باره اینان، علی (ع) کلمه قمّش را به کار برده، که جمع قماش است، به معنی چیزی که روی زمین افتاده، زیرا آن شخص کسی است که هر چیز کوچکی را جمع‌آوری می‌کند و نیز خیالات پست و واهی مردمی را که مسائل علمی می‌دانند، گرد آورده است و همین علم را علی (ع)، جهل نامیده و فرموده است:

«قمّش جهلا فی جهال النّاس» یعنی چیزهایی را که علمای مردم به آن علم می‌نامند، جمع کرده است. علمایی که مردم نمایان، آنان را عالم نامیده‌اند، بنابراین، معنی طبق آنچه که از معنای علم و اطلاقهای آن دانستی، چنین می‌شود: «وَ لَقَدْ عَلِمُوا»، یعنی درک کردند به نوعی از ادراک که در عرف اهل اللّه جهل نامیده می‌شود و آنچه دریافتند، این بود که آنچه را خریدند، در آخرت از آن بهره و نصیبی ندارند و چه بد خود را فروختند، که اگر در حقیقت بدانند، از این داد و ستد خودداری می‌کنند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۱۹۹

اشاره

وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۱۰۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۹

اگر آنها به حقیقت ایمان آوردند، پرهیزگار شوند. پاداشی که از خدا دریافت می‌دارند بهتر از هر چیز خواهد بود. ای کاش

می‌دانستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۰

تفسیر: ..... ص : ۲۰۰

«وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا»

: و اگر یهود و نظایر آنها، یعنی ناصبیها «۱» به ایمان عام یا به ایمان خاص ایمان آورند، یا به کتابی که آن را پشت سر خود انداختند، اقرار و اعتراف کنند و پرهیزکار شوند، پاداشی که از خدا دریافت می‌دارند، بهتر خواهد بود. این عبارت، بر «لَمَنِ اشْتَراهُ»، یا بر دیگر جمله‌های پیش، عطف شده است، اما عطف بر «لَمَنِ اشْتَراهُ»، بر حسب اجزای پس از آن، مناسبتر است.

«وَ اتَّقَوْا»: و بترسند و بپرهیزند از مخالفت با کسانی که با او بیعت کردند، یا از پیروی آنچه شیطانها برای آن می‌خوانند، بپرهیزند.

«لَمَثُوبَةٌ»: بهره و پاداشی که نصیبشان می‌شود.

«مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ»: از نزد خدا بهره و پاداشی که نصیبشان شود، نیکوتر و بهتر است. اما علت آنکه «مثوبه» یعنی بهره و پاداش را «نکره» آورده، برای آن است که اشاره به این مطلب باشد که آنچه بر آن پاداش، چه اندک باشد یا بسیار، به هر حال خیر است. و علت آنکه جمله فعلیه نیاورده است، برای آن است که اشاره به این باشد که اصل پاداش دادن امری مسلّم است و نیازی به بیان ندارد. آنچه که محتاج به بیان است، لزوم بهتر بودن پاداش است، نه اصل پاداش. از این رو، در آیه، مورد ترجیح (مفضل علیه) را ذکر نکرده، زیرا مورد اعتنا و اهمیت نبوده است، تا اینکه ذهن شنونده هر چیزی را به خاطرش خطور می‌نماید، همان را فکر کند و پاداش بداند.

«لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ»: «لو» یا برای تمنّی یا برای شرط است، یعنی ای

---

(۱) ناصبی‌ها کسانی هستند که در دشمنی نسبت به اهل بیت پا برجا هستند و کینه خود را نسبت به آنان ظاهر نمودند، مانند معاویه و یزید. در نجاست و کفر آنها هیچ شک و شبهه‌ای نیست، البته کفر آنها مقابل ایمان است، نه مقابل اسلام، ولی بسیار پلید هستند. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۱

کاش می‌دانستند یا اگر می‌دانستند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقُولُوا راعِنا وَ قُولُوا انْظُرْنا وَ اسْمَعُوا وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، (فقط) نگویید (ای رسول خدا) رعایت (حال) ما را کن (بلکه بگویید) ناظر احوال ما باش، سخن خدا را بشنوید و بدانید که برای کافران عذاب دردناکی مهیّاست.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۱

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا»: ای کسانی که به ایمان عام بیعت عامه ایمان دارید ....
روایت شده که در قرآن، هیچ جا «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» نیامده، مگر اینکه در تورات «یا ایّها المساکین» (ای بینوایان) آمده است «۱».
«لا تَقُولُوا راعِنا»: مسلمانان، به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله می‌گفتند: مراعات ما را بکن، یعنی ملاحظه ما را بنما و به ما نیکی کن. یا اینکه به سخنان ما گوش بده، و این کلمه به علت آن بود که در لغت یهود، وقتی گفته می‌شود «بشنو»، یعنی «نشنوی (کر شوی)». چنانکه در تفسیر صافی آمده است که یهود به این کلمه متوسل می‌شدند، تا اینکه دشنامی بر پیامبر خدا باشد، پس خدا مؤمنان را از گفتن این کلمه نهی فرمود.
«وَ»: و گفت: «قُولُوا انْظُرْنا»: بگویید به ما بنگر و ناظر حال ما باش، چه این کلمه (بر عکس کلمه راعنا)، در لغت یهود دشنام نیست، تا با توسّل به آن، دشنامی به رسول خدا داده باشند.
«وَ اسْمَعُوا»: و هر گاه پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله سخنی گفت، بشنوید، و اطاعت کنید، یا به معنی آن است که نهی را از این قول (راعنا) و امر را به

---

(۱) صافی، ج ۱، ص ۱۳۱. به نقل از علی (ع) و امام سجاد (ع).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۲

این گفته (انظرنا) بشنوید.
«وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ»: یعنی برای یهودیان دشنام دهنده، عذاب دردناکی است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۲۰۲

اشاره

ما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ وَ لا الْمُشْرِکِینَ أَنْ یُنَزَّلَ عَلَیْکُمْ مِنْ خَیْرٍ مِنْ رَبِّکُمْ وَ اللَّهُ یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ (۱۰۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۲

هرگز کافران اهل کتاب و مشرکان دوست نمی‌دارند که از جانب خدا بر شما خیری نازل شود، (و لیکن) خدا رحمت خود را بر هر که بخواهد اختصاص می‌دهد و خدا دارای فضل و بخشش و بزرگی است.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۲

«ما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا»: این آیه ابتدای سخن است برای بیان مقصود دیگر، و لذا آن را از سخن پیش جدا کرده.
«مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ»: یعنی یهود و نصاری.
«وَ لَا الْمُشْرِکِینَ»: و نه مشرکان، که البته مشرکان، ناصبیان و منافقان نسبت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) را نیز در برمی‌گیرد. یا اینکه منافقان امّت مشمول اهل کتاب هستند. پس دو عبارت اهل کتاب و مشرکان، دو احتمال وجود دارد.

«أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ»: که از خدای بر شما چیزی نازل شود که خواه آیاتی که بیان کننده شرف و بزرگواری محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و خاندان پاک آنان (ع) است، یا نعمتی از نعمتهای دنیوی یا چیرگی و گرفتن غنیمت از دشمن است.

«وَ اللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ»: خدا به رحمت خود یعنی ولایت علی (ع) (زیرا ولایت رحمت خدای تعالی است) و یا به نبوت یا تصدیق پیامبرش، و یا تصدیق ولایت امامتش، ویژگی می‌بخشد و متمایز ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۳

می کند.

«مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ»: هر کدام از بندگانش را که بخواهد، چه آنها آن را دوست بدارند، یا ناخوش دارند.

«وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»: و خدا بر آنانی که به رحمت خود مخصوص گرداند، دارای فضل و بخشش بزرگی است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۲۰۳

اشاره

ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِها نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۳

ما هر آیه‌ای را نسخ نمی‌کنیم و یا به فراموشی نمی‌سپاریم، مگر اینکه بهتر از آن و یا مثل آن را می‌آوریم. مگر نمی‌دانی که خدا بر همه چیز تواناست؟

تفسیر ..... ص : ۲۰۳

بیان نسخ و اقسام آن: ..... ص : ۲۰۳

«ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ»: نسخ در لغت به معنی از بین بردن و تغییر دادن و باطل نمودن و به جای آن شیء باطل و نسخ شده، چیز دیگری نهادن است. «نسخ الکتاب و انتسخه و استنسخه» همه اینها به معنی نوشتن آمده است. و در شرع، برداشتن حکم ثابت در شریعت بعد از عمل به آن است و تفاوتی هم نمی‌کند، چه ناسخ و منسوخ از دو شریعت باشند یا از یک شریعت، و باز تفاوتی نمی‌کند، چه نسبت به عامّه مردم باشد یا نسبت به اشخاص مخصوص. یا نسبت به یک شخص در حالتهای گوناگون. نخستین آن (نسخ در باره عامّه مردم)، همان نسخ کلّی است و دوّمی و سوّمی (اشخاص مخصوص و حالتهای خاص)، نسخ جزیی است.

نسخ در کتاب، همان نسخ کلّی و نسخ در اخبار ولویّه (از ائمّه [ع])، نسخ جزئی است که یا بر حسب اشخاص مختلف حاصل ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۴

می‌شود، یا بر حسب احوال یک شخص. و در اخبار نبوی، هر دو صورت نسخ امکانپذیر است. پس مطلب این است که کتاب الهی، قانون‌گذار همه امّت است و احکام ویژه آن نیز، متعلّق به همه است و منسوخ آن برای همه. نسخ به شمار می‌آید و ناسخ آن ناسخ همه است.

ولی آنچه از نسخ جزئی در آیات جریان دارد، آنها ناسخ و منسوخ شمرده نمی‌شوند، بلکه متشابهات قرآن به حساب می‌آیند. و اما

نسخ در اخبار ولایی (ولویّه) که یاد شد، نسبت به کلّ امّت، نسخ جایز نیست و گر نه لازم می‌آمد که امامان، مؤسّس شریعت و قانون‌گذار باشند نه حافظ شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و نگهبان آن و حال آنکه آنان، حافظان شریعت هستند و نسخ جزئی عبارت است از رفع حکم از شخص که آن حکم برای او به امر شرع ثابت بوده یا حکمی است که از ناحیه حافظان شریعت یا شارع، به سبب امر شرعی برای شخص خاص یا جماعتی ثابت شده است. حال، آن حکم از شخص یا جماعت دیگری برداشته شود که آن هم نوعی نسخ جزئی است.

در باره ناسخ و منسوخ، در اخبار اشارات و تصریحات چندی دیده می‌شود که برخی از آنها را جهت افزونی بینش می‌آوریم. پس می‌گوییم، در کتاب کافی از سلیم بن قیس هلالی روایت شده که گفت: به امیر المؤمنین (ع) گفتم: من از سلمان و مقداد و أبی ذر که خدایشان بیامرزاد، مطالبی از تفسیر قرآن و احادیثی از پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیده‌ام، که جز آن چیزی است که در دسترس مردم است. سپس، از تو چیزهایی شنیدم که شنیده‌هایم را تصدیق می‌کند و در دست مردم چیزهای زیادی از تفسیر قرآن و احادیث پیغمبر خدا صلّی اللّه علیه و آله دیدم که شما با آنها مخالفت می‌کردید و آنها را باطل می‌دانید. آیا می‌شود گفت مردم از روی علم و عمد به دروغ نسبت داده و قرآن را بنا به رأی و اندیشه خود تفسیر می‌کنند؟ آن حضرت به من رو کرد و فرمود: از من پرسش کردی، ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۵

پاسخش را بشنو و دریاب: همانا در دست مردم، حق و باطل و راست و دروغ و ناسخ و منسوخ و عام و خاص و محکم و متشابه و خاطره‌های درست و موهومات با هم است. چنانکه در زمان رسول خدا نیز، بر آن حضرت دروغ بستند، آنجا که خود حضرت صلّی اللّه علیه و آله به سخنرانی ایستاد و در خطبه‌ای چنین فرمود:

«ای مردم عده دروغ‌پردازان بر من بسیار شده‌اند، پس هر کس از روی عمد دروغی را به من نسبت دهد، نشیمنگاهش پر از آتش می‌شود.

پس از پیامبر نیز بر وی دروغ بستند. باید توجه کنید، حدیثی که به شما می‌رسد، از چهار طریق است که پنجمی ندارد.

۱) گوینده حدیث مردی است منافق که به ایمان تظاهر و به اسلام خودنمایی می‌کند، این چنین شخص، از دروغ بستن عمدی به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نه ترس دارد و نه آن را گناه می‌شمارد. پس اگر مردم بدانند که او منافق بسیار دروغگویی است، از وی نمی‌پذیرند و گفتارش را تصدیق نمی‌کنند. امّا مردم در باره او چنین می‌گویند: این شخص همنشین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بوده و او را دیده و از او سخن شنیده و از او گرفته است، ولی حال او را نمی‌دانند، در حالی که خدای تعالی در باره منافقان خبر داده و آنها را این گونه وصف کرده و فرموده است: و اذ رأیتهم تعجبک اجسامهم و ان یقولوا تسمع لقولهم «۱»، یعنی «ای رسول خدا تو چون جسم آنها را مشاهده کنی (از آراستگی ظاهر) تو را به شگفت آورند و اگر سخن گویند (به علت چرب زبانی) به گفتارشان گوش خواهی داد». این گونه افراد منافق پس از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به همین حال باقی ماندند و به پیشوایان گمراهی و خوانندگان آتش و باطل و دروغ و بهتان، نزدیکی جستند و

---

(۱) سوره منافقون، آیه ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۶

آنها را متصدی کارهای بزرگی نموده، آنان را بر مردم مسلط کردند و به آن وسیله دنیاخواری پیشه جستند. زیرا مردمان، همراه با پادشاهان و طالب دنیا هستند (النّاس علی دین ملوکهم)، مگر کسی را که خدا او را مصون و محفوظ بدارد و این گونه افراد که حدیث می‌گویند، یکی از چهار نوع محدّث هستند.

۲) شخص دوم آنکه از رسول خدا چیزی شنیده ولی آن را به صورت اصلی آن حفظ نکرده، درست درک ننموده و در باره آن

خبر پنداری دارد، به طور عمد دروغ نمی‌گوید و هر چه در دسترس او است می‌گوید و به آن عمل می‌کند و روایت می‌نماید و می‌گوید: من آن را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیدم و اگر مسلمانان می‌دانستند که آن، وهم و پنداری بیش نیست، از او نمی‌پذیرفتند و خود او هم اگر می‌دانست که آنها وهم و خیال است، از آنها بیزاری می‌جست.

۳) شخص سوم کسی است که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چیزی شنیده که پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله بدان امر کرده، ولی او نمی‌داند که بعدا همان نهی شده.

یا شنیده که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله چیزی را نهی فرموده، ولی نمی‌داند بعدا به آن امر فرموده است. پس، منسوخ و از بین رفته را می‌داند ولی ناسخ و از بین برنده را نمی‌داند و اگر می‌دانست که ناسخی آمده و آن چیز منسوخ شده است، از آن چیز رو بر می‌تافت و اگر مسلمانها هم می‌دانستند آنچه را که از او شنیده‌اند نسخ شده است، آن را رها می‌کردند.

۴) چهارمین که آخرین شخص است، کسی است که به پیغمبر خدا دروغ نمی‌بندد. به علت ترس از خدا و بزرگ شمردن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از دروغ بستن بیزار و متنفّر است، چیزی را فراموش نمی‌کند، بلکه هر چیزی را به همان وجه خودش می‌شنود و به همان صورت که شنیده عرضه می‌دارد، به آن چیزی نمی‌افزاید و از آن چیزی نمی‌کاهد. او ناسخ و منسوخ را می‌داند و به ناسخ عمل می‌کند و از منسوخ رو ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۷

برمی‌تابد، محقّقا امر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نیز مثل قرآن، ناسخ و منسوخ و خاص و عام و محکم و متشابه دارد. گاهی از رسول خدا سخنانی صادر می‌شد که دارای دو وجه بود. آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نیز مانند قرآن، کلمات عام و خاص داشت. خدای تعالی در کتابش (قرآن کریم) فرموده: و ما آتاکم الرّسول فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا «۱» (یعنی، آنچه رسول خدا دستور دهد، بگیرید و هر چه را نهی کند، واگذارید) پس هر کسی که قصد خدا و رسولش را نداند، از درک مقصود آنان به اشتباه می‌افتد. البته همه اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین نبودند که از حضرت خبری بپرسند و آن را بفهمند، بلکه بعضی می‌پرسیدند ولی نمی‌فهمیدند، تا آنجا که دوست می‌داشتند که اعرابی و بیابانگردی بیاید و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرسش کند تا اینکه آنان بشنوند.

اما من هر روز یک بار و هر شب یک بار بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد می‌شدم. پس در خلوت مرا می‌پذیرفت. در هر جایی که وارد می‌شد، پیرامون آن حضرت بودم و همه اصحاب رسول خدا می‌دانستند که آن حضرت با هیچ کس جز من چنین روشی نداشت. پس چه بسا که پیامبر خدا به خانه من می‌آمد. اکثر آن ملاقاتها در خانه خودم پیش می‌آمد و هر گاه در یکی از منزلهای او وارد می‌شدم، خانه را برایم خلوت می‌کرد و زنان حضرت برای خاطر من برمی‌خاستند و جز من کسی نزد او نمی‌ماند. هر گاه آن حضرت در خلوت به منزل من وارد می‌شد، فاطمه (س) و فرزندانم بر نمی‌خاستند (بلند نمی‌شدند و می‌نشستند) و هر چه می‌پرسیدم به من پاسخ می‌داد و چون از جواب آنها خاموش می‌شد و پرسشهای مرا تمام می‌کرد، آن حضرت شروع می‌کرد به پرسش کردن از من و هیچ آیه‌ای از قرآن بر رسول خدا نازل نشد جز

---

(۱) سوره حشر، آیه ۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۸

اینکه آن را بر من می‌خواند و به من املا می‌فرمود و من با خط خود می‌نوشتم و تأویل و تفسیر و ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و خاص و عام آن را به من می‌آموخت و از خدا می‌خواست که خودش فهم و حفظ آنها را به من عطا فرماید. پس هیچ آیه‌ای از کتاب خدای تعالی و علمی نبود که آن را به من املاء کند که من آن را فراموش کرده باشم، تا آنجا که در حق من آن طور که شایسته بود، دعا کرد و هیچ چیز از حلال و حرام و امر و نهی چه در گذشته یا حال که خدا به او آموخته و هیچ کتاب منزل که بر

پیامبران پیشین نازل شده، از طاعت و معصیت وجود نداشت، مگر اینکه آن حضرت به من آموخت و من آن را یاد می‌گرفتم و یک کلمه آن را هم فراموش نمی‌کردم آن گاه دست مبارکش را بر سینه‌ام می‌نهاد و از خدا می‌خواست که دل من از علم و فهم و حکمت و نور پر شود. پس گفتم: «ای پیغمبر خدا! پدر و مادرم فدای تو باد! از وقتی که به من دعا کردی، هیچ چیزی را فراموش نکردم و هیچ چیزی از من فوت نشد که من آن را ننوشته باشم. آیا هنوز هم می‌ترسی که من فراموش کنم؟» پس فرمود: «من از فراموشی و جهل از جانب تو هیچ ترسی ندارم» «۱» (می‌دانم که هیچ گاه فراموشی و جهل برایت پیش نمی‌آید).

این خبر بر این مطلب دلالت دارد که در اخبار رسول خدا هم مانند قرآن ناسخ و منسوخ و عام و خاص و محکم و متشابه وجود دارد و آنهایی که ناسخ را از منسوخ، عام را از خاص و موارد ورود خاص، محکم را از متشابه و تأویل متشابه و مواردی که ناسخ تعلّق می‌گیرد و منسوخ از بین می‌رود، بدانند، اندک‌اند و این کار جز برای کسی که به مراتب رجال و اختلاف احوال آنها و اقتضای حالات و احکامی که سزاوار آن بوده‌اند، بصیرت داشته باشد، محقق نمی‌شود. در اخباری که

---

(۱) کافی، ج ۱، ص ۱ و ص ۶۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۰۹

دلالت بر تفویض امر بندگان به رسول خدا و سپس به ائمّه (ع) می‌نماید، به این امر اشعار دارد که آن بزرگواران، به احوال بندگان نظر داشته و بر حسب حالات آنان امر می‌فرمودند، و نسبت اختلاف نظر بین پیروانشان به خود آن بزرگان، دلالت بر همین مسئله دارد»

.محمد بن مسلم می‌گوید «۲»: «به ابی عبد اللّه امام صادق (ع) گفتم: چه شده گروهی فلان و فلان از رسول خدا روایت می‌کنند و متّهم به دروغ هم نیستند، در حالی که از شما خلاف آن به ما می‌رسد؟» حضرت فرمود: «حدیث هم مانند قرآن نسخ می‌شود».

منصور بن حازم می‌گوید «۳»: «به ابی عبد اللّه امام صادق (ع) عرض کردم: چگونه است که مسئله‌ای از شما می‌پرسم و پاسخ آن را می‌دهید و سپس دیگری می‌آید و شما در همان مسئله پاسخ دیگری می‌دهید؟

آن حضرت فرمود: «ما به مردم به ملاحظه بیش و کم جواب می‌دهیم».

بعد منصور بن حازم می‌گوید: «پرسیدم در باره اصحاب رسول خدا به من خبر بده که آنچه از حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده‌اند، راست گفته‌اند یا دروغ؟ آن حضرت فرمود: بلکه راست گفته‌اند. عرض کردم، پس چه شده که به اختلاف نقل کرده‌اند؟ فرمود: آیا نمی‌دانی که شخصی خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌آمد و از حضرت مسئله‌ای می‌پرسید و حضرت به او پاسخ می‌داد. سپس شخص دیگری می‌آمد، حضرت پاسخی می‌داد که ناسخ پاسخ اول بود؟ پس برخی از احادیث، بعضی دیگر را نسخ می‌کنند».

از امام صادق باز هم نقل شده که فرمود «۴»: «خدا مدارا کننده است و

---

(۱) اصول کافی، باب اختلاف الحدیث، ج ۱، ص ۱۰۷.

(۲) همان مأخذ، حدیث ۲، ص ۱۱۰.

(۳) همان مأخذ، حدیث ۳، ص ۱۱۰.

(۴) کافی، ج ۳۱، باب رفق، ص ۱۸۴. حدیث ۳ و مجمع البحرین، ج ۵، ص ۳۹۹ کلمه سلّ.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۰

مدارا را دوست دارد».

از مدارای خدا نسبت به بندگان، این است که کینه و مخالفت آنها را از دلهایشان بیرون می‌کشد و آنها را مخالف هوس و دلخواهشان می‌کند و از جمله مدارای او نسبت به مردم، این است که آنها را بر امری وا می‌گذارد که می‌خواهد از میان بردارد، و این برای آن است که حلقه‌های سنگین تکلیف و ایمان به تن آنها نشیند و یکباره بار آنها سنگین گشته و ناتوان شوند. پس هر گاه چنین بخواهد، امری را به امری دیگر نسخ می‌کند.

از زراره نقل شده که گفت «۱»: «از امام محمد باقر (ع)، در باره مسئله‌ای پرسیدم. او به من پاسخی داد. بعدا مرد دیگری آمد و از او در باره همان مسئله پرسید. آن حضرت پاسخ دیگری داد که خلاف پاسخ من بود. بعد، شخص دیگری آمد. آن حضرت پاسخی داد که خلاف پاسخ من و رفیق من بود. وقتی که آن دو مرد بیرون رفتند، گفتم: «ای پسر رسول خدا! این دو تن از اهل عراق، از شیعیان تو آمدند و از تو یک مسئله پرسیدند و تو به هر کدام پاسخی دیگر دادی که با پاسخ رفیقش تفاوت داشت. پس آن حضرت فرمود: ای زراره، این محققا برای ما بهتر است و شما و ما را پایدارتر می‌کند و اگر همه شما شیعیان یک رأی باشید، مردم به وحدت و اعتقاد شما نسبت به ما پی می‌برند و زندگی ما و شما متزلزل و ناپایدار می‌شود».

از امام باقر (ع) نقل شده که: «مؤمنان در مراتب و منازل مختلف قرار دارند. بعضی در منزل اول و برخی در منزل دوم. به همین ترتیب، تا مرتبه هفتم هستند، که اگر آنچه مربوط به دومی است به اولی گفته شود، پایدار نمی‌ماند و به همین ترتیب، در هر کدام از این مراتب هفتگانه. در

---

(۱) اصول کافی، ج ۱، ص ۱۱۲.

برخی از اخبار، این مراتب ده تا یاد شده و در خبرهای دیگر، ۴۹ منزل، که هر جزئی خود ۱۰ جزء دارد و این دلیل آن است که احکام به اختلاف اشخاص تفاوت دارد و آن بزرگواران، بر حسب حالات مردم، یا بر حسب احوال شخصی واحد امر و نهی می‌کردند. زیرا آنها، پزشک روانها هستند و پزشک رعایت بیماری مریض و حالات او را می‌نماید و به حسب مرضها و حالاتشان، به مسائل آنها پاسخ می‌دهد و غذا و دوایی برای آنان فراهم می‌کند و اینکه خدا فرموده: قُلْ هذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلى بَصِيرَةٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِي «۱»، «بگو این راه من است، من و کسانی که پیرو من هستند، شما را به سوی خدا می‌خوانم بر بصیرت و بینشی که لازمه آن است، من و هر کس که پیرو من است، از آن بهره‌مند می‌شود»، بر این مطلب دلالت دارد، زیرا معنی بصیرت، دید باطن است و در دید باطن، احوال دعوت شونده دعوتی مناسب و در خور حال او و آنچه به آن فرا خوانده می‌شود و راه و روشی که باید بپیماید دیده می‌شود.

«الایة»: آیه بر وزن فعله (ایه) به سکون یا بر وزن فعله (ایه) و یا بر وزن فاعله است که مخفف شده (ایه آیه) و به معنی علامت است و جمع آن آیات و آی و آیاء بر وزن افعال است. بر نشانه‌های کتاب تدوینی آیه گفته می‌شود، زیرا آنها نشانه‌های خدای تعالی و نشانه‌های رسالت رسول خدا هستند و نیز بر احکام رسالت نبوّت اطلاق می‌شوند زیرا آنها نیز علامات خدای تعالی و نشانه‌های رسالت و رسول امت‌اند و نیز نشانه‌های آفاق و انفس (جهان بیرون و درون) را هم آیه نامند، زیرا آنها نیز علامت خدای تعالی هستند. به ویژه، آیات عظمای حق تعالی (انبیا و اولیا که انسانهای کامل‌اند) علامتهایی هستند که بیانگر تمام نامها و صفات حق‌اند. پس نسخ، اختصاص به آیات تدوینی و اخبار نبوی و

---

(۱) سوره یوسف، آیه ۱۰۸.

ولوی ندارد، بلکه همان طوری که در این معانی جاری است که به معنی رفع حکمی است که از آن استفاده می‌شود، در آیات آفاق نیز به معنی کنار نهادن و از بین بردن یا تغییر آنها وجود دارد. امّا، نسخ جز در آیاتی که به عالم طبیعت باطل شده‌اند، جاری نمی‌شود. چه تدوینی (نوشتاری) و چه تکوینی (هستی) باشد. چون آنها آیات متشابه هستند که در آنان نسخ جایز است و در آیات علوی (نشانه‌های عالم بالا) نسخ جایز نیست، زیرا آنها محکمات‌اند که ام الکتاب «۱» (از ریشه و اصل کتاب) است.

«أَوْ نُنْسِها»: ننسها از باب افعال است (انسی، ینسی، انساء) و ننسح از باب افعال (انسخ، ینسخ، انساخ) و نیز ننسها به فتح نون و سین هم خوانده شده. انساء عبارت از محو چیزی (آیات) از دلها به ابقای وجود آنها در واقع (در واقع وجود دارند ولی از دل محو شده‌اند)، یا محو آثار آنها از دلها با وجود بقای خود آنها، یا بقای حکم آنهاست.

«نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْها أَوْ مِثْلِها»: که بیاوریم بهتر از آنها یا مانند آنها، بهتر از آن یا مثل آن در آیات تدوینی و احکام رسالت و آیات کوچک (صغری) آفاقی اشکالی ندارد و امّا در آیات بزرگ (عظمی) آوردن بهتر یا همانند در انبیا به طور کلّی قابل تصوّر نیست. در حالی که بنا به مضمون آیه «تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ «۲»» (بعضی پیامبران بر برخی دیگر برتری دارند)، در حالی که اکثر اخلاف انبیا از پیامبران پیشین خود فروتر بودند. پیامبرانی که بعد از پیغمبران اولو العزم بوده‌اند، مرتبه ایشان به پای آنها نمی‌رسیده است. پس چگونه قرآن می گوید: بهتر می‌آوریم؟

---

(۱) اشاره است به آیه ۵، سوره آل عمران که می‌فرماید: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ مِنْهُ آياتٌ مُحْكَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ ... ترجمه و تفسیر آن در سوره آل عمران خواهد آمد.

(۲) سوره بقره، آیه ۲۵۴

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۳

در پاسخ این اشکال می گوییم: بهتر بودن آیات نسبت به کسانی است که پیامبران برای آنها آمده‌اند (پیامبران آیات آنها هستند) و شکی در اختلاف زمانها و اهل آنها نیست که بعضی مردم قوی و توانا (از نظر فکری) می‌توانند احکام را از پیامبر قویتر قبول کنند و بعضی مردم هم که ناتوانند جز از پیامبران ضعیفتر نمی‌توانند احکام را پذیرا شوند. پس بهتر بودن پیامبر در حد خود با عدم برتری نسبت به امّت پیامبر دیگر، منافات ندارد. مولوی در این باره چه خوب گفته است:

پس به هر دوری ولیّی قائم است تا قیامت آزمایش دائم است

او چو نور است و خرد جبرئیل او آن ولیّ کم از او قندیل او

و آنکه زین قندیل کم مشکوة ماست نور را در مرتبت ترتیبهاست

زان که هفصد پرده دارد نور حق پرده‌های نور دان چندین طبق

از پس هر پرده قومی را مقام صف صفند این پرده‌هاشان تا امام

اهل صفّ آخرین از ضعف خویش چشمشان طاقت ندارد نور بیش

وان صف پیش از ضعیفی بصر تاب نارد روشنایی بیشتر

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۴

و در تفسیر امام (ع)، به آنچه یاد کردیم اشاره شده است «۱».

«أَ لَمْ تَعْلَمْ»: ای محمد صلّی اللّه علیه و آله یا ای کسی که منکر نسخ هستی و آن را از خدا بعید و غریب می‌دانی، یا ای کسانی که خطاب در مورد شما ممکن است! آیا نمی‌دانید که «أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»، خدا بر هر چیزی تواناست.

سبب نزول این آیه، همان طوری که در اخبار آمده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در زمان امامت در مکّه به مدّت ۱۳

سال و بعد از هجرت به مدینه تا ۷ ماه، در نماز به سوی بیت المقدّس رو می‌نمود و به آن سو، می‌ایستاد، عده‌ای از سرکشان یهود رو آوردن به سوی بیت المقدّس را که قبله یهود بود، بر او عیب می گرفتند. این کار بر پیامبر گران آمد و قبله آنان را ناخوش می‌داشت، لذا جبرئیل را از این مطلب با خبر کرد.

جبرئیل به سوی آسمان رفت و سپس برگشت و گفت بخوان «قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ «۲»» تا آخر آیات مربوط، یعنی «و ما توجه تو را به آسمان به انتظار وحی و تغییر قبله می‌نگریم».

پس یهود گفتند: «ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها» «۳»، پس خدای تعالی در پاسخ آنها می گوید: «قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ» «۴»، یعنی «بگو ای پیغمبر! مشرق و مغرب از آن خداست». یهودیان این چنین ایرادی می گرفتند که اگر قبله اوّلی (بیت المقدس) حق بوده، پس دومی (کعبه) باطل است و اگر دوّمی درست است، پس اوّلی باطل بوده است.

به همین دلیل، این آیه (ما ننسخ من آیه ...) نازل شد «۵» یعنی خدا بر نسخ

---

(۱) تفسیر منسوب به امام عسکری، ص ۴۹۱.

(۲) سوره بقره، آیه ۱۴۴. [.....]

(۳) سوره بقره، آیه ۱۴۲، که می‌فرماید: سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ ...

که مردمان سفیه در متن تفسیر به همان یهود تفسیر شده است.

(۴) دنباله آیه بالا (بقره، ۱۴۲).

(۵) نور الثّقلین، ج ۱، ح ۴۰۰، ص ۱۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۵

حکم و آوردن حکم دیگر که برای شما شایسته‌تر و سودمندتر باشد، قادر است».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۲۱۵

اشاره

أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۱۰۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۵

آیا نمی‌دانند که پادشاهی آسمانها و زمین، تنها مختصّ به خداست و شما را از غیر خدا یار و یاوری نیست؟

تفسیر: ..... ص : ۲۱۵

اشاره

«أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ»: اینها نمی‌دانند که پادشاهی و مالکیت آسمانها و زمین اختصاص به خدا دارد و او آن طور که حکمتش اقتضا کند، در آنها تصرّف می‌نماید.

«وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ»: و غیر از خدا برای شما یار و یاوری نیست.
نفس الامر به خودی خود و به توسّط جانشینانش به حسب ظاهر امر، یا بدون ذات او، به حسب تکوین، و بدون جانشینانش بر حسب تکالیف، یا بدون خدا در مظاهر عالی و دانی چه تکوینی و چه تکلیفی، «مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ»: هیچ یار و یاوری نیست (یعنی به هر حال او یار و یاور است و بس و به هر شکل باشد از اوست).

تحقیق در باره ولّی و نصیر ..... ص : ۲۱۵

بدان که انسان در بقا و استکمال در ذات و صفات، نیازمند آفریده شده است و از چیزی که موجب نابودی ذات و کمالات حاصل از آن شود، دوری می‌گزیند و نیز از آنچه مانع رسیدن انسان به کمالات مورد انتظار او است، روی می‌گرداند. از این رو، به چیزی که نیازمندیهای او را در بقا و استکمال به سوی خود جذب کند، احتیاج پیدا می‌کند. و نیز به چیزی نیازمند می‌شود که به آن وسیله، آنچه را که موجب نابودی وی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۶
گشته و از کمالاتش باز داشته است، دفع کند. سنّت الهی نیز بر آن است که هر چیزی با اسباب و وسایل لازم آن اجرا شود. از این رو، خدای تعالی در انسان نیروی شوق قرار داده است تا خدمتگزار قوّه شهوت و غضب باشد، این دو نیز خدمتگزار قوّه مدرکه هستند که منشعب از چندین قواست. قوّه مدرکه موجب حرکت بوده و قوّه محرّکه را که در اعصاب نهاده شده به خدمت می‌گیرد. آن قوّه محرکه اعصاب و رابطها را به خدمت می‌گیرد و توسّط آنها، اعضا به خدمت گرفته می‌شوند. در نتیجه، به سبب اعضا و حکم قوّه شهویّه، آنچه را که برایش سازگار است جذب می‌کند و آنچه را که به او زیان می‌رساند به سبب اعضا و قوّه غضبیّه، دفع می‌کند و این بر حسب مقام جسم انسان است. امّا به حسب مقام روح نیز انسان دارای سود و زیان است. اصل و سر چشمه تمام منافع روحانی در وجود انسان آن ملک زاجری است که او از سوی خداوند بر انسان موکّل است و اصل تمام زیانها، شیطان اغوا کننده‌ای است که موکّل بر انسان است. پس خدای تعالی برای انسان حکمت نظری قرار داده تا به این وسیله، با بصیرت خود تصرّف فرشته زاجر «۱» و تصرّف شیطان و اغوایش را ببینند و حکمت عملی قرار داد که خدمتگزار آن دو قوّه است- حبّ در راه خدا، بغض در راه خدا- که این دو، در برابر قوّه شهوت و غضب قرار دارند و در خدمت حکمت نظری هستند. و چون خداوند، عالم صغیر (انسان) را نسخه مختصری از عالم کبیر و حکایت کننده از آنچه در عالم کبیر است، قرار داد و تکلیف را نیز مطابق تکوین نمود، در عالم کبیر نیز باید قوّه‌ای باشد که منافع انسان را جذب کند و قوّه‌ای نیز باشد که ضررها را دور کند. خواه آن دو قوّه در

---

(۱) می‌توان نفس لوّامه و یا وجدان انفعالی ملامتگر را همان فرشته زاجر در درون دانست.
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۷
یک شخص باشد، یا در دو شخص.
«وَلِیٍّ» آن مدّعی است که به وسیله جذب آنچه برای مولیّ علیه (شخصی که تحت ولایت است) مفید است، او را تربیت کند.
«نَصِیرٍ» کسی است که آنچه را به ضرر او است، دفع می‌کند».
به عبارت دیگر، می‌توان گفت «ولیّ» کسی است که داخل در ملک انسان باشد و «نصیر» کسی است که خارج و حامی او باشد.
قوّه شهوت و قوّه‌ای که موجب حبّ خداست، در داخل انسان، مانند «ولیّ» است و قوه غضب و قوه‌ای که موجب خشم در راه خداست، مانند «نصیر» است. هر رسولی با ولایتی که دارد، «ولیّ» امّتش و با رسالتی که دارد، «نصیر» او است. حال اوصیا نیز، این

چنین بود، زیرا که آنان به سبب ولایتشان، اولیا و به سبب خلافتشان، انصار بودند و هر رسولی در زمان خودش، ولیّ و جانشینش نصیر بود، زیرا که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در زمان خودش مربّی و جانشینش حامی امّت است. پس محمّد صلّی اللّه علیه و آله در زمان حیاتش امام ناطق، بشیر، ولیّ، هادی، مربّی و رحیم بود و علی (ع)، امام صامت (خاموش) بیم دهنده، یاری کننده، حمایت کننده و کشنده بود. از این رو، حضرت محمّد فرمود: من و علی دو پدر این امت هستیم «۱». و نیز قول رسول خداست که فرمود: من بیم دهنده هستم و علی هدایت کننده «۲». اشاره به مقام رسالت وی و ولایت علی (ع) دارد.

پس «إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ» «۳»، به اعتبار شأن رسالت و «لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ» «۴»، به اعتبار شأن ولایت است.

و چون تعدّد عنوان، مقتضی تعدّد مظهر است، دعوت غالباً به

---

(۱) بحار، ج ۲۳، ص ۲.

(۲) عیون اخبار الرضّا، ج ۲، ح ۲۹، ص ۸۵.

(۳) سوره رعد، آیه ۸.

(۴) سوره رعد، آیه ۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۸

سبب کمک و هماهنگی دو نفس، محقّق گشته است که یکی از آن دو مظهر عنوان «ولیّ» و دیگری مظهر عنوان «نصیر» است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۲۱۸

اشاره

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَما سُئِلَ مُوسى مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمانِ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ (۱۰۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸

آیا می‌خواهید از پیامبر خودتان (همواره) بپرسید، چنانکه بیش از آن، از موسی سؤال شد؟ هر کس کفر و ناباوری را به جای ایمان بگذارد، البته او راه راست را گم کرده است.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۸

«أَمْ تُرِيدُونَ»: «ام» معادل برابر همزه «أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و «أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» است، تأکید آن یا بدل از آن است به نحو بدل تفصیلی و آوردن خطاب جمع در قول خدا، «و ما لکم» و «تریدون» دلالت بر این می‌کند که خطاب «الم تعلم» به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و مقصود او و امّتش است و به دلیل شرافت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یا به این علّت که او اصل است، به او خطاب مخصوص شده و ممکن است مورد خطاب معیّن نباشد و بدل عموم آمده باشد تا در نتیجه با هر دو معادل در مسندالیه موافقت کند و معنی آن این است: آیا نمی‌دانید که خدا بر هر چیزی تواناست، آیا نمی‌دانید که خدا مالک همه است و مالک، هر طور که بخواهد در ملکش تصرّف می‌کند.

یا آن را می‌دانید و می‌خواهید «أَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ»: از رسولتان بپرسید و عالما و عامدا دلیل تراشی نمایید و جدل کنید.

«کَما سُئِلَ مُوسی مِنْ قَبْلُ»: چنانچه پیش از این، از موسی درخواست شد و درخواست کنندگان را صاعقه گرفت و در نتیجه هلاک و نابود شدند و تهدید آنان، مانند عقوبت و عذابی است که اصحاب موسی به آن گرفتار شدند، آنجا که گفتند تا خدا را آشکارا نبینیم، به تو ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۱۹

ایمان نمی‌آوریم.

«وَ مَنْ یَتَبَدَّلِ الْکُفْرَ بِالْإِیمانِ»: و آنکه کفر را به جای ایمان نشاند، یعنی پس از علم که شأن آن ایمان صاحب علم است، یا بعد از آنکه رسول پاسخ داد که درخواست آنها صلاحیّت طرح و پیشنهاد را ندارد، یا پس از آنکه آنچه پیشنهاد کرده بودند خداوند برای او ظاهر ساخت، یا پس از آنکه آیات رسول را مشاهده نمودند، ناباوری ورزیدند.

«فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ»: یعنی پس از آنچه که یاد شد، به آن می‌ماند که آن کفر گیرنده نخست به راه راست بوده و سپس گم کرده باشد، بنابر این، لفظ تبدّل به کار برده تا مشعر به این امر باشد که او در آغاز بر باور بوده یا به باور نزدیک شده و سپس آن را ترک کرده و کفر را پذیرا شده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۲۱۹

اشاره

وَدَّ کَثِیرٌ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَوْ یَرُدُّونَکُمْ مِنْ بَعْدِ إِیمانِکُمْ کُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۱۰۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۹

بسیاری از اهل کتاب با اینکه حق (و حقیقت) به ایشان آشکار گشته، از روی حسدی که در نفس خود دارند، دوست دارند شما را پس از ایمانتان، به کفر (پیشینیان) بازگردانند. پس، آنها را ببخشید و (از آنها) درگذرید تا خداوند فرمانش را بیاورد، زیرا او بر همه چیز تواناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۹

«وَدَّ کَثِیرٌ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَوْ یَرُدُّونَکُمْ مِنْ بَعْدِ إِیمانِکُمْ کُفَّاراً»: یعنی به سبب القای به شبهات، و تحریف کلمات و عیب کردن از ضعیفان و سرزنش و ملامت کردن معجزات است، که بسیاری از اهل کتاب دوست دارند، کاش پس از ایمان، به کفر باز می‌گشتید. بدان که هر کس سیره حق ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۰

یا باطل را اختیار کند، دوست دارد که مردم همه بر سیره او باشند و این امری است که فطرت انسان، بلکه فطرت هر چیزی از ملایکه و جنّ و شیاطین و عناصر و موالید (نبات و حیوان و انسان) بر آن سرشته شده است. پس اگر انسان در جهنّم نفس و حسد از لشگریان آن ایستاد و از آن جدا نشد حسد او نیز باعث همین امر می‌شود و اگر از ارباب قلوب باشد، رحمت او موجب این امر می‌شود، بنابر این، قول خدای تعالی «حسدا» را که مفعول له یا حال است، به آن اضافه نمود تا علّت را که حسد است نمایان کند.

«مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ»: یعنی این امر را از جهت حسدشان و اقتضای فطرتشان، بنا بر اینکه ظرف متعلّق به قول خدای تعالی «ودّ» باشد، یا اینکه معنی آن این است که این امر را دوست داشتند به جهت حسدی که از نفسهای خبیث آنها حاصل شده است، بی‌آنکه به سبب

ديگرى نياز داشته باشد، و اين معنى وقتى است كه اين جمله ظرف مستقرّ و صفت «حسد» باشد.

«مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ»: با دلايلى كه از كتب و اخبار آنها معلوم است و با معجزه‌هايى كه از محمّد صلّى اللّه عليه و آله براى آنها مشهود گشته است.

«فَاعْفُوا وَ اصْفَحُوا»: پس ببخشيد و درگذريد «فاء» سببيّه است، گويا گفته است كه اين كار موجب شده تا به عفو و گذشت امر شود، و گويا اين عفو و گذشت، جزا باشد و يا اينكه در حقيقت جزاى شرط مقدّر باشد، كه تقدير آن چنين است، اگر اين كار را كردند، پس ببخشيد و درگذريد.

عفو، عبارت از ترك انتقام از جنايت كننده است و صفت پاك كردن قلب از كينه او است، گويا كه آن دو لفظ، مانند لفظ فقرا و مساكين هستند، كه هر گاه جدا ياد شوند، رواست كه هر دو معنى از هر كدام اراده شود و هر گاه با هم جمع شوند، از هر كدام همان معنى خودش مقصود باشد و ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۱

منظور از امر به ترك مقابله با حسد آنها و سرزنش آنان به سبب حسد و ملامت و امر به پاك كردن قلب است از كينه آنها، زيرا كه مقابله كردن با جاهلان، مانند جهل آنها مستلزم اين است كه انسان تا مقام آنها تنزّل يابد و مانند آنان شود و جهل و عناد آنها را زياد نمايد. آدم عاقل راضى نمى‌شود مانند آنان شود و نه جهل و عناد بندگان فزونى يابد. كينه داشتن نسبت به كافر و مؤمن، قلب را از توجه به امور آخرت باز مى‌دارد و راحتى را از دل مى‌برد و آنچه را از خيرات كسب كرده، مى‌خورد و از پند و اندرز دادن كه هر كس را مطلوب و از ترحّم كه همه به آن مأموراند، باز مى‌دارد و در نتيجه، موجب گمراه كردن كه از آن نهى گشته است، مى‌شود. علاوه بر اين، سرزنش بدان و كينه بر آنها به سرزنش صنع خدا بازمى‌گردد و سرزنش صنع خدا در حقيقت سرزنش صانع است.

«حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ»: تا خداوند امر خودش را در باره آنها بياورد، يا با كشتن در روز فتح مكه چنانچه در تفسير امام است، يا به سبب هدايت آنها، يا با جزيه گرفتن از آنها، يا با كشتن و اسير گرفتن و تبعيد آنها امر خويش را به اجرا رساند.

«إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»: پس بر همه اين كارها تواناست.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۱۰] ..... ص : ۲۲۱

اشاره

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۱

و نماز را بر پاى داريد و زكات را بدهيد و هر خير و نيكوكارى كه از پيش براى خود بفرستيد، همان را نزد خدا مى‌يابيد، بى‌گمان خدا به آنچه مى‌كنيد بيناست.

تفسير: ..... ص : ۲۲۱

«وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ»: يعنى پس از آنكه مدارك و جوارح شما از عارضه و دلهاى شما از كينه سالم است، براى شما اقامه نماز ممكن

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۲

مى‌شود، پس آن را به پا داريد. يا مقصود اين است كه نماز را به پا داريد تا اينكه براى شما عفو و گذشت ممكن باشد.

«وَ آتُوا الزَّكاةَ»: و زكات بپردازيد. در اول سوره در باره اقامه نماز و پرداخت زكات، مطالبى بيان شده است.

«وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ»: عطف به اعتبار معنى است، گويا كه گفته است: «و قدّموا لأنفسكم»، زيرا مقصود از مثل آن، كنايه از امر و ايجاب بر مخاطب است.

مقصود از خير يا نيكى كردن به بدكاران است، گويا كه گفته است:

ببخشيد و درگذريد و نيكى كنيد. يا مقصود از خير و نيكى است كه از قبيل ذكر عام پس از خاص است و بنابر اين، مقصود از احسان مطلوب بعد از مقام گذشت و عفو، همان چيزى است كه با ذكر اقامه نماز و دادن زكات به آن اشاره شده، زيرا كه احسان جز با شكستن خودخواهى و تسليم مطلق و خالصانه در برابر خدا محقّق نمى‌شود، و آن دو كار جز با نماز و زكات ممكن نمى‌شود.

«تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ»: آن را نزد خدا مى‌يابيد كه خود آن بنا بر تجسّم اعمال، يا حقيقت آن، يا پاداش آن براى شما ذخيره شده است.

«إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»: كه محقّقا خدا به آنچه مى‌كنيد، بيناست، زيرا در واقع چيزى از او غايب نمى‌شود كه نزد او ذخيره نشود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۱۱] ..... ص : ۲۲۲

اشاره

وَ قالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً أَوْ نَصارى تِلْكَ أَمانِيُّهُمْ قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۲

و گفتند هرگز كسى به بهشت نرود مگر كسى كه يهودى يا نصرانى باشد، اين آرزوهاى آنهاست. بگو برهان خود را بياوريد اگر راستگويان‌ايد.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۳

تفسير: ..... ص : ۲۲۳

«وَ قالُوا»: يعنى اهل كتاب از يهود و نصارى گفتند: اين عبارت آن عطف بر «ودّ» است.

«لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً»: «هود» اسم جمع است، در ابتدا به معنى يهود، يا اينكه در اصل جمع «هائد» به معنى توبه كننده بوده است، يا به معنى رجوع كننده به حقّ است، يا به معنى داخل در يهوديت بنا بر اينكه از مشتقّات جعلى باشد مانند تهويد و تهوّد، مانند «عوذ» كه جمع «عائذ» است بدون تغيير، يا اينكه آن «هوود با دو واو» بوده و مخفف شده و به صورت هود درآمده است.

«أَوْ نَصارى»: يا ترسايان لفظ «او» براى تفضيل است، يعنى سخن آنان اين بود. وجوه نامگذارى نصارى بيش از اين بيان شد.

«تِلْكَ أَمانِيُّهُمْ»: آنچه كه مورد اشاره است، مجموع چيزهايى است كه گذشت، از قبيل اينكه دوست ندارند خيرى بر مؤمنان نازل شود و دوست دارند از ايمان مرتدّ شده و باز گردند، و مدّعى هستند كه بهشت جز براى اهل ملّت آنان نيست» و «الآمانى» جمع «امنّية» و تغيير يافته «امنويّه»- مانند اضحوكه- است و معنى آن تمنّى و آرزوى حصول امرى است بدون آماده كردن اسباب آن، و ادّعاى حصول امرى است بدون حجّت و دليل و لذا فرمود: اى محمّد! «قُلْ»: به آنان بگو، اگر مدّعاى شما محض تمنّاى نفس است،

پس آن را با حجّت و دلیل ثابت کنید.

«هاتُوا بُرْهانَکُمْ»: برهان بر ادّعایتان بیاورید.

«إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ»: اگر در ادّعایتان راستگو هستید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۲] ..... ص : ۲۲۳

اشاره

بَلی مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ (۱۱۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۴

ترجمه: ..... ص : ۲۲۴

آری هر کس خود را در فرمان خدا گذاشت و نیکوکار هم شد، پس مزد او نزد پروردگار او است و بر آنها ترسی نباشد و اندوهگین هم نشوند.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۴

«بَلی»: اثبات چیزی است که آن را با این گفتارشان «لَنْ یَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ کانَ هُوداً أَوْ نَصاری» (هرگز غیر از یهود و نصاری کسی به بهشت داخل نشود)، نفی کردند.

«مَنْ أَسْلَمَ»: یعنی کسی که خالص کند.

«وَجْهَهُ»: توجّه خویش را. وجه (رو، رخسار، چهره) عضو ویژه‌ای است و چیزی است که به سبب آن توجّه بر شیء می‌شود و نیز خود شیء را وجه می‌گویند و در این آیه منظور از کسی است که توجّهش را به شیء و یا ذات شیء خالص کند.

«لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ»: نیکوکار، در افعالش، یا نیکی کننده به خلق خدا.

«فَلَهُ أَجْرُهُ»: پس برای او، اجر آن نیکی ثابت است. اجری که مناسب آن نیکی است، که آن نمایان نمی‌شود مگر با مقایسه و سنجیدن به همان نیکی.

«عِنْدَ رَبِّهِ»: و آن پاداش نزد خداست. به خاطر اهمیّت دادن به اجر و پاداش، آن را موکول به غیر از خدا نکرده است.

«وَ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ»: و ترس بر آنان نیست. جمع ضمیر در اینجا با اینکه در گذشته ضمیر ها را مفرد آورده، به اعتبار لفظ «من» و معنی آن است.

«وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ»: بیان این آیه در اوّل سوره گذشت.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۲۲۴

اشاره

وَ قالَتِ الْیَهُودُ لَیْسَتِ النَّصاری عَلی شَیْءٍ وَ قالَتِ النَّصاری لَیْسَتِ الْیَهُودُ عَلی شَیْءٍ وَ هُمْ یَتْلُونَ الْکِتابَ کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ (۱۱۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۵

ترجمه: ..... ص : ۲۲۵

یهود گفتند: ترسایان بر حق نیستند و ترسایان گفتند: یهود بر حق نیستند، در حالی که هر دوی آنها کتاب (آسمانی) می‌خوانند. آنان که نمی‌دانند، همچون گفتار ایشان (گویند)، و خداوند روز قیامت در آنچه در آن اختلاف همی کردند، میانشان حکم نماید.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۵

«وَ قالَتِ الْیَهُودُ لَیْسَتِ النَّصاری عَلی شَیْءٍ»

: یهود گفتند: ترسایان بر چیزی از دین نیستند. این عبارت عطف بر «قالوا» است، یا عطف بر چیزی است که «قالوا» بر آن عطف شده است. و آن نمایاندن ادّعای باطل دیگر آنان است که بدون دلیل بوده و همان موجب شده تا به علّت غرور و حماقتشان رسوا شوند، و معلوم شود، آنچه را در باره رسالت رسول خدا گفته‌اند، از همین قبیل است و سخنی از روی حجّت و دلیل نمی‌گویند.

«وَ قالَتِ النَّصاری لَیْسَتِ الْیَهُودُ عَلی شَیْءٍ وَ هُمْ یَتْلُونَ الْکِتابَ»: و ترسایان نیز گفتند: یهود بر چیزی از دین نیست، در حالی که کتاب را می‌خوانند. یعنی این سخن را گفتند در حالی که آنها یعنی علماء تابع شرایع هستند، یا علمایی هستند که کتب الهی را خوانده‌اند و عالم، ادّعای بدون دلیل ابراز نمی‌کند و در کتب الهی تأدیبات و تعلیماتی برای چگونگی اظهار دعوی هست. بنابر این عالم عاقل خواننده کتاب و تابع شرایع، ادّعایی را بدون دلیل اظهار نمی‌کند و مقصود از تکذیب آنها، در اصل ادّعایشان نیست، بلکه هر دو گروه، اصل دعوی خویش را با وجود نسخ دینهایشان پس از دین محمّد صلّی اللّه علیه و آله تصدیق می‌کنند.

یا مقصود تکذیب آنها در اصل دعوی و سرزنش آنها در طریق اظهار مطلب است، زیرا هر یک از دو گروه، وقتی حق بودن سوی مقابلش را انکار می‌کند، به آن معنی است که حق بودن نبی صلّی اللّه علیه و آله و دین و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۶

شریعت و کتاب آن را انکار می‌کند و این ادّعا علاوه بر اینکه خودش ذاتا باطل است، از آن جهت نیز که برهان بر آن وجود ندارد باطل می‌باشد.

و چون عامّه مردم و عموم حیوانات بر این عادت هستند که آنچه را که به آن عادت ندارند و از پدرانشان ندیده‌اند، انکار می‌کنند و خیال می‌کنند حق همان است که بدون دلیل به آن خو گرفته‌اند و دلیلی جز این سخن ندارند که «پدران خود را چنین یافته‌ایم»، لذا خدای تعالی فرمود:

«کَذلِکَ»: یعنی مانند قول آنهاست.

«قالَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ»: گفته کسانی که دارای علم نیستند.

«مِثْلَ قَوْلِهِمْ»: و آن تأکید قول خدای تعالی «کذلک» است و مقصود رسوایی دیگری برای آنهاست به اینکه آنها شبیه به جاهلان شده‌اند. یعنی اینکه پیروی آنها از شرایع و خواندن کتب برای آنها، آموزنده نبوده، بلکه آن نیز صرف تقلید و عادت بوده است. و گر نه چیزی که شبیه گفتار جاهلان باشد، نمی‌گفتند، و گویا که امّت مرحومه این عادت را از یهود و نصاری گرفتند. پس هر کدام شروع به انکار طرف مقابلش کرد. بدون دلیل «کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ» «۱»، ولی از آنجا که هر گروهی به آنچه که دارد خوشحال است، اینان انکار چیزی را که نمی‌دانند، ترک نمی‌کنند.

«فَاللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَهُمْ»: پس خدا بین دو گروه، یا بین اختلاف کنندگان از یهود و نصاری و کسانی که در این گفتار به راه آنها رفته‌اند، داوری می‌کند.

«یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ»: و این داوری در روز قیامت است که در آنچه اختلاف داشتند، حکم می‌کنند. یعنی در چیزی که

---

(۱) برداشتی از سوره صف، آیه ۳، که می‌فرماید: کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ، یعنی چه زشت است پیش خدا چیزی را که عمل نمی‌کنید بگویید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۷

اختلاف می‌کردند، بی‌دلیل و علم و در نزول آیه یاد شده که در دو طایفه از یهود و نصاری نازل شد که خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدند و این دو قول را بر او عرضه داشتند و گفتند ای محمّد! بین ما داوری کن.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۲۲۷

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ وَ سَعی فِی خَرابِها أُولئِکَ ما کانَ لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِینَ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ (۱۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۷

و کیست بیدادگرتر از آنکه مسجدها را باز دارد که نام خدا در آنها برده شود و در ویرانی آنها بکوشد و ایشان را (حق) نبود در آن درآیند مگر بیمناک باشند. ایشان را در دنیا خواری و در آخرت عذابی بزرگ است.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۷

اشاره

«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ أَنْ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ»: عطف است بر جمله «کَذلِکَ قالَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ»، چه آن مشعر بر این است که آنها بندگان خدا را از اسلام و از مساجد صوری و از مساجد حقیقی آنها که رسول و جانشینان او هستند، منع می‌کنند. و «من اظلم» استفهام انکاری در معنی نفی است، پس گویا که گفته باشد:

این چنین است که کسانی که علم ندارند، از مساجد خدا منع می‌کنند و چه کسی ظالمتر از کسی است که از مساجد خدا منع کند. و لفظ «منع» ضدّ «اعطی» است و آن بدون واسطه متعدّی به دو مفعول است، یا اینکه به مفعول اول با «من» و به مفعول دوم بنفسه و بدون واسطه، یا به مفعول اول بدون واسطه و به مفعول دوم با «عن» یا با «من» متعدّی می‌شود. «مساجد اللّه» در اینجا مفعول اول است و «ان یذکر» بدل از آن به نحو بدل اشتمال است و مفعول اول محذوف است و تقدیر چنین است: «من اظلم ممّن منع النّاس عن مساجد اللّه عن الذّکر فیها»، یعنی چه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۸

کسی ستمگرتر از آن شخصی است که مردم را از مسجدهای خدا که در آنجا یاد خدا به عمل می‌آید، باز می‌دارد.

تحقیق ظلم ..... ص : ۲۲۸

ظلم، عبارت از وضع شیء است در غیر آنجایی که باید گذاشته شود، و منع شیء است از جایی که باید آنجا گذارده شود، بنابر این، ظلم به دادن حق به غیر مستحق و منع حق از مستحق تفسیر شده است. ظلم ناشی از تاریکی نفس و روشن نشدن آن به نور عقل است و لذا آن نیز مشتق از ظلمت به معنی تاریکی است، زیرا کسی که نفسش را تاریک کرده، از چراغ عقل روشنی نگیرد و تابع ولیّ امر نباشد، حق مستحق نزد او تمیز داده نمی‌شود. و کسی که حق مستحق را تمیز ندهد، دادن حق به مستحق برای او ممکن نیست، حق را به غیر مستحق می‌دهد و از مستحق در عالم صغیر خویش (جهان درون) باز می‌دارد. زیرا که هر یک از قوا و مدارک و اعضایش، حقی دارند و هر یک از آنها، مستحق خواستی ویژه‌اند و نیازمند حقی که متعلق به آنان است و باید حق مستحق که همان خرد فرمانبر ولیّ امر است، پرداخت.

و آن گاه که در عالم صغیرش ظالم شد، در عالم کبیر نیز نسبت به زیر دستانش و غیر آنها ظالم می‌شود و حدّ اقل ظلم این است که نفسش را از مستحق، که ولیّ امر او است، منع می‌کند و در این ظلم، به تدریج پیش می‌رود تا کارش به جایی می‌رسد که مستحق را که غایت غایات است و همان ولیّ امر، چه نبی صلّی اللّه علیه و آله و چه وصی (ع) باشد، از حق منع می‌کند. اما حقی که غایت حقوق و نهایت عبادات است، یاد نام خدای تعالی نزد صاحب یاد و در وجود او است. چنانچه خدای تعالی فرمود: «ثُمَّ کانَ ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۲۹

عاقِبَةَ الَّذِینَ أَساؤُا السُّوای أَنْ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ وَ کانُوا بِها یَسْتَهْزِؤُنَ»

«۱» (پس، عاقبت آنان که بد کردند، بدتر از آنانی است که آیات خدا را تکذیب کردند و آن را مورد مسخره قرار دادند).

و امّا کسی که تابع ولیّ امر است، مانند او از ولیّ امرش اخذ می‌کند و به امر او عمل می‌نماید و نهی او را ترک می‌کند، عادل است و به نور ولیّ امر روشن است، اگر چه خودش بی‌واسطه روشن نباشد.

تحقیق مسجد ..... ص : ۲۲۹

«المساجد» جمع مسجد به کسر جیم و یا مسجد به فتح جیم، است. اسم مکان است به معنی محل سجود که نهایت خضوع است. پس به این معنی، همه زمین مسجد است، زیرا هر چیزی که در زمین است جز خواری و خاکساری چیزی ندارد، پس همه روی زمین جایگاه خواری و خضوع هر چیزی است که روی زمین است و نبی صلّی اللّه علیه و آله فرمود: زمین برای من مسجد و طهور قرار داده شده، این سخن بیانگر آن است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سجده کلیّه موجودات را در همه زمین می‌دید. به همین معنی، سینه‌هایی که با نور اسلام باز شده است و دلهایی که با نور ایمان روشن گشته است در حقیقت مساجد هستند، چون در حقیقت هر چه را که در سینه‌ها و دلهاست سجده می‌کنند و خاضع‌اند.

امتیاز مساجد صوری از بین بقاع زمین به نام مسجد و نام بیت اللّه، به این معنی نیست و نیز از جهت ویژگی بقعه و مکان نیست و از جهت ویژگی خشت و گل و گچ و سایر آلات بنا هم نیست و همچنین، از جهت ویژگی بنّا و عمله هم نیست، و گر نه هر چیزی که در این خصوصیّات شریک باشد، در این نام شرکت دارد.

---

(۱) سوره روم، آیه ۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۳۰

بلکه امتیاز به سبب نیّت وقف کننده است، زیرا اگر نیّت واقف نیّت صحیح و خالص بوده و منسوب به اغراض نفس نباشد، سینه‌اش باز و قلبش روشن می‌شود و این دو، مسجد خدا می‌شوند.

به سبب توجّه حق به آن بقعه، به بقعه روشن و مسجد گشتن، و خانه خدا شدن ممتاز می‌شود و چون انسان به این گشادگی دل و روشن شدن درون، قدرتمند شد، خود مطلقا مسجد و خانه خدا می‌شود. و اگر آن قدرت و تمکّن را در آن دو پیدا نکرد، هنگامی که به این انشراح و نورانیّت متّصف شد، علی الاطلاق مسجد و خانه خدا در او صدق پیدا می‌کند. و هر چه این اتّصاف فزونی یابد و شدّت گیرد، مسجد بودن و خانه خدا بودن آن شدیدتر می‌شود و هر اندازه که مسجد بودن آن برای خدا شدّت پیدا کند، مسجد بودن آن برای آنچه برای خدا بنا کرده نیز، شدّت پیدا می‌کند. و به همین معنی مولوی قدّس سرّه اشاره کرده است:

آن بنای انبیا بی‌حرص بود لا جرم پیوسته رونقها فزود

ای بسا مسجد برآورده کرام لیک نبود مسجد اقصاش نام

کعبه را که هر زمان عزّ می‌فزود آن ز اخلاصات ابراهیم بود

پس در حقیقت، مساجد و بیوتی که خداوند اذن داده که بالا رود، همان سینه‌ها و دلهایی است که باز و روشن است، و پس از آن، صاحب آن سینه‌ها و دلهاست. و اما مسجدهای صوری، پس آنها مساجد حقیقی هستند، به اعتبار معنی اول، که همه بقاع زمین مسجد است، امّا امتیاز آن مسجدها به نام مسجد بودن، تنها به سبب توجّه مساجد حقیقی است که آنها وقف کننده مساجد هستند. به همین جهت، این گونه مساجد و خانه‌ها به مکانهایی که اذن داده شده است بالا روند «۱»، تفسیر

---

(۱) اشاره است به آیه ۳۶ سوره نور، که می‌فرماید: فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۳۱

شده و در اخبار بسیار، به خود آن بزرگواران تفسیر شده است. مولوی قدّس سرّه در این پاره به انبیا و اولیا اشاره می‌کند و چه خوب می‌گوید:

گر نه پیدایند پیش نیک و بد چیست با ایشان خسان را این حسد

بر در این خانه گستاخی ز چیست؟ گر همی دانند کاندر خانه کیست

ابلهان تعظیم مسجد می‌کنند در جفای اهل دل جدّ می‌کنند

آن مجاز است این حقیقت ای خران نیست مسجد جز درون سروران

مسجدی کو اندرون اولیاست سجده گاه جمله آنجا خداست

بنابر این، اگر غرضهای شیطانی خواستار بنای مسجد باشد، آن بنا مسجد نمی‌شود، اگر در اصطلاح و قرارداد مسجد نامیده شود. بانی مسجد نیز اگر کسب نور ننموده، خود روشن نبوده، مطیع ولیّ امرش نشود، کم اتّفاق می‌افتد که از اغراض منفک شود، زیرا هر چه بسیار کوشد باز نزدیک شدن خویش را به خدا، غایت بنای مسجد قرار می‌دهد و آن را انگیزه بنا می‌شمارد و صحت مثل آن در نهایت اشکال است.

و امّا آنچه که در صحّت وقف گفته‌اند که مشروط به تقرّب الی اللّه و

اسمه، یسبّح له بالقدوّ و الآصال. یعنی: در خانه‌هایی که خدا اجازه داد که بلند کرده شود (بالا رود) و نام خدا در آنجا یاد شود، او را هر بامداد و شبانگاه تسبیح می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۳۲

عدم سودجویی از آن است، مقصود این است که باید انگیزه بانی نزدیکی به خدا و بیشتر شدن آن نزدیکی باشد، نه اینکه نفس بخواهد بر وقف اجرت بگیرد و قرب به خدا را اجرت آن قرار دهد، که در این صورت، آن یک نوع سودجویی نفس از وقف به حساب می‌آید.

و امّا غرضهای دیگر، مانند شهرت و ریا و ستایش خواهی و دیگر غرضها، بنا را خانه شیطان قرار می‌دهد. و اگر انسان دارای قرب و نزدیکی باشد و قرب او چنین اقتضا کند، امّا نفس را نکشته باشد، باز او را در غرضهایش شرکت دهد، در این صورت، بنای مسجد و بیت خدا با مشارکت شیطان است.

و هر گاه بانی بخواهد خود را آزمایش کند، باید بیاندیشد که آیا راضی می‌شود قیمت زمین و اجرت بنای آن را به شخص غیر معروفی بدهد و او را امر کند که مسجد را بسازد، بدون اینکه کسی از آن مطّلع شود. پس اگر راضی گشته و به آن خوشحال شود، برای خدا و گر نه برای نفس یا با مشارکت نفس است.

«وَ سَعی فِی خَرابِها»: یعنی سعی در خراب کردن سقفها و دیوارهای آن کرد، یا اهل مسجد را از رجوع به آن منع نمود. خراب کردن مسجد به این است که آن را از یاد خدا و اقامه نماز تعطیل کند.

نزول آیه در باره مشرکان مکّه و منع مسلمانان پس از هجرت نبی صلّی اللّه علیه و آله از داخل شدن در مسجدهایشان و تخریب مساجد آنهاست، امّا با عمومیّت آیه در باره مساجد و عموم منع کنندگان و منع شدگان و تخریب به معنی عام آن، منافاتی ندارد.

«أُولئِکَ»: یعنی آن اشخاص پست که با اوصاف ناپسند از آنها یاد شد.

«ما کانَ»: شایسته نیست.

«لَهُمْ أَنْ یَدْخُلُوها إِلَّا خائِفِینَ»: که جز در حال خشوع و خواری و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۳۳

در حال ترس از مؤمنان، به مسجدها داخل نشوند، تا چه رسد به اینکه جرأت به تخریب آن و منع مؤمنان را از دخول در آن پیدا کنند. یا مقصود این است که در علم خدا چنین است که آنها داخل مسجد نشوند، مگر با حالت ترس که در این صورت، وعده به پیروزی مؤمنان و ترسیدن مشرکان از آنهاست، چنانچه در روز فتح مکّه چنین شد و هنگام ظهور قائم (عجّ) نیز، چنین خواهد شد.

«لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ»: یعنی با قتل و غارت، اسارت، تبعید، دوری از وطن و جزیه دادن، در دنیا خواری کشیده‌اند.

«وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ»: عطف به قول خدا «وَ مَنْ أَظْلَمُ» است به اعتبار معنی، زیرا مقصود افاده این مطلب است که مشرکان یا به طور مطلق کفّار، از مساجد خدا جلوگیری کردند، پس گویا گفته است:

آنان مساجد خدا را منع کردند، در حالی که با این کار نمی‌توانند به مؤمنان زیان برسانند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۲۳۳

اشاره

وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَیْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ واسِعٌ عَلِیمٌ (۱۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۳

و از آن خداست مشرق و مغرب، پس به هر سو رو آورید قبله خدا آنجاست و خدا محیط به همه چیز و داناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۳

«وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ»

: مشرق و مغرب، یعنی همه روی زمین ملک خداست.

«فَأَيْنَما تُوَلُّوا»: یعنی ای مؤمنان! به هر قطعه‌ای از قطعات زمین رو کنید آنجا وجه خداست.

«فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ»: اختصاص به زمین خاصی ندارد و وجه چنانکه گذشت چیزی است که ظهور شیء به آن است، و چیزی است که به

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۴

وسیله آن توجّه و استقبال به شیء می‌شود و نیز وجه شیء ذات شیء است.

بدان که حق اول تعالی، بر حسب مقام ذات غیبی‌اش غیب مطلق و مجهول مطلق است، نه اسمی دارد و نه رسمی، و نه خبری از او هست و نه اثری، امّا بر حسب مقام ظهور و فعلش، هیچ خبر از چیزی نیست مگر اینکه او خود خبری از آن است. و اسم و رسم برای چیزی نیست مگر اینکه او اسم و رسم آن چیز است، و ظهوری برای چیزی نیست مگر اینکه او ظهور آن چیز است. پس او با فعلش، بر همه اشیا محیط است، چنانچه خدای تعالی فرموده: او بر هر چیزی تواناست، و او با شماست و او هم نخستین است و هم بازپسین و هم پیدا و هم پنهان، و بر هر چیز داناست. «۱»

و چنانچه امام (ع) فرمود: داخل در اشیاست، نه مانند دخول چیزی در چیزی، بلکه مانند دخول مقوّم در متقوّم است. «۲» با توجّه به این موارد، معلوم می‌شود ذاتا عبادت نمودن و توجّه به خدا، اختصاص به بقعه و زمین خاصی ندارد، ولی گاهی به سبب امور خارج از ذات برای بعضی از قطعه‌های زمین امتیازی پدید می‌آید. مثلا اگر بزرگی نسبت به بعضی از جاها توجّه کاملی نماید، یا وطن، یا محلّ تولّدش باشد، یا آنجا را تعمیر کرده، یا در آنجا دفن شده باشد، این امتیاز حاصل می‌شود، و همچنین است وقتی در مکانی نیّت صادقی ابراز و برای عبادت خدا ممتاز شده باشد.

امتیاز بیت المقدّس و اختصاص آن به عبادت و توجّه آن در

---

(۱) سوره حدید، آیه ۳.

(۲) اشاره به خطبه نخستین نهج البلاغه در باره حمد و ستایش خدا، کافی، ج ۱، ح ۱، ص ۸۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۵

عبادت، به سبب همه این وجوه است و مکّه همچنین است. در این آیه نیز، که به طور خاص مساجد یاد شده، به سبب نیت صادقی است که انگیزه بنای مسجد باشد.

«إِنَّ اللَّهَ واسِعٌ»: یعنی چنانچه دانستی هیچ مکان و جایگاه، چیزی و سایه‌ای از او خالی نیست.

«عَلِيمٌ»: پس، می‌داند آنچه را که شما انجام می‌دهید چگونه انجام می‌دهید، و در کجا انجام می‌دهید، پس، بر شما باد به تصحیح اعمال نه تعیین محل و جهت آن بکوشید. و در اخبار آمده است که آیه در مورد نماز نافله نازل شده که می‌توان آن را به هر سو که بخواهی بخوانی. ولی در مورد فرایض و واجبات، این آیه نازل شده است: «وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ» «۱»، یعنی هر کجا که هستید روی خود را به آن سو (کعبه) نمایید. از امام صادق (ع) «۲» در باره مردی پرسش شد که نماز می‌خواند و پس از تمام شدن نماز نگاه می‌کند و می‌بیند از قبله به سوی راست یا چپ منحرف شده است. امام (ع) در پاسخ فرمود: «نمازش صحیح است و ما بین مشرق و مغرب قبله است».

و این آیه «وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ» تا آخر آیه در باره قبله متحیّر نازل شده و در حدیث جاثلیق «۳» که پرسش از وجه ربّ کرده بود، آمده است که علی (ع)، آتش و هیزم خواست و آن را روشن کرد و وقتی شعله کشید، فرمود: «وجه این آتش کجاست؟» نصرانی گفت: «جمیع حدود و اطراف آتش وجه آن است». علی (ع) فرمود: «این آتش به دست دیگری درست شده و ساخته شده،

لذا خود جهت خویش را نمی‌شناسد، ولی آفریننده این آتش شبیه آن نیست. (هر سو و جهتی را می‌شناسد)».

---

(۱) سوره بقره، آیه ۱۳۹.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۶.

(۳) حدیث جاثلیق.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۶

«وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» (مشرق و مغرب مر خدا راست پس هر جا رو کنید روی خدا آنجاست)، بر پروردگار ما هیچ امر پنهانی مخفی نمی‌ماند.

بنابر این وجه، معنی آیه این است: «به هر جهت که توجّه کنید، توجّه و نگرش خدا همانجاست».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

وَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً سُبْحانَهُ بَلْ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قانِتُونَ (۱۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۶

و گفتند خدا (برای خود) پسری گرفته، او منزّه است، بلکه آنچه در آسمانها و زمین است از آن اوست و همه فرمانبردار اویند.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۶

«وَ قالُوا»: یهود و نصاری و مشرکان گفتند:

«اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً»: خدا فرزند گرفته است. در آن هنگام که گفتند:

عزیر پسر خداست و مسیح پسر خداست و ملایکه دختران خدا هستند و در آن عطف بر گفته‌های سابق آنها و اظهار حماقت دیگری برای آنهاست.

«سُبْحانَهُ»: مصدر «سبح»، مانند «منع»، به معنی منزّه بودن است، یعنی خداوند از نسبت دادن فرزند و نقایصی که از آن لازم می‌آید، از قبیل نیاز داشتن و شریک داشتن و دو تا بودن منزّه است.

«بَلْ لَهُ»: بلکه برای اوست، از جهت اینکه او مصدر کل و نهایت و مالک همه است.

«ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ»: آنچه که در آسمانها و زمین است، یعنی آسمانها و زمین و آنچه که در آن دو است و هیچ چیزی در آن دو نمی‌تواند فرزند خدا باشد. بنا به تعمیم آسمانها، به آسمانهای ارواح و تعمیم زمینها، به همه عالم طبع، دیگر چیزی از ما سوی اللّه نمی‌تواند ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۷

فرزند او باشد، زیرا که نسبت فرزند به پدر، نسبت مملوکیّت نیست، در حالی که خدا مالک همه چیز است.

«كُلٌّ لَهُ قانِتُونَ»: قنوت عبارت از دعا و طاعت و تواضع است و این شأن بندگان است که فرمانبردار و مطیع باشند، نه اولاد که وقتی بالغ شوند، همانند و همسان و شبیه پدرانشان می‌شوند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۱۷] ..... ص : ۲۳۷

اشاره

بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۱۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۷

پديد آورنده و ابداع كننده آسمانها و زمين است، چون او چيزى را بخواهد (و مقدّر كند فقط) به آن مى‌گويد باش و مى‌شود.

تفسير: ..... ص : ۲۳۷

«بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ»: يعنى ايجاد كننده آسمانها و زمين است، بدون الگو و نمونه قبلى و بدون ماده و زمان و آلت و اسباب. «بدع» (مثل «منع») و ابدع و ابتدع، يعنى بدون نمونه و الگو و تهيه اسباب آفريده شده است.

«وَ إِذا قَضى أَمْراً»: عطف بر جمله «سُبْحانَهُ»، يا «لَهُ ما فِي السَّماواتِ»، يا «كُلٌّ لَهُ قانِتُونَ»، يا «بَدِيعُ السَّماواتِ» است، يعنى بلكه وقتى خدا بخواهد امرى انجام يابد ...

«فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»: به آن مى‌گويد محقّق شو، وجود پيدا كن. وجود پيدا مى‌كند. چه شأن خداوند، مانند اشخاص و ممكنات ناقص نيست كه در توليد محتاج به زوج و حركات و جدا شدن از مادّه و سپرى شدن مدّت باشد. همچنين، شأن اشخاص كه ناقص در افعال هستند و نياز به الگو و ماده و مدت و آلات و اسباب در فعلشان دارند، اين نيست كه بتوانند يكباره چيزى بيافرينند.

اين عبارت، در كتاب و سنّت زياد وارد شده و با لفظ اراده و مشيّت ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۸

و قضا ادا شده و مقصود يكى است، زيرا همه اينها از مقدمات فعل است، و چيزى وجود پيدا نمى‌كند مگر با علم و مشيّت و اراده و قدر و قضا و امضا. و گاهى امضا به اذن و كتاب و اجل تحليل مى‌شود و گاهى با لفظ امضا ادا مى‌شود كه آن اجمال اين سه چيز است.

و چون علم كه قبل از مشيّت است از صفات ذات خداى تعالى و عين ذات او است و فاعل آن را از مقدّمات فعل نمى‌شمارد، مقدّمات فعل چيزى است كه فاعل در حين ايجاد فعل به آن نياز پيدا مى‌كند و لذا در اخبار علم، از مقدّمات فعل شمرده نشده است. اين معنى، در حق اوّل تعالى، مانند مردم نيست كه پس از آنكه نبود، پديد آيد و پس از حدوث فانى شود، زيرا كه مشيّت خداى تعالى و همچنين اراده و قدر و قضا و امضاى همه ازلى و ابدى است و حدوث، تنها از ناحيه امور حادث است. زيرا كه اين امور حادث نسبت به خدا، مانند اشعّه نسبت به خورشيد است و اگر آفتاب را در وسط آسمان ثابت فرض كنيم و اشعّه نيز به دوام آن دايم فرض شود و از سويى، سطوحى كه اشعه خورشيد به آنها مى‌تابد و در مقابل اشعّه خورشيد قرار گرفته‌اند، در يك درجه و مرتبه نباشند، در اين فرض، حدوث مربوط به روشن شدن آن سطح است به سبب اشعّه خورشيد، نه اينكه خود اشعّه خورشيد حادث باشد. پس خداى تعالى هر گاه چيزى را بخواهد و آن را اراده كند و قضا و قدرش به آن تعلق پيدا كند، به آن مى‌گويد «كن» و گفتن او اجازه او است و كلمه «كن» كتاب او است. پس آن شيء محقّق مى‌شود و وجود پيدا مى‌كند.

پس قول خداى تعالى «اذا قضى»، اشاره به قضايى است كه بعد از قدر است، كه از آن ايجاب منتزع مى‌شود و «يقول» اشاره به اذن است كه آن جزئى از ايجاد است، زيرا از ايجاد، اذن، كتاب و سر انجام نمودار مى‌شود. «كن» اشاره به كتاب و اجل است. امّا قول

خدای تعالی و گفتار او ندایی است که شنیده شود و صدایی نیست که کوبیده شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۳۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۲۳۹

اشاره

وَ قالَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ لَوْ لا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينا آيَةٌ كَذلِكَ قالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۱۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۹

و آنانکه هیچ نمی‌دانند، می‌گویند: چرا خدا با ما سخن نمی‌گوید و یا آیتی بر ایمان نمی‌فرستد؟ پیش از آنها نیز کسانی (چند) چنین سخنانی گفتند. دلهای آنها به هم شبیه است، البتّه ما آیات خدایی را برای اهل یقین بیان کردیم.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۹

«وَ قالَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ»: از مشرکان و همچنین از یهود و نصاری و آن عطف بر قولهای سابق آنها و اظهار سفاهت دیگری برای آنان است و مفعول فعل یا فراموش شده «۱» و یا مقدّر است و معنی آیه این است:

نمی‌دانند که خلق طاقت شنیدن کلام خدای تعالی را ندارند، و اگر بشنوند، مادام که نفسهایشان را از آلودگی ماده صاف نکنند، هلاک و نابود می‌شوند و اینکه معجزه پیشنهادی آنها یا از باب این است که طاقت آن را ندارند، یا اینکه صلاحشان در آن نیست.

«لَوْ لا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ»: چرا خدا با ما سخن نمی‌گوید تا کلامش را بشنویم و به او ایمان بیاوریم؟

«أَوْ تَأْتِينا آيَةٌ»: یا نشانه‌ای بیاورید که ما آن را ببینیم و مشاهده کنیم و به آن ایمان آوریم.

«كَذلِكَ قالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ»: چنانچه امّت موسی به او گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده و چنانچه امّت عیسی (ع) گفتند:

«آیا پروردگار تو می‌تواند بر ما مائده‌ای از آسمان بفرستد؟

«تَشابَهَتْ قُلُوبُهُمْ»: دلهای آنها در جهل نابینایی به آنچه سود آنان

---

(۱) ممکن است مفعول قدّ شیئا یا کلام اللّه یا هذا باشد و مخصوصا حذف شده تا هر کس هر چه می‌پندارد تصور کند، تا وجه عام باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۴۰

است، همسان و در دشمنی و ستیزه‌جویی همانند است.

«قَدْ بَيَّنَّا الْآياتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ»: این جمله «و ما آیات خویش را به روشنی برای یقین کنندگان بیان کردیم» استیناف بیانی است، گویا که گفته شده: آیا حق بودن حق و رسول او ظاهر نشد تا چنین پرسشی کردند، پس خدای تعالی فرمود: آیات را بیان کردیم و آنها را بدون تنبیه ترک نکردیم، امّا آنها اهل شک و ریب هستند و اهل عقل و ایقان نیستند تا به چیزی یقین آورند که شایسته یقین

است و اگر ما هر آیت و معجزه پیشنهادی و غیر پیشنهادی را بیاوریم، آنها یقین نخواهند آورد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۲۴۰

اشاره

إِنَّا أَرْسَلْناکَ بِالْحَقِّ بَشِیراً وَ نَذِیراً وَ لا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحابِ الْجَحِیمِ (۱۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۰

بی‌گمان ما تو را به حق فرستادیم تا (هم) بشارت دهنده و (هم) هشدار دهنده باشی و از (جهنّمیان) و یاران آتش از تو پرسشی نخواهد نمود.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۰

«إِنَّا أَرْسَلْناکَ»: آن نیز استیناف بیانی است، گویا که گفته شده باشد:
پس با اینها چکار کنم که اهل یقین نیستند، در حالی که تو مرا امر به دعوت آنها کردی؟ پس فرمود: «ما تو را فرستادیم ...».
«بِالْحَقِّ»: به رسالت حق، یا در حالی که متلبّس به حق است، یا رسالت تو معلول حق است.
«بَشِیراً وَ نَذِیراً»: یعنی شأن تو مژده دادن و بیم دادن است، چه قبول کنند، یا ردّ کنند، یقین داشته باشند یا شک کنند و از شک و ردّ آنها نافرجامی و عقوبتی بر تو نیست.
«وَ لا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحابِ الْجَحِیمِ»: و اهل دوزخ را تو پاسخگو نیستی، «لا تسئل» به نفی خوانده شده تا به صورت مجهول باشد و به نهی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۱
تا معلوم باشد. و بنا بر قرائت نهی، مقصود مبالغه در آتش و عذاب آنهاست، نه آنچه که بعضی از عامّه گفته‌اند که مقصود نهی رسول صلّی اللّه علیه و آله است. (العیاذ باللّه) پرسش از حال پدر و مادرش باشد. «جحیم»، آتش است که شعله و گداختگی‌اش زیاد باشد، و هر آتشی است که روی هم قرار گرفته باشد و هر آتش بزرگی است که در گودال افروخته شده باشد.
بر جای خیلی گرم نیز جحیم گفته می‌شود و «جحم» از باب «منع» به معنی «افروخت» و از باب کرم و فرح به معنی «افروخته شد» است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۲۴۱

اشاره

وَ لَنْ تَرْضی عَنْکَ الْیَهُودُ وَ لا النَّصاری حَتَّی تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَی اللَّهِ هُوَ الْهُدی وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۱۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۱

و يهود و نصارى از تو خشنود نشوند، مگر از كيش آنها پيروى كنى. بگو به يقين هدايت خدايى (بهترين) هدايتهاست و اگر تو پس از دانشى كه برايت آمد، (باز) از خواهشهاى آنان پيروى كنى، براى تو دوستى و ياورى از جانب خدا نباشد.

تفسير: ..... ص : ۲۴۱

«وَ لَنْ تَرْضى عَنْكَ الْيَهُودُ وَ لَا النَّصارى»: عطف بر جمله «لا تُسْئَلُ» يا جمله «إِنَّا أَرْسَلْناكَ» است. يعنى يهود و نصارى از تو خشنود نمى‌شوند.

«حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ»: مگر اينكه از كيش آنها پيروى كنى و اين مطلب ناامید كردن رسول صلّى اللّه عليه و آله است از راضى شدن آنها به اينكه آنها راضى نمى‌شوند، مگر به چيزى كه نزد او محال است و منع مؤمنان است از طلب رضايت آنها.

«قُلْ»: به مؤمنان بگو.

«إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدى»: هدايت خدا هدايت واقعى است، نه طلب ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۲

رضايت يهود و نصارى و رضايت آنها، يا به يهود و نصارى بگو: هدايت خدا هدايت واقعى است، نه آنچه كه شما عادت كرديد از دينى كه از پدرانتان گرفتيد و آن خواسته شماست، چون به آن عادت كرده‌ايد.

«وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ»: اگر بدون دخالت عقل، از آراى آنها، يا به كلّى از خواسته‌هاى آنان پيروى نمايى.

«بَعْدَ الَّذِي جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»: پس از آنكه براى تو علم و يقين به حق بودن دينت و بطلان دين و آراى آنها آمد.

«ما لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ»: از خدا ياور و يارى دهنده‌اى نخواهى يافت، از اين رو، عبارت لفظ «فاء» نياورده تا جواب قسم باشد نه جواب شرط «۱»، مانند اين مثل كه: «به تو مى‌گويم تا كنيز بشنود». در اينجا نيز، عنوان خطاب يهود و نصارى است ولى كنايه از امت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۲۱] ..... ص : ۲۴۲

اشاره

الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ أُولئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۲

آن كسانى كه بر ايشان كتاب (آسمانى) آورديم و آن را چنانكه شايسته است تلاوت مى‌كنند، آنهايند كه به آن ايمان مى‌آورند و كسانى كه منكر آن مى‌شوند، زيانكاران‌اند.

تفسير: ..... ص : ۲۴۲

«الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ»: يعنى كسانى كه ما كتاب را به آنها داديم، نه كسانى كه كتاب به آنها داده شد و با اين تعبير، اشاره به امتياز آنها از اهل كتاب است. كه با نسبت دادن ايتاء و دادن كتاب به خودش، به آنها

---

(۱) اصولا جزاى شرط با فاء جزاء آغاز مى‌شود. مانند على اللّه فليتوكل للمؤمنون (پس بايد مؤمنان بر خدا توكل كنند).

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۴۳

شرف و بزرگی بخشید. یعنی آنها کسانی هستند که با فطرت خود و قابلیّتی که کسب کرده‌اند، آماده آن شدند که ما به آنها کتاب بدهیم، پس ما هم احکام نبوّت و صورتهای کتب آسمانی را که مشتمل بر معانی واقعی‌اش بود، به آنها دادیم. این عبارت، جمله مستأنفه است، پاسخ پرسش مقدر، گویا که گفته شده: اهل کتاب محمد صلّی اللّه علیه و آله و رسالتش، یا به کتاب خودشان، یا به کتاب محمد صلّی اللّه علیه و آله یا به جنس کتاب ایمان نمی‌آورند و آن را تلاوت نمی‌کنند.

این بیان دلداری دادن به رسول صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنان است به اینکه (ناراحت نشوند و بدانند) کسانی که خداوند به آنان کتاب داده، هر یک از آنان بهتر از هزار هزار نفر دیگری است که شیطان به آنان کتاب داده است. چه آنان کتاب را به بهترین نوع تلاوت، می‌خوانند.

«یَتْلُونَهُ»: خبر است یا حال یا معترضه است. پاسخ پرسش مقدّر است، قبل از تمام شدن کلام، گویا که گفته شده است کسی که با دادن کتاب به او شرف بخشیدی، چه کار می‌کند؟ پس خدا فرمود: کتاب را به بهترین خواندن و حق خواندن آن می‌خواند.

«حَقَّ تِلاوَتِهِ»: در باره این کلام به امام باقر (ع)، نسبت داده شده که فرمود: آیات خدا را تلاوت می‌کنند و در آن تفقّه می‌نمایند (به فهم و روشنگری می‌نگرند)، به احکامش عمل می‌کنند، امیدوار وعده‌هایش هستند و از وعیدش می‌ترسند، از داستانهایش عبرت می‌گیرند، اوامرش را امتثال می‌کنند و از نواهیش خودداری می‌نمایند. به خدا سوگند، مقصود حفظ آیات و درس حروف و تلاوت سوره و درس ده یکها و پنج یکها نیست «۱»، که در این صورت، حروف آن را حفظ کردند و

---

(۱) ممکن است منظور مفسر تقسیم آیات هر سوره به ۱۰ قسمت یا ۵ قسمت باشد و منظور از ۱۰ یک زکات و پنج یک خمس باشد. مجمع البیان، ص ۱۹۸، ح ۱ و ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۴۴

حدود آن را ضایع نمودند، بلکه مقصود، تدبّر در آیات کتاب و عمل به احکام آن است. از این رو، خدای تعالی فرمود: «کِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَیْکَ مُبارَکٌ لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ وَ لِیَتَذَکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ» «۱» (کتابی است مبارک که ما آن را به سوی تو فرو فرستادیم تا مردم در آیات آن بیاندیشند و خردمندان از آن پند گیرند).

پس کسانی که خداوند به آنها کتاب داده است، به این وسیله به آنها شرافت بخشیده است از ترک رعایت و کوتاهی در مراعات آن اندوهگین می‌شوند. آنان که شیطان به آنها کتاب داده، یا از پدرانشان بر حسب عادت گرفته‌اند، یا از مردان بر حسب آنچه خوانده‌اند، یا گرفته‌اند. آنها حفظ روایت را می‌پسندند و از عدم رعایت موارد آن باکی ندارند.

«أُولئِکَ»: یعنی آن بزرگان.

«یُؤْمِنُونَ بِهِ»: به کتاب، یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به خدا ایمان می‌آورند و این معنی در صورتی است که در کلام، التفات باشد و محّل جمله (اعراب آن) از مقایسه با جمله سابق معلوم می‌شود.

«وَ مَنْ یَکْفُرْ بِهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ»: یعنی زیانکاری جز آنها نیست.

[سوره البقرة (۲): آیات ۱۲۲ تا ۱۲۳] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

یا بَنِی إِسْرائِیلَ اذْکُرُوا نِعْمَتِیَ الَّتِی أَنْعَمْتُ عَلَیْکُمْ وَ أَنِّی فَضَّلْتُکُمْ عَلَی الْعالَمِینَ (۱۲۲) وَ اتَّقُوا یَوْماً لا تَجْزِی نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَیْئاً وَ لا

يُقْبَلُ مِنْها عَدْلٌ وَ لا تَنْفَعُها شَفاعَةٌ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ (۱۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۴

اى فرزندان اسرائيل، به ياد آوريد نعمت مرا كه به شما ارزانى داشتم و اينكه من شما را بر جهانيان برترى دادم.
بترسيد از روزى كه از دست كسى براى كسى چيزى برنيايد، و از او همانند و عوضى

---

(۱) سوره ص، آيه ۲۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۵

پذيرفته نشود و هيچ شفاعتى به كارش نيايد و به آنها يارى هم نشود.

تفسير: ..... ص : ۲۴۵

هر دو آيه قبلا بيان شد، جز اينكه آيه اخير در گذشته چنين بود:
«وَ لا يُقْبَلُ مِنْها شَفاعَةٌ وَ لا يُؤْخَذُ مِنْها عَدْلٌ وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ» «۱».
علت تكرار آيه به جهت كمال اهميت به پند و اندرز است و در ضمن، بيانگر آن است كه اصل همه نصيحتها يادآورى نعمتها و مرگ و ترساندن از آن است و به اين سبب، بايد مقدّمه و پندها و اندرزها و خلاصه و فشرده آن نصايح باشد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۲۴] ..... ص : ۲۴۵

اشاره

وَ إِذِ ابْتَلى إِبْراهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قالَ إِنِّي جاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قالَ لا يَنالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (۱۲۴)

تحقيق ابتلاى ابراهيم به كلمات ..... ص : ۲۴۵

ترجمه: ..... ص : ۲۴۵

و آن گاه كه پروردگارش ابراهيم را با كلماتى آزمود و او به انجامشان رسانيد، خدا گفت: من تو را امام مردم قرار مى‌دهم. ابراهيم گفت: و از فرزندان من چه طور؟ گفت: ستمكاران به پيمان من دست نيابند.

تفسير: ..... ص : ۲۴۵

اشاره

«وَ إِذِ ابْتَلى إِبْراهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِماتٍ»: ابتلاء، به معنى آزمايش و امتحان است و يا به معنى استخبار و كسب خبر كردن، و از همين معنى

است «ابلانی» یعنی «اخبرنی» که به معنی «خبر داد مرا» است و در اینجا، هر دو معنی صحیح است و معنی آیه این است که خداوند متعال به سبب عرضه کردن کلماتی بر ابراهیم، او را امتحان فرمود، که آیا آن کلمات را می‌داند، یا تحمّل آنها را دارد یا نه؟ یا این چنین به او آگاهی داد و از او

---

(۱) سوره بقره، آیه ۴۴ و ۴۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۶

کسب خبر کرد.

کلمه «ابراهیم» با رفع و «ربّه» با نصب خوانده شده، این به آن معنی است که ابراهیم از پروردگارش پرسش کرد، بنابر این، اگر ابتلا به معنی استخبار باشد، کسب خبر کردن مستلزم پرسش است (که ابراهیم فاعل است و ربّ مفعول).

«بِکَلِماتٍ» جمع کلمه است و آن در عرف ادبا لفظی است که بر معنی مفرد وضع شده باشد و در لغت به معنی لفظ و قصیده است و در هر لفظی که به معنی وضع شده باشد، استعمال می‌شود. مفرد باشد، یا مرکب، تام باشد، یا ناقص. همچنین در کلمات نفسی «۱» به کار می‌رود و در عرف شرع، مانند لغت در کلمات لفظی و نفسی استعمال می‌شود، و در کلمات وجودی «۲» نیز، به کار می‌رود. کلمات وجودی، عبارت است از مراتب طولی وجود و انواع موجودات که در عرض هم قرار گرفته باشند، زیرا ویژگیهای مصداقها در مفهومهای کلمات، معتبر نیست.

مثلا قلم، نام چیزی است که به وسیله آن نوشتن محقق می‌شود و اینکه از آهن یا از نی یا غیر آن دو، ساخته شده باشد، در مفهوم قلم دخالتی ندارد.

در مورد کلمه نیز چنین است، کلمه چیزی است که دلالت بر معنی

---

(۱) کلام لفظی، عبارت است از سخن معمولی که به وسیله ادای حروف خاصی که دلالت می‌کند بر معانی ویژه‌ای که در نفس متکلم است. مقابل آن، کلام نفسی است که عبارت از معانی خاصی است که برخاسته از نفس انسان است و بیان آن به وسیله الفاظ و عبارات امکانپذیر باشد.

(۲) کلمه وجودیه، همان کلمه کن است که یک اصطلاح عرفانی است. فلاسفه اسلام نیز آن را به کار برده‌اند و مقصود از این کلمه، امر ابداعی و تکوینی و وجود منبسط است.

چنانکه گویند، به واسطه کلمه کن نوری، تمام موجودات بر سبیل وجود ابداعی، ناگهان از ذات حق صادر شدند. بعضی از عرفا گفته‌اند: نخستین کلامی که گوش ممکنات آن را شنیده است، کلمه کن است و آن کلمه وجودی است. (اسفار، ج ۳، ص ۹۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۷

کند بدون اینکه خصوصیّت لفظ یا نقش یا وضع از واضعی بشری، اعتبار شده باشد.

در آیات و اخبار، اطلاق کلمات بر انواع وجود در بسیاری از موارد یاد شده و بیانگر آن است که مقصود از کلمات، مرتبه‌های وجودی است که همان شئون انسانیّت انسان باشد، که آن مستلزم کمالات نفسی و اضافی انسان، از قبیل اخلاق، نبوّتها، رسالتها و امامتهاست.

مقصود از ابتلا به آن کلمات، عرضه داشتن آنها بر او است، به این نحو که نمونه‌ای از هر یک از کمالات را در وجود او به ودیعت نهاده و ایجاد نموده است، به طرزی که شخص مورد ابتلاء، خود آن کمالات را احساس کرده، از آنها لذّت می‌برد و برای رسیدن به اصل آن کمال، مشتاق می‌شود. پس با همان شوق جولان پیدا می‌کند تا به حقیقت آن کمال برسد، از آن متمکّن شود و آن را

تحقق بخشد.

پس، وقتی که خداوند اراده فرماید از بنده‌ای خیر یا شرّی ظاهر شود، او را به چیزی از غیب امتحان می‌کند. به این معنی که او را آگاه می‌نماید بر اینکه ماورای شهود چیزی وجود دارد. پس اول، نسبت به آن چیز ظن و گمان حاصل می‌کند و به آن شوق می‌یابد، سپس، در حول و حوش ظن جولان پیدا کرده، حرکت می‌نماید، تا جایی که از حرکت می‌ایستد و به ضمیر و باطن خود رجوع می‌نماید، تا ظن او تبدیل به علم شود، پس شوق او شدّت پیدا کرده، بیش از آنچه را که پیش از این، در محور گمان حرکت کرده بود، در محور علم می‌تازد. گاهی هم از حرکت می‌ایستد و سکون و آرامش به او دست می‌دهد و به مقتضای نفس خود باز می‌گردد، تا علم «۱» او به وجدان تبدیل می‌شود. به این معنی که نمونه آن

---

(۱) یعنی آنچه را که می‌دانست، اکنون در می‌یابد.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۸

مطلب در نفس و نهاد او به ودیعت گذاشته می‌شود، خواه در آن مراتب ظن و علم و وجدان خود را احساس کند، یا نکند. پس در محور یافته‌ها و وجدانش جولان می‌دهد، بیش از جولانهای سابق، تا اینکه وجدان و یافته‌اش مشهود می‌شود، پس در محور آنچه که مشهود او است بیشتر از سابق جولان می‌دهد، تا اینکه اتّصال پیدا می‌کند. پس، ملازم آن چیزی می‌شود که به او متّصل است، تا جایی که با او متّحد و یکی می‌شود، پس ملازم وحدت می‌شود، تا آنجا که تنها آنچه که با او متّحد شده است می‌ماند و بس و هر یک از این مرتبه‌ها، بر حسب شدّت و ضعف، درجاتی دارند و برای سالک نیز در هر یک از درجه‌ها، بر حسب تغییر و تمکینی که در او پدید می‌آید، حالات مختلفی است. حال اگر شخص متنبّه از حرکت ایستاد و بر محور خود و مظنون و معلوم خویش چرخید و دور زد، مانند کسی است که خداوند آیات خویش را به او عطا فرمود، ولی او از آن آیات منسلخ شده و شرّ او ظاهر گشته است.

مقصود از اتمام کلمات تامّ و کامل، از جهت نسبت دادن به ابراهیم «علیه السّلام» است، و گر نه از جهت خود کلمات، آنها نه تنها تامّ و کامل هستند، بلکه فوق تمام‌اند، امّا تامّ و کامل کردن ابراهیم، نسبت دادن آن کلمات به خود او است از باب اینکه توانسته است آنها را در خود محقّق کند، و آن آخرین مرتبه (کمال) و درجه است.

پس معنی آیه چنین می‌شود، که به یاد آور در کار خود، با بصیرت و بینا باشی، یا در کار کسی که به او سلوک و سیر به آخرت را می‌آموزی، یا یادآوری کن تا کسی که اراده سلوک به سوی خدا را دارد بداند آن هنگامی را که خداوند ابراهیم را امتحان نمود، به این ترتیب که طعم قسمتی از لطایف وجود غیبی را به او چشانید و رایحه‌ای از آن را به مشام او رسانید. پس، یافت، لذت برد، شوق پیدا کرد، به حرکت آمد، حل شد، پاک گشت، رسید، اتصال یافت و متّحد شد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۴۹

«فَأَتَمَّهُنَّ»: و او (ابراهیم) خود در حقیقت واحد شد و در آن مقام تمکّن یافت. با توجّه به موارد بالا ظهور لطایف انوار پنجگانه محمد صلّی اللّه علیه و آله، علی (ع)، فاطمه (س)، حسن (ع) و حسین (ع) یا دوازده امام یا چهارده معصوم، از لوازم اتمام آن کلمات بود، چنانچه در مورد امتحان به ذبح فرزند نیز چنین است. بنابر این، کلمات در اخبار، به این انوار تفسیر شده است. از آنجا که ابراهیم (ع) نسبت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله ناقص بود، اگر چه نسبت به سایر انبیا تامّ الکلمات باشد، جمع سالم بدون لام آورد تا افاده قلّت و کمی نماید، به خلاف محمّد صلّی اللّه علیه و آله آنجا که فرمود:

«فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِماتِهِ»، که اینجا «کلمات» را اضافه نمود تا مفید عموم باشد.

و هنگامی که کلمات به اتمام رسید، عبودیّت، نبوّت، رسالت، خلیل بودن و دوستی نیز به تمام و کمال رسید، زیرا آنها از لوازم آن کلمات هستند که با تمامیّت کلمات آنها نیز تمام می‌شوند.

تحقیق مراتب خلق، از جهت نبوّت، رسالت، دوستی و امامت ..... ص : ۲۴۹

«قالَ»

: از جهت بزرگداشت و رتبه دادن به حضرت ابراهیم فرمود:

«إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً»: و این امامت و پیشوایی غیر از پیشوایی و رهبری گروهی است، خواه آن گروه در ضلالت باشند، یا در رشد و هدایت، و نیز غیر از امامت امام جماعت و جمعه است، خواه امامت بر حق باشد یا بر باطل و غیر از امامت بر حق جزئی است که مشایخ و اساتید اجازه در روایت یا در ارشاد به آن متّصف می‌شوند و غیر از امامت بر حق جزئی است که هر نبیّ یا وصیّ به آن متّصف می‌شود.

بلکه امامت در اینجا، برتر از جمیع مراتب انسانیت است و آن عبارت از مقام تفویض کلی است که بعد از ولایت و رسالت کلی حاصل ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۰

می‌شود، لذا از امام صادق (ع) وارد شده «۱»: خداوند تعالی ابراهیم را به بندگی گرفت، پیش از اینکه به نبوّت بگیرد و به او مقام نبوّت داد، قبل از اینکه رسالت بدهد، او را به رسالت برگزید، پیش از آنکه وی را به خلیل بودن مفتخر کند و خداوند او را به دوستی برگرفت، قبل از آنکه امامش قرار دهد. پس وقتی که همه چیزها برای او جمع شد، خداوند فرمود: من تو را برای مردم امام قرار دادم. پس امامت نهایت و آخر جمیع مراتب کمال انسان است، زیرا که نخستین مرتبه از درجات کمالی انسان بندگی و عبودیّت است و این عبودیّت نخستین درجه از مراحل سلوک به طریق است که تدریجا به طریق واصل گشته، از آنجا به تدریج در طریق الی اللّه به سیر و سلوک می‌پردازد، تا اینکه از انانیّت و بندگی نفس خود خارج شده، در زمره بندگان خدا داخل گشته و در بندگی به مرحله کمال می‌رسد و تبدیل به بنده خالص خدا می‌شود.

پس اگر عنایت الهی شامل حال او شد و خداوند او را پس از فنا، ابقا نمود و نگهداشت و او را با حیات خودش زنده گردانید تا خلقش را تکمیل نماید، در این صورت، یا این است که اصلاح قلب و دلش را که در حقیقت خانه خداست و اصلاح اهل مملکت خودش را به خود او واگذار می‌کند، بدون اینکه اجازه داشته باشد به خارج مملکت خود رجوع نماید که این همان مقام نبوّت است و رسالت در آنجا نیست.

حال اگر علاوه بر آنچه گفته شد، اصلاح مملکت خارج از خودش نیز به او واگذار شود، در این صورت، رسالت است. ولی هنوز خلّت و دوستی نیست و اکنون با وجود همه این مقامهاست که خداوند او را برای خود اختیار می‌کند، زیرا نسبت به سایر فرستادگان برتری دارد.

---

(۱) بحار، جلد ۱۲، ص ۱۲. کافی، جلد ۱، ص ۳۲۸. ترجمه آیهٔ اللّه کمره‌ای و تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۱

اینجاست که خداوند یک بار دیگر به سوی او باز می‌گردد و به او عنایت می‌کند که آن غیر از توجّه نخستین است، زیرا که در بازگشت و توجّه اوّل هر چه را که ابراهیم (ع) گرفته بود، نمایان می‌کرد ولی با این بازگشت، همه چیزهایی که خداوند به او عطا فرموده است، ارائه می‌شود که آن جمیع ماسوای است که عبارت از دوستی و خلّت است.

پس چون مقام دوستی را تکمیل نمود، به طوری که مقام او با حق، مقام او با خلق شد و در آن تمکین یافت، در این صورت خداوند او را برای امامت برمی‌گزیند و همه امور را به او واگذار می‌نماید، به نحوی که برگی از درخت نمی‌افتد، مگر با اجازه و دستنویس وی (کتاب و اجل منه) «۱».

بالاتر از این دیگر، مقام و مرتبه‌ای نیست و از همین جا معلوم می‌شود که هر امامی خلیل و هر خلیلی رسول و هر رسولی نبیّ و هر

نبیّ‌ای بنده است و عکس این قضایا درست نیست. و نیز معلوم شد که امامت به این معنی عبارت از جمع بین مقام میان خلق و مقام نزد حق است، بدون اینکه در هیچ یک از آن دو قصوری حاصل شود، در حالی که قدرت و تمکّن آن را داشته باشد.

چون ابراهیم به مقام امامت و شرافت آن نظر نمود و نگهدارنده خلق بود و مقام و مرتبه‌ای نیز نزد حق داشت، مقام خلقی او اقتضا کرد که پیوستگیهای جسمانی و روحانی خود را مراعات نماید و به همین جهت، به آنچه که خداوند به او داده بود، مسرور گشت و آن را برای نسلهای بعدی خود درخواست نمود و هنگامی که فهمید همه ذرّیتها و نسلهایش نمی‌توانند به این مقام برسند، «قالَ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی»: گفت: بعضی

---

(۱) منظور از کتاب و اجل، ظاهرا نوشته و سر رسیدن مدت عمر هر چیز است که با اجازه امام تحقّق می‌یافته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۲

از ذریّهٔ من، که لفظ «من» برای تبعیض آمده و بر ضمیر خطاب در «جاعلک» معطوف است، چنین چیزی گاهی بین دو نفر که با هم صحبت می‌کنند، اتفاق می‌افتد. به این ترتیب که یکی از آن دو، جمله‌ای از کلام خودش را بر جمله کلام دیگری عطف می‌کند، مانند اینکه گفته شود: «سأکرمک» (ترا گرامی خواهم داشت). سپس مخاطب بگوید:

«و زیدا» (زید را هم، یعنی و زید را هم گرامی خواهم داشت). و ممکن است که «وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی»، عطف بر جمله «إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً» باشد که تقدیر آیه چنین بوده که ابراهیم گفت: «و اجعل من ذرّیتی»، یعنی قرار بده از ذرّیهٔ من و معنی انشا در «إِنِّی جاعِلُکَ» از آنجا ناشی شده که گویا فرموده باشد: «لأجعلک للناس اماما»، سپس ابراهیم می‌گوید:

«مِنْ ذُرِّیَّتِی». و در همه مراتب سه‌گانه، لفظ «حال»، پاسخ پرسش مقدّر است و جایز است که «اذ ابتلی»، ظرف متعلق به «قال» اولی باشد، نه مفعول برای فعل مقدّر. و ذال در «ذرّیهٔ»، با سه حرکت نصب و کسر و ضمّ است و در اینجا با ضمّ و کسر خوانده شده و معنی آن نسل مرد است بر وزن «فعیلّهٔ»، یا «فعولّه» از «ذرّ»، به معنی پراکندگی و تفریق است و اصل آن «ذریره» یا «ذرروه» بوده که رای دوم جایز بوده است، تا به یا، قلب شود، مانند «احسیت» در «احسست». سپس، در این کلمه آنچه که مقتضای علم صرف بوده تصرف شده و یا از «ذرأ» به معنی خلق یا تکثیر است و اصل آن «ذریئه» یا «ذروئه» بوده که بر حسب اقتضای علم صرف در آن عمل شده است.

«قالَ لا یَنالُ عَهْدِی الظَّالِمِینَ»: پاسخ درخواست ابراهیم و تعیین کسی است که عهد خدا به او می‌رسد و کسی از آن محروم می‌شود و آگاه کردن ابراهیم است بر اینکه از ذریته او کسانی هستند که ظالم و ستمگراند و اینکه شخص ظالم صلاحیّت متّصف شدن به امامت را ندارد و این مهر باطل زدن بر امامت و رهبری هر کسی است که تا روز ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۳

قیامت ظالم باشد.

برخی از مفسّران عامّه، اعتراف کرده‌اند که این آیه دلالت می‌کند بر اینکه انبیا پیش از بعثت، از گناهان کبیره معصوم هستند و اینکه فاسق، صلاحیّت رهبری را ندارد.

«عهد» عبارت از وصیّت کردن به مرد است در چیزی و پیمان‌نامه یا نامه‌ای است که برای استانداران و والیها نوشته می‌شود و آن شامل چیزهایی است که شایسته است نسبت به رعیّت و مردم عمل کنند. عهد از وصیّت و نگهداری و رعایت حرمت و امنیّت گرفته شده است و مقصود از عهد یاد شده، همان امامتی است که گذشت، زیرا هر یک از معانی که یاد شد، مناسب مقام است.

در مورد ظلم سخن گفته شد و در موردی در اخبار وارد شده که مقصود از درخواست امامت ابراهیم (ع) برای نسل خویش، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و ائمه (ع) است «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۲۵۳

اشاره

وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثابَةً لِلنَّاسِ وَ أَمْناً وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَقامِ إِبْراهِيمَ مُصَلًّى وَ عَهِدْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ أَنْ طَهِّرا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْعاكِفِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ (۱۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۳

آن زمانی را به یاد آور که کعبه را مقام امن و مرجع امر دین مردم گردانیدیم و امر شد که مقام ابراهیم را جایگاه پرستش خدا قرار دهید. پیمان گرفتیم از ابراهیم و فرزندش اسماعیل که حرم خدا را از بت بپردازید و از هر پلیدی پاکیزه دارید، برای اینکه اهل ایمان به طواف و اعتکاف حرم بیایند و در آن نماز و طاعت خدا را به جای آرند.

---

(۱) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۱. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۵۴

تفسیر: ..... ص : ۲۵۴

«وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ»: مقصود از بیت «کعبه» است. چون الف و لام برای عهد خارجی است، یا مقصود «قلب» است از باب اینکه قلب معهود مناسبتر است بین متکلّم و مخاطب و نظر هر دو به سوی آن است و آنچه که به او مراجعه می‌شود و در حقیقت محلّ جزا برای او و خلق است، همان قلب بوده و چون کعبه قلب صوری است به وضع و قرار دادن به آن مراجعه شده و محلّ جزای کسی است که به آنجا رجوع نماید.

«مَثابَةً»: محلّ ثواب و پاداش و محلّ رجوع و برگشت است.

«لِلنَّاسِ وَ أَمْناً»: آنجا به نحوی امن است که شکار آنجا را نباید صید کرد و نباید با جنایتکاری که به آنجا پناه آورده به شدّت و عنف برخورد نمود و بلد طیّب و حرم بر حسب تأویل، صورت نفس مطمئنّه صدر منشرح است و حکم بیت به مسجد و حرم از جهت مجاور بودن به آنها یاد شده. بنابر این، آن حکم در مورد مسجد حرم ساری است و همچنین است حال نفس و صدر (سینه) و تحقیق معنی بیت و مظهر بودن آن برای قلب و مناسبت بین مناسک کعبه و مناسک قلب که به زودی می‌آید.

«وَ اتَّخِذُوا»: این کلمه عطف است بر «جعلنا» و لفظ «قلنا» در تقدیر است یا عطف است بر فعلی که در «اذ» عمل کرده است یا جمله معترضه است، عطف است بر جمله تقدیری که گویا بعد از آنکه فرمود: «ما بیت را محلّ امن و مرجع مردم قرار دادیم»، این سؤال پیش می‌آید که «فما نصنع؟»، یعنی پس در این صورت، وظیفه ما چیست؟ که خداوند پاسخ می‌دهد: رجوع کنید به سوی آن و دریافت نمایید «مِنْ مَقامِ إِبْراهِيمَ»: از مقام ابراهیم، و آن سنگی است که اثر پای ابراهیم (ع)، بر آن نقش بسته است.

«مُصَلًّى»: مقصود محل دعاست یا محل نمازی است که فریضه ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۵۵

حج است، یا مقصود، نماز نافله است و از حضرت باقر (ع) «۱»، روایت شده که فرمود: «چه افترایی است که اهل شام بر خدای تعالی می‌بندند؟

خیال می‌کنند وقتی به آسمان صعود کرد پایش را بر سنگ بیت المقدس نهاد، در حالی که بنده‌ای از بندگان خدا پایش را بر سنگ گذاشته بود پس خدا به ما امر کرد که آنجا را محل نماز قرار دهیم و روایت شده است که سه عدد سنگ از بهشت نازل

شده: ۱- مقام ابراهیم (ع)، ۲- سنگ بنی اسرائیل، ۳- حجر الاسود «۲».

«وَ عَهِدْنا»: یعنی توصیه و سفارش کردیم «إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ»: به ابراهیم و اسماعیل، «أَنْ طَهِّرا بَیْتِیَ لِلطَّائِفِینَ وَ الْعاکِفِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُودِ»: که خانه‌ام را از هر پلیدی پاکیزه دارید تا برای طواف کنندگان و رکوع کنندگان و سجده کنندگان مانده در حرم، به آن رو آورند و شاید تو، به فراست و فطانت دریافتی که بیت و تطهیر و طائف و عاکف و راکع و ساجد عمومیت دارد. از امام صادق (ع) «۳»، روایت شده است که فرمود: معنی آیه این است که مشرکان را از خانه خدا دور سازیم و نیز روایت شده که از امام پرسیده شد که آیا زنان هنگامی که به خانه خدا می‌آیند باید غسل کنند؟ فرمودند: بلی خداوند می‌فرماید: «طَهِّرا بَیْتِیَ» «۴».

پس شایسته است که بنده داخل بیت نشود، مگر اینکه از عروق و پلیدی پاک شده، غسل کرده باشد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۲۵۵

اشاره

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ اجْعَلْ هـذا بَلَداً آمِناً وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ قالَ وَ مَنْ کَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِیلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلی عَذابِ النَّارِ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (۱۲۶)

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۰.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۰.

(۳) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۲.

(۴) نور الثّقلین، ج ۱، ص ۱۰۳، ح ۳۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۶

ترجمه: ..... ص : ۲۵۶

و چون ابراهیم عرض کرد پروردگارا این شهر را جای امن قرار ده و روزی اهلش را که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند، فراوان کن و فرمود هر که با وجود این نعمت راه کفر پیمود و سپاس نگزارد، در دنیا اندکی بهره‌مندش کنیم و در آخرت او را به آتش دوزخ معذّب نماییم، که بدترین منزلگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۶

«وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ اجْعَلْ هـذا بَلَداً آمِناً»: مقصود از بلد یا مکّه است یا آن دلی است که خود مکّه شده، مظهر آن قرار گرفته است. طبق آنچه که قبلا اشاره کردیم و منظور از «بَلَداً آمِناً» آن است که آن شهر (مکّه یا دل)، جایگاه امن و امان باشد، از چیرگی متجاوزان چیره‌دست، از قصاص کردن جنایتکارانی که به آنجا پناه برده و از صید کردن حیوانات شکاری در آنجا در امان باشد که همه اینها با قرار تکلیفی منع شده‌اند، در صورتی که مقصود از «بلد» صدر متشرح (دل به ایمان گشوده) باشد. منظور از آیه این است که ابراهیم (ع)، از خدا می‌خواهد که خانه دل را از شرّ شیاطین انس و جن، استراق سمع و اهریمن نفس، با نگهبانی خودش حفظ نماید.

«وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَراتِ»: یعنی به اهل شهر مکّه از میوه‌های دنیا روزی بده، چنانچه نقل شده است، در آنجا میوه‌های تابستانی و زمستانی در یک وقت پیدا می‌شود (همیشه و در هر زمان وجود دارد).

و روایت شده که ابراهیم وقتی از خداوند چنین درخواستی کرد، حضرت تنها او را به اقامت در سرزمین اردن «۱» امر فرمود و خلیل، خود را

---

(۱) اردن: به ضم الف و دال و تشدید نون، ناحیه‌ای است از شام (کشور اردن). در علل الشرایع از امام رضا (ع)، نقل شده است که اردن مانند احمر نوعی از خرماست. صافی،

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۵۷

با میوه‌های آن سرزمین سیر نمود، تا اینکه ابراهیم به طواف خانه خدا پرداخت و آن گاه به او امر کرد تا از آنجا بازگردد و به جایی که اکنون طائف نامیده می‌شود، برود و به همین جهت آنجا را طائف نامیده‌اند.

و از امام باقر (ع) «۱»، آمده است: میوه‌ها از جاهای دور به سوی آنان حمل می‌شود و خداوند دعای ابراهیم را مستجاب کرد تا جایی که در سرزمینهای شرق و غرب میوه‌ای وجود ندارد، مگر اینکه آنجا «۲» یافت می‌شود، تا آنجا که حکایت شده است در یک روز میوه‌های بهاری و تابستانی و پاییزی و زمستانی در آنجا یافت می‌شود. و از امام صادق (ع)، روایت شده که مقصود میوه‌های دل است «۳»، یعنی دوستی اهل مکّه در دلهای مردم است تا بیایند به سوی آنان و از آنها عیادت کنند «۴» و این بیان تأویلی میوه‌هاست.

بنابر تأویلی که شده است، معنی «بلد» چنین است که از میوه‌های علوم و میوه‌های دلها به آنان روزی رسان و میوه‌های دلها به این است که آنها را دوست داشته باشی و ولایت آنان را قبول کنی.

«مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ»: بدل است از کلمه «اهله» به امام سجّاد (ع) «۵»، نسبت داده شده که فرمود: مقصود از آنان امامان آل

ص ۱۴۰. در منهج الصادقین آمده: خداوند به جبرئیل، حکم فرمود تا دهی از دههای فلسطین (شام) را از زمین برکند و به مکه آورد و هفت بار گرد خانه طواف داده، در زمین شام در سه منزلی مکه قرار داد. از این جهت آن جا را طایف گویند و میوه اهل مکه از آنجاست. تفسیر أبو الفتوح، جلد ۱، ص ۳۲۷. در باره خبر مراجعه شود به نور الثقلین، ج ۱، ص ۱۰۴، ح ۳۵۸.

(۱) مجمع البیان: ج ۱، ص ۲۰۶.

(۲) لا توجد (الّا توجد صحیح است)، ط ۶، ص ۱۴۵.

(۳) در تفسیر عیاشی، جلد ۱، ص ۵۹، آمده است که هر جا که از میوه‌های بهشتی آمده ما همان میوه‌های بهشتی هستیم.

(۴) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۴.

(۵) تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ح ۲۶۰، ص ۱۰۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۵۸

محمد صلّی اللّه علیه و آله و شیعیان آنها هستند.

«قالَ وَ مَنْ كَفَرَ»: معطوف است بر «مَنْ آمَنَ»، بنا بر اینکه بدل، بدل کل از کل باشد به نحو بدل تفصیلی که تتمّه و تتمیم کلام از جانب خدای تعالی است که می‌فرماید «فامتّعه» و این اول کلام خداست. یا اینکه «من کفر» اول کلام خدا باشد که عطف شده بر پاسخ تقدیری پرسش ابراهیم (ع)، گویا خداوند در مورد اجابت درخواست ابراهیم فرموده باشد: کسی که ایمان بیاورد، به او روزی

می‌دهم و کسی که کفر بورزد، تنها از دنیا بهره‌مندش می کنم.

و این مطلب بنا بر آن است که «من» شرطیّه باشد و داخل شدن فاء در مضارع مثبت با اینکه جایز نیست، به جهت این است که لفظ «انا» مقدّر است، و رفع مضارع به آن جهت است که فعل شرط ماضی است.

یا اینکه «من» موصوله بوده، فاء از آن جهت در خبر داخل شده که مبتدا و متضمن معنی است و اینکه بهره‌مندی از دنیا همراه و به دنبال کفر آمده است، به جهت کم بودن بهره‌های دنیوی و ناگزیری عذابی است که در پی آن می‌آید.

«قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلى عَذابِ النَّارِ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ»: به امام سجّاد (ع) نسبت داده شده است که فرمود: «مقصود کسانی از امّت او هستند که وصیّ او را انکار کرده و از او تبعیّت ننمایند، به خدا قسم این امّت این چنین صفتی دارند «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۲۵۸

اشاره

وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْراهِيمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْماعِيلُ رَبَّنا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۸

وقتی که ابراهیم و اسماعیل دیوارهای خانه کعبه را

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱، ح ۹۶، ص ۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۵۹

برافراشتند، عرض کردند: پروردگارا این خدمت ما را قبول فرما، تویی که دعای خلق را اجابت کنی و به اسرار همه دانا هستی.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۹

«وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْراهِيمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْماعِيلُ»: در حالی که می گفتند:

«رَبَّنا تَقَبَّلْ مِنَّا»: پروردگارا بنای این خانه را که طبق امر و درخواست رضای تو بود، از ما قبول بفرما، زیرا:

«إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ»: تو بر دعای ما شنوا «الْعَلِيمُ» و بر نیّت و اعمال ما عالم هستی.

از امام صادق (ع)، روایت شده است «۱»: وقتی اسماعیل بزرگ شد، خداوند به ابراهیم امر کرد که خانه خدا را بنا نماید، پس ابراهیم گفت:

پروردگارا در کدام زمین؟ فرمود: در زمینی که در آنجا آن گنبد بر آدم نازل شده، حرم را روشن نموده است.

ابراهیم ندانست که خانه را در کجا بنا کند، چون گنبدی که خداوند بر آدم نازل کرده بود تا ایّام توفان پا برجا و استوار بود. وقتی که دنیا غرق شد، خداوند آن گنبد را به بالا برد و جای آن مانده بود و غرق نشد و از همین جهت، بیت عتیق نامیده شده، چون آنجا از غرق شدن آزاد گشته است. پس خداوند جبرئیل را فرستاد و جای بیت را به او نشان داد و خداوند پایه‌هایش را از بهشت فرستاد و هنگامی که سنگ را خداوند بر آدم فرستاد، از یخ سفیدتر بود، ولی چون دست کفّار آن را مس کرد، سیاه شد.

پس ابراهیم خانه را بنا نمود و اسماعیل سنگ را از (ذی طوی) «۲»

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۱.

۲ «ذی طوی» با رفع و نصب و کسر طاء و گاهی با تنوین خوانده می‌شود، جایی است [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۰

انتقال داد و تا ۹ متر در آسمان بالا- برد. سپس، او را به جای سنگ راهنمایی و دلالت نمود. پس ابراهیم آن را بیرون آورد و در همان محل کنونی گذاشت. پس وقتی خانه را بنا نمود، برای آن دو در قرار داد، دری به سوی مشرق و دری به سوی مغرب، که در مستجار نامیده می‌شود.

سپس به روی آن درخت و گیاه خوشبو انداخت. هاجر نیز پارچه‌ای که با خود داشت بر در خانه آویزان کرد. آنان در زیر آن در، لباس می‌پوشیدند. در خبری آمده است که ابراهیم فرمود: ای فرزند عزیزم، خداوند به ما دستور بنای کعبه را داده است و در تفحّص و جستجوی جای آن برآمدند، پس ناگهان به یک سنگ قرمز برخوردند. در این هنگام، خداوند به او وحی نمود: بنای خانه را بر روی همان سنگ بگذار.

و خداوند تعالی چهار ملک نازل فرمود تا برای او سنگ جمع کنند. پس ابراهیم و اسماعیل سنگها را می‌گذاشتند و ملایکه به آنان سنگ می‌دادند، تا اینکه دوازده ذراع کامل شد و دو در برای آن مهیّا نمودند «۱».

در حدیثی آمده است: ابو قبیس، ابراهیم (ع)، را صدا زد که تو پیش من امانتی داری. پس آن سنگ را به او داد. پس ابراهیم آن را در جای خود گذاشت «۲».

و در خبر دیگری است: که بیت، مروارید سفیدی بود که خداوند آن را به سوی آسمان بالا برد و اساس و پایه آن باقی ماند و آن در برابر و مقابل این خانه است که در هر روز هفتاد هزار ملایکه داخل آن می‌شوند که هرگز به سوی آن باز نمی‌گردند «۳».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۲۶۰

اشاره

رَبَّنا وَ اجْعَلْنا مُسْلِمَیْنِ لَکَ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِنا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَکَ وَ أَرِنا مَناسِکَنا وَ تُبْ عَلَیْنا إِنَّکَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ (۱۲۸)

نزدیک به مکه.

(۱) نور الثّقلین، ج ۱، ح ۲۶۷، ص ۱۰۶.

(۲) نور الثّقلین، ج ۱، ح ۳۶۸، ص ۱۰۷.

(۳) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۱

ترجمه: ..... ص : ۲۶۱

ابراهیم و اسماعیل عرض کردند: پروردگارا سخت ما را تسلیم فرمان خود گردان و فرزندان ما را هم به تسلیم و رضای خود بدار و راه پرستش و طاعت را به ما بنما و توبه ما را بپذیر. تنها تو، توبه پذیر مهربان هستی.

تفسير: ..... ص : ۲۶۱

در خبرى آمده، كه اسماعيل اوّل كسى است كه زبانش به عربى باز شده است «۱».

«رَبَّنا وَ اجْعَلْنا مُسْلِمَيْنِ لَكَ»: اسلام از «اسلم» به معنى فرمانبردارى كرد، يا «اسلم» به معنى خالص گردانيده است. يعنى سالم شدن از آفتهاى نفس و شرور آن و امّا «أسلم» به معنى مسلمان شد و داخل در دين اسلام گشت، درست نيست. زيرا اين معنى از مشتقّات جعلى است كه بعد از مشهور شدن دين (دين حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله) به اسلام، اين كلمه (مسلمانان) را از اسلام دانسته‌اند.

«وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنا»: ذرّيهٔ جسمانى و روحانى يا جسمانى تنها، چون آنها سزاوارتراند به شفقت و مهربانى. «من» در اينجا به معنى تبعيض است و اين جمله با قول خداى تعالى «أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ»: عطف بر دو مفعول است كه براى فعل «اجعل» آمده است (جعل دو مفعول نياز دارد) ممكن است «من» براى بيان كردن بوده و «امّهٔ مسلمهٔ» عطف بر دو مفعول «اجعل» و «من ذرّيتنا» حال از «امّهٔ» باشد و يا اينكه «مسلمهٔ» صفت «امّهٔ» است و «لك» در مقام مفعول دوّم است و «من ذرّيتنا» و حال از ما بعد آن است.

در بعضى از اخبار آمده است: مقصود اهل بيت است كه خداوند پليدى را از آنان دور ساخته است «۲» و در روايت ديگرى، مقصود به طور

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۷۲.

(۲) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۷۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۲

خاص، بنى هاشم است «۱».

«وَ أَرِنا»: يعنى ما را آگاه كن و علم عطا نما.

«مَناسِكَنا»: محل عملهاى حج ما يا محل عبادتهاى ما، بنابر اين كه، مناسك جمع منسك به معنى اسم مكان باشد.

و ممكن است مقصود عبادات ما باشد، بنابر اين كه، جمع منسك به معنى مصدر ميمى باشد و «نسك» به ضمّ و كسر و نصب نون و سكون سين يا نون و سين هر دو مفهوم به معنى عبادت يا اعمال حجّ است.

«وَ تُبْ عَلَيْنا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»: بيان توبه عبد و توبه پروردگار در معنى قول خداى تعالى «إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»، گفته شد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۲۹] ..... ص : ۲۶۲

اشاره

رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۲

پروردگارا از ميان آنان رسولى برانگيز كه بر مردم آيات تو را تلاوت كنند و آنان را علم كتاب و حكمت بياموزند و روانشان را از هر نادانى و زشتى پاك نمايند. تويى كه در همه عالم هر كار كه بخواهى بر آن علم قدرت كامل دارى.

تفسير: ..... ص : ۲۶۲

«رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ»: این آیه دلالت می‌کند بر این که مقصود از ذرّیهٔ، کسانی هستند که محمد صلّی اللّه علیه و آله از میان آنان برانگیخته شده است. بنابر این، به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده‌اند که فرموده: مقصود از دعای پدرم ابراهیم، من هستم «۲».

«يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ»: یعنی بر آنان آیات و نشانه‌های تدوینی تو را بخواند.

---

(۱) تفسیر عیاشی ج ۱، ح ۱۰۱، ص ۶۰.

(۲) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۳

«وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ»: بیان کتاب و حکمت گذشت و گفتیم که مراد، کتاب احکام رسالت و نبوّت است، از قبیل عقاید دینی و علم اخلاق نفسی و روانی و علم اعمال بدنی به کمال قوّه نظری و گاهی به کمال قوّه عملی حکمت گفته می‌شود و مقصود از حکمت در اینجا، کمال نیروی عمل کننده است و معنی آیه این است که علوم را به آنان تعلیم دهد، پس از آموختن مسائل و تعلیم، تا اینکه تزکیه نفس آسان شود.

و این دلالت می‌کند بر اینکه، سالک سزاوار است مطیع اراده استاد و شیخ باشد، اگر چه علم و عمل او زیاد باشد و مطلب نیز همین طور است، زیرا خلاص شدن از رذایل و ناپاکیها و آفات نفس و شیطان تحقق نمی‌پذیرد، مگر با مدد گرفتن از شیخ و کمک او. زیرا انسان علیل و مریض هر قدر هم که علّت و مرض را از خود دور کند، به مرض دیگر روانی مبتلا می‌شود و هر چیزی را گمان کند، تقویت صحّت و سلامتی نماید، به سبب زیاد شدن یا حدوث مرض می‌شود.

و در معنی قول خدای تعالی: «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ» بیانی از تزکیه و علّت مقدّم بودن تعلیم در اینجا و تأخیر آن در آنجا، به زودی خواهد آمد.

«إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ»: یعنی آنچنان هستی که هیچ چیزی نمی‌تواند مانع اراده تو شود.

«الْحَكِيمُ»: یعنی تو عالم و آگاه بر دقایق و نکته‌های معلوماتی و توانا بر دقایق و نکته‌های مصنوعات.

گویا در اینجا ابراهیم (ع)، اقرار و اعتراف می‌کند که از درک مصلحتهای درخواست خودش عاجز است و درخواست و پرسش خود را معلّق بر اقتضای مصلحت و حکمت می‌نماید.

گویا که چنین گفته باشد: «در میان ذرّیهٔ من رسولی برانگیز که چنین ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۴

و چنان باشد، در صورتی که حکمت و مصلحت تو اقتضا می‌کند.» و این نهایت ادب در پرسش و درخواست است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۲۶۴

اشاره

وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَ لَقَدِ اصْطَفَيْناهُ فِي الدُّنْيا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۴

هیچ کس از آیین پاک ابراهیم روی نگرداند، به جز ناکس و مردم بی‌خرد. از آن رو محقّقا ما ابراهیم را در دنیا به شرف رسالت

برگزيديم و البتّه در آخرت هم از شايستگان است.

تفسير: ..... ص : ۲۶۴

«وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ»

: اين استبعاد و انكار و بعيد دانستن مطلب است.

«إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ»: عين الفعل يعنى فاء «سفه» با نصب و رفع و كسر خوانده مى‌شود، يعنى روى گردانى از آيين ابراهيم را بايد حمل بر سفيه بودن نمود، و در صورت ضمّه يا فتحه دادن فاء منصوب بودن وجود عين از باب تشبيه به مفعول است، چنانچه در جمله «الحسن الوجه»، عين اين جريان وجود دارد و در صورت مكسور بودن فاء «سفه» برخى آن را متعدّى دانسته و برخى مانند صورت اوّل گفته‌اند.

«وَ لَقَدِ اصْطَفَيْناهُ»: حال است و در جاى تعليل و علّت نشسته است.

«فِي الدُّنْيا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ»: بنابر اين، رو گرداندن از دين او سزاوار نيست.

[سوره البقرة (۲): آيات ۱۳۱ تا ۱۳۲] ..... ص : ۲۶۴

اشاره

إِذْ قالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۱۳۱) وَ وَصَّى بِها إِبْراهِيمُ بَنِيهِ وَ يَعْقُوبُ يا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى لَكُمُ الدِّينَ فَلا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۴

و پروردگارش به او گفت: تسليم شو. گفت: من در برابر خداى جهانيان تسليمم.

ابراهيم به فرزندان خود وصيّت كرد كه در برابر ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۵

خدا تسليم شوند. و يعقوب به فرزندان خود گفت، اى فرزندان من، خدا براى شما اين دين را برگزيده است، مبادا بميريد بى‌آنكه به آن گردن نهاده باشيد.

تفسير: ..... ص : ۲۶۵

«إِذْ قالَ لَهُ رَبُّهُ»: اين عبارت، علّت اختيار و گزينش و صلاحيّت و لياقت ابراهيم را بيان مى‌كند كه خدا او را شايسته دانسته و مى‌گويد اى ابراهيم «أَسْلِمْ قالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ» سر به فرمان آر، گفت: به خداى جهانيان تسليم شدم.

«وَ وَصَّى بِها»: يعنى توصيه به دين يا به كلمه اسلام نمود.

«إِبْراهِيمُ بَنِيهِ وَ يَعْقُوبُ يا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى لَكُمُ الدِّينَ فَلا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»: يعنى شايسته است كه اسلام شما ثابت و راسخ و محكم باشد تا وقت مرگ از بين نرود. اين آيه به انكار يهوديّت و نصرانيّت اشاره دارد و معلوم مى‌دارد كه ابراهيم به يهوديّت و نصرانيّت امر نشده، بلكه به پذيرش اسلام امر شده است و يعقوب و او، هر دو فرزندانشان را به اسلام دعوت كرده‌اند نه به يهوديّت و نصرانيّت.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۳۳] ..... ص : ۲۶۵

اشاره

أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قالَ لِبَنِيهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قالُوا نَعْبُدُ إِلهَكَ وَ إِلهَ آبائِكَ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ إِلهاً واحِداً وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۵

شما كى و كجا بوديد هنگامى كه يعقوب را مرگ فرا رسيد و به فرزندان خود گفت: پس از من كه را مى‌پرستيد؟ گفتند: خداى تو را، خداى پدران تو ابراهيم و اسماعيل و اسحاق را كه خداى يگانه است. در برابر او تسليم مى‌شويم.

تفسير: ..... ص : ۲۶۵

«أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ»: آيا شما گواه بوديد؟ «ام» منقطعه و متضمّن معنى ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۶
همزه استفهام است و مقصود اظهار اين مطلب است كه فرزندان يعقوب به عبادت و توحيد خدا اعتراف و اقرار كرده‌اند تا كنايه‌اى باشد به اينكه چرا يهود و نصارى، عزير و مسيح را عبادت مى‌كنند، در حالى كه به اسلام اقرار كردند. اين امر اشاره به نفى يهوديّت و نصرانيّت است.
«إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قالَ»: جمله «اذ قال» بدل است از «اذ حضر»، يعنى هنگامى كه يعقوب را مرگ فرا رسيد، گفت:
«لِبَنِيهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي»: به پسرش كه پس از من چه كسى را مى‌پرستيد؟ يعنى از چيزى كه آنان عبادت مى‌كنند پرسيد، تا اينكه توحيد را يادآورى نمايد و يكتا پرستى را بر آنان مقرّر و اسلام را بر آنان تثبيت فرمايد.
«قالُوا نَعْبُدُ إِلهَكَ وَ إِلهَ آبائِكَ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ»: آنها گفتند: خداى تو را و خداى پدران تو را كه ابراهيم و اسماعيل و اسحاق بودند، مى‌پرستيم. كه در اين آيه، اسماعيل را جزو پدران به حساب آوردند، چون عمو مانند پدر است و عرب عمو را پدر مى‌نامد.
«إِلهاً واحِداً»: تصريح به توحيد از باب كنايه يهود و نصارى است.
در اين گفتار كه يهود عزير را فرزند خدا و نصارا مسيح را فرزند خدا دانستند، يا اينكه معتقد بوده‌اند كه خدا سوّمى از سه تاست (خدا- مسيح- روح القدس).
«وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»: يعنى نه يهودى هستيم و نه نصرانى.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۳۴] ..... ص : ۲۶۶

اشاره

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما كَسَبَتْ وَ لَكُمْ ما كَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۶

آنها امتی بودند که اکنون درگذشته‌اند، آنچه کرده بودند، از آن آنهاست و آنچه شما کنید از آن شماست و شما را از اعمالی که آنها انجام می‌دادند نمی‌پرسند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۶۷

تفسیر: ..... ص : ۲۶۷

«تِلْکَ أُمَّةٌ»: امّت عبارت از جماعت و گروهی است که یک مقصود و هدف را دنبال می‌کنند.

«قَدْ خَلَتْ»: مقصود ابراهیم و یعقوب و فرزندان آنهاست.

«لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ»: یعنی نسبت داشتن شما با آنها، سود نیکوییهای آنان را به شما نمی‌رساند، و ضرر بدیهایشان نیز به شما نمی‌رسد، پس به اعمال خود نگاه کنید و به نسبها و پدرانتان توجّه نداشته باشید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۶۷

اشاره

وَ قالُوا کُونُوا هُوداً أَوْ نَصارى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۷

یهود و نصاری به مسلمانان گفتند که به آیین ما درآیید تا راه راست را بیابید. ای پیامبر در جواب آنها بگو که ما دین اسلام را که آیین ستوده ابراهیم است پیروی می‌کنیم، زیرا که از شرک پاک و منزّه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۷

«وَ قالُوا»: عطف است به اعتبار معنی. گویا که فرموده است، ابراهیم و یعقوب گفتند: مسلمان باشید و آنها گفتند:

«کُونُوا هُوداً أَوْ نَصارى»: یعنی یهود گفتند یهودی شوید و نصاری گفتند نصرانی شوید. بنابراین، لفظ «أو» برای تخییر و اباحه نیست، بلکه برای تفصیل است. «۱»

---

(۱) تخییر، مصدر باب تفعیل، به معنی اختیار داشتن و اباحه مصدر باب مفاعله، به معنی مباح بودن است و منظور این است که لفظ «أو» به معنی این نیست که معنی عبارت چنین شود که، یهود و نصاری به مسلمانان گفتند پذیرش یهود دیگری یا مسیحیت برای شما امری مباح است و شما اختیار دارید هر کدام را می‌خواهید برگزینید. بلکه برای تفصیل و

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۶۸

«تَهْتَدُوا قُلْ»: به آنها بگو یا محمّد «بل» مسلمان باشید و تبعیت از «مِلَّةَ إِبْراهِیمَ»: ملّت ابراهیم نمایید و اهل دین ابراهیم یا بر دین ابراهیم باشید.

«حَنِیفاً»: راه راست (راه فطرت) یا مایل از دینهای منحرف باشید (از دینهای منحرف به دور باشید) و لفظ «حنیفا» حال از «ملّة» یا «ابراهیم» است و از این رو «حنیفة» به صورت مؤنث نیامده است، چون «ملّة» به معنی دین است (در آن صورت در معنی مذکر است

و حال مذکر می‌خواهد). یا اینکه از مضاف الیه کسب تذکیر نموده است (یعنی به خاطر ابراهیم که مضاف الیه ملّة است، حنیفا به صورت مذکر آمده) و روایت شده که حنفیّت همان اسلام است.

«وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ»: ابراهیم از مشرکان نبود. این سخن طعنه بر مشرکان است، چنانچه وقتی فرمود: «بَلْ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ»، ردّ اهل کتاب بود، زیرا که بیشتر مشرکان، به رسالت ابراهیم اعتراف دارند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۶۸

اشاره

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۸

بگویید که ما مسلمانان به خدا ایمان آورده‌ایم و به آن کتابی که بر پیغمبر ما فرستادند و بر آنچه بر پیامبران گذشته چون ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و فرزندان آنها و موسی و عیسی فرستادند و به همه آنچه بر پیامبران از جانب خدا آوردند، اعتقاد داریم و میان هیچ یک از پیامبران فرق نگذاریم و به هر چه از جانب خداست

گسترش مطلب است. یعنی یهودیها گفتند شما یهودی شوید و مسیحیان گفتند شما مسیحی شوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۶۹

گرویده، تسلیم فرمان او هستیم.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۹

«قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ»: بگویید ما ایمان آوردیم به این سخن خطاب به مؤمنان یا به ویژه امامهاست، چنانچه از امام باقر (ع)، وارد شده که مقصود از خطاب، علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) است و پس از آنان، در امامهای دیگر نیز این خطاب جریان دارد «۱».

سپس، گفتار از خدا به مردم باز می‌گردد و خداوند در آیه بعدی می‌فرماید: پس اگر مردم ایمان آورند، مانند آن چیزی است که شما ایمان آوردید ...

«وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا»: و آنچه که به ما نازل شده، از احکام و قرآن.

«وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ»: و و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و فرزندان آنها فرو فرستاده شد. اسباط فرزندان فرزندان یعقوب هستند. از امام باقر (ع)، پرسیدند، آیا فرزندان یعقوب انبیا بودند؟ فرمود: نه، امّا آنان اسباط بودند، فرزندان انبیا و خوشبخت از دنیا رفتند و با حال توبه درگذشتند.

آنچه را انجام دادند، به یاد آوردند و این سخن دلالت می‌کند بر اینکه سبط اعم از فرزند و فرزند فرزند است «۲».

«وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی وَ ما أُوتِیَ النَّبِیُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ»: و آنچه بر موسی و عیسی و دیگر پیامبران از سوی پروردگارشان نازل شد. یعنی چه آن پیامبرانی که نامشان آمد و چه آنانی که نامشان یاد نشده یعنی بگویید، به خدا و آنچه که به سوی ما از احکام و کتاب

نازل شده، به تفصیل ایمان آوردیم، یا اینکه ایمان آوردیم به آنچه که اجمالا بر سایر انبیا از احکام و کتابهایی که نازل شده است، چون آنان از آنچه که بر انبیا

---

(۱) تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۵۷.

(۲) تفسیر عیاشی، ج ۱، ج ۱۰۶، ص ۶۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۷۰

نازل شده به طور گسترده آگاهی ندارند.

«لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»: بین هیچ یک از آنان فرقی نمی‌گذاریم. لفظ «بین» اضافه به «احد» شده است، برای اینکه در سیاق نفی واقع شده، افاده عموم بکند.

«وَ نَحْنُ لَهُ»: و ما برای خدا «مُسْلِمُونَ»: از جمله تسلیم شدگانیم.

روایت شده است که امیر المؤمنین (ع)، به یارانش تعلیم نمود که هرگاه آیه «قُولُوا آمَنَّا» را خواندید، پس بگویید: ایمان آوردیم به خدا تا آخر آیه. این دلالت می‌کند بر اینکه قاری قرآن شایسته است زبانش را زبان خدا فرض کند و اینکه تصور کند امری که بر زبان او جریان دارد، از سوی خدا جاری شده، خود را مأمور فرض نماید و نفس خویش را امتثال کرده، به امر او گوش دهد. پس اگر آنچه که به آن امر شده قول و گفتار باشد، آن را یاد کرده و تکرار نماید و اگر از قبیل عمل باشد، آن را انجام دهد. مانند امر به سجده در آیات سجده «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۲۷۰

اشاره

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۰

پس اگر به آنچه شما ایمان آوردید یهود و نصاری نیز گرویدند، راه حق یافته‌اند. اگر از حق روی بگردانند و آیین شما نپذیرند، شک نیست که آنها به خلاف حق، یعنی بر باطل خواهند بود. خداوند شما را از شرّ آنها حفظ می‌کند و او دعای اهل ایمان را شنوا و به حال همه آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۰

«فَإِنْ آمَنُوا»: آن مردم (غیر از امامان) یا آن اهل کتاب (غیر از

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۷۱

مسلمانها) اگر ایمان بیاورند.

«بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ»: مانند آنچه شما ايمان آورديد (هدايت مى‌شويد) باء يا از براى آلت است يا سببيّت و معنى آن چنين مى‌شود كه اگر آنان با ايمان يا به سبب ايمان متّصف به ايمان شدند، مانند ايمانى كه شما داريد و ممكن است «باء» براى مصاحبت و معيّت يعنى همراهى باشد و معنى آيه چنين مى‌شود: اگر ايمان آوردند و ايمان آنان همراه و مصاحب ايمانى بود كه شما آورديد، و در صورتى كه «باء» براى آلت باشد، چنين مى‌شود: اگر ايمان آوردند به طريقى و راهى، مانند همان راهى كه شما ايمان آورديد. و ممكن است لفظ «باء» (بمثل) زايد باشد.

تنها لفظ بين باء و ما گنجانيده شده باشد، كافى است (مثل ما آمنتم).

ممكن است كلام بر مبالغه حمل شود، به اين ترتيب كه «مثل» فرض شود و معنى آيه اين است: اگر ايمان آوردند به مثل آنچه كه شما به آن ايمان آورديد، از خدا از آنچه كه بر انبيا نازل شده است، و اين معنى در صورتى وجود دارد كه مثل و مانندى براى آن فرض شود.

«فَقَدِ اهْتَدَوْا»: پس حال آنان چگونه خواهد بود در صورتى كه به خود آن چيزها ايمان بياورند، نه به مثل و مانند آن.

«وَ إِنْ تَوَلَّوْا»: اگر از حق روى بگردانند، استغراب نكرده عجيب نشمارند.

«فَإِنَّما هُمْ فِي شِقاقٍ»: آنان در دشمنى با شما يا در دشمنى به ايمان پايدار هستند و چون آنان در دام دشمنى و بدكنشى گرفتارند، جز پشت كردن به شما و انكار نتوانند، اين عبارت سببى است كه به جاى جزا نشسته (چون در دشمنى هستند، نتيجه‌اش انكار است)، يا معنى آن چنين است كه اگر نافرمانى كنند با شما دشمن مى‌شوند، يا با هدايت و ارشاد دشمن مى‌شوند و ادا كردن مطلب با جمله اسمى از جهت اشاره به تأكيد و ثبات است و شقاق عبارت از مخالفت و دشمنى است. ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۷۲

«فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ»: براى شما تنها خداوند و عدل پيامبر صلّى اللّه عليه و آله كفايت مى‌كند و براى مؤمنان يارى و نصرت به بار مى‌آورد و كفايت خداوند تعالى به عهده گرفتن دفع دشمنان است و خداوند به پيمان خويش وفا نموده است.

«وَ هُوَ السَّمِيعُ»: و او شنواست به آنچه كه گفتيد و گفتند:

«الْعَلِيمُ»: يعنى به شما و اعمال و نيّتهايتان و به آنان و اعمال و نيّتهايشان آگاه و داناست.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۳۸] ..... ص : ۲۷۲

اشاره

صِبْغَةَ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ (۱۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۲

رنگ آميزى خداست كه به ما مسلمانان رنگ فطرت ايمان در مسير توحيد بخشيده است. هيچ رنگى بهتر از ايمان به خداى يكتا نيست و ما او را پرستش مى‌كنيم.

تفسير: ..... ص : ۲۷۲

«صِبْغَةَ اللَّهِ»: خدا ما را رنگ آميزى كرده است چه رنگ آميزى كردنى! در اين عبارت، فعل حذف گشته، مصدر پس از تأخير فاعل به فاعل اضافه شده است و جمله حال، يا جمله مستأنف است كه پاسخ از پرسش مقدّر باشد و معنى چنين است كه گويا پس

از آن که گفتند: ما به خدا ایمان آوردیم، به آنان گفته شد، خداوند با شما چه کرد؟ در پاسخ گفتند: خداوند به رنگ ایمان ما را رنگ آمیزی نمود.

امّا رنگ، به اسلام و ایمان تفسیر شده است، زیرا رنگ همان طور که بر لباس ظاهر می‌شود و در آن نفوذ می‌کند، اثر اسلام و ایمان نیز بر بدن ظاهر شده و در قلب اثر می‌گذارد.

و ممکن است تعبیر به رنگ از باب تشبیه به چیزی باشد که ترسایان (مسیحیان) با اولادشان انجام می‌دهند. به این نحو که آنها را در آب ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۷۳

زرد رنگی فرو می‌برند و شستشو می‌دهند و آن آب زرد را «معمودی» «۱» می‌نامند و عقیده دارند که به این وسیله نصرانیّت آنها محقّق می‌شود.

«وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً»: با این عبارت و گفتار که بهتر از رنگ خدا چه چیزی است؟ شادی نمودند و مباهات کنان گفتند: «وَ نَحْنُ لَهُ عابِدُونَ»: تنها ما پرستنده خداییم و مثل شما در عبادت خدا مشرک نیستیم.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۲۷۳

اشاره

قُلْ أَ تُحَاجُّونَنا فِي اللَّهِ وَ هُوَ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ وَ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۱۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۳

ای پیامبر! به اهل کتاب بگو شما را با ما در موضوع خدا چه جای بحث و جدال است، در صورتی که او پروردگار ما و شماست و ما مسئول کار خود، و شما مسئول کردار خویش هستید و ما او را از روی خلوص می‌پرستیم.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۳

«قُلْ أَ تُحَاجُّونَنا»: یعنی با ما مخاصمت و دشمنی می‌ورزید با اینکه می‌دانید دین ما حق و دین شما منسوخ است، یا اینکه بر حق بودن دین ما و بطلان دین خودتان جاهلید، یعنی آیا جز این است که احتجاج و دلیل تراشی شما با ما تنها به جهت چیرگی بر ماست، بدون اینکه حق بودن یا باطل بودن آنچه را که به آن احتجاج می‌کنید، خود یقین حاصل کرده باشید؟ و این معنی از این رو است که لفظ «محاجّه» مگر در مورد مبالغه، در مخاصمت و دشمنی، به کار نمی‌رود.

«فِي اللَّهِ»: جمله «فی اللّه» را به جمله قبلی اضافه نمود تا اینکه نسبت به انکار احتجاج از قضایایی باشد که دلیلشان همراهشان است و

---

(۱) غسل تعمید. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۷۴

معنی چنین است که شما در فضل و انعام خدا بر بندگانش مخاصمه می‌کنید، و هر کس در فضل خدا بر بندگانش مخاصمه نماید، از خیر و نیکی مطرود و رانده شده است. پس شما از خیر و نیکی مطرود هستید و به همین جهت خدای تعالی این جمله را افزود: «وَ هُوَ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ»: او پروردگار ما و شماست. پس، مفهوم عبارت چنین است: بر ما و شما توافق و تسلیم در برابر امر خدا شایسته

است، نه احتجاج در برابر امر او.

«وَ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ»: يعنى اگر در مورد خدا محاجّه و بحث و جدال مى‌كنيد، پس او پروردگار شماست، چنانچه پروردگار ماست و اگر بحث و جدال مى‌كنيد، از جهت اينكه اعمال ما را انكار مى‌نماييد، عملهاى ما به شما ضررى نمى‌رساند، تا شما با ما مخاصمه و جدل نماييد، بلكه نفع و ضرر اعمال ما به خود ما باز مى‌گردد و از اعمال شما چيزى كم نمى‌كند تا با ما به بحث و جدل بپردازيد. پس كردار ما، ما راست و كردار شما، شما راست.

«وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ»: و ما اخلاص ورزنده‌ايم، چه مقتضاى اخلاقى اين است كه با عمل ما كسى زيان نبيند و كسى كه منتسب به خداى تعالى است، با ما به جدال و بحث برنخيزد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۴۰] ..... ص : ۲۷۴

اشاره

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطَ كانُوا هُوداً أَوْ نَصارى قُلْ أَ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۴

يا اگر شما اهل كتاب، در موضوع انبيا، با مسلمانان به جدل برخاسته، بگوييد كه ابراهيم و اسماعيل و اسحاق و يعقوب و فرزندان او بر آيين يهوديّت يا نصرانيّت بودند، خدا مرا فرمايد كه چنين پاسخ دهم. شما بهتر مى‌دانيد يا خدا و كيست ستمكارتر از آنكه شهادت ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۷۵

خدا را در باره انبيا كتمان كند و يا گواهى خدا را به رسالت محمّد صلّى اللّه عليه و آله در كتب آسمانى مخفى دارد و خدا از آنچه مى‌كنيد، غافل نيست.

تفسير: ..... ص : ۲۷۵

«أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطَ كانُوا هُوداً أَوْ نَصارى»: آيا مى‌گوييد ابراهيم و اسماعيل و اسحق و يعقوب و فرزندان، يهودى يا مسيحى بودند؟ يعنى آيا عقيده به اين مطلب داريد و با همين عقيده بر دينتان ثابت مى‌مانيد و ماورای آن را انكار مى‌كنيد و در اين مورد با ما به بحث و جدل مى‌پردازيد؟

«قُلْ أَ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ»: بگو اى پيامبر! شما داناتريد يا خدا و به تحقيق، خداى تعالى به ما خبر داده كه ابراهيم، يهودى و نصرانى نيست.

و بر اين مطلب طورى احتجاج نموده كه قابل ردّ و انكار نيست، آنجا كه فرموده: تورات و انجيل نازل نشده مگر از ابراهيم، در حالى كه يهوديّت و نصرانيّت با همين دو كتاب ثابت مى‌شود.

«وَ»: و از باب كنايه و طعنه به خودشان و به اينكه گواهى خداوند بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله را- كه در كتب آنها ثابت و گذشتگانشان به آن خبر داده‌اند- كتمان كرده‌اند، به آنان بگو:

«مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ»: يعنى كيست ستمكارتر از كسى كه كتمان و مخفى كند شهادتى را كه از جانب خدا ثابت

گشته و نزد او به ودیعت گذاشته شده است. پس عبارت «من اللّه» متعلّق به «کتم» نیست، بلکه آن صفت شهادت است و لفظ «من» ابتدائیّه است که بر فاعل مصدر داخل شده مانند جمله «زعما منهم».

«وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»: و بگو، خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست. این گفتار برای تهدید آنان است و ممکن است قول خدای تعالی «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ کَتَمَ»، ابتدای گفتاری از جانب خدا باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۷۶

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۲۷۶

اشاره

تِلْکَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۶

آن گروه پیشین از پیامبران و امّتان، همه درگذشتند، هر چه کردند برای خود کردند و شما نیز هر چه کنید به سود خویش کنید و شما مسئول کار آنان نخواهید شد.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۶

«تِلْکَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ وَ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ»: تکرار عبارت، از آن جهت است که هر چه بیشتر، آنان را از افتخار به پدران و اتّکا بر انساب نهی کند، زیرا این کار یعنی افتخار به اسلاف و پدران، از قدیم و جدید رسم عامّه مردم بوده، چنانچه احتجاج به آباء و تعصّب بر دین آنان نیز، رسم آنان بوده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۷۷

جزء دوم ..... ص : ۲۷۷

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۲۷۷

اشاره

سَیَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۱۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۷

مردم بی‌خرد خواهند گفت، که چه موجب آن شد تا مسلمانان از قبله‌ای که بر آن بودند، روی به کعبه آورند. بگو ای پیغمبر که مشرق و مغرب از آن خداست و هر چه را خواهد به راه راست هدایت می‌کند.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۷

«سَيَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ»: خدای تعالی خبر می‌دهد از آنچه که از آنان واقع خواهد شد، و مقصود از سفها کسانی هستند که عقلشان سبک شده، به آنچه که از پدرانشان دیده‌اند، عادت کرده، با عقلهایشان نظر نکردند و فرمان آن گروه از منافقان و مشرکان و اهل کتاب را هم که با خرد به موضوع نگریستند، اطاعت نکردند.

«ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها»: چه موجب شد که مسلمانان از قبله‌ای که بر آن بودند، یعنی بیت المقدّس روی برتافتند؟

«قُلْ»: در پاسخ به آنان بگو:

«لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ»: مشرق و مغرب از آن خداست و او هر که را بخواهد به راه راست هدایت می‌نماید، یعنی راه راست از جانب خدا چیزی است که حکمت خدا آن را اقتضا کند و از جانب خلق هم تسلیم شدن به امر خداست.

روایت شده که پس از انصراف محمّد صلّی اللّه علیه و آله به سوی کعبه، گروهی از یهود آمدند و گفتند: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله این قبله بیت المقدّس را چهارده ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۷۸

سال بود که به سوی آن نماز می‌خواندی و الآن آن را ترک کردی، آیا آنچه که بر آن بودی بر حق بود که در این صورت حق را رها کردی و به باطل رو آوردی؟ چون آنچه که مخالف حق است، آن باطل است و اگر بگویی که قبلا بر باطل بوده‌ای، پس چگونه در طول این مدت بر باطل مانده بودی؟ بنابر این، چگونه مطمئن باشیم که اکنون بر باطل نیستی؟ پس رسول خدا فرمود: بلکه آن حق بود و این نیز حق است. خدای تعالی می‌فرماید: بگو مشرق و مغرب از آن خداست و هر کس را که بخواهد به راه راست هدایت می‌کند. ای بندگان! اگر خدا صلاح شما را در رو کردن به مشرق بداند به آن امر می‌کند و اگر صلاح شما را در استقبال مغرب بداند به آن امر می‌کند ... تا آخر حدیث «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۲۷۸

اشاره

وَ کَذلِکَ جَعَلْناکُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النَّاسِ وَ یَکُونَ الرَّسُولُ عَلَیْکُمْ شَهِیداً وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ إِنْ کانَتْ لَکَبِیرَةً إِلَّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۸

و همچنان شما مسلمانان را امّت متعادل قرار دادیم (و به اخلاق معتدل و سیرت نیکو بیاراستیم) تا گواه مردم باشید. تا نیکی و درستی را سایر ملل عالم از شما بیاموزند. چنانچه، پیامبر را گواه شما کردیم، تا شما از وی بیاموزید. ای پیغمبر! ما قبله‌ای که بر آن بودی، تغییر ندادیم، مگر بر اینکه بیازماییم و گروهی را که از پیغمبر خدا پیروی کنند، از آنان که به مخالفت او برخیزند، جدا نماییم و این تغییر قبله بسی بزرگ نمود، مگر در نظر هدایت یافتگان به خدا و خداوند اجر پایداری شما را در راه ایمان ضایع نکند که خدا بر مردم، مشفق و مهربان است.

---

(۱) نور الثّقلین، ج ۱، ح ۴۰۰، ص ۱۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۷۹

تفسیر: ..... ص : ۲۷۹

«وَ كَذلِكَ»: یعنی همانند (مثل و مانند) آنچه خداوند شما را به ایمان هدایت کرد و مانند آنچه بر ابراهیم و اسماعیل نازل شده، و همانسان که خدایت تو را به راه راست هدایت نمود. البتّه این معنی از بیانات سابق استفاده شده است و به همین جهت کلام را با ادات عطف آورده، گویا که چنین فرموده است: ما شما را به ایمان به خدا و به آنچه که نازل شده است، و به راه راست هدایت کردیم.

«جَعَلْناكُمْ»: خطاب به ائمه (ع) و آل رسول، بر حسب ارتباط به مقام رسالت است و آنها ائمّه (ع) و آل رسول، بر حسب ارتباط به مقام رسالت است و آنها ائمّه (ع) و پیروان آنان هستند که به سبب قوّت تبعیّت، از جمله آنان شده‌اند.

«أُمَّةً»: امّت بر کسی اطلاق می‌شود که امامت دیگری را به عهده می‌گیرد. چه آن دیگری یک نفر باشد یا گروهی، و نیز بر کسی که به او اقتدا شده و از او پیروی گشته، اطلاق می‌شود، خواه شخص یک نفر، یا گروهی باشد.

در لغت «امّت» (با ضمّ)، مردی است که جامع خیر باشد و نیز بر امام و جماعتی که رسولی به سوی آنان فرستاده شده است، اطلاق می‌شود. جماعت و گروه از هر طایفه را نیز امّت نامند. بر جنس قومی یا کسی که بر دین حق یا عالم به آن است نیز امّت گویند. مرد طایفه و قوم او را هم امّت می‌نامند. امّا امّت در اینجا، یا به معنی مقصد خواهی و یا به معنی طالبان مقصد است.

«وَسَطاً»: یعنی متوسط باشد بین افراط و تفریط کنندگان، چنانچه وارد شده: ما راهنمای وسطی «۱» هستیم که عقب مانده، به ما ملحق

---

(۱) در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۷، آمده است وسط را قمی واسطه بین رسول و مردم

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۸۰

می‌شود، و جلو رفته و به سوی ما باز می‌گردد.

«لِتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ»: و این دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از امّت، ائمّه (ع) و کسانی هستند که مانند و پیرو آنهایند. به امام باقر (ع) «۱» نسبت داده شده، که خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَ كَذلِكَ جَعَلْناكُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً». فرمود: گواهان بر مردم نیستند، مگر امامان و رسولان و اما امّت، پس جایز نیست که خداوند آنان را گواه قرار دهد و بین آنان کسانی هستند که گواهی آنان در دنیا حتّی بر علف سبزه‌ای جایز نیست.

و باز به امام باقر (ع) نسبت داده شده که فرمود: قسم به خدا که امر خدا حتمی شده که بین مؤمنان اختلافی نباشد و از این رو آنان را گواهان بر مردم قرار داد تا اینکه محمّد صلّی اللّه علیه و آله گواه بر ما و ما گواه بر شیعیان ما و شیعیان ما بر مردم گواه باشند. «۲»

و «الشهداء» جمع شهید است و گاهی شین آن مکسور می‌شود که در آن صورت، به معنی حامل شهادت یا ادا کننده شهادت است که در این وجه بر وزن فعیل، به معنی فاعل خواهد بود. شهید به معنی کشته شده در راه خدا بر وزن فعیل، به معنی مفعول است. زیرا او کسی است که بر او شاهدانی بوده‌اند و او مورد مشاهده قرار گرفته است. یعنی ملایکه پیش او حاضر شده‌اند، یا اینکه خدا و ملایکه‌اش او را به بهشت شهادت داده‌اند.

«وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً»: مقصود از گواهی و شهادت دادن

یاد کرده و من می‌گویم معصومان (ع) هستند. به ویژه با توجه به بقیه آیه ... زیرا در کافی و تفسیر عیاشی آمده که امام باقر (ع)،

فرمودند: «ما امت میانه هستیم و ما گواهان بر مردمیم و حجت خدا در زمین و آسمانیم».

(۱) در مناقب حضرت باقر (ع)، روایت شده است. تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۷. بنابر حدیث لیلهٔ القدر از امام باقر نقل شده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۲۸۱

بر آنها این است که آنچه را که امّت از خیر و شرّ انجام داده‌اند، رسول بر آنها شهادت دهد، بنابر این، اعمّ از شهادت به نفع یا به ضرر آنان است و عبارت با لفظ «علی» متعدّی شده، به جهت آنکه گواهی آنان مانند گواهی مردم که بعضی بر برخی دیگر گواه می‌شوند، نیست. بلکه، شهادت در آنجا عبارت از احاطه شاهد است به آنچه که شهادت می‌دهد. خواه به نفع طرف یا به ضرر او باشد و هر دو طرف شهادت را نمایان می‌کند، نه اینکه تنها با زبان خبر، اگر چه برای آنان اخباری با زبان موافق آن عالم وجود دارد و این امر محقّق نمی‌شود مگر با تسلّط و احاطه شاهد که از لفظ «علی» استفاده می‌شود.

«وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها»: یعنی بیت المقدّس را که مدّت چهارده سال بر آن بودی نگردانیدیم.

«إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ»: مگر برای آنکه بدانیم چه کسی از دین محمّد برمی‌گردد، پس از آنکه به دین او گرویده بود.

و مرتدّ از دین را به کسی تشبیه کرد که به عقب باز می‌گردد و نسبت دادن علم به نحو حدوث در مستقبل یا در حال به خدا یا به اعتبار مظاهر و جانشینانش است یا به اعتبار علمی است که همراه معلوم است، نه علمی که قبل از معلوم باشد، چنانچه به امام نسبت داده شده که فرمود «۱»:

معنی آیه این است، که ما می‌دانیم این امر (مرتدّ شدن) در وجود آنها وجود پیدا خواهد کرد (ظاهر خواهد شد). پس از تعلیم (تعلیم و تغییر قبله از بیت المقدّس به مسجد الحرام) و متّصف شدن علمی که همراه معلوم است به حدوث به اعتبار تعلّق معلوم به آن است نه به اعتبار نسبت

---

(۱) در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۸. این حدیث را از احتجاج و تفسیر امام یاد کرده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۲۸۲

دادن آن به عالم، زیرا که واجب با لذّات از جمیع جهات واجب است. یا معنی آیه این است که علم ما ظاهر شود، یا متمیّز و مشخص و معلوم شود و قول خدای تعالی «مِمَّنْ یَنْقَلِبُ» دلیل بر این است، زیرا لفظ «من» در اینجا، پس از تمیز و تشخیص به کار می‌رود. پس اگر نزول آیه پیش از برگرداندن آنان به سوی کعبه باشد، معنی چنین می‌شود: و ما قرار ندادیم قبله‌ای را که بر آن بودی در مکّه، مگر برای اینکه بدانیم چه کسی از رسول پیروی می‌کند و چه کسی از هوای نفس پیروی می‌کند، زیرا که اهل مکّه از جهت انس و الفتی که به مکّه دارند، دوست داشتند که قبله در مکّه باشد.

اگر نزول آیه پس از برگرداندن آنان به سوی کعبه باشد، محتمل است که مقصود از قبله، کعبه و بیت المقدّس باشد و به امام (ع)، نسبت داده شده است «۱» که فرمود: این به آن جهت است که اهل مکّه، کعبه را دوست داشتند. پس خداوند خواست بیان کند که چه کسی از محمد پیروی می‌کند و چه کسی مخالفت می‌نماید. به این نحو که چه کسی متابعت قبله‌ای را می‌کند که دوست ندارد. ولی محمّد صلّی اللّه علیه و آله به آن امر می‌کند و چون خواست اهل مدینه رو نمودن به سوی بیت المقدّس بود، آنان را امر به مخالفت نمود و توجّه به کعبه را واجب کرد تا واضح شود که چه کسی موافق محمد صلّی اللّه علیه و آله است و از او پیروی می‌نماید در چیزی که دوست ندارد. پیامبر را تصدیق نموده، موافق او می‌شود.

«وَ إِنْ کانَتْ»: یعنی قبله‌ای که بر آن بودی، یا نماز بر آن قبله که در آن وقت بود، «لَکَبِیرَةً إِلَّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ»: سخت و دشوار

است مگر بر کسانی که خداوند آنان را هدایت کرده، نه کسانی که به جهت اغراض

---

(۱) این حدیث در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۸، با اندکی تفاوت یاد شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۸۳

نفسانی بدون هدایت از جانب خدا، از پیامبر پیروی نمودند، و لفظ «ان» مخفّف انّ است (که مخفّف شده و ان بدون تشدید آمده است).

«وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ»: یعنی خداوند نمازتان را ضایع نمی‌کند. نماز ایمان نامیده شده است، زیرا که بزرگترین آثار ایمان نماز است و بدون نماز ایمان، ایمان نمی‌شود.

«إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ»: زیرا محقّقا خدا بر مردم دلسوز و مهربان است. این جمله تعلیل جمله قبلی است و «رأفة» بر وزن «رحمة» است و هر دو یک معنی دارند، پس مانند هم هستند و از ناحیه لفظ و معنی، رأفت در اینجا رحمت شدید یا رحمت لطیف و رقیق است، یا اثری است که از رحمت ظاهر است.

در حدیثی آمده است: «۱» که مسلمانان پس از رو آوردن به سوی کعبه، به پیامبر گفتند: از نمازهایی که به سوی بیت المقدّس می‌خواندیم، ما را خبر ده که حال ما نسبت به این نمازها چگونه است و حال کسانی که مرده‌اند و به سوی بیت المقدّس نماز خوانده‌اند، چیست؟ پس، خداوند این آیه را نازل فرمود که: خدا ایمان شما را ضایع نمی‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۲۸۳

اشاره

قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَیْثُ ما کُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَکُمْ شَطْرَهُ وَ إِنَّ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ لَیَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا یَعْمَلُونَ (۱۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۳

ما توجّه تو را بر آسمان در انتظار وحی و تغییر قبله بنگریم و البتّه روی تو را به قبله‌ای که خشنودت کند، بگردانیم. پس روی کن به سوی مسجد الحرام و شما مسلمانان نیز در هر کجا که باشید، وقت نماز روی به آن جانب کنید و گروه اهل کتاب به خوبی می‌دانند که این

---

(۱) تفسیر عیاشی، ج ۱. زیر تفسیر آیه یاد شده و تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۴۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۸۴

تغییر قبله به حق و راستی از جانب خداست و خدا از کردار آنها غافل نیست.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۴

«قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ»: ابتدا، کلام است از جانب خدای تعالی برای ایجاد و اعلام حکمی، و به همین جهت، از ادات

وصل چیزی نیاورده، گویا که پیامبر پس از آنکه از سوی یهود و گفته‌هایشان در باره او و در مورد توجّه به قبله آنان به هنگام نماز، ناراحت شده، از خداوند خواسته است تا قبله را تغییر دهد و از شأن کسی که با تضرّع چیزی را درخواست می‌کند، این است که رویش را به آن جهتی بگیرد که مورد درخواستش در همان سمت است و گویا که پیامبر کعبه را می‌خواسته. چون کعبه، قبله ابراهیم و بنای او بوده است و محلّ تولّد علی علیه السلام و وطن او و نیز وطن خود پیامبر کعبه است.

«فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها»: ما روی تو را در نمازت به قبله‌ای می‌گردانیم که راضی شوی و آن همان کعبه است و اینکه پیامبر به کعبه راضی بوده، از جهت میل فطری است که انسان نسبت به وطن و زادگاه و وطن آباء و اجدادش دارد و از سوی دیگر، چون کعبه محل مراجعه و توجه عربها بوده، قبله بودن کعبه باعث می‌شود که به دین اسلام رغبت بیشتری نشان دهند.

«فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ»: پس رویت را بگردان به سوی مسجد الحرام. یعنی مسجدی که بی‌احترامی نسبت به آن حرام است و لفظ «حرام» یا مشترک بین مصدر و صفت است، یا در اصل مصدر است که در معنی صفت به کار می‌رود.

مسجد الحرام جزیی از حرم است، چنانچه کعبه جزیی از مسجد است و کعبه قبله اهل حرم و حرم قبله اهل عالم است، چنانچه در روایت آمده است. پس مقصود از مسجد الحرام، یا تمام حرم است، از ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۸۵

باب استعمال جزء در کلّ، یا خود مسجد است.

و اینکه نگفت به سوی کعبه، به آن جهت است که آنچه برای اشخاص دور لازم است، عبارت از استقبال سمت و جهتی است که خانه خدا در آن سمت قرار گرفته است، نه استقبال عین خانه، و این معنی از جمله «شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» استفاده می‌شود. علاوه بر این، در این تعبیر تنزیل منطبق بر تأویل است و معنی آیه این است: بگردان صورت و بدنت را به سوی مسجد الحرام صوری و توجه بده خودت را به سوی مسجد الحرام که همان صدر منشرح است، یعنی سینه‌ای که به سبب اسلام باز شده که در آن سینه کعبه قلب قرار گرفته است، چه در حال نماز بدنی و چه در حال نماز نفسی که در هر حالی وجود دارد.

در خبر است «۱» که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله پس از آنکه یهود می‌گفتند محمّد صلّی اللّه علیه و آله تابع قبله ماست، اندوهناک گشت، پاره‌ای از شب را از خانه خارج شد و رو به آسمان کرد، چون بامداد فرا رسید، نماز بامداد گزارد و هنگام ظهر به نماز ایستاد، دو رکعت از نماز ظهر خوانده بود که جبرئیل آمد و به او گفت: می‌بینیم که صورتت را به سوی آسمان گرفته‌ای، ما رویت را به قبله‌ای که موجب خشنودی تو است، برمی‌گردانیم. پس روی خویش را به سوی مسجد الحرام برگرداند. سپس دست پیامبر را گرفت و صورتش را به سوی کعبه برگردانید و صورت کسانی را هم که پشت سر پیامبر بودند، برگردانید، تا جایی که مردان جای زنها و زنها جای مردها را گرفتند. بنابراین، نخستین نمازهای پیامبر به سوی بیت المقدّس و آخرین نمازهای وی به سوی کعبه است. از آن پس، آن مسجد، مسجد القبلتین یعنی مسجد دو قبله نامیده شد.

---

(۱) این خبر را فیض کاشانی در تفسیر صفی، ج ۱، ص ۱۴۹، به نقل از کتاب الفقیه یاد کرده است و نیز در نور الثّقلین، ج ۱، ح ۴۱۷، ص ۱۱۵، آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۸۶

«وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»: اول پیامبر را مورد خطاب قرار داد تا اینکه تعظیم شأن او بوده و تنبیه بر این باشد که درخواست پیامبر اجابت شده و رغبت و میل او مراعات گشته است. اصولا، حکم از آن پیامبر است و بر امّت، از باب تبعیّت آنان از پیامبر حکم ثابت می‌شود.

سپس، به اعتبار اینکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نیز یکی از مخاطبان است، حکم و خطاب را به تمام امّت و تمام مکانها عمومیّت داده است، یا اینکه ممکن است پس از خطاب به پیغمبر به سوی امّت رو آورده، آنان را مخاطب قرار داده است. خطاب به آنان، از

آن جهت است كه به عموميّت حكم اشاره نموده، معلوم نمايد كه حكم مخصوص رسول صلّى اللّه عليه و آله نيست. و اين وجه مناسبتر است، زيرا خداى تعالى اين حكم را تكرار كرده و در هر يك از مراتب تكرار، رسول صلّى اللّه عليه و آله را تنها ياد كرده است. سپس، امّت را ياد نموده و آن گاه كه رسول صلّى اللّه عليه و آله را نام برده و حكم را بيان داشته است، بر آنچه مناسب شأن رسول است وابسته گردانده. هنگامى كه امّت را ياد كرده است، حكم را به چيزى منوط داشته كه مناسب شأن آنان است، چنانچه ياد خواهيم كرد.

«وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ»: مقصود از كتاب، شريعت الهى است از هر پيامبرى كه بوده باشد، يا مقصود كتاب تورات و انجيل است و جمله حال يا عطف بر معنى است، گويا كه گفته است: به درستى كه اين امر حق است، از پروردگار شما و كسانى كه كتاب به آنها داده شده، مى‌دانند كه اين امر حق است.

«لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ»: يعنى تغيير قبله، يا توجّه، يا سوى مسجد، يا مسجد را از جهت توجّه مى‌دانند كه حق است.

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»: و آن حق از سوى پروردگارشان است، زيرا آنان اهل شرايع الهى هستند و هر كس كه داخل در شريعت الهى باشد، مى‌داند كه احكام هر شريعتى مغاير با شريعت ديگرى است و برخى از ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۸۷

احكام شريعتى با شريعت ديگر، نسخ مى‌شوند. علاوه بر اين، اهل كتاب در كتابهايشان خوانده‌اند و از علمايشان شنيده‌اند و انبيايشان خبر داده‌اند كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله به هر دو قبله نماز خواهد خواند.

«وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»: و خدا از آنچه مى‌كنيد غافل نيست.

اين سخن براى اعتراف كننده و انكار كننده، وعده و وعيد (پاداش و جزا) است و ضمنا «تعملون» به صورت «يعملون» به صيغه غايب نيز خوانده شده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۴۵] ..... ص : ۲۸۷

اشاره

وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ بِكُلِّ آيَةٍ ما تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَ ما أَنْتَ بِتابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَ ما بَعْضُهُمْ بِتابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۷

و تو اى پيغمبر! محقّقا بدان كه اگر هر قسم معجزه براى اهل كتاب بياورى، پيرو قبله تو نشوند و تو نيز پيرو قبله آنان نشوى.

بعضى از ملل، پيرو قبله برخى ديگر نشدند، اگر تابع هوسهاى جاهلانه آنها بشوى، پس از آنكه از جانب خدا علم يافتى، در اين صورت از ستمكاران خواهى بود.

تفسير: ..... ص : ۲۸۷

«وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ بِكُلِّ آيَةٍ»: مقصود معجزه‌اى است كه آنان پيشنهاد كرده يا از سوى آنان پيشنهاد نشده است.

«ما تَبِعُوا قِبْلَتَكَ»: آنان پيرو قبله تو نمى‌شوند، زيرا آنها از ياران نفس هستند و نفس مانند شيطان است كه فطرتا نافرمانى مى‌كند و طلب نشانه و معجزه جز براى فرار از اطاعت پيشنهادى آنان تحقق نپذيرد و باز هم آنها مطيع نمى‌شوند و بهانه ديگر مى‌آورند، و

معجزه دیگری پیشنهاد می‌کنند. این گفتار برای این است که مؤمنان طمع نکنند که اهل کتاب از آنان پیروی نمایند. ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۸۸

«وَ ما أَنْتَ بِتابِعٍ قِبْلَتَهُمْ»: این جمله نیز برای قطع طمع اهل کتاب است که طمع داشتند پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از قبله آنان تبعیّت کند. زیرا آنان به پیامبر می‌گفتند: اگر تو بر قبله ما ثابت می‌ماندی، ما امیدوار می‌شدیم که تو همان دوست ما باشی که منتظرش بودیم.

«وَ ما بَعْضُهُمْ»: و برخی از آنان مانند نصاری «بِتابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ»، پیرو قبله برخی دیگر یعنی قبله یهود نیستند، چنانچه گفته شده یهود، صخره (تخته سنگی که در مسجد اقصی است، همان صخره که مشهور است پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله از روی آن به معراج رفت و زیر آن جایگاهی است به نام مسجد صخره) و ترسایان، محلّ طلوع آفتاب را پیش رو داشتند (قبله می‌ساختند).

«وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ»: و اگر تو از خواسته‌های آنان پیروی کنی ...

این سخن خطاب به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است، ولی مقصود امّت، مانند آیه پیشین، پیامبر است زیرا که مؤمنان از باب اینکه مایل به اسلام آوردن اهل کتاب بودند، دوست داشتند که پیامبر نیز بر قبله آنان باقی بماند تا آنها اسلام بیاورند.

«مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ»: پس از آنکه دانش یافتی، در آن صورت از ستمکاران خواهی بود. این جمله، طمع مؤمنان را از اینکه پیامبر بر قبله اهل کتاب باقی بماند، قطع می‌کند و می‌گوید که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از خواسته‌های آنان پیروی نمی‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۲۸۸

اشاره

الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمْ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۸

گروهی که ما بر آنها کتاب فرستادیم (یهود و نصاری)، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و حقّانیت او را به خوبی می‌شناسند، همان گونه که فرزندان خود را، امّا گروهی از آنان از راه عناد، حق را کتمان کردند، در صورتی ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۲۸۹

که علم به آن دارند.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۹

«الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ»: پاسخ پرسش مقدّر است و به همین جهت، ادات وصل نیاورده، گویا که گفته شده است: آیا کسی از اهل کتاب محمد صلّی اللّه علیه و آله و قبله‌اش را نمی‌شناسد؟ پس فرمود: کسانی که ما به آنها کتاب دادیم، یعنی علمای اهل کتاب، محمّد صلّی اللّه علیه و آله را می‌شناسند.

در اینجا، خداوند از جهت بزرگداشت علمای اهل کتاب، فعل را به خود نسبت داده و مخفی کردن شناخت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را به گروهی از آنان نسبت داده است.

«يَعْرِفُونَهُ»: یعنی آنها محمد را یا تغییر قبله را در نمازش به خوبی می‌شناسند.

«كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمْ»: به گونه‌اى كه فرزندانشان را در خانه‌هايشان بدون شك و شبهه مى‌شناسند.

«وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ»: مقصود كسانى هستند كه در عين اينكه حق را مى‌دانند، نسبت به حق عناد دارند و اين به سبب لجاجت محض است.

«لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»: يعنى حقّ را مى‌دانند يا اينكه به نبوّت محمّد علم دارند و مقصود اين است كه آنها علما هستند. بنابراين، كه مفعول «۱»، فراموش شده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۴۷] ..... ص : ۲۸۹

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۱۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۹

حق همان است كه از جانب خدا به سوى تو مى‌آيد و ديگران بر باطلند، هيچ شبهه به دل راه مده.

---

(۱) مفعول به چهار قسم است: مفعول صريح، مضمر، متعدّد و منسى. منظور از مفعول منسى (فراموش شده)، مفعولى است كه به مناسبت قرينه معنوى ياد نشود.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۰

تفسير: ..... ص : ۲۹۰

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»: مبتدا و خبر است و پاسخ پرسش مقدّر، كه گويا پيامبر صلّى اللّه عليه و آله گفته: پس چه كنم؟ خداوند مى‌فرمايد: حق از جانب پروردگار تو است و با كتمان اهل كتاب، به خودت غم راه مده. كلمه «حقّ» به نصب خوانده شده تا مفعول «يعلمون» باشد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۴۸] ..... ص : ۲۹۰

اشاره

وَ لِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيها فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ أَيْنَ ما تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعاً إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۴۸)

ترجمه ..... ص : ۲۹۰

هر كسى را راهى است به سوى حق (و يا قبله‌اى است در دين خود) كه به آن راه يابد و به آن قبله رو آورد، پس بشتابيد به خيرات و عبادات كه هر كجا باشيد همه شما را خداوند به عرصه محشر خواهد آورد، محقّقا خدا بر هر چيز تواناست.

تفسير: ..... ص : ۲۹۰

«فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ وَ لِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيها»: ضمير «هو» به خدا يا به (كلّ) باز مى گردد و «توليه» به معنى اقبال و ادبار (رو كردن و پشت كردن) است و به معنى توجيه (روى آوردن) نيز آمده است.

كُلٍّ وِجْهَةٌ»

: كلّ بدون تنوين و به صورت اضافه خوانده شده.«وَ مُوَلِّيها»

با الف به صورت اسم مفعول خوانده شده است.

و معنى تنزيل آيه، ردّ كردن كسانى از اهل كتاب و ضعيفان از مسلمانان است كه توجه به كعبه را در نماز انكار كرده‌اند و معنى آيه اين است كه هر امّتى قبله مخصوص به خود را دارد كه خداوند آنان را به آن سو برمى گرداند، پس به سوى خيرات بشتابيد و در امر قبله به گفتار مشغول نشويد.

و معنى تأويل آيه، ردّ كردن كسانى است كه ولايت را منكراند و توجّه نفوس به قلب و صاحب قلب را قبول ندارند، همانند عامّه. و نيز ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۲۹۱

ترغيب است به اينكه توجّه بايد از جهات نفسانى فانى به جهت قلبى اخروى و لوى باقى تغيير يابد. و معنى آيه اين است كه هر صنفى يا فردى يك جهت دارد كه به آنجا توجه پيدا مى كند و هيچ يك از شما از توجّه به جهتى از جهات جدا نيست. بنابر اين، توجّه كنيد به چيزى كه به شما سود برساند و با شما باقى بماند و آن عبارت از جهت قلب است كه توجّه به آن ممكن نيست مگر با قبول ولايت. پس بشتابيد به سوى ولايت كه آن اصل جميع خيرات است و روى همين جهت خيرات در خبر به ولايت تفسير شده. در باره معانى خير و اينكه اصل خير و حسن و حق و صلاح همان ولايت است، پس از اين بيانى خواهد آمد و هر چيزى كه با ولايت ارتباط پيدا كند خير است و نيك، هر چه كه مى‌خواهد باشد و هر چيزى كه با ولايت ارتباط پيدا نكند، هر چه كه باشد خير نيست.

يْنَ ما تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعاً»

: جمله مستأنفه و در مقام تعليل است، يعنى هر جا كه باشيد از جهات نفس و مقامات انسان و شيطان و درندگان و چهارپايان، خداوند همه را يكجا جمع مى كند و اين مطلب اقتضا مى كند به سبقت گرفتن در خيرات يا امر به پيشى جستن، تا اينكه خدا از شما خشنود باشد و در اخبار بسيارى وارد شده «۱» كه مقصود ياران حضرت قائم (عجّ) هستند كه هنگام ظهور حضرت از بين فرشها و رختخوابهايشان مى‌روند و در مكّه در حضور حضرت صبح مى كنند و اين معنى وجهى از وجوه تأويل آيه است.

نَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

: يعنى خداوند قدرت دارد كه شما را در يك جا و يك مقام و يك محشر جمع كند، با اختلافى كه در مكان و مقام داريد.

---

(۱) در تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۵۰ نيز، اين خبر از اهل بيت ياد شده و در تفسير عياشى، ج ۱، ص ۶۶، به نقل از حضرت صادق (ع) آمده است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۲۹۲

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۴۹] ..... ص : ۲۹۲

اشاره

وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۲

و از هر كجا و به سوى هر ديار كه بيرون شدى، روى به سوى كعبه كن، چون اين دستور قبله بر حق، صواب و به امر خداست و خدا غافل نيست از آنچه مى‌كنيد.

تفسير: ..... ص : ۲۹۲

«وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ»: هرگاه خارج شدى براى سفر در شهرها و براى حركت در شئون و كارها و تغيير و تحوّل در حالتها.
«فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِنَّهُ»: سوى مسجد يا خود مسجد از جهت توجّه به آن يا توجّه به سوى مسجد رو آور كه آن «لَلْحَقُّ» ثابت است.
«مِنْ رَبِّكَ»: يعنى از پروردگارت حقّى باطل نيست، بنابر اين كه جمله حاليّه باشد و معنى وصفيّت در آن اعتبار نشود و يا اينكه عطف است بر مقدّر يا عطف به اعتبار معنى «۱»، و تقدير چنين است: رو كردن به مسجد الحرام بر تو واجب است و آن حق بوده از جانب پروردگارت. كه اين معنى از آيه قبلى استفاده مى‌شود.
«وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»: كه خدا از آنچه مى‌كنيد، غافل نيست.
بلكه تعملون به دو وجه «يعملون» با ياء و «تعملون» با تاء خوانده شده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۵۰] ..... ص : ۲۹۲

اشاره

وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِي وَ لِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۰)

---

(۱) عطف بر دو قسم است: عطف ظاهر و عطف باطن، يا عطف به معنى كه به قرينه معنوى عطف مى‌شود.
ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۳

ترجمه: ..... ص : ۲۹۳

و اى رسول از هر جا و هر ديار كه بيرون شدى رو به سوى كعبه كن. و شما مسلمانان نيز هر كجا بوديد، روى به آن جانب كنيد تا مردم به حجّت و مجادله بر شما زبان نگشايند. جز گروه ستمكار و معاند با اسلام كه از جدل و گفتگوى آنان نيانديشيد و از نافرمانى من بترسيد و به فرمان من باشيد تا نعمت و رحمت خود را براى شما به حدّ كمال برسانم و باشد كه به طريق حقّ و ثواب راه يابيد.

تفسير: ..... ص : ۲۹۳

«وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»: با توجّه به آيات پيش و اين آيه،

معلوم می‌شود که مقام سخن، مقام خشم است، زیرا اهل کتاب وصف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و زادگاه و محلّ هجرت و دو قبله محمّد صلّی اللّه علیه و آله را کتمان کردند و از سویی ترک کردن قبله‌ای که چهارده سال و چند ماه به سوی آن نماز می‌خواندند از جانب مسلمانان که دارای ایمان ضعیف بودند، مورد انکار واقع می‌شد، و همین امر می‌توانست موجب شود تا عقلهای ضعیف معاندان و مسلمانان، به آن راضی شود، بنابر این، این دلایل موجب شد که تأکید و تکرار و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر، مناسب مقام باشد. چنانچه خداوند تعالی این کار را با تکرار امر به برگشتن قبله به مسجد الحرام و تکرار قول خدای تعالی: «مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ» و «حَيْثُ ما كُنْتُمْ» و «مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ» و تکرار آگاهی اهل کتاب و اخفای آن ... انجام داد.

و آن گاه که خدای تعالی رسول صلّی اللّه علیه و آله را امر به تغییر قبله به مسجد نمود، فرمود: «مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ» هرگاه خارج شدی، ولی وقتی که امت را چنین امر کرد، فرمود: «حَيْثُ ما كُنْتُمْ» یعنی هر جا که بودید.

این تغییر در تعبیر، اشاره به این امر است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله در جایی ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۴

نمی‌ماند و توقف نمی‌کند، بلکه دایم در سیر و حرکت است و اینکه امّت محمّد نسبت به او گویا که حرکتی ندارند و از جایی به جایی سیر نمی‌کنند و از همین جا معلوم می‌شود که خطاب در قول خدا «وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ»، مخصوص امت است، بدون اینکه پیامبر با آنان مشارکت داشته باشد.

«لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»: تعلیل امر به رو گرداندن به سوی مسجد الحرام یا تعلیل خود تغییر قبله است و معنی آیه این است که ما شما را امر کردیم که به سوی کعبه توجّه پیدا کنید تا معاندان شما با حجّت و دلیل صحیح بر شما ایراد نتوانند بگیرند، یعنی بگویند که از علامات و نشانه‌های پیامبری که در آخر الزمان برانگیخته شده، نماز خواندن به سوی کعبه یا به هر دو قبله است و همچنین نتوانند با دلیل فاسد بر شما ایراد بگیرند، یعنی بگویند: اگر محمّد پیامبر بود، از قبله غیر تبعیّت نمی‌کرد، و اگر دین ما باطل بود، باید قبله ما نیز باطل می‌بود.

«إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ»: یعنی چیزی را در غیر موضع خودش قرار دادند، چون آنان با دلیل باطل بر شما ایراد می‌گیرند، به این نحو که می‌گویند: اگر نماز خواندن به سوی بیت المقدّس باطل بود، پس باید نماز مسلمانان در مدّت زمان گذشته باطل باشد و اگر نماز به سوی آنجا صحیح است که باید نماز خواندن به سوی کعبه باطل باشد.

«فَلا تَخْشَوْهُمْ»: از آنها نترسید، چون دلیلشان واهی و طعنه‌هایشان به شما زیانی نمی‌رساند.

«وَ اخْشَوْنِي»: پس نظر به امر و نهی من توجّه نمایید و به غیر من نگاه نکنید.

«وَ لِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ»: یعنی با رو آوردن به سوی کعبه که آن ظهور و صورت قلب است، نعمتم را بر شما تمام کنم، چنانچه بعدا خواهد آمد انشاء اللّه، و رو آوردن به سوی کعبه، خود نمایانگر و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۵

آگاهاننده توجّه به قلب است که سر انجام این کعبه، به آن کعبه قلب منتهی می‌شود. پس کامل شدن نعمت در رو آوردن به قلب است و لذا فرمود:

«لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»: یعنی باشد که از اقبال به کعبه که صورت دل است، به سوی قلب هدایت شوید که آن عرش رحمان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۲۹۵

اشاره

كَما أَرْسَلْنا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِنا وَ يُزَكِّيكُمْ وَ يُعَلِّمُكُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُعَلِّمُكُمْ ما لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (۱۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۵

چنانکه رسول گرامی خود را فرستادیم که آیات ما را برای شما تلاوت کند و نفوس شما را از پلیدی و آلودگی جهل و شرک پاک و منزّه گرداند و به شما تعلیم حکمت و شریعت دهد و از او هر چه را که نمی‌دانید، بیاموزید.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۵

«کَما أَرْسَلْنا»

: یعنی تمام کنم نعمتم را، تمام کردنی مانند فرستادن رسول، یا اینکه هدایت یابید، هدایت یافتنی مانند هدایت یافتن به سبب ارسال رسول، یا اینکه متعلّق است به قول خدای تعالی: «فَاذْکُرُونِی» یا «أَذْکُرْکُمْ» و فاء زاید است. یا اینکه متعلّق به محذوف است، به این نحو که آنچه یاد شده، محذوف را تفسیر می‌نماید و معنی چنین است: یادآوری کنید مرا، آنچه شایسته یاد آوردن است که آن موازی و مساوی نعمت فرستادن فرستاده خدایی باشد که جمیع خیرات را به دنبال می‌آورد. یا اینکه معنی چنین باشد که من شما را به یاد می‌آورم، همچنان که شما ارسال رسول ما را به یاد می‌آورید.

«فِیکُمْ»: یعنی رسول صلّی اللّه علیه و آله بین شماست نه در غیر شما.

«رَسُولًا مِنْکُمْ»: یعنی از لحاظ بدنی و بشر بودن مشابه شماست و از غیر شما از اصناف ملایکه و غیر آنها نیست، تا اینکه از او وحشت ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۶

کنید. این پیامبر نعمتهای بزرگی را به دنبال دارد، زیرا او «یَتْلُوا عَلَیْکُمْ آیاتِنا»، آیات تدوینی ما را برای شما می‌خواند، پس شما را از آنها آگاه می‌کند و به وسیله آنها آیات آفاق و انفس را به شما می‌آموزد. یا اینکه آیات تدوینی و احکام شرعی را برای شما می‌خواند و نیز آیات آفاق و انفس ما را بر شما می‌خواند و به یادتان می‌آورد.

«وَ یُزَکِّیکُمْ»: یعنی شما را از اخلاق پست و نقایص بشری پاک می‌کند تا اینکه به سبب برقرار نمودن آداب نظافت شما را بر طاهر بودن از نجاستهای شرعی و پلیدیهای عرفی وادار کند. یا اینکه به ذات و صفات شما رشد و نموّ بخشد، یا شما را بر ادا کردن زکات مالها و بدنهایتان وادارد، یا شما را اصلاح کرده، در نعمت قرار دهد، یا شما را نسبت به امور آخرت تشنه کند.

«وَ یُعَلِّمُکُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ»: و به شما کتاب و حکمت می‌آموزد، (پیش از این در باره چیستی کتاب و حکمت سخن به میان آمد) و شما را امور غیب می‌آموزد.

«ما لَمْ تَکُونُوا تَعْلَمُونَ»: آن چیزهایی را که با نیروی بشری و فکر و نظر و تعلّم بشری نمی‌توانستید یاد بگیرید، از قبیل اوصاف بهشتهای صوری که اکثر فلاسفه آن را انکار کردند و از دقایق و نکته‌های حکمتها که در احکام شرعی عبادات و معاملات نهاده شده است، مانند کیفیّت ارتباط اعمال بدنی با امور غیبی و اخلاق روانی. چه ادراک این امور برای بشر، جز از طریق وحی ممکن نیست. از این رو، بیشتر فلاسفه که خود را دانشمند می‌پندارند، اغلب عوالم غیبی و احکام شرعی را انکار می‌کنند، و دهری «۱» و طبیعی، کلیّه علوم شرعی و عوالم غیبی را انکار

---

(۱) دهری به کسی گویند که قایل به قدیم بودن دهر یعنی زمان است و حوادث را به زمان نسبت می‌دهد. به عبارت دیگر، کسی که به خدای مدبّر جهان اعتقاد ندارد،

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۷

می‌کند.

چنانکه می‌بینید، در این آیه خدای تعالی تزکیه را بر تعلیم کتاب و حکمت مقدّم می‌دارد و نیز در سوره آل عمران (آیه ۱۶۴) که

می‌فرماید:

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ ...» و در سوره جمعه (آیه ۲) که می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ».

ولی در دعای ابراهیم که سابقا گذشت، مطلب به عکس بود (اوّل علم و سپس تزکیه بود) و این از آن جهت است که اشاره به استجابت دعای ابراهیم و تفضّل و لطف بر او باشد، به این گونه که زیادتر از درخواست و دعای ابراهیم به او عطا نموده باشد، زیرا تعلیم که قبل از تزکیه است، حاصل نمی‌شود مگر با علم تقلیدی که برای عالم به آن یک امر عادی است. به خلاف تعلیم که پس از تزکیه قرار می‌گیرد که حتما باید با علم تحقیقی باشد با جمیع مراتبش از علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین «۱». از این رو، خدای تعالی بر دعای ابراهیم (ع)، «ما لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» را اضافه نمود.

دهری گویند و یا بر کسانی که به حس اعتماد می‌کنند (حسیّون) دهری گویند. اما طبیعی به کسی گویند که حوادث جهان را به طبیعت نسبت می‌دهد و به نیروی مافوق طبیعت اعتقادی ندارد [.....]

. (۱) علم الیقین علمی است که با برهان و دلیل حاصل می‌شود و آن علمی است که صاحب آن را در آن شکّی نباشد و برای عاقلان است. عین الیقین با حکمت حاصل می‌شود و آن برای اصحاب علوم است و حق الیقین به دیدن است و آن مخصوص صاحبان معرفت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۸

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۹۸

اشاره

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لا تَكْفُرُونِ (۱۵۲)

تحقیق ذکر و مراتب و فضایل آن ..... ص : ۲۹۸

ترجمه: ..... ص : ۲۹۸

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم و سپس شکر نعمت من به جای آرید و کفران نعمت نکنید.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۸

اشاره

«فَاذْكُرُونِي»: یعنی مرا به یاد آورید به وسیله زبان بلند و آهسته و به وسیله جنان و دل سرّی و هنگامی که فعلی را به جا می‌آورید به وسیله یادآوری امر و نهی و هنگام نعمت به وسیله شکر و سپاس.

«أَذْكُرْكُمْ»: «ذکر» با کسر ذال، حفظ کردن چیزی در خاطر و ذهن است و به معنای اجرای آن به زبان و شهرت و آوازه و شرف استعمال می‌شود و قول خدای تعالی: «وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ»، هر دو معنی را در بر می‌گیرد، اطلاق ذکر بر هر سه معنی به مناسبت یادآوری در حافظه است، و آیات و اخباری که دلالت بر فضیلت یاد خدا می‌کند، بسیار است، در فضیلت یاد، همین بس که این آیه دلالت می‌کند بر اینکه یادآوری بنده، یادآوری خدا را به دنبال دارد و هیچ شرفی از این بالاتر و شریفتر نیست و نیز در شماری از اخبار قدسی وارد شده که خداوند می‌فرماید: من همنشین کسی هستم که مرا به یاد آورد و به ذکر من بپردازد «۱». این سخن، بیانگر آن است که هیچ شرافتی شریفتر از ذکر نیست.

از امام صادق (ع)، روایت شده است که فرمود: کسی که با حقیقت به یاد خدا بپردازد، او مطیع خداست، و کسی که غافل از یاد خدا باشد، گناهکار است و طاعت و مطیع بودن، نشانه هدایت یافتن و معصیت و نافرمانی، نشانه گمراهی است. پس اصل طاعت و معصیت، ناشی از ذکر

---

(۱) کافی، ج ۲، ص ۴۹۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۲۹۹

و غفلت است.

این خبر دلالت می‌کند بر اینکه طاعتها با یاد خدا طاعت می‌شوند و اگر خالی از یاد خدا باشد، معصیت است. به این نحو که اگر عابدی در حین عبادت از خدا غافل باشد، کار او نافرمانی است (نه فرمانبرداری) و از امام باقر روایت شده که فرمود: همیشه این چنین است. مادامی که مؤمن به یاد خدا باشد «۱»، چه ایستاده یا نشسته، مانند آن است که در حال نماز است «۲». چنانکه خدای تعالی می‌فرماید «۳»: صاحبان خرد هستند که در یاد خدا باشند، ایستاده و نشسته و خوابیده، و در آفرینش آسمانها و زمین می‌اندیشند و می‌گویند خدایا! این را باطل و بیهوده نیافریدی، خدایا! تو منزّه هستی پس ما را از عذاب آتش حفظ کن.

در ضمن این روایت بر این امر دلالت دارد که یاد خدا خود نماز است، یا اینکه ذکر حقیقت و روح نماز است و نماز قالب آن، لذا ذکر بزرگتر از نماز است.

آیاتی که بر نهی از خوردن چیزهایی که اسم خدا بر آن ذکر نشده، اشاره دارند، یا به خوردن یا مباح بودن چیزهایی که اسم خدا بر آنها برده شده، امر می‌کنند، در صورتی که آن را به خوردن و خورنده و خورده شده تعمیم دهیم، بر این امر دلالت دارد که یاد خدا همان حلال کننده و مباح کننده اشیا و افعال است و بدون ذکر، هیچ یک از آن دو حلال نمی‌شود.

پس یاد خدا، در حقیقت عبارت است از طاعتها و غایت آنها، که

---

(۱) اشاره به آیه ۲۳ سوره معارج، که می‌فرماید: الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ. (آنها که همیشه در حال نمازاند بر نماز مداومت دارند).

(۲) عیاشی، ج ۱، ح ۱۸۵، ص ۲۱۴.

(۳) سوره آل عمران، آیه ۱۹۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۰

آن تصحیح کننده عبادتها و حلال کننده اشیا و مباح کننده فعلهاست.

غایت ذکر، ظهور مذکور (ذکر شده)، در ملک ذاکر (ذکر کننده) و فانی شدن ذاکر (ذکر کننده) در مذکور (ذکر شونده) است. به نحوی که از گوینده ذکر نه ذاتی می‌ماند و نه ذکری، تنها مذکور (ذکر شونده) باقی می‌ماند در ملک ذکر گوینده، در حالی که

می گوید: امروز مالک چه کسی است؟ جواب می‌دهد: خدای واحد قهّار «۱».

مراتب ذکر: ..... ص : ۳۰۰

ذکر بر حسب نزدیکی و دوری به غایت، مراتبی دارد که مهمترین و امّهات آنها چهار مرتبه است و برای هر یک از آنها نیز مراتب و درجاتی است.

۱) نخستین مرتبه از مراتب چهارگانه، ذکر زبانی است. و آن عبارت از جاری کردن ذات با اسما و صفات مذکور است بر زبان و مراتب این ذکر در صورتی که غلاف برای شیطان نباشد، زیاد است و آن بر حسب غافل بودن ذکر گوینده از ذکر شونده و یا یادآوری ذکر گوینده از ذکر شونده، در درجات مختلف تذکّر متفاوت است و نیز از جهت حضور ذکر شونده در قلب ذاکر و حضور ذاکر نزد ذکر شونده، به نحوی که مذکور بر ذاکر مستولی شود، تا آنجا که او اصل و ذاکر تابع و فرع باشد، درجات مختلف است. بر حسب اتحاد ذاکر با مذکور و فنای تام و کامل در او تا جایی که مذکور تنها باقی بماند و ذاکر پس از فنا، به سبب بقای ذکر شونده باقی باشد، مراتب تفاوت می کند و نیز بر حسب اقتران ذکر زبانی با ذکر قلبی و درجات هر مرتبه‌ای از این مرتبه‌ها نیز، مراتب و درجات بسیاری وجود دارد.

---

(۱) سوره فاطر، آیه ۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۱

۲) مرتبه دوم، ذکر قلبی است که مصطلح صوفیّه است و آن را ذکر خفی می‌نامند، که مقابل ذکر زبانی است و آن را ذکر جلّی می گویند. ذکر قلبی بر حسب اینکه با ذکر زبانی همراه باشد یا نباشد و ذاکر، ذکر شونده را یادآور باشد یا نباشد و حضور و اتّحاد و فنا در ذکر شونده بشود و بعد از فنا باقی بماند یا نه، مراتب و درجاتی دارد.

۳) سوم از مراتب ذکر، ذکر نفسی است و آن یادآوری ذکر شونده در نفس است، و آن نیز مراتب و درجاتی به حسب مواردی از همراهی (با ذکر زبانی و قلبی) که ذکر شد، دارد.

۴) چهارم از مراتب ذکر، یادآوری مذکور (خدا) است و در هر کار و هر نعمت به سبب یادآوری امر و نهی او و شکر بر وی، که آن نیز مراتب و درجاتی دارد.

ذکر زبانی و قلبی چون از جمله عبادات‌اند و عبادت را باید حتما از صاحب اجازه شرعی گرفت، اگر عبادت کننده مجاز به نوع عبادت نباشد، عبادت او قبول نخواهد شد، چه موافق واقع باشد و چه مخالف، چنانچه در فقه ثابت شده است. پس ذکر را باید از صاحب اجازه گرفت که اگر زبانی و قلبی بدون اجازه صادر شود، اثری بر آن مترتب نمی‌شود.

بلکه می گوییم: عابد و ذاکر اگر از صاحب اجازه، اجازه نگرفته باشند، شیطان مترصّد در کمین آنان است، پس اسمای الهی را که بر زبان آنان جاری می‌شود، از معنای اصلی نهی کرده و خود را در جای آن می گذارد. در این صورت، ذاکر، ذاکر شیطان می‌شود و گمان می کند که ذکر خدا می گوید و زبانش را با الفاظی می‌چرخاند که خیال می کند اسمای خداست، در حالی که آنها اسمای خدا نیست، بلکه اسمای شیطان است. پس سبب ذکر از درگاه خدای بخشنده طرد گشته و رانده می‌شود، در حالی که این چنین ذکر گوینده‌ای می‌پندارد که کار خوبی را انجام می‌دهد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۲

پس آنچه که سزاوار و شایسته عابد است، این است که اولا به تصحیح تقلیدش اهمیت بدهد و سپس روی به عبادت آورد. و اما نوع دیگر آن، احتیاط است که شرایط صحّت عمل به احتیاط بسیار زیاد است (پس امری دشوار است).

با وجود اینکه مادام که خدا از بنده‌اش یاد نکند، بنده نمی‌تواند از خدا یاد کند، یاد بنده از خداوند، موجبی برای یاد خدا از بنده

شده است. چنانچه از آیه و اخبار فهمیده می‌شود، آن سببیّت مرتبه‌ای از ذکر خدا برای بنده است، مانند آنچه که در توّابیت خدا بیان شد. به این ترتیب، یاد آوردن بنده از سوی خدای تعالی، توفیق دادن به او است که به ذکر خدا مشغول شود و ذکر عبد خدا را سبب ذکر خداست عبد را به پاداش و جزا دادن، و ذکر خدا عبد را به پاداش، سبب شدت گرفتن ذکر عبد است خدا را، و شدت گرفتن ذکر عبد خدا را سبب ذکر دیگری از خداست و همچنین ...

و قوام ذکر عبد خدا را ذکر خداست عبد را، پس آن ذکر است از خدا برای عبد، امّا در مقام عبد، در اخبار و کلمات نیکان (ائمه اطهار) از تفاوت بین ذکرهای جلی و خفی، مطالبی یاد شده است. پس باید دانسته شود که برتری گاهی به اعتبار نسبت دارد. ذکرها به اشخاص و احوال مختلف در مورد یک شخص و گاهی مقایسه و سنجش بین خود ذکرها حاصل می‌شود، لذا گاهی ذکری خود فی نفسه برتر است و نسبت به شخصی برتر و بهتر به حساب نمی‌آید و چون بنای دین و بنای سلوک بر تبرّی و تولّی است، ذکری که مشتمل بر نفی و اثبات باشد، خود برتر از ذکر دیگر است و بالاترین ذکرها که مشتمل بر نفی و اثبات است «لا اللّه الّا اللّه» است که جامع نفی و اثبات و حافظ جمیع مراتب وجود است و در عین حال، استقلال وجودی را از آن مراتب نفی می‌کند و واحد احد را با جمیع صفاتش اثبات می‌نماید و این نیست مگر شأن نبیّ صلّی اللّه علیه و آله که خاتم ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۳

است. چنانکه فرموده است: «اوتیت جوامع الکلم» «۱» به من کلمات جامعی داده شده. نقل گردیده است که «لا اله الّا اللّه» مخصوص این امّت است.

«وَ اشْکُرُوا لِی»: شکر عبارت از ملاحظه کردن انعام منعم است در نعمت، و ملاحظه حق منعم است در نعمت دادن و لذا به تعظیم منعم به جهت نعمت دادن، تفسیر شده است و لازم است ملاحظه کردن حق منعم در نعمت دادن و در خور نعمت به اینکه نعمت را در همان غایتی که به خاطر آن نعمت داده شده، صرف کند و لذا گاهی شکر تفسیر می‌شود به صرف کردن و استفاده از نعمت در آن چیزی که به خاطر آن آفریده شده است.

«وَ لا تَکْفُرُونِ»: مراد از کفر در اینجا، کفر نعمتها است و آن عبارت از مخفی کردن و پوشیده نگهداشتن نعمت و دادن حق منعم است در مورد نعمت. و اینکه شکر کردن موجب ازدیاد نعمتها و کفران آن موجب زوال نعمت است. از مواردی است که آیات و اخبار و حکایات و امثال در این زمینه زیاد است، پس عاقل باید به شکر کردن مداومت داشته، از کفران نعمت بپرهیزد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۳۰۳

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَعِینُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ (۱۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۳

ای اهل ایمان! در پیشرفت کار خود صبر و مقاومت پیشه کنید و به ذکر خدا و نماز توسّل جویید که خدا یاور بردباران است.

تفسیر: ..... ص : ۳۰۳

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا»

: ای کسانی که گرویده‌اید! این سخن به خاطر

---

(۱) مسند احمد بن حنبل، ج ۲، ص ۲۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۴

بزرگداشت و احترام مؤمنان است که بعد از اظهار امتنان بر آنان به سبب نعمت رسول و نعمتهای بزرگ دیگری که به دنبال داشت، مورد خطاب قرار می‌گیرند.

«اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ»: در ذکر و شکر من از صبر و نماز کمک بگیرید، یا در جمله چیزهایی که یاد شد، از قبیل ترک قبله‌ای که به آن عادت داشتید و رو گردانیدن به سوی قبله‌ای که عادت نداشته‌اید و ثبات بر حق و سبقت گرفتن در خیرات و نترسیدن از مردم و ترسیدن از خدا و هدایت یافتن و ذکر کردن و شکر گزاردن. یا در جمله چیزهایی که برای شما اهمیت دارد، از معاش و معادتان و جمله چیزهایی که شما را اندوهناک و بی‌تاب می‌کند، از شکیبایی و نماز یاری جویید.

«إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»: که خدا همراه شکیبایان است. همراه بودن خداوند با مؤمنان، همراهی با رحیمیّت مخصوصی است که به خواص مؤمنان اختصاص دارد. مقصود، معیّت و همراهی رحمانی قیّومی نیست که برای هر موجودی حاصل است، و نیز همراهی رحیمی و معیّت رحیمیّه عمومی نیست که برای هر مؤمن پیرو ولیّ امر خودش یا هر مسلمانی که با پیامبر زمانش بیعت کرده باشد تحقق پذیرد، چون انسان هر قدر به خدا نزدیکتر باشد، قرب او به خدا زیادتر می‌شود و از سوی خدا نسبت به او یک معیّت و همراهی غیر از معیّت و همراهی قبلی پدید می‌آید و آنچه در این شعر فارسی گفته شده است:

بیزارم از آن کهنه خدایی که تو داری هر روز مرا تازه خدایی دگرستی

اشاره به تجدّد و تازه شدن معیّت و تعدّد آنهاست، مقصود تازه شدن و تجدّد خدایان نیست. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۵

از امام صادق (ع) روایت شده که در ضمن کلامی فرمود «۱»: کسی که با اکراه و ناراحتی صبر کند و شکایت به خلق نبرد و با پاره شدن پرده‌اش بی‌تابی نکند، پس او از عوام است و نصیب و بهره‌اش همان است که خداوند فرموده: «وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»، یعنی آنان را مژده بهشت ده. و کسی که بلایا را با خوشحالی و خوشامدگویی استقبال نماید و با آرامش و سنگینی صبر نماید، پس او از خواص است و بهره‌اش آن است که خدا فرموده: «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»، خداوند همراه صابران است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۳۰۵

اشاره

وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْياءٌ وَ لكِنْ لا تَشْعُرُونَ (۱۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۵

کسی را که در راه خدا کشته شده است، مرده نپندارید، بلکه او زنده جاوید است، امّا شما این حقیقت را در نخواهید یافت.

تفسیر: ..... ص : ۳۰۵

«وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»: هر عملی که انسان به وسیله آن به خدای تعالی منتهی شود، آن سبیل (راه) خداست و هر

عملی که به وسیله آن به شیطان منتهی شود، راه شیطان است. و به وجهی و بر حسب تنزیل می‌توان گفت که راه شیطان نیز راه خداست (چون خالقی جز خدا نیست).

و مراد به ظرف (فی سبیل اللّه) ظرفیت مجازی است، یا ظرفیت حقیقی است با تقدیر مضاف، مانند زمان و یا مکان. به این گونه که بگوییم:

فی زمان سبیل اللّه یا فی مکان سبیل اللّه.

نقل شده است که آیه در مورد شهدای بدر نازل شده و آنان چهارده نفر بودند که شش نفر آنها از مهاجرین و هشت تن از انصار بودند،

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۶

چون آنان همیشه می گفتند فلانی مرد، فلانی مرد. لذا این آیه نازل شد.

و معنی آیه به حسب تأویل این است که سبیل الی اللّه عبارت از ولایت و طریق قلب است، بنابر این، معنی آیه چنین می‌شود:

نگویید به کسی که از حیات حیوانی کشته شده- در حالی که در سبیل خدا بوده- او مرده است، یا کسی را که از انانیّت و زندگانی شیطانی در راه خدا کشته می‌شود، نگویید مرده است. و این معنی اخیر بنابر این است که فی سبیل اللّه متعلق به این نوع قتل باشد.

«أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ»: زیرا زندگانی آنان زندگانی اخروی است و احساس و شعور شما احساس دنیوی است و سنخیّتی بین مدرکات دنیوی و مدرکات اخروی نیست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۵] ..... ص : ۳۰۶

اشاره

وَ لَنَبْلُوَنَّکُمْ بِشَیْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِینَ (۱۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۶

و البتّه شما را به سختیهایی چون ترس و گرسنگی و نقصان اموال و نفوس و آفات زراعت بیازماییم و بشارت و مژده آسایش از آن سختیها صابران راست.

تفسیر: ..... ص : ۳۰۶

«وَ لَنَبْلُوَنَّکُمْ»: یعنی شما را بیازماییم، به شما برسانیم و بدهیم.

«بِشَیْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَراتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِینَ»: به علی (ع) نسبت داده شده که فرمود: خداوند بندگانش را به هنگام اعمال بد و زشت به نقص میوه‌ها و حبس برکات و بستن خزینه‌های خیرات مبتلا می‌نماید، تا اینکه توبه‌کننده‌ای توبه کند و دست کشنده‌ای از گناه، دست بکشد و یادآورنده‌ای یادآور شود و نهی شونده‌ای از عملش باز ایستد.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۷

از امام صادق (ع) است «۱»، که این مطلب علامت قیام قائم (ع) است که برای مؤمنان حاصل می‌شود و فرمود: خداوند مبتلا می کند به چیزی از ترس از پادشاهان بنی امیّه در آخر سلطنتشان و به گرسنگی با گرانی قیمتهایشان و نقص اموال به جهت فاسد شدن تجارتها و اندک بودن نفع و نقص نفوس به وسیله مرگ سریع و نقص میوه‌ها به سبب اندک بودن محصول آنچه که می کارند، و در این هنگام، صابران را مژده ده به تعجیل خروج قائم (ع). سپس فرمود، این معنی تأویل است و خداوند تعالی فرموده: تأویلش را نمی‌داند، جز خدا و کسانی که در علم ثابت و راسخ هستند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۶] ..... ص : ۳۰۷

اشاره

الَّذِينَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ (۱۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۷

آنان که چون به حادثه سخت و ناگوار دچار شوند صبوری پیش گرفته گویند ما به فرمان خدا آمده، به سوی او رجوع خواهیم کرد.

تفسیر: ..... ص : ۳۰۷

«الَّذِينَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ»: یعنی به چیزی دچار شوند که موجب اذیّت آنان شود و اقّل آن این است که اگر شوکت الهی بر آنان وارد آید، از انانیّت خود خارج شده، تسلیم خالقشان می‌شوند.

«قالُوا»: با زبان بدنشان و زبان حالشان می گویند:

«إِنَّا لِلَّهِ»: یعنی ما از حیث مبدأ و ملک از آن خداییم.

«وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ»: یعنی سر انجام نهایت کار ما به سوی خدا باز می گردد.

و اخبار در فضیلت صبر بر مصیبت و استرجاع، یعنی گفتن «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» به هنگام مصیبت، زیاد است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۸

و چون مصیبتهایی که بر انسان وارد می‌شود اختیار و دخالتی از نفس در آنها نیست، تا اینکه بخواهد غرضهای نفسانی را غایت آن مصایب قرار دهد. از این رو، نمونه اجر صبر برای مصیبت دیده مشهود است، از قبیل شکستن انانیّت، کبریا، تکبّر و تضرّع به سوی پروردگارش و پناه بردن به خدا و نزدیکی به او و این برخلاف عبادات است که انسان به آنها علم دارد و با اختیار خود آنها را انجام می‌دهد و در آنها به غرضهای خود نظر می کند و در این صورت، اجر و قرب و لذّتی در آنها نمی‌یابد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۷] ..... ص : ۳۰۸

اشاره

أُولئِکَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةٌ وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (۱۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۸

آن گروه، به درود و الطاف الهى و رحمت خاص خداوند مخصوص‌اند و آنها به حقيقت هدايت يافتگان‌اند.

تفسير: ..... ص : ۳۰۸

«أُولئِکَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ»: صلوات جمع «صلاة» به معنى ثنا از جانب خدا و بزرگداشت و احترام از ناحيه او است، يعنى بزرگداشتها و برتريها، و اين مربوط به ظاهر مطلب و مزد پذيرش رسالت است.
«وَ رَحْمَةٌ»: و اين مربوط به باطن است و پاداش قبول ولايت.
«أُولئِکَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»: يعنى هدايت يافته‌اند به سوى آنچه كه شايسته است به آن هدايت شوند، يا اينكه به آسان كردن مصيبت به سبب تسليم امر خدا، هدايت يافته‌اند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۵۸] ..... ص : ۳۰۸

اشاره

إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللَّهَ شاكِرٌ عَلِيمٌ (۱۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۸

صفا و مروه از شعائر دين خداست، پس كسى كه حج خانه ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۰۹
كعبه يا اعمال مخصوص عمره را به جاى آورد، پس باكى نيست بر او كه سعى صفا و مروه را نيز به جاى آورد و هر كس به راه نيكى شتابد، خدايش پاداش خواهد داد كه او به همه امور خلق، عالم و داناست.

تفسير: ..... ص : ۳۰۹

«إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَةَ»: ابتدا، كلامى است كه ظاهرا از كلام قبلى منقطع است و حكمى از احكام تكليفى را بيان مى‌كند و لذا آن را از كلام قبلى جدا و منقطع مى‌نمايد. صفا و مروه دو كوه هستند در مكّه، بين آن دو سعى انجام مى‌گيرد، مثل هروله. سعى بين اين دو، از مناسك حج است و «صفا» سنگ درشت است كه در حالت مذكر و مؤنث هر دو مى‌آيد و به صورت مفرد و جمع به كار مى‌رود.
و «مروه» سنگ سفيد و برّاقى است، يا سخت‌ترين سنگهاست. در خبر است كه صفا را صفا ناميده‌اند، زيرا آدم كه برگزيده خدا (مصطفى) بوده، بر آن سنگ فرود آمده (يعنى صفا مشتق از صفو است و مصطفى كه لقب آدم است از صفو مشتق مى‌شود). پس بر آن كوه اسمى مشتق از اسم آدم نهاده شد و حوّا بر كوهى ديگر هبوط نمود كه «مروه» (مأخوذ از امرءة يعنى زن) ناميده شد،

چون زن بر آن هبوط کرده بود، برای کوه اسمی از اسم زن بریدند «۱» و این معنی مناسب تأویل است. زیرا چنانچه در سوره آل عمران در تفسیر «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ» خواهد آمد، صفا جهت والا و بلندی نفس است و مروه جهت سفلی و پایین نفس، که در ردیف حیوانیت و طبیعت است و هر دو به یک اعتبار محل هبوط آدم و حوّاست و به اعتباری دیگر با آن دو متّحد است و از جهت همین اتّحاد، اسمی برای آن دو کوه از اسم آدم و حوّا گرفته شده و به اعتبار این

---

(۱) عبارت مفسّر مفهوم نبود، عینا ترجمه شد، به نظر می‌رسد که منظور این باشد که اسم قسمتی از کوه صفا نامیده شد و قسمتی مروه.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۰

تأویل، آیه مربوط به آیه پیشین می‌شود.

سعی در محل سعی، کنایه است از لزوم تردد و رفت و آمد انسان در حالت اضطراب بین صفای نفس انسانی و مروه نفس حیوانی. زیرا انسان به وسیله تردد بین آن دو و گذراندن حاجت و نیاز آن دو قوّه در این بنیان باقی می‌ماند و با این بقا کامل می‌شود در ذات و صفات و پیروی از خدا، و با این کامل شدن استحقاق حضور نزد رحمان و دوستی و امامت را پیدا می‌کند. پس چنانچه صفا و مروه و سعی بین آن دو از مناسک حجّ خانه‌ای است که از سنگ بنا شده، صفا و مروه نفسانی و تردّد مضطربانه بین آن دو نیز، به جهت اصلاح حال اهل آن دو و برآوردن حاجت آنان است.

«مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ»: شعائر جمع شعار با کسر شین به معنی علامت است، یا جمع شعار با کسر و فتح به معنی لباسی است که به بدن می‌چسبد، یا جمع شعار به کسر شین به معنی مناسک است، یا جمع شعیره است به معنی معظم و عمده مناسک که خداوند به سوی آنها خوانده است.

«فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ»: حجّ به معنی قصد، خود نگهداری، گام نهادن، تردد و قصد مکّه برای انجام مناسک آمده است و در شرع، نام مناسک خاصی است که در مقابل عمره قرار دارد و با هر یک از معانی لغوی آن مناسبت دارد و عمده زیارت است و در شرع، نام مناسک خاصّی است که در مقابل حجّ قرار دارد.

«فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما»: برخی گفته‌اند: که بر روی صفا و مروه دو بت برای قریش بود که در جاهلیت هر گاه که سعی بین صفا و مروه می‌نمودند، آن بتها را مسح می‌کردند. وقتی مسلمانان آمدند و بتها را شکستند، دیگر سعی در آنجا برای آنها دشوار شد، به همین جهت، آیه نازل گشت. این آیه، دلالت بر نفی وجوب نمی‌کند، زیرا که آیه مفید

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۱

جواز است و جواز أعمّ از وجوب است و وجوب از اخبار استفاده می‌شود. پس تمسّک کردن به آیه برای نفی وجوب، چنانچه برخی از عامّه این کار را کرده‌اند، درست نیست.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده که از او پرسیدند: آیا سعی بین صفا و مروه واجب است یا مستحب؟ فرمود، واجب است.

به امام عرض شد: مگر خداوند نفرموده، «فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما»، یعنی باکی نیست که سعی بین صفا و مروه انجام پذیرد؟ فرمود:

بلی، امّا این مطلب در عمره قضا بود که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بر آنان شرط نمود که بتها را از صفا و مروه بردارند، پس مردی مشغول به کار شد و سعی انجام نداد، تا اینکه آن روزها سپری گشت و دوباره بتها را به جای خود برگرداندند. پس خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله رسیدند و عرض کردند: یا رسول اللّه! فلانی سعی بین صفا و مروه را انجام نداد و بتها به جای خود بازگشتند. در آن هنگام خدای تعالی این آیه را نازل فرمود که باکی نیست سعی بین صفا و مروه انجام پذیرد، در حالی که بتها نیز آنجا باشند

«۱».

و نیز به امام صادق (ع) نسبت داده شده «۲» که مسلمانها گمان می‌کردند سعی بین صفا و مروه چیزی است که مشرکان آن را ساخته و پرداخته‌اند، پس خداوند برای رفع ابهام، این آیه را نازل فرموده است.

بعید نیست گفته شود: سعی بین صفا و مروه به صورت هروله، امری است که عقلهای جزئی آن را قبیح می‌شمارند و نفوس محترمه از آن سرباز می‌زنند. پس گمان آنانی که جز ظواهر اشیا را درک نمی‌کنند، این بود که اینجا جای اشکال و ایراد و منع الهی است، پس خداوند به وسیله این آیه آن ایراد خیالی را برداشت.

---

(۱) برهان، ج ۱، ص ۱۶۹.

(۲) تفسیر صافی، جلد ۱، ص ۱۵۴، به نقل از اصول کافی.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۲

«وَ مَنْ تَطَوَّعَ»: و هر که میل نمود از باب نافله و استحباب «خَيْراً»، خیری را. خیر صفت مفعول مطلق است که حذف شده است، یا معنی «تطوع بخیر» و یا بنا به تجرید است، یعنی از عملی که آن عمل خیر است. یا اینکه مراد به خیر، طواف و سعی است، یا مطلق مناسک حج و عمره، یا مطلق کارهای نیک واجب یا مستحب است.

«فَإِنَّ اللَّهَ»: خداوند به او پاداش خیر می‌دهد، زیرا خدای تعالی «شاكِرٌ»: شکرگزار است و عمل خیر بندگان را بدون پاداش رها نمی‌کند، «عَلِيمٌ»: عمل هیچ عمل کننده‌ای از خدا مخفی نمی‌ماند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۵۹] ..... ص : ۳۱۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الْهُدى مِنْ بَعْدِ ما بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتابِ أُولئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (۱۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۲

آن گروه از اهل کتاب که آیات واضحه‌ای را که برای راهنمایی خلق فرستادیم کتمان کردند و پس از آنکه برای هدایت مردم در کتاب بیان نمودیم، پنهان داشتند، آنها را خدا و تمام جنّ و انس و ملک، لعن می‌کنند.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۲

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ»: به آن که امثال این آیات، چه آن آیاتی که گذشت و چه آیاتی که می‌آید، در شأن علی (ع) و ولایت او نازل شده، خواه نزول آیات در مورد اهل کتاب باشد یا در مورد غیر آنان، زیرا مقصود از آنها اشاره به ولایت علی (ع) است. پس معنی آیه چنین می‌شود: کسانی که پنهان می‌دارند آنچه را که بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل کردیم، از دلایل ولایت علی (ع) دلیلهایی که پس از وفات محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر کسی مخفی نماند.

«وَ الْهُدى»: هدایت مطلق که عبارت از ولایت علی (ع) است که آن حقیقت هدایت است و هر چیزی که دلالت بر ولایت بکند آن هدایت ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۳

است از باب اینکه به هدایت مطلق منتهی می‌شود.

«مِنْ بَعْدِ ما بَيَّنَّاهُ»: یعنی هدایتی را که عبارت از ولایت است.

«لِلنَّاسِ فِي الْكِتابِ»: یعنی قرآن و اخبار رسول.

«أُولئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ»: یعنی کسانی که از آنان صدور لعن ممکن است، مانند ملایکه و جنّ و انس، کافران را لعن می‌کنند. حتی اگر کافر از خودشان باشد، چون آنها می‌گویند خدا لعنت کند کافران را. چنانچه در تفسیر امام (ع) موجود است، و ممکن است مقصود لعن‌کنندگان از هر چیزی باشد. زیرا همه چیز به اعتبار شعوری که به اندازه وجودشان دارند، ملعونان را لعنت می‌کنند و این منافاتی با جریان مطلب در مورد اهل کتاب ندارد که امر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) را پنهان داشتند و همچنین، در سایر علمایی که مطلق حق را کتمان کنند یا هر کسی که چیزی از حق را بداند و کتمان کند، موضوع لعن در آنجا جریان دارد «۱».

به ابی محمّد (ع) نسبت داده شده که فرمود «۲»: به امیر المؤمنین (ع) گفتند که بهترین خلق خدا پس از ائمه هدی که چراغهای روشنی‌بخش تاریکی‌اند چه کسانی هستند؟ فرمود: علما هستند، در صورتی که علمای صالح باشند. گفته شد: بدترین خلق خدا پس از شیطان و فرعون و نمرود و بعد از کسانی که نامهای شما را روی خود «۳» می‌گذارند و به لقبهای شما ملقب می‌شوند و جاهای شما را می‌گیرند و در مملکتهای شما حکومت می‌کنند، چه کسانی هستند؟ فرمود: علما هستند، در صورتی که فاسد باشند، آنان کسانی‌اند که باطلها را ظاهر می‌کنند و حقایق را کتمان می‌نمایند. خداوند تعالی در باره آنها فرموده است: «آنان

---

(۱) نور الثقلین، ج ۱، ح ۴۷۹، ص ۱۲۵.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۵. [.....]

(۳) یعنی خود را امیر المؤمنین و خلیفه و اولی الامر معرفی می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۴

را خدا و هر لعنت کننده‌ای لعن می‌کند». به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود «۱»: مردی خدمت سلمان فارسی (ره) رسید و عرض کرد، مرا حدیث کن. پس سلمان ساکت ماند. دوباره گفت و باز ساکت ماند.

مرتبه سوم گفت و باز هم چیزی نگفت. مرد پشت به سلمان کرد و این آیه را خواند: آنان که حق را کتمان می‌کنند ... تا آخر آیه.

سلمان به او گفت:

جلو بیا. ما اگر شخص امینی پیدا می‌کردیم به او حدیث می‌کردیم و حقایق را می‌گفتیم ... تا آخر حدیث.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۰] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُوا فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

مگر آنان که توبه کردند و به اصلاح مفاسد اعمال خود پرداختند و آنچه را برای مردم کتمان می‌کردند، بیان نمودند. پس توبه این گروه را می‌پذیرم که من توبه‌پذیر گنهکاران و مهربان به خلق هستم.

تفسير: ..... ص : ۳۱۴

«إِلَّا الَّذِينَ تابُوا»: يعنى از كتمان حقايق توبه كردند.
«وَ أَصْلَحُوا»: آنچه را فاسد كرده بودند جبران نمودند و اصلاح كردند.
«وَ بَيَّنُوا»: و آنچه را كه مخفى كرده بودند، بيان نمودند.
«فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۶۱] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

آنان كه كافر شدند و به عقيده كفر مردند، البته خدا و همه

---

(۱) تفسير صافى، جلد ۱، ص ۱۵۵ و برهان، ج ۱، ص ۱۷۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۵

فرشتگان بر آن گروه و آن مردمان لعنت مى‌فرستند.

تفسير: ..... ص : ۳۱۵

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا»: مقصود از اين جمله كه در مقام تعليل استيناف است و رابطه آن با جمله قبلى بريده شده، كفر اصيل به ولايت على (ع) است. پس آن كسانى كه به ولايت على (ع)، كافر شدند و «وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» و هنگام مرگ به حالت كفر بودند، در آن هنگام على (ع)، بر آنان ظهور مى‌كند و ولايت بر آنان عرضه مى‌شود. پس بعضى آن را قبول نموده، برخى ديگر ردّ مى‌كنند. پس كسى حال كافر را پس از مرگ نمى‌داند، مگر آن كسى كه بر حالات پنهانى آگاه باشد، پس لعن كردن كافر پس از مرگ جايز نيست، مگر براى كسى كه از حال او آگاه باشد، يا از كسى كه از حال كافر آگاه است. جواز لعن را بشنود و چون اين حكم در مقابل تعليل آيه پيشين و از متعلّقات آن است و از سويى متكلّم در مقام خشم و غضب است و هر چه كه بيشتر شخص مورد غضب را ذمّ كند، غضب او شديدتر مى‌شود و هر اندازه كه غضبش شديدتر باشد، در بسط كلام و غلظت حكم و تأكيد آن مى‌افزايد ... به همين جهت خداى تعالى كلام را بيشتر باز كرد و گسترد و تأكيد نمود. پس فرمود:
«أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ»: يعنى آنها از جمله كسانى هستند كه لعنت خدا و فرشتگان و همه مردم بر آنان است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۶۲] ..... ص : ۳۱۵

اشاره

خالِدِينَ فِيها لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ (۱۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۵

همیشه در جهنّم به عذاب و شکنجه‌اند، نه از عذاب آنان بکاهد و نه به نظر رحمت به آنان بنگرند.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۵

«خالِدِينَ فِيها»: یعنی در لعنت مخلّد هستند یا در آتش جهنّم مخلّدند. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۶
«لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ»: مقصود اینکه، پس از دخول در عذاب، تخفیفی بر آنان نیست.
«وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ»: یعنی قبل از دخول عذاب، مهلت داده نمی‌شود یا اینکه در حال عذاب مهلت داده نمی‌شود به اینکه عذاب برداشته گشته یا تخفیفی حاصل شود، تا عذر بیاورند یا اینکه نظری به آنان متوجه نمی‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

وَ إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِيمُ (۱۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۶

خدای شما خدای یکتاست، نیست خدایی مگر او که بخشاینده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۶

«وَ إِلهُكُمْ إِلهٌ»: جمله مستأنفه است، برای اظهار کردن حکمی دیگر، بنا بر اینکه «واو»، به منظور استیناف آمده باشد یا اینکه جمله حالیه است و معنی آیه این است که آنها جاودانه و مخلّد در عذاب‌اند. نه تخفیفی در عذاب داده می‌شود و نه مهلتی خواهد بود، در حالی که معبود و خدایی غیر او نیست و جز همان خدایی که عذاب می‌کند، خدای دیگری وجود ندارد تا عذاب را از آنان دفع نماید یا آنان را از دست خدای عذاب کننده رهایی بخشد. «إله» از «أله» به فتح عین الفعل، به معنی «عبد» عبادت کرد، گرفته شده است. پس آن بر وزن فعال است، به معنی مفعول یعنی معبود، و «اله» بر وزن «فرح» یعنی بی‌تابی کرد و پناه برد، و «ألهه» یعنی به او پناه داد و نیز صحیح است که آن را مشتق از جمیع آنها قرار دهیم و معنی «الهکم إله» این است: آنچه را که معبود قرار دادید مستحق عبادت است، نه اینکه او مستحق عبادت نباشد.
«واحِدٌ»: او یکی است نه متعدّد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۷
«لا إِلهَ إِلَّا هُوَ»: یعنی جز او کسی مستحق عبادت نیست تا اینکه معبود غیر شما باشد یا در مقابل خدایتان از شما دفاع کند.
«الرَّحْمنُ»: کسی که وجود را بر هر چیزی بخشیده، بر پادارنده آنهاست و هر چه که آنها در بقا به آن احتیاج دارند به آنها می‌دهد.

«الرَّحِيمُ»: كمالات اختيارى بشرى را افاضه مى‌كند. در اين آيه، نخست الوهيّت را براى آن خدايى كه به مخاطبان نسبت داده اثبات مى‌نمايد (خداى شما). سپس توحيد را ثابت مى‌كند و پس از آن، خدايان را در يكى منحصر نموده و براى او مبدأ و منتهى و مالك بودن را ثابت مى‌كند. اين صفات، از امّهات اوصاف خداوند تعالى است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۶۴] ..... ص : ۳۱۷

اشاره

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ الْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِما يَنْفَعُ النَّاسَ وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ ماءٍ فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصْرِيفِ الرِّياحِ وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۷

محقّقا در خلقت آسمانها و زمين و رفت و آمد شب و روز و كشتيها كه به روى آب براى انتفاع خلق در حركت هستند و بارانى كه خدا از بالا فرو فرستاد تا به آن آب، زمين را پس از مردن و نابود شدن گياه آن، زنده كرده سبز و خرّم نمود و در برانگيختن انواع حيوانات در آن و در وزيدن باد به هر سو و در خلقت ابر كه ميان زمين و آسمان مسخّر است و در همه اين امور عالم ادلّه‌اى واضح بر علم و قدرت آفريننده براى عاقلان است.

تفسير: ..... ص : ۳۱۷

خداى تعالى، به امور ياد شده، برهان اقامه نمود و فرمود:

«إِنَّ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ»: اين جمله استيناف است و در مقام تعليل و جمع سماوات، به آن جهت است كه آسمان در حقيقت ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۸

متعدد است، به خلاف زمين و نشانه‌هاى آفرينش آسمانها كه دلالت دارد بر وجود صانعى حكيم و دانا و توانا و داراى عنايت به خلق، بخشنده و مهربان. «صفات حضرت احديّت» آن قدر زياد است كه از شمارش بشر خارج است و آنچه كه شمارش كرده‌اند، بيان قادر به احاطه بر آن نيست. از جمله آنها، وضع افلاك كلى و جزئى و محيط و غير محيط و حركات جزئى و كلى است كه افلاك و كرات در سرعت حركت و كندى، مختلف هستند و نيز از جهت برپا بودن و استقامت و شرقى و غربى بودن كه اختلاف آنها موجب انضباط خاصى است، نشانه‌هاى حكمت الهى در آنها قرار دارد، چه نظام رستنيهاى زمين به آن بستگى دارد و توليد زمين و بقا و استكمال در ذات و صفات آن و وضع ستارگان و اختلاف آنها در دورى و نزديكى به زمين و شدّت و ضعف نور آنها و بزرگى و كوچكى جرمشان، و گرم و سرد كردن زمين و ظهور آثارى از آنها در موجودات خاكى و غير اينها، از چيزهايى است كه مولود همان نظام الهى است و اينها از مواردى به شمار مى‌روند كه در علم هيأت و نجوم و احكام نجوم به تفصيل بيان شده است.

همچنين است نشانه‌هاى آفرينش زمين، مانند استقرار زمين در مركز «۱» و امكان تأثير امور آسمانى به هر سو و ماندن آب روى زمين (طبق نيروى جاذبه) و بيرون آمدن سطوح زمين از آب، براى امكان توليد رستنيهاى خشكى، و توليد آب در زير زمين و

استقرار کوهها روی زمین و سرازیر بودن دامنه‌های کوه برای جریان یافتن چشمه‌ها روی آن و امکان جاری کردن قناتها روی آن و قرار دادن زمین به نحو متعادل و معتدل که نه آن قدر نرم است که چیزی را فرو برد و نه آن قدر سفت و

---

(۱) طبق هیأت قدیم، زمین در مرکز افلاک قرار داشته و فلکهای ۹ گانه به دور آن می‌چرخیدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۱۹

سخت و محکم است که بنا روی آن سخت باشد و آن قدر به هم پیوسته و چسبیده است که بنا روی آن ایستاده، جذب می‌شود. و غیر اینها از منافع بسیاری که جز خدا کسی نمی‌تواند بشمارد، و نیز نشانه‌هایی که از چگونگی ارتباط و محبّت زمین و آسمان و تأثیر و تأثّر هر کدام از دیگری استنباط می‌شود، زیاد است.

«وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ»: یعنی پشت سر هم بودن شب و روز و آمدن هر یکی پس از دیگری، یا اختلاف هر یک از آن دو در طول سال با زیاد و کم شدن، یا اختلاف آن دو به اینکه در بیشتر وقتها یکی زیادتر از دیگری است. و اختلاف آن دو در صفات و آثار همه اینها نشانه‌های متعدّدی است که بر وجود صانع حکیم توانا و رحمان و رحیم دلالت می‌کند.

«وَ الْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِما يَنْفَعُ النَّاسَ»: یعنی در قرار دادن آب به صورت مایع و سیّال و قرار دادن مواد کشتی به صورتی که روی آب بایستد و راهنمایی شما به ساختن آن به طرزی که باد آن را در سطح آب به حرکت درآورد و در عین حال از اختیار شما خارج نکند. و نیز در آثاری که مترتّب بر کشتی و سرعت سیر آن می‌شود، با ملاحظه اینکه نیاز به هزینه و مخارج چندانی ندارد و بارهای زیادی را به شهرهای دور حمل می‌کند. در همه اینها نشانه‌هایی است که بر وجود صانع حکیم توانا که صاحب لطف و عنایت به خلق است، دلالت می‌کند.

«وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ»: و آنچه را که خدا از آسمان فرو فرستاده، از جهت فلک، یا از جهت بالا «مِنْ ماءٍ فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها»، از آب، پس زمین را بعد از مرگش زنده کرد، به این گونه که نیروهای زمین را تحریک کرده، گیاهان را می‌رویاند و برگ درختها سبز می‌شوند.

«وَ بَثَّ»: عطف است بر جمله «أَنْزَلَ اللَّهُ»، یعنی در آنچه که از ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۰

حشرات و چهارپایان و درندگان و اصناف انسان برانگیخت، یا بر احیا عطف است، یعنی در آنچه که از آسمان فرو فرستاد، پس به سبب آن زمین را زنده کرد به سبب آن چهارپایان و سایر جنبندگان را برانگیخت.

«فِيها مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ»: و هر جنبنده‌ای را در آن آفرید و لفظ «من» بنا بر اوّل بیانیّه است (من برای بیان کلمه مورد نظر می‌آید) و بنا بر دوم تبعیضیه است. من برای جدا کردن و تفاوت و تبعیض کلمه می‌آید.

و وجه علیّت و سبب بودن باران برای برانگیختن جنبنده‌ها این است که تولید نسل از حشرات به وسیله رطوبت زمین و هوایی است که با حرارت آفتاب ممزوج شده، با اجزای متعفّن زمینی به سبب حرارت و بقای آن مخلوط گشته است، و بقای آن چیزهایی که از حشرات تولّد یافته. زیست آنها به سبب زیادی گیاه زمین است که آن نیز از زیادی رطوبت زمین و هوایی است که از زیاد شدن باران به وجود می‌آید.

«وَ تَصْرِيفِ الرِّياحِ»: وزیدن بادهاست که هوا را عوض می‌کند تا راکد نگشته، متعفّن نشود، که در این صورت، مزاج حیوان و نبات فاسد می‌شود و وزیدن باد، هوای متعفّن را می‌برد و بدنهای حیوان و نبات را سرد می‌کند. به این نحو، هوایی که به سبب مجاورت و ایستادن گرم شده، آن را تبدیل می‌کند و شما در زندگیتان از وزیدن باد بهره‌ها می‌برید، زیرا باد کشتی (کشتی بادی) را به حرکت و ابرها را به جنبش درمی‌آورد و دانه‌ها را از کاه جدا می‌کند.

«وَ السَّحابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ»: (و ابرها که بین آسمان و زمین فرمانبرانند) و ابرها اجزای ریز آب را حمل می‌کنند و

اجزایی از هوا نیز به اجزای آب بدل می‌شوند. ابرها به سوی مکانهایی که خداوند دستور می‌دهد، حرکت می‌کنند تا در آنجا ببارند و در نتیجه، در آن مکان باران می‌بارد به نحوی که زمین از انواع باران بهره‌مند می‌شود. باران به اندازه می‌بارد نه به طوری که زمین و عمارتها و رستنیهای آن فاسد شوند ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۱

و گاهی در وقت خودش برف و یخ می‌آید، یا در محلی سرما می‌آید که از آن سود حاصل می‌شود و هر گاه که خداوند زیان قوم یا ملّتی را بخواهد، باران و سرما و یخ را با هم می‌فرستد تا زیانش از سودش بیشتر شود.

«لَآیاتٍ»: یعنی نشانه‌هایی است که بر صانع دانا و حکیم و توانا دلالت می‌کند، که از علم او چیزی غایب و کم نمی‌شود. چنانچه به آن اشاره شد، بخشنده و مهربان است.

«لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ»: برای کسانی که با عقل درک می‌کنند نه با درکهای حیوانی، یا اینکه مقصود قومی باشند که عاقل شده‌اند و آوردن مضارع، به آن جهت است که بر این مسئله دلالت نماید که عقل پس از آنکه وجود نداشت، پدیدار گشت. البته نه برای غیر عقلا و آن کسانی که مانند چهارپایان هستند یا از آنها نیز گمراهتراند، زیرا که عاقل نکته‌های حکمت اشیا را که در آنها به ودیعت نهاده شده است و سببهای آنها را درک می‌نماید و غیر عاقل این چیزها را درک نمی‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۵] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْداداً یُحِبُّونَهُمْ کَحُبِّ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَ لَوْ یَرَی الَّذِینَ ظَلَمُوا إِذْ یَرَوْنَ الْعَذابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً وَ أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعَذابِ (۱۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۱

برخی از مردم نادان، غیر خدا را چون بتها و مدّعیان باطل را، مانند خدا گیرند و دوست دارند، چنانکه خدا را باید دوست داشت. اما آنها که اهل ایمان‌اند، کمال محبت و دوستی را تنها به خدا دارند. اگر فرقه مشرکان ستمکار عذاب خدا را مشاهده کنند که قدرت و توانایی خاص خداست، از شرک خود پشیمان می‌شوند و عذاب خدا، مشرکان را بسیار سخت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۲

تفسیر: ..... ص : ۳۲۲

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَتَّخِذُ»: عطف است بر جمله «إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ» یا حال است.

«مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْداداً»: آیه شریفه در اخبار، به منافقان امّت و انداد به رؤسای آنان تفسیر شده است، بنابر این معنی آیه چنین می‌شود: از مردم، کسانی هستند که رؤسایی برای ولایت امر خویش می‌گیرند، در حالی که بعضی از آن رؤسا، مظاهری از غیر خدای تعالی هستند، یا اینکه کسانی هستند که بدون اذن خدا، مانندهایی می‌گیرند، یا بدون اذن خدا مانندهایی از مظاهر او برای خدا برمی‌گزینند.

«یُحِبُّونَهُمْ کَحُبِّ اللَّهِ»: و آنها را چون دوست داشتن خدا، دوست دارند.

«وَ الَّذِینَ آمَنُوا»: یعنی آنانی که به سبب بیعت خاص ولوی و قبول دعوت باطنی ایمان آوردند.

«أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»: (بیشترین دوستی را به خدا دارند)، در مظهر او که همان علی (ع) است و حبّ مؤمنان شدیدتر از حبّ و دوستی غیر مؤمنان است، زیرا محبّت غیر مؤمنان نفسانی و عرضی است. چون شأن نفس، دشمنی و کینه‌توزی است، ولی محبّت مؤمنان عقلانی و ذاتی است.

«وَ لَوْ یَرَی الَّذِینَ ظَلَمُوا»: یعنی کسانی که به خودشان ظلم کردند و روان خود را از حق خویش باز داشتند، چه حقوق متعلّق به روان عبارت از تسلیم به ولایت و قبول و تأثّر از ولایت و پیروی ولی امر و روشن شدن به نور او است و لفظ «لو» ظاهرا برای شرط است و نیز ممکن است برای تمنّی باشد.

«إِذْ یَرَوْنَ الْعَذابَ»: «اذ» ظرف است، یا اسم خاص مفعول به است.

برای «یری» و بنا بر اوّل قول خدای تعالی «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً»، مفعول به «یری» می‌شود، یا بدل از عذاب است، بنا بر اینکه مفعول «یری» ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۳

محذوف باشد و بنا بر دوم بدل از «اذ یرون» یا «من العذاب» است و معنی اینکه همه قدرت و قوّت برای خداست، این است که قدرت هر صاحب قدرتی یک شاخه باریک از قدرت مطلقه است و شاخه‌های باریک همگی به سبب مطلق استوارند و نسبت قدرت به ممکنات اعتباری است و حقیقتی ندارد.

و «تری» به صورت مخاطب و «یرون» به صورت مجهول از فعل «اری» خوانده شده. «انّ القوّة» با کسر إنّ است و همچنین، قول خدای تعالی که می‌فرماید:

«وَ أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعَذابِ»: محققا خداوند را سخت‌ترین عذاب است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۳۲۳

اشاره

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِینَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِینَ اتَّبَعُوا وَ رَأَوُا الْعَذابَ وَ تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبابُ (۱۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۳

هنگامی که رؤسا و پیشوایان باطل، از پیروان خود بیزاری جویند و عذاب خدا را مشاهده نمایند و هر گونه وسیله و اسباب از آنها قطع شود، هیچ یک از روابط باطل به جا نمی‌ماند.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۳

«إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِینَ»: «إذ» ظرف «شَدِیدُ الْعِذابِ» است که در آیه پیشین بود، یا ظرف است برای قول خدا «اللّه» یا ظرف «یرون» است، یا بدل از «العذاب» یا بدل از «إذ» اوّلی است و معنی آیه چنین است: اگر ستمکاران ببینند هنگامی را که پیشوایان و رؤسا از پیروان خود تبرّی می‌جویند، یا پیروان از پیشوایان تبرّی می‌جویند، این دو معنی بستگی به این دارد که «اتّبعوا» را مجهول یا معلوم بخوانیم.

«مِنَ الَّذِینَ اتَّبَعُوا»: یعنی پیروان یا رؤسا، بنا بر قرائت مجهول یا معلوم. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۴

«وَ رَأَوُا الْعَذابَ»: حال است به تقدیر «قد» یا عطف است بر «تبرّا» یا عطف است بر «اتّبعوا» اوّلی یا دوّمی.

«وَ تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبابُ»: اسباب جمع سبب است و آن، عبارت از ریسمانی است که با آن چیزی بسته و کشیده می‌شود، و اسباب

استعاره است برای اتّصالهایی که بین آنان موجود است، از قبیل خویشها و صورت معاملات دینی که از مقام نفس شیطانی و مناسبات دنیایی ناشی می‌شود و لفظ «بهم» ممکن است صله برای «تقطّعت» باشد. بنابر اینکه باء برای متعدّی کردن بیاید، معنی آیه چنین می‌شود: آن سببها که بین آنان وجود داشت و سبب الفت و اجتماع آنها در دنیا شده بود، بریده و منقطع گشت، زیرا آن سببها جهت اغراض فانی و در میان نفسهایی ایجاد شده بود که همه محکوم به فنا و هلاک بودند و آن سببها از انس و الفت روحانی، باقی مانده بودند، لذا اسباب تفرقه و پراکندگی در آخرت شدند. و ممکن است که لفظ «بهم» حال از «اسباب» باشد که بر آن مقدّم شده است، باء برای الصاق است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۷] ..... ص : ۳۲۴

اشاره

وَ قالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَما تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ حَسَراتٍ عَلَيْهِمْ وَ ما هُمْ بِخارِجِينَ مِنَ النَّارِ (۱۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۴

آنگاه پیروان آن پیشوایان باطل از روی پشیمانی و حسرت گویند: ای کاش دیگر بار به دنیا باز می‌گشتیم و از اطاعت اینان بیزاری می‌جستیم، چنانکه اینان از ما بیزاری جستند. این گونه خدا کردار زشت جاهلانه آنان را مایه حسرت و پشیمانی آنها نمود و آنان را از عذاب جهنّم نجاتی نباشد.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۴

«قالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنا كَرَّةً»: یعنی می‌گویند کاش دوباره به دنیا باز می‌گشتیم و «لو» برای تمنّی است و لذا، فعل در جواب آن، فاء به خود ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۵

گرفته، منصوب شده است.

«فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ»: یعنی در دنیا از آنها بیزاری می‌جستیم.

«كَما تَبَرَّؤُا مِنَّا»: چنانچه آنها در اینجا (آخرت) از ما تبرّی نمودند.

«كَذلِكَ»: یعنی مانند نشان دادن پیروان آنان برای رؤسایی که موجب گمراهی پیروان خود شده‌اند تا حسرت بخورند که چرا از چنین پیشوایانی پیروی نمودند؟

«يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ»: همه اعمال آنان را به آنها نشان می‌دهد.

«حَسَراتٍ عَلَيْهِمْ»: یعنی همچنان که اصل پیروی از پیشوایان سبب بعد و دوری آنان از خدا و نزدیکی به دار عذاب گشت و آن موجب حسرت آنان شد و دریغ خوردند، جمیع اعمالی که انجام دادند، سبب دوری آنان از خدا و موجب حسرت و پشیمانی گشت.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود «۱»: در قول خدای تعالی: «يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ حَسَراتٍ عَلَيْهِمْ»، مقصود مردی است که به خاطر بخلی که دارد مالش را می‌گذارد و در راه فرمانبرداری از خدا انفاق نمی‌کند، سپس می‌میرد و مالش را برای کسی که در طاعت یا معصیت خدا عمل می‌کند وا می‌گذارد. حال اگر آن شخص مال را در راه خدا مصرف کند، آن اطاعت را در ترازوی غیر

خویش می‌بیند و حسرت می‌کشد که این مال متعلّق به او بوده و کسی دیگر از آن بهره‌مند شده است، و اگر در راه معصیت خدا به کار برده باشد، باز هم چون می‌بیند با تقویت مال خود او، آن شخص در راه معصیت گام برداشته است حسرت می‌خورد و این معنی اشاره به وجهی از وجوه آرزومندی است، زیرا

---

(۱) تفسیر صافی، جلد ۱، ص ۱۵۷، به نقل از کافی. فقیه و عیاشی و برهان، ج ۱، ص ۱۷۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۶

کسی که از ناحیه بخل امساک کند، اگر چه به ظاهر مؤمن باشد، باز از زمره جاهلان است.

«وَ ما هُمْ بِخارِجِينَ مِنَ النَّارِ»: (و آنان از آتش بیرون نشوند)، این عبارت حال از فاعل «قال» یا فاعل «اتّبعوا» یا مفعول «یریهم» است و در آن ردّ تمنّای آنها و شدّت گرفتن به آنها با گوشزد نمودن عذاب ابدی برای آنان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۸] ..... ص : ۳۲۶

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالاً طَيِّباً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۶

ای مردم! از آنچه در زمین است حلال و پاکیزه را بخورید و پیرو وسوسه‌های شیطان نشوید که البته او دشمن آشکاری برای شماست.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۶

اشاره

«يا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ»: یعنی از انواع خوردنی و آشامیدنی که در زمین است بخورید و باکی نیست به اینکه تعمیم بدهیم نسبت به خوردن و خورنده و خورده. زیرا که همه نیروها و قوا آکل و مأکول مخصوص به خود را دارند. مقصود از آیه این است که باکی نیست، چه خوردن واجب باشد، یا مستحب، که بر حسب اشخاص، نسبت به خوردن از راه دهان، شنیدن صداهای خوب، نگاه کردن به امور زیبا و تعجّب‌آور، بو کردن بویهای خوش، و لمس کردن ملموسات مرغوب و مورد پسند، تفاوت دارد. ضمنا این آیه کنایه از کسی است که با خودداری در خوردن چیزهایی پاک و پاکیزه و پوشیدن لباسهای نرم و راحت و نکاح کردن و بهره‌های دیگر و لذتهای نفس، خود را به زحمت می‌اندازد.

بلی، صرف کردن همّت در راه این چیزها، آنها را غایت آفرینش ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۷

قرار دادن یا پیروی از خلفا را ترک کردن یا پیروی کردن از کسی که اهلیّت و صلاحیّت پیروی را ندارد و دشمنی با کسی که اهلیّت و صلاحیّت پیروی کردن را دارد، همه اینها حرام است. و شخصی که پیروی از حق را ترک کند، هر کاری که انجام دهد، حرام است خواه خوردن بلغور باشد، یا طعام لذیذ و خواه جامه پاره بپوشد، یا لباس زیبا، صدای بد و نکره بشنود یا صدای خوب.

البتّه حرمت این چیزهای ذکر شده، بر حسب ظاهر شریعت نیست.

و کسی هم که تابع و پیرو امام (ع) است، اگر ببیند که ارتکاب چیزی از لذّتهای نفس، انگیزه‌های نفسانی را تقویت کرده، انگیزه عقل را ضعیف می‌نماید، باید از آن اجتناب کند و به زودی وجه اختلاف این آیه را با آیه «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُلُوا مِنْ طَیِّباتِ ما رَزَقْناکُمْ» بیان خواهیم کرد.

«حَلالًا طَیِّباً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ»: یعنی در ترک خوردنیها و خود را به زحمت انداختن در مورد طیّبات و چیزهای حلال و پاکیزه که شریعت آن را منع نکرده، پیرو وسوسه‌های شیطانی نباشید، یا اینکه در خوردن به پیروی از شیطان گام بر ندارید، چنانچه بیان خواهیم کرد.

بیان وسوسه‌های شیطان (بر راه شیطان گام نهادن) ..... ص : ۳۲۷

خطوه اثر قدم (ردّ پا) یا فاصله بین دو قدم است و مقصود از خطوات شیطان، خیالات و تصوّرات فاسد است که از آنها خواستها و هواهای پست ناشی می‌شود. و پیروی از وسوسه‌های شیطانی در خوردنیها، تحصیل آنها از راههای غیر صحیح است. و در خوردن، به این ترتیب است که خوردنی را بخورد در حالی که خورنده پیرو پیشوایان گمراه یا دشمن پیشوایان حق و هدایت بوده، یا غافل از پیروی ائمه هدی و پیشوایان گمراهی باشد. یا اینکه پیرو ائمّه هدی است، ولی در ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۸

حین خوردن از این تبعیّت و از ذکر خدا غافل است و خوردن او جهت محض تشفّی نفس است. بدون اینکه ملاحظه امری را از جانب خدا نموده و نیروی بدن را رعایت کند تا این مرکب روح را برای عبادت نگهداری نماید.

خلاصه شخصی که چیزی را می‌خورد، اگر در حقیقت مسلمان یا مؤمن به ایمان خاصّی باشد، در حین خوردن، خدا را به یاد بیاورد و خوردن او ضمن مباح بودن در جهت امر خدای تعالی است تا اینکه به این وسیله، بدنش را تقویت کرده، آن را برای عبادت و تفریح نفس که از رسیدن به لذّتهای نفسی حاصل می‌شود، نگه دارد. اگر خوردنی نیز از چیزهایی باشد که شریعت آن را مباح کرده است، در این صورت این نوع خوردن از پیروی از وسوسه‌های شیطان خارج است. اگر خوردن غیر از این باشد که اشاره کردیم، پیروی از وسوسه‌های شیطان بوده، غذایی که خورده می‌شود تقویت کننده شیطان اغوا کننده و تضعیف کننده ملایکه زاجر (قدرتهای باز دارنده روحی یا نفس لوّامه) می‌شود. به تحقیق ذکر کرده‌اند که خوردن با پراکندگی حواس و افکار، موجب پراکندگی و پریشانی خاطر می‌شود، در حالی که اگر افکار و حواس پراکنده نباشد، موجب اطمینان و خاطر جمعی می‌شود.

پس ای برادران من! از پیروی کردن وسوسه‌های شیطانی بر حذر باشید که پیروی کردن از آن، شیطان را بر شما مسلّط می‌کند، به نحوی که نمی‌توانید از آن فرار کنید و وسوسه‌های شیطانی، گاهی تأویل به پیشوایان گمراهی و ضلالت می‌شود. زیرا آنها هستند که وسوسه‌های شیطان را تحقّق می‌بخشند، گویا که در وجودشان جز اثر شیطان، چیزی نیست.

«إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ»: یعنی دشمنی و عداوتش ظاهر است، یا اینکه دشمنی‌اش را بر کسانی که یک جهت الهی در آنها هست، ظاهر می‌کند و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۲۹

بر غیر آنان دشمنی‌اش را ظاهر نمی‌نماید.

بدان که شیطان، از عالم ظلمت و تاریکی است و تاریکی ضدّ نور و فانی کننده نور است. چنانچه نور ضدّ تاریکی و از بین برنده آن است و انسان با بدن و نفسش بین دو عالم نور و ظلمت واقع شده. این قابلیّت را دارد که ظلمت در آن تصرف کند و از سویی، هر چیزی فطرتا اقتضای آن را دارد که با سنخ خود مجاور باشد و هر صاحب شعوری فطرتش اقتضا می‌کند به هر چیزی که احاطه بر آن ممکن است، احاطه داشته باشد و از همین جهت است که هر عاقلی می‌خواهد به چیزهایی که نمی‌داند، احاطه علمی پیدا

کنـد. از سوی دیگر، لطیفه سیّاره انسان پرتوی است از عالم نور که آن تنزّل پیـدا کرده و بر نفس حیوان و انسان می‌تابد و این پرتو نوری مادامی که در انسان باقی است برای شیطان تصرف کامل در او ممکن نیست، ولی وقتی که این نور خاموش شد، ملك انسان ملـك شـیطان شـده، هیـچ معارضـی هم وجود نـدارد. وقتی که این مطلب محقّق شـد، دانسـته می‌شود که عـداوت شـیطان با انسان، عداوت ذاتی است و بر هر کسی که از این لطیفه نوری در او باقی باشد، دشمنی شیطان ظاهر است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۶۹] ..... ص : ۳۲۹

اشاره

إِنَّما يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۱۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۹

این دشمن است که به شما دستور بدکاری و زشتی می‌دهد و بر آن می‌گمارد تا به خدا سخنانی از روی نادانی نسبت دهید.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۹

اشاره

«إِنَّمـا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ»: عبارت، پاسـخ پرسـش از حال شـیطان با انسان است. و «سوء» هر چیزی است که شـرع و عرف و عقل، آن را قبیح بشمارد، ولی مقصود از «سوء» در اینجا، آن است که در زشتی و قبح به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۰
نهایت و آخرین حدّ نرسیده، «وَ الْفَحْشاءِ» آن است که در قبح و زشتی به نهایت درجه و آخر رسیده باشد.
«وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ»: یعنی آنچه را که حقیقت آن را نمی‌دانیـد، یا اثر آن را که مضـرّ است یا نافع نمی‌دانیـد، بگویید مانند اینکه حرکت یا اباحه در چیزی از غذاها و دواها را به خدای تعالی نسبت دهید، بدون اینکه ضرر و نفع آن را بدانید.

تحقیق در اینکه کسی چیزی را نداند و آن را به خدا نسبت دهد ..... ص : ۳۳۰

بنابر آنچه که گفتیم، اگر انسان بداند که این دارو بر حسب اسـباب طبیعی برای شـخص خاصـی یا برای عموم مردم ضـرر دارد، در این صورت هیـچ مانعی ندارد که بگوید این دارو برای این شـخص یا برای عموم مردم از سوی خدا حرام است. در صورتی که این حکم به حرمت به چیزی باز گردد، که حرمت آن از جانب شـرع، به ضـرورت معلوم شده باشد، یا این است که می‌گویید و بر خدا افترا می‌بندیـد و چیزی را که انتساب آن را به خـدا نمی‌دانیـد، بیان می‌کنیـد. ماننـد احکام شـرعی و اخلاق درونی و روانی و عقاید دینی (که باطل است).
بایـد دانست که علم به چیزی، از سه حال بیرون نیست: ۱) از جانب خداست به سبب وحی، ۲) به سبب اتّصال به عالم امر است، ۳) به سبب تقلید از صاحب وحی یا صاحب اتّصال است.
صاحب وحی از هوی و هوس سـخن نمی‌گوید، بلکه از آن وحی که به او شده (منظور حضـرت رسول صـلّی اللّه علیه و آله) حرف

می‌زند «۱».

صاحب اتّصال کسی است که به حقیقت امر و آثار آن علم پیدا کرده، پس او نیز از هوی و هوس حرف نمی‌زند. از این رو قرآن کریم

---

(۱) اشاره به سوره نجم، آیه ۳ و ۴ (و ما ینطق عن الهوی، ان هو الّا وحی یوحی).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۱

می‌فرماید: «آیا شک و جدال می‌کنید بر چیزی که می‌بینید؟» «۱» شأن صاحب تقلید تسلیم است و می‌گوید: همه آنها از جانب پروردگار ما است.»

غیر از این سه طایفه بر هیچ کس جایز نیست که در ضرر و نفع اشیا نظر بدهد و به حلال و حرام بودن اشیا حکم کند، چه گمان در اینجا به جای علم نمی‌نشیند، جز اینکه دلیلی بر خروج از این حکم کلّی باشد که خدای تعالی فرمود: «گمان از حق بی‌نیاز نمی‌کند «۳»». لذا عامّه کور که قایل به ظن و رأی و قیاس و استحسان هستند، در مورد خدا چیزی را که نمی‌دانند می‌گویند و امّا خاصّه (شیعه)، جز تسلیم کاری نمی‌کنند و آنان پیرو صاحب وحی و اتّصال و مقلّد آنان هستند.

بلی اگر آنها نیز از تسلیم و تقلید خارج شدند و پیرو رأی و قیاس گشتند و بر فتوای بدون اجازه از صاحب اجازه جرأت پیدا کردند، در این صورت، اینان نیز چون همان عامّه کور هستند و با آنان تفاوتی ندارند و اصولا علم در مورد گمان به کار نمی‌رود تا اینکه کسی ادّعا کند که گمان کرده که این علم است، چه گمان جز گمان حاصلی ندارد. یقین داشتن به اینکه عمل به ظن جایز است غیر از خود یقین داشتن به خود حکم است، پس نسبت دادن چیزی مبتنی بر گمان و حکم مظنون به خدای تعالی، نسبت دادن چیزی است که نمی‌داند و به آن علم ندارد و این گونه نسبت و نظر از مذهب شیعه نیست.

و برخی از عامّه تصریح کرده‌اند که در این آیه، از پیروی ظن و گمان در مسائل دینی ممنوع شده است، و برای کسی که در آیه کمترین

---

(۱) سوره نجم، آیه ۱۲ (أ فتمارونه علی ما یری).

(۲) سوره آل عمران، آیه ۷ (آمنّا کلّ من عند ربّنا).

(۳) سوره نجم، آیه ۲۸ (ان الظّن لا یغنی من الحق شیئا).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۲

اندیشه‌ای نماید نیاز به بیان دیگری نیست. ولی برای زیادی توضیح، اندکی از آنچه را که از معصومان (ع) وارد شده، یاد می‌کنیم. پس می‌گوییم:

به امام صادق (ع) نسبت داده شده «۱»، که فرمود: از دو خصلت دوری کن که در آن دو، آنکه باید نابود شود، نابود شده است. اول اینکه از فتوی دادن برای مردم بپرهیز. دیگر اینکه آنچه را که به آن علم نداری به دین مبند.

و باز از امام صادق (ع) است که فرمود: من تو را از دو خصلت که در آن مردان به هلاکت رسیده‌اند، نهی می‌کنم: ۱) اینکه باطل را به دین خدا نسبت دهی. ۲) مردم را به چیزی که به آن علم نداری فتوی بدهی «۲».

و نیز از صادق (ع) است که «۳»: خداوند بندگانش را به دو آیه از کتابش خاص کرد، یکی اینکه نگویند مگر آنچه را که می‌دانند، دیگر اینکه آنچه را که نمی‌دانند رد نکنند. خدای تعالی فرموده: آیا از آنان پیمان کتاب گرفته نشده است که بر خدا نگویند و نسبت ندهند، مگر حق «۴». و نیز فرموده: بلکه تکذیب کردند آنچه را که به علم آن احاطه ندارند و تأویل آن به آنها نرسیده «۵»

است.

و از امام باقر (ع) است «۶»: کسی که بدون علم و هدایت به مردم فتوی دهد، ملایکه رحمت و ملایکه عذاب او را لعنت می‌کنند و گناه کسانی که عمل به فتوای او کنند، به او ملحق می‌شوند. و نیز از امام باقر (ع) «۷»، پرسیده شد که حق خدا بر بندگان چیست؟ فرمود: بگویند آنچه را که می‌دانند و توقف کنند در آنجا که نمی‌دانند. و از امام صادق (ع)

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۵۸ و اصول کافی، ج ۱، ص ۵۲.

(۲) اصول کافی، ج ۱، ص ۵۲.

(۳) اصول کافی، ج ۱، ص ۵۳.

(۴) سوره اعراف، آیه ۱۶۹.

(۵) سوره یونس، آیه ۳۹.

(۶) اصول کافی، ج ۱، ص ۵۲. [.....]

(۷) اصول کافی، ج ۱، ص ۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۳

است که فرمودند «۱»: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته است، کسی که به قیاسها عمل کند، محقّقا هلاک شده و هلاک کرده است. و کسی که بدون علم به مردم فتوی دهد، در حالی که ناسخ را از منسوخ و محکم را از متشابه تمیز نمی‌دهد، او نیز محقّقا هلاک شده و دیگران را نیز هلاک کرده است.

مانند این اخبار بسیار زیاد است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۰] ..... ص : ۳۳۳

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما أَلْفَيْنا عَلَيْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ كانَ آباؤُهُمْ لا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَ لا يَهْتَدُونَ (۱۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۳

و چون کفّار را گویند پیروی از شریعت و کتابی که خدا فرستاده کنید پاسخ دهند که ما پیرو کیش پدران خود خواهیم بود آیا بایست آنها تابع پدران باشند در صورتی که آنها بی‌عقل و نادان بوده هرگز به حق و راستی هدایت نیافته‌اند.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۳

«وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ»: عطف است بر جمله محذوف که پاسخ پرسش مقدّر است. گویا گفته شده است، چه کار می‌کنند کسانی که شیطان به آنها امر می‌کند؟ پس جواب می‌دهد که، تبعیت از شیطان می‌کنند. اگر به آنان گفته شود:

«اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ»: پیروی از چیزی بکنید که خداوند در مورد ولایت علی (ع)، فرو فرستاده است. البتّه این معنی وقتی است که مقصود، بیان حال منافقان با علی (ع) باشد.

«قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما أَلْفَيْنا عَلَيْهِ آباءَنا»: (می گویند بلکه ما از آنچه پدرانمان را یافتیم، پیروی می کنیم) ممکن است عبارت عطف بر جمله محذوفی باشد که در آن صورت پاسخی است از پرسشی که در باره حال

---

(۱) اصول کافی، ج ۱، ص ۱۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۴

بدی و زشتی شده، طبق تأویلی که گفتیم، یا نسبت دادن چیزی به خدا باشد.

«أَ وَ لَوْ كانَ آباؤُهُمْ لا يَعْقِلُونَ شَيْئاً»: (اگر چه پدرانشان چیزی را به خرد درنیابند) این آیه مربوط به انکار و سرزنش تقلید از کسی است که انسان او را نمی‌شناسد و حالش را نمی‌داند که آیا او از اهل تحقیق و علم است که خداوند آنان را به سبب علمشان از دیگران بی‌نیاز کرده، یا از تقلیدکنندگان خردمندانی است که تقلید از آنان زشت شمرده نمی‌شود.

زیرا که مقلّدان آنان، تبعیّت از عاقل نموده‌اند و اینکه خدای تعالی می‌فرماید: «وَ لا يَهْتَدُونَ»، هدایت نمی‌شوند، بر این دلالت دارد که آنان از سوی عقل هدایت نیافته‌اند. این آیه بیان حال مردم از هر مذهبی است که همه عموم جز افراد نادر و اندک، به زبان حال فریاد می‌کنند که: ما نمی‌توانیم آنچه را پدرانمان را بر آن یافتیم، ترک کنیم. چون تکیه‌گاه و اطمینان آنان تقلید بر چیزی است که از پدران و نزدیکان و کسانی که آنها را از بچگی عالم دانسته‌اند، دیده‌اند. بدون اینکه روش خاصّی اعمال کنند و عالم را از غیر عالم تمیز دهند. چه خوب گفته‌اند:

خلق را تقلیدشان بر باد داد ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۳۳۴

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِما لا يَسْمَعُ إِلَّا دُعاءً وَ نِداءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۱۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۴

و مثل کافران در شنیدن سخن انبیا و درک نکردن معنای آن، چون حیوانی است که آوازش کنند. از آن آواز معنایی درک نکرده، جز صدایی نشنود و کفّار هم از شنیدن و گفتن و دیدن حق، کر و لال و کورند، زیرا عقل خود را به کار نمی‌بندند.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۵

تفسیر: ..... ص : ۳۳۵

«وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

: عطف است بر جمله «إِذا قِيلَ» تا آخر آیه و اینکه در اینجا اسم ظاهر را به جای ضمیر آورده از آن جهت است که اشاره به این داشته باشد که هر کس چنین پاسخی بدهد (یعنی صرفا از آبا و اجداد تقلید کند)، کافر است. ممکن است جمله حال باشد و معنی آیه در این صورت چنین است، که آنها گفتند: ما پیرو چیزی هستیم که از پدران و گذشتگان یافته‌ایم، حال آنکه آنان یا پدرانشان مانند چهارپایان هستند، در اینکه زیرکی و هوشیاری و فهم ندارند.

«كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِما لا يَسْمَعُ إِلَّا دُعاءً وَ نِداءً»: نعق بر وزن منع و ضرب که مصدر آن نعقا و نعیقا و نعاقا است. یعنی به گوسفندان صدا زد و معنی آیه چنین است: مثل و مانند اینان که چنین گفتند یا مثل پدرانشان در عدم قصد معنی از کلماتی که می گویند، مانند و مثل کسی است که چهارپایان را صدا می کند و آنها را می‌راند و در اینکه او هم از الفاظ قصد معنی نکرده، منظوری جز صدا زدن و راندن و منع کردن ندارد. یا معنی آیه چنین است: مثل این گویندگان یا پدرانشان، در نفهمیدن معنی کلمات دیگران، مثل چهارپایانی است که از الفاظ چیزی جز صدا زدن و زجر نمودن نمی‌فهمد. مقصود این است مثل کسانی که به دلالت علی کافر شدند، در دعوت توبه ولایت علی، مثل چهارپایانی است که چیزی جز خواندن و صدا زدن نمی‌فهمند.

و از امام باقر (ع) روایت شده که فرمودند: معنی آیه این است که حیوانات را صدا می کند، و آن حیوانات تنها صدا می‌شنوند.

در تشبیهات مرکب لازم نیست که تشبیه بین اجزای دو طرف درست باشد، تا چه رسد به اینکه در ترتیب نیز با هم تطابق داشته باشند.

«صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ»: بیان این سه کلمه در اول سوره گذشت.

«فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ»: یعنی آنان تعقّل نمی‌توانند بکنند، زیرا که به مقام ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۳۶

ادراکهای حیوانی تنزّل کرده، روزنه‌های عقلشان بسته شده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۳۳۶

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۶

ای اهل ایمان! روزی حلال و پاکیزه‌ای که ما نصیب شما کرده‌ایم، بخورید و شکر خدای را به جای آرید و تنها سپاس او را گویید، اگر شما تنها خدا را می‌پرستید.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۶

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ»

: پس از آنکه در آیه پیش همه مردم را مورد ندا و خطاب قرار داد. در این آیه خاصّ، مؤمنان را برای بزرگداشت و احترام آنان ندا فرمود. گویا که ندای مردم، مقدّمه ندای مؤمنان قرار گرفته و لذا روش امر به خوردن را نیز تغییر داد و نسبت رزق را در اینجا به خود داد و بر مؤمنان واقع کرد، گویا که مقصود از ایجاد خوردنی، مؤمنان هستند. مقدّم داشتن صفت «طیّبات» بر «رزقناکم» و امر به خوردن، در اینجا افاده وجوب یا استحباب می کند، چون جمله «رزقناکم» مفید اباحه است به خلاف سایر مردم که از امر آنان به خوردن جز مباح بودن آن، چیزی استفاده نمی‌شود. همچنین، در اینجا پس از امر به خوردن، ترغیب به شکرگزاری و سپاس کرده تا اشاره باشد که مؤمنان، نیازی به تحذیر و ترسانیدن ندارند و راهی برای وسوسه شیطان در آنان نیست. و آوردن شرط تهییجی پس از امر به شکر و تعیین محرّمات، برای این است که نیاز به بر حذر داشتن از محرّمات نیست، تنها به این نیاز است که محرّمات و آنچه که باید از آن پرهیز کرد، معلوم باشد.

«وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ»: مقصود از شكر در اينجا، صرف كردن نعمت در راه درست آن است. از آن جهت كه توجّه به نعمت دهنده و انعام در مورد ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۷

نعمت، از جمله «رزقناكم» استفاده مى‌شود. بنابر اين، از تكلّم به غيبت التفات فرمود. گويا كه خداى تعالى مى‌خواهد بگويد: پس از ملاحظه انعام ما در نعمت شايسته است به چيزى كه نعمت به خاطر آن خلق شده، توجه شود و اين معنى به سبب رو برتافتن مردم از حضور و توجّه به آن چيزى از نعمت است كه به خاطر آن آفريده شده، حاصل مى‌شود.

(چون مردم به نعمت و نعمت دهنده توجّه نداشته و از آن رو بر تافته‌اند، امر به شكرگزارى مى‌شود).

«إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»: شرط تهييجى است و تنبيه است بر اينكه شايسته است عبادت مؤمن منحصر بر معبودش باشد و در عبادتش به غير معبود نظر نكند. از قبيل رضايت، نزديكى، بهشت، خلاصى از آتش و غرضهاى مباح ديگر و نيز غرضهاى فاسد حرام، از قبيل ريا، نيك نامى، منصب و مقام، محبوب شدن بين مردم و غير اينها را در نظر نگيرد. پس بايد منحصر بودن عبادت مؤمن در معبودش، يك امر مسلّم و استثناناپذير باشد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۷۳] ..... ص : ۳۳۷

اشاره

إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۷

به تحقيق حرام گردانيد خدا بر شما مردار و خون و گوشت خوك را و هر چه را كه به اسم غير خدا كشته باشند. پس هر كس به خوردن آنها نيازمند شود، در صورتى كه به آن تمايل نداشته، از اندازه سدّ رمق نيز تجاوز نكند، گناهى بر او نخواهد بود كه به قدر نياز صرف كند، محققا خدا آمرزنده و مهربان است.

تفسير: ..... ص : ۳۳۷

«إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ»: (تنها و منحصرا خداوند بر شما مرده و خون و گوشت خوك را حرام نمود) اينكه حرام ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۸

بودن را منحصر به مرده و ... نموده، در اينجا امرى نسبى است. يعنى آنچه كه شما با هوى و هوسهايتان بر خود حرام كرده‌ايد، حرام نيست.

پس حرمت چيزهايى كه در آيه ياد شده، در مقابل محرّماتى است كه در جاهليت بوده، نه اينكه حرامهاى الهى منحصر در همين موارد ياد شده، باشد. در جاهليت، بحيره «۱»، سائبه «۲»، وصيله «۳»، حام «۴»، و غير اينها را حرام مى‌دانستند كه نهى از جانب خدا در اين امور وارد نشده است.

«وَ ما أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ»: و آنچه كه براى غير خدا صدا بلند شود، يعنى آنچه كه اسم غير خدا بر آن ياد شود و قول خداى تعالى: «از چيزى كه اسم خدا بر آن بروده نشده، نخوريد» اعمّ است از جايى كه نام غير خدا بر آن برده شود. پس تخصيص در اينجا به آنجايى كه نام غير خدا بر آن برده شود، يا به جهت اهميّت دادن به حرام بودن اين قسم است، از باب اينكه اين مورد شديدتر از

آنجایی است که اصلا نام برده نشده یا از آن جهت است که یاد نکردن نام خدا از یادآوری نام غیر خدا جدا نیست.

زیرا وقتی که در واقع و نفس امر خدا را فرمان نبرد، قهرا فرمان شیطان را برده است و هنگامی که به یاد خدا و یاد او مشغول نباشد، به یاد شیطان می‌پردازد، زیرا نفس هیچ گاه خالی از یک نوع فرمان بردن و به ذکر آوردن نیست.

تفسیر آیه، به کشته‌ای که نام غیر خدا بر آن یاد شده، بیان تنزیل آیه است. و مخفی نماند بر کسی که در طریق تأویل آیات بینایی و آگاهی اجمالی دارد. در می‌یابد که «ما أُهِلَّ بِهِ» عمومیّت دارد و شامل هر چیزی

---

(۱) ماده شتر یا گوسفندی است که در جاهلیت هر گاه ده شکم می‌زایید، گوش او را می‌شکافتند، آزاد می‌گذاردند تا بچرد و ذبح آن را حرام می‌دانستند.

(۲) شتری که اولاد اولاد خرد را دریابد.

(۳) گوسفندی که دوبار، دو ماده در پی یکدیگر زاید.

(۴) شتری که نسل دهم را ببیند و پیر شود و کسی سوار آن نشود.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۳۹

است که در اختیار انسان و زیر دست او است، و همچنین، شامل هر فعلی از افعال قوای انسانی می‌شود و معنی آیه این است که: چیزی را نگیرید و نخورید و با آن نکاح نکنید، مگر با نام خدا و هیچ کار کوچک یا بزرگ را که نام غیر خدا بر آن برده شده، یا نام خدا بر آن برده نشده، انجام ندهید. و آیه تفسیر شده است به جایی که نام خدا یاد شده یا نام غیر خدا برده شده است، ولی غیر خدا منظور بوده، یعنی آنچه که ذبح شده است، به خاطر بتها یا غیر از بتها، از چیزهایی باشد که برای عبادت گذاشته‌اند.

«فَمَنِ اضْطُرَّ»: یعنی کسی که مجبور به استفاده از این محرّمات باشد.

«غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ»: «باغ» از بغیه، به معنی خواستن، یا از بغی به معنی فجور و زنا، یا از بغی به معنی تکبّر است. و در خبر، به کسی که برای سرگرمی به شکار پردازد، به طلب کننده لذّت و به کسی که نافرمانی ورزیده و بر امام خروج کرده «۱»، تفسیر شده است. و نیز، به کسی که از حق خود تجاوز نماید باغی گویند، خواه تجاوز از حدّ در امامت باشد که قایل به امامت امام باطلی باشد، یا امام باطل را با امام حق شریک کند، یا در امام حق غلو کند به اینکه در باره امام چیزی بگوید و معتقد باشد که خود امام آن را نگفته است. خواه تجاوز از حدّ در سایر حقوق الهی و حقوق خلق بوده باشد، خواه تجاوز از حدّ در همه افعال و کارهایی باشد که از قوای مدرکه و قوای عمل کننده صادر می‌شود، زیرا که افراط و تفریط در همه اینها تجاوز از حدّ به حساب می‌آید و هر یک از این معانی، در اخبار تفسیر شده است.

«فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ»: یعنی در خوردن از این چیزهایی که یاد شد، بر او گناهی نیست.

---

(۱) تفسیر صافی، جلد ۱، ص ۱۵۹ به نقل از کافی از قول امام صادق (ع).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۰

«إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ»: یعنی خداوند عیب و نقصهای شما را می‌پوشاند.

«رَحِيمٌ»: یعنی به شما رحم می‌کند و در حالت ناچاری که در تنگنا قرار گرفته باشید، اذن ارتکاب در محرّمات را می‌دهد. از امام صادق (ع) است «۱»: کسی که مضطرّ به خوردن مردار و خون و گوشت خوک شود و از اینها نخورد تا بمیرد، او کافر است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۴] ..... ص : ۳۴۰

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتابِ وَ يَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا أُولئِكَ ما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لا يُزَكِّيهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۰

آنان كه پنهان داشتند آياتى از كتاب آسمانى را كه خدا در باره بعثت محمّد صلّى اللّه عليه و آله فرستاده بود و آن را به بهاى اندك فروختند، جز آتش دوزخ نصيب آنان نباشد، و در قيامت، خدا از خشم با آنها سخن نگويد و از پليدى عصيان پاك نگرداند و هم آنان را در قيامت عذابى دردناك خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۴۰

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتابِ»

: (آنان كه آنچه خدا از كتاب فرو فرستاده بود پنهان مى‌دارند)، يا مقصود منافقان امّت است كه كتاب فضايل و مناقب على (ع) را پنهان داشتند و عيب و نقص احزاب خودشان را حذف كردند، از اين رو، فعل را به صورت مضارع «يكتمون» آورده، تا اخبار از آينده باشد. يا مقصود اعمّ از اهل كتاب و منافقان امّت است.

و جمله «من الكتاب» صله «أنزل» است، يعنى آنچه كه خداوند از لوح محفوظ يا مقام نبوّت نازل فرمود. منظور نازل كردن از مقام قلب به

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۵۹، به نقل از الفقيه و نور الثّقلين، ج ۱، ص ۱۳۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۱

مقام صدر و طبع است «۱» و ممكن است جمله حال باشد از «ما انزل اللّه» و «من» براى تبعيض است، بنابر آنكه مقصود از كتاب، كتاب تدوينى يا اعم از كتاب تدوينى و احكام نبوّت باشد.

«وَ يَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا»: (و آن را به بهاى اندك مى‌فروشند) بيان مفصّلى در مورد فروختن و تبديل آيات خدا به قيمت اندك در اوّل سوره در آيه «وَ لا تَشْتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا» گذشت.

«أُولئِكَ ما يَأْكُلُونَ»: آنان آنچه كه به وسيله خوردن داخل شكم خود مى‌كنند، مقصود عوضهايى است كه در مقابل آنچه كه نازل شده مى‌گيرند.

«فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ»: (در درونشان جز آتش نخواهد بود) اين عبارت و مانند آن، در كتاب خدا چند بار تكرار شده و همه آنها مبنى بر تضمين «۲» است.

«وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ»: كنايه از اين است كه خداوند تعالى به جهت شدت غضب به آنها اعتنا نكرده، با آنان سخن نمى‌گويد.

«وَ لا يُزَكِّيهِمْ»: يعنى آنان را پاكيزه نمى‌كند و مدح به پاكيزه بودن در باره آنها نمى‌نمايد يا اينكه به آنان انعام نمى‌دارد. كلمه «يزكّيهم» از «زكى الرّجل» يعنى صالح و متنّعم، گرفته شده است.

«وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ»: براى آنان عذابى دردناك است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۳۴۱

اشاره

أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی وَ الْعَذابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَما أَصْبَرَهُمْ عَلَی النَّارِ (۱۷۵)

---

(۱) عوالم درونی را هفت قسم دانسته‌اند که توقّف در هر کدام را مقام گویند، که به ترتیب از پایین به بالا عبارتند از: طبع، نفس صدر، قلب، روح، سرّ، خفی و اخفی، نزول عبارت از ورود حقایق از عالم برتر به پایین‌تر، مثلا از قلب به صدر و سپس از صدر به طبع.

(۲) تضمین: فعلی که متضمّن معنی فعل دیگری است، که در اینجا خوردن آتش متضمّن فعل خریدن کتاب به بهای اندک است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۴۲

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

آنها همان گروهاند که ضلالت و گمراهی را به جای لطف و هدایت و عذاب خدا را به جای آمرزش و رحمت، برگزیدند وه که چه قدر بر آتش جهنّم سخت جان و پرطاقت‌اند!

تفسیر: ..... ص : ۳۴۲

«أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی»: تبدیل کردند ضلالتی را که ملک شیطان است با هدایت که در دنیا مالک آن بودند.

«وَ الْعَذابَ بِالْمَغْفِرَةِ»: و در آخرت، عذاب را با مغفرت عوض کردند.

«فَما أَصْبَرَهُمْ عَلَی النَّارِ»: یعنی چه چیز آنها را بر کاری که موجب دخول در آتش و بقای در آن است، وا داشت. این جمله تعبیری است به لزوم چیزی که لازمه آن است، لذا اخبار در تفسیر آن مختلف است و مفسران نیز در بیان آن اختلاف دارند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۳۴۲

اشاره

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْکِتابَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ الَّذِینَ اخْتَلَفُوا فِی الْکِتابِ لَفِی شِقاقٍ بَعِیدٍ (۱۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

حق این است که خدا کتاب آسمانی را به راستی فرستاد و کسانی که در آن اختلاف ورزیدند، در خلافی دور از حق خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۴۲

«ذلِکَ»: یعنی آن حکم که برای کتمان کنندگان منزلت (آنچه که خداوند فرو فرستاده است) یاد شد، از قبیل داخل شدن در

آتش، سخن نگفتن خدا با آنان، پاکیزه نکردن آنها، ثبوت عذاب دردناک، تبدیل کردن هدایت با گمراهی و عذاب با مغفرت.

«بِأَنَّ اللَّهَ»: یعنی به سبب اینکه خداوند کتاب را به حق نازل نموده، جمله «بأنّ اللّه» خبر «ذلک» است و نیازی به تقدیر مبتدا یا خبر یا فعل ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۳

ناصب (فعلی که موجب نصب شود) نیست.

«نَزَّلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ»: یعنی به سبب حقّی که کتاب با آن خلق شده است و آن مشیّت و اراده الهی است که همه چیزها به وسیله آن آفریده می‌شوند. یا اینکه کتاب متلبّس به حق و موصوف به حق است. یا کتاب با حق و همراه آن است. پس کسی که کتاب را پنهان می‌کند، در حقیقت حق را کتمان کرده است و مستحق چیزهایی می‌شود که یاد شد و مقصود از کتاب، احکام نبوّت و تورات و انجیل و قرآن است که صورت این احکام هستند.

«وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا»: عطف است بر «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ» و اختلاف ضدّ اتّفاق است یا به معنی تردّد است. پس معنی آیه بنا بر نظر اوّل این است که کسانی که با تو اختلاف دارند، یا کسانی که اختلاف بین آنها واقع شد. و بنابر نظر دوّم، معنی آیه این است که: کسانی که دو دلی نمودند.

«فِي الْكِتابِ»: برای استنباط احکام شرعی و برای اینکه قیاس کنند آنچه را که در آن نیست با آنچه که در آن می‌یابند و مراد به کتاب، احکام نبوّت است که تورات و انجیل و قرآن صورت آنها هستند.

«لَفِي شِقاقٍ»: «لفی» ظرف از «کم» است یا از «اللّه».

«بَعِيدٍ»: یعنی در عناد و دشمنی با شما هستند (پس به علت دشمنی در خلاف شما هستند).

بدان که هر کس تسلیم و فرمانبردار نبیّ یا وصیّ باشد، دیگر با امثال خودش در هیچ حکمی از احکام مخالفت نمی‌تواند داشته باشد، زیرا از خودش در چیزی رأی مستقلّی ندارد، بلکه او فرمانبردار و مطیع غیر خودش است. به خلاف کسی که مطیع نبیّ و یا وصیّ نباشد که در این صورت، شیطان حتما بر او مسلّط می‌شود، مگر اینکه آن شخص در حکم مطیع باشد و کسی که شیطان بر او مسلّط شد، نمی‌تواند توافق حاصل کند، زیرا کار او همیشه نگرانی و عدم ثبات در آرا است و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۴

همواره در اختلاف و عناد با همه مردم است.

بنابر این، مؤمنان حتّی اگر احکامشان نیز مختلف باشد، با هم در توافق و رفق و اتّحاد به سر می‌برند و غیر مؤمنان اگر چه در احکام متوافق باشند، ولی با هم در تخالف و عناد به سر می‌برند و از عناد هیچ وقت خارج نمی‌شوند. آنچه که از اختلاف برخی از اصحاب ائمه با بعضی دیگر نقل شده است، منافاتی با توافق آنها با همه مردم ندارد، زیرا مخالفتی که در آنها ظاهر می‌شود، از آن بابت است که در طرف مقابل آنها مخالفت ظاهر شده، و این امر مستلزم ظهور مخالفت از سوی آنان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۷] ..... ص : ۳۴۴

اشاره

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلائِكَةِ وَ الْكِتابِ وَ النَّبِيِّينَ وَ آتَى الْمالَ عَلى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي الرِّقابِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذا عاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۱۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۴

نیکوکاری به آن نیست که روی به جانب مشرق یا مغرب کنید. لیکن نیکوکار کسی است که به خدای عالم و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورد و دارایی خود را در راه دوستی خدا به خویشان و یتیمان و فقرا و رهگذران و گدایان بدهد، و هم در آزاد کردن بندگان صرف کند و نماز به پا دارد و زکات مال به مستحق برساند و با هر که عهد بسته به موقع وفا کند و در کارزار و سختیها صبور و شکیبا باشد و به وقت رنج و تعب صبر پیشه کند. کسانی که به این اوصاف‌اند آنها به حقیقت راستگویان عالم و پرهیزکاران‌اند.

تفسیر: ..... ص : ۳۴۴

«لَیْسَ الْبِرَّ»: کلام مستأنفی است برای ظاهر کردن حکمی دیگر، یا ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۵

پاسخ پرسشی است که از آیه قبل ناشی می‌شود و گویا که گفته شده:

چگونه است حال ما که در قبله اختلاف کردیم، گاهی به سوی بیت المقدّس نماز خواندیم و گاهی به سوی مکّه، در حالی که مسئله قبله از کتاب است، پس فرمود:

«لَیْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ»: نیکوکاری و اطاعت آن نیست که رو به جانب مشرق و مغرب کنید. البته اختلاف در عمل از جهت تسلیم به امر خداوند شدن، اتفاق در عقیده و در گفتار است، به خلاف آنجایی که اختلاف از رأیهای مختلف حاصل شود.

«الْبِرَّ» با کسر باء مصدر است، به معنی صله و خیر و توسعه در احسان و صدق و طاعت، و آن ضدّ عقوق (آزردن) است و فعل آن از باب «علم» و «ضرب» است.

این آیه ردّ کسانی از اهل کتاب است که پس از تغییر قبله مسلمانان به سوی کعبه، در مسئله قبله ژرف اندیشی کردند و به اندیشه فرو رفتند و همچنین ردّ مسلمانانی است که پس از تغییر قبله، در مسئله به ژرف اندیشی پرداختند. «۱»

از امام سجّاد (ع)، روایت شده که فرمود «۲»: یهود گفتند ما بر قبله خودمان نمازهای زیادی خواندیم، در بین ما کسانی هستند که شب زنده‌داری کرده و به سوی آن قبله نماز خوانده‌اند و آن قبله موسی است که ما را به توجّه به آن امر کرده است و نصاری گفتند: ما به این قبله خودمان نمازهای زیادی خواندیم و در بین ما کسانی هستند که شب را بیدار مانده، به سوی آن قبله نماز خوانده‌اند و آن قبله‌ای است که عیسی به آن امر کرده است و هر یک از دو دسته گفتند: آیا می‌بینید پروردگار ما

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۰ (منظور خوض در امری الهی با توجیه مادّی و عقل جزئی است).

(۲) تفسیر صافی، جلد ۱، ص ۱۶۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۶

را که عملهای ما را باطل می‌کند. این عملهای زیاد و نمازهای ما را که به سوی بیت المقدّس خواندیم، زیرا ما تابع هوای نفس محمّد و برادرش که نیستیم. در اینجا بود که خدای تعالی آیه نازل نمود و فرمود: یا محمّد! بگو ای گروه نصاری و یهود، آن نیکی و طاعتی که به وسیله آن به بهشت می‌رسید و استحقاق غفران پیدا می‌کنید، این نیست که رو به سوی مشرق آورید یا به مغرب توجّه کنید، در حالی که شما ای یهود و نصاری مخالف امر خدایید و به ولیّ خدا کینه می‌ورزید. «۱»

«وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ»: حمل کردن اسم ذات بر اسم معنی، مانند حمل کردن معنی بر ذات، نیاز به تصرّف در کلام دارد و این تصرف به صورت تقدیر گرفتن مضاف «۲» در اول یا در دوّمی است، یا اینکه «برّ» مصدر را به معنی «بارّ» اسم فاعل بگیریم، یا اینکه ادّعای اتحاد بین معنی و ذات بکنیم. این ادّعا، از جهت مبالغه در اتّصاف ذات به معنی، تحقّق می‌پذیرد.

«بِاللَّهِ»: نیکی عبارت است از ایمان و اذعان به خدا و تسلیم به او و این معنی همان روح عمل است، نه صورت عمل و نه جهتی که در آن اعتبار شود.

«وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ»: یعنی اقرار به مبدأ و معاد.

«وَ الْمَلائِکَةِ وَ الْکِتابِ وَ النَّبِیِّینَ»: منظور از کتاب همان شریعت الهی است (در باره فرشتگان و پیامبران که پیش از این توضیح داده شد).

«وَ آتَی الْمالَ عَلی حُبِّهِ»: (و دادن مال با وجود دوست داشتن آن) که حبّ در اینجا، شامل دوستی خدا یا دوستی مال یا دوستی انفاق به فقیر می‌شود و بر هر سه تقدیر جایز است که ضمیر مجرور فاعل باشد

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۰.

(۲) مضاف در عبارت به صورت تقدیر است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۷

که به «من آمن» بازگردد و یکی از این سه تقدیر مفعول مقدّر باشد. و ممکن است که ضمیر مجرور، مفعول باشد و به یکی از این سه تقدیر بازگردد و فاعل محذوف باشد. و ممکن است فاعل باشد و به خدا بازگردد.

«ذَوِی الْقُرْبی»: یعنی خویشان کسی که ایمان آورده یا خویشان نبی صلّی اللّه علیه و آله، یعنی از مال خودش از باب استحباب یا از باب خمس واجب به خویشان بدهد. و اما زکات واجب، پس از این ذکر می‌شود.

«وَ الْیَتامی»: عطف است بر «قربی» بنابر این که دادن صدقات مستحبّی به یتیمان خودی (یتیمانی که ذوی القربی نیز باشند) جایز نباشد یا اینکه بر عامل تقدیری «کون المال من الحقوق الواجبه»، (مال از حقوق واجب باشد) عطف شده، یا عطف بر «ذوی القربی» است و لفظ «یتامی» جمع «یتمان» به معنی یتیم است و «یتیم» از باب ضرب و علم (یتم، یتم) به معنی چیزی است که تک و تنها باشد و مانند نداشته باشد (مثل درّ یتیم، یعنی گوهر یکتا و بی‌نظیر)، و در انسانها به معنی فقدان پدر و در سایر حیوانات به معنی فقدان مادر است، در صورتی که به حدّ بلوغ نرسیده باشند.

«وَ الْمَساکِینَ»: مسکین کسی است که حالش از فقیر بدتر باشد. این معنی در جایی است که با هم استعمال شوند. اما وقتی جدا شدند و با هم یاد نشدند، هر یک از دو لغت به هر دو معنی آمده است.

«وَ ابْنَ السَّبِیلِ»: یعنی مسافری که خرجی او تمام شده، اگر از خویشان پیامبر باشد از خمس به او داده می‌شود و اگر غیر آن باشد، از مطلق مال ابن السّبیل. از این رو، گفته می‌شود که اعراب هر کسی را که کاری انجام داده و مباشرت به انجام کاری می‌کند، پدر و پسر آن کار می‌نامند.

«وَ السَّائِلِینَ»: یعنی کسانی که نسبت به خواستن صریح عفّت می‌ورزند و سؤالشان را ضمن اظهار حال و به طور کنایه مطرح می‌کنند، این نوع خواستن، به آن جهت است که منافاتی با دادن حقوق واجب به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۸

سائل نداشته باشد. بنابر اینکه دادن حقوق واجب به کسی که دست باز کرده و سؤال می‌کند، جایز نباشد. و اگر دادن مال به صورت استحباب مراد باشد، آن وقت مقصود از «سائلان» اعم از سائلی است که با دست دراز کردن، چیزی را می‌خواهد یا غیر آن.

«وَ فِی الرِّقابِ»: مقصود از رقاب، مالکان بنده‌ها یا خود بنده‌هاست.

یعنی در راه خلاصی و آزاد شدن بنده‌ها مال خرج کند، چه آن بنده‌ها مکاتب «۱» بوده یا در سختی قرار گرفته باشند و یا چنین نباشند.

«وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَی الزَّکاةَ»: یعنی برّ و نیکی عبارت است از ایمان و اذعان به خدا و واگذاردن آنچه که در آن خیر و نفع او است،

به خاطر نفع و خیر دیگران و توجه تامّ به خدا و تسلیم و خروج از انانیّت و لوازم آن، هر آنچه که خلاف تسلیم است، از قبیل اختلاف، نزاع، از خود رأی و نظر دادن و غیر اینها، از انگیزه‌های خودخواهی و خود محوری.

پس برّ و نیکی، شامل مواردی بود که یاد شد، و برّ و نیکی این نیست که روی و بدن را به سوی مشرق و یا مغرب بگردانند و در این باره رأی بدهد و توقف بر آن نماید. مورد نماز و زکات هم در اوّل سوره گفته شد. هر کس بخواهد به آنجا مراجعه کند.

«وَ الْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ»: (و کسانی که به عهد خویش وفا می‌کنند)

---

(۱) مکاتب: در باره مکاتب، در آیه ۳۳ سوره نور، خدای تعالی می‌فرماید: و الّذین یبتغون الکتاب ممّا ملکت ایمانکم فکاتبوهم ان علمتم فیهم خیرا. یعنی آنان که مکاتبه می‌جویند از آنچه دستهایتان مالک آن شد. پس مکاتبه کنید، اگر خیری در ایشان امید داشته باشد ... منظور از مکاتبه این است که هر گاه برده (کنیز یا غلام) بخواهد با پرداخت قیمت خود با صاحبش خود را بخرد، بر صاحبش واجب (بنا به قول طبر و عمر بن دینار و عطا) یا مستحب (به قول اکثر فقها) است که قبول کند و با او مساعدت نماید. این پرداخت بها و نوع عمل را مکاتبه گویند و بر دو قسم است مطلق و مشروط (فقه القرآن- چاپ قم، ۱۳۹۹ ه ق. ص ۲۱۶).

مه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۴۹

این عبارت عطف است بر جمله «من آمن» و این جمله را خبر مبتدای محذوف، یا مبتدای خبر محذوف قرار داده‌اند، و آن به خاطر تقدیر گرفتن کلماتی است (که در عبارت محذوف است)، بدون اینکه نیاز به تقدیر باشد. اما عدول نمودن از فعل به اسم، اشاره به این امر است که وفا کردن به عهد و پیمان چیزی است که در آن استمرار و ثبوت مطلوب است، به خلاف ایمان که آن حادث می‌شود. خواه مقصود از آن اقرار به خدا باشد یا بیعت. امّا باقی ماندن بر حالتی که از ایمان حاصل است، دیگر ایمان نیست، بلکه آن بقای بر ایمان است و به خلاف نماز و زکات که آن دو نیز حالت ثابتی ندارند و همیشه تجدّدپذیر هستند و اما وفای به عهد و پیمان، چیزی جز بقای بر عهد نیست و همچنین است در مورد صبر، و مقصود از عهد، عهدی که در ضمن بیعت حاصل می‌شود یا مقصود مطلق عهد است.

«إِذا عاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ»: (هنگامی که با هم عهد بستند و شکیبایان) وجه عدول فعل به اسم دانسته شد (در چند سطر قبل) و اما عدول از حالت رفع به حالت نصب (عاهدوا در حالت رفع، صابرین در حالت نصب) از آن رو است که مدح مورد نظر است، با در نظر گرفتن اینکه فعل به صورت تقدیری است.

«فِي الْبَأْساءِ»: (در سختیها)، بأس عبارت است از عذاب و سختی در جنگ «بؤس» بر وزن «کرم» اسم فاعل آن «بئیس» است که گفته می‌شود فلانی «بئیس» یعنی شجاع و سخت دلاور است. و بئس بر وزن «سمع»، یعنی حاجتش سخت و شدید شد، «و البأساء» به معنی بلای سخت و بزرگ بوده و آنچه که در اینجا مناسب است، این است که به شدّت حاجت و دشواری و سختی و بلای در مال تفسیر شود و «وَ الضَّرَّاءِ» در نفوس «و حین البأس» به شدّت کشتار «أُولئِكَ» بزرگانی که عظمت آنان منحصر به این اوصاف بزرگ می‌باشد تفسیر شده است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۰

«الَّذِينَ صَدَقُوا»: یعنی جز راستگویی در گفتار آنان وجود ندارد و افعال و اعمال آنان، گفتارشان را تصدیق می‌کند. و همچنین، آنان در افعال و احوال نیز راستگو هستند که آثار کارها و حالتهایشان آن را تصدیق می‌کند.

«وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»: غیر از آنها هیچ پرهیزگاری وجود ندارد.

این آیه به علی (ع) تفسیر شده، زیرا کسی که جامع بین حقیقت این اوصاف باشد، کسی جز محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) و اولاد طاهرین آنان نیست. و اما غیر آنها، از انبیا و اوصیا، پس آنها نیز بهره‌ای از این اوصاف دارند و به اندازه بهره‌ای که دارند «متّقین» بر آنها صادق است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۷۸] ..... ص : ۳۵۰

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصاصُ فِي الْقَتْلى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَ الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَ الْأُنْثى بِالْأُنْثى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّباعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَداءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسانٍ ذلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ رَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدى بَعْدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۰

اى اهل ايمان! حكم قصاص كشتگان چنين معين گشت كه مرد آزاد را در برابر آزاد و بنده را در برابر بنده و زن را به جاى زن قصاص توانيد كرد و چون صاحب خون از قاتل كه برادر دينى او است بخواهد تا با ديه يا بدون ديه درگذرد، كارى است نيكو. پس ديه را قاتل در كمال رضا و خشنودى ادا كند. در اين حكم، تخفيف و آسانى امر قصاص و رحمت خداوندى است، پس هر كه از اين دستور سركشى كند و به قاتل ظلم و تعدّى روا دارد، او را عذابى سخت خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۵۰

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

: آن كسانى كه به ايمان عمومى، ايمان آوردند و دعوت ظاهرى و بيعت عمومى نبوى را قبول نمودند.

«كُتِبَ عَلَيْكُمُ»: در لوح محفوظ، در سينه نبىّ صلّى اللّه عليه و آله نوشته شده. ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۱

مقصود اين است كه واجب شده است، و به همين جهت و براى اشاره به ضررى كه در اين مورد و متوجّه آنان است، فعل را با «على» متعدى نمود.

«الْقِصاصُ»: قصاص آن است كه با جنايت كننده چنان رفتار كنند كه او نسبت به مورد جنايت رفتار كرده است. وجوب قصاص بر حكّام، پس از درخواست اولياى ديه با اين امر، منافاتى ندارد. زيرا وليّ دم (صاحب خونبها) بين قصاص و ديه و عفو مخيّر است.

«فِي الْقَتْلى»: (در كشتگان) متعلق به «كتب» است.

«الْحُرُّ بِالْحُرِّ»: آزاد در مقابل آزاد كشته مى‌شود. (بالحرّ) كه جار و مجرور است، متعلّق به فعل «يقتل» يا به اسم مفعول (مقتول) است. و اين حكم در صورتى ثابت است كه قتل عمدى باشد، نه قتلى كه محقّق شود ناشى از خطاست. در ضمن، اين آيه مانند ساير آيات، مجمل و به بيان نيازمند است. پس نبايد اين اشكال وارد شود كه مسئله برخلاف مفهوم با قيد مخالف «۱» است. چون مفهوم قيد قطعا در اينجا اعتبارى ندارد و

---

(۱) مفهوم در مقابل منطوق است. منطوق عبارت از حكمى است كه خود لفظ مذكور بر آن ندارد. مفهوم بر دو قسم است: مفهوم موافق و مفهوم مخالف. مفهوم موافق عبارت است از اينكه در مفهوم موافق با حكم منطوق باشد. مانند قول خداى تعالى: «فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ» كه مفهوم آن دلالت بر نهى از زدن و ناسزا گفتن و هر چيزى كه در اهانت و ايذاى پدر و مادر شديدتر از حكم منطوق باشد.

مفهوم مخالف: عبارت از آن است كه حكم در مفهوم مخالف باشد با حكم در منطوق كه آن در جاى خود به اقسامى از قبيل مفهوم شرط و مفهوم وصف و غايت و عدد و حصر و قيد تعميم مى‌شود. ظاهر مفهوم مخالف الحرّ بالحرّ، اين است كه عبد در

مقابل حرّ قصاص نشود، یعنی اگر عبدی حرّی را بکشد، طبق مفهوم مخالف قید نباید قصاص شود. در حالی که چنین مفهومی در این آیه قطعا منظور نیست (اصول فقه مظفّر، ص ۱۰۷ تا ۱۱۰).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۲

تفصیل مسئله موکول به فقه است.

«وَ الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَ الْأُنْثى بِالْأُنْثى»: (و بنده به بنده و زن به زن) نقل شده است «۱» که دو طایفه از عرب بودند که یکی از آنها قدرت بیشتری بر دیگری داشت و چنین قرار داد بسته بودند که طایفه قدرتمند، در برابر هر بنده، آزادی را بکشد و در برابر مؤنث، مذکر را و در برابر یک مرد، دو مرد را، وقتی که اسلام آمد، داوری به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بردند، پس آیه نازل شد و آنها مأمور به مقابله به مثل شدند.

«فَمَنْ عُفِيَ لَهُ»: هر کسی که مورد عفو قرار گرفته، یعنی جنایتکاری که بخشیده شده است.

«مِنْ»: از جانب «اخیه»، برادر دینی‌اش که همان صاحب خون است، یا از خون برادرش که کشته شده ... عبارت را با لفظ برادر ادا نموده تا به این امر دلالت داشته باشد که لازمه عفو و بخشش، مهربانی و مهرورزی است، چنانچه مهربانی و عطوفت مقتضی عفو است. پس مناسب مقام این است که لفظی بیاورد که مقتضی مهرورزی و مهرورزی نیز مقتضی آن باشد.

«شَيْءٌ»: و چیزی از عفو و بخشش از قصاص، نه از دیه، یا چیزی از عفو، به این معنی که یک وارث عفو کند.

«فَاتِّبَاعٌ»: یعنی عفو کننده باید از امور پسندیده پیروی کند، یا اینکه حکم عفو کننده تبعیت است، یا اینکه پیروی از گذشت در خونبها واجب است.

«بِالْمَعْرُوفِ»: به طریقی رفتار کند که عقلا تحسین کنند، و آن را به خوبی و نیکی بشناسند، یعنی در مطالبه دیه، فشار و عنف و اصرار نباشد و زیادتر از مقدار مقرّر نگیرد، و از سوی جنایت کننده نیز باید

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۱، به نقل از عیاشی.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۳

«أَداءٌ»، پرداخت خونبها، «الیه»، به کسی که قصاص را عفو کرده، «بِإِحْسانٍ»، با احسان و نیکی صورت پذیرد. یعنی زیر پوشش نوعی از احسان قرار بگیرد. این در حقیقت توصیه‌ای برای بخشنده است که با رفق و مدارا و عدم تعدّی و عنف همراه باشد، و توصیه‌ای است به جنایت کننده که حیله و فریب و مسامحه و بخل و اکراه در کارش نباشد.

«ذلِكَ»: یعنی اجازه در عفو و بخشش، با انتقال به دیه یا بدون آن، یعنی تخییر بین سه چیز، عفو با دیه، بدون دیه و قصاص، زیرا جواز بخشش دیه به طریق اولی از گذشت بر قصاص استفاده می‌شود، و عفو از قصاص از قول خدای تعالی: «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ»، تا آخر آیه استفاده می‌شود.

«تخفیف»: یعنی تخفیف در چیزی که بر شما واجب کردیم و آن مؤاخذه کردن به جهت جنایت است.

«مِنْ رَبِّكُمْ وَ رَحْمَةٌ»: یعنی این رحمت خداوند است که بخشش را که مستلزم بقای نفوس است جایز دانسته و از سویی ولیّ مقتول و صاحب خون را تکلیف به عفو بدون عوض نکرده است.

نقل شده است «۱» که اهل تورات تنها حق قصاص یا بخشش داشتند، و اهل انجیل حق بخشش و دیه داشتند، و این امت، مخیّر بین سه چیز هستند، و به روایت نسبت داده شده که در شرع موسی قصاص بود، و در شرع عیسی دیه، پس دین سهل اسلام آمد و هر دو را تشریع نمود.

«فَمَنِ اعْتَدى»: یعنی هر کس از صاحبان خون و جنایت کننده تجاوز از حدّ خودش بکند، «بَعْدَ ذلِكَ» پس از آنکه حدّ آنها یاد شد

از قصاص و عفو و دیه، «فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ» پس برای او عذابی دردناک است،

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۲، به نقل از عوالی.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۴

و وجه توصیف عذاب به دردناک بودن گذشت.

و چون ممکن بود این توهّم پیش آید که تشریع قصاص موجب از بین رفتن نفوس بشری است، و از بین رفتن نفوس خلاف حکمت الهی است، چنانچه ملّتها و دینهای باطل بر این عقیده هستند بنابر این، این توهّم را رفع نمود به اینکه قصاص موجب باقی ماندن نفوس است نه از بین رفتن آنها، زیرا تشریع قصاص موجب منع همه نفوس است از تجرّی بر قتل. پس قصاص باعث از بین رفتن نفوس اندکی شده و در عوض نفوس زیادی می‌مانند، به خلاف ترک قصاص که مطلب بر عکس می‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۷۹] ..... ص : ۳۵۴

اشاره

وَ لَكُمْ فِي الْقِصاصِ حَياةٌ يا أُولِي الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۴

ای خردمندان! حکم قصاص برای حفظ حیات شماست تا مگر از قتل یکدیگر بپرهیزید.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۴

پس فرمود: «وَ لَكُمْ فِي الْقِصاصِ حَياةٌ»: در قصاص حیات شماست، عرب در مقابل این جمله، جمله دیگری می گوید که مقصودشان افاده همین معنی است و آن جمله این است «القتل انفی للقتل» «۱». و مفسّران وجوهی یاد کرده‌اند که دلالت می کند بر اینکه تعبیر قرآن بر تعبیر مقابل، ترجیح دارد.

«يا أُولِي الْأَلْبابِ»: صاحبان عقل و خرد را از آن جهت، خاص خطاب و ندا قرار داد که احترام و بزرگ داشتن برای آنها باشد و از سوی دیگر، می‌خواهد بگوید تنها خردمندان هستند که می‌فهمند چگونه در

---

(۱) منظور این است که قتل (در جهت قصاص) بهترین دفع کننده قتلهای بعدی است (مانع از تکرار قتل می‌شود).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۵

قصاص زندگی است و آنها کسانی‌اند که تشریح حکمها مخصوص آنهاست و در آفرینش اشیاء، آنها منظور نظراند. آنها هستند که وجودشان مهم است و به آن اهمیّت داده می‌شود نه غیر آنها.

«لَعَلَّكُمْ»: شاید شما ای صاحبان عقل و خرد، «تَتَّقُونَ»، پرهیزکار شوید.

رجا یعنی امیدوار بودن، از یاد قصاص، یا از نهادن حیات در قصاص، یا از ذکر حیات، ناشی می‌شود، پس اگر دو معنی اول مقصود باشد، معنی آیه این است: که خداوند برای شما قصاص را تشریح کرد، یا حیات را در قصاص قرار داد، تا شاید شما از کشتن

بپرهیزید، یا از معاصی پرهیز کنید، یا متّصف به تقوی باشید. اگر معنی سوم مراد باشد، معنی آیه چنین است: خداوند برای بقای شما قصاص را تشریح فرمود، تا شاید از معاصی پرهیز کنید و متّصف به تقوی باشید.

نسبت دادن رجا (امیدواری) به خداوند)، درست نیست، زیرا امید تحقّق نمی‌پذیرد، مگر از جاهل که منتظر به دست آوردن چیزی است که به آن رغبت داشته و از اختیارش خارج است (اکنون امیدوار است به آن برسد) و حق تعالی چنین نیست. پس امیدواری از خدای تعالی به معنی علّت آوردن است و ممکن است به این صورت تعبیر شود که خداوند تعالی نیز مانند پادشاهان و بزرگان سخن گفته باشد، چه آنان وعده‌هایی را که می‌دانند، با «لیت و لعلّ و عسی» تحقق پیدا خواهد کرد، یعنی با «اگر» و «شاید» و «امید است» ادا می‌کنند، تا کسانی که به آنها وعده می‌دهند، اتّکا و اطمینان به وعده پیدا نکنند و بین خوف و رجا باقی بمانند.

و یا اینکه خداوند تعالی، حال بندگان را ملاحظه نموده و اینکه وضع بندگان، رجا و طمع داشتن و امید است، پس امیدواری به اعتبار حال مخاطب است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۵۶

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۰] ..... ص : ۳۵۶

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْراً الْوَصِيَّةُ لِلْوالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۱۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۶

دستور داده شد که چون یکی از شما را مرگ فرا رسد، اگر دارای متاع دنیاست، برای پدر و مادر و خویشان، به چیزی که شایسته عدل باشد وصیّت کند، این کار سزاوار مقام پرهیزکاران است.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۶

«كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ»

: این عبارت جمله استینافیه بوده، برای اظهار حکم دیگری که به حکم سابق ارتباطی ندارد، لذا آن را از جمله سابق قطع نموده، و عامل «اذا» فعل شرط است، چنانچه آن قول، در جمیع مواردی که برای «اذا» بوده، محقّق است، نه اینکه عامل فعل «کتب» باشد چنانچه برخی گفته‌اند، زیرا «کتب» ماضی مجهول است و «اذا» برای مستقبل، و همچنین «الوصیّة» نمی‌تواند عامل «اذا» باشد، چون جایز نیست تقدّم معمول مصدر الف و لام دار بر خود مصدر، اگر چه ظرف باشد، و جواب «اذا» محذوف است، و آن جمله‌ای است معترضه که بین فعل و مرفوعش واقع شده، چنین است تقدیر آیه:

«اذا حضر احدکم الموت فلیوص» (و اگر یکی از شما را مرگ فرا رسید، پس باید وصیت کند) و ممکن است جواب «اذا» این کلام بعدی خدای تعالی «إِنْ تَرَكَ خَيْراً» باشد، بنابر اینکه فاء در جواب إذا لازم نباشد، یا جواب «اذا» «الْوَصِيَّةُ لِلْوالِدَيْنِ» است، بنابر همان قول که فاء را در جواب «اذا» لازم ندانسته باشد.

بنابر این جمله «إِذا» حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ «نایب فاعل» «کتب» است، زیرا در آن معنی قول است، و جمله «إِنْ تَرَكَ خَيْراً» معترضه است. چنانچه بنابر فرض حذف جواب «اذا» معترضه بود.

و مقصود از خبر یا مطلق مال است یا مال زیاد، چنانچه به ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۵۷

امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده «۱» به خانه یکی از بردگانش وارد شد، آن شخص بیمار شده بود و هفتصد یا ششصد درهم پول داشت، پس گفت:

آیا وصیت بکنم؟ امام فرمود: نه، خداوند فرموده است، «إِنْ تَرَکَ خَیْراً» اگر چیزی را بعد از خود باقی گذارد باید وصیت نماید و تو مال زیادی نداری، و این خبر و غیر آن به همین مضمون از طریق عامّه نیز روایت شده است.

و «الوصیّة» نایب فاعل «کتب» است، و مذکر آوردن فعل از آن جهت است که «الوصیة» مؤنث مجازی است، و جایز است که «الوصیّة» مبتدای آن باشد و «للوالدین» خبر آن، و همه جمله نایب فاعل «کتب» است.

«وَ الْأَقْرَبِینَ بِالْمَعْرُوفِ»: یعنی باید وصیّتی بکند که عقل و عرف آن را نیکو بداند، زیرا معروف اسم چیزی شده است که عرف آن را تحسین نموده و نیکو بداند. مقصود این است که وصیّتی بکند که در آن حیف و میل و ضرر زدن به ورثه نباشد. مانند آنجایی که میّت مال زیادی داشته و ورثه نیز با بعضی از آن مال بی‌نیاز می‌شوند، ولی از سوی دیگر، پدر و مادر و نزدیکان نیازمند هستند. در این صورت، آن مقدار از مال را که ورثه به آن نیاز ندارند، برای خویشان و نزدیکان وصیّت نماید.

«حَقًّا»: حقّ، حقّا، مفعول مطلق است و خود را تأکید می‌کند، در صورتی که مؤکّد مضمون «کتب» قرار داده شود. اگر مؤکّد مضمون وصیّت بر والدین قرار گیرد، غیر خودش را تأکید می‌کند.

«عَلَی الْمُتَّقِینَ»: بدل از «علیکم» است، یا متعلّق به «حقّا» است، و به هر تقدیر آگاهاندن این نکته است که در تشریع احکام صاحبان عقل و خرد منظور نظر هستند و آنان مؤمنان‌اند که با بیعت خاص بیعت نمودند.

---

(۱) صافی، ج ۱، ص ۱۶۲ و نور الثّقلین، ج ۱، ح ۵۳۱، ص ۱۳۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۵۸

اما غیر آنها، در هیچ یک از احکام بشر و منافع او و ایجاد اشیاء، مورد نظر نیستند، مگر به نفع همان عاقلان و آنچه که در اخبار وارد شده، از نسخ شدن این آیه به آیه مواریث، دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از «کتب» فرض است و اینکه آنچه که نسخ شده وجوب است نه جواز، و گر نه در آیه مواریث جمله «مِنْ بَعْدِ وَصِیَّةٍ» باید یاد شده باشد و این معنی ثبوت وصیّت را تأکید می‌کند، نه اینکه آن را نسخ نماید.

به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده که فرمود «۱»: کسی که هنگام مرگ، به خویشانش که ارث نمی‌برند وصیّت نکند، عملش را ختم به گناه کرده، و به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود «۲»: وصیّت یاد شده چیزی است که خداوند برای صاحب این امر، یعنی میّت قرار داده است. گفته شد: آیا برای وصیّت به خویشان حدّی هست؟ فرمود:

کمتر چیزی که باید باشد یک سوّم از ثلث مال است.

از امام صادق (ع) است که «۳»: آن حقّی است که خداوند در اموال مردم برای صاحب این امر قرار داده، گفته شد: آیا برای آن حدّ محدودی است؟ فرمود: بلی، گفته شد: چه مقدار؟ گفت: کمترین آن یک ششم و بیشترین آن یک سوم است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۱] ..... ص : ۳۵۸

اشاره

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ ما سَمِعَهُ فَإِنَّما إِثْمُهُ عَلَی الَّذِینَ یُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۱۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۸

پس هر گاه کسی پس از شنیدن وصیّت آنرا تغییر دهد و (به

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۳، به نقل از تفسیر مجمع و عیاشی از قول امام صادق (ع)، و تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۷۸.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۳، به نقل از فقیه و عیاشی از قول امام صادق (ع)، و عیاشی، ج ۱، ح ۱۶۸، ص ۷۷.

(۳) همان مأخذ، همان صفحه، به نقل از عیاشی و عیاشی ج ۱، ح ۱۶۳، ص ۷۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۵۹

منافع اشخاص) بر خلاف حقیقت رفتار کند گناه این کار بر آنهاست که عمل به خلاف وصیّت کنند و خداوند به هر چیز که خلق گویند و کنند شنوا و داناست.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۹

«فَمَنْ بَدَّلَهُ»: یعنی نوشتن وصیّت را تبدیل نماید، به این نحو که به آن عمل نکند و به پدر و مادر و خویشان وصیّت نکند. یا مقصود این است: کسی که وصیّت ثابت از جانب محتضر را تبدیل کند، خواه تبدیل کننده وصیّ باشد یا وارث یا شهود یا حاکم. و مذکر بودن ضمیر، به اعتبار (مصدر باب افعال) «ایصاء» است (به معنی وصیت کردن).

«بَعْدَ ما سَمِعَهُ»: یعنی پس از آنکه فرض و حکم خدا را شنید بنابر تقدیر اوّل، یا وصیّت کردن را شنید بنا بر دوم، و تقیید به شنیدن، اشاره به این است که اینجا نیز مانند سایر تکالیف قبل از علم به تکلیف مؤاخذه‌ای نیست.

«فَإِنَّما إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ»: گذاردن اسم ظاهر جای ضمیر برای این است که اشعار به علت حکم است و علاوه بر آن، به وسیله تکرار، زجر و نهی زیادی نیز حاصل می‌شود و حصر در اینجا، حصر قلب «۱» ادّعایی فرضی است، زیرا که خدای تعالی، بر طریقه مخاطبه‌های

---

(۱) حصر دو معنی دارد: الف) به معنی قصر مصطلح که نزد علمای بیان معروف است، اعم از اینکه از نوع قصر صفت در موصوف باشد، مانند «لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار»، یا از نوع قصر موصوف در صفت، مانند «ما محمّد الا رسول صلّی اللّه علیه و آله» ب) قصر مصطلح ادّعایی یا قرضی و استثنا که در اصطلاح به آن قصر نمی‌گویند (اصول فقه، ج ۱، ص ۱۲۶). قصر به اعتبار حال مخاطب بر سه قسم است: قصر افراد، قصر قلب، قصر تعیین، مثلا اگر بگوییم «الشّجاع علی لا معاویه»، اگر مخاطب معتقد به اشتراک علی و معاویه در شجاعت باشد، قصر افراد نامیده می‌شود و اگر معتقد به عکس آن چیزی باشد که گفتیم، قصر، قصر قلب است و اگر مردّد باشد و نداند که کدام یک از آن دو

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۰

عرفی سخن می‌گوید و اهل عرف وقتی که بخواهند در منع از چیزی و یا ترغیب بر چیزی مبالغه نمایند، می‌گویند: فلان کار را انجام بده که اجرای آن جز برای تو نیست. در این مورد، گویا متکلّم ادّعا می‌کند که به جا آورنده این فعل زشت می‌داند که این کار عقوبت دارد، ولی گمان می‌کند که عقوبت آن به گردن دیگری است و لذا آن فعل را انجام می‌دهد، پس به او می‌گوید: چنین نیست که تو گمان کرده‌ای، گناه آن تنها به خودت باز می‌گردد، و همچنین است مسئله در مورد ترغیب.

«إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ»: خداوند شنواست آنچه را که وصیّت کننده در حین وصیّت کردن می‌گوید، یا آنچه را که تبدیل کنندگان در حین

تبدیل می گویند.

«عَلِيمٌ»: به اغراض آنان داناست، پس مجازات می‌کند هر یک را بر حسب گفتار و هدفش، و این تهدید تبدیل کنندگان است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۲] ..... ص : ۳۶۰

اشاره

فَمَنْ خافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفاً أَوْ إِثْماً فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۰

و هر کس چنین پندارد که از وصیّت وصیّت کننده به وارث او ستمی رفته است و به اصلاح آن پردازد، بر او گناهی نیست اگر چه خطا رفته باشد، زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۰

«فَمَنْ خافَ»: فاء برای تعقیب است به اعتبار لازم حکمی که عبارت از علم به حکم است، گویا پس از آنکه معلوم شد تبدیل کننده وصیّت گناه کرده است، فرمود: بدان که اگر تبدیل در راه اصلاح وصیّت باشد گناه ندارد.

شجاع هستند، قصر، قصر تعیین است. (البلاغة الواضحه، ص ۲۱۹).

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۱

«مِنْ مُوصٍ جَنَفاً»: در حالی که از باب خطا و اشتباه از حقّ عدول کند، چنانچه در خبر تفسیر شده است.

«أَوْ إِثْماً»: اگر عدول از حق عمدی باشد، و مقصود این است که زیادتر از ثلث وصیّت کند یا به وارث ضرر بزند، به این نحو که مال میّت اندک باشد و وارث نیاز داشته باشد، یا اینکه بعضی از ورثه یا همه ورثه را از ارث محروم کند.

«فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ»: یعنی بین وارث و کسی که به او وصیّت شده، یا بین وصیّت کننده و ورثه، صلح ایجاد کند، به این نحو که وصیّت را بعد از وفات وصیت کننده تغییر دهد یا اینکه وصیت کننده را از وصیّت به صورت زیان رسانی به ورثه در حال حیات منع کند. همچنین اگر وارث خواست تا نگذارد وصیّت کننده نسبت به ثلث وصیّت کند، جلوی او را بگیرد.

«فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ»: در این تبدیل و در منع یاد شده، گناهی نیست.

«إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ»: خداوند می‌بخشد گناهی را که توهم می‌شود بر تبدیل مترتّب شود، پس از آنکه بر مبدّل در آیه پیش گناه مسجّل گشت.

«رَحِيمٌ»: رحم و تفضّل می‌کند بر اصلاح کننده وصیّت، با این جمله رفع حرج و زحمت از اصلاح کننده نمود و به او وعده رحمت داد.

و اشکال کردن به این ترتیب که خوف از چیزی است که احتمال وقوع آن می‌رود نه از چیزی که واقع شده، در حالی که «خاف» در اینجا متعلّق به وصیّت و عدول از حق در وصیّت است ناوارد است و در دفاع آن می‌توان گفت، معنی آیه این است: کسی از وصیّت کننده‌ای بترسد از باب اینکه او وصیّت کننده است و در حین وصیّت کردن، عمدا یا سهوا، از حق عدول کند. یا معنی چنین

است: کسی که علم دارد که وصیّت کننده عمدا یا سهوا از حق عدول می‌کند، چون استعمال خوف در علم ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۲

بسیار است و نیازی به برخی از تکلّفها و به زحمت افتادن‌ها نیست، و اخبار بر همین معنی اخیر دلالت می‌کند. از امام باقر (ع)، پرسیده «۱» شد از قول آیه «فَمَنْ بَدَّلَهُ»، فرمود: آیه بعدی آن آیه را نسخ کرده، یعنی آیه «فَمَنْ خافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفاً أَوْ إِثْماً فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ» یعنی، آن کسی که به او وصیّت شده است اگر بترسد که وصیّت کننده به چیزی وصیّت کرده که خدا راضی نیست و خلاف حق است، پس گناهی نیست که آن را به حقّ و مرضیّ خدا و راه خیر بازگرداند.

حمل این خبر بر تبدیل در حال حیات وصیّت کننده جایز است. از امام صادق (ع) است که «۲»: وقتی مردی وصیّتی کرد. بر وصیّ حلال نیست که وصیّت را تغییر دهد، بلکه باید طبق وصیّت او انجام دهد، مگر اینکه وصیّت به غیر آن چیزی باشد که خداوند به آن امر کرده که در این صورت عمل به وصیّت ظلم و عصیان است. پس جایز است بر وصی که آن وصیّت را به حق بازگرداند. مثلا مردی چند وارث دارد، ولی همه اموالش را برای برخی از ورثه قرار می‌دهد و بعضی را محروم می‌کند، در این صورت، جایز است که وصیّ آن را به حق بازگرداند. پس معنی «جنف» این است که به سوی برخی از ورثه میل پیدا کنی (ورّاث دیگر را محروم نمایی)، و «اثم» آن است که امر کنی به عمران و آبادی آتشکده‌ها و درست کردن شراب، که در اینجا برای وصی حلال است که به هیچ یک از اینها عمل نکند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۳] ..... ص : ۳۶۲

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيامُ كَما كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۳، به نقل از کافی و عیاشی و تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۷۹.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۴، به نقل از ضحی.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۳

ترجمه: ..... ص : ۳۶۳

ای اهل ایمان! بر شما نیز روزه داشتن فرض شده است، چنانکه امّتهای گذشته را فرض شد، و این دستور برای آن است که پاک و پرهیزکار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۳

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»: چون این حکم نوع دیگری از تکلیف بود غیر از تکلیف اول که در معاملات بود، و نیز روزه از سخت‌ترین عبادت‌هاست لذا خدای تعالی صدر کلام را با ندا آورد تا زحمت تکلیف با لذّت خطاب جبران و تلافی شود. از امام صادق (ع) است که «۱»:

لذّت ندا زحمت و سختی عبادت را زایل می‌کند. و مکرّر گفته‌ایم که مقصود از ایمان در این جاها، ایمان عام است که به وسیله

بیعت عمومی و قبول دعوت ظاهری حاصل می‌شود.

از امام صادق (ع) است «۲» که از ایشان در باره این آیه و از قول خدای تعالی «کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ» پرسش شد، فرمود: همه این آیه‌ها شامل گمراهان و منافقان و هر کسی است که به دعوت ظاهری اعتراف داشته باشد.

«کُتِبَ»: یعنی در لوح محفوظ نوشته شده است یا در سینه نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا در کتاب تدوینی الهی، یا اینکه واجب شده است.

«عَلَیْکُمُ الصِّیامُ»: صوم و صیام مصدر هستند از صام، یصوم، صوما و در لغت به معنی مطلق امساک است و در شرع امساک مخصوص (مانند روزه گرفتن ماه مبارک رمضان و غیره) است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۴، به نقل از مجمع. [.....]

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۴، به نقل از عیاشی و تفسیر عیاشی، ج ۱، ح ۱۷۵، ص ۷۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۴

«کَما کُتِبَ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ»: یعنی روزه یک عبادت قدیمی است که از زمان آدم (ع) واجب بوده، زیرا هیچ پیامبری نبوده مگر اینکه در شریعتش یک نوع امساک را توصیه کرده است. از امیر المؤمنین (ع) روایت «۱» شده که اول آن انبیا آدم (ع) است، که روزه بر او واجب بود.

پس، تشبیه روزه ما به روزه‌های شرایع گذشته، در اصل امساک مخصوص شرعی است نه در جمیع خصوصیات آن، زیرا روزه ما موافق روزه یهود و نصاری در وقت و عدد روزها و چیزهایی که باید از آنها امساک نمود، نبوده است.

«لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ»: باشد که متّصف به تقوی شده و آدمهای پاکیزه‌ای شوید، یا اینکه شاید شما از گناهان و انگیزه‌های نفس دوری کنید، زیرا امساک نفس از خوردنی و آشامیدنی در یک مدّت غیر عادی نفس را ضعیف می‌کند، و با ضعیف شدن نفس، انگیزه‌ها و مقتضیات آن نیز ضعیف می‌شود و قوّه عقل را که اقتضای اجتناب از بدیها در انسان دارد، قوی می‌کند.

به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که فرمود «۲»: اخته کردن امّت من روزه است، و در خبر است کسی که نمی‌تواند نکاح کند، پس روزه بگیرد که روزه برای او اخته «۳» کردن است.

و از امام صادق (ع) است که فرمود: روزه واجب شد تا اینکه غنی و فقیر با هم مساوی شوند، و این از آن جهت است که چون غنی هیچ

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۴.

(۲) مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۷۲. توضیح اینکه، در بعضی ادیان مجاز است که شخص برای راحت شدن از فشار غریزه جنسی و فرار از اعمال شهوی و نفسانی و شیطانی، خود را اخته کند، ولی در اسلام چنین امری مجاز نیست، لذا فرموده‌اند: همان اثری که از اخته کردن در نظر بوده است در دین اسلام از روزه گرفتن حاصل می‌شود.

(۳) صافی، ج ۱، ص ۲۰۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۵

وقت گرسنگی را احساس نمی‌کرد تا به فقیر رحم کند، خداوند خواست که سختی گرسنگی را به غنی بچشاند تا نسبت به ضعیف رقّت قلب یافته و به گرسنه رحم نماید «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۴] ..... ص : ۳۶۵

اشاره

أَيّاماً مَعْدُوداتٍ فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيّامٍ أُخَرَ وَ عَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَ أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۵

روزهایی را به شماره معیّن روزه دارید و هر کس از شما بیمار باشد یا مسافر، به شماره آن روزهای غیر ماه رمضان روزه دارد و کسانی که روزه آنان را به زحمت و مشقّت خواهد انداخت، عوض هر روز غذا دهند، آن قدر که فقیر گرسنه‌ای سیر شود و هر کس بر نیکی بیفزاید، این برای او بهتر است و بی تعلّل روزه داشتن شما از هر کار بهتر خواهد بود، اگر فواید بی‌شمار این عمل را بدانید.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۵

«أَيّاماً مَعْدُوداتٍ»

: یعنی روزهای کم، زیرا عرف وقتی می‌خواهد از اندازه کمی کنایه آورد، کلمه «معدودات» را ذکر می‌کند یعنی روزهایی چند، و «ایّام» متعلّق به «تتّقون» است، به سبب همین قرینه و متعلّق «الصّیام» محذوف است، و مقصود از ایّام، روزهای دنیا یا روزهای روزه است. پس تعلّق آن به «کتب» یا «صیام» صحیح نیست، چون اولی به معنی کلّی (معدود است) و دومی به لفظ آن خلل می‌رساند، زیرا که بین مصدر و مفعولش فاصله واقع می‌شود و آن جمله بیگانه «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» است و این مطلب جایز نیست، زیرا که در این صورت، عامل ضعیف می‌شود و نمی‌تواند عمل کند.

---

(۱) مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۷۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۶

«فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً»: یعنی در آن ایّام که روزه گرفتن مقرّر شده، اگر بیمار باشند «أَوْ عَلى سَفَرٍ»، یا در سفر باشند، فقها در باره حدّ سفر و شرایط آن و شرایط قصر و شکستن روزه و حدّ مرض و موارد خوردن روزه به تفصیل شرح داده‌اند.

«فَعِدَّةٌ مِنْ أَيّامٍ أُخَرَ»: عوض آن روزهایی که روزه نگرفته، یا معنی این است که بر او است چند روز از روزهای دیگر، «عدّة» با نصب خوانده شده است، به تقدیر فعلی که آن را نصب بدهد، و تقدیر آیه این است:

«فلیصم عدة من ایام آخر» و ظاهر این آیه دلالت می‌کند بر اینکه در هر دو مورد سفر و مرض، خوردن روزه و انتقال به بدل لازم است، چون خدای تعالی قضیّه را شرطیّه آورده و لازمه شرط را که همان مرض و سفر است، زمانش را جایگزین زمان روزهایی نموده که نگرفته و بدون قید، آورده که نشان دهد این جزا لازمه این شرط مطلق است.

از طریق عامّه، اخبار زیادی است که دلالت بر افطار کردن در سفر می‌کند و اگر تقدیر شرط را بخواهیم چنین بگیریم که: «پس روزهای چندی از روزهای غیر ماه رمضان را روزه بگیرد اگر افطار کند»، خلاف ظاهر است و در عین حال می‌گوییم: اگر دلیل نباشد که گفته ما را در مقابل عامّه ثابت کند، در آن صورت، چون آیه از مجملات قرآن محسوب می‌شود که نیاز به روشن شدن دارد، و برای ما آن را مانند سایر مجملات قرآن بیان کرده‌اند، زیرا که گرفتن احکام از محض الفاظ قرآن، به ویژه مجملات آن،

جز تفسیر به رأی، چیزی نیست که حتّی اگر به حقّ هم برسد باز خطا کرده است و جایگاه او آتش است.

«وَ عَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ»: و آنها که قدرت بر فدیه دارند، «طاق الشيئ طوقا و اطاقه و اطاق علیه قدر»، یعنی قدرت بر شیء پیدا کرد و بنا بر همین قرائت گفته شده: در ابتدای اسلام مردم عادت به روزه گرفتن نداشتند، لذا خداوند آنها را بین روزه و فدیه مخیّر نمود، سپس این حکم ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۷

نسخ شد.

یا اینکه مقصود این بوده که بر کسانی که می‌توانند روزه بگیرند، از بیماران و مسافران، فدیه بدهند، سپس دستور به وجوب آن آمد یعنی وجوب روزه، یا اینکه مراد این بوده که بر کسانی که می‌توانند روزه بگیرند، از بیمار یا مسافر که قبلا ـ روزه‌شان را خورده‌اند و حالا عوض آن را می‌گیرند، فدیه است، یعنی مخیّرند بین روزه و فدیه. سپس، تخییر نسخ شد و فقط روزه ماند، و تنها فدیه در حالتی ماند که به جای روزه‌هایی که خورده‌اند و نتوانسته‌اند تا ماه رمضان بعد بگیرند، باید فدیه دهند.

ممکن است مقصود این باشد که امثال پیرمردان و پیرزنان و زنی که بچه‌اش را شیر می‌دهد، و کسی که زیاد تشنه می‌شود، اگر نتوانند روزه بگیرند، واجب است روزه را بخورند، و اگر می‌توانند روزه بگیرند مخیّر بین روزه و فدیه هستند، و در اخبار به اکثر این وجوه اشاره شده است.

و «یطقونه منه» به ادغام تاء در طاء بعد از تبدیل، و «یطیقونه» و «یطّیقونه» که ملحق به باب «فعلل و تفعلل» شود که اصل آنها از «یطیقونه و ینطیوقونه» باشد خوانده شده است و همه اینها از طوق به معنی قدرت است، یا از قلاده و زنجیر است که افاده معنی تکلّف، جهد، زحمت و مشقّت را نیز می‌کند. بنابر این، قرائت معنی آیه چنین می‌شود:

بر کسانی که روزه بر آنها سخت است و با روزه گرفتن به زحمت می‌افتند، مانند پیرمردان و پیرزنان، و زنان شیرده، و صاحبان عطش، می‌توانند فدیه بدهند، و در این صورت، دیگر در آیه اشکالی نیست، پس آیه مانند سایر مجملها، مجمل است.

«طَعامُ مِسْكِينٍ»: یک مدّ از طعام یا دو مدّ چنانچه برخی گفته‌اند.

«فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً»: یعنی به طور مجرّد مطلق عمل خیری انجام دهد، یا کسی که به طریق طاعت در ادای فدیه، خیر انجام دهد به اینکه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۶۸

فدیه را زیادتر کند، یا اینکه بین روزه و فدیه جمع نماید (یعنی هر دو کار را انجام دهد) یا اینکه کسی که تطوّع کند (بر رغبت فرمانبرداری کند)، بهتر از همه طاعتهای دینی است.

«فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَ أَنْ تَصُومُوا»: یعنی ای مردم که مخیّر بین روزه و فدیه هستید، یا بیماران و مسافران، یا قضا کنندگان روزه‌ها و آنان که مخیّر یا معذورند، و یا به سبب روزه به زحمت می‌افتند، یا اینکه مقصود، مؤمنان باشند بنابر اینکه کلام مستقل بوده و تشویق به روزه نماید، بدون اینکه آنچه که بر آن مقدّم شده نظر بنماید.

«خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»: یعنی اگر شما از اهل علم باشید، یا اگر می‌دانید که آن بهترین چیزی است که اختیار کرده‌اید (در آن صورت اگر روزه دارید برای شما بهتر است).

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۵] ..... ص : ۳۶۸

اشاره

شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدىً لِلنَّاسِ وَ بَيِّناتٍ مِنَ الْهُدى وَ الْفُرْقانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَنْ كانَ مَرِيضاً أَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَ لا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۸۵)

تحقیق نزول کتاب دفعهٔ و تدریجا ..... ص : ۳۶۸

ترجمه: ..... ص : ۳۶۸

ماه رمضان ماهی است که قرآن در آن نازل شده است برای هدایت بشر و برای راهنمایی و امتیاز حق از باطل. پس هر که دریابد ماه رمضان را باید روزه بدارد و کسی که بیمار یا در سفر باشد به شماره آنچه روزه خورده است از ماههای دیگر روزه دارد که خداوند برای شما حکم را آسان خواسته، تکلیف را مشکل نگرفته است تا اینکه عدد روزه را تکمیل کرده و خدا را به عظمت ذکر کنید که شما را به دین اسلام هدایت فرموده باشد که از این نعمت بزرگ سپاس گزارید.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۳۶۹

تفسیر: ..... ص : ۳۶۹

اشاره

«شَهْرُ رَمَضانَ»: مبتدا است و خبر آن «الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ»: است و ممکن است این جمله صفت (شهر رمضان) باشد و خبر آن که «هذه الأیّام» باشد محذوف باشد، یا اینکه «شهر رمضان» خبر مبتدای محذوف است، به این نحو «هذه الأیّام شهر رمضان» یا بدل است از «صیام» به تقدیر مضاف که می‌شود «صیام شهر رمضان» و وجه نزول قرآن در ماه رمضان، با اینکه قرآن در طول بیست و سه سال نازل شده، این است که قرآن در یکجا از مقام جمع و از نزد حکیم خبیر به بیت المعمور که در آسمان چهارم و در مقابل کعبه و مقام قلب نبیّ صلّی اللّه علیه و آله قرار گرفته نازل شده، و از آنجا به طور تفصیل در مدّت مذکور بر سینه نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است و هر سال از بیت المعمور بر سینه نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا وصیّ او از تأویل قرآن و متشابهات آن نازل می‌شود. همان چیزی که خدا بخواهد از قبیل نسخ منسوخ و اثبات مثبت، و اطلاق مطلق، و تقیید مقیّد و تعمیم عامّ و تخصیص خاصّ.

طبق آنچه که روایت شده، بیشتر کتابهای آسمانی در ماه رمضان نازل شده، زیرا ماه رمضان ماه حبس نفس است از توجّه به نیروها و ادراکات ظاهری و از خواسته‌ها و آرزوهای نفسانی، و تا زمانی که- نفس که از آن تعبیر به سینه می‌شود- از توجه به دار دنیا حبس نشود، آماده نقش بستن غیبی و مشاهده و سماع از غیب نمی‌شود. و به اعتبار تأویل ماه رمضان عبارت از مقام ظهور نفس است به امساک از غیر خدا و توجّه به خدا و به همین جهت ماه رمضان نامیده شده است، زیرا که رمضان نام خدای تعالی است.

تحقیق اینکه قرآن مبیّن هدایت است ..... ص : ۳۶۹

«هُدیً لِلنَّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الْهُدی وَ الْفُرْقانِ»: لفظ «من» از حروف ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۳۷۰

بیانیّه است. بدان که فرستادگان و رسولان خدا در مقامات و درجات با هم تفاوت دارند، زیرا مقاماتی که در لطایف رسالت و درجات آنهاست، نهایتی ندارد. امّهات آن درجات، گاهی به صد هزار، و گاهی به صد و بیست هزار و گاهی به صد و بیست و چهار هزار محدود می‌شود و برخی از آن مقامات و درجات، بالای بعضی دیگر است و هر یک از آن درجات برتر بر پایین‌تر احاطه دارد، به این معنی که مرتبه پایین از جمله درجات مرتبه بالاست، و هر مقامی، صاحبی از رسولان دارد، زیرا هر مقامی لطیفه خاصی از لطایف رسالت را اقتضا می‌کند و هر لطیفه‌ای از آن لطایف در رسولی از رسولان ظاهر می‌شود، و هر رسولی که به مقام عالی

برسد، بر رسولانی که در درجه پایین‌تر قرار دارند احاطه دارد و آنان از جمله شؤون و درجات او می‌شوند، و هر کتاب و شریعتی که از پیامبران برتر باشد، بر شرایع و کتابهای پایین‌تر احاطه دارد و آن کتاب و شریعت، از آخرین و عالیترین مقامات رسولی که آن کتاب و شریعت را آورده نشأت می‌گیرد و از آنجا به مقام صدر رسول نازل می‌شود. لذا، رسالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله، آخرین مقامات رسالت است، مقامی که فوق امکان است، و آن مقام جمع مطلق است که بالاتر از آن مقامی نیست. به خلاف سایر مقامها که در آنها از یک وجه پراکندگی هست، اگر چه آن پراکندگی به وسیله تقیید به امکان و جدا شدن از وجوب حاصل شده باشد.

از همین جاست که انبیا و کتابها و شرایع آنان، زیر پرچم و کتاب و شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله قرار گرفته‌اند و حلال او حلال است تا روز قیامت، و حرام او حرام است تا روز قیامت، و کهنه شدن و نسخ به کتاب و شریعت او راه نمی‌یابد، و نام قرآن مخصوص به کتاب او است. زیرا قرآن مصدری است که از قرأ قرآنا، به معنی جمع کرد جمع کردنی، گرفته شده است، اگر چه از قرأ قرآنا به معنی تلاوت و خواندن گرفته شده باشد، زیرا آن نیز از قرأ به معنی «جمع» مأخوذ است. تنها کتابی که ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۷۱

ناشی از مقام جمع مطلق است، کتاب محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، نه سایر کتابها که آنها ناشی از مقامات امکان هستند، که هیچ یک از آنها خالی از پراکندگی نیست.

کتابی که از مقام عالی به مقام صدر و طبع نازل شده، دارای دو وجه است: یک وجه به عالم مقام عالی و یک وجه به عالم مقام دانی. به اعتبار آن وجهی که به عالم مقام نازل است مفصّل است، مانند تفصیلی که آن مقام دارد و ظاهر است به همان اندازه‌ای که آن مقام ظهور دارد، و فارق نسخه‌های مقام عالی و اشباح «۱» عالم پایین‌تر است. پس قرآن با تفاصیلش، بیّنات واضحات، یعنی روشن و واضح است، و به اعتبار آن وجهی که به سوی عالی است، عبارت از هدایت است، و به اعتبار وجهی که به سوی پایین است عبارت از فرقان است.

«فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ»: این جمله فرع جمله قبل است، یعنی وقتی که ماه رمضان ماه نزول قرآن است، پس لازم است بر شما از غیر خدا در آن ماه امساک کنید و روزه بدارید و همچنین، از خواسته‌های مقام دانی شما که همان مقام نفس است، امساک نمایید، تا اینکه خواسته‌های روح و باب غیب بر شما باز شود. پس کسی از شما که حاضر باشد، نه مسافر، باید روزه بگیرد، چنانچه امام صادق (ع) این گونه تفسیر نموده «۲» و در ردّ کسی که در سفر بین صوم و افطار مخیّر می‌کرد، فرمود: چه قدر آیه واضح و بیّن است. کسی که حاضر باشد، روزه بگیرد و کسی که مسافر باشد، روزه نگیرد، پس امام (ع)، مفهوم مخالفت را معتبر دانست، و مفاهیم اگرچه حجّت و دلیل نیستند، ولی در مقام

---

(۱) اشباح یعنی سایه‌ها، و از این رو است که این عالم نمود و سایه‌ای از عالم بود و مثالی از عالم مثل است. از این رو، علی (ع) در خطبه اوّل نهج البلاغه آن را عالم اشباح نامیده است.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۴ و ۱۶۵، به نقل از اصول کافی، فقیه، تهذیب ... و تفسیر عیاشی، ج ۱، ح ۱۸۷، ص ۸۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۷۲

خطابه و جدل معتبر است.

«فَلْيَصُمْهُ»: پس باید در آن ماه روزه بگیرد.

«وَ مَنْ كانَ مَرِيضاً»: و اگر بیمار باشد، نگیرد، البته مرضی که به سبب آن روزه ضرر داشته باشد.

«أَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»: (یا در سفر باشد، زمان آن ایّام دیگری است)، به مفهوم مخالف در اینجا تصریح شده، یعنی کسی

كه در ماه رمضان حاضر نيست روزه نگيرد، و بر او واجب است به عدد روزهايى كه روزه نگرفته در غير رمضان از روزهاى ديگر روزه بگيرد. و امر به افطار در بيمارى و سفر را تأكيد نموده، اول با تصريح دوم با اشاره و سوم با تأكيد مفهوم مخالف.

«يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ»: پاسخ پرسش مقدّر است، گويا كه گفته شده:

خداوند چه قصد كرده از اينكه گاهى امر به روزه مى‌كند، سپس امر به افطار و روزه بعد از افطار؟ پس مى‌فرمايد: خداوند به شما آسانى را قصد كرده و حكم را آسان خواسته است.

«وَ لا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ»: و سختى براى شما نخواسته است، و در روزه گرفتن در حال سفر و بيمارى، سختى شديد است، و اينكه اجازه داده است روزه را بخوريد به دليل آسان گرفتن بر شماست.

«وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ»: (و بايد كه عده را كامل كنيد)، اين جمله عطف است به اعتبار معنى، گويا كه گفته است: براى اينكه روزه بر شما سخت نشود و براى اينكه عدد را تكميل كنيد ... و اينكه عدول نمود به «يُرِيدُ اللَّهُ» براى اينكه تصريح به اراده خدا بكند و اين به جهت بزرگداشت و مورد لطف قرار دادن آنان است. پس جمله اول علّت ترخيص در خوردن روزه است و اين جمله علّت امر به روزه گرفتن در روزهاى ديگر است.

«وَ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ»: علّت امر به مطلق روزه است، زيرا ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۳۷۳

روزه صورت تبرّى و بيزارى جستن است، و با تبرّى موانع قلب از توجّه به خدا و عظمتش برداشته مى‌شود، و با توجّه به عظمت و كبرياى خدا ظاهر گشته، و با ظهور عظمت و كبريا، غفلت و نسيان مرتفع مى‌شود، زيرا آن دو حاصل نمى‌شوند مگر از ناحيه استتار و زير پرده ماندن عظمت خداى تعالى، چنانچه مولوى (ره) گفته است:

لا تؤاخذ إن نسينا شد گواه كه بود نسيان به وجهى هم گناه

زان كه استعمال تعظيم او نكرد ور نه نسيان در نياوردى نبرد

با از بين رفتن نسيان و غفلت از منعم در باره نعمت، شكر حاصل مى‌شود و لذا گفتار قبلى را تعقيب نمود به قول خداى تعالى:

«وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»: يعنى در مورد نعمت نظر به منعم بكنيد و آن از بزرگترين مقامات انسان است. و چون روزه گرفتن موجب تكبير و تعظيم خداست، خداى تعالى در آخر ماه روزه يعنى شب فطر بعد از نماز، در رفتن به سوى نماز عيد، تكبير را با كيفيت خاصى مستحب نموده كه در كتب فقهى ياد شده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۸۶] ..... ص : ۳۷۳

اشاره

وَ إِذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (۱۸۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۳

چون بندگان من از دورى و نزديكى من از تو پرسند، بدانند كه من به آنها نزديك خواهم بود. هر كه مرا خواند دعايش را اجابت كنم، پس بايد دعوت مرا بپذيرند و به من ايمان آورند تا به سعادت راه يابند.

تفسير: ..... ص : ۳۷۳

اشاره

«وَ إِذا سَأَلَکَ عِبادِی عَنِّی»: این عبارت جمله مستأنفه است، بنابر اینکه واو برای استیناف بیاید، ولی آمدن واو برای استیناف محض، ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۷۴

بدون اینکه نوعی ربط با سابق داشته باشد، جدّا بعید است. پس اگر خواستی، نام آن را استیناف شبیه به عطف بگذار، یا اینکه عطف به اعتبار معنی است، گویا که گفته شده: هر گاه پرسش کنند، از طاعت من بگو بر شما روزه واجب شده است، و هر گاه از نسبت من بپرسند، بگو من نزدیکم ... چون مقصود از پرسش از خدا، پرسش از نسبت خدا با بندگانش است، بنابر این، به قرینه، پرسش با بندگانش را پاسخ می‌دهد.

تحقیق قرب و نزدیک بودن خدای تعالی ..... ص : ۳۷۴

«فَإِنِّی قَرِیبٌ»: یعنی به آنان پاسخ بده که خدا نزدیک است، زیرا من نزدیک هستم و آن از قبیل نشستن سبب جای مسبّب است، و نزدیک بودن خدای تعالی، قرب مکانی و زمانی و شرفی و رتبه‌ای نیست، بلکه قرب خداوند هیچ ماهیتی ندارد تا اینکه حدّ و تعریف داشته باشد، و کیفیتی ندارد تا با رسم تعریف شود، بلکه قرب خداوند، نزدیک بودن قیّومی است، مانند قرب آنچه که قوام و استواری اشیا به آن است، بلکه مانند قرب وحدت به مراتب اعداد است، زیرا وقتی به مراتب اعداد نظر شود، در آنها جز وحدت صرف یافت نمی‌شود، بدون اینکه چیزی به آنها ضمیمه شده باشد، با اینکه مراتب اعداد غیر از وحدت است و آثار و خواص آنها غیر از آثار و خواص وحدت است. پس وحدت، نزدیکترین اشیا به اعداد است و در عین حال، دورترین اشیا است به آنها، تا آنجا که گفته شده که وحدت ضد اعداد است.

پس چقدر نزدیک هستی تو ای کسی که برای تو وحدانیت عدد است و چقدر دوریم ما که موصوف به کثرت هستیم و چه خوب گفته شده است:

دوست نزدیکتر از من به من است وین عجبتر که من از وی دورم

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۷۵

برای اشاره به این قرب، امام (ع) فرموده است «۱»: داخل در اشیا است نه مانند دخول چیزی در چیزی، اشاره به این است که کیفیّت پذیر نیست. و این نزدیک بودن نتیجه رحمت رحمانی است که در آن همه اشیا مساوی هستند، و برای خدا، قرب دیگری نیز هست که نتیجه رحمت رحیمی خداست. در همین نزدیک بودن است که برتری جویندگان (در راه وصول) به هم برتری می‌جویند و در آن از همدیگر سبقت می‌جویند، و با همین قرب، خداوند بر بندگانش در هر روز، در شأنی تجلّی می‌کند.

یکی از لطیفه پردازان در باره نزدیکی خدا با بنده، این گونه اشاره دارد:

بیزارم از آن کهنه خدایی که تو داری هر روز مرا تازه خدایی دگرستی

این قرب برای کسی حاصل می‌شود که به اختیار از کثرتهای نفسانی خود مقداری بریده باشد و خداوند مقداری از وحدتش را به او پاداش داده است. کسی که از این قرب چیزی در او نباشد، ملعون و مطرود و مبغوض می‌شود، و هر کس که بهره‌ای از آن دارد، مشمول رحمت و دعوت و رضای الهی است.

همین لذّت قرب و اقتضای شدّت لذّت است که ریاضت و مجاهدت و شب زنده‌داری و تشنگی نیمروز بر سالکان، آسان شده است و اگر لذّت نبود، هیچ کس بر نفس و شهوات آن غالب نمی‌شد.

روایت شده است که اعرابی از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرسید: آیا

---

(۱) نهج البلاغه، خطبه ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۷۶

پروردگار ما نزدیک است که با او مناجات کنیم، یا دور است که او را صدا بزنیم؟ پس آیه نازل شد «۱».

بعضی گفته‌اند که گروهی از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند: چگونه خدا را بخوانیم؟ پس این آیه نازل شد. «۲»

تحقیق اجابت و عدم اجابت خدای تعالی بندگان را ..... ص : ۳۷۶

«أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ»: «اجیب» خبر بعد از خبر است، یا جمله استینافیه و پاسخ از پرسش مقدّر است، و «الدّعوة» یا به معنی مصدری است، و یا به معنی آن چیزی است که به خاطر و برای او دعا می‌شود. «الدّاع» وصل است به نیّت وقف، و انداختن یاء از «دعان» برای اشاره به این است که دعای هر دعا کننده از رسیدن به مقام ذات قاصر است، به این نحو که دعوت شونده عبارت از ذات است، بی‌آنکه عنوانی برای او باشد.

جمله «اذا دعان» شرط است که جزایش به قرینه جمله قبلی حذف شده است و اسقاط یاء متکلّم و اکتفا کردن به نون «۳» وقایه و کسره آن برای همان اشعار و اشاره‌ای است که گفتیم.

«إذا» ظرف اجابت نیست، خواه متضمّن معنی شرط باشد، به این نحو که «اجیب» پاسخ آن فرض شود، خواه چنین نباشد به اینکه متعلّق به «اجیب» باشد که یاد شده، زیرا در اخباری که دلالت بر تأخّر اجابت از وقت دعا می‌کند، «إذا» منصوب است به «دعان» یا اینکه می‌گوییم: آن ظرف اجابت است و لیکن مقصود این است که اگر دعا کننده مرا بخواند نه

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۷.

(۲) همان مأخذ.

(۳) نون وقایه نونی است که در موقع اتّصال فعل به ضمیر متّصل یا (ی) به آخر فعل و قبل از ضمیر می‌آید، مانند دعانی که دعا فعل و ن نون وقایه، ی متکلّم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۷۷

غیر مرا، خواه آن غیر، از نامهای من باشد یا از غیر نامهای من، حتما بدون مهلت و تأخیر پاسخ او را می‌دهم. زیرا انسان وقتی که مظهر شیطان باشد، آن را می‌خواند، خواه دعای او با لفظ اللّه و رحمن و رحیم باشد یا با غیر آن الفاظ، و اگر انسان مظهر شیطان نباشد و متوجّه به سوی رحمن شود، در این صورت اگر در یک مقام خاص توقّف کرد و خود را به حدّی محدود نمود، دعای او از آن حدّ تجاوز نمی‌کند، بلکه خدا را می‌خواند به عنوان ظهور خدا در آن مقام، و نامی که خداوند به سبب آن بر او ظاهر شده، مسمّایی در همان مقام است، بنابر این، دعا کننده اسم را می‌خواند نه مسمّی را. و اگر در حدّی محدود نباشد و در مقامی توقّف نکند، دیگر عنوانی که خدا را به آن عنوان می‌خواند مسمّی نیست، بلکه اسم است و دعا کننده مسمّی را می‌خواند، به این نحو که نامها را بر آن واقع می‌کند، و در این هنگام، اجابت خدا از وقت دعا تأخیر پیدا نمی‌کند، بلکه می‌گوییم در این صورت خدا دعا کننده است.

و در این مورد مولوی (ره) گفته است:

چون خدا از خود سؤال وکد کند پس دعای خویش را چون ردّ کند

شرطهای استجابت دعا که از اخبار زیادی استفاده می‌شود، بر این معنی دلالت می‌کند و خداوند دعای دعا کننده را اجابت می‌کند در صورتی که ذات خدا را بخواند نه غیر ذاتش را، یعنی اینکه دعا کننده الهی شود نه شیطانی، و نه اینکه بر حدّی توقف نماید.

از امام صادق (ع) روایت شده است که او آیه «أَمَّنْ یُجِیبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ ...» را خواند «۱»، پس از او پرسیدند، چه شده که ما دعا

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۸.

می‌کنیم ولی استجابت برای ما حاصل نمی‌شود؟ پس فرمود: جهت عدم استجابت دعا این است که شما می‌خوانید کسی را که نمی‌شناسید، درخواست می‌کنید چیزی را که نمی‌فهمید، پس اضطرار عین دین است، و زیادی دعا همراه با کوری از خدا، از نشانه‌های خواری است. کسی که نفس را در برابر خدا خوار ندارد و قلب و سرّش را تحت قدرت خدا قرار ندهد، با پرسش خویش بر خدا فرمان رانده و گمان کرده است که درخواستش دعاست، این چنین حکم و امر بر خدا، مانند جرأت و جسارت بر خداست.

پس قول امام (ع)، «کسی را می‌خوانید که نمی‌شناسید «۱»»، اشاره به احتجاب از خداست به سبب حدود، و قول او «اضطرار عین دین است» اشاره به این است که متدیّن کسی است که از وسایل دنیا منقطع شده و در توسّل به خدا مضطرّ باشد، و این معنی تحقّق نمی‌یابد مگر وقتی که از انانیّت و حدود آن کاملا خارج شود. طبق قول امام (ع)، «زیادی دعا با عدم شناخت و کوری از خدا از علایم خواری است». اشاره به این است که در این صورت مظهر شیطان می‌شود نه مظهر رحمان و امام (ع)، با این گفتار که «کسی خواری خود را تحت قدرت خدا نیاورد ... تا آخر حدیث»، خواسته استشهاد کند بر اینکه کثرت دعا با کوری از خدا، نشانه این است که دعا کننده مظهر شیطان شده است، و به حکم شیطان بر خدا حکم می‌کند.

پس معرفت خدا و فهمیدن آنچه را که می‌پرسد و قطع شدن وسایل که عبارت از همان دین است، و غلبه کردن سلطنت خدا بر انانیّت عبد، از شرطهای استجابت دعاست که از این خبر استفاده می‌شود، و همه اینها دلالت می‌کند بر اینکه، اگر عبد از انانیت (من بودن- خودخواهی) خارج نشود، خدا را نمی‌خواند، بلکه بر خدا حکم

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۶۸.

می‌کند، یا غیر او را می‌خواند.

در خبر دیگر از امام صادق (ع) است که هر کس اطاعت خدای را در آنچه که به آن امر کرده بنماید، سپس او را بخواند، از جهت دعا خداوند دعای او را اجابت می‌کند. گفته شد: جهت دعا چیست؟ فرمود:

نخست حمد خدا را می‌کنی و نعمتهایی را که خدا به تو داده یادآور می‌شوی، پس از آن شکر می‌کنی، سپس صلوات بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌فرستی، بعد گناهانت را یادآور می‌شوی و به آنها اقرار و اعتراف می‌کنی، و سر انجام از گناهانت به خدا پناه می‌بری، پس این جهت دعای او است «۱».

در خبر دیگر از امام صادق (ع) است در پاسخ کسی که پرسش از مستجاب نشدن دعا نمود، فرمود: چون شما به عهد و پیمانی که با خدا بستید وفا نمی‌کنید «۲».

در خبر دیگری از امام صادق (ع) است: کسی که از استجابت دعایش خوشحال می‌شود، باید محل کسب خویش را پاکیزه کند (یعنی کسب حلال داشته باشد) «۳».

در خبر دیگر از امام صادق (ع) است: باید از همه مردم نومید شوند و جز امید به خدا برایشان باقی نماند «۴».

همه اینها دلالت می‌کند بر اینکه شرط دعا، خروج از انانیّت و ذلیل بودن تحت قدرت خداست، و این امر تا زمانی ادامه می‌یابد که دیگر خدا مورد دعاست. یا می‌گوییم: «اذا» ظرف اجابت است، اما مقصود این است که دعا کننده وقتی که مرا بخواند، یعنی مطلوب از خواندن من ذات من باشد نه چیز دیگر از امور دنیا و آخرت.

---

(۱) برهان، ج ۱، ص ۱۸۵. [.....]

(۲) صافی، ج ۱، ص ۲۰۵.

(۳) صافی، ج ۱، ص ۲۰۵.

(۴) صافی، ج ۱، ص ۲۰۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸۰

یا مقصود این است که دعا کننده وقتی که مرا بخواند- نه غیر مرا، که در آن صورت، چون مظهر شیطان شده در حال خواندن من، او را می‌خواند- آنچه که از من خواسته است در صورتی که صلاح او باشد یا برای او ذخیره می‌کنم یا به او می‌رسانم، و اگر صلاح او نباشد با چیز دیگری دعای او را اجابت می‌کنم که صلاح او باشد.

در خبر است که «۱» عبد دعا می‌کند، پس خداوند به دو ملایکه می‌گوید: دعای او را اجابت کردم، ولی او را به همان حاجتش حبس نمایید.

در خبر دیگری است که هیچ کس خدا را نمی‌خواند، مگر اینکه خداوند اجابت می‌کند او را، اما ظالم و ستمکار دعایش مردود است تا توبه کند. و اما کسی که دعایش به حق است خداوند دعای او را مستجاب کرده و بلا را از او برمی‌گرداند، به نحوی که خودش هم خبردار نمی‌شود. یا اینکه ثواب زیادی را برای موقعی که او به آن محتاج است، ذخیره می‌کند و اگر آنچه که عبد درخواست کرده به صلاح و خیر او نیست که داده شود، خداوند نمی‌دهد و امساک می‌کند.

«فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»: از آن رو که خدای تعالی روزه را مقرر داشت و روزه جز امساک و خودداری از لذّتها و خواسته‌های حیوانی نیست، لذا مقام سخن مقام آن است که در باره جماع و خوردن و نوشیدن و حلال و حرام بودن باشد، که آیا در شب همچون روز حرام است؟ پس خدا جواب می‌دهد:

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۷] ..... ص : ۳۸۰

اشاره

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ هُنَّ لِباسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ وَ عَفا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ إِلَى اللَّيْلِ وَ لا تُباشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عاكِفُونَ فِي الْمَساجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلا تَقْرَبُوها كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آياتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۸۷)

---

(۱) صافی، ج ۱، ص ۲۰۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸۱

ترجمه: ..... ص : ۳۸۱

براى شما در شبهاى ماه رمضان مباشرت با زنانتان حلال شد كه آنها جامه ستر و عفاف شما و شما نيز لباس عفت آنها هستيد، و خدا چون دانست كه شما در كار مباشرت زنان به خود خيانت مى‌كنيد، لذا از حكم حرمت درگذشت و گناه شما را بخشيد. از اكنون در شب رمضان رواست كه با زنها به حلال مباشرت كنيد و از خدا آنچه مقدّر فرموده بخواهيد و بخوريد و بياشاميد تا خطّ سپيدى روز از سياهى شب در سپيده دم پديدار شود. پس روزه را به پايان رسانيد تا اول شب و با زنان هنگام اعتكاف در مساجد مباشرت نكنيد، اين احكام حدود دين خداست. زنهار در آن راه مخالفت مپوييد. خدا آيات خود را اين گونه براى مردم بيان مى‌دارد، تا باشد كه پرهيزكار شوند.

تفسير: ..... ص : ۳۸۱

(وقتى كه خداوند وجوب روزه را ذكر فرمود و روزه هم جز امساك از خواستهاى حيوانى چيزى نيست، مقام اين شد كه از جماع و خوردن و آشاميدن در شب بپرسند كه آيا اينها در شب حلال‌اند يا حرام؟ چنانچه در روز حرام هستند. پس خداوند به اين پرسش پاسخ داد و فرمود): «أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيامِ»: شب و روز روزه يعنى شب ماه رمضان.

«الرَّفَثُ إِلى نِسائِكُمْ»: رفث، عبارت از جماع و زنا است و تعديه آن به وسيله «الى» به جهت تضمين معنى تقرّب يا توجّه است.

«هُنَّ لِباسٌ لَكُمْ»: علّت آوردن براى حلال كردن جماع است، و تشبيه به لباس از جهت تلازم بين زنان و مردان و شدّت نياز بين آن دو ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۳۸۲

است، و مقصود از آيه، آگاه كردن بر اين است كه صبر كردن بر آميزش برايتان بسيار اندك و اجتناب از آنها سخت است.

«وَ أَنْتُمْ لِباسٌ لَهُنَّ»: طبق ظاهر لفظ، اين جمله پاسخ از پرسش مقدّر است. اما بنابر آنچه كه روايت شده، همخوابى با زنان در ماه رمضان در شب و روز حرام بود، و چنين بود كه هر كس در شب مى‌خوابيد خوردن و آشاميدن هنوز براى او حرام بود، يا اينكه حكم چنين بود كه اگر كسى در شب مى‌خوابيد خوردن و آشاميدن و مقاربت بر او حرام بود. بنابر اين، اين آيه نازل شد و آن آيه استيناف است براى ابتداى حكم ديگر كه ناسخ حرمت است.

قول خداى تعالى «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتانُونَ أَنْفُسَكُمْ»، اين وجه را تأييد مى‌كند، و خيانت كردن به خدا و رسول به سبب وفا نكردن به شرطى است كه در پيمان با خدا بر آن قرار گذاشته‌اند، كه آن خيانت به خودشان است، زيرا كه با اين كار دشمن نفس را تقويت مى‌كنند كه بر ضد ايشان عمل كند.

«فَتابَ عَلَيْكُمْ»: به اينكه آنچه را كه از جماع در شب روزه و خوردن و آشاميدن بعد از خواب حرام شده بود، ترخيص نمود و اجازه فرمود.

«وَ عَفا عَنْكُمْ»: يعنى از كارى كه قبل از ترخيص و مجاز بودن انجام داده بوديد عفو نمود.

«فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ»: از الآن مى‌توانيد در شب ماه رمضان با زنان مباشرت نماييد. پس لفظ «الان» ظرف ترخيص است كه از هيأت امر استفاده مى‌شود، و «ليلة الصّيام» ظرف مباشرت است، زيرا تقييد مباشرت به آن، زمان حاضر مقصود نيست. به مباشرت، تنها گذراندن شهوت طلب نكنيد.

«وَ ابْتَغُوا ما كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»: طلب كنيد آنچه را خداوند بر شما ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۳۸۳

واجب كرده است، از روزه گرفتن و نگهداشتن روزه و امتثال آن. يا اينكه طلب كنيد آنچه را كه خداوند براى شما نوشته است و آن را در همخوابى با زنان قرار داده، از قبيل انس گرفتن و آرامش پيدا كردن با زنان، و فارغ شدن قلب به سبب خالى كردن

شهوت، یا آنچه که خداوند برای شما واجب کرده است از فرزند، زیرا که حصول فرزند واجب تکوینی است. زیرا خلق شهوت در مردان و زنان و قرار دادن آلات شهوت به نحوی که از گذراندن شهوت، فرزند متولد شود، امر به حصول فرزند و واجب شدن آن است. به هر حال، معنی آیه این است که امر خدا را در همخوابی زنان فراموش نکنید.

«وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ»: یعنی خیلی واضح ظاهر شود.

«لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ»: آنچه از ظاهر آن به ذهن می‌آید این است که «من الفجر» تعلیل باشد، یا اینکه «من» برای ابتدا باشد. از این رو، در آغاز اسلام (صدر اول) به هر دو خط نگاه می‌کردند و هر وقت دو خط از همدیگر متمایز می‌شد، از خوردن و آشامیدن امساک می‌کردند.

محتمل است که «من» برای تبعیض یا بیانیّه باشد، و جار و مجرور حال از «الخیط الابیض» باشد. پس آیه، مانند سایر آیات از مجملات است، و برای ما آیه را بیان کرده‌اند به اینکه مقصود خطّ سفیدی است که سیاهی شب آن را احاطه کرده و آن دو خط در ابتدای ظهورشان مانند دو ریسمان ممتد هستند، ولی خدای تعالی آن دو را تشبیه به دو خط ممتد کرده است تا اینکه مبالغه در امساک نماید که از ابتدای ظهور دو خطّ امساک حاصل شود. در کتب تفاسیر، اخبار متعددی در وجه نزول آیه یاد شده است و «حتّی یتبیّن» غایت مباشرت با زن و خوردن و آشامیدن همه است.

«ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيامَ»: گویا که فرموده باشد: پس روزه بگیرید، سپس ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۸۴

روزه را به اتمام برسانید، و به سبب آنکه غایت آن که اتمام روزه‌داری باشد بیان شده، دیگر کلمه «صوموا» ضرورت نداشته (نفرموده صوموا ثمّ اتمّوا الصیام) و غایت آن را که اتمام صیام باشد، یاد کرده است.

«إِلَى اللَّيْلِ»: اول شب عبارت از اول غروب است، چنانچه بیشتر اهل هیأت و منجّمان و اهل عرف بر همین معنی هستند (اول غروب را اول شب می‌دانند). یا اینکه مقصود اول مغرب شرعی است، چنانچه اهل شرع از شیعه، قایل به آن هستند.

«وَ لا تُباشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عاكِفُونَ فِي الْمَساجِدِ»: بیان حدّ دیگر از حدود همخوابی با زنان است که آن وقت اعتکاف شرعی است که حرام است، چه شب باشد و چه روز، و اینکه از بین انواع محرّمات تنها این یکی (جماع با زنان) را یاد کرده، برای این است که اعتکاف با روزه تناسب دارد، چون روزه شرط اعتکاف است.

«تِلْكَ»: یعنی احکامی که از اول قول خدای تعالی «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيامُ» تا اینجا ذکر شد، «حُدُودُ اللَّهِ» یعنی حدود خدا هستند که خداوند آنها را قرقگاه خود قرار داده تا اینکه مؤمنان از آن تجاوز نکنند که در صورت تجاوز، در هلاکت و عذاب واقع می‌شوند. به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده «۱» که فرمود: هر پادشاهی قرقگاهی دارد، قرقگاه خدا محرّمات الهی است. هر کس دور و بر آن قرقگاه بچرد، نزدیک است که در آن قرقگاه واقع شود.

«فَلا تَقْرَبُوها»: مبالغه در نهی از محرّمات است، مانند نهی آدم (ع) از نزدیک شدن به درخت.

«كَذلِكَ»: یعنی این چنین است بیان کردن آیات احکام و حدود محرّمات.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۳۸۵

«يُبَيِّنُ اللَّهُ آياتِهِ»: یعنی آیات مطلقه از قبیل احکام قالب و قلب و آیات آفاق و انفس، به ویژه آیات بزرگ که عبارت از ذات انبیا و اوصیا است.

«لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»: متّصف به تقوی شوند یا از حدود محرّمات الهی اجتناب نمایند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۸] ..... ص : ۳۸۵

اشاره

وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ وَ تُدْلُوا بِها إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ أَمْوالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۵

مال يكديگر را به ناحق نخوريد و كار را به محاكمه قضات نيفكنيد كه به وسيله رشوه و زور پاره مال مردم را بخوريد با اينكه شما بطلان دعوى خود مى‌دانيد.

تفسير: ..... ص : ۳۸۵

«وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ»: يعنى اموال يكديگر را به باطل نخوريد، در حالى كه آن اموال «بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ» اموالى است كه خداوند بين شما به طور مساوى قرار داده كه هيچ مقدارى از آنها ذاتا به شخص شما اختصاص ندارد، بلكه اين اختصاص تنها اعتبارى است، و هر راهى كه شارع آن را براى اختصاص اعتبار كرده، حق است، و هر راهى كه شارع آن را اعتبار نكرده، باطل و ضايع است، زيرا به اعتبار اعتبار كننده، حقى مستند نيست. بنابر اين، گرفتن اموال و خوردن آن به گونه‌اى كه شارع آن را معتبر ندانسته، نهى شده. يا مقصود اين است كه اموالى را كه با راههاى حق بين شما مشترك است، به انگيزه باطل و سبب غير حق نخوريد. به اين نحو كه بخواهيد در آن تصرّف كنيد به طورى كه شارع به آن اجازه نداده است.

غذا و ظرف و نان و آبها و ميوه‌ها و اماكن مشترك نشستگاه، از اموال مشترك محسوب مى‌شوند كه چهار صورت پيدا مى‌كند:

ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۳۸۶

۱) وجهى كه برتر و جايز است و آن وقتى است كه تصرّف در آنها با ايثار و از خود گذشتگى همراه باشد. ۲) وجه مباح، يارى كردن است (يعنى در بهره‌بردارى از اموال به ديگران يارى شود). ۳) وجه پست‌تر، نوع برترى و زياده طلبى است. در حالى كه شريك مال به آن زياده‌خواهى راضى باشد. ۴) وجه حرام كه نهى شده است و آن وقتى است كه حيله و نيرنگ در زياده طلبى باشد.

ساير اموال مشترك نيز چنين حالتى دارند.

ممكن است مقصود اين باشد كه اموالتان را با نيّت باطل و انگيزه شيطانى نخوريد، به اين گونه كه اموال خودتان را بخوريد تا اينكه براى ضرر زدن به مردم قوى شويد، يا تنها به خاطر اشتهاى نفس بخوريد.

يا مقصود اين است كه اموال خودتان را در حالى كه متلبّس به باطل باشد نخوريد. باطل، عبارت از ولايت غير وليّ امر است، يا اينكه اى مؤمنان! اموالتان را در حالى كه از ياد خدا غافل باشيد نخوريد، يا اى مسلمانان! در حال غفلت از ولايت، اموالتان را نخوريد، يا اى مردم! در حالى كه از پيروى نبوّت غافل هستيد، اموالتان را نخوريد.

«وَ تُدْلُوا بِها إِلَى الْحُكَّامِ»: عطف است بر فعل نهى، يا منصوب است به تقدير «أن» و اين از قبيل ذكر خاص بعد از عام است، زيرا «تدلوا» از ادلا، به معنى القا است. مى‌گويند: ادلى بماله إلى فلان، يعنى مالش را بر ديگرى دفع كرد و به سوى او انداخت. مقصود اين است كه كار اموال را به گردن قضات الهى يا غير الهى نياندازيد تا اينكه به اين وسيله بر قضات الهى تدليس كنيد، يا به سبب رشوه دادن به قضات غير الهى قوى شويد.

البتّه حرمت تدليس نمودن و فريب و نيرنگ به كار بردن نسبت به حكّام الهى از حرمت دزدى بيشتر است. چون در اين صورت،

آلت دین را وسیله و دامی برای دنیا قرار می‌دهد، و قوی شدن به سبب قضات غیر الهی، داوری بردن به طاغوت است و کسی که به طاغوت داوری برد ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸۷

و حتّی اگر حق را هم بگیرد، حرام گرفته است چه رسد به اینکه مالی به باطل بگیرد.

«لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ أَمْوالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ»: اثم و گناه همان تدلیس و رشوه است.

«وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»: یعنی در حالی که شما علما هستید، یا شما قبح باطل و گناه را می‌دانید، و در این معنی تفاوتی نمی‌کند که قید نهی باشد، یا آن چیزی که نهی شده. در اخبار به وجوهی که در آیه ذکر گشت، اشاره شده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۸۹] ..... ص : ۳۸۷

اشاره

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَواقِيتُ لِلنَّاسِ وَ الْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۸۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۷

از تو در مورد هلال پرسش می‌کنند، بگو که در آن تعیین اوقات عبادات حجّ و معاملات مردم است و نیکوکاری به آن نیست که از پشت دیوار به خانه درآیید، چه این کار ناشایسته است. نیکویی آن است که پارسا باشید و به هر کار از راه آن وارد شوید و تقوی پیشه کنید، باشد که رستگار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۸۷

اشاره

«يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ»: جمله استینافیه بوده و از جمله سابق بریده شده است، از این رو ادات وصل را نیاورده است.

اهلّه (هلالها)، قمر (ماه) در اول شب تا دو شب هلال نام دارد، برخی تا سه و بعضی تا هفت شب می‌دانند. توضیح اینکه، مردم آن زمان می‌پرسیدند چگونه است که ماه در اوّل ماه ضعیف است و سپس رو به ازدیاد می‌گذارد تا بدر (تمام) می‌شود، سپس رو به نقصان گذاشته و کم می‌شود، تا جایی که ضعیف و مخفی گشته، تا اینکه در اول ماه دیگر به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸۸

صورت هلال ظاهر می‌شود؟ مقصودشان از این پرسش استفسار از سبب قضیّه بود. از سویی چون اهل نظر و دقّت نبودند و قدرت بر ادراک دقایق و نکات اسباب این قضیّه نداشتند و از سوی دیگر، علم به سبب این قضیه، نه برای دنیای آنان و نه برای آخرتشان فایده‌ای داشت، لذا خداوند از پاسخ مطابق پرسش، روی گرداند و به پیامبرش امر کرد که حکمتها و غایتهایی را که مترتّب بر ماه می‌شود، برای آنان بیان کند. پس فرمود:

«قُلْ هِيَ مَواقِيتُ»: مواقیت جمع میقات و آن چیزی است که به سبب آن، وقت اندازه‌گیری می‌شود، یعنی هلال ماهها و اختلاف آنها در طول ماه، سبب شناختن وقتها و شناختن آنچه که بستگی به شناخت وقت دارد، می‌شود. مانند کشاورزی و تجارت و قرضها و عده زنها و حج و روزه و عید فطر.

«لِلنَّاسِ»: یعنی جهت بهره بردن مردم.

«وَ الْحَجِّ»: یعنی برای مناسک حجّ، ذکر نمودن خصوصی حج، برای اهمیّت دادن به آن است، زیرا بیشتر اعمال حج، وقت خاصی را از ماه دارد و این فایده‌ها و غایتهایی که مترتّب بر اختلاف هلالها می‌شود، با مختصر یادآوری معلوم گشته، و در شناختن آنها فایده‌های زیادی وجود دارد. از قبیل شناختن فاعل حکیم مدبّر دانا و توانا اعتنا کننده به خلقش، به ویژه به انسان، و شناختن انعام و احسان او که همان مستلزم تعظیم و شکر و توجّه به سویش و تضرّع و زاری به درگاه او در همه امور، چه بزرگ و کوچک و چه کم و زیاد است. این پاسخ، خلاف آن چیزی است که در باره‌اش پرسیدند، که شناخت و فهمیدن آن مستلزم دقّت و درک نکات و دقایق بسیار است. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۸۹

تحقیق وارد شدن به خانه‌ها از درهایشان و منع وارد شدن به خانه‌ها از پشت و از غیر در ..... ص : ۳۸۹

«وَ لَيْسَ الْبِرُّ»: این جمله عطف است بر «هِيَ مَواقِيتُ» یا بر «يَسْئَلُونَكَ» به طریق التفات از غیبت به خطاب، و وجه مناسبت بین آن دو، تا جایی که ادات وصل آورده، این است که پرسیدن از اختلاف هلالها، بدون اطّلاع بر هیأت افلاک و مناطق آن و مقادیر حرکات آنها، بدون شناخت حقیقت ماه و کسب نور نمودن آن از آفتاب، به منزله آن است که به خانه یا در خانه این علم از پشت آن وارد شوند، نه از در آن، زیرا که در علم، آن چیزهایی است که یاد شد. لذا می‌فرماید: نیکوکاری آن نیست که:

«بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ»: (که وارد خانه‌ها شوید ...) بیوت اختصاص به آنچه که عرف آن را خانه می‌داند ندارد، چنانچه دانستی.

«مِنْ ظُهُورِها، وَ لكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى»: از پشت سر آن، یعنی وارد شدن به خانه‌ها از پشت، نیکی نیست، بلکه نیکی از آن کسی است که تقوی ورزد. در مثل این آیه گذشت که حمل ذات بر معنی، یا از باب تصرّف در ذات است، یا تصرّف در معنی و یا تصرّف در نسبت.

«وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها»: عطف است بر جمله محذوف که از قول خدای تعالی: «لَيْسَ الْبِرُّ ... تا آخر آیه» استفاده می‌شود، یعنی از پس در به خانه‌ها نیایید و از پشت خانه‌ها وارد نشوید، بلکه به خانه‌ها از درهای آن وارد شوید.

ظاهرا باید می‌گفت: «و أتها من ابوابها»، به صورت مفرد و ضمیر که به «بیت» برگردد، ولی خدای تعالی عدول نمود به صیغه امر و اسم ظاهر را به جای ضمیر گذاشت، برای اشاره به اینکه آمدن به خانه‌ها یعنی امور معاش و معاد چیزی است که به آن امر شده، خود آن مورد نظر است. اگر می‌گفت: «و أتوها من ابوابها»، ممکن بود این توهّم پیش ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۰

آید که آنچه مورد نظر است، در نفی و ایجاب عبارت از قید است و اینکه معنی آیه چنین است که اگر خواستید به خانه‌ها وارد شوید از در آنها وارد شوید نه از پشت آنها. به عبارت دیگر، مقصود نهی از دخول از پشت است نه امر به دخول به خانه‌ها. این توهّم به وسیله صیغه امر و نهادن اسم ظاهر به جای ضمیر برطرف می‌شود. باید در نظر داشت که باب امور و جهت همه اشیا، ولایت است، لذا به امام باقر (ع) نسبت داده شده که فرمود: هر کاری را از راهش و از در آن انجام دهید «۱».

پس این آیه امر می‌کند به انجام دادن همه امور دنیوی و اخروی از راه صحیح و از در آن. مثل اینکه حرفه‌ها و صنعتها را از راههای صحیح آنها انجام دهد، یعنی علم آنها را از عالم آن یاد بگیرد و قدرت بر انجام دادن آن را به وسیله ممارست و تکرار و تجربه که نزد عامل آن حرفه انجام می‌دهد، تحصیل نماید. و همچنین، صنعتهای علمی را از راههای صحیح انجام دهد، به این نحو که از عالم به آن صنعت یاد گرفته، نزد او درس بخواند. و نیز در علوم و اعمال الهی از راههای صحیح وارد شود، به این گونه که آن را نزد عالم الهی بیاموزد، نزد او درس بخواند و بر آن ممارست نماید، و کارها را با اجازه و تعلیم او انجام دهد. پس عمده در طلب کارها، طلب کردن راههای صحیحی است که یاد شد، و عمده در طلب آخرت و علوم الهی، طلب کردن عالم الهی است که از

سوی خداوند مجاز و منصوب باشد. بدون واسطه یا با یک واسطه یا چند واسطه، پس از آنکه بفهمد که فرمانبری و اطاعت برای خداست، نه اینکه از پدران و دوستان و مشاهدات گرفته شده باشد، و نه اینکه از باب

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۱، به نقل از محاسن و مجمع و عیاشی، و تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰ و ۱۹۱. این سخن مبتنی بر این حدیث نبوی است که فرمود: «من شهر دانشم و علی (ع) در آن است»، پس برای رسیدن به هر کار و علم، باید از در ولایت علی وارد شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۱

عمل به رسوم و عادتها باشد.

پس در اخبار و آیات، ذمّ کسانی وارد شده است که گفته‌اند: ما پدران خود را بر دینی یافته‌ایم و بر آثار آنها می‌رویم و هدایت می‌یابیم.

پس کسی که در علم و عملش تأمّل نکند و در کسی که علم و عملش را از او اخذ کرده دقت نکند، و عالم الهی را به کمترین درجه تمیز حتی به این مقدار که باید فعلش موافق قولش باشد تمیز ندهد، چنین شخصی نکوهیده و مطرود و مبغوض است، خواه عالم و فتوا دهنده و پیشوا حساب شود، خواه نادان و ساقط به شمار آید.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است «۱»، که در مورد نزول این آیه فرمود: آنان کسانی بودند که وقتی احرام می‌بستند، از در خانه‌هایشان وارد نمی‌شدند و در پشت خانه‌هایشان سوراخی ایجاد می‌کردند که از آنجا داخل و خارج می‌شدند، لذا نهی گشتند از اینکه آن کار را دین خود قرار دهند.

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ»: از خدا بپرهیزید در انحراف از در خانه‌ها و دخول از پشت آنها.

«لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»: شاید که رستگار شوید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۰] ..... ص : ۳۹۱

اشاره

وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُمْ وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ (۱۹۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۱

در راه خدا، با آنان که با شما به جنگ برخیزند، جهاد کنید، اما ستمکار نباشید که خدا ستمکاران را دوست ندارد.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۱

«وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ»: سبیل خدا عبارت از ولایت است، و جمیع

---

(۱) برهان، ج ۱، ص ۱۹۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۲

اعمال شرعی از جهت صدور از ولایت یا ایصال به ولایت راه خداست، زیرا که آن، راه خدا را هموار کرده، و راه کعبه از باب اینکه مناسک و عبادات مشروع در آن است، راه خداست و از باب اینکه مظهر قلب است که آن نیز راه خداست پس در حقیقت راه خداست. از این رو، «فی سبیل اللّه» به طور حقیقی یا مجاز ظرف «قاتلوا» است، یا حال است از فاعل «قاتلوا» به ظرف حقیقی یا مجازی و معنی آیه این است: در حفظ راههای خدا، یا در ترویج و بالا بردن آن راهها، یا در ارتکاب و متّصف شدن به آن راهها، یا در طریق کعبه، کارزار کنید.

«الَّذِینَ یُقاتِلُونَکُمْ»: با کسانی که با شما می‌جنگند جنگ کنید و از آن تجاوز ننمایید. این آیه با آیه «وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ» (آیه بعدی) نسخ شده و از سویی چون به جنگ امر شده، این قول خدای تعالی را که می‌فرماید: «وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ دَعْ أَذاهُمْ» «۱»، نسخ می‌کند و همچنین، آیه «کُفُّوا أَیْدِیَکُمْ» «۲» را نسخ می‌کند، چنانچه روایت شده است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله، قبل از نزول این آیه، با کسی جنگ نمی‌کرد.

نقل شده است که این آیه پس از صلح حدیبیّه نازل شده، به این ترتیب که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، وقتی با اصحابش در سالی که می‌خواستند به عمره بروند خارج شد، پس رفتند تا در حدیبیّه فرود آمدند، مشرکان از رفتن آنان به بیت الحرام جلوگیری کردند، پس شتران قربانی را در همان حدیبیّه نحر کردند (کشتند)، سپس با مشرکان مصالحه نمودند. به این ترتیب که در آن سال برگردند و در سال بعد بیایند و سه روز مکّه خالی شود تا پیامبر طواف بیت را انجام دهد و هر چه می‌خواهد بکند و سپس فورا به مدینه بازگردد.

پس وقتی سال بعد فرا رسید، پیامبر و یارانش برای عمره قضا

---

(۱) سوره احزاب، آیه ۴۷.

(۲) سوره نساء، آیه ۷۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۳

آماده شدند، و می‌ترسیدند که قریش به عهدشان وفا نکنند و با آنان به کارزار بپردازند. پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله، اکراه داشت از اینکه در ماه حرام و در حرم با آنان جنگ کند، پس خداوند تعالی این آیه را نازل فرمود:

«وَ لا تَعْتَدُوا»: یعنی تعدّی نکنید به اینکه جنگ را شما آغاز کنید و یا از کسی که مأمور به قتال با او هستید تجاوز کرده و به قطع چشمها و مثله کردن بپردازید.

«إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ»: که خدا تجاوزکاران را دوست ندارد.

نفی حبّ، اگر چه اعم از بغض است، ولی در اینجا و امثال اینجا، در کینه‌توزی و دشمنی به کار رفته است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۱] ..... ص : ۳۹۳

اشاره

وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَیْثُ أَخْرَجُوکُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّی یُقاتِلُوکُمْ فِیهِ فَإِنْ قاتَلُوکُمْ فَاقْتُلُوهُمْ کَذلِکَ جَزاءُ الْکافِرِینَ (۱۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۳

هر جا مشرکان را دریافتید بکشید، و از شهر و دیارشان برانید، چنانکه آنان شما را از وطن آواره کردند و فتنه‌گری که آنها کنند سخت‌تر و فسادش بیشتر از جنگ است. در مسجد الحرام با آنان نبرد نکنید مگر آنکه آنها پیشدستی کنند، در این صورت رواست که آنها را در حرم به قتل رسانید. این است کیفر کافران.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۳

«وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ»: یعنی کافران را هر جا یافتید بکشید، بنابر آنچه ذکر شد که این آیه ناسخ آیه اول است و باید نزول این آیه پس از آیه قبلی به تأخیر باشد.

«وَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ»: یعنی آنان را از مکّه بیرون برانید، چنانچه شما را اخراج کردند، و این اخراج نسبت به کسی که اسلام نیاورد، انجام شد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۴

«وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ»: و فتنه سخت‌تر از جنگ است. این آیه وقتی نازل شد که یکی از مؤمنان به مردی از اصحاب که کافری را در ماه حرام کشته بود ایراد گرفت، زیرا کشتار و جنگ در حرم و ماه حرام را در عمره قضا مکروه و ناپسند می‌دانستند. خدای تعالی فرمود: فتنه یعنی کفر به خدا و فساد کردن در زمین که مشرکان مرتکب آن می‌شوند، بدتر و شدیدتر از جنگ است. پس ارتکاب جنگ برای دفع محذور بدتر و شدیدتر، ممدوح است نه اینکه موجب نکوهش و عقوبت باشد، ولی در عین حال احترام حرم و ماه حرام را نگهدارید.

«وَ لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ حَتَّى يُقاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قاتَلُوكُمْ»:

و در مسجد الحرام با آنها کارزار نکنید، مگر اینکه آنان در آنجا کارزار را آغاز کنند که به مفهوم غایت و مقصود از کارزار، تصریح شده باشد. لذا می‌فرماید: و اگر جنگ را آغاز کردند «فَاقْتُلُوهُمْ»، پس شما با آنها پیکار کنید تا اینکه پیکار و کشتار از جانب شما دفاع از خود باشد، چه دفاع در حرم نگهداشتن حرمت حرم است، نه هتک حرمت آن.

«كَذلِكَ»: یعنی کشتن بعد از جنگ، «جَزاءُ الْكافِرِينَ»، عقوبتی است بر کسانی که به حرمت حرم یا به خدا، کفر ورزیدند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۲] ..... ص : ۳۹۴

اشاره

فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۴

اگر دست کشیدند (از قتال) به درستی که خدا آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۴

«فَإِنِ انْتَهَوْا»: یعنی اگر از قتال در حرم دست کشیدند، دیگر متعرض آنها نشوید.

«فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ»: خداوند آنچه را که به نحو افراط از آنها صادر شده می‌پوشاند. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۵

«رَحِيمٌ»: خداوند به آنها رحم می‌کند، به اینکه عقوبت کفر در حرم را ترک می‌نماید.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۹۳] ..... ص : ۳۹۵

اشاره

وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلا عُدْوانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۵

و با آنها كارزار كنيد، تا فتنه از بين برود و دين تنها براى خدا باشد، پس اگر باز ايستادند جز بر ستمكاران دشمنى و عقوبتى نخواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۹۵

«وَ قاتِلُوهُمْ»: عطف است بر «اقْتُلُوهُمْ»، يعنى اگر با شما كارزار كردند و جنگ در حرم را آغاز نمودند، آنها را بكشيد و كارزار نماييد. يا اينكه عطف است بر «لا تُقاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ»، يعنى در حرم جنگ نكنيد مگر اينكه ابتداى جنگ از سوى آنان باشد كه در اين صورت، شما مطلقا چه آنها آغاز بكنند يا نكنند، در غير حرم با آنها جنگ كنيد و اين معنى از قرينه مقابله معلوم مى‌شود.
«حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ»: مقصود از فتنه، شرك و افساد در زمين است.
«وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ»: يعنى سيره خلق يا عبادت يا طاعت يا دين و ملّت آنان براى خدا باشد.
«فَإِنِ انْتَهَوْا»: از جنگ كردن در حرم يا از مطلق شرك دست كشيدند.
«فَلا عُدْوانَ»: ديگر عقوبتى بر آنان نيست، و عدوان مصدر «عدا يعدو و عدوا» به معنى ظلم و عقوبت بدون استحقاق است، ولى در اينجا از قيد عدم استحقاق خالى و مجرد شده است، و از جهت تشابه و تشاكل. در اين معنى به كار رفته است.
«إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ»: مگر بر ستمكاران كه جنگ كنندگان يا مشركان ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۳۹۶
باشند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۹۴] ..... ص : ۳۹۶

اشاره

الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۶

ماههاى حرام را در مقابل ماههاى حرام قرار دهيد، اگر حرمت آن نگاه نداشته با شما قتال كنند، شما نيز قصاص كنيد. پس هر كه به جور و ستمكارى به شما دست دراز كند، او را به مقاومت از پاى درآوريد- به قدر ستمى كه به شما رسيده- و از خدا بترسيد و بدانيد كه خدا با پرهيزكاران است.

تفسير: ..... ص : ۳۹۶

«الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ»: از آن جهت ماه حرام نامیده شده که قتال و جنگ در آن ماه حرام است، حتّی اگر مردی قاتل پدر یا برادرش را در آنجا ببیند نباید متعرّض او بشود. ماههای حرام چهار ماه بود، سه ماه پشت سر هم ذیقعده، ذی حجهٔ و محرّم و یک ماه دیگر تنهاست و آن ماه رجب است. ذی القعده را از آن جهت به این نام می‌نامیدند که از جنگ قعود می‌کردند، یعنی می‌نشستند و جنگ نمی‌کردند، و چون در سال عمره قضا (بعد از صلح حدیبیّه در سال هفتم هجری) از جهت جنگ کردن ممانعت داشتند، به نحوی که مشرکان در سال قبل از آن (در سال ششم در وقت صلح حدیبیّه) متعرّض قتال اینها شده بودند، پس خدای تعالی آن ایراد و اشکال را از آنان برداشت و گفت: هرگاه مشرکان با مسلمانان به پیکار برخاستند، به مسلمانان نیز اجازه داده شده تا با آنها پیکار کنند.

ممکن است مقصود تبریک گفتن بر مؤمنان و تسلّی دادن به آنها باشد به اینکه دخول مکّه در ماه ذی القعده در مقابل جلوگیری مشرکان ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۷

است در ذی القعده سال قبل.

پس تقدیر آیه چنین است: قتال در ماه حرام در برابر قتال در ماه حرام است، و دخول مکّه در ماه حرام در برابر جلوگیری آنها در ماه حرام است.

«وَ الْحُرُماتُ»: جمع حرمت است با ضمّه و سکون یا با دو ضمّه (حرمهٔ) مانند «همزهٔ» و آن به معنی چیزی است که هتک و شکستن آن روا نباشد، و به معنی عهد و پیمان، و هیبت و نصیب و بهره آمده است.

«قِصاصٌ»: گفته شده که: مشرکان از اینکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را در سال حدیبیّه ردّ کرده بودند فخر می‌کردند، پس خدای تعالی از باب استهزا و توهین به آنان فرمود: «وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ. این معنی به امام باقر (ع) نسبت داده شده است «۱».

برخی گفته‌اند: منظور از این آیه، برداشتن حرج از مسلمانان است که در سال عمره قضا گرفتار آن بودند، و گویای این امر است که حفظ و احترام حرمتها واجب، و هتک آنها جایز نیست، ولی قصاص جایز است.

جمع آوردن لفظ «حرمات» به اعتبار حرمت ماه و حرمت احرام و حرمت حرم است و این قول خدای تعالی که می‌فرماید: «فَمَنِ اعْتَدی عَلَیْکُمْ» این وجه را تأیید می‌کند، و «اعتدی» و عدی، و تعدّی به معنی «ظلم کرد» است.

«فَاعْتَدُوا عَلَیْهِ»: یعنی در ماه حرام و در حرم، یا مطلقا در هر جا که باشد، و استعمال لفظ «اعتدوا» در حالی که از جانب مسلمانان ظلم و تجاوزی وجود ندارد، از باب مشابهت و تجوید است، مانند آنچه که در کلمه «عدوان» گذشت.

---

(۱) برهان، ج ۱، ص ۱۹۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۸

«بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَیْکُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ»: یعنی در ابتدا کردن به ظلم و تجاوز و یا در تجاوز کردن به زیادتر از مقابله به مثل در غلبه کردن و انتقام گرفتن، از خدا بترسید.

چون نفسها اطلاع از مقدار قصاص ندارند، بلکه نفوس طالب این هستند که چند برابر جنایت جانی، از او قصاص بگیرند چون می‌ترسند که جانی و غیر جانی دوباره بر ستمگری جرأت پیدا کنند و بخواهند تا شعله غضب خویش را خاموش کنند، بر اساس این جهات، خداوند این شعله را با این گفتار که «وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ»، بدانید که محققا خدا با پرهیزکاران است، خاموش نمود. یعنی از ظلم و تجاوز بر خودتان نترسید و با لطف خدا تسلّی یابید، نه با مورد تأیید قرار دادن غضب و یا با خشم پذیری و غضب

نمودن.

بدان كه نفوس در مراتب تسليم و فرمانبرى مختلف هستند، پس برخى از نفوس، اصلا اطاعت و تسليم ندارند و از خداوند هيچ امر و نهى نمى‌پذيرند و آغازگر تجاوز به غيراند و از جنايت كننده هر مقدار كه مى‌توانند قصاص مى‌گيرند، نه كتابى دارند و نه خطابى، و امر آنان موكول به وقت مرگ است.

بعضى از نفوس قدرت قبول امر و نهى را دارند، ولى قدرت ترك قصاص را ندارند. پس خداوند، قصاص به اندازه مقابله به مثل را اجازه داد و از تجاوز از مقدار جنايت نهى فرمود، و از راه لطف و مهربانى، در مثل چنين موردى فرمود: «اگر صبر كنيد صبر براى شما بهتر است».

برخى از نفوس قدرت ترك قصاص را دارند، ولى بر گذشت كه پاكيزه نمودن دل است از كينه توزى نسبت به جنايت كننده، قدرت ندارند. لذا خداى تعالى گذشت را به او تكليف نموده است كه آخرين مرتبه گذشت اين است كه بتواند بر جانى احسان كند كه «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ».

بنابر اين، تكليف خداى تعالى بر مردم به مقدار توانايى نفوس است كه ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۳۹۹

«لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها» و اينكه از معصومان (ع)، با تصريح و اشاره وارد شده است «ايمان درجاتى دارد به نحوى كه اگر صاحب درجه اول را بر دومى و صاحب درجه دومى را بر سوّمى و ... حمل كنيم هلاك مى‌شود «۱»»، اشاره به اين معنى است و اينكه هر نفسى از جانب خدا نوعى از تكليف را دارد، و فتوا دهنده بايد نظر به حال اشخاص نموده و بر حسب احوال آنان تكليف نمايد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۹۵] ..... ص : ۳۹۹

اشاره

وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۹

و از مال خود در راه خدا خرج كنيد، امّا نه به حدّ اسراف و خود را به مهلكه و خطر نيفكنيد، و نيكى كنيد كه خداوند نيكوكاران را دوست مى‌دارد.

تفسير: ..... ص : ۳۹۹

«وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»: (و از مال خود در راه خدا انفاق كنيد). بيان مفصّلى در باره انفاق در اول سوره گذشت و نيز اندكى قبل از اين، بيان معنى «سبيل اللّه» گذشت، و ظرف لغو است و حال از فاعل «أنفقوا» است، ظرف مجازى است يا حقيقى و معنى آيه اين است كه انفاق نماييد از اموال دنيوى و عرضها و غرضها و بدنها و نيروها و شهوتها و خواسته‌ها و غضبها و انانيّتها، و در يك عبارت، انفاق كنيد از هر چيزى كه در باب ولايت به انانيّت شما نسبت داده مى‌شود، و از هر چيزى كه منتسب به ولايت باشد از كارهاى قالبى و قلبى و راههاى حجّ و جهاد.

«وَ لا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ»: يعنى با دستهاى خود بدون سببى از خارج،

(۱) منظور این است که اگر احکام و قضاوت و بررسی و واجبات را برای درجه اول، مانند درجه دوم بگیریم و احکام آن وجه را بر او حمل کنیم، هلاک می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۰

خود را به هلاکت نیاندازید، چون قول خدای تعالی «بِأَيْدِيكُمْ» به منزله این است که می گویند، «فلان فعل بنفسه»، یعنی فلانی بدون واسطه کار را انجام داد. این جمله در حقیقت برای نفی واسطه است نه اثبات وساطت نفس.

«إِلَى التَّهْلُكَةِ»: یعنی در انفاق کردن خود را به هلاکت نیاندازید به این نحو که از هر چیز که یاد شد، آن قدر انفاق کنید که نفس نتواند آن را تحمّل نماید. پس آن ردّ حقیقت امر است که اقتصاد و میانه‌روی در انفاق باشد.

«وَ أَحْسِنُوا»: یا تأکید همان اقتصاد و میانه‌روی است که از جمع بین امر به انفاق و نهی از هلاک کردن مال رأسا استفاده می‌شود، یا اینکه امر به اصلاح کردن مال است از نقص که به سبب انفاق حاصل می‌شود. گویا که گفته است: انفاق کنید به تدریج، تا جایی که برای شما مال نه زیاد بماند و نه اندک. سپس به پشت سر خودتان بازگردید و اصلاح کنید آنچه را که از شما از بین رفته است، با آنچه بگیرید از خدا، چیزهایی که در راه او انفاق کرده‌اید. و این مطلب اشاره به مقام بقاء باللّه بعد از فناء فی اللّه است.

«إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»: چون این آیه بعد از آیه ترخیص در قصاص آمده است، ممکن است کلمات این آیه را تخصیص بدهیم به انفاق از قوّه و نیرو که مقتضی قصاص است و نهی از شرک قصاص که مستلزم حرج «تنگی و فشار» است و احسان به کسی که از او قصاص می‌شود به این است که در قصاص او تخفیف داده شود و احسان به نفس در این است که همه مقتضیات غضب را به مرحله اجرا درنیاورد، بلکه قدری از غضب را تنفیذ نماید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۶] ..... ص : ۴۰۰

اشاره

وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ بِهِ أَذىً مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ إِذا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كامِلَةٌ ذلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۱۹۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۱

ترجمه: ..... ص : ۴۰۱

همه اعمال حج و عمره را برای خدا به پایان رسانید. اگر ترس و منعی پیش آید، فرستادن قربانی را که کاری آسان است به جا آرید، و سر متراشید تا آنگاه که قربانی شما به محل ذبح برسد. پس هر کس که بیمار باشد یا دردی در سر داشته باشد باید فدیه بدهد به روزه داشتن یا صدقه کردن یا ذبح گوسفند. پس از آنکه منع و ترس برطرف شود، هر کس از عمره تمتّع به حجّ باز آید، هر چه مقدور و میسّر است آنجا از جنس شتر و گاو و گوسفند قربانی کند و هر کس به قربانی تمکّن نیافت، سه روز در حج روزه بدارد و هفت روز هنگام مراجعت که ده روز تمام شود و این عمل برای کسی است که اهل شهر مکّه نباشد. ای بندگان! به این احکام عمل کنید و از نافرمانی خدا بترسید و بدانید که عذاب خدا سخت است.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۱

«وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ»

: حج و عمره را به اتمام برسانید به اینکه مناسک و اعمال آن دو را کاملا انجام داده و محرّمات آن دو را ترک کنید.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود: کامل کردن و تمام نمودن حج، ملاقات با امام (عج) است. و از امام صادق (ع) است که «۱»: هرگاه یکی از شماها حج کند خاتمه حجّش را زیارت ما قرار دهد، زیرا این کار از کارهایی است که حجّ را کامل می‌کند.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۲

بنابر این، ممکن است گفته شود که: معنی قول خدا، «وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، این باشد که انفاق کنید از چیزهایی که به انانیّت شما نسبت داده می‌شود در سبیل حجّ صوری و حجّ معنوی، و در انفاق میانه‌روی کنید تا نفسهایتان را قبل از به کمال رسیدن هلاک نکنید، و حجّ صوری را با ملاقات با امام بر حسب صورت به اتمام برسانید، حجّ معنوی را با ملاقات معنوی. پس نتیجه آن امر به فکر است که از اصطلاحات صوفیان است. و آن عبارت از مجاهدت در عبادت و اذکار قلبی و زبانی است، تا اینکه نفس از کدورتها صاف شود. در این صورت است که امام بر شخص مجاهدت کننده تمثّل پیدا کرده، ظاهر می‌شود.

«فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ»: حصر و احصار به معنی حبس و منع است ولی در مورد حجّ تخصیص پیدا کرده به کسی که او را غیر دشمن از گذراندن حج منع کرده، و «صدّ» مخصوص کسی است که دشمن جلوگیری از حج او نموده باشد. در باره احکام صدّ و حصر به کتابهای فقهی مراجعه می‌شود.

«فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ»: یعنی بر شما واجب است فرستادن قربانی.

«وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً»:

(و تا وقتی که قربانی به محلّش نرسیده، پس اگر کسی مریض باشد) یعنی مریض باشد به نحوی که قبل از رسیدن قربانی به محلش، نیاز به تراشیدن سر پیدا کند «أَوْ بِهِ أَذىً مِنْ رَأْسِهِ»، یا در سرش نوعی درد و ناراحتی باشد که نیاز به حلق پیدا کرده باشد «فَفِدْيَةٌ»، پس می‌تواند سر را بتراشد ولی باید فدیه بدهد.

«مِنْ صِيامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ»: و فدیه آن، روزه یا صدقه یا ذبح ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۳

گوسفند است. به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود «۱»: هر گاه شخص محصور شد، قربانیش را می‌فرستد. پس اگر سر او موجب اذیّتش شد، قبل از آنکه قربانی کشته شود، یک گوسفند در همان جایی که گرفتار شده ذبح می‌کند، یا روزه می‌گیرد، یا صدقه می‌دهد. روزه سه روز است و صدقه بر شش مسکین است که به هر یک باید نیم صاع «۲» داده شود.

«فَإِذا أَمِنْتُمْ»: پس اگر از محاصره و گرفتاری ایمن شدید، «فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ»، آنکه از حلالهای عمره بهره‌مند می‌شود، یا اینکه پس از احرام عمره اموری که بر او حلال می‌شود، یا به سبب احلال عمره یا از خود عمره لذت روحانی می‌برد، باید به سوی حج رو کند. لذّت روحانی که در اینجا یاد شده، به آن دلیل است که عبادات و به ویژه مناسک حج که صورت مناسک بیت اللّه حقیقی است، آن چنان لذّت روحانی دارد که با لذّتهای جسمانی قابل قیاس نیست.

«إِلَى الْحَجِّ»: به احرام حج رو آورد، یا در حالی که به سوی حج رو آورده، یا در حالی که تمتّع او تا اتمام حجّ استمرار دارد ...

«فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ»: بر او واجب است به مقدار ممکن خون بریزد، و اقلّ آن یک گوسفند است. یعنی کسی که به قصد حجّ

تمتّع احرام بسته است، به این قصد که عمره را بر حج مقدّم دارد، پس از میقات احرام بسته، داخل مکه شده، بیت را طواف کرده و نماز و سعی را انجام داده، محل شود (از احرام خارج شود) و سپس از حرم به قصد حجّ احرام بندد، در چنین صورتی قربانی بر او واجب می‌شود. این نوع از حجّ، بر کسی واجب است که از مکه دور باشد، به این معنی که بین منزل

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۵. نور الثقلّین، ج ۱، ح ۶۵۷، ص ۱۵۴.

(۲) صاع، پیمانه، کیل. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۴

او و بین مکه دوازده یا چهل و هشت یا هیجده میل یا بیشتر باشد و این اختلافی است که در اخبار و فتوی‌ها وجود دارد.

«فَمَنْ لَمْ یَجِدْ»: یعنی نه به خود قربانی دسترسی پیدا کرد و نه به قیمت آن.

«فَصِیامُ ثَلاثَةِ أَیّامٍ فِی الْحَجِّ»: واجب است بر او سه روز در ایام حجّ روزه بدارد، و بهتر این است که سه روز به روز دهم مانده روزه بگیرد، و از اول ده روز نیز جایز است. پس اگر روزه گرفتن میسّر نشد، پس از ایّام تشریق «۱»، روزه بگیرد.

«وَ سَبْعَةٍ إِذا رَجَعْتُمْ»: یعنی وقتی که به سوی اهالی و خانه‌های خودتان بازگشتید، روزه بدارید. نه اینکه چون از منی برگشتید (هفت روز)، روزه بدارید چنانچه برخی گفته‌اند.

«تِلْکَ عَشَرَةٌ کامِلَةٌ»: (که این ده روز کامل شود) آوردن خلاصه و مجموع اعداد در آخر، از عادت حساب کننده‌هاست، و قول خدای تعالی نیز بر طبق عادت آنان جریان یافته، و توصیف عدد ده برای کامل بودن، جهت اشاره به این امر است که آن کامل کننده کمال قربانی است تا اینکه این توهم پیش نیاید که روزه موجب نقص قربانی می‌شود، و این معنی از امام صادق (ع) روایت شده است «۲». بنابر این، تعدیل و تکمیل کردن قربانی وجه دیگر برای خلاصه‌گویی در آخر کلام است «۳».

بعضی گفته‌اند: آوردن خلاصه در آخر کلام و تأکید آن به کامل، برای این است که این توهّم پیش نیاید که «واو» به معنی «أو» است و به معنی اباحه یا تخییر است.

---

(۱) ایّام التّشریق، سه روز از عید قربان است که در قدیم عربها گوشتهای قربانی را خشک می‌کردند.

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۶.

(۳) نور الثّقلین، ج ۱، ح ۳۳، ص ۱۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۵

«ذلِکَ»: یعنی تمتّع به سبب عمره برای حج، نه روزه بدل قربانی، و نه هدی.

«لِمَنْ لَمْ یَکُنْ أَهْلُهُ حاضِری الْمَسْجِدِ الْحَرامِ»: این واجب بر کسی است که از مکه دور باشد (خانواده‌اش در مسجد الحرام حاضر نباشد)، چنانکه قبلا بیان شد.

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ»: از خشم و غضب خدا در مورد تغییر دادن احکام او و مخالفت اوامر و نواهی او پرهیز کنید.

«وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ»: بدانید که خداوند در جای عقوبت و نقمت سخت عذاب می‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۷] ..... ص : ۴۰۵

اشاره

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُوماتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِي الْحَجِّ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى وَ اتَّقُونِ يا أُولِي الْأَلْبابِ (۱۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۵

حج در ماههاى معيّن است، پس هر كه را حج واجب شود، بايد آنچه كه ميان زن و شوهر رواست ترك كند و نيز كار ناروا مانند دروغ، مجادله و بدگويى را ترك كند. و شما هر كار نيك انجام دهيد خدا بر آن آگاه است، و توشه تقوى براى آخرت برگيريد كه بهترين توشه اين راه تقوى است. و اى صاحبان خرد و ادراك از من بپرهيزيد و خدا ترس شويد.

تفسير: ..... ص : ۴۰۵

«الْحَجُّ أَشْهُرٌ»: جمله استينافيه است براى بيان حكمى از احكام حج، گويا كه گفته شده: چه وقت است وقت حج؟ پس فرمود: وقت حجّ ماههاى «مَعْلُوماتٌ» معينى است، و در حمل كردن اسم ذات بر اين معنى قبلا گفتيم از باب مجاز در لفظ است يا در مجاز در حذف، يا مجاز در نسبت و مقصود از ماههاى معين شوّال و ذيقعده و ذيحجّه تا نهم يا تا ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۶

دهم، براى مختار و مضطرّ است.

«فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ»: به امام صادق (ع) نسبت داده شده كه فرمود «۱»: آنچه كه واجب است، عبارت از تلبيه «۲» و اشعار و تقليد است، و استعمال كلمه «فرض» با اينكه حكم در مستحب و واجب هر دو جريان دارد و براى اشعار به اين است كه مستحب بعد از احرام، مانند فرض است در اينكه اتمام آن واجب است و اگر قبل از مشعر (وقوف در مشعر الحرام) به سبب وطى (نزديكى با زن) اخلال در حج نمايد، قضا در آن واجب است.

برخى گفته‌اند: كسى كه احرام ببندد، لازم است كه (مراسم حج را) به اتمام برساند، چه حج واجب باشد و چه مستحب، و چه براى خود شرط كند كه از حج عدول بكند، يا شرط نكند.

«وَ لا فُسُوقَ»: دروغ و ناسزا گفتن يا هر چيزى كه انسان را از حق خارج كند، جايز نيست.

«وَ لا جِدالَ»: بحث و جدل نيز نبايد باشد چه به حق باشد يا به باطل، و تفسير شده است به جماع و به دروغ و فحش و به گفتن «لا و اللّه بلى و اللّه».

«فِي الْحَجِّ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ»: ترغيب به اين است كه عمل براى خدا باشد، و مقصود اين است كه خداوند پاداش مى‌دهد، زيرا او عادل و عالم است و شما را بدون مجازات و پاداش رها نمى‌كند.

«وَ تَزَوَّدُوا»: زاد و توشه برگيريد، گاه چنين بود كه بعضى زاد و توشه براى راه حج بر نمى‌داشتند و در راه خود را كلّ بر ديگرى

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۷۶.

(۲) تلبيه يعنى اجابت كردن، لبيك گفتن در جواب كسى. در اينجا مراد لبيك گفتن در حجّ است.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۷

مى‌كردند، پس خداى تعالى نهى فرمود از ترك زاد و توشه و طعام و قيمت آن و نهى فرمود از اينكه صرفا توكّل به خدا را زاد و توشه خود قرار داده خود را در راه (سربار) بر ديگرى نموده و مزاحم غير شود.

«فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى»: البتّه بهترين زاد و توشه پرهيز از سؤال و گدايى و سربار ديگرى شدن است، نه توكّل بر خدا و تذلّل پيش

مردم. يا اينكه مقصود اين است كه در مناسك حجّ، براى روز واپسين توشه اندوزيد و از آنچه كه ظاهرا به نحو شديد نهى شده، از قبيل چيزهايى كه در حج بايد ترك شود، بپرهيزيد. همچنين خود را بر حذر داريد از آنچه كه باطنا از آن نهى شديد به عمل آمده، از قبيل نيّتها و غرضهايى كه به غير امر خدا تعلّق مى گيرد.

«وَ اتَّقُونِ»: هنگام مخالفت از امر و نهى، از خشم و عذاب من بپرهيزيد.

«يا أُولِي الْأَلْبابِ»: اى صاحبان بصيرت و عقل.

[سوره البقرة (۲): آيه ۱۹۸] ..... ص : ۴۰۷

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرامِ وَ اذْكُرُوهُ كَما هَداكُمْ وَ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (۱۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۷

باكى نيست كه شما به هنگام حجّ كسب معاش كرده و از فضل خدا روزى طلبيد، پس آنگاه كه از عرفات بازگشتيد، در مشعر ياد خدا كنيد و به ذكر او باشيد كه خدا شما را پس از آنكه به گمراهى كفر بوديد به راه هدايت آورد.

تفسير: ..... ص : ۴۰۷

«لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ»: اعراب، تجارت در راه زيارت را گناه مى‌شمردند، چنانچه برداشتن زاد و توشه را نيز گناه مى‌شمردند و به همين جهت هم زاد و توشه بر نمى‌داشتند، همان طور كه زاهدهاى زمان ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۸

ما نيز تجارت در راه زيارت را دشوار مى‌پندارند و همچنين است حال سالكان طريق بيت اللّه حقيقى كه التفات به پشت سر خويش را سخت مى‌شمارند و نيز تجارتهاى رايج را در حق كشاورزى و نسلشان دشوار مى‌شمرند، در حالى كه خداوند نسبت به امر نسل و حفظ زراعت امر مى‌فرمايد. پس خداوند، علاوه بر اينكه گناه در تجارت را از آنها نفى كرده، بلكه امر به تجارت نموده است. چون منتفى شمردن گناه در امثال اين موارد، در باره چيزى به كار مى‌رود كه امر به آن چيز شده باشد پس فرمود «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ» بر شما ايرادى نيست كه:

«أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ»: تجارتهاى ظاهر و باطن را بجوييد.

«فَإِذا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفاتٍ»: «أفاض الماء» يعنى آب را بر خود ريخت، و مقصود اين است كه مردم از عرفات بر كنار رفتند يا برگشتند يا متفرق شدند، يا تسريع نمودند يا دور شدند. عرفات اسم دورترين جاى مناسك حج است از مكّه، و آنجا را كه عرفات نامیده‌اند چون خود در بلندى قرار گرفته و كوههاى آن نيز مرتفع است، يا از باب اينكه ابراهيم (ع)، آنجا را معرفى كرده به نحوى كه جبرئيل آن را به او توصيف كرده، يا اينكه جبرئيل در همين مكان به آدم (ع) گفت، اعتراف به گناهت بكن و مناسك را بشناس، يا چون آدم و حوّا در آنجا همديگر را ملاقات كردند و هر كدام ديگرى را شناختند، يا اينكه روزى كه در آنجا وقوف مى كنند روز عرفه است.

علت اينكه روز عرفه را، عرفه نامیده‌اند اين است كه ابراهيم در آن روز فهميد و دانست كه خواب ذبح فرزند رحمانى بوده نه

شیطانی و اینکه پس از درخواست فضل خدا و روزی از جانب او، فاء (فاذا أفضتم) آورده که بر تعقیب آن خواب دلالت می‌کند. آوردن «اذا» که بر وقوع دلالت دارد اشاره به این دارد که افاضه از عرفات که دلالت بر وقوع در آن می‌کند، امری است محقق و مسلّم که ناگزیر باید انجام شود، اینکه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۰۹

به آن حکمی بشود هیچ نیازی ندارد. این معنی مناسب تأویل است، زیرا که سالک الی اللّه و کسی که حجّ بیت حقیقی را که «قلب» است کرده، به سبب حمل زاد و توشه و طلب فضل خدا، از تنگی و سختی بیرون می‌آید.

و آنگاه که به سبب امر خدا روزی و فضل خدا را می‌جوید، به دورترین مراتب نفس از قلب تنزّل می‌یابد، چنانچه سابقا گذشت. آنگاه که به پایین‌ترین مراتب نفس افتاد، نمی‌تواند آنجا متوقف شود، بلکه از آنجا دور می‌شود، گویا کسی او را به راه خانه حقیقی می‌راند، ولی او بدون اینکه در راه بایستد و توقف کند، به خانه نمی‌رسد. پس در مزدلفه می‌ایستد، سپس در منی توقف می‌کند، و بعد از آنجا باز به مکه قلب باز می‌گردد.

بنابر این، واقع شدن در عرفات و وقوف لازمه، طلب فضل است، و بازگشت از عرفات لازمه وقوع در آن است، و همچنین است وقوف در مزدلفه و منی.

«فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرامِ»: به اینکه شب قربانی در آنجا توقف کرده، نماز واجب و دعاها و ذکرهای مأثور و غیر مأثور را انجام دهد. در تفسیر امام (ع) است که فرمود: ذکر خدا یادآوری نعمتهای ظاهری و باطنی او و درود فرستادن بر سیّد رسولان و بر سیّد برگزیدگان او است «۱».

«وَ اذْكُرُوهُ كَما هَداكُمْ»: خدا را یاد نمایید، مانند یادی که شما را به سوی آن با زبان پیامبرش راهنمایی کرده، و این معنی دلالت می‌کند بر آنچه که علمای اعلام و عرفای اسلام می‌گویند و آن این است که عمل اگر به وسیله تقلید عالم زنده تحقق نپذیرد، اگر چه مطابق با واقع باشد،

---

(۱) صافی، ج ۱، ص ۲۱۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۰

مورد قبول واقع نمی‌شود. صوفیان گفته‌اند: ذکر زبانی و قلبی وقتی که از عالم مجاز از اهل اجازه و اهل بیت گرفته نشود، حظّی از آن مترتب نشده و صاحبش از آن بهره‌مند نمی‌شود.

محتمل است که «ما» مصدریّه یا کافّه باشد و معنی آیه این است که خدا را یاد کنید به گونه‌ای که موازی هدایت خدا و راهنمایی او باشد و به هر حال، علّت آوردن جهت حیثیّت هدایت از آن استنباط می‌شود. از این رو، گفته شده است که، این عبارت برای تعلیل است.

«وَ إِنْ كُنْتُمْ»: اگر چه «إن» مخفف از مثقّله است (إنّ با تشدید بوده، به إن بدون تشدید تخفیف یافته است).

«مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»: پیش از این در حالت گمراهی به سر می‌بردند. جمله حالیه است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۱۹۹] ..... ص : ۴۱۰

اشاره

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۰

پس از آن، به طریقی که مسلمانان باز گردند، رجوع کنید به عرفات و از خدا آمرزش بخواهید که خدا آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۰

«ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ»

: یعنی باز گردید از عرفات، و بازگشتن از آن مستلزم وقوع در آن است، پس گویا که چنین گفته باشد:

در عرفات توقّف نمایید، سپس از آنجا بازگردید و تنها به ایستادن در مزدلفه و بازگشتن از آنجا، اکتفا نکنید. علّت نزول این است که، قریش در وقوف به عرفات، فایده‌ای را معتقد نبودند و در مشعر الحرام وقوف می‌کردند و با این کار بر مردم فخر می‌فروختند، پس خداوند آنان را از این عمل منع کرد و دستور وقوف در عرفات و بازگشت از آنجا را داد.

بنابر این، آوردن «ثمّ» برای تفاوت بین دو امر است، یعنی پس از آنکه به ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۱

وقوف در مزدلفه علم پیدا کردید، باید در عرفات نیز مانند مردم وقوف داشته باشید، پس از این امر سرباز نزنید و به وقوف در مزدلفه نیز فخر نورزید.

بعضی گفته‌اند: آیه مبتنی بر تقدیم و تأخیر است و اصل آن چنین است: «لیس علیکم جناح ان تبتغوا فضلا من ربکم ثم أفیضوا من حیث أفاض الناس فاذا أفضتم من عرفات» از امام باقر (ع) روایت شده است که فرمود «۱»: قریش و هم پیمانانش از حمس «۲»، با مردم در عرفات وقوف نمی‌کردند و از آنجا باز نمی‌گشتند و می‌گفتند: ما اهل حرم خدا هستیم از حرم خارج نمی‌شویم، پس در مشعر وقوف کرده و از آنجا باز می‌گشتند، پس خداوند آنان را امر به وقوف در عرفه و بازگشت از آنجا نمود.

از امام حسین (ع) است که در مورد حجّ پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود «۳»:

پیامبر حرکت آغاز کرد در حالی که مردم با او بودند، قریشیان از مزدلفه باز می‌گشتند و مردم را منع می‌کردند که از آنجا بازگشت نمایید تا اینکه رسول خدا پیش آمد، و قریش امیدوار بود که بازگشت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از همانجا باشد که آنان باز می‌گردند. پس خداوند این آیه را نازل فرمود:

«ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ»، مقصود از «ناس»، ابراهیم و اسماعیل و اسحاق (ع) است.

به حسب لفظ جایز است که مقصود از «افاضه» افاضه از مشعر الحرام باشد (بازگشت از مشعر الحرام)، بلکه ظاهر آیه جز بر همین معنی دلالت نمی‌کند، و در تفسیر امام (ع) چیزی که بر این معنی دلالت

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۷. نور الثّقلین، ج ۱، ح ۷۱۵، ص ۱۶۴.

(۲) حمس با ضمّ و سکون لقب قریش و کنایه و جدیله و پیروان آنان در جاهلیت بود و این لقب به جهت حماسی و محکم بودن آنان در دینشان بوده است.

(۳) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۷، به نقل از کافی. تفسیر عیّاشی، ج ۱، ح ۲۶۸، ص ۹۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۲

کند موجود است، زیرا در تفسیر امام آمده است «۱»: «ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفاضَ النَّاسُ» یعنی برگردید از مشعر الحرام، از همانجایی که مردم از «جمع» برگشتند. فرمود: ناس در اینجا، حاجیهای غیر از «حمس» هستند، زیرا طوایف حمس از «جمع» افاضه نمی‌کردند و این روایت دلالت می‌کند بر اینکه «حمس» اسم محلّ مخصوصی از مشعر الحرام است، ولی این مخالف روایت عامّه و خاصّه است که آنها از عرفات بازگشت نمی‌کردند، پس خداوند به آنها امر کرد که در عرفات وقوف کرده، سپس از آنجا بازگردند.

«وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ»: یعنی استغفار کنید از آنچه که انجام دادید به سبب آرای فاسد و هواهای باطل خودتان، که مناسک را تغییر دادید، و از وقوف در عرفات مانند مردم، استنکاف ورزیدید.

«إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ»: یعنی بعد از استغفار و اعتراف و دخول در زیر طاعت خلیفه، خدا گناهان و عیب و نقصهایی که ناشی از انانیّت شماست همه را می‌بخشد.

«رَحِيمٌ»: پس از بخشش شما به شما رحم می‌کند به اینکه در قلب را روی شما باز کرده و شما را در دار رحمتش داخل می‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۰] ..... ص : ۴۱۲

اشاره

فَإِذا قَضَيْتُمْ مَناسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آباءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْراً فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِي الدُّنْيا وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ (۲۰۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۲

آنگاه که اعمال حج را به جا آرید، شما نیز خدا را ذکر کنید، همان گونه که پدران خود را ذکر می‌کنید، بلکه بیش از پدران و بعضی مردم کوتاه نظر تنها از خدا تمنّای متاع دنیوی می‌کنند، و آنان را از نعمت آخرت بهره‌ای نیست.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۸. تفسیر عیاشی، ج ۱، ح ۷۱۵، ص ۱۶۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۳

تفسیر: ..... ص : ۴۱۳

«فَإِذا قَضَيْتُمْ مَناسِكَكُمْ»: یعنی همه افعال حجّ را تا بیست و سوم از ذیحجّه تمام کردید.

«فَاذْكُرُوا اللَّهَ»: یاد خدا کنید هر جا که بودید، یا به ذکر آرید مناسکتان در عرفات و مزدلفه را، پس یاد خدا کنید در منی و مکّه، یا اینکه هر گاه مناسکتان را در آن دو انجام دادید و در منی حلق یا تقصیر نمودید، خدا را در مکّه ذکر آرید. یا اینکه هر گاه در این جاها و در مکّه مناسک را تمام کردید پس خدا را در ایام منی ذکر آرید، و این معنی اخیر را تفسیر ذکر به تکبیرات در ایّام منی تأکید می‌کند.

«كَذِكْرِكُمْ آباءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْراً»: به امام باقر (ع) نسبت داده شده که فرمود «۱»: وقتی که از حج فارغ می‌شدند، در آنجا اجتماع می‌کردند و مفاخر و نیکیهای پدرانشان را می‌شمردند، پس خدای تعالی امر نمود که عوض ذکر پدرانشان یاد خدا را کنند یا خدا را بیشتر از پدرانشان ذکر آرند.

«فَمِنَ النَّاسِ»: عطف از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است به اعتبار معنی، گویا که گفته شده: «النّاس فی ذکر اللّه اصناف»، یعنی مردم در ذکر خدا چند صنف هستند یا جانشین جزای شرط محذوف است، گویا که گفته باشد: هر گاه خدا را یاد کردید نیّتهایتان را از طلب دنیا خالص نمایند، زیرا از مردم «مَنْ يَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِي الدُّنْيا»، کسانی هستند که می‌گویند پروردگارا به ما از دنیا عطا کن و ذکر نکرده‌اند که در دنیا چه می‌خواهند. به هر حال هر چه می‌خواهند از جنس دنیاست و نیازی به ذکر ندارد به خلاف

مؤمن که در دنیا جز خواسته آخرت نمی‌خواهد، لذا مطلوب مؤمن را ذکر فرموده است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۷۸، به نقل از کافی. نور الثّقلین. ج ۱، ح ۷۲۲، ص ۱۶۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۴

بدان که دنیا گذرگاه همه است که هیچ کس را در آن توقف و ماندن نیست، خداوند بر هر نفسی سربازان زیادی را موکّل نموده که او را وادار به سلوک به سوی آخرت کنند، و نمی‌گذارند که این نفس یک آن در جایی توقف کند، پس احمق کسی است که گمان می‌کند دنیا توقّفگاه است و از خدای توانای بی‌نیاز چیزی را می‌خواهد که در دنیا بگذارد و خود از آنجا برود. پس طلب دنیا از نهایت کوری از دنیا و آخرت است.

چون کسی که به دنیا نظر دارد نسبت به دنیا و رفتن از آنجا کور است و چیزی هم برای آخرت طلب نمی‌کند، و آنچه را هم که برای دنیا می‌خواهد با او باقی نمی‌ماند، ناچار از دنیا دل بریده و تهی دست از متاع دنیا و آخرت، از دنیا خارج می‌شود. لذا خداوند فرموده:

«وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ»: یعنی در آخرت نصیب و بهره‌ای از خیر ندارد، چون «خلاق» در خیر به کار می‌رود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۱] ..... ص : ۴۱۴

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِی الدُّنْیا حَسَنَةً وَ فِی الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنا عَذابَ النَّارِ (۲۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۴

و بعضی دیگر گویند: پروردگارا ما را از نعمتهای دنیا و آخرت هر دو بهره‌مند کن و از عذاب آتش دوزخ نگاهدار.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۴

«وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِی الدُّنْیا حَسَنَةً»: حسنهٔ، به نعمتهای دنیا، به وسعت روزی و معاش، به اخلاق نیکو، به علم و عبادت، به زن صالح، به زبان شاکر و قلب ذاکر و زن مؤمن و ... تفسیر شده است.

روایت شده که به هر کس آن سه تا داده شده، خوبی دنیا و آخرت به او داده شده است، و وجه آن این است که مقصود از خوبی و حسنه دنیا چیزی است که به قوای نفسانی و لذّتهای آن بازمی‌گردد، به نحوی که از سلوک به سوی پروردگار مانع نشود. مولوی (ره)، چه خوب گفته است: ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۵

آتنا فی دار دنیا ناحسن آتنا فی دار عقبا ناحسن

راه را بر ما چو بستان کن لطیف مقصد ما باش هم تو ای شریف

«وَ فِی الْآخِرَةِ حَسَنَةً»: حسنهٔ و خوبیهای آخرت از مقایسه با آنچه از خوبیهای دنیا یاد شد، معلوم می‌شود.

«وَ قِنا عَذابَ النَّارِ»: و چون هر چیزی که برای انسان بد است، از ناحیه انسانیت او است از قبیل مظاهر جهنّم و دردهای آن، خواه از ملایمات حیوانی باشد، یا نه. لذا، عذاب آتش به زن بد، شهوات، گناهان و به تب و سایر دردها، تفسیر شده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۲] ..... ص : ۴۱۵

اشاره

أُولئِکَ لَهُمْ نَصِیبٌ مِمَّا کَسَبُوا وَ اللَّهُ سَرِیعُ الْحِسابِ (۲۰۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۵

هر یک از این دو فرقه «طالبان دنیا و عقبی»، از نتیجه اعمال خود بهره‌مند خواهند گشت. خدا به حساب همه، زود رسیدگی می‌کند.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۵

«أُولئِکَ»: این بزرگان «لَهُمْ نَصِیبٌ مِمَّا کَسَبُوا»: یعنی بهره‌مند می‌شوند از آنچه که کسب کرده‌اند و از جمله آنها درخواست نیکی دنیا و آخرت است، یعنی عمل هیچ عمل کننده‌ای ضایع نمی‌شود، و معنی آیه این است که برای آنها نصیبی است که نامش از چیزی است که کسب کرده‌اند یا نصیبی است که آن بهره قسمتی از آن چیزهایی است که به دست آورده‌اند. این معنی به تجسّم اعمال اشعار دارد، چنانچه اهل مذهب قایل به آن هستند، و آن حق است، که اخبار زیادی نیز آن را ثابت کرده و آیات چندی به آن اشعار دارند و عقل نیز به آن حکم می‌کند.

حقیقت مسئله، این است که علم به صورت عرضی که کیفیّت نفس باشد چنانچه مشّائین معتقدند، نیست، و همچنین، علم نسبت بین عالم و ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۱۶

معلوم نیست، همان طور که برخی گفته‌اند و محض مشاهده ربّ النوع یا صورت معلوم در عالم مثال هم نیست. بلکه علم، شأنی از نفس است که به سبب آن، نفس گسترش و سعه پیدا می‌کند، و نفس و شؤون نفس به اعتبار مرکب مثالی‌اش، از عالم متقدّرات و اجسام نوری است. هر عملی که انسان انجام می‌دهد، باید آن را در مقام مجرّد به طور اجمال تصوّر کند، و به غایت و فایده‌ای که بر آن مترتب می‌شود تصدیق نماید. سپس، آن را از مقام بالای عالی‌اش، به مقام خیالی آن تنزّل دهد، پس آن را به نحو تفصیل و جزئیّت تصوّر نموده، در همان مقام تصدیق غایتش را در نظر آرد. سپس، میل به آن کار برای انسان پدید می‌آید و پس از آن، عزم می‌کند، بعد اراده می‌نماید، پس اراده نیروی شوق را تحریک می‌کند و آن نیروی محرّکه را بر می‌انگیزد و آن، اعصاب را حرکت می‌دهد، سپس رگها و عضلات و اعضا، و بعد به تدریج، عمل به مرحله وجود می‌رسد، و پس از آن، همان طور که تدریجا حادث شده، به تدریج از راه باصره یا سامعه به حسّ مشترک باز می‌گردد، سپس به خیال و واهمه، بعد به سوی قوه عاقله می‌رود و سر انجام به همان نقطه آغاز، باز می‌گردد.

پس، صورت هر عملی در مقامات علمی انسان در آغاز به صورت نزولی، سپس به نحو صعودی حاصل می‌شود، و دانستی که بعضی مقامات علمی از تقدّر و تجسّم خارج نیست، پس عمل در مقام تجسّم نفس تصوّر می‌شود، بنابر این، صحیح است که گفته شود: عمل عبارت از تجسّم است.

برای تجسّم اعمال، وجه دیگری نیز می‌توان گفت و آن این است که خدای تعالی به سبب عمل عبد، از جسمهای اخروی آنچه را که بخواهد ایجاد می‌کند، از نهرها و درختان و میوه‌ها و حور و قصور، به این معنی که اعمال مادّه این چیزها قرار می‌گیرند، یعنی اعمال در عالم ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۱۷

صغيرش تجسّم پيدا مى‌كند، و در عالم كبير، امثال صورتهايى كه در عالم صغير است موجود مى‌شود، زيرا كه عالم كبير آينه عالم صغير است.

«وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ»: عطف است به جمله قبلى و در آن دفع توهّم است، زيرا ممكن است اين توهّم پيش آيد كه اعمال بندگان زياد است و به تدريج حاصل مى‌شود، به نحوى كه ضبط آنها ممكن نيست تا خداوند به سبب اعمال به بندگان پاداش دهد. پس، خداوند براى دفع اين توهّم فرمود: كه خداوند، بزرگ و كوچك و كم و زياد همه را محاسبه مى‌نمايد، و چيزى از خدا مخفى نمى‌ماند، زيرا حساب او سريع است، و از سرعت حساب او اين است كه به حساب همه در يك آن نگاه مى‌كند، و همان طور كه همه در يك دفعه، آنا مورد نظر خدا قرار مى‌گيرند، همه اعمال از صغير و كبير نيز در يك آن در نظر خدا واقع مى‌شوند. پس، حساب كسى از او فوت نمى‌شود، و هيچ يك از اعمال هيچ كس، از نظر خدا مخفى نمى‌ماند، و نمونه محاسبه و مكافات و مجازات خدا با بندگان، از اول تكليف معلوم است، و از اعمال آنها هيچ كوچك و بزرگى به وقوع نمى‌پيوندند، مگر اينكه اندكى از مجازات آنها بر بندگان ظاهر مى‌شود، در صورتى كه آنان متنبّه باشند نه غافل. براى شناختن اين مطلب، بندگان را به محاسبه امر كردند، پيش از آنكه محاسبه خدا فرا رسد، زيرا وقتى بنده‌اى خودش را محاسبه مى‌كند، به اين نحو كه مراقب نفس و حسابگر اعمال آن است، بر او ظاهر مى‌شود كه هر كارى از خير و شرّ، فعل ديگرى يا عرضى از اعراض نفس يا خلقى از اخلاق نفس را در پى دارد.

پس اى بندگان خدا! خود را محاسبه نماييد پيش از اينكه محاسبه شويد، آن وقت است كه مى‌فهميد خداوند چيزى از اعمال بندگان را وا نمى‌گذارد، مگر اينكه پاداش و جزاى آن را بدهد، و عمل ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۱۸

عمل كننده‌اى از شما، خدا را از عمل كننده ديگر مشغول نمى‌كند، و چيز كوچك به خاطر حقارت و كوچكى‌اش از نظر خدا دور نمى‌ماند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۰۳] ..... ص : ۴۱۸

اشاره

وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُوداتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ وَ مَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقى وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۰۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۸

خدا را ذكر كنيد به ذكر تكبير بعد از نماز در چند روزى معيّن (ايّام تشريق در منى و عرفات كه آنجا تنها بايد به ذكر حق و ذكر خدا پرداخت) و باكى نيست كه روز حركت از صحراى منى را مقدّم يا مؤخّر دارد و آن كس كه از هر گناه، يا در مورد زنان يا شكار حرام پرهيزكار بوده، بر او باكى نيست. از خدا بترسيد و بدانيد كه به سوى خدا باز خواهيد گشت.

تفسير: ..... ص : ۴۱۸

«وَ اذْكُرُوا اللَّهَ»: عطف است بر قول خدا «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آباءَكُمْ».

«فِي أَيَّامٍ مَعْدُوداتٍ»: ايّام معدودات به ايّام تشريق تفسير شده و آن، سه روز پس از قربانى است. ذكر بايد به چيزى باشد كه از شارع

رسیده است و آن عبارت است از تکبیرات که بعد از نمازهای پنجگانه گفته می‌شود، ده تکبیر از ظهر روز قربانی تا صبح سیزدهم برای کسی که در منی باشد، و غیر او ده صلوات تا صبح روز دوازدهم بگوید.

تکبیرهایی که از شارع رسیده، عبارت است از: اللّه اکبر، اللّه اکبر، لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر، اللّه اکبر، و للّه الحمد، اللّه اکبر علی ما هدینا، اللّه اکبر علی ما رزقنا من بهیمهٔ الانعام.

«فَمَنْ تَعَجَّلَ فِی یَوْمَیْنِ»: این جمله دلالت می‌کند بر تفسیر «أَیَّامٍ مَعْدُوداتٍ» که گذشت، پس اعتنایی به غیر آن تفسیر نمی‌شود، و مقصود ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۴۱۹

تعجیل در کوچ حرکت است در روز دوازدهم و تأخیر تا روز سیزدهم، اعم از اینکه تقدیر آیه تعجیل در حرکت باشد یا تعجیل در ذکر و مقصود از تعجیل در ذکر، اتمام ذکر است در منی در روز دوازدهم و مقصود از تأخیر، تأخیر اتمام است تا روز سیزدهم.

«فَلا إِثْمَ عَلَیْهِ»: ردّ کسانی از اهل جاهلیّت است که تعجیل را گناه می‌شمردند، چون بعضی از آنان تعجیل کننده را گناهکار می‌دانستند.

«وَ مَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَیْهِ»: ردّ جماعت دیگری است که متأخّر را گناهکار می‌دانستند.

«لِمَنِ اتَّقی»: یعنی این حکم و تخییر در حرکت بین روز دوازدهم و سیزدهم برای کسی است که در احرامش صید نکرده باشد، پس اگر صید کند، در حرکت (کوچ) اول نمی‌تواند حرکت کند، و این معنی مدلول برخی از اخبار است. و در بعضی از اخبار دارد که پس از صید، از جماع، زنا، دروغ، جدل و از هر چیزی که خداوند در احرام حرام نموده، پرهیز کند. «۱»

در برخی از اخبار آمده که معنی آیه این نیست که هر کدام از تقدیم و تأخیر را که خواست انجام دهد، بلکه مقصود این است که او باز می‌گردد، در حالی که گناهانش بخشیده شده است.

مراد روایت این است که آیه نمی‌خواهد تنها تخییر را بیان نماید، بلکه می‌خواهد بگوید که شخص از گناه پاک می‌شود، مانند روزی که از مادرش به دنیا آمده، اگر از چیزهای مهلک و گناه پرهیز نماید، و گر نه از گناهان هر کدام را بخواهد انجام دهد گناه کرده است، و آن گناهان گذشته به سبب توبه‌ای که با ارتکاب محرّمات باطل شده، بخشیده نمی‌شود، بلکه باید با توبه جدیدی باشد.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۸۰، به نقل از تفسیر عیاشی از قول امام باقر (ع).

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۲، ص: ۴۲۰

در بعضی اخبار آمده است: کسی که بمیرد، پیش از آنکه به خانه و اهلش برسد گناهی بر او نیست «۱»، و کسی که تأخیر کند گناهی بر او نیست، در صورتی که از گناهان کبیره پرهیز کرده باشد، یا از کبر که عبارت از جهل به حقّ و طعنه بر اهل حق است پرهیز کرده باشد.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود: این حکم مربوط به شماست و همه مردم در این حکم مساوی هستند و شما حج گزارنده هستید. «۲»

در خبر دیگری است: به خدا سوگند، آن متّقین شما هستید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ثابت نمی‌شود بر ولایت علی (ع) مگر متّقین.

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ»: و از خدا بترسید که پس از آن ایّام، گناهان سنگین و هلاک کننده انجام ندهید، تا حمل نکنید سنگینی گناهان گذشته را با گناهان جدیدی که مرتکب می‌شوید، تا اینکه دیگر نیازی به توبه پیدا نکنید.

ممکن است مقصود امر به مطلق تقوی باشد، یعنی بپرهیزید از خشم و غضب خدا در ترک آنچه که به آن امر شده‌اید و ارتکاب

آنچه که از آن نهی شده‌اید.

«وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»: پس جزا می‌دهد هر کسی را طبق عمل خودش، و این معنی ترغیب است و تهدید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۴] ..... ص : ۴۲۰

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يُشْهِدُ اللَّهَ عَلى ما فِي قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ (۲۰۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۰

و از مردمان کسی است که سخن او در زندگی دنیا ترا

---

(۱) تفسیر صافی- ج ۱- ص ۱۸۰، به نقل از فقیه و کافی از قول امام صادق (ع)

(۲) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۸۰. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۱

شگفت آورد و خدا را بر هر آنچه که در دل دارد گواه گیرد، در حالی که او سخت‌ترین ستیزندگان است.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۱

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»: فاصله قرار گرفتن اجنبی، مانع از این است که آن را بر «فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنا آتِنا تا آخر آیه» عطف کنیم، و انشا بودن جمله‌های سابق، مانع از این است که بر آنها عطف کنیم، و او را هم برای استیناف قرار دادن چیزی است که ذوق و سلیقه مستقیم آن را نمی‌پذیرد.

بنابراین، تنها باقی می‌ماند که بر جمله محذوفی عطف باشد که از جمله سابق استفاده می‌شود، گویا که گفته است: «از مردم گروهی هستند که خدا را یاد می‌کنند تنها برای دنیا، و گروهی خدا را برای دنیا و آخرت یاد می‌کنند، و گروهی نیز منافق هستند که جز برای تدلیس، یاد خدا نمی‌کنند، و کلام آنان طوری است که تو را به شگفت می‌آورد.

«فِي الْحَياةِ الدُّنْيا»: حال است از مفعول «یعجبک» یا متعلق است به «قوله» یا حال است از آن، یا حال است از ضمیر «قوله»، یعنی وقتی که تنزّل کردی در مقام زندگانی دنیا، و از آن مقام به گفتار منافق نظر کردی، به شگفت می‌آیی، یا اینکه وقتی او در امر زندگانی دنیا یا حفظ آن سخن می‌گوید، از گفتار او تعجّب می‌کنی، البته اگر تو در مقام زندگانی اخروی باشی یا او از زندگانی آخرت سخن بگوید، دیگر به شگفت نمی‌آیی.

«وَ يُشْهِدُ اللَّهَ عَلى ما فِي قَلْبِهِ»: و منافق خدا را گواه می‌گیرد بر آنچه در دلش می‌گذرد، و این لفظ ادّعاست، یعنی ادّعا می‌کند که آنچه در قلبش هست، حق است و موافق قول او، نه اینکه حقیقتا گفتارش با قلبش موافق باشد، زیرا او تدلیس می‌کند و آنچه را که در قلبش نیست اظهار می‌کند و مقصود او از اشهاد، این است که خدا را متحمّل شهادت قرار می‌دهد، یا او را ادا کننده شهادت می‌داند، و این رسم و عادت ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۲

دروغگوهاست، زیرا وقتی کسی را پیدا نکرد که تصدیقش بکند و دلیلی هم نداشت که به آن احتجاج نماید، به خدا سوگند ذکر

می کند و به خدا قسم می‌خورد، و خدا را گواه می گیرد تا جایی که این قضیّه یک مثل شده است که می گویند کسی که دروغ زیاد می گوید قسم نیز زیاد می‌خورد و خداوند تعالی آنجا که فرموده: «وَ لا تُطِعْ کُلَّ حَلَّافٍ مَهِینٍ»، اشاره به این نموده که منافق دروغگو است و بسیار دروغ می گوید.

«وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ»: «ألدّ» بر وزن أفعل است مثل احمر و مانند افضل برای برتری و تفضیل نیست، بلکه به معنی خصم حریص و بخیلی است که به حق میل نمی کند و «خصام» مصدر یا جمع خصم است، و آیه شامل همه منافقان است، اگر چه وارد شده است که آن در حق معاویه و پیروانش نازل گشته است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۵] ..... ص : ۴۲۲

اشاره

وَ إِذا تَوَلَّی سَعی فِی الْأَرْضِ لِیُفْسِدَ فِیها وَ یُهْلِکَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْفَسادَ (۲۰۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۲

و چون از حضور تو دور شود، کارش فتنه و فساد است.

بکوشد تا حاصل خلق بر باد فنا دهد و نسل بشر را قطع کند و خداوند دوست ندارد فساد را.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۲

اشاره

«وَ إِذا تَوَلَّی»: یعنی وقتی که پشت به تو کند، یا متصدّی امری از امور تو یا امور دنیا باشد، یا اینکه والی بر مردم باشد.

«سَعی»: یعنی سریع می‌شود در سیر.

«فِی الْأَرْضِ»: زمین عالم صغیر یا عالم کبیر یا زمین قرآن، یا اخبار یا سیره انبیا و جانشینان ایشان.

«لِیُفْسِدَ فِیها»: یعنی در زمین فساد ایجاد کند و افساد عبارت از تغییر دادن چیزی است از کمالی که دارد، یا منع کردن چیزی است از

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۳

رسیدن به کمال و «لام» لام غایت یا لام عاقبت است، زیرا منافقان گمان می کنند که آنها مصلح هستند. و هرگاه به آنها گفته شود در زمین فساد نکنید، می گویند ما اصلاح کننده هستیم، ولی آگاه باشید که آنها مفسد هستند، اما نمی‌دانند.

«وَ یُهْلِکَ»: یعنی اصل و ریشه را فنا می کند.

«الْحَرْثَ»: «حرث» چیزی است که مردم آن را می کارند از نباتات زمین، یا مطلق هر گیاهی است که خدا آن را از زمین رویانده باشد.

«وَ النَّسْلَ»: بچه کوچک از هر موجودی به دنیا بیاید، یا بچه کوچک انسان.

تحقیقی در باره افساد در زمین و از بین بردن نباتات و نسل بشر ..... ص : ۴۲۳

بدان که عالم طبع آسمانش و موجودات آسمانیش، و زمین و موجودات زمینیش، از حیث ذات و صفت در حال تجدّد است، و در هر آن، برای آن از جانب خودش فنایی است و از جانب پدید آورنده‌اش بقایی. حال آن موجود نسبت به پدید آورنده‌اش، حال شعاع آفتاب است نسبت به آفتاب، زیرا شعاعی که بر سطح واقع می‌شود، در دو لحظه و دو زمان باقی نمی‌ماند، به دلیل اینکه هر گاه از روزنه دوری شعاع بر سطحی واقع شود، به محض بستن روزنه، منهدم می‌شود، و پس از بستن روزنه، شعاع در آن باقی نمی‌ماند. چیزی که اشیاء را همیشه و پیوسته بقا می‌بخشد، به نحوی که نو شدنهای آن پنهان باشد، عبارت از مشیّت است، از آن وجه که مشیّت، رحمت رحمانی عام است. اینکه کاینات و عالم کون نوعی قوّه و استعداد دارد و به حسب تفاوت استعدادها تدریجا به کندی یا به سرعت، از قوّه به فعل خارج می‌شود و تجدّد موجوداتی که به فعلیّت رسیده‌اند، تنها با مشیّت محقّق می‌شود. از آن وجه که مشیّت رحمت رحیمی باشد، و آنچه به سبب مشیّت از وجه ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۴

رحمت رحمانی‌اش وجود پیدا می‌کند، از ناحیه رسالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله، است و آنچه که از وجه رحمت رحیمی مشیّت به وجود می‌آید، از ناحیه ولایت محمّد صلّی اللّه علیه و آله، است.

بنابراین، بقای اشیا، به رسالت و استکمال آن به ولایت است. پس هر چیزی به آخر درجه کمالات نوعی‌اش برسد، آنچنان که شایسته او است قابل ولایت بوده است، و هر چیزی که به آن درجه کمال نرسد، به همان مقدار از قبول ولایت ناقص می‌شود، و هر چیزی که اصلا در نوع خود هیچ یک از کمالات نوعش را نداشته باشد، هیچ مقدار از ولایت را قبول نمی‌کند، چنانچه از ائمّه (ع) وارد شده، زمینهای شوره‌زار و آبهای تلخ و شور و مردابها، ولایت ما اهل بیت را قبول نمی‌کنند. این گفتار بر حسب تکوین است و اگر این رحمت رحیمی تکوینی از اشیا قطع شود، هیچ یک از آنها در هیچ یک از مراتب کمال نوعی به کمال نمی‌رسند، چنانچه اگر رحمت رحمانی از اشیا قطع شود، هیچ چیزی در دو آن (دو لحظه) باقی نمی‌ماند.

و به همین انقطاع اشاره کرده‌اند، آنجا که فرموده‌اند: اگر حجّت از زمین برداشته شود، زمین اهلش را فرو می‌برد «۱».

و امّا به حسب تکلیف، مردم مکلّف به رو آوردن و توجّه نمودن به ولایت هستند، چنانچه صاحب ولایت به آنها توجّه دارد. و به سبب این رو آوردن و آن توجّه، زراعت و نسل، در عالم صغیر کامل می‌شود. در این حالت، چیزهایی کاشته می‌شود که بدون قبول ولایت و بیعت و عهد و پیمان، هرگز کاشته نمی‌شد، و چیزی تولد پیدا می‌کند که بدون ولایت تولد پیدا نمی‌کرد. هر اندازه در آفرینش آن توجّه افزونتر شود، توجّه صاحب امر بیشتر می‌شود، و با زیاد شدن این دو توجّه، زراعت و نسل

---

(۱) بحار، ج ۲۳، ح ۲۰، ص ۲۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۵

زیاد گشته، در عالم صغیر به کمال می‌رسند، و به سبب زیاد شدن و کامل شدن در عالم صغیر، وجود و استکمال آنها در عالم کبیر، فزونی می‌یابد.

پس هر کس در راضی کردن صاحب امر کوشش کند، طبق کوششی که کرده توجّه صاحب وقت و رضایت او زیاد می‌شود و به حسب زیاد شدن توجّه و رضای صاحب وقت برکت در زراعت و نسل در عالم صغیر و کبیر زیاد می‌شود. به همین معنی اشاره کرده است خدای تعالی، آنجا که می‌فرماید: «اگر اهل قریه‌ها ایمان بیاورند و تقوی پیشه کنند، هر آینه برای آنها برکاتی از آسمان در عالم صغیر و برکاتی در زمین در عالم کبیر می‌گشودیم، یا از هر دو برکت در هر دو جا، و نیز قول خدای تعالی که: اگر آنان تورات و انجیل را و آنچه را که از پروردگارشان نازل شده بود اقامه می‌کردند و بر پا می‌داشتند، هر آینه از بالای سر و از زیر پاهایشان روزی می‌خوردند، یعنی در عالم صغیر و کبیر. مولوی چه خوب گفته است:

تا توانی در رضای قطب کوش تا قوی گردد، کند در صید جوش

چون برنجد بینوا گردند خلق کز کف عقل است چندین رزق خلق

او چو عقل و خلق چون اجزای تن بسته عقل است تدبیر بدن

ضعف قطب از تن بود از روح نی ضعف در کشتی بود در نوح نی

یاریی ده در مرّمت کشتیش گر غلام خاص و بنده گشتیش

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۲۶

یاریت در تو فزاید نی در او گفت حق: ان تنصرو اللّه ینصرو

و از اینجا معلوم می‌شود که توجّه تکلیفی و ازدیاد آن موجب تقویت ولایت تکوینی است، و همچنین، موجب ازدیاد حرث و نسل و ازدیاد کمال آن دو در عالم صغیر و کبیر می‌شود.

اعراض از ولایت تکلیفی، موجب فاسد شدن زراعت نسل در عالم صغیر و کبیر است، و هر اندازه که اعراض زیاد شود، فساد و هلاکت هم زیاد می‌شود، و هرگاه اعراض منجر به منع غیر شود، فساد و هلاک بسیار گشته و اگر منجر به تکذیب و استهزا شود، نهایت فساد و تباهی را در پی دارد.

قول خدای تعالی است، که می‌فرماید: «سپس عاقبت کسانی که بدی را در حدّ اعلای بدی انجام دادند، این است که آیات خدا را تکذیب کرده و آنها را به استهزا گرفتند»، اشاره به همین معنی است.

بنابراین، جایز است که گفته شود: اگر از ولایت رو گردان شود، در زمین سعی می‌کند، ولی فایده سعی و کوشش او افساد در زمین و تباه کردن زراعت و نسل می‌شود، و خود او نیز این مطلب را احساس نمی‌کند.

«وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْفَسادَ»: و خدا فساد را دوست ندارد و این نحوه بیان در موردی به کار می‌رود که معنی فساد را مبغوض می‌داند، گو اینکه معنای جمله از بغض است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۶] ..... ص : ۴۲۶

اشاره

وَ إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ (۲۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۶

و چون او را به اندرز و نصیحت گویند از خدا بترس و ترک ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۲۷

فساد کن، غرور و خودپسندی او را به بدکاری برانگیزد که نصیحت نشنود، جهنّم او را کفایت کند که بسیار آرامگاه بدی است.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۷

«وَ إِذا قِیلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ»: یعنی وقتی به او گفته شود: بپرهیز از خشم و غضب خدا در فساد انگیزی و هلاک کردن، از اندرز اندرزگو سرباز می‌زند و بزرگ پنداری می‌ورزد، زیرا او از خود جز اصلاح گمان نمی‌برد، پس، «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ»: یعنی او را قدرت و توانمندی و بزرگ منشی گرفت.

«بِالْإِثْمِ»: به سبب گناهانی که قبلا کسب کرده است، یا او را عزّت و قدرت به سبب گناهی که از آن نهی شده است، گرفت. یعنی

عزّت و قدرت او را به فساد بسیار و نابود گرداندن چیزها وادار می‌کند، زیرا او منافق و لجباز است.
«فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَ لَبِئْسَ الْمِهادُ»: پس برای او، تنها دوزخ مناسب است که بد جایگاهی است. مهاد بر وزن کتاب به معنی فراش و جایی است که برای سکون و آرامش آماده می‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۷] ..... ص : ۴۲۷

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۲۰۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۷

بعضی مردانند (مراد علی [ع] است) که از جان خود در راه خشنودی خدا درگذرند (مانند شبی که علی [ع] به جای پیامبر در بستر خوابید) و خدا دوستدار چنین بندگان است.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۷

«وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي»: و از بین مردم کسی است که می‌فروشد. ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۸
«نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ»: خود را در طلب رضای خدا، یعنی رضایت خدا را برای خود نمی‌خواهد، و اگر هم برای خودش بخواهد، احساس اینکه این درخواست (رضایت خدا) برای خود او است، وجود ندارد، زیرا اگر جلب رضایت خدا برای خودش، با شعار و احساس و نیّت باشد، به قول خدای تعالی که می‌فرماید: «يَشْرِي نَفْسَهُ»، تناقض پیدا می‌کند.
نزول این آیه در باره علی (ع) است که در شب فرار پیامبر در بستر او خوابید، چنانچه به طریق عامّه و خاصّه روایت شده است «۱».
آیه اول در هر منافقی که به پروردگارش متوسّل نمی‌شود جریان دارد، و آیه دوم نیز، شامل هر کسی است که ایستادگی کرده و انانیّت را از خود دور کند و در پروردگارش فانی شود، و بین آن دو، مراتب و درجاتی است که خدای تعالی آنها را در دو صنف درج کرده است:
دسته اول کسانی هستند که توسّل به خدا می‌جویند برای تعمیر دنیایشان با درجات و مراتبی که دارد. دسته دوم کسانی هستند که توسّل به خود بکنند برای دنیا و آخرتشان. و به هر دو اشاره فرموده: فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ ... تا آخر آیه «۲».
«وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ»: پس خداوند با رأفت و مهربانی‌اش به منافق مهلت می‌دهد و فانی در خدا را حفظ می‌کند و طالب دنیا و آخرت را پاداش می‌دهد. رأفت و رحمت، هرگاه با هم یاد شوند، دو معنی نزدیک هم دارند، زیرا که رحمت امر نفسانی است و رأفت آثار رحمت است که در اعضا مشاهده می‌شود.

---

(۱) نور الثقلّین، ج ۱، ح ۷۶۱، ص ۱۷۱، و عیاشی، ج ۱، ج ۲۹۲، ص ۱۰۱.
۲ اشاره به آیه ۲۰۱ از سوره بقره که می‌فرماید: وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنا آتِنا فِي الدُّنْيا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنا عَذابَ النَّارِ. یعنی، مردمانی هستند که می‌گویند بار پروردگارا، در دنیا نیکی و در آخرت نیکی به ما بده و ما را از عذاب آتش حفظ بفرما.
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۲۹

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۸] ..... ص : ۴۲۹

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ کَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ (۲۰۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۹

ای اهل ایمان! همه متفقا به اوامر خدا در مقام تسلیم درآیید (و داخل در صلح شوید) و از وسوسه‌های تفرقه‌آور شیطان پیروی نکنید که او همانا شما را دشمنی آشکار است.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۹

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا»: پس از آنکه اصناف مردم را بیان کرد، مؤمنان را مورد ندا و خطاب قرار داد، یعنی کسانی که خدا را برای دنیا می‌خوانند یا برای دنیا و آخرت، یا خدا را برای ذات خدا می‌خوانند، که همین لذت ندا و خطاب، آنها را به هیجان آورده و خوشحال می‌کند، سپس آنها را امر می‌کند که در مرتبه صنف اخیر داخل شوند، پس فرمود:

«ادْخُلُوا فِی السِّلْمِ»: «سلم» با کسر و فتح به معنی صلح است و به هر دو حرکت قرائت شده است و مقصود از ایمان اسلام است که با بیعت عمومی و قبول دعوت ظاهری حاصل می‌شود، و مقصود از سلم، ولایت و بیعت خصوصی و قبول دعوت باطنی است، و این معنی، «سلم» نامیده می‌شود چون کسی که به سبب پذیرش دعوت باطنی و قبول ولایت در ایمان حقیقی داخل شده، به تدریج برای او صلح کلّی با همه موجودات حاصل می‌شود، و با هیچ یک از آنها در هیچ چیز منازعه نمی‌کند.

«کَافَّةً»: یعنی جمیعا و آن حال است از فاعل «ادخلوا» یا حال از سلم است به معنی دخول در جمیع مراتب سلم. ممکن است اسم فاعل از «کفّ» باشد به معنی منع و تاء آن برای مبالغه است و در این صورت، حال از «سلم» می‌شود، یعنی داخل شوید در سلم در حالی که دخول در سلم شما را از خروج منع می‌کند، یا از زشتی و نقص منع می‌کند. ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۰

«وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ»: از امام صادق (ع) است که «۱» سلم ولایت علی (ع) و ائمه و اوصیای بعد از او است، و خطوات شیطان دوستی این و آن یعنی دشمنان ائمه (ع) است.

از تفسیر امام (ع) است «۲»، که مقصود، داخل شدن به دین اسلام است در سلم و مسالمت، یعنی در سلم و مسالمت همگی در دین اسلام داخل شوید و در کلّ، دین اسلام را پذیرا شده و همه موارد آن را قبول داشته و عمل کنید. مانند کسی نباشید که بعضی را قبول می‌کند و به آن عمل می‌نماید و برخی را قبول نکرده و آن را ترک می‌کند. فرمود: شرط دخول در اسلام، دخول در قبول ولایت علی (ع) است و آن مانند دخول در قبول نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است. زیرا کسی که بگوید محمّد صلّی اللّه علیه و آله رسول خداست و به آن اعتراف کند، ولی به این که علی (ع) وصیّ و خلیفه و بهترین امّت پیامبر است اعتراف نکند، چنین کسی نمی‌تواند مسلمان باشد «۳».

بیان خطوات و وسوسه‌های شیطان و پیروی از آن، در آیه «کُلُوا مِمَّا فِی الْأَرْضِ حَلالًا طَیِّباً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ» گذشت.

«إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ»: که شیطان دشمن آشکار شماست. بیان این مطلب نیز در آنجا گذشت.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۰۹] ..... ص : ۴۳۰

اشاره

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْكُمُ الْبَيِّناتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۰۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۰

پس اگر باز به راه خطا رفتيد، با وجود آنكه ادلّه روشن از جانب خدا براى راهنمايى شما آمد، در اين صورت بدانيد كه خدا بر

---

(۱) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۸۲ و تفسير عياشى، ج ۱، ح ۲۹۴، ص ۱۰۲.

(۲) تفسير صافى، ج ۱، ص ۱۸۲.

(۳) صافى، ج، ص ۲۲۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۳۱

انتقام ستمكاران توانا و به همه امور عالم داناست.

تفسير: ..... ص : ۴۳۱

«فَإِنْ زَلَلْتُمْ»

: پس اگر از داخل شدن در ستم «مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْكُمُ الْبَيِّناتُ»، بعد از اينكه دلايل آشكارى بر آنچه كه شما به سوى او خوانده شديد، برايتان آمد.

«فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»: پس بدانيد هيچ مانعى انتقام او را مانع نمى‌شود، و خداوند در علمش دقايق و نكات آنچه را كه از شما صادر شده، درك مى‌كند و در عملش حكيم است. چيزى از آنها را بدون مكافات نمى‌گذارد، و هيچ سببى براى عفو شما وجود ندارد تا اينكه از بعضى اعمال شما درگذرد، يا اينكه مقصود اين است: اگر بعد از دخول در سلم و بعد از آنكه ادلّه واضح مانند واردات قلبى و حالات الهى كه مشهود شماست براى شما آمد، اگر بعد از همه اينها باز هم خطا و لغزش در شما حاصل شد، پس بدانيد كه خداوند عزيز است و هيچ مانعى او را از عفو يا انتقام منع نمى‌كند، و خدا حكيم است كه به سبب حكمتش سلم را سبب عفو قرار داده و پاداش زياد را در مقابل عمل اندك مى‌دهد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۱۰] ..... ص : ۴۳۱

اشاره

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمامِ وَ الْمَلائِكَةُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۲۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۱

آيا كافران با اين ادلّه روشن ايمان نمى‌آورند و انتظار آن دارند كه خدا با ملايكه در پرده‌هاى ابر بر آنها نازل شود و حكم خدا فرا رسد و كارها همه به سوى خدا بازگردد؟

تفسیر: ..... ص : ۴۳۱

اشاره

«هَلْ يَنْظُرُونَ»

: بعد از ندای گروههای سه گانه از مسلمانان، سخن را به سوی منافقان برگردانده، فرمود: این منافقان که ظاهر حالتشان ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۳۲

آراسته و زینت شده است، انتظار آن دارند «إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ»، که امر خدا یا عذاب خدا یا اینکه خود خداوند به حسب مظاهرش بیاید، زیرا آمدن مظاهر خدا از وجهی چون آمدن خود خداست، چنانچه فرمود: «وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ»، یعنی خدا آنها را کشت و «لكِنَّ اللَّهَ رَمى»، یعنی اما خدا تیر انداخت و «يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ»، خدا آنها را با دست شما عذاب می‌کند، و به آن معنی است که علی (ع) فرمود: ای حارث همدان، هر کس که بمیرد مرا می‌بیند. که مقصود از وقت آمدن خدا وقت جان کندن است.

«فِي ظُلَلٍ»: جمع «ظلّه» است و آن چیزی است که بر تو سایه بیاندازد.

«مِنَ الْغَمامِ»: از ابر، اینجا بنا بر تشبیه است، زیرا که ترس و وحشت به هنگام مرگ، مانند ابر دیده می‌شود، و حساب روز قیامت را غمام یعنی ابر می‌گویند، چون موجب غم می‌شود، پس مناسب ترس و هراس است.

«وَ الْمَلائِكَةُ»: با رفع و جرّ خوانده شد تا عطف باشد بر «اللّه» یا «ظلّ» یا «غمام» و از امام رضا (ع) است که منافقان می‌گفتند، خداوند با ملایکه در پرده‌هایی از ابر ظاهر می‌شوند، لذا این آیه نازل شد «۱».

«وَ قُضِيَ الْأَمْرُ»: یعنی امر هلاک کردن آنها. و این جمله عطف است بر «أَنْ يَأْتِيَهُمُ» و آوردن فعل ماضی برای تأکید در تحقّق وقوع است، و ممکن است که حال باشد به تقدیر «قد».

تحقیق در معنی «بازگشت کارها به خدای تعالی» ..... ص : ۴۳۲

اگر مقصود از آیه را محاسبه روز قیامت یا رجعت بگیریم، رواست.

در اخبار به همه این وجوه اشاره شده است.

---

(۱) تفسیر صافی، ج ۱، ص ۱۸۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۳۳

«وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»: یعنی پس از تمام شدن زندگی و برداشته شدن پرده‌ها ظاهر می‌شود که کارها به دست خدا بوده، هیچ کس دستی بر آنها نداشته است و دستهای دیگران آستین دست خدا بوده، و چون در دنیا دید این مسائل ضعیف بوده است، مردم جز آستینها چیزی نمی‌دیدند، و پس از برداشته شدن پرده‌ها از پیش چشمها و قوّت گرفتن دیده‌ها، مشاهده می‌کنیم که همه آستین بوده‌اند و فاعل اصلی دست خدا بوده و اینکه هیچ کاری به دست غیر خدای تعالی نبوده است.

و به کار بردن بازگشت، که عبارت از انتها به سوی ابتدا، به صورت تدریجی است، اشاره به این معنی است. یعنی هر اندازه که حجاب از چشمان آنها برداشته شود، فاعل دیگری را مشاهده می‌کنند تا جایی که همه حجابها برداشته شود، آن وقت می‌بینند که فاعلی جز او نیست و هیچ امری غیر از فرمان وی وجود ندارد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۱] ..... ص : ۴۳۳

اشاره

سَلْ بَنِی إِسْرائِیلَ کَمْ آتَیْناهُمْ مِنْ آیَةٍ بَیِّنَةٍ وَ مَنْ یُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۲۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۳

ای پیامبر! از بنی اسرائیل بپرس که ما چقدر آیات و ادلّه روشن بر آنها آوردیم. هر کس، پس از آنکه نعمت هدایتی را که خداوند به او داد، به کفر مبدّل کند، بداند که عقاب خدا بر کافران بسیار سخت است.

تفسیر: ..... ص : ۴۳۳

«سَلْ بَنِی إِسْرائِیلَ»: تهدید دیگری است برای امّت به نحو تعریض و کنایه، و تعریض و کنایه رساتر از تصریح است.

خوشتر آن باشد که سرّ دلبران گفته آید در حدیث دیگران

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۴

«کَمْ آتَیْناهُمْ»: یعنی چقدر به آنها دادیم، یا به دست پیامبرانشان و یا مطلقا به آنها.

«مِنْ آیَةٍ بَیِّنَةٍ»: یعنی دلیل واضح بر آنها فرستادیم که دلالت بر صحّت نبوّت پیامبرانشان می‌کرد، چنانچه به امّت تو نیز نشانه‌ها و دلیلهای روشنی آوردیم که بر صدق نبوّت تو و جانشینی خلیفه تو دلالت کند، یا اینکه چقدر به آنها دلیلهای مدوّن در کتابهایشان نمودیم که دلالت بر صحّت نبوت پیامبرانشان و صحّت نبوّت تو و خلافت وصیّ تو می‌کرد، چنانچه به امّت تو، دلیلهای روشنی بر این مطلب نمودیم.

پس گویا که چنین گفته است: از بنی اسرائیل بپرس! چقدر به آنها نشانه و دلیل ارائه نمودیم که بر ولایت علی (ع) دلالت می‌کرد، و این محقّق است که نتیجه همه آنها ولایت علی (ع) است تا اینکه به امّت خود، آیات تکوینی و تدوینی و اخباری که دلالت بر ولایت علی (ع) می‌کند، یادآور شوی. سپس آنها را تهدید می‌کند که، هر کس ولایت علی (ع) را به کفران تبدیل کند، مستحقّ عقوبت است پس ولایت علی (ع) را تبدیل نکنید و تغییر ندهید، چنانچه بنی اسرائیل تبدیل کردند.

«وَ مَنْ یُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ»: کسی که نعمت خدا را تبدیل نماید، یعنی آیاتی که هدایت کننده است، جایگاه هدایتی آنها را تبدیل به گمراهی نماید، ناسپاسی ورزیده است. چون اصل نعمت و حقیقت و منبع آن ولایت علی (ع) است صحیح است که گفته شود: هر کس مدلول آیاتی را که ولایت علی (ع)، در آن است، تبدیل کند، حقیقت نعمت را که همان ولایت علی (ع) است به کفران نعمت مبدّل نموده است.

«مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُ»: پس از آنکه آن نعمت به او رسیده بود، پس از عذاب خدا ایمن نباشد، که «فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ»، خدا سخت عقوبت است. این جمله از باب جانشین شدن سبب به جای جزا است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۵

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۲] ..... ص : ۴۳۵

اشاره

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَياةُ الدُّنْيا وَ يَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ (۲۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۵

حيات عاريت و متاع دنيوى در نظر كافران جلوه كرد كه اهل ايمان را مسخره مى‌كنند، ولى مقام تقوى پيشه‌ها روز قيامت بسى برتر از كافران است و خدا به هر كه خواهد روزى بى‌حساب بخشد.

تفسير: ..... ص : ۴۳۵

«زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا»: يعنى زندگى دنيا براى كسانى كه بعد از دلايل روشن به ولايت كافر شدند، زينت داده شده است. اين جمله استينافيّه و پاسخ پرسش مقدّر است، گويا كه گفته شده: چرا آنان كافر شده، سپاس نعمت را به كفران تبديل نمودند، با وجودى كه براى آنان دليلهايى آمد و عقوبت تبديل كننده به آنان گوشزد شد؟ سپس خداى تعالى، دليل آن را آورده، مى‌فرمايد: زيرا براى كافران «الْحَياةُ الدُّنْيا»، زندگى دنيا زينت داده شده، و با جلوه‌گر شدن و تزيين دنيا، نظرهاى آنان از آخرت و از آنچه كه به آخرت منجر مى‌شود، مصروف به دنيا شد. لذا آيات و نشانه‌ها با اينكه كاملا واضح بودند، زير حجاب ماندند و آنها را نديدند، و اين مانند كسى است كه در امرى فرو رفته و تمام حواسش مصروف آنجاست. چنين آدمى آنچه را كه مى‌بيند و كسى را كه مى‌بيند نمى‌فهمد، با اينكه آن چيز و آن كس خيلى روشن و واضح است. پس كسى كه زندگانى دنيا در نظر او جلوه‌گر شده و تزيين يافته، انصراف و رو گردانيدن از زندگى دنيايى را چيزى غريب مى‌شمارد و در نتيجه، كسى را كه به مدلول آيات مشغول بوده و به ولايت ايمان بياورد، مجنون مى‌داند.

«وَ يَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»: يعنى آنهايى كه ايمان به بيعت خصوصى آورده، ولايت را مورد پذيرش قرار داده‌اند. اين جمله عطف است بر جمله «زيّن» و آوردن فعل مضارع، با اينكه توافق دو جمله‌اى كه ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۶

به يكديگر عطف شده‌اند، بهتر از تخالف آن دو است، به آن جهت است كه تزيين دنيا واقع شده و اثر آن در نظرهاى آنان باقى مانده است و امّا سخريّه و استهزا امرى است كه به دفعات جداگانه انجام مى‌شود، ولى به صورت استمرار وجود پيدا مى‌كند.

«وَ الَّذِينَ اتَّقَوْا»: يعنى آن كسانى كه به ولايت ايمان آوردند، زيرا كه تقواى حقيقى حاصل نمى‌شود مگر براى كسى كه ولايت را قبول كرده و در طريق الى اللّه داخل شود، چنانچه در اوّل سوره تحقيق شد.

نهادن اسم ظاهر به جاى ضمير، براى اين است كه آنها را با وصف ديگر ياد كند، و به منافقان تعريض و كنايه زده و اشعار به علت حكم داشته باشد، و اين جمله، جمله حاليّه يا عطف است بر «يسخرون» و تخالف در جمله به جهت تأكيد و ثبات در جمله دوم است.

ممكن است «الَّذِينَ اتَّقَوْا» عطف بر «الَّذِينَ آمَنُوا» باشد از باب عطف مفرد، و قول خداى تعالى:

«فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ»: حال است از «الَّذِينَ آمَنُوا» يعنى اگر در دنيا گاهى مؤمنان زير حكم منافقان باشند، در آخرت، هم از حيث حكم و هم از حيث منزلت و شرافت، فوق آنها هستند.

«وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ»: يعنى خداوند، مؤمنان را روزى مى‌دهد، آوردن اين جمله در اين مقام اظهار امتنان بر مؤمنان است كه بالاتر بودن نسبت به منافقان، كمترين چيزى است كه به آنان داده مى‌شود، زيرا خداوند از نعمتهاى آخرت آن قدر به آنان روزى مى‌دهد كه حساب كننده‌ها قدرت محاسبه آن را ندارند.

بنابر اين، نهادن اسم ظاهر جاى ضمير، براى اشاره به بزرگداشت آنان است، و اينكه آنان مورد رضايت خدا هستند. به علاوه، وجوه

دیگری نیز در این باره گفته شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۷

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۳] ..... ص : ۴۳۷

اشاره

كانَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ مَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ بَغْياً بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۷

مردم همه یک گروه بودند، پس خداوند رسولان فرستاد که نیکان را مژده دهند و بدان را بترسانند و به آنها به راستی کتاب نازل کرد تا تنها دین خدا به عدالت در مورد نزاع مردم حکمفرما باشد، سپس همان گروه که بر آنان کتاب آسمانی آمد، برای تجاوز به حقوق یکدیگر در کتاب حق شبهه و اختلاف افکندند، پس خدا به لطف خود اهل ایمان را از آن تاریکی شبهه‌ها به نور حق راهنمایی فرمود و خداوند هر که را بخواهد راه راست بنماید.

تفسیر: ..... ص : ۴۳۷

«كانَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً»: پاسخ از پرسشی است که از گذشته ناشی می‌شود، گویا که گفته شده است: آیا مردم با هم متّفق بودند؟ و این اختلاف از کجا ناشی شده؟ پس خدای تعالی فرمود: مردم یک امّت بودند و تابع خواست امیال نفسانی، و محکوم هواهای نفسانی بوده و از پروردگار و مبدأ و معادشان غافل بودند، چنانچه این مطلب در اطفال مشاهده می‌شود، که چنانچه منع کننده‌ای نباشد، از شهوات و درخواستهای نفسانی پیروی می‌کنند، این معنی در عالم صغیر نیز مشاهده می‌شود که قبل از ایجاد آدم (ع) و اسکان او در بهشت نفس، امّت واحدی هستند که محکوم به حکم شیطانها هستند.

«فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ»: پس خداوند پیامبران را برانگیخت در عالم کبیر و صغیر.

«مُبَشِّرِينَ»: یعنی به کسانی که از جهت ولایتشان مطیع و فرمانبردارند، مژده دهنده‌اند. ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۳۸

«وَ مُنْذِرِينَ»: و ترساننده کافران هستند از جهت رسالتی که انبیا دارند، پس مردم در انکار و اقرار مختلف شدند. منکران بر حسب مراتب انکار خود و اقرار کنندگان بر حسب مراتب اقرار خود، با هم اختلاف پیدا کردند.

«وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتابَ»: یعنی احکام الهی را که لازمه رسالت است فرو فرستاد یا کتاب تدوینی که مشتمل بر احکام است، زیرا مادامی که با رسول احکامی نباشد که به تبلیغ آن احکام برانگیخته و فرستاده شود، رسالت صدق نمی‌کند.

«بِالْحَقِّ»: یعنی به سبب حقّی که مخلوق خداست و آن همان علویت علی (ع) و ولایت مطلق او است، یا مقصود «بالحقّ» (مع الحقّ) و همراه حق بودن است، یا اینکه باء (در بالحقّ) برای آلت است، به هر تقدیر، جار و مجرور ظرف لغو و متعلق به «انزل» است و حال قرار دادن آن به نحوی که نیازمند به تقدیر عامل باشد (که نیازی به آن عامل نیست)، جدا بعید است.

«لِيَحْكُمَ»: یعنی خداوند بر زبان پیامبران حکم نماید، یا اینکه کتاب حکم می‌کند، بنابر طریق مجاز عقلی، و «لیحکم» به صورت

مجهول خوانده شده است.

«بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ»: يعنى پس از برانگيختن انبيا اختلاف كردند، پس كتاب نازل شد تا اختلاف را رفع نمايد، و اين معنى دليل تقدير گرفتن «فاختلفوا» پس از «منذرين» است، زيرا عدم انفكاك احكام از رسالت و بودن رسالت براى رفع اختلاف يك امّت، و بودن مردم قبل از رسالت، دليل حدوث اختلاف است به سبب رسالت.

مقصود از چيزى كه در آن اختلاف كردند، آن حقّى است كه كتاب به آن نازل شده و آن نبأ عظيم (خبر بزرگ) است كه مردم در آن اختلاف دارند. ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۳۹

«وَ مَا اخْتَلَفَ فِيهِ»: يعنى در حق، يا كتابى كه به حق نازل شده است، اختلاف نكردند.

«إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ»: مگر كسانى كه كتاب به آنها داده شد، و اما غير آنان، چه در غفلت و چه در امّت واحد بودن، مانند مردمى هستند كه قبل از بعثت انبيا بوده‌اند.

«مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ»: يعنى دليلهاى واضح و روشن، نه پيش از اتمام حجّت. پس، اختلاف منكر با اقرار كننده نيست، مگر از عناد و لجاج، نه از شبه و احتجاج لذا فرمود:

«بَغْياً»: يعنى از جهت ظلم و قدرتمندى كه «بَيْنَهُمْ»، بين آنها به وقوع پيوسته است. يعنى اينكه منكران، از باب شبهه‌اى كه به ذهنشان رسيده بود يا از باب عناد با حق نبود كه انكار مى‌كردند، بلكه انكار تنها از ناحيه قدرت و تعدّيهايى كه بين آنها بوده ناشى شده، پس همان اقرار كننده، به سبب انكار منكر گشت.

«فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»: يعنى بعد از هدايت ايمان آوردند، يا در آنان قوّه اذعان و موافقت بود، نه آنان كه در آنها قوّت زور و طغيان و مخالفت بود.

«لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ»: در حالى كه در باره حق اختلاف داشتند. «من» بيانيه و ظرف مستقر و حال است از «ما» يا از ضمير «فيه» و عامل در آن عامل ذى الحال است.

«بِإِذْنِهِ»: يعنى با رخصت و اذن، و اباحه تكوينى، خدا آنها را هدايت كرد، اين كلمه ظرف لغو است و متعلّق به «اختلفوا» يا «آمنوا» يا «هدى» و تفسير آن به اباحه و ترخيص بهتر است از تفسير آن به علم، چنانچه بعضى تفسير كرده‌اند.

«وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ»: (و خداوند هر كه را بخواهد به راه راست هدايت مى‌نمايد) تأكيد سخنان گذشته است و دفع ترجمه بيان السعادة، ج۲، ص: ۴۴۰

اين توهّم است كه براى خداوند در هدايت و راهنمايى شريك قرار داده شود، زيرا تقديم مسند اليه مفيد حصر و تأكيد است، و تنبيه است بر اينكه مناط هدايت خداوند تعالى چيزى از جانب عبد نيست، بلكه بستگى به مشيّت خداى تعالى دارد تا اينكه بندگان از مشيّت الهى خارج نشوند (نپندارند هدايت از سوى خودشان است) به اعمالشان نگاه نكنند، و تصريح است به اينكه مؤمنان مورد رضايت خدا هستند، چنانكه مورد هدايت او، و آنچه كه در آن اختلاف كرده‌اند، همان راه راست است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۱۴] ..... ص : ۴۴۰

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَ الضَّرَّاءُ وَ زُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ (۲۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۰

گمان كرديد به بهشت درآييد بدون آزمايشهايى كه پيش از شما بر گذشتگان آمد كه بر آنان رنج و سختيها رسيد و همواره پريشان خاطر و هراسان بودند، تا آنگاه كه رسول و گروندگان به او از شدّت اندوه از خدا مدد خواسته، عرض كردند بار خدايا! كى باشد كه ما را يارى كنى و از اين رنج و سختى نجات بخشى، در آن حال، به رسول خطاب شد هان! مژده ده كه همانا يارى خدا نزديك خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۴۴۰

«أَمْ حَسِبْتُمْ»: «أم» منقطعه است و متضمّن معنى استفهام انكارى، يا مجرّد از استفهام است، و اضراب و استدراك است از انزجار و ناراحتى مؤمنان به سبب وجود اختلاف و انكار جواز اختلاف پس از برانگيختن رسولان. گويا كه چنين گفته شده باشد: آيا ناراحت شديد از اختلاف و انكار كرديد آن را پس از برانگيختن رسولان؟ بلكه گمان كرديد «أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ»، داخل بهشت مى‌شويد، يعنى اين گمان ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۱

شايسته شما نيست زيرا راحتى بدون زحمت و رنج جز در موارد اندك و نادر، تحقق پذير نيست. پس، براى اختلاف شديد و آزار بسيار كه از ناحيه مخالفان صورت مى‌گيرد، خود را آماده نماييد تا اينكه به بهشت برسيد.

«وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ»: جمله حاليه است، يعنى در حالى كه براى شما پيش نيامده.

«مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ»: مانند آنانى كه پيش از شما بودند از سختيها. اين عبارت جمله مستأنفه است و پاسخ پرسش مقدّر، يا حال است به تقدير «قد» «بأساء» عبارت از ضررى است كه از جانب خلق از طريق دشمنى تحقق مى‌پذيرد، خواه ضرر نفسى باشد يا مالى. «الضَّرَّاءُ» آن ضررى است كه از جانب خدا يا از جانب خلق پيش بيايد كه از راه اعلان دشمنى نباشد و هر يك در ديگرى و در اعم به كار مى‌رود.

«وَ زُلْزِلُوا»: يعنى حالت اضطراب شديدى در معاش و دنياشان از ناحيه آزار مخالفان پيش آمد، يا اينكه چون غلبه مخالفان و مغلوب بودن خودشان را ديدند، در دينشان اضطراب پيدا شد.

«حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ»: تا آنجا كه رسول مى‌گفت. «الرّسول» با نصب خوانده شد كه اين تصوّر را به وجود آورد كه حال گذشته هم اكنون حاضر و زلزال موجود و قول و گفتار نسبت به زلزال مستقبل است، و به رفع نيز خوانده شده تا با تصوير كردن قول حاضر با ماضى، اين معانى را بيان كند كه رسول مى‌گويد:

«وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ»: و كسان از ايمان آورندگانى كه با او هستند مى‌گويند: چه وقت يارى خدا فرا مى‌رسد؟ اين عبارت به اين مفهوم است كه آنان يارى خداوند تعالى را كند مى‌پنداشتند. البته نسبت به مؤمنان جايز است اين امر واقع شود، زيرا به جهت ضعف و عدم قدرت و اضطراب در دين با دنيا از آنان اين گونه گمانها پديدار مى‌شود، ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۲

اما نسبت به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله از باب همسانى و همانندى است. يا اينكه اين كلام از پيامبر و مؤمنان، به نحو درخواست است و به معنى كند شمردن يارى خدا و ناراحتى از آن نيست.

«أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»: پاسخ پرسش مقدّر است، و تقدير كلام اين است: آيا يارى خدا كند است؟ پس فرمود: يارى كردن خدا نزديك است يا اينكه تقدير چنين است: خداوند به آنها چه فرمود؟ پاسخ داده شد كه يارى خدا نزديك است، پس كلمه «قال» يا كلامى از آنان حذف شده، گويا كه گفته شده: آيا چيزى غير از اين نگفتند؟ پس گفته شد: پس از آنكه فضل خدا بر خودشان را مشاهده كردند و در آن تأمّل نمودند، گفتند: نصر و يارى خدا قريب است، يا اينكه كلام از قبيل «قالُوا كُونُوا هُوداً أَوْ نَصارى»

است. كه گفتار اول از امّت و اين گفتار از رسول است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۱۵] ..... ص : ۴۴۲

اشاره

يَسْئَلُونَكَ ما ذا يُنْفِقُونَ قُلْ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۲

اى پيامبر! از تو پرسند كه در راه خدا چه انفاق كنيم؟ بگو هر چه از مال خود انفاق كنيد در باره پدر و مادر و خويشان و يتيمان و فقيران و رهگذران رواست و هر نيكى كه به جاى آوريد خدا بر آن آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۴۴۲

«يَسْئَلُونَكَ»: جمله استينافيه و منقطع از جمله‌هاى قبلى است، يعنى از تو مى‌پرسند.

«ما ذا»: چه چيز يا آن چيزى كه «يُنْفِقُونَ»، بايد انفاق شود چيست؟ بنا بر اول «ماذا» در محل نصب، و مفعول «ينفقون» است ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۳

«قُلْ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ»: يعنى آنچه از مال كه بر آن نام خير صادق است، هر چه كه باشد كم يا زياد، خوب يا بد. و نام خير بر مال صدق نمى‌كند، مگر اينكه كسب آن، قلبى صاف و با نيّت صادق باشد، و تصرّف در آن نيز بايد چنين باشد. و «ما» مفعول از «انفقتم» است و نيازى به مبتدا قرار دادن آن نداريم، تا اينكه به تقدير چيزى نيازمند باشيم كه به آن بازگردد.

«فَلِلْوالِدَيْنِ»: پرسش آنان از چيزى بود كه انفاق مى‌كنند، ولى خداى تعالى به مورد مصرف پاسخ داد، براى اينكه آگاه كند كه همت گماشتن به انفاق به اين است كه انفاق در جاى خود قرار گيرد و از قلب صاف و نيّت صادق صادر شود، و تعبير به عنوان خير از چيزى كه انفاق مى‌شود، نه به عنوان مالى كه انفاق گشته، اشاره به همين معنى است. زيرا گاهى يك دانه خرما در جاى خود انفاق مى‌شود كه به يك قنطار برترى دارد.

«وَ الْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»: و خويشان و يتيمان و فقيران و رهگذران، مصرف را به ترتيب اولويّتها بيان كرده است.

«وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»: تشويق به انفاق است به اينكه مطلق كار خير براى خداى تعالى معلوم است و آن را بدون جزا نمى‌گذارد و «ما» مفعول «تفعلوا» است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۱۶] ..... ص : ۴۴۳

اشاره

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ وَ هُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۲۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۳

حکم جهاد بر شما مقرّر شد و حال آنکه بر شما ناگوار و مکروه است، امّا چه بسیار شود که چیزی را شما ناگوار می‌شمارید ولی به حقیقت خیر و صلاح در آن بوده است و چه بسیار شود که چیزی را دوست دارید و در واقع شرّ و فساد شما در آن است. و خداوند به مصالح ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۴۴
امور داناست و شما نمی‌دانید.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۴

«کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ»: (حکم جهاد بر شما مقرّر شد)، این جمله مانند جمله قبلی استینافیه است و از جمله‌های سابق منقطع است و نیاز به اینکه ارتباطی بین آیه و قبلش با تکلّف و زحمت برقرار کنیم ندارد، زیرا هر یک از این آیه‌ها حکمی از احکام رسالت را بیان می‌کند که غیر از حکم آیه دیگر است.
«وَ هُوَ کُرْهٌ لَکُمْ وَ عَسی أَنْ تَکْرَهُوا شَیْئاً وَ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ وَ عَسی أَنْ تُحِبُّوا شَیْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَکُمْ»: (و حال آنکه بر شما ناگوار مکروه است، چه بسیار می‌شود که شما چیزی را ناگوار می‌شمارید ولی در حقیقت خیر و صلاح شما در آن بوده است و چه بسیار شده که شما چیزی را دوست دارید و در واقع، شرّ و فساد شما در آن است). بدان چیزهایی که ملایم نفس و به آن سازگار است همه آنها محبوب و مطلوب انسان در مرتبه بشریّت است و چیزهایی که با نفس ناسازگار است- هر چه که می‌خواهد باشد- در مرتبه بشریّت نبوده و مکروه و ناپسند است، و بیشتر اوقات انسان آنچه را که با نفس یا قوّه عاقله سازگار است یا نیست می‌داند. مثلا جنگ و کارزار برای نفس مکروه و ناپسند است، چون احتمال می‌دهد که خودش و اعضایش تلف شده، یا در راه خسته شوند و یا در حین جنگ و در موقع ترس از دشمن، چیزهایی ناخوشایند از جنگجویان بشنوند، و غیر اینها. ولی فواید جنگ را که عبارت است از تقویت قلب، اتّصاف به شجاعت، توکّل بر خدا، توسّل به او، تحصیل نیروی جوانمردی و بریدن نظر از آمال و آرزوها و غیر اینها از محامد و فضایلی که به سبب جنگ حاصل شده و خیر و صلاح انسان است، نمی‌دانند. همین حکم در مورد سایر امور ملایم نفس یا ناسازگار به نفس نیز جاری است و لذا خداوند فرمود: ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۴۵
«وَ اللَّهُ یَعْلَمُ»: خدا می‌داند که در جهاد و در سایر چیزهایی که برای شما ناخوشایند است و خداوند به آنها امر کرده، خیر شماست، از این رو خداوند به آنها امر کرده است.
«وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ»: و شما نمی‌دانید، لذا از آن اکراه دارید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۷] ..... ص : ۴۴۵

اشاره

یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ کُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَکْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا یَزالُونَ یُقاتِلُونَکُمْ حَتَّی یَرُدُّوکُمْ عَنْ دِینِکُمْ إِنِ اسْتَطاعُوا وَ مَنْ یَرْتَدِدْ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَیَمُتْ وَ هُوَ کافِرٌ فَأُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۵

ای پیامبر! مردم از تو می‌پرسند در باره جنگ در ماه حرام، بگو که نبرد در آن گناهی است بزرگ و بازداشتن خلق است از راه خدا و کفر به خدا و پایمال کردن حرمت حرم خدا و بیرون کردن اهل حرم بسیار گناه بزرگتری است نزد خدا و فتنه‌گری و فساد انگیزی بدتر از قتل است و کافران پیوسته با شما مسلمانان نبرد کنند تا آنکه اگر بتوانند شما را از دین خود برگردانند، پس کسانی از شما که از دین خود برگردد و در حال کفر باشد تا بمیرد، اعمال آنان در دنیا و آخرت ضایع و باطل شود و ایشان اهل جهنّم‌اند و در آن همیشه معذّب خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۵

«یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ»: از تو در باره ماههای حرام می‌پرسند، توضیح ماههای حرام گذشت، و توصیف به حرام برای این است که قتال در آن حرام است، لذا بدلی که از آن آورده شده، بدل اشتمال است از این قول خدای تعالی که:

«قِتالٍ فِیهِ، قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ»: منظور از قتال «فیه» اراده کردن جنس و توصیف آن به ظرف مجوّز است، لذا «قتال» که نکره است در آغاز ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۶

آورده، در حالی که ابتدا به نکره جایز نیست.

«وَ صَدٌّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ»: مبتداست و خبر آن «اکبر» است و جمله عطف است بر مورد گفته گوینده (به قول قل قتال منه) یا عطف است بر «کبیر» یا بر «قتال» از باب عطف مفرد.

«وَ کُفْرٌ بِهِ»: عطف بر «صدّ» است.

«وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ»: عطف بر «سَبِیلِ اللَّهِ»، است، و عطف بر مجرور به باء نیست، زیرا حرف جرّ اعاده نشده، مگر اینکه بنا بر قول کسی باشد که آن را جایز می‌داند.

«وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ»: عطف بر «صدّ» است اگر مبتدا قرار داده شود و گر نه خود مبتداست و خبرش «أَکْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» است، و این جمله برای رفع ایراد (حرج) از مسلمانان و در مورد جنگ در ماههای حرام است.

«وَ لا یَزالُونَ یُقاتِلُونَکُمْ»: یعنی جنگ می‌کنند با شما در ماههای حرام، و غیر ماههای حرام، این جمله از کلام خدای تعالی است که عطف است بر «یسألونک» یا مورد قول خدای تعالی است که عطف است بر جمله «قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ».

«حَتَّی یَرُدُّوکُمْ عَنْ دِینِکُمْ إِنِ اسْتَطاعُوا»: پس با آنها جنگ کنید تا آنجایی که استطاعت دارید در ماههای حرام و غیر حرام، زیرا جنگ وقتی دفاع از نفس و مال و عیال باشد، سستی در آن جایز نیست، تا چه برسد که دفاع از دین باشد، ماه حرام یا مکان محترم نمی‌تواند مانع از چنین جنگی باشد.

«وَ مَنْ یَرْتَدِدْ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ»: از کلام خدای تعالی است، و عطف است بر «لا یزالون» یا بر «یسألونک» یا (گفته شده) یا مقول قول رسول صلّی اللّه علیه و آله است یا جمله حالیه است.

«فَیَمُتْ»: عطف است بر «یرتدد». ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۷

«وَ هُوَ کافِرٌ»: تقیید مرگ به کفر در ترتّب عقوبت برای اشعار به این است که اگر کسی بمیرد و قبل از احتضار کافر باشد، نمی‌شود به عقوبت آن حکم کرد، زیرا ممکن است ولایت را در حین احتضار یا همان وقت ظهور علی (ع) بپذیرد. پس اگر علی (ع) در حین احتضار ظاهر شد و او علی (ع) را انکار کرد، مرگ او در حالت کفر است و در غیر این صورت کافر نیست. و کسی که حال محتضر از قبول و ردّ را نمی‌داند، جایز نیست که حکم به اسلام یا کفر او بکند و شایسته نیست که دهن به لعنت او باز شود.

«فَأُولئِکَ»: تکرار مبتداست به اسم اشاره بعید برای اینکه آنان را دوباره با اوصاف بدشان احضار نماید، و برای اینکه آنان را تحقیر

نماید تا اینکه در زجر و منع رساتر باشد.

«حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ»: اندکی قبل از این گذشت که اعمال قالبی که عبارت از حرکتها و هیأتها و ذکرهایی است که تجدّد پیدا کرده‌اند و وجود تدریجی دارند که جزئی از آن با جزء دیگر جمع نمی‌شود و هیچ جزئی از آنها در دو لحظه باقی نمی‌ماند، این اعمال قالبی محکوم به ثبات و تجسّم نیستند.

اما حقیقتهای آن اعمال که داعی و انگیزه صدور عمل هستند و عملها از آن ناشی می‌شوند، از شؤون نفس جوهری است و آن امری ثابت است و متّصف به مقدار و تجسّم و (بطلان). امّا حبط عمل عبارت از باطل شدن عمل و زایل شدن آن از صفحه نفس است و چون نفس دارای دو جهت است، جهت دنیوی و آن جهت اضافه‌اش به کثرات است و جهت اخروی که جهت اضافه به عالم توحید و ارواح است.

هر گاه یک عمل جسمانی یا نفسانی از او صادر شود، نفس کیفیّت هر دو جهت را به خود می گیرد.

فایده کیفیّت جهت دنیوی‌اش خلاص شدن از اوصاف رذیله و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۴۸

پست است و فایده کیفیّت جهت اخروی‌اش فارغ شدن از خلق و لذّت بردن از مناجات با خداست. پس کسی که مرتدّ شود، اعمالش «فِی الدُّنْیا»: در دنیا از بین می‌رود و کسی که در حال کفر بمیرد اعمال اخروی او نیز «وَ الْآخِرَةِ»: در آخرت از بین می‌رود و «حبط» می‌شود.

این معنی مبنی بر این است که ظرف، ظرف «حبط» باشد، و ممکن است که ظرف حال از «اعمالهم» باشد، و معنی آیه این است: کسانی از شما که از دینش برگردد و در حال کفر بمیرد، اعمالش باطل می‌شود در حالی که جهات دنیوی و اخروی اعمال ثابت است، و هر کس از شما که از دینش برگردد و بر ایمان بمیرد، اعمالش در هر دو جهت ثابت می‌ماند و باطل نمی‌شود.

«وَ أُولئِکَ»: اسم اشاره بعید را به همان جهت که یاد شد تکرار کرد.

«أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ»: آنها همواره و همیشه اهل آتشند، بعضی از مفسّرین در باره نزول آیه گفته‌اند: مسلمانها در اوّلین جنگی که پیش از جنگ بدر با مشرکان نمودند، تعدادی از آنان را کشتند و این جنگ در اول ماه رجب بود. پس مشرکان از محمّد صلّی اللّه علیه و آله از ماه حرام پرسیدند: بعضی گفته‌اند که خود مسلمانان این پرسش را مطرح کردند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۸] ..... ص : ۴۴۸

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ یَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۲۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۸

آنان که به دین اسلام گرویدند و از وطن خود مهاجرت کردند و در راه خدا جهاد کردند، امیدوار و منتظر رحمت خدا باشند که خداوند بر آنها بخشاینده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۸

«إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا»: کلام مستأنفی است برای بزرگداشت مؤمنان و رفع سختی از مسلمانان جنگجو، زیرا این آیه چنانچه گفته شده در

مورد ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۴۹

سریّه‌ای است که در اول رجب بود و مسلمانان جنگ کردند و کشتند. در این مورد، زیاد سخن رفته است که هم مشرکان و هم مسلمانان، این مطلب را عیب گرفتند. گویا که بعد از نازل شدن آیه اول، سؤال کننده‌ای پرسید:

آیا برای جنگ کنندگان در ماه رجب اجری هست؟ پس در حالی که وجود شکّ را در مخاطبان تأیید و تأکید می‌کند، می‌فرماید: کسانی که ایمان آوردند ... تا آخر. مقصود از ایمان در اینجا و امثال اینجا یکی از معانی اسلام است، که در اوایل همین سوره معانی اسلام و ایمان مفصّلا گذشت.

«وَ الَّذِينَ هاجَرُوا»: و کسانی که هجرت کردند. در اینجا موصول را تکرار کرده است تا اینکه به هجرت اهمیّت بدهد. گویا هجرت مانند ایمان خود اصلی مستقل است، و به ویژه اگر هجرت از مقام نفس که سرای شرک است به سوی قلب باشد، که حقیقهٔ دار ایمان است.

«وَ جاهَدُوا»: و جهاد کردند. در اینجا موصول را نیاورده تا اشاره به این باشد که بین هجرت و جهاد تلازم وجود دارد، به نحوی که گویا آن دو یک چیزاند، زیرا انسان بعد از اسلام مادامی که از وطن هجرت نکند مغایرت او با مشرکان ظاهر نمی‌شود، تا وقتی که مغایرت او با مشرکان ظاهر نشود، دیگر جنگ و مخالفت با مشرکان تحقّق نمی‌یابد.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»: در راه خدا نظیر این جمله گذشت و گفتیم که ظرف لغو است، ظرف مجازی یا حقیقی، یا ظرف مستتر است حقیقی یا مجازی.

«أُولئِكَ»: مبتدا را با اسم اشاره بعید برای احضار و بزرگداشت تکرار نمود و گفت:

«يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»: امیدوار به رحمت خدایند. چنانچه در گذشته گفتیم، عادت پادشاهان ادا کردن وعده‌ها با ادوات ترجّی «۱» است و اینکه

---

(۱) ادات ترجّی که بر امید به انجام آن دلالت می‌کند، در فارسی عبارتند از کاش،

ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۵۰

وعده پادشاهان تخلّف نمی‌کند اگر چه به لفظ ترجّی باشد، ولی تهدیدهایشان بیشتر اوقات تخلّف می‌پذیرد، اگر به صورت جزم باشد.

«وَ اللَّهُ غَفُورٌ»: و خدا بدیهای آنان را می‌بخشد.

«رَحِيمٌ»: پس از بخشش، با رحمت خود آنها را می‌پوشاند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۱۹] ..... ص : ۴۵۰

اشاره

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِما إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما وَ يَسْئَلُونَكَ ما ذا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۰

ای پیامبر از تو از حکم شراب و قمار می‌پرسند، بگو، در این دو، گناه بزرگی است و نیز می‌پرسند ترا که چه در راه خدا انفاق

کنند؟ بگو آنچه زاید بر ضرورت زندگانی است. خدا آیات خود را بدین روشنی برای شما بیان می‌کند باشد که عقل و اندیشه به کار بندید.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۰

اشاره

«یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ»: از تو در باره میگساری و قماری پرسند، این جمله استیناف است برای اعلام حکم دیگر از احکام رسالت، «قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ»: بگو در آنها گناه بزرگی است لفظ «کبیر» «کثیر» با ثاء سه نقطه خوانده شده است.
«وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ»: و سودهایی برای مردم دارد، وقتی که «اثم» را مفرد و «منافع» را جمع آورده این توهّم پیش آمد که نفع آن دو غالب بر گناهشان است، پس این توهم را رفع نمود و فرمود: «وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما» و گناه آن بیشتر از سود آن است.

کاشکی ... در عربی کاد، لیت، لعلّ، عسی و ... است.
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۱

تحقیق مراتب کمال انسان ..... ص : ۴۵۱

بدان که انسان قبل از هبوط آدم (ع) در عالم صغیر و برانگیختن رسول باطنی کافر محض بوده که نه مبدأیی می‌شناخته و نه معادی و بعد از برانگیختن رسول باطنی، اقرار فطری او ظاهر می‌شود و در می‌یابد که مبدئی بر او مسلّط است در حالی که پیش از آن به این اقرار اصلا احساسی نداشت و اکنون به آگاه کننده خارجی احتیاج پیدا کرد که او را بر مقتضای فطرتش آگاه سازد، یا احساس ضعیفی به این اقرار داشت که مغلوب غفلت‌هایش بود، و این معنی در اندکی از مردم بود.
گاهی احساس او قوی می‌شود که او را وادار به طلب می‌کند، و او را رها نمی‌کند تا به مطلوبش برساند، مانند سنگ آتشگیری که نزدیک به اشتعال و سوختن است اگر چه آتش به آن تماس نداشته باشد، و این معنی در غایت ندرت و قلّت است.
دو قسم اوّل یا در کفر خالصشان می‌مانند و از آگاه کننده‌های خارجی و رسولان الهی متنبّه نمی‌شوند، و همّی جز گذراندن شهوات و برآوردن مقتضیات نفوسشان ندارند، اینان عامّه مردم هستند. أعمّ از اینکه رسول خارجی یا نوّاب او آنان را به سوی خدا بخواند یا نه و اعم از اینکه دعوت ظاهری را قبول بکنند و بیعت به بیعت عامّه بکنند یا نه.
نهایت امر این است که کسی که دعوت ظاهری را قبول می‌کند و در اسلام داخل می‌شود اگر در حال حیات رسول یا نایب او که با آن بیعت کرده بمیرد درجه‌ای از نجات برای او هست و همه اینها امیدوار به امر خدا هستند «۱»، ولی بیعت کنندگان تنها امیدوار امر خدا به حسب اولین درجه نجات نیستند بلکه آنان امیدوار و خواهان کمال درجات نجات

---

(۱) اشاره به آیه ۱۰۱ سوره توبه است که می‌فرماید: وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ: و دیگران که امید امر خدا را دارند.
ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۲
می‌باشند، حال آنانکه امیدوار امر خدایند یا اینکه متنبّه شده کسی را می‌جویند که آنان را بر مبدأشان راهنمایی کند پس یا این

است که می‌رسند یا نمی‌رسند.

و آنکه به راهنما و دلیل رسیده یا این است که به مقتضای دلالت دلیل عمل می‌کند یا نمی‌کند. و عمل کننده به حسب حال یا در کفر باقی می‌ماند یا از این حدّ تجاوز کرده به شرک حالی یا شرک شهود یا (در نقطه مقابل آن) به توحید شهودی یا تحقّقی می‌رسد. در این حال اگر چنان شود که برایش اشاره‌ای به توحید هم باقی نماند (مقام جذب مطلق و فناء محض) دگر توحیدی در آنجا نمودی ندارد (بلکه عین توحید است بی‌بیان و نشان) در این صورت برای خدا می‌شود، این مقام آخر مقامات عبودیّت بوده بر کمال و تمامیّت مقرّ است (اقرار دارد) و در این هنگام اگر خداوند او را به سبب عنایت خویش باقی بگذارد، این مقام برای او ابتدای مقامات ربوبیّت است و اگر بر همین حالت باقی بماند و خداوند پس از فنا او را باقی نگذارد دیگر از او هیچ عین و اثری نمی‌ماند، پس برای او نه اسمی است و نه رسمی و نه حکمی.

و این معنی یکی از مصادیق حدیث قدسی است که می‌گوید: همانا اولیاء من تحت قبّه رحمانیّت من هستند غیر از من کسی آنها را نمی‌شناسد «۱»، و همچنین این معنی یکی از مصادیق ولیّ و امام (ع) است چنانچه بیان خواهیم کرد.

---

(۱) اولیایی تحت قبایی لا یعرفهم غیری.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۳

تحقیق ولیّ و نبیّ و رسول و امام ..... ص : ۴۵۳

و اگر بعد از فانی شدن خداوند او را به سبب عنایتش نگهداشت و بر او تفضّل نمود به صحو بعد از محو رساند در این صورت ولیّ خدا می‌شود، و این ولایت روح نبوّت و رسالت است و مقدّم بر آن دو است. و این ولایت امامتی است که قبل از نبوّت و رسالت است. پس اگر خداوند به او تفضّل نمود و او را به مملکتش بازگرداند، و برای او اهل مملکتش را با حیات دوّم اخروی زنده کرد،- این همان رجعت است که برای همه باید تحقّق پیدا کند، اختیارا در حال حیات، یا اضطرارا بعد از ممات و آن رجعت در عالم صغیر است- در این صورت است که نبیّ یا خلیفه نبیّ می‌شود.

و برای نبوّت و جانشینی آن مراتب و درجاتی است که جز خدا کسی آنرا نتواند شمرد، و امامت بهر دو (نبوت و خلافت نبی) اطلاق می‌شود یا فقط بر خلافت در نبوّت و آن عبارت از نبوّتی است که روح رسالت و مقدّم بر رسالت است.

پس اگر خداوند او را جهت اصلاح مملکتش اهل بیابد- بدین نحو که افراط و تفریط در حقوق نکند- او را برای اصلاح خلق برگرداند در این صورت رسول یا خلیفه رسول می‌شود، و امامت بر هر دو معنی اطلاق می‌شود، یا بر خلافت رسالت، یا بر مراتب رسالت و جانشینی رسالت، بیشتر اطلاق می‌شود.

این چهار مقام امّهات مراتب کمال است، و برای هر یک از اینها حکم و اسمی است غیر از آن حکم و اسمی که برای دیگری است.

۱- مقام اوّل عبودیّت نامیده می‌شود، زیرا سالک در آن مرتبه از انسانیت و مالکیّت و آزادی خود بوسیله اسیر کردن خودش خارج می‌شود و نیز این مرحله را ولایت می‌نامند چون ولایت خدا و سلطانش ظاهر می‌شود، آنجا است که ولایت مال خدا است، مولای آنان حق ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۴

است، و نیز محبّت خالص و یاری و قرب خدا در این مرتبه ظاهر می‌شود.

این مرحله امامت نیز نامیده می‌شود زیرا او امام سالکین است. اسم این مرحله فقر نیز می‌باشد، چون افتقار و احتیاج ذاتی در این

هنگام ظاهر می‌شود ... و غیر اینها از اوصاف که برشمردیم. و مقام دوّم امامت نامیده می‌شود، چون عبد در این مرحله نیز امام همه مردم واقع می‌شود و امام برای نبوّت و رسالت نیز خواهد بود. این مرحله را مقام تحدیث و تکلیم نیز نامیده‌اند، چون ملائکه در این مرحله با بنده حدیث می‌کنند و سخن می‌گویند بدون اینکه بنده (آنها را در خواب یا بیداری ببیند) و اسم دیگر این مقام ولایت است بهمان علّتی که در مقام اوّل ذکر شد، و غیر اینها از اسماء مانند صحو بعد از محو و بقاء بعد از فنا و بقاء باللّه.

مقام سوّم نبوّت نامیده می‌شود چون عبد در این مقام از جانب خدا آگاه و آگاه کننده است، عبد در این مرتبه صدای ملائکه را در خواب و بیداری می‌شنود، و شخص او را در خواب می‌بیند و در بیداری نمی‌بیند، و در این مرتبه اخبار ملائکه و تلقّی علوم را بدون اخبار ملائکه وحی و الهام می‌نامند نه تحدیث و تکلیم. برای اینکه فرق باشد بین این مرحله و بین مرحله قبلی به اینکه در مرحله قبلی فقط تحدیث و سخن گفتن بود، بدون مشاهده ملائکه‌ای که از جانب خدا سخن می‌گویند.

مقام چهارم رسالت نامیده می‌شود، چون عبد در این مرحله از طرف خدا بسوی خلق فرستاده می‌شود، و در این مقام است که عبد در حال بیداری و خواب ملائکه را می‌بیند و سخنانشان را می‌شنود، و آنچه را که بخاطر آن بسوی خلق فرستاده شده شریعت و سنّت می‌نامند.

از اینجا علّت آنچه که در اخبار زیادی وارد شده است از فرق بین رسول و نبی و محدّث یا امام معلوم می‌شود. بدین گونه که رسول از ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۵۵

ملائکه می‌شنود و شخص او را در خواب می‌بیند و در بیداری هم با چشم او را می‌نگرد، نبیّ می‌شنود و در خواب می‌بیند نه در بیداری.

محدّث یا امام صدا را می‌شنود ولی در خواب یا بیداری او را نمی‌بیند، زیرا محدّث چنانکه دانستی آن است که پس از فناء باقی بماند بدون اینکه رجوع به مملکتش بکند و بدون اینکه هل مملکتش را احیاء نماید به حیات ملکی اخروی تا اهل مملکتش هم سنخ ملائکه شوند. پس برای او درک ملکی نیست تا چیزی از آنها را درک کند، امّا شنوائی از جهت قوی بودن تجرّد و موافقت آن با ذات انسان بنحوی است که گویا از آن منفکّ نمی‌شود. و آن گاه که بوسیله شنوائی درونی می‌شنود و بقدر احساسش از ملک فرا می‌گیرد. و نبیّ آن کسی است که پس از حیاتش به کشور وجود خویش برگشته باشد، و خداوند اهل مملکتش را به حیات دوّم اخروی که مناسب با اهل آخرت باشد بر او نمایان می‌سازد. آنی پدیدار گشتن ملائکه از وجهه نظر اخروی است نه از وجهه نظر دنیوی.

پس در خواب می‌بیند با جهت اخروی بینایی، و در خواب و بیداری می‌شنود بجهت قوی بودن تجرّد شنوایی و تناسب آن با اهل آخرت.

ولی نه مشاهده‌ای دارد و نه لمس می‌کند.

رسول کسی است که پس از رجوع به کشور وجودش به خارج بر می‌گردد تا اهل عالم کبیر را اصلاح کند، و باید اهل مملکتش با اهل آخرت از جهت اخروی و دنیوی مناسب باشند تا اینکه برای او دعوت از جهت دنیوی تمام و کامل شود، پس چه در خواب و چه در بیداری، می‌شنود و می‌بیند و بو می‌کند و می‌چشد و لمس می‌کند.

فراموش نشود که مقصود از رسالت اعمّ از رسالت و جانشینی آن، و مقصود از نبوّت اعم از نبوّت و خلافت آن می‌باشد. تا اینکه مشکل نشود بر تو آنچه که وارد شده از ائمّه (ع) که ملائکه فرش‌ها می‌گسترانند، با اطفال ما بازی می‌کنند، و با ما مصافحه می‌کنند، و ما ترجمه بیان السعادة، ج ۲، ص: ۴۵۶

پرهای ملائکه را جمع می‌کنیم. و اینکه آنها در شب قدر ولیّ امر را زیارت می‌کنند.

بلکه می‌گوئیم: بر سالک ناقص گاهی این حالات عارض می‌شود از قبیل افاقه، و رجوع به مملکتش، و به مملکت خارج، بلکه

تکمیل تمام نمی‌شود مگر با عروض آن حالات.

پس نبیّ و رسول باید مراتب هر یک از اهل ملک صغیر و کبیر را حفظ کرده، حقوق آنانرا مراعات و ابقاء هر یک را بنحوی که بسوی خدا برمی‌گردد، خواستار باشند و از ضایع کردن حقوق و تعطیل آن و از افناء و از بین بردن اهلش و از منع آنان از سیر به سوی خدا، نهی و به چیزی که موجب حفظ حقوق و سیر به سوی خدا کمک کند، امر نمایند و این از آن رواست که انسان طوری آفریده شده که دارای مراتب است و در هر مرتبه‌ای از آن مراتب لشگریانی دارد، و هر یک از آنها در بقاء خود محتاج به چیزهایی است.

پس در مرتبه نباتی و حیوانی نیروهای نباتی و حیوانی‌اش، و بقاء بدن و نفس نباتی و حیوانی و انسانی‌اش احتیاج به خوردنی و آشامیدنی و پوشیدنی و مسکن و مرکوب و نکاح دارد، اگر در هر یک از آنها سستی ورزد حقّ صاحب حق را ضایع کرده و یا صاحب حق را از بین برده است، و اگر در آنها افراط نماید حقّ آن مرتبه و مراتب دیگر را تعطیل کرده، پس رسول باید از هر دو طرف افراط و تفریط نهی کرده و امر به حدّ وسط بکند. مانند قول خدای تعالی: «کُلُوا» که امر به خوردن و نهی از ترک آن است، «وَ لا تُسْرِفُوا» که نهی از افراط است. و مطلب در همه موارد چنین است.

و چون انسان فطرتا آنچه را که بدان محتاج است، جذب می‌کند و هر کس را که از احتیاجات انسان منع کند دفع می‌نماید، پس اگر قانونی در مورد جذب و دفع نباشد که همه به آن رجوع کنند، بین آنان تدافع و ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۷

تنازع حاصل می‌شود و بنحوی که تضییع حقوق و از بین بردن صاحبان حقوق بیشتر از ترک جذب و دفع می‌شود، پس باید رسول صلّی اللّه علیه و آله قانونی را تأسیس کند که میزان و ملاک جذب و دفع باشد، و اینکه برای تأدیب کسی که از آن قانون سر باز زند قانون دیگری تأسیس نماید، و از جذب آنچه که در دست غیر است بدون عوض یا عوضی که در آن فریب و نیرنگ مردم باشد منع نماید که آنها از پستی‌ها و رذائل نفس است که از سیر الی اللّه مانع می‌شوند، و همچنین از چیزهایی که در آن ذلّت نفس است مانند تملّق و سؤال و سرقت و غیر اینها از چیزهایی که در آنها پستی و رذیلت هست و نیز از چیزی که موجب معطّل گزاردن آبادانی زمین است و چیزی که رأسا موجب از بین رفتن مال است. از همه اینها باید رسول منع نماید. و در قمار فریب مردم و تعطیل زمین و از بین بردن مال است از یکی از دو طرف رأسا بدون عوض.

انسان در مرتبه انسانیت طوری آفریده شده که دارای قوّه عاقله است. که تدبیر امور اهل مملکتش را می‌کند و مسلّط بر واهمه است و آن مسلّط بر خیال و آن مسلّط بر ادراکات و نیروهای شوقی و آن مسلّط بر قوای محرّکه است که مسلّط بر اعصاب و رگها و عضلات و اعضاء است، پس انسان محتاج است به باقی ماندن قوّه عاقله با همین کیفیت تا اینکه حقوق حفظ شود.

پس رسول صلّی اللّه علیه و آله باید امر به چیزی بکند که این کیفیت را حفظ نماید بنحوی که انسان را به سلوک الی اللّه بکشاند، و نهی کند از چیزی که آن کیفیت را زایل نماید.

و تمام مست‌کننده‌ها چون زایل کننده تسخیر و تسلّط قوّه عاقله هستند پس کار پیامبر باید نهی از آنها باشد چنانچه وارد شده: شریعتی از زمان آدم (ع) نبوده مگر اینکه از خمر نهی کرده. و در زایل شدن تدبیر و تسخیر قوّه عاقله مفاسد متعدّدی است، و لذا خمر را «امّ الخبائث» ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۸

(مادر پلیدیها) نامیده‌اند، ولی در آن منافع متعدّدی نیز هست از قبیل چاق کردن بدن، و تحلیل غذا، و روشنی اعضاء، و باز کردن رگهای بسته شده، و قوی کردن ذهن و صاف نمودن قلب، و تهییج حبّ و شوق و شجاع کردن نفس، و منع بخل و غیر اینها.

بیان حرمت کشیدن دود افیون ..... ص : ۴۵۸

و امّا دود افیون که در زمان ما شایع شده است از ویژگیهای آن این است که بتدریج قوّه عاقله را از بین می‌برد، به نحوی که دیگر بازگشتی بر آنان نیست، به خلاف خمر، که با وجود آنکه قوّه عاقله را در لحظه هستی زایل می‌کند ولی پس از آنکه شخص به هوش آمد و بیدار شد عقل در نهایت تدبیر است و سایر نیروها در او در امتثال امر عقل و در نهایت قوّت و سرعت هستند، ولی کشیدن دود افیون زیانهای چندی دارد:

۱- قوّه عاقله را ذاتا از تدبیر باز می‌دارد.

۲- قوّه واهمه که جهت درک معانی جزئیّه آفریده شده تا آلام و لذّات اخروی را درک کرده، به شوق آید تا موجب تحریک بسوی آخرت باشد، از ادراک معانی دور می‌کند. و قوّه متخیّله که آفریده شده، تا در معانی و صورتها تصرف کرده، بعضی را با بعضی دیگر به جهت تکمیل شدن جذب و دفع در معاد و معادش بپیوندند، نابود می‌سازد. و قوّه خیال که آفریده شده تا حافظ صورتها باشد و در نتیجه تدبیر معاش و تحصیل معاد و خوبی معامله با بندگان از آن حاصل گردد، به تباهی می‌کشاند.

نیروی شوق که مرکب سیر به سوی آخرت و کمک‌کننده امر انسان است در دنیا، و قوّه محرّکه که مرکب شوق و اعصاب است که آن نیز مرکب نیروی محرّکه است از حرکت باز می‌دارد. بالاخره همه این نیروها با استعمال افیون ضعیف می‌شود، و با ضعف هر یک از این نیروها ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۵۹

حقوق بسیاری تعطیل می‌شود. علاوه بر این دود افیون ضرر به بدن می‌زند و مال را تلف می‌سازد، به طوری که زیان آن برای هر کسی محسوس است و از سیمای آنان معلوم، و احتیاج به معرّف ندارد. سبب این امر این است که دود افیون با کیفیّتی که دارد ضدّ حیات بوده و خاموش کننده حرارت غریزی است، و رطوبت غریزی را خشک می‌کند، و منفذهای اعضای بدن را که رطوبت‌های غریزی بدن را به خارج می‌فرستد می‌بندد.

و رطوبت غریزی کمک و نگهدارنده حرارت غریزی است که آن نیز به اصل حیات کمک کرده و آنرا نگه می‌دارد، و رطوبتهای غریزی حرارت غریزی را از بین می‌برد.

خدای تعالی با حکمت خویش ریه را جسمی قرار داده که اجزای آن از همه جدا و منفصل است تا اینکه رطوبتهایی را که در فضای سینه از بخارهای معده و کبد و قلب جمع می‌شود به خود گرفته و خشک کند، تا آن رطوبتها جمع نشود که در صورت استعمال (دود افیون) متعفّن شده و موجب ابتلا به مرض سینه و زخم و دمل و ذات الجنب و ذات الصّدر و ذات الکبد، و ذات الرّیه می‌گردد.

دود افیون ریه را ضخیم و کلفت کرده و منافذ آن را می‌گیرد، و در نتیجه آنطور که شایسته است رطوبتها خشک نمی‌شود و موجب پیدایش مرضهای ذکر شده می‌گردد.

ما بسیاری از کسانی که مبتلا به دود افیون بودند دیدیم که به این مرضها گرفتار شدند و به هلاکت رسیدند. پس در دود تریاک مفاسد خمر وجود دارد، و عوض منافع خمر ضررهای دیگری نیز در تریاک هست، پس باید حرمت استعمال تریاک از چند جهت شدیدتر از حرمت خمر باشد.

پس و «اثم» گاهی بر ارتکاب چیزی که نهی شده اطلاق می‌شود که ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۶۰

همان اثم شرعی است، و گاهی اطلاق می‌شود بر چیزی که در آن منقصت نفس است و همین معنی در اینجا مقصود است، زیرا که آیه از مقدّمات نهی است، نه اینکه آن آیه بعد از نهی از خمر و قمار نازل شده باشد. و علت نقص نفس انسان بسبب ارتکاب خمر و قمار بیان کردیم، و شأن نزول آیه و اخباری که در باره آن وارد شده در کتابهای مفصّل مذکور است و هر کس که بخواهد به آنها مراجعه کند.

«وَ یَسْئَلُونَکَ»: اینجا ادات وصل آورده است چون این جمله با جمله سابقش مناسبت دارد به خلاف «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ».

«ما ذا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ»: عفو عبارت از ترک تعرّض به بدکار است بدى، يا گذشت كردن و پاكيزه نمودن قلب از كينه و حقد، پاكيزه‌ترين مال، فضل مال و زيادتر از احتياج داشتن، كار خوب، حدّ وسط بين تنگ گرفتن در خرج و اسراف، آسان گرفتن نه سختگيرى، آنچه كه از قوت سال زياد مى‌آيد، البتّه همه اين معانى مناسب است و اينجا مى‌شود اراده كرد.

«كَذلِكَ»: اين چنين است بيان انفاق كننده بطوريكه مال انفاق كننده و خودش فاسد نشود.

«يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ»: متعلّق به قول خدا «تتفكّرون» است، يعنى در امر دينا و شأن آن، زيرا كه در مثل اين آيه‌ها و احكام شرعيّه از وجهى به حفظ دنيا توجّه شده و از طرفى به دنيا و دور شدن از آن، و توجّه به دنيا از طرفى و توجّه به آخرت از طرف ديگر، ولى از جميع آنچه كه در باره دنيا و تحصيل و حفظ آن وارد شده اين است كه مراد از آن جز استكمال آخرت به سبب طلب بقاء در دنيا چيزى نيست، پس خداوند براى شما احكام قالبى را تشريع نمود به گونه‌اى كه در آنها دنيا را مقدّمه آخرت قرار داده، و گرفتن دنيا مقدّمه طرح و دور انداختن آن قرار گرفت، و آخرت را اصل و مقصود قرار داد، ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۶۱

باشد كه شما در امر دنيا و آخرت فكر كنيد، پس تعقّل در دنيا آنچنان نباشد كه از آخرت غفلت كنيد.

يا اينكه مقصود اين است كه شايد شما در دنيا و آخرت احكام فكر كنيد، يعنى در جهت دنيوى و اخروى احكام انديشه كنيد تا بفهميد كه جهت دنيوى آن مورد نظر نيست جز از باب اينكه مقدّمه جهت اخرويش باشد. يا اينكه ظرف متعلّق به قول خدا «يُبَيِّنُ و لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ» جمله معترضه است، يعنى خداوند براى شما بيان مى‌كند آيات و احكام در امر دنيا و آخرت را.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۲۰] ..... ص : ۴۶۱

اشاره

فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتامى قُلْ إِصْلاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَ إِنْ تُخالِطُوهُمْ فَإِخْوانُكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۱

و از تو پرسند كه با يتيمان چگونه رفتار كنند جواب ده كه به اصلاح حال و مصلحت مال آنها بكوشيد بهتر است و اگر با آنها آميزش كنيد رواست كه برادران دينى هستيد و خدا آگاه است از آنكه در كار آنان افساد و نادرستى كند، و آنكه صلاح و درستى ورزد، خدا در امر يتيمان كار را براى شما آسان گرفت و اگر مى‌خواست كار را بر شما سخت مى‌گرفت كه او به هر كار توانا است.

تفسير: ..... ص : ۴۶۱

«وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتامى»: يعنى مى‌پرسند از امر يتيمان و از تصدّى نمودن كار و اموال و معاشرت آنها چون مقصود از سؤال سؤال از ذات يتيمان نيست، زيرا چنانچه برخى گفته‌اند و روايت نيز به همين مضمون آمده كه بعد از نزول قول خداى تعالى: «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ ترجمه بيان السعادة، ج ۲، ص: ۴۶۲

الْيَتامى ظُلْماً»

«۱» و قول خدای تعالی «وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ»

«۲» این مطلب بر کسانی که نزد آنان یتیم وجود داشت سخت گران آمد از اینرو خداوند فرمود:

«قُلْ»: بگو ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله «إِصْلاحٌ لَهُمْ»: این کار اصلاح آنان است به سبب حفظ نفوس و تربیت و تکمیل آنها و حفظ اموال و رشد دادن و زیاد کردن آن.

«وَ إِنْ تُخالِطُوهُمْ»: یعنی هر گاه با آنها آمیزش کنید در مسکن و معاشرت، یا در خوردنی و آشامیدنی، یا در اموال.

«فَإِخْوانُكُمْ»: چه آنان برادران دینی شما هستند، و از حق برادر بر برادر آمیزش و فرق نگذاشتن بین او و خودش می‌باشد، بلکه باید او را بر خود برتری دهد در اینکه جان و مال و خوردنیها و نوشیدنیهای او را محافظت نماید. پس از خیانت و برتری جوئی خود بر آنها نابود نمودن جان و مالشان بر حذر باشید.

چه اگر خیانت ورزید یا اصلاح به هر حال، جزا و پاداش مناسب آن را دریافت خواهید کرد.

«وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ»: پس چیزی از علم خدا غایب نمی‌شود تا اینکه به حسب آن، جزا داده نشوید.

در روایات زیاد وارد شده که در باره یتیمان و آمیزش با آنها رفتن به خانه کسی که یتیمان را سرپرستی می‌کند، و خوردن غذا با آنها، و خدمت یتیمان کردن، و غیر اینها، از ائمه (ع) می‌پرسیدند و ائمّه (ع) پاسخ می‌دادند که اگر در انجام هر یک از این کارها به صلاح یتیمان باشد باکی نیست و گر نه نباید انجام دهند، زیرا انسان بر نفس خویش

---

(۱) س ۴ آیه ۱۰ آنان که مالهای یتیمان را از روی ستم می‌خورند.

(۲) س ۶ آیه ۱۵۲ به مال یتیم نزدیک نشوید مگر اینکه بهترش سازید.

ترجمه بیان السعادة، ج۲، ص: ۴۶۳

آگاهی دارد، پس می‌داند که قصد و نیتش از آمیزش و رفتن به خانه آنها و خوردن غذا با آنان و غیر اینها چه چیز است.

«وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ»: یعنی اگر خدا می‌خواست در کار یتیمان شما را به زحمت می‌انداخت بدین گونه که به آنها اجازه آمیزش را نمی‌داد و در باره حفظ اموال و جانهایشان به دقت امر می‌کرد.

«إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ»: البتّه هیچ چیزی مانع از کاری که می‌خواهد انجام دهد و حکمی که می‌خواهد بکند نمی‌شود.

«حَكِيمٌ»: کاری را انجام نمی‌دهد مگر اینکه مناسب حکمت و در خور استعداد و استحقاق نفوس باشد، و جمله استیناف بیانی است، تعلیل تلازم جزاء برای شرط و تلازم آن برای رفع مقدّم است، گویا که فرموده است: اگر خدا می‌خواست شما را به سختی می‌انداخت زیرا او عزیز است و کسی نمی‌تواند مانع از او باشد، و لکن، خدا برای مردم سختی را نخواسته است، زیرا حکیم می‌باشد و حکیم چیزی را که بدون استحقاق موجب مشقّت باشد نمی‌خواهد.

جلد سوم

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

پیشگفتار ..... ص: ۱

سپاس بی حدّ و قیاس یکتا معبودی را سزا است که خالق همه انوار الهی و روشنی بخش انوار لایتناهی و نور قبل هر نور و نور بعد

هر نور و نور بی همتائی است که مثل و مانندی ندارد.

و درود بی حدّ حصر بر انوار طیّبه همه پیامبران و اولیای الهی مخصوصا درود نامحدود بر روان تابناک سیّد کائنات و حقیقت انوار الهی محمّد مصطفی صلّی اللّه علیه و آله و خاندان نورانی او سیّما علیّ عالی اعلی سر حلقه خاندان ولایت کبری الهی و آئینه سراپا نمای آن نور لایتناهی و فرزندان گرامیش بویژه نور پر فروغ قائم آل محمّد حضرت حجّهٔ بن الحسن العسگری باد.

اکنون ترجمه فارسی تفسیری که مورد مطالعه خوانندگان محترم قرار می‌گیرد همراه با متن عربی و جلد سوّم تفسیر شریف بیان السّعادهٔ فی مقامات العبادهٔ می‌باشد. همانطوریکه در مقدّمه جلد اوّل مطالعه فرمودید در حدود یک قرن گذشته بوسیله عارف شهیر آیهٔ اللّه العظمی حضرت آقای حاج سلطان محمّد گنابادی بیدختی ملقّب به (سلطان علی شاه) تألیف گردیده است.

بدون شک این تفسیر شریف یکی از بزرگترین انوار الهی در مورد ولایت علی بن ابی طالب با استناد به آیات منوّره قرآن کریم و اخبار خاندان نور و نور علی نور یعنی چهارده معصوم (ع) و اوصیای کرامشان سلام اللّه علیهم اجمعین که تاکنون به چاپ رسیده است، می‌باشد، که بحمد اللّه فضل الهی شامل گردید و با تأییدات والای پیر روشن ضمیر حضرت آقای مجذوبعلیشاه (دکتر نور علی تابنده) به این صورت چاپ و به پیشگاه باهر النّور بقیّهٔ اللّه الاعظم (عجّ) و اولیای خدا و فقرای وادی فقر و فنا و طالبان صادق مقصد صدق و صفا تقدیم می‌گردد.

و از کلیّه سروران ارجمندیکه با کمال بزرگواری در ترجمه و چاپ این اثر ارزنده همراهی نموده‌اند کمال سپاسگزاری و امتنان را دارد. عدّه‌ای از این عزیزان عبارتند:

۱- مآخذ احادیث و اخبار معصومین (ع) با سعی و کوشش حضرت آیهٔ اللّه سمامی و چند تن دیگر از علمای بزرگوار قم تا حدّ امکان گردآوری شده در پاورقیها درج گردیده است.

۲- سیّد والا مقام و استاد بزرگوار و محقّق ارجمند جناب آقای دکتر سیّد جعفر شهیدی که تقریظ ایشان در جلد اوّل بیان‌گر عنایت خاصّ آنجناب در ترجمه این تفسیر شریف بوده است.

۳- سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که عهده‌دار لیتوگرافی، چاپ و صحّافی این تفسیر شریف شده‌اند.

۴- جناب آقای محسن نهال مدیر محترم انتشارات «محسن» که نهایت همراهی با بردباری و صداقت و امانت در نشر این تفسیر شریف نموده‌اند.

۵- جناب آقای مهندس سیّد مسعود سیّد اسکندری که با کمکهای مادی و معنوی ذی قیمت در چاپ این مجلّد باقیات صالحات از خود بجا گذارده‌اند و امید است که با همکاری آن سیّد بزرگوار امکان سرعت چاپ جلدهای بعد هم حاصل آید.

۶- سرکار خانم فرزانه شعاع که با دلسوزی کامل و صداقت امور تایپ کامپیوتری و صفحه آرایی این ترجمه را بر عهده داشته‌اند.

۷- جناب آقای «محسن تنها» قسمتی از هزینه تایپ را پرداخت از خداوند قبولی این خدمت معنوی را برای ایشان مسئلت داریم.

۸- برادر بزرگوار آقای حاج سیّد عباس محور جعفری کما کان در مقابله متن عربی با متن چاپ دانشگاه همراهی نموده‌اند.

از همه این سروران و عزیزان و افرادیکه اجازه نداده‌اند نام آنها در این مقدّمه ذکر شود، صمیمانه سپاسگزار و از ایزد منّان اجر دارین و توفیق روز افزون برای آنان آرزومندیم.

امید است که این گنجینه بزرگ معارف اسلامی و عرفانی که توسط حضرت آقای سلطان علی شاه قدّس سرّه تألیف و با کمال شرمندگی و عدم بضاعت علمی به این صورت ترجمه گردیده است. در پیشگاه حضرت احدیّت و صاحب شریعت نبوی علیه آلاف التّحیّهٔ و السّلام و صاحب ولایت کبری الهی مولای متّقیان و امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السّلام و جانشینان گرامیش و همه اولیای مقبول افتد.

ضمنا یادآوری می‌شود چون عدّه زیادی از خوانندگان این تفسیر شریف عرب زبان هستند و عدّه‌ای از علمای اعلام کثّر اللّه امثالهم

نیز تمایل دارنـد که متن اصـلی تفسـیر شـریف را در مقابل داشـته باشـند، بهمین مناسـبت متن اصـلی که به زبان عربی هست عینا در قسمت اوّل کتاب چاپ شده است.

از علمای اعلام و اصحاب دانش و بینش و فقهای گرامی و خوانندگان معظّم تقاضا دارد با ارائه نظرات سودمند خود ما را در جهت بهبود خدمات بعدی رهین منّت خود قرار دهند.

آنچنان در پیشـگاه باریتعالی سـر افکنـده و خجل و شـرمنده‌ایم که فقط به رحمت رحمانی و فضل او امیـدواریم و این مناجات زبان حالمان می‌باشد.

یا دائم الفضل علی البریّه، یا باسط الیدین بالعطیّه، یا صاحب المواهب السّنیّه، صلّ علی محمّد و اله خیر الوری سـجیّهٔ و اغفر لنا یا ذا العلی فی هذه العشیهٔ... «۱».

با التماس دعا، خاک پای فقرا محمّد آقا رضاخانی- حشمت اله ریاضی

هو ۱۲۱ ترجمه فارسی از آیه ۲۲۱ سوره بقره تا آخر سوره آل عمران

ادامه تفسیر سوره بقره ..... ص : ۱

[سوره البقرهٔ (۲): آیه ۲۲۱] ..... ص : ۱

اشاره

وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۱

و با زنان مشـرک ازدواج نکنید تا ایمان آورند، و همانا کنیزکی مؤمنه بهتر از زن آزاد مشـرک است هر چند از حسن او به شـگفت آیید، و زن ندهید مردان مشـرک را مگر آنکه ایمان آورند که بنده مؤمن بسـی بهتر از آزاد مشرک است هر چند از مال و جمالش به شـگفت آییـد، مشـرکان شـما را از راه جهل و ضـلالت به آتش دوزخ خواننـد و خـدا از راه لطف و مرحمت به بهشت و مغفرت دعوت کند. و خداوند برای مردم آیات خویش را بیان فرماید، باشد که هشیار و متذکّر شوند.

تفسیر: ..... ص : ۱

اشاره

وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ: به اعتبـار معنی عطـف است، به جمله قبلی از قول خـدای تعـالی: قُلْ إِصْلاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ و وَ إِنْ تُخالِطُوهُمْ فَإِخْوانُكُمْ (با زنان مشرک ازدواج نکنید ولی امور آنان را اصلاح کنید و با ایشان مانند برادران معاشرت نمایید). و وجه مناسبت این جمله بـا جمله قبلی آن است که مردم سـرپرستی دختر یتیمی را که مالـدار بود جهت نکاح بعهـده می‌گرفتنـد و با او در خانه‌هایشان آمیزش می‌کردنـد و اگر مالی نـداشت از او رو گردان میشدنـد، و چه بسا می‌شـد که چنـدین زن [یا دختر] که یتیم بودند نزد مردی اجتماع می‌کردنـد و او به ادای حقوق آنان اقـدام نمی‌کرد، پس خـدای تعالی به طریق عموم فرمود: با زنان مشـرک نکاح نکنید چه

یتیم باشند چه نباشند.

حَتَّی یُؤْمِنَّ تا ایمان آورند. و بین این آیه و آیه حلال کردن زنهای

---

(۱) ای آنکه بخشش و احسانت دائم بر خلق ریزان است، ای آنکه دستهایت به عطابخشی گشاده است، ای صاحب موهبتهای خجسته و ارجمند، درود فرست بر محمّد و ال او که بهترین خلق و خوی پسندیده را دارند و بیامرز ما را ای صاحب مقام عالی در این شب. (شب تاریک نفس امّاره). [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲

کتابی «۱» منافاتی نیست تا اینکه یکی ناسخ دیگری باشد.

وَ لَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ یعنی کنیز مؤمن بهتر از زن مشرک است اگر چه جمال و مال یا حسب و نسب زنان مشرک شما را خوش آید.

وَ لا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ و با مردان مشرک ازدواج نکنید، چه برده مؤمن بهتر از مشرک است گر چه شما را خوش آید، چه مردان و زنان مشرک أُولئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ آنان شما را به آتش می‌خوانند یعنی به شرک می‌خوانند که منجر به آتش می‌شود، پس حق آنان این است که با آنها آمیزش و ازدواج صورت نگیرد.

وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ حقّ عبارت این است که بگوید: مؤمنین و مؤمنات شما را به سوی بهشت فرا می‌خوانند، (زیرا در همین آیه فرمود مشرکان شما را به آتش دوزخ می‌خوانند پس باید مؤمنان به بهشت بخوانند) امّا از این سخن عدول نمود و به خود نسبت داد تا اشعار به این باشد که فراخواندن مؤمنین فرا خواندن خداست.

تحقیق در حالت پذیری نفس از مجاورش (خوپذیری از همنشین) ..... ص : ۲

بدان که روان انسان قبل از کامل شدن و تمکّن آن از سعادت و شقاوت، در تأثیر پذیری از هر چیزی که با آن مجاورت داشته باشد قابلیت کامل دارد مانند آینه صاف که با هر چیزی رو برو قرار گیرد عکس آنرا در خود می‌پذیرد و مرد و زن مسلمان و مرد و زن مؤمن به واسطه اتّصال به نبیّ یا ولیّ با بیعت عامّ یا خاصّ در نفس آنان مقداری از فعلیّت

---

(۱) زنان اهل کتاب.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳

آنچه که از نبیّ یا وصیّ است نقش می‌بندد، و هر کسی که مجاور او باشد تحت تأثیر آن چیزی قرار می‌گیرد که در نفس او نقش بسته است.

و مرد و زن مشرک اعم از این که مشرک به خدا یا به رسالت یا به ولایت باشد مقداری از شیطان نقش می‌پذیرد و آنچه که در نفس هر یک از آنان حاصل می‌شود فعلیّت شیطان است و هر کس که مجاور چنین کسی باشد تحت تأثیر آنچه که در آن نقش بسته قرار می‌گیرد، و در او نیز چیزی از آن نقش می‌بندد از همین جا وجه بهتر بودن برده و کنیز مسلمان بر مرد مشرک و زن مشرک معلوم می‌شود، زیرا آنان مظهر پیغمبرند و اینان مظهر شیطان.

همچنین این را هم بدان که علّت این که در قول خدای تعالی عدول واقع شده و فرموده است: وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ از اینرو است که فعلیّت پیامبر صلّی اللّه علیه و اله از باب این که پیامبر است، فعلیّت خداست.

از همين جا نيز علّت نسبت دادن دعوت به مشركين به طريق عموم و آوردن فعل مضارع (أُولئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ) كه دلالت بر استمرار مى‌كند، با وجود اين كه عموما مشركين كسى را به آئينى دعوت نمى‌كنند، و اگر هم بكنند به طور مستمر نيست، به همان دليل فعليّت شيطان است. در مورد مسلمانان نيز حال بدين گونه است (فعليّت الهى عمل مى‌كند) زيرا اين تأثير و نقش بستن در نفس به زبان و شنيدن نيست بلكه تنها زبان و شنيدن زمينه‌اى براى آماده كردن آن حالت است.

بِإِذْنِهِ يعنى با مباح دانستن و رها كردن از سوى خداست كه چنين فعلى صورت مى‌گيرد، اين كلمه متعلّق به «يدعو» است، يا اين كه به «يدعو» و «يدعون» بر سبيل تنازع تعلّق دارد، و مقصود اين است كه دعاى مشركين و مسلمين بدون اذن خدا و ترخيص او نمى‌تواند باشد، زيرا نقش پذيرى نفوس از فعليّت مجاور و تأثير فعليّت شىء در مجاور جز به جعل خداى تعالى محقق نمى‌شود و جعل خداى تعالى همان اذن تكوينى او ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴

است.

وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ عطف بر «يدعو» است يعنى اين دعوت تكوينى از آيات و نشانه‌هاى حكمت و قدرت خداى تعالى است، و تأثير پذيرى مجاور و ظهور دعوت در آن، خود، بيان آيات و نشانه‌هاى خداست، يا مقصود اين است كه خداوند احكام شرعى‌اش را به زبان انبيا و اوصياى آنان، بيان مى‌كند.

لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ و اين روشنگرى براى مردم است شايد كه آنان نكته‌ها و دقايق حكمت‌هايى را كه در آيات نهاده شده به ياد آورند، آن حكمتهايى كه به سبب ظهور نشانه شرك در زن و مرد مشرك و نشانه اسلام در زن و مرد مسلمان است، يا با شنيدن آيات و احكام از انبيا (ع) حقايقى را به خاطر آرند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۲۲] ..... ص : ۴

اشاره

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذىً فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِي الْمَحِيضِ وَ لا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۲۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۴

از عادت ماهانه زنان از تو مى‌پرسند، بگو آن رنجى است براى زنان در آن حال حيض از مباشرت آنان دورى كنيد تا آنكه پاك شوند، چون پاك شدند از طريقى كه خداوند مقرّر داشته با آنان آميزش كنيد همانا خداوند آنان را كه پيوسته بدرگاهش توبه و انابه كنند، و هم پاكيزگان دور از هر آلايشى را دوست ميدارد.

تفسير: ..... ص : ۴

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ به قرينه پاسخى كه داده شده است به اين معنى است كه از حيث زناشوئى با زنان حيض از تو مى‌پرسند طبق شرايع گذشته در حال حيض از زنان اجتناب مى‌كردند و اين اجتناب حتّى شديدتر از شريعت اسلام بوده است انسان از همخوابى با زنان در ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۵

حالت حيض اكراه دارد، لذا پس از بعثت محمّد صلّى اللّه عليه و اله مردم از او راجع به همين قضيّه سؤال ميكردند.

قُلْ هُوَ أَذىً بگو آن كار (همبستری با زن در موقع حيض) برای انسانيّت انسان اذيّت و رنج است و اين پليدی آن می‌باشد، و برای نفس انسان از جهت تحت تأثير قرار گرفتن و غلبه حيوانيّت بر آن، رنج محسوب می‌شود و اين برای آن است تا نفس از هم بستر شدن لذّت ببرد و اكراهی كه در حالت حيض است برايش وجود نداشته باشد.

و اذيّت و رنج برای بدن مردان است چه آلت مرد از اثر خون و كيفيت آن متأثّر می‌شود و حتّی بعضی از امراض را موجب می‌گردد، و برای بدن زنان نيز نوعی اذيّت و رنج می‌باشد.

فَاعْتَزِلُوا النِّساءَ فِي الْمَحِيضِ پس از زنان در موقع حيض كناره جوئيد- كناره جوئی كنايه از ترك جماع است چنانچه مجامعت و مضاجعت (همبستری) و مقاربت (نزديكی) همگی كنايه از نكاح است.

وَ لا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ و «يطهّرن» با تشديد از باب تطهّر نيز خوانده شده، بنابراين مقصود پاك شدن با غسل يا وضو يا شستن فرج از خون به سبب انقطاع خون می‌باشد.

فَإِذا تَطَهَّرْنَ اگر فعل اوّل با تخفيف و بدون تشديد خوانده شود آنوقت حكم حالت خون و حكم بعد از غسل يا وضو يا شستن فرج مطابق است و صراحت دارد و حكم آنان پس از انقطاع خون و قبل از غسل و وضو و شستن مجمل می‌ماند. و اگر فعل اوّل را با تشديد بخوانيم حكم بعد از اينها مباح بودن مقاربت است و حكم قبل از اينها كناره گيری از باب وجوب يا استحباب است. و به هر حال آيه مجمل است و محتاج بيان «۱».

---

(۱) علاوه بر نفرت انگيزی جماع در حالت حيض زيانهای بسيار از جهت پزشكی برای

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۶

فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ يعنی از هر جائی كه خداوند امر كرده كه از آنجا با زنان نزديكی كنيد، نزديك شويد و از جائی كه خداوند به آن امر نكرده است نزديك نشويد.

بنابراين منظور آيه دلالت بر مباح بودن ورود از فرجها می‌كند و مفهوم آن است كه نزديكی از غير فرج مباح نمی‌باشد. يا اين كه مقصود اين است كه نزديكی زنها از حيثيتی باشد كه خداوند به آن امر يا نهی كرده نه از حيثيت محض احتياج، يا اين كه از جهت امر خدا يعنی از جهت غايت امر خدا مانند توليد نسل و خالی شدن بدن و فراغت بال و فكر از خطراتی كه از پر شدن ظرفها ناشی می‌شود، تا موجب انس گرفتن و سكون و آرامش نفس باشد يا به غايت امر مربوط شود (توليد نسل) بدون اينكه از خدای تعالی غافل باشد، كه نزديكی با غفلت محقّق نمی‌شود مگر با شركت شيطان يا استقلال شيطان بنابراين مفهوم آيه دلالت می‌كند بر نهی از ارتكاب محرّمات بالذّات يا بالعرض، و نيز بر نهی از نزديكی با غفلت از امر و غايات آن.

و قول خدای تعالی: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ دلالت بر همين معنی می‌كند، زيرا توّاب كسی است كه بازگشت او به خدا بسيار باشد، پس گويا كه گفته است: به اين امر بسيار توجّه كنيد و بسيار در جميع احوالتان به سوی خدا باز گرديد، و به امر خدا باز گرديد حتّی در پست‌ترين

مرد و زن پيش می‌آيد از جمله احتمال عقيم شدن مرد و زن، محيط مناسب برای پرورش ميكرب، بيماريهای آميزشی، التهاب اعضای تناسلی زن، وارد شدن مواد حيض در عضو تناسلی مرد كه آكنده از ميكرب است. در مورد زن حيض يهوديان می‌گفتند معاشرت مردان با آن مطلقا حرام است حتی غذا خوردن بر روی يك سفره يا زندگی در يك اطاق.

نصاری می‌گفتند: هيچ گونه فرقی ميان حالت حيض و غير حيض نيست و همه گونه معاشرت و آميزش جنسی مباح است ولی اسلام تنها آميزش جنسی را حرام دانسته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷

حالاتتان که آن عبارت از حالت نزدیکی با زنان است، زیرا خداوند دوست دارد کسانی را که زیاد به سوی خدا و امر خدا بازگشت می‌کنند وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ و خدا کسانی را که خود را از پلیدی‌های جسمی پاکیزه می‌کنند، دوست دارد، این پاکیزگی یا با آب است که طهارت کامل از نجاست‌ها است و یا طهارت از پلیدی‌های نفسانی و فضله‌های شیطانی است که با آب امر آمر الهی پاک می‌شود.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده که فرمود «۱»: مردم با پنبه و سنگ استنجا می‌کردند، سپس دستور طهارت و وضو پدید آمد که آن اخلاق پسندیده است پس رسول خدا به آن امر فرمود و خودش نیز انجام داد، پس خداوند در کتابش نازل فرمود: خداوند دوست میدارد توبه کنندگان و پاکیزگان را. و از امام صادق (ع) روایت شده است «۲» که این آیه در باره مردی از انصار نازل شده که کدو خورد و شکمش روان شد پس با آب تطهیر کرد و قبل از آن تطهیر با آب در بین آنان مرسوم نبود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۳] ..... ص : ۷

اشاره

نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ فَأْتُوا حَرْثَکُمْ أَنَّی شِئْتُمْ وَ قَدِّمُوا لِأَنْفُسِکُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ (۲۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۷

زنان کشتزار شمایند برای کشت به آنها نزدیک شوید هر گاه مباشرت آنان خواهید و برای ثواب ابدی چیزی برای ذخیره آخرت پیش فرستید و از خدا بترسید و بدانید که او را ملاقات خواهید کرد و ای رسول مؤمنان را مژده رحمت بده.

تفسیر ..... ص : ۷

نِساؤُکُمْ حَرْثٌ لَکُمْ حرث معانی متعدّدی دارد ولی آنچه که

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۱۵.

(۲) برهان: ج ۱، ص ۲۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸

مناسب اینجاست معنی زراعت است، و حمل اسم معنی بر اسم ذات طبق یکی از وجوهی است که در مورد حمل معنی بر ذات ذکر شده است، و مقصود مبالغه در این است که زنان محلّ زراعت هستند به نحوی که گویا هیچ کاری برای آنان نیست جز زراعت.

فَأْتُوا حَرْثَکُمْ یعنی زراعتتان را از آنجا نزدیک شوید که زراعت شماست. و بعد از مفهوم مخالفی که در آیه فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَیْثُ أَمَرَکُمُ اللَّهُ ذکر شد، و اعتبار حیثیت وصف عنوان، در اینجا دیگر شکّی برای کسی نمی‌ماند که نزدیکی از عقب مباح نیست، و لا اقل حکم آن از مجملات می‌شود نه این که از آیه اباحه استنباط شود.

أَنَّی شِئْتُمْ یعنی هر طور که خواستید، یا هر ساعتی که خواستید، یا در هر جائی که خواستید، و امّا این که از هر جائی که خواستید را به اراده جلو و عقب معنی کنیم گر چه استعمال «انّی شئتم» در آن جایز است ولی تعلیق نزدیک شدن با زنان به عنوان «حرث» با آن

منافات دارد، و اگر عدم منافات پذیرفته شود از باب این که حیثیت عنوان را در حکم معتبر ندانیم در این صورت آیه نسبت به نزدیکی از عقب زن مجمل و متشابه می‌شود، بنابراین استدلال به این آیه بر حلّیت نزدیکی از عقب درست نیست.

به امام رضا (ع) نسبت داده شده است که فرمود: یهود می‌گفتند اگر نزدیکی مرد از فرج زن ولی از پشت سر او صورت گیرد فرزند او «حول» (چشم چپ و دوبین) می‌شود، پس خداوند این آیه را نازل فرمود:

نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ یعنی می‌توانید از پشت سر به جلو وارد شوید که مخالف قول یهود باشد. پس مقصود این نیست که نزدیکی در دبر آنها صورت گیرد «۱».

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹

پس قول امام (ع) «من خلف و قدّام» (از پشت و جلو) اشاره به این است که امام (ع) «أنی شئتم» (هر جا خواهید) را به معنی «من انّی شئتم» (از هر جا که خواهید) گرفته ولی اراده نزدیکی از عقب را نفی کرده است.

و برخی گفته‌اند که یهود در صورتی که زن ایستاده یا نشسته باشد نزدیکی را جایز نمی‌دانستند، پس خداوند سخن آنها را رد نمود.

وَ قَدِّمُوا یعنی امر خدا را بر امر شیطان، یا بر امر نفس، یا بر نزدیکی با زنان، یا در هر عملی، مقدّم بدارید.

لِأَنْفُسِكُمْ یعنی به نفع نفسهای شماست که در مقابل عقول و طبیعت‌های شما قرار گرفته، و مقصود این است که وقتی در نزدیکی با زنان، امر الهی را مقدّم داشتید، و از جهت امر خدا با آنان نزدیکی کردید، نفع این کار به نفسهای شما بر می‌گردد زیرا که اقتضای نفس مخالفت با امر خدا و غفلت از او است، حال اگر امر خدا را در نظر گرفتید، بر خلاف نفس و طبق امر خدا عمل کرده‌اید یا این که به نفع ذات شماست که چنین کنید. زیرا که وقتی در جمله فاعل و مفعول یکی باشد در غیر باب «علم» «علم یعلم» لفظ «انفس» فاصله می‌شود بین فعل و مفعولش. یا معنی آیه این است که «قدموا انفسکم» با زیاد کردن لام تقویت، یعنی مقدّم بدارید ذاتهای خودتان را بر شیطان یا بر نفوسی که مقتضی مخالفت رحمان است در اعمال و مخصوصا اعمالی که موافق نفوس است مانند نزدیکی با زنان، تا این که نفوس غلبه نکند بر شما تا شما را از امر خدا باز دارد، یا این که «قدّموا» به معنی «تقدّموا» باشد یعنی پیشی گیرید بر شیطان یا بر نفس‌ها، تا روان‌هایتان یا ذات‌های شما سود برد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ یعنی در این که امر شیطان یا امر نفس یا یکی از آنها را بر امر خدا مقدّم بدارید، از خدا بترسید.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ و بدانید که او را در آخرت یا در حال حاضر ملاقات می‌کنید، و از این رو اسم فاعل آورد که زمان حاضر از آن ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰

در ذهن متبادر شود، یعنی وقتی دانستید که شما در حال عمل یا در حال جزاء و پاداش خدا را ملاقات می‌کنید باید از کار زشت و پیشی دادن شیطان و هوای نفس اجتناب کنید.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ در این سخن که می‌فرماید: و بر مؤمنان بشارت ده خطاب را از مردم به پیامبر صلّی اللّه علیه و اله برگردانید، زیرا که پیامبر اهل تبشیر و مژده دهنده است، یا اینکه خطاب عامّ است، و این کلام امر و نهی و وعده و وعید است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۴] ..... ص : ۱۰

اشاره

وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَ تَتَّقُوا وَ تُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۰

و مبادا كه نام خدا را هدف سوگندهاى خود قرار دهيد تا آنكه از نيكى كردن و پرهيزگارى و صلح دادن ميان مردم شانه خالى كنيد، و (بدانيد كه) خداوند شنوا و داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۰

وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً و خدا را در معرض لِأَيْمانِكُمْ سوگندهايتان قرار ندهيد «ايمان» جمع يمين به معنى سوگند است يعنى براى تأكيد كلام، زياد قسم به خدا نخوريد چه قسم راست باشد، چه دروغ و چه لغو باشد. يا مقصود اين است كه خدا را مانع عمل‌هاى خير قرار ندهيد براى اين كه بر ترك آن عمل، سوگند ياد كرده‌ايد. و اين هر دو معنى روايت شده است.
أَنْ تَبَرُّوا تا اينكه نيكى نكنيد و يا اينكه از نيكى كردن و يا تمايل به نيكى، يا در مورد نيكى و يا در مورد شخص يا موضوع مورد نيكى، يعنى بطور كلى در حقيقت نيكوكارى كراهت داشته باشيد، و يا عبارت «ان تبرّوا» بدل از «ايمان» است كه در آن صورت مراد از ايمان، اموري است كه به خاطر آنها سوگند ياد شده است (منظور اين است كه سوگند ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱ بر عدم انجام كار نيك صحيح نيست).
وَ تَتَّقُوا وَ تُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ خداوند مى‌شنود آنچه را كه به آن دهن باز مى‌كنيد از اين كه ايمان به خدا داريد يا خير (يا اين كه خدا سوگندهايتان را ميداند) و به رازهاى درون شما آگاه است پس اگر سوگند شما دروغ و نيّت شما غير صادق باشد شما را مؤاخذه مى‌كند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۲۵] ..... ص : ۱۱

اشاره

لا يُؤاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمانِكُمْ وَ لكِنْ يُؤاخِذُكُمْ بِما كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۲۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۱

خدا از سوگندهاى لغو شما را مؤاخذه نكند و ليكن مؤاخذه مى‌كند به آنچه در دل داريد و خدا آمرزنده و بردبار است.

تفسير: ..... ص : ۱۱

لا يُؤاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمانِكُمْ يعنى خداوند شما را با آوردن كلامى كه در قسم‌ها به آن اعتنا نمى‌شود، يا خطا در قسم‌ها مؤاخذه نمى‌كند، و به هر حال «فى ايمانكم» ظرف لغو است و متعلّق به كلمه «اللّغو» زيرا آن مصدر است و مقتضى اين ظرف مى‌باشد، لذا احتياجى به قرار دادن ظرف مستقر كه حال از «لغو» باشد نيست و مقصود قسم‌هائى است كه كلام را تأكيد مى‌كند و مرادف نذر و عهد نيست و اثبات و ابطال حقّى را هم نمى‌كند.
بعضى گفته‌اند مقصود از لغو در قسم‌ها خطا و اشتباه در آنهاست بدين معنى كه سوگند راست مى‌خورد و بعد معلوم مى‌شود كه

خطا کرده و قسم دروغ بوده، در این صورت گناه و کفّاره ندارد. و بعضی گفته‌اند: مقصود آن سوگندی است که شخص در حالت غضب یاد می‌کند که در صورت تخلّف از سوگند کفّاره ندارد، و بعضی گفته‌اند: هر سوگندی که وفای به آن لازم نیست و در باره حقّی هم یاد نشده و کفّاره هم ندارد آن قسم لغو است. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲

وَ لكِنْ يُؤاخِذُكُمْ بِما كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ یعنی به چیزی که دلها آن را کسب کرده، یا به کسب دلهای شما مؤاخذه می‌کند.

اکنون بدان که عمل چه فعل باشد یا قول، وقتی که از نیّت قلبی و اعتقاد جازم به غایتی که بر آن مترتّب می‌شود صادر نشود، لغو می‌باشد، که در این صورت اثر قابل توجّهی از آن در قلب ثابت نمی‌شود، و در اینجا صادق نیست که بگوئیم به هر حال قلب از آن عمل چیزی کسب کرده است.

آنگاه که عمل ناشی از نیّت قلبی و اعتقاد جازم به غایتی که بر او مترتّب می‌شود باشد، در مقام تفصیل در نفس پدید می‌آید، سپس غریزه شوق، میل و عزم و اراده را حرکت می‌دهد، و آنگاه اراده، قوّه محرّکه را به حرکت درمی‌آورد سپس قوّه محرّکه، اعصاب را، سپس رگها و عضلات و اعضاء را و سپس فعل حادث می‌شود، پس از آن عمل از طریق باصره و سامعه به حسّ مشترک منتقل می‌شود، و بعد از آن که به خیال و واهمه رسید به مقام اجمال نفس «۱» می‌رسد.

پس با دوبار نقش بستن فعل (پیش از انجام و پس از آن) در نفس و آلات نفس، اثر ثابتی در نفس پدید می‌آید که درست است بگوئیم که نفس از آن عمل چیزی را کسب کرده است.

پس معنی قول خدای تعالی وَ لكِنْ يُؤاخِذُكُمْ بِما كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ این است که خداوند سوگندی را که موجب ثبوت اثری در دلهای شما باشد مورد مؤاخذه قرار می‌دهد و این به سبب عزمی است بر آن سوگندها که از قلوب شما برخاسته است، لذا آن سوگندها در دلهایتان و آلات اجرای آن دو مرتبه نقش می‌بندد.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ و خدا سوگندهای لغو را می‌بخشد و شما را به آن

---

(۱) مراتب ادراک از نظر روانشناسی

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳

مؤاخذه نمی‌کند.

حَلِيمٌ و او بردبار است و به مؤاخذه کردن آنچه که باید مؤاخذه کند شتابی ندارد. بعد از این آیه خداوند تعالی یک قسم از اقسام سوگندها را که مؤاخذه دارد ذکر می‌فرماید:

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۶] ..... ص : ۱۳

اشاره

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فاؤُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۳

آنان که با زنان خود ایلاء کنند یعنی سوگند بر ترک مباشرت آنها خورند، چهار ماه انتظار کشند اگر باز گشتند خدا آمرزنده و مهربان است.

تفسير: ..... ص : ۱۳

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ يعنى آنان كه با سوگند خود را دور مى‌كنند مِنْ نِسائِهِمْ از زنانشان، بدين معنى كه سوگند ياد مى‌كنند كه با آنها نزديكى نكنند. تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ تا چهار ماه از زن و اهل آنها دورى كنند و در اين مدّت براى الزام به مضاجعت يا طلاق به حاكم شرع هم مراجعه نكنند. فَإِنْ فاؤُ اگر در آن مدّت به شكستن سوگندهايشان و كفّاره آنها برگشتند، چيزى بر آنها نيست. فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ خداوند بعد از كفّاره دادن مى‌بخشد آنچه را كه در آن افراط كرده‌اند. رَحِيمٌ خداوند به آنها رحم مى‌كند و اجازه ميدهد كه بعد از قسم برگردند.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۲۷] ..... ص : ۱۳

اشاره

وَ إِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۳

و اگر قصد طلاق نمودند، البته خدا شنوا و داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۳

وَ إِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ خداوند شنواى طلاق آنان است و به نيّت‌ها و اراده آنان عالم است و ميداند كه نيّت آنها افساد يا ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۴

اصلاح است. بدان كه خداى تعالى در اينجا جلالت خويش را در چهار موضع با اوصاف مختلف تكرار كرده است. وجه عمومى اين مطلب چنانچه گذشت از جهت اين است كه محبّت مخاطب و لذّت بردن او است كه مقتضى تكرار فكر محبوب مى‌باشد، و از سوى ديگر محبّت متكلّم به مخاطب مقتضى طولانى كردن كلام است با بسط و تكرار، و اختلاف اوصاف از باب اين است كه خصوصيّت مقام آن را اقتضا مى‌كند، زيرا نهى از اين كه خداى تعالى را هدف سوگند قرار دهيد مقتضى تهديد است به اين كه خداى تعالى مى‌شنود هر آنچه را كه انسان مى‌گويد و از جمله آنها زيادى سوگندها و مبتذل كردن اسم خداست كه انسان آنرا مقدّمه هواى نفس قرار مى‌دهد، و خدا آنرا مى‌شنود و مى‌داند. و همچنين خدا آنچه را كه در قلب انسان است از حقّ و باطل و دروغ و راست، مى‌داند. وجه ديگر منّت نهادن بر بندگان است به اينكه، بر سوگندهاى لغو مؤاخذه نمى‌كند.

و مؤاخذه كردن بر آنچه كه دلها كسب كرده اقتضا ميكند كه مغفرت نسبت به مؤاخذه ذكر شود، و حكم نسبت به آن و ترك عجله و رجوع كردن و بازگشتن به احسان به زن، ذكر شود، چه بعد از ديدن بدى‌هاى او و غضبناك شدن بر او، و سوگند بر ضرر زدن به او و چشم‌پوشى كردن از گناهان زن، مقتضى ذكر آمرزش و رحمت خداى تعالى است.

و عزم طلاق به سبب بقاء غضب بر زن و نظر به گناهان او و به زبان آوردن صيغه طلاق نشان آن است كه به بدى‌هاى او علم دارد، و اين سخن براى آن است كه تا شايد متنبّه شود و زن را ببخشد و از خدا آمرزش خواهد. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵

به امام صادق و باقر (ع) نسبت داده شده است كه آنها گفتند «۱»:

وقتى كه مرد ايلاء كرد و قسم خورد كه با زنش نزديكى نكند هيچ حقّ و گفتارى در چهار ماه ندارد، و در خودداري از نزديكى

زن در چهار ماه گناهی ندارد، پس اگر چهار ماه گذشت قبل از این که با زن نزدیکی کند و زن آرام بود و به این وضع راضی شد، مرد در وسعت و آزادی و حلیّت است، و اگر زن کارش را به دادگاه و حاکم شرع برد به مرد گفته می‌شود یا باید برگردی و نزدیکی بجای آری و یا طلاق دهی.

و عزم طلاق بدین نحو است که مرد از زن دوری می‌کند تا وقتی حیض شد و پاک گردید طلاق می‌دهد، مادام که سه مرتبه طهر بعد از حیض نگذشته باشد، سزاوار است که مرد به زن رجوع کند پس این است ایلا که خدای تعالی در کتاب و سنّتش آنرا نازل فرموده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۸] ..... ص : ۱۵

اشاره

وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ وَ لا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذلِكَ إِنْ أَرادُوا إِصْلاحاً وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لِلرِّجالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۵

و زنان مطلّقه از شوهر کردن خودداری کنند تا سه پاکی بر آنها بگذرد، و روا نیست آنچه را که خدا در رحم آنها آفریده کتمان کنند اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارند و شوهران آنها حقّ دارند که آنها را به زنی خود باز رجوع دهند اگر نیّت خیر و سازش دارند و زنان را بر شوهران حقوق مشروعی است چنانکه، شوهران را بر زنان حقوقی است، لیکن مردان را بر زنان افزونی و برتری خواهد بود، و خدا بر همه چیز توانا و بر همه امور داناست.

---

(۱) نور الثّقلین: ج ۱، ص ۱۸۳، ح ۸۴۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶

تفسیر: ..... ص : ۱۶

وَ الْمُطَلَّقاتُ وقتی سخن به ذکر طلاق کشیده شد، خدای تعالی بعضی از احکام طلاق را ذکر کرد. و لفظ «مطلّقات» شامل جمیع اقسام طلاق و جمیع مطلّقات می‌شود، مانند مطلّقاتی که دخول به آنها شده است. اعمّ از این که یائسه باشند یا غیر یائسه، حامله باشند یا غیر حامله، صاحبان عادت و حیض باشند و یا نباشند ولی از نظر سنّ صاحبان عادت هستند و همچنین مطلّقاتی که دخول به آنها نشده. ولی مقصود صاحبان عادت است که حامله نباشند، پس آیه مانند سایر آیات از مجملاتی است که محتاج به بیان است.

يَتَرَبَّصْنَ این کلمه خبری است در معنی امر عدّه طلاق، و اشاره است به این که این انتظار رسم و عادت زنان است و احتیاجی به امر به آن ندارند و غیر از آن برای آنان امکان ندارد و مقصود تأکید در خودداری و انتظار است.

بِأَنْفُسِهِنَّ باء برای تعدیه است یعنی جهت رجوع به همسران انتظار بردن را، بر خود تحمیل می‌کنند، یا باء برای سبب است، «ضرب الامیر بنفسه» یعنی امیر خودش زد نه به واسطه غلامش که باء در اینجا برای دلالت بر نفی وساطت غیر است، و هر دو معنی دلالت بر مبالغه می‌کنند و بر این که زنان اطاعت نفس‌هایشان را در انتظار و تربّص نمی‌کنند. «۱». و ممکن است لفظ «باء» مانند این باشد

که می‌گویند: «ربص بفلان و تربّص به خیرا و شرّا» یعنی منتظر خیر یا شرّ او شد، پس باء برای الصاق است، گویا که انتظار از شخص متربّص چسبیده به آن چیزی است که انتظار آن را می‌کشد، و معنی

---

(۱) یعنی زنان احتیاج دارند که تکلّف کنند و خودشان را حمل بر انتظار نمایند به این که اطاعت نفس نکنند، یا این که احتیاج دارند که خودشان به انتظار نفس‌هایشان کمک کنند گر چه به زحمت و تکلّف بیفتند در این معنی منظور این است که برای انتظار و خودداری از نفسهایشان پیروی نکنند. (پاورقی از مصحّح متن تفسیر، مرحوم سلطان حسین تابنده، قدّس سرّه می‌باشد).

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷

آیه این است که زن‌های مطلّقه خود منتظر بازگشت همسرانشان هستند.

ثَلاثَةَ قُرُوءٍ «قرء» از اضداد است که در هر دو معنی طهر و حیض استعمال می‌شود، و آنچه در اخبار و فتوی مشهور است این است که مقصود در اینجا طهر می‌باشد.

وَ لا یَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ یَکْتُمْنَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِی أَرْحامِهِنَّ یعنی این که گفته زنان در طاهر بودنشان مورد تصدیق است و همچنین در انقضای عدّه و در حمل، و جایز نیست بر آنها که مخفی دارند آنچه را که در رحم‌هایشان موجود است از خون و حمل تا این که در عدّه یا در طلاق عجله کنند یا این که بخواهند فرزند را به پدرش ندهند.

إِنْ کُنَّ یُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ البته اگر به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشند چنین می‌کنند این شرط تهییجی و تحریکی است.

وَ بُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ و شوهرانشان به این که آن زنان را بدون احتیاج به عقد دوباره و به نکاح برگردانند سزاوارترند.

فِی ذلِکَ یعنی در آن مدّت به نکاح سزاوارترند، و امّا بعد از آن مدّت یعنی پس از زمان عدّه، همسران و غیر آنان در حکم شرعی مساوی هستند اگر چه بر حسب بعضی انگیزه‌ها بهتر است که شوهرانشان با عقد جدید آنها را نکاح کنند، مانند این که بین آنها اولاد صغیر باشد و کسی متکفّل تربیت آنها نشود، و غیر اینها. إِنْ أَرادُوا إِصْلاحاً البته اگر قصد سازش داشته باشند و این سخن اشاره به آن است که اگر اراده اصلاح نداشته باشند در نفس الامر و واقع، سزاوارتر از دیگری نیست، و حقّ رجوع ندارد اگر چه در ظاهر شرع حکم کلّی است و حقّ رجوع ثابت است.

و مخفی نماند که این آیه مانند آیه قبلی مطلق و مجمل است ولی مقصود از زن صاحب عدّه- عدّه رجعی است نه باین.

وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِی عَلَیْهِنَّ یعنی در مدّت عدّه (چنانکه از ظاهر آیه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸

بر می‌آید) همانطور که برای زوج حقّ رجوع ثابت است و رضایت زن لازم نیست بر مرد نیز لازم است که نفقه و مسکن زوجه را در آن مدت به عهده بگیرد.

یا مقصود این است که برای زنان در حین بقای زوجیّت و عدم طلاق مانند حقّی است که برای مردان ثابت است، پس آیه مبیّن حقوق هر دو طرف در زمان زوجیّت است، یعنی اینکه حقّ مرد بر زن این است که او را اطاعت کند و مانع از تمتّع‌ها و لذّت‌هایش نشود، و بدون اجازه شوهرش از خانه خارج نشود، و کسی را به خانه‌اش نیاورد، و در مالش تصرّف ننماید، و صدقه از خانه او ندهد، و روزه مستحبّی نگیرد، و به زیارت زنده یا مرده‌ای نرود و خود را و مال مرد را برای مرد حفظ کند، و همچنین بر مرد است که نفقه زن را بدهد، و او را لباس و مسکن داده و حقّ قسامهٔ او را ادا کند «۱»، همه اینها به حسب حال زن و قدرت مرد محاسبه می‌شود.

بِالْمَعْرُوفِ یعنی به چیزی که در آن ضرر و اضرار نباشد که شارع از آن منع کرده باشد.

وَ لِلرِّجالِ عَلَیْهِنَّ دَرَجَةٌ به آنچه که خداوند به آنان برتری داده به سبب به زیادی عقل و این که خداوند مردان را کفیل کرده که به کار زنها قیام نمایند.

از امام باقر (ع) است که زنی خدمت رسول خدا رسید، و گفت یا رسول اللّه حقّ مرد بر زن چیست؟ فرمود: بر زن است که از مرد اطاعت کند و نسبت به او نافرمانی نورزد، و از خانه او چیزی تصدق نکند مگر با

---

(۱) قسامه در لغت به معنی: حسن، زیبائی و لطافت است ولی از نظر فقهی منظور آن است که وقتی مرد چند زن داشته باشد باید وقت خود را بین آنها به تساوی قسمت کند و عدالت شرعی را بین زنان مراعات نماید و این حقّ زن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹

اجازه شوهر، و روزه مستحبّی نگیرد مگر با اذن او، و خود را از او منع نکند اگر چه بر پشت پالان شتر باشد، و از خانه‌اش بدون اجازه خارج نشود، پس اگر بدون اجازه خارج شود ملائکه‌های آسمان و زمین و ملائکه غضب و ملائکه رحمت او را لعن می‌کنند تا اینکه به خانه‌اش بر گردد.

پس زن سؤال کننده گفت: یا رسول اللّه چه کسی بزرگترین حقّ را بر مرد دارد؟ فرمود: پدر و مادرش، گفت: چه کسی بزرگترین حقّ را بر زن دارد؟ فرمود: شوهرش، زن گفت: من چه حقّی بر مرد دارم، مانند آن حقّی که او بر من داشت؟ فرمود: از هر صد حقّ به یکی هم نمی‌رسد.

پس زن گفت: سوگند به خدائی که تو را به حقّ به نبوّت برانگیخت هیچ مردی رقبه مرا تا ابد مالک نمی‌شود «۱».

وَ اللَّهُ عَزِيزٌ یعنی شایسته نیست که مردان زنان را مؤاخذه کنند از جهت نادانی و قصور آنها در کارها بعد از آن که خداوند مردان را بر زنها برتری داده است، زیرا که خدا عزیز است و هیچ مانعی از اراده او منع نمی‌کند، و خداوند شما را به قصور و تقصیرتان مؤاخذه نمی‌کند.

حَكِيمٌ یعنی از این که خداوند فطرت مردان را برتر از زنان قرار داده، و مردان را امر به تصدّی امور زنان کرده، و فطرت زنان را محکومیت در مقابل همسران قرار داده است، همه اینها حکمت‌ها و مصلحت‌هائی دارند، پس محکوم‌ها از محکوم بودنشان نباید خارج شوند و حاکم‌ها نباید در حکومتشان تعدّی و تجاوز نمایند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۲۹] ..... ص : ۱۹

اشاره

الطَّلاقُ مَرَّتانِ فَإِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسانٍ وَ لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلَّا أَنْ يَخافا أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلا تَعْتَدُوها وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۲۹)

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۲۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰

ترجمه: ..... ص : ۲۰

طلاقی که شوهر در آن رجوع تواند کرد دو مرتبه است پس آنگاه که طلاق داد، یا به خوشی و سازگاری رجوع و نگهداری زن کند یا به نیکی و خیر اندیشی رها کند و حلال نیست چیزی از مهر آنان به جور گیرید مگر بترسید که حدود دین خدا را راجع به

احکام ازدواج نگاه ندارید پس اگر بترسید که حدود احکام خدا در این مورد رعایت نشود، در چنین صورت رواست که زن از مهر خود برای اخذ طلاق چیزی به شوهر بخشد این احکام حدود دین خداست. از آن سرکشی مکنید کسانی که از احکام خدا سرپیچند آنها به حقیقت خود ستمکارانند.

تفسیر: ..... ص : ۲۰

الطَّلاقُ مَرَّتانِ این عبارت از متشابهاتی است که محتاج به بیان است، زیرا که ظاهر آن دلالت بر این می‌کند که زن برای زوج بعد از دو طلاق حلال نمیشود، یا این که بعد از دو طلاق، دیگر، طلاق او جایز نیست، بلکه واجب است نگهداشتن او، یا این که طلاق دادن در یک دفعه واقع نمی‌شود مگر دو طلاق حتّی اگر بگوید: (زوجتی طالق ثلاثا) یا صیغه طلاق را سه مرتبه تکرار کند، هیچ یک از این معانی مقصود نیست، و مقصود این است که طلاقی که بر سنّت طلاق جاری شود این است که زوج بتواند در عدّه دو مرتبه رجوع کند.

فَإِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ یعنی بعد از آن دو طلاق دیگر طلاق ندهد، و زن را به خوبی نگه دارد نه به جهت ضرر زدن أَوْ یا طلاق دهد و تَسْرِيحٌ بِإِحْسانٍ یعنی متلبّس به چیزی از احسان باشد، و این معنی چیزی است که این آیه در اخبار به آن تفسیر شده است.

وَ لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ و شما را حلال نیست آنچه را که به آنان از مهر و غیر مهر، شَيْئاً چیزی که پرداخته‌اید پس

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱

بگیرید، حقّ عبارت این است که بگوید: «لا یحل لهم» به صورت ضمیر غائب یعنی حلال نیست بر شوهرانشان که پس بگیرند که سابقا ذکر شد، ولی چون غالبا گرفتن مهر یا زیادتر یا کم تر از زنان محقّق نمی‌شود مگر با کمک مصلحین یا حکّام. از اینرو لفظ را به صورت جمع مخاطب آورده، تا این که از ضمیر غائب «در آتیتموا، (و) ضمیر غایب است» توهّم نشود که مقصود فقط همسران هستند و این که حرمت مخصوص به آنان است.

و نیز برای این که سختی و ناپسندی که زنان از ترک مهر خویش می‌برند با لذّت مورد خطاب واقع شدن جبران شود.

و اینکه آتَيْتُمُوهُنَّ راجع آورده، در حالی که پرداخت کننده مهر و غیر مهر زوج است که مفرد است از باب تغلیب است (یعنی غلبه مصداقها) و نیز از جهت آنکه دادن مهر و غیر مهر غالبا با کمک غیر و اصلاح او محقّق می‌شود.

إِلَّا أَنْ يَخافا یعنی مگر این که زوج و زوجه بترسند که حدود را بر پا ندارند، از این رو فعل قبلی جمع ولی این فعل مثنّی است زوج‌ها و حکّام و مصلحین هم هستند نه تنها زنان و شوهران، ولی در اینجا نسبت ترس را به طریق غیبت به زوج و زوجه داد، از طرفی اصل در ظنّ عدم اقامه حدود زن و مرد می‌باشد (آنها هستند که میترسند حدود را اقامه نکنند) ولی ظنّ حکّام و مصلحین بعد از ظنّ زوج و زوجه پدید می‌آید.

أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ که آنان با نشوز «۱» از طرف زوجین، و عدم امتثال زوج به تصدّی حقوق و قسامه «۲» زن، یا عدم امتثال زوجه به نگهداری خویش و عدم تمکین از شوهر و عدم حفظ خویش و مال شوهر در غیبت او، حدود الهی را بر پا ندارند فَإِنْ خِفْتُمْ پس اگر

---

(۱) نشوز عدم تمکین در امر همبستری است.

(۲) قسامهٔ قبلا در پاورقی توضیح داده شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲

ترسیدید در این سخن خطاب به جمع نمود نه به زوجین، زیرا مصلحین و حکّام نیز این گمان را دارند (که حقوق الهی را بر پا

ندارنـد)، و از طرفى حرام بودن عدم اقامه حدود الهى متعلّق به همه است پس خطابى كه در باره نفى حرج آورده نيز سزاوار است كه به همه آنان باشد.

أَلَّا يُقِيما پس از آن كه خوف را نسبت به جماعت داد به طريق خطاب، اينجا عدم اقامه حدود الهى را به زوجين نسبت داد به طريق غيبت، براى اين كه اشاره داشته باشد به اين كه خوف اگر چه شامل حكّام و مصلحين به تبعيّت از زوجها مى‌شود ولى اقامه حدود زوجيّت جز از زوج و زوجه از كس ديگر ساخته نيست.

حُدُودَ اللَّهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما پس از آن كه براى جماعت پس گرفتن را حلال نـدانست و پس از آن كه ترس و خوف را به طريق خطاب به جمع نسبت داد حقّ عبارت اين است كه چنين گفته شود: «فلا جناح عليكم» يعنى باكى (باكى بر شما نيست) زيرا نفى حرج بايد از كسى باشد كه عدم حليّت (حلال نبودن) به آنها نسبت داده شده، ولى اينجا نفى ايراد از زوجين شده است، و اين بدان جهت است كه اشاره به اين كند كه كسى كه بالاصاله و واقعا در حرج و دشوارى قرار مى‌گيرد عبارت از زوجين هستند، و حرج غير زوجين تابع حرج آن دو است.

فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ طبق احكام مذكور از احكام قصاص و ما بعد آن، يا ما قبل و ما بعد آن، يا طبق احكام زوجيّت فقط، رواست مهريه را ببخشد تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يعنى حدود حمايت خداوند اين است.

فَلا تَعْتَدُوها وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ پس تعدّى نكنيد كه هر كه از حدود خدا تجاوز كند ظالم است، چه هيچ ظلمى خارج از تعدّى نيست، زيرا ظلم كه عبارت از منع حقّ از مستحقّ دادن آن به غير مستحقّ است تجاوز از حدّ خداست، چنانچه تجاوز از هر حدّى منع از حقّ و دادن آن به غير مستحقّ است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۳

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۰] ..... ص : ۲۳

اشاره

فَإِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يَتَراجَعا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۲۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۳

اگر زن را طلاق سوّم داد روا نيست كه زن و شوهر ديگر بار رجوع كننـد تا اين كه زن به ديگرى شوهر كند اگر آن شوهر دوّم زن را طلاق داد زن با شوهر اوّل كه سه طلاق داده تواننـد به زوجيّت باز گردنـد اگر گمان برنـد كه از اين پس احكام خـدا را راجع به امر ازدواج نگاه خواهند داشت اين است احكام خدا كه براى مردم دانا بيان مى‌كند.

تفسير: ..... ص : ۲۳

فَإِنْ طَلَّقَها اين آيه نيز از مجملات است ولى مقصود اين است كه اگر بعـد از طلاق دوم طلاق داد فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ يعنى بعـد از طلاق سوّم جايز نيست كه به شوهر قبلى برگردد. حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَها مگر اينكه با مرد ديگرى ازدواج كند و اگر زوج دوّم طلاق داد فَلا جُناحَ عَلَيْهِما باكى بر زوج اوّل و زوجه نيست أَنْ يَتَراجَعا اينكه به زواج و نكاح برگردنـد إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيما حُدُودَ

اللَّهِ يعنى احكام مذكور از حرمت بعد از طلاق سوّم و حلال بودن زن بعد از نكاح غير به شرط اين كه گمان شود كه اقامه حدود به عمل آيد. وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ يعنى اين حدود خداست كه براى آن گروهى كه خود را از علماء حساب مى‌كنند نه از چهارپايان و غير عقلاء بيان مى‌كند تفصيل طلاق و اموري كه موجب حرمت بعد از طلاق سوّم مى‌شود و شروط طلاق در كتابهاى فقهى ذكر مى‌شود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۱] ..... ص : ۲۳

اشاره

وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ لا تُمْسِكُوهُنَّ ضِراراً لِتَعْتَدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَ لا تَتَّخِذُوا آياتِ اللَّهِ هُزُواً وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ ما أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۳۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۴

ترجمه: ..... ص : ۲۴

هر گاه زنان را طلاق داديد بايستى تا نزديك به پايان زمان عدّه او را به سازگارى در خانه نگاه داريد و يا به نيكى رها سازيد و روا نيست كه آنها را به آزار نگاه داريد تا بر آنان ستم كنيد هر كس چنين كند همانا بر خود ستم كرده است و آيات خدا را فسوس و سخريّه نگيريد و نعمت‌هاى خدا را كه بر شما ارزانى داشته و خصوصا نعمت بزرگ كتاب آسمانى و حكمت الهى را كه براى پند و اندرز شما نازل فرمود بياد آوريد و خدا ترس باشيد و بدانيد كه خدا بر همه چيز آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۲۴

اشاره

وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ و چون زنان را طلاق داديد و به آخر عدّه‌شان كه رسيدند به نحوى كه هنوز از عدّه خارج نشده باشند..... و لذا مفسّرين «اجلهنّ» را به نزديكى آخر مدّت عدّه تفسير كرده‌اند.

فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ يعنى به چيزى كه عقل و شرع آنرا خوب مى‌داند، به آنها رجوع كنيد و آنها را نگه داريد همان طور كه زن‌هاى خود را نگه مى‌داريد حقوق زوجيّت را ادا كنيد.

أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ و تسريح به معروف آن است كه آنها را به حال خود بگذارند، و از كارى كه آنها در بين خودشان مى‌كنند منع نكنند، و به آنان چيزى بدهند كه آنها را خوشحال كند.

وَ لا تُمْسِكُوهُنَّ ضِراراً و آنها را از روى زيان نگاه نداريد يعنى براى زيان زدن به آنها، يا در حالى كه آن زنان ضرر خورده مى‌باشند، نگه نداريد. بدين معنى كه رجوع كنيد تا اين كه آنان را نگذاريد نكاح بكنند و خودتان هم حقوق آنها را مراعات نكنيد.

لِتَعْتَدُوا براى اين كه به زنها ستم روا داريد با منع كردن از نكاح غير و از حقوق زوجيّت، يا اين كه آنها را مجبور به فدا دادن بكنيد،

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵

چنانچه رسم اهل این زمان است آنگاه که از زنها کراهت دارند.

از امام صادق (ع) «۱» است که از این آیه سؤال شد، فرمود: مقصود مردی است که طلاق می‌دهد، وقتی که مدّت عدّه‌اش نزدیک باتمام می‌رسد رجوع می‌کند دوباره طلاق می‌دهد، این کار را سه مرتبه به جا می‌آورد، پس خداوند از آن نهی فرموده است.

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ پس هر که چنین کند به خود ستم کرده است البتّه ظلم مرد به زن به دنیای زن زیان می‌رساند ولی غالبا در آخرت سود می‌برد، ولی این مرد ظالم به دنیا و آخرت خودش ضرر می‌زند، و در هیچ یک از دنیا و آخرت سود نمی‌برد، پس، از کسانی می‌شود که از نظر اعمال در هر دو دنیا زیان می‌بینند.

وَ لا تَتَّخِذُوا آیاتِ اللَّهِ هُزُواً وَ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ یعنی احکام شرعی قالبی و آیات تدوینی و آفاقی و انفسی، خصوصا آیات و نشانه‌های بزرگ الهی را به مسخره نگیرید و نعمت خدا را بر خودتان به یاد آورید. نعمت یا مصدر است به معنی انعام یعنی انعام خدا بر شما، پس «علیکم» متعلّق به آن است، یا اسم مصدر است به معنی نعمتی که داده می‌شود، و معنی آیه این است که به یاد آرید نعمت خدا را که از جانب خدا بر شما وارد گشته است، پس ظرف حال است، و به هر حال معنی این است که نظر به آیات از حیث خود آیات نکنید تا این که آنها را به مسخره گیرید، بلکه به یاد آرید نعمت دادن خداوند را بر شما و این که آنها آیات خدا هستند، تا این که نسبت به وجود آنها شکرگزار باشید.

یا معنی این است که به یاد آرید نعمت‌هائی را که خداوند بر شما ارزانی داشته است بدون التفات به نهی سابق و بدون اختصاص نعمت‌ها به آیات.

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۳۹. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶

نعمت چیزی است که موافق انسان است و انسان آن را می‌خواهد، نه چیزی که موافق انسان نیست و انسان آنرا ناخوش دارد، و چون انسان دارای مراتب متعدّدی است و گاهی چیزی موافق یک مرتبه هست و منافر مرتبه دیگر، لذا تحقیق در نعمت سزاوار و شایسته بیان کردن می‌باشد، پس می‌گوئیم:

تحقیق نعمت و مراتب آن به حسب مراتب انسان ..... ص : ۲۶

انسان از آن جهت که انسان است عبارت از لطیفه سیّاره انسانیّت است که در هر مرتبه‌ای از وجهی با آن مرتبه متّحد است و از جهتی به حسب ذات و آثار با آن مرتبه مغایرت دارد، زیرا که هر مرتبه‌ای از انسان محدود به حدود مخصوصی است که بر تعیّن خاصّی متوقّف است، به خلاف آن لطیفه که غیر محدود بوده و متوقّف بر شأنی از شئون نیست، بلکه برای آن سیری بی‌انتها از ولایت مطلقه ثابت است.

پس اگر چیزهائی که موافق سرایت است موافق آن لطیفه هم باشد، برای انسان، نعمت، از آن جهت که انسان است نعمت می‌شود، و گر نه همان نعمت برای انسان نقمت (بدبختی) می‌گردد. پس قرار دادن شهوت در مرد و زن و آفریدن آلات تناسلی با آن وضع مخصوص به خود، و ظهور شهوت از سوی والدین نسبت به هم و تحریک شهوت آن و نزدیکی آن دو و رساندن نطفه به جای مخصوص خود و امتزاج دو نطفه متعلّق به مرد و زن، و رحم را عاشق و نگهدارنده و گیرنده نطفه ساختن و خون را غذای نطفه قرار دادن، و توجّه روانی مادر به حفظ و تربیت و غذا رساندن به کودک و مادر را سبب رشد و نموّ آن کودک قرار دادن، همه اینها از

جمله نعمت‌های خدا بر انسان است. و همچنین است جمیع چیزهائی که تا اوان بلوغ به او نفع می‌رساند و او آن چیزها را لازم دارد، و بعد از بلوغ نیز هر چیزی که در سیر الی اللّه به او کمک می‌کند از ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷

دوستان و اندرزگویان و انبیا و نهی کنندگان. و خلاصه هر چیزی که او را در سیر الی اللّه سود می‌رساند، اعم از اینکه در مقام بشریّت او نافع باشد یا نباشد، و اعمّ از این که نعمت حساب شود یا نقمت همه اینها نعمت هائی از جانب خدا بر او است.

پس فراوانی مالها، و درست گردانیدن روانهای مردم و انذار انبیا و بشارت دادن اولیا نعمت‌هائی است از جانب خدای تعالی، چنانچه آزمایش در مالها و جانها و شکنجه و آزار بدکاران نسبت به مؤمنین نیز نعمت خدا محسوب می‌شود، لذا خداوند فرمود: هر آینه با اموال و نفسهایتان آزمایش می‌شوید، و هر آینه از اهل کتابی که قبل از شما بودند سخنهای زشت می‌شنوید و از مشرکین رنج و اذیت بسیار می‌برید، اگر صبر پیشه سازید و از خدا بترسید آن از عزم امور است و موجب قوّت اراده می‌شود و آنرا به طریق تأکید و قسم یاد آوری نمود پس دعوت موسی (ع) و لطف او نعمت بود، چنانچه قهر و شدّت فرعون نیز برای مؤمنین نعمت بود.

مولوی (ره) چه خوب گفته است در جائی که اشاره کرده است که لطف و قهر هر دو برای مؤمنین رحمت است.

چون که بی‌رنگی اسیر رنگ شد موسیئی با موسیئی در جنگ شد

چون به بیرنگی رسی کان داشتی موسی و فرعون دارند آشتی

یا نه جنگ است این برای حکمتست همچو جنگ خر فروشان صنعت است

یا نه این است و نه آن حیرانی است گنج باید گنج در ویرانی است

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸

پس هر چیزی که انسان به حسب تکوین یا تکلیف به انسان کمک کند تا در جهت سیر به مقام حقیقی خویش که همان ولایت مطلقه‌ای است که حدّ ندارد حرکت کند برای انسان نعمت می‌باشد، و آنگاه که انسان به این مقام رسید نعمت بر او تمام می‌شود، بلکه خودش نعمت کامل و تامّ می‌گردد، زیرا که ولایت، فقط نعمت است نه غیر ولایت، و آنچه که متّصل به ولایت باشد بدین نحو که ناشی از ولایت باشد یا به آن برگردد به سبب اتّصالش به ولایت نعمت است، و در غیر این صورت هر چه که می‌خواهد باشد نعمت نیست.

و مقصود از نعمت در اینجا یا نعمت آیات است یا مطلق چیزی که به انسانیّت انسان کمک می‌کند.

بنابراین قول خدای تعالی: وَ ما أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است، یا مقصود مخصوص انبیا و اولیاست که در این صورت قول خدای تعالی وَ ما أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ از قبیل عطف مغایر است، و مقصود از کتاب نبوّت و رسالت و احکام آن دو است و کتاب تدوینی از آثار آن دو است، و مقصود از حکمت، ولایت و آثار آن است.

يَعِظُكُمْ بِهِ جمله مستأنفه است جواب از سؤال حال آن چیزی است که نازل شده است، یا جواب از سؤال علت است، یا حال از «ما» است یا حال از فاعل «انزل» یعنی در حالی که به شما پند می‌دهد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ یعنی بپرهیزید از غضب خدا در غفلت از حیثیّت نعمت و در پند نگرفتن از موعظه.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ پس خداوند استهزاء شما و غفلت و پند گرفتن و نگرفتن شما را می‌داند، و این وعده و وعید است. و چون نفوس نسبت به رها ساختن زنان بعد از طلاق و انقضای عدّه و به تزویج مجدّد آنان ناخشنود است استهزای احکام و عدم اعتنای به آنرا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹

مقدّم نمود، و همچنین امر به تذکّر نعمت‌ها و احکام شریعت و حکمت‌ها و مصلحت‌ها را مقدّم کرد تا این که بر امتثال او امر و نواهی کمک کند، سپس به دنبال آن، امر به تقوی و وعده و وعید نمود با ذکر این مطلب که علم خداوند به بزرگ و کوچک احاطه دارد، سپس فرمود:

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۲] ..... ص : ۲۹

اشاره

وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْواجَهُنَّ إِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكُمْ أَزْكى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۲۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۹

و چون زنان را طلاق داديد و زمان عدّه آنها تمام شد نبايد آنها را از شوهر كردن باز داريد هرگاه به طريق مشروع به ازدواج با مردى تراضى كنند، هر كس كه به خدا و روز بازپسين ايمان آورده بدين سخن پند گيرد. اين دستور براى تزكيه نفوس شما بهتر و نيكوتر است.

چه آن كه خدا به مصلحت شما داناست و شما خير و صلاح خود را نمى‌دانيد.

تفسير: ..... ص : ۲۹

وَ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ يعنى اگر زنان را طلاق داديد بگذاريد به آخر عدّه برسند بدون اينكه عدّه منقضى شود، يا به آخر عدّه برسند به نحوى كه عدّه منقضى شود.

فَلا تَعْضُلُوهُنَّ يعنى اى زوجها مانع زوجه‌هاى خود نشويد.

أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْواجَهُنَّ كه به همسرانى كه به خواستگارى آنها آمده و غير شما هستند ازدواج كنند، يا اين كه اى اولياء، مانع نشويد، بنابر اينكه خطاب دوّم غير از خطاب اوّل باشد، يا بنابر اينكه خطاب اوّل نيز براى اولياء باشد به اعتبار اينكه آنها با اين طلاق دادن كمك مى‌كنند كه با همسران سابقشان نكاح كنند.

إِذا تَراضَوْا يعنى با خواستگاران جديد و يا با همسران سابق ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰

راضى به ازدواج باشند.

بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذلِكَ و ميانشان به خوبى انجام پذيرد، از آنچه كه ذكر شد چه آنچه از احكام و آيات سابق و يا همه آنها، ممكن است مقصود كسى باشد كه از شوهر كردن زن منع مى‌كند.

يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ البتّه اين پند است براى كسى كه اذعان و اعتراف به خدا كند و اگر چنين نباشد، آيات وعد و وعيد براى او افسانه است.

ذلِكُمْ اينجا خطاب را جمع آورد بر خلاف «ذلك» سابق چون حكم در اينجا متوجّه به جميع مخاطب‌هاست به خلاف سابق، يعنى اين كه رها كردن زنها و منع نكردن آنان از شوهر كردن مخصوص به همسران يا اولياء بود، يا اين كه خطاب مخصوص محمّد صلّى اللّه عليه و آله بود.

أَزْكى لَكُمْ «ازكى» از «زكوة» به معنى نموّ و تنعّم يا صلاح است، (پس آن هم به صلاح شماست).

وَ أَطْهَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ و پاكيزه‌تر است. و خدا مى‌داند آنچه را به شما نفع مى‌رساند و چيزهائى كه ضرر مى‌رساند، و لذا شما را امر مى‌كند به چيزى كه اكراه داريد از آن، و نهى مى‌كند از چيزى كه دوستش داريد، چون اوّلى نفع دارد و دوّمى ضرر.

وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ شما نمى‌دانيد و چون نمى‌دانيد چيز مضرّ را دوست داريد و چيز نافع را ناخوش.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۳] ..... ص : ۳۰

اشاره

وَ الْوالِداتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ لِمَنْ أَرادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَها لا تُضارَّ والِدَةٌ بِوَلَدِها وَ لا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَى الْوارِثِ مِثْلُ ذلِكَ فَإِنْ أَرادا فِصالاً عَنْ تَراضٍ مِنْهُما وَ تَشاوُرٍ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلادَكُمْ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِذا سَلَّمْتُمْ ما آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۱

ترجمه: ..... ص : ۳۱

مادران بايد دو سال تمام فرزندان خود را شير دهند، آن كه خواهد فرزند را شير تمام دهد به عهده صاحب فرزند (پدر) است كه خوراك و پوشاك مادر را به حدّ متعارف بدهد و هيچ كس را تكليف جز به اندازه طاقت نكنند، نبايد مادر در نگهدارى فرزند به زيان افتد و نه پدر بيش از متعارف براى كودك متضرّر شود، و اگر پدر نبود بايد وارث به نگاهدارى كودك قيام كند پس اگر زن و شوهر به رضايت خاطر و صوابديد هم بخواهند (زودتر از موعد مقرّر) طفل را از شير باز گيرند هر دو را رواست، و اگر خواهيد كه غير مادران فرزندان را شير دهند در صورتى كه حقوق آنان (دايگان) را به متعارف دهيد آن هم روا باشد و از خدا بترسيد و بدانيد كه خدا از كردار شما آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۳۱

وَ الْوالِداتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ پس از ذكر نكاح و ذكر اين كه زنان به منزله زراعت براى تولّد فرزند هستند و منجر شدن كلام به ذكر طلاق، اكنون خداى تعالى اولاد و چگونگى شير دادن به آنها را ذكر فرمود، و كلّ جمله خبر است به معنى امر، يا اين كه اخبار از مدّت شير دادن است و اشاره به اين كه شير دادن بر زنان واجب نيست، مثل اينست كه خداوند فرموده است: مادران اگر بخواهند به فرزندان شير بدهند دو سال كامل شير بدهند.

حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ تأكيد به كامل بودن دو سال براى اين است كه بسيارى از اوقات مسامحه مى‌شود و به يك سال و مقدارى از سال دوّم دو سال گفته مى‌شود، روايت شده كه زن آزاد را نمى‌شود مجبور به شير دادن نمود، ولى امّ ولد «۱» را مى‌شود مجبور كرد، و روايت شده كه براى

---

(۱) امّ ولد منظور كنيزى است كه از ارباب فرزند آورده باشد. ارباب ديگر حق ندارد اين

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۲

كودك هيچ شيرى بهتر از شير مادرش نيست «۱».

لِمَنْ أَرادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضاعَةَ اين حكم براى آن عدّه از زنان و مردانى است كه بخواهند شير دادن را كامل كنند، و گر نه جايز است كه به كمتر از اين اكتفا شود، يا اين كه به خاطر پدرانى است كه مى‌خواهند شير دادن را كامل كنند.

وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ تعبير به اين عبارت براى اين است كه مخارج فرزندان به عهده پدران است و مادران در آن شركتى ندارند، و

براى اشاره به علّت حكم است.

رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ (خوراك و پوشش آنها به خوبى داده شود)، اين مطلب نسبت به كسى است كه خوراك و پوشاك مى‌دهد يعنى نبايد طورى باشد كه به او ضرر برسد. و همچنين نسبت به كسى است كه به او انفاق مى‌شود يعنى انفاق نبايد طورى باشد كه موافق شأن او نباشد. ظاهر آيه وجوب شير دادن از سوى مادران است خواه آن زن در خانه پدر كودك باشد يا نباشد، و نيز ظاهر آيه وجوب انفاق از جانب پدران است (پدر كودك) خواه مادران در خانه آنان باشند يا در خانه شوهرانشان غير از شوهران اوّل، (منظور اين كه مادر كودك اگر شوهر هم كرد باز بايد پدر براى شير دادن مزد بدهد) ولى اخبار و فتاوى غير اين را مى گويند.

لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَها وسع به قدرت و طاقت تفسير شده است، ولى مقصود از آن در قرآن هر جا كه استعمال شده است، توان و تحمّل نفس است، خواه از اموال باشد يا از افعال، پس آن اسم مصدر است به معنى آنچه كه نفس تاب و توان آن را دارد، مثلا در مال بايد

كنيز را بفروشد بلكه بعد از مرگ ارباب آن كنيز را در سهم الارث فرزندش قرار ميدهند و وى آزاد مى‌شود.

(۱) نور الثّقلين: ج ۱، ص ۱۹۰، ح ۸۹۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۳

مقدارى باشد كه نفس طاقت و تحمّل آنرا دارد بدين نحو كه با انفاق كردن نقصانى در آن ظاهر نشود، و در فعل بايد فعلى باشد كه نفس توان انجام آنرا داشته باشد بدين گونه كه براى نفس در انجام ان كار زحمت و مشقّتى حاصل نشود پس وسع نفس يعنى كمتر از حدّ طاقت در كارها و كمتر از حدّ تضرّر در اموال، و اين تعليل قيد زدن به معروف است، چنانچه قول خداى تعالى لا تُضَارَّ والِدَةٌ بِوَلَدِها بدل تفصيلى است از قول خدا: لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَها بنابر اين كه «لا تضارّ» مرفوع خوانده شود، امّا بنابر قرائت فتحه، اين جمله استينافيه است و از ما قبلش منقطع.

وَ لا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ و جايز است كه «لا تضارّ» فعل معلوم باشد و يا فعل مجهول و در معنى فرقى بين آن دو نيست، و ضرر زدن به فرزند اعم از اين است كه مانع از حقوق زوجيّت شود از جهت ترس بر فرزند، يا تنگ گرفتن انفاق بر زن بر حسب مال خودش يا بر حسب حال آن زن، و همچنين است اجحاف در مال فرزند، يا اين كه از شير دادن به كودك منع مى‌كند در حالى كه زن مايل به شير دادن است، يا زن هم از شير دادن ابا دارد ولى به جاى مادر كسى پيدا نمى‌شود، يا كودك جز مادر با كسى انس و الفت نمى گيرد.

از امام صادق (ع) است «۱»: هر گاه مرد، زن را طلاق داد در حالى كه آن زن آبستن بود، بايد آن زن انفاق كند تا وضع حمل نمايد، و هنگامى كه بچّه را به دنيا آورد مزد زن را بايد بدهد، و نبايد به زن ضرر بزند مگر اين كه كسى را پيدا كند كه مزدش ارزانتر از او باشد، در اين صورت اگر آن زن به آن اجرت راضى شد پس او سزاوارتر است به فرزندش تا از شير بازش كند.

وَ عَلَى الْوارِثِ مِثْلُ ذلِكَ و اين از مجملاتى است كه احتياج به

---

(۱) نور الثّقلين: ج ۱، ص ۱۸۹، ح ۸۸۳.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۴

بيان دارد يعنى بر وارث پدر است كه بعد از مرگ پدر خوراك و پوشاك زن شير دهنده را بدهد ولى به مقدار اجرت شير دادن، از مال كودك، اگر براى او ارثى باشد، بردارد.

فَإِنْ أرادا فِصالًا يعنى قبل از سپرى شدن دو سال اگر بخواهند كودك را از شير بگيرند و گر نه بعد از دو سال كه احتياجى به آوردن قيد تراضى بين زن و مرد نيست كه در قول خداى تعالى است عَنْ تَراضٍ مِنْهُما، از اين قيد استفاده مى‌شود كه رضايت مادر شرط بريدن كودك از شير است، و اين معنى قبل از دو سال درست است، زيرا در اين دو سال حضانت و سر پرستى حقّ مادر است و اين امر اقتضا مى‌كند كه بريدن از شير قبل از دو سال با رضايت مادر باشد.

وَ تَشاوُرٍ يعنى با مشورت هر دو، تا اين كه مصلحت فرزند را طلب كنند، و امر كردن به مشورت با مادر در اينجا با اين كه مشورت با زنان مكروه است از اين جهت است كه مادر به وضع كودك آگاه‌تر است.

فَلا جُناحَ عَلَيْهِما باكى نيست كه قبل از كامل شدن دو سال كودك را از شير ببرند، و اين توسعه‌اى است در امر شير دادن بعد از اين كه شير دادن را به دو سال محدود كرد، كم كردن مدّت را بى‌ايراد دانسته وقتى كه گفت: مادران بايد اولادشان را شير دهند، و خوراك و پوشاك مادران به عهده پدر است از ظاهر آيه اين توهّم پيش مى‌آيد كه شير دادن مادران و انفاق پدران واجب است، پس خواست اين توهّم را رفع كند، و اين كه شير دادن واجب نيست مگر در صورت پيش آمدن بعضى عوارض و حالات.

پس فرمود: ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۵

وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلادَكُمْ يعنى اگر كسى را غير از مادران طلب كنيد كه اولادتان را شير بدهد فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ بر شما ايرادى نيست. اين مطلب نيز از مجملات است، زيرا ظاهر آن دلالت بر جايز بودن شيردهى از غير مادران مى‌كند در حالى كه مادران وجود دارند، و دلالت دارد بر جايز بودن شير دادن بدون اجرت يا با اجرت مثل اجرت غير و كافى بودن شير آنان براى فرزندان، در حالى كه چنين نيست، زيرا اين امور منافات با حضانت و حقّ سرپرستى دارد كه بر مادران واجب و ثابت است- بنابر قول به وجوب حضانت مادر.

إِذا سَلَّمْتُمْ ما آتَيْتُمْ يعنى آنچه را كه اراده كرديد يا آنچه را كه شايسته است به شير دهندگان يا به مادران بدهيد بر حسب شرط يا بر حسب امر خداى تعالى، يعنى اين كه مادران در صورتى كه همسر شما باشند بر شما حقّى دارند از خوراك و پوشاك و اگر جدا شده باشند رها كردن آنان به خوبى، حقّ ايشان است، و شير دهندگان غير مادران نيز بر شما حقّ دارند، به سبب اين كه اولادتان را شير مى‌دهند پس هرگاه حقّ هر صاحب حقّى را داديد به نحوى كه آنها از شما راضى شدند ديگر بر شما باكى نيست به اين كه رضايت شير دهندگان را بِالْمَعْرُوفِ به صورت پسنديده جلب كند و اخبار و روايات در مورد اين كه زن شير دهنده چگونه بايد باشد و اين كه شير در نفس طفل شير خوار اثر مى‌گذارد و اين كه شير مادران بهترين شيرها براى كودكان است...، بسيار است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ و تقواى الهى پيشه گيريد، اين سخن بر حذر كردن پدران است از تعدّى و تجاوز بر مادران و اولاد به سبب لجبازى يا بخل ورزى، يا اينكه پدران و مادران، هر دو مورد خطابند.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ پس اطاعت خدا كنيد، و امر و نهى او را مخالفت نكنيد و بدانيد كه او به آنچه مى‌كنيد بيناست، اين ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶

سخن هم ترغيب است و هم تهديد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۴] ..... ص : ۳۶

اشاره

وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۶

و مردانی که بمیرند و زنانشان زنده مانند باید که مدّت چهار ماه و ده روز از شوهر کردن خودداری کنند پس از پایان این مدّت گناهی بر شما نیست که آنها در حقّ خود کاری شایسته کنند یعنی با دیگران ازدواج کنند و خداوند بر آنچه که انجام می‌دهید آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۳۶

اشاره

وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ توفّی در مورد شیء، گرفتن آن شیئی است با تمام اجزائش. توفّی در مورد انسان، گرفتن روح اوست با تمام فعلیّاتش، و استعمال کلمه «توفّی» در قبض روح اشاره به این است که بعد از مرگ در دنیا از انسان چیزی نمی‌ماند مگر یک مادّه قابل، که دخالتی در انسان و حقیقت و تشخّص او ندارد.

وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ بیان تربّص به انفس در معنی قول خدای تعالی وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ گذشت.

أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْراً یعنی چهار ماه و ده روز و لفظ «عشر» را در اینجا برای مؤنث آورد چون لیالی (شبها) در تقدیر گرفته شده است، که جمع «لیلة» است تا تمیز باشد.

بیان حکمت عدّه گرفتن زنان ..... ص : ۳۶

بدان که حکمت در عدّه چند چیز است: اوّل حفظ احترام مؤمن، دوّم انتظار حصول رغبت از طرف زن و شوهر با گذشتن مدّتی که با هم همبستر نشده باشند، و مراجعه و مواصلت بین آنها محقّق نشده باشد، ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۷

چون طلاق و جدائی مبغوض خداوند تعالی است، و وصال و الفت محبوب خداست، سوّم تبرئه رحم از حمل (یعنی باردار نبودن)، چهارم مراعات دلبستگی و علاقه دل زن به مرد و قطع این علاقه، که عدّه گرفتن سه ماه بعد از طلاق آتش محبّت زن را خاموش می‌کند، و آتش زنی که شوهرش مرده خاموش نمی‌شود مگر در چهار ماه و ده روز، چنانکه در خبر است «۱»، پنجم مراعات صبر و طاقت زن از جماع که زن می‌تواند چهار ماه صبر کند و لذا در قسم و ایلاء نیز به همین مقدار مقرّر شده است و این نیز در خبر ذکر شده است «۲».

و در بعضی از این موارد که گفتیم گاهی اختلاف است. مثلا مطلّقه که دخول به آن نشده است، و مطلّقه یائسه عدّه ندارند، و کنیز و متعه در مورد طلاق با انقضای مدّت (در متعه) و یا بذل مدّت (در متعه) مدتی به اندازه نصف زن آزاد در نکاح دائم عدّه می‌گیرند و در مورد وفات به اندازه زن آزاد دائم عدّه می‌گیرند (قولی خلاف نیز هست) و آنهائی که قاعده می‌شوند باید بعد از پاک شدن عدّه نگه دارند و صاحبان ماهها «۳» عدّه‌شان با ماهها است. بعد از این که قبل از طلاق سه ماه به انتظار قاعده شدن به سر برده باشند. امّا کسی که شوهرش غائب بوده (طلاق غائب) از زمان طلاق باید عدّه نگه دارد. و اگر خبر وفات شنید از موقع وصول خبر باید عدّه نگه دارد.

از امام باقر (ع) روایت شده است که فرمود «۴»: همه نکاحها چنین است که هرگاه زوج بمیرد بر زن است که چهار ماه و ده روز عدّه بگیرد آزاد باشد یا کنیز، و نکاح بر هر وجهی که صورت گرفته باشد چه متعه

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۴۲.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۲۴۲.

(۳) ظاهرا مربوط به کسی است که هر سه ماه یکبار عادت می‌شود و سه طهر و یک طهر قبل از طلاق جمعا ۱۲ ماه می‌شود.

(۴) نور الثّقلین: ج ۱/ ص ۱۹۲/ ح ۹۰۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۸

باشد یا تزویج یا ملک یمین و ما قبلا به این مطلب اشاره کردیم که در بعضی از این امور اختلاف است.

فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ یعنی به آخرین مدّت عدّه رسیدند یعنی عدّه که منقضی گشت، فَلا جُناحَ عَلَیْکُمْ ای اولیا، یا ازواج، یا اولیا و ازواج همگی، شما را باکی نیست فِیما فَعَلْنَ فِی أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ در آنچه که از نیکی مانند نکاح و اجابت خواستگارها می‌خواهند انجام دهند و شما متعرض آنان نشوید.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ پس از خدا بترسید و زنان را بعد از گذشتن عدّه از تزویج منع نکنید چون خدا به آنچه می‌کنید دانا و آگاه است. و چون خدای تعالی به سبب خواستگاری و نکاح گناه را نفی نمود. البته آنرا مشروط به پایان یافتن عدّه نمود، از مفهوم مخالف، این توهّم پیش می‌آید که قبل از پایان یافتن عدّه بر مردانی که ذکر شد گناه و ایراد ثابت است، در حالی که این ایراد واقع نمی‌شود مگر به سبب گناه زنان که در معرض خواستگارها قرار گرفته‌اند، و گناه کردن زنان مستلزم گناه خواستگاران نیز هست، پس این توهّم را اینگونه رفع کرد که فرمود:

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۵] ..... ص : ۳۸

اشاره

وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِیما عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّساءِ أَوْ أَکْنَنْتُمْ فِی أَنْفُسِکُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّکُمْ سَتَذْکُرُونَهُنَّ وَ لکِنْ لا تُواعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفاً وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّکاحِ حَتَّی یَبْلُغَ الْکِتابُ أَجَلَهُ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی أَنْفُسِکُمْ فَاحْذَرُوهُ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ (۲۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۸

باکی نیست بر شما که به خواستگاری آن زنان بر آیید یا نیّت ازدواج را داشته باشید بدون هیچ اظهار نظر. خداوند می‌داند که از این پس از دل بر زبان خواهید آورد و لیکن با آنها پنهان قرار و پیمانی مگذارید مگر آنکه سخنی به میزان شرع گوئید ولی عزم عقد و ازدواج نکنید تا زمان عدّه آنها به پایان رسد و بدانید که خدا از نیّات درونی شما ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹

آگاه است پس از او بترسید و بدانید که خدا آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۹

وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِیما عَرَّضْتُمْ بِهِ ای خواستگاران باکی بر شما نیست که به خواستگاری این زنان در آیید و یعنی اشاره به خواستگاری کنید نه تصریح، مِنْ خِطْبَةِ النِّساءِ چون در اینجا به نفی ایراد از خواستگاران اکتفا کرد، لذا از ذکر بهره بردن از زنان و

مردانى كه ذكر شد، بى‌نياز گرديد.

و تعريض اين است كه چيزى را براى زن ذكر كند و اشاره كند به اين كه پس از انقضاى عدّه قصد نكاح با او را دارد و به او تمايل دارد تا اين كه آن زن به كس ديگر جواب ندهد و خود را براى او نگه دارد.

أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ يا اين كه در خود پنهان داريد بدون اين كه با زن‌هايتان با تصريح يا با اشاره اظهار بكنيد.

عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ پس مباح نمود بر شما تعريض و اشاره به خواستگارى، نه تصريح به آن كه خلاف حفظ احترام مؤمن است.

وَ لكِنْ لا تُواعِدُوهُنَّ سِرًّا كه از قول خداى تعالى: عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ استفاده مى‌شود، اين جمله محذوف كه به زبان بياوريد و لكن وعده پنهانى به آنان ندهيد، يعنى در جاى خالى يا وعده جاى خالى ندهيد.

و ممكن است كه خود «سرّا» مفعول مطلق نوعى باشد بدون لفظ فعل، زيرا خلوت با اجنبى كه رغبت انسان در آن باشد انسان را به چيزى مى‌خواند كه شرع راضى به آن نيست.

يا مقصود اين است كه وعده جماع و كارى كه بايد مستور و پوشيده باشد به او ندهيد، زيرا خيلى وقتها از جماع و آنچه كه قبيح است به كلمه «سرّ» كنايه مى‌شود، يعنى وعده همخوابى و ملاعبت ندهيد يا وعده عقد قبل از انقضاى عدّه ندهيد، يا وعده نزديكى زياد بعد از نكاح ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۰

را ندهيد، تا اين كه به غير شما مايل نگردند، بدين نحو كه خودتان را به زياد نزديكى كردن وصف نكنيد، يا اين كه جاى خلوتى را به آنان وعده ندهيد بدين نحو كه به زنى كه مى‌خواهى نكاحش كنى قبل از انقضاى عدّه بگوئى: وعده من و تو خانه فلانى، و به تمام اين معانى اشاره مختصرى در اخبار شده است «۱».

إِلَّا أَنْ تَقُولُوا استثناء متّصل است در كلام تامّ بدل است از «سرّ» يا استثناء مفرّغ است يعنى به آنها وعده پنهانى، به چيزى يا براى چيزى يا در حالى ندهيد يا به چيزى وعده ندهيد مگر اين كه: قَوْلًا مَعْرُوفاً به كنايه و اشاره باشد، كه اشكالى ندارد.

وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكاحِ يعنى عزم عقد نكاح نكنيد و فرق بين «عقد» و «عقده» مانند فرق بين مصدر است و اسم مصدر، و نهى از عزم بر عقد نكاح مبالغه در نهى از نكاح است.

حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتابُ أَجَلَهُ تا آنچه كه در باره عدّه فرض شده است، برسد.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي أَنْفُسِكُمْ و بدانيد كه خدا مى‌داند آنچه را كه در دل داريد از عزم بر عقد، يا دروغ، يا فسق و فجور.

فَاحْذَرُوهُ بر حذر باشيد از خشم خدا يا از عزمى كه در دل داريد، يا از وعده پنهانى.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ خدا مى‌بخشد آنچه را كه در دل داريد مادام كه انجام نداده‌ايد.

حَلِيمٌ در عقوبت كسى كه امر باز دارنده را مرتكب شده شتاب نمى‌كند، پس، از اين كه سريعا مؤاخذه نمى‌شويد مغرور نباشيد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۶] ..... ص : ۴۰

اشاره

لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَ مَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعاً بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (۲۳۶)

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱، ص ۱۹۲، ح ۹۰۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱

ترجمه: ..... ص : ۴۱

باکی بر شما نیست اگر طلاق دهید زنانی را که با آنها مباشرت نکرده‌اید و مهری مقرّر نداشته‌اید ولی آنها را به چیزی بهره‌مند سازید، دارا به قدر خود و نادار به اندازه خویش به بهره‌ای شایسته او که سزاوار مقام نیکوکاران است.

تفسیر: ..... ص : ۴۱

لا جُناحَ عَلَيْكُمْ جمله استینافیه است و جواب سؤال مقدّر، گویا که بعد از ذکر طلاق و احکام زن‌های مطلّقه گفته شده: چه حقّی زن مطلّقه بر طلاق دهنده دارد؟ پس خداوند فرمود: چیزی از مهر و غیر مهر بر شما نیست.

إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ تمسّوهنّ کنایه از جماع است (منظور این که اگر پیش از جماع آنها را طلاق دادید) أَوْ تَفْرِضُوا یعنی مگر این که مهری مقرّر کرده باشید، یا این که لفظ «أو» به معنی (واو) است.

لَهُنَّ فَرِيضَةً فریضهٔ بر وزن فعیله است و وزن فعیل به معنی مفعول و تاء برای نقل است، یا مصدر است پس خدای تعالی حکم زنهای مطلّقه را با دلایل منطقی و به تفصیل و اجمال از حیث مهر (کابین) ذکر کرده و از کسی که زوجه‌اش را طلاق داده، در صورتی که با آن زن مباشرت و نزدیکی نکرده و مهری هم برای او بر قرار نکرده باشد، رفع ایراد در عدم پرداخت مهر و غرامت نمود. البتّه این حکم از منطوق آیه ثابت می‌شود، و نیز اجمالا ـ یک نوع غرامت را برای کسی که زنی را طلاق داده که با او نزدیکی کرده یا مهر برای او مقرّر داشته است، و یا زنی که با او نزدیکی نشده ولی مهر معیّنی داشته حقّ دارد که نصف مهر را بگیرد چنانچه به زودی خواهد آمد، و آنکه با او نزدیکی شده ولی مهر معیّنی نداشته ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۲

است باید به او مهر المثل داده شود، و آنکه هم نزدیکی با او محقّق شده و هم مهر معیّنی دارد باید مهر تعیین شده را به او پرداخت.

وَ مَتِّعُوهُنَّ پس آنها را طلاق داده و از باب استحباب یا وجوب آنانرا به چیزی بهره‌مند سازید.

عَلَى الْمُوسِعِ یعنی کسی که در مال و ثروت دارای وسعت است (زیرا همزه باب افعال در مثل آن برای صیروره و شدن است).

قَدَرُهُ یعنی آنچه که قادر بر آن است و طاقت آنرا دارد. یا آنچه که مقدّر می‌شود بر حسب گنجایشی که دارد.

وَ عَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ و بر تنگدست به اندازه خودش. از اخبار استفاده می‌شود که آیه تنها مربوط به حال مرد طلاق دهنده نیست بلکه باید علاوه بر حال طلاق دهنده به شأن زن مطلّقه نیز توجّه شود و بهره زن مطلّقه بر حسب حال هر دو ملاحظه می‌شود، زیرا بهره‌مندی زنی که حسب و نسب و شرف دارد مانند بهره‌مندی کسی نیست که آنها را ندارد اگر چه طلاق دهنده یکی باشد.

مَتاعاً مصدر است از غیر لفظ فعل یا مفعول به است.

بِالْمَعْرُوفِ یعنی «تمتیعا بالمعروف» بهره‌مند کردن به معروف بنابراین که مصدر باشد یا جنس متلبّس به معروف بنابر این که مفعول به باشد. یا این که ظرف متعلّق به «متّعوهنّ» باشد و آوردن قید معروف، به مراعات حال هر دو طرف، دلالت دارد.

حَقًّا صفت «متاعا» است یا مصدری است که غیر خودش را تأکید می‌کند.

عَلَى الْمُحْسِنِينَ یعنی کسانی که اراده احسان به مردم را دارند، زن‌های مطلّقه آنان سزاوارتر به احسان آنان هستند، یا هر کسی که رسمش احسان به مردم است، یا بر احسان کنندگان در کارهایشان این کار شایسته است و علّت این که اسم ظاهر آورد، با این که حقّ عبارت این بود که بگوید: (حقا علیکم)، این است که ترغیب و تشویق در بهره رساندن به زنان مطلّقه نماید، یا مقصود این است که بر احسان کنندگان از شما حقّ ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳

است و این که شأن محسنین چنین است پس شایسته است که شما نیز این شأن و عادت را طلب کنید. و در اخبار اندازه‌ای برای بهره دادن به زن مطلّقه ذکر نشده چنانچه در آیه همین طور است، و بعضی گفته‌اند به اندازه نصف مهر المثل به او داده می‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۷] ..... ص : ۴۳

اشاره

وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوى وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۳

و اگر زن‌هایی را طلاق دهید پیش از آنکه با آنها مباشرت کرده باشید در صورتی که برای آنان مهر مقرّر داشته‌اید بایستی نصف مهری را که تعیین کرده‌اید به آنها بدهید مگر آن که آنها خود یا کسی که امر نکاح به دست او است در گذرند و اگر شما در گذرید (و تمام مهریه را بپردازید) به تقوی و خدا پرستی نزدیکتر است و فراموش نکنید برتری‌هائی را که در نیکوئی به یکدیگر است که خداوند بر آنچه انجام می‌دهید بیناست.

تفسیر: ..... ص : ۴۳

إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً و اگر پیش از جماع طلاق دادید پس بر شماست فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ نصف آنچه تعیین کرده‌اید بپردازید و این بیان یکی از شقوق مفهوم مخالف است که از آیه سابق استفاده می‌شد و باقی می‌ماند آن شقّی که طلاق بعد از نزدیکی و تعیین مهر صورت گیرد، و حکم آن ظاهر است، زیرا با عقد نکاح فریضه ثابت می‌شود و مهر معیّن می‌گردد آنچه که می‌تواند نصف مهر را ساقط کند طلاق قبل از نزدیکی است، در حالی که فرض این است که طلاق دادن زنان بعد از نزدیکی و عدم تعیین مهر باشد. باقی می‌ماند آن شقّ از طلاق دادن زنان که بعد از نزدیکی و عدم تعیین مهر باشد. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴

إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ یعنی زن‌های مطلّقه در گذرند از نصف مهر که حقّ آنان است.

أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ یعنی پدر یا جد یا و کیل مطلق زنان مطلّقه، یا و کیل در امر طلاق و نکاح آنان در گذرند. و ممکن است مقصود از الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ زوجها باشند، و معنی آیه این است:

مگر این که در گذرند زوجها از نصفی که حقّ زنان بود و با طلاق قبل از نزدیکی حقّ مردان شده است، و در اخبار به همه این معانی اشاره شده است و تأیید می‌کند معنی اخیر را قول خدای تعالی: وَ أَنْ تَعْفُوا که ظاهر آن خطاب به زوجها است، و ممکن است خطاب برای مطلّقین و مطلّقات از باب تغلیب باشد، یا خطاب به اولیای نکاح باشد، یا خطاب به همه اینها.

أَقْرَبُ لِلتَّقْوى این کار به تقوی نزدیکتر از ظلم است، زیرا کمتر اتّفاق می‌افتد که مطالبه کردن حقّ ثابت، موجب شکسته شدن قلب طرف مقابل که حقّ از او مطالبه شده است نگردد.

وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ یعنی برتری که خداوند به بعضی از شما انعام کرده است فراموش نکنید، بنابراین خطاب به زوجها است که خداوند آنها را بر زنان برتری داده است. و معنی فراموش نکردن فضل یادآوری برتری است که خداوند مردان را بر زنان داده است

تا این که آن یادآوری آنان را دعوت به عفو بکند، زیرا که صاحب فضل و برتری سزاوارتر است به عفو و اعطا. یا مقصود این است که فراموش نکنید تحصیل برتری را که بَیْنَکُمْ بین شما دور می‌زند، زیرا بخشش و عطا سبب حصول برتری و زیادی درجات است، پس باید هر یک از شوهران و زنان و اولیای آنها یادآور این ارزش، و طالب آن باشند. پس آیه طبق معنی اوّل ترغیب در عفو است برای زوج‌ها فقط، و بنابر معنی دوّم ترغیب در عفو است برای جمیع. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵

از علی (ع) روایت شده است که فرمود: زود است که بیاید بر مردم، زمانی که مردم اموال خود را با چنگ و دندان نگه می‌دارند، مؤمن هر چه که با خود دارد به دندان می گیرد و نگاه میدارد، در حالیکه به این کار امر نشده است (دستور ندارد که مال خود را نگه دارد و نبخشد) لذا خدای تعالی می‌فرماید: فضل (عفو و بخشش یا بخشیدن زیادی مال) در بین خود را فراموش نکنید «۱».

إِنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ پس آنچه که به سبب عفو از شما فوت می‌شود از خدا فوت نمی‌شود، پس شما را به ده برابر تا هفتصد هزار برابر پاداش می‌دهد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۳۸] ..... ص : ۴۵

اشاره

حافِظُوا عَلَی الصَّلَواتِ وَ الصَّلاةِ الْوُسْطی وَ قُومُوا لِلَّهِ قانِتِینَ (۲۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۵

باید در هر نماز توجّه کامل داشته باشید، به خصوص نماز وسطی و به اطاعت خدا قیام کنید.

تفسیر: ..... ص : ۴۵

اشاره

حافِظُوا ابتدای کلام است برای ترغیب در نماز و توجّه به خدا بعد از ذکر زنان و احکام آنان و طلاق و احکام آن، گویا که گفته است:

اینها همه احکام کثرت‌ها است، ولی بر شما شایسته نیست از جهت وحدت و توجّه به خدا غافل شوید پس مواظبت کنید عَلَی الصَّلَواتِ بر نمازها از این جهت که اوقات و حدود و ارکان آن را نگه دارید، و در اوّل سوره برای نماز و مراتب آن مطالبی بیان شد، و اینکه نماز دارای مراتب است مانند مراتب انسان، و نمازهای قالبی از باب اینکه هر کدام در عرض دیگری است نه در طول آن. و برتری بین آنها نیست، و اینکه مراتب طولی نماز هر مرتبه عالی بر مرتبه پائین محیط و مقوّم آن است، و

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۱۹۷، ح ۹۳۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶

حکم مرتبه عالی نسبت به مرتبه پائین حکم روح نسبت به جسد است، و آن متوسّط و معتدل است، چنانکه روح نسبت به جسد متوسط و معتدل است.

بيان نماز وسطى ..... ص : ۴۶

پس قول خداى تعالى: وَ الصَّلاةِ الْوُسْطى يعنى نماز برتر و داراى فضيلت يا نماز متوسط يا معتدل كه اشاره به مراتب عاليه از نمازها است نه اين كه اشاره به چيزى از نمازهاى عرضى باشد، و تفسير آن به نماز ظهر چنانكه در اخبار شيعه وارد شده از باب اين است كه نماز ظهر از وجهى مظهر صلاة وسطى است، چنانچه شب قدر و اسم اعظم عبارت از شبى است كه نسبت به ساير شب‌هاى عرضى در حكم روح است، و اسم اعظم نيز چنين است، و آن دو را گاهى به چيزى از شب‌ها تفسير كرده‌اند و اسمهاى عرضى از باب اين كه مظهر آن دو هستند، با مظهريّت خاصّ خود و اين مظهريّت غير از مظهريّت عامّه است كه جميع شب‌ها و نام‌ها در آن شريكند.

و گاهى صلاة وسطى را به نماز عصر يا مغرب يا عشاء يا صبح تفسير كرده‌اند. نقل شده است كه نماز وسطى در ميان نمازهاى پنجگانه مخفى است و خداوند آنرا معيّن نكرده است تا اين كه بدين وسيله بر همه نمازها محافظت شود، چنانچه شب قدر ميان شب‌هاى ماه رمضان يا در همه شب‌هاى سال پنهان است و اسم اعظم در جميع اسماء، و ساعت اجابت دعا در تمام ساعات روز جمعه مخفى شده است.

وَ قُومُوا به نماز ايستيد لِلَّهِ قانِتِينَ براى خدا در حالى كه دعا خوانيد به سبب وضع قنوت نماز (كه دعا است)، يا خشوع كنندگان يا اطاعت كنندگان، يا ساكت شوندگان از آنچه كه در نفس مى‌گذرد و يا از كلامى غير از ذكر خدا. يا مقصود از «قوموا» اين است كه معتدل شويد ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۷

براى خدا يا قيام به امور كثرت‌ها نمائيد، و كارهاى مهم اهلتان را كفايت كنيد. و لفظ «للّه» يا متعلق به «قوموا» است يا به «قانتين» و پيش آوردن للّه جهت حصر و اهميّت دادن واقع شده است (يعنى منحصرا براى خدا به دعا ايستيد).

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۳۹] ..... ص : ۴۷

اشاره

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجالاً أَوْ رُكْباناً فَإِذا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَما عَلَّمَكُمْ ما لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (۲۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۷

اگر شما را بيم خطرى از دشمن باشد به هر حال كه ميسّر است پياده يا سواره نماز به جاى آريد آنگاه كه ايمنى يافتيد (با آداب و شرايط) خدا را ياد كنيد كه او آنچه را كه نمى‌دانستيد به شما آموخت.

تفسير: ..... ص : ۴۷

فَإِنْ خِفْتُمْ اگر ترسيديد از دشمن و دزد و درنده. «ف» پس محافظت نمائيد بر نماز «رجالا» جمع راجل يا رجيل، يا رجلان، يا رجل بكسر جيم و ضمّ آن، يعنى لازم نيست در هنگام خوف ايستاده و بى حركت نماز خواندن. أَوْ رُكْباناً جمع راكب است و اختصاصى به سوار شدن شتر و غير آن ندارد، از امام صادق (ع) است كه فرمود «۱»:

هرگاه كسى از درنده يا از دزد ترسيد، تكبير بگويد و اشاره بكند.

فَإِذا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ و چون ایمن شدید نماز بخوانید یا مراد مطلق ذکر است، یا مراد ذکر قلبی است که نماز سینه است (یعنی چون ایمن شدید نماز بخوانید یا به ذکر قلبی مشغول شوید) كَما عَلَّمَكُمْ یعنی مانند ذکری که خدا به شما یاد داد به ذکر پردازید. یعنی موازی تعلیم خدا باشد، یا مانند ذکری که به وسیله خلفای خود به شما یاد داد، یا مانند ذکری که با زبان جانشینانش به شما آموخت و این معنی بنابر این

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۳۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸

است که (ما) مصدریّه یا موصوفه یا موصوله باشد، و بنابر دو احتمال اخیر، قول خدای تعالی ما لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ بدل می‌شود (یعنی به همان ذکری که یادتان داد و شما نمی‌دانستید، بپردازید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۰] ..... ص : ۴۸

اشاره

وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِيَّةً لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْراجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِي ما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۸

مردانی که بمیرند و زنانشان زنده بمانند باید وصیّت کنند که آنها را تا یک سال نفقه دهند و از خانه بیرون نکنند پس اگر زن‌ها خارج شوند شما را گناهی نیست از آنچه در باره خود در حدود شرع بگزینند، و خدا بر هر کار توانا و به مصالح امور خلق داناست.

تفسیر: ..... ص : ۴۸

وَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ کسانی که گمان می‌برند که می‌خواهند بمیرند به سبب ظهور آثار مرگ، یا می‌دانند که در آینده می‌میرند.
وَ يَذَرُونَ أَزْواجاً وَصِيَّةً و زنانشان زنده مانند باید وصیّت کنند «وصیّة» هم با نصب خوانده شده به تقدیر «یوصون» «یوصون وصیة» که در این صورت حال «الّذین»، حال می‌باشد و نیز با رفع هم خوانده شده به تقدیر «عیهم وصیّة».
لِأَزْواجِهِمْ مَتاعاً «متاعا» مصدر محذوفی است که جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است: با وصیّت چه کار می‌کنند؟ پس فرمود: به همسرانشان نفقه بدهند إِلَى الْحَوْلِ تا یک سال، یا بدل از «وصیّة» است به نحو بدل اشتمال، یا منصوب به نزع خافض است، یعنی وصیّت می‌کنند وصیّتی به متاع.
غَيْرَ إِخْراجٍ (بدون بیرون کردن) بدل است به نحو بدل بعض از کلّ یا حال است از «ازواجا» در حالی که به اسم مفعول تأویل برود، یا حال از فاعل «یذرون» است اگر به اسم فاعل تأویل برود. و در اعراب اجزاء آیه چیزهای دیگری گفته شده است که بهترین آنها چیزی است که ما ذکر کردیم. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹
و در اخبار است، که آیه نسخ شده است به آیه عدّه وفات و آیه «میراثهنّ» زیرا حکم در اوّل اسلام این بود که وارث تا یک سال به

زن نفقه بدهد و سپس زن بدون ارث برود، پس هر دو حكم را آيه عدّه و آيه «ميراثهنّ» «۱» نسخ كرد، اگر چه آيه عدّه در نظم مقدّم است ولى در نزول متأخر بوده است.

فَإِنْ خَرَجْنَ اگر خارج شوند از خانه‌هاى همسرانشان بعد از يك سال، گناهى بر شما نيست. بنابر اين كه حكم به عدم اخراج در بين سال و مدّت باشد. يا اين كه مقصود خروج قبل از تمام شدن سال است بنابر اين كه حكم به عدم اخراج واجب نباشد.

فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ اى وارثان، يا اى خواستگارانى كه به اولياى زنان، مراجعه مى‌كنيد، و يا اى حكّام «۲»، ايراد و گناهى بر شما نيست، فِي ما فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ از آنچه كه در باره خود از تزيين و آرايش و در معرض خواستگاران قرار گرفتن و اجابت خواستگارى آنها و نكاح با آنان كه مى‌خواهند انجام دهند. وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ و خدا توانا و داناست، از چيزى كه خدا مى‌خواهد مانعى وجود ندارد، پس، از انتقام خدا بترسيد و با او مخالفت نورزيد، و از ظلم به كسانى كه زير دست شما هستند بر حذر باشيد. و او امر و نهى نمى‌كند مگر به آنچه كه صلاح شما در آن است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۴۱] ..... ص : ۴۹

اشاره

وَ لِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (۲۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۹

مردان زنانى را كه مطلّقه كنند به چيزى بهره‌مند سازند كه اين سزاوار پرهيزكاران است.

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۱۲۹، ح ۴۲۶۱.

(۲) حكّام اعمّ از حاكم شرع و يا حاكم عرف است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۵۰

تفسير: ..... ص : ۵۰

وَ لِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ تعميم است بعد از تخصيص و بيان حكم استحبابى است بعد از بيان حكم وجوبى، زيرا حكم بهره‌مند ساختن زن در سابق براى زنان مطلّقه‌اى بود كه با آنها نزديكى نشده و مهرى نيز مقرّر نگرديده است. در خبر است «۱»: بهره‌مند ساختن زنان واجب است چه دخول نمايد يا ننمايد، و اين كه بايد آنانرا بهره‌مند بسازى قبل از اين كه طلاق بدهى ولى در بيان اين آيه از امام صادق (ع) است كه ذكر «متاع» در دو آيه براى نفقه زن بعد از گذشتن عدّه‌اش اين است كه دارا و ثروتمند به قدر خود و نادار هم به مقدار طاقت خود بپردازد، و در ادامه (براى بيان اين كه اين حكم بعد از انقضاى عدّه و قطعى شدن طلاق است) فرمود: چگونه متاعى به زن ندهد و حال آن كه زن هنوز در عدّه است و اميد به مردش دارد و مرد نيز اميدوار است، و خداوند آنچه را كه بخواهد بين آن دو پديد مى‌آورد.

حَقًّا مفعول مطلق است و غير خودش را تأكيد مى‌كند يا حال است.

عَلَى الْمُتَّقِينَ و اين امر ثابت و شايسته پرهيزكاران است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۴۲] ..... ص : ۵۰

اشاره

كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۵۰

خدا آيات خود را براى شما اين گونه روشن بيان سازد باشد كه بينديشيد و تفكّر كنيد.

تفسير: ..... ص : ۵۰

كَذلِكَ اين چنين است بيان كردن احكام زنان در مورد وفات همسرانشان و مطلّقه شدنشان.

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱، ص ۲۰۰، ح ۹۵۷. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۵۱

يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ خداوند آياتى كه در حقّ خود شما و كسانى كه از زن و مرد با شما معاشرت مى‌كنند، بيان مى‌كند. لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ يعنى عاقل شويد يا با عقل‌هايتان آيات و احكام خدا را درك كنيد و مصالح و حكمت‌هاى احكام را دريابيد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۴۳] ..... ص : ۵۱

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ (۲۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۵۱

آيا نديدى كسانى را كه از ترس مرگ از ديار خود بيرون رفتند كه هزاران تن بودند، خدا فرمود بميريد همه مردند سپس آنها را زنده كرد زيرا خدا را در حقّ بندگان فضل و كرم است ليكن بيشتر مردم سپاسگزار حقّ نيستند.

تفسير: ..... ص : ۵۱

أَ لَمْ تَرَ آيا نديدى؟! استفهام انكارى است و حقّ عبارت اين بود كه بگويد: «الم تذكر» يعنى آيا به ياد نمى‌آرى، ولى فعل رؤيت را آورد كه دلالت بر جواز ديدن براى آنها مى‌كند و اين مطلب اشاره به اين دارد كه اگر چه آنان گذشتند و رفتند، و كسانى كه مقيّد به زمان هستند ديگر آنها را نمى‌بينند، البتّه نسبت به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله آنها حاضرند، زيرا زمان‌ها نسبت به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله در هم پيچيده است و در پيش وى بين ماضى و مستقبل و حال فرقى نيست، چون او محيط بر زمان و زمانيّات است.

إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ كسانى كه از سرزمين‌هاى خويش بيرون رفتند در حاليكه هزاران تن

بودنـد، پس خـدا گفت، گفتن منـاسب بـا شـأنش، نه بـا نـدائی که شـنیده می‌شود، و نه با صوتی که نواخته شود بلکه با اراده‌ای که همان ظهور فعلش است.

لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ به آنها که بمیرید، سپس زنده‌شان کرد روایت شده است، که اینان اهل شـهری از شـهرهای شام بودند که دارای ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۲

هفتاد هزار خانه بود، و در هر وقتی طاعون بین آنها واقع می‌شـد، و هر گاه که احساس می‌کردند که طاعون می‌آید اغنیا، چون قوی بودنـد از شـهر خـارج می‌شدنـد. و فقراء از جهت ضـعیف بودنشـان در شـهر می‌ماندنـد، و مرگ بیشتر بین کسانی بود، که در شـهر می‌ماندند، و در بین کسانی که خارج شدند مرگ کمتر بود، و آنان که خارج از شـهر بودند می‌گفتند: اگر ما در شهر بودیم مرگ در بین ما زیاد می‌شد، و آنان که در شهر مانده بودند می‌گفتند: اگر ما بیرون شهر می‌رفتیم مرگ در بین ما کمتر می‌بود.

پس رأیشان بر این قرار گرفت که هر وقت آمدن طاعون را احساس کنند، همگی از شـهر خارج شوند. پس وقتی طاعون را احساس کردنـد همه‌شان خارج شدند و از طاعون دوری جسـتند تا مبادا بمیرند، پس در شـهرها به مسافرت پرداختند، تا جائی که از حرکت باز ایسـتادند و همانجا منزل کردنـد، وقتی بارهایشان را بر زمین گذاشـتند و مطمئن شدنـد که آنجا مانـدنی هسـتند خداونـد به آنها گفت: همه‌تان بمیریـد، از همان ساعت همگی مردنـد و پوسـیده شدند ولی آن آثار برق می‌زد و معلوم بود، و چون آنان بر سـر راه بودنـد تا اینکه کسانی که از آنجا عبور می‌کردند آنها را جادو کرده و در یکجا جمع کردند، یکی از پیامبران بنی اسـرائیل که به او حزقیل می‌گفتنـد از آنجا عبور می‌کرد آن اسـتخوانها را دیـد و گریه کرد و عبرت گرفت و گفت: خدایا اگر آنها را با مشیّت خود زنـده می‌کردی همانطور که آنها را میرانـدی شـهرهایت را آباد کرده و بندگانت را بوجود می‌آوردند، و با کسانی از مخلوقاتت که عبـادت تو می‌کننـد ترا عبـادت می‌کردنـد. پس خداونـد به او وحی نمود آیـا این کار را دوست داری؟ گفت: بلی پروردگارا، پس خداوند وحی کرد که چنین و چنان بگو. حزقیل همان کلماتی را که خداوند به او گفته بود گفت که همان اسم اعظم بود.

پس وقتی حزقیل آنرا گفت به استخوانها نگاه کرد و دید که بعضی ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۳

از اسـتخوانها می‌پرد و به بعضـی دیگر می‌چسـبد، پس زنـده شدنـد، و یکـدیگر را نگاه می‌کردنـد و تسبیـح و تکبیر و تهلیل خدا را می‌گفتند، حزقیل در آن وقت گفت: شهادت می‌دهم که خداوند بر هر چیز تواناست «۱».

در کتاب نوروز فرس آمده است که: خداوند به آن پیامبر امر کرد که بر آنها آب بریزد، و او روی آنها آب ریخت پس ریختن آب در روز نوروز سنّت شد که سببش را جز راسخین در علم کسی نمی‌داند «۲».

روایت شـده است، که خداونـد آنها را به دنیا ردّ کرد تا اینکه در خانه‌ها ساکن شدنـد و غـذا خوردند و نکاح کردند و تا مدّتی که خدا می‌خواست در دنیا ماندند سپس به اجل‌های خودشان مردند «۳».

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ این عبارت تعلیل (علت آوردن) زنـده کردن بعـد از میرانـدن یا تعلیل مجموع و میرانـدن و زنده کردن بعـد از آن است، یعنی آنهـا را میرانـد و سـپس زنـده‌شان کرد تـا اینکه با این عمل کامل گردنـد که خداونـد صاحب فضل بر مردم است، یا برای این که دیگران از این عمل کامل گردنـد که خداوند صاحب فضل بر مردم است، یا برای این که دیگران از این عمل عبرت بگیرند که خداوند صاحب فضل و کرم بر مردم است و بعضی را بر بعضی دیگر عبرت قرار می‌دهد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ یعنی شکر فضل او را به جای نمی‌آورند پس نظر به نعمت‌هایش نمی‌کنند، و نعمتش را در چیزی که نعمت برای آن خلق شده است، مصرف نمی‌کنند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۴] ..... ص : ۵۳

اشاره

وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۲۴۴)

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۳۳.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۲۵۰.

(۳) صافی: ج ۱، ص ۲۵۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۵۴

ترجمه: ..... ص : ۵۴

در راه خدا پیکار کنید و بدانید که خدا به گفتار و کردار خلق شنوا و داناست.

تفسیر: ..... ص : ۵۴

وَ قاتِلُوا عطف بر جمله مقدّر است که از گذشته استفاده می‌شود گویا که گفته است: از مرگ نترسید و کارتان را به قدر واگذارید که ترس، شما را از قضا و قدر نجات نمی‌دهد. لذا باید پیکار کنید.

فِی سَبِیلِ اللَّهِ در باره سبیل اللّه پیش از این گفته شد که یا ظرف لغو است یا مستقرّ و ظرف حقیقی است یا مجازی و معنی آیه این است که پیکار کنید در حالی که شما در راه خدا هستید، یا در حفظ راه خدا و اعلان او، و این که راه حقیقی خدا ولایت و طریق قلب است، و هر عملی که به آن کمک کند یا از آن صادر شود آن کار سبیل خداست.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ و بدانید که خدا شنواست و آنچه را که مجاهدین و قاعدین (که به جهاد نرفته‌اند) و سهل انگاران یعنی کسانی که در جنگ سستی کرده‌اند، و ترغیب کنندگان و تشویق کنندگان به جهاد...، می‌گویند، همه را می‌شنود. عَلِیمٌ به متخلّف آگاه است و نیّت او را می‌داند، چنانچه به مجاهده و مقصودش نیز آگاهی دارد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۵] ..... ص : ۵۴

اشاره

مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضْعافاً کَثِیرَةً وَ اللَّهُ یَقْبِضُ وَ یَبْصُطُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۲۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۵۴

کیست که خدا را وام قرض الحسنه دهد تا خدا چندین برابر بر آن بیفزاید و خداست که محدود می‌کند و وسعت می‌بخشد و همه به سوی او باز می‌گردید.

تفسیر: ..... ص : ۵۴

اشاره

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۵

بیان قرض خدا و تحقیق آن ..... ص : ۵۵

مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً قرض چیزی است که آن را به کسی که خواهان آن است می‌دهی. و «أقرضه» یعنی او را قرض داد، و قرض دادن نمی‌شود مگر از چیزی که ملک قرض دهنده باشد، پس اگر چیزی به صورت عاریه یا ودیعه نزد شخص باشد و آن را به صاحبش رد کند قرض گفته نمی‌شود و اگر غیر از صاحب مال آن مال را وام دهد حرام است و تصرّف غصبی به شمار می‌آید و قرض دادن محسوب نمی‌گردد.

و آنچه که انسان دارد از قبیل اموال عرضی دنیوی و قوای نباتی و حیوانی و آلات و اعضای جسمانی و ادراکات و شؤون انسانی، همه اینها از چیزهائی است که خداوند آنها را به انسان عاریه داده است، پس اگر چیزی از آنها را به خدا ردّ نماید از باب ردّ عاریه به صاحبش می‌باشد، نه قرض دادن، و اگر چیزی از آنها را بدون اجازه صاحب اصلی به غیر بدهد حرام و تصرّف در مال غیر است.

و خداوند تعالی از باب کمال لطف و رحمتی که به بندگانش دارد آنچه را که به آنان عاریه داده است از آنها قرض می‌گیرد، تا این که به مادّه قرض اشاره کند به این که خداوند عوض خواهد داد.

و قرضی را که خداوند طلب می‌کند اختصاصی به مال دنیوی ندارد، بلکه در هر چیزی که انسان داراست بر حسب نشئه دنیوی و اخروی از اموال و قوا و اعضا جریان دارد.

مولوی (ره) در بیان عام بودن استقراض خدای تعالی چه خوب گفته است

تن چو با برگ است روز و شب از آن شاخ جان در برگ ریز است و خزان

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۶

برگ تن بی‌برگی جان است و زود زین بباید کاستن و انرافزود

اقرضوا اللّه قرض ده زین برگ تن تا بروید در عو در دل چمن

قرض ده کم کن از این لقمه تنت تا نماید وجه لا عین رأت «۱»

قرض ده زین دولتت در اقرضوا تا که صد دولت ببینی پیش رو

قرض دادن خوب، به این است که عوض طلب نکند اگر چه آن عوض قرب خدای تعالی باشد.

فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضْعافاً کَثِیرَةً اضعاف جمع «ضعف» بکسر ضاد است. یعنی چند برابر که کمترین معنی آن است که به او نسبت داده می‌شود و اکثر آن حدّی ندارد، و این لفظ مفعول دوّم «یضاعفه» است یا حال است یا مصدر عددی بنابراین که ضعف اسم مصدر باشد، و اضعاف کثیره صادق است بر ده برابر مثل خودش تا جائی که شمارش آنرا جز خدا کسی نمی‌دادند.

و از امام صادق (ع) است که فرمود «۲»: وقتی که این آیه مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها (آیه ۸۹ سوره نمل- کسیکه کار نیک کند بهتر از آن به او می‌رسد.) نازل شد رسول خدا فرمود: پروردگارا برای من زیاد کن.

پس خدای تعالی وحی فرمود مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها باز پیغمبر

---

(۱) تا آن وجه خود را که هیچ چشمی آنرا نمی‌بیند به تو نشان دهد. (اشاره به آیه لا تُدْرِکُهُ الْأَبْصارُ وَ هُوَ یُدْرِکُ الْأَبْصارَ- آیه ۱۰۳ سوره انعام).

(۲) عیاشی: ج ۱، ص ۱۳۱، ح ۴۳۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۷

عرض کرد خدایا برای من زیادتر کن. پس خدای تعالی نازل فرمود مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ أَضْعافاً کَثِیرَةً پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فهمید که کثیر از جانب خدا قابل شمارش نیست و انتهائی ندارد.

و از اینجا استفاده می‌شود که هر طاعتی که برای خدا باشد قرض دادن به خداست خواه فعل باشد یا ترک، و مطلب همین طور است، زیرا طاعت جز حرکت دادن قوای محرّکه و خودداری از قوای شهوت و غضب و کاستن شدّت آن دو، نیست. پس اطاعت خدا قرض دادن از جانب این نیروها می‌باشد.

وَ اللَّهُ یَقْبِضُ وَ یَبْصُطُ جمله حالیه و تشویق در قرض دادن است، زیرا معنی آیه این است: چه کسی قرض میدهد خدا را تا خداوند چند برابر کند، پس قرض بدهید و از ترس فقر و از بین رفتن، امساک نورزید زیرا فقط خداست که از گروهی روزی را می‌گیرد و بر گروهی می‌گسترد، یا در حالی روزی را تنگ می‌گیرد، و در حالت دیگر می‌گسترد، و امساک ورزیدن سبب بسط روزی و انفاق سبب قبض آن نمی‌شود.

و ممکن است مقصود این باشد که خداوند به قرض دهنده مضاعف می‌کند پس قرض بدهید و امساک نکنید، زیرا امساک در این هنگام یا از ترس این است که خداوند اطّلاع به قرض نداشته باشد یا ترس این است که به خدا نرسیده باشد در حالی که خدای تعالی خودش قرض را می‌گیرد نه غیر او و اوست که پاداش را می‌دهد و روزی را بسط می‌دهد.

وَ إِلَیْهِ به سوی خدا نه به سوی غیر خدا تُرْجَعُونَ بر می‌گردید، پس استحقاق رضای خدا و قرب او را پیدا می‌کنید و این پاداش بر چند برابر عوضی که می‌گیرید افزوده می‌شود.

بعضی گفته‌اند: معنی آیه این است که خداوند بعضی را سبب مرگ ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۸

قبض می‌کند، و از ارث او بر وارثش بسط روزی می‌کند، و این معنی جدّا بعید است و روایت شده است که این آیه در باره دادن صله به امام نازل شده است «۱». و روایت شده است که هیچ چیز در نظر خدا از پرداخت درهم (پول) به امام محبوبتر نیست و این که خداوند آن درهم را برای او در بهشت مثل کوه احد قرار می‌دهد «۲»، و بنابر این قول خدای تعالی که: خداوند توبه را از بندگانش قبول می‌کند و صدقات را می‌گیرد، بدان معنی است که خداوند توبه را در مظاهر جانشینانش قبول می‌کند، بنابر این معنی عبارت (خدا قبض می‌کند و بسط می‌دهد) این است که خداوند در مظاهر جانشینانش قرض را می‌گیرد و پاداش را می‌گسترد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۶] ..... ص : ۵۸

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی إِذْ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَیْتُمْ إِنْ کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ (۲۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۸

آیا ندیدی آن گروه بنی اسرائیل را که بعد از وفات موسی از پیغمبر وقت خود تقاضا کردند که پادشاهی برای ما برانگیز تا به سرکردگی او در راه خدا جهاد کنیم پیغمبر آنها گفت اگر جهاد فرض شود مبادا به جنگ قیام نکرده نافرمانی کنید، گفتند که این

چگونه شود که ما به جنگ نرویم در صورتی که (دشمنان)، ما و فرزندان ما را از دیارمان راندند، البتّه همه جنگ خواهیم کرد، پس با درخواست آنها حکم جهاد بر آنان مقرّر گردید. امّا به جز اندکی همه روی از جهاد بگرداندند، و خدا به کردار ستمکاران آگاه است.

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۳۱، ح ۴۳۵.

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ح ۹۶۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۹

تفسیر: ..... ص : ۵۹

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ آیا ملأ بنی اسرائیل یعنی اشراف و سخن گویان بنی اسرائیل را ندیدی؟ پیش از این علّت آوردن «دیدن» را به جای «یادآوری» که حقّ این عبارت است، بیان شد.

مِنْ بَعْدِ مُوسى إِذْ قالُوا «اذ» اسم خالص است بدل از «ملأ» به نحو بدل اشتمال است، یا ظرف رؤیت است، یعنی بعد از موسی گفتند، لِنَبِيٍّ لَهُمُ به پیامبری از خودشان که اسم او شمعون بن صفیّه از فرزندان لاوی است، یا اسمش یوشع بن نون از اولاد یوسف (ع) است، یا شموئیل است که در عربی اسماعیل می‌شود، و این معنی اخیر از امام صادق (ع) روایت شده است «۱» و بیشتر مفسّرین نیز بر آن عقیده‌اند «۲».

ابْعَثْ بفرست و قرار بده لَنا مَلِكاً برای ما امیر و پادشاهی، نُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ که بجنگیم در راه خدا، روایت شده که در آن زمان پادشاه خودش سرکرده سربازانش می‌شد و آنها را راه می‌برد و پیامبر نیز به امر او قیام کرده و آنها را از خبرهائی که از پیش پروردگارش می‌آمد با خبر می‌کرد.

قالَ نبیّ گفت هَلْ عَسَيْتُمْ یعنی آیا توقّع دارید، «عسی» در توقع حصول امری که رغبت به آن هست استعمال می‌شود، و استعمال آن در اینجا با این که آنها طلب قتال کردند و رغبت به آن داشتند اشاره به این است که آنها دارای روحیه‌ای بودند که پیکار را ناخوش می‌داشتند و به ترک جهاد تمایل می‌ورزیدند و برای آنان عقلهایی که مایل به جهاد باشد نبود، و مقصود از استفهام یاد آوری به آنهاست که پیکار را ناخوش می‌دانستند و تثبیت این مطلب است که آنها متعهّد به جهاد شدند.

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۵۱.

(۲) در تورات شموئیل یا سموئیل ذکر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۰

إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِيارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ گذاشتن اسم ظاهر ظالمین به جای ضمیر «هم» اشاره به این است که آنها در پشت کردن به جهاد ظالم هستند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۷] ..... ص : ۶۰

اشاره

وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً قالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَ لَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَيْكُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۲۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۶۰

پيغمبر آنها گفت همانا خداوند طالوت را به پادشاهى شما برانگيخت گفتند كه از كجا او را بر ما بزرگى و پادشاهى رواست در صورتى كه ما به پادشاهى شايسته‌تر از او هستيم. او را مال فراوان نيست رسول در جواب آنها گفت كه او از اين رو به پادشاهى شايسته‌تر خواهد بود كه خداوندش برگزيده و در دانش و توانائى، او را فزونى بخشيده است و خداوند ملك خود را به هر كه خواهد بخشد كه او به حقيقت وسعت بخش و داناست.

تفسير: ..... ص : ۶۰

وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً قالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ نقل است كه: نبوّت در فرزندان لاوى مستقر شده بود و ملك و پادشاهى در فرزندان يوسف، و در يك خانه نبوّت و پادشاهى جمع نشده بود. طالوت از فرزندان بنيامين بود و او را طالوت ناميده‌اند چون بلند قامت بود، به نحوى كه اگر مردى مى‌ايستاد و دستش را باز مى‌كرد و به بالا بلند مى‌كرد، به سر طالوت مى‌رسيد. برخى گفته‌اند او سقّا بوده و بعضى گفته‌اند دبّاغ بوده است.

علّت اين درخواست كه خداوند براى آنان پادشاهى بفرستد اين بود، كه ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۶۱

بنى اسرائيل پس از موسى گناه مى‌كردند، و دين خدا را تغيير دادند، و از امر پروردگارشان سرپيچى كردند، و در بين آنان پيامبرى بود كه آنها را امر و نهى مى‌كرد و آنها اطاعت نمى‌كردند روايت شده است كه آن ارميای پيامبر بود «۱». پس خداوند جالوت را كه از قبط «۲» بود بر آنها مسلّط گردانيد، و او آنها را اذيّت كرد و مردانشان را كشت و از شهر و ديارشان بيرون راند، و اموالشان را گرفت، و زن‌هاشان را به بردگى و كنيزى گرفت، پس آمدند و به پيامبرشان پناه آوردند و گفتند: از خدا بخواه تا براى ما پادشاهى بفرستد. وقتى گفت خداوند طالوت را براى شما به عنوان پادشاه فرستاده انكار كردند و گفتند: او از اولاد بنيامين است و از بيت نبوّت نيست و از بيت ملك هم نيست، پس جايز نيست كه او بر ما سلطنت داشته باشد، زيرا ما از خانواده نبوّت و پادشاهى هستيم.

وَ لَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ و او وسعت در مال نيست و شرط سلطنت وسعت در مال است تا اين كه براى او ممكن باشد قيام به لوازم سلطنت، و اين نيز كنايه از يك راه ديگر است زيرا گفتند كه ما چون مال دنيا بسيار داريم مستحقّ پادشاهى هستيم نه طالوت كه مال ندارد.

قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَيْكُمْ گفت: خدا او را بر شما برگزيد، البتّه اين يك جواب اجمالى است يعنى به پادشاهى رسيدن با مقياس و تدبير شما نيست، بلكه آن فضل و كرم است از خدا به هر كس كه بخواهد مى‌دهد.

و امّا جواب تفصيلى اين است كه پادشاه شايسته است جثّه بزرگى داشته باشد كه مردم از او بترسند، و علم زيادى داشته باشد كه به عاقبت

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۳۵.

(۲) قبط يا قبطى: مقابل سبطى تيره ديگرى از نژاد سامى بود كه عموما در مصر ساكن بودند. فلسطينيان برخى از نژاد عرب و برخى قبطى بودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۲

امور نظر اندازد، و هر دو را خداوند به طالوت تفضّل نمود، وَ زادَهُ بَسْطَةً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ و سلطنت دادن به کسی موقوف بر آن نیست که از خانواده مخصوصی (توانگر یا شاه) باشد، چنانچه شما گمان بردید، بلکه اقتضای شرایط اعطای پادشاهی به طالوت، موجود است و آن وسعتی است که در علم و جسم دارد و همان موجب گزینش خداست، و مانع نیز مفقود است، زیرا مانعی که تصوّر می‌کنید یا خارجی است، یا این که طالوت از خانواده پادشاهی نیست، یا توانگر نیست، یا خدای تعالی نمی‌داند که او اهلیّت پادشاهی دارد، در حالی که هیچ کدام از این موانع وجود ندارد. زیرا خداوند به هر که بخواهد پادشاهی می‌دهد بدون این که مانعی در راه باشد چه از خارج و چه از جانب کسی که پادشاهی به او داده می‌شود.

وَ اللَّهُ واسِعٌ و خداوند کمی ثروت و مال طالوت را با وسعت خودش جبران می‌کند.

عَلِیمٌ میداند که چه کسی اهلیّت پادشاهی دارد، او جاهل نیست که حکم و فعلش از یک قیاس ظنّی و دلیل تخمینی باشد. پس قول خدا:

وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ یا عطف بر معمول «انّ» است، یا عطف بر مجموع إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ، یا حال است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۸] ..... ص : ۶۲

اشاره

وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ آیَةَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّةٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَةُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۲۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۶۲

پیامبرشان به آن گروه گفت که نشان پادشاهی او این است که تابوتی که در آن سکینه خدا و الواح بازمانده موسی و هارون است و فرشتگانش بدوش برند برای شما خواهد آورد که در آن شما را حجّتی است روشن اگر ایمان داشته باشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۳

تفسیر: ..... ص : ۶۳

بیان تابوت و سکینه ..... ص : ۶۳

وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ پیامبرشان بعد از آنکه انکار آنها را به سبب قیاس فاسدشان دید برای ملزم کردنشان گفت:

إِنَّ آیَةَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ از نشانه‌های پادشاهی او این است که تابوت را به راه می‌آورد «تابوت» یا بر وزن فعلوت است از «تاب» به معنی بازگشت، صاحبش به خدا بود و نیز سبب بازگشت خداوند به او بود، یا بر وزن «فلعوت» مانند طاغوت از «تبی یتبوأ» یعنی جنگ کرد یا به غنیمت گرفت، چون تابوت سبب غلبه و غنیمت در جنگ بود.

و ممکن است بر وزن «فاعول» باشد اگر چه مانند «سلس» و «قلق» به صورت سالوس و قالوق کمتر به کار رفته است. زیرا بتوّتا (مثل تنوّر) به معنی تابوت، بیانگر آن است که تابوت بر وزن فاعول است، و آن تابوت عبارت از صندوقی بود که خداوند برای مادر

موسی نازل نمود، تا موسی را در آن گذاشت و به دریا افکند، لذا بنی اسرائیل به آن تبرّک می‌جستند، وقتی که موسی را اجل فرا رسید الواح وزره و هر چه که از آیات نبوّت در نزد او بود در صندوق گذاشت، و آن را نزد وصیّ خود یوشع به ودیعه نهاد و تابوت همچنان بین آنها بود تا این که به آن بی‌احترامی کردند و بچّه‌ها در راه با آن بازی می‌کردند. مادام که تابوت بین بنی اسرائیل بود آنها در عزّت و شرف بودند، ولی وقتی که مرتکب معاصی شدند و تابوت را سبک شمردند خداوند تابوت را بالا برد و از بین آنان برداشت «۱» سپس وقتی که از نبیّ در خواست کردند و خداوند

---

(۱) تابوت در بین یهود شباهت به صندوقی دارد که طبق اساطیر مصر «ست» خدای خشکی برادرش ازیریس را کشت و در آن نهاد و در نیل افکند و با تابوت مردگان پس از مرگ هم که جسد مومیائی شده در آن می‌نهادند نزدیکی دارد و این ارتباط دو فرهنگ مصر و یهود را می‌رساند (مترجم).

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۴

طالوت را به عنوان ملکی که جنگ کند به سوی آنها فرستاد تابوت را خداوند به آنها برگردانید، چنانچه خداوند فرمود که علامت و نشانه پادشاهی طالوت این است که تابوت را بیاورد.

فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ اخبار در بیان سکینه مختلف است در خبری آمده است که آن بادی است از بهشت و صورتی دارد مانند صورت انسان و هرگاه تابوت را در میان مسلمانان و کفّار می‌گذاشتند اگر مردی بر تابوت جلو می‌افتاد نباید بر می‌گشت بلکه باید یا کشته می‌شد یا غلبه می‌کرد، و اگر کسی بر می‌گشت کافر شده بود و امام او را می‌کشت.

و در خبری آمده است: سکینه روح خداست که حرف می‌زند، و هر وقت در چیزی اختلاف می‌کردند آن را به سخن می‌آوردند و آنان را از آنچه که می‌خواستند خبر می‌داد.

و در خبر دیگری است: سکینه‌ای که در بین بنی اسرائیل بود بادی بود که از بهشت می‌وزید، و برای او صورتی بود مانند صورت انسان «۱».

و در خبر دیگری است: سکینه بادی است از بهشت خارج می‌شود و صورتی مانند صورت انسان دارد و بوی خوشی دارد، و این همان است که بر ابراهیم نازل شد، و در حول ارکان خانه خدا دور می‌زد و آن پایه‌ها و ستون‌ها را به زمین می‌گذاشت «۲».

و در خبر دیگری است: سکینه دو بال دارد و یک سر مانند سر گربه که از زیر جداست «۳». «۴»

وَ بَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسى وَ آلُ هارُونَ یعنی موسی و هارون و آل

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۵۴.

(۲) عیاشی: ج ۱، ص ۱۳۳، ح ۴۴۲. [.....]

(۳) صافی: ج ۱، ص ۲۵۴.

(۴) همه آنچه گفته شد صورتهای مثالی و تعیّنی و سمبلیکی است در حالی که سکینه آرامش حاصل از روح القدس درونی است که برای سالک در اتّصال به مقام روح حاصل می‌شود (مترجم).

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۵

آن دو، چون خیلی وقتها چیزی که اضافه به چیز دیگر می‌شود مضاف و مضاف الیه همه با هم اراده می‌شوند مخصوصا وقتی که حیثیت اضافه مورد نظر باشد و اخبار در تفسیر بقیّه مختلف است. پس در بعضی از اخبار است که آن ذریّه انبیاست، و در بعضی اخبار منظور ذریّه انبیا و ریزه‌های الواح است که در آن علم و حکمت وجود دارد.

و در بعضی اقوال این است که علم از آسمان آمد و در الواح نوشته شد و در تابوت گذاشته شد.

و در بعضی دیگر است: در تابوت الواح موسی است که شکسته است، و طشتی که دل‌های انبیا در آن شسته می‌شود، نیز در تابوت است.

و در بعضی دیگر است: در تابوت فقط عصای موسی بود.

و در بعضی اقوال است که تابوت چیزی است که خداوند در آن صورت انبیا را بر آدم نازل کرده است، پس اولاد آدم آن را به ارث بردند. «۱»

تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ برخی گفته‌اند: ملائکه آن را بین زمین و آسمان حمل می‌کردند، و در خبر است «۲»: تابوت در دست دشمنان بنی اسرائیل از عمالقه بود و آن وقتی بود که امر بر بنی اسرائیل سخت شد و حادثه‌ها در بین آنان پدید آمد سپس خدا از دست آنها گرفت و دوباره به بنی اسرائیل برگردانید.

و بعضی گفته‌اند: وقتی که دشمنان بر تابوت غلبه کردند آن را داخل خانه بتها کردند، پس بت‌هایشان سرنگون شد و برو افتاد، پس تابوت را خارج کردند و در جای دیگری از شهر گذاشتند، پس دردی در گردنشان در گرفت، و در هر جائی که تابوت را گذاشتند آن جا بلا و مرگ و و با ظاهر شد، پس آن را بفال بد گرفتند و بر پشت دو گاو گذاشتند

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۵۴.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۲۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۶

ملائکه آن دو گاو را به سوی طالوت کشاندند «۱».

و در خبری پرسیده شده است که: بزرگی آن چقدر است؟

معصوم (ع) فرمود: سه زرع در دو زرع «۲». از مجموع اخبار و بیان منظور بر می‌آید که سکینه و بقیّه که مراد از تابوت است، سینه‌ای می‌باشد که با نور امام روشن شود که در آن، صورت غیبی از بهشت ظاهر شود و سینه‌ای که در آن صورت غیبی نمودار شود با نصرت و ظفر همراه است، و ملائکه آن سینه را حمل می‌کنند، و در میان آن طشتی است که دل‌های انبیا در آن شسته می‌شود، و در آن ذریّه‌های انبیا و صورت‌های آنان و بقیّه آل موسی و هارون قرار دارند، و در آن علوم و حکمت است و این صورت با ابراهیم (ع) بود و در اطراف ارکان خانه خدا دور می‌زد.

و ظهور این صورت بشارتی است از خدا به نبوّت و ولایت که اگر در انسان متمکّن و ثابت شود به منزله بادی است که از بهشت می‌وزد و بشارت به عنایت از جانب خدا می‌دهد، و این سبب استجابت دعا و نازل شدن نصرت و تأیید از خداست، و به همین جهت هم در قرآن در باره سکینه ذکر شده است که مقارن و همراه نصرت و تأیید خداست و همراه با لشکریانی است که شما آنها را نمی‌بینید.

و صوفیان اصطلاح نموده‌اند که این صورت را سکینه نام گذارند، زیرا که آن سبب سکون و آرامش نفس است، و به وسیله آن سختی تکلیف برداشته می‌شود و سختی به لذّت تبدیل می‌شود، و احسان که عبارت از عبادت است حاصل می‌شود به نحوی که عابد خدا را می‌بیند، زیرا که دیدن آن صورت دیدن خداست، و قول امام صادق (ع): آیا خدا را در جائی که نشستی نمی‌بینی؟ اشاره به همین دیدن است. و قول خدای تعالی: كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ و وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ و

---

(۱) مجمع البیان: ج ۱ و ۲، ص ۳۵۳.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۲۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۷

جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ و اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ و قول امام (ع) «انا الصّراط المستقیم» «۱» و قول مولوی (ره):

چون که با شیخی تو دور از زشتیئی روز و شب سیّاری و در کشتیئی

و قول او:

هیچ نکشد نفس را جز ظلّ پیر دامن آن نفس کش را سخت گیر

و امثال اینها همه اشاره به این ظهور و آن معیّت است.

و چون معانی اقتضای ظهور در مظاهر پست و پائین می‌کند لذا ممکن است تابوت در ظاهر صندوقی باشد از چوب شمشاد که با طلا روی آن پوشانده شده باشد، و همه آن را حسّ کنند، و هر جا که تابوت باشد نبوّت با آن همراه است و با آن دور میزند.

گویا که بسیاری از بنی اسرائیل چنین بودند که تابوت و سکینه و بقیّه آل موسی و هارون به حسب معنی و تأویل بر سینه‌هایشان ظاهر می‌شد، برای این که قوّت نفوس پدرانشان در آنها اثر می‌کرد و خداوند به سبب پدرانشان به آنها تفضّل نمود، و به همین جهت در بین آنها انبیای زیادی بودند تا جائی که در یک روز تا ظهر جماعت زیادی از آنها را

---

(۱) موارد فوق در تفسیر صافی: ج ۱، ص ۷۳، و تفسیر برهان: ج ۱، ص ۵۱. در این دو تفسیر به صورت «نحن صراط المستقیم» آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۸

کشتند و حالشان تغییر نکرد انگار که هیچ کاری نکردند.

و چون مرتکب معاصی شدند آن فضل و لطف از آنها برداشته شد، و دیگر از تشرّف به تابوت و سکینه محروم شدند، و بعد از آنکه مضطرّ شدند و به پیامبرشان پناه بردند خداوند با اعاده تابوت به آنان تفضّل نمود و آن را علامت پادشاهی طالوت قرار داد، و فرمود:

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لَکُمْ که این نشانه‌ای است برای شما و ممکن است که این کلام از تتمّه کلام پیامبرشان باشد.

إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ اگر با ایمان بوده‌اید، که این کلام شرط تهییجی است، لذا پس از ظهور تابوت و اقرار به طالوت برای او سربازانی جمع کردند و به جنگ با جالوت رفتند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۴۹] ..... ص : ۶۸

اشاره

فَلَمَّا فَصَلَ طالُوتُ بِالْجُنُودِ قالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِیکُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی وَ مَنْ لَمْ یَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّی إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِیَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلاَّ قَلِیلاً مِنْهُمْ فَلَمَّا جاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ قالُوا لا طاقَةَ لَنَا الْیَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالَ الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ کَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِیلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً کَثِیرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ (۲۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۶۸

پس هنگامی که طالوت لشگر کشید به سپاه خود گفت خدا شما را به نهر آبی آزمایش کند هر که از آن بسیار بیاشامد از من و هم

آئین من نیست و هر کس از آن هیچ نیاشامد و یا کفی بیش بر نگیرد از من و هم آئین من است پس همه سپاه آشامیدند به جز عدّه اندکی از آنها پس بدین سبب که معصیّت حق کردند، هنگامی که طالوت و سپاهش با دشمن مواجه شدند لشکر بیمناک گشته گفتند ما را تاب مقاومت با سپاه او نخواهد بود، آنان که لقای رحمت خدا و ثواب آخرت را امیدوار بودند ثابت مانده گفتند چه بسیار باشد که به یاری خدا گروهی اندک بر سپاهی فراوان پیروزی یافته‌اند که خدا یار و معین بردباران است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۶۹

تفسیر: ..... ص : ۶۹

فَلَمَّا فَصَلَ طالُوتُ بِالْجُنُودِ یعنی هنگامی که سربازان را از مواطن و جایگاه‌هایشان بیرون کرد، بعضی گفته‌اند که سربازان هشتاد هزار نفر بوده‌اند، و بعضی هفتاد هزار ذکر کرده‌اند. و آنها هنگامی که تابوت و آثار نصرت و پیروزی را دیدند به جهاد مبادرت کردند.

قالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِیکُمْ بِنَهَرٍ گفت خداوند شما را به نهر آبی آزمایش کند، چنانکه همواره خدا در باره مؤمنین چنین می‌کند، و آنها را به امری مبتلا و آزمایش می‌کند تا بر ایمان پایدار شوند.

فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی یعنی پس هر که از آن نوشد از پیروان من نیست وَ مَنْ لَمْ یَطْعَمْهُ طعم عامّ است، در خوردنی و آشامیدنی استعمال می‌شود، پس هر که آن را نیاشامد فَإِنَّهُ مِنِّی إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِیَدِهِ او از من است و هر که کفی بیش گزیند از من نیست و «غرفة» با فتح غین خوانده شده، و فرق بین آن دو این است که مضموم الفاء اسم مصدر است، و مفتوح الفاء مصدر عددی است، و این جمله استثناء است از فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ و تقدم جمله‌ای که بر آن عطف شده جهت اهمیّت دادن به آن جمله است.

فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ یعنی همه از آن نهر خوردند جز سیصد و سیزده مرد از مجموع هشتاد هزار، و بین آنها کسانی بودند که اصلا نخوردند، و کسی که هیچ نخورد از آن بی‌نیاز شد، و کسی که یک کف خورد برای شرب همان مقدار او را کفایت کرد، و کسی که اکتفا به کف دست نکرد تشنگی‌اش غلبه پیدا کرد و لبهایش سیاه شد و نتوانست راه برود. و پادشاه آنان این مطلب را به سبب وحی و الهام و یا خبر دادن پیامبرشان فهمید، و این صورت دنیا بود که برای آنها تمثّل پیدا کرد تا آنان تنبّه پیدا کنند که حال دنیا چنین است برای کسی که اجتناب از آن کند و یا آنرا بخواهد.

فَلَمَّا جاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ یعنی کسانی که نیاشامیدند یا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۰

یک کف دست آشامیدند و زیادی سربازان جالوت و کمی عدد خودشان را دیدند قالُوا گفتند، یعنی کسانی که یک کف دست خوردند گفتند: لا طاقَةَ لَنَا الْیَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالَ الَّذِینَ یَظُنُّونَ امروز ما تاب جنگ با جالوت و لشکریانش را نداریم، امّا آن کسانی که هیچ نخوردند گمان دارند یعنی می‌دانند، (در باره ظنّ قبلا بیان شد که در علوم حصولی چون معلوم با علم مغایر است حکم آن حکم ظنّ و گمان را دارد، و بیشتر اوقات بر آنها ظنون اطلاق می‌شود، و علوم نفوس نیز چون متغیّر می‌باشد و ثابت نیست مانند ظنون است) أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ که آنها به ملاقات خدا نائل می‌شوند، زیرا معتقد بودند که کَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِیلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً کَثِیرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ با ترخیص و امداد (چون اذن در مثل اینجاها صرفا به معنی ترخیص نیست) خدا چه بسا گروه کوچک بر گروه بزرگ پیروز می‌شود.

و خداوند با شکیبایان است وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ این مطلب گذشت که این همراهی و معیّت مانند معیّت در قول خدای تعالی هُوَ مَعَکُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ نیست.

معیّت در اینجا مانند معیّت در قول امام (ع) است که فرمود «۱»:

خداوند با هر چیزی هست نه به صورت امتزاج، که این معیّت رحیمی است، و آن معیّت رحمانی.

و از امام رضا (ع) است «۲» که خدای تعالی به نبیّ آنان وحی کرد که جالوت را کسی می‌کشد که زره موسی به اندازه تن او باشد، و آن مردی از فرزندان لاوی بن یعقوب است و اسمش داود بن آسی است.

آسی چوپانی بود که ده پسر داشت که کوچکترین آنها داود بود، پس وقتی که طالوت بر بنی اسرائیل مبعوث شد و آنان را به جنگ

---

(۱) مجمع البیان: ج ۲، ص ۲، ح ۳۵۷.

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ص ۲۸، ح ۹۸۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۱

جالوت جمع کرد به آسی پیام فرستاد که حاضر شو و فرزندانت را هم حاضر کن، پس وقتی حاضر شدند یکی یکی از فرزندانش را صدا زد و زره موسی را به آنها پوشانید، به بعضی‌ها کوتاه بود و به بعضی دیگر بلند.

پس به آسی گفت: آیا از فرزندانت کسی را جا گذاشتی، گفت: بلی کوچکترین آنها را گذاشته‌ام تا گوسفندان را بچراند، پس به دنبال او فرستاد و او را آوردند وقتی که او را صدا زد، جلو آمد در حالی که یک فلاخن با او بود.

داود گفت: هنگامی که در راه می‌آمد سه عدد سنگ او را صدا زدند و گفتند: ای داود ما را با خودت بردار، پس آنها را برداشت و به توبره انداخت. داود خیلی دلیر و سخت حمله، و در بدن قوی و شجاع بود، وقتی که پیش طالوت آمد زره موسی را به او پوشانید، پس به اندازه او شد. پس طالوت لشگریانش را فرستاد، و پیامبرشان به آنان گفت: ای بنی اسرائیل خداوند شما را با نهری که در این بیابان است آزمایش می‌کند، پس کسی که از آن آب بیاشامد از حزب خدا نیست، و هر کس که نیاشامد از حزب خداست مگر اینکه یک کف دست از آن بخورد، پس وقتی وارد نهر شدند خداوند آنها را آزاد گذاشت که هر کدام یک کف دست بخورند، پس، از آن آب آشامیدند جز اندکی از آن عدّه، آنهائی که از آن آب آشامیدند شصت هزار نفر بودند و این آزمایشی بود که به آن امتحان شدند، چنانکه خداوند عزّ و جلّ فرمود:

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۰] ..... ص : ۷۱

اشاره

وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالُوا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ (۲۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۷۱

چون آنها به میدان مبارزه جالوت و لشگریان او آمدند از خدا خواستند که بار پروردگارا به ما صبر و استواری بخش و ما را ثابت قدم دار و بر شکست کافران یاری فرما.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۲

تفسیر: ..... ص : ۷۲

وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالُوا چون آنها به میدان مبارزه جالوت و لشگریانش رسیدند در حالی که پناه به خدا می‌بردند و از او

يارى مى‌خواستند، چنانكه اين عادت و رسم هر كسى است كه در شدّت و اضطرار واقع شود، گفتند:
رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً پروردگارا به ما صبر زياد بخش «أفرغ الماء» يعنى آب را ريخت، گويا كه آنها زيادى صبر را طلب كردند چون خيلى ترس و وحشت آنها را برداشته بود، و لذا كلمه «أفرغ» استعمال كردند.
وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ و پايدارمان بدار و بر قوم كافر ياريمان بخش.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵۱] ..... ص : ۷۲

اشاره

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ وَ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشاءُ وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ (۲۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۷۲

پس به دستور خدا آنان (دشمنان) را هزيمت دادند، و داود جالوت را كشت، و خدا به داود پادشاهى و حكمت داد، و به او آنچه مى‌خواست آموخت، و اگر اين چنين نبود كه خدا برخى را به وسيله بعضى ديگر دفع مى‌كند، هر آينه زمين (و آنچه در اوست) فاسد و تباه مى‌شد، ليكن خدا بر جهانيان داراى فضل و رحمت است.

تفسير: ..... ص : ۷۲

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ در خبر است از امام صادق «۱» (ع) اينكه داود آمد و در مقابل جالوت ايستاد، و جالوت سوار

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱، ص ۲۰۷، ح ۹۸۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۷۳

بر فيل بود، و بر سرش تاج و در پيشانى‌اش ياقوتى بود كه نورش برق مى‌زد و مى‌درخشيد، و سربازانش در برابرش بودند، پس داود يكى از آن سنگ‌ها را گرفت و به طرف ميمنه لشكر جالوت انداخت آن سنگ به هوا رفت و بر سر آنها فرود آمد، پس آنها شكست خوردند، سنگ ديگرى گرفت و به طرف ميسره لشكر جالوت انداخت كه آنها نيز شكست خوردند، سنگ سوّم را به خود جالوت زد، به طورى كه ياقوت كه در پيشانيش بود شكست و به مغزش رسيد و مرده بر زمين افتاد.
وَ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ و خدا به او سلطنت صورى يا رسالت و حكمت نظرى و عملى داد، پس ملك اعمّ از رسالت و احكام آن و نبوّت و ولايت و آثار آن دو است، يا اينكه مقصود از حكمت ولايت و آثار آن است اگر مقصود از ملك رسالت باشد، و مراد از تعليم آنچه را كه خدا بخواهد عموميّت دادن حكمت اوست، يا اينكه مقصود به حكمت- حكمت عملى است.
وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشاءُ اشاره به حكمت نظرى است يا بالعكس.
وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ «بعضهم» بدل از «الناس» است به نحو بدل بعض، و معنى آيه اين است كه اگر نبود دفع خدا بلا را از بعضى از مردم به سبب بعض ديگر، يعنى دفع بلا- از كفّار به سبب مؤمنين، يا دفع بلا از بعض مؤمنين قاصر به سبب بعضى مؤمنين كه در اعمال كامل هستند، يا اينكه اگر نبود دفع بلا بوسيله خدا از بعضى از كفّار از برخى ديگر از كفّار يا مسلمين، يا اينكه

اگر نبود دفع بلای از بعض مردم به سبب بعض دیگر مانند حکّام و سلاطین، (چون اصلاح مردم و دفع اشرار از بندگان به سبب پادشاهان بیشتر واقع می‌شود تا بواسطه رسولان الهی)... فساد زمین را فرا می‌گرفت، البتّه، به همه موارد در اخبار اشاره شده است.

لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ فضل خدا در ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۴

تسلّط بعضی بر بعضی دیگر از این جهت است که صلاح شخص صالح را خود سبب عدم هلاک فاسد قرار داده است، چه صالح اصلاح کننده فساد فاسد می‌شود، یا فضل الهی موجب دفع شرّ اشرار از سوی نیکان یا بدان می‌گردد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۲] ..... ص : ۷۴

اشاره

تِلْكَ آياتُ اللَّهِ نَتْلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۷۴

این آیات خداست که آنها را براستی بر تو می‌خوانیم و هر آینه تو از فرستادگانی.

تفسیر: ..... ص : ۷۴

تِلْكَ یعنی آنچه که ذکر شد از میراندن هزاران نفر و واقع شدن آنها در چیزی که از آن فرار می‌کردند، و زنده کردن آنان بعد از مردنشان، و استقراض خدا از کسانی که آنچه را که خدا به آنها داده است برگشت بدهند و چند برابر شدن عوض برای آنها و مسلّط کردن طالوت فقرا را بر اغنیا و اشراف و آزمودن بنی اسرائیل به نهر آب و آشامیدن بسیاری از آنان و نیاشامیدن عدّه کمی، و غلبه کردن آنها با کمی عدّه بر سربازان جالوت که عدّه‌شان زیاد بود، و دادن پادشاهی به طالوت با اینکه او چوپان بود، و دادن حکمت و علم به او، و اینکه دفع بعضی از مردمانی که سبب فساد زمین هستند، به وسیله بعضی دیگر که موجب صلاح زمین هستند، همه این امور آياتُ اللَّهِ آیات تکوینی خدا هستند که دلالت بر کمال قدرت و حکمت او می‌کنند، و اینکه خداوند در عطا و بخشش نظر به شرف و حسب و نسب نمی‌کند، و این آیات تکوینی به سبب آیات تدوینی بیان می‌شود.

نَتْلُوها از تلاوت است یعنی آن را می‌خوانیم عَلَيْكَ بر تو، که خبر بعد از خبر است، یا خبر ابتدائی است، و «آیات اللّه» بدل است از «تلک» یا حال است، یا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۵

بِالْحَقِّ ظرف مستقرّ است حال از فاعل یا از مفعول است یعنی در حالی که ما به سبب حقّ ظاهر هستیم یا در حالی که متلبّس به حقّ هستیم و حقّ یعنی صدق. یا ظرف لغو است و متعلّق به «نتلوا» یعنی ما به سبب حقّی که مخلوق خداست، تلاوت می‌کنیم، زیرا که افعال خدا جز به توسّط حقّ از او صادر نمی‌شود، و حقّ عبارت از مشیّت است.

وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عطف به تِلْكَ آياتُ اللَّهِ یا حال است از «آیات» یا از مفعول نَتْلُوها و یا از ضمیر مجرور است.

و مقصود این است که ما آیات را برای تو می‌خوانیم و حال آن که تو از مرسلین هستی تا بدانند که تو در ادّعایت صادق هستی، چون از چیزهایی خبر می‌دهی که در کتاب آنها نوشته شده است. بدون یادگیری و جستجو.

جزء سوّم

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۳] ..... ص : ۷۵

اشاره

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجاتٍ وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ وَ لكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَ لكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ (۲۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۷۵

برخى از اين پيامبران را بر بعضى ديگر فضيلت و برترى داديم خداوند با بعضى از آنها سخن گفته و بعضى را بلندى مقام داده است و عيسى پسر مريم را معجزات آشكار داديم و او را به روح القدس نيرو بخشيديم و اگر خدا مى‌خواست پس از فرستادن پيمبران و معجزات آشكار، مردم با يكديگر در مقام خصومت و قتال بر نمى‌آمدند و ليكن بر خلاف و دشمنى با هم برخاستند كه برخى ايمان آورده و ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۷۶

بعضى كافر شدند و اگر خدا مى‌خواست با هم بر سر جنگ و نزاع نبودند و ليكن خدا (به مصلحتى كه داند) هر چه مشيّتش تعلّق گيرد خواهد كرد.

تفسير: ..... ص : ۷۶

اشاره

تِلْكَ الرُّسُلُ آن پيامبران جواب سؤال مقدر است از حال رسولان و مساوى بودن و برترى داشتن بعضى بر بعضى ديگر، و مقدّمه بيان برترى پيامبر صلّى اللّه عليه و آله بر ديگر انبياست.

فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ يعنى برترى داديم بعضى را بر بعضى ديگر در منقبت و فضيلتى، نه در فضيلت ديگر، مانند بيشتر انبيا كه اولو العزم نبودند، (پس پيامبران اولو العزم بر آنها برترى دارند) يا در بيشتر مناقب و فضيلت‌ها برخى برتر بوده‌اند مانند پيامبران اولو العزم و غير از آنها از پيامبرانى كه صاحب درجه و مرتبه بوده‌اند، يا منظور از «فضّلنا» برترى در همه فضيلت‌هاست مانند خاتم الانبيا صلّى اللّه عليه و آله.

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ خبر بعد از خبر است اگر تِلْكَ الرُّسُلُ مبتدا باشد يا «تلك» مبتدا و «الرسل» خبر آن باشد، و ممكن است كه خبر ابتدائى باشد اگر «فضّلنا» حال باشد يا جمله معترضه، و ممكن است كه خبر استينافيه باشد و جواب از سؤال مقدّر، يا بيان فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ باشد نظير عطف بيان در مفردات، و اين بيان برترى است كه به سبب فضيلت مخصوصى حاصل مى‌شود.

وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجاتٍ بيان برترى است در فضيلت‌هاى متعدّد، و «درجات» تميز است كه از مفعول تحويل شده و تغيير پيدا كرده است و حال نيست و قائم مقام مصدر هم نيست چنانكه بعضى گفته‌اند، چون در اين صورت احتياج به زحمت تأويل پيدا مى‌شود.

از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است كه فرمود: خداوند مخلوقى را برتر از من خلق نكرده و همچنين مخلوقى را كه پيش خدا عزيزتر از من باشد نيافريده.

على (ع) فرمود: عرض كردم يا رسول اللّه آيا تو برتر هستى يا ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۷۷

جبرئيل؟ فرمود: بدرستى كه خداوند پيامبران مرسلش را برترى داد بر ملائكه‌هاى مقرّب و برترى داد مرا بر جميع انبيا و مرسلين، و

پس از من برتری مخصوص تو و ائمّه بعد از توست یا علی، و اینکه ملائکه خدمتگزاران ما و دوستان ما هستند «۱».

وَ آتَيْنا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّناتِ و به عیسی بن مریم بیّنات دادیم یعنی معجزات ظاهر و روشن که در کتاب ذکر شده است عطا کردیم.

وَ أَيَّدْناهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ و او را به روح القدس یعنی تأیید مخصوص غیر از تأییدی که برای سایر انبیا بود تقویت کردیم. در این کلام التفات از غیبت به تکلّم، سپس از تکلّم به غیبت، سپس از غیبت به تکلّم، سپس از تکلّم به غیبت روی داده در آنچه که می‌آید. و علّت عمومی التفات انگیزه‌های خاصّی هم گاهی یافت می‌شود.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ یعنی اگر خدا عدم کشتار را بخواهد، این جمله عطف بر جواب سؤال مقدّر است که حذف شده است. مثل اینکه گفته شود بعد از آمدن رسولان مردم چکار کردند؟ فرمود: اختلاف و کشتار کردند، و اگر خداوند می‌خواست مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ خصومت و قتال نمی‌کردند یعنی کسانی که بعد از آمدن پیامبران یا بعد از وفات آنان موجود بودند، بنابر این کنایه از اختلاف و قتال است که در زمان محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا بعد از وفات او بوقوع پیوست و نوعی تسلّی دادن به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و جانشینانش می‌باشد.

مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ بعد از آن که برای آنان بیّنات یعنی معجزات و دلیل‌های روشن یا روشن کننده آمد.

وَ لكِنِ اخْتَلَفُوا و لیکن اختلاف کردند، این عبارت قیاس استثنائی است که اشاره به رفع تالی می‌کند که مستلزم رفع مقدّم است یعنی مشیّت

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۸

و اراده لطف به عدم خصومت و قتال تعلّق می‌گیرد (حال که اتحاد نیست لطف هم نیست)، و آن در مفهوم، اعمّ از مشیّت در باره پیکار می‌باشد ولی در واقع مستلزم آن خواهد بود.

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ و از آنان کسانی ایمان آوردند «فمنهم» فاء آن یا سببیّه است یا عاطفه، که تفضیل را بر اجمال عطف می‌کند، و مقصود ایمان عامّ است که با بیعت عامّه حاصل می‌شود.

وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا و کسانی نیز کافر شدند، و اگر خدا می‌خواست کارزار نمی‌کردند. وقتی که اختلاف و همچنین ایمان و کفر به آنها نسبت داده شد، این توهّم پیش آمد که آنان فاعل افعال خود هستند بدون فاعلیّت خدا و بدون اراده او، پس برای رفع توهّم، قضیّه شرطیّه سابق را تکرار کرد، تا تأکیدی باشد بر نسبت افعال به مشیّت خدا، بلکه منحصر کند نسبت افعال را به او بدون اینکه غیر خدا در افعال مستقّل باشند یا مشارکت با او بکنند، و لذا تالی را استثناء کرد به نحوی که نسبت افعال به خدای تعالی را به طریق حصر افاده کند، پس فرمود:

تحقیق جبر و اختیار و امر بین دو امر و تحقیق بعضی مطالب ..... ص : ۷۸

وَ لكِنَّ اللَّهَ و لیکن خدا، نه غیر خدا يَفْعَلُ ما يُرِيدُ آنچه بخواهد می‌کند و این جمله به جای «لکن اختلفوا» است، پس گویا که گفته باشد و لکن اختلاف کردند. و اختلاف بین آنها نه صرفا به اختیار آنهاست و نه با شراکت آنها، بلکه خداوند اختلاف را در مظهر آنان ایجاد کرده است.

و خدای تعالی به کبرای قیاسی از شکل اوّل اشاره کرد که صغری آن از مقدّمات مسلّم و مشهور استنباط شده است و آن صغری

بدین نحو است که هر چیزی از افعال عباد و صفاتشان و غیر آنها از چیزهائی که علامت امکان در آنها هست مراد خدای تعالی است، زیرا هر کسی که به مبدأ اوّل ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۷۹

اقرار کرده است این مطلب را قبول دارد و مسلّم میداند که در عالم، هیچ چیز امکان وجود پیدا نمی‌کند مگر با علم و مشیّت و اراده الهی، و هر چیزی که مراد خدا باشد فعل خداوند است نه غیر او و نه به استقلال و نه به شراکت، پس هر چیزی از ذات و اعراض و افعال بندگان فعل خدای تعالی است نه غیر او و بنابر این افعال عباد فعل خدا می‌شود و لکن در مظاهر بندگان.

امّا پژوهش در افعال بندگان به نحوی که از نسبت دادن افعال به خدا جبر برای بندگان لازم نیاید، و از نسبت دادن آن به بندگان تفویض لازم نیاید و تعدّد در نسبت هم پیدا نشود مستلزم ذکر مقدّماتی است:

۱- اینکه وجود چنانکه سابقا تکرار شد حقیقت واحده است که دارای مراتب زیادی است که آن مراتب در شدّت و ضعف و تقدّم و تأخّر متفاوت است به نحوی که به سبب کثرت آنها وحدت آن حقیقت شکسته نمی‌شود، مانند نور عرضی که حقیقت واحد است و تکثّر آن به حسب مراتب قرب و بعدی است که از منبعش دارد یا به سبب سطوحی است که با آن نور روشن می‌شوند زیرا نور یکی است. این سطحها (مثل شیشه‌های اطاق) هستند که فرق دارند و بسیارند. اگر سطوح و حدود و مرتبه‌ها و اعتبار آنها بر داشته شود جز یک حقیقت بدون کثرت چیزی باقی نمی‌ماند «۱».

۲- اینکه ذات آن حقیقت، اقتضای وجوب می‌کند زیرا اتّصاف چیزی به ذات خود و امتناع سلب آن چیز از ذاتش امری است واجب و

---

(۱) مولوی فرماید:

همچو یک نور است آن نور سماء صد بود نسبت به نور شیشه‌ها

چون به صورت آمد آن نور سره شد عدد چون سایه‌های کنگره

کنگره ویران کنید از منجنیق تا نماند سایه‌های این حریق

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۰

ضروری.

۳- وجوب ذاتی احاطه به جمیع انحاء وجودات و مراتب آنها را اقتضا می‌کند، به نحوی که اگر چیزی از آن مغایر با واجب بوده و خارج از آن حقیقت باشد لازم می‌آید محدود بودن و حدّدار شدن حقیقت واجب به آن چیز و از محدود بودن، امکان لازم می‌آید، بنابراین دیگر حقیقت وجود- حقیقت وجود نخواهد شد بلکه نحوی از انحاء وجود می‌شود، و نیز واجب- واجب نخواهد شد بلکه ممکن می‌گردد.

۴- اینکه آن حقیقت چنانکه اقتضای وجوب ذاتی می‌کند اقتضای اصالت در تحقّق و در منشاء آثار بودن می‌کند، زیرا وجوب مقتضی اصالت، و اصالت مقتضی منشاء آثار بودن است، و غیر اصالت از تعیّنات اعتباری است.

۵- اینکه مراتب وجود و انحاء وجود به حکم مقدّمه سوّم عبارت از همان حقیقت است در حالی که متحدّد به حدود و تعیّنات باشد، و با همان حدود، تمیز بین آنها واقع می‌شود، و آن حقیقت نه جنس آنهاست و نه نوع آنها.

۶- آثاری که از انحاء آن حقیقت صادر می‌شود صادر از آن حقیقت است در حالی که مقیّد به حدود آن انحاء است. به نحوی که تقیّد داخل و قیود خارج از آنهاست، و این طور نیست که آثار از آن حقیقت به طور مطلق صادر شود و گر نه آن حقیقت با این انحاء متّحد می‌شد، و همچنین آن آثار از حدود هم نمی‌تواند صادر شود زیرا حدود اعدام است و عدم هیچ حکمی ندارد جز با تبعیّت از وجود، پس عدم هیچ نوع منشایّتی ندارد نه برای وجودی، و نه برای عدمی، و نه از مجموع مرکّب از آن حقیقت و حدود،

زیرا حدود همانطور که به تنهائی منشاء آثار نیست در حالت انضمام نیز نمی‌تواند منشاء آثار گردد، و اینکه گفته می‌شود عدم علّت- علّت عدم معلول است، کلامی ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۱

است که بر سبیل مشابهت و همانندی گفته شده است، و گر نه عدم، معلول و مجعول نیست تا احتیاج به علّت پیدا کند.

و اینکه به ظاهر دیده می‌شود که حدود آثار و عدمهائی که از آن حدود انتزاع می‌شوند ناشی از حدود مؤثّرها و عدمهای منتزع از آنهاست. و بعضی از فلاسفه نیز این موضوع را خالی از حصول حقیقت می‌دانند. زیرا حدود آثار از جمله لوازم وجودات آنهاست نه از جهت مجعول «۱» بودن آنها، و نه از ناحیه جهاتی که این جهات از آن حدود انتزاع می‌شوند، پس آن حدود مجعول است به سبب مجعول بودن وجود آثار و به تبعیّت آن نه به جعل دیگر تا اینکه مستلزم علّت دیگر باشد.

و چون این مطلب را فهمیدی، بدان که افعال اختیاری بندگان صادر از آنهاست بعد از تصوّر آن افعال و بعد از تصدیق به غایاتی که نافع به حال آنهاست، و بعد از حصول میل و عزم و اراده و قدرت، و همین معنی اختیاری بودن فعل است.

و امّا بودن اختیار به سبب اختیار و اراده به سبب اراده در اختیاری بودن فعل و مختار بودن فاعل دخالت و اعتباری ندارد ولی ما طبق مقدّمات گذشته می گوئیم:

افعال عباد (بندگان) آثار حقیقت وجود است که محدود به حدود بندگان است بدون اینکه آن حدود در آن حقیقت اعتبار شده باشد، و افعال بندگان عبارت از همان حقیقت وجود است با اعتبار آن حدود، پس آن آثار در مرحله اوّل بالذّات منسوب به حقیقت وجود است. و در مرحله دوّم بالعرض منسوب به عباد (بندگان) می‌باشد. بدون اینکه در

---

(۱) جعل و مجعول در اینجا معنائی غیر از عرف متداول امروزی دارد. جعل در اینجا به معنای قرار دادن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۲

ذات نسبت تعدّدی باشد بلکه تعدّد و تغایر اعتباری (غیریّت) در چیزی است که این آثار به آن نسبت داده می‌شود.

و افعال به عباد تفویض نشده است چنانکه معتزله که مجوس این امّت خوانده شده‌اند می گویند «۱»، زیرا تفویض مستلزم اینست که مفوّض الیه یعنی عباد که فعل به آنها واگذار و تفویض شده است، استقلال در فاعلیّت داشته باشند در حالی که دانستی که اسم عبد بر حقیقت وجود اطلاق می‌شود به اعتبار انضمام حدّ عدمی به آن. حدّ عدمی اصلا وجود ندارد تا چه برسد به اینکه استقلال در وجود و فاعلیّت داشته باشد.

و لکن عامّه مردم اگر چه با زبان، اقرار به تفویض ندارند، ولی از حیث زبان حال، قائل به تفویض‌اند و با معتزله در عمل شریکند، زیرا آنان که از وحدت محجوب بوده و به کثرت مبتلا هستند و کثرات متباین و متضاد را مشاهده می کنند دیگر برای آنها ممکن نیست که مبدأ واحدی برای افعال عباد و آثار غیر عباد تصوّر نمایند.

پس آنان درک نمی کنند مگر استقلال عباد در افعال را بلکه اصلا تصوّری از تفویض و تفویض شده در افعال ندارند، و این از عمده‌ترین خطای حسّ و خیال است.

و چون خیال در ادراکش خطا می کند اولیا عظام بندگان را امر به ذکر لسانی و قلبی کرده‌اند که منجرّ به فکر مخصوص شده، آنها را از دار کثرت و خطا و غیب خارج سازد و به دار وحدت و شهود و صواب کشاند.

---

(۱) این سخن را جبریّون و اشاعره به پیامبر نسبت داده‌اند دیگران هم ذکر کرده‌اند، ضمنا عقاید زرتشتیان تفویض مطلق نیست و چون پیامبر خدا نیز سخن دروغ نمی گوید این حدیث مورد شک است. (مترجم) [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۳

و بندگان در افعال مجبور نیستند، زیرا جبر اقتضا می‌کند که جبر کننده‌ای مغایر با جبر شونده باشد و مجبوری مستقلّ در وجود و مرید و مختار باشد که اختیار از او سلب شده و بر حسب اراده جابر که مخالف با اراده مجبور است حرکت کند، در حالی که هیچ کدام از این امور درست نیست، زیرا نه جبر کننده‌ای مغایر با مجبور هست، و نه مجبور مستقلّ در وجود و نه در فعل، و نه از مجبور اراده سلب شده است، و نه اراده مستقلّی مغایر با اراده جابر وجود دارد.

پس جبر علاوه بر مفسده‌های تفویض، مفاسد دیگری نیز دارد.

و لذا مولوی گفته است:

در خرد جبر از قدر رسواتر است زان که جبری حسّ خود را منکر است

علاوه بر اینکه نسبت استقلال به بندگان روا نیست صدور افعال به سبب تسخیر خدا هم جایز نیست، و این به همان دلیلی است که ذکر شد زیرا فرقی بین تسخیر و جبر نیست مگر به سبب اراده و عدم آن، زیرا اراده کسی که تسخیر شده باقی و تابع اراده تسخیر کننده است به خلاف مجبور که اراده‌اش اصلا سلب شده، و حرکتش با اراده جابر که مخالف اراده مجبور است، تحقق می‌پذیرد.

بلکه امر، دقیق‌تر و لطیف‌تر از جبر و تسخیر است و معنی امر بین الامرین این است که نسبت افعال به بندگان امری است پایاتر و بزرگ‌تر از اینکه به طریق تفویض باشد، و دقیق‌تر و مخفی‌تر از این است که به طریق جبر و تسخیر باشد، و عالی‌تر و بالاتر از این است که به طریق تشریک در فاعل باشد چنانکه بعضی گمان کرده‌اند.

و اشرف از این است که از راه وسیله و واسطه شدن بندگان بین فعل و فاعل (خدا) باشد مانند واسطه شدن آلات بین افعال و فاعل‌ها چنانکه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۴

به ظاهر دیده می‌شود بلکه فاعل حقیقت وجود است که با حدود عباد ظاهر می‌شود.

امّا توجّه به ملامت و تعزیر و حدّ و امر و نهی در صورتی که فعل از چیزهائی باشد که عوام در مورد آن عتاب و سرزنش می‌شوند به جهت خالص کردن انسانیّت است، یعنی خالص کردن آن حقیقت از حدودی که مخالف با حدود انسانیّت است. و اگر فعل از چیزهائی است که در باره آن انبیا و اولیا مورد خطاب قرار می‌گیرند بدان جهت است که انسانیّت را از تمام حدود خالص کرده و به ظهور بدون حدّ برسانند.

از همین جا دانسته می‌شود که ملامت و اجرای حدود و امر و نهی جایز نیست مگر از کسی که شأنیّت و صلاحیّت خالص کردن داشته باشد یعنی از کسانی باشد که خودش را از حدّی که می‌خواهد دیگران را از آن حدّ خالص گرداند، خالص کرده باشد، و به آن حدّ بینا و بر خالص کردن قوی باشد. و اگر چیزی از اینها از او فوت شود چنین عملی از او جایز نیست.

از طرفی چون انسان خودش نمی‌تواند بفهمد که دارای این مقام است احتیاج به اجازه شخصی پیدا می‌کند که نسبت به او بینا و محیط باشد. علاوه بر این به سبب اجازه است که قلب مأمور بر امر آمر منعقد می‌شود و اگر اجازه‌ای در بین نباشد این عقد تحقّق نمی‌پذیرد.

لذا باید گفت چون افعال اوّلا و بالذّات به هر نحو وجودی به خدای تعالی نسبت داده می‌شود. ثانیا و بالعرض، صحیح است که افعال بندگان را از آنها سلب کنیم و نسبت افعال عباد را به خدای تعالی بدهیم.

مانند قول خدای تعالی: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ «۱» که در این آیه قتلی را که از آنها صادر شده نفی کرده است، و به طریق حصر قلب یا

---

(۱) پس شما آنها را نکشتید بلکه خدا آنها را کشت (سوره انفال، آیه ۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۸۵

افراد براى خدا ثابت كرده است، و همچنين است قول خداى تعالى: وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى «۱».

و چون اقرار زبان بدون موافقت قلب دروغ بوده، مذموم است خداى تعالى سخن كسانى را كه به اين مرتبه از علم و يقين نرسيده، دروغ دانسته مى‌فرمايد: سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكْنا وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ شَيْءٍ كَذلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذاقُوا بَأْسَنا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ «۲».

يعنى مشركين گفتند: اگر خدا مى‌خواست نه ما مشرك مى‌شديم، و نه پدرانمان و چيزى را بر خود حرام نمى‌كرديم، اين چنين دروغ گفتند آنان كه قبل از اينها بودند، تا اينكه عذاب ما را چشيدند، بگو آيا شما علم و يقينى داريد كه براى ما بياوريد يا اينكه جز گمان چيزى را متابعت نمى‌كنيد و شما فقط تخمين مى‌زنيد.

مشركين خواستند با چنين استدلال ملامت را از خودشان دور كنند، بدين ترتيب كه شرك و تحريم را بر مشيّت خدا معلّق ساختند. در گذشته دانسته شد كه وابسته بودن امور بر مشيّت موجب جبر نيست، و اگر فعل او از چيزهاى ملامت بردار باشد، سرزنش از فاعل را دفع نمى‌كند. و لذا خداوند پس از انكار آنها و ردّ آنچه را كه آنان مى‌گفتند ثابت نمود، فرمود: بگو براى خداست حجّت بالغه، پس اگر خدا مى‌خواست همه شما را هدايت مى‌كرد.

بدان كه براى آثار سه نوع اعتبار است:

۱. اعتبار اطلاق كه به اين اعتبار نسبت دادن آثار به حقيقت مطلق

---

(۱) اين تو نبودى كه تير انداختى بلكه خداوند تير انداخت (سوره انفال، آيه ۱۷)

(۲) انعام: ۱۵۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۸۶

سزاوارتر و شايسته‌تر است.

۲. اعتبار تقييد به حدود، بدون اينكه حدود را با آن آثار اعتبار كنيم و به اين اعتبار بهتر است كه آن آثار را به حقيقت مقيّد نسبت بدهيم.

۳. اعتبار تقييد به حدود كه حدود را نيز با آن آثار اعتبار نمائيم كه در اين صورت نسبت دادن آثار به حقيقت مقيّد كه تعيّنات و حدود كه همان موجودات است با آن اعتبار شده باشد شايسته‌تر است.

چون انسان (انسان مؤمن) در طاعت‌هايش از خودنگرى و حدود آن بيرون، و متوجّه به مولى و امر مولايش است نسبت دادن طاعات به خدا سزاوارتر و بهتر است.

چون انسان در معصيّت و نافرمانى‌اش محدود به حدود انانيّت است نسبت دادن معاصى به خودش شايسته‌تر است، چنانكه در حديث قدسى به آن اشاره شده است.

از همين جا معلوم مى‌شود كه اگر غرض عابد از عبادت انتفاع خودش باشد، اگر چه آن انتفاع نزديكى به خدا باشد طاعت عابد طاعت حقيقى نيست، زيرا قصد انتفاع نفس محقّق نمى‌شود مگر به اقتضاى انانيّت.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵۴] ..... ص : ۸۶

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ وَ لا خُلَّةٌ وَ لا شَفاعَةٌ وَ الْكافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۸۶

اى اهل ايمان از آنچه روزى شما كرديم انفاق كنيد پيش از آن كه روزى بيايد كه نه كسى براى آسايش خود چيزى داد و ستد تواند كرد و نه دوستى و شفاعتى به كار آيد و كافران آن روز دريابند كه به روزگار خود بس ستم كرده‌اند.

تفسير: ..... ص : ۸۶

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناكُمْ بعد از اينكه افعال را ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۸۷
منحصرا به خداى تعالى نسبت داده شده در اينجا اين پرسش مطرح مى‌شود كه: چگونه است كه ما افعال را جز از بندگان نمى‌بينيم؟ از كجا دانسته مى‌شود كه فاعل خداى تعالى است؟ پس در پاسخ چنين وحى آمده است كه اگر مى‌خواهيد بدانيد كه افعال منحصر است در خدا پس از آنچه كه به شما داديم از اموال و قوا و عرض‌ها انفاق كنيد. خلاصه: از هر چه كه خود بينى شما و حدود آن را زياد كند ببخشائيد، خود بينى است كه شما را از مشاهده موجودات آن چنان كه هست مانع مى‌شود. و چون انفاق از سخت‌ترين عبادت‌ها است خداوند سختى آن را با لذّت ندا جبران نمود.
مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ پيش از آن كه روزى آيد كه داد و ستدى نيست يعنى در آن روز، مالى نيست تا فديه عذاب قرار گيرد، وَ لا خُلَّةٌ و نه دوستى وجود دارد كه سود دهد، زيرا روز مرگ كه در اينجا مورد نظر است هيچ دوستى نمى‌تواند دوست خود را بهره‌مند سازد. و روز قيامت بعضى از دوستان، دشمن بعضى ديگر مى‌شوند و جز دوستى با خدا هيچ نمى‌ماند، و اين دوستى محقّق نمى‌شود مگر بعد از انفاق و رفع حجاب‌ها و حدود.
وَ لا شَفاعَةٌ و ميانجى گرى و شفاعتى نيست و اين جمله دلالت دارد بر اينكه مقصود روز مرگ است كه شفاعتى نيست زيرا در روز قيامت شفاعت شفاعت كنندگان فايده دارد.
وَ الْكافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ اين عبارت يا عطف است بر لا بَيْعٌ فِيهِ به تقدير عايد يعنى قبل از اينكه روزى بيايد كه در آن روز روشن شود كه ظلم منحصر به كافرين است كه از مشاهده نسبت افعال به خدا محجوب هستند. يا اينكه حال است به همين معنى. (يعنى در حالى كه ظلم منحصر به كافران است)
ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۸۸

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵۵] ..... ص : ۸۸

اشاره

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَ لا نَوْمٌ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ لا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِما شاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ لا يَؤُدُهُ حِفْظُهُما وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (۲۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۸۸

خداى يكتاست به جز او خدائى نيست، زنده و پاينده است هرگز او را كسالت و خواب نگيرد تا چه رسد كه به خواب رود.
اوست مالك آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمين است، كه را جرأت است كه در پيشگاه او به شفاعت برخيزد مگر به فرمان او،

دانش او محیط است به آنچه پیش نظر خلق آید و آنچه خواهد آمد و خلق به هیچ مرتبه علم او احاطه نتواند کرد مگر به آنچه او خواهد، قلمرو علمش از آسمان‌ها و زمین فراتر و نگهبانی زمین و آسمان بر او آسان و بی‌زحمت است، چه او دانای بزرگوار و توانای با عظمت است.

تفسیر: ..... ص : ۸۸

اشاره

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ ابتدای کلامی است که از ما قبلش منقطع است برای اعلام توحید خدا در معبودیّت یا در مرجعیّتش، این معنی در صورتی است که «اله» از «اله» به معنی عبادت کردن یا پناه بردن باشد. یا اینکه توحید در خالقیّت خداست اگر از لاه یلوه به معنی آفریدن و خلق کردن بگیریم، و این آیه بعضی صفات دیگر خدا را (از قبیل صفات ثبوتیّه و سلبیّه و حقیقی و اضافی) نیز ثابت می‌کند. لکِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ پیش می‌آید، گویا که گفته شده است: اگر فاعلی جز خدا نیست پس چگونه است حال او، یا گفته شده: چرا جز خدا فاعلی نیست؟

و آنچه که در فضیلت قرائت آیهٔ الکرسی وارد شده اشاره بر این است که این آیه از ما قبلش منقطع شده است.

و در فضیلت آیهٔ الکرسی و خواندن آن بعد از نمازهای واجب ترجمه بیان السعادهٔ، ج۳، ص: ۸۹

اخبار زیادی وارد شده است.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که فرمود «۱»: کدام آیه است در کتاب خدا که بزرگ‌ترین و مهم‌ترین است؟ راوی می‌گوید گفتم: اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّومُ گفت: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به سینه من زد و فرمود: آن جا علم است. قسم به خدائی که نفس محمّد در دست اوست که این آیه یک زبان و دو لب دارد که ملک در ساق عرش با آن خدای را تقدیس می‌کند. در مجمع با اسناد خودش است که نبّی صلّی اللّه علیه و آله فرمود «۲»: هر کسی آیهٔ الکرسی را به دنبال هر نماز بخواند آن کسی که متصدّی قبض نفس او می‌شود ذو الجلال و الاکرام است، و او مانند کسی است که با پیامبران خدا جهاد کرده تا به شهادت رسیده باشد.

و از علی (ع) است که فرمود «۳»: از پیامبر بر بالای منبر شنیدم که می‌فرمود: کسی که آیهٔ الکرسی را به دنبال هر نماز واجبی بخواند جز مرگ چیزی مانع از دخول او به بهشت نمی‌شود، و بر آن، کسی مواظبت نمی‌کند مگر اینکه صدّیق یا عابد باشد، و هر کسی آنرا هنگام خواب بخواند خداوند او و همسایه و همسایه همسایه‌اش را ایمن می‌دارد.

و از علی (ع) است که فرمود «۴»: شنیدم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: یا علی! سیّد بشر آدم است... تا آن جا که فرمود سیّد کلام، قرآن است، و سیّد قرآن بقره است، و سیّد بقره آیهٔ الکرسی است، یا علی در آیهٔ الکرسی پنجاه کلمه است و در هر کلمه پنجاه برکت.

و از ابو جعفر (ع) (امام باقر (ع)) است «۵»: هر کس یک بار آیهٔ الکرسی را بخواند خداوند هزار مکروه و بلای دنیا و هزار مکروه از

---

(۱) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۳۶۰

(۲) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۳۶۰

(۳) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۳۶۱

(۴) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۳۶۰

(۵) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۳۶۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۰

مکروهات آخرت را از او بر می‌گرداند. کوچک‌ترین مکروه دنیا فقر است و آسان‌ترین مکروه آخرت عذاب قبر.

و از ابی عبد اللّه (ع) است «۱»: برای هر چیزی بلندی و قلّه‌ای است و بلندی و قلّه قرآن آیهٔ الکرسی است.

و سرّ مطلب این است که در آیهٔ الکرسی اصول صفات الهی و امّهات اضافات ربوبی وجود دارد.

الْحَیُّ خبر بعد از خبر است، یا خبر مبتدای محذوف، یا خود مبتدا است و خبر آن «قیّوم» یا ما بعد «قیّوم» است یا خبر ابتداء است. «لا اله» جمله حالیّه است یا معترضه مدحیّه است مانند جمله‌های دعائی معترضه و حیات صفتی است که مستلزم ادراک و مشیّت و اراده و قدرت و اختیار و فاعلیّت ارادی است، پس لفظ «حیّ» اشاره به خیلی از صفات الهی است.

الْقَیُّومُ صفت است یا خبر، یا خبر بعد از خبر، و «قیّوم» کسی است که قیام به امر زن می‌کند، مخارج او را به عهده می‌گیرد، و امور او را کفایت می‌کند و آن از اسماء خاصّ خداست، و معنی قیّومیّت خداوند بر اشیا ایجاد آنهاست، و کفایت آنها در جمیع آنچه که احتیاج به آن دارند از جمیع چیزهائی که به سبب آن اضافات خداوند به اشیا حاصل می‌شود. یا اضافه اشیا به خداوند تحقّق می‌پذیرد، پس قیّومیّت، جامع جمیع صفات اضافی است.

و کسی که به امر غیر قیام می‌کند چون بیشتر اوقات به سبب غفلت از آن امر در تصدّی آن امر اختلال ایجاد می‌شود، و عمده اسباب غفلت هم یا چرت زدن و کسالت خواب و یا خود خواب است، لذا هر دو را از خدای تعالی نفی نمود و فرمود: لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ «سنهٔ» بر وزن «عدهٔ» و «و سن» با حرکت واو و سین، و «و سنهٔ» به معنی خواب سنگین، یا اوّل

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۳۶، ح ۴۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۱

خواب یا خستگی خواب است. و جمله جواب سؤال مقدّر، یا خبر است، یا خبر بعد از خبر، یا حال، یا جمله معترضه مدحیّه است.

وَ لا نَوْمٌ و او را خوابی نیست، و این ردّ بر یهود و غیر آنان است که گفتند: که خدا از کار فارغ شده و استراحت کرده، یا بر پشتش دراز کشیده است، چنانکه در اخبار اشاره شده است.

لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ آنچه در آسمان و زمین است از آن اوست، این جمله در وجوه اعراب مانند جمله قبلی است و لام در چنین مواردی در مبدئیّت (آغازین) و مرجعیّت (واپسین) و مالکیّت استعمال می‌شود. و مقصود از آن معنی عامّ است که هر سه را شامل است و آن تصریح به چیزی است که اجمالا- از «قیّوم» استفاده می‌شود، و بیشتر وقت‌ها گفته می‌شود: «لزید ما فی الصندوق» و مقصود این است که صندوق و محتویّاتش مال زید است مخصوصا اگر محتویّات آن گران قیمت باشد.

مَنْ ذَا الَّذِی یَشْفَعُ عِنْدَهُ چه کسی تواند در نزد او به شفاعت پردازد؟ این جمله تأکید قیّومیّت خدای تعالی است، و تمام وجوه سابق از جهت مقطوع بودن جمله و مرتبط بودن آن در این جمله موجود است و فرض قول به وجوه سابق در اینجا ممکن است.

إِلَّا بِإِذْنِهِ یَعْلَمُ ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ مگر به اجازه او، می‌داند آنچه در برابر آنهاست و می‌آید، این جمله نیز مانند جمله‌های گذشته است در وجوهی که ذکر شد، و آن نیز تأکید آن چیزی است که از «قیّوم» به دلالت التزامی استفاده می‌شود، و مقصود از ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ چیزی است که پیش روی آنها باشد که از نظر طول دنیا و آخرت است و از جهت عرض چیزی است که می‌آید یا گذشته است، چنانکه در باره این مطلب در معنی قول خدای تعالی: فَجَعَلْناها نَکالًا لِما بَیْنَ یَدَیْها وَ ما خَلْفَها پیش از این اشاره شد. ترجمه بیان

السعادة، ج۳، ص: ۹۲

وَ ما خَلْفَهُمْ و آن چه كه گذشته است معنى آن با مقايسه معلوم مى‌شود وَ لا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِما شاءَ

بيان احاطه بر مقدارى از علم خدا كه خود او بخواهد ..... ص : ۹۲

بدان كه علم عبارت از ظهور چيزى است نزد چيز ديگر، براى آن معنى مصدرى است كه از مفاهيم عامّه است، و يك معنى ديگر دارد آن ظهور از اين معنى انتزاع مى‌شود و آن صورت معلوم است كه در نزد عالم حاصل شده است و اين مطلب در مورد علوم حصولى است و امّا علم حضورى پس در آنجا آنچه كه به ذاتش معلوم است نزد عالم حاضر است، نه به صورتى كه معنى مصدرى علم از آن صورت انتزاع مى‌شود، پس علم و معلوم در آن متّحدند، و آنجا كه معلوم به علم حضورى ذات عالم است علم و عالم و معلوم متّحد مى‌شوند و طبق آنچه كه گفته شده است، و حقّ نيز همان است، اين است كه علوم صورى شؤونى براى عالم‌ها است، و كيفيّات نفسانى و اضافات نيست چنانكه گفته شد علم و عالم در آن متّحد مى‌شوند. و اگر علوم حضورى شؤون عالم‌ها باشد علم حضورى و عالم و معلوم كاملا متّحد مى‌شوند و چون علم خدا به اشياء اعم از اشياى عالى و دانى به سبب حضور وجودات آنها نزد اوست نه به سبب حصول صورت‌هايشان در خدا يا در لوحى كه پيش خدا حاضر است- چنانكه برخى گفته‌اند. لذا همه ما سوى اللّه علوم خداى تعالى مى‌باشند چنانكه آنها معلوم خدا نيز هستند، و صورت‌هائى كه در نفوس حاصل شده است و صورت‌هائى كه در نفوس حاضرند همه آنها از جمله معلومات و علوم خداى تعالى است.

و طبق آنچه كه ذكر شد كه علم، شأنى از نفس انسانى است. انسان محيط به علم خودش مى‌باشد چه علم حضورى باشد و چه علم مه بيان السعادة، ج۳، ص: ۹۳

حصولى.

و چون علم حادث است و هر حادثى مسبوق به مشيّت خداى تعالى است هيچ علمى پديد نمى‌آيد مگر با مشيّت خداى تعالى.

پس واضح شد معنى قول خدا لا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِما شاءَ و معنى آن اين است كه براى كسى چيزى از علم خدا حادث نمى‌شود مگر با مشيّت خداى تعالى.

وَسِعَ اين جمله در وجوه محتمل، مانند جمله‌هاى سابق است.

كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مشيّت الهى از جهت وجهى كه به خدا دارد عرش است و از جهت وجهى كه به خلق دارد كرسى است، و آن فلك هشتم «۱» ناميده مى‌شود، زيرا آن ظاهر كننده كرسى است به سبب كرسى چنانكه فلك محيط «۲» عرش ناميده مى‌شود.

و از آنجا كه مشيّت فعل خداى تعالى است، و آن به چيزى مشروط نيست و با هر شرطى جمع مى‌شود، و جميع صفات و اسماء خدا به وجود واحد جمعى در آن مشيّت وجود دارد، لذا تفسير كرسى به علم و تفسير عرش به همه خلق جايز مى‌باشد و اخبار مختلف در تفسير آن دو، حجّت آن را تأييد مى‌كند. از نبّى صلّى اللّه عليه و آله است كه «۳» آسمان‌هاى هفتگانه و زمين‌هاى هفتگانه با كرسى چيزى جز حلقه‌اى كه در بيابان انداخته شده باشد نيست، و برترى عرش بر كرسى مانند برترى

(۱، ۲) در هيأت قديم زمين را مركز جهان مى‌دانستند. و معتقد بودند كه هفت سياره (قمر، عطارد، زهره، شمس، مريخ، مشترى و زحل) دور زمين مى‌گردند، مدار هر يك از سياره‌ها را فلك مى‌گفتند. ۷ فلك مدارات اين سيّارات بود فلك هشتم را فلك ستاره‌هاى ثابت مى‌دانستند كه آنها در ۲۴ هزار سال يك بار دور زمين مى‌گردند. فلك نهم يا فلك محيط فلكى بود، فوق همه اين افلاك كه كليه سيارات و ثوابت را در ۲۴ ساعت يك بار به دور زمين گردش مى‌داد.

(۳) عیاشی: ج ۱، ص ۴۵۵

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۴

آن بیابان است بر آن حلقه (یعنی علم حق محیط است بر همه خلق).

از امام صادق (ع) است «۱» که وقتی سؤال شد عرش و کرسی چه چیز هستند؟ فرمود: عرش در وجهی همه خلق هستند و کرسی ظرف آن است و در وجه دیگر عرش عبارت از علمی است که خداوند انبیا و رسل و حجج خود را بر آن مطّلع نموده است، و کرسی علمی است که هیچ یک از انبیا و رسولان و حجّت‌ها را از آن آگاه نکرده است.

وَ لا یَؤُدُهُ حِفْظُهُما یعنی حفظ آسمان و زمین بر او سنگین نیست.

وَ هُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیمُ حال است به منزله تعلیل (یعنی: در حالی که او بلند مرتبه و بزرگ است حفظ آنها بر او سنگین نیست).

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۶] ..... ص : ۹۴

اشاره

لا إِکْراهَ فِی الدِّینِ قَدْ تَبَیَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ فَمَنْ یَکْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقی لا انْفِصامَ لَها وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۲۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۹۴

کار دین به اجبار نیست و راه هدایت و ضلالت روشن گردید پس هر کس از راه کفر و سرکشی برگردد و به راه ایمان و پرستش خدا گراید پس به تحقیق به دستگیره استواری که گسستن ندارد چنگ زده است و خدا شنوا و داناست.

تفسیر: ..... ص : ۹۴

اشاره

لا- إِکْراهَ فِی الدِّینِ جمله استینافیه است و از جمله سابق منقطع، و «دین» عبارت است از جزاء و اسلام و عادت و عبادت و طاعت و غلبه و سلطان و ملک و حکم و سیره و توحید و نیز اسم جمیع چیزهائی است که به آن چیزها خداوند عبادت می‌شود، و به معنی ملّت، و عزّت و ذلّت

---

(۱) صافی، ج ۱، ص ۲۶۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۵

نیز هست.

و مقصود در اینجا اسلام حقیقی است که آن راه به ایمان است که طریق آخرت می‌باشد، یا اینکه مقصود ایمان حقیقی است که عبارت از بیعت خاص و لوی است که از آن به ولایت تعبیر می‌شود.

و ممکن است مقصود سلوک به آخرت به سبب ایمان باشد و لذا اکراه را از آن نفی کرد، و گر نه دین به معنی مطلق اسلام یا

عبادت یا طاعت یا سیره یا ملّت، بیشتر وقت‌ها با شمشیر حاصل می‌شود، چنانکه پیامبر فرمود: من نبّی شمشیر هستم. ولی در اسلام حقیقی و ایمان حقیقی و سلوک به آخرت امکان اکراه وجود ندارد، زیرا آنها امر معنوی هستند و اکراه جسمانی در آنها متصوّر نیست.

یا اینکه می گوئیم: دین جز ولایت و بیعت خاص و لوی و قبول دعوت باطنی چیز دیگری نیست، و چیزهائی غیر از اینها اگر دین نامیده می‌شوند از باب این است که مقدّمه آنهاست، یا مسبّب آنها، یا هم شکل و مشابه آنها، و در ولایت اکراه نیست.

و ممکن است مقصود این باشد که بعد از تمامیّت حجّت به سبب قبول رسالت و تصریح رسول صلّی اللّه علیه و آله بر صاحب دین دیگر اکراهی در دین نیست.

قَدْ تَبَيَّنَ روشن شده است الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ رشد از گمراهی، این عبارت جمله استینافیّه است در مقام تعلیل، یا حال است، و معنی آن این است که هیچ کس را در دین اکراهی نیست (به صورت نفی)، یا اینکه نباید به اکراه دینی را پذیرا شود به صورت نهی. بنابر اینکه اخبار در معنی نهی باشد برای تمیز دادن رشد یا حالت تمیز دادن رشد از گمراهی. و در اخبار اشاره‌هائی است به اینکه مقصود این است که اکراهی در ولایت علی (ع) نیست.

فَمَنْ يَكْفُرْ عطف بر جمله سابق است، و «فاء» برای ترتیب در ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۶

اخبار، پس می گوئیم کسی که کفر بورزد، یا جزا و شرط مقدّر است، و تقدیر این است: وقتی که رشد و هدایت واضح و جدا از گمراهی شد پس کسی که کفر بورزد بِالطَّاغُوتِ به طاغوت متوسّل به رشدی شده است که برای او معلوم است که نه زایل می‌شود و نه از او جدا می گردد، زیرا او علم تحقیقی به رشد دارد که قابل زوال نیست. و «طاغوت» در اصل طغیوت از طغیان به معنی سر کشی است، پس قلب شده و بر وزن فعلوت شده است، و تاء در آن و نظائر آن زایده است به جهت غیر تأنیث و لذا با تاء نوشته می‌شود و در جمع ثابت می‌ماند پس گفته می‌شود طواغیت و طواغت، و گاهی با هاء نوشته می‌شود مانند جبروهٔ و طاغوهٔ و از جمع ساقط می‌شود مثل طواغ، و در این هنگام تاء تأنیث می‌شود و بر الفاظ آن احکام تأنیث جاری می‌شود. و این هیأت برای مباغه در معنی مصدر خواه مصدر قرار داده شود مثل رحموت، رهبوت، رغبوت و جبروت خواه اسم مصدر باشد، و خواه استعمال در معنی حادث شود، و استعمال در معنی وصف، مثل طاغوت.

و طاغوت به شیطان، کاهن، ساحر و سرکش از جنّ و انس تفسیر شده است، و همچنین بت و هر چیزی که غیر از خدا عبادت شود. و حقّ این است که طاغوت شامل نفس امّاره انسانی و هر چیزی که دنباله‌رو نفس باشد از شیطان و بت‌ها و بهشت و کاهنین و ساحران و رؤسای گمراهی همه می‌شود. و آیه در شأن علی (ع) است.

و مقصود از قول خدای تعالی: وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ یعنی ایمان خاصّ که حاصل نمی‌شود مگر با بیعت به دست علی (ع)، زیرا ایمان عامّ که به بیعت عامّه نبوی حاصل می‌شود چیزی به وسیله آن داخل قلب نمی‌شود، پس به سبب آن ایمان عامّ توسّل به چیزی نمی‌شود تا بر آن قول خدای تعالی: فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى لَا انْفِصامَ لَها مترتّب شود، این جمله حالیّه است یا جواب برای سؤال مقدّر می‌باشد. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۷

تحقیق تمسّک جستن به عروهٔ الوثقی و بیان عروهٔ الوثقی ..... ص : ۹۷

بدان که امر ولایت که عبارت از بیعت خاصّ و لوی و اتّصال به ولیّ امر است به سبب عقد یمین و بزرگتر و بالاتر از آن است که توصیف شود، زیرا که صورت ولایت اگر چه از اعمال جسمانی و محسوس است ولی اتّصال روحانی که به سبب ولایت حاصل می‌شود امر غیبی است که با چشم درک نمی‌شود و با امثال توهّم نگردد و قابل تعقّل به عقول هم نیست، زیرا حدّ و رسم و کمّ و

کیف ندارد بلکه آن چنان است که مولوی گفته:

اتّصالی بی‌تکیّف بی قیاس هست ربّ النّاس را با جان ناس

چون این اتّصال جز برای کسی که ولایت با بیعت خاصّ و لوی را قبول کرده باشد حاصل نمی‌شود. مولوی گفته است:

لیک گفتم ناس من، نسناس نی ناس غیر جان جان اشناس نی

برای درک مطلب تمثیل و تشبیهی می‌آوریم تا آگاهی حاصل شود پس می گوئیم:

انسان از اوّل تولّد در جوهر ذاتش افزونی می‌پذیرد، و استکمال انسان محض ازدیاد در کیفیّت‌های او نیست چنانکه برخی گفته‌اند. و هر اندازه که در ذاتش افزایش باشد فعلیّتی از فعلیّات مسیرش حاصل می گردد که آن راه او را به فعلیّت‌های انسانی برساند، در آن صورت اسم انسانیّت و اسم شخص او اسم آن فعلیّت می‌شود، و فعلیّت‌های سابق فانی و مغلوب آن فعلیّت می‌شود، پس آن‌گاه که به مقام عقلش رسید که مناط تکلیف و تدبیر است قابل تصرّف شیطان و تصرّف ملک و رحمان می‌شود، و قلبش بر هیچ یک از آن دو منعقد نمی‌شود ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۸

بدین معنی که شیطان نمی‌تواند در آن تصرّف نماید، و ملک هم نمی‌تواند مادامی که ولایت را نخواهد که در این صورت فعلیّت‌های او به سبب تصرّف شیطان منعقد می‌شود که در این صورت همانند درخت خرمائی است که ثمر نمی‌دهد مگر با تابیر «۱»، و مانند درخت پسته است که پسته‌اش مغزدار نمی‌شود مگر با تلقیح یا پیوند، یا مانند شیر است که بسته نمی‌شود مگر با مایه پنیر.

پس وقتی قلبش بر ولایت منعقد شد هر فعل و فعلیّتی به سبب ولایت منعقد می‌شود، و جمیع فعلیّت‌هایش مغلوب و محکوم به حکم فعلیّت ولایت می‌شود، و اسم انسانیّت و اسم شخص او اسم فعلیّت ولایت می‌شود، و فعلیّت ولایت چنانکه تحقیق آن در آیه وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً گذشت مرتبه نازله ولیّ امر است، و با همان مرتبه نسبت پدر بودن و فرزند بودن بین پیرو و پیروی کننده و نسبت برادری بین پیروان تحقق می‌پذیرد.

و با همین نسبت عیسی گفت: من فرزند خدا هستم، و گفت: هر کس که غسل تعمید (توبه) او به دست من یا جانشینانم حاصل شود او پسر خداست، و به همین جهت نصاری گفتند: ما فرزندان خدا هستیم، و اگر نبود تنزّل ولیّ امر در وجود کسی که ولایت بر او متحقّق است هیچ یک از این امور نبود تا آن نسبت را تصحیح کند.

مولوی اشاره به حصول این تنزّل و تصحیح آن نسبت کرده است.

که می گوید:

---

(۱) درخت خرما، نر و ماده آن جداگانه است گرده درخت نر را می گیرند و به درخت‌های ماده می‌پاشند و به این عمل تابیر می گویند. گاهی نیز این عمل توسط رفت و آمد زنبورها و حشرات انجام می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۹۹

هست اشارات محمّد المراد کل گشاد اندر گشاد اندر گشاد

صد هزاران آفرین بر جان او بر قدوم و دور فرزندان او

آن خلیفه زادگان مقبلش زاده‌اند از عنصر جان و دلش

گر ز بغداد و هری یا از ریند بی مزاج آب و گل نسل ویند

عیب جویان را از این دم کور دار هم به ستّاری خود ای کردگار

و چون فعلیّت‌ها و افعال بدون ولایت پوست‌های خالی از مغزند وارد شده است که اگر بنده‌ای خدا را زیر ناودان (ناودان طلای

منصوب در بام خانه کعبه) هفتاد پائیز عبادت کند که شب‌هایش قائم و روزهایش صائم باشد ولی ولایت ولیّ امرش یا ولایت علیّ بن ابی طالب را نداشته باشد خداوند او را به روبه آتش می‌اندازد «۱»، و غیر از این، اخبار دیگری نیز هست که مفید همین مضمون است. و چون آن ولایت عبارت از اعمال بدنی است در اخبار با نماز و زکات و حج و روزه همراه قرار داده شده است و اخباری آمده است که دلالت دارد بر اینکه اسلام بر پنج چیز بنا شده است (نماز- روزه- زکات- حج- ولایت).

و چون ولایت اصل همه است و اصل جمیع نیکی‌ها و خیرها است، در بعضی اخبار وارد شده که ولایت برتر از همه و کلید همه است و ولایت دلیل و راهنمای بقیّه آن اعمال (نماز- روزه- حج و زکات) می‌باشد «۲». و در بعضی دیگر اخبار آمده است: به هیچ چیز مانند ولایت

---

(۱) المحاسن: ص ۲۸۷، ح ۴۳۰ [.....]

(۲) المحاسن: ص د ۲۸، ح ۴۳۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۰

ندا داده نشده، یعنی بیشترین چیزی که در باره‌اش جار زده شده ولایت است، پس مردم چهار تا را گرفتند و این یکی را ترک کردند، یعنی ولایت را.

و در بعضی از اخبار آمده است «۱»: کسی که بمیرد و امام زمان خود را نشناسد به مردن جاهلیّت مرده است. و شدیدترین وقتی که انسان احتیاج به معرفت امام دارد آن وقتی است که روح به اینجا برسد و اشاره به سینه‌اش کرد «۲».

در بعضی از اخبار است: خداوند بر خلقش پنج چیز واجب کرد که در چهار تا ترخیص نمود و در یکی از آنها ترخیص ننمود. در بعضی دیگر است: دوستی علی خوبی و نیکوئی است که هیچ بدی با وجود آن نمی‌تواند ضرر برساند «۳». و در بعضی از اخبار است: وقتی فهمیدی (یعنی ولایت را فهمیدی) آنچه را که دلت می‌خواهد از کار خوب، کم یا زیاد انجام بده «۴». و غیر از این، اخبار دیگری هست که دلالت بر فضیلت‌های ولایت می‌کند.

از ابن ابی یعفور در بیان آخر آیه نقل شده که گفت «۵»: به ابی عبد اللّه (ع) گفتم: من با مردم معاشرت و اختلاط دارم، تعجّب من از گروه‌هائی زیاد می‌شود که ولایت شما را ندارند و ولایت فلان و فلان را دارند ولی آنها امانت و صدق و وفاء دارند. و گروه‌های دیگری ولایت شما را دارند ولی امانت و وفاء و صدق ندارند. گفت: ابو عبد اللّه درست نشست و به من رو کرد مانند اشخاص غضبناک، سپس فرمود: دین ندارد کسی که به سبب ولایت امام ظالم که از طرف خدا نیست دین خدا را پذیرفته باشد،

---

(۱) المحاسن: ص ۲۸۶، ح ۴۲۹

(۲) بحار: ج ۲۳، ص ۷۶، ح ۲

(۳) المناقب: ص ۳۵

(۴) المناقب: ص ۳۵

(۵) نور الثقلین: ج ۱، ص ۲۲۱، ح ۱۰۷۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۱

و هیچ عتاب و سرزنشی هم برای کسی که ولایت امام عادل را که از جانب خداست پذیرفته باشد نیست، گفتم: نه آنها دین دارند و نه اینان سرزنش؟ فرمود: بلی، سپس فرمود: آیا نمی‌شنوی قول خدا را که می‌فرماید: «خدا ولیّ کسانی است که ایمان آوردند و آنان را از تاریکی به نور بیرون می‌آورد» یعنی از تاریکی‌های گناه به نور توبه و مغفرت، زیرا آنها ولایت هر امامی را دارند که

عادل و از جانب خدا باشند، و خدا فرمود: «کسانی که کفر ورزیدند اولیا آنها طاغوت است که آنها را از نور به تاریکی و ظلمت بیرون می‌آورد».

مقصود امام از آن کلام این است که آنها بر نور اسلام بودند ولی وقتی ولایت امام جائر را که از طرف خدا نیست قبول کردند بدین وسیله از نور اسلام خارج شدند و به تاریکی کفر فرو رفتند، پس بر آنها واجب شد که با کفّار به آتش روند. در خبر است: دشمنان علی امیر المؤمنین در آتش جاوید هستند اگر چه در دین‌های خودشان نهایت ورع و زهد و عبادت را داشته باشند «۱». حاصل مطلب اینکه دوست علی جز حلال نمی‌خورد و دشمن علی جز حرام نمی‌خورد، و کسی که نه ولایت داشته باشد و نه دشمنی حکمی بر او نمی‌شود نه حلیّت و نه حرمت، و او امیدوار به امر خداست.

آنجا که خدای تعالی می‌فرماید: أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ «۲» (به عقدها وفا کنید و حلال شده است بر شما چهارپایان) معلّق کردن حلال شدن چهارپایان بر وفای به عقدها اشاره به بیعت با علی (ع) است به خلافت در غدیر خم، و جمع آوردن لفظ «عقود» برای این است که آنها در آن روز در سه جا، عقد بیعت کردند و در بعضی اخبار

---

(۱) در تفسیر امام عسکری: ص ۴۴ به همین مضمون آمده است.

(۲) مائده: ص ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۲

در ده جا، و این به جهت تأکید بوده که در این امر مطلوب است.

و قول خدای تعالی الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ. و الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً «۱».

و الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ «۲» و الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ: «امروز مأیوس شدند کسانی که کافر شدند از دین شما، و امروز کامل کردم بر شما دینتان را و تمام کردم بر شما نعمتم را و راضی شدم برای شما دین اسلام را» و قول خدا: «و امروز حلال شد بر شما طیّبات و نکاح بر زنان پارسا» که در این آیات یأس کفّار، اکمال دین، اتمام نعمت، رضای به دین اسلام و حلال کردن طیّبات و زنان پارسا، همه اینها معلّق بر روز بیعت با علی (ع) در غدیر خم شده، و اینها دلالت می‌کند بر اینکه هیچ چیز بدون ولایت حلال نمی‌شود.

و بارها این مطلب را در گذشته گفتیم که هر جا از عهد و عقد و میثاق و یمین سخنی به میان آید اولین نظر (نظر اصلی) به عقد بیعت است خصوصا بیعت خاصّ ولوی، و هر جا نقض عهد و عقد و میثاق باشد مقصود نقض عقد بیعت و مخصوصا ولایت است.

حاصل مطلب اینکه انسان به منزله مادّه ولایت است و ولایت صورت و فعلیّت انسان است، پس مادام که فعلیّت به سبب ولایت منعقد نشده است فعلیّت انسانی برای انسان نیست، وقتی فعلیّت به وسیله ولایت منعقد شد انسانیّت، برای انسان حاصل می‌شود و فعلیّت برای او کامل می‌گردد، پس گویا که قبل از ولایت روح حیات در او دمیده نشده و مرده است أ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ یعنی مطابق آنچه که ذکر شد به سبب ولایت او را زنده کردیم.

---

(۱) مائده: ص ۳

(۲) مائده: ص ۵ و المحسنات من المؤمنات و المحصنات من الّذین اوتو الکتاب.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۳

و قول امام (ع) که فرمود: مردم مرده‌اند و اهل علم زنده‌اند «۱».

اشاره به همین معنی است، زیرا اهلیّت علم منحصر به ائمّه (ع) و شیعیانشان می‌باشد، چنانکه گفته‌اند: شیعه ما تنها علماء هستند

«شیعتنا هم العلماء» بطریق حصر.

پس هر نعمت و خیر و صلاح به سبب ولایت برای انسان موجب نعمت و خیر و صلاح می‌شود و گر نه نقمت و شرّ و فساد است هر چه که می‌خواهد باشد.

با ولایت است که نسل و زراعت احیاء شده است و زمین و آبادانیش اصلاح می‌شود، و با ردّ کردن و قبول نکردن ولایت نسل و زراعت تباه شده، زمین فاسد و خراب می‌شود، ولایت قلّه هر امر و نوک تیز آن است، کلید اشیا و دردرها، رضای رحمان و بهشت خشنودی و اصل خیرات و اساس حسنات است. همان حکمت است که بهر کسی داده شده، خیر بسیار به او داده شده است «۲»، و آن رحمت خداست، و بوسیله آن فضل و کرم خدا وجود پیدا می‌کند، و قوام نبوت و رسالت به ولایت است و از امّت محمّد هر کس واجب بودن حقّ ولایت او را بشناسد، طعم حلاوت ایمان را می‌یابد، و برتری و شادمانی و خوبی اسلامش را می‌فهمد، دین بندگان به ولایت است، و به نور ولایت، و به برکت ولایت است رشد و نموّ و تولید و نتیجه‌ها، و ولایت، حیات مردم، و چراغ و روشنائی تاریکی، و کلید کلام و ستون اسلام است.

خلاصه: انسان غایت خلقت و آفرینش عالم است، و ولایت غایت و هدف خلقت انسان است. وَ اللَّهُ سَمِيعٌ جمله حالیه است برای ترغیب

---

(۱) دیوان منسوب به امام علی (ع)، ص ۵

(۲) اشاره به سوره بقره آیه ۲۶۹ که می‌فرماید: يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۴

در ایمان به خدا، گویا که گفته است آنکه ولایت دارد به رشته محکمی چنگ زده است در حالی که خداوندی که به او ایمان آورده است اقوال او را شنواست.

عَلِيمٌ و به افعال او داناست، پس پاداش آنرا می‌دهد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۵۷] ..... ص : ۱۰۴

اشاره

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۲۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۴

خدا یار (سرپرست و صاحب اختیار) اهل ایمان است آنان را از تاریکی‌های جهان بیرون و به عالم روشنائی برد، و آنان که راه کفر گزیدند یار ایشان شیطان و دیو راهزن است که آنها را از جهان روشنائی به تاریکی‌های گمراهی افکند.

تفسیر: ..... ص : ۱۰۴

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا جمله حالیّه است، و تکرار ذی الحال موجب بی‌نیازی از رابطه شده است، یا جمله مستأنف است جواب از

سؤال مقدّر، گویا که گفته شده:

کار خدا در باره کسی که به او ایمان بیاورد چیست و با آنان چه معامله‌ای انجام خواهد داد، پس خدا فرمود: خدا ولیّ آنان است، لفظ «اللّه» را در اینجا مقدّم داشته بر خلاف نظیرش در جملات بعدی که لفظ «طاغوت» را مؤخّر داشته است، و این به جهت شرافت «اللّه» و لذّت بردن و خوشحال شدن به ذکر اوست و نیز دلالت کند بر اینکه در قلب رسول صلّی اللّه علیه و آله جز اللّه چیزی نیست.

یُخْرِجُهُمْ خبر بعد از خبر است، یا حال است از آنچه که در خبر مستتر است، یا از موصول، یا از هر دو، یا مستأنف است و جواب سؤال از حالت پیامبر با ایمان آورندگان است، یا سؤال از علّت اثبات ولایت اوست.

علّت اینکه خبر را اوّل آورد این است که، بفهماند در ولایت بعد از ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۵

ثبوت آن به بیعت ولوی، تجدّد و حدوث نیست به خلاف خارج کردن خدا مؤمنین را از تاریکی که در آنجا هر آن تجدّد و حدوث است. مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ بدان که لطیفه سیّاره انسانیّت که از آن به انسان تعبیر می‌شود در ابتدای حصول مادّه و استقرار در رحم جز قوّه محض و خالص و بی‌هویّتی چیز دیگری نیست، سپس تدریجا از قوّه و عدم «۱»، خارج و به فعلیّت و وجود می‌رسد تا زمانی که به مرحله تشخّص می‌رسد و انسان، انسان بالفعل می‌شود که در بین سرای نور و سرای ظلمت واقع می‌گردد، و نور انسانیّت با ظلمت حیوانیّت و طبع و مادّه و شیطنت مخلوط می‌شود.

و ظلمت حیوانیت به شعبه‌های زیادی منشعب می‌شود، پس اگر عنایت الهی او را درک کرد، به کسی رسید که او را به اسلام خوانده است، و به وسیله تسلیم و اطاعت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و جانشینانش اسلام آورد و به بیعت اسلامی بیعت نمود، و آن حالتی که به سبب بیعت باید حاصل شود حاصل شد، نور او رو به فزونی می‌گذارد، و بواسطه نور اسلام شدید می‌شود، و خداوند اندکی او را از تاریکی مذکور به سوی روشنائی خارج می‌کند، حال اگر یکبار دیگر عنایت الهی او را درک کرد و به سبب قبول ولایت خاصّ ولوی داخل در ایمان شد و بالنّتیجه آن حالتی که با بیعت خاصّ حاصل می‌شود برای او حاصل گردید، در این صورت خداوند به تدریج او را از قوّه‌ها و عدم‌ها در جهت نور ایمان خارج می‌کند، سپس خداوند بر او تفضّل می‌کند و این اخراج به سوی نور را دائما تجدّد می‌بخشد، و او نیز تدریجا شروع به خروج می‌کند تا اینکه از تمام قوا و عدم‌ها و حدود به تمام فعلیّت و نور خارج می‌شود.

---

(۱) منظور عدم محض نیست، بلکه عدم ماهوی است، اگر نه عدم به معنی لا وجود معنی ندارد. (مترجم)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۶

و از طرفی چون نور یک حقیقت است و اختلافش جز با شدّت و ضعف نیست که این شدّت و ضعف نور بر وحدت و سعه آن تأکید می‌کند، یا اختلاف نور به سبب اختلاف حدود و ماهیّات است، و اختلاف حدود و ماهیّات موجب اختلاف ذاتی حدود نمی‌شود، و چون ظلمات یعنی قوا، و حدود و عدم‌ها، شأنی متکثّرند و ذاتشان مختلف است و موجب کثرت و عالم کثرات می‌شوند لذا در مورد نورانی بودن، لغت نور را (به صورت مفرد) آورد، و لفظ «ظلمات» را جمع.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَوْلِیاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ بیان طاغوت اندکی قبل از این گذشت. موخّر آوردن کلمه «طاغوت» بر کلمه «اولیاء» با اینکه به قرینه حمل ولیّ بر «اللّه» در نظیر این جمله کلمه (طاغوت) مبتدا تلقی می‌شود بدان جهت است که نشانه اعتنا نکردن و اهمیّت ندادن به طاغوت است. و جمع آوردن «اولیاء» و مفرد گذاشتن «طاغوت» یا از جهت اراده جنس از طاغوت است و اشعار به اینکه طاغوت‌ها متعددند مانند تاریکی‌ها، یا برای اشاره به تعدّد جهات ولایت هر طاغوت است، گویا که طاغوت تنها و یگانه سرپرست و عهده‌دار کافر است.

يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ در اخبار ما نور در هر دو مورد به نور اسلام، و ظلمات به ظلمات كفر، و نيز به آل محمّد و دشمنانش و به نور توبه و ظلمات گناهان تفسير شده است.

أُولئِكَ يعنى آن كافرها يا طاغوت‌ها يا مجموع هر دو، أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ از ياران آتشند كه هميشه در آن به‌سر مى‌برند، آوردن اسم اشاره، و جمله اسميّه، و تأكيد خلود در آتش به اصحاب و ياران آتش بودن، همه اينها براى شدّت دادن و به درازا كشاندن سخن و تأكيد است كه در مقام نكوهش مطلوب است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵۸] ..... ص : ۱۰۶

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْراهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ قالَ أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ قالَ إِبْراهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِها مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۲۵۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۷

ترجمه: ..... ص : ۱۰۷

آيا نديدى پادشاه زمان ابراهيم را كه در باره خداى ابراهيم با او به جدل و احتجاج برخاست؟ چون ابراهيم به او گفت خداى من آن است كه زنده مى‌كند و مى‌ميراند گفت من هم زنده مى‌كنم و مى‌ميرانم، ابراهيم گفت كه خدا خورشيد را از سوى خاور برآورد تو اگر توانى آن را از باختر بيرون آر. نادان كافر در جواب ناتوان شد كه خداوند ستمكاران را هدايت نمى‌كند.

تفسير: ..... ص : ۱۰۷

أَ لَمْ تَرَ يعنى آيا رؤيت تو به انتها نرسيده، إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْراهِيمَ فِي رَبِّهِ در باره آنكه با ابراهيم به احتجاج پرداخت. تعديه فعل با «الى» براى تضمينى است كه ذكر شد و مشعر به اين است كه آنكه مورد رؤيت ابراهيم بود از رؤيت و ادراك دور است، و جمله، جواب سؤال مقدّر است، گويا گفته شده، بر دو اخراج يعنى اخراج از ظلمت به نور و از نور به ظلمت چه گواهى وجود دارد؟ پس خداوند فرمود:

(گواه اول): اخراج نمرود است در حين احتجاج در باره خدا- از نور تسليم به ربوبيّت بارى تعالى- به ظلمات انكار پروردگار، و مغالطه در احتجاج و تحيّر، در حين مغلوب شدن.

گواه دوم): اخراج آن نبىّ كه ضمن عبور بر قريه از ظلمت شكّ و حيرت و حجاب علم، به نور شهود و عيان رسيد، و خداى تعالى از باب تفضّل در جواب، تعبير را به صورت استفهام تعجّبى آورد، تا در غريب شمردن هر دو قضيّه مبالغه كند.

و نمرود با ابراهيم قبل از اينكه او را به آتش اندازد احتجاج كرده چنانكه بعضى گفته‌اند، يا بعد از انداختن به آتش و سالم در آمدن او از ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۸

آتش اين احتجاج صورت گرفته چنانكه به امام صادق (ع) نسبت داده شده است «۱» أَنْ آتاهُ يعنى ابراهيم كه خداوند به او ملك نبوّت و طاعت داد يا اللَّهُ الْمُلْكَ يا مقصود نمرود باشد كه ملك صورى داشت، و اين معنى بايد با تقدير لام تعليل باشد (يعنى خدا اين ملك صورى را داده است).

إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ بدل از الَّذِی حَاجَّ است به نحو بدل اشتمال یا ظرف «حاجّ» است، و مقصود این است که بعد از آنکه نمرود به ابراهیم گفت: پروردگار تو چه کسی است ای ابراهیم؟

ابراهیم گفت: رَبِّیَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ پروردگارم کسی است که زنده می‌کند و می‌میراند وصف زنده کردن را آورد که غیر از خدا همه از آن عاجزند، سپس میراندن را ذکر کرد و آوردن این دو کلمه برای بیان عاجز کردن نیست بلکه به مناسبت تضاد آن دو است، یا اینکه میراندن هم برای تعجیز است زیرا میراندن خارج کردن روح است بدون اینکه از کسی که می‌میراند فعلی نسبت به بدن میّت یا روح آن صادر شود، و این نوع میراندن مخصوص خدای تعالی است، و اگر بیرون شدن روح از بدن به سبب فعل فاعلی صورت بگیرد آن قتل است نه میراندن.

قالَ مثل این کلام می‌تواند جواب سؤال مقدّر باشد، أَنَا أُحْیِی گفت من زنده می‌کنم بدین ترتیب که کسی که واجب القتل است نمی‌کشم و از زندان آزادش می‌کنم، وَ أُمِیتُ کسی را که می‌خواهم بکشم می‌کشم و این جواب یک نوع مغالطه از نمرود است که عوام را فریب دهد زیرا ابقاء حیات که از خدا حاصل شده باشد زنده کردن نیست علاوه بر این اصلا این کار ابقاء حیات هم نیست، بلکه آن ترک فعلی است که منجرّ به از بین رفتن روح می‌شود، و همین طور است مطلب در

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۲۲۳، ح ۱۰۷۷ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۰۹

میراندن.

و چون بیان کردن مغالطه نمرود در جواب و الزام او به این مغالطه بر عوام ظاهر نمی‌شود از بیان کردن مغالطه منصرف شده و به عاجز نمودن نمرود از طریق دیگری اقدام کرد. از امام صادق (ع) روایت شده است که ابراهیم به او گفت: اگر راست می‌گوئی کسی را که کشته‌ای زنده کن «۱».

قالَ إِبْراهِیمُ فَإِنَّ اللَّهَ یَأْتِی بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ چون نمرود ربوبیّت را برای خودش ادعا کرد ابراهیم این پاسخ را داد، و آن بدین گونه بود که نمرود به قیاسی اشاره نمود که طبق آن زنده گردانیدن و میراندن منحصر به خودش می‌باشد زیرا مسند الیه را مقدّم ذکر کرد. صورت قیاس چنین است: پروردگار تو کسی است که زنده می‌کند و می‌میراند، و من زنده کننده و میراننده هستم، پس من پروردگار تو هستم به این ترتیب معنی را بر عوام مشتبه ساخت، چون نمرود به این مغالطه پرداخت ابراهیم از لفظ «ربّ» عدول کرد و بالفظ جلاله مطلب را ادا کرد و گفت: فَإِنَّ اللَّهَ یَأْتِی که دیگر موجب به اشتباه انداختن به سبب وصف مسند الیه یا مسند پیش نیاید.

فَأْتِ بِها مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ «بهت» مانند «نصر» به معنی انقطاع و تحیّر است و فعل آن دو، مانند علم و نصر و کرم و غنی است. و وصف می‌باشد از بهت، صفت «مبهوت» درست می‌شود نه باهت (اسم فاعل)، و اینجا فعل را به صورت مجهول و معلوم هر دو خوانده‌اند.

و معنی آیه این است که حجّت او منقطع شد، یا اینکه متحیّر شد.

الَّذِی کَفَرَ یعنی نمرود که کافر شد وَ اللَّهُ لا یَهْدِی جمله حالیه است و معنی آن این است که حجّتش منقطع شد و حال اینکه کمک

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۲۲۳، ح ۱۰۷۷

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۰

کننده‌ای نبود که یاریش کند، زیرا که یاری کننده فقط خداست و خداوند هدایت نمی‌کند الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ گروه ستمکاران را که

ستم بر خودشان كرده‌اند، يا بر خلق يا بر جانشينان خدا.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۵۹] ..... ص : ۱۱۰

اشاره

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها قالَ أَنَّى يُحْيِي هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ فَانْظُرْ إِلى طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انْظُرْ إِلى حِمارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوها لَحْماً فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۰

يا بمانند آنكه به دهكده‌اى گذر كرد كه خراب و ويران شده بود گفت: به حيرتم كه خدا چگونه اين مردگان را باز زنده خواهد كرد؟ پس خدا او را صد سال ميراند، سپس زنده‌اش كرد و برانگيخت. و به او فرمود چند مدّت درنگ كردى پاسخ داد يك روز يا پاره‌اى از يك روز فرمود بلكه درنگ كردى صد سال، نظر به طعام و شراب خود كن كه هنوز تغيير نكرده و الاغ خود را نيز بنگر تا احوال بر تو معلوم شود و ما ترا براى خلق حجّت قرار خواهيم داد و بنگر در استخوان‌هاى آن خر كه چگونه بهمش پيوسته و گوشت بر آن پوشانيم چون اين كار بر او روشن شد. گفت: همانا اكنون به حقيقت و يقين مى‌دانم كه خداوند بر هر چيز تواناست.

تفسير: ..... ص : ۱۱۰

أَوْ كَالَّذِي عطف است بر صله موصول يعنى آيا نگاه نكردى به آن كسى كه مانند كسى بود كه: مَرَّ عَلى قَرْيَةٍ از قريه‌اى گذشت، در اعراب اين جمله چند وجه گفته شده، كسى كه از قريه گذشت عزير ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۱

پيامبر بود يا ارمياء، و هر دو در اخبار ذكر شده است «۱».

بعضى گفته‌اند آن شخص خضر بوده و قريه بيت المقدس كه در آن زمان به وسيله سربازان بخت النّصر خراب شده بود «۲». و بعضى گفته‌اند:

زمين مقدّس يعنى شام بوده است «۳». و برخى گفته‌اند همان قريه‌اى بوده كه از آن هزاران نفر خارج شدند و خدا به آنها فرمود: بميريد «۴» (اشاره به آيه ۲۴۴ كه تفسير شد).

وَ هِيَ خاوِيَةٌ يعنى آن قريه خالى يا خراب بود، و بنابر هر دو معنى عَلى عُرُوشِها حال است، يا به معنى اين است كه آن قريه بر سقف‌هايش ساقط شده، بدين معنى كه سقف‌هايش ريخته، سپس ديوارهايش بر روى سقف‌هايش ريخته است.

قالَ أَنَّى يُحْيِي هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها يعنى چگونه اهل اين قريه را زنده مى‌كند؟ يا اينكه چگونه؟

خدا بعد از مرگ اهل اين قريه، يا بعد از خراب شدن قريه آنجا را آباد مى‌كند؟ اين سخن را از آن جهت مى‌گفت كه امر اين قريه را بزرگ مى‌شمرد نه اينكه قدرت خدا را انكار مى‌كرد.

فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ فَانْظُرْ إِلى طَعامِكَ وَ شَرابِكَ يعنى نگاه كن به قدرت خدا و صنع عجيب او در اينكه طعام و شرابت «لم يتسنّه» در طول اين مدّت تغيير نكرده، و «هاء» براى سكوت است و معنى آن است كه ساكت مانده و تغيير نكرده است.

وَ انْظُرْ إِلى حِمارِكَ و بنگر به الاغت كه چگونه پوسيده شده و استخوان‌هايش پراكنده گشته با اينكه غذا و شرابت بدون تغيير مانده «و»

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۴۹

(۲) مجمع البيان: ج ۱- ۲، ص ۳۷۰

(۳) مجمع البيان: ج ۱- ۲، ص ۷۱

(۴) صافى: ج ۱، ص ۲۶۸

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۲

و اين كار را ما نسبت به تو انجام داديم.

لِنَجْعَلَكَ يا اينكه اين كار را كرديم كه تو ببينى و يقين پيدا كنى، و براى اينكه قرار بدهيم تو را آيَةً لِلنَّاسِ وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظامِ نشانه‌اى براى مردم، حال به استخوان‌هاى بدن خود و الاغت نگاه كن.

كَيْفَ نُنْشِزُها كه چگونه آنها را بلند مى‌كنيم و بعضى را با بعضى بهم مى‌پيونديم «ننشزها» با «راء» مهمله از باب افعال (ننشزها) و از ثلاثى مجرّد (ننشزها) نيز خوانده شده است. ثُمَّ نَكْسُوها لَحْماً فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ يعنى و آنچه را كه بعد از ميراندن صد سال دانسته بود، مشاهده كرد كه چگونه گوشت به آن پوشانديم.

قالَ پيامبر گفت: أَعْلَمُ مى‌دانم، بنابر قرائت مضارع، يا اينكه خدا گفت بدان بنابر قرائت امر. و در اخبار براى ميراندن اين پيامبر و تفاصيل چگونگى قضيّه وجوهى ذكر شده «۱» كه هر كس بخواهد بايد به كتاب‌هاى مفصّل مراجعه كند.

أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ خدا بر هر چيزى تواناست كه از آن جمله است زنده كردن بعد از ميراندن.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۶۰] ..... ص : ۱۱۲

اشاره

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتى قالَ أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلى وَ لكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۲۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۲

و چون ابراهيم گفت پروردگارا بر من بنما كه چگونه مردگان را زنده گردانى؟ خداوند فرمود باور نداری؟ گفت آرى باور دارم و ليكن خواهم بديدن آن دلم آرام گيرد. خداوند فرمود: چهار مرغ بگير و

---

(۱) صاف: ج ۱، ص ۲۶۷

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۳

گوشت آنها را نزد خود به هم درآميز آن‌گاه هر قسمتى را بر سر كوهى بگذار، سپس آن مرغان را بخوان تا به سوى تو شتابان پرواز كنند. و آن گاه بدان كه همانا خداوند بر همه چيز توانا و به حقايق امور عالم و داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۱۳

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ اين جمله عطف است بر مجموع إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْراهِيمَ يا بر موصول مجرور به «الى» و اشاره است به وجه ديگر از وجه اخراج مؤمن از تاريكى حجاب علم به نور عيان و مشاهده، يا عطف است بر قول خدا إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ طبق آنچه كه نقل شد كه پس از قول نمرود كه مى‌گفت من زنده مى‌كنم و مى‌ميرانم ابراهيم گفت: زنده كردن خدا به وسيله برگرداندن روح است به بدن ميّت، نمرود گفت آيا تو آن را ديده‌اى، پس نتوانست بگويد بلى، پس ابراهيم پس از آن در خلوت از خدا درخواست كرد و گفت: رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتى خدايا به من نشان بده چگونه مرده را زنده مى‌كنى؟ تا اينكه من جواب نمرود را بدهم، قالَ خدا فرمود: أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ آيا اذعان نداري كه من بر اين كار قدرت دارم و در آخرت آن را انجام مى‌دهم؟ قالَ بَلى گفت من اذعان دارم و يقين كردم به آن وَ لكِنْ اين در خواست را مى‌كنم لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي تا بعد از بيان به عيان ببينم.

بدان همان‌طور كه قبلا بيان شد هر ظنّ و گمانى در صدد آن است و مى‌كوشد كه به مظنون علم پيدا كند. علم نيز شهود و عيان را مى‌جويد، و عيان تحقّق را جذب و صاحبش را به حركت و جنبش وا ميدارد، و او را آرام نمى‌گذارد تا اينكه وى را به مافوقش برساند، پس ابراهيم بعد از علم به قضيّه گفت: علم من مرا تهييج مى‌كند و قلبم را در طلب عيان مضطرب كرده است، پس عيان را طلب مى‌كنم تا قلبم مطمئن شود.

قالَ فَخُذْ فاء جزاء شرط مقدّر است يعنى اگر آن را خواستى پس بگير أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ چهار پرنده، طير جمع طائر يا اسم جمع طائر

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۴

است مانند صحب و صاحب.

فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ تا اينكه بر تو مشتبه نشود، با ضمّ صاد و كسر آن خوانده شده از صار يصور، و صار يصير به معنى برگردانيدن است و با ضمّ صاد و كسر آن و تشديد راء از صرّ با تشديد راء از باب نصر و ضرب، و با فتح صاد و تشديد راء و كسر آن از تصريه، و همه آنها به معنى جمع كردن است، پس بكش آن مرغها را و قطعه قطعه نما و ممزوج گردان و سپس جزء جزء كن.

ثُمَّ اجْعَلْ عَلى كُلِّ جَبَلٍ سپس آن را بر كوه‌هاى دهگانه قرار ده برخى تعداد آن كوه‌ها را چهار و برخى هفت دانسته‌اند.

مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً «يأتينك سعيا» به معنى «ايتان سعى» (سعى پيش آوردن) است يا اينكه سعيا مفعول مطلق است بدون لفظ فعل (سعى، سعيا: سعى كرد، سعى كردنى، كه سعى كه فعل است حذف شده) يا اينكه حال است به معنى سعى كنندگان.

بدان كه اخبار در سبب اين درخواست ابراهيم مختلف است، در بعضى از اخبار است كه وقتى ابراهيم ملكوت آسمان‌ها و زمين را ديد، مردارى را در كنار دريا ديد كه نصف آن در دريا و نصف ديگرش در خشكى بود كه درندگان آبى و خشكى از آن مى‌خوردند، سپس بعضى از درندگان بر بعضى ديگر حمله مى‌كردند و همديگر را مى‌خوردند، پس ابراهيم (ع) تعجّب كرد و شگفتى او موجب آن درخواست شد «۱».

در بعضى اخبار آمده كه خداوند به ابراهيم وحى نمود كه من از بندگان خود دوستى اتّخاذ كردم كه اگر از من درخواست زنده كردن مردگان را بكند او را اجابت مى‌كنم، پس در دل ابراهيم افتاد كه او همان خليل خدا باشد پس آن درخواست را كرد تا از خليل بودن خود مطمئن

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۱۴۲، ح ۴۶۹

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۵

شود «۱».

وجه دیگری نیز پیش از این گفته شد، و آن اینکه نمرود گفت آیا زنده کردن مردگان را به وسیله برگشتن روح به بدن میّت دیده‌ای؟ پس ابراهیم آن درخواست را از خدا نمود.

در تعیین پرندگان نیز اخبار مختلف است، در بعضی اخبار است که چهار پرنده عبارت از کرکس و اردک و طاووس و خروس بودند «۲».

در بعضی اخبار دیگر هدهد و ورکاک (مرغی است که گنجشک را شکار می‌کند- قوش) و طاووس و کلاغ آمده است «۳». در بعضی دیگر خروس و کبوتر و طاووس و کلاغ ذکر شده است «۴».

در بعضی دیگر خروس و طاووس و اردک و شتر مرغ است «۵».

همچنین در چگونگی مزج آن مرغ‌ها و تجزیه آنها اخبار مختلف است.

در بعضی از اخبار است که تفسیر به مرغان در ظاهر است و تفسیر آن در باطن این است که، چهار نفر از کسانی که متحمّل کلام هستند بگیر و علمت را به آنان بسپار، سپس آنها را به اطراف زمین به مأموریت بفرست تا حجّت‌هائی بر مردم باشند، و آن گاه که خواستی آنها بیایند به اسم اکبر آنان را می‌خوانی که با اذن خدا همه‌شان شتابان به سوی تو می‌آیند اختلاف اخبار در تعیین پرندگان و کیفیّت کشتن آنان و مخلوط کردن و تجزیه نمودن و سپس خواندن آنها و زنده کردنشان، و نیز اختلاف اخبار در عدد کوه‌ها و اشاره آنها به بعضی وجوه تأویل دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از این حکایت تنها ظاهر قضیّه نیست، بلکه ظاهر آن اراده شده تا آگاهی بر باطن آن باشد و اینکه مقصود از پرندگان چهارگانه شیطنت و

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۲۲۹، ح ۱۰۸۸

(۲) نور الثّقلین: ج ۱، ص ۲۲۹، ح ۱۰۸۸

(۳) عیاشی: ج ۱، ص ۱۴۵، ح ۴۷۷

(۴) عیاشی: ج ۱، ص ۱۴۲، ح ۴۷۰

(۵) برهان: ج ۱، ص ۲۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۶

شهوت و غضب و حرص است که این دوتای اخیر از دوتای اوّل تولید می‌شوند، یا طول آرزو مقصود است که متولّد از حرص است چون حرص و طول آرزو هر دو متلازمند، چون اینها امّهات لشگریان نفس و جهل می‌باشند، و مقصود از کشتن آنها میراندن آنها از حیات نفسانی است و مقصود از احیاء آنها زنده کردن به حیات عقلانی است تا اینکه از لشگریان عقل گردند، زیرا طاووس مظهر شیطنت است که مقتضی انانیّت می‌باشد و همان موجب می‌شود که هر آن در یک رنگ بر خود و بر دیگران تجلّی کرده او را به عجب نفس یعنی خود پسندی و غیره دعوت کند، و خروس مظهر غضب و کبوتر مظهر شهوت و اردک مظهر حرص است.

چون این صفات از پرندگان دیگر نیز ظاهر می‌شود لذا نوع پرندگان در اخبار مختلف است.

در تعیین صفات و تأویل طیور به نظم و نثر وجوهی غیر از این ذکر شده است «۱».

---

(۱) مولوی در مثنوی می‌گوید:

چهار وصف است این بشر را دل فشار چهار میخ عقل گشته این چهار

تو خلیل وقتی ای خورشیدهش این چهار اطیار رهزن را بکش

سر ببر این چهار مرغ زنده را سرمدی کن عمر ناپاینده را

بطّ و طاووسست و زاغست و خروس این مثال چهار مرغ اندر نفوس

بطّ حرص است و خروس آن شهوت است جاه چون طاووس و زاغ امنیّت است

منیتش آنکه بود عمرش دراز طامع تأیید آن امید ساز

بطّ حرص آمد که نوکش بر زمین در تر و در خشک می‌جوید دفین

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۷

تعبیر به طیور با وجود اینکه در چهارپایان نیز مظاهر این صفات موجود است بلکه در بعضی از چهار پایان ظهور این صفات شدیدتر از طیور هم می‌باشد، بدان جهت است که، نفس و لشگریانش مانند درخت پلیدی هستند که از روی زمین بیرون آمده و هیچ قرار و ثباتی ندارند بلکه آنها مانند پرنده‌ای می‌باشند که هر آن بر شاخه‌ای می‌نشینند، پس نفس با شیطنت خودش را بر خود و بر غیرش در هر ساعت به رنگ و صفتی عرضه می‌کند و به سبب شهوت، هر آن یک نوع شهوترانی تمنّا می‌کند، و با غضب در هر زمان مانند مار گزیده‌ای است که مار او را گاز می‌گیرد، و با حرص و آرزو، هر آن در پی آرزوی دیگری است. ولی بعد از کشتن این صفات تمام اوصاف تغییر پیدا کرده و از لشگریان عقل گردیده، و فرمانبردار و مطیع آن می‌شود، که هر جا عقل آنها را بخواند در اجابت سرعت عمل به خرج می‌دهند.

وَ اعْلَمْ از قبیل عطف مسبّب بر سبب است، گویا که گفته: تا بدانی که پس از زنده کردن مردگان، أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ هیچ مانعی از مراد خدا منع نمی‌کند، حَكِيمٌ و هیچ کاری از میراندن و زنده کردن انجام نمی‌دهد مگر برای حکمت‌ها و مصلحت‌ها، و هیچ یک از قوا و اعضاء را سربازان جهل و عقل قرار نمی‌دهد مگر از جهت مصلحت‌های متعدد. یا اینکه معنی آیه این است که بدان خداوند عزیز و حکیم است تا نگویی که چرا امر به قتل حیوان و ایذای آن نموده است.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۱] ..... ص : ۱۱۷

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۷

مثل آنان که مالشان را در راه خدا انفاق کنند همانند دانه‌ای است که از یک دانه هفت خوشه بروید و در هر خوشه صد دانه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۸

باشد و خداوند برای هر کس که بخواهد چندین برابر می‌افزاید. و خداوند وسعت بخش داناست.

تفسیر: ..... ص : ۱۱۸

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ جواب سؤالی است که ناشی از آیه سابق است، گویا سؤال شده آیا مثل کسی که پرندگان را که از لشگریان جهل هستند بکشد تا آنها را به حیات عقل زنده کند چیست؟ پس فرمود: مثل کسانی که سربازان جهل را در راه طلب عقل

مى‌كشند و انفاق مى‌كنند أَمْوالَهُمْ اموال حقيقى را كه عبارت از قواى آنان است، فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ در راه خدا، مانند دانه‌اى است كه از آن هفت خوشه بروید و در هر خوشه صد دانه باشد و خداوند به هر كس كه بخواهد اضافه مى‌دهد تا جائى كه حدّى ندارد، و افزون بخشى در عوض انفاق، و اجر آن بستگى به اختلافى است كه به حال انفاق كننده، و نيّت و كار او، در مالى كه انفاق شده، و حالت كسى كه به او انفاق شده است، دارد.

در خبر است «۱»: هرگاه بنده مؤمن عملش را نيكو گرداند، خداوند عمل او را چند برابر مى‌كند و به هر حسنه هفتصد برابر پاداش مى‌دهد.

زيرا اين قول خداى تعالى است كه وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ.

اين خبر دلالت بر اين دارد كه مراد به اموال در اين آيه، اعمّ از اعراض دنيوى، و قوا و اعضاى بدنى مى‌باشد، زيرا اين آيه را گواه زياد كردن اجر عمل قرار داده است، و اعمال جز انفاق قواى بدنى و حركات عضوى و اعضاى بدنى نيست.

و نيز خبر دلالت مى‌كند بر اينكه مقصود از وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ منحصر كردن افزونى پاداش تا هفتصد برابر به خداى تعالى است،

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۱۴۷، ح ۴۸۱ [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۱۹

نه اينكه منظور اين باشد كه چند برابر شدن از هفتصد تجاوز نمى‌كند، و نه تقييد چند برابر كردن نسبت به كسى است كه بخواهد و اين معنى وجهى از وجوه آيه است.

وَ اللَّهُ واسِعٌ عطف است در معنى تعليل اگر مقصود از وَ اللَّهُ يُضاعِفُ لِمَنْ يَشاءُ زياد كردن فوق هفتصد برابر باشد.

و ممكن است مقصود زياد كردن بيش از هفتصد برابر باشد، به شرطى كه منظور قبلى اين باشد كه خدا منحصرا هفتصد برابر مى‌كند و يا مقيّد كردن آن نسبت به كسى باشد كه خدا بخواهد.

عَلِيمٌ يعنى خدا داناست به انفاق شما و مقدارى كه انفاق مى‌كنيد، و نيّت انفاق كننده، و حال كسى كه انفاق بر او مى‌شود، پس به مقدار استعداد و استحقاق شما چند برابر مى‌كند، و فعل و اراده خدا گزاف نيست كه نظر به استحقاق شما نكند. پس چه بسا انفاق كننده‌اى كه انفاقش را باطل كند، يا خداوند به جهت آن انفاق عذابش كند، و چه بسا انفاق كننده‌اى كه پاداش او ده برابر تا هفتاد تا هفتصد، تا هفت هزار، تا هفتاد هزار، تا هر چه كه خدا بخواهد، تا بى نهايت، ادامه مى‌يابد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۶۲] ..... ص : ۱۱۹

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لا يُتْبِعُونَ ما أَنْفَقُوا مَنًّا وَ لا أَذىً لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۹

آنان كه مال خود را انفاق كنند در راه خدا و در پى انفاق منّتى بر مستحقّان نگذارند و آنان را آزارى نكنند آنان را پاداش نيكو نزد خدا خواهد بود و از پيش‌آمدى بيمناك نباشند و هرگز در دنيا و عقبى اندوهناك نخواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۱۱۹

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است:

این پاداش برای همه انفاق کنندگان است یا برای بعضی فقط، پس خدای ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۰

تعالی در مقام تفضیل انفاق کنندگان فرمود: کسانی که أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لا يُتْبِعُونَ ما أَنْفَقُوا مَنًّا اموالشان را در راه خدا انفاق می‌کنند و سپس در پی آن منّت نمی‌گذارند. عطف با «ثمّ» از جهت تفاوت بین دو اخبار است، و «منّ» به معنی منّت گذاشتن است و منظور از منّت این است که به آن کسی که انفاق کردی نگاه بکنی در حالی که به انفاقت اهمیّت می‌دهی.

وَ لا ـ أَذىً و آن این است که به او تعدّی کنی و او را کوچک بشماری و با او، با کلام تند و خشن برخورد کنی و رو برو شوی و احسانت را بر او بشماری. و از بدترین خصلت‌ها اعتنا کردن به احسانی است که به دیگری کردی و اعتنا به بدی است که دیگری به تو کرده است، و فراموش کردن احسان دیگران به تو، و فراموش کردن بدی تو به دیگران نیز از بدترین خصلت‌هاست.

از بهترین خصلت‌ها توجّه کامل به احسانی است که دیگری به تو کرده است، و پشیمان شدن بر بدی است که تو به دیگری روا داشته‌ای، و فراموش کردن احسان تو، به دیگری و فراموش کردن بدی دیگری به تو می‌باشد.

توجّه کردن به احسان خود موجب انانیّت است که مخالف با انفاق می‌باشد، و نیز موجب وزر و وبال نفس و باطل شدن احسان خواهد بود، و در اخبار است که مقصود از «منّ و اذی» منّت و اذیت به محمّد و آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است «۱».

لَهُمْ أَجْرُهُمْ اینجا فاء نیاورد در حالی که در آیه الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ... تا آخر آیه فاء آورد چون مقصود در اینجا بطلان صدقه است به سبب منّت و اذیّت لذا بعدا

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۵۳

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۱

در انفاقات باطل بسط کلام نموده است، و مقصود ترتّب اجر بر انفاق نیست تا فاء بیاورد که مؤکّد ترتّب است. به خلاف آیه‌ای که می‌آید که مقصود در آنجا بیان ترتّب اجر است که آوردن الفاظی که این تلازم و ترتّب را تأکید کند مناسب است. و اضافه اجر به انفاق کنندگان به جهت ارزشمندی و بزرگی اجر است، و نیز اشاره است به اینکه اجر به حسب اختلاف انفاق کنندگان مختلف می‌شود، به نحوی که تعیین حدّی برای آن ممکن نیست، مگر اینکه آنرا نسبت به انفاق کننده‌ها به حساب آوریم.

عِنْدَ رَبِّهِمْ و این پاداش از خدا مخصوص آنان است، این بیان بزرگداشت دیگری برای آنان است از اینکه امر اجر و پاداش آنها موکول به غیر ایشان نیست.

وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ و بیم و اندوهی بر ایشان نیست، اختلاف دو قرینه (خوف و حزن) در اوّل سوره گذشت.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۳] ..... ص : ۱۲۱

اشاره

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَ مَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُها أَذىً وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (۲۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۱

فقیر و سائل را به زبان خوش و طلب آمرزش ردّ کردن بهتر است تا آن که صدقه دهند و از پی آن آزار کنند، خداوند از طاعت و صدقه خلق بی‌نیاز و بر عصیان و بخل آنان بردبار است.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۱

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است:

کسی که قدرت بر ترک منّت و اذیّت ندارد چه کاری انجام دهد؟ پس فرمود: قول معروف، یعنی گفتاری که عقل و عرف انکار آن نکند، یعنی در صورت عدم اجابت سائل و عدم احسان به او گفتار خوب و زبان خوش داشته باشد.

وَ مَغْفِرَةٌ و گذشت و چشم پوشی مسؤول از بدی‌های سائل و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۲

بدی‌های حاجت او، یا اینکه مقصود پوشاندن سائل و سؤال او باشد یا اینکه در مقابل قول معروف، مغفرت خدا را درک کند.

خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُها أذىً در آن صورت بهتر از صدقه‌ای است که آزاری در پی داشته باشد، در اینجا با ذکر اذیّت از آوردن منّت بی‌نیاز شد، زیرا منّت گذاشتن نیز نوعی اذیّت است، و اینکه صیغه تفضیل و ادات برتری آورده مبنی بر مخاطبات و محاورات عرف است، و گر نه صدقه‌ای که به دنبالش اذیّت باشد نه تنها فضیلتی ندارد بلکه دارای وزر و وبال است چنانکه گذشت.

وَ اللَّهُ غَنِيٌّ خدا از صدقه‌های شما بی‌نیاز است، امر خدا به صدقه از آن جهت نیست که خدا برای روزی دادن به بندگان به شما نیازمند باشد، بلکه خداوند بعضی از بندگان را محتاج نمود تا بعضی دیگر را آزمایش کند، نه اینکه قدرت بر غنی کردن آنان ندارد.

حَلِيمٌ بردبار است و به عقوبت کسی که در انفاقش منّت می‌گذارد اذیّت می‌کند عجله ندارد، و آن دلالت بر عقوبت منّت گذارنده می‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۴] ..... ص : ۱۲۲

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذى كَالَّذِي يُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوانٍ عَلَيْهِ تُرابٌ فَأَصابَهُ وابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً لا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ (۲۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۲

ای اهل ایمان، صدقات خود را با منّت گذاردن و آزار کردن به هدر ندهید مانند آن که مال خود را انفاق کند از روی ریا و به خدا و روز قیامت ایمان نیاورد مثل چنین مرد ریاکار بدان ماند که دانه را بر روی سنگ سخت ریزد و تند بارانی غبار آن نیز بشوید که نتوانند هیچ حاصلی از آن به دست آورند، و خدا گروه کافران را راه سعادت ننماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۳

تفسیر: ..... ص : ۱۲۳

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که ایمان آوردید، با بیعت عمومی و قبول دعوت ظاهری، پس از آن که (در آیه قبل) انفاق را مدح

نمود و منّ و اذیّت را ذمّ کرد در اینجا خصوصا مؤمنین را از باب لطف و اعتنا به شأن آنها مورد خطاب قرار داد سپس از انفاق مذموم نهی کرد، گویا که غیر مؤمنین مکلّف نیستند تا نهی متوجّه آنها شود، پس فرمود:

لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذى صدقه‌های خود را با منّت و آزار، بیهوده نسازید. بدان که اگر انگیزه انفاق صدق انفاق کننده در امتثال امر الهی و بدون شراکت غرض‌های نفس باشد صدقه خواهد بود. ابطال صدقه از جهت صدقه بودن به این است که این صدق در انفاق نباشد، یا صدق در انفاق باشد ولی بعد از انفاق از بین برود، پس قول خدای تعالی:

لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِكُمْ یعنی صدق در انفاقتان را از بین نبرید.

و آوردن عنوان صدقات به جای انفاق آگاهاندن به این نکته است که شایسته است انفاق مؤمن قرین صدق باشد، ولی گاهی حالتی پیش می‌آید که صدق او را از بین می‌برد، لذا فرمود: كَالَّذِي يُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ مانند کسی که مال خود را جهت ریای مردم می‌بخشد «رئاء» مفعول له است یا حال. بدان که اگر انگیزه عبادت‌ها قرب عابد به خدا باشد، بدین معنی که نزدیکی و قرب که مستلزم شدّت حبّ و آن مستلزم خدمت محبوب است سبب عبادت و قیام به خدمت معبود و امتثال امر محبوب شده باشد در این صورت عبادت است.

و امّا اگر انگیزه عبادت بهره بردن نفس از خدا باشد، اگر چه آن بهره قرب خدا باشد عبادت حقیقی نمی‌شود. و اگر انگیزه بهره بردن نفس از غیر است اصلا عبادت نمی‌شود نه حقیقتا و نه از جهت صورت، بلکه حرام و وبال می‌شود، از این رو گفته‌اند که ریا در نماز باطل کننده نماز می‌باشد، بلکه ریا کننده به مراتب بدتر از تارک نماز است، زیرا او خدا را ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۴

به مسخره می‌گیرد، و منافق و مشرک محسوب می‌شود. یا کافر است و خیال می‌کند که او کار نیکو می‌کند و خود پسند می‌شود به خلاف تارک نماز که او سستی در امر خدا کرده و می‌داند که نماز را ترک کرده است و بیشتر اوقات متنبّه می‌شود و خودش را ملامت می‌کند.

وَ لا يُؤْمِنُ اذعان ندارد، بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ به خدا و روز آخرت، در حین ریا کردن یا مطلقا.

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوانٍ پس مثل آن، مثل سنگ سختی است بدان که در تشبیهات تمثیلی مرکّب لازم نیست که جمیع اجزای مشبّه و مشبّه به در کلام ذکر شده باشد، و ترتیب بین اجزای آن دو در ذکر نیز لازم نیست، و همچنین ذکر تمام اجزای آن دو لازم نیست. پس قول خدای تعالی «فمثله» محتمل است که مقصود از آن مثل انفاق کننده ریا کار باشد که در محکم بودن و قساوت قلبش، و نروییدن هیچ روییدنی در آن مشابه سنگ است و اینکه وی تحت صورت انفاق که یکی از اشکال خیری است که معمولا دلالت بر صلاح آن قلب و صلاحیّت آن برای بذر آخرت و رویاندن و نمو آن می‌کند قلب خود را پوشانده است. مثل چنین انفاق کننده‌ای مانند مثل سنگ سختی است که عَلَيْهِ تُرابٌ بر آن سنگ، خاکی است که صلاحیّت زرع و نموّ آن را دارد، و اینکه ریا کار با تمسّک به صورت ظاهر انفاق، صلاحیتی را که دارد، باطل می‌کند، مانند بارانی است که دارای دانه درشتی می‌باشد، چنین بارانی صلاحیتی را که در ظاهر خاک است و قشر نازک خاکی که بر روی سنگ به چشم می‌خورد، تباه می‌سازد.

ممکن است مقصود این باشد که مثل مالی که انفاق شده در اینکه از انفاق کننده هدر رفته و به هیچ وجهی از وجوه انتفاع بهره‌مند نمی‌شود چون ریا آن را باطل می‌کند اگر چه به حسب صورت انفاق است و ظاهرا خیال می‌شود که انفاق کننده از آن بهره‌مند می‌شود، مثل چنین انفاق ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۵

کننده‌ای مانند بذری است که بر سنگ سختی پاشیده شد. و روی آن را خاک گرفته است.

فَأَصابَهُ وابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً یعنی تند بارانی آن سنگ را شست، و خاک و بذر، هر دو از بین رفتند.

لا يَقْدِرُونَ یا حال از فاعل «ینفق» می‌باشد، یا حال است از ضمیری که مضاف الیه «مثل» می‌باشد فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوانٍ زیرا «مثل» را

مى‌شود حذف كرد، (و گفت كمثل الصّفوان) و جمع (ضمير يقدرون كه جمع است) با اينكه صاحب حال ضمير مفرد است (كمثله)، به اعتبار لفظ «الّذى» و معنى آن مى‌باشد (كالّذى ينفق)، زيرا معنى آن جنس عامّ است كه شامل هر فرد مى‌شود. يا جواب از سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال انفاق كننده ريا كار، يا اينكه براى چه گفتى كه مانند سنگ است، يا اينكه گويا گفته شده: چگونه است حال كسى كه انفاقش را با منّت و ريا باطل مى‌كند، پس فرمود: آنان قدرت ندارند عَلى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا بر چيزى از آنچه كسب كردند، در اين صورت ديگر اشكالى در جمع ضمير نيست، و اين دلالت دارد بر اينكه مقصود از انفاق، مطلق اعمال است، زيرا كسب اعم است از آنچه كه به سبب انفاق كسب مى‌شود (يا غير آن).

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ عطف است بر «لا يقدرون» و اهتمام به «اللّه» مانع از مراعات تناسب بين دو چيز مورد عطف شده است، يا حال است و معنى آيه اين است كه آنان خودشان قدرت ندارند و كمك كننده‌اى جز خدا براى آنان نيست، و خداوند آنها را هدايت نمى‌كند، و گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اين است كه به كافر بودن آنها تصريح شود و تعليل حكم نيز باشد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۶۵] ..... ص : ۱۲۵

اشاره

وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ تَثْبِيتاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصابَها وابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَها ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْها وابِلٌ فَطَلٌّ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲۶۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۶

ترجمه: ..... ص : ۱۲۶

و مثل آنان كه مال خود را در راه خشنودى خدا انفاق كنند و با كمال اطمينان خاطر، دل به لطف خدا شاد دارند مثل دانه‌اى است كه در زمين شايسته‌اى بريزند و باران‌هاى زيادى به موقع بر آن بارد حاصلى دو چندان كه منتظرند دهد و اگر باران بسيار نيايد اندك اندك بارد تا باز به ثمر رسد و خداوند به كار نيكان بينا و آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۱۲۶

وَ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ تَثْبِيتاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ لفظ «من» (من انفسهم) براى ابتداى غايت است، كه بر فاعل داخل شده است. مانند «زعما منهم» كه «من» بر فاعل داخل شده، و عدم توافق مفعول له (ابتغاء و تثبيتا مفعول له است) براى آن است كه عامل در مسند اليه (ابتغاء مرضات اللّه) در اينجا بخشيده (صرف نظر) شده است، (لازم نيست كه مفعول له و مسند اليه در همه موارد موافق هم باشند)، زيرا كه مفعول له تابع است و بخشيده مى‌شود (حكم توافق گاهى رعايت نمى‌شود) و اين بخشيده شدن حكم توافق در توابع به شرطى كه تابع دوم باشد (مثل تثبيتا) معمول است. حالت ديگر اينكه «من» بر مفعول داخل شده است. بدين ترتيب كه در لفظ «تثبيتا» معنى طلب است. يعنى طلب ثبات از خودشان مى‌كنند. يا اينكه «من» براى تبعيض است و جانشين مفعول به شده است. يعنى تثبيت بعضى از نفس‌هايشان، گويا كه نفس‌هايشان بر پرهيزگارى در مال و روح پايدار شده است، كسى كه با مال جهاد نمايد قسمتى از روانش را به طاعت يا به انفاق ثابت مى‌دارد، و هر كس با نفسش جهاد كند، قسمت ديگر را تثبيت

کرده است.

بدان که انفاق مثل سایر طاعات اگر انگیزه آن امری زاید بر سرشت (شاکله) انسان باشد که مقصود بهره گیری و انتفاع است، اعمّ از اینکه آن بهره‌یابی، نزدیکی به خدا یا رضای او یا نعیم او، یا خلاصی از آتش جهنّم یا غیر اینها باشد، گرچه آن انگیزه برتر و مباح و مأذون و یا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۷

غیر مأذون باشد باز آن عمل، دیگر طاعت نمی‌باشد بلکه معاوضه و تجارت است.

هرگاه سرشت (شاکله) انسان غیر الهی باشد همه اعمال او غیر الهی می‌شود، اعمّ از اینکه قصد امر اخروی کند یا غیر اخروی، یا اصلا چیزی غیر از شاکله خودش قصد کند صرفا شاکله‌اش محرّک و انگیزه او بر عمل باشد، باز اعمال او غیر الهی می‌باشد. و اگر شاکله او امر الهی باشد، یا قرب خدا یا طلب رضایت او، یا لذّت بردن از فرمان و فرمانبرداری او، یا مرتبه خویش را در حبّ خدا قرار دادن و طلب خدمت او کردن یا غیر اینها از شؤون الهی باشد، و انگیزه عمل هم همان امر الهی بوده و غیر از آن قصد امر زائدی نکرده باشد و غایت عمل او شدّت یافتن شاکله باشد، در این صورت چون ذات همه اینها مقتضی افزونی و پایداری به امر خدای تعالی است، لذا آن عمل، طاعت و عبادت، و خالص لوجه اللّه می‌شود.

بنابراین، معنی آیه این است: مثل کسانی که اموالشان را انفاق می‌کنند برای حصول طلب رضایت خدا که شاکله «۱» آنهاست و همچنین انفاق آنها برای تثبیت نفس‌هایشان است که آن هم شاکله آنان می‌باشد و منزلت یافتن نفس‌هایشان در آن شاکله، یعنی، برای اقتضای رضایت خدا جوئی که برای آنها حاصل شده است، یا برای تحصیل طلب رضای خدا که همان موجب شدّت بخشیدن به شاکله آنها می‌شود، البتّه نه به قصدی اضافی بر اقتضای شدّت خدا جوئی، بلکه با قصد ساده‌ای که از خود آن اقتضا شدّت حاصل آید، همان انفاق حقیقی

---

(۱) شاکله به معنی صورت، کناره- راه و روش یا نیّت، طرف، مذهب، عقل و خرد...

می‌باشد که معنی راه و روش و نیّت و مذهب و عقل و خرد مناسب اینجاست و چون شاکله به همه این معانی مربوط است خود کلمه «شاکله» در متن ذکر شد (مترجم)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۸

است، پس اگر انفاق، برای تحصیل شدّت میل و مرکّب باشد از شعور باطن و بر آوردن خواهشهای نفس، گر چه برای نفس سودمند است، ولی مقصود از آن حاصل نمی‌شود بلکه سود بخش نفس است که عبادت را تباه می‌گرداند.

كَمَثَلِ جَنَّةٍ یعنی مانند مثل کسی است که باغی را کاشته و به عمل آورده، و این مطلب گذشت که در تشبیهات مرکّب لازم نیست ترتیب اجزای مشبّه به مثل اجزای مشبّه باشد، و نیز لازم نیست آنچه که بدنبال لفظ «مثل» یا بعد از ادات تشبیه می‌آید خود مشبّه به باشد، و لازم نیست بین اجزای دو طرف تشبیه، صحیح باشد.

بِرَبْوَةٍ «بربوة» با تثلیث راء یعنی ضمّ و کسر و فتح راء به معنی مکان مرتفع و بلند است، و به هر سه حرکت خوانده شده است، در این آیه، انفاق کننده که در دل زراعت آخرت کاشته است، به کسی تشبیه شده که باغی را در جای بلند و مرتفع احداث کرده است آن باغ از غبارهای زیاد که بر جاهای پائین می‌نشیند محفوظ است و همچنین از صدمه سیل، و از بین رفتن میوه‌اش به سبب حبس هوا حفظ می‌شود. و نیز در سبزی و خرّمی و طراوت به آن باغ تشبیه شده است، که به سبب مجاورت با هوای صاف و رطوبت هوای مکان مرتفع، و نیز به سبب آن مزایا که ذکر شد میوه‌اش چند برابر گردیده است.

أَصابَها وابِلٌ یعنی باران‌های زیاد نه سیل، فَآتَتْ أُكُلَها ثمر و میوه‌اش را ضِعْفَيْنِ دو برابر می‌کند و این دو برابری به سبب همان مواردی است که ذکر شد که از اسباب حسن آن محسوب می‌گردد.

فَإِنْ لَمْ يُصِبْها وابِلٌ فَطَلٌّ یعنی اگر باران زیاد هم که نیاید آن جا باز میوه می‌دهد چون در مجاورت هوای مرطوب و در جای بلند قرار گرفته است، «طلّ» عبارت از رطوبتی است که شب بر گیاه می‌نشیند مانند یخ و برف. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۲۹
وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ در حالی که خدا به آنچه می‌کنید بیناست، این تأکید جهت پرهیز از تباه نمودن انفاق ناشی از منّت و اذیّت و ترغیب در خالص کردن انفاق برای خداست.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۶] ..... ص : ۱۲۹

اشاره

أَ يَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ وَ أَصابَهُ الْكِبَرُ وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفاءُ فَأَصابَها إِعْصارٌ فِيهِ نارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (۲۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۹

آیا می‌خواهید که یکی از شما را باغی باشد از درخت خرما و انگور که زیر آن درختان، جوی‌های آب روان و در آن هر گونه میوه موجود باشد ناگاه ضعف و پیری بدو فرا رسد که هیچ کار نتواند کرد و او را فرزندان خرد و ناتوان باشد و در باغ او بادی آتش بار افتد همه را بسوزاند حال کسی که انفاق به ریا و منّت و اذیّت کند بدین ماند. خداوند آیات خود را برای شما روشن بیان کند، باشد که در حقیقت کارها اندیشه کنید.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۹

أَ يَوَدُّ أَحَدُكُمْ مثال دیگری است برای کسی که انفاق کرده، سپس آن را با منّت و اذیّتی که بعد از انفاق صادر شده باطل نموده است، چنانکه مثال سابق برای کسی است که ابطال همراه با انفاق بوده، خدای تعالی تشبیه کرده انفاق را که کاشتن در جنّت قلب است برای آخرت به کاشتن باغ آن چنانی، و صاحب انفاق را تشبیه به صاحب باغ کرده که او در وقتی به آن باغ رسیده که پیر شده و عائله‌مند و دارای ذریّه‌های ضعیفی است و شدیدا احتیاج به آن باغ دارد، و منّت و اذیّت انفاق کننده را تشبیه به آتشی کرده که ناگهان می‌آید و باغ را می‌سوزاند در حالی که امیدی غیر از آن باغ ندارد، ولی این مطلب را با استفهام انکاری ادا کرد، تا تجدیدی ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۰
در روش حاصل گردد برای این شنونده نشاط پیدا کرده و برای شنیدن تحریک و تهییج شود، و نیز تأکید در بر حذر داشتن از منّ و اذی باشد.
أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ برای او باغی از خرما و انگور باشد که در خلال آن دو سایر انواع درخت‌ها هست، و ممکن است که مقصود از «ثمرات» مطلق منافع اعمّ از میوه و حبوبات و غیر آن باشد.
وَ أَصابَهُ الْكِبَرُ به حدّی پیر شده که نمی‌تواند به کار فرزندانش برسد، و مخارج فرزندان نیز از همان باغ است.
وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفاءُ فرزندانی دارد که عاجز از کسب کردن هستند.
فَأَصابَها إِعْصارٌ اعصار بادی است ابرزا، یا بادی است آتش‌زا یا بادی است که از زمین می‌وزد مانند عمود بر آسمان رفته و دایره می‌شود که مقصود گردباد است، یا بادی است که در آن غبار شدید است.

فِيهِ نارٌ فَاحْتَرَقَتْ اين چنين بادى كه در آن آتش باشد و بسوزاند كَذلِكَ يعنى مثل بيان اين مثل‌ها براى انفاق خالص و ابطال آن. يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ خدا براى شما از آيات انفسى و غير آن بيان مى‌كند لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ باشد كه فكر كنيد و از ظاهر مثل‌ها كه آيات آفاقى است به ممثّل‌ها كه آيات انفسى است منتقل شويد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۶۷] ..... ص : ۱۳۰

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّباتِ ما كَسَبْتُمْ وَ مِمَّا أَخْرَجْنا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ لا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَ لَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۲۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۰

اى اهل ايمان انفاق كنيد از بهترين آنچه به دست آورديد و از آنچه براى شما از زمين مى‌رويانيم و بدها را براى انفاق معيّن نكنيد در صورتى كه خود نستانيد مگر آن كه از بدى آن شما خود چشم پوشى بتوانيد كرد و بدانيد كه خدا، بى‌نياز به ذات و ستوده صفات است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۱

تفسير: ..... ص : ۱۳۱

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا پس از آن كه (در آيات قبل) اخلاص در انفاق را بيان نمود و متذكّر گرديد كه شايسته است مال انفاق شده خوب و محبوب نفس باشد، نه بد و مكروه نفس، در اينجا خواست، حال مال انفاق شده را نيز ذكر كند، لذا با توجّه به لذّت خطاب، مؤمنان را تهييج نموده، مورد خطاب قرار داد، و فرمود: أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّباتِ ما كَسَبْتُمْ از آن مالتان كه حلال و خوب است انفاق كنيد، وَ مِمَّا أَخْرَجْنا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ و از پاكيزه‌هاى حبوب و ميوه‌ها و آنچه از معدن‌ها استخراج مى‌شود انفاق كنيد. از امام صادق (ع) نقل شده است كه مردم در جاهليّت كسب‌هاى بدى مى‌كردند، وقتى كه اسلام آوردند خواستند آن مال‌هاى بد را خارج سازند و صدقه بدهند خداوند اباء نمود و فرمود حتما بايد از مال‌هاى پاكيزه و خوب انفاق كنيد «۱».

وَ لا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ تيمّم به معنى قصد است، و گويا كه ياء از همزه بدل شده است، و تؤمّموا و تيمّموا از باب تفعيل نيز خوانده شده، و خبيث به معنى بد و پست است (پس معنى عبارت اين است كه، قصد انفاق چيزهاى پست نكنيد).

مِنْهُ از چيزى كه كسب كرديد يا از چيزى كه ما براى شما اخراج كرديم، يا هر يك از اين دو بنابر اينكه متعلّق به «تيمّموا» باشد يا اينكه «منه» يعنى از چيزهاى خبيث، بنابراين كه متعلّق به «تنفقون» باشد و جمله حاليّه است يا مستأنفه.

وَ لَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ اين آيه در باره گروه‌هائى كه اموالى از ربا جاهليّت داشتند و آنها را صدقه مى‌دادند نازل شده است.

در خبر است: كه اين آيه در باره گروه‌هائى كه هسته خرما را مى‌آوردند و

---

(۱) صافى: ج ۱، ص ۲۷۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۲

در خرمای صدقه داخل می‌کردند نازل شده است.

در خبر دیگر است: وقتی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله امر نمود که زکات نخل را بدهند گروهی انواع خرماهای مختلف را می‌آوردند که از پست‌ترین خرماها بود و از آن زکاتشان را می‌دادند، از جمله یک نوع خرما بود که به آن «جعرور» و «معافاره» می‌گفتند که گوشت آن اندک و هسته آن بزرگ بود، و بعضی از آنان عوض خرمای خوب از همان خرمای بد می‌آوردند، پس رسول خدا فرمود: این دو نوع خرما را با هم مبادله نکنید و چیزی از آن دو نیآورید «۱».

در خبر دیگری است که این آیه در باره صدقه فطریه نازل شد، که وقتی آن را به مسجد رسول اللّه می‌آوردند در آن پست‌ترین خرماها بود «۲» و از مجموع اخبار استفاده می‌شود که طیّب اختصاص به حلال و خبیث اختصاص به حرام ندارد، و هم چنین نه صدقه مخصوص واجب است و نه واجب مخصوص به زکات مال.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ یعنی شخص محتاج گاهی جنس پست را هم چون احتیاج دارد قبول می‌کند ولی خداوند تعالی بی‌نیاز است و پست و بد را اصلا قبول نمی‌کند.

حَمِيدٌ از آن رو که شخص غنی و بی‌نیاز ولی پست گاهی جنس پست را می‌پذیرد به خلاف غنی و بی‌نیاز و پسندیده که نمی‌پذیرد، لذا به دنبال غنی حمید آورد. پس غنی و حمید هر دو کنایه از این است که خداوند جنس بد و پست را قبول نمی‌کند.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۶۸] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۲۶۸)

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۴۸، ح ۴۸۹

(۲) عیاشی: ج ۱، ص ۱۵۰، ح ۴۹۳

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۳

ترجمه: ..... ص : ۱۳۳

/ ۲۶۸)

شیطان به وعده فقر و ترس بی‌چیزی شما را به کارهای زشت و بخیلی وادار کند و خداوند به شما وعده آمرزش و احسان دهد خدا بر همه امور جهان داناست.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۳

الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ جواب سؤال مقدّر است که گویا گفته شده:

چگونه است که ما نمی‌توانیم از چیزهای خوب انفاق کنیم و قصد انفاق کردن چیز بد را ترک کنیم؟ خداوند جواب فرمود: چون شیطان به شما وعده فقر می‌دهد و می‌ترساند.

وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ يعنى امر مى‌كند كه نسبت به چيزهاى خوب، بخل بورزيد، چون بخيل را در لغت عرب فاحش مى‌نامند و بعد از اين جمله جواب و علّت اين امر بيان نشده است. يا اينكه از محتواى جمله چنين بر مى‌آيد كه: چرا خداوند ما را امر به انفاق از طيّب كرده و از قصد انفاق خبيث نهى كرده است؟ خدا پاسخ مى‌دهد: چون انفاق از طيّب جز خروج از انانيّت نفس و حكومت آن و دخول در حكومت «اللّه» و امر او نمى‌باشد، و انفاق از چيزهاى پست، به جاى پاكيزه و ارزشمند، جز پذيرش حكومت شيطان و در زير فرمان اهريمن بودن نيست، و شيطان شما را از فقر مى‌ترساند سپس به بخل فرمان مى‌دهد.

وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا مقتضاى مطابقت بين دو فقره آيه اين بود كه بگويد: «و الله يعدكم الغنى و يأمركم بالمعروف» و لكن عدول كرد به آنچه كه ذكر شد، زيرا امر به معروف از امر به انفاق طيّب استنباط مى‌شود، و ديگر اينكه خداوند خواست اشاره نمايد كه وعده‌هاى خدا عامّ است و شامل دنيا و آخرت هر دو مى‌شود، به خلاف وعده‌هاى شيطان كه از دنيا تجاوز نمى‌كند. نكته ديگر اينكه نخست مغفرت را ذكر كرد زيرا آن وعده اخروى است به خلاف فضل كه وعده دنيوى است، و هر دو را نكره آورد جهت بزرگ و گرامى شمردن آن، و به جاى «غنى» و ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۴

بى‌نيازى لفظ فضل را آورد تا مردم را آگاه كند به اينكه غنى و بى‌نيازى كه خدا وعده آنرا مى‌دهد مانند غناى موهوم نيست كه جز فقر و احتياج و زحمت چيزى نباشد، بلكه غناى حاصل از خدا از ناحيه فضل خداست كه فقر و رنج و تمام شدنى در آن نيست، و وعده دادن شيطان را مقدّم داشت زيرا اين مقام جهت نكوهش كسانى است كه قصد دارند مال پست را انفاق كنند پس مقام اقتضا مى‌كند كه به وعده شيطان اهميّت داده شود.

و براى اينكه آيه را به خير ختم نمايد همان طور كه به خير ابتدا شده بود، و براى اينكه وعده خدا منجرّ به دادن حكمت شده و از مقام ذكر وعده، و وعده دادن خارج شود فرمود:

وَ اللَّهُ واسِعٌ خدا از تنگى و فقر نمى‌ترسد بنابراين در وعده‌اش خلاف نمى‌كند عَلِيمٌ به مصالح شما دانا است. پس شما را امر نمى‌كند، مگر به چيزى كه صلاح شما در آن است، و شما را نهى نمى‌كند، مگر از چيزى كه فساد شما در آن است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۶۹] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَ ما يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبابِ (۲۶۹)

بيان حكمت و مراتب آن ..... ص : ۱۳۴

ترجمه: ..... ص : ۱۳۴

خدا فيض دانش و حكمت را به هر كه خواهد عطا كند و هر كه را به دانش و حكمت رساند در باره او مرحمت بسيار فرموده است، اين حقيقت را متذكّر نشوند مگر خردمندان عالم.

تفسير: ..... ص : ۱۳۴

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه رسول صلّى اللّه عليه و آله پس از آن كه يقين كرد و مفاسد مترتّب بر طاعت

شیطان و مصالحی که لازمه طاعت خداست مشاهده نمود گفت: چه شده است که مردم تأمّل در این ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۵

امور نمی‌کنند، و به این مصالح و مفاسد نظر نمی‌اندازند، و از آن مفاسد دور نمی‌شوند و به این مصالح رغبت نمی‌کنند؟ خداوند فرمود: نظر در نکات و دقایق این امور و عمل به مقتضای آنها، از دو جنبه حکمت نظری و عملی است، و خداوند حکمت را به هر کس نمی‌دهد، بلکه مَنْ یَشاءُ به آنکه خود خواهد می‌بخشد. عبارت «من یشاء» ممکن است جمله حالیه باشد، یا خبر بعد از خبر که مفید همین معنی حال باشد.

حکمت چنانکه گذشت عبارت است از ادراک نکات آفرینش الهی و غایاتی که مترتّب بر آن است و آن حکمت نظری است، و نیز حکمت عبارت است از قدرت داشتن بر ساختن ساخته‌ای که مشتمل بر دقایق آفرینش و غایات آن باشد تا برسد به غایتی که آن اشرف غایات است نسبت به مقام صانع که آن حکمت عملیّه است. و حکمت به هر کدام از نظری و عملی اطلاق می‌شود، چنانکه به مجموع هر دو نیز اطلاق می‌شود.

و چون ادراک دقایقی که در مصنوعات به ودیعه نهاده شده است، و عمل کردن به دقایقی که برای آن مصنوعات متصوّر است مخصوص خدای تعالی است، پس حکیم علی الاطلاق خدای تعالی است. و سایر مردم به اندازه ادراک و توانائی بر ایجاد پدیده، از حکما هستند.

و آن حکمت یعنی ادراک دقایق مصنوع الهی و غایاتی که بر آن مترتّب می‌شود و قدرت بر ساخت مصنوعی که مشتمل بر غایاتی باشد که منتهی به اشرف غایات شود ممکن الحصول نیست مگر بعد از گشایش در دل به ولایت، زیرا مادام که در قلب به ولایت باز نشود چشم قلب باز نمی‌شود، و مادام که چشم قلب باز نشده ادراک ممکن نیست مگر با چشم خیال، و خیال در ادراکاتش خطا می‌کند و از غایات دنیوی تجاوز نمی‌کند.

وقتی که در دل به ولایت باز شد انسان اوّلا دقایق و نکات آفرینش ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۶

را که در خودش و عالم صغیرش نهاده شده درک می‌کند، و حیله‌های شیطان را در گمراه کردن و لطافت ملک را نیز در تصرّفش در می‌یابد، آنوقت می‌تواند حیله‌های شیطان را دفع کرده تصرّف ملک را تقویت نماید.

وقتی در این راه کوشش و استقامت به خرج داد و از تصرّف شیطان نجات یافت، می‌تواند دقایق صنع در عالم کبیر را درک کند، و غایاتی را که مترتّب بر مصنوعات الهی است درک نماید، و به مقدار قدرتش می‌تواند در آنها تصرّف نماید چه کم و چه زیاد. و ادراک دقایق در عالم صغیر و قدرت در آن عالم، عبارت از نبوّت و جانشینی آن است. این دریافت همراه با ادراک و قدرت در عالم کبیر عبارت از رسالت و جانشینی آن است، و اساس این امر همان طور که دانستی ولایت است.

پس جایز است تفسیر حکمت به هر یک از ولایت و نبوّت و رسالت، و به معرفت و شناخت امام و اطاعت از او، و به شناخت امام و اجتناب از گناهان کبیره، و به کتاب قرآن، و به ثبات در اوّل هر امری و وقوف در عواقب آن امر. و به هدایت خلق به سوی خدا، و به معرفت امام و فقه در دین.

حکمت سبب آبادانی خانه‌ها است، پس هیچ خانه‌ای نیست که در آن چیزی از حکمت نباشد مگر اینکه آن خانه خراب باشد.

گاهی حکمت تفسیر به تشبّه به خدا از حیث علم و عمل شده است، و حکمت غایت آفرینش انسان بلکه غایت عالم امکان است، لذا خداوند فرمود: وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً و به کسی که حکمت داده شود خیر بسیار داده شده است وَ ما یَذَّکَّرُ حکمت یا خیر کثیر را که لازمه حکمت است به یاد نمی‌آورند، إِلَّا أُولُوا الْأَلْبابِ مگر خردمندان. بدان که انسان با تمام عبادت‌ها و فزونی اطاعت‌ها تا وقتی که قلبش به ولایت گره نخورده مانند درخت گردو و پسته‌ای است که گردو ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۷

و پسته‌شان زیاد است ولی مغز نـدارد و فقط به درد سوزاندن در آتش می‌خورد، چه انسان بدون ولایت هیچ یک از دقایق مصـنوع الهی را نمی‌بیند و هم چنین دقایق حیله‌های شیطان را نمی‌بیند، پس قدرت بر دفع هیچ یک از حیله‌های شیطان را ندارد.
ولی هنگامی که قلبش به ولایت منعقـد شد میوه‌های اعمالش دارای مغز می‌شود، و از دقایق و مصالح به اندازه خودش می‌بیند، پس مادام که قلبش به ولایت منعقد نشده است نمی‌تواند این مطالب را به یاد آورد و هر وقت که منعقد شد به آن متذکّر می‌شود.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۰] ..... ص : ۱۳۷

اشاره

وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ (۲۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۷

هر چه انفاق کنید یا نذر و صدقه دهید خدا بر آن آگاه است و ستمکاران را در دو جهان یار و یاوری نخواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۷

وَ مـا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَـةٍ آنچه را که انفـاق کنیـد از چیزهـائی که بر آن اسم نفقه اطلاق می‌شود، کم باشـد یا زیاد، در راه حقّ باشـد یا باطل، صحیح باشد یا ناصحیحی، انفاق را باطل کرده باشد یا نه، پنهانی باشد یا علنی.
أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ هم چنین به نذری که کرده‌اید، پاداش می گیرید.
فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ یعنی خدا می‌داند و قدرت بر مجازات دارد و هیچ مانعی در برابر مجازات خدا وجود ندارد.
وَ ما لِلظَّالِمِينَ یعنی کسانی که مانع از رسیدن حقوق به اهلش هستند، یا حقوق را در مورد انفاق و نذر به غیر اهلش می‌دهند، یا در مطلق موارد، که از آن جمله است انفاق و نذر، مِنْ أَنْصارٍ یارانی ندارند که عقوبت خدا را دفع کنند.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۸

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۱] ..... ص : ۱۳۸

اشاره

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَ إِنْ تُخْفُوها وَ تُؤْتُوهَا الْفُقَراءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ يُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئاتِكُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۲۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۸

اگر به مستحقان آشـکارا انفاق صدقات کنید کاری نیکوست لیکن اگر در پنهانی به نیازمندان رسانید نیکوتر است بر شما و خدا به پاداش آن، گناهان شما را در پرده بدارد و خدا به آنچه که عملی می کنید آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۸

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: آشكارا انفاق كردن بهتر است يا پنهانى؟ خداوند فرمود اگر آشكارا صدقه بدهيد فَنِعِمَّا هِيَ كار خوبى مى‌كنيد، يا چه خوب است صدقاتى كه آشكار مى‌شوند، و قرار دادن فعل مخصوص مدح براى «صدقات» در اينجا آگاهانيدن اين امر است كه مدح آشكار بودن صدقات به جهت خود صدقات است، به خلاف پنهان بودن آن كه خود پنهان بودن فى نفسه ممدوح است علاوه بر مدحى كه از جهت صدقه بودن دارد.

وَ إِنْ تُخْفُوها وَ تُؤْتُوهَا الْفُقَراءَ و اگر پنهان سازيد و به نيازمندان دهيد، فَهُوَ يعنى اخفاء خَيْرٌ لَكُمْ براى شما بهتر است، چنانكه اصل صدقه دادن براى شما خوب است پنهانى دادن آن خوب‌تر است و قرار دادن كلمه مخصوص به مدح را در جمله اوّل إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ چنانكه بعضى در تقدير گرفته‌اند، آن لطفى را كه در عبارت مندرج است از بين مى‌برد.

در خبر است «۱»: هر چيزى را كه خداوند بر تو واجب كرده است، اگر آشكارا انجام دهى بهتر از پنهان كردن آن است، و آنچه كه مستحبّ

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۵۶

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۳۹

باشد پنهان بودنش افضل از آشكار كردن آن است. اگر مردى زكات مالش را بر گرده‌اش حمل كند و آن را بين مستحقّين آشكارا تقسيم كند اين كار خوب و زيباست، و در خبر است كه آنان يعنى ياران رسول صلّى اللّه عليه و آله دوست داشتند واجبات را اظهار كنند و آشكارا انجام دهند، و نوافل را كتمان مى‌كردند، وجه مطلب اين است كه واجبات، به خلاف نوافل و مستحبّات از ريا كردن، خودخواهى و خودپسندى بدورند.

ولى ما مى‌گوئيم: اين نيز مانند ساير احكام به اختلاف اشخاص و احوال مختلف مى‌شود، پس چه بسا صدقه مستحبّى كه اعلان و آشكار كردن آن به مراتب بهتر باشد از اعلان و آشكار كردن زكات واجب، و چه بسا زكات واجبى كه پنهان دادن آن افضل و بهتر از پنهان كردن مستحبّات باشد.

وَ يُكَفِّرُ يعنى خداوند با پنهان كردن صدقه، مى‌پوشاند، «يكفّر» به رفع خوانده شده است تا بر مجموع جمله شرط و جزاء يا فقط بر جزاء عطف باشد، و اينكه مجزوم نشده از آن روست كه معطوف اليه جمله اسميّه است كه جزم در آن ظاهر نيست.

يا اينكه مبتدا را در تقدير مى‌گيريم تا اينكه معطوف بر جزاء جمله اسميّه باشد و با نون و با تاء منقوط خوانده شده است بنابر اينكه فعل براى صدقات باشد در حالت رفع و جزم.

عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئاتِكُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ مى‌پوشاند از شما گناهانتان را و خدا به آنچه مى‌كنيد آگاه است اين مطلب ترغيب در پنهان كردن است، بعد از آگاهاندن بر اين امر، كه پنهان كردن افضل است و آن وقتى درست است كه «خير» مورد حكم باشد (پنهان كردن براى شما بهتر است) نه آشكار كردن (تبدوا).

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۲] ..... ص : ۱۳۹

اشاره

لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَ ما تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ (۲۷۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۰

ترجمه: ..... ص : ۱۴۰

اى رسول هـدايت مردم بر تو نيست بلكه خـدا هر كه را خواهد هدايت كند و شـما هر انفاق و احسان كنيد در باره خويش كرديد و نبايـد انفاق كنيـد جز در راه رضايت خـدا و هر نيكى كنيـد از خـدا پاداش تمام به شـما مى‌رسـد و هرگز در اين زمينه بر شـما سـتم نخواهد شد.

تفسير: ..... ص : ۱۴۰

لَيْسَ عَلَيْكَ هُداهُمْ پس از آن كه خداونـد اظهـار نمود كه صـدقه با منّت و اذيّت باطل مى‌شود چنانكه با ريا باطل مى‌شود و اينكه يارى كننده‌اى براى كسـى كه در انفاق و نذر سـتم كند وجود ندارد، پيامبر صـلّى اللّه عليه و آله بر خود ناراحت شد و به حرج افتاد از اينكه امّت و قومش به وجوه خير در انفـاق راه نمى‌يابنـد بلكه به آنچه در بخـل و باطـل كردن انفـاق است از و بـال و حرمـان راه مى‌يابند تا آن جا كه به سبب انفاق به اسلام و ايمان هم هدايت نمى‌شوند. لذا پيامبر گفت: من چه كار بكنم تا آنها هدايت يابند؟ خداى تعالى فرمود: «هدايت آنها بر عهده تو نيست» تا از عدم هدايت آنان ناراحت نشود.

وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ بلكه خداوند هدايت مى‌كند. هر مالى كه انفاق كنيد فَلِأَنْفُسِكُمْ براى خودتان سودمند است پس چرا ديگر منّت انفاق را بر ديگرى مى‌گذاريد يا كسى را كه به او انفاق كرديد اذيّت مى‌كنيد يا غير او را.

وَ مـا تُنْفِقُونَ شايسـته نيست كه شـما انفـاق كنيـد إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ مگر اينكه، وجه خـدا را طلب كنيـد، جمله را به صورت اخبار از انفـاق لوجه اللّه ادا كرد تا آنان را به انفاق تهييـج و تحريك كنـد وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يعنى از مال حلالى كه از جهت حلال بودنش كسب شده است، و جهت حليّت (حلال بودن) عبارت از ولايت است، زيرا ولايت است كه ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۱ جهت حليّت همه حلال‌ها است چنانكه گذشت، و چنانكه مى‌آيد در معنى آيه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ. البتّه خيريّت مال اين است كه مكتسب از حلال باشد، و خيريّت نفقه به اين است كه خالص لوجه اللّه باشد، چنانكه اشاره شده است به اين مطلب در قول خدا وَ مـا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ اللَّهِ يعنى نفقه‌اى كه آلوده به منّت نهادن و آزار نمودن و ريا و اغراض نفسانى نباشـد، و پنهانى نيز باشـد، بهتر است، همانطور كه در سابق نيز صفت بهتر بر آن اطلاق گرديد.

يُوَفَّ إِلَيْكُمْ توفيه (وفا كردن) به اين است كه تمام آنچه شايسته است ادا شود، داده شود وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ يعنى در پاداش انفاق كه به شما داده مى‌شود نقص حاصل نمى‌گردد.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۳] ..... ص : ۱۴۱

اشاره

لِلْفُقَراءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ أَغْنِياءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيماهُمْ لا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۲۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۱

صـدقات مخصوص فقيرانى است كه در راه خـدا نـاتوان و بيچاره‌انـد و توانـائى آن كه كارى پيش گيرنـد، ندارنـد و از فرط عفاف چنان احوالشان بر مردم مشتبه شود كه هر كس از حال آنها آگاه نباشد پندارد غنى و بى‌نيازند، به فقر آنها از سيمايشان پى‌بريد كه

از عزّت نفس هرگز آنها چیزی از کسی سؤال نکنند و هر چه از نیکی انفاق کنید خدا بر آن آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۱

لِلْفُقَراءِ این کلمه جواب سؤالی است که می‌تواند طرح شده باشد به اینکه پرسنده‌ای بپرسد: فضل انفاق و کیفیّت آن دانسته شد، حال به چه کسی باید انفاق کرد؟ خداوند فرمود: به فقراء الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ به فقرائی که در راه خدا محصور شده‌اند به نحوی که دیگر ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۲

امکان سیر و ترقی برای آنها وجود ندارد، یا اینکه خداوند به سبب امراض بدنی و شؤون نفسانی آنها را از کسب باز داشته است (ناتوان کرده است)، یا اینکه خود نمی‌توانند کار کنند، یا رسول خدا آنها را از کسب منع کرده است، یا به سبب تعلّم و عبادت و مهیّا شدن برای جهاد در حالی که در راه خدا هستند، از کار منع شده‌اند.

در خبر است: آیه در مورد اصحاب صفّه نازل شده است، و بعضی گفته‌اند اصحاب صفّه تقریبا چهارصد نفر بودند که در آستانه و سکوی مسجد می‌نشستند و در شهر جائی و طایفه‌ای نداشتند، و به تعلّم و عبادت اشتغال داشتند، و در هر سریّه‌ای که رسول خدا آنان را می‌فرستاد، برای جهاد خارج می‌شدند و می‌رفتند، پس خداوند تعالی از جهت اهتمام به آنها و ترغیب بر انفاق بر آنان، مردم را به انفاق به ایشان ترغیب کرد و در مصارف صدقه تنها به ذکر آنها (فقرا) اکتفا کرد «۱».

لا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ نمی‌توانند سلوک به آخرت داشته باشند، یا در کسب رفتار مناسبی داشته باشند.

يَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ کسی که جاهل به حال آنان است یا مطلقا جاهل است خیال می‌کند که آنان أَغْنِياءَ مِنَ التَّعَفُّفِ غنی و بی‌نیاز هستند، چون سؤال نمی‌کنند.

تَعْرِفُهُمْ خطاب به رسول صلّی اللّه علیه و آله است یا خطاب به هر کس است که خطاب بر او صحیح باشد. بِسِيماهُمْ سیما از «السّومة» با ضمّه، و «السّیمة» و «السّیماء» با قصر الف مقصوره و «السیماء» با مدّ، (الف ممدوده) و «السیمیاء» با یاء و مدّ، و با کسر در هر چهار لفظ به معنی علامت است یعنی علامت فقر در سیمای آنان ظاهر است از قبیل بدی حال و زردی صورت، و رنگ و روی غبار گرفته.

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۵۷

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۳

لا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً با الحاح و اصرار سؤال نمی‌کنند، و کلمه «الحافا» یا مفعول مطلق است از غیر لفظ فعل و یا حال است.

وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ تکرار این جمله برای تأکید جمله شرطیّه سابق است، زیرا انفاق کردن همه آنچه را که باید انفاذ شود مقتضی علم به تمامیّ است. و نیز تکرار به جهت اهتمام و تأکید در حقّ این فقراء است گویا که گفته است: آنچه را که از خیر بر این گروه فقراء انفاق می‌کنید فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ خداوند به آن عالم است و پاداش آن را می‌دهد.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۴] ..... ص : ۱۴۳

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۳

كسانى كه اموال خود را انفاق كنند در شب و روز نهان و آشكارا آنان را نزد پروردگارشان پاداش نيكو خواهد بود و هرگز از حادثه آينده بيمناك و از امور گذشته اندوهگين نخواهند گشت.

تفسير: ..... ص : ۱۴۳

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ جواب سؤالى است كه از قول خداى تعالى إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ ناشى مى‌شود و تقدير آن چنين است: چگونه است حال كسى كه در انفاق بين آشكار و پنهان جمع نموده است؟ پس خداوند فرمود: كسانى كه انفاق مى‌كنند أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ مال‌هايشان را در شب و روز، اين سخن از قبيل زيادتى و فزونى در جواب است، و ممكن است چيزى كه منشأ سؤال سابق از جمع بين آشكار و نهان شده بود منشأ اين سؤال هم بشود كه حال انفاق نسبت به انجام آن در جميع اوقات شب و روز چگونه است. فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ پس پاداشى است براى آنها، اضافه «اجر» به «هم» اشاره به عظمت گرامى مى‌داشت امر است چنانكه گذشت.

وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ و بيم و اندوهى برايشان نيست، ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۴

در مجمع است «۱» كه اين آيه در باره على (ع) نازل شده كه چهار درهم داشت، پس يك درهم را شب صدقه داد، و يك درهم روز، و يك درهم پنهان و يك درهم، آشكارا.

مقصود از مثل اين خبر تعيين يك درهم براى شب و يك درهم براى روز نيست تا مغاير درهم پنهان و درهم آشكار باشد، بلكه مقصود اين است كه على (ع) به چيزى در شب و چيزى در روز و چيزى پنهان، شب يا روز و چيزى آشكارا، شب يا روز تصدّق نموده است.

بعضى گفته‌اند: وقتى آيه‌اى در مورد چيزى نازل شد بر همه موارد مربوط به آن نيز جريان دارد و صادق است «۲».

اعتقاد در تفسير آيه اين است كه آن در باره امير المؤمنين على (ع) نازل شده است و در نفقه بر اسبان و نظاير آن جريان يافته است «۳»، و در خبرى آمده است كه آن نفقه از زكات نبوده است «۴».

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۵] ..... ص : ۱۴۴

اشاره

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا لا يَقُومُونَ إِلاَّ كَما يَقُومُ الَّذِى يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبا وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَ مَنْ عادَ فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۲۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۴

كسانى كه ربا خوارند از قبرها در قيامت برنخيزند مگر مانند آن كه به وسوسه و فريب شيطان مخبّط و ديوانه شده‌اند و آنان بدين سبب در اين عمل زشت افتند كه گويند هيچ فرق ميان معامله تجارت و ربانيست و حال آن كه خداوند تجارت را حلال و ربا را حرام كرده است، هر كس پس از آن كه پند و اندرز كتاب خدا به او برسد از اين عمل دست

---

(۱) مجمع البيان: ج ۱ و ۲، ص ۳۸۸

(۲) مجمع البیان: ج ۱ و ۲، ص ۳۸۸

(۳) صافی: ج ۱، ص ۲۷۸

(۴) عیاشی: ج ۱، ص ۱۵۱، ح ۵۰۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۵

کشد خدا از گذشته او در گذرد و عاقبت کار او با خدای مهربان خواهد بود و کسانی که از این کار دست نکشند ایشان اهل جهنّم‌اند و در آن جاوید، معذّب خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۵

اشاره

الَّذِینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا منقطع است از جمله سابق برای اعلان حکم دیگر، یا جواب سؤالی است ناشی از آیه سابق، گویا که گفته شده: حال انفاق کننده معلوم شد چگونه است، حال کسی که مال غیر را اخذ می‌کند؟ یا چگونه است حال کسی که ربا می‌گیرد؟ پس خداوند تعالی فرمود: الَّذِینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا.

«أکل» در اینجا و در بسیاری از آیات به معنی اخذ و تصرّف است اعمّ از اینکه تصرّف با أکل لغوی صورت گیرد یا نه، و به کار بردن لغت أکل (خوردن) برای این است که عمده منفعت هر مال و مقصد مردم از مال، خوردن آن است.

و «الرّبوا» باکسر، زیادی بر اصل سرمایه است، و رسم این شده که با واو و الف نوشته شود تا اشاره به ریشه اصلی لغت آن شده باشد، دیگر اینکه واو آن را تشبیه به واو جمع کرده‌اند، در باره ربا و وجه حرمت آن پس از این خواهد آمد.

لا یَقُومُونَ یعنی از قبرهایشان بلند نمی‌شوند، یا از حالت نشستن بلند نمی‌شوند، یا به امور زندگی خود بر نمی‌خیزند.

إِلَّا کَما یَقُومُ الَّذِی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ «تخبّط الشّیطان فلانا» یعنی فلانی را شیطان آزار رسانده یا او را افساد کرده، یا عقلش را فاسد کرده است.

مِنَ الْمَسِّ برای اینکه شیطان او را مسّ کرده است، و گاهی هم مسّ به معنی جنون می‌آید، ولی آنچه که ما ذکر کردیم مناسب اینجاست. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۶

بیان خبط و جنون از مسّ شیطان ..... ص : ۱۴۶

بدان که انسان بین عالم جن و شیطان و عالم ملائکه قرار گرفته و قابل تصرّف ارواح بد و خوب است، و قول امام (ع) که می‌فرماید: هر انسانی شیطانی دارد که او را اغوا می‌کند، فرشته‌ای دارد که او را نهی می‌کند «۱». اشاره به همین معنی است. پس هرگاه انسان به حدّ رشد رسید، و عقل که مناط تکلیف و تدبیر است برای او حاصل شد مورد تصرّف ملائکه و شیطان واقع می‌شود، و اسباب غلبه هر یک از آن دو از نظر اسباب داخلی و خارجی بسیار است. مانند اختلاف ذاتی استعدادها و تخیّل مخیّلاتی که به هر یک از دو نوع کمک می‌رساند و کمک رساندن به مرکب نفس از استعمال غذاهای مباح یا مشتبه، و غذاهای خوردنی که با یاد آوری و اطمینان خاطر و احساس امنیّت خورده شود یا با غفلت و پراکندگی، و مانند ادراک کردن مدرکاتی که موافق همه است به سبب ادراک کننده‌های ظاهری، و مجالست و همنشینی با نیکان یا با اشرار، و اشتغال به اعمال نیکان یا بدکاران و غیر

اینها.

تصرّف شیطان در اغلب مردم به سبب غلبه شیطان بر آنان است به نحوی که افعال آنان از شیطان صادر یا با مشارکت شیطان انجام می‌شود، بدون اینکه آنها این موضوع را حس کنند، و آن با باقی ماندن عقل است که مناط تدبیر آنان و یا خدمتگزار شیطان می‌باشد.

گاهی شیطان چنان بر بعضی غلبه می‌کند که عقل را می‌برد، در این صورت اگر وی به لحاظ قلب خود و مدرکات خود قوی باشد شعور برای او باقی می‌ماند، و گر نه به حالت غشّ و اغماء می‌افتد، و گاهی صورت جنّ بر او ظاهر می‌شود و این در حالی است که عقل از بین رفته است چه شعور باقی مانده باشد یا در حال بی‌خبری باشد و گاهی نیز به

---

(۱) کافی: ج ۲، ص ۲۶۶، ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۷

صورت جنّ ظاهر نمی‌شود و اگر هم ظاهر شود، او به آن آگاهی ندارد.

گاهی ابتداء از امور غیبی خبر می‌دهد، و گاهی در برابر پرسش و استنطاق، از امور غیبی می‌گوید و اگر از او خبری بپرسند خبر می‌دهد خواه احساس به آن داشته باشند یا نداشته باشند. گاهی مناسبتی بین او و ارواح خبیث پدید می‌آید، به نحوی که عالم ارواح را می‌بیند و صورت‌های عالم طبیعت را در آن مشاهده می‌کند بدون اینکه عقلش زایل شود پس خبر از آینده و امور غیبی می‌دهد.

یا اینکه بعضی از شیاطین و جنّ بر او ظاهر می‌شود و خبر آسمان و زمین را به او می‌دهد، آن وقت شخص مغرور می‌شود و خیال می‌کند از عالم ارواح طیّبه است و آنان که مغرور به این عالم و اهلش شدند، گمان کردند که عالم ارواح یکی است و راه رسیدن به آن متعدّد است، و اینکه نزدیک‌ترین راه وصول به آن طریق ریاضت‌های غیر شرعی و ارتکاب اعمال منافی با شریعت‌های الهی است، از قبیل خونریزی و به خصوص خون انسان و نوشیدن آن، و زنا کردن و مخصوصا با محارم و هتک حرمت کتاب‌های آسمانی، و اینکه شهرت دارد که آنها قرآن و سایر کتاب‌های آسمانی را در جاهای کثیف و زباله‌دان‌ها می‌آویزند، صحیح است. و گاهی از آنان انواع خوارق عادت و اخبار غیبی و اخبار از آینده ظاهر می‌شود.

و از امام باقر (ع) در بیان آنچه که ذکر شد آمده است: هیچ روز و شبی نمی‌گذرد مگر اینکه همه جنّ و شیاطین، پیشوایان گمراهی و ضلالت را زیارت می‌کنند، و در مقابل، همان عدّه از ملائکه امام و پیشوای هدایت را زیارت می‌کند، حتّی وقتی که شب قدر فرا می‌رسد در آن شب ملائکه از آسمان به سوی ولیّ امر هبوط می‌کنند، و تعداد ملائکه به تعداد عدد شیاطینی است که خداوند خلق نموده است، و این شیاطین پیشوای گمراهی را زیارت می‌کنند، و آن قدر دروغ و افتراء به او ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۸

می‌گویند تا صبح می‌شود، آن وقت او می‌گوید من چنین و چنان دیدم به طوری که اگر از ولیّ امر بپرسد او خواهد گفت شیطان به تو چنین و چنان خبر داده است و در ادامه مطلب برای او تفسیر می‌کنند و گمراهیش را به او یاد آوری می‌نماید. اینان کسی را در طریق خود وارد نمی‌کند ولی اگر بخواهند کسی را به راه خودشان وارد کنند بعد از گرفتن میثاق و عهد و پیمان به نحوی که پیش آنها مقرّر است، به این کار اقدام می‌کنند و همچنین است مطلب در انواع تصرّف ملائکه و غلبه آنها، و مولوی در باره غلبه شیاطین و ملائکه گفته است:

عقل خود شحنه است چون سلطان رسید شحنه بیچاره در کنجی خزید

چون پری غالب شود بر مردمی گم شود از مرد وصف مردمی

هر چه گوید او، پری گفته بود زین سری، نه زان سری گفته بود

چون پری را این دم و قانون بود کردگار آن پری خود چون بود

انکار فلاسفه از وجود اجنّه و شیاطین و تأویل وجود آنان درست نیست و قابل شنیدن نمی‌باشد، چون این افکار در مقابل مشهود است.

از امام صادق (ع) است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: وقتی مرا به آسمان بردند گروهی را دیدم که یکی از آنها می‌خواست بلند شود از بزرگی شکم نمی‌توانست از جایش بلند شود گفتم یا جبرئیل اینها چه کسانی هستند؟ گفت: اینها کسانی هستند که ربا می‌خوردند و بلند نمی‌شوند مگر مانند کسی که از مسّ شیطان دیوانه شده است، و آنان در راه آل فرعون هستند که صبح و شب بر آتش عرضه می‌شوند و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۴۹

می گویند پروردگارا کی قیامت سر می‌رسد «۱».

در خبر دیگری است: کسی که ربا می‌خورد از دنیا خارج نمی‌شود تا اینکه شیطان او را دیوانه کند «۲». یا مقصود این است کسی که ربا می‌خورد در دنیا جز مانند دیوانه نیست، زیرا افعال و اقوال دیوانه خارج از میزان عقل معاش است، و افعال و اقوال ربا خوار خارج از میزان عقل معاد است. پس فرق مهمّی بین آن دو نیست.

ذلِکَ این ربا خوردن آنان به سبب مغالطه‌ای است که از آنان واقع شده است، یا این عقاب برای آنان به واسطه مغالطه است.

بِأَنَّهُمْ بدین گونه که آنها ربا را با خرید و فروش مقایسه کردند چون دیدند که فروختن چیزی به دو برابر قیمت بازار، جایز است پس این بیع را در زیادی و گرانی قیمت از قیمت بازار «۳» با بیع ربوی (ربا خواری) در زیاد شدن عوض از اصل مال مقایسه کردند و به روا بودن ربا رو آوردند.

قالُوا إِنَّمَا الْبَیْعُ گفتند که بیع با زیاد کردن قیمت کالا مِثْلُ الرِّبا مانند رباست در زیادی، پس ربا صحیح است همان‌طور که بیع (خرید و فروش) صحیح است. پس تشابه بین آن دو در زیادی عوض واقع شده است و اصل در این زیادی همان رباست، و تشبیه در صحّت نیست تا اینکه ایراد شود که اصل در صحّت بیع است پس شایسته بود که گفته می‌شد ربا مثل بیع است نه اینکه بیع مثل رباست. پس این ایراد صحیح نیست.

و اینکه در زیادی قیمت بیع را به ربا شبیه دانسته است کنایه از تشبیه رباست به بیع از لحاظ حلال بودن بیع و این گونه تشبیه برای آن

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۵۸

(۲) عیاشی: ج ۱، ص ۱۵۲، ح ۵۰۳ [.....]

(۳) سلعه قیمت متداول بازار

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۰

است که نظر آنان (در حلیّت ربا) رساتر بیان شود پس خداوند قیاس آنان را باطل کرد و فرمود: وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَیْعَ و خدا بیع را حلال قرار داد، این عبارت حال است به تقدیر «قد» یا عطف است.

وَ حَرَّمَ الرِّبا و ربا را حرام کرد، یعنی صحّت و فساد به همانند و شبیه و مثل هم بودن در صورت ظاهر امر نیست، بلکه صحّت و فساد به سبب امر و نهی خداست.

بعضی گفته‌اند: وقتی که وعده قرضی را که داده بودند می‌رسید و قرض دهنده می‌رفت و مطالبه می کرد، بدهکار می گفت: مدّت را زیاد کن و من در مال زیاد کنم و با هم تراضی می کردند و به همان ترتیب عمل می کردند، وقتی که به ایشان گفته می‌شد این رباست می گفتند هر دو یکی است، مقصودشان این بود که زیاد کردن قیمت کالا ـ هنگام فروختن و زیاد کردن در وام به سبب

طولانی کردن مدّت هر دو مساوی هستند. در جاهلیّت مردم این گونه تجارت کرده و سود می‌جستند که مالی را تا مدّت معیّنی با سود معلومی می‌دادند، چنانکه رسم اهل زمان ما نیز هست. آن وقت می گفتند این سودی که ما می گیریم در مقابل این است که مال ما از تجارت کردن ایستاده و معطّل مانده است، یا اینکه جنسی از قبیل گندم و جو را به قرض می‌دادند تا وقت خرمن گندم و جو، و آن موقع بیشتر از آنچه که داده بودند می گرفتند، و می گفتند که قیمت نقدی آن ده درهم است مثلا، پس صحیح است که نسیه بفروشیم به پانزده درهم و صحیح نیز هست که قرض بدهیم به پانزده درهم.

چون در این عمل تمام تکیه بر سود است و توکّل بر خدا ترک شده، و اعضاء و قوای بدن در طلب معاش که از بزرگترین اقسام عبادات است باز ایستاده و تعطیل شده است، و نفس از تضرّع و پناه بردن به خدا و درخواست از او باز ایستاده است و به بدهکار ضرر زده شده است که مال او بدون عوض گرفته می‌شود، و آن کار خوب و نیکو یعنی قرض الحسنه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۱

ترک می گردد. و همه این امور که مخالف با اراده خدا بر بندگانش است موجب شده که خدای تعالی از ربا نهی کند، و در مورد فاعل ربا شدّت عمل به خرج دهد.

در خبر است یک درهم ربا نزد خدا شدیدتر است از هفتاد زنا که همه آنها با محارم باشد، و در خبر دیگر این جمله هم اضافه شده است که آن زناها در بیت اللّه الحرام واقع شده باشد.

از امیر المؤمنین (ع) است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ربا و خورنده آن و فروشنده ربا خوار و خریدار آن و کاتب و شهود آن را لعن کرد. «۱»

در اخبار راه فرار از ربا ذکر شده است، و آنچه که متداول شده که شیئی مورد فروش قرار می گیرد و سپس ربح مورد نظر به منزله اجرت آن شیء (که در تصرّف فروشنده باقی می‌ماند) حساب می‌شود، یا آن را به عقد صلح یا عقد دیگری منتقل می کنند و این نحوه، فراری صحیح است و اینکه بگویند عقدها تابع قصدهاست و مقصود در اینجا (سود به صورت اجرت یا صلح پرداخت شود) جز صحیح نشان دادن ربا چیز دیگری نیست و این چنین بیعی درست نمی‌باشد، صحیح نیست، زیرا قصد فرار از ربا به جهت انجام عقدی صحیح شرعا مجاز است، بلی اگر ربح بردن طوری باشد که خارج از قانون انصاف باشد مذموم می‌شود، و اینکه نابود شدن اموال ربح دهندگان دیده می‌شود از باب این است که نسبت به خرید و فروش و عقد بیع یا بی توجّه هستند یا اینکه می گویند بیع مثل رباست، یا اینکه از قانون انصاف خارج می‌شوند.

فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ موعظه یاد آوردن چیزی است که قلب را نرم می کند و زجر و منع از چیزی است که قساوت قلب می‌آورد.

مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی از چیزی که از آن نهی شده باید از آن دوری

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۲۸۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۲

جست فَلَهُ ما سَلَفَ یعنی آنچه که تاکنون از ربا گرفته مال او باشد یعنی اینکه رسیدن نهی خدا به او و عمل کردن به نهی محلّل چیزهائی است که قبل از وصول نهی خدا گرفته است، و از او چیزی پس گرفته نمی‌شود، و این دلالت می کند بر اینکه کسی که تحریم را نمی‌دانسته و ربا گرفته وقتی که تحریم را فهمید آنچه را که قبلا گرفته حلال می‌شود.

در خبر از آن دو است که موعظه عبارت از توبه است ولی مقصود از توبه در اینجا توبه از کارهائی است که از روی جهالت انجام گرفته، نه اینکه از کارهائی باشد که با علم انجام گرفته است. که در این صورت اخیر توبه نمی‌تواند محلّل چیزهائی باشد که قبلا از مال غیر به صورت حرام خورده است.

وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ و امر او با خداست نه با حكّام تا حكّام حكم كنند به پس دادن آن چه را كه قبل از موعظه گرفته است.
وَ مَنْ عادَ و هر كه بعد از رسيدن موعظه باز هم به ربا اقدام كند فَأُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ پس آنان اهل آتشند براى هميشه و در خبر است: ربا بعد از اعلام حكم حرمت، گناه كبيره است و سبك شمردن آن دخول در كفر است.
برخى گفته‌اند: حال رباخوار بدتر از مرتكبين گناهان كبيره است، زيرا ربا خوار در روزى‌اش اعتماد بر خود مى‌كند و انگار خود او روزى‌اش را معيّن مى‌كند. و از پروردگارش محجوب است، و بر او توكّل ندارد و با وجود اينكه با اين عمل خود، با پروردگارش مخالفت ورزيده است خود را نيكوكار مى‌داند. و خداوند او را به خودش و تعيين خودش وا مى‌گذارد، لذا مى‌بينى كه اموالشان در حيات يا بعد از مرگشان نابود شده از بين مى‌رود.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۶] ..... ص : ۱۵۲

اشاره

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبا وَ يُرْبِي الصَّدَقاتِ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (۲۷۶)
ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۳

ترجمه: ..... ص : ۱۵۳

خدا مال ربا را كم بركت مى‌كند و صدقات را پر بركت مى‌سازد و خدا هر ناسپاس گناهكار را دوست نمى‌دارد.

تفسير: ..... ص : ۱۵۳

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبا يعنى مالى كه حاصل از خود رباست يا مالى كه در آن ربا وجود دارد، و فنا شدن و نابودى مال ربوى مشهود است، و اگر خداوند يكى از مردم را خوار كند و مال ربوى او را نابود نسازد، دين او را نابود مى‌كند، سپس مال او را.
و به امام صادق (ع) نسبت داده شده است كه به او گفته شد كه آيا ديده شده است كسانى كه ربا مى‌خورند و مالشان زياد شده است؟
فرمود: چه نابود كننده‌اى است كه از يك درهم ربا نابود كننده‌تر باشد كه دين را نابود مى‌كند و اگر توبه كند باز هم مالش مى‌رود و فقير مى‌شود «۱».
وَ يُرْبِي الصَّدَقاتِ يعنى در آخرت صدقات را فزونى مى‌بخشد، يا عوض آن را در چيزى كه صدقه از آن خارج شده فزونى مى‌بخشد، و در اخبار به هر دو معنى اشاره شده است، در خبر است كه خداوند مال صدقه را بدستش مى‌گيرد و آنرا تربيت مى‌كند، چنانكه يكى از شما فرزندش را بزرگ مى‌كند تا آنجا كه در روز قيامت مى‌بينى آن صدقه مانند كوه احد شده است «۲».
در خبر است: از صدقه دادن، هيچ مالى كم نمى‌شود «۳».
وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ و خدا هيچ كسى را كه كافر به امر و نهى خداست دوست ندارد. قيدى كه در سياق نفى واقع مى‌شود گاهى قيد نفى اعتبار مى‌شود و گاهى قيد منفى كه نفى بر آن وارد شده است، و تقييد به «كلّ» در اينجا از قبيل قسم اوّل است. (يعنى قيد نفى)

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۵۹

(۲) عياشى: ج ۱، ص ۱۵۳، ح ۵۰۸.

(۳) بحار: ج ۹۶، ص ۱۳، ح ۶۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۴

أَثِيمٍ يعنى فرو رفته در ارتكاب مناهى خدا.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۷] ..... ص : ۱۵۴

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۲۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۴

آنان كه ايمان آوردند و عمل شايسته انجام دادند و نماز را بر پا داشتند و زكات را پرداختند، ايشان را نزد پروردگارشان پاداش نيكو خواهد بود هرگز ترس و اندوهى نخواهند داشت.

تفسير: ..... ص : ۱۵۴

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا آنان كه ايمان آوردند- با بيعت عامّه- اين معنى بنابراين قول خداى تعالى است كه سپس مى‌فرمايد: وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كه اشاره به ايمان خاصّ است و از بيعت خاصّ ولوى حاصل شود، زيرا ولايت كه بيعت خاصّ است اصل جميع صالحات و كارهاى نيك است، و هيچ كار نيكى نمى‌شود مگر به سبب ولايت، و هيچ فاسدى با ولايت متحقّق نمى‌شود. و از جمله كارهاى نيك و صالح فرمانبردارى از اوامر خدا و خودداري از انجام چيزهائى است كه خداوند نهى نموده است.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ شرح اين آيه با تمام اجزاء آن در اوّل سوره گذشت.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۷۸] ..... ص : ۱۵۴

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذَرُوا ما بَقِيَ مِنَ الرِّبا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۴

اى كسانى كه ايمان آورده‌ايد از خدا بترسيد و از بقيه نزول صرف نظر كنيد، اگر براستى اهل ايمانيد.

تفسير: ..... ص : ۱۵۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا بعد از آنکه ربا و اهل آن را نکوهش کرد و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۵
فرمانبرداری از اوامر و نواهی را ستود، مؤمنین را از باب لطف مورد ندا قرار داد تا سخن نهی با لذّت مخاطبه و خطاب جبران شود.
اتَّقُوا اللَّهَ یعنی از غضب و خشم او در مخالفت جمیع اوامر و نواهی او و مخصوصا ربا بپرهیزید.
وَ ذَرُوا ما بَقِیَ مِنَ الرِّبا یعنی آنچه را که گرفته‌اید پس ندهید ولی آنچه از زیادی ربا از بدهکارها نگرفته‌اید دیگر مطالبه نکنید. إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ اگر براستی مؤمن بوده‌اید. این عبارت شرط تهییجی است.
در خبر است که ولید بن مغیره در جاهلیّت ربا می‌خورد، و از زیادی رباها بقایائی بر گردن قوم ثقیف مانده بود و خالد بن ولید خواست بعد از اسلام آنرا مطالبه کند که این آیه نازل شد «۱».

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۷۹] ..... ص : ۱۵۵

اشاره

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِنْ تُبْتُمْ فَلَکُمْ رُؤُسُ أَمْوالِکُمْ لا تَظْلِمُونَ وَ لا تُظْلَمُونَ (۲۷۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۵

پس اگر ترک ربا نکردید آگاه باشید که به جنگ خدا و رسول برخاسته‌اید و اگر از این کار پشیمان گشتید، اصل مال برای شماست، به کسی ستم نکرده‌اید و ستم ندیده‌اید.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۵

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا یعنی اگر ترک نکردید زیادی ربا را فَأْذَنُوا یعنی اعلام کنید بِحَرْبٍ به جنگ بزرگی مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ با خدا و رسولش و این سخن نهایت تهدید است و مثل این تهدید در مورد گناهی کمتر اتفاق می‌افتد.
وَ إِنْ تُبْتُمْ بعد از آنکه فهمیدید که مطالبه زیادی ربا و اعتقاد حلال بودن آن، اعلان جنگ با خداست و توبه کردید فَلَکُمْ رُؤُسُ

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۸۱.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۶
أَمْوالِکُمْ سرمایه‌هایتان مال شماست و بدهکارها حق ندارند سرمایه‌ها را از اموال ربوی که قبل از بیّنه و دلیل گرفته‌اند، کم کنند.
لا تَظْلِمُونَ با گرفتن بیش از اصل سرمایه به دیگران ظلم کنید «۱».
وَ لا تُظْلَمُونَ با کمتر گرفتن از اصل سرمایه مورد ظلم واقع نشوید.

[سوره البقرة (۲): آیه ۲۸۰] ..... ص : ۱۵۶

اشاره

وَ إِنْ کانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلی مَیْسَرَةٍ وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۶

و اگر از تنگدستى، طلبكار هستيد بدو مهلت دهيد تا توانگر گردد و اگر در هنگام تنگدستى به رسم صدقه ببخشيد كه عوض در آخرت يابيد براى شما بهتر است اگر به مصلحت خود دانا باشيد.

تفسير: ..... ص : ۱۵۶

وَ إِنْ كانَ يعنى اگر موجود باشد ذُو عُسْرَةٍ در بين بدهكاران شما تنگدستى، فَنَظِرَةٌ پس به او مهلت دهيد إِلى مَيْسَرَةٍ تا توانگر گردد. مَيْسَرَةٍ با كسر سين و ضمّ آن و با تاء تأنيث خوانده شده، و با ضم سين و اضافه به هاء نيز خوانده شده است.
وَ أَنْ تَصَدَّقُوا و اگر بر طلبكار برسم صدقه ببخشيد به اينكه او را از وام آسوده كنيد. خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ براى شما بهتر است، اگر بدانيد. عبارت شرط تهييجى است و مقيّد به خير بودن و بهتر بودن تصدّق است، زيرا كه جاهل چه مطالبه كند و چه تصدّق دهد هر دو وبال و گناه است، يا اينكه معنى آيه اين است اگر مى‌دانستيد كه صدقه دادن براى شما بهتر است صدقه مى‌داديد.
اخبار در فضيلت مهلت دادن به تنگدست و فضيلت تصدّق بر او

---

(۱) منظور وقتى است كه نيّت ربا گرفتن باشد نه بيع مشابه ربا بطريقى كه قبلا در فرار از ربا ذكر شد.
ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۷
بسيار است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۱] ..... ص : ۱۵۷

اشاره

وَ اتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۲۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۷

بترسيد از روزى كه در آن روز بسوى خدا باز خواهيد گشت پس هر كس كاملا پاداش عمل خويش خواهد يافت و به هيچ كس ستمى نشود.

تفسير: ..... ص : ۱۵۷

وَ اتَّقُوا عطف بر كلمه «نظرة» است چون آن به معنى «انظروه» است، و مقصود تقوى و پرهيز از موشكافى در محاسبه با تنگدست است. و به اين وسيله بترسيد كه خدا نيز با شما در محاسبه موشكافى كند و وقتى كه مردم تنگدست‌تر از هر تنگدستى هستند، گويا كه گفته است: در محاسبه با تنگدست آسان گيريد تا از دقّت خدا در اعمالتان، دورى ورزيده باشيد.
يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ در روزى كه بسوى او باز مى‌گرديد كه به هر كس آنچه كسب كرده به تمام داده مى‌شود، و آنان با نقص پاداش يا تضعيف عقاب ستم كرده نمى‌شوند. نقل شده كه اين آيه، آخرين آيه

است كه توسّط جبرئيل بر پيامبر (ص) نازل شده است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۲] ..... ص : ۱۵۷

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَ لْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَ لا يَأْبَ كاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَ لْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَ لْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَ لا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً فَإِنْ كانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً أَوْ ضَعِيفاً أَوْ لا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَ اسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْداهُما فَتُذَكِّرَ إِحْداهُمَا الْأُخْرى وَ لا يَأْبَ الشُّهَداءُ إِذا ما دُعُوا وَ لا تَسْئَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً أَوْ كَبِيراً إِلى أَجَلِهِ ذلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ أَدْنى أَلَّا تَرْتابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً حاضِرَةً تُدِيرُونَها بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَلَّا تَكْتُبُوها وَ أَشْهِدُوا إِذا تَبايَعْتُمْ وَ لا يُضَارَّ كاتِبٌ وَ لا شَهِيدٌ وَ إِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۸۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۸

ترجمه: ..... ص : ۱۵۸

اى اهل ايمان چون به قرض و نسيه معامله كنيد تا زمانى معيّن بايد كه نويسنده درستكارى معامله ميان شما را بنويسد و از نوشتن ابا نكند كه خدا به وى نوشتن آموخته است پس بايد بنويسد و مديون امضا كند و از خدا بترسد و چيزى كه از آنچه مقرّر شده نكاهد و به آن نيفزايد و اگر مديون سفيه يا صغير است و صلاحيّت امضا كردن ندارد پس وليّ او به عدل امضاء كند و دو تن از مردان گواه آريد و اگر دو مرد نيابيد يك مرد و دو زن هر كه را طرفين راضى شوند گواه گيرند كه اگر يكى از آنها فراموش كند ديگرى را در خاطر باشد و هر گاه شهود را به مجلس يا محكمه بخوانند، از رفتن امتناع نورزند و در نوشتن سند با تاريخ معيّن آن مسامحه نكنيد. چه معامله كوچك باشد يا بزرگ اين درست‌تر است نزد خدا و محكمتر براى شهادت و نزديك‌تر به اينكه شكّ و ريبى در معامله پيش نيايد كه موجب نزاع شود، مگر آنكه معامله نقد حاضر باشد كه دست به دست ميان شما برود و در اين صورت باكى نيست كه ننويسيد و هرگاه معامله مربوط به متاع مهّم و مال پر بهائى باشد در آن گواه گيريد و نبايد به نويسنده و گواه ضررى رسد و اگر چنين كنيد بر شما نارواست و از خدا بترسيد در حاليكه خدا به شما تعليم مى‌دهد و خدا به همه چيز داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۵۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اى كسانى كه به ايمان عامّ و بيعت نبوى و قبول ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۵۹

دعوت ظاهرى ايمان آورده‌ايد، اين معنى از آن جهت است كه همه احكام شرعى قالبى متوجّه به مسلمانانى است كه بيعت عمومى نموده‌اند.

إِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ «تداين القوم» يعنى بعضى قرض داد و بعضى قرض گرفت يا اينكه هر كدام از ديگرى قرض گرفت، يا اينكه به نسيه معامله كردند، يعنى هرگاه بعضى از شما قرض بدهد و بعضى ديگر قرض بگيرد، يا هر گاه معامله نسيه بين شما واقع شود. بنابراين امر به نوشتن شامل قرض دهنده و گيرنده و غير آنها نيز هست.

امر به نوشتن برای قرض گیرنده و دهنده برای رفع اختلاف و اشتباه است، و نوشتن در غیر آن موارد جهت کمک به خوبی و تقوی است. و ذکر دین (وام) یا برای امتیاز و جدا شدن از تداین به معنی مجازات است، و یا از باب این است که تداین به معنی مطلق معامله است، یا اینکه کلام مبتنی بر تجرید است، و دین مخصوص قرض مدّت دار است، یا به معنی مطلق قرض است.

مُسَمًّى یعنی معیّن.

فَاكْتُبُوهُ پس بنویسید تا اینکه از اشتباه و اختلاف دورتر بوده و نسبت به مقدار و مدّت دین با وقت بیشتر، ضبط گردد.

وَ لْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كاتِبٌ بِالْعَدْلِ باء برای آلت است و «عدل» صفت قلم است که مقدّر است، یعنی با قلم عدل، زیرا که کجی و راستی به قلم نسبت داده می‌شود، و ظرف متعلّق به «کاتب» یا به «لیکتب» است. یا اینکه باء برای آلت است و عدل به معنی مساوی بودن میل به هر دو طرف، یا به معنی حفظ حقوق است. یا اینکه باء برای ملابست «۱» است و ظرف

---

(۱) ترکیب مخلوط (فرهنگ نوین- عربی و فارسی)- درهم آمیختن امور- مشتبه ساختن (فرهنگ عمید)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۰

مستقرّی است که صفت «کاتب» می‌باشد.

وَ لا يَأْبَ كاتِبٌ یعنی هیچ کس از نویسندگان، ابا نکند أَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللَّهُ که بنویسد همان گونه که خداوند به او نوشتن آموخته است و نوشتنی که خدا آموخته است کتابت به عدل است، یا نوشتنی که مشابه تعلیم خدا در نوشتن است، یا مشابه مطلق تعلیم خداست، یعنی در نوشتن باید تعلیم خدا را نصب العین قرار دهد تا اینکه نوشتن، نوعی سپاسگزاری از تعلیم خدا باشد، و این معنی مقیّد تعلیل است (علّت ضرورت نوشتن، سپاسگزاری است) و هیچ کاتبی نباید از نوشتن، به جهت آن که در واقع، خدا نوشتن را به او آموخته است، ابا کند.

فَلْيَكْتُبْ پس باید بنویسد. در این آیه چهار مرتبه لفظ کتابت را آورده است، تا تأکید بر نوشتن و اهمیّت آن باشد.

وَ لْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ و کسی که حق بر گردن اوست باید املاء کند و کاتب بنویسد زیرا که شهادت و اقرار، علیه او صورت می‌گیرد.

وَ لْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ و از خدا بترسد و چیزی که به صاحب حقّ ضرر برساند تلقین نکند وَ لا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً در حقّ یا از نوشته چیزی کم نکند.

فَإِنْ كانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً پس آن که بدهکار است اگر سفیه و در مال ممنوع باشد أَوْ ضَعِيفاً یا ضعیف بود یعنی محجور نبود ولی بین الفاظی که به نفع اوست و الفاظی که به ضرر اوست آن چنان که باید و شاید فرق نمی‌گذاشت.

أَوْ لا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ و خودش توانائی املاء نداشته باشد، ضمیر «هو» تأکید ضمیر مستتر است و فایده آن این است که استطاعت را از خودش نفی کند نه از کسی که جانشین اوست.

فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ یعنی ولیّ کسی که بر او حقّ ثابت است که مقصود ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۱

مدیون و بدهکار است، یا ولیّ حقّ، باید املاء کند.

بِالْعَدْلِ وَ اسْتَشْهِدُوا به راستی، و گواه گیرید. این امر ادب دیگری از آداب معاشرت و معامله است، زیرا وقتی که معامله و نسیه دادن با استشهاد همراه باشد دیگر اشتباه و اختلافی بین معامله کننده‌ها رخ نمی‌دهد.

شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجالِكُمْ دو نفر شاهد مرد که، باید بالغ و مسلمان و آزاد باشند. بلوغ، از مفهوم «الرجل» استفاده می‌شود، و اسلام نیز از اضافه رجال به ضمیر مسلمین اول آیه استفاده می‌شود، و همچنین حریّت از تفسیر آیه استفاده می‌شود. لذا این آیه این چنین تفسیر شده است. به تفسیر امام (ع) نسبت داده شده است که: هرگاه بنده متحمّل شهادت باشد، در صورتی که مسلمان باشد، شهادتش

مسموع «۱» است.

فَإِنْ لَمْ یَکُونا رَجُلَیْنِ یعنی اگر دو شاهد مرد نباشد، فَرَجُلٌ پس یک مرد باشد وَ امْرَأَتانِ و دو زن که همه شهادت دهند.

مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ یعنی از کسانی که از آیین آنان راضی هستید به اینکه برکیش شما باشند و شایستگی آنان مورد تأیید و رضایت شما باشد، به اینکه عادل و امین و مطمئن باشند، و از بینائی و آگاهی آنان بر امور راضی باشید یعنی از کسانی نباشند که فریب بخورند.

أَنْ تَضِلَّ إِحْداهُما علّت اعتبار دو زن بجای یک مرد همین است که اگر یکی فراموش کند، فَتُذَکِّرَ إِحْداهُمَا الْأُخْری دیگری او را یاد آوری کند. چگونگی شهادت دادن مردها و زنها به تنهایی و با هم و محّل شهادت و مقبول و مردود بودن آن و اعتبار عدد شهود در کتب فقهی موجود است.

وَ لا یَأْبَ الشُّهَداءُ یعنی کسی که اهلیّت شهادت دارد باید

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۶۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۲

مسؤولیّت شهادت را تحمّل کند إِذا ما دُعُوا و هر وقت برای شهادت فراخوانده شود، از ادای شهادت ابا نکند، یا کسی که متحمّل شهادت است هرگاه به اداء آن فراخوانده شود باید بپذیرد، یا اینکه مقصود از الشُّهَداءِ اعمّ از هر دو معنی است. و در اخبار به هر یک از دو معنی اشاره شده است. و در بعضی از اخبار آمده است که «۱» مقصود این است که برای تحمّل شهادت فرا خوانده شوند، و امّا حرمت خودداری از اداء شهادت از قول خدای تعالی: «کسی که شهادت را کتمان کند قلب او گناهکار است «۲»» استفاده می‌شود.

وَ لا تَسْئَمُوا یعنی ای قرض گیرنده‌ها و قرض دهنده‌ها و شاهدها و نویسنده‌ها مسامحه نکنید و خسته و ملول نشوید أَنْ تَکْتُبُوهُ که وام یا حقّ یا نامه و کتاب را بنویسید، معامله کنندگان را از خستگی و مسامحه نهی کرد چون نوشتن حقّ آنان (دو طرف مورد معامله) است و شاهدها و نویسندگان را نهی کرد، چون نوشتن آنها کمکی بر نیکی و تقوی است.

صَغِیراً معامله کوچک باشد أَوْ کَبِیراً إِلی أَجَلِهِ یا بزرگ، تا مدّتش «الی اجله» متعلّق به عامل محذوف است که «حال» از حقّ است یعنی معامله‌ای که وقت معیّن داشته باشد، اشاره به این است که در نوشتن، حقّ و مدّتش باید تعیین گردد، یا متعلّق است به قول خدا «تکتبوه» یعنی از نوشتن همه علامت‌ها و تعیین کننده‌های مدّت خسته نشوید. یا متعلّق به «لا تسئموا» است یعنی از اوّل وقوع معامله تا وقتش از نوشتن خسته نشوید.

ذلِکُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ این عدالت از سوی خداست، یعنی از افراط

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۲۶۳.

(۲) آیه ۲۸۳ سوره بقره وَ مَنْ یَکْتُمْها فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۳

دور است چون دیگر با نوشتن وثیقه و گرو گرفتن چند برابر حقّ نمی‌خواهد، و از تفریط به دور است چون از نوشتن و شاهد گرفتن کوتاهی نشده است.

وَ أَقْوَمُ از «قام المرأة» به معنی این است که امور او را کفایت می‌کند، یعنی نوشتن کافی‌تر است لِلشَّهادَةِ از برای شهادت، که اعمّ از یادآوری دقایق و نکات معامله و مقدار حقّ و مدّت آن و غیر اینها می‌شود.

وَ أَدْنى أَلَّا تَرْتابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً و دورتر است از اينكه بعدها مورد شك قرار گيرد. (إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً). از قول خداى تعالى «فاكتبوه» چنين بر مى‌آيد كه دين (وام) را در هر حال بنويسيد مگر اينكه تجارت باشد حاضِرَةً «حاضرة» منصوب است بنابر قرائت نصب «تجارة» و تقدير گرفتن اسم «تكون» ضميرى كه به تجارة برگردد كه ضمنى ذكر شده است يا اينكه معنى چنين باشد: مگر اينكه تجارت حاضرى باشد كه «تديرونها» بنابر اينكه «تديرونها» مرفوع باشد و «تجارة» را فاعل «تكون» به تقدير بگيريم اگر تامّه باشد و اسم «تكون» فرض كنيم اگر فعل ناقص باشد، و «تديرونها» خبر «تكون» مى‌شود، و ممكن است عامل مستثنى محذوف باشد و جواب سؤالى باشد كه تقديرش اين است: هر تجارتى بايد نوشته شود، مگر اينكه تجارت تجارت حاضرى باشد، كه آن را خودتان اداره مى‌كنيد. يعنى معامله نقد و دست به دست ميان شما انجام گيرد (كه در آن صورت نوشتن ضرورتى ندارد).

بَيْنَكُمْ و توصيف تجارت به حضور و قابل دسترسى و اداره، از قبيل وصف حال متعلّق به موصوف است، يعنى وقتى كه مورد تجارت (ما به التّجاره) حاضر و در دسترس باشد نوشتن ضرورت ندارد.

يا اينكه مقصود از تجارت آن مالى است كه بوسيله آن تجارت مى‌شود و معنى دور زدن، و اداره كردن اين است كه بايع (فروشنده) ثمن (بها) را از مشترى بگيرد و مشترى مبيع (كالا) را از بايع بگيرد.

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَلَّا تَكْتُبُوها كه در اين صورت آن را ننويسيد ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۴

بر شما گناهى (حرجى) نيست. و اين دلالت مى‌كند بر اينكه امور سابق براى وجوب بوده است.

وَ أَشْهِدُوا إِذا تَبايَعْتُمْ و گواهى و گواه گرفتن در خريد و فروش نزاع را بهتر از بين مى‌برد و از مكر حيله‌گران، بهتر جلوگيرى مى‌نمايد.

وَ لا يُضَارَّ كاتِبٌ وَ لا شَهِيدٌ «لا يضارّ» نهى است و محتمل است كه صيغه به صورت معلوم باشد و يا به صورت مجهول، و معنى آيه اين است كه كاتب و شاهد به قرض دهنده و بدهكار ضرر نزند يا اينكه طلبكار و بدهكار در وقتى كه به نوشتن يا تحمّل شهادت و يا اداء آن كاتب و شاهد را فرا مى‌خوانند به آن دو ضرر نزنند، به اينكه وقت نويسنده را تلف كنند يا شاهد را از زندگى و معيشتش بيندازند بدون اينكه چيزى براى آنها در نظر بگيرند.

بنابراين جعاله «۱» بر نوشتن و شهادت اگر استحقاق آن باشد حرام نمى‌شود. و ممكن است مقصود اين باشد كه نويسنده و شاهد از كارشان دست مى‌كشند و با ترك كارهايشان متضرّر مى‌شوند.

وَ إِنْ تَفْعَلُوا اگر ضرر برسانيد عقوبت مى‌شويد فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ بترسيد از خدا در ضرر زدن يا در همه اوامر و نواهى خدا. زيرا كه براى شما فسق (نابكارى) محسوب مى‌شود.

وَ يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ و خداوند مصالح امور را به شما تعليم مى‌دهد. ممكن نيست امثال اين «واو» را «واو» عطف قرار بدهيم، چون در كلام معطوف عليه وجود ندارد، يا از باب اينكه معنى عطف از آن اراده نشده است، و به معنى «مع» نيز نمى‌شود گرفت چون

---

(۱) جعاله چيست؟ چون قانون مدنى ايران در كميسيونى مركب از دانشمندان و علما و حقوقدانان تنظيم و به تصويب مجلس رسيد. و تمام امورى كه در فقه سابقه دارد بهترين و جامع‌ترين نظرات را بصورت ماده قانونى در آورده است. در ماده ۵۶۱ جعاله را چنين تعريف كرده است «جعاله عبارت است از التزام شخصى به اداء اجرت معلوم در مقابل عملى اعم از اينكه طرف معين باشد يا غير معين».

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۵

مضارع بعد از آن منصوب نشده، از اين رو اين «واو» را «واو» استيناف قرار داده‌اند مانند لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ و مانند «لا تأكل السّمك و تشرب اللّبن» بنابر اينكه «تشرب» مرفوع باشد، و مقصود از استيناف قرار دادن «واو» اين است كه آن جمله از حيث لفظ

مرتبط به جمله سابق بر خودش نيست نه اينكه از حيث معنى از ما قبل خودش منقطع باشد، زيرا معنى مانند «لا تأكل السّمك و تشرب اللّبن» اين است كه جمع بين خوردن ماهى و نوشيدن شير نبايد بشود، خواه «تشرب» مرفوع باشد، و خواه منصوب، و اين معنى استفاده نمى‌شود مگر اينكه «واو» به معنى «مع» باشد. ولى وقتى كه منصوب است بعد از واو «أن» مقدّر مى‌شود، و در حالت رفع «أن» تقدير گرفته نمى‌شود.

و مثل همين مثال است «واو» در اين آيه، زيرا اين عبارت پيشى علم بر تقوا را بيان مى‌كند، اعم از اينكه گفته شود: اتقوا اللّه يعلّمكم اللّه يا گفته شود: و يعلّمكم اللّه با نصب يا رفع. پس «واو» مفيد معنى معيّت و همراهى است، به گونه معيّت غايت با مورد غايت. و چون ما بعد «واو» منصوب نيست چنانكه در «واو» به معنى «مع» منصوب مى‌شود از آن جهت گفتند «واو» براى استيناف است. در واقع اين مورد مانند «حتّى» است كه بر مضارع مرفوع داخل شود كه در آنجا گفته مى‌شود كه «حتّى» براى استيناف است با اينكه در آنجا ارتباط ما قبلش موجود است.

و چون تقوى با جميع مراتبش پشت كردن به نفس است كه معدن جهل است و رو آوردن به سوى عقل است كه باب علم مى‌باشد، لذا تقوى مستلزم علم و ازدياد آن است چنانكه در قول خداى تعالى است:

«اگر تقواى خدا را داشته باشيد خداوند براى شما فرقان (قدرت فرق و تشخيص) قرار مى‌دهد «۱»» يا قول خداى تعالى: «كسى كه از خدا بترسد خداوند راه نجات (از گرفتاريها) را براى او مى‌گشايد، و او را از جائى كه گمان نمى‌برد روزى مى‌دهد «۲»».

---

(۱) سوره انفال، آيه ۲۹

(۲) سوره طلاق، آيه ۲ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ

[.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۶

وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ پس ضرر زدن و تقواى شما را مى‌داند، اين عبارت تهديد و ترغيب است، بعضى گفته‌اند: در سوره بقره پانصد حكم است كه ۱۵ حكم آن در اين آيه است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۳] ..... ص : ۱۶۶

اشاره

وَ إِنْ كُنْتُمْ عَلى سَفَرٍ وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِباً فَرِهانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمانَتَهُ وَ لْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْها فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۲۸۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۶

و اگر در سفر باشيد و نويسنده‌اى (براى سند قرض و معامله نسيه) نيابيد براى وثيقه دين گروى گرفته شود اگر برخى، برخى را امين داند و به آن كس كه امين شناخته است امانت بسپارد و از خدا بترسيد و به امانت خيانت نكنيد و كتمان شهادت ننمائيد كه هر كس كتمان شهادت كند البته به دل گناهكار است و خداوند به آنچه كه انجام مى‌دهيد داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۶۶

وَ إِنْ كُنْتُمْ عَلى سَفَرٍ يعنى در حين داد و ستد و قرض دادن و گرفتن وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِباً كسى پيدا نكرديد كه براى شما نوشته‌اى بنويسد كه وثيقه امر باشد فَرِهانٌ پس اخذ گروى به عنوان وثيقه شما باشد كه تقدير عبارت «فالوثيقه رهان» مى‌باشد، يا چيزى مناسب مقام تقدير گرفته مى‌شود مثل كلمه «مأخوذ» و «رهن» با دو ضمّه، و «رهن» با ضمّ راء و اسكان عين، و همه اينها جمع رهن است.

مَقْبُوضَةٌ شيعه اماميّه همه اتّفاق دارند كه شرط لزوم در رهن قبض است «۱».

---

(۱) قبض منظور آن است كه مديون شيء مورد گرو را كه بايد مالكيت داشته باشد و قابل تصرف باشد به اختيار و تصرف داين بدهد (منظور از داين من له الحق و منظور از مديون من عليه الحق و منظور از دين حق است). مواد ۷۷۱ و ۷۷۲ قانون مدنى....

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۷

فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً اگر بعضى، بعضى را امين بدانند در سفر، يا مطلقا در داد و ستد و تداين به اينكه نوشتن و گرو گرفتن را ترك كند، يا در دادن مالى كه گرو گذاشته مى‌شود، يا در همه امانت‌ها.

فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ يعنى بدهكار يا به طور مطلق كسى كه به او اعتماد شده است أَمانَتَهُ دينش را بپردازد، دين را امانت ناميده به جهت اينكه قرض دهنده، قرض گيرنده را امين مى‌داند، يا اينكه مقصود مطلق امانت است.

وَ لْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ بايد در خيانت و فريب دادن، از خدا بترسد.

وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْها شهادت را نپوشانيد، كه مورد خطاب شهود مى‌باشند (يعنى شهود، شهادت را نپوشانند). وَ مَنْ يَكْتُمْها كسى كه شهادت را كتمان كند- بدون انگيزه شرعى كه كتمان را جايز گرداند.

فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ او دلش گناهكار است. در نسبت دادن گناه به قلب مبالغه در گناه است، زيرا كه گناه از جانب نفس بر اعضاء ظاهر مى‌شود. و امّا قلب كه مقابل نفس است مبرّاى از گناه است، و قلب به معنى نفس اگر چه منشأ گناه است ولى گناه به آن نسبت داده نمى‌شود بلكه گناه يا به شخص و يا به اعضاى شخص نسبت داده مى‌شود، و در نسبت دادن گناه به قلب، ايهام و اشاره به اين معنى است كه گناه از اعضاى شخص به نفس، و از نفس به قلب كه از گناه پاك است، سرايت كرده است.

و از پيامبر صلّى اللّه عليه و آله خبرى است كه از كتمان شهادت نهى كرده و فرموده است: كسى كه شهادت را كتمان كند خداوند گوشت او را بر رءوس خلايق، اطعام مى‌كند و آن قول خداى عز و جل است: وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْها فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ «۱».

---

(۱) صافى: ج ۱/ ص ۲۸۶

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۸

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خداوند آگاه است به اداء امانت و خيانت در امانت و اداء شهادت و كتمان آن. عَلِيمٌ دانا به وعده و وعيد است.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۴] ..... ص : ۱۶۸

اشاره

لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ إِنْ تُبْدُوا ما فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۸

آنچه در آسمانها و زمین است همه ملک خداست و اگر آنچه (از اغراض خیر و شرّ) در دل دارید آشکار یا مخفی کنید خدا شما را در برابر آن مؤاخذه و بازخواست خواهد کرد و آن‌گاه هر که را خواهد بخشد و هر که را خواهد عذاب کند و خداوند بر هر چیز تواناست.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۸

لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ جمله استینافیه است و در مقامی است که برای احاطه علم خدا، علت آورد.
وَ إِنْ تُبْدُوا ما فِی أَنْفُسِکُمْ یعنی اگر آنچه را که در دلهای شماست آشکار کنید و از جمله آنها آشکار کردن شهادت است ولی اختصاصی به آن ندارد بلکه در هر چیزی که در دلها هست از عقائد و نیّت‌ها و اراده‌ها جریان دارد، و آن به وجهی در چیزهای پنهان نفس جریان دارد که حتّی صاحبش آن را احساس نمی‌کند، و آشکار کردن آن چیزهای پنهان نفس، به این است که آنها بر صاحبشان ظاهر شوند به طوری که به آنها ادراک داشته باشند «۱».

---

(۱) به اصطلاح روان‌شناسی باید از ناخودآگاه به خودآگاه آید. این آیه می‌تواند اصول تحلیل روانی و خود کاوی هر کسی باشد. برای اطلاع بیشتر به کتابهای روانکاوی و دین از اریک فروم و مرزهای نو در روانکاوی از هورنای و مقالات فروید و یونگ مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۶۹

أَوْ تُخْفُوهُ و از جمله چیزهایی که مخفی می‌کنید کتمان شهادت است که در نهانخانه در ذهن و خیال و نیّت و اراده و دیگر مراتب نفسانی، بلکه در چیزهای نهان نفس که صاحبش نسبت به آن هیچ احساسی ندارد جریان دارد. از قبیل چیزهائی که قوا و استعداد آنها در نفس باقی می‌ماند و به فعلیّت نمی‌رسد تا اینکه صاحبش آن را احساس نماید، زیرا آن مکنونات نفسی، به مقتضای مضمون أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها «۱» در روز قیامت ظاهر می‌شود و چیزی از آنها از خدای تعالی مخفی نمی‌ماند.
یُحاسِبْکُمْ بِهِ اللَّهُ خدا شما را در برابر آن به محاسبه می‌کشد. آنچه که در اخبار وارد شده است که بر عزم و قصد معاصی یا آنچه در ذهن خطور می‌کند یا بر وسوسه، مؤاخذه‌ای نیست «۲»، و مجازات دنیوی یا عقوبت اخروی را به دنبال نخواهد داشت، امّا موجب بالا نرفتن درجه شخص می‌گردد.
و آن چه در خبر در جواب کسی که گناه نبودن مواردی که به ذهن خطور می‌کند، آمده است که فرمودند: «بوی خوش و پاکیزه هیچ وقت با بوی بد و ناخوش برابر نیست «۳»» دلالت دارد بر اینکه بر آنچه به ذهن خطور می‌کند، تا حدّی محاسبه وجود دارد.
و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است «۴» که از امّت من عقوبت نه خصلت ناپسند برداشته شده است: اشتباه، فراموشی، آنچه که به آن علم ندارند، آنچه که طاقت و توان آن را ندارند، آنچه که به آن ناچار می‌شوند، آنچه

---

(۱) سوره زلزال زمین بار درون خود را خارج می‌سازد و آن روز اخبار خود را بیان می‌کند

(۲) مجمع البیان: ج ۱ و ۲/ ص ۴۰۱

(۳) مجمع البیان: ج ۱ و ۲/ ص ۴۰۱

(۴) صافی: ج ۱/ ص ۲۸۷. این حدیث مشهور به حدیث رفع است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۰

كه ناخوش دارنـد ولى به آن وادار مى‌شوند، تفأل و فال بد زدن، وسوسه در تفكّر در آفرينش و حسد- تا حدّى كه با زبان و دسـت ظاهر نشود «۱».

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ پس هر كه را خواهـد بخشايد و هر كه را خواهد عذاب كند «فيغفر» با رفع و جزم و با فاء و بدون فاء خوانده شده است.

وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (معنى آن چند بار ذكر شده)

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۵] ..... ص : ۱۷۰

اشاره

آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ (۲۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۰

رسول به آنچه خـدا بر او نازل كرد ايمان آورد و همه مؤمنان نيز همه به خدا و فرشـتگان خدا و كتب پيامبران خدا ايمان آوردند (و گفتنـد) ما ميان هيـچ يك از پيامبران خدا فرق نگذاريم (و همه يك زبان و يك دل در قول و عمل اظهار كردند) كه ما فرمان خدا را شنيده اطاعت كرديم پروردگارا ما آمرزش ترا مى‌خواهيم و مى‌دانيم كه بازگشت ما به سوى توست.

تفسير: ..... ص : ۱۷۰

آمَنَ الرَّسُولُ ابتداء كلام است بلكه ابتداء آيه‌اى است كه از ماقبلش منقطع است چنانكه بزودى مى‌آيد.

بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ و اين گرامى داشـتن و تصـريح كردن خـدا بر ايمان محمد صـلّى اللّه عليه و آله است. (منظور اينكه خود محمد صلّى اللّه عليه و آله به آن چه بر وى نازل شد ايمان آورد) وَ الْمُؤْمِنُونَ عطف بر «رسول» يا ابتداء كلام است چنانكه بزودى

---

(۱) صافى: ج ۱/ ص ۲۸۷. اين حديث مشهور به حديث رفع است.

خواهد آمد.

كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ مؤمنـان هم به خـدا و فرشـتگان ايمان آوردنـد. از فرشـتگان مقرّب، و از فرشـتگان كه صف مى‌كشـند، و فرشتگانى كه به تدبير امور مشغولند، و صاحبان بالها، و ركوع روندگان و سجده كنندگان چه زمينى باشند يا آسمانى.

وَ كُتُبِهِ و كتابهايش يعنى كتاب مبين و كتاب محفوظ و كتاب محو و اثبات علمى و عينى.

وَ رُسُلِهِ و فرستادگانش از ملائكه و بشر در عالم كبير و صغير.

لا نُفَرِّقُ يعنى آنـان گفتنـد مـا فرق نمى‌گـذاريم، و «لا يفرّق» بـا يـاء نيز خوانـده شـده است از باب حمل بر لفظ كلّ، و «لا يفرّقون» خوانده شده تا حمل بر معنى «كلّ» باشد.

بَيْنَ أَحَدٍ اضافه «بين» به «أحـد» يا از جهت عموم «احـد» است كه در سـياق نفى واقع شده و مقيّد عموم است يا اينكه لفظ «غيره» در

تقدير است يعنى بين احدى و غير او.

مِنْ رُسُلِهِ مقصود فرق نگذاشتن در تصديق است نه در تفصيل «۱».

وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَكَ يعنى ببخش، يا اينكه ما بخشش تو را طلب مى‌كنيم.

رَبَّنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ اظهار اقرار آنان است به معاد بعد از اظهار اقرار آنان به مبدأ.

[سوره البقرة (۲): آيه ۲۸۶] ..... ص : ۱۷۱

اشاره

لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها لَها ما كَسَبَتْ وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنا لا تُؤاخِذْنا إِنْ نَسِينا أَوْ أَخْطَأْنا رَبَّنا وَ لا تَحْمِلْ عَلَيْنا إِصْراً كَما حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنا رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ (۲۸۶)

---

(۱) ظاهرا بايد تفضيل باشد با ضاد به معنى برترى.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۲

ترجمه: ..... ص : ۱۷۲

خداوند كسى را تكليف نكند مگر به قدر توانائى او، نيكى‌هاى هر كس به سود خود او و بدى‌هايش نيز به زيان خود اوست.

پروردگارا ما را به آنچه به فراموشى سپرده يا خطا كرده‌ايم، مؤاخذه مكن.

بار پروردگارا بار تكليف گران و طاقت فرسا چنان كه بر پيشينيان نهادى بر ما مگذار. بار پروردگارا بار تكليفى فوق طاقت، ما را بدوش منه و بيامرز و ببخش گناه ما را و بر ما رحمت فرما. سلطان و يار و ياور ما توئى ما را بر (مغلوب كردن) گروه كافران يارى فرما.

تفسير: ..... ص : ۱۷۲

لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً يعنى به هيچ يك از تكاليف معاد و معاش بيش از توانائى شما را تكليف نمى‌كند. جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: آيا پس از آن كه گفتند شنيديم و اطاعت كرديم از عهده تكليف خارج مى‌شوند؟ خداوند فرمود: خدا نفسى را تكليف نمى‌كند إِلَّا وُسْعَها مگر به مقدار توانائى نفس، آنقدر تكليف نمى‌كند كه نتوانند از عهده آن برآيند. و ممكن است، جمله حال باشد و اين معنى را افاده كند و مقصود از وسع نفس آن چيزى است كه نفس توانائى و قدرت انجام دادن آن و يا حتّى قدرت انجام دادن بيش از آن را دارد.

لَها ما كَسَبَتْ حال است يا جواب سؤال مقدّر.

وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ يعنى سود و نفع خوبيهاى نفس به خودش بر مى‌گردد. نه به غيرش، و همچنين است ضرر گناهانش. و كسب مال به معنى رسيدن به مال است بدون اينكه در تحصيل آن به زحمت افتاده باشد به خلاف اكتساب كه در آن كار كردن و زحمت كشيدن است.

و استعمال كسب در طاعات و معاصى اشاره به اين است كه حركاتى كه موافق يا مخالف امر الهى از انسان صادر مى‌شود، باعث

می‌شود که شؤون نورانی یا ظلماتی برای نفس حاصل شود که آنها مانند اموالی است که با حرکت معاشی حاصل می‌شود. و استعمال کسب در ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۳

جانب خیر اشعار به این دارد که چون فطرت انسان فطرت خیر است هر چیزی که از طریق خیر حاصل شود برای نفس باقی می‌ماند، و اگر نفس را به حال خود بگذاری در کسب خیر، به زحمت نمی‌افتد. به خلاف شرّ، که تا زحمت و کار نباشد اثر آن در نفس باقی نمی‌ماند، و اگر نفس را به حال خود بگذاری شرّ حاصل نمی‌شود مگر با عمل و زحمت.

رَبَّنا لا تُؤاخِذْنا جزء گفتار مؤمنین است (یعنی ما را مؤاخذه مکن) و لا یُکَلِّفُ اللَّهُ جمله معترضه است.

إِنْ نَسِینا اگر چیزی از مورد مأموریت را فراموش کردیم.

أَوْ أَخْطَأْنا یا خطا کردیم در چیزی از منهیّات، و خطا مانند نسیان در فعلی است که فاعل، عزم آن کار را نداشته است.

رَبَّنا وَ لا تَحْمِلْ عَلَیْنا إِصْراً «اصر» با کسره به معنی عهد و گناه و سنگینی است و در همه این معانی گاهی ضمّه و گاهی فتحه داده می‌شود، (اصر یا اصرا) و مقصود در اینجا سنگینی یا بار سنگین است، و حمل «اصر» از جانب خدا عبارت از تکالیف سختی است که در امّت‌های پیشین بوده چنانکه خواهد آمد. و همچنین عبارت از حوادث خیلی سخت و سنگینی است که بر امّتهای پیشین وارد می‌شد مانند حوادثی که بر بنی اسرائیل وارد می‌شد، طبق آن چه که روایت شده قبطی‌ها آنان را با زنجیر می‌بستند سپس آنها را مکلّف می‌کردند که گل و آجر بر نردبانها بالا ببرند. و همچنین «اصر» بر واردات نفسانی- که تحمّل آن قبل از اسلام و ایمان بسیار سخت بود از قبیل چیزهائی که غضب و شهوت را تحریک می‌کنند و مصیبت‌هائی که بر آنان وارد می‌شد- اطلاق می‌گردد.

کَما حَمَلْتَهُ عَلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِنا همچنان که بر امّتهای پیشین و لشگریان نفس حمل گردیده است.

رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ یعنی تکلیف‌ها و بلاهائی که فوق ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۴

طاقت و توانائی ماست بر ما تحمیل مفرما. و وجه استعمال تحمیل در اینجا دلالت بر مبالغه می‌کند در حالی که استعمال حمل در آنجا (کما حملته) به طور مطلق بر حمل دلالت می‌کند و این معنی از مفعول آن دو استفاده می‌شود.

وَ اعْفُ عَنَّا «عفی ذنبه» یعنی عقوبت بر ذنب او را ترک کرد، یا قلب را از کینه او پاک کرد، و گاهی عفو در محو و امحاء یعنی پاک کردن استعمال می‌شود.

وَ اغْفِرْ لَنا یعنی گناهان ما را از خلق، یا از نفس‌هایمان بپوشان تا از آمرزش تو بهره‌مند گردیم.

وَ ارْحَمْنا أَنْتَ مَوْلانا به همان دلیل بر ما رحمت کن، این عبارت (انت مولینا) علت آوردن و طلب عطوفت و مهربانی است (چون تو مولا هستی پس به ما مهربانی کن و گناهان ما را بپوشان).

فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ به ما یاری کن و ما را بر شیاطین جنّ و انس که در داخل و خارج وجود ما هستند پیروز گردان، زیرا بر مولی سزاوار است که دوستانش (بندگانش) را بر دشمنانش یاری دهد و غالب سازد. و در اخبار است «۱» که این آیه مکالمه رو در روی خداوند است با پیامبرش در وقتی که او را به آسمان برد و به بنده‌اش آنطور که شایسته بود وحی کرد، پس در بین آن چیزهائی که وحی کرد این آیه بود: لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ إِنْ تُبْدُوا ما فِی أَنْفُسِکُمْ أَوْ تُخْفُوهُ یُحاسِبْکُمْ بِهِ اللَّهُ فَیَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ «۲» و این آیه به تمام انبیا از زمان آدم (ع) تا زمانی که خدای تعالی، محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مبعوث نمود عرضه کرد و پیامبران نیز بر امّت‌ها عرضه کردند که از جهت سنگینی آن از قبولش خودداری کردند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آیه را

---

(۱) صافی: ج ۱۰/ ص ۲۸۸

(۲) بقره: ۲۸۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۵

پذیرفت و بر امّتش عرضه نمود که آنها نیز قبول کردند.

پس چون خداوند دید آنها با اینکه طاقت و توان آن تکلیف‌ها را ندارند و قبول کردند وقتی پیامبر در سیری که داشت به ساق عرش رسید خداوند کلام را برای او تکرار کرد تا پیامبر آن را بفهمد، پس گفت:

رسول ایمان آورد به آن چه که برای او نازل شد، پس از جانب خودش و امّتش جواب داد و گفت: همه مؤمنین به خدا و ملائکه‌هایش و کتاب‌ها و رسولانش ایمان آوردند، و بین هیچ یک از رسولانش فرقی نمی‌گذاریم.

پس خدای تعالی فرمود: اگر این کار را انجام دهند، بهشت و مغفرت خدا برای آنان است. پس پیامبر گفت: اگر چنین کردی پس پروردگارا بخشش و غفران تو را می‌خواهیم و بازگشت و مرجع همه در آخرت به سوی توست. پس خداوند تعالی به او جواب داد: این کار را برای تو و امّتت انجام دادم. سپس خدای تعالی فرمود: حال که این آیه را با همه سختی و عظمت محتوای آن قبول کردی در حالی که من آن را بر امّت‌ها عرضه کردم، قبول نکردند و امّت تو آن را قبول کرد، پس حقّ من است که از امّت تو آن سختی‌ها را بردارم و فرمود: لا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها لَها ما کَسَبَتْ وَ عَلَیْها مَا اکْتَسَبَتْ تکلیف نمی‌کند خداوند نفسی را مگر به مقدار توانایی و هر چه که از خیر کسب کرده، به سود نفس است و هر چه که از شرّ اکتساب نموده است، به زیان آن است.

پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله وقتی که این مطلب را شنید عرض کرد: خدایا حال که به من و امّتم لطف کردی و در حق ما این کار را انجام دادی پس بر من فزونی بخش. خداوند فرمود: درخواست کن، پیامبر عرض کرد:

خدایا ما را بر نسیان و خطایمان مؤاخذه نکن. خدای تعالی فرمود: من امّت تو را به سبب نسیان و خطا مؤاخذه نمی‌کنم و این به جهت کرامت و احترامی است که از تو به عمل می‌آورم، و امّت‌های پیشین چنین بودند که هرگاه بر آنان تذکّری داده می‌شد و ایشان فراموش می‌کردند، درهای ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۶

عذاب بر آنها باز می‌شد، و این عذاب بر نسیان را از امّت تو برداشتم.

و امّت پیشین هر گاه خطا می‌کردند مؤاخذه می‌شدند و به خطایشان عقاب می‌شدند و این را از امّت تو برداشتم به جهت احترام و کرامتی که پیش من داری.

پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: خدایا حال که آنرا به من عطا کردی فزونی بخش مرا. پس خدای تعالی فرمود: سؤال کن عرض کرد:

(پروردگارا کار طاقت فرسا و سخت بر ما تحمیل نکن چنانکه بر پیشینیان تحمیل کردی) یعنی کارهای شدید و سخت که واجب کرده بودی بر کسانی که قبل از ما بودند، بر ما واجب مگردان.

پس خداوند آن را اجابت کرد و فرمود: از امّت تو سختی‌ها را که بر امّتهای پیشین واجب بود برداشتم. نماز آنان را قبول نمی‌کردم مگر در نقطه معیّنی از زمین که برای نماز خواندن آنان، اختیار کردم اگر چه دور باشد، در حالی که همه زمین را برای امّت تو مسجد پاک قرار دادم، پس این یکی از سختیهایی است که بر امّتهای پیشین واجب بود و از امّت تو آن را برداشتم. و امّتهای پیشین چنین بودند که اگر جایی از بدنشان نجس می‌شد باید همانجا از بدنشان را ببرند در حالی برای امّت تو آب را پاک کننده قرار دادم. پس این هم یکی از سختی‌هایی است که در امّتهای سابق بود و از امّت تو برداشتم. و امّت‌های پیشین قربانی‌هایشان را بر گردن گرفته و تا بیت المقدّس می‌بردند، پس از هر کس که قربانی را قبول می‌کردم آتشی می‌فرستادم و آن را می‌خورد و صاحبش شاد و خوشحال برمی‌گشت و از هر کس که قبول نمی‌کردم ناراحت و غمگین برمی‌گشت، در حالی که قربانی امّت تو را در شکم فقرا و مساکین امّتت قرار دادم، و از هر کس که قربانی را قبول کنم چند برابر آن را به او می‌دهم و اگر قبول نکنم عقوبات دنیا را از او برمی‌دارم و عقوبات دنیا را از امّت تو برداشتم.

این هم یکی از سختی‌هایی است که در امّتهای پیشین وجود داشت، و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۷

امّتهای پیشین باید نماز واجب را در تاریکیهای شب و نصفه‌های روز بخوانند و این از سختی‌هایی بود که بر امّتهای پیشین واجب بود و آن را از امّت تو برداشتم و نماز را بر آنان در اطراف شب و روز و در وقت نشاط آنان واجب کردم. تا اینکه فرمود: امّتهای پیشین در مقابل حسنه و کار خوب یک حسنه و در مقابل یک گناه یک گناه داشتند، و این یکی از سختی‌های پیشین بود که از امّت تو برداشتم و حسنه را ده برابر و گناه را یک برابر دادم.

امّتهای پیشین اگر قصد کار خوبی داشتند و به آن عمل نمی‌کردند، بر آنان ثوابی نوشته نمی‌شد و اگر به آن نیّت لباس عمل می‌پوشاندند برایشان یک حسنه نوشته می‌شد، ولی برای امّت تو به همان نیّت اگر چه عمل نکند یک حسنه و اگر عمل کند ده حسنه نوشته می‌شود.... تا اینکه فرمود: امّتهای پیشین اگر نیّت گناه می‌کردند ولی در عمل مرتکب نمی‌شدند چیزی بر آن نوشته نمی‌شد. و اگر مرتکب می‌شد گناه نوشته می‌شد. ولی امّت تو هرگاه قصد گناه کند و عمل نکند حسنه برای او نوشته می‌شود.... تا اینکه فرمود: امّتهای پیشین وقتی گناه می‌کردند گناهشان بر درهایشان نوشته می‌شد، و توبه آنان از گناه این بود که بعد از توبه محبوب‌ترین طعام برایشان حرام می‌شد، و این سختی را از امّت تو برداشتم و گناهانشان را بین خودم و بین آنها گذاشتم و پرده‌های کلفتی بر روی گناهانشان کشیدم و توبه آنان را بدون عقوبت قبول کردم. و عقاب به این نحو نمی‌کنم که محبوب‌ترین طعام را بر آنها حرام کنم.

امّتهای پیشین از یک گناه صد سال یا هشتاد یا پنجاه سال توبه می‌کردند و من بدون عقوبت آنان در دنیا توبه‌شان را نمی‌پذیرفتم تا آنجا که فرمود: یک مرد از امّت تو بیست سال یا سی سال یا چهل سال یا صد سال گناه می‌کند سپس به مقدار یک چشم به هم زدن توبه می‌کند و پشیمان می‌شود، من همه گناهان او را می‌بخشم.

پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: خدایا حال که این همه به من عطا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۸

فرمودی پس فزونی بخش مرا. فرمود: درخواست کن. پیامبر عرض کرد:

خدایا چیزی را که ما طاقت آن را نداریم بر ما تحمیل نکن. خدای تعالی فرمود: من این را هم در مورد تو و امّت تو انجام دادم و بزرگی بلاهای امّت‌های پیشین را از امّت تو برداشتم، و این حکم من است در جمیع امّت‌ها که مخلوقات را فوق طاقتشان تکلیف نکنم.

پیامبر عرض کرد: بگذر از ما و ما را ببخش و بر ما رحم نما، تو مولای ما هستی. خداوند فرمود: رحم و بخشش و عفو را در مورد توبه کنندگان از امّت تو انجام می‌دهم.

پیامبر عرض کرد: ما را بر قوم کافر یاری ده و غالب گردان، خدای تعالی فرمود: امّت تو در روی زمین مانند خال سفید در گاو سیاه می‌درخشند، آنان توانا و غالب هستند و به خدمت می‌گیرند و به خدمت گرفته نمی‌شوند به جهت کرامت و بزرگی که نزد من داری، و حقّ من است که دین تو را بر سایر ادیان ظاهر سازم تا جائی که در شرق و غرب زمین جز دین تو دینی نباشد و یا اگر باشد به اهل دین تو جزیه بدهند «۱».

(جزیه مال یا پولی بود که به عنوان مالیات به مسلمانان می‌پرداختند) اخبار در فضیلت این آیه و آیه قبلش و اینکه آن دو از گنجهای عرش هستند «۲» بسیار است. و روایت شده است که خداوند دو آیه از گنج‌های بهشت نازل فرمود که خداوند با دست خودش آن را نوشت و این دو هزار سال قبل از آفرینش مخلوقات بود، و هر کس آن دو آیه را بعد از نماز عشا بخواند از قیام شب کفایت می‌کند «۳»، و در روایتی است:

هر کس دو آیه از آخر سوره بقره را بخواند او را بس است «۴».

پایان سوره بقره

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۱

(۲) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۵۶/ ح ۱۲۲۹

(۳) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۱ [.....]

(۴) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۷۹

سوره آل عمران ..... ص : ۱۷۹

اشاره

و آن مدنی است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱] ..... ص : ۱۷۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الم (۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۹

الم، این حروف از اسرار الهی است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲] ..... ص : ۱۷۹

اشاره

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۹

اللّه همان خدائی است که جز او خدائی نیست، و او زنده و پایدار است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۹

الم اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ تفسیر «الم» در اوّل سوره بقره و بقیّه آن در آیهٔ الکرسی مفصلا شرح داده شد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳] ..... ص : ۱۷۹

اشاره

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ وَ أَنْزَلَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ (۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۹

آن خدائى كه قرآن را به راستى به سوى تو فرستاد و پيش از قرآن كتاب تورات و انجيل را فرستاد.

تفسير: ..... ص : ۱۷۹

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ خداوند براى تو به حق كتاب را فرو فرستاد در حالى كه تصديق كننده كتب و شرايعى است كه گذشته است.

وَ أَنْزَلَ التَّوْراةَ توراة اسم كتاب موسى است، اين واژه به قولى ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۰

عربى نيست و داخل شدن الف و لام براى عربى ساختن آن است، يا اينكه لفظ عربى است از «ورى» مثل «ورى الزند» يعنى آتش آن ظاهر شد، يا از «واراه» يعنى او را پوشيد، و اصل آن و وريهٔ بر وزن دحرجهٔ مى‌باشد كه مصدر فعلى است كه به «دحرج» ملحق شده است پس واو به تاء بدل شده و ياء به الف.

وَ الْإِنْجِيلَ با كسر همزه و فتح آن، خوانده شده است و ممكن است آن نيز عجمى و الف و لام براى عربى كردن آن باشد، يا اينكه عربى است و از معانى زير مشتق باشد: ۱- از نجل به معنى فرزند يا پدر. ۲- از انداختن چيزى. ۳- عمل. ۴- جمع كثير. ۵- سير شديد. ۶- حجّت و دليل.

۷- پاك كردن كودك لوح و تخته‌اش را. ۸- از «نجل» با حركت به معنى وسعت ديد چشم.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴] ..... ص : ۱۸۰

اشاره

مِنْ قَبْلُ هُدىً لِلنَّاسِ وَ أَنْزَلَ الْفُرْقانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقامٍ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۰

براى هدايت مردم، كتاب كامل جدا كننده حق از باطل (قرآن) را فرستاد همانا آنان كه به آيات خدا با وجود اتمام حجّت اين كتاب آسمانى، باز هم كافر شدند. بر آنها عذاب سخت است و خدا مقتدر و كيفر دهنده ستمكاران است.

تفسير: ..... ص : ۱۸۰

مِنْ قَبْلُ يعنى قبل از قرآن يا قبل از اين زمان، هُدىً لِلنَّاسِ وَ أَنْزَلَ الْفُرْقانَ هدايتى براى مردم بوده است. و فرقان يعنى قرآن را فرو فرستاد، از اين جهت هم دانسته مى‌شود كه مقصود از كتاب در اوّل آيه، همه كتاب است كه در شب قدر بر قلب پيامبر صلّى اللّه عليه و آله نازل شده است، يا همه احكام رسالت است، يا آثار ولايت است، كه به سبب نازل شدن و فرود آمدن بر مقام سينه پيامبر

گسترده شده است، و چون کتاب به ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۱

عبارات نفسی و لفظی به الفاظ کتاب الهی و اخبار قدسی و نبوی تعبیر می‌شود، بنابراین فرقان مصدر است به معنی فرق گذاشته شدن و تفصیل داده شدن، یا به معنی فرق گذارنده و تفصیل دهنده (زیرا حق را از باطل و نیز کتب منزله را از غیر آن جدا ساخته است) و در اخبار زیادی، قرآن به همه کتاب تفسیر شده است، و فرقان به آیات محکمی که واجب است به آن عمل شود تفسیر شده است «۱»، و این معنی به آنچه که ذکر کردیم، اشاره دارد. و پیش از این برای فرقان و قرآن شرح مبسوطی بیان داشتیم.

از آنچه که ذکر شد وجه تعبیر به تنزیل در تنزیل کتاب، و به انزال در انزال تورات و انجیل و فرقان استنباط می‌شود، زیرا نزول کتاب از مقام اطلاق (به طور مطلق) به مقام تقیید (در قید کلمات و مناسبتها و حالات و...) بود و لذا احتیاج به سختی کشیدن از طرف آن کسی بود که قابلیّت و استعداد آن را داشت که کتاب بر او نازل شود. به خلاف نزول تورات و انجیل و فرقان که آنها از مقام تقیید اجمالی به مقام تقیید تفصیلی نازل شده‌اند، پس محتاج به سختی کشیدن زیاد نبود، و لذا لفظ تنزیل را که دلالت بر مبالغه می‌کرد نیاورد.

و چون مقام سؤال کردن از حال کسی است که به کتاب‌ها کفر ورزیده است لذا خدای تعالی جواب داد و فرمود:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ کفر به آیات با تأکیدهای زیاد بیان شده است، و آیات اعمّ از آیات انفسی و آفاقی و تدوینی است، زیرا که شؤونات نفس و واردات جسمانی و نفسانی آن و موجودات عالم کبیر همه اینها آیات جمال و جلال خدای تعالی است.

و مقصود از کفر به آیات، کفر به آنها از جهت نشانه (آیات) بودنشان است نه از جهت ذات آنها، زیرا بسیاری از کافران به آیات، ذات

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۶۹

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۲

آیات و نشانه‌ها را مشاهده می‌کنند، و از آنها پوشیده نیست در حالی که آنها از جهت اعتقاد به اینکه آنها نشانه (آیه) هستند کفر می‌ورزند.

وَ اللَّهُ عَزِيزٌ جمله حالیّه است یا معطوفه است در مقام تعلیل و تأکید، و معنی عزّت خدای تعالی این است که هیچ مانعی خدای تعالی را از مراد خود منع نمی‌کند.

ذُو انْتِقامٍ یعنی از شأن او، انتقام از کسی است که با او مخالفت و نافرمانی بکند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵] ..... ص : ۱۸۲

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۲

همانا چیزی در آسمان و زمین از خدا پنهان نیست.

تفسير: ..... ص : ۱۸۲

إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى استيناف است در مقام تعليل يا جواب سؤال از علم خداى تعالى به آنها و به كفر آنهاست. گويا كه گفته شده است: آيا كفر آنها را خدا مى‌داند؟ پس فرمود: پنهان نمى‌ماند عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ بر او چيزى نه در زمين و نه در آسمان. يعنى در تمام ما سوى اللّه (آن چه غير خداست) چيزى از او پنهان نمى‌ماند. چون زمين شامل عوالم سه‌گانه است، عالم اندازه‌هاى نورانى، و قدرهاى ظلمانى، و اجساد طبيعى، و آسمان نيز شامل ارواح مدبّر و ارواح مجرّد است (براى توضيح بيشتر در مورد نور و ظلمت به كتاب حكمت الاشراق شيخ شهاب الدّين سهروردى، شهيد، مراجعه شود).

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۶] ..... ص : ۱۸۲

اشاره

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحامِ كَيْفَ يَشاءُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۲

خداست آنكه صورت شما را در رحم مادران هر گونه كه اراده كند (زشت و زيبا و نر و ماده) مى‌نگارد خدايى جز آن ذات يكتا

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۳

نيست كه به هر كار توانا و بر همه چيز داناست.

تفسير: ..... ص : ۱۸۳

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ حال است يا مستأنف است و جواب سؤالى كه تقدير آن چنين است: آيا باطن اشيا را در آسمان و زمين مى‌داند؟ يا جواب سؤال از علّت اثبات حكم است، يعنى خداوند ظواهر آن چه كه در عالم است مى‌داند، زيرا اوست كه در رحم مادر به شما صورت مى‌دهد. فِي الْأَرْحامِ كَيْفَ يَشاءُ پس او باطن اشيا و چيزهايى را كه هنوز موجود نشده‌اند مى‌داند، پس چگونه ظواهر اشيا را نداند كه در عالم موجود شده‌اند.

و ارحام، اختصاصى به رحمهاى مادران جسمانى ندارد، زيرا كه نفوس حيوانى و بشرى، رحمهاى لطيفه سيّاره انسانى است كه خطاب خدا متوجّه به آنها مى‌شود. بلكه موادّ بعيده از قبيل دانه‌ها و گوشت‌ها و حبوبات و ميوه‌ها كه غذاى انسانها مى‌شود و كيلوس «۱» و كيموس «۲» و خون‌هايى كه در رگها و اعضا جارى مى‌شود، و خونهايى كه شبيه به اعضا هستند همه اينها رحمهايى براى نطفه هستند، نطفه‌هايى كه در مراتب جنين بودنشان رحمهاى نفوس حيوانى و بشرى و لطيفه انسانى مى‌باشند، و مراتب عالى نفس انسانى هر كدام به وجهى رحم مرتبه بالاتر از خودش مى‌باشد. به همين جهت در باره «بطن» اخبارى وارد شده است، كه خوشبخت در بطن مادرش خوشبخت است و آن به ولايت تفسير شده است، زيرا انسان تا وقتى كه بيعت خاصّ ولوى و قبول دعوت باطنى ننموده و تحت ولايت تكليفى قرار نگرفته باشد، حال او

---

(۱) كيلوس مأخوذ از يونانى، عصاره، مايع، غذايى كه در حين گوارش از معده وارد روده كوچك مى‌شود و در آنجاست تأثير شيره‌هايى كه داخل آن مى‌گردد به صورت مايعى شبيه شير در مى‌آيد.

(۲) کیموس- پخت غذا در معده، غذایی که در معده پخته.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۴

حال نطفه در صلب مرد است، و پس از دخول در ولایت به سبب بیعت خاصّ، حال او حال نطفه‌ای می‌شود که در رحم مستقرّ شده است، و سعادت و شقاوت ظاهر نمی‌شود مگر بعد از دخول در ولایت، و لذا علی (ع) قسیم جنّت و نار می‌شود «۱»، و کسی که در ولایت داخل نشود از دنیا خارج نمی‌شود مگر بعد از آنکه ولایت به او عرضه می‌شود، و علی (ع) نزد او ظاهر می‌گردد تا اینکه یا بپذیرد و یا انکار کند، آن وقت یا سعید است یا شقّی.

از امام صادق (ع) روایت شده است که فرمود: خداوند هر گاه بخواهد مخلوقی را خلق کند همه صورتهائی را که بین آن مخلوق تا آدم وجود داشته است جمع می‌کند سپس بر طبق یکی از صورتها نقش می‌آفریند تا اینکه یکی نگوید این مخلوق شباهت به من ندارد و به هیچ یک از پدرانم نیز شبیه نیست «۲».

در حدیث دیگری است: انسان و تصویرش در رحم آفریده می‌شوند، سپس خداوند دو ملائکه خلّاق را می‌فرستد تا در رحمها هر چه را که خدا می‌خواهد پدید آرند، آنان از راه دهان زن وارد رحم می‌شوند تا به رحم می‌رسند، سپس در آن نطفه که روح قدیم قرار دارد و از صلب مردان و زنان گذر کرده است، روح حیات و بقا می‌دمند و به اذن خدا برای جنین گوش و چشم باز می‌کنند و جوارح و اعضا و جمیع آنچه که در شکم هر انسان قرار دارد، درست می‌کنند، سپس خداوند به دو ملائکه وحی می‌کند، بر او قضا و قدر مرا بنویسید امر مرا در باره او اجرا کنید و در آنچه می‌نویسید بداء «۳» را شرط کنید.

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۳

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۳

(۳) بداء، ظهور امری یا رأیی است بعد از خفای آن. مبنای بحث آن چنین است که آیا بداء در باره خدای تعالی جایز است یا نه، به این معنی که ممکن است خدای تعالی امری را مقرّر گرداند و بعدا انصراف حاصل کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۵

پس ملائکه می‌گویند: پروردگارا چه بنویسیم، خداوند به آنها وحی می‌کند سرتان را بلند کنید به سر مادرش نگاه کنید، پس سرشان را بلند می‌کنند ناگهان لوحی را می‌بینند که به پیشانی مادرش می‌خورد پس به آن لوح نگاه می‌کنند و در آن لوح، صورت و زینت و مرگ و پیمان او می‌بینند که آیا بدبخت و یا خوشبخت است و جمیع مراتب او را تشخیص می‌دهند. امام فرمود: یکی از آن دو ملائکه بر دیگری املا می‌کند، پس همه آنچه را که در لوح وجود دارد می‌نویسند، و در آنچه که نوشته‌اند بداء را شرط می‌کنند، سپس نوشته را تمام کرده بین دو چشم آن مخلوق می‌گذارند سپس او را در شکم مادر می‌ایستانند. امام فرمود:

چه بسا که سرکشی کند و بیفتد و این معنی محقّق نمی‌شود مگر در هر سرکش و یاغی.

و آن گاه که وقت بیرون آمدن کودک برسد.... تا آنجا که گفت:

ملائکه بانگ می‌زنند که کودک از آن می‌ترسد و وارونه می‌شود و پاهایش بالای سرش می‌آید و سرش به پائین شکم قرار می‌گیرد، و این

متکلّمان انتساب بداء به این معنی را کفر به ذات حقّ می‌دانند و از طرفی در شرایع این گونه امور دیده شده است. لذا در توجیه و تفسیر آن در باره خدا به فکر افتاده و گفته‌اند: بداء در مورد ذات خدا به این معنی است که بندگان امری و حکمی را طوری تصوّر کنند در حالیکه در لوح محفوظ غیر از آن باشد و چون آنچه مرقوم در لوح محفوظ است از بندگان مخفی است لذا به آن توجّهی

ندارند و خلاف آن را در لوح محو و اثبات و يا عالم قدر مشاهده مى‌كنند، و موقعى كه براى آنان آنچه در لوح محفوظ مضبوط و مرقوم است، معلوم و خلاف آنچه فكر مى‌كنند آشكار شد، گمان برند بداء حاصل شده است.

اعتقاد به بـداء بر اساس آيه يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ (سوره رعد: ۳۹) طرح شده و از معتقدات شيعه اثنى عشريه است (فرهنگ علم كلام، ص ۷۶ به نقل از ترجمه كشف المراد، ص ۴۴۷ و المقالات و الفرق، ص ۷۸ و الشيعة بين الاشاعره و المعتزله، ص ۲۳۰).

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۶

براى اين است كه خداوند بر زن و كودك خروج از رحم را آسان كند.... تا آخر حديث «۱».

و رفتن ملائكه به داخل رحم از راه دهان كنايه از دخول ملائكه از آن جهتى است كه بقاى مادر به آن بستگى دارد، و آن عبارت از جهت غيبى است و گر نه در عالم طبيعت جهتى و سمتى براى دخول و خروج ملائكه نيست، زيرا ملائكه خارج از جهات است و محدود به جهات نمى‌شود «۲».

نوشتن قضا و قدر از لوحى كه به پيشانى مادر مى‌خورد كنايه از استنباط آن چيزى است كه بالقوه است (و بعدا به فعل مى‌رسد) از محلّى كه آن قوّه در آن است (جنين) و تأثير پذيرى آنچه بالقوه است از محلّ (جنين)، به سبب آثار آن مى‌باشد، و شرط بداء براى اين است كه گاهى چيزى كه بالقوه باشد به وسيله سببهاى خارج از محلّ تأثير پذير مى‌گردد.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ جمله حاليه است يا استينافيه در موضع تعليل (يعنى به علّت اينكه جز او خدايى نيست اين گونه به آفرينش مى‌پردازد) الْعَزِيزُ چون او بزرگ و با عزّت است پس هيچ مانعى نمى‌تواند از تصوير آنچه را كه خدا بخواهد در رحم ترسيم كند، جلوگيرى نمايد.

الْحَكِيمُ و او بر طبق حكمت عمل مى‌كند، يعنى به تصوير و ترسيمى نمى‌پردازد مگر به همان صورتى كه استعداد كودك آن را اقتضا مى‌كند، و طبق مصالحى كه به كودك يا به جهان بر مى‌گردد، مى‌آفريند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷] ..... ص : ۱۸۶

اشاره

هُوَ الَّذِى أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتابَ مِنْهُ آياتٌ مُحْكَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتابِ وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَةِ وَ ابْتِغاءَ تَأْوِيلِهِ وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنا وَ ما يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبابِ (۷)

---

(۱) صافى: ج ۱/ ص ۲۹۳

(۲) صافى: ج ۱/ ص ۲۹۳

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۷

ترجمه: ..... ص : ۱۸۷

اوست خدايى كه قرآن را به تو فرستاد كه برخى از آن كتاب آيات محكم است كه آنها اصل و مرجع ديگر آيات كتاب خواهد بود و برخى ديگر آياتى است متشابه تا آنكه گروهى كه در دلشان ميل به باطل هست از پى متشابه رفته‌اند تا به تأويل كردن آن در

دین راه فتنه‌گری و شبهه پدید آرند. در صورتی که تأویل آن را جز خدا و راسخان در علم، کسی نداند و اهل دانش گویند ما به همه آن کتاب گرویدیم که تمام محکم و متشابه آن از جانب پروردگار ما آمده و به این دانش و بر این معنی (که آیات قرآن همه از جانب خداست) تنها خردمندان آگاهند.

تفسیر: ..... ص : ۱۸۷

اشاره

هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتابَ جمله حالیه است یا استینافیّه و بیان حکمت خدای تعالی است، و کتاب در اینجا عبارت از همه ما سوی اللّه است، زیرا جز ذات خدا هر چه هست کتاب خدا می‌باشد چنانکه در اوّل کتاب گذشت.

و نزول کتاب عبارت از ظهور آن بر مقام محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، البتّه مقام نازل آن به صورتی است که مناسب او در آن مقام باشد، یا ظهور آن کتاب بر مقام رسالتش به آنچه که از احکام فرستاده شد، یا ظهور آن به سبب الفاظ و عبارات و نقوش و نوشته‌ها است که کتاب تدوینی می‌باشد.

بیان محکم و متشابه ..... ص : ۱۸۷

مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ «أحکم الامر و البناء» یعنی آنرا محکم کرد به نحوی که شکستن و از بین رفتن به آن راه نمی‌یابد، و «أحکم الحکم» یعنی حکم را محکم کرد به نحوی که محو و نسخ به آن راه نمی‌یابد، و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۸

«أحکم اللّفظ» یعنی لفظ را پایدار و محکم آورد به نحوی که احتمال در آن راه ندارد، و در تمام این موارد، متشابه در مقابل محکم قرار می‌گیرد، و در مورد معنای متشابه و محکم و اخباری که از معصومین (ع) به ما رسیده «۱» و یا از غیر آنان نقل گردیده است به همین معانی که ذکر شد بر می‌گردد.

و کتاب تکوینی کبیر (عالم کبیر)، آیات عقلانی و نیز آیات نفسانی از جهت وجوه عقلانی آنها، محکمات، و اصول متشابهات می‌باشند، و آیات عینی طبیعی و علمی ملکوتی (مربوط به ملکوت علیا و ملکوت سفلی) عالی و سافل، از جهت راه یافتن محو و زوال به آنها، متشابهات می‌باشند.

و کتاب تکوینی انسانی، که مختصر شده کتاب کبیر (عالم کبیر) است، آیات روحی و عقلی آن، محکمات است و آیات نفسی و طبیعی، متشابهات است. و از جهت نشئه علمی انسان، علوم عقلانی آن محکمات است چون زوال در آنجا راه ندارد و معلومات آنها از علوم تخلّف پذیر نیستند، زیرا معلومات آن نشئه، از جهت نمونه‌هایش عبارت از خود علوم است. و علوم نفسانی انسان، کلیّات و جزئیاتش، تصدیقات و تصوّراتش، یقینیّات و ظنّیاتش همه متشابهاتند، چون از نفس محو می‌شوند، و با معلوماتشان مغایرت دارند، و تخلّف معلومات از آن علوم نیز جایز است. و از همین جهت «ظنون» (گمانها) نامیده شده است.

و از جهت افعال ارادی انسان همه افعال و اقوال و خطورات ذهنی و تخیّلاتش متشابهات هستند چون زایل می‌شوند و باقی نمی‌مانند.

و از جهت دیگر هر چیزی که صدور آن از خدای تعالی و بازگشت

(۱) عیاشی: ج ۱/ ص ۱۶۲/ ح ۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۸۹

آن به سوی خدای تعالی معلوم باشد محکمات خدا می‌باشد، و هر چه که صدور آن از خدا معلوم نباشد یا معلوم باشد که از شیطان صادر شده است، متشابهات می‌باشد و همچنین است حال هر چیزی که بازگشت آن به خدا معلوم باشد و حال هر چیزی که بازگشت آن به سوی خدا معلوم نباشد.

و در مورد احکام تکلیفی هر چیزی که نسخ به آن راه نیابد محکم است، و هر چیزی که منسوخ باشد یا نسخ به آن راه یابد متشابه است. و هر چیزی که عامّ باشد و بر هر مکلّفی جاری شود، محکم است و هر چیزی که خاصّ بوده در مورد هر مکلّف جریان نداشته باشد، متشابه است.

و از کتاب تدوینی آنچه که دلالتش واضح است و جز مدلول خودش، احتمال مدلول دیگری در آن نباشد، یا ناسخ باشد، یا حکمش عامّ باشد، یا ثابت بوده و نسخ نشده باشد، یا تأویل آن متعیّن باشد بعد از آنکه تنزیل آن متعیّن است، همه اینها محکم نامیده می‌شود، و آنچه که بر خلاف این موارد باشد، متشابه است.

و چون علی (ع) با تمام وجود تحت حکم روح است و بازگشتش به خداست و متحقّق به ارواح عالیه است و مخالفین علی (ع) بر عکس این معانی هستند لذا صحیح است که علی (ع) و ائمّه (ع) به محکمات تفسیر شوند و مخالفین آنها به متشابهات، چنانکه از ابی عبد اللّه (ع) «۱» در قول خدا: مِنْهُ آیاتٌ مُحْکَماتٌ وارد شده است: چون محکمات اصل و ستون کتابند خدای تعالی فرمود: هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ آنها اصل کتابند و نفرمود: (امهات الکتاب) با اینکه قاعده حمل بر آیات مقتضی جمع است. و این بدان جهت است که خدای تعالی مجموع آنچه را که کتاب

---

(۱) عیاشی: ج ۱/ ص ۱۶۲/ ح ۲

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۰

نامیده می‌شود امر وحدانی فرض کرده است (یک امر)، و این فرض مقتضی وحدت در چیزی است که به آن نسبت داده می‌شود نه مقتضی جمع و نیز از جهت اینکه مجموع محکمات از حیث اجتماع، اصل واحدی را برای کتاب تشکیل می‌دهند، و هر یک از آنها اصل مستقلّی حساب نمی‌شود وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ فَأَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ و دیگر آیات متشابه هستند، و لیکن کسانی که در قلبشان رو گرداندن از حقّ و انحراف از جهت قلب و آخرت هست. فَیَتَّبِعُونَ از عالم کبیر تنها متشابهات آن را که موجودات این جهان و زینت دنیا بوده و به سرعت تباه می‌شوند و همچنین موجودات ملکوت سفلی و صحنه سازی‌های آنها را پیروی می‌کنند، و از عالم صغیر نیز متشابهاتش را پیروی می‌کنند که عبارت است از شهوات فانی که با دردها و رنج‌ها آمیخته است و ادراکات شیطانی و افعال و اقوال که منحرف یا مشتبه به انحراف است.

و از احکامی که با آراء باشد فاسدشان مشابهت دارد و یا تأویل آنها به نفع آراءشان ممکن و محتمل می‌باشد پیروی می‌کنند.

و از قرآن نیز متشابهات آن را که موافق با اوهام آنان بوده یا تأویل آن به نفع این اوهام، ممکن بوده است پیروی کرده‌اند.

پس آنان محکمات کتاب را رها می‌کنند و ما تَشابَهَ مِنْهُ ابْتِغاءَ الْفِتْنَةِ آنچه را که متشابه است پیروی می‌کنند، و با این عمل فتنه‌جوئی می‌کنند، چه اینکه احساس به فتنه‌جوئی داشته باشند یا نداشته باشند، زیرا طلب فتنه مانند طلب رضای خدا گاهی ناشی از قصد و احساس است و گاهی بدون قصد است، زیرا آنان که در دار نفس و جهنّم‌های طبع واقع شده‌اند جز فاسد کردن زمین عالم صغیر و کبیر و هلاک کردن زراعت و نسل، چیزی از آنها پدید نمی‌آید، و با هر قول و فعلی، آن فساد کردن شدّت پیدا می‌کند و آن اشتداد، همان طلب فساد است. خواه اصلا احساس به اصلاح و افساد نداشته باشند و خواه علم داشته باشند ترجمه بیان السعادة، ج۳،

ص: ۱۹۱

كه افساد مى‌كننـد و يا قصـد افساد دارند، و خواه گمان كنند كه اصـلاح كننده هسـتند، نه افساد، چنانكه سـخن چنان گفتند، و بيان داشتند: ما فقط اصلاح كننده هستيم.

وَ ابْتِغاءَ تَأْوِيلِهِ تأويل به چيزى مى‌كنند كه موافق آرائشان باشد.

وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ جمله حاليّه است بنابر اينكه دخول «واو» بر مضارع منفى به سـبب «ما» جايز باشـد، يا اينكه جمله عطف شـده است و لغت تأويـل در اينجـا يـا به معنى چيزى است كه به آن تأويـل شـده است، يا به معنى مصـدر لغت است، يعنى آنچه كه تأويل آن در نفس الامر است و كسى إِلَّا اللَّهُ به جز خدا نمى‌داند.

بـدان كه تأويل شـىء به معنى بازگردانـدن آن شـىء است و اين معنى صـدق نمى‌كند مگر اينكه به آنجايى كه از آنجا شـروع شده بازگردانده شود و چون مبدأ كلمات تكوينى الهى و تدوينى، مقام ظهور خداى تعالى است كه همان مقام مشيّت است لذا تأويل آن را به نحو اطلاق كسى جز خدا نمى‌داند.

وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يعنى كسـانى كه رسوخ تامّ در علم را دارنـد و آنها كسانى هسـتند كه به مقام مشـيّت رسـيده و از مقام امكان بالاتر رفته‌اند، و آنان محمّد و اوصياى دوازده‌گانه او هستند نه غير آنها، چنانكه به ما رسيده است، و امّا غير آنان از انبيا و اوليا چون از مقام امكان بالاتر نرفته‌اند، تأويل تامّ آن را نمى‌دانند بلكه به قدر مقام و شأنشان تأويل مى‌دانند.

و چون كلمات از جهتى از مقام غيب ناشى مى‌شود و صحيح است كه گفته شود: تأويل تامّ را جز خدا كسى نمى‌داند «۱».

و امّا راسخون در علم، نيز آن را نمى‌دانند امّا يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ از

---

(۱) به تفسير آيهٔ الكرسى مراجعه شود كه در همين زمينه مطالبى بيان شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۲

باب تسـليم مى‌گويند: به آن ايمان آورديم. بنابراين، عبارت يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ موقوف به جمله ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ مى‌باشد. (يعنى جز خـدا- حتى راسـخون در علم- كسـى نمى‌دانـد). و قول خـدا: الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ابتداى جمله ديگرى است، پس صـحيح است كه گفته شود:

تأويل قرآن را نمى‌دانـد مگر خدا، يا گفته شود: علم تأويل قرآن منحصـر در نبّى صـلّى اللّه عليه و آله و ائمّه (ع) است و غير از آنها كسى نمى‌داند، يا گفته شود:

علم تأويل منحصر در آنان و خواصّ از شيعيانشان مى‌باشد، و به هر يك از اين معانى در اخبار اشاره شده است.

كُلٌّ هر يك از محكم و متشابه مِنْ عِنْدِ رَبِّنا از سوى پروردگار است. در خبر است: ما راسـخ در علم هستيم «۱». و در روايتى است: پس رسول خدا افضل راسخين است «۲». و در خبر ديگرى است: راسخين در علم كسانى هستند كه اختلافى در علمشان نيست «۳». و در خبر ديگرى است: سـپس خـداى تعـالى، بـا رحمت وسـيعش و مهربـانى به مخلوقـاتش، و علم و آگـاهيش به اينكه كلامش را تبـديل كننـدگان تغيير مى‌دهنـد، كلام خـودش را سه قسم نمود، يـك قسم از آنرا طورى قرار داد كه عـالم و جاهـل مى‌شناسـند و مى‌فهمند، قسم ديگر را نمى‌فهمد مگر كسـى كه ذهنش صاف و حسّـش لطيف، و تميزش صـحيح باشد از كسانى كه خداوند سـينه آنها را براى اسـلام باز كرده است، و قسم سوّم را نمى‌فهمند مگر پيامبران خدا و كسانى كه راسخ در علم هستند. و خداوند اين كار را انجام داد تا اينكه اهل باطل از كسانى كه بر ميراث ظاهرى رسول خـدا صـلّى اللّه عليه و آله دست يافتنـد ادّعاى علم كتاب نكنند زيرا كه

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۷۰ [.....]

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۵

(۳) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۶۴/ ح ۳۷

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۳

خداونـد این علم را برای آنـان قرار نـداده، تا اینکه ناتوانی و اضـطرار، آنها را به فرمانبرداری از امر ولیّ امرشان وادارد. پس آنان از فرمانبرداری خـدا استکبار ورزیدند. و این برتری جویی از جهت بزرگ پنداری و افترا بسـتن بر خدا بوده است، یا به سـبب غرور به کثرت پشتیبانان و یاری آنها، و به خدای تعالی عناد ورزیدند «۱».

وَ ما یَذَّکَّرُ و این سـخن را به یاد نمی‌آورد که در کتاب خـدا محکم و متشابه هر دو وجود دارد، و اینکه متشابه را جز خـدا و خلیفه خدا کسی نمی‌داند، و اینکه ایجاد و انزال کتاب تصوّر نمی‌شود مگر با اشتمال بر متشابه.

سخنی در باره خردمند گشتن انسان ..... ص : ۱۹۳

إِلَّا أُولُوا الْأَلْبـابِ جز کسـانی که اعمـال و علوم آنـان برخاسـته از خرد است، کس دیگر در نمی‌یابـد. بـدین گونه که آنـان با دسـت اولیای خدا امر الهی را بر ولایت متّصل می‌کنند (و حقایق را مشاهده می‌کنند) چنانکه شـرح آن پیش از این بیان شد. و این جمله از گفتار خدای تعالی عطف بر قول مؤمنین و حکایت از آن دارد. یا اینکه جمله از خود مؤمنین است.

اشـکال کرده‌انـد که آوردن کلام متشابه که در آن وجوه مختلفی احتمال داده می‌شود و مقصود آن، ظاهر و واضـح نیست از کار و شأن حکیم به دور است. این اشکال صحیح نمی‌باشد، زیرا:

۱- اگر معنی از جنس محسوسات و از چیزهایی باشـد که عوام آن را درک کنند، امکان دارد لفظی در کلام بیاوریم که نصّ کلام در مقصود

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۵

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۴

حاصل شود که آن متنی باشـد که به مقصود برسد. امّا از آنجا که ممکن است لفظ نصّ و لفظی که احتمال یک معنی بیشتر در آن نیست به کـار رود، لـذا گـاهی لفظی اسـتعمال می‌شود که متشابه است و وجوه متعـدّدی در آن محتمل است. گاهی این نوع سـخن گفتن اغراض صحیح عقلانی در بر دارد تا جایی که آن را از محسّنات کلام شمرده‌اند.

۲- اگر موضوع سـخن از امور غیـبی باشـد، در این عـالم مشـابهی نـدارد، چون امور غیبی مقـدّرات و مجرّداتش نورانی است و همه آنچه که در این عالم است ظلمانی است و به هیچ وجه مناسـبتی بین امور نورانی و ظلمانی نیست بلکه اگر موجود نورانی ظاهر شود موجـود ظلمـانی را از بین می‌برد و لـذا خـدای تعـالی فرمـود: وَ لَوْ أَنْزَلْنـا مَلَکـاً لَقُضِیَ الْأَمْرُ «۱» زیرا موجـودات نـورانی وقـتی که با وجودشـان در این عـالم ظـاهر شونـد هر چه را که در این عالم وجود دارد از بین می‌برنـد، در این صورت تعبیر از این معانی ممکن نیست مگر بـا مثلهـا، و تصویر به مثلهـا ممکن نیست مگر با عبارات متشابه که محتاج به تأویل است. ماننـد خوابی که محتاج به تعبیر باشـد، که خواب نیز تصویر آن چیزی است که در آن عـالم نزد ادراکات اخروی به صورت مثل وجود دارد لـذا خواب حتما محتاج به تعبیر است، و آن تأویـل و این تعبیر جـایز نیست، مگر از شـخص بینـا که به وجوه مناسـبت بین امثال و آنچه مورد مثل است آگاه باشد.

به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده است، که فرمود: بدان که راسخین در علم کسانی هستند که خداوند آنان را بی‌نیاز کرده است از اینکه با سختی و شدّت بکوشند که سدّها و پرده‌هایی که بر مغیبات کشیده می‌شود کنار بزنند و آنان (بجای این مشقّت) به همه آنچه که از غیب در نظرشان پوشیده بوده و تفسیرش را نمی‌دانستند، اقرار کرده،

---

(۱) انعام: آیه ۸

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۵

گفتند: ما به آن ایمان آوردیم و همه از نزد پروردگار ماست، پس خداوند اعتراف به عجز آنها را از دسترسی به چیزی که احاطه علمی به آن ندارد مدح کرد، و فرو نرفتن در چیزی را که خدا پژوهش و کندوکاو از آن را تکلیف نکرده رسوخ (استواری و پابرجائی) نامیده است.

پس به همین قدر اکتفا کن، و عظمت خدا را با عقل خودت اندازه نگیر که هلاک می‌شوی «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸] ..... ص : ۱۹۵

اشاره

رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنا وَ هَبْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۵

پروردگارا دلهای ما را به باطل مایل مکن بعد از آن که ما را هدایت کردی و ما را از جانب خویش رحمت فرست که تو بسیار بخشنده‌ای.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۵

رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا دل‌های ما را بر نگردان از استقامت و راستی، این معنی بر طریق اعتراف به عجز است نسبت به چیزی که آن را نمی‌دانیم، و ترک تصرّف در متشابه است که تأویل آن را نمی‌دانیم، و اقرار به این است که قرآن از نزد خدای تعالی است، و مقصود این است که پروردگارا دل‌های ما را به تصرّف در چیزی که نمی‌دانیم و بر سخن گفتن طبق رأی شخصی و تأویل متشابه از پیش خود و پیروی از چیزی که موافق هواها و هوس‌های ماست، ما را مایل مگردان.

بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنا پس از آن که با تسلیم و ترک استبداد به رأی و با قبول ولایت و بیعت خاصّ، ما را هدایت نمودی وَ هَبْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۶۴/ ح ۴۱ و نیز به تفسیر آیة الکرسی در همین تفسیر مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۶

رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ و از سوی خود رحمت باقی ماندن بر تبرّی و ازدیاد تولّی را بر ما ببخش که تو بسیار بخشنده‌ای. و «هبه» عبارت است از دادن چیزی است بدون عوض، و این معنی حقیقتا مخصوص به خداست یا کسی که متخلّق به اخلاق خدایی باشد.

از امام کاظم (ع) است که خداوند از گروهی از صالحین حکایت کرده است که آنها گفتند: رَبَّنا لا تُزِغْ قُلُوبَنا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنا وَ هَبْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ رَحْمَةً إِنَّکَ أَنْتَ الْوَهَّابُ این گفتار در وقتی بود که فهمیدند که قلب‌ها از حقّ رو بر تافته و به کوری و پستی واپس گراییده است. زیرا کسی که به خدا پای‌بند نباشد، از خدا نمی‌ترسد، و کسی که به دستورات الهی پای‌بند نباشد قلبش بر معرفت ثابتی محکم نمی‌شود تا آنرا ببیند و حقیقتش را در قلبش بیابد، هیچ کس این چنین نمی‌شود (به معرفت شهودی نمی‌رسد) مگر اینکه گفتارش تصدیق کننده فعلش باشد و پنهانش با آشکارش یکی باشد، زیرا خداوند به آن باطنی که از عقل پنهان باشد دلالت نکرده است بلکه به ظاهر و آنچه گویای عقل است راهنمایی می‌کند «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹] ..... ص : ۱۹۶

اشاره

رَبَّنا إِنَّکَ جامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ (۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۶

پروردگارا محققا تو تمام مردم را در روزی که هیچ شبهه در آن نیست جمع می‌کنی و هرگز خدا نقض وعده خویش نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۶

رَبَّنا إِنَّکَ جامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ پروردگارا محققا تمام مردم را گرد می‌آوری در روزی (یا برای حساب روزی) که لا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ هیچ شکّی در آن نیست. تعلیل قول خدای تعالی است:

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۹۶

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۷

لا رَيْبَ فِيهِ یا تعلیل إِنَّکَ جامِعُ النَّاسِ است. و میعاد، وقت وعده، یا محلّ وعده می‌باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰] ..... ص : ۱۹۷

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَ أُولئِکَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۷

کافران را هرگز مال و فرزندانشان از عذاب خداوند نرهاند و آنان خود آتش زنه جهنّمند.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ابتدای کلام از قول خدای تعالی است که از جمله سابق منقطع است، و باید از جمله گفته‌های مؤمنین باشد که علّتی باشد برای جمله سابق و مقصود از کفر، کفر به ولایت است، و آیه اشاره و کنایه به کفار از امّت است و قول خدای تعالی كَذَّبُوا بِآياتِنا بر این معنی دلالت می‌کند.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ «أغنی زید عن عمرو»، یعنی زید را از احتیاج به عمرو بی‌نیاز نمود و (اغنی العذاب عن زید) یعنی عذاب را از زید بی‌نیاز کرد گوئی که عذاب نیازمند بود به اینکه زید وارد آن شود پس عذاب را بی‌نیاز از ورود زید کرد کنایه از دفع عذاب است. لذا معنی آیه این است که عذاب را از آن دفع نمی‌کند و این عبارت أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ نه مال آنها و نه فرزندان آنها- حال است از قول خدای تعالی شَيْئاً یعنی چیزی از عذاب را دفع نمی‌کند در حالی که عذاب از جانب خدا نازل می‌شود (و مال و اولاد توانائی دفع آن را ندارد) وَ أُولئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ یعنی در جهنّم آتش زنه هستند چنانکه در دنیا آتش زنه غضب و حرص و حسد و غیر اینها بودند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱] ..... ص : ۱۹۷

اشاره

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (۱۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۸

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

این گروه نیز مانند فرعونیان و پیشینیان کافر کیش آیات خدا را تکذیب کردند که خدا آنها را به کیفر گناهانشان مجازات کرد و خدا بدکاران هر امّت را سخت به کیفر رساند.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۸

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ یعنی شأن و رسم آنها مانند آل فرعون است، و آن متعلّق به «لن تغنی» یا به «وقود النّار» است یا خبر مبتدای محذوف می‌باشد.

وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا و آنها که پیش از آنها بودند، رسولان و اوصیای آنها و سایر آیات را تکذیب کردند.

فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ در نتیجه خدا هم بر آنها گرفت، این عبارت التفات از تکلّم به غیبت است یعنی بجای اخذت، که متکلم است، اخذ که غایب است آورده زیرا آنان مؤاخذه نمی‌شوند مگر در مظاهر مرتبه پائین خدا، به خلاف آیات که منسوب به خدای تعالی به اعتبار مقام عالی می‌باشد.

بِذُنُوبِهِمْ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (و این گرفت خدایی به سبب گناهانشان بوده است زیرا (در حالی) که خدا سخت عقوبت دهنده است).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲] ..... ص : ۱۹۸

اشاره

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلى جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

اى پيغمبر به آنان كه كافر شدند بگو كه به زودى مغلوب شويد و به جهنّم محشور گرديد كه بسيار جايگاه بدى است.

تفسير: ..... ص : ۱۹۸

قُلْ بگو اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ به آنهايى كه كافر شدند، شما در دنيا، در حال مرگ، در برزخها و در محشر مغلوب مى‌شويد وَ تُحْشَرُونَ بعد از رسيدن به محشر إِلى جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۱۹۹
الْمِهادُ
به جهنّم رهسپار مى‌شويد و آن بد جايگاهى است. روايت شده است، كه پس از آن كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله (در جنگ بدر) با قريش مواجهه و مبارزه كرد به مدينه آمد و يهود را در بازار بنى قينقاع جمع كرد و گفت:
اى گروه يهود از خدا بترسيد كه بر شما همان فرود آيد كه بر قريش در روز بدر پديد آمد، و قبل از اينكه بر شما همان پيش آيد كه بر قريش آمد اسلام بياوريد و شما فهميديد كه من نبىّ مرسل هستم، و اين مطلب را در كتابتان مى‌يابيد.
يهود گفتند: اى محمّد با گروهى احمق جنگ كردى كه علم به جنگ نداشتند و تو فرصتى به دست آوردى و آنها را كشتى، اين امر ترا مغرور نكند، به خدا قسم اگر با ما جنگ كنى آن وقت مى‌فهمى كه مردم، (مردم قوى و پايدار) ما هستيم.
پس خداوند، اين آيه را نازل كرد و به وعده‌اى كه به آنها داده بود عمل كرد بدين ترتيب كه بنى قريظه كشته شدند، و بنى نضير ترك وطن نمودند و خيبر فتح شد، و بر كسى كه باقى ماند جزيه نهاده شد و مشركين مغلوب شدند. و اين يكى از دليل‌هاى نبوّت است «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۳] ..... ص : ۱۹۹

اشاره

قَدْ كانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتا فِئَةٌ تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرى كافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشاءُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصارِ (۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۹

براى شما در اين مطلب نشانه و آيتى است كه چون دو گروه (مؤمن و كافر) با يكديگر رو برو شدند، گروه كافر، گروه مؤمن را كه در راه خدا جهاد مى‌كنند، دو برابر مى‌بينند (بدين جهت كه كفّار از اهل ايمان ترسان و گريزان شوند) و خداوند، به هر كه بخواهد، توانائى و

---

(۱) صافى: ج ۱/ ص ۲۹۷

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۰

یاری دهد. و اهل بصیرت بدین آیات الهی اعتبار جویند.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۰

قَدْ کانَ لَکُمْ یعنی ای یهود، یا مطلق کفّار، یا مطلق مردم از کفّار و مسلمین آیَةٌ برای شما این امر، علامتی است که دلالت بر صدق محمّد صلّی اللّه علیه و آله در رسالتش می‌کند.

فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا دو گروه که در بدر رو بروی هم قرار گرفتند «فئة» گروهی که عددشان کم بود که سیصد و سیزده نفر بودند. تُقاتِلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ أُخْری کافِرَةٌ با دسته دیگر که زیاد بودند و عددشان نزدیک هزار نفر بود و از مشرکین مکّه بودند، کارزار کردند.

یَرَوْنَهُمْ فاعل یا به گروه مسلمانان یا به کافرین بر می‌گردد و مفعول یا به مرجع فاعل بر می‌گردد یا به مقابل آن، و همچنین است ضمیر در قول خدا: مِثْلَیْهِمْ ضمیر «هم» یا به مرجع فاعل یا به مقابل آن بر می‌گردد، همه این احتمالها به حسب معنی و لفظ صحیح است، زیرا یا مسلمانان مشرکین را اندک دیدند تا اینکه جرأت پیدا کرده بر آنان حمله بکنند، و یا شاید قبل از شروع جنگ آنها را زیاد دیدند تا به خدا پناه برده بر عدد و نیرویشان اتّکال نکنند، و از آن طرف مشرکین قبل از جنگ مسلمانها را اندک دیدند تا اقدام بر جنگ کنند، ولی در حین جنگ آنها را زیاد دیدند تا بترسند و شکست بخورند.

رَأْیَ الْعَیْنِ یعنی با دید چشم نه با دید خیال.

وَ اللَّهُ یُؤَیِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ یَشاءُ إِنَّ فِی ذلِکَ یعنی در این کم و زیاد نشان دادن و عدّه اندک بر عدّه بسیار غلبه کردن لَعِبْرَةً لِأُولِی الْأَبْصارِ عبرت است برای کسانی که درک می‌کنند از اشیا چیزهائی را که به آن عبرت می‌گیرند. سخن به اینجا که رسید بدین مقام می‌رسیم که از سبب توقّف مردم از قبول با واضح بودن آیات و نشانه‌ها پرسیده شود. خدای تعالی جواب داد و فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۱

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

زُیِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ الْبَنِینَ وَ الْقَناطِیرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَیْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعامِ وَ الْحَرْثِ ذلِکَ مَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

مردم ظاهر بین دنیا پرست و کوته نظر را آرایش حبّ شهوات نفسانی که عبارت از میل به زنها و فرزندان و همیانهای زر و سیم و اسبهای نشاندار نیکو و چهارپایان و مزارع و املاک است در نظر زیبا و دل فریب آید لیکن اینها همه متاع زندگانی فانی دنیاست و منزل بازگشت نیکو (که بهشت لقای الهی و نعمت باقی ابدی است) فقط نزد خداست.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۱

زُیِّنَ لِلنَّاسِ برای ناس یعنی صاحبان نسیان و فراموشی زینت داده شده نه برای انسان.

حُبُّ الشَّهَواتِ (دوستی شهوت) شهوت عبارت از محبّت نفسانی است و حبّ اعمّ از آن است، و تزیین چیزی، عبارت است از نشان

دادن و جلوه دادن آن چیز به نحوی که برای بیننده مرغوب جلوه کند، و تعلیق تزیین بر حبّ، اشاره به این دارد که تزیّن و تزیین چیزی جز از جهت خود حبّ نیست، نه از جهت چیز دیگر، نه از جهت خصوصیّات محبّت از قبیل اینکه شهوت باشد، یا حبّ الهی باشد، یا عشق و یا شوق باشد. و اضافه کردن حبّ به شهوات اشاره به این دارد که آن چه که مانع از عبرت گرفتن است آن دوستی است که در ضمن شهوت حاصل شده باشد. بنابراین حبّ و شهوت در معانی مصدری استعمال شده‌اند.

و قول خدای تعالی مِنَ النِّساءِ «حال» از شهوات است و لفظ «من» ابتدائیّه است و جلو آمدن «النّساء» در عبارت برای این است که شهوت داشتن نسبت به زنها از سایر خواسته‌های نفسانی بیشتر و کامل‌تر است. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۲

وَ الْبَنِينَ و پسران بلکه مطلق اولاد، ولی چون بعضی نفوس مطلقا از دختر کراهت دارند، و بعضی قبل از به دنیا آمدن و بزرگ شدن کراهت دارند، لذا دختر را جزء مشتهیات ذکر نکرد.

وَ الْقَناطِيرِ جمع قنطار است و آن چهل وقیّه «۱» طلا- است، یا یک هزار و دویست دینار، یا یک صد رطل از طلا یا نقره، یا هشتاد هزار درهم، یا یک هزار و دویست اقیّه یا هفتاد هزار دینار، یا یک پوست گاو پر شده از طلا یا نقره.

الْمُقَنْطَرَةِ یعنی تمام و تکمیل کننده. مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ قناطیر پر از طلا و نقره و اسب‌های چریده شده، یا تعلیم دیده، یا زیبا از نظر سیما.

وَ الْأَنْعامِ چهارپایان سه‌گانه گاو و گوسفند و شتر وَ الْحَرْثِ یعنی کسب، یا جمع کردن مال، یا زراعت.

ذلِكَ مَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا همه اینها از کالاهای حیات دنیوی هستند. جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است: چگونه است حال حیات دنیا؟ و چه موقع از دنیا لذّت برده می‌شود؟ و چه چیز است برای کسی که دنیا را ترک گوید؟

وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ یعنی کسی که دنیا را ترک کند، هنگام بازگشت، در نزد خدا جایگاه نیکوئی دارد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵] ..... ص : ۲۰۲

اشاره

قُلْ أَ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ (۱۵)

---

(۱) اقیّه با ضمّ الف و کسر قاف و تشدید یاء مفتوح و همچنین وقیّه عبارت از هفت مثقال است و جمع آن اواق و اواقی و وقایا است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۳

ترجمه: ..... ص : ۲۰۳

بگو ای پیامبر می‌خواهید شما را آگاه گردانم به بهتر از اینها که محبوب شما مردم دنیاست بر آنان که تقوی پیشه کنند؟ نزد خدا باغهای بهشتی است که در زیر درختان آن، نهرها جاری است و در آن جاوید متنعّم هستند و زنان پاکیزه و آراسته (امّا از همه خوشتر) خوشنودی خداست و خداوند به حال بندگان، بیناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۳

قُلْ بگو يا محمّد صلّى اللّه عليه و آله جهت رو گرداندن از دنيا و تحريص و تشويق به آنچه كه نزد خداست أ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ «للّذين اتقوا» خبر مقدّم است و جمله، بيان «خير» است با زيادى، و لذا ادات وصل نياورده است، يا اينكه مانند جمله سابق متعلّق به خير است.

جَنَّاتٌ مرفوع است و خبر مبتداى محذوف.

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ يعنى از زير عماراتش، يا از زير درختهايش، يا از زير طبقاتش. و از زير هر طبقه نهرى كه بهترين منظره‌ها را دارد، جارى مى‌شود.

خالِدِينَ فِيها تمام و كامل بودن نعمت به اين است كه زايل نشود.

وَ أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ يعنى همسرانى كه پاك هستند از پليديهايى كه در زنان است از حدثها و خبثها و كثافات اخلاط، و از چيزهايى كه ناخوشايند انسان است از اخلاق رذيله.

وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ رضوان با كسره و ضمّه مصدر است، و رضوان خدا، آخرين مرتبه نعمتهاست و فوق آن نعمتى نيست و آن مستلزم راضى بودن عبد از خداست. و در تقدّم رضاى خدا از عبد بر رضاى عبد از خدا يا تأخّر آن همانند ساير صفات خدا كه در عباد ظاهر است، اشكال است. در اوّل سوره بقره در بيان توبه پذيرى خداى تعالى، بيان اين مطلب گذشت. و خداوند به مراتب نعمتها اشاره كرده است، كه اوّل آنها انواع متاع حيات دنياست، دوّم بهشتهاى صورى است، سوّم همسران ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۴

پاكيزه، و چهارم رضوان خداست كه ديگر بالاتر از آن مقامى نيست.

وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ پس خداوند مى‌بيند و به مقام هر كس و درجه شقاوت يا سعادتش آگاهى دارد، پس هر كدام را بحسب مقام خودش پاداش مى‌دهد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶] ..... ص : ۲۰۴

اشاره

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا إِنَّنا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ قِنا عَذابَ النَّارِ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۴

آنان كه به درگاه خدا عرضه دارند: پروردگارا گرويديم به تو، پس به كرم خود گناهان ما را بيامرز و ما را از آتش جهنّم نگاهدار.

تفسير: ..... ص : ۲۰۴

الَّذِينَ يَقُولُونَ با زبان حال يا با زبان قال مى‌گويند، زيرا شخص متّقى به سبب قبول ولايت، تعلّق به خدا پيدا كرده است و اضطرار پيدا مى‌كند كه حتما بگويد: رَبَّنا به زبان حال يا قال، و لذا اين جمله را بيان جمله لِلَّذِينَ اتَّقَوْا قرار داد. و ممكن است كه از جمله سابق، گسسته باشد و مرفوع يا منصوب باشد كه براى مدح آمده است و در هر صورت شأن كسانى كه تقوا را پيشه كردند اين است كه بگويند: رَبَّنا إِنَّنا آمَنَّا بار پروردگارا ما ايمان آورديم، گويا كه مقصودشان از اظهار ايمان عرض حالشان بر خداى تعالى است نه منّت گذاشتن به سبب اعمالشان، زيرا عرض حال از بندگان مرغوب است، چنانكه منّت گذاردن به سبب اعمال، مكروه و

بـد است. و این جمله تمهید و مقدّمه درخواست مغفرت و حفظ از آتش است. فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا که ظاهر شدن گناهان بر ما، هم برای ما قبیح و زشت است، هم برای کسی که همراه و مصاحب با ماست.

وَ قِنا عَذابَ النَّارِ ما را از عذاب آتش حفظ کن چون درد کشیدن ما، درد و رنج همنشین و دوست ما نیز می‌باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷] ..... ص : ۲۰۴

اشاره

الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقانِتِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحارِ (۱۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۵

ترجمه: ..... ص : ۲۰۵

آنان صابران و راستگویان و فرمانبرداران و انفاق کنندگان و استغفار کنندگان در سحرگاهانند.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۵

الصَّابِرِينَ وصف دیگری برای متّقین است.

وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقانِتِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحارِ از لحاظ معنا وقتی در جمله‌ای چند صفت آمده و حرف عطف بین آنهاست وسط واقع شدن حرف عطف بین اوصاف به جهت این است که مبادی اوصاف متعدّد بوده و اشاره به استقلال هر کدام و انفراد هر کدام در مدح یا ذمّ داشته، یا هدفهای دیگری دارد. و صبر قدیم‌ترین صفات ایمان است، لذا وارد شده است که نسبت صبر به ایمان مانند نسبت سر به بدن است، و صدق و راستی که عبارت از استقامت و راستی در اقوال و افعال است به وسیله صبر حاصل می‌شود، و با همین استقامت مذکور، طاعت که همان فرمانبرداری است کامل می‌شود و با کامل شدن طاعت، انفاق که عبارت از بذل فعلیّات نفس است، آسان می‌گردد، و با این بذل، نزدیکی به روز جزا و دخول در سحر روز جزا و پوشیده شدن بدیهای شب طبیعت، تحقّق می‌پذیرد.

و از آن جا که تکلیف، مطابق تکوین است و ظاهر، عنوان باطن، خداوند بندگان را به استغفار زبانی در سحرهای شب‌های طبیعت، یا تنها یا در هر نماز، یا در نماز وتر مکلّف کرده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸] ..... ص : ۲۰۵

اشاره

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ قائِماً بِالْقِسْطِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۸)

چگونگی شهادت خدا به اینکه جز او خدایی نیست. ..... ص : ۲۰۵

ترجمه: ..... ص : ۲۰۵

خدا به یکتائی خود گواهی دهد که جز ذات اقدس او ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۶
خدائی نیست و فرشتگان و صاحبان علم نیز (بر این حقیقت) گواهی دهند که او نگهبان عدل و درستی است، نیست خدایی جز او که بر کار عالم توانا و به همه چیز آفرینش، داناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۶

شَهِدَ اللَّهُ کلامی که است از ما قبلش منقطع. شهادت دادن عبارت است از حفظ قضیّه‌ای که مشهود است یا آنچه که در حکم مشهود است، یا خبر دادن به آن قضیّه است و خبر دادن خدا به توحید برای همه اشیا عبارت از این است که خداوند همه اشیا را فطرتا بر توحید آفریده است و هر شیء مقتضی توحّد و وحدت با چیزی است که در مجاورت آن قرار گرفته است. و این، خبر دادن از ناحیه خداست به توحّد صانع اشیا و به وحدت و احدیّت او.
و اخبار خدا به توحید، برای صاحبان عقل، به این است که آیات آفاقی را می‌آفریند و آنها را به گونه‌ای قرار می‌دهد که عقول صاف آنها را درک کرده دلیل وحدت خالق آنها قرار دهد، و مخصوصا آیات بزرگ که با زبانهای حال و قالشان دلالت بر توحید می‌کنند، که خدای تعالی به آن اشاره فرموده است آنجا که می‌فرماید: سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِي الْآفاقِ «۱» و نیز اخبار خدا به توحید برای صاحبان عقل به این است که آیات انفس را انشاء می‌کند و آن را به گونه‌ای قرار می‌دهد که دلالت بر وجود حقّ و صفات او بکند که به آن اشاره شده است چنان که می‌فرماید: وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ «۲» (و در خود---- تا اینکه آنان را آشکار شود که او حقّ است) در مقام مشاهده به سبب ظهور خدای تعالی در هر چیز و سایه بودن از صاحب سایه که به آن اشاره شده است

---

(۱) فصلت: آیه ۵۳.

(۲) فصلت: آیه ۵۳

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۷
در قول خدا: أَ وَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ «۱» یعنی آیا پروردگارت کافی نیست که او بر هر چیز گواه است.
أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ یعنی ذات ملائکه و صاحبان علم، زبان حالشان و زبان گفتارشان این است که جز او خدایی نیست. و ممکن است عطف بر مستثنی باشد به نحوی که منافی توحید یا مستلزم تعدّد آلهه نباشد.
و قول خدای تعالی: قائِماً بِالْقِسْطِ از حیث معنی عدل قائم به مجموع است یا قائم به خدا، و از حیث اعراب صفت برای اسم «لا» می‌باشد یا حال است از مستثنی یا مستثنی منه است و معنی آیه این است: شهادت دادن خدا در حالی که کفایت کننده خلق است به سبب قسط و عدل یا اقامه کننده عدل است. چنان که امام باقر (ع) می‌فرماید: که صاحبان علم عبارت از انبیا و اوصیاست و آنان قائم به قسط هستند «۲»... مؤیّد قیام به مجموع است.
و برای رفع توهّم تعدّد خدایان بنابر احتمال عطف ملائکه بر مستثنی، توحید را با این گفتار تأکید نمود که: لا إِلهَ إِلَّا هُوَ بدون عطف، گویا که گفته شده است: از این معنی لازم می‌آید تعدّد آلهه (خدایان متعدّد) و آن منافی توحید است، پس خداوند فرمود: لا إِلهَ إِلَّا هُوَ زیرا الوهیّت برای ملائکه و صاحبان علم نیست مگر به ظهور خداوندگاری خود خدا، و الوهیّت آنها مغایر با الوهیّت اللّه نیست تا تعدّد خدایان لازم بیاید.

الْعَزِيزُ يعنى خداوند غالب كه با وجود او مجالى براى خداى ديگر نيست.
الْحَكِيمُ او آن كسى است كه موجودى را مظهر الهيّت خودش

---

(۱) فصلت: آيه ۵۳.

(۲) عياشى: ج ۱/ ص ۱۶۵/ ح ۱۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۸

قرار نمى‌دهد مگر به سبب حكمت‌ها و مصلحت‌ها.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹] ..... ص : ۲۰۸

اشاره

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِآياتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۸

همانا دين پسنديده، نزد خدا آيين اسلام است و اهل كتاب در آن، راه مخالفت نپيمودند مگر پس از آن كه به حقانيّت آن آگاه شدند، و اين خلاف را از راه رشك و حسد به ميان آوردند، هر كس به آيات خدا كافر شود بترسد، كه محاسبه خدا زود خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۲۰۸

إِنَّ الدِّينَ دين، معانى زيادى دارد و مقصود در اينجا راه به سوى آخرت، يا به سوى خداست.
عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلامُ يعنى پس از ظهور اسلام، راه به سوى خدا منحصر در اسلام گرديد، و حقانيّت‌هائى كه در ساير اديان بود منقطع شد، و در اوّل سوره بقره پيرامون اسلام و ايمان سخن گفته شد.
وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ اهل كتاب از يهود و نصارى كه در حقّ بودن دين اسلام يا حقّ بودن انحصارى دين، در اسلام، اختلاف نكردند.
إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ مگر بعد از آن كه براى آنها دانش حاصل شد كه آن روشن شدن حقيقت و بعثت محمّد صلّى اللّه عليه و آله بود. يعنى يهود و نصارى اتّفاق داشتند بر حقانيّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و دين او و منحصر بودن دين در دين محمّد صلّى اللّه عليه و آله قبل از مبعث تا اينكه پيامبر مبعوث شد و يقين كردند كه نبى موعود همان محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، پس اختلاف در حقانيّت او كردند بدين گونه كه بعضى اقرار كردند و بعضى انكار، پس از آن كه همه آنها به بعثت پيامبر صلّى اللّه عليه و آله يقين پيدا كرده بودند.
بَغْياً بَيْنَهُمْ و آن از باب سلطه‌گرى و رياست طلبى و يا به خاطر ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۰۹
شكم بارگى در بين مردمشان بوده است.

وَ مَنْ يَكْفُرْ حال است يا عطف، يعنى و كسى كه كفر ورزيد بِآياتِ اللَّهِ به آيات تدوينى و تكوينى، مانند آيات تورات و انجيل كه به حقانيّت دين اسلام و صدق محمّد صلّى اللّه عليه و آله ناطق است، و مانند آيات قرآن كه دلالت بر حقانيّت پيامبر و حقانيّت وصىّ او مى‌كند، و مانند محمّد صلّى اللّه عليه و آله و على (ع) و اولاد آنان، پس خداوند كسى را كه به آيات او كفر بورزد عذاب مى‌كند، زيرا خداوند عملى را بدون پاداش نمى‌گذارد، و كفر كافر نيز از او فوت نمى‌شود.

فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ پس خداوند خيلى زود به حساب رسيدگى مى‌كند، وعيد است براى آنان كه كافر شدند از كفّار و براى كسى كه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله بعد از محمّد صلّى اللّه عليه و آله به على (ع) كفر ورزيد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۲۰] ..... ص : ۲۰۹

اشاره

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَ مَنِ اتَّبَعَنِ وَ قُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ وَ الْأُمِّيِّينَ أَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۹

پس اگر براى مخالفت با دين حقّ به باطل احتجاج كنند بگو من خود و پيروانم تسليم امر خدا هستيم و به اهل كتاب و به امّيّان (آنها كه مانند زاده از مادر بوده و داراى علم كتاب آسمانى نيستند) بگو:

آيا چون حقّ پديدار شود ايمان آريد؟ اگر ايمان آرند هدايت يافته‌اند و اگر روى گردانند بر تو چيزى جز تبليغ دين خدا و اتمام حجّت بر آنها نيست و خدا بر حال بندگان آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۲۰۹

فَإِنْ حَاجُّوكَ اگر به جدل برخاستند در حقانيّت اسلام يا در انحصار دين در آن فَقُلْ پس بگو، اسلام، خالص كردن وجه است براى خدا أَسْلَمْتُ يعنى خالص گردانيدم از شرك و فريب، يا تسليم كردم ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۰

وَجْهِيَ لِلَّهِ وجه خود را به خدا به سبب اسلام، و اين وصفى است كه هيچ كس منكر آن نيست پس وجهى ندارد كه شما در دين اسلام با من به جدل برخيزيد.

و مقصود از «وجه» ذات است، زيرا شيئيّت چيزى به صورت است نه به مادّه، و صورت هر چيزى فعليّت آخر آن است، و فعليّت آخر، چيزى است كه به سبب آن توجّه حاصل مى‌شود، چنانكه وجه بدن چيزى است كه به سبب آن توجّه، حاصل مى‌شود.

وَ مَنِ اتَّبَعَنِ عطف بر ضمير مرفوع است و با ضمير منفصل تأكيد نشد، بدين جهت بين آن و معطوف عليه فاصله واقع شده است، يا عطف بر «اللّه» است، يعنى خالص كردم وجه خودم را براى خدا و براى كسى كه از من پيروى نمايد يا تسليم كردم وجه خودم را به خدا و به كسى كه پيروى از من بكند، زيرا كه مسلمان و مؤمن داراى دو وجه است، رويى به سوى خدا دارد به سوى خلق، و اسلام اقتضاى آنرا دارد كه، اخلاص وجه براى خدا و تسليم وجه به سوى او، و همچنين اخلاص وجه به خلق خدا و تسليم وجه به سوى آنان را داشته باشد.

وَ قُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ وَ الْأُمِّيِّينَ «امّيّين» يعنى كسانى كه كتاب و نبىّ ندارند يعنى كسانى كه براى آنان از كمالات انسانى جز

انتساب به مادر چیزی حاصل نشده است.

أَ أَسْلَمْتُمْ یعنی پس از آن که برای آنان ذکر کرد که اسلام مقتضی اخلاص وجه برای خداست، و آن وصفی است که مطلوب هر عاقلی است، اکنون جای آن داشت که در باره اتّصاف آنان به اسلام پرسیده شود لذا فرمود: آیا مسلمان شدید، یا توجّهتان را به طور خالص به سوی خدا قرار دادید؟

فَإِنْ أَسْلَمُوا یعنی اگر مسلمان یا مخلص شدند... و این تحریک و تهییج آنان است که اسلام بیاورند، فَقَدِ اهْتَدَوْا در این صورت محقّقا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۱

هدایت یافته‌اند زیرا اسلام هدایت پذیری و وصول به طریق ایمان است، و اخلاص وجه برای خدا، هدایت یافتن به سوی کمالات انسانی است.

وَ إِنْ تَوَلَّوْا و اگر از اسلام یا از اخلاص وجه رو گرداندند پس گناه آن بر گردن تو نیست. فَإِنَّما عَلَیْکَ الْبَلاغُ بر تو فقط تبلیغ است و هنگامی که تبلیغ کردی، قبول آنان به عهده تو نیست تا گناه قبول نکردن بر عهده تو باشد، و «بلاغ» اسم مصدر است از ابلاغ یا تبلیغ.

وَ اللَّهُ بَصِیرٌ بِالْعِبادِ و خدا به بندگان بیناست یعنی هر کسی را طبق عملش جزا می‌دهد، پس آیه اشاره به وعد و وعید است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۱] ..... ص : ۲۱۱

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ یَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ وَ یَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ حَقٍّ وَ یَقْتُلُونَ الَّذِینَ یَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۱

همانا کسانی که به آیات خدا کافر شوند و پیامبران را به ناحق بکشند و با آن مردمی که خلق را به عدل و درستی خوانند نیز دشمن شده به قتل رسانند، ای پیامبر آنان را به عذاب سخت و دردناک بشارت ده.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۱

إِنَّ الَّذِینَ یَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ استیناف بیانی و جواب سؤال مقدّر است.

وَ یَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ حَقٍّ برای بیان کردن است نه برای تقیید (به کار بردن کلمه بغیر حقّ).

وَ یَقْتُلُونَ الَّذِینَ یَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ یعنی و می‌کشند کسانی را که امر می‌کنند به پیروی کردن از انبیا و از کسانی که با بیعت خاصّ بیعت کرده‌اند، زیرا کسی که با بیعت خاصّ بیعت می‌کند حتما امر به قسط می‌کند اگر چه این امر در مملکت وجودش، قرار داشته باشد.

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ پس آنانرا به عذابی دردناک بشارت ده، ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۲

در باره بنی اسرائیل نازل شده است که در یک ساعت از اوّل روز چهل و سه پیامبر را کشتند، پس یک صد و دوازده نفر از عبّاد بنی اسرائیل بلند شدند و کسانی را که پیامبران را کشته بودند، امر به معروف و نهی از منکر نمودند، این عدّه را نیز در آخر همان روز کشتند. (این چنین از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است «۱»). ولی آیه، در مورد هر کسی که مثل آنان و هم

سنخ آنها باشد جریان دارد، و همچنین در مورد هر کس که پیامبر باطنی و پیروانش را بکشد، مشمول این آیه می‌شود اگر چه در خارج پیامبر، یا تابع پیامبر را نکشته باشد. و این کنایه از کسانی است که بعد از وفات رسول صلّی اللّه علیه و آله متعرّض قتل ائمّه و پیروان آنها شدند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۲] ..... ص : ۲۱۲

اشاره

أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ (۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۲

آنهایند که اعمالشان در دنیا و آخرت تباه و ضایع گردید و برای رهائی آنها از شکنجه یاوری نخواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۲

أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَتْ یعنی عمل‌هایشان باطل شده و به هدر رفته است، أَعْمالُهُمْ بدان که عمل در مقابل علم است و آن عبارت است از چیزی که بر اعضا ظاهر می‌شود و مسبوق به قصد عمل کننده است، خواه آن عمل گفتار یا کردار باشد یا چیزی که از نفس در باطن صادر شود، از قبیل مجاهدات باطنی. و هر یک از آن دو به خودی خود باقی نمی‌ماند. ولی نفس به یک کیفیّت جوهری، متّصف می‌شود که صادر کننده و مصدر آن دو می‌گردد، سپس آن کیفیّت از عامل و نفس رو به فزونی می‌نهد، و آن کیفیّت در دنیا و آخرت با نفس باقی می‌ماند، و ثمره

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۳

آن در دنیا رهائی از عذاب اوصاف رذیله است، و در آخرت لذّت بردن به امور اخروی و به مناجات خداست.

به عبارت دیگر نفس از عمل ظاهری و باطنی، متّصف به کیفیّتی می‌شود که دارای هر دو جهت دنیوی و اخروی است، جهت دنیوی آن، چیزی است که برای انسان نسبت به خلق حاصل می‌شود، و جهت اخروی آن چیزی است که نسبت به عالم ارواح حاصل می‌شود.

و ثمره کیفیّت، جهت دنیوی آن، فارغ شدن از پستیها و رذائل آن نسبت به سختی‌های آن است، و ثمره کیفیّت جهت اخروی، لذت حاصله از امور اخروی و به سبب مناجات خداست.

بنابراین قول خدای تعالی فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ «حال» از أَعْمالُهُمْ است یا «ظرف» حبط است.

وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ یعنی یارانی ندارند تا عذابی را که به آنها وعده و بشارت می‌دهی! دفع کنند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۳] ..... ص : ۲۱۳

اشاره

أ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُدْعَوْنَ إِلى كِتابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۳

آیا ندیدی کسانی را که چون آنها یعنی علمای یهود که بهره‌ای از کتاب یافته‌اند دعوت شوند تا کتاب خدا بر آنها حکم کند گروهی از آنان از حکم حقّ روی گردانند.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۳

أ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ ألم تر الی کذا عبارتی است که هم برای شگفتی گوینده به کار می‌رود و هم جهت شگفت زده کردن شنونده است. رؤیت، اعمّ از دیدار با چشم است یا بینش دل. نزول آیه، اگر در مورد دانشمندان و علمای یهود هم که باشد، در مورد هر کسی که به شریعتی و کتابی اقرار می‌کند و سپس از شریعت و کتابش ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۴

اعراض می‌نماید، جریان دارد. زیرا کتاب عبارت از احکام رسالت و نبوّت است، و کتب تدوینی آسمانی، صورت آن احکام و ظهور آنهاست. و منظور منافقین امّت است که اقرار به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و شریعت و کتاب او کردند و پس از وفات او از کتاب او اعراض نمودند.

لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ «یحکم» یا «یحکم» با فتح یاء و ضمّ آن و فتح کاف خوانده شده است.

ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ یعنی گروهی از آنان از کتاب خدا روی می‌گردانند. جمله عطف است بر «یدعون» و آوردن ادات تراخی (ثم به معنای سپس) اشاره به این است که رو گرداندن بعد از دعوت به کتاب بوده و بین آن دو مهلت و فاصله‌ای بوده است، زیرا طبق آنچه که گفته شده پیامبر صلّی اللّه علیه و آله داخل مدرس (محل درس) آنان شد و آنان را دعوت به اسلام نمود، پس گفتند: تو بر چه دینی هستی؟ فرمود: بر دین ابراهیم (ع) گفتند: ابراهیم یهودی بود، پیامبر فرمود: بین ما و شما تورات حاکم باشد.

و بعد از جدل و احتجاجاتی که بین آنها و پیامبر واقع شد آنها از مراجعه به تورات ابا کردند «۱».

در مجمع البیان به ابن عبّاس نسبت داده شده است که گفت «۲»: مرد و زنی از اهل خیبر زنا کردند، در حالی که در بین طایفه، صاحب آبرو و شرف بودند، و حکم زنا در کتاب خودشان سنگسار کردن بود، و چون آن دو شریف و آبرومند بودند سنگسار کردن آن دو را ناخوش دانستند، و امیدوار بودند که نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رخصتی در کار آنان حاصل شود، پس کارشان را پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بردند، رسول خدا حکم به رجم (سنگسار کردن) فرمود، پس گفتند: یا محمّد به ستم حکم کردی! رجم بر آنها نیست. پس محمّد گفت: بین من و شما، تورات حاکم باشد.

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۰. [.....]

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۵

گفتند: انصاف کردی با ما. پیامبر فرمود: عالم‌ترین شما به تورات چه کسی است؟ گفتند: فرزند «صوریا» ساکن فدک. پس به دنبال او فرستاد و به مدینه آمد، و از طرفی جبرئیل او را برای پیامبر وصف نموده بود... تا اینکه، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خواست، آن قسمت از تورات را که در آن حکم به رجم نوشته شده بود، بخواند، وقتی که آیه رجم آمد دستش را روی آن گذاشت و ما بعد

آن را خواند، ابن سلام گفت، یا رسول اللّه مطلب مورد نظر را نخواند و از آنجا گذشت، ابن سلام به طرف ابن «صوریا»، بلند شد و دستش را از روی آیه رجم برداشت و آن را بر رسول خدا و بر یهود خواند و در آن آمده بود که اگر مرد و زن همسردار، زنا کنند و دلایل اثبات اقامه شد باید سنگسار شوند.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به یهود امر نمود و آن دو را سنگسار کردند، پس یهود غضبناک شدند و بر «ابن صوریا» عیب گرفتند، پس خداوند این آیه را نازل فرمود «۱».

وَ هُمْ مُعْرِضُونَ یعنی در حالی که رسم و عادت آنان همیشه و مطلقا اعراض از حقّ است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۴] ..... ص : ۲۱۵

اشاره

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُوداتٍ وَ غَرَّهُمْ فِی دِینِهِمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ (۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۵

بدین سبب مطیع حکم خدا نشوند که گویند ما را هرگز در آتش جز اندک زمانی (هفت یا چهل روز که زمان گوساله پرستی آنهاست) عذاب نکنند و این سخنان که خود به دروغ ساخته‌اند آنها را در دین مغرور گردانیده است.

---

(۱) مجمع البیان: ج ۱ و ۲/ ص ۴۲۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۶

تفسیر: ..... ص : ۲۱۶

ذلِکَ این رو گرداندن و اعراض بِأَنَّهُمْ بدین سبب است که آنها عقوبت آخرت را بر خودشان آسان گرفتند، و قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُوداتٍ گفتند: ما را جز چند روزی عذاب آتش نرسد. بعضی گفته‌اند: مقصود عدد ایّامی است که گذشتگان گوساله پرستی می‌کرده‌اند چهل روز یا هفت روز بوده است. بعضی گفته‌اند: روزهای جدا و گسسته از هم بوده است.

وَ غَرَّهُمْ فِی دِینِهِمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ یعنی افترائشان آنها را در دینشان مغرور کرده بود، و آن افترا همان انقطاع عذاب است یا اینکه می‌گفتند: ما فرزندان و دوستان خداییم. یا اینکه می‌گفتند: پدران پیامبرشان شفاعت آنها را خواهند کرد، یا اینکه خداوند به یعقوب وعده داده است که اولادش را عذاب نکند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۵] ..... ص : ۲۱۶

اشاره

فَکَیْفَ إِذا جَمَعْناهُمْ لِیَوْمٍ لا رَیْبَ فِیهِ وَ وُفِّیَتْ کُلُّ نَفْسٍ ما کَسَبَتْ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۶

پس چگونه خواهد بود حال آنها (و چه عذاب شدید و ذلّت بار به آن مغروران رسد) هنگامی که آنها را در روزی که هیچ شک در آن نیست گرد آوریم. و البتّه هر شخص به تمام جزای اعمال خود خواهد رسید.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۶

فَكَيْفَ یعنی چگونه است حال آنها، این جمله، ترساندن آنها و بزرگ نشان دادن عذاب آنان است. إِذا جَمَعْناهُمْ لِيَوْمٍ در روزی، یا برای مجازات روزی که لا رَيْبَ فِيهِ نباید در آن تردید و شک کرد.

روایت شده است: اوّلین پرچمی که در روز قیامت بلند می‌شود از پرچمهای کفّار پرچم یهود است، پس خداوند رسوا می‌کند آنها را در ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۷

میان اهل محشر، سپس آنها را امر به آتش می‌کند. وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ هر چه که نفس کسب کرده تمام و کمال به صورت تجسّم اعمال جزا داده می‌شود، یا پاداش تمام آنچه را که کسب کرده است، داده می‌شود. وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ به سبب نقص ثواب یا زیادی عقاب، آنان مورد ظلم واقع نمی‌شوند.

بدان که نفوس بشری با هر فعلیّتی از اعمال بدنی و ریاضتهای نفسی فعلیّتی را کسب می‌کند که آن فعلیّت علی رغم آنچه بعضی گمان کرده‌اند کیفیّت عرضی نیست، بلکه آن کیفیّت طبق آنچه که در فلسفه از حرکات جوهری تحقیق شده است شأنی از شؤون نفس است. و شأن آن کیفیّت (حرکت جوهری) این است که پس از برداشته شدن حجابهای طبیعت، به سبب مرگ اختیاری یا اضطراری برای نفس باقی می‌ماند، بدین گونه که آن کیفیّت به صورت مجسم ظاهر شده، تمثّل پیدا می‌کند به وسیله صورتی که موافق و مملوک نفس باشد، و همین معنی تجسّم اعمال است، و خداوند در صورتی که آن اعمال نیک باشد بر طبق آن صورت بر صاحب آن اعمال تفضل می‌کند. و یا اینکه بر طبق آن صورت (اگر بد باشد) عذابش را دو یا چند برابر می‌کند و این امر بر طبق اختلافی است که در کسب اعمال او وجود دارد. لذا یکی از معانی دو بهشت (جنتان) همانست که ذکر شد. و از این رو خدای تعالی: می‌فرماید: وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ «۱» (برای کسی که از مقام پروردگارش بترسد، دو بهشت است). و معنی دیگر آن که نقل کرده‌اند کاملا ضعیف است.

لذا می‌فرماید: وَ لكِنْ لا تَعْلَمُونَ (امّا شما نمی‌دانید).

امّا کلمه وفّیت که از مصدر «التّوفیه» گرفته شده است به معنی ادا کردن تمام آن چیزی است که شایسته است ادا شود. و بنابراین درست

---

(۱) الرحمان: آیه ۴۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۸

است که بگوییم خداوند عین آن چیزی را که او کسب کرده بود به او عطا نمود، و درست است که بگوییم، خداوند جزا و پاداش آنچه را که کسب کرده به او داده است و حبط اعمال (نابود کردن اعمال) و محو گناهان، عبارت از بطلان آن فعلیّت و پاک شدن آن، از صفحه نفس است. و تبدیل کردن گناهان به حسنات، عبارت از تسخیر شدن آن فعلیّت است، برای قوّه عاقله، بعد از آن که مسخّر شیطان بود، و عفو از گناهان و بخشیدن آنها، عبارت از باقی ماندن آن فعلیّت است با پوشیده شدن آن از دیدرس، و متمثّل نشدن و ظاهر نگشتن آن به صورتی که مناسب آن است (از عفو خداست که برای پوشیدن گناهان آنچنانکه هستیم ما را ظاهر نسازد).

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۲۶] ..... ص : ۲۱۸

اشاره

قُلِ اللَّهُمَّ مالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشاءُ وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸

بگو اى پيامبر، بار خدايا اى پادشاه ملك هستى تو هر كه را خواهى ملك و سلطنت بخشى و از هر كه بخواهى بگيرى، و به هر كه خواهى عزّت بخشى و هر كه را خواهى خوار گردانى هر نيكوئى و خير به دست توست و تنها تو بر همه چيز توانائى.

تفسير: ..... ص : ۲۱۸

قُلِ اللَّهُمَّ اصل «اللّهم» يا اللّه است، ادات ندا حذف شده، و ميم مشدّد در آخر آورده شده است، تا عوض از محذوف باشد، و اين براى تعظيم اسم شريف خداست تا به صورت ندا آورده نشود، و از طرفى بزرگ كردن لفظ آن، اشعار به شدّت گرفتن محبّت است، زيرا شدّت حبّ مانند شدّت غضب اقتضاى شدّت در لفظ را مى‌كند.

برخى گفته‌اند: اصل آن «يا اللّه أمّ بخير» بوده كه به سبب حذف حرف نداء و همزه قطع مخفّف شده است. و عدم نگرش به اين اصل و ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۱۹

عدم اجتماع ميم با حرف ندا دليل قول اوّل است.

مالِكَ الْمُلْكِ صفت «اللّهم» است، يا منادى است كه حرف ندا حذف شده است، و آوردن آن قبل از حكم، از باب براعت «۱» است، و براى اين است كه مشعر به علّت حكم است، و مراد به ملك، عالم ملك است كه در مقابل ملكوت قرار مى‌گيرد. و به عالم طبيعت عالم ملك مى‌گويند، چون در آن جز حيثيّت مملوكيّت نيست، به خلاف ملكوت و جبروت كه در آن دو حيثيّت مالكيّت ظاهرتر از حيثيّت مملوكيّت است و «ملك» با فتحه و كسره و ضمّه ميم و با دو فتحه ميم و لام، و با دو ضمّه ميم و لام عبارت از چيزى است كه مالك آن قدرت تصرّف در آن را داشته باشد. يا مقصود از آن مطلق عالم امكان است از ملك و ملكوت و جبروت، يا مقصود، مراتب عالم صغير و كبير به طور مطلق مى‌باشد تا ملك قلوب و دولت رسالت و نبوّت و جانشينى آن را شامل شود.

تُؤْتِي الْمُلْكَ حال است يا مستأنف و جواب سؤال مقدّر، يا مستأنف است براى مدح، و مقصود از ملك دوّم يا عينا مانند اول است چنانكه آن از تكرار اسم معرفه معلوم مى‌گردد يا مقصود بعضى از معانى اوّل است.

مَنْ تَشاءُ به هر كس كه بخواهى مى‌دهى بدون مانع و عجز.

وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشاءُ وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ عزيز كردن خدا و عزّت در اينجا در مقابل ذلّت و خوارى است و مراد در اينجا يا عزّت ملك است كه تأكيد همان مفهوم اوّلى تُؤْتِي الْمُلْكَ مى‌شود، يا غير از عزّتى است كه لازمه ملك است كه در اين صورت اين جمله تأسيسيّه است (جمله با آن آغاز مى‌شود).

وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ بِيَدِكَ يعنى به دست توست نه به دست غير تو،

(۱) براعت استهلال: آوردن عبارتی است در اوّل مطلب که نشان دهنده موضوع مورد نظر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۰

الْخَيْرُ جنس خیر، یا جمیع انواع و افراد خیر، و این جمله حال است یا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر، یا برای مدح است، و ذکر کردن کلمه «خیر» یا از جهت این است که مقام، مقام ترغیب به آن چیزی است که نزد اوست و مناسب با آن، بیان کلمه «خیر» است، و یا از باب این است که شرّ عدمی است که به عدم بر می‌گردد و عدم، لا شیء محض است (یعنی هیچ چیز نیست) و حکم شیء بر آن جاری نمی‌شود.

إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ تعمیم است بعد از تخصیص، و جمله در اعراب مانند جمله‌های سابق است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۷] ..... ص : ۲۲۰

اشاره

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ تُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ (۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۰

شب را در روز نهان سازی، و روز را در پرده شب ناپدید گردانی، زنده را از مرده و مرده را از زنده برانگیزی و به هر که خواهی روزی بی‌حساب عطا فرمائی.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۰

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ این جمله، در اعراب مانند جمله‌های سابق است. مقصود از داخل کردن شب در روز، داخل کردن قسمتی از شب است به سبب کوتاه کردن شب و بلند کردن روز، یا اینکه مقصود آمدن شب است بعد از روز و دنبال آن، که مقصود داخل کردن شب است در جای روز، و شب، اختصاصی به شب زمانی ندارد، بلکه هم آن را شامل است و هم شامل عالم ارواح خبیث و عالم طبیعت و مادّه انسان، و طبیعت انسان و مرض و غم و رنج انسان و رذائل و کفر و جهل انسان...،

شامل همه این موارد می‌شود.

ذکر این معنی پس از ذکر قدرت، اشاره به این است که کار وارد ساختن شب در روز آن چنان سخت است که گویا از امور غیر ممکن و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۱

غیر مقدور شمرده شده است. زیرا آن، جمع بین اضداد است.

وَ تُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ معنی این جمله با مقایسه جمله قبلی معلوم می‌شود.

وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ یعنی زنده را از مرده بیرون می‌آوری، مانند بیرون آوردن حیوان از جماد، یا مؤمن از کافر، یا عالم از جاهل، یا نفس انسانی از نفس حیوانی، یا نفس زنده از طبع میّت، یا باقی از فانی، زیرا که فناء انسان مرگ حقیقی برای اوست و بقاء انسان بعد از فناء، حیات حقیقی است که به سبب حیات خدای تعالی است. یا مقصود امتیاز یافتن زنده از مرده است به همان معانی که گذشت.

وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ معنی این جمله با مقایسه با عبارت قبلی دانسته می‌شود (که عکس مفهوم قبلی است).

وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ ذكر روزى دادن بعد از تعميم قدرت، براى اين است كه ترغيب نمودن در چيزى كه نزد اوست، اقتضاى آن دارد، كه به نظائر و امثال آن، تأكيد ورزد و تكرار كند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۲۸] ..... ص : ۲۲۱

اشاره

لا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقاةً وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۱

نبايد اهل ايمان مؤمنان را واگذاشته، از كافران دوست و يا صاحب تصرّف بگيرند. هر كس چنين كند در هيچ موردى از دوستان خدا نيست مگر براى بر حذر بودن از شرّ آنها. و خدا شما را از عقاب خود مى‌ترساند و بازگشت همه بسوى خدا خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۲۲۱

لا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ اولیا به معنى اولیا دوستى یا اولیا تصرّف، مى‌باشد (یعنى مؤمنان كافران را نه دوست گيرند و نه ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۲

متصرّف در مال و جان و حالات خويش قرار دهند).

مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ بيان معنى «من دون» در اوّل بقره در آيه وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ گذشت، و اينكه «دون» به معنى غير است، و لفظ «من» براى تبعيض است، و ظرف مستقرّ و حال است، و معنى آيه اين است كه با وجودى كه كافران بعضا غير مؤمن هستند ولى اينكه عبارت را به دون المؤمنين (غير مؤمنان) مقيّد كرده است به علّت آن است كه حكمى دهد و غيرت مؤمنان را تحريك كند، و مانند اين موارد چيزهاى ديگرى نيز گفته شده است.

وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ يعنى، اگر كسى، از آنان براى خود اولیا قرار دهد، فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ در هيچ يك از نسبت‌ها و دوستى ها از خدا نيست در حاليكه آنها از خدا ناشى مى‌شود. يا اينكه (تصور شود) هيچ يك از مراتب و بالا رفتن‌ها از خدا نيست يا بعضى از مراتب از خداست (صحيح نمى‌باشد) در حاليكه خداوند صاحب (تمام) معارج و بالا رفتن‌ها است.

إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا استثناء مفرّغ است از قول خدا لا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ يا از قول خدا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ و معنى آن اين است: مگر براى اينكه تقوى پيشه كنيد، يا مگر اينكه در تقوى باشيد. و در كلام التفات از غيب به خطاب است.

مِنْهُمْ يعنى از شرّ و ضرر زدن آنها به شما.

تُقاةً با كسر قاف و ياء مشدّد و با فتح قاف و الف خوانده شده است، و آن مفعول مطلق يا مفعول به در معنى اسم مفعول است، يعنى اگر مسلمان از يكى از كافرين ترسيد بر خودش يا مالش يا عيالش يا ناموسش يا بر يكى از برادران مؤمنش، در اين صورت جايز است كه اظهار دوستى با كافران بكند بر خلاف آنچه كه در قلبش است نه اينكه دوستى حقيقى آنها جايز باشد، زيرا تقيّه‌اى كه مشروع است است و امر به آن شده است، اين است كه از ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۳

كسانى كه با آنها معاشرت مى‌كنى، بترسى كه بر آنچه در قلب توست آگاهى يابند پس ظاهرا با آنها موافقت كنى بر خلاف آنچه

که در قلبت می‌گذرد، و این معنی اختصاصی به کافر ندارد، در حدیثی آمده است که نزد علی بن الحسین، ذکری از تقیّه شده است، پس او فرمود: اگر أبو ذر می‌دانست که در قلب سلمان چه می‌گذرد او را تکفیر می‌کرد.
وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ خداوند شما را از (عذاب) خود بر حذر می‌دارد. پس در دوستی با کافران از موضع رخصت تجاوز نکنید (یعنی تا جائی که خداوند به شما اجازه داده است، عمل کنید) وَ إِلَی اللَّهِ به سوی خداست نه به سوی غیر الْمَصِیرُ محلّ بازگشت. منظور اینکه نباید با غیر خدا دوستی کرد و نه از غیر او ترسید مگر با اذن خدا.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۲۹] ..... ص : ۲۲۳

اشاره

قُلْ إِنْ تُخْفُوا ما فِی صُدُورِکُمْ أَوْ تُبْدُوهُ یَعْلَمْهُ اللَّهُ وَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۳

بگو ای پیامبر هر چه را در دل پنهان داشته یا آشکار کنید خدا به همه آگاه است و می‌داند هر چه در آسمان‌ها و زمین است و خدا بر همه چیز تواناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۳

قُلْ إِنْ تُخْفُوا ما فِی صُدُورِکُمْ از قبیل دوستی با کافرین و غیر آن، أَوْ تُبْدُوهُ یَعْلَمْهُ اللَّهُ وَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تعمیم است بعد از تخصیص وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ پس خداوند قدرت دارد شما را بدون دوستی با کافران عزیز کند، و با دوستی آنان ذلیل نماید. پس آنچه را که از آن نهی شدید به گمان اینکه عزّت شما از آن حاصل می‌شود مرتکب نشوید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۰] ..... ص : ۲۲۳

اشاره

یَوْمَ تَجِدُ کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ مِنْ خَیْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَیْنَها وَ بَیْنَهُ أَمَداً بَعِیداً وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۳۰)
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۴

ترجمه: ..... ص : ۲۲۴

روزی که هر کس هر کار نیکو کرده همه را پیش روی خود حاضر بیند آنچه بد کرده است، آرزو کند ای کاش میان او و کار بدش مسافتی دور جدائی بود و خداوند شما را از عقاب خود می‌ترساند که او در حقّ بندگان بسی مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۴

يَوْمَ تَجِدُ ظرف است براى فعل «لا تودّ»، يا اينكه ظرف است براى «قدير» به معنى ظهور قدرت خدا در آن روز، يا اينكه ظرف يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ است، يا ظرف يَعْلَمْهُ اللَّهُ است، معنى فرق نمى‌كند همان معنى است كه گفته شد يا اينكه ظرف است براى «اذكر» (به ياد آر) كه در اين جمله تقديرا وجود دارد. (به ياد بياور روزى را كه هر نفس....)

كُلُّ نَفْسٍ هر نفسى خيرش را و شرّش را روز قيامت مى‌يابد ما عَمِلَتْ يعنى مى‌يابد صورت آنچه را كه عمل كرده است، به نحو تجسّم اعمال چنانكه شرح و تحقيق آن گذشت، يا اينكه جزا و پاداش آنچه را كه عمل كرده است مى‌يابد، يا مقصود نامه عمل است.

مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ عطف است بر ما عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ يا لفظ «ما» شرطيّه است، و جمله «تودّ» جزاء آن است، و مرفوع بودن آن براى اين است كه شرط فعل ماضى است و جزم، در آن ظاهر نيست، يا اينكه لفظ «ما» موصوله است و متضمّن معنى شرط و مبتداء است و جمله «تودّ» خبر آن است.

لَوْ أَنَّ بَيْنَها وَ بَيْنَهُ أَمَداً بَعِيداً كه اى كاش بين او و كار بدش و مسافت زياد مى‌بود و لفظ اين «لو» مصدريّه است كه فعل آن محذوف است، يا شرطيّه است كه فعل و جواب آن محذوف است، كه معنى آيه چنين است: اگر ثابت شود بين آن اعمال و بين او مسافت زيادى است. اين فاصله دور را دوست خواهد داشت. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۵

وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ تكرار آن جهت تأكيد و ياد آورى و طول دادن در مقام تهديد است.

وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ خداوند به بندگان مهربان است و لذا در عقوبت گناهكاران شتاب نمى‌كند و از باب مهربانى آنان را از آن بر حذر مى‌دارد، اينكه بين دو صفت لطف و قهر جمع كرده است براى ترساندن و ترغيب و تشويق مى‌باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۳۱] ..... ص : ۲۲۵

اشاره

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۵

بگو اى پيغمبر اگر خدا را دوست داريد، از من پيروى كنيد تا خدا شما را دوست بدارد و گناهانتان را بيامرزد كه خدا آمرزنده مهربان است.

تفسير: ..... ص : ۲۲۵

قُلْ ابتداء خطاب است براى هدايت به حقّ و صواب.

إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ جمله شرطيّه است، و فعل شرط (ان كنتم) شرط محبّت بندگان است كه مقيّد به انتساب آن به خداست و تمكين او در محبّت، و اين معنى از خلال معنى «كنتم» استفاده مى‌شود، زيرا آوردن «كان» در امثال اين مقام اشاره به استمرار دارد و بيانگر آن است كه اين فعل مثل عادت و سجيّه مى‌باشد، و مفهوم مخالف آن اين است كه محبّتى كه متعلق به خداست مانند عادت و سجيّه شده از بين رفتن آن يا به سبب نفى مقيّد است يا به سبب نفى هر يك از دو قيد، (يعنى اگر شما مقيّد به حبّ الهى هستيد از من پيروى كنيد كه عمل مقيّد به اين حالت است) و فَاتَّبِعُونِي جزاء شرط مذكور است.

يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ جزای شرط مقدّر است و این مطلب از آنجا استنباط می‌شود که لازمه محبّت، مقیّد مذکور (محبت به خدا) است. و مقصود ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۶

این است که محبوبیّت شما برای خدا لازمه پیروی از رسول است، که بعد از محبّت ثابت و راسخ نسبت به خدا حاصل می‌شود. پس کسی که برای او چنین محبّتی وجود نداشته باشد (محبوب خدا نخواهد بود) مانند بیشتر اهالی کوه‌ها و روستاها و کردها و عرب‌ها و امثال آنها که از محبّت جز دوستی خوردنی و آشامیدنی و جماع نمی‌فهمند، یا اینکه تا حدّی محبّت دارند ولی محبّتشان فقط نسبت به ارواح خبیث (روان‌های ناپاک) است، یا اینکه ارواح طیّبه و خبیثه (روان‌های پاک و ناپاک) را با هم دوست دارند و به این موضوع علم دارد یعنی می‌داند که او به ارواح خبیثه محبّت می‌ورزد مانند شیطان پرست‌ها و کاهن‌ها و ثنویّون (دو گانه پرستها) که قائل بد و خدای خیر و شرّ هستند، البتّه محقّقین و مکاشفین و دانشمندان آنها می‌دانند که به ارواح خبیثه دوستی می‌ورزند.

یا اینکه به این دوستی آگاهی و احساسی ندارند مانند مرتاض‌های هندی که ریاضت آنها با شرع منافات دارد و گمان می‌کنند که عالم ارواح یکی است و گفته‌اند: طریق وصول به آن یا از طریق مراسم شرعی است که این راهی دور است، یا از طریق مخالفت با نوامیس و سنّت‌های شرعی است که این نزدیک ترین راه است.

و مانند کسانی که با بیعت خاصّ، با کسانی بیعت کرده‌اند که اهلیّت بیعت را نداشته‌اند. مثل پیروان سلسله‌های باطل، که آثار حقّ آنها در دست باطل کاران یا متشبّهان به حقّ مانده است که در اینجا کسانی که با افراد باطل بیعت کرده‌اند نخست محبّت صادقی داشتند ولی بعد از گردش به سوی باطل‌ها دوستی آنان از نوع محبّت شیطانی شد، و محبّت تمام این فرقه‌ها نسبت به ارواح خبیثه و مظاهر انسانی آن شدید است و محبّت الهی نیست. اینان و کسانی که اصلا محبّت ندارند محبوب خدا نمی‌شوند خواه در ظاهر پیرو رسول صلّی اللّه علیه و آله باشند یا نباشند. و آنکه محبّت او الهی باشد، و لیکن محبّت راسخ نداشته باشد مانند بیشتر افراد ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۷

مردم که فطرتشان هنوز به طور کامل تحت تسلّط حیوانیّت و سبعیّت و شیطنت در نیامده و در آن مستهلک نشده است، اینان گاهی شأن محبّت الهی را به خود می‌گیرند و از دور بودن از محضر الهی رنج می‌برند و بر ضایع شدن عمرهاشان، حسرت می‌خورند، که در طلب حضرت الهی صرف نکرده‌اند، این افراد به محبّوبیّت نائل نمی‌شوند، مگر اینکه در این محبّت از پیروی رسول حقّی که از جانب خدا باشد بهره‌مند گردند، که در این صورت به محبوبیّت نائل می‌شوند.

و کسی که از محبّت الهی بهره‌مند است مانند مجذوبین و بیعت کنندگان به بیعت خاصّ با کسی که اهلیّت بیعت را دارد، ولی به شریعت و به پیروی از کسی که اهلیّت بیان احکام کثرت را دارد عنایتی نشان نمی‌دهد، اینان نیز محبوب خدا نمی‌شوند اگر چه مبغوض خدا هم نیستند.

و کسی که در محبّت الهی متمکّن بوده در پیروی شریعت ثابت باشد او محبوب خدای تعالی و مورد غبطه همه مقرّبین است.

ضمنا مطالب فوق تأدیبی از جانب خدا برای بیشتر سالکین است که با بیعت خاصّ با کسانی که اهلیّت بیعت داشتند، بیعت کردند و به آیات و اخبار که موجب غرور است، فریفته شدند، مانند آیه ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنا مِنْ عِبادِنا... تا آخر آیه «۱»، و مانند آیه اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ «۲» و مانند روایت: (حبّ علی حسنه لا یضر معها سیئه) «۳» است که با وجود آن هیچ گناهی ضرر نمی‌زند، و مانند: دوست علی جز حلال چیزی نمی‌خورد «۴». و مانند:

آن گاه که معرفت به امام پیدا کردی آنچه را که می‌خواهی انجام بده، خیر

---

(۱) فاطر: آیه ۳۲

(۲) بقره: آیه ۲۵۷

(۳) المناقب للخوارزمی، ص ۳۵

(۴) المناقب للخوارزمی، ص ۳۵

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۸

قلیل یا کثیر «۱». و مانند: دین ندارد کسی که با ولایت امام جائر (ستمگر) که از طرف خدا نیست به دین خدا در آید. و مانند این حدیث که می‌فرماید: البتّه عذاب می‌کنم هر رعیّتی در اسلام را که به ولایت امام جائر که از طرف خدا نیست گردن نهاده باشد. اگر چه رعیّت، در اعمال خودشان نیکوکار و پاکیزه باشند، و البتّه عفو می‌کنم هر رعیّت در اسلام را که به ولایت امام عادلی که از جانب خداست گرویده باشد اگر چه رعیّت خودش، ظالم و گناهکار باشد. و غیر اینها از نظائر این مضامین که در آنها شبهه غرور وجود دارد، چه اینان اگر چه فرض شود که مبغوض خدا نیستند ولی اینها کجا و آن محبوبین حقیقی کجا؟! پس سالک باید تمام اهتمامش به پیروی از شریعت پاک باشد به نحوی که هیچ یک از آداب مستحبّ را کم نگذارد و به عدم مبغوضیّت قانع نشود تا به درجات محبوبیّت فائز گردد.

وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ بدان که محبوب بودن اقتضا می‌کند که در نظر محبّ هیچ نقص و عیبی، در محبوب باقی نماند بلکه هر کاری که دوست انجام دهد در نظر وی محبوب و دوست داشتنی باشد، و روی همین جهت است که خداوند وی را معادل بهترین عملی که انجام داده است پاداش می‌دهد، زیرا تمام افعال حبیب و جمیع اوصاف و اخلاقش در نظر محبّ، مثل بهترین افعال و اوصاف خودش، ظاهر می‌شود این معنی یکی از وجوه تبدیل سیّآت به حسنات (بدی‌ها به نیکی‌ها) است.

و این یکی از معانی آمرزش گناهان است.

پس هر کس بخواهد جمیع افعال و اوصافش محبوب خدا باشد باید از رسول طبق شرائط تبعیّت و پیمانهای بیعت پیروی کند و پس از آن که نقطه محبّت در قلبش افتاد، باید از مخالفت با شریعت، دوری کند،

---

(۱) المناقب للخوارزمی، ص ۳۵

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۲۹

حتّی اگر یک دقیقه یا یک نکته باشد.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ جمله حالیه مؤکّد است و علّت آمرزش خدا بر محبوبش را می‌رساند. و معنی آن این است که از عادت و رسم خدا مغفرت و رحمت نسبت به هر کس می‌باشد پس چگونه نسبت به محبوبش مغفرت حاصل نشود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۲] ..... ص : ۲۲۹

اشاره

قُلْ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْکافِرِینَ (۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۹

بگو ای پیغمبر فرمانبرداری کنید خدا و رسول را پس اگر از آنان روی برگردانید (کافر شوید) همانا خدا کافران را دوست نخواهد داشت.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۹

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ یعنی بعد از آن که به آنان گفتی که لازمه محبوبیّت خدا، و بعد از محبّت خدا، پیروی از توست، به آنان بگو: أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ خدا و رسول را اطاعت کنید. لفظ «اطیعوا را تکرار نکرد تا اشعار به این باشد که اطاعت تکلیفی خدا، جز اطاعت رسول چیز دیگری نیست، نه اینکه اطاعت هر کدام مستقلّ و مغایر با اطاعت دیگری باشد.

فَإِنْ تَوَلَّوْا لفظ «تولّوا» مشترک است بین ماضی و مضارع یعنی اگر رو گردانديد یا رو گردانید در آن صورت فَإِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ خدا دوست ندارد کسانی را که به طاعت خدا و طاعت رسول کفر بورزند، زیرا مقصود در اینجا کفر به طاعت است، و معنی آن این است که خداوند آنها را مورد غضب قرار می‌دهد، اگر چه نفس دوستی اعمّ از کینه داشتن یا نداشتن است ولی در امثال این موارد در باره یکی از دو مورد استعمال می‌شود، و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر جهت اشاره به علّت حکم است، و اینکه رو گرداندن از طاعت کفر محسوب می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۰

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۳] ..... ص : ۲۳۰

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِيمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَى الْعالَمِينَ (۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۰

همانا به حقیقت خداوند، آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خانواده عمران را بر جهانیان برگزید.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۰

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى در موضع تعلیل امر به طاعت رسول است و اینکه چرا پیروی رسول سبب محبوبیّت است، گویا که رسول صلّی اللّه علیه و آله گفته باشد:

تبعیّت و اطاعت از من بکنید زیرا من پیامبری از ذریّه ابراهیم و آل او هستم، و خداوند برگزیده است آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِيمَ وَ آلَ عِمْرانَ برای اینکه اینان پیامبر باشند عَلَى الْعالَمِينَ بر جهانیان و در اخبار زیادی وارد شده است که آیه را چنین خوانده‌اند: آل ابراهیم و آل عمران و آل محمّد علی العالمین «۱» و در بعضی از اخبار به جای آل عمران آل محمّد و آل ابراهیم است. و امام (ع) فرمود: اسمی را جای اسم دیگر می‌گذاشتند «۲».

و مقصود از آل عمران، موسی و هارون و اولاد آن دو است یا مقصود عیسی و مریم دختر عمران است، و شاید همین مراد باشد چنانکه به زودی خواهد آمد یا اینکه مراد مجموع باشد چون آل عمران بر همه صدق می‌کند.

و بعضی گفته‌اند: بین دو عمران یک هزار و هشتصد سال فاصله بوده است، و مقصود از آل ابراهیم، ابراهیم و آل اوست چنانکه سابقا اشاره شد و عدول از ابراهیم به آل ابراهیم برای این است که همه انبیا و اوصیای بعد از او را با یک لفظ شامل شود، زیرا همه با نسبت جسمانی به او نسبت داده می‌شوند چنانکه با نسبت روحانی نیز منسوب به او هستند

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۵

(۲) عیاشی: ج ۱/ ص ۱۶۸/ ح ۳۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۱

و ذکر آل عمران و آل محمّد بعد از آل ابراهیم از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است و این از جهت اهتمام به خاصّ است، گویا که گفته است:

خداوند برگزید آل ابراهیم را و از آنها برگزید آل عمران و آل محمّد را.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۴] ..... ص : ۲۳۱

اشاره

ذُرِّيَّةً بَعْضُها مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۱

فرزندانی هستند برخی از نسل برخی دیگر و خدا به احوال شما شنوا و داناست.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۱

ذُرِّيَّةً «حال» است از نوح و آل ابراهیم و ما بعدش، یا منصوب است به فعل محذوف برای مدح، یا بدل است از ما قبلش، و «ذریّه» با ضمّ و کسر فرزند مرد است، در مفرد و جمع استعمال می‌شود.

بَعْضُها مِنْ بَعْضٍ بعضی از آنها ناشی از بعضی دیگر است. و بودن بعضی از بعضی دیگر منافات با این ندارد که ذریّه از ابراهیم به دو شعبه منشعب بشود.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ خداوند شنوای اقوال بندگانش است چه به زبان استعداد و حال باشد و چه به زبان گفتار، پس به هر یک از برگزیدگانش و غیر آنان بر حسب استعدادشان عطا می‌کند.

عَلِيمٌ خداوند به مکنونات و اسرار بندگان داناست و نیروهای دور را از استعدادهای نزدیک به فعل، می‌داند پس به قوایی که از فعل دورند نظر می‌کند و چیزی را گزاف عطا نمی‌کند و به طور گزاف منع نمی‌کند و این بزرگان را که برگزیده است، از باب استحقاق و استعداد آنان بوده است.

کلّ جمله، «حال» است یا عطف بر جمله إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى یا عطف است بر دو معمول «انّ»، در مقام علّت آوردن برای برگزیدن آنان. یا در مقام علّت آوردن برای برگزیدن آل عمران است. گویا که علّت برگزیدن آدم و نوح و آل ابراهیم ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۲

معلوم باشد. بر خلاف برگزیدن آل عمران (که معلوم نیست) و در بیان وجه این گفته که خدا آل عمران را برگزید از این رو است که او، به گفته‌های زن عمران شنوا، و به استحقاق او دانا بوده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۵] ..... ص : ۲۳۲

اشاره

إِذْ قالَتِ امْرَأَتُ عِمْرانَ رَبِّ إِنِّی نَذَرْتُ لَکَ ما فِی بَطْنِی مُحَرَّراً فَتَقَبَّلْ مِنِّی إِنَّکَ أَنْتَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۲

یاد کن آن گاه که زن عمران گفت: پروردگارا من نذر کردم، فرزندی که در رحم دارم در راه خدمت تو از فرزندی خود آزاد کنم. این نذر من بپذیر که تو دعای بندگان را می‌شنوی و به احوال همه دانایی.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۲

إِذْ قالَتِ امْرَأَتُ عِمْرانَ «اذ»، «ظرف» سمیع یا علیم یا مفعول به آن دو، به اعتبار مضاف الیه می‌باشد نظیر وصف به حال متعلّق به موصوف، یا ظرف است برای «اصطفی» که قبل از آل عمران به تقدیر گفته شده است. بنابر وجه اوّل قول خدا: وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ مفعول است برای «اذکر» که به تقدیر است، و از ما قبلش منقطع می‌گردد.

اسم زن عمران «حنّه» بود و آنها دو خواهر بودند که یکی از آن دو که حنّه نام داشت زوجه عمران بن اشهم از اولاد سلیمان بن داود (ع) بود. و بعضی گفته‌اند: عمران بن ماثان، و بنی ماثان رؤسای بنی اسرائیل بودند. خواهر دیگر نزد زکریّا بود و اسم او «اشیاع» بود. و در اخبار ما آمده است که: زن زکریّا خواهر مریم بوده است، نه خواهر مادرش «۱»، و حنّه بچه دار نشد تا به سنّ پیری رسید، پس یک وقت دید که زیر درختی پرنده‌ای به بچّه خود دانه می‌دهد، پس شوق بچه داشتن در او تحریک شد.

پس خدا را خواند و دعا کرد که به او فرزند بدهد و به مریم حامله

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۸

شد و فرزندش را برای خدمت بیت المقدس نذر کرد.

روایت شده است، که خداوند به عمران وحی کرد که من فرزندی مذکّر به تو می‌بخشم که فرزند بی‌عیب و مبارکی باشد که کور مادرزاد و مبتلا به برص (پیسی) را علاج، و مردگان را به اذن خدا زنده کند، و او را بر بنی اسرائیل رسول قرار می‌دهم. عمران این موضوع را به زنش حنّه گفت. وقتی که حنّه حامله شد گمان کرد که به پسر حامله گردیده است، ولی وقتی که وضع حمل نمود. گفت: خدایا این فرزند دختر است و پسر مثل دختر نیست زیرا دختر نمی‌تواند رسول باشد.

خدای تعالی می‌گوید: خدا بهتر می‌داند که او چه زاده است! پس وقتی که خداوند عیسی (ع) را به «مریم (س)» عطا کرد، همان بشارتی که خداوند به عمران داده بود به تحقّق پیوست.

پس اگر ما در مورد کسی مطلبی را گفتیم و بعد آن مورد در فرزندش یا فرزند فرزندش تحقّق پیدا کرد آن را انکار نکنید «۱».

وقتی حنّه گمان کرد که به او حمل پسری وعده داده شد و اکنون به پسر باردار است او را برای خدمت به بیت المقدس نذر کرد و گفت: رَبِّ إِنِّی نَذَرْتُ لَکَ ما فِی بَطْنِی مُحَرَّراً خدایا من نذر کرده‌ام که آنچه که در شکم من است برای تو آزاد کرده شود، یعنی از خدمت کردن به پدر و مادر آزاد شود، تا عبادت کنندگان تارک دنیا را خدمت کند.

یا اینکه محرّر یعنی مختار و آزاد باشد، یا پاکیزه و راست نگه دارنده باشد «محرّر» از حریّت است در مقابل رقیّت، یا به معنی این است که چیزی مختار باشد، یا اینکه از تحریر کتاب، به معنی راست کردن و درست کردن خطوط و نقوش کتاب می‌باشد.

و ذکر کرده‌اند که «محرّر» وقتی که آزاد می‌شود او را در کنیسه

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۷۸/ ح ۱۱۹

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۴

قرار می‌دهند، که متصدّی کارهای آنجا باشد و جارو و خدمت بکند و از کار نمی‌ایستد و نمی‌نشیند تا اینکه به حدّ بلوغ می‌رسد. سپس او مخیّر است که اگر دوست داشت در آن جا اقامت کرده کار کند، و اگر دوست نداشت هر جا که خواست برود.

فَتَقَبَّلْ مِنِّی نذر مرا قبول کن إِنَّکَ أَنْتَ السَّمِیعُ تو قول و نذر مرا شنوا هستی. الْعَلِیمُ به نیّت من آگاهی و می‌دانی که من از نذرم جز رضای تو نمی‌خواهم.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۶] ..... ص : ۲۳۴

اشاره

فَلَمَّا وَضَعَتْها قالَتْ رَبِّ إِنِّی وَضَعْتُها أُنْثی وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما وَضَعَتْ وَ لَیْسَ الذَّکَرُ کَالْأُنْثی وَ إِنِّی سَمَّیْتُها مَرْیَمَ وَ إِنِّی أُعِیذُها بِکَ وَ ذُرِّیَّتَها مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ (۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۴

چون فرزند بزاد از روی حیرت گفت: خدایا فرزندی که زاده‌ام دختر است و خدا بر آنچه زاییده داناتر است (که چه حکمتها در وجود آن دختر است). عرض کرد خدایا پسر و دختر (در کار خدمت حرم) یکسان نخواهند بود، و من او را مریم نام کردم و او و فرزندانش را از شرّ شیطان رجیم در پناه تو می‌آورم.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۴

فَلَمَّا وَضَعَتْها امیدوار بود که فرزندش پسر باشد در حالی که آن را دختر دید، خجالت کشید و شرمنده شد قالَتْ در حالی که سرش را پایین انداخته بود و خجالتش را ظاهر می‌کرد گفت: رَبِّ إِنِّی وَضَعْتُها أُنْثی خدایا من دختر زاییده‌ام. یا اینکه وقتی دختر به دنیا آورد در حالی که امید پسر داشت و از خواسته‌اش ناامید گشت، در حالی که ناامیدی خودش را اظهار می‌کرد، گفت: «خدایا من دختر به دنیا آوردم» یا اینکه وقتی دختر را به دنیا آورد و دید دختر است و فهمید که دختر ضعیف ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۵

است، به خدا پناه برده، استعاذه نمود و گفت: خدایا من دختر به دنیا آوردم، و دختر ضعیف است، پس برای حفظ آن دختر از شرّ شیطان او را در پناه تو قرار می‌دهم.

یا اینکه خواست مقدّمه‌ای برای برگشتن از نذرش باشد گفت:

خدایا من دختر آوردم. یعنی اینکه دختر صلاحیّت خدمت معابد را ندارد پس من قدرت وفای به نذر را ندارم.

بعضی گفته‌اند: وقتی حامله شد عمران فوت کرد و بعد از وفات عمران دختر به دنیا آورد.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما وَضَعَتْ جمله معترضه است از جانب خدا برای گرامی داشت دختر. یعنی خداوند به شأن آنچه که به دنیا آمده است

و به مقام عالی او داناتر است. و حسرت خوردن مادر بر دختر بودن از جهت آن بود که مقام او را نمی‌دانست. «وضعت» با ضمّ «تاء» نیز خوانده شده است، بنابر اینکه جمله، از کلام مادر مریم باشد تا خود را تسلّی دهد. با کسر تا (وضعت) نیز خوانده شده است بنابر اینکه گوینده مادر مریم باشد که برای تسلّی دادن خودش، خویشتن را مورد خطاب قرار می‌دهد. یا بنابر اینکه از کلام خدا باشد که او را جهت تسلّی دادن مورد خطاب قرار داده است.

وَ لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثى از کلام خدای تعالی است که مادر مریم را تسلّی می‌دهد یعنی آن پسری که تو آرزوی داشتن آنرا داشتی، در شرف و مقام مانند این دختر نیست.

یا اینکه این جمله، از کلام مادر مریم است که علّت آرزوی پسر داشتن و ناراحتیش برای دختر آوردن را ذکر می‌کند و منظورش این است که جنس مذکّر مانند جنس مؤنث نیست، چه دختر از رسالت و خدمت به معابد ممنوع است و آن، به واسطه مؤنّث بودن و حیض شدن محقّق می‌شود، یا اینکه می‌خواهد بگوید به من پسر وعده داده شده بود ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۶

و پسر در پستی و ممنوعیّت مثل این دختر نیست. در معنی این جمله چیزهایی غیر از این نیز گفته شده است.

وَ إِنِّي سَمَّيْتُها مَرْيَمَ از باب فال نیک گرفتن است، چون مریم به معنی عبادت کننده است.

وَ إِنِّي أُعِيذُها بِكَ وَ ذُرِّيَّتَها مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که هیچ مولودی نیست مگر اینکه در حین تولّد، شیطان او را مسّ می‌کند و نوزاد گریه می‌کند در حالی که از مسّ شیطان فریاد بر می‌آورد. مگر مریم و فرزندش که این حالت را نداشتند «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۷] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ أَنْبَتَها نَباتاً حَسَناً وَ كَفَّلَها زَكَرِيَّا كُلَّما دَخَلَ عَلَيْها زَكَرِيَّا الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً قالَ يا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هذا قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۶

پس خداوند خواهش او را به نیکویی پذیرفت که از مقبولان درگاهش شود و او را به تربیتی نیکو پرورش داد و زکریّا را به کفالت و نگهبانی او بر گماشت. هر وقت زکریّا به صومعه عبادت مریم می‌آمد، رزق شگفت آوری می‌یافت می‌گفت: ای مریم این روزی از کجا برای تو می‌رسد پاسخ می‌داد که این از جانب خداست که همانا خدا به هر کسی خواهد روزی بی‌حساب دهد.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۶

فَتَقَبَّلَها رَبُّها یعنی خداوند با اینکه نوزاد دختر بود او را برای خدمت به بیت المقدس قبول کرد و قبل از آن هیچ مؤنّثی را قبول نکرده بود، یا اینکه معنی آیه این است که خداوند او را قبول کرد و متکفّل امرش شد به نحوی که هیچ عارضه و علّتی بر او عارض نشد، نه در

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۲۰۸ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۷

ساعتی از روز و نه در شب. یا اینکه با کفالت پیامبرش نسبت به او، او را پذیرفت.

بِقَبُولٍ حَسَنٍ «باء» در اینجا مثل «باء» در قول خدا فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ است، پس باء یا برای مصاحبت و همراهی است، یا به عنوان وسیله است، و حسن قبول دختر به این است که او را در مقام ذکر قرار دهد و از آفات حفظ کند، و او را پس از تولّد قبل از اینکه بزرگ شود و صلاحیّت خدمت کردن پیدا کند، به دست خود می‌گیرد، و زکریّا را به کفالت او می‌گمارد.

روایت شده است که، حنّه وقتی که مریم را به دنیا آورد، او را در پارچه‌ای پیچید و به مسجد حمل کرد، و او را پیش دانشمندان یهود گذاشت و گفت: این دختر نذر است و باید پیش شما بماند، پس در پذیرش او رقابت نمودند، چون او، دختر پیشوا و اولی الامر آنها بود، زیرا بنی ماثان از سران و ملوک بنی اسرائیل بودند.

پس زکریّا گفت: من به آن دختر سزاوار ترم چون خاله‌اش پیش من است، پس ابا کردند و فقط به قرعه راضی شدند، و هفده نفر بودند، پس به سوی نهری رفتند و قلم‌هایشان را در آن انداختند، قلم زکریّا روی آب آمد و قلم‌های آنان به زیر آب رفت. پس زکریّا کفالت مریم را بعهده گرفت «۱».

وَ أَنْبَتَها و او را از حنّه رویاند و بیرون آورد، یا اینکه خود، او را نمّو داد و بزرگ کرد. نَباتاً یا مصدر است از غیر لفظ فعل، یا حال است به معنی آماده کننده توصیف، یعنی او را به طریق زیبا و شایسته‌ای حَسَناً پرورش داد. به این نحو که او را بی عیب خلق کرد، یا اینکه او را طوری قرار داد که در یک روز آن قدر رشد می‌کرد که غیر او در یک سال چنان

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۰۸

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۸

رشدی نمی‌کند، یا او را طوری قرار داد که روزها روزه بود و شب‌ها عبادت می‌کرد، وقتی به حدّ بلوغ رسید اخلاص و گرویدنش به سوی خدا آن قدر بود که بر تمام دانشمندان فائق آمد.

وَ كَفَّلَها زَكَرِيَّا یعنی خدا زکریا را کفیل او قرار داد، چنانکه گذشت زکریا با تخفیف «یاء» خوانده شده است. زکریّا از اولاد سلیمان بوده است. لغت زکریّا سه نوع خوانده شده است. مدّ و قصر و تشدید «یاء» بدون الف (زکریا- زکریّا- زکریّ) وقتی که زکریا مریم را کفالت کرد برای او خانه‌ای ساخت و برای او دایه‌ای طلب کرد، یا او را به خاله‌اش، مادر یحیی داد تا وقتی که جوان شد و به حدّ زنان رسید. آنگاه برای او محرابی در مسجد بنا کرد و آن را در وسط مسجد گذاشت که فقط با نردبان می‌شد به آنجا رفت مانند باب کعبه، و غیر از زکریّا، کسی پیش مریم نمی‌رفت و او غذا و شراب و روغنش را هر روز می‌برد.

كُلَّما دَخَلَ عَلَيْها زَكَرِيَّا الْمِحْرابَ یعنی زکریّا هرگاه داخل خانه مریم که محراب است می‌شد (خانه مریم محراب نامیده شده چون که خانه او محلّ عبادت و محلّ محاربه او با شیطان بود)، وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً یعنی میوه شاداب و با طراوت و تازه در غیر فصلش آنجا می‌دید این جمله جواب «کلّما» است.

قالَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: زکریّا هر وقت پیش مریم روزی تازه می‌دید چه می‌گفت؟ پس خدای تعالی فرمود:

زکریّا می‌گفت:

یا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هذا چگونه است این رزق برای تو، یا از کجا این روزی برای تو می‌آید! و این جمله برای تعجّب است.

قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ این جمله استیناف است در مقام تعلیل. او می‌گفت: از نزد خداست زیرا خدا به هر که بخواهد فزون از شمار روزی می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۳۹

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۸] ..... ص : ۲۳۹

اشاره

هُنالِکَ دَعا زَکَرِیَّا رَبَّهُ قالَ رَبِّ هَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ ذُرِّیَّةً طَیِّبَةً إِنَّکَ سَمِیعُ الدُّعاءِ (۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۹

چون زکریّا کرامت مریم را دید عرض کرد پروردگارا مرا به لطف خویش فرزندانی پاک سرشت عطا فرما که همانا توئی مستجاب کننده دعا.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۹

هُنالِکَ در آن مکان یا در آن زمان دَعا زَکَرِیَّا رَبَّهُ یعنی پس از آن که گرامی داشتن و اکرام خدا را نسبت به مریم، مشاهده کرد، اشتیاق پیدا کرد که او هم فرزندی داشته باشد که پیش خدا همانند مریم عزیز باشد پس به درگاه خدا دعا نمود قالَ رَبِّ هَبْ لِی به من عطا کن از جهت بهره وری من مِنْ لَدُنْکَ یعنی از پیش تو، نه از پیش غیر تو، از قبیل ملائکه یا شیاطین، تا اینکه بازگشتش نیز به سوی تو باشد.
ذُرِّیَّةً طَیِّبَةً إِنَّکَ سَمِیعُ الدُّعاءِ نسل پاکی (عطا کن)، که تو جواب دهنده و استجابت کننده دعا هستی این معنی بدان دلیل است که در امثال این مقام کلمه سماع (سمیع) جهت اجابت دعا به کار می‌رود و جمله مستأنف است برای بیان علّت دعا، یا برای بیان حالت خدای تعالی در مقام دعا (یعنی در حالتی که خداوند شنوای دعای بنده است).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۳۹] ..... ص : ۲۳۹

اشاره

فَنادَتْهُ الْمَلائِکَةُ وَ هُوَ قائِمٌ یُصَلِّی فِی الْمِحْرابِ أَنَّ اللَّهَ یُبَشِّرُکَ بِیَحْیی مُصَدِّقاً بِکَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَیِّداً وَ حَصُوراً وَ نَبِیًّا مِنَ الصَّالِحِینَ (۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۹

پس فرشتگان زکریّا را ندا کردند هنگامی که او در محراب به نماز ایستاده بود که ای زکریّا خدایت به ولایت یحیی مژده می‌دهد در حالی که او به (نبوّت عیسی) کلمه خدا گواهی دهد و خود، در راه خدا پیشوا و پارسا و پیامبری از شایستگان است.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۰

تفسیر: ..... ص : ۲۴۰

«ف» پس خداوند دعای او را اجابت نمود «نادته الْمَلائِکَةُ وَ هُوَ قائِمٌ یُصَلِّی فِی الْمِحْرابِ» یعنی در مصلّای خودش ایستاده بود که

فرشتگان او را صدا زدند.

أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيى مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ اين اجابت دعاى زكريّا از خداى تعالى است. زيرا تصديق به كلمه خدا دليل طيّب و پاكيزه بودن است و مقصود از (كلمه خدا) همان مسيح است، زيرا او به سبب فناى در ذاتش و بقاى به سبب پروردگارش مانند كلمه‌اى شد كه استقلال و استقرار ندارد و به متكلّم پايدار است.

وَ سَيِّداً او براى خلق در شرف، و براى قومش در فرمانبرداري از وى، سيّد و آقا باشد.

وَ حَصُوراً يعنى در منع نفس از شهوات مبالغه كند، و لذا «حصور» تفسير به كسى شده كه با زنان نزديكى نكند.

وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ اتّصاف او به اوصاف سه گانه از باب فضل و كرم در اجابت دعاست.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴۰] ..... ص: ۲۴۰

اشاره

قالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلامٌ وَ قَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَ امْرَأَتِي عاقِرٌ قالَ كَذلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ ما يَشاءُ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۰

زكريّا عرض كرد پروردگارا چگونه مرا پسرى تواند بود در حالى كه مرا سنّ پيرى فرا رسيده است و اهل من نيز عجوزى نازا باشد، گفت چنين است كار خدا كه هر چه بخواهد مى‌كند.

تفسير: ..... ص : ۲۴۰

قالَ مكرّر گذشت كه امثال اين جمله جواب سؤال مقدّر است گويا كه گفته شده: زكريّا پس از بشارت از جانب خدا به اعطاى فرزند چه گفت؟ خدا فرمود كه گفت: رَبِّ أَنَّى خدايا چگونه يَكُونُ لِي غُلامٌ وَ ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۱

قَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ

براى من پسر به دنيا بيايد در حالى كه به پيرى رسيده‌ام، و نطفه شخص پير صلاحيّت انعقاد فرزند را ندارد، ظاهر اين بود كه بگويد: (بلغت الكبر) يعنى به پيرى رسيدم ولى او گفت پيرى مرا رسيد، براى اشعار به اين است كه پيرى مانند كسى است كه طالب انسان است و به سويى او مى‌آيد.

وَ امْرَأَتِي عاقِرٌ رحم زن من صلاحيّت انعقاد فرزند، قبل از پيرى را نداشت تا چه رسد به الآن كه پير شده است. و اين تعجّب و استبعاد از زكريّاست نسبت به فرزند، بر حسب اسباب طبيعى است، لذا بعد از آن انقطاع، اسباب طبيعى را آورد، و خوشحال شد آن‌گاه كه فهميد فرزند دار شدن، به سبب فضل و كرم خداست بدون اسباب طبيعى، نه اينكه خواسته باشد، كار خدا را بدون اسباب انكار كند تا مخالف مقام انبيا باشد.

برخى گفته‌اند: وقتى كه به زكريّا بشارت فرزند داده شد يك صد و بيست سالش بود و زنش نود و هشت سال داشت.

قالَ خداوند يا ملائكه ندا كننده گفت: كَذلِكَ خبر مبتداى محذوف است يعنى مطلب همانطور است كه بشارت دادى، يا متعلّق به «يفعل» است يعنى مثل عطا كردن فرزند بدون وجود اسباب طبيعى.

اللَّهُ يَفْعَلُ ما يَشاءُ خداوند هر چه را بخواهد انجام مى‌دهد خواه اسباب آن موجود باشد يا نباشد. بعضى گفته‌اند: استفهام زكريّا براى

این بوده، که بداند آیا در حال پیری او و همسرش، خداوند به آنها فرزند می‌دهد یا آنها را جوان می‌کند و سپس فرزند می‌دهد؟! بعضی گفته‌اند: احتمال دارد که مطلب برای او مشتبه شده باشد که آیا فرزند از پیرزن نازا می‌باشد یا از زن دیگر جوانی که صلاحیّت فرزند آوردن را داشته باشد. و بعضی گفته‌اند: این سؤال را کرد تا بداند که بشارت حقّ بود و از ملائکه بود یا از شیطان. به همین جهت گفت:

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۲

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۱] ..... ص : ۲۴۲

اشاره

قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِی آیَةً قالَ آیَتُکَ أَلَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَةَ أَیَّامٍ إِلَّا رَمْزاً وَ اذْکُرْ رَبَّکَ کَثِیراً وَ سَبِّحْ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِبْکارِ (۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۲

عرض کرد خدایا به شکرانه این نعمت آیت و عبادتی مقرّر فرما. فرمود: ترا آیت این است که سه روز با مردم سخن نگویی جز به رمز و پیوسته به یاد خدا باش و او را شبانگاه و صبحگاه تسبیح گوی.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۲

اشاره

قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِی آیَةً گفت: خدایا برای من علامتی و نشانه‌ای قرار ده. بعضی گفته‌اند: این را گفت تا وقت حمل را بفهمد تا بر عبادت و شکر بیفزاید یا در خوشحال شدن به فرزند عجله نماید.

قالَ آیَتُکَ أَلَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَةَ أَیَّامٍ یعنی نشانه تو این است که با مردم به مدّت سه روز جز با رمز سخن نگوئی، إِلَّا رَمْزاً استثنای مفرّغ «۱» منقطع است یعنی با رمز به سوی آنها اشاره کنی، یا اینکه مقصود از تکلّم افهام و فهماندن باشد که در این صورت استثنا متصل است، و معنی آیه این است که: نشانه تو این است که آنچه در ضمیرت موجود است به مردم به هیچ نحوی از افهام تفهیم نکنی مگر از طریق رمز، یا در هیچ حالی از احوال با آنها جز حالت رمز و اشاره نداشته باشی. و اینکه زبانش را از خصوص حرف زدن با آنها حبس نمود نه از ذکر خدا، برای این بود که در آن مدّت برای شکر و ذکر خدا خالص شود، تا حقّ نعمت را ادا کرده باشد، و این دلیل بر این است که طلب آیه و نشانه، جهت شناختن وقت حمل بوده است، تا اینکه شکر و ذکر را فزونی بخشد.

وَ اذْکُرْ رَبَّکَ کَثِیراً یعنی در همان ایّام ذکر خدا زیاد کن، و به او

---

(۱) در عبارت ثلاثة ایّام الّا رمزا، حرف الّا حرف استثناء رمزا مستثنی است و نوع آن استثنای مفرّغ است یعنی از جنس مستثنی منه نمی‌باشد و منقطع است، زیرا از مستثنی منه، قطع شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۳

فهماند که حرف نزدن از کلام غیر از ذکر خداست تا اینکه در آن مدّت ذکر خدا بسیار کند.

وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ بعضى گفته‌اند: عشىّ از زوال است تا غروب، و بعضى گفته‌اند: از عصر است تا مقدارى از سر شب بگذرد، و متبادر به ذهن همين معنى است، و بعضى گفته‌اند: از غروب است تا مقدارى كه از سر شب گذشته باشد.

وَ الْإِبْكارِ از طلوع فجر است تا ظهر. و تسبيح به معناى تنزيه و تطهير است امّا هرگاه به خدا نسبت داده مى‌شود منظور اينست كه خدا را از نقايص منزّه بدانيم با عدم اعتبار تنزه از نسبت‌ها و اضافات، يا اينكه نسبت‌ها و اضافه‌ها با كثرت‌ها مورد ملاحظه قرار گيرد، چنانكه تحقيق اين معنى گذشت، و تحقيق فرق بين تنزيه و تقديس نيز در اوّل سوره بقره، آيه نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ «۱» بيان شد.

تحقيق تسبيح ربّ و تسبيح اسم ربّ ..... ص : ۲۴۳

بدان كه در هر فردى از افراد بنى آدم، بلكه در هر جزئى از اجزاى عالم يك لطيفه الهى است كه آن لطيفه، او را تربيت مى‌كند و در جهت كمالات ثانوى به حركت وا مى‌دارد و از قوا و استعدادهائى كه در او به وديعت نهاده شده است خارج و به فعليّت‌هايش رهنمون مى‌شود، و آن لطيفه از جهتى ربّ آن چيز است و از وجهى اسم ربّ است. و قول شاعر اشاره به همين لطيفه است:

دل هر ذرّه را كه بشكافى آفتابيش در ميان بينى

---

(۱) سوره بقره: آيه ۳۰

و قول شاعر ديگر:

يكى ميل است با هر ذرّه رقّاص كشاند ذرّه را تا مقصد خاصّ

رساند گلشنى را تا بگلشن دواند گلخنى را تا بگلخن

و اين لطيفه، زير پرده‌هاى عدم‌هاى طبيعت و رذائل نفس پوشيده شده است، و تنزيه آن لطيفه پاك كردن آن از عدم‌ها و نقائص و رذايل است، و اين معنى ممكن نمى‌شود مگر با كثرت ذكر، آن هم ذكرى كه از طرف شخصى مجاز، بى واسطه يا با واسطه و يا با واسطه‌هايى از طرف خدا گرفته شده باشد. و لذا امر به تنزيه، بعد از امر به ذكر كثير آمده است.

و هر جا كه ذكرى از تسبيح به ميان آمده است چه به طور مطلق يا مقيّد به اسم ربّ يا به ربّ يا به اللّه باشد به صورت مفعول بدون واسطه يا به وسيله لام يا «باء» متعلّق به آن آمده است.... به هر حال مقصود از تسبيح، تنزيه و منزّه كردن آن لطيفه است زيرا آن لطيفه، اسم ربّ است، و خود، ربّ است، كه از طرف خدا نازل شده است. و مقصود از (عشى و ابكار) يا تمام اوقات است، چون گاهى دو طرف روز در عرف ذكر مى‌شود و مقصود استغراق جميع اوقات است يا خصوص دو طرف روز است، كه دو طرف روز وقت نشاط نفس و شدت گرفتن شوق آن است به اصلش به خلاف وسط شب و وسط روز كه هر دو وقت خستگى نفس و سستى قواست و لذا فرموده است: نزديك نماز نشويد در حالى كه كسل هستيد. (همانطور كه گفته شد نماز در وقت كسالت، دستور داده نشده است).

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴۲] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

وَ إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفاكِ عَلى نِساءِ الْعالَمِينَ (۴۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۵

ترجمه: ..... ص : ۲۴۵

آن‌گاه فرشتگان گفتند ای مریم همانا خداوند ترا برگزید و پاکیزه گردانید و بر زنان جهانیان برتری بخشید.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۵

وَ إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ عطف است بر قول خدا إِذْ قالَتِ امْرَأَتُ عِمْرانَ یا جمله استینافیّه است به تقدیر «اذکر» یا «ذکّر» یعنی به یادآر وقتی را که فرشتگان به طور مواجهه رو در رو به مریم گفتند، خواه آنها را دیده باشد یا شخص آنها را ندیده باشد- زیرا مریم محدّث «۱» بود، و محدّث گاهی می‌بیند و گاهی نمی‌بیند، چنانکه قبلا در قول خدای تعالی وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما «۲» به این مطلب اشاره شد.

یا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاكِ ای مریم! خدا تو را در ذریّه انبیا برگزید وَ طَهَّرَكِ و تو را از بی عفّتی پاک گردانید.

وَ اصْطَفاكِ عَلى نِساءِ الْعالَمِينَ و تو را از میان زنان جهان در زمان تو برگزید تا اینکه عیسی به دنیا بیاید. و این معنی مضمون چیزی است که در خبر است «۳»، و در باره آن چیزهای دیگر نیز گفته شده است.

و شاید مقصود از برگزیدن و اصطفاء اوّل برگزیدن او نسبت به نفس و استعداد و استحقاق خودش است، و مقصود از اصطفاء دوّم برگزیدن او نسبت به زنان عالم معاصر وی است، و لذا تطهیر را بین آن دو ذکر کرد، یعنی ای مریم خداوند به تو نگاه کرد و تو را برای خدمت و قرب به خود مناسب یافت، پس تو را به خدمتش برگزید و از نقایص

---

(۱) محدّث کسی است که صوت ملک را می‌شنود لیکن صاحب صوت را مشاهده نمی‌کند. (به نقل از بصائر و کافی، منقول از حضرت صادق (ع)- تفسیر المیزان شرح آیه ۶۰ از آل عمران).

(۲) قسمتی از آیه ۲۱۹ سوره بقره (در باره حرمت استعمال مواد مخدّره): گناه آن دو (شراب و قمار) بیش از منافع آنهاست.

(۳) صافی ج ۱/ ص ۳۱۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۶

کثرتها پاک نمود، و تو را به خود نزدیک کرد، و تو را از چیزهایی که باید از آنها فانی شوی فانی کرد، سپس تو را با بقای خودش باقی نگه داشت و با حیات خویش زنده گردانید، و تو را زنده کرد با چیزی که باقی ماندگان بعد از فنا با آن زنده می‌مانند، تا اینکه بر زنان عالم برتری یافتی، پس تو را بر آنان برتری داد و برگزید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۳] ..... ص : ۲۴۶

اشاره

يا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَ اسْجُدِي وَ ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۶

ای مریم فرمانبردار خدا باش و نماز را با اهل طاعت به جای آر.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۶

یـا مَرْیَمُ اقْنُتِی یعنی، اطـاعت کن. یا قیام به عبادت را ادامه بـده، یا دعا کن یا ساکت شو لِرَبِّکِ وَ اسْجُدِی برای پروردگارت خاضع بـاش و تعظیم کن. وَ ارْکَعِی نماز بخوان، یا خود را به رو بینـداز و امّا معنی قنوت و سـجود و رکوع شـرعی قطعا مقصود نیست، زیرا حقایق شـرعی ولو بر فرض ثبوتش، در شریعت ما تثبیت شده است نه در شرایع سابق، علاوه بر این اصلا قنوت و سجود و رکوع، در شریعت مریم تثبیت نشـده است. بنـابراین احتیاجی به بعضـی توجیهات نیست و همچنین احتیاجی به تقـدیم و تأخیر در بعضـی اجزاء آیه هم نیست که بعضی‌ها بیان کرده‌اند.

مَعَ الرَّاکِعِینَ یعنی بـا نمـاز گزاران نمـاز گزار. آوردن اسم فاعـل برای آن است که دلالـت بر دوام فعـل و ثبـات آن کنـد، و نگفت «الذین رکعوا» و این مطلب اشاره به این است که امر به دوام رکوع است، کسـی که بخواهد با فعلش همراهی مسـتمر را داشـته باشد حتما باید او نیز دائم الفعل باشد، و امّا آوردن جمع مذکّر برای بزرگداشت مریم است که او را جزء مردان به شمار آورده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۷

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۴] ..... ص : ۲۴۷

اشاره

ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیهِ إِلَیْکَ وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ یُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ أَیُّهُمْ یَکْفُلُ مَرْیَمَ وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ یَخْتَصِمُونَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۷

این از اخبار غیب است که بر تو وحی کردیم و آن زمان که برای نگهبانی و کفالت، مراسم قرعه می‌زدند و بر سر این کار، کارشان به نزاع می‌کشید تو حاضر نبودی.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۷

ذلِکَ خبر دادن به اخبـار مـادر مریم (ع) و زکریّا (ع) و مریم (ع) مِنْ أَنْبـاءِ الْغَیْبِ از خبرهـائی است که از تو غـایب بود یا از اخبار کسانی است که از تو غایب بودند.

نُوحِیهِ إِلَیْکَ که آنرا بر تو وحی نمودیم، خبر بعـد از خبر است، یا «حال» است، یا خبر مبتـداء است، یا مسـتأنف است و جواب سؤال مقدّر.

وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ یُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ أَیُّهُمْ یَکْفُلُ مَرْیَمَ تو در موقعی که جهت قرعه، قلم‌هایشان را انداختند که کدام کفالت مریم را بر عهده بگیرند، نبودی. شرح این حکایت پیش از این بیان شد.

وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ یَخْتَصِمُونَ تو پیش آنها نبودی که کارشان در کفالت مریم به نزاع کشید آن وقت که مادرش او را در پارچه‌ای پیچیـد و پیش علمـای یهود آورد، یـا وقتی بود که او را بزرگ کرده بود و زکریّا از تربیت او عـاجز شـده بود چنـانکه گفته شـد. و ممکن است مقصود نزاع در وقت ولادت عیسی (ع) باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴۵] ..... ص : ۲۴۷

اشاره

إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهاً فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۷

چون فرشتگان به مريم گفتند كه خدا ترا به كلمه‌اى كه نامش مسيح عيسى بن مريم است بشارت مى‌دهد كه در دنيا و آخرت آبرومند و از مقرّبان درگاه خداست.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۸

تفسير: ..... ص : ۲۴۸

إِذْ قالَتِ بدل است از قول خدا إِذْ يَخْتَصِمُونَ يا از قول خدا إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاكِ و از قول خدا وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلامَهُمْ و ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ.

الْمَلائِكَةُ يعنى وقتى كه ملائكه گفتند، (تعليل اين مطلب است كه) اين اخبار را مريم نمى‌دانست و غيب بود.

يا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ وجه تسميه عيسى (ع) به «كلمة اللّه» پيش از اين گفته شد.

اسْمُهُ الْمَسِيحُ مسيح در عربى به معنى مبارك است، و معانى ديگرى نيز دارد كه مناسب تسميه عيسى به آن نام است، و بعضى گفته‌اند: مسيح معرّب «مشيى» است كه در لغت سريانى به معنى مبارك است.

عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ خبر بعد از خبر، يا خبر مبتداى محذوف است وَجِيهاً حال است از «كلمة» و جاه، و وجاهت، بالا بودن و رفعت منزلت است.

فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ يعنى در دنيا و آخرت از نزديكان به خداست.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴۶] ..... ص : ۲۴۸

اشاره

وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَ مِنَ الصَّالِحِينَ (۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۸

و سخن گويد با مردم در گهواره بدانگونه كه در سنين بزرگى، و او از جمله نيكوكاران است.

تفسير: ..... ص : ۲۴۸

وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ مهد چيزى است كه براى خوابگاه كودك آماده مى‌كنند (گهواره).

وَ کَهْلًا یعنی با مردم در طفولیّتش سخن می گوید، هم چنانکه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۴۹
در باره خود و پاکی مادرش از زنا، شهادت می‌دهد. آنجا که گفت: إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ یا اینکه در کودکی با مردم سخن می گوید از رسالت و با آنها احتجاج می کند، زیرا که او در پنج سالگی یا در هفت سالگی مبعوث شده است، و در زمانی که به حدّ کمال رسید، جوان بود و این کهولت، پیری به معنی حرفی آن نیست. چنان که گفته شده است وقتی که او به آسمان رفت جوان بود.
بعضی گفته‌اند: مقصود از تکلّم در حال پیری، تکلّم او در حین نازل شدنش از آسمان بود «۱».
وَ مِنَ الصَّالِحِینَ و از صالحان است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۷] ..... ص : ۲۴۹

اشاره

قالَتْ رَبِّ أَنَّی یَکُونُ لِی وَلَدٌ وَ لَمْ یَمْسَسْنِی بَشَرٌ قالَ کَذلِکِ اللَّهُ یَخْلُقُ ما یَشاءُ إِذا قَضی أَمْراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۹

مریم عرض کرد خدایا مرا چگونه فرزندی تواند بود و حال آن که مردی با من نزدیک نشده است گفت چنین است کار خدا که بی‌نیاز از هر سببی است. هر چه خواهد بدون اسباب می‌آفریند و چون مشیّت او به خلقت چیزی قرار گیرد به محض اینکه گوید موجود باش در دم موجود شود.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۹

قالَتْ او هم مانند زکریّا، بر حسب اسباب طبیعت، فرزند دار شدن را غریب می‌شمرد و تعجّب می کرد، لذا گفت:
رَبِّ أَنَّی خدایا، چگونه یَکُونُ لِی وَلَدٌ وَ لَمْ یَمْسَسْنِی بَشَرٌ مرا فرزندی باشد؟ در حالی که بشری مرا لمس نکرده است. که در این صورت جمله پرسشی است تا بداند که فرزند بدون شوهر می‌شود یا

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۲
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۰
باید بعد از ازدواج باشد.
قالَ کَذلِکِ خدا گفت، این چنین است، فرزند بدون تماس بشر از قدرت خدا شگفت نیست اللَّهُ یَخْلُقُ ما یَشاءُ إِذا قَضی أَمْراً خدا هر چه بخواهد می‌آفریند، اگر امرش فرا رسد. جمله استینافیه است و جواب سؤال مقدّر است که از چگونگی خلقت خدا هر چه را که بخواهد بپرسد، این مطلب پاسخ آن است.
فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ پس جز این نیست که می گوید بشو در نتیجه می‌شود، گرچه سنت خدا اینطور جاری شده است، که اشیای طبیعی را تدریجا به وسیله اسباب خلق کند. (ولی بدون اسباب هم می‌تواند).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۴۸] ..... ص : ۲۵۰

اشاره

وَ يُعَلِّمُهُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۰

خداوند به عيسى كتاب را تعليم مى‌دهد و حكمت و تورات و انجيل مى‌آموزد.

تفسير: ..... ص : ۲۵۰

وَ يُعَلِّمُهُ با نون (متكلّم مع الغير) و با ياء غيبت (مفرد مذكر غايب) خوانده شده و آن عطف است بر «يخلق» يا «اللّه يخلق» يا كَذلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ ما يَشاءُ و ممكن است عطف باشد بر قبل از قالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ و اين گفتار معترضه، كنايه است تا اينكه تعليم كتاب از چيزهايى باشد كه بشارت به آن داده شده است، و معنى آيه اين است: كه خداوند بشارت مى‌دهد ترا به كلمه‌اى كه او را الْكِتابَ (كتاب) تعليم مى‌دهد.

تحقيق كتاب در اوّل تفسير گذشت، و ممكن است مقصود اينجا نوشتن باشد زيرا بعضى گفته‌اند كه خداوند به عيسى، نه جزء از نوشتن را ياد داد و به ساير مردم يك جزء.

وَ الْحِكْمَةَ يعنى آثار ولايت. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۱

وَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ و تورات و انجيل، دو كتاب را خصوصا ذكر كرد تا شرافت آن دو را نسبت به ساير كتابهاى گذشته برساند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۴۹] ..... ص : ۲۵۱

اشاره

وَ رَسُولاً إِلى بَنِي إِسْرائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْيِ الْمَوْتى بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُنَبِّئُكُمْ بِما تَأْكُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۱

و او را به رسالت به سوى بنى اسرائيل فرستاد كه به آنان بگويد من از طرف خدا معجزه‌اى آوردم و آن معجزه اين است كه از گل مجسّمه مرغى ساخته بر آن نفس قدسى بدمم تا به امر خدا مرغى گردد.

و كور مادرزاد و مبتلا- به پيسى را به امر خدا شفا دهم و مردگان را به امر خدا زنده كنم و به شما از غيب خبر دهم كه در خانه‌هايتان چه مى‌خوريد و چه ذخيره مى‌كنيد. اين معجزات براى شما حجّت و نشانه حقانيّت من است اگر اهل ايمان هستيد.

تفسير: ..... ص : ۲۵۱

وَ رَسُولًا و به عنوان فرستاده، رسولا عطف بر يُعَلِّمُهُ الْكِتابَ است بنابر اينكه آن عطف بر ما قبل قالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ باشد، يا عطف بر يُعَلِّمُهُ الْكِتابَ است به تقدير «يرسله» يا به تقدير «يكلّم رسولا».

إِلی بَنِی إِسْرائِیلَ به سوی بنی اسرائیل، بنی اسرائیل را خصوصا ذکر کرد چون عیسی رسولی برای آنان بود، یا اینکه بنی اسرائیل شریف‌ترین کسانی بودند که عیسی (ع) به سوی آنان فرستاده شده بود.

یا اینکه مقصود از بنی اسرائیل کسانی هستند که نسبت فطری آنها به انبیا قطع نشده است، زیرا آنها هستند که از انبیا بهره‌مند می‌شوند و پیامبران در حقیقت به سوی آنها فرستاده می‌شوند.

أَنِّی قَدْ جِئْتُکُمْ یعنی اینکه من آمده‌ام، بنابر اینکه قبل از «رسولا» ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۲

تکلّم و «نطق» به تقدیر گرفته شود، یا اینکه «رسولا» متضمّن معنی نطق باشد.

بِآیَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ یعنی با نشانه‌ای آمدم که دلالت بر صحّت نبوّت من می‌کند، و شکّ نمی‌کنید که آن نشانه، از قوه بشر خارج است.

أَنِّی أَخْلُقُ بدل از بِآیَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ است یا بدل از أَنِّی قَدْ جِئْتُکُمْ است یا خبر مبتدای محذوف است یعنی همانا من خلق می‌کنم.

لَکُمْ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَةِ الطَّیْرِ فَأَنْفُخُ فِیهِ یعنی در این گل می‌دمم، یا در آنچه که از گل درست شده است، یا در چیزی همانند هیأت پرنده. این معنا وقتی است که کاف در «کهیئة» اسم باشد.

فَیَکُونُ طَیْراً یعنی زنده می‌شود و دارای گوشت و استخوان و بال شده و دارای قدرت پرواز می‌گردد و چون تغییر کند و گوشت و استخوان و بال در آورد و صاحب حیات گردد، چیزی است که از قدرت بشر خارج است لذا آن را مقیّد نمود به قول خدای تعالی بِإِذْنِ اللَّهِ که آن به اذن خدا صورت می‌گیرد تا کسی توهّم نکند آنچه را که نصاری در حقّ عیسی پنداشتند (که عیسی خداست). معروف این است که آن پرنده خفّاش بود.

وَ أُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ و بهبود می‌بخشم و یا نابینا و یا کور مادرزاد و یا چشم خشکیده و پیسی را.

وَ أُحْیِ الْمَوْتی بِإِذْنِ اللَّهِ و به اذن خدا مردگان را زنده می‌کنم.

تکرار «باذن اللّه» برای اهمیّت دادن به دفع آن توهّم است. و چون غالبا در زمان عیسی و آنچه که در نظر اهل آن زمان مهمّ بود طبابت و معالجات عجیب و غریب بود که اکثر پزشکان از معالجه امثال آن عاجز بودند، لذا خداوند تعالی به عیسی (ع) چیزی داد که از سنخ همان چیزی باشد که نزد آنان معتبر و مهم و از قدرت بشر خارج باشد. تا استادان معروف فنّ اعتراف کنند که از قدرت آنان خارج است، و این کار از عهده خدای ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۳

تعالی ساخته است.

وَ أُنَبِّئُکُمْ بِما تَأْکُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِی بُیُوتِکُمْ یعنی خبر می‌دهم از حالات شما که برای شما معلوم است و از من غائب، تا بدانید که من چیزهای غیبی را می‌دانم.

إِنَّ فِی ذلِکَ در اینکه ذکر شد از آفریدن مرغ، از گل...، تا قول خدا ما تَدَّخِرُونَ یا در این خبر دادن، لَآیَةً نشانه بزرگی است، لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ برای شما، اگر عادت شما اذعان و تصدیق به چیزی باشد که باید به آن اذعان نمود، یا اگر ایمان به انبیاء گذشته دارید.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود: عیسی (ع) به بنی اسرائیل می‌گفت: من فرستاده خدا به سوی شما هستم، و من از گل برای شما مثل هیأت مرغ درست می‌کنم و در آن می‌دمم به اذن خدا پرنده می‌شود، و کور مادرزاد و پیس را شفا می‌دهم (و أکمه به معنی کور است). گفتند: ما، در کارهای تو جز جادوگری چیزی نمی‌بینیم، نشانه‌ای بیاور که بدانیم تو راست می‌گوئی، گفت: آیا خبر بدهم از آنچه که می‌خورید، و آنچه که در خانه‌هایتان ذخیره می‌کنید به نحوی که بگویم قبل از اینکه از خانه خارج شوید چه خوردید، و شب چه ذخیره کردید آن وقت می‌فهمید که من صادق و راستگو هستم؟ گفتند: بلی، عیسی می‌گفت: تو چنین و چنان خوردی و چه چیز آشامیدی، و چه چیز بلند کردی. پس بعضی قبول می‌کردند و ایمان می‌آوردند، و بعضی کافر می‌شدند «۱». اگر آنها اهل ایمان بودند، این چیزها برایشان نشانه بود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۰] ..... ص : ۲۵۳

اشاره

وَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْراةِ وَ لِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۵۰)

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱/ ص ۲۸۶/ ح ۱۵۰

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۴

ترجمه: ..... ص : ۲۵۴

و كتاب تورات شما را تصديق مى‌كنم و حلال مى‌گردانم بعضى چيزهائى را كه بر شما حرام كرد و از طرف خداوند براى شما معجزه و نشانه نبوّت آوردم پس اى بنى اسرائيل از خدا بترسيد و مرا اطاعت كنيد.

تفسير: ..... ص : ۲۵۴

اشاره

وَ مُصَدِّقاً عطف بر «رسولا» است يا بر «قد جئتكم» به تقدير «جئت» يا عطف بر «اخلق» است به تقدير «كنت» يا «جئت»، بدين نحو كه تصديق به تورات نشانه صدق او قرار داده شود، و معنى آيه اين است كه من نشانه‌اى از پروردگار شما آوردم، و من تصديق كننده بودم.

لِما بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْراةِ عطف بر «مصدّقا» است به اعتبار معنى، زيرا مقصود از آن تعليل است، يا عطف بر «جئت مصدّقا» است به تقدير «جئت» يا عطف است بر جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ به تقدير «جئت» لِأُحِلَّ لَكُمْ يعنى آمدم تا حلال كنم بر شما بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ بعضى چيزهائى كه بر شما حرام شده بود به سبب ستم و ظلم شما، مانند گوشت هر حيوان صاحب ناخن، و پيه‌هاى گاو و گوسفند، و بعضى از كارها در روز شنبه و غير اينها.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده است كه فرمود: بين داود (ع) و عيسى بن مريم (ع) چهار صد سال فاصله بود، و شريعت عيسى مبتنى بود بر توحيد و اخلاص بود و به آنچه كه نوح و ابراهيم و موسى وصيّت كرده بودند، و بر او انجيل نازل شد، و بر آن ميثاقى گرفته شد كه از پيامبران پيشين گرفته شده بود، و در كتاب براى او اقامه نماز و امر به معروف و نهى از منكر و تحريم حرام، و تحليل حلال، تشريع شده بود، و در انجيل بر او موعظه‌ها و حدود و مثل‌ها نازل شد، كه در آن قصاص و احكام حدود و فرض مواريث نبود، و آن تخفيفى كه براى موسى در تورات بود بر او نازل شد، و آن قول خداى تعالى است در آنجا كه عيسى ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۵

بن مريم (ع) به بنى اسرائيل مى‌گويد: بعضى چيزها كه بر شما حرام شده بود من آن را حلال مى‌كنم، و عيسى به كسانى از پيروانش كه با او بودند امر كرد كه به شريعت تورات و انجيل ايمان بياورند «۱».

وَ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ و چون حلال كردن محرّمات كه در يك شريعتى ثابت و مورد تصديق بوده است محلّ انكار و موهم دروغ گفتن حلال كننده است، و در عين حال خواسته است امر به طاعت كسى (موسى) بكند كه قبل از آن چيزى آورده است كه جمع

این دو موهم کذب اوست، لذا جِئْتُکَمْ بِآیَةٍ مِنْ رَبِّکَمْ را تکرار کرد تا اینکه معجزات او را بیاد بیاورند و او امرش را انکار نکنند.
فَاتَّقُوا اللَّهَ یعنی وقتی می‌بینید من نشانه‌ای از پروردگار شما دارم که دلالت بر رسالت من می‌کند، پس در مخالفت با من، از غضب خدا بترسید.
وَ أَطِیعُونِ و مرا در آنچه که به سوی آن دعوت می‌کنم و در آنچه که به آن امر و نهی می‌کنم اطاعت کنید.

تحقیق در اینکه انسان فطرهٔ وابسته آفریده شده است و همان وابستگی اقتضای پیروی از امری را دارد ..... ص : ۲۵۵

بدان که لطیفه سیّاره انسانی فطرتا وابسته آفریده شده است. بدین معنی که وابستگی، ذاتی انسان است، نه اینکه عرضی باشد مانند سایر اعراض بلکه می‌گوئیم: ذات او، جز تعلّق و وابستگی چیزی نیست، و هر چیزی که غیر از آن لطیفه سیّاره انسان باشد، آن، نه ذات او و نه ذاتی اوست، بلکه عرضی است که مانع ظهور ذاتی بوده و مانع نزدیک شدن به اصل و کمالش می‌باشد، نزدیکی به اصل و کمالش به این است که

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۸۶/ ح ۱۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۶

ماسوای تعلّق و وابستگی را جدا کند و دور بیندازد و تعلّق، بدون قیدی از قیود، ظاهر شود، و لذا وقتی که کمال محمّد صلّی اللّه علیه و آله و کمال قرب او به مبدأ خود، تمامیّت یافت، خدای متعال فرمود: دَنا فَتَدَلَّی یعنی قرب و نزدیکیش، به آخر رسید تا جائی که هیچ نماند مگر پیوستگی به آنگونه که ذات اوست و گر نه نزدیکی برای پیامبر از اوّل وجودش موجود بوده است.
و اینکه گفته‌اند: قید کفر است اگر چه به خدا باشد اشاره به این است که ذات انسان تعلّق محض است بدون اینکه قیدی به او منضمّ شود، و هر اندازه که قیدی از قیود و لو آن قید تقیّد به خدا باشد به انسان منضمّ شود دو گانگی و استقلال در وجود را اقتضا می‌کند و نیز مقتضی محجوب بودن از ذات خدا و از مشاهده پروردگارش می‌باشد. و این به خلاف سایر موجودات امکانی است، زیرا آنها همه‌شان محدود به حدود خاصّی هستند و کمال آنها در این است که به همان حدود برسند، و در آن مواقف و توقفگاه حدودشان بایستند و در همان حدود خودشان استقلال داشته باشند. پس موجودات امکانی اگر چه مقتضی تعلّق است ولی تعلّق در آنها تحت حدود و استقلال مخفی است، و ارباب انواع آنها تحت ربّ النّوع انسان است، زیرا ربّ النّوع آنها محدود است و ربّ النّوع انسان مطلق. و چون ذات آن لطیفه، مقتضی تعلّق و تکلیف مطابق تکوین می‌باشد، لذا بندگان به اقتدا و تعلّم و پیروی کردن و اطاعت، مأمور گردیدند. و ذکر کردند که اطاعت امام اصل همه نیکی‌ها است.
به ابی جعفر (ع) (امام باقر) نسبت داده شده است که فرمود «۱»:
بالاترین حد امر و رکن عظیم هر چیز و کلید مشکل و راه ورود به هر چیز و رضای رحمان تبارک و تعالی، طاعت امام پس از شناخت اوست.

---

(۱) کافی: ج ۱/ ص ۱۸۵/ ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۷

سپس فرمود: خدای تعالی می‌گوید: کسی که اطاعت رسول نماید خدا را اطاعت کرده است «۱»، و به این مضمون اخبار زیادی آمده است.

و به علی (ع) نسبت داده شده است که فرمود بدانید که همراهی عالم و پیروی او دینی است که خداوند به سبب آن اطاعت می‌شود، و طاعت عالم موجب کسب حسنات و پاک شدن سیّآت و ذخیره مؤمنین، و مرتبه بلند در حیاتشان و ریسمان محکم بعد از مرگشان است «۲».

بلکه در اخبار زیادی به طور صریح و اشاره وارد شده است که خیر و حسنه‌ای برای غیر مطیع نیست، و گناهی هم برای مطیع نیست، اگر عارف به اطاعت امام نباشد، اگر چه جمیع اعمال خیر را انجام دهد، سودی نبخشد، و اگر عارف مطیع به امام جمیع اعمال شرّ را انجام دهد، زیانی نبخشد.

و اخباری که دلالت می‌کند بر اینکه هر کس بمیرد و امامی نداشته باشد به مرگ جاهلیّت یا به مرگ کفر مرده است «۳». همه این احادیث دلالت بر فضل اطاعت امام نیز می‌کند، و لذا جمیع انبیا در اوّل دعوت و پیش از دعوت به اسلام امّت خود را به تقوی امر کرده‌اند، سپس به طاعت خود.

و بزرگان از مشایخ (ره) گفته‌اند: اگر تحت طاعت بنده حبشی باشی بهتر از این است که تحت اطاعت نفس خودت باشی.

و فقها (ره) گفته‌اند: هر کس پروردگارش را بدون تقلید از عالم وقت اطاعت کند، گرچه عملش مطابق حکم خدا هم باشد، باطل است و غیر مقبول، البتّه در صورتی که در ترک تقلید مقصّر باشد.

و اخباری که دلالت بر وجوب طلب علم می‌کند، مانند: «طلب

---

(۱) کافی: ج ۱/ ص ۱۸۵/ ح ۱

(۲) کافی: ج ۱/ ص ۱۸۸/ ح ۱۴

(۳) بحار: ج ۲۳/ ص ۷۷/ ح ۳

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۸

علم بر هر زن و مرد مسلمان فریضه است «۱»» و مانند «اگر مردم ارزش‌هائی را که در طلب علم است می‌دانستند، علم را می‌جستند اگر چه به ریخته شدن خونشان و فرو رفتن در آب دریا باشد «۲»» و اخباری که دلالت می‌کند بر اینکه مردم سه گونه‌اند: «عالم، متعلّم، و کف آب یا مردم فرومایه و احمق یا فرومایه و پست «۳»».

همه این اخبار دلالت بر وجوب طاعت می‌کند، زیرا علم، محققا نقش پذیری نفوس به نقش‌های محسوسات و مظنونات و معلومات نیست، بلکه علم در مسیر انسان از شؤون و فعلیّت‌های نفس است، زیرا نقش بستن نقوش مدرکات و فعلیّت‌ها و شؤون آن در نفس اگر در طریق انسانیّت نباشد و در طریق شیطان یا حیوان باشد علم نیست. بلکه نزد اهل اللّه جهل است.

و حقّ این است که بعد از رسیدن انسان به حدّ مردان، فعلیّتی در طریق انسانیّت برای او حاصل نمی‌شود، مگر با پیروی صاحب طریق و طاعت او، زیرا انسان از اوّل کودکی از باب اختیار توجّهی ندارد مگر به دامی و ددی، و هنگامی که به حدّ تکلیف می‌رسد شیطنت نیز به آن افزوده می‌شود اگر چه در این هنگام، گاهی نهی‌کننده الهی (وجدان اخلاقی) نیز پیدا می‌شود، ولی این نهی کننده الهی در نهایت ضعف است، و آن سه خصلت (حیوانیّت- درنده خوئی- شیطنت) در نهایت قوّت. و خلاصی از حکومت این سه و سیر بر طریق مستقیم انسانی حاصل نمی‌شود مگر با تمسّک به ولایت صاحب ولایت، که آن رشته محکمی است که بریدن ندارد «۴».

و قول خدای تعالی:

---

(۱) کافی: ج ۱/ ص ۳۰/ ح ۱ [.....]

(۲) کافی: ج ۱/ ص ۳۵/ ح ۵

(۳) کافی: ج ۱/ ص ۳۴/ ح ۵

(۴) عبارت مذکور در آیت الکرسی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۵۹

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ ما ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ «۱» اشاره به زاجر و مانع الهی است یعنی ولایت تکوینی به انضمام ولایت تکلیفی. یعنی ریسمان از جانب خدا کفایت نمی‌کند مگر اینکه ریسمان از ناحیه مردم نیز به آن منضمّ شود و آن عبارت از ولایت و طاعت ولیّ امر است.

و چون علوم و فعلیّت‌ها در طریق انسان حاصل نمی‌شود مگر با پیروی از امام یا کسی که امام اجازه اقتداء به او را داده، به طریق انحصار گفته‌اند: ما علماء و دانشمندانیم «۲»، شیعیان ما یادگیرنده و متعلّم هستند، و سایر مردم کف روی آب هستند.

و شاید بعضی از آنان حتّی یک ساعت هم به طریقه معمول، درس نخوانده و علم نیاموخته‌اند، بلکه شتربان یا چوپان بوده و یا حرفه دیگری داشته‌اند.

و از آنجا که حصول فعلیّتها و علوم، در طریق انسان به سبب اتّصال معنوی است که از آن به ریسمان و حبل تعبیر شده است و اتّصال صوری سبب اتّصال معنوی و پلی برای آن است لذا انبیا و اوصیای آنان از آدم تا خاتم، به امر بیعت و عقد ایمان اهمیّت می‌دادند، و خودشان را در این مورد به رنج می‌انداختند، و هیچ یک از پیروانشان را بدون گرفتن بیعت و عهد و میثاق ترک نمی‌کردند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۱] ..... ص : ۲۵۹

اشاره

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۹

همانا خداست پروردگار من و شما، او را بپرستید که راه راست همین است.

---

(۱) آل عمران: آیه ۱۰۸. یعنی: هر کجا باشند خواری برای آنها مقرّر شده مگر اینکه به ریسمان الهی و ریسمان مردم چنگ زنند.

(۲) مأخذ حدیث

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۰

تفسیر: ..... ص : ۲۶۰

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ جواب سؤال مقدّر است در مقام تعلیل امر به تقوای خدا، و چون امر به تقوی را تعلیل به الهیّت و مرسل بودن و ربوبیّت نموده این عبارت را آورده است، گویا که گفته است: من با نشانه‌ای از پروردگار شما آمدم که دلالت بر راستی گفتار من در ادّعای رسالت می‌کند پس بترسید از خدا و به مخالفت من در این سه چیز «الهیّت خدا»، «ربوبیّت او بر شما» و «فرستادن من به

سوی شما از طرف خدا» بر نخیزید، زیرا صاحب الهیّت همان پروردگار شماست، و پروردگار شما مرا به سوی شما فرستاد.
فَاعْبُدُوهُ یعنی وقتی خداوند پروردگار شماست پس در برابر او مانند بندگان عمل کنید، یا اینکه بندگان او شوید و از بندگی نفسهای خودتان خارج شوید.
هذا یعنی آنچه که ذکر شد از عبادت و اعتقاد ربوبیّت، یا از تقوی و اطاعت پیامبر، صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ راه راست است، که عبادت و خروج از انانیّت و دخول در تحت امر آمر الهی همان راه راست انسانی می‌باشد. چنانکه پیش از این گذشت، و همچنین تقوی، که خروج از انانیّت و از استقلال به رأی می‌باشد و اطاعت کردن، که دخول در تحت امر آمر الهی می‌باشد، همان صراط مستقیم انسانی است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۲] ..... ص : ۲۶۰

اشاره

فَلَمَّا أَحَسَّ عِیسی مِنْهُمُ الْکُفْرَ قالَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ قالَ الْحَوارِیُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ اشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۰

پس چون عیسی به یقین دریافت که قوم ایمان نخواهند آورد به همان شاگردانش که ایمان آوردند گفت کیست که با من دین خدا را یاری کند، حواریّین (خواصّ شاگردان عیسی) گفتند ما یاری کنندگان دین خدائیم و به خدا ایمان آورده‌ایم گواهی ده که ما تسلیم فرمان اوئیم.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۱

تفسیر: ..... ص : ۲۶۱

فَلَمَّا أَحَسَّ عِیسی مِنْهُمُ الْکُفْرَ یعنی پس از آن که آن مردم را به سوی خدا فراخواند و بر آنان اتمام حجّت نمود،.... مقصود از احساس کفر، ادراک کفر است به محض اوّلین ادراک کفر. لذا در خبر واصله از قول امام این چنین تفسیر شده است «۱» که وقتی شنید و دید که آنان کافر شدند.
قالَ در حالی که از آنها اعراض کرده و به خدا روی آورده بود و موافقین خود را فرا می‌خواند، گفت:
مَنْ أَنْصارِی حمل کردن جمع بر لفظ «من» به اعتبار معنی «من» است یعنی چه کسانی با من و به کمک من به سوی خدا می‌روند.
إِلَی اللَّهِ یعنی چه کسانی در راه خدا یاران من برای اظهار دین و اعلان آن می‌باشند. یا چه کسانی یاران من، هستند با خدا، بر دشمنی کفّار و جنگ با آنها؟ و ممکن است مقصود معیّت و همراهی خدا با یاری کنندگان و یاری شونده (عیسی (ع)) باشد، آیه چنین نیز تفسیر شده است، ولی معنی اوّل مراد است، زیرا چنانکه نقل شده است هرگاه از گروهی احساس کفر و دشمنی می‌کرد از آنها اعراض می‌کرد و به سوی گروه دیگری فرار می‌کرد.
قالَ الْحَوارِیُّونَ حواریّین گفتند، وجه تسمیه آنان از اینروست که آنان لباس می‌شستند و لباس‌ها را سفید می‌کردند، روایت شده است که آنان پیرو عیسی بودند و دوازده نفر بودند و هر وقت گرسنه می‌شدند می‌گفتند یا روح اللّه گرسنه شدیم، پس او دستش را به زمین می‌زد، خواه زمین صاف یا کوه، پس برای هر یک از آنان دو عدد نان از زمین خارج می‌شد و آن را می‌خوردند.

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۵

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۲

و هرگاه تشنه می‌شدند می‌گفتند یا روح اللّه ما تشنه شدیم، پس دستش را بر زمین می‌زد چه بر زمین صاف یا کوه و از آنجا آب بیرون می‌آمد و می‌نوشیدند.

آنها گفتند: یا روح اللّه از ما برتر هم کسی هست؟ که هر وقت بخواهیم ما را می‌خورانی و هر وقت بخواهم ما را می‌نوشانی، و ما به تو ایمان آوردیم و پیرو تو شدیم، گفت: برتر از شما کسانی هستند که با دست خود کار می‌کنند و از کسبشان می‌خورند، در نتیجه این سخن، از آن پس، آنان لباس می‌شستند و دستمزد می‌گرفتند، و یا از آن جهت حواریّون گفتند که لباس سفید می‌کردند یا اینکه آنان انصار و یاران او بودند، زیرا حواریّ بر ناصر و بر یاری دهنده انبیا اطلاق می‌شود، یا اینکه آنان سفید کننده قلب‌ها بودند، و خودشان اخلاص داشتند و خالص بودند و دیگران را نیز از پلیدی گناهان خالص می‌کردند.

و اصل آن «حوار» است و یاء مشدّد از جهت مبالغه به آن متّصل شد، و گویا در این معانی بدون یاء استعمال نشده است.

نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ توافق در جواب اقتضا می‌کرد که بگویند: «ما انصار تو هستیم به سوی خدا» ولی از آن عدول کردند از جهت اشعار به اینکه یاری کردن او یاری کردن خداست و لذا گفتند ما یاری کنندگان خدائیم.

آمَنَّا بِاللَّهِ به خدا ایمان آوردیم، این عبارت استیناف بیانی است در مقام تعلیل یا برای بیان کردن حال آنان است.

وَ اشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ یعنی شهادت بده که ما فرمانبردار و مطیع هستیم، یا اینکه مقصود از ایمان اذعان و مقصود از اسلام بیعت عامّه است، یا مقصود از ایمان و اسلام هر دو بیعت عامّه نبوی و قبول دعوت ظاهری است، سپس از خطاب به عیسی (ع) سخن را گردانده و خدا را خطاب کردند و گفتند:

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۳

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۳] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

رَبَّنا آمَنَّا بِما أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۳

پروردگارا ما به کتابی که فرستادی ایمان آوردیم و از رسول پیروی کردیم. پس نام ما را در صحیفه اهل یقین ثبت فرما.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۳

رَبَّنا آمَنَّا بِما أَنْزَلْتَ ایمان آوردیم بر آنچه که بر عیسی نازل کردی یا به همه آنچه نازل فرمودی.

وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ و از رسول یعنی عیسی (ع) پیروی کردیم فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ ما را با شاهدان یعنی کسانی که شاهد وحدانیّت و رسالت رسول تو هستند، یا با محمّد و امّت او که آنها شاهدان بر مردم بودند، بنویس، این وجه مبتنی بر این است که خدای تعالی فرمود:

لِتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۴] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ (۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۳

یهود با خدا مکر کردند خدا هم در مقابل با آنها مکر کرد و از هر کس خدا بهتر مکر تواند کرد.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۳

اشاره

وَ مَكَرُوا یعنی یهود، آن کسانی که عیسی (ع) احساس کفر آنان بود مکر و حیله به کار برده بودند که عیسی (ع) را بکشند به ترتیبی که خواهیم گفت.

مکر عبارت است از مخفی کردن مقصود اصلی و ظاهر ساختن امری دیگر از آنان که از حصول مقصود به صورت آشکار عاجز است، به این معنی اطلاق مکر در مورد خدا جایز نیست مگر از باب هم شکلی و همانندی.

---

(۱) بقره: آیه ۱۴۳. یعنی: تا اینکه شما شاهد بر مردم و پیامبر بر شما شاهد باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۴

وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ یعنی از حیث مکر، خدا بهترین مکر کنندگان است زیرا پنهان کردن و آشکار نمودن در دست خدا و در حکم اوست به خلاف غیر خدا از مکر کنندگان، یا از باب اینکه مکر از خدا عدل است و از غیر خدا ظلم، یا از باب اینکه مکر خدا و استدراجی که مقرر کند «۱». حتما نافذ است و واقع می‌شود در صورتی که از غیر خدا چنین نیست.

تفصیل حال حضرت عیسی و گرفتن آن حضرت و مصلوب نمودن وی ..... ص : ۲۶۴

نقل شده است: پس از آنکه قوم عیسی، او را از بین خودشان بیرون راندند با حواریّین به سوی آنها بازگشت، و در بین آنان فریاد به دعوت بلند نمود، پس آنان به کشتن او همّت گماردند و تبانی بر قتل او کردند. و این حیله و مکری بود که آنها بکار بردند، و مکر خدا به آنها چنین بود که شبیه عیسی را بر کسی که می‌خواست او را بکشد القاء نمود تا آنجا که کشته شد و به دار آویخته شد و حضرت عیسی به آسمان برده شد.

بعضی گفته‌اند: وقتی که پادشاه بنی اسرائیل خواست عیسی را بکشد داخل خانه‌اش شد که در آن یک روزن بود، جبرئیل از همان روزن عیسی را به آسمان برد، پادشاه به مردی خبیث از بنی اسرائیل گفت: در آن خانه داخل شو و او را بکش، پس داخل خانه

عیسی شد، پس خداوند شبیه عیسی را بر او القاء کرد، پس بیرون آمد تا به اصحابش خبر دهد که عیسی در خانه نیست پس آن شبه عیسی را کشتند و به دار کشیدند و

---

(۱) استدراج عبارت است از آن که خداوند به گمراهان نعماتی می‌دهد و آنها درجه به درجه تنعم می‌یابند و در گناه بیشتر غوطه می‌خورند و بارشان سنگین‌تر می‌شود (اشاره به آیه ۱۸۲ سوره اعراف وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ، آیه ۴۵ سوره قلم فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۵

گمان کردند که او عیسی (ع) است و بعضی گفته‌اند: عیسی را اسیر کردند و برای او چوبی نصب کردند تا بدارش آویزند، پس زمین تاریک شد و خداوند ملائکه را فرستاد تا بین عیسی و بین آنها حائل شود، پس مردی را که به او «یهودا» گفته می‌شد گرفتند و او همان کسی بود که بنی اسرائیل را به سوی مسیح راهنمایی کرد.

داستان از این قرار بود که آن شب عیسی حواریّین را جمع کرد و آنان را وصیّت نمود، سپس گفت: یکی از شما قبل از اینکه خروس صدا کند در مقابل چند درهم اندک، به من کافر می‌شود. پس بیرون رفتند و متفرق شدند، و یهود عیسی را طلب می‌کردند، یکی از حواریّین پیش یهود آمد و گفت: اگر من عیسی را به شما نشان دهم به من چقدر می‌دهید، پس سی درهم برای او قرار گذاشتند، پس آن را گرفت و آنان را به عیسی راهنمایی کرد.

وقتی داخل خانه عیسی شد خداوند او را شبیه عیسی (ع) نمود و عیسی (ع) را به آسمان برد لذا آنان آن مرد را به گمان اینکه عیسی است گرفتند، او گفت من عیسی نیستم و من شما را به عیسی راهنمائی کردم، ولی توجّه به گفتار او نکردند و او را بدار آویختند و گمان می‌کردند که او همان عیسی است.

پس وقتی شبیه عیسی بدار آویخته شد و هفت روز از قضیّه گذشت خدای تعالی به عیسی فرمود: بر مریم فرود آی تا حواریّین را برای تو جمع کند، پس هبوط کرد، و کوه از نور شعله کشید، پس مریم حواریّین را جهت ملاقات با عیسی جمع کرد. عیسی (ع) آنها را در روی زمین پراکنده کرد و برای دعوت مردم، به سوی خدا، فرستاد، سپس بار دیگر خداوند عیسی را به آسمان برد.

و آن شب شبی است که نصاری در آن شب ذخیره می‌کنند. وقتی که حواریّین صبح کردند هر کدام به دیگری قضیّه را می‌گفت و به زبان ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۶

کسانی که عیسی به سوی آنها فرستاده بود سخن می‌گفتند، و این معنی قول خدای تعالی است: وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ.

در انجیل ذکر شده: یهودا که بنی اسرائیل را به (مخفیگاه) عیسی رهنمون شد بر کاری که کرده بود. پشیمان شد، و آن درهمهای اندک را که گرفته بود در معبدشان انداخت و آن سی قطعه از نقره بود، و خودش را کشت. و در اخبار ما وارد شده که شبه عیسی را خداوند بر جوانی از پیروان عیسی انداخت تا اینکه در درجه و مقام مانند عیسی (ع) شد «۱».

و در انجیل است: کسی که در آن شب سه مرتبه کافر شد، قبل از اینکه خروس صدا کند شمعون بود، و او به عیسی کافر گشت و سه بار او را انکار کرد «۲».

و در انجیل است: یهود عیسی را به دار کشیدند، و مردی از پیروانش از پادشاه درخواست کرد که جسد عیسی را دفن کند، به او اجازه داد. و عیسی را در قبری از سنگ که برای خودش تراشیده بود دفن کرد و سنگ را بر درب آن گذاشت، سپس بعد از مرگ از قبر بالا برده شد و حواریّون پیش او جمع شدند، و هر یک از آنان زبان امّتی را آموختند که به سوی آنها فرستاده می‌شدند.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که فرمود: خداوند عیسی بن مریم را مبعوث نمود و به او نور و علم و جمیع علوم

انبیای قبلش را داد، و انجیل را اضافه نمود، و او را به بیت المقدّس به سوی بنی اسرائیل مبعوث نمود،

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۶

(۲) در انجیل یوحنا باب سیزدهم عدد ۳۷ این مطلب را در باره پطرس آورده است که:

پطرس بدو گفت:... عیسی به او جواب داد آیا جان خود را در راه من می‌دهی، آمین آمین به تو می‌گویم. تا سه مرتبه مرا انکار نکرده باشی خروس بانک نخواهد زد. در انجیل مرقس باب چهاردهم به تفصیل این مطلب را در باره پطرس ذکر کرده و شرح سه بار انکار و خواندن خروس را به تفصیل بیان داشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۷

که آنان را به کتاب و حکمت و ایمان به خدا و رسول دعوت کند، پس بیشتر آنان ابا کردند و چیزی جز طغیان و کفر بر آنها نیفزود پس وقتی ایمان نیاوردند عیسی به درگاه پروردگارش دعا کرد، پس خداوند شیاطین را از آنها دور کرد تا نشانه‌ای باشد که عبرت بگیرند، ولی باز جز طغیان و کفر چیزی بر آنها نیفزود، پس به بیت المقدّس آمد و آنجا ماند و بنی اسرائیل را دعوت می‌کرد و ترغیب به چیزهائی می‌کرد که نزد خداست، و سی و سه سال آنجا ماند تا اینکه یهود او را طلب کرده و ادّعا نمودند که عیسی را شکنجه کرده زنده دفنش کرده‌اند، و بعضی از یهود ادّعا کردند که او را کشتند و به دار آویختند، ولی خداوند آنها را مسلّط بر عیسی نکرد، و عیسی بر آنها مشتبه شد «۱».

و از امام باقر (ع) روایت شده است «۲» که عیسی (ع) همان شبی که خداوند او را به آسمان بالا برد، از یارانش وعده گرفته بود، پس همه جلوی آب پیش او جمع شدند و آنها دوازده مرد بودند، پس آنان را به خانه‌ای داخل نمود، سپس خودش از داخل چشمه‌ای که در گوشه خانه بود نزد آنان آمد در حالی که سرش را تکان می‌داد تا آب آن بریزد، گفت:

خداوند به من وحی کرده است که مرا الآن به آسمان می‌برد و مرا از یهود پاک می‌کند، پس کدام یک از شما قبول می‌کند که شبیه من بر او القاء شود، و کشته و به دار آویخته شود؟ تا با من در درجه برابر شود؟ پس جوانی از آنها گفت: من، یا روح اللّه، عیسی گفت: تو همان هستی. پس عیسی به حواریّین گفت: آگاه باشید که یکی از شما به من کافر (از نظر تقیّه و حفظ جان عیسی (ع) می‌گوید او را نمی‌شناسد) می‌شود قبل از اینکه هر دوازده نفر تا صبح به من کافر شوند، مردی از آنها گفت: آن منم یا نبی اللّه، عیسی گفت: آیا به این مطلب در نفست احساس می‌کنی پس

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۶

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۶

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۸

همان باش.

سپس عیسی به آنان گفت: شما پس از من سه فرقه می‌شوید، دو فرقه بر خدا افترا می‌بندند که در آتش داخل می‌شوند، و یک فرقه تبعیت از شمعون می‌کنند و در مورد خدا صادق هستند که داخل بهشت می‌شوند، سپس خداوند عیسی را از زاویه همان خانه بالا برد در حالی که آنها نگاه می‌کردند.

امام باقر (ع) فرمود: یهود در طلب عیسی در همان شب آمدند و همان مردی را گرفتند که عیسی گفته بود: از شما کسی هست که به من کافر شود قبل از اینکه دوازده نفر کافر صبح کنند، و آن جوانی را که همان عیسی به او القا شده بود گرفتند و او کشته و به دار آویخته شد، و آن همان کسی که عیسی (ع) به او گفته بود تو قبل از اینکه دوازده نفر کافر شوند نسبت به من کفر می‌ورزی

«۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۵] ..... ص : ۲۶۸

اشاره

إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسی إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ إِلَیَّ وَ مُطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ فَوْقَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فَأَحْکُمُ بَیْنَکُمْ فِیما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ (۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۸

به یاد آر وقتی که خداوند فرمود: ای عیسی من، روح ترا قبض کرده به آسمان بالا- برم و ترا پاک و منزّه از آلایش و معاشرت کافران گردانم و پیروانت را تا روز قیامت بر کافران برتری دهم. پس آن گاه بازگشت شما به سوی من خواهد بود که به حقّ میان شما حکم کنم در آنچه بر سر آن با یکدیگر به نزاع و خلاف بر می‌خاستید.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۸

إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسی إِنِّی مُتَوَفِّیکَ یعنی تو را از زمین قبض می‌کنم

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۸۷/ ح ۱۵۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۶۹

به نحوی که به تو دستشان نرسد بدون اینکه روح تو قبض شود. از «توفّیت مالی» یعنی همه مالم را گرفتم، یا تو را می‌میرانم میراندنی مانند خواب، بنابر آنچه روایت شده است عیسی در حال خواب به بالا برده شد «۱»، نظیر این معنی است قول خدای تعالی: «کسی که شما را می‌میراند در شب» یعنی شما را می‌خواباند.

یا اینکه مقصود توفّی و میراندن به صورت مرگ باشد بنابر آنچه که نقل شده است، خداوند او را سه ساعت میراند، یا بنابر آنچه که در انجیل نقل شده است عیسی (ع) به دار آویخته شد و کشته شد و دفن شد، یا اینکه در معنی آیه تقدیم و تأخیر است، زیرا «واو» مفید ترتیب نیست یعنی: من تو را بالا می‌برم سپس می‌میرانم.

وَ رافِعُکَ إِلَیَّ و بالا می‌برم به آسمانم، بالا بردن به آسمان را بالا بردن به سوی خودش نامیده، به جهت بزرگداشت آسمان است که آسمان را به منزله حضور خودش حساب کرده است.

وَ مُطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا و تو را پاک می‌کنم از آلوده شدن در اثر مجاورت و معاشرت آنان یا از منقصت قصد آنان، و اینکه می‌خواهند تو را بکشند.

وَ جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ فَوْقَ الَّذِینَ کَفَرُوا و پیروانت را برتر از کسانی که به تو کافر شدند، از یهودیان تکذیب کننده و غیر آنان قرار می‌دهم. و امّا مسلمانان عیسی را تکذیب نکردند و به او کافر نشدند، بلکه آنان کسانی بوده‌اند که در حقیقت پیرو عیسی شدند و دلیل آن ایمان به اخبار عیسی است که در باره بعثت محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده بود پس مسلمانان نیز در حجّت و غلبه در دنیا و آخرت فوق کافران و برتر از آنان هستند.

(۱) مجمع البیان: ج ۱ و ۲/ ص ۴۴۹ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۰

اینکه در اوصاف مذکور اسم فاعل آورده که دلالت بر ثبات و استمرار می‌کند جهت اشاره به اینکه اوصاف در حین تکلّم واقع شده است.

بنابراین ممکن است که إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ متعلّق به جمیع باشد بر سبیل تنازع نه اینکه فقط به جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ متعلّق باشد.

ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ خطاب به عیسی (ع) و پیروان و تکذیب کنندگان اوست.

فَأَحْکُمُ بَیْنَکُمْ فِیما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ سپس حکم بین آنها را بیان کرد و فرمود:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۶] ..... ص : ۲۷۰

اشاره

فَأَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِیداً فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۰

پس آن گروهی را که کافر شدند به عذاب سختی در دنیا و آخرت معذّب گردانم و برای نجاتشان هیچ یاوری نخواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۰

فَأَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِیداً فِی الدُّنْیا این جمله که تفصیل قول خدای تعالی است که می‌فرماید: فَأَحْکُمُ بَیْنَکُمْ و ترتّب فَأَحْکُمُ بَیْنَکُمْ بر قول خدای تعالی که می‌فرماید: ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ و تعقیب آن به این آیه وَ جاعِلُ الَّذِینَ اتَّبَعُوکَ فَوْقَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ همه اینها دلالت می‌کند بر اینکه بازگشت به سوی خدا بعد از برتر قرار دادن آنها بر کفّار می‌باشد و بازگشت به سوی خدا به سبب وصول به روز قیامت است. و تعذیب در دنیا بعد از بازگشت به خدا واقع می‌شود، و این معنی دلالت می‌کند بر اینکه بازگشت به سوی خدا جایز است، در وقتی واقع شود که آنها در زندگی دنیا هستند چنانکه محقّقین علما و عرفا قائل به آن هستند. یعنی وقتی که بازگشت به سوی خدا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۱

بپایان رسید مؤمنان به سبب رسیدن آنان به روز قیامت بر کفّار برتری می‌یابند همانطور که در زندگی دنیا هستند چشمهایشان دگرگون می‌شود و می‌بینند که همه به سوی خدا باز می‌گردند، و اینکه خداوند بین آنها حکم می‌کند بدین ترتیب است که کفّار را در دنیا به سبب پستیها و پلیدیهای نفس و واردات و مخوفات آن عذاب می‌کند به نحوی که هر صدایی را که می‌شنوند به زیان خویش تصوّر می‌کنند و چیزهای ناسازگار بر آنها وارد می‌شود مانند قتل و اسارت و غارت و مانند اینها.

وَ الْآخِرَةِ و در آخرت نیز به انواع عذاب جهنّم عذاب می‌شوند، یا اینکه عذاب در دنیا به سبب وارد شدن حوادث ناسازگار بدنی است و در آخرت اوصاف و واردات ناسازگار روانی است.

وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ هیچ یاری کننده‌ای برای آنان نیست نه در دنیا و نه در آخرت.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۷] ..... ص : ۲۷۱

اشاره

وَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۱

و امّا آنان که ایمان آوردند و کارهای نیک انجام دادند خدا اجر تمام و کامل به آنها عطا کند و خدا هرگز ستمکاران را دوست ندارد.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۱

وَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ولی کسانی که ایمان آوردند و کردار شایسته کردند در دنیا و آخرت پاداش آن را به نحو تمام و کمال می‌گیرند. و این مفهوم از جهت قرینه آیه فوق است که اهل ایمان را در مقابل کفّار قرار داده است.
وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ و خدا نه تنها ظالمان را دوست نمی‌دارد بلکه مورد بغض نیز قرار می‌دهد، چنانکه بارها به آن اشاره کردیم.
اینکه عوض کافرین ظالمین آورد اشعار به ذمّ دیگری برای کفّار می‌باشد که ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۲
کافران، ستمکار (بر خود و دیگران) می‌باشند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۸] ..... ص : ۲۷۲

اشاره

ذلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآياتِ وَ الذِّكْرِ الْحَكِيمِ (۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۲

این سخنان که بر تو می‌خوانیم، از آیات الهی و ذکر حکمتهای خدای حکیم است.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۲

ذلِكَ یعنی آنچه که ذکر شد از قول خدای تعالی: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفى آدَمَ وَ نُوحاً تا قول خدا وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ و اینجا اسم اشاره مخصوص دور را آورد، تا اشعار به تعظیم آن داشته باشد.
نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآياتِ «من» در «من الآیات» بیانیّه است و مقصود از آیات، آیات تدوینی است، یا آیات بزرگ از قبیل انبیا که مذکور شد و یا مادر مریم، و مریم، و زکریّا، و یحیی، و عیسی، و فرزندان آنان که پیش از این بیان شد.
وَ الذِّكْرِ الْحَكِيمِ تعبیر از آیات است با وصفی دیگر، زیرا همه آیات ذکر خدا هستند خواه برای نفس‌های خودشان باشد یا غیر آنها. به نحوی که نسیان و غفلت و ابطال و افساد به آنها راه نمی‌یابد.
یا اینکه «من» در «من الآیات» ابتدائیّه است یعنی آنها را از آیات عظام می‌گیریم که عبارت از ذکر حکیم و کتاب مبین و لوح محفوظ و قلم اعلی می‌باشد. چون آفرینش عیسی- بدون پدر از سوی یهود و نصارا محلّ شکّ و انکار و موجب تردید و بهتان بود.

بعضی از آنها گفتند: که تولّد عیسی از زناست، و بعضی آن را از یوسف نجّار که خواستگار مریم (ع) بود دانسته‌اند، از طرف دیگر تولّد عیسی موهم غلوّ و خدا بودن نیز بود تا جائی که بعضی از آنها عیسی را خدا دانستند، و این معنی موجب سؤال از حال عیسی بود که آیا او مثل و نظیری دارد یا نه.

خداوند همه این توهّمات را ردّ کرده، در پاسخ آن فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۳

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۵۹] ..... ص : ۲۷۳

اشاره

إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۳

همانا مثل خلقت عیسی (در خارق العاده بودن) به امر خدا مانند خلقت آدم ابو البشر است که خدا او را از خاک بساخت سپس بدان خاک گفت بشری به حدّ کمال باش هماندم چنان گردید.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۳

إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ پس تعجّبی نیست در آفرینش عیسی (ع) بدون پدر، زیرا که آدم (ع)، بدون پدر و مادر خلق شده است و آنان به این مطلب اعتراف دارند، با اینکه عجیب‌تر است.

خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ جمله استینافیّه است و جواب سؤال مقدّر، یا حال است به تقدیر «قد» و بیان وجه شباهت است، یعنی خلق عیسی (ع) از نفخه الهی «۱» مانند آفریدن آدم است از خاک. و لفظ «تراب» را نکره آورد تا اشعار دارد به اینکه خاکی که آدم از آن خلق شد خاک مخصوص بوده و شناساندن آن ممکن نیست.

ثُمَّ قالَ لَهُ سپس خدا به آدم گفت، آوردن «ثمّ» از جهت تفاوت بین دو اخبار است، زیرا که تفصیل مرتبه‌ای است که بعد از اجمال می‌آید (اوّل مطلب به طور مجمل گفته شده و سپس موضوع گسترش یافته است) یا معنی آیه این است که خداوند آفرینش آدم را مقدّر ساخت و سپس به او گفت: کُنْ یعنی بشر باش، یا اینکه صورتش را از خاک تصویر نمود سپس به او گفت بشر کامل باش.

فَیَکُونُ این کلمه و بیان آن در قول خدای تعالی:

---

(۱) اشاره به آیه وَ الَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَها فَنَفَخْنا فِیها مِنْ رُوحِنا...، آیه ۹۱ سوره انبیاء- وَ مَرْیَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَها فَنَفَخْنا فِیهِ مِنْ رُوحِنا وَ...، آیه ۱۲ سوره تحریم.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۴

بَدِیعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِذا قَضی أَمْراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ در سوره بقره گذشت.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۰] ..... ص : ۲۷۴

اشاره

الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ فَلا تَکُنْ مِنَ الْمُمْتَرِینَ (۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۴

سخن حقّ همان است که از جانب خدا به تو رسد مبادا هیچ‌گاه در آن شکّ و ریب کنی.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۴

الْحَقُّ یعنی اینکه ذکر شد از آفریدن عیسی بدون پدر و اینکه آن از زنا و از پدر نیست و اینکه او مخلوق خداست نه اله دیگری، و حقّ از جانب خداست.

مِنْ رَبِّکَ «الحقّ» مبتداست و «من ربّک» خبر آن است، و معنی آن این است که جنس حقّ یا جمیع افراد حقّ از پروردگار توست، و از غیر خدا حقّ موجود نمی‌شود، و هر چیزی که مغایر امر پروردگار توست باطل می‌باشد.

فَلا تَکُنْ مِنَ الْمُمْتَرِینَ یعنی از کسانی که در توحید خدا شک می‌کنند نباش که گفتند خدا سوّمی از سه خداوند است، و نه در رسالتت شکّ کن که آنها رسالت تو را انکار می‌کنند، و نه در امر عیسی که مغرضین می‌گویند که یا پدر داشته، یا بر اثر زنا بوده است، یا او خداست، یا فرزند خداست، باور مکن و هیچ شکّی نداشته باش که باطل است (و او از جنس حقّ است).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۱] ..... ص : ۲۷۴

اشاره

فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ (۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۴

بعد از آن که به وحی الهی و احوال عیسی (ع) آگاه شدی پس هر کس در باره او با تو در مقام مجادله برآمد بگو که بیایید ما و شما ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۵

شخصا با فرزندان و زنان خود با هم به مباهله برخیزیم (یعنی در حقّ یکدیگر نفرین کرده) در دعا و التجاء به خدا اصرار کنیم و دروغگویان را به لعن و عذاب خدا گرفتار سازیم.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۵

اشاره

فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ یعنی کسی که در مورد عیسی با تو به جدال برخیزد، یا در حقّی که از جانب پروردگار توست از قبیل توحید، و

رسالت تو، و خلق عیسی، و اینکه او به وسیله نفخ روح از جانب خدا بوده بدون زنا و بدون پدر، و در اینکه او بنده است نه خدا. مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ «من» بیانیه است، یا تبعیضیّه است و نگفت بعد از آن که اخذ کردی یا علم را آموختی، [بلکه گفت: آنچه که از علم نزد تو آمد و برایت روشن شد]. این برای آن است که بفهماند علم والاتر و بالاتر از آن است که با کسب حاصل شود. بلکه آن نوری است که خداوند در قلب هر کسی که بخواهد می‌اندازد «۱». تفسیر به آوردن دلایل (و بیّناتی) که موجب علم می‌گردد- همانطور که در تفسیر بعضی از عامّه آمده است- تفسیری است که بی‌نیاز از آن است.

فَقُلْ پس از آن که حجّت و دلیل در بین آنان فایده نبخشید و بیان و برهان نیز رادع و مانع کفر آنها نشد، بگو تَعالَوْا بیائید به سوی ما یا بیائید به محلّ اجتماع مردم تا ما هم بیاییم به جهت حجّتی که بین حقّ و باطل فرق نهد، به نحوی که هر کس آن حجّت و دلیل را ببیند دیگر شکّ در غالب و مغلوب و در حقّ بودن یا باطل بودن نکند، و آن حجّت و دلیل عبارت از ابتهال است، و آن کوشش کردن در دعاست به خیر و شرّ. تا اینکه لعن و عقوبت خدای تعالی شامل کسی باشد که باطل است و بطلان او ظاهر گردد.

---

(۱) العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۶

و فراخواندن دشمن به مانند این چنین کاری جز با علم بر راستی خود دعوت کننده و باطل بودن دعای دشمن او یقین داشتن به اجابت دعا، از سوی پروردگار، ممکن نیست. زیرا کسی که در امرش شکّ داشته باشد جرأت مثل این کار را پیدا نمی‌کند، و کسی که شکّ در اجابت دعا داشته باشد می‌ترسد که با عدم استجابت دعا درخواست او باطل گردد.

و چون حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله یقین به مطلب داشت عزیزترین اهل خانه‌اش را برای این کار فرا خواند، چون انسان هیچ وقت اقدام به هلاک نمودن اهل خانه‌اش نمی‌کند، بلکه خود را برای خاطر آنها به خطر می‌اندازد، و خود را در معرض بلاها و کشته شدن قرار می‌دهد تا خانواده‌اش محفوظ باشند، و لذا در این آیه به ترتیب هر کدام از عزیزان که مهمتر بود جلو انداخت، زیرا فرزندان عزیزترین کس هر فرد هستند، سپس زنها را ذکر نمود که غیرت ناموس اقتضا می‌کند که برای حفظ آنان انسان در مهلکه‌ها داخل شود، و از همین جاست که در جنگ‌ها هودج‌های زن را جلو می‌انداختند تا جلوگیری از فرار سربازان بنمایند.

تحقیق شرافت کسانی که در مباهله با محمّد (ص) بودند. ..... ص : ۲۷۶

نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ خداوند فرمود بیائید تا بخوانیم فرزندانمان و فرزندانتان را، این جمله مانند جمله‌ای است که قبلا ذکر شد که آمده بود «یهود باشید یا نصاری» وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ هر کدام از ما، در دعا کردن نسبت به دیگری کوشش کند فَنَجْعَلْ پس با دعایمان قرار دهیم لَعْنَتَ اللَّهِ یعنی طرد خدا و دور کردن از رحمت او را، و آن کنایه از عقوبت عَلَی الْکاذِبِینَ بر دروغ گویان است.

این آیه از بهترین دلیل‌ها بر صدق نبیّ در نبوّتش است و دلیل بر شرافت و بزرگی کسانی است که پیامبر آنها را برای مباهله آورد، و اینکه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۷

آن عزیزان اهل بیت و اصحاب پیامبر می‌باشند.

و خلافی بین دو فرقه (سنی و شیعه) نیست که پیامبر جز حسن (ع) و حسین (ع) و فاطمه (ع) و علی (ع) کسی را برای مباهله نیاورد. از امام صادق (ع) روایت شده است که که نصارای نجران وقتی خدمت رسول خدا آمدند بزرگشان که «اهتم و عاقب و سیّد» نام داشتند با آنها بودند، و آنان به نماز مسلمانان حاضر شدند و در آنجا به نواختن ناقوس مشغول شدند، مسلمانان نماز خواندند،

اصحاب پیامبر گفتند:

یا رسول اللّه در مسجد تو ناقوس می‌زنند، فرمود آنان را به حال خود واگذارید، وقتی فارغ شدند نزدیک رسول خدا، آمدند و گفتند: ما را به چه چیز فرامی‌خوانی؟ پیامبر فرمود: به شهادت لا اله الّا اللّه و اینکه من رسول خدا هستم، و اینکه عیسی بنده‌ای است مخلوق که می‌خورد و می‌آشامید و حرف می‌زد. گفتند: پدرش کیست، به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که به آنان بگو: در مورد آدم (ع) چه می‌گوئید؟ آیا او بنده مخلوق نبود که می‌خورد و می‌آشامید و سخن می‌گفت و نکاح می‌کرد؟ پیامبر نیز از آنها همین را پرسید. آنان جواب دادند: بلی، پیامبر فرمود: پس پدر آدم چه کسی بود؟ مبهوت ماندند و خداوند این آیه را نازل فرمود که إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ... تا آنجا که فرمود: فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ.

پس رسول خدا فرمود: با من به مباهله برآیید اگر من راستگو بودم لعنت بر شما نازل می‌شود و اگر من دروغگو بودم که بر من نازل می‌شود، گفتند: انصاف کردی. پس وعده مباهله را گذاشتند، وقتی به خانه‌هایشان برگشتند رؤسای نصاری گفتند: اگر به همراهی امّتش با ما مباهله کرد که ما مباهله می‌کنیم که در این صورت او پیامبر نیست، و اگر با اهل بیت مخصوصش به مباهله آمد که مباهله نمی‌کنیم، زیرا کسی تا راستگو نباشد با اهل بیت خود به مباهله نمی‌آید. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۸

وقتی که صبح شد خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدند، در حالی که امیر المؤمنین، فاطمه و حسن و حسین (ع) با حضرت بودند. نصاری گفتند، اینان چه کسانی هستند؟ جواب داده شد: این پسر عمو و وصیّ و داماد پیامبر علیّ بن ابی طالب است، و آن دخترش فاطمه (ع) و آن دو فرزندانش حسن و حسین می‌باشند.

آنها متفرق شدند و به رسول خدا گفتند ما تو را راضی می‌کنیم و ما را از مباهله (نفرین گوئی به هم) معاف دار، رسول خدا نیز با آنها به جزیه مصالحه نمود و رفتند «۱».

در کشّاف روایت شده که پیامبر وقتی آنها را به مباهله فراخواند گفتند بر می‌گردیم و فکر می‌کنیم، وقتی که رفتند و تنها شدند، به «عاقب» که خردمند آنها بود گفتند: ای بنده مسیح چه می‌بینی؟ گفت:

ای گروه نصاری به خدا قسم که شما خود دانستید که محمّد نبیّ مرسل است و او از جانب صاحب امر شما با فاصله آمده است، به خدا قسم هرگز هیچ قومی با پیامبری مباهله نکرد مگر اینکه بزرگشان هلاک و کوچکشان از بین رفت و تولید مثل نکرد، اگر مباهله کنید ما هلاک می‌شویم، اگر حتما می‌خواهید در دین خود باقی بمانید، با این مرد خداحافظی کرده به شهرهایتان برگردید.

لذا خدمت رسول خدا آمدند در حالی که صبح شده بود، و پیامبر حسین را به بغل و دست حسن را گرفته بود، فاطمه پشت سر پیامبر و علی پشت سر فاطمه راه می‌رفتند، و پیامبر می‌گفت: من هر وقت دعا کردم شما آمین بگوئید.

پس اسقف نجران گفت: ای گروه نصاری من صورتهایی می‌بینم که اگر از خدا درخواست کنند که کوه را از جایش بکند، خواهد کند، پس

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۸

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۷۹

مباهله نکنید که هلاک می‌شوید، و در روی زمین تا روز قیامت نصرانی باقی نمی‌ماند. پس گفتند یا ابا القاسم رأی ما بر این قرار گرفت که مباهله نکنیم، و تو را بر دینت اقرار کنیم و ما بر دین خود بمانیم.

پیامبر فرمود: حال که از مباهله ابا دارید پس اسلام آورید و آنچه که از نفع و ضرر بر مسلمانان است بر شما هم باشد، ولی آنها خودداری کردند.

پیامبر فرمود: پس من با شما جنگ می‌کنم، گفتند: ما طاقت جنگ عرب را نداریم، ولی با شما مصالحه می‌کنیم که تو با ما جنگ

نکنی و ما را از دین خودمان بر نگردانی و ما هم هر سال دو هزار حلّه، هزار در ماه صفر، و هزار در ماه رجب همراه با سی عدد زره آهنی به شما می‌دهیم.

پیامبر با آنان بر همین جزیه مصالحه نمود و فرمود: قسم به کسی که جانم در دست اوست هلاک و نابودی بر اهل نجران نزدیک شده بود و اگر مباهله می‌کردند به صورت بوزینه و خوک می‌شدند، و بیابان بر آنها آتش می‌شد، و نجران و اهلش همه از بیخ و بن برکنده می‌شدند حتّی پرنده‌ها بر فراز درختان از بین می‌رفتند.

و از عایشه است که رسول خدا خارج شد در حالی که بر او گلیم یا چادری (کسای یمانی) که از موی سیاه بافته شده بود، پس حسن (ع) آمد زیر آن چادر داخلش کرد، سپس حسین (ع) آمد او را هم داخل چادر نمود، سپس فاطمه، سپس علی (ع). آنگاه گفت: خداوند می‌خواهد از شما اهل بیت پلیدی را ببرد «۱».

اگر گفته شود: فراخواندن پیامبر نصاری را جهت مباهله جز برای این نبود که دروغگو بین او و خصمش معلوم شود، و این امری است که مختصّ پیامبر و کسانی بود که او را تکذیب می‌کردند، پس انضمام زن و

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۱۸

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۰

فرزندان چه معنی دارد؟

جواب گوئیم: این امر، تأکید بیشتری بر اطمینان به حال و یقین به راستی سخن گوینده آن دارد. چون به خود جرأت داده، و عزیزان و جگر گوشه‌ها و محبوب ترین اهل خانه خود را در معرض نفرین قرار داد، و در این باره اکتفا به خودش نکرده است. اضافه بر آن که به کذب دشمن اطمینان داشت، و این بدان جهت بود که در صورت واقع شدن مباهله به همراهی با عزیزان و دوستانش دشمن را نابود کرده از بن و بیخ برکند. و خصوصا فرزندان و زنان را آورد زیرا آنان عزیزترین و دلچسب ترین اهل خانه هستند، و چه بسا مرد خود را فدای آنها می‌کند و برای دفاع از آنها جنگ می‌کند تا کشته شود، و از همین جهت در جنگ‌ها کجاوه‌های زنان را با خودشان می‌بردند تا از فرار سربازان جلوگیری شود.

و در ذکر آنها را بر خود (انفسنا و انفسکم) مقدّم داشت تا به لطف مکان آنها و قرب منزلتشان توجّه دهد، و اعلام کند که آنان مقدّم بر خودشان هستند و خودشان فدای آنها می‌شوند.

و این روایت دلیل است- و هیچ دلیلی قوی‌تر از این نمی‌تواند باشد- بر فضیلت اصحاب کساء (ع) و در آن برهان واضحی است بر صحّت نبوّت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله. (آنچه از کشّاف گفته شد، به پایان رسید). و همه آن را نقل کردیم تا دانسته شود که خود آنها به فضل اصحاب کسا اعتراف دارند، و اینکه اصحاب کسا، علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) هستند، و اینکه کسی عزیزتر از اینها برای پیامبر نبود و اینکه هر کس حقّ آنان را منع کند یا به آنها آزار رساند شدیدتر از این است که منع حقّ پیامبر کند و به او آزار رساند. و الحمد للّه.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۲] ..... ص : ۲۸۰

اشاره

إِنَّ هذا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا اللَّهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۱

ترجمه: ..... ص : ۲۸۱

اين داستان به حقيقت سخن حقّ است و جز آن خداى يكتا خدايى نيست و او بر همه كار توانا و به حقايق امور داناست.

تفسير: ..... ص : ۲۸۱

إِنَّ هذا يعنى آنچه كه ذكر شد از اخبار عيسى و حمل مريم و تولّد او تا آخر، همه حقّ است.
لَهُوَ الْقَصَصُ مصدر «قصصت الحديث و اقصصته» يعنى روايت كردم آن را بر جهتى كه هست، و آن به معنى مصدرى است يعين روايت شده است، و اين مفيد حصر است خواه ضمير، ضمير فصل يا اسم باشد و مبتداى دوّم، و مقصود حصر اضافى است يعنى نسبت به آنچه كه آنان در حقّ عيسى گفته‌اند- گفته آنان خالى از شائبه باطل نيست- بر عكس، آنچه كه در قرآن [در باره آن حضرت] ذكر شده است، قصّه‌هاى «الحقّ» حقّ است كه شائبه باطل در آن نيست، وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا اللَّهُ تصريح به بعضى از چيزهائى است كه از حصر سابق استفاده مى‌شود، يعنى اين فقط حقّ است نه آنچه كه آنها در حقّ عيسى گفته‌اند، و از جمله چيزهائى كه در حقّ عيسى گفته‌اند اين است كه عيسى خداست و او از سه (اقنوم «۱» قديم) (پدر، روح القدس، پسر كه عيسى باشد) سوّم است، در حالى كه خدايى جز خداى يكتا نيست.
وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ يعنى خداست كه غالب است و از مرادش هيچ مانعى منع نمى‌شود.
الْحَكِيمُ حكيم است در علم و عملش، و آن عطف است در معنى تعليل، يعنى اينكه خدا بايد عزيز و حكيم باشد تا غايات امور را آن طور كه شايسته است بداند، و در عمل، آن طور كه شايسته است تمكّن داشته

---

(۱) اتنبه اقنوم (نه جوهر مجرّد يا سه گوهر قديم) در بسيارى از اديان پيش از مسيح (ع) وجود داشته است و الهيّات مسيح تحت تأثير آن قرار گرفته است. و خداى واحد را در سه مظهر قديم باور داشته‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۲

باشد، و در مرادش مغلوب نگردد. و اين اوصاف، منحصرا در خداست.
پس جز اللّه خدايى نيست، عيسى نه خداست و نه شريك خدا.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۶۳] ..... ص : ۲۸۲

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ (۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۲

پس اگر روى از حقّ بگردانند بترسند كه خدا از كار تبهكاران آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۲۸۲

فَإِنْ تَوَلَّوْا یعنی کسانی که با تو یا با دین تو به جدل و خصومت برخاسته‌اند، یا در باره داستان‌های عیسی، طبق آنچه که ذکر شد جدل کنند پس بترسند که: فَإِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِالْمُفْسِدِینَ خداوند نسبت به مفسدان آگاهی دارد. و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر (به جای فانه گفته شده فان اللّه) به این امر اشعار دارد که آنها در رو گردانیدن از حقّ در عالم صغیر و کبیرشان، افساد کرده‌اند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۴] ..... ص : ۲۸۲

اشاره

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ تَعالَوْا إِلی کَلِمَةٍ سَواءٍ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لا نُشْرِکَ بِهِ شَیْئاً وَ لا یَتَّخِذَ بَعْضُنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۲

بگو ای اهل کتاب بیایید از آن کلمه حقّ که میان ما و شما یکسان است پیروی کنیم که به جز خدای یکتا هیچ کس را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و برخی، برخی را به جای خدا به ربوبیّت تعظیم نکنیم پس اگر از حق روی گردانند بگویید شما گواه باشید که ما تسلیم فرمان خداوندیم.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۲

قُلْ ای محمّد پس از آن که اتمام حجّت برای آنها کردی بدین گونه که حال عیسی را به آنها تقریر کردی و مخلوق بودن و بنده

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۳

بودن او را از بیان احوالش اثبات نمودی و بعد از آن که دیدی دلیل بیانی در آنها فایده نکرد و آنها را فرمانبردار ننمود و بر دین خودشان باقی ماندند و آنان را ملزم به مباهله نمودی، حال به عموم اهل کتاب از یهود و نصاری به طریق لطف در احتجاج و مدارا نمودن در دلیل بگو: یا أَهْلَ الْکِتابِ تَعالَوْا إِلی کَلِمَةٍ ای اهل کتاب بیایید از اختلاف و جدایی دست بردارید و به یک کلمه که همان توحید خدا در عبادت و الوهیّت و اطاعت است.

سَواءٍ بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ و قبول آن بین ما و شما یکسان است اتّفاق و اجتماع کنیم. و لفظ «سواء» مصدر است به معنی اسم فاعل برای زمان آینده.

أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ که جز خدا را عبادت نکنیم به خلاف عبادت کنندگان عزیر از یهود که معتقدند عزیر فرزند خداست، و به خلاف عبادت کنندگان مسیح از نصاری که معتقدند او خدا یا فرزند خداست. و این جمله یا خبر مبتدای محذوف است یا بدل از «کلمة».

وَ لا نُشْرِکَ بِهِ شَیْئاً و شرک به خدا در الهیّت نداشته باشیم، به خلاف نصاری که گفتند خدا سوّمی از سه تا است.

وَ لا یَتَّخِذَ بَعْضُنا بَعْضاً أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ یعنی در طاعت فقط خدا را ربّ خود بدانیم به خلاف کسانی که دانشمندان یهود و رؤسا و راهب‌ها را به ربوبیّت اتخاذ کرده و از آنها فرمانبری و اطاعت می‌کنند در حالی که برخی از آنها از غیر خدایند، یا ربوبیّت آنها ناشی از غیر خداست، یا بدون اذن خداست.

پس لفظ «من» برای تبعیض است، و ظرف مستقرّ است و وصف است برای «اربابا» یا لفظ «من» برای ابتدا است و ظرف لغوست، یا مستقّر است و صفت «اربابا».

و فرمانبرداری مخلوق در دین بدون اجازه خدا و بدون امر او یک نوع عبادت نسبت به فرمان دهنده محسوب می‌شود اگر چه اطاعت کننده این احساس را نداشته باشد و لذا در سوره توبه فرمود: اتَّخَذُوا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۴

أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً

یعنی اینکه اطاعت آنها از علمای یهود و لو بدون توجّه به اجازه و امر خدا برای آنان عبادت است و آنها امر نشدند مگر اینکه فقط خدای واحد را عبادت کنند.

روایت شده است: وقتی که آیه اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ نازل شد عدیّ بن حاتم گفت: ما که آنان را عبادت نمی‌کردیم یا رسول اللّه؟! پیامبر فرمود: آیا چنین نبود که برای شما حلال می‌کردند و حرام می‌کردند و آنچه آنان می‌گفتند شما می‌گرفتید (و انجام می‌دادید؟). گفت: بلی. فرمود: این همان است «۱».

فَإِنْ تَوَلَّوْا پس اگر از اتّفاق کلمه با شما روی گردانیدند با اینکه انبیا و امّت‌های پیشین آنها در آن کلمه اتّفاق داشتند.

فَقُولُوا پس بگوئید، در اینجا امّت با پیامبر مجموعا مورد خطاب قرار گرفته‌اند، زیرا این کلام امر به وداع با آنهاست بعد از اتمام حجّت و الزام آنان.

و این معنی برای جمیع امّت است به خلاف کلمات سابق که دعوت و احتجاج و فقط در شأن پیامبر، بود. لذا خطاب سابق متوجّه پیامبر و مخصوص به او بود.

اشْهَدُوا یعنی شاهد باشید و افتخار کنید به اینکه مطیع آن کلمه هستید و به کسی که از اطاعت رو گردانیده است بگویید بر ما شهادت بدهید که بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ما فرمانبردار و مطیع آن کلمه هستیم.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۵] ..... ص : ۲۸۴

اشاره

يا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تُحاجُّونَ فِي إِبْراهِيمَ وَ ما أُنْزِلَتِ التَّوْراةُ وَ الْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۶۵)

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۵

ترجمه: ..... ص : ۲۸۵

ای اهل کتاب چرا در آیین ابراهیم با یکدیگر مجادله می‌کنید در صورتی که تورات و انجیل شما بعد از او نازل شده است، آیا تعقّل نمی‌کنید.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۵

یا أَهْلَ الْكِتابِ ندا، از محمّد و امت اوست به اهل کتاب بر سبیل شادمانی. و ما بعد این جمله نیز از کلام محمّد و امت او می‌باشد یا اینکه جمله استینافیه و کلام از خدای تعالی است، یا خداوند اهل کتاب را ندا می‌کند. و به هر حال آوردن ادات ندا و بعید دلالت می‌کند بر کمال غفلت اهل کتاب و احتیاج آنها به ندای بعید.

لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْراهِيمَ یعنی چرا جدل و محاجّه می‌کنید در شریعت و ملّت ابراهیم و اینکه ابراهیم بر چه دینی بوده است بنابر آنچه که گفته شده که دانشمندان یهود و نصارای نجران نزد رسول خدا جمع شدند و در باره ابراهیم نزاع می‌کردند. پس یهود می‌گفت ابراهیم یهودی بود و نصاری می‌گفتند نصرانی بود، پس خداوند این آیه را نازل فرمود «۱».

وَ ما أُنْزِلَتِ التَّوْراةُ وَ الْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ یعنی ملّت یهود و شریعتش از تورات بود و شریعت نصاری هم از انجیل بود، و تورات تقریبا هزار سال بعد از ابراهیم نازل شده و انجیل دو هزار سال بعد او نازل شده است.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا اندیشه نمی‌کنید که ادّعای شما ادّعایی است که دلیل بطلان آن با خودش است، و مثل آن را عاقل ادّعا نمی‌کند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۶] ..... ص : ۲۸۵

اشاره

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ حاجَجْتُمْ فِيما لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۶۶)

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۶

ترجمه: ..... ص : ۲۸۶

گیرم در آنچه می‌دانید، شما را مجادله روا باشد چرا در آنچه عالم نیستید باز جدل و گفتگو به میان آرید و خدا همه چیز را می‌داند و شما نمی‌دانید.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۶

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ منادی است یا بدل است یا خبر، و آوردن دو حرف تنبیه، به این عبارت اشعار به این امر است که آنها آن قدر احمق و کند ذهن هستند که بدون تأکید در تنبیه و بدون ندا آگاهی حاصل نمی‌کنند. و «هؤلاء» وقتی بدل باشد یا خبر مانند تصریح به کند ذهنی و نافهمی آنان می‌شود، زیرا معنی آن این است: شما این احمقانی هستید که ادّعایی کردید که دلیل بطلان آن با خودش است.

حاجَجْتُمْ فِيما لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ از امر موسی و شریعت او، و کار عیسی و شریعتش یعنی شما در این مورد یک علم اجمالی داشتید، و عادتا باید این مطلب بر شما معلوم باشد، پس احتجاج کردید و در آن مغلوب شدید.

فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ چرا در امر ابراهیم و شریعتش احتجاج می‌کنید که بدان آگاهی ندارید، یعنی شخص عاقل وقتی در چیزی که معلوم است یا در شأن آن این است که معلوم باشد و در حین جدل مغلوب می‌شود، دیگر باید از جدل کردن در چیزی که علم به آن ندارد دوری کند و کسی که در چنین جایی از جدل دوری نکند، سفیه است و غیر عاقل.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ خدا می‌داند و پیامبرش را نیز می‌آموزد وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و شما نمی‌دانید، پس احتجاج و جدل شما با پیامبر جدل جاهل با عالم است، و کار آدم عاقل نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۷

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۷] ..... ص : ۲۸۷

اشاره

ما كانَ إِبْراهِيمُ يَهُودِيًّا وَ لا نَصْرانِيًّا وَ لكِنْ كانَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۷

ابراهیم به آیین یهود و نصاری نبود و لیکن به دین حنیف توحید و اسلام بود، و هرگز از آنان که به خدا شرک آرند نبود.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۷

ما كانَ متعلّق به «یعلم» و «لا تعلمون» است بر سبیل تنازع و لفظ «ما» آن دو را باز داشته است (یعنی نتوانستند عمل کنند)، یا ابتدای کلام است از جانب خدا برای ردّ یهود و نصاری و مشرکین در ادّعاهای باطل آنان، چون خدای تعالی بعد از آن که آنها را به اشاره یا آشکارا سفیه خواند در اینجا به مدّعی تصریح کرد و دعوی آنها را ابطال نمود، پس فرمود: نبود «ابراهیم یهودیّا و لا نصرانیّا و لکن کان حنیفا» یعنی ابراهیم مستقیم بود یا مایل به دین حقّ بود از بین ادیان باطل. به جهت مناسبت یکی از دو معنی حنیف به خالص نیز تفسیر شده است. این آیه کنایه به یهود و نصاری است.

مُسْلِماً یعنی مطیع خدا یا صبر کننده و سالم از عیوب نفس و به این معنی تفسیر به «مخلص» شده است که آن نیز کنایه به آنهاست.

وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ردّ بر مشرکین است، زیرا مشرکین مکّه ادّعا می‌کردند که دینشان دین ابراهیم (ع) است.

و چون نفی شرک ورزیدن خارج از مورد بحث و جدل بود نفی و فعل (ما کان) را تکرار نمود تا اشعار به این باشد که آن خود نفی دیگری است.

به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده است که فرمود: ابراهیم نه یهودی بود که به سوی مغرب نماز بخواند و نه نصرانی بود که به مشرق نماز بخواند ولی حق گرای مسلمی بر آئین محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۸

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۸] ..... ص : ۲۸۸

اشاره

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ (۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۸

نزدیک ترین مردم به ابراهیم کسانی هستند که از او پیروی کنند و این پیامبر و امّت اوست که اهل ایمانند و خدا دوستدار مؤمنان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۸

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده است:

اگر یهودیّت و نصرانیّت و ملّت شرک (مشرکان مکّه)، منسوب به ابراهیم نیست پس چه کسی نزدیک ترین خلق به ابراهیم است؟ پس خداوند فرمود: نزدیک ترین مردم و سزاوار ترین آنها بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ به ابراهیم کسانی هستند که پیروی از ابراهیم کردند چه در زمان ابراهیم و چه بعد از آن تا زمان بقای امّتش.

وَ هـذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا و این پیامبر و کسانی که ایمان آوردند یعنی با بیعت عامّ به دست نبی اسلام آوردند. این کنایه به آنها و نفی اولویّت آنها به ابراهیم است، زیرا آنان ادّعای اولویّت خودشان را به ابراهیم کردند، هر کدام از جهتی پس خدای تعالی فرمود: آن که در زمان ابراهیم اولویّت به او دارد امّت او می‌باشد و در این زمان محمّد (ص) و امّت او هستند، زیرا اینها هستند که ملّت و دین ابراهیم را احیا کردند و در اصول عقائد با او مخالفت نکردند.

البتّه سزاوارترین مردم به انبیا عمل کننده ترین آنهاست به آنچه که انبیا آورده‌اند، از امام صادق (ع) است که آنان امامان و کسانی هستند که پیرو امامان باشند «۱»، یعنی کسانی که ایمان آوردند، که خدا از ایمان، ایمان خاصّ را اراده کرده است. آن ایمانی که بر اثر بیعت خاصّ و لوی و

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۸۹

قبول دعوت باطنی حاصل می‌گردد که همان موجب دخول ایمان در قلب و باعث معرفت و شناخت این امر و دخول در امر آنها می‌شود. (بر اثر بیعت به امام، ایمان در دل وارد و حبّ امام حاصل می‌شود).

و از عمر بن یزید از امام صادق (ع) است که فرمود: شما به خدا سوگند از آل محمّد هستید. پس گفتم فدایت شوم از خودشان هستیم؟

فرمود: آری به خدا قسم از خودشان، سه مرتبه این جمله را گفت سپس به من نگاه کرد و من به او نگاه کردم، پس فرمود یا عمر خداوند در کتابش می‌فرماید: إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ... تا آخر آیه «۱».

و از امیر المؤمنین (ع) است که سزاوارترین اشخاص به انبیا عمل کننده ترین آنهاست به آنچه که پیامبران آورده‌اند. سپس این آیه را تلاوت نمود و آنگاه فرمود: دوستدار محمّد کسی است که خدا را اطاعت کند اگر چه از نظر قرابت و خویشی دور باشد، و دشمن محمّد کسی است که نافرمانی خدا کند اگر چه خویشیش نزدیک باشد «۲».

وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ و خدا ولیّ مؤمنان است، این مطلب بزرگداشت است برای مؤمنان و کنایه به اهل کتاب است که می‌گفتند: ما فرزندان خدا و دوستان او هستیم.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۶۹] ..... ص : ۲۸۹

اشاره

وَدَّتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَ ما يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ (۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۹

گروهی از اهل کتاب انتظار و آرزوی آن دارند که شما را گمراه کننده و جز خود را گمراه نمی‌کنند (به آرزو نخواهند رسید) و

این را نمی‌دانند.

---

(۱) عیاشی: ج ۱/ ص ۱۷۷/ ح ۶۱

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۲۲۱

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۰

تفسیر: ..... ص : ۲۹۰

وَدَّتْ کلام منقطع از سابق است گویا که پس از سفیه خواندن اهل کتاب و بزرگداشت مؤمنین، خداوند خواست مؤمنین را تهییج کند تا اینکه به سبب کوشش اهل کتاب برای گمراه کردن آنها فریب نخورند و مغرور نشوند.

طائِفَةٌ گروه اندکی از اهل کتاب، زیرا بیشتر آنها مانند چهار پایان اصلا گمراهی و گمراه کردن و هدایت را نمی‌فهمند.

مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَوْ یُضِلُّونَکُمْ یعنی گمراه کردن شما را دوست دارند وَ ما یُضِلُّونَ با اینکه اراده کرده‌اند که مؤمنان را گمراه کنند امّا نمی‌توانند.

إِلَّا أَنْفُسَهُمْ مگر خودشان را گمراه می‌کنند، چون شخص گمراه اگر بخواهد دیگری را گمراه کند گمراهی خودش شدّت پیدا می‌کند، پس او با گمراه کردن دیگران خودش را گمراه می‌کند.

وَ ما یَشْعُرُونَ یعنی آنها در گمراه کردن دیگران و منع دیگران از خیر خودشان را گمراه می‌کنند و نفسهای خود را از خیر منع می‌کنند، یا اینکه گمراه نمی‌کنند از مؤمنین، مگر هم سنخ خودشان را، زیرا از مؤمنین کسانی که سنخیّت با کفّار نداشته باشند، با اغوای آنها، گمراه نمی‌شوند، و کسی که با اغوای کفّار گمراه شود از سنخ آنان خواهد بود، زیرا او هم کافری مانند آنهاست و ایمان یک چیز عرضی است که عارض بر آنها شده است، یا اینکه معنی این است که آنها با اغوا و گمراه نمودن مؤمنین گمراه نمی‌کنند و یا گمراهی را تشدید نمی‌کنند مگر کفّاری مانند خود را، زیرا کافر وقتی ببیند و بشنود که کسی نظیر خودش مؤمنین را گمراه می‌کند، گمراهیش تشدید می‌شود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۰] ..... ص : ۲۹۰

اشاره

یا أَهْلَ الْکِتابِ لِمَ تَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (۷۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۱

ترجمه: ..... ص : ۲۹۱

ای اهل کتاب چرا به آیات خدا کافر می‌شوید و حال آن که شما به صدق آن گواهی می‌دهید؟

تفسیر: ..... ص : ۲۹۱

یا أَهْلَ الْکِتابِ با ندای بعید آنان را ندا کرد به جهت کوچک شمردن و دور نمودن آنها از ساحت حضور الهی و آگاهاندن بر

کمال غفلت آنها.

لِمَ تَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ چرا کافر می‌شوید به آیات تدوینی که ثابت است در تورات و انجیل و قرآن در وصف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ او (ع) و در احکامی که برای شما در آیات تدوینی تشریع شده است؟

یا اینکه مقصود، آیات تکوینی است که در عالم کبیر، ثابت است از موسی و عیسی و محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یا ثابت است در عالم صغیر، از عقولی که آزار دهنده و مانع از پیروی هوی است (وجدان عملی ملامتگر) یا وارداتی که آزار دهنده یا ترغیب کننده است.

وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ یعنی می‌دانید آیات خدا را، یا حامل شهادت به آیات خدا هستید، و کفر و کتمان پس از علم شدیدتر است، یا اینکه شما وقتی با امثالتان تنها می‌شوید شهادت می‌دهید به صدق آیات، یا اینکه شما مشاهده می‌کنید و می‌بینید نشانه‌ها را از جهت اینکه آنها آیات الهی هستند.

این آیه مانند آیه‌ای که می‌آید کنایه از امّت محمّد و کفر آنها به آیات تکوینی و تدوینی خداست با اینکه به قبول خلافت علی (ع) شهادت دادند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۱] ..... ص : ۲۹۱

اشاره

یا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْباطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۱

ای اهل کتاب چرا حقّ را به باطل مشتبه سازید تا چراغ حق را به باد شبهات خاموش کنید در صورتی که به حقّانیّت آن آگاهید.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۲

تفسیر: ..... ص : ۲۹۲

یا أَهْلَ الْكِتابِ ندا را تکرار کرد به همان علّتی که از آوردن ندای بعید ذکر شد.

لِمَ تَلْبِسُونَ یعنی چرا مخلوط می‌کنید الْحَقَّ بِالْباطِلِ حق را با باطل، مقصود کاری است که آنها انجام می‌دادند از قبیل تحریف تورات و انجیل و کتمان آنچه که در آن دو کتاب از نعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ اوست، و از قبیل اظهار اسلام در اوّل روز و برگشت از آن در آخر روز از باب تدلیس بر مؤمنین و به شک انداختن آنان، و از قبیل اظهار کفر به محمّد و در دل نگهداشتن تصدیق به او، و اظهار تصدیق موسی و عیسی و در دل نگه داشتن (آنچه که در باره محمّد صلّی اللّه علیه و آله در آن دو کتاب آمده است) و انکار، از نعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله (که در کتابهای آنان آمده است).

و این آمیزش حقّ و باطل و کتمان حقّ در اهل کتاب از کسانی که به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله اسلام آوردند با بیعت عامّ یا ایمان آوردند با بیعت عامّ و یا ایمان آوردند با بیعت خاصّ، جریان دارد. گویا به آنان نیز گفته می‌شود: چرا عقائد حقّه را با آراء فاسد نفسانی، و نزدیکی‌ها و تماسهای الهی را با تماسهای شیطانی، و باز دارنده‌های ملکی را با شهوات حیوانی، و عبادات قالبی و قلبی را با اغراض فاسد می‌پوشانید اگر چه آن اغراض، نزدیکی خدا یا رضایت خدا از عابد یا انعام خدا بر او باشد.

وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ شما پوشیدن حقّ و کتمان آنرا می‌دانید، یا اینکه با وجودی که شما از علما هستید، حقّ را می‌پوشانید و کنایه زدن آیه به این امّت ظاهر است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۲] ..... ص : ۲۹۲

اشاره

وَ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۷۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۳

ترجمه: ..... ص : ۲۹۳

گروهی از اهل کتاب گفتند: که به دین و کتابی که برای مسلمانان فرستاده شده است، اوّل روز ایمان آورید و آخر روز کافر شوید. شاید بدین حیله آنها نیز از اسلام باز گردند.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۳

وَ قالَتْ طائِفَةٌ و گروه اندکی گفتند، و علّت اندک بودن گروه در سابق ذکر شد که بیشتر آنان مانند چهار پایان هستند و حیله‌های شیطانی را بلد نیستند.

مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ آمِنُوا یعنی گفتند ایمانتان را اظهار کنید.

بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهارِ اوّل روز ایمان بیاورید تا بتوانید انکار کرده و شبهه در قلوب مؤمنین بیندازید، زیرا کسی که اقرار به چیزی می‌کند هرگاه آن چیز را انکار کند انکار او واقعی‌تر و تأثیر آن شدیدتر است، از انکار کسی که از آن چیز، هیچ نمی‌داند، زیرا شنونده گمان می‌کند که منکر آن چیز خلل و نقصی در آن دیده است که انکار می‌کند.

وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ و آخر روز کافر شوید.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ در باره شأن نزول آن روایت شده است که رسول خدا وقتی به مدینه آمد به طرف بیت المقدّس نماز می‌خواند و این معنی قوم یهود را پسند آمد و بدان عجب می‌ورزیدند، پس وقتی که خداوند پیامبر را از بیت المقدّس به سوی بیت اللّه الحرام برگرداند از این کار ناراحت شدند، و بر گرداندن قبله در نماز ظهر بود. پس یهود گفتند:

محمّد صلّی اللّه علیه و آله نماز صبح را خواند در حالی که به قبله ما روی نمود پس ایمان بیاورید به آنچه که بر محمّد اوّل روز نازل شده است، و در آخر روز کافر شوید. مقصودشان از آخر روز این است که به نماز خواندن رسول خدا در حالی که رو به مسجد الحرام نموده است کافر شوند تاشاید مسلمانان به قبله ما برگردند «۱».

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۴

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۷۳] ..... ص : ۲۹۴

اشاره

وَ لا تُؤْمِنُوا إِلاَّ لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدى هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتى أَحَدٌ مِثْلَ ما أُوتِيتُمْ أَوْ يُحاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ

يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۴

و ايمـان نياوريـد مگر به آن كسـى كه پيرو دين شـما باشـد. بگو اى پيغمبر (بـا يهود و نصارى) كه راه سـعادت راهى است كه خـدا مى‌نمايـد، و ماننـد شـريعت و كتاب شـما به امّتى ديگر عطا مى‌كند نه آن كه با شـما نزد پروردگار احتجاج كنند. بگو اى پيغمبر كه فضل و رحمت به دست خداست به هر كه خواهد عطا كند. و خدا را فضل و رحمت بى‌منتهاست.

تفسير: ..... ص : ۲۹۴

وَ لا تُؤْمِنُوا از كلام همان طايفه است و عطف بر «آمنوا» است و معنى آن اين است كه ايمان ظاهرى و زبانى را با در دل نگه داشـتن يهوديّت و يا نصرانيّت اظهار نكنيد.

إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ يعنى مگر بر كسـى كه قبـل از اسـلامش بر دين شـما باشـد كه آنهـا به قبـول قول شـما نزديك‌ترنـد، و آنهـا بـاز نمى‌گردند مگر به دين شـما، و بدين وسـيله دين شـما و اهل دين شـما تقويت مى‌شود، به خلاف كسانى كه قبلا به دين شما نبودند كه در آنان قبول و انكار شـما اثر نكند، و اگر هم اثر كند از برگشت آنها از دين اسـلام، شـما بهره‌مند نمى‌شويد چون در دين شما داخل نمى‌شوند.

يا معنى آيه اين است كه تصـديق نكنيـد مگر كسـى را كه تابع دين شـما باشد يا ظاهر نكنيد اقرارتان را به اينكه به كسـى داده شود مثل آنچه

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۹۲

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۵

كه به شما داده شده است (كتاب الهى تورات)، مگر به كسى كه تابع دين شما باشد.

و ممكن است قول خدا وَ لا تُؤْمِنُوا خطاب باشد از خدا براى مؤمنين يعنى اى مؤمنين فريفته نشويد به قول اهل كتاب به محض اظهار ايمان، و تصديق كسى را نكنيد مگر اينكه تابع دين شما باشد تا جايى كه راستى گفتارش به سبب آثار فعلش ظاهر شود.

پس به هر تقـدير قول خـداى تعالى قُلْ إِنَّ الْهُدى هُدَى اللَّهِ جمله معترضه است و قول خـداى تعالى: «ان يؤتى» متعلّق به «لا تؤمنوا» است يعنى باور نكنيـد مثل آنچه كه به شـما داده شـده است به كسـى داده شود، يا اينكه قُلْ إِنَّ الْهُدى ابتـداى كلام است از جانب خـدا، و هُدَى اللَّهِ بـدل از «هـدى» است يا خبر «هـدى» است، بنابر نظر اوّل «أن يؤتى» خبر آن است و بنابر نظر دوّم خبر بعـد از خبر است، و معنى آن اين است كه هدايت آن است كه اعتقاد داشـته باشـيد كه أَنْ يُؤْتى أَحَدٌ مِثْلَ ما أُوتِيتُمْ به يكى ديگر هم از كتاب و شريعت مثل آنچه به شـما داد، بدهـد أَوْ يُحاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ به اينكه با شـما محاجّه كنند يا تا اينكه با شـما محاجّه كنند، و ضـمير «يحاجّوكم» به «احد» بر مى‌گردد چون در معنى عموميّت دارد، و «أن يؤتى» با مدّ و همزه اسـتفهام و تخفيف همزه «أن» خوانده شده است، و معنى آن اين است كه آيا به ياد مى‌آوريد، كه داده شود به كسـى مانند آنچه كه به شـما داده شده است تا اينكه با شما نزد پروردگارتان احتجاج كنند و با كسر همزه «إن» خوانده شده است، كه معنى نفى مى‌دهد.

قُلْ به اهل كتاب بگو فضل و كرم خدا به دست شما نيست تا با حيله آن را برسانيد يا رسيدن آن را مانع شويد.

إِنَّ الْفَضْـلَ بِيَدِ اللَّهِ و مقصـود از فضـل اعمّ از كتـاب و حكمت و رسـالت و نبـوّت و هـدايت و سـعه صـدر و دنيـاست كه به دست

خداست. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۶

يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ كه فضلش تمام شدن ندارد و با عطا كردن به موسى و عيسى و امّت آن دو تمام نمى‌شود تا بگوئى فضل به غير آن دو داده نمى‌شود، آنطور كه شما گمان كرديد و ادّعا نموديد.

عَلِيمٌ دانا و آگاه است به كسى كه اهليّت داشته مشمول فضل خدا باشد، پس هرگاه خدا ببيند كه كسى اهليّت دارد به او عطا مى‌كند اگر چه شما آن را ناخوش داشته باشيد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۴] ..... ص : ۲۹۶

اشاره

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۶

هر كه را كه مشيّت او تعلّق گيرد مخصوص به فضل و رحمت خود گرداند كه خداوند را فضل و رحمت بى‌منتهاست.

تفسير: ..... ص : ۲۹۶

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ يعنى به رحمت خودش كسى را كه بخواهد امتياز مى‌دهد، و چون فضل عبارت است از رسالت و قبول رسالت با بيعت عامّه نبوى و قبول دعوت ظاهرى، و رحمت عبارت است از ولايت و قبول ولايت با بيعت خاصّ و لوى و قبول دعوت باطنى، لذا در جانب فضل لفظ «ايتاء» آورد كه دلالت بر مطلق اعطا مى‌كند چون دعوت رسالت و قبول آن عمومى است، ولى در جانب رحمت لفظ اختصاص آورد كه مشعر به امتياز و اختيار است.

وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ به نحوى كه فضل او تمام نمى‌شود و بخل در اعطاى او نيست.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۵] ..... ص : ۲۹۶

اشاره

وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينارٍ لا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا ما دُمْتَ عَلَيْهِ قائِماً ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لَيْسَ عَلَيْنا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۶

بعضى از اهل كتاب (از نصارى) چنانند كه اگر مال بسيارى به آنها امانت بسپارى ردّ امانت كنند و برخى ديگر اهل كتاب (يهود) چنانند كه اگر به آنها يك دينار امانت دهى ردّ نكنند جز آن كه بر مطالبه آن سخت گيرى كنى از اين رو كه گويند براى ما، پيروان كتاب تورات به هر وسيله خوردن مال غير اهل تورات گناهى ندارد و اين سخن را به كتاب تورات نسبت دهند در صورتى كه مى‌دانند كه به خدا نسبت دروغ مى‌دهند.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۷

تفسير: ..... ص : ۲۹۷

وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ عطف به اعتبار معنى است گويا كه گفته است:
از اهل كتاب كسانى هستند كه با حيله‌هاى شيطانى حيله‌گرى مى‌كنند و بعضى از آنها از حيله‌گرى سالمند. و از اهل كتاب در مقام امانت و خيانت مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ باء براى تعدّى است و قنطار چهل وقيه از طلا يا نقره است يا هزار دينار، يا به مقدار پوست گاو، پر از طلا يا نقره، يا يك هزار و دويست وقيه، يا هفتاد هزار دينار، و مقصود مدح بعضى از اهل كتاب است كه اگر مال بسيارى به او امانت دهى خيانت نمى‌كند.
يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ يعنى امانت را ادا مى‌كند، برخى گفته‌اند مقصود از اين گونه اشخاص بعضى از نصارى مى‌باشند.
وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينارٍ اصل دينار «دنّار» است به دليل اينكه جمع آن دنانير است، و مقصود اين است كه بعضى از آنها حتّى در مال اندك هم خيانت مى‌ورزند.
لا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا ما دُمْتَ عَلَيْهِ قائِماً آن را به تو بر نمى‌گرداند مگر اينكه از نظر او غايب نشوى، برخى گفته‌اند: مقصود بعضى از يهودان است و حقّ اين است كه هيچ كدام از امانت و خيانت اختصاصى به يك گروه ندارد.
ذلِكَ يعنى آن ادا نكردن امانت از آن جهت است بِأَنَّهُمْ قالُوا لَيْسَ عَلَيْنا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ كه گفتند در حقّ غير اهل كتاب بر ما عقوبتى ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۸
نيست يعنى اگر ما در حقوق غير اهل كتاب كوتاهى كنيم گناهى نداريم.
مقصود از «اميّين» يا اهل مكّه است يا اهل اسلام از باب اينكه اسلام منسوب به محمّد است كه از مكّه مبعوث شده، يا مقصود محمّد صلّى اللّه عليه و آله است كه نخوانده و ننوشته است، يا مقصود هر كسى است كه كتاب و شريعت و دين الهى نداشته باشد.
و اين گفتار اهل كتاب از آنجا ناشى مى‌شود كه آنان ظلم كردن به مخالفين خودشان را حلال دانسته‌اند و گفته‌اند: در تورات براى آنها حرام نشده است. و از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است كه وقتى اين آيه را خواند فرمود: دشمنان خدا دروغ گفته‌اند هيچ چيزى در جاهليّت نبود مگر اينكه آن زير پاى من است جز امانت كه بايد آن را ادا كرد، خواه امانت مال شخص نيكوكار باشد و خواه مال فاجر و بدكار «۱».
وَ يَقُولُونَ يعنى با اين گفتار عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ بر خدا دروغ مى‌بندند، و آنها مى‌دانند كه دروغ است. و اين كنايه به امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و به آنچه كه پديد آوردند بعد از وفات رسول صلّى اللّه عليه و آله از اختلاف و انكار هر گروهى گروه ديگر را، چنانكه اين معنى در زمان ما، بين كسانى كه خود را به شيعه مى‌بندند و بين كسانى كه به امامت ائمّه دوازده‌گانه (ع) اقرار دارند نيز موجود است كه بعضى، بعضى ديگر را لعن و تكفير مى‌كنند، و مالها و خون و زنان با عفت آنها را بر خود حلال مى‌شمارند و هر يك از گروه‌هاى متقابل، ادّعا مى‌كند كه مخالف ما حرمتى ندارد نه خودش، نه مالش و نه ناموسش.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۶] ..... ص : ۲۹۸

اشاره

بَلى مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ وَ اتَّقى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۸

آرى هر كس به عهد خود وفا كند و خدا ترس باشد محبوب خداست كه خدا پرهيزكاران را دوست دارد.

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱/ ص ۲۹۴/ ح ۱۹

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۲۹۹

تفسير: ..... ص : ۲۹۹

بَلى آنها گناهكارند زيرا خداوند داد خواهى بندگان را وا نمى‌گذارد.

مَنْ أَوْفى ابتداى كلام است و تعليل جمله‌اى است كه «بلى» متضمّن آن است، يعنى آنها گناهكارند، زيرا هر كس كه «بعهده» به عهدش وفا كند، آن عهدى كه با نبىّ يا وصىّ نبىّ با بيعت عامّ يا خاصّ بسته است، و وفاى به ساير عهدها نيز از همين عهد اخذ شده است و از وفاى به همين عهد محسوب مى‌گردد.

وَ اتَّقى يعنى بپرهيزد از مخالفت آنچه كه در بيعتش به آن عهد بسته است، پس رعايت امانت دارى جزء چيزهايى است كه به آن عهد بسته است خواه امّى باشد و خواه از اهل كتاب.

فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ نهادن اسم ظاهر به جاى ضمير جهت اشعار به علّت حكم است، پس گويا كه گفته است: خداوند پرهيزكاران را دوست دارد و هر كس كه محبوب خدا را ظلم كند، خداوند انتقامش را از او مى‌گيرد.

و ممكن است به احتمال ترجيح داشتن «بلى» تقرير جمله سابق، بر خودش باشد و معنى آن اين است: بلى بر مؤمن پيمان بسته گناهى نيست به شرط اينكه به عهد وفا كرده از مخالفت به آنچه در عهد و پيمانش وصف نموده پرهيز نمايد. زيرا كسى كه به عهدش وفا كند و از مخالفت با عهد پرهيز نمايد محبوب خدا مى‌شود، و محبوب را از طرف محبّ مكروه و ناراحتى نمى‌رسد، و محبّ او را در مورد افراطى كه به دشمنش كرده، مؤاخذه نمى‌كند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۷] ..... ص : ۲۹۹

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ أَيْمانِهِمْ ثَمَناً قَلِيلاً أُولئِكَ لا خَلاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَ لا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لا يُزَكِّيهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۷۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۰

ترجمه: ..... ص : ۳۰۰

همانا آنان كه عهد خدا و سوگند خود را به بهاى اندك فروشند اينان را در آخرت از بهشت حقّ بهره‌اى نيست، و خدا با آنها سخن نگويد و به نظر رحمت در قيامت بدانها ننگرد و از پليدى گناه پاكيزه نگرداند و آنان را در جهنّم عذاب دردناك خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۰۰

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ مقابله اقتضا مى‌كرد كه چنين گفته شود: كسى كه به عهدش وفا نكند و پرهيزكار نباشد مورد بغض خداوند است ولى خداى تعالى اين معنى را در صورت جواب سؤال مقدّر ابراز نمود تا اينكه در نفوس بهتر جا بيفتد. و آن را با تأكيدات مؤكّد نمود و در كلام، بسط و تفصيل داد چون مقام خشم و غضب چنين اقتضا مى‌كند، پس گويا كه گفته شده است: حال كسى كه به عهد وفا كند و پرهيزكار باشد دانسته شد، چگونه است حال نقض كنندگان عهد و كسانى كه پيمان را مى‌شكنند؟ پس خداوند فرمود: كسانى كه مى‌فروشند بِعَهْدِ اللَّهِ عهد خدا را كه در بيعت، به آن پيمان بسته‌اند وَ أَيْمانِهِمْ جمع يمين است به معنى قسم. و قسم را يمين از آن جهت ناميده‌اند كه آنان در حين قسم خوردن، قسم را با دست راست عقد مى‌كردند. يا مقصود عقدهاى بيعت است، زيرا بيعت بسته نمى‌شود مگر با دست راست.

ثَمَناً قَلِيلًا بهاى اندك، منظور از بهاى اندك جنبه‌هاى ظاهرى دنيا و عرض‌هاى دنيوى است، زيرا دنيا با هر چه كه در آن هست، براى كسى كه به دنيا رضايت داده است، ثمن ناچيزى است. و امّا كسى كه متوجّه به آخرت است و به لذائذ آن متلذّذ، پس او از دنيا كمال نفرت را دارد و از آن كاملا- منزجر است، و چنين كسى اگر در دنيا به امر خدا توقّف كند مانند كسى است كه در مزبله‌اى زندانى شده است و در آن حشرات موذى و پليد، فراوان وجود دارد. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۱

أُولئِكَ به كار بردن اسم اشاره به دور به علّت تكرار مبتداست به جهت تأكيد و احضار به اوصاف ناپسند و دور بودن از پيشگاه حضور الهى.

لا خَلاقَ لَهُمْ بهره‌اى ندارند.

فِي الْآخِرَةِ وَ لا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَ لا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ سخن نگفتن و نظر نكردن خدا كنايه از خشم خداى تعالى بر آنهاست.

وَ لا يُزَكِّيهِمْ بر آنها ثنا نمى‌كند و آنها را به خير و خوبى ذكر نمى‌كند، يا اينكه از گناهانشان پاكيزه نمى‌كند.

وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ پس از آن كه اوصافى را كه در آنها بزرگداشت و شرف هست به ترتيب درجات شرف از آنان نفى كرد، استقرار عذاب دردناك را براى آنها اثبات كرد.

به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله نسبت داده شده است «۱»، كه هر كس با سوگندى عهد كند كه مال برادرش را قطع كند خدا را در حالى ملاقات مى‌كند كه بر او غضبناك است، و خداوند تصديق اين مطلب را در كتابش نازل فرموده است: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ... تا آخر آيه.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۸] ..... ص : ۳۰۱

اشاره

وَ إِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الْكِتابِ وَ يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۱

و همانا برخى از اهل كتاب قرائت كتاب آسمانى را تغيير و تبديل مى‌دهند تا آنچه از پيش خود خوانده‌اند، شما آنرا از كتاب خدا محسوب داريد و هرگز آن مطلب تحريف شده از كتاب خدا نخواهد بود و گويند آن آيات از جانب خدا نازل شده است، در صورتى كه از جانب خدا نيست در حاليكه خود مى‌دانند (تحريف خود آنهاست) كه به خدا دروغ مى‌بندند.

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۲

تفسیر: ..... ص : ۳۰۲

اشاره

وَ إِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ عطف است بر قول خدا: مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ و در معطوف دو ادات تأكيد آورده شده است، (انّ ل)، زيرا آوردن اين (دو تأكيد) رساتر است در ذمّ، و راه و شكّ و انكار در آن (در نوشتن كتابهاى مذهبى يهود و امثالهم) بسته مى‌شود، و «لواه» يعنى آنرا تافت و پيچيد و دولا كرد. و اين كلام شباهت به آن دارد كه سخن، دگرگون (قلب) شده باشد و معناى تقديرى جمله چنين است:

«يلوون الكتاب بألسنتهم» و مانند اين قلب (دگرگونى) زياد است. يا اينكه در اصل بنابر اين است كه زبان به مفتول (نخ يا رشته فلزى باريكى كه تابيده شده باشد) و كتاب به آلت مفتول تشبيه شده است.

يا اينكه معنى آيه اين است، كه حركت مى‌دهند زبان‌هايشان را با كتاب. و مقصود اين است كه آنان كتاب را تحريف مى‌كنند به حسب لفظ، با زياد كردن و كم كردن و تبديل نمودن، و به حسب معنى، از معنى اصلى تغيير داده و حمل بر معنى غير مقصود مى‌كنند، يا معنى آن اين است كه كتاب را، با زبان‌هاى خودشان تاب مى‌دهند و مى‌پيچانند نه با زبان خدا، يا اينكه زبان‌هايشان را با كتاب حركت مى‌دهند نه اينكه زبان خدا را حركت دهند.

لِتَحْسَبُوهُ تا شما گمان كنيد كه آنچه بر زبان آنان جارى مى‌شود مِنَ الْكِتابِ از كتاب است، چون از نظر صورت، مشابه آن چيزى است كه در كتاب است، يعنى آنها با آراء و انانيّت‌هايشان چيزى از تورات و انجيل را مى‌خوانند يا چيزى از احكام شريعت موسى و عيسى را، بنابر اينكه كتاب، اختصاصى به صورت تورات و انجيل نداشته باشد، براى شما ذكر مى‌كنند تا شما گمان كنيد اى شنوندگان كه آنچه كه خوانده شده از تورات و انجيل است يا آنچه كه ذكر شده از شريعت موسى و عيسى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۳

تحقيق تاب خوردن و چرخيدن كتاب به سبب زبانى كه به نفس نسبت داده شده است. ..... ص : ۳۰۳

وَ ما هُوَ مِنَ الْكِتابِ و آنچه كه آنها بر زبان جارى مى‌كنند از كتاب نيست، زيرا كتاب، آن است كه بر زبانى كه زبان خدا گشته است جارى شود، بدان جهت كه صاحب اين زبان از نسبت وجود به خودش خالى گشته است و تمام وجود و اعضاى او آلات و ادوات خدا شده است.

و چيزى كه اهل كتاب مى‌خوانند، اگر چه به صورت كتاب است، ولى بر زبان كسى جريان دارد كه هيچ نسبتى بين او و خدا نيست، و نقوش و حروف كتاب، اگر چه كلى است و اختصاص به نقش كتاب مخصوص و به حرف زدن زبان مخصوص ندارد، ولى شرط صدق كتاب بر آن، اين است كه از دستى كه منسوب به خداست صادر شود، يا زبانى كه منسوب به خدا باشد، مانند دست و زبان انبيا، نهايت اين است كه نسبت تابع و پيرو ضعيف‌تر است از نسبت نبىّ كه متبوع است.

و نظير اين آيه است، قول خداى تعالى: فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ يعنى واى بر آنان كه كتاب را با دستهاى خودشان مى‌نويسند، نه با دست خدا.

ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا.... تا آخر آيه و اين آيه اشاره به اين مطلب است كه شايسته است، زبان بنده در حين خواندن كتاب و دستش در حين نوشتن، زبان و دست خدا باشد. خداوند بندگانش را به تلاوت قرآن امر كرده است، و معصومين را امر كرده است، كه هرگاه خطاب يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا را در قرآن مى‌خوانند بگويند لبّيك اللّهم لّبيك. و همچنين هر وقت سوره توحيد را مى‌خوانند بگويند ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۴

(كذلك الله ربى) و هر وقت سوره إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ را خواندند تسبيح و حمد خدا و استغفار خدا نمايند، و نظير اينها از چيزهائى كه دلالت مى‌كند بر اينكه شايسته است زبان قارى زبان خدا فرض شود، همين طور كه در مورد قارى عمل شد (كه زبانش، زبان خدا فرض شود) در مورد مقروء (آنچه كه خوانده شده است) نيز همان طور عمل مى‌شود (يعنى آن هم بايد در حكم بيان الهى باشد) و اين همانند آن معامله‌اى است كه گفته شده است خدا را بسيار بخوانيد.

وَ يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مى گويند، آنچه را كه ما مى‌خوانيم از نزد خداست، در حالى كه آن از نزد خدا نيست بلكه از نزد خودشان و از نزد شيطان است.

وَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يعنى با اين گفتارشان بر خدا دروغ مى‌بندند، وَ هُمْ يَعْلَمُونَ مى‌دانند كه دروغ مى گويند. يا آنان خودشان را از علما حساب مى‌كنند، يا معنى آن اين است كه بر خدا دروغ مى‌بندد و دروغ مى گويند و آنچه در دل دارند غير از آن است كه زبانشان به آن مى‌چرخد و آنها مى‌دانند كه گفته‌هايشان دروغ است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۷۹] ..... ص : ۳۰۴

اشاره

ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتابَ وَ الْحُكْمَ وَ النُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِباداً لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِما كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتابَ وَ بِما كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ (۷۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۴

هيچ بشرى كه خدا، وى را به رسالت برگزيند و به او كتاب و حكمت بخشد او را نرسد كه به مردم گويد مرا به جاى خدا پرستيد. بلكه پيغمبران بر حسب وظيفه خود، به مردم گويند خداشناس و خداپرست باشيد چنانكه شما در كتاب، به ديگران اين حقيقت را مى‌آموزيد و خود نيز مى‌خوانيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۵

تفسير: ..... ص : ۳۰۵

ما كانَ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: آيا جايز است كه، پيامبرى مردم را دعوت به خودش بكند؟ يا جواب سؤالى است كه ذكر شده بوده ولى براى ما حكايت نشده است، طبق آنچه كه گفته شده: ابا رافع قرظىّ و سيّد نجرانى گفتند: يا محمّد آيا مى‌خواهى ما تو را عبادت كنيم و تو را پروردگار خود بدانيم پيامبر فرمود: معاذ اللّه كه ما غير خدا را عبادت كنيم و امر،

به عبادت غیر خدا نماییم، خداوند به این کار فرمان نداده و مرا به آن مبعوث نفرموده است «۱»، سپس این آیه ما کانَ.... نازل گردید که نادرست بودن عبادت برای پیامبر ذکر شده است.

لِبَشَرٍ أَنْ یُؤْتِیَهُ اللَّهُ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ مقصود از کتاب، رسالت و احکام آن است و کتاب تدوینی صورت آن است و مقصود از حکم، ولایت و آثار آن است و نبوّت برزخ بین آن دو است و لذا آن را تأخیر انداخت.

ثُمَّ یَقُولَ لِلنَّاسِ کُونُوا عِباداً لِی زیرا مادام که از انانیّت خارج نشود و باقی، به خدا نباشد کتاب به او داده نمی‌شود، و هرگاه از انانیّت خارج شد دیگر خودنگری، برای او نمی‌ماند تا بگوید: کُونُوا عِباداً لِی بنده من شوید. مِنْ دُونِ اللَّهِ از غیر خدا، بلکه اگر هم بگوید بندگان من باشید یا اینکه بگوید بندگان خدا باشید یکی و متّحد است، زیرا اگر او در این صورت «أنا» «من» بگوید از طرف خدا این «أنا» بر زبان او جاری شده است، نه از خودش. چنانکه مولوی (ره) به آن اشاره کرده است:

گفت فرعونی انا الحق گشت پست گفت منصوری انا الحقّ و برست

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۴ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۶

این انا هو بود در سرّ ای فضول ز اتّحاد نور نز راه حلول

بود انا الحق در لب منصور نور بود انا اللّه در لب فرعون زور

آن انا بی‌وقت گفتن لعنت است وین انا در وقت گفتن رحمت است

و چنانکه جایز نیست اگر از انانیّت، چیزی در داعی باقی مانده باشد، مردم را به خود دعوت کند هم چنین اگر کسی که مورد دعوت قرار گرفته است در حجابی باشد که حقّ تعالی را در مظاهرش نبیند دعوت او جایز نیست، زیرا شخص محجوب، اگر به سوی مظاهر دعوت شود گمراه کردن و دعوت به اسم است نه معنی.

به همین جهت است که امام صادق (ع) ابو الخطّاب را طرد کرد بعد از آن که ابو الخطّاب مریدهایی را که خدا را در مظاهر نمی‌دیدند، دعوت به خدا بودن صادق (ع) می‌کرد، و اگر دعوت کننده از انانیّتش خارج شود و در انانیّت خدا باقی بماند دعوت کننده در این صورت همان خداست، زیرا دعوت از طرف خداست، به وسیله زبان داعی، و اگر مدعوّ (دعوت شده) نیز در مظهر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله جز خدا نبیند نبیّ محض می‌شود، بدون اینکه شائبه مسمّی بودن داشته باشد.

پس وقتی که این داعی، دعوت به خودش کرد، دعوت به خدا می‌شود، و اگر مدعوّ در مظهر داعی جز خدا نبیند توجّه او فقط به مسمّی است نه اسم، و عبادتش نیز، فقط برای مسمّی است به سبب منطبق بودن اسم بر او، و به همین معنی در فارسی گفته شده است:

اگر کافر ز بت آگاه، بودی چرا در دین خود، گمراه بودی

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۷

اگر مؤمن بدانستی که بت چیست یقین کردی که دین، در بت پرستی است

وَ لکِنْ امّا می‌گوید: کُونُوا رَبَّانِیِّینَ «ربّانیّین» منسوب به ربّ است با زیاد شدن الف و نون، و این زیادی دلالت می‌کند بر مبالغه در نسبت به ربّ، و آن کسی است که همیشه منتسب به ربّ است، که در مظاهر، جز ربّ کسی را نبیند و خصوصا در مظاهر فانی از قبیل خود وجودی. زیرا در این صورت دیگر دعوت کننده، خودی ندارد تا اینکه دعوت به خودش باشد، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید از حجاب انانیّت خود خارج شوید تا خدا را در همه مظاهر ببینید.

بِما کُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْکِتابَ اگر «تعلّمون» (با لام مشدّد) باشد، یعنی کتاب را آموزش می‌دهید و درس می‌گوئید، تا اینکه به خاطر

آموزش به امثال خود، از جمله ربّانیّون باشید.

وَ بِما كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ اگر «تدرسون» با تخفیف راء (نداشتن تشدید) باشد، به معنی آن است که شما کتاب را می‌خوانید، زیرا اشتغال به کتب آسمانی و تدبّر در شرایع الهی و تذکّر آن، شما را تدریجا از تاریکی‌های انانیّت خارج و در نور ظهور عبودیّت و بروز ربوبیّت داخل می‌کند. «تعلمون» با تخفیف لام، و «تدرّسون» (از باب تفعیل) و «تدرسون» نیز (از باب افعال) خوانده شده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۰] ..... ص : ۳۰۷

اشاره

وَ لا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلائِكَةَ وَ النَّبِيِّينَ أَرْباباً أَ يَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۷

هرگز خدا به شما امر نکند که فرشتگان و پیامبران را، خدایان خود گیرید، چگونه ممکن است شما را به کفر خواند، پس از آنکه به خدای یگانه اسلام آورده باشید؟

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۸

تفسیر: ..... ص : ۳۰۸

وَ لا يَأْمُرَكُمْ در صورت رفع «يأمر» یعنی ای افراد ناقص و اقتدا کننده، خدا به شما امر نمی‌کند، که در این صورت فاعل (که مرجع ضمیر هو است) خداست و جمله بر ما كانَ لِبَشَرٍ عطف شده است. زیرا آن آیه، به این معنی است، که خداوند بشری را امر نمی‌کند که مردم را به عبادت خودش فرا بخواند.

و ممکن است حال باشد به تقدیر مبتدا، چون در مضارع منفی، به سبب «لا» «واو» جایز نیست (یعنی در حالی که خدا امر نمی‌کند به شما).

و ممکن است فاعل «بشر» باشد. با جریان دو وجه اعراب که گفتیم (پیامبر امر نمی‌کند به شما).

در صورت نصب (يأمر) فاعل، یا باز، به خدا بر می‌گردد، که «واو» به معنی «مع» است، یا فاعل به بشر برمی‌گردد که فعل عطف بر «يقول» می‌شود، و لفظ «لا»، برای تأکید نفی سابق زائد است.

و ممکن است «واو» به معنی «مع» باشد یعنی با اینکه خداوند شما را امر نمی‌کند. و مقصود از آیه این است که خداوند انبیا را امر نمی‌کند که مردم را به عبادت خودشان دعوت کنند، و بندگان را امر نمی‌کند که انبیا و ملائکه را عبادت کنند، کنایه از یهود و نصاری است در عبادت عزیر و عیسی (ع) و همچنین کنایه از عبادت ملائکه است.

پس خداوند به شما امر نمی‌کند أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلائِكَةَ وَ النَّبِيِّينَ أَرْباباً که ملائکه و پیامبران را، خدا قرار دهید.

چون خطاب، به امّتها ناقص است که از مظاهر، جز مظاهر، چیزی نمی‌بینند، و تمکّن از رؤیت خدا در مظاهر را ندارند (توانائی ندارند خدا را در مظاهرش ببینند). دیگر قید مِنْ دُونِ اللَّهِ را نیاورد، چون احتیاج به ذکر آن نبود، یا اینکه عدم ذکر آن از جهت قرینه سابق ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۰۹

است، و به علّت این قرینه بود که خدا فرمود: أَ يَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ یعنی بعد از قبول نبوّت انبیا و بیعت با آنها به

بيعت عامّ نبوى، آيا خدا شما را امر به كفر مى‌كند؟!

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۸۱] ..... ص : ۳۰۹

اشاره

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۹

و چون خداوند از پيامبران پيمان تبليغ گرفت، آن گاه به شما كتاب و حكمت بخشيد سپس براى هدايت شما اهل كتاب، رسولى از جانب خدا آمد كه گواهى به راستى كتاب و شريعت شما مى‌داد تا ايمان آورده او را يارى كنيد. خداوند فرمود، آيا به رسول من و آنچه در كتاب آسمانى او، قرآن فرستادم اقرار داشته از پيمان من پيروى خواهيد كرد؟ گفتند اقرار داريم. خداوند فرمود شما بر خويش و امّت‌هاى خود گواه باشيد و من هم با شما بر آنان گواه خواهم بود.

تفسير: ..... ص : ۳۰۹

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ يعنى به ياد آر، يا يادآورى آنان بكن، و ممكن است كه «اذ» عطف بر «اذ» در بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ باشد، و معنى آن اين است كه آيا شما را خداوند به كفر امر مى‌كند بعد از آن كه شما مسلمان و مطيع هستيد و بعد از آن كه خداوند مِيثاقَ النَّبِيِّينَ ميثاق و پيمان همه را به دست نبىّ سابق، يا وصىّ نبىّ، يا در عالم ذرّ گرفته است كه هر كدام به ديگرى ايمان داشته، يا همه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله ايمان داشته باشند.

يا بعد از آن كه خداوند از امّت‌هاى انبيا به دست پيامبرانشان پيمان گرفت، يا در عالم ذرّ پيمان گرفت كه هر امّتى به پيامبرى كه بعد از پيامبر آنها مى‌آيد بايد ايمان آورد، يا ايمان به محمّد بياورند اگر زمان او را درك كنند، يعنى اينكه از هر يك از پيامبران پيمان گرفته است بر ايمان ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۰

آوردن و يارى كردن پيامبرى كه بعد از او مى‌آيد، يا ايمان و يارى كردن به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و همچنين پيمان و عهد از امّتها نيز گرفته شده است.

پس با اين وصف خدا چگونه انبيا را به استقلال و ربوبيّت امر مى‌كند و از امّتها مى‌خواهد كه پيامبران را ربّ قرار دهند؟! به هر يك از اين معانى در اخبار اشاره شده است.

برخى گفته‌اند إِذْ أَخَذَ اللَّهُ عطف است بر قول خدا إِذْ قالَتِ الْمَلائِكَةُ است اين احتمال خيلى بعيد است، و اگر گفته مى‌شد كه عطف است بر إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسى نزديك‌تر بود.

و ميثاق، عبارت از عهدى است كه وثيقه آن چيزى قرار مى‌گيرد كه به آن عهد مى‌بندند مانند عهد به سبب رهن، سپس از باب استعاره تخيّلى «۱» و

---

(۱) استعاره در لغت، به معنى طلب چيزى به عاريت است. و در اصطلاح، لفظى است كه در غير معنى اصلى استعمال شود، به علّت

علاقه مشابهتی که بین معنی اصلی و معنی مورد استعمال وجود دارد. با بودن قرینه‌ای که مانع از اراده معنی اصلی باشد، مثل اینکه بگوئیم شیری را دیدم که تیر می‌انداخت، که استعاره است از مرد شجاع و آن به علّت شباهتی است که بین شجاع و شیر در صفت شجاعت است. پس در واقع استعاره مبتنی بر تشبیه است و تشبیهی است که فقط مشبهه به ذکر شده است. استعاره اقسام مختلفی دارد که عبارتند از: استعاره مصرّحه (آشکار)، استعاره به کنایه، استعاره مرکب.

امّا به اعتبار، مستعار بر دو قسم است: اصلیّه و تبعیّه. اصلیّه، آن است که لفظ مستعار، اسم جنس باشد مثل استعاره شیر به جای مرد شجاع. تبعیّه آن است که لفظ مستعار فعل یا از مشتقّات فعل باشد.

امّا استعاره به اعتبار مقارنه دو طرف، بر سه قسم است: مطلقه، مجرّده، مرشّحه.

که استعاره مرشّحه آن چنان است که تنها ملایمات (مناسبات) مشبهه به در آن ذکر شود.

مثل أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ. اشتراء که به معنی خرید و فروش است، استعاره آورده شده است.

استعاره مرشّحه توضیح داده شد. استعاره تخیّلیّه، تنها در تخیّل است که قسمتی

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۱

ترشیح «۱» استعاره در معنی أخذ استعمال شده است.

لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ حقّ این بود که بگوید «لما آتاهم» آنچه به آنها داد) ولی به صورت متکلّم «آتیت» و خطاب آورد «کم»، تا حکایت از حالت خطاب باشد، امّا «لما» به کسر لام خوانده شده تا صله اخذ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ باشد، و «ما» مصدریّه یا موصوله است و در صورت موصوله بودن عائد (آنچه به موصول بر می‌گردد). از صله حذف شده است، و عائد در جمله معطوفه تکرار موصول است که در «لما معکم» آمده است. و حال اگر «ما» مصدریّه باشد «من» تبعیضیّه و اگر موصوله باشد «من» بیانیّه است.

و نیز «لما» به فتح لام خوانده شده که در این صورت لام موطّئه است و ما شرطیّه است یا موصوله، و اگر موصوله باشد، عائد همانند سابق است.

و مقصود از کتاب احکام رسالت است و کتاب تدوینی صورت آن است، و مقصود از حکمت آثار ولایت است.

ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ سپس فرستاده‌ای به سوی شما آمد، که آنچه را از کتاب و احکام قالبی و حکمت در نزد شماست و حاوی همان عقاید حقّه دقیقی است که جز با مشاهده با چشم بصیرت درک نمی‌شود، تصدیق می‌نماید.

لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ به او ایمان آورید، لام برای قسم است و جمله منقطع، از سابقش می‌باشد اگر بنا را بر قرائت کسره لام «لما آتیتکم» بگذاریم (که ذکر شد) و این جمله به معنی جواب قسم برای إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ می‌باشد که به منزله قسم است امّا بنابر قرائت فتحه لام «لما آتیتکم» و بودن ما موصوله (در آن صورت

از استعاره بالکنایه می‌باشد. البته سکاکی آن را، تابع استعاره بالکنایه ندانسته است. به عقیده وی ممکن است استعاره تخیّلیّه مستقلا بدون کنایه در کلام آید. او استعاره بالکنایه و تخیّلیّه، هر دو را از نوع مجاز لغوی و از احوال و عوارض الفاظ می‌داند که در هر دو مقام استعمال لفظ است در غیر موضوع له. جز اینکه در استعاره بالکنایه لفظ مشبهه در مشبه به و در استعاره تخیّلیّه، لفظ مشبهه به در مشبهه استعمال شده است (مأخوذ از کتاب معالم البلاغه)

(۱) مراجعه شود به پاورقی (۱).

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۲

«لتؤمننّ»، جواب قسم و شرط است بنابر اینکه «ما» شرطیّه باشد، و ضمیر مجرور به «ما» در «ما آتیتکم» یا به محمّد یا به پیامبری که بعد از نبیّ اوّل می‌آید، بر می‌گردد.

یعنی خداوند از هر نبیّ، بر کسی که بعد از او می‌آید پیمان گرفته است. یا بر پیامبر هر امّتی، که تقدیر چنین باشد: خداوند از امّتهای پیامبران پیمان گرفته است، که هر امّتی نبیّ خودش را تصدیق کند.

و به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده است که فرمود: خداوند از انبیای پیشین میثاق گرفته که نعت پیامبر ما را به امّت‌هایشان بشارت دهند و آنها را به تصدیق پیامبر ما فرمان دهند «۱». نقل شده است که خداوند از انبیا پیمان گرفت بر اوّل و آخر، یعنی از اوّلی پیمان گرفت که هر آنچه آخری آورد به او ایمان بیاورد.

و از امام صادق (ع) است که فرمود «۲»: تقدیر آیه این است: آنگاه که خداوند از امّت‌های پیامبران پیمان گرفت که هر امّتی، نبیّ خودش را تصدیق کند و آنچه را که آورده است به آن عمل نماید، و آنان بعدها با انبیا مخالفت ورزیده به عهد خود وفا نکردند، و بسیاری از آنها، شریعت پیامبرشان را ترک، و بسیاری را تحریف نمودند «۳».

وَ لَتَنْصُرُنَّهُ و او را نصرت دهید. ضمیر مفعول (او را) به مرجع ضمیر مجرور سابق بر می‌گردد. یا به امیر المؤمنین (ع) طبق روایتی که از آنها شده است بر می‌گردد و به امام صادق (ع) منسوب است که فرمود: خداوند پیامبری را از زمان آدم تا آخر، مبعوث نکرده است مگر اینکه آن پیامبر به دنیا برمی‌گردد و امیر المؤمنین (ع) را یاری می‌کند «۴». این بیان معنی قول خداست که می‌فرماید: لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ یعنی البتّه به امیر المؤمنین ایمان می‌آورند و به او یاری می‌کنند و از امام باقر (ع) در

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۵

(۲) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۵

(۳) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۵

(۴) برهان: ج ۱/ ص ۲۹۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۳

حدیث طویلی که کیفیّت خلق و آفرینش خودشان را بیان می‌کند از امیر المؤمنین نقل شده که فرموده است: خداوند، از انبیا، پیمان گرفته است به ایمان و یاری برای ما و این معنی قول خدای تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ می‌باشد، یعنی ایمان به محمّد بیاورید و وصیّ او را یاری کنید، و به زودی، همه او را یاری خواهند کرد، و همانا خداوند میثاق مرا با میثاق محمّد اخذ کرده است، بدین گونه که بعضی از ما، بعضی دیگر را یاری کند، من محمّد را یاری کردم، و تحت فرمان او جهاد کردم، و دشمنش را کشتم، و برای خدا به آن عهد و میثاق و یاری محمّد که از من گرفته بود وفا کردم و هیچ یک از انبیای خدا و رسولانش مرا یاری نکردند، چون که خداوند آنها را به سوی خودش قبض کرده بود، و زود است که مرا یاری کنند، و ما بین مشرق و مغرب در سلطه من باشد و خداوند همه انبیا و رسولان را زنده بر می‌انگیزاند از آدم تا محمّد کلیه انبیای مرسل زیر دست من به فرق مردگان و زندگان شمشیر می‌زنند،... تا آخر حدیث که طولانی است «۱».

قالَ خدا فرمود: أَ أَقْرَرْتُمْ، یعنی ای پیامبران، یا ای پیامبران با امّت‌ها، یا ای امّت‌ها آیا اقرار کردید.

وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي «اصر» با کسره و گاهی با ضمّه و گاهی با فتحه، به معنی عهد و گناه و سنگینی می‌آید، و در اینجا مقصود عهد است.

قالُوا انبیا، یا انبیا و امّت‌های آنان، یا امّت‌ها گفتند: أَقْرَرْنا قالَ اقرار کردیم، خداوند به ملائکه گفت: فَاشْهَدُوا شاهد باشید بر انبیا و امّت‌های آنان، یا اینکه خداوند به انبیا گفت: شاهد باشید بر امّت‌هایتان.

---

(۱) برهان: ج ۱/ ص ۲۹۴

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۴

وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ و من با شما از شاهدانم، از امام صادق (ع) است که خداوند در عالم ذرّ، به آنها گفت: اقرار کردید و بر آن اقرار با من عهد و پیمان بستید؟ گفتند: ما اقرار کردیم، خداوند به ملائکه گفت: پس گواه باشید. و از امیر المؤمنین (ع) است که خداوند به انبیا گفت: پس بر امّت‌هایتان شاهد باشید «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۲] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

پس کسانی که بعد از آمدن چنین رسولان و این پیامبر خاتم از حقّ روی برگردانند محققا آنان از گروه فاسقان خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۴

فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذلِكَ یعنی بعد از آن عهد و پیمان هر کس از پیامبرش و شریعت او و وصیّتش در حقّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ او رو گردان شود، یا اینکه کسی از شما ای حاضران بعد از آن عهد، از ایمان به محمّد روی بگرداند، یا بعد از آنچه که ذکر شد از میثاق انبیا بر ایمان به محمّد صلّی اللّه علیه و آله رو برتابد.... این عبارت، عطف است بر «فاشهدوا» تا اینکه محکیّ به قول باشد (آن گفته در باره آن حکایت کند)، یا اینکه عطف بر «قال» است تا اینکه ابتدای کلام با «موجودین» باشد (یعنی موجودین پیش از عبارت به تقدیر واقع شده باشد)، یا اینکه جزاء شرط محذوف است یعنی وقتی که دانستید این مطلب را پس کسانی که بعد از این روی بگردانند فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ آنان از عهد و میثاق خدا خارجند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۳] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

أَ فَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۸۳)

---

(۱) صافی: ج ۱/ ص ۳۲۶

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۵

ترجمه: ..... ص : ۳۱۵

آیا کافران، دینی غیر دین خدا، می‌طلبند و حال آن که هر که در آسمان‌ها و زمین است خواه و ناخواه فرمانبردار خداست و همه به

سوی او باز خواهند گشت.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۵

أ آیا ایمان نمی‌آورند به محمّد بعد از آن که یادآور شدند که خدا با همه انبیا پیمان بسته بر ایمان به او، و انبیا نیز با امّت‌هایشان بر آن عهد بستند، و بعد از آن که فهمیدند که دین خدا عبارت از ایمان به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، بعد از همه اینها فَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ پس غیر از دین خدا را می‌خواهند و حال آن که لَهُ برای خدا یا برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله أَسْلَمَ مطیع و فرمانبردار شده است مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ هر کس که در آسمان‌ها و زمین است، در عالم ذرّ، یا به حسب تکوین، یا به حسب تکلیف، هر کس که در آسمان‌هاست و از مردم زمین گزیده و خلاصه آنان که مقصود خلقت و عاقل هستند، پیرو و فرمانبردار شده‌اند، و امّا غیر آنها که فرمانبردار نشده‌اند، افراد پست و فرومایه هستند که در شمار چهارپایان محسوبند، یا اینکه مطیع و منقاد او شده است همه آنچه که در سوی زمین است در وقتی که دولت حقّ به سبب ظهور قائم (عج) ظاهر می‌شود. یا اینکه مطیع اوست کسی که در زمین است در دنیا قبل از مرگ یا در حین مرگ. و تعبیر به ماضی از جهت این است که وقوع آن محقّق و حتمی است.

طَوْعاً وَ كَرْهاً معنی اسلام یا پذیرش از روی میل و خواست باطنی (طوع) یا به زور شمشیر (کره) است که هر دو، بر حسب تکلیف ظاهر است، و امّا به حسب تکوین، اطاعت و فرمانبری اجسام و موالید و اتّحاد آنها با طبیعت‌ها و نفوسشان، همان اجبار و زور است، و اکراه و اجبار در عالم ذرّ، نیز بر حسب همان عالم موجود می‌باشد.

از امام صادق (ع) است که اسلام آنان، عبارت از توحید خدای ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۶

عزّ و جلّ است «۱» و آن اشاره به اسلام تکوینی آنها، یا اشاره به اقرار آنان، در عالم ذرّ است. و در خبر دیگری از امام صادق (ع) است، که معنی آیه این است که خداوند گروهی را به اکراه و جبر به اسلام آورد، و گروهی خودشان اسلام آوردند. و فرمود که: آنان که با اکراه آمدند فرقه‌ای بودند که با شمشیر اسلام آوردند «۲» و این اشاره به اسلام تکلیفی است. و نیز از امام صادق (ع) است که آیه در باره امام قائم نازل شده است «۳»، و در روایتی است که این آیه را خواند و فرمود: آن گاه که قائم قیام کند زمینی نمی‌ماند مگر اینکه در آن، شهادت لا اله الا اللّه و محمّد رسول اللّه ندا داده می‌شود «۴».

وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ یعنی اینکه اسلام آنان عبارت از اقرار آنها به اینکه خدای تعالی خالق و مبدأ آنان است و بازگشت همه به سوی اوست، پس شایسته نیست که جز دین کسی را که مبدأ و معاد همه است، انتخاب کنند (یعنی شایسته است که فقط راه خدا را انتخاب کنند).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۴] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۶

بگو ای پیغمبر، به خدای عالم و کتاب و شریعتی که به خود ما نازل شده و آنچه به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و

فرزندانش نازل شده است و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر از جانب پروردگارشان آمد به همه ایمان آورده‌ایم. فرقی میان هیچ یک از پیغمبران خدا نگذاریم در حالیکه تسلیم فرمان خدا هستیم.

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۹۹/ ح ۲۲۰

(۲) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۲۹۹/ ح ۲۲۰

(۳) عیاشی: ج ۱/ ص ۱۸۳/ ح ۸۲

(۴) نور الثقلین: ج ۱/ ص ۳۰۱/ ح ۲۲۹

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۷

تفسیر: ..... ص : ۳۱۷

قُلْ ای محمّد پس از آن که حجّت را از جانب خود و امّت بر آنها تمام کردی، به عنوان آخرین کلام به آنها بگو: آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِيَ مُوسى وَ عِيسى وَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ما ایمان آوردیم و اسلام آوردیم، شما اگر خواستید اسلام می‌آورید و اگر نخواستید نمی‌آورید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۵] ..... ص : ۳۱۷

اشاره

وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ (۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۷

و هر کس غیر از اسلام دینی اختیار کند هرگز از وی پذیرفته نیست و او در آخرت از زیانکاران است.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۷

اشاره

وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ اگر «ال» برای عهد ذکری باشد معنی آن اینست: کسی که غیر از دین اسلام که ذکر شد دینی بخواهد و اگر «ال» برای عهد ذهنی باشد معنی آن اینست: هر که غیر از اسلام دِيناً دینی، یا راه آخرتی بخواهد. فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ طلب و کوشش او پذیرفته نمی‌شود.

وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ و او در آخرت از زیانکاران است، زیرا در طلب چیزی که نه تنها نفعی به او نمی‌رساند بلکه به او زیان وارد می‌آورد تمام داراییش را از حیث قوا و ادراکات مصرف کرده و عمرش را به پایان رسانیده است.

تحقیق اصناف مردم بر حسب طلب دین و بقای بر آن و بر حسب ارتداد و برگشتن از دین: ..... ص : ۳۱۷

بدان که خدای تعالی در این آیه‌ها، بر حسب منطوق و مفهوم، به ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۸

اقسام نه گانه مردم اشاره کرده است چه انسان یا طالب دین است، یا طالب دین نیست و طالب دین یا اسلام را دین خود قرار می‌دهد که کوشش او مقبول و از سود برندگان است، و این قسم مفهوم مخالف مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً می‌باشد. یا دینی غیر از اسلام را طلب می‌کند که آن منطوق آیه است. و کسی که طالب دین نیست، یا داخل در اسلام است یا نیست، خواه داخل در دین دیگری باشد، خواه در جهنّم طبع توقّف نموده باشد. و کسی که داخل در دین اسلام نیست کافر است، و او در حال احتضار که ولایت بر او ظاهر می‌شود، یا بر دین اسلام می‌میرد یا بر کفر، که منطوق و مفهوم قول خدا: إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ کُفَّارٌ اشاره به آن دو قسم دارد. و کسی که داخل در اسلام است یا از دین اسلام مرتدّ می‌شود یا در دین اسلام باقی می‌ماند، بدون آنکه در آن فزونی حاصل شود، و مرتدّ ملّی یا توبه می‌کند یا بر ارتدادش باقی می‌ماند، بدون آنکه در آن چیزی اضافه کند، و بدون آنکه منجر به ارتداد فطری گردد، و با منطوق و مفهوم قول خدا: کَیْفَ یَهْدِی اللَّهُ قَوْماً تا قول خدا: إِلَّا الَّذِینَ تابُوا اشاره به این سه قسم نمود، و به کسی که بر ارتداد باقی مانده است در حالی که ارتداد او، منجر به ارتداد فطری شده باشد توبه پذیر نیست، امّا کسی که بر اسلام باقی مانده و در آن فزونی حاصل کرده و منجرّ به مراتب ایمان شده است به منطوق و مفهوم قول خدای تعالی: إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْدَ إِیمانِهِمْ... تا آخر آیه مشمول هدایت خداوند می‌باشد.

و نیز بدان که انسان بر حسب فطرت و خلقت دارای اتّصال به ارواح پاک و پدران علوی است. و این اتّصال موجب استعداد و آمادگی او برای ارتقا و ترقی به سوی علّتهای آغازین اوست، و این همان حبل و ریسمان از جانب خداست که در کتاب ذکر شده است، و آن فطرتی است که خداوند مردم را بر آن فطرت خلق نموده است. پس اگر با این حال با ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۱۹

بیعت عامّ یا خاصّ به خلفای خدا متّصل شد مسلم یا مؤمن می‌شود، و این اتّصال و دخول تحت احکام الهی، قالبی یا قلبی، به اسلام و ایمان و ملّت و دین تعبیر می‌شود. این اتّصال همان ریسمان از جانب مردم است که در کتاب ذکر شده است، کسی که با این اتّصال متّصل شده است، اگر از این اتّصال برگردد، و این اتّصال را بسبب انکار خدا، یا انکار خلفای الهی قطع نماید، و ارتدادش به قطع فطرت منجر نشود، مرتدّ ملّی می‌شود، بدین معنی که از ملّت و دین برگشته و مرتدّ شده است، و ریسمانی را که از جانب مردم است، قطع کرده است نه از جانب فطرت را، و چون ریسمانی که از جانب خداست باقی است و فطرت قطع نشده است، اگر توبه کند توبه‌اش قبول می‌شود، زیرا استعداد و آمادگی آن را دارد که دوباره متّصل شود و به سوی ارواح ارتقا پیدا کند، و این همان مرتدّ ملّی است.

امّا اگر مرتدّ شود و در ارتدادش فزونی یابد تا آنجا که منجرّ به قطع فطرت و ابطال آن گردد، و ریسمان از جانب خدا بریده شود مرتدّ فطری می‌گردد، چه او از اتّصال فطری بریده و برگشته است. و این مرتدّ به جهت بطلان فطرت و اتّصالش که سبب استعداد او برای اتّصال تکلیفی بود قابل پذیرش توبه نیست، از این رو در فارسی گفته شده است که:

مردود شیخی را اگر تمام مشایخ عالم جمع شوند و خواهند اصلاح نمایند نتوانند. و آنچه که در اخبار وارد شده است و فقها (رض) طبق آن فتوا داده‌اند «۱» مبنی بر اینکه مرتدّ ملّی کسی است که بر کفر زاده شده و بر آن نشو و نما نموده، و سپس در اسلام داخل شده، و پس از آن برگشته و مرتدّ شده است اشاره به این است که آن دو، کاشف از دو نوع ارتداد است، زیرا کسی که بر اسلام متولّد شده و بر آن نشو و نما کرده و

---

(۱) شرایع الاسلام: ج ۴، ص ۹۶۱ و ۹۶۲. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۰

داخل در آن گشته چون اسلامش مانند ذاتیّات است، مادام که فطرت را قطع نکند، کم اتّفاق می‌افتد که از اسلام خارج شود. و کسی که بر کفر زاده شده و بر آن نشو و نما نموده و داخل اسلام گشته است، چون اسلامش مانند عرضیّات است زیاد اتّفاق می‌افتد که از اسلام خارج شود بدون آنکه فطرت را ابطال نماید. و در این صورت ما احتیاج به این تکلّف نداریم که بگوئیم توبه مرتدّ فطری باطنا قبول می‌شود و در ظاهر قبول نمی‌شود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۶] ..... ص : ۳۲۰

اشاره

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْماً كَفَرُوا بَعْدَ إِيمانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جاءَهُمُ الْبَيِّناتُ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۸۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۰

چگونه خداوند گروهی را که از راه عناد و سرکشی بعد از ایمان به خدا و گواهی دادن به راستی رسول و بعد از ادلّه روشن باز کافر شدند، به راه راست هدایت کند، خداوند هرگز گروه ستمکاران را یاری نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۰

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ: اشاره به مرتدّ ملّی است، یعنی خداوند او را به ایمان هدایت نمی‌کند، که اسلام، طریق ایمان و راهنما بسوی آن یا بسوی آخرت و جنان است.

قَوْماً كَفَرُوا: قومی که به خدا یا به رسول یا به احکامی که رسول آورده است یا به قول او در حقّ خلیفه و جانشینش کافر شدند.

بَعْدَ إِيمانِهِمْ: بعد از ایمانشان، چه ایمان عامّ با بیعت عامّ یا ایمان خاصّ با بیعت خاصّ.

وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ: و شهادت دادند که رسول خدا حقّ است، مصدر، یا عطف بر «کفروا» است، یا حال بتقدیر لفظ «قد» است.

وَ جاءَهُمُ الْبَيِّناتُ: با معجزات یا دلیل‌های روشن که بر حقّ بودن ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۱

رسول صلّی اللّه علیه و آله را اثبات نماید.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ: این جمله حالیّه در مقام تعلیل است، و معنی آن این است که خداوند ستمکاران را هدایت نمی‌کند، چون آنها به خود و قوای خود ظلم کردند، و به سبب خروج از اسلام به اسلام و صاحب اسلام ستم کردند. بنابر این این جمله اشاره به قیاس اقترانی از شکل اوّل است این چنین: اینان ظالم و ستمکارند، و هیچ ظالمی را خداوند هدایت نمی‌کند پس آنها را خداوند هدایت نمی‌کند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۸۷] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

أُولئِكَ جَزاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۱

كيفر آن گروه كافر اين است كه بر آنان خدا و فرشتگان و همه مردمان لعنت كنند.

تفسير: ..... ص : ۳۲۱

يعنى دور كردن و طرد از جانب خدا جزاى آنان است، يا نفرين خدا بر آنها به سبب لعنت بر آنهاست.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۸۸] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

خالِدِينَ فِيها لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۱

جاويد در جايگاه لعنت كه جهنّم است بمانند، و بر آنها عذاب خدا تخفيف نيابد و هرگز نظر رحمت به سوى آنان نمى‌شود.

تفسير: ..... ص : ۳۲۱

خالِدِينَ فِيها: يعنى در لعنت خلود دارند، يا در جهنّم جاويد هستند كه جهنّم با دلالت التزام استفاده مى‌شود.
لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ: يعنى عذاب آنها مدّتى به تأخير نمى‌افتد. و چون مقام خشم سزاوار گسترش سخن و سختگيرى و شدّت بخشى است. خداوند سخن را گسترانده و بر آنها سخت گرفته است. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۲

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۸۹] ..... ص : ۳۲۲

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۸۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۲

مگر آنانيكه بعد از عصيان و بدكارى توبه كنند و هر بدى كه كرده‌اند اصلاح كنند كه خدا بر آنها آمرزنده و مهربان است.

تفسير: ..... ص : ۳۲۲

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ: يعنى مگر آنكه پس از كفر بعد از اسلام توبه كنند.
وَ أَصْلَحُوا: يعنى آنچه را كه در حين كفر افساد كرده‌اند اصلاح نمايند، و اين جمله استثناء از «قوما» يا از «اولئك» است، نه از فاعل «خالدين» و نه از مجرور در «عنهم» و نه از مرفوع «ينظرون» كه همه اينها خلاف مقصود است، معنى آيه اين است كه لعنت خدا بر

آنهاست مگر کسانی که توبه کنند، زیرا چنانکه گذشت آنها ریسمان از جانب خدا را که مقتضی آمادگی توبه است قطع نکردند، و خداوند توبه آنان را قبول می‌کند.

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ: که خداوند بخشنده است و بعد از بازگشت بسوی او گناهان آنها را می‌بخشد.

رَحِيمٌ: یعنی بر آنها تفضّل می‌کند و پس از بخشیدن به آنان رحم می‌کند. روایت شده که «۱» نزول آیه در باره مردی از انصار است که بواسطه قتل و کشتن که از او سرزد مرتدّ گشت، و به مکّه رفت، و سپس پشیمان شد و به قومش پیام فرستاد تا در مورد او از رسول خدا سؤال کنند که این آیه نازل شد و سپس به مدینه بازگشت و اسلامش نیکو شد.

و لیکن این آیه در باره هر کس که با انکار خدا یا رسول یا بعضی از احکام یا اقوال او مرتدّ شود جاری می‌شود.

---

(۱) برهان: ج ۱ ص ۲۹۷

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۳

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۰] ..... ص : ۳۲۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمانِهِمْ ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ (۹۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۳

همانا آنانکه بعد از ایمان کافر شدند و بر کفر خویش افزودند هرگز توبه آنها پذیرفته نشود. و به حقیقت گمراهان هم آنان خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۳

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا: آنانکه مرتدّ فطری شدند.

بَعْدَ إِيمانِهِمْ: بعد از ایمان عامّ یا خاصّ.

ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً: سپس در کفر فزونی حاصل کردند به نحوی که منجرّ به ابطال فطرت و قطع ریسمان الهی از جانب خدا گشت، لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ: هرگز توبه‌شان پذیرفته نمی‌شود. آوردن لفظ «لن» که برای نفی ابد است، اشعار به این مطلب دارد که استحقاق توبه و قبول آن برای آنها باقی نمانده است، چون آنچه که استحقاق و استعداد برپایه آن استوار است قطع شده است.

وَ أُولئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ: آنان در گمراهی به سر می‌برند، چه گمراهی و ضلالت به طور مطلق منحصر در کسی است که فطرت را بریده است، ولی کسی که فطرت را نبریده باشد اگر چه از اسلام مرتدّ شود به طور مطلق گمراه نیست، چون هدایت تکوینی باقی می‌ماند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۱] ..... ص : ۳۲۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَباً وَ لَوِ افْتَدى بِهِ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۳

و البته آنانکه بعد از ایمان کافر شدند و در کفر خود مردند اگر برای آزادی خویش از عذاب خدا برابر همه زمین طلا به فدا آرند هرگز از ایشان پذیرفته نشود. و برای آنها عذاب دردناک مهیّا باشد و هیچ معین و یاری نخواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۴

تفسیر: ..... ص : ۳۲۴

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ: آنانی که در حالی که کافرند بمیرند، تقیید به این قید برای این است که کافر ممکن است بر اسلام بمیرد. پس بغض و کینه کافر را به دل گرفتن در حال کفر و حیاتش از جهت ذات کافر جایز نیست، و نیز لعن او پس از مرگش جایز نیست، مگر برای کسی که حال او را در حال حیاتش بداند، و بداند که او بر کفر می‌میرد، یا از شخص صادق و راستگو که بر حال او آگاه است بشنود که شخص کافر بر کفر مرده است، یا بر کفر می‌میرد. جهت اشاره به همین مطلب مولوی (ره) گفته است:

هیچ کافر را بخواری منگرید که مسلمان مردنش باشد امید

چه خبرداری ز ختم عمر او تا بگردانی از او یکباره رو

و لیکن آن کفّار، اگر بر کفر بمیرند فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَباً از آنها برابر همه زمین طلا در مقابل رهائی از عذاب قبول نمی‌شود.

لفظ «ذهبا» تمیز است که محوّل از فاعل یا منصوب به نزع خافض است. یعنی «من ذهب» بوده است.

وَ لَوِ افْتَدى بِهِ: یعنی اگر خودش را فدیه کند اگر چه در فدیه دادن مبالغه کند و به حدّ اعلا برساند، چون باب افتعال هرگاه مفید مطاوعه نباشد بر مبالغه دلالت می‌کند. بنابر این در توجیه آوردن این لفظ در اینجا احتیاج به تکلّف نیست، زیرا ما بعد لفظ «لو» در چنین موارد مخفی ترین افراد مورد شرط می‌باشد.

أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ: در اینجا در خبر موصول لفظ «فاء» آورد (فلن تقبل)، تا لازم بودن جزاء برای شرط را تأکید نماید، ولی در جمله ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۵

قبلی «فاء» نیاورد اینکه آن جمله به تأکید و بسط و تغلیظ و تشدید سزاوارتر بود، زیرا مرتدّی که کفرش فزونی یافته چون عقاب و شدّت عذابش واضح است گوئی که عذاب او از مسلّمات است دیگر احتیاج به تأکید و تغلیظ و بسط نیست، لذا در آنجا به ذکر عدم قبول توبه و گمراه بودن آنها اکتفا نمود، بدون آنکه از عذاب و چگونگی عقاب ذکری به میان آورد به خلاف جمله قبلی و بعدی، به همین جهت و به جهت اینکه گمراهی از اوصاف آنهاست نه بیان عقاب آنها در قول خدا: وَ أُولئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ حرف عطف آورد به خلاف جمله قبلی أُولئِكَ جَزاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ... تا آخر آیه و به خلاف جمله بعدی: أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ.

آوردن حرف عطف اشاره به این است که ما بعد حرف عطف معطوف است و از اوصاف معلوم آنها شمرده می‌شود، و مقام، مقام سؤال نیست تا جواب سؤال مقدّر قرار داده شود بخلاف دو فقره آخر.

جزء چهارم

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۲] ..... ص : ۳۲۵

اشاره

لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (۹۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۵

شما هرگز به مقام نیکوکاران نمی‌رسید مگر از آنچه دوست می‌دارید در راه خدا انفاق کنید. و هر چه انفاق کنید محقّقا خدا بر آن آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۵

لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ: این جمله از نظر لفظ و معنی از ما قبلش منقطع است، یا جواب سؤالی است که از ما قبلش ناشی می‌شود، گویا پس از آنکه اقسام چهارگانه منحرفین و مرتدّین و کافرین را ذکر نمود و مسائلی ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۶
را سؤال کرد: اگر در آن ایمان، ثبات ورزیم و به مقام احسان برسیم به چه چیزی نائل می‌شویم؟ پس فرمود: شما به بهشت و خیر و وسعت در احسان یا صدق، یا طاعت، یا خصلت احسان به غیر نمی‌رسید، مگر اینکه انفاق کنید، چه همه این معانی که ذکر شد معانی لفظ «برّ» است، و همه مناسب مقام سؤال است.
حَتَّى تُنْفِقُوا: معنی انفاق در اوّل سوره بقره گذشت.
مِمَّا تُحِبُّونَ: یعنی انفاق از چیزهائی بکنید که دوست دارید، زیرا احسان و محبوبیّت، برای انسان جز با میانه روی و اعتدال در اخلاق، حاصل نمی‌شود و چون محبوب انسان در هر مرتبه چیزی است غیر از آنچه که در مرتبه دیگر موجود است، و شاید محبوب او در مرتبه‌ای، بر حسب مرتبه دیگر، مبغوض او باشد. و محبوب هر مرتبه‌ای نسبت به جمیع افراد محبوب نمی‌شود، بلکه گاهی برای بعضی محبوب و برای بعضی دیگر مبغوض قرار می‌گیرد، و گاهی برای شخصی در حالتی محبوب است و در حالت دیگری مبغوض است... پس انفاق و منفق مخصوص چیزی نیست و در حدّ خاصّی قرار نمی‌گیرد، بلکه می‌گوییم:
محبوب انسان در هر مرتبه‌ای نفس، لوازم نفس و چیزهایی است که در آن مرتبه، با نفس سازگار است و اصل در هر انفاق، آن است که ناشی یا مسبّب از انفاق چیزی از انانیّتش باشد، تا مورد قبول قرار گیرد، زیرا انفاق کننده هرگاه برای ابقای انانیّت یا ازدیاد و فزونی آن انفاق نماید مانند ریاکار و خودپسند یا برای ابقای باطل یا ابطال حقّ انفاق نماید انفاق او مورد قبول نیست و موجب برّ و احسان نمی‌شود بلکه آن انفاق مردود و موجب دوری از برّ و نیکی است.
وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ: یعنی هر چه انفاق کنید، و لو پست ترین و کوچکترین چیز هم که باشد از خداوند فوت نمی‌شود و خدا آن را می‌داند. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۷
فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ: خداوند به آن آگاه است و به شما چند برابر پاداش می‌دهد. پس، از فنا و فوت آن نترسید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۳] ..... ص : ۳۲۷

اشاره

كُلَّ الطَّعامِ كانَ حِلاًّ لِبَنِي إِسْرائِيلَ إِلاَّ ما حَرَّمَ إِسْرائِيلُ عَلى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْراةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْراةِ فَاتْلُوها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۷

همه طعامها براى بنى اسرائيل حلال بود مگر آن را كه يعقوب پيش از نزول تورات بر خود حرام كرد (كه گوشت شتر و شير آنست) اى پيغمبر اينك بگو (اى يهودان چنانكه مى‌گوييد تورات حلالى را بر شما حرام كرده است) اگر راست مى‌گوييد، آن حكم تورات را آورده تلاوت كنيد.

تفسير: ..... ص : ۳۲۷

كُلُّ الطَّعامِ: لفظ «الطّعام» به معنى مطعوم و خوردنى است بالفعل يا بالقوّه، مانند گندم و جو، و مقصود از تعميم طعام، تعميم طعام است نسبت به آنچه كه يهود مى‌گفتند، مبنى بر اينكه طعام بر انبياى سابق حرام بود، نه نسبت به هر چيزى كه ممكن است طعام و خوردنى قرار گيرد. و اين آيه ردّ بر يهود و جواب انكار آنهاست كه مى‌گفتند چرا طيّبات به سبب ظلم آنها، بر آنها حرام گشته است؟ زيرا يهود پس از نزول قول خداى تعالى: فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ طَيِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ و قول خداى تعالى: وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوايا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ و پس از شنيدن اين آيات گفتند: ما اولين كسانى نيستيم كه اين چيزها بر آنان حرام شده است، اين امور بر نوح (ع) و بر ابراهيم (ع) و بر بنى اسرائيل بعد از آنان حرام شده بود تا آنكه اين تحريم منتهى به ما شد، پس خداى تعالى اين گفته آنها را تكذيب كرد و جواب آنها را داد و فرمود: كُلُّ الطَّعامِ.... ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۸

كانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرائِيلَ: چنين نيست كه يهود مى‌گويند كه طيّبات از زمان نوح حرام بوده است، بلكه حلال بوده است.

إِلَّا ما حَرَّمَ إِسْرائِيلُ عَلى نَفْسِهِ: جز آنچه كه اسرائيل بسبب مرض بر خودش حرام كرده بود. اسرائيل گوشت شتر را بر خودش، حرام كرده بود، چون همانطور كه روايت شده است درد خاصره يا عرق النّساء داشت و هر وقت گوشت شتر مى‌خورد، درد شدّت مى‌يافت و لذا گوشت شتر را بر خودش حرام كرده بود. «۱»

مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْراةُ: لفظ «من قبل» متعلّق به قول خدا: «حلّا» يا به «حرّم» يا به هر دو بر سبيل تنازع، يعنى همه خوردنيها براى بنى اسرائيل حلال بود جز گوشت شتر كه اسرائيل آن را قبل از نزول تورات بر خودش حرام كرده بود، و بعد از نزول تورات و ظلم و ستم آنان طيّبات بر آنها حرام شد.

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْراةِ فَاتْلُوها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ: بگو اگر راست مى‌گوييد تورات را بياوريد و بخوانيد. آنها را به كتاب خودشان احتجاج نمود تا دروغ ادعاى آنها و صدق و راستى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله ظاهر و روشن شود. بعضى گفته‌اند: جرأت نكردند تورات را بياورند و مبهوت شدند «۲». به اين وسيله به كتاب خصم تمسّك نموده، تا صدق خويش را اثبات نمايد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۹۴] ..... ص : ۳۲۸

اشاره

فَمَنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۸

پس کسانی که پس از این حجّت بر خدا دروغ بندند البتّه (کافران) و ستمکاران هم آنها خواهند بود.

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۰۲، ح ۲۴۰.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۲۹

تفسیر: ..... ص : ۳۲۹

فَمَنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ: ادّعای اینکه محرّمات از زمان نوح حرام بوده است، افترا و دروغ است.

مِنْ بَعْدِ ذلِکَ

: یعنی بعد از آن احتجاج و الزام دلیل و حجّت.

فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ

: این جمله تأکید و منحصر کردن ادّعای مبالغه است، و ظلم و ستم آنها عبارت از انکار کردن به جای تصدیق و اقرار است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۵] ..... ص : ۳۲۹

اشاره

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۹

ای پیغمبر بگو سخن خدا راست است (نه دعوی شما) باید از آیین ابراهیم پیروی کنید که دینی پاک و بی آلایش است و ابراهیم هرگز از آنان که به خدا شرک آوردند نبوده است.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۹

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ: گویا که مقصود این است که بگوید: صدق و راستی من آشکار شد پس تابع و پیرو دین من باشید، ولی چون نسبت صدق به خدای تعالی در اینجا مستلزم صدق رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد، زیرا او مدّعی است که اقوال و گفتارش از طرف خدای تعالی القا شده است، و هرگاه اقوال القا شده از جانب خدا صادق باشد، او صادق می‌شود، و از سوی دیگر چون کنایه از صدق رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به سبب صدق خدای تعالی رساتر از تصریح و دورتر از فریب و لجاج و نزدیک‌تر به انصاف است... لذا خدای تعالی چنین کنایه بکار برد. همچنین است مطلب در امر به پیروی از دین ابراهیم، زیرا وقتی ابراهیم (ع) اعلان کرد که دین خدا، دین ابراهیم و دین ابراهیم، دین خداست به سبب اتّباع و پیروی از دین و ملّت ابراهیم کنایه از دین و ملّت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نمود، و فرمود: ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۰

فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ: این عبارت اندکی قبل گفته شد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۶] ..... ص : ۳۳۰

اشاره

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبارَكاً وَ هُدىً لِلْعالَمِينَ (۹۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۰

اول خانه‌ای که برای مکان عبادت خلق بنا شده است، در مکّه است که در آن برکت و هدایت خلایق است.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۰

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ: یعنی اوّلین خانه از حیث زمان، چنانکه در خبر آمده است: اولین جایی که در زمین آفریده شده خانه خداست، با اختلافی که در مضمون اخبار است، سپس زمین از آنجا پهن و گسترده شده است، و همچنین در اخبار آمده است: خدای تعالی آنرا از بهشت برای آدم نازل نمود، و آن درّ و مروارید سفیدی بود که خداوند آن را به آسمان بالا برد و اساس و پایه‌اش ماند. «۱» و ممکن است مقصود از اوّلین بیت، اوّل از جهت شرافت باشد، چنانکه در خبر آمده است: خداوند از هر چیزی یک چیز را اختیار و انتخاب نموده است از زمین، جای کعبه را اختیار نموده است. «۲» یا خداوند آنجا را برای عبادت و پرستش اختیار کرده، چنانکه برخی گفته‌اند قبل از آن برای عبادت مکان خاصّی وجود نداشت.

وُضِعَ: یعنی آفریده شده، یا بنا شده لِلنَّاسِ: یعنی آنجا را برای مردم آفریده است، تا کاسب‌ها به سبب کسب از آنجا بهره‌مند گردند، و آنانکه قصد کعبه دارند از غفران و بخشش حقّ تعالی، و پناهندگان، از امن و راحت، و نظر کنندگان به آنجا و به آیاتش، از هدایت بهره ببرند، و ساکنین و مجاورین آن، از کفایت در

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۳۱.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۳۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۱

امر معاش و زندگانی بهره‌مند گردند اگر چه کافر باشند، یا آن بیت آفریده شد تا مردم باقی بمانند و هلاک نشوند، و این معنی بنابر روایتی است مبنی بر اینکه اگر بیت منهدم می‌شد و حجّ ترک می‌گشت اهل عالم هلاک می‌شدند.

لَلَّذِي: یعنی بیت و خانه‌ای که در مکّه واقع شده است.

بِبَكَّةَ: لفظ «بکّه» و «مکّه» مترادفند، یا «بکّه» جای بیت است، و «مکّه» اسم همه شهر است، و از آن جهت «بکّه» نامیده شده است که مردم در آنجا ازدحام می‌کنند یا مردم در آنجا و اطراف آنجا گریه می‌کنند، یا مکّه گردن ستمگران و جبّاران را می‌زند و به همه این معانی در اخبار اشاره شده است. روایت شده است: از آن جهت مکّه را «بکّه» نامیده‌اند که مرد و زن در آنجا در اثر ازدحام جمع می‌شوند و به همدیگر تنه می‌زنند، و زن جلو روی تو و راست و چپ تو و همراه تو نماز می‌خواند، و هیچ اشکالی ندارد، چه، این مطلب در سایر شهرها کراهت دارد، نه در مکّه.

مُبارَکاً: یعنی مکّه برای مجاورین خود برکت است، چه از میوه‌های همه درختان بهره می‌برند در حالی که در مکّه هیچ نوع میوه‌ای نیست، و حبوبات و میوه‌ها به سوی آن شهر جلب و سرازیر می‌شود. و این شهر برای زائرین خویش نیز مبارک است چون خداوند آنها را می‌بخشد، مانند روزی که از مادر زاده شده‌اند، و به سوی آنها نظر رحمت می‌اندازد، و توبه آنها را قبول می‌کند، و عوض آنچه را که در راه خدا انفاق کرده‌اند می‌دهد. و برای پرندگان و سایر حیوانات نیز مبارک است چون از شکار شدن، در امان هستند و پرندگان مسجد نیز ایمن بوده و روزیشان می‌رسد. و برای درختان و گیاهان زمین حرم، نیز مبارک است چون آنها تا حدودی از قطع کردن و بریدن در امان هستند. و برای اهل عالم مبارک است، چون بقا و رزق اهل عالم بسبب وجود مکّه است، ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۲

چنانکه اشاره شد.

وَ هُدیً لِلْعالَمِینَ: در باره حمل معنی و مصدر بر ذات، بارها گفتیم و توجیه نمودیم، که علّت هدایت مکّه یا به این است که وجود آن سبب هیجان و تحریک نفوس به توجّه به آن و رفتن بسوی آن است، یا به این است که سبب نزدیکی زائرین خانه خدا به خدای تعالی است، یا به این جهت است که مکّه از زمان ابراهیم (ع) یا از زمان آدم (ع) قبله و پرستشگاه بوده است یا دارای آیات و نشانه‌هایی است که دلالت بر بزرگداشت خدا می‌کند و نیز دلالت بر این می‌کند که آنجا در حمایت خدای تعالی است، و دلالت بر صدق انبیا دارد که مأمور به تنظیم خانه خدا و طواف دور آن و عبادت و انجام مناسک در آنجا بودند، و صدق انبیا در این مورد دلالت بر صدق رسالت آنها دارد، و صدق رسالت آنان جز با اقرار به مبدأ و معاد و توحید مبدأ و توحید عبادت محقّق نمی‌شود.

و آیات و نشانه‌ها عبارتند از نابودی کسانی که قصد خراب کردن کعبه را داشتند مانند ابرهه صاحب فیل و لشگریانش، و مانند شیوع مرگ در بین قبیله‌هایی که حجر الاسود را برده بودند تا جایی که دوباره آن را به جای خود برگرداندند، و مانند گفتن حجر الاسود هنگام احتجاج محمّد حنفیّه با علی بن الحسین (ع) و مانند پرواز نکردن پرندگان از محاذات کعبه، و همچنین خانه خدا دارای آیات و نشانه‌هایی از آثار انبیا و معجزه‌های آنهاست که باقی و جاوید است، مانند مقام ابراهیم که فرو رفتن پا در سنگ سخت نشانه و آیتی است که دلالت می‌کند بر اینکه صاحب آن دارای نیروی الهی است که از طاقت بشر خارج است، و همچنین خانه خدا و آن نشانه‌ها و آیات در طول قرنها محفوظ مانده و از بین نرفته است با اینکه دشمنانش زیاد بودند و در صدد محو آن آثار بودند، و روی همین اصل است که آثار و نشانه‌ها، باقی و جاوید هستند. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۳

امّا اینکه مکّه خود هدایت است به این دلیل است که خداوند می‌فرماید:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۷] ..... ص : ۳۳۳

اشاره

فِیهِ آیاتٌ بَیِّناتٌ مَقامُ إِبْراهِیمَ وَ مَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً وَ لِلَّهِ عَلَی النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ مَنِ اسْتَطاعَ إِلَیْهِ سَبِیلاً وَ مَنْ کَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِیٌّ عَنِ الْعالَمِینَ (۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۳

در آن خانه، آیات ربوبیّت هویداست. مقام ابراهیم خلیل است هر که در آنجا داخل شود ایمن باشد و مردم را حجّ و زیارت آن خانه واجب است، بر هر کسی که توانایی برای رسیدن بدانجا یافت. و هر که (به سبب انکار حجّ بیت اللّه) کافر شود، تنها به خود زیان رسانیده است، البتّه خدا از اطاعت خلق بی‌نیاز است.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۳

فِيهِ آياتٌ بَيِّناتٌ: این جمله مستأنفه و جواب سؤال از علّت هدایت، یا حال مترادف یا متداخل یا صفت است که جهت تعلیل آورده شده است، یا خبر بعد از خبر است. به خود آیات و ظاهر و روشن بودن آنها قبلا اشاره نمودیم.

مَقامُ إِبْراهِيمَ: بدل از لفظ «آیات» به صورت بدل بعض از کلّ است، یا مبتداست که خبر آن محذوف، یا خبر است که مبتدای آن محذوف است، یعنی «هی مقام ابراهیم» یعنی آن آیات و نشانه‌ها مقام ابراهیم است، زیرا فرو رفتن پای ابراهیم در سنگ و باقی ماندن اثر پا و محفوظ ماندن آن در قرون متمادی آیات و نشانه‌های متعدّدی است، و اخبار در بیان حکایت مقام ابراهیم (ع) مختلف است و هر کس بخواهد به اخبار و کتب تفاسیر مراجعه نماید. «۱»

وَ مَنْ دَخَلَهُ كانَ آمِناً: این جمله عطف بر مَقامُ إِبْراهِيمَ یا عطف بر جمله فِيهِ آياتٌ بَيِّناتٌ یا بر جمله إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ می‌باشد، یا حال است، و لفظ «من» موصولیّه یا شرطیّه است، یعنی هر کس داخل مکّه شود از

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۸۷، ح ۹۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۴

عذاب روز قیامت به شرط ایمان ایمن می‌شود، و هر کس داخل حرم شود طبق قرار داد الهی از مؤاخذه بر جنایت، ایمن می‌گردد. و ضمیر «دخله» به بیت یا به مقام ابراهیم بر می‌گردد، و مقصود از مقام ابراهیم سنگی است که در آن اثر قدم و پای ابراهیم (ع) است، یا جائی است که آن سنگ، الان در آنجاست، یا جایی است بین آنجا و بین بیت یا مسجد یا مقصود همه حرم است چنانکه بعضی گفته‌اند.

اگر مقصود از امن و ایمن بودن امنیّت آنان در مقابل تعرّض جبّاران و ستمگران با وجود کثرت ستمگران و نابود شدن کسانی که متعرّض خانه خدا و زائران آن شده‌اند، مانند اصحاب فیل، در این صورت نشانه و آیت الهی بودن واضح است، ولی اگر مقصود ایمن بودن با قرار داد الهی یا ایمن بودن از عذاب الهی یا ایمن بودن از عذاب نسبت به کسی که آنجا مدفون است در این صورت آیت و نشانه بودن واضح و روشن نیست.

بدان که جمیع اعمال شرعی فرعی و مناسک ظاهری قالبی صورت‌های اعمال لطیفه انسانی است که راهبر به سوی خداست، و مناسک باطنی قلبی و جمیع مساجد و خانه‌های صوری خدا، صورت‌های معابد باطنی انسان و نمودی از مواقف و ایستگاههای سالک در سلوکش می‌باشد، و صورت‌های خانه‌های حقیقی خداست که همان دلهای سالکین به سوی خداست که ایمان در آنها داخل می‌شود، و از سینه‌های گشوده شده به اسلام به سبب دخول ایمان در آن جدا و ممتاز می‌گردد.

و کعبه، چون بنای ابراهیم (ع) است که بوسیله قلب تحقّق پیدا کرده است و بیت حقیقی خدای تعالی است با جمیع مناسک و معابدش مظهر قلب گشته است لذا همه آنچه که بر قلب جاری می‌شود بر کعبه نیز جاری می‌شود، زیرا قلب گوشتی چون اوّلین نقطه از بدن انسان است که آفریده شده است، و آن مظهر قلب معنوی است که قبل از همه عوالم ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۵

روحانی آفریده شده، از باب اینکه ربّ النوع قبل از همه مخلوقات، خلق شده است. لذا خداوند حکم آن قلب را بر کعبه جاری ساخته است، و فرموده است: أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ بعضی گفته‌اند:

اوّلین نقطه‌ای که از بدن انسان آفریده شده کبد است، چون کبد محل رویش نفس نباتی است، و بدن انسان در مرحله اوّل احتیاج به قوای نباتی ندارد، ولی اینان غفلت کرده‌اند از اینکه از اوّل استقرار جنین در رحم بصورت ضعیف از همه قوای نباتی که برای

نفس مادر است استفاده می‌کند، و جنین از همان ابتدای استقرارش در رحم به سبب تدبیر نفس نباتی که در مادر است تغذیه و نموّ می‌کند، و تصویر اعضا نیز جز با کمک نفس مادر محقّق نمی‌شود، چه نفس مادر حریص است که مانند خود را ایجاد نماید و بر بقای آن حریص است و این کمک نفس مادر متصوّر نمی‌شود مگر آنجا که آنچه از او به ظهور می‌پیوندد مثل خودش باشد، نه مظهر سربازان و لشکریان وجودش و آن جز قلب نیست. و چون قلب قبل از تنزّل و پایین آمدنش به زمین عالم صغیر مانند مروارید سفید بود او بعد از تنزّل و پایین آمدن و اختلاط با اهل عالم صغیر رنگارنگ گشت، و گسترش زمین عالم صغیر از زیر آن شد، و از حیث گوشت صنوبری بودن از حیث روحانیّتش در وسط این عالم قرار گرفت، زیرا نسبت آن به جمیع اجزای بدن مساوی است، و مولد و محل تولّد ولایت قرار گرفت، و مورد توجّه جمیع اهل عالم صغیر در مقاصد و مناسکشان شد، و محلّ امن کسانی که داخل در آنجا یا حریم آنجا شدند، گردید و نسبت به امور اهل مملکتش قیام نمود و مقوّم آنها گشت، و برکت و روزی دهنده از جمیع میوه‌ها شد برای کسانی که از اهل آن مملکت باشند یا نباشند. و مرجع مردم قرار گرفت. و در مملکت خود اصل جمیع قریه‌ها گردید، و بر همه لازم شد که بسوی آن رجوع کنند و لباس انانیّت را نزد آن از تن بر کنند، و دور آن طواف کرده و نزد آن

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۶

توقّف و تردّد نمایند و قبل از رسیدن به آن، انانیّت خویش را بکشند و قربان کنند.... چون چنین بود، از کعبه، نیز بمانند آن خبر داده شد، و خدای تعالی برای کعبه نیز همانند قلب، مناسک و اعمال قرار داد. و شاید تو، با این بیان، اجمالا به حکم جمیع احکام حجّ و مناسک آن آگاه باشی. به بعضی از آن احکام در گذشته اشاره کردیم و به بعضی دیگر در آینده اشاره خواهیم کرد، کسی که از آنچه ما گفتیم غفلت داشته باشد تنها به ظاهر اخبار در اوصاف خانه خدا توجه می‌کند و نیز کسی که به صورت ظاهر اعمال و مناسک حجّ نگاه کند، آنها را دارای صحّت و حکمت عقلانی نمی‌بیند، «۱» بلکه آنها را دروغ و لغو می‌پندارد، و اگر از خدا یا از اهل اسلام نترسد در آنها طعنه می‌زند همانطور که کفّار طعنه می‌زنند.

وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ: لفظ «حجّ» با فتحه و کسره حاء خوانده شده و هر دو مصدر «حجّ» بمعنی مطلق، قصد است یا بمعنی قصد مکّه است جهت انجام مناسک مخصوص. یا با فتحه حاء، مصدر و با کسره آن، اسم مصدر است و چون فطرت و سرشت اهل عالم صغیر بر قصد بیت قلب است، و آن حقّی از حقوق خدا بر آنان است، و از سوی دیگر، چون رجوع و بازگشت آنان بسوی قلب، بازگشت بسوی خداست.... لذا خدای تعالی مردم را مکلّف به زیارت کعبه نمود، که مظهر همان خانه است، و این تکلیف را به صورت خبر ادا نموده تا تأکید و اشعار به این باشد که این معنی در فطرت آنها همان حقّ اللّه است که بر گردن آنهاست، و مانند سایر حقوق خلقی و الهی نیست. لذا در این آیه به وجوه متعدّد ذیل، تأکید شده است ۱- امر را به صورت خبر ادا نموده، تا بر این امر دلالت کند که این مطلب از اموری است که حتما واقع شدنی

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۸۷، ح ۹۷

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۷

است و احتیاج به امر ندارد. ۲- آن را با اسمیّه بودن جمله تأکید نمود، ۳- آن را حقّ اللّه حساب کرد که بر گردن مردم قرار داده شده است، و مانند سایر حقوقی که به خلق بر می‌گردد نیست. ۴- حقّ را در خدای تعالی منحصر نمود بدون آنکه غیر خدا در آن شرکت داشته باشد.

مَنِ اسْتَطاعَ: این جمله بدل از «النّاس» است، و این بدل آوردن تأکید دیگری برای حکم است از آن جهت که تخصیص بعد از تعمیم، و توضیح بعد از اجمال است، پس گویا که مطلب را تکرار نموده، و فرموده است: برای خدا، حجّ خانه خدا بر عهده مردم است، و برای خدا، به عهده کسی است که مستطیع باشد.

إِلَيْهِ سَبِيلًا: یعنی مستطیع کسی است که بتواند راه حجّ را برود، آیا استطاعت بدنی کافی است یا باید استطاعت با بدن و مال باشد؟ یا استطاعت به کسب است؟ یعنی کسب او طوری باشد که نفقه خود و کسی را که نفقه‌اش بر او واجب است در مدّت رفت و برگشت داشته باشد. برای تحقیق این مطلب به کتابهای فقهی مراجعه شود.

وَ مَنْ كَفَرَ: یعنی هر کس به حجّ یا به خدا در مورد ترک حجّ یا به احکام خدا در ترک حجّ کفر بورزد بداند که خداوند از جهانیان بی‌نیاز است. و ترک حجّ را کفر نامیدن تأکید دیگری برای وجوب حجّ است، پس گویا که فرموده است: ترک حجّ در حدّ کفر و شرک به خداست، پس همانطور که خداوند شرک به او را نمی‌بخشد تارک حجّ را نیز نمی‌بخشد، و پائین تر از آن را می‌بخشد، پس کسی که تارک حجّ باشد نباید مورد اعتنا قرار گیرد.

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ: یعنی خداوند بی‌نیاز از تارک حجّ است، و ذکر بی‌نیازی در امثال اینجاها دلالت بر ذلّت و خواری می‌کند، و فرمود خداوند بی‌نیاز از جهانیان است، به جای اینکه بفرماید خداوند از تارک حجّ بی‌نیاز است فرمود از جهانیان بی‌نیاز است و این تعبیر مبالغه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۸

در استغنا و بی‌نیازی است تا دلالت بر مبالغه در خواری و مذلّت آنانی باشد که می‌پندارند خدا نیازمند به حجّ آنهاست چون حجّ خانه خدا عبادتی است که جامع بین خستگی‌های بدن و شکستن انانیّت نفس و قطع علاقه نفس از آرزوها و مجدّد شدن و عاری گشتن از خواسته‌هایش می‌باشد، و در آن بذل مال و انفاق وجود دارد، و سایر عبادات چنین نیست، لذا خدای تعالی انسان را بسوی آن فراخواند، و آن را با انواع تأکیدها تأکید نمود، سپس به پیامبرش امر کرد که اهل کتاب را مورد خطاب قرار دهد، و آنها را بر کفر به آیات و نشانه‌ها سرزنش نماید تا کنایه از امّت پیامبر در مورد ترک حجّ و کفر به علی (ع) باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۸] ..... ص : ۳۳۸

اشاره

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلى ما تَعْمَلُونَ (۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۸

بگو ای اهل کتاب، چرا بآیات خدا (راجع به نبوّت پیغمبر خاتم) کافر شده به اعمال زشت می‌گرایید؟ بترسید که خدا گواه اعمال شماست.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۸

قُلْ: بگو ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا أَهْلَ الْكِتابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ: چرا به کتابهای تدوینی از آیات قرآن و توراة و انجیل، و کتاب تکوین و احکام الهی ثابت در این سه شریعت، کفر می‌ورزید؟

وَ اللَّهُ شَهِيدٌ: در حالی که خدا حاضر و نگهبان است، عَلى ما تَعْمَلُونَ: بر آنچه که می‌کنید، پس آیا به شما اجازه می‌دهد که اینگونه نسبت به آیات، کفر روا دارید؟! در حالی که از تحریف و پنهان کردن حقایق سودی نمی‌برید.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۳۹

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۹۹] ..... ص : ۳۳۹

اشاره

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَها عِوَجاً وَ أَنْتُمْ شُهَداءُ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۹

بگو ای اهل کتاب چرا راه خدا را می‌بندید (یعنی رسالت محمّد (ص) را انکار می‌کنید) و اهل ایمان را به راه باطل می‌خوانید در صورتی که به زشتی این عمل آگاهید، بترسید که خدا از کردار شما غافل نخواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۳۹

اشاره

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ: تکرار خطاب و ندا برای تأکید در سرزنش است و اشاره به این است که هر یک به تنهایی در سرزنش و ملامت کافی است.

لِمَ تَصُدُّونَ: چرا منع می‌کنید عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ از حجّ و جهاد، یا از مطلق خیر، یا از ولایت، یا از اسلام.

مَنْ آمَنَ: یعنی کسی که برای او اسلام حاصل شده باشد، یا کسی که اسلام را بخواهد. گفته شده است: که مسلمانان را از ائتلاف و اتّفاق منع می‌کردند، و مسلمانان را تحریک می‌کردند و اختلاف بین آنان ایجاد می‌کردند تا آنجا که پیش اوس و خزرج رفتند، و آنچه که از دشمنی و جنگ در زمان جاهلیّت بین آنها بود بیادشان می‌آوردند، تا آنان دوباره بهمان وضع سابق برگردند. «۱»

و ممکن است مقصود این باشد که چرا کسی که ایمان آورده است از او جلوگیری می‌کنید بدین گونه که کتاب‌ها را تحریف می‌کنید و صفت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را تغییر می‌دهید، و آنچه که صریحا بر حقانیّت اسلام دلالت کرده است آن را کتمان می‌کنید.

تَبْغُونَها: حال از فاعل «تصدّون» است، یا از «سبیل اللّه» یا از هر دو، یا مستأنف

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۳۶.

است و جواب سؤال مقدّر و معنی آن این است که شما برای راه خدا عِوَجاً کجی را می‌خواهید، یا اینکه راه خدا را در حالت کجی می‌خواهید، یا کجی آن را می‌خواهید بنابراین که مفعول به باشد، یا حال، یا تمیز. یعنی به جاسوسی و تجسّس می‌پردازید تا اختلاف و تناقضات را بیابید تا به اهل اختلاف توهین کنید، یا خواهان کج بودن آن هستید چون خود شما کج هستید و آن را در حال استقامت و راستی نمی‌خواهید.

عِوَجاً با دو فتحه، و «عوجا» با کسره عین الفعل، مصدر است مانند «فرح» یا اوّلی مصدر است و دوّمی اسم مصدر یا اوّلی در چیزهائی است که راست ایستاده باشند مانند دیوار و عصا (چوبدستی) و دوّمی در غیر آنها مانند زمین و دین، و کجی در هر چیز بحسب همان چیز است، پس کجی در دین، این است که در احکام آن اختلاف و تناقض باشد به نحوی که طبع سلیم از آن مشمئز گردد، یا اینکه منجرّ شود به ضدّ آن هدف و چیزی که از آن مطلوب است یا اصلا به آنچه که از آن مطلوب است نرساند، زیرا که

مطلوب از راه خدا و تدیّن به دین خدا این است که متوسّل به آن به خدا و به دار نعیم او برسد، پس اگر آن راه، به شیطان و به دار جحیم برساند یا به خدا نرساند آن راه، کج محسوب می‌شود.

وَ أَنْتُمْ شُهَداءُ: شهدا جمع شهید است بمعنی حامل شهادت یا ادا کننده آن یا امین در شهادت. یا به معنی عالم و داناست.

به هر حال یا مفعول آن مورد توجه واقع نشده است «۱» (فراموش شده) یا در نیّت گرفته شده است یعنی شما کسانی هستید که اهل ملّت خودتان در قضایا به شما استشهاد می‌کنند یا در شهادتهایشان امین

---

(۱) توضیح مفعول منسیّ (فراموش شده) و مفعول منویّ (نیّت شده) پیش از این آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۱

هستید و آنها به شما اعتماد دارند. یا شما علمای ملّت خود هستید، یا شما شهادت می‌دهید به اینکه راه، راه خداست، یا شهادت می‌دهید به اینکه شما از راه خدا جلوگیری می‌کنید.

وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ: و خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست، این آیه وعید بر آنان است و از آنجا که در آیه اوّل کفر که داشتند و آن را علنی می‌کردند، زشت شمرده شد، در این آیه اشاره به حیله آنان در جلوگیری مسلمانان از اسلام است که آن را مخفی می‌کردند و لذا در آیه قبل فرمود: وَ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلى ما تَعْمَلُونَ و در این آیه وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ را ذکر کرد، زیرا مخفی کردن کار زشت، این گمان را بر می‌انگیخت که خدا از حیله آنها غافل است.

تفسیر حجّة الوداع و غدیر خم ..... ص : ۳۴۱

این آیه مانند آیه سابق کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و کفر آنان به علی (ع) و به آنچه که رسول خدا در حقّ علی از جانب خدا آورده است و آنچه را که در حجّة الوداع در مسجد خیف و غدیر خم از وصیّت در حقّ علی به آنان گفته است، و آنچه که به آنها امر کرده در مورد بیعت با علیّ (ع) در ده جا، یا سه جا و همچنین کنایه است از جلوگیری آنها از بیعت با علی و اطاعت او. و چون خطاب در دو آیه اوّل با اهل کتاب بود به پیامبر امر کرد که خود با آنها مخاطبه نماید تا توهین به آنان بوده و دور ساختن آنان از شرف خطاب الهی باشد. ولی در آیه بعدی که خواهد آمد خطاب الهی به خود مؤمنین است- جهت بزرگداشت آنان لذا فرمود:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۳۴۱

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقاً مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ كافِرِينَ (۱۰۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۲

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

ای کسانی که بدین اسلام گرویدید اگر از عدّه‌ای از اهل کتاب پیروی کنید شما را بعد از ایمان به کفر برمی‌گردانند.

تفسير: ..... ص : ۳۴۲

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا: اى كسانى كه با بيعت عامّ نبوى و قبول دعوت ظاهرى، اسلام آورده‌ايد، إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقاً مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ: اگر از گروهى از اهل كتاب پيروى كنيد چون آنان كسانى هستند كه شما را از راه خدا باز مى‌دارند، و مى‌خواهند راه خدا كج باشد، به سبب اينكه شما به آنها گوش فرا دادين، افتراآتشان را مى‌پذيريد، يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ: شما را از ايمانتان و از راهى كه به خدا مى‌رساند، بر مى گردانند.

كافِرِينَ: در حاليكه كافر شده‌ايد، بعد از ملامت اهل كتاب بر حيله و خدعه‌شان نسبت به مؤمنين، مؤمنين را آگاه مى كند كه از آنان و اقوال فريبنده‌شان فريب نخورند.

بعضى گفته‌اند: آيه در باره گروهى از اوس و خزرج نازل شد كه نشسته بودند و با هم حديث مى گفتند كه يكى از بزرگان يهود از آنجا گذشت، الفت و اجتماع آنان او را غضبناك نمود، پس به يك جوان يهودى امر كرد كه با آنها بنشيند و آنچه كه بين آنها بود به يادشان آورد و از جنگ و اشعارى كه در باره آن گفته شده است، بخواند.

جوان يهودى كار را انجام داد، پس آن گروه به نزاع برخاستند و به همديگر فخر فروختند و غضبناك شدند و گفتند: اسلحه، اسلحه، و از دو قبيله گروه بزرگى جمع شدند، پس رسول خدا متوجّه آنان شد و فرمود: آيا مدّعى جاهليّت هستيد در حالى كه من بين شما هستم بعد از آنكه خداوند به سبب اسلام به شما كرامت بخشيد، و با اسلام امر جاهليّت را از شما قطع كرد و بين قلب‌هاى شما الفت برقرار نمود. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۳

پس دانستند كه آن نزاع از جانب شيطان و حيله‌اى از دشمنشان بوده است، پس سلاح را انداختند و بعد از استغفار، با همديگر معانقه كردند «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۰۱] ..... ص : ۳۴۳

اشاره

وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلى عَلَيْكُمْ آياتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ وَ مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۳

چگونه كافر خواهيد شد در صورتى كه براى شما آيات خدا تلاوت مى‌شود و پيغمبر خدا ميان شماست و هر كس بدين خدا متمسّك شود، محقّقا براه مستقيم هدايت يافته است.

تفسير: ..... ص : ۳۴۳

وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ: و چرا كافر مى‌شويد، يعنى شايسته شما نيست كه كافر شويد.

وَ أَنْتُمْ تُتْلى عَلَيْكُمْ آياتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ: يعنى اينكه، كفر در جميع احوال قبيح است مخصوصا در چنين حالتى كه آيات خدا بر شما خوانده مى‌شود و پيغمبرش در ميان شماست زيرا كه تلاوت آيات، و وجود رسول، هر دو كفر را مى‌راند و فطرت ايمان را زنده مى كند، و در مثل اين حالت، كافر نمى‌شود مگر كسى كه در شقاوت به آخرين درجه‌اش برسد.

وَ مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ: و كسى كه به راه راست هدايت شود كه او را به مطلوبش برساند، مطلوبى كه جز او

مطلوبی نیست، دیگر از آن راه برنمی گردد.

و این وجه دیگری برای بعید شمردن بازگشت به کفر است، یعنی اینکه بیعت با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تمسّک به خداست، زیرا او مظهر تامّ

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۴

خداوند است، و کسی که به رسول چنگ بزند به راه راست هدایت می‌شود که رساننده به خداست، چون راه رسول صلّی اللّه علیه و آله همان راه راست است، و هر کس که به آن هدایت یافت بازگشت نمی کند، مگر اینکه به نهایت درجه کوری رسیده باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۳۴۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۴

ای اهل ایمان از خدا بترسید چنانکه شایسته ترس از خداست، پیوسته به یاد او باشید و شکر نعمتش به جا آرید تا نمیرید جز به دین اسلام.

تفسیر: ..... ص : ۳۴۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا: تکرار ندا جهت بزرگداشت و تحریک مؤمنین است برای پایداری بر ایمان و خودداری از کفر، و نیز برای این است که سختی تکلیف در تقوی با لذّت ندا جبران شود.

اتَّقُوا اللَّهَ: بترسید از غضب او حَقَّ تُقاتِهِ: بر آنچه سزاوار تقوای اوست، تحقیق معنی تقوی و مراتب آن در اوّل سوره بقره گذشت، و حقّ تقوای علی الاطلاق این است که از متّقی عین و اثری نماند به اینکه جمیع مراتب تقوی را طیّ کند و به جایی منتهی شود که از ذات و از تقوای خود در جنب ذات خدا بپرهیزد، و چون تقوی به این معنی میسّر نمی‌شود مگر برای عدّه‌ای اندک، گفته‌اند که، این آیه به وسیله قول خدا در سوره تغابن فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ (به اندازه‌ای که استطاعت دارید تقوا کنید) «۱» نسخ شده است.

ولی حقّ این است که حقّ تقوی به حسب اختلاف اشخاص و

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۹۴، ح ۱۲۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۵

بر حسب اختلاف مراتب یک شخص مختلف می‌شود، زیرا حقّ تقوی نسبت به صاحبان نفس امّاره، و نسبت به کسی که هنوز در دینی داخل نشده و با نبیّ یا جانشین او به بیعت عامّ بیعت نکرده است، این است که در عملش احتیاط کند، و کسی را جوید که دینش را از او گیرد و هر چه را که با این طلب او منافات دارد ترک کند.

و حقّ تقوى نسبت به كسى كه داخل در دينى باشد اين است كه بر آنچه امر شده فرمان برد، و آنچه را كه از آن نهى شده ترك نمايد. و كسى كه او را بر حقيقت دين و روح اعمالش رهنمون باشد، و چيزى را كه منافى اين طلب است رها سازد.

و حقّ تقوى نسبت به كسى كه داخل ايمان شده است و بذر ايمان در قلبش داخل شده اين است كه آنچه را كه به آن مأمور شده، امتثال و از آنچه كه نسبت به آن نهى شده است بر حسب ايمانى كه دارد خودداري ورزد.

و مراتب تقوى براى كسى كه داخل در ايمان است بر حسب مراتب مؤمنين و درجات آنان بسيار است چنانكه به طور مفصّل گذشت. و همچنين است حال تقوى به حسب مراتب شخص واحد از بشريّت تا فنايش، كه حقّ تقوى بر حسب بشريّت غير از تقوى است بر حسب صدر و قلب و روح و... «۱» (كه سير تكاملى و عروجى درون است) بنابراين آيه امر بر جميع است به آوردن حقّ تقوى و معنى آن با قول خداى تعالى فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ موافق است، زيرا حقّ تقوى از هر كس به مقدار توانائى اوست، زيرا خداوند هيچ نفسى را مگر به مقدار توانائى او، تكليف نمى‌كند.

---

(۱) اين مراتب را كه اطوار دل گويند، ۷ مرتبه دارد كه عبارتست از صدر، قلب، شغاف، فؤاد، حبّة القلب، سويدا و مهجة القلب (به فرهنگ مصطلحات عرفا مراجعه شود).

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۶

از امام صادق (ع) در باره اين آيه سؤال شد فرمود: اطاعت مى‌شود و عصيان نمى‌شود، و ذكر مى‌شود و فراموش نمى‌شود، و شكر مى‌شود و كفران نمى‌شود «۱».

و شايد تو (اى خواننده و اى سالك) با فطانت به صحّت تعميم طاعت و ذكر و شكر و عصيان و نسيان و كفر بر حسب مراتب مؤمنين، پى ببرى.

وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ: يعنى اسلام را ادامه دهيد تا حال مرگ، پس نهى بر قيد است نه بر مقيّد و نه بر مجموع، و در قرائت اهل بيت «مسلّمون» با تشديد خوانده شده، يعنى مرگ به شما نرسد مگر اينكه شما به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و پس از او به امام تسليم شده باشيد. و به امام كاظم (ع) نسبت داده شده است كه به يكى از اصحابش فرمود:

چگونه اين آيه را مى‌خوانى؟ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ وَ لا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ بعد از «و أنتم» را چگونه مى‌خوانى؟ گفت: مُسْلِمُونَ با تخفيف لام پس فرمود: سبحان اللّه، ايمان بر آنها واقع مى‌شود پس آنها را مؤمنين مى‌نامند و سپس از اسلام سؤال مى‌كند؟

در حالى كه ايمان فوق اسلام است؟! گفت: در قرائت زيد اينچنين خوانده شده است، امام فرمود: در قرائت علىّ (ع) «الّا و أنتم مسلّمون» است با تشديد و قرائت على (ع) همان تنزيلى است كه جبرئيل آن را بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله نازل كرده است، و معنى آيه طبق قرائت على (ع) اين است كه شما به رسول خدا و پس از او به امام تسليم باشيد «۲».

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۰۳] ..... ص : ۳۴۶

اشاره

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً وَ كُنْتُمْ عَلى شَفا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْها كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰۳)

تحقيق در حبل (ريسمان) خدا و حبل (ريسمان) مردم ..... ص : ۳۴۶

اشاره

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۱۲، ح ۲۹۹.

(۲) برهان: ج ۱، ص ۳۰۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۷

ترجمه: ..... ص : ۳۴۷

جملگی به ریسمان الهی چنگ زنید و به راههای متفرّق نروید و بیاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دلهای شما الفت و مهربانی انداخت و همه به لطف خدا برادر دینی یکدیگر شدید در صورتی که در پرتگاه آتش بودید پس خدا شما را نجات داد. باری بدین مرتبه وضوح و بدین پایه کمال خداوند آیاتش را برای راهنمائی شما بیان می‌کند باشد که به مقام سعادت هدایت شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۴۷

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ: حبل خدا (ریسمان الهی) بر قرآن اطلاق می‌شود زیرا آن مانند ریسمان محسوسی است که کشیده شده است از جانب خدا به سوی خلق، یکسوی آن که عبارت از مقام مشیّت و علویّت علی (ع) است به دست خدای تعالی است و سوی دیگرش به دست مردم است و آن نقش و نوشتن و لفظ و عبارت کتاب است. و نیز حبل بر شخص کامل از نبیّ یا وصیّ اطلاق می‌شود، زیرا او نیز ریسمانی است که از جانب خدا بسوی خلق کشیده شده که یک طرف آن مشیّت است مانند قرآن و طرف دیگرش بشریّت اوست.

و نیز حبل بر ولایت تکوینی و ولایت تکلیفی اطلاق می‌شود زیرا که آن نیز ریسمانی است کشیده شده که یک طرفش مشیّت است زیرا همه در مقامات بالا- یکی هستند، و تفرقه و پراکندگی در «عالم «۱» فرق» است و طرف دیگر آن بشریّت کامل و سینه قابل ولایت و بشریّت صاحب آن است، و همچنین است مطلب در نبوّت و رسالت و شریعت

---

(۱) مقام فرق در برابر مقام جمع است که سالک بین کثرت و وحدت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۸

که از نبوّت و رسالت مقرّر می گردد.

و قول خدای تعالی اندکی بعد از این: ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ ما ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ اشاره به دو ولایت است، یا اشاره به قرآن و ولایت تکلیفی است، چنانکه در خبر است که حبل از خدا قرآن است، و حبل از مردم علیّ بن ابی طالب (ع). «۱» به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده است که در مقام وصف کتاب و عترت فرمود: دو ریسمان کشیده شده است، یک سوی آن به دست خداست و یک سوی دیگر به دست شماست و آن دو هرگز از هم جدا نمی‌شوند. «۲»

و لکن پس از آنکه در اول سوره بقره از تحقیق معنی کتاب و تعمیم آن گذشت معلوم می‌شود که ولایت تکوینی کتابی است از

جانب خدا چنانکه ولایت تکلیفی نیز کتابی است از جانب خدا، و مقصود از آن در اینجا محمّد صلّی اللّه علیه و آله با نبوّت یا رسالت یا ولایتش می‌باشد، یا اینکه مقصود شریعت و دین اوست که همان اسلام است. یا مقصود علی (ع) است با ولایتش، چون مقصود از آن آیات کنایه از امّت است در پیروی از ولایت.

بنابر تعمیم امر به اعتصام (اعتصموا) مقصود اعتصام به جمیع معانی حبل است نسبت به مرتبه خلق (مخاطب اعتصموا)، پس گویا که گفته است: ای مسلمانان به محمّد و شریعت و کتاب او چنگ بزنید، و ای مؤمنین به علیّ (ع) و ولایتش چنگ بزنید.

جَمِیعاً: یعنی همگی با هم به ریسمان خدا چنگ بزنید.

وَ لا تَفَرَّقُوا: در این چنگ زدن پراکنده نشوید بدین گونه که بعضی از شما به حبل خدا تمسّک کنید و بعضی دیگر به حبل شیطان از قبیل ادیان منسوخ و باطل و از قبیل ولایت منافقین.

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۹۶، ح ۱۳۱.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۳۸.

مه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۴۹

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که، در بیان اینکه این آیه کنایه از امّت و اختلاف آنان بعد از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در ولایت می‌باشد، فرمود:

خداوند تعالی می‌دانست که امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله بعد از پیامبرشان متفرّق می‌شوند و اختلاف می‌کنند، پس آنانرا از پراکندگی نهی کرد همچنانکه سابقین را نیز که قبل از آنان بودند نهی کرده بود، پس امر نمود که اجتماع کنند بر ولایت آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و متفرّق نشوند «۱».

وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ: یعنی به سبب اسلام بین دلهای شما الفت قرار داد.

فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً: یعنی برادران دینی شدید که همدیگر را دوست دارید و متّفق هستید. از آنجا که دشمنی بین مردم، بلای بزرگی برای آنان است و الفت و دوستی در دنیا نعمت بزرگی است و موجب نعمت در آخرت است، خداوند از بین نعمتهائی که به آنان داده است، دفع بلا را که مستلزم دادن این نعمت است ذکر کرده است.

برخی گفته‌اند: اوس و خزرج دو برادر از دو پدر بودند. و بین اولاد آنها اختلاف و دشمنی افتاد، و جنگ بین آنها یک صد و بیست سال طول کشید تا اینکه خداوند آن را به سبب اسلام خاموش کرد و بین آنها الفت برقرار ساخت. «۲»

برخی گفته‌اند: دو مرد از اوس و خزرج به همدیگر فخر فروشی کردند، پس آنکه از طایفه اوس بود گفت: خزیمهٔ بن ثابت ذو الشهادتین از ماست و حنظله غسیل الملائکه از ماست، و عاصم بن ثابت حمیّ الدین از ماست و سعد بن معاذ که عرش رحمان برای او به لرزه در آمد و خداوند به حکمیّت او در بنی قریظه راضی شد، از ماست.

خزرجی گفت: از ما، چهار نفر هستند که به قرآن استحکام

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۱۳، ح ۳۰۸.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۳۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۰

بخشیدند که عبارتند از ابیّ بن کعب، و معاذ بن جبل و زید بن ثابت، و أبو زید. و نیز سعد بن عباده خطیب و رئیس انصار از ماست.

پس گفتگو بين آن دو جريان پيدا كرد تا به همديگر غضب كردند و تفاخر نمودند و ندا در دادند و اوس به اوسى ملحق شد و خزرج به سوى خزرجى رفت در حالى كه با آنها اسلحه بود.

اين موضوع به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله رسيد، پس الاغى را سوار شد و پيش آنان آمد پس خداوند آيات را نازل فرمود، و پيامبر آيات را براى آنان خواند و در نتيجه صلح بين آنها برقرار شد. «۱»

وَ كُنْتُمْ عَلى شَفا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْها: خداوند تبارك و تعالى در اينجا نعمت ديگرى را ذكر فرموده است و آن دفع بلاى وقوع در آتش، و نجات از آن است و منظور اينست كه نعمت اسلام موجب تبديل عداوت به الفت شده است.

كَذلِكَ: و همچنين است تبيين آيات خدا كه در خانه خدا، و مقام و احكام خدا كه در باب حجّ بيت اللّه مقرّر شده است، و نيز آياتى كه در مواعظ شما ذكر شده است.

يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ: آيات ديگر تكليفى، و وعظى و تكوينى را براى شما بيان مى‌كند لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ: تا به مصالح و مضارّتان، يا به ولايت ولىّ امرتان كه آن غايت هر هدايتى است راهنمائى شويد، كه البته اين، غايت هدايت و تلويح و اشاره هر آيه‌اى است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۰۴] ..... ص : ۳۵۰

اشاره

وَ لْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۴)

---

(۱) صافى: ج ۱، ص ۳۳۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۱

ترجمه: ..... ص : ۳۵۱

و بايد از شما مسلمانان برخى كه دانا و با تقوى ترند خلق را به خير و صلاح دعوت كنند و مردم را به نيكوكارى امر كرده از بدكارى نهى كنند و اينان كه به حقيقت واسطه هدايت خلق هستند در كمال پيروز بختى و رستگارى خواهند بود.

تفسير: ..... ص : ۳۵۱

وَ لْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ كنايه از امر به طلب ولايت و اجابت از ولىّ امر است، زيرا مقصود اين است كه بودن گروهى از شما دعوت كننده به خير و صلاح امرى حتمى است، پس آنها را طلب كنيد و دعوتشان را اجابت نمائيد، و در قرائت اهل البيت «أئمّة» خوانده شده است.

و از امام باقر (ع) است كه در باره اين آيه فرمود: اين آيه در مورد آل محمّد و پيروان آنان است كه مردم را به خير و صلاح دعوت، و امر به معروف و نهى از منكر مى‌كنند. «۱»

وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ:

يعنى كسانى كه در فلاح و رستگارى كامل‌اند، زيرا كمال رستگارى به اين است كه بعد از فناى فى اللّه باقى به اللّه بماند كه آن مقام دعوت به خير و امر به معروف و نهى از منكر است.

از امام صادق (ع) است: امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق از مخلوقات خدای تعالی هستند، پس کسی که آن دو را یاری رساند خداوند او را عزیز گرداند و هر کس آن دو را خوار کند خداوند او را خوار گرداند. «۲»

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است که فرمود: مادام که مردم امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و در تحقق یافتن خوبی و نیکی‌ها همکاری می‌کنند در

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۰۹.

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۱۶، ح ۳۲۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۲

خیر و صلاح هستند، و اگر این کار را انجام ندادند برکات از آنها برداشته می‌شود و بعضی بر بعضی دیگر مسلّط می‌شوند، و برای آنان یاری دهنده‌ای در زمین و در آسمان وجود نخواهد داشت. «۱»

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود: در آخر الزّمان مردمی خواهند بود که در بین آنان افراد ریاکار مورد پیروی قرار می‌گیرند (مردم از ریاکاران پیروی می‌کنند)، و با صدای خوش قرآن می‌خوانند، و عبادت می‌کنند، این سفیهان ناپاک اظهار عبادت می‌کنند و امر به معروف و نهی از منکر را واجب نمی‌کنند مگر اینکه از ضرر ایمن باشند، و برای خودشان بهانه‌ها و عذرها طلب می‌کنند، لغزشهای علما و فساد علم آنها را پیروی می‌کنند، بر نماز و روزه و چیزی که در نفس و مال ضرری بر آنها نداشته باشد روی آورند. و اگر نماز به چیزهائی که با بدن و مالشان مربوط می‌شود ضرر برساند، آن را ترک خواهند کرد، چنانکه بالاترین و اشرف واجبات را ترک می‌کنند. همانا امر به معروف و نهی از منکر واجب بزرگی است که سایر واجبات به وسیله آن استوار و پایدار می‌شود.

آن وقت است که غضب خدا بر آنها تمام می‌شود و عقابش همه را در بر می‌گیرد، خوبان و نیکان در خانه بدان، و ضعفا در خانه قدرتمندان به هلاکت می‌رسند، همانا امر به معروف و نهی از منکر راه انبیا و روش صالحین است، فریضه بزرگی است که به واسطه آن سایر فرایض اقامه می‌شود، مذاهب مورد اعتقاد و ایمان قرار می‌گیرد، کسب‌ها حلال می‌شود، مظالم به صاحبانش ردّ می‌شود زمین آباد می‌شود، از دشمنان تاوان گرفته می‌شود، و کارها رو به راه و مستقیم می‌شود. پس شما با قلبهایتان آنان را انکار کنید، با زبان‌هایتان سخن بگوئید، پیشانی‌هایشان

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۳۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۳

را بکوبید و در راه خدا از سرزنش سرزنش کننده‌ای نترسید.

پس اگر پند گرفتند و به حقّ برگشتند دیگر گناهی بر آنان نیست، إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ «۱» (همانا راه نکوهش برای کسانی است که به مردم ظلم می‌کنند و در زمین به ناحقّ شرارت می‌ورزند، برای آنها عذابی دردناک است.) و اگر پند نگرفتند و به حق برنگشتند، پس با بدنهایتان با آنها جهاد کنید و با دلهایتان به آنها کینه ورزید، نه اینکه بخواهید بر آنها سلطه جوئید و نه به مال آنها تجاوز کنید، و نه با ظلم و ستم بر آنها، ظفر یابید تا اینکه به امر خدا برگردند و طاعت او را بگردن گیرند. «۲»

تحقیق وافی در اوّل سوره بقره در آیه أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ در باره امر به معروف و نهی از منکر گذشت.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۳۵۳

اشاره

وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْبَيِّناتُ وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۰۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۳

و شما مسلمانان مانند مللی نباشید که پس از آنکه آیات و ادلّه روشن از جانب خدا برای هدایت آنها آمد باز راه تفرقه و اختلاف پیمودند که البتّه برای چنین مردمی عذاب سخت خواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۳

وَ لا تَكُونُوا: یعنی اجتماع کنید بر تمسّک به این امّت و نباشید كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا: مانند یهود و نصاری که تمسّک به جانشینان موسی و عیسی (ع) را ترک کردند و در نهایت اختلاف به سر بردند و پراکندگی را به نهایت رساندند.

---

(۱) سوره شوری: آیه ۴۲.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۳۹، ح ۳۴۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۴

مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْبَيِّناتُ: بعد از اینکه برای آنها بیّنات و دلیلهایی که دلالت بر وجوب تمسّک و برشناختن کسی که باید به او تمسّک کنند، آمد.

وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ: در این صورت برای آنان عذاب بزرگی است، این سخن، وعیدی است برای تفرقه جویان و تهدید رسائی است برای کسانی از این امّت که خود را شبیه آنها کرده‌اند، و به خاطر این تهدید بلیغ است که با آوردن جمله اسمیه در عذاب آنها تأکید فرمود. و آوردن این جمله اسمیّه، دارای دو وجه است، یکی اینکه تهدید به عذاب، بالقوّه از تکرار نسبت با اسم اشاره به دور (اولئک) آورده و دیگر اینکه عذاب را به «عظیم» تأکید فرموده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۳۵۴

اشاره

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۱۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۴

روزی بیاید که گروهی (مؤمنان) سپید رو، و گروهی (کافران) رو سیاه باشند، امّا سیاه رویان را نکوهش کنند که چرا بعد از ایمان باز کافر شدید پس اکنون بچشید عذاب خدا را به کیفر کفر و عصیان.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۴

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ: سفیدی رو و سیاهی آن کنایه است از خوشروئی و شادمانی و تر و تازه بودن صورت و شکستگی و بدحالی و غم و ترس و تیره گی صورت. یا اینکه حقیقتا سفیدی در بعضی صورتها و سیاهی در بعضی دیگر ظاهر می‌شود زیرا روز قیامت روز ظهور باطن است، پس نور اینان و تاریکی آنان در ظاهرشان پدیدار می‌شود.

فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ: به آنان که رو سیاه‌اند گفته می‌شود: ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۵

أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ: آیا بعد از ایمانتان کافر شدید، پس فاء جواب «امّا» با «قول» حذف شده است. و نزول آیه چنانکه از علیّ (ع) و غیر او از خاصّه و عامّه وارد شده در مورد منافقین امّت است که بعد از ایمان به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی (ع) به عقب برگشتند، زیرا روایت شده است که آنان اهل بدعت و هوای نفس از این امّت هستند «۱». این تفسیر مناسب آیه‌های گذشته است از جهت کنایه زدن به امّت.

فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ: یعنی پس از ایمانتان کافر شدید پس عذاب آن را بچشید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۳۵۵

اشاره

وَ أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۰۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۵

امّا رو سفیدان یعنی مؤمنان در بهشت که محلّ رحمت خداست در آیند و در آن جاوید متنعّم باشند.

تفسیر: .... ص : ۳۵۵

وَ أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ:

نفرمود «ففی رحمة اللّه خالدون» زیرا خواست دخول آنان در رحمت را تأکید کند، و در مقام رحمت بسط در کلام بدهد.

و اینکه چرا به صورت لفّ و نشر مرتّب نیاورد و ابتدا به سفید رویان پرداخت بدان جهت است که ابتدا و ختم آیه با رحمت و اهل آن باشد.

بین دو فقره عبارت جدائی انداخت، چون در صورت موافق بودن دو عبارت باید چنین می‌گفت: (و اما الذین ابیضت وجوههم أبقیتم علی ایمانکم فادخلوا الرحمة بما کنتم تؤمنون) ولی چون سرزنش و ملامت بر گناه بدترین عقوبت برای گناهکار است خداوند خواست بیان کند که آنها

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۱۷، ح ۳۲۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۶

نخست سرزنش می‌شوند و سپس داخل عذاب می‌گردند و چون عذاب جهنّم به نحوی است که فقط در آخرت احساس می‌شود. اگر چه جهنّم بر کافران محیط است، ولی داخل جهنّم نمی‌شوند و درد آن را حسّ نمی‌کنند مگر در آخرت و این بدان جهت است که اعضای بدن آنان در دنیا یک نوع سستی و خواب رفتگی دارد، و نیز رحمت خدا به آنان اقتضا می‌کند تا چندی که در خارج

جهنّم هستند در ابواب رحمت خدا باقی باشند که شاید متنبّه شوند و مادام که فطرت انسانی آنها باطل نشده باشد، برگردند، لذا به آنان در آخرت گفته می‌شود: از درهای جهنّم داخل شوید چون آنها هنوز به درهای جهنّم داخل نشده‌اند... روی این جهات خدای تعالی در حقّ آنان در حالی که نتیجه گیری بر سرزنش آنها در آخرت باشد فرموده: پس بچشید عذاب را. «۱»

به خلاف مؤمنین، زیرا که تهنیت بر باقی ماندن بر ایمان شبیه جزا و پاداش آنها نیست و مؤمنین از حین وجود در دنیا داخل در رحمت هستند و لذا در بیان جزای آنها بقای بر ایمان را یادآور نشد، و رحمت را آورد که اشعار به دخول مؤمنین در آن را دارد بدون اینکه منتظر آخرت باشند، و نفرمود: (بما کنتم تؤمنون) زیرا دخول در رحمت نیست مگر به محض فضل و لطف الهی به خلاف دخول در عذاب که آن به سبب فعل بندگان است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مطلبی روایت شده است که دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از کافرین و مؤمنین مخالفین علی (ع) و پیروان او هستند، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: امّت من روز قیامت با پنج پرچم بر من وارد می‌شوند، یک پرچم با گوساله این امّت است «۲» که از آنها سؤال می‌کنم با ثقلین

---

(۱) لفظ فاء در «فذوقوا» فاء تفریع است یعنی ما بعد فاء، نتیجه و فرع ما قبلش می‌باشد.

(۲) اشاره و تشبیه به گوساله سامری و یهودیان. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۷

(دو چیز گرانبها- کتاب و عترت) بعد از من چه کردید؟ می‌گویند: امّا ثقل اکبر (قرآن)، که تحریفش کردیم و آن را پشت سرمان انداختیم، و امّا ثقل اصغر (عترت) که با آنها دشمنی کردیم و مورد کینه و ظلم قرار دادیم، پس من می‌گویم: وارد آتش شوید در حالی که تشنه و رو سیاه هستید.

سپس کسانی بر من با پرچم فرعون این امّت، وارد می‌شوند من به آنها می‌گویم: با ثقلین پس از من چه کردید؟ می‌گویند: امّا ثقل اکبر، که آن را تحریف کردیم و پاره کردیم و با آن مخالفت نمودیم. و امّا ثقل اصغر، پس با آن دشمنی ورزیدیم و جنگ کردیم، می‌گویم: وارد آتش شوید تشنه و رو سیاه.

سپس بر من پرچمی وارد می‌شود که با سامری این امّت است، به آنها می‌گویم: با ثقلین بعد از من چه کردید؟ می‌گویند: امّا ثقل اکبر، که بدان نافرمانی ورزیدیم و رهایش کردیم. و امّا ثقل اصغر که خوارش کردیم و ضایع ساختیم. پس می‌گویم: تشنه و رو سیاه وارد آتش شوید.

سپس پرچم ذی الثّدیه «۱» بر من وارد می‌شود با اوّل خوارج و آخرشان، پس سؤال می‌کنم: چه کردید با ثقلین بعد از من؟ می‌گویند: امّا ثقل اکبر، آن را پاره کردیم و از آن برائت جستیم، و امّا ثقل اصغر که با آن جنگ کردیم و کشتیم، پس می‌گویم: وارد آتش شوید تشنه و رو سیاه.

سپس وارد می‌شود بر من پرچم امام متّقین و سیّد مسلمین و قائد غرّة المحجّلین «۲» و وصیّ رسول ربّ العالمین، پس به آنها می‌گویم: با

---

(۱) سر دسته خوارجی که با علی (ع) جنگیدند.

(۲) غرّة المحجّلین: اسبهای پیشانی سفید و دست و پا سفید و کنایه از مؤمنین است که پیشانی و دستها و پاهای آنان از نور وضوی آنان سپید و درخشان است و پیشوای آنان علی (ع) می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۸

ثقلین، پس از من چه کردید؟ پس می گویند: امّا ثقل اکبر، که تبعیّت از آن کردیم و اطاعت نمودیم، و امّا ثقل اصغر که آن را دوست داشتیم و به آنها تولّی کردیم و یاریشان نمودیم تا خون ما ریخته شد، پس می گویم:
وارد بهشت شوید سیراب و رو سفید، سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این آیه را تلاوت کرد: یَوْمَ تَبْیَضُّ وُجُوهٌ... تا قول خدا: خالِدُونَ «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۳۵۸

اشاره

تِلْکَ آیاتُ اللَّهِ نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعالَمِینَ (۱۰۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۸

اینها آیات الهی است که به راستی برای تو می‌خوانیم و خداوند هرگز اراده ستم به هیچ کس نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۸

تِلْکَ: یعنی آنچه که ذکر شد: از قبیل بودن بیت اللّه اوّلین خانه‌ای که برای مردم بنا شده، تفرّق در اعتصام به حبل خدا، اختلاف منجرّ به سیاه شدن صورت‌ها، ظهور تاریکی ناشی از باطن در ظاهر چهره که منجرّ به دخول در عذاب می‌شود، و اینکه اجتماع در چنگ زدن به ریسمان خدا و ولیّ امر منجرّ به رو سفید شدن و دخول در رحمت می گردد.
آیاتُ اللَّهِ: نشانه‌های خداست که دلالت بر حقانیّت او و مجازاتش بر اعمال می کند.
نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ: در این آیات تدوینی یا در آیات خوانده شده که آیه‌هایی از کتاب خدا هستند حقّ بر تو می‌خوانیم یعنی در حالی که متلبّس به حقّ است، یا به واسطه حقّ که مخلوق خداست.
وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعالَمِینَ: و خدا ستمی بر جهانیان

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۴۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۵۹

نمی‌خواهد، به اینکه صورتها را سیاه کرده عذاب بچشاند بلکه آن نتیجه اعمال خودشان است که منجرّ به آن چیزها می‌شود. و چون پیش آوردن فاعل و داخل کردن نفی بر آن مفید نفی فعل از فاعل با اثبات فعل بر غیر فاعل است، لذا کلام به منزله این است که گفته شود: خداوند به هیچ کسی ستم نمی‌خواهد، و لکن آنها برای همه عالم ظلم می‌خواهند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۳۵۹

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۱۰۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۹

هر چه در آسمان‌ها و زمين است همه ملك خداست و بازگشت همه موجودات به سوى آفريدگار است.

تفسير: ..... ص : ۳۵۹

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ: جمله حاليّه يا معطوفه است. اين افعالى كه در آيات پيش ذكر شد و صدور آنها به بندگان استناد گرديد اين توهّم را پيش آورد كه بندگان در وجود و در افعال استقلال دارند و خداوند با اين جمله، توهّم مزبور را از بين برد، و نيز اين جمله، براى تعليل نفى ظلم از خداست، زيرا ظلم يا از باب اين است كه ظالم قبح و زشتى ظلم را نمى‌داند يا از جهت اين است كه مظلوم و هر چه كه در ملكيّت اوست و مورد ستم قرار مى‌گيرد از ملكيّت ظالم خارج است و مى‌خواهد آن را به ملكيّت خود در آورد. و هيچ يك از دو مورد در باره خدا صادق نيست.

و لام در چنين مواردى بر فاعل داخل مى‌شود مثل اينكه گفته شود: «هذا البناء للبنّاء الفلانى» (اين بنا مال فلان بنّاست) و بر مالك نيز داخل مى‌شود مثل اينكه گفته شود: «هذا البستان لفلان» يعنى ملك فلانى است، و داخل بر غايت نيز مى‌شود: مثل اينكه گفته شود: «هذا البناء للعبادة» اين بنا براى عبادت است.

وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ: زيرا خداوند غايت غايت‌هاست و نهايت ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۰

طلب‌هاست زيرا هر فعلى فعليّتى را به دنبال مى‌آورد، و هر فعليّتى منتهى به فعليّت ديگر مى‌شود تا اينكه منتهى به فعليّتى بشود كه فوق آن فعليّتى نيست و آن ربوبيّت است، خواه فعليّت‌ها بر طريق مظاهر لطفى يا بر طريق مظاهر قهرى منتهى به فعليّت آخر گردد.

و غايت خلقت براى جميع موجودات انسان است و غايت انسان ربوبيّت است، چنانكه در حديث قدسى است: خلق كردم اشيا را به خاطر تو، و تو را آفريدم به خاطر خودم «۱» و اين معنى بازگشت و رجوع است به طريق برگشت به نفس الامر و واقع.

يا اينكه معناى آن چنين است: «اليه ترجع الامور» همه چيز به خدا بر مى‌گردد براى اينكه خداوند مبدأ مبادى و مصدر مصادر است، و هر موجودى چه جوهر باشد، چه عرض، مخلوق است و هر مخلوقى داراى مصدر است، و هر مصدرى داراى مصدر ديگرى است تا اينكه به مصدر آخر منتهى شود، مانند حركت قلم كه مصدر آن حركت دست است، و مصدر آن حركت اعصاب و بندهاست، و مصدر آن حركت قوّه محرّكه است، و مصدر آن حركت قوّه فكريّه است، و مصدر آن نفس است، و مصدر آن عقل، و مصدر آن مشيّت، و مصدر آن ربوبيّت است، و اين انتها و رجوع است به طريق نظر. و اين رجوع اشاره به مبدأ بودن خدا مى‌كند و آن رجوع دلالت بر نهائيّت و آخر بودن او.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۰] ..... ص : ۳۶۰

اشاره

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتابِ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفاسِقُونَ (۱۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۰

شما مسلمانان حقيقى نيكوترين امّتى هستيد كه بر آن قيام

(۱) مأخذ حدیث.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۱

کردند که برای اصلاح بشر، مردم را به نیکوکاری وادار کنند و از بدکاری باز دارند و ایمان به خدا آرند و اگر همه اهل کتاب ایمان می‌آوردند در عالم برای آنان چیزی بهتر از آن نبود لیکن بعضی از آنها با ایمان و بیشتر فاسق و بدکارند.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۱

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ: جمله استینافیه و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: سفید رویان چه کسانی هستند؟ پس فرمود: شما هستید بهترین امّت تا اشاره به وصف دیگری نیز برای آنها شود، و لفظ «کان» برای محض تأکید است و دلالت بر زمان ندارد، یا اینکه مقصود این است که شما در نشئه‌های سابق بهترین امّت بودید.

أُخْرِجَتْ: یعنی از عدم به وجود آمده، یا از عوالم بالا و پرده‌های غیبی به عالم شهادت خارج شده است.

لِلنَّاسِ: برای بهره‌مندی مردم.

تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ: که به امور پسندیده فرمان می‌دهید، عبارت جواب سؤال مقدّر یا صفت یا حال یا خبر بعد از خبر است. و به هر تقدیر مقصود تعلیل بهترین امّت بودن آنهاست، و ممکن است جمله استینافیه باشد برای قصد مدح.

وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ: و از ناپسندها بازمی‌دارید، از آنجا که مخاطبین این جمله ائمّه معصومین (ع) است چنانکه از آنان به طرق بسیار و الفاظ موافق و مختلف روایت شده است «۱» و اینان از اول تشخیص و اوان طفولیّتشان معصوم بوده‌اند و قوا و لشگریانشان را فطرتا امر به معروف و نهی از منکر می‌کردند تا زمانی که به حسب ظاهر، به آنها تکلیف تعلّق گرفت و وقت بیعت و دخول آنان در ایمان شد، سپس به اقتضای عصمت و ظهور ولایت، امر کننده و نهی کننده اهل مملکتشان

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۱۹۵، ح ۱۲۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۲

و خارج از مملکتشان شدند و آن به حسب تکلیف الهی و امر و نهی شرعی بود لذا از آنان با مضارع خبر داده که دلالت بر استمرار می‌کند، و مسبوق به لفظ «کان» است که دلالت می‌کند بر اینکه امر به معروف و نهی از منکر، شأن و شغلشان از قدیم بوده است.

و آن دو را بر ایمان مقدّم داشت چون حدوث ایمان مذکور بعد از امر به معروف و نهی از منکر بوده است، یا از این جهت است که امر به معروف و نهی از منکر دلالت بر ایمان می‌کند، بدین ترتیب که امر به معروف و نهی از منکر فطری، بر ایمان فطری و تکلیفی بر ایمان تکلیفی دلالت می‌کند.

وَ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ: و چون ایمان به خدا درجاتی دارد، و مؤمن سالک الی اللّه هر روز درجه‌ای از ایمان دارد غیر از درجه‌ای که در روز گذشته داشت، لذا ایمان را مضارع آورد که دلالت بر تجدّد می‌کند.

اینکه گفته‌اند ایمان (تؤمنون باللّه) حقّا باید مقدم بر «امر به معروف و نهی از منکر» آورده شود بدان جهت است که مقصود از ذکر ایمان این است که دلالت کند بر اینکه مسلمانان به علّت ایمان به خدا و تصدیق به او و اظهار دین اوست که مأمور به امر به معروف و نهی از منکر شده‌اند. امّا این سخن درست نیست زیرا از تقدیم ایمان نیز همین معنی استفاده می‌شود، بلکه مقتضای ترتیب ذکری بر این دلالت دارد که آنها به خدا ایمان آورده‌اند زیرا که امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، چنانکه آن را بیان کردیم مخصوصا با ملاحظه آنچه که از ائمّه (ع) وارد شده است که «واو» در قرآن مفید ترتیب است با اینکه اغلب چنین است که ترتیب

ذکری، ناشی از ترتیب معنوی است. از امام صادق (ع) «۱» است که وقتی در حضور حضرت کُنْتُمْ خَیْرَ أُمَّةٍ خوانده شد چنین فرمود:

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۰۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۳

بهترین امّت هستند که امیر المؤمنین (ع) و حسن (ع) و حسین بن علی (ع) را می‌کشند؟! پس قاری گفت: فدایت شوم چگونه نازل شده است؟ امام فرمود: کُنْتُمْ خَیْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ نازل شده: آیا نمی‌بینی که خدا آنها را مدح کرده و فرمود: تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ «۱».

اخبار در اینکه آنچه که از خدا نازل شده «خیر ائمّة» است و اینکه مقصود محمّد صلّی اللّه علیه و آله و جانشینان او هستند بسیار است «۲».

و چون امّت هم بر کسی اطلاق می‌گردد که به او اقتدا می‌شود، و هم بر کسی که به دیگری اقتدا می‌کند لذا جایز می‌شود که از لغت امّت معنی ائمّه اراده شود.

و ممکن است مقصودشان از «خیر ائمّة» این باشد که آیه به این معنی نازل شده است، نه به آن معنی که توهّم کرده‌اند.

وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْکِتابِ: عطف است بر قول خدا کُنْتُمْ خَیْرَ أُمَّةٍ یا بر قول خدا «تأمرون» بنابر اینکه «۳» مستأنف باشد، و شاید مناسب جمله چنین بود که بگوید: و اگر اهل کتاب، امر به معروف و نهی از منکر بکنند و ایمان بیاورند، لَکانَ خَیْراً لَهُمْ: برای آنان بهتر می‌شد. ولی چون فطرت آنها، فطرت امر به معروف قبل از ایمان نبود، بعد از ایمان نیز تکلیف آنها، امر به معروف نبود مگر پس از کمال در ایمان. لذا خداوند خواست بگوید:

اگر اصل ایمان بدون التفات به استکمال برای آنان حاصل می‌شد برای ایشان بهتر بود، لذا به ذکر اصل ایمان اکتفا کرد.

مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ: گویا که گفته شده: آیا کسی از آنها ایمان نیاورد؟

پس در جواب فرمود: از اهل کتاب کسانی هستند که ایمان آوردند به

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۰۸.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۴۲.

(۳) صافی: ج ۱، ص ۳۴۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۴

محمّد صلّی اللّه علیه و آله قبل از مبعث و بعد از بعثت، مانند انصار، از یهودیان مدینه و مانند بعضی از نصاری از اهل حبشه و اهل یمن.

وَ أَکْثَرُهُمُ الْفاسِقُونَ: یعنی کسانی که از مقتضای دین و کتاب و وصیّت پیامبرشان خارج شدند، و برای اینکه به این معنی اشاره کند نفرمود اکثر آنان کافرند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۱] ..... ص : ۳۶۴

اشاره

لَنْ یَضُرُّوکُمْ إِلَّا أَذیً وَ إِنْ یُقاتِلُوکُمْ یُوَلُّوکُمُ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ (۱۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۴

هرگز جهودان هيچ آسيب و زيان به شما نتوانند رسانيد مگر آنكه از نكوهش و ياوه سرائى، شما را اندكى بيازارند و اگر به كارزار شما آيند از جنگ خواهند گريخت از اين پس هيچ گاه يارى نخواهند شد.

تفسير: ..... ص : ۳۶۴

لَنْ يَضُرُّوكُمْ: جواب سؤال مقدّر است گويا كه گفته شده: آيا فاسقين آنها مى‌توانند به ما ضرر برسانند؟ پس فرمود: نمى‌توانند ضرر برسانند.

إِلَّا أَذىً: مگر ضرر اندك كه عبارت از آزار و اذيّت است، پس لفظ «اذى» مفعول مطلق نوعى است كه از غير لفظ فعل است و استثناء مفرّغ است.

وَ إِنْ يُقاتِلُوكُمْ: يعنى اگر ضرر جنگ فرض شود عاقبت كار به سود شماست، زيرا اگر آنها با شما جنگ كنند. يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ: به شما پشت مى‌كنند (مى‌گريزند) و يارى نمى‌شوند. اين عبارت عطف است بر مجموع لَنْ يَضُرُّوكُمْ... تا آخر يا بر جمله شرط و جزا يعنى پس از ضرر و جنگ آنها يارى نمى‌شوند، يا بعد از جنگ يارى نمى‌شوند. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۵

و ممكن است «ثمّ» براى ترتيب در اخبار باشد. و «لا ينصروا» به صورت مجزوم- كه عطف بر جزاء باشد- خوانده شده است، و آيه از اخبار آينده است، و دلالت بر نبوّت نبىّ صلّى اللّه عليه و آله مى‌كند چون پس از اخبار آنچه كه از آن خبر داده شده بود واقع شد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۲] ..... ص : ۳۶۵

اشاره

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ ما ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانُوا يَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذلِكَ بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ (۱۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۵

آنها محكوم به خوارى و ذلّت هستند- و لو به هرجا و يا هر كس كه متوسّل شوند- مگر اينكه به دين خدا و عهد مسلمانان درآيند، و آنان پيوسته اسير بدبختى و ذلّت شدند از اين رو كه به آيات خدا كافر شدند و پيامبران حقّ را بنا حقّ كشتند كه اين نافرمانى و ستمگرى كار هميشه آنان خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۶۵

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ: يعنى خوارى آنها را احاطه كرده است مانند خانه‌اى كه در دنيا آنها را احاطه نموده و خوارى آنان يا با كوچك شمردن و جزيه گرفتن است مانند يهود و نصارى كه راضى به جزيه شدند، يا در انظار خوار شدند مانند يهود كه يافت نمى‌شوند مگر در حال ذلّت و خوارى در دنيا در شهرها و انظار، يا با مغلوب واقع شدن در احتجاج، يا در آخرت، و آوردن ماضى براى اين

است كه وقوع آن حتمى باشد.

أَيْنَما ثُقِفُوا: يعنى هر كجا كه يافت شوند.

إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ: و آن عبارت است از فطرت كه خداوند مردم را ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۶

بر آن فطرت قرار داده است كه از آن به ولايت تكوينى تعبير مى‌شود كه همان كتاب تكوينى الهى است، و كتاب تدوينى ظهور و بيان آن است.

وَ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ: و آن اتّصال به نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است با بيعت عامّ، يا اتّصال به ولىّ (ع) با بيعت خاصّ ولوى كه از آن به ولايت تكليفى تعبير مى‌شود.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده است كه فرمود: ريسمان از طرف خدا، كتاب خداست و ريسمان از طرف مردم علىّ بن ابى طالب است. «۱»

وَ باءُو: يعنى به آخرت بر مى‌گردند و تعبير به ماضى به جهت هم شكلى با افعال گذشته و آينده و محقّق الوقوع بودن آن است.

بِغَضَبٍ: يعنى غضب بزرگ.

مِنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ: مسكنت مشتقّ جعلى از مسكين است، و آن كسى است كه فقر و تنگدستى او را از حركت در معاش ساكن كرده باشد و حال مسكين بدتر از فقير است، چون فقير كسى است كه چيزى ندارد كه كفايت مخارجش را بكند. و اين اوصاف در مورد يهود از زمان نبىّ صلّى اللّه عليه و آله تا زمان ما در جميع شهرها جريان دارد، زيرا كمتر يهودى پيدا مى‌شود كه ذليل و خوار نباشد. «۲» و اين آيات در مورد اهل كتاب نازل شده ولى كنايه از امّت است كه از علىّ (ع) اعراض كردند.

ذلِكَ: يعنى آنچه كه ذكر شد از ذلّت و مسكنت و برگشت به آخرت با غضب بزرگ الهى همراه است.

بِأَنَّهُمْ كانُوا يَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ: آيات تدوينى و احكام الهى كه در كتاب و شرايع آنان بود، و آيات تكوينى از محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) و

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۰۹.

(۲) مراد خوارى مادّى نيست زيرا يهود در عصر حاضر در كمال ثروت و قدرت هستند (مترجم).

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۷

معجزات آن دو و پيامبرانشان، زيرا كه كفر آنها به گفته‌هاى پيامبرانشان در باره محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) كفر به خود آنان است، و آوردن مضارع با فاصله قرار گرفتن «كانوا» براى اشعار به اين است كه اين معنى عادت آنها بوده و آنها به طور مستمرّ به اين كار بوده‌اند به نحوى كه انفكاك از آن براى آنها ممكن نيست.

وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ: و پيامبران را به غير حق مى‌كشند، اينكه به «غير حقّ» مقيّد شده يا براى روشن كردن مطلب است يا براى مقيّد كردن اعتقاد آنهاست، يعنى يقين داشتند كه قتل انبيا به غير حقّ بود، نه شكّ مى‌كردند، و نه گمان، و به حقّ بودن عملشان نيز يقين نداشتند.

ذلِكَ: يعنى اين كفر و قتل بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ: به سبب گناهانشان بود كه ستمگرى و نافرمانى مى‌كردند، زيرا اصرار بر گناهان صغيره منجرّ به گناهان كبيره و آن منجرّ به گناهان بزرگتر مى‌گردد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۳] ..... ص : ۳۶۷

اشاره

لَيْسُوا سَواءً مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ يَتْلُونَ آياتِ اللَّهِ آناءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ (۱۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۷

همه اهل كتاب يكسان نيستند. طايفه‌اى از آنها در دل شب به تلاوت آيات خدا و نماز و طاعت حقّ مشغولند و سجده مى‌كنند.

تفسير: ..... ص : ۳۶۷

لَيْسُوا سَواءً: يعنى از اهل كتاب آنها كه ايمان آوردند و آنها كه فاسقند در احوال و اعمالشان مساوى نيستند.
مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ: جمله مستأنف است و جواب سؤال مقدّر، مانند جمله‌هاى گذشته و جمله بعدى، گويا كه گفته شده است: حالت مختلف غير متساوى آنها چگونه است؟ آيا مساوى نيست؟ پس فرمود: از آنها كسانى هستند. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۸
أُمَّةٌ قائِمَةٌ: كه در اخلاق و احوال و اعمال معتدل هستند، يا اينكه براى عبادت قيام مى‌كنند و در اين صورت امّة قائمة به معنى «آناء اللّيل» مى‌باشد يعنى آنان شب زنده‌دارى را بر پا مى‌دارند.
يَتْلُونَ: صفت بعد از صفت، يا حال، يا مستأنف است.
آياتِ اللَّهِ: يعنى در درك آيات خدا رغبت مى‌ورزند و بدان مى‌نگرند و در آن مى‌انديشند چه از كتابهائى كه براى آنان فرستاده شده است و چه از قرآن.
آناءَ اللَّيْلِ: جمع «انى» با فتح همزه يا كسر آن و سكون نون يا جمع «انو» است با كسر و سكون به معنى ساعتى از شب.
وَ هُمْ يَسْجُدُونَ: يعنى براى خدا و براى خلق خضوع مى‌كنند، يا تلاوت آيات و سجود كنايه از نماز عشا يا نماز شب است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۴] ..... ص : ۳۶۸

اشاره

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ وَ أُولئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۸

به خدا و روز قيامت ايمان مى‌آورند و امر به نيكوئى و نهى از بدكارى مى‌كنند و در نيكوكارى مى‌شتابند و آنها خود مردمى نيكو كارند.

تفسير: ..... ص : ۳۶۸

و قول خداى تعالى يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ: جمله مستأنفه است يا صفت بعد از صفت، يا حال در مقام تعليل است، و ممكن است تأخير آن از تلاوت و سجود، اشعار به اين باشد كه ايمان به خدا مسبّب آن دو است. و معنى آيه اين است كه ايمان مى‌آورند به خدا به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله به سبب تلاوت آيات و سجود.
وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ: تقدّم ايمان به خدا بر امر به معروف اشاره به آن است كه اهل كتاب معصوم نيستند، و امر

به ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۶۹

معروف و نهی از منکر فطری آنها نیست، بلکه آن دو برای آنها بعد از ایمان تکلیفی به خدا حاصل می‌شود... به خلاف آیه سابق که آن در وصف ائمّه بود که امر به معروف قبل از ایمان در فطرتشان قرار داده شده است.

وَ یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ: آنها در خیرات از عبادت‌ها و احسان به بندگان، شتاب می‌کنند.

وَ أُولئِکَ مِنَ الصَّالِحِینَ: یعنی آن بزرگان که موصوف به آن اوصافند از صالحین و نیکوکارانند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۳۶۹

اشاره

وَ ما یَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ فَلَنْ یُکْفَرُوهُ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالْمُتَّقِینَ (۱۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۹

هر کار نیک کنند البته از ثواب آن محروم نخواهند شد و خدا دانا به حال پرهیز کاران است.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۹

وَ ما یَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ فَلَنْ یُکْفَرُوهُ: یعنی هر کار خیری که انجام دهند از ثواب آن محروم نخواهند شد، یعنی در آخرت و گر نه مؤمن در دنیا محروم است زیرا که کار خوب و نیک مؤمن به آسمان بالا می‌رود، و در بین مردم منتشر نمی‌شود، ولی کافر مشکور است، زیرا کار نیک او در بین مردم منتشر می‌شود و به آسمان بالا نمی‌رود، و متعدّی کردن «یکفروه» به دو مفعول یا از باب این است که متضمّن معنی حرمان است، یا منصوب دوّم به مفعول تشبیه شده است، مانند «زید حسن الوجه» با نصب «وجه» و «تفعلوا» به صورت مخاطب و «یکفروه» به صورت غایب نیز خوانده شده است.

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالْمُتَّقِینَ: گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر، اشعار به مدح دیگری برای آنهاست و اشاره به این است که کار خیر جز از تقوی ناشی نمی‌شود، و آن مژده برای مؤمنینی است که افعال نیکشان از علم ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۰

خدا مخفی نیست، پس حتما پاداش آن را می‌دهد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۳۷۰

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَنْ تُغْنِیَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۱۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۰

هرگز بسیاری مال و اولاد کافران را از عذاب خدا نتواند رهانید و آنها اهل جهنّم بوده و در آن جاودانه خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۷۰

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا: جمله مستأنف است و جواب سؤال از حال صنف ديگر از اهل كتاب، گويا كه گفته شده: ما حال گروهى از اهل كتاب را كه مؤمن و قائم به نماز و شب زنده دارى هستند شناختيم، حال آن گروهى از آنها كه كافر شدند چگونه است؟ چرا كلام را به صورت جواب از سؤال مقدّر اخراج نمود با اينكه حقّ عبارت اين بود كه بگويد: (و منهم امة معوجة يكفرون بالله) يعنى از آنان گروهى كج هستند كه به خدا كافر مى‌شوند.

اداى كلام به صورت سؤال و جواب براى اين است كه تعديل و توازن كامل شود، توازن با مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ باشد كه با بيان كردن حال آنها از تصريح به تقسيم بى‌نياز شود، و از طرفى حكم نسبت به جميع كفّار- با ملاحظه ايجاز و اختصار- عموميّت پيدا كند.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ: يعنى نمى‌شود به سبب غنى شدن به مال و اولاد از آنها گذشت كه در «اغناء» معنى تجاوز و گذشتن تضمين شده است.

أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ: از جمله چيزهايى كه انسان را مغرور و به خدا كافر مى‌سازد مال و اولاد است، چون آن دو عزيزترين چيزها براى انسان است، و اعتماد و پشت گرمى انسان به آن دو قوى‌تر و شديدتر از چيزهاى ديگر است، لذا به اين دو مورد اكتفا كرد.

مِنَ اللَّهِ شَيْئاً: يعنى از خشم خدا چيزى نمى‌كاهد. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۱

«من اللّه» حال مقدّم است «شيئا» مفعول به، يا جانشين موصوف است كه مفعول به مى‌باشد. اگر «شيئا» مفعول مطلق باشد، لفظ «من» براى تبعيض است.

وَ أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ: به مناسبت مقام خشم كلام را گسترد و آن را با شدّت و تأكيد بسيار آورد. (كه هم اهل آتشند و هم هميشه در آتشند).

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۷] ..... ص : ۳۷۱

اشاره

مَثَلُ ما يُنْفِقُونَ فِي هذِهِ الْحَياةِ الدُّنْيا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ أَصابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَ ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَ لكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۱

داستان كافران در مالى كه براى پيشرفت مقاصد دنيوى خود صرف كنند و از آن هيچ بهره‌اى نيابند بدان ماند كه باد سرد شديدى به كشت قوم ستمكارى برسد و همه را نابود كند كه حاصلى از آن به دست نيايد و خدا بر آنها ستمى نكرد و ليكن آنان بر خود ستم مى‌كنند (كه مالشان را در راه باطل صرف كنند و بر شقاوتشان بيفزايند).

تفسير: ..... ص : ۳۷۱

مَثَلُ ما يُنْفِقُونَ: مثل كافران در آنچه انفاق مى‌كنند، اين عبارت، جواب سؤال مقدّر است و معنى آن اين است مثل قوا و ادراكات و اموال كه اين كفّار مى‌بخشايند و از دست مى‌دهند تا ذخيره آنها محسوب گردد و براى آخرتشان باشد، از آنجا كه اين انفاق‌ها به جا نبوده و در جايى بوده كه نفعش به آنها نمى‌رسد، لذا مثل آن در نابودى قبل از رسيدن به بهره‌ورى، مثل باد شديدى است كه....

تا آخر.

هذِهِ الْحَياةِ الدُّنْيا

: يعنى در زمان يا در حفظ دنيا يا ابقا آن.

َثَلِ رِيحٍ فِيها صِرٌّ

: يعنى همانند بادى است كه در آن سرماى شديدى باشد.

ابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ

: يعنى كشت و زرع را در جايى ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۲

كردند كه قبل از رسيدن و بهره‌بردارى هلاك و نابود مى‌شود، يا مقصود اين است كه كشت در غير فصل خودش صورت گرفته و سرما به آن رسيده و نابودش كرده است، و معنى آيه اين است كه مانند زراعتى است كه باد به آن اصابت كرده است. و مكرّ اين مطلب در گذشته گفته شد كه در تشبيه تمثيلى ترتيب بين اجزاء مشبّه و مشبّه به لازم نيست، و همچنين دخول ادات تشبيه بر مشبّه به نيز لزومى ندارد.

ممكن است معنى آيه اين باشد كه آن چيزى از مالها و عمرها و قوايى كه در حيات دنيا يا براى حفظ حيات دنيا مى‌پردازند و لا جرم در نابود كردن كشت اخروى تكوينى كه خداوند تخمش را در وجود آنها كاشته است مى‌كوشند، مانند بادى است كه در آن سرماى شديدى است كه به كشت و زرع قومى برخورد كرده باشد، يعنى با گناه كردن (كه مانند همان باد سرما زاست) به خود ظلم كردند، و اين به جهت عقوبت آنهاست.

يا اينكه كشت و زرع در محلّ مناسب يا در وقت مناسب انجام نگرفته است.

َهْلَكَتْهُ

: يعنى آن را هلاك و نابود كرد، ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ

: يعنى خدا به آنها ظلم نكرده كه هر چه انفاق كرده‌اند بدون سود نابود شود.

لكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

: به اينكه انفاق را در محلّى يا بر وجهى يا به نيّتى كردند كه سودش به آنها نرسد، يا معنى آن اين است كه خداوند به گروهى كه باد زراعت آنها را نابود كرد ظلم نكرده است، و لكن آنها خودشان به خودشان ستم كردند بدين گونه كه زراعت در محلّ يا وقت مناسب نكردند، يا اينكه به سبب نافرمانى‌هايشان خدا را به غضب آوردند و با طاعتشان او را راضى نكردند. و حقّ اين عبارت اين بود كه بگويد: (و ما الله ظلمهم و لكنهم يظلمون) يعنى خدا به آنها ظلم نكرد و لكن آنها ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۳

ظلم مى‌كنند. زيرا هرگاه بخواهند فعل را از فاعلى نفى كنند و براى غير فاعل اثبات نمايند شايسته است كه فاعل آنچه كه مورد نفى واقع مى‌شود به دنبال ادات نفى و فاعلى كه فعل براى او اثبات مى‌شود به دنبال ادات استدراك بيايد، ولى خداوند خواست بگويد در ابطال اين انفاق ظلم و ستمى نيست و نيز در نابود كردن اين كشت و زرع ستمى واقع نشده است، پس ادات نفى را بر فعل داخل كرد نه فاعل تا اين معنى را افاده كند، و براى آنها ظلم را اثبات كرده باشد، به اعتبار اينكه آنها نفسهايشان و قوايشان را از حقوق خودشان منع كردند، و حصر وقوع ظلم بر نفسهايشان مشعر به اين معنى است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۸] ..... ص : ۳۷۳

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً مِنْ دُونِكُمْ لا يَأْلُونَكُمْ خَبالاً وَدُّوا ما عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ وَ ما تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (۱۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۳

اى اهل ايمان از غير همدينان خود دوست صميمى همراز نگيريد، زيرا آنها كه به غير دين اسلامند از خلل و فساد در كار شما ذرّه‌اى كوتاهى نمى‌كنند، آنها مايلند كه شما در رنج و سختى باشيد، بر زبان هم آشكار مى‌سازند، در صورتى كه محقّقا آنچه در دل پنهان مى‌دارند بيش از آن است كه بر زبانشان آشكار مى‌شود ما آيات خود را بر شما روشن كرديم اگر خرد و انديشه به كار بنديد.

تفسير: ..... ص : ۳۷۳

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا: اى كسانى كه مؤمن به ايمان عامّ و بيعت عامّ نبوى و قبول دعوت ظاهر هستيد.
لا تَتَّخِذُوا بِطانَةً: بطانه نگيريد، «بطانه» با كسره باء دوستان مخصوص مرد است از مردان، يا هر كس كه او را مورد اعتماد خود قرار دهد از غير اهل خانه‌اش، و در اين لفظ مفرد و مذكّر، و مفرد و غير مفرد ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۴
مساوى است.
مِنْ دُونِكُمْ: از غير خودتان، اين شبه جمله متعلق به لا- تَتَّخِذُوا است، و لفظ «من» ابتدائيه است يا صفت «بطانه» است و لفظ «من» تبعيضيّه است، و معنى آن اين است كه دوستى را كه بعضا از غير شما باشد، نگيريد.
لا- يَأْلُونَكُمْ خَبالًا: يعنى از خلل و فساد در كار شما كوتاهى نمى‌كنند، يا اينكه در فساد بين شما، سستى نمى‌كنند، و به هر تقدير «خبالا- تميز است و ضمير خطاب مفعول به است بنابر اوّل، و منصوب به نزع خافض است بنابر دوّم، يا اينكه هر دو مفعول هستند با تضمين معنى منع و مثل آن.
وَدُّوا ما عَنِتُّمْ: يعنى دوست دارند (عنّت) شما را و آن شدّت ضرر و مشقّت است.
قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ: يعنى در ضمن كلامشان دشمنى آنها از زبانشان معلوم است، چون آنها از شدّت بغض نمى‌توانند خودشان را نگهدارند با اينكه آنها با نفاقى كه دارند مى‌خواهند دوستى با شما را در ظاهر نشان دهند.
هر سه جمله، وصف‌هائى هستند بر «بطانه» يا حال‌هاى مترادف، يا متداخل از «بطانه» هستند، چون «بطانه» به وسيله «من دونكم» تخصيص خورده يا حال است از فاعل «لا تتّخذوا» يا از هر دو، يا مستأنف است در مقام تعليل.
وَ ما تُخْفِي صُدُورُهُمْ: يعنى بغض و كينه شما كه در سينه‌هايشان پنهان است.
أَكْبَرُ: بزرگتر است از آنچه كه بر زبانشان ظاهر مى‌شود.
قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ: يعنى نشانه و علامت‌هائى كه دلالت بر بغض و كينه آنها و شدّت دشمنى آنان نسبت به شما باشد، بيان كرديم، پس چرا آنها را دوست صميمى خود قرار مى‌دهيد؟
إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ: اگر شما صاحبان عقل باشيد يا با عقلهايتان آن علامت‌ها را درك كنيد از دوستى آنها اجتناب خواهيد كرد.
ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۵

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۱۹] ..... ص : ۳۷۵

اشاره

ها أَنْتُمْ أُولاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَ لا يُحِبُّونَكُمْ وَ تُؤْمِنُونَ بِالْكِتابِ كُلِّهِ وَ إِذا لَقُوكُمْ قالُوا آمَنَّا وَ إِذا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۱۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۵

آگاه باشيد چنانكه شما آنها را دوست مى‌داريد آنان شما را دوست نخواهند داشت، شما چون به همه كتب آسمانى ايمان داريد به آنها محبّت مى‌كنيد امّا آنها در مجامع شما اظهار ايمان كنند و چون تنها شوند از شدّت كينه سر انگشت خشم به دندان گيرند، بگو در اين خشم بميريد كه خدا به راز درون دلها كاملا آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۳۷۵

ها أَنْتُمْ أُولاءِ تُحِبُّونَهُمْ: «أنتم» مبتداست، و «اولاء» خبر آن است و «تحبّونهم» خبر بعد از خبر است يا حال است يا مستأنف، يا اينكه «أنتم» مبتداست و «اولاء» مفعول از باب اشتغال و خبر آن فعل مقدّر است، و «تحبّونهم» مفسّر فعل مقدّر است، يا «أنتم» مبتداست، و «تحبّونهم» خبر آن، و «أولاء» بدل است يا منادى، يا اينكه «اولاء» به معنى «الّذين» خبر آن و «تحبّونهم» صله «أولاء» است.

وَ لا يُحِبُّونَكُمْ: و دوست ندارند شما را، كه عبارت از ممانعت آنها بر دوست گرفتن از كافران است (با اين سخن مى‌خواهد به گوش آنها بگويد كه از غير مؤمنان دوست نگيريد).

وَ تُؤْمِنُونَ بِالْكِتابِ كُلِّهِ: يعنى كتابى كه بر شما نازل شده، و شما مثل كسى نيستيد كه به قسمتى از كتاب ايمان آورد و به قسمتى ديگر كافر شود. در كتاب الهى از دوستى با كافران، كرارا نهى شده است، زيرا كسى كه آنها را دوست بگيرد خود او هم از آنان محسوب مى‌شود، و امر شده به اينكه مؤمنين را دوست و اوليا خود قرار دهيم، پس چرا شما به همه كتاب ايمان نمى‌آوريد و از اين نهى و امر پيروى نمى‌كنيد؟ پس آن تحريك و تهييج آنهاست بر ترك دوستى.

اينكه مفسّرين عامّه گفته‌اند: كه معنى آيه اين است كه شما به همه ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۶

كتاب‌هاى آنها و كتاب خودتان ايمان مى‌آوريد ولى آنها به كتاب شما ايمان نمى‌آورند.... از سياق لفظ بعيد است.

وَ إِذا لَقُوكُمْ قالُوا آمَنَّا: وجه ديگرى براى منع آنها از موالات و دوستى كفّار است كه با آنها اختلاط دارند، و آن اين است كه كفّار با نفاق و دوروئى با شما معاشرت مى‌كنند، و شايسته مؤمنين نيست كه منافقى را كه داراى دو زبان است، دوست بگيرند.

وَ إِذا خَلَوْا: و چون از شما دور باشند و تنها باشند.

عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنامِلَ مِنَ الْغَيْظِ: براى تعصّبى كه در دينشان دارند (انگشت‌هايشان را مى‌گزند).

قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ: بگو اى پيامبر شما با خشم خود بميريد.

خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است يا به هر كس كه خطاب در مورد او ممكن باشد. و اين نفرين بر آنهاست كه غضب آنها شديد و زياد شود تا هلاك گردند، يا اينكه از قوّت اسلام هميشه غضبناك باشند و اين خشم تا آخر عمر ادامه پيدا كند، يا اينكه نهى از غضب است كه ديگر غضب نكنند.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ: يعنى آنچه را كه با سينه‌ها همراه است، پس چگونه نداند آنچه را كه در خلوت بر اعضا ظاهر مى‌شود، مانند انگشت به دندان گرفتن و اين جمله تتمه سخنانى است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مأمور به گفتن آنها شده است. كه در مقام تعليل موت كه ناشى از غضب باشد آمده است يا اينكه آن جمله از جانب خدا و جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته

شده است: چگونه خدا می‌داند انگشت به دندان گرفتن‌ها را؟ پس فرمود: خدا می‌داند آنچه را که مخفی‌تر از آن است، یا گفته شده: چگونه دانستی ای محمّد؟: پیامبر فرمود: خدا می‌داند آنچه را که پنهان‌تر از آن است پس به من خبر می‌دهد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۳۷۶

اشاره

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِها وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۱۲۰)
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۷

ترجمه: ..... ص : ۳۷۷

اگر شما مسلمانان را خوشحالی پیش آید از آن بدحال و غمگین شوند و اگر به شما حادثه ناگواری رسد بدان خوشحال شوند امّا اگر صبر کنید و پرهیزکار باشید از مکر و عداوت آنان به شما هیچ آسیبی نخواهد رسید که همانا خداوند بر آنچه می‌کنند آگاه و محیط است.

تفسیر: ..... ص : ۳۷۷

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ: وجه دیگری برای جلوگیری از دوستی با کفّار است. که می‌گوید: اگر به شما نیکی رسد، ناراحت می‌شوند، وَ إِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِها: و اگر اتّفاق بدی برای شما رخ دهد، خوشحال می‌شوند. و این حالت عادی دشمن است و حقّ آن عداوت است نه دوستی که چون به شما بدی رسد، شاد می‌شوند.
وَ إِنْ تَصْبِرُوا: اگر از دوستی با آنها صبر کنید، با اینکه از آزار آنان می‌ترسید، یا اینکه می‌ترسید به آنها آسیب برسانید در صورتی که آنها به شما اذیّت کنند وَ تَتَّقُوا: بترسید از خدا در مورد دوستی با کفّار، یا اینکه از دوستی کفّار بترسید یعنی از دوستی آنان بر حذر باشید تا اثر حیله‌های آنها به شما نرسد.
لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً: پس به خدا مطمئن باشید در دفع ضررهای کفّار و بر دوستی آنها متّکی نباشید.
إِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ: جمله در مقام تعلیل است، و به خطاب و غیبت نیز خوانده شده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۳۷۷

اشاره

وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقاعِدَ لِلْقِتالِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۲۱)
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۸

ترجمه: ..... ص : ۳۷۸

به یادآر ای پیامبر، بامدادی را که از خانه خود به جهت صف آرائی مؤمنان برای جنگ بیرون شدی و خداوند بر همه گفتار و

كردار تو شنوا و داناست.

تفسير: ..... ص : ۳۷۸

وَ إِذْ غَدَوْتَ: عطف بر لا تَتَّخِذُوا است يعنى به ياد آريد اى محمّد و اى امّت محمّد، يا اينكه به يادشان بياور اى محمّد، يارى خدا و تأييدش را در جاهاى متعدّد تا اينكه آنها را تقويت كردى كه ديگر از كفّار نترسند و از ترس آنها به عقب برنگردند، و اين زمانى بود كه صبح خارج شدى.

مِنْ أَهْلِكَ: از كوه احد تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ: صف آرائى مى‌كردى و هر يك را در جاى مناسب خود قرار مى‌دادى مَقاعِدَ: يعنى جاهاى مناسب لِلْقِتالِ: چون «مقعد» اگر چه از «قعود» به معنى نشستن گرفته شده ولى به معنى موقف (توقف گاه) و مقام (جايگاه) استعمال مى‌شود بدون اينكه نشستن در آن اعتبار شود، مانند استعمال مقام در مطلق موقف و مكان بدون اينكه قيام و ايستادن در آن اعتبار شده باشد.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ: در حالى كه خداوند هنگامى كه شما با هم مشورت مى‌كرديد كلام شما را مى‌شنيد.

عَلِيمٌ: به نيّت‌هاى شما آگاه است در وقتى كه بعضى از شما ترجيح مى‌داديد در مدينه و راه‌هاى آن جنگ كنيد و بعضى از شما مى‌خواستيد به خارج مدينه برويد، يا معنى آن اين است كه خداوند به اقوال شما شنواست در وقت شكست و فرار، و به احوال و نيّت‌هاى شما داناست، و آن وعيد براى منافقين و وعده براى راستگويان است.

به امام صادق (ع) نسبت داده شده است كه فرمود: سبب جنگ ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۷۹

احد اين بود كه هنگامى كه قريش از بدر به مكّه برگشتند، و رسيد به آنها آنچه كه رسيد از كشته و اسير، چون از آنان هفتاد كشته و هفتاد اسير به جاى ماند، أبو سفيان گفت: اى گروه قريش زنهايتان را براى گريه كردن بر كشته‌هايتان فرا نخوانيد، زيرا اشك چشم كه بيرون بيايد حزن و عداوت محمّد را از بين مى‌برد، و از مكّه خارج شدند با سه هزار سواره و دو هزار پياده، و با آنها زنان را نيز بيرون آوردند.

وقتى اين موضوع به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله رسيد اصحابش را جمع كرد و آنها را بر جنگ تشويق نمود. پس عبد اللّه بن ابىّ گفت: يا رسول اللّه از مدينه خارج نمى‌شويم تا جنگ كنيم در كوچه‌هاى آن، پس بايد جنگ كند مرد ضعيف و زن و عبد و كنيز بر دهانه راهها و بر پشت بامها هرگز كسى با ما جنگ نكرده كه پيروز شود در حالى كه ما در حياطها و خانه‌هاى خودمان بوده باشيم، و هيچ وقت براى جنگ با دشمنى بيرون نرفتيم مگر اينكه پيروز شديم.

پس سعد بن معاذ و شخص ديگرى از اوس بلند شد و گفت: يا رسول اللّه ما آن زمان كه مشرك بوديم و بت مى‌پرستيديم هيچ يك از عرب در ما طمع نكرد و بر ما پيروز نشد، پس چگونه بر ما پيروز مى‌شوند در حالى كه تو در بين ما هستى، نه، بايد به سوى آنها خارج شويم و با آنها جنگ كنيم، هر كه از ما كشته شد شهيد است، و هر كس نجات پيدا كرد مجاهد در راه خداست. پس رسول خدا رأى او را پذيرفت، و با عدّه‌اى از اصحابش خارج شد و در محلّ جنگ صف آرائى مى‌كردند، چنانكه خداى تعالى فرمود: وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ و عبد اللّه بن ابىّ به جهاد نرفت و گروهى از خزرج پيرو رأى او شدند.

قريش به احد رسيدند و رسول خدا يارانش را آماده مى‌كرد و سامان مى‌داد، و اينان هفتصد مرد بودند. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۰

پس عبد اللّه بن جبير را با پنجاه تيرانداز بر در شعب (دره) گذاشت، چون مى‌ترسيد كه دشمنان از آن در، كمين بگيرند، پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به عبد اللّه و يارانش فرمود: اگر ديديد ما دشمن را شكست داديم و آنها را تا مكّه هم برديم و داخل نموديم شما از اينجا تكان نخوريد، و اگر ديديد كه آنها ما را شكست دادند و ما را تا داخل مدينه آوردند باز هم تكان

نخوريد و در مراكز خود بايستيد.

ابو سفيان نيز خالد بن وليد را با دويست سواره كمين قرار داد و گفت: هرگاه ديديد كه ما به هم آميختيم از همين جا بر آنها خارج شويد تا پشت سر آنها قرار بگيريد... تا آخر روايت. «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۲] ..... ص : ۳۸۰

اشاره

إِذْ هَمَّتْ طائِفَتانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلا وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۰

آنگاه كه دو طائفه از شما (بد دل و ترسو) در انديشه گريز از نبرد بودند. خدا يار آنها بود آنان را دلدارى داد، هميشه بايد اهل ايمان به خدا توكّل كنند تا دلير و نيرومند باشند.

تفسير: ..... ص : ۳۸۰

إِذْ هَمَّتْ: بدل از إِذْ غَدَوْتَ است يا ظرف سَمِيعٌ و عَلِيمٌ است.

طائِفَتانِ مِنْكُمْ: آن طايفه بنو سلمهٔ از خزرج و بنو حارثه از اوس بودند، و آن دو، دو طرف و دو جناح لشگر بودند.

بعضى گفته‌اند: آنها طايفه‌اى از انصار و طايفه‌اى از مهاجرين بودند و سبب سستى و ترس آنها اين بود كه عبد اللّه بن ابى بن سلول آنها را در روز احد به بازگشت به مدينه دعوت مى‌كرد، و از ملاقات با مشركين

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۱۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۱

منصرفشان مى‌ساخت، پس سستى به خود راه دادند و انديشه فرار كردند ولى عملا انجام ندادند. «۱»

أَنْ تَفْشَلا: يعنى ضعيف شويد و بترسيد وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما: يعنى خداوند آنها را نمى‌گذارد كه به خود ترس راه بدهند و فرار كنند، و آن جمله حاليّه است، يا معنى آن اين است كه خدا وليّ آنان است پس شايسته نيست كه بترسند و سستى به خود راه دهند.

وَ عَلَى اللَّهِ: يعنى بر خدا نه بر غير خدا مانند عبد اللّه بن ابىّ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ: مؤمنين توكّل مى‌كنند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۳] ..... ص : ۳۸۱

اشاره

وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۱

و همانا شما را به حقيقت در بدر يارى كرد و غلبه بر دشمن داد، با آنكه شما از هر جهت در مقابل دشمن ضعيف بوديد، پس راه خداپرستى و تقوى پيش گيريد، باشد كه شكر نعمتهاى خدا به جا آوريد.

تفسير: ..... ص : ۳۸۱

وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ: عطف بر قول خدا وَ اللَّهُ وَلِيُّهُما است يا حال است و مقصود اشاره به تعليل امر به توكّل و تعليل ولايت خداست.
بِبَدْرٍ: بدر جائى است بين مدينه و مكّه چون اسم صاحبش بدر بود آن زمين به اسم صاحبش نامگذارى شد.
وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ: در حالى كه در انظار تماشاگران از نظر نفرات و ساز و برگ ذليل بوديد، زيرا از حيث عدد اندك هستيد، سيصد و سيزده مرد. و از حيث لباس كهنه و ژنده‌پوش هستيد، و سلاح و مركب هم جز اندكى نداريد.

---

(۱) صافى: ج ۱، ص ۳۴۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۲

فَاتَّقُوا اللَّهَ: در اعتماد بر غير و استمداد از غير از خدا بترسيد.
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ: يعنى متّصف به مقام شكر بشويد، يا نعمت يارى خدا را سپاس گوييد، يا اينكه متنعّم به نعمت ديگرى از نصرت و غير آن بشويد پس شكر مى‌كنيد بنابر اينكه «تشكرون» جانشين «تنعّمون» باشد از قبيل جانشين شدن مسبّب جاى سبب يا سبب جاى مسبّب.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۴] ..... ص : ۳۸۲

اشاره

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُنْزَلِينَ (۱۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۲

اى رسول به ياد آر آنگاه كه مؤمنان را گفتى آيا خداوند به شما مدد نكرد كه سه هزار فرشته به يارى شما فرستاد.

تفسير: ..... ص : ۳۸۲

إِذْ تَقُولُ: ظرف «نصركم» است، يا بدل است از قول خدا «إذ همّت» يا بدل دوّم است از قول خدا «إذ غدوت» يعنى خداوند مى‌شنيد آن وقت كه مى‌گفتى لِلْمُؤْمِنِينَ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ: در مقام استدلال بر صدق نبىّ صلّى اللّه عليه و آله و وعده او، يا در مقام احتجاج بر اعداء است، يا در مقام جنگ و مقاتله با دشمنان، و آوردن «لن» كه دلالت بر نفى ابد مى‌كند اشاره به اين است كه آنها به حسب غفلت و عدم تفكّر و ضعف انتقال يا كمى نفرات و ساز و برگ گمان كردند كه خداوند هرگز آنان را كفايت نمى‌كند (مى‌پنداشتند خدا تنها كافى نيست و آلت و عدّت لازم است).
أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُنْزَلِينَ: حكايت از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است، يا ابتدا كلام از جانب خداست خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و امّت او، گويا كه خداى تعالى فرموده است: بلى كفايت مى‌كند شما را، پس اين جمله ايجاب

كفايت است. و قول خداى تعالى در آيه بعد مكمّل آن است. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۳

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۵] ..... ص : ۳۸۳

اشاره

بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُسَوِّمِينَ (۱۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۳

اگر شكيبائى ورزيد و تقوى پيشه كنيد، و بيايد شما را سرعت جوشش در جنگ، خدا شما را با پنج هزار فرشته نشان كننده يارى مى‌كند.

تفسير: ..... ص : ۳۸۳

بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا: اين عبارت بيان مفاد «بلى» نيست، بلكه آن وعده‌اى است به آنان در جهت به نصرت و امداد، زيادتر از آن عدد، مشروط بر اينكه ثابت قدم بوده و از سستى و فرار بپرهيزند.

پس اگر صبر كنيد وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا: «فور»، مصدر «فار» است به معنى جوشيدن است كه براى سرعت استعاره شده، سپس در زمان حاضر استعمال شده است كه در آن تأخير مهلت نيست. يا اينكه شما به خاطر شدّت خشمى كه بر آنها داريد به فوران آئيد.

يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُسَوِّمِينَ: خدا با ۵ هزار فرشته نشانه‌دار شما را يارى مى‌كند ملائكه‌ها علامت‌هايى دارند كه به وسيله آنها از غيرشان ممتاز مى‌گردند، و «مسوّمين» با كسر واو خوانده شده از «سوّم على القوم» يعنى حمله كرد بر قوم. و از بعضى اخبار استفاده مى‌شود همانطور كه نصرت و يارى در بدر بود، اين وعده نيز در بدر بود، و اينكه فرشتگانى كه براى كمك فرود آمدند نخست سه هزار بودند و سپس دو هزار ديگر به آنها ملحق شدند. «۱»

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۱۹۷، ح ۱۳۸. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۴

در بعضى اخبار اشاره است به اينكه اين وعده در غزوه احد بوده است. «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۶] ..... ص : ۳۸۴

اشاره

وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى لَكُمْ وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۴

و خدا آن فرشتگان را نفرستاد مگر برای اینکه به شما مژده فتح دهند و دل شما را به نصرت خدا مطمئن کنند، و فتح و فیروزی نصیب شما نگشت مگر از جانب خدای توانای دانا.

تفسیر: ..... ص : ۳۸۴

وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ: یعنی خداوند امداد شما را به ملائکه قرار نداد إِلَّا بُشْرى لَكُمْ وَ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ: مگر اینکه بشارتی بر شما باشد و قلب شما از اضطراب ساکن و آرام شود، یعنی مقصود از امداد به ملائکه چیزی نبود جز اینکه بشارت بر شما باشد تا قبل از پیروزی خوشحال شوید، و برای اینکه دلهای شما مطمئن شود پیش از اینکه چشمهای شما با غلبه و قتل روشن گردد. زیرا نظرهای بشری مبنی بر اسباب حسّی است.

وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ: بدون توسّط اسباب و آلات و بدون احتیاج به امداد و آمادگی، خدا یاری می‌کند.

الْعَزِيزِ: زیرا او کسی است که هیچ مانعی از تحقّق مرادش منع نمی‌کند.

الْحَكِيمِ: او کسی است که یاری نمی‌کند و خوار نمی‌کند مگر برای حکم و مصالحی که به شما بر می‌گردد.

---

(۱) برهان: ج ۱، ص ۳۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۵

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۳۸۵

اشاره

لِيَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خائِبِينَ (۱۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۵

تا گروهی از کافران را هلاک گرداند، یا ذلیل و خوار کند که از مقصود خود که از میان بردن اسلام و مسلمین است، ناامید باز گردند.

تفسیر: ..... ص : ۳۸۵

لِيَقْطَعَ: متعلّق است به قول خدا: لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ یا به يُمْدِدْكُمْ یا به «نصر» در قول خدا: وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ یا متعلّق به محذوف است یعنی:

(جعل هذا النصر لكم ليقطع) این نصرت را برای شما قرار داد تا قطع کند...،

طَرَفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا: گروهی از کافران را، یعنی نابود کند به کشتن یا اسیر شدن چنانکه در بدر اتّفاق افتاد.

أَوْ يَكْبِتَهُمْ: «کبته» یعنی بر زمین زد او را، و خوار گردانید، و او را برگردانید و شکست داد، او را با غضب ردّ کرد، همه این معانی مناسب است و لفظ «أو» برای نشان دادن نوع عمل است.

فَيَنْقَلِبُوا: یعنی باز گرداند، خائِبِينَ: یعنی بدون اینکه به آرزوهایشان برسند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۲۸] ..... ص : ۳۸۵

اشاره

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ (۱۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۵

اى پيامبر خدا را اختيار مطلق است، بدست تو كارى نيست اگر بخواهد به لطف خود درگذرد و يا عذابشان كند زيرا آنان مردمى ستمگرند.

تفسير: ..... ص : ۳۸۵

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ: جمله معترضه است بين چند عبارت كه به هم عطف شده است، و قطع گمان مؤمنين است در اينكه امر هلاك كردن مشركين يا زنده كردن آنان بستگى به درخواست نبىّ صلّى اللّه عليه و آله دارد. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۶

أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ: ظاهر اين است كه آن عطف است بر ما قبل قول خدا:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ و ممكن است عطف باشد بر «امر» يا بر «شىء» با تقدير «ان» و ممكن است «أو» به معنى «حتّى» به تقدير «ان» باشد، يعنى نيست براى تو از امر آنان چيزى تا اينكه به درخواست تو خداوند توجه آنان را بپذيرد. و ممكن است به معنى «الّا» باشد به تقدير «ان» يعنى نيست بر تو از امر آنان چيزى مگر اينكه خداوند بر آنها توبه عرضه دارد كه تو از توبه خداوند خوشحال شوى. و در تمام حالتهاى چهارگانه قول خدا لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ منقطع از ما قبل و جواب سؤال مقدّر است.

أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ: يا اينكه عذابشان كند، زيرا آنان ظالمند، به امام باقر (ع) نسبت داده شده كه (أن تتوب عليهم أو تعذبهم) خوانده است، يعنى با اظهار «أن» و لفظ خطاب. «۱»

و نيز به او نسبت داده شده كه خوانده است: (إن يتب عليهم أو يعذبهم) «۲» و از امام باقر (ع) است كه نزد او اين آيه قرائت شد لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ فرمود آرى به خدا سوگند كه همه كارها به دست پيامبر است و چنين نيست كه تو گمان كردى ولى من خبر مى‌دهم تو را كه خداى تعالى وقتى به پيامبرش خبر داد كه ولايت على را ظاهر سازد پيامبر به انديشه فرو رفت در دشمنى قومش با على (ع) در چيزى كه خداوند او را بر آنها در جميع خصلت‌ها برترى داده است و حسد آنان را نسبت به على (ع) مى‌دانست، و در نتيجه اين فكر دل پيامبر (ص) به تنگ آمد پس خداوند به او خبر داد كه براى او در اين مطلب چيزى نيست و امر در آن مربوط به خداست كه على را وصىّ پيامبر قرار دهد و ولىّ امر بعد از او باشد پس اين است مقصود خدا، و چگونه مى‌شود كه به دست پيامبر هيچ چيز نباشد در حالى كه خداوند اين اجازه را به او تفويض كرده

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۱۹۸، ح ۱۴۱.

(۲) صافى: ج ۱، ص ۳۵۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۷

است. و هر چه را او روا بداند، حلال باشد و آنچه را كه ناروا بداند، حرام باشد، قول خداى تعالى است كه فرمود: هر چه را كه رسول آورد آن را بگيريد و هر چه را كه از آن نهى كرد خودداری كنيد. «۱»

و نیز از امام باقر (ع) روایت شده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حریص بود که علی (ع) بعد از او بر مردم خلافت داشته باشد، و نزد خدا خلاف آن چیزی که او می‌خواست بود، پس خداوند به او فرمود: کار در باره علی (ع) به دست تو نیست یا محمّد، کار علی (ع) و غیر علی با من است، آیا من ای محمّد آنچه را که از کتابم نازل کردم: بر تو نفرستادم؟ الم. أ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ «۲»؟ (الم. آیا مردم پنداشتند همینکه بگویند ایمان آورده‌ایم مورد آزمایش قرار نمی‌گیرند؟).

امام باقر فرمود که رسول خدا امر را به خدا تفویض نمود. «۳»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۳۸۷

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۷

هر چه در آسمانها و هر چه در زمین است همه ملک خداست، هر که را خواهد بخشد و هر که را خواهد عذاب کند و خدا نسبت به خلق بسیار آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۸۷

وَ لِلَّهِ: یعنی از جهت فاعل بودن و غایت بودن و مالک بودن.

ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ: پس از آنکه خداوند نفی نمود که کار به دست پیامبر باشد، مخلوقیّت و مملوکیّت همه چیز را و اینکه

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۵۰.

(۲) سوره عنکبوت: آیه ۲.

(۳) عیاشی: ج ۱، ص ۱۹۷، ح ۱۴۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۸

بازگشت همه به سوی اوست، اثبات کرد.

یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ: امر مغفرت آنها و تعذیب آنها به دست خداست.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ: ترجیح جانب غفران است و منع پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین است از مبادرت به نفرین و لعن آنان، و غلبه کردن رجاست بر خوف.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۳۸۸

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَأْكُلُوا الرِّبَوا أَضْعافاً مُضاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۸

اى كسانى كه به دين اسلام گرويده‌ايد ربا نخوريد كه دائم سود بر سرمايه بيفزاييد تا چند برابر شود، از خدا بترسيد و اين عمل زشت را ترك كنيد باشد كه سعادت و رستگارى يابيد.

تفسير: ..... ص : ۳۸۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا: ابتداى كلام است براى اعلان حكمى از احكام سياسات و اينكه آن را با ندا شروع كرد براى اينكه سختى نهى از ربا را كه به آن عادت كرده‌اند با لذّت ندا و خطاب جبران كند.

لا- تَأْكُلُوا الرِّبَوا: يعنى ربا را نگيريد، و استعمال اكل (خوردن) در مطلق اخذ و تصرّف شايع شده است، يا از باب اينكه أكل (خوردن) در همه موارد به كار مى‌رود، و يا از باب اينكه هر تصرّفى براى هر نيروئى از نيروها يك نوع خوردن محسوب مى‌شود.

أَضْعافاً: جمع ضعف است به معنى دو برابر چيزى.

مُضاعَفَةً: تأكيد دو برابر شدن است، و معنى آن چند برابر چيزى است كه در مدّت اوّل آن را معين نموده‌ايد، يا اينكه از شأن آن اين است كه در زمان كوتاه با تكرار مدّت و تكرار زيادى مال چند برابر اصل مال بشود، چنانكه در سابق مردى براى مدّتى ربا مى‌داد، سپس براى بار دوّم ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۳۸۹

زياد مى‌كرد، و بار سوّم... (ربح مركب) و همچنين تا آنجا كه با چيز اندك در زمان كم همه مال بدهكار را مى‌ربود پس اين آيه نهى از قبيح‌ترين موارد رباست، يا نهى از مطلق رباست، به اينكه قبح شأنى آن را بيان كند.

تا اينكه علّت نهى باشد، و قيد نهى نيست تا مفهوم مخالف آن منافى نهى ضمنى مطلق باشد، كه در سوره بقره گذشت. يا منافى نهى مطلق باشد كه در سوره نسا به آن تصريح شده است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: از خدا بترسيد در ارتكاب ربا كه از آن نهى شديد.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: شايد به رستگارى برسيد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۳۱] ..... ص : ۳۸۹

اشاره

وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ (۱۳۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۹

و بپرهيزيد از آتش عذابى كه براى كيفر كافران افروخته‌اند.

تفسير: ..... ص : ۳۸۹

وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ: بدين گونه كه اجتناب كنيد از مثل افعال آنان از قبيل (ربا خوارى) و غير آن. و وجه تحريم ربا در

سوره بقره در قول خدای تعالی: وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبا، گفته شد.
بعد از آنکه از چیزی که به انسان ضرر می‌زند و او را به آتش می‌کشاند نهی کرد، در آیه بعد به سوی چیزی که به او خیر می‌رساند و به بهشت می‌کشاند. برمی‌انگیزد و می‌فرماید:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۲] ..... ص : ۳۸۹

اشاره

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۹

از حکم خدا و رسول فرمان برید، باشد که مشمول رحمت خدا شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۸۹

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ: فرمان خدا را اطاعت کنید به وسیله اطاعت از ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۰
رسول در مورد اموری که شما را به آن امر، یا شما را از آن نهی کرده است، و از این رو لفظ «أطیعوا» را تکرار نکرد، و فرمود: وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ: و فرمان برید فرستاده خدا را، باشد که مورد رحمت قرار گیرید. پیش از این گذشت که آوردن ادات ترجّی (لعلّ) از عادت بزرگان است، و اینکه ترجّی (امیدوار نمودن) از خدا واجب است و قابل تخلّف نیست. (یعنی حتمی الوقوع است).

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۳] ..... ص : ۳۹۰

اشاره

وَ سارِعُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (۱۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۰

و بشتابید به سوی آمرزش پروردگار خویش و به سوی بهشتی که پهنایش آسمان‌ها و زمین را فرا گرفته است و برای پرهیزکاران مهیّاست.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۰

اشاره

وَ سارِعُوا: بشتابید به طاعت رسول و اهمیّت دادن به آن.

إِلی مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ:

وجه تعبیر از عرض بهشت به عرض آسمان‌ها و زمین ..... ص : ۳۹۰

بدان که عرض و طول در سطح مستوی عبارت است از اقلّ دو امتداد و اکثر آن دو، و در مجسّمات عبارت از کوتاه‌ترین امتداد و طولانی‌ترین آن است. عرض در اسطوانیّات (استوانه) و مخروطیّات عبارت است از امتداد قواعد آنهاست، و طول در آنها عبارت از امتداد سهام (ارتفاع مثلث‌ها در هرم، و ارتفاع استوانه و مخروط) آنهاست.

از آنجا که عوالم امکان از مشیّت آغاز شده است که آن عبارت از وحدت حقّه است که کثرت در ظلّ و سایه‌ای از آن وحدت محسوب می‌شود و آن وحدت مانند نقطه است در اینکه کثرت به آن راه نمی‌یابد ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۱

در حالی که منتهی به عالم اجسام است که آن به خاطر کثرتش مانند قاعده مخروط است، و لذا تشبیه شده است عوالم طولی به مخروط که از یک سو منتهی به نقطه است و از سوی دیگی منتهی به قاعده.

و عالم طبع به سبب کثرتش مثل قاعده مخروط در کثرت آن است، و این را نیز دانستی که عرض مخروط عبارت از قطر قاعده آن است، لذا خداوند فرمود: که عرض آن خود آسمان‌ها و زمین است بدون اینکه ادات تشبیه بیاورد.

و چون همه این تشبیهات بر طریق تشبیه معقول به محسوس است در سوره حدید فرمود: سابِقُوا إِلی مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها کَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ که در وسط آن اداة تشبیه (ک) آورده است.

سپس بدان که وسعت عالم طبع و جای آن ظرف وسعت عوالم بالا است چنانکه زمان عالم طبع ظرف زمان بقای عوالم بالا است، و چنانکه وسعت دهر (روزگار) که امتداد بقای عوالم عالیه است نسبت به زمان چندین برابر است به هزار یا پنجاه هزار سال ذکر شده است، زیرا یک روز از دهر (روزگار) که وعاء (ظرف) و مظهرش یک روز از زمان است مانند هزار سال است در مرتبه اوّل یا مانند پنجاه هزار سال است در مرتبه‌های دیگر همچنین وسعت ظرف عوالم بالا که به منزله مکان عالم طبع است نسبت به مکان که ظرف و مظهر ظرف عوالم بالاست چند برابر آن است به هزار یا پنجاه هزار.

و این وسعت غیر از وسعت به کثرت است، پس تشبیه عالم طبع در کثرت به قاعده و عوالم بالا ـ در وحدت به نقطه منافاتی با آن ندارد.

أُعِدَّتْ: صفت بعد از صفت است، یا حال است به تقدیر قد، یا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر، گویا که گفته شده: این بهشت برای چه کسی است؟

و خدا فرمود: لِلْمُتَّقِینَ برای پرهیزگاران آماده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۲

در اوّل سوره بقره بیان مراتب تقوی گذشت، زیرا که تقوای حقیقی عبارت از آن است که بعد از ایمان باشد و اوّل مرتبه آن تقوی و پرهیز از نسبت دادن چیزی از اموال و افعال است به خودش و آخرین مرتبه آن تقوی از ذات خود است به نحوی که برای او ذات و انانیّتی باقی نماند، و آن آخرین مرتبه عبودیّت و اوّلین مرتبه ربوبیّت است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۴] ..... ص : ۳۹۲

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ الْكاظِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۲

آنان که از مال خود به فقرا در وسعت و تنگدستی، انفاق می‌کنند و خشم خود فرو نشانند و از بدی مردم درگذرند و خدا دوستدار نیکوکاران است.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۲

اشاره

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ: آنان که انفاق کنند از اموال و بدنها و عرضها (چیزهای وابسته به بدن) و توانائیها و صفتها و خودخواهی‌ها فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ: یعنی در جمیع احوال به طوری که هیچ حالتی آنان را از انفاق منع نکند، و این بیان صرفا به منزله ذکر اوصافی از تقوا پیشه‌گان است نه اینکه مقیّد کردن به این صفات باشد. و این مطلب پیش از این گفته شد.

وَ الْكاظِمِينَ الْغَيْظَ: و کسانی که خشم خود را حبس می‌کنند.

اوصاف سه گانه مذکور، بیان بعضی مراتب انفاق است، زیرا کظم غیظ (فرو خوردن خشم) در حقیقت انفاق از شدّت قوّه غضب است، چنانکه بخشودن مردم و طهارت قلب از کینه آنها و بیزاری جستن از بدی کردن به آنها. و بجای آن، در برابر بدی آنان احسان کردن یک نوع انفاق است که از شدت بزرگ پنداری و خود بینی نفس می‌کاهد.

وَ الْعافِينَ عَنِ النَّاسِ: عفو در اینجا به معنی گذشت است، زیرا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۳

عفو و صفح «۱» مانند فقرا و مساکین‌اند، چون کظم غیظ به معنی عفو و ترک انتقام از کینه بر بدکار و بدی کننده است.

تحقیق مراتب مردم در قصاص و ترک آن ..... ص : ۳۹۳

وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ حقّ عبارت این است که بگوید:

«و المحسنین» و لکن به این عبارت عدول نمود و آن به جهت افاده قسیم بودن است. یعنی محسنین چند قسم‌اند نه یک قسم. و خواست که محبوب بودن آنان را با کوتاهترین لفظ بیان کند.

چون آنچه که از این سه (انفاق، فرو خوردن خشم و عفو) ممدوح است، آن است که سرشت و عادت باشد و از طبیعت و عادت صادر شده باشد آنها را به صورت اسم آورد به خلاف انفاق، که مقصود و ممدوح از انفاق حدوث فعل و بیرون آوردن زیادی مال و سود رساندن به غیر است اگر چه عادت بر انفاق نیز ممدوح باشد لذا در مورد انفاق، فعلی آورد که استمرار را برساند. و خدای تعالی با همین عبارت مختصر اشاره به مراتب تقوی و منازل سلوک نمود، زیرا اوّلین مراتب تقوی و سلوک انزجار و ناراحتی از زیادیهای دنیا و بدیهای نفس است، و این خود یک نوع انفاق از خواسته‌های نفس است، سپس انفاق بیرون انداختن زیادی‌ها و شهوات نفس است، و در این مرتبه است که قصاص از بدکار برای او مباح می‌شود و لکن از قصاصی که بیشتر از مقدار بدی باشد نهی شده است، و آن نیز تقوی و انفاق از قوه غضب و امضای آن است، زیرا قوّه غضب در مقام مکافات بدکار در یک حدّ معیّنی نمی‌ایستد، و برای

(۱) لفظ عفو و صفح مانند دو لفظ فقیر و مسکین هستند که هرگاه هر دو در یک جمله جمع شوند به دو معنی مخصوص به خود استعمال می‌شوند و هرگاه جدا جدا آورده شوند هر دو یک معنی می‌دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۴

این مرتبه درجات متعدّدی است.

مرتبه دوّم تقوی فرو نشاندن خشم و ترک امضای (اجرای) غضب بر بدکار است، و برای این مرتبه درجاتی است.

مرتبه سوّم، عفو از بدکار و پاک کردن قلب از کینه اوست و این معنی حاصل نمی‌شود مگر اینکه سالک به مقام شهود و عیان برسد، و حقّ اول (خدای تعالی)، را در مظهری از مظاهرش مشاهده کند.

و برای این مرتبه، نیز درجاتی است، و در این مرتبه مهالک متعدّد و مفاسد غیر محدودی است، و هر کس که میل پیدا کند و به یکی از مذاهب باطل منحرف شود، انحراف او از همین مرتبه ناشی می‌شود، و آخرین درجه این مرتبه آخرین درجه عبودیّت و اولین درجه ربوبیّت است و آن مقام احسان و مقام محبوبیّت برای خداست.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۳۹۴

اشاره

وَ الَّذِينَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَ مَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ اللَّهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۴

نیکان آنها هستند که هرگاه ناشایسته‌ای از ایشان سرزند و ظلمی به نفس خویش کنند خدا را به یاد آرند و از گناه خود به درگاه خدا توبه و استغفار کنند که می‌دانند جز خدا هیچ‌کس نمی‌تواند گناه خلق را بیامرزد و آنها هستند که در کار زشتی که انجام داده‌اند، اصرار نمی‌ورزند چون خود به زشتی معصیت آگاهند.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۴

وَ الَّذِينَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً: عطف بر الَّذِينَ يُنْفِقُونَ است، و فاحشه اطلاق می‌شود بر خصوص زنا و بر هر چیزی که قبح آن شدید باشد، و بر هر چیزی که خدا از آن نهی کرده است.

أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ: ظاهر متبادر این است که مقصود از فاحشه ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۵

کاری باشد که زشتی آن زیاد است و مقصود از ظلم به نفس، مطلقا کار قبیح است، تا اینکه از قبیل ذکر عامّ بعد از خاصّ شود، یا اینکه مقصود از ظلم به نفس کاری است که زشتی و قبح آن اندک باشد که در این صورت قسیم «۱» فاحشه می‌شود.

به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که فاحشه را به زنا و ظلم به نفس را به ارتکاب گناه بزرگتر از زنا تفسیر کرده است، و اینکه آیه در مورد جوانی نازل شده است که هفت سال نبش قبر می‌کرد تا اینکه قبر کنیزی از دختران انصار را نبش نمود و کفنش را گرفت و با او مجامعت کرد، پس شنید صدا کننده‌ای از پشت سر او می‌گوید: ای جوان وای بر تو از دیّان یوم الدّین، روزی که

من و تو را می‌ایستاند، چنانکه مرا در بین لشگریان مرده‌ها عریان ترک کردی، و مرا از قبرم بیرون آوردی و کفن‌هایم را بیرون کردی، و مرا گذاشتی که برای حساب با حالت جنب بلند شوم، پس وای به جوانی تو از آتش.

پس جوان پشیمان شد، و خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمد در حالی که گریه و زاری می‌کرد، و هنگامی که پیامبر حال او را پرسید و به حال او آگاه شد او را از محضرش راند، پس جوان ناامید شد و به بعضی از کوه‌ها خارج شد و به سوی خدا زاری و تضرّع کرد تا چهل روز تا اینکه خداوند قبول توبه او را نازل فرمود و این آیه را بر پیامبرش نازل کرد. پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با اصحابش در طلب او بیرون آمدند، و پیامبر را به او راهنمائی کردند پس به سوی او آمد و به او نزدیک شد و دست‌هایش را به گردن او انداخت و خاک را از سرش تکانید و فرمود:

---

(۱) وقتی چیزی را به اقسامی تقسیم می‌کنند خود آن چیز که تقسیم شده است مقسم نامیده می‌شود و هر یک از اقسام نسبت به مقسم یک قسمی از آن می‌باشد و هر یک از اقسام نسبت به قسم دیگر قسیم نامیده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۶

ای بهلول «۱» مژده بده که تو آزاد شده خدا از آتش هستی. «۲»

ذَكَرُوا اللَّهَ: یعنی فاحشه یا ظلم نفس از تمکّن (مستقر شدن و قرار گرفتن) در جهل نیست بلکه از لغزشهائی است که بر بندگان حادث نازل می‌شود، و بخشیده می‌شود چون کبیره نیست زیرا گناه کبیره آن است که از تمکّن در پیروی طاغوت صادر شده باشد، ولی اگر انسان متمکّن در پیروی علی (ع) و ولایت او باشد پس هر چه که از بدیها از او صادر شود از قبیل لغزشها و از گناهان، صغیره است.

و این انسان هر وقت که شیطان او را به کار زشتی وادار کند حتما خدا را به یاد می‌آورد و از کار زشتی که کرده است، پشیمان می‌شود، و از پروردگارش آمرزش خواهی می‌کند. و آنچه که در اخبار در مورد اصرار وارد شده است، این است که شخص گناه کند و استغفار ننماید، و با توبه نفس خود را نو و تازه نسازد. «۳»

و از قول امام (ع) است که فرمود: با اصرار در گناه صغیره‌ای نیست و با استغفار، کبیره‌ای. «۴» (هر گناه ولو بسیار کوچک اگر مکرّر شود صغیره تلقی نمی‌شود و هر گناه ولو بسیار بزرگ اگر مورد استغفار واقع شود کبیره تلقی نمی‌گردد). از قبیل قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است: کسی که استغفار کند اصرار نکرده است اگر چه در یک روز هفتاد مرتبه به گناه باز گردد. «۵»

و غیر اینها از روایاتی که در بیان کبائر و صغائر وارد شده است.

همه اینها مشعر به همان مطلبی است که ذکر کردیم.

پس صاحبان صغیره کسانی هستند که هر گاه گناهی را (هر گناهی) مرتکب شوند ذکر خدا کنند

---

(۱) بهلول در لغت به معنای خنده‌رو- خجسته- مهتر- جامع خیرات است. و در اینجا منظور معنای لغوی آن است.

(۲) برهان: ج ۱، ص ۳۱۶.

(۳) عیاشی: ج ۱، ص ۱۹۸، ح ۱۴۴.

(۴) صافی: ج ۱، ص ۳۵۲.

(۵) صافی: ج ۱، ص ۳۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۷

فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ: و گناهانشان را استغفار کنند.

و صاحبان كبيره كسانى هستند كه هرگاه گناهى را مرتكب شوند خدا را به ياد نياورند و از گناه استغفار ننمايند، و آنچه كه وارد شده از تعداد كبيره‌ها و حصر آنها در هفت يا بيشتر اشاره به نسبى بودن كبيره است يعنى در مقايسه بعضى از گناهان با بعضى ديگر.

وَ مَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ: معترضه است يا حاليّه، و مقصود ناامید كردن بندگان است از توجّه به غير خداى تعالى و استغفار از غير او، و توصيف خداى تعالى به وسعت مغفرت با حصر مغفرت در خداى تعالى.

وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا: عطف است بر قول خدا فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ و اصرار بر معصيّت چنانكه سابقا دانسته شد آماده كردن نفس است بر معصيّت بدون احداث توبه، خواه مكرّر باشد و خواه نباشد، همانطور گناه كبيره گناهى است كه از تمكين نفس در جهل و پيروى طاغوت صادر شود.

وَ هُمْ يَعْلَمُونَ: يعنى اصرار بر فاحشه يا ظلم به نفس نكند، در حالى كه آنها زشتى كار خود را مى‌دانند، يعنى اينكه مناط صدق اصرار بر عمل زشت آن است، كه كننده آن به زشتى آن آگاه باشد نه اينكه زشتى عمل نفس الامر آن فعل باشد. بنابراين اگر بر مردى زن اجنبى مشتبه شد و اصرار به نزديكى به او كرد بر زن معصيت نيست، و اصرار بر آن نيز اصرار بر قبيح نمى‌باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۳۶] ..... ص : ۳۹۷

اشاره

أُولئِكَ جَزاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ (۱۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۷

آنها هستند كه پاداش عملشان آمرزش پروردگار است و باغهائى كه از زير درختان آن، نهرها جارى است هميشه در آن بهشت‌ها

متنعّم خواهند بود و چه نيكوست پاداش نيكوكاران عالم.

تفسير: ..... ص : ۳۹۸

أُولئِكَ: آوردن اسم اشاره بعيد به جهت ياد آورى آنها با اوصاف بزرگشان و به جهت بزرگ نمودن شأن آنهاست.

جَزاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ: اين جمله تأكيد آن چيزى است از قول خدا أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ استفاده مى‌شود، زيرا مفاد آن اين است كه جنّت و مغفرت محلّ ورود متّقين قرار داده شده است چون كه بهشت جزا و پاداش آنهاست، و چون آيه در مقام تأكيد است آن را با اسميّه بودن جمله تأكيد كرد، و نسبت را تكرار كرد به اينكه آن را داراى دو وجه قرار داد، كبرى، و صغرى، و كلام را بسط داد و اكتفا به ذكر مغفرت و جنّت نكرد، و جنّت را جمع آورد، و آن را وصف كرد به قول خداى تعالى:

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها: و آن را مدح نمود به اينكه منّت از او برداشته شده است (در مقام اعطاى آن بر آنها منّت نمى‌گذارد) زيرا آن بهشت پاداش عمل آنهاست. و لذا فرمود:

وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ: يعنى چه خوب است اجر و پاداش عمل كنندگان، كه مغفرت و بهشت‌ها است. روايت شده است كه وقتى اين آيه نازل شد ابليس بر كوهى بالا رفت پس با صداى بلند عفريت‌هايش را صدا زد، و همه پيش او جمع شدند، پس گفتند: اى آقاى

ما برای چه ما را فرا خواندی، گفت: این آیه نازل شده است پس چه کسی از شما به درد آن می‌خورد؟ عفریتی از شیطان بلند شد و گفت:

من می‌دانم با آیه چه کار کنم، چنین و چنان می‌کنم، شیطان گفت: تو به درد آن نمی‌خوری، پس یکی دیگر بلند شد و مثل اوّلی سخن گفت، که شیطان گفت: تو نیز به درد آن نمی‌خوری.

بار سوّم وسواس خنّاس بلند شد و گفت: من می‌دانم با آن چه کار ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۳۹۹

کنم، شیطان گفت: تو با چه چیز و چه کار می‌کنی؟ گفت: من به آنها وعده می‌دهم و آرزومندشان می‌کنم تا اینکه در گناه و خطیئه بیفتند، پس وقتی که در گناه واقع شدند استغفار را فراموششان می‌کنم. پس شیطان گفت تو به درد آن می‌خوری، سپس او را موکّل آن آیه کرد تا روز قیامت «۱».

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۳۹۹

اشاره

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُروا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۱۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۹

پیش از شما مللی بودند و رفتند پس گردش کنید در زمین تا ببینید چگونه هلاک شدند آنان که وعده‌های خدا را تکذیب کردند.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۹

قَدْ خَلَتْ: استیناف است و جواب سؤال مقدّر گویا که گفته شده:

اینها که ذکر شد برای متّقین است، پس برای غیر متّقین چه چیز است؟

پس خداوند فرمود: ملّت‌هائی قبل از شما رفتند.

مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ: «سنن» جمع سنّت است و آن به معنی سیره و طریقت است و مقصود این است که آن راههایی که امّت‌های پیشین از متّقین، مصدّقین و از فاسقین و تکذیب کنندگان بر آن راهها بودند و گذشتند و رفتند.

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ: یعنی زمین عالم طبیعت را در جستجوی آگاهی از سیر تصدیق کنندگان و سیر تکذیب کنندگان بگردید تا حال و عمل آنها و کار خدا در باره آنها و نسل آینده‌شان در دنیا و آخرت بر شما معلوم شود بدین‌گونه که آثار صنع خدا را در مورد آنها مشاهده کنید و ببینید که اخبار انبیا در مورد حالت آنان در آخرت چیست؟ سپس

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۲۴، ح ۴۶۴. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۰

اندیشه کنید.

فَانْظُروا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ: پس ببینید عاقبت تکذیب کنندگان چگونه است تا از حال آنها عبرت بگیرید، و از ارتکاب به افعال آنها اجتناب کنید، یا اینکه در زمین قرآن و کتب آسمانی سیر کنید، یا در زمین وجود و عالم صغیرتان سیر کنید، که

گذشتگان اهل عالم شما هر یک در مقام خودشان مدّعی انانیّت و استقلال بودند، و با زبان حالشان گفتار کسی را که می گفت: «شما در راه هلاکت از این دنیا هستید و باید از این وجود فانی شوید، سپس با وجود دیگر که اشرف و اکمل است بقا و حیات پیدا خواهید کرد». تکذیب می کردند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۸] ..... ص : ۴۰۰

اشاره

هذا بَیانٌ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِینَ (۱۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۰

این کتاب خدا و آیات مذکور حجّت و بیانی است برای عموم مردم و راهنما و پندی برای پرهیزکاران.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۰

هذا: یعنی این قرآن با آیاتش، یا این که ذکر شد از قبیل ذکر حال متّقین و عاقبت آنها، و ذکر تکذیب کنندگان و اشاره به عاقبت رسوائی آنها، یا سنّتهای گذشته از متّقین و مکذّبین، که ذکر شد، یا سیر در زمین، یا رسوائی عاقبت تکذیب کنندگان.

بَیانٌ: به معنی ظاهر، یا ظاهر کننده، یا ظاهر کردن است.

لِلنَّاسِ: برای عموم مردم وَ هُدیً: یعنی هدایت کننده، یا هدایت است.

وَ مَوْعِظَةٌ: وعظ کننده و پند دهنده، یا وعظ و پند است.

لِلْمُتَّقِینَ: مخصوص متّقین است، زیرا شرط هدایت و وعظ، قبول کردن قابل است زیرا آن دو از امور نسبی هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۱

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۴۰۱

اشاره

وَ لا تَهِنُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۱

شما مسلمانان نه هرگز در کار دین سستی کنید و نه از فوت غنیمت و متاع دنیا اندوهناک باشید زیرا شما اگر در ایمان ثابت و استوار باشید پیروزمندترین مردم، و بلند مرتبه‌ترین ملل دنیا هستید.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۱

وَ لا- تَهِنُوا: عطف بر سارِعُوا است، زیرا فاصل بین آن دو از متعلّقات معطوف علیه است، یعنی از جهاد کردن به سبب آنچه که به

شما در روز احد رسيد ضعف نشان ندهيد و سستى نكنيد كه دو برابر آن سختى‌ها در روز بدر به شما رسيد.

وَ لا تَحْزَنُوا: و اندوهناك بر كشته‌هايتان نباشيد، زيرا آنها با كشته شدن به مقامات عالى بهشتى رسيدند و با همسران حور العين خود معانقه كردند، و نيز اندوهناك نباشيد بر آنچه كه از غنيمتها از شما فوت شد.

وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ: شما بر كوه صعود كرده‌ايد و لذا بالاتر هستيد- يا اينكه شأن شما بالاتر است چون شما بر حقّيد و دشمن شما بر باطل، و كشته‌هاى شما در بهشت هستند و كشته‌هاى آنها در آتش، يا شما بالا هستيد به سبب غلبه بر آنها و به هر تقدير آن تسلّى و دلدارى است.

برخى گفته‌اند: آيه در مورد كشته و زخمى شدن آنها در روز احد نازل شده است تا تسلّى مؤمنان باشد.

برخى گفته‌اند: وقتى كه مسلمين شكست خوردند خالد بن وليد با لشگرى از مشركين مى‌خواست به كوهى كه بالاى سر مسلمانان قرار داشت برود، پيامبر صلّى اللّه عليه و آله فرمود: نبايد بر بالاى ما قرار گيرند، عدّه‌اى از تيراندازها جستند و بالاى كوه قرار گرفتند، و به گروه مشركين تيراندازى كردند تا اينكه آنها را شكست دادند و مسلمانان بالاى كوه قرار گرفتند، و اين آيه نازل شد.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۲

بعضى گفته‌اند: كه آيه بعد از روز احد نازل شد در وقتى كه خداوند به رسول خدا امر نمود كه قوم را طلب كند و به جهاد بخواند در حالى كه عدّه بسيارى كشته و زخمى شده بودند و آنچه نبايد به آنان رسد، رسيده بود. و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: كسانى كه ديروز با ما بودند، با ما از شهر بيرون آيند اين موضوع بر مسلمانان سخت گران آمد، لذا آيه نازل شد.

كه إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ: يعنى اگر بر ايمانتان باقى باشيد شما بالا و برتريد، يا اينكه آن شرط تهييجى است براى قول خدا لا تَهِنُوا.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۴۰] ..... ص : ۴۰۲

اشاره

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ نُداوِلُها بَيْنَ النَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ يَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَداءَ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (۱۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۲

اگر به شما در جنگ احد آسيبى رسيد به دشمنان شما نيز در بدر شكست و آسيب سخت رسيد چنانكه آنها مقاومت كردند شما نيز مقاومت كنيد اين روزگار را به اختلاف احوال ميان خلايق مى‌گردانيم كه مقام اهل ايمان معلوم شود تا از شما مؤمنان آن را كه ثابت در دين است مانند على (ع) و شيعيانش گواه ديگران كند و خداوند ستمكاران را دوست ندارد.

تفسير: ..... ص : ۴۰۲

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ: «قرح» را با فتح و ضمّ خوانده‌اند، و هر دو مصدر است، يا «قرح» با فتح مصدر است، و با ضمّ اسم مصدر به معنى درد و رنج و زخم است.

فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ: در جنگ بدر يا در همان جنگ، مثل همان درد و رنج به آن قوم هم رسيد.

وَ تِلْكَ الْأَيَّامُ: يعنى ايّام غلبه و سرور و نعمت، چون از نعمت و ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۳

سرور با ایّام کنایه می‌کنند، پس گفته می‌شود: این ایّام فلان است یعنی وقت سرور و نعمت اوست.

نُداوِلُها: یعنی به نوبت می‌گردانیم.

بَیْنَ النَّاسِ: پس سرور و پیروزی و غنیمت را روزی به مؤمنان می‌دهیم، و روزی به کافران، تا اینکه مؤمنان مغرور نشوند، تا به دنیا آرامش پیدا کنند و ایمانشان را وسیله راحت دنیای خود قرار ندهند، و منافقان هم جهت دنیاجوئی، در اسلام داخل نشوند که در این صورت مزاحم انبیا می‌شوند و بین مؤمنین فتنه‌گری می‌کنند.

وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا: تا اینکه علمش را به مسلمانان حقیقی ظاهر سازد، یا اینکه به نبیّ خود که مظهر اسم جامع خدا که همان «اللّه» می‌باشد آگاه سازد و به این جهت از متکلّم به غایب در کلام التفات پیدا کرد.

وَ یَتَّخِذَ مِنْکُمْ: به جهت ابتلا و امتحان شُهَداءَ (علی الناس): شما را بر مردم گواه بگیرد یا اینکه مؤمنان را امین در شهادت بگیرد، یا مردانی هستند که از عملشان چیزی غایب نمی‌شود، مانند اوصیا و اولیا، یا مؤمنان، یا کشته شدگان در راه خدا، و چون ستم ستمکاران بر اثر غالب و مغلوب شدن از شما و کافران ظاهر می‌شود، پس شما شاهد آن هستید، و به همین جهت به همین سخن اکتفا فرمود که:

وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ: خدا ستمکاران را دوست نمی‌دارد، و این سخن ضمن آنکه دلالت می‌کند بر اینکه خداوند ستمکاران را دوست ندارد بر چیزی زاید بر این معنی نیز دلالت می‌کند، زیرا مقصود از نفی محبّت در مثل مقام اثبات غضب بر آنهاست چنانکه بارها در گذشته گفتیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۴

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۴۰۲

اشاره

وَ لِیُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ یَمْحَقَ الْکافِرِینَ (۱۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۴

تا آن که به این اختلاف نیک و بد روزگار، اهل ایمان را از هر عیب و نقص پاک و کامل کند و کافران را به کیفر ستمکاری محو و نابود گرداند.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۴

وَ لِیُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا: یعنی خداوند به سبب مغلوبیّت مؤمنین را از هواها و اغراض فاسد و به سبب تحمّل اذیّت از گناهان پاک گرداند، یا اینکه خداوند کسانی را که ایمان آوردند، از آنان که کافر شدند و اسلام را به خود نسبت می‌دهند جدا کرده، تمیز می‌دهد. یا مقصود این است که خدا مؤمنین را از کسانی که به اعلان کلمه مؤمنین کافر بودند، تمیز دهد و ممتاز گرداند.

وَ یَمْحَقَ الْکافِرِینَ: یعنی ذات کافران را با هلاک کردن بعضی و اسیر شدن بعضی و تبعید بعضی نابود می‌کند، یا اینکه با داخل کردن آنان در اسلام به میل و رغبت یا به زور و اجبار، کفرشان را از بین می‌برد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۴۰۴

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ (۱۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۴

گمان می‌کنید به بهشت داخل می‌شوید و هنوز خداوند کسانی از شما را که جهاد کرده‌اند و شکیبایان را نمی‌شناسد؟

تفسیر: ..... ص : ۴۰۴

أَمْ حَسِبْتُمْ: این جمله (آیا چنین تصور کرده و حساب کرده‌اید که...) اضراب «۱» است از آنچه که از این تسلی دادن مستفاد می‌شود و

---

(۱) هرگاه لفظ «ام» به معنی «بل» و استدراک باشد، آن را اضراب دانند و معنی اضراب یا ابطال سخن قبلی است و یا انتقال از سخنی به سخن دیگر که بعضی‌ها مانند ابن مالک،

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۵

خواه «ام» را به معنای بل به اضافه همزه (آیا بلکه) یا به معنی، «بل» (بلکه) به تنهایی بگیریم گویا که گفته شده است: ایمان و جهادی بر خود ثابت نکردید، بلکه گمان کردید که مؤمن هستید و جهاد کرده‌اید.

أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ: یعنی جهادی از شما هنوز ظاهر نشده است، یا هنوز خداوند در جلوه مظاهر خود که عبارت است از پیامبران و جانشینانش، از شما جهادی ندیده و آگاه نشده است! و فرق بین «لم» و «لمّا» این است که «لم» برای نفی ماضی است بدون التفات به استمرار نفی تا زمان حاضر، بدون اینکه وقوع منفی را بعد از زمان حاضر متوقّع باشد، و «لمّا» برای نفی ماضی است تا زمان حاضر و نیز توقّع و انتظار وقوع منفی بعد از زمان حاضر. و این جمله حالیه است.

وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ: و خدا صبر کننده و استقامت ورزنده بر جهاد یا امتناع کننده از آن را می‌شناسد. «یعلم» با نصب خوانده شده به تقدیر «ان» بعد از واو به معنی «مع»، و به رفع خوانده شده بنابر اینکه جمله حال باشد به تقدیر مبتدا، یا بنابر اینکه معطوف باشد بر لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ و معنی آیه چنین می‌شود: تا خداوند شکیبایان در راه جهاد را بداند و هنوز مجاهد بودن شما معلوم نشده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۴۰۵

اشاره

وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (۱۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۵

شما همان کسانی هستید که با کمال شوق آرزوی جهاد و کشته شدن در راه دین می‌کردید پیش از آنکه برای مسلمین دستور جهاد بیاید پس چگونه امروز که به جهاد مأمور شدید سخت از مرگ نگران می‌شوید.

در شرح کافیه گمان کرده‌اند که در قرآن اضراب جز به این معنی نیامده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۶

تفسیر: ..... ص : ۴۰۶

وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ: شما آرزوی مرگ یا شهادت می‌کردید، این جمله حالیّه است. روایت شده که وقتی خداوند به مؤمنین خبر داد به آنچه که با شهدای بدر در منزلهایشان در بهشت معامله شده است مایل و راغب به جهاد شدند، و گفتند: خدایا به ما جنگی را ارائه کن که در آن به شهادت برسیم، پس خداوند روز احد را به آنان ارائه نمود.

پس ثابت قدم نماندند مگر کسی را که خداوند خواست، پس شکست خوردند و از کشته شدن و مرگ فرار کردند. پس خداوند فرمود: شما در جنگ بدر آرزوی مرگ می‌کردید. «۱»

مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ: یعنی مرگ را دیدید با مشاهده کشتگانتان از برادران مؤمن، و ضمیر «تلقوه» و «رأیتموه» به مرگ برمی‌گردد و این تعبیر به اعتبار رو برو شدن با اسباب مرگ و رؤیت آن اسباب است.

وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ یعنی شما مرگ را با چشمانتان می‌بینید، و این جمله در مقام تأکید «رأیتموه» می‌باشد تا اینکه احتمال به اینکه مقصود رؤیت قلب یا فکر کردن یا تأمل کردن باشد، مرتفع شود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۴۰۶

اشاره

وَ ما مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۶

و محمّد نیست مگر پیغمبری از طرف خدا که پیش از او نیز پیغمبرانی بودند و از این جهان در گذشتند اگر او نیز به مرگ یا

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۲۸، خ ۴۷۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۷

شهادت در گذشت باز شما به دین جاهلیّت خود رجوع خواهید کرد، پس هر که مرتدّ شود به خدا ضرری نخواهد رسانید بلکه خود را به زیان انداخته است و هر کس شکر نعمت دین گذارد و در اسلام پایدار ماند خداوند جزای اعمال نیک را به شکرگزاران عطا خواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۷

وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ: محمّد صلّی اللّه علیه و آله کسی نیست جز دیگر رسولانی که در گذشتند رسولانی

که قبل از او بودند. یا به مرگ یا به قتل در گذشتند، و بالاخره رفتند.

أَ فَإِنْ ماتَ: اگر بمیرد، با اجل خودش بدون اسباب خارجی و آلت کشنده، زیرا کلمه مرگ به همین معنی در ذهن متبادر می‌شود خصوصا وقتی که در مقابل قتل استعمال شود، و در اخبار به طور اشاره یا تصریح آمده است که موت غیر از قتل است «۱».

أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ: یا کشته شود، از دین برمی گردید؟

عَلی أَعْقابِکُمْ: به گذشته‌هایتان و به جاهلیّت بر می گردید؟

برگشتن از دین را که طریق نفس است به برگشتن از راهی که ظاهر است تشبیه کرده و اینکه فرمود: عَلی أَعْقابِکُمْ برای اشاره به این است که انسان اگر از دینش برگردد صورت او به حسب فطرت متوجّه مقصد و آغاز راه می‌شود، مثل کسی که از راهی به عقب برگردد که صورت او به سوی مقصد اوّلش متوجّه گردد.

در باره نزول آیه ذکر شده است که وقتی در جنگ احد در بین مردم شایع شد که محمّد صلّی اللّه علیه و آله کشته شده است بعضی از مسلمانها گفتند: کاش برای ما رسولی بود که به سوی عبد اللّه بن ابیّ می‌فرستادیم و از ابو سفیان برای ما امان می گرفت. بعضی از آنها نشستند و سلاح بر زمین نهادند، و

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۲۰۰، ح ۱۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۸

مردمانی از اهل نفاق گفتند: اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله کشته شده است، شما به دین اوّل خود ملحق شوید.

پس انس بن نضر عموی انس بن مالک گفت: ای مردم اگر محمّد کشته شده خدای محمّد که کشته نشده است، و زندگی بعد از رسول خدا را برای چه می‌خواهید، پس به همان خاطر که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جنگ می کرد جنگ کنید، و بمیرید بر آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برای آن مرد. سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به سنگی برآمد و مردم را فرا می‌خواند، پس اوّل کسی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را شناخت کعب بن مالک بود.

گفت که من با صدای بلند ندا دادم: ای گروه مسلمین بشارت بدهید که این رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، پس پیامبر به من اشاره کرد که ساکت باش، گروهی از اصحابش به او پیوستند، و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آنها را بر فرار، ملامت نمود.

آنها گفتند: مادران و پدران ما فدای تو باد به ما خبر رسید که تو کشته شدی، دلهای ما هراسان و ترسان شد و به عقب برگشتیم. پس از آن خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ... تا آخر آیه و سبب شکست مسلمانان در روز احد این بود که وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنید که مشرکین برای جنگ با او اجتماع کرده‌اند، و آنها سه هزار سواره و دو هزار پیاده بودند و زنانشان را نیز همراه خود بیرون آورده بودند اصحاب خود را جمع کرد و آنها را بر جهاد برانگیخت و عبد اللّه بن ابیّ اصحابش را از خروج منع کرد ولی سعد بن معاذ و امثال او گفتند: از مدینه بیرون می‌رویم، رسول خدا رأی او را قبول کرد و از مدینه خارج شدند، و رسول خدا عبد اللّه بن جبیر را بر باب الشّعب (در درّه، سر دره) گذاشت و تأکید نمود که در مراکز خود ثابت و باقی باشند.

و ابو سفیان، خالد بن ولید را با دویست سواره در کمین گذاشت و ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۰۹

گفت: هرگاه ما در جنگ به هم آمیختیم از این درّه بر آنها خارج شوید تا اینکه پشت سر آنها قرار بگیرید، و رسول خدا اصحابش را آماده کرد و پرچم را به امیر المؤمنین (ع) داد.

پس انصار بر مشرکین قریش حمله بردند و آنان شکست خوردند،- شکست سختی- و اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در وسط لشکر کفّار قرار گرفتند. و از آن طرف خالد بن ولید با دویست سواره بر عبد اللّه بن جبیر سرعت گرفت و حمله‌ور شد، و

آنها با تیرها اینان را استقبال کردند، پس خالد بن ولید برگشت. اصحاب عبد اللّه جبیر نگاه به اصحاب رسول خدا کردند دیدند که مال قوم را غارت می‌کنند، پس به عبد اللّه گفتند: اصحاب و یاران ما غنیمت گرفتند و ما بدون غنیمت ماندیم.

عبد اللّه گفت: از خدا بترسید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به ما پیشنهاد کرده که ما تکان نخوریم ولی آنها قبول نکردند و یکی پس از دیگری آنجا را خالی کردند تا اینکه مراکز آنان خالی شد و عبد اللّه بن جبیر با دوازده مرد باقی ماند پس خالد بن ولید بر عبد اللّه بن جبیر و اصحابش حمله کرد و آنها را در همان محلّ در دره کشت.

سپس مسلمانان به عقب برگشتند و قریش که شکست خورده می‌گریختند، در راه شکست بودند دیدند که پرچم بالا رفته است، پس دور آن جمع شده به آن پناه بردند، و اصحاب رسول خدا شکست بزرگی خوردند و به سوی کوهها بالا می‌رفتند و از هر طرف فرار می‌کردند.

وَ مَنْ یَنْقَلِبْ عَلی عَقِبَیْهِ فَلَنْ یَضُرَّ اللَّهَ شَیْئاً: و کسی که به دین اجدادش برگردد به خدا ضرر نمی‌زند بلکه به خودش ضرر می‌زند و زراعت و نسلش را نابود می‌کند.

وَ سَیَجْزِی اللَّهُ الشَّاکِرِینَ: یعنی کسی که بر دینش ثابت بماند، و بر راه راست خویش برود، شکر کننده و سود برنده است، و زود است که ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۰

خداوند پاداش شاکرین را بدهد، و اینکه بر همین جمله اکتفا نمود بدان جهت است که با مختصرترین لفظ مقصود و زاید بر مقصود را افاده می‌کند. و اینکه اگر در دین ثابت باشد و راه مستقیم برود، شاکر است برای این است که او نعمتهای خدا را مانند آلات درک و قوا، و بدن و اعضای بدن و علم و شعور و همه را در همان چیزی که به خاطر آن آفریده شده است، مصرف می‌کند و از طرفی حقّ منعم و عظمت او را در انعامش حفظ می‌کند، چون نعمتهایش را در همان چیزی صرف می‌کند که برای آن چیز خلق شده است.

و مقصود از شاکرین در اینجا علی (ع) و عدّه اندکی است که در وقت شکست مسلمانان نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باقی ماندند.

از امام صادق (ع) روایت شده است: وقتی که مسلمانان در روز احد شکست خوردند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رویش را به طرف آنها برگردانید و گفت: من محمّد صلّی اللّه علیه و آله هستم، من رسول خدا هستم، نه کشته شده‌ام، و نه مرده‌ام، یکی از صحابه به سوی پیامبر توجه نمود و گفت: الآن ما را مسخره نیز می‌کنید در حالی که ما شکست خوردیم، و در این حال با پیامبر فقط علی (ع) و ابو دجانه (رحمة اللّه) ماند، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله او را فرا خواند و گفت: یا ابو دجانه منصرف شو و تو از بیعت من آزاد هستی، و امّا علی (ع) پس او منم و من او هستم، پس ابو دجانه بلند شد و آمد جلوی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نشست و گریه کرد و گفت: نه، به خدا سوگند و سرش را رو به آسمان بلند کرد و گفت: نه و اللّه من خودم را از بیعت تو آزاد قرار نداده‌ام، من با تو بیعت کرده‌ام، پس به سوی چه کسی برگردم یا رسول اللّه؟

به سوی همسری که می‌میرد؟ یا فرزندی که می‌میرد؟ یا خانه‌ای که خراب می‌شود؟ و مالی که فنا می‌شود؟ و یا اجلی که نزدیک شده است؟

پیامبر دلش به حال او سوخت، و او همین طور جنگ کرد تا کشته شد، پس علی (ع) او را خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آورد، پس عرض کرد یا ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۱

رسول اللّه به بیعتم وفا کردم؟ فرمود: بلی، و فرمود خوب وفا کردی.

مردم بر پیامبر حمله می‌بردند از طرف راست حمله می‌کردند علی (ع) آن را دفع می‌کرد، و از راست که دفع می‌کرد به چپ حمله می‌کردند، آن وقت علی (ع) از طرف چپ دشمن را دفع می‌کرد، همین طور بود تا اینکه شمشیر علی (ع) سه قطعه شد، پس

خدمت پیامبر آمد، و شمشیر را جلوی پیامبر بر زمین گذاشت، و عرض کرد: این شمشیر من است که قطعه قطعه شده است. در آن موقع بود که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ذو الفقار را به علی داد. وقتی رسول خدا لرزش دو ساق علی را از کثرت جنگ و کارزار دید سرش را به آسمان بلند کرد در حالی که گریه می‌کرد گفت: پروردگارا وعده دادی که دینت را ظاهر کنی و اگر بخواهی ناتوان و عاجز نیستی.

پس علی (ع) خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: یا رسول اللّه من صدای شدیدی می‌شنوم و می‌شنوم که می‌گوید: اقدام کن ای حیزوم «۱» و قصد زدن کسی را نمی‌کنم مگر اینکه می‌بینم که می‌افتد و می‌میرد قبل از اینکه من او را بزنم. پس پیامبر فرمود: این جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و ملائکه است، سپس جبرئیل آمد و در کنار پیامبر ایستاد و گفت: یا محمّد این از نتایج همان مواسات و برادری است، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

همانا علی از من است و من از علی، پس جبرئیل گفت: و من از شما هستم... تا آخر حدیث «۲» و نازل شد: و سیجزی اللّه الشّاکرین و این معنی مضمون روایتی است که از امام صادق (ع) نیز رسیده است.

و در حدیثی از پیامبر آمده است: آگاه باشید که علی (ع) همان است که موصوف به صبر و شکر است، سپس بعد از من اولاد من از صلب

---

(۱) اسم اسب جبرئیل حیزوم است.

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۲۹، ۴۸۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۲

علی (ع) است «۱» و از اخبار ظاهر می‌شود که آیه کنایه از چیزی است که منافقین بعد از رسول خدا پدید آوردند و آن این بود که از علی (ع) برگشتند و وصیّت پیامبر را در حقّ علی (ع) ترک کردند.

در حدیثی نقل از علی (ع) آمده است: تا اینکه خداوند پیامبرش را فرا خواند و به سوی خودش بالا برد و بعد از او چنان با سرعت و مانند لحظه‌ای از خواب یا جرقه‌ای از برق به عقب برگشتند و بر همه چیز پشت کردند، و خونها را طلب کردند، و کتیبه لشکر را ظاهر نمودند، و دروازه را خراب کردند، و شهرها را ویران نمودند و آثار رسول خدا را تغییر دادند و از احکام او رو گردان شدند، و از انوار او دور شدند، آن را که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله جانشین قرار داده بود برای او همانند انتخاب کردند. «۲»

از امام باقر (ع) است که فرمود که بعد از رسول خدا مردم برگشتند، جز سه نفر، گفته شد: آن سه نفر چه کسانی هستند؟ فرمود: مقداد، أبو ذر، و سلمان فارسی.

مردمانی نیز پس از اندکی فهمیدند، (پس فرمود): اینان کسانی هستند که آسیاب با آنها می‌چرخد (منظور آن است که مدیریّت جامعه و ریاست آن را دارند)، و از بیعت ابا کردند تا اینکه امیر المؤمنین را آوردند (به خلافت برگزیدند) در حالیکه حضرت از این کار اکراه داشت و با او بیعت کردند. و این قول خداست: وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ... تا آخر آیه «۳» و از امام صادق (ع) روایت شده است که در باره مرگ نبیّ (ص) و کشته شدن او فرمود: آیا می‌دانید که نبیّ (ص) مرد یا کشته شد، خدای تعالی می‌فرماید: أَ فَإِنْ ماتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ... «۴» تا آخرحدیث.

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۵۸.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۵۹.

(۳) برهان: ج ۱، ص ۳۱۹.

(۴) عیاشی: ج ۱، ص ۲۰۰، ح ۱۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۳

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۵] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

وَ ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ کِتاباً مُؤَجَّلاً وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها وَ سَنَجْزِی الشَّاکِرِینَ (۱۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

هیچ کس جز به فرمان خدا نخواهد مرد، که اجل هر کس در لوح قضای الهی به وقت معیّنی ثبت است و هر که برای یافتن متاع دنیا کوشش کند، از دنیا بهره‌مندش کنیم و هر که برای ثواب آخرت سعی نماید، از نعمت آخرت برخوردارش گردانیم و البتّه خداوند سپاسگزاران را جزای نیک خواهد داد.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۳

وَ ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ: گویا که مقصود از موت در اینجا معنایی اعمّ از قتل است.

إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ: یعنی با اباحه (مجاز دانستن) خدا، و این تقویت دلهای مؤمنین و تسلّی دادن به آنان است که هر چه به آنها برسد از قتل و غیر آن از حوادث گذشته و آینده تحقّق نمی‌پذیرد مگر با علم و ترخیص او برای خروج روح، و اگر ارواح کشته‌ها به سبب قتل خارج نشود با موت خارج می‌شود، پس چه شده است که از جهاد سستی می‌کنند و از قتل می‌ترسند و بر کشته‌ها حسرت می‌خورند.

کِتاباً: حال است از أَنْ تَمُوتَ، زیرا آن به تأویل موت است یا مفعول مطلق برای فعل محذوف.

مُؤَجَّلًا: یعنی موقّت به نحوی که از وقتش تخلّف نمی‌کند، و اگر از مرگ فرار کند تأخیر نمی‌افتد، و اگر جنگ کند جلو نمی‌افتد.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها: کنایه از کسی است که دنیا او را مشغول کرده، و وابستگی‌اش به دنیا او را از قتال و جهاد باز داشته است، و نیز کنایه از کسی است که غنیمت‌های روز احد، او را از امتثال امر باز ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۴

داشته است، مانند اصحاب عبد اللّه بن جبیر، یا از جهاد بازداشته مانند بعضی از انصار، و نیز کنایه از کسی است که آن روز از جهاد فرار کرد و رسول (ص) را ترک نمود.

وَ مَنْ یُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها: کنایه از کسانی است که بر امتثال امر ثابت ماندند مثل بعضی از اصحاب عبد اللّه بن جبیر، و از کسانی که در جهاد ثابت ماندند، یا کشته شدند و یا نجات پیدا کردند.

وَ سَنَجْزِی الشَّاکِرِینَ: از قبیل گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر است یا اینکه مقصود از شاکرین کسانی هستند که جهد و کوشش خود را در راه خدا مبذول کردند، و دنیا و آخرت را پشت سر نهادند، تا امر خدا را امتثال کنند و کلمه حقّ را اعلان و از دین خدا حمایت کنند، مانند علی (ع).

گویا که گفته است: کسی که وجه خدا را بخواهد و ثواب دنیا و آخرت را رها کند او شاکر است، و ما شاکرین را جزا و پاداش

می‌دهیم.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده که فرمود: در روز احد، به حضرت علی (ع) شصت جراحت رسید، و نبی صلّی اللّه علیه و آله به امّ سلیم و امّ عطیّه امر کرد که او را مداوا نمایند، آنها گفتند: ما جائی از زخمها را معالجه نمی‌کنیم مگر اینکه زخم دیگری باز می‌شود، و ما بر او ترسیدیم و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله داخل شد و مسلمانان به عیادت او می‌آمدند، و پیامبر با دستش آن زخمها را مسح می‌کرد و می‌گفت: مردی که این گونه در راه خدا زخم ببیند، او آزمایش شده و معذور است، پس هر زخمی که پیامبر روی آن دست می‌کشید التیام پیدا می‌کرد.

پس علی (ع) فرمود: حمد خدای را که من فرار نکردم، و پشت ننمودم، پس خداوند نیز در دو جا از قرآن برای او شکر نمود و آن قول ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۵

خدا: وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ و سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ «۱» است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۴۱۵

اشاره

وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكانُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (۱۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۵

چه بسیار رخ داده که پیامبری جمعیّت زیادی از پیروانش در جنگ کشته شده‌اند و با این حال اهل ایمان با سختی‌هایی که در راه خدا به آنها رسید مقاومت کردند و هرگز بیمناک و زبون نشدند و سر به زیر بار دشمن فرو نیاوردند و راه صبر و ثبات پیش گرفتند که خداوند صابران را دوست می‌دارد.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۵

وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ: به دو صورت «قتل» به صورت مجهول و هم چنین «قاتل» از باب مفاعله خوانده شده است. و آن خبر «کایّن» است، یا صفت نبیّ، و مرفوع آن «فاعل آن» ضمیر مستتر هو است که به نبیّ برمی‌گردد. مجددا در ترجمه و لغت (مرفوعه) و ضمیر (ه) دقّت شود.

در این صورت قول خدا مَعَهُ رِبِّيُّونَ: مبتداست و اکتفا به مرفوع آن شده، و مرفوعی است که بی‌نیاز کننده از خبر است، یا مبتدای مؤخّر و خبر مقدّم است، و جمله حال است، یا صفت بعد از صفت است، یا خبر بعد از خبر، یا خبر مبتداست، و «کثیر»:

صفت بعد از صفت یا خبر بعد از خبر، یا خبر مبتداست. و بنابر بعضی وجوه که برای «کأیّن» خبری باقی نمی‌ماند خبر محذوف است، یا اینکه مرفوع «قاتل» «ربیون» است، و در این صورت «معه» متعلّق به «قاتل» است و جمله صفت یا خبر است، و «کثیر» صفت بعد از صفت است، و خبر «کأیّن» در این هنگام محذوف است، یا خبر بعد از خبر، یا خبر مبتداست.

و «ربیّون» منسوب به ربّ است و کسر راء از تغییرات نسبت است و به فتح راء

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۵۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۶

طبق اصل خوانده شده است، و به ضمّ راء مانند کسره تغییر از هیأت اصلی خودش می‌باشد، و ممکن است که «ربیّون» جمع «ربّی» منسوب «ربّه» با کسره به معنی جماعت کثیر باشد، یا به معنی ده‌هزار. و به همین معنی گاه «ربّه» مضموم می‌شود و در خبر به ده هزار تفسیر شده است. «۱»

و این نیز تقویّت مؤمنین و دلداری آنان است و کنایه از سستی آنان در هنگام شایعه قتل نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در احد می‌باشد.

فَما وَهَنُوا: یعنی سستی رأی از جهاد و از قیام به امر دینشان پیدا نکردند.

لِما أَصابَهُمْ: یعنی از آنچه که به آنها رسیده است از قتل نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا کشته شدن بعضی از آنان، یا زخمی شدن و غارت اموال.

فِی سَبِیلِ اللَّهِ: ظرف «أصابهم» یا متنازع فیه است برای «قاتل» و «وهنوا» و «اصابهم».

وَ ما ضَعُفُوا: در بدنهایشان ضعیف نشدند، یا اینکه مقصود از وهن ضعف در بدنها و مقصود از ضعف سستی در رأی است.

وَ مَا اسْتَکانُوا: اگر از باب افتعال باشد از مسکنت به معنی ذلّت و خواری است، یعنی از مسکنت ذلیل نشدند، در این صورت فتحه کاف اشباع شده، یا از باب استفعال است از «کان له» یعنی مطیع و فرمانبر او شد، و آن کنایه از چیزی است که در هنگام شایعه قتل نبیّ صلّی اللّه علیه و آله گفتند: ما را پیش «عبد اللّه بن ابیّ» ببرید. از ابو سفیان برای ما امان بگیرد، یعنی آنها سستی نکردند چنانکه شما سستی کردید و شکست خوردید، و پیش دشمن، خودشان را به ذلّت و خواری نزدند چنانکه شما تذلّل کردید، بلکه بر قتال و جهاد صبر کردند.

وَ اللَّهُ یُحِبُّ الصَّابِرِینَ: کنایه از این است که آنانی که در جنگ احد

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۶۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۷

صبر پیشه نکردند، به جهت فرار و عدم ثبات مورد بغض قرار گرفته‌اند و آنانی که صبر پیشه کردند، خدا آنان را دوست دارد. در اینجا از گفتن «و صبروا» صرف نظر و به بیان وَ اللَّهُ یُحِبُّ الصَّابِرِینَ اکتفا کرد زیرا این معنی از آیه سابق استفاده می‌شود با یک مطلب اضافی، و آن اثبات محبّت خدا نسبت به آنان، و کنایه از بغض او نسبت به کسانی است که از جهاد فرار کرده‌اند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۴۱۷

اشاره

وَ ما کانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ إِسْرافَنا فِی أَمْرِنا وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ (۱۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۷

آنها در هیچ سختی، جز به خدا پناهنده نشده‌اند و جز این نمی‌گفتند: که بار پروردگارا به کرم خود از گناه و ستمی که در باره خود کرده‌ایم در گذر و ما را ثابت قدم دار و ما را بر محو کافران مظفّر گردان.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۷

وَ ما كانَ قَوْلَهُمْ: يعنى با ثابت بودن در دين خود و حدّ اكثر جهت رضاى پروردگارشان ديگر سخنى نداشتند إِلَّا أَنْ قالُوا: جز اينكه به زبان حال يا قال مى گفتند:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ إِسْرافَنا فِي أَمْرِنا وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ: آنان، كسانى بودند كه با سخت گيرى در دين خود، و بذل نهايت سعى در راه پروردگار از گناهانشان ترسيدند، و پروردگارشان را استغفار نمودند، و به او پناه بردند و از او طلب يارى كردند كه بر دشمنانشان و دشمنان خدا پيروز شوند. به خلاف شما كه مغرور شديد و گناهانتان را فراموش كرديد، و خواستيد به دشمنانتان مانند ابى سفيان و عبد اللّه بن ابىّ پناه ببريد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۴۸] ..... ص : ۴۱۷

اشاره

فَآتاهُمُ اللَّهُ ثَوابَ الدُّنْيا وَ حُسْنَ ثَوابِ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۴۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۸

ترجمه: ..... ص : ۴۱۸

پس خداوند، فتح و پيروزى در دنيا و ثواب در آخرت را نصيبشان گردانيد كه خدا نيكوكاران را دوست مى‌دارد.

تفسير: ..... ص : ۴۱۸

فَآتاهُمُ اللَّهُ ثَوابَ الدُّنْيا: يعنى به سبب ثبات آنان بر جهاد و پناه بردنشان به خدا و استغفار و يارى خواهى از او، خداوند نيز به آنها پيروزى، و غنيمت، و هيبت، و رعب در قلوب دشمنان، و حسن آوازه و شهرت و راحتى از جنگ داد. همه اينها به سبب علوّ كلمه مسلمانان و تسليم دشمنانشان به آنها، و بالاتر از همه، لذّت بردن از قرب خدا و مناجات با اوست.

وَ حُسْنَ ثَوابِ الْآخِرَةِ: و مراتب عالى از جنّات عاليه مانند بهشت عدن، و بهشت رضوان، و نعمتهاى بهشتى، خواه آن اوصافى كه تاكنون توصيف شده و خواه اوصافى كه توصيف نشده و اصلا بر قلب بشر خطور نكرده است. در ثواب آخرت لفظ «حسن» را آورد براى اشعار به اينكه ثواب آخرت داراى مراتب بسيار است، كه بعضى از آن مرتبه‌ها خوب و بعضى خوب‌تر است و خداوند به مسلمانان خوب‌تر را داده است، زيرا وقتى چيزى داراى مراتبى باشد كه همه مراتب خوب باشد احسن آنها بالنّسبه نيكو (به طور مطلق و نه صفت تفضيلى) مى‌باشد. زيرا در اين صورت به امتى كه نيكوتر نباشد نسبت به مراتب بالاتر (نيكوترين) مى‌توان گفت كه حسنى ندارد.

ممكن است مقصود مطلق ثواب آخرت باشد، و مطلق ثواب خوب است ولى در آيه نسبت به ثواب آخرت سنجيده شده است نه ثواب دنيا، براى اينكه ثواب آخرت مورد اعتناست نه ثواب دنيا، گويا كه ثواب دنيا حسنى ندارد.

وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ: و خداوند نيكوكاران را دوست دارد، گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير، اشاره به اين است كه آنان نيكوكار و محسن هستند، و از طرفى اشاره به علّت محبّت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۱۹

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۴۹] ..... ص : ۴۱۹

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ (۱۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۹

اى كسانى كه ايمان آورده‌ايد. اگر از كافران فرمانبرداری كنيد شما را به عقب (كفر و جاهليّت) برمى‌گردانند و زيانكار مى‌گرديد.

تفسير: ..... ص : ۴۱۹

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا: اى كسانى كه با بيعت عامّه و قبول دعوت ظاهرى ايمان آورديد. خداى تعالى پس از آنكه به آنها كنايه زد آنان را مورد ندا و خطاب قرار داد، تا به آنها لطف نموده و دلهاى آنان را جذب نمايد تا اينكه از سخنش پند گيرند، و نصيحتش را بپذيرند.

إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلى أَعْقابِكُمْ: اگر كافران را پيروى كنيد شما را به كفر برمى‌گردانند. وجه تعبير به برگشتن به گذشتگان ذكر شد و گفتيم كه اين تعبير تمثيل برگشتن از دين است با باقى ماندن بر فطرت، بدين گونه كه از طريق برگردد و توجّه صورت به مقصد اوّل باشد.

فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِينَ: به مولايم و مولاى هر مرد و زن مؤمن، امير المؤمنين (ع)، منسوب است كه فرمود: آيه در مورد منافقين نازل شده است، آنگاه كه آنها در روز احد، هنگام شكست مسلمانان به ايشان گفتند: پيش برادرانتان و به سوى دينتان برگرديد. «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۰] ..... ص : ۴۱۹

اشاره

بَلِ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ (۱۵۰)

---

(۱) نور الثقلين: ج ۱، ص ۳۳۹، ح ۴۹۳.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۰

ترجمه: ..... ص : ۴۲۰

اى مسلمانان از كافران يارى مجوئيد كه خدا يار شماست و او بهترين يارى كنندگان است.

تفسير: ..... ص : ۴۲۰

بَلِ اللَّهُ مَوْلاكُمْ: يعنى اين منافقين كه شما را از دينتان بر مى‌گردانند مولاى شما نيستند، بلكه خداوند يارى كننده و مولاى شماست.

وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ: و او بهترين يارى كننده است، پس ديگر از افرادى، مانند عبد اللّه بن ابىّ و ابو سفيان درخواست يارى نكنيد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۴۲۰

اشاره

سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ بِئْسَ مَثْوَی الظَّالِمِینَ (۱۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۰

دل کافران را بیمناک و هراسان کنیم زیرا که چیزی را برای خدا شریک قرار دادند که اصلا بر آن حقیقتی و دلیلی نبود و منزلگاه آنها آتش دوزخ است و بدا به آرامگاه ستمکاران.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۰

اشاره

سَنُلْقِی فِی قُلُوبِ الَّذِینَ کَفَرُوا الرُّعْبَ: پس از آنکه خداوند به آنان لطف نمود، و آنها را به اینکه خداوند یار و یاور آنهاست تقویّت کرد، وعده داد که در قلوب دشمنانشان ترس و رعب بیندازد تا اینکه یاری خدا تمام، و تقویت مسلمین تکمیل شود.
و خداوند به وعده‌اش بعد از شکست مسلمانان در احد وفا کرد و آنها را بر دشمنانشان یاری کرد و در قلوب دشمنانشان ترس انداخت به نحوی که آنها فرار کردند و از ترس اینکه مسلمانان آنها را تعقیب کنند تا رسیدن به مکّه توقف نکردند.
بِما أَشْرَکُوا بِاللَّهِ: یعنی به علت اینکه در وجود خدا و اطاعت او شرک آوردند.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۱
ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً: «باء» در «به» ظرف است، یا سبب، یا اتصال. معنی آن این است که برای خدا شریک قرار دادند شریکی که به سبب آن از جهت شریک بودنش برهان و دلیلی که دلالت بر شرک به خدا در طاعت داشته باشد نازل نشده، و همچنین دلیلی که دلالت بر جواز توجّه و نظر به شریک نماید وجود نداشته است.

تحقیق شرک آوردن به خدا به سبب اذن و برهان او ..... ص : ۴۲۱

بدان که انسان غیر از معصومین علیه السّلام از اوان کودکی تا اوایل سن تمیز و بلوغ از نظر حال و اعتقاد کافر محض است. و آنگاه که بالغ می‌شود اگر توفیق او را کمک کند و به اطاعت از نبیّ وقتش جذب شده و اعتقاد به توحید پیدا کند، در این صورت از نظر اعتقاد مسلمان و موحّد می‌شود، ولی از نظر حال کافر است، زیرا او در این حالت در دار کثرت و مقام نفس است که جز کثرتها چیزی نمی‌بیند، و در فاعلها یک فاعل وحدانی را متذکّر نمی‌شود، بلکه اصولا معتقد به فاعل وحدانی نیست.
پس اگر توفیق او را یاری کرد و از دار کثرت به سرای وحدت رسید- که همان دار قلب و ایمان است- جذب شد در این صورت اگر با بیعت خاصّ ولوی بیعت نمود، و ایمان داخل قلبش گردید، و از دار حرب که همان دار نفس و دار کفر است به شهر قلب که شهر امن و امان و ایمان است هجرت نمود، چه بسا در این هنگام از کفر قالی خارج شده و به شرک حالی، سپس شهودی و سپس عیانی می‌رسد، تا جایی که از دار شرک خارج شده و به دار توحید وارد می‌شود. به نحوی که در وجود جز خدا چیزی نمی‌بیند، و

معنی «لا حول و لا قوّة الّا باللّه» را، و سپس معنی «لا اله الّا اللّه» را تحصیل می‌کند. در اینجاست که از شرک خارج شده و موحّد می‌شود. پس انسان مادام که در دار کفر و شرک است از شرک آوردن به خدا در وجود و طاعت خارج نمی‌شود، زیرا اگر او انسانی را

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۲

اطاعت نکند، هوای خود و شیطان را پیروی می‌کند.

پس آنچه را که به سبب آن به خدا شرک آورده اگر خداوند در صحّت شریک قرار دادن دلیل و برهان نازل فرموده باشد، در آن حال مشرک از راه شرک آوردن موحّد می‌شود، و شرک آوردن او مأذون است و دارای پاداش و اجر «۱»، ولی اگر در شرک آوردن، خداوند دلیل و برهان نازل نکرده باشد، شرک آوردن، او کفر و مورد نهی و موجب عقوبت اخروی می‌شود.

پس مفهوم مخالف قول خدای تعالی: بِما أَشْرَكُوا بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً مفید این معنی است که اگر شرک به خدا از ناحیه دلیل و برهانی باشد که خداوند آن را نازل فرموده مذموم نیست.

اینگونه شرک آوردن در اخبار، است به شرک آوردن به ولایت و علی (ع) تفسیر شده است، و این بدان جهت است که الوهیّت با ولایت نمودار، و خدا به سبب علی (ع) ظاهر می‌شود.

وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ: یعنی جای آنان آتش است و آتش چه قرارگاه بدی است. گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر اظهار کردن نکوهش دیگر و آگاهاندن به علّت حکم است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۴۲۲

اشاره

وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ عَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ ما تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۱۵۲)

---

(۱) به قول حافظ:

گفتا صنم پرست مشو با صمد بساز گفتم به گاه عشق هم این و هم آن کنند

و مولوی (ره) می‌فرماید:

چون خلیل آمد خیال یار من ظاهرش بت، معنی آن بت شکن

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۳

ترجمه: ..... ص : ۴۲۳

و به حقیقت، صدق وعده خدا را که شما را بر دشمنان غالب گرداند، آنگاه دریافتید که غالب شدید و به فرمان خدا کافران را به خاک هلاک افکندید و همیشه بر دشمن غالب بودید تا وقتی که در کار جنگ احد سستی کرده اختلاف انگیختید و نافرمانی حکم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نمودید پس از آنکه هر چه آرزوی شما بود به آن رسیدید، منتها برخی برای دنیا و برخی برای آخرت می‌کوشیدید. سپس از پیشرفت و غلبه شما را بازداشت تا شما را بیازماید و خدا از تقصیر شما درگذشت، زیرا ایزد را با اهل

ايمان عنايت و رحمت است.

تفسير: ..... ص : ۴۲۳

وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ: صدق وعده خدا را در مورد خود دريافتيد و آن وعده، اين گفته خداست كه: بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ يا اين قول خدا وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ يا اين گفته خدا بَلِ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ كه از باب كنايه گفته شده بود، يا قول خدا: سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ يا به سبب قول پيامبرش به اصحاب عبد اللّه بن جبير كه از اينجا تكان نخوريد و مادام كه شما در جاى خود ثابت هستيد پيروزى و غلبه با ماست.

و صدق وعده پيامبر ثابت شد در آن هنگام كه شما پيروز و غالب بوديد تا هنگامى كه مخالفت امر رسول نمى‌كرديد، آن وقت كه رسول خدا دستور داده بود كه اصحاب عبد اللّه بن جبير در مراكز خود باقى بمانند.

إِذْ تَحُسُّونَهُمْ: هنگامى كه آنها را مى‌كشيد «تحسّون» از «حسّ» است به معنى كشتن، يا حيله، يا درماندگى و استيصال.

بِإِذْنِهِ: به اذن او يعنى ترخيص و اباحه خدا تكوينا، و بر زبان پيامبرش از جهت تكليف انجام مى‌شود.

حَتَّى إِذا فَشِلْتُمْ: تا اينكه از جهاد و ثابت ماندن در مركزهايتان

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۴

ضعيف شديد.

وَ تَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ: و اختلاف و نزاع كرديد بدين نحو كه بعضى از شما گفتند: ياران ما غنيمت بردند، در حالى كه بعضى ديگر مى‌گفتند:

از جاى خود تكان نمى‌خوريم، چون رسول خدا گفته كه تكان نخوريم.

وَ عَصَيْتُمْ: نافرمانى امر رسول صلّى اللّه عليه و آله كه گفته بود: از جاى خود تكان نخوريد چه مسلمين شكست بخورند و چه كفّار.

مِنْ بَعْدِ ما أَراكُمْ: پس از آنكه خداوند به شما نشان داد ما تُحِبُّونَ: آنچه را كه دوست داريد از پيروى و غنيمت. و جواب «اذا» محذوف است، و آن «امتحنكم» يا «منعكم انجاز وعده» است يعنى خداوند از تحقّق وعده‌اش شما را منع كرد، چون شما شرط وعده را به جا نياورديد و آن عبارت از صبر تقوى و ثبات در مراكز است.

مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيا: جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: چرا نزاع و اختلاف بين ما واقع مى‌شود؟ پس فرمود: زيرا از شما كسانى هستند كه دنيا را مى‌خواهند و آنها همان كسانى بودند از اصحاب عبد اللّه بن جبير كه مراكزشان را، جهت حرص بر غنيمت، و دنيا خواهى كه عرض است، ترك كردند.

وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ: يعنى آنان كه ثابت قدم ماندند و كشته شدند.

ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ: سپس شما را از جنگ منصرف نمود به سبب ترس و فرار تا اينكه كفّار بر شما غلبه كردند.

لِيَبْتَلِيَكُمْ: تا اينكه آزمايش كند شما را به بلاها و خالص گرداند شما را از هواى نفس و ميل به دنيا.

وَ لَقَدْ عَفا عَنْكُمْ: بعد از آنكه از مخالفتتان پشيمان شديد خداوند بر شما تفضّل نمود و شما را بخشيد و بار دوّم شما را بر كفّار غلبه داد به نحوى كه بر آنها غلبه كرديد و آنها را ترسانديد كه ديگر تا مكّه در

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۵

هيچ جا نماندند و به شتاب رفتند.

وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ: خداوند نسبت به مؤمنين داراى فضل و كرم است و به عمل‌ها و استحقاق آنها نظر نمى‌كند بلكه در تمام حالات كمال آنها را مى‌خواهد، خواه گرفتارى دهد، خواه نعمت.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۳] ..... ص : ۴۲۵

اشاره

إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْراكُمْ فَأَثابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا ما أَصابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۵

به ياد آريد هنگامى كه روى به هزيمت گذاشته و چنان به دهشت مى‌گريختيد كه توجّه به احدى نداشتيد تا آنجا كه به پيغمبر هم كه شما را به يارى ديگران در صف كارزار مى‌خوانـد توجّه نكرديد پس به ازاى اين بى‌ثباتى، غمى بر غم شما افزود تا از اين پس براى از دست رفتن چيزى يا به رسيدن درد و ناراحتى و مصيبتى اندوهناك نشويد و خدا به هر چه كنيد آگاه خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۴۲۵

إِذْ تُصْعِدُونَ: به ياد آريد وقتى را كه فرار كرده بوديد و بر كوه يا بر روى زمين بالا مى‌رفتيد، زيرا كه «اصعاد» به معنى رفتن روى زمين است، و صعود به معنى بالا- رفتن است، و ظرف «إذ» متعلّق به «صرفكم» يا به «يبتليكم» است، يا مفعول «ذكرهم» است كه اين عبارت در تقدير و از ماقبلش جداست.

وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ: يعنى به عقب‌هايتان در هنگام فرار نگاه نمى‌كرديد چون خيلى مى‌ترسيديد.

وَ الرَّسُولُ: در حالى كه رسول صلّى اللّه عليه و آله يَدْعُوكُمْ فِي أُخْراكُمْ: شما را فرا مى‌خوانـد، يعنى شما را به يارى آن جماعتى مى‌خواند كه پشت سر شما بودند، و رسول خدا

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۶

چنين مى‌گفت: به سوى من اى بندگان خدا، به سوى من اى بندگان خدا، من رسول خدا هستم.

فَأَثابَكُمْ: يعنى رسول صلّى اللّه عليه و آله به شما جزا داد يا خداوند پاداش و جزا داد.

غَمًّا بِغَمٍّ: يعنى غم كشته شدن در حالى كه متّصل به غم ديگرى بود و آن عبارت از مغلوبيّت و فرار بود. يا غمى كه فرار و قتل است متّصل به غمى مى‌شود كه شايعه انداختن قتل رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است، يا مقصود غمهاى متوالى و پشت سر هم است كه عبارت است از كشته شدن و شكست و فرار و شايعه و زخمى شدن. چون اين كلمه در كثرتى كه پشت سر هم قرار بگيرند استعمال مى‌شود.

ممكن است مقصود اين باشد كه به شما غمى رسيد كه همان شكست و شايعه و قتل است و آن غم عوض يا به سبب غمى است كه به رسول خدا رسيد. و آن وقتى بود كه شما با گفته او مخالفت كرديد و در مركزهايتان ثابت نمانديد.

لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلى ما فاتَكُمْ: يعنى ديگر بعد از آن بر چيزى كه از شما فوت مى‌شود محزون نشويد، يعنى اينكه رسيدن غم به جهت ترك امر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و چشيدن تلخى شكست و قتل براى اين است تا اين مطلب در ياد شما بماند كه بعد از اين براى دنياى فانى از فرمان رسول خدا سرنپيچيد و مخالفت نكنيد، و براى غنيمتى كه تصوّر مى‌كنيد از شما فوت شده است، اندوهناك نباشيد.

وَ لا ما أَصابَكُمْ: و نيز اندوهناك نباشيد بر چيزى كه به شما رسيده است از سختى‌هاى در راه خدا، زيرا بلا و سختى هر گاه كه در

راه طاعت خدا و رسولش باشد تأثير رنج آورى ندارد بلكه براى بعضى‌ها لذّت بخش است.

يا مقصود اين است كه غمى را به غم شما اضافه كرد، تا بدين وسيله

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۷

شما را آزمايش كند. پس بعد از استكمال بر آنچه كه از شما فوت شده ديگر اندوهناك نشويد. يا مقصود اين است كه اندوه شما بر مخالفت امر پيامبر صلّى اللّه عليه و آله شما را به خود مشغول دارد تا بر آنچه از شما فوت شده اندوهگين نشويد.

وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ: خدا آگاه است بر اعمال شما، پس بر اعمال شما طبق مصالح شما پاداش مى‌دهد. و در اين جمله ترغيب به طاعت و ترساندن از معصيت است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۴] ..... ص : ۴۲۷

اشاره

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعاساً يَغْشى طائِفَةً مِنْكُمْ وَ طائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ ما لا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ما قُتِلْنا هاهُنا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ وَ لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ ما فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ ما فِي قُلُوبِكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۱۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۷

پس از آن غم و انديشه، خداوند شما را ايمنى بخشيد كه خواب آسايش، گروهى از شما را فراگرفت، گروهى كه وعده نصرت خدا را از روى جهل و نادانى راست نمى‌پنداشتند و هنوز در غم جان خود بودند و از روى انكار مى‌گفتند آيا ممكن است ما را قدرت و فرمانى به دست آيد بگو اى پيغمبر هر چه هست همه به فرمان خداست، اين گروه سست ايمان خيالات باطل خود را با تو اظهار نمى‌دارند با خود مى‌گويند اگر كار ما به وحى خدا و آئين حقّ بود شكست نمى‌خورديم و گروهى در اينجا كشته نمى‌شديم بگو اى پيغمبر اگر در خانه‌هاى خود هم بوديد باز آنانكه در قضاى الهى سرنوشتشان كشته شدن است قطعا به پاى خود از خانه به قتلگاه بيرون مى‌آمدند تا خدا آنچه در سينه پنهان دارند بيازمايد و هر چه در دل دارند پاك و خالص گرداند و خدا از درون سينه‌ها آگاه است. ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۸

تفسير: ..... ص : ۴۲۸

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعاساً: تا بدانيد كه گرفتارى و آسايش غير عادى هر دو از جانب خداست تا امورتان را به خدا واگذار كنيد. و «أمنة» مفعول «أنزل» است، و «نعاسا» بدل از آن به نحو بدل اشتمال است، يا «أمنة» حال از «نعاسا» يا از مخاطبين است به اينكه جمع «آمن» يا به تقدير «آمنين» باشد. و «نعاسا» مفعول است.

از يكى از جنگجويان احد نقل شده كه گفت: در حين جنگ خواب ما را مى‌گرفت تا جائى كه شمشير از دست يكى از ما مى‌افتاد و آن را مى‌گرفت و دوباره مى‌افتاد و آن را مى‌گرفت. «۱»

يَغْشى طائِفَةً مِنْكُمْ: و آنها مؤمنين خالص هستند وَ طائِفَةٌ: و گروه ديگرى كه عبارت از منافقين هستند. چون صفت در تقدير گرفته

شده ابتدا به آن جايز گشته است.

قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ: يعنى نفسهايشان آنها را در رنج‌ها واقع ساخت يا آنها را صاحب اهتمام به نفسهايشان قرار داد بدون اينكه توجّه به دين، يا رسول صلّى اللّه عليه و آله يا مسلمانان داشته باشند، و جمله خبر از «طائفة» يا صفت آن است.

يَظُنُّونَ بِاللَّهِ: خبر بعد از خبر يا صفت بعد از صفت، يا خبر مبتدا، يا حال، يا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر.

غَيْرَ الْحَقِّ: يعنى غير ظنّ حقّ بنابر اينكه جانشين مفعول مطلق باشد، يا غير از مظنون حقّ بنابر اينكه جانشين دو مفعول باشد.

ظَنَّ: گمان كردند، الْجاهِلِيَّةِ: مانند گمان مردم عصر جاهليّت اين كلمه بدل از

---

(۱) صافى: ج ۱، ص ۳۶۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۲۹

غَيْرَ الْحَقِّ يا مفعول مطلق است.

يَقُولُونَ: پيش خودشان، يا به دوستانشان مى‌گويند. جمله ممكن است بدل از «يظنّون»، يا مانند جمله سابق باشد در همه وجوهى كه براى آن محتمل است.

هَلْ لَنا مِنَ الْأَمْرِ: يعنى از امر دين، يا از امر وعده يارى و پيروزى، يا از امر خودمان، و تدبير خلاصى ما از اين گرفتارى، راهى هست؟ يا اينكه آيا براى ما نجاتى هست كه بر امر خودمان مسلّط باشيم؟

مِنْ شَيْءٍ: اضطراب و عدم اعتقادشان را به نبوّت محمّد، با كلام نفسانى، بر خود ظاهر مى‌كنند يا با كلام زبانى بر غير خودشان آشكار مى‌سازند.

قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ: يعنى امر پيروزى و نصرت، يا امر تدبير، يا عالم امر و قضا، همه به دست خداست. و جمله، معترضه است اگر جمله يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ: حال باشد يا صفت يا خبر، و امّا اگر مستأنف باشد جواب سؤال مقدّر قول خدا قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ منقطع مستأنف مى‌شود، و معنى آن اين است كه اين گروه منافق در دلهايشان انكار و تكذيب و قصد ملحق شدن به كفّار را پنهان نگاه مى‌دارند.

ما لا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ: و در دل خود چيزى را پنهان مى‌كنند كه آن را آشكار نمى‌نمايند اين جمله در وجوه اعراب مانند جمله‌هاى گذشته است. و مى‌گويند:

لَوْ كانَ لَنا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ: به يكى از آن معانى كه ذكر شد، و ممكن است معنى آن اين باشد: اگر همان طور كه رأى عبد اللّه بن ابىّ بود در شهر، ما به اختيار خود مى‌ماندىم و از مدينه حركت نمى‌كردىم ما قُتِلْنا: مغلوب نمى‌شديم و كسى از ما كشته نمى‌شد.

هاهُنا قُلْ: جهت ردّ اين خيال باطل و گمان فاسد، اى پيامبر به آنها بگو:

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۰

لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ: اگر در خانه‌هايتان متحصّن مى‌شديد، لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ: آشكار مى‌شد آنچه كه در لوح محفوظ نوشته شده يا آنچه كه واجب شده است.

عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلى مَضاجِعِهِمْ: بر آنان نوشته شده بود كه به قتلگاه‌ها بيايند و در خانه ماندن سودى به حال آنان نمى‌كرد، يا اينكه معنى آيه اين است كه اى پيامبر بگو اى كسانى كه در حال اضطراب و شكّ هستيد حتّى اگر شما در خانه‌هايتان باشيد مؤمنين كه جهاد بر آنها واجب شده است خودشان با پاى خود به قتلگاه‌هايشان خواهند رفت.

وَ: آن خروج و قتال و كشته شدن و مغلوبيّت در مورد شما محقّق مى‌شد.

لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ ما فِي صُدُورِكُمْ: تا شما را با آنچه كه در سينه شماست آزمايش كند تا آنچه فاسد است و موافق زبانتان نيست آشكار

شود.

وَ لِيُمَحِّصَ ما فِي قُلُوبِكُمْ: هر گاه جهت سفلاى نفس مورد ملاحظه قرار گيرد لفظ «صدر» بر آن اطلاق مى‌شود، و هر گاه نسبت نفس به قلب حقيقى مورد نظر واقع شود و قلب حقيقى مورد توجّه باشد قلب اطلاق مى‌شود، و به همين جهت آن گاه كه ابتلاء عبارت از استعلام حال شخص بد، و اظهار پستى و بدى او باشد، نسبت ابتلا و آزمايش به «صدر» داده مى‌شود، و امّا آنجا كه بخواهند خوب را از بد و صحيح را از فاسد، جدا كنند، نسبت ابتلا را به قلب مى‌دهند، زيرا سينه منافق جز نفاق و عقيده فاسد چيزى ندارد، ولى مادام كه فطرت انسانى از او بريده نشود و مرتدّ فطرى نباشد قلبش از امر حقّ خالى نمى‌شود، اگر چه يك حقّ اجمالى باشد.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ: خداوند به آنچه كه در سينه‌ها است آگاه است پس امتحان از جانب خداوند براى فهميدن حال شخص امتحان شده مانند امتحانى كه شخص بى‌اطلاع مى‌كند نيست، بلكه براى استكمال او، يا ظهور حال او براى كسانى است كه با او معاشرت دارند و حال او را نمى‌دانند، يا براى اين است كه او را پائين بياورند.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۱

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۵] ..... ص : ۴۳۱

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطانُ بِبَعْضِ ما كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۱

همانا آنان كه از شما در جنگ احد به جنگ پشت كرده و منهزم شدند شيطان آنها را به سبب بعضى نافرمانى و بدكارى‌هايشان به لغزش افكند و خدا از آنها درگذشت كه خدا آمرزنده و بردبار است.

تفسير: ..... ص : ۴۳۱

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ: جواب سؤال مقدّر است از حال كسانى كه به جنگ پشت كردند، و چون خداوند آنها را بارساترين عبارت ذمّ نمود، و عذر آوردن آنها به لغزش افكندن شيطان و عفو خدا محلّ شكّ بود و لذا خداوند جواب را با تأكيداتى بيان فرمود و گفت: همانا (مسلما) آن كسانى كه به شما پشت كردند.

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ: روزى كه جمع مؤمنين و جمع مشركين در جنگ احد، با هم به مقابله پرداختند.

إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطانُ: شيطان خواستار لغزش آنها شد يا آنها را به لغزش افكند.

بِبَعْضِ ما كَسَبُوا: به سبب بعضى گناهان گذشته‌اى كه كسب كرده‌اند. برخى گفته‌اند: مقصود مخالفت كردن آنها با قول پيامبر است كه مراكزشان را خالى كرده و ترك گفتند: بعضى گفته‌اند: بعضى از گناهانشان را كه كسب كرده بودند يادآورى كردند، لذا به جهاد رفتن را دوست نداشتند چون مى‌ترسيدند قبل از توبه كشته شوند.

اين هر دو گفتار منافات دارد با آنچه كه در خارج واقع شد و آن فرار همه از جنگ بود، و اينكه بيشتر فرار كننده‌ها منافقين بودند كه از معصيت كردن غافل بودند يا اصلا گناه را گناه نمى‌دانستند. و ذكر شده است كه در روز احد با نبىّ صلّى اللّه عليه و آله

نماند مگر سیزده نفر که پنج نفر از مهاجرین و ۸ نفر از انصار بودند. مهاجرین علی (ع) و أبو بکر و طلحه و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن ابی وقّاص بودند، و جز علی (ع) و طلحه در مورد همه آنها اختلاف است. «۱»

و از عمر بن خطّاب روایت شده که گفت: من خودم بالای کوه می‌رفتم در حالی که می‌افتادم و عثمان از فراری که کرده بود برنگشت مگر پس از سه روز «۲» وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ: خداوند هنگامی که توبه کردند و عذر آوردند، از آنها گذشت و ذکر عفو و بخشش را تکرار کرد تا ترغیب و تطمیع گناهکاران به عفو باشد و آنها از عفو الهی مأیوس نشوند و همیشه گمان نیک داشته باشند.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ: خدا کسی را که اعتراف به گناه کند و پشیمان شود می‌بخشد حَلِيمٌ: تعجیل در مؤاخذه نمی‌کند، و منتظر توبه بنده می‌ماند، تا حجّت بر او تمام شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۲

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۶] ..... ص : ۴۳۲

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كانُوا غُزًّى لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۲

ای گرویدگان به دین اسلام شما همانند آنان که راه کفر پیمودند، نباشید که گفتند: اگر برادران و خویشان ما به سفر نرفته و یا به جنگ حاضر نمی‌شدند، به چنگ مرگ نمی‌افتادند. این آرزوهای باطل را خدا حسرت دل آنان خواهد کرد خداست که زنده می‌گرداند و می‌میراند و به هر چه کنید آگاه است.

---

(۱) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۵۲۴.

(۲) مجمع البیان: ح ۱- ۲، ص ۵۲۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۳

تفسیر: ..... ص : ۴۳۳

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا: منظور از کفر کفر نفاق، یا مطلق کفر است.

وَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ: به خاطر برادرانشان و در حقّ برادرانشان گفتند.

و معنی برادر بودن با همدیگر در نفاق و ضعف اعتقاد یا در کفر برای آنان مناسب است.

إِذا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ: چون برادرانشان (برادران در عقیده) برای تجارت و غیر آن در زمین سفر می‌کردند. و علت آن که «اذ ضربوا» با لفظ «اذ» که برای ماضی است نگفته برای آن است که گذشته را حال و حاضر تصویر کند.

أَوْ كانُوا غُزًّى: یا اینکه از جنگ کنندگان بودند.

لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ:

اين عبارت متعلق به «قالوا» است.

وَ اللَّهُ يُحْيِي: و خدا پديد مى‌آورد حيات را در نطفه‌اى كه حيات ندارد، و آن حيات را در زمان زندگى او نگه مى‌دارد نه اينكه اقامت در خانه‌ها موجب حيات شما باشد.

وَ يُمِيتُ: و خدا مى‌ميراند، نه اينكه سفر كردن و جنگ موجب مرگ باشد وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ: و خدا به آنچه مى‌كنيد بيناست. عبارت هم ترغيب است و هم ترساندن.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۷] ..... ص : ۴۳۳

اشاره

وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۱۵۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۴

ترجمه: ..... ص : ۴۳۴

و اگر در راه خدا كشته شويد يا بميريد، در آن جهان به آمرزش و رحمت خدا نايل شويد و آن بهتر از هر چيزى است كه در حيات دنيا براى خود فراهم توان آورد.

تفسير: ..... ص : ۴۳۴

وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ: اگر در راه خدا كشته شديد يا مرديد لَمَغْفِرَةٌ: مغفرت بزرگى است.

مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ: رحمت بزرگى است كه براى شما حاصل شده است خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ: بهتر است از آنچه كه اين منافقين، يا كفّار، يا ساير مردم جمع مى‌كنند از چيزهاى بى‌ارزش و پست دنيا. خود جمله جواب قسم است، و جواب شرط محذوف است، و اين دلدارى مؤمنين و تقويّت قلوب آنان، و آسان كردن كشته شدن و مردن بر آنهاست و ترغيب آنان به جهاد است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۵۸] ..... ص : ۴۳۴

اشاره

وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ (۱۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۴

اگر در راه خدا بميريد يا كشته شويد غم مداريد كه به رحمت ايزدى پيوسته، به سوى خدا محشور خواهيد شد.

تفسير: ..... ص : ۴۳۴

وَ لَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ: خدایی که مولای شما و ولیّ امر شما و محبوب دلها و منتهای طلب و درخواست شماست.
تُحْشَرُونَ: وقتی به سوی خدا محشور می‌شوید پس چرا مرگ یا کشته شدن در راه خدا را ناپسند می‌دانید.
خدای تعالی در آیه اوّل کشته شدن را به علّت اهمیّتی که در ترتیب پاداش موجود است، مقدّم داشت. به خلاف آیه دوّم که کشته شدنویژگی خاصّی در ترتیب پاداش نداشت، و مرگ فرد از شرط خاصّ آن گسترش بیشتری داشت. لذا اهتمام به تقدیم مرگ بر قتل بوده است.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۵

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۵۹] ..... ص : ۴۳۵

اشاره

فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (۱۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۵

رحمت خدا تو را با خلق مهربان و خوش خوی گردانید اگر تندخوی و سخت‌دل بودی مردم از گرد تو پراکنده می‌شدند پس چون امّت بنادانی در باره تو بد کنند از آنان درگذر و برای آنها از خدا طلب آمرزش کن، و برای دلجوئی آنها در کار جنگ با ایشان مشورت نما، لیکن هنگامیکه تصمیم گرفتی، با توکّل بر خدا انجام ده که خدا آنان را که بر او اعتماد کنند دوست دارد و یاوری کند.

تفسیر: ..... ص : ۴۳۵

فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ: «فاء» برای ترتیب در اخبار است و «باء» سببیّه است و «ما» زائده است و نکره آوردن لفظ «رحمة» برای تفخیم و بزرگی است.
لِنْتَ لَهُمْ: یعنی با رحمت بزرگی که از طرف خدا نازل شده نسبت به مردم نرم و خوشخو شدی، پس شکرگزار نعمت او باش.
وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا: اگر تو بد اخلاق و خشن بودی غَلِيظَ الْقَلْبِ: یعنی رأفت و رقّتی در آن نبود.
لَانْفَضُّوا: هر آینه متفرّق می‌شدند.
مِنْ حَوْلِكَ: از دور و برت و با تو آرامش پیدا نمی‌کردند.
فَاعْفُ عَنْهُمْ: یعنی وقتی دانستی که نرمی اخلاق و نرمی کلام رحمت و نعمت از جانب خداست و اینکه بد اخلاقی و قساوت قلب نسبت به آنها موجب تفرّق و پراکندگی آنهاست، پس در مدارا کردن با آنها کوشش کن. و بدیهایشان را نسبت به خودت ببخش.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۶
وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ: یعنی بین من و بین آنها استغفار کن تا در تو بیشتر رغبت کنند، و به وسیله تو آرامش حاصل نمایند.
وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ: یعنی مخصوصا در جنگ با آنها مشورت کن، یا در هر چیزی که مشورت در آن چیز صحیح است، و این به جهت پاکیزه نمودن نفس آنان و دوست کردن دلهای آنان با تو و کمک گرفتن از رأی آنها و سنّت کردن رسم مشورت در امّت

توست، زيرا در مشورت رفع ملامت و نـدامت و جلب بركت است، چون در اتّفاق و اتّحاد نفوس اثرى است كه در انفراد نفوس آن اثر نيست.

بلكه مى‌گوئيم: حتّى اگر چيزى كه در آن مشورت و اتّفـاق نفوس شـده خيرى نباشـد خداونـد حتمـا در آن خير قرار مى‌دهـد پس شايسته نيست كه مشورت در امور ترك شود.

فَإِذا عَزَمْتَ: اگر بعـد از مشورت و اتّفاق بر امرى، هر گاه تصـميم گرفتى بر شور و مشورت و اتّفاق آراء اعتماد مكن، زيرا صـلاح و فساد در امور به دست خداست.

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ: پس اعتماد بر خدا كن، و او را در امور خويش و اصلاح آن و كيل بگير.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ: و هيچ شرفى فوق محبّت خدا نيست، و اين جمله جهت ترغيب در توكّل است.

بـدان كه توكّل و تسـليم و تفويض معـانى نزديـك به هم دارنـد و هر كـدام در معنى ديگرى اسـتعمال مى‌شود، و فرق بين آنهـا در نهايت دقّت است، زيرا توكّل اين است كه خـدا را در كارهايت و كيل بگيرى، و تسـليم عرضه كردن كارها بر خـداست، و تفويض خارج شدن از نسبت امور بلكه از نسبت انانيّت بخود است پس در تسليم يك نوع شادمانى و خوشحالى است كه در توكيل نيست، و در تفويض يك نوع شادمانى است كه براى مفوّض مجال توجّه به شادمانى را نيز نمى‌دهد.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۷

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶۰] ..... ص: ..... ص : ۴۳۷

اشاره

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلا غالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۷

اگر خدا شـما را يارى كند محال است كسى بر شما غالب آيد و اگر شما را به خوارى واگذارد آن كيست كه بتواند بعد از آن شما را يارى كند؟ و اهل ايمان بايد تنها به خدا اعتماد كنند.

تفسير: ..... ص : ۴۳۷

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ: جواب سؤال مقـدّر است (گويا پرسـيده مى‌شود چه كسـى و چگونه يارى مى‌كنـد و جواب داده مى‌شود اگر خـدا يارى كند) فَلا غالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ: يعنى بعد از يارى خدا، كسـى بر شما غالب نمى‌شود و بعد از خوارى از سوى خدا چه كسى شما را يارى مى‌كند؟

وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ: آمـدن «فـاء» بين عامـل و معمول (عامل اللّه، معمول مؤمنين) با اينكه آن دو [در جمله] صـدارت طلب هستند (اوّل مى‌آيند) يا به جهت تقدير گرفتن لفظ «امّا» است (امّا و على اللّه) يا از جهت توهّم ذهنى آن، يا اينكه لفظ «فاء» در امثال اينجا زيادى است، يا اينكه عامل محذوف است از جهت قرينه بودن عاملى كه ذكر شده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶۱] ..... ص : ۴۳۷

اشاره

وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۱۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۷

و هیچ پیغمبری البتّه خیانت نخواهد کرد و هر کس خیانت کند روز قیامت به کیفر آن خواهد رسید و به طور کلّی هر کس هر عملی نیک و بد در دنیا بجا آورد در قیامت تمام و کامل به جزای آن برسد و به هیچ کس ستمی نخواهد شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۸

تفسیر: ..... ص : ۴۳۸

وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ: وسط قرار گرفتن «كان» برای تأكيد نفی است، يعنی برای هيچ يک از پيامبران خيانت وجود نداشته است. چون نبوّت با خيانت منافات دارد، و «يغلّ» به صورت معلوم از ثلاثی خوانده شده است (يغلّ)، و به صيغه مجهول (يغلّ) يا از باب افعال (يغلّ) است يعنی شايسته نيست برای هيچ يک از پيامبران كه نسبت خيانت به آنها داده شود از «أغلّه» يعنی نسبت خيانت به او داد.

يا به معنی اين است كه هيچ پيامبری نيست كه با او خيانت كرده شود، «اغلّه» به معنی «غلّه» خيانت كرد او را.

يا مجهول از ثلاثی است.

و جمله يا از آيه سابق بريده و منقطع است بنابر اينكه آيه در مورد چادر يا جامه قرمز رنگی كه روز بدر از غنيمتها مفقود شد نازل شده باشد. كه بعضی از آنان گفتند: پيامبر صلّی اللّه عليه و آله آن را برده است. «۱»

به امام صادق (ع) نسبت داده شده است «۲» كه رضايت مردم قابل تملّک نيست، و زبانهايشان نگه داشته نمی‌شود، آيا در روز بدر به رسول خدا نسبت ندادند كه قطيفه را برای خودش گرفته و از غنيمتها برداشته است تا اينكه خداوند قطيفه را ظاهر نمود و پيامبرش را از خيانت تبرئه كرد، و در كتابش نازل فرمود: وَ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ «۳».

يا مقصود اين باشد طبق نقلی كه شده مردی با سوزن آهنی بزرگی از غنائم هوازن خيانت كرد پس اين آيه نازل شد.

و ممكن است جمله متّصل به ما قبلش باشد بنابر گفته بعضی كه آيه در غنائم احد نازل شده باشد آنجا كه اصحاب عبد اللّه بن جبير گمان

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۶۵.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۶۵.

(۳) صافی: ج ۱، ص ۳۶۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۳۹

كردند كه رسول خدا صلّی اللّه عليه و آله غنيمت را بين همان كسانی كه غنيمت گرفتند تقسيم می‌كند و به آنها چيزی نمی‌دهد، و گمان كردند كه پيامبر خواهد گفت: هر كس غنيمت را بگيرد او مالک آن خواهد بود و يا بنابر گفته بعضی ديگر كه رسول خدا غنيمت را تقسيم كرد و به جلوداران لشگر چيزی نداد، پس اين آيه نازل شد تا رسول صلّی اللّه عليه و آله را آگاه سازد كه بايد در غنيمت تساوی رعايت شود، و تقسيم نكردن غنيمت بين (جلوداران) لشكر غلّ و خيانت ناميده شده است. «۱»

بنابراين دو وجه، آيه بر ما قبلش عطف شده است.

وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ: باء براى متعدّى كردن فعل است، يا براى همراهى و مصاحبت، و معنى آيه اين است كه خيانتكار در قيامت طورى مى‌آيد كه همه مردم مى‌فهمند كه او خيانت كرده است تا در بين همه رسوا شود. به امام باقر (ع) نسبت داده شده است كه فرمود:

هر كس در هر چيزى خيانت كند آن را روز قيامت در آتش مى‌بيند، سپس او را مكلّف مى‌كنند كه داخل آتش شده و خيانت را از آنجا بيرون آورد. «۲»

و از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله نقل شده است كه فرمود: آگاه باشيد كه مبادا كسى حتّى به شترى خيانت كند كه روز قيامت آن شتر، خائن را بر پشت خويش سوار كرده و مى‌آيد، و مباد كسى به اسب خيانت كند، كه روز قيامت او را بر پشت خود سوار كرده، مى‌آيد، پس آن شخص مى‌گويد:

يا محمّد يا محمّد، من جواب مى‌دهم: كه من (نهى از خيانت را)، ابلاغ كردم. و من از خدا براى تو مالك هيچ چيز نيستم، يعنى چيزى دست من نيست (و براى تو كارى نمى‌توانم بكنم).

و خيانت و غلول اختصاصى به خيانت در اموال ندارد بلكه هر

---

(۱) مجمع البيان: ج ۱- ۲، ص ۵۲۹.

(۲) صافى: ج ۱، ص ۳۶۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۰

معصيّتى از هر معصيّت كننده يك نوع خيانت به خودش يا به خداست.

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ: يعنى پس از آنكه در قيامت هر كس به آنچه كه خيانت كرده است مقابل او آورده مى‌شود و پس از آنكه همه جمع شدند، هر نفسى مطيع باشد يا عاصى، آنچه را كه كسب كرده است به او داده مى‌شود.

ما كَسَبَتْ: يعنى آنچه را كه كسب كرده است به صورت تجسّم اعمال به او داده مى‌شود. تحقيق اين مطلب در سوره بقره در آيه: أُولئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا يا در جزاء ما كَسَبَتْ گذشت.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ: و به آنان به سبب نقص ثواب يا زيادى عقاب ستمى نمى‌شود.

خداى تعالى در اين آيه پس از آنكه حكم خيانت را براى هر كسى كه خيانت كند عموميّت داد حكم هر نفسى را كه فرمانبر يا نافرمان باشد، بيان داشت، لذا بر آن مطلب، مطلب ديگرى را عطف كرد و آن انكار تساوى بين فرمانبر و نافرمانبر است تا اينكه در زجر و خودداري از معصيّت و ترغيب در طاعت رساتر باشد، لذا فرمود:

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶۲] ..... ص : ۴۴۰

اشاره

أَ فَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَ اللَّهِ كَمَنْ باءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۰

آيا كسى كه در راه رضاى خدا قدم بردارد مانند كسى است كه به كفر، راه خشم خدا را پيمايد كه منزلگاه او جهنّم است و بسيار

بد جایگاهی است.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۰

أَ فَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَ اللَّهِ: «رضوان» با کسر راء و ضمّ آن، و «رضی» در حالت قصر با کسره و ضمّه، هر دو مصدر «رضی عنه» و «علیه» است، و «الرّضاء» با کسره راء در حالت ممدود مصدر «راضاه» است. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۱

و از خشنودی خدا، نمی‌شود پیروی کرد مگر اینکه با فعل (امور پسندیده) و ترک (امور ناپسند) از امر و نهی خدا پیروی کرد، و این معنی محقّق نمی‌شود مگر با پیروی از امر و نهی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله.

کَمَنْ باءَ: یعنی مانند کسی که به سوی خدا برگردد بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ: در حالی که مورد سخط و غضب خدا باشد، چون به آنچه مأمور شده ترک کرده و از آنچه نهی شده، انجام داده است. این چنین شخصی وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ: جایگاهش جهنّم است و چه جایگاه بدی است.

فرق بین «مصیر» و «مرجع» این است که «مصیر» منتهی الیه هر چیزی است به شرط این که در آن چیز تغییری حاصل شود، ولی «مرجع» منتهی الیه هر چیز است به طور مطلق. و چون آنچه که به رضوان (خشنودی) خدا محقّق می‌شود علی (ع) است پس آنچه که به سخط (خشم) خدا محقّق می‌شود، مخالفت با علی (ع) است. لذا صحیح است که تابع رضوان خدا را تابع علی (ع) بدانیم، و کسی که با غضب خدا به سویش برمی‌گردد، پیرو مخالفان علی (ع) بدانیم.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۴۴۱

اشاره

هُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ (۱۶۳)

تحقیق اینکه مؤمنین درجات و صاحب درجات هستند. ..... ص : ۴۴۱

ترجمه: ..... ص : ۴۴۱

این دو گروه مؤمن و کافر را به مراتب ایمان و کفر نزد خدا درجات مختلف است و خداوند به هر چه می‌کنند آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۱

هُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ اللَّهِ: یعنی پیروان خشنودی خدا و گرفتار شدگان به خشم خدا دارای درجاتی نزد خدا هستند، اگر چه پیش مردم مساوی دیده شوند.

عالم ارواح پاک، عالم وسیعی است دارای مراتب و درجات، و همچنین عالم ارواح خبیث که در آن جهنّم و رنجهای آن است، و هر کس که به یکی از این دو عالم متّصل شود در مرتبه‌ای از آن محقّق شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۲

چنين نيست كه متّصلين به عالم ارواح پاك در مرتبه و درجه مساوى باشند، چنانكه كسانى كه به عالم ارواح ناپاك متّصل هستند نيز در درجه، مساوى نيستند. بلكه براى هر يك درجه و مرتبه‌اى است كه آن درجه، براى ديگرى كه آن شأن و مرتبه را ندارد، موجود نيست.

بلى، اگر جماعتى در طاعت و سلوك، يا در مخالفت و معصيّت از جميع جهات با هم مساوى باشند در درجه و مرتبه نيز موافق مى‌شوند.

و هر كس كه به درجه‌اى از درجات بهشت پيوسته شود يا به مراتبى از پست‌ترين مراتب متّصل گردد او به درجات يا دركات قبل از خود نيز متّصل است و هر كس كه متّصل به درجه‌اى شد متحقّق به همان درجه مى‌شود.

از اين رو صحيح است بگوييم كه مؤمنين به اندازه عدد افرادشان داراى درجاتى هستند يعنى هر يك از آنها درجه‌اى از بهشت هستند، و هم چنين صحيح است گفته شود: هر يك از آنها به حسب سعه وجودى خود درجاتى از بهشت هستند و آنهايى كه در آتش معذّب هستند به حسب تعداد افرادشان داراى پائين‌ترين درجات آتشند (دركات) و هر يك از آنان به حسب وجود خويش در پست‌ترين مراتب آتش به سر مى‌برند.

بنابراين احتياجى به بعضى تقديرات و تأويلات در آيه نيست.

از امام صادق (ع) روايت شده است كه كسانى كه از خشنودى خدا پيروى كردند عبارتند از ائمّه عليهم السّلام، به خدا سوگند براى مؤمنان در نزد خدا درجاتى است. و با ولايت و شناخت ما اعمال آنها چند برابر مى‌شود و خداوند آنها را به درجات بالا و بالاتر مى‌برد، و كسانى كه با خشم خدا به سوى او بازگشتند آنهايى بودند كه حقّ على (ع) و حقّ ائمّه

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۳

اهل بيت را انكار كردند، پس به همين جهت با خشم خدا به آتش بازگشتند. «۱»

وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ: و خداوند به عمل و درجه هر يك بر حسب عملش آگاه است، پس بر حسب همان درجه جزاى او را مى‌دهد. و اين جمله، ترغيب و تهديد است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶۴] ..... ص : ۴۴۳

اشاره

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۱۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۳

خداوند بر اهل ايمان منّت گذاشت كه رسولى از خودشان در ميان آنان برانگيخت كه بر آنها آيات خدا را تلاوت كند و نفوسشان را از آلايش و نقص پاك گرداند و احكام شريعت و حقايق حكمت را به آنان بياموزد، هر چند از پيش، گمراهى آنان آشكار بود.

تفسير: ..... ص : ۴۴۳

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ: يعنى خدا بر آنان منّت گذاشت و نعمت داد.

عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ: يعنى بشرى مثل آنها و از سنخ آنها، برانگيخت.

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ: كه آيات كتاب خدا را بر آنها بخواند بعد از آنكه جاهل بودند و هيچ كتاب و شريعتى نمى‌شناختند.

وَ يُزَكِّيهِمْ: آنان را چيزهايى كه شايسته است انسان از آنها پاكيزه شود، پاك و پاكيزه گرداند.

وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ: و به آنان كتاب و حكمت بياموزد، در باره تزكيه و تعليم كتاب و حكمت و وجه تأخير تعليم از تزكيه در

---

(۱) عياشى: ج ۱، ص ۲۰۵، ح ۱۴۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۴

اينجا و در آيه كَما أَرْسَلْنا فِيكُمْ رَسُولًا «۱» تا آخر آيه و نيز وجه تقديم تعليم بر تزكيه در قول خدا: إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا «۲» تا آخر آيه از سوره بقره گذشت.

وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ: و اگر چه پيش از اين در گمراهى آشكار و روشن، بودند. و اين اظهار منّت خدا بر آنان است به سبب نعمت وجود رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله تا اينكه به اين نعمت آگاه شوند و به پيروى از رسول اهتمام ورزند تا شكر نعمت وجودش را به جاى آورده باشند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۶۵] ..... ص : ۴۴۴

اشاره

أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قُلْتُمْ أَنَّى هذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۴

آيا هرگاه مصيبتى به شما رسيد (در جنگ احد) در صورتى كه دو برابر آن آسيب به دشمنان رسيد (در جنگ بدر) باز از روى تعجّب گويند چرا به ما كه اهل ايمانيم رنج رسيد؟ بگو اى پيامبر اين مصيبت از دست خود كشيديد كه نافرمانى كرديد كه ايزد متعال بر هر چيز تواناست.

تفسير: ..... ص : ۴۴۴

أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ: در اين آيه أ (استفهام) با «واو» (عطف) با هم جمع شده است هرگاه همزه استفهام و ادات عطف با هم جمع شوند و همزه بر عاطف مقدّم باشد چند قول به اين شرح آمده است: برخى گفته‌اند: كه بايد همزه بعد از واو مى‌آمد منتها براى قوى بودن آن در صدارت مقدّم شده است.

بعضى گفته‌اند: همزه پيش از عبارتى بوده، كه حذف شده است همزه به عاطف متّصل شده است آن عبارت محذوف در تقدير در اينجا چنين است: (أنكرتم البلية التى

---

(۱) بقره، ص ۱۵۱.

(۲) بقره، ص ۱۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۵

وردت علیکم بتقصیرکم فی اعمالکم و لما أصابتکم) یعنی آیا بلاهایی را که با کوتاهی کردن در اعمالتان بر شما وارد شده انکار می‌کنید... تا آخر.

مُصِيبَةٌ: مصیبتی که آن به سبب کشته شدن هفتاد مرد از شما در جنگ احد بود.

قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها: یعنی دو برابر آن به دشمن رسید به سبب هفتاد کشته و هفتاد اسیر.

قُلْتُمْ أَنَّى هذا: گفتید این از کجا؟ یا چگونه است این؟

قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ: به آنان بگو که تقصیر از خود شماست چون شما در روز بدر فدیه در مقابل اسیرها را اختیار کردید در حالی که رسول صلّی اللّه علیه و آله خبر داده بود که حکم آنها کشتن است، و بر هیچ پیامبری روا نبوده است که اسیر بگیرد مگر اینکه بسیار در زمین بکشد، پس شما اصرار در فدیه کردید، نه کشتن تا اینکه خداوند فدا گرفتن را برای شما مباح گردانید مشروط بر اینکه در سال آینده از شما به عدد کسانی که از آنها فدا می‌گیرید کشته شود، پس شما این را قبول کردید و از هفتاد اسیر فدا گرفتید.

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: وقتی نسبت بلا و مصیبت را به خودشان نسبت داد، این توهّم پیش آمد که آیا این مصیبت خارج از قدرت خداست؟ و جای این سؤال شد که آیا مصیبت و بلا با قدرت خدا بوده یا خارج از قدرت خدا؟ پس خداوند فرمود: خدا بر هر چیزی تواناست و می‌تواند به شما و دشمنانتان بلا و مصیبت بدهد، و شما را به جهت مصالحی که به استکمال نفوس شما بر می‌گردد خوار نماید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۴۴۵

اشاره

وَ ما أَصابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۵

آنچه در روز احد هنگام مقابله در صف کارزار به شما رسید به قضای خدا و مشیّت نافذ او بود تا آنکه اهل ایمان را بیازماید و حال آنان که ثابت قدم در ایمانند، معلوم شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۶

تفسیر: ..... ص : ۴۴۶

وَ ما أَصابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ: یعنی آنچه که به شما در روز احد رسید از شکست و کشته و زخمی.

فَبِإِذْنِ اللَّهِ: به سبب اباحه تکوینی و ترخیص خدا بود تا اینکه شما را امتحان کند.

وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ: تا مؤمنین بدانند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۷] ..... ص : ۴۴۶

اشاره

وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نافَقُوا وَ قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا قاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتالاً لاتَّبَعْناكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ (۱۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۶

و تا نيز معلوم شود حال آنان كه در دين نفاق و دورويى كردند و چون به آنها گفته شد بياييد در راه خدا جهاد و يا دفاع كنيد، عذر آوردند كه اگر ما به فنون جنگى دانا بوديم از شما تبعيّت نموده و به كارزار مى‌آمديم اينان با آنكه دعوى مسلمانى دارند به كفر نزديك‌ترند تا به ايمان، به زبان چيزى اظهار مى‌كنند كه در دل خلاف آن را پنهان داشته‌اند و خدا بر آنچه پنهان مى‌دارند آگاه‌تر است.

تفسير: ..... ص : ۴۴۶

وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نافَقُوا: تا دو گروه متمايز شوند به اينكه ايمان مؤمنان و نفاق منافقان ظاهر شود، پس علم خدا به حال آنان و براى آنها ظاهر شود، يا پيامبر به حال آنان علم پيدا كند كه مظهر خداست و علم او علم خداست.

و نفرمود: (ليعلم المنافقين) براى اشعار به اين است كه نفاق منافقين در جنگ احد حادث شد و قبلا ثابت نبود، و نيز براى اين است كه بامعطوف در قول خداى تعالى: وَ قِيلَ لَهُمْ مناسب باشد.

وَ قِيلَ لَهُمْ: عطف بر «نافقوا» و داخل در صله است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۷

تَعالَوْا قاتِلُوا: «قاتلوا» بدل از «تعالوا» است به نحو بدل اشتمال.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ: يعنى بدون در نظر گرفتن نفسهايتان و بدون حفظ نفسها و عائله خويش. أَوِ ادْفَعُوا: يا دفاع از خود و عيال و اموالتان، بدون نظر به امر خدا و راه خدا بياييد و جهاد كنيد.

قالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ: مى‌گويند: «اگر ما مى‌دانستيم كه آنچه كه شما در آن هستيد جنگ و كارزار است، از شما تبعيّت مى‌كرديم، ولى كارى كه شما مى‌كنيد، جنگ و قتال نيست، زيرا قتال آن است كه در آن ولو گاهى، احتمال غلبه باشد و مطلب چنين نيست، زيرا در كارى كه شما مى‌كنيد جز مغلوبيّت و هلاكت چيزى نيست» يا اينكه لفظ «لو» براى نفى در ماضى نيست بلكه براى شرط در مستقبل است، يعنى هرگاه علم به فنون جنگ داشتيم از شما تبعيّت مى‌كرديم. اين جمله را يا از باب استهزاء گفتند، يا خواستند بدون اينكه صريحا انكار كنند فعلا آنها را از خود دفع نمايند.

هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمانِ: جواب سؤال مقدّر يا حال است، و معنى آن اين است كه آنان بر دين اسلام بودند ولى با ظاهر شدن نفاقشان گويا كه بين كفر و ايمان واقع شدند و به كفر نزديك‌تر گرديدند.

يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ: يعنى نه با كنايه و اشاره و نه با رفتار و حال، بلكه با زبانشان مى‌گويند، يا اينكه با زبانشان مى‌گويند نه با دلهايشان، يا اينكه به زبان خودشان مى‌گويند نه به زبان غير خودشان.

ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ: يعنى قول آنها كه مى‌گويند: اگر مى‌دانستيم و اطّلاع از جنگ پيدا مى‌كرديم، با شما موافقت مى‌كرديم، مطابق اعتقاد و دل آنها نيست، يا اينكه نبوّت نبى صلّى اللّه عليه و آله را كه اظهار مى‌كنند، در دلهايشان چنين اعتقادى ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۸

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ: خدا آنچه را پنهان می‌کنند از اعتماد بر اسباب ظاهری و عدم اعتقاد به خدا و به نبوّت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله، همه را می‌داند.

به امام صادق (ع) نسبت داده شد که در مقام سرزنش کسانی که اعتقاد و یقینشان ضعیف است فرمود: «و کسی که یقینش ضعیف شد، به اسباب و وسایل چنگ زده و آنها را برای خود روا داشته است (اجازه داده تا اسباب و وسائل بر او حاکم باشد)، پیرو عادات و گفته‌های غیر حقیقی مردم شده و سعی در امور دنیا و جمع آن و امساک در بخشش دنیا نموده است، به زبان می‌گوید: هیچ بخشنده و منع کننده‌ای جز خدا نیست، و جز آنچه که به بنده از روزی مقرّر و قسمت شده است چیز دیگری نمی‌رسد، و کوشش کردن، روزی را زیاد نمی‌کند، ولی در عمل و قلبش همه آنها را انکار می‌کند». خدای تعالی فرموده است: يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يَكْتُمُونَ. «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۸] ..... ص : ۴۴۸

اشاره

الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۸

آن کسانی که در جنگ با سپاه اسلام همراهی نکرده گفتند اگر خویشان و برادران ما نیز سخن ما را شنیده و به جنگ احد نرفته بودند کشته نمی‌شدند. ای پیغمبر به چنین مردم منافق بگو: پس شما که برای حفظ حیات دیگران چاره توانید کرد، اگر راست می‌گوئید، مرگ را از جان خود دور کنید.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۸

الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ: یعنی در حقّ برادرانشان گفتند، این جمله مستأنف است و جواب سؤال مقدّر یا مبتدایش محذوف است یا خبرش، و معنی آن این

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۶۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۴۹

است: آنان کسانی هستند که گفتند، یا کسانی که چنین حرفی گفتند همان منافقین هستند، یا مفعول فعلی محذوف است بنابر اینکه فعل ذمّ (نکوهش) باشد، یا بدل از فاعل «یکتمون»، یا از ضمیر «قلوبهم» می‌باشد یا خبر بعد از خبر است برای ضمیر در «هم للکفر» یا صفت «الّذین نافقوا» است «و قعدوا»: عطف بر «قالوا» است (و نشستند) یا حال است به تقدیر «قد» (در حالی که نشسته بودند) لَوْ أَطاعُونا: اگر اطاعت ما می‌کردند در نشستن و خارج نشدن از شهر.

ما قُتِلُوا: کشته نمی‌شدند. و این عادت و رسم زنان است و نیز رسم مردانی می‌باشد که در ضعف اعتقاد و توسّل به اسباب ظاهری مانند زنان هستند، که بعد از واقع شدن قضیّه‌ای اسباب عدم وقوع آن را تکرار می‌کنند و مطلب را با عبارتهایی نظیر «اگر چنین بود

چنان می‌شد» ادا می‌کنند، و این شدّت حسرت آنان را می‌رساند.
قُلْ: بگو به آنان فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ: اگر چاره‌جویی و تدبیرتان توانسته است شما را نگه دارد و برادرانتان به این علّت هلاک شدند که از قول و تدبیر شما خارج شدند پس اگر قدرت دارید (اگر راست می‌گویید) مرگ را از خودتان دور کنید.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۶۹] ..... ص : ۴۴۹

اشاره

وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (۱۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۹

مپندارید که شهیدان راه خدا مرده‌اند بلکه زنده به حیات ابدی شدند و در نزد پروردگارشان متنعّم خواهند بود.

تفسیر: ..... ص : ۴۴۹

وَ لا تَحْسَبَنَّ: عطف بر «قل» یا بر «فادرؤوا» است: یا خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و به هر کسی که خطاب در مورد او ممکن است می‌باشد، و با یاء خوانده شده (و لا یحسبنّ) اینکه نسبت فعل به رسول صلّی اللّه علیه و آله داده شود، یا به هر کسی که گمان و پندار از او ممکن است، یا اینکه به اسم ظاهر بعد از آن، یعنی لا یحسبنّ نسبت داده شود به الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ:
یعنی کسانی که در راه خدا کشته شدند گمان نکنند خودشان را.
أَمْواتاً: مردگان، که مفعول اوّل حذف شده باشد، و این ردّ بر منافقین است که می‌گفتند: اگر پیش ما می‌ماندند نمی‌مردند، و اگر اطاعت از ما می‌کردند کشته نمی‌شدند.
بَلْ: بلکه آنان أَحْياءٌ: زنده هستند، به زندگانی تمام‌تر، کامل‌تر و شریف‌تر و بالاتر از این زندگانی پست.
عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ: به رزقی که مناسب مقام آنها نزد پروردگارشان باشد، روزی می‌خورند.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۰

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۰] ..... ص : ۴۵۰

اشاره

فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۰

آنان به فضل و رحمتی که خداوند نصیب آنها گردانیده است شادمانند، بشارت و مژده دهند به آن مؤمنان که هنوز به آنها نپیوسته‌اند و بعدا در پی آنها به سرای آخرت خواهند شتافت که از مردن هیچ نترسند و از فوت متاع دنیا هیچ غم نخورند.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۰

فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ: فضل خدا اطلاق می‌شود بر نعمتهایش که بر بندگان افاضه می‌کند از جهت کثرت آنها، مانند احکام رسالت و نعمتهایی که خداوند به سبب قبول احکام رسالت و عمل به آنها به عنوان پاداش به بندگان می‌دهد، چنانکه رحمت اطلاق می‌شود بر نعمتهایی که خداوند از جهت وحدت به بندگان افاضه می‌کند مانند ولایت و آثار آن و جزا دادن به ولایت.

وَ يَسْتَبْشِرُونَ: خوشحال می‌شوند یا طلب خوشحالی می‌کنند، یا خود و یا غیر خود را بشارت می‌دهند.

بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ: به کسانی که به آنها ملحق نشدند بر حسب زمان مانند مؤمنین که کشته نشدند یا نمردند، یا بر حسب رتبه مانند مؤمنین که به رتبه و درجه آنها ملحق نشده‌اند.

مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ: وجه اختلاف بین دو نظیر (خوف و حزن) در اوّل بقره گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۱

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۴۵۱

اشاره

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۱

و آنها را بشارت به نعمت و فضل خدا دهند، و اینکه خداوند اجر اهل ایمان را هرگز ضایع نگذارد.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۱

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ: نعمت، مانند رحمت ولایت است، و هر چیزی است که از ولایت صادر و یا به آن منتهی شده باشد.

وَ فَضْلٍ: این مطلب گذشت که فضل عبارت است از رسالت و قبول احکام آن و پاداش دادن به آن، و لذا نعمت به علی (ع) تفسیر شده است و فضل به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و نکره آوردن هر دو برای تفخیم و بزرگداشت است.

وَ أَنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ: کلمه أجر با فتح همزه خوانده شده است تا عطف بر «نعمة» باشد، و با کسر همزه خوانده شده تا عطف بر «یستبشرون» باشد، یا برای این که حال باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۲

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۴۵۲

اشاره

الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۲

آنـان كه دعوت خـدا و رسول را اجـابت كردنـد پس از آنكه به آنها رنـج و الم رسـيد، از آنها هر كه نيكوكار و پرهيزكار شـد اجر عظيم خواهد يافت.

تفسير: ..... ص : ۴۵۲

الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ ما أَصابَهُمُ الْقَرْحُ: اين جمله صـفت مؤمنين يا خبر مبتـداى محـذوف است يا مفعول فعل مـدح محـذوف است، يـا مبتـداست و خـبر آن، جمله لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ: است، و جمله مستأنف است و جواب سؤال مقدّر.

روايت شـده است كه رسول صـلّى اللّه عليه و آله وقتى از واقعه احد آمد و داخل مدينه شد جبرئيل بر او نازل شد و گفت: يا محمّد خداوند به تو امر مى‌كند كه در پشت سر قوم (در مسير آنان) خارج شوى و كسى با تو خارج نمى‌شود مگر اينكه زخمى باشد.

پس رسول خـدا به منـادى امر كرد كه نـدا در دهـد اى گروه مهـاجرين و انصار: هر كس كه زخمى در بـدن دارد خارج شود و هر كس كه زخمى نيست در شهر مقيم باشد، پس به بستن زخمها و مداوا پرداختند. و با همان درد و زخمى كه داشتند خارج شدند.

وقتى رسول خـدا صـلّى اللّه عليه و آله به حمراء الاسـد كه در هشت ميلى مدينه بود رسـيد، و قريش در «روحاء» فرود آمدند عكرمهٔ بن ابى جهـل، و حـارث بن هشام، و عمرو بن عاص، و خالـد بن وليـد گفتنـد: برمى‌گرديم و بر مـدينه حمله مى‌بريم در حالى كه ما بزرگان و پهلوانشان را (مقصودشان حمزه بود) كشتيم (و ديگر آنان جرأت مقابله ندارنـد) پس با مردى كه از مدينه خارج شده بود برخورد كردند و از او در باره مدينه پرسيدند، او گفت: من محمّد و اصحابش را در حمراء الاسد ترك كردم، در حالى كه به طور جدّى دنبال شما بودند و شما را مى‌جستند.

ترجمه بيان السعادهٔ، ج۳، ص: ۴۵۳

ابـو سـفيان گفت: اين ظلم و سركشـى است، مـا بر قوم پيروز شـديم و ظلم كرديم و به خـدا سوگنـد گروهى كه ظلم كردنـد هرگز رستگار نخواهند شد.

سپس با نعيم بن مسـعود اشـجعى برخورد كردنـد. ابو سـفيان به او گفت: كجا قصد دارى؟ گفت: به مدينه مى‌روم تا براى خانواده‌ام طعامى بخرم، ابو سـفيان گفت: آيا مى‌توانى به «حمراء الاسد» بگذرى و اصـحاب محمّد را ملاقات كنى و به آنها اعلام كنى كه هم پيمانان و دوستان ما از مردمان حبشه نزد ما رسيدند تا اصحاب محمّد صلّى اللّه عليه و آله (از كثرت ما متوحّش شده) از جنگ با ما برگردند، در اين صورت به تو ده بار شتر خرما و مويز مى‌دهم، گفت: آرى مى‌روم.

فردای آن روز به «حمراء الاسد» رسـيد و به اصـحاب رسول خدا گفت: كجا قصد داريد؟ گفتند قصد قريش داريم، گفت: برگرديد كه هم پيمانان قريش همه جمع شدند، و هر كس كه جا مانده بود رسيده است.

گمان مى‌كنم كه طليعه لشگرشان همين الآن بر شما ظاهر شود. پس گفتند: حسبنا اللّه و نعم الوكيل، ما باكى نداريم.

آنگـاه جبرئيـل بر رسول خـدا نـازل شـد و گفت: يا محمّـد، خـداى تعالى رعب و هراس در دل قريش انـداخت و گذشـتند و پشـت سرشان را هم نگاه نمى‌كردنـد. پس رسول خـدا صـلّى اللّه عليه و آله برگشت و خداوند اين آيه را نازل فرمود: الَّذِينَ اسْتَجابُوا... تا آخر آيه. «۱»

بعضـى گفته‌انـد: آيه در بـدر صـغرى نازل شده است، و داسـتان آن چنين بود كه وقتى ابو سـفيان خواست از احد برگردد گفت: يا محمّد موعد ما موسم بدر صغرى از سال آينده است، هنگامى كه سال آينده

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۶۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۴

رسید ابو سفیان با اهل مکّه خارج شد، پس خداوند هراس و رعب در دل او انداخت و از وعده خود پشیمان شد پس نعیم بن مسعود اشجعی را دید و به او گفت: من به محمّد وعده دادم که در موسم بدر رو در روی هم قرار بگیریم، و امسال خشکسالی است، و برای من ظاهر شده که نباید به سوی او خارج شوم و دوست ندارم که این موضوع جرأت آنها را زیاد کند، پس تو، به مدینه برو و آنها را بترسان و من ده شتر به دست سهیل بن عمرو به تو می‌دهم.

نعیم به مدینه آمد و مردم را دید که برای جنگ مجهّز می‌شوند، او اصحاب رسول را ترساند و بین آنان رعب و هراس انداخت. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود قسم به خدایی که جانم به دست اوست من خارج می‌شوم و به جنگ می‌روم، حتّی اگر تنها باشم، پس ترسوها راه خود را کج کردند و از جنگ منصرف شدند ولی شجاعان، خود را آماده جنگ کردند، آنگاه پیامبر فرمود: حسبنا اللّه و نعم الوکیل. پس از آن رسول خدا با اصحابش خارج شدند تا اینکه به بدر صغری رسیدند و آن محلّی بود که در جاهلیّت جای بازار آنها بود که در هر سال هشت روز آنجا جمع می‌شدند.

پیامبر در آنجا مقیم شد و منتظر ابو سفیان ماند در حالی که ابو سفیان منصرف شده بود، و اهل مکّه آنان را لشگر سویق «۱» نامیدند و گفتند آنان خارج شدند در حالی که سویق می‌نوشیدند.

و خروج رسول خدا مصادف با تجارت و بازار آنجا شد، و آنها نیز تجارتهایی انجام دادند و فروش کردند و در برابر یک درهم، دو درهم نصیب آنان شد و صحیح و سالم به مدینه برگشتند. «۲»

(۱) سویق نوشابه‌ای است تلخ و بدبو که از گیاهی به همین نام می‌گیرند. [.....]

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۴۱، ح ۵۴۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۵

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۳] ..... ص : ۴۵۵

اشاره

الَّذِینَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَکُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِیماناً وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَکِیلُ (۱۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۵

آن مؤمنان که چون مردمی (منافق) به آنها گفتند لشگر بسیاری بر علیه شما متّفق شده‌اند از آنان در اندیشه و برحذر باشید. بر ایمانشان بیفزود و گفتند: در مقابل همه دشمنان تنها خدا ما را کفایت است و او نیکو یاوری خواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۵

الَّذِینَ قالَ لَهُمُ النَّاسُ: صفت الَّذِینَ اسْتَجابُوا یا صفت لِلَّذِینَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ یا مبتداست و خبر آن فَزادَهُمْ إِیماناً. در این صورت دخول

«فاء» در خبر براى اين است كه مبتدا متضمّن معنى شرط است. يا اينكه خبر آن فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ است، يا خبر مبتداى محذوف يا مبتداى خبر محذوف يا مفعول فعل مدحى است كه محذوف است.

و مقصود از «النّاس» بنابر آنچه كه از حكايتش نقل شده است، نعيم بن مسعود است يا اينكه مقصود سوارانى از طايفه عبد القيس بودند.

طبق آنچه كه گفته شده كه وقتى ابو سفيان فهميد كه محمّد (ص) از مدينه خارج شده است و به دنبال آن سوارانى از عبد القيس را ديد به آنان گفت: كجا قصد داريد؟ گفتند: قصد مدينه را داريم، گفت: آيا پيام مرا به محمّد صلّى اللّه عليه و آله مى‌رسانيد، تا من هم شترهاى شما را فردا در عكاظ كه همديگر را مى‌بينيم بار مويز كنم؟

گفتند: بلى، گفت: هرگاه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله رسيديد بگوييد كه ما همه جمع شديم كه بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله و اصحابش حمله بريم و بقيّه اصحابش را درمانده سازيم.

و ممكن است مقصود از «النّاس» منافقين اصحاب رسول خدا باشد.

إِنَّ النَّاسَ: يعنى ابو سفيان و يارانش.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۶

قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ إِيماناً: يعنى ايمان آنها فزونى بخشيد، زيرا كسى كه بعد از اتّصال به جانشينان خدا به سبب ايمان به خدا متوسّل است هرگاه كه بلايى به او برسد اتّصال ايمانى‌اش زياد و توسّل و ايمانش قوى مى‌شود و مى گويد:

وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ: خدا ما را كافى است و چه خوب نگهبانى است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۷۴] ..... ص : ۴۵۶

اشاره

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوانَ اللَّهِ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ (۱۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۶

پس آن گروه مؤمنان به نعمت و فضل خدا روى آوردند و بر آنان هيچ الم و رنجى پيش نيامد و پيرو رضاى خدا شدند و خداوند صاحب فضل و رحمت بى‌منتهاست.

تفسير: ..... ص : ۴۵۶

فَانْقَلَبُوا: يعنى برگشتند از حمراء الاسد يا از بدر صغرى.

بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ: با نعمتى از جانب خدا و آن سلامتى آنها از جنگ و بهبود از اثر زخمى كه در بدنشان بود، و قوّت قلب و ايمان است.

وَ فَضْلٍ: فضل عبارت از شرف و شهرت و ترس ايجاد كردن در دلهاى دشمنان، و ممكن است مقصود از نعمت تجارتى باشد كه در بدر به آن رسيدند و مقصود از فضل سود دو برابر باشد كه از تجارت عايد آنها شد. يا اينكه نعمت، على (ع) و فضل، محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.

لَمْ یَمْسَسْهُمْ سُوءٌ: بدی به آنها نرسید نه از دشمنانشان و نه از زخمهایشان.

وَ اتَّبَعُوا رِضْوانَ اللَّهِ: چون با وجود زخمهایی که در بدن داشتند، امر خدا را فرمان بردند و از مدینه حرکت کردند وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِیمٍ: خداوند به آنها در آخرت تفضّل می‌کند

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۷

به چیزی که نه حدّی دارد و نه چشمی آن را دیده است.

و در این جمله به حسرت انداختن کسانی است که در جنگ شرکت نکردند و تخطئه آنها و ترغیب به جهاد است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۴۵۷

اشاره

إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۷

این سخنان شیطان است که به آن وسیله می‌ترساند دوستدارانش را، شما مسلمانان از آن بیم و اندیشه نکنید و از من بترسید اگر اهل ایمان هستید.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۷

إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ: «الشّیطان» خبر «ذلکم» یا صفت آن و یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ خبر آن است. مقصود از آن کس که شیطان او را می‌ترساند، نعیم بن مسعود است که (چنانکه بیان شد) بازدارنده (حضرت محمّد از جنگ بود) بود، یا ابو سفیان، یا سوارانی از عبد القیس که باز دارنده بودند. و «أولیاءه» مفعول اوّل یا مفعول دوّم است.

فَلا تَخافُوهُمْ: یعنی از شیطان و همراهانش نترسید، یا از اولیا و دوستداران شیطان.

وَ خافُونِ: و از من بترسید، چون ضرر از هر ضرر زننده‌ای به کسی نمی‌رسد جز با اجازه من.

إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ: اگر مؤمن هستید، چون شأن ایمان و اعتقاد به توحید خدا این است که مؤمن جز به خدا امیدوار نباشد و جز از او نترسد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۴۵۷

اشاره

وَ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ شَیْئاً یُرِیدُ اللَّهُ أَلَّا یَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِی الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ (۱۷۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۸

ترجمه: ..... ص : ۴۵۸

اى پيامبر تو اندوهناك مباش كه گروهى به راه كفر مى‌شتابند آنها به خداوند هرگز زيان نرسانند و خدا مى‌خواهد كه آنان را هيچ نصيبى در آخرت نباشد و نصيبشان عذاب سخت دوزخ خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۴۵۸

وَ لا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسارِعُونَ فِي الْكُفْرِ: اندوهناك مباش از اينكه آنها كافر شدند، چون مى‌ترسى كه آنها به تو يا به مؤمنين به سبب تقويّت كافرين يا جنگ با مؤمنين زيان برسانند. و مقصود، منافقين مى‌باشند كه از جهاد تخلّف كردند.

إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ: در مقام تعليل است يعنى زيرا آنها هرگز نمى‌توانند به اولياء و مظاهر خدا در روى زمين زيانى رسانند.

شَيْئاً: يعنى هيچ نوع ضررى، بنابر اينكه «شيئا» جانشين مصدر باشد، و ممكن است بدل از «اللّه» باشد به نحو بدل اشتمال به تقدير «لن يضرّوا اللّه شيئا منه» و ممكن است منصوب به نزع خافض باشد يعنى (بشىء من الله).

يُرِيدُ اللَّهُ: جواب سؤال مقدّر است يا حال است. (يعنى در حالى كه خدا اراده كرده است) أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ: كه بهره‌اى در آخرت برايشان نباشد، اين قسمت كه علاوه بر دلدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله، دلالت مى‌كند بر اينكه شتاب كردن آنها به سوى كفر با اراده خدا صورت مى‌گيرد اگر چه رضاى او در آن نباشد (زيرا قابليّت كفر پذيرى دارند و خواهى نخواهى به سوى كفر مى‌روند) وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ: براى آنها عذاب بزرگى در دنيا و آخرت است. تعبير به جمله اسميّه كه دلالت بر استمرار ثبوتى دارد دليل اين است كه عذاب از حين تكلّم، بر آنها ثابت مى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۵۹

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۷۷] ..... ص : ۴۵۹

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۹

آنانكه خريدار كفر شدند به عوض ايمان، هرگز زيانى به خدا نمى‌رسانند و آنان را عذابى دردناك است.

تفسير: ..... ص : ۴۵۹

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمانِ: آنان كه كفر را به ايمان خريدند، تأكيد آيه اوّل يا تعليل آن است و تعميم حكم است نسبت به جميع كفّار بعد از تخصيص آن به منافقينى كه به جنگ نرفتند.

لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ: زيانى به خدا نمى‌رسانند و عذاب دردناكى براى ايشان مى‌باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۷۸] ..... ص : ۴۵۹

اشاره

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۱۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۹

و البتّه گمان نكنند آنان كه به راه كفر رفتند كه مهلت دادن ما ايشان را، به حال آنها بهتر خواهد بود بلكه مهلت مى‌دهيم براى امتحان تا بر سركشى و طغيان خود بيفزايند و آنان را عذابى رسد كه به آن سخت خوار و ذليل شوند.

تفسير: ..... ص : ۴۵۹

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا: «تحسبنّ» به صورت مخاطب، و «يحسبنّ» به صورت غايب أَنَّما نُمْلِي: آن چيزى كه به آنها مهلت مى‌دهيم، يا اينكه مهلت دادن لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ: كه براى آنهاست، سودى به حال آنان دارد، «لهم» متعلّق به «نملى» است «و انّما نملى» مفعول دوّم «يحسبنّ» است، يا بدل از مفعول اوّل است كه بى‌نياز كننده از مفعول دوّم مى‌باشد. و در صورتى كه الَّذِينَ كَفَرُوا فاعل باشد أَنَّما نُمْلِي جانشين هر دو مفعول است.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۰

معنى املاء مهلت دادن يا زياد شدن عمر است.

إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً: جواب سؤال مقدّر است، و «ما» كافّه است يا مصدريّة يا موصوله.

وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ: يعنى از هم اكنون كه پيامبر سخن مى‌گويد. در دنيا و آخرت، عذابى به آنان مى‌رسد كه خوار و ذليل كننده است.

و چون مقام، مقام ناخشنودى و خشم است، گسترش كلام و درشتى و تكرار، مناسب مقام است و لذا نفى ضرر و ثبوت عذاب را با اوصاف مختلف آورد، و در آيه اوّل وصف عظيم را براى عذاب آورد تا اشعار به اين باشد كه عذاب منافق شديدتر و بزرگتر از عذاب كفّار است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۷۹] ..... ص : ۴۶۰

اشاره

ما كانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلى ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشاءُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۷۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۰

خداوند هرگز مؤمنان را وانگذارد به اين حال كنونى كه مؤمن و منافق به يكديگر مشتبهند تا آنكه به آزمايش، بدسرشت را از پاك گوهر جدا كند و خدا همه شما را از سرّ غيب آگاه نسازد و ليكن براى اين مقام، از پيامبران خود هر كه را مشيّت او تعلّق گرفت برگزيند پس شما به خدا و پيامبرانش بگرويد كه هرگاه ايمان آريد و پرهيزكار شويد شما را اجر عظيم خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۴۶۰

ما كانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلى ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ: يعنى بر آن حالى كه شما الان بر آن حال هستيد از نامشخّص بودن مخلص با منافق، و كسى كه تحقيق كننده است با كسى كه تحقيق كردن را به خود بسته است نخواهيد بود، بلكه مشيّت دائمى خداوند، ابتلا و امتحان با تكاليفى است

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۱

كه مخالف هواى نفس باشد.

حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ ما كانَ اللَّهُ: گويا كه گفته شده است: اگر خدا ما را بر آنچه كه در دلهاست از اخلاص و نفاق مطلع كند ما از منافق اجتناب مى‌كنيم، پس خداوند فرمود: شأن و رسم خدا اين نيست كه:

لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشاءُ: شما را از غيب با خبر سازد. و ليكن خدا انتخاب مى‌كند از رسولانش هر كه را بخواهد. كه «من بيانيّه» است، و ظرف حال از «من يشاء» است، يعنى خداوند اختيار مى‌كند كسى را كه بخواهد در حالى كه او از فرستادگانش باشد، جهت اطّلاع از امور غيبى و چيزهائى كه از شما پنهان است.

بدين گونه كه يا آن مغيبات را به رسولانش نشان مى‌دهد، يا از آن مغيبات به رسولانش خبر مى‌دهد بدون واسطه يا به توسط ملائكه.

پس چيزى را كه از شما غايب است با رأى خود نگوييد، مثل اينكه بگوييد اگر چنين بود چنان مى‌شد و مثل نسبت دادن خير و شرّ به بندگان.

فَآمِنُوا: اذعان كنيد، يا حقيقتا اسلام آوريد چنانكه ظاهرا اسلام آورديد يا اينكه به سبب ايمان خاصّ و بيعت خاصّ و قبول دعوت باطنى ايمان بياوريد.

بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ: يعنى ايمان بياوريد به خدا و خلفاى وى از رسولان و اوصياى آنان.

وَ إِنْ تُؤْمِنُوا: يعنى اگر اذعان كنيد يا اسلام آوريد با بيعت عامّ يا ايمان بياوريد با بيعت خاصّ.

وَ تَتَّقُوا: از ناخشنودى و خشم خدا بپرهيزيد و از عدم پيروى جانشينانش، در چيزى كه به آن امر يا نهى كردند بترسيد، يا اينكه به سبب بيعت خاصّ از انحراف از طريق بپرهيزيد، يا بعد از بيعت خاصّ و دخول در طريق (طريق الى اللّه) از خروج از آن طريق بپرهيزيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۲

فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ: چون اجر بزرگ مخصوص كسى است كه با بيعت خاصّ و قبول دعوت باطنى، ولايت على (ع) را پذيرفته باشد، و ناگزير، شرط به گونه‌اى است كه به آنچه كه شامل ايمان خاصّ باشد بايد تفسير شود.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۸۰] ..... ص : ۴۶۲

اشاره

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لِلَّهِ مِيراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۲

گمان نكنند آنان كه بخل نموده و حقوق فقيران را از مالى كه خدا به فضل خويش به آنها داده ادا نمى‌كنند، اين بخل به منفعت

آنها خواهد بود بلکه به ضرر آنهاست، زیرا در روز قیامت آن مالی که در آن بخل ورزیده‌اند زنجیر گردن آنها باشد که آن روز هیچ کس مالک چیزی نیست و تنها خدا وارث آسمانها و زمین خواهد بود و خدا به کردار همه شما آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۴۶۲

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ یَبْخَلُونَ: «یحسبنّ» به صورت غایب خوانده شده است، پس فاعل آن ضمیری است که به رسول یا به هر کس که گمان از او صحیح باشد برمی‌گردد، و مفعول اوّل الَّذِینَ یَبْخَلُونَ است به تقدیر مضاف تا مطابق مفعول دوّم باشد. یا اینکه الَّذِینَ یَبْخَلُونَ فاعل است و مفعول اوّل محذوف.

و به صورت خطاب (تحسبنّ) خوانده شده است، که خطاب به رسول صلّی اللّه علیه و آله یا به هر کس باشد که خطاب برای او صحیح است، و الَّذِینَ یَبْخَلُونَ مفعول اوّل است به تقدیر مضاف یعنی گمان نکن بخل آن کسانی که بخل می‌ورزند به حال آنها فایده‌ای دارد.

بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَیْراً لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ: بلکه بخل

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۳

کردن شرّ است برای آنان، زیرا که بخل جلب عقاب بر آنان می‌کند، و چنین نیست که امساک، مال را باقی نگهدارد، و یا اینکه انفاق، مال را از بین ببرد.

سَیُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ یَوْمَ الْقِیامَةِ: از امام صادق و باقر (ع) است:

کسی نیست که زکات مالش را نپردازد مگر اینکه آن مال در روز قیامت به صورت ماری از آتش در می‌آید که بگردنش می‌پیچد و به گوشت او نیش می‌زند تا از رسیدگی به حساب فارغ شود «۱» و آن قول خدای تعالی است: سَیُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بزودی آنچه را بخل ورزیدند طوقی می‌شود.

امام صادق (ع) از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت می‌کند که: هر صاحب زکاتی از مال یا نخل، یا زراعت یا انگور که از زکات دادن مالش خودداری کند خاک زمین، تا هفت طبقه زنجیر و گردن بند می‌شود که به گردن او می‌پیچد تا روز قیامت «۲».

بدان که بخل محقّق نمی‌شود مگر اینکه قلب وابسته به چیزی باشد که بخیل در مورد آن بخل می‌ورزد، و هر چیزی که قلب به آن تعلّق داشته باشد، با ملکوتش در قلب حاضر و ثابت می‌شود، و هر چیزی که در قلب ثابت باشد در روزی که اسرار آشکار می‌شود نزد قلب تمثّل پیدا می‌کند.

و با تفاوت وابستگی و تعلّق حضور آن نیز متفاوت می‌شود، مثلا- به نحو طوق در گردن، یا به نحو لباس بر جمیع بدن، یا به نحو خانه و غیر اینها از انواع حصور، خواه آن چیزی که به آن بخل می‌ورزد از اموال باشد یا از قوا و ابدان یا علوم نفسانی باشد که در آن بخل ورزیدند و به اهلش اظهار نکردند، مانند یهود و نصاری که به اظهار اوصاف محمّد صلّی اللّه علیه و آله و

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۴۴، ح ۵۵۲.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۷۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۴

علی (ع) که در کتب آنان از اخبار گذشتگانشان بود، بخل ورزیدند. و منافقین از امّت که بخل ورزیدند به آنچه که می‌دانستند، چون کسی که علمی را کتمان کند خداوند در روز قیامت به او لگامی از آتش می‌زند.

وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ: یعنی برای خداست آنچه که در آسمان و زمین است، و مطلب را با لفظ «میراث» ادا کرد تا اشعار

به این باشد که آنچه که در آسمان و زمین است از بعضی باقی می‌ماند و بعضی دیگر آن را به ارث می‌برند و حال زمین و آسمان وقتی این چنین باشد، دیگر برای شخص عاقل شایسته نیست که در مورد آن بخل بورزد و با دست خودش بخشش و عطا نکند، و خدای تعالی آن را فرموده تا اشاره باشد به اینکه همه چیز ملک خداست. پس شایسته نیست که عاقل نسبت به ملک غیر، بخیل باشد و به امر خدا که صاحب ملک است انفاق نکند.

ممکن است معنی آیه این باشد که میراث آسمانها و آنچه که در آنها و زمین است و آنچه که در آنهاست از عالم کبیر و صغیر، همه برای خداست، یعنی همه فانی می‌شوند و خدای واحد و قهّار، وارث آسمان و زمین و آنچه که در آنهاست می‌باشد، پس چرا در آنچه که انسان می‌گذارد و می‌رود بخل می‌ورزد.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ: خداوند به آنچه که عمل می‌کنند از بخل و اعطا خَبِيرٌ: آگاه است، و این جمله وعده و وعید است، و «یعملون» به صورت خطاب به طریق التفات از غیبت (غایب) به خطاب (مخاطب) خوانده شده است.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۱] ..... ص : ۴۶۴

اشاره

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِياءُ سَنَكْتُبُ ما قالُوا وَ قَتْلَهُمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ نَقُولُ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ (۱۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۴

هر آینه خدا شنید سخن جاهلانه آن کسانی را که گفتند خدا فقیر است و ما دارا، البتّه ما گفتارشان را ثبت خواهیم کرد با این گناه بزرگ که انبیا را به ناحقّ کشتند و گوییم عذاب آتش سوزان را بچشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۵

تفسیر: ..... ص : ۴۶۵

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ: وقتی خدا، بخل و منع را ذمّ کرد این توهّم پیش آمد که خداوند در اصلاح حال فقرا به اغنیا نیاز دارد، و گویا که گفته شده است: آیا خداوند احتیاجی به انفاق کننده دارد؟ خداوند برای رفع این توهّم و بستن راه این خیال فرمود: لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِياءُ: خداوند شنید گفته کسانی را که می‌گفتند: خدا فقیر است و ما دارا. این سخن را یهود، وقتی که این آیه مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً «۱» را شنیدند، بیان کردند.

برخی گفته‌اند: نبیّ صلّی اللّه علیه و آله با ابو بکر نامه نوشتند به یهود بنی قینقاع «۲» و آنها را به اسلام و آنچه که بر مسلمانها است از برپایی نماز و پرداخت زکات و قرض الحسنه در راه خدا فرا خواندند. پس از آن ابو بکر به خانه درس و مذاکره ایشان وارد شد و دید که عدّه زیادی پیش مردی جمع شده‌اند، پس آنها را به اسلام و نماز و زکات دعوت کرد و اینکه برای خدا قرض الحسنه بدهند، آن مرد گفت: خدا فقیر است و گر نه از اموال ما قرض نمی‌خواست، پس ابو بکر به او سیلی زد و این آیه نازل شد. «۳»

سَنَكْتُبُ ما قالُوا وَ قَتْلَهُمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ: «سنکتب» به صیغه متکلّم خوانده شده و به صیغه غایب به صورت صیغه مجهول «سیکتب» (نوشته خواهد شد)، و «قتلهم» با نصب «قتلهم» و رفع «قتلهم» نیز خوانده شده است.

(۱) سوره بقره: آیه ۲۴۵.

(۲) قینقاع با فتح قاف و تثلیث نون شعبه‌ای از یهودان مدینه است (مصحّح).

(۳) مجمع البیان: ج ۱- ۲، ص ۵۴۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۶

وَ نَقُولُ: به صورت تکلّم (متکلّم) و غیبت (غایب) خوانده شد، به معنی می گوییم یا می گوید.

ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ: عذاب سوختن را بچشید، تأکید در تهدید که در عبارت است از جهت آن است که قول و گفتار آنان را مقرون به قتل انبیا کرد و نوشتن و ضبط را خداوند به خودش نسبت داد و سپس جزا را عذاب حریق قرار داد، و خبر از استهزای آنان در حین عذاب داد.

ذوق، عبارت از چشیدن طعام است، سپس در آن توسعه داده شده و در هر ادراکی چه لذّت بخش باشد و چه دردناک، استعمال شده است.

و اختیار کلمه «ذوق» در اینجا با اینکه ذوق در خوردنیها است برای این است که عذاب مترتّب بر گفتار آنهاست، و این گفتار نیز ناشی از بخل و هلاک شدن از برای مال است، و غالبا حاجت انسان به مال برای تهیّه خوردنی است، لذا بسیار می‌شود که خوردن با مال ذکر می‌شود.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۲] ..... ص : ۴۶۶

اشاره

ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۱۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۶

این عذاب را به دست خود پیش فرستادید و خداوند هرگز در حقّ بندگان خود ستم نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۴۶۶

ذلِكَ: این عذاب را بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ: به دست خود پیش فرستادید، اینکه خصوص دست‌ها را ذکر کرد برای این است بزرگترین کارهای بدنی از دست‌ها صادر می‌شود.

وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ: لفظ «ظلّام» مانند تمّار و خیّاط برای نسبت است نه برای مبالغه، و آن عطف بر بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ است و سبب بودن نفی ظلم از خدای تعالی برای عذاب، از آن جهت است که نفی ظلم، مستلزم عدل و فضل است، و عدل اقتضا می کند که بدکارعقوبت شود چنانکه اقتضا می کند که نیکوکار به ثواب برسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۷

و ممکن است مقصود تنبیه بر این باشد که بدکار وقتی متمکّن از بدی شود، فعلیّت اخیر او همان قوّه بدی کننده‌اش می‌شود که مناسب با جهنّم و دردهای آن است، و آن قوّه همان طور که مناسب با جهنّم است منافی با بهشت نیز هست.

و انسانیّت، در این انسان مغلوب و مخفی است. به نحوی که اقتضائی برای ظهور آن موجود نیست، بنابراین اگر این انسان داخل در

جهنّم نشود ظلم بر آن قوّه‌اى است كه مقتضى دخول در آتش است اگر چه جهنّم براى انسانيّت او عذاب است، ولى انسانيّت مخفى است و اقتضاى چيزى را ندارد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۸۳] ..... ص : ۴۶۷

اشاره

الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنا أَلاَّ نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِيَنا بِقُرْبانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّناتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۸۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۷

آن كسانى كه گفتند خدا از ما پيمان گرفته كه به هيچ پيغمبرى ايمان نياوريم تا آنكه او قربانى آورد كه در آتش بسوزد. بگو اى پيغمبر كه پيش از من پيامبرانى آمده و براى شما هرگونه معجزه آورده‌اند و اين را هم كه خواستيد آوردند پس اگر راست مى‌گوييد و به اين شرط ايمان مى‌آوريد، براى چه آن پيغمبران را كشتيد.

تفسير: ..... ص : ۴۶۷

الَّذِينَ قالُوا: صفت الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ است يا بدل از آن است كه ممكن است جمله مستأنف و مقطوع از سابقش باشد كه براى ذمّ آمده است، خبر مبتداى محذوف است، يا مفعول فعل محذوف، يا مبتداست كه خبرش محذوف است.

(آنانكه گفتند- الذين قالوا) إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنا: خدا در تورات از ما پيمان گرفت، چون قائلين قول اوّل از يهود بودند، چنانكه گذشت، يا اينكه اين عهد بر زبان نبىّ و جانشينان او صورت گرفته است كه أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِيَنا بِقُرْبانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ: خدا با ما عهد كرده است كه ايمان نياوريم جز به رسولى كه اين معجزه را بياورد كه براى انبياى بنى اسرائيل بود و آن چنين بود كه نبىّ به سبب قربانى تقرّب به خدا پيدا مى‌كرد، و يك قربانى مى‌آورد و دعا مى‌كرد و آتشى از آسمان مى‌آمد و آن قربانى را به سبب سوزاندن به طبع اصلى‌اش برمى‌گرداند.

قُلْ: به آنان بگو قَدْ جاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي: براى گذشتگان شما قبل از من رسولانى آمد، و شما با آن گذشتگان سنخيّت داريد و چون آنان هستيد.

بِالْبَيِّناتِ: و آنان معجزات بسيارى آوردند غير از آنچه كه شما گفتيد.

وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ: و به آنچه گفتيد، اگر در اين دعوى راست مى‌گوئيد چرا آنها را كشتيد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۸

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۸۴] ..... ص : ۴۶۸

اشاره

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جاؤُ بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ الْكِتابِ الْمُنِيرِ (۱۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۸

پس ای پیغمبر اگر تو را تکذب کردند غمگین مباش که پیغمبران پیش از تو را هم که معجزات و زبورها و کتاب آسمانی روشن آوردند نیز تکذیب کردند.

تفسیر: ..... ص : ۴۶۸

فَإِنْ كَذَّبُوكَ: پس اگر تو را تکذیب کردند غمگین مباش که تکذیب شدن انبیا، امری عادی است.
فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جاءُوا: صفت است یا حال به تقدیر «قد» یا مستأنف است.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۶۹
بِالْبَيِّناتِ: یعنی معجزه‌هایی، که واضح هستند، یا واضح کننده هستند یعنی معجزه‌های واضح کننده که از آثار رسالت و از چیزهایی است که موجب تصدیق به رسالت می‌شود، یا حجّت و دلیلهائی که دلالت بر صدق رسالت پیامبران می‌کند، یا احکام قالبی که دلالت بر صدق آنها می‌کند.
وَ الزُّبُرِ: حکمتها و پندها که آثار ولایت است و دلالت بر حقانیّت و صدق انبیا می‌کند.
وَ الْكِتابِ الْمُنِيرِ: یعنی احکام رسالت که قلوب عمل کنندگان به آن را روشن می‌سازد و همچنین صدق رسولان را در رسالتشان روشن می‌کند، و ممکن است مقصود چیزی باشد که خودش واضح است، زیرا «منیر» از «انار» است که آن هم لازم است و هم متعدّی، و کتاب تدوینی صورت آن احکام است.
بدان که بیّنه از «بان» به معنی ظاهر شدن و یا ظاهر کردن، لازم و متعدی است و بر معجزه اطلاق می‌شود، از باب اینکه از جانب خدا بودن آن واضح است و روشن می‌کند که آورنده آن نیز راستگوست.
و بیّنه، بر احکام رسالت نیز اطلاق می‌شود، از باب اینکه آنها احکام قالبی است که بر هر صاحب حسّی ظاهر و روشن است و نشانه‌ای از راستگویی کسی است که آنها را آورده است، و نشان دهنده راه به کسی است که به آن عمل کند.
و همچنین بیّنه بر دلیلها و برهانها که دلالت بر صدق دعوی کند اطلاق می‌شود، و نیز بر شاهدی که با گفتارش صدق دعوی را ظاهر می‌سازد گفته می‌شود. و همین طور بر حروفی که از اسم‌های حروف به تلفظ می‌آید مانند (با...- تا...- قاف...) اطلاق می‌گردد، و بر غیر حرف اوّل از حروف اسمای حروف (چنانکه ذکر شد) نیز می‌آید و آن مقابل «زبر» است که بر حروفی که از اسمای حروف نوشته شده است «۱» گفته می‌شود.
و «الزّبر» جمع «زبور» با فتحه است به معنی کتاب، ولی مقصود از آن در اینجا احکام قلبی و آثار ولایت است از موعظه‌ها و پندها و آثاری که برای سالکین در طریق ولایت ظاهر می‌شود، زیرا تعبیر از همه اینها جز با اشاره و کنایه نیست، چنانکه کتابت و نوشتن در حقیقت تعبیر از آن چیزی است که در قلب است به نوعی از اشاره، و مقصود از کتاب در اینجا احکام رساله قالبی است.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۰

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۵] ..... ص : ۴۷۰

اشاره

كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ إِنَّما تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فازَ وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ

(۱۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۰

هر نفسى شربت مرگ را خواهد چشيد و محققّا روز قيامت همه شما به مزد اعمال خود كاملا خواهيد رسيد پس هر كس خود را از آتش جهنّم دور داشت و به بهشت ابدى درآمد، فيروزى و سعادت ابدى يافت كه زندگانى دنيا جز متاعى فريبنده نخواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۴۷۰

كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ: جواب سؤال مقدر و دلدارى رسول صلّى اللّه عليه و آله و مؤمنين و تهديد تكذيب كنندگان است، گويا كه گفته شده: چگونه

---

(۱) لغت نامه دهخدا چاپ اوّل، ص ۱۷۵: زبر: اول حروف اسم حرفى (حروف تلفظ هر يك از حروف الفبا) را گويند. و.... اول حروف اسم حرفى را بيّنات نامند مثلا اوّل حروف محمّد، ميم است و اول لفظ ميم كه (م) است زير، و باقى حروفش را كه (ى- م) است بيّنات نامند و تلفظ كردن حرف زير و بيّنات.... را در اصطلاح جفر، بسط تلفظ، يا بسط باطنى و بسط ظاهرى گويند مثلا چون محمّد را.... حرف به حرف تلفظ كرديم (ميم- حاء- ميم- دال) مى‌شود و مجموع حروف مستحصله..... اين است (م ى م، ح ا، م ى م، دال).

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۱

است كه ما فرقى بين تصديق كنندگان و تكذيب كنندگان نمى‌بينيم؟ پس خداى تعالى فرمود: هر نفسى، مرگ را مى‌چشد.

وَ إِنَّما تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ: توفيه، دادن چيزى است با تمام اجزائش يعنى تمام اجرهاى شما بدون هيچ نقص داده مى‌شود.

يَوْمَ الْقِيامَةِ: يعنى روز قيام شما در نزد خدا، يا روز قيام شما از قبرهايتان، و اينكه عطاى كامل اجرها به «يوم القيمه» مقيّد شده است، اشاره به اين دارد كه مقدارى از اجرها بعد از مرگ و قبل از قيامت و نيز در حيات دنيا داده مى‌شود، زيرا در اعمالى كه داراى اجر هستند اگر بر طبق فرموده شارع انجام گيرد نمونه‌اى از اجر آن با خود عمل، وجود پيدا مى‌كند و پس از عمل مقدارى از اجر در دنيا و در قبر، به عمل كننده مى‌رسد ولى تمام اجر به نحوى كه از آن هيچ كم نيايد در روز قيامت داده مى‌شود.

فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ: كسيكه از آتش يعنى دور شود.

كه تفصيل اقسام اجر و صاحبان آنهاست.

وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فازَ: و آنكه به بهشت داخل شود به سبب نجات و نعيم آخرت رستگار مى‌شود.

وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ: «الغرور» جمع «غارّ» يا مصدر است، و اين جمله به جاى جمله زير نشسته است: (من أدخل النار و زحزح عن الجنة فقد هلك) يعنى كسى كه داخل آتش شود و از بهشت دور گردد، هلاك شده است و اكتفا به جمله جانشين كرد تا اشعار به اين باشد كه غرور به حيات دنيا مادّه دخول در آتش است، پس گويا كه گفته است: كسى كه به حيات دنيا فريفته شود، داخل آتش مى‌شود و كسى كه داخل آتش شود، هلاك و نابود مى‌شود. در حديث قدسى است: به عزّت و جلال خودم، سوگند خورده‌ام كه بنده‌اى از بندگانم ولايت على (ع) را نمى‌پذيرد، مگر اينكه او را از آتش دور مى‌كنم و داخل ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۲

بهشت مى‌گردانم، و هيچ كس كينه على را به دل نگرفته است، مگر اينكه مورد بغض و كينه من واقع گردد. «۱»

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۶] ..... ص : ۴۷۲

اشاره

لَتُبْلَوُنَّ فِی أَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ وَ لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ مِنَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا أَذیً کَثِیراً وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۸۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۲

هر آینه شما را به مال و جان آزمایش خواهند کرد و بر شما از زخم زبان آنها که پیش از شما کتاب آسمانی بر آنها نازل شده است، آزار بسیار خواهد رسید و اگر صبر پیشه کرده پرهیزکار شوید، آن ثبات و تقوی سبب نیرومندی و قوّت اراده در کارهاست.

تفسیر: ..... ص : ۴۷۲

لَتُبْلَوُنَّ: جمله مستأنف و از ما قبلش منقطع است، یا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: چه شده است بر ما که بلاها در اموال و نفسهایمان وارد می‌شود؟ پس فرمود: قسم می‌خورم به خدا، بر سبیل تأکید مطلب به قسم و لام قسم و نون تأکید. که آزمایش و امتحان می‌شوید تا آنچه که منافی ایمان است از وجود شما خارج و ایمان شما از چیزهائی که به آن مخلوط شده از اغراض فاسد شیطانی و از هواهای باطل نفسانی، خالص شود.

و با لفظ «لتبلونّ» اشاره کرد به اینکه ابتلا و امتحان فِی أَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ: در مالها و جانهای شماست تا اینکه شما را از چیزهایی که شایسته نیست در ایمانتان آمیخته شود، خالص گرداند.

امتحان در اموال به این است که خداوند به اخراج حقوق از اموال و به برآوردن حوائج مردم و حفظ نفوس و حقوق وصله ارحام افراد را

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۷۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۳

مکلّف سازد، یا اینکه مال به آفات زمینی و آسمانی از بین برود و تلف شود. و امتحان در جانها به این است که به جهاد و حجّ و سایر عبادات تکلیف کند، یا آفتهای بدنی و روانی به انسان برسد.

وَ لَتَسْمَعُنَّ: و البتّه می‌شنوید، اینکه خاصّ را بعد از عامّ ذکر کرده برای اهمیّت دادن به آن است چون شنیدن آزار و اذیّت، ابتلا و آزمایش جان‌ها است.

مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ: از کسانی که پیش از شما به آنها کتاب داده شد. یعنی یهود و نصاری.

وَ مِنَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا أَذیً کَثِیراً: و هم چنین از مشرکین، گفتاری که در آن اذیّت و آزار زیاد است به شما می‌رسد، مانند هجو کردن رسول صلّی اللّه علیه و آله و طعن در دین شما و عیب جویی مؤمنین، و ترساندن به کشتن و اسیر گرفتن و غارت اموال و شماتت و غیر اینها.

این اخبار بر سبیل تأکید آمده است تا اینکه خودشان را برای اذیّت کفّار در راه دین آماده کنند و جانشان در وقت ورود بلاها مضطرب نباشند.

وَ إِنْ تَصْبِرُوا: اگر مضطرب در دین نشوید و به سبب بی‌تابی از ثبات در دین خارج نشوید، و به مقابله به مثل با زبان و دست برنیایید.

وَ تَتَّقُوا: و از مجازات و بدی کردن به آنها و از هر چیزی که مخالف رضای خداست پرهیز کنید آن وقت است که در دینتان قدرتمند شده و به صفت عزیمت (داشتن اراده آهنین) و ثبات متّصف می‌شوید.

فَإِنَّ ذلِكَ: که این صبر و تقوی مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ: از اموری است که باید به آن عزم کرد و نفوس را بر آن آماده ساخت.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۷] ..... ص : ۴۷۳

اشاره

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَبِئْسَ ما يَشْتَرُونَ (۱۸۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۴

ترجمه: ..... ص : ۴۷۴

و چون خدا از آنان که کتاب به آنها داده شد پیمان گرفت که حقایق کتاب آسمانی را برای مردم بیان کنند و کتمان نکنند پس آنها عهد خدا را پشت سر انداخته آیات الهی را به بهایی اندک فروختند و چه بد معامله‌ای کردند.

تفسیر: ..... ص : ۴۷۴

وَ: به یاد آورید ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ: تا اینکه شما آن را به یاد بیاورید و مثل آنها نشوید، بدین گونه که پیمانی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله در مورد علی (ع) از شما می‌گیرد آن را ترک کنید و به عهد خود عمل نکنید، و از شما به ولایت علی (ع) پیمان گرفته است و اینکه ولایت علی (ع) را به کسانی که از شما غایب هستند بیان کنید که پیامبر فرمود: آگاه باشید و حاضر از شما به غایب برساند و چه بسا افرادی پیدا می‌شوند که حامل فقه هستند. ولی فقیه نیستند، و افرادی که دارنده فقه هستند، آن را به کسی می‌رسانند که از خود آنان فقیه‌تر می‌باشند. «۱»

بنابراین آیه کنایه از امّت و عطف بر سابق به اعتبار معنی است، گویا که گفته شده است: شما از اهل کتاب، بسیار اذیّت می‌شوید، پس به یاد آرید که خداوند از اهل کتاب به دست پیامبران و جانشینان آنان عهد و پیمان گرفته بود.

لَتُبَيِّنُنَّهُ: لام، لام جواب قسم است، زیرا گرفتن عهد و پیمان جانشین قسم و ضمیر «هاء» به کتاب یا به میثاق برمی‌گردد، و در اخبار ما آمده است که ضمیر به محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر می‌گردد، یعنی خداوند از اهل کتاب در مورد محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیمان گرفته است که او را برای مردم تبیین

---

(۱) امالی المفید: ص ۱۸۶، ح ۱۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۵

کنند. «۱»

لِلنَّاسِ وَ لا تَكْتُمُونَهُ: و هر دو کلمه به صورت غایب خوانده شده است، امّا اگر به صورت مخاطب «تکتمونه» بخوانیم، بیانگر حال

مخاطب خواهد بود.

فَنَبَذُوهُ: یعنی کتاب یا میثاق، یا تبیین محمّد صلّی اللّه علیه و آله را به پشت سرشان انداخته‌اند.

وَراءَ ظُهُورِهِمْ: یعنی مراعات حال او را نکردند، و این کلمه «پشت سر انداختن» در بین عرب و عجم مثل شده و مقصود این است که به آن اعتنا نکردند.

وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا: عهد و پیمان الهی را به بهای اندک یعنی به اعراض و اغراض دنیوی فروختند، و این جمله از قبیل اضراب و ترقّی است از اثر عبارت ساده‌تر به عبارتی که در ذمّ کردن رساتر است، پس گویا چنین گفته باشد: آنها به پشت سر انداختن تنها اکتفا نکردند بلکه آن را آلت توسّل چیزهای پست دنیا قرار دادند.

فَبِئْسَ ما يَشْتَرُونَ: پس چه بد معامله‌ای کردند، زیرا مال پست و بی‌ارزش دنیا اگر وسیله آخرت نباشد مذموم می‌شود پس خود این معامله فی نفسه ناپسند است و از جهت خرید و فروش و مبادله نیز مذموم است چون چیز گرانبها و نفیس و مقصود را به چیز پستی که خود آن مورد نظر نیست، تبدیل کردند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۸] ..... ص : ۴۷۵

اشاره

لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِما أَتَوْا وَ يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِما لَمْ يَفْعَلُوا فَلا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفازَةٍ مِنَ الْعَذابِ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۵

ای پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله مپندار، آنان که به کردار زشت خودشادمانند، و دوست دارند که مردم به اوصاف پسندیده‌ای که هیچ در آنان وجود ندارد آنها را ستایش کنند، البتّه گمان مدار که از عذاب خدا رهائی دارند بلکه عذابی دردناک در انتظار آنهاست.

---

(۱) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۴۹، ح ۵۷۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۶

تفسیر: ..... ص : ۴۷۶

لا تَحْسَبَنَّ: جواب سؤالی است که از آیه سابق ناشی است، گویا که گفته شده است: حال اینان چگونه است؟ خداوند فرمود: گمان نکن که آنها از عذاب رهائی دارند، بلکه عذابی دردناک برای آنان است.

و از همین جهت، اسم ظاهر (عذاب) جای ضمیر گذاشته شده است تا اشاره به ذمّ مستقل دیگری، برای آنها باشد.

الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِما أَتَوْا: یعنی به کردار خویش خوشحالند، آنها عملهای فاسد خود را می‌پسندیدند، مانند اهل این زمان، و به افعال باطلشان مباهات می‌کردند، و اشخاص ضعیف گمان می‌کردند آنها چیزی دارند و آنان را بر کارهایی که مدّعی بودند انجام داده‌اند ستایش می‌کردند، پس خدای تعالی ضعفا را از این برداشت منع، و برای آنان به سبب کارها و خود پسندی‌هایشان، عذاب ثابت کرد و این بدان جهت است که اعمالی که از انسان صادر می‌شود اگر از قبیل عبادات باشد در صورتی عبادت است که از

انانیّت عامل آن کاسته شود، و اگر کاسته نشود یا فزونی بخشد نه تنها عبادت نیست بلکه وبال و گناه است و اگر از قبیل مباحیّات باشد در این صورت اگر چیزی به انانیّت افزوده نشود بر همان مباح بودن باقی می‌ماند و چنانکه انانیّت زیاد شود وبال و گناه می‌شود و اگر آن اعمال ترجیحا مکروه یا حرام باشد، خود ذاتا وبال و عصیان است، و اعجاب به عمل جز انانیّت و دیدن نفس و عمل آن نیست و جز زیادی انانیّت و دیدن نفس و نسبت عمل به خود فایده‌ای ندارد.

پس بر کسی که خود پسند بوده و عمل خودش را می‌پسندد واجب است از آن عمل استغفار کند نه افتخار، و خوشحال شدن به آن عمل از باب اینکه عمل خودش است او را به آتش می‌کشاند، اگر چه آن عمل به صورت عبادت باشد.

وَ یُحِبُّونَ أَنْ یُحْمَدُوا بِما لَمْ یَفْعَلُوا: دوست دارند نسبت به کاری که نکرده‌اند مورد حمد و ستایش قرار گیرند از قبیل طاعات و کارهای مورد رضایت خدا.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۷

فَلا تَحْسَبَنَّهُمْ: اینکه این عبارت را آورده است برای تأکید بیشتر از هر نوع پنداری است که آنان در مورد عمل خود داشته باشند. و «لا تحسبنّ» به صورت خطاب مفرد در هر دو مورد خوانده شده بنابر اینکه خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد یا به هر کسی که در مورد خطاب صحیح باشد. و در هر دو جا به صورت جمع مخاطب خوانده شده است بنابر اینکه خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین باشد. و بنابر این مفعول اوّل الَّذِینَ یَفْرَحُونَ است و مفعول دوّم قول خدای تعالی:

بِمَفازَةٍ مِنَ الْعَذابِ: است، و قول خدا: فَلا تَحْسَبَنَّهُمْ تأکید جمله اوّل است، و در هر دو، به صورت غیبت هم خوانده شده. در اوّلی به صیغه مفرد (و لا ـ یحسبنّ)، و در دوّمی به صیغه جمع (یحسبنّهم) بنابر اینکه الَّذِینَ یَفْرَحُونَ فاعل اوّلی باشد، و ضمیر جمع، فاعل دوّمی.

وَ لَهُمْ عَذابٌ: جمله حالیّه است به لحاظ نفی، نه منفی و معنی آن این است که گمان مبر آنان را سبب نجاتی باشد یا از عذاب نجات پیدا کنند در حالی که برای آنها عذاب دردناکی ثابت است.

أَلِیمٌ: عذاب دردناک برای این است که آنها اعمال فاسد و مردودشان را پسند کردند، اگر چه آن عمل، به ظاهر، عبادت باشد.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۸۹] ..... ص : ۴۷۷

اشاره

وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۱۸۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۷

خدا مالک ملک آسمان و زمین خواهد بود و خدا بر هر چیز تواناست.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۸

تفسیر: ..... ص : ۴۷۸

وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ: و آسمانهای ارواح از آن خداست.

وَ الْأَرْضِ: و ملک زمین نیز، یعنی زمین اشباح نورانی و ظلمانی، زیرا هر چیزی که جهت فاعلیّت در آن ظاهرتر و جهت قبول و

پذيرش مخفى‌تر باشد به اسم آسمان لايق‌تر و سزاوارتر است، و هر چه كه به عكس آن باشد به اسم زمين سزاوارتر است.
و جمله يا حال است از فاعل اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا يا عطف بر آن است، و جمله لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ... تا آخر آيه معترضه است و معنى آيه اين است كه آنها از خدا رو گرداندند و عهد خدا را به بهاى اندك از اعراض دنيا فروختند در حالى كه ملك آسمانها و زمين براى خداست. پس هر كه از خدا روى گرداند براى اينكه آنچه را در ملك خداست طلب كند در طلبش خطا كرده است، زيرا او كسب دنيا را مى‌خواهد و كسب دنيا و آخرت پيش خداست.
وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ: پس قدرت دارد آنچه را كه آنان با فروش عهد و ميثاق الهى مى‌خواهند به دست آورند بدون فروش آن ميثاق، به آنها عطا كند، و نيز قدرت دارد آنچه را كه در مقابل فروش آن ميثاق، داشته‌اند، تلف كرده از بين ببرد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹۰] ..... ص : ۴۷۸

اشاره

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ لَآياتٍ لِأُولِي الْأَلْبابِ (۱۹۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۸

محقّقا در خلقت آسمان و زمين و رفت و آمد شب و روز، روشن دلائلى است خردمندان را.

تفسير: ..... ص : ۴۷۸

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ: جمله استينافيه است جواب سؤال مقدّر جهت تعليل بر مالكيّت و تعميم قدرت خداى تعالى است، زيرا در آسمان و زمين و ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۷۹
در نظم آن دو و تعانق (معانقه كردن- همديگر را در بغل گرفتن) «۱» و تعاشق (معاشقه كردن) آن دو، و اختلاف حركات آسمان‌ها و اوضاع ستارگانش، و اختلاف اوضاع آنها و ظهور اثرهاى مختلف از آنها در روى زمين، وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ: و اختلاف «۲» شب و روز به پشت سر هم بودن و تخالف آن دو در طولانى و كوتاه بودن و آثارى كه بر آن شب و روز مترتّب مى‌شود از قبيل اختلاف فصول زمين و توليد تركيبات تامّ و ناقص... در همه اينها لَآياتٍ: نشانه‌ها و دليلهايى است كه دلالت بر علم و حكمت و عموميّت داشتن قدرت و مالكيّت خداى تعالى و كمال عنايت او به مخلوقاتش مى‌كند.
لِأُولِي الْأَلْبابِ: و آنان كسانى هستند كه با بيعت خاصّ ولوى بيعت كرده، دعوت باطنى را پذيرفته و به ولايت على (ع) اقرار كرده‌اند، زيرا كه غير آنان اگر چه در علم و زهد و تقوى و عبادت به مقام بالايى برسند عبادتشان قبول نيست. تا جايى كه اگر كسى خدا را هفتاد پائيز عبادت كند، به نحوى كه شبها تا صبح عبادت كند و روزها روزه بگيرد و به ولايت على (ع) اقرار نكند عبادت او قبول نيست و خداوند او را به رو و بر بينى بر آتش مى‌اندازد، زيرا عبادت او مغز نداشته، و عملش ارزش نداشته است.
و «اولوا الالباب» كسانى هستند كه با نكات و دقايق آفرينش بر دقايق حكمتهايى استدلال مى‌كنند كه بر تعميم قدرت و مالكيّت خداى تعالى دلالت مى‌كند.

---

(۱) اين اصطلاح مجازا در مورد دو شيئى كه مجذوب هم باشند (آهن و آهن ربا- قوه جاذبه كرات) استعمال شده است.

(۲) اختلاف به دو معناست: ۱- پشت سر هم آمدن و هر یک به دنبال دیگری ۲- تفاوت بین دو شیء.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۰

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۱] ..... ص : ۴۸۰

اشاره

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِهِمْ وَ يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلاً سُبْحانَكَ فَقِنا عَذابَ النَّارِ (۱۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۰

آنهایی که در هر حالت ایستاده و نشسته و خفته، خدا را یاد کنند و دایم در خلقت آسمان‌ها و زمین فکر کرده، گویند: پروردگارا این دستگاه با عظمت را بیهوده نیافریده‌ای. پاک و منزّهی ما را به لطف خود از عذاب آتش دوزخ نگاه دار.

تفسیر: ..... ص : ۴۸۰

اشاره

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ: یعنی کسانی که خدا را در جمیع احوالشان به یاد می‌آورند زیرا که صاحب مغز و عقل که ولایت را قبول کرده و صاحب مغز شده است، به سبب تلقیح ولایت در هیچ حالی از ذکر خدا خالی نمی‌شود، و اگر احیانا شیطان ذکر خدا را از یاد او ببرد، دوباره خدا را یاد می‌کند و بر هر حالی استغفار می‌کند، قِياماً وَ قُعُوداً: چه ایستاده و چه نشسته، جایز است که این دو کلمه یا هر یک از آن دو مصدر باشد و ممکن است جمع باشد.

وَ عَلى جُنُوبِهِمْ: و بر پهلوهایشان (نیز به یاد خدا می‌باشند) که بیانی برای ذکر و اقسام آن با استناد به بعضی از اخبار مربوط به آن که در اوّل سوره بقره خداوند می‌فرماید: فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ گفته شد.

و این آیه دلالت می‌کند بر اینکه ذکر خدا در هر حال خوب است، و شایسته است که در هر حال ذکر خدا بشود.

و در خبری است که اشکالی ندارد که ذکر خدا بکنی در حالی که بول می‌کنی. و در خبری از نبی صلّی اللّه علیه و آله است: کسی که دوست دارد در باغهای بهشت بچرخد همواره به ذکر حقّ می‌پردازد.

در خبر دیگری است: ذکر کننده خدا در بین غافلها، مانند مجاهدی در بین جنگجویان با دشمنان خداست.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۱

و در خبر دیگری از نبی صلّی اللّه علیه و آله است که خداوند تعالی می‌گوید:

«مادام که بنده‌ام ذکر مرا گوید و لب‌هایش با ذکر من حرکت کند من با او هستم».

و در خبر دیگری است: فرزند آدم عملی انجام نداد که نجات دهنده‌تر از ذکر خدا باشد. گفتند: یا رسول اللّه حتّی جهاد در راه خدا به ذکر نمی‌رسد؟ فرمود: نه جهاد در راه خدا به ذکر می‌رسد، و نه زدن شمشیر تا جایی که شمشیر چند قطعه شود، یا آنقدر با شمشیر بزنی تا خرد شود. این جمله را سه بار تکرار کرد.

در حدیث قدسی است: ای موسی اگر هفت آسمان و ساکنین آن و هفت زمین در یک کفه ترازو، و «لا اله الّا اللّه» در کفه دیگر قرار بگیرد، کفه «لا اله الّا اللّه» سنگین‌تر می‌شود. در حدیث قدسی دیگری است: هر گاه اشتغال به من بر بنده‌ام غلبه کند، همّت و لذّت او را در ذکر خودم قرار می‌دهم، و هرگاه همّت و لذّت او را در ذکرم قرار دادم او عاشق من است و من عاشق او، و هرگاه من عاشق او شدم حجاب بین من و او را بر می‌دارم، او سهو نمی‌کند آنگاه که مردم سهو کنند، کلام آنان کلام انبیاست، آنان ابدال حقیقی هستند، و آنان کسانی هستند که هر گاه من به اهل زمین عقوبت یا عذابی را اراده کنم آنها را یاد آوری می‌کنم و به سبب وجود آنان عذاب را از آنها برمی‌گردانم.

در حدیث قدسی دیگری است: هر بنده‌ای که بر قلبش مطّلع شدم و دیدم که تمسّک به ذکر من بر او غالب است، متصدّی سیاست او، و همنشین و هم سخن با او میشوم.

و به امیر المؤمنین (ع) نسبت داده شده است که فرمود: خداوند بر بندگان ذاکرش در وقت ذکر، وقت تلاوت قرآن تجلّی می‌کند بدون اینکه او را ببینند، و خداوند خودش را به آنان نشان می‌دهد بدون اینکه بر آنان تجلّی کند، زیرا خداوند عزیزتر از آن است که دیده شود. و

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۲

ظاهرتر از آن است که مخفی شود. پس متفرّد به خدای تعالی شوید و با ذکر او انس بگیرید. به امیر المؤمنین (ع) در مورد این آیه نسبت داده شده که فرمود: شخص سالم در حال ایستاده نماز می‌خواند، و مریض در حال نشسته، و کسانی بر پهلو خوابیده نماز می‌خوانند که ضعیف‌تر از مریضی باشند که نشسته نماز می‌خواند. «۱»

بیان فکر و مراتب آن ..... ص : ۴۸۲

وَ یَتَفَکَّرُونَ: فکر و تفکّر و نظر، عبارت از انتقال از معلوم حاضر، به مجهول است، چنانکه علم فقه عبارت از علم دینی است که از آن به علم دیگری ندارد، چنانکه فکر نزد آنان سیر کردن از مبادی معلوم است به مقاصدی که برای انسان مطلوب است، یعنی مقاصدی که در آخرت نفع بدهد.

فکر به این معنی از والاترین عبادات و بزرگترین عامل نزدیکی به خداست و در مدح فکر به این معنی اخبار زیادی وارد شده است. از جمله اخبار این است که تفکّر یک ساعت بهتر از عبادت شصت سال است.

برای این فکر مراتب و درجاتی است بر حسب اختلاف حالات اشخاص.

یکی از آن مراتب این است که در باره ویرانه‌ای که می‌بیند تفکّر کند، و از آنجا به فانی شدن سازنده و ساکنین آن منتقل می‌شود، و از آنجا متوجّه به فانی شدن نفس متفکّر می‌شود که این نفس همانند همان کسانی

---

(۱) تمام احادیث مأخوذ است از تفسیر صافی: ج ۱، ص ۱۵۱ و ۳۲۱ و نیز تفسیر عیاشی ج ۱، ص ۲۱۱، ح ۱۷۴ و اصول کافی باب الذکر و خصال و مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۳

است که سازنده و ساکنین بنا بوده‌اند، و از آن به آماده شدن نفس برای بقای بعد از فنا منتقل می‌شود، و از آنجا متوجّه به این فکر می‌شود که لازم است متوسّل به کسی شود که کیفیّت آن آمادگی را از او استعلام کند.

یکی دیگر از مراتب تفکّر، فکر کردن در آفرینش بدن می‌باشد، بدنی که مرکب روح است، فکر در چگونگی ارتباط اجزا و

اتّصال ارکان بدن به نحوی که انسان از بدنش به بهترین وجه بهره‌مند شود.

یکی دیگر از مراتب تفکّر، تفکّر در نفس می‌باشد، و تعلّق آن نفس به بدن به نحوی که در بدنش تأثیر می‌گذارد و از آن تأثیر می‌پذیرد. و از این تفکّر منتقل به تفکّر دیگری می‌شود، و آن مصالح و حکمتهایی است که در نظم نفس و بدنش و قوا و اجزا، هر دو به ودیعت نهاده شده است، و آن نفس به غایتی بازگشت می‌کند که همان کامل شدن جان و تن اوست، و آن دو، آسمان و زمین در عالم صغیرش می‌باشند. یکی دیگر از مراتب تفکّر فکر کردن فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در عالم کبیر است و اینکه ارتباط آسمان و زمین و تأثیر آسمان در زمین، و تأثیر پذیری زمین از آسمانها چگونه است، و نیز تفکّر در وضع آسمان و زمین، و در وضع ستارگان آسمان و اختلاف آنها و کوچکی و بزرگی و روشنائی، و در حرکت از جهت کندی و سرعت و در مناطق از جهت شرقی و غربی بودن، و مستقیم بودن و بازگشتن و ثابت بودن، و نیز تفکّر در وضع زمین نسبت به مناطق ستارگان به نحوی که لازم شود طلوع و غروب ستارگان و تعاقب شبها و روزها و تخالف آن دو در کیفیّت از جهت کوتاهی و بلندی، و تعاقب فصول چهارگانه است.

و نیز انسان بایستی در بهره‌برداری از این اوضاع تفکّر نماید.

و تفکّر در اینکه هر یک از این حکمتها و دقایق صنع در آسمانها و زمین به انسان برمی‌گردد و به او نفع می‌رساند. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۴

و تفکّر در اینکه انسان که غایت همه این امور است، از جهت بدن بقا ندارد و حیات حیوانیش نابود شدنی است، و تفکّر در اینکه غایت و مقصود از زندگی، بهره‌مندی انسان از زندگانی حیوانی ناپایدار نیست.

پس باید مقصود غیر از این زندگی باشد، و باید پس از این زندگی یک حیات دیگر وجود داشته باشد که شریف‌تر، تمام‌تر و کامل‌تر از این زندگی دنیاست یا عذابی شدیدتر و باقی‌تر و کامل‌تر از این عذاب باشد.

پس به درگاه خدا تضرّع می‌کند و به او پناه می‌برد و درخواست می‌کند که او را از عذاب بعد از این حیات حفظ نماید، و اینکه او را به حیات کامل‌تر برساند در همین موقع است که می‌گوید:

رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا: پروردگارا این مخلوقات از آسمانها و زمین و آنچه که در آن دو است، باطِلًا باطل نیافریدی که به هیچ غایتی منتهی نشود و هیچ حکمت و مصلحتی در آن درج نشده باشد، چنانکه دهری و طبیعی آن را می‌گوید.

یکی دیگر از مراتب تفکّر این است که انسان در اعمال و اقوالش فکر کند که از چه مصدری صادر شده و به چه غایتی برمی‌گردد تا از کارهائی که از مصدر غیر الهی صادر می‌شود یا به غایت غیر انسانی بر می‌گردد احتراز کند. یکی دیگر تفکّر اندیشه‌های ذهنی و خیالاتش می‌باشد که از چه مصدر و به سوی چه غایتی است.

دیگر، تفکّر نمودن در صفات و اخلاق خودش می‌باشد که از چه سرایی است (سرای سعادت و یا شقاوت). دیگر تفکّر در آیات و نعمتهای خداوند در آسمانها و زمینها در عالم صغیر و کبیر است.

دیگر تفکّر در صفات اضافی و خصوصا جبّاریّت خدای تعالی و اینکه چیزی از موجودات این عالم گرفته نمی‌شود مگر اینکه بهتر از آن و یا مثل آن داده می‌شود، و اینکه هر آیه‌ای که نسخ یا فراموش شود بهتر از آن یا مثل آن آورده می‌شود، چنانکه در مورد حال انسان مشاهده ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۵

می‌شود که از همان اوّل از مادّه غذا تشکیل می‌شود و به انسانیّت می‌رسد، و هر آن از لباسی و صورتی خالی می‌شود و صورتی کامل‌تر و شریف‌تر به خود می‌گیرد تا آن وقت که بالغ شود و به حدّ رشد برسد.

دیگر تفکّر در ذکر است که از صاحب اجازه گرفته شده باشد، و چیزهائی که ذکر به دنبال دارد مانند واردات، استبصارات، وجدانیّات، ذوقیّات و مشاهدات. و به این معنی مولوی (ره) اشاره کرده است:

فكر آن باشد كه بگشايد رهى راه آن باشد كه پيش آيد شهى

يكى ديگر از مراتب تفكّر فكر كردن در فكرى است كه مصطلح صوفيّه است و آن عبارت از تمثّل شيخ سالك نزد اوست و آن از قوّت اشتغال به ذكر او ناشى مى‌شود به نحوى كه در آنچه كه مى‌بيند غير از او چيزى را نبيند، و به نحوى كه تدريجا بر تصرّفات او در ملكش و در ملك عالم كبير مطّلع مى‌شود.

اين فكر غايت غايات و نهايت طلبها است، و آن سكينه و آرامش است كه قرين به نصر و تأييد است، و آن بادى است كه از بهشت مى‌وزد و براى آن صورتى است مانند صورت انسان، و آن امامى است كه در عالم صغير ظاهر شده است. وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها «۱». (زمين را با نور پروردگارش روشن ساخته) اشاره به آن است، يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ «۲» (و روزى كه زمين به زمين ديگر تبديل شود) نيز به ظهور آن اشارت دارد، و شيخ كامل (ره) به همين معنى اشاره كرده است

كرد شهنشاه عشق در حرم دل ظهور قد ز ميان برفراشت رايت اللّه نور

---

(۱) سوره زمر، آيه ۶۹. [.....]

(۲) سوره ابراهيم، آيه ۱۴۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۶

و منظور از قول خدا كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ «۱» همين معيّت (همراهى) است، و حقيقت وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ «۲» همين وسيله است، و بيان كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ «۳» همين ظلّ (سايه) است. و نيز مولوى فرمايد:

كيف مدّ الظلّ نقش اوليا است كو دليل نور خورشيد خدا است

دامن او گير زوتر بيگمان تا رهى از آفت آخر زمان

اندر اين وادى مرو بى اين دليل لا احبّ الآفلين «۴» گو چون خليل

آنگاه كه سالكين به شيخشان برسند با زبان حال و قال مى‌گويند:

سُبْحانَكَ: خدايا تو از شناخته شدن بوسيله امثال ما و رسيدن افرادى چون ما به ساحت جلالت منزّه هستى، و منزّهى از چيزى كه تصوّر كنندگان تصوّر مى‌كنند، و بر آنان عالم ظلمت و نور ظاهر مى‌شود، رنجهاى دار فتنه و غرور و لذّتهاى نعمتهاى بهشت و راحتى‌هاى دار سرور را مى‌چشند و مشاهده مى‌كنند، آن وقت مى‌فهمند كه انسان برزخ بين جهنّم و بهشت است.

«ف»: پس پناه به خدا مى‌برند از آتش و مى‌گويند:

«قنا عَذابَ النَّارِ»: ما را از عذاب آتش حفظ فرما، در حالى كه ندا مى‌كنند پروردگارشان را و تضرّع و زارى مى‌كنند و مى‌گويند:

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹۲] ..... ص : ۴۸۶

اشاره

رَبَّنا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ (۱۹۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۶

اى پروردگار ما هر كه را تو در آتش افكنى او را سخت خوار كرده‌اى و او ستمكار بوده است و ستمگران را هيچ كس يارى نخواهد كرد.

(۱) سوره توبه، آیه ۱۱۹.

(۲) سوره مائده، آیه ۳۵.

(۳) سوره فرقان، آیه ۴۵.

(۴) سوره انعام، آیه ۷۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۷

تفسیر: ..... ص : ۴۸۷

رَبَّنا إِنَّکَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَیْتَهُ: اعتراف به این است که داخل کردن در آتش جز به حکم خدا نیست.
وَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ أَنْصارٍ: و برای ظالمان یاوری نیست، در اینجا اسم ظاهر به جای ضمیر قرار گرفته تا اشعار به این باشد که فعل خدای تعالی گزاف نیست، و داخل کردن اهل آتش به آتش نیست مگر به جهت ظلمشان. و همین ظلم سبب می‌شود که یاری خدا از آنها سلب گردد و ممکن است این جمله از کلام خدا باشد که به طور معترضه آمده و یا عطف است بر قول و گفتار آنان.
سپس آنان بینایی و آگاهی به بدیهایشان پیدا می‌کنند، بدیهایی که لازمه ذات آنهاست از قبیل انانیّت و لوازم آن، پس ایمان خود را نمایان می‌کنند تا به سبب ایمان گناهان بخشیده و پوشیده شود، و آن را از باب مقدّمه درخواست بخشش ذکر می‌کنند در حالی که پروردگارشان را می‌خوانند، و از او طلب کمک و فریاد رسی می‌کنند و می‌گویند:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۳] ..... ص : ۴۸۷

اشاره

رَبَّنا إِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً یُنادِی لِلْإِیمانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّکُمْ فَآمَنَّا رَبَّنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَ کَفِّرْ عَنَّا سَیِّئاتِنا وَ تَوَفَّنا مَعَ الْأَبْرارِ (۱۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۷

پروردگارا، ما چون صدای منادی که خلق را به ایمان می‌خواند شنیدیم، اجابت کردیم و ایمان آوردیم. پروردگارا از گناهان ما درگذر و زشتی کردار ما را بپوشان و هنگام جان سپردن ما را با نیکان محشور گردان.

تفسیر: ..... ص : ۴۸۷

رَبَّنا إِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً: پروردگارا ما شنیدیم صدای منادی را از وجود خودمان و آن عقلی است که ما را به تسلیم و انقیاد فرامی‌خواند، و صدای منادی را از خارج وجودمان که عبارت از نبیّ عصر ما و یا جانشین او می‌باشد شنیدیم.
ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۸
یُنادِی: یعنی بندگانت را ندا می‌زند لِلْإِیمانِ: برای خاطر ایمان یا به سوی ایمان.
أَنْ آمِنُوا بِرَبِّکُمْ: که به پروردگارتان ایمان آورید.
«ف»: پس اجابت کردیم او را، و «آمنا»: به تو ایمان آوردیم و به سوی تو پناه بردیم، در حالیکه گوهر آمرزش را که عبارت از

ایمان است تحصیل کردیم.

رَبَّنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا: پروردگارا گناهان ما را ببخش، و بپوشان بر ما و بر غیر ما گناهانی را که آثار و تبعات دارد، و مشاهده و یادآوری آنها، عقوبت و رنج و درد به دنبال دارد.

وَ كَفِّرْ: زایل کن عَنَّا سَيِّئاتِنا: از ما سیّئات ما را، «سیّئات» جمع «سیّئه» از «ساء» به معنی «قبح» و زشتی است. و فرق بین سیّئه و ذنب به شدّت و ضعف است، زیرا ذنب عبارت از گناهی است که ارتکاب آن فی نفسه انسانیّت را اذیّت می‌کند، و نیز دارای اثر و عقوبتی است که آن نیز اذیّت و آزار می‌رساند، ولی سیّئه آن گناهی است که خودش انسانیّت را اذیّت می‌کند بدون اینکه آثار و تبعاتی داشته باشد.

روی همین جهت غفران به ذنوب نسبت داده شده است و تکفیر که به معنی زایل کردن است به سیئات، و هر یک از آن موارد استعمال می‌شود.

وَ: بعد از غفران گناهان ما و زایل کردن سیّئات تَوَفَّنا: ما را به همین وصفی که درخواست کردیم و با ملاحظه جمیع فعلیّات با ابرار بگیر و بمیران

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۸۹

مَعَ الْأَبْرارِ: ظرف مستقرّ است و حال از مفعول، یا ظرف لغو است متعلّق به «توفّنا». و «ابرار» جمع «برّ» است به معنی نیکوکار نسبت به مردم در مقابل بدکار، یا به معنی این است به حال خودش نیکوکار است و مقصود در اینجا همین معنی است چنانکه به آن اشاره خواهد شد. سپس پناه به خدا بردند پس از آنکه توفّی و فانی گشتن تامّ را از خدا درخواست کردند، و در حال تضرّع خدا را ندا زدند، و درخواست بقای تامّ بعد از فنا کردند و گفتند:

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۴] ..... ص : ۴۸۹

اشاره

رَبَّنا وَ آتِنا ما وَعَدْتَنا عَلى رُسُلِكَ وَ لا تُخْزِنا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّكَ لا تُخْلِفُ الْمِيعادَ (۱۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۸۹

پروردگارا ما را از آنچه بر رسولان خود وعده دادی نصیب فرما و محروم نگردان و تو هرگز خلف وعده نخواهی کرد.

تفسیر: ..... ص : ۴۸۹

رَبَّنا وَ آتِنا ما وَعَدْتَنا: پروردگارا آنچه را که به رسولانت وعده داده‌ای به ما بده، و آن عبارت است از خلیفه شدن در زمین، و باقی ماندن در خلافت تو، و متمکّن و قدرتمند کردن در دین، و تبدیل ترس به امنیّت است چنانکه فرمودی: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ (بِي شَيْئاً) «۱». و خدا به کسانی که از شما بندگان (به خدا و حجّت عصر (ع) ایمان آرد و نیکوکار گردد وعده فرمود که (در ظهور امام زمان) در زمین خلافت دهد (و به جای امم گذشته حکومت و اقتدار بخشد) چنانکه امم صالح پیغمبران سلف، جانشین پیشینیان خود شدند

(۱) سوره نور، آیه ۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۰

و علاوه بر خلافت، دین پسندیده آنان را (که اسلام واقعی است) بر همه ادیان تمکین و تسلّط عطا کند و به همه مؤمنان پس از خوف و اندیشه از دشمنان ایمنی کامل دهد که مرا به یگانگی بی هیچ شائبه شرک و ریا پرستش کنند و بعد از آن هر که کافر شود، در حقیقت فاسق تبهکار است (که با شناسائی و معرفت حقّ از پی شهرت نفس به راه کفر می‌روند).

یعنی نباید، از جهت گفتار و حال و شهود به من شرک ورزند.

عَلی رُسُلِکَ: این کلمه مجمل است و احتیاج به تقدیر مضاف دارد و آن یا متعلّق به «وعدتنا» است که تقدیر (آتنا ما وعدتنا علی السنهٔ رسلک) می‌شود یعنی آنچه را که به زبان رسولانت وعده دادی. یا متعلّق به «آتنا» است که تقدیر (آتنا ما وعدتنا علی طریقهٔ رسلک) می‌شود، یعنی بر راه رسولانت بدار. یعنی همان راهی که به رسولانت عطا کردی، برای ما قرار ده از قبیل کمال بقا در کثرات به نحوی که هیچ یک از حقوق کثرات مهمل نشود، و لحاظ توحید به نحوی که نه بودن در مرتبه توحید از مرتبه تکثیر باز دارد و نه شأن تکثیر از شأن توحید و علّت اینکه آنچه را که خداوند وعده داده است سؤال و درخواست کردند با اینکه وعده خداوند تخلّف‌پذیر نیست و احتیاج به درخواست ندارد، بدان جهت است که می‌ترسیدند که در آن شرایطی که خداوند به آنها وعده داده بود، کوتاهی و تقصیر کرده باشند، پس سؤال و درخواست به جهت کوتاهی در آمادگی خودشان است، نه اینکه محض تعبّد باشد، چنانکه مفسّرین عامّه گفته‌اند.

وَ لا تُخْزِنا یَوْمَ الْقِیامَةِ: یعنی ما را رسوا و خوار نکن به این طریق که عیب و نقصی در ما باقی بماند تا اینکه در قیامت بدان سبب رسوا و مفتضح شویم.

إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ: که تو وعده‌ات را خلاف نمی‌کنی، جمله یا استیناف است در مقام تعلیل، یا جواب سؤال است از روش خدای تعالی با بندگان.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۱

بدان که انسان مادام که با توبه و بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی و پذیرش ولایت وارد ولایت نشود (پیوند ولایت نخورد)، در ذات و افعالش مانند بادام و گردو و پسته‌ای است که خالی از مغز است و قابل اعتنا نیست، و نزد خدا قربی ندارد، اگر چه در عبادت خدا بکوشد و با شب زنده‌داری و روزه بودن روزها در تمام طول عمر نفس خود را به کوشش و ریاضت وادارد خداوند او را به رو در آتش می‌اندازد.

و آنگاه که با قبول ولایت و قبول دعوت باطنی صاحب مغز شد، در هر حال متذکّر به ذکر خدا می‌شود و در آفرینش خود تفکّر می‌کند، و او در چیزهای فانی از زمین و زمینی و آسمان و آسمانی به تفکّر می‌پردازد و چون نظر کند، نظرش عبرت می‌شود، و چون تکلّم کند کلامش حکمت می‌گردد، و چون ساکت شود سکوتش فکر می‌شود و آن به اندازه مرتبه ایمان است.

مثلا نظر به درد و رنجهای دنیا می‌اندازد و عبرت می‌گیرد، و منتقل به رنجهای آخرت و شدّت آن می‌شود و به خدا پناه می‌برد و از گناهانی که کرده است بر حسب زبان حال توبه می‌کند، اگر چه با زبان قال چیزی نگوید.

سپس به مغز و لطیفه ایمانیش می‌نگرد که آن مرتبه نازله ولیّ امرش می‌باشد، و از او کمک می‌طلبد و برای گناهانش استغفار می‌کند گناهانی که از نسبت دادن صفات به خودش حاصل شده است و از خدا می‌خواهد بدیها و زشتیهایش را زایل کند همان بدیهایی که از نسبت دادن صفات به خودش حاصل شده است.

سپس از خدا درخواست می‌کند که او را بمیراند و جمیع فعلیّت‌هایش را از او بگیرد به نحوی که هیچ نسبت فعلی به ذاتش باقی

نماند، و حتّی نسبت ذات، به ذات خودش نیز باقی نماند تا نسبت به افعال و صفات و ذاتش برای او فنای تام حاصل شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۲

سپس با زبانی که به خودش منسوب نیست از خداوند بقای بعد از فنا را درخواست می‌کند، آن گونه بقایی که پیامبران در عین کثرت، حال حفظ وحدت داشتند.

این مرحله، آخرین مرتبه سالک است و آن مرتبه ربوبیّت بعد از عبودیّت است، و همه اینها با زبان حال است خواه مقرون به زبان قال هم باشد یا نباشد، و خواه خودش احساس این معنی را داشته باشد یا نداشته باشد.

بنابراین آیه اشاره به مراتب سیر می‌کند، زیرا از قول خدای تعالی:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ تا فَآمَنَّا اشاره به سیر از خلق به حقّ است. و از فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا تا وَ تَوَفَّنا مَعَ الْأَبْرارِ اشاره به سیر از حقّ به حقّ است با مراتبی که دارد، از توحید افعال و صفات و ذات، و همچنین اشاره به سیر در حقّ نیز هست.

از آتِنا ما وَعَدْتَنا تا لا تُخْلِفُ الْمِيعادَ اشاره به سیر به حقّ در خلق است.

چون آیه اشاره به مراتب انسان در کمال را دارد، لذا بر حسب مراتب و تفاوت ظهور ربّ و تفاوت حال سالک ندای «ربنا» را تکرار کرد. و ندا کننده و ندا شونده در هر مرتبه غیر از ندا کننده و ندا شونده‌ای است که در مرحله سابق بوده است، لذا از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است: وای بر کسی که آن (کلام خدا) را بین دو فکّش می‌جود و در آنچه که در آن است تأمّل نمی‌کند «۱».

روایت شده است: کسی که از امری اندوهناک است و پنج مرتبه بگوید: «ربّنا» خداوند او را از چیزی که می‌ترسد نجات می‌دهد. «۲»

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۷۸.

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۷۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۳

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۵] ..... ص : ۴۹۳

اشاره

فَاسْتَجابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لا أُضِيعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ أُوذُوا فِي سَبِيلِي وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ثَواباً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوابِ (۱۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۳

پس خدا دعاهای ایشان را اجابت کرد، که البتّه من که پروردگارم عمل هیچ کس از مرد و زن را بی‌مزد نگذارم. پس آنان که از وطن خود هجرت نمودند و از دیار خویش بیرون شدند و در راه خدا رنج کشیدند و جهاد کردند و کشته شدند همانا بدیهای آنان را بپوشانم و آنها را به بهشت‌هایی در آورم که زیر درختانش نهرها جاری است این پاداشی است از طرف خداوند و نزد خداست پاداش نیکو یعنی بهشت لقای الهی.

تفسیر: ..... ص : ۴۹۳

فَاسْتَجابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّی: خداوند دعای آنان را اجابت کرد به اینکه (خدا می گوید):

لا أُضِیعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْکُمْ مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی: عمل هیچ مرد و زن را ضایع نمی کنم آنچه را که خواستید چون حفظ از آتش، مغفرت و پوشاندن گناهان، و میراندن با نیکان و بخشش به قدر استعدادی که در نتیجه اعمالتان حاصل کرده‌اید، همه را عطا می کنم.

بَعْضُکُمْ مِنْ بَعْضٍ: جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

اگر خداوند عمل هیچ عمل کننده‌ای را ضایع نمی گرداند پس چگونه است که در دنیا مردان را از بابت هجرت و غیر آن مدح می کند بدون اینکه زنان را مدح نماید؟ پس خداوند فرمود: بعضی از شما از بعضی دیگر است یعنی مدح مردان مدح زنان نیز هست.

یا اینکه جواب امّ سلّمه است. طبق آنچه که روایت شده، امّ سلّمه گفت: یا رسول اللّه چگونه است که در باره هجرت مردان در قرآن ذکر

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۴

شده ولی در باره زنان ذکری به عمل نیامده است؟ «۱» و معنی اینکه بعضی از بعضی دیگر است این است که بعضی ناشی از بعضی دیگر است به سبب توالد، مردان ناشی از زنان هستند، و زنان از مردان. یا مقصود این است که بعضی از سنخ بعضی دیگر است یا از مادّه بعضی دیگر.

پس لفظ «من» یا ابتدائیّه است یا برای تبعیض.

و خدای تعالی به جواب اجمالی اکتفا نکرد و در جواب، تفصیل داد به طریق عطف تفصیل بر اجمال، و فرمود:

فَالَّذِینَ هاجَرُوا: یعنی کسانی که از وطنهای صوری که مانع از بر پا داشتن عبادت و اظهار دین بود هجرت کردند به سوی مدینه رسول صلّی اللّه علیه و آله تا دین را طلب کنند یا متمکّن از اظهار دین و عبادت باشند، یا به شهری هجرت کردند- هر شهری که باشد- که در آنجا دین طلب کنند یا در آنجا بتوانند اظهار دین نموده مراسم دین را به پا دارند.

یا اینکه از دار شرک باطنی که آن نفس امّاره و سپس لوّامه است هجرت کردند، زیرا مهاجر حقیقی کسی است که از سیّآت که اصل آن نفس امّاره است هجرت کرده باشد.

وَ أُخْرِجُوا: «واو» به معنی «أو» است یا اینکه عطف است در معنی تعلیل.

مِنْ دِیارِهِمْ: یعنی دیار صوری و معنوی، که در آن «هاجروا» و «أخرجوا» به هم مرتبطند و در معنا به صورت تبادل می‌آیند.

وَ أُوذُوا فِی سَبِیلِی: و در راه من رنج کشیدند، یعنی راه مدینه، یا راه و روش رسول صلّی اللّه علیه و آله یا راه تحصیل دین، از این رو «سبیل» (راه) را به خودش نسبت داده است تا بزرگداشت آن را برساند و ممکن است مقصود از «سبیل» خود دین یا رسول صلّی اللّه علیه و آله باشد، یا طریق قلب و ولایت

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۷۸- ۳۷۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۵

که در حقیقت همان راه خدا می‌باشد.

وَ قاتَلُوا: و مبارزه کردند با جهاد صوری یا با جهاد معنوی وَ قُتِلُوا: و یا با شمشیر دشمنان ظاهری کشته شدند و یا از انانیّت خود کشته شدند.

لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ: انانيّت و لوازم آن را از گناهان قالبى زايل مى‌كنم.

وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ: و قطعا آنها را در بهشتهائى كه زير درختانش يا عمارتهايش نهرها جارى باشد، جاى مى‌دهم بدان كه اضافات حق اوّل، اعتبارى نيست بلكه اضافه‌هاى حقيقى اشراقى است كه از آن به «انهار» تعبير مى‌شود، و هر مرتبه‌اى از عاليها محلّ ظهور اضافات خدا، در آن مرتبه است، و محلّ بروز آن اضافات است از آن مرتبه به غير آن. و همچنين آن جهتى از اين اضافات كه به طرف حقّ واجب تعالى است (وصل است به طرف حق) عالى بوده و بر جهتى كه شامل خلق است احاطه دارد. و بروز اضافات خدا به خلق از آن جهتى است كه خلق از آن پيروى مى‌كند، پس صحيح است گفته شود: نهرهايى كه به سوى خلق جارى مى‌شود از زير آن مرتبه‌هايى جارى مى‌شود كه به وجهى، عبارت از جنان و بهشت است.

ثَواباً: يعنى جزا و پاداش، مفعول مطلق است بدون اينكه لفظى از فعل داشته باشد، يا مفعول له است، يا تقديرا به معنى «ادخال ثواب» است كه منصوب به نزع خافض مى‌شود، يا حال است از فاعل يا از مفعول يعنى در حالى كه آنها جزا مى‌يابند.

مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوابِ: عطف است يا حال، و در آن ثوابى نيكو و شايسته تعيين شده كه از نزد خدا به جهت بزرگداشت آنان مى‌باشد. روايت شده كه آيه در مورد على (ع) نازل شده است در وقتى كه از مكّه هجرت نمود در حالى كه فاطمه‌ها با او بودند، فاطمه بنت اسد، ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۶

و فاطمه دختر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و فاطمه دختر زبير. او (ع) سواران و دليران قريش كه به دنبالش آمده بودند تا به زور وى را از سفر منع كنند، با شمشير جنگيد و سپس سير و سفر خود را در حال غلبه و قدرت، ادامه داد تا در «ضجنان» فرود آمد و در آنجا يك روز و يك شب ماند. عدّه‌اى از ضعفاى مؤمنين به او ملحق شدند و در بين آنان امّ ايمن كنيز رسول خدا بود، آن شب على (ع) و فاطمه‌ها نماز مى‌خواندند و ايستاده و نشسته و بر پهلو خوابيده ذكر خدا مى‌كردند، پس همچنين بودند تا فجر طلوع كرد و نماز فجر را با آنها خواند و همچنان به راهش ادامه داد.

پس على (ع) و فاطمه‌ها اين كار را منزل به منزل انجام مى‌دادند و خدا را عبادت مى‌كردند و تنها به سوى او رغبت داشتند و اين چنين آمدند تا به مدينه رسيدند، در حالى كه در شأن آنان و كارى كه قبل از رسيدن به مدينه انجام مى‌دادند اين وحى نازل شده بود كه الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ تا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى كه مقصود از ذكر (مرد) على (ع) و مقصود از انثى (زن) فاطمه‌ها هستند. «۱»

و اين آيات بلكه جميع آيات قرآن اگر چه مورد نزولش خاصّ مى‌باشد ولى حكم آيه در باره هر كسى كه متّصف به صفات مذكور باشد جريان دارد.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹۶] ..... ص : ۴۹۶

اشاره

لا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلادِ (۱۹۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۶

دنيا تو را فريب ندهد، چون ببينى كافران شهرها را در تصرّف آرند.

تفسير: ..... ص : ۴۹۶

لا یَغُرَّنَّکَ: از آیه سابق مقطوع است و دفع توهّمی است که از

---

(۱) صافی: ج ۱، ص ۳۷۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۷

قول خدا: أَنِّی لا أُضِیعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْکُمْ ناشی شده است، و توهّم این است که چگونه عمل عاملین ضایع نمی‌شود در حالی که مؤمنین با کمال طاعتی که دارند در تنگنای زندگانی و به بلای کثیر مبتلا هستند، و کافرین و منافقین با اینکه اطاعت خدا نمی‌کنند در وسعت عیش هستند و از گرفتاری آسوده‌اند.

و خطاب مخصوص نبی صلّی اللّه علیه و آله است به طریقه ضرب المثل که می‌گوید: تو را قصد می‌کنم ولی تو بشنو ای کنیز «۱»، یا اینکه خطاب عامّ است نسبت به هر کس که خطاب در مورد او ممکن است.

روایت شده است که برخی بعد از آن که می‌دیدند که کافرین در راحتی و فراخی عیش هستند، چنین توهّمی را به زبان آورده می‌گفتند:

دشمنان خدا را می‌بینیم در خیر هستند در حالی که ما از گرسنگی هلاک شدیم، آن وقت این آیه نازل شد که: لا یَغُرَّنَّکَ «۲» تَقَلُّبُ الَّذِینَ کَفَرُوا فِی الْبِلادِ: تقلّب کنایه است از وسعت و راحت و تجارت سود آور آنها، و قدرتمندی آنها از چیزی که می‌خواهند.

[سوره آل‌عمران (۳): آیه ۱۹۷] ..... ص : ۴۹۷

اشاره

مَتاعٌ قَلِیلٌ ثُمَّ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ (۱۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۷

دنیا متاعی اندک است و پس از این جهان منزلگاه آنان جهنّم است و چه بد آرامگاهی است.

تفسیر: ..... ص : ۴۹۷

مَتاعٌ قَلِیلٌ: یعنی آن تقلّب متاعی اندک است، جواب سؤالی است که محذوف است در مقام تعلیل، و خبر مبتدای محذوف است، یا مبتدای خبر محذوف،

---

(۱) ضرب المثل عربی (ایّاک أعنی و اسمعی یا جاره) وقتی که مطلبی به کسی گفته می‌شود و حال آن که منظور آن است سایرین که ظاهرا مورد خطاب نیستند توجه کنند در فارسی می‌گویند (به در می‌گویم که دیوار بشنود).

(۲) صافی: ج ۱، ص ۳۷۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۸

یعنی در آن متاعی اندک است.

و «متاع» يا به معنى مصدريش مى‌باشد، يا به معنى چيزى است كه به وسيله آن تمتّع و لذّت حاصل مى‌شود، و اندك بودن متاع يا به معنى اندك بودن چيزى است كه با آن لذّت حاصل مى‌شود يا به معنى اندك بودن زمان آن است، چون همه دنيا در جنب آخرت، مانند اين است كه كسى كه انگشتش را در دريا فرو برد چنانكه در خبر آمده است. و مدّت دنيا در مقابل روزگار جز اين گونه (انگشت در دريا) نمى‌باشد. «۱»

ثُمَّ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ: كه جهنّم نهايتى ندارد و هيچ سختى مثل سختى آن نيست.

وَ بِئْسَ الْمِهادُ: چه آرامگاه بدى است جهنّم، و «مهاد» مانند گهواره، چيزى است كه براى كودك و راحتى و خواب او آماده مى‌كنند، و استعمال آن در اينجا از جهت خشم است.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹۸] ..... ص : ۴۹۸

اشاره

لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها نُزُلاً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرارِ (۱۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۸

ليكن آنان كه خدا ترس و با تقوى شدند منزلگاهشان بهشت‌هائى است كه در زير درختان آن نهرها جارى است و بهشت منزل جاودانى آنهاست، در حالى كه خدا براى آنها خوان احسان خود بگسترده است و آنچه نزد خداست براى نيكان از هر چيز بهتر است.

تفسير: ..... ص : ۴۹۸

لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ: استدراك است از آنچه كه از تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا استفاده شد، زيرا از آن چنين استفاده شد كه كفّار متنعّم هستند نه مؤمنين، پس خدا فرمود: لكن براى مؤمنين بهشتهايى

---

(۱) صافى: ج ۱، ص ۳۸۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۴۹۹

است كه تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها: بهشتى بدون زوال. كه از ذيل آن نهرهايى جارى است.

نُزُلًا: يعنى جهت بزرگداشت آنها از آنها پذيرائى مى‌شود.

«نزل» عبارت است از آن خوراكى و نوشيدنى و هديه (صله)، كه براى كسى كه وارد مى‌شود آماده مى‌كنند تا هنگام ورود او، حاضر باشد.

مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرارِ: يعنى آنچه كه نزد خداست بهتر از آن چيزى است كه فجّار به وسيله آن در وسعت و راحت هستند، و گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير اشاره به مدح ديگرى براى آنهاست.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۱۹۹] ..... ص : ۴۹۹

اشاره

وَ إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خاشِعِينَ لِلَّهِ لا يَشْتَرُونَ بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا أُولئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۱۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۹

همانا برخى از اهل كتاب كسانى هستند كه به خدا و كتاب آسمانى شما و هم به كتاب آسمانى خودشان ايمان آوردند در حالتى كه مطيع فرمان خدا بوده آيات خدا را به بهايى اندك نفروشند. آنها را نزد خدا پاداش نيكوست و البتّه خدا، سريع و آسان به حساب خلق رسيدگى خواهد كرد.

تفسير: ..... ص : ۴۹۹

وَ إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ: عطف است به اعتبار معنى، زيرا چنانكه بعضى گفته‌اند آيه لا يَغُرَّنَّكَ....» تا آخر در مورد غبطه مسلمانان نسبت به يهود نازل شد، چون ديدند كه يهود در رفاه و نعمت زندگى مى‌كنند و از ضعيف بودن خودشان پنداشتند كه رفاه براى يهود خوب است، پس خداوند فرمود: «راحتى آنها شما را فريب ندهد، چون آن راحتى دنيا متاعى اندك است و داراى عاقبت بدى است». پس گويا گفته است:

ترجمه بيان السعادة، ج۳، ص: ۵۰۰

«بعضى از اهل كتاب به خدا كافر هستند و جهنّم براى آنهاست، و بعضى از آنها لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ به خدا و كتاب و شريعتى كه به شما نازل شده است ايمان مى‌آورند.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ: و به كتاب‌ها و شرايعى كه به خود آنها نازل شده است، ايمان مى‌آورند.

خاشِعِينَ لِلَّهِ لا يَشْتَرُونَ بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا: در برابر خداوند خاشع بوده و مثل كفّار از اهل كتاب و مثل منافقين امّت محمّد نيستند كه آيات خدا را به بهاى اندك بفروشند. پس اين آيه، كنايه به كفّار اهل كتاب و منافقين از اهل اسلام است.

أُولئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ: نسبت دادن اجر به آنها، بزرگداشت اجر است كه گويا شناختن اجر ممكن نيست مگر با نسبت دادن به آنها.

عِنْدَ رَبِّهِمْ: اجرى نزد پروردگارشان. اين عبارت بزرگداشت ديگرى از آنان است و كنايه‌اى به كفّار و منافقين است.

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ: جواب سؤال مقدر است، گويا كه گفته شده است: براى كفّار جزاء داده مى‌شود به مقدار استحقاقشان و بر حسب اعمالشان و به مؤمنين نيز به قدر استعداد و عملشان پاداش داده مى‌شود، و از طرفى نفوس بشر متناهى نيست، پس چگونه آن نفوس و اعمال و پاداشش محاسبه مى‌شود؟

پس خداوند فرمود: كه خدا سريع الحساب است، و محاسبه يكى، او را از محاسبه ديگرى باز نمى‌دارد و هيچ چيز از عمل حسابرسى او فرار نمى‌كند، و از عملش چيزى فروگذار نمى‌شود، و چيزى از او غايب نمى‌گردد، پس همه را در آن واحد در يك دفعه و در يك چشم به هم زدن محاسبه مى‌كند.

[سوره آل‌عمران (۳): آيه ۲۰۰] ..... ص : ۵۰۰

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صابِرُوا وَ رابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۲۰۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۰۱

ترجمه: ..... ص : ۵۰۱

ای اهل ایمان، در کار دین صبور باشید و یکدیگر را به صبر و مقاومت سفارش کنید و به هم پیوسته و مهیّا و مراقب کار دشمن بوده خدا ترس باشید که فیروز و رستگار گردید.

تفسیر: ..... ص : ۵۰۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا: ای اهل ایمان، که به ایمان عامّ و بیعت عامّ نبوی، یا به ایمان خاصّ و بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی مؤمن هستید، اصْبِرُوا: صبر پیشه کنید، صبر عبارت است از حبس نفس و منع آن از چیزی که اقتضا می‌کند.

چون مقتضیات نفس بر حسب قوای داخلی و واردات خارجی‌اش مختلف است اقسام صبر نیز بر حسب آنچه که نفس به آن تعلّق دارد، مختلف گشته است و صبر در اخبار سه قسم قرار داده شده است:

۱- صبر از معصیت‌ها و آن حبس نفس است از مقتضای قوای شهوی و غضبی و شیطانی در صورتی که اذن و اباحه‌ای از جانب خدا در باره آن نباشد.

۲- صبر بر طاعت‌هاست و آن نگهداری و حبس نفس است از خروج از مقام تسلیم و انقیاد، چون نفس به سبب نیروی شیطانیش اقتضای استبداد و انانیّت می‌کند.

۳- صبر بر مصیبت‌ها و آن نگه‌داری نفس است از بی‌تابی، آن گاه که امری ناسازگار با نفس بر آن وارد شود. که در اینجا نفس اقتضای بی‌تابی و اضطراب و پناه بردن به غیر خودش را می‌کند و التماس برای دفع آن، و همچنین وقتی که چیزی منافی با نفس بر آن وارد شود، نفس خواهان دفع آن است. حال اگر قدرت بر دفع یا انتقام نداشته باشد و آنچه منافی با ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۰۲

نفس است از چیزهائی باشد که قابل انتقام‌گیری است آن وقت مسأله صبر مطرح می‌شود. و چون آیات دارای وجوهی است به حسب لفظ و به حسب معنی، و ائمّه (ع) آیات را با وجوهی که مناسب مقام کلام باشد بر حسب احوال اشخاص تفسیر می‌کرده‌اند، این آیه را نیز به وجوه مختلف تفسیر کرده‌اند چنانکه اشاره خواهیم کرد.

وَ صابِرُوا: از «مصابره» است به معنی وادار کردن هر یک دیگری را بر صبر بر مصیبت‌ها یا بر صبر بر طاعت‌ها یا صبر از معاصی و گناهان.

و ممکن است به معنی غلبه کردن در صبر باشد یعنی در صبر و مقاومت بر دشمن در جنگ‌ها، چیره شوید چون شما از آنها به صبر و ثبات در جهاد سزاوارترید، زیرا شما از خدا چیزی را امید دارید که آنها امید ندارند.

یا اینکه با صبر بر تقیّه، یا صبر بر فتنه، بر آنان غلبه کنید تا بر آنها پیروز شوید و به همه این معانی در اخبار اشاره شده است، چنانکه «اصبروا» در خبر به صبر بر واجبات و صبر بر مصیبت‌ها، و صبر بر دین، و صبر از معاصی تفسیر شده است و آن بر حسب اختلاف احوال سؤال کنندگان و مخاطبین است. و از طرفی وجوه قرآن چنانکه اشاره کردیم زیاد است، و اراده هر یک از آن وجوه به حسب اقتضای مقام جایز است.

وَ رابِطُوا: مرابطه در ظاهر ملازم بودن سرزمین دشمن است، یا به معنی این است که هر یک از دو گروه اسبانشان را در سر حدّ زمین

خودشان ببندند.

و ممکن است مقصود اتّصال به امام باشد با بیعت خاصّ ولوی، یا به تبعیّت و انقیاد در احکام، یا مقصود اتّصال به ملکوت امام است و یا مقصود انتظار نماز است بعد از نماز چنانکه، به همه این معانی در اخبار اشاره شده است. ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۰۳

و مرابطه، در اخبار زیادی، به مرابطه با امام یعنی ملازم امام بودن تفسیر شده است با اختلاف اندک در لفظ «۱» و صوفیان به امثال این آیه بر گفته خودشان استشهاد کرده‌اند که سالک باید مجاهده کند در ریاضات و ذکر و فکری که از صاحب اجازه در شریعت یا طریقت اخذ شده باشد به نحوی که آینه قلبش از غبار کثرات صاف گردد، و در آن صورت شیخش تجلّی کند و از او غایب نشود. و این اتّصال و تجلّی را مرابطه و حضور و فکر می‌نامند، و آن متجلّی را سکینه می‌نامند. و می گویند:

سالک مادام که متّصل به ملکوت شیخش نشده باشد، سالک به طریق است نه سالک به سوی خدا، و آن گاه که متّصل به ملکوت شیخش شد واصل به طریق می گردد و سالک الی اللّه، بر طریق قرار می گیرد.

و قبل از این اتّصال عبادت او با سختی و زحمت و اکراه همراه است ولی بعد از وصول، عبادت با لذّت و راحتی و از روی میل انجام می‌شود. و قول مولوی (ره) که می گوید:

جهد کن تا نور تو رخشان شود تا سلوک و خدمتت آسان شود

اشاره‌ای به همین ظهور و تجلّی است.

و با تحقّق این اتّصال همراهی با صادقین که خدا به آن امر کرده است، صدق می کند در آنجا که می‌فرماید: کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ، و این ظاهر همان وسیله‌ای است که خداوند امر به طلب آن کرده و فرموده است: ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَةَ.

و در همین جا و به سبب همین معنی است که زمین تبدیل به غیر از این زمین می‌شود و زمین با نور پروردگارش روشن می‌شود، و زمین گنجهایش را بیرون می‌آورد، و اخبارش را بیان می کند، و اسرارش را آشکار می‌سازد. و این ظاهر، آن نوری است که بین دستها و در طرف

---

(۱) عیاشی: ج ۱، ص ۲۱۲، ح ۱۸۰. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۳، ص: ۵۰۴

راستشان حرکت می کند «۱».

از سیّد ساجدین (ع) «۲» روایت شده است: که این آیه در باره عبّاس (عموی پیغمبر) و در باره ما نازل شده است. ولی رابطه‌ای که خداوند ما را به آن امر کرد محقّق نشد، ولی در آینده در نسل ما و در نسل او مرابط (رابط بین خدا و خلق) به وجود خواهد آمد. «۳»

وَ اتَّقُوا اللَّهَ: بپرهیزید از خشم و عذاب خدا که مبادا از آنچه که به شما در باره صبر، و سفارش به صبر و مرابطه امر شده است. ترک نمایید، و از خدا بترسید از اینکه بعد از ایجاد پیوند و رابطه به غفلت و دوری از جلوه‌گاه نور الهی قرار گیرید، چه هر که به این حالت برسد (یعنی به غفلت و اعراض) پس خدایش، عذابی خواهد کرد که هیچ یک از جهانیان را آن چنان عذاب نخواهد کرد.

لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ: در گذشته در باره این عبارت سخن گفته شد که «لعلّ»، امید است، معنی می‌دهد ولی برای خدا واجب است و آن در وعده خدا جریان دارد چنانکه عادت مردان بزرگ نیز چنین است که در گفتار کلمه امید است یا باشد (لعلّ) به کار می‌برند.

و صلّی اللّه علی محمد و آله الطیّبین الطاهرین پایان جلد سوم

---

(۱) سوره زلزال- إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها....

(۲) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۵۳، ح ۶۰۱.

(۳) نور الثقلین: ج ۱، ص ۳۵۳، ح ۶۰۱.

جلد چهارم

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

[پیشگفتار ..... ص: ۱

و صلّی اللّه علی سیّدنا محمّد و اله الطّاهرین

خوشا آنان که پا از سر نذونن سر و پایی بجز دلبر نذونن

دل آرامی کز و گیرد دل آرام بغیر از ساقی کوثر نذونن

تفسیر شریفی که با ترجمه فارسی آن در اختیار خوانندگان محترم قرار می‌گیرد جلد چهارم (از چهارده جلد) ترجمه فارسی همراه با متن عربی آن می‌باشد، یقینا برای آنان ناآشنا نیست همانطوری که در مقدّمه جلد اوّل آمده است، حضرت آقای حاج سلطان حسین تابنده (رضا علیشاه) قدّس اللّه سرّه العزیز به اشاره پدر بزرگوارشان سوره مبارکه حمد و شش سوره مختصر آخر قرآن را که شامل سوره‌های اعلی- ضحی- انشراح- قدر- نصر- اخلاص می‌باشد، ترجمه و بنام رهنمای سعادت در اختیار خوانندگان عزیز قرار دادند. و نیز بنا به استدعای طالبین علم و عرفان کتاب سه داستان- ترجمه داستانهای سوره کهف مشتمل بر داستان حضرت موسی (ع) و خضر (ع)، اصحاب کهف و ذو القرنین را به شیوه عرفانی و مبتنی بر همین تفسیر و سپس در سال ۱۳۶۵ کتاب سه گوهر تابناک که شرح آیات معراجیّه و آیهٔ الکرسی و آیه نور می‌باشد توسّط آن حضرت ترجمه و تألیف شده به طبع رسیده است.

تفسیر شریف بیان السّعاده فی مقامات العبادهٔ که بعضی از علمای اعلام با عبارت «التّفسیر السّلطان سلطان التّفاسیر» آنرا سلطان التّفاسیر نامیده‌اند تفسیری عرفانی شامل چهّار جلد است که سعادت ابنای بشر و شناسانیدن راه و روش حقیقت دین و عرفان و ولایت علی بن ابی طالب (ع) و اوصیای کرامش را تا ابد الدّهر با استناد به احادیث و اخبار معصومین سلام اللّه علیهم اجمعین در تفسیرهائی نظیر این تفسیر شریف باید یافت.

هر که بخواهد به حقیقت دین و عرفان آشنا شود و از لغزشهای نابجا از جهت شناخت ولایت آن یگانه دهر یعنی مولای متّقیان علیّ (ع) در امان باشد در این تفسیر شریف بنگرد، تا حقایق ولایت کبرای الهی برای او روشن گردد.

مفسّر محترم سعی نموده است حقیقت آیات اعجاب انگیز کلام اللّه مجید را که در مورد ولایت علیّ بن ابی طالب (ع) نازل شده است با عالی‌ترین مضامین عرفانی و با توجّه به اخبار معصومین (ع) طالبین حقیقت ولایت را به سر چشمه زلال هدایت و معنویّت رهنمون سازد.

حضرت آقای سلطان علی شاه- علی الخصوص در این مجلّد که شامل تفسیر سوره‌های نساء و مائده می‌باشد- ضمن تفسیر، حقایق ولایت علیّ بن ابی طالب (ع) را چنان وصف می‌کند که گوئی خود در آن زمان بسر می‌برده است و یا اینکه بر بسیاری از اسرار آنحضرت که باید سرمشق پویندگان راه ولایت و عارفان حقّ و حقیقت باشد آگاهی داشته است.

فرمایش مولانا جلال الدین به مناسبت جلد چهارم مثنوی در باره جلد چهارم این تفسیر شریف نیز صادق می‌باشد:

روشنی بر دفتر چهارم بریز کافتاب از چرخ چارم کرد خیز

هین ز چارم نور ده خورشید وار تا بتابد بر بلاد و بر دیار

با کمال عجز و انکسار حتّی المقدور سعی نمودیم عین مطالب و جملات تفسیر را بدون کم و زیاد ترجمه نمائیم خصوصا از عرفای بزرگوار و علما و دانشمندان عالیمقدار استدعا داریم بر این فقیران منّت نهند و به هر نحوی که صلاح می‌دانند یاد آوری نمایند تا اگر خداوند منّان عمری و فرصتی عنایت فرمود با نهایت سپاسگزاری از آنان در اصلاح لغزشهایمان اقدام نمائیم.

در آماده ساختن این مجلّد نیز مولای دانشمند و بزرگوارمان جناب آقای دکتر نور علی تابنده (مجذوبعلیشاه) أرواحنا فداه کماکان با همّت عالی و توجّه خاصّ در همه حال ما را یاری داده‌اند و همچنین استاد و دانشمند و محقّق ارجمند جناب آقای دکتر سیّد جعفر شهیدی با کمال محبّت و بزرگواری مشوّق ما می‌باشند. با کمال نیازمندی و سپاسگزاری از حضرت احدیّت و مولی الموحّدین مولای متّقیان اجر جزیل برای آنان مسألت داریم.

از همه عزیزان دیگری که آنان نیز با نهایت بزرگواری در چاپ و انتشار این مجلّد خالصانه و برای رضای خدا و ارادتی که به مولای متّقیان داشته‌اند روزها و شب‌ها و ماهها صرف وقت کرده‌اند و که ذکر نام همه آنان در این جا مقدور نیست صمیمانه سپاسگزاریم و از خداوند برای آنان توفیق و سعادت دنیا و آخرت خواهانیم.

امّا یادآوری نکات زیر و یاد آوری زحمات بی‌شائبه و همکاری و کوششهای خالصانه و پیگیر بعضی از دوستان الزامی است:

۱- منابع احادیث و اخبار معصومین (ع) با سعی و کوشش حضرت آیهٔ اللّه سمامی و چند تن دیگر از علمای بزرگوار قم گرد آوری شده که در پاورقیها درج گردیده است.

۲- سازمان و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که عهده‌دار لیتوگرافی، چاپ و صحافی این تفسیر شریف شده‌اند.

۳- جناب آقای محسن نهال مدیر محترم انتشارات «محسن» که نهایت همراهی با بردباری و صداقت و امانت در نشر این تفسیر شریف نموده‌اند.

۴- برادر مکرّم جناب آقای حبیب اللّه پاک گوهر با کمال محبّت و با حوصله و دقّت ویراستاری علمی و فنی قسمت دوم کتاب یعنی بخش ترجمه این مجلّد را عهده‌دار بوده‌اند.

۵- سرکار خانم فرزانه شعاع که با دلسوزی و صداقت امور تایپ کامپیوتری قسمت ترجمه و صفحه‌آرایی کتاب را بر عهده داشته‌اند.

۶- آقای آرموند نظریان با کمال محبّت تایپ کامپیوتری قسمت عربی این مجلّد را به عهده داشته‌اند.

۷- برادر بزرگوار جناب آقای محمّد رضا انصاری به اتّفاق پدر بزرگوارشان با کمال علاقه در مقابله متن عربی با متن چاپ دانشگاهی همراهی نموده‌اند.

از همه این سروران و عزیزان و افراد بسیار بزرگوار و دانشمند و صادقی که اجازه نداده‌اند نام آنها در این مقدّمه ذکر شود، صمیمانه سپاسگزاری و از پروردگار عالم سعادت دنیا و آخرت و اجر دارین برای آنان مسئلت می‌نمائیم.

در خاتمه لازم می‌دانیم جهت اطلاع خوانندگان محترم توضیح دهیم که با کسب اجازه پیر بزرگوار قبل از ترجمه من تفسیر با ذکر شماره هر آیه و با توجّه به ترجمه‌های معروف نظیر الهی قمشه‌ای، دکتر آیت، کاویان‌پور و غیره آیه‌ها را به متن تفسیر اضافه کرده‌ایم و پس از ترجمه آیه‌ها به ترجمه اصل تفسیر پرداخته‌ایم و در متن تفسیر هر جا قسمتی از آیه‌ها به ترجمه مجدّد برای بهتر مفهوم شدن مطلب برای فارسی زبانان کمک می‌کرده است، آن را نیز ترجمه نموده‌ایم.

با کمال نیازمندی و امید شفاعت از اولیای الهی از خوانندگان محترم نیز التماس دعا داریم.

ربّنا لا تکلنا الی انفسنا طرفهٔ عین بحقّ محمّد و اله الطّیبین الطّاهرین زمستان سال ۱۳۷۷

هو ۱۲۱ ترجمه فارسی از اوّل سوره نسآء تا آخر سوره مائده

سوره نساء ..... ص : ۱

[سوره النساء (۴): آيه ۱] ..... ص : ۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالاً كَثِيراً وَ نِساءً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً (۱)

ترجمه: ..... ص : ۱

اى مردم از (خشم) پروردگارتان بترسيد آن خدائى كه همه شما را از يك تن بيافريد، و هم از آن، جفت او را خلق كرد و از آن دو تن خلقى بسيار از مرد و زن در اطراف عالم برانگيخت، و بترسيد از (خشم) آن خدائى كه به نام او از يكديگر مسألت و درخواست مى‌كنيد (كه داد و زنهار از يكديگر را از او مى‌خواهيد) و در باره ارحام كوتاهى نكنيد، كه همانا خدا مراقب اعمال شما است.

تفسير: ..... ص : ۱

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِساءً از آنجا كه اين حكايت و نظائرش از اسرار و امور پيچيده مربوط به انبيا و اوليـاى نخستين و حكمـاء پيرو آنهـاست، و مردم عوام آن حكايات را بر ظاهرش حمـل كرده‌انـد، لـذا اخبـار مختلفى از جهـت تصـديق و تكـذيب و نحـوه بيـان، يـا سـست بـودن حقيقت آن وارد شـده است. و اين اختلافـات دامنه وسيعى دارد از آفرينش آدم و حوّا، و تناسـل و تناكـح آنهـا و تناكـح اولادشـان گرفته تـا قصّه هـاروت و ماروت و داسـتان داود و غير آن اختلاف و اضطراب (آشفتگى در اخبار وارده، ديده مى‌شود. به نحوى كه موجب حيرت و اضطراب (ترديد) كسى كه خبره نيست مى‌گردد و او را به جائى مى‌رساند كه از دين خارج مى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲

لكن راسـخان در علم مى‌داننـد كه همه آن اخبار از معادن نبوّت و محلهاى وحى صادر شده است و اختلاف و اضـطرابى (ترديدى) در آنها نمى‌بينند، خداوند ما را از آنان قرار دهد، و خدا ولىّ توفيق است.

امّا چون شأن نزول آيه و سـفارش در امر يتيمـان و اهتمـام به آنهـا و اصول آنهـاست امر به تقوى را با تكرار كردن، تأكيـد كرده و فرموده است:

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ تقوى را اوّلا معلّق بر وصف ربوبيّت نمود كه مقتضى پرهيز از مخالفت با اوست، و نيز ربوبيّت را توصـيف كرد به چيزى كه مقتضـاى تقوى است، و ثانيا آنرا معلّق بر وصف الهيّت كرد و الهيّت را نيز توصـيف به چيزى نمود كه مقتضى تعظيم است، و لفظ «ارحام» را نيز به سبب عطف بر ضمير مجرور بر لفظ «اللّه» مقرون ساخت، تا مبالغه در حفظ ارحام شده، مقدّمه‌اى براى اظهار مقصود كه عبارت از حفظ يتيمان است باشد، زيرا حافظ ايتام در بيشتر موراد صاحب رحم است.

و محـافظت از رحم و تعظيم آن، محـافظت و تعظيم از چيزهائى است كه عقل و عرف به آن حكم مى‌كنـد. و در شـريعت، در مورد اهميّت دادن به آن، به حدّى اخبار وارد شده است كه شرح شمار آن، نتوان كرد.

بدان که خدای تعالی، انسان را دارای دو نشئه خلق کرده است و بر حسب هر نشئه برای آن اصول و فروعی قرار داده است که آنرا اصول و فروع انسان می‌نامند.

و هر کسی که با یک فرد به یک اصل منتهی شود، چون منتهی به یک رحم می‌شود، رحم (خویشاوند) نامیده شده است. و برتری رحم‌های روحانی بر جسمانی مانند برتری روح بر جسم است، و همچنین برتری صله رحم‌های روحانی بر جسمانی مانند برتری روح بر جسم است. ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳

البتّه نباید گفت: بنا بر آنچه که بیان شد، اگر کسی منتسب به شیطان باشد نسبت روحانی او به شیطان است و منتسب به شیطان خویشاوند شیطان می‌شود، زیرا در این صورت، مراعات صله رحمی که در اینجا مقصود شیطان می‌باشد لازم می‌آید. در حالی که انسان مأمور است که شیطان را مورد بغض قرار داده و با او قطع رحم بکند، زیرا ما می گوئیم:

همانطور که خداوند تعالی، جهت صحّت انتساب جسمی در هر ملّت شریعت و اصولی قرار داده است. که نسبت مبتنی بر آن اصول است، و هر نسبتی که مبتنی بر آن اصول نباشد لغو و بی‌اعتبار است، و حال او با چنین شخصی در اصول و فروع مانند حال اجنبی است و مانند حال کسی است که اصلا خویشاوند نباشد.

همچنین خدای تعالی برای صحّت انتساب نسبت روحانی، اصولی قرار داده است. که باید نسبت مبتنی بر آن اصول باشد. و هر گاه که نسبت بر اصول معیّنی نباشد آن نسبت لغو و بی‌اعتبار خواهد بود.

حال طبق گفته بالا، اگر کسی بگوید که بدون اصولی که خدا بنا نهاده است، نمی‌توان به انبیا منتسب شد، و این انتساب باطل و لغو می‌باشد، از آن گفتار خود بایستی به خدا پناه برد و این اعتراض درست نیست، زیرا در جواب می گوئیم: انتساب به انبیا بدون اینکه مبتنی بر اصول انتساب باشد محال است و کسی که امامی را از طرف خدا نداشته باشد که به او اقتدا کند ولی خودش را به آنها می‌بندد و به آنان منتسب می‌کند او از کسانی است که داخل در نسب می‌باشد، و مأمور به قبول شریعت آنان است. البتّه اینگونه پذیرش دین، نحله و به خود بستن شریعت است، نه خود شریعت.

لذا در اخبار معصومین (ع) وارد شده است «۱» که هر کس از این امّت

---

(۱) اصول کافی ج ۱ کتاب الحجّة

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴

صبح کند و امام ظاهر عادلی از طرف خدا نداشته باشد او گمراهی و سرگردانی را آغاز کرده است و به این مضمون روایات زیادی از آنان وارد شده است. و چنانکه داخل النّسب در نسبت جسمانی ملعون است، همچنین است کسی که خود را به کس دیگر از جهت روحانی نسبت می‌دهد بدون اینکه آن نسبت مبتنی بر چیزی باشد که نسبت را تصحیح نماید، در این صورت آن شخص نیز ملعون است. و از قبیل نسبت لغو به لغو و باطل به باطل است و نسبت داخل النّسب به داخل النّسب مانند نسبت روح به جسد می‌باشد که متعلّق به آن نیست.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً یعنی ای کسانی که به تقوی و مراعات ارحام و حفظ اموال یتیمان امر شده‌اید خداوند مراقب شماست و بر خیانت آشکار و نهان شما اطّلاع دارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۲] ..... ص : ۴

اشاره

وَ آتُوا الْيَتامى أَمْوالَهُمْ وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلى أَمْوالِكُمْ إِنَّهُ كانَ حُوباً كَبِيراً (۲)

ترجمه: ..... ص : ۴

و به يتيمان اموالشان را بدهيد و مال بد و نامرغوب خود را با مال خوب و مرغوب آنها تبديل نكنيد و اموال آنان را به ضميمه مال خود مخوريد كه اين گناهى بس بزرگ است.

تفسير: ..... ص : ۴

وَ آتُوا الْيَتامى أَمْوالَهُمْ يعنى پس از حفظ مال و رشد يتيمان، اموالشان را به آنها بدهيد.
وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ مال بد و نامرغوب خودتان را تبديل بِالطَّيِّبِ به مال خوب و مرغوب آنها نكنيد. يا اينكه مال حلالى كه به شما روزى داده شده است با مال حرام آنها عوض نكنيد، زيرا كسى كه با حرام ارتزاق كند، از روزى حلال كه براى او مقدّر شده است محروم مى‌گردد. و لكن معنى اوّل در اينجا مقصود است، زيرا قول خداى تعالى: ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۵
وَ لا تَأْكُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلى أَمْوالِكُمْ معنى دوّم را مى‌رساند و مى‌گويد: اموال آنها را با اموال خود مخلوط و مصرف نكنيد.
بدان كه يتيم مانند رحم روحانى و جسمانى است. يتيم جسمانى كسى است كه در سنّ خردسالى از پدر جسمانى‌اش منقطع شود، و يتيم روحانى كسى است كه از امامش كه پدر روحانى اوست منقطع شود، چنانكه صريحا و اشارتا وارد شده است. و يتيم شدن از امام يا به اين است كه از شهود حسّى به سبب مرگ و غير آن غايب شود، يا از شهود بصيرت غايب گردد بدين گونه كه استعداد حضور نباشد يا فكر مصطلح صوفيّه حاصل نشده باشد، زيرا كسى كه در سينه‌اش مثال شيخ متمثّل نشود و صورت مثالى او را با چشم بصيرت مشاهده نكند از امامش منقطع مى‌شود.
و حقّ چنين يتيمى عبارت از خدمت كردن و مواسات و محبّت و نصيحت كردن است كه بر نسبت به آنها متعهّد شده است.
و اين همان يتيم روحانى در عالم كبير است.
و امّا در عالم صغير پس قواى حيوانى و بشرى مادام كه در تبعيّت از نفس بوده به مقام تمتّع و لذّت بردن ناشى از ديدن وجود شيخ نائل نگردند يتيم محسوب مى‌شوند و مال و حقّ او (كه در آيه رعايت آن ذكر شده است) عبارت از لذّت بردن نفس است در مشتهيّات و مقتضيّات حلال نفس، زيرا در اخبار، تلذّذ از حلال، و بهره‌گيرى از زاد، و توشه اندوختن براى معاد، به كرّات ذكر شده است.
و از آنجا كه منع كردن يتيمان، از حقّ خودشان، به هر معنى كه باشد ظلم بر مظلوم است در حاليكه آنان مستحقّ ترحّم مى‌باشند، خداى تعالى گناه اين ظلم را بزرگ حساب كرده و فرموده است:
إِنَّهُ كانَ حُوباً كَبِيراً يعنى آن گناه بزرگى است.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۶

[سوره النساء (۴): آيه ۳] ..... ص : ۶

اشاره

وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتامى فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَواحِدَةً أَوْ ما مَلَكَتْ

أَيْمانُكُمْ ذلِكَ أَدْنى أَلاَّ تَعُولُوا (۳)

ترجمه: ..... ص : ۶

اگر بترسيد كه مبادا در باره يتيمان مراعات عدل و داد نكنيد پس آنكس از زنان را به نكاح خود درآريد كه مر شما را نيكو و مناسب با عدالت است دو يا سه يا چهار (نه بيشتر)، و اگر بترسيد كه چون زنان متعدّد گيريد راه عدالت نپيموده و به آنها ستم كنيد پس تنها يك زن اختيار كنيد و يا چنانكه كنيزى داريد به آن اكتفا كنيد كه اين به عدالت و ترك ستمكارى نزديكتر است.

تفسير: ..... ص : ۶

وَ إِنْ خِفْتُمْ اى كسانى كه نظارت در امر يتيمان داريد اگر خواستيد از باب طمع به اموال آنها، با آنان نكاح كنيد. و بترسيد كه أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتامى مبادا در حقّ آنها كوتاهى كرده به عدالت رفتار نكنيد «ف» پس انكحوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ و با زنانى كه مى‌پسنديد ازدواج كنيد. از امير المؤمنين (ع) نقل است كه در جواب سؤالات زنديقى كه از بعضى چيزها از امام سؤال كرده بود از جمله، اين قسمت آيه، امام فرمود: كه آن زنديق از دو طرف آيه به مقدار بيش از يك سوم آن را انداخته است.
مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ اختيار نمودن بين يك تا چهار است، و نيز به معنى اختيار داشتن در جايگزينى آنان است. چون اين وزن دلالت بر تكرار مى‌كند.
فَإِنْ خِفْتُمْ اى كسانى كه به نكاح كردن مايل هستيد أَلَّا تَعْدِلُوا اگر ترسيديد كه بين آنها به عدالت رفتار نكنيد در صورتى كه زنها بيشتر از يكى باشند. «ف» پس به نكاح در آوريد «واحدةً أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ» يكى را، يا آنچه مالك آنها هستيد يعنى اگر ترسيديد كه در حقّ زن آزاد كوتاهى ورزيد به كنيزان خود اكتفا كنيد.
ذلِكَ أَدْنى أَلَّا تَعُولُوا اين نزديكتر (بهتر) است، تا از حقّ رو گردان نشويد يا مقصود اين است كه عيال را زياد نكنيد كه در نتيجه به حرج افتيد و عسر و حرج و سختى پيش آيد. كه در خبر است: كمى عيال يكى از مواردى است كه موجب خرسندى است.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۷

[سوره النساء (۴): آيه ۴] ..... ص : ۷

اشاره

وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً (۴)

ترجمه: ..... ص : ۷

و مهر زنان را در كمال رضايت و طيب خاطر به آنها بپردازيد، پس اگر چيزى از مهر خود را از روى رضا و خشنودى به شما بخشيدند، برخوردار شويد كه برايتان حلال و گوارا خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۷

وَ آتُوا النِّساءَ و به همسران صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَةً مهرهاى آنانرا با طيب خاطر بپردازيد اين آيه تحريض و تقويت روحيّه مردان است، زيرا

پس گرفتن عطيّه و بخشش در نهايت زشتى است و اين بيشتر خطاب به اولياى نكاح است، چون آنها مهر زن را براى خودشان مى‌گرفتند، چنانكه اكنون در بين بعضى از عربها و بعضى كردها مرسوم است.

پس معنى آيه چنين است: اى اولياى نكاح، مهر زنان را به خودشان بدهيد، كه آن هديّه‌اى است براى زنان، و مال شما نيست كه آن را بگيريد.

فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً يعنى اگر مقدارى از مهر خود را با رغبت به شما دادند فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً آنرا به گوارائى بخوريد.

[سوره النساء (۴): آيه ۵] ..... ص : ۷

اشاره

وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ أَمْوالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِياماً وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها وَ اكْسُوهُمْ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۸

ترجمه: ..... ص : ۸

اموالى را كه خدا، قوام زندگانى شما را به آن قرار داده است، به تصرّف سفيهان مدهيد. و از مالشان (بقدر لزوم) نفقه و لباس به آنها دهيد و با گفتار خوش خرسندشان سازيد.

تفسير: ..... ص : ۸

وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ أَمْوالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِياماً بدان كه انسان داراى يك نشئه محسوس و يك نشئه غير محسوس است، و بر حسب هر نشئه، چيزهائى به او نفع مى‌رساند و چيزهائى به او ضرر مى‌زند، و هر كس كه بين نافع و مضرّ را تميز بدهد و بتواند جلب نفع و دفع ضرر بكند او را عاقل و رشيد مى‌نامند. و هر كس كه تميز ندهد، و يا جلب نفع و دفع ضرر را نتواند، سفيه ناميده مى‌شود و لكن ملازمه‌اى بين سفيه بودن در دنيا و سفاهت در آخرت نيست كه چه بسا فردى در دنيا سفيه باشد و در آخرت عاقل، و بر عكس چه بسا افرادى در دنيا عاقل‌اند و در آخرت سفيه.

بنا بر اين، با وجودى كه معاويه را مردم عاقل‌ترين فرد زمان خودش لقب داده بودند، سفيه، و بهلول با اينكه ظاهرا مجنون بود، عاقل است.

در تفسير كلمه (سفيه)، اخبار مختلف است. بعضى از اخبار، سفيه را به كسى تفسير كرده‌اند كه تصرّف در مالش را طبق رضايت عقل انجام نمى‌دهد. و بعضى ديگر آنرا به كسى تفسير كرده‌اند كه حقّ را نمى‌شناسد، يا كسى كه شارب خمر است، يا كسى كه داخل در اين امر نيست «۱». تمام اين اختلافات در اخبار بر حسب اختلاف دو نشئه است.

زيرا كه عاقل، بر حسب نشئه آخرت، كسى است كه امامش را بشناسد و در ولايت او بر وجه مقرّر داخل شود، و با بيعت خاصّ و قبول دعوت باطنى بيعت او را بپذيرد و ايمان در قلب او داخل شود. و از

---

(۱) ظاهرا مقصود امر ولايت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹

همين جهت است كه ائمّه (ع) به شيعيانشان، عقل و علم و تعلّم و عرفان و غير اينها را از چيزهائى كه دلالت بر عاقل بودن آنان است نسبت داده‌اند با اينكه بيشترشان از اهل علوم رسمى و عقول دنيوى نبودند، بلكه از نظر اهل دنيا مجانين و سفها به حساب مى‌آمدند. چنانكه منافقين در باره اين مؤمنان گفتند: أَ نُؤْمِنُ كَما آمَنَ السُّفَهاءُ (آيا مثل اين سفيهان ايمان آوريم) و گفتند: أَمْ بِهِ جِنَّةٌ (يا به آنكه مجنون است).

همانطور كه عقل و شرع، بخشيدن مال دنيا را به سفيه، از اولاد و همسران و يتيمانى كه تحت تربيت شما هستند يا غير آنان كه مال را ضايع مى‌كنند يا حقّ را نمى‌شناسند به زشتى حكم مى‌كند، به قبح اعطاى مال اخروى، از علم و حكمت به كسى كه اهل آن نباشد و حقّ را نشناسد نيز حكم مى‌كند. زيرا خداوند امر مى‌كند كه امانت‌ها را به صاحبانشان برسانيد. يعنى از اهلش منع نكنيد كه در اين صورت به آنها ستم روا داشته‌ايد، و به غير اهلش ندهيد كه در اين صورت در حقّ امانت‌ها ظلم كرده‌ايد، و مانند كسى مى‌شويد كه مرواريد را بر گردن خوك‌ها آويزان كند.

وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها وَ اكْسُوهُمْ يعنى آنها را متمكّن در اموال بكنيد بگونه‌اى كه با كار كردن روى اموال، خوراك و پوشاك تحصيل نمايند. و از اصل سرمايه چيزى كم نشود خواه به آن چيزى اضافه گردد و خواه اضافه نشود.

و اينكه در آيه‌اى كه بعدا مى‌آيد گفته است: وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها يعنى به آنها از مال بدهيد بدان جهت است كه در آنجا از اصل مال داده مى‌شود.

وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفاً يعنى با گفتار خوش كه تندى و سرزنش در آن نباشد با آنان سخن بگوئيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۰

[سوره النساء (۴): آيه ۶] ..... ص : ۱۰

اشاره

وَ ابْتَلُوا الْيَتامى حَتَّى إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً (۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۰

يتيمان را بيازماييد تا هنگامى كه رشيد شده تمايل به نكاح پيدا كنند. اگر آنها را دانا به مصالح زندگانى خود (رشيد) يافتيد اموالشان را به آنها باز دهيد. و به اسراف و عجله مال آنها را حيف و ميل نكنيد بدين انديشه كه مبادا كبير شوند (و اموالشان را از شما بگيرند) و هر كس از اولياى يتيم داراست به كلّى از هر قسم تصرّف در مال يتيم خودداري كند. و هر كه فقير است در مقابل نگهبانى خود از مال يتيم بقدر متعارف، ارتزاق كند. پس آنگاه كه يتيمان رشيد شدند و مالشان را ردّ كرديد بر ردّ مال آنها براى حكم ظاهر بايد گواه گيريد، چه در باطن علم حقّ گواه است و گواهى خدا براى محاسبه خلق كافى است.

تفسير: ..... ص : ۱۰

وَ و امّا اموال يتيمان، پس ابْتَلُوا الْيَتامى آنها را آزمايش كنيد، يعنى احوال آنها را از اوّل تميز و زمان خردسالى‌شان امتحان كنيد.

حَتَّى إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً يعنى اگر در آنها، رشد ديديد و فهميديد كه مال را ضايع نمى‌كنند، فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ

أَمْوالَهُمْ پس اموالشان را به آنان ردّ كنيد. از امام صادق عليه السّلام است در حالى كه اشاره به وجهى از وجوه تأويل آيه مى‌كند، فرمود: اگر ديديد كه آنها آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله را دوست دارند، به آنها درجه بدهيد، يعنى اى مربيّان يتيمان آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله، آنها را آزمايش كنيد، و در تربيت آنها مراقبت به عمل آوريد، تا جائى كه به سبب شواهد الهى و واردات غيبى به مقام و مرتبه ازدواج ربّانى برسند. پس اگر از آنها رشد و ثبات در محبّت، و فاش نساختن اسرار، به وسيله هواى نفس احساس كرديد آنها را از مقام پائين‌ترى كه دارند به مرتبه‌اى بالاتر درجه بدهيد. چنانكه شأن ائمّه و مشايخ (ع)، در تربيت اطفال طريق و يتيمان سلوك همين است (آنها كه در طريق به منزله طفل، و در سلوك به منزله يتيم هستند).

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۱

وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً يعنى از حدّ متعارف تجاوز نكنيد.

وَ بِداراً يعنى در خوردن اموال آنان سرعت و عجله نكنيد از ترس اينكه أَنْ يَكْبَرُوا بزرگ شوند.

وَ مَنْ كانَ غَنِيًّا و كسى كه از اموال يتيمان مستغنى باشد به اينكه، براى معيشت و امرار معاش، احتياج، به كار كردن با اموال آنها را نداشته باشد، يا اينكه به جهت بى‌نيازى در نفس احتياج به آن نداشته باشد.

فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقِيراً بايد كه عفّت ورزد و هر كس كه از اين جهت فقير باشد و با مال يتيم كار مى‌كند و بواسطه اصلاح اموال آنها، امرار معاش مى‌كند، يا اينكه در واقع فقير باشد، فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ به مقدار اجرت كار كردن با آن مال مى‌تواند بخورد، زيرا خوردن مقدار متعارف نزد شرع و عقل مقدار اجرت كارى است كه در مورد اصلاح معيشتش انجام داده است، نه اينكه از اموال آنها، اصلاح معيشت خود نمايد، هر چند كه گذران زندگى او چند برابر مزد عملش باشد.

جمع بين اخبار مختلف كه در اين مقام وارد شده است با آنچه كه ما تفسير كرديم معلوم مى‌دارد كه بيشتر اين سوره مباركه، در آداب معاشرت و تدبير منزل و سياست مدن است. و از جمله دور انديشى و احتياط در معاشرت اين است كه دور از دشمنى و پرهيز از مواضع تهمت باشى، و ناموست را از افواه مردم حفظ كنى و از چيزى كه موجب ملامت و سرزنش است دورى گزينى، بدين نحو كه معاملات با غير، از شبهه و ادّعاى باطل سالم باشد، و سلامت معامله ممكن نيست مگر اينكه شخص سوّمى بين تو و بين كسيكه با او معامله مى‌كنى وجود داشته باشد تا اينكه مانع ادّعاى باطل او شده، و از معامله مطّلع باشد تا هر گاه ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۲

شبهه‌اى واقع شد آن را برطرف سازد. روى همين جهت خداى تعالى اين موضوع را به بندگانش آموخت، پس فرمود:

فَإِذا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وقتى كه اموالشان را به آنها ردّ كرديد بر آن شاهد بگيريد. و در چيزى كه شاهد و غير او بر آن اطّلاع پيدا نكرده است، خيانت نكنيد كه خداوند بر شما گواه است و اعمال كوچك و بزرگ شما را مورد محاسبه قرار مى‌دهد.

وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً و كافى است كه خداوند حسابگر باشد. اين معنى بر حسب تنزيل بود. و امّا بر حسب تأويل، پس چنين گفته مى‌شود:

وقتى كه يتيمان آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله را به درجه‌اى كه استحقاق آنرا داشتند ترفيع داديد پس خدا و ملائكه‌اش را بر آنان شاهد بگيريد تا اينكه آنان به رؤيت خدا و ملائكه برسند و درجه دادن شما نيز با اجازه خدا بلكه با ديد خدا و با دست خدا باشد و نفسهاى شما واسطه بين آنها و خدا نباشد. و حساب كننده تنها خداى تعالى باشد، كه كافى است.

[سوره النساء (۴): آيه ۷] ..... ص : ۱۲

اشاره

لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ لِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيباً مَفْرُوضاً (۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۲

براى فرزندان ذكور سهمى از تركه ابوين و خويشان است، و براى فرزندان اناث نيز از تركه ابوين و خويشان بهره‌اى است. چه مال اندك باشد يا كه بسيار، نصيب هر يك از آنان معيّن گرديده است.

تفسير: ..... ص : ۱۲

اين آيه آداب ارث و نهى از رسوم جاهليّت است كه زنان را از ارث منع مى‌كردند.

[سوره النساء (۴): آيه ۸] ..... ص : ۱۲

اشاره

وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۸)
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳

ترجمه: ..... ص : ۱۳

و چون در تقسيم تركه ميّت، از خويشان ميّت و يتيمان و فقيران اشخاصى حاضر آيند، به چيزى از آن مال، ايشان را روزى كنيد و با آنان سخن نيكو و دلپسند بگوئيد.

تفسير: ..... ص : ۱۳

وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبى و چون بعضى از خويشان كه وارث نيستند در موقع قسمت كردن ارث حضور يابند، وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينُ و يتيمان و بيچارگان كه خويشاوند نباشند فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ از باب تصدّق بر آنان و آرامش نفوسشان چيزى دهيد، زيرا كه اين كار موجب راحتى مورّث (پرداخت كننده ارث) و بركت مال وارث است و آنها را با دست و زبانتان اذيّت نكنيد.
وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفاً بدين ترتيب كه در بخشش و عطيّه استقلال نشان داده شود و عذر خواهى به عمل آورده شود و احترام آنان بيش از ساير وقت‌ها باشد. و امّا ظاهر امر، وجوب را مى‌رساند و حال آنكه مقصود از آيه استحباب است نه وجوب لذا در مورد اين آيه كه ايا منسوخ است يا نيست، اخبار مختلف رسيده است. اخبارى كه مفيد نسخ است مخاطب آنها كسى است كه وجوب را فهميده است و اخبار كه مفيد بقاء و عدم نسخ است كسانى را مخاطب قرار داده‌اند كه استحباب را فهميده‌اند.
و افراد در خودداري از ارتكاب منهيّات متفاوت هستند. و خودداري از فعل حرام و امور مورد نهى، يا به جهت ترس رسوائى بين مردم است، يا به جهت اطّلاع ديگران بر آن گناه، و يا از جهت تسلّط ظالم، يا برداشته شدن بركت، يا از جهت ضايع كردن اولاد آن افراد به سبب مكافات عمل، و يا سوء عاقبت و عذاب در آخرت مى‌باشد. لذا خداوند تعالى در مقام تأكيد در امر يتيمان و تهديد از خيانت و سستى، در مراعات و محافظت مال آنها، بعضى از اين دستورات را ذكر نمود، پس فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴

[سوره النساء (۴): آیه ۹] ..... ص : ۱۴

اشاره

وَ لْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعافاً خافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً (۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۴

و باید بندگان از مکافات عمل خود بترسند که مبادا کودکان ناتوان، از آنها باقی مانده زیر دست مردم شوند پس باید از خدا بترسند و سخن باصلاح و درستی گویند و راه عدالت پویند.

تفسیر: ..... ص : ۱۴

وَ لْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعافاً خافُوا عَلَيْهِمْ این سخن از آنروست که این جهان دار مکافات است و آنچه که در مورد یتیمان غیر انجام می‌دهند در مورد یتیمان خودشان انجام داده خواهد شد.
فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ پس بایستی از خیانت در حقّ آنان و سستی در تربیتشان و خشونت در گفتار با آنها از خدا بترسند.
وَ لْيَقُولُوا و باید به آنها قَوْلًا سَدِيداً گفتار محکم و خوش بگویند تا آنها را بر عدم اطاعت جری نکنند، و بیش از مقدار تربیتشان به آنها زجر ندهند و این تهدید از مکافات در حقّ اولاد است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰] ..... ص : ۱۴

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۴

آنان که اموال یتیمان را، به زور و ستم بخورند در حقیقت آتش جهنّم را به شکم خود فرو می‌برند و بزودی در آتش گدازان دوزخ خواهند افتاد.

تفسیر: ..... ص : ۱۴

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ یعنی با خوردن اموال یتیمان، فِي بُطُونِهِمْ ناراً به شکم خود آتش را داخل می‌کنند، یعنی چیزی که منجرّ به خوردن آتش است یا دخول در آتش.
وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً این تهدید است به سوء عاقبت و عذاب آخرت.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱] ..... ص : ۱۵

اشاره

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِساءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَكَ وَ إِنْ كانَتْ واحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَرِثَهُ أَبَواهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِها أَوْ دَيْنٍ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ لا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۵

حکم خدا در حقّ فرزندان شما این است، که پسران، دو برابر دختران ارث برند. پس اگر دختران بیش از دو نفر باشند سهم همه دو ثلث ترکه است. و اگر یکنفر باشد، نصف و فرض هر یک از پدر و مادر یک ششم ترکه است، در صورتی که میّت را فرزند باشد و اگر فرزند نباشد و وارث منحصر به پدر و مادر باشد در این صورت، مادر یک ثلث می‌برد و باقی به پدر می‌رسد و اگر میّت را برادر باشد، در این فرض مادر یک ششم خواهد برد پس از آنکه حقّ وصیّت و دین که به مال میّت تعلّق گرفته است جدا شود. شما این مطلب را که پدران یا فرزندان و خویشان کدام یک به خیر و صلاح ارث بردن به شما نزدیکتر است نمی‌دانید. این فریضه‌ای است که خدا معیّن می‌فرماید، زیرا خداوند به هر چیز دانا و به همه مصالح خلق آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۵

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي یعنی در ارث بردن أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ اولادتان و دو برابر بودن ارث ذکور وجوه و علل بسیاری دارد که در اخبار و غیر آن ذکر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶

فَإِنْ كُنَّ نِساءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَكَ وَ إِنْ كانَتْ واحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَرِثَهُ أَبَواهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ از چیزهائی که ترک کرده فَإِنْ كانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ اگر برادر داشت مادرش یک ششم ارث می‌برد. یکی از مواضع حجب «۱» (حجب نقصانی) وجود برادر است. البتّه وجود یک برادر، مادر را از نصیب بالاتر مانع نمی‌گردد مگر برادران متعدّد باشند که حد اقل آن، دو است و لفظ «اخوة» نیز دلالت بر آن می‌کند، زیرا لفظ «اخوة» بر یک برادر اطلاق نمی‌شود، و در این حکم دو خواهر بمنزله یک برادر می‌باشند.

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِها أَوْ دَيْنٍ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ لا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً پس در اموالتان با هوای نفس تصرّف می‌کنید و به بعضی می‌دهید و بعضی را محروم می‌سازید، بلکه آنچه که بنفع شما است این است که به آنچه خدا قسمت نموده قانع شوید و به حکم خدا اتّکال کنید که آن بر شما و پدران و اولاد شما سودمندتر است. این عبارت جمله معترضه است و مؤکّد ادای سهم هر کس است به حکم خدای تعالی.

خداوند شما را به این قسمت وصیّت می‌کند فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ یا اینکه فرض وجوب این گونه تقسیم فریضه‌ای است از خدای تعالی، پس از حکم و وصیّت او تجاوز نکنید.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً که خدا دانا و حکیم است. پس نباید این افراد جاهل عاجز، مخالفت خدا کرده و امر او را تغییر دهند.

(۱) اگر کسی وفات کرد و بچّه‌ای نداشت یک ثلث (یک سوم) به مادر و دو ثلث به پدر می‌رسد و اگر برادر داشت ولی اولاد نداشت مادر ثلث نمی‌برد، بلکه سدس (یک ششم) می‌برد اینکه برادر مانع از آن است که مادر ثلث ببرد آنرا حجب نقصانی گویند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲] ..... ص : ۱۷

اشاره

وَ لَكُمْ نِصْفُ ما تَرَكَ أَزْواجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ إِنْ كانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذلِكَ فَهُمْ شُرَكاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصى بِها أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۷

و سهم مردان از ترکه زنان، اگر آنها را فرزند نباشد نصف است. و اگر فرزند باشد پس از خارج کردن حقّ وصیّت و دینی که به دارائی آنها تعلّق می‌گیرد، ربع خواهد بود. و سهم ارث زنان ربع (یک چهارم) ترکه شما مردان است اگر فرزند نداشته باشید و چنانکه فرزند داشته باشید و پس از ادای حقّ وصیّت و دین شما، ثمن (یک هشتم) خواهد بود. و اگر مردی بمیرد و وارثش یک برادر و یا خواهر او باشد در این فرض سهم ارث یک نفر از آنها سدس (یک ششم) خواهد بود و اگر بیش از یک نفر باشند همه آنها ثلث (یک سوم) ترکه را به اشتراک به ارث می‌برند، البتّه پس از خارج کردن دین و حقّ وصیّت در صورتی که وصیّت به حال ورثه بسیار زیان آور نباشد (یعنی زاید بر ثلث نباشد) این حکمی است که خدا سفارش فرموده و خدا به همه احوال بندگان دانا و به هر چه کنند بردبار است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷

وَ لَكُمْ نِصْفُ ما تَرَكَ أَزْواجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ إِنْ كانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلالَةً مقصود از کلاله در اینجا برادران و خواهران از طرف مادر است، و آیه بر حسب اعراب و معنی وجوهی دارد که با آن وجوه، مقصود تغییر نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸

أَوِ امْرَأَةٌ وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذلِكَ فَهُمْ شُرَكاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصى بِها أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ یعنی زاید بر ثلث یا بقصد ضرر زدن بگونه‌ای که اقرار بر ضرر وارث نماید، نباشد.

خداوند شما را وصیّت می‌کند وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ پس مخالفت او را نکنید.

حَلِيمٌ بردبار است و شما از اینکه در عقوبت، عجله نمی‌کند مغرور نشوید و از سر انجام عقاب خدا بترسید.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳] ..... ص : ۱۸

اشاره

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۸

اين احكام و اوامر خداست و هر كس پيرو امر خدا و رسول اوست او را به بهشت‌هائى در آورند كه در زير درختان آن نهرها جارى است و آنجا منزل ابدى مطيعان خواهد بود و اين است پيروزى و سعادت عظيم.

تفسير: ..... ص : ۱۸

تِلْكَ يعنى آنچه كه امر كرديم از آداب معاشرت در حقّ يتيمان و همسران و توارث، حُدُودُ اللَّهِ حدود خداست كه هر كس از آن حدود پا بيرون گذاشته تجاوز كند، شيرها او را مى‌درند و هر كس داخل آن شود ايمن خواهد بود.
وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يعنى كسى كه حدود خدا را محافظت كند، از بندگان خاصّ خدا مى‌شود، و هر كس كه از خواصّ خدا شود، يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ او را به بهشت‌هائى وارد مى‌كنند كه ...
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۹

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴] ..... ص : ۱۹

اشاره

وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِيها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِينٌ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۹

و هر كه خدا و پيامبر او را نافرمانى كند و از حدود مقرّرات او تجاوز نمايد، او را داخل آتشى مى‌كند كه هميشه در آن خواهد ماند، و عذابى خرد كننده در انتظار اوست.

تفسير: ..... ص : ۱۹

وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِيها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِينٌ آياتى كه در باره وجوب رعايت حدود شرعى در باره سهم الارث و بهره هر يك از وارثان آمده است. اگر چه مجمل است و وافى به تمام وجوب و حدود شرعى نيست، و همچنين زيادتر از آنچه كه واجب است و كمتر از آن را نيز بيان نكرده است ولى اهل كتاب (اهل بيت) يعنى آنهائى كه اين قرآن در ميان آنها نازل شده است براى ما بيان كرده‌اند، پس ديگر احتياجى به قياسات عقول ناقص ما نيست. و مسأله عول «۱» و تعصيب كه

---

(۱) عول و تعصيب: هر گاه سهام ورثه از حصّه‌هائى كه براى تركه در قرآن فرض شده است زيادتر بشود، مثلا اگر زنى بميرد و

دارای شوهر و دو خواهر پدری باشد، در اینجا سهم شوهر نصف و سهم دو خواهر پدری دو سوم است و معقول نیست که از مال نصف و دو ثلث برداشته شود، پس ناگزیر ترکه از سهام کمتر می‌شود، یعنی سهام بیشتر شده و بالا رفته، و عال، یعول، عولا یعنی «ارتفع» بالا- رفت. در این صورت مذهب عامّه این است که این کمبود و نقص به هر دو طایفه وارد می‌آید و ترکه به جای شش قسمت هفت قسمت می‌شود و سه قسمت زوج می‌برد و چهار قسمت دو خواهر. و امّا بنا بر مذهب ما امامیّه نقص و کمبود را باید کسی تحمّل بکند که اضافه را می‌برد که آنها عبارتند از پدر و دختر و دختران و خواهران پدر و مادری یا پدری. و امّا زوج و زوجه پس نقص به سهم آنها وارد نمی‌شود. بهر حال این مسئله عول است.

تعصیب: اگر ترکه میّت زیادتر از سهام مفروضه باشد، در اینجا زیادی را باید به صاحبان فروض برگردانید. و نزد ما امامیّه به خویشاوندان پدری داده نمی‌شود، و عصبه از امّهات مسائلی است که مورد اختلاف بین عامّه و خاصّه است ناشی از این است که از اهل قرآن اعراض کرده و در هر باب بر عقول ناقص خود تکیه زده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵] ..... ص : ۲۰

اشاره

وَ اللَّاتِی یَأْتِینَ الْفاحِشَةَ مِنْ نِسائِکُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَیْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْکُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِکُوهُنَّ فِی الْبُیُوتِ حَتَّی یَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ یَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِیلًا (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۰

زنانی که عمل ناشایسته کنند، چهار گواه مسلمان بر آنها بخواهید چنانکه گواهی دادند، در این صورت آنانرا در خانه نگهدارید تا عمرشان بپایان رسد یا خدا راهی را بر آنان پدیدار گرداند (یعنی توبه کنند یا حدّ مقرّر شود).

تفسیر: ..... ص : ۲۰

وَ اللَّاتِی یَأْتِینَ الْفاحِشَةَ مِنْ نِسائِکُمْ این آیه در کیفیّت ادب کردن کسانی است که از حدود خداوند خارج شده‌اند.

فَاسْتَشْهِدُوا عَلَیْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْکُمْ پس از کسی که نسبت زنا می‌دهد

و تعصیب که به معنی خویشاوندان پدری و برادران میّت است و عامّه قائل به آن هستند پیش ما امامیّه باطل است، مثلا- فرض می‌کنیم از میّت پدر و یک همسر و یک دختر مانده باشد، در این صورت یک ششم از ترکه به پدر و یک هشتم به زوجه و یک دوم به دختر می‌رسد، و آنچه که اضافه می‌ماند به پدر و دختر می‌رسد و به عصبه، که برادران میّت هستند چیزی نمی‌رسد.

قسامه: مقصود از قسامه در اینجا «قسم است، و آن عرفا قسمت کردن شبها بین زوجه‌ها است، و قسم بر حسب اصطلاح فقهی عبارت از حقّی است برای هر یک از زوجین، و این «قسم» در لغت به معنی حظّ و نصیب است.

عقد اسلام و ایمان: عبارت از عقد بیعت با نبیّ (ص) یا با علیّ (ع) است که نبیّ و ولیّ در مواردی طبقه‌ای از ارث قرار می‌گیرند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱

شهادت چهار مرد، از مؤمنین را بخواهید فَإِنْ شَهِدُوا پس اگر با کیفیّتی که در شهادت بر زنا معتبر است شهادت دادند، آن زنان را در خانه‌ها نگهدارید.

فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا و چون این آیه در اوّل احکام و سیاسات بود لذا در تأدیب و سیاست شدّت عمل به خرج نداده است، و آنگاه که اسلام گسترش یافت و قوی گشت. در سوره نور، حدّ و رجم برای زانی و زانیه نازل شد، و از همین جهت است که گفته‌اند این آیه نسخ شده است به سبب آنچه که در سوره نور آمده است. و (سبیل) اشاره به حدّ و رجم است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶] ..... ص : ۲۱

اشاره

وَ الَّذانِ يَأْتِيانِها مِنْكُمْ فَآذُوهُما فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما إِنَّ اللَّهَ كانَ تَوَّاباً رَحِيماً (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۱

هر کس از مسلمانان عمل ناشایسته مرتکب شود چه زن و چه مرد، آنها را بیازارید چنانکه توبه کردند متعرّض آنها نشوید که خداوند توبه خلق را می‌پذیرد و نسبت به آنها مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۱

وَ الَّذانِ يَأْتِيانِها مِنْكُمْ فَآذُوهُما یعنی مرد را با شکنجه و زن را با حبس کردن بیازارید.

فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما پس اگر توبه کردند و اعمال شایسته انجام دادند از آنان در گذرید.

إِنَّ اللَّهَ كانَ تَوَّاباً رَحِيماً توبه توبه کننده را می‌پذیرد و بر کسی که پشیمان شود رحم می‌کند.

و چون از نسبت دادن وصف تو به رحمت به سوی خدای تعالی این توهّم پیش آمد که خداوند توبه هر گناهکاری را می‌پذیرد، خدای تعالی جهت درک آنان فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷] ..... ص : ۲۲

اشاره

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۲

محققا خدا توبه کسانی را می‌پذیرد که کار ناشایسته را از روی نادانی مرتکب شوند، پس از آنکه زشتی آن عمل را دانستند به زودی توبه کنند پس خدا آنها را می‌بخشد و خدا به امور عالم دانا و به مصالح مردم آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۲

اشاره

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ یعنی با اینکه قبول توبه طبق وعده و ایجاب خداوند بر خدا واجب است ولی قبول نمی‌شود مگر از لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ کسی که با نادانی مرتکب گناه شود. و ممکن است که «علی اللّه» خبر باشد.

تحقیق اینکه همه گناهان از روی نادانی و جهالت است ..... ص : ۲۲

بدان که خدای تعالی اوّل چیزی که خلق فرمود، عالم عقول کلّی بود که از آن تعبیر به قلم و ملائکه و مقرّبین و کتاب مبین و غیر اینها از اسماء لایق و مناسب آن می‌شود.

سپس، خداوند عالم عقول یعنی فرشتگان صف زده در آسمان الصَّافَّاتِ صَفًّا را خلق نمود و سپس عالم نفوس کلّی را آفرید که لوح محفوظ و (مدبرات امر) نامیده می‌شوند، و بعد از آن، عالم نفوس جزئی را خلق کرد که ملائکه صاحبان بال و قدر علمی و لوح محو و اثبات و عالم ملکوت بالا و عالم مثال و اشباح نوری نامیده می‌شوند.

سپس عالم اجسام را چه علویّ و چه سفلیّ از عناصر و موالید (موالید سه گانه عبارتند از: نبات و حیوان و انسان) آن آفرید که اشباح ظلمانی و قدر عینی نامیده می‌شود.

سپس عالم ارواح خبیثه را آفرید که عبارت از شیاطین و اجنّه و ارواح بشری که به آنها ملحق می‌شود، و آن عالم ملکوت سفلی نامیده می‌شود، و این عالم بر حسب رتبه وجود تحت عالم طبع است چنانکه عالم مثال نوری فوق عالم طبع است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳

این عالم را بسیاری از حکما انکار کرده‌اند، حکمایی که قائل به اشباح نوری و اجسام مجرّد هستند، و آنرا نزد خودشان عالم مثال می‌نامند، و اینان پیروان صاحب اشراق می‌باشند.

مشّائین، مثال نوری را انکار کرده‌اند تا چه برسد به مثال ظلمانی، و گفته‌اند: موجود ممکن، یا مجرّد خالص است یا مادّی خالص، و امّا موجود متقدّر مجرّد از مادّه، اصلا وجود ندارد.

امّا متکلّمین و فقها که شأن آنها بحث از امثال این مطالب نیست.

آنها به کلام و فقه می‌پردازند، زیرا موضوع فقه افعال بندگان است از جهت صحّت و فساد شرعی، و موضوع کلام عقاید دینی است که از مسلّمات گرفته شده باشد.

دلیل بر وجود دو عالم (مثال نوری و ظلمانی)، شهادت اهل شهود بر دو عالم و خوابهای عامّه مردم است که در خواب چیزهای لذّت بخش و رنج آور می‌بینند و خوابهایشان در بعضی اوقات با واقع مطابقت دارد.

حال اگر شهود آنها در عالمی مطابق و محیط به این عالم نبود، خوابشان مطابق با واقع نمی‌شد. و اینکه شیء نوری از مثال نوری تهی می‌گردد دلیل بر وجود مثال ظلمانی است. و همچنانکه اهل شرّ در این عالم، مثل اهل خیر تصرّف دارند شاهد بر وجود مثال ظلمانی و احاطه آن به این عالم است، و اطّلاع اهل شرّ بر امور غیبی و اشراف آنان بر خاطرها و ذهن‌ها مانند اطّلاع اهل خیر، شاهد این مدّعی است.

و اشاره‌های قرآن و شواهد سنّت بر وجود این عالم، بسیار است که خداوند چشم ما را به آن باز کرده است.

و از آنجا که عوالم تجلیّات از خدای تعالی است و اسماء لطیفه خداوند جلوتر از اسماء قهریّه اوست لذا عوالم نوری با ارواح و اشباحش از تجلیّات لطفی خالص خداوند آفریده شده است و آنگاه که تجلیّات نوری خالص او در عالم مثال نوری تمام گشت با اسماء لطفی و قهری تجلّی نمود پس عالم طبع موجود گشت، سپس با اسماء قهریّه تجلی نمود به نحوی که لطف تحت قهر مغلوب شد و از اینجا عالم مثال سفلی به وجود آمد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴

به عبارت دیگر: وقتی که تجلیّات خدای تعالی منتهی به عالم طبع گشت چون خیلی ضخیم و تاریک بود، در آن نفوذ نکرد و منعکس شد، مانند انعکاس نور از آینه، پس آن عکس و انعکاس مثال این عالم گشت، لذا این مثال نوری که بالا می‌رود در مقابل آن مثال نوری که پائین می‌آید.

به علّت ضخامت این عالم یک سایه ظلمانی زیر آن حاصل می‌شود که آن مثال ظلمانی است، و این مثال ظلمانی محلّ شیاطین و ابلیس‌ها و اجنّه و عفریت‌ها است.

لذا صحیح است که به این عالم، جهنّم و درکات آن و حمیم و مارها و جمیع موذی‌های آن اطلاق شود. و با همین عالم زمین و طبقات آن تمام می‌شود. از اینرو ما احتیاجی نداریم چیزهائی که در شریعت مطهّره آمده است از قبیل معاد جسمانی و جنّیان و شیاطین و غیر آنها را مانند مشائین و اشراقیین تأویل کنیم.

و نیز به محض شنیدن از مخبر صادق بدون تحقیق و تفتیش از حقیقت، به آنچه که وارد شده اکتفا نمی‌کنیم، چنانکه شیخ الرئیس در معاد جسمانی به آن قانع شده است و از آن جهت دو عالم را انکار کرده است همان گونه که مقلّدها که اصلا شأنشان تفتیش و تحقیق نیست به آن قانع شده‌اند، بلکه ما می‌گوئیم: این مسأله خود بابی از علم است که از آن هزار در برای اهل تحقیق و بصیرت باز می‌شود.

اهل اللّه از اهل مکاشفه در بیان این باب به اشاره‌ها اکتفا کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵

بدون اینکه حجاب را کشف کنند و از روی آن پرده بردارند، و این بدان جهت بوده است که به رسم سنّت و سیره کتاب، اقتدا کرده‌اند، و هیچ یک از آنان چیزی نیاورده‌اند که در آن تحقیق و تفصیل باشد تا پیروی از اصحاب وحی و تنزیل کرده باشند.

امّا برای اهل عالم سفلی مانند اهل عالم بالا به علّت تجرّدشان از مادّه نوعی قدرت و تصرّف در اجزاء عنصر و عنصریّات است که هر نوع تصرّفی که بخواهند توانند کرد و برای عنصریّات از جهت مادّی بودنشان یک خاصیّت پذیرش و قبول هست، که بدون ابا و امتناع پذیرای آنانند.

از همین جاست که ثنویّون به اشتباه افتادند و چون رؤسای آنها دو عالم را کشف کردند و تصرّف اهل آن دو عالم را در عالم عناصر مشاهده نمودند، گفتند: که عالم دو مبدأ دارد و نور و ظلمت یا یزدان و اهریمن.

همچنین رؤسای زندیق‌های هندی وقتی عالم سفلی از ملکوت را کشف کردند، و تصرّف اهل آن عالم را در عالم عناصر دیدند به اشتباه افتادند و فرقی بین ارواح خبیثه و طیّبه نگذاشتند، زیرا برای ارواح خبیثه مانند ارواح طیّبه یک نوع نورانیّت عرضی هست که برای کسی که ارواح طیّبه را مشاهده نکند مانع از ظهور ظلمت آن می‌باشد.

به عقیده آنها: طریق اتّصال به عالم ارواح متعدّد است، یکی طریق انبیا و ریاضت کشیدن از طریق انجام اعمال شرعی است که این راه دورترین است، و دوّمی ریاضت کشیدن از راه مخالفت با شرایع الهی است و این راه نزدیکترین است.

در نتیجه این تفکّر آنها معتقدند که بزرگترین عمل‌ها در این باب خون ریختن و خوردن آن و مخصوصا خون انسان و زنا کردن مخصوصا با محارم است.

پس خون می‌ریزند و آنرا در خمره می‌ریزند و از آن می‌خورند و به هر کس که در طریق آنان داخل شود می‌خورانند، و با زنان شوهر دار در حضور شوهرانشان زنا می‌کنند، و از کتب آسمانی هتک حرمت می‌کنند، و در مزبله‌ها آویزان می‌کنند، و امثال این کارهای زشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۶

به عقیده آنها درست است که می‌گویند که برای رسیدن به ارواح چنین کارهائی از بزرگترین کارها است. ولی در واقع، مغالطه کرده‌اند و بین ارواح خبیثه و طیّبه فرق نگذاشته‌اند، و ارواح را منحصر در ارواح خبیثه می‌دانند. و نمی‌دانند که اتّصال به آن ارواح سوختن در آتش و دخول جهنّم با اشرار است و امثال این مغالطه‌ها برای اصحاب ملل و ادیان فراوان است که زشت‌ترین کاری را که انجام می‌دهند معتقد خوبی آن هستند، خداوند ما را از سرگردانی و کوری نگهدارد و از سفاهت و پستی حفظ نماید.

لذا حاکم در عالم بالا- همان عقل است که حقیقتی است ثابت و متحقّق، و حقیقتش عین تعقّل و ادراک است، و حاکم در عالم سفلی همان ابلیس است که آنهم حقیقتی است ثابت و حقیقت او عین جهل است.

حدیث عقل و لشگریانش، و جهل و لشگریانش که از امام صادق (ع) در کافی روایت شده است اشاره به همین دو معنی است، نه جهل مطلق به معنای عدم علم بلکه جهلی که عدم ملکه علم باشد (علم برای او ملکه و پابرجا نشده باشد) پس جهل به معنای عدم علم اصلا حقیقتی ندارد. و اخباری که در باره خلقت انسان رسیده است به امتزاج دو سرشت که نمونه این دو عالم عقل و جهل و چگونگی پذیرش تصرّف هر دو می‌باشد، اشاره دارد.

بنا بر این هر کس که کار زشتی را انجام دهد از جهت ظلمانی بودن و حکومت ابلیس است و آن عبارت است از جهل و فرمانبرداری از آن است. و هر کس کار خوبی را انجام دهد از جهت نورانی بودن و حکومت ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷

عقل است پس هیچ شرّ و بدی نیست مگر به سبب جهل و هیچ خیر و نیکی نیست مگر به واسطه عقل.

پس قول خدای تعالی: بِجَهالَةٍ، بیان این است که کار زشت بدون جهالت و بدون اینکه فاعل مسخّر جهل نباشد تحقّق نمی‌پذیرد، و آن وقتی است که لفظ بِجَهالَةٍ برای مقیّد کردن کار زشت باشد.

از مولا و مقتدای ما امام جعفر صادق (ع) که مانند روح در بدنهای ماست، و ورق‌های ارواح ما از انفاس قدسی او می‌باشد آمده است: هر گناهی که بنده- اگر چه عالم باشد- مرتکب می‌شود، در آن وقتی که خودش را در راه معصیت پروردگارش نابود می‌کند جاهل است ... تا آخر حدیث.

اینکه لفظ «سوء» را مفرد آورد بدون مبالغه، و جهالت را به آن مقیّد نمود اشاره‌های لطیفی است به اینکه کسی که فطرتش را باطل نکرده است و استعداد توبه را دارد بدیهای او اگر چه زیاد باشد ولی در جنب فطرتی که آن را محو می‌کند اندک است، و اینکه اگر چه در زشتی به حدّ بالائی برسد ولی آن بدیها ضعیف است و به حدّ بالا نمی‌رسد. زیرا مصدر بدیها جهالت عرضی است. و نیز اشاره دارد به اینکه مصدر بدیها اگر چه نفس انسان است ولی سبب آن جهل است که مغایر با نفس است.

و همه این موارد به خلاف کسی است که استعداد توبه نداشته باشد چنانکه در آیه بعدی می‌آید.

ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ یعنی بدون اینکه از دار علم و جایگاه اصلی خود دور شوند توبه می‌کنند، و دور شدن از دار علم به این صورت است که در دار جهل متمکّن شده و جوهره آنها با آن بسته می‌شود و این بدان جهت است که فطرت را باطل می‌کنند اعمّ از اینکه از نظر زمان قریب باشد یا بعید، تا اینکه این تفسیر با اخباری که حاکی از وسعت زمان توبه است منافات پیدا نکند و بین کسانی که در دو آیه ذکر شده است واسطه‌ای باقی نماند. ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸

فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ گذاشتن اسم ظاهر جای ضمیر و ادای مطلب با اسم اشاره و تقدیم آن بر مسند و تکرار لفظ «اللّه» برای بزرگداشت شأن آنها و تأکید حکم است به نحوی که این اشاره‌ها مخفی نیست.

وَ كـانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً اين جمله عطف است و در آن تعليل پـذيرش توبه است. زيرا حكمت خداونـد عبارت است از مراقبت امور دقيق و عطا كردن حقّ هر صاحب حقّى، چه بزرگ باشد و چه كوچك. و از سوى ديگر خداوند به اسـتعداد و استحقاق بندگان در حين توبه بنده و نزديكى او به سـراى اصليش آگاهى دارد و در همه اين مراحل حكمت و علم خدا اقتضا مى‌كند كه توبه بنده قبول شود.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۸] ..... ص : ۲۸

اشاره

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۸

و كسى كه در تمام عمر، به اعمال زشت اشتغال ورزد تا آنگاه كه مشاهده مرگ كند، در آن ساعت پشيمان شده، گويد كه، اكنون توبه كردم، توبه‌اش پـذيرفته نخواهـد شـد. و نيز هر كسـى كه به حال كفر بميرد، نيز توبه‌اش قبول نشود. براى اين گروه عـذابى بس دردناك مهيّا ساختيم.

تفسير: ..... ص : ۲۸

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ بيان و تأكيد مفهوم آيه قبل است، گويا كه خداى تعالى گفته باشد: توبه فقط منحصـر به آنان است و در غير آنها توبه نيست.

و در آوردن لفظ «السّيئات» احتمال مبالغه در آنست و صيغه جمع كه به الف و لام قرين است بدون تقييد به جهل (آيه قبلى يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ) اشـاره است به اينكه كسـانى كه در تـوبه سـهل انگـارى و امروز و فردا كرده، آنرا به تـأخير اندازنـد، فطرت را بـاطل كرده‌انـد، و كسانى كه فطرت را باطل كننـد، جوهره آنان جهل شده است، و جدائى و دوگانگى بين جهل و ذوات آنها باقى نمانده است و اينكه بـديها و كارهاى زشت آنان از باب اينكه جوهره وجودشان مبتنى بر جهل است اگر چه زشتى آن كارها انـدك باشد، به نهايت زشتى مى‌رسـد. و اينكه آنان بجا آورنده جميع زشتى‌ها هسـتند، زيرا جوهرشان جهل است كه مصدر جميع زشتى‌ها است، و كسـى كه جوهرش جهـل باشـد هر عملى انجام مى‌دهـد آن گناه و زشت است، گويا كه خداونـد فرموده باشـد: توبه براى كسانى نيست كه همه زشتى و گناهان را انجام مى‌دهند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۹

حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ يعنى تا آنگاه كه مرگ را ببيند چنانكه در اخبار آمده است.

قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً و در اين آيه تأكيـد و تحقير بحـدّى است كه بر هيچ كس مخفى نيست و گويا كه اين آيه معترضه است بين آيات آداب معاشرت جهت بازگشت به ذكر توبه.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۹] ..... ص : ۲۹

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْهاً وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْراً كَثِيراً (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۹

اى اهل ايمان براى شما حلال نيست كه زنان را به اكراه و جبر به ميراث گيريد و بر زنان سختگيرى و بهانه جوئى نكنيد كه قسمتى از آنچه مهر آنها كرده‌ايد به جور بگيريد. مگر آنكه عمل زشتى و مخالفتى از آنها آشكار شود و با آنها در زندگانى با انصاف و خوش رفتار باشيد، و چنانكه دلپسند شما نباشد اظهار كراهت نكنيد، كه بسا چيزها كه ناپسند شما است در حالى كه خدا خير بسيارى در آن مقرّر داشته است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰

تفسير: ..... ص : ۳۰

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْهاً چون در جاهليّت وارثان نكاح، همسران ميّت را با همان مهرى كه قبلا تعيين شده بود به ارث مى‌بردند، در اسلام از اين كار نهى شدند (اين آيه همان نهى را مى‌رساند).

وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ يعنى آنها را از نكاح كردن منع نكنيد براى اينكه به آنها ضرر بزنيد و بتوانيد لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما آتَيْتُمُوهُنَّ قسمتى از مهر را از آنها بگيريد، چنانكه الآن در زمان ما شايع است.

إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ مگر چيزى مرتكب شوند كه موجب شقاق و اختلاف بين همسران شود كه در اين صورت فديه گرفتن از مهر و غير آن و قبول طلاق خلع، براى مردان جايز است.

وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ حسن معاشرت به نحوى كه عقل و شرع آن را بپسندد، با هر كس كه باشد ممدوح است مخصوصا با كسانى كه زير دست شخص باشند و مخصوصا با زن آزادى كه به سبب مهر مملوك تو شده است.

[سوره النساء (۴): آيه ۲۰] ..... ص : ۳۰

اشاره

وَ إِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ وَ آتَيْتُمْ إِحْداهُنَّ قِنْطاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً أَ تَأْخُذُونَهُ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۰

و اگر خواهيد زنى را رها كرده به جاى او زنى ديگر اختيار كنيد و مال بسيارى بر او مهر كرده‌ايد البتّه نبايد چيزى از مهر او باز گيريد. آيا به وسيله تهمت زدن به او، مهر او را مى‌گيريد؟ و اين گناهى فاحش و زشتى اين كار آشكار است.

تفسير: ..... ص : ۳۰

گفته شده است که هر گاه مردی می‌خواست زن جدیدی بگیرد به زن قبلی دروغ و بهتان می‌زد تا از او فدیه بگیرد و برای زن جدید صرف کند، پس خدای تعالی آنها را از این کار منع کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ..... ص : ۳۱

اشاره

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضى بَعْضُكُمْ إِلى بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۱

و چگونه مهر آنان را خواهید گرفت در صورتی که هر کسی به حقّ رسیده است و آن زنان در مقابل عقد زوجیّت و عهد محکمی که بسته‌اند از شما مهریّه گرفته‌اند.

تفسیر: ..... ص : ۳۱

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضى بَعْضُكُمْ إِلى بَعْضٍ چگونه باز پس می‌گیرید در حالی که از یکدیگر بهره‌مند شده‌اید، و با مهری که داده‌اید رحم او را برای خود حلال ساخته‌اید.

وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً و آن عبارت از کلمه‌ای است که خداوند آنرا میثاق اکید بین همسران قرار داده و بر آن احکام محکم بسیاری را مترتّب ساخته است و آن احکامی است که برای زوج بر گردن زوجه است یا برای زوجه بر گردن زوج ثابت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] ..... ص : ۳۱

اشاره

وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُمْ مِنَ النِّساءِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ مَقْتاً وَ ساءَ سَبِيلًا (۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۱

از این پس زن پدر را نباید در نکاح آرید امّا آنچه پیش از این در زمان جاهلیّت کرده‌اید، خدا از آن در گذشت. زیرا این کاری است زشت و مبغوض خدا و عملی قبیح است.

تفسیر: ..... ص : ۳۱

وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُمْ مِنَ النِّساءِ هر چه که از پدر و جدّ بالا می‌رود آباء است که اگر زن پدر (یا جد و بالاتر) را به نکاح آرید مستحقّ عقوبت خواهید شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲

إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ مگر آنچه كه در گذشته انجام داده‌ايد كه عقوبتى بر آن نيست و ذكر «من النّساء» بيان مطلب است نه مقيّد نمودن آن.

إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ مَقْتاً كه اين كار زشت و مقتى است چون صاحبان مروّت اين نوع ازدواج را «نكاح» مقت يعنى نكاح مبغوض مى‌ناميدند، و فرزند آن نكاح را فرزند غضب شده مى گفتند.

وَ ساءَ سَبِيلًا و اين راه چه راه بدى است كه راه اهل جهل است و عاقبت به آتش مى كشاند.

و اين را خداوند در ضمن محرّماتى كه بعدا مى‌آيد قرار نداد در حالى كه وقتى خداوند فرمود: وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمْ سزاوار بود كه بگويد (و حلائل آبائكم) و آن را تنها ذكر كرد، زيرا كه نكاح ساير زنهائى كه نكاحشان حرام است بين آنها مانند زن پدر شايع نبود، و چون اين يكى خيلى شايع بود تنها ذكر كردن آن و تأكيد تحريم آن مطلوب است.

[سوره النساء (۴): آيه ۲۳] ..... ص : ۳۲

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْأَخِ وَ بَناتُ الْأُخْتِ وَ أُمَّهاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُمْ وَ رَبائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلابِكُمْ وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلاَّ ما قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۲

حرام شد بر شما ازدواج با مادر و دختر و خواهر و عمّه و خاله و دختر برادر و دختر خواهر و مادران رضاعى و خواهران رضاعى و مادر زن و دختران زن كه در دامن شما تربيت شده‌اند اگر با زن مباشرت كرده باشيد پس اگر دخول با زن نكرده طلاق دهيد باكى نيست كه با دخترش ازدواج كنيد، و نيز حرام شد زن فرزندان صلبى نه زن پسر خوانده شما و نيز حرام شد جمع ميان دو خواهر مگر آنكه پيش از نزول اين حكم در عصر جاهليّت انجام گرفته باشد كه خدا از آن در گذشت زيرا خداوند در حقّ بندگان بخشنده و مهربان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۳

تفسير: ..... ص : ۳۳

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ نكاح با مادران به قرينه حال و مقام معلوم مى‌شود كه بر شما حرام شود.

وَ بَناتُكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْأَخِ وَ بَناتُ الْأُخْتِ تعميم امّهات نسبت به جدّه‌ها و مادر بزرگ‌ها و تعميم بنات نسبت به نوه‌ها چيزى است كه ظاهر لفظ افاده مى كند و در حرمت آن دو هر چه بالا روند يا پائين‌تر بين فريقين اختلافى نيست، و همچنين است عمّه و خاله هر چه بالا- رود و اين بيان محرّمات نسبى است و ملاك اين است كه همه اصول و فروع، و فروعى كه از خويشاوندان اصلى ناشى مى‌شود، به سبب نسب حرام شده است. و آنچه كه با سبب حرام مى‌شود يا به سبب رضاع و شير است يا به

سبب دامادى و يا به سبب وجود مانع كه خداى تعالى بيان كرد و فرمود:

وَ أُمَّهاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ بيان اجمالى محرّمات رضاعى كه تفصيل آنرا اهل كتاب براى ما بيان كرده‌اند.

وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُمْ و مادران همسرانتان بر شما حرام است، از اينجا به بعد، در بيان مواردى است كه به علّت دامادى حرام شده است.

بدان كه احكام، تابع عنوان‌هاست و عنوان‌ها تابع مصاديق عرفى است پس هر زنى كه عرفا كلمه همسرى بر او صادق باشد مادر آن زن، بر آن مرد حرام است، و كسى كه كلمه همسرى عرفا در مورد او صادق نباشد طبق ظاهر آيه، نكاح با او حرام نيست. و نظر كردن به او (بدون نكاح) حلال نيست.

صدق اين نسبت يا به اين نحو است كه پس از عقد حلال، آن زن زير دست اين مرد باشد، يا اختلاط و خدمتى از طرفين تحقّق پذيرد يا تمتّع و مجامعت صورت گيرد، يا غير اينها از چيزهايى كه موجب صدق اين نسبت بشود. و امّا اگر فقط عقد متعه باشد، مشكل است كه موجب صدق اين نسبت‌ها گردد، مخصوصا اگر دختر عقد شده، صغير و غير قابل استمتاع باشد.

لذا حمل اخبارى كه در آنها احتياج به دخول، عنوان شده است، با اينكه با ظاهر آيه منافات دارد به آنچه كه در باره صحيح بودن صدق اين نسبت گفتيم، بهتر است كه آنرا حمل بر تقيّه كنيم تا لازم نشود كه، فرج حلال، حرام شود و نظر حرام حلال گردد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴

گويا كه ائمّه (ع) گفته باشند: بايد در حكم به حرمت، اين نسبت صدق كند و دخول يكى از اسباب اين صدق است.

بنا بر اين، آنچه كه شايع شده است، از عقد دختران صغير، جهت حلال شدن نظر به مادران در اين كار اشكال بزرگى است كه روش صحيح در اين مورد رعايت احتياط شده است و از بدين نحو است كه از نگاه كردن از غير ان جاهائى كه استثناء شده است، از مادر دختر صغير، اجتناب نمايد (يعنى فقط به جاهاى مجاز بدن ميتواند نگاه كند.) و اينكه از تحليل بضع «۱» او نيز اجتناب نمايد، يا اينكه اصلا دور اين شبهات نگردد.

تحقيق حرمت كنيز پدر بر پسر و بالعكس ..... ص : ۳۴

وَ رَبائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ ذكر دختر زنان فِي حُجُورِكُمْ براى بيان علّت حرمت است، نه اينكه مقيّد كردن دخترانى باشد كه در

---

(۱) تحليل بضع، يعنى زنى را براى خود حلال كردن، حال چه با عقد دائم باشد يا موقّت يا خريدن كنيز، و پول يا مالى كه پرداخت مى‌شود حقّ البضع گويند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵

كنار شما پرورش يافته باشند.

مِنْ نِسائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ تقييد بر زنانى است كه بر آنها دخول صورت گرفته است. و لذا به آن اكتفا نكرد و مفهوم آن را بيان كرد و فرمود:

فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلابِكُمْ زنان فرزندان شما هر چه كه پائين برونـد، نه آن كسانى را كه مردم فرزندان شما مى‌خوانند.

و به محض خواندن صيغه عقدى كه حلال بودن را برساند زن بر مرد حلال است. و امّا ملك يمين يعنى كنيز اگر چه به مجرّد عقد، حلال مى‌شود ولى به محض اين عقد از پدر يا پسر بر ديگرى حرام نمى‌شود، زيرا عقد ملك و خريد كنيز گاهى محض خدمت است، و گاهى براى تمتّع است، و گاهى براى هر دو است. و هر گاه عقد ملك واقع شد اگر نشانه‌هاى تمتّع در اين عقد ظاهر شد از

قبيل لمس و بوسه و نگاه شهوت آميز، پس همان به منزله عقد نكاح است كه مملوك پسر را بر پدر حرام مى‌كند و بالعكس.
و اگر آن نشانه‌ها ظاهر نشد آن كنيز مانند ساير مملوكات است و مى‌تواند در او به هر نحو كه بخواهد تصرّف كند، و مانند حرمت دامادى حرام نمى‌شود بنا بر اين كنيزى را كه پدر با شهوت نگاه كرده و يا او را با شهوت لمس كرده است بر فرزند حرام است و بالعكس.
و امّا الحاق زن آزاد به كنيز قياس مع الفارق است و بر آن نصيّ از ائمّه (ع) نرسيده است.
وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ براى گذشته (كه نكاح دو خواهر با هم بوده) عقوبتى بر شما نيست چون ناشى از جهالت و نادانى بوده است، و از اين به بعد نكاح دو خواهر با هم اشكال دارد.
إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً آنچه را كه از ناحيه جهل و نادانى واقع شود
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۶
خداوند مى‌بخشد رَحِيماً و كسى را كه عمدا مخالفت خدا نكند مؤاخذه نمى‌كند.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۷
جزء پنجم

[سوره النساء (۴): آيه ۲۴] ..... ص : ۳۷

اشاره

وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ إِلَّا ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ كِتابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ أُحِلَّ لَكُمْ ما وَراءَ ذلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما تَراضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً (۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۷

و نكاح زنان شوهردار نيز بر شما حرام شد مگر آن زنان را كه «در جنگهاى كفّار به حكم خدا» متصرّف و مالك شده‌ايد. بر شما است كه پيرو خدا باشيد (و با زنهائى كه به حرمت ياد شد نكاح نكنيد) و هر زنى غير از آن كه ذكر شد حلال است كه به مال خود به طريق زناشوئى بگيريد نه آنكه زنا كنيد، پس چنانكه از آنها بهره‌مند شويد، آن مهر معيّن را كه مزد آنهاست به آنان بپردازيد باكى نيست بر شما كه بعد از تعيين مهر هم به چيزى با هم تراضى كنيد البتّه خدا دانا و به حقايق امور آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۳۷

وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ زنان شوهردار چون بضع آنها مملوك غير است نمى‌توان با آنها ازدواج كرد.
إِلَّا ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ زنان اسيرى كه همسران آنها كافر بوده‌اند، نكاح آنها بر شما حلال است، و كنيزانى كه تحت اختيار برده‌اى هستند، كه امر به كناره گيرى از آن كنيزان شده است و نيز فروختن آنها، به منزله طلاق است.
كِتابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ يعنى خداوند آن احكام را بر شما نوشته است (واجب كرده است).
وَ أُحِلَّ لَكُمْ ما وَراءَ ذلِكُمْ اين نيز مجمل است و اهل قرآن آنرا براى ما بيان كرده‌اند، زيرا ساير محرّمات رضاعى و جمع بين زن و عمّه يا خاله‌اش بدون اجازه آنها در آيه، مذكور نيست، در حالى كه حلال نمى‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸

أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ یعنی خودتان را با نکاح شرعی حفظ کنید و زنان نکنید.

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ پس زنانی که از آنها بهره بردید و استمتاع کردید از جمله همسران است. پس اجر آنها را بدهید، یا اینکه مالی را که از زنان بهره‌مند شدید به خود آنان بدهید. بنا بر این معنی لفظ «اجور» بجای ضمیر است.

و لفظ استمتاع و ذکر «اجور» و ذکر مدّت بنا بر قرائت «الی اجل» دلیلی واضح است بر اینکه متعه حلال است.

فَرِيضَةً یعنی واجب شده است واجب شدنی یا در حالی که به سبب عقد بر شما واجب شده است.

وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فِيما تَراضَيْتُمْ بِهِ یعنی شما مردان، می‌توانید زیادتر از فریضه بدهید، و زنان نیز می‌توانند چیزی از فریضه را نگیرند.

مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ این جمله اشعار به این دارد که اجر از ارکان عقد تمتّع است چنانکه قائل به عقد تمتّع بر همین عقیده است.

و از امام باقر (ع) روایت شده است که فرمود «۱»: باکی نیست که مهر را تو زیاد کنی و او مدّت را زیاد کند هر گاه مدّت بین شما تمام شد می‌گوئی: من ترا تا مدّت دیگری حلال کردم که البتّه باید رضایت هر دو باشد، و بر غیر تو حلال نیست مگر اینکه عدّه‌اش منقضی شود و عدّه آندو حیض است.

---

(۱) الکافی: ج ۵/ ص ۱۰/ ح ۱ لم یرد فی المصدر (و عدّتها حیضتان)، التهذیب: ج ۷/ ص ۲۶۸/ ح ۷۷ لم یرد فی المصدر (و عدّتها حیضتان)، تفسیر العیاشی: ج ۱/ ص ۲۳۳/ ح ۸۶، تفسیر البرهان: ج ۱/ ص ۳۶۰/ ح ۹، تفسیر الصّافی: ج ۱/ ص ۴۳۹، بحار الانوار: ج ۱۰۳/ ص ۳۱۴/ ح ۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً پس متعه را از روی آگاهی حلال نمود و در آن غایاتی در نظر گرفت که به مصالح و حکم بستگی داشت.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۹

اشاره

وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَناتِ الْمُؤْمِناتِ فَمِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ فَتَياتِكُمُ الْمُؤْمِناتِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَناتٍ غَيْرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ فَإِذا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَى الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۹

و هر که را وسعت و توانائی آن نباشد که زنان آزاد پارسای با ایمان گیرد، پس کنیزان مؤمنه که مالک آن شدید، به زنی اختیار کنید و خدا به مراتب ایمان شما آگاه است، که اهل ایمان همه بعضی از جنس بعضی دیگر و در رتبه یکسانند پس با کنیزان مؤمنه با اذن مالکش ازدواج کنید و مهر آنها را بدانچه معیّن شده است بدهید، آن کنیزکانی که عفیف باشند، نه زناکار و نه رفیق‌باز، پس چون شوهر کردند چنانکه عمل زشتی از آنها سرزند بر آنها نصف عذاب زنان پارسای آزاد است، این حکم (کنیز را به زنی گرفتن) در باره کسی است که بترسد مبادا به رنج بیفتد و اگر صبر کنید (تا وسعت یافته زنی آزاد بگیرید) برای (نظم خانه و تربیت فرزندان شما) بهتر است و خدا بخشنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۹

وَ مَنْ لَمْ یَسْتَطِعْ مِنْکُمْ طَوْلًا أَنْ یَنْکِحَ الْمُحْصَناتِ الْمُؤْمِناتِ کسی نتواند زنان آزاد پارسا گیرد، از آن رو که در نکاح آنان تکالیف سختی است از قبیل نفقه و پوشاک و مسکن و قسامه «۱»، وجود دارد، فَمِنْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ مِنْ فَتَیاتِکُمُ الْمُؤْمِناتِ، وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِکُمْ پس باید با کنیزان با ایمان نکاح کنید، و به ظاهر ایمان اکتفا کنید زیرا که خداوند به اسرار آگاه است، چه بسا کنیزی که در ایمان برتر از آزاد باشد. و کنیز به حسب معاش و خرج بر شما سبکتر است.

بَعْضُکُمْ مِنْ بَعْضٍ یعنی در نسبت به آدم (ع) و اسلام همه مانند هم هستید فَانْکِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ و باید به اذن صاحبانشان با آنها نکاح کنید، و بدون اذن زنا می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰

وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَناتٍ یعنی به زنان عفیف مهرشان را به نیکی دهید، اگر غَیْرَ مُسافِحاتٍ زنا کار نباشند.

وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ و دوستانی پنهانی نداشته باشند.

فَإِذا أُحْصِنَّ چون به سبب تزویج به همسری در آمدند.

فَإِنْ أَتَیْنَ بِفاحِشَةٍ اگر زنا کردند.

فَعَلَیْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَی الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ نصف عذاب زنان آزاد پارسا بر آنهاست. بر طبق آیه بندگان و کنیزان را به اندازه نصف حدّ زنان آزاد حدّ می‌زنند، پس اگر برگشتند تا هشت مرتبه حدّ آنها به همان ترتیب خواهد بود و در مرتبه هشتم است که دیگر کشته می‌شوند.

و از امام باقر (ع) است «۲»: اینکه در مرتبه هشتم کشته می‌شود برای این است که خداوند به او رحم کرده است که بردگی و حدّ زنان آزاد را یکجا قرار دهد (که از نظر حقوق برده باشد ولی از نظر جزا آزاد).

---

(۱) توضیح قسامه در پاورقی صفحات پیش ذکر شد.

(۲) تفسیر الصّافی: ج ۱/ ص ۴۴۲ و تفسیر القمی: ج ۱/ ص ۱۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱

و از امام باقر (ع) «۱» در مورد کنیزی که زنا می‌کند فرمود: به اندازه نصف حدّ زن آزاد تازیانه زده می‌شود، چه زوج داشته باشد یا نداشته باشد.

و در روایت دیگری است که رجم و تبعید بر ایشان نیست.

ذلِکَ یعنی ترخیص نکاح کنیزان لِمَنْ خَشِیَ الْعَنَتَ مِنْکُمْ برای کسی است که از تجرّد و عزوبت به رنج و زحمت بیفتد.

وَ أَنْ تَصْبِرُوا اگر از نکاح کنیزان بتوانید صبر کنید. خَیْرٌ لَکُمْ برای شما بهتر است زیرا کنیزان غالبا اصیل نیستند و طبعشان خشن است و همخوابی با آنها در روحیه شما مؤثّر است، و در نفوس و مزاجهای شما اثر می‌گذارد، و اولاد آنها مثل آنها می‌شوند، و شایسته نطفه‌های شما نیست که در رحم‌های آنان قرار بگیرد، و از آنها برای شما چیزی که لایق شما نیست، متولّد شود.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ و خداوند آن بدی را که از نکاح آنان لازم می‌آید می‌بخشد.

رَحِیمٌ مهربان است که به شما اجازه نکاح کنیزان را در صورت رنج و سختی می‌دهد، ولی خودداری از نکاح آنها را تا آنجا که ممکن است ترجیح می‌دهد. تا اینکه از همخوابی با آنها شرمساری و زشتی برای حاصل نشود.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ..... ص : ۴۱

اشاره

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۱

خدا می‌خواهد راه سعادت را برای شما بیان کند و شما را به آداب (و اخلاق ستوده) آنانکه پیش از شما بودند (یعنی پیامبران ونیکان امّتهای گذشته) رهبری کند و بر شما از لطف و کرم ببخشاید و خدا به احوال خلق دانا و به حقایق آگاه است.

---

(۱) تفسیر الصّافی/ ج ۱/ ۴۴۲

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲

تفسیر: ..... ص : ۴۲

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ خداوند می‌خواهد آنچه را که صلاح شما است چه در معاش و چه در معاد برایتان بیان کند، با بیان احکام از علّت تحریم حرام شده‌ها و حلال بودن حلالها و سنّت قرار دادن بهره‌یابی از زنان و مجاز بودن در مکروهات از نکاح کنیزان در وقت احتیاج و خودداری از ازدواج با آنان تا آنجا که ممکن است.

وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ و شما را به سنّت‌های کسانی که پیش از شما بوده‌اند یعنی پیامبران گذشته هدایت می‌کند، تا به آنها اقتدا کنید.

وَ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ به دلیل خروج از مشتهیّات نفسهایتان و داخل شدن تحت امر خدا و امتثال اوامر و نواهی او، توبه را بر شما عرضه می‌دارد.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ پس خداوند می‌داند و آگاه است به آنچه که به صلاح حال شما است.

حَكِيمٌ به چیزی که صلاح شما در آن نیست امر نمی‌کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۷] ..... ص : ۴۲

اشاره

وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيماً (۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۲

خدا می‌خواهد به رحمت و آمرزش شما بازگشت فرماید و مردم هوسباز و پیرو شهوات می‌خواهند که شما مسلمانان را از راه حقّ و رحمت، بسیار دور و منحرف گردانند.

تفسیر: ..... ص : ۴۲

وَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ خدا می‌خواهد که شما توبه کنید و اینکه آنرا تکرار نمود به جهت تأکید و آوردن صنعت تقابل است. تا اینکه ترغیب در اتّباع اوامر و اجتناب از مخالفت آنها نماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳

وَ یُرِیدُ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ کسانی که شهوات را پیروی می‌کنند از قبیل آنهائی که متعه را منع می‌نمایند.

أَنْ تَمِیلُوا می‌خواهند از راهی که به سوی نجات شما منجر می‌شود منحرف شوید.

مَیْلًا عَظِیماً پس بدانید که خداوند سزاوار پیروی است و آنان سزاوار اجتناب هستند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۸] ..... ص : ۴۳

اشاره

یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُخَفِّفَ عَنْکُمْ وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۳

خدا می‌خواهد که کار را بر شما آسان کند چه انسان ضعیف خلق شده است.

تفسیر: ..... ص : ۴۳

یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُخَفِّفَ عَنْکُمْ خدا می‌خواهد که کارتان آسان شود، لذا با تشریع متعه و ترخیص نکاح کنیزان می‌خواهد عزوبت و تنهائی برای شما سنگین نشود، این آیه کنایه از کسانی است از متعه منع می‌کنند و اینکه اینان از کسانی هستند که از شهوات پیروی می‌کنند و می‌خواهند شما را از سنّت‌های انبیا بیرون کنند تا اینکه عزوبت بر شما سنگین شود و در زنا داخل شوید.

وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً و انسان ضعیف خلق شده و نمی‌تواند در مقابل شهوت مقاومت و صبر کند تا جائی که ممکن است در زنا که مضرّ به حال اوست داخل شود. و لذا برای او متعه و نکاح کنیزان را در مواقع ترس از وقوع در رنج و زحمت ترخیص نمود، ضمنا ترجیح داد که حتّی الامکان از نکاح با کنیزان خودداری کند تا اینکه با همخوابی از جهت ضعیف بودنش، به جنس و صفت کنیزان درنیاید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴

[سوره النساء (۴): آیه ۲۹] ..... ص : ۴۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ إِلَّا أَنْ تَکُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْکُمْ وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ بِکُمْ رَحِیماً (۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۴

ای اهل ایمان اموال یکدیگر را بنا حقّ نخورید مگر آنکه تجارتی از روی رضا و رغبت کرده و سودی برید، و یکدیگر را نکشید که البتّه خدا به شما بسیار مهربان است (و هرگز به قتل و ظلم شما در باره یکدیگر راضی نیست).

تفسیر: ..... ص : ۴۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ تأدیب در اموال و انفس است.

تحقیق تعمیم اکل و بطلان آن ..... ص : ۴۴

بدان که الفاظ چنانکه گذشت، برای بیان حقایق وضع شده است به اعتبار عناوین مطلق، بدون اعتبار خصوصیّتی از خصوصیّات مصادیق آنها، اعمّ از اینکه کلّی باشد یا جزئی. مثلا لفظ زید برای ذات مخصوص زید است، بدون اعتبار حالت و خصوصیّتی از حالات و خصوصیّات او.

چه زید در حال کودکی زید است و در حال پیری نیز زید است و همچنین بر حسب تجسّم و تجرّدش، در حالی که با مادّه بشری خویش موجود باشد زید است و در حال فراغ از مادّه نیز زید است و در حال تقدّر (وضع و اندازه کمّی) زید است و مجرّد از تقدّر نیز زید است. پس هیچ یک از خصوصیّات احوال و یا خصوصیّات نشئه‌ها در وضع و اطلاق لفظ زید معتبر نیست.

و تعجّب کردن و غریب شمردن کسانی که ادراکشان از عوالم حسّ تجاوز نمی‌کند و حصر کردن آنها، مفاهیم را، در مصادیق حسّی حجّت و دلیل بر خودشان است نه برای ما چون آنها بر حسب نشئه‌ای که در آن هستند مصادیق سایر نشئه‌ها را درک نمی‌کنند، پس تعمیم مفاهیم برای آنها امکان پذیر نیست، و در اخبار تصریحات و اشاراتی به آنچه که ما ذکر کردیم وجود دارد. امید است که خداوند ما را نسبت به آنها بینا سازد. بنا بر این «اکل» به معنی خوردن مطلق است و هیچ خصوصیّتی از خصوصیّات اکل حیوانی در آن اعتبار نشده از قبیل داخل کردن چیزی در دهان، و جویدن آن با دندان و فرو بردن و ادخال آن در شکم، و همچنین خصوصیّات اکل و یا خصوصیّات مأکول و خصوصیّات هیچ یک از نشئه‌ها در آن اعتبار نشده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵

پس اکل اسم «عملی» است که آن «عمل» موجب ازدیاد قوام و قوّت فاعل است به هر نحوی که اکل وجود پیدا کند، و در هر نشئه‌ای که واقع شود. پس بازی کردن اطفال اکل است برای آنان بر حسب نوعی از اکل که همان خیال حیوانی بازی است، و تجارت تجّار و زراعت کشاورزها و نکاح نکاح کننده‌ها بر حسب نیروئی از نیروهای آنان اکل حساب می‌شود. بلکه فعل هر فاعلی در هر نشئه‌ای که باشد اکل برای او است. و مال اسم مملوک است و هر اندازه که ملکیّت در آن قوی‌تر باشد صدق اسم مال بهتر است.

بنا بر این اعراض دنیوی جز آنچه که شارع، یا عرف اعتبار کرده است، هیچ حیثیّت مملوکیّت در آنها نیست، مثلا هر چه که در تحت استیلای مرد باشد و آن را مال حساب می‌کنند، مال است.

و قوای نفسانی که تحت تصرّف نفس است و هیچ حیثیّتی جر حیثیّت مملوکیّت برای نفس ندارد به صدق مال سزاوارتر است. و

همچنین است علوم و صنایعی که ملکه شده‌اند، و یا ملکه نشده‌اند ولی در خزینه عقل ثابت هستند، نیز مال محسوب می‌شوند.

و خطاب در «بینکم» برای جماعت ذکور است خواه در عالم کبیر باشند، یا در عالم صغیر انسانی، در نشئه طبع باشند و یا در غیر آن. و از باب تغلیب (غلبه اسم مذکّر بر مؤنّث) زنان را نیز شامل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۶

و باطل به فعلی گفته می‌شود که غایتی ندارد یا غایت عقلی و عرضی ندارد.

و به فعلی که به غایت خود نرسیده، و به سنّت و طریقه‌ای که بر اساس مستحکم بنا نشده باشد، و به سنّتی که بر اساس الهی بنا نشده باشد نیز باطل گویند. و به چیزی هم که اصلا حقیقتی ندارد باطل گفته می‌شود مانند عدمها یا چیزی که در نفس الامر و واقع، حقیقت ندارد مانند سراب. و نیز به چیزی باطل گفته می‌شود که تحقّق ذاتی ندارد بلکه تحقّق آن عرضی است مانند ماهیّات. و به چیزی که خودش تحقّقی ندارد و بلکه با علّت محقّق می‌شود مانند وجودات امکانی و به چیزی که تحقّق آن مخفی باشد، به نحوی که عدم بر آن غالب باشد مانند ملکوت سفلی که آن هم باطل است، چون عدم بر آن غلبه دارد، اگر چه سایر معانی باطل نیز بر آن صادق است.

پس آیه شریفه بر حسب مصادیقش دارای وجوه متعدّدی است که بعضی بالاتر از بعضی دیگر است.

پس نخستین مصادیق آیه که به فهم عوام نزدیکتر است همان خوردن معروف است که با جویدن و بلع متحقّق می‌شود.

و معنی آیه این است که اعراض دنیوی را بین خودتان به سبب راه باطل که شارع آنرا سنّت نکرده و مباح ندانسته است، یا به سبب مبدأ باطلی که عبارت از نفس و شیطان است با جویدن نخورید. زیرا که حاکم و محرّک فعل، یا نفس و شیطان است، یا عقل و رحمان. و دانستی که شیطان به جهت غالب بودن عدمها بر او باطل است.

دومین مصداق آیه این است که اموال دنیوی خود را بین خودتان به باطل صرف نکنید، به هر دو معنی که آن نیز نزدیک به فهم عموم مردم است.

سوّم اینکه افعال خودتان را به هر دو معنی فوق الذّکر، باطل نکنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۷

چهارم: افعال تکلیفی قالبی نبوی را به حسب مبدأ باطل یا با غرض باطل انجام ندهید.

پنجم: افعال تکلیفی قلبی و لوی بین خودتان را به سبب باطل به هر دو معنی انجام ندهید.

ششم: قوای خودتان را بین خودتان در راه باطل صرف نکنید.

هفتم: علوم خودتان را از راه باطل اخذ نکنید و در راه باطل صرف نکنید.

هشتم: مدد حیات و مادّه زندگانی خود را به باطل صرف نکنید.

نهم: مشاهدات و مشهودات خودتان را از طریق باطل نگیرید.

إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ مگر اینکه تجارتی باشد که مورد رضایت شما باشد که گذشت و امکان تعمیم دارد (پس شامل هر نوع تجارت می‌شود).

وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ و خودتان را مکشید، عبارت یا مربوط به معطوف علیه است از باب اینکه صرف کردن اموال بدون معیار و میزان موجب قتل انفس می‌شود، و نهی از آن مانند ذکر کردن علّت نهی از معطوف علیه (صرف اموال) است یا اینکه حکم مستقّل است، و تعمیم آن مخفی نیست، بلکه روشن است.

إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُمْ رَحِيماً علّت نهی خدای تعالی از صرف اموال به باطل و قتل انفس، چون رحمت خداوند همانند سایر تکالیف، دعوت کننده به این نهی است.

[سوره النساء (۴): آيات ۳۰ تا ۳۱] ..... ص : ۴۷

اشاره

وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ عُدْواناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِيهِ ناراً وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۳۰) إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيماً (۳۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۷

و هر كس چنين كند، يعنى به جان و مال مردم از روى دشمنى و ستمگرى دست ظلم دراز كند، پس او را بر روى در آتش دوزخ در آوريم و اين كار براى خدا آسان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۸

چنانكه از گناهان بزرگى كه شما را از آن نهى كرده‌اند دورى گزينيد، ما از گناهان ديگر شما درگذريم و شما را در عالم به مقام نيكو و بلند رسانيم.

تفسير: ..... ص : ۴۸

اشاره

وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ عُدْواناً وَ ظُلْماً يعنى هر كه به علّت دشمنى و ستم، يا به خاطر نفس دشمنى و تجاوز، يا به علّت دشمنى و ستمگرى شديد يا در حالى كه دشمن و تجاوزگر است، از لحاظ دشمنى و تجاوز اين كار را انجام مى‌دهد «۱» و خلاصه اينكه دشمنى او از روى عمد و تجاوز از حدود الهى باشد، فَسَوْفَ نُصْلِيهِ ناراً وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً. إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ پس او را بر روى در آتش مى‌افكنيم و ...

گويا كه گفته شده است: چه كسى از ما، از صرف مال به سبب باطل آمرزيده مى‌شود، پس خداوند براى تسلّى دادن و راضى كردن بندگانش فرمود: اگر از گناهان كبيره اجتناب ورزيد خداوند بقيه گناهان شما را مى‌بخشد.

تحقيق گناه كبيره و صغيره ..... ص : ۴۸

اخبار و اقوال در بيان كبيره مختلف است، و در بعضى از اخبار آمده است كه گناه كبيره هفت تا است و در بعضى بيشتر، و در بيان انواع آن نيز اختلاف است، و بايد ميزانى در دست باشد كه اعمال بدان وسيله وزن شوند و بين اخبار و اقوال جمع گردد. پس مى گوئيم:

---

(۱) در حالت اوّل عدوانا مفعول له، در حالت دوّم مفعول به و در حالت سوّم مفعول مطلق و در حالت چهارم حال و در حالت پنجم تميز مى‌باشد. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۹

افعال از جهت اینکه حرکات و سکنات است متّصف به حسن و قبح نمی‌شود، چون همه افعال در حیثیّت حرکت و سکون مشترکند، و همچنین از جهت نسبت افعال به انسان نیز متّصف به حسن و قبح نمی‌شود، چون همه حرکات و سکنات در این حیثیّت مشترک هستند، و همچنین از حیث اینکه افعال دارای انواع مخصوص است مانند نماز و روزه و جهاد و قتل و غارت و فساد متّصف به حسن و قبح نیست، زیرا این افعال گاهی متّصف به حسن است و گاهی متّصف به قبح.

بلکه حسن و قبح از حیث نسبت آن‌ها به عقل و جهل به اعمال نسبت داده می‌شود. پس هر عملی که از انسان به سبب حکومت عقل و طاعت آن صادر شود آن عمل حسن و نیکو است در هر صورتی که باشد مخصوصا اگر عقل انبیا و اولیا باشد که آنان دارای عقل کلّی، و بر حقایق آن امور محیط هستند. و بر حسب درجات طاعت و قبول حکومت، درجات خوبی و نیکوئی نیز در شدّت و ضعف متفاوت می‌شود و هر چیزی که از حکومت جهل و طاعت آن صادر شود مخصوصا جهل کلّی که شیطان است آن کار بد و گناه است، در هر صورتی که باشد. و بر حسب تفاوت درجات طاعت و قبول حکومت آن، درجات گناه و زشتی نیز در شدّت و ضعف و صغیره و کبیره بودن متفاوت می‌شود. پس هر کس که طاعت خدا و پیروی اوامر او را اراده کند، هر چه از او صادر شود بر طبق این اراده، نیکو خواهد بود، ولی حسن و نیکویی آن ضعیف است. و آنگاه که فهمید اوامر عقل که اوامر خداست از اوامر جهل که اوامر شیطان است جدا نمی‌شود بلکه یک آگاه و بینای نقّاد و صاحب قلب زیرک، می‌خواهد که متّصل به عقل کلّ بوده و حسن و قبح اعمال را از خدا دریافت دراد، تا اینکه اوامر عقل، از اوامر شیطان جدا شود و واضح گردد، و آن نقّاد عبارت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولیّ (ع) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۰

در این جا اگر عزم نمود که به نبیّ یا ولیّ برسد و از او این حقایق را اخذ کند پس هر فعلی که به حسب این عزم از او صادر شود، حسن و نیکوئی آن فعل، قوی‌تر از اوّل است.

وقتی که شخص متّصل به این عالم (نبیّ یا ولیّ) شد، و با او عهد بست، و به دست او بیعت نمود و مطیع و تسلیم او شد، و احکام قالبی را از او گرفت این اخذ و بیعت همان اسلام است. و هر فعلی که بر حسب این تسلیم و اخذ صادر شود، حسن و نیکوئی آن قوی‌تر از مرحله قبلی خواهد بود. و آنگاه که فهمید که اسلام و احکام قالبی، قالب‌هایی برای احکام باطن هستند، و رسیدن به حضور عقل ممکن نیست مگر از راه باطن، و سلوک از طریق باطن به حضور عقل ممکن نیست مگر به سبب رفع مانع و ارتکاب چیزی که باعث و مقتضی آنست و از طرفی دانست که شناختن مانع و باعث ممکن نیست مگر به سبب اخذ از بینای حکیم، و عزم بر رسیدن به او و گرفتن احکام از او، در چنین حالتی حسن فعلی که از جهت این عزم صادر شود قوی‌تر است.

و آنگاه که به آن حکیم رسید و بر قبول احکام باطنی با او بیعت نمود و احکام باطن را از او گرفت که آن اخذ و بیعت عبارت از ایمان است، در این صورت شخص مؤمن شده است، و حسن و نیکوئی افعالش که از این جهت صادر می‌شود قوی‌تر از مراحل قبلی است.

و بعد از این ایمان هم درجاتی دارد تا اینکه به عقل می‌رسد و به سبب آن محقّق و موجود می‌شود، و در این هنگام است که او اصل و فرع حسنات و اوّل و آخر آن می‌شود، چنانکه ذکر شده است: «هر گاه از خیر ذکری شود شما اصل و فرع و اوّل و آخر آن هستید.»

عکس این مطلب نیز در مورد کسی است که جهل به وسیله او محقّق شود پس او اصل و فرع و گناه و اوّل و آخر آن می‌شود. و هر کس که تحقّق وجودش به سبب جهل باشد، در بدی و زشتی قوی‌تر از خود جهل است، چنانکه آنچه که به وسیله عقل، محقّق و موجود می‌شود، قوی‌تر از خود عقل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۱

از همین جهت است که علیّ (ع)، مقدّم بر عقل و جبرئیل است. و دشمن علیّ، مقدّم بر شیطان و هر صاحب بدی است تا جائی که معصیت و گناه هر گناه کننده‌ای، بر او بار می‌شود.

و هر کس که در طاعت جهل، متمکّن و توانا شود، به نحوی که هیچ اثری از طاعت عقل در او نماند، هر کاری که انجام دهد، گناه کبیره است.

و هر کس که در طاعت جهل متمکّن نشده باشد، بلکه اثری از اطاعت عقل یا اثری از اراده اطاعت عقل در او باقی مانده باشد، هر فعلی که از جهت طاعت جهل از او صادر شود گناهی است که اگر خدا بخواهد بخشیده می‌شود، و هر کسی که اطاعت عقل یا اراده اطاعت او بر او غالب شده باشد، و طاعت جهل گاهی بر او عارض شود، پس هر فعلی که از جهت نادانی، از او صادر شود آن لغزشی است که محو می‌شود انشاء اللّه. و بین مراتب مذکور در حسنات و سیّئات درجاتی است، که بر حسب شدّت و ضعف، فقط به چند مورد منحصر نمی‌شود. و آنچه که ذکر شد امّهات آن درجات است. و به این اعتبار که نسبت کار خوب و بد به فاعل برمی‌گردد، شراب خوردن دعبل «۱» گناه صغیره است، و نماز خواندن ناصبی «۲» ها گناه کبیره می‌باشد.

و به همین جهت وارد شده است که با اصرار بر گناه دیگر هیچ گناهی صغیره نیست. یعنی با تمکّن در طاعت جهل به نحوی که هر وقت امکان به انجام معصیت فراهم شود و قدرت بر آن داشت در

---

(۱) دعبل خزاعی شاعر شیعی که در مدح اهل بیت اشعار بسیار سروده است (۱۴۳- ۲۳۹ ه- ش).

(۲) فرقه‌ای که دشمن علیّ (ع) بوده و صبّ علی (ع) را جایز می‌دانستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۲

معصیت واقع می‌گردد. نیز وارد شده است که با استغفار، گناه کبیره‌ای نیست یعنی با باقی ماندن در اطاعت عقل، به طوری که او را وادار به استغفار کند، گناه کبیره‌ای باقی نمی‌ماند.

گاهی بین خود انواع حسنه‌ها و سیّئه‌ها قطع نظر از فاعل یا با ملاحظه فاعل واحد مقایسه به عمل می‌آید که بعضی از حسنات نیکوتر از بعضی دیگر و بعضی از گناهان غلیظتر و زشت‌تر از بعضی دیگر محسوب می‌شود. مانند وطی حرام که از یک فاعل صادر شود، که آن وطی اگر با زن محصنه و یا با ذکور باشد زشت‌تر و غلیظتر از وطی با غیر محصنه است. وطی زن غیر محصنه زشت‌تر و غلیظتر از وطی چهار پایان، و وطی حرام غلیظتر از نگاه حرام است.

پس معنی آیه این است که اگر از گناهان کبیره که از آن نهی شده‌اید اجتناب کنید (اجتناب از تمکّن در طاعت از جهل)، از گناهان دیگر شما که به سبب طاعت جهل از شما صادر می‌شود می‌گذریم و لغزش‌های شما را که بر شما عارض می‌شود محو می‌کنیم.

وَ و پس از زایل کردن اثر جهل که آن جهل مانع دخول در دار کراهت می‌شود، نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيماً شما را به مقام بلند می‌رسانیم، یا در مکان با عظمتی داخل می‌کنیم.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۲] ..... ص : ۵۲

اشاره

وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً (۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۵۲

در فضیلت و مزیّتی که خداوند به آن بعضی را بر بعضی دیگر برتری داده است آرزو و توقع بیجا نداشته باشید. و بر صاحبانش حسد مورزید که هر چه از مرد و زن از آنچه اکتساب کنند بهره‌مند شوند و هر چه خواهید از فضل خدا درخواست کنید که خدا بر همه چیز دانا است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۳

تفسیر: ..... ص : ۵۳

وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ تمنّی، طلب کردن امر محال یا طلب چیزی است که اسباب وصول به آن تهیّه دیده نشده باشد، و ممکن است که مقصود هر دو معنی باشد.

مقصود از فضل چیزهائی است که به آن برتری داده است، و یا نعمت‌های صوری است از قبیل وسعت عیش، امنیّت، صحّت، قدرت و عظمت در جسم، جاه، مسکن، زوج، قوا، جوارح و غیر اینها، یا نعمت‌های باطنی است از قبیل اخلاق، علم، حکمت، حسن تدبیر، الفت، زهد، طاعت و امثال آن. و تعبیر از نعمت‌ها به آنچه که خداوند برتری داده است برای اشاره به علّت نهی از تمنّا و در خواست از فضل خداوند است. و چون نهی بر تمنّی وارد شده عبارت از طلب است بدون حصول اسباب، در حالی که به این امر معتقد شده است که مطلوب و مورد تمنّا، نعمت‌هائی است که خداوند آنها را بر بعضی افراد تفضّل کرده است (در حالیکه وسایل و اسباب حصول تفضّل مانند نبوّت و یا ولایت در وی موجود نیست) ... لذا مقصود از نهی هر یک از تمنّاها قید آنها می‌باشد، گویا که گفته است: چیزی را بدون وسیله حصول آن طلب نکنید، زیرا که:

لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ مردان از آنچه کسب کردند و نیز زنان از آنچه کسب کردند، بهره می‌برند، پس باید متوسّل به اسباب بشوید و بعضی نعمت‌ها را طلب نکنید، زیرا آن نعمت‌ها از فضل خداوند است، پس توجّه شما به خدا باشد.

وَ سْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ و از فضل خدا بخواهید، در این سخن به علّت هر دو نهی و مفهوم مخالف آنها به طور اختصار اشاره شده است.

امّا سؤال و درخواست، یا با زبان قال است که، به آن اعتنایی نمی‌شود، زیرا پاسخ الهی و فضل او بر مردم به قدر استعداد است. و یا با زبان حال است، خواه به زبان قال همراه باشد یا نباشد زیرا که بر خداوند مقدار استعداد و خفایای استحقاق مخفی نیست.

إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً پس چگونه مقدار استحقاق شما بر خدا مخفی می‌ماند. چون خداوند در این آیه اشاره کرد به توقّف تفضّل بر استعداد و استحقاق که به سبب کسب حاصل می‌شود، جای این سؤال پیش می‌آید که گفته شود، که گاهی خدای تعالی تفضّل می‌کند بر ورثه به مال وارث در حالیکه استعداد آنها در اینجا به سبب کسب نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۴

خدای تعالی اشاره کرد که در آنجا هم استعداد و کسب وجود دارد، زیرا که استعداد و کسب اعمّ از این است که با اختیار باشد یا به تکوین، چون توارث محقّق نمی‌شود مگر بین دو چیزی که در نسبت جسمانی متناسب باشد، و به همین نسبت هر یک از ورّاث و ارث‌گزار کیفیّتی را از دیگری کسب می‌کند و سنخیّتی با آن پیدا می‌کند که به سبب آن مستحقّ تفضّل خداوند به مال یکی بر دیگری می‌شود.

و نیز هر یک از آن دو، پاره گوشت دیگری یا مثل آن است، پس کسب کردن یکی از آن دو به اختیار، به منزله کسب دیگری

است.

يا اينكه توارث بين دو نفر است كه با نسبت كسبى اختيارى متناسب باشد. مانند عقد ملك «۱» در مورد بنده آزاد شده، و عقد ضمان جريره «۲» در ضامن جريره و عقد ايمان

---

(۱) عقد ملك عبارت از همان خريدن بنده يا كنيز است.

(۲) عقد ضمان جريره: عبارت از پيمانى است كه بنده آزاد شده، با شخص ديگرى مى‌بندد، بدين گونه كه اگر مولا بنده‌اش را از بابت كفّاره آزاد كرد ديگر مولى از آن بنده ارث نمى‌برد، و در اين صورت است كه بنده مى‌تواند با شخص ديگرى غير از مولا پيمان ببندد به اين ترتيب كه اگر جنايت و جرمى از عبد صادر شده و احتياج به ديه پيدا كرد، آن شخص ضامن باشد و مبلغ ديه را ادا كند، به عبارت ديگر آن شخص ضامن جرم و جريره و اسلام «۱» در نبىّ صلّى اللّه عليه و آله يا امام (ع)، پس فرمود:

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۵۵

[سوره النساء (۴): آيه ۳۳] ..... ص : ۵۵

اشاره

وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً (۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۵۵

و براى هر كدام از ارث برها از قبيل پدر و مادر و خويشان حقّى قرار داده‌ايم و با هر كه عهد و پيمان حقوقى بسته‌ايد، بهره آنان را بدهيد كه خدا بر هر چيز گواه است.

تفسير: ..... ص : ۵۵

وَ چنين نيست كه مردان و زنان هر كدام از ديگرى بتوانند ارث ببرند چه نسبتى با هم داشته باشند يا نداشته باشند، بلكه لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ براى هر يك از ارث برنده‌ها خويشان مخصوص است يا صاحبان نسبت‌ها، مخصوصى هستند كه بر آنان تفضّل مى‌كنيم و به سبب استحقاق در قرابت يا نسبت در عقد، ارث مى‌برند.

مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمانُكُمْ عقد ملك، يا عقد ضمان جريره، يا عقد اسلام و ايمان، يعنى وقتى كه خويشى نسبى نباشد، نوبت مولاى آزاد كننده مى‌رسد طبق تفصيلى كه در فقه ذكر شده است، و اگر آن هم نباشد ضامن جريره وارث است، و اگر نبود نبىّ صلّى اللّه عليه و آله يا امام (ع) وارث است.

و بنا بر آنچه كه بيان كرديم احتياجى به پذيرش قول نسخ در آيه نيست چنانكه بعضى گفته‌اند، كه مردى با ديگرى عقد و پيمان مى‌بست،

عبد باشد و در مقابل اين ضمانت، هر وقت كه عبد مرد آن شخص وارث عبد باشد. چنين عهد و پيمانى را عقد ضمان جريره مى‌نامند.

(۱) در صورتی مولا- می‌تواند ارث ببرد که بنده را در راه خدا آزاد کرده باشد نه از جهت کفّاره واجب از قبیل کفّاره روزه، و کفّاره یمین و ایذاء و مانند آنها.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۶

به نحو عقد ضمان جریره که یک ششم از میراث دیگری برای هم پیمان بماند که آن با قول خدای تعالی: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ نسخ شده است.

فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ یعنی نصیب مقرّر آنها را بدهید که آنها دارای استحقاق بوده، شایستگی به دست آوردن ارث را دارند.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً زیرا که خداوند دقایق استحقاق بر حسب نسب را مشاهده می‌کند. در اینجا لفظ شَهِيداً را آورد، و در آنجا «علیما»، چون کیفیّتی که از نسب حاصل است دقیق است به طوری که تمیز آن جز با مشاهده ممکن نیست، زیرا که علم غالبا در امور کلّی و علم حصولی استعمال می‌شود، و شهود در امور جزئی و علم حضوری.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۴] ..... ص : ۵۶

اشاره

الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ فَالصَّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللَّهُ وَ اللَّاتِي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيًّا كَبِيراً (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۵۶

مردان را بر زنان تسلّط و حقّ نگهبانی است به واسطه آن برتری که خداوند بعضی را بر بعضی مقرّر داشته است و هم بواسطه آنکه مردان از مال خود به زنان نفقه دهند پس زنان شایسته و مطیع در غیبت مردان حافظ حقوق شوهران باشند. و آنچه را که خداوند، به حفظ آن امر فرموده است نگهدارند و زنانی که از مخالفت و نافرمانی آنها بیمناکید باید نخست آنها را پند دهید و از خوابگاهشان دوری جوئید و در صورت نافرمانی، آنها را به زدن، تنبیه کنید و چنانکه اطاعت کردند دیگر حقّ هیچ گونه ستم بر آنها ندارید که همانا خداوند بزرگوار و عظیم الشّأن است (و بر ظلم مظلوم از ظالم انتقام خواهد کشید).

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۷

تفسیر: ..... ص : ۵۷

الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ مردان بر زنان تسلّط و حقّ نگهبانی دارند مانند تسلّط و نگهبانی والی‌ها بر رعیّت‌هایشان، و مردان مراقب احوال زنان بوده و کجی‌های آنان را راست می‌کنند. گویا که منظور این بود که وجه استحقاق توارث بین زن و شوهر بیان شود، و اگر چه این معنی از ذکر عقد ایمان استفاده می‌شود ولی چون عقد ایمان ظاهر در آن عهدهای سه گانه است که گذشت و ممکن بود این قسم مخفی باشد، لذا آنرا مستقلّا ذکر نمود و به دنبال آن آداب معاشرت بین همسران را بیان نمود.

بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ مردان را در جثّه و نیرو، و ادراک، و حسن تدبیر، و کمال عقل بر زنان برتری داده است.

وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ یعنی مردان یا فضیلت ذاتی دارند، یا فضیلت عرضی که با هر کدام از آنها مستحقّ برتری و تسلّط هستند، پس بر آنان است مراقبت از زنان و رفع گرسنگی و برآوردن حاجت آنان. و بر زنان است تسلیم و قبول نصیحت شوهران و حفظ

حقوقشان در صورت غایب بودن آنان.

فَالصَّالِحاتُ زنان صالح از شأن و حکم خودشان خارج نمی‌شوند، بلکه آنها قانِتاتٌ حافِظاتٌ خود و اموال همسرانشان را حفظ می‌کنند.

لِلْغَیْبِ یعنی در صورتی که از همسران غایب باشند یا شوهرانشان از آنها غایب شوند، بنا بر اینکه لام به معنی «فی» باشد، یا اینکه مقصود این است که زنهای صالح چیزهایی را که از نظر همسرانشان غایب است، از قبیل اموال و نفسهایشان حفظ می‌کنند.

بِما حَفِظَ اللَّهُ به آنچه خدا حفظ کرد، حفظ را در اینجا و برتری را در آنجا خداوند به خودش نسبت داد تا اشاره به این باشد که هر کس متّصف به صفت کمالی باشد از جانب خداست نه از خودش.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۸

وَ و امّا زنهای غیر صالح اللَّاتِی تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ که می‌ترسید.

از اطاعت شما خارج شوند، پس آداب معاشرت با آنها این است که با آنها بوسیله پند و اندرز مدارا شود و اگر فایده نکرد باید از آنها بمدّت اندک دوری گزینید که با قسامه آنها منافات نداشته باشد و اگر آن هم اثر نکرد آنها را بزنید به نحوی که نه گوشتی از بدنشان قطع شود و نه استخوانی بشکند.

فَعِظُوهُنَّ پس با گفتار، آنها را پند و اندرز دهید.

وَ اهْجُرُوهُنَّ فِی الْمَضاجِعِ در رختخواب پشت به آنها بکنید و آنها را ترک کنید.

وَ اضْرِبُوهُنَّ اگر مراحل قبلی مفید نیفتاد آنها را بزنید بین این موارد باید به ترتیب عمل کرد.

فَإِنْ أَطَعْنَکُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَیْهِنَّ سَبِیلًا یعنی دیگر اذیّت و تحکّم به چیزی که شارع، اجازه نداده است روا ندارید.

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیًّا کَبِیراً پس در اجرای اینکه شما بالاتر و برتر از زنان هستید از این مطلب که بالاتر از شما نیز خداوند است غفلت نکنید مبادا که غفلت شما موجب تعدّی و تجاوز، بر زنان باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۵] ..... ص : ۵۸

اشاره

وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَیْنِهِما فَابْعَثُوا حَکَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَکَماً مِنْ أَهْلِها إِنْ یُرِیدا إِصْلاحاً یُوَفِّقِ اللَّهُ بَیْنَهُما إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیماً خَبِیراً (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۵۸

چنانکه بیم آن دارید که نزاع و خلاف سخت بین آنها پدید آید از طرف کسان مرد و کسان زن داوری برگزینند و اگر آن زن و شوهر اراده اصلاح داشته باشند خدا ایشان را توفیق بخشد که بر همه چیز دانا و از همه رازها آگاه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۵۹

تفسیر: ..... ص : ۵۹

وَ إِنْ خِفْتُمْ: ای اولیای زن و شوهر و ای حکّام شِقاقَ بَیْنِهِما اگر ترسیدید اختلاف و نزاع بین آنها واقع شود. «شقاق» این است که هر یک از دو طرف نزاع در شقّی غیر از شقّ دیگر باشد و (هر کدام به سوئی روند)، «ف» پس بین آن دو را اصلاح کنید که آن از

لوازم ايمـان و خويشـى و حكومت است، و آن دو را به خودشـان وانگذاريـد. پس ابعثوا حَكَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَماً مِنْ أَهْلِها داورى از خانواده مرد و داورى از خانواده زن كه بر حسب خويشـى نسبت به آنها مهربان و دلسوز باشند برگزينيد و اراده اصلاح داشته باشند و اراده اصـلاحشان در زن و شوهر مؤثّر باشد، زيرا همچنانكه مزاج‌هاى خويشان در صـحّت و مرض هماهنگ است و غالبا از احوال همديگر زود تأثير مى‌پذيرند همچنين است نفوس آنها كه غالبا هماهنگ بوده زود از همديگر تأثير مى‌پذيرند.

پس آن دو نفر داور از خويشان إِنْ يُرِيـدا إِصْلاحاً اگر اصـلاح بين آن دو را بخواهنـد، اراده آنها در نفوس زوجين اثر مى‌گـذارد و آنهـا را مسـتعدّ و آمـاده اثرپـذيرى مى‌سازد. تا از طرف خداونـد توافق را به آنها افاضه نمايـد. و اگر آماده پـذيرش شدنـد يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُما إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً خداوند به آمادگى آنها براى توافق آگاه است. پس آنها را موفّق مى‌دارد و به آن امر مى‌كند.

خَبِيراً و خداوند به چگونگى توافق خبير است و او به حقايق امور آگاه و خواهان اصلاح است.

[سوره النساء (۴): آيه ۳۶] ..... ص : ۵۹

اشاره

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ بِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ الْجارِ ذِي الْقُرْبى وَ الْجارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالاً فَخُوراً (۳۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۶۰

ترجمه: ..... ص : ۶۰

خداى يكتا را بپرستيد و چيزى را بر او شـريك قرار مدهيد و نسبت به پدر و مادر و خويشان و يتيمان و فقيران و همسايگان نزديك و بيگانه و دوسـتان موافق و رهگذران و بندگان و پرسـتاران كه زير دست شـمايند نيكى و مهربانى كنيد كه خدا مردم خود پسـند و متكبر را دوست ندارد.

تفسير: ..... ص : ۶۰

اشاره

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً چون خداوند اراده نمود تا حسن نسبت را به كسانى كه سزاوار محبّت و حسن صحبت و معاشرت هستند بيان كند، خودش را مقدّم نمود زيرا كه خداى تعالى سزاوارترين كس به حسن نسبت و بذل خدمت است، و راه حسن نسبت با خودش را بيان نمود تا اينكه بنـدگى براى خود را خالص گردانـد و شـرك در عبوديّت را نفى نمايد. زيرا راه در اينجا منحصـر به همان دو چيز است.

و امّا طريق حسن نسـبت با غير خـدا را مطلق گـذاشت چون راه آن منحصـر در امر مخصوصـى نيست و كسانى كه مسـتحقّ خـدمت هستند، بر حسب ترتّب آنها در استحقاق، نامشان را ذكر فرمود.

و چون والدين به پدر و مادر جسـمانى و روحانى تعميم داده مى‌شود و والدين روحانى مسـتحقّ اين هستند كه مستقلا به آنان توجّه شود و چيزى در حكم با آنها شـريك قرار داده نشود و به جهت همين تعميم است كه كفر و شرك در آيات و در تفاسير معصومين

(ع)، به کفر و شرک آوردن به علی (ع) یا به ولایت تفسیر شده است ... و لذا پدر و مادر را خداوند مقرون به خودش ذکر نمود، و فعل را انداخت و مصدر را مؤخّر کرد تا موهم این باشد که قول خدا بِالْوالِدَیْنِ عطف بر جار مجرور است و اینکه معنی آیه این است: که شرک نیاورید وَ بِالْوالِدَیْنِ و به پدر و مادر إِحْساناً به طریق شایسته‌ای احسان کنید وَ بِذِی الْقُرْبی و همچنین به خویشاوندان.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۱

تحقیق والدین و سایر اقربا و تعمیم آنان ..... ص : ۶۱

پدر و مادر کسانی هستند که به سبب قابلیّت بارور کردن و بارور شدن و انجام اعمال مخصوص آنها، خداوند نطفه و اصل مادّه بشر را به وجود آورده است، و این سببیّت هر اندازه در چیزی قوی‌تر باشد به اطلاق اسم پدر سزاوارتر است، اگر چه مردم کوردل این اسم را مخصوص کسی می‌دانند که نطفه جسمانی تو را آماده می‌کند و از کیفیّت تولّد روحانی تو غافل هستند.

بنا بر این افلاک و عناصر، پدران موالید هستند و عقل و نفس کلّی، پدر و مادر عالم طبع هستند، زیرا افلاک بوسیله حرکت‌های دوری و ستارگان که آنها مانند قوای انسانی است آثار را بر عناصر القا می‌کند و قبول کردن عناصر آن آثار، مانند تأثر زنان از مردان و قبول رحم‌های آنان از نطفه‌های مردان است، در این صورت موالید تولّد می‌یابند و نموّ می‌کنند و باقی می‌مانند، و آن موالید در بقا و نموّ نیز محتاج به آن پدران هستند. بر خلاف حیوان که بعد از حصول مادّه و حصول آنچه که قوام مادّه به آن است دیگر در مدّتی که در رحم است احتیاج به پدران ندارد.

و با القای عقل کلّی، نقوش عالم را، بر لوح نفس کلّی، که آن مانند بذر است عالم طبع وجود پیدا می‌کند و عالم طبع در بقای خود محتاج به آن دو، یعنی پدر و مادر است.

آنچه گفتیم در عالم کبیر بود، و امّا در عالم صغیر انسانی، بعد از تسویه آن، آدم صغیر و حوّای صغری به سبب ازدواج عقل و نفس به وجود می‌آیند و با ازدواج آن دو، بنی آدم و ذریّه آنها متولّد می‌شوند. و به سبب ازدواج شیطان و نفس امّاره فرزندان جنّ و ذریّه شیطان متولّد می‌گردند.

این به حسب تکوین در دو عالم است و امّا به حسب اختیار و تکلیف، که آن مختصّ به انسان ضعیف است سنّت الهی چنین جاری شده است که تولید موالید اختیاری از قلب و مراتب آن و لشگریان خلقی و علمی و عیانی آن باشد، با کمک دو نفس که مأذون از طرف خداوند هستند و رساندن آن دو، امر الهی را به مکلّف تا به کمک آن دو، تکلیف و تکوین مطابق هم شوند، زیرا که اوامر تکلیفی، ناشی از اوامر تکوینی و موافق با آن است. اگر چه ما، در بعضی از آنها کیفیّت توافق را درک نمی‌کنیم زیرا علم به تکوین نداریم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۲

و این سنّت از زمان آدم تا زمان ما جاری بوده است و تا انقراض عالم جاری خواهد بود. اگر چه بین عامّه ذکر و خبری از آن نشود و یا اثری نماند.

البتّه صحّت اسلام در سینه و دخول ایمان در قلب محقّق نمی‌شود مگر با کمک و هماهنگی دو شخص که یکی مظهر عقل کلّی و دیگری مظهر نفس کلّی باشد. و بیعت عامّه نبویّ و یا بیعت خاصّ ولوی را، با کیفیّت مخصوص و پیمان مخصوص آن دو شخص، باید گرفت.

و باید در این شناخت، حدیث «۱» «من و علی ابوین این امّت هستیم» راهنمای تو باشد و آیه «۲» «با هر نفسی راه برنده و شاهدی

هست» شاهد، و آیه «قرار بده برای من وزیری از اهل خودم» «۳» دلیل کافی برای تو باشد.

پس محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) دو مظهر عقل و نفس کلّی هستند، و با بیعت به دست آنها، لشگریان اختیاری عقل متولّد می‌شوند و دشمنان محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) مظاهر جهل و نفس امّاره کلّی هستند، و با بیعت به دست آن دشمنان لشگریان اختیاری جهل متولّد می‌شوند.

و معصومین (ع) «والدین» را در قرآن به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع)تفسیر کرده‌اند.

---

(۱) مأخذ در جلد دوّم در تفسیر آیه ۸۳ بقره (بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً) آمده است.

(۲) سوره «ق» آیه ۲۱

(۳) طه: ۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۳

و قول خدای تعالی: إِنْ جاهَداکَ عَلی أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ «۱» را تفسیر به جبت و طاغوت کرده‌اند.

صوفی‌ها مظهر عقل را مرشد و مظهر نفس را دلیل می‌نامند، و در زبان فارسی به پیر ارشاد و پیر دلیل تعبیر می‌کنند.

و به حسب تفاوت مظهر بودن و تصرّف آن دو، یکی از آن دو، مظهر اسم اللّه یا رحیم است و دیگری مظهر اسم رحمان می‌باشد. و به اعتبار این دو مظهریّت است که خداوند فرموده است: قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ، زیرا که تخییر و تردید به اعتبار دو لفظ نیست. چه، آن دو لفظ، وسیله دعا هستند نه مدعوّ که خدا باشد.

و به اعتبار مفهوم دو لفظ هم نیست، چون آن دو مفهوم عنوانی برای مدعوّ هستند، و خوانده شده لابد باید یک امر حقیقی باشد نه امر ذهنی، و ذات احدیّت که مصداق هر دو لفظ است تکثّری ندارد، پس اینکه شبهه کرده‌اند که در این صورت آنچه که خوانده شده است، دو امر می‌باشد و مظهر این دو مفهوم و این دو اسم می‌باشد صحیح نیست.

و نیز نباید گفته شود: که مقصود این است که ذات احدیّت را با لفظ اللّه یا با لفظ رحمان بخوانید. چون گفته می‌شود: ظاهر لفظ غیر از این است و حذف و ایصال در مثل این مورد نادر است و منافی فصاحت است و تکرار لفظ «ادعوا» نیز منافات با آن گفته دارد. و «ادعو» به معنی بخوانید و دعا کنید را به معنی «سمّوا» (بنامید)، قرار دادن بعید است، پس باید مقصود این باشد که مظهر اسم خدا را بخوانید یا مظهر اسم رحمان را بخوانید.

و دعوت و خواندن عبارت از طلب کردن کسی است، تا آنکه مدعوّ

---

(۱) عنکبوت: ۸ یعنی اگر آن دو کوشش کنند از روی نادانی به من شرک بورزی ...

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۴

بر داعی وارد شده نزد او حاضر شود، یا از جهت اینکه مطلوب اصلی حضور ذات مدعوّ است نزد داعی، یا اینکه مطلوب غیر از ذات او است ولی با حضور ذات، مطلوب حاصل می‌شود. و معنی دعا این نیست که از مدعوّ چیزی درخواست شود چه حاضر باشد چه غائب، و به این آیه و امثال آن صوفی‌ها استشهاد کرده‌اند بر اینکه مطلوب از دعای خدا یا دعای مظاهر خدا حاضر شدن مدعوّ است نزد داعی که آنرا حضور و فکر می‌نامند.

تحقیق تمثّل صورت شیخ نزد سالک ..... ص : ۶۴

و بعضی از آنها می‌گویند: باید سالک صورت شیخ را نصب العین خود قرار دهد و این قرار دادن و تصویر را حضور می‌نامند و استشهاد می‌کنند به مثل آنچه که وارد شده است از قول امام (ع) که وقت تکبیرة الاحرام رسول خدا را به یاد آور و یا یکی از ائمّه را نصب العین خود قرار بده ولی این مطلب از راه راست به دور است، زیرا که حضور عبارت است از اتّصال به روحانیّت شیخ و ظهور مثالی او نزد تو می‌باشد، نه تصویر صورتی مثل صورت شیخ و نصب العین قرار دادن آن که این معنی به خودت بر می‌گردد و نوعی کفر و شرک است.

پس از آنکه گفته می‌شود آن کفر است، می‌گویند آن کفری است فوق کفر و ایمان چنانکه مولوی (ره) گفته است:

چون خلیل آمد خیال یار من ظاهرش بت، معنی او بت شکن

ولی ما می‌گوئیم: تصویر صورت شیخ به اختیار و تقیید خیال به آن، از قبیل عبادت اسم است نه مسمّی و تشبّه به عبادت کنندگان بت‌ها و جهنّم عاجل است که شایسته است عاقل از آن بگذرد و چنانکه مولوی (ره) گفته: ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۵

جمله دانستی که این هستی فخ «۱» است ذکر و فکر اختیاری دوزخ است

و لیکن باید سالک بر آن عبور نماید. و اینکه در آیه آمده است به بعد از خداوند و پدر و مادر به خویشاوندان نیکی کنید، از این رو است که سزاوارترین صاحبان حقّ به احسان، خویشاوندان هستند، چه جسمانی باشند و چه روحانی در عالم کبیر باشند و یا در عالم صغیر.

وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ تفسیر و تعمیم آن دو گذشت.

وَ الْجارِ ذِی الْقُرْبی یعنی نزدیک نسبی، و تأخیر آن به لحاظ همسایه بودن است، نه خویشی یا نزدیکی مکانی.

وَ الْجارِ الْجُنُبِ یعنی دور نسبی یا مکانی، و حقّ همسایگی چنانکه در اخبار است تا چهل خانه از چهار جانب یا از هر جانب است.

وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ مانند رفیق در تعلّم یا در حرفه یا در سفر.

وَ ابْنِ السَّبِیلِ وَ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ و ابن السبیل (در راه ماندگان) و بندگان و کنیزان، و مرد و زن خدمتکار و هر کسی که زیر دست شما باشد در عالم کبیر یا صغیر، پس از تعهّد حال آنان کبر نورزید و اگر محبّت خدا را می‌خواهید به آنها توجّه و احسان بکنید.

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ مَنْ کانَ مُخْتالًا استیناف است در موضع تعلیل و «مختال» کسی است که از توجّه به غیر سر باز زند و تکبّر بورزد و حتّی نسبت به پدر و مادر روحانی، و تسلیم کسی نمی‌شود حتّی به پدر و مادر روحانی، و کسی که از تسلیم و اطاعت والدین روحانی سر باز زند او از هر چیزی جز خودش سر باز می‌زند و کسی که نسبت به والدین روحانی متواضع و مطیع باشد نسبت به غیر آن دو نیز متواضع می‌شود.

---

(۱) فخ: دام

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۶

پس مختال حقیقی کسی است که برای والدین روحانی‌اش تواضع نکند.

فَخُوراً یعنی کسی که هر گاه به غیر خودش توجّه کند، خودش را بزرگ می‌شمارد و غیر خودش را حقیر حتّی والدین روحانی‌اش را کوچک می‌شمارد و هر کس که بر والدین روحانی‌اش فخر بفروشد بر هر کسی جز خودش فخر خواهد فروخت، مگر اینکه بهره و حظّ خودش را از غیر خودش ببیند که در این هنگام تملّق می‌کند اگر چه گمان می‌کند که آن تواضع است.

و از آنجا که ولایت اصل خیرات و قرابات است، و تواضع نسبت به آن، اصل تواضع‌هاست و تکبّر و فخر بر ولایت اصل تکبّرها و فخرها و مادّه آن است، و علیّ (ع) اصل ولایات و دشمن او اصل شرور و تکبّرها است، لذا صحیح است که گفته شود که منظور از آیه، تکبّر دشمن و فخر فروشی او به علیّ (ع) و سپس تکبّر غیر دشمن نسبت به ولایت و به غیر آن است. و چون متکبّر خود پسند

غیر خودش را جز اسباب انتفاع و بهره‌مندی خودش نمی‌شمارد به نحوی که گویا غیر او آفریده نشده است مگر بخاطر انتفاع او و لو به هلاک شدن غیر او باشد، چنین شخصی از آنچه که در دست اوست بر غیر خودش انفاق نمی‌کند، زیرا آن بر خلاف گمان خودش است و حتّی اگر دیگری را نیز به مرتبه‌ای مایل به انفاق غیر به بیند، او را از این انفاق منع می‌کند تا جائی که او خود و دیگران را از انفاق قوا و مدرکات و کاستن انانیّت‌ها در طریق امامش و ولایت ولیّ امرش منع می‌کند، و نعمت‌هائی را که در اظهار آنها شهرت و مدح و جلب بهره برای خودش نمی‌بیند از دیگران کتمان می‌کند، و اگر اظهار نعمات یا انفاقی بکند، جز بهره و نفع خودش نمی‌تواند باشد.

به همین جهت است که خداوند، آنان را «مختال فخور» نامیده و به صورت وصف بیانی تفسیر نمود سپس می‌فرماید:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۷

[سوره النساء (۴): آیه ۳۷] ..... ص : ۶۷

اشاره

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَ يَكْتُمُونَ ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۶۷

آن گروه از یهود و نصاری که بخل می‌ورزند و مردم را به بخل و امیدوارند و آنچه را که خدا از فضل خود به آنها از آیات و احکام آسمانی بخشیده است، کتمان می‌کنند. (البتّه به کیفر کفر خود خواهند رسید) و ما برای کافران عذابی خوار کننده مهیّا داشته‌ایم.

تفسیر: ..... ص : ۶۷

اشاره

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ صفت یا بدل است «۱» از مَنْ كانَ مُخْتالًا یا بدل از مُخْتالًا، یا عطف «۲» بیان برای یکی از آن دو است، یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدا و خبرش محذوف است، یا مفعول فعل محذوف است.

تحقیق معنی بخل و تقتیر و تبذیر ..... ص : ۶۷

بخل، خصلت و عادتی است که انسان را از خارج کردن آنچه که در تحت اختیار او است، منع می‌کند و از آن دست برنمی‌دارد خواه از حقوق الهی باشد، مانند زکات و خمس و یا حقوق خلقی باشد مانند نفقه‌های واجب و دیونی که وقتش رسیده و چنانکه ذکر شد ادای آن واجب شده است. یا حقوق مستحبّ است مانند زکات و سایر صدقات مستحبّ و کارهای معروف و مورد پسند مانند انفاق‌های مستحبّ برای خودش و عیال و خویشان و همسایگانش.

از اینرو از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است «۳»: کسی که زکات واجب مالش را ادا کند، و مالی را که برای انفاق

جدا کرده است، به اهلش

---

(۱) اگر بدل از مختالا باشد یعنی آن فخر فروشی که بخل ورزد و امر به بخل کند و ...

(۲) اگر عطف بیان باشد یعنی متکبر بخیل است.

(۳) تفسیر الصّافی: ج ۱/ ص ۴۵۰، الفقیه: ج ۲/ ص ۶۲/ ح ۱۷۱۴ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۸

برساند، بخیل نیست پس در واقع بخیل فقط کسی است که زکات واجب مالش را ندهد و مالی را که برای انفاق جدا کرده به اهلش نپردازد.

و مال انفاق شده نسبت به انفاق کننده بائنه (جدا شده) نامیده شده و از آن جهت است که هر چیزی که به انسان نسبت داده می‌شود حتّی وجود خودش شأن آن جدائی و مفارقت از انسان است جز وجه خدا که می‌ماند، زیرا مالی که انفاق می‌شود اگر از اعراض دنیاست خودش مجزا بوده ارتباط و نسبت آن به انسان نیز به سبب مرگ یا به سبب انتقالات شرعی یا با تغییرات و گذشت زمان جدا و منقطع می‌شود، و اگر از قبیل قوا و جوارح و اعراض و جاه و مقام باشد آن نیز با مرگ اختیاری یا اضطراری یا به سبب حوادثی که عارض می‌شود، از انسان جدا می‌شود.

چنانکه شاعری (به عربی) گفته است (ترجمه شعر او این است):

«پس اگر جمع‌آوری اموال برای گذاشتن و رفتن است پس چرا انسان به مالی که می‌خواهد بگذارد و برود بخل می‌ورزد؟» بدان که سخاوت فریضه‌ای است که بین دو طرف افراط و تفریط قرار دارد، که آن دو طرف تبذیر و تقتیر نامیده شده است. و تقتیر مراتب متعدّدی دارد که بعضی از آنها بخل نامیده می‌شود و بخل عبارت است از امساک کردن آنچه که در اختیار انسان می‌باشد، به نحوی که نتواند در وجوه واجب و مستحبّ و مباح صرف کند.

و بعضی از آن مراتب (شحّ) نامیده می‌شود و آن عبارت از امساک کردن آنچه که در دست اوست و آرزو کردن اینکه آنچه که در دست دیگران است، در دست او قرار گیرد. چنانکه از امام صادق (ع) وارد شده است: «بخیل، به آنچه که در دست خودش می‌باشد بخیل است، و شحیح کسی است که نسبت به آنچه که در دست دیگران است و بر آنچه که در دست خودش است بخل می‌ورزد. تا جائی که در دست مردم چیزی نمی‌بیند مگر اینکه آرزو می‌کند که مال او باشد خواه از راه ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۶۹

حلال باشد یا حرام، و نسبت به آنچه که خداوند او را روزی کرده است، قانع نمی‌باشد «۱».

و تبذیر نیز مراتبی دارد، و چون ظاهر افعال و اقوال و اخلاق و احوال انسان از متشابهات است که تأویل آنرا جز خدا و راسخین در علم نمی‌دانند، لذا تمییز بین سخاوت و تبذیر و تقتیر و مراتب بین آنها به حسب شناخت و تشخیص جزئیّات آنها که از انسان صادر می‌شود حتّی بر خود فاعل در غایت خفاست، اگر چه بر حسب علم و کلیّات آن واضح باشد، به طوری که علمای اخلاق آنرا تفصیل داده و مراتب آن را بیان کرده‌اند محقّقا حال انفاق و اسم آن بر حسب قصد منفق و غایتی که بر آن مترتّب می‌شود. و وجهی که در آن صرف می‌گردد و شخصی که به آن می‌رسد مختلف می‌باشد، پس چه بسا امساکی که از انفاق نیکوتر و بهتر و چه بسا انفاقی که وبال بر انفاق کننده باشد، و چه خوب گفته است مولوی (ره).

منفق و ممسک، محلّ بین، به بود چون محلّ باشد، مؤثّر می‌شود

ای بسا امساک کز انفاق به مال حقّ را جز به امر حقّ مده

مال را کز بهر حقّ باشی حمول «نعم مال صالح» گفت آن رسول

بجاست که گفته شود: اصل هر چیزی که به انسان نسبت داده می‌شود انانیّت اوست و آن نسبت دادن وجود است به خودش و اصل همه انفاق‌ها و غایت و علّت غائی آنها، انفاق کردن از انانیّت است، و اصل جمیع آنچه که بر آن انفاق می‌شود ولایت است، پس هر کس انانیّت خود را در طریق ولایت انفاق کند بدین گونه که آنرا به ولیّ امرش با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی تسلیم کند و از سایر چیزهائی که به

---

(۱) تفسیر الصّافی: ج ۱/ ص ۴۵۰

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۰

او نسبت داده می‌شود بر خودش یا بر کسانی که در تحت اختیار او هستند یا بر غیر آنها به طریق وجوب یا استحباب یا اباحه انفاق کند، این انفاق اگر از جهت انتسابش به ولایت باشد، سخاوت محسوب می‌شود و اگر از همین جهت، یعنی به جهت ولایت امساک کند، این امساک او نیز ممدوح است و بخل به حساب نمی‌آید.

و کسی که به انانیّتش بخل ورزد و آن را در طریق ولایت انفاق نکند، اگر امساک کند، امساک او بخل است. و اگر انفاق کند انفاق او تبذیر است مگر اینکه امساک یا انفاق او در طلب ولایت باشد که در این صورت امساک و انفاق از اسم بخل و تبذیر خارج می‌شوند، بنا بر این صحیح است که گفته شود: «مختال‌ها» کسانی هستند که نسبت به صرف انانیّتشان در طریق ولایت علی (ع) بخل می‌ورزند.

وَ یَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ یعنی از صرف انانیّتشان در طریق ولایت امتناع می‌کنند، یعنی کسانی هستند که از ولایت اعراض می‌کنند، و آنرا از مردم نیز باز می‌دارند.

و صحیح است که گفته شود که آیه، کنایه از رؤسای منافقین امّت است که بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله از علیّ (ع) اعراض می‌کردند و مردم را از رجوع به او باز می‌داشتند.

وَ یَکْتُمُونَ ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ یعنی کسانی که به علّت امساک و عدم انفاق، عذر و بهانه می‌آورند که چیزی ندارند که انفاق کنند، و آنچه که از نعمت ظاهری و باطنی دارند از قوّت قوایشان و حشم و جاه و علوم و معارفشان همه را کتمان می‌کنند.

و شریفترین نعمت‌های ظاهری و باطنی آن چیزی است که برای انسان از احوال و اخلاق الهی عارض می‌شود که در حال عارض شدن آن حالات، انسان را در راحتی و انبساط و لذّت قرار می‌دهد، و اصل همه آنها نعمت ولایت و شناخت آن است، و از طرفی زشت‌ترین اقسام کتمان، مخفی کردن این احوال و این شناخت از خودش است. بدین گونه که انسان، غافل از شناخت ولایت و از لذّت احوال خود غافل باشد یا از هر دو، چشم پوشی کند. و همین دلیل، بهترین دلیل نبوّت کسی است که متّصف به آن است و امر به آن می‌کند و بهترین دلیل ولایت او می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۱

لذا صحیح است که آیه تفسیر شود به کتمان آنچه که خدا به آنها داده است از ادلّه نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا أدلّه ولایت علیّ (ع) از چیزهائی که از کتابهایشان فهمیده‌اند، و انبیای آنان، به آن خبر داده‌اند و از قرآن و اخبار محمّد صلّی اللّه علیه و آله و از چیزهایی که از اخلاق اخروی که نمونه اخلاق و احوال نبوّت و ولایت است، در نفوس خود یافته‌اند.

وَ أَعْتَدْنا التفات از غیبت به تکلّم، برای نشاط دادن به شنونده است.

لِلْکافِرِینَ یعنی کسانی که نعمت‌های خدا را کتمان کرده، شکر آن را به وسیله اظهار نعمت‌ها بجا نیاوردند. زیرا اظهار نعمت یکی از اقسام شکر است، همچنان که کتمان نعمت یکی از اقسام کفران آن است.

و آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای اشعار به این است که کتمان کنندگان نعمت‌های خدای تعالی از کفّار محسوب می‌شوند.

عَذاباً مُهِيناً چنانكه آنها به سبب كتمان و عدم اظهار نعمتهاى ما، به آن نعمت‌ها اهانت كردند، لذا عذاب خوار كننده‌اى براى آنها مهيّا كرديم. چه خداوند وقتى به بنده‌اى نعمتى داد دوست دارد كه آنرا بر بنده‌اش ببيند. و بذل كردن نعمت و نمايان كردن آن با عمل، بهتر از بذل آن با زبان است، و كسى كه علمى را كتمان نمايد خداوند او را با لجامى از آتش افسار مى‌زند.

[سوره النساء (۴): آيه ۳۸] ..... ص : ۷۱

اشاره

وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَنْ يَكُنِ الشَّيْطانُ لَهُ قَرِيناً فَساءَ قَرِيناً (۳۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۷۲

ترجمه: ..... ص : ۷۲

آنان كه اموال خود را به قصد ريا و خودنمائى مى‌بخشند و به خدا و روز قيامت نمى‌گروند، ياران شيطانند و هر كه را شيطان يار باشد يار بسيار بدى خواهد يافت.

تفسير: ..... ص : ۷۲

وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ رِئاءَ النَّاسِ كسانى كه مالهايشان را براى ريا در بين مردم انفاق مى‌كنند، يعنى همان مختالى (فخر فروش و سركش) كه دو طرف سخاوت كه عبارت از تقتير و تبذير (امساك و اسراف) است، قرار دارد. چون او از طرفى از ادا كردن حقوق واجب و مستحبّ خودش امتناع مى‌كند و از طرفى اموالش را صرف در چيزى مى‌كند كه تصوّر مى‌كند كه در دنيا از آن بهره مى‌برد. مانند شهرت و تعظيم مردم و غير آن. كه اوّلى، بخل مذموم و دوّمى، تبذير ملعون است.

وَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ از قبيل عطف علّت بر معلول است زيرا عدم ايمان، علّت انفاق در راه شيطان است و همچنين علّت عدم انفاق در راه خدا بخل است.

وَ مَنْ يَكُنِ الشَّيْطانُ عطف بر إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالًا فَخُوراً است يا جمله حاليّه است و مقصود از اين آگاهاندن بر اين است كه ريا كننده در انفاق مبذّر است و مبذّر قرين شيطان است و هر كسى كه شيطان لَهُ قَرِيناً فَساءَ قَرِيناً قرين او باشد همراه و يار بدى دارد، براى اينكه نزديكى شيطان شخص را به سجن و سجّين و ملك شياطين مى‌كشاند.

پس آن اشاره به قياس‌هاى «۱» سه گانه است.

---

(۱) منظور قياس در علم اصول است و فقها در تعريف قياس گفته‌اند: ردّ فرع بر اصل به وسيله علّت جامع و شركت بين آن دو كه اصطلاحا قياس علّت نام دارد و بر دو قسم است: قياس منصوص العلّة و قياس مستنبط العلّة. و نيز قياس را از نظر اصول بر دو قسم دانسته‌اند: قياس جلى و قياس خفى و قياس جلى آن است كه فهم آنرا به آسانى دريابد و بپذيرد امّا قياس خفى به عكس آن است و جزو استحسان شمرده مى‌شود. ديگر ازبدان كه انسان از حيث فطرت بر وابستگى و فرمانبرى آفريده شده است و محلّ تصرّف عقل و شيطان مى‌باشد، و چون انسان در ابتداى خلقتش ضعيف مى‌باشد، و از محسوسات تجاوز نمى‌كند و محسوسات شبكه‌هاى شيطان است تصرّف شيطان در او قوى‌تر و تمامتر مى‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۳

پس مادام که توفیق یار او نشود و به شیخی نرسد که او را از جانب خدا در راه نجاتش ارشاد بنماید، شیطان به او دسترسی و تمکّن پیدا می‌کند به طوری که دیگر، راهی برای حکومت عقل باقی نمی‌ماند، و عقل هم راهی پیدا نمی‌کند که بر او حکومت کند. از اینرو ابو جعفر اوّل «۱» امام باقر (ع) در ضمن حدیثی فرمود: هر کسی از این امّت که شب را بروز رساند در حالیکه امام غالب و عادلی از جانب خدا نداشته باشد صبح می‌کند در حالی که گمشده و سرگردان است، و اگر بر همین حالت بمیرد به حالت کفر و نفاق مرده است، و در آیات تصریحات و اشاراتی است که بر وجوب فرمانبری و اقتدای به امام منصوص از جانب خدا دلالت می‌کند، و در روایات تصریحاتی بر این مطلب هست، ولی بر گوش‌ها و چشمان آنها پرده‌ای کشیده شده است که مفضول را بر فاضل ترجیح می‌دهند، و لذا علیّ (ع) صبر را بهتر می‌دید.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۹] ..... ص : ۷۳

اشاره

وَ ما ذا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَ كانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيماً (۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۷۳

و چه زیان به آنها می‌رسد اگر به خدا و روز قیامت ایمان

اقسام قیاس اصولی عبارت است از: قیاس اولویّت- قیاس شبه- قیاس ظنّی و قیاس قطعی که همان قیاس علّت باشد. (مأخوذ از فرهنگ دهخدا).

(۱) بحار الانوار: ۲۳/ ص ۶۸/ ح ۲۹، المحاسن: ص ۹۲/ ح ۴۷

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۴

آورده از بهره‌ای که خدا به آنان داده است برای خدا چیزی انفاق می‌کردند تا ذخیره آخرت آنها نزد خدا باشد و خدا به احوال و نیّات آنان آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۷۴

وَ ما ذا عَلَيْهِمْ استفهام انکاری است، یعنی حتما در ایمان به خدا و معاد، زحمت دنیوی و عقوبت اخروی وجود ندارد. (پس چه زیانی برایشان دارد؟) لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ اگر به مبدأ و معاد ایمان آورند تا آنجا که یقین پیدا کنند که نعمت از خداست و اینکه خزائن خدا با انفاق تمام نمی‌شود. پاداش اعمال ایشان داده می‌شود. در اینجا ایمان را بر انفاق مقدّم داشت و در آیه سابق عدم ایمان را از انفاق ریائی مؤخّر انداخت، زیرا که ایمان به خدا باعث انفاق در راه خداست.

چون مؤمن، به خدا علم دارد که همه چیز از خداست و انفاق، مال او را تمام نمی‌کند و امساک آنرا باقی نمی‌گذارد، لذا بدین سبب و نیز برای بزرگداشت آنها در اینجا فرمود: مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ و از آنطرف چون عدم انفاق در راه خدا دلیل عدم ایمان به خداست، و چون امساک و تبذیر دلیل کفران نعمت خداست، از اینرو فرمود: وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ (آنها که اموال خود را انفاق

می‌کنند) که اموال را به خودشان نسبت داده و اضافه نموده است.

وَ کانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِیماً حال «۱» است و اینکه لفظ «قد» نیامده چون قصد ماضی در بین نیست یا اینکه «قد» مقدّر «۲» است، یا عطف «۳» بر قصد تعلیل است.

---

(۱) اگر جمله «حال» باشد («واو» واو حالیه باشد)، یعنی در حالیکه خداوند به وضع و حال آنان آگاه است.

(۲) اگر «قد» مقدّر باشد (و قد کان ...) یعنی خداوند به وضع آنان آگاه بوده است.

(۳) اگر واو عطف باشد یعنی خدا وضع و حال آنان را دانست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۵

یعنی خداوند کار آنها را دانست و آنان در طریق رضای خدا هستند و این امر، اقتضا می‌کند که گناهی بر آنان نباشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ..... ص : ۷۵

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ وَ إِنْ تَکُ حَسَنَةً یُضاعِفْها وَ یُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِیماً (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۷۵

همانا خدا به مقدار ذرّه‌ای بر کسی ستم نکند و هر عمل نیکی را زیاد گرداند و از جانب خود به نیکان، پاداشی بزرگ عطا می‌کند.

تفسیر: ..... ص : ۷۵

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خداوند به مقدار ذرّه‌ای که کوچکتر از مورچه یا جزئی از اجزاء غبار باشد، ستم نمی‌کند.

وَ إِنْ تَکُ حَسَنَةً «حسنة» با رفع و نصب خوانده شده با فرض اینکه «تک» فعل ناقص و یا فعل تامّ باشد.

یُضاعِفْها وَ یُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِیماً قول خدای تعالی: إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ ... تا آخر آیه» مستأنف «۱» یا حال «۲» است در مقام تعلیل قول خدا:

ما ذا عَلَیْهِمْ زیرا در مثل برای نفی وزر و عقوبت استعمال می‌شود، و کنایه از اجر نیز هست، پس گویا که گفته باشد: وزر و عقوبتی بر آنها نیست حتّی برای آنان اجر است اگر ایمان به خدا بیاورند زیرا که خدا ظلم نمی‌کند که نیکوکار را عقاب کند، حتّی اجر نیکوکار را بر حسب استحقاقی که نسبت به اجر دارد، مضاعف می‌کند. بلکه نیکوکار را از پیش خودش اجر و پاداش بزرگی می‌دهد بدون اینکه استحقاق (آن اندازه از اجر را) داشته باشد، و نام اجر گذاشتن بر آنچه را که خداوند

(۱) اگر مستأنف باشد: چون شروع جمله است، و ربطی به ما قبلش ندارد، عام است که به طور کلّی ظلم را از خدا نفی می‌کند.

(۲) اگر حال باشد: یعنی در حالیکه خدا به اندازه ذره‌ای ظلم نمی‌کند که علّت بخشایش خدا را بر آنها بیان می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۷۶

بدون استحقاق می‌دهد، به جهت این است که اجر و پاداش به دنبال اعمال حسنه می‌آید. و مقصود این است که خداوند خود حسنه را مضاعف می‌کند به اعتبار دو جهت نفس عمّاله و علّامه «۱» در نفس و از پیش خودش اجر اخروی خارج از نفس می‌دهد طبق

آنچه که از تحقیق تجسّم اعمال گذشت و اینکه تجسّم اعمال در نفس خود اجر اخروی را بدنبال دارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] ..... ص : ۷۶

اشاره

فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً (۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۷۶

چگونه است حال؟ آنگاه که از هر طایفه‌ای گواهی آوریم و ترا ای پیامبر بر این امّت گواه آوریم.

تفسیر: ..... ص : ۷۷

«فکیف» چگونه می‌شود حال این تکبّر کنندگان از شدّت ترس و عقوبت که موصوف به اوصاف سابق هستند.
إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ از امّت‌های پیامبران گذشته «بشهید» یعنی گواهی بیاوریم که همان پیامبرشان است، یا از هر فرقه از فرقه‌های امّت تو گواهی آوریم که آن نبیّ یا وصیّ نبیّ و امامشان است. و به همه اینها در اخبار اشاره شده است ولی چون مقصود از آن برحذر داشت منافقین از امّت مرحومه (امّت اسلام که مورد رحمت خدا باشند) است از مخالفت با علی (ع) و اوصیای بعد از اوست. لذا از امام صادق (ع) وارد شده که آن آیه بطریق حصر در خصوص امّت محمّد نازل شده است.
وَ جِئْنا بِكَ ای محمّد ترا می‌آوریم که عَلى هؤُلاءِ بر این امّت‌ها

---

(۱) در جلد اوّل کتاب در باره نفس عمّاله و علّامه که عقل عملی و نظری است مطالبی ذکر شده است.

و گروهها، یا بر این شاهدها یا بر این امّت‌ها و گروهها و شاهدها.
شَهِيداً به نفع و یا به ضرر آنها شهادت دهی، یا بنفع بعضی، و آنان انبیا و اوصیا و کسانی هستند که اقرار به آنها کرده‌اند، و به ضرر بعضی دیگر، و آنها کسانی هستند که منکر انبیا و اوصیا بوده و به آنها اقرار و اعتراف نکرده‌اند.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ..... ص : ۷۷

اشاره

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَ لا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثاً (۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۷۷

در آن روز آنان که براه کفر رفته و نافرمانی رسول کردند از سختی عذاب آرزو کنند که ای کاش با خاک زمین یکسان بودند و از خدا چیزی از اعمالشان را پنهان نتوانند کرد.

تفسیر: ..... ص : ۷۷

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا يعنى آنها كه به خدا يا به رسولان و اوصيا و ولايت اوصياى آنان كافر شدند، ولى چون مقصود برحذر داشتن منافقين امّت است يعنى آنان كه به على (ع) و ولايت على (ع) كافر شدند.

وَ عَصَوُا الرَّسُولَ و نافرمانى رسول كردند در امر او به ولايت على (ع) در غدير خم و غير آن.

لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ با فتح تاء و تخفيف سين از باب تفعّل خوانده شده ماضى «۱» يا مضارع «۲» است كه تاء آن محذوف است، و با فتح تاء و سين مشدّد از باب تفعّل كه تاء در سين ادغام شده باشد «۳»، و با ضمّ تاء از باب تفعيل بصيغه مجهول

---

(۱) تسوّى: در حالت ماضى يعنى اى كاش با زمين مساوى بودند و خلق نمى‌شدند.

(۲) تسوّى يا تسوّى، حذف «تاء» در مضارع باب تفعّل: يعنى اى كاش با زمين مساوى بشوند.

(۳) تتسوّى: «تاء» به سين ابدال و در سين ادغام شده به صورت تسّوّى در آمده است:

يعنى و اوست دارند كه با زمين مساوى شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۷۸

نيز خوانده شده است «۱»، و استوت به الارض و تسوّت و سويّت بصورت مجهول يعنى هلاك شد. و لفظ «لو» مصدريّه است يا براى تمنّى و باء براى تعديه است «۲».

و معنى آيه اين است كه دوست دارند در آن روز با زمين مساوى شوند بدين گونه كه در آن روز دفن شوند يا در روز غصب خلافت، يا اينكه اصلا برانگيخته نمى‌شدند يا خاك بودند و آفريده نمى‌شدند، يا اصلا قابليّت محض بودند و به فعليّت در نمى‌آمدند.

وَ لا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثاً عطف بر «يودّ» است و معنى آن اين است كه در آن روز حديثى را از خدا كتمان نمى‌كنند چنانكه از خلفاى خدا در دنيا كتمان مى‌كردند. يا عطف بر «تسوّى» است يعنى آرزو مى‌كردند كه كاش در دنيا حديثى را از خدا كتمان نمى‌كردند.

بنا بر آنچه كه ما بيان كرديم مقصود منافقين امّت است كه آرزو مى‌كنند كه اى كاش زمين، آنها را در روز غصب خلافت مى‌بلعيد و حديث رسول در حقّ على را كتمان نمى‌كردند، و به هر يك از دو معنى در اخبار اشاره شده است و چون قبلا لزوم ايمان به خدا و لزوم طاعت رسول و لزوم پيروى شهدا در هر زمان و براى هر گروه را ذكر كرد، اكنون خواست تا چگونگى معاشرت با رسول و شهدا را با خودش در عبادات بيان كند، مخصوصا بزرگترين عبادت‌ها كه عبارت از نماز و اركان و اذكار و ساير اقسام نماز است كه سنّت رسول اكرم صلّى اللّه عليه و آله مى‌باشد. و آنان را از باب لطف مورد ندا قرار داد و سختى نهى را با لذّت نداء جبران نمود، پس فرمود:

---

(۱) تسوّى: به صيغه مجهول مضارع: يعنى با زمين مساوى شده گردند و دفن شده باشند. [.....]

(۲) اگر «لو» مصدريه باشد يعنى مساوى شدن با خاك را دوست دارند- اگر «لو» تمنّى باشد يعنى اى كاش با خاك يكسان شوند. و اگر به معنى تعديه باشد يعنى بايد كه آنان را خاك فرا گيرد و با خاك يكسان شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۷۹

[سوره النساء (۴): آيه ۴۳] ..... ص : ۷۹

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُكارى حَتَّى تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَ إِنْ كُنْتُمْ مَرْضى أَوْ عَلى سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا غَفُوراً (۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۷۹

اى اهل ايمان هرگز با حال مستى به نماز نزديك نشويد، تا بدانيد چه مى‌گوئيد، و نه در حال جنابت، مگر آنكه مسافر باشيد تا وقتى كه غسل كنيد و اگر بيمار بوديد و نتوانستيد غسل كنيد يا آنكه در سفر باشيد، يا قضاى حاجتى دست داده باشد، يا با زنان مباشرت كرده و آب براى تطهير و غسل نيافته‌ايد، يا از استعمال آب معذور بوديد در اين صورت به خاك پاك تيمّم كنيد آنگاه صورت و دستها را بدان مسح كنيد كه خدا بخشنده و آمرزنده است.

تفسير: ..... ص : ۷۹

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خطاب به آنهايى است كه به خدا و محمّد صلّى اللّه عليه و آله اذعان كردند، يا اينكه خواستند به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله ايمان بياورند با بيعت عامّ نبوى و قبول دعوت ظاهرى، يا ايمان آوردند يا بيعت خاصّ ولوى و قبول دعوت باطنى، ايمان خود را استوار سازند.

لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ صلاة در لغت اطلاق مى‌شود بر دعا و رحمت و استغفار و در شرع بر افعال و اذكار كه در شريعت وضع شده، و حقيقة يا مجازا اطلاق مى‌شود بر مواضعى كه براى نماز شرعى مقرّر شده، و اطلاق مى‌شود بر ذكر قلبى كه از صاحب اجازه الهى گرفته شده باشد، و بر صاحب اجازه الهى، و بر صورت مثالى كه از طرف صاحب اجازه در قلب سالك حضور دارد «۱»، و بر هر يك از مراتب بشرى و مثالى و قلبى و

---

(۱) اين ابيات بر همان معانى دلالت دارد:

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۸۰

روحى با مراتب مختلف روحى نماز اطلاق مى‌شود. و اين بدان جهت است كه اسماء براى مسمّى وضع شده است، بدون اينكه خصوصيّتى از خصوصيّات مراتب در آن معتبر باشد. بنا بر اين «صلاة» به چيزى اطلاق مى‌شود كه به سبب آن توجّه به خدا پيدا باشد و سلوك به سوى خدا حاصل مى‌گردد كه منوط به وضع و اجازه از جانب خداى تعالى باشد، چنانكه زكات اسم چيزى است كه به وسيله آن از غير خدا انصراف حاصل مى‌شود البتّه با وضع و اجازه از خدا.

اين تعريف بيانگر آن است، كه نماز در هر شريعتى بوده است ولى نه به اين هيأت مخصوص و قول خدا: الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ «۱» دلالت بر عموميّت مى‌كند، چون ادامه صلاة قالبى امكان ندارد، و همچنين قول خداى تعالى: رِجالٌ لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاةِ «۲» و همچنين قول على (ع) در ضمن مطالبى كه فرموده: من نماز هستم.

پس قلب علىّ (ع) و ولايتش، همان نماز است كه عمود دين است و اگر قبول شود ساير عبادت‌ها قبول مى‌شود، و آن معراج مؤمن است، و آن خانه خداست كه مجاز به رفعت است، و آن كعبه است، و آن مسجد است كه خداى تعالى فرموده است: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ «۳» و

در نمازم خم ابروی تو با یاد آمد حالتی رفت که محراب به فریاد آمد

چه نماز باشد آنرا که تو در خیال باشی تو صنم نمی‌گذاری که مرا نماز باشد

و گر نه روی تو را در برابرم دارم من این نماز حساب نماز نگذارم

(۱) المعارج: ۲۳

(۲) نور: ۳۷

(۳) اعراف: ۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۱

فرموده است: أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً «۱» و نماز آن چیزی است که از نفخه: علیّ (ع) در قلب داخل می‌شود و آن ایمان است که داخل در قلب است، و چیزی است که از صاحب اجازه الهی گرفته می‌شود از قبیل ذکر جلیّ و خفیّ، و از قبیل نمازهای قالبی، همه این معانی، نماز است. و آنچه که صاحب قلب آنرا بیان می‌کند که قلبش متّصف به نماز شده است که از حیث آن اتّصاف، مانند مساجد است و آن نیز نماز است چنانکه آن دل خانه خدا نیز هست.

پس کسی که نماز قالبی را از امثال و اقران خودش یا از پدران و معلّمینش اخذ بکند بدون اینکه از عالم مجاز تقلید کرده باشد عملش مقبول نیست اگر چه موافق واقع باشد.

همچنین است حال کسی که در اذکار و اوراد و یا نسبت به ذکر قلبی شتاب نماید بدون اینکه از شیخ مجاز اجازه بگیرد که در این صورت هیچ بهره‌ای از آن نخواهد برد، و نمازش، نماز حقیقی نیست و عبادتش عبادت حقیقی نخواهد بود.

و اخبار زیادی وارد شده است در اینکه عبادت بدون ولایت قبول نیست و مردود است، و ولایت و قبول آن، عبارت از چیزی است که به سبب آن اجازه در عبادت حاصل می‌شود، و گویا که خداوند، از نماز، جمیع معانی آن را اراده نموده است به مثل عموم مجاز و اشتراک «۲» و لذا فرمود: لا تَقْرَبُوا و نفرمود: «لا تدخلوا» تا با همه معانی مناسبت داشته باشد و توهّم نشود که بعضی از معانی پائین‌تر از آن اراده شده است، و نهی اعمّ از حرمت و کراهت و نزاهت «۳» بوده منحصرا به یکی از آنها اطلاق نمی‌شود و استعمال آن در موارد مخصوص، بر حسب قرائن در

(۱) جنّ: ۱۸

(۲) اصطلاحی است در معانی و بیان.

(۳) نزاهت: راستی، درستی، امانت، اصلاح.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۲

حرمت یا کراهت منافاتی با مفهوم عمومی آن ندارد.

وَ أَنْتُمْ سُکارى «سکاری یا سکاری» با ضمّ سین و فتح آن خوانده شده است که جمع باشد، و مانند «هلکی» است از نظر جمع و مفرد بودن بنا بر این که صفت باشد از برای «جماعت» که در تقدیر گرفته شده است، و مانند «جبلی» در حال مفرد بودن است.

و «السّکر» از «سکر» است به معنی بستن و آن حالتی را که از استعمال مسکرات حاصل می‌شود «سکر» نامیده‌اند، چون راههای تصرّف عقل در قوا و راههای اطاعت قوا از عقل را می‌بندد.

و سکر اختصاص به خمر معروف که از انگور می‌گیرند ندارد. بلکه هر چیزی است که از آن، حالت مستی معروف حاصل شود، چه نوشیدنی یا خوردنی و یا کشیدنی باشد. پس آن خمر نفس است، خواه مستی معروف از آن حاصل شود، مانند فقّاع و

عصیرهائی که از غیر انگور گرفته می‌شود مانند بنگ و زهر و افیون و خواه مستی حاصل نشود مانند حرص و آرزو و حبّ و شهوت و غضب و حسد و بخل و غم و شادی که باعث غلبه کسالت شود به نحوی که که به اقتضای آن، کسالت بر مقتضای عقل، غلبه کند.

به طور کلّی، هر حالتی که به انسان دست بدهد و مانع از تنفیذ حکم عقل و تدبیر آن گردد همان مستی نفس است از هر چیز که ناشی شود و از هر سببی که حاصل گردد.

و در اخبار به تعمیم مستی اشاره شده است، پس در خبری در بیان آیه آمده است: نماز را اقامه نکن در حالی که تو خسته و خواب آلود و سنگین هستی که آن نماز از میل به نفاق است.

و در خبر دیگری است که از جمله مستی‌ها، مستی خواب و مستی شهوت است، که مست خواب جز برای گذراندن شهوت که خود مستی دیگری است از خواب برنمی‌خیزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۳

و آن حالتی را که بعد از قضای شهوت حاصل می‌شود از قبیل آلودگی و ناپاکی نفس به سبب پلیدی شهوت و کدر شدن آن به کدورات حیوانی و فرو رفتن آن در صفات چهار پایان ... جنابت نامیده‌اند. و آن اختصاص به آن حالت یا شهوت مخصوص ندارد. بلکه هر چیزی که انسان را آلوده ساخته و او را در حیوانیّت بهیمی یا سبعی فرو برد جنابت نفس است.

لذا فرموده است: در حال سکر نماز برپا ندارید تا اینکه از مستی خود، هشیار شوید حَتَّی تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ تا بدانید که چه می‌گوئید، لفظ «ما» استفهامیّه، یا موصوله، یا موصوفه است یعنی تا بدانید آنچه را که می‌گوئید و کلمه‌ها را از مواضع خودش تحریف نکنید و از آن صورتی که بر آن نازل شده است تغییرش ندهید چنانکه بعضی گفته‌اند، آیه در وقتی نازل شده است که یکی از صحابه در حالت مستی در نماز، عبارت أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ «۱» را خواند.

چون از بیان مستی، مستی خمر به خاطر می‌آید، لذا از این آیه جواز این مستی در غیر نماز مستفاد می‌شود، که تنها نماز خواندن با آن جایز نیست. از اینرو در خبر وارد شده است: این آیه از جهت این جواز که از آن استفاده می‌شود، نسخ گردیده است.

از آنجا که به مجرّد بیدار شدن از مستی نفس، بدون اینکه اثر آلودگی و پلیدی آن از بین برود نمی‌توان نماز خواند و موجب مباح بودن نزدیکی به نماز نمی‌شود، پس اضافه نمود: وَ لا جُنُباً و وقتی که جنب هستید به مسجدها نزدیک نشوید، زیرا داخل شدن در آنها حرام یا مکروه می‌باشد. و باید که در نماز قالبی هم داخل نشوید و آن بدین معنی

---

(۱) به جای آیه دوّم سوره مبارکه، الکافرون لا أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۴

است که در این صورت نماز شما خالص نمی‌شود، و نیز منظور این است که به نماز حقیقی که اذکار قلبی و اذکار مثالی می‌باشد مانند مشایخ نزدیک نشوید، و نیز به قلوب و عقولتان که همان نزدیک کننده شما به خدا و نماز شماست نزدیک نشوید، اگر برای شما قلب و عقلی هست که این موضوع را درک کند. و در حالی که جنب هستید به نمازهای حقیقی که جانشینان خدا در روی زمین هستند نزدیک نشوید، یعنی در حالی که شما آلوده به پلیدی‌های شهوات و غضب‌های نفوس هستید و در حالتی که در تبعات و عقبات آن شهوت‌ها فرو رفته‌اید. این نزدیک نشدن‌ها برای این است که نمازها را با آلودگی و پلیدی نفوستان آلوده نکنید.

إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ (به مسجدها نزدیک نشوید) مگر آنکه مسافر باشید، بطور مطلق در مسجد صوری، یا به شرط تیمّم جهت دخول در نماز قالبی یا به شرط تیمّم معنوی (از وساوس و پلیدهای نفس) برای دخول در نمازهای معنوی.

حَتَّی تَغْتَسِلُوا مگر اینکه غسل کنید، بدین گونه که بدنهایتان را در آب فرو برید تا پلیدی و نجاست‌های ظاهر بدنهایتان را از

بخارهای پست گندیده غلیظ که در پوست شما حاصل شده است زایل کنید، تا منفذهای بدن که موجب راحتی ارواح حیوانی شما است و بسته شده است، باز شود. زیرا اگر آن نجاست‌ها و بخارها بر بدن‌های شما باقی بماند احتمال این است که به مرض‌های متعدّد مبتلا شوید، پس غسل برای آن است که تا اینکه شما از این شستشوی ظاهری متنبّه شوید و به لزوم شستشوی نفس‌هایتان از پلیدی‌های رذائل با آب توبه و بازگشت به پروردگارتان منتقل شوید، پس نفس‌هایتان را در آب طهور فرو برید، آبی که از چشمه ولایت تکوینی و تکلیفی بر شما جاری می‌شود.

وَ إِنْ كُنْتُمْ مَرْضى پس از آنکه تعمیم مستی از اخبار دانسته شد، تعمیم جنابت آسان می‌شود، و پس از تعمیم جنابت، تعمیم فقره‌های دیگر آیه آسان می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۵

و جمله شرط و جزاء معطوف است به اعتبار معنی، زیرا که معنی آن این است: ای اهل ایمان اگر مست بودید به نماز نزدیک نشوید تا بدانید چه می گوئید، و اگر جنب بودید نزدیک نماز نروید تا غسل کنید، و اگر مریض بودید یعنی در وقت اراده نزدیکی به نماز یا در وقت جنابت و اراده اغتسال که از سیاق عبارت، این معنی اخیر متبادر است، و این تبادر دلالت بر قصد عموم از فقره‌های آیه می کند، چنانکه عدم تقیید به هر یک از دو معنی نیز دلیل قصد عمومیّت داشتن مطلب است. و اینکه مقصود این است که اگر مبتلا به امراض بدنی هستید که مانع از استعمال آب صوری یا مانع از طلب و تحصیل آن است و یا مبتلا به امراض نفسانی هستید که مانع از غسل کردن با آب ولایت یا مانع از طلب و تحصیل آن است در این صورت تیمّم کنید. یعنی در مقابل خداوند به خاک مذلّت و مسکنت، که آن بعد از آب ولایت پاکیزه‌تر از هر پاکیزه‌ای میباشد روی آورید و به خاک پاک روی زمین تیمّم کنید و با این عمل اثر خاک ذلّت را بر صورت‌های معنوی خود ظاهر و تضرّع و خشوع و پریشان حالی را در نزد پروردگارتان نمایان سازید و اثر خاک زمین صوری را بر مقادیم (پیشانیها) بدنهایتان (پیشانی و دست که هر دو تحت عنوان پیشانیها که اعضای پیش نمایان شونده هستند) نمودار کنید.

أَوْ عَلى سَفَرٍ یا اگر در سفری هستید که استعمال یا تحصیل آب بر شما متعذّر باشد اعمّ از اینکه سفر شما در زمین صوری یا سفر در راههای نفس برای خروج از دیار شرک باشد، که همان دیار نفس است، زیرا شما مادام که در راههای نفس متحیّر هستید یا از باب اینکه متذکّر آب ولایت نمی‌شوید و توانائی تحصیل آن را پیدا نمی کنید یا اینکه هنوز لیاقت اغتسال به آنرا پیدا نکرده‌اید، جز زیان بهره‌ای نخواهید یافت.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۶

أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ غائط جاهای پست و گود از زمین است که مردم برای قضای حاجت به آن مکانها رو می‌آوردند، پس غائط که نام محلّ است کنایه از مدفوع انسان می‌باشد. و نگفت: «أو علی الغائط» تا اینکه با سابقش موافق‌تر و مختصرتر باشد، زیرا کسی که بر غائط باشد «علی الغائط» اصلا نمازی از او صحیح نیست و نگفت: «أو علی المجیء من الغائط» زیرا این معنی به لحاظ تأویل داخل در «علی السفر» است و نگفت: «أو جئتم من الغائط» تا سابق و لا حق، در مرفوع بودن توافق کنند و بتوان از لفظ «احد»، بدل اشتمال را اراده کرد تا اینکه حکم بر حسب تنزیل صحیح باشد.

و نیز اشاره به این است که هر یک از شما در حالیکه در جماعت نماز گزاران هستید و هر گاه یکی از شما یا از قوای شما و سربازان شما در پستی و گودال نفس افتاده باشید مادام که در آن گودال باقی مانده‌اید حال شما حال آدم مستی است که اصلا لایق نزدیک شدن به نماز نیست.

و هر گاه از جهنّم نفس منصرف شدید، حال شما حال جنبی است که از شهوت فرج افاقه پیدا کرده ولی هنوز لیاقت استعمال آب ولایت را پیدا نکرده است. یا به آن نمی‌رسد.

و اگر خواسته شود که ظاهر تنزیل تصحیح شود «او» در اینجا به معنی «واو» قرار داده می‌شود تا اینکه لازم نیاید جزء شرط قسیم آن قرار گیرد (یکی از موارد شرط باشد).

أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ کنایه از مجامعت است یعنی اگر با زنان جماع کردید و به سبب پیروی از مقتضیات نفس با آنان آمیختید، فَلَمْ تَجِدُوا ماءً و آب برای استعمال پیدا نکردید، یا آب پیدا کردید ولی از استعمال آن متمکّن نبودید، تیمّم کنید. یا اینکه مقصود، عدم وجدان آب است و تعذّر استعمال آب مانند سایر مجملات قرآن، در آیه ذکر نشده است. ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۷

فَتَیَمَّمُوا «یمّ» و «أمّ» به معنی قصد است یعنی پس قصد کنید.

صَعِیداً به خاک یا روی زمین، بنا بر اختلافی که در معنی لغوی آن است.

طَیِّباً یعنی طاهر یا مباح، و چون در تفسیر «صعید» اختلاف هست در جواز تیمّم بر سنگ و گل نیز اختلاف واقع شده است. اگر مقصود از صعید مطلق روی زمین باشد پس آیه آینده در سوره مائده دلالت می‌کند بر عدم جواز تیمّم بر چیزی که در آن غبار وجود ندارد مانند سنگ سخت و گل. چون خدای تعالی در آنجا فرموده: «صورتها و دستهایتان را با آن مسح نمائید».

و اخبار دلالت می‌کند بر جواز تیمّم به خاک، سپس به چیزی که در آن غبار وجود دارد مانند پشم و ریسمان و اسب و غیر آن دو، سپس به گل، سپس به سنگ، و لکن اخبار دلالت می‌کند بر اینکه تیمّم به غیر خاک از باب اضطرار است.

فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ یعنی مسح کنید قسمتی از صورت را، و موضوع مسح از مجملات بوده است که در این آیه برای ما روشن و واضح بیان شده است.

وَ أَیْدِیکُمْ عطف بر «وجوهکم» است یعنی قسمتی از دستهایتان و برای ما مقصود را بیان کرده‌اند و ما را متحیّر و سرگردان رها نکرده‌اند که ندانیم کجا را باید مسح کنیم. و احتیاجی نیست که هر یک از ما نظر خاصی ابراز کنیم و هوای نفسمان را خدای خود قرار دهیم و الحمد للّه ربّ العالمین، (و سپاس مخصوص پروردگار جهانیان است).

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا یعنی خداوند به شما اجازه نزدیک شدن به نماز را با وجود آلوده شدن به پلیدی‌ها و نجاسات طبیعت و نفوس، حتّی بدون اینکه بدنتان را با آب صوری بشوئید، و بدون اینکه نفسهایتان را با آب معنوی بشوئید داده است مشروط بر اینکه، خاک ذلّت و مسکنت بر مقادیم بدنها و نفوس شما ظاهر شود، زیرا که خداوند نسبت به تقصیرات و قصورات بندگان بخشنده است، پس شما را به سبب آلوده شدن به پلیدی نفس و طبع و هوی مؤاخذه نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۸۸

غَفُوراً می‌پوشاند بر شما آنچه که از اثر پلیدی و ناپاکی هوای نفس باقی مانده است و شما را به سبب گناهانتان از حضورش نمی‌راند.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ..... ص : ۸۸

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ یَشْتَرُونَ الضَّلالَةَ وَ یُرِیدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِیلَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۸۸

ندیدی حال آنان که اندک بهره‌ای از علم کتاب یافتند (یعنی علماء یهود و نصاری) که خریدار ضلالت هستند و می‌خواهند که شما اهل ایمان را به ضلالت اندازند.

تفسير: ..... ص : ۸۸

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً آيا نديدى آنهايى را كه بهره اندكى مِنَ الْكِتابِ از كتاب نبوّت بردند، بدين گونه كه در شريعتى داخل شدند و دعوت ظاهرى پيامبرى را قبول كردند مانند يهود و نصارى، و مسلمين كه با محمّد صلّى اللّه عليه و آله به بيعت عامّ نبوى بيعت كردند بدين نحو كه قول او را مخالفت نكنند و امر و نهى او را اطاعت نمايند. نزول آيه اگر چه در مورد علماى يهود است ولى كنايه از منافقين امّت است، آنان كه از طريق ولايت منحرف شدند و ديگران را نيز از آن منع كردند و آيه، تعجّب از حال آنهاست كه بر آن حال بودند، زيرا بهره‌اى از كتاب داشتن اقتضا مى‌كند كه به صاحبان كتاب و بيعت با آنها و قبول ولايت آنها راه يابند، زيرا كه اسلام طريق به سوى ايمان است و با اسلام به ايمان هدايت مى‌يابند، و لذا خداوند فرمود:

يَشْتَرُونَ الضَّلالَةَ يعنى گمراهى و خروج از طريق ولايت و طريق قلب را در مقابل هدايتى كه براى آنها از ظاهر اسلامشان حاصل شده است مى‌خرند، چون همان بضاعت آنهاست كه از اسلامشان كسب كرده‌اند، و «بالهدى» يعنى به هدايتى كه فطرت آنهاست و به آن قانع نمى‌شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۸۹

وَ يُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ يعنى اى مؤمنين آنها مى‌خواهند كه شما از راه گمراه شويد و راهى را كه بر آن هستيد (ولايت علىّ (ع)) گم كنيد.

[سوره النساء (۴): آيه ۴۵] ..... ص : ۸۹

اشاره

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدائِكُمْ وَ كَفى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفى بِاللَّهِ نَصِيراً (۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۸۹

و خداوند به دشمنان شما آگاهتر است و دوستى خدا و يارى او شما را بس است.

تفسير: ..... ص : ۸۹

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ خدا داناتر از شما است بِأَعْدائِكُمْ به دشمنان شما پس هر كس كه با زبانش محبّت و دوستى شما را اظهار كرد او را بدوستى نگيريد بلكه به ولايت خدا در مظاهر اولياى خدا اكتفا كنيد و كسانى را كه خداوند امر كرده است، دوستى و ولىّ خود قرار دهيد.

وَ كَفى بِاللَّهِ و خدا در مظاهرش كافيست وَلِيًّا وَ كَفى بِاللَّهِ نَصِيراً كه دوست و يار شما باشد، پس دوستى و يارى از غير كسى كه خدا و رسولش امر به قبول ولايت او كردند طلب نكنيد و آن علىّ (ع) است بلكه روى دلهايتان را از كسى كه خداوند نهى كرده است، برتابيد.

[سوره النساء (۴): آيه ۴۶] ..... ص : ۸۹

اشاره

مِنَ الَّذِينَ هادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنا وَ عَصَيْنا وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَ راعِنا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ طَعْناً فِي الدِّينِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَقْوَمَ وَ لكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلا يُؤْمِنُونَ إِلاَّ قَلِيلًا (۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۸۹

گروهى از يهود، كلمات خدا را از جاى خود تغيير داده و گويند: فرمان خدا را شنيده از آن سر مى‌پيچيم و (به زبان جسارت با تو خطاب كنند) گويند بشنو و اى كاش شنوا نباشى! و گويند ما را رعايت كن و گفتارشان زبان بازى و تمسخر به دين است و اگر به احترام مى‌گفتند كه ما فرمان حقّ را شنيده، ترا اطاعت كنيم و تو سخن ما را بشنو و به حال ما بنگر، آنان را نيكوتر و به صواب نزديكتر بود. خدا آنها را چون كافر شدند، لعنت كرد كه به جز اندكى از آنها (لايق رحمت خدا نيستند).

ايمان نمى‌آورند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹۰

تفسير: ..... ص : ۹۰

مِنَ الَّذِينَ هادُوا گروهى از يهود، «من» بيانيّه است و ظرف حال است الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يا «من» تبعيضيّه است و خود ظرف مبتداست براى قوى بودن معنى بعضيّت در «من» تبعيضيّه خواه اسم قرار داده شود يا حرف. يا اينكه ظرف جانشين موصوف محذوف است كه آن مبتداست.

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ كلمه‌اى را با كلمه ديگر تبديل مى‌كنند، يا بعضى از كلمه‌ها را حذف مى‌كنند، يا به غير مصاديق خود برمى‌گردانند و آنها را با فريب، مصاديق آن جلوه مى‌دهند، يا از مقاصدى كه مراد است، برمى‌گردانند و غير مقصود را، مقصود جلوه مى‌دهند اعمّ از اينكه اين كار از علم به مصداق و مقصود صورت بگيرد يا از جهل به آن، و اين كنايه از منافقين امّت و از كارى است كه آنها نسبت به كلمه‌هاى كتاب و سنّت انجام داده‌اند آنجا كه بعضى را كتمان نموده و بعضى را تبديل كرده‌اند و بعضى را از مصداق و بعضى را از مقصود برگردانده‌اند. و اين مطلب در مورد كسى كه خودش را جاى بيان كلمه‌ها بگذارد و از جهت جهلى كه به آن دارد آنرا از مصداق و مقصود حقيقى برگرداند صادق است مثل بيشتر عامّه مردم كه چنين مى‌باشند.

«و» بيان تحريف اين است كه يَقُولُونَ سَمِعْنا با زبانشان مى‌گويند شنيديم، وَ عَصَيْنا و در دلشان مى‌گويند نافرمانى كرديم. چون تصريح به عصيان نمى‌كنند «و» و مى‌گويند اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ معنى «غير مسمع» را از مقصود اصلى كه نشنيدن با كراهت است به نشنيدن در حالت ناشنوائى يا مرگ تبديل مى‌كنند «و» و مى‌گويند «راعنا» ما را رعايت كن كه «راعنا» را از معنى و مفهوم عربى آن به معنى ناسزا كه در زبان خودشان است برمى‌گردانند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹۱

لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ يعنى حروف را با زبانهايشان مى‌چرخانند بدون اينكه معنى معروف آنرا قصد كنند، يا اينكه كلمه‌ها را از معنى معروف مدحى به معنى معروف ناسزا كه در لغت خودشان است، مى‌چرخانند.

وَ طَعْناً فِي الدِّينِ به سبب آنچه كه از خلاف معروف در دل دارند، دين را به مسخره مى‌گيرند. طعنا مفعول مطلق است جانشين فعل خودش يا مفعول له است يا حال، و همچنين است «ليّا».

وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا اگر آنها كه «راعنا» را به اين سخن كه «شنيديم و فرمان برديم» تبديل كنند، يا همين

امر را تصديق كنند.

لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَقْوَمَ براى آنان بهتر و معتدل‌تر است «۱».

وَ لكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ و ليكن خدا آنها را از خير و صلاح دور ساخت.

بِكُفْرِهِمْ به سبب كفرشان نسبت به تو فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا پس از آنها تنها تعداد كمى ايمان مى‌آورند و آن ايمان آوردن به بعضى چيزهائى است كه بايد به آن از آيات كتاب و رسولان ايمان آورد. يا اينكه إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ يعنى جز اندكى از آنان بنا بر اينكه مستثنى در كلام منفى تامّ منصوب باشد (يعنى اندكى از كلّ

---

(۱) ... هم چنين در كلمه (اسمع) سزاوار بود بگويند «اسمع اسمعك اللّه» نه اينكه بگويند «اسمع غير مسمع و راعنا» كه در لغت يهود معنى «اسمع غير مسمع- يعنى بشنو و كاش نشنوى» را دارد- تفسير الميزان ذيل اين آيه.

آنها).

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹۲

[سوره النساء (۴): آيه ۴۷] ..... ص : ۹۲

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ آمِنُوا بِما نَزَّلْنا مُصَدِّقاً لِما مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلى أَدْبارِها أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَما لَعَنَّا أَصْحابَ السَّبْتِ وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً (۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۹۲

اى كسانى كه براى شما كتاب آسمانى فرستاده شد به قرآنى كه فرستاديم ايمان آوريد كه مصدّق تورات و انجيل شماست پيش از آنكه مستحقّ عذاب شويد و برويتان از اثر ضلالت خطّ محو و خذلان كشيم، يا گونه‌ها را واژگون كنيم (و روح انسانى شما را مسخ كنيم) يا آنكه بر شما به مانند اصحاب سبت (شنبه) لعنت و عذاب فرستيم و بترسيد كه قضاى خدا البتّه واقع شدنى است.

تفسير: ..... ص : ۹۲

يا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ خطاب به اهل كتاب از يهود و نصارى و كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و تهديد آنهاست، يا اينكه مقصود از اهل كتاب امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است بنا بر اينكه خطاب ابتداء براى آنها باشد، و احتمال اوّل ظاهرتر است (كه يهود و نصارى و امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله باشد).

آمِنُوا بِما نَزَّلْنا به آنچه از قرآن و از ولايت علىّ (ع) بر شما نازل كرديم، ايمان آوريد.

مُصَدِّقاً كه تصديق كننده و ثابت كننده لِما مَعَكُمْ صدق و راستى تورات و انجيل است. ممكن است معنى آيه اين باشد كه آنچه را كه با شماست از احكام نبوّت و قبول طاعت نبىّ صلّى اللّه عليه و آله كه شما را از انحنا و كجى خارج مى‌سازد، ايمان بياوريد. اگر چه مقصود از ظاهر لفظ يهود و نصارى است ولى از باب كنايه مقصود امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً پيش از اينكه زيبائى‌ها و شكلهاى فطرى و كسبى صورت‌ها را محو كنيم.

بیان السعادة، ج۴، ص: ۹۳

فَنَرُدَّها عَلی أَدْبارِها و صورت تمام اعضای بدن آنها را تغییر دهیم.

أَوْ نَلْعَنَهُمْ کَما لَعَنَّا و آنها را مسخ کنیم چنانکه مسخ کردیم أَصْحابَ السَّبْتِ اصحاب شنبه را.

بدان که باطن انسان مانند ظاهرش با قامت راست و در بهترین هیأت آفریده شده است که انتقال و جابجائی برای او ممکن است و دو پایش از زمین جداست و مانند نباتات نیست که در زمین فرو رفته باشد و انتقال از جایش برای آن ممکن نباشد، و قامت و سر انسان مستقیم است و پوستش صاف، و صورتش با انواع زیبائی‌های فطری زیباست و قابلیّت انواع زیبائی‌های کسبی را دارد، پس هر اندازه که تصفیه و تزیین آنرا بیشتر بکند حسن و جمالش افزون می‌شود، و زیبائی صورت و بدنش به سبب خطوط و اشکال آن و قرار دادن محلّ هر یک از قوا در جای مناسب خودش می‌باشد. و درخشندگی و زیبایی طراوت و شادابی و تزیین آن به این است که از چرکی و آلودگی که به آن ملحق شده است صاف شود، و نیز چیزهایی که آنرا زینت می‌دهد به آن بیفزاید.

و زیبائی صورت باطن به این است که آنرا به نور اسلام سفید نماید و با نور ایمان روشن سازد و آنرا به عالم نور توجّه داده و از عالم ظلمت و باطل منفصل کند.

و تزیین صورت باطن به این است که آنرا تصفیه کرده و علمش را زیاد کند. و اخلاقش را به وسیله متابعت از کسی که اخلاقش، اخلاق روحانیان است، نیکو سازد.

پس اگر انسان از روی غفلت یا جهل از ولایت رو گردان شود تزیین صورت باطن حاصل نگردد، و اگر اعراض او از روی علم باشد مانند کسی می‌شود که به پشتش توجّه کرده است. و آنگاه که در این اعراض متمکّن و توانمند شد صورت او که پیش روی او بود به پشتش برمی‌گردد، انگار که همانطور آفریده شده است، و اگر در این تمکّن مستحکم شد به سبب ملکوتی مسخ می‌شود، و چون این مسخ ملکوتی، مستحکم شود تا جائی می‌رسد که بر صورت ملکی (این جهانی و مادّی) چیره گردد، و صورت ملکی او نیز مسخ می‌شود، بعضی از فلاسفه مسخ ملکی (صورت ظاهر به شکل حیوانات مسخ شود) را از محالات شمرده‌اند، لذا تأویل آنچه که از آن ظواهر شرع واقع شده است (مانند اینکه یهود در صورت جسمانی تبدیل به میمون شدند) بجا و درست نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۹۴

وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا قضا و امر خدا شدنی است و مانعی از نفوذ آن نمی‌باشد پس بترسید از آنچه که در برابر این تمرّد، به شما وعده داده شده است.

و چون مقصود از آیه سابق کنایه یا اصالهٔ امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و خداوند آنها را امر کرده که به آنچه که بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است ایمان بیاورند، و مقصود از چیزی که به محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده ولایت علی (ع) است ... خداوند آن را تعلیل نمود و فرمود:

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] ..... ص : ۹۴

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَری إِثْماً عَظِیماً (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۹۴

محقّق است که خدا هر کس را که به او شرک آورد نخواهد بخشید و سوای مشرک هر که را خواهد می‌بخشد و آنکس که به

خدا شرک آورد به دروغی که بافته گناه بزرگی را مرتکب شده است.

تفسیر: ..... ص : ۹۴

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ به اعتبار تمامترین مظهر خدا که عبارت از علیّ (ع) است، آیه، به کفر و شرک به ولایت علیّ (ع) تفسیر شده است. زیرا خداوند شناخته و درک نمی‌شود مگر در مظاهرش، پس شرک به مظاهر خدا شرک به خداست.، پس گویا که گفته است: ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله به ولایت علیّ (ع) ایمان بیاورید که ما آن ولایت را نازل کردیم در حالی که تصدیق کننده احکام اسلام است که با شماست، و در مخالفت با آن از عقوبت من بترسید، زیرا من نمی‌بخشم کسی را که به ولایت علیّ (ع) شرک بورزد تا چه برسد به اینکه به ولایت علی کافر شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۹۵

وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ یعنی کمتر از شرک را هر چه باشد چه بزرگ باشد و چه کوچک، خدای تعالی می‌بخشاید. لِمَنْ یَشاءُ هر که را بخواهد از شیعیان علیّ (ع). و آنچه از تفسیر آیات ذکر شد راجع به منافقین امّت به ولایت علیّ (ع) است و در اخبار به آن تصریح شده است با وجود اینکه بیشتر اخبار و اشارات خود برای اثبات این امر کافی است، لذا سزاوار است تا این آیه را این چنین تفسیر کنیم (که خدای تعالی از شیعیان علیّ می گذرد).

امام صادق (ع) «۱» در تفسیر ما دُونَ ذلِکَ فرموده است: مقصود گناهان کبیره و ما سوای آنهاست.

و در حدیثی از رسول خدا «۲» آمده است: اگر مؤمن از دنیا خارج شود و بر او، مثل گناهان اهل زمین باشد مرگ کفّاره آن گناهان می‌شود.

و مراد از مؤمن کسی است که ولایت را قبول کرده باشد.

و در آخر این حدیث آمده است: خداوند شرک به او را نمی‌بخشد و کمتر از آن را برای هر کس از شیعیان و دوستداران تو یا علیّ (ع) که بخواهد، می‌بخشد.

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۵۷ و الکافی: ۲/ ح ۱۸.

(۲) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۵۸ و تفسیر البرهان: ۱/ ص ۳۷۴/ ح ۴ و الفقیه: ۴/ ص ۴۱۱/ ح ۵۸۹۶

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۹۶

و از امام باقر (ع) «۱» است که خداوند نمی‌بخشد کسی را که به ولایت علیّ (ع) کافر شود و کمتر از آن برای کسی که دوستدار علیّ (ع) باشد، می‌بخشد.

و از علیّ (ع) است که هیچ آیه‌ای برای من از این آیه محبوبتر نیست.

وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ و کسی که به خدا به اعتبار اینکه به اتمّ مظاهر او شرک ورزید.

فَقَدِ افْتَری إِثْماً عَظِیماً بر خود گناهی بزرگ بسته است، این عبارت عطف است در معنی تعلیل و افتراء و محقّق می‌شود به فعل و قول «۲».

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ..... ص : ۹۶

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ وَ لا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۹۶

نمی‌بینی آنانکه (تظاهر به) پاکدلی و نیک نفسی کنند (در موقع عمل چقدر ناپاکند) خداست که هر که را بخواهد از رذائل پاک و منزّه دارد، و به قدر فتیلی (رشته خرمائی) در قضای الهی، به کسی ستم نشود.

تفسیر: ..... ص : ۹۶

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ تعجّب در اینست که خود را پاک می‌دانند با وجود آنکه حال آنها در گذشته معلوم شد و نیز تهدید آنهاست. و تزکیه یا به معنی نسبت طهارت است به نفس‌ها و آن نفس‌ها

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۵۸ و تفسیر العیاشی: ۱/ ص ۲۴۵/ ح ۱۴۹ و تفسیر البرهان: ۱/ ص ۳۷۵/ ح ۵ [.....]

(۲) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۵۸، و تفسیر البرهان: ۱/ ص ۳۷۴/ ج ۳ و التوحید: ص ۴۰۹/ ح ۸

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹۷

را پاک و طاهر شمردن است. یا به معنی زایل کردن چرک از دلها، با اذکار و افعال قلبی است. و هر یک یا به قول و گفتار است- مثل اینکه بگوید من گناه نکرده‌ام، روزه می‌گیرم، و چنین نماز می‌خوانم، و چنان انفاق می‌کنم، و غیر آن، یا مثل اینکه خودش بدون اذن و اجازه بر ذکر زبانی مداومت نماید- و قصدش تحصیل کمال نفس و تطهیر آن از نقایص و عیب‌ها باشد بدون اینکه ریا در بین باشد. و یا به سبب عمل و فعل است مثل اینکه کارهای نیکو را با ریا کاری انجام دهد تا به مردم اظهار کند که او زاهد است و به آخرت راغب، یا مثل اینکه کارهای خوب و ریاضت‌ها را از جانب خودش بدون ریا انجام دهد و مقصودش تحصیل کمال نفس و پاکیزه کردن آن باشد به گمان اینکه افعال او نفسش را تزکیه می‌کند در حالی که همه اینها خیال باطل است زیرا ریا کردن با عمل باشد یا گفتار از بزرگترین گناهان است، و عمل کردن از جانب خود برای تزکیه نفس و لو بدون ریا باشد، جز بر شقاوت نمی‌افزاید.

بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ پاکیزگی کسی را که خدا بخواهد خود به خود ظاهر می‌شود بدون اینکه احتیاج به اظهار آن باشد، یا اینکه خداوند هر که را بخواهد از پلیدی‌ها و رذالت‌ها پاک می‌گرداند. نه اینکه هر کسی بخواهد می‌تواند خود را با عمل خویش پاک کند، زیرا که تزکیه، فضلی است از جانب خداوند که اکتساب آن با عمل ممکن نیست، بلکه اگر عمل بنا به امر جانشینان خدا باشد، نفس آماده قبول آن فضل الهی می‌شود.

این آیه اگر چه در مورد یهود و نصاری نازل شده است که گفتند:

نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ «۱» و لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً أَوْ نَصارى «۲» ولی کنایه از

---

(۱) مائده: ۱۸: ما فرزندان خدا هستیم.

(۲) بقره: ۱۱۱: داخل بهشت نمی‌شود مگر کسی که یهود و یا نصرانی باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۹۸

منافقین امّت است، که در اقوال و افعالشان ریا می‌کنند و طهارت و پاکی را با گفتار به خودشان نسبت می‌دهند، و ریاضت‌ها و

اعمال طاقت فرسا را از جانب خود انجام می‌دهند و بدین وسیله می‌خواهند بر اقرانشان در کمال، تفوّق و برتری پیدا کنند.
از این گفتار، چون این توهّم پیش می‌آید که عمل فایده و اثری در پاکیزه کردن نفس ندارد و هر کس را که خدا بخواهد تزکیه می‌کند و هر که را که نخواهد تزکیه نمی‌کند. این توهّم را چنین رفع نمود که فرمود:
وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا یعنی اجر عمل کننده را کم نمی‌کند و هر گاه عمل طبق وجه خودش واقع شود او را عقوبت نمی‌کند، و عقوبت عاصی را زیادتر از اندازه نمی‌کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] ..... ص : ۹۸

اشاره

انْظُرْ کَیْفَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ وَ کَفی بِهِ إِثْماً مُبِیناً (۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۹۸

بنگر چگونه بر خدا دروغ می‌بندند، همین افترای به خدا گناهی آشکار (بر پلیدی نفس و هلاک آنان) است.

تفسیر: ..... ص : ۹۸

انْظُرْ کَیْفَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ در اینکه نسبت طهارت را به خودشان می‌دهند، یا با فعل خود تحصیل طهارت می‌کنند به گمان اینکه در فعل آنان رضایت و اذن خداست. و چون افترای بر خدای تعالی، که در تزکیه نمائی نفسهایشان مندرج است برای هر بیننده و درک کننده‌ای ظاهر و واضح نیست لفظ «انظر» آورد که بر تأمّل و چگونگی عمل و سختی در ادراک دلالت دارد به خلاف زهد نمائی و ایمان آنها به بت و طاغوت که آنرا هر بیننده می‌بیند.
وَ کَفی بِهِ إِثْماً مُبِیناً و همین، خود، کافی است که گناهی آشکار باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] ..... ص : ۹۸

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ یُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطَّاغُوتِ وَ یَقُولُونَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا هؤُلاءِ أَهْدی مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا سَبِیلًا (۵۱)
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۹۹

ترجمه: ..... ص : ۹۹

آیا ندیدی و عجب نداشتی از حال آنان که بهره‌ای از کتاب آسمانی هم داشتند باز چگونه به بتان جبت و طاغوت گرویدند و به کافران مشرک می‌گویند که راه شما به صواب نزدیکتر از طریقه اهل ایمان است.

تفسیر: ..... ص : ۹۹

أ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ آيا آنهائى كه مانند منافقين امّت تو، اندكى از كتاب بهره‌مند شدند. اگر چه نزول آيه در مورد اهل كتاب است ولى كنايه از منافقين نيز مى‌باشد كه وصىّ تو را ترك مى‌كنند.

يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ «جبت» اسم بت است و سپس به هر چيزى كه جز خدا عبادت شود، اطلاق گرديده است.

وَ الطَّاغُوتِ مقلوب «طيغوت» است از باب مبالغه در «طاغى»، و شيطان به اين نام ناميده شده است و سپس در باره هر كس كه در سركشى و طغيان به آخرين درجه برسد، به كار رفته است.

وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا يعنى در حقّ آنها مى‌گويند:

هؤُلاءِ أَهْدى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا اصل كسانى كه ايمان آورده‌اند علىّ (ع) سپس ائمّه بعد از او و شيعيانشان مى‌باشند.

[سوره النساء (۴): آيه ۵۲] ..... ص : ۹۹

اشاره

أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ مَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً (۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۹۹

آن گروهند كه خدا آنان را لعنت كرد و هر كه را خدا لعنت كند ديگر هرگز كسى مدد و يارى او نتواند كرد.

تفسير: ..... ص : ۹۹

أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ خداوند آنان را از درگاه خود طرد كرده و از ولايت و از پيروى كسى كه به منزله نماينده خداوند است، برگردانيده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۰

وَ مَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ كسى كه راه خدا را از باب ولايت طرد كند فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيراً ياورى نخواهد يافت زيرا يارى و نصرت عبارت است از كمك كردن به يارى شده است در جلب منفعت و دفع ضرر بر سبيل ترحّم بر او، و آن موقوف بر شناخت منفعت‌ها و ضررها و شناخت رحمت و محلّ آن است. پس كسى كه به مردى كمك مى‌كند، تا محبوبش را بكشد، يا سمّ بياشامد و در اين مورد به او رحم مى‌كند يارى به حساب نمى‌آيد، و ترحّم او ترحّم نيست، بلكه دشمنى و غضب است اگر چه آنها كه از ادراك واقعى اشياى محجوب هستند آنرا نصرت به حساب مى‌آورند.

و آنانكه حقايق اشياى را مى‌دانند همان انبياى و اولياى هستند، و كسى كه از آنها رانده شود براى او يار و مددكارى در زمين و آسمان نيست، و يارى كنندگان او از اين جهت در حقيقت دشمنان او هستند، و لذا در روز قيامت ظاهر مى‌شود كه بعضى از دوستان در دنيا، دشمن بوده‌اند مگر آن كسانى كه ايمان آورده‌اند كه دوستى و يارى آنها از جهت ايمانشان موجب قرب آنان به باب ولايت مى‌شود.

سپس گفتار را از تابعين به متبوعين برگردانيد و فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۵۳] ..... ص : ۱۰۰

اشاره

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذاً لا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيراً (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۰

آيا آنان كه از احسان به خلق خدا به هسته خرمائى بخل مى‌ورزند، بهره‌اى از ملك و سلطنت خواهند يافت؟

تفسير: ..... ص : ۱۰۰

أَمْ لَهُمْ يعنى آيا براى متبوعين نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ بهره‌اى از ملك است تا اينكه بدان وسيله مستحقّ پيروى باشند، و اگر فرض شود كه نصيبى و بهره‌اى از ملك را دارند فَإِذاً لا يُؤْتُونَ النَّاسَ آنها از شدّت بخل به مردم چيزى نمى‌دهند يعنى به مردمى كه انسانيّت را تحقّق بخشيده‌اند كه اولياى الهى باشند- كه اصل آنان علىّ (ع) است، حقّى نمى‌پردازند تا چه رسد به اشباه مردم و نسناس‌ها.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۱
نَقِيراً نفير نقطه‌اى است كه در وسط هسته خرماست و آنرا در كوچكى و حقارت مثال مى‌زنند، و معنى آيه اين است كه آنان بهره‌اى از ملك و سلطنت ندارند تا مردم در آن طمع كنند، و پيرو آنها باشند، و حال آنها چنين است كه حتّى اگر بهره‌اى از ملك را نيز دارا بودند به مردم آن چيز پست و حقير را هم نمى‌دادند تا چه برسد به آنها كه نسناس هستند. پس نه ملك و سلطنت آنان سزاوار پيروى از آنهاست و نه حال آنها. سپس كلام را به اتباع و متبوعين جميعا برگردانيد و فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۵۴] ..... ص : ۱۰۱

اشاره

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلى ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنا آلَ إِبْراهِيمَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْناهُمْ مُلْكاً عَظِيماً (۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۱

آيا حسد مى‌ورزند (يهود) با مردم (مسلمانان) چون آنها را خدا به فضل خود برخوردار فرمود كه البتّه ما بر آل ابراهيم (حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله) كتاب و حكمت فرستاديم و به آنها ملك و سلطنتى بزرگ عطا كرديم.

تفسير: ..... ص : ۱۰۱

اشاره

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ يعنى اين پيروان به علّت حسادت، از غير ناس (غير مردم) يعنى رؤساى گمراهى و ضلالت پيروى كرده‌اند، و متبوع حقيقى را كه اولياى خدايند و اصل آنها علىّ (ع) است، ترك كردند و متبوعيّت را براى نفس خودشان ادّعا كرده‌اند، همه اينها مى‌خواهند، فضل خدا از مردم زائل شود. مقصود از اين مطلب، بيان كردن حسد آنان است. و منظور از «ناس» بعد از محمّد

صلّی اللّه علیه و آله، علیّ (ع) و جانشینان او هستند. ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۲

عَلی ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ آنچه خدا از فضل خود که همان امامت و خلافت باشد به آنها داد فَقَدْ آتَیْنا آلَ إِبْراهِیمَ به کوری چشم دشمنان آنها، به آل ابراهیم که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) و جانشینان او هستند، کتاب و حکمت بخشیدیم. و آنها را به ابراهیم اضافه کرد تا اشاره به فضیلت دیگری برای آنها باشد و غیظ و کینه دشمنان آنها زیاد شود.

الْکِتابَ یعنی نبوّت، زیرا که مرتبه نبوّت از آن جهت که قابلیّت نقش پذیری احکام الهی از مرتبه ولایت را دارد، از آن تعبیر به کتاب می‌شود، چنانکه رسالت نیز همینطور است، و به زودی خواهم گفت که مقصود از ملک عظیم همان کتاب است، و در اوّل این تفسیر تعمیم اطلاق لغت «کتاب» گذشت. پس در هر جائی بر حسب اقتضای مقام، یک معنا از آن اراده می‌شود.

تحقیق معنی حکمت ..... ص : ۱۰۲

وَ الْحِکْمَةَ حکمت عبارت است از قدرت و نیرویی که به سبب آن، انسان بر ادراک دقایق امور و خفایای مصنوع قدرت پیدا می‌کند. و همچنین می‌تواند مصنوعاتی را بیافریند که مشتمل بر دقایق صنع باشد.

پس حکمت به اعتبار متعلّقش مرکّب از دو جزء است، یک جزء علمی که حکمت نظری نامیده می‌شود و یک جزء عملی که حکمت عملی نامیده می‌شود، و در زبان فارسی از آن دو، به «خرده‌بینی و خرده کاری» تعبیر می‌شود.

گاهی از حکمت به اتقان (دقّت و درستی) در عمل تعبیر می‌شود.

تا اشاره به یکی از دو جزء حکمت باشد، و گاهی به کمال و اتقان در علم تعبیر می‌شود و آن اشاره به جزء دیگر است، و گاهی به اتقان در علم و عمل تفسیر می‌شود که اشاره بهر دو جزء باشد و حکمت که در مقابل جربزه (بی‌باکی) ذکر می‌شود عبارت از آن است که در تدبیر معیشت از جهت علم و عمل قوام و اساس باشد و جربزه افراط آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۳

و این حکمت از نتایج مرتبه ولایت است، زیرا که ولیّ با تجرّدش می‌تواند دقایق اشیاء را بشناسد، و اگر بخواهد بشناسد چیزی از او پوشیده نمی‌ماند، و همچنین می‌تواند دقایق مصنوعات را خودش بسازد و خلق کند، زیرا چیزی از او ممتنع نیست و از ایجاد آن خودداری نمی‌کند.

و حکیم مطلق نخست خدای تعالی است، سپس انبیاء و رسولان از جهت ولایتشان، سپس خلفا و جانشینان آنها و سپس آنها که به آن بزرگواران شباهت دارند. و اولین مرتبه حکمت این است که دقایق صنع خدا را در خودت و بدنت درک کنی، و بفهمی که تو در برزخ بین عالم سفلی و علیا آفریده شده‌ای و اینکه نفس جهت تصرّف در ملکوت در حالت قابلیّت محض آفریده شده است. زیرا که نفس آبائی از تصرّف بر آن دو (ملکوت علیا و سفلی) ندارد، و اینکه تصرّف در ملکوت سفلی نفس را به سوی سجن و سجّین، و تصرّف علیا، آنرا به تصرّف ملأ اعلی می‌کشاند. همه اینها بر سبیل معرفت و شناخت است نه بر طریق علم و دانستن و گمان که طریق حکمای اخلاق است، زیرا اینان به علم کلّی قناعت می‌کنند، در حالی که از نفوس جزئی خود غافل هستند، پس از علمشان بهره‌ای نمی‌برند. امّا اهل معرفت، بر دقایق عمل قدرت می‌یابند تا راههای تصرّف ملکوت سفلی را ببندند. و راههای تصرّف ملکوت علیا را باز کنند، مانند قدرت علیّ (ع) در جنگ، بر ترک حمله به دشمن، در حینی که به دشمن ظفر یافت و شمشیر را بر روی دشمن بلند کرد، و دشمن بر روی علیّ (ع) آب دهن انداخت، که علیّ (ع) شمشیر زدن را رها کرد، زیرا که نفس او برای شمشیر زدن به هیجان آمده بود.

پس انسان وقتی آنچه را که ذکر شد شناخت و قدرت پیدا کرد و

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۴

سپس وقتی که خداوند دانست که در او استعداد اصلاح غیر وجود دارد او را به بشریّتش برمی‌گرداند و به او خلعت نبوّت و رسالت یا خلافت می‌دهد، و او را به دقایق صنع در ملک و ملکوت آگاه می‌سازد، و او را بر دقایق تصرّف در اشیا قادر می‌سازد و جمیع موجودات را در خدمت او قرار می‌دهد و آن آخرین مرتبه حکمت است.

مقصود از حکمت در اینجا، ولایت است چون ولایت از نتایج حکمت است و این بیان حکمت و تحقیق آن است، و تفسیرات مختلف که در سخنان آنها آمده است به همین معنی برمی‌گردد. مانند اینکه گفته شود: حکمت شناختن حقایق اشیاء است آن چنان که هست، یا حکمت عبارت از علم به نیکی‌ها و عمل صالح است، یا انجام دادن فعلی است که سر انجام پسندیده‌ای دارد، یا اقتدا کردن به خالق است به قدر طاقت بشر، یا تشبّه به اله است در علم و عمل به قدر طاقت بشری.

وَ آتَيْناهُمْ مُلْكاً عَظِيماً ملک، اسم مصدر است به معنی چیزی که ملک انسان می‌شود، و بر هر مملوکی اطلاق می‌شود، مخصوصا بر عالم طبع. چون هیچ جهتی جز مملوکیت در آن نیست بر خلاف ملکوت که آن مبالغه در مالکیت است.

زیرا که ملکوت اگر چه از وجهی مملوک است ولی یک نوع مالکیت ملک برای آن ثابت است، مانند مالکیّت جبروت نسبت به پائین‌تر از خودش و مالکیت لاهوت نسبت به ماسوای خودش.

مقصود از ملک عظیم، در اینجا که مقابل کتاب و حکمت است عبارت از رسالت و جانشینی رسالت است که آن رسالت از جهت اینکه جامع بین وحدت و کثرت کامل است، ملکی است که بزرگتر از آن وجود ندارد. در خبر، به طاعت واجب که لازمه رسالت است، و به طاعت تکوینی جمیع موجودات که لازمه ولایت است، و نیز به ملک دلها تفسیر شده است. تکرار «آتینا» برای اشاره به این است که ملک عظیم، خود مستقلا مورد امتنان و انعام است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۵

[سوره النساء (۴): آیه ۵۵] ..... ص : ۱۰۵

اشاره

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً (۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۵

آنگاه برخی کسان، بدو گرویدند، و برخی کسان، راهزن دین و مانع ایمان به او شدند و آتش افروخته دوزخ برای کیفر کفر آنان بس است.

تفسیر: ..... ص : ۱۰۵

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ عطف است به اعتبار معنی، گویا که خدای تعالی بعد از آنکه از ناس که مورد حسد قرار گرفته‌اند علیّ (ع) را اراده کرد، و بعد از ذکر صریح اینکه او را از فضلش عطا نموده است و ذکر تلویحی و با کلمات کتاب و حکمت و ملک عظیم فرموده باشد: شایسته است که مردم به او ایمان بیاورند، و از طاعت او خارج نشوند، ولی آنها پراکنده و مختلف گشتند.

ممکن است عطف بر محذوف باشد که جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است که: نسبت به علیّ (ع) چه کردند؟ پس

فرمود:

در باره حقانیّت او اختلاف پدید آوردند. بعضی هم، مانند سلمان و اقرانش به او ایمان آوردند.

وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ و بعضی از او اعراض کردند، و یا غیر خودشان را نیز از گرویدن به او منع کردند.

وَ کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیراً یعنی اگر در دنیا عقابشان نکنیم جهنّم آخرت، آنها را کافی است. و جمله عطف است بر مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ از قبیل عطف انشاء بر خبر، یا به اعتبار لازم معنی آن، گویا که گفته است:

بعضی از آنها از گرویدن به علیّ (ع) جلوگیری کردند و آتش جزای آنهاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۶

[سوره النساء (۴): آیه ۵۶] ..... ص : ۱۰۶

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِنا سَوْفَ نُصْلِیهِمْ ناراً کُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَیْرَها لِیَذُوقُوا الْعَذابَ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَزِیزاً حَکِیماً (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۶

آنان که به آیات خدا کافر شدند بزودی در آتش دوزخشان در افکنیم که هر چه پوست تن آنها بسوزد، به پوست دیگر مبدّلش سازیم تا سختی عذاب را بچشند که همانا خدا مقتدر و کارش از روی حکمت است.

تفسیر: ..... ص : ۱۰۶

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِنا سَوْفَ نُصْلِیهِمْ ناراً تفصیل حال ایمان آورندگان به علیّ (ع) و اعراض کنندگان از اوست، و حال اعراض کنندگان را مقدّم داشت تا افتتاح و اختتام بحال مؤمنین باشد، گویا که گفته است: «امّا کسانی که اعراض کردند از او ... و امّا کسانی که ایمان آوردند به او ...» ولی عبارت را این چنین ادا نمود تا اشاره به تعلیل قول خدا کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیراً باشد، و نیز اشاره به این باشد که آنها کافر هستند و اینکه علیّ (ع) بزرگترین آیات است، و اینکه کافر به علی، کافر به جمیع آیات است.

کُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَیْرَها لِیَذُوقُوا الْعَذابَ کلمات حکما و صوفیّه در کیفیّت خلود اهل آتش و عذاب دائمی آنها مختلف است. و اصحاب شرایع همگی اتّفاق بر خلود آنها دارند و کسی که محکوم به اهل سجّین است از آن مکان (خانه‌اش) نجات پیدا نمی‌کند، و اینکه برای هر خانه‌ای آباد کنندگانی است، که آنها اهل آن خانه هستند که هرگز از آنجا خارج نمی‌شوند. و تبدیل پوستهایشان بر حسب ملکات پست و اخلاق و عقائد باطل و فاسد آنها صورت می‌گیرد، زیرا آن ملکات پست از فروع و شاخه‌های درخت خبیث است ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۷

که از روی زمین بریده شده باشد و استقرار و قراری برای آن نباشد و مقصود، از پوستها، یا پوستهای بدن‌های است یا پوست‌های ارواح و بدنهای خبیث آنهاست. و سؤال اینکه معاقب غیر از کسی است که گناه کرده است، از اصل ساقط است و جواب ندارد.

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَزِیزاً هیچ مانعی از حکم و عقوبت کردن او نیست، حَکِیماً بدون استحقاق عقاب نمی‌کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۷] ..... ص : ۱۰۷

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۷

و آنان كه ايمان آوردند و نيكوكار شدند، به زودى در بهشتى در آوريم كه از زير درختان آن نهرها جارى است، و در آن زندگانى جاويد كنند و در بهشت براى آنها جفتهائى پاكيزه است و آنان را به سايه رحمت ابدى خود در آوريم.

تفسير: ..... ص : ۱۰۷

وَ الَّذِينَ آمَنُوا كسانى كه به علىّ (ع) ايمان آوردند وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و اينكه در ايمانشان خير و خوبى كسب كردند. اين عبارت تا آخر آيه براى اميدوارى و پاداش چنين مؤمنينى است.

سپس گفتار را به مردمى كه مورد حسد قرار گرفته‌اند برگردانيد و آنها را مورد خطاب قرار داد و فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۵۸] ..... ص : ۱۰۷

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها وَ إِذا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ سَمِيعاً بَصِيراً (۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۷

خدا به شما امر مى‌كند كه البتّه امانت‌ها را به صاحبان آن باز دهيد و چون ميان مردم حكم كنيد به عدالت داورى كنيد همانا خدا شما را پند نيكو مى‌دهد و خدا به هر چيز آگاه و بصير است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۸

تفسير: ..... ص : ۱۰۸

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ اى مردمى كه مورد حسد قرار گرفتيد و خداوند به شما از فضل خود عطا كرد و به شما كتاب و حكمت و ملك عظيم داد.

أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها امانت‌ها را به صاحبانش برگردانيد تا شكر نعمتى را كه خدا به شما داده بجا آورده باشيد، و امانت را به غير صاحبانش ندهيد كه به امانت ستم روا داشته‌ايد و از صاحبانش منع نكنيد كه به آنها ظلم كرده‌ايد.

با وجودی که خطاب مخصوص آنان است ولی مطلب عمومیّت دارد و غیر آنها را نیز شامل می‌شود، چون دیگران مأمور به تأسّی به آنها هستند لذا آیه را در اخبار نیز تعمیم داده‌اند.

تحقیق معنی امانات ..... ص : ۱۰۸

امانت چیزی است که نزد امین گذاشته می‌شود به قصد حفظ و نما (نمو و زیاد کردن) ی آن اگر قابل نما باشد. و امانتهای خدا نزد انسان بسیار است، که از آن جمله امانتی است که خداوند آنرا بر آسمان و زمین عرضه داشت و آن امانت اصل و اساس و اشرف و با نموّترین امانتها است، و آن لطیفه سیّاره انسانی است که گوهری شریفتر از آن در خزائن خدای تعالی نیست.

آنگاه که خداوند خواست، آن امانت را از خزائن خود بیرون بیاورد، چون امانت گرانبهائی بود، دشمنان زیادی داشت. برای آن از سماوات ارواح محلّ امنی طلب کرد. پس هیچ محلّ امنی برای ودیعه گذاردن آن نبود، سپس آنرا بر زمینهای اشباح از دو ملکوت (علیا و سفلی) و جمله عالم طبع عرضه نمود و باز محلّ امین پیدا نکرد.

سپس آنرا بر موالید جماد و نبات و حیوان عرضه نمود آنها نیز اهلیّت اخذ و حفظ آن امانت را نداشتند، سپس آنرا بر عالم انسان عرضه کرد که او را اهل یافت و امانت را نزد او به ودیعت گذاشت و انسان آنرا قبول کرد. و آنگاه که انسان پذیرای امانت شد به علّت گرانبها بودن و شرافت امانت، موجب می‌شد که حاسدان و دزدان آن، از اهل عالم سفلی فراوان باشد و بدون امداد از صاحب امانت دفاع برای انسان ممکن نباشد ... لذا خداوند برای انسان لشکریانی از عالم علوی قرار داد و آنها را امر به حفظ امانت و رشد و بالندگی کرد تا هر وقت که خدا آن امانت را بخواهد سالم و بالنده به او برگردانده شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۰۹

پس هر کس که امر خدا را فرمان برد، با طالبین بدون استحقاق و دزدهای امانت جهاد کند، و آنرا از دست دزدان حفظ نماید و به آن رشد و نموّ و فزونی ببخشد، مستحقّ خلعت فاخر گرانبها و منصب عالی ولایت و نبوّت و رسالت و خلافت و جلوس در جایگاه صدق و راستی، در جوار رحمت فرمانروای مقتدر «۱» می‌شود.

و هر کسی که در مراعات آن امانت اهمال ورزد تا دزدان آنرا بربایند مستحقّ زندان و عقوبات می‌شود.

سپس بعد از آن امانت، امانتهای دیگری نیز هست که خداوند آنها را در انسان به ودیعت گذاشته است، تا آن امانت اصلی را حفظ کند، و آنها غیر از سربازان علوی هستند که خدا آنها را آماده کرده است، که در حفظ امانت اصلی به انسان کمک کنند. و آن امانتهای بعدی، عبارت از قوای مدرکه و اعضای ظاهری و باطنی است که خداوند، امر به حفظ آنها کرده است. چه آنها نیز طالبان و دزدانی از عالم سفلی دارند، و امر کرده است، که آنها را نیز به صاحبش که عقل است برگردانیم.

سپس قوّه قبول تکالیف است که خداوند امر کرده است که آن را نیز به صاحبش که عقل در مظاهر بشری است برگردانده شود، بدین نحو که

---

(۱) اشاره به آیه ۵۵ سوره «القمر» که می‌فرماید: فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۰

آنرا بر عقل عرضه کرده، و تسلیم امر و نهی او ساخته است.

سپس تکالیف قالبی نبوی است که با بیعت عامّه حاصل می‌شود و امر کرده است که بعد از حفظ و افزودن و نموّ آنها به صاحبش که صاحب تکالیف قلبی است برگردانده شود بدین گونه که امانت در حال سلامت و نموّ به او عرضه شود.

سپس تکالیف قلبی باطنی است که از صاحب دعوت باطنی با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت خاصّ گرفته است، و امر کرده است امانت را به اهلش برگرداند که آن صاحب دعوت تامّ و ولایت مطلق، علی (ع) است.

و وقتی که این امانت‌ها برای او کامل شد و آنها را حفظ کرد و فزونی بخشید و به صاحبانش برگردانید و آنها نیز از پذیرش آن خشنود شدند، و او نیز راضی گشت خداوند امانات شریف و گرانبهای دیگری، نزدشان به ودیعت می‌گذارد که همان ودیعه‌های خلافت الهی در عالم کبیر است، که در لباس نبوّت، یا رسالت یا خلافت یا امامت است که آن بعد از امانت اوّل، شریفترین امانتها است. و آن امانت‌ها نیز مختلف، هستند، یک قسم از آنها از قبیل تکالیفند که اهل آنها کسانی هستند که آماده قبول و عمل به آن تکالیف می‌باشند.

قسم دیگر آن امانت که همان خلافت است، صاحبان مخصوصی دارد و آنها کسانی هستند که قابلیّت اصلاح خلق و تبلیغ را دارند. مانند مشایخ و نوّاب که جانشینان انبیا و اولیا بوده‌اند. و قسم دیگر امانت عبارت از اصل خلافت الهی است که اهل آن کسانی هستند که بعد از رحلت انبیا و اولیا، جانشین آنها می‌باشند. و بر امانت‌های مردم که از اعراض دنیوی است، نیز امانت صادق است و آنها نیز اهلی دارند که همان صاحبان امانت‌ها می‌باشند.

وَ إِذا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ یعنی حکومت بین مردم برای شما حتمی نیست و شما در این مطلب مختار هستید ولی اگر حکومت و داوری کردید، خداوند به شما امر می‌کند که به عدل داوری کنید، یعنی به سبب عدل که در دست شماست از سیاست‌هائی که بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است، یا با آلت عدل حکم کنید، که همان سیاست‌های الهی است، یا در حالی که متلبّس به عدل و تسویه بین دو خصم هستید، یا متلبّس به عدل و استقامت بوده از اعوجاج و کجی که از دخالت شیطان ناشی می‌شود خارج هستید. و یا در حالی که حکم شما متلبّس به عدل و مساوات است، داوری کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۱

و عدل بین دو خصم عبارت است از مساوات بین آن دو، در جای نشستن و در گفت و شنود و شروع در خطاب و توجّه و خوشروئی بلکه در میل قلبی است، زیرا که مساوات در این امور خروج از کثری است در صورتی که هر دو مسلمان باشند، چون اگر هر دو مسلمان بودند و تو بین آن دو، مساوات برقرار نکردی ستمکار به حساب می‌آیی، و همچنین اگر در میل قلبی و باطنی از جهت حکومت بین آن دو فرق گذاشتی تو با تصرّف شیطان کج شده و از عدل خارج شده‌ای.

إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ پس موعظه خدا را قبول کنید، که بهترین امری است که خدا به شما توصیه و موعظه می‌کند، این جمله معترضه است.

إِنَّ اللَّهَ كانَ سَمِيعاً بَصِيراً تعلیل ادای امانت به اهلش و حکم به عدل است و برحذر داشتن از مخالفت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۹] ..... ص : ۱۱۱

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۱

ای اهل ایمان، خدا و رسول و صاحبان فرمان از طرف خدا و رسول را، اطاعت کنید و چون در امری کارتان به گفتگو و نزاع کشد

به حکم خدا و رسول باز گردید، اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید. این کار برای شما از هر چه تصوّر کنید بهتر و خوش عاقبت‌تر خواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۲

تفسیر: ..... ص : ۱۱۲

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ خدا را اطاعت کنید در آنچه که نازل شده، و مخصوصا عمده آنچه که نازل شده و آن چیزی است که صلاح شما و رفع نزاع و ردّ خلاف شما به آن بسته است، و آن امر عبارت است از تعیین کسی است که در همه امور دنیوی و اخروی خود، و همچنین در هر چیزی که بر شما مشتبه شود به او مراجعه می‌کنید. و آن قول خدای تعالی است «إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا ... تا آخر» خلافی بین مسلمانان نیست که آن در مورد علی (ع) است.

وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ اطاعت رسول بکنید در چیزی که برای شما آورده است و در چیزی که شما را از آن نهی کرده است. وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا آنچه پیغمبر برای شما آورده است بگیرید و از آنچه نهی کرده است دور باشید» و مخصوصا عمده و مهّم آن چیزی که برای شما آورده است و آن قول رسول صلّی اللّه علیه و آله است بعد از آنکه گفت:

(ا لست اولی بکم من انفسکم) آیا من نسبت به شما از خودتان برتر نیستم؟، فرمود: «ألا و من کنت مولاه فهذا علی (ع) مولاه» و بین مردم اختلافی نیست که این کلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است.

تحقیق معنی اولوا الأمر ..... ص : ۱۱۲

وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ لفظ أَطِیعُوا را تکرار نکرد تا اشاره به تعیین اولو الامر باشد و اینکه اولو الامر، کسی است که شأنش شأن رسول، و امر او امر رسول و طاعت او طاعت رسول باشد. تا اینکه برای هر یک، طاعت

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۳

غیر از طاعت دیگری نباشد. و تفسیر اولی الامر به فرماندهان لشگرها و پادشاهان صوری اسلامی نقض صدر آیه یا التزام نسخ آن و یا التزام تقیّه، نزاعی نیست، نزاع در این است که در امر دین، بدون تقیّه، اطاعت از آنها بکنیم و از آن لازم می‌آید آنچه که ذکر شد، زیرا که واو عطف برای جمع است و بعضی از سلاطین فاسق هستند که امر آنها گاهی بر خلاف امر خدا و رسولش است و جمع بین اطاعت‌های سه گانه ممکن نیست، پس وجوب اطاعت از سلاطین یا باید ناقض وجوب اطاعت رسول باشد یا ملتزم به اجتماع نقیضین باشیم. زیرا که سلاطین جور وقتی که به قتل نفس محترمی امر می‌کنند، امر آنها متناقض با نهی خدای تعالی است، و همچنین است حال آنها در امر به ندیمانشان در مورد شرب خمر با اینکه خدای تعالی از آن نهی کرده است.

و تقریر مطلب این است که اگر مقصود از اولی الامر، سلاطین باشد به زعم آنان، لازم می‌آید که طبق صریح آیه، که طاعت اختصاص به آنها ندارد فقط پیروی در چیزهایی که امر و نهی می‌کنند و خلاف شرع نباشد، واجب است.

ایراد نشود که اطاعت مخصوص عبارت از صدر آیه است، زیرا امر به طاعت خدا و رسول قبل از طاعت سلطان مفید این است که طاعت سلطان در جایی که با طاعت خدا و رسول منافات نداشته باشد، واجب است. در جواب می‌گوئیم: که در این هنگام امر به

طاعت سلطان، لغو می‌شود زیرا اگر امر سلطان مطابق امر خدا و رسول باشد که امر به اطاعت خدا و رسول کافی است و احتیاج به طاعت سلطان نیست و اگر امر سلطان منافی امر خدا و رسول باشد وجوب طاعت خدا و رسول مفید عدم وجوب طاعت سلطان است.

و اگر مطابقت امر سلطان با امر خدا و رسول و عدم مطابقت آن معلوم نباشد در این صورت، یا ما مأمور به تشخیص مطابقت و یا عدم آن هستیم و بعد از تشخیص، طاعت و یا عدم طاعت واجب می‌شود که بعد از تشخیص همان دو حالت قبلی پیش می‌آید. و اگر ما مأمور به تشخیص مطابقت نباشیم، در این صورت یا ملتزم به این هستیم که امر سلطان مبیّن امر خدا و رسول و مطابق با آن است که این خلاف فرض و التزام مذهب خصم است، یا اینکه ملتزم نیستیم که امر سلطان مبیّن و مطابق امر خدا و رسول باشد. و در این صورت لازمه اطاعت از سلطان تشویق و تحریک به حرام از جانب خداست، و همه این‌ها از لوازم و توالی باطل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۴

و هر جا که اطاعت سلاطین در جمیع آنچه که امر و نهی می‌کنند، واجب شود، لازم می‌آید که طاعت آنها واجب باشد در جائیکه مخالف امر و نهی خدا و مناقض آن دو است، در این صورت یا این است که وجوب طاعت سلاطین مقدّم بر وجود طاعت خداست و وجوب طاعت خدا هم به حال خود باقی است که نقض لازم می‌آید، یا اینکه رافع وجوب طاعت خدا و بیان پایان پذیرفتن وجوب طاعت خداست که در این صورت نسخ لازم می‌آید. یا ملتزم به بقای هر دو وجوب طاعت می‌شویم که لازم می‌آید اجتماع نقیضین جایز باشد، زیرا که تعلّق امر و نهی به یک قضیّه در زمان واحد مستلزم این است که ایجاب و سلب آن قضیّه جایز باشد و آن تناقض است.

حاصل مطلب این است که اگر منظور از اولی الامر سلاطین باشند متناقض با صدر آیه است. به خلاف وقتی که مقصود از اولی الامر کسی باشد که شأنش شأن نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و امرش امر او و عملش، عمل او باشد و خودش از خطا و لغزش معصوم باشد که در این صورت امر او، موافق و مبیّن امر رسول می‌شود.

و اگر چیزی جز این آیه در اثبات مدّعای شیعه نبود همین آیه کافی بود و احتیاج به غیر آن نبود. با اینکه دلیلهای متعدّد عقلی و نقلی بر مدّعای شیعه وجود دارد که قوم، آنرا در کتابهایشان تدوین کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۵

و توسّل عامّه به اجماع و حدیث: «امّت من بر خطا اجتماع نمی‌کند» را، آیه خیره «۱» و حدیث غدیر که پیامبر خدا در حضور جمع کثیری ایراد فرمود و کثرت اخبار به نحوی است که انکار آن بر ایشان ممکن نیست.

از سوی دیگر اجماع، تنها یک ادّعا و افترا است چون بعضی از صحابه از بیعت خارج شدند و خیلی‌ها نیز در سقیفه حاضر نشدند، و جمعی خلافت ابی بکر را رد کردند. از طرفی متوسّل شدن آنان به امام جماعت شدن ابی بکر در حال حیات رسول خدا برای نماز، خود دلیلی علیه آنهاست، زیرا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بعد از اینکه خوب شد و بهبود یافت و فهمید که ابا بکر برای مردم امام شده است با اینکه هنوز ضعیف بود، از خانه بیرون آمد و ابا بکر را قبل از اتمام صلاة از جای خود برکنار کرد و خود امامت مردم را به عهده گرفت، و این مطلب دلیل این است که ابا بکر به امر پیامبر امام نشده بود و امامت سزاوار او نبود، و گر نه تقریر رسول خدا بر امامت ابی بکر در حال حیات خودش واجب می‌شد.

و حدیث اینکه آن دو نفر آقای پیر مردان بهشت هستند از جهت عقل و نقل مورد قبول نیست، زیرا اهل بهشت بر حالت جوانی، که شریفترین حالات است، می‌باشند. چنانکه وارد شده است که اهل بهشت در سن نوجوانان تازه سال هستند.

و حدیث: «اگر من مبعوث نمی‌شدم عمر مبعوث می‌شد» قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در حقّ متخلّفین از لشکر اسامه را تکذیب می‌کند، که پیامبر فرمود،

(۱) اشاره به آیه ۶۸ سوره قصص است که می‌فرماید: وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ یَخْتارُ ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ. یعنی پروردگارت آنچه بخواهد می‌آفریند و آنچه را که بهتر باشد برای آنها برمی‌گزیند و نیز آیه ۳۶ سوره احزاب.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۶

خدا لعنت کند کسی را که از پیوستن به لشکر اسامه تخلف کند). به احضار قلم و دوات برای رفع نزاع و قول عمر در باره پیامبر: که این مرد، هذیان می‌گوید، حدیث بالا را تکذیب می‌کند.

از سوی دیگر حتّی به زعم و گمان خودشان ابو بکر خلیفه بلا-فصل است، و پیامبر با علیّ (ع) عقد برادری بسته نه با عمر، و در وصیّت به ادای دیونش علیّ (ع) را وصیّ قرار داده است، و انجاز وعده‌هایش را به علیّ (ع) محوّل کرده است، و به او گفته است: تو نسبت به من به منزله هارون به موسی هستی و اینکه علیّ (ع) در زیر کساء به منزله خود پیامبر است همه اینها می‌رساند که عمر، مستحقّ بعثت نبود، و حدیث بالا صحیح نیست، زیرا اگر مستحقّ بعثت بود، به همه اصحاب کساء سزاوارتر از دیگران بود، که در زیر کساء قرار گیرد.

و حدیث تأسّی و اقتدای جبرئیل به ابو بکر در پوشیدن پشم و رضایت خواست خدا از او نیز صحیح نیست، و این مطلب که تأسّی به پیامبر بهتر و طلب رضایت پیامبر سزاوارتر است آنرا تکذیب می‌کند. با اینکه خداوند راضی ساختن پیامبر را به آینده موکول می‌کند که می‌فرماید: وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی و حدیث فرار شیطان از هیبت عمر را تکذیب می‌کند، و فرار کردن عمر در جنگ احد و آیه إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّیْطانُ بِبَعْضِ ما کَسَبُوا در مورد فرار کنندگان جنگ احد نازل شده است.

حاصل مطلب اینکه مقدّماتی که آنها تنظیم کردند خود آگاه یا ناخودآگاه مختلّ است. زیرا که آنها با زبان حال و قال می‌گویند که:

ابو بکر معصوم نبود، و هر کس که معصوم نباشد، اشکالی ندارد که خلیفه رسول باشد، پس ابو بکر ممکن است که خلیفه رسول باشد، و هر کس که خلیفه بودن او ممکن باشد و امّت اجماع بر خلافت او کرده باشند او خلیفه رسول است، پس ابو بکر خلیفه است

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۷

در جواب می‌گوئیم: صغری در قیاس دوّم که می‌گفت ابو بکر ممکن است خلیفه باشد و امّت بر آن اجماع کرده‌اند باطل است، و هم امکان خلافت ابی بکر باطل است چنانکه می‌آید، و هم اجماع امّت، چنانکه دانستی. و کبرای آن نیز باطل است به سبب آیه خیره که معصوم به غیر معصوم برتری دارد. بلی، صغری در قیاس اوّل مسلّم است، بلکه می‌گوئیم: ابا بکر نیز مانند عمر از جیش اسامه تخلّف کرد تا چه برسد به معصوم بودنش.

امّا کبرای قیاس اوّل نیز فاسد است، زیرا که رسول صلّی اللّه علیه و آله دارای رسالت و خلافت الهی بود و این معنی اقتضا می‌کند که صاحب رسالت و خلافت مانند خداوند به هر یک، در مقام خودش نگاه کند و حقّ هر چیزی را بر حسب استعداد و زبان استحقاقش، بدهد، و هر چیزی را با اسباب حفظش، حفظ کند، و گر نه خلیفه خدا نمی‌تواند باشد و فقط سلطنت می‌تواند داشته باشد که صاحب سلطه نسبت به هر کسی باشد که داخل در زیر دست او بشود، و این سلطنت اقتضا می‌کند که بر حسب امور دنیوی، بر مردم مسلّط بوده و به هر نحو که بخواهد بر آنها تصرّف داشته باشد.

پس اگر مقصود از خلیفه بودن و امکان عدم عصمت او، خلیفه بودن و سلطنت و غلبه در دنیا باشد، مسلّم است که در چنین حالی عصمت لازم نیست، بلکه فسق او جایز است، ولی بحث و کلام در خلافت رسالت و سیاست الهی است و این وصف اقتضا می‌کند که صاحبش مانند رسول بینا و ناقد و عالم به مرتبه هر یک و استعداد و خواستگاه وجودی آن باشد، و برزخ و واسطه بین خلق و

حقّ بوده و هر یک را به کمال و غایتش برساند و گر نه مفسد در زمین و نابود کننده حرث و نسل می‌شود.

از سوی دیگر، اگر خلق تصدیق نکند که او از جانب خدا بصیر است، و به خفیّات موجودات و آشکاریهای آنها آگاه است، و بر حفظ هر یک در مرتبه خودش تواناست، و توان این را دارد که حقّ هر کسی را بدهد، اطاعت خلق از او، از صمیم قلب واقع نمی‌شود. و باطنا مردم تسلیم او نمی گردند. و در نتیجه، از او نفع اخروی نمی‌برند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۸

پس اگر بدانند که او معصوم نیست و در آنچه که به آنها القا می کند ممکن است خطا کند، چگونه تسلیم او می‌شوند.

و مسأله عصمت چیزی است که نصّ در حقّ او اقتضا کرده است، چون عصمت و بصیرت و علم به باطن امور، چیزی نیست که از ظاهر بشری معلوم باشد و با دیدن درک شود تا برای مردم شناختن آن ممکن باشد، بلکه عصمت امر خفی است که آنرا درک نمی کند مگر کسی که احاطه به آن داشته و عالم به سرائر و خفیّات او باشد. بنا بر این کسی که نصّی بر او نباشد خلافت او ممکن نیست. و در آیات، موقوف بودن شفاعت به اذن خدا، اشاره به این توقّف هست. لذا صوفیّه گفته‌اند:

موکول بودن ریاست الهی بر اذن و اجازه، از ضروریّات مذهب یا نزدیک به ضروری بودن آن است، و سلسله اجازه آنها منضبط است و دست به دست و نفس به نفس به معصوم می‌رسد.

و فقها، نیز قائل به آن هستند و سلسله اجازه ایشان مضبوط است، بلکه در صدر اوّل چنین بودند که اگر برای یکی اجازه سخن گفتن با دشمنان و روایت از معصوم حاصل نمی‌شد با احدی در امر دین حرف نمی‌زد و حدیثی از احادیث معصومین را روایت نمی کرد. و اجازه مشایخ روایت نیز معروف است، پس اکنون هم مانند صدر اسلام هر کس ادّعای خلافت و نیابت رسالت بدون اذن و اجازه بکند از عذاب رهائی ندارد و چون رسول صلّی اللّه علیه و آله مؤسّس احکام سیاسی و عبادات قالبی است و از مردم از این جهت بیعت گرفته است لذا اخذ این بیعت را از این جهت اسلام نامند، و نیز پیامبر از جهت قلب، هدایت کننده و اصلاح کننده

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۱۹

احوال باطن و بیان کننده آداب قلبی است و از این جهت نیز از مردم بیعت گرفته است، و این بیعت، ایمان نامیده می‌شود، .... لذا خلیفه پیامبر یا باید از هر دو جهت جانشین او باشد مانند علیّ (ع) و اولاد معصومین او و هر کسی که جامع هر دو طرف باشد حافظ و نگهبان هر دو جانب می‌شود. و یا اینکه از جهت اوّل جانشین پیامبر می‌شود مانند فقها و علمای شریعت که متصدّی احکام ظاهری و آداب سیاست هستند، و یا اینکه از جهت دوّم جانشین او هستند مانند صوفیّه صافی صاحب راز از شیعه که تمام اهتمامشان به احوال باطن و احکام قلب است. و نزاع بین جهّال دو گروه که هر یک دیگری را انکار می کند، ناشی از جهل به حقیقت رسالت و غفلت از کیفیّت نیابت است، زیرا هر یک از آنها اگر اذن و اجازه برای او حاصل شود در مرتبه خودش نایب بوده و در کارش مأجور و طاعتش واجب است، و مردم محکوم به رجوع به او و اخذ از او هستند.

و هر یک از آن دو گروه اگر برای او اجازه حاصل نشود نسناس می‌شود، بلکه خنّاس و شیطان بوده و مردود می‌شود. پس نزاع در محلّش واقع نشده (و بی‌مورد است) بلکه حقّ این است که نفاق به وفاق تبدیل شود، و هر گروه به گروه مقابل برگردد و چیزی را که در شأن او است از دیگری اخذ کند و با همدیگر صلح کنند، زیرا که ظاهر بی‌نیاز از باطن نیست و باطن بدون ظاهر کامل نمی‌شود.

و داستان پیروی موسی از خضر با اینکه موسی (در احکام ظاهر) به مراتب افضل و بالاتر از خضر است دلیل این است که جایز است کسی که در جهتی برتر است به کسی که در جهت دیگری برتر از اوست مراجعه کند پس باید صاحب باطن در احکام ظاهری به عالم شرع رجوع کند، و صاحب شرع در احکام باطنی به عالم طریقت مراجعه کند. پس هر گاه مصالحه کردند و توافق نمودند، بهتر این است که به کمک هم ادّعای هر منافق دروغگو را که ادّعای فتوا و سلوک می کند دفع نمایند. و بطلان آن ادّعا را ظاهر

سازند و دین را از غائله‌های شیاطین و دروغگویان حفظ نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۰

و تلبّس بعضی از زنادقه به لباس صوفیّه، و همچنین تلبّس کسانی از عوام که خود را به صوفیّه بسته، به لباس آنها در آمده‌اند، و صدور اعمال منافی شریعت از آنها از جهت قول و عمل، موجب نمی‌شود که صوفی شیعه را سرزنش کرد، زیرا آنان کاملا مراقب هستند که چیزی مخالف شریعت چه از نظر قول و چه فعل انجام ندهند، بلکه می‌گویند ترک قید این است که انسان مقیّد به شریعت شود و مراقب هستند که بر زبانشان جز آنچه که بر زبان شریعت جاری شده است، جاری نشود تا چه برسد به فعل و اعتقاد آنان.

فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ اگر در چیز کوچک تا چه برسد به چیز بزرگ و مخصوصا نبأ عظیم (خبر بزرگ) که عبارت از خلافت باشد، با هم نزاع داشتید فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ به خدا و رسول مراجعه کنید، نفرمود: «و الی اولی الامر» زیرا مقصود اصلی این است که هر گاه بین شما تنازع در تعیین ولیّ امر واقع شد، پس آن را به خدا و رسول ردّ کنید، و اگر برای شما ولیّ امر را تعیین نمودند جمیع امورتان را به او برگردانید و در بعض اخبار است که آیه چنین بوده: فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله و الی الرسول و الی اولی الأمر منکم یعنی جمیع آنچیزهائی که ترسیدید در آنها نزاع کنید به قول خدا و رسول مراجعه کنید؟ چون خدا و رسول همه آنچه را که به آن احتیاج دارید بیان کرده‌اند، به اینکه آنرا در کتاب و سنّت بیان نموده‌اند، و کسی را که علم کتاب نزد اوست تعیین نموده‌اند، زیرا قول خدا أَطِیعُوا اللَّهَ ... تا آخر» و قول خدا إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... تا آخر آیه» در باره علیّ (ع) است، و قول محمّد صلّی اللّه علیه و آله: «من کنت مولاه .. تا آخر حدیث» را بیان کردیم که کسی که به رجوع کردن به او و اخذ از او و تسلیم به او از خود شما به شما سزاوارتر و از همه لایق‌تر است همان علیّ (ع) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۱

پس اگر در هر چیزی که ترسیدید نزاع در آن واقع شود به علیّ (ع) برگردانید بعد از آنکه نزاع کلّی را به کتاب و رسول ردّ کردید، و در باره علیّ (ع) نیز به قول کتاب و سنّت رجوع کردید دیگر برای شما هیچ شکّ و تردید و نزاعی در هیچ موردی نمی‌ماند. و اگر مردم را بدون در نظر گرفتن کتاب و گفتار رسول صلّی اللّه علیه و آله داور قرار دهید از طریق رشد و شیوه درست به سوی شکّ و حیرت خارج می‌شوید و این حکم در عالم کبیر است.

و امّا در عالم صغیر، پس اگر نفس با هوایش و طبیعت با قوایش در شیئی از اشیاء با شما تنازع کردند آنرا بر روح و عقل عرضه کنید، پس هر چیزی را که عقل به آن راضی شد و روح آن را تصدیق کرد بگیرید، و هر چیزی را که عقل تصدیق نکرد اگر چه نفس به آن راضی باشد آن را ترک کنید.

إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یعنی ایمان به خدا و قیامت اقتضا می‌کند که هر چه را که بر شما مشتبه شود به کتاب و سنّت و به کسی که علم کتاب و سنّت نزد اوست رجوع کنید، و ترک رجوع به کتاب و سنّت، بیان کننده آن است که ایمان به آندو ندارید.

ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا یعنی این که گفته شد، بهتر از آن است که اولی الامر را به سلاطین، و «ولیکم» را به محبّ و «مولاه» را به محبّ و دوست دارنده تحریف کنید و رأی باطل خود را درست جلوه دهید.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۰] ..... ص : ۱۲۱

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ یَکْفُرُوا بِهِ

وَ یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُضِلَّهُمْ ضَلالاً بَعِیداً (۶۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۲

ترجمه: ..... ص : ۱۲۲

آیا ننگری و عجب نداری از حال آنان که به گمان و دعوی خود به قرآن و کتبی که پیش از تو فرستاده شد ایمان آورده‌اند چگونه باز می‌خواهند که در اختلافات به طاغوت رجوع کنند در صورتی که مأمور بودند که به طاغوت کافر شوند و شیطان خواهد که گمراهشان کند، گمراهی‌ای که از هر سعادت و آسایش دور باشند.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۲

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ طاغوت یعنی خارج از حکومت عقل و چون حکومت عقل، علیّ (ع) است پس طاغوت کسی است که بر علیّ (ع) نهایت سرکشی و طغیان را روا داشته است.

وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ یَکْفُرُوا بِهِ در صورتی که به آنها امر شده است که نسبت به کسی که از حکومت عقل و خدا خارج شده است، کافر شوند.

وَ یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُضِلَّهُمْ ضَلالًا بَعِیداً بعد از آنکه وجوب طاعت خدا را در آنچه که نازل کرده و طاعت رسول را در آنچه که حکم نموده است، و طاعت ولیّ امر را یعنی صاحب امارت باطنی و صاحب عالم امر را در مقابل عالم خلق بیان نمود، حال گمراهان را بیان داشت و شأن نزول آن این بود که، زبیر با یک مرد یهودی در باره باغچه‌ای نزاع کردند. زبیر گفت: به داوری ابن شیبه یهودی راضی می‌شویم، و یهودی گفت: به داوری محمّد صلّی اللّه علیه و آله راضی می‌شویم از اینرو در مورد حرمت محاکمه و داوری بردن به طاغوت و سلاطین جور و قضاوت آنان آیه نازل شد و مقرّر شد که هر چه که طبق حکم آنها گرفته شود حرام است «۱».

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۶۶، تفسیر القمی: ۱ ص ۱۴۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۳

با وجودی که این آیه در مورد خاصّی نازل شده ولی از ائمّه معصومین (ع)، از جمله از امام صادق (ع) در باره تعمیم آیه وارد شده است «۱»: اگر بین کسی یا برادر مسلمانش در مورد حقّی گفتگو و جدالی واقع شود، و طرف دعوی از او بخواهد که یکی از برادرانش داور باشد و او از این امر خودداری ورزد و بگوید حتما به یکی از اینان (اهل طاغوت) داوری برند، به منزله کسانی می‌شود که خداوند در حقّ آنان فرموده است: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یَزْعُمُونَ ...

و از امام صادق (ع) است «۲» وقتی سؤال شد که بین دو نفر از اصحاب ما در دین یا میراث نزاع واقع می‌شود پس داوری به سلطان یا به قاضی‌های سلطان می‌برند آیا این حلال است؟ فرمود: هر کس داوری به طاغوت برد و به نفع او حکم صادر شود هر چه می‌گیرد حرام است اگر چه آن مال، حقّ ثابت او باشد، زیرا آن را به حکم طاغوت گرفته است در حالی که خداوند امر کرده

است، که به طاغوت کفر بورزد.

گفته شد: پس آن دو نفر نزاع کننده چه کار کنند؟ فرمود: «انظروا الی من کان منکم قد روی حدیثنا ...» نظر کنید به کسی از شما که حدیث ما را روایت کند و در حرام و حلال ما نظر نماید و احکام ما را بشناسد، پس به داوری او راضی باشید که من او را حاکم قرار داده‌ام، پس آنگاه که داور به حکم ما حکم کرد، هر کس حکم او را قبول نکرد حکم خدا را سبک شمرده و بر ما ردّ کرده است که ردّ کننده بر ما ردّ کننده بر خداست، و آن در حدّ شرک به خداست.

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۶۶، تفسیر البرهان: ۱/ ص ۳۸۷/ ح ۳، الکافی: ۷/ ص ۴۱/ ح ۲

(۲) تفسیر الصّافی: ۱/ ص ۴۶۶، الکافی: ۷/ ص ۴۱۲/ ح ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۴

تحقیق حدیث «انظروا الی من کان منکم» «۱» ..... ص : ۱۲۴

این حدیث در کافی با تغییر اندک روایت شده است. امّا مقصود از قول امام «الی من کان منکم» کسی است که داخل در این امر باشد و ولایت ما را شناخته باشد و دعوت باطنی را پذیرفته و با ما به بیعت خاصّ ولوی بیعت کرده باشد، نه اینکه کسی که اسلام را به خود بسته باشد مانند اکثر عامّه، یا با دست کسی که بیعت بر دست او جایز نیست مانند خلفای جور، بیعت کرده باشد.

مقصود از قول امام «قد روی حدیثنا» این است که عارف به این امر، خودش را مجاز و مأمور به روایت حدیث نمی‌کند مگر اینکه بر حسب استعداد و استحقاقش به او اجازه داده شود.

منظور از این قول امام: «نظر فی حلالنا و حرامنا» یعنی کسی در این امر (امر حلال و حرام ما) داخل می‌شود که مستعدّ نظر در حلال و حرام ما به سبب خروج از حکومت نفس و شیطان به سبب اصلاح نفسش به مقدار استعدادش از خالی شدن از رذائل و متّصف شدن به فضائل ...

باشد و به او اجازه داده نمی‌شود که به خارج از نفسش نظر کند بلکه فقط آنچه که تکلیف اوست به او القا می‌شود و مأمور به عمل کردن به همان تکلیف است، تا اینکه از غائله‌های نفسش رهائی یابد، پس آنگاه که رهائی یافت، اجازه نظر به خارج نفسش داده می‌شود.

هدف از این گفتار امام: «عرف احکامنا» یعنی با جزئیّات احکام را از ما شنیده باشد، یا کلیّات را شنیده و بر جزئیّات منطبق کند، زیرا که معرف، در علوم جزئی که از مدارک جزئی حاصل می‌شود به کار می‌رود.

علّت این بیان امام: «فارضوا به حکما» این است که اوصاف ذکر شده

---

(۱) همان حدیث فوق

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۵

دلالت می‌کند بر اینکه صاحب آن اوصاف از طرف ما منصوب بوده و از جانب ما مأذون است، و هر کس که از جانب ما منصوب باشد باید به حکومت او راضی بود، زیرا که حکومت او با اجازه ما و در حقیقت همان حکومت ما می‌باشد.

امّا این فرمایش امام: «فانّی قد جعلته علیکم حاکما» که به «انّ» تأکید شده و جمله اسمیّه است، و نسبت به سبب تقدیم مسند الیه تکرار شده، و مقرون بودن آن به لفظ «قد» و ماضی بودن مسند همانند جمله سابق دلالت می‌کند بر اینکه، جعل و نصب قبلا از

طرف امام صورت گرفته است.

پس حديث، دليل بر اذن خاصّ است كه براى موصوف به اين اوصاف حاصل مى‌گردد و دليل بر اين است كه اين اوصاف علامتهاى اين اذن است. و اين امر در عالم كبير است، و امّا در عالم صغير، مقصود از داورى بردن به طاغوت داورى بردن به خيال و قبول حكومت خيال است، كه به سبب گمراه شدن به وسيله شيطان، وهم و حيله او محقّق مى‌شود، و آن دو، مظهر طاغوت و شيطان در عالم صغير هستند پس هر كس كه به سبب حكومت خيال، بخورد و بپوشد و نكاح كند و مال جمع نمايد او خورنده حرام است، و شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ اشاره به آن است.

وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ در حالى كه به آنان محقّقا فرمان داده شده كه به حكومت خيال كافر باشند و به كتاب قلب و رسول عقل و علىّ روح مراجعه كنند، پس كسى كه به حكومت علىّ روح كه بر لسان رسول عقل جارى و در كتاب قلب ثابت است، رجوع نمايد هر كارى كه انجام دهد حلال است اگر چه در صورت ظاهر خلاف ديده شود، و هر كارى كه با حكومت خيال انجام دهد حرام است اگر چه به صورت موافق نمايان شود. پس نماز و روزه و حجّ و جهاد از پيروان شيطان حرام و ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۶

عصيان است، و خواب و نكاح و خوردن و مزاح از پيروان علىّ (ع) طاعت و احسان است.

و چه خوب گفته است مولوى (ره):

مشورت با نفس خود گر مى‌كنى هر چه گويد، كن خلاف آن دنى

گر نماز و روزه مى‌فرمايدت نفس مكّار است مكرى زايدت

و قول خداى تعالى: وَ لا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ، و ما لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ «۱» اشاره به همين معنى است. و مولوى (ره) گفته است:

هر چه گرد علّتى علّت شود كفر گيرد كاملى ملّت شود

از سموم نفس چون با علّتى هر چه گيرى تو مرض را آلتى

[سوره النساء (۴): آيه ۶۱] ..... ص : ۱۲۶

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً (۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۶

و چون به ايشان گفته شود كه به حكم خدا و رسول باز آييد گروه منافق را بينى كه سخت مردم را از گرويدن بتو باز ميدارند.

تفسير: ..... ص : ۱۲۶

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ ما به تو، قضاياى آينده و منازعاتى كه در آينده بين علىّ (ع) و يارانش و بين منافقين و حزب‌هايشان واقع خواهد شد و از احتجاجات و منازعات، فرا خواندن علىّ (ع) و يارانش منافقين را به كتاب خدا به چيزهائى كه تو در حقّ او

(۱) از آنچه که نام خدا بر آن برده نشده است نخورید»، و «و شما را چه می‌شود که از آنچه نام خدا بر آن برده شده است نخورید» انعام: ۱۱۸ و ۱۱۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۷

گفته‌ای، (و سایر موارد مشابه را) نشان دادیم. با وجودی که به آنها گفته شد بیائید کتاب و سنّت رسول را حکم و داور قرار بدهیم. رَأَیْتَ الْمُنافِقِینَ یَصُدُّونَ عَنْکَ صُدُوداً می‌بینی که منافقین از گرویدن به تو جلوگیری می‌کنند «صدّ عنه صدودا» یعنی از او اعراض کرد، و «صدّ عنه صدّا» یعنی منع و جلوگیری کرد، و مقصود این است که آنها از علیّ (ع) اعراض می‌کنند. در این آیه، محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مورد خطاب قرار داد یا اینکه ممکن است که کنایه از علیّ (ع) باشد یا اشاره به این باشد که جلوگیری از گرویدن به علیّ (ع) و اعراض از او اعراض از محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، زیرا علیّ (ع) ظهور پیامبر است بعد از پیامبر، و به منزله خود پیامبر است چنانکه آیه أَنْفُسَنا «۱» بر آن دلالت می‌کند، و در خبر به این معنی اشاره شده است.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۲] ..... ص : ۱۲۷

اشاره

فَکَیْفَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِیبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ ثُمَّ جاؤُکَ یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا إِحْساناً وَ تَوْفِیقاً (۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۷

پس چگونه خواهد بود حال آنان که چون رنج و مصیبتی از کردار زشت خود به آنها رسد آنگاه نزد تو آیند و به خدا سوگند خورند که در کار خود قصدی جز نیکوئی و موافقت با مسلمانان نداشتیم.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۷

پس چگونه خواهد بود حال تو با آنها آنوقت که به علّت کردار زشتشان عقوبتی از جانب خدا به آنان برسد و نزد تو می‌آیند و عذرخواهی دروغی می‌کنند. و به خدا قسم یاد می‌کنند که ما قصد احسان به تو و امّت تو و موافقت با مسلمانان را داریم.

(۱) اشاره به آیه مباهله است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۸

[سوره النساء (۴): آیه ۶۳] ..... ص : ۱۲۸

اشاره

أُولئِکَ الَّذِینَ یَعْلَمُ اللَّهُ ما فِی قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ وَ قُلْ لَهُمْ فِی أَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِیغاً (۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۸

اينان هستند كه خدا از قلب (ناپاك) آنها آگاه است پس تو اى رسول از آنها رو بگردان ولى به آنان پند بده و به گفتار دلنشين و مؤثّر با آنها سخن گوى.

تفسير: ..... ص : ۱۲۸

أُولئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ ما فِي قُلُوبِهِمْ خدا مى‌داند كه نفاق در قلب آنهاست ولى بر آن پرده مى‌كشد و مى‌پوشاند.
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ از آنان رو بگردان ولى از رسوا كردن و تعقيب آنها صرف نظر كن و با آنها مدارا كن كه در مدارا كردن نسبت به آنان مصلحت كلّى و نظام كلّى است.
وَ عِظْهُمْ براى اتمام حجّت و براى اينكه اظهار نفاق آنان كم باشد آنها را نصيحت كن.
وَ قُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغاً آنچه كه در نفس آنها در شأن علىّ (ع) هست به آنان بگو، زيرا كه شأن علىّ (ع) در روان هر صاحب روانى و يا در خلوت، يا در شأن نفس‌هايشان وجود دارد با گفتار رسائى بگو كه در آنها اثر كند و مانع از اظهار نفاقشان گردد، تا اينكه بسيارى از امّت تو با آنها موافق نشوند، چون بيشتر آنها از باب اينكه علىّ (ع) تعدادى از خويشاوندان آنها را كشته است با علىّ (ع) دشمنى مى‌ورزند، و هر گاه كسى را ببينند كه معاند و منافق با علىّ (ع) است با او موافق مى‌شوند.
و مدارا كردن با اين منافقين و مواعظه و ترسانيدن آنان به نحوى باشد كه ديگر بر اظهار نفاق با غير خود جرأت نداشته باشند و براى حفظ امّت تو از نفاق مفيدتر و شايسته‌تر است.

[سوره النساء (۴): آيه ۶۴] ..... ص : ۱۲۸

اشاره

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً (۶۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۲۹

ترجمه: ..... ص : ۱۲۹

ما رسولى نفرستاديم مگر به اين مقصود كه خلق به امر خدا، اطاعت او كنند و اگر هنگامى كه گروه منافق بر خود به گناه ستم كردند از كردار خود به خدا توبه كرده به تو رجوع مى‌كردند كه بر آنها استغفار كنى و از خدا آمرزش خواهى، البتّه در اين حال خدا را توبه پذير و مهربان مى‌يافتند.

تفسير: ..... ص : ۱۲۹

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ عطف است بر قول خدا إِذا قِيلَ لَهُمْ و تنبيه بر نهايت شقاوت آنان به علّت خودداری از رجوع كردن به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله.
وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ به اينكه با هم عهد بستند بر عناد با علىّ (ع) و متّفق شدند بر غصب حقّ او.
و اگر توبه كردند و پشيمان شدند و جاؤُكَ پيش تو آمدند، كه كنايه از آمدن پيش علىّ (ع) است. يا از باب اينكه علىّ (ع) مظهر

پيامبر است.

فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ و خود را نزد علىّ (ع) خالص گردانيدند (خلوص نسبت به علىّ (ع) آمرزش خواهى از خداست).

وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ نفس رسول كه عبارت از علىّ (ع) باشد، آمرزش آنانرا خواستار شود.

لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً چون خداى تعالى علىّ (ع) را باب توبه و مظهر رحمت خود قرار داده است، پس هر كس نزد علىّ (ع) توبه كند به وسيله توبه و رحمت خدا رستگار شود.

[سوره النساء (۴): آيه ۶۵] ..... ص : ۱۲۹

اشاره

فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيما شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً (۶۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۰

ترجمه: ..... ص : ۱۳۰

نه چنين است قسم به خداى تو كه اينان به حقيقت، اهل ايمان نمى‌شوند مگر آنكه در خصومت و نزاعشان تنها ترا حاكم كنند و آنگاه هر حكمى كنى هيچ گونه اعتراضى در آن نداشته كاملا از دل و جان تسليم فرمان تو باشند.

تفسير: ..... ص : ۱۳۰

فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ نه چنين است، قسم به خدايت كه آنها متّصف به اسلام و ايمان عامّ نمى‌شوند.

حَتَّى يُحَكِّمُوكَ مگر اينكه تو را يا علىّ (ع) را به داورى برگزينند.

فِيما شَجَرَ بَيْنَهُمْ در آنچه كه در آن تنازع كردند كه عبارت شَجَرَ بَيْنَهُمْ به معناى «شجر الامر بينهم» (در بين آنها نزاع واقع شد)، مى‌باشد.

ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ و آنگاه تو يا علىّ (ع) هر چه در باره آنان حكم كنى اعتراضى نداشته باشند.

وَ يُسَلِّمُوا خودشان را به تو يا به علىّ (ع) تسليم كنند. تَسْلِيماً تسليم كردنى- در كافى از امام باقر (ع) است كه خداوند امير المؤمنين (ع) را در كتابش مورد خطاب قرار داده است در قول خدا: وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا و آيه را خواند تا رسيد به قول خدا: فِيما شَجَرَ بَيْنَهُمْ فرمود: در ضمن چيزهائى كه بر آن پيمان بسته‌اند اين بود كه اگر خداوند، محمّد صلّى اللّه عليه و آله را از دنيا برد امر خلافت را، در بنى هاشم نگذارند كه بماند.-

سپس اگر تو بين آنها به قضاوت پردازى چه حكم به قتل دهى يا عفو، در دلهايشان ايرادى نيابند و تسليم حكم تو شوند «۱».

---

(۱) تفسير البرهان: ۱ ص ۳۹۰/ ح ۶، تفسير الصّافى: ۱ ص ۴۶۱، الكافى: ۱ ص ۳۹۱/ ح ۷

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۱

و امثال اين، از اسرار كتاب است كه علم به آن ندارد مگر كسى كه به او خطاب شده است، و راسخين در علم مى‌گويند همه‌اش از جانب پروردگار است و وجه صحّت آنرا با اينكه ظاهر خطاب براى محمّد صلّى اللّه عليه و آله است بيان كرديم.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۶] ..... ص : ۱۳۱

اشاره

وَ لَوْ أَنَّا كَتَبْنا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيارِكُمْ ما فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما يُوعَظُونَ بِهِ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَشَدَّ تَثْبِيتاً (۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۱

و اگر به آنها امر می‌کردیم که خود را بکشید یا از دیار خود (برای جهاد) بیرون روید به جز اندکی (مؤمنان کامل) اطاعت نمی‌کردند و اگر مردم به حکم حقّ و به آنچه پندشان می‌دهند عمل می‌کردند البتّه نیکوتر و کاری محکم‌تر و اساسی‌تر در امر دین و دنیای آنان بود.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۱

وَ لَوْ أَنَّا كَتَبْنا و اگر واجب می‌کردیم عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ بر ایشان که برای کفّاره گناهانتان خودتان را بکشید، چنانکه بر بنی اسرائیل بعد از عبادت گوساله واجب کردیم.

أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيارِكُمْ یا جلای وطن کنید، ما فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ جز عدّه کمی این کار را نمی‌کردند. این سخن برای آنها رسوائی رسائی است از جهت اینکه حال آنها در شقاوت از قوم موسی (ع) که عبادت گوساله کردند و فریب سامری خوردند قبیح‌تر و قوی‌تر است زیرا که آنها پشیمان شدند و توبه کردند و بعد از پشیمانی آنها قتل را بر آنها واجب کردیم، و اینها پشیمان نمی‌شوند و اگر هم پشیمان شوند، آنچه را که بر آنها واجب کردیم انجام نمی‌دهند.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما يُوعَظُونَ بِهِ و اگر آنها به پندهایت در باره رجوع به کتاب و سخنانت در باره علیّ (ع) و رجوع به آن حضرت و رضایت دادن به حکومت او و تسلیم بودن به او بعد از پشیمانی و طلب استغفار از وی، گوش فرا دهند و به کار بندند.

لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَشَدَّ تَثْبِيتاً بر ایشان بهتر و پایدارتر است چون به اسلام گرویده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۲

[سوره النساء (۴): آیه ۶۷] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

وَ إِذاً لَآتَيْناهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْراً عَظِيماً (۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۲

و محققا در آن صورت به پاداش اطاعت، مردی بزرگ از جانب خود، به آنها عطا می‌کردیم.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۲

زیرا او، باب رحمت ماست پس کسی که به سوی او بیاید ناامیدش برنمی گردانیم.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۸] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

وَ لَهَدَيْناهُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً (۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۲

و آنان را به راه راست راهنمائی می کردیم.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۲

زیرا که پشیمانی از کار خلافشان و طلب مغفرت از او موجب شمول رحمت ما به آنها می‌شود، و با شمول رحمت ما مستحقّ توبه مخصوص بدست پیامبر می‌شوند، و در این هنگام خدا آنها را قبول می کند و بر آنان توبه عرضه می کند، و از آنها بیعت خاصّ ولوی می گیرد، و بر آنان دری به سوی راه راست باز می کند که همان راه قلب است، بلکه راه حاضر شدن نزد اوست که همان حضور نزد خداست.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۹] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً (۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۲

و آنان که خدا و رسول را اطاعت کنند البتّه با کسانی که خدا به آنها لطف و عنایت کامل فرموده یعنی با پیامبران و صدّیقان و شهیدان و نیکوکاران محشور خواهند شد و اینان در بهشت چقدر رفیقان نیکوئی هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۳

تفسیر: ..... ص : ۱۳۳

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ کسی که امر خدا و رسول را در باره علیّ (ع) قبول کند، و پس از قبول آنچه را که خدا و رسول در باره علیّ (ع) گفته‌اند پذیرفته به او بازگشت کند و به او پناه برد، و کسی که از در راستی به او پناه برد، نزد او مقبول خواهد شد و هر کس که نزد او مقبول باشد رحم او شامل حالش می‌شود، و عهد و میثاق خدا را با او می‌بندد، و او را در ولایت خودش داخل می کند، و هر که را که علیّ (ع) در ولایتش داخل کند.

فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ او با کسانی همراه و رفیق خواهد بود که خدا به آنها نعمت داده است البتّه که نعمت حقیقی همان

علیّ (ع) و ولایت او می‌باشد، پس هر کس که به نبوّت و کمالات آن رسید، به آن نرسید مگر با ولایت علیّ (ع) و از آنها کسی گرفتار نشد مگر اینکه ولایت علیّ (ع) را نپذیرفت.

مِنَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً و نبیّ انسانی است که به او چیزی وحی شده است، و صدّیق کسی است که از جهت قول و فعل و عقیده و اخلاق از اعوجاج خارج شده باشد، به نحوی که هیچ کژی در او باقی نماند، و دیگران را نیز از ناراستی خارج سازد زیرا مبالغه این معنی را اقتضا می‌کند.

مقصود از صدّیقین اوصیا هستند که خودشان کاملند و دیگران را هم کامل می‌کنند. و شهدا کسانی هستند که به وسیله سلوک یا جذب غیب را مشاهده کرده‌اند، و به مقام قلب رسیده‌اند و نزد پروردگارشان در ولایتی که عبارت از علیّ (ع) است، حاضر شده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۴

یا اینکه مقصود از شهدا کسانی هستند که در جهاد به شهادت رسیدند، و صالحین در اینجا کسانی هستند که به ولایت متوسّل شدند، ولی به مقامی در آن نرسیدند امّا آن راه را از در صدق پیمودند.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۰] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

ذلِکَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ عَلِیماً (۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۴

این است فضل و بخشش خدا و علم ازلی خدا (به احوال و حاجات خلق) کفایت می‌کند.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۴

ذلِکَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ ترغیب و تشویق آنان است بر ولایت و بشارت بر مؤمنین است به اینکه فضل و برتری که باید در آن رقابت شود همان رفاقت و مداراست که فضلی جز آن نمی‌باشد. پس کسی که این برتری را طلب می‌کند باید به علیّ (ع) تولّی نماید و با بیعت با او در ولایت او داخل شود.

وَ کَفی بِاللَّهِ عَلِیماً خداوند مقدار استحقاق و سلوک شما در طریق ولایت را می‌داند و به اندازه طاعت و سلوک شما بر شما تفضّل می‌کند. کسی که با بیعت ولوی با علیّ (ع) بیعت کرده است باید که تنها به بیعت اکتفا نکند و زیادی فضل، و درجه بالا را طلب کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۱] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَکُمْ فَانْفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِیعاً (۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۴

اى اهل ايمان سلاح جنگ بگيريد، آنگاه دسته دسته و يا همه بيك بار براى جهاد بيرون رويد.

تفسير: ..... ص : ۱۳۴

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ پس از آنكه منافقين و حال و مآل آنها و موافقين و حال و مآل آنها را ذكر كرد از باب شفقت و مهربانى با مؤمنين، آنان را مورد ندا و خطاب قرار داد، و آنها را از منع و جلوگيرى منافقين بر حذر داشت و امر كرد كه مؤمنين از حيله منافقين بر حذر باشند. يعنى بيدارى و آمادگى براى مقابله با دشمن را داشته باشند. گاهى «حذر» بر اسلحه نيز استعمال مى‌شود كه به وسيله آن بيدارى و آمادگى حاصل مى‌گردد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۵

پس اگر مقصود از مؤمنين كسانى باشند كه با بيعت عامّ بيعت كردند كه همان اسلام است پس مقصود از حذر ظاهر، اسلحه است كه در جهاد صورى بكار مى‌رود و مقصود از حذر باطن، تمسّك به قول محمّد صلّى اللّه عليه و آله در باره علىّ (ع) و يادآورى او به طور دائم است.

چنانكه محمّد صلّى اللّه عليه و آله در خطبه‌اش قبل از القاى ولايت علىّ (ع) از باب توصيه به آنها فرمود: خدا رحمت كند مردى را كه شنيده بيدار شد، پس آنان را به حفظ و نگهدارى توصيه نمود.

و اگر مقصود، كسانى است كه با علىّ (ع) بيعت كردند و با دست او توبه نمودند و با نفخه او، ايمان در قلوبشان داخل شد كه همان ايمان حقيقى است در اين صورت مقصود از حذر صورى، سلاح است و مقصود از حذر باطنى نمازى است كه علىّ (ع) به آنها ياد داده است كه آن نماز البتّه از فحشاء و منكر نهى مى‌كند و آن سلاحى است كه شياطين جنّ و انس را از در خدا كه ولايت است مى‌راند.

فَانْفِرُوا كوچ كنيد به جهاد جلى و آشكار با كفّار، يا جهاد صورى خفى با منافقين سست و تنبل، يا به جهاد باطنى با دشمنان باطنى، كه شما را از سلوك و بازگشت به باب قلب و حضور نزد علىّ (ع) در خانه قلب سست و كند مى‌كند.

ثُباتٍ جمع «ثبة» بضمّ ثاء به معنى جماعت و معنى آن اين است كه براى جهاد، دسته دسته و به تدريج كوچ كنيد، چنانكه آن شأن كسانى است كه به جنگ ظاهرى مى‌روند و شأن كسانى است كه در جهاد با نفس سلوك مى‌كنند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۶

أَوِ انْفِرُوا جَمِيعاً يعنى مجتمعا و همه با هم، چنانكه آن شأن افراد زرنگ است كه در جنگ صورى جرأت به خرج مى‌دهند و شأن كسانى است كه در كوچ باطنى جذب شده‌اند.

و چون مناسب اين بود كه حال آنها را بيان كند از جهت سلوك و ترغيب به آن و سستى و كندى آن، لذا خداى تعالى فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۷۲] ..... ص : ۱۳۶

اشاره

وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً (۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۶

و همانا گروهی از شما (که منافقند و به ظاهر دوست)، به خبرهای مجعول هول‌انگیز شما را ترسان ساخته از جهاد باز می‌دارند و اگر به شما حادثه ناگواری رسد آن منافق مردم به طریق شماتت گویند خدا ما را مورد لطف قرار داد و از این حادثه که آنها را به کشتن داد، ما را محفوظ داشت.

تفسیر: ..... ص : ۱۳۶

وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ عطف بر محذوف است که قسمی از گروه را نشان می‌دهد. یعنی از شما کسانی هستند که در رفتن به جهاد سرعت به خرج می‌دهند، و کسانی هم هستند که کند می‌روند، در اینجا به همین اندازه اکتفا کرد و احوال کندروها را تفصیل داده و حال سرعت یافتگان را که می‌کشند یا کشته می‌شوند، در آیه: وَ مَنْ يُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بیان نموده است.

فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ «مصیبت» ظاهرا در پیشامدهایی مانند قتل و شکست و جراحت است و باطن آن رخدادهایی مانند ریاضت‌ها و گرفتاریهایی است که در راه جهاد پیش می‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۷

قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً منافق گوید: خدا مرا مورد نعمت قرار داد که با آنها نبودم او سلامت در دار بلا (این دنیا) را در مقام مقایسه با ابتلاء در طریق دار رحمت (آخرت)، نعمت می‌بیند، در حالی که همان امر در طریق آخرت جزا و کیفر محسوب میشود نه نعمت، و همچنین است اگر از ولایت رو گردان شود، آن هم جزا محسوب می‌شود.

از امام صادق (ع) است «۱»: که اگر این کلمه را اهل شرق و غرب بگویند از ایمان خارج می‌شوند و لکن، خداوند به سبب اقرارشان آنها را مؤمنین نامیده است و در روایت دیگری است که آنان مؤمن نیستند و کرامتی برای آنان نیست. و سرّ مطلب این است که، مادام که دنیا و هوای نفس را اختیار نکند سلامت در آن را نعمت نمی‌بیند، و کسی که دنیا را اختیار کند بهره‌ای از ایمان را دارا نمی‌شود، و کرامت با اسم ایمان حاصل نمی‌شود، بلکه کرامت ناشی از ایمان است که همان قبول دعوت باطنی و بیعت با صاحب، آن باشد، با شرائطی که دارد، و با کسب خیر در آن، که منجرّ به ترجیح آخرت بر دنیا می‌شود.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۳] ..... ص : ۱۳۷

اشاره

وَ لَئِنْ أَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً (۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۷

و اگر فضل خدا شامل حال شما گردد، گوئی میان شما و آنان ابدا دوستی نیست (تا نفع شما را نفع خود دانند) گویند ای کاش ما نیز با آنها به جهاد رفته بودیم تا به نعمت فتح و غنیمت بسیاری که نصیب آنها شد بهره فراوان می‌بردیم.

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱، ص ۴۷۰۰، تفسیر العیاشی: ۱، ص ۲۵۷/ ح/ ۱۹۱، تفسیر البرهان: ۱، ص ۳۹۳/ ح ۷۲ تفسیر القمی: ۱ ص ۱۴۳

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۸

تفسير: ..... ص : ۱۳۸

آوردن لام تأكيد در اوّل آيه لَئِنْ أَصابَكُمْ و نياوردن آن در آيه قبل فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ از اين روست كه در قضيّه اول (آيه قبل) گويا مخاطب كسى است كه ذهنش خالى از حكم سؤال و انكار است لذا تأكيد نكردن بهتر است. امّا در اين قضيّه (آيه بالا) چون بعد از قضيّه اول آمده است و مخاطب آماده سؤال كردن است، كه حال دو وضع ديگر چه مى‌شود؟ از اين رو از باب استحسان لام تأكيد براى آماده كردن ذهن در اوّل آيه و لام قسم و نون تأكيد در لَيَقُولَنَّ آورده است.

يعنى اگر فضلى از طرف خدا، چه ظاهرى و چه باطنى به شما برسد، هر آينه مى‌گويند:- آن سان كه بين شما و آنان هيچ دوستى وجود ندارد- اى كاش ما نيز با آنها بوديم تا به نعمت فتح و غنيمت مى‌رسيديم.

زيرا وصلت و اتّصال ايمانى اقتضا مى‌كند كه از متنعّم شدن شما، (آن شخص) خوشحال شود، و با مصيبت شما اندوهناك گردد. پس اگر مصيبتى به شما رسيد و او خوشحال شد كه به او مصيبت نرسيده است و اگر به شما تفضّل شد و به او بهره‌اى نرسيد حسرت خورد كه چرا به او تفضّلى نشده است، اين دليل مباينت و جدائى او از شما است اگر چه با ظاهر قولش موافق باشد. و به همين جهت بين قول و مقول جمله معترضه آورده است.

پس اگر حال منافقين تنبل و كندرو چنين باشد كه ذكر شد پس مؤمنين بايد به جهاد بروند.

[سوره النساء (۴): آيه ۷۴] ..... ص : ۱۳۸

اشاره

فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ وَ مَنْ يُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً (۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۸

مؤمنان بايد در راه خدا، با آنان كه حيات مادّى دنيا را بر آخرت گزيدند جهاد كنند و هر كس در جهاد بر راه خدا كشته شد يا فاتح گرديد زود باشد كه او را در بهشت ابدى اجرى عظيم دهيم.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۳۹

تفسير: ..... ص : ۱۳۹

فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ پس مؤمنين بايد در راه خدا قتال كنند.

الَّذِينَ يَشْرُونَ اين مؤمنان كسانى هستند كه زندگى دنيوى را مى‌فروشند الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ يعنى كسانى كه با دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا علىّ (ع) نفسها و اموالشان را در مقابل اينكه بهشت براى آنها باشد مى‌فروشند، پس حال آنان چنين شده است كه تدريجا از كالا مى‌دهند و بر حسب آن از بها مى‌گيرند.

وَ مَنْ يُقاتِلْ عطف است بر محذوف كه جواب سؤال مقدّر است و تقدير آن اين است: كسى كه قتال نكند پس او ملحق به سست‌ها و تنبل‌هاست، يا حال است از الَّذِينَ يَشْرُونَ.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ يعنى در حالى كه او در راه خدا قتال كند، يا در حفظ راه خدا.

فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً يعنى كشته شدن يا غلبه يافتن هر دو به نفع اوست، پس نبايد منظورش از جهاد چيرگى بر

دشمن باشد، بلکه باید به سبب امتثال امر، عزّت نفس جوید و با بذل نفس، غلبه دینی و یا عزّت دین طلب نماید.
از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود «۱»: برای‌شهید هفت خصلت از جانب خدای تعالی است اوّل اینکه با هر قطره‌ای خون، گناهی از او بخشیده می‌شود. دوّم اینکه سرش در دامن دو همسرش از حور العین واقع می‌شود و غبار را از صورت او پاک می‌کنند ... تا اینکه فرمود: سوّم این است که از پوشاک‌های بهشتی به او پوشانده می‌شود. چهارم اینکه خازنین بهشت برای عرضه بوهای خوش پیشی می‌گیرند تا او کدامیک از آنها را می‌گیرد. پنجم اینکه منزلش را می‌بینند، ششم: به روحش گفته می‌شود سرعت گیر و در بهشت هر جا که خواهی جای گیر. هفتم نظر می‌کند در وجه خدا، و آن راحتی برای هر نبیّ یا شهیدی است.

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱، ص ۴۷۰ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۰

[سوره النساء (۴): آیه ۷۵] ..... ص : ۱۴۰

اشاره

وَ ما لَكُمْ لا تُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُها وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً (۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۰

چرا در راه خدا جهاد نمی‌کنید در صورتی که جمعی ناتوان از مرد و زن و کودک شما در مکّه اسیر ظلم کفّارند آنها دائم می‌گویند بار خدایا ما را از این شهری که مردمش ستمکارند بیرون آر و از جانب خود برای ما بیچارگان، نگهدارنده و یاوری فرست.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۰

وَ ما لَكُمْ چه منفعتی برای شماست و چه مانعی برای شماست، و جمله عطف است بر قول خدا، «لیقاتل» یا حال است، یا معطوف است بر مقدّر که تقدیرش این است: اگر جهاد مطلقا مال شما است پس چرا رغبت در آن نمی‌کنید؟ و چه شده است شما را؟
لا تُقاتِلُونَ که کارزار نمی‌کنید، این عبارت استیناف است و جواب سؤال مقدّر یا حال از مجرور است.
فِي در تقویت سَبِيلِ اللَّهِ راه خدا یا حفظ آن، و آن ولایت است، چون ولایت در حقیقت، راه خداست. و هر راهی که به تبع ولایت از آن منشعب شود یا به آن متّصل شود، راه خداست.
وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ عطف بر «اللّه» یا بر «سبیل اللّه» است اعمّ از اینکه مقصود به مستضعفین، ائمّه و پیروان و اولاد آنان باشد که اشباه مردم آنها را ضعفا بی‌حساب می‌آورند یا آنها را ضعفا قرار داده‌اند بدین نحو که غنیمت آنها را منع کردند و یارانشان را کشتند، یا اینکه مقصود از مستضعفین، ضعفای عقول از شیعه و غیر آنهاست.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۱
معنی آیه این است: چرا با دشمنان ظاهر ولایت در راه تقویت ولایت و بالا بردن آن و اعلان آن جنگ نمی‌کنید؟ یا به سبب جهاد

کردن، با دستها و زبانها و اموالتان که آنرا برای دفاع از دشمنان بذل کنید آنها را ساکت نمی‌کنید؟ یا مالهایتان را به کسی نمی‌بخشید که می‌تواند دشمنان را از شما دور ساخته و آنها را ساکت کند؟! و چرا با دشمنان باطنی ولایت با زبانهایتان که یادآور ولایت باشد و با انجام حسنات و قوا و اموال باطنی خود جهاد نمی‌کنید؟ بدین نحو که اموال را بذل کنید تا دشمنان ولایت را از آن دور سازید، و در راه تقویت و یاری کسانی باشید که دشمنان، آنانرا ضعفا از ائمّه و پیروانشان شمرده یا قرار داده‌اند، یا آنانرا که از ضعفا شمرده می‌شوند تقویت نمائید. به اینکه شبهاتی که از جانب دشمنان، بر آنها وارد می‌شود دفع کنید. و مقصود از ضعفا، شیعیان ائمّه هدی هستند، یا اینکه ضعفای سربازان وجودت را، که شیطان و لشگریانش آنها را ضعیف شمرده یا قرار داده‌اند تقویت، و یا آنانرا که از ضعفای عقول شمرده شده‌اند از نابود شدن و از بین رفتن، حفظ کنید.

مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذِينَ یعنی از مردان و زنان و فرزندانی که قدرت دفع دشمنان را ندارند.

یَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْیَةِ الظَّالِمِ أَهْلُها نزول آیه اگر چه در مورد ضعفای مکّه است ولی حکم، اختصاص به آنها ندارد چنانکه در خبر است، پس مقصود از قریه، مکّه و هر قریه‌ای است که شیعه در آنجا ولیّی از امام و مشایخشان پیدا نمی‌کند، و هر قریه‌ای که امامان (ع) در آنجا بین منافقین امّت قرار گرفته باشند، و قریه نفس حیوانی، که سربازان انسانی در آنجا ولیّ‌ای پیدا نمی‌کنند و مایلند که از آنجا خارج شوند و به قریه سینه و شهر قلب برسند، و در خانه دل درخواست حضور به نزد امام یا مشایخشان را دارند که از مزاحمت اغیار خالی باشد، و می‌گویند:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۲

وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ نَصِیراً تکرار لفظ «اجعل» برای این است که مقام تضرّع و ابتهال مناسب تطویل و اصرار در سؤال را دارد، و از طرف دیگر مسؤول (کسیکه مورد سؤال قرار گرفته است) یک شخص نیست و اگر هم یک شخص باشد از یک جهت نیست، بلکه مسؤول محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) است یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله است از جهت هدایت و از جهت یاری، و یا مسؤول علیّ (ع) از هر دو جهت است.

در بین صوفیان این مطلب باقی مانده است که تعلیم و تلقین باید کمک دو نفس متوافق باشد که یکی از آن دو شخص هادی و دیگری دلیل است، و شیخ هادی برای هدایت و تولّای امور سالک، در چیزی است که به او نفع رساند و او را جذب کند و شیخ دلیل او را در دفع دشمنان یاری می‌کند و به سبب راهنمائیش به طریق توسّل به شیخ هدایت، از جهل و پستی خارج می‌سازد.

لذا در این آیه اشاره است به اینکه شایسته است که سالک دائما حضور شیخش را بر حسب مقام نورانیّت و مقام صدرش طلب کند، و همین معنی انتظار ظهور شیخ در عالم صغیرش می‌باشد، و امّا ظهور شیخ بر حسب بشریّتش بر بشریّت سالک صحیح نیست که گفته شود از جانب خداست بلکه آنگاه که شیخ بر حسب نورانیّت ظاهر شود آنجا ولیّ و یاور از نزد خداست.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۶] ..... ص : ۱۴۲

اشاره

الَّذِينَ آمَنُوا یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ الطَّاغُوتِ فَقاتِلُوا أَوْلِیاءَ الشَّیْطانِ إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطانِ کانَ ضَعِیفاً (۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۲

اهل ایمان، در راه خدا و کافران در راه شیطان جنگ می‌کنند پس شما مؤمنان با دوستان شیطان نبرد کنید (و از آنها وهم و اندیشه نداشته باشید) که مکر و سیاست شیطان بسیار سست و ضعیف است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۳

تفسیر: ..... ص : ۱۴۳

الَّذِينَ آمَنُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حال است یا مستأنف در مقام تعلیل و معنی آن این است: شایسته نیست که شما کارزار را ترک کنید.

زیرا انسان از کارزار فارغ و بی‌نیاز نمی‌شود. از اینرو کارزار را به طریق عموم و استمرار در انسان آورده است و به دو گروه نسبت داده است و به صورت فعل آورده است تا دلالت بر استمرار مجدّدی کند و چون مؤمنین در راه خدا کارزار کنند چنانکه پیش از این بیان شد که: هر کس در راه خدا کارزار کند، عاقبت پیروزی از آن اوست، چه غالب شود و چه مغلوب پس پیروزی از آن مؤمنان مجاهد است.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ و هر کس که در راه طاغوت جنگ کند یار و یاوری برای او پیدا نمی‌شود. چنانکه گذشت، خداوند کسانی را که به جبت و طاغوت ایمان آورده‌اند، لعنت کرده است. و کسی را که خدا لعنت کند یار و مددکاری برای او پیدا نمی‌کنی، زیرا شیطان است که به آنها وعده می‌دهد و شیطان جز به فریب وعده نمی‌دهد، و آنان را در چیزی که می‌خواهد می‌اندازد و پس از آن خودش از آنها فرار می‌کند.

بدان که خود جنگ و معارضه با دشمنان محقّق نمی‌شود مگر از قوّت قلب که مبدأ بسیاری از خیرات است مانند شجاعت و سخاوت و عفّت و جرأت و شهامت و غیر آنها، و جنگ با دشمنان موجب قوّت قلب است و اگر با اذن و امر از جانب خدا باشد باعث توکّل تامّ و عاقبت پسندیده می‌گردد، و برای مبارزه از جانب خدا یار و مددکار پیدا می‌شود، لذا تأکید در امر جهاد و مدح مجاهدین و ذمّ قاعدین (کسانیکه به جهاد نمی‌روند) بدون عذر، در بسیاری از روایات آمده است.

فَقاتِلُوا جمله جزاء شرط محذوف است که از جمله سابق استفاده می‌شود، تقدیر آن این است: اگر مؤمنین در راه خدا کارزار می‌کنند و کافرین در راه شیطان می‌جنگند پس ای مؤمنین کارزار کنید، أَوْلِياءَ الشَّيْطانِ عوض لفظ «کافرین» یاران شیطان را آورد تا اینکه نمایانگر نکوهش دیگری برای آنها باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۴

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعِيفاً و بدانید که مکر و فریب شیطان ضعیف است، این سخن برای ترغیب و جرأت دادن به مؤمنین می‌باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۷] ..... ص : ۱۴۴

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَلِيلٌ وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقى وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۴

نمی‌نگری و عجب نداری؟ از حال مردمی که گفتند به ما اجازه جنگ ده و به آنها گفته می‌شد اکنون از نبرد خودداری کرده به

وظیفه نماز و زکات قیام کنید (که هنوز مأمور به جنگ نیستیم) دیدی آنگاه که بر آنها حکم جنگ آمد (جنگ بدر)، در آن هنگام بیش از آنچه که باید از خدا بترسند از مردم ترسیدند و گفتند: ای خدا چرا بر ما حکم جنگ را فرض کردی و چرا عمر ما را تا به هنگام اجل و مرگ طبیعی به تأخیر نیفکنی؟ ای رسول به آنان بگو که زندگانی دنیا متاعی اندک است و جهان آخرت برای هر کس که خدا ترس باشد بهتر است و آنجا کمترین ستمی در باره کسی نخواهد شد.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۴

أَ لَمْ تَرَ خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است یا به هر کس که خطاب در مورد او ممکن باشد، و مقصود تنبیه بر حال نشستگان از جنگ است، و اینکه آنان در ترس و ضعف قلب مانند زنان هستند، تا اینکه ترغیب در جنگ و بر حذر داشتن از تخلّف از جنگ باشد، گویا که گفته است: نظر کن:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۵

إِلَی الَّذِینَ قِیلَ لَهُمْ کُفُّوا أَیْدِیَکُمْ به کسانی که به آنها گفته شده است: دستتان را از جنگ و زبانتان را از جدال و بحث بازدارید، چنانکه در خبر به آن اشاره شده است.

وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ تا فضیلت جنگ را بدانید، و اینکه کسانی که از جنگ با دشمنان ظاهری و باطنی تخلّف می‌کنند هیچ توانی در هیچ یک از صفات مردان را ندارند، بلکه حال آنها مانند حال زنان است در راحت طلبی و باقی ماندن و ترس از آشکار شدن دشمنان. و خطاب در آیه اگر چه به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است ولی کنایه از امّت است، و نزول آیه اگر چه در باره مؤمنین مکّه قبل از هجرت رسول یا قبل از هجرت آنان بعد از هجرت رسول است، ولی آیه در هر زمان و زمان هر امام جریان دارد.

از امام باقر (ع) است «۱»: شما به خدا سوگند اهل این آیه هستید. و از امام صادق (ع) است: دستتان را باز دارید یعنی زبانتان را باز دارید. «۲»

و از امام باقر (ع) آمده است: «۳» به همراهی و حمایت از امام حسن (ع) دستتان را از جنگ بازدارید. زیرا که بعد از مدت کوتاهی به شما جنگ همراه با امام حسین (ع) مقرّر شده است و این حکم تا وقتی که حضرت قائم (عج) خروج نماید ادامه دارد، که ظفر با اوست.

فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ چون در کارزار، تمرین استقامت و پایداری نکردند و از صفات مردان بهره‌مند نیستند گروهی از آنها یَخْشَوْنَ النَّاسَ کَخَشْیَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْیَةً وَ قالُوا از مردم چون از خدا

---

(۱) تفسیر الصّافی: ۱، ص ۴۷۱

(۲) تفسیر الصّافی: ۱، ص ۴۷۱، عیاشی: ۱، ص ۲۵۸، ح ۱۹۷، برهان: ۱، ص ۳۹۴، ح ۱

(۳) صافی: ۱، ص ۴۷۲، برهان: ۱، ص ۳۹۴، ح ۴، عیاشی: ۱، ص ۲۵۷، ح ۱۹۵

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۶

یا بیشتر می‌ترسند و چون سینه‌هایشان از آشکار شدن در مقابل دشمنان تنگ می‌شود می‌گویند:

رَبَّنا لِمَ کَتَبْتَ عَلَیْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ پروردگارا چرا تأخیر نمی‌اندازی حکم کارزار را تا زمان دولت مؤمنین.

و این حالات گاهی بر سالک عارض می‌شود، پس مأمور به کناره‌گیری از خلق و سکوت از مجادله و مکالمه غیر ضروری می‌شود، سپس مأمور به معاشرت و دفاع از برادرانش و برآوردن حوائج آنها می‌گردد، پس سینه‌اش به تنگ می‌آید و مالک خودش نمی‌شود تا اینکه از او مانند این گفتارها صادر می‌گردد. و صدور اینگونه گفتارها از کسانی که به جنگ نمی‌رفتند خود دلیل

فضيلت و برترى كارزار و شرافت معاشرت و رفت و آمد با مردم است.

قُلْ به آنان بگو مَتاعُ الـدُّنْيا يعنى لذّتها و اعراض دنيا كه زنان به آن رغبت مى‌كنند قَلِيلٌ يعنى بر حسب مقدار و كيفيّت و بقاء اندك است.

وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقى و آخرت براى كسـى كه تقوى پيشه كنـد بهتر است و بايـد از وابسـتگى به متـاع دنيـا بپرهيزد و در جنگ با دشمنان شتاب كند.

وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا يعنى بترسـيد كه مبادا بر زحمات شـما اجر داده نشود، پس اگر ماننـد زنان از مرگ و جدائى دنيا مى‌ترسـيد بدانيد كه، آخرت كه شـما از آن فرار مى‌كنيد براى شـما بهتر است، و اگر بپرسيد كه فرار از جنگ آيا موجب بقاى در دنيا است يا نه؟ در جواب به شما گفته مى‌شود:

[سوره النساء (۴): آيه ۷۸] ..... ص : ۱۴۶

اشاره

أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً (۷۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۷

ترجمه: ..... ص : ۱۴۷

هر كجـا باشـيد اگر چه در كاخهاى بسـيار محكم، مرگ شـما را فرا رسـد (و از مرگ به هيـچ چاره‌اى رهائى نيابيـد) و آنان «گروه منافقان» را اگر خوشى و نعمتى فرا رسد گويند: اين از جانب خداست و اگر زحمتى پيش آيد به تو نسبت دهند. اى رسول، به آنان بگو كه همه چيز از جانب خداست چرا اين قوم جاهل از فهم هر سخن بدورند؟!

تفسير: ..... ص : ۱۴۷

أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ «بروج مشيّدة» يعنى قصرهاى مرتفع و بلند، پس جمله مستأنف بوده، جواب سؤال مقـدّر است. (سؤال مقدّر اين است كه اگر از جهاد بگريزيم چه مى‌شود؟ مى‌گويد اگر در قصور مرتفع هم باشـيد مرگ شـما را مى‌ربايـد) اين عبـارت از جـانب خـدا به صورت بيـان گفته رسول است، سـپس خطـاب را از آنها به محمّـد صـلّى اللّه عليه و آله برگردانده و فرموده است: اگر آنها را با هر پندى موعظه كنى فهم سخن نكنند.

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ مانند آن گفتارشان كه: «چرا بر ما جنگ واجب شده ... تا آخر آيه».

قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ به آنان بگو كه همه چيز از جانب خداست، زيرا فاعل در هر موجودى خداى تعالى است، و از جانب شما نيست مگر اسـتعداد قبول، و كار خوب و بد كه به شـما نسبت داده مى‌شود، نسبت شىء به قابل است، و به خدا كه نسبت داده شود، نسبت شىء به فاعل است. و لكن كارهاى بد و گناهان در حكم عدم يا موجب امر عدمى هسـتند، و وجود در آنها ضـعيف است به نحوى كه بعضـى، آنها را عدم صـرف دانسـته‌اند و لذا نسـبت آنها به فاعل ضعيف است، زيرا وجود در آنها ضعيف است و نسبت به فاعل

محقّق نمی‌شود مگر از ناحیه وجود، در حالی که نسبت آن به قابل قوی‌تر است بدان جهت که از عدمهای قابل، تبعیّت می‌کند. در نتیجه قابل سزاوارتر به آن می‌شود. ولی در حسنات و کارهای خوب چون وجود در آنها قوی است نسبت به فاعل قوی‌تر است پس فاعل به آن سزاوارتر است.

فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ حَدِیثاً چرا این گروه از مردم سخنان را نمی‌فهمند و بی‌نظم و در هم بر هم سخن می‌گویند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۸

[سوره النساء (۴): آیه ۷۹] ..... ص : ۱۴۸

اشاره

ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِکَ وَ أَرْسَلْناکَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً (۷۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۸

هر چه انواع نیکویی به تو رسد از جانب خداست و آنچه از بدی رسد از نفس تو است و ما ترا به رسالت و راهنمائی فرستادیم و تنها گواهی خدا جهت رسالت تو کافی است.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۸

ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ جواب سؤالی است که از قول خدا کُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ناشی می‌شود، گویا که کسی می‌گوید: اگر همه چیز از طرف خدا باشد پس دیگر نسبت افعال را به مردم نمی‌شود داد و پسندیده و ناپسندیده تفاوتی نمی‌کند و نسبت همه چیز را باید به خدا داد. پس خداوند فرمود: هر کار خوبی که به تو برسد از جانب خداست و کار بد و ناپسند از جانب خودت است.

وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِکَ هر چه از بدی بر تو رسد از خویشتن توست، که مخاطب یا معلوم نیست و یا خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و منظور دیگران هستند از باب اینکه «به در می‌گویند که دیوار بشنود.» سرّ اختلاف دو نسبت کار خوب و بد را که خوب به خدا (فاعل) نسبت داده می‌شود و بد به نفس (قابل) پیش از این بیان شد.

وَ أَرْسَلْناکَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ما تو را برای مردم، رسول فرستادیم، نه فاعل خیر و شرّ پس وجهی برای فال بد زدن (تطیّر) به تو نیست.

وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً پس اقرار نکردن آنها به رسالت تو ضرری به تو نمی‌رساند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۴۹

[سوره النساء (۴): آیه ۸۰] ..... ص : ۱۴۹

اشاره

مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّی فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً (۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۹

هر كه رسول را اطاعت كند خدا را اطاعت كرده است و هر كه مخالفت كند (كيفرش با خداست) و ما ترا به نگهبانى آنها نفرستاديم.

تفسير: ..... ص : ۱۴۹

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ اسم ظاهر را جاى ضمير گذاشتن براى اشاره به تعليل است.
فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ اگر قول خدا را كه مى‌فرمايد: «رسول را اطاعت كنيد» كسى كه رسول را اطاعت كند، خدا را اطاعت كرده است. يا اينكه پيغمبر مبلّغ است و امر و نهى كننده خداست يا از باب اينكه چون پيامبر از خودش فانى شد و به خدا باقى ماند، آنگاه نسبت او به خدا قوى‌تر از نسبت او به بشريّتش مى‌باشد، و ظهور خدا در او تامّ‌تر از بشريّت او است چنانكه فرمود: هر كه مرا ببيند، حق را ديده است. پس هر كس او را اطاعت كند از جهت ظهور بشر بودنش مى‌داند كه خدا را قبل از حيثيّت بشريّتش اطاعت نموده است، و لذا فعل ماضى را همراه با لفظ «قد» آورد تا دلالت بر ماضى بودنش بكند، چون نسبت او به خدا و ظهور خدا در او بر نسبت او به بشريّتش، مقدّم است.
وَ مَنْ تَوَلَّى و كسى كه رو گرداند، ... آوردن فعل ماضى با اينكه فعل در معطوف عليه مستقبل است براى اين است كه اطاعت، امرى است كه حادث مى‌شود و قبلا بر سبيل تجدّد نبوده است، در حالى كه ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۰
تولّى امرى است فطرى كه باقى مى‌ماند و تجدّدى در آن نيست، يعنى نسبت به كسانى كه از خدا رو گردان شوند و با او مخالفت كنند، ناراحت نباش و حسرت آنها را نخور كه آنها از تو نيز رو گردان مى‌شوند.
فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً تو را به نگهبانى آنها نفرستاديم تا حسرت بخورى كه آنها را حفظ نكردى.

[سوره النساء (۴): آيه ۸۱] ..... ص : ۱۵۰

اشاره

وَ يَقُولُونَ طاعَةٌ فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَ اللَّهُ يَكْتُبُ ما يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۰

و منافقان نزد تو به زبان اظهار ايمان كنند و شب چون از حضور تو دور شوند، گروهى خلاف گفته تو را در دل گيرند. و خداوند انديشه شبانه آنها را خواهد نوشت. پس تو اى پيامبر از آنها روى بگردان و به خدا اعتماد كن كه تنها خدا ترا ياور و نگهبان كافى است.

تفسير: ..... ص : ۱۵۰

وَ يَقُولُونَ با زبانشان مى‌گويند كه شأن ما طاعَةٌ اطاعت تو در باره علىّ (ع) است، گويا كه گفته است: لكن آنها با زبانهايشان اطاعت مى‌كنند و با دلهايشان اعراض مى‌كنند، و تنها با زبانهايشان مى‌گويند:
شأن ما اطاعت كردن است.

فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ گروهی از آنها شب نقشه می‌کشند و دسیسه می‌کنند غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ به غیر از آنچه که در باره علیّ (ع) می‌گویند یا (تو در باره علیّ (ع) می‌گوئی) یا آن طائفه می‌گویند که ما در باره علیّ (ع) اطاعت تو می‌کنیم، ولی در همان حال از طرف دیگر با هم پیمان می‌بندند که علیّ (ع) را از خلافت منع کنند.

وَ اللَّهُ يَكْتُبُ ما يُبَيِّتُونَ و خدا آنچه را که شبانه می‌اندیشند، می‌نویسد و این سخن دلداری برای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و تهدید برای آنان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۱

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ پس از آنها دوری کن و آنها را مؤاخذه نکن که آن برای شما شایسته‌تر است، تا امّت تو به فتنه نیفتند.

وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ در همه امورت به خدا توکّل کن. مخصوصا در چیزی که به آن اهمیّت می‌دهی مانند خلافت علیّ (ع).

وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا که خداوند احتیاجی به معاون در تنفیذ امر و احتیاجی به مشاور در استعلام امر ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۵۱

اشاره

أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافاً كَثِيراً (۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۱

آیا در قرآن از روی فکر و تأمّل نمی‌نگرند که اگر از جانب غیر خدا بود در آن از حیث لفظ و معنی بسیار اختلاف می‌یافتند.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۱

أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ و اینکه قرآن از نزد خداست آیا تدبّر و تفکّر نمی‌کنند تا صدق و رسالت تو را بدانند؟ و خلاف اطاعت تو نیندیشند.

تدبّر مانند تفکّر است.

وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ (که اگر از جانب غیر خدا بود) این جمله، عطف بر «قرآن» است به اعتبار اینکه تدبّر متعلّق نسبت به جمله است ولی فعل متعلّق به «لو (اگر)» یا جمله حالیّه است.

لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافاً كَثِيراً اختلاف بسیاری در آن یافت می‌شد، زیرا در ظاهر و صورت آن تخالف و تناقض وجود داشت ولی چون از جانب خداست و بر حسب عوالم متعدّد دارای بطن‌ها و جهاتی است که هر یک از دو طرف مخالف هم بر یک عالم یا بر جهت مخصوصی نازل شده است، یا معنی آیه این است: که اگر قرآن چنانکه می‌گفتند، از جانب غیر خدا بود، و پیامبر را بشر تعلیم می‌داد و یا اینکه قرآن افترا بود، در آن تخالف واقع می‌شد، زیرا دروغ از آنجا که مبتنی بر اصلی یا شهودی نیست بین اجزاء آن توافق به وقوع نمی‌پیوندد، در حالی که در قرآن تخالف حقیقی وجود ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۲

[سوره النساء (۴): آیه ۸۳] ..... ص : ۱۵۲

اشاره

وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلَّا قَلِيلًا (۸۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۲

چرا منافقان اگر مسلمانند اسرار جنگی اسلام را فاش می‌کنند، و چون امری که باعث ایمنی یا ترس مسلمانان است و باید پنهان داشت منتشر می‌سازند (تا دشمنان آگاه شوند) در صورتی که اگر به رسول و صاحبان حکم رجوع می‌کردند همانا تدبیر کار را چون اهل بصیرت هستند، می‌دانستند و اگر نه این بود که فضل خدا شامل حال شماست همانا به جز اندکی همه از شیطان پیروی می‌کردید.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۲

وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ عطف بر فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ است یا بر جزای آن یعنی «بيّت طائفة» یا عطف است بر أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ یا بر مجموع أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ به اعتبار مقصود، یا حال است. یعنی هر گاه که خبری از سرایای «۱» تو یا از جانب دشمن یا از قول تو به وعده فتح یا وعید از عدو ... به آنان می‌رسید فاش می‌کردند چون توکّل و ثبات در ایمان نداشتند، و همچنین اگر امر باطنی از خوابها، یا حالات، یا خیالات، یا خطورات مژده دهنده یا بیم دهنده، بر آنها آشکار می‌شد، آنرا فاش می‌ساختند.

---

(۱) سرایا جمع سریّه می‌باشد و آن جنگی بود که پیغمبر (ص) شخصا در آن شرکت نداشت بلکه یکی از اصحاب را به سرکردگی سپاه تعیین می‌فرمود. جمعا ۳۷ سریّه در زندگی رسول خدا ثبت شده است. امّا جنگهایی که خود پیغمبر (ص) در آن شرکت داشته است غزوه نامیده‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۳

وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ یعنی اگر به رسول و اولی الامر واگذار می‌کردند و در مورد آن به چیزی تکلّم نمی‌کردند یا اینکه بر خودشان اظهار می‌کردند نه بر غیر خودشان.

لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ در آنصورت اهل استنباط می‌دانستند، آوردن کلمه الَّذِينَ برای آن است تا اشعار به این داشته باشد که آنها اهل استنباط هستند، یا مقصود از اولی الامر اعمّ از فرماندهان لشگرهاست. و مستنبطون رسول صلّی اللّه علیه و آله و اوصیای او هستند.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ در این قسمت آیه، خدا آنها را از باب تفضّل و طفیلی بودن به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی (ع) مورد خطاب قرار داد، و فرمود: اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، جز اندکی از شما، بقیه از شیطان پیروی می‌کردید. این مژده بعد از آن است که آنانرا به جهت ضعف عقیده و کار بدشان مورد نکوهش قرار داده بود. امّا فضل خدا همان رسالت است. و چون رسالت از شؤون رسول و سعه صدر او و متّحد با او است تفسیر فضل به رسول صلّی اللّه علیه و آله صحیح می‌شود، و آن در اینجا محمّد صلّی اللّه علیه و آله و رحمت او است که همان ولایت است.

ولایت نیز با ولیّ متّحد است پس تفسیر ولایت به ولیّ نیز صحیح است که در اینجا علیّ (ع) است. از اینرو فضل و رحمت در اخبار

ما به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) تفسیر شده است. و از آنجا که در محمّد صلّی اللّه علیه و آله اصل ولایت است گو اینکه رسالت در او ظاهرتر است و علیّ (ع) در رسالت خلیفه است گر چه ولایت در او ظاهرتر است. تفسیر فضل به علیّ (ع) و رحمت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز چنانکه در خبر آمده است صحیح می‌باشد.

لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلَّا قَلِيلًا یعنی با وجود کارهای بدی که دارید، شما را خوار نمی‌کنیم که آن به واسطه محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) است و اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) نگهبان شما نبودند، جز اندکی از شما، بقیّه از شیطان پیروی می‌کردید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۴

[سوره النساء (۴): آیه ۸۴] ..... ص : ۱۵۴

اشاره

فَقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا (۸۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۴

(یا پیامبر) در راه خدا پیکار کن، شخص تو مکلّف بر اجرای این حکم هستی. مؤمنان را بر جهاد تشویق کن، باشد که خداوند از نیروی کافران بکاهد. خداوند قدرتش بیشتر و مجازاتش شدیدتر است.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۴

فَقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ یعنی وقتی که حال قومت را از ترسو بودن، شکست نیّت بر خلاف اطاعت تو و افشا کردن اخباری را که شنیده‌اند دانستی و در برابر، توکّل بر خدا کردی و کفایت کردن خدا نسبت به خودت را دانستی پس در حفظ راه خدا و بالا بردن آن، کارزار کن، یا در حالی که تو در راه خدا هستی یا در ولایت علیّ (ع) که آنهم راه خداست، و خود علیّ (ع) نیز راه خداست از اینکه قوم تو کمک بکنند یا نکنند باکی نداشته باش.

لا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ مگر فعل خودت یا اصلاح نفس خود یا اصلاح علیّ (ع) که او هم نفس تو است کس دیگر مکلّف به انجام آن نیست و جمله حال است یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است در مقام تعلیل یا در مقام بیان حال.

وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ مؤمنین را ترغیب به کارزار کن، زیرا اگر تو احتیاج به آنها نداشته باشی ولی آنها به تو احتیاج دارند که تو آنها را اصلاح کنی، و جنگ و کارزار وسیله اصلاح آنهاست چون باعث شجاعت و قدرت و ثبات و توکّل می‌شود.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا منظور از الَّذِينَ كَفَرُوا بنا بر آنچه که روایت شده است قریش می‌باشد، و این آیه در موعد بدر صغری نازل شده است که مردم از خارج شدن برای جنگ باز ایستادند، ولی پیامبر در حالی که فقط با او هفتاد مرد بودند بیرون آمد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۵

وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا یعنی خداوند در تعذیب (بأس) از کفّار شدیدتر است عطف بر معنائی است که از ذکر «بأس» کفّار استفاده می‌شود یعنی کفّار ترس و عذاب دارند و عذاب خدا شدیدتر است، یا حال از «اللّه» یا از «الّذین کفروا» می‌باشد.

در این آیه پس از بیان بی‌نیازی پیامبر از غیر، و کافی دانستن لطف خدا بر پیامبر، به او امر کرد که تنها کارزار کند و مؤمنین را

ترغیب نمایـد، لـذا موقعیت منـاسب آن شـد که گفته شود: چرا امر نمودی به ترغیب مؤمنین؟ یا اینکه گفته شود: آیا کفّار را بر خیر دلالت کنم؟ و آیا آنها را پنـد و انـدرز بـدهم؟ و چگونه است حال کسـی که پیامبر او را نصـیحت کرده باشد؟ و چه کاری شایسـته است که مؤمنین در مقابل او انجام دهند؟ که خداوند جواب همه اینها را داد و فرمود:

[سوره النساء (۴): آیه ۸۵] ..... ص : ۱۵۵

اشاره

مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَةً حَسَنَةً یَکُنْ لَهُ نَصِیبٌ مِنْها وَ مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَةً سَیِّئَةً یَکُنْ لَهُ کِفْلٌ مِنْها وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ مُقِیتاً (۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۵

هر که سـبب نیکوکاری شود، بهره کامل از آن می‌برد و هر که وسـیله کار زشتی گردد، از آن سـهمی بسـزا خواهـد یافت و خدا بر همه (نیک و بد) اعمال مراقب است.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۵

مَنْ یَشْـفَعْ شَـفاعَةً حَسَـنَةً جمله استیناف و جواب سؤال مقدّر است که در مقام بیان علّت (تعلیل) نشسته است. یا در مقام بیان حال، و معنی آن این است که هر کس عمـل نیکی را به عمل نیک دیگر منضمّ کنـد، یا کسـی که به رفیقش منضمّ شود و در عمل نیک او مشارکت کند، یا کسـی که بین دو نفر صلح کند، یا کسی که برای دیگران درخواست خیر یا دفع ضرر و ترک عقوبت بکند، خواه درخواست از خلق باشد یا از خدا یا کسی که برای دوستش دعای خیر کند، از آن بهره‌ای خواهد یافت.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۶

شفاعت از «شـفع» است به معنی دعا کرد به نفع یا به ضرر او، یا مقصود کسی است که دوستش را به کار نیکی فرا خواند، یا بر کار نیکی دوسـتش را کمک کند، یا او را به کار نیک راهنمائی کند. همه این معانی از این عبارت اسـتفاده می‌شود و همه آنها صـحیح است.

یَکُنْ لَهُ نَصِـیبٌ مِنْها نصـیب و کفل به معنی بهره و چیزی است که از قسـمت به کسـی داده می‌شود، ولی اسـتعمال نصـیب در چیزی است که بهره و نفع صاحبش بیشتر از استعمال آن در جائی است، که رنج و زحمت داشته باشد و کفل عکس آن است.

وَ مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَةً سَیِّئَةً یَکُنْ لَهُ کِفْلٌ مِنْها و هر که وسیله کار زشتی گردد، بهره آن را خواهد برد توصیف شفاعت به خوب و بد، به اعتبار متعلّق آن است.

وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ مُقِیتاً یعنی خداوند قدرتمند و نگهبان است و شفاعت هیچ شفاعت کننده‌ای و همچنین کیفیّت و مقدارش از او فوت نمی‌شود.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۵۶

اشاره

وَ إِذا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّةٍ فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ حَسِیباً (۸۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۶

هر گاه کسی به شما درودی فرستد باید در مقابل، او را به درودی مثل آن یا بهتر پاسخ دهید که خدا به حساب هر نیک و بد، کاملا خواهد رسید.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۶

وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها عطف بر مَنْ يَشْفَعْ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۷

تا آخر آیه» است، و جواب دیگری برای سؤال سابق است و آن سؤال این بود که مؤمنین نسبت به کسانی که پیامبر به آنان نصیحت، کرده است چگونه رفتار کنند؟ که جواب داده است.

اگر چه این مطلب از آداب مهمّی است که محتاج به بیان است، ولی آن را طوری ادا کرد، که به جمله قبل مرتبط باشد تا اینکه افاده تأکید به تقدیر سؤال کند. تحیّت در عرف عبارت از تسلیم است ولی مقصود از آن معنائی است که اعمّ از تسلیم است، و آن عبارت از رساندن خیر است به غیر به نحو مهربانی و تعظیم از قبیل تسلیم و دعا و ثنا و تعظیم و هدیه، و نوشته‌ای که در آن تعظیم و شفقت و زیارت و غیر اینها باشد از چیزهائی که دلالت بر عظمت و محبوبیّت تحیّت شونده در قلب تحیّت گوینده نماید، ولی باید این تحیّت فقط برای شفقت و محبّت باشد، نه برای غرضهایی که بین اهل رسم و عبادت‌ها شایع شده است. تا جائی که شخص بلند مرتبه به دماغش بر می‌خورد که به پائین‌تر از خودش سلام کند و منتظر سلام او می‌ماند، و نیز به دماغش بر می‌خورد که ابتداء به زیارت او برود مگر اینکه به صورت بازدید باشد، و همچنین است حال، در غیر آن دو.

پس آنچه که بین فارس‌ها معروف شده است که می‌گویند «دیدن مستحبّ و بازدید واجب» صحیح است، به شرط اینکه شائبه اغراض فاسد در آن نباشد. و گر نه دید و بازدید هر دو مذموم است. و به همین جهت، وارد شده است: کسی که برادر مؤمن خود را در خانه‌اش زیارت کند بدون عوض و غرض، مانند کسی است خدا را در عرش زیارت کرده باشد «۱»، و خلوص اعمال اهل دنیا از اغراض فاسد محال است واختلاط با آنها در نفوس ضعیف اثر می‌گذارد

---

(۱) قریب به این مضمون در بحار الانوار: ۷۴، ص ۳۵۰/ ح ۱۵ و کافی: ۲، ص ۱۴۰/ ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۸

پس برای سالک، بهتر این است که تا جائی که ممکن است با اهل دنیا آمیزش نکند تا خود را از پیروی و جذب اغراض آنها دور نگهدارد، مگر اینکه تقیّه‌ای برای حفظ ناموس یا مال یا نفس باشد یا به جهت اصلاح حال کسی، مهربانی به خرج دهد. که در این صورت اختلاط و معاشرت واجب می‌شود اگر چه جذب شدن را احتمال دهد.

و مقصود از ردّ تحیّت اگر از اغراض دنیوی (مال و هدیه) باشد، ردّ عین آن نیست. زیرا که احسان را جز الاغ «حمار»، کسی ردّ نمی‌کند!، بلکه باید همانند آن احسان را به او بر گرداند. (یعنی همان اندازه که او احسان کرده است بایستی به وی احسان کرد).

مثلا- اگر گفت: سلام علیک، و جواب داد: سلام علیک این ردّ عین تحیّت است، و اگر گفت: سلام علیک و رحمة اللّه، آن ردّ تحیّت به بهتر از خودش است، و بهتر ردّ کردن و نیکو جواب دادن اعمّ از این است که چیزی بر آن زیاد کنند یا هیأت آنرا به صورت بهتر و نیکوتر تغییر دهند، چنانکه حضرت ابراهیم (ع) وقتی که ملائکه‌ها به او گفتند «سلاما» به صورت نصب، در جواب

آنها گفت: «سلام» به صورت رفع كه دلالت بر دوام مى‌كند. به ذهنم خطور مى‌كند كه اگر خدا به من توفيق دهد رسوم عادى و آداب مستحبّ را تدوين نمايم تا اينكه سالكين از آنها آگاه باشند، و از روى كورى و عادت صرف، مرتكب آن نشوند.
إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيباً پس خداوند به حساب تحيّت‌ها و ارزشهاى آنها رسيدگى مى‌كند و همچنين به حساب اغراض شما در آن تحيّت‌ها مى‌رسد پس آنها را با اغراض نياميزيد.

[سوره النساء (۴): آيه ۸۷] ..... ص : ۱۵۸

اشاره

اللَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لا رَيْبَ فِيهِ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً (۸۷)
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۵۹

ترجمه: ..... ص : ۱۵۹

خداى يكتا كه خدايى جز او نيست البتّه همه را در روز قيامت كه هيچ شكّ در آن نيست جمع آورد و كيست كه راست‌تر از خدا سخن گويد.

تفسير: ..... ص : ۱۵۹

اللَّهُ لا- إِلهَ إِلَّا هُوَ جمله استيناف است و به تعليل (به علّت آوردن) آيات سابق اشاره مى‌كند و ذهن را براى مقدّمه بعدى آماده مى‌كند.
لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لا- رَيْبَ فِيهِ شما را در روز رستاخيز كه هيچ گونه شكّى در جمع كردن شما در آن روز نيست، گرد مى‌آورد، «لا ريب فيه» استيناف است يا حال از «يوم» مى‌باشد.
وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً استفهام انكارى است (يعنى:
چه كسى از خدا راستگوتر است؟!) و جمله معطوف بر جمله قسم و مقسم عليه است، يا جمله حاليه است و مقدّمه انكار آينده است.

[سوره النساء (۴): آيه ۸۸] ..... ص : ۱۵۹

اشاره

فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِما كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۹

چرا شما در باره منافقين دو فرقه شديد (گروهى به اسلام و گروهى به كفرشان قائل شديد، چه، آنها در باطن كافرند، و خدا به كيفر اعمال زشتشان بازگرداند آيا شما مى‌خواهيد كسى را كه خدا گمراه كرده است هدايت كنيد در صورتى كه خدا هر كه را گمراه كند تو بر هدايت او راهى نخواهى يافت.

تفسیر: ..... ص : ۱۵۹

فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ حال است از ضمیر مجرور یعنی شایسته نیست که شما به دو گروه متفرّق شوید در باره کسانی که خداوند حکم به کفر آنان کرده است. از امام باقر (ع) است که آیه در باره گروهی نازل شده است که از مکّه آمدند و اظهار اسلام کردند، سپس به مکّه ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۰

برگشتند و اظهار شرک نمودند، سپس به یمامه سفر کردند، و مسلمانان در جنگ با آنها اختلاف کردند زیرا در اسلام و شرک آنان، اختلاف داشتند.

وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ خدا آنها را به کفر و کیفر اعمال زشتشان بازگردانید.

بِما كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا و آن به دلیل دستاورد خودشان است.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۹] ..... ص : ۱۶۰

اشاره

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ حَتَّى يُهاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۸۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۰

منافقان و کافران آرزو کنند که شما مسلمانان هم مانند آنها کافر شوید تا همه برابر و مساوی در کفر باشید پس تا در راه خدا هجرت نکنند، آنان را دوست نگیرید و آنها را هر کجا یافتید گرفته بکشید و از آنها یاور و دوستی، نباید اختیار کنید.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۰

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً کافران می‌خواهند که شما نیز کافر شوید تا با آنان مساوی باشید چنانکه عادت و رسم مردم است، زیرا که هر صاحب مذهب و طریق مخصوص دوست دارد که مردم نیز بر طریق او باشند، این مطلب در عالم صغیر (انسان) نیز جاری است، ضمنا کنایه از منافقین امّت است اگر هم در مورد آنها نازل نشده باشد، ولی چون بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله با انکار گفتار او در باره علیّ (ع) مرتدّ شدند، و از دار شرک نفسانی به دار اسلام و ایمان علوی و ولوی هجرت نکردند، به آنها اشاره دارد ...

فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ بعد از اینکه خدا بر آنان به گمراهی حکم کرد دیگر از آنان دوست نگیرید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۱

حَتَّى يُهاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ تا اینکه از وطن‌های مشرکین به سوی شما در راه خدا هجرت کنند.

فِي سَبِيلِ اللَّهِ ظرف يُهاجِرُوا یا حال از فاعل است، یعنی با نیّت‌های صادق هجرت کنند، نه با نیّت‌هائی که متمایل به شیطان باشد، یا مقصود این است که از سرای شرک بیرون آیند و در ولایت علیّ (ع) وارد شوند و به سوی علیّ (ع) برگردند.

فَإِنْ تَوَلَّوْا و اگر از مهاجرت صحیح که در صورت به سوی تو و در باطن به سوی علیّ (ع) صورت می‌گیرد، اعراض کردند.

فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ پس آنها را بگیرید و هر جا یافتید بکشید. چنانکه محمّد صلّی اللّه علیه و آله اینکار را در

مورد مرتدّين زمان خودش انجام داد، پس در مورد علىّ (ع) نيز نسبت به مرتدّين زمانش مانند اصحاب جمل و صفّين و نهروان اين حكم جارى است.

وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً نه به ظاهر آنها را دوست گيريد و نه در باطن يعنى با آنها بيعت نكنيد با بيعت عامّ محمّدى (كه تسليم ظاهر است) و نه با بيعت خاصّ علوى (كه تسليم باطن است)، يا اينكه از آنان دوست و ياورى نگيريد.

[سوره النساء (۴): آيه ۹۰] ..... ص : ۱۶۱

اشاره

إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ أَوْ جاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقاتِلُوكُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (۹۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۱

مگر آنان كه به قومى كه ميان شما با آنها عهد و پيمانى است در پيوسته باشند يا كه بر اين عهد نزد شما آيند كه از جنگ با شما يا قوم خودشان كه دشمنان شما هستند هر دو خودداری كنند و از جنگ ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۲

دلتنگ باشند با اين دو طايفه از كافران كه در حقيقت به شما پناهنده شده‌اند نبايد كارزار كنيد. اگر خدا مى‌خواست آنها را بر شما مسلمانان مسلّط مى‌كرد، تا با شما نبرد مى‌كردند پس هر گاه از جنگ با شما كناره گرفتند و تسليم شدند، در اين صورت خدا براى شما راهى عليه آنها نگشوده است و مال و جانشان را بر شما مباح نكرده است.

تفسير: ..... ص : ۱۶۲

پس نه آنها را اولياى خود بگيريد، و نه آنها را بكشيد تا پيمان را از جميع وجوه حفظ كرده باشيد. آنها نه در مقابل شما هستند و نه با شما مى‌باشند، بلكه به جهت دلتنگى خود از جنگ، مستحقّ مدارا هستند نه اخذ و قتل. و نزول آيه در تفسيرها موجود است و تعميم آن براى شخص بينا آسان است.

[سوره النساء (۴): آيه ۹۱] ..... ص : ۱۶۲

اشاره

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّما رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيها فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَ يُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَ يَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أُولئِكُمْ جَعَلْنا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطاناً مُبِيناً (۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۲

گروهى ديگر را خواهيد يافت كه مى‌خواهند از شما (به اظهار اسلام) و از قوم خود و به اظهار كفر ايمنى يابند، و هر گاه راه فتنه‌گرى و شرك بر آنها باز شود به كفر خود بازگردند پس اگر از فتنه‌انگيزى و نفاق شما كناره نگرفته تسليم شما نشدند و از

آزارتـان دست نکشـیدند در این صورت آنهـا را هر کجـا یافتیـد بگیریـد و بکشـید و شـما را بر جان و مال این گروه تسـلّطی کامل بخشیدیم.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۲

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ استیناف است و تنبیه بر حال فریب دهندگان و بیان حکم آنان است. ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۳
يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ از راه خدعه و حیله می‌خواهند از شما ایمنی یابند.
وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ با قوم خودشان موافق می‌شوند که از آنها ایمن باشند.
كُلَّما رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ هر گاه آنان به جنگ با شما پرداختند، جمله حال یا استیناف است و جواب سؤال مقدّر می‌باشد.
أُرْكِسُوا فِيها از اظهار وفاق سر باز زده، به جنگ با شما برخاستند.
فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَ يُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَ يَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ عطف بر معنی است. (یعنی اگر از جنگ بازنایستاده، تسلیم نشده و بر شما به جنگ دست درازی کردنـد) فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أُولئِكُمْ جَعَلْنا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطاناً مُبِيناً پس آنها را هر جا یافتیـد، بگیرید و بکشید که شما را بر آنها تسلط و استیلا دادیم، یا دلیل و حجّتی برای حیله و فریب آنها قرار دادیم.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۶۳

اشاره

وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً إِلَّا خَطَأً وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ إِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۹۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۳

هیـچ مـؤمنی را نرسـد که مؤمنی را به قتـل رسانـد مگر به خطـا مرتکب آن شود در صورتی که به خطـا هم مؤمنی را کشت بایـد به کفّاره این خطا بنـده مؤمنی را آزاد کنـد و خونبهای مقتول را به صاحب خون بپردازد مگر آنکه ورثه، دیه را به قاتل ببخشـد و این مقتول اگر با آنکه مؤمن است از قومی باشـد که با شـما دشـمن و محاربنـد در این صورت قاتل(دیه ندهـد) لیکن بر اوست که بنده مؤمنی را آزاد کند و اگر مقتول از قومی است که میان شـما و آن قوم عهد و پیمان برقرار بوده است پس خونبها را به صاحب خون پرداخته، بنـده مؤمنی را نیز به کفّاره آزاد کنـد و اگر بنـده‌ای نیابـد بایستی دو ماه متوالی روزه بدارد. این توبه از طرف خدا پذیرفته شده است و خدا به اعمال خلق و جزای آن آگاه و بصیر و به همه امور دانا و حکیم است.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۴

تفسیر: ..... ص : ۱۶۴

وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ برای مؤمن صحیح نیست و مناسب حال او نمی‌باشد.
أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً که بـدون حقّ مؤمنی را بکشـد إِلَّا خَطَأً مگر از روی خطـا و اشـتباه. اسـتثناء از لازمه قتل است یعنی قاتل بر هر حال

عذاب مى‌شود مگر اينكه قتل از روى خطا باشد.

وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ و كسى كه مؤمنى را به خطا كشت، آزادى بنده‌اى مؤمن به عهده اوست تا كفارّه او باشد وَ دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ و بايد ديه دهد تا خون مسلمان هدر نرود.

إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا مگر اينكه تصدّق كنند به سبب عفو، زيرا كه تصدّق بر هر كار خوبى اطلاق مى‌شود.

فَإِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ از قبيل عطف تفصيل است بر اجمال نفى. حال اگر از قومى كه دشمن شما هستند، مقتول مؤمن باشد، فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ پس بر گردن قاتل است، آزاد كردن بنده مؤمنى را بدون ديه، زيرا كافر تسلّطى بر مسلمان ندارد.

وَ إِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ و اگر بين شما پيمانى بود براى حفظ پيمان بر گردن قاتل است كه ديه بپردازد و بنده مؤمنى را آزاد كند، علّت اينكه در اينجا «ديه» را مقدّم انداخت به جهت اهتمام به بيان آن است، زيرا به نظر مى‌آمد كه ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۵

چون آنها كفّار هستند ديه‌اى نداشته نباشد، و در آيه سابق تأخير انداخت چون ديه حقّ النّاس و آزاد كردن بنده حقّ اللّه است.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ اگر بنده و قيمت آنرا پيدا نكرد فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ جهت توبه از جانب خدا، دو ماه پياپى بايد روزه بگيرد.

وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً و خدا به وضع احكام عالم است حَكِيماً و احكام را طبق غايات محكم وضع مى‌كند.

[سوره النساء (۴): آيه ۹۳] ..... ص : ۱۶۵

اشاره

وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِيها وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذاباً عَظِيماً (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۵

و هر كس مؤمنى را به عمد بكشد مجازاتش آتش جهنّم است كه در آن جاويد معذّب خواهد بود. خدا بر او خشم و لعن كند و عذابى بسيار شديد مهيّا سازد.

تفسير: ..... ص : ۱۶۵

آيه فوق تهديد به چيزى است كه هيچ يك از صاحبان گناهان كبيره را به آن تهديد نكرده است و تعمّدى كه موجب وعيد شديد است چنانكه در اخبار آمده اين است كه مؤمن را از جهت مؤمن بودنش و در حالى كه علم به آن دارد بكشد، نه اينكه او را بكشد از جهت غضب، يا جدل يا اينكه از جهت ديگرى (غير از ايمان) يا كينه او را داشته باشد كه در اين صورت اگر چه قتل عمدى است ولى از وجهى خفى، شائبه خطا در آن است.

و كسى كه مؤمنى را از جهت ايمانش بكشد، مانند كسى است كه صاحبش را كشته باشد، و كسى كه صاحبش را كه امام است بكشد رهائى از آتش ندارد و توبه او پذيرفته نيست، يا اينكه موفّق به توبه نمى‌شود

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۶

چنانكه در اخبار است، و لذا وارد شده «۱» كه غيبت مؤمن شديدتر از زنا است، يا از هفتاد زنا، يا از هفتاد زناى تحت كعبه، و در

بعضی اخبار از زنای با محارم شدیدتر است. و سرّ مطلب چیزی است که ما آنرا ذکر کردیم، زیرا بدی مؤمن را ذکر کردن از جهت ایمان او ذکر کردن بدی صاحبش است، و ذکر کردن امام را به بدی از بزرگترین گناهان کبیره است.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۶۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَتَبَیَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاةِ الدُّنْیا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَةٌ کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ فَتَبَیَّنُوا إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۶

ای اهل ایمان چون در راه دین خدا بیرون روید (در کار دشمن و دوست) تحقیق و جستجو کنید، و بر آن کس که اظهار اسلام کند و به شما سر تسلیم فرود آرد (بر شما سلام گوید) نسبت کفر ندهید، تا به بهانه‌ای مال و جانش را بر خود حلال کنید و از متاع ناچیز دنیا چیزی به غنیمت برید، که غنائم بیشمار نزد خداست. اسلام شما هم اوّل امر، همچنین اظهار و تسلیمی بیش نبود تا وقتی که خدا بر شما منّت گذاشت تا از اظهار اسلام به حقیقت ایمان رسیدید پس اکنون باید تحقیق کنید که خدا به هر چه کنید کاملا آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ «ضربتم» پاهایتان را به زمین زدید یعنی برای جهاد سفر کردید، تأدیب مجاهدین است که نیّت خود را اصلاح کنند به نحوی که در نیّت آنها نفس، بر امر خدا غلبه نکند.

---

(۱) سفینة البحار، مبحث غیبت

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۷

فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَتَبَیَّنُوا پس در طلب ظهور و روشن شدن مطلب از کفر و ایمان در مورد کسانی که آنها را ملاقات می‌کنید نهایت کوشش را به خرج دهید، و فَتَبَیَّنُوا به معنی تأنّی و تأمّل خوانده شده است، و مقصود یکی است یعنی قبل از یقین پیدا کردن به کفر آنان، عجله در قتل نکنید.

وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ بر آنکه سر تسلیم فرود آورد و بر شما سلام گوید، السّلام «السّلم» خوانده شده به معنی انقیاد و تسلیم، یا مقصود تحیّت اسلام است تا اسلامش را به وسیله شعار اسلام ظاهر نماید.

لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاةِ الدُّنْیا یعنی اسلام او را انکار نکنید برای اینکه او را بکشید تا به مالش برسید، بلکه در امر او روشن گری و جستجو کنید، پس اگر آثار راستی در او پیدا و ظاهر شد به او نگویید که تو من نیستی و او را نکشید.

فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَةٌ در این صورت شما مستحقّ غنیمت‌های زیادی از جانب خدا می‌شوید که بیشتر از غنیمت اوست. پس نزد خدا غنیمت‌های زیادی است که به کسی که امر و نهی او را فرمان برد داده می‌شود، و ذکر سبب امر، جانشین جواب شده است.

کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ قبل از این کافر بودید و متزلزل و اسلام را با زبانهایتان بدون علم به یکی بودن دلهایتان با زبانهایتان اظهار

می کردید.

فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ پس خدا بر شما منّت نهاد که به ایمان مشهور شوید.

فَتَبَيَّنُوا تکرار تبیّن برای تأکید و اشاره به این است که امتثال امر خدا مقتضی روشنگری است، و مقایسه به نفسهایتان نیز مقتضی روشنگری است.

إِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً پس در افعال و نیّت‌هایتان احتیاط کنید. این آیه اگر چه در مورد اسامهٔ بن زید نازل شده است که یهودی را کشت و اعتنا به اظهار شهادتین او نکرد، ولی عمومیّت دارد و اختصاصی به قتل و به سفر ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۸

[سوره النساء (۴): آیه ۹۵] ..... ص : ۱۶۸

اشاره

لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقاعِدِينَ دَرَجَةً وَ كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً (۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۸

هرگز مؤمنانی که بی‌هیچ عذری، مانند نابینایی و مرض و فقر و غیره از کار و جهاد بازنشینند با آنان که با مال و جان در راه خدا کوشش کنند، در مراتب ایمان یکسان نخواهند بود. خداوند مجاهدان فداکار به جان و مال را بر نشستگان، از حیث رتبه و مقام بلندی مرتبه و برتری بخشیده است. و همه اهل ایمان را وعده نیکو فرموده است و مجاهدان را بر نشستگان، به اجر و ثوابی بزرگ برتری داده است.

تفسیر: ..... ص : ۱۶۸

لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ مستأنف و جواب سؤال مقدّر است که از تهدید بر قتل عمدی مؤمن و دیه و کفّاره بر قتل خطا، ناشی می‌شود. و همچنین سؤال از امر به تبیین هنگام ملاقات با کسی که حال او معلوم نیست، ناشی می‌شود. و از آنجا که حالش معلوم است چنانکه در مورد نزول آیه این چنین است. زیرا مورد نزول آیه اسامهٔ بن زید است که یک یهودی اهل فدک را کشت، بدین گونه که آن یهودی اسلام آورده بود و عیال و مالش را جمع کرده، گوسفندانش را می‌راند تا به ناحیه کوهستانی رود.

یهودی پس از آنکه لشگر اسامه را دید گفت: سلام بر شما، لا اله الا اللّه محمّد رسول اللّه، اسامه مبادرت به کشتن او کرد، وقتی برگشت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: آیا دل او را شکافتی و پرده از دلش برداشتی؟، نه آنچه را که بر زبانش آورد قبول کردی، و نه آنچه را که در دلش گذشت دانستی، پس این آیه نازل شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۶۹

پس اسامه بعد از آن سوگند خورد که کسی را که لا اله الا اللّه بگوید نکشد و با همین عذر از علیّ (ع) (در جنگ با خوارج) تخلّف نمود.

و بعضی گفته‌اند: آیه در باره مردی دیگر نازل شده است که در یکی از سریّه‌ها (جنگهائی که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمانده

تعیین می‌کرد). مردی را دید که بین آن دو کینه بود، آن مرد با تحیّت اسلام، تحیّت گفت ولی این مرد او را کشت و به خدمت رسول خدا آمد و گفت: برای من استغفار کن که خدا مرا ببخشد، رسول خدا فرمود: خدا تو را ببخشد.

و به هر حال جای این سؤال اینجا پیش می‌آید که آیا با توجّه به آفاتی که گاهی در جهاد اتّفاق می‌افتد نشستن و به جهاد نرفتن بهتر نیست؟ پس خدا فرمود: کسانی که به جنگ و جهاد نمی‌روند با کسانی که جهاد می‌کنند مساوی نیستند.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ یعنی کسانی که دعوت ظاهری را قبول کرده‌اند اعم از اینکه دعوت باطنی را نیز پذیرفته و با بیعت خاصّ بیعت کرده و یا در همان دعوت ظاهری و قبول بیعت عامّ اسلامی توقف نموده باشند، و ظرف مستقرّ است و حال از «قاعدون» یا از ضمیر مستتر در آن.

غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ لفظ «غیر» با رفع خوانده شده که صفت «قاعدون» باشد، زیرا لفظ «غیر» اگر چه با اضافه معرفه نمی‌شود چون آخرین درجه ابهام را دارد ولی وقتی اضافه شود به اسم معرفه صفت معرفه قرار می‌گیرد در صورتی که آن معرفه با لام جنس یا موصول معرفه شده باشد که آن دو نیز مانند غیر هستند، و همچنین است اگر لفظ «غیر» بین دو نقیض قرار گیرد. به نصب خوانده شده که حال از «قاعدون» باشد یا از ضمیر مستتر در آن، یا منصوب است بنا بر استثناء و به جرّ خوانده شده است که صفت «مؤمنین» باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۰

برخی گفته‌اند: آیه در باره جماعتی نازل شده که از غزوه تبوک تخلّف کردند و جز صاحبان عذر و ضرر کسی آنجا نبود، پس ابن امّ مکتوم که نابینا بود، در حالی که گریه می‌کرد آمد و گفت: یا رسول اللّه چه کند کسی که استطاعت بر جهاد ندارد؟ پس وحی، پیامبر را برای بار دوّم فرا گرفت وقتی وحی بر طرف شد فرمود: بخوان «غیر اولی الضّرر» و آنرا به آیه ملحق کن، قسم به کسی که جانم در دست اوست. من هنگام شکستگی شانه به ملحق آیه نظر می‌کنم.

وَ الْمُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ و پیکارگران در راه خدا که اموالشان را بر مجاهدین می‌بخشند و آنرا در راه خیرات صرف کرده در جهاد، بر خودشان انفاق می‌نمایند، و قوایشان را که اموال حقیقی آنها است صرف می‌کنند، و همچنین افعال و اوصافشان را به خودشان نسبت نمی‌دهند.

وَ أَنْفُسِهِمْ به اینکه نفس‌هایشان در جهاد خسته کنند و جهاد آنها را در خیرات و ریاضت‌ها قرار دهد، و این معنی تهییج مجاهد است در جهادش و ترغیب کسی است که جهاد نمی‌رود، تا از نشستن دست بردارد.

فَضَّلَ اللَّهُ جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده است: چه فرق است بین آن دو؟ پس فرمود: خداوند مجاهدین را برتری داده است.

الْمُجاهِدِينَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقاعِدِينَ مجاهدین و قاعدین را با اسم ظاهر آورد تا اشعار به علّت حکم و تکرار وصف آن باشد که موجب برتری شده است تا اینکه تهییج و ترغیب هر دو باشد و اموال و انفس را اسم ظاهر آورد چون خدای تعالی خواست در صورتی که اموال و انفس هنوز در مقام انتساب بخود آنهاست آنها را فقط یک درجه بر قاعدین برتری دهد تا اینکه فرق بین این مجاهدین و مجاهدین مذکور در آیه بعدی ظاهر شود، زیرا در آنجا برتری مجاهدین را بر ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۱

قاعدین با درجات ذکر کرده است و اشاره به بقای نسبت اموال و انفس ممکن نبود مگر با تصریح به آن دو و اضافه آن دو به خودشان و اموال را بر انفس مقدّم داشته است، چون مجاهد در جهاد، اموال را بر خودش مقدّم می‌دارد (نخست جهاد با مال می‌کند)، و از طرفی تا اوّل نسبت اموال نباشد، نسبت انفس نیز محقّق نمی‌شود. علّت اینکه قاعدین را اوّل مقدّم آورد، و در اینجا مؤخّر، از اینروست که در آنجا گویا که سؤال از حال قاعدین بود و اینکه آنها به درجه مجاهدین می‌رسند یا نه، به خلاف مجاهدین که برتری آنها معلوم بود.

بدان که فرقی بین قاعد و مجاهد به اموال و انفس نیست مگر به یک درجه، زیرا هر دو در نسبت اموال و انفس به خودشان مساوی هستند و لکن قاعد آن را حتی را که به سبب مال و جان است ترک نکرده است، امّا مجاهد چون راحتی در مال و جان را ترک کرده است، یک درجه از او بالاتر است و این هر دو بر خلاف مجاهدین در آیه آینده می‌باشد، لذا در اینجا برتری را مقیّد به: دَرَجَةً یک درجه نمود و در آیه آینده به طور مطلق ذکر کرده است. وَ کُلًّا هر یک از آن دو را وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنی خدا وعده بهترین ثواب را داد در صورتی که جنگ نرفتن از ناحیه عذری نباشد.

این آیه اختصاصی به قاعد و مجاهد صوری ندارد بلکه در باره مؤمن نیز صادق است که او در درون در نواحی دار اسلامش نشسته باشد یا به جهاد پرداخته باشد، یا اینکه به دار اسلامش که عبارت از سینه است رسیده و در آنجا ایستاده باشد. و نیز در باره مؤمن مجاهد فی سبیل اللّه در حالی که در همان حدود نفس باقی مانده نسبت مال و نفس بر او ثابت باشد یا اینکه به قلب رسیده نسبت مال و نفس را از نفسش گسسته است، او آنقدر جهاد می‌کند تا جائی که نسبت مال و جان خود را از خود نیز بیرون می‌اندازد و به سبب فنای در شیخ خود در حضور امام کشته می‌شود، پس در مملکت وجودش غیر از شیخش چیزی نمی‌بیند. البتّه برای مجاهد در فنایش مراتب و درجاتی است خداوند آنرا به ما و جمیع مؤمنین روزی نماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۲

وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ عَلَی الْقاعِدِینَ خداوند مجاهدین را یعنی کسانی که از نسبت اموال و انفس به سبب طرح آن نسبت و فنا از نسبت اموال و صفات و انفس مجرّد هستند، بر «قاعدین» یعنی بر خانه نشستگان، برتری داد و آن أَجْراً عَظِیماً پاداش بزرگی است که به حدّی محدود نمی‌شود، زیرا که این مجاهدین از حدود مادّی خارج شده‌اند.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۶] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

دَرَجاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۹۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۲

این درجات از نظر بخشایش و رحمت است که خدا در باره خلق آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۲

دَرَجاتٍ درجه‌ها و مرتبه‌های بزرگی.

مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً و همچنین بخشایش بزرگ از او است، زیرا که آنان از دار سخط و خشم خارج، و در راه رحمت داخل گردیدند و خودشان رحمت شدند. اینکه اموال و انفس را در اینجا نیاورد، پیش از این دانسته شد.

وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً یعنی طبیعت و ذات خداوند مغفرت و رحمت است و اختصاصی به رحمت و مغفرت مخصوص مجاهدین که مستحقّ آن هستند ندارد، بلکه رحمت و مغفرت خدا شامل قاعد (نشسته و به جنگ نرفته) غیر مستحقّ نیز می‌شود، و در آن تهییج و به طمع انداختن قاعدین است.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۷] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها فَأُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِيراً (۹۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۳

ترجمه: ..... ص : ۱۷۳

به راستی آنان که بر خود ستم کرده‌اند، چون فرشتگان جانشان را گیرند، آن فرشتگان از ایشان باز پرسند که در چه کار بودید پاسخ دهند که در روی زمین مردمی ضعیف و ناتوان بودیم. فرشتگان گویند آیا زمین خدا پهناور نبود که در آن سفر کنید، از آنها عذر نپذیرند و مأوای ایشان جهنم است و بازگشت آنها جایگاه بسیار بدی است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ مستأنف است جواب سؤال مقدر، گویا که شنونده وقتی مغفرت و رحمت را برای قاعد شنید این توهّم برای او پیش آمد که رحمت خدا شامل همه اقسام قاعد می‌شود، و این مطلب را سؤال کرد گویا که منکر عذاب قاعد است، پس خدای تعالی در حالی که با لفظ «انّ» و جمله اسمیّه تأکید نمود برای رفع این توهّم فرمود: إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ در حقّ خودشان ستم کرده‌اند بدین نحو که از دار شرک که نفوس حیوانی آنهاست خارج نشدند، و فرقی نمی‌کند که در این کار مقصّر باشند، مانند کسانی که خداوند به آنها وعده داده است که اصحاب آتش هستند، یا قاصر باشند مانند کسانی که خداوند آنها را استثنا کرده است.

بدان که خدای تعالی خواسته است در اینجا اقسام بندگان را در عبودیّت و عدم آن بعد از ذکر قاعدین و مجاهدین بیان کند، لذا مطلب را بدین نحو مطرح نمود که، بندگان یا در دار شرک توقّف کرده‌اند و آن نفسهای امّاره آنان است خواه در دار شرک صوری باشند یا در دار اسلام صوری که خدای تعالی به آنها اشاره نمود: «إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ تا آخر آیه» یا از خانه‌هایشان که همان خانه‌های طبایع و نفوس امّاره آنهاست خارج شده‌اند و در طلب کسی هستند که به دست او اسلام آورده و در طلب کسی هستند که احکام قالبی را از او گرفته‌اند و خداوند به آنها اشاره کرد و فرمود: «وَ مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهاجِراً ... تا آخر آیه» و چون مقصود از کسی که از خانه‌اش خارج می‌شود طلب کننده اسلام است دیگر فِي سَبِيلِ اللَّهِ را نیاورد، زیرا که او هنوز بر راه خدا نیست، و لفظ إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ را آورد چون هنوز به رسول نرسیده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۴

یا اینکه مقصود کسانی است که هجرت می‌کنند بر راه خدا به سوی مراتب ایمان به سبب توسّل به ولایت پس از آنکه از نفوس امّاره خود به سبب قبول دعوت ظاهری و قبول اسلام با بیعت عامّ نبوی از نفوس امّاره خود خارج شده‌اند. و اینان یا مجاهد هستند، یا از جهاد نشسته‌اند، و به آن دو، سابقا اشاره کرد که فرمود: لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ و اشاره به آنها کرد و فرمود: وَ مَنْ يُهاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ و نفرمود: «من یخرج» زیرا فرض این است که آنها با قبول اسلام خارج شدند، و نفرمود «الی اللّه و رسوله» زیرا فرض این است

که آنها به سوی خدا و رسول خارج شدند و دعوت ظاهری را قبول کردند و فرمود: فِی سَبِیلِ اللَّهِ زیرا آنها با قبول اسلام در راه خدا بودند، زیرا اسلام طریق ایمان است.

تحقیق در مورد جان گرفتن از سوی ملائکه و فرستادگان ..... ص : ۱۷۴

وجه جمع بین آیات مختلف در مورد جان گرفتن و میراندن انسانها از سوی خداوند یا ملک الموت یا ملائکه و رسولان، بر شخص آگاه مخفی نیست، زیرا عقل در عالم صغیر مانند حقّ در عالم کبیر است، و هر گاه ملاحظه شود که عقل دارای سربازان و یاران و قوای مدرکه است که آنچه عقل به آنها امر کند نافرمانی نمی‌کنند، و آنها به امر عقل عمل می‌کنند، و اینکه امر عقل به قوا و مشاعر و امتثال آنها بدون مهلت و خودداری از عقل است. و فعل آن قوا و مشاعر همانطور که به خود آنها به طور حقیقی نسبت داده می‌شود به عقل نیز به طور حقیقی و بدون مجاز نسبت داده می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۵

بدون اینکه یکی از این دو انتساب (نسبت به قوا- نسبت به عقل)» مجازی و غیر حقیقی باشد و بدون اینکه دوگانگی و یا تعدّد نسبت، وجود داشته باشد. بلکه فعل قوا بدون اینکه در حیثیّت نیز تعدّدی باشد فعل عقل می‌باشد، مثلا رؤیت، فعل و کار حسّ باصره است و همان دیدن از جهت اینکه فعل باصره است فعل عقل نیز می‌باشد لکن در مرتبه قوّه باصره، نه در مرتبه عالیه، بلکه در مرتبه عالیه‌اش فعل. خاصّ عقل است زیرا مرتبه عالیه عبارت از تعقّل است یعنی درک اشیاء، مجرّد از پوشش‌های مادّه و اندازه و حدود و شکل داشتن می‌باشد.

با ملاحظه عقل و سربازانش دانسته می‌شود که فاعل در هر فعلی، عالی باشد یا دانی خدای تعالی است، لکن برای هر فعلی مباشر مخصوصی است که فعل به او نسبت داده می‌شود، و نیز به اعتبار تشأن و ظهور فعل به وسیله یک فاعل مشخّص به خداوند هم نسبت داده می‌شود و برای این فاعل مشخّص بر اعتبار مرتبه مخصوص به خود او فعل مخصوصی است که به غیر او نسبت داده نمی‌شود، پس عقل مظهر خدای تعالی است در مرتبه مخصوص، و نفس مظهر ملک الموت، و قوا و مشاعر مظاهر ملائکه و رسولان است. پس قوّه باصره مانند فرشته، مباشر بیرون آوردن صورت‌ها از موادّ است، و نفس مانند ملک الموت است که صورت‌های مجرّد از حدود و تشکّل‌های خاص را با مقدار و اندازه آن از موادّ بیرون آورد.

و عقل مانند خدا کلیّات را از صورتها انتزاع می‌کند با اینکه انتزاع اوّلیه نیز فعل عقل است به واسطه باصره و انتزاع اخیر فعل خداست بدون واسطه، پس اختلاف آیات و اخبار به اعتبار اختلاف مباشر و اختلاف مراتب است و انحصار در قول خدا اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ نیز صحیح است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۶

و اختلاف مباشر به اعتبار اختلاف نفوس است مانند مباشری که نفوس نباتی و حیوانی و انسانی را می‌گیرد، و در نفوس انسانی نیز مراتبی است پس بعضی از نفس‌هاست که خداوند آنها را بلاواسطه قبض روح می‌کند، و بعضی نفسها را ملک الموت قبض می‌کند و بعضی را ملائکه و رسولان. و مقبوض (قبض روح شده) ملائکه مقبوض ملک الموت و خداست و مقبوض ملک الموت مقبوض خداست.

و مقصود از ظلم نفس در اینجا غیر از آن چیزی است که در قول خدای تعالی: فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ است، زیرا کسانی که به خودشان ظلم کرده‌اند در اینجا محکوم به آتش جهنّم هستند، ولی در آنجا محکوم به بهشت می‌باشند.

پس مراد از ظلم کننده به نفس در اینجا کسانی هستند که ملازم دار شرکشان شده و از خانه شرک به سوی خدا و رسول خارج

نشده‌انـد. ولی مقصود در آنجا کسـی است که از خانه شـرکش به سوی خـدا و رسول خارج شـده و لکن در آنجا ایسـتاده و در راه خـدا هجرت نکرده و محکوم خـانه نشـینی و محروم از جهاد و هجرت است. و به عبارت دیگر: ظالم در اینجا در عالم صـغیر کسـی است که ملازم خانه نفس امّاره‌اش شده و از آنجا به ملک سینه‌اش (صدر) خارج نشده است، تا به رسول و قبول اسـلام برسد، پس او در جهنّم طبعش مخلّد است و بعد از مرگ در جهنّم آخرت مخلّد می‌شود.

ولی ظالم در آنجا کسـی است که از خانه نفس امّاره‌اش به شـهر سینه‌اش خارج شده و به رسول رسیده و اسلام را قبول کرده است به دلیل اینکه وارث کتاب یعنی کتاب نبوّت شـده است ولی از جهت اینکه احکام رسالت را قبول کرده و از شـهر سینه‌اش به جهاد اکبر در تحصیل ولایت هجرت نکرده است، پس او محکوم به دخول بهشت است ولی درجه مجاهدین در تحصیل ولایت را ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۷

و آنچه که از امام صادق (ع) در تفسیر ظالم به نفس روایت شـده است، آن کس است که به دور خودش می‌چرخـد و دور می‌زند ... و مشعر به معنائی است که ما ذکر کردیم.

قـالُوا فِيمَ كُنْتُمْ گوینـد با این کثافت‌ها و پلیـدی‌ها کجا بودیـد یعنی در چه حالی بودیـد تا اینکه با این پلیـدی‌ها خارج شدیـد و چرا نفوستان را در زندگانی خود پاکیزه نکردید.

قالُوا در حالی که عـذر می‌آورنـد گفتنـد (می‌گویند) كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ ما مستضـعف روی زمین بودیم و اهل شـرک بر ما غلبه کردند به نحوی که تغییر حال ما برای ما امکان نداشت.

قالُوا از باب ردّ عـذر آنها به ایشان می‌گوینـد أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها مگر زمین خـدا وسـیع نبود تا مهاجرت کنید، یعنی اگر تغییر در زمین خودتان ممکن نبود مهاجرت از آنجا که ممکن بود، و زمین اعم است از زمین عالم کبیر و زمین عالم صغیر و زمین کتب انبیا و سیر احوال آنها و زمین احکام ملّت‌های مختلف، و تمییز آنها از مستقیم و غیر مستقیم.

فَأُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِيراً پس جای آنان دوزخ است و آن بد جایگاهی است، این سـخن منافاتی بین خصوصـیّت نزول آیه و تعمیم آن که ذکر کردیم ندارد، و آن موافق با چیزی است که در اخبار به آن اشاره شده است.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۸] ..... ص : ۱۷۷

اشاره

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ لا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَ لا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا (۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۷

مگر آن گروه از مردان و زنان و کودکان که به راستی ناتوان بودنـد که گریز و چاره‌ای بر آنها نبود و راهی برای نجات خود از آن و از کفر نمی‌یافتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۸

تفسیر: ..... ص : ۱۷۸

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ اگر ظالمین به نفس، کسانی باشـند که مقصّر هستند استثناء منقطع است و اگر اعمّ از

مقصّر و قاصر باشد استثناء متّصل است. زیرا کسی که در دار شرک نفس مانده و مقیم است بر حسب قوّه نظری و عملی قدرت به خروج از آنرا داشته است و یا نداشته است یا نمی‌تواند اوّلی مقصّر و دوّمی قاصر است.

مستضعف کسی است که بر حسب قوّه عملی، قدرت بر اعمالی ندارد که قلبش را از آن چیزی که مانع افاضات خداوند می‌شود پاک گرداند، و بر حسب قوّه نظری، قدرت بر تمییز بین حقّ و باطل را ندارد، لذا مفسرین قرآن، عبارت: لا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً را اشاره به کسانی می‌دانند که توانائی چاره اندیشی بر حسب عمل را ندارند- و عبارت وَ لا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا را اشاره به آن کسانی می‌دانند که از جهت قوّه نظری توانایی ندارند. گاهی نیز مستضعف به کسی که دین و مذهبی را نشنیده است، تفسیر می‌شود، و آن به همان معنی اوّل بر می‌گردد، زیرا که عجز یا از جهت اصل فطرت است، یا از جهت عدم وجود آگاهاننده.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۹] ..... ص : ۱۷۸

اشاره

فَأُولئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ كانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً (۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۸

آنها امیدوار به بخشایش خداوند از گناهانشان می‌باشند، خداوند بخشنده و آمرزنده بندگان است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۸

فَأُولئِكَ آنها با اینکه از دار شرکشان خارج نشده‌اند عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ باشد که خداوند از مقیم بودن آنان در دار شرک، درگذرد.

وَ كانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً که خدا بخشاینده و آمرزگار است، این بیان از قبیل عطف علّت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۷۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۷۹

اشاره

وَ مَنْ يُهاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُراغَماً كَثِيراً وَ سَعَةً وَ مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهاجِراً إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۱۰۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۹

و هر کسی در راه خدا از وطن خود هجرت کند و از آوارگی و غربت نیندیشد در زمین برای آسایش و گشایش کارهایش جایگاه بسیار خواهد یافت و هر گاه کسی از خانه خویش «شهر خود» برای هجرت به سوی خدا و رسول و حفظ مقام ایمان بیرون آید و در سفر، مرگ وی را فرا رسد اجر و ثواب چنین کسی بر خداست یعنی به یقین خدا بر او رحمت و تفضّل خواهد کرد و خدا پیوسته بر

خلق آمرزنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۹

وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وقتی از بیان حال مقصّر و قاصر که در دار شرک متوطّن هستند فارغ شد خواست حال کسی را که از خانه شرک خارج می‌شود بیان کند، و او یا در ظاهر از خانه وطن صوریش خارج می‌شود، و یا در باطن از خانه نفس امّاره‌اش در طلب اسلام خارج می‌شود و جهادی برای او نیست چون جهاد بعد از قبول اسلام و شناختن دشمنان با اذن نبیّ یا امام است.

یا اینکه مقصود این است که بعد از اسلامش در طلب ایمان از خانه صوری یا معنوی‌اش مهاجرت نماید، و برای این مهاجر، جهاد با مراتبی که دارد تصوّر می‌شود یا با اموال و انفس، یا فانی از اموال و انفس باشد به محض امر بدون وابستگی خاطر به غیر امر، یا حتّی از امر فانی باشد و فقط برای خدا جهاد کند. و کسی را که از دار اسلام یا دار ایمانش به سوی دار شرک خارج می‌شود ذکر نکرد چون به آن اعتنا نکرد و (حکم آن) از مفهوم مخالف استفاده می‌شود، و به مهاجر بعد از اسلام فی سبیل اللّه به این آیه اشاره نمود که وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۰

یَجِدْ فِی الْأَرْضِ ... منظور از «ارض» همه آن معانی است که برای آن پیش از این گفته شد.

مُراغَماً کَثِیراً از «رغام» است و آن خاک است و به معنی محلّ رفتن و محلّ فرار است، و مقصود از آن محلّی است از زمین که در آنجا به تفرّج و تفریح می‌پردازند به نحوی که دماغ دشمنان به خاک مالیده شود.

وَ سَعَةً یعنی توسعه در زمین یا در خودش، یا در معیشتش، یا در سیر ظاهری و باطنی، و بیان حال مهاجر بعد از اسلام را مقدّم انداخت بر کسی که خارج می‌شود و به سوی اسلام از جهت شرافت آن، اگر چه در رتبه مؤخّر است. و به کسی که به سوی اسلام خارج می‌شود اشاره نمود به قول خدای تعالی:

وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ و کسی که از خانه‌اش ظاهرا و باطنا خارج شود.

مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ در حالی که مهاجر به سوی خدا و رسول او باشد لفظ «الی اللّه» را ذکر نمود تا اشاره به این بکند که کسی که از بیت شرک خارج شود در حالی که در طلب اسلام به سوی رسالت می‌رود چنین شخصی به سوی خدا می‌رود. چون منتهی به خدا می‌شود، و نیز برای اینکه رسول صلّی اللّه علیه و آله مظهر خداست، لذا لفظ «الی» را تکرار نکرد.

ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ و سپس مرگ چه اختیارا با جذبه الهی و یا به اضطرار در سبیل ظاهری و باطنی، او را در رباید.

فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ یعنی شایسته نیست که غیر خدا اجر او را متکفّل شود، و در آن بشارت تامّی برای آنان است.

وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً پس خداوند می‌بخشاید بدیهایی را که از او زایل نشده است، و به او رحم می‌کند، به اینکه اجرش را بدون واسطه عطا نماید. و نزول آیه اگر چه در باره جندب بن حمزه است در وقتی که از مکّه به سوی مدینه خارج شد و در راه مرد. یا در باره نجاشی است که به سوی مدینه خارج شد و در راه مرد. ولی این خصوصیّت منافات با تعمیم آن ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۱

وقتی مجاهدان و مهاجران را ذکر نمود خواست حکم آنان را در عبادت بیان کند، پس فرمود:

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۱۸۱

اشاره

وَ إِذا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكافِرِينَ كانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِيناً (۱۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۱

و هنگامى كه در سفر باشيد باكى بر شما نيست كه نماز را كوتاه بجاى آريد هر گاه بيم آنرا داشته باشيد كه كافران شما را به رنج و هلاكت اندازند. كه دشمنى كفّار با شما كاملا آشكار است.

تفسير: ..... ص: ۱۸۱

وَ إِذا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ شرايط قصر و كيفيّت آن احتياج به بيان ندارد، و نفى جناح منافاتى با وجوب قصر ندارد، زيرا خداى تعالى بر طريق مخاطبات عرف و آداب ملوك سخن مى‌گويد كه نفى بأس و حرج از چيزى مى‌كند و از آن امر اراده مى‌كند. و پس از آنكه دانستى كه نماز چيزى است كه به سبب آن توجّه به خدا حاصل مى‌شود، و اصل در نماز، محمّد صلّى اللّه عليه و آله و ولايت او، سپس علىّ (ع) و خلافتش مى‌باشد، سپس اعمال قلبى و قالبى كه از آن دو گرفته شده است و سبب توجّه به خداى تعالى مى‌شود ... ديگر مى‌توانى معناى سفر و صلاة و قصر را تعميم بدهى.
إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اشاره به حكمت در تشريع قصر است نه اينكه تقييد حكم باشد پس منافاتى با وجوب قصر در حال امن ندارد، علاوه بر آن حجيّت مفهوم شرط، مسلّم نيست، بلكه آن بر حسب مفهوم مانند ساير مجملات است، و اعتبار و عدم اعتبار آن محتاج به قرينه است. و محتمل است كه مقصود نماز خوف و قصر آن باشد به دليل اينكه نماز خوف بعد از اين آيه بيان مى‌شود، و قصر مطلق نماز در سفر از قبيل مجملات مى‌شود كه براى ما بيان كرده‌اند.
إِنَّ الْكافِرِينَ كانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِيناً استيناف است در موضع تعليل.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۲

[سوره النساء (۴): آيه ۱۰۲] ..... ص : ۱۸۲

اشاره

وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً واحِدَةً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَذىً مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً (۱۰۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۲

و هر گاه در سفرهاى جهاد، شخص تو در ميان سپاه باشى و نماز بر آنان بپا دارى، بايد سپاهى با تو مسلّح به نماز ايستند و چون سجده نماز بجاى آرند اين سپاه براى نگهبانى رفته گروهى كه نماز نخوانده‌اند به نماز آيند. البتّه با لباس جنگ و با اسلحه زيرا كافران در آن روز انتظار دارند كه شما از اسلحه و اسباب خود غفلت كنيد كه ناگهان به يكبار بر شما حمله‌ور شوند. چنانكه بارانى

یا مرضی شما را از برگرفتن سلاح به رنج اندازد باکی نیست اسلحه فرو گذارید ولی البتّه از دشمن بر حذر باشید که خدا برای کافران عذابی سخت خوار کننده مهیّا ساخته است.

تفسیر: ..... ص : ۱۸۲

وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ و اگر در حین مسافرت و خوف در میان آنها بودی فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ و امامت نماز آنها را بعهده گرفتی، فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ برای نماز طائفه‌ای از آنها بر پا ایستند، مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ با تو و آن طایفه جنگ کننده که به التزام استفاده می‌شود، یا گروهی که نماز می‌خوانند، اسلحه‌های خویش برگیرند.

فَإِذا سَجَدُوا یعنی آنها که نماز می‌خوانند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۳

فَلْيَكُونُوا گروه جنگ کننده، باشند.

مِنْ وَرائِكُمْ بر گرد گروه نماز خوان.

وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا پس از آنکه منتظر آنان شدی در قیام دوّم، و گروه نمازگزارنده نمازشان را با تو تمام کردند، و به محلهای توقف خود رفتند.

فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ به اینکه در قیام به تو اقتداء کنند و در قعود و نشستن تو منتظر آنها بمانی تا نمازشانرا تمام کنند بدین نحو که یک رکعت دیگر بخوانند، سپس با آنها سلام دهی بعد از آنکه در قعود به تو ملحق شدند.

وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ یعنی گروهی که نماز خواندند و ایستادند در موقف کسانی که نماز نخوانده‌اند، یا گروهی که مشغول به نماز هستند، اسلحه خود را برگیرند.

وَ أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً واحِدَةً استیناف است در موضع تعلیل.

وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَذىً مِنْ مَطَرٍ برای سنگینی سلاح.

أَوْ كُنْتُمْ مَرْضى یا از حمل کردن سلاح ضعیف شدید.

أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ چون در بیداری و بر حذر بودن و گرفتن اسلحه در هر حال مبالغه نمود این توهّم پیش آمد که زمین گذاشتن سلاح در هیچ حالی درست نیست، پس آن توهّم را رفع نمود و فرمود:

وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ ولی با این حال از طریق احتیاط خارج نشوید، و اسلحه خود را برگیرید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۴

إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً عذاب خوار کننده‌ای با دست شما برای کافران آماده می‌شود، و لذا امر به احتیاط و گرفتن سلاح می‌کند تا مستأصل و درمانده نشوید تا خداوند به وسیله شما آنها را عذاب کند، و بنا بر این می‌تواند به منزله تعلیل باشد، و آیه اگر چه در غزوه حدیبیّه یا ذات الرّقاع نازل شده است ولی منافاتی با تعمیم حکمش ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۱۸۴

اشاره

فَإِذا قَضَيْتُمُ الصَّلاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً (۱۰۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۴

پس آنگاه كه از نماز فراغت حاصل كنيد باز در همه حال ايستاده و نشسته و بر پهلو (خوابيده) و در هر حال كه توانيد خدا را ياد كنيد، سپس كه از آسيب دشمن ايمن شديد در آن حال نماز كامل بجاى آريد كه نماز براى اهل ايمان حكمى واجب و لازم است.

تفسير: ..... ص : ۱۸۴

فَإِذا قَضَيْتُمُ الصَّلاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِكُمْ يعنى وقتى نماز را ادا كرديد از ذكر خدا غافل نشويد و در حين جنگ منتظر نشويد كه ذكر خدا را با ادب و آدابش بعد از جنگ بجاى آوريد بلكه در جميع احوال خدا را ياد كنيد، يا اينكه هر گاه كه خواستيد در وقت شدّت خوف نماز بخوانيد و نتوانستيد همه مقرّرات نماز را انجام دهيد، پس نماز بخوانيد بر هر حالى كه توانستيد به قرينه قول خدا كه مى‌فرمايد:

فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ آنگاه كه از شدّت خوف ايمن شديد فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ يعنى نماز را با شرايط و آداب مقرّر آن در سفر تمام كنيد، يا هر وقت كه در وطن‌هايتان يا در محل اقامتتان مطمئن شديد نماز را با اتمام ركعات آن تمام كنيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۵

إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً لفظ «موقوت» تأكيد «كتابا» است، زيرا موقوت به معنى مفروض در اوقات است و معنى آن اين است كه واجب شده است واجب شدنى، يعنى ما تأكيد كرديم در حفظ نماز و عدم ترك آن در هر حالى از احوال، زيرا آن تا حدّ كمال در وجوب رسيده است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۰۴] ..... ص : ۱۸۵

اشاره

وَ لا تَهِنُوا فِي ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۰۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۵

و نبايد از تعقيب كردن در كار دشمنان سستى و كاهلى كنيد كه اگر شما از آنان به رنج و زحمت مى‌افتيد آنها نيز از دست شما رنج مى‌كشند جز اينكه شما به لطف خدا اميدواريد و آنها اميدى ندارند و خدا دانا و حكيم است.

تفسير: ..... ص : ۱۸۵

وَ لا تَهِنُوا عطف است به اعتبار آنچه كه از تأكيد وجوب نماز فهميده مى‌شود يعنى بر نماز محافظت كنيد در مورد تسلّط بر آن قوم و سستى بخرج ندهيد.

فِي ابْتِغاءِ الْقَوْمِ تا اينكه آنها را بكشيد يا اسير كنيد يا تسليم شوند.

إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ استيناف و در جاى تعليل نهى است و تشجيع آنان است بر جهاد بدان سبب كه رنج و زحمت مسلمانان بيشتر از رنج و زحمت كافران نيست. بلكه رنج كافران بيشتر است، چون مجاهدان از خدا اميد پاداش دارند.

وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا- يَرْجُونَ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً پس خداوند می‌داند آنچه را که به حال شما و ثبات شما بر ایمان و عدم وابستگی شما به دنیا (مانند زنان)، مفید و اصلح است همانا جهاد است، و شما را بر وفق حکمت و علمش به دقایق مصالح که بر شما ظاهر نمی‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۶

ترغیب به جهاد می‌کند، و خداوند با دقیق‌ترین وجه و متقن‌ترین صنع تدبیر می‌کند تا شما را در بیشتر کمالات متمکّن سازد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۱۸۶

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِما أَراكَ اللَّهُ وَ لا تَكُنْ لِلْخائِنِينَ خَصِيماً (۱۰۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۶

و ما ای پیامبر به سوی تو قرآن را به حقّ فرستادیم تا به آنچه خدا به وحی خود بر تو پدید آرد میان مردم حکم کنی و نباید به نفع خیانتکاران به خصومت صالحان برخیزی.

تفسیر: ..... ص : ۱۸۶

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ یعنی کتاب نبوّت که ظهور آن به وسیله قرآن است، جمله استیناف است جهت تأدیب امّت به سبب بودن خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا تأدیب محمّد صلّی اللّه علیه و آله است اصالهٔ و تأدیب امّت اوست بالتّبع.

بِالْحَقِّ حقّ مطلق، همان خدای تعالی است و حقّ مضاف، مشیّت خداست که حقّ مخلوق نامیده می‌شود که به سبب حقّ مطلق آفریده شده است و آن اضافه اشراقی و حقیقت محمّدی است و آن ولایت مطلقه است که علویّت علیّ (ع) و معروفیّت و ظهور خداست. و اینکه مخلوقات به سبب مشیّت خلق شده‌اند و مشیّت به سبب خودش اشاره به همین معنی است.

و چون نبوّت ظهور ولایت است و کتاب تدوین ظهور نبوّت و رسالت است، و ظهور چیزی که ظهور «۱» امر سومی است ظهور ظاهر

---

(۱) حق مطلق (خدا)- حق مضاف یا حق مخلوق یا مشیّت (اضافه اشراقیّه حقیقت محمدیّه ولایت مطلقه علویّت علی)- نبوّت- کتاب تدوین (قرآن). پس حقّ اول (خدا) حق دوّم یعنی ولایت را ظاهر می‌کند، حقّ دوّم حق سوّم یعنی نبوّت را، و حقّ سوّم، حق چهارم یعنی کتاب تدوین (قرآن) را ظاهر می‌سازد پس خدا حقّ مطلق و ولایت و نبوّت و قرآن به ترتیب حق مضاف هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۷

اوّل است انزال کتاب به توسّط حقّ صحیح می‌شود و متلبّس به حقّ مضاف بودن نیز صحیح می‌شود، زیرا حقیقت هر حقّی و حقیقت هر صاحب حقیقتی همین است، و با حقّ نیز صحیح است.

لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ مقصود از حکم، حکومت معروف است که در مورد قطع منازعات می‌باشد. یا چیزی است که اعمّ از آن و از تأسیس سیاسات و عبادات است، یا شامل آن موارد و اصلاح مردم با نصایح و آداب نیز می‌شود، یا علاوه بر همه اینها شامل اصلاح

و تكميل باطن مردم با زبان سرّ نيز مى‌شود.

بِما أَراكَ اللَّهُ مقصود ديدن با چشم است، زيرا ظهور ولايت به سبب نبوّت نمى‌شود مگر با فتح باب از ملكوت، پس صاحبش با چشم بصيرت، دقايق امور بندگان و احوال پنهانى آنها را، مى‌بيند و در نتيجه براى او حكم و اصلاح به سبب آنچه كه مى‌بيند، ممكن مى‌شود.

يا اينكه «اريك» از «رأى» باشد يعنى به جهت اينكه خداوند تو را صاحب رأى قرار داده كه احتياج به رأى غير پيدا نمى‌كنى، چون چشم بصيرت تو نيز به سبب انزال كتاب باز مى‌شود، و در خبر اشاره به اين معنى اخير وجود دارد، و اينكه تفويض به رأى مخصوص پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است، و براى غير او نيست، و بعد از او به جانشينان او تفويض شده است، پس اگر انزال كتاب به جهت حكومت تو با رأى تو باشد پس بين آنها به رأى خودت يا با ديدن خودت، حكم كن.

وَ لا تَكُنْ لِلْخائِنِينَ خَصِيماً و نبايد به نفع خيانتكاران و به ضرر دشمنان آنها (كه مؤمنان و صالحان باشند) با قبول رأى غير خودت، خصومت كنى.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۰۶] ..... ص : ۱۸۷

اشاره

وَ اسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۱۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۷

و از خدا طلب آمرزش كن كه خداوند البتّه آمرزنده و مهربان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۸

تفسير: ..... ص : ۱۸۸

وَ اسْتَغْفِرِ اللَّهَ خدا را استغفار كن از چيزى كه به آن اهتمام نمودى، يا خصومتى كه از جانب خيانتكاران نسبت به صالحان انجام دادى.

إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً زيرا خداوند آمرزنده و مهربان است. و در نزول آيه نقل شده كه سه برادر از پسران ابيرق به خانه عموى قتادة بن نعمان نقب زدند و از آنجا طعام و شمشير و زره بيرون آوردند، قتاده آمد به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله شكايت كرد.

پسران ابيرق گفتند: اين كار و عمل لبيد است و لبيد مرد مؤمنى بود، بنى ابيرق پيش اسيد بن عروه كه از طايفه آنها بود رفتند و او سخنگوى خوبى بود، پس اسيد، خدمت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آمد و گفت: قتاده به اهل بيت ما كه اهل شرف و حسب و نسب هستند نسبت دزدى داده است، پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اندوهناك شد و قتاده خدمت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله رسيد، و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به او فرمود: تو به اهل بيت شرف و حسب و نسب نسبت سرقت داده‌اى؟ و او را سرزنش نمود، و قتاده به همين جهت اندوهناك شد، پس خداى تعالى اين آيه را نازل نمود: «إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ ... تا آخر آيات» «۱» (كه به پيغمبر خطاب مى‌نمايد كه تو نبايد به نفع خيانتكاران- بنى ابيرق- به خصومت صالحان برخيزى و لبيد را گناهكار دانى) پس ما مى‌گوئيم: اگر بپذيريم كه نزول آيه اين چنين بوده كه ذكر شد با اينكه مى‌دانيم اين قضيّه از چيزهايى است كه عامّه

آنرا جعل کرده‌انـد در عین حال می‌گوئیم که کنایه از امّت است، گویا که گفته است: ای امّت محمّـد صـلّی اللّه علیه و آله از آنچه در بـاره ولایـت علیّ (ع) و سایر احکام به شـما گفته و خداونـد آنرا به شـما اعلام کرده است، غفلت نکنیـد، پس هر گاه به حکمی حکم کردیـد بایستی مطابق حکم خـدا باشد و بین خائن و غیر او تمییز بدهید و به نفع خیانتکاران با صالحین خصومت نکنید، و بعد از وفـات محمّـد صـلّی اللّه علیه و آله هر وقت بین شـما نزاع واقع شـد داوری به چیزی کنیـد که خداونـد آنرا به شـما اعلام کرده و رسولش بیان نموده است.

---

(۱) صافی: ۱، ص ۴۹۶، برهان: ۱، ص ۴۱۳/ ح ۳، تفسیر قمی: ۱، ص ۱۵۰ و ۱۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۸۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۱۸۹

اشاره

وَ لا تُجادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ خَوَّاناً أَثِيماً (۱۰۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۹

هرگز بخـاطر مردمی که به نفوس خود خیـانت می‌کننـد بـا اهل ایمان جـدال مکن که همانا خداونـد آن کسـی را که خیانتکار و بد عمل است دوست نمی‌دارد.

تفسیر: ..... ص : ۱۸۹

وَ لا تُجادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتانُونَ أَنْفُسَهُمْ یعنی با ارتکاب معاصـی به خودشان خیانت می‌کنند، و اگر لفظ «انفسهم» به علیّ (ع) و ائمّه (ع) تفسیر شود هیچ بعید نیست، زیرا که ولایت مطلقه حقیقت هر صاحب حقیقت و نفسانیّت هر صاحب نفسی است.

إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ خَوَّاناً أَثِيماً

هر دو لفـظ «خوّان» و «اثیم» برای مبـالغه است، و جمله در موضع تعلیـل است، و نفی محبّت در مثـل این مقام مفیـد بغض است یعنی خداوند مبغوض می‌دارد کسی را که خیانتکار و بدعمل باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۱۸۹

اشاره

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَ لا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَ هُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ ما لا يَرْضى مِنَ الْقَوْلِ وَ كانَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطاً (۱۰۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۸۹

مردم خیانتکار در کار خیانت از خلق شـرم می‌دارند ولی از خدا شـرم نمی‌کنند و شبانگاه سخنانی نادرست و ناپسند برای اتّهام خلق

می‌اندیشند خدا در آن حال نیز با آنهاست و هر چه کنند آگاه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۰

تفسیر: ..... ص : ۱۹۰

یَسْتَخْفُونَ خبر بعد از خبر یا صفت بعد از صفت است یا جمله استیناف است جواب سؤال مقدّر، یا حال است، و جمع ضمیر باعتبار معنی «من» است، یعنی مِنَ النَّاسِ

و از مردم مخفی می‌کنند از جهت شرم و حیا، یا اینکه وقتی شب چیزی می‌گویند که خدا راضی نیست از مردم می‌ترسند.

وَ لا یَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ

و از خدا مخفی نمی‌کنند، بیان خیانت آنها است و در خیانت همین کافی است که با خدا و خودشان و قوایشان و با رسول صلّی اللّه علیه و آله خیانت می‌کنند.

وَ هُوَ مَعَهُمْ إِذْ یُبَیِّتُونَ

و وقتی هم که تدبیر می‌کنند و نقشه می‌کشند خدا با آنهاست.

ما لا یَرْضی مِنَ الْقَوْلِ

قول در اینجا اعمّ از فعل است زیرا فعل اعضای اقوال آنهاست. چنانکه گفتار، زبان فعل آن است و آن عبارت است از اینکه تدبیر و اندیشه کنند تا علیّ (ع) را از حقّش منع کنند یا اینکه نقشه بکشند تا نسبت سرقت را به غیر سارق دهند، طبق آنچه که در باره تنزیل آن ذکر شد.

وَ کانَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطاً

اعمال و اقوال نهانی آنان از خدا مخفی نمی‌ماند، و این تهدید برای آنان است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۱۹۰

اشاره

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا فَمَنْ یُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ أَمْ مَنْ یَکُونُ عَلَیْهِمْ وَکِیلًا (۱۰۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۰

بر فرض که شما خود از طرف آنها برای زندگانی دنیا دفاع توانید کرد پس کدام کس در روز قیامت طرفداری تواند کرد و که آنها را از عقاب خدا نجات تواند داد؟ و یا چه کس به کفالت و وکالت آنها تواند خاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۱

تفسیر: ..... ص : ۱۹۱

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جادَلْتُمْ «ها» حرف تنبیه است تنبیه بر احمق بودن آنهاست، و «انتم» مبتداء است، و هؤلاء اسم اشاره است خبر یا بدل آن، یا منادی است، و «جادلتم» خبر بعد از خبر است، یا مستأنف است، یا حال است بنا بر اوّل و خبر است بنا بر دو احتمال اخیر، یا

اینکه «هؤلاء» موصول است خبر «انتم» و جادلتم عنهم فی الحیوة الدنیا» صله موصول است.

عَنْهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا

و خطاب جمع برای کسانی است که از سارقین حمایت می‌کنند مانند اسید بن عروه بنا بر اینکه آیه در باره بنی ابیرق نازل شده و اسید بن عروه از آنها حمایت کرده باشد.

فَمَنْ یُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ

یعنی اینکه مجادله نزد نبیّ است، و روز قیامت نزد خداست.

أَمْ مَنْ یَکُونُ عَلَیْهِمْ وَکِیلًا

و کیل کسی است که مراقب امور موکّل و نگهبان آن باشد، و متعدّی شدن به وسیله «علی» به جهت تضمین معنی مراقبت است و این نهایت تهدید به همه دفاع کننده‌ها و دفاع شونده‌ها است.

[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱] ..... ص : ۱۹۱

اشاره

وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً (۱۱۰) وَ مَنْ یَکْسِبْ إِثْماً فَإِنَّما یَکْسِبُهُ عَلی نَفْسِهِ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً (۱۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۱

هر کسی کار زشتی از او سر زند یا به خود ستم کند سپس از خدا طلب آمرزش و عفو کند خدا را آمرزنده و مهربان خواهد یافت و هر که گناهی کند به خود زیان رسانیده است و خدا دانا به اعمال خلق است، و چه در کار و چه در جزا، از روی حکمت عمل می‌کند.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۱

وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً به اینکه مرتکب شود چیزی را که عقل و شرع به آن راضی نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۲

أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ

به اینکه آنچه را که عقل و شرع به آن راضی است آنرا ترک کند زیرا که مراد از عامل سوء کسی است که مرتکب کارهای زشت شود که او را از حضور عقل و ربّ دور سازد، و ظالم به نفس کسی است که از چیزی که او را به حضور عقل نزدیک می‌کند خودداری کند، و در خبر، ظالم به نفس به کسی تفسیر شده است که در اطراف (نفس) چرخ می‌زند بدون اینکه به سوی قلب حرکت نماید.

ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً

به خیانتکار و مدافع آن وعده داد که در صورت توبه، توبه او را بپذیرد، و مغفرت، پوشیدن گناهان و ترک عقاب بر آنهاست. و علاوه بر ترک عقاب رحمت تفضّل بر اوست.

وَ مَنْ يَكْسِبْ إِثْماً فَإِنَّما يَكْسِبُهُ عَلى نَفْسِهِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً

و هر كه گناه پيشه كند، دستاورد او زيان است و خدا به گناهانش داناست.

حَكِيماً

و خدا حكيم است يعنى كار لغو انجام نمى‌دهد تا اينكه ممكن باشد و بال گناه كسى را به غير خودش برگرداند، پس نسبت دادن گناه به غير، سودى به حال شخص ندارد بلكه به خود او زيان مى‌رساند.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۱۲] ..... ص : ۱۹۲

اشاره

وَ مَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً (۱۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۲

هر كس گناهى از او سر زند و آنگاه ارتكاب آن گناه را به بى‌گناهى نسبت دهد و به ديگرى تهمت زند، مرتكب بهتان و گناه بزرگ و آشكارى شده است.

تفسير: ..... ص : ۱۹۲

وَ مَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْماً خطيئة مانند لغزشى است كه از شخص صادر مى‌شود و با انزجار و ناراحتى نفس همراه است، گويا كه قصد آن كار را نداشته است، و اثم، گناهى است كه بدون انزجار و ناراحتى نفس باشد.

ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۳

به سبب نسبت كار زشت به كسى كه او از آن برى مى‌باشد، وَ إِثْماً مُبِيناً

علاوه بر گناه اوّل، گناه ديگرى مرتكب شده است، زيرا كه شخص خطا كار يا گناهكار را منزّه ساخته و گناه را نسبت به كسى داده كه از آن مبرّى است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۱۳] ..... ص : ۱۹۳

اشاره

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَ ما يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً (۱۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۳

و اگر فضل و رحمت خدا شامل حال تو نمى‌بود گروهى از آنان (دشمنان اسلام) همّت بر آن گماشته بودند كه ترا از راه صواب

دور سازنـد، ولی به لطف خدا، آنها خود را از راه صواب دور ساخته به تو هیچ زیانی نتوانند رسانید. و خدا، بر تو این کتاب و مقام حکمت و نبوّت را عطا کرد و آنچه را نمی‌دانستی یاد داد زیرا که خدا را با تو لطف و عنایت بی‌اندازه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۳

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ یعنی نبوّت و رسالت نسبت به نبیّ که مخاطب به آن شده است، و اگر نبیّ و رسول نباشد نسبت به کسی است که آیه کنایه از او است.

عَلَیْکَ

یعنی وارد بر تو یا نگهبان تو.

وَ رَحْمَتُهُ

یعنی ولایت یا علیّ (ع) با همان دو نسبت که ذکر شد.

لَهَمَّتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ

یعنی اینکه هیبت فضل و رحمت مانع از همّت آنها، یا مانع از تأثیر همّت آنهاست بنا بر اینکه در «همّت» معنی «اثّرت» تضمین شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۴

أَنْ یُضِلُّوکَ

یعنی تو را از رأی صواب تو گمراه کننـد یـا از دیـد صواب تو. و طبق آنچه که ما بیان کردیم معنی آیه این است که اگر نبیّ و علیّ نگهبان شـما نبودند، منافقین امّت همّت گماشـته بودند که شـما را از راه صواب، یا راهی که اسلام از ولایت علیّ (ع) به آن دلالت کرده است، گمراه کنند.

وَ ما یُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ

یعنی با همّتی که می‌کنند فقط خودشان را گمراه می‌سازند.

وَ ما یَضُرُّونَکَ مِنْ شَیْءٍ

بر فرض اینکه همّت بگمارند به تو ضرر نتوانند زد.

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْکَ الْکِتابَ

و خدا به تو کتاب (یعنی نبوّت) وَ الْحِکْمَةَ

و حکمت (یعنی ولایت) داد.

وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ

و با فرستادن ولایت از دقایق کثرت و دقایق احکام آن که لازمه رسالت است ترا تعلیم داد.

وَ کانَ فَضْلُ اللَّهِ

و رسالت یا مطلق نعمت‌های خدا، عَلَیْکَ عَظِیماً

بر تو بزرگ بود، و در وصل کردن این امتنان اشاره به تعلیل عدم اضرار است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۱۹۴

اشاره

لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْواهُمْ إِلاَّ مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً (۱۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۴

هیچ فایده و خیری در سخنان سرّی آنها نیست مگر آنکه کسی در صدقه دادن و نیکوئی کردن و اصلاح میان مردم سخن سرّی گوید و هر که در طلب رضای خدا چنین کند به زودی خدا او را اجر بزرگ کرامت فرماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۵

تفسیر: ..... ص : ۱۹۵

لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْواهُمْ «من» تبعیضیّه یا بیانیّه است و ما بعد آن بیان کثیر است، یا «من» ابتدائیّه یا تعلیلیّه است و معنی آن این است که در بیشتر مردم خیری که ناشی از نجوای آنان باشد نیست، یا اینکه به خاطر نجوای آنان برای آنها خیری نیست، و در این صورت «من نجویهم» قید نفی است یا منفی در حالی که به وسیله نفی مرفوع شده است.

و قول خدای تعالی إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ استثناء از «کثیر» است به تقدیر «نجوی من امر بصدقة» بنا بر اوّل، و بدون تقدیر بنا بر دو احتمال آخر یا اینکه استثناء منقطع است بنا بر وجه اوّل.

أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَيْنَ النَّاسِ و «معروف» به قرض تفسیر شده است، پس کسی که در سرّ و نجوای خود امر به صدقه کند از جهت اینکه امر به صدقه است نجوا برای او و برای مأمور و مأمور له خیر است، اعمّ از اینکه نجوای او با غیرش باشد و مأمور غیر او، یا اینکه نجوای او با خودش باشد به سبب خطورات ذهنی و خیالات و مأمور نیز خودش باشد، و از ائمّه (ع) آمده است که در هنگام خوابهای مشوّش این آیه را بخوانید «إِنَّمَا النَّجْوى مِنَ الشَّيْطانِ ... تا آخر آیه» و این اشاره به این است که خوابهای مشوّش نجوای شیطان است.

و از امام صادق (ع) روایت شده است که خدای تعالی تجمّل «۱» را در قرآن واجب کرده است. پس سؤال شد: تجمّل چیست؟ فرمود:

تجمّل چیزی است که صورت تو پهن‌تر از صورت «۲» برادرت باشد تا اینکه برای او تدبیر و اندیشه کنی و کار خیر او را انجام دهی «۳».

(۱) تجمّل در کلام: در سخن گفتن نرمش پیشه کردن و با لطف و محبت سخن گفتن، تجمّل: آرایش و زینت کردن، بر مصائب دهر استقامت کردن (منجد الطّلاب).

(۲) کنایه از وجیه‌تر و باآبروتر بودن است.

(۳) تفسیر صافی: ۱/ ص ۴۹۹، تفسیر قمی: ۱، ص ۱۵۲، تفسیر برهان: ۱/ ص ۴۱۵/ ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۶

وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است گویا که گفته است: کسی که این کار را انجام دهد اجر عظیمی برای او است. و هر کس نجوائی در مخالفت رسول بکند عذاب بزرگی برای او است و کسی که امر به صدقه نکند و با رسول نیز مخالفت نکند اجر کامل برای او نیست و عذابی هم ندارد و بنا بر این هر کس که نجوی کند ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ و رضای خدا را طلب کند و از شائبه ریا و سمعه «۱» و عظمت و رفعت نسبت به مأمور و مأمور له و غیر آن دو خالص باشد، فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً چون

آبرویش را در این راه صرف کرده و سختی اصلاح را متحمّل شده است، به او پاداش بزرگی خواهیم داد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۱۹۶

اشاره

وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً (۱۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۶

و هر کس پس از روشن شدن راه حقّ بر او، با رسول خدا به مخالفت برخیزد و راهی غیر طریق اهل ایمان پیش گیرد، وی را به همان طریق باطل و راه ضلالت که برگزیده است وا می‌گذاریم و او را به جهنّم در افکنیم که آن مکان، منزلگاه بسیار بدی است.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۶

وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ و هر کس با رسول خدا مخالف ورزد، به اینکه بر خلاف رسول نجوی کند و به قول او راضی نباشد و نهی کند از چیزی که رسول به آن امر می‌کند، مانند کسانی که در مکّه هم پیمان شدند که امر خلافت را در بنی هاشم نگذارند، و مانند کسانی که از لشگر اسامه تخلّف نمودند.

مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی هدی یعنی رشاد به معنی رشد، یامقصود حقیقت هدایت است که همان ولایت است، زیرا که ولایت مبتنی بر قول خدا و قول رسولش، همان هدایت است.

---

(۱) نام نیک (منجد الطّلاب)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۷

وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ و هر که راهی جز راه مؤمنین پیش گیرد- راه مؤمنین به اعتبار بیعت خاصّ ولوی مانند راه سلمان و اباذر و نظائر آن دو، یا غیر راه مسلمانان از جهت اسلامشان، چون راه آنها از جهت اسلام همان راهی است که به ولایت منتهی می‌شود- نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی یعنی از لحاظ تکوین و خلقت او را به همان راهی متوجّه می‌سازیم که وی به اختیار خودش متوجّه خود ساخته است و آن سبیل جهنّم است.

وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ او را به جهنّم می‌رسانیم چون راهش به جهنّم منتهی می‌گردد. وَ ساءَتْ مَصِیراً که جایگاه بدی است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۱۹۷

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً (۱۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۷

خدا هر که را به او شرک آورد نخواهد بخشید و مادون شرک را برای هر کس که مشیّت او تعلّق گیرد می‌بخشد و هر که به خدا شرک آرد سخت گمراه شده و از راه نجات و سعادت دور افتاده است.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۷

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ به اعتبار مظهریّت خداوند در علیّ (ع)، استیناف است در موضع تعلیل تا تعلیل حکم باشد و اظهار این که مخالفت با رسول صلّی اللّه علیه و آله در باره علیّ (ع) و شرک به او شرک به خداست.

وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ شرح این آیه با تمام اجزائش سابقا گذشت.

وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ و هر که به خدا به اعتبار شرک به ولایت شرک ورزد فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً به گمراهی سختی دچار شده است، گمراهی را به بعد و دوری توصیف کرد از باب مبالغه به اعتبار دوری از صاحبش.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۸

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷] ..... ص : ۱۹۸

اشاره

إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً وَ إِنْ یَدْعُونَ إِلَّا شَیْطاناً مَرِیداً (۱۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

مشرکان غیر خدای عالم هر چه را بخوانند یا بتهای مؤنّث می‌باشد، (مانند بتهای لات و منات و عزّی) یا شیطان سرکش و فریبنده است.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۸

إِنْ یَدْعُونَ اگر این مشرکین به خدا، یا به علیّ (ع) مِنْ دُونِهِ که غیر از خدا، یا غیر از علیّ (ع)، را بخوانند، إِلَّا إِناثاً جز مؤنّثها را نمی‌پرستند از جهت اینکه آنها بت‌هایشان را مؤنث می‌نامیدند و می‌گفتند: انثی بنی فلان، و انثی بنی فلان، یا اینکه آنها نفس امّاره‌هایشان را عبادت می‌کنند که آن اناث عالم صغیر است، و آن عالمی است که شیطان در آن عالم قدرتمند است و انسان را امر و نهی می‌کند، یا اینکه آنها پیشوایان گمراهی را اطاعت می‌کنند، و پیشوایان ضلالت از جهت اینکه فعلیّت‌هایشان فعلیّت‌های نفسهای امّاره است جهت مردانگی، برای آنها باقی نمانده است، نه بالفعل و نه بالقوّة.

وَ إِنْ یَدْعُونَ إِلَّا شَیْطاناً مَرِیداً شیطان خارجی یا شیطان ظاهر به سبب نفسهای امّاره‌شان، و مرید (گردن کش- نافرمان) و مار (دیو- غول) و کسی است که از اطاعت خارج باشد و خیری در او نیست.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۱۹۸

اشاره

لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِكَ نَصِيباً مَفْرُوضاً (۱۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

خدا شیطان را از درگاه رحمت خود دور کرده زیرا او گفت من قسمتی از بندگان تو را زیر بار اطاعت خواهم کشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۱۹۹

تفسیر: ..... ص : ۱۹۹

لَعَنَهُ اللَّهُ نفرین خدا بر او باد، این جمله، اخبار حال او است، جمله استیناف، یا صفت، یا حال است.

وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِكَ یعنی از هر فردی از بندگان تو یا از مجموع بندگان تو، و آوردن لام قسم و نون تأکید برای تأکید و مبالغه در وقوع آن است.

نَصِيباً مَفْرُوضاً یعنی بهره معیّنی که برای من واجب شده، یا برای من تعیین شده و آن جزء سجّینی (جهنّمی) از هر بنده است یا اهل جهنّم از بندگان، و روایت شده که از بنی آدم نود و نه قسم در آتش است و یک قسم در بهشت. و روایت شده که از هر هزار نفر یک نفر برای خدا و بقیّه همه برای آتش و ابلیس است «۱».

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۱۹۹

اشاره

وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِيناً (۱۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۹

آنها را سخت گمراه کنم و به آرزوهای دور و دراز درافکنم و به آنها دستور دهم تا گوش حیوانات را ببرند (تا علامت باشد که این حیوان نصیب بتها است) و امر کنم تا خلقت خدا را تغییر دهند و (کتاب و احکام) خدا را به دلخواه خود تأویل کنند، ای بندگان بدانید که هر کس شیطان را دوست دارد نه خدا را، سخت زیان کرده است، زیانی که بر هر عاقلی کاملا آشکار است.

تفسیر: ..... ص : ۱۹۹

وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ یعنی از راه راست و هدایت، گمراه می‌کنم.

---

(۱) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۰۱، مجمع البیان: ۲، ص ۱۱۳

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۰

وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ یعنی آنها را به آرزوهای دور و دراز باطل مبتلا می‌کنم مانند طول عمر و رفعت و حشمت و زیادی اموال و غیر اینها.

وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ تغییر خلق خدا به سبب تغییر صورت ظاهری آن است بدون اذن از خدا

مانند بریدن گوش از حیوان و انسان و اخته کردن آنها و همه اینها مثله است، یا مقصود تغییر صفت ظاهری است بدون اجازه خدا، یا تغییر صورت باطنی است مانند تغییر صورت انسانیّت از استقامت به انحنا و تبدیل کردن صورت‌های انسانی آنها به صورت‌های بوزینه‌ها و خرس‌ها به سبب فریبی که از شیطان می‌خورند.

یا تغییر صفت او باشد مانند تغییر استقامت او از طریق الهی به کجی و اعوجاج و تغییر دین مستقیم او به ادیان منحرف، و تغییر فطرت او از اسلام به فطرت کفّار و لازمه آن تغییر اوامر و نواهی خداست، پس صحیح است آنچه که در خبر آمده است که تغییر دین خدا به تغییر اوامر و نواهی او، تفسیر شده است.

وَ مَنْ یَتَّخِذِ الشَّیْطانَ و کسی که شیطان جنّ یا انس را وَلِیًّا دوستدار قرار دهد مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِیناً یا صاحب اختیاری به غیر از خدا برگزیند، به سبب اتلاف سرمایه‌اش که همان لطیفه انسانی است، به خسران آشکار افتاده است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۲۰۰

اشاره

یَعِدُهُمْ وَ یُمَنِّیهِمْ وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً (۱۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۰

شیطان برای گمراه کردن انسان وعده بسیار دهد و مردم را به اوهام و خیالات، آرزومند و امیدوار کند ولی وعده و نوید شیطان چیزی به جز فریب خلق نیست.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۰

یَعِدُهُمْ وَ یُمَنِّیهِمْ استیناف است در موضع تعلیل. یعنی به علّت وعده و آرزوها.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۱

وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً که شیطان جن القا می‌کند جز فریب عایدشان نمی‌شود. «غرّه» یعنی او را فریب داد و به باطل او را تطمیع کرد، و مقصود چیزی است که انسان به آن مغرور شود بنا بر این مفعول به می‌شود، یا مقصود از «غرورا» نیرنگ و به طمع انداختن است که جانشین مفعول مطلق، یا مفعول مطلق بدون لفظ فعل است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

أُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ لا یَجِدُونَ عَنْها مَحِیصاً (۱۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

ایشان یعنی شیطان و پیروانش را منزلگاه، جهنّم است و از آن مفرّ و گریزگاهی نخواهند یافت.

تفسير: ..... ص : ۲۰۱

أُولئِكَ آنان كه شيطان بر آنها مسلّط است.
مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ لا يَجِدُونَ عَنْها مَحِيصاً يعنى مفرّ و جاى فرارى ندارند، و اين بدان جهت است كه آنان در طريق عالم سفلى و دار شياطين متمكّن شدند كه رجوع براى آنان ممكن نيست.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۲] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (۱۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

آنان را كه به خدا گرويدند و كارها به اصلاح خود و خلق كردند به زودى آنها را در بهشتى در آوريم كه از زير درختانش نهرها جارى است تا منزلگاه ابدى باشد وعده خدا حقّ است و كيست كه در گفتار راستگوتر از خدا باشد؟

تفسير: ..... ص : ۲۰۱

وَ الَّذِينَ آمَنُوا كسانيكه با بيعت عامّ ايمان آوردند، بنا بر اين بايد اين قول خداى تعالى: وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ، اشاره به ايمان خاصّ ولوى باشد، زيرا عمل، مادام كه از ايمان قلبى و پيمان علوى صادر نشود عمل صالح نمى‌شود. يا مقصود كسانى است كه با بيعت خاصّ ولوى ايمان آوردند و به وسيله كسب خيرات عمل صالح انجام دادند تا اينكه در ايمان متمكّن شدند (چون ايمان مادام كه انسان در آن متمكّن نشود وديعه و امانتى است كه احتمال زوال در آن مى‌رود).
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۲
سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ به زودى آنها را داخل بهشتهائى مى‌كنيم كه از زير درختانش نهرها جارى است، زيرا طريق آنان طريق قلب و طريق ولايت است كه به عالم علوى مى‌رساند و در آن عالم جنّات است.
و خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وعده داده است خداوند وعده دادنى.
وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا پس خلافى براى وعده خدا نيست، با تأكيدات متعدّد اين مطلب را تأكيد كرد، سپس كلام را از بيان حال مؤمنين به خطاب با منافقين پيرو شيطان برگردانيد، پس فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۳] ..... ص : ۲۰۲

اشاره

لَيْسَ بِأَمانِيِّكُمْ وَ لا أَمانِيِّ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ وَ لا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۱۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۲

کار به آمال و آرزوهای شما و آرزوی یهود و نصاری درست نشود هر آنکه کار بد کند کیفر آن را خواهد دید و احدی را جز خدا یار و یاور خود نتواند یافت.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۲

لَيْسَ بِأَمانِيِّكُمْ وَ لا أَمانِيِّ أَهْلِ الْكِتابِ یعنی شما و اهل کتاب انتساب به نبیّ و کتاب را آرزو می‌کنید که خدا گناهان شما را هر چه که باشد ببخشاید. و با شما معامله پدر با عزیزترین اولادش را انجام دهد، در حالی که مطلب بستگی به آرزوها و آرزوهای اهل کتاب ندارد، بلکه مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ شما از کسانی نیستید که گناهانش بخشیده شود یا محو و یا تبدیل به حسنه گردد، زیرا این کارها برای کسی است که نبیّ و امام یعنی یار و یاور داشته باشد، و شما که از نبوّت و ولایت منحرف شدید، به خود بستن و نسبت دادن احکام نبوّت سودی به حال شما نمی‌رساند، پس هر کس کار بد انجام دهد کیفر آن را می‌بیند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۳

وَ لا يَجِدْ لَهُ یعنی نمی‌یابد برای خودش مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا بدون مظاهر خدا، یاور و صاحب اختیاری که امور او را متولّی شود، از قبیل امامی که از جانب خدا منصوب شده و صاحب ولایت باشد.

وَ لا نَصِيراً و نه نبیّ به حقّی که او را در مقابل چیزهائی که ضرر می‌زند، یاری کند.

روایت شده است که اسماعیل به امام صادق (ع) عرض کرد «۱»: ای پدر چه می‌گوئی در گناهکار از ما و از غیر ما؟ پس فرمود: لَيْسَ بِأَمانِيِّكُمْ وَ لا أَمانِيِّ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ و آن اشاره به تعمیم حکم است و منافاتی با تخصیص خطاب به منافقین که دین را به خود بسته‌اند ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴] ..... ص : ۲۰۳

اشاره

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا يُظْلَمُونَ نَقِيراً (۱۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۳

و هر که از زن و مرد با ایمان به خدا، کاری شایسته کند آن کس به بهشت در آید و بقدر نقیری (پوسته روی هسته خرمائی) به وی ستم نشود.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۳

وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ زیرا که شرط قبول عمل، ایمان خاصّ و بیعت به دست علیّ (ع) است، یعنی اینکه عمل صالح وقتی صالح می‌شود که از ایمان ناشی شود و به او باز گردد، و گر نه عمل صالح نمی‌شود اگر چه ظاهر عمل، صالح باشد.

(۱) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۰۲، عیون اخبار الرّضا: ۲، ص ۲۳۴/ ح ۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۴

زیرا اصل صلاح، ولایت علیّ (ع) است و هر فعلی که از وجهه ولوی صادر شود آن صالح است هر چه که می‌خواهد باشد و هر فعلی از آن جهت صادر نشود فاسد است.

فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا یُظْلَمُونَ نَقِیراً «نقیر» یعنی چیز اندک، و نقیر عبارت از نقطه وسط هسته خرماست. و علّت اختلاف بین دو فقره از آیه که در اوّلی شرط مجمل است و جزاء مضارع بدون فاء است و در دوّمی تفصیل در شرط داده و جمله را اسمیّه مصدرّ با فاء آورده است، این است که این نوع سخن گفتن از عادت صاحبان حیا و کرم است که در جانب وعید به اجمال و در جانب وعده با تفصیل و تأکید سخن می گویند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۲۰۴

اشاره

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِیناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا (۱۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۴

در عالم کدام دین بهتر از آن است که مردم خود را تسلیم حکم خدا نموده و سر زیر بار فرمان حقّ آورند و هم نیکوکار باشند و پیروی از آئین حنیف ابراهیم کنند ابراهیمی که خدا او را به مقام دوستی خود برگزیده است.

تفسیر: ..... ص : ۲۰۴

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِیناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ استفهام انکاری است و در آن معنی تعجّب است، عطف است بر مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ به اعتبار لازم کلام و آن این است که هیچ کسی بهتر از ابراهیم از جهت دین نیست، و اشاره به علّت حکم و به وصف دیگری است که مشعر به مدح است، زیرا که مقصود از مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ عبارت از مؤمن است، و مقصود از «محسن» کسی است که عمل صالح انجام دهد، چون که ایمان عبارت است از تسلیم وجه باطنی و خالص گردانیدن آن به کسی که به دست او بیعت کردی، و چون کسی که تو با او به بیعت حقّ بیعت کردی واسطه است بین تو و بین خدا. اخلاص وجه برای او، اخلاص برای خداست، و آن علیّ (ع) و جانشینان اوست.

و احسان این است که عامل اجرای امر کسی باشد که او اصل حسن و نیکوئی باشد و آن علیّ (ع) و جانشینان اوست چنانکه در بیان عمل صالح گذشت. گویا که گفته باشد: احدی از جهت دین بهتر از آنان نیست، زیرا که حسن دین یا با عمل است و آن در صورتی است که عمل از اطاعت امر حسن حقیقی صادر شده باشد، و یا با اعتقاد و عمل قلبی است و آن در صورتی است که به امام زمان خود عارف بوده با بیعت کردن با او، وجهه روحانی خویش را که همان حسن حقیقی است، به دست آورد. لذا کسانی متّصف به وصف عملی هستند که به وجه صادر از حسن حقیقی، و به انقیاد و اطاعت ناشی از اعتقاد به آن حسن حقیقی متّصف باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۵

این گونه تفسیر «محسن» که بیان شد به این حدیث نبوی اشاره دارد که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: «احسان آن است که تو خدا را عبادت کنی گویا که او را می‌بینی، و اگر تو او را نمی‌بینی او تو را می‌بیند»، یعنی احسان هنگامی صادق است که عمل با مشاهده خدا که همان مشاهده امر خدا است انجام شود تا اینکه مصدر فعل امر خدا باشد.

(عمل صالح) را در جانب معلول از آن جهت مقدّم آورده است که عنوان مطلب، اعمال و جزاء اعمال، و مؤخّر آوردن (احسان) که آن به معنی عمل صالح، در جانب علّت است، برای این است که ایمان ذاتا بر عمل صالح مقدّم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۶

وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً در آن اشاره است به اینکه مقصود از «محسن» کسی است که اعمال قلبی ولوی را انجام دهد و نفسش از رذائل و پلیدی‌ها و وسوسه‌ها خالی بوده، به زیور خصلت‌های خوب و الهامات و سخن گفتن و مشاهدات و معاینات آراسته باشد.

و مقصود از پیرو ملّت ابراهیم کسی است که به اعمال قالبی و احکام نبوی از واجبات و مستحبّات عمل کند و منهیّات را ترک نماید، زیرا کسی که به دست علیّ (ع) توبه کند و آداب سلوک و احکام قلب را از او بگیرد باید به احکام قالبی عمل کند، چون احکام قالبی مانند پوسته برای احکام قلبی هستند، و مادام که پوسته حفظ نشود مغز حفظ نمی‌شود.

و حَنِيفاً حال از «و اتّبع» یا «ملّت»، یا «ابراهیم» است، و عدم رعایت تأنیث یا از باب این است که حنیف به فعیل به معنی مفعول تشبیه شده است و یا از باب این است که مِلَّةَ به علّت اضافه شدن به ابراهیم از مضاف الیه خود مذکر بودن را کسب نموده است، زیرا حذف مضاف الیه صحیح است. و «حنیف» به معنی خالص یا رو گردان از دین‌های دیگر است، یا کسی است که به اسلام گرایش دارد و بر آن ثابت است.

وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِيمَ خَلِيلًا عطف است مشعر به تعلیل (ذکر علّت) است به تقدیر «قد» یا بدون تقدیر بنا بر اختلافی که در آن وجود دارد.

و در خبر از امام صادق و باقر آمده است «۱»: خدای تعالی ابراهیم را به بندگی گرفت پیش از آنکه او را به نبوّت برگزیند، و او را به نبوّت گرفت قبل از اینکه او را به رسالت بگیرد، و او را به رسالت مبعوث کرد قبل از اینکه او را به عنوان دوست خود گیرد و او را به دوستی برگرفت قبل از آنکه او را به امامت برقرار سازد.

---

(۱) تفسیر صافی: ۱/ ص ۵۰۳- اصول کافی: ۱/ ص ۱۷۵/ ح ۲ و ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۷

در آیه بعد، پس از اشاره به انتهای عبودیّت، به مراتب کلّی چهار گانه‌ای اشاره نمود که امّهات مراتب خلافت الهی است و تحت هر مرتبه‌ای از آن، مراتب جزئی بی‌نهایت نیز وجود دارد.

شرح آن مراتب بر سبیل اجمال به نحوی که طبیعت مردم از آن بیزار و خسته نشود و سبب جنجال و جدال و گفتگو نگردد، این است:

انسان از ابتدای خلقتش تا آخرین مراتب وجودش که نهایتی ندارد دارای حالات مختلفی است که بر او عارض می‌شود، و شؤون متضادّی را به خود می‌گیرد که گویا در هر روز دارای شأنی است.

در آغاز خلقتش نطفه‌ای است در مکان معیّن مستقرّ، سپس کم کم در اطوار جمادیّت حرکت می‌کند تا به مرتبه نبات می‌رسد، و تدریجا در آنجا که حرکت می‌کند به جایی می‌رسد که روح حیوانی در آن دمیده می‌شود تا اینکه تدریجا به آن حدّ می‌رسد که روح دماغی در آن دمیده می‌شود، سپس بعد از استحکام اعضاء و پوست او به نحوی که آماده رسیدن هوا به او بشود به دنیا می‌آید

در حالی که در او مدرکات حیوانی که بالفعل ظاهر است وجود دارد تا اینکه به تدریج به جائی می‌رسد که مدرکات باطنی او به فعلیّت می‌رسد و در او عقل بالقوّه موجود است که عقل هیولائی نامیده می‌شود.

و غذای او در رحم، خون تازه است که صلاحیّت دارد غذای او باشد و بعد از تولّد خونی است که تبدیل به شیر شده است تا موافق بدنش باشد. و پس از استحکام اعضاء و سفت شدن و غلظت استخوانش که دیگر غذائی غیر از شیر به او ضرر نرساند از شیر گرفته و با غذاهای لذیذ دیگر تغذیه می‌شود، و جز آنچه را که اشتها به آن دارد نمی‌شناسد تا به دوران مراهقه (تمیز) می‌رسد که اجمالا بین خیر و شرّ تمیز می‌دهد، و تدریجا به زمان رشد و استعداد تمیز بین خیر و شرّ باطنی می‌رسد، و در این موقع است که عقل او بالفعل شده و آماده درک اوامر و نواهی تکلیفی می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۸

پس اگر خداوند به او توفیق داد تا کسی را که از جانب خدا به او امر و نهی می کند، بجوید و طلب او از روی صدق باشد، حتما به رسولی از جانب خدا یا جانشین رسول می‌رسد و رسالت و خلافت او را می‌پذیرد.

و آنگاه که او را قبول کرد آداب وصل و بیعت و عهد را به او می‌آموزد، و او هم بیعت کرده، پیمان می‌بندد و بعد از بیعت و پیمان، احکام قالبی را به او تلقین می کند، و از انس گرفتن با نفس امّاره بر حذرش می‌دارد، و از هواهای باطل او را نهی کرده می ترساند.

پس چون ترسید و از شیر هواها و نفس امارّه بریده شد طالب کسی می‌شود که با او انس گرفته و از غذای او تغذیه کند، وقتی این مطلب به راستی و جدیّت صورت گرفت حتما به رسول از جانب خدا و جانشین او در مرحله دوّم می‌رسد و ولایت او را قبول می کند، پس هر وقت ولایت و تسلّط باطنی او را پذیرفت آداب وصل و بیعت و پیمان خاصّ را به او می‌آموزد، و با او با بیعت ولوی باطنی قلبی مخصوص، بیعت کرده و پیمان می‌بندد، و احکام قلب را به او تلقین می کند، و پس از آنکه از مادر نفس برید، او را با پدرش یعنی عقل، مأنوس می‌سازد و از غذای پدر عقلش به او اطعام می کند.

بیعت اوّل را اسلام، و بیعت دوّم را ایمان می‌نامند، و امکان ندارد که مسلمان تنها از جهت اسلامش به سوی خدا رود یا بر طریق خدا، ره سپرد. زیرا مسلمان قبل از اسلامش به منزله کسی است که در بیابان بزرگی گم شده باشد که هیچ آثار راه در آن پیدا نباشد و درندگان و راهزنان زیادی در آن باشد و او از گم شدن خودش و از درندگان غافل است و گمان می کند در راه یا در موطن و محل قرار خود است و از هر اذیّت کننده‌ای در امان می‌باشد.

در حالی که رسول یا جانشین او به منزله کسی است که او را ازغفلتش بیدار می کند و از گم شدنش باز می‌دارد و از آزار دهندگانش خبر دار می کند. پس او وحشت می کند و راهی را طلب می کند که نجاتش دهد و راهنمائی باشد که او را ره نماید. سپس تسلیم قول او می‌شود و از او درخواست راهنمائی و دلالت بر آثار طریق می کند. آنگاه رسول می گوید: من بیم دهنده از جاهای ترسناک هستم و بیدار کننده از غفلت و هدایت کننده راه می‌باشم، پس علامت کسی را که هدایت کننده است، بیان می کند. مثلا می گوید: «هر کس که من مولای او هستم پس این علیّ (ع) مولای او است»، و لذا شأن و کار نبیّ منحصر در انذار است، و هدایت موکول به کسی است که پیامبر او را برای صاحبان بصیرت تعیین کرده است إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ، پس وقتی که نبیّ یا جانشین او کسی را تعیین کرد که راه را نشان دهد انسان گم شده حتما به سوی او شتاب می کند و آثار راه را از او درخواست می‌نماید. و پیمان‌های مؤکّد جهت بیعت و عهد از او می گیرد سپس آثار طریق را که عبارت از ایمان است به او یاد می‌دهد «۱».

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۰۹

آنگاه که ایمن شد و آثار طریق را دانست، اگر به آثار و علائمش شتاب کرد و به سوی آن طریق رفت سالک به سوی طریق شده

از موذی‌ها و درندگان می‌ترسد و از نرسیدن به راه نیز می‌ترسد، پس خود را در سیر و حرکت خسته می‌کند و به رنج می‌اندازد، و بیشتر اوقات شیرها و درندگان و راهزنان و موذی‌ها با او به معارضه می‌پردازند، و او از خودش دفاع می‌کند و آنها را دور می‌سازد، اوّلا با اسلحه‌ای که منذر (پیامبر بیم دهنده) به او داده و ثانیا با سلاحی که از هادی گرفته است،

---

(۱) بایـد توجه داشت که عنوان (نبوت) شأنش انذار است و عنوان (ولایت) شأنش هدایت. انبیا دارای هر دو جنبه بودند و پیامبر ما، در هر دو جنبه سر آمـد آنـان بود. در زمـان حیـات وی، خود او، هم ولیّ بود و هم نبیّ. منتها چون جنبه نبوّت ظهور بیشتری دارد و مبعوث بر عامّه مردم است عنوان (خاتم النّبیین) به او اطلاق می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۰

پس با زور اسلحه اگر خـدا بخواهـد از آنها نجات پیدا می‌کند. و در نتیجه به راهی می‌رسد که عبارت از علیّ (ع) است، و برای او حضور نزد علیّ (ع) حاصل می‌شود که آن مرتبه را فکر و حضور می‌نامند.

و بعـد از رنج، برای او راحتی حاصل می‌شود و سرور پس از اندوه، و بشارت بعد از خوف، و لذّت بعد از الم، به او دست می‌دهد. و پس از آن سالـک به سوی خـدا می‌شود، زیرا که او پس از انـذار حیران و وحشت زده و ترسـان است، و پس از دلالـت بر طریق، سالک به سوی طریق است که ترسان و امیـدوار است و خود را در این راه به زحمت و رنـج می‌انـدازد، و پس از رسـیدن به طریقی که به خدا می‌رساند سالک الی اللّه می‌شود که در این مرحله امیدوار و ترسان است، ولی ترس او دیگر ترس از نابود کننده و اذیت کننـده نیست و همچنین ترس از نفس امّاره که خوف نـام دارد نیست و ترس نفس عالم به خـدا که خشـیت نامیـده می‌شود نیست، بلکه ترس قلب است که هیبت نام دارد.

و سالـک در این حـالت گـاهی از نسبت افعال به خودش فانی می‌شود و افعال را از علیّ (ع) می‌بینـد، و گاهی با علیّ (ع) در افعال مشارکت می‌کند، و گاهی با او متّحد می‌شود. و فنای از افعال، فنای فعلی نامیده می‌شود.

پس، هر وقت که سیر کرد و سلوک نمود، و به درجه بلندی رسـید تا حدّی که صـفات را به خودش نسبت نداد، بلکه صفات را از علیّ (ع) دیـد دوگـانگی ضـعیف و معاینه قوی می‌شود. و به نحوی نزدیک می‌شود که خودش را نمی‌بینـد و این را فنای از صـفات می‌نامنـد و لیکن به مقـدار احساس و شـعور به خودش امید و ترس دارد اگر چه به سـبب خوف و رجاء از احساس غافل می‌شود، و خوف او را در این موقع «سـطوت» می‌نامنـد. و وقتی که با همان حال سـیر کرد تا جائی که خودش را ندید و در وقت حضورش نزد علیّ (ع) از خودش غایب شـد دوگانگی برداشـته می‌شود، و در این هنگام برای او نفسانیّتی نیست تا رجاء و خوف باشـد، و در این موقع مصداق قول امام (ع) می‌شود که فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۱

«آنگاه که رسـیدند متّصل شدنـد»، و دیگر فرقی بین او و حبیبش نمی‌ماند، و این را فنای ذاتی می‌نامند. و همه این فناها محو و محق و طمس «۱» نامیـده می‌شود. و شـخص قبل از اسـلام آوردن گم شـده و سـرگردان نام دارد و بعد از اسـلام مسـلمان و طالب نامیده می‌شود.

پس اگر ایسـتاد و کسـی را که او را به راه، هـدایت کنـد طلب نکرد، مخصوصا بعد از انقطاع از کسـی که به دست او مسـلمان شده است، باز گمراه و گم شـده نامیـده می‌شود. لـذا در اخبار وارد شـده است: کسـی که از این امّت صـبح کنـد و امامی از جانب خـدا نداشته باشد گم شده و سرگردان است. و اگر بر همین حالت بمیرد با مرگ کفر و نفاق مرده است.

و بعـد از رسـیدن به امام و ولیّ امرش و بیعت و پیمان بسـتن با او، سالک در واقع، سـیر کننـده به طریق است نه سـیر کننـده به خدا، گرچه سیر او به طریق، سیر به سوی خدا باشد، و این سیر، سفر از خلق به حقّ نامیده می‌شود، امّا پس از رسیدن او به طریق، سالک

الی اللّه می‌شود که این سیر او سفر از حقّ، به سبب حقّ به سوی حقّ نامیده می‌شود.

پس آنگاه که واصل شد و از افعال و صفاتش فانی گشت و به سبب وصال، در فنای ذاتش سیر کرد، سائر فی اللّه نامیده می‌شود. و این سیر او سفر به سبب حقّ در حقّ نامیده می‌شود. و به همین سیر، عبودیّت و فنای برای او تمام می‌شود، و از او ذات و اثری باقی نمی‌ماند، و وصال او اتّصال می‌شود، و پس از آن عبودیّت او به ربوبیّت منتقل می‌شود، و فنای او، بقای می‌شود.

و آنچه که گفته‌اند وقتی که فقر تامّ و کامل شود پس آن خداست،

---

(۱) توضیح آن در جلد اوّل آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۲

اشاره به همین معنی است. زیرا که او پس از صحوش موجود به وجود خدا، و باقی به بقای خدا و حاکم به حکم خدا و خلیفه خدا می‌شود، زیرا وقتی که او عبد برای خدا شد و خداوند راستی عبودیّت او را دانست او را به آنچه که از آن عود کرده بود، بر می‌گرداند. و امور خانه‌اش را که قلب اوست به او واگذار می‌کند، و او را به شرافت خلافت بیت مشرّف می‌گرداند، و آنگاه که او را در اصلاح بیت، بینا و امین و کامل دید، امور مملکتش را به او واگذار می‌کند و به شرافت خلافت مملکت مشرّف می‌گرداند، این بازگشت بعد از وصول سفر از حقّ به خلق به سبب حقّ نامیده می‌شود.

و هر گاه ببیند که او در اصلاح مملکت و تعمیر بلاد و تکثیر عباد آن، آگاه و امین و بالغ است برای بار دوّم او را به مقام انس فرا می‌خواند و با خودش مأنوس می‌گرداند. ولی این حضور غیر از حضور اوّل است، زیرا حضور اوّلی ترس و سرگردانی و فقر و فاقه است و این حضور انس و حشمت و بی‌نیازی است که به سبب انس و حشمت و بی‌نیازی خدا حاصل شده است.

وقتی خدا با او انس گرفت و از او راضی شد همه کارهایش را از قبیل امور بندگان و سربازان و زندان و آتش جهنّم و مهمان کردن و مهمانداری و اعطا و منع و غیر آنها، به او واگذار می‌کند. پس هر کس را که بخواهد زندانش می‌کند، و هر کس را که بخواهد مهمانش می‌نماید، و هر که را بخواهد عطا و هر که را بخواهد منع می‌کند، پس برای او تسلّط و تصرّف در هر کس که بخواهد و هر طور که بخواهد پیدا می‌شود.

و این مقام را در حضور اوّل و فنای تامّ «عبد» و در حال اصلاح بیت «نبیّ»، و در حال اصلاح مملکت «رسول» و در حضور دوّم «خلیل و دوست»، و در حال تفویض، «امام» می‌نامند.

و این امامت غیر از آن معنائی است که بر ائمّه جور اطلاق می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۳

و غیر از آن معنائی است که بر ائمّه جماعت اطلاق می‌شود، و غیر از آن معنائی است که بر اولیای جزئی اطلاق می‌شود، بلکه آن مرتبه‌ای است که مرتبه‌ای بالاتر از آن تصوّر نمی‌شود.

و از آنچه که ذکر شد لازم نمی‌آید که هر کس که با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله با بیعت عامّ بیعت کرد، به مقام بیعت خاصّ هم برسد مانند بیشتر عامّه، و نیز لازم نمی‌آید که هر کس با بیعت خاصّ بیعت نمود به طریق برسد مانند بیشتر شیعیان. و لازم نمی‌آید هر کس به طریق رسید به حقّ برسد، و نه هر کس به حقّ رسید عبد شود، و نه هر کس عبد شد نبیّ شود، و نه هر نبیّ، رسول و نه هر رسول، خلیل، و نه هر خلیل، امام باشد.

و چون امامت به این معنی، خلافت مطلقه کلیّه و نهایت جمیع مراتب است، و ابراهیم خلیل نیز این مطلب را احساس کرد و فهمید که آن آخرین مراتب کمالات انسانی است خوشحال شد و از خوشحالی گفت: وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی (از نسل و فرزندان من نیز امام قرار ده).

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۶] ..... ص : ۲۱۳

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً (۱۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۳

هر چه در آسمانها و زمين است ملك خداست و خدا به همه چيز احاطه و آگاهى دارد.

تفسير: ..... ص : ۲۱۳

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ لام براى اختصاص است و گاهى به اعتبار مبدأ استعمال مى‌شود و گاهى به اعتبار غايت، و گاهى به اعتبار مملوكيت، چنانكه گفته مى‌شود: «هذا البيت لفلان» يعنى بنا كننده و مصدر بناء آن فلانى است نه غير او. يا گفته مى‌شود: «هذا البيت لسكنى الشتاء او لسكنى الصّيف» يعنى اين خانه براى سكونت زمستانى يا تابستانى است كه به اعتبار غايت است، يا گفته مى‌شود: «هذا البيت لفلان» يعنى فلانى مالك آن است و كسى با او شريك نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۴

مقصود در اينجا و امثال آن معنى عامّ است كه شامل هر سه معنى مى‌شود يعنى آنچه كه در آسمان و زمين است از حيث ابتدا و غايت و ملك براى خداست. و آن عطف است يا حال و در آن اشعار به تعليل است و همچنين است قول خداى تعالى وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطاً.

گويا كه گفته است: حال احدى بهتر از آن كس نيست كه وجهش را براى خدا تسليم كند و پيرو و خليل او باشد، زيرا كه هر چه در آسمانها و زمين است مملوك خداست و او به هر چيزى علم دارد، پس مى‌داند چه كسى وجهش را براى او تسليم كرده است و مرتبه و مقدار استحقاق او را هم مى‌داند، پس آنچه را كه او مستحقّ است از او امساك نمى‌كند.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۷] ..... ص : ۲۱۴

اشاره

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ ما يُتْلى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ فِي يَتامَى النِّساءِ اللَّاتِي لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتامى بِالْقِسْطِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِهِ عَلِيماً (۱۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۴

اى پيامبر در باره زنان از تو فتوى خواهند بگو خدا و آنچه از آيات كتاب خدا براى شما تلاوت شود در حقّ زنان و دختران يتيم ايشان كه مهر و حقوق لازمه آنها را ادا نكرده مايل به نكاح آنان نيستيد و هم در حقّ فرزندان ناتوان فتوى خواهد داد و دستور مى‌دهد كه در باره يتيمان عدالت پيشه كنيد و در نيكى كوشيد كه هر كار نيك بجاى آريد خدا بر آن آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۲۱۴

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساءِ يعنى در حكم زنانشان از الفت و جدائى فتوى مى‌خواهند به قرينه آيه بعد، «وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها ... تا آخر آيه» يا در حكم مطلق زنان از ارث مى‌پرسند به قرينه فِي يَتامَى النِّساءِ اللَّاتِي لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ يا در حكم زنان بر حسب ارث از همسران از تو مى‌پرسند، چنانكه حكمش گذشت، يا از خويشان چنانكه گذشت، يا به سبب معاشرت چنانكه مى‌آيد.

قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ و در نسبت فتوا دادن به خدا در جواب، اشاره است به اينكه آنچه را كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله مى‌گويد با رأى و اجتهاد و ظنّ و تخمين خودش نيست چنانكه به زودى چنين سخنى خواهند گفت، بلكه آن، فتواى خداست كه بر زبان پيامبر صلّى اللّه عليه و آله جارى شده است يا به جهت فناى از خودش و يا از جهت وحى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۵

وَ ما يُتْلى عَلَيْكُمْ عطف بر «اللّه» است يا بر ضمير مستتر در «يفتيكم» و فاصله واقع شدن، اين استنباط را جايز كرده است. يا اينكه به تقدير فعل «يبيّن» است، يا اينكه «ما» نافيه است و جمله عطف است بر جمله «اللّه يفتيكم» يا جمله حاليّه است به تقدير مبتدا و معنى آن اين است: فتوى دادن او هنوز بر شما تلاوت نشده است.

فِي الْكِتابِ فِي يَتامَى النِّساءِ متعلّق به «يتلى» است يا بدل است از قول خدا «فيهنّ».

اللَّاتِي لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ و با ذكر «ما كُتِبَ لَهُنَّ» اشاره كرد به اينكه براى زنان ميراث مفروضى هست، و در اوّل سوره آنچه را كه براى زنان از ارث از همسران و خويشان ثابت است، بيان كرد. علّت سؤال آن است كه در زمان جاهليّت به صغير و زن ارث نمى‌دادند، و مى‌گفتند ارث براى كسى است كه از جنگ و دفاع از حريم و حفظ و نگهدارى از غنيمت توانا باشد.

وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ در صورتى كه آنها صاحب جمال نباشند و اموالى نيز نداشته باشند، شما از آنها اعراض مى‌كنيد.

وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ عطف بر «يَتامَى النِّساءِ» است.

مِنَ الْوِلْدانِ «ولدان» جمع وليد است و حكم آنان بر حسب ارث و حفظ مال همه در اوّل سوره گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۶

«و» و براى شما نيز فتوا مى‌دهد أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتامى بِالْقِسْطِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ عطف بر «يستفتونك» يا بر «اللّه يفتيكم» است بنا بر اينكه از جمله مقول قول باشد، يعنى به آنان بگو آنچه كه از كار خير انجام مى‌دهيد در ارث زنان و قسامه آنها و در حفظ يتيمان و اموال آنان، عمل شما را ضايع نمى‌كند فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِهِ عَلِيماً زيرا خداوند به آن داناست.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۸] ..... ص : ۲۱۶

اشاره

وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً أَوْ إِعْراضاً فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحاً وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۱۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۶

و اگر زنى بيم آن داشت كه شوهرش با وى بدسلوكى كند يا از او دورى گزيند، باكى نيست كه هر دو تن به راه صلح و سازش باز آيند كه صلح به هر حال بهتر از نزاع و كشمكش است. نفوس را بخل و حرص فرا گرفته كه به آزار هم مى‌كوشند و اگر در باره

یکدیگر نیکوئی کرده پرهیزکار باشید، به اجر نیکی خود می‌رسید که خدا به هر چه کنید آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۶

وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً «نشوز» یعنی بدرفتاری با زنان و منع آنها از حقوقشان، چون خوف نشوز و بدرفتاری زن را قبلا ذکر کرد در اینجا نیز خوف نشوز مرد را ذکر نمود.

أَوْ إِعْراضاً یعنی به او توجّه نکند در حالی که حقوقش را می‌دهد از قبیل نفقه و پوشاک و قسامه (تقسیم کردن وقت خود، بین زنان متعدّد خویش)، زیرا نشوز آن است که آنچه که بر او واجب است به آن قیام نکند، و چون اعراض در مقابل نشوز ذکر شده است، باید چیزی غیر از آن باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۷

فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحاً «یصلحا» از باب افعال خوانده شده و بنا بر این ممکن است «صلحا» مفعول به باشد یعنی صلح را واقع سازند، و ممکن است لفظ «بینهما» از ظرفیّت مجرّد گردد و مفعول به باشد، و ممکن است که مفعول به محذوف باشد.

و «یصّالحا» و «یصّلحا» با تشدید صاد از «تصالح» و «اصطلح» می‌باشد. «۱» و مقصود این است که باکی نیست که صلح کنند و مرد به زن چیزی از مهر یا غیر آن عطا کند، یا اینکه خدمتی را برای او متحمّل شود تا دل او را به دست آورد، یا اینکه توافق کنند به ایجاد تعادل در قسامه و سایر حقوق آن.

از امام صادق (ع) است «۲» که قسامه حقّ مربوط به زن است که نزد مردی زندگی می‌کند و مرد او را خوش ندارد. پس به او می‌گوید:

می‌خواهم تو را طلاق دهم، زن می‌گوید: این کار را نکن من دوست ندارم به من شماتت شود، و لکن در نوبت شب من نگاه کن هر چه که خواستی انجام بده و جز آن هر چه بود برای تو باشد. و مرا به حال خودم واگذار. و آن قول خدای تعالی است: فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يُصْلِحا و اختصاصی به این ندارد که زن حقّش را بدون عوض اسقاط کند، پس جایز است که در مقابل اسقاط حقّ، عوض قرار داده شود.

وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ و صلح بهتر از جدائی و طلاق و بدرفتاری است.

وَ أُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ زیرا که طبع نفوس این است که آنچه را که به خیر و نفع او است جذب کند و آنرا از دستش خارج نکند، گویا که

---

(۱) تصالح (ماضی) یتصالح (مضارع) پس از ابدال «تاء» به «ص» و ادغام می‌شود یصّالح یا یصّالحا ... اصطلح (ماضی) یصطلح (مضارع) پس از ابدال «تاء» به «ص» و ادغام می‌شود، یصّلح، یصّالحا

(۲) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۰۷، تفسیر عیاشی: ۱، ص ۲۷۹، ح ۲۸۴، تفسیر برهان: ۱، ص ۴۱۹/ ح ۲، کافی: ۶، ص ۱۴۵، ح ۲

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۸

نفوس مجبور به بخل می‌باشند آنچنانکه گویا نفوس مردان نمی‌تواند زنی را که دوست ندارد نگهدارد و حقوق آنها را بپردازد، و همچنین نفوس زنان نمی‌تواند حقّ خود را اسقاط نماید و بهره و حظّ خودش را ترک کند.

جمله اوّل ترغیب بر صلح است، و جمله دوّم توجیه عذر و بهانه و بهانه بخل دو طرف از صلح است.

وَ إِنْ تُحْسِنُوا و اگر در معاشرت خوب باشید وَ تَتَّقُوا و بپرهیزید از نقص حقوق آنان، یا از جدائی و فتح باب شماتت برای زنان، و

آنها را با اينكه دوست نداريد، نگهداريد خداوند پاداش احسان شما را با احسان، و پاداش تقواى شما را با مغفرت، مى‌دهد.
فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً زيرا خدا به آنچه مى‌كنيد آگاه بوده است. كه در اين جمله سبب به جاى (جزاى جمله) آمده است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۲۹] ..... ص : ۲۱۸

اشاره

وَ لَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ فَلا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ وَ إِنْ تُصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۱۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸

شما هرگز نتوانيد ميان زنان به عدالت رفتار كنيد و هر چند راغب و حريص به عدل و راستى باشيد پس به تمام ميل خود، يكى را بهره‌مند و ديگرى را محروم نكنيد تا او معلّق و بلاـ تكليف بماند و اگر سازش كنيد و پرهيزكار باشيد همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

تفسير: ..... ص : ۲۱۸

وَ لَنْ تَسْتَطِيعُوا لفظ «لن» براى نفى ابد است و اشاره به اين است كه اين مطلب مانند محال است.
أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ كه عدل و مساوات بين زنان برقرار كنيد، و آن اگر چه به سبب ظاهر، ممكن است ولى به حسب ميل قلبى مقدور نيست.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۱۹
وَ لَوْ حَرَصْتُمْ اگر چه بر عدل بين زنان حريص باشيد. از پيامبر صلّى اللّه عليه و آله نقل است «۱» است كه او وقت را بين زنانش تقسيم مى‌كرد و مى‌گفت:
خدايا اين تقسيم من است در آنچه كه من مالك آن هستم، پس مرا ملامت نكن در آنچه كه تو مالك آن هستى و من مالك آن نيستم.
فَلاـ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ كارى نكنيد به اينكه ميل باطنى به يكى از آنها و ناخوشى داشتن ديگرى به ظاهر نمايان گردد و در نتيجه قسامه و غير آن را بر طبق ميل باطنى خودتان قرار دهيد.
فَتَذَرُوها يعنى زنى را كه دوست نداريد وامگذاريد كَالْمُعَلَّقَةِ مانند زنى كه شوهر نداشته باشد و اختيارى براى خودش ندارد.
روايت شده است كه علىّ (ع) «۲» دو زن داشت و در روز هر كدام حتّى در خانه ديگرى وضو هم نمى‌گرفت، (تا چه رسد به اينكه بى‌عدالتى داشته باشد) پس وا حسرتا بر عادل‌هاى زمان ما و تقسيم آنان بين همسرانشان مانند ساير موارد عدالتشان! وَ إِنْ تُصْلِحُوا و اگر خودتان را اصلاح كنيد بدين گونه كه تفاوت ميل قلبى را تا آنجا كه ممكن است كم كنيد و ترحّم بر آنها را مساوى كنيد به سبب اتّصاف شما به رحمت كه از صفات خداست، وَ تَتَّقُوا و از انزجار قلبى نسبت به كسانى كه آنها را دوست نداريد با چشم پوشى از نقايص و عيبهاى آنان پرهيز كنيد، كه در واقع بخشيدن آنان است كه در اين صورت متخلّق به اخلاق خدا و مستحقّ رحمت و مغفرت او مى‌شويد.

فَإِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً زيرا خداوند بسيار آمرزنده و مهربان

---

(۱) تفسير صافى: ۱، ص ۵۰۸، مجمع البيان: ۲، ص ۱۲۱

(۲) تفسير صافى: ۱، ص ۵۰۸، مجمع البيان: ۲، ص ۱۲۱

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۰

است، اين جمله سبب است و جانشين مسبّب شده است، يا معنى آن، اين است كه اگر آنچه را كه با ميل تمام فاسد كرده‌ايد اصلاح كنيد و در آينده از افساد خودداری نمائيد شما مستحقّ رحمت و مغفرت خدا خواهيد شد. يا در مقابل و به قرينه جمله بعدى قول خداى تعالى وَ إِنْ يَتَفَرَّقا ...

معنى اين است. اگر توقّع صلح داريد و با رحم و بخشش بر زنان از جدايى خودداری كنيد شما مستحقّ رحمت خدا می‌شويد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۰] ..... ص : ۲۲۰

اشاره

وَ إِنْ يَتَفَرَّقا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَ كانَ اللَّهُ واسِعاً حَكِيماً (۱۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۰

هر گاه (در صورت عدم امكان سازش) از هم جدا شوند، خداوند هر كدام را از فضل و رحمت بى‌پايان خويش، بهره‌مند می‌سازد. خدا وسعت بخش با حكمت است.

تفسير: ..... ص : ۲۲۰

وَ إِنْ يَتَفَرَّقا يعنى بعد از راضى نشدن به صلح و عدم احسان شوهران اگر جدا شوند يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ خداوند هر يك را از وسعت خود بى‌نياز می‌كند و آن به سبب ازدواج است كه موجب می‌شود، مردان و زنان، وسعت يابند، يا به سبب صفات ملائكه و خصلت‌های آنان است، هر يك از آنها را از ياد می‌برد و فراموششان می‌سازد و آن به دليل فراموش ساختن طبيعت از همخوابى و كم كردن شهوت نكاح است، گاهى هم به سبب اموال دنيوى است كه به هر يك چيزى می‌دهد كه آنها را بى‌نياز كند. و اينكه امام صادق (ع) «۱» شخصى را كه از فقر شكايت می‌كرد به نكاح امر كرد و بعد از نكاح وقتى كه فقر و بى‌بضاعتى شدّت گرفت، دو باره به جدائى امر كرد، و حصول بى‌نيازى

---

(۱) تفسير صافى: ۱، ص ۵۰۸، تفسير برهان: ۱، ص ۴۲۰، ح ۱، اصول كافى: ۵، ص ۴۳۱، ح ۶

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۱

بعد از جدائى، دلالت بر معنى اخير می‌كند، و منافاتى با تعميم آن ندارد.

وَ كانَ اللَّهُ واسِعاً حَكِيماً عطف است و در آن معنى تعليل است، يعنى خداوند قدرت بر توسعه در ازدواج، يا در خصال، يا در اموال را بر فرض جدايى دارد، زيرا كه خداوند به سبب هر چيزى وسعت دارد و شما را به احسان امر و از خطايتان چشم پوشى می‌كند

زيرا خدا حكيم است و صلاح شما در چيزى است كه خداوند به آن امر مى‌كند.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۱] ..... ص : ۲۲۱

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيداً (۱۳۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۱

و هر چه در آسمانها و زمين است ملك خداست و ما هم به آنان كه پيش از شما به آنها كتاب فرستاده شد سفارش اكيد كرديم كه پرهيزكار باشيد و اگر همه كافر شويد خدا كه ملك آسمان و زمين او راست به طاعت شما محتاج نيست كه خداوند به ذات خويش بى‌نياز و ستوده صفات است.

تفسير: ..... ص : ۲۲۱

وَ لِلَّهِ همه چيز از جهت صدور و بازگشت و ملكيت از آن خداست.
ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ آنچه كه در آسمانها و زمين است، از آن خداست. در اين قسمت آيه معنى تعليل ديده مى‌شود (يعنى به علّت آنكه آنچه هست از خداست، او چنين مى‌فرمايد) وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ إِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ در آن تأكيد اكيد براى تقوى است اشاره به اين است كه آنچه بر طريق مداراى شما با همسرانتان ذكر شد كه از معاشرت بد و جدائى بپرهيزيد يك سفارش قديم و جديد است. پس چرا از بدرفتارى پرهيز نمى‌كنيد و در امر همسرانتان به جدائى منتهى مى‌شويد.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۲
خداوند در اين موضوع به طور اجمال، جميع چيزهائى را كه شايسته است به او توصيه شود، سفارش كرده است. زيرا كه تقواى خدا از چيزى كه راضى نيست، ملاك ترك هر حرام و مكروه و مناط فعل هر واجب و مستحبّ است.
وَ إِنْ تَكْفُرُوا يعنى اگر هم از آسمانى (مقام علوى) كه محلّ طاعت است به سوى زمين (مقام سفلى) كه محلّ شرك و معصيت است خارج شويد، از مملكت خدا خارج نمى‌شويد تا اينكه در آن نقصى پديد آيد، و خداوند احتياجى به طاعت و تقواى شما ندارد تا با ترك شما حاجت او بر آورده نشود، و به واسطه كفر شما نكوهشى به او ملحق شود، تا در رفع آن نكوهش به طاعت شما نيازمند باشد، و احتياجى ندارد كه براى وجود و مملكت خويش شما را حفظ كند تا اينكه با ترك طاعت شما آن دو محفوظ نباشند.
فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيداً اين جمله، علّت موضوع فوق را بيان مى‌كند كه جانشين جزاى جمله شرطيّه شده است.

[سوره النساء (۴): آيات ۱۳۲ تا ۱۳۳] ..... ص : ۲۲۲

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۱۳۲) إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَ يَأْتِ بِآخَرِينَ وَ كانَ اللَّهُ عَلى ذلِكَ قَدِيراً (۱۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۲

و آنچه در آسمانها و زمين است همه ملك خداست و خدا به تنهائى نگهبانى خلق را كافى است.

اى مردم! خدا اگر بخواهد همه شما را از دنيا مى‌برد و قومى ديگر مى‌آورد و البتّه خدا بر اين كار مقتدر و توانا است.

تفسير: ..... ص : ۲۲۲

وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ تأكيد سابق و تمهيد و تعليل و كيل بودن خدا بر هر چيز و قدرت داشتن او براى تصرّف در هر چيز و هر طور كه بخواهد مى‌باشد.

وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا پس او در حفظ، احتياجى به طاعت شما ندارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۳

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَ يَأْتِ بِآخَرِينَ پس با كافر شدنتان از تحت قدرت و تصرّف خدا نمى‌توانيد خارج شويد.

وَ كانَ اللَّهُ عَلى ذلِكَ قَدِيراً روايت شده كه وقتى اين آيه نازل شد پيامبر صلّى اللّه عليه و آله دستش را به پشت سلمان زد و گفت آنان قوم ايشان هستند يعنى عجم فارس، و مقصود اين است كه خداوند خواسته است قومى را ببرد و قومى ديگر را به جاى آن بياورد كه آن قوم، قوم سلمان است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۴] ..... ص : ۲۲۳

اشاره

مَنْ كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنْيا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوابُ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ كانَ اللَّهُ سَمِيعاً بَصِيراً (۱۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۳

هر كه ثواب و نعمت دنيا را طالب است ثواب دنيا و آخرت هر دو نزد خداست كه خدا به دعاى خلق شنوا و به احوالشان بيناست.

تفسير: ..... ص : ۲۲۳

مَنْ كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنْيا هر كس مى‌خواهد با ترك تقوى و كافر شدن به خدا دنيا را بجويد، خوب است تقوى و طاعت خدا را طلب كند، تا اينكه ثواب دنيا با ثواب آخرت هر دو براى او حاصل شود، زيرا كسى كه همّت او آخرت باشد خدا همّت دنيايى او را كفايت مى‌كند.

فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوابُ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ اين جواب سؤالى است كه ممكن است گفته شود كه تارك تقوى در طاعت و ترك آن ملتفت به حاجت خدا در چيزهائى كه ذكر شد نيست. بلكه او ثواب دنيا را مى‌خواهد و گمان مى‌كند كه با تقوى حاصل نمى‌شود، لذا اين جمله را به صورت مستقلّ و جدا آورد، و با عطف آنرا متّصل نكرد.

وَ کانَ اللَّهُ سَمِیعاً بَصِیراً پس هر گاه اطاعت و تقوی پیشه کنند و با زبان قال و حال طلب کنند، خدا می‌شنود و به آنها جواب می‌دهد، و اگر طلب نکنند ولی غرضشان آن باشد، یا اینکه غرضشان آن نباشد ولی احتیاج به آن داشته باشند خداوند غرضها و مقدار حاجات آنها را می‌داند، پس ثواب دنیا را به آنها می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۴

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۲۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْطِ شُهَداءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلی أَنْفُسِکُمْ أَوِ الْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ إِنْ یَکُنْ غَنِیًّا أَوْ فَقِیراً فَاللَّهُ أَوْلی بِهِما فَلا تَتَّبِعُوا الْهَوی أَنْ تَعْدِلُوا وَ إِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (۱۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۴

ای اهل ایمان نگهدار عدالت باشید و برای خدا شهادت دهید، هر چند که به ضرر خود یا پدر و مادر و خویشان شما باشد و برای هر کس که شهادت دهید چه غنی باشد یا فقیر، شما نباید در حکم شهادت از هیچ کدام آنها طرفداری کرده از حقّ عدول نمائید که خدا به رعایت حقوق آنها اولی است، پس در حکم شهادت پیروی هوای نفس نکنید تا عدالت را نگاهدارید و اگر زبان را در شهادت بگردانید که سخن بر نفع شما مجمل و مبهم شود و یا از بیان حقّ خودداری کنید، خدا به هر چه کنید آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۲۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا یعنی ای کسانی که با دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله، بیعت عامّ کرده و دعوت ظاهری را قبول نموده‌اید، کُونُوا قَوَّامِینَ بر این وصف ثابت بمانید، زیرا که لفظ «کون» دلالت بر ثبات و دوام می‌کند، «قوّام» کسی است که از اعوجاج خارج شده باشد و خودش و قوایش و غیر خود را نیز از آن خارج کند، زیرا که از صیغه مبالغه (قوّام) سرایت به غیر استفاده می‌شود چنانکه در لفظ ظاهر چنین است. و ممکن است از «قام علیه و بامره» اخذ شده باشد یعنی آنرا اصلاح کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۵

بِالْقِسْطِ یعنی به عدالت. چون خروج و اخراج از اعوجاج با تعادل بین دو طرف افراط و تفریط در آن نفس و نیز در منازعه خارجی به سبب تساوی و تعادل بین دو طرف منازعه ممکن می‌شود. و ممکن است متعلّق به قول خدای تعالی شُهَداءَ باشد یعنی در حالی که تحمّل کننده و ادا کننده شهادت باشید، خبر بعد از خبر و در حکم تفسیر خبر اوّل است، یا حال.

«اللّه» یعنی برای طلب رضایت خدا یا در شهادت‌هایی که بر حسب آن پیش آید خدای را در نظر آید. از باب اینکه صاحب حقّ در آنها خدای تعالی است، یا برای خدا به اعتبار مظاهر و جانشینانش و مخصوصا کاملترین مظهر خدا بعد از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله که او علیّ (ع) است. و آیه، عمومیّت دارد ولی مقصود و مهمّ همین است، زیرا که آیه سفارش و مقدّمه جهت تحمّل شهادت دادن (ادای شهادت) برای علیّ (ع) است وقتی که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از آنان درخواست نمود و فرمود: «رحم اللّه امرء سمع فوعی» خدا رحمت کند شخصی را که شنید و نگهداشت. و جهت ادای شهادت نسبت به علیّ (ع) در وقتی که پیامبر از آنان درخواست کرد و فرمود: «ألا فلیبلّغ الشاهد منکم الغائب» یعنی شاهد به غایب برساند. و در وقتی که علیّ (ع) بعد از نبیّ صلّی اللّه

علیه و آله درخواست کرد که آنچه را که شنیده‌اند ادا کنند، مردم به این وصیّت وفا نکردند و از ادای شهادت خودداری کردند.
وَ لَوْ عَلی أَنْفُسِکُمْ حتّی اگر بر ضرر خود شما باشد، چون نفس‌های شما محبوبترین چیزی در نظر شماست.
أَوِ الْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ پدر و مادر و خویشان، بعد از خود شخص، محبوبتر از دیگران هستند.
إِنْ یَکُنْ اگر باشند هر یک از دو طرف، غَنِیًّا أَوْ فَقِیراً بی‌نیاز یا نیازمند، پس از استقامت و راستی خارج نشوید بدین گونه که ملاحظه کنید فقیر سزاوارتر است به نفع بردن و ضرر نکردن، و غنی بر فرض اینکه با شهادت زور علیه او به مال خودش نرسد، یا دیگری از مال او بهره ببرد، متضرّر نمی‌شود، یا به خیال اینکه از غنیّ بهره ببرید و از ناحیه او ضرر نبینید بخواهید به فقیر اعتنا نکنید.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۶
فَاللَّهُ أَوْلی بِهِما پس امر خدا را امتثال کنید و به اینکه فقیر متضرّر می‌شود و یا غنی متضرّر نمی‌شود نیندیشید.
فَلا تَتَّبِعُوا الْهَوی أَنْ تَعْدِلُوا یعنی در عدول از حقّ، یا به سبب عدول، یا برای اینکه عدل در شهادت را مکروه و ناپسند می‌دانید، از هوای نفس پیروی نکنید.
وَ إِنْ تَلْوُوا یعنی در حین ادای شهادت زبانتان را نچرخانید بدین نحو که با زبانهایتان آنرا تغییر دهید، و «تلوا» از «ولی» به معنی توجّه کردن نیز خوانده شده است.
أَوْ تُعْرِضُوا و یا به سبب کتمان شهادت از آن اعراض کنید که خداوند به سبب آن جزای می‌دهد.
فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (یعنی به سبب اینکه خدا به آنچه می‌کنید، آگاه است باید چنین و چنان بکنید). در این جمله نیز، سبب جانشین جزا شده است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۲۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً (۱۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۶

ای کسانی که به زبان ایمان آورده‌اید به حقیقت و از دل هم به خدا و رسول و کتابی که به رسولش فرستاد (یعنی قرآن) و به کتابی که پیش از این فرستاده شده است (تورات و انجیل و غیره) ایمان آورید. و هر که به خدا و فرشتگان و کتابهای آسمانی و رسولان و روز قیامت کافر شود، سخت در گمراهی فرو مانده و از راه سعادت دور افتاده است.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۷

تفسیر: ..... ص : ۲۲۷

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که با ایمان عامّ و بیعت با دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله و قبول دعوت ظاهری ایمان آورده‌اید.
آمَنُوا با ایمان خاصّ و بیعت ولوی و قبول دعوت باطنی نیز ایمان بیاورید، زیرا که اسلام که عبارت است از بیعت عامّ نبوی و گرفتن میثاق بر اعطای احکام قالبی و توبه به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله گاهی ایمان نامیده می‌شود، چون اسلام طریق به سوی ایمان

و سبب حصول آن است و ايمان حقيقى آن بيعت ولوى و توبه به دست علىّ (ع) يا به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله از جهت ولويّت او و اخذ ميثاق بر اعطاى احكام قلب و ادخال ايمان در قلب است، لذا در انكار ايمان كسانى كه مدّعى ايمان هستند فرمود: وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ (و هنوز ايمان در قلب شما داخل نشده است).

بنا بر اين براى تفسير اين آيه احتياجى به تكلّفات دور كه مفسّرين مرتكب آن شده‌اند، نيست.

بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلى رَسُولِهِ وَ الْكِتابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ يعنى اينكه ايمان به محمّد صلّى اللّه عليه و آله با قبول دعوت ظاهرى اسلام و اطاعت اوست و تقليد محض است كه شناخت و تحقيقى در آن نيست، و معرفت فقط از طريق قلب حاصل مى‌شود پس با قبول كردن دعوت باطنى به علىّ (ع) ايمان بياوريد، تا اينكه ايمان در دلهاى شما داخل شود و درهاى قلوب شما به ملكوت باز شود، و در نتيجه خدا و رسولش، و كتاب جامع او را كه همان نبوّت است بشناسيد كه كامل آن كتاب در (باطن) محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و صورت آن قرآن است. و ناقص آن در پيامبران گذشته است و صورت آن تورات و انجيل و صحف و زبور و غير آن است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۸

و براى اشاره به فرق بين نبوّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و نبوّت غير او به كمال و ضعف، در اوّلى «نزّل» را از باب تفعيل آورده است، كه در آن نوعى «تعمّل» «۱» است و در دوّم «أنزل» است كه خالى از تعمّل است، و هر دو به صورت مجهول نيز خوانده شده است.

وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ از مبدأ تا منتهى به ترتيب ذكر نمود، زيرا كه مقصود از (ملائكه) عقول و منظور از (كتب) نبوّت‌ها و احكام آنهاست، زيرا كه نبوّت‌ها از جهت نزول بعد از ملائكه‌هاست، و رسالت بعد از نبوّت است، و كفر به آنها سبب كفر به ولايت و عدم قبول دعوت باطنى است، زيرا مادام كه با بيعت به دست علىّ (ع) ايمان به قلب داخل نشود، در قلب باز نمى‌شود. و مادام كه در قلب به سوى ملكوت باز نشود چيزى از آنها شناخته نمى‌شود. چنانكه پيش از اين معلوم شد و از اينرو آنرا بعد از امر به ايمان نسبت به علىّ (ع) آورده است.

فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِيداً وصف به حال متعلّق است و تهديد رسائى براى منحرفين از ولايت و كسانى كه ايمان به دست علىّ (ع) را قبول نكرده‌اند، مى‌باشد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۷] ..... ص : ۲۲۸

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا (۱۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۸

آنان كه نخست ايمان آوردند و سپس كافر شدند باز ايمان آورده و دگر بار كفر ورزيدند سپس بر كفر خود افزودند اينان را خدا نخواهد بخشيد و به راهى هدايت نخواهد فرمود.

---

(۱) عامليّت و تدريج در پذيرش و عمل كه در كتب آسمانى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۲۹

تفسير: ..... ص : ۲۲۹

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا مفهوم آيه عامّ است و تنزيل آن خاصّ، زيرا مقصود از آن منافقين است كه ايمان به محمّد صلّى اللّه عليه و آله آوردند يعنى اسلام آوردند.

ثُمَّ كَفَرُوا و سپس به اينكه در مكّه، بر خلاف او عهد بستند، كافر شدند.

ثُمَّ آمَنُوا وقتى كه قول پيامبر را در غدير قبول كردند و با علىّ (ع) به خلافت بيعت كردند.

ثُمَّ كَفَرُوا سپس در حال حيات رسول خدا از لشكر اسامه تخلّف كردند.

ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً چون بر آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله سخت گرفتند، بر كفر خود افزودند.

لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا خداوند آنها را نخواهد بخشيد و ...، زيرا كه آنها از فطرت مرتدّ شدند به اينكه فطرت انسانى را قطع كردند، پس ديگر نمى‌توانند به توبه بازگشت كنند و راهى براى آرامش و راحت ندارند، چون فطرت انسانى است كه راه به سراى راحت است. پس ديگر براى آنها مغفرت و هدايتى تصوّر نمى‌شود، زيرا براى مرتدّ فطرى توبه‌اى نيست چنانكه به فارسى گفته‌اند:

«مردود شيخى را اگر تمام مشايخ عالم جمع شوند نتوانند اصلاح نمايند» زيرا كه او مرتدّ فطرى است و فطرتش را قطع كرده است.

[سوره النساء (۴): آيات ۱۳۸ تا ۱۳۹] ..... ص : ۲۲۹

اشاره

بَشِّرِ الْمُنافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۳۸) الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَ يَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً (۱۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۹

منافقان را بشارت ده كه براى آنان عذاب سخت و دردناك خواهد بود

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۰

آن گروه كه كافران را به سرپرستى خود برگزيده و مؤمنان را ترك گفتند آيا نزد كافران عزّت مى‌طلبند؟! كه عزّت همه نزد خداست.

تفسير: ..... ص : ۲۳۰

بَشِّرِ الْمُنافِقِينَ آيه قبل بيان حال رؤسائى است كه از آنها پيروى شده و متبوع هستند و اين آيه بيان حال پيروى كنندگان است و تعميم نيز امكان دارد.

بِأَنَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً استعمال بشارت در عذاب به جهت استهزاء است.

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكافِرِينَ آنانرا كه دشمنان آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله هستند و ذكر آنان گذشت أَوْلِياءَ با پيروى از كافران و قبول دعوت و بيعت با آنها، آنها را ولىّ خويش مى‌گيرند.

مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ و مؤمنان یعنی علیّ (ع) و پیروانش را به ولایت نمی‌پذیرند أَ يَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ استفهام انکاری است برای توبیخ. یعنی شایسته نیست که از کفّار عزّت طلب کنند.

فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً همه عزّت‌ها پیش خدا جمع است، پس چرا آنها مخالفت امر او می‌کنند و از اولیای خدا پیروی نمی‌کنند، و عزّت را از غیر خدا طلب می‌کنند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۲۳۰

اشاره

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ أَنْ إِذا سَمِعْتُمْ آياتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِها وَ يُسْتَهْزَأُ بِها فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جامِعُ الْمُنافِقِينَ وَ الْكافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً (۱۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۰

در کتاب الهی حکم بر شما فرستاده شد که وقتی شنیدید که منافقان، نسبت به آیات الهی کفر می‌ورزند و استهزاء می‌کنند، در آن مجلس ننشینید تا از آن سخن باز گردند و کلام را عوض کرده در مطلب دیگری داخل شوند. اگر هنگامی که قرآن و مسلمانی را استهزاء کنند با آنها همنشین شوید شما هم به حقیقت مانند آنها منافق هستید و خدا منافقان و کافران را در جهنّم جمع خواهد کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۱

تفسیر: ..... ص : ۲۳۱

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ حال از فاعل «يتّخذون» است و جمله «أ يبتغون» معترضه است. یا حال از فاعل «يبتغون» یا از «اللّه» و مجرور به سبب لام است. و مقصود از کتاب یا احکام نبوّت است یا قرآن یا هر دو.

أَنْ إِذا سَمِعْتُمْ «أن» تفسیریّه است یا مخفّفه.

آياتِ اللَّهِ و بزرگترین آیت خدا علیّ (ع) است (یعنی وقتی در باره علیّ (ع) شنیدند، به آن کافر شدند).

يُكْفَرُ بِها وَ يُسْتَهْزَأُ بِها فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ پس با آنها ننشینید تا چه برسد به اینکه با آنها دوست باشید.

حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ منظور مبالغه در حد اعلی و تأکید در نهی از پیمان با آنهاست، یا غایت مبالغه در ترک تعظیم آنان است، یا غایت استهزاء آنهاست که این معانی کلّا از نهی هم نشینی با آنها استفاده می‌شود، یعنی با آنها ننشینید تا منفعل و شرمنده شوند، و به مثل آن برنگردند.

إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ به محض نشستن با آنها شما مثل آنها می‌شوید تا چه رسد به اینکه با آنها دوستی کرده یا در کفر، مثل آنها شوید. بدین گونه که اگر به قول آنها راضی شوید، در کفر، و در صورتی که به قول آنها راضی نشوید، در گناه افتید.

إِنَّ اللَّهَ جامِعُ الْمُنافِقِينَ وَ الْكافِرِينَ یعنی خداوند منافقان کسانی که ظاهرا با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بودند، سپس پیرو دشمنانش شدند. و کافران یعنی متبوعین را فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً همگی در جهنّم گرد می‌آورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۲۳۲

اشاره

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَ إِنْ كانَ لِلْكافِرِينَ نَصِيبٌ قالُوا أَ لَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَ نَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (۱۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۲

منافقان پیوسته مراقب حال شما هستند که اگر برای شما پیروزی و فتحی پیش آید برای اخذ غنیمت گویند نه آخر ما با شما بودیم؟ و اگر کافران را پیروز ببینند گویند آخر نه ما شما را به اسرار و احوال مسلمانان آگاه کردیم و شما را از آسیب مؤمنان نگهداری کردیم؟

پس خدا فردای قیامت میان شما مؤمنان و آن گروه منافق حکم کند و شما را به بهشت و آنان را به دوزخ محکوم سازد و خدا هیچ گاه برای کافران نسبت به اهل ایمان راه تسلّط باز نکرده است.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۲

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ به سبب شما منتظرند یعنی منتظر وقوع امر خیر یا شرّی برای شما هستند گویا که وجود شما سبب انتظار آنها شده است.

فَإِنْ كانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ چون آنها طالب دنیا بودند، هر جا که دنیا را یافتند برای آن تملّق گفتند و بیان داشتند ما با شمائیم و هیچ ربطی به کفر و ایمان ندارند.

وَ إِنْ كانَ لِلْكافِرِينَ نَصِيبٌ و اگر برای کافران نصیبی باشد، علّت اینکه برای مؤمنان «فتح» و برای کافران «نصیب» آورد اشاره به این است که مقصود مؤمنین از پیروزی فقط برای اعزاز دین است ولی کافرین جز بهره دنیا قصدی ندارند.

قالُوا أَ لَمْ نَسْتَحْوِذْ گویند آیا ما مستولی نشدیم عَلَيْكُمْ بر شما و اگر بر شما مسلّط شدیم ولی جنگ با شما را ترک نمودیم پس با ما موافق باشید و دشمنی ما را نکنید. لفظ «استحواذ» از کلماتی است که طبق اصل آمده و اعلال «۱» نشده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۳

وَ نَمْنَعْكُمْ آیا ما شما را منع نکردیم.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ بنظر می‌آید که گفته شود: مؤمنین را از شما منع نکردیم، ولی وقتی گفته می‌شود «منعته من الاسد» که او را از درندگی شیر حفظ کرده باشی گویا که مانع، از تعرّض شیر منع می‌کند.

فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ یا نفرین بر آنها است، یا اخبار است و خالی از تهدید نیست، مقصود این است که بین شما و بین آنها (به تقدیر «بینهم») خدا داوری می‌کند که خطاب برای همه مؤمنین و کافرین می‌باشد.

وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا یعنی کافرین تسلّطی بر مؤمنین ندارند، و آن دعاست و اخبار، و مقصود این است که در آخرت، یا در حجّت و دلیل، کفار تسلّطی بر مؤمنین ندارند، یا اینکه مقصود غلبه در دنیاست و اینکه کفّار بر مؤمنین در دنیا غلبه ندارند از جهت مؤمن بودن آنهاست، چون کشته شدن مؤمنین به دست کافرن و اسیر شدن و غارت شدن اموال آنان همه اینها نسبت به بدنهایشان است که به منزله زندان برای آنهاست نه نسبت به لطیفه ایمانشان و این ردّ انتظار آنها نسبت به نصیب کافرین است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۲] ..... ص : ۲۳۳

اشاره

إِنَّ الْمُنافِقِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ وَ إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالى يُراؤُنَ النَّاسَ وَ لا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۳

همانا منافقان با خدا مكر و حيله مى‌كنند و خدا نيز نسبت

---

(۱) طبق قاعده اعلال بايد استحوذ به «استحاذ» قلب مى‌شد ولى چنين نشده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۴

به آنها مكر مى‌كند يعنى مكرشان را باطل مى‌سازد و بر آن مكر و نفاق مجازاتشان نيز خواهد كرد و چون به نماز آيند با حال بى‌ميلى و كسالت و براى ريا كارى مى‌آيند و جز تعداد كمى خدا را ياد نمى‌كنند.

تفسير: ..... ص : ۲۳۴

إِنَّ الْمُنافِقِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ اين آيه به نظر مى‌آيد كه جواب آن چيزى باشد كه از آن سؤال مى‌شود، و آن حال منافقين با خدا، و در عبادت با خداست، از اين جهت در اينجا ادات وصل نياورد و مقصود از مكر و حيله آنها نسبت به خدا، مكر و حيله آنان نسبت به مظاهر خداى تعالى است كه اتمّ آن مظاهر، محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) است.

يا به اين اعتبار به خدا حيله مى‌كنند كه به زبانهايشان مى‌آورند و مى‌گويند ما مبدئى داريم كه امر و نهى از آن مبدأ ناشى مى‌شود. و گر نه آنها خدا را نمى‌شناسند تا نسبت به او خدعه و حيله كنند.

«و» و راه عبادت آنان اين است كه:

إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالى يُراؤُنَ النَّاسَ

اين قسمت آيه بيان حيله و خدعه آنهاست، يعنى در وجود آنان انگيزه و شوق عبادت نيست، گويا كه آنها از روى اكراه و اجبار به نماز قيام مى‌كنند، نه براى عبادت خدا، بلكه عبادت آنها براى خدعه و حيله با خدا و نشان دادن به مردم است.

«و» به همين جهت لا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

خدا را جز اندكى به ياد نمى‌آورند يا جز جمع اندكى به ياد خدا نيستند و از امير المؤمنين (ع) است كه هر كس در پنهانى ذكر خدا كند، او خدا را بسيار ذكر كرده است، همانا منافقين خدا را آشكارا ذكر مى‌كردند، و در پنهان ذكر نمى‌كردند، پس خداى تعالى فرمود: يُراؤُنَ النَّاسَ وَ لا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۳] ..... ص : ۲۳۴

اشاره

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ لا إِلى هؤُلاءِ وَ لا إِلى هؤُلاءِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (۱۴۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۵

ترجمه: ..... ص : ۲۳۵

دو دل و مردّد باشند، نه بسوی مؤمنان یکدل می‌روند و نه به جانب کافران و هر که را خدا گمراه کند پس هرگز برای او راهی نخواهی یافت.

تفسیر: ..... ص : ۲۳۵

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ بین ایمان و کفر مردّد هستند «ذبذبه» به معنی مضطرب شدن و اصل آن «ذبّ» است، و به صورت صیغه فاعل خوانده شده است، یعنی به قلوبشان تردید می‌اندازند.

لا إِلى هؤُلاءِ وَ لا إِلى هؤُلاءِ آنها مانند (بعضی از زنان) و کودکان رأی ثابتی بر یک چیز ندارند، چون عقل آنان ضعیف و وهم آنان مسلّط بر عقلشان است زیرا خداوند آنها را گمراه کرده است.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا و کسی را که خدا گمراه کند، برای او راهی نمی‌یابی که بر آن راه مستقیم باشد، و هنگامی که حال کسانی از این امّت را که به آخر درجه کفر و نفاق رسیده‌اند ذکر نمود، و نیز حال کسانی را که در درجه پائین هستند یعنی منافقین که پیرو کافرین هستند ذکر نمود، بر سبیل لطف، مؤمنین را مورد ندا و خطاب قرار داد و آنها را از طریق منافقین نهی نمود و با ذکر حال منافقین تهدیدشان کرد، پس فرمود:

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۲۳۵

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً مُبِيناً (۱۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۵

ای اهل ایمان مبادا کافران را به دوستی گرفته مؤمنان را رها کنید آیا می‌خواهید در پیشگاه خدا بر عقاب کفر و عصیان خود دلیلی آشکار داشته باشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۶

تفسیر: ..... ص : ۲۳۶

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ ای مؤمنان مانند منافقین نباشید (که کافران را دوست گیرید) مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً مُبِيناً زیرا دوست گرفتن کافرین و منافقین، که دشمنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشند با وجود اینکه خدا و رسولش به تعیین ولیّ پرداخته‌اند، دشمنی آنها با کسی که خدا و رسول به ولایتش تصریح نموده‌اند موجب ظهور حجّت و دلیل ظاهر و روشنی است که از جانب خدا بر شما آمده است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۵] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً (۱۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۶

البتّه منافقان را پست‌ترين قسمت جهنّم، جايگاه است و براى آنان هرگز ياورى نخواهى يافت.

تفسير: ..... ص : ۲۳۶

إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ استيناف است در موضع تعليل نهى. بايد دانست كه عالم سفلى مانند عالم علوى داراى مراتبى است و كليّات آن هفت مرتبه است و اراضى هفتگانه اشاره به همان است و آن طبقات و دركات ناميده مى‌شود، و چون بدترين اقسام كفر و زشت‌ترين آنها نفاق است سبب شد كه صاحب آن به درك اسفل (پست‌ترين و پائين‌ترين قسمت) از آتش برود.

وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيراً نفرمود: «لن تجد لهم وليّا و لا نصيرا» زيرا منافقين در دنيا در درك اسفل واقع شدند. و وليّ محقّق نمى‌شود مگر از باب ولايت محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه باب رحمت خدا را بر بندگان باز مى‌كند و باز شدن در رحمت براى كسى كه در درك اسفل است متصوّر نيست تا محتاج به اين باشد كه ولايت از آنها صريحا نفى شود. به خلاف نصير كه آن از رسالت محمّد صلّى اللّه عليه و آله ناشى مى‌شود، و چون رسالت ظهور رحمت رحمانى خداست تعلّق آن به هر كس متصوّر است، و با اين حال براى منافق نصير و ياورى نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۷

و آنچه كه بين صوفيّه باقى مانده است كه دو تن در حين توبه و تلقين به يكديگر كمك مى‌كنند، به اعتبار مظهريّت رسالت و ولايت و به اعتبار نصرت و ولايت است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۶] ..... ص : ۲۳۷

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْراً عَظِيماً (۱۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۷

مگر آنان كه تائب شده تباهكارى خود را اصلاح كردند و به خدا و دين خدا در آويختند و به كتاب حقّ متوسّل شدند و دين خود را براى خدا خالص گردانيدند پس اين گروه در زمره مؤمنانند، خدا مؤمنان را اجرى بزرگ خواهد داد.

تفسير: ..... ص : ۲۳۷

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مگر كسانيكه از نفاقشان توبه كردند وَ أَصْلَحُوا و آنچه را كه بانفاق فاسد كرده بودند اصلاح كردند، بدين گونه كه رسالت و رسول و يا مظهر او را يارى نمودند.

وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ يعنى به مظهر خدا كه عبارت از شيخ ارشاد است و آن علىّ (ع) است، (متوسّل شدند و با او بيعت كردند).

وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ دين عبارت است از ولايت است و اخلاص آن اين است كه شريك نكنى كسى را در ولايت كه اهليّت و قابليّت ولايت را ندارد، و اينكه با اغراض فاسد مخلوط نشده باشد.

فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ زيرا آنها با توبه‌شان به دست علىّ (ع) و چنگ زدنشان به بيعت خاصّ ولوى پس از نفاقشان مؤمن گشتند، و از پليدى نفاق با توبه پاك شدند و لذا علىّ (ع) آنها را قبول كرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۸

وَ سَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْراً عَظِيماً پس بر آنان غالب مى‌شوند (اجر بزرگ غلبه مؤمنان بر منافقان است).

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۷] ..... ص : ۲۳۸

اشاره

ما يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَ آمَنْتُمْ وَ كانَ اللَّهُ شاكِراً عَلِيماً (۱۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۸

اگر شما از لطف خدا سپاسگزار بوده به او ايمان آوريد خدا چه غرضى دارد كه شما را عذاب كند كه خدا در مقابل نعمت، شكر شما را مى‌پذيرد و علمش به صلاح خلق محيط است.

تفسير: ..... ص : ۲۳۸

ما يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ شكر، گاهى به تعظيم منعم به خاطر نعمت تفسير مى‌شود. بنا بر اين مقصود در اينجا تعظيم خداست، به خاطر نعمتى كه آن علىّ (ع) است زيرا او اصل نعمت‌ها بلكه فرع آنها نيز مى‌باشد.

پس نعمتى غير از آن وجود ندارد، و قرينه تخصيص نعمت به علىّ (ع) تعقيب كلام است به اين قول خداى تعالى:

وَ آمَنْتُمْ زيرا دانستى كه ايمان حاصل نمى‌شود مگر با بيعت خاصّ ولوى كه با دست علىّ (ع) انجام پذيرد.

علاوه بر اين، اصلا كلام در باره آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله و دشمنان آنهاست.

و گاهى شكر تفسير مى‌شود به مصرف كردن نعمت در چيزى كه به خاطر آن خلق شده است. بنا بر اين مقصود از نعمتى كه در شكر اخذ شده است، استعداد قبول ولايت و بيعت ولوى و آماده شدن براى عروج به ملكوت است، و در عالم صغير نعمتى بزرگتر از آن نيست چنانكه در عالم كبير نيز نعمتى بزرگتر از علىّ (ع) نيست.

و صرف كردن آن نعمت در وجه خودش، اين است كه آن را به علىّ (ع) تسليم كند تا آنچه را كه مستحقّ آن است علىّ (ع) به او اعطا كند،و قرينه آن نيز اين قول خداى تعالى است كه مى‌فرمايد: وَ آمَنْتُمْ و تقدير شكر براى اين است كه آن مقدّم بر حصول ايمان است، زيرا بيعت و قبول ولايت محقّق نمى‌شود مگر بعد از تعظيم و تسليم، و تعميم آيه نسبت به هر شكر و نعمت بر صاحبان درايت مخفى نيست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۳۹

وَ کانَ اللَّهُ شاکِراً جزای شکر را زیادتی و فزونی نعمت قرار می‌دهد پس چگونه شاکر را عذاب کند.

عَلِیماً شکر شما از او فوت نمی‌شود تا شما را از باب عدم آگاهی به شکرتان عذاب کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۰

جزء ششم

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۲۴۰

اشاره

لا یُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَ کانَ اللَّهُ سَمِیعاً عَلِیماً (۱۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۰

خدا دوست ندارد که کسی به عیب خلق صدا بلند کند، مگر آنکه ستمی به او رسیده باشد. که خدا شنوا به اقوال و دانا به احوال بندگان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۰

لا یُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ استثناء از مفعول است به تقدیر «الّا جهر من ظلم» یا استثناء مفرّغ است به تقدیر «لا یحبّ اللّه الجهر بالسّوء من احد الّا ممّن ظلم» بنا بر این دو حالت، آشکار کردن بدی از مظلوم محبوب است، ولی آیا از همه مظلومین یا از بعضی از آنها هم محبوب است، و آیا در همه اقسام ظلم است یا در بعضی از آنها، و هر بدی و زشتی مقصود است یا بدی مخصوص؟ در مورد همه اینها آیه مجمل است و احتیاج به بیان دارد.

یا اینکه مستثنای منقطع است و تقدیر آن این است: «خداوند آشکارا کردن بدی را دوست ندارد»، لکن کسی که به او ظلم شده صدا را به زشتی و بدی بلند می‌کند یا اینکه این کار برای او مباح می‌شود. و این معنی با قرائت «ظلم» به صورت معلوم موافق‌تر است، و بیان نظم آیه به نحوی که قیدها در آن ظاهر شود چنین است: خدا دوست ندارد چیزی که با صدای بلند گفته شده است، بد و زشت باشد، یعنی چیزی از غیر زبان از سایر اعضا صادر می‌شود این حکم را ندارد، و همچنین چیزی که از زبان صادر می‌شود ولی با صدای بلند نیست، و نیز چیزی که با صدای بلند صادر شود ولی بد نباشد، شامل هیچکدام از این اقسام حکم را ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۱

از سوی دیگر چون مفهوم مخالف و مفهوم قید معتبر نیست لازم نیست که این اقسام محبوب باشند، بلکه آیه در باره آنها ساکت است و باید با آیات دیگر و اخبار مربوط به احکام بیان شود.

این آیه که در بیان حکم صدا بلند کردن به بدی و زشتی است از احکام قالب و احکام ظاهر شریعت است. و امّا خطورات ذهنی و خیالات اگر چه که آنها نیز اقوال نفس است و بد آنها بد است و خوب آنها خوب، ولی در شریعت مؤاخذه‌ای بر آنها نیست، و از امّت مرحومه «۱» رفع شده است، امّا در طریقت بر آن مؤاخذه می‌باشد، چنانکه به آن اشاره کرده‌اند و در جواب کسی که از خطورات ذهنی سؤال کرده است، فرموده‌اند: آیا بوی گندیده و بوی خوش هر دو مساوی هستند، یعنی بوی خوش پاداش دارد و

بوی بد مؤاخذه.

بدی گفتار اعمّ از این است که دروغ و یا افترا و یا راستی که غیبت در باره چیزی باشد که جایز نیست، یا صدق و غیبت چیزی باشد که جایز است، یا صدق باشد بدون شنواندن به کسی که بدی را به او نسبت می‌دهند، تا اینکه غیبت نباشد، یا با شنواندن غیر در حضور کسی که نسبت بدی به او داده می‌شود، هیچ یک از این معانی و موارد محبوب خدا نیست و تنها بلند گفتن بدی از ناحیه مظلوم درست است. و لکن این معنی مجمل است و احتیاج به بیان دارد، زیرا قطعا همه شقوق آن جایز نیست. و موارد جایز را برای ما بیان کرده‌اند، مثل موارد جواز غیبت، و مانند بیان بدیهای میزبان در مهمانی توسطّ مهمان، اگر مهمانی او خوب نباشد، و مثل تکذیب کردن کسی که به چیزی که در تو نیست، ترا مدح کند.

---

(۱) منظور از امّت مرحومه، امت اسلام است که مورد رحمت و عنایت خداوند قرار گرفته‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۲

به علیّ (ع) نسبت داده شده است که فرمود: مقعدهایشان چاله‌ها را به اشتباه گرفته است.

و به خالد فرمود: این کار را کسی انجام می‌دهد که مقعدش «۱» تنگ‌تر از مقعد تو باشد.

ولی این مطلب و این سؤال باقی می‌ماند که آیا آن محبوب است چنانکه ظاهر استثنا نشان می‌دهد یا اینکه صرفا مذموم نیست. پس می‌گوئیم: که مطلق جهر به سوء محبوب خدا نیست، زیرا خداوند محبّت خود را، به احسان در مقابل بدی معلّق کرده است، آنجا که فرموده: وَ الْكاظِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «۲».

این آیه و آیات دیگری که امر به صبر در هنگام اسائه و بدی می‌کند دلالت بر آن دارد که صبر، در برابر بدی محبوب است یا حدّ اقل بنا بر بعض وجوه، مبغوض نیست.

زیرا که انسان از اوّل اسلامش تا ایمان کامل، مراتب و درجاتی دارد، و هر مرتبه‌ای حکم مخصوص به خود را دارد، پس حکم یک مرتبه در مرتبه دیگر جریان ندارد. و این مطلب یکی از دو معنی نسخ در آیات و اخبار است.

پس صاحب مرتبه اوّل از اسلام که در مقابل یک بدی به ده بدی قانع نشده و تندی غضبش جز با صد بدی شکسته نمی‌شود اگر امر خدا را امتثال کرد و در مقابل یک بدی به یک بدی اکتفا نمود این کار او محبوب خداست، و خداوند در مورد صاحب همین مرتبه فرموده است:

فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ ولی همین کار از صاحب درجه دوّم

---

(۱) منظور این است که کسی که آن کار را انجام می‌دهد آمادگی بیشتری دارد.

(۲) سوره آل عمران (۳)، آیه ۱۳۴

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۳

مذموم است ... و به همین ترتیب.

لذا وارد شده است که «حسنات ابرار سیّئات مقرّبین است» و صبر و کظم غیظ برای صاحب درجه دوّم است، و عفو و تطهیر قلب برای صاحب درجه سوّم است و احسان به بدکار برای کسی است که آخرین درجه ایمان را دارا باشد.

و ممکن است که استثناء از لازم آیه باشد، و آن چیزی است از نفی محبوبیّت که از آشکارا نمودن بدی استفاده می‌شود، گویا که گفته شده است: هر کس که چنین کند مذموم است جز کسی که به او ستم شده است.

وَ كانَ اللَّهُ سَمِيعاً عَلِيماً پس کار کسی را که به شما ظلم کرده است، به خدا واگذارید، و به گفتار بد، صدا را بلند نکنید، اتّکال بر

خدا و شرم از او داشته باشيد، يا اينكه مقصود منع مظلوم است از زيادتر از مقدارى كه به او ظلم شده است. يعنى نسبت به كسى كه به شما ظلم كرده است، تجاوز نكنيد. كه در اين صورت شما ظالم مى‌شويد، زيرا كه خدا شنواست، و قول ظالم و مظلوم را مى‌شنود، و به مقدار هر يك عالم است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۹] ..... ص : ۲۴۳

اشاره

إِنْ تُبْدُوا خَيْراً أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا قَدِيراً (۱۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۳

اگر در باره مردم آشكارا يا پنهان نيكى كنيد يا از بدى ديگران در گذريد بسيار محبوب خداست كه خدا هميشه با آنكه بر انتقام بديها توانا است، از بديها در مى‌گذرد.

تفسير: ..... ص : ۲۴۳

إِنْ تُبْدُوا خَيْراً يعنى نسبت به كسى كه به شما ظلم كرده است، آشكارا نيكى كنيد.
أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ يعنى اگر براى شما آن دو تاى اوّلى (نيكى كردن آشكارا يا پنهان) ميسّر نشد عفو از بدى بكنيد كه مقامى بالاتر از مقام عفو نيست، و مقصود از عفو اعمّ از گذشت و صفح (بخشايش) است و آن پاكيزه كردن قلب است از كينه بدى كننده، و لذا آنرا ذكر نكرد كه اگر اين كار را انجام دهيد متخلّق به اخلاق خدا و متّصف به صفات او مى‌شويد، و در نتيجه مستحقّ عفو و احسان او مى‌گرديد.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۴
فَإِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا قَدِيراً به سبب آنكه خدا توانا به احسان است، سبب جانشين جزا شده است، و در اينجا احسان را مقدّم داشت و در آيه كظم غيظ را مؤخّر نمود، زيرا در اينجا احسان را به صورت شرط و فرض در اوّلى آورد و مناسب آن ترتيب از بالا- به پائين است، ولى در آنجا احسان را بر سبيل تحقّق مراتب رجال ذكر كرده، چنانكه قول خداى تعالى عَفُوًّا قَدِيراً بر سبيل ترتيب صفات است، زيرا مراد از قدرت، قدرت بر احسان به مسيء (بد كننده) است و احسان به مسيء بعد از عفو كردن از كار بد او است.
و ممكن است مقصود قدرت بر انتقام باشد، و در اين صورت معنى آيه اين مى‌شود كه خداوند در حالى كه قدرت بر انتقام دارد عفو كننده است تا اينكه ترغيب در عفو باشد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۵۰] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذلِكَ سَبِيلًا (۱۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۴

آنان که به خدا و پیامبران او کافر شوند، و خواهند که میان خدا و پیامبرانش جدائی اندازند و گویند که ما به برخی از انبیا گرویده و به پاره‌ای دیگر کافر شویم و خواهند که میان کفر و ایمان راهی اختیار کنند.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۴

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بعد از آنکه ادبی از آداب را ذکر کرد، ذکر محبوب و دشمنان محبوبش را تجدید نمود که:

از هر چه می‌رود سخن دوست خوشتر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۵

و آن را تعمیم داد بدین گونه که آن را به طریق عموم ادا نمود چنانکه روش و سنّت خدای تعالی چنین است.

خوشتر آن باشد که سرّ دلبران گفته آید در حدیث دیگران

پس فرمود: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ بدین گونه، آنان که به خدا ایمان آوردند و به رسول خدا کافر شدند.

وَ يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ می گویند به بعضی (مانند خدا) ایمان آوردیم وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ و به بعضی مانند رسولان، کافر شدیم، یا اینکه به بعضی از رسولان ایمان می‌آوریم مانند محمّد صلّی اللّه علیه و آله و به بعضی دیگر کافر می‌شویم مانند اوصیاء و جانشینان محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

وَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذلِكَ یعنی بین ایمان به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و کفر به جانشینانش سَبِيلًا راهی پیش گیرند و ممکن است مقصود از «سبیل» مظاهر او باشد مانند علیّ (ع) زیرا مرتبه علیّ (ع) با علویّتش مرتبه مشیّت است، و آن ظهور خدا بر بندگان و مقام معروفیّت و تجلّی خدا با اسم بلند و والایش می‌باشد نهایت اینکه علیّ (ع) اسم آن مرتبه است به اعتبار نسبت آن مرتبه به خلق، و در «تفسیر قمی» آمده است:

آنان کسانی هستند که به رسول خدا اقرار کردند، و امیر المؤمنین (ع) را انکار نمودند «۱».

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۱] ..... ص : ۲۴۵

اشاره

أُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ حَقًّا وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً (۱۵۱)

---

(۱) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۱۶، تفسیر قمی: ۱، ص ۱۵۷ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۶

ترجمه: ..... ص : ۲۴۶

به حقیقت کافر هم اینهایند و ما برای کافران عذابی خوار کننده مهیّا داشته‌ایم.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۶

أُولئِکَ هُمُ الْکافِرُونَ حَقًّا زیرا آنان در کفر کامل هستند که نفاق را به کفرشان منضمّ کرده‌اند و با اظهار اسلام، بسیاری را از ایمان منع کردند، ...

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۴۶

اشاره

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولئِکَ سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۱۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۶

و خدا آنان را که به خدا و رسولان او ایمان آوردند و میان هیچ یک از پیامبران تفرقه نینداختند به زودی اجر عطا کند و خدا پیوسته در حقّ بندگان بخشنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۴۶

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ مانند سلمان و نظایر او.
أُولئِکَ سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أُجُورَهُمْ به صورت تکلّم و غیبت هر دو خوانده شده است، یعنی ما اجر آنان را بر حسب عملشان می‌دهیم و لغزش‌های آنان را می‌بخشیم، و بر آنها با رحمت خاصّ بر حسب شأن ما از مغفرت و رحمت تفضّل می‌کنیم. و لذا خداوند بعد از ذکر دادن پاداش به آنها فرمود:
وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً خداوند غفور و رحیم است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۲۴۶

اشاره

یَسْئَلُکَ أَهْلُ الْکِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَیْهِمْ کِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسی أَکْبَرَ مِنْ ذلِکَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَیِّناتُ فَعَفَوْنا عَنْ ذلِکَ وَ آتَیْنا مُوسی سُلْطاناً مُبِیناً (۱۵۳)
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۷

ترجمه: ..... ص : ۲۴۷

ای پیامبر، اهل کتاب از تو درخواست کنند که از آسمان کتابی (یک دفعه) بر آنان فرود آری (از تقاضای بیجا و عادت جاهلانه آنها دلتنگ مباش)، از موسی نیز درخواستی بالاتر از این کردند که گفتند خدا را به چشم ما آشکار نما پس آنها را به سبب این تقاضا که از روی جهل و سرکشی کردند صاعقه سوزان درگرفت و پس از آن همه آیات و معجزات موسی، باز گوساله پرستی اختیار کردند باز ما به لطف خود از این کار زشت آنها نیز درگذشتیم و بر موسی حجّت و برهانی آشکار بخشیدیم.

تفسير: ..... ص : ۲۴۷

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ جمله استينافيّه است و از جهت لفظ و معنى از سابقش منقطع است و لذا ادات وصل نياورده است، روايت شده كه كعب بن اشرف و جماعتى از يهود گفتند: اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله اگر تو نبىّ هستى كتابى از آسمان يك مرتبه براى ما بياور، چنانكه موسى تورات را يك دفعه آورد، پس اين آيه نازل شد، و خداوند جهت دلدارى رسولش فرمود: از درخواست آنان تعجّب نكن و آنرا بزرگ نشمار كه اين عادت آنان است «۱».

فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ يعنى پدران آنها كه از سنخ اينان بودند، از موسى (ع) در خواست بزرگترى را كردند.

فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً پس گفتند: به عيان و آشكار خدا را به ما نشان بده فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ و آن درخواست چيزى است كه حقّ آنها نيست و تجاوز از حدّ خودشان است، (لذا ظلم كردند و صاعقه هم آنها را در ربود).

---

(۱) تفسير صافى: ۱، ص ۵۱۶، مجمع البيان: ۲، ص ۱۳۳

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۸

ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سپس گوساله را معبود خود قرار دادند.

مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ پس از معجزاتى كه از جانب موسى آمد فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ يا وجود اين محض رحمت، ما آنها را بخشيديم.

وَ آتَيْنا مُوسى سُلْطاناً مُبِيناً يعنى دليل روشن يا دليلى كه روشن كننده راستى اوست به موسى داديم، يا اينكه به موسى سلطنت و تسلّط ظاهرى داديم كه براى آنها تخلّف از آن ممكن نبود.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۵۴] ..... ص : ۲۴۸

اشاره

وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثاقِهِمْ وَ قُلْنا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً (۱۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۸

و كوه طور را براى اتمام حجّت و اخذ پيمان بر فراز سر آنها بلند گردانيديم و آنها را گفتيم كه به حال سجده بدين درگاه در آئيد و نيز گفتيم كه از حكم روز شنبه تعدّى نكنيد و از آنها پيمانى سخت گرفتيم.

تفسير: ..... ص : ۲۴۸

وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بيان سلطنت است بهر معنى كه باشد.

بِمِيثاقِهِمْ يعنى به سبب تحصيل پيمان و عهد از آنان.

وَ قُلْنا لَهُمُ بر زبان مظهر و خليفه ما به آنها گفتيم.

ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً جهت ريختن گناهان سجده كنان از در داخل شويد.

وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ شنبه را براى آنها محترم قرار داديم، و در آن روز از بعض چيزهائى كه در روزهاى ديگر مباح كرده بوديم، مانند صيد، منع كرديم.

وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً پيمان محكم از آنها گرفتيم، و چون مقصود خداى تعالى از هر داستان و حكايت ذكر علىّ (ع) و ترغيب در ولايت است بعد از اين حكايت ذكر علىّ (ع) را اظهار نمود، گويا كه گفته است: اى امّت محمّد ما از شما به ولايت پيمان گرفتيم، پس بياد آريد امّت موسى را تا به سبب نقض اين پيمان مانند آنها، مورد عقوبت قرار نگيريد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۴۹

[سوره النساء (۴): آيه ۱۵۵] ..... ص : ۲۴۹

اشاره

فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ وَ كُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ وَ قَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۹

پس چون پيمان شكستند و به آيات خدا كافر شدند و پيامبران را بنا حقّ كشتند و بدين عذر: كه دلهاى ما، در پرده است همه اين قبايح را بجاى آوردند لذا خدا به سبب كفر آنها، مهر بر دل آنان نهاد.

تفسير: ..... ص : ۲۴۹

فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ نسبت به آنها همانطور رفتار كرديم كه اكنون در ميان شما و به زبان شما مثل بوده و مشهور است و احتياج به ذكر آن نيست از قبيل مسخ و عقوبت‌هاى ديگر آنان.

وَ كُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ پس شما متنبّه و آگاه باشيد تا اينكه به علىّ (ع) كافر نشويد.

وَ قَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ پس بترسيد از اينكه علىّ (ع) و حسن (ع) و حسين (ع) را بكشيد چون شأن آنها شأن انبيا بلكه بالاتر است چنانكه نبىّ شما براى شما حديث كرده است.

وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنا غُلْفٌ و از باب استكبار و خود پسندى گفتند دلهاى ما ظرف‌هاى علوم است، يا در پرده است و آن از باب استهزاء به انبياست. پس بترسيد از اينكه در مقابل آنان خود رأى باشيد.

بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ اينكه خداوند بر دلهاى آنان به علّت كفرشان مهر نهاد جهت آنان ابطال چيزى است كه گفته‌اند و براى اثبات ضدّ آن است، يعنى در دلهايشان علم نيست، يا دلهايشان در پرده نيست بلكه خداوند بر دلهايشان مهر زده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۰

فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا و جز تعدادى اندك ايمان نمى‌آورند و آن ايمان عامّ نبوى است.

[سوره النساء (۴): آيات ۱۵۶ تا ۱۵۷] ..... ص : ۲۵۰

اشاره

وَ بِكُفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلى مَرْيَمَ بُهْتاناً عَظِيماً (۱۵۶) وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّباعَ الظَّنِّ وَ ما قَتَلُوهُ يَقِيناً (۱۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۰

و هم به سبب كفرشان و بهتان بزرگشان بر مريم

و هم از اين رو كه گفتند ما مسيح بن مريم عيسى رسول خدا را كشتيم در صورتى كه نه او را كشتند و نه به دار كشيدند لكن امر بر آنها مشتبه شد و همانا آنان كه در باره عقايد مختلف اظهار داشتند از روى شكّ و ترديد سخنى گفتند و عالم به آن نبودند جز آنكه از پى گمان خود مى‌رفتند و به طور يقين شما مؤمنان بدانيد كه مسيح را نكشتند.

تفسير: ..... ص : ۲۵۰

وَ بِكُفْرِهِمْ به سبب كفرشان به عيسى (ع) وَ قَوْلِهِمْ عَلى مَرْيَمَ بُهْتاناً عَظِيماً پس شما بترسيد كه بر مريم اين امّت، بهتان بزنيد و حديثى وضع نكنيد كه فدك را از او بگيريد.

وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ رسول اللّه را از باب استهزا ذكر كردند و گر نه اعتقاد به رسالت او نداشتند، مقصود اين است كه به سبب تجرّى آنان بر اينكه كشتن عيسى (ع) را به خودشان نسبت مى‌دهند و به سبب اين گفتارشان، آنها را ما لعن نموديم و عقابشان كرديم. پس بر حذر باشيد كه مسيح اين امّت را بكشيد، و اينكه بجاى آوريد آنچه را كه امّت عيسى در حقّ عيسى گفتند و در حقيقت بجا نياوردند بلكه فقط ادّعاى قتل او را داشتند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۱

وَ ما قَتَلُوهُ عطف به اعتبار معنى يا حال است.

وَ ما صَلَبُوهُ وَ لكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ در سوره آل عمران در قول خدا: وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ داستان عيسى و قتل و دار كشيدن او گذشت.

وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ عطف بر «ما قتلوه» يا بر «شبّه لله» است، يا حال است از ضمير مجرور، يا از فاعل «ما قتلوه».

بعضى گفته‌اند: بعد از وقوع اين قضيّه يهود و نصارى اختلاف كردند و بعضى گفتند: عيسى دروغگو بود و ما او را كشتيم، و برخى گفتند: اگر مقتول عيسى بود پس دوست ما (مقصود يهودا اسخريوطى است) كه مى‌خواست عيسى (ع) را لو بدهد) كجا است؟، و بعضى گفتند: صورت، صورت عيسى (ع) بود و بدن، بدن دوست ما بود.

و بعضى گفتند عيسى (ع): به آسمان بالا برده شد، چون خود او خبر داده بود كه وى را به آسمان بالا مى‌برند.

بعضى گفته‌اند: ملكوت او بالا برده شد و ناسوت او، به دار آويخته شد.

بعضى گفته‌اند: شبيه او بر جميع حواريّون القاء شد و آنان هفده نفر در خانه‌اى بودند، و هنگامى كه يهود به آنها احاطه كردند همه را بر مثال عيسى (ع) ديدند، و گفتند: شما ما را سحر و جادو كرده‌ايد، عيسى به سوى ما خارج شود و گر نه همه شما را خواهيم كشت پس يكى از آنها را گرفتند و گفتند: اين عيسى است و مطلب بر آنها مشتبه شد، پس اختلاف كردند.

و بعضى گفته‌اند: رؤساى يهود شخصى را گرفتند و او را كشتند و در جاى بلندى بدار آويختند و كسى را نگذاشتند به آن دسترسى پيدا كند تا اينكه پيكر او تغيير كرد، پس گفتند: ما مسيح را گرفتيم تا مطلب بر عوام مشتبه شود، زيرا وقتى آنها، آن خانه را احاطه كردند. و خداوند عيسى را بالا برد، ترسيدند كه عامّه مردم به او ايمان آورند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۲

ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّباعَ الظَّنِّ و این جمله استثناء منقطع است وَ ما قَتَلُوهُ يَقِيناً جمله مفعول مطلق بوده در عین حال تأکید کننده مطلب دیگر، یعنی یقین پیدا کردند به کشته نشدن یقین پیدا کردنی و امّا اینکه آنرا یا مضاف الیه برای مفعول مطلق محذوف که تقدیرش «قتل یقین» باشد فرض کنیم از نظر معنی بعید است، زیرا این معنی مفید نفی قتل در حالت یقین و اثبات آن در حالت شکّ است و این معنی مقصود نیست.

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۸ تا ۱۵۹] ..... ص : ۲۵۲

اشاره

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۱۵۸) وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً (۱۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۲

بلکه خدا او را به سوی خود بالا برد و پیوسته خدا مقتدر و کارش همه از روی حکمت است.

هیچکس از اهل کتاب نیست مگر آنکه پیش از مرگ، به او (به عیسی روح اللّه) ایمان خواهد آورد و روز قیامت او بر نیک و بد آنان گواه خواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۲

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ اختلاف یهود و نصاری در مولد عیسی (ع) و در کشتن و به دار آویختن و بالا بردن به آسمان و پائین آمدن او از آسمان علاوه بر آنچه که در اینجا و در سوره آل عمران ذکر شد معروف و در تواریخ ثبت شده است.

و هیچ غرابت و تعجّبی در بالا بردن بدن عنصری عیسی (ع) نیست، زیرا که ملکوت بر ملک غلبه می‌کند، و انکار فلسفی و طبیعی در مقابل آنچه که مشاهده می‌شود مسموع نیست، و تأویل به اینکه مقتول و مصلوب همان بدن دنیوی آن حضرت است و لکن از آن جهت که آن بدن عیسی (ع) نباشد بلکه متشبّه به او باشد نیز غرابتی ندارد. آنچه که بالا برده شده بدن ملکوتی و روح عیسی (ع) باشد در بین آنان معروف است ولی بعد از امکان غلبه ملکوت بر ملک احتیاجی به این تأویل، که حکم جداگانه‌ای در مورد بالا بردن بدن ملکی آن حضرت داده شود نداریم، بلکه به آنچه که در قرآن نازل شده و در اخبار آمده است اکتفا می‌کنیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۳

وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً یعنی خدا عزیز است و مغلوب واقع نمی‌شود تا پیامبرش بر خلاف اراده او کشته شود، یا در مظاهر خلفای خود مغلوب نمی‌شود. و آنچه که به نظر می‌رسد از قتل و اذیّت پیامبران نسبت به بدن عنصری آنان است، که برای آنها به منزله زندان بوده و چون لباسی است که بر روح آنها پوشانده شده است. و قول خدای تعالی: حَكِيماً اشاره به همان معنی است، یعنی اگر تصرّفی از دشمنان نسبت به زندان و لباس روانهایشان واقع شود آن نیز به سبب حکمت خداست.

وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ یعنی هیچ یک از اهل کتاب نیست مگر اینکه به عیسی (ع) قبل از مرگش و در حین احتضار، ایمان می‌آورد، یا قبل از مرگ عیسی (ع)، یا قبل از مرگ خودش در حین نزول عیسی (ع) از آسمان با مهدی این امّت ایمان می‌آورد.

و لكن ما در بيان آنچه كه مقصود است مى گوئيم: خداى تعالى سخن را از حكايت حال اهل كتاب برگردانيد و به مقصود اصلى متوجّه ساخت و حبيبش محمّد صلّى اللّه عليه و آله را در مورد حبيبش علىّ (ع) مخاطب ساخت تا دلدارى پيامبر باشد و فرمود:

اگر بجاى آورند هر چه را كه مى‌توانند به جاى آورند، تو اندوهناك مباش، چون همه اهل كتاب و همه افراد روى زمين قبل از مرگشان به او ايمان مى‌آورند، چون كسى نمى‌ميرد مگر اينكه علىّ (ع) را در حين مرگش مى‌بينند، و ديدن علىّ (ع) راحتى و يا نقمت براى آنان است و به علىّ (ع) نسبت داده شده است كه فرمود:

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۴

اى حار همدان هر كس بميرد مرا مى‌بيند، مؤمن باشد يا منافق و چشمش مرا مى‌شناسد و من او را به شخص و اسم مى‌شناسم و هر چه را كه انجام داده است، به آن آگاهم «۱».

و سرّ مطلب اين است كه در حال احتضار حجاب برداشته مى‌شود و محتضر ملكوت را مشاهده مى كند، و اوّلين چيزى كه از ملكوت ظاهر مى‌شود عبارت از ولايت است كه سريان دارد و مقوّم همه اشياء است و اصل در آن علىّ (ع) است و همه انبيا و اوليا گذشته و آينده سايه‌هاى او مى‌باشند. پس اوّل چيزى كه ظاهر مى‌شود عبارت از ولايت مطلقه است كه همه به آن ايمان مى‌آورند، و اخبار در اين كه مقصود از آيه اين است كه هيچ يك از اهل كتاب نيست مگر اينكه قبل از مرگش به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) ايمان آورد، فراوان است.

و در خبر ديگرى است: اين آيه در خصوص ما نازل شده است، و حاصل آن خبر اين است كه از اولاد فاطمه كسى نمى‌ميرد مگر اينكه به امامت امام اقرار مى كند.

و آنچه كه در تفسير آيه، از ايمان به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا به عيسى (ع) يا به مهدى (ع) وارد شده است، همه آنها به ايمان به علىّ (ع) بر مى گردد، زيرا كه همه آنها ظهور ولايت كلّى است و همه آنها به سبب ولايت محقّق مى‌شود.

وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً يعنى عيسى (ع) بر آنها شاهد است يا اينكه منظور از آن دلدارى ديگرى براى محمّد صلّى اللّه عليه و آله است بدين نحو كه علىّ (ع) روز قيامت شاهد بر اهل كتاب و بر منافقين امّت است.

پس شهادت مى‌دهد بر آنها به آنچه كه انجام داده‌اند.

---

(۱)

يا حار همدان من يمت يرنى من مؤمن او منافق قبلا

يعرفنى طرفه و اعرفه بعينه و اسمه و ما فعلا

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۵

[سوره النساء (۴): آيات ۱۶۰ تا ۱۶۱] ..... ص : ۲۵۵

اشاره

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ طَيِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيراً (۱۶۰) وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۵

پس به جهت ظلمی که یهود (در باره پیامبران و عیسی و در حقّ خود) کردند و هم بدین جهت که بسیاری از مردم را از راه خدا منع نمودند، ما نعمتهای پاکیزه خود را که بر آنان حلال بود حرام کردیم

و هم بدین جهت که ربا می‌گرفتند در حالی که از آن نهی شده بودند، و نیز از این رو که اموال مردم را به باطل (مانند رشوه، خیانت و سرقت) می‌خوردند، برای کافران آنها (نه آنهائی که توبه کردند) عذابی دردناک مهیّا ساخته‌ایم.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۵

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ طَيِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ طیّبات رزق صوری، یا طیّبات بزرگی که آن رزق روح انسانی است از قبیل علوم کسبی یا لدنّی، و مشاهدات و معاینات. و آیه «۱» با تمام اجزائش کنایه از منافقین امّت است که از ولایت رو گردان و مانع مردمند و ربا و رشوه می‌خورند و نیز سایرین غیر از منافقین امّت که این چنین هستند.

یعنی وقتی دانستی که هر چه به یهود رسید به سبب اعمال بدشان بود خواهی دانست که تحریم طیّبات حلال نیز برای آنها به سبب یکی از آن اعمال بد بود، پس بر حذر باشید و مانند کارهای آنها انجام ندهید، یا مقصود این است که آن تحریم به سبب ظلم بزرگی بود از انواع ظلم‌هایشان، و آن این بود که از ولایت اعراض کردند، به قرینه قول خدای تعالی وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ و راه خدا عبارت از امامی است که در قلب را باز می‌کند، پس سالک به سبب توسّل به آن، به سوی خدا سیر می‌کند، و هر عملی که تو را به این امام راهنمائی کند راه خداست، زیرا که راه به سوی راه (امام) خود به منزله راه است.

---

(۱) آیه: منظور همین آیه مبارکه است که تفسیر فرموده‌اند فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ ....

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۶

كَثِيراً یعنی منع کردن زیاد، یا جمع زیاد.

وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ معنی باطل و حقّ که در مقابل آن است گذشت.

وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ یعنی نه آنهائی که توبه کردند و نه آنهائی که گناه کردند و به گناهشان اعتراف نمودند.

عَذاباً أَلِيماً چون از نسبت درخواست کتاب از موسی و نقض میثاق، و جلوگیری مردم از راه خدا و غیر اینها به صورت عموم برای آنان این توهّم پیش آمد که همه مخالف پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بودند و به او ایمان نداشتند خدای تعالی این توهّم را رفع نمود و فرمود:

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲] ..... ص : ۲۵۶

اشاره

لكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْراً عَظِيماً (۱۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۶

لیکن کسانی از آنها که در علم، قدمی ثابت و نظری عمیق دارند با ایمان هستند و به آنچه به تو و پیغمبران پیش از تو نازل شده

است، ایمان آورنـد و نماز بپا می‌دارنـد و زکات می‌دهنـد و به خـدا و روز قیامت ایمان می‌آورند به زودی خدا آنان را اجر و ثواب عظیم عطا خواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۶

لکِنِ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ یعنی ایمـان آورنـدگان از آنهـا، پس مقصود این است که آنـان که مطیع و تسـلیم انبیـا و جانشـینان آنها شده‌انـد، یا مقصود این است که مؤمنین از امّت تو، پس معنی آیه این است: کسانی که از امّت تو، یا از اهل کتاب و امّت تو مطیع و تسلیم تو هستند.

یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ یعنی به صورت عموم که ولایت، جزئی از آن است یا مقصود تنها ولایت علیّ (ع) است، زیرا هر جا که ذکر شود بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ مقصود فقط ولایت علیّ (ع) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۷

وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِکَ در مورد علیّ (ع) است، یا بطور عموم.

وَ الْمُقِیمِینَ الصَّلاةَ یعنی نسبت به پادارندگان نماز ایمان می‌آورند، وقتی خدای تعالی علیّ (ع) را مقیم الصّلوة و مؤتی الزّکوة نامید آنجا که فرمود: الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ آنرا آشکار کرد و در اینجا بالفظ الْمُقِیمِینَ الصَّلاةَ و الْمُؤْتُونَ الزَّکاةَ را با رفع آورد تا نمایش و نمود دیگری از علیّ (ع) باشد تا آن اسم را اسقاط نکنند، چنانکه در سایر موارد، این کار را کرده‌اند.

بنا بر این، قول خدای تعالی: وَ الْمُؤْتُونَ الزَّکاةَ خبر مبتدای محذوف است، گویا که گفته است: آنان شناخته شده و معهود هستند و معروفند به اینکه زکات در رکوع می‌دهند. گر چه عامّه وجوهی برای اعراب آیه ذکر کرده‌اند، امّا چون در بیان آنها فایده‌ای نیست، صرف نظر شد، اگر چه بر حسب لفظ محتمل است.

وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ و آن کسانی که ثابت قدم و مؤمن هستند.

أُولئِکَ سَنُؤْتِیهِمْ أَجْراً عَظِیماً جهت ایمان آنها نسبت به آنچه که در باره علیّ (ع) نازل شده است، پاداش بزرگی به آنها خواهیم داد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۲۵۷

اشاره

إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ وَ النَّبِیِّینَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِیسی وَ أَیُّوبَ وَ یُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَیْمانَ وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً (۱۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۷

ما بر تو وحی فرستادیم چنانکه به نوح و پیامبران بعد از او و همچنین ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (فرزندان یعقوب که دوازده سبط بودند) و ایّوب و یونس و هارون و سلیمان وحی فرستادیم و به داود هم زبور را عطا کردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۸

تفسیر: ..... ص : ۲۵۸

إِنَّا أَوْحَيْنا إِلَيْكَ استيناف است براى محكم كردن رسالت پيامبر تا اينكه صدق او در ولايت استفاده شود، يا اينكه وحى به او در باره ولايت محكم شود، و لذا ادات وصل نياورد. و تقديم مسند اليه در حالى كه ضمير است و بالفظ «انّ» شروع شده است، براى تقويت حكم است با اشاره مختصرى به حصر.

پس اگر مقصود خود تقرير وحى به وحى شونده بدون در نظر گرفتن كسى كه به او وحى ميشود، باشد، معنى چنين مى‌شود، تعجّب و چيز تازه‌اى در وحى به تو نيست تا اينكه از عدم قبول آنان، وحشت كنى و آنها نيز از ادّعاى تو وحشت كنند، پس باكى از ردّ و قبول آنان نداشته باش.

اگر هم مقصود تقرير وحى به خلافت است پس معنى آيه اين است كه ما به تو خلافت را وحى كرديم و مؤيّد اين تفسير آن است كه اگر مقصود تقرير رسالت بود گفتن «أرسلنا» بجاى «أوحينا» بهتر و مؤثرتر بود.

و نيز اگر مقصود تقرير رسالت بود لفظ «بعد الرّسل» (آيه بعد ۱۶۴) در قول خدا لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ذكر نمى‌شد، زيرا معنى آن در اين صورت اتمام حجت بعد از ارسال رسولان «بعد الرسل» مى‌شود، و اين معنى از اينكه «لام» غايت در «لئلّا» براى ارسال رسل آمده است استفاده مى‌شود و حال اگر بر خلاف اين موارد اگر منظور از غايت امر، وحى به خلافت باشد معنى آن چنين مى‌شود: تا اينكه زمين بعد از گذشتن رسولان خالى از حجّت نباشد كَما أَوْحَيْنا إِلى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ يعنى وحى به خلافت كرديم، پس وحى به خلافت چيز تازه و بدعتى نيست كه آنها وحشت كنند، پس باكى از آنها نداشته باش.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۵۹

وَ أَوْحَيْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِيسى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَيْمانَ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً عطف بر مشبّه و مشبّه به «۱»، و ذكر مخصوص اينان پس از آنكه به طور عموم در «النبيّين» ذكر شده بود، به جهت شرافت و اهتمام به آنان است.

[سوره النساء (۴): آيات ۱۶۴ تا ۱۶۵] ..... ص : ۲۵۹

اشاره

وَ رُسُلاً قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسى تَكْلِيماً (۱۶۴) رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۱۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۹

و رسولانى هم كه شرح حالشان را پيش از اين بر تو حكايت كرديم و آنها كه حكايت ننموديم، به همه خدا وحى فرستاد و خدا با موسى به طور آشكار و روشن سخن گفت

و رسولان را فرستاد كه نيكان را به رحمت ابدى خدا مژده دهند و بدان را بترسانند، تا آنكه پس از فرستادن اين همه رسولان مردم را بر خدا حجّتى نباشد و خدا هميشه مقتدر و كارش بر وفق حكمت است.

تفسير: ..... ص : ۲۵۹

وَ رُسُلًا يا از باب اشتغال است (رسلا مشغول عنه) يا به تقدير «ارسلنا» (و ارسلنا رسلا) قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ يعنى قبل از امروز

یا قبل از این سوره شرح حال آنها را برای تو بیان کردیم.

وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسى تَكْلِيماً و رسولانی که نامشان را بر تو نخواندیم و خداوند با موسی صحبت کرد (تا چه برسد به وحی). رُسُلًا حال آماده کننده است مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ

---

(۱) در اوحینا الیک، ک (تو) مشبّه. کما- ک (مانند) ادات تشبیه. نوح و ... مشبّه به می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۰

لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ یعنی بعد از ارسال رسولان، و قبلا بیان شد که این معنی از «لام» استفاده می‌شود، یا مقصود این است که ما به خلافت وحی کردیم تا برای مردم بر خدا حجّتی نباشد پس از گذشتن رسولان بدین نحو که بگویند ما در زمانی بودیم که رسولانی در آن زمان نبود و نیز کسی که معالم دین ما را به ما یاد بدهد وجود نداشت.

وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً یعنی هیچ مانعی برای خدا از ارسال رسولان و نصب خلیفه برای آنان نبود.

حَكِيماً ارسال رسولان و نصب خلافت از جانب خدا به جهت مصالح کلّی و غایات متقن و محکم است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۲۶۰

اشاره

لكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ بِما أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَ الْمَلائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً (۱۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۰

لیکن خدا به آنچه برای تو فرستاد گواهی دهد که آنرا به علم ازلی خود فرستاده و فرشتگان نیز گواهی دهند و گواهی خدا تو را کفایت است.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۰

لكِنِ اللَّهُ يَشْهَدُ استدراک از جواب سؤالی است که مناسب مقام است، گویا سائلی سؤالی می‌کند که آیات امّت به این امر گواهی می‌دهد؟

پس جواب داده شد که امّت گواهی نمی‌دهند ولی خدا گواهی می‌دهد.

بِما أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَ الْمَلائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً پس احتیاجی به شهادت دیگران نیست، و از ائمّه (ع) وارد شده که آیه چنین نازل شده است: (لکن الله یشهد بما انزل الیک فی علی (ع)) «۱».

---

(۱) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۲۳- تفسیر قمی: ۱، ص ۱۵۹- تفسیر برهان: ۱، ص ۴۲۸، ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۱

[سوره النساء (۴): آیات ۱۶۷ تا ۱۶۸] ..... ص : ۲۶۱

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلالاً بَعِيداً (۱۶۷) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً (۱۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۱

آنان كه كافر شده و مردم را از راه خدا باز داشتند همانا سخت به گمراهى فرو رفته و از راه سعادت و نجات دور افتادند.

تفسير: ..... ص : ۲۶۱

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا جمله استيناف است، گويا كه شنونده پرسشى كرده و بيان حال كافر را از آن چيزى كه به او نازل شده است درخواست كرده است. با اينكه خدا گواهى به آن مى‌دهد، و مقصود از اين كفر، كفر به چيزى است كه به پيامبر در باره علىّ (ع) نازل شده است، يا مقصود كفر به سبيل خداست به نحو تنازع (در آيه قبل شهادت به ايمان و در اين آيه كفر آمده كه با هم متنازع و متخالفند).

وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مردم را يعنى از ولايت علىّ (ع) باز داشتند.

قَدْ ضَلُّوا از راه گم شدند، ضَلالًا بَعِيداً گمراهى شديدى زيرا تو دانستى كه طريق عبارت از علىّ (ع) است و حاصل نمى‌شود مگر با دلالت علىّ (ع)، و اينكه آنان به علىّ (ع) كافر شدند، و ديگران را از آن جلوگيرى كردند وقتى خداى تعالى حال آنها را در بين خودشان ذكر كرد گويا كه سامع حال آنها را با خدا مورد سؤال قرار مى‌دهد و نسبت مغفرت و هدايت خدا را نسبت به آنها مى‌پرسد، پس در جواب آنها فرمود:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اسم ظاهر جاى ضمير آمده است، تا زشتى حال آنها را اظهار كرده و نكوهش ديگرى كه ناشى از ظلم آنهاست، به آنان ياد آور شود و سبب عدم مغفرت را ابراز نمايد.

وَ ظَلَمُوا و به آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله ظلم كردند، (اينچنين از ائمّه (ع) وارد شده است).

لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً زيرا چيزى كه به سبب آن مغفرت حاصل مى‌شود عبارت از ولايت است، و دانستى كه هدايت به راه بهشت، مخصوص به ولايت است زيرا شأن نبوّت انذار است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۲

[سوره النساء (۴): آيه ۱۶۹] ..... ص : ۲۶۲

اشاره

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۲

مگر به راه دوزخ كه در آن هميشگى خواهند بود و اين كار بر خدا بسيار آسان است.

تفسير: ..... ص : ۲۶۲

سپس خداوند پس از آنكه امر ولايت را تأكيد كرد و كافرين ولايت را با رساترين تهديد ترساند مردم را از باب لطف به آنها، و تنبيه و آگاهى آنان مورد ندا قرار داد، و فرمود:

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۰] ..... ص : ۲۶۲

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْراً لَكُمْ وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۲

اى مردم همانا آن پيغمبر حقّ براى هدايت شما از جانب خدا آمد چنانكه ايمان آريد براى شما بهتر است و اگر كافر شويد پس به خود زيان رسانده‌ايد و خدا از طاعت شما بى‌نياز است زيرا هر چه در آسمان و زمين است همه ملك خداست و خدا دانا و كارهاى او از روى حكمت است.

تفسير: ..... ص : ۲۶۲

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ اى مردم پيامبر، حقّ را براى شما آورد، يعنى ولايت علىّ (ع) را كه آن حقّ است و هر چيزى جز آن به سبب آن حقّ مى‌شود چنانكه در گذشته در باره اين مطلب شرح كافى داده شد.

مِنْ رَبِّكُمْ پس باكى نداشته باشيد از كسانى كه به آن كفر ورزيدند، و از آنان پيروى نكنيد.

فَآمِنُوا پس به اين حقّ ايمان آوريد، يا به رسول در آن چه كه در باره اين حقّ گفته است، ايمان آوريد و پيروى آن نمائيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۳

خَيْراً لَكُمْ يعنى ايمانى كه بهتر است براى شما، يا در حالى كه براى شما بهتر است يا اينكه براى شما بهتر مى‌باشد.

وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً اگر به اين حقّ كافر شويد از حيطه قدرت و تصرّف خدا خارج نتوانيد شد، و خداوند شما را بدون عقوبت و پاداش مهمل نمى‌گذارد و شما را به چيزى كه حكمتش اقتضا مى‌كند جزا مى‌دهد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۱] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

يا أَهْلَ الْكِتابِ لا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَ لا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ كَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلى مَرْيَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ انْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلهٌ واحِدٌ سُبْحانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۱۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۳

ای اهل کتاب در دین خود اندازه نگهدارید (غلو نکنید) و در باره خدا جز به راستی سخن نگوئید، در حقّ مسیح عیسی بن مریم جز این نشاید گفت که او رسول خداست و کلمه الهی در وحی، از عالم الوهیّت است که به مریم فرستاد، پس به خدا و همه فرستادگانش ایمان آرید و به تثلیث قائل نشوید و بهتر است که از این گفتار شرک باز ایستید، که جز خدای یکتا خدائی نیست خدا منزّه‌تر است از آنکه او را فرزندی باشد هر چه در آسمانها و زمین است همه ملک اوست و خدا تنها برای نگهبانی همه عالم کافی است.

تفسیر: ..... ص : ۲۶۳

یا أَهْلَ الْکِتابِ لا تَغْلُوا فِی دِینِکُمْ ای اهل کتاب در دین غلوّ نکنید به اینکه عیسی را از مرتبه‌اش پائین‌تر آوردید و او را زنا زاده قرار دهید و یا آنقدر از مرتبه‌اش بالا ببرید که او را خدا یا پسر خدا قرار دهید، و غلوّ اگرچه در طرف افراط ظاهرتر است ولی صاحب تفریط در حقّ عیسی نیز غلوّ کرده است، و آنان یهود هستند که عیسی را آنقدر پائین می‌آوردند که او را زنا زاده می‌دانستند، و در حقّ دینش تجاوز می‌کردند و نیز آنها که بعد از نسخ دین او (بعثت پیامبر اسلام) هنوز دین او را باقی می‌دانستند غالی محسوب می‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۴

و این آیه کنایه از افراط کننده و تفریط کننده در حقّ علیّ (ع) از این امّت است.

وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ خدا را پدر یا سوّمی از سه تا ندانید.

إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ کَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلی مَرْیَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ زنا زاده نیست چنانکه یهود گمان کرده‌اند، و نه پسر خداست و نه خدا چنانکه نصاری گمان کرده‌اند.

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ و به اقانیم سه گانه قائل نشوید، یعنی خدا و مسیح و مریم، و این بیان عقیده بعضی از آنان است چنانکه خدای تعالی به آن اشاره نمود آنجا که فرمود: أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ و گر نه بیشتر آنان به این قول قائل نیستند و تحقیق آن در سوره مائده خواهد آمد.

انْتَهُوا از تثلیث خود داری کنید خَیْراً لَکُمْ که بهتر است برای شما، شرح نظیر این عبارت در گذشته بیان شد.

إِنَّمَا اللَّهُ إِلهٌ واحِدٌ چنانکه شما توهّم نمودید خداوند در الوهیّت شریکی ندارد. ممکن است چنین گمان شود که مناسب نفی قول به خدایان سه گانه این است که گفته شود: «انما الاله واحد» و لکن خدای تعالی عدول کرد به این عبارت، چون مفید آن معنی است با یک چیز اضافه یعنی تعیین کردن آن اله واحد (اللّه) است زیرا ممکن است گفته شود: که این شیء یکی است (در مقابل اینکه دو تا نیست) این در مقابل دو تا یکی است و به این معنی هر ذاتی چنین است، و گاهی که گفته می‌شود: این یکی است مقصود از آن نفی شریک و نظیر و قرین است، و در اینجا همین معنی مراد است، چون مقصود این است که خداوند اله واحد است و شریکی در الهیّت ندارد و نظیر و قرین هم ندارد و این معنی می‌رساند که جنس اله واحد است و آن واحد همان خدای تعالی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۵

سُبْحانَهُ أَنْ یَکُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ یعنی همه چیز مملوک خداست و چیزی مثل و مساوی او نیست تا برای او فرزندی باشد.

وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا یعنی خدا از اخذ و کیل بی‌نیاز است و محتاج به فرزندی که و کیل او باشد نیست.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۲] ..... ص : ۲۶۵

اشاره

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلَّهِ وَ لا الْمَلائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَ مَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعاً (۱۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۵

هرگز مسيح از بنده بودن خدا استنكاف ندارد و فرشتگان مقرّب نيز به بندگى او معترفند و هر كس از بندگى خدا سر بپيچد و دعوى برابرى كند زود باشد كه همه را خدا به سوى خود محشور گرداند.

تفسير: ..... ص : ۲۶۵

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلَّهِ جواب ديگرى است براى نصارى در افراطشان و مقدمّه كنايه از كسانى از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است كه از عبادت خدا در امر او به ولايت علىّ (ع) استنكاف مى‌كنند.

لَا الْمَلائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَ مَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ

استنكاف، خود را برتر و بالاتر دانستن از چيزى است به تصوّر اينكه در آن چيز نقصانى هست و استكبار برتر و بالاتر گرفتن خود بر چيزى است به تصوّر اينكه واقعا مستكبر برترى دارد.

يَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعاً

چه كسانى كه عبادت مى‌كنند، و چه كسانى كه استنكاف مى‌ورزند همگى به سوى او محشور مى‌شوند. و در آن كنايه‌اى نسبت به كسانى است كه از قول خدا در ولايت علىّ (ع) استنكاف مى‌كنند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۶

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۳] ..... ص : ۲۶۶

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۱۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۶

پس هر كه ايمان آورده و نيكوكار شد اجر و ثواب او را تمام و كامل مى‌دهد و به فضل خود بر آن مى‌افزايد و امّا هر كس از بندگى خدا سر پيچى و سركشى كرد، او را به عذابى دردناك معذّب خواهد فرمود و خلق هيچ كس را يار و ياور او نخواهند يافت.

تفسير: ..... ص : ۲۶۶

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا امّا كسانى كه با بيعت عامّ، ايمان آوردند، وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و به بيعت خاصّ و اعمالى كه متعلّق به آن است، پرداختند، يا اينكه ايمان آوردند به سبب بيعت خاص و انجام دادند عمل‌هائى را كه متعلّق به آن است و دانستى كه آنچه كه در اصل صالح است عبارت از ولايت است و هر چيزى كه متعلّق به آن باشد از باب فرعيّت صلاحيت پيدا مى‌كند، و هر چه كه متعلّق به ولايت نباشد صالح نيست اگر چه به صورت صالح باشد.

فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ «توفيه» عبارت از اعطاى اجر است به تمام و كمال.

وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ ... وَ لا نَصِيراً پيش از اين گفته شد كه نصير عبارت از نبوّت و نبىّ است و ولىّ عبارت از ولايت و ولىّ است و جانشين آن دو خلفاى آنان، مى‌باشند.

[سوره النساء (۴): آيات ۱۷۴ تا ۱۷۵] ..... ص : ۲۶۶

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً (۱۷۴) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِراطاً مُسْتَقِيماً (۱۷۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۷

ترجمه: ..... ص : ۲۶۷

اى مردم براى هدايت شما از جانب خدا برهانى محكم آمد رسولى با آيات و معجزات فرستاده شد و نورى تابان براى شما فرستاديم

پس آنان كه به خدا گرويدند و به او توسّل جستند به زودى آنها را به جايگاه فضل و رحمت خود (يعنى بهشت ابدى) در آورد و آنان را به راه راست رهبرى فرمايد.

تفسير: ..... ص : ۲۶۷

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً برهان چيزى عبارت از چيزى است كه دلالت بر آن كند، و نور چيزى است كه به وسيله آن اشيا ديده مى‌شود، و سابقا گذشت كه رسالت بيدارى از غفلت و نادانى است و دلالت و راهنمايى بر كسى مى‌كند كه راه را نشان دهد، و ولايت چيزى است كه به سبب آن راه ديده مى‌شود، پس برهان محمّد صلّى اللّه عليه و آله است از جهت رسالت و نور علىّ (ع) است از جهت ولايت، و وقتى اين معنى را به تحقيق رساندى ديگر به آنچه كه بعضى‌ها در تفسير آيه گفته‌اند نبايد اعتنا كرد مخصوصا بعد از تفسيرى كه ائمّه (ع) كرده‌اند همانطور كه ما ذكر كرديم.

و مبين به معنى ظاهر و روشن يا روشن كننده است، و در ذكر «جاء» و «من ربّكم» در جانب برهان، و لفظ «انزال» با ضمير متكلّم در جانب نور اشاره به شرافت ولايت «نور» است نسبت به رسالت «برهان»، نمى‌گويم ولايت علىّ (ع) اشرف از ولايت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و رسالت اوست تا متوهّمى توهّم نابجا كند، بلكه مى‌گويم ولايت محمّد صلّى اللّه عليه و آله اشرف از رسالت خود اوست.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ چون ذكر ايمان در اينجا بعد از برهان و نور بود پس بهتر اين است كه اشاره به هر دو بيعت باشد، پس قول

خدا آمَنُوا بِاللَّهِ اشاره به بيعت عامّ به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۸

وَ اعْتَصَمُوا بِهِ اشاره به بيعت خاصّ به دست علىّ (ع) است.

فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ پس آنان را در رحمت خود (كه منظور مائده‌هاى ولايت است) وَ فَضْلٍ و نيز بر سر سفره (مائده‌هاى رسالت)، داخل مى‌كند. چنانكه گذشت رحمت ولايت است و فضل رسالت.

وَ يَهْدِيهِمْ آنها را مى‌برد و هدايت مى‌كند إِلَيْهِ صِراطاً مُسْتَقِيماً يعنى درجات ولايت، و چون بيعت عام مقدّم بر بيعت خاصّ است ايمان به خدا را بر اعتصام «چنگ زدن» به «ولايت» علىّ (ع) مقدّم داشت، و چون ثمره ولايت كه عبارت از فنا است بر حاصل رسالت كه بقاى بعد از فناست مقدّم است در جزا عكس نمود، و ادخال در رحمت را بر ادخال در فضل مقدّم و هدايت به راه راست را مؤخّر كرد، زيرا آن با مجموع فنا و بقا محقّق مى‌شود.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۶] ..... ص : ۲۶۸

اشاره

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَها نِصْفُ ما تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُها إِنْ لَمْ يَكُنْ لَها وَلَدٌ فَإِنْ كانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كانُوا إِخْوَةً رِجالاً وَ نِساءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۸

اى پيغمبر از تو در باره كلاله (ارث برادر خواهر پدرى يا ابوينى) فتوى خواهند بگو خدا چنين فتوى مى‌دهد كه هر گاه كسى بميرد و فرزند نداشته باشد و او را خواهرى بود وى را نصف تركه است و او نيز از خواهر ارث مى‌برد اگر خواهر فرزندى نداشته باشد و اگر ميّت را دو خواهر باشد آنها را دو ثلث تركه است و اگر ميّت را چندين برادر و خواهر است در اين صورت ذكور دو برابر اناث ارث برند خدا احكام را براى (هدايت) شما بيان كند كه مبادا گمراه شويد و خدا به همه مصالح خلق داناست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۶۹

تفسير: ..... ص : ۲۶۹

يَسْتَفْتُونَكَ يعنى در كلاله و برادران و ميراث آنها از تو سؤال مى‌كنند، چون مقصود از كلاله در اينجا برادران است.

قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَها نِصْفُ ما تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُها تمام مالش را به ارث مى‌برد. و او نيز از خواهر ارث مى‌برد.

إِنْ لَمْ يَكُنْ لَها وَلَدٌ فَإِنْ كانَتَا اثْنَتَيْنِ در صورتى كه آن خواهر فرزند نداشت. اگر وارث اين برادر دو خواهر بودند.

فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كانُوا إِخْوَةً رِجالًا وَ نِساءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ براى آن دو خواهر دو ثلث فرض است. اما اگر برادر و خواهر و ارثش بودند برادر دو برابر خواهر مى‌گيرد. از امام باقر (ع)»

است كه اگر مرد بميرد و يك خواهر داشته باشد نصف ميراث را به موجب آيه مى‌گيرد چنانكه دختر داشت به همين ترتيب نصف

باقیمانده به سبب خویشی به خواهر می‌رسد اگر میّت هیچ وارثی نزدیکتر از آن نداشته باشد، اگر جای خواهر برادر باشد همه میراث را طبق آیه می گیرد چون خدا می‌فرماید: وَ هُوَ یَرِثُها إِنْ لَمْ یَکُنْ لَها وَلَدٌ اگر وارث دو خواهر باشد دو ثلث به سبب آیه و یک ثلث بقیّه به سبب محرمیّت و خویشاوندی به آنها می‌رسد، و اگر چند خواهر و برادر باشند مذکّر دو برابر مؤنث می‌برد و این در جائی است که میّت دارای فرزند و پدر و مادر یا همسر نباشد.

یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ چون خدا دوست ندارد أَنْ تَضِلُّوا که گمراه شوید، یا خدا بیان می کند گمراهی شما را، یا بیان می کند تا گمراه نشوید، یا بیان می کند به جهت گمراهی که حاصل است، زیرا گمراهی برای مرتفع شدن و از بین رفتنش احتیاج به بیان و توضیح دارد.

---

(۱) تفسیر صافی: ۱، ص ۵۲۶- تفسیر قمی: ۱، ص ۱۵۹- تفسیر برهان: ۱، ص ۴۲۹، ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۰

وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ پس خداوند بر حسب مصالح شما آنرا تشریح می کند و به هر چیزی داناست.

«پایان سوره نساء»

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۱

سوره مائده ..... ص : ۲۷۱

اشاره

همه این سوره مدنی است تنها بعضی از مفسّران گفته‌اند الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ چون در حجة الوداع نازل شده است، مدنی نمی‌باشد (چون نزدیک مکّه بوده است).

[سوره المائدة (۵): آیه ۱] ..... ص : ۲۷۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَکُمْ بَهِیمَةُ الْأَنْعامِ إِلَّا ما یُتْلی عَلَیْکُمْ غَیْرَ مُحِلِّی الصَّیْدِ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ ما یُرِیدُ (۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۱

ای اهل ایمان به عهد و پیمان خود وفا کنید و بدانید که بهائم بسته زبان (حیوانات علفخوار) برای شما حلال گردید جز آنچه بعدا برایتان تلاوت خواهد شد و جز آن صیدی که در حال احرام بر شما حلال نیست. همانا خداوند هر چه خواهد حکم کند.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانیکه ایمان آورده‌اید، با ایمان عامّ یا خاصّ یا به معنی اعمّ از هر دو، زیرا خطاب برای عموم مردم است برای اینکه تحریص به امر ولایت شده باشد.

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ به عهد و پیمان خود وفا کنید، بدان که این سوره و سوره نساء در باره خلافت علیّ (ع) نازل شده است و ترغیب به خلافت علیّ (ع) و تهدید به مخالفت آن است، پس هر چه که در آن دو سوره، از امر و نهی و حلال و حرام و اجر و عقاب و داستان و حکایت، عموم و خصوص، مطلق و مقیّد ذکر شده است، مقصود از همه اینها اشاره به ولایت است خواه بگوییم که ذکر علیّ (ع) به صورت تصریح بوده و آنرا حذف کرده‌اند، یا بصورت پوشیده و پنهان بوده است که آنرا نفهمیده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۲

و در اخبار ما تصریحاتی است به اینکه نام علیّ (ع) در بسیاری از مواضع صریحا ذکر شده بود و آنرا حذف کرده‌اند.

سابقا دانستی که ایمان چه عام باشد، چه خاصّ، جز به سبب بیعت به دست نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا امام، یا جانشینان آن دو حاصل نمی‌شود و اینکه در آن بیعت عهد و پیمان‌ها و شروطی موجود است که با بیعت کننده بسته می‌شود، ولی کیفیّت آن عهد و پیمان در هر یک از بیعت عام یا خاصّ فرق می‌کند، و در هر کدام از آنها کیفیّتی است غیر از کیفیّتی که در دیگری وجود دارد.

و به بعضی از شروط در آیه بیعت زنان اشاره شده است و از جمله شروط بیعت عامّ این است که مشتری مخالفت نکند و در امر و نهی اطاعت کند، و بیعت حاصل نمی‌شود مگر با عقد سوگند بایع بر سوگند مشتری چنانکه امروز بین مردم در معاملات متداول است. لذا مطلق بیعت کردن و سایر معاملات که در آنها ایجاب و قبول هست عقود نامیده می‌شود چون در آنها به عقد دست اهمیّت داده می‌شود. وفای به عقد عبارت از آوردن مقتضای اصل عقد و تمام شرایط و معاهدات آن می‌باشد، پس معنی آیه چنین می‌شود:

ای کسانی که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا با علیّ (ع) بیعت کردید به همه عقدها از قبیل معاملات بین خودتان و بیعت با خدا وفا کنید و چیزی از شرایط و عهود آن را وا مگذارید.

و سیاق کلام که در ضمن «آمنوا» عقد خاصّی را ذکر کرده است و به دنبال آن همه عقود را به طور عموم ذکر نموده و امر به وفای به آنها کرده است، اقتضا می‌کند که مقصود وفا کردن به این عقد خاصّ باشد، گویا که گفته است: ای کسانی که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیمان بستید به همه عقدها وفا کنید خصوصا به همین عقد. یا اینکه مقصود این است که به همین عقدوفا کنید. آوردن عقود به صورت جمع به اعتبار تعدّد عقد کننده‌هاست، یا به اعتبار تعدّد وقوع این عقد در ده جا یا در سه جا می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۳

پس مقصود این است که با ارتداد از اسلام یا ایمان، بیعت خودتان را از گردنتان باز نکنید و با مخالفت دل با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در امر به ولایت شرایط آنرا ترک نکنید.

و از امام جواد (ع) روایت شده است که رسول خدا با آنان برای علی (ع) در مورد خلافت در ده جا پیمان بسته است، سپس خداوند این آیه را نازل کرده است که: ای کسانی که ایمان آوردید به عهد و پیمانهایی که برای امیر المؤمنین (ع) با شما بسته شده است وفا کنید. بنا بر این مقصود از آیه امر به وفای به پیمان‌های ولایت است بر حسب منطوق و طبق آنچه که در وجه اوّل آیه، سابقا ذکر شد مقصود امر به وفای به پیمان ولایت است که آن از باب التزام می‌باشد.

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ حیوانات علفخوار بر شما حلال شد، چون از جمله شرائط بیعت اسلامی و ایمانی ترک اذیّت حیوان است جای این سؤال پیش می‌آید که ذبح چهار پایان که بین آنها شایع بود، بین مسلمانان و جاهلیّت چگونه است؟ مخصوصا با ملاحظه حرمت ذبح حیوان و خوردن آن که در بین اتباع عجم مشهور بود، پس خدای تعالی جواب داد که ذبح چهار پایان و خوردن آنها برای شما حلال است.

در قاموس آمده است: بهیمه عبارت است از هر ذاتی که چهار پا باشد اگر چه در آب زندگی کند، یا هر زنده‌ای که تمیز ندهد چهار پا، است.

و بهیمهٔ اولاد گوسفند و بز و گاو است. بنا بر این اضافه بهیمه به انعام از قبیل اضافه عامّ به خاصّ است. و انعام جفت‌های «۱» هشتگانه است.

و در اخبار «بهیمهٔ الانعام» به چهار پایان در حالت جنین تفسیر شده

---

(۱) بز، میش، گاو، شتر که نر و ماده آنها ۸ تا می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۴

است، و این تفسیر منافاتی با تعمیم ندارد، زیرا مقصود از آن تفسیر، بیان فرد خفی (ناشناخته) و مصداق آن است که اسم بهیمه بر آن اطلاق نمی‌شود، یا اینکه مقصود از این تفسیر این است که آن یکی از وجوه آیه است با این تصوّر که بهیمه حیوان، آن است که دارای نطق و تمیز نباشد، و بهیمه چهار پایان، آن است که نسبت به چهار پایان نطق و تمیز نداشته باشد، و آن عبارت از جنین چهار پایان است.

بدان که آنچه که ذکر شد که قول خدا أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ را مستأنف و جواب سؤال مقدر قرار دادیم بر حسب احتمال ظاهر لفظ و ظاهر شریعت مطهّر بود، و گر نه مقصود تعلیق حلیّت بهیمه بر وفای به عقد ولایت است، به این تعلیق در قول خدا الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ تصریح شده است، چنانکه خواهد آمد. از اشارات و تصریحات اخبار استفاده می‌شود که حلیّت هر حلالی معلّق بر قبول ولایت است و اینکه هر کس ولایت را قبول نکند و از آن اعراض هم نکند نه حکم به حلال بودن چیزی بر او می‌شود و نه حکم حرام بودن آن، ولی اگر از ولایت اعراض کند هر چیزی برای او حرام می‌شود، و هر کس که ولایت را قبول کند و به عقد آن وفا نماید همه چیزهای حلال بر او حلال می‌شود، دوست علی (ع) جز حلال نمی‌خورد و دشمن علی (ع) جز حرام نمی‌خورد.

گر بگیرد خون جهانرا مال مال کی خورد مرد خدا الّا حلال

بنا بر این «احلّت» در این آیه جواب امر است، در محلّ جزم و آنرا به ماضی ادا کرد تا تصریح به تعلیق حلال کردن بهائم بر وفای به عقد نباشد تا اینکه آنرا اسقاط نکنند مثل سایر جاهائی که از مناقب علیّ (ع) تصریح شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۵

إِلَّا ما يُتْلى عَلَيْكُمْ جز آنچه که بر شما در آیه آینده تلاوت می‌شود.

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ حال از مجرور در «لکم» است و معنی آن این است که بر شما حلال شده است بهیمه انعام در حالی که معتقد به حلال بودن صید نیستند.

وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ حال از ضمیر مستتر در «محلّی الصّید» است یعنی اگر معتقد به حلال بودن صید در وقت احرام شدید، حلال‌ها بر شما حرام می‌شود، چون شما وفا به شروط عقد و پیمانتان نکردید. «حرم» جمع حرام به معنی محرم حجّ یا عمره است خواه در اصل وصف باشد یا مصدر مانند حلال به معنی کسی که از احرام خارج شده است.

إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ ما يُرِيدُ پس از اینکه حلال نمودن غذاهای حلال موکول بر وفای بعقد ولایت گردیده است، شگفت زده نشوید و به سبب شبهه‌ای از عجم‌ها که به ذهن شما راه یافته است، از ذبح چهار پایان و خوردن آنها به دشواری نیفتید.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲] ..... ص : ۲۷۵

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ وَ لا الشَّهْرَ الْحَرامَ وَ لا الْهَدْيَ وَ لا الْقَلائِدَ وَ لا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ

رِضْواناً وَ إِذا حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۵

ای اهل ایمان حرمت شعائر خدا و ماه حرام را نگهدارید و نیز متعرّض هدی و قلائد (قربانیهای حاجیان چه علامت قربانی بگردن آنها نباشد یا باشد) نشوید و نیز متعرّض زائران خانه محترم کعبه را که در طلب فضل خدا و خشنودی او آمده‌اند نشوید و آنرا حلال مشمارید و چون از احرام بیرون شدید صید کنید و عداوت گروهی که از مسجد حرام منعتان کردند شما را بر ستم و بیدادگری وادار نکند و باید شما در نیکوکاری و تقوی به یکدیگر کمک کنید نه بر گناه و ستمکاری، و از خدا بترسید که عقاب خدا سخت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۶

تفسير: ..... ص : ۲۷۶

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ندا را تکرار کرد از جهت لطف به آنها و یاد آوری علّت نهی، تا تهییج بر امتثال بکند. و مقصود از ایمان مانند سابق یا ایمان عامّ یا خاصّ یا اعمّ از هر دو است.

لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ حرمت نهادن (احترام گذاشتن) که به امور بزرگ متعلّق گردد و در جهت ترک حرمت (ترک حرام) استعمال می‌شود، و نیز در مورد اعتقاد به حلیّت و ترک حرمت و معامله کردن با آنها به کار می‌رود در حالی که بر خلاف شأنشان باشد. پس معنی آیه این است که احترام نهادن به شعائر خدا را ترک نکنید و معتقد به حلیّت و حرام نبودن آنها نشوید تا اینکه نسبت به آنها سستی به خرج دهید. امّا شعائر جمع شعیرهٔ یا شعاره یا شعار، به معنی علامت است، و چون هر یک از عبادت‌ها علامت دین اسلام و عبودیّت و قبول الوهیّت خداست شعائر دین، و شعائر اسلام و شعائر خدا نامیده می‌شود، و چون بزرگترین شعائر اسلام عبارت از ولایت است زیرا بزرگترین ارکان پنجگانه و بلندترین آنهاست و مقصود از وفای به عقود نیز وفای به عقد و ولایت بود چنانکه دانستی مقصود در اینجا نیز نهی از حلال کردن حرمت ولایت است (یعنی احترام امر ولایت لازم است) و چون ولایت از شؤون ولیّ است و- اصل در ولایت- علیّ (ع) است مقصود این می‌شود که در باره علی (ع) سستی بخرج ندهید.

وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرامَ از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است، زیرا شهر حرام از جهت حرمتش از شعائر خداست و از علیّ (ع) است که من سالها و روزگارها و روزها و ماهها هستم.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۷

نزول آیه چنانکه در خبر است در باره مردی از بنی ربیعه است که برای حجّ به مکّه آمد، مسلمانان خواستند به جهت کفر او در ماههای حرام او را بکشند، از طرفی او شترهای مدینه را نیز به غارت برده بود.

وَ لَا الْهَدْيَ حرمت آنچه که به بیت هدیه شده است، نشکنید.

وَ لَا الْقَلائِدَ و حرمت صاحبان قلّاده را نشکنید. قلائد جمع قلّاده و آن چیزی است که قربانی با آن علامت گذاری می‌شود از قبیل نعلی که در آن نماز خوانده یا پوست درخت یا غیر آن تا علامت باشد به اینکه آن قربانی بیت است تا متعرض آن نشوند. ممکن است مقصود حلال نمودن خود قلاده‌ها باشد. بنا بر معنی اوّل از قبیل عطف خاصّ بر عامّ است.

وَ لَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ و متعرّض قصد کنندگان خانه که جهت زیارت آمده‌اند نشوید، این معنی به قرینه قول خداست که سپس

می‌فرماید: يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ که به سبب زیارت وسعت زندگی در دنیا را از خدا خواستارند.
وَ رِضْواناً و در آخرت رضایت خدا را طلب می‌کنند.
پس از آنکه فهمیدی که بیت حقیقی خدا، همان قلب در عالم صغیر و صاحب قلب در عالم کبیر است، و خانه‌ای که ابراهیم بنا کرد صورت این خانه و ظهور قلب است که خانه حقیقی خداست و از آنرو خانه خدا نامیده شده است، و نیز دریافتن که همان بیت به محاذات بیت معمور است و آن در آسمان چهارم است (صورت نمادی در عالم مادّه بیت اللّه الحرام است و صورت مثالی آن بیت معمور است که در آسمان چهارم می‌باشد). اکنون دلالت آنرا به شرح زیر بیان می‌کنیم.
پس بدان: که جمیع چیزهایی که خداوند آنها را سنّت قرار داده است، از قبیل مناسک و مواقف، صورت آنچیزی است که خداوند آنرا تکوینا و تکلیفا سنّت نموده است از قبیل مناسک حجّ حقیقی در عالم صغیر و کبیر.
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۸
پس اولین خانه‌ای که برای مردم در ملک صغیر وضع شد عبارت از قلب است، زیرا آن اولین عضوی است که تکوّن پیدا می‌کند و از زیر آن زمین بدن گسترش پیدا می‌کند.
و اولین خانه‌ای که در ملکوت صغیر وضع شده است قلب ملکوتی است، و اولین خانه‌ای که در عالم کبیر وضع شده است، خلیفه خدا در روی زمین است، و چون خانه سنگها ظهور قلب آن خلیفه و جانشین است، پس هر چیزی که در قلب جریان دارد عین همان در این خانه نیز جاری می‌شود، و در سوره آل عمران در قول خدای تعالی إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ تفصیل مطلب گذشت.
پس قلب همان خانه خداست و سینه‌ای که با نور قلب روشن شود مسجد و حرم و ماه حرام است به تفاوت اعتبارات.
و صاحب این سینه که اجازه تکلّم، خلق و نقل اخبار و بیان احکام آنها را دارد نیز شهر حرام و حرم است، و از بیوت انبیا صلّی اللّه علیه و آله و مسجد محلّه و از قریه‌های ظاهر که واسطه بین خلق و قریه‌های مبارکه است.
و بهیمه و هدی و صاحبان قلاده در عالم صغیر قوائی هستند ثابت که خود را از حضور قلب باز داشته و منع کرده‌اند، یا به سوی قلب حرکت کرده‌اند به پیروی از لطیفه انسانی که به نور قلب روشن نیست، یا روشن است ولی خود را به قلاده نور قلب بسته است.
و در عالم کبیر منظور افراد انسان است که از طاعت کردن ابا ندارند و انگیزش و جنبشی هم در جهت حرکت به سوی بیت اللّه الحرام را ندارند، یا بدون یاد گرفتن چیزی از علامات دین که همان در حکم قلّاده دین و علامت‌های آن است، به قصد خانه خدا حرکت می‌کند. یا اینکه مقداری از علامت دین را یاد گرفته و قلاده آنرا به خود بسته‌اند.
صید عبارت از فرار کننده و منع کننده از قوا و از افراد انسان است
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۷۹
و برای کسی که احرام به حضور قلب بسته مادام که طواف قلب نکرده و مناسک آن را انجام نداده است، جایز نیست به آن تعرّض نماید، زیرا که تعرّض خلاف قصد او مضرّ به احرام او است، چون او را از حرکت به سوی مقصود باز میدارد و مشغول می‌کند، پس آنگاه که از طواف قلب متمکّن شد و پس از هجرت، اکنون که به مقام صدر برگشت و سینه‌اش به نور قلب روشن شد به نحوی که آن نور با پرداختن به کار صید خاموش نشد و یا پنهان گردید، آنوقت میتواند با کشتن، گرفتن و یا اسیر کردن به صید پردازد.
امّا فضل عبارت از روشن شدن سینه به نور قلب است، و رضوان روشن شدن قلب به نور روح است، ما دام که این دو نور شدّت نیابند صاحب آن دو نور قابل و تابع و مقلّد است، هنگامی که شدّت پیدا کرده، و جوهره سینه و قلب شدند و صاحب آن دو محتاج به استمداد از واسطه بین او و خدا شد آن دو جانشین رسالت و ولایت می‌شود، و هر گاه از واسطه بی‌نیاز شدند و از خدا بدون واسطه طلب کمک کردند خود رسالت و ولایت می‌شوند، و آن دو (رسالت و ولایت) چنانکه دانستی از شؤون رسول و ولیّ است،

و با آن دو محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) متّحدند، و اصل (رسالت و ولايت) در همه رسولان و اولياء، محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) هستند پس تفسير آن دو به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و علىّ (ع) و منحصر كردن آن دو در اين دو صحيح است و چون ذكر صيد در قول خدا غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ مجمل است، و متعرّض آن نشده و ضمن چيزهايى كه سستى در آنها نهى شده است آورده است، چون اين مقام مناسب سؤال و جواب از حال آن شد، خداى تعالى در مقام جواب و بيان فرمود:

وَ إِذا حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا و چون از احرام بيرون شديد، صيد كنند، اين عبارت امر است به معنى اباحه بر حسب تكاليف قالبى، و به معنى رجحان است بر حسب تأويل. (يعنى بر حسب تكاليف قالبى صيد مباح است ولى از نظر تأويل كه بازگشت به مقام صدر باشد، رجحان است).

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۰

وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ بغض و عداوت شما با قومى، يا بغض و عداوت قومى با شما، اين حالت را در شما به وجود نياورد و يا شما را وادار نكند كه از مسجد الحرام بازتان دارد. شنّان با فتحه نون به حالت مصدر، يا به سكون نون به حالت مصدر يا وصف خوانده شده است. ان با فتح همزه به تقدير لام، يا باء، يا على خوانده شده است (لان- بان- على ان)، و ممكن است كه به تقدير «فى» باشد، و اينكه بدل از «شنّان قوم» باشد به نحو بدل اشتمال يا مفعول دوم «يجرمنّكم» باشد، و با كسر همزه نيز خوانده شده است.

أَنْ تَعْتَدُوا مفعول دوّم «يجرمنّكم» است يا به تقدير «لام» يا «باء»، يا «على» يا «فى» است، يا بدل از «شنّان قوم» يا از «صدّوكم» است به نحو بدل اشتمال. يعنى دشمنى قومى، شما را وادار به تجاوز و ظلم نكند بدين گونه كه از آنچه كه خداوند در شريعت براى شما روا شمرده و از آنچه كه در طريقت براى شما معيّن كرده است بيرون رويد، كه ناگزير كه از مقام سينه كه به سبب اسلام باز و گسترده گرديده تنزّل پيدا مى‌كنيد، و فرمانبر نفس امّاره مى‌شويد پس نيروهائى را كه شما را از حضور در نزد قلب مانع مى‌شوند، از ريشه بركنيد و كسانى را كه شما را از حضور در نزد صاحب قلب مانع مى‌شوند بكشيد، كه همه اينها امتثال نفس امّاره است، بلكه بايد شما با نرمى و مرافقت و مدارا رفتار كنيد و حقّ هر صاحب حقّى را عطا كنيد. وَ تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى اثم عبارت از بدى كردن است كه به غير تعدّى نشود و عدوان بدى كردن است كه به غير تعدّى شود و وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ هر دو بدى كردن با گناهكار و متجاوز متّحد است، يعنى بر هر دو نوع بدى كردن، كمك نكنيد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ بپرهيزيد از خدا در اعتداد و كمك به هر دو نوع بدى كردن.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۱

[سوره المائدة (۵): آيه ۳] ..... ص : ۲۸۱

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمَوْقُوذَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيحَةُ وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا ما ذَكَّيْتُمْ وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ ذلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۱

برای شما مؤمنان گوشت مردار و خون و گوشت خوک و آن ذبیحه‌ای که به نام خدا کشته نشده باشد همه حرامند. و نیز حرام است هر حیوانی که به خفه کردن و از بلندی افکندن یا شاخ زدن بهم می‌میرند و نیز نیم خورده درندگان جز آنکه قبلا ذبحش کرده باشید حرام است و نیز آنرا که برای بتان می‌کشتید و آن را که به تیرها قسمت می‌کنید که این کار فسق است. امروز کافران از اینکه بدین شما دستبرد زنند و اختلال رسانند طمع بریدند پس شما از آنان بیمناک نگشته از من بترسید و امروز (روز غدیر خم و خلافت علیّ (ع)) دین شما را بحدّ کمال رساندم و بر شما نعمتم را تمام کردم و بهترین آئین را که اسلام است برایتان برگزیدم و تکلیف را آسان گرفتم پس هر گاه کسی در ایّام گرسنگی و سختی از روی اضطرار نه بقصد گناه چیزی «از آنچه حرام شده مرتکب شود» خدا بر او سخت نگیرد که خدا بسیار بخشنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۱

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ استیناف است جهت بیان مستثنی که قبلا گذشت، گویا که شنونده و درخواست بیان آنرا می‌کند و منتظر ذکر آن است، و لذا ادات وصل نیاورده است، بر شما مردار حرام شد،

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۲

وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ و خون و گوشت خوک و (هر حیوان که هنگام کشتنش) صدا را برای غیر خدا بلند کنند، و مقصود از جهت تنزیل ذبیحه‌ای است که غیر اسم خدا بر آن ذکر شود، و از جهت تأویل مقصود هر فعلی است که صدای نفس به امر به آن بلند شود که به امر هوای نفس صدای آن بلند شود که صدای نفس حتما برای غیر خداست چنانکه قول خدا وَ ما لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ اشاره به هر کاری است که عقل به آن امر کند که امر او حتما برای خداست (و موارد زیر نیز بر شما حرام است:).

وَ الْمُنْخَنِقَةُ گاو گوسفند را در جاهلیّت خفه می‌کردند و هر گاه خفه می‌شد آنرا می‌خوردند.

وَ الْمَوْقُوذَةُ پاهای چهار پا را می‌بستند و آنقدر می‌زدند تا می‌مرد و آنوقت گوشت آنرا می‌خوردند.

وَ الْمُتَرَدِّيَةُ چشمهای حیوان را می‌بستند و از پشت بام می‌انداختند و سپس آنرا می‌خوردند.

وَ النَّطِيحَةُ قوچها را با همدیگر به شاخ زدن وامیداشتند و هر گاه که یکی از آنها می‌مرد می‌خوردند.

وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا ما ذَكَّيْتُمْ یعنی آنها نیم خورده درندگان را می‌خوردند.

وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ آنها برای خانه‌های آتش (آتشکده) قربانی می‌کردند، و درخت و سنگ و بت‌ها را عبادت می‌کردند و برای آنها قربانی ذبح می‌کردند.

وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ از لام جمع «زلم» با حرکت است یا مانند «صرد» با سکون عین الفعل است، تیر است که با آن قمار می‌کردند، بدین ترتیب که شتر را می‌آوردند و بین خودشان قیمت می‌کردند و آنرا ده سهم قرار می‌دادند که هفت تای از آن دارای سهم و نصیب بود و سه تا نصیب نداشت و قیمت شتر را به عهده آن سه تا می‌گذاشتند که دارای نصیب نبود، پس تیرها را در می‌آوردند و آن سه تیر که نصیب نداشت به اسم هر کس در میآمد قیمت شتر را از او می‌گرفتند و آن هفت تیر که دارای نصیب بود به اسم هر کس در می‌آمد گوشت شتر را بدون بها، مفت می‌خورد. خداوند همه اینها را حرام کرد، و فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۳

ذلِكُمْ فِسْقٌ اشاره به مجموع یا به تقسیم با تیرهاست، که همه فسق است.

الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ امروز کافران از اخلال کردن در دین شما مأیوس شدند. اشاره به روز نصب علیّ (ع) به خلافت است، یعنی کافرین و منافقین منتظر مرگ نبیّ یا کشتن او بودند و منتظر بودند که کلمه شما متفرّق گشته و بر دین شما غلبه کنند،

و پس از نصب امیری برای شما، کفّار از غلبه کردن و تفرّق کلمه مأیوس شدند، و منافقین نیز به سبب نصب علیّ (ع) از غلبه بر دین شما و ترویج باطل و اظهار نفاقشان مأیوس شدند.

پس آنگاه که کفّار مأیوس شدند فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ، پس از آنها نترسید، بلکه از من بترسید. و چون ایمان شما کامل نشده از عقوبت من ایمن نباشید.

الْیَوْمَ امروز، روز نصب علی (ع) در غدیر خم.

أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ دینتان را برای شما کامل کردم، اکمال گاهی به معنی اتمام ذات چیزی به کار می‌رود مانند کامل شدن نوع به سبب فصل و کامل شدن خانه به وسیله ستونها و سقف، گاهی در اتمام چیزی به سبب محسّنات و متممّات زاید بر ذاتش استعمال می‌شود، مانند کامل شدن انسان به سبب مهارت او در علوم و صنایع و کامل شدن خانه به تزئینات و فرش کردن آن.

و مقصود از دین در اینجا عبارت از اسلام است که با بیعت عامّ نبوی و قبول احکام نبوی حاصل می‌شود. و مقصود از کامل شدن آن، اتمام ذاتی آن است. زیرا که اسلام بر پنج رکن بنا شده است که رکن آخر ولایت است و آن بیعت با علیّ (ع) است به امامت، زیرا ولایت به معنی محبّت، یا اعتقاد ولایت علیّ (ع) خارج از اعمال قالبی اسلامی است پس نمی‌تواند از ارکان اسلام و متمّمات احکام قالب باشد، ولی به یک اعتبار، در خارج ذات اسلام می‌تواند متمّم اسلام باشد، زیرا که اسلام مانند مادّه ولایت است، و چون باید ولایت را هم به آن معنی بگیریم که از ارکان اسلام باشد، و آن عبارت از ایمانی است که در قلب داخل شده، به وسیله آن حرکت و سیر الی اللّه حاصل می‌شود، در این صورت ولایت به منزله صورت برای اسلام می‌شود، و صورت (ولایت) اگر چه حاصل از مادّه اسلام می‌باشد و با وجودی که قوام و بقای مادّه به آن است ولی از ذات مادّه خارج است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۴

وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی و نعمتم را بر شما تمام کردم زیرا که اسلام نعمتی از خداست و لکن آن مرکّب از ارکان پنجگانه است، و مجموع چیزی تمام نمی‌شود مگر با تمام شدن جمیع اجزاء آن، و نیز اسلام ماده ولایت به معنی دیگر است و مادّه قوام و بقایی ندارد مگر به وسیله صورت، پس با ولایت نعمت اسلام تمام می‌شود.

وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً و بهترین آیین را که اسلام است برایتان برگزیدم، چون اسلام از باب اینکه ارکانش ناقص بود و بدون ولایت نتیجه‌ای از آن حاصل نمی‌گشت، لذا مورد رضای خدا نبود، و اکنون هست.

و از امام صادق و باقر (علیهما السلام) است «۱»: پس از آنکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله علی (ع) را در روز غدیر خم برای مردم منصوب کرد. آن وقت که می‌خواست از حجّة الوداع برگردد. این آیه نازل شد. آن دو امام فرمودند، این امر آخرین

---

(۱) تفسیر الصافی ۱: ص ۱۰- مجمع البیان ۲: ص ۱۵۹- تفسیر البرهان: ص ۴۳۵/ ۴۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۵

فریضه‌ای است که خداوند نازل کرده و بعد از آن فریضه‌ای نازل نشده است. و از ائمّه (ع) اخبار زیادی نزدیک به این مضمون وارد شده است.

فَمَنِ اضْطُرَّ فِی مَخْمَصَةٍ مخمصه قحطی و گرسنگی است، ولی در هر شدّت و تنگی استعمال می‌شود، در تفاسیر عامّه است که این جمله مربوط به محرّمات است و ما بین آن دو، جمله معترضه است.

و چون یأس کفّار از دین، و اکمال دین و اتمام نعمت و راضی شدن خدا به دین اسلام، مردم را مقیّد و معلّق به روز مخصوص و وقت معیّن کرد، دانسته شد که این مطلب نمی‌شود مگر اینکه یک امر مهمّ و عظیمی در آن روز واقع شود که طمع کفّار را قطع کند و سبب اکمال دین گردد، و گر نه مقیّد شدن به آن روز وجهی ندارد، و این نیست مگر برای بسته شدن رخنه‌هایی که پس از

نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به سبب نصب کسی که از دین حمایت کرده و اهلش را از افتراق و اختلاف حفظ می‌کند، پیش آید. و امری بزرگتر از این معنی وجود ندارد و تا چه رسد به چیزی که ائمّه ما برای ما بیان نموده‌اند که نزول آیه در غدیر خم بعد از نصب علی (ع)، علم برای مردم بوده است.

وقتی این معنی معلوم شد ربط این آیه به همه ما قبلش از تحریم محرّمات و تتمیم دین با نصب علی و ترغیب در آن آسان می‌شود، گویا که آنها سؤال کردند: چه کار بکنیم اگر اضطرار پیدا کردیم به خوردن محرّمات یا به ترک توسّل به علیّ (ع) و پیروی از او؟ پس خدای تعالی فرمود: فَمَنِ اضْطُرَّ فِی مَخْمَصَةٍ بیان وجه اضطرار است.

البتّه این اضطرار باید در حالی باشد که غَیْرَ مُتَجانِفٍ لِإِثْمٍ تمایل به گناه نداشته باشد یا از مقدار ضرورت تجاوز نکند، چنانکه در قول خدا: غَیْرَ باغٍ وَ لا عادٍ است. و چون مقصود از اضطرار مجبور شدن به پیروی از معاویه و ترک پیروی از علی (ع) است عیبی ندارد که اثم به معاویه تفسیر شود یعنی در باطن میل به معاویه ندراد، که اگر اکل حرام یا پیروی از غیر علیّ (ع) ناشی از اضطرار بدون میل قلبی باشد مؤاخذه و عقوبت ندارد.

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ که خدا آمرزنده مهربان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۶

[سوره المائدة (۵): آیه ۴] ..... ص : ۲۸۶

اشاره

یَسْئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ وَ ما عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوارِحِ مُکَلِّبِینَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَکُمُ اللَّهُ فَکُلُوا مِمَّا أَمْسَکْنَ عَلَیْکُمْ وَ اذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۶

ای پیامبر از تو خواهند پرسید که بر آنها چه چیز حلال گردیده است؟ بگو، برای شما هر چه پاکیزه است حلال شده است صیدی که به سگان شکاری آموخته‌اید که به آنها آنچه خدا به شما یاد داده می‌آموزید. پس، از صیدی که برای شما نگاهدارند بخورید و نام خدا را بر آن صید یاد کنید و از خدا بترسید که خدا زود به حساب خلق می‌رسد.

تفسیر: ..... ص : ۲۸۶

یَسْئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُمْ یعنی چه چیز بر آنان حلال گردیده، یا چیست آن چیزی که برای آنها حلال شده است، در اینجا از محلّلات بعد از ذکر محرّمات سؤال کرده‌اند.

قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ بگو: چیزهای پاکیزه بر شما حلال شده است و اختصاصی به غذاهای پاکیزه و غیر خبیث ندارد چنانکه مفسّرین تفسیر کرده‌اند بلکه اصل طیّبات علیّ (ع) است، سپس ولایت او با بیعت ولوی، سپس عمل کردن به آنچه که از آن در قلب داخل می‌شود، سپس عمل کردن به آنچه که عهد و پیمان نسبت به آن گرفته شده است، سپس گرفتن علم از او، سپس عمل کردن به آن، سپس آنچه مباح است از غذاها و آشامیدنی‌ها و لباس‌ها، و همسران و مسکن، و اثاث خانه، و مرکب‌های سواری و همه اعراض دنیوی که از راه حلال به دست می‌آید.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۷

وَ ما عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوارِحِ يعنى خود آنچه را كه آموختيد از جهت تعليم، يعنى بر شما حلال شده است تعليم سگهاى شكارى، و حليّت مقتول آن سگها از آنچه كه بعدا مى‌آيد استفاده مى‌شود، يا اينكه حلال است شكار سگهائى كه شكار كردن يادشان داده‌ايد، و ممكن است كه «ما» شرطيّه باشد و فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ جزاى آن باشد، و چون در مورد كشته شده سگهاى شكارى گمان پليدى مى‌رفت آنها را مستقلا ذكر كرد.

مُكَلِّبِينَ قيدى است در جهت حلال بودن به تعليم ديدن سگها يا به كشته شده سگ شكارى تعليم ديده نه غير آن از درنده‌هاى تعليم ديده، زيرا كه مكلّب به صيغه اسم فاعل معلّم سگ است و مشتق از كلب به معنى سگ مى‌باشد.

تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ هر گاه آنها را بدان سان كه خدايتان آموخته است تعليم داده باشيد، يا به طور تكوينى آنطور كه خدا ياد داده، يا به توسّط بشر ديگرى تحصيل كرده و آداب شكار و اطاعت در ارسال و منع و ضبط شكار بر صاحبش را آموخته است.

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَ اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ پس آنچه آن سگان تعليم يافته براى شما نگهداشته‌اند بخوريد، در حالى كه نام خدا را بر آن ذكر كرده‌ايد، چون «واو» براى ترتيب نيست تأخير امر به ذكر اسم خدا، در لفظ منافات با وجوب تقديم ذكر خدا وقت فرستادن سگ ندارد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ در چيزى كه بر شما حلال نيست از خدا بترسيد.

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ خداوند سريعا بر چيز كوچك و بزرگ محاسبه مى‌كند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۵] ..... ص : ۲۸۷

اشاره

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ وَ طَعامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ وَ لا مُتَّخِذِي أَخْدانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ (۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۸

ترجمه: ..... ص : ۲۸۸

امروز هر چه پاكيزه است بر شما حلال شد و طعام اهل كتاب براى شما و طعام شما بر آنها حلال است و نيز حلال شد نكاح زنان پارساى مؤمنه و زنان پارساى اهل كتاب در صورتى كه شما اجرت و مهر آنها را بدهيد و آنها هم زناكار نباشند و رفيق و دوست نگيرند و هر كس بدين اسلام كافر شود عمل خود را تباه كرده در آخرت از زيانكاران خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۲۸۸

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ بعد از ذكر طيّبات به طور مطلق، حلال بودن طيّبات را مقيّد به روز مخصوص كرد و آن روز نصب علىّ (ع) به خلافت است و در اين تفسير اشاره لطيفى است به اينكه حليّت طيّبات موقوف بر ولايت است و اگر ولايت نبود همه آنها حرام مى‌شد اگر چه پاكيزه و دست آورد خودش باشد و از راه حلال به دست آمده باشد، و نهايت امر اين است كه مقصود از حليّت در

اينجا حليّت به حسب واقع نفس الامر و بر حسب طريقت مى‌باشد نه بر حسب ظاهر شريعت.

وَ طَعامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ اخبار در طهارت و نجاست اهل كتاب مختلف است، و اكثر آنها مشعر به اين است كه نجاست آنها عرضى است از جهت اينكه آنها از خمر و گوشت خوك اجتناب نمى‌كنند، و اينكه در ظرفهاى آنان خمر و گوشت خوك است. و گاهى طعام به حبوب (دانه‌هاى نباتات دانه‌هاى عدس و نخود و لوبيا و باقلا و مانند آنها.) تفسير شده است، نه ذبيحه‌هاى آنان، چون در مورد ذبيحه ايمن نيستيم كه آنها نام خدا را بر آن برده باشند، پس مى‌گوئيم.

مقصود از طَعامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ طعامى نيست كه به دست آنها ساخته شده باشد تا حليّت آن طعام منافات با نجاست اهل كتاب داشته باشد در صورتى كه نجاست آنها مانند مشركين به حساب آيد، بلكه مقصود اين است: طعامى كه به آنها نسبت داده شده از جهت اينكه به آنان، نسبت داده شده است حرام نيست يعنى در طعام اهل كتاب از جهت اين نسبت بر شما ايرادى نيست چون آن نسبت نيست، كه طعام را پليد مى‌كند بلكه امر عارضى نجاست است و اگر در آن وجه خباثت ديگرى نباشد، نجس نيست و لذا طعام شما هم براى آنان حلال است يعنى اينكه نسبت طعام به شما موجب نمى‌شود كه شما از اطعام اهل كتاب در حرج باشيد و آنها را از خوردن باز نمى‌دارد. البته چون در طعام آنها گمان پليدى و خباثت بود آنرا بعد از حلال شمردن طيّبات ذكر كرده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۸۹

از طرفى چون بر ولايت علىّ (ع) فرا خواند و حلال نمودن طيّبات را مقيّد به زمان نصب علىّ (ع) كرد تا اشاره به تقييد حليّت به ولايت باشد و چون براى اهل كتاب ولايتى نبود اين گمان پيش آمد كه اختلاط با آنها حرام باشد و طعام و اطعامشان حلال نباشد پس اين وهم را نفى كرد، زيرا اهل كتاب وقتى يك دين الهى را به خود نسبت مى‌دهند و دعوت ظاهرى را قبول مى‌كنند مسلمان هستند و به حسب ظاهر از اسلام خارج نمى‌شوند، و با اختلاط آنها و اكل طعام و اطعام آنان مستعّد هدايت مى‌شوند، و چون حليّت طعام و اطعام آنها به حسب ظاهر است و حليّت طيّبات كه متوقّف بر ولايت و بر حسب نفس الامر است اسلوب را تغيير داد. و جمله اسميّه آورد تا عطف بر مجموع قيد و مقيّد باشد تا اينكه مقيّد به ولايت نباشد.

وَ الْمُحْصَناتُ يعنى زنانى كه خودشان را از ناشايستگى‌ها حفظ كردند، عطف بر طيّبات است كه حلال بودنش مقيّد به ولايت علىّ (ع) است و لذا آنان را به وصف احصان (خودداری از ناشايستگى‌ها) و ايمان مقيّد نمود، يعنى امروز آنگونه زنان محصنه به حليّت واقعى بر شما حلال شده است. ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۰

مِنَ الْمُؤْمِناتِ يعنى غير از زنان مؤمنه، بر شما شايسته نيست، زيرا غير از آنان از كنيزان و زنانى كه اقدام بر كارهاى ناشايست مى‌كنند اگر چه بر حسب ظاهر اسلام، حلال هستند ولى بر حسب نسبت ايمان و فى نفس الامر و واقع حلال نيستند.

وَ الْمُحْصَناتُ يعنى زنانى كه خودشان را از كارهاى ناشايست حفظ كردند.

مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اخبار و اقوال در نكاح زنان از اهل كتاب مختلف است، و همچنين در اينكه اين آيه با آيه حرمت نكاح زنان مشرك و حرمت گرفتن زنان كافر يا ناسخ بودن آيه، يا نسخ نبودن آن اختلاف موجود است و نيز در مورد عقد دائم يا عقد تمتّع اختلاف نظر وجود دارد.

البتّه قول نبىّ صلّى اللّه عليه و آله «۱» كه سوره مائده از جهت نزول آخر قرآن است، پس حلال آنرا حلال بدانيد و حرام آنرا حرام بدانيد منسوخ بودن آن آيه را نفى مى‌كند. و قول خداى تعالى: إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مشعر به تقييد حليّت بحال تمتّع است، زيرا استعمال اجر و مزد در مهر زنهاى متعه بيشتر و مشهورتر است.

مُحْصِنِينَ در حالى كه خودشان را از زناى آشكارا و پنهان حفظ كنند يا بيان وجه حلال بودن است يا تقييد آن است به اعتبار واقع نه به اعتبار ظاهر اسلام.

غَيْرَ مُسافِحِينَ حال بعد از حال است يعنى غير از كسانى كه آشكارا زنا مى‌كنند.

وَ لا مُتَّخِذِی أَخْدانٍ یعنی پنهانی رفیق نگیرند. اخدان جمع خدن به معنی دوست است و در مذکّر و مؤنث یکسان است.
و چون خداوند مردم را بر ولایت فرا خواند و اکمال دین و احلال

---

(۱) تفسیر الصافی ۱: ص ۱۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۱

طیّبات را بر آن معلّق ساخت مقام مناسب این شد که حال مخالف ولایت را ذکر کند، پس فرمود:
وَ مَنْ یَکْفُرْ بِالْإِیمانِ هر که از قبول ولایت علیّ (ع) و بیعت خاصّ ولوی خودداری کند و کفر بورزد. و آنچه که در اخبار وارد شده است از تفسیر به ترک نماز، یا ترک عملی که در بیعتش به آن اقرار کرده است، یا ترک همه عمل‌ها، یا آوردن امری بر خلاف حقّ، همه اینها تفسیر فروع ولایت است و منافاتی با اینکه مقصود ولایت باشد ندارد چنانکه در بعض اخبار است.
فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ عملی را که در اسلام انجام داده تباه می‌شود، چون آنچه که موجب قبول است همان ولایت است.
وَ هُوَ فِی الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِینَ و او در آخرت از زیان‌کاران است، زیرا بضاعتش را در چیزی صرف کرده است، که ارزش ندارد.

[سوره المائدة (۵): آیه ۶] ..... ص : ۲۹۱

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ وَ إِنْ کُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ مِنْهُ ما یُرِیدُ اللَّهُ لِیَجْعَلَ عَلَیْکُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لکِنْ یُرِیدُ لِیُطَهِّرَکُمْ وَ لِیُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۱

ای اهل ایمان چون خواهید برای نماز برخیزید صورت و دستها را تا مرفق (آرنج) بشویید و سر و پاها را تا برآمدگی پا مسح کنید و اگر جنب هستید پاکیزه شوید و اگر بیمار یا مسافر باشید یا یکی از شما را قضای حاجتی دست داده باشد یا با زنان مباشرت کرده‌اید و آب نیابید در این صورت به خاک پاک و پاکیزه تیمّم کنید به آن خاک صورت و دستها را مسح کنید خدا هیچگونه سختی برای شما قرار نخواهد داد و لکن می‌خواهد تا شما را پاکیزه کند و نعمت را بر شما تمام گرداند. باشد که شکر او بجای آورید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۲

تفسیر: ..... ص : ۲۹۲

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که ایمان عامّ یا خاصّ دارید.
إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاةِ یعنی هر گاه از خواب برخاستید چنانکه در خبر است، یا اگر اراده کردید که نماز را برپا دارید.
فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ در سوره نساء در این باره توضیح داده شد که باید صلاة و غسل و سایر اجزاء آیه را به درون و برون و ظاهر و باطن تعمیم داد.

امّا «وجه» چیزی است که انسان با آن رو برو می‌شود و آن از رستنگاه مو در پیشانی است تا آخر چانه و آن مقدار که انگشت شصت و وسطی به آن دور می‌زند، و زیادتر از آن از صورت نیست.

و اینکه واجب نیست آبرا در وضو بزیر موهای صورت رسانید ممکن است از خود عنوان صورت استنباط کرد، زیرا آن مقداری که با آن رو بروئی و مواجهه حاصل می‌شود ظاهر مو نه پوستی که در زیر مو پوشیده شده است و «ید» اسم عضو مخصوص است که اطلاق می‌شود بر پائین‌تر از کتف و بر پائین‌تر از آرنج، و بر پائین‌تر از بند دست، بنا بر این احتیاج به تحدید و بیان دارد و لذا آنرا تحدید نمود و فرمود: إِلَى الْمَرافِقِ پس لفظ «الی» برای انتهای محلّ شستشو است نه انتهای شستن، پس تمسّک به این آیه به این احتمال که «الی» برای انتهای محل شستشو است درست است ولی در مورد استدلال بر انتهای شستن چنانکه عامهٔ انجام داده‌اند خارج از طریق استدلال است.

و «باء» برای تبعیض است چنانکه از اهل کتاب بما رسیده است، و بسیاری از عامهٔ تبعیض را ثابت کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۳

وَ أَرْجُلَكُمْ با جرّ عطف بر «رءوسکم» است و با نصب عطف بر محلّ «رءوسکم» است، و عطف آن بر «وجوهکم» با جواز عطف بر «رءوسکم» در نهایت بعد است. نهایت این است که در این عطف محتمل و مجمل است مانند سایر اجزای آیه محتاج به بیان است.

و رأی ما بیان کننده قرآن نیست چون مستلزم ترجیح بلا مرجّح است، بلکه مبیّن قرآن کسی است که خدا و رسول بر نصب او تصریح کرده‌اند، نه کسی که عامهٔ آنرا نصب کرده باشند، زیرا نصب کردن شخص انسانی برای بیان قرآن و خلافت رحمان کمتر از نصب بت‌ها برای عبادت مردم نیست یا کمتر از گوساله ساخته شده به دست عوام نیست.

و تفصیل «وضوء» و کیفیت آن به طور تفصیل بما رسیده است و از جانب ائمّه ما بیان شده است، آنان که از جانب خدا و رسول نصّ بر خلافت آنان شده است و فقها آنرا تفصیل داده‌اند و احتیاجی به تفصیل در اینجا نیست.

وَ إِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا وَ إِنْ كُنْتُمْ مَرْضى أَوْ عَلى سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ مِنْهُ يعنى از خاک پاک تیمّم کنید، و شرح آیه به طور تفصیل در سوره نساء گذشت پس احتیاجی به تکرار نیست.

ما يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ مفعول «یرید» محذوف است یعنی خداوند نمی‌خواهد امر به غسل و تیمّم بکند تا بر شما در دین حرج قرار دهد یا لام «لیجعل» برای تقویت است و ما بعد آن مفعول است و آن استیناف است برای بیان وجه تشریح تیمّم.

وَ لكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ و لیکن می‌خواهد با غسل اعضای باطنی با توبه نزد اهلش، و با غسل اعضای ظاهری به وسیله آب، شما را پاکیزه گرداند. پس اگر برای شما میسّر نشد به سبب اظهار خواری و مسکنت و عجز و بلند کردن خاک ذلّت بر مقادیم نفوس و ابدانتان (آنچه را که بر ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۴

نفوس و بدنهایتان مقدّم می‌باشد). و برای اینکه شما را برای قبول توبه و بیعت ولوی که آن تمام و کمال نعمت اسلام است، آماده کند. چنانکه گذشت.

وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ تا اینکه نعمت را که عبارت از اسلام است، به سبب متمّم آن که ولایت و بیعت با علیّ (ع) است، بر شما تمام گرداند.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ شاید پس از تمام شدن نعمت، شکر منعم را بجای آورید بدین گونه که نعمت را که عبارت از احکام قالبی اسلام و احکام قلبی ایمان است در وجه خودش صرف کنید که از حضرت عقل صادر شده است و به او نیز بازگشت می‌کند، و البتّه که شکر نعمت و صرف آن در وجه خودش حاصل نمی‌شود مگر به سبب دخول ایمان در قلب و باز کردن در آن به سوی ملکوت.

[سوره المائدة (۵): آیه ۷] ..... ص : ۲۹۴

اشاره

وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۴

و یاد کنید نعمت خدا را که به شما ارزانی داشت و عهد او را که با شما استوار کرد (که اطاعت امر او کنید) آنگاه که گفتید امر تو را شنیدیم و اطاعت تو پیش گرفتیم پس از خدا بترسید که خدا به نیّات قلبی و اندیشه‌های درونی شما آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۴

وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ عطف بر «تیمّموا» است یعنی در حین پاکیزگی‌تان بیاد آرید محمّد صلّی اللّه علیه و آله را یا اسلام را که آن بیعت با محمّد صلّی اللّه علیه و آله است یا اسلام را که با بیعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله حاصل می‌شود تا اینکه شروط آن نعمت در یاد شما باشد که نباید مخالفت پیامبر کنید و باید پیرو فرمایشات او در هر چیزی که امر و نهی می‌کند، باشید. این معنی در ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۵

صورتی است که مقصود از میثاق همان پیمانی باشد که در غدیر خم از آنها گرفته شد، ولی اگر مقصود بیعت با محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد مراد از نعمت اسلام می‌شود که به سبب بیعت حاصل شده است یا مراد محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که او اصل نعمت اسلام است چنانکه علیّ (ع) اصل نعمت ایمان است.

وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُمْ بِهِ آن عهد و پیمان محکمی را که در مورد علیّ (ع) در غدیر خم با شما بست فراموش نکنید، و با علیّ (ع) مخالفت نورزید، یا مقصود این است که عهد وثیق و محکم بستید که مخالفت قول پیامبر نکنید تا فراموش نکنید و به قول او در باره علیّ (ع) مخالفت نورزید. معنی اوّل (مخالفت با عهد) روایت شده است.

إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا هنگامی که گفتید قول تو را در باره علیّ (ع) شنیدیم، این مفهوم بنا بر معنی اوّل است، ولی بنا بر معنی دوّم این است که شرطی که با ما کرده بودی که مخالفت نکنیم، شنیدیم.

وَ أَطَعْنا علیّ (ع) و یا تو را اطاعت کردیم.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ در مورد فراموش کردن نعمت و نقض پیمان او به سبب مخالفت با علیّ (ع)، از خدا بترسید.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ که خدا نیّت‌ها و غرض‌های شما را می‌داند تا چه برسد به کارهای شما.

[سوره المائدة (۵): آیه ۸] ..... ص : ۲۹۵

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوى وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۵

ای اهل ایمان در راه خدا استوار بوده، گواه راستی و عدالت و درستی باشید و البتّه شما را نباید عداوت گروهی بر آن بدارد که از طریق عدل بیرون روید عدالت کنید که عدل به تقوی نزدیکتر است

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۶

و از خدا بترسید که خدا البتّه به هر چه می‌کنید آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوَّامِینَ لِلَّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ سفارش به ایمان آورندگان است که مستقیم باشند و دیگران را نیز از کجی درآورند چنانکه در مورد گواهی دادن مشروحا بیان شد. بخصوص آنوقت که محمّد صلّی اللّه علیه و آله به حفظ و حمل شهادت و حین ادای شهادت توصیه و سفارش می‌کند خصوصا وقتی که علیّ (ع) از آنها گواهی می‌طلبد، چون مقصود همین است.

وَ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ یعنی دشمنی شما با گروهی، یا دشمنی گروهی با شما.

عَلی أَلَّا تَعْدِلُوا موجب نشود تا در ادای شهادت عدالت نکنید به اینکه آنرا تغییر دهید یا کتمان کنید از جهت ترس از مخالفین علیّ (ع) یا از جهت کینه با موافقین علیّ (ع).

اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوی وَ اتَّقُوا اللَّهَ در شهادات از خدا بترسید و آن را کتمان نکنید و تغییر ندهید.

إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ که خدا به آنچه عمل می‌کنید آگاه است و بر حسب عملتان به شما جزا می‌دهد.

[سوره المائدة (۵): آیه ۹] ..... ص : ۲۹۶

اشاره

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِیمٌ (۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۶

خدا به آنان که ایمان آورده‌اند و نیکوکار شدند وعده آمرزش و اجر عظیم فرموده است.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۶

جمله در محلّ مفعول برای «وعد» است، زیرا آن به معنی قول است، مقصود از ایمان آن حالتی است که بیعت با محمّد صلّی اللّه علیه و آله حاصل شده باشد، و مقصود از عمل صالح بیعت با علیّ (ع) است، یا اینکه مقصود از ایمان بیعت با علیّ (ع) است و مقصود از عمل صالح عمل کردن بر طبق بیعت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۷

[سوره المائدة (۵): آیه ۱۰] ..... ص : ۲۹۷

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۷

و آنان كه كافر شدند و آيات خدا را تكذيب كردند آنها اهل جهنّم خواهند بود.

تفسير: ..... ص : ۲۹۷

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا و كسانيكه به بيعت علىّ (ع) كافر شدند يا به بيعت محمّد صلّى اللّه عليه و آله.
وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا و اصل آن آيات را كه علىّ (ع) است، تكذيب كردند.
أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ آنان اهل دوزخند، در اين دو آيه بين وعده و وعيد جمع كرد چنانكه آن شأن خداست و براى اشاره به اين كه مغفرت و اجر براى مؤمن مستقيم و مقصود بالذّات است، و جزاى بدكار مقصود بالعرض است اسلوب را تغيير داد و جمله اسميّه آورد تا دلالت بر اين بكند كه جزا براى بدكاران گويا كه از لوازم ذات بدكار آنهاست.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۱] ..... ص : ۲۹۷

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۷

اى اهل ايمان نعمت خدا را بياد آريد آنگاه كه گروهى همّت گماشتند كه بر شما دست يابند و خدا دست ستم آنها را از شما كوتاه كرد پس از خدا بترسيد نه از خلق و بايد كه اهل ايمان تنها بر خدا توكّل كنند.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۸

تفسير: ..... ص : ۲۹۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ اى مؤمنان نعمتى را كه خدا به سبب اسلام به شما داد از قبيل مدد ملائكه و لشكريانى كه آنها را نمى‌ديديد، يا قدرت علىّ (ع) و شمشيرش، را به ياد آريد.
إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ بدل از «نعمة اللّه» يا ظرف آن است باعتبار كلمه «نعمة اللّه» يعنى همان نعمتى را كه در مكّه قبل از هجرت، يا در بدر، يا در احد، يا در خندق، به شما داديم كه دستهايشان را جهت ستم بر شما گشودند.
فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ به سبب اسلام شما، يا به سبب علىّ (ع) خدا دستهايشان را از شما كوتاه كرد پس بياد آوريد شرف اسلام را تا اينكه با ترك قول محمّد صلّى اللّه عليه و آله در باره علىّ (ع) با او مخالفت نورزيد يا اينكه شأن علىّ (ع) را بياد آريد پس بعد از وفات محمّد صلّى اللّه عليه و آله با او مخالفت نكنيد.
وَ اتَّقُوا اللَّهَ و در نسيان نعمت و مخالفت با علىّ (ع) از خدا بترسيد، و از غير او نترسيد.

وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ پس مؤمنان اعتماد بر غير خدا نكنند، و جز از او نترسند آوردن اسم ظاهر جاى ضمير به جهت التفات از خطاب «۱» به غيبت است تا بيان چيزى باشد كه توكّل به او است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۲] ..... ص : ۲۹۸

اشاره

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً وَ قالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ (۱۲)

---

(۱) مى‌توان گفت: و على اللّه توكّلوا. ولى به خاطر اينكه موضوع توكّل و علّت آن معلوم گردد اسم ظاهر مؤمنون و فعل يتوكّلوا كه مضارع غايب است، آمده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۲۹۹

ترجمه: ..... ص : ۲۹۹

و همانا خدا از بنى اسرائيل عهد گرفت و دوازده سرپرست، از ميان آنها برانگيختيم (كه پيشواى هر سبطى باشند) و خدا به بنى اسرائيل گفت كه من در هر حال با شمايم هر گاه نماز بپاى داريد و زكات بدهيد و بر فرستادگان من ايمان آوريد و آنان را يارى كنيد و خدا را قرض نيكو دهيد در اين صورت گناهان شما را بيامرزم و شما را در بهشتى داخل گردانم كه زير درختانش نهرها جارى است پس هر كس از شما پس از عهد خدا كافر شود سخت از راه راست دور افتاده است.

تفسير: ..... ص : ۲۹۹

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است از جهت پيمان گرفتن از آنها براى بزرگ و مهمترشان كه علىّ (ع) است.

وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً و دوازده بزرگ و پيشوا از آنها برانگيختيم.

وَ قالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ و خدا گفت من هر كارى را كه انجام مى‌دهيد، مشاهده مى‌كنم.

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاةَ اگر به سبب وصل آن به بزرگان و ائمّهٔ (ع) نمازتان اقامه گردد.

وَ آتَيْتُمُ الزَّكاةَ و اگر از هر چيز حتّى از ميل قوايتان به مخالفت از فرمانبرداريِ آن بزرگواران (ع) خود را تزكيه سازيد.

وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي و به پيامبرانم ايمان آريد. رسولانى كه نقباء (ع) از آنهاست.

وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ و آنان را يارى و تقويت كنيد.

وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً و قرض نيكو بپردازيد از اصل مال به سبب انفاق كردن آن در راه خدا و از اصل قوا به اينكه به وسيله عبادات و رياضات آنرا تضعيف كنيد، چون زكات زيادى مال است كه حقّ غير است، و قرض از اصل مال است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۰

لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ به سبب زكات دادن شما و قرض دادن شما، بديهاى شما را البته مى‌پوشانم.
وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ و به سبب نماز و ايمان و يارى، شما را در بهشت‌هائى كه نهرها از زير درختانش جارى است، وارد مى‌كنم.
فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ و هر كه بعد از پيمان و عهدى كه با نقبا (بزرگان) بسته و وعده بر آن داده، باز كفر بورزد.
مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ از راه راست گمراه شده است، پس بياد آوريد اى امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و به عهدى كه با على بستيد، وفا كنيد و بعد از پيمان و عهد كافر نشويد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۳] ..... ص : ۳۰۰

اشاره

فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلى خائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۰

پس چون بنى اسرائيل پيمان شكستند آنان را لعنت كرديم و دلهايشان را سخت گردانيديم كه موعظه در آنها اثر نكرد كلمات خداى را از جاى خود تغيير مى‌دادند و از بهره آن كلمات كه به آنها داده شد (در تورات) نصيب بزرگى را از دست دادند و دائم بر خيانتكارى و نادرستى آن قوم مطّلع مى‌شوى جز قليلى از آنها كه با ايمان و نيكوكارند، تو از آنها درگذر و كار بدشان را عفو كن كه خدا نيكوكاران را دوست دارد.

تفسير: ..... ص : ۳۰۰

فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ به علّت شكستن پيمان لعنتشان كرديم، پس شما پيمان خود را بياد آوريد و آنرا نقض نكنيد.
وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِيَةً و آنها را سخت دل قرار داديم به نحوى كه موعظه در آنها اثر نمى‌كرد. ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۱
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ حال است يا جواب سؤال مقدّر، كلمات را از معنى خود منحرف مى‌سازند، چنانكه شما نيز اى امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله به زودى كلمات را تحريف خواهيد كرد آن هم با تأويلات رسوائى، تا كسى را كه عقل ندارد، فريب دهيد. (الحق هم كه اكثر آنها لا يعقلون بودند، فريب خوردند و از ولايت علىّ (ع) بيرون رفتند).
وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ و بهره خود را از پيمان و وعده بر آن فراموش كردند، اين سخن عطف است بر «يحرّفون» و اختلافى كه در ماضى و مضارع است براى اشاره به اين مطلب است كه امر دوّم به سبب استمرار آنان بر امر اول (تحريف) واقع گرديد.
وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلى خائِنَةٍ مِنْهُمْ و تو هميشه به گروه خائنان آگاهى، خيانت به واسطه پيمان شكنى است كه آن اصل خيانت‌هاست، چنانكه وفاى به آن اصل وفاى به امانت‌هاست. و «خائنه» مصدر يا وصف است به معنى گروه خيانتكار، يا شخص خائن- بنا بر اينكه «تاء» براى مبالغه باشد.
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ استثنا از مفهوم است گويا گفته است: همه آنان خيانتكارند جز اندكى از آنها، و احتمال دارد كه استثنا از «قلوبهم» يا از مضاف اليه در «قلوبهم» باشد، يا از فاعل «يحرّفون» يا از فاعل «نسوا». و ممكن است «الّا» به معنى «غير» باشد صفت «خائنة منهم» و

محتمل است که کلام را از بیان حال بنی اسرائیل برگردانده و بیان حال منافقین امّت باشد، و لذا محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مخاطب قرار داد، و ممکن است که مقصود بیان حال بنی اسرائیل باشد و کنایه باشد از امّت چنانکه طریقه همه قصّه‌ها و حکایت‌ها همین است.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ آوردن ضمیر جمع «هم» معنی اوّل را تأیید می‌کند که منظور گروه خائنان باشد، امّا، عفو ترک انتقام و صفح ترک یاد آوری بدیها و خارج ساختن آن از قلب است، گاهی هر یک در معنی دیگری و هر یک در هر دو معنی استعمال می‌شود. و منظور این است در عفو و صفح توقّف نکن بلکه به آنها احسان بکن که إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ خدا نیکوکاران را دوست دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۲

[سوره المائدة (۵): آیه ۱۴] ..... ص : ۳۰۲

اشاره

وَ مِنَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى أَخَذْنا مِيثاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۲

بعضی از آنان گفتند ما به کیش عیسی (ع) هستیم. از آنها عهد و پیمان گرفتیم که پیرو کتاب و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باشند ولی آنان از آنچه در انجیل پند داده شدند نصیب بزرگی را از دست داده‌اند (به دست فراموشی سپردند) ما هم به کیفر کردارشان آتش جنگ و دشمنی را تا قیامت میان آنها برافروختیم.

تفسیر: ..... ص : ۳۰۲

وَ مِنَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى در این آیه نفرمود: «و من النّصاری» (از نصارا) بلکه گفت آنها گفتند نصارا هستیم زیرا که نصرانیّت به سبب بیعت با جانشینان عیسی (ع) حاصل می‌شود و اینان نصرانیّت را به خود بستند نه اینکه واقعا بر نصرانیّت بیعت کرده باشند.

أَخَذْنا مِيثاقَهُمْ پس از بیان حال یهود حال نصاری را بیان کرد تا کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد یعنی از گذشتگانشان برای جانشینان عیسی (ع)، پیمان گرفتیم.

فَنَسُوا پس آنان نیز مانند یهود فراموش کردند.

حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ پس نسیان سبب اختلافشان شد.

فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ به سبب آن افعال دشمنی بینشان رخ داد.

وَ الْبَغْضاءَ و به سبب آن دلهای پر کینه، همین خواری آنها در دنیا بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۳

إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ که تا آخرت ادامه دارد، بزودی خدا به آنها خبر می‌دهد، و به همان عذابشان می‌کند، پس ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر حذر باشید که مثل آنها شوید در اینکه پیمان با علیّ (ع) را فراموش کنید، که در نتیجه بین شما دشمنی و بغض واقع می‌شود و در آخرت هم خداوند شما را بر آن مؤاخذه می‌کند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۵] ..... ص : ۳۰۳

اشاره

يـا أَهْلَ الْكِتابِ قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتابِ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتابٌ مُبِينٌ (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۳

اى اهل كتاب رسول ما آمد تا حقايق و احكام بسيارى از آنچه از كتاب آسمانى (تورات و انجيل را) پنهان مى‌داريد براى شما بيان كنـد و از سـر بسيارى از خطاهاى شـما در گـذرد و همانا از جانب خـدا براى هدايت شـما نورى عظيم و رسولى بزرگ و كتابى به حقّانيّت آشكار آمد.

تفسير: ..... ص : ۳۰۳

يـا أَهْلَ الْكِتـابِ قَدْ جـاءَكُمْ رَسُولُنـا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتـابِ منظور از كتـاب، كتاب نبوّت است كه به صورت كتاب تورات و انجيل ظاهر گرديـده است، و كنايه از امّت محمّـد صـلّى اللّه عليه و آله است كه بعـد از محمّـد صـلّى اللّه عليه و آله بسيارى از كتاب را پنهان داشتند، و كنايه است از بيان كردن علىّ (ع) چيزى را كه آنها مخفى مى‌كردند.

در باره شأن نزول آيه ذكر شده است كه اين آيه، در باره مرد و زن زناكار محصـنه از اشراف يهود نازل شده است، و آنان سنگسار آن دو را دوست نداشـتند، پس، از محمّد صـلّى اللّه عليه و آله در اين مورد سؤال كردند، پس فرمود: حكم آن دو رجم (سـنگسار) است، يهود امتناع كردند و راضـى شدند كه «ابن صوريا» داورى كند و او اعلم يهود بود، پس حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله از او سؤال كرد و او گفت: بلى حكم آن دو همان رجم است، پس نبىّ صـلّى اللّه عليه و آله امر به رجم آن دو نمود جلوى در مسـجد او آنها را سنگسار كردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۴

وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ يعنى از آن اعراض مى‌كند و آنرا ظاهر نمى‌كند.

قَدْ جـاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتـابٌ مُبِينٌ حرف «قـد» براى تأكيـد جمله اوّل است، و لـذا ادات عطف نياورد، يعنى پيامبر خـدا حضـرت محمّـد صـلّى اللّه عليه و آله نور و كتـاب روشن است و در صورتى كه مقصود از نور ولايت باشـد و مقصود از كتاب نبوّت واضـح است كه اين جمله تأكيـد است، زيرا رسول صـلّى اللّه عليه و آله صاحب ولايت و نبوّت است و اگر مقصود از نور امير المؤمنين (ع) و از كتاب قرآن باشـد باز هم تأكيـد بودن جمله ظاهر است، زيرا رسالت مسـتلزم چيزى است كه رسالت به سـبب آن محقّق مى‌شود كه آن كتـاب است و مسـتلزم چيزى است كه رسالت به خاطر آن است كه آن ولايت است و سابقا دانستى كه ولايت از شؤون ولىّ است و با علىّ (ع) متّحد است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۶] ..... ص : ۳۰۴

اشاره

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ السَّلامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۴

خدا بدان كتاب هر كس را كه از پى رضا و خشنودى او راه سلامت پويد هدايت كند و او را از تاريكى جهل و گناه بيرون آورد و به علم نور داخل گرداند و به راه راست رهبرى كند.

تفسير: ..... ص : ۳۰۴

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ با آن كتاب يا نور، خدا هدايت مى‌كند. مفرد آوردن ضمير در صورتى كه به كتاب يا به نور مى‌گردد ظاهر است و اگر به كتاب و نور هر دو برگردد به اعتبار اين است كه كتاب جز ظهور نور چيزى نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۵

مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ آنرا هدايت مى‌كند كه از رضوان او كه ولايت علىّ (ع) و بيعت با او است پيروى كند، چنانكه به آن در قول خدا: وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً اشاره شده است يعنى به سبب كتاب كسى كه با علىّ (ع) با بيعت ولوى بيعت كند، هدايت مى‌كند.

سُبُلَ السَّلامِ و راههاى خدا، يا راههاى سلامت را به آنان ارزانى مى‌دارد.

وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ و آنها را از تاريكى‌هاى متراكم كه در مرتبه نفس است، بيرون برده و به عالم نور كه فراخى عالم روح است، مى‌رساند.

بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ و آن به اذن اوست كه به صراط مستقيم كه همان مراتب نورانى علىّ (ع) است هدايت مى‌كند كه شناخت نورانيّت او شناخت خداى تعالى است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۷] ..... ص : ۳۰۵

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما يَخْلُقُ ما يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۵

همانا آنان كه گفتند خدا محقّقا همان مسيح بن مريم است كافر شدند، بگو اى پيامبر كدام قدرت مى‌تواند كسى را از قهر و قدرت خدا نگهدارد اگر بخواهد عيسى بن مريم و مريم و هر كه در روى زمين است همه را هلاك گرداند (پس بدانيد كه هر چه فنا پذير است خدا نيست) كه آسمانها و زمين و هر چه در بين آنهاست همه ملك خداست.

هر چه را بخواهد مى‌آفريند و او بر همه چيز تواناست.

تفسير: ..... ص : ۳۰۵

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ بعضى گفته‌اند: آنان گروهى از بنى اسرائيل هستند، و آنان يعقوبيّه مى‌باشند كه

قائل به اتّحاد خدای تعالی با عیسی (ع) هستند، ولی میگوئیم:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۶

اعتقاد نصاری این است که در عیسی (ع) جوهر الهی و جوهر آدمی است که به اعتبار آن جوهر الهی می‌گویند که عیسی (ع) خداست، و مقصودشان تأکید اتّحاد خدا با عیسی (ع) است به اعتبار جوهر الهی‌اش. و می‌گویند: عیسی (ع) به اعتبار جوهر آدمی‌اش فرزند و مولود و جسم و مقتول و مصلوب است، این معنی اعتقاد محققین آنهاست، و امّا پیروانشان جز مقام بشریّت عیسی (ع) چیزی نمی‌دانند و می‌گویند همان خداست و مقصودشان مقام بشریّت اوست.

قُلْ بگو ای محمّد برای ردّ بر آنها: اگر مطلب همانطور است که شما می‌گوئید.

فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً لفظ «شیئا» مفعول «یملک» است، و «من اللّه» حال از مفعول است و مقدّم بر آن، و معنی آن این است که کسی قدرت ندارد آنچه را که خدا مالک است تغییر دهد یا دفع کند، زیرا که ملک عبارت از توانائی تصرّف در مملوک است که اگر چه در عیسی (ع) جوهر الهی بود که قدرت بر تغییر و دفع داشت.

إِنْ أَرادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً بیان حال و قال نصاری است و بیان و سستی آنهاست و کنایه از کسانی از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که غلوّ کردند و قائل به اتّحاد و حلول شدند، و حق عبارت این است که گفته شود: «لو اراد ان یهلک المسیح و امه» چون مسیح و مادرش در زمان ماضی بوده‌اند، ولی خدای تعالی آن را به صورت شرط مستقبل ادا کرد تا حالت گذشته را حاضر فرض کند، یا به جهت اینکه آنها معتقد بودند که عیسی (ع) در آسمان زنده است و بر دست راست پدرش نشسته است، و همچنین در مورد مادرش یا برای اشاره به این است که عیسی (ع) با حیات طبیعی در آسمان چهارم زنده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۷

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما استیناف است یا حال است برای بیان عدم مانع از اراده و نفوذ امر خدا و برای اینکه دلالت کند که مسیح مملوک است و مملوک نمی‌تواند خدا یا فرزند مالک باشد.

يَخْلُقُ ما يَشاءُ پس تعجّبی نیست که عیسی (ع) از مؤنث بدون مذکّر آفریده شده باشد، و در این قضیّه دلیلی بر خدا بودن یا ابن بودن نیست، چنانکه آنها به آن تمسّک کرده‌اند. بلکه در آن دلیل بر الوهیّت خالق است که عیسی (ع) را بدون پدر آفرید تا نقض گفتار طبیعی باشد.

وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ پس خداوند قدرت دارد که انسان را بدون پدر خلق کند و تمام کسانی را که در روی زمین هستند نابود کند، و آفریدن عیسی (ع) بدون پدر دلالت بر عمومیّت قدرت خدا می‌کند نه بر خدا بودن عیسی (ع).

[سوره المائدة (۵): آیه ۱۸] ..... ص : ۳۰۷

اشاره

وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۷

یهود و نصاری گفتند ما پسران خدا و دوستان اوئیم. بگو ای پیامبر اگر چنین است پس او چرا شما را به گناهانتان عذاب می‌کند

بلكه شما از آنچه خدا خلق كرده بشرى بيش نيستيد كه او هر كه را بخواهد مى‌بخشد و هر كه را بخواهد عذاب مى‌كند آسمانها و زمين و هر چه ميان آنهاست همه ملك خداست و بازگشت همه در قيامت بسوى اوست.

تفسير: ..... ص : ۳۰۷

وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ بيان حال هر دو گروه و گفتار رسواى آنهاست، و وجه اين ادّعا اين است كه آنها گفتند: هر كس به خداى تعالى اقرار كند، و به او نزديك شود او فرزند روحانى خداست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۸

بعضى گفته‌اند: مقصودشان از اين گفتار اين است كه آنها پيروان دو فرزند خدا، مسيح (ع) و عزير (ع) هستند. اين معنى بعيد است.

قُلْ در ردّ آنها بگو فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ پس چرا در دنيا به مغلوبيّت و در آخرت به آتش هميشگى و جاويد، يا چند روزى اندك بنا بر گمان شما، گرفتار مى‌شويد؟

بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ بلكه شما بشرى هستيد از آنهايى كه خدا آفريده است، هر كدام از شما را كه بخواهد مى‌بخشايد وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ و هر كدام از شما را كه بخواهد بر حسب اختلاف استعدادتان عذاب مى‌كند.

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما بيان اين است كه آنها و ديگران در نسبت به خداى تعالى مساوى هستند، و تكرار اين معنى در اينجا و غير اينجا براى اين است كه در دل شنونده به خوبى جا بيفتد، و براى اينكه هر يك از آنها مقتضاى مقام خاصّى است.

وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ بيان اين مطلب است كه در انتها در مقابل خدا آنان و ديگران همه مساوى هستند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۹] ..... ص : ۳۰۸

اشاره

يا أَهْلَ الْكِتابِ قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا ما جاءَنا مِنْ بَشِيرٍ وَ لا نَذِيرٍ فَقَدْ جاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۸

اى اهل كتاب رسول ما آمد تا براى شما حقايق دين را بيان كند در روزگارى كه پيغمبر نبود تا نگوئيد براى ما رسول كه بشارت و بيم به ثواب و عقاب دهد نيامد پس آن رسول بشارت و بيم آور بسوى شما آمد و خدا بر هر چيز تواناست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۰۹

تفسير: ..... ص : ۳۰۹

يا أَهْلَ الْكِتابِ قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا رسول را در هر دو جا نسبت به خودش داد جهت بزرگداشت آن و ترساندن مخالفينش.

يُبَيِّنُ لَكُمْ بيان كند بر شما آنچه را كه احتياج به آن داريد، يا اينكه مفعول فراموش شده است «۱».

عَلى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ حال از «رسولنا» يا از ضمير مستتر در «يبيّن» است يا از ضمير در «لكم» يا متعلق به «جاءكم» است يا به «يبيّن» بنا

بر اينكه معنى «يورد» در آن تضمين شده باشد، و مقصود آن دوران فترت از زمان است كه احكام رسولان در آن وقت نبوده است از باب اينكه ظاهر نبودند و جانشينان آنها نيز مخفى بودند، نه اينكه وحى و حجّت منقطع باشد چنانكه مذهب عامّه است، زيرا كه بين عيسى (ع) و محمّد صلّى اللّه عليه و آله پيامبران و اوصيايى بودند كه بيشتر آنها مخفى بودند و ظاهر نبودند، و دين او در نهايت خفا و پنهانى بود اگر چه ملتش قوى و غالب بود و گفته شده است، كه بين ميلاد عيسى (ع) و محمّد صلّى اللّه عليه و آله پانصد و شصت و نه سال بوده، و از اين مدّت يكصد و سى و چهار سال زمان ظهور رسولان بوده، و بقيّه زمان فترت بوده است، و اين يكى از اقوال است، و برخى گفته‌اند: مدّت فترت ششصد سال بوده، و برخى آنرا پانصد و شصت و عدّه‌اى چهارصد و شصت و اندى، و جماعتى پانصد و اندى ميدانند.

أَنْ تَقُولُوا مبادا كه بگوئيد، يا براى اينكه نگوئيد.

ما جاءَنا مِنْ بَشِيرٍ وَ لا نَذِيرٍ فَقَدْ جاءَكُمْ «فاء» براى سببيّت است، چون تقدير اين است كه با اين سخن عذر و بهانه نياوريد كه مژده دهنده و بيم دهنده‌اى بر ما مبعوث نشده است اينكه بشير و نذير براى شما آمد.

بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ پس خداوند قدرت بر

---

(۱) دو باره مفعول منسّى (فراموش شده) در جلد اول توضيح داده شد كه بر حسب اقتضاى كلام مفعول ذكر نمى‌شود. مانند جمله متن يبيّن لكم ...؟ مفعول ذكر نشده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۰

ارسال رسول در حين فترت را دارد، يا اينكه خداوند قدرت دارد كه جوارح شما را به نطق در بياورد اگر شما آمدن رسول و تبليغ او را انكار كنيد، يا اينكه خداوند قدرت بر عذاب شما دارد اگر رسول او را انكار كنيد و به او اقرار نكنيد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۲۰] ..... ص : ۳۱۰

اشاره

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِياءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكاً وَ آتاكُمْ ما لَمْ يُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۰

ياد كن آن هنگام را كه موسى به قوم خودش گفت اى قوم نعمت خدا را به خاطر آريد آنگاه كه در ميان شما پيغمبران فرستاد و شما را پادشاهى داد و به شما آنچه را كه به هيچ يك از اهل عالم نداد عطا كرد.

تفسير: ..... ص : ۳۱۰

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ عطف بر مقدّر است كه «لا تعتذروا» باشد (يعنى عذر نياوريد كه موسى (ع) به ما نگفت) و اين همان لفظى است كه در آيات سابق نيز به تقدير گرفته شده بود يعنى بهانه و عذر نياوريد و بياد آوريد آنچه را كه موسى (ع) به قومش گفت، تا اينكه نعمت وجود رسولى كه در بين شماست بياد آوريد و بر قول او مخالفت نكنيد. مقصود كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و

آله است به این که حال امّت موسی (ع) را بیاد آرید و نعمت‌هائی را که خداوند به آنها و پدرانشان داده بود از قبیل امر موسی و گم شدن و سرگردان بودنشان در وادی «تیه» به مدت چهل سال، تا اینکه بیدار و متنبّه شوند نسبت به نعمت‌هائی که خداوند به آنها داده است، و قول پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را مخالفت نکنند و از امر او در باره علیّ (ع) خارج نشوند پس گمراه نشوند چنانکه قوم موسی (ع) گمراه شدند.

یا قَوْمِ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جَعَلَ فِیکُمْ أَنْبِیاءَ وَ جَعَلَکُمْ مُلُوکاً وَ آتاکُمْ ما لَمْ یُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ ای قوم یاد بیاورید نعمت‌های خدا را از قبیل شکافته شدن دریا و سایه انداختن ابر و فرستادن منّ و سلوی و غیر اینها، و انبیا و پادشاهان و غیره که به شما دادیم و به هیچ یک از مردم جهان نداده بودیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۱

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۱] ..... ص : ۳۱۱

اشاره

یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أَدْبارِکُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۱

ای قوم به سرزمین مقدّسی که خدا برای شما مقرّر گردانید داخل شوید و پشت به حکم خدا نکنید که زیانکار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۱

یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ ای قوم به سرزمین شام که خداوند برای شما نوشته است که آنجا مسکن شما باشد، داخل شوید امّا چنانکه نقل شده، آنان مخالفت کردند و محروم شدند ولی فرزندان فرزندانشان داخل شدند.

وَ لا تَرْتَدُّوا یعنی از طریق سرزمین مقدّس که شام است یا از سرزمین قلب بر نگردید.

عَلی أَدْبارِکُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ بر عقب سرتان، که زیانکار می‌گردید، چنانکه نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ما به امّتش همین سخن را در باره علیّ (ع) گفته است، پس آنها جز ارتداد چیزی را قبول نکردند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۲] ..... ص : ۳۱۱

اشاره

قالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ (۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۱

قوم موسی گفتند در آن سرزمین مقدّس گروهی مقتدر و قاهر و ستمکار هستند و هرگز تا آنها را از آنجا بیرون نشوند ما داخل نخواهیم شد هر گاه آنان بیرون شدند ما داخل می‌شویم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۲

تفسیر: ..... ص : ۳۱۲

گفتند: چون ما طاقت مقاومت آنها را نداریم، هر گاه آنان خارج شدند، ما داخل می‌شویم.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۳] ..... ص : ۳۱۲

اشاره

قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِما ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ وَ عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۲

دو نفر مرد خدا ترس (یوشع و کالب) که مورد لطف خدا بودند گفتند شما بر آنها از این در در آیید چون در آمدید آنگاه محققا بر آنها غالب خواهید شد و نترسید و اگر به او گرویده‌اید بر خدا توکّل کنید.

تفسیر:: ..... ص : ۳۱۲

قالَ رَجُلانِ دو مرد که یوشع بن نون و کالب بن یوفنّا دو پسر عموی موسی بودند گفتند، و بعض گفته‌اند: دو مرد از اهل شام بودند که به دست موسی اسلام آورده بودند.

مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ یعنی آن دو مردی که متّصف به خوف هستند، یا از خشم خدا می‌ترسند.

أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا جمله معترضه است یا حال، که خدا به آنها نعمت داده بود.

ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبابَ از این در داخل شوید، یعنی غافلگیرشان کنید تا نتوانند آشکار شوند، یا دلهایتان را قوی کنید و به بزرگی جثه آنها نگاه نکنید که آنها جسم‌های خالی از جرأت و شجاعت هستند.

فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ وَ عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ که چون داخل شوید، غالب گردید یعنی ایمان مقتضی توکّل بر خداست.

پس آن شرط تهییجی است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۴] ..... ص : ۳۱۲

اشاره

قالُوا يا مُوسى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ (۲۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۳

ترجمه: ..... ص : ۳۱۳

باز قوم گفتند ای موسی هرگز ما در آنجا مادامی که آنها باشند ابدا در نیائیم پس تو برو به اتفاق پروردگارت با آنها قتال کنید ما اینجا خواهیم نشست.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۳

این کلام نهایت حماقت آنها را می‌رساند و اینکه آنها معتقدند که خدا هم یکی مثل آنهاست منتهی خدا قدرت دارد بر چیزی که آنها قدرت بر آن را ندارند، پس از ترس ستمگران گفتند: تو با پروردگارت برو و بعضی گفته‌اند: این گفته آنان جهت استهزای خدا و رسول و اهمیّت ندادن به آنهاست.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۱۳

اشاره

قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۳

موسی گفت خدایا من جز بر خود و برادر خود مالک و فرمانروا نیستم تو میان ما و این قوم فاسق جدائی انداز.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۳

قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی مقصود از «أخی» (برادرم) یا هارون است، یا مقصود هر کس است که مطیع و دوست او باشد بنا بر اینکه مفرد مضاف مانند معرّف به لام برای عموم می‌باشد (یعنی موسی (ع) گفت: پروردگارا جز مالک خود و برادر یا تابعم از مؤمنین نیستم). و «اخی» در محلّ رفع است و معطوف بر محلّ اسم «انّ» است یا عطف بر ضمیر مستتر در «لا املک» است و همین امر و فاصله قرار گرفتن آنرا جایز کرده است. یا در محلّ نصب است که عطف باشد بر اسم «انّ» یا بر «نفسی» یا در محلّ جرّ است که عطف بر «یاء» شده که مضاف الیه نفس است بدون اعاده حرف جرّ بنا بر قول ضعیف.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۴

فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ پس تو بین ما و بین مردمان فاسق جدایی افکن، این کلام را از باب نفرین و حسرت گفت.

[سوره المائدة (۵): آیه ۲۶] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَةً یَتِیهُونَ فِی الْأَرْضِ فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

خدا گفت چون مخالفت امر كردند شهر را بر آنان حرام كرده تا چهل سال بايستى در بيابان سرگردان باشند پس تو بر اين گروه فاسق متأسّف مباش.

تفسير: ..... ص : ۳۱۴

قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ به جهت عقوبت آنها، پس داخل شهر نشوند و مالك آن نشوند به سبب اينكه عصيان و نافرمانى كردند.
أَرْبَعِينَ سَنَةً چهل سال، ظرف «محرّمة» يا ظرف قول خداى تعالى يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ مى‌باشد.
يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ يعنى متحيّر و سرگردان مى‌شوند و راهى براى خروج نمى‌بينند.
فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ يعنى بر اين گروه فاسق متأسّف مباش گويا كه بر نفرينى كه بر آنها كرده بود و حسرت بر آنان خورده بود پشيمان گشته بود، از امام باقر (ع) از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است «۱»: قسم به خدايى كه جان من به دست اوست شما هم انجام مى‌دهيد همان كارهائى را كه قبل از شما انجام داده‌اند بدون يك ذرّه كم يا زياد تا آنجا كه از راه آنان تخطّى نمى‌كنيد و سنّت بنى اسرائيل هم از شما تخطّى نمى‌كند سپس امام باقر (ع) فرمود: موسى به قومش گفت: اى قوم داخل سرزمين مقدّس بشويد كه خدا بر شما مقرّر داشته است، پس سخن موسى را ردّ

---

(۱) تفسير الصافى ۲: ص ۲۶- تفسير البرهان ۱: ص ۴۵۶/ ح ۳- تفسير العياشى ۱: ص ۳۰۳/ ح ۶۸

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۵

كردند و ششصد هزار نفر بودند، پس گفتند: يا مُوسى إِنَّ فِيها قَوْماً جَبَّارِينَ ... تا آخر آيات فرمود: چهل هزار نفر نافرمانى كرد و هارون و دو فرزندش و يوشع بن نون و كالب بن يوفنّا سالم ماندند، پس خدا آنان را فاسقين ناميد و فرمود: فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ پس چهل سال گم شدند چون گناه كردند.
و اينان نيز طبق همان سنّت حركت كردند، آنگاه كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله قبض روح شد، بر امر خدا به جز علىّ (ع) و حسن (ع) و حسين (ع) و سلمان و مقداد و ابو ذر (ره) بر امر خدا نبودند، پس چهل سال مكث كردند تا علىّ (ع) قيام كرد و با مخالفين خود جنگ نمود.

[سوره المائدة (۵): آيه ۲۷] ..... ص : ۳۱۵

اشاره

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبا قُرْباناً فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۵

«اى پيامبر» بخوان بر آنها حقيقت و راستى حكايت دو پسر آدم (هابيل و قابيل) را كه تقرّب به قربانى جستند از يكى پذيرفته شد و از ديگرى پذيرفته نشد قابيل به برادرش هابيل كه قربانيش قبول شد گفت ترا خواهم كشت هابيل گفت مرا گناهى نيست كه خدا قربانى پرهيزكاران را مى‌پذيرد.

تفسير: ..... ص : ۳۱۵

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ خبر دو فرزند آدم، قابيل و هابيل را بر آنها بر خوان بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبا قُرْباناً هر يک از آن دو قربانى پيش كشيد و بر خدا عرضه كرد، و قربان چيزى است كه به سبب آن تقرّب حاصل مى‌شود، چه ذبيحه باشد يا غير آن.

فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما از يكى از ايشان پذيرفته شد، زيرا كه او از نفس و هواى نفس خارج شد و قربانى را به امر مولايش آورد و قصد بهترين چيزى را كرد كه نزد او بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۶

وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ از ديگرى پذيرفته نشد چون حكم خدا را به خشم گرفت و قربانى‌اش از جانب نفس و هواى نفس بود و پست‌ترين چيز نزد خودش را آورد. و او قابيل بود.

قالَ قابيل به هابيل گفت: لَأَقْتُلَنَّكَ ترا خواهم كشت از جهت زيادى حسدى كه به او داشت چون قربانى او قبول شده بود.

قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ گفت: خدا از متّقين قبول مى‌كند نه از متجاوزين كه اقدام بر قتل نفس محترم مى‌كنند يعنى قبول قربانى به سبب تقواى از نفس و هواى نفس حاصل مى‌شود، نه از حسد بر غير، و قتل غير به جهت تقواى او.

[سوره المائدة (۵): آيه ۲۸] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي ما أَنَا بِباسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۶

اگر تو به كشتن من دست بر آورى من هرگز بكشتن تو دست دراز نخواهم كرد كه من از خداى جهانيان مى‌ترسم.

تفسير: ..... ص : ۳۱۶

(مفسّر معظم تفسيرى را براى آن نياورده است)

[سوره المائدة (۵): آيات ۲۹ تا ۳۰] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَ إِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (۲۹) فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرِينَ (۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۶

من خواهم كه گناه كشتن من و گناه مخالفت تو هر دو بتو باز گردد تا تو اهل آتش جهنم شوى كه آن آتش جزاى ستمكاران است.

(۳۰)

پس از این گفتگو هوای نفس او را به کشتن برادرش ترغیب کرد تا او را کشت و بدین سبب از زیانکاران عالم گردید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۷

تفسیر: ..... ص : ۳۱۷

یعنی در دنیا و آخرت از زیانکاران شد. روایت شده است که وقتی خواست او را بکشد نمی‌دانست چگونه بکشد تا اینکه شیطان آمد و او را تعلیم داد. و بعد از کشتن نمی‌دانست با جنازه چه کند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۱] ..... ص : ۳۱۷

اشاره

فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قالَ يا وَيْلَتى أَ عَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ فَأُوارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (۳۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۷

آنگاه خدا کلاغی را برانگیخت که زمین به چنگال خود گود کند تا به او بنماید که چگونه زمین را برای پنهان کردن برادر زیر خاک بکند قابیل با خود گفت ای وای بر من آیا من از آن عاجزترم که مانند این کلاغ باشم تا جسد برادر را زیر خاک پنهان سازم پس برادر را به خاک سپرد و از این کار سخت پشیمان گردید.

تفسیر: ..... ص : ۳۱۷

فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ نقل شده است که دو کلاغ آمدند و با هم قتال کردند و یکی دیگری را کشت، پس جسد مقتول را زیر خاک پنهان کرد.

لِيُرِيَهُ یعنی خدا به وسیله کلاغ به او نشان داد.

كَيْفَ يُوارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ «سوأة» به معنی فرج و چیزی است که نام بردن آن قبیح است و اینکه گفته «سوأة أخیه» از اینروست که جسد مقتول قبح دارد و می گندد و پلید می‌شود.

قالَ يا وَيْلَتى «الف» بدل از یاء متکلّم است، و ویل حلول شرّ یا خود شرّ و نهایت رسوائی است، و آن کلمه‌ای است که در مقام مصیبت و نوحه و گریه و زاری بکار برده می‌شود.

أَ عَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ فَأُوارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۸

منظور از نادم شدن، ندامت نفس است که آن عقوبت و حسرت باشد نه ندامت عقل که آن نجات و توبه است، چون آن مادّه توبه را قطع می کند.

بدان که امثال حکایت خلق آدم و حوّاء و ساکن شدن آن دو در بهشت دنیا، و نهی آن دو از درخت گندم یا انگور یا عنّاب یا حسد، یا علم یا غیر اینها و وسوسه کردن شیطان آنها را و خوردنشان از درخت نهی شده و کنده شدن لباسشان از بدن و پیدا شدن

عورت آن دو و هبوط آنان بر زمین، و سالها جدائی آن دو و گریه آنها بر فراق، سپس وصل و بهم رسیدنشان و حامله شدن حواء در هر شکم یک پسر و یک دختر و تولّد قابیل و توأم آن اقلیما در شکم اوّل و تولّد هابیل و توأم آن لیوذا در شکم دیگر، و امر خدا به آدم که قابیل با خواهر هابیل و هابیل با خواهر قابیل ازدواج کند و حسد قابیل بر هابیل از جهت اینکه خواهرش زیباتر از خواهر هابیل بود، و راضی نشدنش به ازدواج و امر آدم به آن دو که قربانی بیاورند و قربانی از هابیل قبول شود و از قابیل قبول نشود، و شدت گرفتن حسد قابیل بر هابیل و کشتن او ... همه اینها از امور پیچیده و از مرموزات گذشتگان است چنانکه گذشت.

و همچنین است مطلب در حکایت سلیمان و انگشترش و نشستن شیطان بر تخت سلیمان بعد از دزدیدن انگشترش و حکایت داود و مجسّم شدن شیطان به صورت زیباترین پرنده دنیا در حالی که داود در نماز بود، و در طلب آن پرنده نماز را قطع می‌کند و به پشت بام می‌رود و بر خانه «اوریا» مشرف شده و به زوجه او عشق می‌ورزد و به فرمانده لشگر می‌نویسد که او را جلو تابوت ببرند تا کشته شود.

و حکایت هاروت و ماروت و فرود آمدن آن دو به روی زمین و عاشق شدنشان به زنی و ابتلای آن دو به شرب خمر و سجده بت و قتل نفس، و غیر اینها از داستان‌هائی است، که با شأن انبیاء و ملائکه وفق نمی‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۱۹

اینها بدان جهت است که خواسته‌اند بر معانی غیبی آگاهی دهند که برای خود آنها مشهود بوده و از انظار دیگران غائب، و عوام آنها را بین خودشان به صورت افسانه متداول کردند، و از آنها جز معانی ظاهر که با مدرکات حیوانی درک می‌شود چیزی درک نکردند، و بهمین جهت به انبیا و ملائکه نسبت دادند به نحوی که مقتضی عصمت و تطهیر ساحت آنان از امثال آن قضایا باشد.

و چون این نوع قضایا به ظاهرشان باطل، و به آن معانی که برای انبیا و حکما مقصود بوده صحیح است در اخبار ما از طرفی انکار شده و قائلین به آن را تضعیف کرده‌اند، و از طرف دیگر تقریر و تصدیق، نسبت به آنها بعمل آمده است، و در این تکذیب و تصدیق نظر به دو جهت مختلف بوده است.

سپس بدان هر چه که در عالم کبیر باشد نمونه آن در عالم صغیر هست، بلکه تحقیق این است که عالم کبیر نمونه‌ای از عالم صغیر است مخصوصا اگر از قبیل افعال اختیاری و حوادث یومیّه باشد.

آنچه که در اخبار وارد شده است، از قبیل برکت اموال و اولاد و عمرها به سبب صله ارحام و همسایه خوب بودن، و حبس باران به سبب منع زکات، و انتشار و با به سبب کثرت زنان دلالت بر همین معنی می‌کند.

و همانطور که آدم ابو البشر و حوّاء امّ البشر در عالم کبیر آفریده شدند و به زمین هبوط کردند، آدم بر کوه صفا نزدیک مسجد الحرام که بیت از آنجا از درب مسجد موازی با صفا مشاهده می‌شود، و حوّاء بر مروه فرود آمد که از مسجد الحرام و بیت دورتر است و بیت از آنجا مشاهده نمی‌شود، و اوّل شکم حوّاء قابیل بود با توأمش، و شکم دوّم هابیل بود با توأمش. و در بعضی از اخبار اشاره به این هست که آدم جز دو اولاد نداشت که برای یکی از آن دو حوریّه‌ای از بهشت آمد و برای دیگری از جنّ آوردند و نسل آدم از آن دو بسیار شد. همچنین بود هبوط آدم و حوّا در عالم صغیر که یکی از آن دو بر صفای نفس و بر بالای آن و صاف‌ترین اطراف آن و نزدیکترینش به بیت اللّه حقیقی فرود آمد، و دیگری بر مروه نفس و پائین‌ترین و تیره و کدرترین اطراف آن و دورترین آن از قلب فرود آمد، و به همین جهت آدم، آدم نامیده شده است که به سبب اختلاط با نفس و صافی آن گندم‌گون شده است، و حوّاء را حوّاء گفته‌اند به سبب اختلاط با مراتب پائین نفس حوّاء شده است و آن رنگ سبز یا قرمز مایل به سیاه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۰

و اولین شکم حوّاء بعد از ازدواج با آدم، قابیل نوعی است که صفات نفس از قبیل انانیّت و بخل و حسد و کینه و دشمنی و حبّ

جاه و کبریاء به سبب غلبه نفس و قوّت صفات نفسانی بر او غالب شده است. و شکم دوّم او هابیل است که صفات عقل بر او غالب است، چون با مجاورت آدم (ع) و حوّاء نفس تکمیل و صفات نفسانی ضعیف و صفات عقل غالب می‌شود.

و هر یک از آن دو با خواهری توأم بودند و آدم نوعی خواست قابیل و خواهرش را به قرب عقل جذب کرده و صفات نفسانی آن دو را به صفات عقلانی تبدیل کند، پس خواست خواهر قابیل را به نکاح هابیل در آورد و خواهر هابیل را نیز به قابیل بدهد تا با این کار صفات آنها تغییر و تبدیل پیدا کند، امّا قابیل از تبدیل و از صعود به مقام عقل امتناع کرد، و به برادرش حسد برد و در رأیش مستبّد گشت، پس برادر را بکشت و از زیانکاران گشت، چون بضاعت و سرمایه‌اش را که استعداد صعود به مقام عقل بود باطل کرد و به هدر داد زیرا با قتل هابیل، عقل انسانیّت از عالم صغیر منقطع می‌شود و همه مردم در این عالم فنا می‌شوند، زیرا که همه مردم در این عالم از نسل هابیل بودند، و مردم این عالم فرزندان عقل هستند که اسرائیل نوعی است یعنی عبد خالص خدا، چنانکه قابیل و ذریّه‌اش اجنّه و شیاطین در این عالم می‌باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۱

و اگر هابیل عالم صغیر کشته نشود، حکم خدا بر آنها جاری می‌شود و تکلیف باقی می‌ماند و خطاب از جانب خدا متوجّه آنها می‌گردد، ولی وقتی هابیل کشته شد و انسانیّت منقطع گشت دیگر از جانب خدا حکم و خطاب و تکلیف باقی نمی‌ماند، و نماز و زنا برای آنان مساوی می‌شود، پس در ملک هر کس قابیل وجودش هابیل وجودش را بکشد همه مردم را در وجودش کشته است و دیگر به آنها خطاب و تکلیفی متوجّه نمی‌شود.

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۲] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

مِنْ أَجْلِ ذلِکَ کَتَبْنا عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَیْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِی الْأَرْضِ فَکَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُنا بِالْبَیِّناتِ ثُمَّ إِنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذلِکَ فِی الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۱

بدین سبب بر بنی اسرائیل چنین حکم کردیم که هر کس نفسی را بدون حقّ قصاص و یا بی‌آنکه فتنه و فسادی در زمین بکند بکشد چنان باشد که همه مردم را کشته است، و هر کس نفسی را حیات بخشد و از مرگ نجات دهد مثل آن است که تمام مردم را حیات بخشیده است و هر آینه رسولان ما به سوی خلق با أدلّه و معجزات آمدند سپس بسیاری از مردم بعد از فرستادن رسول باز در روی زمین بنای افساد و سرکشی گذاشتند.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۱

مِنْ أَجْلِ ذلِکَ یعنی به خاطر آنکه قابیل عالم کبیر، هابیل عالم کبیر را کشت، که آن دلیل کشته شدن هابیل عالم صغیر به دست قابیل عالم صغیر است.

کَتَبْنا از جهت تکوین اثبات و الزام کردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۲

عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ بر كسانى كه در وجود انسانيّت باقى مانده‌اند، زيرا آنان فرزندان عقل‌اند كه آن اسرائيل باشد، و چون بنى اسرائيل ذاتا در عالم كبير همه‌شان يا بيشترشان بر طريق حقّ بودند، و بيشتر آنان انبيا بودند و ظهور اين حكم در آنان بيشتر است ... تفسير به فرزندان يعقوب صحيح مى‌باشد.

أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ هر كه در عالم كبير بكشد.

نَفْساً نفسى را به سبب از راه (مستقيم) بيرون بردن روح حيوانى‌اش يا قطع روح انسانى آن به اينكه او را به گمراهى دعوت كرده و از راه هدايت جلوگيرى نمايد چه آن قتل به مباشرت باشد يا وسايل و اسباب گمراهى فراهم ساختن باشد.

بِغَيْرِ بدون قصاص.

نَفْسٍ أَوْ يا بدون «فساد» يعنى فساد از جانب مقتول.

فِي الْأَرْضِ در زمين، از قبيل راهزنى و غارت مال و ترساندن مسلمانان به اينكه شمشير را از غلاف بيرون آورد يا در شب آنرا حمل كند (مگر اينكه كسى به آن شكّ نكند).

فَكَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً گويا همه مردم را كشته است زيرا مادام كه قابيل وجودش هابيل وجودش را نكشد و انسانيّت را قطع نكند و مردم وجودش را فنا نكند راضى به قتل نفس نمى‌شود. پس قاتل، همه مردم را در وجودش كشته است و بعد از آن نفسى را در خارج كشته است و كسى كه همه مردم را در وجودش بكشد مانند كسى است كه همه مردم را در خارج كشته باشد.

و نيز كسى كه نفسى را بكشد ربّ النّوع وجودش را كشته و قطع كرده است. و هر كس ربّ النوع را بكشد مثل كسى مى‌باشد كه همه مردم را كشته است.

و در خبر به وجه ديگرى اشاره شده كه در جهنم وادى است كه هر كس نفس را بكشد منتهى به آن مى‌شود، و هر كس جميع مردم را بكشد از آن تجاوز نمى‌كند.

وَ مَنْ أَحْياها و هر كه مردم را (يا قواى عاليه خود را) از هلاك و مرگ طبيعى نجات دهد يا دعوت به هدايت كرده و با حيات انسانى و ايمانى آنرا احياء كند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۳

فَكَأَنَّما أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً گويا كه همه مردم (يا قواى عاليه خود) را زنده ساخته است، زيرا كه احياى مردم محقّق نمى‌شود مگر اينكه قابيل وجودش در وجودش مبدّل شود و جميع سربازانش با حيات عقل احيا شوند.

وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُنا بِالْبَيِّناتِ و بى‌شك فرستادگان ما با معجزات، يا احكام قالبى شريعت، يا دلائل سمعى و عقلى كه دلالت بر اين حكم و تغليظ (شدّت) در آن مى‌كند، به سوى آنها آمدند.

ثُمَّ إِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ سپس بسيارى از بنى اسرائيل بَعْدَ ذلِكَ بعد از آمدن رسولان با بيّنات، يا بعد از اين حكم، يا بعد از هر دو.

فِي الْأَرْضِ در زمين عالم صغير يا كبير.

لَمُسْرِفُونَ از حدود خدا با خونريزى و حلال شمردن محارم و غير آن (چنانكه در خبر است) تجاوز مى‌كنند، وقتى كه قتل را ذكر كرد و در باره مرتكب آن نهايت ذمّ را نمود، اين سؤال پيش مى‌آيد: چگونه است حال كسى كه با اولياى خدا جنگ كند، پس خداى تعالى در جواب اين سؤال فرمود:

[سوره المائدة (۵): آيه ۳۳] ..... ص : ۳۲۳

اشاره

إِنَّما جَزاءُ الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۳

همانا كيفر آنان كه با خدا و رسول او به جنگ برخيزند و در روى زمين به فساد كوشند جز اين نباشد كه آنها را كشته يا بدار مجازات آويخته شوند و يا دست و پايشان را به خلاف ببرند يا با نفى بلد و تبعيد از سرزمين صالحان دور كنند اين ذلّت و خوارى عذاب دنيوى آنها است و امّا در آخرت باز در دوزخ به عذابى بزرگ معذّب خواهند بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۴

تفسير: ..... ص : ۳۲۴

جَزاءُ الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ اين است جزاى محاربه و جنگ با اوليا و بندگان مؤمن خدا.

وَ رَسُولَهُ و جزاى جنگ با خود رسول يا جانشين او، يا مؤمنين، به سبب قطع طريق آنان يا قطع طريق كسى كه رسول صلّى اللّه عليه و آله يا امام (ع) را مى‌خواهد. و اقلّ آن جزا اين است كه شمشير (يا هر اسلحه‌اى) براى ترسانيدن مؤمن برهنه كند (و به كار اندازد) و شمشير را در شب حمل كند. مگر اينكه از اهل شكّ نباشد.

وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً «فسادا» مفعول مطلق «يسعون» است كه از لفظ خودش فعل ندارد يا بتقدير مصدر از «سعى» و افساد در زمين با راهزنى، و غارت مال، و قتل نفس، محقّق مى‌شود.

أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ كه آنانرا بكشند و يا مصلوب سازند، يا دست و پايشان را به خلاف ببرند يا تبعيد كنند، عقوبات به نحو اختيارى است، يا منوط به رأى امام است كه هر طور كه بخواهد عمل كند. يا منوط برأى خودش است ولى با ملاحظه جنايت و مقدار آن و اينكه عقوبت را بمقدار جنايت اختيار كند اخبار مختلف است و همچنين در تبعيد نيز اختلاف است كه آيا آن اخراج از شهرى است كه در آن زندگى مى‌كند به شهر ديگر، يا اينكه علاوه بر اخراج بايد به آن شهر هم نوشت كه او تبعيد شده است و با او تا يك سال ننشينيد، و معامله نكنيد و نكاح ننمائيد و خوردن و آشاميدن با او نداشته باشيد. يا اينكه مقصود از تبعيد غرق كردن در دريا است، يا گذاشتن در حبس است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۵

[سوره المائدة (۵): آيه ۳۴] ..... ص : ۳۲۵

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۵

مگر آنان كه پيش از آنكه به آنها دست يابيد توبه كنند پس بدانيد كه خداوند بخشنده و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۵

مقصود از این توبه آن نیست که بین خدا و بنده محقّق می‌شود که بر معصیت پشیمان شده و لفظ توبه را بر زبان جاری می‌کند، این توبه دانسته نمی‌شود مگر با اقرار توبه کننده، و اقرار شخص بنفع خودش نافذ نیست، بلکه اقرار علیه خودش نافذ است.
بلکه مقصود از توبه آن است که مناط اسلام و ایمان است به سبب قبول دعوت ظاهری یا دعوت باطنی که آن تنها امر بین خدا و عبد نیست بلکه باید رسول یا امام نیز توبه او را قبول کند و برای او استغفار کند، و پیمان از او بگیرد، و هر کس که رسول یا امام برای او استغفار کند و توبه‌اش را بپذیرد، گناه او بخشیده شده و توبه‌اش قبول و دارای شاهد و گواه است، زیرا که اسلام (گناهان) ما قبلش را می‌پوشاند.
وقتی حال محاربین و مفسدین را ذکر کرد و اینکه عقوبت آنها در دنیا و آخرت شدیدترین عقوبت‌ها است، و اینکه هر کس به دست رسول یا امام توبه کند و به آنان متوسّل شود آن عقوبت عظیم از او ساقط می‌شود ... مناسب مقام این شد که توبه کنندگان به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مورد ندا قرار دهد و آنها را از چیزی که موجب آن عقوبت است بر حذر دارد و آنها را ترغیب به چیزی بکند که عقوبت را ساقط سازد، پس فرمود:
ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۶

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۲۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَةَ وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۶

ای اهل ایمان از خدا بترسید و به وسیله ایمان و پیروی از اولیای حقّ به خدا توسّل جوئید و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت عام، ایمان آورده‌اید، اتَّقُوا اللَّهَ بترسید از خدا از چیزی که موجب آن عقوبت است.
وَ ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَةَ وسیله‌ای که بتواند آن عقوبت را ساقط کند، بجویید. چون خطاب به مؤمنین است مقصود از «وسیله» که با الف و لام معرفه شده است کسی باید باشد که بعد از ایمان به رسول صلّی اللّه علیه و آله توبه را قبول کند و توبه به دست او باشد و این نیست مگر امام که به دعوت باطنی ولوی دعوت می‌کند، لذا ائمّهٔ هدی (ع) آنرا به خودشان تفسیر کرده‌اند.
وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ و در راه خدا جهاد کنید گویا که در آن (وسیله) اشعار به این است که جهاد بعد از توسّل به وسیله است، و امّا قبل از وسیله راهی نیست که در آن راه جهاد شود.

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۶] ..... ص : ۳۲۶

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيامَةِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۶

آنان كه كافر شدنـد اگر دو برابر آنچه كه در زمين است فدا آرند تا خود را از عذاب روز قيامت برهانند هرگز از آنها قبول نشود و آنان به دوزخ عذاب دردناك خواهند رسيد.

تفسير: ..... ص : ۳۲۶

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يعنى كسانى كه به اين وسيله كافر شدند، و آن در موضع تعليل براى طلب وسيله است.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۷
لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيامَةِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ تمثيل لزوم عذاب و شدّت آن است و اينكه هر كس به آن مبتلا شود رهائى ندارد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۳۷] ..... ص : ۳۲۷

اشاره

يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ ما هُمْ بِخارِجِينَ مِنْها وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۷

آنها كه دائم آرزوى آن كنند كه از آتش دوزخ بيرون شوند و هرگز بدر نخواهند شد كه عذاب آنها دائم و پايدار است.

تفسير: ..... ص : ۳۲۷

زيرا كه طريق خروج از آتش منحصر در توسّل به وسيله مذكور است و هر كس به آن كافر شود راه خروجى ندارد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۳۸] ..... ص : ۳۲۷

اشاره

وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما جَزاءً بِما كَسَبا نَكالاً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۷

دست زن و مرد دزد را به كيفر اعمالشان ببريـد اين عقوبتى است كه خـدا براى آنان مقرّر داشـته است و خـدا بر هر كار مقتدر و به مصالح خلق داناست.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۷

وقتی که حکم محارب و مفسد فی الارض و کافر را ذکر کرد حکم سارق را که او هم مفسد است ولی نه بحدّ قتل نیز ذکر کرد و شرایط سرقت که منجّر به حدّ شود از قبیل اینکه سرقت از جایی محفوظ و پوشیده باشد، و قیمت مال مسروق به ربع دینار برسد، و در مواقع گرسنگی و قحطی نباشد و شرایط قطع از قبیل ابتدا به دست و اینکه قطع نمی‌شود مگر چهار انگشت از دست راست، از ریشه‌های انگشتان و انگشت ابهام بریده نمی‌شود، و اینکه پای چپ قطع می‌شود نه پاشنه پا همه اینها در کتب فقهی به طور مفصّل ذکر شده است، و اینجا جای تحقیق و تفصیلش نیست، و این عقوبتی است از جانب خدا.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۸

[سوره المائدة (۵): آیه ۳۹] ..... ص : ۳۲۸

اشاره

فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۸

پس هر که بعد از ستمی که کرده است توبه کرده، کار خود را اصلاح نماید از آن پس خدا او را خواهد بخشید که خداوند بخشنده مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۸

فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ هر که به سبب توبه مخصوص نبوی یا ولوی از جانب قدرت امام توبه نماید. (بنا به قرینه سابق و بیان معصومین (ع)).

وَ أَصْلَحَ بدین گونه که مال دزدی را به صاحبش برگرداند، دیگر حدّی برای او نیست و مانند محارب عمل نمی‌شود.

فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ تعلیل است برای ما قبلش.

یعنی به همان علّت خدا توبه‌اش را می‌پذیرد که خدا آمرزنده مهربان است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۰] ..... ص : ۳۲۸

اشاره

أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۸

آیا ندانستی که ملک آسمان و زمین خدا راست هر که را خواهد عذاب کند و از هر که خواهد درگذرد و او بر هر چیز تواناست.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۸

چون مقام مقامی است که این مطلب در ذهن خطور می‌کند که شایسته نیست حدّ محارب یا سرقت بر مجرّد توبه ساقط شود، پس خداوند جواب می‌دهد و می‌فرماید: أَ لَمْ تَعْلَمْ و خطاب یا عامّ است برای هر کس که خطاب در مورد او صحیح باشد یا مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله است از قبیل بتو می‌گویم تا دیگری بشنود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۲۹

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۱] ..... ص : ۳۲۹

اشاره

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَ مِنَ الَّذِینَ هادُوا سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِینَ لَمْ یَأْتُوکَ یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ یَقُولُونَ إِنْ أُوتِیتُمْ هذا فَخُذُوهُ وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَ مَنْ یُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِکَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِیمٌ (۴۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۹

ای پیامبر غمگین از آن مباش که گروهی از آنان که بر زبان اظهار ایمان کنند و به دل ایمان نیاورند و براه کفر می‌شتابند و نیز اندوهگین مباش از آنکه یهودانی که جاسوسی می‌کنند سخنان فتنه خیز به جای کلمات حقّ تو، به آن قومی که از کبر نزد تو نیایند می‌رسانند مانند یهودان خیبر (آنها از عناد و دشمنی با اسلام) کلمات حقّ را بعد از آنکه به جای خود مقرّر گشت (به میل خویش) تغییر دهند (به دروغ و هوای نفس حرام را حلال و حلال را حرام کنند) و گویند اگر حکم قرآن این گونه که ما می‌خواهیم آورده شد بپذیرید و الّا دوری گزینید (حکم پیامبر را ابدا نپذیرید) و هر کس را خدا به آزمایش و رسوائی افکند هرگز تو آنها را از قهر خدا نتوانی رهانید آنها کسانی هستند که خدا نخواسته دلهاشان را از پلیدی کفر و جهل پاک گرداند. آنان را در دنیا ذلّت و خواری نصیب است و در آخرت عذاب بزرگی مهیّا است.

تفسیر: ..... ص : ۳۲۹

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ وقتی حال محارب و مفسد در عالم کبیر و عالم صغیر و حال سارق را در دو عالم و عقوبت آنان را ذکر کرد و آنچه که از وسیله عقوبت را از آنان ساقط می‌کند ذکر نمود رسول صلّی اللّه علیه و آله چون برای عالمین رحمت است بر منافقین امّتش محزون گشت، آنان که از وسیله منصرف شدند و به آن کفر ورزیدند گویا که آنها صورت اسلام را سرقت می‌کنند و کلمه‌ها را از محلّ خودش می‌دزدند، و همچنین بر یهود اندوهناک شد آنان که جاسوسی می‌کردند و گفتار را می‌دزدیدند تا برای دیگران حکایت کنند و کلمه‌ها را از جای خودش می‌دزدیدند، و نیز اندوهناک می‌شد بر اینکه هر کدام یک نوعی مفسد فی الارض هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۰

پس خداوند برای دلداری پیامبر او را مورد ندا و خطاب قرار داد و فرمود:

لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکَفْرِ آنهائی که به این وسیله به سوی کفر می‌شتابند، اندوهناکت نگردانند.

مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ گویا که آنان اسلام را دزدیدند و باز با نشان آنرا اظهار کردند.

وَ مِنَ الَّذِینَ هادُوا سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ و از آن کسانی که یهودی شدند زیاد دروغ می‌شنوند، زیرا دروغ گفتن مستلزم شنیدن آن است، یا اینکه قول تو را می‌شنوند تا بر تو دروغ بندند، یا اینکه آنها دروغ می‌شنوند نه راست چون سنخیّت با دروغ دارند.

سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِینَ لَمْ یَأْتُوکَ کلام ترا می‌شنوند تا آنرا برای قوم دیگری که از جهت تکبّر و مناعت و یا از جهت کینه و غضب پیش تو نیامدند، نقل کنند.

یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ استیناف است و جواب سؤال مقدّر جهت بیان حال کسانی که در کفر سرعت می‌کنند و حال یهود که دروغ می‌شنوند، یا صفت گروهی دیگر است. ولی اوّلی موافق‌تر و شامل‌تر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۱

و مقصود از تغییر کلمه‌ها یا تغییر در لفظ است به زیاد و کم کردن، چنانکه در باره بسیاری از آیات روایت شده یا برگرداندن از مفهومش است یا برگرداندن از مصداقی است که خداوند یا رسول برای آن وضع کرده‌اند، و معنی آن این است که کلمه‌ها را بعد از ثبوت در مواضع خودش تغییر می‌دهند، و گویا که منظور از این لفظ کلمه ولایت عهدی است که از جانب خدا است آنجا که فرمود: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ ... تا آخر آیه» زیرا که خلافی نبود که موضع آن ولایت عهدی علیّ (ع) بود، یا از جانب رسول است آنجا که فرمود: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، چون خلافی نبود در اینکه آن ولایت، ولایت عهد است و برای علیّ (ع) است.

یَقُولُونَ یعنی کسانی که در کفر شتاب می‌کنند، یا گروه دیگر.

إِنْ أُوتِیتُمْ هذا فَخُذُوهُ یعنی ای کسانی که در راه با ما موافقید. اگر همین را که ما می‌گوئیم به شما دادند بگیرید.

وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ اگر غیر از آنچه که ما می‌خواهیم بر شما عرضه شد، فَاحْذَرُوا از قبول آن بر حذر باشید.

و در سبب نزول آیه ذکر شده که آن در مورد داوری بردن یهود خیبر به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله یا در داوری کردن «ابن صوریا» برای آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله است.

و نیز ذکر شده که بین بنی قریظه و بنی النّضیر نوشته و عهدی بود مبنی بر اینکه اگر مردی از بنی قریظه مردی از بنی النّضیر را می‌کشت قاتل را به آنها بدهند تا کشته شود، و دیه هم کامل باشد، چون بنی النّضیر قوی‌تر بودند و مالشان نیز از بنی قریظه بیشتر بود اگر مردی از بنی النّضیر مردی از بنی قریظه را می‌کشت قاتل را باید به آنها می‌دادند تا آنرا بر شتری سوار کنند که صورتش را به سوی گناهش برگرداند وصورتش را با گل سیاه آلوده کند و نصف دیه به آنها داده شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۲

پس از آمدن پیامبر مردی از بنی قریظه، مردی از بنی النّضیر را کشت، پس طبق همان عهدی که بین آنان بود قاتل و دیه را طلب کردند، بنی قریظه خود داری کردند و گفتند: این محمّد صلّی اللّه علیه و آله بین ما و شما، پس بیایید داوری را به سوی او ببریم، پس به سوی عبد اللّه بن ابیّ رفتند که هم پیمان با بنی النّضیر بود و به او گفتند: از محمّد صلّی اللّه علیه و آله در خواست کن که پیمان ما را با بنی قریظه نقض نکند، عبد اللّه بن ابیّ خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله رسید و همانطور که گفته بودند گفت، پس جبرئیل نازل شد و گفت:

کلمه‌هایی که در تورات است اینان از مواضع خود تحریف می‌کنند.

وَ مَنْ یُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِکَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً و هر که را که خدا عذابش را بخواهد قدرت به منع فتنه و اصلاح آن ندارد.

أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ آنان کسانی هستند که خدا نمی‌خواهد دلهایشان را از نجاست‌هائی که موجب کفر و عقوبت می‌شود، پاک کند.

لَهُمْ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ با كشتن و اسارت و جزيه و دورى از وطن و اظهار نفاق منافق و رسوائى او و ترسيدن آنان همگى از مؤمنين و خوارى براى آنان در دنيا خوارى است.

وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ و در آخرت نيز عذابى بزرگ است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۲] ..... ص : ۳۳۲

اشاره

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئاً وَ إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۲

آنها جاسوسان دروغزن و خورندگان مال حرامند اگر نزد تو آمدند ميان آنها حكم كن يا روى از آنان بگردان و چنانچه روى از آنان بگردانى هرگز كوچكترين زيان بتو نتوانند رسانيد و اگر حكم كردى ميان آنها به عدالت حكم كن خدا حكم كنندگان به عدل را دوست دارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۳

تفسير: ..... ص : ۳۳۳

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ تكرار سمّاع دروغ براى ظاهر كردن علّت خزى و عذاب است، و «سحت» هر حرامى است كه از رشوه در حكم حاصل شود، هر چيزى است كه خداوند اجازه طريق تحصيل آنرا نداده از قبيل ثمن مردار و خمر و اجرت زنا و اجرت فالگيرى و خوردن مال يتيم و ربا بعد از بيّنه.

و در بعضى از اخبار آمده است: و امّا رشوه در حكم كفر به خداى بزرگ است، و در بعضى اخبار است: از جمله رشوه در حكم قبول كردن هديه بر بر آوردن حاجت برادر مؤمنش مى‌باشد، و در بعضى از اخبار ديگر آنچه را كه به وسيله داورى طاغوت گرفته مى‌شود اگر چه حقّ باشد حرام شمرده شده است.

فَإِنْ جاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ اگر يهود براى محاكمه و داورى آمدند تو بين اينكه محاكمه آنان را قبول كنى يا از آنان اعراض نمائى، مخيّر هستى.

وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئاً اگر بين آنها حكم كردى از ترس و جلب ميل آنها نباشد، زيرا اگر تو از آنها اعراض كنى نمى‌توانند بتو ضررى برسانند پس رو آوردن تو به سوى آنان نيز نبايد از ترس ضرر آنها باشد.

وَ إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ يعنى شايسته است كه حكم تو، به عدالت كه خدا به آن امر كرده است، باشد. نه طبق چيزى باشد كه آنها بر آن استوارند، مانند كفر و عدم حرمت.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ خدا حكم كنندگان به عدل را دوست دارد چه در مورد مؤمن باشد چه در مورد كافر.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۴

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۳] ..... ص : ۳۳۴

اشاره

وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراةُ فِيها حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۴

چگونه آنها به حكم نو سر فرود آرند در صورتى كه تورات نزد آنها است و در آن حكم خدا مذكور است و از آن روى گردانيده‌اند، و چنانچه تو نيز از تورات حكم كنى نخواهند پذيرفت چه اينان به خدا ايمان نياورده‌اند.

تفسير: ..... ص : ۳۳۴

وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ يعنى اينكه آنان اگر به حكم خدا راضى شوند، به حكم تو پناه نمى‌آورند، زيرا آنها اهل كتاب خدا هستند.
وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراةُ فِيها حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ در حاليكه تورات نزد آنهاست، بعد از آنكه تو حكم مى‌كنى از حكم تو بر مى‌گردند چون موافق با رأيشان نيست اگر چه موافق با حكمشان باشد. يا اينكه از تورات و از حكم خدا كه در آن است روى بر مى‌گردانند.
وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ آنها به كتابشان و بتو ايمان نمى‌آورند، و اين كنايه از كسانى است كه از حكم پيامبر در باره علىّ (ع) انحراف حاصل كردند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۴] ..... ص : ۳۳۴

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراةَ فِيها هُدىً وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هادُوا وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ وَ لا تَشْتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۴

و تورات را كه در آن هدايت و روشنايى دلهاست فرستاديم تا پيامبران كه تسليم امر خدا هستند بدان كتاب بر يهودان حكم كنند و نيز خداشناسان و عالمانى كه مأمور نگهبانى احكام كتاب خدا هستند و بر صدق آن گواهى دارند تبليغ كنند پس از هيچ كس نترسيد و از انتقام من بترسيد و آيات مرا به بهاى اندك مفروشيد كه هر كس بر خلاف آنچه خدا حكم فرمود حكم كند چنين كس از كافران خواهد بود.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۵

تفسير: ..... ص : ۳۳۵

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراةَ فِيها هُدىً ما تورات را فرو فرستاديم تا به وسيله آن به حق هدايت شوند.
وَ نُورٌ و آن نورى است كه بوسيله آن مبهمات كشف مى‌شود، اين موضوع، علّت آوردن بيان عدم ايمان آنهاست و كنايه از كسانى

است که از قرآن اعراض کرده‌اند که در آن بیان حقّ و کشف آن از ولایت علیّ (ع) است.

یَحْکُمُ بِهَا النَّبِیُّونَ الَّذِینَ أَسْلَمُوا پیامبرانی که تسلیم فرمان بودند به آن حکم کردند، این عبارت صفت بیان حال آنها و کنایه از کسی است که به حکمیّت قرآن راضی نشده و تسلیم و مطیع خدا نگشته است.

لِلَّذِینَ هادُوا و برای یهودیان نیز حکم می‌کنند، تورات نیز بر همین مبنا حکم می‌کند وَ الرَّبَّانِیُّونَ و کسانی که حقّ را طلب کردند به سبب ریاضت‌ها و مجاهدت‌ها نیز همین حکم را دارند.

وَ الْأَحْبارُ و کسانی که حقّ را به سبب علم و طریق بحث طلب کردند نیز اینگونه‌اند.

بِمَا اسْتُحْفِظُوا «استحفظه» یعنی از او حفظ و نگهداری چیزی را طلب کرد، یا اینکه او را نگهبان چیزی قرار داد. و لفظ «ما» موصوله یا مصدریّه است در آن اشاره به این است که آنان حافظ و نگهبان کتاب خدا از تغییر بودند، یا اینکه آنرا در سینه‌هایشان حفظ می‌کنند.

مِنْ کِتابِ اللَّهِ کتاب تدوینی یا احکام نبوّت.

وَ کانُوا عَلَیْهِ شُهَداءَ شهادت می‌دهند به ضرر کسی که کتاب خدا را تغییر دهد. از ائمّه (ع) در بیان کنایه بودن این آیه آمده است: این آیه درباره ما نازل شده است و «ربّانیّون» ائمّه هستند نه انبیا که آنها مردم را با علمشان تربیت می‌کنند، و «احبار» عبارت از علما هستند. یعنی این که مقصود کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و نازل شدن قرآن است، و اینکه حاکم به قرآن ائمّه (ع) و مشایخ آنان هستند که به آنها اجازه حکم به قرآن را داده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۶

فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ در حکومت‌هایتان از مردم نترسید و از احکامی که مقرّر کردیم اعراض نکنید، و خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و چون مقصود کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است در خطاب امّت را با محمّد صلّی اللّه علیه و آله جمع کرد.

وَ اخْشَوْنِ از من بترسید که من سزاوارتر به آن هستم.

وَ لا تَشْتَرُوا بِآیاتِی آیات مرا مفروشید یعنی آیات تدوینی را با تغییر و تبدیل مفروشید، و نه آیات تکوینی را که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و ائمّه هداة باشند.

ثَمَناً قَلِیلًا به بهای اندک، از اعراض دنیوی و اغراض آن (نفروشید) در اوّل سوره بقره در نظیر این آیه تفصیل کامل فروختن آیات خدا به بهای اندک و ناچیز گفته شد.

وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْکافِرُونَ و هر که به آنچه که خدا نازل کرده است، حکم نکند، کافر است بدان که سه آیه‌ای که در اینجا ذکر شد، به این صورت است که کفر و ظلم و فسق مترتّب بر عدم حکم به آنچه که خدا آنرا نازل فرموده شده است، و از این معنی لازم می‌آید که هر فردی از افراد انسان حاکم بما انزل اللّه باشد تا اینکه داخل تحت این آیه‌ها و مشمول آنها نباشد، در حالی که بیشتر مردم اصولا- حکم خدا را نمی‌دانند، و چنین نیست که هر کس حکم خدا را بداند اجازه حکم در بین مردم به او داده می‌شود، و از همین جا است که آیه را تفسیر کردند به کسی که به غیر آنچه که خدا نازل فرموده یا به این است

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۷

که اصلا حکمی نکند و یا به غیر آنچه خدا نازل کرده است، حکم نماید.

و تحقیق در این مقام این است که گفته شود که آنچه را که خداوند نازل کرده است مختصّ به احکام تدوینی نیست بلکه اعمّ از تدوینی است که انبیا آنرا به صورت نوشته در صحیفه‌ها و الواح آورده‌اند، و همچنین اعمّ از تکوینی در عالم کبیر از نبوّت‌ها و احکام آن است که از مقام روح به دلهای انبیا، و از آنجا به سینه‌هایشان، و از آنجا به سوی خلق نازل شده است، از قبیل سیاست‌ها و عبادت‌های قالبی.

و همچنین اعمّ است از احکام تکوینی در عالم صغیر و احکام عقلی که از مقام عقل در اوایل بلوغ نازل شده تا به سینه‌های خلق رسیده است.

پس هر انسانی یک زاجر و مانع الهی دارد و یک شیطان که او را فریب بدهد، و هر انسانی حتما دارای حکومت است، و این حکومت یا در وجود خود و در عالم صغیرش است، زیرا انسان بالاخره خالی از حرکت و سکون نمی‌تواند باشد و لو در خوردن و آشامیدن و سایر ضروریّات باشد، و اگر صاحب عیال و خانه باشد پس در اهل خانه‌اش نیز چنین است، و اگر دارای خدم و حشم و اموال باشد در آنها نیز چنین می‌باشد.

و باید حرکت و سکون اختیاری انسان دارای محرّک و انگیزه‌ای باشد، پس اگر داعی و باعث الهی باشد پس او در حرکت و سکونش حکم کننده است که به آنچه خدا نازل فرموده است. و از حکمی که عقل بر سینه‌اش می‌کند، پیروی نموده است. و اگر انگیزه و موجب آن شیطانی باشد، به غیر آنچه خدا نازل فرموده است، حکم می‌نماید.

و این حکومت کننده بین مردم اگر انگیزه حکومتش الهی باشد حاکم بما انزل اللّه است و اگر شیطانی باشد حاکم به غیر ما انزل اللّه است و حکم به ما انزل اللّه نکرده است و اگر صورت حکم حکمی باشد که خدا آنرا نازل فرموده است ولی در هنگام حکم از طرف خدا اجازه نداشته نه بدون واسطه مانند انبیا (ع) و نه با واسطه مانند اوصیای آنان، اگر چه حکمش به صورت ما انزل اللّه، در تدوین یا در نبوّت‌ها باشد، حکم چنین کسی غیر ما انزل اللّه و حکم طاغوت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۸

و آنچه که در اخبار وارد شده است که این مجلس جایی است که در آنجا نمی‌نشیند مگر نبیّ یا وصیّ یا شقیّ دلالت بر همین مطلب می‌کند، زیرا کسی که بدون وصایت در آنجا بنشیند، جلوس و حکمش نمی‌تواند بِما أَنْزَلَ اللَّهُ باشد بلکه «بغیر ما انزل اللّه» و به حکم شیطان است.

و لذا شفاعت را که با حکومت توأم است در آیات متعدّد معلّق بر اذن کرده است.

و از آنچه که ذکر شد روشن گشت که عدم حکم بِما أَنْزَلَ اللَّهُ لازم و مساوی حکم «بغیر ما انزل اللّه» است نه اینکه اعم از آن باشد زیرا انسان هیچ وقت خالی از یک نوع حکومت نمی‌تواند باشد، و کسی که خالی از حکومت نباشد اگر حکم بِما أَنْزَلَ اللَّهُ نکند قهرا حکم به «غیر ما انزل اللّه» کرده است و این به جهت تلازمی است که بین آن دو وجود دارد.

پس آنچه که در باره تفسیر آیه در اخبار به حکم به غیر ما انزل اللّه وارد شده، صحیح است. از امیر المؤمنین (ع) روایت شده که حکم دو حکم است، حکم خدا و حکم جاهلیّت و هر کس در حکم خدا خطا کند به حکم جاهلیّت حکم خواهد کرد «۱».

و آن دلیل بر همان چیزی است که ما گفتیم.

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۵] ..... ص : ۳۳۸

اشاره

وَ كَتَبْنا عَلَيْهِمْ فِيها أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۴۵)

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۴۶- تفسیر البرهان ۱: ص ۴۷۸/ ح ۲

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۳۹

ترجمه: ..... ص : ۳۳۹

و در تورات بر بنى اسرائيل حكم كرديم كه نفس را در مقابل نفس قصاص كنند و چشم را در مقابل چشم و بينى را به بينى و گوش را به گوش و دندان را به دندان و هر زخمى را قصاص خواهد بود پس هر گاه كسى به جاى قصاص به صدقه (ديه) راضى شود نيكى كرده و كفّاره گناه او خواهد شد و هر كس بر خلاف آنچه خدا فرستاده حكم كند چنين كسى از ستمكاران خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۳۹

وَ كَتَبْنا عَلَيْهِمْ فِيها در تورات اين نوع حكم را نوشتيم كه ... اظهار اين مطلب تقرير عدم رضايت آنان به حكم خداست، و اينكه به داورى حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله راضى شدند (چنانكه گفتيم) براى اين بوده است كه از حكم تورات فرار كنند.
أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ مجمل است و محتاج به بيان «يعنى» نفس مرد در مقابل مرد و عبد در مقابل عبد و مؤنّث در مقابل مؤنّث است، يا اينكه حكم تورات عامّ است (يعنى تفاوتى ندارد هر كه كسى را كشت بايد كشته شود) وَ الْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ يعنى بايد قصاص انجام شود. البته هر فقره از آيه محتاج به تقدير ديگرى نيز هست و آن اين است كه نفس در مقابل نفس كشته مى‌شود و چشم در مقابل چشم در آورده مى‌شود و هكذا ....
فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ پس كسيكه به قصاص تصدّق كند يعنى از قصاص بگذرد و به صدقه (ديه) راضى شود.
فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ كه آن ديه كفارّه گناهانش مى‌باشد.
وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ و هر كه به آنچه كه خدا نازل كرده است حكم نكند از ستمكاران خواهد بود.
اين موضوع را سه مرتبه تكرار نمود براى اينكه كمال اهميّت آن را برساند زيرا حكم به ما انزل اللّه چنانكه دانستى معيار تمام حركات و سكنات و مصحّح عبارات و سياسات است و به وسيله آن معاش و معاد استوار مى‌شود، و نيز تكرار براى اين است كه جمله اوّل ناظر به امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است زيرا كه خطاب در قول خدا: فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ تا آخر آيه» به امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، و جمله دوّم ناظر به احكام تورات و اهل آن است، و جمله سوّم ناظر به احكام انجيل و اهل آن است.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۰

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۶] ..... ص : ۳۴۰

اشاره

وَ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْراةِ وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدىً وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْراةِ وَ هُدىً وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۰

و از پى آن رسولان، باز عيسى پسر مريم را فرستاديم كه تصديق به درستى توراتى كه در دست او بود داشت و انجيل را نيز بر او فرستاديم كه در آن هدايت و روشنى دلها و تصديق كننده به درستى تورات و راهنمائى مردم و اندرز براى پرهيزكاران بود.

تفسير: ..... ص : ۳۴۰

وَ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ يعنى آثار نبيين و ربانيّين و احبار كه حكم به تورات مى‌كردند، از پى آن فرستاديم.
بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْراةِ وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدىً وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقاً عطف است بر جمله «فيه هدى و نور» چون آن جمله حال است و محلا منصوب، و آن را تكرار نمود چون اوّلى «حال» از عيسى (ع) است و دوّمى از انجيل.
لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْراةِ وَ هُدىً تكرار بدان جهت است كه اوّلى به اعتبار اجزاء است و دوّمى به اعتبار مجموع، و نيز اوّلى وصف است به اعتبار معانى موصوف و دوّمى وصف است به اعتبار لفظ آن اگر چه اينجا هم باز به اعتبار معانى است و تأكيد نيز مطلوب است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۱
وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ و اين پندى است براى پرهيزگاران زيرا كه وعظ (پند) نوعى نسبت است بين پند دهنده و پند گيرنده و كسى كه پند نگيرد اندرز براى او پند نيست، و متّقين كسانى هستند كه اندرز براى آنان پند است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۷] ..... ص : ۳۴۱

اشاره

وَ لْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۴۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۱

و اهل انجيل بايد بر آنچه كه خدا در آن كتاب فرستاد حكم كنند و هر كس به خلاف آنچه خدا فرستاده است حكم كند چنين كس از فاسقان خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۴۱

وَ لْيَحْكُمْ به صورت امر، و با كسر لام و فتح ميم نيز خوانده شده است.
أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ وصف كردن آنان گاهى به كفر است و آن عدم اقرار به خدا يا به دين خداست، و گاهى به ظلم است و آن دادن حقّ است به غير مستحقّ و منع كردن حقّ از مستحقّ، و گاهى به فسق است، و آن خارج شدن از طريق عقل و شرع مى‌باشد. و اين بدان جهت است كه آنها هر سه وصف را دارند و به آنها متّصف هستند، و براى اينكه آنها در نهايت رسوائى، رسوا هستند و براى اينكه اوّلى نسبت به امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و چون رسالت و كتاب و احكام او شريف‌تر است منحرف از احكام او و حاكم به غير آن احكام كافر ناميده شده است، تا مشعر به اين باشد كه منحرف از احكام او از جهت شرافتى كه دارد حالش از همه بدتر است، و دومى نسبت به يهود است، و چون كثرت در آنها غلبه دارد ظلم كه اضافه به غير است در آنها ظاهرتر و روشن‌تر است. و سومى نسبت به نصارى است و چون وحدت در آنها ظاهرتر است خروج از طريق وحدت كه همان فسق است بحال آنها مناسب‌تر است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۲
بدان كه مقصود از حكم به تورات و حكم به انجيل حكم در مطلق سياسات و عبادات نيست، زيرا آن دو به وسيله محمّد صلّى اللّه

عليه و آله و كتابش نسخ شده‌اند، بلكه مقصود حكم به كتاب و انجيل است به اعتبار آنچه كه در آن دو ثبت شده است از قبيل بعثت نبىّ صلّى اللّه عليه و آله و آثار و علاماتش. و مهمترين مقصود كنايه از امّت است در حكم به قرآن در باره خلافت علىّ (ع) پس غفلت مكن.

[سوره المائدة (۵): آيه ۴۸] ..... ص : ۳۴۲

اشاره

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتابِ وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ عَمَّا جاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي ما آتاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

و اين كتاب (قرآن) را بر تو به حقّ فرستاديم كه راستى و درستى همه كتابهائى كه در برابر اوست تصديق كرده است و به حقيقت كتب آسمانى پيشين گواهى مى‌دهد پس ميان آنها به آنچه خدا فرستاده است حكم كن و در اثر پيروى از خواهشهاى ايشان حكم حقّى كه بر تو آمده وامگذار. ما براى هر قومى شريعت و روشى مقرّر داشتيم و اگر خدا مى‌خواست همه را يك امّت مى‌گردانيد و لكن خواست تا شما را به احكامى كه در كتاب خود فرستاده است، بيازمايد. پس در كارهاى نيك پيشى گيريد كه بازگشت همه به سوى خداست و در آنچه اختلاف داريد شما را به جزاى آن آگاه خواهد ساخت.

تفسير: ..... ص : ۳۴۲

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ و اين كتاب را به سبب حقّ، يا متلبّس به حقّ، يا همراه حقّ فرو فرستاديم. در گذشته بيان شد كه حقّ در امثال اينجاها عبارت از ولايت كبرى است مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتابِ كه تصديق كننده همه آن چيزهايى است كه از جنس كتابهاى نازل شده و نبوّت‌هاى گذشته است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۳

وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ يعنى مراقب آن كتاب است تا از تغيير حفظ كند، و آنچه را كه از آن كتاب پنهان مى‌دارند ظاهر سازد و نبوّت‌هاى گذشته را تصديق نمايد، و «مهيمن» از اسماء خداى تعالى است و به معنى رقيب و حافظ و امانت‌دار و امين و شاهد است.

فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ پس بين امّت خود، يا بين اهل كتاب- اگر حكم بين آنها را اختيار كردى- حكم كن. مقصود كنايه از امّت و حكم آنان است.

بِما أَنْزَلَ اللَّهُ به آنچه كه خداوند در باره علىّ (ع) نازل كرده است.

وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ عَمَّا جاءَكَ مِنَ الْحَقِّ و از هوس آنها پيروى مكن، در حالى كه كتاب و نبوّت براى تو آمده است كه آن دو صورت حقّ است، و حقّ عبارت از ولايت است.

لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً يعنى براى هر فرقه و امّتى از شما شريعتى بر حسب قالب قرار داديم، و تأخير «منكم» براى اشاره به اين است كه شريعت مخصوص هر امّتى از اختلاف استعداد آنها ناشى شده است.

وَ مِنْهاجاً یعنی راه واضح به حسب قلب، و «شرعة» راه آب است که جمیع خلق به طور مساوی وارد آن می‌شوند، و احکام قالبی در هر امّت و شریعت راه به آب حیات است، و جمیع امّت در آن مساوی است و «منهاج» از نهج الامر وقتی که واضح باشد، و مراد طریق واضح از قلب به حقّ است، و آن به منزله تعلیل سابق است، یعنی از شریعت مخصوص خودت به واسطه شرایع آنان تجاوز نکن، زیرا شرایع آنان مخصوص خود آنها بود و برای تو شریعت مخصوص خودت است.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً که اگر خدا می‌خواست یک امّت متّفق بر یک طریق بدون اینکه شریعتی نسخ گردد و شریعت دیگری تجدید شود، قرار می‌داد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۴

وَ لكِنْ و لیکن شما را امّت‌های مختلف قرار داد لِيَبْلُوَكُمْ فِي ما آتاكُمْ تا بدانچه از شرایع جدید به شما داده است، بیازماید زیرا که قبول آنچه که عادت و الفت به او پیدا شده است. برای نفس آسانتر است، و به سبب آن صدق ایمان ظاهر نمی‌شود. به خلاف آن چه که غیر مألوف است و عادت به آن پیدا نشده است. که قبول چنین شریعتی نمی‌شود مگر از صدق ایمان به کسی که آن دین را آورده است.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ یعنی وقتی دانستید که اختلاف امّت‌ها برای امتحان شماست پس به کارهای خیر سبقت بگیرید و کارهائی که خداوند بر زبان پیامبرش به آنها امر کرده است انجام دهید. نه عادت‌هائی که از گذشتگانتان گرفتید، یعنی کارهای خیر را بگیرید در حالی که بر نفوستان سبقت می‌گیرید، زیرا نفسهایتان شما را به عادت‌ها امر می‌کند، یا بر دوستانتان سبقت بگیرید تا گوی سبقت را ببرید.

إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً که بازگشت جملگی شما به اوست چه پیشینیان و چه آیندگان، چه کسی که امر خدا را گرفته و چه کسی که به عادت آنرا اخذ کرده باشد. این عبارت تعلیل قول خداست که می‌فرماید: فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ و وعد و وعید برای هر دو گروه است.

فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ پس شما را به آنچه که از حقّ و باطل و امر و عادت در آن اختلاف داشتید آگاه می‌کند، و این نیز کنایه از ولایت و اختلاف آنها در ولایت بعد از رسول صلّی اللّه علیه و آله است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۴۹] ..... ص : ۳۴۴

اشاره

وَ أَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ (۴۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۵

ترجمه: ..... ص : ۳۴۵

و تو ای پیامبر بدانچه خدا بتو فرستاده میان مردم حکم کن و پیرو خواهشهای آنان مباش و بیندیش که مبادا ترا فریب دهند و در بعضی احکام که خدا به تو فرستاده است تقاضای تغییر کنند پس هر گاه از حکم خدا روی گردانیدند باک مدار بدانکه خدای خواهد به عقوبت بعض گناهانشان گرفتار سازد و همانا بسیاری از مردم فاسق و بدکارند.

تفسير: ..... ص : ۳۴۵

وَ أَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ بعضى گفته‌اند عطف بر «كتاب» يا بر «حق» است، به اين نحو كه «أن» را مصدريّه قرار دهيم، و دخول «ان» مصدريّه بر فعل امر نادر است و غير فصيح، بلكه «أن» در اغلب موارد براى تفسير مى‌آيد مخصوصا اگر بعد از كلمه‌اى قرار بگيرد كه در آن معنى قول باشد و در كلام فصحاء به عنوان و عطف بر معنى زياد و شايع به كار مى‌رود.

بنا بر اين يا بايد عطف بر «مصدّقا» به اعتبار معنى آن باشد، يعنى بر تو كتاب را فرو فرستاديم تا اينكه آنچه در برابر تو و حكم من است تصديق نمايى پس «ان» براى تفسير انزال آمده زيرا در آن معنى قول وجود دارد، چونكه فعل انزال هر گاه به لفظ نسبت داده شود به معنى قول مى‌باشد.

محتمل است كه «و ان احكم» به تقدير «أمرنا» باشد كه عطف بر «أنزلنا» بشود و باز «أن» تفسيريّه مى‌شود، و تكرار امر به حكم بما انزل اللّه براى تأكيد است و يا براى اين است كه يكى از آن دو در مورد زناى محصنه و ديگرى در باره قتلى است كه بين آنها واقع شده است، چنانكه از امام باقر (ع) روايت شده است كه امر به حكم بين آنها بدان جهت تكرار شده است كه آن دو، دو حكم هستند و به هر دوى آنها امر شده است، زيرا كه آنها در مورد زناى زن و مرد محصنه از پيامبر و كتاب خود داورى خواستند و در مورد قتلى كه بين آنها واقع شده بود به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله مراجعه كردند.

وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ از خواهشهاى ايشان پيروى مكن و مواظب باش كه تو را منصرف نكنند عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۶

از برخى از آنچه خدا بر تو نازل كرده است پس اگر برگردند بدان كه خداوند ميخواهد به نسبت بعضى از گناهان آنها را عقوبت كند، زيرا كه آنها گناهان زيادى دارند و روى آوردن به تو موجب سقوط عقوبت آنان است و روى گردانيدن از تو دليل اين است كه خداوند عقوبت آنها را به سبب بعضى از گناهانشان اراده كرده است.

وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ همانا بسيارى از مردم فاسق هستند، يعنى خارج از طريق حقّ هستند و آن كنايه از امّت است كه از امر پيامبر در باره ولايت على (ع) سرپيچى كردند امّا اگر نزول آيه در باره اهل كتاب باشد، جهت دلدارى رسول صلّى اللّه عليه و آله است كه از روى گردانيدن آنان تأسّف نخورد و از جهت نافرمانى آنها اندوهناك نشود.

[سوره المائدة (۵): آيه ۵۰] ..... ص : ۳۴۶

اشاره

أَ فَحُكْمَ الْجاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۶

آيا (با وجود اين دين كامل و قوانين محكم آسمانى) باز تقاضاى تجديد حكم جاهليت دارند، و كدام حكم از حكم خدا براى اهل يقين نيكوتر خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۴۶

أ فَحُكْمَ الْجاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ آيا با وجود این دین کامل، باز هم حکم جاهلیّت را می‌خواهند؟ این سخن مؤیّد وجه کنایه است، زیرا توبیخ امّت بعد از تصدیق رسول بر طلب حکم جاهلیّت جا دارد ولی توبیخ کسانی اصلا تصدیق نکرده‌اند جا ندارد.

وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ «لام» لام اختصاص است و ظرف متعلق به «حکما» یا به «احسن» است و استفهام برای انکار است یعنی کسی بهتر از خدا از جهت حکم برای قومی که یقین داشته باشند، وجود ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۷

مقصود این است که خداوند بهتر است از جهت حکم، زیرا که آن اگر چه بر حسب مفهوم اعمّ است ولی استعمال آن در این مقام برای ثابت کردن بهتر بودن و احسن بودن برای چیزی است که برتر بودن آن مقصود است (حکم خدا) و نفی أحسن بودن از غیر آن است.

و تعبیر از این معنی به نحوی که تعلّق لام هم ظاهر شود چنین است: خداوند حکومتش برای گروهی نیکو است که یقین دارند در شدیدترین نیکوئی، یا اینکه حکومت خدا نیکوست برای گروهی که به حکم خداوند یقین داشته باشند.

و تخصیص بهتر بودن حکومت به موقنین برای این است که بهتر بودن برای آنان معلوم است، برای اینکه آن حکومت موافق آنهاست نه غیر آنها که صاحبان هواها و گمان‌ها هستند.

برخی گفته‌اند: «لام» به معنی «عند» است و بنا بر این متعلّق به «احسن» می‌شود، و بعضی گفته‌اند: لام برای بیان است یعنی بیان متعلّق به استفهام، یعنی این استفهام برای قومی است که یقین داشته باشند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۱] ..... ص : ۳۴۷

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۷

ای اهل ایمان، یهود و نصاری را که دشمن اسلامند به دوستی نگیرید آنان بعضی دوستدار بعضی دیگرند و هر که از شما مؤمنان با آنها دوستی کند به حقیقت از آنها خواهد بود و همانا خدا ستمکاران را هدایت نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۳۴۷

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ منظور از «اولیاء» دوستانی است که با آنها معاشرت می‌کنید و از آنها مانند معاشرت دوستان توقّع یاری در بلاها دارید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۸

بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ پس از آنها توقع و دوستی نداشته باشید زیرا آنها چون بر یک دین هستند اگر چه از جهت دیگر با هم نزاع داشته باشند، باز با هم دوستند.

وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ زیرا رو کردن و دوستی نمی‌شود مگر از جهت سنخیّتی که بین دوستان موجود است و سنخیّت اقتضا

می‌کند که هر کس داخل سنخ خودش باشد.

از امام صادق (ع) است کسی که دوست آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد و آنها را بر جمیع مردم مقدّم بدارد به سبب آنچه که آنها را حقیقتا مقدّم داشته و آن خویشی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، پس چنین کسی به منزله آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، زیرا او از خود همان قوم است، و این به جهت آن است که آنها را دوست دارد و از آنها پیروی می‌کند. و همچنین است حکم خدا در کتابش که فرمود: وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ و قول ابراهیم: فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی.

إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ یعنی از آنها دوستانی نگیرید زیرا آنها ستمکارند به جهت اینکه اسلام را قبول نکردند و خداوند قوم ستمگران را هدایت نمی‌کند، یا اینکه آنها را برای خودتان دوست نگیرید که در این صورت شما به سبب دوستی با آنها و اعراض از مؤمنین ستمکار می‌شوید، آنوقت، خداوند شما را به سوی حق، هدایت نمی‌کند، چون خدا قوم ستمگر را هدایت نمی‌کند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۲] ..... ص : ۳۴۸

اشاره

فَتَرَی الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ یُسارِعُونَ فِیهِمْ یَقُولُونَ نَخْشی أَنْ تُصِیبَنا دائِرَةٌ فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَیُصْبِحُوا عَلی ما أَسَرُّوا فِی أَنْفُسِهِمْ نادِمِینَ (۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۸

گروهی از منافق که دلهایشان ناپاک و ناخوش است خواهی دید که در راه دوستی ایشان (یهود و نصاری) می‌شتابند و می‌گویند ما از این می‌ترسیم که مبادا در گردش روزگار آسیبی از آنها بما رسد باشد که خدا برای مسلمانان پیروزی‌ای پیش آرد یا امر دیگری از طرف خود که عزّت و دولت مسلمین است، قوّت یابد تا منافقان از آنچه در دل نهان کرده‌اند سخت پشیمان شوند.

بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۴۹

تفسیر: ..... ص : ۳۴۹

فَتَرَی الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ابن ابیّ و همدستانش را می‌بینی که در دلهاشان بیماری است.

یُسارِعُونَ فِیهِمْ که در دوستی آنها شتاب می‌کنند.

یَقُولُونَ نَخْشی أَنْ تُصِیبَنا دائِرَةٌ عذر آوردن دوستی با آنهاست که می‌گویند می‌ترسیم که به ما آسیبی رسد. و «دائره» عبارت از حوادث و مصیبت‌های روزگار است که در بین مردم دوران دارد.

روایت شده است که عبادة بن صامت به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفت:

برای من موالی «۱» فراوانی از یهود است و من از دوستی با آنها بیزارم و به خدا و رسول پناه می‌برم و من ولایت خدا و رسولش را دارم. ابن ابی گفت: من مردی هستم که از مصیبت‌ها و گرفتاریها می‌ترسم و من از دوستی با بندگان خودم بیزاری نمی‌جویم. پس این آیه نازل شد، فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ باشد که خدا برای رسولش و برای مؤمنین پیروزی پیش آرد.

أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ یعنی امری غیر از فتح از قبیل غنیمت، یا هلاک کردن دشمن، یا هلاک کردن کسانی که می‌گفتند می‌ترسیم به مصیبت و بلا گرفتار شویم که در آن امر عزّت مؤمنین است و به وسیله آن ذلّت کافرین و دوستانشان ظاهر می‌شود.

فَيُصْبِحُوا يعنى اين منافقين در دنيا يا در آخرت عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ بر كارى كه در دلشان پنهان كرده‌اند از نفاق با مؤمنين و

---

(۱) ظاهرا مقصود بنده است. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۰

دوستى با كافران نادِمِينَ پشيمان شوند، در اخبار «۱» وارد شده است كه تأويل آيه در مورد بنى اميّه است، پس مى‌گوئيم: نزول آيه اگر چه در باره عبد اللّه بن ابىّ و اصحابش بوده است، ولى كنايه از مخالفين علىّ (ع) است و در مورد هر كس كه مخالف ائمّه (ع) باشد همه آنان از بنى اميّه محسوب مى‌شوند و تا ظهور قائم (عج) اين امر جارى است.

[سوره المائدة (۵): آيه ۵۳] ..... ص : ۳۵۰

اشاره

وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۰

و اهل ايمان چون از نفاق و سيرت زشت آنان آگاه شوند گويند آيا اينان هستند كه با جديّت و مبالغه بسيار به خدا سوگند ياد مى‌كردند كه ما از شما هستيم؟ اكنون چگونه ريا كارى آنها پيدا شد! اعمالشان باطل گرديد و سخت زيانكار شدند.

تفسير: ..... ص : ۳۵۰

وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا مؤمنان در دنيا بعد از برگشتن امر بر كفّار يا بر منافقين، منافقين را در زمره كافرين مى‌بينند، يا در آخرت پس از آنكه آنها را در طريق كافران مشاهده مى‌كنند، مى‌گويند: ... ضمنا «يقول» به فتح (با آن مقدّر) نيز خوانده شده است كه عطف بر «ان يائى» يا بر «فيصبحوا» باشد.

أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ اشاره به منافقين است.

يعنى مؤمنين پس از آنكه منافقان را در زمره كافران ديدند، و نگريستند كه حال مؤمنين نيكو است از باب خوشحالى و شادى به سبب چيزى كه به مؤمنين رسيده است مى‌گويند: آيا اينان همان كسانى نيستند كه سوگند شديد مى‌خوردند كه ايمان دارند! إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ لذا به طريق تعجب مى‌گويند كه اينان همان‌هائى نيستند كه مى‌گفتند كه با شماهستند. (خير اين چنين نيست) اعمالشان باطل گرديد و سخت زيانكار شدند.

---

(۱) تفسير الصافى ۲: ص ۴۷

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۱

[سوره المائدة (۵): آيه ۵۴] ..... ص : ۳۵۱

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكافِرِينَ يُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۱

اى اهل ايمان هر كه از شما از دين خود مرتدّ شود به زودى خدا قومى را كه دوست دارد و آنها نيز خدا را دوست دارند و نسبت به مؤمنان فروتن و به كافران سرفراز و مقتدرند (مانند علىّ (ع) و شيعيانش) به نصرت اسلام بر مى‌انگيزد كه در راه خدا جهاد كنند و در راه دين از ملامت و نكوهش احدى باك ندارند اين است فضل خدا كه هر كه را خواهد عطا كند و خدا را رحمت وسيع و نامنتهى است و به احوال هر كه استحقاق آنها را دارد داناست.

تفسير: ..... ص : ۳۵۱

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ ارتداد شما از دين، هرگز نمى‌تواند به دين خدا ضرر برساند.

فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ مقصود ارتداد از قول محمّد صلّى اللّه عليه و آله در ولايت علىّ (ع) است، و مقصود به قومى كه خدا آنها را دوست دارد، اصحاب علىّ (ع) است، زيرا اين وصف براى آنان از سيّد و آقايشان علىّ (ع) گرفته شده است، چون پيامبر صلّى اللّه عليه و آله در جنگ خيبر فرمود: فردا پرچم را به دست كسى مى‌دهم كه خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسول هم او را دوست دارند، و خلافى نيست كه آن شخص علىّ (ع) بود، و چون آيه تا روز قيامت جريان دارد پس هر يك از اصحاب ائمّه تا مهدى (ع) مشمول اين آيه هستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۲

گاهى تفسير به علىّ (ع) و اصحابش شده است، و تفسير به اصحاب علىّ (ع) نيز شده است. علىّ (ع) در روز جمل فرمود: با اهل اين آيه تا امروز جنگ نشده است.

و از امام صادق (ع) است «۱» كه آنان امير المؤمنين و اصحاب او هستند كه با ناكثين و مارقين «۲» جنگ كردند.

أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ «اذلّة» از «ذلّ» با كسره ذال به معنى نرمى يا از «ذلّ» است با ضمّ ذال به معنى خوارى و معنى آن اين است كه خودشان را نزد مؤمنين ذليل حساب مى‌كنند به اينكه خود را تحقير مى‌كنند و مؤمنين را گرامى مى‌دارند، زيرا مؤمنين آنها را ذليل حساب مى‌كنند.

أَعِزَّةٍ عَلَى الْكافِرِينَ يعنى غليظ و شديد هستند و مقصود اين است كه آنها صاحب مناعت و عزّت نسبت به كافرين هستند كه كافرين آنها را چيزى حساب نمى‌كردند.

يُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ آنان در راه خدا جهاد مى‌كنند نه در راه نفس و شيطان.

وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ هر كارى را به امر خدا انجام مى‌دهند و از كسى نمى‌ترسند و تنها ناظر به امر خدا هستند، نه به خاطر مدح مدح كننده‌اى و نه به خاطر سرزنش سرزنش كننده‌اى.

ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ آوردن اسم اشاره بعيد جهت نهايت تعظيم نسبت به آن صفاتى است كه ذكر شد و همچنين

---

(۱) تفسير الصافى ۲: ص ۴۳- تفسير البرهان ۱: ص ۴۷۹/ ح ۲- مجمع البيان ۲: ص ۲۰۸.

(۲) ناکثین: پیمان شکنان و منظور طلحه و زبیر و یاران آنهاست که همراه با عایشه جنگ جمل را ایجاد کردند که سر انجام شکست خوردند و طلحه و زبیر کشته شدند.

قاسطین: نابود کنندگان قسط، معاویه و یارانش بودند که جنگ صفّین را ایجاد کردند که سر انجام به حکمیّت کشید.

مارقین: خوارج هستند که پس از حکمیّت و نتیجه ناصحیح آن به علیّ (ع) اعتراض کردند و به جنگ وی پرداختند که اکثر آنها در جنگ نهروان کشته شدند و ابن ملجم مرادی قاتل علیّ (ع) از آنها بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۳

است نسبت دادن فضل به خدا که آن هم به همان منظور است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۵] ..... ص : ۳۵۳

اشاره

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ (۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۳

ولیّ امر و یاور شما تنها خدا و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنانی هستند که نماز بپا داشته و فقیران را در حال رکوع زکات می‌دهند.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۳

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ از طریق عامّه و خاصّه وارد شده که آیه در مورد علیّ (ع) نازل شده است، در وقتی که در مسجد در رکوع نماز انگشترش را، یا جامه‌اش را که قیمت آن هزار دینار بود، صدقه داد. و مفسّرین عامّه انکار نمی‌کنند که اخبار دلالت بر نزول آیه در باره علیّ (ع) می‌کند و از راوی‌های خودشان به طریق‌های متعدّد نقل کرده‌اند که آیه در باره علیّ (ع) نازل شده است، ولی در عین حال در تفسیر آیه می‌گویند که چون آیه بعد از نهی از دوست گرفتن اهل کتاب است و شکّی نیست که مقصود از اولیاء در آنجا اولیاء و دوستان در معاشرت است نه اولیای تصرّف ... پس در اینجا نیز به قرینه مقابله و جمع آمدن «مؤمنین» باید مقصود اولیاء معاشرت باشد، و اگر مقصود امیر المؤمنین (ع) بود و مقصود از ولایت هم، ولایت تصرّف بود به اسم او تصریح می‌شد. یا اینکه «و الّذی آمن» را به صورت مفرد می‌گفت. اینان غافل هستند از اینکه اگر به اسم علیّ (ع) تصریح می‌شد یا «مؤمن» را مفرد می‌آورد با ملاحظه اتّفاق در اینکه این آیه در باره علیّ (ع) نازل شده است، اسم علی را حذف می‌کردند تا مطلب را بر مخالفین علیّ (ع) مشتبه سازند. پس می‌گوئیم:

نسبت ولایت اوّلا به خدا، سپس به رسولش صلّی اللّه علیه و آله سپس به کسانی ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۴

که ایمان آورده‌اند دلالت بر این می‌کند که مقصود از ولایت، ولایت تصرّف است که در قول خدا: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ آمده است، زیرا ولایت خدا ولایت معاشرت نیست، و ولایت رسول هم چنین نیست به قرینه عطف و به اینکه این مطلب از خارج معلوم است. پس همچنین است ولایت الَّذِينَ آمَنُوا به قرینه عطف و به قرینه عدم تکرار ولیّ، زیرا مقصود این است که ولایت در اینجا یک امر است که در ظهور ترتّب دارد، چون ولایت رسول چیزی جز ولایت خدا نیست و ولایت خدا با ولایت رسول

محقّق می‌شود، پس همچنین است ولایت کسانی که ایمان آورده‌اند که آن ولایت رسول صلّی اللّه علیه و آله است که در ولایت مؤمنین بنا بر آنچه که شیعه معتقد است، ظاهر می‌شود. و اگر مقصود ولایت معاشرت بود «اولیاءکم» به لفظ جمع بهتر می‌بود. و تقیید الَّذِینَ آمَنُوا به اقامه نماز و دادن زکات در حال رکوع دلالت می‌کند بر اینکه ولایت معاشرت مقصود نیست و گر نه همه مؤمنین در آن مساوی بودند، در حالی که چنین نیست که مؤمنین به آن صفاتی که ذکر شد متّصف باشند.

از سوی دیگر خلاف قابل اعتنائی نیست که این آیه در باره علیّ (ع) نازل شده است و صورت اوصاف مخصوص اوست.

و قول خدا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ به صورت مضارع اشاره به این است که این وصف برای آنها استمرار دارد، یعنی حال آنان همیشه چنین است که نماز بپا دارند و در حال خضوع برای خدا نه در حال بهجت و سرور نفس زکات بدهند، زیرا آنان کارهایی را که انجام می‌دهند در حالی است که دلهایشان ترسناک است و اینکه به سوی خدا باز می‌گردند.

به خلاف کسی که فعلی را از ناحیه نفس انجام می‌دهد که شأن او خشنود گشتن از کارش می‌باشد و توقّع دارد دیگری بر فعل او مدح کند، زیرا هر حزبی از احزاب نفس به آنچه که نزد آنهاست خوشحالند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۵

دوست دارند بر کاری که نکرده‌اند سپاسگزاری و حمد شوند تا چه برسد به کاری که انجام داده‌اند.

و استمرار صفات بر حسب معنی برای علیّ (ع) و اولاد معصومین او به شهادت دشمنانشان است، بنا به نقل عامّه و خاصّه به حسب صورت نیز جز علیّ (ع) کسی مصداق این آیه نبوده است. البتّه صدور زکات در حال رکوع برای هر یک از ائمّه (ع) واقع شده چنانکه از طریق خاصّه وارد شده است.

نسبت ولایت به خدا نه به مخاطبین و آوردن ادات حصر دلیل کاملی است بر اینکه مقصود ولایت تصرّف است، و آن امری است که برای خدا ذاتا ثابت است و برای رسول و جانشینانش به اعتبار اینکه مظهر خدا هستند تحقّق دارد. و برای هیچ کسی حقّ شراکت در آن وجود ندارد، امّا مقصود از ولایت معاشرت نیست که با وضع و قرار داد و اتّخاذ درست شود، و گر نه منحصر کردن به صفات مذکور در آیه وجهی نداشت و مقابله اقتضا می‌کرد که بگوید: بلکه شما اولیای خدا هستید ... تا آخر. یا بگوید: بلکه خدا و رسولش و مؤمنین را اولیای خدا بگیرند و چون مقصود ولایت تصرّف است که بالذّات برای خدا ثابت است در مورد عکس آن فرموده است:

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۶] ..... ص : ۳۵۵

اشاره

وَ مَنْ یَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۵

و هر کس ولیّ او خدا و رسول و اهل ایمان باشند، پیروز است که تنها لشگر خدا فاتح و غالب خواهد بود.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۵

وَ مَنْ یَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا این آیه بیانگر آن است که ولایت سابق، ولایت تصرّف است و برای غیر خدا و جانشینانش

جز قبول آن چیزی نیست و هر کس از مردم آن ولایت را قبول کند بدین نحو که استعداد ظهور ولایت در خودش را داشته باشد مرتبط به خدا و جانشینان او می‌شود، و هر کس که مرتبط با خدا گشت از حزب اللّه می‌شود و هر کس از حزب اللّه شود غالب می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۶

فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ و اگر مقصود ولایت معاشرت بود بهتر این بود که بگوید «و من یتّخذ اللّه» یا «من صار ولیّا للّه».

حاصل اینکه در لفظ آیه دلالات واضحی است بر اینکه مقصود از ولایت، ولایت تصرّف است، و اینکه آن ولایت بعد از رسول برای همه مؤمنین نیست، بلکه برای کسانی است که متّصف به صفات مخصوص باشند هر کس میخواهد باشد چند نفر باشند یا یک نفر. خواه بگوئیم که آیه در باره علیّ (ع) نازل شده است یا نگوئیم. ولی به اتفاق فریقین این اوصاف جز در علیّ (ع) در کسی یافت نمی‌شود و آیه در حقّ علیّ (ع) نازل شده است.

و مقصود از کسانی که ایمان آورده‌اند در اینجا همان کسانی هستند که در آیه سابق موصوف شده‌اند، چون نزد اهل فنّ ثابت شده است، که وقتی معرفه تکرار شود عین اوّلی می‌شود.

[سوره المائدة (۵): آیه ۵۷] ..... ص : ۳۵۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُمْ هُزُواً وَ لَعِباً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ الْکُفَّارَ أَوْلِیاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۵۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۶

ای اهل ایمان با آن گروه از اهل کتاب و کافران که دین شما را به فسوس و بازیچه گرفتند دوستی نکنید و از خدا بترسید اگر ایمان آورده‌اید.

تفسیر: ..... ص : ۳۵۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُمْ هُزُواً وَ لَعِباً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ الْکُفَّارَ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۷

یعنی به سبب ولایت کسی که مأمور به ولایت و دوستی با او شدید اهل کتاب و کفّار را ولیّ و دوست خود قرار ندهید، و این معنی به قرینه این است که این آیه بعد از آیه ولایت خدا و قبول ولایت خدا آمده است، و تعلیق نهی بر این وصف جهت اشعار به علّت نهی است.

أَوْلِیاءَ زیرا آنها در جدائی و دشمنی با شما هستند پس برای شما شایسته نیست که دوستی آنها را اتّخاذ کنید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ از خدا بترسید از اینکه کفّار و اهل کتاب را ولیّ خود قرار دهید.

إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ اگر مؤمن هستید و اینگونه تقوی را دارید آنها را دوست نگیرید چون ایمان اقتضای دوری از آنها را می کند، نه نزدیکی و دوستی با آنها.

[سوره المائدة (۵): آيه ۵۸] ..... ص : ۳۵۷

اشاره

وَ إِذا نادَيْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ (۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۷

و چون شما ندای نماز بلند كنيد آنرا مسخره و بازى انگارند آن قوم مردمى بى‌خرد و نادانند.

تفسير: ..... ص : ۳۵۷

وَ إِذا نادَيْتُمْ عطف است بر قول خدا «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ» و يا حال است.
إِلَى الصَّلاةِ اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ زيرا كه عقل تعظيم حق و عبادات او را اقتضا مى‌كند، نه استهزاء به آنها را.

[سوره المائدة (۵): آيه ۵۹] ..... ص : ۳۵۷

اشاره

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَ أَنَّ أَكْثَرَكُمْ فاسِقُونَ (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۷

بگو اى اهل كتاب آيا جز آنكه ما مسلمانان به خدا و كتاب خودمان و كتاب شما ايمان آورديم و شما ايمان نياورده اكثرا فاسقيد، چيز ديگرى موجب كينه و انكار شما بر ما مى‌باشد؟ (البته نيست)
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۸

تفسير: ..... ص : ۳۵۸

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا بگو: اى اهل كتاب آيا ما را سرزنش مى‌كنيد از باب مكافات، يا اينكه از ما اكراه داريد يا ما را آزار و شكنجه مى‌دهيد؟
إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ از اينكه به خدا ايمان آورده‌ايم، عبارت بعد از الّا مستثنى بتقدير «لام يا باء» است، يا مفعول به است بدون واسطه حرف.
وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ كنايه از منافقين امّت است در كينه‌اى كه از علىّ (ع) و اولاد معصومين (ع) و اصحاب پيرو آنان دارند.
وَ أَنَّ أَكْثَرَكُمْ فاسِقُونَ همانا اكثر شما بدكار و نافرمان هستيد. يعنى از طريق حق و عقل خارج هستيد، و آن عطف بر «أن آمنّا» يا بر «اللّه» است يعنى مگر اينكه ما ايمان بياوريم كه بيشتر شما فاسق هستيد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۶۰] ..... ص : ۳۵۸

اشاره

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ غَضِبَ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَ الْخَنازِيرَ وَ عَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ (۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۸

بگو اى پيغمبر، آيا شما را آگاه سازم كه كدام قوم را نزد خدا بدترين پاداش است؟ كسانى را كه خدا بر آنها لعن و غضب كرد و آنان را به بوزينه و خوك مسخ نمود و آنكس كه بندگى شيطان كرد اين گروه نزد خدا بدترين و گمراه‌ترين خلق از راه راستند.

تفسير: ..... ص : ۳۵۸

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ يعنى آن ايمانى كه به خاطر آن انتقام مى‌گيريد، يا از آن فسق، يا از آن كينه، يعنى اگر اين كار به اعتقاد شما يا در واقع بد باشد آيا شما را به بدتر از آن خبر بدهم؟ ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۵۹

مَثُوبَةً از باب جزاء و پاداشى كه نزد خداست.

عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ خبر مبتداى محذوف است تقدير آن چنين است:

صاحب اين شرّ كسى است كه خدا او را لعنت كرده، يا اين شرّ صفت كسى است كه مورد لعن خدا قرار گرفته است، يا بدل است به تقدير مضاف كه تقدير آن بيان صفتى از لعنت و چگونگى آن مى‌باشد، و آن مبتدا است و جمله أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً خبر آن است.

وَ غَضِبَ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَ الْخَنازِيرَ وَ عَبَدَ الطَّاغُوتَ و بر او خشم گرفته است و بعضى از آنها را بوزينه و خوك گردانيده است و خود بنده بت شده‌اند. در لفظ «عبد» چند قرائت است، به صورت معلوم، مجهول به تقدير «فيهم»، عابد الطّاغوت، و عبدة الطّاغوت، و عبد الطّاغوت به صورت جمع مانند خدم و عبد الطاغوت بضمّ باء كه وصف باشد، و امّا عطف آن طبق همه قرائت‌ها واضح است، (در مورد و تفسير طاغوت قبلا شرح مفصّلى در آيه الكرسى بيان شد).

أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ «سواء السبيل» اضافه صفت به موصوف است يعنى سبيل سواء، و منظور راهى است كه به هيچ يك از دو طرف افراط و تفريط يهود و نصارى مايل نباشد.

مقصود از صيغه تفضيل (اضلّ بر وزن افعال صفت تفصيلى است) مطلق زيادى است نه نسبت به مؤمنين يا نسبت به كينه‌دارها و يا نسبت به فاسقين يا نسبت به مؤمنين است. بنا بر اعتقاد آنها، يا نسبت به مؤمنين است بر سبيل استهزاى آنان.

[سوره المائدة (۵): آيه ۶۱] ..... ص : ۳۵۹

اشاره

وَ إِذا جاؤُكُمْ قالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما كانُوا يَكْتُمُونَ (۶۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۹

چون آنان نزد شما مؤمنین آیند اظهار ایمان کنند و حال آنکه آنها با همان کفر و انکار که به اسلام وارد شدند باز از اسلام بیرون رفتند و خدا به نفاقی که در دل پنهان دارند آگاه‌تر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۰

تفسیر: ..... ص : ۳۶۰

وَ إِذا جاؤُكُمْ قالُوا آمَنَّا این آیه تأدیب مؤمنین است که مراقب حال اینگونه افراد باشند و کنایه از منافقین از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ قَدْ دَخَلُوا در مجلس تو یا در دین تو داخل شدند.

بِالْكُفْرِ یعنی دخول آنها در مجلس یا دین تو نه برای رهائی از کفر است بلکه از جهت مطیع و تسلیم شدن در مقابل سلطنت تو است.

وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ از نزد تو یا از دین تو خارج شدند بدون اینکه کلام تو در آنها اثری بکند.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما كانُوا يَكْتُمُونَ یعنی خدا با نفاقی که در دل پنهان دارند آگاه‌تر است، تهدید آنهاست.

[سوره المائدة (۵): آیات ۶۲ تا ۶۳] ..... ص : ۳۶۰

اشاره

وَ تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يُسارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۶۲) لَوْ لا يَنْهاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما كانُوا يَصْنَعُونَ (۶۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۰

بسیاری از آنها را بنگری که در گناه و ستمکاری و خوردن حرام می‌شتابند که بسیار کار بدی را پیشه خود ساختند.

اگر علما و روحانیّین آنها را از گفتار زشت و خوردن حرام باز ندارند (بلکه با آنها در خوردن مال حرام و رشوه شرکت کنند) آنها هم کار بسیار زشت می‌کنند.

تفسیر: ..... ص : ۳۶۰

وَ تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يُسارِعُونَ فِي الْإِثْمِ و بسیاری از آنان را می‌بینی که به سوی گناه می‌شتابند، گناهی که به غیر تعدّی نکند.

وَ الْعُدْوانِ یعنی بدی کردن به غیر، و مقصود اهل از کتاب کنایه به امّت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۱

وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ و حرام خوارگی آنان، این مطلب، بیان نکوهش از فعل آنان است.

لَوْ لا يَنْهاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ در باره ربانیّون و احبار پیش از این گفتیم که اوّلی مرتاض‌ها و دومی علما هستند.

عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ قول اعم از گفتار و کردار است چنانچه تحقیق آن گذشت.

وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما كانُوا يَصْنَعُونَ تعبیر به يَصْنَعُونَ در اینجا اشاره به این است که ذمّ اینان رساتر از سابقین است، زیرا در آیه

سابق به سبب جهل و نادانی خود عمل می‌کردند (یعملون) ولی در اینجا از روی علم و آگاهی امر خدا را ترک می‌کنند، زیرا استعمال صنع به معنی ساختن، غالبا در جایی است که عمل با قدرت و فکر انجام گیرد.

از ابن عباس است: که این آیه شدیدترین آیه در قرآن است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۶۴] ..... ص : ۳۶۱

اشاره

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْياناً وَ كُفْراً وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ كُلَّما أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۱

یهود گفتند دست خدا بسته است (دیگر تغییری در خلقت نمی‌دهد و چیزی از عدم به وجود نخواهد آمد) به واسطه این گفتار دروغ دست آنها بسته شد و به لعن خدا گرفتار گردیدند بلکه دو دست (قدرت و رحمت) او گشاده است. هر گونه بخواهد انفاق می‌کند، و همانا قرآنی که بتو نازل گشت بر کفر و طغیان بسیاری از اهل کتاب بیفزود و ما به کیفر آن تا قیامت آتش کینه و دشمنی را در میان آنها برافروختیم، هر گاه برای جنگ با مسلمانان آتشی برافروزند خدا آن آتش را خاموش سازد و آنها در روی زمین به فساد کاری می‌کوشند و خدا هرگز مردم ستمکار و مفسد را دوست نمی‌دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۲

تفسیر: ..... ص : ۳۶۲

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ بسته شدن دست کنایه از امساک و بخل است و باز شدن دست کنایه از جود و بخشش است.

بدان که یهود عقائد مشتّت و مذاهب مختلف و آرای مبتدعی دارند که از جمله آنهاست اعتقاد به اینکه خدا جسم است و اینکه خداوند آسمان و زمین و موالید موجود در آن را در شش روز آفرید، و آخر مخلوقات در روز آخر آدم بود و از جانب چپ او حوّاء آفریده شد، و خداوند او را در بهشت جای داد که در عدن بود، و از خوردن درختی منع نمود، و حوّاء با فریب شیطان و مار از آن درخت خورد و آدم را هم وادار به خوردن نمود، و اینکه خداوند از آفریدن آدم و بنی آدم پشیمان شد، و خداوند فارغ گشت از خلق و آفرینش روز جمعه و روز شنبه را استراحت کرد در حالی که کارش تمام شده و راحت شده بود. پس خدای تعالی گفتار باطل آنها را نقل کرده و ردّ نموده و به آنها نفرین کرده است.

غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشاءُ «يد» چنانکه در امثال آن گذشت مختصّ به عضو مخصوصی نیست که برای صاحبان حیات حیوانی است بلکه يد اسم معنی عامّ است که دارای مصداقهای فراوان مترتّبی است که بعضی از آنها فوق بعضی دیگر است.

و آن معنائی است که به وسیله آن تصرّف به حرکت می‌شود در جذب و دفع و دخل و خرج، و چیزی است که به وسیله آن قدرت حاصل می‌شود در انفاق و امساک و ایجاد و اعدام و غیر اینها از لوازم تصرّف.

و آن «یـد» در حیوان آلت (عضو) مخصوصـی است که از اجسام مختلف مرکّب شـده است، و در انسان ملکی آلت دیگری است و در

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۳

پس او به ذات احـدیّتش مصـداق جمیع اسـما و صـفات متقابل است به نحوی که از آن نه تکثیر لازم آیـد و نه ترکیب و نه تحدید، زیرا کسـی کـه او را بـه چیزی محـدود نمایـد او را شـمرده و برای او دومی ثـابت کرده است، و هر که او را دو گـانه کنـد به تجزیه پرداختـه و هر کس او را تجزیه کنـد به او جاهـل شـده و او را نشـناخته است. پس از وجـوب وجـودش بر عـدم ترکیب او اسـتدلال می‌شود و چون مرکّب نیست پس حدّی ندارد، لذا بر هر چیزی احاطه دارد.

و این برهان از تمامترین و کاملترین براهینی است که حکما بر احاطه او اقامه کرده‌انـد بلکه این برهان اصل همه است و همه دلیل‌ها به آن بر می‌گردد، پس او با احـدیّتش مصـداق صـفات حقیقی محض است و مصـداق صـفات حقیقی دارای اضافه است و مصداق همه اضافه‌ها و سلب‌ها است، پس او حیّ دانا و شـنوا و بینا، و مدرک، و توانا، و مرید و متکلّم، و بخشنده و مهربان است و خالق، و روزی دهنـده، و ابتـدا کننـده، و اعاده کننده است، و تصـرّف کننده و راهنما، و تفضّل کننده، گمراه کننده، انتقام گیرنده، سبّوح و قدّوس است. و لکن این اسما در مرتبه احدیّتش ظاهر نیست، که آن مرتبه، مرتبه غیب است، آنجا نه اسمی برای اوست و نه رسمی، و نه خبری از او هست و نه اثری، بلکه او در ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۴

مقام معروفیّت، که به نام نفس رحمان و حقیقت محمّدیّه و اضافه اشـراقیّه و عرش رحمن و ولایت مطلقه، و مشیّت و حق مخلوق به او و امثالهم ظاهر گردیده است، که همه آنها از اسـماء خدا می‌باشد. و این غیر از هزار هزار اسم خدای تعالی است زیرا شأن خدای تعالی این است که مصـداق آن اسـماء در مقام ظهور باشد، و آن اسـماء به اعتبار خودش بدون اعتبار به هیچ حیثیّتی، ید اللّه است و به اعتبار اینکه آن اسـماء وجهی به سوی خـدا دارند و وجهی به سوی خلق، و به اعتبار پیوسـتگی آنها به ملکوت علیا و سـفلی، و به اعتبار ظهور لطف و قهر در آن اسـماء دو دست خـدا نامیـده می‌شود و محقّق می‌گردد. از اینرو گفته شـده که هر دو دسـتش جانب یمین و راست است. و این گفته شده: (ای خدائی که دو دسـتت را به رحمت باز می‌کنی) در همین مقام است، و چون آن اسـماء به ماهیّت‌ها و اعیان ثابته می‌پیوندد، در آنها اسماء متقابل چون لطیف و قاهر و رحیم و منتقم، ظاهر می‌شود. همچنین برای هر صنفی از اسـماء خـدای تعـالی عـالمی است که محـلّ ظهور آن صـنف است. پس عـالم ارواح و اشـباح نوری که عـالم مثال و فلکیّات اسـت همه‌اش مظاهر اسـماء لطیفه خداوند است، و عالم سـفلی که عالم شـیاطین و اجنّه و مقرّ ارواح خبیثه که در همانجا جهنّم و آتش آن است، مظاهر اسماء قهریّه خداوند می‌باشد.

عالم عناصـر با موالیـدش تمام مظاهر لطف و قهر است. پس اسـماء لطفی و قهری خدای تعالی دو دست خداست، و بهمین اعتبار نیز دو دسـتش راست است، و مظاهر اسـماء لطفی از قبیل عالم ارواح و سـماوات جانب راست او است. و قول خـدا: السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ و (اصـحاب الیمین و اصـحاب الشـمال) اشاره به اهل این دو عالم است، و لکن بودن آن دو عالم یمین و شـمال به اعتبار خود آن دو است، نه نسبت به خدای تعالی، زیرا که هر دو عالم نسبت به خدای تعالی یمین است،

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۵

لذا در کلام خدای تعالی شمال اللّه وارد نشده است، بلکه اصحاب شمال و اصحاب مشئمه بدون نسبت به خدا آمده است.

و خـدای تعـالی نفرمـود («و الارض جمیعـا فی شـماله»: همه زمین در شـمال خـداست)، بـا اینکه منـاسب این است که در مقابـل وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ بفرماید «و الارض مقبوضهٔ به شماله» بلکه فرمود:

قَبْضَـتُهُ نه اسم شـمال آورد و نه یمین. پس به سـبب اضـافه عـالمین به او هر دو دسـتش نیز یمین است، و هر گـاه از رحمت، رحمت رحمـانی اراده شود پس او بـاز کننـده هر دو دسـتش به رحمت در هر دو عالم است، و اگر اظهار اضافه اراده شود که لازمه یمین و

شمال است. گفته می‌شود یمین عالم و شمال عالم.

حال که این مطلب معلوم شد پس بدان که خدای تعالی قیّوم است و معنی قیّوم بودنش این است که تحصّل و بقای اشیا به سبب اوست و این بدان معنی است که اشیا خودشان نمی‌توانند باقی باشند مگر به سبب نگهدارنده‌اش چنانکه خدای تعالی می‌فرماید: یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ (ای مردم شما نیازمند به خدایید و تنها خدا، بی‌نیاز و ستوده است). مثال اشیا در باقی ماندنشان به سبب بقا دهنده و نگهدارنده آن و فنای آنها به علّت عدم آن است. مثال روشنایی آفتاب است که بر سطوح پهن و گسترده شده است که آن روشنایی از جهت نسبتش به سطوح در هر چیز آن به آن فانی می‌شود به نحوی که روشنایی بر روی یک سطح در دو لحظه باقی نمی‌ماند.

اگر بخواهی این مطلب از طریق حسّ معلوم شود نگاه کن به روشنایی که بر روی سطحی از روزنه‌ای که بین آن سطح و روزنه مسافت دوری است گسترده شده است، که آنگاه که آن روزنه بسته می‌شود آن روشنایی نیز فانی گشته و بدون هیچ گونه تأخیری از بین می‌رود اگر فنای روشنایی در ذات خودش و بقای آن به وسیله نگهدارنده‌اش که همان

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۶

خورشید است نبود یک آن بعد از بستن روزنه باید روشنایی می‌ماند.

حال اشیاء نسبت به خدای تعالی، حال روشنایی نسبت به آفتاب است.

پس اگر یک آن افاضه روشنایی حقیقی بر سطوح ماهیّات قطع شود، اشیا، همه فانی می‌گردند. پس خدای تعالی همیشه در حال افاضه و خلق و ابداء است پس دو دست خداوند با آن معانی که دانستی همیشه برای انفاق باز شده‌اند. و کیفیّت انفاق او بستگی به مشیّت او دارد.

پس کسی که گفته است: «خداوند از کار فارغ شده است» نادانی به خرج داده و دروغ بر خدا بسته است و از جهت شناختش لعن و طرد شده است و هر دو دست علمی و عملی او به گردنش بسته شده است.

عین همین مسأله که در عالم کبیر است در عالم صغیر نیز وجود دارد.

بدون تفاوت مگر اینکه تفاوت از ناحیه بزرگی و کوچکی عالم باشد، مادام که صغیر، صغیر است. پس نفس امّاره (در عالم صغیر) مانند عالم سفلی است (در عالم کبیر)، و نفس لوّامه و بدن انسان مانند عالم عناصر است (در عالم کبیر)، و نفس مطمئنّه (در عالم صغیر) مانند سماوات است (در عالم کبیر)، و قلب مانند خود انسان است که بین عالم سفلی و عالم علوی واقع شده است. و روح و عقل مانند عالم ارواح است، و اینکه گفته شده است: «قلب مؤمن بین دو انگشت رحمان است»، اشاره به عالم سفلی و علوی است مانند دو دست در عالم کبیر، و چون عالم صغیر بوده از آن دو، به دو انگشت تعبیر کرده است (یعنی قلب انسان بین عالم سفلی و علوی است).

وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ طُغْیاناً وَ کُفْراً «ل» برای بیان مقدّمه و آماده کردن کلام، و «یزیدنّ» جواب قسم است، و سرّ مطلب این است که چون آنها در کفر متمکّن و قدرتمند شدند، هر اندازه کلمه حقّ به گوش آنها بیشتر رسید تنفّر و اشمئزاز آنها از حقّ و از تو رو به فزونی نهاد و چون سنخیّت با حق نداشتند خشم و کفرشان افزون شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۷

وَ أَلْقَیْنا بَیْنَهُمُ الْعَداوَةَ و ما در میانشان دشمنی و کینه افکنده‌ایم یعنی دشمنی در قلوب آنها.

وَ الْبَغْضاءَ إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ کُلَّما أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ در افعال، زیرا آنچه که به وسیله آن اتّفاق و محبّت حاصل می‌شود ایمان و توجّه به عالم وفاق و دوستی است که آنان از آن بری هستند. اتّحاد و وفاق ندارند، پس اجساد و بدنهای آنان بزرگ است و مجتمع، و دلهایشان ضعیف و پراکنده است.

وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً «فسادا» مفعول مطلق «۱» است بدون اينكه لفظى از فعل داشته باشد و آن وقتى است كه «يسعون» به معنى يفسدون يعنى فساد مى‌كنند باشد و گر نه مفعول له است «۲» امّا فساد آنان در زمين عالم صغيرشان اين است كه اصلاح اهلش را ترك كنند و از طريق قلب از آنها جلوگيرى نمايند، و افساد در عالم كبير به اين است كه اهل آن عالم را از طريق ايمان باز دارند.

بعضى گفته‌اند چون افساد كردند خداوند «بخت النّصر» را بر آنان مسلّط نمود، پس بيچاره و درمانده‌شان كرد، سپس پطرس رومى بر آنها مسلّط شد، سپس مجوس و آنگاه مسلمانان مسلّط شدند.

وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ پس ارزشى نزد خدا ندارند.

[سوره المائدة (۵): آيات ۶۵ تا ۶۶] ..... ص : ۳۶۷

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۶۵) وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ (۶۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۷

و چنانچه اهل كتاب ايمان آرند و تقوى پيشه كنند البتّه

---

(۱) مفعول مطلق مصدرى است جهت تأكيد كه فعلش پيش از آن آمده مانند «و يفسدون فى الارض فسادا».

(۲) مفعول له: مصدرى است كه فعل پيش از آن براى آن (به خاطر آن) انجام شده پس معنى وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً اين است كه: و آنها براى فساد در زمين مى‌كوشند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۸

گناهانشان را مستور مى‌سازيم و محقّقا آنها را در بهشت پر نعمت داخل گردانيم

و چنانچه آنها به دستور تورات و انجيل خودشان و قرآنى كه به تو نازل شده قيام مى‌كردند البتّه به هر گونه نعمت از بالا و زير (نعمتهاى آسمان و زمين) برخوردار مى‌شدند برخى از آنان مردمى ميانه رو و بسيارى از آنها بدكارند.

تفسير: ..... ص : ۳۶۸

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتابِ آمَنُوا اگر اهل كتاب به نبىّ و كتابشان ايمان مى‌آورند.

وَ اتَّقَوْا و از مخالفت با كتابشان و احكامى كه در آن از وصف محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، مى‌ترسيدند، (و اين معنى اگر چه براى اهل كتاب از يهود و نصارى است و لكن كنايه از اهل كتاب امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.)

لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ يعنى گناهانى كه ملازم نفوس آنها شده و حاصل افعال جوارح آنان مى‌باشد، و گناهانى را كه سبب افعال جوارح آنها شده است، مى‌پوشانديم.

وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ و محقّقا آنها را در بهشت پر نعمت داخل مى‌كرديم زيرا كه ايمان، آماده كننده دخول بهشت است و تقوى نيز گناهان را پاك مى‌كند.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ يعنى اگر امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله قيام به دستورات قرآن مى‌كردند، زيرا كه آيه كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و آنچه كه از آن كنايه شده مقصود اصلى كلام است. و قيام به كتاب، امتثال كردن اوامر و خودداری كردن از نواهى و نگهدارى همان چيزى است كه آيه در باره‌اش نازل گرديده است.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ موضوع انزال در خبر، به ولايت تفسير شده و اين مناسب همان كنايه است. كه در اينگونه آيات ديده مى‌شود و نسبت به كسانى است كه كنايه از آنها شده است. امّا مقصود اصلى ساير چيزهائى است كه از پيامبرانشان به آنها رسيده، يا پيامبران و اوصياى آنان، به آنها وصيّت و سفارش كرده‌اند از قبيل محافظت بر تورات و انجيل و حدود آن دو.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۶۹

لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ از ارزاق آسمانى اخروى روحى برخوردار مى‌شدند.

وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ از روزى‌هاى زمينى دنيوى بدنى بهره‌مند مى‌شدند. ممكن است مقصود از هر دو يا غذاى روح باشد، چون مؤمن پس از بيعت ولوى و قبول ولايت در قلبش باز مى‌شود، آنگاه كه در قلب باز شد هر چه كه براى او حاصل شود از ارزاق نبانى و علوم حسّى و كسبى كه از عالم پائين هستند و همچنين علومى كه به سبب افاضه الهى كه علوم لدنّى نام دارد، براى او حاصل مى‌شود و همه اينها غذاى روح مى‌شود نه غذاى نفس و شيطان، چون سابقا گذشت كه اسماء اشيا اسماء فعليّت‌هاى اخير آنهاست و هر كس كه تورات و انجيل را اقامه نمايد به محمّد صلّى اللّه عليه و آله اقرار كرده است. و هر كس به محمّد صلّى اللّه عليه و آله اقرار كند به ولايت اقرار كرده است، و هر كس به ولايت اقرار كند فعليّت آخرش فعليّت ولايت مى‌شود، و هر كس كه فعليّت آخر او فعليّت ولايت باشد هر چه كه براى او از علوم و اعمال حاصل شود غذاى فعليّت ولايت مى‌گردد.

مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ يعنى آنان از تفريط يهود و افراط نصارى خارج بوده و داخل در طريقه ميانه محمّدى صلّى اللّه عليه و آله مى‌شوند.

وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ و بسيارى از آنها بدكارانند زيرا از راه معتدل و ميانه بيرون شده به يكى از دو طرف افراط و تفريط گرايش پيدا مى‌كنند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۶۷] ..... ص : ۳۶۹

اشاره

يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ (۶۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۰

ترجمه: ..... ص : ۳۷۰

اى پيغمبر آنچه از خدا بر تو نازل شد به خلق برسان كه اگر نرسانى تبليغ رسالت و اداء وظيفه نكرده‌اى و خدا ترا از آزار مردم نگاه خواهد داشت كه خدا گروه كافران را به هيچ راه موفقيّتى راهنمائى نخواهد كرد (آيه راجع به غدير خم و خلافت علىّ (ع) است).

تفسير: ..... ص : ۳۷۰

یـا أَیُّهَـا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یعنی هر چه به تو نازل شـده است، به مردم تبلیغ کن. و از أئمّه (ع) است که در آیه لفظ «فی علیّ» بوده که آنرا انداخته‌اند.

وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ یعنی اگر از ترس فتنه‌گری امّت و از ترس ابتلای توبه آنها، تبلیغ نکنی.

فَمـا بَلَّغْتَ رِسـالَتَهُ رسـالت او را ابلاـغ نکرده‌ای! زیرا ولاـیت غایت رسالت است که اگر حاصل نشود گویا که رسالت حاصل نشـده است.

وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ یعنی ترس تو از فتنه‌گری آنها مانع تبلیغ تو نشود، زیرا خداوند ترا از آزار مردم حفظ می‌کند.

إِنَّ اللَّهَ لاـ یَهْـدِی الْقَوْمَ الْکـافِرِینَ یعنی خداونـد آنهـا را به مقصودشان که بـدی به تو است نمی‌رسانـد یعنی بین آنها و بین مرادشان فاصله می‌اندازد.

این آیه و آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ از طریق خـاصّه به طرق زیـادی روایت شـده است که در بـاره ولایت علیّ (ع) است، و نزول آن دو آیه در حجّـة الوداع قبل از بازگشت از غـدیر خم یا بعـد از آن است، و این سوره با تمام آیه‌هایش آخرین سوره‌ای است که نازل شده و پس از آن چیزی از قرآن نازل نگردیده است. البتّه سـخنرانی‌هائی که پیامبر اکرم صـلّی اللّه علیه و آله در مکّه و مسـجد خیف و غدیر خم ایراد کرد از طریق عامّه آمده و در کتابهای مفصّل از تفاسیر و غیر آن ذکر شده است.

امّا متأخّرین از مفسّرین عامّه در تفسیر این آیه به ظاهر لفظ اکتفا نموده، چنین تفسیر کرده‌اند:

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۱

ای رسول هر چه که از پروردگـارت بر تو نـازل شـده است برسان، که اگر همه نازل شـده‌ها را تبلیغ نکنی چیزی از رسالت خـدا را تبلیغ نکرده‌ای، بنا بر اینکه لفظ «رسالته» مفرد خوانده شود، یا اینکه جمیع رسالت‌های خدا را تبلیغ نکرده‌ای بنا بر اینکه «رسالات» به صورت جمع خوانده شود.

و نزول آیه اگر در اوّل تبلیغ پیـامبر بود این تفسـیر وجهی داشت، ولی چون نزول آیه در آخر تبلیغ است چنـانچه اعتقاد شـیعه بر آن است، یـا بعـد از هجرت است چنـانکه اعتقـاد همه است دیگر این تفسـیر جـا نـدارد، زیرا قبـل از نزول آیه اکـثر تکـالیف را به مردم رسانده بود و بعضـی از احکام باقی مانده بود پس اگر باقی مانده احکام مانند احکام قالبی سابق بود دیگر نباید ترس از تبلیغ داشـته باشـد، و نباید در تبلیغ آن اندک تأمّلی بکند تا اینکه به ترک تبلیغ ملامت شود، زیرا اکثر احکام را در حین سـختی و غلبه مشـرکین تبلیـغ کرده است و از آنهـا نترسـیده است، حالاـ موقعی که سـلطنت او ظـاهر شـده است و مردم احکـام او را قبول می‌کننـد، چگونه می‌ترسد؟

پس بایـد ترس او از امّتش و فتنه‌گری پیروانش باشد و این نمی‌شود مگر وقتی که آن امری که مأمور به تبلیغ آن شده است یک امر بزرگ و مهمّ باشـد که بر گوشـهای امّت سـنگینی کنـد و از قبـول نکردن و ارتـداد آنهـا بترسـد، و نسـبت به خودش از اذیّت و قتل بترسد، و در تبلیغ آن تردّد و تأمّل داشته باشد. در این وقت است که عزیمت و قاطعیّت و امر حتمی از جانب خدا صحیح می‌شود، و نیز عتاب و تهدید بر ترک تبلیغ و وعده حفظ از مردم در موقع تبلیغ حکم صحیح می‌شود.

و هر کس از خودش انصاف به خرج دهد می‌فهمد که این امر از جنس روزه و نماز و حجّ و زکات و خمس و جهاد و سایر عقود و معاملات نیست. بلکه بایـد امری خارج از جنس آن احکام باشـد، و هیـچ چیز در این مورد تصوّر نمی‌شود مگر اینکه آن امر نصـب کردن شخصـی برای امـارت بر آنهـا بعـد از خودش باشـد و اینکه می‌خواهـد مردم را زیر فرمان کسـی ببرد که مورد بغض و خشـم آنهاست. و این معنی در مورد هیچ کس جز علیّ (ع) ادّعا نشده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۲

و به اتّفـاق عـامّه و خـاصّه پیـامبر فرمـود: «من کنت مولاـه فعلیّ مولاـه» و از اینکه این روایت را فقـط به دوسـتدار علی بـودن تـأویل

کرده‌اند از انصاف به دور است آن هم در نهایت دوری! و سخن ما با آدم منصف است نه با متعصّب منحرف که با او نه حرفی داریم و نه نوشته‌ای و خداست که توفیق و راه صواب را تفضّل می‌کند.

این مطالب که گفته شد قطع نظر از اخباری است که به طریق خاصّه و عامّه در حقّ علیّ (ع) وارد شده است، و همه آنها دلالت دارد بر استحقاق علیّ (ع) به جانشینی پیامبر، نه غیر از علی. زیرا علی (ع) حتّی یک چشم بهم زدن به خدا شرک نورزیده و هیچ بتی را عبادت نکرده بود.

و اینکه رسول صلّی اللّه علیه و آله او را به اسلام فرا خواند و به او تکلیف بیعت با پیامبر را نمود و علیّ (ع) اجابت نمود در حالیکه نه ساله بود، زیرا که علیّ (ع) در آن زمان اگر مستعّد تعلّق تکلیف بود، مستحقّ دعوت رسول صلّی اللّه علیه و آله و قابلیّت توبه به دست رسول و بیعت با او را نیز داشت. و همین اندازه در شرافت او کافی است، زیرا خلافی نیست که علیّ (ع) اوّل کسی بود که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیعت کرد و در حین بیعت نه ساله بود.

و اگر «گفته شود» که اهل این دعوت و بیعت نبود و در عین حال محمّد صلّی اللّه علیه و آله او را به اسلام و بیعت با او دعوت کرد، در این صورت محمّد صلّی اللّه علیه و آله مرتکب کاری لغو شده است و محمّد صلّی اللّه علیه و آله با حکمت کاملی که دارد بزرگتر از آن است که کار لغو انجام دهد (علاوه بر آن موارد زیر نیز مقام علیّ (ع) را نشان می‌دهد:)

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۳

۱- خوابیدن علیّ (ع) بر بستر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و فدا کردن خودش در آن شب «لیلة المبیت».

۲- پیغمبر او را در مکّه در باره اهلش و ردّ امانت‌های مردم، جانشین خود قرار دارد.

۳- بعد از رفتن پیامبر به مدینه فاطمه‌ها را بنا به دستور آن حضرت با خود به مدینه برد که در بین آنها فاطمه دختر رسول خدا نیز بود.

۴- علیّ (ع) به منزله نفس پیامبر قرار گرفت چنانکه در آیه مباهله گذشت، و در آنجا اتّفاق خاصّه و عامّه را نقل کردیم که در حین خروج به مباهله کسی از صحابه جز حسنین (ع) و فاطمه (س) و علیّ (ع) نبود، و در آنجا از بعضی مفسّرین و روات عامّه نقل کردیم که گفت: غیر از اینان کسی با پیامبر نبود. و این دلالت می‌کند بر اینکه کسی برای پیامبر عزیزتر از اینها نبوده است. و فضیلت چیزی است که دشمن به آن گواهی دهد.

۵- علیّ (ع) کشنده پهلوانان عرب به جهت حمایت دین و اطاعت سیّد مرسلین صلّی اللّه علیه و آله بود، و همین برای فضل و شرف او کافی است که جانش را بذل کرد و انانیّتش را برای خاطر امر پروردگارش هلاک کرد و اقدام بر کاری کرد، که هیچ یک از اقرانش به آن اقدام نکردند آنها که غرضشان از دین و بیعت با سیّد مرسلین صلّی اللّه علیه و آله نگهداشتن انانیّتشان و جلب منفعت برای خودشان بود.

۶- پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در حق علیّ (ع) فرمود: فردا پرچم را بدست کسی میدهم که خدا و رسولش را دوست دارد و خدا و رسول نیز او را دوست دارند «۱».

۷- پیامبر فرمود: من در بین شما دو چیز گرانبها و سنگین را می‌گذارم کتاب خدا و عترتم (اهل بیتم) و اینکه آن دو از هم جدا نمی‌شوند تا در حوض بر من وارد شوند، و هیچ یک از مدّعیان خلافت

---

(۱) الطرائف: ص ۱۵۱/ ح ۲۳۰- ارشادا ...: ص ۳۶

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۴

ادّعا نکردند که از اهل بیت و عترت پیامبر باشند «۱».

۸- پیامبر اکرم فرمود: من شهر علمم و علی در آن است «۲».

۹- علیّ (ع) عالم‌ترین و شجاعترین، جنگجوترین و در قضاوت داناترین فرد صحابه بود.

۱۰- خلفا در مشکلاتشان به علیّ (ع) مراجعه می‌کردند، و در همین مورد می‌گفتند: «قضیه‌ای رخ ندهد که ابو الحسن آنجا نباشد» و این خود یک ضرب المثل در بین آنها شده بود.

و من از باب تیمّن و تبرّک اینها را ذکر کردم و گر نه فضائل و مناقب مشهور علیّ (ع) که بین عامّه و خاصّه ذکر شده است، در وضوح و روشنی به حدّی است که مانند آفتاب در وسط روز از وصف و اظهار بی‌نیاز است و در زیادی به اندازه‌ای است که شرق و غرب را پر کرده است و شمارش آن ممکن نیست، با اینکه دشمنان آن حضرت آن ستایشها را از جهت حسد و ظلم و دوستانش از بخل و ترس کتمان کردند.

ابن ابی الحدید با آنچه که در شرح نهج البلاغه ذکر کرده، شیعه را از ذکر مناقب علیّ (ع) بی‌نیاز نموده است و با وجود بسیاری، باز قطره‌ای از دریای مناقب او را بیان داشته است. وی به صورت صریح یا اشاره عیب و نقص عامّه را در ضمن اوصافشان ذکر کرده است، و ابن ابی الحدید از مشایخ و علمای عامّه بود، و در شرح نهج البلاغه چیزی ذکر کرده که مضمونش این است:

مردی از اهل بصره در روز غدیر در مشهد (محل شهادت) علیّ (ع) بود و از رافضی‌ها شنید که خلفا و بعضی صحابه را رفض می‌کنند و

---

(۱) عیون اخبار الرضا ۲: ص ۶۲/ ح ۲۵۹- بحار النوار ۲۳: ص ۱۳۳/ ح ۶۹- اکمال الدّین: ص ۲۳۴/ ح ۴۴.

(۲) بحار الانوار ۴۰: ص ۲۰۱/ ح ۴- عیون اخبار الرّضا ۲: ص ۶۶/ ح ۲۹۸

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۵

عیب آنها را ذکر کرده آنان را سبّ می‌کنند، پس به بصره برگشت و پیش قاضی بصره رفت و گفت: در حرم علیّ (ع) چیز عجیبی دیدم، قاضی گفت: چه دیدی؟ گفت: دیدم شیعه خلفا را سبّ می‌کنند، قاضی گفت:

آن چیزی است که صاحب قبر یادشان داده است آن مرد گفت: پس چرا ما هم علیّ (ع) را دوست داریم و هم خلفا را؟

قاضی بلند شد و از دری که پشت خانه‌اش قرار داشت خارج شد و گفت: خدا لعنت کند زنا کار زنا زاده را اگر جواب این دو مسئله را می‌داند.

پس اگر به اقرار آنها علیّ (ع) به شیعیانش یاد داده باشد، که خلفا را سبّ «۱» کنند، دشمن آنهاست، پس اگر تو دوستدار علی هستی، محبّتش اقتضا می‌کند که خلفا مبغوض تو باشند و اگر دوستدار خلفا هستی محبّت آنان اقتضا می‌کند که با علیّ (ع) بغض داشته باشی، پس چگونه است که هم علیّ (ع) را دوست داری و هم خلفا را؟

پس، از تعصّب خود خارج شو و به آثار بزرگان ملّت نظر بینداز و از دنیایت برای آخرتت بهره بگیر.

در اینجا برای تیمّن و تبرک به قول رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مورد خلافت خلیفه‌اش (ع) شمّه‌ای از سخنرانیهای پیامبر در حجّة الوداع را ذکر می‌کنیم، پس می‌گوئیم: به ابن عبّاس و ثعلبی و غیر آن دو از عامّه نسبت داده شده است، که گفته‌اند:

خداوند پیامبرش را امر نمود که علیّ (ع) را آشکارا برای مردم منصوب کند و ولایت او را به آنان خبر دهد، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ترسید که

---

(۱) طبق آیه قرآن وَ لا تَسُبُّوا الَّذِینَ ... آیه ۱۰۸ سوره انعام) سبّ کردن و یا دشنام دادن حتّی کافران درست نیست و دور از شأن علیّ (ع) است که خلاف آیه عمل کرده باشد و نهج البلاغه مؤیّد این مطلب است. و امّا دوستی اهل سنّت (به جز ناصبی‌ها) نسبت

به علیّ (ع) امر طبیعی است چون اوّلا- آنان در حدیث غدیر خم (من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه) کلمه «مولی» را به معنی دوست گرفته‌اند، ثانیا علیّ (ع) را جزو خلفای چهار گانه، و دوستی و احترام او را واجب می‌دانند. بنا بر این صحبت آن قاضی و افرادی نظیر او بی‌مورد و از روی نادانی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۶

بگویند طرفداری پسر عمویش را می‌کند و این معنی بر جماعتی از اصحابش سخت بیاید، پس این آیه نازل شد.

پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دست علیّ (ع) را در روز غدیر خم گرفت و فرمود: «من کنت مولاه فعلیّ مولاه» و آیه را خواند.

به امام باقر (ع) نسبت داده شده است که فرمود: رسول خدا حجّ را از مدینه آغاز کرد در حالی که به قوم خود جمیع شرایع را جز حجّ و ولایت تبلیغ کرده بود، پس جبرئیل آمد و گفت: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله خدای تعالی به تو سلام می‌رساند و می‌گوید: من قبض روح پیامبری از پیامبرانم و رسولی از رسولانم را نکردم مگر پس از آنکه دینم را کامل و حجّتم را تأکید کردم. و به عهده تو دو واجب مانده است، که باید آنها را به قومت برسانی یکی فریضه حجّ و دیگری فریضه ولایت و خلافت بعد از تو، و من زمین خودم را از حجّتم خالی نگذاشته‌ام و هرگز خالی نخواهم گذاشت. پس خداوند امر می‌کند که به قومت حجّ را تبلیغ کنی، خودت حجّ انجام دهی و هر کسی که استطاعت دارد از حاضرین و اطراف و اعراب با تو فریضه حجّ انجام دهند، و حجّ را به آنها بیاموزی همانطور که نماز و زکوة و روزه به آنان آموختی، و آنها را بر این مطلب واقف ساختی همانطور که همه آنچه را که از شرایع بود به آنها ابلاغ کردی.

پس منادی و جارچی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، در بین مردم ندا سر داد که:

آگاه باشید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قصد حجّ دارد و می‌خواهد همانطور که شرایع دین را به شما یاد داد، شما را بر مسائل حجّ واقف سازد، همانطور که بر غیر آن واقف ساخت. پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خارج شد و مردم نیز با او خارج شدند و به او گوش می‌دادند تا ببینند چه می‌کند که آنها نیز مثل او انجام دهند.

پس با آنها فریضه حجّ را انجام داد و کسانی که با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حجّ کردند از اهل مدینه و اطراف و اعراب به هفتاد هزار انسان یا بیشتر رسید بر همان عدد اصحاب موسی (ع) که هفتاد هزار نفر بودند که از آنها برای هارون بیعت گرفت و آنها بیعت و عهد را شکستند و پیرو گوساله و سامری شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۷

و همچنین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برای خلافت علیّ بن أبی طالب (ع) بیعت گرفت به مقدار عدد اصحاب موسی، اینان نیز بیعت را شکستند و پیرو گوساله شدند، قدم به قدم و پا به پا بدون تغییر.

چون پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مردم جهت علیّ (ع) بیعت خواست مردم بین مکّه و مدینه جواب مثبت دادند و با او همراهی کردند تا اینکه حضرت در عرفه ایستاد و در آنجا جبرئیل از جانب خدای تعالی خدمت او رسید و عرض کرد: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله خدا تو را سلام می‌رساند و به تو می‌گوید: اجل و مدّت تو نزدیک شده است، و من تو را بر چیزی پیشنها می‌کنم که چاره و گریزی از آن نیست، پس عهدت را انجام ده، وصیّتت را پیش آر و آنچه که از علم و میراث علوم پیامبران قبل از تو، و سلاح و تابوت و جمیع آنچه که از آیات انبیا، نزد تو است، همه را بیاور و به وصیّ و خلیفه بعد از خودت تسلیم کن، وصیّ تو حجّت بالغه من بر خلقم، علیّ بن ابی طالب (ع) است، او را برای مردم علم کن و عهد و میثاق و بیعت او را تجدید نما، و بیاد مردم بیاور بیعت و میثاق و پیمان مرا که از آنها گرفتم و آنرا محکم نمودم در مورد ولایت ولیّ من و مولای هر مرد و زن مؤمن، علیّ بن ابی طالب (ع). که من قبض روح هیچ پیامبری از پیامبران را نکردم مگر بعد از کامل کردن دینم و اتمام نعمتم به سبب ولایت اولیای من و دشمنی با دشمنان من. و این کمال توحید من و دین من است و اتمام نعمت من بر خلقم به سبب پیروی از ولیّ من و

اطاعت اوست. و این بدان جهت است که من زمینم را بدون قیّم رها نمی‌کنم و آن را استوار می‌دارم تا اینکه حجّت من بر خلقم باشد.

«پس امروز دین شما را کامل کردم تا آخر آیه» به سبب ولایت ولیّ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۸

خودم و مولای هر زن و مرد مؤمن علیّ بن ابی طالب- عبد من و وصیّ نبیّ من و جانشین و خلیفه بعد از او و حجّت رسای من بر خلقم که طاعت او مقرون به طاعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نبیّ من است و طاعت او با طاعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله مقرون به طاعت من است، هر کس او را اطاعت کند مرا اطاعت کرده است، و هر که نافرمانی او کند نافرمانی مرا کرده است. و او را علم و نشانه بین خودم و بین خلقم قرار دادم، هر کس او را بشناسد مؤمن است و هر کس او را انکار کند کافر است، و هر کس به بیعت او شرک آورد، او مشرک است، و هر کس با ولایت او مرا ملاقات کند داخل بهشت می‌شود، و هر کس با عداوت او مرا ملاقات نماید داخل آتش می‌گردد، پس ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله علیّ (ع) را علم قرار بده و از مردم بیعت بگیر و عهد و میثاق مرا که با آنها محکم بسته‌ام تجدید کن پس من تو را به سوی خودم قبض روح می‌کنم و به سوی خود فرا می‌خوانم. پس پیامبر از قوم خود و اهل شقاق و نفاق از اینکه متفرق و پراکنده شوند و به جاهلیّت برگردند ترسید، چون عداوت آنها را با علیّ میدانست، و میدانست که چقدر در درونشان با علیّ (ع) بغض و کینه دارند. و از جبرئیل خواست که از خدا بخواهد که پیامبرش را از مردم حفظ کند، و منتظر شد که جبرئیل بیاید (و آیه‌ای دالّ بر) محافظت او، و حفظ از جانب مردم از سوی خدا بیاورد. پس این موضوع به تأخیر افتاد تا اینکه پیامبر به مسجد خیف رسید.

پس جبرئیل در مسجد خیف آمد و امر کرد که پیامبر به عهدش وفا کند و علیّ (ع) را برای مردم قیّم قرار دهد ولی نگهداشتن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و حفظ او از مردم را که پیامبر می‌خواست نیاورده بود، تا اینکه حرکت کردند و به محلّی به نام «کراع الغمیم» در بین مکّه و مدینه رسیدند پس جبرئیل آمد و همان را که قبلا- آورده بود به او فرمان داد بدون اینکه در باره حفظ و نگهبانی او از مردم ذکری به میان آورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۷۹

پس پیامبر به جبرئیل فرمود: ای جبرئیل من می‌ترسم که قومم مرا تکذیب کنند و قول مرا در حقّ علیّ (ع) قبول نکنند، پس به راه خود ادامه داد تا به غدیر خم رسید که سه میل به جحفه مانده بود، پنج ساعت از روز گذشته بود و او را از تبلیغ نکردن نهی کرد، و به او نهیب زد، و عصمت و حفظ از مردم را آورد و گفت یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله خدا به تو سلام می‌رساند و می‌گوید: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ فی علی وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ و جلو جمعیّت نزدیک جحفه رسیده بود آنها را امر به برگشتن نمود و به آنان که در عقب بودند دستور توقّف را در آن مکان داد، تا اینکه علیّ (ع) را برای مردم اقامه نماید و به مردم تبلیغ کند آنچه را که در حق علیّ (ع) از جانب خدا نازل شده است و جبرئیل به پیامبر خبر داد که خداوند او را از مردم حفظ خواهد کرد، وقتی نگهبانی و حفظ پیامبر از طرف خدا آمد منادی را دستور داد که در بین مردم ندا سر دهد که برای نماز جمع شوند، و آنهائی که جلو رفته‌اند برگردند و آنهائی که عقب هستند همانجا توقف کنند.

پس از جانب راست راه مقداری به طرف مسجد غدیر مایل شد و خود را به آنسوی کشید، و این کار را جبرئیل از طرف خدا دستور داده بود، و در آنجا دو درخت بود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله دستور داد تا زیر آن درختها را جارو کنند، و از سنگها به شکل منبر درست کنند که مشرف بر مردم باشد، پس مردمی که جلو بودند برگشتند و اواخر جمعیّت همانجا ماندند پس پیامبر روی آن سنگها ایستاد، سپس حمد خدای تعالی به جای آورد و بر او ثنا گفت ... تا آنجا که گفت: من به خدا و کتابها و ملائکه‌هایش ایمان می‌آورم و امرش را می‌شنوم و اطاعت می‌کنم و به هر کاری که رضای خدا در آن باشد، مبادرت می‌ورزم و

تسلیم قضای او هستم و رغبت در طاعت او و ترس از عقوبت او دارم، و اقرار و اعتراف به ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۰
عبودیّت برای خدا دارم، و شهادت به ربوبیّت او می‌دهم، و آنچه را که به من وحی می‌شود ادا می‌کنم از ترس اینکه اگر انجام ندهم و وحی خدا را نرسانم بلایی بمن برسد که هیچ کس نتواند آنرا از من دفع نماید اگر چه توانایی و قدرت او عظیم باشد، جز او خدایی نیست، زیرا که او به من اعلام نموده است که اگر آنچه را که نازل شده نرسانم رسالت خدا را نرسانده‌ام، و خداوند ضامن من شده است که مرا حفظ کند، و اوست خدای کفایت کننده و کریم، پس به من چنین وحی کرده است بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ، يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فی علی وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.
ای گروه مردم من در تبلیغ آنچه که خداوند نازل فرمود کوتاهی نکرده‌ام و من برای شما سبب این آیه را بیان می‌کنم، و آن این است که جبرئیل بر من سه بار فرود آمد و به من از پروردگارم سلام رساند و سلام او این است که من در همین مشهد حضور همه بایستم و به هر سیاه و سفید اعلان کنم که علیّ بن ابی طالب (ع) برادر من، و وصیّ من، و خلیفه من، و امام بعد از من است که جایگاه او نزد من مانند جایگاه هارون نسبت به موسی (ع) است جز اینکه بعد از من پیامبری نیست، و او ولیّ شما بعد از خدا و رسولش است، و خدای تعالی در این مورد آیه‌ای از قرآنش بر من نازل نموده، و آن آیه این است: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ «۱» و علیّ بن ابی طالب (ع) نماز بپا داشته و زکات داده در حالی که راکع بوده است، و خدای عزّ و جلّ در هر حال می‌خواهد که این مأموریّت انجام پذیرد، و ای مردم من از جبرئیل درخواست کردم که مرا از تبلیغ این موضوع به شما معاف بدارد چون من علم دارم به اندک بودن متّقین و کثرت منافقین و خیانت گناهکاران، و حیله‌های کسانی که اسلام

---

(۱) سوره مائده (۵)، آیه ۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۱
را به استهزا می‌گیرند، کسانی که خداوند آنها را در کتابش وصف نموده است: که به زبان می‌گویند آنچه را که در دلهایشان نیست، و آنرا آسان و کوچک حساب می‌کنند در حالی که نزد خدا بزرگ است، و کثرت اذیّت‌های آنها نسبت به من که در دفعات متعدّد صورت گرفته است تا جائی که مرا «اذن» یعنی گوش نامیده‌اند، و گمان کردند که من چنین هستم و این از آن جهت بود که علیّ (ع) زیاد ملازم من بود و من به او روی می‌آوردم.
تا اینکه خداوند در این مورد این آیه را نازل فرمود: وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ علی الذین یزعمون انه اذن خیر لکم ... تا آخر آیه «۱»» و اگر می‌خواستم اسمهای آنها را بگویم می‌گفتم، و اگر می‌خواستم به آن اشخاص اشاره بکنم، می‌کردم، و اگر می‌خواستم آنها را معرفی کنم، معرفی می‌کردم و لکن من به خدا قسم در امور آنها بزرگواری بخرج دادم. و با همه اینها خداوند از من راضی نمی‌شود مگر اینکه آنچه را که به من نازل شده تبلیغ کنم، سپس این آیه را خواند: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ فی علی وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ پس ای مردم بدانید که خداوند علی را برای شما ولی و امام نصب کرده است، و طاعت او را بر مهاجرین و انصار و بر تابعین آنان، به احسان و نیکی واجب کرده است. و بر روستائی و شهری و بر عجم و عرب و آزاد و بنده و کوچک و بزرگ و بر سفید و سیاه و بر هر موجودی، حکم او مجری و قولش جایز و امرش نافذ است، و مخالف او نفرین شده و موافق او رحمت شده است. هر کس او را تصدیق کند خدا او را می‌بخشد، و نیز کسی را که از علیّ (ع) بشنود و اطاعت کند، می‌بخشد.
ای مردم البته اینجا آخرین جایی است که من می‌ایستم و سخن

---

(۱) سوره توبه (۹)، آیه ۶۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۲

می‌گویم پس بشنوید و اطاعت کنید و مطیع امر پروردگارتان باشید، چون خدای تعالی پروردگار و ولیّ و معبود شماست، سپس بعد از او رسولش محمّد صلّی اللّه علیه و آله ولیّ شماست که الآن ایستاده و با شما سخن می‌گوید، سپس بعد از من علیّ (ع) ولیّ شما و امام شما به سبب امر خدا، مربّی شما می‌باشد، سپس امامت در ذریّه من از فرزندان علیّ (ع) است تا روز قیامت، روزی که مردم خدا و رسولش را ملاقات کنند، حلالی نیست جز آنچه خدا آنرا حلال کرده، و حرامی نیست جز آنچه که خدا آنرا حرام کرده، و خداوند حلال و حرام را به من شناساند و آنچه را که پروردگار من از کتاب و حلال و حرامش بمن داده بود من نیز به علیّ (ع) دادم.

ای گروه مردم هیچ علمی نیست مگر اینکه خداوند آنرا در من حفظ و نگهداری نمود، و هر علمی که من یاد گرفتم آنرا در علیّ (ع) امام متّقین حفظ و نگهداری کردم، و هیچ علمی نیست مگر اینکه من آنرا به علیّ (ع) آموختم، و آن امام مبین است. ای گروه مردم او را گم نکنید، و از او نفرت نکنید و از ولایت او خودداری نورزید، او به حقّ راهنماست و به آن عمل می‌کند، و باطل را می‌برد و از آن نهی می‌کند، و در راه خدا سرزنش هیچ سرزنش کننده‌ای جلوی او را نمی‌گیرد. او اوّل کسی است که به خدا و رسولش ایمان آورد، و او کسی است که جانش را فدای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کرد، و کسی است که با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود و کسی از مردان جز او با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عبادت خدا را نمی‌کرد.

ای گروه مردم او را برتر بدانید که خدا او را برتری داده و به او روی بیاورید که خدا او را نصب کرده است.

ای مردم او از جانب خدا امام است، و خداوند هرگز توبه منکر ولایت او را نمی‌پذیرد و او را نمی‌بخشد و این کار را خداوند بر خودش حتم نموده است که مخالفان امر او را به شکنجه سختی عذاب نماید که ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۳

جاودانه در عذاب باشند، پس بر حذر باشید از اینکه نسبت به علیّ مخالفت ورزید که در این صورت به آتشی می‌رسید که هیزم و آتش زنه‌اش مردم و سنگ است که آماده برای کافران است وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ «۱».

ای مردم به خدا قسم پیامبران و رسولان گذشته به من مژده داده‌اند و من خاتم انبیا و مرسلین هستم و حجّت بر جمیع آفریدگان از اهل آسمانها و زمین‌ها هستم. پس هر کس در این گفتار شکّ کند کافر است به کفر جاهلیّت اوّل، و هر کس در چیزی از گفتار من شکّ کند در همه آنها شکّ کرده، هر کس در همه گفتار من شکّ کند برای او آتش جهنّم (مهیّا) است.

ای گروه مردم خداوند این فضیلت را به من بخشیده است، بر من منّت گذاشته و احسان کرده است، جز او خدائی نیست و من همیشه روزگار و بر هر حال او را می‌ستایم.

ای مردم علیّ (ع) را برتر بدانید که او پس از من برتر از هر مرد و زن است، خداوند به وسیله ما روزی فرستاده و به واسطه ما خلق باقی مانده است، کسی که این قول مرا ردّ کند اگر چه (باطنا) موافق آن (ردّ) نباشد ملعون است، ملعون و مغضوب است، مغضوب. آگاه، باشید که جبرئیل از خدای تعالی این مطلب را به من خبر داده است و می‌گوید: هر کس با علیّ (ع) دشمنی کند و ولایت او را پذیرا نباشد، لعنت و عضب من بر او باد. پس هر کس نظر کند که برای فردا چه پیش فرستاده است، و از خدا بترسید که مخالفت علی بکنید، پس نکناد قدمی بعد از ثبوتش بلرزد و خدا به آنچه که عمل می‌کنید، آگاه است.

ای مردم علیّ (ع) در جنب خدا (در پهلو و کنار خدا) است زیرا در کتابش نازل فرموده: یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ «۲» یعنی

---

(۱) سوره بقره (۲)، آیه ۲۴

(۲) سوره زمر (۳۹)، آیه ۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۴

وا حسرتا بر چیزهائی که در جنب خدا از دست داده و افراط کرده‌ام.

ای مردم در قرآن تدبّر کنید، و آیات آن را بفهمید، و به محکماتش نظر اندازید و متشابهش را پیروی نکنید، پس به خدا قسم هرگز کسی برای شما بازدارنده‌های آنرا بیان نمی‌کند و تفسیرش را برای شما روشن نمی‌کند مگر کسی که من دست او را گرفتم و او را با خودم بالا- آوردم و بازوی او را گرفته‌ام، و من به شما یاد میدهم و اعلان می‌کنم که هر کس که من مولای او باشم این علی مولای او است و او علیّ بن ابی طالب (ع) «۱» برادر و وصیّ من است، و دوستی او از جانب خدا بر من نازل شده است.

ای مردم علیّ (ع) و پاکیزگان از فرزندان من ثقل اصغراند. و قرآن ثقل اکبر است، پس هر یک از آن دو از دیگری خبر می‌دهد و موافق با آن است و از هم جدا نمی‌شوند تا بر من در حوض وارد شوند، آن دو امین‌های خدا در میان خلقش حکّام خداوند در زمینش هستند، آگاه باشید که من ادا کردم، آگاه باشید که من رساندم، آگاه باشید که من شنواندم، آگاه باشید که من واضح و روشن ساختم. آگاه باشید که خدای عزّ و جلّ به من فرمود و من نیز از جانب خدا گفتم، آگاه باشید که امیر مؤمنان جز این برادرم نیست، و امارت مؤمنین بعد از من برای کسی جز علی حلال نیست.

سپس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دستش را به بازوی علی زد و او را بلند کرد، و از اوّل سخنرانی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بالای منبر رفته بود علی را بلند کرده بود تا جایی که پای علیّ (ع) با زانوی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مساوی شده بود، سپس فرمود:

ای مردم این علیّ (ع) برادر من و وصیّ من، و نگهبان علم من، و خلیفه من بر امّتم است، علی تفسیر کتاب خدا و دعوت کننده به سوی خداست، و عمل کننده به چیزی است که خدا راضی است و جنگ

---

(۱) من کنت مولاه فهذا علی مولاه و هو علی بن أبی طالب، ... [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۵

کننده با دشمنان خداست و همیشه و پی در پی مشغول طاعت خدا و نهی کننده از معصیت اوست، خلیفه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، و امیر مؤمنان (ع)، و امام هادی و راهنما (ع)، و قاتل ناکثین و مارقین و قاسطین است به امر خدا می‌گویم، نزد من گفتار تبدیل نمی‌شود. به امر خدا، پروردگارم، می‌گویم: خدایا دوست بدار کسی را که او را دوست داشته باشد، و دشمن بدار کسی را که او را دشمن داشته باشد، و لعنت کن بر کسی که او را انکار کند، و غضب کن بر کسی که حقّ او را انکار کند، خدایا تو بر من چنین نازل فرمودی که امامت از آن علیّ (ع) ولیّ تو است. و تو ای خدا وقت بیان کردن این موضوع و نصب علیّ (ع) جهت خلافت، دینشان را کامل و نعمتت را بر آنها تمام کردی و راضی شدی که اسلام دین آنها باشد. پس فرمودی: وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِینَ «۱» بار خدایا من تو را گواه می‌گیرم که من ابلاغ کردم.

ای مردم، خداوند دین شما را با امامت علیّ (ع) کامل کرد، پس هر کس که به او و به جانشین او از فرزندان من از صلب علیّ (ع) تا روز قیامت و حضور در برابر خدای تعالی اقتدا نکند اعمالش تباه شده، در آتش جاوید خواهد بود و عذاب او تخفیف داده نمی‌شود و مهلتی برایش نیست. ای مردم این علیّ (ع) است یاری کننده‌ترین شما بر من و سزاوارترین شما به من و نزدیکترین شما به سوی من و عزیزترین شما بر من است، و خدای تعالی و من از او راضی هستیم و آیه رضایت خدای نازل نشد، مگر اینکه علیّ (ع) در آن آیه است، و خداوند مؤمنین را خطاب نکرد مگر اینکه به علی ابتدا کرد. و در قرآن آیه مدحی نازل نشد مگر اینکه علیّ (ع) در آن بود، و خداوند شهادت به بهشت در هَلْ أَتی عَلَی الْإِنْسانِ نداد مگر برای علیّ (ع)، و این سوره را در باره غیر علیّ (ع) نازل نکرد، و با آن غیر علیّ (ع) را مدح ننمود.

ای گروه مردم، علیّ (ع) یاری کننده دین خداست و دفاع کننده، از

---

(۱) سوره آل عمران (۳)، آیه ۸۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۶

رسول خدا و خدا ترس و پاک و هدایت کننده و هدایت شده است، و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله شما بهترین پیامبران و وصیّ شما بهترین وصیّ‌ها، و فرزندانش بهترین اوصیا هستند. ای مردم ذریّه هر پیامبر از صلب همان پیامبر است، ولی ذریّه من از صلب علیّ (ع) است.

ای مردم همانا شیطان آدم را از بهشت به سبب حسد خارج کرد پس حسادت علی را ننمائید که اعمالتان تباه می‌شود و قدمهایتان به لغزش می‌افتد، زیرا که آدم به زمین فرود آمد به سبب یک خطا در حالی که او برگزیده خالص خدای تعالی بود پس شما را چه می‌شود، در حالیکه شما از کسانی هستید که در بینتان دشمنان خدا وجود دارد. آگاه باشید که علیّ (ع) را مبغوض نمیدارد مگر شقیّ، و علی را دوست نمی‌دارد مگر پرهیزکار، و ایمان به او نمی‌آورد مگر مؤمن مخلص.

به خدا قسم در باره علیّ (ع) سوره عصر نازل شده است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ وَ الْعَصْرِ «۱» ... تا آخر سوره».

ای مردم من خدا را گواه گرفتم، و رسالتم را تبلیغ کردم، و بر رسول جز رساندن امری روشن چیزی نیست وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ «۲».

ای مردم بپرهیزید و بترسید از خدا آنچنان که شایسته پرهیزگاری باشد و نمیرید مگر اینکه مسلمان مرده باشید.

ای مردم به خدا و رسولش ایمان آورید و به نوری که با او نازل شده است بپیوندید مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلى أَدْبارِها «۳» پیش از آنکه روی‌ها را باژگون کنیم و آنها را به پشت برگردانیم.

ای مردم نور از جانب خدای عزّ و جلّ در من است، سپس در علیّ (ع) داخل شده است، سپس در نسل او تا قائم مهدی که حقّ خدا را و هر

---

(۱) سوره عصر (۱۰۳).

(۲) سوره نور (۲۴)، آیه ۵۴، سوره عنکبوت (۲۹)، آیه ۱۸.

(۳) سوره نساء (۴)، آیه ۴۷

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۷

حقّی را می‌گیرد، او برای ماست زیرا که خدای عزّ و جلّ ما را حجّت بر مقصّرین و معاندین و مخالفین و ناامیدها و گناهکارها و ستمگرها از جمیع عالم، قرار داده است.

ای مردم من به شما انذار می‌کنم که من رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به سوی شما هستم که رسولان قبل از من گذشته و رفته‌اند آیا اگر من بمیرم یا کشته شوم شما به اعقابتان بر میگردید؟ و هر کس به آیین پیشینش برگردد به خدا ضرر نتواند زد و خدا شاکرین را پاداش خواهد داد وَ مَنْ يَنْقَلِبْ عَلى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ. «۱»

آگاه باشید که علیّ (ع) موصوف به صبر و شکر است، پس از او فرزندان من از صلب او.

ای مردم بر خدا منّت نگذارید که اسلام آورده‌اید، پس خدا غضب می‌کند بر شما و عذابی از جانب خدا به شما می‌رسد که او در کمین است.

ای مردم پس از من پیشوایانی می‌آیند که دعوت به آتش می‌کنند و روز قیامت یاری نمی‌شوند. ای گروه مردم خدا و من از آنان

بیزار هستیم، ای مردم آنها و پیروانشان و یارانشان در درک اسفل از آتش هستند و چه بد است جای متکبّرین، آگاه باشید که هم آنان اصحاب صحیفه «۲» هستند پس هر کس از شما به صحیفه‌اش نگاه کند، (و فرمود: بر ذهن مردم این معنی و صحیفه خطور نکرد مگر جماعت اندکی که سازنده و نویسنده صحیفه بودند) ای مردم من کتاب «قرآن» را پیشوا و ما ترک خود، پس از خود تا روز قیامت گذاشتم و من تبلیغ کردم آنچه را که به تبلیغ آن مأمور خود تا روز قیامت گذاشتم و من تبلیغ کردم آنچه را که به تبلیغ آن مأمور بودم تا بر هر حاضر و غایبی و بر هر کس که شاهد باشد یا نباشد، به دنیا

---

(۱) سوره آل عمران (۳)، آیه ۴۴.

(۲) اصحاب صحیفه: آن دسته از کاتبان وحی بودند که آیات وحی را به طور ناقص یا کامل می‌نوشتند ولی هیچکدام احاطه کلّی بر تمام وحی از نظر ظاهر و باطن، مانند علیّ (ع) نداشتند چنانکه خود در نهج البلاغه، خطبه «در صفت خلق آدم» این موضوع را تصریح فرموده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۸

آمده باشد یا نباشد حجّت باشد. پس حاضر به غایب برساند و پدر به فرزند تا روز قیامت، و به زودی برخی خلافت را ملک غصبی خود قرار می‌دهند، هان خدا لعنت کند غاصبین و کسانی را که این غصب را قبول کردند و راضی شدند، و آنوقت است که سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ یُرْسَلُ عَلَیْکُما شُواظٌ مِنْ نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنْتَصِرانِ «۱» (به زودی به شما ای دو گرانمایه می‌پردازم و بر شما ای دو گروه (که بر آن دو گرانمایه یعنی کتاب و عترت پشت کردید)، شراره آتش و مس گداخته خواهد بود و یاری من شما را نیست). ای مردم خداوند عزّ و جلّ شما را به حال خودتان وانمیگذارد تا اینکه پاک از ناپاک تمیز داده شوند برای اینکه خداوند تبارک و تعالی (از راه لطف) چنین نیست که شما را بر عیب آگاه کند (منظور این است که خداوند عالم به مقتضای قاعده لطف به وسیله پیامبران و اولیایش انواع راهنمایی را در باره سعادت بشر به وسیله کتب آسمانی و احکام و حرکات اولیاء می‌فرماید اگر خدای نکرده بیدار نشدند آنوقت آنانرا بحال خودشان وامی گذارد).

ای مردم هیچ قریه‌ای نیست مگر اینکه خداوند به سبب تکذیب آن قریه آن را نابود خواهد کرد و همچنین قریه‌ها را که ظالم و ستمگر باشند هلاک می‌کند چنانکه خدای تعالی ذکر کرده است، و این امام و ولیّ شما و هم او وعده‌های خداست که وعده‌های خدا راست است.

ای مردم به تحقیق که قبل از شما بیشتر گذشتگان گمراه شدند و خداوند آنها را هلاک ساخت و هم او دیگران را نیز هلاک می‌سازد.

ای مردم خداوند به من امر و نهی کرده است، و من نیز علیّ (ع) را امر و نهی کردم، پس اوامر و نواهی را از پروردگارش آموخت، پس بشنوید امر خدا را تا سالم بمانید و اطاعت کنید ا را تا هدایت یابید و از آنچه نهی فرموده است خودداری کنید تا رشد یابید، و به سوی مقصود

---

(۱) سوره الرّحمن (۵۵)، آیه ۳۱ و آیه ۳۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۸۹

و مراد او حرکت کنید تا راههای مختلف شما را از راه خدا دور و پراکنده نسازد. من صراط مستقیم خدا هستم که خداوند شما را به پیروی از من امر کرده است بعد از من علیّ (ع) است، سپس فرزندانم از صلب علیّ (ع) ائمّه‌ای که به حقّ هدایت می‌کنند و به حقّ می‌گرایند.

سپس قرائت فرمود: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ ... تا آخر سوره. و فرمود در باره من و آنان نازل شده و برای آنها عمومیّت پیدا کرده و مخصوص آنان گشته است. اینان اولیای خدا هستند که نه ترسی برای آنان هست و نه اندوهناک می‌شوند، آگاه باشید که حزب خدا همیشه غالب است، آگاه باشید که دشمنان علیّ (ع) اهل جدایی و شکاف و تجاوز هستند، و برادران شیطانند که از باب فریب بعضی به بعض دیگر گفتاری بیهوده و پوچ را القا می‌کنند. آگاه باشید که اولیای خدا مؤمنینی هستند که خداوند آنها را در کتابش ذکر کرده و فرموده است: «لا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ يُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ ... تا آخر آیه». «۱» قومی را نمی‌یابی که به خدا و روز واپسین ایمان داشته باشند و با کسی که با خدا و رسولش دشمنند دوستی کنند ...

آگاه باشید که اولیای خدا کسانی هستند که خدا آنان را وصف نموده و فرموده است: الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ «۲» (کسانی که ایمان آوردند و ایمانشان را به ستم نیالودند، آنها را امنیّت است و آنها هدایت شده هستند).

آگاه باشید که اولیای خدا کسانی هستند که در حال امن و آرامش داخل بهشت می‌شوند و ملائکه آنها را با سلام ملاقات می‌کنند و اینکه پاکیزه بودید پس داخل بهشت شوید در حالیکه جاوید و همیشگی در بهشت باشید.

آگاه باشید که اولیاء خدا کسانی هستند که خدا فرموده: «داخل

---

(۱) سوره مجادله (۵۸)، آیه ۵۸

(۲) سوره انعام (۶)، آیه ۸۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۰

بهشت می‌شوند بدون حساب».

و آگاه باشید که دشمنان آنها کسانی‌اند که در آتش می‌سوزند.

آگاه باشید که دشمنان خدا کسانی هستند که شیهه (صدای وحشتناک) «جهنّم» را در حالی که می‌جوشد می‌شنوند، و برای آن ناله‌ای است که هر امّتی داخل آنجا می‌شود امت دیگر را لعنت می‌کند.

آگاه باشید که اعداء آنان کسانی هستند که خدای عزّ و جلّ در باره آنها گفته: «كُلَّما أُلْقِيَ فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ تا آخر آیه».

آگاه باشید که اولیاء خدا کسانی هستند که از پروردگارشان می‌ترسند و برای آنان مغفرت و اجر بزرگی است.

ای مردم فاصله بین جهنّم و بهشت چقدر است، دشمن ما کسی است که خداوند او را ذمّ و لعن کرده، و دوست ما کسی است که خدا او را دوست دارد و مدح کرده است.

آگاه باشید که من انذار کننده هستم و علیّ (ع) راهنماست.

ای مردم من نبیّ هستم و علیّ (ع) وصیّ من است، آگاه باشید که خاتم امامان از ما، قائم مهدی است، آگاه باشید که او ظاهر و غالب بر دین است، آگاه باشید که او انتقام گیرنده از ظالمان است، آگاه باشید که او فتح کننده قلعه‌ها و ویران کننده آنهاست. آگاه باشید که او کشنده هر قبیله‌ای است که از اهل شرک باشد، آگاه باشید که او درک کننده هر خونخواه نسبت به اولیای خداست، آگاه باشید که او یاری کننده دین خدای عزّ و جلّ است، آگاه باشید که او نهر پر آبی است که از دریای عمیق سر چشمه می‌گیرد، آگاه باشید که او هر صاحب فضلی را به فضلش می‌نامد و هر صاحب جهلی را به جهلش. آگاه باشید که او برگزیده خدا و مختار اوست. آگاه باشید که او وارث هر علم و محیط به آن است، آگاه باشید که او از پروردگارش خبر می‌دهد، و به امر ایمانش بیدار کننده است، آگاه باشید که او رشید و سدید (محکم و استوار) است. آگاه باشید ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۱ که کارها به او واگذار می‌شود، آگاه باشید که گذشتگان به او بشارت داده‌اند. آگاه باشید که او حجّت باقی می‌ماند و پس از او

حجّتی نیست، و حقّی نیست جز با او و نوری نیست مگر نزد او، آگاه باشید که کسی بر او غلبه نمی‌کند و کسی علیه او یاری نمی‌شود. آگاه باشید که او ولیّ خدا در زمینش، و حکم خدا در خلقش و امین خدا در نهان و آشکارش، می‌باشد.

ای مردم من برای شما بیان کردم و مطلب را فهماندم، و این علیّ (ع) است که پس از من باید شما را بفهماند، آگاه باشید وقتی که سخنرانی من تمام شد شما را بر بیعت علیّ (ع) و اقرار به او فرا می‌خوانم، سپس بعد از من بر آن بیعت باقی بمانید.

آگاه باشید من با خدا بیعت کردم و علیّ (ع) با من بیعت کرده و من برای علیّ (ع) از شما از جانب خدای عزّ و جلّ بیعت می‌گیرم، هر کس که نقض بیعت کند و عهد شکند بر ضرر و زیان خودش کار کرده است.

ای مردم همانا حجّ و صفا و مروه از شعائر خداست، پس هر کس حجّ بیت یا عمره کند ... تا آخر آیه «۱».

ای مردم حجّ بیت نمائید که هیچ گروهی وارد آن نشدند مگر اینکه بی‌نیاز گشتند، و تخلّف نکردند مگر اینکه فقیر و محتاج شدند.

ای مردم مؤمنی در عرفه نایستاد، مگر اینکه خدا گناهان گذشته‌اش تا آن وقت را بخشید، مگر پس از آنکه حجّت بر او تمام شد گناهانش را از سر بگیرد.

ای مردم حجّاج یاری می‌شوند و جای نفقه آنها پر می‌شود و خدا اجر نیکوکاران را ضایع نمی‌کند.

ای مردم حجّ بیت را با اعتقاد کامل به دین و تفقّه (بینش و آگاهی کامل) بجا آورید و از مشاهد برنگردید مگر با توبه و باز ایستادن از گناه.

---

(۱) بقره: ۱۵۹

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۲

ای مردم آنچنانکه خدا امر فرموده است، نماز بپا دارید و زکات بدهید، پس اگر مدّت طولانی شد و کوتاهی کردید یا فراموش کردید علیّ (ع) ولیّ شما و بیان کننده برای شماست، علیّ (ع) کسی است که خدای عزّ و جلّ بعد از من او را نصب کرده است و او کسی است که خداوند او را خلیفه من و خودش قرار داده است، خبر می‌دهد آنچه را که از او سؤال کنید و بیان می‌کند آنچه را که نمی‌دانید.

آگاه باشید که حلال و حرام بیشتر از آن است که من آن دو را به شمارم و به شما معرّفی کنم پس امر به حلال و نهی از حرام می‌کنم در یک مقام، پس من مأمور شده‌ام که با شما عهد ببندم و دست بیعت از شما بگیرم به اینکه قبول کنید چیزی که من در باره علیّ (ع) از جانب خدا آورده‌ام، و همچنین در مورد ائمّه بعد از علیّ (ع)، کسانی که آنها از من و از علیّ (ع) هستند، امّتی که قائم به امامتند، و از آنهاست مهدی تا روز قیامت که به حق قضاوت می‌کند.

ای مردم هر حلالی که من شما را به آن راهنمائی کردم و هر حرامی که شما را از آن نهی کردم از آن باز نمی‌گردم و آنرا تبدیل نمی‌کنم، آگاه باشید که این موضوع را به یاد بسپارید و آنرا حفظ کنید و به همدیگر توصیه کنید و آنرا تبدیل و تغییر ندهید.

آگاه باشید که رأس امر به معروف همین است که به گفتار من برسید و شما آنرا به غایبین برسانید و به قبول آن امر کنید و از مخالفتش خودداری کنید و اینکه آن امری است از جانب خدای عزّ و جلّ و از من، و امر به معروف و نهی از منکر محقّق نمی‌شود مگر با امام.

ای مردم قرآن به شما معرّفی می‌کند که ائمّه بعد از علیّ (ع) فرزندان علیّ (ع) هستند و من نیز به شما شناساندم که آنها از من و از علی هستند آنجا که خدا می‌فرماید: وَ جَعَلَها کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ «۱» ... (و این

---

(۱) سوره زخرف (۴۳): ۲۸

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۳

خداپرستی را در همه ذریّت خود «تا قیامت» باقی گردانید ...).

و من می‌گویم: ای مردم مادام که تمسّک به آن دو بکنید (قرآن و اهل بیت) هرگز گمراه نمی‌شوید، بر شما باد تقوی، تقوی، و برحذر باشید از روز قیامت چنانکه خدا فرمود است: إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ «۱» مرگ و حساب و موازین و محاسبه‌ای که بین دو دست (در برابر) پروردگار عالمیان است، و نیز ثواب و عقاب را به یاد آورید، پس هر کس کار خوب انجام دهد به ثواب می‌رسد و هر کس گناه کند در بهشت برای او بهره‌ای نخواهد بود.

ای مردم شما بیشتر از آن هستید که با یک دست به من بیعت کنید و خداوند عزّ و جلّ بمن امر کرده که از زبانهای شما اقرار بگیرم به چیزی که برای علیّ (ع) عقد بسته‌ام و آن امیر بودن او بر مؤمنان است، و ائمّه‌ایکه بعد از او می‌آیند از من و از علیّ هستند و طبق آنچه که برای شما اعلان کرده‌ام، ذریّه و نسل من از صلب علی است، پس همگی با هم بگوئید: ما شنیدیم و به آنچه به ما رساندی مطیع و راضی و تسلیم هستیم از جانب پروردگار و پروردگارت در امر علیّ (ع) و امر فرزندانش از صلب علیّ (ع) از ائمّه (ع)، ما با تو بر این موضوع بیعت می‌کنیم با دلها و جانهایمان و زبانها و دستهایمان و بر این بیعت و اقرار زنده‌ایم و می‌میریم و مبعوث می‌شویم، و آنرا تغییر نمی‌دهیم، و شکّ و ریب بخود راه نمی‌دهیم، و از عهدمان برنمی‌گردیم و عهد و پیمان را نمی‌شکنیم و اطاعت خدا و تو را و علیّ (ع) امیر المؤمنین را و فرزندان او، ائمّه را قبول میکنیم، کسانی که ذکر کردی و گفتی که آنان از ذریّه تو از صلب علیّ (ع) بعد از حسن (ع) و حسین (ع) هستند.

آن ائمّه کسانی هستند که من مکان آنها را از خودم و محل و

---

(۱) حجّ (۲۲) آیه ۱: ... همانا زلزله روز قیامت بسیار حادثه بزرگ و واقعه سختی خواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۴

موقعیّت آنها را نزد خودم و منزلت آنها را نزد خدای عزّ و جلّ برای شما بیان کردم و شناساندم، و این موضوع را به شما نیز ادا و بیان کردم، و اینکه حسن و حسین آقای جوانان اهل بهشتند و پس از علی پدرشان آن دو امام هستند و قبل از علی من پدر آن دو هستم.

و بگوئید: در این مورد ما خدا را اطاعت کردیم، و نیز اطاعت کردیم تو را و علی و حسن و حسینت و ائمّه‌ای را که ذکر کردی، و ما عهد و پیمانی را اطاعت کردیم که برای امیر المؤمنین گرفته شده است که این اطاعت برخاسته از دلها و روانها و زبانهای ماست و دستهای ما در دست کسی است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علیّ (ع) را درک کردند و به آن دو با زبان اقرار نمودند. و ما در مقابل این بیعت بدل و عوضی نمی‌خواهیم، و از خودمان هیچوقت تغییر و تحولی نمی‌بینیم.

و خدا را شاهد می‌گیریم که گواهی خدا کافی است و تو نیز بر ما گواه باش، و هر کس که اطاعت کند چه ظاهر باشد و چه پنهان و ملائکه خدا و لشگریانش و بندگانش گواه ما در این باره هستند و خداوند بزرگتر از هر گواه است.

ای مردم چه می‌گوئید خداوند هر صدای آشکار و نهان هر نفسی را می‌داند، پس هر کسی هدایت یابد به سود خودش می‌باشد، و هر کس گمراه شود زیان آن به خودش می‌رسد، و هر کس بیعت کند با خدای عزّ و جلّ بیعت کرده است که دست خدا بالای دست آنهاست.

ای مردم از خدا بترسید و با علی امیر المؤمنین و حسن و حسین و ائمّه آن کلمه باقی و جاوید بیعت کنید. و خداوند، کسی را که مکر و حیله کند نابود می‌سازد و کسی را که به عهد وفا کند می‌بخشاید و هر کس پیمان را بشکند به ضرر و زیان خودش آنرا شکسته است.

و بگوئید: پروردگارا ما شنیدیم و اطاعت کردیم ما را به آمرزشت بیامرز و بازگشت ما به سوی تو است، و بگوئید: حمد خدایی راست که ما را به این موضوع راهنمائی کرد و اگر خدا هدایت نمی‌کرد، ما به آن راه نمی‌یافتیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۵

ای مردم فضائل علیّ بن ابی طالب نزد خدا عزّ و جلّ در حالی که آن را در قرآن نازل کرده است بیشتر از آن است که من آن را در یکجا بشمارم، پس هر کس از آنها به شما خبر داد و آن فضائل را به شما شناساند تصدیقش کنید.

ای مردم هر کس اطاعت کند خدا و رسولش و علی و ائمّه‌ای را که ذکر کردم رستگار شده و به رستگاری روشنی رسیده است.

ای مردم آنان که به بیعت با او سبقت گرفتند و دوستدار و تسلیم او شدند و پذیرای فرمانروایی او بر امور مؤمنان شدند، آنان رستگار گردیدند و جای آنها در جنّات نعیم است.

ای مردم چیزی بگوئید که خدا از گفتار شما راضی باشد، اگر شما و همه اهل زمین کافر شوند هرگز نمی‌توانند ذرّه‌ای به خدا ضرر بزنند.

بار الها مؤمنین و مؤمنات را ببخش و بر کافرین و کافرات غضب کن، و الحمد للّه ربّ العالمین.

پس آن قوم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را صدا زدند و گفتند: بلی شنیدیم و اطاعت کردیم بر امر خدا و امر رسولش با دلها و زبانها و دستهایمان و هجوم آوردند بر رسول خدا و بر علیّ (ع) و دست بیعت به آنها دادند، پس اوّل کسی که دست بیعت به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله داد اوّلی و دوّمی و سوّمی و چهارمی و پنجمی بود «۱»، و باقی مهاجرین و انصار و بقیّه مردم بر طبق طبقات و مقدار منزلتشان می‌آمدند و بیعت می‌کردند تا اینکه نماز مغرب و عشاء در یک وقت خوانده شد، و همچنان بیعت می‌کردند و دست می‌دادند سه مرتبه و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در هر بار که گروهی بیعت می‌کردند می‌فرمود: حمد خدائی را که ما را بر جمیع عالم برتری داد، و

---

(۱) تفسیر الصّافی ۲: ص ۵۳- ۶۷- الاحتجاج ۱: ص ۵۵- ۶۶

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۶

از همانجا دست دادن برای بیعت سنّت و رسم شد آنچنان که کسانی آن را استعمال کرده‌اند که اصلا برای خلافت و بیعت هیچ حقّی نداشته‌اند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۶۸] ..... ص : ۳۹۶

اشاره

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لَسْتُمْ عَلی شَیْءٍ حَتَّی تُقِیمُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِیلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ طُغْیاناً وَ کُفْراً فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ (۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۶

ای پیامبر به اهل کتاب بگو که ای یهود و نصاری شما ارزشی ندارید تا اینکه به دستورات تورات و انجیل و قرآنی که به شما از جانب خدا فرستاده شد قیام کنید. و همان قرآنی که به شما مسلمین نازل شده (به جای آنکه ایمان آرند) بر کفر و سرکشی بسیاری از آنان خواهد افزود در این صورت زیان کفرشان بر آنهاست و تو ای پیامبر بر حال گروه کافران نباید تأسف بخوری.

تفسير: ..... ص : ۳۹۶

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ لَسْتُمْ عَلى شَيْءٍ يعنى شما از نظر دين چيزى نيستيد كه قابل اعتنا و ارزش باشيد، و اينكه «شىء» ناميده شده يا كنايه از امّت است يا خطاب به آنها و اهل كتاب به طريق عموم است و مقصود خطاب امّت است به اينكه آنچه كه در باره ولايت به آنها نازل شده بپا دارند.

حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ به اينكه اوامر و نواهى آن دو (تورات و انجيل) را بپا داريد.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ يعنى قرآن، بدين گونه كه حدود آنرا اقامه نمائيد و از جمله حدود قرآن امر به ولايت است كه همان عمده و مهّم است، يا مقصود آن چيزى است كه از پروردگارتان در باره ولايت بر شما نازل شده است، كه به طور كنايه در اخبار ما آمده است.

و ممكن است گفته شود: و آنچه كه از پروردگارتان به زبان پيامبران و جانشينان آنها از گرفتن عهد و پيمان و انتظار فرج به محمّد صلّى اللّه عليه و آله بر شما نازل شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۷

وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْياناً وَ كُفْراً فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ بسيارى طغيان و كفر يا به طور مطلق است يا اينكه در باره علىّ (ع) است. البته مقصود در اينجا چيزى است كه در باره ولايت نازل شده است، بنحو كنايه.

زيرا كافران وقتى كه از ولايت منحرف شدند ديگر چيزى در آنها باقى نمانده است كه بر آنها تأسّف بخورى، و با انحرافشان نمى‌توانند به تو و علىّ (ع) ضررى برسانند تا تو بر آن تأسّف بخورى.

[سوره المائدة (۵): آيه ۶۹] ..... ص : ۳۹۷

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ وَ النَّصارى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۷

البته هر كس از گروندگان به اسلام و فرقه يهودان و ستاره پرستان و نصارى كه به خدا و روز قيامت ايمان آورد و نيكوكار شود هرگز او را ترسى و اندوهى بر آنچه فوت شود نخواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۳۹۷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا يعنى كسانى كه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله ايمان آوردند به سبب قبول دعوت ظاهرى و با بيعت عامّ نبوى.

وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ عطف است بر محلّ اسم «انّ» بنا بر قول ضعيف، يا بر محلّ انّ و اسم آن. يعنى از فرقه يهودان و صائبان (ستاره‌پرستان كه به دين خدا متمايل شدند) وَ النَّصارى مَنْ آمَنَ و نصارى كسانى كه ايمان آوردند، با قبول كردن دعوت باطنى و بيعت با علىّ (ع) با بيعت خاصّ ولوى و دخول ايمان در قلوب آنان كه به سبب اين بيعت در قلب باز مى‌شود و با باز شدن آن،

خوف و حزن برداشته می‌شود. و یقین به روز آخرت پیدا می‌شود، و به سبب آن عمل صالح انجام داده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۸

بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً به یگانگی خدا و روز آخرت ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، اعمالی که مرتبط به ایمان است که در قلب جای دارد و آن ایمان اصل هر عمل صالح است، و غیر آن به توسّط آن ایمان عمل صالح می‌شود.

فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ بر آنان هیچ بیمی نیست و اندوهگین نمی‌شوند زیرا که خوف و اندوه از صفات نفس است و اینان از سرای نفس خارج شدند و در حدود خانه دل داخل گردیدند، پس خوف آنها به خشیت از خدا تبدیل شد و اندوهشان به قبض و گرفتگی.

و این معنی منافات ندارد با آنچه که در اخبار و آیات به کرّات حزن و خوف را به مؤمن خاصّ نسبت داده‌اند، زیرا که اطلاق خوف و حزن بر آنچه که به مؤمن خاصّ نسبت داده می‌شود به اعتبار معنی عامّ خوف و حزن است. و گاهی فرح از جنود عقل و اندوه و حزن از جنود جهل شمرده شده است، و آنچه که وارد شده است که خوف و رجای مؤمن مانند دو کفّه میزان، مساوی است مقصود از آن معنی عامّ است. و وارد شده است که مراد نفی خوف و حزن در آخرت است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۷۰] ..... ص : ۳۹۸

اشاره

لَقَدْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّما جاءَهُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَ فَرِيقاً يَقْتُلُونَ (۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۸

هر آینه از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم (که خدا را اطاعت کنند و پیامبرانی بر آنها فرستادیم که احکام خدا را بیاموزند) هر رسولی آمد چون بر خلاف هوای نفس آنها سخن گفت گروهی را تکذیب کرده گروهی را کشتند.

تفسیر: ..... ص : ۳۹۸

لَقَدْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ یعنی همانطور از بنی اسرائیل

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۳۹۹

پیمان گرفتیم از شما نیز به ولایت علیّ (ع) عهد گرفتیم پس بترسید که مبادا مانند آنها شوید که گروهی را تکذیب کنید و گروهی را بکشید، چنانکه نسبت به علی و حسن و حسین (ع) چنین کردند.

وَ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّما جاءَهُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَ فَرِيقاً يَقْتُلُونَ آوردن مضارع مستقبل جهت استحضار حال گذشته است تا آنها را رسوا کند و شنیع‌ترین حالات آنها را در ذهن حاضر نماید، و نیز برای محافظت بر رؤوس آیه‌هاست.

[سوره المائدة (۵): آیه ۷۱] ..... ص : ۳۹۹

اشاره

وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ (۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۹

و گمان كردند كه بر آنها فتنه و امتحانى نخواهند بود، پس (از ديدن آيات حق و شنيدن امر خدا) كور و كر شدند (و از امتحان خدا غافل ماندند) پس از آن همه اعمال زشت، باز خدا توبه آنها را پذيرفت باز هم بسيارى ديگر كور و كر شدند و آيات خدا را نديدند و نشنيدند (بترسند كه) خدا به هر چه مى‌كنند آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۳۹۹

وَ حَسِبُوا يعنى از زياد ماندنشان در غفلت و اعراض چنين گمان كردند.
أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ كه عذاب و امتحانى از جانب خدا به سبب اين تكذيب و قتل، نخواهد شد بدين نحو كه گناه بزرگ را كوچك شمردند.
فَعَمُوا يعنى از عبرت گرفتن به گذشته كور شدند.
وَ صَمُّوا نسبت به شنيدن حكايات آنان و شنيدن حقّ كر شدند.
ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ چون آنها توبه كردند و پند انبياء و جانشينانشان را قبول كردند خدا نيز توبه آنها را پذيرفت.
ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا يعنى يكبار ديگر كور و كر شدند.
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۰
كَثِيرٌ مِنْهُمْ بسيارى از آنها، اين عبارت بدل بعض از كلّ است.
وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ و خدا آگاه است كه آنها چه مى‌كنند اين معنى در امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله واقع شده است و مقصود از آيه كنايه از آنهاست.
در كافى از امام صادق (ع) در بيان وجود كنايه آمده است: «و حسبوا أن لا تكون فتنة» فرمود: تا پيامبر در ميان آنان بود كر و كور شدند تا اينكه پيامبر قبض روح شد، سپس خداوند توبه آنها را پذيرفت تا اينكه امير المؤمنين علىّ (ع) قيام نمود باز كرد و كور شدند تا الآن.
و ممكن است بيان كنايه به وجهى ديگر باشد و آن اينكه گفته شود:
گمان كردند امتحان نخواهند شد، چون در مكّه عهد بستند و از دلائل صدق محمّد صلّى اللّه عليه و آله كور و كر شدند، سپس وقتى كه با علىّ (ع) به خلافت بيعت كردند خداوند توبه آنان را پذيرفت و باز بعد از آن كور و كر شدند و عهد و بيعت را شكستند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۷۲] ..... ص : ۴۰۰

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ قالَ الْمَسِيحُ يا بَنِي إِسْرائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَ مَأْواهُ النَّارُ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ (۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۰

آنـان که به خـدائی مسیح پسـر مریم قائـل شدنـد به راسـتی کـافر شدنـد در صورتی که مسیح به بنی اسـرائیل گفت خـدائی را که آفریننده من و شـماست، بپرستید هر کس که به او شـرک آورد خدا بهشت را بر او حرام سازد و جایگاهش در آتش دوزخ باشد و ستمکاران عالم را هیچ کس یاری نخواهد کرد.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۰

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ چون قائل به الوهیّت عیسی (ع) شدند و الهیّت را در عیسی حصر کردند یا به اتّحاد

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۱

چنانکه گمان بعضـی چنین است یا به حلول چنانکه گمان بعضی دیگر است، یا به این نحو که از خودش فانی و به خدا باقی باشد و ظهور خدا در او باشد چنانکه گمان بعضـی دیگر است، و بطلان اتّحاد و حلول برای کسی که از شراب خالص توحید بچشد احتیاج به رنـج دادن خود برای درک آن وجود ندارد زیرا که اتّحاد و حلول مسـتلزم دوگانگی و دوم فرض کردن برای حقّ تعالی است، و آن محال است. و در این باره گفته شده است:

حلول و اتّحاد اینجا محال است که در وحدت دویی عین ضـلال است «۱» و بطلان سوم نیز به اعتبار حصری که در آن است احتیاج به زحمت ندارد، چون پیروان نصاری این سخن را بدون تحقیق و تعمّق گفته‌اند و آنطور که از ظاهر کلامشان توهّم می‌شود قائل به تجسّم شدنـد، خـدای تعـالی حکم به کفر آنها کرده و چنانکه در گذشـته گفتیم این مـذهب گروهی از آنان است که «یعقوبیّه» نام دارنـد، در حـالی که چنـانکه بیان شـد محقّقین آنها گفته‌انـد که در عیسـی یک جوهر الهی است و یک جوهر آدمی، و اینجا جای تفصیل و تحقیق این مطلب نیست.

وَ قالَ الْمَسِيحُ مناسب‌تر این است که جمله حال باشـد بتقـدیر «قـد» تا اینکه در رسوا کردن آنها رساتر باشـد و اینکه احتجاج بر علیه آنان باشـد نه به سـبب قول خدای تعالی: یا بَنِی إِسْرائِیلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّكُمْ یعنی مسیح (ع) فرمود: من نیز مانند شـما آفریده و پرورده خدا هستم پس کسی را که او پروردگار من است عبادت کنید چنانکه پروردگار شما نیز هست.

إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ یعنی کسی که به خدا

---

(۱) شعر از شیخ محمود شبستری (ره) است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۲

شرک بورزد خداونـد بهشت را بر او حرام کرده است، و آن یـا بیـان قول عیسـی (ع) است، یـا ابتـدای کلام است که از جانب خـدا می‌باشد که بر اثر شرک از راه بهشت که توحید می‌باشد به خطا رفته است.

وَ مَأْواهُ النَّارُ و جایگاه او آتش است، زیرا کسی که راه بهشت را خطا کند حتما راه جهنّم را می‌پیماید چون واسطه‌ای نیست و انسان بالأخره به یک جهت از جهات حرکت می‌کند و از قوّه‌ها به فعلیّت‌ها خارج می‌شود.

وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ و برای سـتمکاران یاوری نخواهد بود، آوردن اسم ظاهر (ظالمین) به جای ضـمیر مشـعر به ظلم او و به علّت حکم است، زیرا همانطور که برای ظالم ولیّ تصوّر نمی‌شود که متوّلی امور او بوده او را تربیت کند همچنین برای او یاری کننده‌ای تصوّر نمی‌شود که او را از عذاب خدا نجات دهد، زیرا که نصـیر و ولیّ عبارت از نبیّ و ولیّ و جانشینان آن دو است، و ظلم عبارت از انصـراف و اعراض از آن دو و از توحید است، و اعراض کننده اسـتحقاق قبول ندارد چون اکراه در دین نیست، و هر کس مقبول خدا نباشد نصـرت و ولایت برای او محقّق نمی‌شود، و به ذکر «انصار» اکتفا کرد چون وقتی ناصر و یاری کننده نباشد به طریق اولی

ولیّ هم نـدارد، یا از باب اینکه هر یک از نصیر و ولیّ آنگاه که تنها استعمال شود اعمّ از آن دو می‌باشد. و ممکن است این کنایه از کسانی باشد که بعد از آن در باره ائمّه (ع) همان سخنانی را گفتند که در باره مسیح گفته بودند.

[سوره المائدة (۵): آیه ۷۳] ..... ص : ۴۰۲

اشاره

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۷۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۲

البتّه کسانی که سه خـدا را قائل شدنـد (اب و ابن و روح القدس را خدا گفتند) کافر گردیدند و حال آنکه جز خدای یگانه خدایی نخواهد بود و اگر از این گفتار زبان نبندند البتّه کافران را عذابی دردناک خواهد رسید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۳

تفسیر: ..... ص : ۴۰۳

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ بـدان که نصاری ماننـد یهود و ماننـد مسـلمانان دارای مـذاهب مختلفی در فروع و اصولشان هستند. پس بعضی از آنها قائل به اقانیم ثلاثه شدند شامل «اب و ابن و روح القدس»، و اقنوم بمعنی اصل است و اینان معظم نصاری هسـتند که می‌گویند: خدا یک ذات است و کثرتی در آن نیست و آن دارای سه شأن است که دو شأن پدری و پسـری است و یک شأن روح القدس، و وحدت خدا با تعدّد شأن از بین نمی‌رود، و اینان از قول به اینکه خدایان سه هسـتند منع می‌کنند و به اینکه خدا سوم از آن سه تا است، و به فارسی گفته شده:

در سه آیینه، شاهد ازلی پرتو از روی تابناک افکند

سه نگردد بر یشم ار او را پرنیان خوانی و حریر و پرند

و لیکن عوام مقلّد چون از محسوسات و کثرت‌ها تجاوز نمی‌کننـد وقتی به مثل این گفتارها سـخن می‌گویند از آن جز خدایان سـه گـانه چیزی درک نمی‌کننـد، و اینکـه خداونـد کـه بـه اعتقـاد آنهـا پـدر اسـت یکی از آن سه تـا است، و آنچه را که محقّقین آنها می‌گوینـد که خدای تعالی یک حقیقت است و مقوّم هر ممکن است و تجلّی در هر مظهری می‌کند، و اختصاص بعضـی از مظهرها به مظهریّت برای شـدّت ظهور خـدای تعـالی در آن است و اینکه عیسـی (ع) و روح القـدس چون هر یک از آن دو تمامترین مظهر خدای تعالی هستند عوام درک نمی‌کنند و همچنین آنچه که به اسم پدر نامیده شده است آنها را به اسم اقانیم خوانده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۴

پس خـدای تعالی این گفتار آنان را که از آن تحدید و تشبیه خدای تعالی لازم می‌آید ردّ کرد و آنچه که در روایات وارد شده که خـدای تعالی چهارم سه تا است برای اشاره به این است که خـدای تعالی قیومیّت برای هر چیزی دارد و خداونـد با هر مظهری ظهور دارد و داخل در هر چیز است نه به طور ممازجت و نه مثل دخول چیزی در چیزی.

وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا إِلهٌ واحِدٌ و آن حقیقت غیبی است که در تمام مظهرها ظاهر است.

وَ إِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ اگر بازنایسـتند از چیزی که می‌گوینـد تا اینکه پیروان به سـبب تقلید از متبوعین و علمای خود به خدایان

سه گانه قائل شوند در نتيجه كافر شوند بدون اينكه خودشان بدانند.

لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ يعنى كسانى كه گفتند خدا مسيح است و آنان كه گفتند خدا سومى از سه تاست.

عَذابٌ أَلِيمٌ دچار عذابى دردناك مى‌شوند. يعنى اينكه آنان با گفتارشان بر خدا چيزى را كه در حقّ او جايز نيست قائل شوند با عذاب دردناك ممتاز مى‌شوند، و امّا رؤساى آنان كه چيزى نگفتند كه در حق خدا جايز نباشد و مانند پيروانشان كافر نشدند از اين جهت آنان نيز عذاب دارند چون نبوّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله را انكار كردند و كلمه‌اى را القا كردند كه پيروانشان مقصود از آن را درك نكردند.

۷۴) أَ فَلا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

[سوره المائدة (۵): آيات ۷۴ تا ۷۵] ..... ص : ۴۰۴

اشاره

أَ فَلا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۴) مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كانا يَأْكُلانِ الطَّعامَ انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآياتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۴

آيا نبايستى از اين كفر و شرك به سوى خدا بازگشته توبه كنند و از او آمرزش بخواهند كه خدا آمرزنده و مهربان است، مسيح پسر مريم پيامبرى بيش نبود كه پيش از او نيز پيامبرانى آمده‌اند و مادرش هم زنى راستگو و با ايمان بود و هر دو به حكم بشريّت غذا تناول مى‌كردند. (اگر خدا بودند در زندگانى خود به غذا محتاج نمى‌شدند) بنگر ما آيات خود را (در مورد بشريّت مسيح (ع)) روشن بيان مى‌كنيم آنگاه بنگر كه آنان چگونه به خدا دروغ مى‌بندند (مسيح را خدا مى‌دانند)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۵

تفسير: ..... ص : ۴۰۵

أَ فَلا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ يعنى بعد از آنكه فهميدند كه اين كلمه، كفر و فريب دادن غير است، آيا توبه نمى‌كنند و به سوى خداوند باز نمى‌گردند.

وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ حال است و جهت تعليل آمده است.

و از او طلب آمرزش نمى‌كنند در حالى كه خداوند آمرزنده مهربان است.

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ نه اينكه خدا باشد چنانكه گروه اوّل گفته‌اند، و نه يكى از خدايان سه گانه است چنانكه گروه دوم گفته‌اند.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ يعنى از جهت قول و فعل و حال راست است و اعوجاج ندارد، و به كلمات پروردگارش و به كتب رسولان او تصديق كرده است و دليل بر اينكه آن دو خدا نيستند اين است كه آن دو (مسيح (ع) و مادرش (ع)) كانا يَأْكُلانِ الطَّعامَ غذا مى‌خوردند، پس با شما شريك مى‌شوند در پست‌ترين حالات شما و آن احتياج به خوردن است، و اين كنايه از احتياج به تخليه كردن است و كسى كه به پست‌ترين حالت‌ها محتاج و مبتلا باشد ديگر نمى‌تواند در بالاترين مقام، و خدا باشد.

انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيـاتِ يعنى به بيان عجيب ما در مورد آيات قرآن نگاه كن ببين چگونه حال عيسى و مادرش را مناسب با فهم و شأن آنها بيان كرديم به نحوى كه ديگر نمى‌توانند انكار كنند، يا نظر به بيان ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۶

آيات ما بينداز كه از جمله آن آيات عيسى (ع) و مادرش (ع) است به نحوى كه همه درك مى‌كنند و شكّى در آن باقى نمى‌ماند.

ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ باز بنگر كه چگونه از حقّ روى مى‌گردانند.

وسط قرار گرفتن «ثمّ» براى تفاوت بين دو تعجّب است، يعنى آنها بعد از اين بيان از حقّ در مورد عيسى (ع) و مادرش (ع) برگشتند، يا بعد از آنكه از آنها آن حالت پست را كه عجيب‌تر از هر عجيب است، ديدند و دانستند، باز از حق باز گشتند.

[سوره المائدة (۵): آيه ۷۶] ..... ص : ۴۰۶

اشاره

قُلْ أَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۶

بگو اى پيامبر شما كسى را به جاى خدا مى‌پرستيد كه مالك هيچ سود و زيانى در باره شما نخواهد بود. خداست (هر كه او را بخواند) مى‌شنود و به احوال همه داناست.

تفسير: ..... ص : ۴۰۶

قُلْ أَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً يعنى عبادت مسيح (ع) مى‌كنيد، زيرا بعد از آنكه احتياج مسيح (ع) به پست‌ترين حالت‌ها و عدم توانايى او براى دفع ضرر آن احتياج از خودش دانسته شد، معلوم مى‌شود كه مسيح (ع) مالك نفع و ضرر غير خودش نيست، پس اهليّت معبود قرار گرفتن را ندارد، و مقصود كنايه از امّت است در اطاعت كردن آنها از كسى كه نمى‌تواند ضرر را از خودش دفع كند.

وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ و حال آنكه شنيدن حاجتها و بر آوردن آنها منحصر در خداست و براى غير خدا نيست.

الْعَلِيمُ و علم به مقدار حاجت‌ها و كيفيّت دفع ضررها و جلب منافع نيز منحصر در خداست.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۷

[سوره المائدة (۵): آيه ۷۷] ..... ص : ۴۰۷

اشاره

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ لا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَ أَضَلُّوا كَثِيراً وَ ضَلُّوا عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ (۷۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۷

بگو: اى اهل كتاب در دين خود به ناحق، غلوّ نكنيد و از پى خواهشهاى آن قومى كه گمراه شدند و بسيارى را نيز گمراه كردند و

از راه راست دور افتادند، نروید.

تفسیر: ..... ص : ۴۰۷

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لا تَغْلُوا فِی دِینِکُمْ غَیْرَ الْحَقِّ یعنی غلوّی غیر از حقّ نکنید و آن گفتار و اعتقاد در باره پیامبران (ع) است بیشتر از مرتبه فهم شما یا بیشتر از مرتبه پیامبران که این معنی در رؤسا و متبوعین محقّق می‌شود.

وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ یعنی قبل از شما به سبب استبداد در رأی که بدعت‌گذاران گذشته و حال بوده‌اند، گمراه شدند، و این معنی در پیروان مقلّد است.

وَ أَضَلُّوا کَثِیراً و بسیاری را گمراه کردند و آن به سبب آن بود که با رأی خود مردم را به دنبال خود کشاندند.

وَ ضَلُّوا عَنْ سَواءِ السَّبِیلِ و از راه وسط و مستوی که افراط و تفریط در آن نباشد، گمراه شدند، تکرار از آن جهت است که اوّلی گمراهی از احکام قالبی نبوّت است و دوّمی گمراهی از احکام ولایت قلبی است، و این کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است در گمشدن آنها از احکام محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اقوال او و گمشدن آنها از ولایت علیّ (ع) و پیروی از اوست.

[سوره المائدة (۵): آیه ۷۸] ..... ص : ۴۰۷

اشاره

لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ (۷۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۷

کافران بنی اسرائیل به زبان داود و عیسی بن مریم از آن (جهت) لعنت کرده شدند که نافرمانی حکم خدا کرده از حکم حقّ سرکشی کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۸

تفسیر: ..... ص : ۴۰۸

لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ استیناف است و در جای تعلیل نشسته است، و در مجمع از امام باقر (ع) است: امّا داود (ع) اهل «ایله» را لعن کرد چون در روز شنبه‌شان تجاوز کردند، و تجاوز آنها در زمان داود بود، پس گفت: خدایا لباس لعنت به آنها بپوشان مثل ردایی که بر روی دو شانه می‌افتد و مثل کمربند بر دور کمر، پس خدا آنها را به صورت بوزینه مسخ کرد. و امّا عیسی (ع) کسانی را که غذا برای آنها نازل می‌شد، ولی آنها بعد از آن کافر شدند لعن کرد و آنان به صورت خوک گشتند «۱».

ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ و آن به علّت نافرمانی و سرکشی آنان بود، پس شما نافرمانی نکنید، و ظلم و ستم روا ندارید و بشنوید ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

[سوره المائدة (۵): آیات ۷۹ تا ۸۰] ..... ص : ۴۰۸

اشاره

كـانُوا لا ـ يَتَنـاهَوْنَ عَنْ مُنكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ ما كانُوا يَفْعَلُونَ (۷۹) تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مـا قَـدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُـهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذابِ هُمْ خالِدُونَ (۸۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۸

آنها هيچگاه از كار زشت خود دست بر نداشتند و چقدر آنچه مى‌كنند زشت و ناشايسته است،
و با آنكه اهل كتاب و مـدّعى ايماننـد باز بسـيارى از آنها را خواهى ديـد كه با كافران دوستى مى‌كننـد و ذخيره‌اى كه براى خود از پيش مى‌فرستند و آن غضب خداست كه بسيار ذخيره بدى است، و آنها را در دوزخ عذاب جاويد خواهد بود.

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۷۴- تفسير البرهان ۱: ص ۴۹۲/ ح ۴- مجمع البيان ۲: ص ۲۳۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۰۹

تفسير: ..... ص : ۴۰۹

كانُوا لا يَتَناهَوْنَ عَنْ مُنكَرٍ فَعَلُوهُ يعنى بعضى از آنها از بعضى ديگر نهى نمى‌كنند يا اينكه بازنمى‌ايستند. و از علىّ (ع) است كه وقتى تقصير و كوتاهى در بنى اسـرائيل واقع شد اينچنين شد كه اگر مردى برادرش را در حال ارتكاب گناه مى‌ديد او را نهى ميكرد ولى او از عمل باز نمى‌ايسـتاد، و اين كار نهى كننده را از آن باز نمى‌داشت كه با همديگر بخورند و بنشـينند و بياشامند تا اينكه خداوند دلهاى بعضـى را به بعضـى ديگر آميخت و قرآن در باره آنها نازل شـد آنجا كه خـداى عزّ و جلّ مى‌فرمايـد: لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... تا آخر آيه» و اين دلالت مى‌كند بر ذمّ انس گرفتن و معاشرت با اهل معصيت.
لَبِئْسَ مـا كـانُوا يَفْعَلُونَ و آنچه را كه انجام مى‌دهنـد بسـيار بـد است و اين بـدى از آن جهت است كه بعضـى، بعض ديگر از جهت گفتار، فعلا و يا قلبا يكديگر را نهى نمى‌كردند، و يا اينكه آنها را از كار بد باز نمى‌داشتند.
تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا يا بيان حال امّت است يا بيان حال اهل كتاب و كنايه از امّت، و خطاب به محمّد صـلّى اللّه عليه و آله يا عامّ است كه بسيارى از آنان را مى‌بينى كه به كافران روى مى‌آورند.
لَبِئْسَ ما قَـدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُـهُمْ فعل مخصوص به ذمّ محذوف است يعنى دوست گرفتن كافران بد است، و آنچه را كه از اين طريق از پيش براى خود ميفرستند بسيار بد است.
أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ خشم خدا بر آنان است. به تقدير «لام» يا «باء»، يا اينكه همان فعل مخصوص است.
وَ فِي الْعَذابِ هُمْ خالِدُونَ به سبب دوستى با كافران در عذاب جاويد خواهند بود، از امام باقر (ع) است پادشاهان سـتمگر را دوست خود قرار مى‌دهند، و هوى و هوس آنان را تمجيد مى‌كنند و زينت مى‌دهند تا به منافع دنيوى خود برسند «۱».

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۰

[سوره المائدة (۵): آيه ۸۱] ..... ص : ۴۱۰

اشاره

وَ لَوْ كانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ النَّبِيِّ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِياءَ وَ لكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۰

و اگر اهل کتاب به خصوص یهود به خدا و پیامبر و کتابی که بر او نازل شده است ایمان می‌آوردند البتّه کافران را دوست خود نمی‌گرفتند و لیکن بسیاری از آنها تبهکار و بدکردارند (که با آنها دوستی و یاری می‌کنند).

تفسیر: ..... ص : ۴۱۰

وَ لَوْ كانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ النَّبِيِّ اگر به خدا و پیامبر حاضر یعنی محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنا بر اینکه بیان حال امّت باشد، تا پیامبر آنان بنا بر اینکه بیان حال اهل کتاب باشد، ایمان می‌آوردند. البتّه چون لفظ «نبیّ» مفرد است وجه اول بهتر است.
وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِ و آنچه در باره علیّ (ع) یا مطلق آنچه که نازل شده است، و مقصود چیزی است که در باره علیّ (ع) نازل شده، ایمان داشتند.
مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِياءَ کافران را دوست نمی‌گرفتند چون ایمان با کفر مقابل هم و از هم دورند دوستی با کفّار لازمه‌اش همنشینی و همراهی با آنان است.
وَ لكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فاسِقُونَ و لیکن اکثر آنها از حقّ که عبارت از ایمان است خارج هستند.

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۷۵- مجمع البیان ۲: ص ۲۳۲ سطر ۲

[سوره المائدة (۵): آیه ۸۲] ..... ص : ۴۱۱

اشاره

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى ذلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَ رُهْباناً وَ أَنَّهُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۱

همانا دشمن‌ترین مردم نسبت به مسلمانان یهود و مشرکان را خواهی یافت و با محبّت‌تر از همه کس با اهل ایمان آنانند که گویند ما نصرانی هستیم. این دوستی نصاری با مسلمانان بدین سبب است که برخی از آنها دانشمند و پارسا هستند و آنها بر حکم خدا تکبّر و گردنکشی نمی‌کنند.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۱

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا زیرا یهود چون در دنیا فرو رفته و توجّه به آخرت نکردند به سبب

دوری زمان پیامبرشان و کهنه شدن شریعتشان و استبدال احکام آن، احوالشان از احوال مؤمنین دور شده است، چون مؤمنین به آخرت توجّه کردند و به احکام شرعی متلبّس شدند، بنا بر این مجانست و سنخیّت بین آنها به هیچ وجه باقی نمی‌ماند. و عداوت از عدم مجانست ناشی می‌شود، چنانکه محبّت از مجانست ناشی می گردد.

وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا گذاشتن اسم ظاهر (الّذین آمنوا) به جای ضمیر برای این است که تصریح به این باشد که ملاک عداوت آنان و محبّت اینان فقط ایمان است.

الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى نفرمود «النّصاری» زیرا این اسم چون از نصرت مشتق است دلالت می کند بر اینکه آنها انصار خدا هستند، و اگر آنان انصار خدا بودند پیروان محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌شدند، لذا این چنین گفته

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۲

شده است، که آنها گفتند: ما یاری کنندگانیم یا برای اینکه نصرانیّت حقیقی به این است که به دین عیسی (ع) متدیّن باشد با شرایطی که دارد از قبیل بیعت با جانشینان او، و پیمان گرفتن از آنها، از آنان که نصرانیّت را بخود بسته‌اند مانند به خود بستن تشیّع است در مورد اکثر شیعیان از کسانی که اصلا قائل به امامت ائمّه دوازده گانه نیستند.

و امّا اسم یهود از آن جهت اطلاق بر یهود می‌شود که آنها فرزندان یهود بن یعقوب یا از پیروان اولاد او هستند که نبوّت در بین آنهاست اگر چه اتفاقا به دین موسی (ع) گرویده‌اند.

ذلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ یعنی علمائی که آنها را به احکام انجیل از عقاید و احکام فرعی امر می کنند.

وَ رُهْباناً یعنی زاهدانی که دنیا را ترک کرده و به عبادت و تحصیل آخرت مشغول شده‌اند.

بدان که هر شریعتی از زمان آدم (ع) تا الآن مشتمل بر سیاسات و عبادات قالبی و عبادات و تهذیبات قلبی بوده است و برای هر یک از آنها اهل و رؤسایی بوده‌اند که برای هر کس که می‌خواست متوسّل به آن احکام شود، آن احکام را بیان می کردند و پیروانی هم داشتند که به آن عمل می کردند.

و رؤسای هر یک از آن احکام در هر ملّتی اسم خاصّی دارد، مانند احبار و رهبان در ملّت نصاری، و موبد و هربد در ملّت عجم، و مجتهد و صوفی، یا عالم و عارف، یا عالم و تقیّ در ملّت اسلام.

و مقصود این است که نصاری به واسطه اینکه زمان پیامبرشان دور نبوده و احکامشان کهنه نشده و علمائشان که به زبان گفتار امر بطلب آخرت می کردند منقطع نشده بود، و مرتاض‌هایشان که به زبان حال طلب آخرت می‌نمودند هنوز منقطع نشده بود ... در نتیجه اینان با مؤمنین هم جنس بودند و انس می گرفتند، پس آنها از باب مجانستشان مؤمنین را دوست داشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۳

وَ أَنَّهُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ و از اطاعت حقّ تکبّر نمی‌ورزند.

[سوره المائدة (۵): آیات ۸۳ تا ۸۵] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

وَ إِذا سَمِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنَّا فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۸۳) وَ ما لَنا لا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما جاءَنا مِنَ الْحَقِّ وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنا رَبُّنا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (۸۴) فَأَثابَهُمُ اللَّهُ بِما قالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الْمُحْسِنِينَ (۸۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

و چون آياتى را كه به رسول فرستاده شد بشنوند اشگ از ديده آنها جارى مى‌شود زيرا حقّانيّت آنرا شناخته گويند بار الها ما به رسول تو محمّد صلّى اللّه عليه و آله و كتاب آسمانى او قرآن ايمان آورديم ما را در زمره گواهان صديق او بنويس
و گويند ما چرا ايمان به خدا و كتاب حقّ نياوريم در صورتى كه اميد آن داريم كه روز قيامت ما را در زمره صالحان داخل گرداند پس خدا به آنچه گفتند پاداش نيكو به آنها داد و آن بهشتى است، كه از زير درختانش نهرها جارى است و در آن بهشت زندگى جاويد خواهند يافت و اين نعمت جاودانه پاداش نيكوكاران است.

تفسير: ..... ص : ۴۱۳

وَ إِذا سَمِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ چون آنان طالب حقّ بودند هر جا كه مى‌يافتند آنرا مى‌شناختند. يَقُولُونَ از باب تسليم به حقّ مى‌گويند رَبَّنا آمَنَّا به آنچه كه به رسول صلّى اللّه عليه و آله نازل شده است ايمان آورديم فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ ما را از شاهدان و گواهان حقيقت آن قرار ده «و» مى‌گويند: ما لَنا لا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ چيست ما را كه بعد از شناخت حق و طلب آن خدا ايمان نمى‌آوريم؟ وَ ما جاءَنا مِنَ الْحَقِّ در حالى كه ما طالب حق بوديم و آنرا يافتيم. «و» و حال آنكه ما نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنا رَبُّنا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ فَأَثابَهُمُ اللَّهُ بِما قالُوا
ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۴
طمع داريم كه خدا ما را به بهشتش يا محضرش همراه با گروه صالحان داخل كند پس خداوند نسبت به آنچه گفتند پاداش داد و آن به زبان قال و حال يا به زبان قال مقرون به اعتقاد بوده است زيرا آن عبادت زبانى است، و كمال ايمان به سبب اقرار زبان است در حالى كه آن از درون و قلب خبر دهد.
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الْمُحْسِنِينَ و آن پاداش بهشتهايى است كه در زير آن نهرها جارى است و آن پاداش نيكوكاران است. نقل شده است كه نزول آيه در باره نجاشى و گريه اوست در وقتى كه جعفر بن ابى طالب هنگام هجرتش به حبشه آيه‌هائى از قرآن را براى او خواند.

[سوره المائدة (۵): آيات ۸۶ تا ۸۷] ..... ص : ۴۱۴

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۸۶) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَيِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۴

و آنان كه كفر ورزيده آيات خدا را تكذيب كردند ايشان اهل جهنّم خواهند بود،
اى اهل ايمان خوردنيهاى پاكيزه‌اى را كه خدا بر شما حلال كرده است، حرام نكنيد و ستم مكنيد كه خدا ستمكاران را دوست ندارد.

تفسير: ..... ص : ۴۱۴

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ عطف است به اعتبار معنى گويا كه گفته است: آنان كه ايمان آوردند و آيات ما را تصديق كردند آنان اصحاب بهشت‌اند، و آنان كه كافر شدند و آيات ما را تكذيب كردند آنها ياران دوزخند.

اين آيه براى بيان حال منافقين امّت است يا كنايه از آنهاست، چه علىّ (ع) از بزرگترين آيت‌هاست. ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۵

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اى كسانى كه با بيعت خاصّ ولوى ايمان آورده‌ايد، بنا بر اينكه نظر آيه به كسانى باشد كه آيه در باره آنها نازل شده است، چون آنها سه نفر بودند كه يكى‌شان امير المؤمنين بود، و علىّ (ع) در نرمش و مدارا همراه و رفيق كسى نمى‌شود مگر آنكه مثل خودش باشد كه ايمان در قلبش داخل و سالك الى اللّه باشد و در طريق رفيق او باشد. يا مقصود بيعت عامّ نبوى است بنا بر اينكه نظر به تعميم باشد اگر چه نزول خاصّ است، چون نهى عامّ است براى همه مسلمين.

لا تُحَرِّمُوا بر خودتان حرام نكنيد طَيِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ بدان كه انسان داراى مرتبه‌هاى متعدّدى است كه بعضى از آنها فوق بعضى ديگر است و اين تا بى‌نهايت ادامه دارد، و تكاليف الهى كه بر او وارد مى‌شود براى مرتبه مخصوصى از او نيست، بلكه چنانكه سابقا دانستى براى مفاهيم وارده در مورد تكاليف مصاديق متعدّدى است بتعدّد مراتب انسان كه بعضى فوق بعضى ديگر است، پس هر چه كه در شريعت مطهّر از الفاظ وارد شده است از جهت مفاهيم عامّ آنها جميع مصاديق آن الفاظ مقصود است به نحوى كه هيچ مصداقى از مصاديق از آن كم نشود.

پس انسان بر حسب مرتبه نباتى خود يك نوع محلّلات الهى دارد و بر حسب مراتب حيوانى‌اش نوع ديگرى از محلّلات، و بر حسب سينه نوع ديگر، و بر حسب قلب نوع ديگر، و بر حسب روح نوع ديگر.

و تحريم الهى نيز در هر مرتبه‌اى بر حسب همان مرتبه است، و همچنين است تحريم انسان بر نفسش.

پس محلّلات بر حسب مرتبه حيوانى و نباتى آن چيزى است كه خداوند آنرا مباح ساخته است از قبيل خوردنى، آشاميدنى، پوشيدنى، و مركوب سوارى، و نكاح، و مسكن، و نگاه كردنى‌ها. و بر حسب سينه چيزى است كه خداوند آنرا براى سينه مباح كرده از قبيل افعال ارادى و

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۶

اعمال شرعى و تدبيرهاى مربوط به معاد و معاش و اخلاق زيبا و مكاشفات صورى و بر حسب قلب چيزى است كه خداوند آنرا براى قلب مباح كرده است از قبيل اعمال قلبى، و واردات الهى و علوم لدنّى و مشاهدات معنوى كلّى. و همچنين است در ساير مراتب و طيّبات از اين محلّلات در هر مرتبه‌اى آنچيزى است كه قواى مدركه مخصوص همان مرتبه لذّت مى‌برد.

و مطلق مباح در هر مرتبه‌اى نسبت به مباح مرتبه پائين‌تر طيّب است، و خداى تعالى دوست دارد كه به اجازه و رخصت‌هاى او اخذ شود همانطور كه دوست دارد به واجباتش اخذ شود، و دوست ندارد آز و حرص و تجاوز در رخصت‌هايش به نحوى كه منجرّ به انتقال به حرام بشود كه با اصل شرع ممنوع است، يا به نحوى كه موجب حرام گشتن مباح بودش بدين نحو كه مباح را آن قدر پهن و عريض بگيريم كه به سبب زياده روى از حدّ ترخيص بگذريم، چنانكه خدا دوست ندارد از رخصت‌هايش خودداری شود.

بنا بر اين معنى آيه چنين مى‌شود: اى كسانى كه ايمان آورده‌ايد از رخصت‌ها امتناع نكنيد، و به وسيله قسم و شبهه و يا به كسالت آن مانند آنچه را كه قواى مدركه بر حسب هر مرتبه و قوّه‌اى از آن لذّت مى‌برند بر خود حرام نكنيد از چيزهايى كه خداوند آنها را براى شما مباح گردانيده، زيرا خداوند دوست دارد بنده‌اش را در حالى ببيند كه از چيزهائى كه براى او مباح كرده لذّت برده و بهره‌مند مى‌شود، چنانكه دوست دارد ببيند از عبادات و مناجات با خدا لذّت مى‌برد، و خودداری نكنيد بدين نحو كه از لذّت‌هاى مرتبه عالى به لذّت‌هاى مرتبه دانى و پائين اكتفا كنيد، زيرا خدا دوست دارد بنده‌اش را ببيند كه بر طلب لذّت‌هاى مرتبه عالى اصرار مى‌كند، چنانكه در اين حالت دوست دارد بنده‌اش را ببيند كه از مناجات مرتبه پائين اعراض كرده و فقط به

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۷

ضروریّات و یا آنچه که ترجیح دارد اکتفا کند، و تجاوز نکنید از مباحات خدا به آنچه که ممنوع کرده است، یا در مباح به حدّ منع و خطر برسید. و آیه اشاره به حدّ معتدل و متوسّط بین تفریط و افراط در همه چیزهاست، از افعال و طاعات و اخلاق و عقاید و سیر الی اللّه، زیرا که مطلوب از کسی که سیر الی اللّه می‌کند این است که بین افراط جذب و تفریط سلوک قرار بگیرد.

[سوره المائدة (۵): آیه ۸۸] ..... ص : ۴۱۷

اشاره

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالاً طَيِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۷

و از هر چیز حلال و پاکیزه‌ای که خدا روزی شما کرده است، بخورید و از آن خدائی که به او گرویده‌اید، بترسید.

تفسیر: ..... ص : ۴۱۷

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّباً در هر مرتبه آنچه حلال و پاکیزه است بخورید وَ اتَّقُوا اللَّهَ از خدا بترسید و از حدّ رخصت (مجاز) تجاوز نکنید و به مرتبه حظر (منع) نرسید، زیرا باید هر دو فقره (رخصت و منع) مطابق دو فقره سابق (افراط در جذب و تفریط در سلوک) باشند، یا در اعتدا و تجاوز و در تحریم رخصت‌های خدا به تقوی وابسته باشید اعمّ از اینکه در مورد تحریم و یا اعتدا می‌باشد (یعنی سیر الی اللّه سالک باید بین افراط در جذب و تفریط در سلوک باشد).

الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ توصیف خدای تعالی به این وصف برای تهییج است.

حکایت علیّ (ع) و بلال و عثمان بن مظعون در قول خدای تعالی كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّباً از امام صادق (ع) روایت شده که این آیه در باره مولای ما

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۸

امیر المؤمنین (ع) و بلال و عثمان بن مظعون نازل شده است. امّا امیر المؤمنین (ع) پس سوگند یاد کرد که شب را نخوابد و بلال سوگند یاد کرد که در روز ابدا افطار نکند، و نقل شده است که سوگند یاد کرد با پروردگارش مناجات نکند، و امّا عثمان بن مظعون سوگند یاد کرد که هیچوقت نکاح نکند.

و طبق نقلی که شده است «۱»، مدّتی از این قضیّه گذشت که زن عثمان بر عاشیه داخل شد، و زن عثمان زن زیبائی بود، پس عایشه گفت:

چگونه است می‌بینم که تعطیل کردی و آرایش نکردی؟ گفت: برای چه کسی آرایش کنم؟ پس به خدا سوگند که همسرم با من از فلان وقت تاکنون نزدیکی نکرده است، زیرا او رهبانیت اختیار کرده، و پلاس پوشیده، و زاهد در دنیا شده است. هنگامی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله داخل شد عایشه این خبر را به او داد، پس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خارج شد و ندای نماز جماعت داد و مردم جمع شدند و بالای منبر رفت و حمد و ثنای خدا را به جای آورد و سپس گفت: برای چه اقوامی طیّبات را برای خودشان حرام می‌کنند؟! من شب می‌خوابم و نکاح می‌کنم، و در روز افطار می‌کنم، پس هر کس از سنّت من روی بگرداند از من

نیست.

پس این سه نفر بلند شدند و گفتند یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما سوگند یاد کردیم بر این مطلب، پس خداوند آیات سوگند را که می‌آید نازل فرمود.

اشکالی که به این قضیه وارد شده این است که اوّلا مثال اینگونه عتاب و سرزنش‌ها، و نسبت تحریم و تجاوز و پرهیز و لغو قسم مناسب مقام علیّ (ع) نیست. ثانیا علیّ (ع) یا عالم به این بود که تحریم حلال اگر با استبداد رأی باشد بدعت و گمراهی است و لو با نذر و شبه نذر باشد (چنانکه خبر به آن دلالت کرد که مرجوح است و رضای خدا در آن

---

(۱) تفسیر البرهان ۱: ص ۴۹۴/ ۱۸- تفسیر القمی ۱: ص ۱۷۹- تفسیر الصافی ۲: ص ۷۹

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۱۹

نیست و با اینحال بر خودش حرام کرده است) و یا جاهل به این امور است که هر دو وجه مناسب مقام علیّ (ع) نیست.

جواب بر نقض این اشکال قول خدای تعالی است که در حق رسولش صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یا أَیُّهَا النَّبِیُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکَ تَبْتَغِی مَرْضاتَ أَزْواجِکَ «۱» (ای پیامبر چرا آنچه را خدا که برای تو حلال قرار داده است حرام می‌کنی تا رضایت زنانت را بجویی) و جواب حلیّت قضیه (روا بودن حد آن) برای طالبین آخرت و سالکین الی اللّه که با علیّ (ع) به ولایت بیعت کرده‌اند و با قدم صدق و راستی پیرو او شده‌اند و از نفخات نشئه او در حال سلوک استشمام نموده‌اند ... این است که گفته شود:

سالک الی اللّه سلوکش وقتی تمام می‌شود که بین نشئه جذب و سلوک را جمع کرده باشد بدین معنی که معتدل و متوسّط بین تفریط سلوک محض و خالص و بین افراط جذب صرف بوده باشد، چون اگر فقط در نشئه سلوک باشد به سبب سردی سلوک طبعش جامد می‌شود و از سیر می‌ایستد، و اگر فقط در نشئه جذب باشد با حرارت جذب از افعال و صفات و ذاتش فانی می‌شود به نحوی که از او نه اثری می‌ماند و نه خبری، و او در این هنگام اگر چه در راحتی است ولی ناقص است در کمال نقص چون آنچه که از او مطلوب است برگشتن نزد پروردگارش با سربازان و خدم و پیروان و حشمش می‌باشد، و آن جدا شدن از کل هستی و شتاب در جهت وحدت اوست.

پس سالک به سوی خدا اگر بخواهد سلوکش تکمیل گردد، بستگی به این دارد که در جذب و سلوک، برودت و سردی سلوکش به وسیله حرارت جذبش شکسته شود.

پس جذب و سلوک مانند شب و روز است یا مانند تابستان و زمستان است، از آن جهت که آن دو به سبب تضادّی که دارند موالید را

---

(۱) سوره تحریم (۶۶)، آیه ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۰

تربیت می‌کنند، و در عین تنازع و دعوا الفت دارند و متوافقند. آنگاه که این مطلب را دانستی بدان که سالک وقتی در نشئه جذب باشد و از شراب شوق زنجبیلی بنوشد مستی و طرب و وجد، به او دست می‌دهد به نحوی که در نظرش جز خدمت به محبوب چیزی نمی‌آید و هر چیزی که منافی آن خدمت باشد سنگین و وبال بر خودش و ناخوشایند مولایش می‌بیند، پس تصمیم می‌گیرد آن را دور اندازد و عزم می‌کند که اشتغال به آن را ترک کند، و آن از کمال طاعت است نه اینکه چنانکه بعضی گمان کرده‌اند ترک طاعت باشد.

پس مانعی ندارد که امیر المؤمنین (ع) در حال سلوکش در آن نشئه واقع شده و بر خودش هر چیزی را که او را از خدمت باز دارد

حرام كرده باشد، زيرا كمال اهميّت را به طاعت مى‌داده است. و چون تحصيل كمال تامّ جز با جمع بين دو نشئه محقّق نمى‌شد محمّد صلّى اللّه عليه و آله او را از شراب سلوك كافورى سيراب كرد و او را به نشئه سلوك برگردانيد، چون آن حضرت مكمّل و مربّى علىّ (ع) و ديگران بود.

و از همين جاست كه گفته‌اند حتما بايد براى سالك شيخى باشد و گر نه نزديك مى‌شود كه در ورطه‌هاى مهلك بيفتد. و هيچ نقصى در امثال اين سرزنش‌ها بر دوستان نيست بلكه در آنها نوعى لطف و ترغيب در خدمت است كه مخفى نيست.

و علىّ (ع) مى‌دانست كه كمال حاصل نمى‌شود مگر به سبب هر دو نشئه، و لكن او در حين جذب مى‌بيند كه هر چيزى كه او را از خدمت باز دارد آن ناخوشايند محبوب است و لذا ترك آن را ترجيح مى‌دهد و سوگند بر تركش ياد مى‌كند.

يا اينكه گفته مى‌شود: علىّ (ع) چون در تكميل سالكين الى اللّه شريك رسول صلّى اللّه عليه و آله بود كه آن حضرت صلّى اللّه عليه و آله فرموده بود: «تو نسبت به من به منزله هارون نسبت به موسى (ع) هستى»، و او داراى شأن دلالت و

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۱

راهنمائى بود و محمّد صلّى اللّه عليه و آله داراى شأن ارشاد، و مرشد با نشئه نبوى شأنش تكميل سالك بر حسب نشئه سلوك است و اگر با نشئه ولوى و شأن ارشاد مى‌باشد شأنش به حسب جذب كامل كردن مى‌باشد.

و دليل و راهنما نيز با نشئه ولوى‌اش شأنش تكميل كردن به حسب نشئه جذب است و اگر با نشئه نبوى‌اش باشد، شأن «دليل» بودن او تكميل به حسب سلوك مى‌باشد.

پس دليل با ولايتش سالك را به حضور نزديك مى‌كند و به او آداب حضور و طريق عبوديّت را مى‌آموزد به طورى كه التفات به ماسواى معبود نكند و جميع مانع‌ها را از راهش بردارد و مرشد با نبوّتش او را از حضور دور مى‌سازد و به سلوك نزديكش مى‌كند و او را در آن ترغيب مى‌كند، پس هر دو، مرشد و دليل در كارشان مانند دو نشئه متضادّ و متوافق‌اند ... و چون چنين بود لذا امير المؤمنين (ع) وقتى بلال و عثمان (بن مظعون)، را ديد كه آماده نشئه جذب هستند، آنها را به آن نشئه ترغيب كرد بدين گونه كه چيزهاى لذّت آور و پيش پا افتاده‌اى كه به آن انس گرفته‌اند ترك كنند و خود نيز با آن دو شريك شد تا شوق آن دو را تكميل كند تا جذب آن دو تمام و كامل گردد، و چون مدّتى گذشت و رسول صلّى اللّه عليه و آله ديد كه برگشتن آنها به سلوك موافق‌تر و نافع‌تر به حال آنهاست آنها را به نشئه سلوك برگردانيد و با لطيف‌ترين عتاب و سرزنش آنها را مورد عتاب قرار داد، و هيچ نقصى بر امير المؤمنين (ع) وارد نمى‌آيد و چون آنها بعد از ملامت رسول صلّى اللّه عليه و آله گفتند ما سوگند ياد كرديم و اين آيه نازل شد كه:

[سوره المائدة (۵): آيه ۸۹] ..... ص : ۴۲۱

اشاره

لا يُؤاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمانِكُمْ وَ لكِنْ يُؤاخِذُكُمْ بِما عَقَّدْتُمُ الْأَيْمانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَةِ مَساكِينَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ ذلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمانِكُمْ إِذا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَيْمانَكُمْ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۸۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۲

ترجمه: ..... ص : ۴۲۲

خدا به قسمهای لغو و بیهوده شما را مؤاخذه نخواهد کرد و لکن به آن قسمی که از روی عقیده قلبی یاد کنید مؤاخذه خواهد کرد کفّاره آن قسم طعام دادن برده فقیر است از آن طعام متوسّط که غالبا برای اهل خود آماده می‌سازید یا جامه بر آنان بپوشانید یا یک بنده آزاد کنید و هر کس توانائی آن ندارد سه روز روزه بگیرد. این است کفّاره سوگندهائی که یاد می‌کنید و باید به ادای کفّاره، حرمت سوگندهای خود را نگاه دارید. خدا آیات خود را بدین گونه برای شما روشن بیان می‌کند شاید که شکر او را به جای آرید.

تفسیر: ..... ص : ۴۲۲

لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ خدا شما را به قسمهای بیهوده بازخواست نمی‌کند، آن قسمی چنانکه عادت عوام است برای تأکید در کلام آورده می‌شود.

وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما عَقَّدْتُمُ الْأَیْمانَ «ما» (بما عقدتم) مصدریّه است و آن موافق قول خدا بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ است، یا موصوله است و معنی آن این است:

ولی به آن چیزهائی که در باره‌شان قسم یاد کردید از جهت سوگند خوردن بر آنها، اگر سوگند را شکستید شما را مؤاخذه می‌کند (إذا حنثتم) (اگر سوگند را شکستید) حذف شده چون معلوم است.

ولی خداوند برای رفع مؤاخذه برای شما کفّارّه اندکی از باب ترحّم قرار داده است.

فَکَفَّارَتُهُ یعنی کفّاره‌ای که گناهش را بپوشاند یا از بین ببرد.

إِطْعامُ عَشَرَةِ مَساکِینَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِیکُمْ پس هر گاه ده مسکین را از آنهائی که صاحب عائله‌اند اطعام کردید نقصان تعظیم اسم مرا جبران کرده‌اید، آنوقت مستحّق رحمت من می‌شوید.

أَوْ کِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِیرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ ثَلاثَةِ أَیَّامٍ یا پوشاندن

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۳

آنها یا یک برده آزاد کردن امّا اگر مالک طعام و پوشاک و بنده نباشید و قیمت آنها را نیز نداشته باشد سه روز روزه بدارید زیرا خداوند بر شما آسانی را می‌خواهد و سختی را روا نمی‌دارد.

ذلِکَ کَفَّارَةُ أَیْمانِکُمْ إِذا حَلَفْتُمْ این است کفّاره آن وقتی که قسم را شکستید.

وَ احْفَظُوا أَیْمانَکُمْ پس سوگندهای خود را حفظ کنید و آنرا برای هر کاری بذل نکنید بدین گونه که اسم خدا را تعظیم کنید و اگر سوگند یاد کردید خلاف آنرا عمل نکنید، و اگر با خلاف کردن سوگند را شکستید کفّاره بدهید.

کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ آیاتِهِ بدین طریق خداوند آیات حدود و شرایعش را برای شما بیان می‌کند.

لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ باشد که شما شکر نعمت تعلیم و آسان کردن کارها را به جای آرید.

بدانکه قسم یا از مؤکّدات کلام است که آن قسم لغو نامیده می‌شود، و یا با قصد و نیّت یمین است و آن یا بر ترک کار خوب است یا بر بجا آوردن کار بد که آن هم لغو است زیرا که کفّاره آن بجا آوردن کار خوب و ترک کار بد است.

یا اینکه قسم برای انجام دادن کار خوب و ترک کار بد است، و آن عزم و اراده‌ای است که باید بر متعلّق آن حفظ شود یعنی نباید قسم بشکند و مخالفت شود و اگر شکست باید کفّاره بدهد به آنچه که ذکر شد. و یا سوگند غموس است و آن این است که قسم یاد کند تا حقّ مسلمانی را منع کند یا حقّ او را بناحقّ بگیرد و آن سوگندی است که موجب آتش است. و امّا سوگند یاد کردن جهت دفع ادّعای باطل یا احقاق حقّ. پس آن سوگند به جهت قطع خصومت‌ها مشروع است و لکن کراهت این قسم و همّت گماردن به اینکه چنین سوگندی یاد نکند از ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۴

اخبار استنباط می‌شود.

[سوره المائدة (۵): آیات ۹۰ تا ۹۱] ..... ص : ۴۲۴

اشاره

یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۹۰) إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۴

ای اهل ایمان همانا شـراب و قمار و بت پرستی و تیرهای گروبنـدی همه اینها پلیـد و از عمل شـیطان است البتّه از آن دوری کنید تا رستگار شوید.

همانا شـیطان قصد دارد که به وسـیله شـراب و قمار میانه شـما عداوت و کینه بر انگیزد و شما را از ذکر خدا و نماز باز دارد پس آیا شما از آن دست بر میدارید؟ (تا به فتنه شیطان مبتلا نشوید).

تفسیر: ..... ص : ۴۲۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ میسر به هر چیزی که بوسیله آن قمار بازی شود، گفته می‌شود.

وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ هر دو در اوّل سوره شرح داده شد، (ذیل تفسیر آیه ۳ از سوره مائده).

رِجْسٌ نوعی پلیدی است که خوشایند عقل‌ها نیست.

مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ حرام بودن آنها را تأکید کرد به سـبب ادات حصر، و اطلاق رجس بر آن و از عمل شیطان بودن آن و امر به اجتناب که نسـبت به نهی از فعل، مفید تأکید است و مقصود در اینجا نهی از خمر و میسـر (شـراب و قمار) است و برای مبالغه در حرمت، آنها را به انصاب و ازلام مقرون ساخت. لذا در بیان غایت جز خمر و میسـر چیزی ذکر نکرد، و اینکه پس از آن غایت آن دو و مفسده‌ای که بر آن مترتّب است ذکر کرد بیانگر مبالغه دیگری در حرمت آن دو می‌باشد. پس فرمود:

إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ عداوت و کینه بر انگیختن شیطان به حسب دنیاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۵

وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاةِ و جلوگیری از ذکر خـدا و نمـاز به حسب آخرت است و ذکر نمـاز بعـد از ذکر از قبیـل ذکر خـاصّ بعـد از عـامّ است برای اشـاره به اینکه خمر و قمار جلوگیری از چیزی می‌کننـد که عماد و سـتون دین است، تا اینکه در منع رساتر باشد.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ادای امر به صورت اسـتفهام نه حکم از باب لطف به آنهاست یعنی پس از آنکه مفاسـد و اوصاف در خمر و میسـر را ذکر کرد شایسته است که خود شما از آنها خودداری کنید، اگر در مفاسد آنها درست تأمّل کرده باشید.

[سوره المائدة (۵): آیات ۹۲ تا ۹۳] ..... ص : ۴۲۵

اشاره

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ احْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۹۲) لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۵

و خدا و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را اطاعت كنيد، و بترسيد كه از اينكه روى از اطاعت خدا بگردانيد پس بدانيد بر رسول جز آنكه به آشكارا حكم خدا را ابلاغ كند تكليفى نخواهد بود.

بر آنان كه ايمان آوردند و نيكوكار شدند باكى نيست در آنچه از مأكولات خوردند هر گاه تقوى پيشه گرفته ايمان آرند و كارهاى نيك كنند (و اگر به ريب و گناهى افتادند) باز پرهيزكار شوند و ايمان آورند (و اگر ديگر بار لغزش كردند) باز پرهيزكار و نيكوكار شوند كه خدا نيكوكاران را دوست مى‌دارد.

تفسير: ..... ص : ۴۲۵

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ در خصوص نهى از چهار چيزى كه ذكر شد يا در هر چيزى كه به آن امر شديد يا از آن نهى شديد، و به طور كلى عمده‌تر از همه و غايت همه آنها امر به ولايت يا در امر به ولايت است

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۶

مخصوصا چون اطاعت در ولايت غايت همه طاعت‌ها و مستلزم همه طاعت‌هاست.

وَ احْذَرُوا و از عقوبت مخالفت با خدا و رسول بر حذر باشيد.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ اگر از خدا و رسول صلّى اللّه عليه و آله رو گردانيديد.

فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ پس بدانيد كه از رو گرداندن شما نقصى بر رسول صلّى اللّه عليه و آله وارد نمى‌آيد در حالى كه او آنچه را كه مأمور به تبليغ آن بوده تبليغ كرده است.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ اين جمله‌ها در مقام تعليل (ذكر دليل و علّت) امر به اجتناب و طاعت است، بدان كه براى انسان از اوان تميزش تا آخر مراتبش داراى تطوّرات و تحوّلات و نشأتى است، و بر حسب هر نشئه براى او اعمال، و اراده‌ها، و بديها و خوبيهائى است.

و براى سالك به سوى خدا تا آخرين مراتب بى‌نهايتش مقامات و مراحل و سفرها و منازلى است.

تقوى گاهى بر حفظ و خودداري از هر چيزى كه براى انسان ضرر دارد اطلاق مى‌شود چه در حال و چه در مآل (عاقبت)، و اين معناى لغوى تقوى است، و تقوى به اين معنى مى‌تواند قبل از اسلام و قبل از ايمان و با اسلام و ايمان و بعد از آن دو تحقّق يابد.

و گاهى تقوى بر خودداري از چيزى كه توجّه انسان را از ايمان بر مى‌گرداند اطلاق مى‌گردد، تقوى به اين معنى مى‌تواند با اسلام و قبل از ايمان باشد و يا با ايمان ولى در مرتبه اسلام باشد، چون مادام كه اسلام نياورد تصوّر نمى‌شود كه بتواند به ايمان توجّه كند و بدان راه يابد تا اينكه تصوّر شود چيزى او را از ايمان برگرداند و در باره خودداري از آن چيز صحبت كنيم. و تقوى به اين معنى عبارت از خودداري نفس است از

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۷

همه مخالفتهاى شرعى و گاهى اطلاق مى‌شود بر چيزى كه او را از راهى كه به غايتش مى‌رساند برگرداند و او را به راهى كه به

جهنّم می‌رساند داخل کند، و به این معنی تقوی نمی‌تواند قبل از ایمان باشد زیرا در این صورت در راه نبوده است، بلکه تقوی با ایمان مخصوصی محقّق می‌شود که به وسیله آن رسیدن به طریق تحقّق می‌پذیرد.

و ایمان گاهی اطلاق بر اذعان می‌شود که آن معنی لغوی ایمان است و گاهی اطلاق می‌شود بر چیزی که با بیعت عامّ حاصل می‌شود و آن ایمان عامّ است که اسلام نامیده می‌شود، و گاهی اطلاق می‌شود بر چیزی که با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود و آن ایمان حقیقی است.

و گاهی اطلاق می‌شود بر شهود چیزی که یقین به آن دارد، و آن ایمان شهودی است، و در اوّل سوره بقره تحقیق و تفصیلی برای ایمان گذشت.

تقوی و صلاح عمل به این است که انسان از امر نفسش در عمل خارج شده در تحت امر آمر الهی داخل شود، و فساد عمل به این است که انسان تحت امر نفس خودش داخل شود.

جناح بمعنی حرج و گناه است. و طعم همانطور که بر خوردن و آشامیدن ظاهری اطلاق می‌شود، همچنین بر مطلق فعل و مطلق ادراک جزئی و کلی اطلاق می گردد. پس فعل قوای محرّک اکل (خوردن) آن قوّه‌ها است، و ادراک دریافت‌های جزئی و کلّی اکل قوای مدرکه است، و همچنین تصرّفات قوای علّامه که مربوط به علم و دانستن است و جهت آماده سازی قوای عمل کننده است اکل آن قوا می‌باشد.

و نشئه انسان از اوّل تمیزش نشئه حیوان است چیزی را کار خوب نمی‌داند مگر آنچه را که قوای حیوانی اقتضا کند، و چیزی را بد نمی‌داند مگر اینکه قوای حیوانی را ناخوشایند باشد، و در این مرحله برای انسان تقوی به جز تقوای لغوی تصوّر نمی‌شود.

آنگاه که به مقام مراهقه (سنّ بلوغ و آغاز جوانی) میرسد اجمالا

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۸

تمیز خیر و شرّ انسانی برای او حاصل می‌شود و به او یک مانع الهی باطنی تعلّق می گیرد به نحوی که مستعّد قبول امر و نهی از نهی کننده بشری می‌شود، ولی برای خاطر ضعفی که در این مرحله دارد به او تکلیف نمی‌شود، فقط از باب تمرین از جهت اینکه استعداد و زاجر باطنی دارد تکالیف را انجام می‌دهد، و در این مقام برای او تقوی به معنی اوّل و دوم به مقدار تمیزی که از خیر و شرّ انسانی می‌دهد قابل تصوّر است پس آنگاه که به اوان تکلیف رسید و تمیز و استعداد و زاجر الهی در او قوی گشت تکلیف از جانب خدا به واسطه انذار کننده‌ها و رسولانش به او تعلّق می گیرد و با قبول تکلیف به سبب بیعت و عهد برای او اسلام حاصل می‌شود که در اینجا نیز تقوی به معنی اوّل و دوم در مورد او متصوّر است، ولی تقوی به معنی سوم برای او تصوّر نمی‌شود، چون هنوز به طریق نرسیده است، و در این مقام تکلیف کننده الهی او را به تکالیف قالبی مکلّف می کند و او را آگاه می کند که برای انسان راهی به غیب هست و برای او به حسب این طریق تکالیف دیگری هست و آن تکلیف کننده الهی او را به کسی رهنمون می‌شود که راه را نشان دهد و از باب اشاره یا تصریح تکلیف‌های دیگری را به عهده او گذارد، یا اینکه تکلیف کننده الهی خودش راه را به او نشان می‌دهد.

پس آنگاه که توفیق یار او شد و به صاحب طریق تمسّک جست، تا اینکه او را قبول کرد و تکلیف به بیعت و پیمان تکلیفات قلبی نمود اینجا مؤمن به ایمان خاصّ شده و متمسّک به طریق، و متّصف به تقوی به معنی سوم می‌شود و سالک الی اللّه می گردد.

و برای او در این سلوکش مراحل و مقامات و زکوة و روزه و نماز و ترک و فناهایی است.

پس در مرتبه اوّل فعل و ترک و همه صفاتش را از نفسش می‌بیند.

وقتی ترقّی کرد و بعضی از چیزهائی را که مال او نیست، دور انداخت

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۲۹

فعل را از خدا می‌بیند و چون دید که هیچ حول و قوّه‌ای جز به وسیله خدا نیست، از فعلش فانی شده، به فعل حقّ باقی می‌ماند.
پس آنگاه که ترقّی کرد و بعضی چیزهای دیگر را که مال او نیست دور انداخت به نحوی که از نفسش هیچ صفتی را ندید، از صفتش فانی گشته و به صفت خدا باقی می‌ماند. پس آنگاه که ترقّی کرد و همه چیز را دور انداخت به نحوی که خودش را هم در این میان ندید از ذاتش فانی می‌شود، و در این مقام اگر خدا او را باقی بگذارد بعد از فنا به بقای خدا باقی می‌ماند، و سلوک برای او تمام و کامل می‌شود و جامع بین فرق و جمع و وحدت و کثرت می‌گردد.
عرفای عالی مقام به حسب امّهات و عمده سفرها، سیر و سفر سالک را، چهار مرحله قرار داده‌اند و آنها را اسفار اربعه نامیدند.
سفر اوّل سیر از نفس به حدود قلب و آن سیر او در اسلام است و بر غیر طریق سیر می‌کند و آن را سفر از خلق به حقّ می‌نامند، و دوم سیر او از حدود قلب به سوی خداست و آن سیر او در ایمان و بر طریق و با راهنمائی شیخ مرشد است، و در این سیر فناهای سه گانه حاصل می‌شود و آن را سفر از حقّ در حقّ به سوی حقّ می‌نامند.
و سوم سیر او بعد از فنای در مراتب الهی است بدون ذات و احساس به ذات و آنرا سفر به سبب حقّ در حقّ می‌نامند.
چهارم سیر او به سبب حقّ در خلق است، که بعد از صحو (بیداری و هشیاری) او و بقای او به خدا حاصل می‌شود، و آنرا سفر به سبب حقّ در خلق می‌نامند.
وقتی این مطالب را دانستی می‌گوییم: معنی آیه این است: کسانی که با بیعت عامّ نبوی بیعت کرده و دعوت ظاهری را قبول کرده‌اند و با قبول احکام قالبی اسلام آورده‌اند، و از دیار اسلام که سینه‌هایشان است به دیار ایمان که قلب‌هایشان می‌باشد توجّه نموده‌اند، و آن اعمالی را که

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۰

از صاحب اسلامشان گرفته‌اند، عمل کرده‌اند، بر چنین کسانی در آنچه از افعال و علوم انجام داده و تحصیل کرده‌اند، باکی نیست.
و چون تقوی در لسان شرع معنی دوم و سوم است نه معنی اوّل، دیگر خدای تعالی نفرمود: «آنهائی که در آن تقوی پیشه کردند و ایمان آوردند، بلکه در آن مرتبه ایمان و عمل صالح اکتفا کرد ولی گناه و ایراد را به این شرط نفی نمود که از چیزهایی که توجّه آنها را از ایمان بر می‌گرداند پرهیزگاری نمایند، و به سفر دوم و وصول به طریق کوچ کنند، و از هر گونه مخالفتهای شرعی که آنها را از این توجّه باز می‌دارد، دوری کنند.
شرط دیگر این است که با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند که از صاحب طریق گرفته باشند، سپس از نسبت دادن افعال و صفات به خودشان بپرهیزند و به آن چیزی که ایمان غیابی داشتند، ایمان شهودی بیاورند.
و در این مقام است که سالک در ورطه حلول و اتّحاد و الحاد و سایر انواع زندقه از دو خدایی بودن و عبادت شیطان و ریاضت بر خلاف شرایع الهی و مشتبه شدن ارواح خبیثه به ارواح طیّبه، می‌افتد، زیرا که این مقام مقامی است که تحت آن مراتب غیر متناهی و چاه و چاله‌های غیر محصور است و بیشترین چیزی که در قلندرپیشگی از عقائد و اعمال فاش شده است، ناشی از همین مقام است.
چون سالک در این مرتبه صفت و فعلی را از خودش نمی‌بیند لذا عمل صالح را حذف نموده و بیان نکرده است. پس از گذر از این مرحله از دیدن ذوات خودشان نیز پرهیز می‌نمایند که این همان فنای تامّ و فنای ذاتی است. در این مقام بعد از تقوی برای آنها ذاتی باقی نمی‌ماند که ایمان یا عمل برای آنان تصوّر شود.
و برای سیر سالک در این سفر نهایتی نیست و تعیّن و نفسیّتی برای

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۱

وجودش نیست، از او شطحیّاتی ظاهر می‌شود که از غیر او صحیح نیست چنانکه در مقام قبلی نیز شطحیّات از او صادر می‌شود، و چنانکه سالک در این مقام برای نفس خودش عین و اثری نمی‌بیند، برای غیر خودش نیز عین و اثری نمی‌بیند.

و از این مقام و مقام سابقش آن وحدتی که ممنوع است و عقائد باطل و اعمال فاسدی بر آن مترتّب می‌شود ناشی می‌شود. پس اگر عنایت الهی شامل حال او شد و از فنایش افاقه حاصل نمود و باقی به بقای خدا شد بر حسب ذات و صفات و افعال محسن می‌شود، و لذا خداوند بعد از ذکر تقوی فرمود: وَ أَحْسَنُوا که ایمان و عمل هر دو را انداخته، زیرا بعد از فنای ذاتی و بقای باللّه ذات و صفت و فعلش نیکو و احسان او حقیقی می‌شود، ولی قبل از این از مشوب بودن به بدی و اسائه به مقداری که قبل از فنایش نسبت وجود به نفسش داده می‌شد خالی نبود، و نیز قبل از فنا به مقدار نسبت وجود به نفسش مبغوض است، نه محبوب علی الاطلاق. و بعد از فنا و قبل از بقای باللّه دیگر موضوعیّتی برای او نیست تا بر او به محبوبیّت و مبغوضیّت حکم شود و بعد از بقای باللّه محبوب علی الاطلاق می گردد، و لذا در آخر آیه فرمود: وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.

[سوره المائدة (۵): آیه ۹۴] ..... ص : ۴۳۱

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنالُهُ أَيْدِيكُمْ وَ رِماحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدى بَعْدَ ذلِكَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ (۹۴)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۱

ای اهل ایمان خدا شما را به چیزی از شکار می‌آزماید که در دسترس شما و تیرهای شما آیند تا بداند که چه کسی در باطن از خدا می‌ترسد (و صید محکوم به حرمت شکار را شکار می‌کند) پس هر که بعد از این، از حدود خدا تجاوز کند او را عذابی دردناک خواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۲

تفسیر: ..... ص : ۴۳۲

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که با قبول دعوت ظاهری اسلام آوردید.

لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنالُهُ أَيْدِيكُمْ وَ رِماحُكُمْ در موقع احرامتان شما را از جهت صید آزمایش می کند.

بعضی گفته‌اند در غزوه حدیبیّه نازل شده است که خداوند بر اطراف آنها صید را جمع کرد و از امام صادق (ع) روایت شده است: در هر جا صید بر آنها محشور شد تا نزدیک به آنها رسید.

لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخافُهُ بِالْغَيْبِ تا خدا بداند چه کسی در باطن از خدا می‌ترسد و به اینکه صید را به محض نهی از آن ترک می کند، و این کار سهل و آسانی است.

فَمَنِ اعْتَدى بَعْدَ ذلِكَ یعنی بعد از امتحان و نهی کسی که خود را آماده تجاوز نماید فَلَهُ عَذابٌ أَلِيمٌ پس برای او عذاب دردناکی است.

[سوره المائدة (۵): آیه ۹۵] ..... ص : ۴۳۲

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّیْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْکُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثْلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ یَحْکُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ هَدْیاً بالِغَ الْکَعْبَةِ أَوْ کَفَّارَةٌ طَعامُ مَساکِینَ أَوْ عَدْلُ ذلِکَ صِیاماً لِیَذُوقَ وَبالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عادَ فَیَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ ذُو انْتِقامٍ (۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۲

ای اهل ایمان در حال احرام شکار را نکشید و هر کس دانسته آن را کشت جزای او آن است که مثل آن صید را از نعمتهائی که دارد، بپردازد و به مثل بودن آن، دو نفر مؤمن عادل حکم کند و آن را به عنوان هدی (قربانی) به کعبه برساند، یا چند مسکین را طعام دهد یا اگر ندارد به عوض آن روزه بگیرد تا بچشد عقوبت مخالفتش را، خدا از گذشته در گذشت ولی هر که دیگر بار به مخالفت باز گردد خدا از وی انتقام کشد. خدا مقتدر است و از همه انتقام تواند کشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۳

تفسیر: ..... ص : ۴۳۳

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّیْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ از امام صادق (ع) «۱» است هر گاه احرام بستی از کشتن هر جنبنده‌ای پرهیز کن مگر افعی و عقرب و موش و ذکر وجه هر یک و تفصیل مطلب موکول به فقه است، و «حرم» جمع حرام بمعنی محرم است یا جمع «حرم» به کسر حاء و سکون راء، یا جمع «حریم» به معنی محرم به حجّ یا عمره است، و به معنی داخل در حرم است، و هر دو وجه لفظا و معنا صحیح است.

وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْکُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثْلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ یَحْکُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ در اخبار زیادی آمده است که مقصود از «ذوا عدل» صاحب عدالت است و آن عدل الهی است از رسول صلّی اللّه علیه و آله و امام، و اینکه ذوا عدل گفته‌اند اشتباهی است از نویسندگان و تلفّظ صحیح کتاب آن ذو عدل است بدون الف، و چون در شریعت الهی قیاس جایز نیست این کلمه ذو عدل است به صورت مفرد و ذو عدل یعنی صاحب عدل مختصّ به حاکم الهی است تا اینکه باب قیاس را به کلّی ببندد اگر چنین نبود قائل به جواز قیاس، می‌توانست در جواز قیاسش به این آیه تمسّک کند.

هَدْیاً بالِغَ الْکَعْبَةِ کیفیّت رسیدن هدی به کعبه موکول به فقه است.

أَوْ کَفَّارَةٌ طَعامُ مَساکِینَ أَوْ عَدْلُ ذلِکَ صِیاماً چنانکه در فقه تفصیل داده شده است.

لِیَذُوقَ وَبالَ أَمْرِهِ یعنی سنگینی هتک حرمت حرم را حسّ کند.

عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ یعنی آنچه که قبل از زمان حکم به حرمت صید باشد.

وَ مَنْ عادَ فَیَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ ذُو انْتِقامٍ از امام صادق «۲» (ع)

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۸۷- الکافی ۴: ص ۳۶۳/ ح ۲

(۲) تفسیر الصافی ۲: ص ۸۹- تفسیر البرهان ۱: ص ۵۰۳/ ح ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۴

است در محرمی که صیدی را کشته است، فرمود: کفّاره بر او واجب است، گفته شد: اگر صید دیگری را کشته باشد؟ فرمود: اگر صید دیگری را نیز کشته باشد دیگر کفّاره ندارد، و او از کسانی می‌شود که خدا در حقّ آن فرموده: وَ مَنْ عادَ فَیَنْتَقِمُ اللَّهُ (و کسیکه

از آن حد تجاوز كند خداوند انتقام مى گيرد) و به اين معنى اخبار ديگرى نيز هست.

از امام صادق (ع) است «۱» كه اگر محرم صيدى را از باب خطا بكشد پس بر او كفّاره واجب است و اگر بار دوم از جهت خطا بكشد پس هميشه كفّاره دارد اگر خطا باشد، ولى اگر عمدا بكشد كفّاره دارد، و اگر بار دوم عمدا بكشد پس او از كسانى است كه خدا از او انتقام مى گيرد و ديگر كفّاره ندارد.

بنا بر اين معنى عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ يعنى خدا از بار اوّل كه قبل از بار دوم است مى گذرد.

[سوره المائدة (۵): آيه ۹۶] ..... ص : ۴۳۴

اشاره

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَ طَعامُهُ مَتاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ وَ حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ ما دُمْتُمْ حُرُماً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۴

بر شما صيد دريا و طعام آن از انواع ماهى‌ها حلال گرديد تا شما و كاروانيان به آن بهره‌مند شويد و صيد بيابان تا زمانى كه محرم هستيد حرام است و بترسيد از خدايى كه بازگشت شما به سوى اوست.

تفسير: ..... ص : ۴۳۴

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَ طَعامُهُ مَتاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ به طور مطلق در حال احرام و غير آن (صيد دريا حلال است) و ضمير در «طعامه» به «صيد» يا به «بحر» بر مى گردد.

وَ حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ ما دُمْتُمْ حُرُماً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ

---

(۱) تفسير الصافى ۲: ص ۸۹- التّهذيب ۵: ص ۳۷۲/ ح ۲۱۱- الاستبصار ۲: ص ۲۱۱/ ح ۴

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۵

تُحْشَرُونَ و صيد خشكى در حالت احرام بر شما حرام است پس در مخالفت امر و نهى خداوند از او بترسيد چون حشر و بازگشت شما بسوى اوست.

[سوره المائدة (۵): آيه ۹۷] ..... ص : ۴۳۵

اشاره

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرامَ قِياماً لِلنَّاسِ وَ الشَّهْرَ الْحَرامَ وَ الْهَدْيَ وَ الْقَلائِدَ ذلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۵

خداوند خانه کعبه را خانه احرام قرار داد و حرمت آن را برای نگهبانی ایمان و اسلام و حفظ مصالح دین و دنیای مسلمانان واجب کرد و نیز ماه حرام را حرمت داد (برای آسایش از جنگ و کارزار) و نیز هدی و قلائد را (قربانی نشانه‌دار و بی‌نشانه) قرار داد تا بدانید که خداوند هر چه را که در آسمانها و زمین است میداند و خدا بر همه چیز آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۴۳۵

جَعَلَ اللَّهُ جمله مستأنف در مقابل تعلیل است برای صید خشکی در وقت احرام برای زیارت بیت یا در وقت دخول حرم که حریم بیت است، و «جعل» بمعنی «صیّر» برگرداند یا به معنی «خلق» «آفرید» است.

الْكَعْبَةَ کعبه را از آن جهت کعبه گفته‌اند که مانند مکعب است، و عرب هر مربع و خمیده را کعب و کعبه می‌نامند.

الْبَيْتَ الْحَرامَ مفعول دوم است یا بدل از کعبه است و از اینکه به بیت الحرام توصیف شده است به علّت حرام بودن هتک حرمت آن با شکار کردن صید در اطرافشان و مورد قصاص قرار دادن کسی است که به حرم پناه جسته است و آن حرمی برای قیام مردم است و (قياما للنّاس) مفعول دوم یا حال از «قام» به معنی اعتدال است یعنی کعبه را سبب

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۶

اعتدال مردم قرار داد، یا کعبه را معتدل قرار داد تا مردم بهره‌مند گردند، یا از «قام المرأة» یعنی زن به شأنش قیام کرد و امر خودش را کفایت کرد، و معنی آن این است که خداوند کعبه را برای مردم کفایت کننده قرار داد یا به معنی قوام است به معنی آن چیزی که زندگی مردم به آن استوار است یا به معنی ملاک کار و تکیه‌گاه آن یعنی خداوند آنرا تکیه‌گاه همه امور مردم در معاد و معاششان قرار داد.

وَ الشَّهْرَ الْحَرامَ ماه حرام یعنی جنس ماه حرام و افراد آن جنس چهار است ذی القعده، و ذی الحجّه، و محرّم، و رجب، یا مقصود ماه حرام مورد نظر است که ماه حجّ باشد، و آن عطف بر «کعبة» است خواه توصیف آن فرض شود به اینکه قیام برای مردم است، یا فرض نشود.

وَ الْهَدْيَ وَ الْقَلائِدَ یعنی صاحبان قلائد یا خود قلائد، و ذکر آن در اوّل سوره گذشت.

بدان که قرار دادن کعبه به منزله قلب بیت اللّه الحرام که همان سبب اعتدال مردم می‌شود و مقام آن در عالم صغیر که موجب کفایت امور آنان می‌گردد و ملاک کار و ستون زندگی آنان به آن وابسته است واضح و روشن می‌باشد و منظور از ماه حرام نیز سینه‌ای است که قلب در آن واقع شده و منظور از «هدی و قلائد» قوای روانی است که بعضی آشکارا و نشاندار و بعضی بی‌نشانند و بودن صاحب قلب و صاحب سینه و طلب کنندگان وصول به قلب و سینه ... همه اینها جهت قیام برای مردم است که واضح بوده و هیچ خفائی در آن نیست.

در اوّل سوره و در قول خدای تعالی: مَنْ دَخَلَهُ كانَ آمِناً در سوره آل عمران اشاره به تأویل آن شد.

و اینکه منظور از کعبه سنگها قیام برای مردم باشد از آنچه که قبلا گفتیم ظاهر می‌شود که آن کعبه ظهور قلب است، و در آن هر چیزی که در قلب جریان دارد، جاری است. علاوه بر این تاجرهای کعبه احجار

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۷

سود می‌برند و ساکنین آنجا روزی می‌خورند، و پناهندگان به آنجا ایمن می‌شوند و جای نفقه و مخارج زائرین آنجا پر می‌شود، و دعای دعا کنندگان در آنجا جهت معاد و معاش مستجاب می‌شود، و بقای همه اهل زمین به این است که کعبه در بین آنهاست و بعضی از مردم آنجا را زیارت می‌کنند، چنانکه در خبر به آن اشاره شده است.

اما اینکه ماه حرام را قیام برای مردم آورده است، بدان جهت است که آن مظهر سینه و مظهر صاحب سینه است و هر چه که در آن

جريـان دارد در اين نيز جريـان دارد. علاـوه بر آن مـاه حرام مـاه فراغت از قتـال، و ماه اشـتغال به مرمّت معاش و معاد است، و بودن هـدى و قلائد قيام براى مردم براى اين است كه آن دو مظاهر طالبين علم است و طالبين علم بركات اهل زمين هسـتند، علاوه بر اين فروشندگان قربانى‌ها از قيمت آن بهره مى‌برند و هبه كنندگان آن با خوردن گوشتشان بهره‌مند مى‌شوند.

ذلِكَ يعنى كعبه‌اى كه در شـهرى قرار بگيرد كه از زراعت‌ها و اسـباب تجارت‌ها و از همه منافع خشگى و دريا خالى باشد و نواحى نزديـك و دور آن نيز از زراعات و تجارات خالى باشـد، و در عين حال چنين شـهرى را خـداى تعالى سـبب تعيّش مردم و سودهاى دنيوى و منافع غير منتظره آنها قرار داده است. و لفظ «ذلك» مبتداست و خبر آن قول خداى تعالى: لِتَعْلَمُوا است يعنى تا بدين وسـيله بدانيد.

أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ كه خدا آنچه از اسباب غيبى روحانى، و اسباب دور آسمانى علوى است، مى‌داند.

وَ ما فِي الْأَرْضِ و مى‌داند آنچه از قبيل اسـباب طبيعى حسـىّ نزديك است، زيرا شـما پس از آنكه ديديد چگونه اهل اين شهر خالى ارتزاق مى‌كننـد و از هر چيزى كـه قابـل بهره‌ورى و انتفـاع است سودهـاى فراوانى مى‌برنـد مى‌فهميـد كه اين معنى جز بـا اسـباب و تأييدات الهى ميسّر نيست و در اين مورد اسباب طبيعى استقلال ندارند به خلاف اينكه

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۸

كعبه در شـهرهاى آبـاد و داراى تجـارت و زراعت قرار گيرد كه در اين صورت معلوم نمى‌شود كه روزى اهـل آنجا با اسـباب الهى است يـا اسـباب طـبيعى، بلكه اعتقـاد بر اين مى‌شـود كه بـا اسـباب طـبيعى است چنـانكه اصـحاب حسّ و طـبيعيّون و دهريّون به آن معتقدند.

و آنگاه كه فهميديد كه روزيهاى مردم و سودهايشان جز با اسـباب الهى ميسّر نيست مى‌فهميد كه خداى تعالى عالم به جميع اسباب نزديك و دور و روحانى و جسـمانى و علوى و سـفلى است و اينكه خداى تعالى بر توجيه اسباب به سوى اين مسبّب قدرت دارد، و نفرمود:

لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ يعنى از كلمه قدرت اسـتفاده نكرد، زيرا قدرت نسـبت به مسبّب، سبب قريب است بر خلاف علم (كه سبب بعيد است)، پس گويا كه قدرت از حصول مسبّب استفاده مى‌شود «۱».

«و» تا بدانيد أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ زيرا كسـى كه عالم باشد به اسـباب خفى روحانى، و جلىّ جسمانى و توجيه اين اسباب به سوى مسبّب كه بعيد الحصول است عالم به هر چيز از بزرگ و كوچك مى‌شود، و آن تأكيد و تعميم است پس از اطلاق و تخصيص.

[سوره المائدة (۵): آيات ۹۸ تا ۹۹] ..... ص : ۴۳۸

اشاره

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۸) ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَكْتُمُونَ (۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۸

اى مردم بدانيد كه هم عقاب خدا بسيار سخت و دشوار است و هم خدا بسيار آمرزنده و مهربان است

بر پيامبران جز رساندن احكام خدا وظيفه‌اى نيست و خدا هر چه را آشكار سازيد يا پنهان داريد، مى‌داند.

---

(۱) چون مسبّب لازمه‌اش اسـتفاده از سـبب قريب يعنى قدرت مى‌باشد لذا بديهى است كه بايد قدرت داشـته باشد و لزومى به ذكر

آن نیست در حالی که علم داشتن به این قدرت در مرحله بعد قرار می‌گیرد که در واقع جلب توجّه علمی مردم به این مسأله می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۳۹

تفسیر: ..... ص : ۴۳۹

اعْلَمُوا بعد از آنکه شمول علمش را نسبت به هر چیزی ذکر کرد مقام اقتضا کرد که منحرفین از علیّ (ع) را به توبه ترغیب کند، و به سبب شمول غفران و رحمتش به سوی او باز گردند، و منحرفین از علیّ (ع) را به سبب شدّت عقاب و اطّلاع خدا بر سرائر «۱» شان بترساند، پس فرمود حال که دانستید که خدا بهر چیزی آگاه است از آشکار و نهان و ضمائر، پس بدانید که عقاب خدا شدید است.

أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ برای کسی که در حرمات خدا سستی کند، و در حقّ علیّ (ع) بر خلاف آنچه که گفتیم به دل داشته باشد، خدا سخت عقوبت است.

وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ و خدا لغزش‌های کسی را که در حرمات سستی کرده و لغزش‌های کسی را که با علیّ (ع) مخالفت کرده اگر، از آنچه که سستی کرده است توبه کند و به سوی علیّ (ع) باز گردد، خداوند به سبب رحمتش بر او تفضّل می‌کند و او را می‌بخشد.

ما عَلَى الرَّسُولِ جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده است:

آیا رسولی که در بین ماست نمی‌تواند عقاب را دفع کند؟ یا گفته شده: آیا رسول نمی‌تواند ما را وادار به طاعت و استحقاق رحمت بکند؟ پس فرمود: بر رسول نیست إِلَّا الْبَلاغُ مگر تبلیغ، نه حفظ از عقاب، و نه وادار کردن بر طاعت، و آنچه که تبلیغش بعهده او بود تبلیغ کرد، و اعظم و اشرف و اساس آن که ولایت بود که در حضور تقریبا هفتاد هزار نفر از شاهدان، آنرا ابلاغ کرد.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُبْدُونَ از اقوال، و افعال، از طاعت و مخالفت، و دوستی علیّ (ع) و اعراض از او آنچه را که آشکار کنید خداوند همه را می‌داند، و همچنین وَ ما تَكْتُمُونَ آنچه، از پنهانی‌های نفوستان که آنها

---

(۱) سرائر: جمع سریره: نیّت، راز

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۰

را شما نمی‌دانید و احساس به آن نمی‌کنید، و از عقیده‌ها و نیّت‌ها و عزم‌هایی که جز خودتان کسی نمی‌داند و از اقوال و افعالتان که آنها را از انسان‌های دیگر مخفی می‌کنید، یا آنها را از غیر دوستانتان مخفی می‌کنید، ... همه را خدا می‌داند، پس آنچه را که محمّد صلّی اللّه علیه و آله در امر دینتان به شما گفته است، یا آنرا در حقّ علیّ (ع) بیان داشته از اینکه بر خلاف آن بگویید یا انجام دهید، بیندیشید.

[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۱] ..... ص : ۴۴۰

اشاره

قُلْ لا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَ الطَّيِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰۰) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْياءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْها وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۰

بگو اى پيامبر هرگز مردم پاك و ناپاك يكسان نخواهند بود هر چند در جهان بسيارى پليدان شما را به شگفت آرند. پس اى خردمندان از خدا بترسيد، باشد كه رستگار شويد.

اى اهل ايمان هرگز از چيزهايى مپرسيد كه اگر فاش گردد شما را بد مى‌آيد و اگر پرسش آنرا به هنگام نزول آيات قرآن واگذاريد قرآن براى شما آنچه مصلحت باشد بيان مى‌كند خدا از عقاب سؤالات بيجاى شما درگذشت كه خدا آمرزنده و بردبار است.

تفسير: ..... ص : ۴۴۰

قُلْ بگو اين محمّد صلّى اللّه عليه و آله به امّت لا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَ الطَّيِّبُ كه ناپاك و پاك هرگز مساوى نيستند، يعنى اين كبراى كلّى بديهى را به آنها يادآورى كن تا اينكه بيادشان باشد، و از خبيث بر حذر باشند و در طيّب رغبت كنند در وقتى كه طيّب يا خبيث بر آنها عارض گردد و پيش بيايد از اعمال و اخلاق و اوصاف و حيوان و انسان ... بدين ترتيب كه بگوئيد:

اين خبيث است يا طيّب است و هر خبيثى بد و مكروه است و هر طيّبى

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۱

خوب و مرغوب است، و منظور چيزى است كه آن از هر قصد شده‌اى مقصود است و آن ولايت علىّ (ع) و ولايت دشمنان على (ع) است، زيرا كه طيّب بودن علىّ (ع) را كسى انكار نمى‌كند.

وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كلامى است از جانب خدا و خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است يعنى اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله به آنان بگو كه خبيث و طيّب يكسان نيستند اگر تو را به شگفت نياورد و يا اگر كَثْرَةُ الْخَبِيثِ زيادى پليدها ترا به شگفت آورد. ممكن است جزء مفعول قول باشد، و بنا بر اين خطاب به غير معيّن است، يعنى بگو به آنان كه آن دو مساوى نيستند، و اگر فراوانى و زيادى خبيث تو را به شگفتى وا دارد از جهت اين است كه سنخيّت با خبيث كه در وجود بيشتر مردم غلبه دارد اقتضاى فراوانى خبيث و پيروى آن را مى‌كند و عدم سنخيّت بين مردم و طيّب مقتضى اين است كه پيروانى نداشته باشد و قلّت در جانب طيّب قرار گيرد.

«ف» پس به كثرت نگاه نكنيد و از پاكى غافل نشويد.

فَاتَّقُوا اللَّهَ و در ترك طيّب و اتّخاذ خبيث از خدا بترسيد.

يا أُولِي الْأَلْبابِ از صاحبان خرد شما مخاطب هستيد كه مورد اعتنا قرار مى‌گيريد نه غير شما، كه غير شما نمى‌توانند طيّب را از خبيث تميز دهند تا مستحقّ خطاب به ترك خبيث شوند.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْياءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ يعنى اگر حتما مى‌خواهيد از آن بپرسيد پس وقتى كه قرآن نازل مى‌شود بر شما آن را ظاهر مى‌كنيم، پس قول خدا «حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ» متعلّق به تبديل است از امير المؤمنين (ع) است «۱» كه رسول خدا سخنرانى كرد و فرمود:

خداوند بر شما حجّ را واجب كرده، پس عكاشة بن محصن گفت: (سراقة بن مالك روايت كرده) آيا در هر سال واجب است يا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، پيامبر صلّى اللّه عليه و آله از او روى گردانيد تا اينكه سؤالش را دو بار يا سه بار تكرار

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۹۱- مجمع البيان ۲: ص ۲۵۰

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۲

کرد. آنگاه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: وای بر تو، چه چیز تو را ایمن کرده است که من بگویم: بلی، به خدا سوگند اگر می‌گفتم بلی، واجب می‌شد، و اگر واجب می‌شد نمی‌توانستید انجام دهید و اگر ترک می‌کردید، کافر می‌شدید، پس آنچه را که من ترک کردم شما هم ترک کنید، گذشتگان پیش از شما به سبب کثرت سؤالشان و اختلافشان بر پیامبران عهد خود هلاک شدند، پس هر گاه چیزی را به شما امر کردم از آن به مقدار توانایی خودتان بیاورید، و هر گاه از چیزی نهی کردم از آن اجتناب کنید.

پس مقصود از «سؤال از چیزهائی است، که اگر روشن و ظاهر شود ناراحتتان می‌کند»، زیادی سؤال و دقّت است در چیزی که به آن مکلّف شده‌اند.

و در خبر وارد شده است «۱»، که بنی اسرائیل به سبب کثرت سؤال از گاو ماده‌ای که امر به ذبح آن شدند بر خود سخت گرفتند، پس خداوند بر آنها سخت گرفت.

روایت شده که چون فرزند صفیّه دختر عبد المطلّب درگذشت عمر جلو آمد و به صفیّه گفت: گوشواره‌ات را بپوشان که خویشی تو به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، نفعی به تو نمی‌رساند، صفیّه گفت: اصلا گوشواره‌ای در من تو دیدی ای فرزند زن متعفّن، پس از آن صفیّه بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله داخل شد در حالی که گریه می‌کرد و شکایت می‌نمود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خارج شد و ندا سر داد که برای نماز جماعت حاضر شوند، مردم جمع شدند، رسول خدا فرمود: چگونه است اقوامی که گمان می‌کنند خویشی من سودی ندارد، من اگر در مقام محمود بایستم حتی از دین خارج شده‌های شما را شفاعت می‌توانم کرد، امروز کسی از من نمی‌پرسد پدرش کیست مگر اینکه به او خبر میدهم، پس مردی آمد و گفت: ای

---

(۱) تفسیر الصّافی ۲: ص ۹۱- تفسیر البرهان ۱: ص ۵۰۶/ ح ۱- تفسیر القمی ۱: ص ۱۸۸- تفسیر نور الثقلین ۱: ص ۶۸۱/ ح ۴۰۵

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۳

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پدر من کیست؟ فرمود: پدر تو کسی غیر از آن است که الآن پدر تو خوانده می‌شود پس دیگری بلند شد و گفت: پدر من کیست یا رسول خدا؟ فرمود: پدر تو کسی است که الآن پدر خوانده می‌شود.

سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه فکر می‌کند کسی که گمان می‌کند خویشی من نفعی ندارد هیچ از پدرش سؤال نمی‌کند، پس عمر بلند شد و گفت: ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پناه به خدا می‌برم از غضب خدا و خشم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله. از من بگذر خدا از تو بگذرد، پس این آیه نازل شد.

بنا بر این معنی آیه این است: از چیزهائی که خداوند آنها را بر شما پوشیده است، مانند نسب‌های شما سؤال نکنید که اگر ظاهر شود ناراحت می‌شوید.

و ممکن است آن را تعمیم داد نسبت به هر چیزی که ظهور و روشن شدن آن سبب ناراحتی شود از قبیل تکالیف و انسان و اخلاق و اوصاف و اعمال از طرف سؤال کننده و غیر آن.

عَفَا اللَّهُ عَنْها صفت دیگر «اشیاء» است یعنی از اشیایی سؤال نکنید که خدا آن اشیا را رها کرده و برای شما بیان نکرده است.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ و خداوند آمرزنده و بردبار است.

[سوره المائدة (۵): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۳] ..... ص : ۴۴۳

اشاره

قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها كافِرِينَ (۱۰۲) ما جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَ لا سائِبَةٍ وَ لا وَصِيلَةٍ وَ لا حامٍ وَ لكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۱۰۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۳

قومى قبل از آن امور پرسيدند. آنگاه كه بر ايشان بيان شد بدان كافر گرديدند.

خدا براى بحيره و وصيله و سائبه و حام (يعنى ۱- شتر را گوش شكافته آزاد كنند، ۲- شتر به ندز، مطلق العنان سازند، ۳- بچّه هفتم گوسفند را كه نر باشد نذر بتها كنند، ۴- شترى را كه ده شكم بزايد سوار نشوند) حكمى مقرّر نفرمود و لكن كافران در جعل اين احكام بر خدا دروغ بستند چه آنكه بيشتر آنان خرد را بكار نمى‌بندند.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۴

تفسير: ..... ص : ۴۴۴

قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها كافِرِينَ قومى قبل از شما پرسيدند چه چيزهايى است كه براى شما بد است سپس يا از جهت اينكه آن امور را بد دانستند و قبول نكردند كافر شدند و يا اينكه بواسطه اين امور نسبت به پيامبران خود كفر ورزيدند.

ما جَعَلَ اللَّهُ استيناف است براى بيان حال كفّار در سنّت‌هاى مردودشان كه آنرا خداوند تشريع نكرده و سنت ننموده است.

مِنْ بَحِيرَةٍ وَ لا سائِبَةٍ وَ لا وَصِيلَةٍ وَ لا حامٍ از امام صادق (ع) است «۱» كه اهل جاهليّت هر گاه شتر در يك شكم دو تا مى‌زائيد مى‌گفتند: وصيله يعنى وصل شده است و ذبح و گوشت آنرا حلال نمى‌دانستند، و اگر ده شكم مى‌زائيد آنرا سائبه قرار مى‌دادند و سوار شدن و خوردن آنرا حلال نمى‌دانستند، و «حام» شتر نر است كه اصلا آنرا حلال نمى‌دانستند.

و روايت شده كه بحيره شترى است كه پنج شكم زائيده باشد، اگر شكم پنجم مذكّر بود آنرا نحر مى‌كردند و زنان و مردان مى‌خوردند و اگر پنجمى مؤنّث بود گوشش را مى‌شكافتند و بر زنها حرام مى‌شد. پس خداوند اين آيه را نازل فرمود كه هيچ يك از آنها را خداوند حرام نكرده است، و در تفسير اين آيه غير از اين معنى نيز ذكر شده است.

وَ لكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ و ليكن كافران بر خدا دروغ مى‌بندند به اينكه نسبت تحريم را به او مى‌دهند.

وَ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ يعنى اينكه پيروان و مقلّدين چيزى از صحّت و فساد و افترا و غيرش را تعقّل نمى‌كنند تا متنبّه شوند كه اين افترای برخداست، پس نبايد از آنها تقليد كنند.

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۹۵- تفسير البرهان ۱: ص ۵۰۶/ ح ۱- مغاين الاخبار: ص ۱۴۸/ ح ۱

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۵

[سوره المائدة (۵): آيات ۱۰۴ تا ۱۰۵] ..... ص : ۴۴۵

اشاره

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ قالُوا حَسْبُنا ما وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ كانَ آباؤُهُمْ لا يَعْلَمُونَ شَيْئاً وَ لا يَهْتَدُونَ (۱۰۴) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۵

و چون به آنها گفته شد از حکم کتابی که خدا فرستاد و از دستور رسول او پیروی کنید گفتند: آن دینی که پدران خود را بر آن یافتیم ما را کفایت است آیا باید از پدران خود در صورتی که آنها مردم جاهلی بوده و به حقّ راه نیافته باشند باز پیروی کنند؟
ای اهل ایمان شما ایمان خود را محکم نگاه دارید و اگر همه عالم گمراه شوند و شما براه هدایت باشید زیانی از کفر آنها به شما نخواهد رسید بازگشت همه خلق به سوی خداست و همه شما را در قیامت بدانچه کرده‌اید آگاه می‌سازد و به پاداش اعمالتان می‌رساند

تفسیر: ..... ص : ۴۴۵

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ چون به آنها گفته شود که به سوی کتاب خدا و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بیائید و از حدود شرع تجاوز نکنید.
قالُوا از باب اینکه به آنچه که به آن عادت کرده بودند اکتفا کرده، و همان را تقلید کردند، بدون تعقّل گفتند:
حَسْبُنا ما وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا همانگونه که پدرانمان را یافتیم برای ما کافی است. یعنی دلیل جز فعل پدرانشان ندارند، و نسبت دادن به پدرانشان رسواتر از نسبت دادن به علمائشان می‌باشد.
أَ وَ لَوْ كانَ آباؤُهُمْ لا يَعْلَمُونَ شَيْئاً وَ لا يَهْتَدُونَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ «عليكم» اسم فعل است بمعنى «الزموا» يعنى بگيريد و ملزم

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۶

شوید، «انفسکم» به رفع نیز خوانده شده که در این صورت «علیکم» ظرف است و خبر «انفسکم» و معنی آن این است که نفسهای خودتان را بگیرید و مادام که نفس‌های خود را اصلاح نکرده‌اید به غیر خودتان نرسانید، زیرا اشتغال به غیر قبل از اصلاح خود سفاهت است و سبب فساد دیگری می‌گردد که از غیر گرفته شده است و سبب استحکام فساد می‌شود و آنوقت ظلمات نفس مستحکم و متراکم می‌شود.
پس مادام که انسان در نفس خودش به فساد و مرض مبتلاست شایسته است که کسی را طلب کند که بر امراض و مفاسدش مطّلع باشد، پس هر گاه او را یافت باید از او چیزی بیاموزد که با آن فسادش را اصلاح کند و امراضش را معالجه کند.
وقتی آن را یاد گرفت شایسته است خود را از هر چیزی که وی را به نفس خودش مشغول سازد باز دارد و از اصلاح نفس خود مادام که فساد در آن باقی است، باز نایستد.
و آن شخص که به دست او هدایت شده‌اید یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است که در این صورت «آمنوا» یعنی آنها که به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیعت کردند، یا ولیّ است که به معنی بیعت کردن به دست علیّ (ع) می‌شود.
و محتمل است اعمّ از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و ولیّ باشد که در این صورت «آمنوا» نیز عامّ می‌شود.
وقتی دانستی که ولایت حقیقت هر صاحب حقیقت و نفسیّت هر صاحب نفسی است (این معنی برای کسی که ایمان به علیّ (ع) آورده، و متّصل به ملکوت ولیّ خود شده باشد ظاهر می‌شود زیرا او در این صورت می‌بیند که ملکوت ولیّش با اینکه پائین‌ترین مرتبه ولایت است حقیقت او و نفس اوست و اینکه او مظهر آن ولایت است ...) تفسیر آیه برای تو آسان می‌شود، به اینکه بگوئی بر شما باد امامتان: و «آمنوا» یعنی با بیعت خاصّ ولوی ایمان بیاورید، چون در بیعت عامّ بیعت کننده

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۷

متوجّه قلب و نفسش نمى‌شود، زيرا متّصل به قلب نيست و مادام كه متوجّه قلبش نشود حضور در نزد امامش براى او ميسّر نمى‌شود، و مادام كه اين حضور براى او ممكن نباشد مأمور به ملازمت نمى‌شود، و با ملازمت است كه جميع خيرات دنيوى و اخروى حاصل مى‌شود، لذا به آن ملازمت امر شدند و اعراض از همه بر آنان لازم آمد.

آنچه كه در مجمع روايت «۱» شده است به همين معنى اشاره دارد، در مجمع روايت شده است كه أبا تغلبه از اين آيه از رسول خدا سؤال نمود، پس رسول خدا فرمود: به معروف عمل كنيد و از منكر خودداري نماييد، پس هر گاه ديدى كه دنيا را اختيار كرده‌اى و از امساك و بخل اطاعت و از هواى نفس پيروى نموده‌اى، و اعجاب و خود پسندى و خوش آمدن از رأى خود را ديدى، بر تو باد به خصوصيت و ويژگى‌هاى نفست، زيرا مراد از اين خصوصيت نسبت‌هاى صورى نيست بلكه نسبت‌هاى روحانى است، و شكّى نيست كه امامش از خاص‌ترين اين خواصّ است.

لا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ يعنى هنگامى كه شما هدايت يافتيد گمراهى كسانى كه گمراه شدند، به شما ضرر و زيانى نمى‌رساند و (بالعكس) اگر هدايت نشويد گمراهى كسى كه گمراه شده به شما ضرر مى‌رساند به جهت سنخيّتى كه با آنها داريد و فسادى كه از آنها اقتباس مى‌كنيد.

إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ بازگشت شما به سوى خداست و او شما را نسبت به آنچه كه انجام مى‌داديد آگاه خواهد ساخت پس هر كس ملازم اماش يا نفسش باشد داراى پاداش و جزاست، و هر كس مراقب مردم باشد و به بدى‌هاى آنان نظر بكندجزاى آن براى او ثابت مى‌شود.

---

(۱) تفسير الصافى ۲: ص ۹۴- مجمع البيان ۲ ص ۲۵۴- تفسير البرهان ۱: ص ۵۰۷/ ح مصباح الشريعه: ص ۱۸ و ۱۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۸

[سوره المائدة (۵): آيه ۱۰۶] ..... ص : ۴۴۸

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهادَةُ بَيْنِكُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنانِ ذَوا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُما مِنْ بَعْدِ الصَّلاةِ فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَناً وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ لا نَكْتُمُ شَهادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذاً لَمِنَ الْآثِمِينَ (۱۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۸

اى اهل ايمان چون يكى از شما را هنگام مرگ فرا رسد براى وصيّت دو شاهد عادل گواه گيريد چه از خودتان باشند يا از غير خودتان، كه اگر در سفر به شما مصيبت مرگ رسد آن دو شاهد را نگاه داريد اگر از آنها بد گمان باشيد تا بعد از نماز آنها را سوگند دهيد كه ما (به حقّ شهادت ميدهيم) حاضر نيستيم حق كسى را در برابر چيزى بفروشيم اگر چه شهادت در مورد خويشان خود ما باشد. و گواهى خود را براى خدا كتمان نخواهيم كرد كه در اين صورت البتّه از گناهكاران خواهيم بود.

تفسير: ..... ص : ۴۴۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا در اينجا آمنوا به معنى اسلموا يعنى اسلام آوردند مى‌باشند چون حكمى كه مى‌آيد از احكام اسلام است.

شَهادَةُ بَيْنِكُمْ يعنى از جهت تحمّل شهادتى كه انجام مى‌دهيد.

إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنانِ اگر مرگتان فرا رسيد شهادت دو نفر ذَوا عَدْلٍ مِنْكُمْ عادل از شما مسلمانان.

أَوْ آخَرانِ مِنْ غَيْرِكُمْ يا از غير خودتان يا از اهل كتاب (ضرورى است).

إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ اگر در زمين سفر كرديد، فَأَصابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ و اجل شما نزديك شد و كسى را كه متحمّل شهادت است پيدا كرديد،

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۴۹

تَحْبِسُونَهُما وقت اداء يعنى آن دو نفر را وادار كنيد كه بايستند و صبر كنند.

مِنْ بَعْدِ الصَّلاةِ تا بعد از نماز، از جهت تغليظ سوگند به سبب شرف وقت، و از جهت اينكه از رسوايى بين مردم مى‌ترسند كه تحريف كنند چون مردم براى نماز اجتماع كردند.

فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ پس آن دو تاى ديگر غير از شما قسم مى‌خورند، و اين حبس و نگهدارى به علّت سوگند است.

إِنِ ارْتَبْتُمْ اگر شك كرديد و بدگمان شديد و گر نه احتياجى به نگهداشتن دو شاهد تا بعد از نماز نيست.

و آن جمله معترضه است بين قسم و مقسم عليه، و ممكن است كه از قول قسم خورندگان بوده و از قبيل مترادف قسم و شرط باشد، و ممكن است جواب قسم باشد چون مقدم شده و به همين جهت هم مجزوم نشده است.

لا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَناً كه به هيچ قيمتى از مال دنيا شهادت را دگرگون نمى‌كنيم.

وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ لا نَكْتُمُ شَهادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذاً لَمِنَ الْآثِمِينَ كسى كه قسم براى او خورده مى‌شود گرچه با ما خويشى داشته باشد گواهى خود را كتمان نخواهيم كرد، كه در اين صورت از گناهكاران خواهيم بود.

[سوره المائدة (۵): آيات ۱۰۷ تا ۱۰۸] ..... ص : ۴۴۹

اشاره

فَإِنْ عُثِرَ عَلى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْماً فَآخَرانِ يَقُومانِ مَقامَهُما مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيانِ فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِنْ شَهادَتِهِما وَ مَا اعْتَدَيْنا إِنَّا إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷) ذلِكَ أَدْنى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهادَةِ عَلى وَجْهِها أَوْ يَخافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمانٌ بَعْدَ أَيْمانِهِمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْمَعُوا وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۱۰۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۹

اگر بر احوال آن دو شاهد اطلاعى حاصل شد كه مستوجب گناهى شده‌اند دو شاهد ديگر كه احقّ باشند به جاى آنها قيام كنند پس به خدا سوگند ياد كنند كه شهادت ما راست‌تر از شهادت دو شاهد پيشين است و ما اصلا از حق تجاوز نكرديم تا ستمكار باشيم،

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۰

اينگونه كه بيان شد نزديكتر است به آنكه هم شهادت خود را بر وجه خود ادا كنند و هم از اينكه باز (اوصياى بر ورثه) قسم را ردّ كنند بيمناك نباشند و از خدا بترسيد و سخن حقّ بشنويد كه خدا مردم بدكار را هدايت نخواهد كرد.

تفسير: ..... ص : ۴۵۰

فَإِنْ عُثِرَ عَلى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْماً اگر اطلاع حاصل شد آن دو شاهد كه از غير شماست به سبب تحريف و خيانت مستوجب گناهى شده‌اند.

فَآخَرانِ يَقُومانِ مَقامَهُما يعنى به امر ورثه كه شهادت به ضرر آنها داده مى‌شود دو شاهد ديگر كه به ارث و شهادت سزاوارتر باشند به جاى آنها قيام كنند، چنانكه به دنبال آن مى‌فرمايد: مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيانِ كه بيان همين معنى است، يعنى از جانب كسانى كه به آنها به وسيله استحقاق گناه با تحريف و خيانت جنايت شده است دو نفر ديگر كه به شهادت سزاوارتر باشند انتخاب مى‌شوند.

فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِنْ شَهادَتِهِما وَ مَا اعْتَدَيْنا إِنَّا إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ ذلِكَ يعنى اين سوگند دادن غليظ وقت احتمال افتضاح و رسوائى است به سبب جانشين شدن دو نفر ديگر به جاى دو نفر اوّل.

أَدْنى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهادَةِ عَلى وَجْهِها أَوْ يَخافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمانٌ بَعْدَ أَيْمانِهِمْ بهتر است كه قسم را بر شهود ورثه برگردانند و قبول كنند قسم شهود ورثه را و قسم آنان تكذيب شود و به واسطه قسم دروغ نسبت خيانت به آنها رسوا شدند. و جمع ضميرها براى تعميم شهود است. و در تفسير آيه و نزول آن اخبارى در تفسير صافى و غير آن ذكر شده است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ اى شهود در تحريف شهادت و كسانى كه شهادت عليه آنهاست از خدا بترسيد و شهادت را بدون خيانت ردّ كنيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۱

وَ اسْمَعُوا آنچه را كه به آن پند داده مى‌شويد با حالت اجابت و قبول بشنويد.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ زيرا قومى را كه از امر خدا خارج شده‌اند، خدا هدايت نمى‌كند.

[سوره المائدة (۵): آيات ۱۰۹ تا ۱۱۰] ..... ص : ۴۵۱

اشاره

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (۱۰۹) إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَ عَلى والِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَ إِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيها فَتَكُونُ طَيْراً بِإِذْنِي وَ تُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتى بِإِذْنِي وَ إِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۱۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۱

روزى كه خدا همه پيامبران را جمع گرداند و آنگاه آنان را گويد كه چگونه امّت از دعوت شما اجابت كردند؟ (ايمان آوردند يا عصيان كردند؟) پيامبران گويند: خدايا نمى‌دانيم تويى كه به باطن همه موجودات كاملا دانائى.

اى پيغمبر مردم را متذكّر گردان كه خدا عيسى مريم را گفت به خاطر آر نعمتى را كه ما بتو و مادرت عطا كرديم آنگاه كه ترا به تأييد روح القدس توانا ساختيم كه در گهواره و هنگام بزرگى با مردم سخن گفتى و آنكه ترا كتاب و حكمت ياد دادم و بتو علم تورات و انجيل آموختم و هنگامى كه از گل شكل مرغى را به امر من ساخته در آن دميدى به امر من مرغى گرديد و آنگاه كه كور مادر زاد و پيس را به امر من شفا دادى و مردگان را به امر من از قبر بيرون آوردى و آنگاه كه دست ستم بنى اسرائيل را از سر

تو کوتاه کردم وقتی که تو با معجزات روشن به هدایت آنها آمدی و کافران بنی اسرائیل باز به تو گفتند این معجزات حیرت‌انگیز جز سحری آشکار نخواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۲

تفسیر: ..... ص : ۴۵۲

یَوْمَ یَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ ظرف قول خدا «لا یهدی» یا «لا ذکر» است یا ظرف «ذکّر» مقدّر است، یا اینکه مقصود کنایه از کسی است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در ولایت امیر المؤمنین (ع) اجابت نکرده است.

فَیَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ در دعوت عامّ یا در دعوت خاصّ به سوی جانشینانتان، و در خبر به همین تفسیر شده است. پس از امام باقر (ع) «۱» است که برای این آیه تأویلی است، می‌گوید: چه جواب داده شدید در باره جانشینانتان که خلیفه خود بر امّت‌هایتان قرار دادید؟ پس می‌گویند ما علم نداریم به آنچه که بعد از ما انجام دادند. و قول خدای تعالی: قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ اشاره به همین معنی دارد، زیرا نفی علم بعد از حیات آنها صحیح است چه در زمان حیاتشان خود میدانند چه کسی اجابت کرد و چه کسی اجابت نکرد، و چگونه اجابت کردند.

إِذْ قالَ اللَّهُ خداوند فرمود: اذْکُرْ بیاد آور، یا ذَکِّرْ یعنی بیادشان بیاور، یا اینکه بدل است از «یوم یجمع اللّه» یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ اذْکُرْ نِعْمَتِی عَلَیْکَ وَ عَلی والِدَتِکَ إِذْ أَیَّدْتُکَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُکَلِّمُ النَّاسَ فِی الْمَهْدِ وَ کَهْلًا یعنی (ای عیسی) در جمیع احوالت نعمت خدا را به یاد آور.

وَ إِذْ عَلَّمْتُکَ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ وَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِیلَ ... یعنی نبوّت، ولایت و دو صورت نبوّت را به تو آموختیم و تکرار «باذنی» برای رفع توهّم وجود خدایان متعدّد است، زیرا این کار محقّق نیست مگر از جهت الهیّت و یکی بودن خدا ... تکرار «باذنی» برای رفع توهّم وجود خدایان متعدّد است، زیرا این کار محقّق نیست مگر از جهت الهیّت ویکی بودن خدا.

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۹۷- تفسیر البرهان ۱: ص ۵۱۰/ ح ۲- روضه الکافی ۸۱ ص ۳۳۸/ ح ۵۳۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۳

[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۲] ..... ص : ۴۵۳

اشاره

وَ إِذْ أَوْحَیْتُ إِلَی الْحَوارِیِّینَ أَنْ آمِنُوا بِی وَ بِرَسُولِی قالُوا آمَنَّا وَ اشْهَدْ بِأَنَّنا مُسْلِمُونَ (۱۱۱) إِذْ قالَ الْحَوارِیُّونَ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ هَلْ یَسْتَطِیعُ رَبُّکَ أَنْ یُنَزِّلَ عَلَیْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۳

و یاد کن هنگامی که به حواریّون وحی کردیم که به من و رسول من ایمان آورید گفتند ایمان آوردیم خدایا گواه باش که ما تسلیم امر توئیم،

یاد آر هنگامی که حواریّون گفتند ای عیسی مریم آیا خدای تو تواند که از آسمان برای ما مائده بفرستد عیسی در جواب گفت

اگر ايمان آورده‌ايد از خدا بترسيد (هرگز در قدرت خدا يا اجابت دعاى پيغمبر خدا شكّ نكنيد).

تفسير: ..... ص : ۴۵۳

وَ إِذْ أَوْحَيْتُ منظور از «اوحيت» وحى الهام است نه وحى ارسال.

إِلَى الْحَوارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي قالُوا آمَنَّا وَ اشْهَدْ بِأَنَّنا مُسْلِمُونَ إِذْ قالَ الْحَوارِيُّونَ مقصود از اين قسمت آيه تنبيه امّت است بر چيزى كه شايسته آنها نيست مانند طلب كردن آيات از رسول صلّى اللّه عليه و آله يا از امير المؤمنين (ع)، و آنچه كه سابقا از نعمت‌هاى عيسى (ع) ذكر شد مقدّمه همين مقصد بود و اشاره به اين بود كه آنها فقط محض هواى نفس درخواست مائده كردند، و گر نه نعمت‌هائى كه خداوند به عيسى داده بود آنها را از آيات ديگر بى‌نياز مى‌كرد، لذا خداوند اسلوب را تغيير داد و آن را بدون عطف آورد تا توهّم نشود كه آن مانند نعمت‌هاى سابق است.

آنان از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نيز درخواست آيات كردند، و بعد از آنكه آيات (معجزات) را آورد كافر شدند، و از علىّ (ع) نيز درخواست كردند و بعد از آوردن آن كرامات، باز كافر شدند چنانكه در تاريخها و اخبار آمده است.

يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ گويا كه سؤال قبل از اين است كه

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۴

خدا را كاملا بشناسند، يا مقصود استطاعتى است كه مطابق با حكمت باشد، و «هل تستطيع» به صورت خطاب نيز خوانده شده است، يعنى آيا مى‌توانى از پروردگارت درخواست كنى.

أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ كه از آسمان براى، مائده‌اى فرو فرستد. مائده سفره‌ايست كه طعام روى آن گذاشته مى‌شود از «ماد» بمعنى تحرّك يا از «مادة» هنگامى كه بخشيده شود.

قالَ اتَّقُوا اللَّهَ بپرهيزيد از پيشنهاد دادن بر خدا.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ اگر به خدا و به قدرت او ايمان داريد.

[سوره المائدة (۵): آيات ۱۱۳ تا ۱۱۵] ..... ص : ۴۵۴

اشاره

قالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْها وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنا وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا وَ نَكُونَ عَلَيْها مِنَ الشَّاهِدِينَ (۱۱۳) قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنا أَنْزِلْ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ تَكُونُ لَنا عِيداً لِأَوَّلِنا وَ آخِرِنا وَ آيَةً مِنْكَ وَ ارْزُقْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴) قالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُها عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ (۱۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۴

حواريّون گفتند ما شكّ نكرديم ليكن مى‌خواهيم از آن مائده آسمانى تناول كنيم تا دلهاى ما مطمئن شود (و بر يقين ما بيفزايد) و تا براستى عهدهاى تو پى ببريم و بر آن گواه باشيم

عيسى مريم گفت بار الها، اى پروردگار، تو بر ما از آسمان مائده‌اى فرست تا اين روز براى ما و براى كسانى كه بعد از ما مى‌آيند روز عيد مباركى گردد و آيت و حجّتى از جانب تو براى ما باشد كه تو بهترين روزى دهندگانى،

خدا فرمود من آن مائده را برای شما می‌فرستم ولی هر که بعد از نزول مائده کافر شود وی را عذابی کنم که هیچ یک از جهانیان را این چنین عذابی نکرده باشم.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۴

قالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْها گفتند: ما (نظر سوئی نداریم) می‌خواهیم

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۵

از آن مائده آسمانی بخوریم مقدّمه‌ای چنین، جهت عذر درخواست و سؤال است وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنا و قلبمان مطمئن گردد، نه مثل اطمینان قلبی که ابراهیم طلب می‌کرد، به قرینه وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا یعنی تا بدانیم که تو در ادّعای نبوّت ما را تصدیق می‌کنی، ادّعای نبوّت از قادری که قدرتش رسا و بلیغ باشد. یا اینکه مقصودشان اطمینان به سبب شهود است مانند ابراهیم (ع) بعد از یقین علمی و مقصود از قول خدا: وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا علم شهودی است.

وَ نَكُونَ عَلَيْها مِنَ الشَّاهِدِينَ تا ما شاهد نزول مائده برای کسانی که غایب هستند، یا بر خوردن حاضر بودند، باشیم.

قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنا اللَّهُمَّ رَبَّنا تکرار نداست و در وقت دعا کردن و آن وظیفه دعا کننده‌هاست.

أَنْزِلْ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ تَكُونُ لَنا عِيداً یعنی روز نزول مائده برای ما روز عید باشد، یا اینکه برای ما سرور و خوشحالی باشد، زیرا عید به معنی بازگشت است و سرور و شادمانی گاهگاهی بر می‌گردد.

لِأَوَّلِنا وَ آخِرِنا بدل تفصیلی است یعنی برای حاضرین و برای کسانی که تا روز قیامت نیامده‌اند، یا برای جمیع ما.

وَ آيَةً مِنْكَ وَ ارْزُقْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ از واسطه‌های روزی از افراد انسان، و از اسباب علوی و زمینی، و از قوای نباتی که آن نزدیکترین واسطه رزق صوری است، و از افراد انسان از دشمنان و دوستان که اسباب کمال بندگان بودند به سبب قهر و لطف، و از معلّمین حرفه‌ها و صنعت‌ها و از مکمّلین نفوس یا تعلیم حقیقی روحانی و از مدرکات ظاهری و باطنی حیوانی و انسانی جهت رزق حقیقی روحانی.

قالَ اللَّهُ خداوند در جواب آنها فرمود:

إِنِّي مُنَزِّلُها عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۶

أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ من آن را برای شما می‌فرستم ولی هر کس از شما بعد از آن کفر بورزد، او را چنان مجازاتی کنم که احدی از جهانیان را بدانسان مجازات نکرده باشم. نزول آیه و کیفیّت مائده و کیفیّت خوردن آنها در کتابهای مفصّل با اختلاف در روایات، مذکور است.

[سوره المائدة (۵): آیات ۱۱۶ تا ۱۱۷] ..... ص : ۴۵۶

اشاره

وَ إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّيَ إِلهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالَ سُبْحانَكَ ما يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ ما لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ ما فِي نَفْسِي وَ لا أَعْلَمُ ما فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۱۱۶) ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً ما دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَ أَنْتَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۱۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۶

و یاد کن آنگاه که خدا به عیسی بن مریم گفت آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را دو خدای دیگر سوای خدای عالم اختیار کنید؟ عیسی گفت خدایا تو منزّهی و هرگز مرا نرسد که چنین سخنی بناحقّ گویم چنانکه من این را گفته بودم تو می‌دانستی که تو از اسرار من آگاهی و من از سرّ تو آگاه نیستم همانا تویی که به همه اسرار جهانیان آگاهی

من به آنها چیزی جز آنکه تو امر کردی نگفتم (و آنچه برابر امر تو گفتم این بود که) خدای یکتا را بپرستید که پروردگار من و شماست. من خود بر آن مردم گواه و ناظر اعمال بودمی مادام که در میان آنها بودم و چون روح مرا تصرّف کردی تو خود نگهبان و ناظر اعمال آنها بودی و بر همه خلق عالم گواهی.

تفسیر: ..... ص : ۴۵۶

وَ إِذْ قالَ اللَّهُ فعل ماضی آورد برای اینکه وقوع آن محقّق است، یا اینکه آن داستان نسبت به حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله که مخاطب است، در زمان گذشته انجام شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۷

یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ خطاب به عیسی و مقصود ملامت کردن امت او و سرزنش آنها است. در عین حال کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، آنان که به الهیّت ائمّه (ع) قائل شدند.

مِنْ دُونِ اللَّهِ سرّ این مطلب که موضوع را با مِنْ دُونِ اللَّهِ مقیّد ساخته و در بسیاری از امثال این آیه نیز آورده است این است که قرار دادن خلفا به عنوان مظاهر الهیّت خدا و اله قرار دادن آنان به سبب الوهیّت خدا چنانکه از ائمّه (ع) در تفسیر این قول خدا هُوَ الَّذِی فِی السَّماءِ إِلهٌ وَ فِی الْأَرْضِ إِلهٌ وارد شده ایرادی ندارد زیرا این آیه کنایه از تسلّط خلفای خداست ...، و قائلین به آن عقاب ندارند، امّا قرار دادن آنها و غیر آنها در مقابل خدا و مغایر با خدا، کفر است و باعث عتاب و سرزنش قائلین آن است.

قالَ سُبْحانَکَ ما یَکُونُ لِی گفت چه چیز سزاوارتر است که من انجام دهم؟ و تعبیر به مضارع برای اشاره به این است که با وجود اینکه عیسی (ع) در شریفترین حالات است لایق و مناسب حال او نیست که به چنین سخنی دهان بگشاید تا چه برسد به اینکه او در پست‌ترین حالت‌ها باشد.

گویا که گفته است لایق به حال من و اقرار من به عبودیّت تو و خلوص در طاعت تو در این حالت خوب این است که:

أَنْ أَقُولَ ما لَیْسَ لِی بِحَقٍّ سخنی به ناحق نگویم پس چگونه آن سخن را در پست‌ترین احوال گفته باشم.

إِنْ کُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ اگر گفته بودم تو دانسته‌ای زیرا که تو تَعْلَمُ ما فِی نَفْسِی وَ لا أَعْلَمُ ما فِی نَفْسِکَ می‌دانی آنچه که در درون من است و من نمی‌دانم آنچه که در ذات تو است این سخن از باب مشاکله (همانندی) است، یا معنی آن این است که من علم ندارم به آنچه که در ذات تو است، یا اینکه این کلمه کنایه از چیزی است که انسان آنرا از غیر

ترجمه بیان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۸

مخفی می‌کند بدون ملاحظه نفس و روح.

إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ همانا فقط تو از اسرار نهان آگاهی، این عبارت بیان علّت هر دو جمله است با منطوق و مفهومش.

ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ «ان» در عبارت أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ «أن» تفسیریّه است به منزله لفظ «ای» (یا) و تفسیر کلمه «قول» است به اینکه قول را به معنی امر قرار دهیم، یا تفسیر «أمرتنی» است به تقدیر امر از قول بعد از «أن» (یعنی امر کردی مرا که بگویم، بگویم در ظاهر نیست ولی در معنی وجود دارد) و تقدیر چنین است: «ما قلت لهم الّا ما أمرتنی به أن قل

اعبدوا اللّه» و بنا بر اين ديگر احتياج به تكلّف و زحمت در ذكر «ربى و ربّكم» بعد از «اعبدوا اللّه» نيست، يا اينكه «أن» (در ان اعبدوا اللّه) مصدريّه است كه بدل يا بيان باشد براى «ما» و قول به معنى امر مى‌باشد، يا اينكه بيان ضمير مجرور باشد، و در بدل لازم نيست طرح و حذف مبدل منه جايز باشد تا اينكه گفته شود لازمه آن سخن باقى ماندن موصول است بدون عايد.

يا اينكه «ان» تفسيريّه است و تفسير «امرتنى» است بدون تقدير و ذكر «ربّى و ربّكم» حكايت چيزى است كه عيسى به آنها از پيش خودش گفته و آنرا به موضوع حكايت شده پيوسته است، تا اشعار به اين باشد كه وقتى آنها را امر به عبادت كرد براى نفس خودش نيز اقرار به عبوديّت كرد، و اينكه اقرار آنان به ربوبيّت خدا از جهت پيروى از هوى و هوس بوده است، نه از ناحيه شبهه‌اى كه از قول عيسى ناشى شده باشد. و ممكن است خبر مبتداى محذوف باشد يا مفعول فعل محذوف.

وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً يعنى من مراقب اعمال آنها بودم.

ما دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَ أَنْتَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ تا آنجا كه بين آنها بودم و چون تعميم بعد از تخصيص است براى دفع توهّم تخصيص آمده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۵۹

[سوره المائدة (۵): آيات ۱۱۸ تا ۱۲۰] ..... ص : ۴۵۹

اشاره

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُكَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۱۸) قالَ اللَّهُ هذا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۹) لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما فِيهِنَّ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۹

اگر آنها را عذاب كنى بندگان تو هستند (كسى ترا از آن منع نتواند كرد) و اگر از آنها درگذرى باز توانا و درست كردارى.

خدا گفت كه اين روز (روز قيامت) روزى است كه صادقان از راستى خود بهره‌مند مى‌شوند براى آنها بهشتهايى است كه از زير درختانش نهرها جارى است كه در آن به نعمت ابدى متنعّمند خدا از آنها راضى و آنها از خدا خشنودند و اين است پيروزى و سعادت بزرگ.

ملك آسمانها و زمين و هر چه در آنهاست همه ملك خداست و او بر هر چيز تواناست.

تفسير: ..... ص : ۴۵۹

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُكَ در شفاعت است به بهترين وجه.

وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ هيچ مانعى براى تو از مغفرت نيست.

الْحَكِيمُ با لطف و علم خودت استحقاق آنان را در مغفرت و مقدار استحقاقشان را مى‌دانى.

قالَ اللَّهُ خدا گفت: من كسى از آنان را كه صادق باشد و از حدّ خودش و از حدّ عيسى تجاوز نكند، مى‌بخشم. زيرا هذا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ اين روز،

روزى است كه صادقان از راستى خود بهره‌منـد ميشونـد و در باره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ كه آيا رضاى بنده بر خشـنودى خدا پيشى دارد يا رضاى خدا بر خوشنودى بنده، در تفسير قول خدا: فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ «۱» و

---

(۱) بقره آيه ۳۷

ترجمه بيان السعادة، ج۴، ص: ۴۶۰

در قول خدا فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ «۱» در سوره بقره گذشت.

لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما فِيهِنَّ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ از امير المؤمنين «۲» (ع) است كه فرمود: بعضـى از آيـات قرآن بعضـى ديگر را نسـخ مى‌كند و از امر رسول خدا بايد آخرين امر آن حضـرت را اخذ كرد، و آخرين چيزى كه بر او نازل شد سوره مائـده بود، پس ما قبلش را نسـخ كرد، و آن را چيزى نسخ نكرد. و مائده بر پيامبر نازل شد در حاليكه او سوار بر قاطر پيشانى سـفيد بود، و وحى بر او سـنگينى كرد تا اينكه ايسـتاد و شـكمش به طرف پائين فرود آمـد تا اينكه ديـدم نافش نزديك زمين گرديد، و به رسول خـدا صـلّى اللّه عليه و آله حـالت اغماء دست داد تا اينكه دسـتش را بر بنـد شمشـير شـيبة بن وهب نهاد، سـپس اين حالت از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بر طرف شد، پس سوره مائده را بر ما خواند، و رسول خدا به آن عمل كرد و ما به آن عمل كرديم.

و از امام صادق (ع) است كه سوره مائده همه‌اش كامل نازل شد، و با آن هفتاد هزار هزار ملائكه نازل شد.

پايان جلد چهارم (پايان سوره مائده)

---

(۱) بقره: ۱۵۲

(۲) تفسير الصافى ۲: ص ۱۰۴

جلد پنجم

اشاره

هو ۱۲۱ ترجمه فارسى سوره انعام و اعراف

سورة الانعام ..... ص : ۱

اشاره

غير از شـش آيه بقيّه مكّى است، سه آيه آن از وَ مـا قَـدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَـدْرِهِ شـروع مى‌شود «۱» تـا آخر سـه آيه، و سه آيه ديگر از قُلْ تَعالَوْا آغاز مى‌شود «۲» تا آخر سه آيه. يا اينكه غير از سه تاى اخير همه مكّى است.

ترجمه و تفسير آيات ۵- ۱

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱ تا ۵] ..... ص : ۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ الظُّلُماتِ وَ النُّورَ ثُمَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ یَعْدِلُونَ (۱) هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ ثُمَّ قَضی أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّی عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ (۲) وَ هُوَ اللَّهُ فِی السَّماواتِ وَ فِی الْأَرْضِ یَعْلَمُ سِرَّکُمْ وَ جَهْرَکُمْ وَ یَعْلَمُ ما تَکْسِبُونَ (۳) وَ ما تَأْتِیهِمْ مِنْ آیَةٍ مِنْ آیاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا کانُوا عَنْها مُعْرِضِینَ (۴)

فَقَدْ کَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ فَسَوْفَ یَأْتِیهِمْ أَنْباءُ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۱

ستایش خدای راست که آسمان و زمین را آفرید و روشنی و تاریکی را مقرّر داشت (با آنکه نظم آسمان و زمین دلیل یکتایی آفریننده است) باز کافران به خدای خودشرک می‌آورند.

---

(۱) انعام: ۹۳- ۹۱

(۲) انعام: ۱۵۳- ۱۵۱

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲

اوست خدایی که شما را از خاک بیافرید. پس فرمان اجل و مرگ را بر همه کس مسلّط کرد. اجلی که (به قلم ازلی) نزد او معیّن و معلوم است. پس آیا باز شکّ در آیات خدا خواهید کرد؟

اوست خدا در همه آسمانها و زمین که از نهان و آشکار شما آگاه است و از آنچه می‌کنید با خبر می‌باشد.

و هیچ آیتی از آیات الهی بر اینان نیامد جز آنکه از جهل و عناد از آن روی گردانیدند

حقّ را که بر آنها آمد جدّا تکذیب کردند سپس به زودی خبر آنان که حقّ را به فسوس و سخریّه گرفتند به شما خواهد رسید (که چه روزگار سختی خواهند داشت).

تفسير ..... ص : ۲

الْحَمْدُ لِلَّهِ تفسیر آن گذشت.

الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ خلق گاهی بر مطلق ایجاد اطلاق می‌شود، اعمّ از اینکه مسبوق به مدّت و مادّه باشد که آن خلق به معنی اخصّ است مانند موالید، یا مسبوق به مادّه باشد نه مدّت و آن اختراع است مانند خلق افلاک و عناصری که در جوف آنهاست، یا اینکه مسبوق به هیچ یک از آنها نباشد ولی وابستگی به مادّه داشته باشد و آن انشاء است مانند نفوس، و یا وابستگی و تعلّق به مادّه هم نداشته باشد، و آن ابداع است مانند عقول.

وَ جَعَلَ که متعدّی به یک مفعول باشد به معنی خلق است، ولی اغلب در چیزی که متعلّق به محلّ یا متعلّق به چیز دیگری باشد، چه عرض چه جوهر استعمال می‌شود، مانند قول خدا:

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳

«هُوَ الَّذِی أَنْشَأَکُمْ وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ» «۱» که در آیه فوق جَعَلَ به معنی گردانیدن است و برای نور و ظلمت که عرضی و متعلّق به محلّ هستند آورد و «خلق» را به معنی اعمّ در ایجاد سماوات و ارض ذکر کرد.

امّا «سماء» (آسمان) اسم چیزی است که دارای ارتفاع و بلندی بوده و در پائین‌تر از خودش تأثیر داشته باشد. و افلاک طبیعی یکی از مصادیق «سماء» است زیرا که عقول طولی یعنی ملائکه مقرّبین که به عبادت ایستاده‌اند و به هیچ طرف نگاه نمی‌کنند.

و عقول عرضی یعنی ملائکه‌هائی که صف‌آرائی کرده‌اند و نفوس کلّی که تدبیر امر می‌کنند، و نفوس جزئی که رکوع کنندگان و سجده کنندگانند، و اشباح مثالی که صاحبان بالها هستند همه اینها سماوات می‌باشند.

و «ارض» اسم چیزی است که در آن، پائین بودن و قبول از غیر است پس زمین خاکی و عالم طبع با آسمان و زمینش، و اشباح ظلمانی یعنی عالم جنّ و شیاطین، بلکه اشباح نوری همه اینها نسبت به عالم ارواح زمین هستند.

زیرا اینها پائین‌تر از عالم ارواح و متأثّر از آنها می‌باشند.

و مادّه اوّل که هیولی نام دارد، و مادّه دوّم که جسم است و مادّه سوّم که عنصر نام دارد و چهارم جماد و پنجم نبات و ششم

---

(۱) سوره الملک آیه بیست و سوّم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴

حیوان و هفتم بشر.

همه اینها نسبت به صور و نفوس، اراضی (زمینها) هستند، و همه آنها طبقات متراکم و فشرده و درکات پیوند خورده در وجود انسان هستند، و زمین خاکی نسبت به افلاک و درکات عالم ظلمانی سفلی که در آن جنّ و شیاطین است و درکات جهنّم و دار معذّبین، نسبت به عالم مثال، ارض (زمین) محسوب می‌شود و مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ اشاره به مراتب عالم سفلی یا مراتب موادّی است که ذکر شد.

و در اخبار سماء و ارض بر غیر آنچه که از صفات و اخلاق ذکر شد اطلاق شده است، و طبقات آسمان به اعتبار و محاط بودن آن است، و همه این معانی به آن مفهومی که برای آسمان و زمین ذکر شد برمی‌گردد، و به فارسی گفته شده است:

آسمانهاست در ولایت جان کارفرمای آسمان جهان

و اخبار دلالت بر تعدّد آسمانها در عالم ارواح میکند، و چون سماوات از جهت شرف و وجود و رتبه و علّیّت بر زمین تقدّم دارد، لذا خداوند آنرا بر زمین مقدّم داشت، و جمع «سماوات» و مفرد بودن «ارض»، در اینجا و در بیشتر آیات برای اشاره به کثرت آسمانها و قلّت زمین است، و زمین با تعدّد و کثرتی که دارد چون محاط است یک امر حساب می‌شود، طبقات زمین متراکم و فشرده است، به نحوی که مرتبه پایین در مرتبه عالی فانی و متّحد با آن است. ولی سماوات چنین نیست.

زیرا کثیر و محیط و مستقل است و تراکم و فشردگی در ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵

آن نیست، و بین هر آسمان و آسمان دیگر مسافت زیادی وجود دارد.

و «نور» اسم چیزی است که به ذات خودش ظاهر بوده و نسبت به غیر خودش مظهر و روشن کننده است، و این معنی در حقیقت، حقّ حقیقت وجود است که آن حقیقت حقّ اوّل تعالی شأنه است، که او در ذات خود بدون علّت و فاعلی که آن را ظاهر و روشن سازد ظاهر است و روشن کننده غیر خودش از انوار حقیقی و عرضی است و ظلمات و تاریکی‌های ماهیّت‌ها و حدود و نقایص عدم‌ها و طلسم‌های عالم طبع و عالم جنّ و شیاطین است، پس حقّ اوّل تعالی، یکی از مصادیق نور است، و مقصود در اینجا غیر خدای تعالی است چون جعل به آن تعلّق گرفته است و خدای تعالی مجعول نیست.

و آنچه که بعد از حقّ اوّل سزاوار نورانی بودن است حقّ مضاف است که آن فعل اوّل تعالی و کلمه او، و اضافه اشراقی او، و حقیقت محمّدیّه، و مشیّت است که اشیاء به وسیله آن خلق شده است، و آن نیز به سبب وحدت حقّ اوّل یک حقیقت است، و آن ظهور خدای تعالی و تجلّی فعلی او، و اسم اعظم اوست، و آن تجلّی خدای تعالی بر اشیاء است. و چون حقّ مضاف لا بشرط است، و لا بشرط با هزار شرط جمع می‌شود، لذا با اشیاء متّحد گشت، با اشیائی که آن حقّ مضاف در آنها ظاهر بوده است و مقدّم و مؤیّد آنهاست و اشیاء بدون آن نیست و حق اوّل از حیث فاعلیّتش در واقع حقّ مضاف است. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶

زیرا که فاعلیّت، همان خود فعل است، و اگر فعل نبود فاعلیّت نبود، و فعل به تنهایی عین منفعلات است از جهت اینکه فاعلیّت عین منفعلات است.

بنابراین صحیح است آنچه گفته شده است که بسیط الحقیقهٔ کلّ اشیاء است، یعنی از جهت فعلیّت (حقیقت) آن، و صحیح است آنچه که به فتوحات «۱» نسبت داده شده که گفته است:

منزّه است خدایی که اشیاء را ظاهر کرده است، در حالیکه از جهت فعلیّت، خود عین اشیاء است. و آن مثال نفس است که با وحدتی که دارد شامل همه قوّه‌هاست، زیرا که نفس در دیدن عین چشم است و در شنیدن عین گوش است، و همچنین است در غیر چشم و گوش.

و در عین حال وحدت آن شکسته نمی‌شود و از مرتبه عالی غیبی تنزّل پیدا نمی‌کند، و اگر این اتّحاد و عینیّت نبود، نسبت فعل قوا به آن حقایق صحیح نمی‌بود، چنانکه اگر عینیّت حقّ اوّل با اشیاء نبود نسبت افعال اشیاء به آن، حقیقتا صحیح نمی‌شد، در آن صورت قول قدریّه صحیح می‌گشت و قول ثنویّه حقّ می‌شد.

این نور حقیقت واحد ظلّی است که سطوح ماهیّت‌ها و حدود را روشن می‌سازد، و کثرتی که به نظر می‌آید به سبب عارض شدن ماهیّات است، و با این کار وحدت ذاتی او را

---

(۱) فتوحات مکّیه یکی از کتابهای ابن عربی عارف معروف قرن هفتم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۷

نمی‌شکند، چنانکه نور عرضی آفتاب یک حقیقت است، و تکثّر آن به سبب تکثّر سطوح است و به وحدت آن ضرری نمی‌رسد.

و ظلمت عبارت از عدم نور است پس ظلمت خودش ذاتا مخفی است، و غیرش را نیز مخفی می‌کند، و این شأن ماهیّت‌ها و حدود و عدم‌هاست که از تنزّل وجود و ضعف آن ناشی شده است، و هر اندازه که تنزّل و ضعف زیاد شود حدود و ماهیّت‌ها و خفا و اخفا زیاد می‌شود تا به عالم طبع می‌رسد که صفات وجود در آن مخفی است.

دانستی که کثرت ذاتا متعلّق به حدود است، و به سبب حدود وجود متمیّز می‌شود چنانکه به وسیله سطوح نور عرضی تمیز داده می‌شود، و اگر سطوح نبود نور ظاهر نمی‌شد، و لذا ظلمات را به صورت جمع، مقدّم و نور را به صورت مفرد، مؤخّر آورد تا عکس حالت اوّل باشد، پس فرمود:

الظُّلُماتِ وَ النُّورَ و چون دهری و طبیعی و قائلین به بخت و اتّفاق و قائلین به اجزای لا یتجزّی و غیر آنها از فرقه‌های ملحد به قدیم بودن عالم با صورت و مادّه یا به مادّه فقط قائل بوده‌اند و لذا فقره اوّل از آیه به منع ادّعای آنها برمی‌گردد.

و چون بیشتر ثنوی‌ها قائل به قدیم بودن نور و ظلمت هستند و اینکه آن دو مبدأ عالمند و وجه مغالطه آنان در اوّل «سوره نساء» در قول خدا:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ گذشت. و لذا فقره دوّم آیه منع ادّعای آنان است. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸

ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ در آن معنی تعجّب است، در وسط قرار گرفتن «ثمّ» برای اشاره به استبعاد تسویه است با اینکه خداوند خالق آسمانها و زمین و ظلمات و نور است، و چون به سبب ایمان در قلب باز می‌شود، و با باز شدن در قلب، یقین به خدا و صفات و ملائکه و کتب و رسولان او پیدا می‌شود، و بدون این گشایش ایمان به خدا ممکن نیست، و لذا ایمان مخصوص کسی است که با علی علیه السّلام و خلفای او بیعت کند، و بیعت در قلب او داخل شود، چیزی که به سبب آن در قلب به ملکوت باز می‌شود.

لذا کفر پوششی و ستری برای در قلبی است که با بیعت باز نشود، پس کافر کسی است که با علی علیه السّلام به بیعت خاصّ و لوی

بیعت نکند. و لذا کفر در بیشتر آیات به کفر به ولایت و کفر به علی علیه السّلام و نیز کفر به ربّ مضاف تفسیر شده است.
چنانکه در تفسیر وَ کانَ الْکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است، که آن ربّ در ولایت است، و ربّ مطلق ربّ الارباب است.

و وجه مطلب این است که ولایت اضافه اشراقی خدا به خلق است، پس معنی آیه بر حسب مقصود چنین می‌شود:
پس کسانی که به سبب حجاب و پوشش وجه قلب به علی علیه السّلام کافر شدند، به علّت اینکه بیعت با علی علیه السّلام را ترک کردند، و ایمان به علی علیه السّلام در قلوب آنان داخل نشد سایر افراد بشر را مساوی می‌دانند، و ممکن است «بربّهم» متعلّق به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹

«کفروا» باشد، و «یعدلون» به معنی «مساوی می‌کنند» یا به معنی «از حقّ خارج می‌شوند» باشد.
و بر حسب تنزیل، معنی آیه این است: سپس کسانی که به علّت اینکه بیعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را ترک کردند و اسلام را قبول نکردند به خدا کافر شدند، یا کسانی که به خدا کافر شدند به علّت اینکه اقرار به خدا یا وحدانیّت او را که ربّ الارباب است ترک کردند، بت‌ها را با خدا مساوی می‌دانند.
و این فقره به حسب ظاهر ردّ بر مشرکین عرب و غیر آنها از عبادت کنندگان بت و گوساله و غیر آن دو است، و بر حسب تأویل، ردّ بر کسی است که از ولایت منحرف شده است.
هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ او خدایی است که شما را از گل آفرید، این مطلب به اعتبار مادّه اوّل خلقت بشریّت و ردّ کسی است که برای خود یا غیرش از افراد بشر ادّعای الهیّت می‌کند.
ثُمَّ قَضی أَجَلًا سپس اجل حتمی مقرّر کرد که هیچ تخلّفی از آن نیست.
وَ أَجَلٌ مُسَمًّی عِنْدَهُ و هیچ یک از ملائکه و رسولانش اطّلاعی از آن ندارند.
علم اجل و مرگ علمی است که خداوند برای خودش اختیار کرده است، و آنچه را می‌خواهد جلو می‌اندازد یا با تأخیر می‌آورد، و امّا علمی که ملائکه و رسولانش از آن مطّلع می‌شوند علم حتمی است که ملائکه و رسولانش را تکذیب نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰

و بداء و محو و اثبات در آن اجلی است که علمش نزد خودش است. و تحقیق مسأله بداء و محو و اثبات و حکمتی که در آن نهاده شده است از ترغیب در صله رحمها و دعاها و تضرّع‌ها و صدقه‌ها و سایر عبادات، و سرّ استجابت دعاها با عدم تأثیرپذیری عالی از دانی موکول به محلّ دیگری از این کتاب است.
ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ و باز شما در آن آیات شک می‌کنید که در آن معنی تعجّب و استبعاد شکّ نسبت به خالق است.
وَ هُوَ اللَّهُ فِی السَّماواتِ وَ فِی الْأَرْضِ بدان که در اللَّهُ نه تنها معنی الوهیّت و تصرّف وجود دارد، بلکه جمیع اضافه‌هائی که از خالق نسبت به مخلوق ممکن است در آن موجود می‌باشد.
زیرا که آن اسم جامع همه اسماء است، پس معنی وصف در آن معتبر و به همین جهت تعلّق ظرف به آن جایز شده است.
بیان اعراب آیه این است که لفظ «هو» مبتداست و «اللّه» بدل آن یا خبر آن است، و «فی السّموات» ظرف لغو است و متعلّق به «اللّه» یا به «یعلم» یا ظرف مستقرّ و خبر است، یا خبر بعد از خبر، یا حال است، و لفظ «یعلم» که بعدا می‌آید خبر یا خبر بعد از خبر، یا حال یا مستأنف است. و جمله «هو اللّه» عطف بر جمله «هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ» و یا حال می‌باشد.
و بعد از آنکه معنی معیّت و همراهی و قیّومیّت و احاطه خدا بر اشیاء معلوم شد معنی اله بودن در آسمان و زمین نیز معلوم می‌شود.
و این ردّ بر کسی است که با خدا، غیر خدا را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱

شريك مى‌داند، مانند ثنويّون كه اهريمن يا ظلمت را مخلوق خدا مى‌دانند ولى مى گويند در ايجاد با خدا شريك است و همه شرور را منسوب به آن مى‌دانند، و مانند عموم هندى‌ها كه معتقدند به اينكه همه امور موكول به ملائكه است، و آنها را (اسماء) مى‌نامند و مانند بعضى صابئين كه مى گويند ستاره‌ها مخلوق خدا هستند، ولى آنها مدبّر عالمند نه خدا، و مانند بعضى مشركين كه مى گويند: گوساله و بت و غير آن دو، شفيع‌هايى نزد خدا هستند و تدبير و تصرّف براى آنهاست.

يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ همه خوى‌ها و عادت‌ها و نيّت‌ها و عقايد شما را و همه چيزهاى نهان را كه هنوز در وجود شما ظاهر نشده است و آن را احساس نمى كنيد آگاهى دارد.

وَ جَهْرَكُمْ و از اقوال و احوال و رنگها و شكل‌ها و نسبت‌ها و اموال.

وَ يَعْلَمُ ما تَكْسِبُونَ و مى‌داند آنچه را كه براى نفسهايتان كسب مى كنيد از نتايج و تبعات اعمال شما كه با اعضا و جوارحتان عمل مى كنيد، تقرير الهيّت خداست و وعده و وعيد براى مردم نيكوكار و بدكار است.

وَ ما تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آياتِ رَبِّهِمْ عطف است بر «يعلم سرّكم» بنابر اينكه مستأنف باشد يا حال، يا اينكه آن «ابتداء» حال است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال او با مردم؟ و چگونه است حال مردم با او؟

يا عطف است بر «انتم تمترون» و به هر تقدير در آن التفات از خطاب ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۲

به غيبت (سوّم شخص) است و اعظم آيات امير المؤمنين عليه السّلام است و مقصود از آيات در اينجا اعمّ از آيات تكوينى و تدوينى و آفاقى و انفسى است.

إِلَّا كانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ چيزى كه آن از بزرگترين آيات خداست، و آن ولايت است چنانكه گذشت، و تكذيب حقّ از جانب آنان براى اين است كه عادت بر تكذيب آيات به طور مطلق دارند.

لَمَّا جاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْباءُ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ يعنى خبر مربوط به ولايت به آنان خواهد رسيد (همان خبرى كه با استهزا، با آن رو برو مى‌شوند و آن را به بازيچه مى گيرند.)

ترجمه و تفسير آيات ۱۱- ۶

[سوره الأنعام (۶): آيات ۶ تا ۱۱] ..... ص : ۱۲

اشاره

أَ لَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ ما لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَ أَرْسَلْنَا السَّماءَ عَلَيْهِمْ مِدْراراً وَ جَعَلْنَا الْأَنْهارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ (۶) وَ لَوْ نَزَّلْنا عَلَيْكَ كِتاباً فِي قِرْطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۷) وَ قالُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنا مَلَكاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لا يُنْظَرُونَ (۸) وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ (۹) وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۱۰)

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۱۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۳

ترجمه: ..... ص : ۱۳

آيا نديدى كه پيش از آنان چه بسيار گروهى را هلاك ساختيم و حال آنكه در زمين به آنها قدرت و تمكّن داده بوديم كه شما را نداده‌ايم و از آسمان بر آنها باران رحمت پيوسته فرستاديم و نهرها در زمين بر آنان جارى كرديم پس چون نافرمانى كردند آنها را

هلاك ساختيم و گروه ديگرى را بعد از آنها برانگيختيم.

و اگر ما كتابى بر تو فرستيم در كاغذى كه آن را به دست خود لمس كنند باز كافران گويند كه اين نيست مگر سحرى آشكار.

و گفتند اگر محمّد صلّى اللّه عليه و آله رسول است چرا بر او فرشته نازل نمى‌شود؟ چنانچه فرشته بفرستيم، كار تمام شود و ديگر لحظه‌اى آنها مهلت نخواهند يافت.

چنانچه فرشته‌اى نيز به رسالت فرستيم هم او را به صورت بشرى در آوريم و بر آنان همان لباسى كه مردمان بپوشند مى‌پوشانيم.

اى پيامبر پيش از تو هم، امم گذشته، پيامبران خود را سخت فسوس و استهزا مى‌كردند، سپس آنان را وبال و كيفر اين عمل دامنگير شد.

بگو اى پيغمبر در روى زمين بگرديد تا عاقبت سخت آنها كه تكذيب (آيات خدا و رسولان او) كردند مشاهده كنيد.

تفسير ..... ص : ۱۳

أَ لَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ پس اعتماد و اتّكال بر زندگانى چركين فانى كردند، و در آراء فاسدشان، مستبدّ گشتند و از آيات ما اعراض كردند. و قرن برهه زيادى از زمان است، يا مدّت ده يا بيست يا سى يا چهل، يا پنجاه، يا شصت، يا هفتاد، يا

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۴

هشتاد سال، يا صد، يا صد و بيست سال است، يا اهل يك زمان است، يا يك امّت و نسل است بعد از يك امّت ديگر، و يا هر امّتى است كه هلاك شود و از آنها كسى باقى نماند.

مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ ما لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ بر اينكه صحّت و قوّت در جسمها و توسعه در اموال و اولاد آنها داديم (كه به شما نداده‌ايم.)

وَ أَرْسَلْنَا السَّماءَ يعنى باران و ابر را از آسمان فرو فرستاديم.

عَلَيْهِمْ مِدْراراً وَ جَعَلْنَا الْأَنْهارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ براى آنها علاوه بر قدرت و تمكّن در زمين اسباب رفاه و وسعت و تفريح آماده كرديم.

فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ قدرت و تمكّن آنان نتوانست آنها را از عذاب ما نگهدارد و نه امداد و نه ترقّى و مرتبه دادن ما به آنها فايده كرد و آنان را به علّت گناهانشان نابود كرديم.

وَ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ و گروهى ديگر بعد از آنها به وجود آورديم، اين مطلب تهديد رسايى براى آنهاست.

وَ لَوْ نَزَّلْنا عَلَيْكَ كِتاباً فِي قِرْطاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ يعنى آنها را با دست لمس مى‌كردند به جاى آنكه با چشم ببينند تا نگويند چشمهاى ما را بستى.

لَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا يعنى به خدايا به تو كافر شدند.

إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ از جهت نهايت سركشى و نافرمانى و عادت بر انكار كه داشتند آن را سحر پنداشتند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۵

وَ قالُوا از باب عناد و لجاج گفتند.

لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ يعنى اگر محمّد صلّى اللّه عليه و آله رسول است پس چرا ملائكه بر او نازل نمى‌شود؟

وَ لَوْ أَنْزَلْنا مَلَكاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ اگر ملك بر آنها نازل كنيم امر زندگانى تمام مى‌شود، يا امر به قبض ارواح آنها مى‌شود، يعنى آنها ديدشان ضعيف است و قدرت جمع بين دو طرف را ندارند، چه ملائكه را فقط بصيرت باطنى اخروى مى‌تواند درك كند نه چشم ظاهرى دنيوى، پس اگر ملائكه مى‌فرستاديم كه آنها بتوانند آن را ببينند از ظواهر بشرى منسلخ مى‌شدند و دنيا به آخرت منقلب مى‌شد، و زندگانى مرگ مى‌شد، پس به جهت قصور و ضعف آنها ملائكه نفرستاديم تا آنها بتوانند ببينند.

و این منافاتی با نزول ملائکه بر رسولان ندارد، چون آنها بین دنیا و آخرت را جمع کرده‌اند، چنانکه تحقیق آن و کیفیّت مشاهده ملائکه در خواب و بیداری برای رسولان و شنیدن قول ملائکه بر این انبیا و محدّثین در قول خدا که فرمود:

وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما در سوره بقره گفته شد.

ثُمَّ لا يُنْظَرُونَ وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا این قسمت آیه جواب دوّم است یا جواب پیشنهاد دوّم آنهاست، چون آنها یک‌بار گفتند: چرا بر پیامبر ملائکه نازل نمی‌شود؟

و بار دیگر گفتند: اگر خدا می‌خواست برای ما رسولی بفرستد، ملائکه میفرستاد (که در جواب آمده است، اگر هم می‌فرستادیم به صورت بشر بود).

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶

وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ یعنی اگر ما ملائکه می‌فرستادیم یا آنرا به صورت ملائکه قرار می‌دادیم، قدرت بر ادراک آن نداشتند، یا اینکه اگر او را به صورت مردمی قرار می‌دادیم، در این صورت نیز در اشتباه و شکّ می‌افتادند تا جائی که در حقّ او همان را می‌گفتند که در حقّ رسول بشری گفتند.

پس آیه اشاره به یک قیاسی استثنایی منفصل «۱» است که هر دو شقّ تالی مرفوع است در صورتی که هر دو شقّ آن جواب یک سؤال باشد، یا اشاره به دو قیاس استثنایی است اگر دو جواب برای سؤال آنها باشد.

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ دلداری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است که پیش از او هم استهزاء بر پیامبران بوده است.

فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ به مسخره کنندگان به علّت ریشخندشان عذابی سخت احاطه کرده است یا وبال و گرفتاری که به سبب آن استهزاء، عایدشان می‌شود.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ یعنی در زمین ظاهری با قدمهایتان سیر کنید و در زمین قرآن و تواریخ امّت‌های پیشین، با چشمهایتان (و ادراکتان)، و در زمین عالم صغیر با چشم‌های بصیرتتان به سیر و سیاحت پردازید.

---

(۱) قیاس استثنایی منفصل و متّصل در جلد اوّل توضیح داده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷

ثُمَّ انْظُرُوا یعنی تفکّر و اندیشه کنید، و آمدن «ثمّ» از آن جهت است که تفکّر عبارت از ترتیب مقدّمات و انتقال از آنها به نتایج است و با سیر کردن در مقدّمات و بعد از حصول مقدّمات تفکّر ممکن می‌شود.

كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ عاقبت تکذیب کنندگان رسولان، در شأن خود رسولان یا در شأن اوصیای آنان، یا عاقبت کسانی که اوصیای پیامبران را تکذیب کردند چگونه است؟

ترجمه و تفسیر آیات ۱۷- ۱۲

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۲ تا ۱۷] ..... ص : ۱۷

اشاره

قُلْ لِمَنْ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۱۲) وَ لَهُ ما سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳) قُلْ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۴) قُلْ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵) مَنْ

يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۱۶)
وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۱۷

اى پيامبر از اين مشركان بپرس كه هر چه در آسمانها و زمين است ملك كيست؟ بگو ملك خداست كه بر خويش

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸

رحمت را فرض كرده و البتّه شما را در روز قيامت كه بدون شك خواهد آمد جمع مى‌گرداند ولى كسانى كه خود را به فريب دنيا و زيان افكندند به آن روز ايمان نمى‌آورند.

هر چه در شب و روز آرامش يافته است همه ملك خداست و او شنوا و داناى همه امور است،

بگو اى پيامبر آيا غير از خدا را به يارى و دوستى برگزينم؟ در صورتى كه آفريننده آسمانها و زمين خداست. او به خلق طعام و روزى مى‌خوراند و خود از طعام بى‌نياز است.

بگو اى رسول من مأمورم اوّل كسى كه تسليم حكم خداست باشم و البتّه از گروهى كه به خدا شرك مى‌آورند نباشم.

بگو من اگر نافرمانى خدا كنم از عذاب آن روز بزرگ سخت مى‌ترسم

هر كس در آن روز از عذاب خدا برهد همانا به رحمت خدا نائل گردد و اين پيروزى و سعادت آشكار است،

و اگر از خدا به تو ضررى رسد كسى جز خدا ترا از آن ضرر نرهاند و اگر از او چيزى به تو رسد او به همه چيز تواناست.

تفسير ..... ص : ۱۸

قُلْ به تكذيب كنندگان و پيشنهاد دهندگان بگو.

لِمَنْ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ تا آنها را ملزم به اقرار كنى تا متنبّه شوند كه آنها حقّ پيشنهاد بر مالك را ندارند و او هر چه بخواهد مى‌كند و هر كس را كه بخواهد مى‌فرستد.

قُلْ لِلَّهِ به آنها بگو كه آنچه در آسمانها و زمين است، ملك خداست، و منتظر جواب آنها نباش كه جوابى جز آن ندارند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۹

كَتَبَ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ پس به سبب رحمتش شما را مهمل نمى‌گذارد و به سوى شما رسولانى مى‌فرستد، و شما را به طاعتش ترغيب و از مخالفتش بر حذر مى‌دارد و در معصيت و نافرمانى‌اش مهلت مى‌دهد.

لَيَجْمَعَنَّكُمْ يعنى قرنى پس از قرن شما را براى روز قيامت جمع مى‌كند.

جمله اوّل و اين جمله يا جزء مقول قول است، يا استيناف از جانب خداست، و محتمل است كه اين جمله مستأنف باشد و جمله اوّل مقول قول، و محتمل است كه اين جمله بدل از «الرّحمة» باشد، چون جايز است كه «كتب» متعلّق به جمله باشد.

إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لا رَيْبَ فِيهِ تفسير نظير اين جمله پيش از اين بيان شد.

الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ مستأنف است جهت استدراك اين توهّم كه بعد از روشن شدن مطلب شايسته نيست كسى بر كفر باقى بماند، گويا كه خداوند فرموده است و لكن آنانكه خود را به زيان افكندند ايمان نمى‌آورند.

و دخول «فاء» به خبر و آوردن ضمير در وسط جهت دلالت بر سببيت و حصر و تأكيد است. و بعضى گفته‌اند: محل «الّذين» منصوب است بنابر ذمّ يا مرفوع است بنابر خبر بودن يعنى شما هستيد كه خودتان را به زيان انداخته‌ايد.

وَ لَهُ ما سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهارِ اين جمله نيز محتمل است كه مقول قول باشد و مستأنف، يعنى به اينها بگو، بعد از آنكه گفتى آنچه

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۰

كه در مكانها و آنچه كه در زمانهاست براى او ساكن است («سكن» از سكنى به معنى ساكن شدن، يا از سكون به معنى آرامش است.)

و چون تجدّد و انطباق بر زمان از خواص طبيعيات است كه محتاج مكان است، لذا وقتى گفته مى‌شود آنچه كه در شب و روز ساكن است، به اين معنى است كه: آنچه تحت زمان داخل است عين همان چيزى است كه در آسمانها و زمين ساكن است.

يعنى آنچه كه بر مكان منطبق است.

اگر آسمانها و زمين را به مطلق ارواح و اشباح تعميم دهيم به شب و روز نيز تعميم داده مى‌شود.

و چون مملوكيت اشياء براى خدا مورد اهتمام است اوّلى (آيه ۱۲- آنچه در آسمانها و زمين است) با دوّمى (آنچه در شب و روز ساكن است، يعنى زمان) با تغيير در عبارت مؤكّد شد تا اينكه در نفوس آنان جايگزين شود.

وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ يعنى هيچ شنوائى نيست مگر با شنوايى او، و هيچ علمى نيست مگر با علم او.

قُلْ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا بگو با وجود آنكه او مالك همه است، غير از خدا را ولى خويش گيرم؟! فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در صورتى كه او آفريننده آسمانها و زمين است، توصيف به آن صفت براى اشعار به علّت حكم است.

وَ هُوَ يُطْعِمُ وَ لا يُطْعَمُ در حالى كه او مى‌خوراند و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۱

خود بى‌نياز از طعام است. اين عبارت نيز علّت ديگر حكم است.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ يعنى كسى در ظاهر اسلام و در باطنش، بر من سبقت نمى‌گيرد، زيرا من از ناحيه تكليف و تكوين مأمور شدم كه خاتم رسولان باشم و از همه جلوتر باشم.

وَ به من گفته شده است كه:

لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ از مشركين نباشم (اين جمله، عطف بر «قل» است.)

قُلْ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ كنايه از آنان (مشركان) است. چون اين نوع سخن گفتن در انصاف رساتر است، و مقصود اين است كه طمع مشركان را از گمراه كردن پيامبر قطع نمايد. از امام صادق عليه السّلام «۱» است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ را ترك نكرد تا اينكه سوره فتح نازل شد. از آن پس ديگر به آن كلام برنگشت.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ از نبى صلّى اللّه عليه و آله «۲» است:

قسم به كسى كه جانم در دست اوست هيچ كس از مردم به سبب عملش داخل بهشت نمى‌شود، گفتند: حتى تو هم يا رسول اللّه؟ فرمود: حتّى من، مگر رحمت و فضل خدا شامل من بشود.

وَ ذلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ مقول قول است يا مستأنف است از

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۱۱۱ تفسير نور الثّقلين ۱: ص ۷۰۵/ ج ۲۵

(۲) تفسير الصّافى ۲: ص ۱۱۱ تفسير البيان ۲: ص ۲۸۰

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۲

جانب خدا. اگر رحمت خدا شامل حال كسى شود، آن پيروزى آشكار است.

وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ عطف است بر قول خدا «من يصرف تا آخر آيه» گويا كه گفته است: اگر خدا عذاب را در آن روز از تو برگرداند به تو رحم كرده است.

وَ إِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ از قبيل جانشين شدن سبب به جاى جزاست، و مانعى ندارد. (يعنى اگر خير برايت پيش آورد باز هم خواست و رحمت اوست، كه او بر هر چيز تواناست).

ترجمه و تفسير آيات ۲۵- ۱۸

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱۸ تا ۲۵] ..... ص : ۲۲

اشاره

وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱۸) قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ أُوحِيَ إِلَيَّ هذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ أَ إِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرى قُلْ لا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۱۹) الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۱) وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۲۲)

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَنْ قالُوا وَ اللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ (۲۳) انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۲۴) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَ جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لا يُؤْمِنُوا بِها حَتَّى إِذا جاؤُكَ يُجادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هذا إِلاَّ أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳

ترجمه: ..... ص : ۲۳

و خدا كمال توانايى و اقتدار را بر بندگان دارد و هميشه او درستكار و بر همه امور آگاه است.

بگو اى پيامبر، چه گواهى بزرگتر از گواهى خداست، بگو خدا ميان من و شما گواه است بر من آيات اين قرآن را وحى مى‌كند تا بوسيله آن، شما و هر كس از افراد بشر را كه خبر اين قرآن به او رسد پند دهم و بترسانم. آيا شما گواهى مى‌دهيد كه با خداى يكتا خدايان ديگرى وجود دارند؟ بگو من به اين موضوع گواهى ندهم. بگو محقّقا جز خداى يكتا خدايى نيست و من از آنچه كه شما شريك خدا قرار مى‌دهيد بيزارم.

آنان كه كتاب تورات و انجيل را بر آنها فرستاديم با آنكه محمّد صلّى اللّه عليه و آله را به مانند فرزندان خود مى‌شناسند، هم آنها هستند كه خود را به زيان انداخته‌اند (و از روى حسد به محمّد صلّى اللّه عليه و آله گفتند ايمان نمى‌آورند)

كيست ستمكارتر از آن كس كه بر خدا دروغ بندد يا آيات خدا را تكذيب كند؟ هرگز ستمكاران را در دو عالم رستگارى نخواهد بود.

و روزى كه همه آنها را گرد آورديم پس به آنها كه به خدا شرك آوردند گوئيم كجا شدند، آنها كه به گمان شما شريك خدا بودند؟

پس از آنكه فريفتگى به بتان را در پيشگاه خدا عذرى نيابند جز آنكه به دروغ گويند كه ما هرگز به خدا شرك نياورديم

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۴

بنگر كه چگونه خود را تكذيب كردند و آنچه به خدا دروغ بسته شريك حقّ قرار دادند همه محو و نابود شدند.

و برخی از آنان (کافران و مشرکان) به سخن تو گوش فرا دارند ولی پرده بر دلهایشان نهاده‌ایم که فهم آن نتوانند کرد و گوشهایشان از شنیدن حقّ سنگین است که اگر همه آیات خدا را مشاهده کنند باز بدان ایمان نمی‌آورند تا آنجا که چون نزد تو آیند در مقام مجادله برآمده گویند این آیات جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

تفسیر ..... ص : ۲۴

وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ کیفیّت قهر خدا با بندگان به سبب فنای همه تحت سطوت و قدرت او، از آنچه که گذشت استفاده می‌شود.

وَ هُوَ الْحَکِیمُ در کارش حکیم است، و آنچه را که بجای می‌آورد، جز با حکمت و مصلحت نیست.

الْخَبِیرُ به آنچه که اختلاف تدبیر و انواع تصرّف در بندگان اقتضا می‌کند، آگاه است.

قُلْ أَیُّ شَیْءٍ أَکْبَرُ شَهادَةً مقدّمه شهادت دادن خداست، یعنی اقرار می‌کند که خدا بزرگتر و راستگوتر از هر شهادت دهنده‌ای است، پس خدا آنها را بر این مطلب خبر می‌دهد، سپس فرمود:

قُلِ اللَّهُ شَهِیدٌ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ أُوحِیَ إِلَیَّ هذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَکُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ محتمل است که «اللّه» مبتدا باشد که خبرش محذوف است تا جواب از جانب آنان باشد، و «شهیدا» خبر است که مبتدای آن محذوف است، و جمله مستأنف است برای بیان مقصود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵

یعنی: بگو که خدا میان من و شما گواه است، که به من آیات قرآن را وحی می‌کند تا شما و هر یک از افراد بشر را که خبر این قرآن به او می‌رسد در هر مکانی و در هر زمانی که باشد تا روز قیامت آگاه سازم. یعنی تا من شما را و کسی را که قرآن به او رسیده، یا کسی که به حدّ بلوغ (مانند مردان) رسیده است، بیم دهم و از تمرّد از امر خدا باز دارم.

«من بلغ» معطوف است بر ضمیر مستتر «هو» در «انذرکم» اما ضمیر منفصل را از جهت فاصله قرار گرفتن به عنوان تأیید نیاورده است و معنی آن این است: انذار می‌کنم من و هر کس از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله که به حد امامت رسیده باشد، و این سخن مانند قول خدای تعالی است که می‌فرماید:

قُلْ هذِهِ سَبِیلِی أَدْعُوا إِلَی اللَّهِ عَلی بَصِیرَةٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِی «۱» (و بگو که این راه من است، که می‌خوانی به سوی خدا با داشتن بصیرت به من و کسیکه از من پیروی کند) «۲» أَ إِنَّکُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْری قُلْ لا أَشْهَدُ آنها را بر شهادتشان بر اینکه با خدای به حق، خدایان دیگری هست، توبیخ کرده است.

---

(۱) سوره یوسف آیه ۱۰۸

(۲) به نقل از علّامه حلّی در نهج الحقّ بر طبق روایت اصول کافی از حضرت باقر علیه السّلام و حضرت جواد علیه السّلام مصداق «من اتّبعنی» امیر مؤمنان علی علیه السّلام است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶

قُلْ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنَّنِی بَرِیءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ (در حالی او خدای یکتاست و من از آنچه شرک می‌آورید بیزارم).

الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یهود و نصاری که به آنها کتاب دادیم.

یَعْرِفُونَهُ رسول خدا را می‌شناسند به سبب آنچه که در کتابهایشان از اوصاف محمّد صلّی اللّه علیه و آله ذکر شده است، یا اینکه کسانی از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله که کتاب به آنها دادیم، محمّد صلّی اللّه علیه و آله را به راستگویی در امر ولایت می‌شناسند، یا علی علیه السّلام را می‌شناسند به آنچه که از فضل و علم و صدق و امانت او مشاهده کرده‌اند.

کَما یَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمُ مانند اینکه فرزندان خود را می‌شناسند، و آن مبالغه در اثبات شناختن آنهاست.

الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ استیناف است، جواب سؤال مقدّر یا استدراک توهّم متصوّر است، گویا که گفته شده است: آیا به آن رسول ایمان آوردند؟ (زیرا آنان که به خود زیان رسانیدند ایمان نمی‌آورند.)

یا توهّم شده است که از آنها کافری باقی نمانده است، و تکرار موصول برای این است که هر یک از آن دو جواب است یا استدراک چیزی است با دو منشأ متفاوت. و محتمل است که دوّمی بدل باشد یا مفعول برای فعل محذوف یا خبر برای مبتدای محذوف.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً و ستمکارتر از آن کسی که بر خدا دروغ بندد کیست؟

یعنی چه کسی به خود حقّ می‌دهد که به دروغ جانشینی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷

خدا را ادّعا کند، یا به اینکه قیاس‌هایی را که به رأی خودش انجام داده است به خدا نسبت دهد. یا چنین توهّم کند که رسوم و عادت‌ها از خداست، یا نیابت از امام را بدون اذن و اجازه ادّعا کند، غافل از این که نیابت از امام، شفاعت نزد خدا برای خلق است و این بدون اجازه خدا نمی‌شود، یا اینکه کتاب نبوّت و یا صورت قرآن را با دست خودشان می‌نوشتند و آن را به خدا نسبت می‌دادند.

أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ یا آیات تکوینی و تدوینی، آفاقی و انفسی را، و بزرگتر از همه، بلکه اصل همه، حقیقت انسان کامل یعنی علی علیه السّلام امیر المؤمنین را تکذیب کند، و لفظ «او» در اینجا برای منع خلوّ «۱» است، زیرا که بیشتر آنان جامع هر دو وصفند (هم خدا را و هم آیات خدا یعنی علی علیه السّلام را تکذیب می‌کنند)، با اینکه اگر جز یکی از آن دو وصف نبود، کفایت می‌کرد که مشمول این امر باشد.

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ که خداوند ستمکاران را رستگار نمی‌کند، گویا که گفته شده است: پس حال ظالم چگونه است؟

تا اینکه کسی که ظالم‌تر است، حالش شدیدتر باشد؟ پس جواب فرمود که ظالمین رستگار نمی‌شوند، و لذا از باب

---

(۱) خلوّ یا مانعة الخلوّ دو قضیّه است که رفع هر دو (کنار نهادن هر دو) نشاید چنانکه در همین آیه شهادت دادن و تکذیب کردن آمده است که نمی‌شود گفت نه شهادت می‌دهند و نه تکذیب می‌کنند زیرا لازمه شهادت عدم تکذیب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸

استحسان آنرا تأکید کرد. (پس ظالمتر حالش بسیار وخیم‌تر از ظالم است که رستگار نمی‌شود).

وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً بیاد آور یا یادآوری آنها بکن، روزی را که همه آنها را گرد می‌آوریم.

ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا سپس به کسانی که شرک ورزیدند یعنی به آنانکه در تعدّد خدایان به خدا شرک آوردند.

یا اینکه در ولایت، غیر علی علیه السّلام را شریک ولایت علی علیه السّلام قرار دادند می‌گوییم، و از ائمّه علیه السّلام در اینجا و در بیشتر مواردی که از کفر و شرک ذکری به عمل آمده، شرک به ولایت علی علیه السّلام است و سرّ مطلب چنانکه بارها گذشت این است که معرفت خدا و صفات او و ایمان به او چون موقوف بر فتح باب قلب است، و فتح باب قلب موقوف بر ولایت و بیعت ولوی است که همان ایمان می‌باشد و به وسیله ولایت ایمان داخل در قلب می‌شود و باب قلب باز می‌شود.

لذا از ائمه علیه السّلام وارد شده است که به سبب ما خدا شناخته می‌شود، و معرفت خدا به این است که امام زمانت را بشناسی به طریق حصر (یعنی حصر شناخت خدا به وسیله امام علیه السّلام).

و لذا کفر و شرک عبارت است از عدم فتح باب قلب، یا عدم معرفت امام، یا کفر و شرک آوردن به امام، و کفر به رسالت که کفر اندر کفر می‌شود.

أَيْنَ شُرَكاؤُكُمُ بت‌های شما و غیر بتها که آنها را با قرارداد خودتان شریک‌هایی برای خدا قرار دادید کجا هستند؟

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹

و این از باب استهزای آنان گفته می‌شود.

الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ گمان می‌کردید که آنها شریک‌هایی برای خدا یا شریکانی برای علی علیه السّلام هستند.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ یعنی آنها برای خلاصی و رهایی عذری ندارند چنانچه در خبر است وقتی که طلا را خالص کرده، از غیر طلا رها کرده باشند می‌گویند: «فتنت الذّهب».

إِلَّا أَنْ قالُوا وَ اللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ آنها بر دروغشان که به خدا بسته‌اند، سوگند یاد می‌کنند. چنانکه در دنیا برای مردم سوگند یاد می‌کردند.

انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ بنگر که چگونه خود را تکذیب کردند و خدایانشان یا شرکایشان در ولایت از آنها که به دروغ شریک حقّ قرار داده بودند، محو و نابود شدند.

ماضی آوردن هر دو فعل (کذبوا و ضل) به جهت این است که وقوع آن دو محقّق است، گویا که هر دو واقع شده است، أعمّ از اینکه خطاب عامّ باشد یا خاصّ، یا اینکه ماضی آوردن، نسبت به مخاطب خاصّ یعنی محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد از جهت اینکه او نظر می‌کند و آنچه را که هنوز در سلسله زمان نیامده است، می‌بیند.

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ یعنی وقتی که بر آنان آیات قرآن یا مناقب وصیّ خود را می‌خوانی.

وَ جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ «اکنّة» جمع کنان

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰

است و آن چیزی است که چیز دیگر را می‌پوشاند، از جهت اینکه «ان یفقهوه» بفهمند اکراه دارند یا برای اینکه نفهمند.

وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً یعنی در گوشهای دلشان سنگینی است که دوست ندارند بشنوند، پس اگر تو تمام آیه‌های رسالتت یا خلافت جانشینت را برای آنها بخوانی نمی‌شنوند.

وَ إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ یعنی هر آیه‌ای از آیات بزرگ ما و معجزه‌های تو را که ببینند.

لا يُؤْمِنُوا بِها به سبب فزونی قساوت و عنادشان به آن ایمان نمی‌آورند پس چگونه به تو یا به وصیّ تو ایمان بیاورند در حالی که قساوت آنان زیاد شده است.

حَتَّى إِذا جاؤُكَ يُجادِلُونَكَ لذا وقتی که پیش تو آیند در نبوّت تو یا خلافت وصیّ تو با تو مجادله می‌کنند.

يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا آنها که به تو یا به وصیّ تو کافر شدند می‌گویند:

إِنْ هذا این گفتار که آنرا قول خدا می‌نامی، یا این حرفهائی که در باره پسر عمویت می‌گوئی.

إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ جز افسانه‌های پیشین نیست، اساطیر جمع «اسطار» یا جمع سطر، یا جمع اسطوره است کنایه از افسانه و خرافات آنهاست.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۴- ۲۶

[سوره الأنعام (۶): آیات ۲۶ تا ۳۴] ..... ص : ۳۰

اشاره

وَ هُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ يَنْأَوْنَ عَنْهُ وَ إِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ (۲۶) وَ لَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقالُوا يا لَيْتَنا نُرَدُّ وَ لا نُكَذِّبَ

بِآياتِ رَبِّنا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۷) بَلْ بَدا لَهُمْ ما كانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۲۸) وَ قالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (۲۹) وَ لَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلى رَبِّهِمْ قالَ أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ قالُوا بَلى وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۰)

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذا جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قالُوا يا حَسْرَتَنا عَلى ما فَرَّطْنا فِيها وَ هُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزارَهُمْ عَلى ظُهُورِهِمْ أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ (۳۱) وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ لَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۳۲) قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ وَ لكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآياتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۳۳) وَ لَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلى ما كُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّى أَتاهُمْ نَصْرُنا وَ لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ وَ لَقَدْ جاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ (۳۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۱

ترجمه: ..... ص : ۳۱

و اينهاينـد كه هم مردم را از فيض (آيات خـدا) باز مى‌دارنـد و هم خود را از آن محروم مى‌كننـد. و غافل از آنند كه تنها خود را به هلاكت مى‌افكنند.

و اگر حال آنها را هنگامى كه بر آتش دوزخشان باز دارنـد مشاهده مى‌كنى كه در آن حال با نهايت حسـرت گويند اى كاش ما را به دنيا باز مى‌گردانيدند تا ديگر آيات خداى خود را تكذيب نمى‌كرديم و بدان ايمان مى‌آورديم.

بلكه نفاق آنها كه پيش از اين پنهان مى‌كردند آشكار

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲

شد اگر بار ديگر به دنيا برگردند باز به همان اعمال زشتى كه از آن نهى شدند باز خواهند گشت زيرا آنها دروغ مى‌گويند.

و مى‌گفتند جز زندگى دنيا وجود ندارد و ما برانگيخته نمى‌شويم.

و اگر سـختى حال آنها را آنگاه كه در پيشـگاه عـدل خـدا باز داشـته شونـد مشاهده كنى كه خدا به آنها خطاب كند كه آيا عذاب قيامت حق نبود؟ گويند پروردگارا قسم به ذات تو، همه حقّ بود پس خدا عتاب كند كه اينك عذاب كيفر كفر را بچشيد.

آنانكه لقاى خـدا را تكـذيب كردنـد البتّه زيانكار شدند، پس آنگاه كه ساعت قيامت ناگهان فرا رسد گويند واى بر ما كه سـعادت اين روز خود را از دست داديم پس بار گناهان خود را بر پشت گيرند، آرى بد بارگرانى به دوش گيرند،

دنيا بجز بازيچه كودكانه و هوسـرانى بى‌خردان هيـچ نيست، و همانا سـراى ديگر پرهيزگاران را نيكوتر است. آيا تعقّل و انـديشه در اين گفتار به كار نمى‌بنديد.

ما مى‌دانيم كه كافران در تكذيب تو سـخنانى مى‌گويند كه ترا افسرده و غمگين مى‌سازد، (دل شاددار) كه آن ستمكاران نه تنها ترا بلكه همه آيات و رسولان خدا را انكار مى‌كنند،

چقـدر پيـامبران پيش از ترا هم تكـذيب كردنـد كه آنهـا بـا همه اذيّتهاى منكران صبر و تحمّل كردنـد تا آنگاه كه عنايت و يارى ما شامل حال آنها شـد. (دل قوى دار) كسـى كلمات خـدا را تغيير نتوانـد داد و اخبار پيامبران پيشـين (كه امّت با آنها چه كردند) به تو رسيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۳

تفسير ..... ص : ۳۳

وَ هُمْ یَنْهَوْنَ عَنْهُ اینان مردم را از خدا یا از تو یا از علی علیه السّلام از طریق توجّه دادن آنان به اسطوره‌های تورات باز می‌دارند.

وَ یَنْأَوْنَ عَنْهُ یعنی مردم را از آن منع می‌کنند و از آن حقیقت دور و محروم می‌شوند.

وَ إِنْ یُهْلِکُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ در حالی که جز خود را هلاک نمی‌کنند و آن به سبب دوری از آیات الهی است.

وَ ما یَشْعُرُونَ وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلَی النَّارِ «وقفوا» به صورت مجهول و معلوم خوانده شده است و از «وقف» است به معنی ایستاد یا ایستادند یا مطّلع شد، یعنی اگر ببینی وقتی که ایستاده شوند یا مطّلع بر آتش شوند آنوقت مصیبت عجیبی را در مورد آنان خواهی دید، که جواب شرط حذف شده است.

فَقالُوا یا لَیْتَنا نُرَدُّ وَ لا نُکَذِّبَ بِآیاتِ رَبِّنا چون مقام تو و مقام اوصیاء تو را می‌بینند، می‌گویند ای کاش برگردانده می‌شدیم و آیات پروردگارمان را تکذیب نمی‌کردیم.

وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ و به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام ایمان می‌آوردیم، و این سخن و آرزو از آنان برای وحشت از ترس است، نه از کشش شوق، و گر نه رهایی می‌یافتند و جواب به «کلّا» به معنی نفی ابد، داده نمی‌شد یا اینکه این سخنی است که آنها و امثال آنها فقط به زبان می‌آورند چنانکه خدای تعالی می‌فرماید: هرگاه می‌خواستند از آن آتش

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴

از جهت غم و اندوه بیرون بیایند دوباره بهمان وضع برگردانده می‌شدند یعنی اگر می‌خواستند از جهت شوق از آن بیرون بیایند برگردانده نمی‌شدند.

بَلْ بَدا لَهُمْ ما کانُوا یُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ بلکه نفاق آنها که پیش از این پنهان می‌کردند آشکار شد و این قسمت از آیه دلیل بر مطلب مذکور در آیه قبل است، زیرا معنی آن این است که برای آنان حبّ و شوق علی علیه السّلام حاصل نشد، زیرا فطرت آنها فطرت بغض علی علیه السّلام است بلکه بر آنها وبال نفاقشان ظاهر شد، پس در نهایت ترس به هراس افتادند، در حالی که آرزوی رهایی از ترس را می‌کردند نه آرزوی وصال برخاسته از شوق را.

وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ که اگر باز گردانیده شوند باز به همان کارهائی که نهی شده‌اند بر می‌گردند، زیرا عمل زشت، ذاتی آنهاست و ذاتی تخلّف پذیر نیست، بلکه گاهی به سبب یک امر عرضی که به آن عارض می‌شود مخفی می‌گردد و هر وقت عارض و مانع زایل شود، آن هم ظاهر می‌شود.

وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ یعنی در آنچه که می‌گویند که اگر به دنیا باز گردانیده شوند تکذیب نمی‌کنند و ایمان می‌آورند، دروغ می‌گویند. چنانکه دانستی این آرزو از شوق ذاتی ناشی نشده بلکه از امر عرضی ناشی شده است که با زوال آن عرض، آن آرزو هم از بین می‌رود.

وَ قالُوا إِنْ هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِینَ و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵

گفتند که چیزی جز زندگی وجود ندارد، و برانگیخته نمی‌شویم. «قالوا»، عطف است بر «عادوا» یا عطف است بر یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا و اختلاف به ماضی و مضارع برای اشاره به این است که این سخن گفته قدیم و جدید آنهاست، یا استیناف (تجدید) ذمّ دیگر و بیان عقوبت دیگری برای آنهاست.

و آن با ما بعدش که می‌گوید: وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا مناسب‌تر است، یعنی تکذیب آنها از رستاخیز مقتضی احضار آنها نزد خدا با بدترین و رسواترین حال می‌باشد، و تکذیب آنها به آیات مقتضی دخولشان در آتش با شدیدترین عذاب است.

وَ لَوْ تَری إِذْ وُقِفُوا عَلی رَبِّهِمْ چون آنان را بینی که بر درگاه پروردگارشان آنچنان که عبد جنایتکار پیش مولایش برای مؤاخذه می‌ایستد، می‌ایستند. و ربّ مضاف عبارت از ربّ آنها در ولایت است و آن امیر المؤمنین علیه السّلام است، و او در بعضی کلماتش

فرموده است: بازگشت مردم به سوی من و حساب آنان با من است، و در اثنای کلمات سابق بیان این مطلب گذشت که ولایت عبارت از عدم تجاوز خلق است از مشیّت و اینکه آن ولایت، مبدأ همه و منتهای همه است.

قالَ أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ از باب سرزنش آنها بر تکذیب بعث (برانگیخته شدن) خداوند می‌فرماید: آیا این حق نیست؟

قالُوا بَلى وَ رَبِّنا می گویند قسم به ذات تو همه حقّ است. از جهت وضوح و ظهور مطلب، جواب را با قسم تأکید

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶

کردند تا لازمه حکم که عبارت از علم آنها به حکم است تأکید شود.

قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ و فرمود پس عذاب را بچشید از اینرو که به پروردگارتان کفر ورزیدید و از علی علیه السّلام پیروی نکردید.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ یعنی لقای خدا را در مظاهر ولوی آن تکذیب کردند زیرا که لقای خدای تعالی اضافه و نسبتی است بین او و عبدش و حقیقت اضافات خدای تعالی عبارت از اضافه اشراقی خدا است که آن ولایت مطلقه است و آن علی علیه السّلام با علویّتش می‌باشد.

حَتَّى إِذا جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ یعنی ساعت مرگ یا ساعت قیامت، یا ظهور قائم علیه السّلام یعنی ظهور امام، موقع رسیدن ساعت مرگ، و در اخبار به همه این معانی تفسیر شده است، و همه آنها به یک معنی بر می گردد، و تفاوت بین آنها اعتباری است.

بَغْتَةً ناگهان خدا را ملاقات می کنند با ظهور علی علیه السّلام یا با ظهور قائم علیه السّلام.

قالُوا يا حَسْرَتَنا می گویند ای حسرت و اندوه بیا که این اوّل حضور توست.

عَلى ما فَرَّطْنا بر آنچه که کوتاهی کردیم.

فِيها یعنی در قیامت و لقای پروردگار در آن وقت.

وَ هُمْ و آنان در آن هنگام.

يَحْمِلُونَ أَوْزارَهُمْ عَلى ظُهُورِهِمْ بارهای سنگین گناه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷

خود را که در دنیا کسب کردند، بر پشت خود می کشند، چون در آن روز بار گناه کسی را بر کسی دیگر حمل نمی کنند.

أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ چه بد باری را حمل می کنند! وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ چون مناسب حکیم نیست که مثل زندگانی دنیا را غایت فعلش قرار دهد، می‌فرماید:

زندگی دنیا جز لهو و لعب نیست. «لعب» چیزی است که دارای یک غایت خیالی باشد، و «لهو» چیزی است که اصلا غایت نداشته باشد.

و آن عطف است بر وَ قالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا یا بر أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ یا بر بَلى وَ رَبِّنا یا بر فَذُوقُوا الْعَذابَ یا بر قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا یا بر یا حَسْرَتَنا یا بر هُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزارَهُمْ یا حال است متعلّق به یکی از جمله‌های سابق.

وَ لَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ سرای باز پسین برای تقوا پیشگان بهترین است امّا کسانی که از خدا نترسند پس شدیدترین خانه از حیث عذاب برای آنهاست.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا تعقّل نمی کنید؟ که مناسب حکیم نیست که دنیا را غایت قرار دهد بلکه لایق او این است که آخرت را غایت قرار دهد، پس آخرت را طلب کنید.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ در حقّ تو می گویند که او ساحر یا مجنون یا غیر اینهاست، یا در حقّ خلیفه‌ات می گویند که امر خلافت را به او بر نگردانند، و آن یاد آوری و دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله است و شایسته نیست که تو اندوهناک شوی.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸

فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ يعنى تو را نمى‌توانند تكذيب كنند از آن جهت كه تو نيز بشرى مانند آنها هستى، در بين آنها زندگى كردى و در باره تو جز خير و خوبى چيزى نگفتند، و تو در بين آنها معروف به صدق و امانت بودى تا آنجا كه ملقّب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله امين شدى.

وَ لكِنَّ الظَّالِمِينَ ولى آنها به خودشان ظلم كردند از آن جهت كه آخرت و لقاى پروردگار را تكذيب نمودند.

بِآياتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ پس از آنكه براى ما، رسول و آيت شدى از همين جهت و حيثيّت تو را تكذيب كردند، و تكذيب آنها از اين جهت به تكذيب خدا بر مى‌گردد نه به تكذيب تو، يا اينكه آنها تو را تكذيب نمى‌كنند از آن جهت كه تو رسولى از جانب خدا هستى و لكن آنان على عليه السّلام را تكذيب مى‌كنند، و تكذيب كردن تو در باره آنچه كه در حقّ على عليه السّلام گفتى به تكذيب على عليه السّلام بر مى‌گردد.

«اكذّبه» يعنى او را كاذب يافت يا كذب را به او نسبت داد، يا او را كاذب گردانيد، و معنى آيه اين است كه تو را كاذب و دروغگو نمى‌يابند.

يا اينكه نمى‌توانند چيزى بياورند كه صدق تو را كذب نمايد و اين چنين مضمونى از ائمّه عليه السّلام روايت شده است.

وَ لَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلى ما كُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّى أَتاهُمْ نَصْرُنا اى پيامبر هر آينه پيغمبران قبل از تو را نيز تكذيب كردند و آنان نسبت به تكذيب و آزار آنها صبر و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۹

شكيبايى ورزيدند تا اينكه يارى ما به آنان رسيد پس تو هم صبر كن و اندوهناك مباش.

وَ لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ و كسى كلمات خدا را نتواند تغيير داد، اين عبارت عطف به اعتبار معنى است، يا جمله حاليّه است گويا كه گفته شده است: مانعى از يارى خدا نيست، و كلمات خدا يعنى مواعيد و آيات بزرگ خدا از قبيل رسولان و اوصياى آنها عليه السّلام يا آيات قهر او از مظاهر شرور را تبديل كننده‌اى نيست و هيچ كس قدرت ندارد كه آنها را از آنچه كه هستند به چيز ديگرى مبدّل كند.

وَ لَقَدْ جاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ يعنى خبر پيامبران پيشين و ملّت‌هايشان به تو رسيده است و اينكه بالاخره پيامبران بر اقوامشان غالب شدند، نه اينكه ملّت‌هايشان بر آنها غلبه كنند.

ترجمه و تفسير آيات ۴۱- ۳۵

[سوره الأنعام (۶): آيات ۳۵ تا ۴۱] ..... ص : ۳۹

اشاره

وَ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّماً فِي السَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدى فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْجاهِلِينَ (۳۵) إِنَّما يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَ الْمَوْتى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (۳۶) وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قادِرٌ عَلى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۳۷) وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا طائِرٍ يَطِيرُ بِجَناحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثالُكُمْ ما فَرَّطْنا فِي الْكِتابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (۳۸) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا صُمٌّ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُماتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَ مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۹)

قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَ غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴۰) بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ

شاءَ وَ تَنْسَوْنَ ما تُشْرِكُونَ (۴۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰

ترجمه: ..... ص : ۴۰

(ای پیامبر) چنانچه اعتراض آنها ترا سخت می‌آید اگر توانی نقبی در زمین بساز یا نردبانی بر آسمان افراز تا آیتی بر آنها آوری.
اگر خدا می‌خواست همه را مجتمع بر هدایت می‌کرد پس تو البتّه از آن جاهلان مباش (که راضی به مشیّت حقّ نیستند)،
ای رسول دعوت ترا تنها زنده دلان عالم اجابت می‌کنند که خدا مردگان را برانگیزد تا بسوی او بازگردند (و جزای عملشان را ببینند).
و کافران گفتند چرا بر او معجزه و حجّتی از خدا فرود نیامد؟ بگو ای پیغمبر خدا بر اینکه آیتی فرستد قادر است و لیکن اکثر مردم از قدرت خدا بی‌خبرند./
و محقّقا بدانید که هر جنبنده‌ای در زمین و هر پرنده‌ای که به دو بال در هوا پرواز می‌کند همگی طایفه‌ای مانند شما، نوع بشر، هستند. ما در کتاب آفرینش بیان هیچ چیز را فرو گذار نکردیم آنگاه همه بسوی خدای خود محشور می‌شوند.
و آنان که آیات خدا را تکذیب کردند کر و گنگ در تاریکی نادانی به سر می‌برند مشیّت خدا هر که را خواهد گمراه می‌سازد و هر که را خواهد به راه راست هدایت کند.
بگو ای پیامبر اگر عذاب خدا یا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱

ساعت مرگ شما فرا رسد چه خواهید کرد؟ اگر راست می‌گویید آیا در آن ساعت سخت، غیر خدا را می‌خوانید؟
بلکه در آن هنگام تنها خدا را می‌خوانید تا اگر مشیّت او قرار گرفت شما را از سختی برهاند و آنچه را به خدا شریک می‌دانید به کلّی فراموش می‌کنید.

تفسیر ..... ص : ۴۱

وَ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ گر چه اعراض آنها از تو یا از علی علیه السّلام، برای تو سخت باشد.
فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْأَرْضِ اگر توانی سوراخی یا منفذی در زمین ایجاد کن یعنی آیتی از زیر زمین برای آنها بیاور.
أَوْ سُلَّماً فِي السَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ یا از آسمان آیتی بیاور و جواب آن محذوف است، یعنی این کار را انجام بده و مقصود کنایه از منافقین امّت پیامبر و عتاب و سرزنش به آنهاست، و اظهار این است که او صلّی اللّه علیه و آله از رو گردانیدن قوم از او و از علی علیه السّلام اندوهناک نباشد.
یا کنایه از آن دسته موافقین امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که بر آوردن معجزه برای پیشنهادکنندگان حریصند.
وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدى یعنی اینکه هدایت و ضلالت آنها به مشیّت خدای تعالی است و راضی بودن از آنچه که به سبب مشیّت خداست بهتر از اندوهناک شدن بر آن است.
فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْجاهِلِينَ پس از جاهلان مباش زیرا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲

همه چیز با مشیّت خداست و چون از این کلام این توهّم پیش می‌آید که مردم در افعالشان مجبور هستند، و در گمراهی و هدایت

هيچ دخالتى ندارند اين توهّم را بدين گونه بر طرف كرد كه استعداد و استحقاق آنان مقتضى آن مشيّت است، پس فرمود:

إِنَّما يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ كسانى كه مستعدّ قبول هستند، دعوت ترا مى‌شنوند پس خودشان به مقدار قابليّت در عمل علّت گمراهى و هدايت خويشند، و چون از اين گفتار كه هر كس كه آمادگى و استعداد دارد، اجابت مى‌كند و آنكه مستعد نيست اجابت نمى‌كند اين توهّم پيش مى‌آيد كه غير مستعد، شايسته نيست كه مورد دعوت و امر و نهى قرار گيرد. و ذمّ و ملامتى متوجّه او نيست، پس خداوند آنرا جواب داد و فرمود:

وَ الْمَوْتى يعنى مردگانى كه اصلا داراى استعداد نبوده و در مراقد و آرامگاه‌هاى طبعشان متوقّف هستند، يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ خداوند آنها را از آرامگاه طبعشان بر مى‌انگيزد.

يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ پس بعد از توجّه به خدا مى‌شنوند و بعد از شنيدن اجابت مى‌كنند، پس مرگ براى مردگان، و زنده بودن هم براى زندگان حتمى نيست.

وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قادِرٌ عَلى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ آنان گفتند: چرا از سوى خدا بر بشر معجزه‌اى فرود نمى‌آيد؟ در واقع ايشان معجزه‌ها را حس نمى‌كنند، خداوند برتر از آن است كه بر او چيزى پيشنهاد شود، و ندانستن و حس نكردن آنها از اين جهت است كه آنان مردگانند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳

وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ توصيف جنس و همچنين در ما بعدش براى اشاره به اراده جنس است (يعنى هر جنسى از جنبندگان زمين).

وَ لا طائِرٍ يَطِيرُ بِجَناحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثالُكُمْ و هر پرنده‌اى كه با دو بال پرواز مى‌كند نيز آفريده، روزى خوار و پروريده هستند. و چون قائلين به تناسخ در رواج مذهبشان به امثال اين آيه متوسّل مى‌شوند، نا آگاهى آنان را اين گونه ياد آور مى‌شود كه حيوانات بى‌زبان از هر جهت مانند شما هستند و تنها تفاوت شما با آنها در علم و شدّت آن است، وقتى شما نمى‌دانيد ديگر تمايز و تفاوتى بين شما و حيوانات باقى نمى‌ماند.

ما فَرَّطْنا فِي الْكِتابِ مِنْ شَيْءٍ يعنى در لوح محفوظ كه اين قرآن صورت تام و كامل آن است، از هيچ چيز فروگذار نشده است، و ساير كتابها صورت ناقص لوح محفوظ است. لذا قرآن فرا گير و مسلّط بر كلّ و ناسخ آنهاست.

و «فرّطنا» از فرّط الشيء است به معنى ضايع و اهمال كرد آنرا، نه از «فرّط فى الشيء» به همان معنى به نحوى كه «فى الكتاب» مفعولش باشد و «من شيء» مفعول مطلق، بلكه «فى الكتاب» ظرف است، و «من شيء» مفعول به، زيرا مقصود اهمال نكردن و فروگذار نكردن چيزى در كتاب است به اينكه ثبت آن چيز در كتاب نباشد، و اين به صورت صريح استفاده مى‌شود اگر «من شيء» مفعول به باشد، و امّا اگر مفعول مطلق قرار داده شود ديگر آن مطلب استفاده نمى‌شود مگر با دلالت التزام. ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۴

و مقصود اين است همانطور كه در كتاب شما روزى‌ها و اجل‌هاى شما را شماره كرديم. همينطور آنها را نيز شماره كرديم، و فرقى بين شما و آن موجودات نيست مگر به سبب علم و عدم علم.

ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ چنانچه شما محشور مى‌شويد آنها نيز محشور مى‌شوند.

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا عطف بر محذوف است، يعنى كسانى كه به آيات ما ايمان آوردند و آنرا تصديق كردند، از گنگى و كرى حيوانيّت و ظلمات آن خارج شدند. و آن از جهت امتيازى است كه به سبب علم كسب كردند، و كسانى كه آيات تدوينى و تكوينى آفاقى ما را كه بزرگترين آنها على عليه السّلام است و نيز آيات انفسى را كه عقل بزرگترين آنها و على عليه السّلام مظهر آن است، تكذيب كردند.

صُمٌّ وَ بُكْمٌ گنگ و کر، مانند سایر جنبنده‌ها هستند، و فرقی بین آنها نیست مگر به ایمان و علم.

فِي الظُّلُماتِ یعنی آنها علاوه بر سایر جنبنده‌ها در تاریکی نادانی نیز هستند، زیرا جنبنده‌ها از انوار نفوس ضعیف خود اصلا خارج نشده‌اند به خلاف کافر به ولایت، که او از نور قوی که همان نور نفس انسانیّت که به جهت علم و ایمان است خارج می‌شود و به سوی تاریکی‌های ساده گام برداشته به ظلمات جهل مرکّب و بعد به ظلمات هواهای فاسد می‌رسند و سپس در ظلمات طبع گرفتار می‌شوند، امّا برای رفع این توهّم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵

که چگونه در ملک خدا چیزی هست که منطبق با مشیّت او نباشد، فرمود:

مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ خدا هر که را بخواهد گمراه می‌کند و او را کر و لال نموده در ظلمات قرار می‌دهد.

وَ مَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ و هر که را بخواهد به راه راست می‌دارد. صراط (راه راست) چنانکه در سابق گذشت طریق ولایت و طریق قلب به سوی خداست و آن ولایت تکوینی است، و صاحب ولایت نیز با مراتبی که دارد که آن به خدا منتهی می‌شود، خود «طریق» است. و اصل در صاحبان ولایت علی علیه السّلام است، و طریق قلب و طریق ولایت و صاحب ولایت متّحد است، و تغایر (اختلاف) اعتباری است، پس تفسیر طریق مستقیم به ولایت و به علی علیه السّلام درست است و هر جا که واقع شود به همین معنی است. چنانکه خود آن بزرگواران برای ما این گونه تفسیر کرده‌اند، پس معنی آیه این است که هر کس را خدا بخواهد از ولایت گمراهش می‌کند، و هر کس را بخواهد او را بر ولایت علی علیه السّلام قرار می‌دهد.

قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ بگو آیا می‌بینید؟ این لفظ از جهت کثرت استعمالش مانند مثل شده است که ضمیر مرفوع بر حسب حال مخاطب تغییر پیدا نمی‌کند، گاهی صورت ضمیر منصوب به آن ملحق می‌شود و گاهی نمی‌شود، و هرگاه که ملحق شود بیشتر حال مخاطب ملاحظه می‌شود، و آن حرف خطاب است یا ضمیر نصب که تأکید ضمیر مرفوع است یا مفعول اوّل «رأیت»، و هرگاه حرف خطاب یا تأکید ضمیر مرفوع باشد پس دو مفعول

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶

«رأیت» محذوف می‌باشند، یا اینکه جمله شرط و جزاء جانشین دو مفعول شده است، و «رأیت» از عمل در آن جمله، معلّق شده است، یا جمله غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ که عامل از آن معلق شده، و اگر این جمله مفعول اوّل باشد پس مفعول دوّم محذوف است، یا اینکه مفعول دوّم، جمله شرط و جزاست، یا جمله غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ است که عامل از عمل در آن، معلّق شده است.

و چون استفهام، استخبار (طلب خبر) است و این کلمه بر صورت و معنای اصلی‌اش باقی نمانده است. مقصود طلب خبر از مضمون ما بعد این جمله است بدون اینکه مضمون خودش منظور باشد، پس گویا که گفته است: مرا خبر بدهید.

إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ اگر عذاب خدا در دنیا و آخرت شما را در گرفت یا فقط عذاب دنیا (چون عذاب آخرت را لفظ السَّاعَةُ می‌فهماند) برایتان پیش آمد.

أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ یا ساعت فرا رسید، که به ساعت مرگ، ساعت ظهور قائم (عج) و ساعت قیامت تفسیر شده است، و همه صحیح است، چون مقصود، آوردن حالتی است که در آن حالت خیال ثابت نباشد، و هوس و آرزوها فرار کنند و این حالت در هر کس محقّق می‌شود.

أَ غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ آیا در این حال جز خدای متعال کسی را می‌خوانید؟ زیرا در آن لحظه هر چیزی غیر او از چیزهایی که به خیال تمسّک کرده و به هوی و آرزوها اعتماد کند، فراموش می‌شود، و در آن حالت جز فطرت انسانی که بر خواندن خدا بنا شده است باقی نمی‌ماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷

ضمنا جواب شرط محذوف است، يا جمله أ غَيْرَ اللَّهِ جواب شرط است كه «فاء» آن حذف شده است.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر در شريك قرار دادن بت‌ها يا ستاره‌ها در خدا بودن، راستگو هستيد؟

اين عبارت و جمله معترضه و جواب شرط محذوف است و تقدير آن اين است: اگر شما راستگو هستيد در آن حال غير خدا را بخوانيد.

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ بلكه در آن هنگام تنها خدا را مى‌خوانيد اين سخن تصريح به مفهوم مخالف أ غَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ است (كه پيش از آن است).

فَيَكْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَيْهِ پس اگر مشيّت خدا تعلّق مى گرفت شما را از سختى مى‌رهاند يعنى اجابت خدا مرخواندن شما را حتمى نيست.

إِنْ شاءَ وَ تَنْسَوْنَ ما تُشْرِكُونَ در حالى كه شرك خود را فراموش مى كنيد چنين گمان مى‌رفت كه مناسب اين بود كه نسيان را مقدّم بدارد و لكن نسيان را مؤخّر انداخت.

و مفعول «تدعون» را حذف كرد، جهت اشعار به اين مطلب است كه در آن مرتبه خدا شرك ورزى آنان را در نظر نياورده است.

انگار كه نسيان آنها در ياد متكلّم نيست، و تمام اهتمام آنها خلاصى از سختى است به نحوى كه در نظر آنها جز خدايى كه به سوى او فرا مى‌خوانند چيزى باقى نمى‌ماند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۸

ترجمه و تفسير آيات ۵۰- ۴۲

[سوره الأنعام (۶): آيات ۴۲ تا ۵۰] ..... ص : ۴۸

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (۴۲) فَلَوْ لا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۴۳) فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ (۴۴) فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۴۵) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآياتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (۴۶)

قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ (۴۷) وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۴۸) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا يَمَسُّهُمُ الْعَذابُ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۴۹) قُلْ لا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزائِنُ اللَّهِ وَ لا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَ لا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَ فَلا تَتَفَكَّرُونَ (۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۸

: همانا پيامبرانى به سوى امّت‌هاى پيش از تو فرستاده‌ايم (چون اطاعت نكردند) به بلا و مصيبت گرفتارشان ساختيم، تا شايد به درگاه خدا توبه و زارى كنند (و لايق عفو و رحمت شوند).

پس چرا وقتى كه بلا به آنها رسيد، توبه و زارى نكردند؟

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹

زیرا که دلهایشان را قساوت فرا گرفته و شیطان کار زشت آنان را در نظرشان آراسته بود.

پس چون آنچه از نعمت‌های الهی که به آنها داده شد فراموش کردند، ما درهای هر نعمت را به روی آنها گشودیم و به اینگونه نعمت‌ها شاد شدند، پس ناگاه آنها را به کیفر اعمالشان گرفتار کردیم که خوار و نا امید شدند.

پس به کیفر ستمگری، ریشه گروه ظالمان کنده شد، و ستایش مخصوص خداست که پروردگار جهانیان است.

بگو ای پیغمبر اگر خدا گوش و چشمهای شما را گرفت و مهر بر دلهای شما نهاد آیا غیر خدا خدایی هست که این نعمت‌ها را به شما باز دهد؟ بنگر چگونه آیات را (به انواع بیان) روشن گردانیم و باز آنها چگونه اعراض می‌کنند،

بگو ای پیغمبر چه خواهید کرد اگر عذاب خدا، شما را به ناگاه پنهان یا آشکارا در رسد، آیا کسی به جز گروه ستمکار هلاک خواهد شد؟

و پیامبران را جز برای آنکه (خوبان را) مژده دهند و (بدان را) بترسانند نفرستادیم. پس هر کس ایمان آورد و کار شایسته کرد، هرگز بر او بیمی نیست، و ابدا اندوهگین نخواهد بود

و آنان که آیات ما را تکذیب کردند، به آنها در اثر فسق و زشتکاری عذاب خواهد رسید.

بگو ای پیامبر من به شما نمی‌گویم که گنجهای خدا نزد من است و نه آنکه از غیب الهی آگاهم، و نمی‌گویم که من فرشته‌ام، (دعوی من با شما تنها اینست که) من پیروی نمی‌کنم جز آنچه را که به من وحی می‌رسد، بگو آیا کور و بینا برابرند؟ آیا اندیشه نمی‌کنند (که عالم و جاهل یکسان نیستند)؟

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰

تفسیر ..... ص : ۵۰

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ به امّتهای پیش از تو بلا فرستادیم. بیان این سخن جهت دلداری رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و تهدید امّت است.

فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ بأساء بلاست خواه در جنگ باشد یا در غیر جنگ.

وَ الضَّرَّاءِ نقص در جانها و مالهاست، یعنی به آنها در ابتدای ارسال رسولان بلا و سختی دادیم تا اینکه شدّت خیالشان و قوّه هواهایشان شکسته شود تا به آسانی انبیا را قبول کنند، یا بعد از تکذیب رسولان و شدّت عنادشان به بلا و سختی مبتلایشان ساختیم تا برگردند و توبه کنند.

لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ تا شاید آنها تضرّع نموده و به رسولان پناه ببرند.

بدان که انسان در هنگام امنیّت و صحّت و وسعت عیش و زندگی به خصوص در وقت جوانی و شادابی قوای حیوانی، خودش را از عزیزترین مردم به حساب می‌آورد، و غیر خودش را چیزی به حساب نمی‌آورد، و گمان دارد که او از جهت اندیشه بهترین خلق است و روان خودش را بر آرزوها و هواهای گوناگون پخش می‌کند و پراکنده می‌سازد.

و آنگاه که در اهل یا جان یا مال به بلایی مبتلا شد، شدّت انانیّتش شکسته می‌شود، و به سوی پروردگار تضرّع می‌نماید، و پناه به کسی می‌برد که گمان می‌کند او از ناحیه پروردگار ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱

است، و به همین جهت بود که خداوند هرگاه رسولی می‌فرستاد مردم را به بلایی گرفتار می‌کرد تا به رسولان پناه برند و از آنها سخن حقّ را بپذیرند.

فَلَوْ لا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا پس چرا وقتی که بلا و عذاب ما به آنها می‌رسد گریه و زاری نمی‌کنند.

وَ لكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ این قسمت آیه به اعتبار معنی استدراک است یعنی دیگر برای آنها عذری

در ترک تضرّع نیست و لکن دلهایشان را قساوت گرفته است.

فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ پس چون بلا و سختی را فراموش کردند و از آن پند نگرفتند.

فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ درهای هر چیز را برایشان گشودیم، یعنی درهای آرزوها و هواها را بر آنها گشودیم تا به آنها مهلتی داده باشیم.

حَتَّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا تا اینکه از چیزهایی که آن را نعمت می‌بینند، شاد شوند.

أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ مبلسون از ابلاس به معنی ناامیدی و تحیّر است، و برخی هم گفته‌اند: (ابلیس) از آن مشتق است، و بعضی گفته‌اند که این لفظ عربی نیست. یعنی:

ناگاه آنها را به کیفر اعمالشان گرفتار کردیم تا خوار و ناامید شوند.

فَقُطِعَ دابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۲

پس به کیفر ستمگری ریشه ستمکاران کنده شد. در خبر چنین تفسیر شده است که این قوم کسانی هستند که ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام را فراموش کرده‌اند گر چه در مورد اولاد عباس نیز این خبر آمده است.

گذاشتن اسم ظاهر «القوم» بجای ضمیر اشعار به علّت آن است، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ جمله‌ای است برای انشای حمد و شکر، یا عطف است بر «دابر القوم» یا بر «قطع» به معنی سپاس خدای را که ربوبیّت الهی باقی ماند.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلى قُلُوبِكُمْ یعنی اگر خداوند قوّه تمیز و عقل شما را بگیرد آنوقت مانند دیوانه‌ها می‌شوید.

مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآياتِ پس چه کسی غیر خدا به شما می‌دهد پس آیات قدرت و شواهد ما بنگر که چگونه روشن بیان می‌کنیم.

ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ با وجود این اعراض می‌کنند و در آن تأمّل نمی‌کنند.

قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ بَغْتَةً بگو هرگاه بدون اینکه علامتی بر عذاب خدا مقدّم شود، آن عذاب در رسد چه می‌کنید؟

أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ یا با تقدیم علامت بر عذاب، چه می‌کنید؟ آیا جز گروه ستمکاران کسی هلاک خواهد شد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۳

وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ و ما فرستاده‌ای نفرستادیم مگر با شأن و لوی آنان که بشارت داده شده است.

وَ مُنْذِرِينَ و با شأن نبوی آنان که انذار است.

فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ پس هر که به ایمان عام، یا به ایمان خاص ایمان آورد، یا کسی که با بیعت به دست علی علیه السّلام، ایمان آورد، و با وفا کردن به شرایطی که بر بیعت با علی علیه السّلام گرفته شده است خودش را اصلاح کند، (چنانکه گفته شد، اصلاح ممکن نیست جز به سبب دخول ایمان به قلب که ایمان خاص است).

فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ چنانکه گذشت، خوف و اندوه از صفات نفس است، و مؤمن مصلح از حدود نفس سفر نموده و به حدود قلب داخل شده است که هر کس داخل آن شود ایمن می‌شود، و خوفش به خشیّت و حزن و اندوهش به اشتیاق تبدیل می‌گردد، که در فارسی از آن به «درد» تعبیر می‌شود، چنانچه گفته شده است:

قدسیان را عشق هست و درد نیست درد را جز آدمی در خورد نیست

و خداوند اسلوب را تغییر داد، زیرا منشأ خوف امر خارجی است که گویا آن از عوارض نفس است، و منشأ حزن قلب است که آن از صفات نفس است از طرفی توافق رؤوس آیه‌ها ملاحظه شده است، و تحقیق و تفصیل این آیه در اوّل سوره بقره گذشت.

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا آنها كه با زبان حال يا قال آيات ما

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۴

را تكذيب كردند و بزرگترين آن آيات، ولايت است، و از تكذيب ولايت است كه به تكذيب آيات ديگر منجر مى‌شود.

يَمَسُّهُمُ الْعَذابُ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ به آنها در اثر فسق و زشتكارى عذاب خواهد رسيد. زيرا از حكم عقل و مظهر آن كه نبى صلّى اللّه عليه و آله يا وصىّ است خارج مى‌شوند.

قُلْ لا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزائِنُ اللَّهِ يعنى تنزّل به مقام بشريّت كن، و با آنها بر حسب بشريّت مدارا نما، و آنچه كه لازمه بشريّت است ظاهر كن، تا اينكه تو را مثل خودشان ببينند، و از تو نفرت نكنند، پس بگو: خزائن خدا نزد من نيست تا از من مال فراوان طلب كنيد.

وَ لا أَعْلَمُ الْغَيْبَ و غيب نمى‌دانم كه مطالبه اخبار غيبى بكنيد.

وَ لا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ و من نمى‌گويم كه ملائكه هستم تا چيزى طلب كنيد كه ملائكه بر آن قدرت دارد، از قبيل صعود به آسمان و آوردن كتابى از آنجا و امثال آن.

إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ من پيروى نمى‌كنم جز آنكه به من وحى مى‌رسد، يعنى در هر بابى از احكام و آياتى كه خداوند آنها را بر من ظاهر مى‌سازد، و همچنين اخبار غيبى كه خدا آنها را بر من آشكار مى‌كند مطّلع مى‌شوم، پيروى مى‌كنم.

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ يعنى آيا كسى كه از نبوّت‌ها و كيفيّت آنها كور است، با كسى كه نسبت به آن امور بيناست يكسان است؟ و اينكه جايز نيست كه پيامبر، كسى غير ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۵

از بشر باشد، و هر چيزى كه بر ساير افراد بشر جارى مى‌شود بر پيامبر هم جارى مى‌شود جز اينكه علم او به سبب تعليم خداست كه غير او نمى‌داند و به او وحى مى‌شود در صورتى كه به غير او وحى نمى‌شود.

أَ فَلا تَتَفَكَّرُونَ آيا انديشه نمى‌كنيد كه كور و بينا يكسان نيستند؟ تا از ظلمت و تاريكى كورى به نور بينائى و بصيرت برسيد؟

ترجمه و تفسير آيات ۵۹- ۵۱

[سوره الأنعام (۶): آيات ۵۱ تا ۵۹] ..... ص : ۵۵

اشاره

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۵۱) وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ما عَلَيْكَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ ما مِنْ حِسابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (۵۲) وَ كَذلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَ هؤُلاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنا أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ (۵۳) وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵۴) وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ وَ لِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ (۵۵)

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لا أَتَّبِعُ أَهْواءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذاً وَ ما أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۵۶) قُلْ إِنِّي عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ كَذَّبْتُمْ بِهِ ما عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَ هُوَ خَيْرُ الْفاصِلِينَ (۵۷) قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ (۵۸) وَ عِنْدَهُ مَفاتِحُ الْغَيْبِ لا يَعْلَمُها إِلَّا هُوَ وَ يَعْلَمُ ما فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ ما تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُها وَ لا حَبَّةٍ فِي ظُلُماتِ الْأَرْضِ وَ لا رَطْبٍ وَ لا يابِسٍ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ (۵۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۶

ترجمه: ..... ص : ۵۶

و آنان را که از حضور در پیشگاه عدل خدا هراسانند به آیات قرآن متنبّه ساز و بترسان، که جز خدا آنها را یاور و شفیعی نیست، باشد که پرهیزکار شوند.

زنهار آنان را که صبح و شام خدا را می‌خوانند و مراد و مقصد ایشان فقط خداست از خود، مران که نه چیزی از حساب (اعمال) آنان بر تو و نه چیزی از حساب تو بر آنهاست پس اگر آنها را از خود برانی از ستمکاران خواهی بود.

و همچنین ما برخی را به برخی دیگر (فقرا را به اغنیا) بیازمودیم تا آنکه (به طعن و انکار) گویند این فقیران را خدا در میان ما (به نعمت اسلام) برتری داد. آیا خدا به احوال سپاسگزاران داناتر نیست؟

و هرگاه آنان که به آیات ما می‌گروند نزد تو آیند بگو سلام بر شما باد خدا بر خود رحمت و مهربانی را فرض کرد که هر کس از شما کار زشتی به نادانی انجام دهد و بعد از آن توبه کند و اصلاح نماید البتّه خداوند بخشنده و مهربان است.

و این چنین آیات را به تفصیل بیان می‌کنیم، تا راه و رسم مجرمان آشکار گردد.

بگو ای پیغمبر که خدا مرا از پرستش آن خدایان باطل که شما می‌پرستید باز داشته است بگو

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۷

من از هوسهای شما پیروی نکنم تا مبادا گمراه شده راه هدایت نیابم،

بگو من هر چه از خدا می‌گویم با بیّنه و برهان است و شما از جهالت تکذیب آن می‌کنید عذابی که شما بدان تعجیل دارید به دست من نیست فرمان جز خدا را نخواهد بود (او برای آسایش خلق) به حقّ دستور دهد و او بهترین حکمفرمایان است.

بگو اگر به آنچه (عذابی) را که به شتاب می‌خواهید اگر نزد من بود، همانا کار پیش من و شما می‌گذشت و خدا به ستمکاران داناتر است زیرا اگر عذابی که به آن شتاب می‌کنید نزد من بود، برای رفع نزاع بین من و شما به اینکه شما را هلاک کنم این کار را می‌کردم، در این عبارت معنی استدراک مفهوم می‌شود یعنی و لکن امر موکول به خدا است و او به ظالمین داناتر است، از ائمّه علیه السّلام روایت شده که نزول آیات در مورد ولایت است.

و کلید خزائن غیب در دست خداست. کسی جز خدا بر آن آگاه نیست، و نیز آنچه که در خشکی و دریاست همه را می‌داند. برگی از درخت نمی‌افتد و دانه‌ای در زیر تاریکیهای زمین قرار نمی‌گیرد، مگر آنکه خدا آنرا می‌داند. و هیچ خشک و تری نیست جز آنکه در کتاب مبین (قرآن) مسطور است.

تفسیر ..... ص : ۵۷

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ منظور از رب، ربّ مضاف است که ربّ آنان در ولایت می‌باشد.

لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ ولیّ عبارت از شیخ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۸

در ولایت است و شفیع مانند نصیر، شیخ در دلالت و راهنمایی است، و به عبارت دیگر ولیّ معلّم احکام قلب است و شفیع معلّم احکام قالب، اوّلی دارای شأن ولایت است و دوّمی شأن نبوّت، و چون نبوّت صورت ولایت است و هر نبی لا محاله دارای ولایت است و همچنین هر ولیّ دارای مقام جانشینی نبوّت است پس هر یک از نبّی و ولیّ دارای مقام جانشینی نبوّت است پس هر یک از نبّی و ولیّ صحیح است که هم ولیّ باشد و هم شفیع، و ضمیر در مِنْ دُونِهِ به رَبِّهِمْ بر می‌گردد.

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ یعنی بپرهیزند از چیزی که آنها را از پروردگارشان منصرف می‌کند.

بدان که انسان فطرتا دارای تعلّق و وابستگی است، و هر اندازه از تعلّق به دنیا و اهلش خودداری می‌کند و طلب وابستگی به کسی کند که دلش به او آرام شود و از جهت آخرت تسلیم او گردد بیشتر می‌شود.

و هر اندازه که این گونه تعلق و اراده و تقلید را طلب کند، شیاطین جن و انس تهییج و تحریک می‌شوند، تا او را از این امر بترسانند و باز دارند، پس هر وقت که شوق عزم او را برای طلب تهییج می‌کند، شیاطین جلو او را می‌گیرند و او را می‌ترسانند.

در این مورد به فارسی گفته شده است:

تو چون عزم دین کنی با اجتهاد دیو بانگت برزند اندر نهاد

که مرو زین سو بیندیش ای غوی که اسیر رنج و درویشی شوی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۹

سالها او را به بانگی بنده‌ای کار او این است تا تو زنده‌ای

پس معنی آیه این است که به وسیله قرآن بترسان و انذار کن، که آن صورت ولایت است و اصل آن و کسی که با او ولایت محقّق می‌شود امیر المؤمنین علیه السّلام است و کسانی را انذار کن که حضور نزد پروردگارشان را که علی علیه السّلام یا خلیفه اوست طلب می‌کنند و می‌خواهند تعلّق به او داشته باشند و از او تقلید بکنند بدین نحو که شیخ دلیل که مانند نبّی است به سبب آدابی که سنّت شده است او را به سوی ولیّ برگرداند، و آنها با تخویفات شیاطین انس و جنّ از حضور نزد ولیّ و تعلّق به او می‌ترسند.

زیرا آنها با کید و حیله شیطان می‌نشینند، و به محض انذار تو مکر و حیله شیطان مرتفع می‌شود، زیرا کید شیطان ضعیف است.

و آنها را انذار کن که جز خدا ولیّی ندارند که متصدّی امور آنها باشد، و شفیعی ندارند که نزد خدا از گناهان آنها شفاعت کند، یعنی آنها را انذار کن که پروردگارشان در ولایت دارای شأن نبوّت و شفاعت و شأن ولایت و تربیت است.

پس او سزاوار این هست که از پشت کردن به او بترسند و از توجّه به او نترسند که شاید آنها از ترساندن شیاطین بر حذر باشند و از تهدیدات آنها باکی نداشته باشند و زنجیرهای تهدیدات آنها را ببرند، و مانند عاشقی که اصلا از آنچه که در باره او گفته می‌شود یا بر او عارض می‌شود با کسی ندارد، نزد

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۰

پروردگارشان حاضر شوند.

وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ آنهایی را که پروردگار خود را در ولایت می‌خوانند و طالب دین هستند، یعنی آنان را که ولایت علی علیه السّلام و بیعت و لوی را قبول کرده‌اند، از خود طرد نکن، چون تو برای دعوت خلق نه برای راندن آنها از علی علیه السّلام مبعوث شدی یا کسانی را که پروردگار در ولایتشان را می‌خوانند، از خود دور مکن.

بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ یعنی کسانی که شب و روز ذات او را می‌خوانند، و می‌خواهند بعد از آنکه به ملک خداوند رسیدند، به ملکوت او متّصل شوند، دعا گاهی جهت خواندن چیزی برای امری دیگر از قبیل یاری و کمک و غیر اینها به کار می‌رود و گاهی در دعا ذات چیزی، بدون اراده امری دیگر مورد نظر و طلب است، و معنی دعا در صورتی که به طور مطلق استعمال شود همین است، و در اینجا نیز همان معنی مراد است، چون اوّلا مطلق استعمال شده است، ثانیا خداوند در بیان این مقصود می‌فرماید:

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ یعنی از خواندن ربّ چیزی جز وجه ربّ نمی‌خواهند، و وجه هر چیزی آن است که به سبب آن به چیزی دیگری توجّه کنند، چون به حسب تکوین همه چیز به سوی خدا متوجّه است پس آنچه که سبب آن توجّه به خدا می‌شود ملکوت مثالی آنها یا مافوق آن است بر حسب مرتبه داعی (دعا کننده) و این امر در مورد تربیت شونده است. و امّا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۱

ربّ پس چون او جهت تکمیل متوجّه به خلق است وجه ربّ به سوی خلق آن چیزی می‌شود که به سبب آن توجّه به سوی خلق

حاصل شود، و آن نیز عبارت از ملکوت ربّ است.

و این معنی دلیل چیز است که عرفای عظام گفته‌اند که سالک شایسته است دائم الذّکر باشد.

زیرا مراد از (غدوة و العشی) استغراق همه زمانهاست، و لذا خداوند در ذکر به اطلاق اکتفا نکرد، بلکه در بیشتر جاها که ذکر آمده آنرا مقیّد به کثرت کرده است.

و شایسته است که سالک دائم الفکر و دائم الحضور باشد، چون فکر و حضور در زبان آنها تفکّر در ملکوت ربّ و حضور نزد اوست، و غایت شیخ از تلقین ذکر برای مرید با ذکر مأخوذ عبارت از حصول وجه ربّ برای مرید است.

و آیه به همین معنی اشاره کرده است، پس متذکّر باش.

و از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که هنگام تکبیرة الاحرام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را بیاد بیاور و یکی از ائمه علیهم السّلام را نصب العین خود قرار بده، و آنان بر مرام خود شواهد زیاد عقلی و نقلی دارند، و قصد ما بیان مقصد آنها نبود.

ما عَلَیْکَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْءٍ یعنی از جهت نبوّت تو، چیزی از حساب آنها بر تو نیست بلکه حساب آنها بر پروردگارشان است.

وَ ما مِنْ حِسابِکَ عَلَیْهِمْ مِنْ شَیْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَکُونَ مِنَ الظَّالِمِینَ و نه چیزی از حساب تو بر آنهاست، پس اگر آنها را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۲

از خود برانی از ستمکاران خواهی بود. این عبارت عطف بر فَتَطْرُدَهُمْ یا جواب نهی است.

چنانکه فَتَطْرُدَهُمْ جواب نفی است، یعنی اینکه حساب کسی که داخل در ولایت شده است و طرد و ابقای آنها مربوط به شأن و لوی توست، نه شأن نبوی، پس با شأن نبوی آنان را از خود طرد نکن که شأن نبوی کثرت را مراعات می‌کند، و هر یک را در مرتبه خودش تربیت می‌کند، و برای هر صاحب شأنی، شأنش را حفظ می‌نماید و آنرا از اراده شهود ربّ و اتّصال به وجه او نگه می‌دارد.

و نیز آنها را بر حسب صورت، یا شأنی که صورت را حفظ می‌کنی از خود طرد مکن، به علّت اینکه مردم طرد آنها را خواستارند و شأن نبوی تو اقتضا می‌کند فقرائی را که در نزد اهل دنیا شأنی ندارند به خودت نزدیک نگردانی، آنها را در مجلس عام نبوی حاضر سازی. در شأن نزول آیه ذکر شده است که آن آیه در باره قومی از مسلمانان، مانند صهیب، و خبّاب، و بلال، و عمّار، و غیر آنها نازل شده است که نزد رسول خدا بودند، جماعتی از قریش از آنجا گذشتند و گفتند: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله از بین مردم خود، تنها از این اشخاص راضی شده‌ای؟! آیا ما تابع و پیرو آنها باشیم؟

آیا اینها هستند که خداوند بر آنها منّت گذارده است؟! اینان را از خودت بران و طرد کن که در این صورت شاید ما پیرو تو گردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۳

و بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قبول کرد که در حین آمدن هیأت‌ها و دسته‌هائی از قوم آنها را طرد کند، و خواست در این مورد نوشته‌ای هم بنویسد و به آن عهد ببندد، پس آیه نازل شد و نوشته را دور انداخت، و در کتابهای مفصّل غیر از این نیز ذکر شده است.

وَ کَذلِکَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِیَقُولُوا و این چنین اغنیای قومت را در رابطه با فقرای آنان آزمایش می‌کنیم تا به زبان حال و قال اینگونه سخن گویند.

یعنی کسانی که استحقاق دین برای آنها نیست و ما خواستیم آنان را از تو یا از ولایت برگردانیم، می‌گویند:

أَ هؤُلاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْهِمْ مِنْ بَیْنِنا آیا اینها بین ما برتری یافتند؟! این سخنان را از باب استهزا به آنان و تنفّر از آنان می‌گویند تا اینکه در اسلام یا در ولایت رغبت نکنند، و صاحب دین را با مزاحمت ناشی از اغراض دنیوی اذیّت کنند.

پس «لام» در لِیَقُولُوا برای غایت است، نه برای عاقبت.

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ آیا خدا به احوال سپاسگزاران داناتر نیست؟

پس چرا آنها را طرد می‌کنی و چرا آنها استهزا می‌کنند و درخواست طرد آنها را می‌نمایند، و خدای تعالی مقام شکر را برای آنها ذکر می‌کند که آن به سبب طلب وجه پروردگارشان است، سپس بعد از نهی از طرد آنها امر به نزدیکی و اظهار لطف

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۴

به آنها می‌نماید بدین گونه که به آنها تحیّت گفته و غفران و رحمت خدا را نسبت به آنها بشارت دهد.

وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا چه هرگاه آنانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، یعنی بخواهند با ایمان خاصّ و لوی ایمان بیاورند پذیرا شو، زیرا کسی که با علی علیه السّلام به بیعت و لوی بیعت کرده است به همه آیات ایمان دارد و آنان کسانی هستند که پروردگارشان را در جمیع اوقات می‌خوانند، و آنان بر نمازشان ادامه دهنده‌اند و آنان کسانی هستند که در دعایشان جز اتّصال به ملکوت پروردگارشان و حضور در نزد او و لقای وجه او چیز دیگری را نمی‌جویند.

فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ از باب تحیّت و لطف به آنها سلام کن و به آنان بگو:

كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ خدا رحمت بر شما را بر خود فرض نموده، این سخن از جهت بشارت به آنها و طیب نفس و ایجاد انس گرفتن با پروردگارشان، بیان شده است.

أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ بیان منشأ کار زشت است، نه اینکه تقیّد آن باشد، یعنی کسی از شما که عمل زشت انجام دهد بدین گونه که از دار علم به دار جهل تنزّل کند و حکومت جهل را قبول نماید (واقع مطلب هم جز این نیست).

ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ سپس از دار جهل برگردد.

وَ أَصْلَحَ و خود را با دخول در دار علم اصلاح کند.

فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ خدا تو را می‌بخشاید و به او رحم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۵

می‌کند. زیرا او بخشنده و مهربان است، و این از قبیل جانشین شدن سبب به جای جزاست.

وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ یعنی آیات کتاب تدوینی در بیان احوال خلق و اصناف آنها، و آیات کتاب تکوینی از اولیا و اشقیا و پیروان آنها را به سبب آیات کتاب تدوینی گستردیم تا اینکه راه اطاعت کنندگان واضح و روشن شود.

حذف این جمله به جهت ادّعای ظهور آن است که گویا احتیاج به بیان ندارد، چون مقصود از همه احکام همین است.

وَ لِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ تا راه مجرمین روشن و واضح شود.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لا أَتَّبِعُ أَهْواءَكُمْ این آیه آگاهاندن بر این مطلب است که منشأ عبادت آنها هواهایشان و تأکید گمراهی آنهاست تا طمع‌های آنها قطع شود.

قَدْ ضَلَلْتُ إِذاً وَ ما أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ اگر من از هواهای شما پیروی کنم و آنچه را که شما می‌پرستید بپرستم گمراه خواهم شد و از هدایت یافتگان نخواهم بود.

قُلْ إِنِّي عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي بگو من بر دلیل آشکار پروردگارم عمل می‌کنم، این سخن جهت نشان دادن سفاهت رأی آنهاست، و کنایه از اینست که آنها بر هوی‌ها و تقلیدشان ثابت هستند و دارای هیچ بیّنه و دلیل نیستند، و شایسته است که عاقل در طریق و دین و همه کارهایش دارای بیّنه و دلیل باشد. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۶۶

وَ كَذَّبْتُمْ بِهِ یعنی قرآن، یا علی علیه السّلام را تکذیب کردند.

ما عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ عذابی که به آن تعجیل دارید نزد من نیست، برخی گفته‌اند اشاره به آن گفتار کسانی است که در وقت نصب علی علیه السّلام به خلافت می‌گفتند: بر ما بارانی از سنگ بفرست یا به ما عذاب دردناکی بده.

إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ من حكم و فرمانى در آنچه كه به آن عجله مى‌كنيد ندارم، زيرا تنها حكم از اوست.

يَقُصُّ الْحَقَّ او ولايت را آنطور كه حكمت و حكم اقتضا مى‌كند تفصيل مى‌دهد، زيرا چنانكه گذشت آنچه كه در حقيقت حقّ است ولايت است و حقّ بودن ساير چيزها به سبب حقّ بودن ولايت است.

وَ هُوَ خَيْرُ الْفاصِلِينَ و او بهترين جدا كننده بين حقّ و كسى كه متّصل به حقّ است و بين باطل و كسى كه متّصل به باطل است، مى‌باشد.

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ بگو اگر به آنچه (عذابى) را كه به شتاب مى‌خواهيد اگر نزد من بود، همانا كار پيش من و شما مى‌گذشت و خدا به ستمكاران داناتر است زيرا اگر عذابى كه به آن شتاب مى‌كنيد نزد من بود، براى رفع نزاع بين من و شما به اينكه شما را هلاك كنم اين كار را مى‌كردم، در اين عبارت معنى استدراك مفهوم مى‌شود يعنى و لكن امر موكول به خدا است و او به ظالمين داناتر است، از ائمّه عليهم السّلام روايت شده كه نزول آيات در مورد ولايت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۶۷

وَ عِنْدَهُ مَفاتِحُ الْغَيْبِ «و عنده»، كليدها و وسيله گشايش امور غيبى فقط نزد خداست.

ابتداى كلام از خداست، يا جزء مفعول قول است چه حال باشد يا عطف.

مَفاتِحُ جمع (مفتح) با فتح است به معنى مخزن يا (مفتح) با كسر است، به معنى كليد، وقتى كه (پيغمبر) از خودش علم غيب و قدرت بر عذابى كه به آن عجله كردند نفى نمود مخازن غيب يا اسباب علم به آن و تصرّف در آن را براى خداى تعالى به طريق حصر بيان كرد.

و بنابر وجه اوّل (مفتح به معناى مخزن) است و لا يَعْلَمُها إِلَّا هُوَ تأسيس (جمله آغازين) و بنابر وجه دوّم (مفتح به معناى كليد) تأكيد مى‌شود.

وقتى كه علم غيب را حصر كرد، خداى تعالى علمش را به همه محسوسات كه از حد شمارش بيرون است تعميم داد، پس فرمود:

وَ يَعْلَمُ ما فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ ما تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُها آنچه در خشكى و دريا و از برگهاى درخت جسم، يا از برگهاى درخت علم، يا از برگهاى درخت ولايت، يا از برگهاى درخت انسانيّت از نطفه‌هائى كه در رحم واقع مى‌شود، سپس قبل از اينكه به كمال برسد ساقط مى‌گردد، همه را مى‌داند.

وَ لا حَبَّةٍ فِي ظُلُماتِ الْأَرْضِ وَ لا رَطْبٍ وَ لا يابِسٍ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۶۸

در مورد هيچ دانه‌اى در زير تاريكيهاى زمين و هيچ خشك و ترى نيست مگر اينكه در كتاب مبين (قرآن) مسطور است.

حَبَّةٍ در خبر تعميم داده شده است، و تعميم آن بر تو آسان است. (حبّه مادّى يا روحانى و امر ولايت و غيره) در عبارت پيش معلوم بودن «يعلم»- نه ثابت بودن- را براى برگ كه افتادن لازمه آن است بيان داشت.

در اينجا مى‌خواهد آنچه را كه ثابت است بيان دارد و نسبت ثبوت در كتاب براى اشياى ثابت، جهت اشعار به اين مطلب است كه آنچه كه ساقط است از كتاب ساقط است و آنچه كه ثابت است در كتاب ثابت است (خلاصه اينكه خدا به غير ثابتها و ثابتها كه در كتاب مبين موجود است آگاهى دارد). و كتاب مبين عبارت از لوح محفوظ است و صورت آن نبوّت است، و صورت نبوّت قرآن است كه خداوند آنرا به محمّد صلّى اللّه عليه و آله داده است. و همه اينها صورت ولايت است كه اصل و صاحب آن امير المؤمنين عليه السّلام است، پس علم كتابى كه هيچ خشك و ترى نيست مگر اينكه در آن ثابت باشد، نزد على عليه السّلام است.

ترجمه و تفسير آيات ۷۰- ۶۰

[سوره الأنعام (۶): آيات ۶۰ تا ۷۰] ..... ص : ۶۸

اشاره

وَ هُوَ الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ بِاللَّیْلِ وَ یَعْلَمُ ما جَرَحْتُمْ بِالنَّهارِ ثُمَّ یَبْعَثُکُمْ فِیهِ لِیُقْضی أَجَلٌ مُسَمًّی ثُمَّ إِلَیْهِ مَرْجِعُکُمْ ثُمَّ یُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۶۰) وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ یُرْسِلُ عَلَیْکُمْ حَفَظَةً حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ (۶۱) ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ أَلا لَهُ الْحُکْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحاسِبِینَ (۶۲) قُلْ مَنْ یُنَجِّیکُمْ مِنْ ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَ خُفْیَةً لَئِنْ أَنْجانا مِنْ هذِهِ لَنَکُونَنَّ مِنَ الشَّاکِرِینَ (۶۳) قُلِ اللَّهُ یُنَجِّیکُمْ مِنْها وَ مِنْ کُلِّ کَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِکُونَ (۶۴)

قُلْ هُوَ الْقادِرُ عَلی أَنْ یَبْعَثَ عَلَیْکُمْ عَذاباً مِنْ فَوْقِکُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِکُمْ أَوْ یَلْبِسَکُمْ شِیَعاً وَ یُذِیقَ بَعْضَکُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ کَیْفَ نُصَرِّفُ الْآیاتِ لَعَلَّهُمْ یَفْقَهُونَ (۶۵) وَ کَذَّبَ بِهِ قَوْمُکَ وَ هُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَیْکُمْ بِوَکِیلٍ (۶۶) لِکُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۶۷) وَ إِذا رَأَیْتَ الَّذِینَ یَخُوضُونَ فِی آیاتِنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیْرِهِ وَ إِمَّا یُنْسِیَنَّکَ الشَّیْطانُ فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّکْری مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۶۸) وَ ما عَلَی الَّذِینَ یَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْءٍ وَ لکِنْ ذِکْری لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ (۶۹)

وَ ذَرِ الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَهُمْ لَعِباً وَ لَهْواً وَ غَرَّتْهُمُ الْحَیاةُ الدُّنْیا وَ ذَکِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِما کَسَبَتْ لَیْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیٌّ وَ لا شَفِیعٌ وَ إِنْ تَعْدِلْ کُلَّ عَدْلٍ لا یُؤْخَذْ مِنْها أُولئِکَ الَّذِینَ أُبْسِلُوا بِما کَسَبُوا لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِیمٍ وَ عَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ (۷۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۶۹

ترجمه: ..... ص : ۶۹

و اوست خدايى كه چون شب به خواب مى‌روىد جان شما را نزد خود برده و شما را مى‌ميراند، و كردار شما را در روز مى‌داند. پس از آن مرگ موقّت خواب، شما را بر مى‌انگيزاند تا

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۰

به اجلى كه در قضا و قدر معيّن است برسيد سپس هنگام مرگ به سوى او باز مى‌گرديد تا به نتيجه آنچه كرده‌ايد آگاهتان سازد، و اوست خدايى كه قهر و اقتدارش ما فوق بندگان است و براى نگهبانى شما فرشتگان را مى‌فرستد تا آنگاه كه مرگ يكى از شما فرا رسد فرستادگان ما بى هيچ كوتاهى و گذشتى جان او را بگيرند.

سپس به سوى خداى عالم كه به حق مولاى بندگان است باز مى‌گردند. آگاه باشيد كه حكم خلق با خداست و او را زودتر از هر محاسبى به حساب خلق رسيدگى تواند كرد.

بگو اى پيامبر آن كيست كه شما را از تاريكيها و سختيهاى بيابان و دريا نجات مى‌دهد كه او را به زارى و از باطن قلب مى‌خوانيد كه اگر ما را از اين مهلكه نجات داد پيوسته شكرگزار او هستيم،

بگو خداست كه شما را از آن سختيها مى‌رهاند و از اندوه نجات مى‌دهد باز هم به او شرك مى‌آوريد،

بگو او تواناست كه بر شما بلايى و عذابى از آسمان يا زمين فرستد يا شما را به اختلافات كلمه و پراكندگى و مخالفت در افكند و بعضى را به عذاب بعضى ديگر گرفتار سازد، بنگر چگونه آيات خود را به راههاى گوناگون بيان مى‌كنيم باشد كه مردم چيزى بفهمند.

قوم تو آن آيات خدا و قرآن را تكذيب كردند در صورتى كه آنها تماما حق و حقيقت است. بگو اى پيامبر من نگهبان شما نيستم (كه شما را به جبر، از كفر و انكار باز دارم)

هر خبری را که پیامبران به شما دادند وقت معیّنی است و به زودی بر صدق آن آگاه شوید.

چون گروهی را دیدی برای خرده گیری و طعن زدن در آیات ما گفتگو می‌کنند، از آنها دوری گزین تا در سختی دیگر وارد

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۷۱

شوند، و چنانکه شیطان البتّه فراموشت ساخت بعد از آنکه متذکّر کلام خدا شدی دیگر با گروه ستمگر، مجالست مکن.

بر کسانی که پرهیزکارند، عقوبت حساب بدکاران نخواهد بود.

لیکن فقط بر آنهاست که بدان را پند داده متذکّر سازند شاید از کار خود پرهیز کنند.

ای رسول آنان را که دین خود را به بازیچه و هوسرانی گرفتند و زندگانی دنیا آنها را فریب داد، به حال خود واگذار همین قدر به آنها تذکّر ده که سر انجام، هر کس به عمل خود گرفتار می‌شود و کسی را جز خدا (در دو عالم) دادرس و شفیعی نخواهد بود و هر چه بر این آسایش خود از عذاب قیامت فدیه دهد از او نپذیرند (اگر باز پند نگرفتند غم مدار که) آنها همان کسانی هستند که عاقبت به هلاکت می‌رسند و به کیفر کفرشان به شرابی از حمیم (گداخته‌های) جهنّم و عذابی دردناک گرفتار می‌شوند.

تفسیر ..... ص : ۷۱

وَ هُوَ الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ بِاللَّیْلِ توفّی عبارت از گرفتن چیزی است با تمام اجزائش و مقصود در اینجا مطلق گرفتن است. و پس از آنکه احاطه عملش را ذکر کرد خواست احاطه ربوبیّت و الهیّتش را ذکر کند، فرمود:

وَ یَعْلَمُ ما جَرَحْتُمْ بِالنَّهارِ خدا می‌داند آنچه را که در روز کسب کردید.

ثُمَّ یَبْعَثُکُمْ فِیهِ سپس از خوابتان در آن روز بر می‌انگیزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۷۲

لِیُقْضی أَجَلٌ مُسَمًّی یعنی تا مدّت عمر شما بگذرد، یا تا عمر شما به خاتمه برسد.

ثُمَّ إِلَیْهِ مَرْجِعُکُمْ ثُمَّ یُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ در بین آنها به آنچه بخواهد بدون مانع حکم می‌کند. و به قهر و تسلّط و احاطه‌اش اکتفا نمی‌کند.

وَ یُرْسِلُ عَلَیْکُمْ حَفَظَةً بر شما نگهبانانی می‌فرستد که شما را از شرّ شیاطین سرکش و شیران زمین و سایر آفات محفوظ دارند و نیز اعمال شما را با نوشتن و ثبت کردن حفظ نمایند.

حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا و بیان توفّی و میراندن خدا و رسولان و ملائکه و ملک الموت در سوره «نساء» گذشت.

وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ یعنی چیزی از قوا و جنود متوفّی از آنها غایب و کم نمی‌شود و این جمله تأکید مفهوم «توفّته» به حسب معنی است.

ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ همانطور که از طرف او آمدند در آن روز یا مطلقا به سوی او که به حقّ مولای بندگان است، باز می‌گردند.

أَلا لَهُ الْحُکْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحاسِبِینَ آگاه باشید که حکم خلق با خداست و او زودتر از هر محاسبی به حساب خلق رسیدگی تواند کرد.

قُلْ مَنْ یُنَجِّیکُمْ مِنْ ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَ خُفْیَةً

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۷۳

بگو ای پیامبر آن کیست که شما را از تاریکیها و سختیهای بیابان و دریا نجات می‌دهد که او را با زاری و در نهان می‌خوانید. یعنی بدینوسیله از آنها اقرار بگیرد که خدای شما همان است که او را به زاری و از باطن می‌خوانید، در حالی که می‌گوئید:

لَئِنْ أَنْجانا مِنْ هذِهِ لَنَکُونَنَّ مِنَ الشَّاکِرِینَ که اگر ما را از این مهلکه نجات دهد از شکر گزاران خواهیم بود.

قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْها وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ بگو خداست كه شما را از آن سختيها مى‌رهاند و از اندوه نجات مى‌دهد ولى شما باز هم به او شرك مى‌ورزيد. اين سخن از باب تهديد است.

قُلْ هُوَ الْقادِرُ عَلى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذاباً مِنْ فَوْقِكُمْ او قادر است كه عذابى از بالاى سرتان فرستد چنانكه بر قوم لوط بارانى از سنگ فرستاد.

أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ يا از زير پايتان مانند غرق فرعون و قومش و فرو بردن قارون به زير زمين.

أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعاً يعنى افكار فرقه‌هايى يا مسلك‌هايى كه هواها و خواستهايشان مختلف است، با انديشه‌هاى شما در آميزد زيرا هر گروهى پيرو پيشواى خود است.

وَ يُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ و با قتال و راندن و دفع همديگر و سرقت و راهزنى، سختى و بدبختى از جانب برخى بر برخى ديگر مى‌چشاند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۴

انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآياتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ بنگر كه چگونه در آيات تصرّف مى‌كنيم، شايد آيات قدرت ما را بفهمند، زيرا قدرت بر تفضّل كردن بر مؤمنين و انتقام گرفتن از كافرين را داريم.

از امام صادق عليه السّلام است كسانى كه فوق شما هستند پادشاهان ظالمند، و كسانى كه زير پاى شما هستند بندگان و كسانى هستند كه خيرى در آنان نيست، و معنى يَلْبِسَكُمْ شِيَعاً اين است كه بعضى از شما را بعضى ديگر مى‌آميزد به نحوى كه بين شما دشمنى و عصبيّت القا شود، و به بعضى از شما، عذاب بعضى ديگر را مى‌چشاند و آن بدى همسايگى است و امثال اين خبر به تو نشان مى‌دهد كه چگونه خداوند، آيات و الفاظ را به مقدار ممكن و وسعت لفظ تعميم مى‌دهد.

وَ كَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ يعنى قادر بودن خدا، يا على عليه السّلام را يا عذاب، يا قرآن را كه در آن ذكر عذاب است، تكذيب كردند.

وَ هُوَ الْحَقُّ در حالى كه آن حق است، حقّى كه محقّق و ثابت شده است.

قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ بگو من و كيل آنها نيستم تا شما را از تكذيب منع كنم، بلكه بر عهده من فقط تبليغ است.

لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ يعنى براى هر خبر، وقت خاصّى است. و آن در بين عرب مانند يك مثل است.

وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ وقت وقوع آن را به زودى خواهيد دانست.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۵

وَ إِذا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ (خوض) دقّت در سير است، در خشكى باشد يا دريا، و بيشتر در آب استعمال مى‌شود، و مقصود در اينجا دقّت در سير نظر و فكر است.

فِي آياتِنا آيات تدوينى و تكوينى، كه بزرگترين آنها ولايت است، و امام باقر عليه السّلام در باره اين آيه فرمود: كلام در باره خدا، و بحث و جدال در باره قرآن، مانند سخن قصه‌گويان در بين مردم است.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ پس از آنها دورى كن تا در سخنى ديگر وارد شوند اين قسمت اوّليّه نهى از نشستن با آنهاست.

وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطانُ فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ چنانچه شيطان فراموشت ساخت بعد از آنكه خدا را بياد آورى ديگر با آن گروه ستمگر مجالست مكن اشاره به اين است كه هر كس در آيات فرو رود و خوض كند از خودش بازداشته مى‌شود و هر كس از خودش باز داشته نشود، او ظالم است.

از سوى ديگر انتقاد و جدل كردن در آيات، دليل عدم فرمان بردارى اوست و آن خود ظلم ديگرى است.

وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ چيزى از حساب ستمكاران بر عهده پرهيزكاران نيست و از جدل كردن از جدل در

آيات مى‌پرهيزند اگر چه اتّفاق بيفتد كه فراموش كنند و با آنان بنشينند. ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۶

وَ لكِنْ ذِكْرى و لكن بر آنهاست كه قبح بحث و انتقاد در آيات را به آنان يادآور بحث و جدل و تا حدّ امكان آنها را به قبايح اعمالشان متوجّه سازند.

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ يعنى شايد كه از بحث و جدل در آيات بپرهيزند، و آيات را به نحوى ذكر نكنند كه در آن استهزاء باشد، و در گمراهى و عقوبتش واقع نشوند.

از امام باقر عليه السّلام است كه فرمود: وقتى آيه نازل شد كه:

ديگر پس از ذكر و ياد من، با قوم ستمكاران ننشين، مسلمانان گفتند: چه كار بكنيم؟

هرگاه مشركين استهزا بكنند بلند شويم و آنها را رها كنيم و برويم، ديگر نبايد داخل مسجد الحرام بشويم، و ديگر نبايد به بيت الحرام طواف بكنيم، پس خداى تعالى اين آيه را نازل فرمود: وَ ما عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كه به يادآورى و آگاهى و بينائى در حدّ امكان فرمان داد.

وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِباً وَ لَهْواً لعب چيزى است كه داراى غايت عقلى نباشد ولى غايت خيالى داشته باشد، مانند بازى كردن اطفال، و لهو آن است كه نه غايت عقلى دارد و نه غايت خيالى اگر چه يك غايت مخفى داشته باشد مانند گذراندن يك عادت، و مقصود عدم تعرّض به كسى است كه دينش را به سبب خيالش اخذ كرده است، و غايتى جز غايت‌هاى خيال دنيوى براى آن تصوّر نكرده است از قبيل جاه و مناصب و يا صحّت و توسعه يا توافق با دوستان، يا برترى بر امثال خودش، ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۷

يا تنعّم در آخرت و نجات از عقوبت در آن، يا نزديكى با ائمّه و انبيا عليهم السّلام در بهشت، يا نزديكى به خدا و مخصوص بودن به اين نزديكى از بين دوستانش، و اين بدان جهت است كه صورت دين را براى دنيا گرفته‌اند و دين را ابزارى براى دنياى خود قرار داده‌اند (دين را به خاطر دنيا آلت شرك قرار داده‌اند) و اينكه خداى تعالى مى‌فرمايد:

وَ غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا (و زندگى دنيا آنان را فريفت) اشاره به همين است.

وَ ذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِما كَسَبَتْ و آنها را به وسيله قرآن، به ولايت ياد آورى كن، يا به دوستى على عليه السّلام يا به على عليه السّلام تذكّر بده تا مبادا نفسى از نعمت‌هاى آخرت به سبب اعمالى كه كسب كرده است منع شود.

زيرا هر نفسى در گرو اعمالى است كه كسب كرده است مگر آنان كه دوستدار امير المؤمنين عليه السّلام شدند.

لَيْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لا شَفِيعٌ براى او غير از خدا نه سرپرستى و نه شفاعت كننده‌اى وجود دارد. اين جمله صفت بيانى «نفس» است. (نفسى كه به غير خدا يار و ميانجى ندارد) يا استيناف است در موضع تعليل، در مورد ولى و شفيع قبلا توضيح داده شده است.

وَ إِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ و اگر هر نوع فدا بدهى.

لا يُؤْخَذْ مِنْها أُولئِكَ از كسانى كه دينشان را بازيچه و لهو گرفته‌اند پذيرفته نيست. ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۸

الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِما كَسَبُوا زيرا آنها از آنچه به دست آوردند سر افكنده شدند، اين سخن استيناف است كه در موضع تعليل به كار رفته (به دليل آنكه چنين كردند سر افكنده شدند).

لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْفُرُونَ از باب كنايه از آنان و مدارا كردن با آنهاست.

ترجمه و تفسير آيات ۸۰- ۷۱

[سوره الأنعام (۶): آيات ۷۱ تا ۸۰] ..... ص : ۷۸

اشاره

قُلْ أَ نَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُنا وَ لا يَضُرُّنا وَ نُرَدُّ عَلى أَعْقابِنا بَعْدَ إِذْ هَدانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّياطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرانَ لَهُ أَصْحابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدى وَ أُمِرْنا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۷۱) وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۲) وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَ لَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۷۳) وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَ تَتَّخِذُ أَصْناماً آلِهَةً إِنِّي أَراكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۷۴) وَ كَذلِكَ نُرِي إِبْراهِيمَ مَلَكُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ (۷۵)

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأى كَوْكَباً قالَ هذا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لا أُحِبُّ الْآفِلِينَ (۷۶) فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ (۷۷) فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّي هذا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قالَ يا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۷۸) إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ حَنِيفاً وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۷۹) وَ حاجَّهُ قَوْمُهُ قالَ أَ تُحاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَ قَدْ هَدانِ وَ لا أَخافُ ما تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشاءَ رَبِّي شَيْئاً وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ (۸۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۷۹

ترجمه: ..... ص : ۷۹

بگو اى پيغمبر، چرا ما خدا را رها كرده و چيزى را مانند بتان كه هيچ قادر بر سود و زيان ما نمى‌باشند به خدائى بخوانيم؟ و باز به خوى جاهليّت بعد از آنكه خدا ما را هدايت كرد برگرديم؟ تا مانند كسى شويم كه فريب و اغواى شيطان، او را در سرزمين سرگردان نموده است؟ آن گمشده را يارانى است كه شخصى را به سوى خود هدايت مى‌كنند. بگو هدايت خدا، در حقيقت هدايت است و ما مأموريم كه تسليم فرمان خداى جهان باشيم،

و آنكه نماز را بر پا داريد و نسبت به او پرهيزكارى ورزيد و اوست آنكه به سوى او گرد آورده مى‌شويد.

و اوست خدايى كه آسمانها و زمين را به حقّ آفريد و روزى كه (ندائ حق در خوابگاه عدم به هر چيز) خطاب كند كه موجود باش آن چيز بى‌درنگ موجود خواهد شد سخن او حق است و پادشاهى عالم كه در صور بدمند تنها با اوست و دانائ نهان و آشكار خلق، اوست و هم به تدبير خلق دانا و بر همه چيز عالم آگاه است.

و ياد كن وقتى را كه ابراهيم به پدرش آزر (عمو و مربيّش كه عرب بر آن پدر اطلاق مى‌كنند) گفت آيا بتها را به خدايى برگزيده‌اى و من براستى تو و پيروانت را در گمراهى آشكار مى‌بينم،

وهمچنين ما بر ابراهيم ملكوت باطن آسمانها و زمين را ارائه داديم تا به مقام اهل يقين رسيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۸۰

پس چون شب تاريك در آمد ستاره درخشانى را ديد (براى هدايت مشركان) گفت: اين پروردگار من است پس چون آن ستاره غروب كرد گفت: من چيز نابود شونده را به خدائى نخواهم گرفت.

پس چون شب شد و ماه تابان را ديد باز براى هدايت قوم خود گفت اين خداى من است و وقتى كه آن هم نابود شد ماه پرستان را متذكّر شد كه آن نيز خداى نباشد.

گفت خداى من اگر مرا هدايت نكند همانا من از گروه گمراهان عالم خواهم بود،

پس چون صبحگاه خورشيد درخشان را ديد باز براى ارشاد قوم گفت اين خداى من است اين از آن ستاره و ماه با عظمت‌تر و روشن‌تر است پس چون آن نيز نابود گرديد، گفت اى گروه مشركان من از آنچه شريك خدا قرار مى‌دهيد بيزارم.

من ایمان خالص را به سوی خدایی آوردم که آفریننده آسمانها و زمین است و من هرگز با عقیده جاهلانه مشرکان موافق نخواهم بود.

قوم ابراهیم با او در مقام خصومت و احتجاج بر آمدند ابراهیم گفت: آیا با من در باره خدا مجادله می‌کنید؟ و حال آنکه خدا مرا هدایت کرد و هیچ از آنها که شریک خدا می‌خوانید بیمی ندارم مگر آنکه خدا بر من چیزی بیمناک بخواهد، حکم پروردگار من به همه موجودات محیط است آیا متذکّر این حقیقت نمی‌شوید؟

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۱

تفسیر ..... ص : ۸۱

قُلْ أَ نَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُنا وَ لا يَضُرُّنا وَ نُرَدُّ عَلى أَعْقابِنا بَعْدَ إِذْ هَدانَا اللَّهُ يعنى پس از آنكه خدا ما را به راه راست هدايت كرد كه آن ولايت است، بگو براى چه به آن چيزهايى كه سود و زيانى ندارند رو آورديم.

كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّياطِينُ مانند كسى كه شيطان و جنّ او را بر غير راه راست برده، فِي الْأَرْضِ حَيْرانَ در زمين سرگردان است و نمى‌داند كجا مى‌رود و او را كجا مى‌برند.

لَهُ أَصْحابٌ يعنى اين گمشده و سرگردان يارانى دارد كه به او رحم مى‌كنند.

يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى و آن گمشده را به طريق دعوت مى‌كنند در حالى كه از باب ترحّم به او مى‌گويند ائْتِنا به سوى ما بيا، و او اجابت نمى‌كند، چون جنّ زده شده است.

قُلْ به آنان بگو كه مثل شما مانند اين گمشده است كه شياطين بر شما غلبه كرده و عقول شما را سلب كرده است، و من و ياران من مانند رفقاى آن گمشده هستيم كه شما را به راه راست كه آن ولايت على عليه السّلام است فرا مى‌خوانيم و به شما مى‌گوئيم كه ولايت على عليه السّلام عبارت از هدايت خداست.

إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدى حقيقت هدايت، هدايت خداست و هدايتى جز خدا نيست.

وَ أُمِرْنا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ اين جمله يك نقل قول است، يعنى بگو ما مأمور شده‌ايم كه تسليم پروردگار عالميان

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۸۲

شويم و اين بدان جهت است كه بعد از اتمام حجّت از آنها اعراض كنى، يا به آنها در اظهار دعوى انصاف دهى.

وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلاةَ عطف است بر «لنسلم» حرف و «ان» تفسيريّه است، و بعضى گفته‌اند: عطف است «نسلم» به تقدير دخول لام بر آن «لان» يا «ان» مصدريّه است و لكن دخول «ان» مصدريّه بر جهت انشاء و پديد آوردن قليل و اندك است، و خطاب در قول خدا «اقيموا» مانع مصدريّه بودن «ان» است.

وَ اتَّقُوهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ جمله حاليه است يا معطوف است بر جمله إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدى.

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ او آن كسى است كه آسمانهاى ارواح و زمين اشباح را به سبب حقّى كه آن مشيّت و ولايت على عليه السّلام است بيافريند چنانكه تحقيق آن گذشت. يا در حالى كه متلبّس به حق است كه ولايت با همه است و همه چيز به ولايت پايدار است و هيچ چيز از ولايت خالى نمى‌شود.

وَ يَوْمَ يَقُولُ عطف است بر منصوب «اتّقوه» يا بر «سماوات» يا بر قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ به تقدير «ذكر» يا «ذكر» يا خبر قول خدا «الحقّ» است، و جمله عطف است بر جمله هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ يا ظرف است متعلّق به «الحقّ» يا به «عالم الغيب» و معنى آن اين است كه قول او حقّ است يا عالم به غيب است روزى كه به چيزى كه مى‌خواهد ايجادش كند و اين جمله عالم الغيب ...» را جهت قصد تعميم و ايجاز و اختصار، حذف كرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۳

كُنْ یعنی: به آن چیزی که می‌خواهد بوجود آورد بمحض اینکه بگوید «کن» (وجود پیدا کن).

فَیَکُونُ پس آن چیز وجود پیدا می‌کند یعنی بدون خودداری و بدون درنگ ایجاد می‌شود.

بدانکه یَوْمَ همانطور که به روز عالم طبع، اطلاق می‌شود، همین طور بر هر یک از مراتب عالم نیز اطلاق می‌گردد، چون هر یک از آن مراتب نسبت به مرتبه پائین‌ترش روز است، و مرتبه پائینتر نسبت به مرتبه بالا شب است.

و چون عالم طبع عالم اسباب است بدین معنی که سنّت خدای تعالی به این جاری شده است که اشیا را بواسطه اسباب ایجاد کند گویا که موجودات عالم طبع به محض قول خدا بدون آماده شدن اسباب از وجود پیدا کردن ابا دارند، و مکلّف‌ها نیز از قول او ابا دارند.

ولی چون مراتب آخرت با تمام موجوداتش اعمّ از مادّه و مدّت مسبوق به سایر اسباب نیست موجودات آن به محض قول خدا قائم است، و به امر خدا موجود می‌شود، بنابر این روزی که خداوند می‌گوید کُنْ، فَیَکُونُ مختص به روزهای آخرت است.

قَوْلُهُ الْحَقُّ معنی آن این است: قول خدا که آن مشیّت است حق است، زیرا مشیّت همه اضافات خدا به سوی خلق است یا اینکه قول خدا حقیقت ثابت است که آن عین فعل خدا می‌باشد، و آن صدا نیست که به گوش بخورد، و لفظ نیست که شنیده شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۴

وَ لَهُ الْمُلْکُ ملک گاهی بر عالم طبع اطلاق می‌شود در مقابل ملکوت و جبروت، و گاهی بر چیزی اطلاق می‌شود که شامل همه موجودات است که مملوک خدای تعالی است، و همین معنی در اینجا مقصود است، و ممکن است مقصود معنی اوّل باشد بنابر اینکه مقصود از لَهُ الْمُلْکُ این باشد که ملک، روزی که در صور دمیده می‌شود خالص برای خداست، و در غیر آن روز گمان می‌شود که غیر او تصرّف در ملک دارد، و روی همین جهت ثنوی‌ها به توهّم افتادند و گفتند: ظلمت در مقابل نور است، یا اهریمن در مقابل یزدان، و هر یک از آن دو دارای تصرّف در ملک است.

یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ بدل است از «یوم یقول» یا ظرف مستقر است، خبر «قوله الحقّ» است، یا خبر بعد از خبر است برای «قوله» یا ظرف است متعلّق به «قوله» یا «بالحق» یا به ظرف «له الملک» یا به «عالم الغیب». و «صور» شاخی است که در آن دمیده می‌شود از «صار» به معنی صدا در آوردن می‌باشد.

عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ وَ هُوَ الْحَکِیمُ الْخَبِیرُ دانای نهان و آشکار خلق اوست و به تدبیر خلق دانا و بر همه چیز عالم آگاهست که این جمله مانند نتیجه جملات گذشته است.

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ بعضی گفته‌اند: بین عالمان نسب اختلافی نیست در اینکه اسم پدر ابراهیم «تارخ» بوده است و آن موافق با مذهب شیعه است که معتقدند که پدران انبیا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۵

از شرک پاک هستند، و اینکه «آزر» جدّ مادری یا عموی ابراهیم بوده است.

أَ تَتَّخِذُ أَصْناماً آلِهَةً إِنِّی أَراکَ وَ قَوْمَکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ وَ کَذلِکَ نُرِی إِبْراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یعنی مانند اینکه به ابراهیم بطلان بت‌ها و گمراهی قومش را نشان دادیم همانطور ملکوت آسمانها را نشان دادیم، و تغییر به مستقبل برای حاضر ساختن آن است چون از امور غریبه است، و ملکوت مبالغه در مالک است مانند جبروت در جابر، و طاغوت در طاغی. چون عالم طبع مالکیّتی در آن متصوّر نیست و در آن جز مملوکیّت صرف چیزی نمی‌باشد، لذا ملکوت نامیده نشده بلکه ملک نامیده شده است.

و باطن علم طبع از عالم مثال و مافوق آن ملکوت نامیده می‌شود، چون نسبت به مادون خود مالکیّت و تصرّف دارد، و گاهی ملک اطلاق می‌شود بر ما سوی اللّه و بر مثال، و بر رسالت و غیر اینها به اعتبار اینکه آنها مملوک حق اوّل تعالی هستند.

و مقصود از ملکوت در اینجا عالم مثال، یا عالم مثال و ما فوق آن است اگر مقصود از ارائه و نشان دادن اعم از کشف صوری باشد، و مقصود از آسمانها و زمین آسمانها و زمین طبیعی است.

وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ یعنی تا اینکه انس پیدا کند و به ما نزدیک شود تا از یقین کنندگان باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۶

قمی از امام صادق علیه السّلام نقل کرده است که رؤیت ملکوتی ابراهیم چنان بوده است که زمین و اهل زمین را برکند و برهنه کرد، و نیز آسمان و اهل آن را، و ملک که آسمان را حمل می‌کند و عرش و کسی که بر عرش است، و این معنی دلالت می‌کند بر اینکه فقط کشف صوری نبوده است.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ یعنی وقتی که تاریکی شب همه جا را پوشانید.

رَأى كَوْكَباً ستاره‌ای دید. در خبر است که ستاره خاص بوده است.

قالَ هذا رَبِّي این کلام از ابراهیم محتمل است که بر سبیل مماشات و کنار آمدن با قوم باشد به اینکه دخول در دین آنها را اظهار بنماید، سپس استدلال به غروب و زوال بر عدم تربیت استقلالی آن بکند تا اینکه به دعوت و انصاف نزدیکتر، و از فریب و بیراهه رفتن دورتر، باشد.

و از این کلام، دروغ حرام لازم نمی‌آید، زیرا که او در مقام اصلاح بوده، یا قصد تربیت آنها را داشته است، مانند تربیت و تأثیر کواکب نسبت به موالید به اذن خدا و اینجا توریه (بیان امری بر خلاف حقیقت در جهت تقیّه) کرده است به نحوی که گمان شود منظور او از ربّ همان ستاره است (در حالیکه چنین نیست) یا اینکه قصد انکار داشته و اینکه آن نمی‌تواند خدا باشد و لکن توریه کرده و مطلب را به صورت اخبار ادا کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۷

و آنچه که در نفسش تقدیر گرفته بوده استفهام انکاری بوده است، و محتمل است که بر سبیل استفهام انکاری برای انکار بر قومش باشد، چون قوم او سه صنف بودند، یک صنف ستارگان را عبادت می‌کردند، و صنف دوّم ماه را، صنف سوّم آفتاب را، پس عبادت هر سه طایفه را انکار کرد.

و محتمل است که بر سبیل اخبار احتمالی باشد که برای هر استدلال کننده‌ای صحیح است که در نخستین نگاه احتمالی را در نظر گیرد و آن را دلیل بداند که در نظر اوّل چون استدلال ابراهیم در وقتی بوده است که تازه از مخفیگاه خود که مادرش او را در آنجا مخفی کرده بود خارج شده بود و در پی یافتن حقیقت بود.

و آنگاه که بعد از دقّت معلوم شد به دلیلی که در وهله اوّل به آن رسیده دلیل و نتیجه صحیحی نبوده است آنرا انکار کرده، گفت: دلیل صحیح، مفید این نتیجه نمی‌تواند باشد. و مانند این کار از هر کسی که اراده تحقیق داشته و از تقلید خارج شود پسندیده است و این شرک نیست.

و همه این معانی از آنها روایت شده است، چون قرآن دارای وجوه متعدّد است. و مادام که ائمّه علیهم السّلام فاسد بودن آن وجه را ذکر نکرده باشند حمل بر جمیع وجوه می‌شود، و این معنی چیزی است که مقتضی تنزیل است، و امّا بر حسب تأویل می‌گوئیم:

سالک مادام که در مخفیگاه تاریک نفس خودش

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۸

می‌باشد، و با تولّد دوّم به فراخنای عالم ملکوت خارج نشده است متحیّر می‌باشد و نمی‌داند از کجا و به سوی کجا و در کجاست، سپس وقتی که عنایت الهی او را درک کرد و اندکی از قعر مخفیگاه نفسش بیرون آمد بر او حالات و اطوار و تاریکی‌ها و نورها و روشن کننده‌ها عارض می‌شود پس بسا انوار عجیب رنگارنگی را با رنگهای مختلف می‌بیند، و چه بسا ستارگان و ماهها و

آفتابهائی می‌بینند و از تفکّر و استعمال مقدّمات غافل می‌شود پس در ابتدای روایت خود گمان می‌کند ستاره یا ماه یا آفتاب خداست، پس جبرئیل عقل به او صیحه می‌زند و پس از محو از حالت اوّل در او پیشرفتی حاصل می‌شود، و نظر به از بین رفتن و تغییر و غروب آنچه را که دیده می‌کند پس می‌فهمد که آن خدا نبوده است، پس مانعی ندارد که حال ابراهیم در ابتدای خروجش از مخفیگاه نفس مانند حال سایر سالکین باشد که در ابتدای رؤیتش ستاره را خدا گمان کند، سپس با عقلش به زوال و تغییر آن نظر می‌کند پس می‌بیند که آن خدا نیست، و از این قضیّه نه شرک لازم می‌آید و نه کفر، زیرا همه آن نورها ظهورهای نور الانوار است، و گاهی حکم ظاهر بر مظهر غلبه می‌کند. به نحوی که گمان می‌شود که مظهر همان ظاهر است.

فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لا أُحِبُّ الْآفِلِينَ چون در نفس خودش انگیزه قوی بر تبرّی و نفی ربوبیّت و غرضش کنار آمدن با قوم بود از خودش انصاف ظاهر ساخته است تا در مجادله و بحث نیکویی وارد گردد لذا دوست داشتن غروب کننده و زایل

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۸۹

شونده را از خودش نفی کرد، تا کنایه مخفی از نفی ربوبیّت آنها باشد از اینرو هیچ یک از ادات تأکید را جهت تأکید نیاورده است.

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ چون انگیزه نفی ربوبیّت در نفس او قوی شد، و قوم را با کنایه مخفی بر نفی ربوبیّت مثل ماه را آگاه کرد، این دفعه کنایه را روشن‌تر از اوّل بیان کرد.

بدین گونه که نسبت گمراهی را اوّلا به خودش داد تا اینکه به انصاف در کنایه نزدیکتر باشد و گفت:

لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي (اگر پروردگارم مرا هدایت نمی‌کرد) در مرحله دوّم به طور صریح تمکّن در ضلالت و گمراهی را به خود نسبت داد و فرمود:

لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ (در این صورت حتما از گروه گمراهان می‌باشم) و حکم را با مؤکّدات متعدّد تأکید کرد.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّي هذا أَكْبَرُ مذکّر آوردن اسم اشاره با اعتبار خبر است و نیز برای این است که ربّ را از نشانه تأنیث منزّه سازد.

فَلَمَّا أَفَلَتْ قالَ يا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ پس از آنکه انگیزه قوی شد و حجّت تمام گشت قوم را صریحا مورد ندا قرار داد و تبرّی و نفی ربوبیّت را صریحا اظهار نمود و حکم را به وسیله «انّ» و جمله اسمیّه تأکید کرد، سپس به آن هم اکتفا نکرده و ربوبیّت خدا را اظهار کرد که او خالق کلّ است به اینکه وجه را برای او خالص گردانید و تصریح به نفی شرک کرد درحالیکه آنرا تأکید نمود، پس فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۰

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ حَنِيفاً یعنی من خالص برای خدا هستم.

وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ حاجَّهُ قَوْمُهُ قالَ أَ تُحاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَ قَدْ هَدانِ و از مشرکان نیستم پس شایسته نیست که شما با من احتجاج و جدل کنید چون من دارای هدایت و بیّنه هستم و شما بر کوری و گمراهی هستید.

وَ لا أَخافُ ما تُشْرِكُونَ بِهِ گویا که آنها جدل و محاجّه می‌کردند به اینکه از خدایان آنها و از چیزهای غیر عادی که شیطان به آنها ارائه می‌کرد او را می‌ترسانیدند.

إِلَّا أَنْ يَشاءَ رَبِّي شَيْئاً و در این هنگام ترس من از آنها نیست بلکه از پروردگار خودم است.

وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً پس من نمی‌ترسم از اینکه مکروهی به من برسد بدون اینکه پروردگارم به آن علم داشته باشد.

أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ آیا متذکّر نمی‌شوید آنچه را که من به شما می‌گویم؟! از اینکه پروردگار من، آفریننده خدایان شماست، و اینکه علم خدا محیط به همه است، و قدرت و علمی برای خدایان شما نیست، چنانکه برای پروردگار من، قدرت کامل و علم کامل است.

ترجمه و تفسير آيات ۹۰- ۸۱

[سوره الأنعام (۶): آيات ۸۱ تا ۹۰] ..... ص : ۹۰

اشاره

وَ كَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ وَ لا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۱) الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ (۸۲) وَ تِلْكَ حُجَّتُنا آتَيْناها إِبْراهِيمَ عَلى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۸۳) وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنا وَ نُوحاً هَدَيْنا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسى وَ هارُونَ وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۸۴) وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيى وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۸۵)
وَ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ يُونُسَ وَ لُوطاً وَ كلاًّ فَضَّلْنا عَلَى الْعالَمِينَ (۸۶) وَ مِنْ آبائِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ وَ إِخْوانِهِمْ وَ اجْتَبَيْناهُمْ وَ هَدَيْناهُمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۸۷) ذلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۸۸) أُولئِكَ الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ وَ الْحُكْمَ وَ النُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِها هؤُلاءِ فَقَدْ وَكَّلْنا بِها قَوْماً لَيْسُوا بِها بِكافِرِينَ (۸۹) أُولئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُداهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرى لِلْعالَمِينَ (۹۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۹۱

ترجمه: ..... ص : ۹۱

پس چگونه از آنچه شما شريک خدا قرار مى‌دهيد بترسم در صورتى كه شما از شرک آوردن به خدا نمى‌ترسيد، با اينكه برهان و دليلى بر آن شرک نداريد آيا كدام يک از ما به ايمنى و (كدام يک به ترس) سزاوارتريم؟ از خدايان بى‌اثر باطل شما بايد ترسيد يا از خداى توانا‌ى من، اگر شما فهم سخن مى‌كنيد؟
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۹۲
آنان كه به خدا ايمان آورده و ايمان خود را به ستم نيالودند ايمنى از آن آنهاست و هم آنها به حقيقت به سر منزل سعادت هدايت يافته‌اند،
اين است كه حجّتى كه ابراهيم را بر قومش داديم ما مقام هر كه را بخواهيم بلند مى‌گردانيم كه خداى تو به صلاح و نظام عالميان حكيم و داناست.
و ما به ابراهيم، اسحاق و يعقوب را عطا كرديم و همه را به راه راست بداشتيم و نوح را نيز پيش از ابراهيم و فرزندانش داود و سليمان و ايّوب و يوسف و موسى و هارون هدايت كرديم و همچنين نيكوكاران را پاداش نيک خواهيم داد.
زكريّا و يحيى و عيسى و الياس همه از نيكوكارانند،
و اسمعيل و يسع و يونس و لوط از شايستگانند و ما همه آن پيامبران را بر عالميان برترى داديم
و نيز برخى از پدران و فرزندان و برادران آنها را فضيلت داده و آنان را بر ديگران برگزيديم و به راه راست هدايت كرديم،
اين است راهنمائى خدا كه به آن هر يک از بندگانش را كه خواهد هدايت مى‌كند و اگر بر خدا شرک آورند اعمال آنها را نابود مى‌سازد.
آنان كسانى هستند كه به ايشان كتاب و حكم و پيامبرى داديم. پس اگر آنان بدان كفر ورزيدند گروهى را به آن نگاهبان كرديم كه بدان كفر نمى‌ورزند.

آنها کسانی بودند که خدا خود، آنها را هدایت کرد، تو نیز از راه آنها پیروی کن و امّت را بگو که من از شما مزد رسالت نمی‌خواهم جز اینکه می‌خواهم اهل عالم به یاد خدا متذکّر شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۳

تفسیر ..... ص : ۹۳

وَ کَیْفَ أَخافُ ما أَشْرَکْتُمْ یعنی شایسته من نیست، که من از شرک شما بترسم پس از آنکه واضح شد که شرک آورندگان عاجز و جاهل هستند و اینکه پروردگار من قادر و عالم است.

وَ لا تَخافُونَ أَنَّکُمْ أَشْرَکْتُمْ بِاللَّهِ شگفتا که مرا از عاجزی جاهل می‌ترسانید ولی خود نمی‌ترسید که جاهل ناتوان را با عالم توانا شریک کنید.

ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ عَلَیْکُمْ سُلْطاناً در حالی که هیچ دلیلی بر این شرک ندارید. این کلام، بیان حال شرکاست، نه اینکه قید اشراک یا مقیّد بودن به آن باشد، به اعتبار اینکه شخص مادام که از بیت نفس و زندان طبعش خارج نشود خروج از شرک برای او ممکن نیست، بلکه طاعت و تبعیّت او از انبیا و اولیا جز شریک قرار دادن برای خدا و دوگانه دیدن نیست، ولی این شرک آوردن آن گونه است که خداوند به آن دلیل و برهان نازل کرده و طریق به توحید و گذرگاه و پلی به سوی حقیقت قرار داده است.

تحقیق این مطلب پیش از این بیان شد.

فَأَیُّ الْفَرِیقَیْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ تنبیه بر نفهمی و کند فهمی آنهاست، بدین نحو که کسی که دارای علم باشد بین امن و غیر آن تمیز می‌دهد، و اینان که تمیز نمی‌دهند به علّت عدم شعور آنهاست.

الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یَلْبِسُوا إِیمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِکَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۴

مسند الیه را با اسم اشاره بعید تکرار کرد تا اینکه آنان را در ذهن حاضر ساخته، اشعار به عظمت شأن آنها و تأکید حکم باشد، و آنها را به سبب حصر امن و اهتدی از آنان ممتاز و جدا سازد و بگوید: تنها آنهایی که ایمان آوردند و ایمانشان را به شرک نپوشاندند به مقام امن رسیده و هدایت شده‌اند.

از امیر المؤمنین علیه السّلام است که این کلام از تتمّه قول ابراهیم است، و بر حسب لفظ محتمل است که جمله استینافیه و از جانب خدا باشد. و از رسول خدا نقل شده است که مقصود از ظلم چیزی است که بنده صالح گفت:

یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ ای فرزند شرک به خدا نیاور که همانا شرک ظلم بزرگی است.

از این خبر استفاده می‌شود که مقصود از ایمان، ایمان خاصّ و لوی است که با بیعت خاصّ و قبول دعوت باطنی حاصل می‌شود، و اینکه نکره آوردن بِظُلْمٍ برای بزرگ شمردن آن است. و نفی نیز بر بزرگی و فخامت آن وارد شده است و از قبیل نکره در سیاق نفی نیست که مفید عموم باشد.

وَ تِلْکَ یعنی آنچه که از استدلال ابراهیم ذکر کردیم از اینکه زوال و فرسودگی و عدم قدرت و شعور را دلیل بر بطلان معبودات آنها و عکس مطلب را دلیل بر حقّ بودن معبود ابراهیم قرار دادیم حجّت ماست که به ابراهیم دادیم.

حُجَّتُنا آتَیْناها إِبْراهِیمَ عَلی قَوْمِهِ یعنی آن حجّت و دلیل را که به ابراهیم الهام کردیم به سبب استدلال و قوّت نفس و قدسیّت او بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۵

نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ به همین دلیل درجات هر که را بخواهیم بالا می‌بریم.

چون این توهّم پیش آمده که خداوند درجات هر کس را که بخواهد بالا می‌برد خواه با استحقاق باشد و خواه نباشد، خدای تعالی

آن را رفع نمود تا از اراده گزاف که مسبوق به حکمت و مصلحت نباشد منزّه گردد، و فرمود:

إِنَّ رَبَّکَ حَکِیمٌ یعنی فعل او جز از حکمت و اتّفاق فعل ناشی نمی‌شود.

عَلِیمٌ یعنی به مقدار استحقاق هر چیز و کیفیّت آن و آنچه که آن اقتضا می‌کند آگاه است.

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ تعظیم و بزرگداشت است به سبب بیان کردن چیزی که خداوند بر آن منّت گذاشته است.

کُلًّا هَدَیْنا وَ نُوحاً هَدَیْنا مِنْ قَبْلُ از امام باقر علیه السّلام است در بیان اتّصال وصیّت از زمان آدم علیه السّلام تا زمان خودش علیه السّلام که: ما آنها را هدایت کردیم تا وصیّت را در اهل بیت آنها قرار دهیم، و در این معنی اشعار به این است که هدایت آنان امتنانی است از جانب خدا بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او، زیرا که آن گذشتگان پدران اینها یا اولاد پدران اینها هستند، چنانکه هدایت نوح امتنانی است از جانب خدا بر ابراهیم، چون نوح جدّ ابراهیم است.

وَ مِنْ ذُرِّیَّتِهِ عطف است بر «ابراهیم» و تقدیر آن این

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۶

است: آن حجّت ماست که به ابراهیم دادیم و به بعضی از ذریّه او، یا عطف بر «اسحق» و «یعقوب» است، یا عطف بر «نوحا» یا بر «وهبنا» یا «هدینا» به تقدیر «ارسلنا».

و این، بنابراین است که «من» تبعیضیّه جای اسم خاص نشسته باشد، برای اینکه معنی بعضیّت در آن قوی می‌شود، و در این صورت «داود» و «سلیمان» .... تا آخر بدل تفصیلی می‌شود و گر نه آن حال از «داود و سلیمان» است و در این هنگام وجوهی که در عطف «من ذرّیّته» ذکر شد در «داود و سلیمان» جریان پیدا می‌کند، و ضمیر مضاف الیه به ابراهیم یا اسحاق یا یعقوب بر می‌گردد.

بنابر این کسانی که در آیه سوّم ذکر شده‌اند عطف بر نوح می‌شوند چون لوط از ذریّه ابراهیم نیست، و همچنین کسانی که در آیه دوّم ذکر شده‌اند، بنابر اینکه الیاس همان ادریس جدّ نوح باشد، بنابر این اگر ضمیر به نوح برگردد دیگر «من» در آیه دوّم عطف بر «داود» نمی‌شود.

و محتمل است که ضمیر به نوح برگردد و چون او نزدیکتر است، امتنان بر ابراهیم که ذریّه‌اش را هدایت کرده برای این است که بیشتر آنها از ذریّه ابراهیم بودند، و کسانی هم که از ذریّه او نبودند ذریّه پدرانش بودند.

داوُدَ وَ سُلَیْمانَ وَ أَیُّوبَ ایّوب فرزند اموص را از اسباط عیصا (عیسو) بن اسحاق گفته‌اند.

وَ یُوسُفَ وَ مُوسی وَ هارُونَ در ذکر انبیا، ترتیب وجودی یا شرفی مراعات نشده است (چون از جهت اصل هدایت همه مساوی بودند).

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۷

وَ کَذلِکَ و این چنین است جزایی را که به ابراهیم دادیم، از قبیل دادن حجّت، و رفع (بالا بردن) درجات و قرار دادن انبیا در ذرّیّه و از فروع پدران او، و هدایت بسیاری از پدران و ذریّه‌های او.

نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ یعنی اینکه ما به ابراهیم از آنرو که محسن و نیکوکار بود پاداش دادیم پس هر کسی که به صفت احسان متّصف شود ما به او مانند ابراهیم پاداش می‌دهیم.

وَ زَکَرِیَّا وَ یَحْیی وَ عِیسی وَ إِلْیاسَ برخی گفته‌اند الیاس ادریس است و بعضی او را از اسباط هارون برادر موسی می‌دانند.

کُلٌّ مِنَ الصَّالِحِینَ استیناف و اشاره به استعداد و استحقاق آنان است و اینکه هدایت خدا منوط به استعداد از طرف قابل است نه اینکه خداوند اراده گزاف داشته باشد.

وَ إِسْماعِیلَ وَ الْیَسَعَ یسع فرزند اخطوب است، و علم (اسم خاص) غیر عربی است که لام بر آن داخل شده است، چنانکه در بعضی از علمها لام داخل می‌شود.

وَ یُونُسَ وَ لُوطاً وَ کلًّا فَضَّلْنا عَلَی الْعالَمِینَ یعنی هر یک از آنان را در زمان خودشان، بر جهانیان برتری دادیم.

وَ مِنْ آبائِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ وَ إِخْوانِهِمْ عطف است بر «کلّا» یا نُوحاً و مِنْ تبعیضیّه به جهت قوی بودن کلمه (بعض) است که بمنزله اسم آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۸

وَ اجْتَبَیْناهُمْ عطف است بر «فضّلنا» یا «هدینا» و آنان را برگزیدیم.

وَ هَدَیْناهُمْ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ تکرار هَدَیْناهُمْ برای تعیین کسی است که به راه راست هدایت شده است، یا اینکه مقصود از اوّلی (در آیه پیشین) ارائه و نشان دادن است، و مقصود از دوّمی ایصال است، یا اینکه اوّلی هدایت به طریق نبوّت است، و دوّمی هدایت به طریق ولایت می‌باشد.

و گاهی از صراط مستقیم، مطلقا، ولایت اراده می‌شود، خواه قبول و یا محقّق باشد، و گاهی مقصود ولایت است که جامع بین کثرت و وحدت و جمع و فرق باشد، و همین معنی در اینجا مقصود است، و اصل در کلّ، ولایت علی علیه السّلام است که با علی علیه السّلام متّحد است، و لذا قول خدای تعالی:

وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ به شیعه علی علیه السّلام تفسیر شده است با اینکه ظاهر این است که ضمیر به نوح بر می‌گردد.

ذلِکَ یعنی آن هدایت به راه راست که جامع بین دو طرف کثرت و وحدت است.

هُدَی اللَّهِ آوردن اسم اشاره بعید و اضافه «هدی» به «اللّه» به جهت اشعار به بزرگداشت آن است، یا اینکه مقصود این است: آن هدایتی که انبیاء بر آن هستند هدایت خداست، نه هدایت غیر خدا.

یَهْدِی بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ لَوْ أَشْرَکُوا یعنی اگر اینان با علوّ شأن و مرتبه بلندشان اگر شرک به خدا آورند عملشان نابود می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۹۹

لَحَبِطَ عَنْهُمْ ما کانُوا یَعْمَلُونَ یعنی به سبب شرکشان آنچه که به آنها تفضّل کردیم زایل می‌شود تا چه برسد به اینکه به ولایت علی علیه السّلام شرک بیاورند.

أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ گاهی از کتاب نبوّت اراده می‌شود که آن نقش پذیری قلب به احکام الهی است، و گاهی از آن رسالت اراده می‌شود که آن نقش پذیری سینه به احکام الهی است، و کتاب تدوینی صورت آن است، و مقصود در اینجا معنی دوّم است.

وَ الْحُکْمَ یعنی حکمت که عبارت از دقّت در علم است که اتّفاق در عمل را به دنبال می‌آورد و آن مسبّب از ولایت است، و مقصود در اینجا همان ولایت است.

وَ النُّبُوَّةَ یعنی ما به آنها تفضّل کردیم به مراتب سه گانه حکم، کتاب، نبوّت که هیچ کمالی تمام‌تر از آن نیست.

فَإِنْ یَکْفُرْ پس هر که به این مراتب سه گانه کفر ورزد، بِها هؤُلاءِ یعنی اینکه آنها به آنچه که ذکر شد اقرار دارند، پس اگر اقرار آنها از جهت اتّصاف آنها به آن مراتب و صفات باشد پس باید به تو نیز اقرار کنند، چون تو نیز متّصف به آن مراتب هستی، و اگر اقرار آنان به جهت منش بشری آنها باشد و به آن مراتب کافر باشند و از آنرو به تو هم کافر شدند و نمی‌توانند به آن مراتب ضرری بزنند.

فَقَدْ وَکَّلْنا بِها قَوْماً لَیْسُوا بِها بِکافِرِینَ پس به آن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۰

مراتب سه گانه قومی را که کافر نبودند نگهبان کردیم و آنان اهل بیت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و پیروان آنان بودند، و گاهی گفته شده است که آنها فرزندان فارس یعنی ایرانیان هستند که نگهبان دین می‌باشند.

ترجمه و تفسیر آیات ۹۸- ۹۱

[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۱ تا ۹۸] ..... ص : ۱۰۰

اشاره

وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قالُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتابَ الَّذِي جاءَ بِهِ مُوسى نُوراً وَ هُدىً لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَراطِيسَ تُبْدُونَها وَ تُخْفُونَ كَثِيراً وَ عُلِّمْتُمْ ما لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَ لا آباؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ (۹۱) وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى وَ مَنْ حَوْلَها وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ (۹۲) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ قالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَ لَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَ مَنْ قالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ (۹۳) وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَكْتُمْ ما خَوَّلْناكُمْ وَراءَ ظُهُورِكُمْ وَ ما نَرى مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ ما كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۹۴) إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۹۵)

فالِقُ الْإِصْباحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَناً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ حُسْباناً ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۹۶) وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷) وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (۹۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۱

ترجمه: ..... ص : ۱۰۱

آنها هنگامی که گفتند که خدا بر هیچ یک از افراد بشر کتابی نفرستاده است خدا را نشناختند، ای پیغمبر به آنها پاسخ ده که کتاب توراتی را که موسی آورد و در آن نور علم و هدایت خلق بود چه کسی بر او فرستاد؟ که شما آیات آنرا نگاشته برخی را آشکار کردید و بسیاری را پنهان داشتید و آنچه را شما و پدران شما نمی‌دانستید از آن کتاب بیاموختید، بگو آنکه کتاب و رسول فرستد خداست آنگاه پس از اتمام آنان را بگذار که به بازیچه خود فرو روند.

و این قرآن کتابی است که ما با برکت بسیار فرستادیم تا گواه صدق سایر کتب آسمانی که در مقابل دست آنهاست، باشد و مردم را از اهل مکّه و هر که اطراف آن است به پندهای خود متنبّه سازد و البتّه آنان که به عالم آخرت ایمان آوردند به این کتاب نیز ایمان خواهند آورد و آنها نمازشان را محافظت خواهند کرد.

و کیست ستمکارتر از آنکه بر خدا دروغ بندد و یا وحی به او نرسیده گوید وحی به من می‌رسد و نیز گوید من محقّقا مانند آن کتاب که خدا فرستاده خواهم آورد

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۲

و اگر فضاحت و سختی حال ستمکاران را در سکرات موت ببینی (آنگاه که) فرشتگان برای قبض روح آنها دست قهر و قدرت بر آورند و گویند که جان از تن به در کنید، امروز کیفر عذاب و خواری می‌کشید، چون بر خدا سخن بنا حق می‌گفتید و از حکم و آیات او گردنکشی و تکبّر می‌کردید، پس به میزان تیره‌روزی تبهکاران پی خواهی برد.

و محقّقا شما یکایک به سوی ما باز آیید بدان گونه که اوّل بار شما را آفریدیم و آنچه از مال و جاه به شما داده بودیم (که سبب

غرور شما بود) همه را پشت سر افکنید و آن شفیعان که به خیال باطل به سود خود می‌پنداشتید همه نابود شوند و میان شما و آنها جدایی افتد

و نیز اوست که چراغ ستارگان را برای راهنمائی شما در تاریکیهای بیابان و دریا روشن داشته همانا آیات خود را برای اهل فهم به تفصیل بیان کردیم.

و هم اوست خدایی که همه شما را از یک تن در آرامگاه و ودیعتگاه (رحم و صلب) بیافرید ما آیات خود را برای اهل بصیرت، اینگونه مفصّل بیان کردیم.

تفسیر ..... ص : ۱۰۲

وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ و خدا را آنگونه که سزاوار اوست قدر نشناختند تا وسعت رحمت و کمال حکمت و مهربانی او را نسبت به خلقش بدانند، و اینکه رسالت نهایت لطف از جانب خدا به خلق است.

إِذْ قالُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ و لطف و حکمت او را در فرستادن رسول انکار کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۳

قُلْ از باب نقض بر آنها به آنها بگو که:

مَنْ أَنْزَلَ الْكِتابَ الَّذِي جاءَ بِهِ مُوسى نُوراً وَ هُدىً لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَراطِيسَ کتاب موسی را که نور و هدایت بود تجزیه و تکه تکه می‌کنید.

تُبْدُونَها وَ تُخْفُونَ كَثِيراً چیزی را که رسالت تو در آن نیست آشکار می‌کنند و چیزی را که رسالت تو در آن است پنهان می‌دارند و همچنین آنچه را که موافق هواهای آنها باشد ظاهر و آنچه را که موافق هوای آنها نیست، مخفی می‌دارند و آن کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که بعد از او از کتاب آنچه را که موافق هواهای آنان است ظاهر، و آنچه را که موافق نیست مخفی می‌دارند.

وَ عُلِّمْتُمْ یعنی به سبب آن کتاب آموختند.

ما لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَ لا آباؤُكُمْ چیزی را که خودتان و پدرانتان از احکام و آداب معاش و معاد نمی‌دانستید.

قُلِ اللَّهُ اگر جواب به تو ندادند و مبهوت شدند، چون جوابی جز آن ندارند، آنگاه بگو خداست که کتاب و رسول فرستد. و محتمل است که این جمله مستأنف باشد و ارتباط به سؤال نداشته باشند، و مقصود از آن امر به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است به مداومت بر ذکر خدا با زبان قال و حال و اعراض از آنان.

ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ یعنی آنها را در تاریکی هواهایشان و در امواج آرزوهایشان واگذار به نحوی که نتوانند تصدیق تو کنند و تکذیب تو را ادامه دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۴

وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ و این کتابی که نازل کردیم، مانند کتاب موسی در آن برکت قرار دادیم، برای کسی که آن را بیاموزد و به آن عمل بکند و بر قرائت آن ادامه دهد.

مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ یعنی کتابهائی که قبل از آن بوده است همه را قرآن تصدیق می‌کند تا متذکّر آن شوی.

وَ لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى تا اینکه مردم مکّه را متنبّه سازی (از نظر عرفانی) آنانی را که در مقام صدر (مکّه مظهر صدر است و کعبه مظهر قلب) هستند با هدایت خود به مرحله ایمان (کعبه یا قلب) بکشانی.

وَ مَنْ حَوْلَها از اهل شرق و غرب در عالم صغیر و کبیر، و چون مقصود از مَنْ حَوْلَها هر کسی است که در دنیا ساکن است. و نیز

تفسیر آن به دو ملکوت سفلی و علیا و به هر کس که ساکن در زمین باشد صحیح است.

وَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ کسانی به آخرت اذعان دارند.

یُؤْمِنُونَ بِهِ به کتاب (قرآن) نیز اذعان دارنـد و اینکه آن از جانب خـداست و حقّ و صـدق است، زیرا آن صورت آخرت است، و هر کس به آخرت اذعان نماید مشـتاق آن می‌شود، و هر کس مشتاق آن شد هر چیزی را که در آن ذکر آخرت باشد اذعان و تصدیق می‌کنـد، و در کتـاب چیزی جز ذکر آخرت نیست، و هر کس که به آخرت و کتـاب اذعـان داشـته باشـد ایمان به علی علیه السّـلام می‌آورد، زیرا آخرت و کتاب هر دو، صورت علی علیه السّلام هستند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۵

چنـانکه بشـریّت علی صورت اوست، و هر کس ایمـان به علی علیه السّـلام آورد حقیقتـا نمـازگزار می‌شود، و هر کس حقیقتـا نماز گزار باشد لذّت نماز او را از هر لذّتی دیگر باز می‌دارد، پس آنان از نماز جدا نمی‌شوند.

وَ هُمْ عَلی صَـلاتِهِمْ یُحافِظُونَ اضافه (صـلاة) به هُمْ برای اشاره به این است که هر یک از آنان دارای نماز مخصوص بوده‌انـد که آن روح نماز قالبی است که بین همه مشترک است.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَـذِباً أَوْ قـالَ أُوحِیَ إِلَیَّ وَ لَمْ یُـوحَ إِلَیْهِ شَـیْءٌ وَ مَنْ قـالَ سَـأُنْزِلُ مِثْلَ مـا أَنْزَلَ اللَّهُ در مورد نزول آیه آنچنانکه در تفاسیر نوشته شده و مشهور است در مورد عبد اللّه بن ابی سرح می‌باشد که به مدینه آمده و اسلام آورد، و خطّ خوبی داشت، و هر وقت به رسول خدا وحی نازل می‌شد او را می‌خواند، پس او هر چه رسول خدا املاء می‌کرد می‌نوشت، و کلمه‌ای را با کلمه‌ای دیگر که یک معنی داشتند عوض می‌کرد، و به رسول خدا می‌گفت معنی آن یکی است.

پس عبد اللّه بن ابی سرح، مرتدّ و کافر گردیده به مردم مکّه ملحق شده در روز فتح مکّه رسول خدا خونش را هدر ساخت که او را بکشند و عثمان از رسول خدا درخواست عفو نمود، و عبد اللّه آزاد شده، رها گردید.

و لکن مقصود از آن و تأویـل آیه در مورد دشـمنان علی علیه السّـلام است که در بـاره خود ادّعـای خلافت کردنـد البتّه در باره هر کس که خود را برای حکم قرار دادن بین مردم یا برای فتوی و

بیان ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۶

احکام آنها بـدون نصّ و اجازه از رسول صـلّی اللّه علیه و آله نصب کنـد، بـدون واسـطه یا با واسـطه صادق است و حکم کردن این چنین شخصـی و فتوای او افترای بر خـداست، و اگر به حقّ و واقع هم برسد خطا کرده است و نشـیمنگاهش از آتش پر می‌شود، چه اجازه الهی کمتر از اجازه شـیطانی نیست که مـدار دعاها و افسونهای افسونگران واقع می‌شود و لـذا از ائمّه علیهم السّـلام وارد شـده است که این مجلس قضا جایی است که در آنجا نمی‌نشـیند مگر نبیّ و وصـیّ یا شـقیّ، و اشاره به مجلس قضاوت می‌کنـد و وصـیّ محقّق نمی‌شود مگر در مورد کسی که تصریح بر وصایت او شده باشد.

و سلسـله اجازه بین فقها (خـدا امثالشان را زیاد کند) و عرفا (ره) مضـبوط و محفوظ است، و آنان به اجازه و حفظ آن اهمیّت بسـیار می‌دادند تا جایی که به هیچ یک از احکام تکلّم و بر کسـی حکمی نمی‌کردند بلکه هیچ یک از ادعیه و اوراد را نمی‌خواندند مگر اینکه اجازه داشته باشند.

عیاشی از امام باقر علیه السّلام در تفسیر آیه نقل کرده که فرمود:

این آیه در مورد کسی است که بدون اجازه امام ادّعای امامت بکند.

وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ یعنی به امام یا به خودشان ظلم کردند به اینکه بر خدا افترا بستند به قرینه آنچه که از قول خدا می‌آید:

بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ که اشاره به افتراست،

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۷

و به قرینه كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ كه اشاره به انحراف از اوصيا و ظلم به آنهاست.

پس معنى آيه اين است كه اگر در آن هنگام، ظلم كنندگان به امام، يا پيروانش، يا به خودشان، يا به خلق، به ادّعاى امامت يا حكومت بين مردم، و فتوا دادن به آنها را بدون اجازه ببينى.

فِي غَمَراتِ الْمَوْتِ در سختى‌هاى مرگ كه عقول آنها را مدهوش مى‌كند به نحوى كه از حال رفته و حالت اغما به آنها دست مى‌دهد.

وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ و فرشتگانى كه دستهاى خويش گشاده‌اند تا اينكه ارواح آنان را قبض كنند، در حالى كه مى‌گويند:

أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ جان از تن به در كنيد و اين سخن از جهت غيظ و غضب بر آنهاست.

الْيَوْمَ متعلّق به «اخرجوا» يا به «تجزون» است و جمله جزء مقول ملائكه، يا استيناف از ناحيه خداست، گويا كه خطاب را از رسول برگردانده و خود آنها را مورد خطاب قرار داده و فرموده است كه امروز:

تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ جزاى آنان كه بر خدا، سخن به ناحقّ گفتند، عذاب خوار كننده‌اى است، پس واى به حال كسانى كه از آنان كه به امامت آنها تصريح شده است، اعراض كردند و براى خود ادّعاى رأى و فتوى نمودند بدون اينكه از طرف ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۸

منصوصين، نصّى در مورد آنها باشد.

وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى آن نيز يا جزء قول ملائكه است يا از قول خداست، اعمّ از اينكه جمله اوّل از خدا باشد يا از ملائكه و مراد از «فرادى» تنها شدن و جدا شدن از هر چيزى است كه گمان مى‌رود مال او باشد از عيال و اموال و از قوا و فعليّت‌ها و از هر چيزى كه گمان مى‌رود شفيع او نزد خداست از چيزهايى كه شركاى خدا يا شركاى جانشينان خدا قرار داده است.

كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ همانطور كه اوّل بار شما را آفريديم كه از همه آنچه گفته شد خالى و تنها بوديد. و اين دلالت بر چيزى است كه مى‌كند كه عرفا قائل به آن هستند، و آن تجدّد امثال است، و چون آيه دلالت بر تعدّد خلق مى‌كند.

وَ تَرَكْتُمْ ما خَوَّلْناكُمْ آنچه كه در دنيا داديم از اموال و عيال و قوا و فعليّت‌ها.

وَراءَ ظُهُورِكُمْ وَ ما نَرى مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ به پشت سر انداختيد، و آن شفيعان از قبيل بتها و ستارگان و غير آنها از معبودهاى باطل و از قبيل كسى كه بدون اذن و اجازه ادّعاى خلافت مى‌كند برگزيديد.

الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكاءُ آن كسانى را كه به خيال باطل خود براى خدا، يا براى على عليه السّلام شريك قرار مى‌داديد.

لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وصل و اتّصال بين شما بريده شد.

(بنا ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۰۹

بر قرائت رفع) «بين» از اضداد است، و بنابر قرائت نصب فاعل ضمير است و «بين» ظرف است.

وَ ضَلَّ عَنْكُمْ ما كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ يعنى آنها كه گمان مى‌كرديد شركاى ولايت و خلافت و يا شركاى خدا هستند نابود شدند. از امام صادق عليه السّلام است كه اين آيه در باره بنى اميّه و شركاى آنان كه پيشوايانشان بودند نازل شده است، سپس وقتى كه حال منحرفين و ظلم و عقوبت آنها را ذكر كرد كيفيّت تدبير عالم و آيات قدرت و علمش را ذكر نمود تا مانند علّت براى لازم بودن خلافت از جانب خدا باشد كه به آن در اين قول خدا اشاره شده است:

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ تا آخر آيه. و حجّت باشد بر كسانى كه از خلافت منحرف گشته‌اند.

پس فرمود:

إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ وَ النَّوى خدا شكافنده دانه و هسته است منظور از «دانه و هسته» ستاره، درخت، يا اسلام از سرشت پاك، يا ايمان از اسلام مى‌باشد، و نيز كفر از سرشت خبيث و ناپاك، يا سينه‌اى كه به سبب سرشت پاك به اسلام باز شده، و همچنين قلبى كه از

آن سینه پاک حاصل آید (و عکس آن نیز درست است) یعنی سینه‌ای که به واسطه سرشت ناپاک به کفر گراییده است.

یا اینکه مقصود سرشت مؤمن است که خداوند او را از زندان تن بیرون می‌آورد، و سرشت کافر است از آنچه که از عالم بالا بر او عارض می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۰

یا علم از علما و جهل از نادانان، یا نور از عامل روشن کننده و ظلمت از عامل تاریک کننده که همه اینها الْحَبِّ وَ النَّوی نامیده می‌شود که همه به اعتبار محبوبیّت آن، و دور بودنش از خیر، خداوند آنها را می‌شکافد یعنی به کمال فعلیّت خود می‌رساند چنانکه در اخبار به آن اشاره شده است.

یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ (خداوند) زنده را از مرده بیرون می‌آورد، این عبارت خبر بعد از خبر است، و عاطف (حرف عطف) را در اینجا انداخته است و چنانکه در عبارت بعد «فالق الاصباح» نیز «واو» را انداخته است ولی حرف عطف را در قسیم هر یک آورد «حبّ و النّوی» و همچنین بیان خدا «و النّوی» اشاره به این است که به سهم خویش کافی است که دلالت بر قدرت کامل و علم و حکمت و تدبیر خداوند بر امور بندگانش بکند، زیرا هر کدام از قول خدا:

یُخْرِجُ الْحَیَّ و فالِقُ الْإِصْباحِ گویا که آغاز کلام است و مربوط به ما قبلش نیست، و مراد آن الْحَیَّ چیزی است که نموّ داشته باشد از قبیل نباتات و حیوانات، یا اینکه مقصود چیزی است که دارای حسّ و حرکت باشد مانند حیوان. و الْمَیِّتِ غیر آن است.

یا اینکه مقصود از حیّ مسلمان و مؤمن و عالم است و میّت مقابل آن است.

عدول از اسم به فعل مضارع برای اشاره به این است که زنده اندک است گویا خارج کردن زنده از مرده کم حاصل می‌شود به خلاف میّت که چون زیاد است گویا که اخراج آن مستمرّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۱

وَ مُخْرِجُ الْمَیِّتِ مِنَ الْحَیِّ ذلِکُمُ (خداوند) بیرون آورنده مرده از زنده است.

آوردن اسم اشاره بعید ذلِکُمُ بدین جهت است که اشاره به این داشته باشد که هر کس چنین صفتی داشته باشد با عظمت و مهمّ است.

اللَّهَ یعنی کسی که مستحقّ الهیّت است نه آنکه شما او را خدا قرار می‌دهید.

فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ پس کجا بر می‌گردانید، و جمله ذلِکُمُ اللَّهُ معترضه است در صورتی که «فالق الاصباح» خبر بعد از خبر برای «انّ» باشد، یا مستأنف است اگر آن مستأنف، شد، یا خبر برای «ذلکم» باشد.

وَ جَعَلَ اللَّیْلَ سَکَناً یعنی وقت راحتی، از «سکن الیه» یعنی انس به او گرفت و آرام شد، یا وقت سکون از حرکت، و (جاعل اللیل) خوانده شده است، و با قرائت جَعَلَ اختلاف فقط به اسم و فعل است، و گویا برای اشاره به این است که اقتضای شب سکون و آرامش امر ذاتی شب است نه عرضی، که با تجدّد دلیل محتاج به تجدید جعل باشد.

بلکه آرامش قرار دادن شب لازمه خلقت اوّلیّه شب است به خلاف شکافتن صبح و شب اعمّ است از شب روز، و شب عالم طبع، و شب عالم بهشت، و شب حوادث و گردش روزگار از قحطی و زلزله‌ها و کثرت قتل و غارت و کثرت امراض و غیر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۲

آنها و هر مرتبه‌ای از مراتب عالم کبیر یا صغیر، جهت پائین‌تر نسبت به جهت بالاتر شب است و این در عالم کبیر است، و شب طبع و نفس و جهل و شهوات و امراض و بلایا و اندوه‌ها در عالم صغیر است.

وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ حُسْباناً یعنی آفتاب و ماه هر دو سبب محاسبه اوقات برای تجارت‌ها و زراعت‌ها و دیون و وعده‌های شماست، و گاهی از ولایت و نبوّت و از ولیّ و نبیّ به شمس و قمر تعبیر می‌شود. بنابراین «حسبان» به معنی حساب کننده یا میزان حساب

می‌آید.

زیرا که هر دو شاهد و حساب کننده بزرگ و کوچک هستند و صوفیّه از آن دو تعبیر به شیخ مرشد، و شیخ دلیل می‌کنند، چون در اصطلاح آنان، آن دو اعمّ از نبیّ و ولیّ و جانشینان آن دو می‌باشند، و نبوّت مانند ماه، از ولایت کسب نور می‌کند مانند کسب نور دلیل از مرشد، و گاهی نیز از عقل کلّی و نفس کلّی به خورشید و ماه تعبیر می‌شود، و گاهی از عقل جزئی و نفس جزئی، یا قلب یا آدم و حوّا به خورشید و ماه تعبیر می‌شود.

همه اینها در عالم صغیر است. و بنابر جمیع تقادیر «حسبان» به معنی حساب کننده یا میزان حساب است.

ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ مراد از این مقدّمات تصویر تدبیر خدای تعالی برای معاش خلق است به نحوی که چیزی از ما یحتاج زندگی آنها کم نمی‌آید تا اینکه این معنی برهان قاطعی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۳

باشد بر اینکه خداوند آنها را در چیزهایی که در معاد به آن محتاج هستند مهمل نمی‌گذارد، و به این معنی اشاره کرده است در این آیه که فرمود:

وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِی ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ در آخر آیه قبل خدای تعالی با آوردن اسم اشاره «ذلک» آنرا حاضر ساخت تا اینکه برای شنونده مانند مشاهده تلقی شود.

و از این جهت خداوند فرمود:

«اوست که ستارگان را چون چراغ برای راهنمایی شما در تاریکیهای بیابان و دریا روشن ساخت» تا از حجّت و دلیل بی‌نیاز شود.

امّا «نجوم» اگر اعمّ از شمس و قمر باشد پس ذکر آن دو در آنجا به جهت نشان حساب کننده و حسابگری است و در اینجا به جهت نشان راهنمایی، و دلالت است.

و نجوم در عالم کون معلوم است و در عالم صغیر عبارت است از قوا و مدرکات جزئی و واردات غیبی و الهامات قلبی، و اذکار، و در عالم کبیر ائمّه علیهم السّلام و خلفای آنان است و مقصود از ظلمات تاریکیهای صوری و معنوی است از قبیل تاریکیهای نفس و شبهات آن و لغزشها و گمراهیهای آن، و نجوم گاهی به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است.

قَدْ فَصَّلْنَا الْآیاتِ طبق حکمت آیات علم و قدرت و تدبیر خود را نسبت به اشیا تفصیل دادیم. همانند نصب رئیس

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۴

در هر یک از مراتب عالم کبیر و صغیر در کتاب تدوینی و تکوینی و آفاقی و انفسی بر وجوب وجود رئیسی از ما در اشرف اجزای عالم کبیر که آن انسان است، دلالت می‌نماید، البتّه تفصیلی که ما در آیات دادیم برای هر صاحب شعوری نیست بلکه برای انسان است، و برای هر گروهی از آنها هم نیست بلکه برای لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ گروهی است که بدانند، زیرا که غیر آنها تحت تأثیر تفصیل آیات قرار نمی‌گیرند و تفصیل آیات در آنها فایده‌ای نمی‌بخشد چنانکه در آیه وَ کَأَیِّنْ مِنْ آیَةٍ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَمُرُّونَ عَلَیْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ «۱» (و چه بسا آیه‌ای در آسمانها و زمین است که بر آن می‌گذرید و از آن رو برمی‌گردانید) نیز ذکر شده است.

زیرا علم گاهی بر مطلق ادراک اطلاق می‌شود خواه تصوّر باشد با تصدیق، و گاهی بر معنی عرفان اطلاق می‌شود و آن تصوّر جزئی است، و گاهی به معنی ادراک نسبت اطلاق می‌شود اعمّ از اینکه و هم باشد یا شکّ یا ظنّ یا علم عادی یا علم تقلیدی یا یقین تحقیقی.

و گاهی بر اعتقاد در راجح (برتر) اطلاق می‌شود ظنّ باشد یا علم عادی یا تقلید یا یقین. و گاهی از این سه معنی بر چیزی که مقابل ظنّ است اطلاق می‌شود و واضح است که این معنی مقصود نیست.

و گاهی بر یقین اطلاق می‌شود، یقین اگر به امور معاش و

---

(۱) سوره یوسف آیه ۱۰۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۵

زندگی بدون توجّه و ارتباط با آخرت باشد، چنانکه خدای تعالی فرموده است:

یَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غافِلُونَ «۱» (ظاهر زندگی دنیا را می‌دانند و از آخرت غفلت دارند) پس تفصیل آیات نسبت به این عالم محقّق نمی‌شود، زیرا او به جهت غفلتی که دارد آن آیه را از بین آیات درک نمی‌کند بلکه علم از او نفی می‌شود.

اگر یقین متعلّق به امور اخروی باشد از قبیل عقاید عقلی، و اعمال قلبی، و اخلاق نفسی، عبادات قالبی و اعمال مربوط به معاش که به اصلاح معاد منجر شود، در اینصورت یا این است که یقین مقرون عمل نیست و خیال استخدام نمی‌شود، بلکه خیال را در غرض‌های باطل و مقاصد فاسدش استخدام می‌کند و آلت دین را برای دنیا شریک قرار می‌دهد، اعمّ از اینکه خیال مقارن صورت عمل باشد چنانکه در عبادت کنندگان ریا کار است و یا نباشد چنانکه بی‌پروایان بدکار که از آنچه که عمل کرده‌اند، و از آنچه که در باره آنها گفته می‌شود یا گفته‌اند باکی ندارند این نوع یقین نیز نزد اهل اللّه علم حساب نمی‌شود، چون در آن علم اشتداد و اعتنا به معلوم بلکه اصلا توجّه به معلوم نیست، آیا نمی‌بینی قول خدای تعالی را وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ «۲» (همانا دانسته بودند که هر کس آنرا بخرد در

---

(۱) سوره روم آیه ۷

(۲) سوره بقره (۲)، آیه ۱۰۲

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۶

آخرت او را بهره‌ای نیست، و چه زشت است آنچه خود را بدان فروختند اگر می‌دانستند) که چگونه نخست علم را برای آنها اثبات کرده و سپس از آنها نفی نموده است و آن به این دلیل است که به مقتضای علم عمل نکردند.

و امّا اگر علم مقارن عمل باشد در جایی که مربوط به عمل می‌شود، و مقارن اشتداد در عمل و در چیزی که تعلّق به عمل ندارد هم باشد آن علم نفی نمی‌شود.

چه اگر خیال را استخدام کند و در مقاصد عقلی تابع مدرکات و قوا و سپس اعضا باشد، و قوا و اعضا از حضیض ابا و امتناع به اوج انقیاد و تسلیم و عقل ترقّی کند، و از مقام حصول صورت معلوم، به مقام حضور برسد به آن علم رسیده است، زیرا که علم مقتضی عمل است، و وقتی که مقارن مقتضای خودش باشد اشتداد پیدا می‌کند و توقّف نمی‌کند تا اینکه عالم به سبب معلوم محقّق شود، و علم و عالم و معلوم متّحد گردد.

در اینجاست که این عالم قدرت خدا و علم و حکمت او را در هر چیز مقدور می‌بیند، و لذا خدای تعالی تفصیل آیات از شکافتن دانه تا نجوم را سبب هدایت این عالم قرار داده است. و تحقّق علم و مراتب آن در سوره بقره در قول خدای تعالی:

لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ گذشت.

وَ هُوَ الَّذِی أَنْشَأَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ یعنی نفس آدم علیه السّلام به حبّ جسم یا نفس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به حبّ اسلام، یا نفس ولیّ علیه السّلام به حبّ ایمان، یا نفس کلّی یا ربّ النوع حیات حیوانی و به حبّ حیات انسانی.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۷

فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ در آرامگاه و ودیعتگاه (جهان و رحم) بیافرید.

این کلمه از جهت لفظ و معنی و اعراب، مجمل و متشابه است.

«مستقرّ» با فتح قاف اسم مفعول از «استقرّه» خوانده شده است، به معنی ثابت و ساکن، یا از «استقرّ» به معنی مستقرّ فیه است یعنی در آنجا قرار گرفته است یا اسم مکان، و یا مصدر میمی است، و همچنین است مطلب در لفظ «مستودع» و لفظ «مستقرّ» با کسر قاف نیز خوانده شده است که اسم فاعل از «استقرّ» به معنی «قرّ» باشد.

و معنی آیه این است که خداوند شما را ایجاد کرد، بعضی از شما را در موقعیّت ثابت و بعضی را در موقعیّت غیر ثابت قرار داد، یا بعضی در محلّ قرار، و بعضی در محلّ عدم قرار واقع شدید، یا اینکه برای شما قرار و یا بی‌قراری است، یا برای شما محلّ قرار است و برای شما محلّ عدم قرار است. یا در شما استقرار است و استقرار نیست، یا در شما محلّ قرار است و محلّ قرار نیست یا اینکه معنی به صورت اسم فاعل باشد یعنی قارّ و غیر قارّ که به معنی ثابت و غیر ثابت می‌باشد.

و صلب‌ها و رحم‌ها و بدن‌ها و دنیا و برزخ‌ها برای نطفه‌ها و نفوس و بدنها از یک وجه محلّ قرار است و از یک وجه محلّ عدم قرار، و بعد از قیامت به طور مطلق محلّ قرار می‌شود، و بدن‌ها و نفس‌ها و سینه‌ها و دلها از یک جهت محلّ قرار حیات حیوانی و انسانی و اسلام و ایمان و علوم است، و از جهت دیگر محلّ عدم قرار است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۸

قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ محقّقا این آیات را برای فهم کنندگان گسترانیدیم چون استدلال به ایجاد از یک نفس و استقرار در رحم که مستلزم تدبیر و حکمت خدای تعالی است، محتاج به کاربرد نوعی فطانت و زیرکی انسان است که بالاتر از علم است.

لذا علاوه بر آوردن کلمه «علم» کلمه يَفْقَهُونَ که به معنی فهم است، بیاورد.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۰۵- ۹۹

[سوره الأنعام (۶): آیات ۹۹ تا ۱۰۵] ..... ص : ۱۱۸

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ نَباتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنا مِنْهُ خَضِراً نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَراكِباً وَ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِها قِنْوانٌ دانِيَةٌ وَ جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنابٍ وَ الزَّيْتُونَ وَ الرُّمَّانَ مُشْتَبِهاً وَ غَيْرَ مُتَشابِهٍ انْظُرُوا إِلى ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ وَ يَنْعِهِ إِنَّ فِي ذلِكُمْ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۹۹) وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بَناتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يَصِفُونَ (۱۰۰) بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ صاحِبَةٌ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۰۱) ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۰۲) لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۰۳)

قَدْ جاءَكُمْ بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْها وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۱۰۴) وَ كَذلِكَ نُصَرِّفُ الْآياتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۱۰۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۱۹

ترجمه: ..... ص : ۱۱۹

و هم اوست خدایی که از آسمان باران را فرو بارد تا هر نبات را بدان برویانیم و سبزه‌ها را از زمین بیرون آریم دانه‌های بر روی هم چیده شده پدید آریم و از نخل خرما خوشه‌های پیوسته به هم برانگیزیم و باغهای انگور و زیتون و انار که برخی شبیه و برخی

نامشابه است خلق کنیم شما در باغهائی که میوه پدید آید و برسد به چشم خرد بنگرید که در آن آیات قدرت خدا برای اهل ایمان هویداست.

گروهی، اهریمنان را شریک خدا شمردند در صورتی که آنها آفریده خدا هستند.

و گروهی برای خدا پسران و دختران پنداشتند در صورتی که خدا از این همه نسبتها که بر او وصف کنند برتر و منزّه است،

اوست پدید آورنده آسمانها و زمین. چگونه وی را فرزندی تواند بود در صورتی که او را جفتی نیست و او همه چیز را آفریده است و به همه امور کلّی و جزئی عالم و داناست.

این است وصف پروردگار شما که خدائی نیست جز او و آفریننده هر چیز اوست پس او را بپرستید که او نگهبان همه موجودات است.

او را هیچ چشمی درک نمی‌کند و حال آنکه او بینندگان را مشاهده می‌کند و او نامرئی و به همه چیز آگاه است.

آیات الهی و کتب آسمانی که سبب بصیرت شماست البتّه از جانب خدا آمده است پس هر کس بصیرت یافت خود، سعادتمند شد آنکه کور بماند خود، به زیان افتاد و من نگهبان شما از عذاب خدا نیستم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۰

تفسیر ..... ص : ۱۲۰

وَ هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا از آسمان طبع، و آسمان ارواح و نبوّت و ولایت آب را فرو فرستاد تا برویانیم، التفات از غیب به تکلّم است تا اشعار به این باشد که اسباب طبیعی نزول آب از آسمان کافی است، و دیگر همیار نیازی نیست و به خلاف بیرون آوردن گیاه سبز تازه از دانه جامد خشک که غیر از اسباب طبیعی به همراهی مدبّری حکیم و توانا نیاز دارد.

بِهِ نَباتَ کُلِّ شَیْءٍ تا با آن هر نوع رویندهٔ از گیاه و حیوان پدید آید. یا مقصود نبات و گیاهی است که مناسب هر نوع از انواع حیوان و موجب رفع هر حاجت از انواع حاجت‌ها باشد.

فَأَخْرَجْنا مِنْهُ یعنی از نبات بر و شاخه خارج ساختیم.

خَضِراً وصف است مثل «اخضر» یا مقصود این است که به سبب وجود آب، زرع و گیاه سبز خارج ساختیم، و بنابراین از قبیل عطف تفصیل بر اجمال می‌شود.

نُخْرِجُ مِنْهُ یعنی از نبات یا از سبزی یا از جهت وجود آب از آن بیرون می‌آوریم.

حَبًّا مُتَراکِباً وَ مِنَ النَّخْلِ دانه متراکم را و از درخت خرما «من النّخل» خبر مقدّم است. (قنوان مبتدای مؤخر) مِنْ طَلْعِها بدل است، یا اینکه «من النّخل» عطف بر «نَباتَ کُلِّ شَیْءٍ» است به اینکه «من» تبعیضیّه جانشین اسم باشد، یا عطف است بر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۱

«منه» و «من طلعها» خبر مقدّم است، و جمله حال است یا مستأنف.

قِنْوانٌ دانِیَةٌ خوشه‌های خرما که دسترسی به آن نزدیک باشد قِنْوانٌ جمع (قنو) است مانند صِنْوانٌ جمع (صنو).

وَ خارج کردیم ما به سبب آن، یا از آن، یا خارج می‌سازیم از آن.

جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنابٍ وَ الزَّیْتُونَ وَ الرُّمَّانَ مُشْتَبِهاً باغهایی از انگور زیتون و انار که برخی در شکل و طعم و رنگ، به هم شباهت دارند.

غَیْرَ مُتَشابِهٍ انْظُرُوا إِلی ثَمَرِهِ و برخی نامشابه هستند، بنگرید به میوه هر یک.

(اذا اثمر و ینعه) یعنی به رسیدن آن میوه نظر افکنید تا بدانید که برای آن مدبّر حکیم و توانا هست، و اینکه حال شما مانند حال همان میوه است.

إِنَّ فِی ذلِکَمْ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ در آنها نشانه‌هایی است برای آنان که مؤثّرند به ایمان عامّ یا خاصّ، چون ایمان به تنهایی در استدلال به آنچه که ذکر شد کافی است اگر چه علم و فقه هم نباشد.

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَکاءَ الْجِنَّ لفظ «الجنّ» بدل از «شرکاء» است، یا مفعول اوّل است، و «للّه» حال از «شرکاء» است، و این بدان جهت است که بعضی ابلیس را از خدایان قرار می‌دهند، و بعضی قائل به ظلمت شده‌اند و مقصودشان کنایه از دار اجنّه و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۲

شیاطین است، و بعضی از آن مشرکین ارواح خبیثه را عبادت می‌کنند که عبارت از اجنّه و شیاطین است، آنان به این گمان هستند که آن ارواح، روحهایی هستند که بین خدا و بین خلق و خودشان (مشرکین) واسطه می‌باشند اعمّ از اینکه تصریح کنند که معبودهای آنان شیاطین و اجنّه هستند، یا تصریح نکنند، بلکه عبادت می‌کنند بت و درخت و ستاره و غیره اینها را که در پرستش معبودهای باطل جز جنّ کسی را عبادت نکنند چنانچه خدای تعالی فرموده:

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَةِ أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ «۱» (روزی که همه را گرد آوریم سپس به فرشتگان گوید: آیا اینها بودند که شما را می‌پرستیدند. آنها گویند تو منزّهی. چون تو صاحب اختیار ما هستی نه آنان، بلکه آنان جنّیان را می‌پرستیدند و بیشتر آنها به آن ایمان داشتند).

سرّ مطلب این است که جنّ که از پیروان ابلیس است معبودهای باطل را برای آنها زینت می‌دهد، پس آنها اطاعت می‌کنند و در نتیجه جنّ را عبادت می‌کنند بدون اینکه خودشان درک کنند.

وَ خَلَقَهُمْ جمله حالیه است به تقدیر «قد» یا اینکه اصلا احتیاج به لفظ «قد» نیست چون ماضی (خلق) به صورت گسترده و فصیح بدون «قد»،

---

(۱) سوره سبأ: آیات ۴۰ و ۴۱

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۳

حال واقع شده است، یعنی خداوند جنّ را خلق کرده است، و مخلوق نمی‌تواند مانند خالق معبود باشد، و محتمل است ارجاع ضمیر به (جاعلین) یعنی به کسانی که جنّ را معبود قرار داده‌اند باشد، یعنی کسی (جنّ) که خود خلق است، هرگز به خالق نمی‌ماند.

وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِینَ وَ بَناتٍ یعنی برای خدا از پیش خودشان بدون حقیقت و برهان فرزندان پسر و دختر قرار داده‌اند. پس گفتند ما فرزندان خداییم و مسیح فرزند خداست و عزیر فرزند خداست، و ملائکه‌ها دختران خدا هستند، و بین خدا و جنّ‌ها نسب قرار داده‌اند.

بِغَیْرِ عِلْمٍ یعنی بدون اینکه به آن علمی داشته باشند.

سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَصِفُونَ بَدِیعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یعنی آفریننده آسمانها و زمین است بدون اینکه به مادّه و مدّت مسبوق باشد، نه از اصلی آفریده شده است و نه نمونه و مثل برای آن بوده است. «بدعه» یعنی آن را ایجاد کرد و مانند «ابتدعه» و «بدیع» به معنی حادث است، هم لازم است و هم متعدّی، پس آسمانهای ارواح و زمینهای اشباح همه مخلوق خدا هستند.

أَنَّی یَکُونُ لَهُ چگونه می‌شود که برای او فرزند باشد.

وَلَدٌ وَ لَمْ تَکُنْ لَهُ صاحِبَةٌ یعنی نظیری برای او نیست و موجودی نیست که مخلوق خدا نباشد و شریک او باشد.

وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْءٍ پس نه چیزی همراه و دوست او، و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۴

نه فرزند او بوده است، بلکه همه مخلوق او هستند.

وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ پس احتياجى به فرزند و و كيل در استعلام حال بعضى اشياء ندارد.

ذلِكُمُ يعنى آنكه داراى اوصاف ذكر شده است از قول خدا: إِنَّ اللَّهَ فالِقُ الْحَبِّ .... تا اينجا. و آوردن اسم اشاره بعيد كه به كسى كه موصوف به آن اوصاف است اشاره مى‌كند، براى تعليم و براى حضور آن اوصاف در ذهن است و نيز براى اشاره به علّت انّيّت خداى تعالى به طريق برهان (ان) است، و تكرار براى جايگزين شدن در ذهن‌هاست.

اللَّهُ يعنى آنچه كه «اللّه» ناميده مى‌شود و بر زبانهاى شما دور مى‌زند، و آن كه به اين اوصاف موصوف است يك حقيقت وجودى است، پس آنچه كه «اللّه» ناميده مى‌شود حقيقتى است ثابت و تحقّق يافته.

رَبُّكُمْ اشاره به قيّوميّت و ربوبيّت خداست، و مخصوص به نوع انسان مى‌باشد.

اللَّهُ رَبُّكُمْ لا إِلهَ نفى شريك براى خداست در خدا بودن.

هُوَ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ نفى دوّمى از خداى تعالى است، زيرا هر چيزى كه شىء ناميده مى‌شود مخلوق خداى تعالى و به سبب وجود خداست كه موجوديّت يافته است، و چون وجود يكى است پس وجود ديگرى را نمى‌توان تصوّر كرد.

فَاعْبُدُوهُ يعنى پس از آنكه انيّت و ربوبيّت ثابت شد و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۵

اينكه دوّمى (همتايى) براى او نيست پس شايسته است كه عبادت براى او باشد، پس او را عبادت كنيد.

وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ او نگهبان هر چيز است و در تدبير اشياء احتياج به و كيل و واسطه از قبيل فرزند و غير آن ندارد، چون به همه احاطه دارد.

در اينجا اين سؤال به ذهن خطور مى‌كند كه با احاطه‌اى كه خداوند دارد آيا درك مى‌شود؟ پس خداوند در مقام جواب فرمود:

لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ يعنى چشمها او را درك نمى‌كنند نه چشمهاى بدنها و نه چشم‌هاى دلها، چون خداى تعالى محيط است و محاط نمى‌تواند محيط را درك كند، و لكن دلها مى‌توانند با حقيقت ايمان او را درك نمايند.

وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصارَ خدا چشم‌ها را درك مى‌كند زيرا شأن محيط، ادراك محاط است.

وَ هُوَ اللَّطِيفُ خداوند آنقدر لطيف است كه ديده‌ها از جهت قصورشان، از درك آن قاصرند.

الْخَبِيرُ آگاه به اشياء است كه از جمله آنها ديدن است، و مانند اين سخن را در علم بديع «تشابه اطراف» مى‌نامند.

قَدْ جاءَكُمْ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: وقتى كه ديده‌ها او را درك نكنند آيا ادراك او ممكن است؟

فرمود:

براى شما بَصائِرُ آمد، بصائر جمع بصيرت است مانند

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۶

ابصار كه جمع بصر است، و بصيرت براى قلب مانند چشم براى بدن است و بر قوّه‌اى كه به وسيله آن معقولات درك مى‌شود، و بر ادراك معقولات و بر دليل و حجّت‌هايى كه موجب آن ادراك مى‌شوند اطلاق مى‌گردد و مقصود از «بصائر» در اينجا همين معنى است، و آن اعمّ از انبياء و اوليا و معجزات و كرامات و سيره و اخلاق و كتب و شرايع آنهاست و اعمّ از بلاها و واردات و عبرت‌ها و آياتى است كه براى افراد خاصّ يا براى عموم بندگان است. اين معنى بصائر در آفاق بود.

و امّا در انفس، و آن عبارت است از عقول و باز دارنده‌ها و نفوس و خطورات و الهامات و خوابها خصوصا خوابهاى صادق، كه آن بهترين دليل در عالم صغير بر وجود آخرت و بقاى آن است، و بهترين دليل وجود هر جزئى از اجزاى عالم طبع در آخرت، گذشته‌ها و آينده‌هايش مى‌باشد، و اين دليل وافى براى هر صاحب بصيرت است بر اينكه نفس‌ها بعد از فناى بدن‌ها باقى مى‌ماند. پس همه اينها «بصائر» محسوب مى‌شود.

مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ كه از طرف پروردگار شما است پس هر كس آن بصيرت‌ها را از اسما و صفات خدا و از امور آخرت ببيند. فَلِنَفْسِهِ به سوى خودش مى‌باشد.

وَ مَنْ عَمِيَ و هر كس كور بماند و نبيند فَعَلَيْها پس به ضرر خودش خواهد بود.

وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ و من محافظ شما نيستم. اين جمله حكايت قول نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است به تقدير قول، يا از جانب

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۷

خداست و لكن اشاره به اين است كه حفظ و تدبير خدا بر بندگان موكول به پيش بودن استعداد و استحقاق بر عنايت خداوند است تا اينكه بندگان بر او احتجاج نكنند.

وَ كَذلِكَ نُصَرِّفُ الْآياتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ و همچنين ما در آيات قرآن (به انواع بشارت و وعده و وعيد و لطيف و معانى) تصرّف كنيم تا وسيله هدايت شود باز كافران نادان ايمان نياورده گويند: اينها را تو به درس آموخته‌اى و ما آيات را براى آنان كه اهل دانشند بيان مى‌كنيم.

وَ كَذلِكَ يعنى همچنين است تصرّف در آيات و حجّت‌ها كه آنها را بر حسب معنى در قالب الفاظى آورديم كه دسترسى به آن آسان باشد.

نُصَرِّفُ يعنى پشت سر هم تصرّف مى‌كنيم.

الْآياتِ آيات آفاقى و انفسى در عالم و در نفوس و در الفاظ تا گروهى كور شوند، و گروهى بينا و بصير گردند.

وَ لِيَقُولُوا تا گروه عوام بگويند.

«لام» براى بيان عاقبت است.

«درست» «درست» و «دارست» به صورت معلوم با «تاء» خطاب خوانده شده است، يعنى خواندى و مذاكره نمودى و آموختى، و «درست» با تاء تأنيث با فتح راء و ضمّ آن، و «دارست» با تاء تأنيث، و «درست» به صورت مجهول و با تاء تأنيث، و «درسن» با نون جمع مؤنّث، و «دارسات» به صورت جمع اسم فاعل خوانده شده است، و همه اينها از «الدّروس» بمعنى «الاندراس» است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۸

و ممكن است كه «درست» به صورت مجهول به معنى «قرئت» باشد، و «درس» به صورت معلوم غايب خوانده شده است، به اين معنى كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله اين آيات را ياد گرفته است. و «درس» به هر يك از دو معنى، هم لازم و هم متعدّى مى‌باشد.

وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ و بدين وسيله آن آيات را براى كسانى كه دانش و فهم دارند روشن مى‌سازيم.

ترجمه و تفسير آيات ۱۱۲- ۱۰۶

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱۰۶ تا ۱۱۲] ..... ص : ۱۲۸

اشاره

اتَّبِعْ ما أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۶) وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكُوا وَ ما جَعَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۷) وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۰۸) وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِها قُلْ إِنَّمَا الْآياتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ ما يُشْعِرُكُمْ أَنَّها إِذا جاءَتْ لا يُؤْمِنُونَ (۱۰۹) وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ كَما لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱۰)

وَ لَوْ أَنَّنا نَزَّلْنا إِلَيْهِمُ الْمَلائِكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ الْمَوْتى وَ حَشَرْنا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ

(۱۱۱) وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً وَ لَوْ شاءَ رَبُّكَ ما فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَ ما يَفْتَرُونَ (۱۱۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۲۹

ترجمه: ..... ص : ۱۲۹

ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله هر چه از خدا به تو وحی می‌شود پیروی کن که خدایی جز خدای یگانه نیست و از مشرکان روی بگردان.

و اگر خدا می‌خواست آنها را از شرک باز می‌داشت و ما تو را نگهبان ایشان نکردیم و تو و کیل آنها نخواهی بود،

شما مؤمنان معبودان کسانی را که غیر خدا را می‌خوانند دشنام مدهید تا مبادا آنها هم از روی دشمنی و نادانی خدا را دشنام دهند و همچنین ما عمل هر قومی را در نظرشان زینت داده‌ایم. پس بازگشت آنها به سوی خداست. و خدا آنان را به کردارشان آگاه می گرداند.

و به خدا به سخت‌ترین سوگند یاد کردند که البتّه اگر آیتی بیاید ایمان آورند بگو ای پیغمبر آیات از طرف خداست (و در اختیار من نیست) و چگونه شما مؤمنان به گفته این کافران مطمئن می‌شوید. آنها همان مردم معاندند که اگر آیتی آید هرگز بدان ایمان نمی‌آورند.

و ما، دل و دیده آنان را چون اوّل بار ایمان نیاوردند، اکنون از ایمان بگردانیم و آنها را به حال سرکشی و طغیان وا می گذاریم تا به ورطه گمراهی فرو مانند.

و چون در کفر ثابتند اگر فرشتگان را بر آنها فرستیم و مردگان را بر آنها برانگیزانیم باز ایمان نخواهند آورد مگر به مشیّت خدا و لکن اکثر مردم نمی‌دانند.

و همچنین (که تو به دشمن مبتلایی) ما در برابر هر پیامبری دشمنانی از شیطانهای انس و جنّ قرار دادیم که آنها برخی با برخی دیگر سخنان آراسته ظاهر و فریبنده اظهار کنند و اگر خدا می‌خواست چنین نبود، پس آنها را با دروغشان واگذار.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۰

تفسیر ..... ص : ۱۳۰

اتَّبِعْ ما أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ پیروی از وحی بکن نه از هواهای مشرکین.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ بیان آنان چیزی است که وحی شده است، یا جمله معترضه است برای تعلیل.

وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ و از آنها باکی نداشته باش، و پیرو هواهای آنها نباش، و بر آنها اندوهناک مباش چون آنها مشرکند، و مقصود عمده، مشرکین به ولایت است.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكُوا وَ ما جَعَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ تو و کیل آنها نیستی تا بر آنان اندوهناک شوی، بلکه تو فقط بیم دهنده‌ای.

وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عاید موصول محذوف است، و فاعل «یدعون» ضمیر است که به مشرکین بر می گردد، و مقصود این است که دشنام ندهید کسانی را که منحرفین از علی علیه السّلام آنان را فرا می‌خوانند از قبیل کسانی که کفّار آنها را برای خود امام نصب کردند در حالیکه آنها بعضی از غیر خدا هستند. و این نهی در باره مؤمنین تا انقراض عالم جریان دارد، یا

اینکه ضمیر عاید فاعل «یدعون» است، و مفعول آن محذوف است، یا اینکه «من» تبعیضیّه جانشین مفعول است.

فَیَسُبُّوا اللَّهَ پس آنها هم علی را دشنام بدهند، زیرا او مظهر خداست، و دشنام به او دشنام به خداست، و دشنام خدا جز در مظاهر او متصوّر نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۱

عَدْواً یعنی ظلم به علی علیه السّلام یا تجاوز از حقّ در دشنام دادن علی علیه السّلام بِغَیْرِ عِلْمٍ به دلیل عدم آگاهی به این است که علی علیه السّلام مظهر خداست، از امام صادق علیه السّلام نقل شده که از او از این آیه سؤال شد فرمود: آیا دیدی کسی را که به خدا دشنام بدهد؟ پس گفته شد: نه، چگونه می‌شود؟

فرمود: هر کس که ولی خدا را دشنام دهد خدا را دشنام داده است، و از ائمّه علیهم السّلام اخبار زیادی به همین مضمون وارد شده است.

و آنچه که ما ذکر کردیم خلاصه مقصود بود، و تعمیم آن نسبت به هر مشرک و هر مدعوّی جز خدا، برای هر نبی و وصیّ و برای هر مؤمن مخفی نیست.

کَذلِکَ اینچنین است راضی بودن شما به آنچه هر یک از شما می‌خوانید و راضی نشدن به آنچه که دیگران می‌خوانند.

زَیَّنَّا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ از زمان آدم علیه السّلام تا الآن برای هر امّتی و گروهی از فرقه‌های مختلف چه بر حقّ باشند یا بر باطل، عملشان را زینت دادیم.

در ضمن قول خدای تعالی قُلْ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ گذشت که فاعل در وجود به صورت مطلق تنها خدای تعالی است، و از موجودات جز استعداد و قبول چیزی نیست، و اینکه فعل خدای تعالی یا بدون واسطه است یا با واسطه‌ها، و اینکه مظاهر قهر خدای تعالی از جمله واسطه‌های اوست، و اینکه شیطان از ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۲

مظاهر قهر اوست، پس نسبت دادن تزیین به خدای تعالی در اعمال بد، و به شیطان درست است از باب اینکه شیطان مباشر نزدیک و علّت قریب است، و این رابطه، رابطه شیء مستعدّ نسبت به تصرّف کننده است.

ثُمَّ إِلی رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ پس بازگشت آنها به سوی ربّ آنهاست، در گذشته بیان شد که ربّ مضاف عبارت از ولایت مطلقه است و اینکه مظهر اتمّ آن علی علیه السّلام است، و اینکه بازگشت همه به ولایت است که آن فعل خدای تعالی و ظهور اوست، نه اینکه بازگشت به غیب مطلق باشد که در آنجا نه رجوع کننده‌ای هست و نه بازگشتی.

فَیُنَبِّئُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ پس خداوند به آنها از آنچه که عمل می‌کردند از خیر و شرّ، خبر می‌دهد.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَتْهُمْ آیَةٌ یعنی آیتی بیاید که آنها پیشنهاد کرده‌اند.

لَیُؤْمِنُنَّ بِها که البتّه ایمان می‌آورند به آیتی که آورده می‌شود و اینکه آن آیت از طرف خداست، با اینکه ایمان می‌آورند به محمّد صلّی اللّه علیه و آله به سبب آن آیت، و این حکایت قول باطل آنهاست که ناشی از حیله‌های نفس است، زیرا که نفس همانند زن خبیثی است که دائما دنبال بهانه‌های فاسد و فرار از قبول حکم همسر است، و با گناهان خود دیگری را متّهم می‌کند.

قُلْ ای محمّد به آنان یا به مؤمنین که طمع در ایمان آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۳

دارند و از تو می‌خواهند پیشنهادهای آنانرا بیاوری، بگو:

إِنَّمَا الْآیاتُ عِنْدَ اللَّهِ آیت‌ها نزد خداست و به اختیار من نیست.

وَ ما یُشْعِرُکُمْ ما استفهامیّه است برای استفهام انکاری، و خطاب برای مؤمنینی است که از باب حرص و طمع در ایمان، آنها می‌خواهند پیشنهادات آنها را بیاوری. یا خطاب به کافرین است که سوگند یاد کرده‌اند بطریق التفات از غیبت به خطاب، یا اینکه

«ما» نافیه و فاعل «یشعرکم» ضمیری است که به خدا بر می‌گردد، و آن عطف بر «انّما الایات» است، یا حال است و معمول «عند اللّه» (عند اللّه عامل است) و از جمله بیان قول است، یا عطف بر «اقسموا» و از قول خداست «أَنَّها إِذا جاءَتْ» با فتح همزه «انّ» خوانده شد تا با ما بعدش معمول «یشعرکم» باشد بدون واسطه حرف یا به تقدیر «باء» یا اینکه «انّ» به معنی «لعلّ» است، و با کسر همزه خوانده شده است که در این صورت جمله مستأنف می‌شود.

لا یُؤْمِنُونَ به صورت غیبت و خطاب هر دو خوانده شده، و لفظ «لا» زایده یا اصل است.

وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ عطف است بر «لا یؤمنون» از قبیل عطف سبب بر مسبّب یا عطف مسبّب بر سبب.

و فؤاد اطلاق می‌شود بر قلب گوشتی و بر نفس انسانی، و بر لطیفه سیّاره انسانی، و بر قلب که آن مرتبه‌ای از مراتب انسان و بر جهت روحانیّت انسان است.

وقتی این را دانستی، بدان که روحانیّت انسان یعنی قلب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۴

او مانند بدنش راست قامت آفریده شده است و به طور قائم قرار گرفته است. امّا وارونه بودن قلب به علّت وابستگی‌اش به مشتهیات حیوانی، و راست بودن آن به علّت وابستگی‌اش، به اقتضای انسانیّت انسان می‌باشد. و راست بودن ابصار (دیدها) عبارت است از ادراک آنچه موافق آخرت است از هر چیزی که بصر یا بصیرت، آن را درک می‌کند، و تقلیب (وارونه) بودن آن سبب ادراک مقتضیات حیوانی، و احتجاب از عبرت گرفتن به مدرکات است.

کَما لَمْ یُؤْمِنُوا بِهِ یعنی به آنچه که نازل شده است از آیات، یا به قرآن، یا به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به آن ایمان نیاوردند.

أَوَّلَ مَرَّةٍ یعنی قبل از اینکه آنها پیشنهاد کنند، یا اوّلین بار که آیه نازل شد، یا در عالم ذر، یا اوّل دعوت.

وَ نَذَرُهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ متعلّق به «نذرهم» یا به قول خدا یَعْمَهُونَ است، یعنی در گمراهی تردّد کرده، سرگردان می‌شوند، «نقلّب» و «نذرهم» به صورت متکلّم و غایب خوانده شده، و «تقلّب» با تاء تأنیث به صورت مجهول نیز خوانده شده است.

وَ لَوْ أَنَّنا نَزَّلْنا إِلَیْهِمُ الْمَلائِکَةَ ردّ پیشنهادات آنهاست و منع رسول صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین است از آوردن به چیزی از آن پیشنهادها، چون آنها چنانکه نقل شده است گفتند: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیامبران گذشته دارای آیاتی بودند، پس پیامبر فرمود:

چه آیتی دوست دارید که من هم آنرا بیاورم، گفتند: کوه صفا را برای ما طلا کن، و بعضی از مردگان ما را برانگیز تا در باره تو از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۵

آنها سؤال کنیم، ملائکه را به ما نشان ده که به تو گواهی دهند، یا خدا و ملائکه را آشکارا پیش ما بیاور، و مسلمانانی نیز از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند که به پیشنهاد آنان عمل کند.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خواست به آنها جواب دهد که جبرئیل نازل شد و گفت: اگر تو درخواست کنی خدا اجابت می‌کند، و لکن اگر ایمان نیاورند اگر خواستی آنها را عذاب می‌کنم و اگر خواستی آنها را رها می‌کنم تا توبه کننده‌ای از آنها توبه کند، رسول خدا فرمود: بلکه توبه کننده‌ای از آنان توبه کند.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: که اگر ما ملائکه را هم به سوی آنها بفرستیم.

وَ کَلَّمَهُمُ الْمَوْتی و مردگان نیز در باره رسالت تو با آنان سخن بگویند.

وَ حَشَرْنا عَلَیْهِمْ کُلَّ شَیْءٍ قُبُلًا و همه چیز را در مقابل آنها جمع کنیم، قبل جمع قبیل به معنی کفیل، یا جمع قبیل که جمع قبیله به معنی جماعت از مردم است، یا اینکه آن مصدر است به معنی معاینه و مقابله و معنی آن این است که اگر ما جمع کنیم بر آنها هر آیتی را و در مقابل آنها قرار دهیم که ببینند، یا اگر جمع کنیم هر چیزی را از خدا و ملائکه و غیر آنها که کفیل چیزی باشند که به

آن بشارت داده شده‌اند یا انذار گذشته‌اند، یا اینکه (قبل) به معنی جماعت‌ها و گروه‌ها باشد، و حمل جمع بر کُلَّ شَیْءٍ به اعتبار عموم آن است.

ما کانُوا لِیُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ آنها ایمان نخواهند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۶

آورد مگر اینکه خدا بخواهد. ردّ سببیّت اسباب ظاهری برای ایمان و اثبات سببیّت مشیّت برای آن است، و منع نظر کردن مؤمنین و مشرکین است از نظر کردن به واسطه و غفلت آنان از سببیّت مشیّت، و پیشنهاد و آرزوی معجزه نمودن آنها، بدین ترتیب که واسطه‌ها اسباب نیستند بلکه آنها مظاهر مشیّت خدا هستند، و سبب هر مسبّبی همان مشیّت است که اگر خدا بخواهد هر نفسی را بدون واسطه هدایت می‌کند، و اگر نخواهد، اگر چه هر واسطه‌ای برای هدایت فراهم گردد هدایت نمی‌کند.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ یعنی اکثر مؤمنین، یا مشرکین، یا همه آنان.

یَجْهَلُونَ نمی‌دانند که مشیّت سبب ایمان است نه معجزه پیشنهادی و درخواستی، و چون نمی‌دانند پیشنهاد معجزه و آرزوی آن می‌کنند. و ممکن است مفعول فعل نسبی باشد و معنی آن این است که بیشتر آنان جاهل و نادانند.

وَ کَذلِکَ چنانکه برای تو دشمنی از قوم خودت قرار دادیم.

جَعَلْنا لِکُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا برای هر پیامبر نیز دشمنی قرار دادیم، یعنی بر دشمنی قومت با تو، اندوهناک مباش که سنّت ما طبق حکمت ما بر این جاری شده است که برای هر پیامبری دشمنی قرار دهیم، تا تکمیل آنان و اصلاح امّت آنها باشد، و سبب جدایی منافق از موافق گشته، و فضایل آنان بر زبان کسانی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۷

ظاهر گردد که به آنها حسودی می‌کنند.

زیرا که فضل و برتری محسود بیشتر اوقات بر زبان حسد کننده ظاهر می‌شود، تا اینکه به سبب دشمنی معاندین بر طالبین دین احتجاج گردد، چون معاند انبیا به سبب دشمنی جز پیروی هوی و اراده دنیا و پشت کردن و به آخرت اظهار نمی‌کند، زیرا که پیامبران در امور دنیا با کسی معارضه نمی‌کنند، بلکه مردم را در کمال دلسوزی به آخرت دعوت می‌کنند. این سخن دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و سایر مؤمنین است.

و (عدو) ضدّ (صدیق) یعنی دشمن ضدّ دوست است، و واحد و کثیر، و مذکّر و مؤنّث در آن مساوی است، و لذا از آن جمع بدل آورده شده است، مانند این قول خدای تعالی:

شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ بدان که انسان و همه عالم طبع بین دو عالم علوی و سفلی واقع شده است چنانکه گذشت، و اهل هر دو عالم یک جهت تسلّط و تصرّف در انسان را دارند، و عالم طبع و عالم سفلی خواسته شیاطین و جنّ و دار اشقیا و جحیم آنهاست، و عالم علوی نزدیک به عالم طبع مقرّ ملائکه صاحبان با بال است نه ملائکه مقرّبین که عالم آنها بالاتر از این است.

و انسان قابل تصرّف اهل هر دو عامل است، و برای او امکان توجّه به هر دوی آنها وجود دارد، پس کسی که با سوء اختیار خود به عالم سفلی توجّه کرد و تصرّف شیاطین و جنّ را قبول کرد، و در این قبول متمکّن شد، استعداد قبول تصرّف

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۸

ملائکه در او باقی نماند و مظهر شیاطین می‌شود، و محلّ تحقّق شیاطین می‌گردد به نحوی که در وجودش جز شیاطین چیزی محقّق نمی‌شود، و فعل او فعل شیطان، و امر او امر شیطان، و اخلاق او اخلاق شیطان می‌شود، چنانکه در فارسی گفته شده است.

چون پری غالب شود بر آدمی گم شود از مرد وصف مردمی

هر چه گوید او، پری گفته بود زین سری نه، زان سری، گفته بود

«مولوی» و با اینحال اگر بعضی از اوصاف انسان در او باقی باشد شیطان انس است و گر نه شیطان جنّ می‌شود. و محتمل است که مقصود از شیطان جنّ، جنّ‌هایی باشند که از طریق باطن اذیّت می‌رسانند، و بر هر تقدیر مقصود چنانکه در خبر آمده است، کنایه از حبتر و زریق است. و کسی که با توفیق خدا توجّه به عالم علوی پیدا کند و تصرّف اهل آن عالم را قبول کند و در این مورد متمکّن شود به نحوی که استعداد تصرّف شیطان در او باقی نماند مظهر ملائکه بلکه مظهر خدا می‌شود، و فعل و قول و اخلاق او ظهور افعال و اقوال و اخلاق ملائکه می‌شود.

چنانکه گفته شده است:

چون پری را این دم و قانون بود کردگار آن پری، خود چون بود

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۳۹

پس خداوند پری و آدمی از پری کی باشد او آخر کمی

«مولوی» و از امام صادق علیه السّلام است: کسانی را که خداوند از اهل صفت حقّ قرار ندهد، آنان از شیاطین انس و جنّ هستند.

یُوحِی یعنی القا می‌کند، یا از طریق باطن، شیاطین جنّ به شیاطین انس وحی می‌کنند.

بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ یعنی گفتار کاذب و دروغ را با فریب و مکر، زیبا نشان می‌دهند.

غُرُوراً یعنی وحی غرور، یا برای غرور، یا در حال غرور.

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ ما فَعَلُوهُ پس نسبت به کاری که کرده‌اند ناراحت نباش که آن به سبب مشیّت ما بوده است، و در آن مصالح و حکمت‌هایی برای شماست.

فَذَرْهُمْ پس آنان را واگذار بدون اینکه متعرّض ردّ و قبول آنها باشی.

وَ ما یَفْتَرُونَ واگذار تا آنچه را که می‌خواهند بگویند تا حکمت‌ها و مصلحت‌های ما جریان پیدا کند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۲۱- ۱۱۳

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۱۳ تا ۱۲۱] ..... ص : ۱۳۹

اشاره

وَ لِتَصْغی إِلَیْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ لِیَرْضَوْهُ وَ لِیَقْتَرِفُوا ما هُمْ مُقْتَرِفُونَ (۱۱۳) أَ فَغَیْرَ اللَّهِ أَبْتَغِی حَکَماً وَ هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ إِلَیْکُمُ الْکِتابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّکَ بِالْحَقِّ فَلا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِینَ (۱۱۴) وَ تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ صِدْقاً وَ عَدْلًا لا مُبَدِّلَ لِکَلِماتِهِ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۱۱۵) وَ إِنْ تُطِعْ أَکْثَرَ مَنْ فِی الْأَرْضِ یُضِلُّوکَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ (۱۱۶) إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ یَضِلُّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ (۱۱۷)

فَکُلُوا مِمَّا ذُکِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَیْهِ إِنْ کُنْتُمْ بِآیاتِهِ مُؤْمِنِینَ (۱۱۸) وَ ما لَکُمْ أَلَّا تَأْکُلُوا مِمَّا ذُکِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ قَدْ فَصَّلَ لَکُمْ ما حَرَّمَ عَلَیْکُمْ إِلَّا ما اضْطُرِرْتُمْ إِلَیْهِ وَ إِنَّ کَثِیراً لَیُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَیْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِینَ (۱۱۹) وَ ذَرُوا ظاهِرَ الْإِثْمِ وَ باطِنَهُ إِنَّ الَّذِینَ یَکْسِبُونَ الْإِثْمَ سَیُجْزَوْنَ بِما کانُوا یَقْتَرِفُونَ (۱۲۰) وَ لا تَأْکُلُوا مِمَّا لَمْ یُذْکَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ وَ إِنَّ الشَّیاطِینَ لَیُوحُونَ إِلی أَوْلِیائِهِمْ لِیُجادِلُوکُمْ وَ إِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّکُمْ لَمُشْرِکُونَ (۱۲۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۰

ترجمه: ..... ص : ۱۴۰

تا به گفتار فریبنده آن اهریمنان، آنان که به آخرت ایمان نیاوردند، گوش فرا دهند (و بدان دل سپرند) و بدان خشنود باشند تا اینان (که پیرو اهریمنند) نیز در آن عاقبت بد که اهریمنان راست درافتند.

آیا من غیر خدا حاکم و داوری بجویم و حال آنکه او خدایی است که کتابی که همه چیز در آن بیان شده است به شما فرستاد و آنان که به آنها کتاب فرستادیم (یهود و نصاری) می‌دانند که این قرآن از خدای تو بر تو به حقّ فرستاده شده است، پس در آن البتّه شک و تردید بخود راه مده

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۱

کلام خدای تو از روی راستی و عدالت به حدّ کمال رسید و کسی در کلمات آن تغییر و تبدیل نتواند داد، او خدایی است که به گفتار و کردار خلق شنوا و داناست.

و اگر از اکثر مردم روی زمین پیروی کنی ترا از راه خدا گمراه خواهند کرد، که اینان جز از پی گمان نمی‌روند و جز اندیشه باطل و دروغ چیزی در دست ندارند.

همانا خدای تو به حال آن کس که از راه او گمراه شده است و به حال آنانکه به راه او هدایت یافته‌اند، داناتر است.

پس شما مؤمنان چنانچه به آیات خدا ایمان دارید از آنچه نام خدا بر آن ذکر شده تناول کنید،

چرا از آنچه نام خدا بر آن ذکر شده نمی‌خورید در صورتی که آنچه را که خدا بر شما حرام کرده مفصّلا بیان داشته است که از آنها هم به هر چه ناچار شوید باز حلال است و بسیاری به هوای نفس خود از روی نادانی به گمراهی می‌روند همانا خداوند به تجاوزکنندگان از حدود او (و عقاب آنها) داناتر است.

هر گناه و کار زشت را در ظاهر و باطن ترک سازید که محقّقا هر کس کسب گناه کند به زودی به کیفر آن خواهد رسید

و از آنچه نام خدا بر آن ذکر نشده است مخورید که آن تباهکاری است و بدانید که اهریمنان سخت به دوستان خود وسوسه کنند تا شما به جدل و منازعه برخیزید و اگر از آنها پیروی کنید مانند آنان مشرک خواهید شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۲

تفسیر ..... ص : ۱۴۲

وَ لِتَصْغی إِلَیْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عطف بر محذوف (کلمه وحی) است چنانکه ذکر کردیم، یا عطف بر «غرورا» است. و در نتیجه دلهای کسانی که به آخرت ایمان ندارند.

وَ لِیَرْضَوْهُ وَ لِیَقْتَرِفُوا به آنها متمایل می‌گردد و به آن راضی می‌شوند و هر گناهی بخواهند انجام می‌دهند یعنی اکتساب می‌کنند.

ما هُمْ مُقْتَرِفُونَ تا از مؤمنینی جدا شوند، و ایمان مؤمنین را به سبب ایذای آنها، خالص سازند.

أَ فَغَیْرَ اللَّهِ أَبْتَغِی حَکَماً به تقدیر «قل» یا به تقدیر «قال» یا «یقول» یا «یقال» جواب سؤال مقدّر است. آیا غیر خدا را به داوری بخواهم؟! وَ هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ إِلَیْکُمُ الْکِتابَ کتاب یعنی قرآن یا نبوّت.

مُفَصَّلًا وَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّکَ یعنی کسانی که نبوّت را به آنها دادیم به سبب تسلیم احکام نبوّت و قبول آن، و به آنها که کتاب نبوّت را به صورت کتاب آسمانی دادیم، مانند اهل دو کتاب تورات و انجیل، می‌دانند که قرآن یا کتاب نبوّت و یا کتاب ولایت تو، از جانب پروردگارت نازل شده است چون نبوّت و ولایت روح قرآن است.

بِالْحَقِّ و در حالیکه متلبّس به حقّ است که آن ولایت

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۳

است، یا به سبب حقّ، یا با حقّ (و همراه آن).

فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ تا از شک کنندگان نباشی، منظور دیگرانند (نه حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله) آن از قبیل این مثل است که می گوید به تو می گویم تا کنیز بشنود (به در می گویم که دیوار بشنود- مثل فارسی).

وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ کلمه ربّ عبارت از مشیّت است که آن ولایت مطلقه است، و تمامیّت کلمه ربّ به سبب ظهور ولایت مطلقه در اینعالم است، و ظهور ولایت به نحو اطلاق محقّق نمی‌شود مگر به سبب محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام زیرا اگر ولایت سایر انبیا و اولیا مقیّد و جزئی است، از ولایت علی علیه السّلام که ولایت مطلقه کلی است اقتباس شده است.

صِدْقاً وَ عَدْلًا عدل ضدّ ظلم است، و آن دادن حقّ بر هر صاحب حقّی است، چنانکه جور و ظلم منع کردن مستحقّ از حقّ خودش می‌باشد، و عدل به معنی استقامت ضدّ اعوجاج و کجی است، و به معنی حد وسط در امور است، و اعتبار «عدل» به هر یک از معانی صحیح است.

لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ پس باکی نداشته باش به آنچه می گویند، و ناراحت نباش به دروغی که می گویند.

وَ هُوَ السَّمِيعُ او آنچه را که در باره علی علیه السّلام می گویند، می‌شود، و می‌تواند از جریان آنچه می گویند و از اظهار آنچه که می‌خواهند، منع کند.

الْعَلِيمُ و حال هر یک و استحقاق آنها را می‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۴

وَ إِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ و اگر از اکثر مردم روی زمین پیروی کنی، ترا از راه خدا گمراه گردانند، زیرا اکثر مردم سرهایشان رو به پایین و وارونه است، و از ولایت که راه خداست منحرفند و به عالم پایین که عالم شیاطین و ارواح خبیثه است و اطاعت از آنها شخص را به انحراف می کشاند توجّه دارند البتّه منظور انحراف به چیزی است که به او توجّه کرده‌اند.

و آن کنایه از امّت است، و اینکه گفت: بیشتر مردم روی زمین بدان جهت است که انسان سه صنف است:

۱- صنفی که از زمین طبیعت به سوی آسمان ارواح عروج کرده‌اند و شأن آنها اطاعت و تسلیم به صاحب رسالت و ولایت کلّی است، نه استقلال و مطاع بودن.

۲- صنفی که در زمین طبیعت توقّف کرده‌اند ولی آمادگی و استعداد عروج به عالم ارواح را دارند، اینان اگر چه در زمین طبع هستند ولی موافقت با آنها موجب گمراهی و گم شدن از توجّه به عالم ارواح نمی‌شود.

۳- صنفی در زمین طبع توقّف کرده‌اند که سرهایشان به طرف پایین است و متوجّه عالم شیاطین می‌باشند، و اینان بیشتر مردمان روی زمین هستند که طاعت و موافقت آنان موجب انحراف از ولایت است.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ظنّ از صفات نفس است، زیرا که علوم نفس اگر چه یقینی بوده و ادراکاتش ظنّی نباشد، ولی آن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۵

علوم از ظنون محسوب می‌شود و مبتنی بر گمان است نه علوم، زیرا این مطلب را بارها در گذشته گفتیم که علم آن چیزی است که وجه آن به سوی بالا باشد و در اشتداد باشد، در حالیکه وجه علم نفس که مطیع نباشد به سوی پایین بوده و در تزلزل می‌باشد.

پس معنی آیه این است که آنها پیروی نمی کنند مگر ادراکات نفسانی را که مبادی آرای پست و هواهای خبیث است.

و از سوی دیگر چون علم النّفس (دانشهای مربوط به روح و روان) با معلومات نفس (آگاهیهای ذهنی) تفاوت دارد، لذا انفکاک آن دو جایز است، و حکم آن علوم، در حکم، در مغایرت ظنون با مظنونات است، و انفکاک آن دو از یکدیگر رواست.

وَ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ «خرص» عبارت است از تخمین و کذب و ظنّ، و در اینجا مقصود ظنّ است، یعنی جز از ظنّ پیروی نمی کنند، و اصلا آنها علمی ندارند که امکان پیروی از علم در باره آنها قابل تصوّر باشد.

زیرا که آنان در مرتبه نفس رو به پایین از ظنون تجاوز نمی کنند، و برای آنها علم محقّق نمی‌شود.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ یَضِلُّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ پس آنچه که قابل متابعت است چیزی است که ربّ گفته باشد، نه چیزی که آنها از نسبت گمراهی و هدایت به مردم به سبب گمانهایشان گفته‌اند، پس باکی نداشته باشید از آنچه که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۶

گفته‌اند و نه از آنچه که حرام و حلال کرده‌اند، و شما فرمانهای پروردگارتان را فرمان برید.

فَکُلُوا مِمَّا ذُکِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَیْهِ پس از آنچه که نام خدا بر آن برده شده بخورید، و از آنچه می‌گویند که شما چیزهایی را که می‌خورید که با دست خود آنرا کشته‌اید، و آنچه را خداوند از حیوانات کشته است نمی‌خورید باکی نداشته باشید.

و پس از آنکه دانستی که «اکل» أعمّ از فعل قوا و اعضا و صفات نفس، و ادراک مدرکات (دریافتهای) ظاهری و باطنی و عقاید عقلانی است، و اینکه اصل در اسم خدا عبارت از ولایت است، و اینکه آن ولایت اسم اعظم است، و اینکه هیچ اسمی نیست مگر اینکه سایه اسم اعظم باشد و اینکه علی علیه السّلام مظهر أتمّ اسم اعظم است و لذا از علی علیه السّلام وارد شده که هیچ اسمی بزرگتر از من نیست.

وقتی این را دانستی برای تو ممکن می‌شود که «اکل» (خوردن) را نسبت به هر فعل و قول و اکل و شرب و ادراک و خاطر و علم و معرفت و اعتقاد و کشف و شهود و عیان، تعمیم بدهی، زیرا که همه اینها نسبت به قوایی که مبدأ آن است «اکل» حساب می‌شود.

و همچنین برای تو ممکن می‌شود که اسم خدا را به اسم قولی و قلبی که متّصل به صورت ملکوتی اسم اعظم شده و آن را در زبان آنها فکر و سکینه و حضور و ذکر حقیقی می‌نامند، تعمیم دهی. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۷

پس هر کاری که با حضور در نزد اسم اعظم انجام بگیرد، و آن را با صورت ملکوتی‌اش متذکّر گردد حلال است و وزر و وبالی با آن نیست و با تذکّر اسم اعظم به ترتیبی که ما گفتیم دیگر آنچه که ناپسند اسم اعظم است واقع نمی‌شود، و مکروه اسم اعظم ناخوشایند و مکروه خداست، پس از او حرامی که خارج سنّت باشد واقع نمی‌شود، و لذا گفته شده است:

کفر گیرد ملّتی ملّت شود.

و در صورتی که ذکر خدا نباشد چه با قول، چه با قلب و چه با فکر، هر کاری که انجام دهد، اگر چه مباح باشد حرام می شود. چنانکه گفته شده است:

هر چه گیرد علّتی علّت شود.

و از امام صادق علیه السّلام در حدیث ذکر (انهار) آمده است که فرمودند: آنچه که سیراب شود و سیراب کند مال ماست، و آنچه که مال ماست برای شیعیان ماست، و برای دشمنان ما بهره‌ای از آن نیست، مگر آنکه با غصب آنرا تحصیل کنند. و اینکه تسلّط (و دولت) ما از ما بین آن و این وسیع‌تر است، در حالی که اشاره به آسمان و زمین می‌کرد، سپس این آیه را تلاوت فرمود:

قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا که در دنیا از آنان غصب کرده‌اند، ولی در قیامت خالص و بدون غصب برای آنهاست.

و در خبر وارد شده است: دوستدار علی علیه السّلام جز حلا چیزی را نمی‌خورد. چنانکه گفته شده است:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۸

گر بگیرد خون، جهان را مال مال کی خورد مرد خدا الّا حلال

إِنْ کُنْتُمْ بِآیاتِهِ مُؤْمِنِینَ اگر به آیات او مؤمن هستید و بزرگترین آیات محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام است، و آن شرط تهییجی برای نفی حرج از فعلی است که اسم خدا بر آن برده شده است، و اینکه نباید به قول اصحاب تخمین و ظنّ اعتنا کرد یا مقیّد به مباح بودن چیزی است که اسم خدا بر آن برده شده است.

وَ ما لَکُمْ أَلَّا تَأْکُلُوا مِمَّا ذُکِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَیْهِ چه فایده‌ای برای شما در این است که از آنچه که اسم خدا بر آن برده شده است نخورید.

وَ قَدْ در حالیکه خداوند آنرا برای شما حلال ساخته است.

فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ عَلَيْكُمْ خداوند به تفصيل بيان كرد آنچه را كه بر شما ذاتا حرام است كه در اوّل سوره مائده در آيه تحريم دم و ميته (تا آخر آيه) گذشت.

و همچنين بر شما بيان كرد آنچه را كه حرام عرضى است از قبيل صيد در حين احرام، و آنچه كه اسم خدا بر آن برده نشده و آنچه كه اسم غير خدا بر آن ذكر شده است، و لفظ «فصّل» به صورت معلوم و «حرّم» به صورت مجهول خوانده شده، و هر دو معلوم و هر دو مجهول نيز خوانده شده است.

إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ مگر اينكه بر آن ناچار باشيد، اين عبارت استثناست از ضمير مستتر در «حرّم» يا از ضميرى كه بعد از آن مقدّر

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۴۹

شده و به موصول بر مى‌گردد.

وَ إِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اكثر مردم از روى هوى و هوس و به خاطر خواهشهاى نفسانى ندانسته گمراه مى‌شوند. عطف بر «ما حرّم» است به اعتبار جواز تعليق فعل غير قلبى، يا تضمين «فصّل» به معنى (بغير علم) يا حال است و متعلّق به اجزاء جمله ما لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا تا آخر آيه يا به اجزاء «قد فصّل» تا آخر آيه.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ مسلّما پروردگار تو تجاوزكاران را بهتر مى‌شناسد. جمله استيناف و جواب سؤال از علم خداى تعالى به تجاوزكاران است، و گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اشعار به اين است كه آنها در گمراه كردنشان ستمگر و تجاوزكارند، و اينكه خداى تعالى همانطور كه به خود آنها علم دارد، به اعتداء و تجاوزشان از حدود خدا نيز علم دارد، و به شما نيز تجاوز آنها را خبر داده است، پس باكى نداشته باشيد از آنچه كه در حرمت ذبيحه و مردار و حليّت آن دو گفته‌اند، و شما امر خدا را امتثال بكنيد.

وَ ذَرُوا ظاهِرَ الْإِثْمِ وَ باطِنَهُ وا گذاريد ظاهر گناه و باطن آنرا نوع اضافه در «ظاهر الاثم» از قبيل اضافه، صنف به نوع است، يا اضافه دو جهت يك شيء است به آن شيء، يا اضافه دو جزء شيء مركّب است به آن شيء.

بدان كه انسان يعنى آن لطيفه سيّاره انسانى بين دو عالم نور و ظلمت و اطلاق و تقيّد، وحدت و كثرت، و ملائكه و جنّ واقع شده است، وجود او مانند ساير كائنات دائما در حال

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۰

خروج از قوّه به فعل است و معنى گفتار آنان اين است كه (كون در ترقّى است).

پس اگر افعال و اقوال و علوم و عقايد و خطورات ذهنى و خيالات او ناشى از توجّه او به عالم نور باشد يا مقارن آن توجّه باشد خروج آن از قوّه به فعليّت نور و از تقيّد به اطلاق، و از ظلمت به نور، محقّق مى‌شود، و اين خروج، عبادت و اطاعت و مورد رضاى خدا محسوب مى‌شود.

ولى اگر آن افعال و اقوال، ناشى از توجّه به عالم ظلمت باشد يا مقرون به غفلت از خداى تعالى و يا غفلت از عالم نور باشد، خروج از قوّه به فعليّت ظلمت و از اطلاق به تقيّد و از نور به ظلمت تحقّق مى‌يابد، و اين خروج گناه و معصيت حساب مى‌شود خواه به صورت طاعت باشد يا نباشد.

و به همين معنى اشاره كرده است امام صادق عليه السّلام كه فرمود: هر كس به حقيقت، ذاكر خدا باشد، او مطيع است، و هر كس كه غافل از خدا باشد، گناهكار است، و طاعت علامت هدايت است و معصيت علامت گمراهى و اصل هدايت و گمراهى از ذكر و غفلت ناشى مى‌شود.

و قول خداى تعالى: اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ تا آخر آيه اشاره به اين است كه ايمان مقتضى توجّه به عالم نور است، و آن توجّه مقتضى خروج از قوّه به فعليّت نور است، و كفر بر عكس آن است، و نيز اشاره به اين است كه انسان

اگر در توجّه به عالم ظلمت، متمکّن و توانا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۱

گردید جوهره او ظلمت و تاریکی می‌شود و اصل همه تاریکیها می‌گردد، و گناه به او محقّق و اصل همه گناهان می‌شود.

ولی اگر در توجّه متمکّن به عالم نور شد، جوهره او نور گشته و اصل همه نورها بعد از نور الانوار می‌شود، و لذا محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام اصل همه نیکویی هستند و نیکویی هر نیکو به آن دو برمی‌گردد، و اگر در هیچ یک از آن دو متمکّن نشد پس یا این است که توجّه فطری او به سبب بیعت عامّ یا خاصّ، صحیح یا فاسد به توجّه اختیاری منضمّ می‌شود یا منضمّ نمی‌شود و در هر یک از اقسام سه گانه آنچه که از او صادر می‌شود از جهت توجّه فطری، یا اختیاری به عالم نور نیکو و ثواب خواهد بود و آنچه که از جهت توجّه به عالم ظلمت صادر شود گناه و معصیّت می‌شود.

وقتی این مطلب را دانستی تفسیر ظاهر گناه به مخالفت با علی علیه السّلام و باطن گناه به نفاق با اوست، و همچنین به زنای ظاهر و زنای خفی اطلاق می‌شود، و آن به نکاح زوجه پدر و زنا، و تفسیر آن به اعمال بد اعضا و جوارح و عقاید و رذیلتها و خیالات و خطورات ذهنی و عزمها و نیّتها نیز تعبیر شده است و همچنین تفسیر به پیروی از مخالفین علی علیه السّلام و منافقین و گناهان شرعی، و صورت حسنات شرعی فاسد، درست است.

مقصود از آن نهی از پیروی از مخالفین و منافقین و از ارتکاب آنچه که از پیروی آن دو ناشی می‌شود می‌باشد:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۲

چنانکه مقصود از آنچه که می‌آید امر به متابعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام است که به آن اشاره شده است در قول خدای تعالی: أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ ... تا آخر آیه. «۱»

إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ کسانی گناهی را تحصیل می‌کنند که از متابعت مخالفین و منافقین ناشی می‌شود.

سَيُجْزَوْنَ بِما كانُوا يَقْتَرِفُونَ اقتراف به معنی اکتساب یا انجام دادن گناه است و این به منزله علّت و دلیل آوردن برای مطلب اوّل است، یعنی به دلیل اکتساب گناه به کیفر خواهند رسید.

وَ لا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ تصریح به مفهوم است از جهت تثبیت و تأکید.

وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ یعنی مادام که اسم خدا بر آن برده نشود از حقّ خارج است هر چه که می‌خواهد باشد، و آن عطف بر محذوف است، و تقدیر این است که آن گناه است یا حرام، یا چیزی شبیه این معانی که آن فسق یا در حال فسق است.

وَ إِنَّ الشَّياطِينَ لَيُوحُونَ إِلى أَوْلِيائِهِمْ یعنی اینکه شیاطین به دوستان خود وحی (وسوسه) می‌کنند.

لِيُجادِلُوكُمْ وَ إِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ تا با شما به جدل برخیزند که اگر در این گفتار کافرین که می‌گویند شما آنچه را که با دست خودتان می‌کشید، می‌خورید و از آنچه را که خدا کشته است

---

(۱) سوره انعام، پس کسی که مرده بود، او را زنده گردانیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۳

نمی‌خورید، و اگر آنان را در این گفتار و غیر آن اطاعت کنید إِنَّكُمْ فاء در تقدیر است و اینکه حذف فاء جایز و خوب می‌باشد برای این است که شرط قاعده فعل ماضی و حکم قضیّه شرطیّه را تضعیف می‌کند.

لَمُشْرِكُونَ پس اگر اطاعت آنان بکنید شما مشرک می‌شوید، چون شرک آوردن عبارت است از اطاعت غیر آن کسی که خداوند او را برای اطاعت نصب کرده است و مقصود این است که شیاطین جنّ به دوستانشان وسوسه می‌کنند تا در مورد علی علیه السّلام شما را به جدال و بحث وادارند، یا اینکه شیاطین انس به دوستانشان وسوسه می‌کنند تا با شما به مجادله برخیزند بدین گونه که

چيزى را بيـان كننـد كه به نظر آنان براى على عليه السّـلام عيب و نقص حساب مى‌شود. و اگر شـما از آنها اطاعت كنيـد به واسـطه شرك در ولايت به خدا مشرك مى‌شويد.

ترجمه و تفسير آيات ۱۳۰- ۱۲۲

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱۲۲ تا ۱۳۰] ..... ص : ۱۵۳

اشاره

أ وَ مَنْ كـانَ مَيْتـاً فَأَحْيَيْناهُ وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِـي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۲) وَ كَذلِكَ جَعَلْنا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكابِرَ مُجْرِمِيها لِيَمْكُرُوا فِيها وَ ما يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِـهِمْ وَ ما يَشْـعُرُونَ (۱۲۳) وَ إِذا جاءَتْهُمْ آيَةٌ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتى مِثْلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما كانُوا يَمْكُرُونَ (۱۲۴) فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْـرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْـلامِ وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِـلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَأَنَّما يَصَّعَّدُ فِي السَّماءِ كَذلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ (۱۲۵) وَ هذا صِراطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيماً قَدْ فَصَّلْنَا الْآياتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (۱۲۶) لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۷) وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً يا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَ قالَ أَوْلِياؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنا قالَ النَّارُ مَثْواكُمْ خالِدِينَ فِيها إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۲۸) وَ كَذلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضاً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۱۲۹) يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آياتِي وَ يُنْذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هـذا قالُوا شَـهِدْنا عَلى أَنْفُسِـنا وَ غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الـدُّنْيا وَ شَـهِدُوا عَلى أَنْفُسِـهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ (۱۳۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۴

ترجمه: ..... ص : ۱۵۴

آيا كسى كه مرده (ضلالت و جهالت) بود ما او را زنده كرديم و به او روشنى (دانش و ديانت) داديم تا به آن روشنى ميان مردم سر افراز رود مثل او ماننـد كسـى است كه در تاريكيهاى (جهل و گمراهى) فرو شـده از آن بـدر نتوانـد شـد. آرى كردار بد كافران در نظرشان چنين جلوه‌گر شده است (كه اعمال زشت خود را زيبا بينند)

و همچنيـن مـا قرار داديـم كه در هر ديـارى رؤسـاى بـدكار و سـتمگر بـا مردم آنجـا مكر انديشـند در حقيقت مكر جز بـا خويشـتن نمى‌كنند و به اين هم (كه از آن مكر خود را به زيان افكندند نه ديگران را) آگاه نيستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۵

و چون آياتى براى هدايت آنها نازل شد گفتند ما ايمان نياوريم تا مانند آنكه به رسولان نازل شده به ما نازل شود خدا بهتر مى‌داند كه در كجـا رسـالت خود را مقرّر دارد (و كه را اين مقـام بلنـد بخشـد) به زودى گناهكاران را خـدا خوار سازد و عـذابى سـخت به واسطه مكرى كه مى‌انديشند بر آنان فرو فرستد،

پس خـدا هـدايت هر كه را خواهـد، دلش را به نـور اسـلام روشن و گشـاده گردانـد و هر كه را خواهـد گمراه سـازد و دل او را از پـذيرفتن ايمـان تنـگ و سـخت كنـد گـوئى كـه مى‌خواهـد از زمينى بر فراز آسـمان رود ايـن اسـت كـه خـدا كسـانى را كه به حقّ نمى‌گروند مردود و پليد مى‌گرداند.

و اين راه خداى توست كه راست است ما آيات خود را براى گروهى از بندگان كه بدان پند مى‌گيرند روشن ساختيم،

آنها را نزد خدا دار آسایش و خانه سلامت است و خدا دوستدار آنهاست برای آنکه نیکوکار بودند.

و یادآر روزی که همه مردم محشور شوند و به شیاطین خطاب شود که ای گروه جنّ شما بر انسان فزونی یافتید در آن حال دوستداران شیاطین از جنس بشر گویند پروردگارا ما بعضی از اضلال بعضی دیگر بهره‌مند شدیم و به اجلی که تو معیّن کرده‌ای رسیدیم خدا در پاسخ شیاطین فرماید اکنون آتش منزلگاه شماست و همیشه در آن خواهید بود مگر آنکه خدا بخواهد (بیرون آیید) که البتّه پروردگار تو در همه کارها درست کردار و به همه چیز داناست

و همچنین ما برخی ستمکاران را در برابر بعضی دیگر برگماریم. به سبب آنچه از حدّ و ظلم و مکر که بر آزار هم کسب می‌کنند (آنگاه خدا خطاب کند که)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۶

ای گروه جنّ و انس آیا برای هدایت شما از جنس خودتان رسولانی نیامدند که آیات مرا برای شما بخوانند و شما را از مواجه شدن با این روز سخت بترسانند آنها با نهایت پشیمانی جواب دهند که ما به جهالت و بدی خود گواهی دهیم و زندگانی دنیا آنها را مغرور ساخت و در آن حال می‌فهمند و بر خود گواهی می‌دهند که به راه کفر می‌رفتند.

تفسیر ..... ص : ۱۵۶

أَ وَ مَنْ كانَ مَيْتاً یعنی کسی که از حیات انسانی مرده باشد اگر چه با حیات حیوانی زنده باشد.

فَأَحْيَيْناهُ پس او را با حیات انسانی زنده کردیم به سبب قبول دعوت نبوی و بیعت عام، یا به سبب استعداد قبول ولایت و استحقاق بیعت خاصّ.

وَ جَعَلْنا لَهُ نُوراً برای او امام قرار دادیم، یا اقتدا کردن به امامی از خودمان را برایش قرار دادیم.

يَمْشِي بِهِ یعنی به سبب آن نور یا با آن نور راه می‌رود.

فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ مثل با حرکت و مثل با کسره و مثیل مانند امیر به معنی شبیه است، و مثل با حرکت به معنی حجّت، و حدیث، و صفت نیز آمده است، معنی آیه این است آیا او شبیه و مانند کسی است که ما او را زنده گردانیدیم در حالیکه او در ظلمات و تاریکی است.

فِي الظُّلُماتِ یا اینکه مانند کسی است که شبیه او در

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۷

ظلمات ثابت است، یا مانند کسی است که ماندن در ظلمت، صفت و خصیصه او شده است، و برای او تفاوتی ندارد که با حیات انسانی و قبول دعوت نبوی زنده باشد ولی دارای نور نباشد، یا اینکه اصلا زنده نباشد که به وسیله نور نبوی افزونی یابد.

لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها یعنی از ظلمات خارج نیست، از امام باقر علیه السّلام است که آن عبارت از میّتی است که این شأن یعنی این امر را نمی‌شناسد و مقصود ولایت است یعنی دعوت باطنی و قبول آن و بیعت با آن و امام باقر علیه السّلام فرمود:

جَعَلْنا لَهُ نُوراً یعنی برای او امام قرار دادیم که به او اقتدا کند یعنی علی بن ابی طالب علیه السّلام و در مورد كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ با دستش اشاره کرد و فرمود:

مقصود این خلق است که چیزی نمی‌دانند. و اخبار زیادی به این مضمون وارد شده است، و از این خبر استفاده می‌شود که مقصود از میّت کسی است که عارف به امر ولایت نباشد اعمّ از اینکه عارف به امر نبوّت باشد یا نباشد.

و حیات، شناختن امر ولایت است به سبب قبول دعوت باطنی زیرا که شناختن این امر تصوّر نمی‌شود مگر با بیعت خاصّ و لوی و قبول دعوت و لوی.

و مقصود از نور یا خود قبول دعوت و بیعت است یا امامی است که بشریّتش بر او ظاهر است، یا اینکه مقصود از نور امری است که در قلب داخل می‌شود به سبب بیعت خاصّ یا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۸

مقصود ملکوت امام است که بر سالک ظاهر می‌شود که بدین وسیله معرفت امام به نورانیّت حاصل می‌شود.

زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ یعنی زینت داده شده برای کافرین آنچه را که در تاریکیهای جهالتشان عمل می‌کردند که از امر ولایت محجوب بودند و از آن گمشده بودند.

وَ كَذلِكَ یعنی همانطور که در قریه تو مجرم‌های بزرگ را قرار دادیم.

جَعَلْنا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكابِرَ مُجْرِمِيها لِيَمْكُرُوا فِيها در هر قریه‌ای رؤسای بدکار را گذاشتیم تا مؤمنین خالص گردند و منافقین از آنها جدا شوند.

وَ ما يَمْكُرُونَ یعنی نمی‌توانند در مکر، انبیا و مؤمنین را فریب دهند إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ مگر خودشان را، زیرا آنها در مکرشان اوّلا نفسهایشان را از حدّ اعتدال و توجّه به کمالشان خارج می‌سازند و به سوی تفریط و توجّه به نفس پیش می‌روند.

وَ ما يَشْعُرُونَ ولی پی نمی‌برند که در حقیقت مکر به خودشان بر می‌گردد.

وَ إِذا جاءَتْهُمْ آيَةٌ قالُوا و چون آیتی برایشان نازل شود با مکر و سرسختی و خیره‌سری گویند:

لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتى مِثْلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ ما ایمان نمی‌آوریم مگر اینکه همانند رسولان به ما فرستاده شود. این آیه ردّ بر آنهاست زیرا که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۵۹

رسالت با آیت و معجزه یا به حسب و نسب و مال نیست، بلکه به سبب علم خدا به محلّ رسالت و صداقت محلّ رسالت و صلاحیّت محلّ آن و مشیّت خداست.

و «حیث» مفعول به است برای «یعلم» که در تقدیر است یا اینکه افعل تفضیل به معنی اسم فاعل فرض شود زیرا متعدّی شدن افعل تفضیل به مفعول به جایز نیست.

سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغارٌ یعنی مجرمین را در دنیا خواری و ذلّت می‌رسد چنانکه در روز بدر و روز فتح مکّه رسید.

عِنْدَ اللَّهِ یعنی نزد مظاهر خدا یا نزد خدا در آخرت.

وَ عَذابٌ شَدِيدٌ در آخرت عذاب شدید است.

بِما كانُوا يَمْكُرُونَ فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ برای مکرشان پس هر که را خدا بخواهد به رسالتی راهنمایی می‌کند که او هرجا بخواهد آنرا قرار می‌دهد.

يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ (الصدر) به معنی سینه هم محلّ اسلام و محلّ قبول رسالت و احکام آن است به اعتبار اینکه وجه آن به سوی قلب است و هم محلّ کفر و قبول احکام شیطان است به اعتبار اینکه وجه آن به سوی حیوانیّت و طبیعت است، و شرح صدر عبارت از استعداد سینه برای قبول احکام هر یک از دو طرف با هر دو جهتش می‌باشد و پس شرح صدر برای اسلام کمال استعداد سینه برای قبول آنچه که بر آن وارد می‌شود می‌باشد. از چیزهائی که

به ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۰

سوی قلب توجیهش می‌کند.

و شرح صدر برای کفر عبارت از کمال استعداد سینه است برای قبول آنچه که بر آن وارد می‌شود از چیزهائی که به سوی شیطان و خواستهای آن توجیهش می‌کند.

و اراده خدا در مورد هدایت و گمراهی مسبوق به حسن اختیار و استعداد عبد است، یا سوء استعداد و اختیار او، پس جبری در بین نیست چنانکه تفویض نیست، و تحقیق این مطلب در سوره بقره در قول خدا وَ لکِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ گذشت.

و شرح صدر برای اسلام عبارت از توجّه نفس است به قلب و انصراف آن از جهت دنیا.

وقتی که از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله سؤال شد، آیا این امر علامتی دارد که با آن شناخته و معلوم شود؟

فرمود: بلی، علامت آن بازگشت به سرای جاودانگی:

بیرون شدن از سرای غرور و استعداد و آمادگی برای مرگ قبل از نزول مرگ است.

ضَیِّقاً حَرَجاً کسی را که خدا بخواهد گمراه سازد سینه‌اش از قبول چیزی که باید به سمت قلب آنرا توجیه کند تنگ و سخت قرار می‌دهد و (ضیق) آن است که منفذی برای آن باقی مانده است و (حرج) که به کسره حاء خوانده شده آنست که هیچ منفذی در آن نباشد، چنانکه در خبر بدین گونه وارد شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۱

کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ گوئی که می‌خواهد در قبول رسالت و اسلام از زمین بر فراز آسمان رود.

کَذلِکَ یعنی همانطور که خداوند برای کسی که می‌خواهد گمراهش کند شکّ و تنگی سینه را قرار می‌دهد همچنین بر کسانی که ایمان نمی‌آورند پلیدی را قرار می‌دهد «الرّجس» با کسر راء و فتح آن و کسر جیم، و با حرکت به معنی پلیدی و گناه و هر عملی که پلید باشد و شکّ و عقاب آمده است.

کَذلِکَ یَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ (همه اینها برای کسانی است که ایمان ندارند).

وَ هذا و این که ذکر شد که سینه بعضی را برای اسلام باز قرار دادیم و بعضی را تنگ.

صِراطُ رَبِّکَ سنّت ربّ توست.

مُسْتَقِیماً و در هیچ یک از این دو اراده هدایت یا ضلالت انحرافی از میزان دو استعداد حاصل نشده است چون هر دو اراده به مقدار استعداد و استحقاق دو طایفه است. یا اینکه مقصود این است که آنچه که تو بر آن هستی از ولایت که آن روح نبوّت و رسالت توست راه راست پروردگار توست که در آن نه افراط است و نه تفریط. (وجه دوّم با توجّه به آیات بعد اصحّ و ارجح است.)

قَدْ فَصَّلْنَا الْآیاتِ یعنی آیات تدوینی را تفصیل دادیم که در بیان آیات تکوینی است که در سینه مردم بر حسب استعدادهای مختلفشان وارد می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۲

یا اینکه آیات تکوینی مطلق را به وسیله آیات تدوینی تفضیل دادیم.

لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ یعنی قومی که نام خدا را بر خوانند، اشاره به این است که تنها یاد آرنده به زبان به آیات آگاه نشود، بلکه گویا به زبان و رجوع کننده به قلب متنبّه آن آیات می‌شود.

زیرا انسان مادام که به باطنش برنگردد و با چشم بصیرت به حالاتی که بر او وارد می‌شود نظر نکند فرقی بین ضیق صدر و شرح صدر (تنگی سینه و گشادی سینه یا تنگ نظری و بلند نظری) نمی‌گذارد، یا بین مطلق آیات علوی و سفلی فرق نمی‌گذارد، و هر کس به نفسش رجوع کند بین واردات فرق می‌گذارد.

پس از چیزی که او را اذیّت کند توبه کرده و به چیزی که به حال او نفع داشته باشد بر می‌گردد.

بنابراین برای آنها محقّق می‌شود لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ که خانه سالم و دور از آفات یا خانه‌ای که خدا به آن اعطا کرده است، نزد پروردگارشان است (یعنی حضور در پیشگاه الهی، خانه‌ای سالم و دور از آفات برای آنهاست).

وَ هُوَ وَلِیُّهُمْ و او ولی آنهاست چون از غیر خدا منقطع گشته و به وی متوسّل شده‌اند.

بِما کانُوا یَعْمَلُونَ به سبب اعمالی که انجام می‌دهند و آن فرار از چیزی بود که آنها را از خدا دور می‌ساخت و عمل به چیزی که آنان را به خدا نزدیک می‌ساخت.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۳

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً به تقدیر به یاد آور یا یاد آوری کن یا «می گوئیم» و ضمیر «هم» به ثقلین بر می گردد.

یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَکْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ «استکثره الماء» یعنی از او آب زیاد خواست، و (استکثر من الشیء) یعنی در بسیاری از آن چیز راغب گشت و معنی آیه این است که شما گروه جنّ از بسیاری از انسانها زیاده خواهی کردید، یا در بسیاری از آنها راغب شدید، پس آنها را از سنخ خود و پیروان خود قرار دادید.

وَ قالَ أَوْلِیاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ استمتاع انسان از جنّ به این است که در لذّت بردن به شهوت از آنها پیروی کند و استمتاع جنّ از انسان به این است که خواست آنها از انسانها حاصل شود از قبیل فریب دادن انسانها و بهره‌مند شدن از آنها در امر و نهی، این کلام را از باب حسرت و اعتراف گفته‌اند.

وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلْتَ لَنا یعنی اجل معیّن ما سر رسیده است که مقصود قیامت یا مدّت زندگانی است.

قالَ خدا به آنها گفت:

النَّارُ مَثْواکُمْ خالِدِینَ فِیها إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ منزلگاه شما آتش ابدی است مگر اینکه خدا بخواهد، یعنی قبل از دخول آتش، خدا بخواهد که به آتش داخل نشوید تا منافی عمل سوزندگی مادّه آتش نباشد. یا اینکه معنی آن این باشد: مگر خدا کسانی را بخواهد که از آتش برهاند. و بعضی از کسانی که به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۴

انقطاع عذاب برای همه قائل شده‌اند بعد از توسّل به عقلیّات در نقلیّات به امثال این آیه تمسّک کرده‌اند.

إِنَّ رَبَّکَ حَکِیمٌ پروردگار تو حکیم است و در عقوبت کسی که عقاب می‌شود به احدی ظلم نمی کند.

عَلِیمٌ مقدار استحقاق هر کس را می‌داند.

وَ کَذلِکَ یعنی همانطور که بعضی از انسانها را در مقابل بعضی از جنّ در دنیا یا در آخرت بر می گماریم.

نُوَلِّی بَعْضَ الظَّالِمِینَ بَعْضاً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ یعنی به سبب اعمال بدشان سنخیّتی که کسب می کنند موجب می‌شود که صورتهای بعضی را به سوی دیگر برگردانیم و آنجا رها کنیم و از اولیای خود صورتهایشان را برگردانیم، یا معنی آن این است که بعضی از ظالمین را بر بعض دیگر گماردیم تا از آنان انتقام بگیرند، چنانکه در خبر به آن اشاره شده است.

مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ

به تقدیر قول، حال باشد یا استیناف.

لَمْ یَأْتِکُمْ رُسُلٌ مِنْکُمْ

آیا شما را رسولانی از وجود خودتان در عالم صغیرتان نیامده است، یا رسولانی از سنخ خودتان در عالم کبیر نیامده است. و آن برای توبیخ آنهاست.

و وارد شده است که خداوند از طایفه جنّ رسولی را برای آنان مبعوث نموده است، و رسالت رسول ما به سوی انس و جنّ بوده چنانکه در اخبار وارد شده است.

ُصُّونَ عَلَیْکُمْ آیاتِی وَ یُنْذِرُونَکُمْ

از باب اعتراف به تقصیرشان می گویند:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۵

دْنا عَلى أَنْفُسِنا

ما گواهى بر ضرر خود مى‌دهيم، چون راه فرارى پيدا نكردند اقرار و اعتراف نمودند.

غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا وَ شَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ

و زندگى دنيا آنها را فريب داد، آنگاه بر عليه خودشان گواهى مى‌دهند كه كافر بودند. و اين عبارت عطف بر «قالوا» مى‌باشد.

ترجمه و تفسير آيات ۱۴۱- ۱۳۱

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱۳۱ تا ۱۴۱] ..... ص : ۱۶۵

اشاره

ذلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها غافِلُونَ (۱۳۱) وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (۱۳۲) وَ رَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ ما يَشاءُ كَما أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ (۱۳۳) إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَآتٍ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۱۳۴) قُلْ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنِّي عامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۱۳۵) وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَكائِنا فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ ما كانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ ساءَ ما يَحْكُمُونَ (۱۳۶) وَ كَذلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلادِهِمْ شُرَكاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَ لِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَ ما يَفْتَرُونَ (۱۳۷) وَ قالُوا هـذِهِ أَنْعامٌ وَ حَرْثٌ حِجْرٌ لا يَطْعَمُها إِلَّا مَنْ نَشاءُ بِزَعْمِهِمْ وَ أَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها وَ أَنْعامٌ لا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِراءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِما كانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸) وَ قالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا وَ إِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹) قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِراءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ (۱۴۰)

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشاتٍ وَ غَيْرَ مَعْرُوشاتٍ وَ النَّخْلَ وَ الزَّرْعَ مُخْتَلِفاً أُكُلُهُ وَ الزَّيْتُونَ وَ الرُّمَّانَ مُتَشابِهاً وَ غَيْرَ مُتَشابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ وَ آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصادِهِ وَ لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۶

ترجمه: ..... ص : ۱۶۶

اين فرستادن رسولان براى اين است كه خدا اهل ديارى را تا اتمام حجّت نكرده و آنها غافل و جاهل باشند به ستمكاريهايشان هلاك نگرداند،

و هر كس از بندگان به عملى كه كرده است نزد حقّ رتبه خواهد يافت و خدا از عمل كسى غافل نخواهد بود،

و خداى تو از خلق بى‌نياز و به همه مهربان است و اگر بخواهد از روى زمين همه شما را مى‌برد و فانى مى‌گرداند آنگاه هر كه را خواهد جانشين شما كند چنانكه شما را از ذريّه گروهى ديگر پديد آورد.

هر چه به شما وعده داده است البتّه خواهد آمد و شما بر قدرت خدا غالب نخواهيد شد.

بگو اى گروه نادان شما را هر چه در خور است و به آن توانا مى‌باشيد عمل كنيد و من نيز در خور خويش عمل مى‌كنم و بزودى آگاه خواهيد شد، آن كس كه عاقبت منزلگه خوش دارد كيست، كه ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۷

ستمكاران را رستگارى نيست،

و براى خدا از روئيدنى‌ها و حيوانات كه آفريده نصيبى معيّن كرده است. و به گمان خودشان گفتند اين سهم براى خدا و اين سهم

دیگر شریکان (بتان) ما را، پس آن سهمی که شریکان را بود. به خدا نمی‌رسد و آنکه برای خدا بود به شریکان می‌رسید (یعنی بتان را هیچ برای رضای خدا صرف نمی‌کردند) و حکمی سخت جاهلانه و ناشایسته می‌کردند،

و همچنین در نظر بعضی از مشرکان عمل کشتن فرزندان را بتهای ایشان نیکو نموده تا آنکه آنان را بدین کار زشت هلاک سازد و در دینشان به غلط و اشتباه اندازد و اگر خدا می‌خواست چنین نمی‌کردند پس آنها را به آنچه از خرافات می‌بافند واگذار.

و گفتند این چهارپایان و زراعتها بر همه ممنوع و مخصوص بتان است نباید از آن بخورد مگر آن کس که (در کیش بت پرستی خود) معیّن کنیم (مانند خادمان بت از مردان و زنان) و سواری بعضی از چهارپایان بر آنها حرام بود و چهارپایانی را نیز بدون ذکر نام خدا ذبح می‌کردند و چون در این هنگام به خدا دروغ بستند به زودی خدا بدان دروغ آنان را مجازات خواهد کرد،

و گفتند آنچه در شکم این چهارپایان است مخصوص به مردان است و بر زنان ما حرام خواهد بود، و اگر مرده باشند زنان و مردان در آن شریک باشند آنها به زودی به مجازات این گفتار زشت و توصیفات باطل می‌رسند که خدا به کیفر خلق درست کردار و داناست.

البتّه آنها که فرزندان خود را به سفاهت و نادانی کشتند زیانکارند و از آنچه خدا روزیشان کرد بی بهره ماندند چون افتراء به خدا بستند سخت گمراه شدند و هدایت نیافتند،

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۸

او آن خدایی است که برای شما بستانها از درخت داربستی (مانند انگور) و درختان آزاد چون سایر درختان، و درختهای خرما و زراعت‌ها که میوه و دانه‌های گوناگون دارند و زیتون و انار و میوه‌های مشابه یکدیگر و نامشابه، برویاند که شما از آن هرگاه برسد تناول کنید و زکات فقیران را به روز درو کردن بدهید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد.

تفسیر ..... ص : ۱۶۸

ذلِکَ یعنی این فرستادن رسولان و قصّه آیات و ترساندن از روز قیامت.

أَنْ لَمْ یَکُنْ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری بِظُلْمٍ یعنی قریه‌ای را هلاک نمی‌کند بدون اتمام حجّت یا به سبب ظلمی که به نفسهایشان یا غیر خودشان کردند.

وَ أَهْلُها غافِلُونَ در حالیکه اهل آن قریه متذکّر ثواب و عقاب نیستند.

وَ لِکُلٍّ و برای هر یک از افراد جنّ و انس که نیکوکار باشد یا بدکار، یا برای هر یک از اصناف نیکوکار و بدکار، یا برای هر یک از جنس نیکوکار و جنس بدکارد.

دَرَجاتٌ درجاتی است در بالا و عالم علوی و در پایین و عالم سفلی، و «درجه» با ضمّه و سکون، و «درجه» با حرکت بر وزن «همزه» به معنی «مرقاه» یعنی پلکان یا نردبان که وسیله بالا رفتن و ترقّی است وقتی که ارتقا و بالا رفتن در آن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۶۹

اعتبار شود. آوردن «درجات» در مراتب پست گناهکاران پس کلمه «درکات» از باب تغلیب (چیرگی) معنی کلمه «درجات» درکات است، یا اینکه درکات را از پائین‌تر و اسفل حساب کنند که در این صورت اسفل نسبت به بالاتر از خودش یک درجه پائین‌تر به حساب می‌آید.

مِمَّا عَمِلُوا درجات عبارت از عمل‌هایشان است بنابر تجسّم اعمال، یا اینکه ناشی از عمل آنان است. و «ما» موصوله، یا موصوفه، یا مصدریّه است.

وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا یَعْمَلُونَ به صورت خطاب و غیبت خوانده شده است و مقصود این است که درجات اعمال بندگان در نزد خدا

روشن است و او غافل از آنها نيست، پس هر يک را به مقدار درجات و دركات اعمال بالا مى‌برد و پائين مى‌آورد.

وَ رَبُّکَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ (و پروردگار تو بى‌نياز و مهربان است) بين دو صفت متقابل از صفات خدا را از قبيل قهر و لطف و تنزيه و تشبيه و وعد و وعيد جمع كرد.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ اگر بخواهد به مقتضاى بى‌نيازى و عدم احتياجش شما را از بين مى‌برد، ولى شما را مدّتى باقى مى‌گذارد تا در دنيا به مقتضاى رحمتش تكميل شويد.

وَ يَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ ما يَشاءُ و جانشين شما مى‌كند هر چه را كه بخواهد. آوردن لفظ «ما» براى اشاره به كمال قدرت اوست به نحوى كه اگر بخواهد غير از صاحبان عقل و انسان را جانشين شما سازد مى‌تواند، تا چه برسد به كسانى كه از سنخ

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۰

شماست، و اين جانشينى مربوط به آماده كردن نطفه‌ها و مادّه‌هاى آنها براى قبول صورت انسان است.

كَما أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ چنانكه شما را از ذرّيه قومى ديگر ايجاد كرد و در لفظ «ذرّيّة» اشاره به اين است كه اين كار استمرار داشته است.

إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَآتٍ چون شرط (اگر خدا بخواهد شما را از بين مى‌برد ....) اقتضاى وضع مقدّم را نكرد (معلوم نشد كه مى‌خواهد يا نمى‌خواهد.)

پس اين سؤال پيش آمد كه آيا مقدّم واقع شدنى است يا نه؟ (مى‌خواهد يا نمى‌خواهد؟) پس جواب داد: آنچه كه وعده داده مى‌شود قطعى است و آن نتيجه مشيّت است، زيرا: از بين بردن و جانشين ساختن همواره بوده و خواهد بود.

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ شما نمى‌توانيد خدا را از اين كار عاجز نمائيد.

قُلْ از باب تهديد آنان، بگو:

يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ لفظ «مكانتكم» هر جا كه واقع شده است «مكانتكم» خوانده شده است، يعنى در حاليكه شما بر مقام و مكانتان در كفر ثابت هستيد، يا شما مشتمل بر نهايت تمكّن هستيد. مكانة مانند مكان به معنى مقام يا مانند تمكّن به معنى استطاعت و توانايى است.

إِنِّي عامِلٌ يعنى من طبق مرتبه‌اى كه در توحيد و اسلام دارم عمل مى‌كنم.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۱

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدَّارِ لفظ «من» يا استفهاميّه است كه عمل فعل از آن معلّق شده، يا استفهام است كه از سابقش منقطع مى‌باشد، يا موصول و مفعول «تعملون» است.

و به هر تقدير به قرينه مقام و معنى مقصود اين است كه به زودى خواهيد دانست كه عاقبت و سر انجام منزلگاه خوش از آن كيست، و لذا آنرا تعليل كرد به اينكه فرمود:

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ گويا كه گفته است: از جهت اينكه شما ظالم هستيد، عاقبت پسنديده‌اى براى ظالم نيست.

يا اينكه آن جمله از قول خدا باشد كه علّت امر قرار گيرد يعنى به آنها بگو، چون آنها ظالم هستند، و ظالم به دلايل بسيار رستگار نخواهد شد.

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ بيان ظلم آنها و عطف به اعتبار معنى است، يعنى آنها ظلم كردند، و براى خدا شريكانى قرار دادند.

مِمَّا ذَرَأَ از چيزهائى كه مخلوق خداست.

مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ از كشته و چهارپا سهمى را طبق پندار خويش و بدون دليل براى خدا قرار مى‌دادند.

وَ هذا لِشُرَكائِنا و سهمى را براى بتهايشان اختصاص مى‌دادند.

فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ آنچه كه براى بت‌هايشان قرار مى‌دادند به خدا نمى‌رسيد، چون وصول به خدا محقّق نمى‌شود مگر اينكه صدور نيز از جانب خدا باشد، و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۲

آنان داراى لطيفه الهى نيستند كه سبب اين باشد كه صدور از ناحيه خدا باشد.

وَ ما كانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ آنچه كه براى خدا قرار مى‌دادند به بتهاى آنان مى‌رسيد، به همان علّت كه ذكر شد.

ساءَ ما يَحْكُمُونَ چه بد حكم مى‌كنند به اينكه مخلوق را با خالق شريك مى‌كنند و نصيبى از مخلوق را بدون امرى از خدا براى خالق مى‌گذارند.

روايت شده است كه آنها مقدارى از كشت و حيوان و بهره‌ها را براى خدا قرار مى‌دادند، و آنرا بر پرده دار و خدمه بتها خرج مى‌كردند و حيوان را در آنجا ذبح مى‌كردند، سپس اگر مى‌ديدند كه آنچه را كه براى خدا تعيين كردند پاكيزه‌تر و بهتر است عوض مى‌كردند و آنرا براى خدايان خود قرار مى‌دادند، و اگر مى‌ديدند آنچه را كه براى خدايان خود قرار داده‌اند پاكيزه‌تر و بهتر است آنرا به حال خود مى‌گذاشتند چون خدايان خود را دوست داشتند، و براى اين كارشان عذر مى‌آوردند كه خداوند بى‌نياز است.

بدان كه در انسان لطيفه الهى است كه عقل ناميده مى‌شود و عقل معاش طليعه‌اى از همان عقل است و آن عقل از جانب خدا در وجود انسان حاكم است، و نيز در انسان لطيفه شيطانى است كه در انسان تصرّف مى‌كند و بر او حكم مى‌كند، و اوّلى همان خدا در عالم صغير است و دوّمى شيطان در عالم صغير است و انسان بين دو حاكم واقع شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۳

و غرض از تكليف انسان به اعمال شرعى خلاص شدن او از حكومت شيطان و دخول او تحت حكومت خداست، پس هر كس خودش را براى قبول حكومت خدا خالص گرداند مؤمن و موحّد است، و هر كس خودش را براى حكومت شيطان خالص گرداند كافر است، بلكه شيطان سركش است، و هر كس بين دو حكومت شرك بياورد پس او مشرك است كه اعمال و مكاسبش را بين آن دو توزيع كرده است.

و چون خداى تعالى بى‌نيازترين شريك‌هاست پس آنچه كه براى شريك او قرار داده شود به خدا نمى‌رسد، و آنچه كه براى خدا قرار داده شود به شريكش مى‌رسد، زيرا شيطان مادام كه يك نوع حكومت در وجود انسان دارد هر عملى كه انسان براى خدا بكند شيطان قبل از عمل يا حين عمل يا بعد از عمل در آن مداخله مى‌كند به گونه مداخله‌هاى مخفى تا جايى كه خود را شريك لطيفه الهى قرار مى‌دهد، و چون خدا بى‌نيازترين شريك‌هاست آنچه را كه به شراكت غير خدا براى خدا قرار داده شده است به شريك واگذار مى‌كند پس آنچه كه مال خود شريك است مال او مى‌شود و آنچه را هم كه براى خداست خدا به شريك وامى‌گذارد.

و در لفظ «ذرأ» اشاره به كمال سفاهت آنهاست كه از مخلوق خدا براى خدا نصيبى قرار دادند، در حالى كه قدرت خالق اقوى بر مملوك خودش مى‌باشد.

وَ كَذلِكَ و همچنانكه نصيب قرار دادن مخلوق براى

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۴

خدا را شيطان زينت داده است همچنين بتها، كشتن فرزندان را در چشم آنان نيكو نموده و تزيين كرده است.

زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلادِهِمْ شُرَكاؤُهُمْ و آنان كسانى بودند كه مرتكب قتل فرزندانشان مى‌شدند يا آنها را زنده به گور مى‌كردند، و علّت اين كار يا به علّت عار و ننگ از داشتن فرزند بود يا از ترس عيالمند شدن و يا از جهت بتها بود.

و لفظ «زيّن» به صورت مجهول و «قتل» با رفع و «اولادهم» با نصب و «شركاؤهم» با جرّ نيز خوانده شده است بنابر اينكه مفعول بين

مضاف و مضاف الیه واسطه شود. و «زیّن» به صورت مجهول، و «قتل» با رفع و «اولادهم» با جرّ، و «شرکاؤهم» با رفع خوانده شده که در این صورت فاعل «زیّن» ضمیری است که به «اللّه» بر می‌گردد، و «شرکاؤهم» فاعل مصدر است، یا اینکه «شرکاؤهم» فاعل «زیّن» است و فاعل مصدر محذوف است یعنی «المشرکین» یا اینکه «شرکاؤهم» مورد نزاع بین «زیّن» و مصدر است.

و تعمیم قتل و اولاد و شرکاء نسبت به آنچه که در عالم صغیر و کبیر است مناسب این است که «شرکاؤهم» فاعل مصدر یا متنازع فیه باشد.

لِیُرْدُوهُمْ تا اینکه به سبب فریب و اغواء آنها را از حیات انسانی ببرند و نابود کنند.

وَ لِیَلْبِسُوا عَلَیْهِمْ تا آنها را به اشتباه بیندازد.

دِینَهُمْ و دین فطری آنها را که بر حسب فطرت بر آن دین بوده‌اند از توجّه به آخرت و توحید، یا آن راه و طریقت که بر آن بوده‌اند، چه الهی یا شیطانی باز دارد. تا اینکه در آن طریقه‌ای که هستند و آنرا دین نامیده‌اند مستقیم نباشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۵

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما فَعَلُوهُ دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله است که از صورت افعال آنها صرف نظر کند و به سبب اصلی توجّه نماید، تا اینکه سینه‌اش از کار آنها تنگ نشود، و بر آنها حسرت نخورد.

فَذَرْهُمْ وَ ما یَفْتَرُونَ تسکین پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است از رنج و خستگی دعوت و اهتمام به منع آنها از کارهای شنیع و زشتشان.

وَ قالُوا بیان ظلم دیگر آنان است.

هذِهِ چهارپایان و زراعت‌ها.

أَنْعامٌ وَ حَرْثٌ حِجْرٌ «الحجر» با حرکات سه‌گانه حاء به معنی منع و حرام است.

لا یَطْعَمُها إِلَّا مَنْ نَشاءُ یعنی کسی را که بخواهیم طبق قراردادی که بین ماست و در آن سرزنش آنان است به اینکه حکم آنها جز به مقتضای هواهایشان نیست، و آنها غیر از خدمه بت‌ها بقیّه را از خوردن چهار پایان منع می‌کردند.

بِزَعْمِهِمْ متعلّق به قالُوا است، یعنی آن را بزعم خودشان گفتند بدون اینکه حجّتی بر آن داشته باشند.

وَ أَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها و سوار شدن بر پشت بحیره و سائبه و وصیله و حام را حرام «۱» می‌دانستند.

وَ أَنْعامٌ عطف بر «انعام» است، یعنی گفتند: شایسته نیست که بر این چهار پایان که اسم خدا ذکر شود، یا ابتداء کلام از

---

(۱) معانی «بحیره، سائبه، وصیله و حام» در تفسیر آیه ۱۰۳ سوره مائده قبلا بیان شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۶

جانب خدا است، و جمله معطوف است بر قالُوا یعنی برای آنها چهارپایانی است، یا چهار پایان دیگری است.

لا یَذْکُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهَا در ذبح و نحر، اسم خدا را بر آن ذکر نمی‌کنند یا اینکه بر آن حج نمی‌کنند و ذکر نام خدا را با تلبیه گفتن بر آن حرام می‌دانند.

افْتِراءً عَلَیْهِ سَیَجْزِیهِمْ بِما کانُوا یَفْتَرُونَ آنها بر خدا افترا می‌بندند ..... با این بیان وجه دیگری برای بیان ظلم و انحراف از حقّ و استبداد برای خودشان بدون حجّت و دلیل است.

وَ قالُوا ما فِی بُطُونِ هذِهِ الْأَنْعامِ خالِصَةٌ لفظ «خالصه» به صورت مذکّر و مؤنّث به اعتبار معنی «ما» (آنچه) است که به اجنّه (جنین‌ها) بر می‌گردد یا اینکه تاء برای مبالغه است، یا مصدر است مانند «عافیه».

اِذُکُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلی أَزْواجِنا وَ إِنْ یَکُنْ مَیْتَةً فَهُمْ فِیهِ شُرَکاءُ چنانکه سابقا تفصیل داده شد جنینی را که از شکم چهار پایان خارج

می‌کردند اگر زنده بود خوردن آن را بر زنان حرام می‌کردند، و اگر مرده بیرون می‌آمد زنان و مردان همه مساوی بودند، برخی گفته‌اند مقصود از موجود در شکم چهار پایان شیر آنهاست و بعضی گفته‌اند مقصود شیرها و بچه‌های آنها هر دو است.

سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ یعنی جز این توصیفات و گفتارهای آنان، یا خود وصف آنها بنابر تجسّم اعمال، بر آنها ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۷

پیش خواهد آمد.

إِنَّهُ حَكِيمٌ حقّ هر صاحب حقّی را از خیر و شرّ می‌دهد.

عَلِيمٌ به مقدار استحقاق آنها داناست.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ تصریح به خسران و گمراهی بعد از تلویح، تأکید بر رسوایی آنها می‌باشد. برخی گفته‌اند پسران را برای بتها، و دختران را از ترس ننگ و اسارت و عیالمندی می‌کشتند.

سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ نمی‌دانستند که خداوند روزی‌دهنده فرزندان آنهاست و اینکه خداوند آنها را برای مصلحت نظام آفریده است.

وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اللَّهُ و حرام کردند بر خودشان چهار پایانی را که گذشت، در حالیکه خداوند آنها را روزی ایشان قرار داده بوده است، یا بر غیر خودشان از زنان آنها را حرام کرده بودند، یا مقصود این است که خداوند فرزندان را به آنها روزی کرده است، زیرا فرزندان نیز نعمتی هستند که خدا روزی داده است.

افْتِراءً عَلَى اللَّهِ اینجا تصریح به افترا کرد تا تأکید گذشته باشد.

قَدْ ضَلُّوا وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ یعنی به امر حقّ تعالی و طلب رضایت او هدایت نیافتند.

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ او خدایی است که بستانهایی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۸

ایجاد کرد که مشتمل بر درختان میوه از درخت انگور و غیر آن است.

مَعْرُوشاتٍ یعنی بر پایه‌هایشان ایستاده‌اند مانند درختان پایه‌دار یا بر چیزی ایستاده‌اند که این درختان را حمل کرده است، مانند داربست‌های انگور.

وَ غَيْرَ مَعْرُوشاتٍ مانند درختانی که روی زمین انداخته می‌شود از درخت انگور.

وَ النَّخْلَ وَ الزَّرْعَ مُخْتَلِفاً أُكُلُهُ یعنی خوردن آنها مختلف است از قبیل میوه‌ها و حبوبات، و بقولات در شکل و رنگ و طعم و بو و نوع و جنس با اینکه همه آنها در زمین و آب متّفق هستند.

وَ الزَّيْتُونَ وَ الرُّمَّانَ مُتَشابِهاً و زیتون و انار در آنچه که ذکر شد و میوه‌هایی که مشابه هم باشند.

وَ غَيْرَ مُتَشابِهٍ و میوه‌های نامشابه، در حالیکه می‌گوید:

كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ یعنی به زبان انبیا و اولیا می‌گوید از میوه آن بخورید و قبل از اینکه حقوق آنرا خارج سازید به شما اجازه تصرّف داده، یا به زبان حال به شما می‌گوید بخورید، چون برای شما آن را مباح کرده است.

إِذا أَثْمَرَ مقصود از ثمر به طور مطلق منافعی است که از زراعت حاصل می‌شود تا ثمر و حاصل زراعت را نیز شامل شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۷۹

وَ آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصادِهِ یعنی حقّ واجب آن را در روز چیدن و درو بدهید، بنابر اینکه اداء حقّ در اوّل وقت امکان وجوب دارد، یا حقّ مستحبّ از قبیل صدقه بر سائلین را بدهید که در اخبار اینگونه تفسیر شده است.

از امام صادق علیه السّلام است که: در زراعت دو حقّ است حقّی که تو با آن مؤاخذه می‌شوی، و حقّی که خودت آنرا می‌دهی، امّا حقّی که به آن مؤاخذه می‌شوی پس عشر و نصف عشر است، و امّا حقّی که تو آن را می‌دهی همان قول خدای تعالی است:

وَ آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصادِهِ پس خوشه را مى‌دهى پس از خوشه آنچه را كه بعد از چيدن خوشه از قبيل ساقه و كاه وجود دارد مى‌دهى تا فارغ شوى و كار چيدن و درو را تمام كنى.

و اينكه مقصود حقّ مستحبّ باشد قول خداى تعالى آن را تأييد مى‌كند كه فرمود:

وَ لا تُسْرِفُوا چون در حقّ واجب اسراف تصوّر نمى‌شود به خلاف مستحبّ. (از (أتوا حصاده) معنى وجوب و از لا تُسْرِفُوا معنى استجاب استنباط مى‌شود).

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ از امام رضا عليه السّلام است كه وقتى از او در باره اين آيه سؤال شد، فرمود:

پدرم مى‌گفت: از اسراف در درو و بريدن اين است كه مرد با هر دو دست تصدّق بدهد، پدرم وقتى در اين مواقع حاضر مى‌شد و يكى از غلامانش را مى‌ديد كه با دو دستش صدقه مى‌دهد او را صدا مى‌كرد، مى‌گفت با يك دست بده.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۰

ترجمه و تفسير آيات ۱۵۰- ۱۴۲

[سوره الأنعام (۶): آيات ۱۴۲ تا ۱۵۰] ..... ص : ۱۸۰

اشاره

وَ مِنَ الْأَنْعامِ حَمُولَةً وَ فَرْشاً كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱۴۲) ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۴۳) وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهذا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۴۴) قُلْ لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴۵) وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوايا أَوْ ما اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۱۴۶)

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ وَ لا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (۱۴۷) سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكْنا وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ شَيْءٍ كَذلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذاقُوا بَأْسَنا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ (۱۴۸) قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ فَلَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹) قُلْ هَلُمَّ شُهَداءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هذا فَإِنْ شَهِدُوا فَلا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ هُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (۱۵۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۱

ترجمه: ..... ص : ۱۸۱

و از بعضى حيوانات استفاده‌هاى باربرى و سوارى كنيد و از آنچه خدا روزى شما كرده بخوريد و از پى اغواى شيطان نرويد كه او شما را دشمن آشكارى است،

هشت جفت (از چهار پايان) كه بيان مى‌شود حلال است: از جنس برّه هر دو جنس (نر و ماده) و از جنس بز (نر و ماده) براى مردم حلال است بگو آيا اين دو جنس نر و مادّه يا بچّه‌اى كه در شكم مادرهاست كدام يك به حكم خدا حرام شده است اگر راست مى‌گوئيد شما به من مدرك قطعى ارائه دهيد،

و نیز از جنس شتر دو صنف نر و مادّه و از جنس گاو هم (نر و ماده) هر دو حلال شده به آنها بگو آیا از این دو جنس نر و مادّه یا بچّه‌ای که در شکم ماده‌هاست کدام حرام است؟ یا شما شاهد هستید که خدا بر این حرمت توصیه کرده است. باری کیست ستمگرتر از آنکه به خدا دروغ بندد تا به جهل خود مردم را گمراه کند البتّه خدا ستمکاران را هدایت نخواهد کرد.

بگو ای پیامبر در احکامی که به من وحی شده چیزی که برای خورندگان طعام حرام باشد نمی‌یابم جز آنکه میته (حیوان مرده) باشد یا خون ریخته یا گوشت خوک که پلید است یا حیوانی که بدون ذکر نام خدا از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۲

روی فسق ذبح کنند و در همین‌ها که حرام است نیز هرگاه کسی بخوردن آنها مضطرّ گردد بدون تجاوز از فرمان خدا به قدر ضرورت صرف کند باز خدا خواهد بخشید که خدا آمرزنده و مهربان است،

و بر یهودان هر حیوان ناخن‌دار (مانند طیور و غیره) و از جنس گاو و گوسفند نیز پیه را حرام کردیم مگر آنچه در پشت آنهاست یا به بعضی روده‌ها یا به استخوانها آمیخته است و آنها چون ستم کردند ما بدین حکم آنها را مجازات کردیم البتّه همه وعده‌ها و سخنان ما راست خواهد بود.

پس اگر ای پیغمبر تو را تکذیب کنند بگو خدای شما با آنکه دارای رحمت بی‌منتهاست عذابش را از فرقه بدکاران باز نخواهد داشت،

آنانکه شرک آورند خواهند گفت که اگر خدای می‌خواست ما و پدران ما مشرک نمی‌شدیم و چیزی را حرام نمی‌کردیم. بدین گفتار (جاهلانه جبریان)، پیشینیان آنان، رسولان را تکذیب می‌کردند تا آنکه طعم عذاب ما را چشیدند.

بگو آیا شما بر این سخن مدرک قطعی دارید تا ارائه دهید؟ و گر نه شما جز از خیالات باطل پیروی نمی‌کنید و جز به گزاف و دروغ سخن نمی‌گوئید.

بگو این پیامبر برای خدا حجّت بالغه است پس اگر مشیّتش قرار می‌گرفت همه شما را هدایت می‌کرد،

گواهان خود را بر اینکه می‌گویند خدا این و آن را حرام کرده بیاورید. پس هرگاه گواهی دروغ دادند، تو با آنها گواهی مده و پیروی از هوای نفس آنها مکن، که آنها آیات خدا را تکذیب کرده به قیامت ایمان نمی‌آورند، و از خدای خود به سوی بتان بر می‌گردند. بگو ای پیغمبر: نماز و طاعت و کلیّه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۳

اعمال و زندگی و مرگ من همه برای خداست. که پروردگار جهانهاست. او را شریک نیست و به همین اخلاص کامل مرا فرمان داده است و من اوّلین کسی می‌باشم که تسلیم امر خدا می‌باشم. بگو آیا من غیر از خدا را به ربوبیّت برگزینم در صورتی که خدا پروردگار همه موجودات است و کسی چیزی نیندوخت مگر بر خود و هیچ نفسی بار گناه دیگری را بر دوش نگیرد. سپس بازگشت همه شما به سوی خداست. او شما را به آنچه در آن اختلاف می‌کردید آگاه خواهد ساخت. و او خدایی است که شما را جانشین گذشتگان اهل زمین قرار داد و رتبه بعضی از شما را بالاتر از دیگری گردانید تا شما را در این تفاوت رتبه‌ها بیازماید که همانا خدا سخت زود کیفر و بسیار بخشنده و مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۱۸۳

وَ ایجاد کرد وَ مِنَ الْأَنْعامِ حَمُولَةً از چهار پایان بعضی را که بار حمل کنند.

وَ فَرْشاً یعنی از موها و پشم‌ها و کرک‌های آنان (بهره‌مند شوید).

كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ یعنی از گوشت و شیر حیواناتی که خدا بر شما روزی کرده است بخورید، و چیزی را که خداوند برای شما

حلال كرده است بر خود حرام مكنيد.

وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ و از پى اغواى شيطان نرويد به اينكه در آنچه كه خدا براى شما مباح

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۴

كرده اسراف كنيد و به تحريم حلال خدا و تحليل (حلال كردن) حرام او تجاوز بنمائيد. در سوره بقره تحقيق و تفصيلى براى خطوات شيطان گذشت، و آيه مانند ماقبلش به حدّ وسط بين افراط و تفريط اشاره مى‌كند.

ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ هشت جفت: از برّه اهل و وحشى.

وَ مِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ همچنين از بز نيز اهلى و وحشى.

قُلْ آلذَّكَرَيْنِ نر و مادّه از هر دو جنس.

حَرَّمَ خدا حرام كرده است.

أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ يا مؤنث از هر دو جنس.

أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ يعنى جنين از دو جنس اهلى و وحشى نر باشد يا ماده.

نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ مرا به سبب علم خبر دهيد نه به وسيله ظنّ و هوى و فريب نفس، يا به سبب چيزى خبر دهيد كه به آن علم حاصل شود به اينكه خداوند چيزى از اينها را حرام كرده است يا به سبب امر معلوم كه براى شما قطع حاصل شود.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر در ادّعاى حرمت اين چيزها راستگو هستيد.

وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ و از شتر تازى يك كوهانه و شتر قوى دو كوهانه.

وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ و از گاو اهلى و وحشى.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۵

قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ الْأُنْثَيَيْنِ مقصود انكار تحريم چيزى از آنهاست، و ملزم ساختن آنها به اينكه حرمت حيوانات ذكور گاهى، و حرمت حيوانات مؤنّث گاهى ديگر، يا حرمت جنين‌هاى موجود در شكم مادر هيچ كدام از اينها از روى علم و حجّت نيست، بلكه محض تخمين و ظنّ از پيش خودشان است.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ يا اينكه شما شاهد و حاضر بوديد كه خدا اينها را حرام كرد.

إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهذا يعنى امثال اين قضايا به وسيله برهان دانسته مى‌شود كه در اين صورت ممكن مى‌شود حكم را به غير اعلام كرد به سبب همان برهان، يا اين است كه به وسيله مشاهده و سماع دانسته مى‌شود كه در اين صورت علم به قضيّه پيدا مى‌كند ولى اعلام به غير نمى‌شود چون برهان ندارد.

و چون نه برهان داريد و نه شهود پس حكم شما جز افترائى محض بر خدا چيزى نيست بنابر اين لفظ «ام» اگر چه منقطع است ولى به حسب معنى معادل نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ است يعنى آيا براى شما برهانى هست يا شاهد قضيّه بوده‌ايد.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً بازگشتى ملامت‌آميز بر گذشته است به اعتبار ثبوت افترا، يا جزاى شرط مقدّر است به همين اعتبار، يعنى وقتى شما برهان و علمى نداريد چنانكه نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ بر آن دلالت مى‌كند، و شاهد قضيّه هم نبوديد چنانكه أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ بر آن دلالت دارد،

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۶

پس شما افترا مى‌بنديد، و ستمكارتر از كسى كه افترائى به خدا بندد وجود ندارد:

پس آن اشاره به مقياسى است كه از سابق استفاده مى‌شود و اشاره به يك قياس ديگر منتج است بدين صورت:

شما علم و شهودى نداريد، و هر كس كه در گفتارش نه علم داشته باشد و نه شهود، او افترا زننده است. و هر كس كه افترا ببندد

ستمکارتر از او وجود ندارد، پس ستمکارتر از شما وجود ندارد.

لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ و این تفسیری که ما در مورد جفت‌ها کردیم تفسیری است که در اخبار وارد شده است، وقتی خداوند به پیامبرش امر کرد که از حرمت جفت‌ها از مردم بپرسد و برهان و شهود حرمت را نیز سؤال کند به او امر نمود که چنین جواب بدهد که طریق علم یا برهان است یا شهود و هیچ کدام را شما ندارید چنانچه گذشت، و یا وحی است که به توسط سفرا و ملائکه خدا می‌رسد، و یا باید حرمت چیزی به توسط تقلید از صاحب وحی معلوم گردد و شما اهل تقلید هستید و من اهل وحی و مدّعی آن هستم نه شما چون شما ادّعای وحی ندارید و اعتراف دارید که صلاحیّت و اهلیّت وحی در شما نیست.

«پس فرمود»:

قُلْ به آنها بگو.

لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً در آنچه که به من وحی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۷

شده از این جفتهائی که ذکر شد حرامی نمی‌یابم آنطور که شما گمان کردید که بعضی از آن حیوانات بر بعضی افراد حرام است چنانکه گذشت.

عَلى طاعِمٍ يَطْعَمُهُ و با این تفسیر اشکال به این آیه که محرّمات بسیار است و آنچه در این آیه ذکر شده بسیار اندک است مرتفع می‌شود، و امّا آنچه که در سوره بقره گذشت مطلبی بود که اشکال را از هر دو آیه برطرف می‌ساخت.

إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً یعنی مگر در حالیکه طعام از گوشت مرده باشد البتّه کشته شده سگهای شکاری و کشته شده با آلت صید از حکم مرده خارج می‌شود زیرا طبق تفصیلی که در فقه ذکر شده آن در حکم ذبح شرعی است.

أَوْ دَماً مَسْفُوحاً یعنی خون ریخته شده نه آن مقدار خونی که در داخل گوشت ذبیحه‌ها می‌ماند. و این مجمل است و تفصیل آن موکول به بیان فقهاست که در فقه تفصیل داده شده است.

أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ یا گوشت خوک که پلید است وجه حرمت آنرا بیان کرد زیرا پلید بودن گوشت خوک بر خورنده‌های آن مخفی است به خلاف مردار و خون، و ممکن است ضمیر به مجموع برگردد. که یعنی همه آنها پلید هستند و مفرد بودن ضمیر به اعتبار لفظ «مذکور» است.

أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ یا حیوانی که در طریق گناه به هنگام سر بریدن، نام غیر خدا بر آن برده شده باشد، یعنی آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۸

که برای بتها ذبح شده از باب مبالغه فسق نامیده شده است، و قول خدا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ بیان علّت فسق بودن آن است.

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ کسی که مضطّر و مجبور به خوردن چیزی از این محرّمات شود غَيْرَ باغٍ در صورتی که عنوان (باغی) نداشته باشد یعنی به خاطر لذّت نباشد و بر امام خروج نکرده باشد، وَ لا عادٍ و نیز در صورتی که از حدّ رخصت هم تجاوز ننموده باشد ایرادی بر او نیست و تفصیل این آیه در سوره بقره گذشت.

فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ او را مؤاخذه نمی‌کند و به او رحم می‌کند به اینکه به او برای حفظ جانش اجازه خوردن می‌دهد.

وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ و بر یهود گوشت هر صاحب ناخن را از حیوانات و پرندگان (حیواناتی که سم یا پارچه دارند) حرام کردیم، ذکر تحریم بر یهود به طریق حصر به دنبال این آیه، و به دنبال آوردن آن از آن رو است که این تحریم، مجازاتی جهت ظلم آنهاست که بر امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله منّت نهاده و آنها را می‌ترسانده‌اند. و از سوی دیگر این معنی اشکال قبلی را که لازم می‌دارد که ذبح هر نوع از حیوان حلال باشد، تأیید می‌کند.

وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوايا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِكَ و از گاو و گوسفند، پیه آنرا بر

آنها حرام کردیم جز آنچه در پشت آنهاست و یا بر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۸۹

روده‌ها و یا بر استخوانهای حیوان چسبیده باشد.

مقصود از الْحَوایا چیزی است که به داخل معده و درون حیوان مربوط باشد.

جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ و بدین طریق ستم آنها را جزا دادیم و همانا، در خبر دادن راستگو هستیم.

فَإِنْ کَذَّبُوکَ فَقُلْ رَبُّکُمْ ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ وَ لا یُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِینَ اگر تکذیب کردند بگو پروردگارتان گر چه دارای رحمت گسترده است، آن مانع خشم او نمی‌باشد زیرا که هیچ مانعی از نفوذ حکم خدا بر بدکاران نیست.

خداوند در این آیه بین دو شأن لطف و قهر، و امیدوار کردن و ترساندن، و وعد و وعید جمع کرده است تا اینکه به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اوصیایش، راه دعوت را یاد دهد، و او را در دعوت تکمیل کند، و در دعوت بین دو جهت رضا و غضب تثبیت نماید، چون دعوت جز به وسیله آن دو تمام و کامل نمی‌شود.

پس معنی آیه این است که اگر تو را تکذیب کردند از حدّ وسط خارج نشو و رحمت ربّ را به آنها وعده بده، و کلمه «ربّ» را به مردم اضافه کرد تا به آنها اظهار لطف کرده باشد، و بگو که پروردگار شما صاحب رحمت واسع است که بر شما رحم می‌کند و به جهالت و نادانی‌های شما مؤاخذه نمی‌کند، ولی اگر خدا بخواهد شما را مؤاخذه کند کسی نمی‌تواند مؤاخذه او را برگرداند پس از آن بترسید.

سَیَقُولُ الَّذِینَ أَشْرَکُوا مشرکین برای اینکه زشتی را از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۰

شرک آوردنشان بردارند بکله آنرا زیبا جلوه دهند، بعد از آنکه از حجّت و دلیل عاجز شدند، خواهند گفت:

لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَکْنا وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ شَیْءٍ اگر خدا می‌خواست، ما و پدرانمان مشرک نمی‌شدیم و چیزی را حرام نمی‌کردیم، چنانکه این گفتار رسم نفس و زن بدکار است که آن دو راضی نمی‌شوند که بدی و زشتی را به خودشان نسبت دهند، بلکه تا ممکن است زشت را زیبا جلوه می‌دهند، و یا زشتی را به شیطان و رفیق و مشیّت خدا نسبت می‌دهند و این دروغ محض است، زیرا که شیطان و قرین جز اعداد (آماده کردن) کاری ندارند.

و مشیّت اگر چه فاعل فعل یا سبب فعل است ولی فاعل مادام که خودش را در وسط می‌بیند حقّ ندارد نسبت فعل را به مشیّت داده و یا آنرا به مشیّت معلّق نماید، و اگر هم نسبت داده شود از استعداد قابل نباید غفلت کند، و با همین تحلیل تناقضی که به ظاهر دیده می‌شود بین تکذیب گفتار اینها در تعلیق به مشیّت، و بین تعلیق فعل به مشیّت در قول خدا فَلَوْ شاءَ لَهَداکُمْ بر طرف و مرتفع می‌شود.

کَذلِکَ کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ یعنی همانطور که امّت تو، تو را تکذیب کرده و شرک آوردن و تحریم را به مشیّت معلّق می‌کنند، بدون اینکه به خودشان نسبت دهند.

امّتهای پیشین نیز پیامبرانشان را، مثل اینها، تکذیب کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۱

حَتَّی ذاقُوا بَأْسَنا قُلْ هَلْ عِنْدَکُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا یعنی شما برهانی بر ادّعایتان ندارید، که بتوانید بر دیگری احتجاج بکنید، و اطلاق مسبّب بر سبب است، یا اینکه برهان، عبارت از علمی است که به سبب آن علم دیگری حاصل می‌شود.

و چون برهان، چیزی است که اعلام آن به غیر ممکن است، فرمود: اگر علم دارید آنرا برای ما خارج سازید. پس با این گفتار وجود برهان را از آنها نفی کرد، و با این گفتار که إِنْ تَتَّبِعُونَ شما جز از خیالات واهی پیروی نمی‌کنید، به صورت مطلق علم آنها

را نفی کرد.

یعنی شما نه برهان دارید و نه شهود و نه از شخص راستگویی آنرا شنیده‌اید، و نه به شما وحی شده است. و با قول خدا قُلْ هَلُمَّ شُهَداءَكُمُ صحت تقلید آنها را نفی کرد زیرا تحدّی و دعوت به آوردن دلیل و علم بر این دلالت می‌کند که شاهدی که اعتماد بر آن صحیح باشد ندارند.

إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ یعنی شما به مدّعای خودتان علم ندارید، چنانکه برهانی ندارید که به دیگران اعلام کنید. بدینوسیله آنها را ذمّ نمود، اوّلا- برای اینکه در اعمالشان از ظنّ و گمان پیروی می‌کنند و ثانیا اصولا شأن و کار آنها تخمین زدن است نه علم و یقین. و شخص عاقل در ظنّ و تخمین توقّف نمی‌کند بلکه در تحصیل علم و یقین کوشش می‌کند، و مادام که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۲

یقین حاصل نشود از عمل می‌ایستد و توقّف می‌کند مگر اینکه مضطرّ و مجبور باشد، که در این صورت احتیاط می‌کند، نه اینکه پیروی از ظنّ کرده بدان عمل نماید و یا بر طبق ظنّ بدون اذن و اجازه فتوا دهد.

و یقین حاصل نمی‌شود مگر، با بیان و برهان، یا با ادراکات، یا به وحی و عیان، یا به تقلید صاحب وحی و خلیفه رحمان.

پس هر کس گمان کند که مطلق ظنّ و استحسان طریق حکم خداست، یا اینکه خطا کننده یک اجر دارد، و مصیب (درست یاب)، به واقع دو اجر دارد در راه بهشت به خطا رفته و راه جهنّم را پیموده است.

و هر کس قرآن و احکام خدا و نزول قرآن را با رأی خودش تفسیر کند نشیمنگاه او پر از آتش می‌شود.

و امّا آنچه در نزد خاصّه از ظنون آمده است که ظنون آنها جانشین علم است درست است بلکه می‌گوئیم ظنون آنها شریف‌تر و والاتر از علم است، و سابقا محقّق ساختیم که اجازه مجیز، در صورتی که اجازه صحیح به شخص مجاز رسیده باشد ظنّ او را شریفتر از علم دیگری (که بدون اجازه باشد) قرار می‌دهد زیرا علم بدون اجازه در گفته گوینده‌اش اثری ندارد، و ظنّ با اجازه اثر می‌کند، و اجازه الهی کمتر از اجازه شیطانی نیست و حال آنکه مرتاضها که با اعمال شیطانی ریاضت می‌کشند اگر صحیح یاد بگیرند و الفاظ جمیع طلسمات را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۳

تصحیح کنند، بدون اجازه صاحب اجازه، هیچ یک از آنها اثر نمی‌کند، و آنگاه که صاحب اجازه، اجازه دهد قول او اثر می‌کند حتّی اگر غلط بخواند، که در این صورت اجازه مغلوط شریفتر از صحیح بدون اجازه می‌شود. و مطلب همین طور است در مورد اجازه الهی.

و چون در تعلیق شرک آوردن و تحریم حیوانات بر مشیّت خدا برهان را از آنها نفی کرد که این تعلیق بر مشیّت، از مفهوم شرط نامیده می‌شود.

مقصود از این شرط به قرینه مقام، دلالت کردن بر تعلّق شرک آوردن به مشیّت خداست. اگر چه به لغت اعمّ باشد، و تکذیب نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را به آنها به سبب آن تعلیق نسبت داده است تا مشعر به ذمّ آنها در این تکذیب باشد و این معنی این توهّم را پیش آورده است که افعال بستگی به مشیّت خدا ندارد .....

لذا خداوند به پیامبرش امر کرد که به آنها بگوید: برهان منحصر در خدا و در کسی که از خدا گرفته است می‌باشد، تا مقدّمه‌ای باشد بر تعلیق افعال به مشیّت خدا تا این توهّم که مشیّت سببیّت برای افعال ندارد که از سابق ناشی شد برطرف گردد.

پس خدای تعالی فرمود:

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ یعنی حجّت رسا از آن خداست در هر چه که بگوید یا انجام دهد.

فَلَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ یعنی اگر خدا می‌خواست همه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۴

شما را هدایت می‌کرد، پس در صدق این گفتار برای خدا حجّت هست، و آن حجّت را برای من ظاهر ساخته است یعنی در اینکه شما شرک آوردن و تحریم حیوانات را معلّق بر مشیّت خدا می‌کنید که از قول شما: «اگر خدا می‌خواست، ما مشرک نمی‌شدیم» فهمیده می‌شود، حجّت به نفع من است نه به نفع شما و حجّت برای خداست که آن مشیّت را ترک کند و ضدّ آن را بخواهد.

بدان که مشیّت خدا عبارت از اضافه اشراقی خداست و وجود هر موجودی مانند رحمت و اراده عامّ به وسیله آن محقّق می‌شود و آن مشیّت چیزی است که وجود هر موجود ممکن در سلسله نزول و صعود به وسیله آن مشیّت به کمالات اولیّه و ثانویّه خود می‌رسد. و آن مانند رحمت رحمانی و رحمت اختصاصی (رحیمی) است و آن عبارت از مشیّتی است که به سبب آن وجود کمالات ثانوی مکلّفین در سلسله صعود محقّق می‌شود، مثل رحمت رحیمیّت که رضا و محبّت نامیده می‌شود، و قول خدای تعالی: وَ لا یَرْضی لِعِبادِهِ الْکُفْرَ «۱» و یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ «۲» اشاره به همین معنی است.

پس مشیّت عامّ هر ذات و فعل و صفت است. ولی فاعل مادام که از حدّ نفسش خارج نشود و با نور بصیرتش به مشیّت

---

(۱) سوره زمر، آیه ۷: ناسپاسی را برای بندگانش نمی‌پسندد.

(۲) سوره مائده، آیه، ۵۴: دوستشان بدارد و دوستش بدارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۵

خدا نظر نکند، و خودش را فاعل فعلش ببیند. چنانکه این گفتارشان مشعر به آن است که گفتند ما أَشْرَکْنا و نسبت اشراک را به خودشان دادند در این صورت بر او صحیح نیست که فعل را به مشیّت نسبت داده و بر آن معلّق نماید، و اگر این کار را بکند دروغگو و عمل او مذموم است، و به همین معنی نیز ذمّ کردن آنها در این گفتارشان که اگر خدا می‌خواست ما مشرک نمی‌شدیم، صحیح می‌شود.

که عدم اشراک یعنی اهتدا و هدایت را معلّق بر مشیّت کردند، با اینکه این تعلیق و وابستگی در قول خدا فَلَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ اثبات شده است.

و همچنین است مشیّت خاصّ که سبب افعال تکلیفی صالح است. پس اگر مقصودشان آن مشیّت خاصّ باشد جمع بین ذمّ آنها بر قولشان و اثبات قول آنها از طرف دیگر مانند همان جمع بندی است که در مشیّت عامّ ذکر شد.

وقتی خداوند این گفتارشان را با عدم برهان و عدم علم آنها باطل ساخت، خواست علم تقلیدی آنها را نیز باطل سازد، بدین ترتیب که رؤسایی را که از آنها تقلید کرده‌اند حاضر ساخته و آنها را ملزم به جهل و گمراهی نمود تا واضح گردد که تقلیدشان فاسد است، و اینکه تقلید وقتی صحیح می‌شود که از منصوب خدا تقلید شود، مانند انبیا و اوصیای آنها، و غیر آنها هر کس که می‌خواهد باشد از هوای نفس جدا نمی‌شود، و تقلید او پیروی هوس است. پس فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۶

قُلْ به آنها بگو: ای کسانی که از برهان عاجز و از علم قاصر و کوتاه هستید.

هَلُمَّ شُهَداءَکُمُ رؤسا و بزرگانتان را که از آنها تقلید می‌کردید بیاورید.

الَّذِینَ یَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هذا آنهایی را که گواهی می‌دهند که خدا این محرّمات را حرام کرده است، تا اینکه جهل و پیروی آنها از هوای نفس برای شما ظاهر گردد.

فَإِنْ شَهِدُوا پس اگر به این مطلب شهادت دادند.

فَلا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا تو با آنها شهادت مده و از هواهای نفسانی کسانی که آیات ما را تکذیب کردند،

پیروی مکن، گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر دلالت بر این است که شهادت آنها ناشی از پیروی از هوس است، چون آنان موصوف به تکذیب آیات خدا هستند، و تکذیب کنندگان آیات خدا جز صاحبان هواهای نفسانی نمی‌باشند.

وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ و کسانی که به آخرت ایمان نیاورند (وصف دیگری است که موجب پیروی از هوی است).

وَ هُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ غیر خدا را با خدا مساوی می‌کنند، و خداوند آنها را به سه وصف (پیروی هوای نفسانی- ایمان نیاوردن به آخرت، و شریک قائل بودن بر پروردگارشان) توصیف کرد که هر یک از آنها کافی است که شهادتشان ردّ شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۷

ترجمه و تفسیر آیات ۱۶۵- ۱۵۱

[سوره الأنعام (۶): آیات ۱۵۱ تا ۱۶۵] ..... ص : ۱۹۷

اشاره

قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۵۱) وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ بِالْقِسْطِ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ إِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱۵۲) وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۵۳) ثُمَّ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ تَماماً عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۱۵۴) وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۵۵)

أَنْ تَقُولُوا إِنَّما أُنْزِلَ الْكِتابُ عَلى طائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنا وَ إِنْ كُنَّا عَنْ دِراسَتِهِمْ لَغافِلِينَ (۱۵۶) أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتابُ لَكُنَّا أَهْدى مِنْهُمْ فَقَدْ جاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآياتِ اللَّهِ وَ صَدَفَ عَنْها سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آياتِنا سُوءَ الْعَذابِ بِما كانُوا يَصْدِفُونَ (۱۵۷) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۱۵۸) إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كانُوا شِيَعاً لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّما أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ (۱۵۹) مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۱۶۰)

قُلْ إِنَّنِي هَدانِي رَبِّي إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ دِيناً قِيَماً مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۶۱) قُلْ إِنَّ صَلاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيايَ وَ مَماتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۶۲) لا شَرِيكَ لَهُ وَ بِذلِكَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (۱۶۳) قُلْ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَ لا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۱۶۴) وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ الْأَرْضِ وَ رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي ما آتاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۶۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۸

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

بیایید تا آنچه خدا بر شما حرام کرده همه را به راستی بیان کنم در مرتبه اوّل اینکه به هیچ وجه به خدا شرک نیاورید (نه در عقیده و نه در عمل) و دیگر اینکه در باره پدر و مادر احسان کنید، دیگر اینکه اولاد خودتان را از ترس فقر نکشید زیرا ما شما و آنها را روزی می‌دهیم و دیگر به کارهای زشت چه آشکارا و چه نهان نزدیک نشوید و کسی را که خدا کشتنش حرام کرده است

نکشید- مگر به حقّ (به حکم حقّ و قصاص)- که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۱۹۹

خدا شما را سفارش کرده است، باشد که تعقّل کنید و سعادت یابید.

و هرگز به مال یتیم نزدیک نشوید مگر به طریقی که آن نیکوتر باشد تا به حدّ رشد و کمال برسد و پیمانه و وزن را (در خرید و فروش) به راستی تمام بدهید. ما هیچ کس را جز به اندازه توانایی او تکلیف نمی‌کنیم و هرگاه سخنی گویید به عدالت گرایید، هر چند که در باره خویشاوندان خودتان باشد و به عهد خدا وفا کنید (اوامر و نواهی خدا را مطیع باشید) این است سفارش خدا به شما، باشد که متذکّر شوید (و پند گیرید).

و این است راه راست من. از آن پیروی کنید و از راههای دیگر که موجب تفرقه و پریشانی و منحرف شدن از راه خداست متابعت نکنید این است سفارش خدا به شما، باشد که پرهیزکار شوید.

پس آنگاه به موسی برای تکمیل نفس هر نیکوکار کتاب کاملی (شامل تمام این وصایا) دادیم و به تفصیل حکم هر چیز را برای هدایت و رحمت بر خلق روشن ساختیم، تا مردم به لقای پروردگارشان ایمان آورند.

و این (قرآن) کتابی است که ما آنرا با برکت و خیر بسیار فرستادیم، از آن پیروی کنید و پرهیزکار شوید، باشد که مشمول رحمت خدا گردید.

قرآن را برای این فرستادیم که نگویید کتاب تورات و انجیل تنها بر دو طایفه (یهود و نصاری) پیش از ما فرستاده شده است، و ما از تعلیم و درس آن کتاب الهی غافل و بی‌بهره ماندیم.

یا گوئید اگر کتاب بر ما فرستاده می‌شد، ما بهتر از آنان به راه هدایت می‌رفتیم پس به شما هم از جانب پروردگارتان حجّت آشکار و هدایت و رحمت رسید. اکنون کیست ستمکارتر از آنکه آیات

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۰

خدا را تکذیب کند و از اطاعت حق روی گرداند؟ به زودی آنان را که از آیات ما روی گردانیده مخالفت کرده‌اند، به کیفر آنکه از آیات ما اعراض می‌کنند، به عذاب سخت مجازات کنیم.

آیا منکران جز آنکه فرشتگان قهر بر آنها درآیند و یا رضای الهی بر آنها رسد و همه هلاک شوند انتظاری دارند؟ یا برخی دلایل و آیات خدا (یعنی علائم مرگ یا قیامت یا ظهور سلطنت حقّه اسلام) آشکار شود روزی که بعضی آیات قهر و غضب خدای بر آنها رسد آن روز هیچ کس را که از آن پیش ایمان نیاورده یا در ایمان کسب خیر و سعادت نکرده باشد، ایمان سودی نبخشد.

ای رسول ما کافران را بگو در انتظار نتیجه اعمال خود باشید و ما هم منتظر نتیجه اعمال خود می‌باشیم.

آنان که دین را پراکندند و در آن فرقه فرقه شدند، چشم از آنها بپوش که به کار تو نیایند.

از دست آنها نیز غمین مباش که مجازات کارشان با خداست که بعد از این به عقاب آنچه می‌کنند سخت آگاهشان می‌سازد،

هر کس که کار نیکو کند او را، ده برابر آن پاداش خواهد بود و هر کس که کار زشت کند جز به قدر آن کار زشت مجازات نشود و بر آنها اصلا ستم نخواهد شد،

بگو ای پیامبر، محققا مرا خدا به راه راست، به سوی دینی استوار، آئین پاک ابراهیم، که وجودش از لوث شرک و عقاید باطل مشرکان منزّه بود، هدایت کرده است.

تفسیر ..... ص : ۲۰۰

قُلْ پس از عجز آنها از علم و اقامه برهان و ملزم ساختن آنها به فساد تقلید از رؤسایشان، به آنان بگو: ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص:

۲۰۱

تَعالَوْا به سوى من بياييد كه من از طرف خدا منصوب شده‌ام تا، أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ من بر شما آنچه را خداوندتان بر شما حرام نموده است بر خوانم، تا اينكه از من با تقليد صحيح، تقليد كنيد.

أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً چيزى را با او شريك قرار ندهيد.

اعراب اجزاى آيه، اين است كه «ما» در «ما حرّم» مصدريّه يا موصوفه يا موصوله يا استفهاميه است، و «عليكم» ظرف است متعلّق به «حرّم» يا به «اتل» يا به هر دو يا ابتدا كلام است، و «أن» در «الا تشركوا» (ان لا تشركوا) مصدريّه، و «لا» نافيه يا ناهيه است و «نهى» با عطف موافق‌تر از امر است كه بعدا گفته خواهد شد.

«ان» يا به تقدير لام است «لان» يا خبر مبتداى محذوف (مبتداى محذوف ممكن است «المحرّم» يعنى حرام شده باشد يا المقروء يعنى خوانده شده باشد) در صورت اوّل معنى عبارت اين است كه مشرك بودن حرام است. پس اگر «المحرّم» مبتدا باشد حرف «لا» زائد است «المحرّم ان تشركوا» يا اينكه مفعول فعل محذوف قرار مى‌گيرد كه «لا» زائد نيست در آن صورت آن فعل محذوف «أعنى» مى‌باشد، يعنى «أعنى أن لا تشركوا» و ممكن است «عليكم» خبر مقدّم و «أَلَّا تُشْرِكُوا» مبتدا باشد يعنى بر شماست كه شرك نورزيد، يا اينكه «عليكم» اسم فعل و «ألّا تشركوا» منصوب به آن باشد (زنهار كه شريك نورزيد) يا اينكه «ألّا تشركوا» مفعول «أتل» باشد.

بنابراين كه «ما» در «ما حرّم» مصدريّه باشد (يعنى بخوانم شريك نورزيدن را) يا اينكه «ألّا تشركوا» بدل از «ما» باشد (يعنى آنچه مى‌خوانم همان شرك نورزيدن است) و اين بدل بودن به اعتبار حرمت اشراك است، و ممكن است كه «لا» زائده يا لفظ «أن» تفسيريّه (يعنى آنچه مى‌خوانم عبارت از شرك نورزيدن يا حرام بودن شرك است) و جمله تفسير «أتل» يا «حرّم» باشد، و تفسير واقع شدن آن براى «حرّم» به اعتبار اشراك است يا اينكه «الّا تشركوا» مفعول «وصّاكم اللّه» باشد (يعنى خدا به شما شرك نورزيدن را سفارش كرده است) و اين موافق‌تر است به قول خدا.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۲

وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً و به پدر و مادر نيكى كنيد. بنابر وجوهى كه گذشت تقدير چنين مى‌شود «أحسنوا بالوالدين» و براى اهميّت دادن به والدين فعل را انداخته است تا موهم عطف بر جار مجرور شود و معنى آن چنين پنداشته شود كه به جهت احسان به والدين به خدا شرك نياوريد. و مصدر آورد تا مشعر به اين باشد كه مقدّر «أحسنوا» را به جاى «لا تسيئوا» آورد چون موافق با سابق و لا حقّ آن است.

اين مطلب بر اهميّت دادن به احسان به والدين دلالت مى‌كند و اينكه ترك بدرفتارى به تنهايى كافى نيست بلكه احسان نيز لازم است، و والدين اعمّ از والدين صورى و روحانى است.

وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ فرزندانتان را از ترس فقر، با زنده به گور كردن و غير آن نكشيد.

نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ شما و آنها را ما روزى مى‌دهيم، پس از فقر نترسيد.

وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ و به كارهاى زشت نزديك نشويد. فواحش چيزى است كه عقل آنرا قبيح و شرع آنرا ناپسند مى‌داند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۳

ما ظَهَرَ مِنْها مانند آنچه كه شايع شده و بين شما سيره گشته است مانند نكاح زوجه پدر و عبادت بتان و غير آنها از سنّتهاى پست و رذل كه عقل به آنها رضايت نمى‌دهد و در شريعت الهى ثابت نشده است، و نهى از نزديكى به امور ناپسند، اين بيان قرآن مبالغه در نهى از عمل است.

وَ ما بَطَنَ و آنچه پنهان مى‌داريد مانند زنا و هر چيزى كه شايع و سيره نباشد از زشتيهاى عقلى و شرعى.

و ممکن است مقصود از قبیح، چیزی باشد که قبح آن ظاهر باشد مانند زنا و لواط نه اینکه ذات آن ظاهر باشد مانند نکاح زوجه پدر، و مقصود از «ما بطن» آن باشد که قبح آن در باطن است و ظاهر نیست، مانند نکاح زوجه پدر، یا اینکه مقصود از «ما ظهر» چیزی باشد که بر اعضاء ظاهر گردد، و مقصود از «ما بطن» چیزی باشد که در نفوس مخفی است مانند رذائل نفسانی و خطورات ذهنی بد، و خیالات فاسد، و عقاید کاذب.

و ممکن است که مقصود از فواحش فقط زنا باشد یا اعمّ از زنا و چیزی که از لحاظ زشتی در انظار، مثل زنا باشد مانند لواط، و این موافق‌تر به ترتیب معاصی است و بر کسی که در فقرات سه گانه تأمّل کند مخفی نیست، لذا در اخبار فواحش به زنا و مثل آن تفسیر شده است.

بدان که ظلم انسان و نافرمانی او، یا ظلم بر خودش

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۴

می‌باشد یا ظلم به غیرش، و ظلم به غیر یا سرایت به ذات غیر می‌کند یا به مال غیر و بزرگترین مرتبه ظلم به نفس زناست.

و بزرگترین مرتبه ظلم به ذات غیر، از بین بردن روح اوست، و بزرگترین مرتبه ظلم به مال غیر، گرفتن مال یتیم، به ستمگری و تجاوز می‌باشد.

وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذکر خاصّ است بعد از عامّ به جهت اهتمام به آن چنانکه هر چه قبل از فواحش ذکر شد ذکر خاصّ قبل از عامّ بود به همین جهت به آن اهتمام نموده است البتّه بنابر اینکه فواحش تعمیم داشته باشد.

و امّا اگر فواحش مخصوص به زنا و لواط باشد ذکر قتل اولاد مقدّم بر همه می‌شود و اکتفا نکردن به ذکر قتل نفس، برای اهتمام به زنده به گور کردن اولاد و کشتن آنهاست و به جهت تشدید در حرمت آن است.

ذلِکُمْ وَصَّاکُمْ بِهِ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ یعنی قبح و سوء عاقبت آنرا اندیشه کنید و آنرا ترک نمائید.

وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْیَتِیمِ إِلَّا بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ

نزدیک مال یتیم نشوید مگر با نیّتی که آن نیّت نیکوتر باشد، مانند حفظ مال و جان او و زیاد کردن و نمو دادن مالش.

حَتَّی یَبْلُغَ أَشُدَّهُ

«اشدّه» جمع «شدّ» است با فتح، مثل فلس و افلس، یا شدّت مثل نعمت و انعم یا اینکه مفرد است، و بنابر اینکه جمع باشد مقصود از آن اشاره به قوّت قوای بدنی و نفسانی اوست، و آن بلوغ شرعی است که در آن قوای بدنی و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۵

نفسانی، به سبب کامل شدن، تمیز و درک از خیر و شرّ بدنی و نفسانی است.

وَ أَوْفُوا الْکَیْلَ وَ الْمِیزانَ بِالْقِسْطِ

مقصود از کیل و میزان همان معنی معروف آن دو است، و در بیان معنای میزان، مطالبی گفته شده است که امکان تعمیم آن را به ذهن می‌دهد و همچنین در سایر فقره‌های آیه، و تقیید به قسط یا برای تأکید است یا برای منع از اعطای زیادتر از مقدار استحباب، زیرا که آن هم مانند تبذیر ممنوع است. یا به موجب جهالت به پیمانه و موزون است که موجب فساد معامله می‌شود به همین جهت فرمود:

لا نُکَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها

که این جمله را به عنوان جمله معترضه آورد، زیرا که قسط حقیقی در ایفای حقّ این است که تمام حقّ آن بدون کم یا زیاد ادا شود، ولو به مقدار یک حبّه، و آن امری است که در طاقت و وسع بشر نیست.

وَ إِذا قُلْتُمْ

یعنی آنگاه که گفتید، وقتی که مردم شما را حاکم قرار دادند، در شهادتی، یا اصلاحی، یا پایبندی، یا ترحّمی، یا سخطی، یا در معاشی یا معادی، یا در واجب یا در مباحی، با زبانتان یا با سایر اعضایتان، یا با قوای علمی یا عملی خود، چیزی گفتید.

فَاعْدِلُوا

پس به عدالت رفتار کنید، یعنی بین افراط و تفریط در اقوال و احوال و افعال، حدّ وسط را اختیار کنید، و ادا کردن مطلب به صورت شرط و با لفظ «اذا» و ماضی برای اشاره به این است که قول مأمور به نیست (آن گفتار جنبه دستور و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۶

فرمان ندارد) ولی انسان خالی از یک نوع قول نمی‌شود مخصوصا بنابر تعمیم مذکور، و او مأمور است که در قول حدّ وسط را انتخاب کند.

وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى

یعنی اگر چه طرف شما از خویشان شما باشد، از خویشاوندان جسمانی یا روحانی، در عالم کبیر و یا در عالم صغیر.

وَ بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا

تقدیم معمول برای اهمیّت دادن به آن و شرافت آن و ابراز علّت امر قبل از آمدن امر است، نه اینکه مقصود حصر باشد.

بنابر اینکه وفای به سایر عهدها از شرایط عهد خدا باشد، حصر نیز مقصود است بدان که عهد و عقد و میثاق و بیعت با خدا در عرف اهل اللّه مقصود از آن بیعت عامّ نبوی یا بیعت خاصّ و لوی است که با اوّلی اسلام حاصل شود و با دوّمی ایمان، و آن بیعت را بیعت و مبایعت می‌نامند، زیرا کسی که این بیعت را قبول می‌کند، خودش و مالش را به قیمت و ثمنی که آن بهشت است می‌فروشد، چنانکه خدا فرموده است:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ «۱» و عهد و معاهده نیز نامیده می‌شود چون بایع و مشتری بر آنچه که به عهده آنها گذارده شده است قیام می‌کنند، و عقد نامیده می‌شود به سبب استحکام آن عقد و تقبّل شروط از

---

(۱) سوره توبه، آیه ۱۱۱: خدا جان و مال اهل ایمان را به بهای بهشت خریداری کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۷

هر دو طرف و وثوق و اطمینان هر یک به دیگری به سبب آن عقد.

و چون در این مبایعه مشتری از جانب خدا منصوب بوده و از طرف او و کیل است نسبت این مبایعه به خدا صحیح می‌شود که خداوند فرموده:

إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ، يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ «۱» إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ «۲» وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ «۳» أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ «۴» و غیر اینها از آیات و اخبار که دلالت بر نسبت این بیعت به خدا می‌کند.

ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

تذکّر عبارت از التفات به معلوم و احساس آن بعد از غفلت از آن یا مطلق التفات به معلوم است، و آن از صفات عقل است.

چنانکه غفلت از صفات نفس است، و لذا آنرا از «تعقلون» تأخیر انداخت، و آن را تکرار کرد تا اشاره به این کند که معاصی مراتب متعدّدی دارد و اینکه بعضی از آنها از آنها از عاقل صادر نمی‌شود و بعضی دیگر از متذکّر صادر نمی‌شود اگر چه گاهی از عاقل غافل صادر شود، و بعضی از آنها از متّقی صادر

---

(۱) سوره فتح، آیه ۱۰: ای رسول مؤمنانی که «در حدیبیّه» با تو بیعت کردند در حقیقت با خدا بیعت کردند «همان دست تو» دست

خداست بالای دست آنها.

(۲) سوره توبه، آیه ۱۱۰

(۳) سوره بقره، آیه ۴۰:

(۴) سوره بقره، آیه ۴۰: به عهد من وفا کنید تا به عهد شما وفا کنم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۸

نمی‌شود اگر چه از عاقل متذکّر صادر شود.

و مقصود از تقوی در قول خدا لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ تقوای حقیقی است و آن بازگشت از راههای کج نفس و پیروی نکردن از ائمّه جور است تا به طریق قلب و پیروی از امام حقّ متوجّه شود.

و عاقل متذکّر، مادام که به امام حقّ نرسد ممکن نیست که به طریق قبل بازگشت کند، لذا در آنجا به پیروی از راه راست اکتفا کرد.

وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ «أنّ» به فتح همزه و تشدید نون، یا تخفیف نون «ان» مخفّف «انّ» است، و بنابراین ما بعد آن عطف بر «أَلَّا تُشْرِكُوا» است، و اعتبار حرمت در صراط مستقیم به اعتبار ترک متابعت از شرک است، یا به تقدیر لام است که متعلّق به «اتّبعوه» باشد و به کسر همزه «انّ» خوانده شده که عطف بر «تعالوا» باشد، و «صراط ربّک» و «صراط ربّکم» خوانده شده است، و این اشاره است به آنچه که از قول خدا «أَلَّا تُشْرِكُوا» تا آخر آیه استفاده می‌شود، و آن انتخاب حدّ وسط بین افراط و تفریط در فعل و قول است، و آن صراط ولایت است، یا اینکه از همان اوّل اشاره به طریق ولایت است که نزد خدا معهود است.

وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ اصل آن «تتفرّق» است که «تاء» علامت فعل مضارع از آن حذف شده، و فعل منصوب به «ان» بعد از «فاء» است، و «باء» برای تعدیه است.

و معنی آن این است که راههای مختلف را پیروی نکنید

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۰۹

که شما را متفرّق می‌کند، یعنی شما را پراکنده و اجتماعتان را از بین می‌برد و اتّحاد شما در راه را زایل می‌کند.

و چون حدّ وسط بین افراط و تفریط حاصل نمی‌شود مگر با ولایت، بلکه حدّ وسط همان ولایت است و ولایت از شؤون ولیّ است بلکه همان ولیّ است، تفسیر صراط مستقیم به ولایت و به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام چنانکه در اخبار وارد شده است، صحیح می‌باشد. و چون انحراف از حدّ وسط و میل به افراط و تفریط حاصل نمی‌شود مگر با پیروی از هوای نفس بلکه آن خود پیروی هوی است، و هوی در خور دشمنان اهل بیت است پس صحیح می‌شود که پیروی این راههای مختلف را به محبّت دشمنان اهل بیت علیه السّلام تفسیر کرد.

ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ این امر سفارشی است بر شما، باشد که از راههای مختلف بپرهیزید، زیرا تقوای حقیقی احتراز از راههای منحرف و ثبات بر راه مستقیم است.

ثُمَّ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ و آنگاه کتاب نبوّت یا تورات را به موسی دادیم، که آن صورت نبوّت است، و عطف به اعتبار معنی است، گویا که گفته است: این چیزی است که به محمّد صلّی اللّه علیه و آله دادیم، سپس به موسی کتاب دادیم، و عطف به «ثمّ» به اعتبار این دو خبر و دو اسم علم (موسی علیه السّلام و محمّد صلّی اللّه علیه و آله) یا به اعتبار تفاوت دو خبر در شرف به اعتبار موضوع آن دو است.

محتمل است این جمله عطف بر جمله ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ باشد ولی این عطف از فصاحت بعید است چون مناسبتی بین آن دو نیست، و امّا عطف بر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۰

«وصّاکم» چنانکه بعضی گفته‌اند، خیلی بعیدتر است، چون رابط برای مبتدای معطوف علیه ظاهر نیست.

تَماماً یعنی بدون نقصی در کتاب، یا به جهت تمام و کامل شدن نعمت، و آن حال، یا مفعول مطلق یا تعلیل است.

عَلَی الَّذِی أَحْسَنَ بر کسی که صاحب حسن و خوبی گشت، یا عملش را نیکو قرار داد، و به اعتبار یکی از این دو معنی یا آیه چنین تفسیر شده است: که خدا را چنان عبادت کن که گویا که او را می‌بینی، یا احسان به غیر نموده، بدی را از آنها منع کن.

بدان که حسن مطلق، منحصر در ولایت مطلقه است که صاحب آن بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله، علی علیه السّلام است، و حسن و زیبایی غیر ولایت از ذوات و صفات و افعال به اعتبار اتّصال آن حسن، به ولایت است، و تفاوت زیبایی در اشیاء به اعتبار تفاوت آنها در قرب و بعد از ولایت است.

پس طالب ولایت، فی نفسه نیکو و زیباست و افعالی که از ناحیه طلب او صادر می‌شود نیز نیکو و زیبا خواهد بود، و قبول کننده ولایت نیکوتر از طلب کننده آن است، و افعالی که از جهت قبول صادر می‌شود، نیکوتر از افعال طلب کننده است، و قبول کننده‌ای که صورت ولیّ را مشاهده می‌کند و به ملکوت او نظر می‌اندازد، بهتر و نیکوتر از قبول کننده غایب از مشاهده است.

و آن مشاهده چیزی است که نزد صوفیّه فکر نامیده می‌شود و صورت شیخ را مجسّم می‌کند، و نظر به صورت

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۱

(تمثّل یافته) او بهتر و زیباتر از همه افعال اوست. و اوست که به حقیقت ولایت تحقّق پیدا کرده است و افعال او نیکوتر از افعالی است که قابلیّت شهود را دارد ولی هنوز به مرتبه شهود نرسیده است.

وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْءٍ بدان که خدای تعالی کتاب موسی را در اینجا وصف نمود به اینکه کامل و فراگیر کلیّه چیزهاست، و در سوره اعراف فرمود:

وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْءٍ «۱» دلالت می‌کند بر اینکه خدای تعالی در کتاب رسالتش هر چیزی را مشتمل بر هر چیز، و هر چیزی را مظهر تامّ و آینه کامل هر چیزی قرار داده است.

بعضی از صوفیّه گفته‌اند: هر چیزی در هر چیزی است ولی هر کس نمی‌تواند هر چیزی را در هر چیزی ببیند، و از همین جهت خداوند فرمود:

(و کتبنا لموسی) یعنی برای غیر موسی این معنی نبوده است.

و چون بعد از نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله و بعد از ابراهیم علیه السّلام از جهت نظر به کثرت‌ها و به مراتب هر یک و مبادی و غایات هر یک، نظر موسی علیه السّلام وسیع‌تر بود، خداوند کتابی را که بر موسی نازل شده است وصف نمود، به اینکه در آن از هر چیزی تفصیل

---

(۱) سوره اعراف، آیه ۱۴۵: در الواح برای هر چیزی پندی نوشتیم و آن را در همه موارد گستراندیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۲

است، و این بدان معنی است که خدای تعالی لوح سینه موسی را طوری قرار داده است که هرگاه در آن چیزی از اشیا متنفّس شود بر آن نقش می‌بندد.

و جمیع مبادی آن چیز، تا مبدأ المبادی و جمیع غایات آن تا غایة الغایات و همچنین جمیع لوازم مبادی و غایات، در آن نقش می‌بندد.

و هرگاه جمیع مبادی و غایات و لوازم آنها در چیزی منقّش گردد دیگر چیزی باقی نمی‌ماند جز اینکه در آن نقش بسته باشد، زیرا

که موجودات همگی متلازم و همه معلول‌های یک علّت می‌باشند.

وَ هُدىً وَ رَحْمَةً و هدایت و رحمتی برای بنی اسرائیل است.

لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ تا به لقای (دیدار) پروردگارشان ایمان داشته باشند، اگر مقصود از ربّ آنان ربّ مطلق باشد پس مقصود از لقاء، ملاقات کردن جزا و حساب و حسابگرهای اوست، و اگر مقصود ربّ مضاف و نسبی باشد یعنی ربّ آنها در ولایت، پس مقصود از لقا، لقای ملکوت آن ربّ است، و آن پائین‌ترین مرتبه لقا و معرفت به نورانیّت است، و فوق آن لقای جبروت او با مراتبش می‌باشد.

یعنی ما به موسی برای دعوت ظاهری به سبب قبول آن دعوت، کتاب را دادیم تا مستعدّ و آماده قبول دعوت باطنی شوند، و با قبول آن دعوت مستعدّ و آماده باز شدن در قلب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۳

باشند، و با فتح باب قلب صورت ولیّ امر را با ملکوتش مشاهده کنند، و آن لقای پروردگارشان است که همان ولیّ امرشان می‌باشد و به سبب این لقا، رستگاری و رسیدن به روح و راحت و امن و امان و سلامت از حوادث زمان و نجات از تنگی مکان حاصل می‌شود. و به همین لقا، اشاره کرده کسی که گفته است:

کرد شهنشاه عشق در حرم دل ظهور قد ز میان برفراشت رایت اللّه نور

و در اخبار «سکینه» به چیزی تفسیر شده است که دلالت بر ظهور ملکوت ولیّ امر در قلب می‌کند، چون در اخبار وارد شده است: که آن سکینه نسیمی است که از بهشت می‌وزد و آن صورتی مانند صورت انسان دارد، زیرا که ملکوت از بهشت است، و داشتن صورتی مانند صورت انسان دلالت می‌کند بر اینکه آن سکینه از ذوات جوهری ملکوتی است برای اینکه آن از بهشت است، نه آنچه که از لفظ «ریح» فهمیده می‌شود.

و در عرف صوفیان ظهور ملکوت ولیّ امر بر قلب انسان را سکینه می‌نامند چنانکه فکر و حضور نیز نامیده می‌شود.

و همین لقا، مقصود است آنجا که می‌گویند: سالک باید صورت مرشد را نصب العین خود قرار دهد، یعنی باید نفسش را با عبادات صاف کند تا در قلبش ولیّ امرش ظاهر شود و به راستی با او همراهی حقیقی داشته باشد نه آنچه که از ظاهر لفظ توهّم می‌شود که باید کوشش کند و صورت مخلوقی را تصوّر کند که این توهّم به سوی خود او، برمی‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۴

و از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است که هنگام تکبیرة الاحرام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را به یاد آور، و یکی از ائمّه علیهم السّلام را نصب العین خود قرار بده.

بنابر این مقصود از ایمان در اینجا ایمان شهودی است نه ایمان به غیب.

وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ و این کتابی است که آنرا با خیر و برکت نازل کردیم یعنی خیر و نفع آن فراوان است، زیرا که برکت فزونی و نما در جانب خیر است، و آن کلمه‌ای است که همه آنچه را که در وصف کتاب موسی ذکر شد با یک چیز اضافی در بر می‌گیرد و آن تعمیم برکت نسبت به هر چیزی است که برکت در آن تصوّر می‌شود، آوردن لفظ أَنْزَلْناهُ نه (آتیناه) دلیل بر شرافت این کتاب است، گویا که کتاب موسی از سنخ این عالم بود پس خدا آن را به او داد و چون قرآن در مقامی بالاتر از این عالم قرار دارد خداوند آنرا به عالم پائین نازل فرمود و به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داد.

فَاتَّبِعُوهُ تا اینکه از پیروی کردن آن به ولیّ امرتان برسید و از او پیروی کنید، چون حجّت خدا در ولیّ امر شماست، و با پیروی کردن او رستگار می‌شوید که در قلب برای شما باز می‌شود، با باز شدن در قلب رحمت از جانب خدا نازل می‌شود، و پائین‌ترین مراتب حقیقت رحمت ملکوت ولیّ امر است.

وَ اتَّقُوا و از مخالفت آنچه که در آن کتاب است

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۵

بپرهیزید.

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ باشد که به سبب لقای ملکوت ولیّ امرتان مورد رحمت قرار گیرید.

زیرا که دار شیاطین در حقیقت خشم خداست، و دنیا مظهر رحمت و خشم خدا هر دو می‌باشد، و ملکوت علیا و همچنین جبروت و مشیّت در حقیقت رحمت ذاتی خداست.

و در اکتفا کردن به لفظ تُرْحَمُونَ در اینجا، و آوردن بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ در آنجا، دلالت بر شرافت این کتاب هست، چنانکه مخفی نیست.

أَنْ تَقُولُوا یعنی کتاب را نازل ساختیم تا مبادا بعد از این یا در قیامت بگویید، یا برای اینکه چنین نگویید، یا مبادا این گفتار از شما بر سبیل استمرار واقع شود.

بدان که مثل این عبارت در کتاب و سنّت زیاد است و بر زبان عرف جاری است و مقصود از مثل آن عبارت این است که این گفتار از شما واقع شده و وقوع این گفتار سبب نازل کردن کتاب شده است، چون ما دوست نداشتیم این قول از شما واقع شود و خواستیم که بعدا چنین گفتاری از شما صادر نشود.

زیرا صدور این قول سبب کراهت و ناخوشایندی آن است، و ناخوشایندی این گفتار سبب انزال کتاب است و انزال کتاب باعث منع این گفتار است و لذا، تفسیر آن به این عبارت صحیح است:

«مبادا که بگویید» یا «برای اینکه نگویید» ولی احتیاجی به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۶

تقدیر کراهت یا تقدیر «لا» نیست.

بنابراین، معنی آیه چنین می‌شود: ما کتاب را فرو فرستادیم چون شما زیاد حرف می‌زدید و با بهانه تراشی، در عمل و انجام عبادات کوتاهی می‌کردید و حسرت می‌خوردید بر اینکه سواد ندارید.

إِنَّما أُنْزِلَ الْكِتابُ عَلى طائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنا و می‌گفتید فقط بر دو طایفه پیش از ما (یهودیان و مسیحیان) کتاب فرستاده شده است آوردن ادات حصر (ما) برای شهرت دو کتاب (تورات و انجیل) و اهل آن دو، نزد آنان است، گویا که آنها اهل ملّت و کتابی غیر از آن دو را نمی‌شناسند.

وَ إِنْ كُنَّا «ان» مخفّف از مثقّله است (انّ بوده که مخفّف شده است).

عَنْ دِراسَتِهِمْ یعنی از خواندن و بیان دو کتاب لَغافِلِينَ غافل بوده‌ایم.

أَوْ تَقُولُوا لفظ أَوْ برای توزیع است، یعنی بعضی، آن را می‌گفتند و بعضی این را لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتابُ لَكُنَّا أَهْدى مِنْهُمْ می‌گفتند که اگر کتاب بر ما نازل می‌شد ما هدایت یافته‌تر از آنها بودیم، زیرا ذهن ما تیزتر و فهم ما دقیق‌تر است. و این رسم زنان نادان است که راضی نمی‌شوند که نقص را به خودشان نسبت دهند، و با بهانه‌های کاذب عذر می‌آورند، و به استعداد کمالات و قوای آن افتخار می‌کنند در وقتی که آن کمالات وجود نداشته باشد، بر کمالات از بین رفته به سبب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۷

آرزوها و تمنیّات و وابسته بودن بر چیزهای گذشته حسرت می‌خورند.

فَقَدْ جاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ جواب شرط مقدّر است، یعنی اگر صداقت دارید، کتابی از جانب پروردگار شما به سوی شما آمد که آن حجّت واضح بر هر چیزی از صدق نبی صلّی اللّه علیه و آله و نبوّت او و احکامی است که نشانهای هدایت می‌باشد.

وَ هُدیً وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ کَذَّبَ بِآیاتِ اللَّهِ آیات خدا اعمّ از تکوینی و تدوینی است، بزرگترین آن آیات علی علیه السّلام است، زیرا که آیات تدوینی دلالت بر آیات تکوینی می‌کند، و تکذیب آیات تدوینی منجر به تکذیب آیات تکوینی می‌شود، و این جمله کنایه بر آنهایی است، که آیات خدا را بعد از واضح شدن آن تکذیب کردند و هیچ کس ستمکارتر از آنها نیست.

وَ صَدَفَ عَنْها یعنی از آن آیات اعراض کردند یا از آن آیات منع کردند، معنی دوّم بهتر است از جهت اینکه جمله تأسیسیّه (آغازین) باشد یعنی گمراه شد و گمراه کرد و در نتیجه مردم را از راه خدا باز داشت.

سَنَجْزِی الَّذِینَ یَصْدِفُونَ عَنْ آیاتِنا سُوءَ الْعَذابِ بِما کانُوا یَصْدِفُونَ هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَةُ آنها انتظاری ندارند جز اینکه ملائکه بیایند و قبض روحشان بکنند یا در حین مرگ عذابشان نمایند.

أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ یا پرورش دهنده ولایت تو بیاید و آن علویّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و وجهه ولایت اوست، چنانکه علی علیه السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۸

فرمود:

(یا حار همدان من یمت یرنی). «۱»

أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ یا بعضی از آیات پروردگار تو بیاید، مانند شیعیان علی علیه السّلام که آنها آیات خدای تعالی هستند، و تفسیر آیات در اخبار به عذاب در دار دنیا با این منافات ندارد که این آیات در وقت مردن و قبل از ارتحال از دنیا باشد و منافاتی با تفسیر به شیعیان علی علیه السّلام ندارد، زیرا عذاب، آیت نازله علی علیه السّلام است و شیعیانش آیات عالیه او می‌باشند.

یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ یعنی در حین مرگ و دیدن آن.

لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً این شدیدترین آیه است که بر اهل ایمان نازل شده است خصوصا بر کسی که مراقب جهت ایمانش که ذکر و فکر اوست نباشد.

و آیاتِ در این آیه تفسیر به ائمّه علیهم السّلام شده است، و به طلوع آفتاب از طرف مغرب، و به خروج دجّال، و به ظهور قائم علیه السّلام و به خروج جنبنده زمین دَابَّةُ الْأَرْضِ نیز تفسیر شده است و منافات با آنچه که ما ذکر کردیم ندارد.

قُلِ انْتَظِرُوا بگو منتظر یکی از این سه موضوع باشید ۱- حجّت واضح

---

(۱) ای حارث همدانی کسی که بمیرد مرا می‌بیند. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۱۹

۲- ظهور ولایت ۳- آیات که شیعیان علی علیه السّلام هستند).

إِنَّا مُنْتَظِرُونَ که ما هم منتظر آن هستیم، آنوقت ما رستگار می‌شویم، و برای شما ویل و مصیبت است.

إِنَّ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُمْ به هر سیره و سنّتی دین گفته می‌شود: چنانکه گفته می‌شود مردم بر دین پادشاهان خود هستند، و بر سیره شرعی الهی نیز اطلاق می‌شود مانند:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ (امروزه دین شما را کامل کردم) و به جزا نیز دین گفته می‌شود مانند:

مالِکِ یَوْمِ الدِّینِ (صاحب روز جزا) و نیز بر اسلام و عبادت، و عادت، و طاعت، و خواری، و حساب، و قهر، و استعلا و ملک، و حکم، و تدبیر، و توحید، و جمیع چیزهائی که خداوند به سبب آن عبادت می‌شود، و ملّت، و خدمت، و احسان، و بر غیر اینها از معانی نیز دین اطلاق می‌شود.

تحقیق مطلب این است که حقیقت دین، راهی است از قلب به سوی خدا و سیر به سوی آن طریق یا بر آن طریق، و آن طریقت

نامیده می‌شود، و آن دو عبارت از ولایت تکوینی است که از آن به حبل از جانب خدا تعبیر می‌شود و ولایت تکلیفی است که از آن به حبل از جانب مردم تعبیر می‌شود.

و با ولایت تکلیفی باب این طریق باز می‌شود، و صاحب ولایت مطلقه علی علیه السّلام است و آن با ولایت مطلقه متّحد است، و ولایت‌های مقیّد سایه‌هایی از این ولایت است، و لذا علی علیه السّلام ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۰

خاتم ولایت گشت و کلّ انبیا و اولیا تحت پرچم او می‌باشند، و هر چه که از شرایع الهی دین نامیده می‌شود بدان جهت است که به ولایت متّصل و به حقیقت دین مرتبط است، و سیره غیر الهی را که دین می‌نامند از باب تشابه و هم شکل بودن با سیره الهی است.

پس بنابر قرائت فَرَّقُوا (با تشدید راء) معنی آیه این است: کسانی که دین خودشان را که از طریق قلب به سبب ولایت تکوینی به آنها رسیده است از ارائه طریق عقل (ناقص) گرفته و بر هواهای فاسد متفرّق و پراکنده سازند، یا اینکه آنچه را که از این راه به سبب ولایت تکلیفی از ایمان به آنها رسیده و در دلهای آنان داخل شده است (بازی به وسیله غفلت) و اغراض فاسد (وسوسه‌های نفس امّاره) و مهم‌های متفرّق پراکنده سازند.

زیرا انسان آنگاه که به نفس و دنیا روی آورد، هر چیزی که از جهت آخرت به او می‌رسد بر جهات نفس توزیع می‌کند.

و چه خوب گفته شده است:

انصتوا «۱» یعنی که آیت را بلاغ هین تلف کم کن، که لب خشک است، باغ

یا معنی فَرَّقُوا دِينَهُمْ این است که دینشان را تکه تکه کردند، بدین نحو که به بعضی ایمان آوردند و به بعضی کافر

---

(۱) اشاره به آیه ۲۰۳ از سوره اعراف است: و اذا قرىء القران فاستمعوا له و أنصتوا لعلّكم ترحمون.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۱

شدند، یا در دینشان مختلف شدند و هر کدام دینی غیر از این دیگری اختیار کردند چنانکه وارد شده است که امّت از هم جدا و بر هفتاد و سه فرقه تقسیم می‌شوند.

و فارقوا دینهم نیز خوانده شده است یعنی به جهت غفلت تامّی که از طریق قلب داشتند از ولایت تکوینی خود جدا شدند، یا از ولایت تکلیفی خود به سبب هجرت و غفلت از ذکرشان که در قلب آنها داخل شده بود جدا شدند، یا از علی علیه السّلام جدا شدند چنانکه دانستی. و چنانکه در خبر وارد شده است که مقصود از آیه فارقوا دینهم مفارقت از علی علیه السّلام است.

وَ كانُوا شِيَعاً یعنی آنها متفرّق بودند و هر یک از آنها پیروی هواها و غرضها و امام‌های متعدّد را می‌کردند به نحوی که هر یک از آنها گویا فرقه‌های مختلفی بودند، چنانکه خدای تعالی فرمود:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ «۱» و چنانکه در فارسی گفته شده است:

«ترا یک‌دل دادم که در آن یک دلبر گیری نه آنکه یک دل را صد پاره کنی و هر پاره‌ای را دنبال مهمّی آواره سازی».

لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ تو متمکّن از آنها نیستی در هیچ مقدار از تمکّن یعنی تو آنقدر عظمت داری که در ظرف کوچک آنها نمی‌گنجی و در دل آنها جایی نداری.

---

(۱) سوره زمر آیه ۲۹: خدا برای کفر و ایمان مثلی زده «بیاموزید» آیا شخصی که ارباب متعدّد دارد و همه مخالف یکدیگرند با آن مردیکه تسلیم امر یک نفر است حال این دو شخص یکسان است؟

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۲

زیرا که تمکّن تو یا به سبب تمکّن صورت ملکوتی تو در قلوب آنهاست، یا به سبب تمکّن ذکری است که با ولایت تکلیفی از تو

در دلهای خود گرفته باشند، و یا به سبب تمکّن انقیاد و تسلیمی است که با بیعت عامّ در سینه‌های خود گرفته باشند، که همه اینها از شؤون و مرتبه نازله تو می‌باشد.

یا اینکه مقصود این است که تو در شفاعت آنها کاری نمی‌توانی بکنی زیرا آنها به تو ایمان نیاورده‌اند که از شفاعت تو بهره‌مند گردند.

یا اینکه در سؤال و محاسبه و عذاب آنها کاری نتوانی کرد.

و یا تو با آنها تجانس و سنخیّت نداری، و مرجع همه این معانی به این است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در قلوب آنها به یکی از وجوه ذکر شده جای ندارد.

و لفظ «منهم» خبر «لست» است یا حال است از «شیء» که بر آن مقدّم شده است، و کلمه «من» بیانیّه یا ابتدائیّه و یا تبعیضیّه است.

إِنَّما أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ امر آنها فقط با خداست، چون به سبب انحرافشان از تو، دیگر تو ولیّ امر آنها نیستی، پس امرشان و حکمشان به خدا سپرده شده یا به او بر می‌گردد.

ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ سپس خداوند به آنها خبر می‌دهد به آنچه که انجام داده‌اند در اینکه پراکنده شدند، پس آنها را بر حسب تفرّقشان مجازات می‌کند.

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها لفظ «حسنة» وصف از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۳

حسن است و «تاء» در آن برای نقل از وصفیّت به اسمیّت است، که حسنة، اسم اشیای مخصوصی شده است که در شریعت حسن آنها وارد شده، یا در اصل برای تأنیث است به تقدیر «الخصلة الحسنة».

و حقیقت حسن عبارت از ولایت مطلقه است و آن علی علیه السّلام است با علویّتش و همه نبوّت‌ها و احکام قالبی آنها و ولایت‌های جزئی و احکام قبلیش سایه‌های آن ولایت مطلق هستند، و قبول نبوّت‌ها و ولایت‌ها نیز سایه آن ولایت مطلق است. و هر فعل یا قول یا اخلاق که از جهت ولایت پیدا شده باشد به سبب حسن ولایت مطلق، زیبا و نیکو می‌شود زیرا آنها نیز سایه ولایت مطلق هستند. چه، معنی سیّئه با مقایسه با معنی حسنه دانسته می‌شود.

پس اصل سیّئه پیروی از نفس است که از آن به ولایت دشمنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و مخالفین آنها تعبیر می‌شود.

بدان که فطرت انسان در مسیر سیر به آخرت و دار نعیم و به دست آوردن درجات مراتبی دارد، پس اگر عملی که در این سیر به او کمک می‌کند، فراموش شود عمل دیگری مانند همین عمل، او را بر خلاف فطرتش در مسیر حرکت به دوزخ وادار می‌کند، در این صورت حرکت دادن عمل به جهت خلاف فطرت اگر دارای یک درجه از قوّت در تحریک باشد به حرکت آوردن عملی که موافق فطرت است به مراتب زیادتر از به حرکت انداختن عمل مخالف فطرت می‌شود به تفاوت استعداد اشخاص حدّ اقل آن ده برابر و حدّ اکثرش بی نهایت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۴

و این نظیر تحریک سنگ است بعلّت نیروی هم اندازه‌ای که از بالا به پایین یا از پائین به بالا پرتاب می‌شود.

سنگی که از بالا به پائین می‌آید در حرکت سریعتر از سنگی است که از پائین به بالا می‌رود.

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ نیکوکاران و گناهکاران با نقص جزا یا چند برابر مجازات مورد ستم واقع نمی‌شوند.

قُلْ برای آخرین بار و از باب کنایه از پند و نصیحت آنان با رساترین وجه به آنها بگو:

إِنَّنِي هَدانِي رَبِّي مرا پروردگارم هدایت کرده است، پس احتیاجی به شما ندارم، و متعرّض شما نمی‌شوم، و شما را به حال و شأن

خودتان وا می گذارم.

إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ راه راست عبارت از راه قلب است، و آن ولایت تکوینی است، و به سبب ولایت تکلیفی که با بیعت خاصّ و لوی حاصل می‌شود راه قلب باز می‌شود، و ولایت تکلیفی و تکوینی ظهور ولایت مطلق و مرتبه نازله آن است، و ولایت مطلقه با علی علیه السّلام و علویّت او متّحد است، پس صحیح است که گاهی تفسیر صراط به ولایت و گاهی تفسیر به علی علیه السّلام می‌شود.

دِیناً قِیَماً اندکی قبل از این تحقیق لفظ «دین» گذشت، و قیّم دینی است که کجی در آن نباشد.

مِلَّةَ إِبْراهِیمَ اظهار نصیحت به آنهاست، که دین او دین

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۵

ابراهیم است و اختلافی در حقّ بودن آن ندارند.

حَنِیفاً حنیف به راه مستقیم و صحیح و نیز مایل شدن به اسلام که ثبات بر آن باشد، و نیز هر کس که حجّ کند یا بر دین ابراهیم علیه السّلام باشد، اطلاق می‌شود.

و «حنیفا» حال است از مفعول «هدانی» یا صفت «دینا» یا حال از آن است و یا حال از ضمیر مستتر در «قیما» یا حال از «ملّة ابراهیم» و مذکّر بودن آن به اعتبار معنی ملّت است که آن «دین» است، و ممکن است حال از ابراهیم باشد بنابر قول ضعیف که جایز باشد حال از مضاف الیه بدون اینکه مضاف عامل قرار گیرد. یا اینکه مضاف در حکم سقوط باشد (یعنی مضاف از نظر ظاهر ساقط شده باشد.)

وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ عطف بر «حنیفا» است یا حال از ضمیر مستتر در آن است، یا حال بعد از حال است بنابر اینکه «حنیفا» حال، از «ابراهیم» باشد و آن کنایه از آنهاست به اینکه با ابراهیم مخالفند چون مشرک هستند، پس آنها بر باطل می‌باشند زیرا که ابراهیم بالاتّفاق بر حقّ بود.

قُلْ بعد از نفی شرک صوری از خودت و به جهت نفی شرک معنوی و تأکید نفی شرک صوری بگو: قُلْ إِنَّ صَلاتِی وَ نُسُکِی تعمیم بعد از تخصیص است از جهت اهمیّت دادن به خاصّ زیرا که نماز ستون دین و اصل هر عبادتی است.

وَ مَحْیایَ وَ مَماتِی و اینکه افعال تکلیفی اختیاری و اوصاف تکوینی الهی من خالص از شائبه مداخله نفس و شیطان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۶

لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ لا شَرِیکَ لَهُ تعمیم بعد از تخصیص است و تأکید چیزی است که التزاما فهمیده می‌شود، زیرا وقتی که در افعال و اوصافش شریکی برای خدا نباشد در وجودش شریک برای خدا نمی‌باشد، و وقتی که در وجودش شریک خدا نباشد در عالم شریکی برای خدا نمی‌بیند.

زیرا دیدن شریک در عالم مقتضی سنخیّت بین بیننده و دیده شده است و آن عالمی است که شریک در آن است و سنخیّت مقتضی این است که برای خدا در وجودش شریک باشد، و شریک در وجود خدا مقتضی شریک در صفات اوست.

وَ بِذلِکَ أُمِرْتُ کنایه‌ای به آنهاست که شرک آنها مبتنی بر امری نیست.

وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِینَ زیرا هر کس که ذات و صفات و افعال و همگی مالش را برای خدا خالص گرداند، بر همه مقدّم می‌شود و خاتم سلسله صعود گشته و از نزدیکترین کسانی به خدا می‌شود که به سوی او صعود کرده‌اند، و او اوّل کسی است که در عالم ذر به وحدانیّت اقرار کرده، چنانکه در خبر وارد شده است، و نیز از جهت اینکه او، اوّل کسی است که به دین اسلام متّصف شده است.

قُلْ در مقام انکار از اینکه غیر از خدا به عنوان پروردگار گرفته شود به عنوان بیان دلیل بر چنین انکاری به آنان بگو که غیر خدا

مربوب (تربیت شده) است نه ربّ (تربیت کننده، پروردگار) و این کنایه‌ای است بر کسانی که غیر خدا را پروردگار خود قرار داده‌اند.

قُلْ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ آیا غیر از اللّه را پروردگار خود بگیرم و حال آنکه او پروردگار هر چیزی است و غیر خدا مربوب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۷

پس چگونه است حال شما وقتی که از ربّ منحرف می‌شوید و مربوب را ربّ قرار می‌دهید؟

وَ لا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْها و این از جاهایی است که سلب ایجاب کلّی در سلب کلّی استعمال شده است، و مثل این استعمال در آیات و اخبار و استعمال عرب زیاد است، و مقصود این است که غیر خدا را پروردگار طلب کردن با توجّه به اینکه آن مربوب است حتما وبال و گناه خواهد بود.

چون هیچ نفسی هیچ وبال و گناهی را کسب نمی‌کند مگر اینکه آن وبال به گردن خود او می‌باشد لذا برای من ممکن نیست بتوانم این وبال را به گردن دیگری بیندازم، یعنی وبال و گناهی که شما با پذیرش پروردگاری غیر از ربّ به دست آورید، وبال و گناهی بر خود شماست.

وَ و ممکن نیست که غیر من وبال مرا بر دوش خودش حمل کند، زیرا که:

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى هیچ کس بار گناه دیگری را بر دوش نمی‌گیرد.

این مجادله کردن به نحو احسن است به طوری که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۸

موجب تهییج و تحریک شرّ و لجاجت خصم نشود، چون غیر خدا را به عنوان ربّ طلبیدن به خودش، نسبت داده است و مفاسد آن را ذکر کرده و کنایه از آنها قرار داده است.

ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ یعنی روز قیامت بازگشت شما به سوی پروردگارتان است، نسبت بازگشت را به آنها داده نه به خودش تا آنها را متوجّه به این کنایه بنماید، به نحوی که ردّ آن برای آنان ممکن نباشد.

فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ و آن دینی است که با هواهایتان آن را متشتّت و پراکنده کرده‌اید یا در باطل و حقّ بودن آن اختلاف کرده‌اید، و آن کنایه از امّت است گویا که گفته است: ای امّت محمّد متنبّه و بیدار باشید، و بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله در دینی که با ولایت علی علیه السّلام تمام و کامل گشته است، اختلاف نکنید.

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ الْأَرْضِ عطف است بر قول خدا «هو ربّ کلّ شیء» یا حال است و معمول یکی از جمله‌های سابق و تعلیل دیگری است برای انکار غیر خدا به عنوان ربّ اختیار کردن، و بیان کیفیّت ربوبیّت خداست که این ربوبیّت حدّ اعلای انعام آنهم به طریق حصر است، یعنی اوست و نه غیر او پروردگاری که شما را خلیفه‌های زمین قرار داده است.

و مقصود این است که شما را جانشینان خود در زمین عالم کبیر قرار داده است بدین نحو که قوّه تمیز و تصرّف در آن را به شما داده است که هر طور بخواهید عمل کنید و تصرّف در

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۲۹

آن را برای شما مباح ساخته است.

و همچنین شما را جانشین در زمین عالم صغیر کرده است، بدین نحو که به شما قدرت داده و شما را در آنجا متمکّن ساخته است، و آنچه از لشکر و حشم که برای خود قرار داده، برای شما نیز قرار داده و آنها را همانطور که برای خودش مسخّر کرده مسخّر شما ساخته است.

و اين نهايت انعام است كه شما را بر مثال خودش خلق كرده است.

وَ رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ و بعضى را از لحاظ درجه و مرتبه بالاتر از بعضى ديگر قرار داده است تا شما را بيازمايد. اى كسانى كه درجه بلند داريد خداوند شما را آزمايش مى‌كند «فى ما اتيكم» در جاه و مال و قوا و قدرت كه به شما عنايت فرموده است، تا در رفع احتياج كسانى در مرتبه بلند نيستند و به شما احتياج دارند بكوشيد.

تا معلوم شود كه چگونه شما با نفسهاى خودتان و با خدا معامله مى‌كنيد؟ چگونه شكر خدا را به جاى مى‌آوريد، و نعمت را در وجه خودش صرف مى‌كنيد؟

و چگونه حقوق محتاجين را به آنها مى‌رسانيد؟

بنابر اين خطاب براى كسانى است كه مرتبه و درجه بلند دارند، و ممكن است خطاب براى آنان و غير آنان، براى همه باشد، زيرا كه محتاج با احتياجش آزمايش مى‌شود، همچنانكه صاحب مرتبه و درجه بلند به سبب احتياجى كه، محتاج به او

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۰

دارد، مورد آزمايش قرار مى‌گيرد.

فِي ما آتاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ استيناف از جانب خداست و خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا خطاب عامّ است و جواب سؤال مقدّر، گويا كه گفته شده است:

خداوند از انجام آزمايش چه مى‌خواهد؟ پس فرمود:

مى‌خواهد بدكار و گناهكار را عقوبت نمايد، و نيكوكار را مورد رحمت قرار دهد، زيرا كه پروردگار تو سريع العقاب است، و تقديم عقاب بر رحمت براى اين است كه سوره را از باب رحمت و لطف به آنان، با رحمت ختم نمايد. از امام صادق عليه السّلام است كه سوره انعام يك مرتبه نازل شده است و هفتاد هزار ملك آن را بدرقه كرده‌اند، تا اينكه بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله نازل شد، پس آنرا تعظيم كردند و بزرگ شمردند. زيرا اسم خدا در آن سوره، در هفتاد محل آمده است و اگر مردم مى‌دانستند كه چه فضيلتى در خواندن اين سوره هست آنرا ترك نمى‌كردند و همين مطلب در فضيلت آن كافى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۱

هو ۱۲۱

سورة الاعراف ..... ص : ۲۳۱

اشاره

مكّى است، روايت شده است كه اين سوره جز آنجا كه خدا مى‌فرمايد:

(وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ ...) تا (بِما كانُوا يَفْسُقُونَ ....) «آيه ۱۶۳» مكّى است.

[سوره الأعراف (۷): آيه ۱] ..... ص : ۲۳۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

المص (۱)

تفسير: ..... ص : ۲۳۱

در اوّل بقره گذشت که انسان در حالت محو و بیهوشی که مقام برگشت از دنیا به آخرت است، حقایقی را می‌بیند و مشاهده می‌کند، و از آنچه که مشاهده می‌کند برای او تعبیر به حروف مقطّعه می‌شود.

این حروف، بیانگر آن چیزی است که از حقایق می‌بیند و می‌فهمد، سپس بعد از افاقه (بیداری و آگاهی) القای آن حقایق و تفهیم آنها به غیر ممکن نیست تا چه برسد به این که بخواهد با آن حروف مقطّعه بفهماند و تعبیر کند.

و هر گاه آن حروف به غیر القا شود و بدین وسیله به آن حقایق اشاره گردد، تفسیر آن جز به چیزی که مناسب خودش باشد ممکن نیست مانند خوابها و تعبیرات آنها، زیرا مناسباتی

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۲

که برای غیر ذکر می‌شود مانند مناسبات حقایقی است که شخصی که خواب است در خواب می‌بیند.

زیرا که حال خلق نسبت به حقایق بدون تفاوت مانند حال شخص خواب نسبت به آن حقایق است، زیرا که خلق نسبت به حقایق، خواب هستند.

لذا اخبار در تفسیر آنها مختلف است و خلق در فهم آن و تعبیر آن متحیّرند.

و در تفسیر آن حروف، وجوه متعدّد و متخالف و متناسب، در اخبار و تفاسیر ذکر شده است، و همه آن تفاسیر به همان معنی که ما ذکر کردیم بر می‌گردد.

و تعبیر از آن حقایق، به چیزی مناسب خودش می‌باشد.

و تفسیر آن حروف، بر حسب صورت آنها، از جهت خواص و اعداد و فوایدی که بر آنها مترتّب است، و اشاره‌هایی که از آنها استنباط می‌شود، مانند قیام قیام کننده‌ای از فرزندان هاشم وقتی که مدّت حروف مقطّعه اوّل هر سوره منقضی شود یا انقضای ملک بنی امیّه وقتی که «المص» منقضی شود.

چنانکه در اخبار وارد شده است، منافاتی با آنچه که ما ذکر کردیم ندارد.

زیرا این معانی و اشارات از اعتبار حروف آن استنباط

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۳

می‌شود، و این مطلب با اعتبار حقایق آن منافات ندارد.

ترجمه و تفسیر آیات ۵- ۲

[سوره الأعراف (۷): آيات ۲ تا ۵] ..... ص : ۲۳۳

اشاره

كِتابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَ ذِكْرى لِلْمُؤْمِنِينَ (۲) اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ (۳) وَ كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها فَجاءَها بَأْسُنا بَياتاً أَوْ هُمْ قائِلُونَ (۴) فَما كانَ دَعْواهُمْ إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا إِلَّا أَنْ قالُوا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۳

ی رسول، کتابی بزرگ بر تو نازل شد پس تو دلتنگ و رنجه خاطر مباش تا مردم را به آیات عذابش بترسانی و مؤمنان را به بشارتش یاد آور شوی.

ای اهل ایمان از آنچه که خدا به سوی شما فرستاده است پیروی کنید و پیرو دستورهای غیر او نباشید و جز خدا را به دوستی نگیرید، امّا اندک مردمی بدین پند که حق را اطاعت کنند متذکّر می‌شوند.

و چه بسیار از اهالی شهرها، آنگاه که در آسایش شب یا به خواب راحت صبحگاه بودند بر هلاک آنها عذاب فرستادیم، پس هنگامی که عذاب ما به آنان رسید جز این دعوی نکردند که ما خود ستمکار و سزاوار عذاب بودیم.

تفسیر ..... ص : ۲۳۳

کِتابٌ فرق بین کتاب و کلام را (قبلا) دانستی، و این که عالم از وجهی کتاب خدا و از وجهی کلام خداست، و این که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۴

انسان مختصری از این کتاب است و قرآن به صورت حروف و اصوات ظهور آن کتاب و نزول آن کتاب در لباس نقوش و نوشته از باب ترحّم بر بندگان است.

زیرا که انسان وقتی که به مقام تجسّم تنزّل نمود و در ادراکش احتیاج به مدرکات (حواس «۱») حیوانی پیدا کرد خداوند به او این نعمت را داد که بر او حقایق به صورت حروف و عبارات نازل شود و یا در صورت نقوش و کتابت با مدرکات نازله مناسبت پیدا کند، و چه خوب گفته است:

چون نهاد آن آب و گل بر سر کلاه گشت آن اسماء جانی رو سیاه

که نقاب حرف دم در خود کشید تا شود بر آب و گل معنی پدید

و این که رسالت و نبوّت جز تحقّق یافتن حقایق عالم نیست، پس آن دو نیز مراتب عالم هستند، و نیز دانستی که همه آن مراتب در حقیقت، ظهور ولایت است که آن فعل حقّ و تجلّی فعلی اوست، و این که ولایت مبدأ و صورت و غایت کلّ است. پس اگر فواتح سوره‌ها عبارت از مراتب عالم صغیر یا کبیر، یا مراتب نبوّت یا رسالت یا ولایت یا مراتب وجود نبی صلّی اللّه علیه و آله (چنانکه وارد شده است) باشد، آن فواتح سوره‌ها اسماء نبی صلّی اللّه علیه و آله است، یا این که مقصود از آن، قرآن یا سوره‌هایی می‌باشد که این حروف در اوّل آن قرار گرفته‌اند چنانکه در اوّل

---

(۱) مدرکات یا مدارک در عربی به معنی حواس به کار می‌رود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۵

بقره این مطلب تفصیل داده شد. بنابراین احتمالات لفظ (کتاب) خبر از (المص) یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدای خبر محذوف است، یا مبتدایی است موصوف که متضمّن معنی شرط است، و خبر آن فلا یکن یا (لتنذر) است، و در آن وجوه دیگری نیز جاری می‌شود چنانکه سابقا گذشت.

أُنْزِلَ إِلَیْکَ کتابی که بر تو نازل شد.

صفت کتاب است، یا خبر بعد از خبر، یا استیناف است برای بیان غرضی از کتاب.

و چون مقصود، نهی از حرج به سبب نزول کتاب که اصل و حقیقت همه نعمتهاست لذا به دنباله آن خدای تعالی فرمود:

فَلا یَکُنْ فِی صَدْرِکَ حَرَجٌ مِنْهُ سینه‌ات تنگ نباشد، و قبل از تمام شدن کلام که با ذکر هدف- یعنی انذار- خاتمه می‌یابد این نفی حرج و تنگی را ذکر نمود، زیرا اگر تأخیر می‌انداخت این توهّم پیش می‌آمد که نفی حرج مترتّب بر هدف و غایت است نه بر

نزول كتاب.

لِتُنْذِرَ بِهِ تا به وسيله كتاب منحرفين و كافران را به خدا يا به ولايت يا به آنچه كه در كتاب است انذار كنى.

وَ ذِكْرى تا تذكر و پندى باشد.

چون (ذكرى) اسم (تذكير) و جانشين فعل است، و عطف است بر (لتنذر) يا بر (تنذر)، يا اين كه خودش عطف بر (تنذر) است از باب اينكه آن به تأويل (انذار) است، يا اين كه عطف بر (كتاب) يا بر (انزل) است اگر به معنى وصف تأويل شود، يا اين كه خبر مبتداى محذوف است.

لِلْمُؤْمِنِينَ براى ايمان آورندگان به خدا.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۶

با ايمان عامّ كه عبارت از بيعت به دست توست و آن ايمان به توست، يا با ايمان خاصّ كه آن بيعت ولوى و آن ايمان به ولايت است، سپس خطاب را به قوم محمّد صلّى اللّه عليه و آله برگردانيد پس فرمود:

اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ از كتابى پيروى كنيد كه آن صورت ولايت است كه متّحد با على عليه السّلام است، به قرينه قول خدا:

وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ و از آنچه كه نازل نشده پيروى نكنيد، و اين معنى ظاهر لفظ است.

أَوْلِياءَ شياطين انس را كه در باره آنها چيزى از پروردگار شما نازل نشده است دوست مگيريد.

قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ افسوس كه متذكّران به ذكر حقّ اندك هستند به جهت اندك بودن تذكّرشان بر آنها تأسّف خورده است.

وَ كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها فَجاءَها بَأْسُنا از قبيل عطف تفصيل بر اجمال است يا به تقدير (اردنا اهلكناها) است يعنى اراده هلاك آن قريه را كرديم.

بَياتاً يعنى وقت غفلت و استراحت آنها.

أَوْ هُمْ قائِلُونَ يعنى در روز و وقت خواب صبح، كه باز وقت استراحت است.

فَما كانَ دَعْواهُمْ پس كمك خواستن و استغاثه آنها يا ادّعاى آنها در حين نزول عذاب، سودى ندارد. ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۷

اين سخن كلّا بر سبيل استهزا است، يعنى اين كه آنها قبل از عذاب ادّعا مى‌كردند كه خدايانشان شفاعت مى‌كنند، و اينكه خدايان ضرر را از آنها دفع، و منفعت را به سوى آنان جلب مى‌كنند، ولى وقتى عذاب آمد ادّعاى آنها عوض مى‌شود، و در آن هنگام ادّعايى ندارند، مگر اين كه بگويند ما ستمكار و ظالم بوديم.

إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا إِلَّا أَنْ قالُوا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ يعنى سخنى جز اعتراف به ظلم نداشتند.

ترجمه و تفسير آيات ۱۰- ۶

[سوره الأعراف (۷): آيات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۲۳۷

اشاره

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَ لَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ (۶) فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَ ما كُنَّا غائِبِينَ (۷) وَ الْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸) وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِما كانُوا بِآياتِنا يَظْلِمُونَ (۹) وَ لَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۷

البتّه ما هم از اعمال امّت‌ها و هم از پیامبران آنها پرسش خواهیم کرد،
پس بر آنان حکایت حال آنها را به علم بیان کنیم تا بدانند که ما از کردار آنان غافل نیستیم،
روز محشر حقّا روز سنجیدن اعمال است پس آنان که در آن میزان (حقّ و دین، نیکوکار بودند) سنگین باشند، البتّه رستگار خواهند بود.
و آنان که در آن میزان سبک وزن باشند آنان کسانی هستند که چون به آیات و رسل خدا ستم کرده‌اند بر خود در حقیقت زیان رسانیده‌اند،
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۸
و همانا ما، فرزندان آدم را در زمین تمکین و اقتدار دادیم و در آن برای شما معاش و روزی و از هر گونه نعمت مقرّر کردیم لیکن فقط اندکی از شما شکر نعمتهای خدا را به جا می‌آورید.

تفسیر ..... ص : ۲۳۸

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ از امّت‌های انبیا و از چگونگی تبلیغ رسولان، و اجابت آنان به انبیا و اطاعتشان از آنها سؤال می‌کنیم.
وَ لَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ و از پیامبران در باره تبلیغشان و چگونگی اجابت امّت‌هایشان می‌پرسیم.
فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ تا حکایت حال آنها را بر رسولان و امّت‌هایشان بیان کنیم.
بِعِلْمٍ یعنی این که مقصود از سؤال از آنها یادآوری آنان است به آنچه که از آنها واقع شده، و سرزنش کردن خلافهایی که از آنها بروز کرده است، و گر نه ما همه آنها را می‌دانیم و همه آنچه را که از آنها واقع شده است بر آنها حکایت می‌کنیم.
وَ ما كُنَّا غائِبِينَ و ما از وقت انجام و آنچه را که انجام می‌دادند غایب نبودیم، بیانی را آورد که با مقام تهدید مناسب باشد، در حالی که به تدریج از خفیف‌ترین آن شروع کرد، تا به مرتبه بالا رسید.
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۳۹
وَ الْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ وزن تعیین مقدار چیزی است، و وزن هر چیزی به حسب همان چیز است، و همچنین است میزان هر چیزی، و از لفظ وزن معنای تحدید و اندازه‌گیری اجسام سنگین و از لفظ میزان، معنای آنچه که به وسیله آن اجسام سنگین را وزن می‌کنند به علّت این که بین عامّه مردم شایع است، به ذهن متبادر می‌شود و گر نه اختصاصی به آن ندارد.
پس میزان اجسام سنگین عبارت از قپان و ترازوی دو کفّه‌ای و کیل و پیمانه، و میزان، مقدارهای ثابت، وجب و ذرع و فرسخ است، و میزان مقدرهای غیر ثابت ساعات و ایّام و ماهها و سالهاست، و میزان فلزّات غیر خالص و غیر آن محک کردن است، امّا میزان صحّت و سقم اعمال عقل است و مخصوصا عقل کامل یعنی نبّی صلّی اللّه علیه و آله و ولیّ علیه السّلام.
و آنچه که ما برای اندازه گیری افعال، و اقوال و احوال، و عقاید و سایر علوم بنا داشتیم چنین است که میزان اعمال قالبی معاش، عبارت از عقل جزئی است که دفع ضرر و جلب منفعت را تدبیر می‌کند.
میزان اعمال معاد عبارت از اتّصال به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است با کیفیّت مخصوصی که نزد آنها مقرّر است به سبب بیعت عامّ نبوی و این که آن اعمال از جهت آن اتّصال زائد صادر شود نه این که ناشی از تصرّفات خیال و شیطان باشد.
امّا سنگینی این میزان به این است که اعمال به نبّی صلّی اللّه علیه و آله یا جانشین او متّصل باشد. و بتواند نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را به طرف عمل کننده

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۰

جذب کند یا عمل کننده را به سوی نبیّ یا خلیفه‌اش جذب نماید.

و سبکی این میزان به این است که از این مقدار که گفتیم منقطع شود و نبیّ یا خلیفه‌اش را به سوی عامل، جذب نکند.

و چون هر یک از دو صفحه نفس عمّاله و علّامه دو جهت سفلی و علوی دارد که جهت شیطانی و ملکی است، پس تعجّبی نیست که آن دو جهت در روز عرضه کردن به صورت دو کفّه ظاهر شود و مثل آن در آخرت ظاهر گردد.

زیرا چنانکه گذشت، هر چیزی که در نفس و عالم صغیر وجود داشته باشد، مثل و مانند آن در آخرت ظاهر می‌شود، پس وجهی ندارد که بعضی‌ها ظهور دو کفّه ترازو و وزن اعمال به سبب آن را انکار نمایند.

و همچنین میزان اعمال قلبی عبارت از اتّصال به امام است با بیعت خاصّ ولوی به کیفیّتی که مقرّر شده است، و صدور اعمال از جهت آن اتّصال، و سنگینی میزان به سبب اتّصال آن اعمال است، و سبکی میزان به این است که اعمال به علّت غفلت از اتّصال در حین عمل به صورت انقطاع مطلق باشد، و با تفاوت اتّصال، در شدّت و ضعف اعمال نیز در سنگینی تفاوت پیدا می‌شود.

پس عمل کسی که به صورت بشری امام متّصل است کمترین سنگینی را دارد و آن که با کوشش و سختی و با اراده به ملکوت امام متّصل است سنگینی بیشتری دارد، و همچنین کسی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۱

که بدون کوشش ارادی به ملکوت امام متّصل شده است از او سنگین‌تر، و آنکه بر همه مراتب جبروت امام متّصل است از همه سنگین‌تر است و کسی که به او متحقّق شده باشد بطور مطلق سنگین است.

پس هر عملی موازین متعدّدی دارد، از قبیل بشریّت نبیّ یا امام و قول و فعل و ملکوت و جبروت او، برای هر یک از آنها نیز مراتب متعدّدی است، و هر مرتبه‌ای میزان اعمالی است که به آن مرتبه متّصل است.

این در صورتی است که مقصود از (الحقّ) در معنی وصفی لغوی آن یعنی ثابت محقّق باشد و امّا اگر مقصود معنی عرفی آن یعنی حقّ مضاف و ولایت مطلقه باشد، لذا با الف و لام معرفه شده است و اشاره به حقّ معهود می‌کند.

بنابر این معنی آن این است که وزن یعنی میزان در آن روز، ولایت است، زیرا ولایت دارای مراتب است چنانکه علی علیه السّلام بر حسب بشریّت و ملکوت و جبروت و حقیقتش دارای مراتبی است.

و همچنانکه برای عالم بر حسب ملکوت سفلای عالم و ملک، مراتبی است، و ملکوت علیا و جبروت آن با همه مراتبی که هر یک از آنها دارند، و هر مرتبه‌ای از آن مراتب، میزان آن چیزی است که مناسب و موافق آن مرتبه باشد خدای تعالی فرمود:

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ پس کسانی که میزان اعمال نیکشان

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۲

سنگین می‌باشد، (موازین) به صیغه جمع است (یعنی وزنها) که در باره وجه سبکی و سنگینی پیش از این بیان شد.

فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ آنان رستگارند، رستگاری با جذب به عالم بالا حاصل می‌گردد، برای آن که متّصل به بالاست و آنکه منقطع است، به پایین جذب می‌شود که آن جحیم است.

وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ آنان که در آن میزان سبک وزن باشند کسانی هستند که بر خود زیان رسانیده‌اند بدین گونه که قوّه اتّصال و استعداد را که خداوند به آنها عطا نموده و بضاعت آنها قرار داده است مهمل گذاشته‌اند.

بِما كانُوا بِآياتِنا يَظْلِمُونَ یعنی به سبب ستم و ظلمی که به آیات ما روا داشته‌اند به خود زیان رسانیده‌اند، بدین نحو که به آیات قرآنی و نبوی و ولوی با مراتبی که دارند و نیز به آیات انفسی متّصل نشدند، و ظلم به آن آیات عبارت از انکار آنها است چنانکه در خبر است.

یعنی متّصل نشدن به آن آیات با کیفیّت مخصوص و توجّه نکردن و سیر نکردن به سوی آنها، زیرا که ظلم عبارت از منع حقّ است از مستحقّ، و ممانعت از قوّه قبول ولایت و توجّه به آن و سیر به سوی آن و منع از حضور نزد صاحب ولایت و فنای در آن است، که حقّ امام می‌باشد و با آنچه که ما در کیفیّت وزن و میزان ذکر کردیم اختلاف از اخبار با نهایت اختلافی که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۳

دارند مرتفع می‌شود.

وَ لَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ و شما را در زمین طبیعت یا زمین بدن و یا زمین قران و سیر و اخبار اقتدار بخشیدیم که حقّها را به مستحقّین آن برسانید.

وَ جَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ جهت بدنها و روانهایتان در زمین، روزی قرار دادیم.

قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ امّا شما که به ادای حقّ که عبارت از استعداد اتّصال و قبول از عقل یا نبیّ یا وصیّ است، کم هستید.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۶- ۱۱

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۱ تا ۱۶] ..... ص : ۲۴۳

اشاره

وَ لَقَدْ خَلَقْناكُمْ ثُمَّ صَوَّرْناكُمْ ثُمَّ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (۱۱) قالَ ما مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲) قالَ فَاهْبِطْ مِنْها فَما يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيها فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (۱۳) قالَ أَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴) قالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (۱۵)

قالَ فَبِما أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۳

و همانا شما آدمیان را بیافریدیم و آنگاه که بدین صورت کامل آراستیم فرشتگان را به سجده آدم مأمور کردیم همه سجده کردند جز ابلیس که از جمله سجده کنندگان نبود.

خدا به او فرمود چه چیز ترا از سجده آدم مانع شد که چون تو را امر کردم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۴

نافرمانی کردی جواب داد که من بهتر از اویم که مرا از آتش و او را از خاک آفریدی.

خدا به ابلیس فرمود از این مقام فرود آی که ترا نرسد که تکبّر و نخوت ورزی، بیرون شو که از جمله فرومایگانی.

ابلیس گفت پس مرا تا روزی که خلایق بر انگیخته شوند مهلت ده.

خدا گفت البته مهلت خواهی داشت.

ابلیس گفت چون مرا گمراه کردی (مطرود ساختی) من نیز بندگانت را از راه راست که شرع و آئین توست گمراه گردانم.

تفسیر ..... ص : ۲۴۴

وَ لَقَدْ خَلَقْناكُمْ و هر آینه شما را آفریدیم، شمردن نعمت خلقت جهت زشت نمایاندن کفران به آن نعمت‌هاست.

ثُمَّ صَوَّرْناكُمْ بنابر آنچه پیش از این گفته شد، یعنی پدر شما آدم علیه السّلام را با گردآوری خاکش بیافریدم که آن به منزله نطفه است، و سپس آن خاک را در مدّت چهل روز تصویر دادیم، یا این که شما را با قرار دادن نطفه‌هایتان در ارحام آفریدیم، و پس از گذشت مدت زمانی به صورت جسمانی از قبیل امتیاز (مشخص شدن) چشم و بینی و دست و پا و زیبا و زشت و کوتاه و بلند و غیر آن و به صورت روحانی از قبیل اخلاق خوب و بد و سعادت و شقاوت، صورت بخشیدیم و به این معنی در اخبار اشاره شده است.

و این معنی منافات با قول خدای تعالی ندارد که می‌فرماید:

ثُمَّ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ سپس به فرشتگان گفتیم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۵

که آدم را سجده کنید، زیرا که ذریّه‌های آدم علیه السّلام بعد از نزول لطیفه آدمی به زمین بدن، و فرود آمدن آن لطیفه، بر صفای نفسش، و فرود آمدن حوّا بر مروه نفس که هر دو، دو جهت علیا و سفلای نفس‌اند، مانند آدم ابو البشر میشوند، و به ملائکه که موکّل بر آن ذرّیه (دودمان- فرزندان) هستند امر می‌شود که به آن لطیفه سجده کنند، پس همه سجده می‌کنند و تسلیم می‌شوند جز ابلیس یعنی (قوّه واهمه).

زیرا قوّه واهمه مادام که شدّت خودپسندی و تسلّط و استعلای خود را به وسیله ریاضت‌های شرعی و عبادات قالبی و قلبی نشکند تسلیم انسان و مطیع او نمی‌شود، و این گفته پیامبر صلّی اللّه علیه و آله: که شیطان من به دست خودم تسلیم شده است، اشاره به همین معنی است که ما ذکر کردیم.

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ نفرمود «لم یسجد» تا اشاره کند به این که: فطرت ابلیس فطرت سرکشی و استکبار بود بلکه اصلا از سنخ سجده کنندگان نبود، و سجده برای او امکان نداشت مگر این که فطرتش عوض می‌شد، و لذا وارد شده است، که ابلیس اصلا از مأمورین به سجود نبود، و خودش را در بین مأمورین داخل کرده بود.

قالَ ما مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ چه چیز ترا منع کرد و به آن جا کشاند و وادار کرد که سجده نکنی؟ یا این که لا زائده است و لفظ لا گاهی برای تاکید زیاد می‌شود مخصوصا بعد از منع.

قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ گفت آن چیزی که مرا به ترک سجده

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۶

وادار کرد این بود که من بهتر از آدم هستم، و مرا بر او افزونی بخشیدی از آن جهت که مادّه مرا برتر ساختی، زیرا خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ، مِنْ طِينٍ مرا از آتش خلق کردی و او را از گل، و آتش یک امر علوی شفاف سریع الاثر است، روشن کننده است، و هر چیزی را که بر آن متّصل شود به سرعت تبدیل می‌کند و گل خلاف آن است.

در خبر است: اوّل کسی که قیاس کرد ابلیس بود «۱»، و در خبر دیگری است: اوّل معصیتی که انانیّت در آن ظاهر شد از ابلیس لعین بود. «۲»

و خداوند به عزّت خود قسم یاد کرده که هر کس در دین او قیاس کند او را با دشمنش ابلیس در پایین‌ترین طبقه از آتش قرین سازد.

و در خبر دیگری است که: ابلیس دروغ گفت، خدا او را جز از گل نیافریده است، خدای تعالی فرمود: جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً خداوند از درخت سبز برای شما آتش قرار داد، و ابلیس را خداوند از آن آتش و از آن درخت آفرید. و اصل درخت از گل است. «۳»

قالَ فَاهْبِطْ مِنْها یعنی از آسمان فرود آی.

فَما يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيها تو را نرسد که تکبّر ورزی

(۱) تفسیر الصّافی ج ۲ ص ۱۸۳، تفسیر البرهان ج ۲ ص ۴- علل الشّرایع ج ۱ و ۳ ص ۸۶

(۲) الکافی ص ۵۸ ج ۲ (طبع دار الکتب الاسلامیّة).

(۳) تفسیر الصّافی ج ۲ ص ۱۸۳

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۷

چون این محل رفیع و بلند برای کسی است که برای خدا متواضع باشد.

پس خارج شو که تو از ذلیل‌ها و فرومایگان هستی.

قالَ پس از آن که ابلیس فهمید که دیگر به آسمان برنمی‌گردد و جای او اسفل السّافلین است گفت:

أَنْظِرْنِی به من مهلت بده إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ تا روز رستاخیز پس در عقوبت و میراندن من عجله نکن.

قالَ إِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ خداوند به او مهلت داد تا بندگانش را آزمایش کند، و خوب را از بد جدا سازد.

قالَ فَبِما أَغْوَیْتَنِی ابلیس گمراهی را به خدا نسبت داده است، چنانکه عادت مستکبرین است که کار زشت را به خود نسبت نمی‌دهند. و اغلب این گونه انسانها زنها هستند.

لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ مترصّد اغوا و فریب آنها می‌نشینم، چنانکه راهزنان در کمین عبور کنندگان و قافله‌ها می‌نشینند تا فرصتی بدست آورند.

صراط مستقیم عبارت از راه قلب است و آن ولایت تکوینی و تکلیفی است.

ترجمه و تفسیر آیات ۲۰- ۱۷

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷ تا ۱۹] ..... ص : ۲۴۷

اشاره

ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَکْثَرَهُمْ شاکِرِینَ (۱۷) قالَ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ (۱۸) وَ یا آدَمُ اسْکُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُکَ الْجَنَّةَ فَکُلا مِنْ حَیْثُ شِئْتُما وَ لا تَقْرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَکُونا مِنَ الظَّالِمِینَ (۱۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۸

ترجمه: ..... ص : ۲۴۸

آنگاه از پیش روی و از پشت سر و طرف راست و چپ آنان (از تمام جهات) در می‌آیم و تو بیشتر آنها را شاکر نخواهی یافت.

خدا به ابلیس گفت: بیرون شو که رانده درگاه مایی، هر که (از فرزندان آدم) تو را پیروی کند جهنّم را از تو و آنان به یقین پر می‌گردانم،

و ای آدم تو با جفت خود در بهشت منزل گزینید و از هر چه بخواهید تناول کنید و لیکن نزدیک این درخت نروید که بر خویش ستم خواهید کرد.

تفسیر ..... ص : ۲۴۸

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سپس از مقابل آنها به سراغشان خواهم رفت، از جهت تزیین خواسته‌ها و خسته کردن آنها از عمل به آخرت.

وَ مِنْ خَلْفِهِمْ و از پشت سر آنها وارد می‌شوم تا خواستهای دنیوی را در برابرشان بیارایم.

وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ و از سمت راست آنها تا اعمال دینی آنان را جلوه دهم که از آن لذّت ببرند و به عجب گرفتار آیند و ریا ورزند تا عمل خویش را فاسد کنند.

وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ و از سمت چپ آنها می‌آیم تا اعمال زشت آنها را زینت دهم تا کارهای بدشان را خوب بشمارند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۴۹

به گناهان و لهو و بیهودگیهایشان مباهات و افتخار کنند.

امّا مقصود ابلیس از این کار این است که دشمنی با بندگان خدا را به تصویر بکشد، دشمنی با هر وسیله‌ای که وقوع آن بین دو دشمن متصوّر است، مثل غافلگیر کردن از هر جهت.

لذا (من فوقهم و من تحتهم) یعنی از بالا- و پایین بندگان را ذکر نکرد، چون در مورد دشمن صوری هم آمدن از این دو جهت متصوّر نیست.

و از سوی دیگر جهت بالا- جهت رحمت الهی است و نزول شیطان از آن جهت متصوّر نیست، و جهت پایین جهت مواد است از قبیل عنصریّت و جمادیّت و نباتیّت و حیوانیّت.

یعنی مقام حیوان است، که از حدّ انسان خارج است، نه خواستهای حیوانی که پایین‌تر از مقام انسانیّت و در عین حال متّحد با آن است و انسان طبیعتا خودش از مرتبه مادون خود که حیوانیّت می‌باشد، به شدّت متنفّر است.

و با وحشت تمام از آن می‌ترسد، که از آن جهت اغوا و فریب او ممکن نیست و آوردن حرف ابتدای (من) در دو مورد اوّل و حرف مجاوزت (تجاوز کردن و ایجاد معنی مخالف) (عن) در دو مورد اخیر برای به تصویر کشاندن آن دشمنی، به صورت دشمن صوری است.

زیرا دشمن که از جلو می‌آید از جهت جلو توجّه به دشمن دارد و از آنجا به سوی دیگر تجاوز نمی‌کند.

و همچنین دشمن که از عقب بیاید از همان پشت سر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۰

طرف را غافلگیر می‌کند، ولی دشمن که از دو طرف راست و چپ بیاید، باید از راست و چپ بگذرد تا غافلگیر کند، یا صورت دشمن را منحرف کند و برگرداند به آن سمتی که غالبا از آن طرف آمده است.

وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ و اکثر آنها را از شکرگزاران نخواهی یافت.

زیرا از نعمت بخشیدن (خدا) غفلت دارند و به خود نعمت خوشحالند، و نعمتی را که تو به آنها دادی در غیر وجه صحیح آن مصرف می‌کنند، زیرا من، وجه صحیح مصرف نعمت را بر آنها مشتبه می‌سازم.

قالَ اخْرُجْ مِنْها خدا به شیطان گفت بیرون شو از آسمان.

مَذْؤُماً در حالی که مذّمت شده.

مَدْحُوراً و رانده شده‌ای.

لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ و نیز هر که از تو پیروی کند ناستوده و رانده شده است، سپس قسم یاد کرد تا در مقابل قسم شیطان قرار گیرد و نیز تأکید مطلب باشد.

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ جهنّم را از تو و پیروانت پر خواهیم کرد.

وَ يا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلا مِنْ حَيْثُ شِئْتُما وَ لا تَقْرَبا هذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونا مِنَ الظَّالِمِينَ اى آدم تو و همسرت در بهشت مسكن گزينيد .... تفسير اين آيه در سوره بقره گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۱

ترجمه و تفسير آيات ۲۳- ۲۰

[سوره الأعراف (۷): آيات ۲۰ تا ۲۳] ..... ص : ۲۵۱

اشاره

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطانُ لِيُبْدِيَ لَهُما ما وُورِيَ عَنْهُما مِنْ سَوْآتِهِما وَ قالَ ما نَهاكُما رَبُّكُما عَنْ هذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونا مِنَ الْخالِدِينَ (۲۰) وَ قاسَمَهُما إِنِّي لَكُما لَمِنَ النَّاصِحِينَ (۲۱) فَدَلَّاهُما بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما وَ طَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ ناداهُما رَبُّهُما أَ لَمْ أَنْهَكُما عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُلْ لَكُما إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُما عَدُوٌّ مُبِينٌ (۲۲) قالا رَبَّنا ظَلَمْنا أَنْفُسَنا وَ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنا وَ تَرْحَمْنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۱

آنگاه شيطان آدم و حوّا هر دو را به وسوسه فريب داد تا زشتيهاى پوشيده آنان پديدار شود، و به دروغ گفت خدا شما را از اين درخت نهى نكرد مگر براى اينكه مبادا دو فرشته شويد يا عمر جاودان يابيد،

و بر آن سوگند ياد كرد كه من خير خواه و ناصح شما هستم

و شما را به خير و صلاح دلالت مى‌كنم، پس به دروغ و فريب راهنماييشان كرد تا چون از آن درخت تناول كردند زشتيهايشان (مانند عورت و ديگر زشتيهاى پنهان) آشكار گرديد و بر آن شدند كه از برگ درختان بهشت خود را بپوشانند، و خدا ندا كرد آيا من شما را از اين درخت منع نكردم و نگفتم كه شيطان سخت دشمن آشكار شماست،

گفتند خدايا ما بر خود ستم كرديم و اگر تو ما را نبخشى و رأفت نفرمايى سخت از زيانكاران خواهيم بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۲

تفسير ..... ص : ۲۵۲

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطانُ فعل وسوسه در اصل عبارت از صوت خفى است، سپس معنى القاى پنهانى غلبه كرده و يا بر چيزى كه شيطان در نفوس القا مى‌كند، از قبيل خطورات ذهنى مخفى ناپسند يا آنچه كه منجرّ به بدى و زشتى مى‌شود، اطلاق مى‌گردد.

و اگر مقصود ظاهر آن چيزى باشد كه در اخبار است كه شيطان بين دو فكّ مار مخفى شد و با زبان ظاهرى به آدم و حوا اظهار پند و نصيحت كرد و آنها نيز با گوش ظاهر پند او را شنيدند.

پس بايد مقصود اين باشد كه اظهار نصيحت با صوت خفى صورت گرفته است تا اين كه به آنها اظهار كند كه نصيحت او فقط محض ترحّم و دلسوزى و مهربانى است تا در فريب دادن رسا باشد.

زيرا كه دلسوزى و مهربانى مقتضى اخفاى صوت است نه بلند كردن صدا و آوردن (لام) براى اشاره به اين كه پند و نصيحت او نافع به حال آدم و حوّا بوده است.

لِيُبْدِيَ لَهُما لام برای عاقبت یا برای غایت است بنابر اینکه شیطان می‌دانسته که اگر به آن درخت نزدیک شوند موجب آشکار شدن عورتهایشان می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۳

ما وُورِيَ عَنْهُما مِنْ سَوْآتِهِما در اخبار وارد شده است که مقصود از (سوأة) عورت است که قبل از آن پنهان بود، و نه بر خودشان ظاهر بود و نه بر غیر خودشان.

و لکن اگر مقصود از درخت، درخت نفس باشد که مجمع تمام رذایل و خصلتهاست، و اختلاف و تضادّی که در تفسیر آن وارد شده است، رفع می‌شود، و چنانکه گذشت مقصود از آدم روح می‌باشد که در جسد او دمیده شده و آن، پیش در آمد عقل است، و مقصود از حوّا جهت سفلی آن است که از جانب چپ آفریده شده است.

بنابراین مقصود از وسوسه شیطان، باید خطراتی باشد که انسان را به مشتهیات نفسانی نزدیک می‌کند، و مقصود از سوآتهما (عورتهایشان) باید رذایل پنهانی و هواهای فاسد و آرای باطل باشد که بعد از اختلاط با نفس و خواستهای آن ظاهر می‌شود و مقصود از برگ درخت بهشتی حیا و تقوی است که عقل مقتضی آن است.

زیرا حیا و تقوی از برگهای بهشت هستند، و به سبب آن دو و دیگر صفات عقل، بدیها پوشیده می‌شوند، و انسان آن بدیها و زشتیها را آشکار نمی‌کند مگر این که عقل هلاک گردد و از بهشت و حکومت عقل خارج شود، و ندای ربّ عبارت از ندای عقل در وجود انسان به سبب توبیخ بر چیزی است که از او صادر می‌شود و نقص انسان در آن است.

وَ قالَ ما نَهاكُما رَبُّكُما عطف بر (وسوس) و تفصیل آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۴

عَنْ هذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونا مِنَ الْخالِدِينَ گویا که آدم و حوّا احساس کردند که در فطرت آنها چیزی که مقتضی فرشته بودن و عمر جاویدان باشد وجود ندارد.

و احساس کردند که فرشته بودن و جاودانی بودن برای مخلوقی که مرکّب از طبیعت‌های عناصر است کمال محسوب می‌شود.

پس مشتاق آن دو وصف شدند، پس شیطان به آنها گفت:

خوردن از این درخت موجب آن دو وصف می‌شود، و چون خدا نخواسته است که شما به آن دو وصف برسید لذا شما را از خوردن آن درخت نهی فرموده است.

وَ قاسَمَهُما إِنِّي لَكُما لَمِنَ النَّاصِحِينَ گویا که آدم و حوّا به گفته شیطان اعتماد نکردند و از او بیّنه و قسم خواستند و پیمان بستند که قول او را قبول کنند، و لذا لفظ (قاسم) سوگند یاد کرد را آورده است یعنی برای آن دو، سوگند یاد کرد که من خیر خواه شما هستم.

فَدَلَّاهُما یعنی آن دو را به زمین، هبوط داد با این که آن دو به مقام علوی تعلّق خاطر داشتند.

بِغُرُورٍ غرور در حالت مصدر بودن به معنی فریفتن می‌باشد، به معنی چیزی است که به وسیله آن، عمل فریب صورت می‌گیرد مانند قسم دروغ و غیر آن.

فَلَمَّا ذاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما وَ طَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ بیان این آیه (در سوره بقره) گذشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۵

وَ ناداهُما رَبُّهُما أَ لَمْ أَنْهَكُما عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَ أَقُلْ لَكُما إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُما عَدُوٌّ مُبِينٌ سرزنش و توبیخ آدم و حوّاست بر ارتکاب نهی و فریب خوردن از گفته دشمن تا این که متنبّه بر نقص خودشان شده و آن را با توجّه استدراک نمایند، و لذا مبادرت به اعتراف و استغفار کردند.

قالا رَبَّنا ظَلَمْنا أَنْفُسَنا وَ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنا وَ تَرْحَمْنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (بيان آن گذشت).

ترجمه و تفسير آيات ۲۸- ۲۴

[سوره الأعراف (۷): آيات ۲۴ تا ۲۷] ..... ص : ۲۵۵

اشاره

قالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ (۲۴) قالَ فِيها تَحْيَوْنَ وَ فِيها تَمُوتُونَ وَ مِنْها تُخْرَجُونَ (۲۵) يا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً يُوارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشاً وَ لِباسُ التَّقْوى ذلِكَ خَيْرٌ ذلِكَ مِنْ آياتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۲۶) يا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ (۲۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۵

خدا گفت (از مقام و منزلت خويش) فرود آييد كه برخى از شما با برخى ديگر مخالف و دشمن خواهيد بود، و زمين تا هنگامى معيّن (وقت مرگ و قيامت) جايگاه شماست،

خدا گفت در اين زمين زندگانى كنيد و در آن بميريد و از آن هم بازبرانگيخته گرديد، ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۶

اى فرزندان آدم با لباسى كه ستر عورت شما كند و جامه‌هاى زيبا و نرم كه براى شما فرستادم (اندام خود را بپوشانيد) و بر شما باد لباس تقوى كه اين نيكوترين جامه شماست. اين سخنان همه از آيات خداست كه شايد خدا را ياد آريد،

اى فرزندان آدم مبادا كه شيطان شما را فريب دهد چنانكه پدر و مادر شما را از بهشت بيرون كرد جامه عزّت تقوى را از تن آنها بركند و قبايح آنان را در نظرشان پديد آورد، همانا آن شيطان و يارانش شما را مى‌بينند در صورتى كه شما آنها را نمى‌بينيد ما نوع شيطان را، دوستدار كسانى كه ايمان نمى‌آورند قرار داده‌ايم.

تفسير ..... ص : ۲۵۶

قالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ تفسير آيه در سوره بقره گذشت.

قالَ فِيها گفت در زمين عالم كبير و صغير.

تَحْيَوْنَ با حيات حيوانى يا با حيات انسانى، زندگى مى‌كنيد.

وَ فِيها تَمُوتُونَ و با دو مرگ كه در آن است مى‌ميريد (مرگ اختيارى و مرگ اضطرارى).

وَ مِنْها تُخْرَجُونَ و از زمين برانگيخته و خارج مى‌شويد، زيرا كه سعادت و شقاوت در دنيا در غلاف طبع حاصل ميشود، و خروج انسان و انتقال او به بهشت يا جهنّم جز از جهت مادّه و قوّه، كه آن زمينى بودن و طبع است نيست، و از جهت صورت و فعليّت آن كه آسمانى بودن آن از يك جهت است نمى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۷

يا بَنِي آدَمَ و خطاب از خداى تعالى به فرزندان آدم عليه السّلام تا به آنان اعتنا و توجّهى شده و نعمت‌هاى آنها را بر شمرده باشد.

قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً يُوارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشاً يعنى براى شما چيزى آفريديم كه بدنتان را بپوشاند، و از گرما و سرما نگاه دارد، و

عورت‌های بشری شما را از انظار پوشیده دارد، و نیز برایتان وسائل زیبایی (ریش) آفریدیم.

از قبیل لباس فاخر، چون (ریش) چیزی است که به وسیله آن جمال و زیبایی حاصل می‌شود، و ریش «۱» پرنده جمال آن است، و هر دو وصف پوشاندن عورت و زیبایی گاهی در یک چیز جمع می‌شود، و لفظ (ریش) بر لوازم خانه و نیز بر چیزی که انسان به وسیله آن زندگی می‌کند اطلاق می‌شود، و بر توسعه و تمکّن نیز اطلاق می‌شود، و نزول آن دو بر حسب نزول اسباب مادّه آن دو است از قبیل بارانها و اثرها از تاثیرات کواکب و حرکات افلاک و نزول اسباب تحصیل صورت آن دو از تمیز و قوّه تدبیر.

به نظر می‌رسد مقصود از لباس چیزهایی باشد از قبیل افعال پسندیده و صفات زیبا که عورتهای معنوی را می‌پوشاند چنانکه دنباله آیه چنین معنایی را تایید می‌کند که می‌فرماید:

وَ لِباسُ التَّقْوی ذلِکَ خَیْرٌ در این صورت نزول آن

---

(۱) ریش بالکسر پر مرغ ارياش و رياش بالکسر جمع و جامه و لباس پاکیزه و ارزانی و مال و معاش .... (منتهی الارب فی لغة العرب ج ۲ ص ۴۹۰ چاپ کتابخانه سنایی تهران- ایران).

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۸

واضح است، و اضافه (لباس) به (تقوی) از قبیل اضافه خاصّ به عام است، یا اضافه مسبّب به سبب، یا اضافه مشبّه به، به مشبّه است.

زیرا که مفهوم تقوی اگر چه به عدم (جنبه نهی از انجام عمل را دارد) بر می‌گردد، ولی تقوی دارای یک حقیقت وجودی است که به سبب آن تنزّه و پاکی، خصلت‌هایی حاصل می‌شود که به وسیله آن عورت‌های معنوی و نقایص نفسانی پوشیده می‌شود و تجمّلات و زیباییهای انسان حاصل می‌شود، در خبر است: امّا لباس تقوی، پس آن عفاف است.

زیرا عورتی برای عفیف آشکار نمی‌شود اگر چه از لباس عاری باشد، و فاجر عورتش آشکار است اگر چه لباس پوشیده باشد.

و واسطه قرار گرفتن اسم اشاره بین مبتداء و خبر به جهت اهمیّت دادن به آن لباس، و تصویر امر معنوی به صورت مجسّم و حاضر است، و (لباس التّقوی) با نصب نیز خوانده شده تا عطف بر (لباسا) باشد.

ذلِکَ مِنْ آیاتِ اللَّهِ یعنی فرو فرستادن لباس با احتیاج شدید شما به آن یا بهتر بودن لباس تقوی به نحوی که بر شما مخفی نباشد، یا خود لباس تقوی، همه اینها از آیات علم و حکمت و قدرت خداست.

لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ شاید متذکّر گردند. خطاب را از آنها برگرداند و به غیر (هم) التفات نمود تا عمومیّت پیدا کند.

یعنی لباس تقوی برای رسیدن به آن هدف غایتی است که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۵۹

(ذکر) می‌باشد یا هدف قرار دادن لباس به عنوان بیان آیات خداست.

یا بَنِی آدَمَ ندای دیگری برای آنهاست بعد از ذکر نعمت پوشانیدن عورتهای آنها تا این که آنها را از چیزی که نعمت را زایل می‌کند، نهی نماید.

لا یَفْتِنَنَّکُمُ الشَّیْطانُ شیطان شما را فریب ندهد به این که درخت نفس و ثمره خواستهای نفس را زینت دهد و شما را به آن حریص و آزمند گرداند، و در نتیجه آن نعمت را از شما زایل کند.

کلمه (یفتننّ) از (فتن الی النّساء به صیغه مجهول است یعنی حرص به آنها روی کرده است و اراده فجور و زنا نمایند.

کَما أَخْرَجَ أَبَوَیْکُمْ مِنَ الْجَنَّةِ چنانکه به سبب ابتلای به درخت نفس، پدر و مادر شما را از بهشت خارج ساخت.

یَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِیُرِیَهُما سَوْآتِهِما إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ، مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ جامه عزّت را از تن آن دو برکند و قبایح آنها را در نظرشان پدید آورد، شیطان و یارانش شما را می‌بینند در صورتی که شما آنها را نمی‌بینید.

زیرا که آنها از اهل ملکوت سفلی هستند، و بشر آنها را با چشم ملکی (این جهانی) نمی‌بیند، بلکه با بصیرت ملکوتی‌اش می‌بیند، این جمله دلیلی است برای بر حذر داشتن و یادآوری است و از نهی استفاده شده تا تأکیدی بر آن باشد و چون در اینجا این سؤال پیش می‌آید که برای هیچ کس رهایی از فریب شیطان

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۰

ممکن نیست، چون شیطان دشمن و مخفی است، و راههای عداوتش نیز مخفی است، پس دیگر فایده‌ای برای نهی و تحذیر باقی نمی‌ماند.

خدای تعالی در جواب این سؤال فرمود که وجه خلاصی از شیطان، ایمان به آخرت و خروج از رسوم و عادت است، زیرا ما برای شیاطین تصرّف و تسلّطی بر کسی که این صفت را داشته باشد قرار ندادیم.

إِنَّا جَعَلْنَا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ ما شیطان را سرپرست کسانی قرار دادیم که ایمان نیاورند، چون ما شیاطین و آنان را به حال خود رها کردیم، و بین آنها ملائکه محافظ قرار ندادیم.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۰- ۲۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۸ تا ۳۰] ..... ص : ۲۶۰

اشاره

وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۲۸) قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَما بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (۲۹) فَرِيقاً هَدى وَ فَرِيقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (۳۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۰

آنها که چون کار زشتی کنند گویند: که ما پدران خود را بدین کار یافته‌ایم و خدا ما را بر آن کار امر کرد، بگو ای پیامبر:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۱

هرگز خدا امر به اعمال زشت نکند جز آنکه آنچه را شما از نادانی خود می‌کنید به خدا می‌بندید.

بگو ای رسول ما:

پروردگار من شما را به عدل و درستی امر کرده و نیز فرموده است: در هر عبادت روی به حضرت او آورید، و خدا را از سر اخلاص بخوانید که چنانکه شما را در اوّل آفرید دیگر بار به سویش باز آیید،

گروهی به طاعت خدا رهنورد و گروهی به پیروی شیطان و در گمراهی ثابت ماندند، زیرا خدا را گذارده شیاطین را به دوستی اختیار کردند و گمان می‌کنند که راه درست را یافته‌اند.

تفسیر ..... ص : ۲۶۱

وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا یعنی هرگاه کار زشتی انجام دهند به زبان قال یا حال می‌گویند:

وَجَدْنا عَلَيْها آباءَنا یعنی اعتماد و اطمینان کردند بر آنچه که به آن عادت کرده‌اند و عاداتشان را به خدا نسبت داده‌اند، چنانکه آن

شأن عموم مردم است.

وَ و گفتند اللَّهُ أَمَرَنا بِها قُلْ خدا ما را به آن امر کرده است، در مقام ردّ آنها که عادت‌ها را به خدا نسبت می‌دهند به آنها بگو:

إِنَّ اللَّهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ مقصود از (فحشاء) آن نیست که عقل و شرع به سبب صورت آن را قبیح می‌دانند، بلکه مقصود هر چیزی است که از نفس صادر شود و در جهت هدف نفسانی باشد، اعمّ از این که صورت آن طوری باشد که شرع آن را تقریر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۲

کرده یا طوری باشد که شرع از آن نهی کرده است.

بنابراین نماز به قصد ریا، یا به قصد جاه یا مال یا حفظ مال یا عرض یا خون، فاحشه است.

أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ در خبر است که کسی نباید تصوّر کند، که خداوند به زنا و شرب خمر و چیزی از این امور حرام، امر کرده است، بلکه این در ائمّه جور است که ادّعا کردند که خدا امر کرده به قومی اقتدا بکنند که خدا آنها را امر به اقتدا نکرده است، و این معنی تفسیری را که ما برای فحشا کردیم تأئید می‌کند، و همچنین این قسمت قول خدای تعالی:

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ بگو که پروردگارم مرا به قسط امر می‌کند که عبارت قبل آن را تایید می‌کند.

زیرا که قسط وسط قرار گرفتن نفس است در افعال و اقوال و احوال و اخلاق و عقاید، بین تفریط از غرض‌های عقلی و افراط در آن، به نحوی که به چیزهای نهی شده، مانند اغراض دنیوی بکشاند.

وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ و این تأیید میکند آنچه را که در خبر در مورد تفسیر فحشاء آمده بود، و اقامه وجه، برگردانیدن آن از انحراف است به سوی قبله‌ای که شایسته است به آن توجّه کند، و قبله‌ای که بدن به سوی آن توجّه می‌کند (کعبه) شریف‌ترین نقطه روی زمین است، و قبله وجه نفس، قلب است، و قبله وجه قلب روح است، و قبله روح ولایت مطلقه است و قبله همه، عبارت از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۳

خلیفهٔ اللّه است.

و مسجد نیز اعمّ از مسجدهای گلی و مسجدهای روحانی است از قبیل قلب، و روح، و ولایت مطلقه، و ایّام متبرّکه و ساعات شریف از هر روز و مسجدهای بشری که آنان جانشینان خدا در زمین و بیوت او برای خلق خدا هستند، و اصل همه (خلیفهٔ الله الاعظم) خلیفه اعظم خدا یعنی علی علیه السّلام است.

و آوردن لفظ (وجوه) به صورت جمع کثرت (جمع الکثرت) مضاف که مفید استغراق (شامل همه مراتب وجوه) است و آوردن کلمه (کلّ) در جانب مسجد برای اشاره به تعمیم وجه و مسجد است. و مسجد در اینجا در خبر به ائمه علیهم السّلام تفسیر شده است.

وَ ادْعُوهُ یعنی بخوانید پروردگارم را یا بخوانید مسجد را، و آن عطف بر (اقیموا) می‌باشد چنانکه (اقیموا) عطف بر (امر ربّی) است تا مقول (قل) باشد، یا عطف بر (امر) است به تقدیر (قال) تا مقول قول خدای تعالی باشد، و معنی آن این است: بخوانید پروردگار مرا یا مسجد را بدین ترتیب که خانه‌های دلهایتان را از چیزی که مانع دخول او به بیت و تسلّط او به آن است تصفیه کنید، سپس با زبان قال و حال و استعدادتان دخول او را استدعا کنید، زیرا که قلب مؤمن عرش رحمان و بیت خداست که اجازه داده شده تا به مرتبه بلند و رفیع برسد چنانکه مولوی می‌گوید:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۴

هر که خواهد هم نشینی با خدا گو نشیند در حضور اولیاء

و چنانکه گفته شده:

مسجدی کو اندرون اولیاست سجده گاه جمله است، آنجا خداست

لـذا داخل آن نمیشود مگر بعـد از تصـفیه آن از چیزهایی که مناسب و لایق خدای تعالی نیست، و در سوره بقره در آیه (و من اظلم ممّن منع مساجد اللّه ... تا آخر) در تحقیق (مسجد) گذشت.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ یعنی طریق خواندن خدا را از غرض‌ها و هواها خالص گردانیده و از اراده و اختیارات خودتان چیزی به آن داخل نکنیـد، هماننـد میّت که بین دو دست غسّال قرار می‌گیرد، که در این صورت امتثال امری را می‌کنیـد که می‌گویـد: (بمیریـد قبل از اینکه میرانـده شویـد) زیرا که خداونـد كَما بَدَأَكُمْ همانطور که شـما را آفریده است، بدون اراده و اختیار و غرض و هوی از جانب شما.

تَعُودُونَ به سوی خـدا بازگشت می‌کنیـد، پس هر کس که بخواهد به سوی خدا بازگشت کند، از جمیع چیزهای منسوب به خودش بایستی خارج شود.

و گر نه ملائکه غلاظ و شـداد (فرشـتگان خشن و سـختگیر) او را بازگشت می‌دهنـد، ماننـد بازگشت دادن بنـده جنایتکار فراری به سوی صاحب و مولایش جهت بازخواست.

یا این که معنی آیه این است که خدا را بخوانید در حالی که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۵

منتظر ورود بر او هستید، و طاعت و عبادت را برای او خالص گردانید.

زیرا همانطور که شما را آفریده است به سوی او بر می‌گردید و خداوند جزای طاعات شما را خواهد داد.

به هر تقدیر قول خدای تعالی: كَما بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ در مقام آوردن علّت و دلیل است.

فَرِيقاً هَدى جمله حالیه است یا مستأنف جهت بیان حال بنـدگان در هنگام بازگشت چنانکه در خبر است. یا به صورت مطلق حال بندگان را بیان می‌کند از باب ترغیب و تحذیر است که می‌فرماید در حالی که خداوند مردمی را هدایت می‌کند.

وَ فَرِيقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ تعلیل تحقّق ضلالت و گمراهی است، و مراد از شیاطین، شیاطین جنّ است در زینت بخشیدن آرزوها و خواسته‌ها، و شیاطین انس است در تزیین باطل آنها به صورت حقّ از قبیل پیشوایان ستم پیشه و پیروان آنها.

وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ آنها گمان می‌کنند که در پیروی از عادات و آرزوها و استنباط احکام خدا از طریق آرای خویش و استبداد به آنهایی که از قیاس‌ها و استحسانات استنباط شده است، به راه راست و هدایت هستند.

و آنها که در گرفتن احکام خدا از کسانی که به اخذ و پیروی از آنها مأمور نیستند و داوری بردن به کسانی که خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۶

امر به کفر به آنها کرده است، و در عمل کردن به چیزی از کسی که امر شده از او بگیرند.

یعنی از کسـی که خـدا و رسولش به اطـاعت از او تصـریح کرده‌انـد نگرفته‌انـد و می‌پندارنـد بر هدایتنـد (در حالی که چنین نیست) خلاصه هر کس آیین خود را از کسـی که از جانب خدا و رسول و اوصـیایش که بطور خصوص یا عموم در مورد او تصـریح نشده باشد گرفته باشد و از شخصـی که در حقّ او تصـریح شده باشد نگرفته باشد قول و فعل و حال او همه ضـلالت و گمراهی است اعمّ از این که مستبدّ به رأی خود باشد، یا از کسـی دیگر گرفته باشد که در حقّ او تصریح نشده است، خواه آن غیر از کسانی باشد که مستبدّ به رأی و از ائمّه جور است یا از کسانی است که تقلید علما و پدران را به خود بسته است.

و اعمّ از این که آنچه که گرفته است موافق صورت احکـام خـدا باشـد یـا نباشـد سـپس بعـد از تنبیه بر وجوب توجّه صورتها در هر مسجد به سوی قبله و خالص گردانیدن دین برای خدا خطاب را از رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلم به سوی خلق برگردانید.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۲- ۳۱

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۱ تا ۳۲] ..... ص : ۲۶۶

اشاره

یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُسْرِفِینَ (۳۱) قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَةَ اللَّهِ الَّتِی أَخْرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا خالِصَةً یَوْمَ الْقِیامَةِ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ (۳۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۷

ترجمه: ..... ص : ۲۶۷

ای بنی آدم زینتهای خود را در مقام عبادت با خود برگیرید، و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست نمی‌دارد.

بگو: ای بنی اسرائیل چه کسی زینتهای خدا را برای بندگان خود آفریده حرام کرده است و از صرف روزی حلال و پاکیزه منع کرده است بگو: این نعمت‌ها در دنیا برای اهل ایمان است، و خالص اینها (قدرت کامل و بدون الم) و نیکوتر از اینها در آخرت برای آنان خواهد بود. ما آیات خود را برای اهل دانش چنین روشن بیان می‌کنیم.

تفسیر ..... ص : ۲۶۷

یا بَنِی آدَمَ خُذُوا زِینَتَکُمْ ای بنی آدم از آن چیزی که زیبایی و جمال شما به آن است، از قبیل پاکیزگی بدن از پلیدیها و آلودگی‌ها، و لباس‌های زیبا و پاکیزه، زیبا کردن مویهای سر و ریش با شانه کردن، و غیر اینها از چیزهایی که زینت می‌دهد از روغن‌ها و خضاب، و از قبیل کارهای پسندیده، و اقوال فصیح که روشن کننده امور آخرت، از قبیل محبّت خویشاوندان و عقاید صحیح، و نیز احوال و اخلاق زیبا و مکاشفات صحیح و مشاهدات قلبی و معاینات روحی (هر چه از این قبیل) باشد با خود برگیرید. عِنْدَ کُلِّ مَسْجِدٍ و بیان مسجد و وجه دخول لفظ عموم بر آن و این که اصل همه اینها عبارت از خلیفه خدا در زمین است گذشت. و زینت و مسجد در این آیه و غیر آن به آنچه که ما

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۸

ذکر کردیم تفسیر شده است، و هر کس بخواهد بر آنچه که از معصومین وارد شده است بیشتر اطّلاع پیدا کند، به کافی و صافی و غیر آن دو رجوع کند.

وَ کُلُوا وَ اشْرَبُوا بخورید و بیاشامید زیرا که زینت و خوردن و آشامیدن برای شما مباح است و با اقامه وجوه «۱» در مساجد منافاتی ندارد. بلکه شما را برای این کار تقویت می‌بخشد، تعمیم خوردن و آشامیدن (مانند تعمیم زینت) واضح است.

وَ و لکن لا تُسْرِفُوا اسراف نکنید، به طوری که آن چنان در زینت کردن افراط کنید، که از توجّه به حقّ وامانید، زیرا که نفوس شما مشغول به تحصیل زینت و قیمت آن و حفظ آن از کثیف و آلوده شدن می‌شود، و همچنین در خوردن و نوشیدن و در پاکیزه کردن خوراکیها و نوشیدنیها افراط نکنید زیرا خوردن و آشامیدن بیش از اندازه اشتها، موجب زیان در کالبد و روان و کسالت و اشتغال شماست.

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ خداوند اسراف کاران را در هر چیزی که باشد دوست ندارد. زیرا که اسراف در همه افعال و اقوال و احوال جریان دارد، چنانکه در خبر وارد شده است: در جواب کسی که پرسیده است آیا در وضو اسراف هست یا نه؟

امام فرمود: بلی، در وضو اسراف هست اگر چه بر سر نهر بوده

---

(۱) اشاره به آیه ۲۹ همین سوره (اعراف) که می‌فرماید: به سوی هر مسجدی روی آورید در حالی که با اخلاص دعا می‌کنید و او را می‌خوانید و دین را برای او می‌دانید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۶۹

باشی، چون استعمال قوا و اعضا در هر کاری زیادتر از مقدار تحصیل حقیقت آن فعل و زیادتر از تحصیل کمالات آن اعم از این که فعل واجب باشد یا مستحب یا مباح، اسراف محسوب می‌شود و این معنی بر حسب تنزیل است. امّا بر حسب تأویل و باطن، اسراف در خوردن و آشامیدن و پوشیدن به این است که در مورد هر یک از آنها نفس بر عقل غلبه کرده و از امر و نهی غفلت کند، که آن اسراف در تحصیل کردن مشتهیّات و خواستهای نفس است تا جایی که بر عقل و امر الهی غالب شود.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبادِهِ گویا که ترک زینت و ترک مأکول و مشروب پاکیزه را از لوازم عبادت و طلب آخرت می‌شمردند، پس آنها را اوّلا- امر به تزیین و اکل و شرب نمود، و ثانیا از باب تأکید تحریم آن را انکار نمود. و توصیف زینت به اخراج برای بندگانش جهت اشاره به این است که زینت اوّلا و بالذّات برای کسی است که عبد خدا باشد و برای غیر او به تبعیّت حاصل می‌شود، نه این که برای بندگان به خاطر عبادتشان حرام باشد.

وَ الطَّيِّباتِ مِنَ الرِّزْقِ رزق اعمّ است از رزق بدنی، نباتی، حیوانی، انسانی و روحانی از روزی‌های روانها و دلها و جانها.

قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا بدان که دنیا و آخرت ذاتا برای خلیفه خدا خلق شده است، و این یکی از معانی و وجوه قول خدای تعالی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۰

(لو لاک لما خلقت الافلاک) (اگر تو نبودی افلاک را خلق نمی‌کردم).

پس هر کسی به آن خلیفه متّصل شود (به سبب اتّصال تقلیدی که آن قبول دعوت ظاهری و قبول چیزی است که به سبب بیعت عام، بر آن پیمان بسته، و با معاهده اسلامی دستش را به دست خلیفه داده و با او بیعت کرده است، یا این که با معاهده ایمانی متّصل به خلیفه شده است).

ایمان که صورت نازله خلیفه است، در پایین‌ترین مراتب قلب که همان سینه است داخل می‌گردد و سپس صورت دیگری که دارای ملکوتیّت است در مرتبه دیگری از قلبش که از مرتبه قبلی بالاتر است داخل می‌شود، و همینطور ادامه دارد تا آنجا که با حقیقت خلیفه متحقّق می‌شود، در اینجاست که دنیا و آخرت به مقدار اتّصالش به او تعلّق می‌یابد و از خلیفه بر حسب درجه اتّصالش ارث می‌برد، و هر کس که هیچ یک از این اتّصالها را نداشته باشد دنیا و آخرت بر او حرام می‌شود، و هرگاه غلبه بر دنیا بکند و چیزی از آن را مالک شود آن چیز در دست او غصبی خواهد بود.

و لذا خداوند فرمود:

هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا (آن برای آنانی است که در زندگی دنیوی ایمان آورده‌اند) و آنرا مقیّد به رها شدن از دست غیر نکرد، یعنی خواه غیر مؤمنین بر دنیا غلبه بکنند یا نه، و چون در آخرت غلبه غیر امکان ندارد خدای تعالی فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۱

خالِصَةً يَوْمَ الْقِيامَةِ و در روز قیامت نیز خاص آنها باشد. خالِصَةً با رفع و با نصب خوانده شده، و اعراب آیه چنین است که هِيَ

مبتداست و لِلَّذِينَ آمَنُوا خبر آن است، یا این که لِلَّذِينَ آمَنُوا حال است، و فِي الْحَياةِ الدُّنْيا خبر است، یا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا خبر بعد از خبر است، یا حال است از فاعل آمنوا یا از مستتر در ظرف، یا ظرف لغو «۱» است متعلق به امنوا یا به للّذین آمنوا یا به عاملی از افعال خاصّ تام که حال است، یا خبر بعد از خبر، یا خبر مبتدای محذوف است مانند: (مغضوب علیها فی الحیوة الدنیا) و لفظ خالِصَةً بنا بر قرائت رفع، خبر هِيَ است خالِصَةً، مبتدا یا خبر بعد از خبر خالصهٔ خبری بعد از خبر فِي الْحَياةِ الدُّنْيا است، یا خبر مبتدای محذوف، و بنابر قرائت نصب خالِصَةً حال است از یکی از عوامل سابق.

نقل است که امام صادق علیه السّلام «۲» بعد از آنکه نهرهای زمین را ذکر کرد فرمود: هر چه را که سیراب کند و هر چه که سیراب شود آن مال ماست و هر چه که برای ماست برای شیعیان ما می‌باشد، و برای دشمنان ما چیزی از آن نیست مگر این که غصب شده باشد.

---

(۱) ظرف لغو، جار و مجروری است که متعلّق به فعل خاصّ باشد که قبل از آن آمده است.

مانند (فِي الْحَياةِ الدُّنْيا) که متعلّق به (آمنوا) میباشد.

امّا اگر قبل از جار و مجرور نباشد آن جار و مجرور را ظرف مستقرّ گویند که عامل آن از افعال عموم (افعال ناقصه مانند (کان) می‌باشد که حذف شده است، مانند علیّ فی البیت که (فی البیت) ظرف مستقرّ و متعلّق به عامل محذوف (کان) می‌باشد.

(۲) تفسیر صافی ج ۲ ص ۱۸۳. تفسیر البرهان ج ۲ ص ۴. برهان الشرایع ج ۱ و ۳ ص ۱۸۶. الکافی ج ۲۰ ص ۵۸

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۲

و این که ولیّ و دوستدار ما وسیع‌تر از بین این و آن است.

یعنی بین آسمان و زمین، سپس این آیه را تلاوت فرمود:

قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا یعنی آنچه که در دنیا در دست دیگران غصب است در روز قیامت خالص و بدون غصب متعلّق به صاحب اصلی آنان است.

و در قول خدای تعالی: أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ بعد از قول خدا: الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ و بعد از قول خدای تعالی: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ اشاره به این معنی است.

كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ این گونه آیات تکوینی را از قبیل استحقاق هر چیزی به آنچه که حقّ و لایق آن است و دادن حقّ هر صاحب حقّی را به سبب آیات تدوینی تفصیل و گسترش می‌دهیم.

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ برای کسانی که در سلوک به آخرت به شدّت گام بر می‌دارند، و در علمشان فزونی می‌بخشند، زیرا که علم عبارت از چیزی است که ازدیاد داشته باشد و متعلّق به آخرت باشد، و هر ادراکی که متعلّق به آخرت نباشد، یا متعلّق به آخرت باشد و لکن اشتداد نداشته باشد به واسطه اغراض دنیوی متوقّف بوده، یا رو به پایین باشد نزد اهل اللّه علم نامیده نمی‌شود، بلکه آن جهل است، و اگر اسم علم بر آن اطلاق شود از باب همانندی و همراهی با مخاطبان آنان است.

پس کم اتّفاق می‌افتد که از چیزی که مشعر به ذمّ آن باشد منفکّ گردد یا اسم علم از آن نفی نشود وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۳

ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ

«۱» يَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غافِلُونَ «۲» ذلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ «۳» و تنها مردم نمایان آنها را عالم نامیده‌اند در حالی که آنها جز از ظنّ و گمان پیروی نمی‌کنند و فقط حدس و تخمین می‌زنند.

و از همین جاست که ائمّه علیه السّلام شیعیانشان را که با بیعت خاصّ ولوی با آنها بیعت کرده و ایمان در قلوبشان داخل شده است

علما و عرفا نامیده‌اند، که به طریق حصر فرموده‌اند:

شیعیان ما علما هستند، و شیعیان ما عرفا هستند.

پس هر کسی که سالک به آخرت و سیر کننده به سوی خدا به وسیله اقتدا کردن به امام حقّ منصوص از جانب خدا نباشد عالم نامیده نمی‌شود. اگر چه علوم حکمت و ظنون فردی او به حدّ اعلی رسیده باشد، ولی او از تفصیل آیات بهره‌ای نمی‌برد.

زیرا که نظر او به آیات از جهت خود آنها، یا از حیث جهات دنیوی آنهاست، نه از آن جهت که آن آیات دالّ بر خدا و امور آخرت باشد.

چنانکه از امام صادق علیه السّلام نقل شده که به ابو حنیفه در

---

(۱) بقره (۲)، آیه ۱۰۲: آنان به یقین می‌دانستند که خریداران آن جادو را در آخرت بهره‌ای نیست و خود را به بد چیزی فروختند اگر می‌دانستند.

(۲) روم (۳۰)، آیه ۷: آنان به ظاهر زندگی آگاهند و از آخر بی خبرند.

(۳) نجم (۵۳)، آیه ۳۰: منتهای دانششان همین است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۴

ضمن صحبتشان فرمودند:

من تو را چنان نمی‌بینم که از کتاب خدا حرفی بدانی.

و هر کس متوسّل به ائمه علیه السّلام شود به سبب اقتدای به آنها با بیعت ولوی اگر چه هیچ یک از حروف تهجّی را نخوانده باشد، او عالم و عارف است، و او از آیات و تفصیل آن بهره می‌برد، زیرا که نظر او به اشیای آفاقی و انفسی از جهت صدور آنها از خدا و دلالت آنها بر او می‌باشد.

و چون خدای تعالی اکل و شرب را برای آنها مباح گردانید و آن را با اختصاص زینت و رزق‌های پاکیزه به آنها تاکید کرد خواست به پیامبرش امر کند تا محرّمات ذاتی و آنچه که موجب حرمت مباحات می‌شود یعنی محرّمات عرضی را بیان کند تا پاکیزه از غیر پاکیزه روشن گردد.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۷- ۳۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۳ تا ۳۷] ..... ص : ۲۷۴

اشاره

قُلْ إِنَّما حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۳۳) وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (۳۴) يا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آياتِي فَمَنِ اتَّقى وَ أَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۳۵) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْها أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۳۶) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ أُولئِكَ يَنالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتابِ حَتَّى إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قالُوا أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ (۳۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۵

ترجمه: ..... ص : ۲۷۵

بگو ای پیامبر: که خدای من هرگونه اعمال زشت را، چه در آشکار و چه در پنهان و گناهکاری و ستم، حقّ و شرک به خدا را که برای آن شرک هیچ دلیلی ندارید و این که چیزی را که نمی‌دانید از جهالت به خدا نسبت می‌دهید حرام کرده است.

هر قومی را دوره اجل معیّنی است که چون فرا رسد لحظه‌ای مقّدم و مؤخّر نتوانند کرد.

ای فرزندان آدم چون پیامبرانی از جنس شما بیایند و آیات مرا برای شما بیان کنند پس هر که تقوی پیشه کرد و به کار شایسته شتافت هیچ ترسی از گذشته و آینده بر آنها نخواهد بود (نه در دنیا و نه در عقبی)،

و آنان که آیات خدا را تکذیب کرده و نسبت بدان سرکشی و تکبّر ورزند آنها اهل دوزخند و در آن جاوید معذّب خواهند بود.

پس کیست ستمکارتر از آن که بر خدای دروغ ببندد؟ یا آیات خدا را تکذیب کند؟ آنان بر طبق کتاب (قضا و قدر الهی یا نامه اعمال) به کیفر اعمال خویش خواهند رسید و هنگامی که فرستادگان (ملک الموت و فرشتگان قبض روح) قبض روح او کنند گویند چه شدند آنهایی را که به جای خدا به ربوبیّت خواندید؟ پاسخ دهند آنها همه از نظر ما نابود و ناپدید شدند و آنها بر زیان خویش گواهی دهند که کافر بوده‌اند و راه هدایت نپیموده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۶

تفسیر ..... ص : ۲۷۶

پس خدای تعالی به طریق حصر پنج چیز را ذکر کرد که به سه چیز که اصول محرّمات است بر می‌گردد.

بدان که خدای تعالی انسان را از نطفه ضعیفی آفریده است، که نمی‌تواند صورت خودش را حافظ و نگهبان باشد، و در آن نطفه، لطیفه سیّاره‌ای به ودیعت نهاد که با قدم صدق بر طریق مستوی و خط مستقیم سالک الی اللّه است، که از جمادیّت که پایین‌ترین مرتبه موالید است به سوی نباتیّت، سپس از آن به سوی حیوانیّت، سپس به بشریّت که ملکوت بین دو ملکوت سفلی که منزلگاه شیاطین و اجنّه و زندان متکبّرین و عذاب شده‌ها از بنی آدم است و ملکوت علوی که منزلگاه ملائکه صاحبان بال و دار خوشبخت‌ها و اصحاب یمین است، حرکت می‌کند.

پس آنگاه که علم او با خدا و آگاهی او با آگاهی خدا استحکام پیدا کرد، و اراده و اختیار و تمیزش بین خیر و شرّ حقیقی تقویت پیدا کرد مستعدّ و آماده قبول تکلیف و دعوت نبوی می‌شود، پس اگر توفیق یار او شد و دعوت نبوی را درک کرد و آن دعوت را قبول نمود و تحت حکم دعوت کننده مطیع شد مسلمان شده و آماده بر توحید حقیقی و ایمان و قبول دعوت باطنی ولوی می‌گردد که در این هنگام به اعتبار اشراف او بر ایمان و توحید مؤمن نامیده می‌شود.

و اگر دعوت عامّ را درک نکرد، یا آن را قبول نکرد، یا طبق

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۷

مقتضای آن عمل نکرد، یا این که آمادگی نزدیک (استعداد قریب) او نسبت به دعوت خاص باطل شد کافر می‌گردد، و نیز هرگاه از طریق قلب و علاماتش و طریق توحید و نشانه‌هایش پنهان گشت.

یا این که استعداد قریب او برای قبول دعوت خاصّ باطل نشد و استعداد و آمادگی نزدیک او باقی ماند ولی از قوّه و استعداد به فعلیّت نرسید باز هم کافر است و هرگاه بنا به اقتضای استعداد توجّهش به سوی چیزی معطوف گردد که طالب آن شود، و او را بر طریق قلب دلالت کند امّا آن را از قوّه به فعل در نیاورد و از آن حالت خارج شود، باز هم کافر است، و گاهی بر عکس به چیزی که نفس و هواهایش اقتضا می‌کند از قبیل مشتهیات حیوانی توجّه می‌کند، در این صورت نیز او مؤمن و موحّد نمی‌باشد نه حقیقتا نه مجازا، و در صورتی که آن استعداد قریب برای او باقی نماند، کافر است أعمّ از این که به دین و کتاب و پیامبری اقرار بکند و

مسلمان و مؤمن نامیده شود یا این که اقرار نکند و کافر نامیده شود.

یا این که در صورت باقی ماندن استعداد، مشرک باشد.

اعم از این که شرک به خدا در ظاهر از قبیل بت و ستاره و غیر آن دو باشد و یا این که به دین و پیامبری اقرار بکند یا نکند، و اعم از این که با پیامبر یا ولیّ وی، برای بیعت عامّ یا خاصّ بیعت کرده باشد یا بیعت نکرده باشد، و خواه متّصل و معتقد به ائمه جور و مظاهر شیاطین باشد یا نباشد، باز کلمه شرک در مورد او صادق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۸

و به همین معنی کفر و شرک در آیات تفسیر به کفر به ولایت و شرک به ولایت شده است، و این کفر و شرک غیر از کفر و شرک ظاهری است چون ممکن است مسلمان و مؤمنی نیز به آن دو متّصف گردند، و کافر به این معنی مطیع نفس و شیطان است و افعال و اخلاق او جز ناشی از اطاعت نفس و شیطان نیست.

و آن افعال یا در قبح و زشتی به نهایت رسیده است به نحوی که شرع و عقل و عرف آن را قبیح می‌شمارند مانند زنا و لواط و درندگی مفرط و حرص و آز مفرط از چیزهایی که هر کس آن را قبیح می‌شمارد و فاعل آن در حین انجام عمل و حتّی از امثال خودش مخفی می‌دارد که آن فواحش نامیده می‌شود.

و افعال جوارح که این چنین باشند فواحش ظاهری است، و رذائل نفس فواحش باطنی است.

گاهی بعضی از افعال جوارح را فواحش باطنی می‌نامند در صورتی که عادت شده باشد به نحوی که فاعل آن از مردم پنهان ندارد مانند نکاح زوجه پدر که در جاهلیّت بوده، و مانند نکاح محارم که در بین هندی‌ها بوده، و مانند جاسوسی و غیبت و تهمت و لقب‌های بد به همدیگر نسبت دادن که حرمت اینها شدیدتر از نکاح محارم است که در بین مسلمانان شایع شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۷۹

زیرا که فاحشه بودن آنها از نظرهای امثال فاعلش پنهان است.

گاهی فاحشه باطنی تفسیر می‌شود به کاری که فاعلش آن را مخفی بدارد، مانند زنا و لواط.

و فاحشه ظاهری تفسیر می‌شود به کاری که فاعلش آن را مخفی نمی‌کند مانند نکاح زوجه پدر، بر عکس آنچه که ذکر شد، و این تفسیر وجه صحیح دارد.

یا این که آن فعل در قبح به نهایت نرسیده به نحوی که عقول جزئی امثال آن را قبح نمی‌شمارد، و فاعلش از امثال خودش مخفی نمی‌دارد و آن عبارت از گناه است مانند شرب خمر و فقّاع.

یا این که آن فعل به نحوی است که عقول جزئی امثال آنان، آن را خیر و مدح فاعلش می‌شمارد و فاعل فعل به اعلان و آشکار کردن آن مباهات و فخر می‌کند مانند حکومت‌ها و قضاوت‌های غیر شرعی که شبیه قضاوت‌های شرعی است، و سایر نسبت‌های شیطانی که امثال آنان از مردم نادان، آرزوی آن را دارند.

به عبارت دیگر یا این است که افعال و اخلاقش را به صورت افعال زنان یا به صورت افعال افراد خنثی و یا به صورت افعال مردان ظاهر می‌سازد.

به عبارت دیگر فاعل فعل در نظرهای عقول خطاپذیر یا دارای خاصیّت زنانه است یا دارای خاصیّت خنثی یا دارای

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۰

خاصیّت مردانه است. و به این سه معنی به سه کلمه: فواحش، اثم و بغی، اشاره شده است.

و حاصل حصر این است: که انسان یا کافر به کفر حقیقی است یا مشرک است به شرک حقیقی و یا مؤمن است. و هر چه که از کافر صادر می‌شود بر او حرام است چه قول باشد یا فعل یا اخلاق، زیرا همه آنها تابع کفر و حرام است و آن بر سه قسم منقسم

می‌شود که به وسیله آنچه که ذکر شد از ذکر کفر بی‌نیاز است، زیرا آنچه که ذکر شد مستلزم کفر بوده و شامل محرّمات مشرک و مؤمن است که از جهت کفر صادر می‌شود.

و مشرک دارای جهت کفر و جهت ایمان می‌باشد، و آثار مشرک از جهت کفر ملحق به آثار کفر است و از جهت ایمان ملحق به آثار ایمان. و آثار مؤمن از جهت ایمان برای او حلال است مگر این که قولی را بدون علم- طبق تفصیلی که می‌آید- به خداوند نسبت بدهد.

و چون مقصود از بغی مطلق تسلّط و بسط ید و حکومت و ریاست است خدای تعالی آن را مقیّد به غیر حقّ بودن نمود، و بغی از (بغی، بغیا) به معنی قدرتمند شدن است، و احتیاجی نیست که قید را بیان قرار دهیم که خلاف ظاهر است.

و قید شرک آوردن به جایی که برهان بر آن نیست اشاره به این است که مقصود از شرک به خدا، شرک به ولایت است، و شرک به ولایت تکوینی یا به سبب مرمّت معاش است، یا لذّت بردن نفس، و آن دو اگر از جهت امر الهی باشد مادام که برهانی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۱

بر آن نازل نشود شرک به خدا نمی‌شود. و شرک حال و شهودی به خدا جز شرک آوردن به هر دو ولایت تکوینی و تشریعی نیست، پس در آنجا نیز مقیّد کردن به ظاهر و باطن، بجا و صحیح است، و احتیاجی به تفسیر متکلّفانه‌ای که بعضی آورده‌اند، نیست.

و موحّد حقیقی: یا مشرف بر توحید است یا این که قول و فعل و اعتقاد و اخلاقش در جهت توحیدش قرار دارد یا این که در جهت توحید و ایمانش نیست.

پس آنچه که در جهت ایمان نباشد حلال نیست. چنانکه مولوی می‌فرماید:

کفر گیرد ملّتی ملّت شود

و آنچه که از جهت ایمان صادر نشود، ملحق به افعال کافر و منتسب به اخلاق او است. و لکن مؤمن به جهت قوی بودن محبّتش یا از جهت وجدان و شهودش یا از جهت عادت سابقی که به سهل انگاری در سخن گفتن دارد گاهی بر زبانش چیزی جاری می‌شود که از عالم وقتش نگرفته است و به آن از ناحیه شهود و وجدان یقین پیدا نکرده است، یا یقین پیدا کرده ولی موافق حال خودش یا حال شنونده به حسب وقت و مکان نمی‌باشد، پس خدای تعالی از آن نهی کرده است، اگر چه آن از جهت ایمانش صادر شده باشد.

بنابر این تقدیر قول خدای تعالی ما لا تَعْلَمُونَ چنین می‌شود: (ما لا تعلمون عینه او وقته، او مستمعه، او موافقته

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۲

لحاکم) یعنی آنچه که عین و مطلب آن یا وقت مناسب ادای آن، یا شنونده آن یا موافقت آن را با حاکم نمی‌دانید.

و چون ائمّه جور با آن محرّمات متحقّق می‌شوند و آن محرّمات برای آنها ذاتی است تفسیر آیه، به ائمّه جور صحیح می‌شود، و در بعضی از اخبار، تفسیر به سلاطین از بنی امیّه و سایر والیان جور شده است.

و از امام صادق علیه السّلام «۱» نقل شده است که قرآن دارای ظاهر و باطن است، پس جمیع آنچه که در قرآن خدا حرام شده محرّمات ظاهر است و باطن آن محرّمات ائمّه جور است و جمیع آنچه که خداوند در قرآن حلال کرده ظاهر است و باطن آن حلال‌ها، ائمّه حقّ است.

و سرّ مطلب همان چیزی که ما گفتیم که تحقّق و جوهره ائمّه جور، به وسیله جمیع محرّمات است، و ائمّه حقّ کسانی هستند که تحقّق و جوهره آنان با جمیع محلّلات است.

و از امام صادق علیه السّلام «۲» در بیان أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ است: از دو خصلت بر حذر باش که در آن دو هلاک شد

کسی که به آن مهلکه رسید یکی این که مبادا با رأی خودت فتوی بدهی و دیگر این که به آنچه که نمی‌دانی به بیان آن خود را ملزم گردانی.

و در روایت دیگری است: که نبایستی نسبت باطل به خدا

---

(۱) تفسیر صافی ج ۲ ص ۱۹۴. تفسیر البرهان ج ۲ ص ۱۳ [.....]

(۲) الکافی ج ۱۰ ص ۳۷۴- تفسیر الصّافی ج ۲ ص ۱۹۴. الخصال ج ۶۶ ص ۵۲

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۳

بدهی، و به مردم به چیزی فتوی بدهی که نمیدانی و غرض این است که اعتقاد و فتوی هر گاه به وسیله وحی یا تحدیث یا به تقلید صاحب وحی و تحدیث نباشد، از قبیل نسبت دادن سخنی به خداست که خود نمی‌داند.

پس وای و سپس وای بر کسی که در دین خود مستبدّ به رأی باشد بدون اینکه از اهلش گرفته باشد، و وای بر کسی که بدون علم و بدون اخذ از صاحب وحی و تحدیث به مردم فتوی بدهد، که در این صورت خداوند او را با کافر و مشرک قرین گردانیده است.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ گویا که گفته است: پس هر یک از مؤمنین و مرتکبین فواحش و اثم و بغی، و مشرک، و آن کس که به خدا چیزی را که نمی‌داند نسبت می‌دهد همه اینها امّت هستند که جهتی از جهات آخرت را قصد کرده‌اند، و هیچ یک از آنها ماندنی نیستند پس بر اندک ایّام زندگیشان تکیه نکنند که برای هر امّتی اجل و دوره معیّنی است.

فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ آنگاه که آخرین وقت مرگ آنان یا مدّت عمرشان مقدّر و معیّن شود، به کوتاهترین وقت تأخیر نمی‌پذیرد و مهلت داده نمی‌شوند، و مقدّم هم نمی‌شوند، چون این مطلب از اختیار آنها خارج است یا این که چون آن وقت معیّن را نمی‌دانند طلب تأخّر و تقدّم نمی‌کنند، یا چون می‌دانند که از اختیار آنها خارج است، یا این که وقتی اجلشان نزدیک شد تقاضای تقدّم و تأخّر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۴

نمی‌کند چون وحشت و هراس آنها را برمی‌دارد، و آن وعید و مقدّمه قول خدای تعالی است:

يا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آياتِي یعنی آیات تکوینی را به سبب آیات تدوینی بر شما حکایت می‌کنند.

فَمَنِ اتَّقى تقوی عبارت است از پرهیز از مخالفت با آیات تدوینی به ترک عمل به آن آیات، و پرهیز از مخالفت با آیات تکوینی آفاقی و انفسی به ترک پندگیری و یا اعراض از آن.

و نیز پرهیز از مخالفت با آیات بزرگ که عبارت از انبیا و اولیا هستند و پرهیز از ترک پیروی آنان و یا تکذیب و استهزای آنان.

وَ أَصْلَحَ و آنانکه با اتّصال به آیات بزرگ با بیعت عامّ و خاصّ، و با پند گرفتن از آیات کوچک، خویش را اصلاح نمایند.

فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ ترسی و اندوهی ندارند. شرح این مطلب در اوّل بقره و در سوره انعام به طور مفصّل بیان شد.

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْها و کسانی که آیات ما را تکذیب و نسبت به آن استکبار ورزند، بدین نحو که امتثال و پندگیری و اتّصال به آن آیات را به سبب یکی از دو نوع بیعت ترک کنند.

أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ آنان یاران آتش هستند که در آن همیشه باقی خواهند ماند. این دو جمله نظیر هم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۵

جمله اوّل (فَمَنِ اتَّقى ... وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ)- جمله دوّم (وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا ...

فِيها خالِدُونَ) در لفظ موصول (من در جمله اوّل، و الذین در جمله دوّم) در دخول لفظ (فاء) فلا خوف و عدم آن در اولئک در نفی و عدم نفی، و تکرار مبتدا به سبب اسم اشاره اسم اشاره (اولئک) و (هم) و عدم آن با هم اختلاف دارند. و سرّ مطلب اشاره به

اين است كه نفوس پرهيزكاران متّحد است (فَمَنِ اتَّقى ...

وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ) و اختلاف و جدايى در تكذيب كنندگان است، (وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا ... خالِدُونَ) و اشاره به لزوم خبر براى صله در جمله اوّل است، (من، موصول اتّقى، صله و فلا- خوف خبر است) نه در جمله دوّم چون وعده خدا تخلّف‌پذير نيست (مربوط به جمله فمن اتّقى ...) به خلاف وعيد او (جمله دوّم، وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا ...) و اگر لفظ (من) را شرطيه قرار بدهيم معنى مورد نظر، رساتر مى‌شود، لذا در جمله اوّل (من) آورد كه مشترك بين شرط و موصول باشد «۱».

مبتدا را با وصفى كه ذكر شد مطرح نمود تا زشتى حال مكذّبين را برساند.

و از مانند آنها بودن برحذر دارد، با اين كه اصحاب آتش را در آنها منحصر نمود به خلاف جمله اوّل كه در آن قصد حصر انجام نگرفته است.

زيرا چنانكه گذشت تخلّف وعيد جايز، و داخل شدن تكذيب كنندگان به بهشت و رفع ترس و اندوه از آنها امكان پذيراست.

---

(۱) اگر (من) شرطيّه باشد معنى عبارت اين است: اگر تقوا ورزند و صلح پيشه كنند ترس و اندوهى بر آنان نيست. و اگر (من) موصول باشد معنى عبارت اين است: كسانى كه تقوا ورزند و صلح پيشه كنند، ترس و اندوهى بر آنان نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۶

در جمله اوّل ضدّ آنچه را كه استحقاق دارند نفى كرد، و در جمله دوّم آنچه را كه مستحقّ آن هستند اثبات نمود، و علّت اختلاف اين دو جمله در مورد اين است كه مقام، مقام وعيد و انذار است.

زيرا ذكر محرّمات وعيد براى مرتكبين محرّمات است نه وعده براى تاركين آن، چون فضيلت براى كسى است كه امر را امتثال كند نه براى كسى كه امر مورد نهى را ترك نمايد، لذا خداى تعالى تنها به گفتن: (فمن اتّقى) اكتفا نكرد، و كلمه (اصلح) را در جانب وعده اضافه فرمود.

و چون مقام، مقام انذار بود كلام در جانب وعيد را بسط داد، به خلاف جانب وعده، و مناسب مقام وعيد نفى ترس و اندوه از كسى است كه مستحقّ آن نباشد، و اثبات عقوبت براى كسى است كه مستحقّ آن بوده باشد.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً (فاء) تفريع (جدا كننده فرع از اصل) و استفهام انكارى آورد تا اشاره به استنباط مطلب از گذشته باشد و تأكيد بر ظالم‌تر بودن شخص مفترى باشد.

زيرا كه مفهوم آن اگر چه نفى ظالم‌تر بودن غير مفترى، از مفترى است ولى مقصود اثبات ظالم‌تر بودن مفضّل عليه (ممن افترى ...) است، و مقصود از مفترى ائمّه جور و رؤساى ضلالت است كه شايستگى رياست را نداشتند ولى ادّعاى خلافت

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۷

مى‌كردند، و آنان از ناحيه ظلم شديدتر از كسانى هستند كه فقط آيات خدا را تكذيب كردند، و آن كس كه بر خدا چيزى را مى‌گويد كه نمى‌داند از ناحيه ظلم سبك‌تر از آن دو است، زيرا كه آن، چنانكه گذشت، منافات با تصديق آيات ندارد.

أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ زيرا گذشت كه چنين شخصى مستحقّ همراهى آتش است و مقصود از تكذيب كننده آيات خدا، كسى است كه از پيشوايان ستم پيروى نمايد، و مقصود از آيات، بزرگترين آيات و غايت آنهاست كه عبارت از ولايت است. و مقصود از افترا زنندگان و تكذيب كنندگان منافقين امّت است كه دعوت ظاهرى را قبول كرده و با محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلم به بيعت اسلامى بيعت كرده‌اند (ولى بيعت و لوى ننمودند) اين معنى از بقيّه قول خدا به قرينه معلوم مى‌گردد كه مى‌فرمايد:

أُولئِكَ يَنالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتابِ به آنها بهره‌اى از كتاب مى‌رسد. مقصود از كتاب، همان كتاب معهود است كه به كتاب نبوّت تفسير شده است.

زیرا برای قبول دعوت ظاهری و احکام قالبی اسلامی شرافت و اثری است پس هر کسی که قبول کند و عمل نماید و نصیبی از آخرت نداشته باشد اثر آن عمل و بهره موعود در دنیا به او می‌رسد تا آنکه از دنیا خارج شود و حقّی بر خدا نداشته باشد، هر کس با اسلامش و قبول احکام آن ثواب دنیا را بخواهد به او داده می‌شود و در آخرت برای او هیچ بهره‌ای نیست.

حَتَّى إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا يَتَوَفَّوْنَهُمْ تا آنکه فرستادگان ما

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۸

سر رسند و جانشان را بگیرند به این که روح آنان قبض می‌شود، این عبارت حال از فاعل یا از مفعول یا از هر دو است، یا این که مستأنف است جواب سؤال مقدّر، یا این که آن جواب (اذا) است. و قول خدا: (قالوا) حال است یا مستأنف، یا عطف است بر (جاءتهم) یا بر (یتوفّونهم) یعنی فرستادگان از باب سرزنش و ملامت آنان گفتند:

قالُوا ... كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ آنچه جز خداوند فرا می‌خواندید کجایند؟

بدین گونه که از جانشینان و مظاهر و لوی خدا اعراض کردید، و غیر آنها از مظاهر قهر خدا و یاران دشمنان خدا را فرا خواندید. منظور کسانی است که در مقابل اوصیای پیامبران ادّعای خلافت کردند (قالُوا ضَلُّوا عَنَّا) در پاسخ گفتند: از نزد ما گم شدند و این گفته از آن جهت بود که چون آنها از اصحاب خیال و کثرات بودند، و از جهت حدود و تعیّنات آن پیشوایان خود را می‌خواندند، اینک که در حین محاسبه و ظهور وحدت قرار دارند چون حدّ و تعیّن باقی نمی‌ماند متوجّه می‌شوند که در آن دعوت جهت وحدت و ولایت را پوشیده می‌داشتند.

قالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ و بر علیه خودشان شهادت می‌دهند که آنها به وجهه قلب و ولایت کافر بوده‌اند.

ترجمه و تفسیر آیات ۴۱- ۳۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۳۸ تا ۴۱] ..... ص : ۲۸۸

اشاره

قالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّما دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَها حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيها جَمِيعاً قالَتْ أُخْراهُمْ لِأُولاهُمْ رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ قالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَ لكِنْ لا تَعْلَمُونَ (۳۸) وَ قالَتْ أُولاهُمْ لِأُخْراهُمْ فَما كانَ لَكُمْ عَلَيْنا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۳۹) إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْها لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوابُ السَّماءِ وَ لا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِياطِ وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (۴۰) لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ وَ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۴۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۸۹

ترجمه: ..... ص : ۲۸۹

خداوند گوید در زمره آن گروه از جنّ و انس که پیش از شما به دوزخ داخل شدند داخل شوید. و در آن وقت هر قومی از آنان که به دوزخ داخل شوند، قوم دیگر را لعن کنند تا آنگاه که همه را آتش دوزخ فرا گیرد. آنگاه زمره آخرین با فرقه اوّل (یا مرؤوسان به رئیسان) گویند خدایا اینان ما را گمراه کردند پس عذابشان را در آتش دو برابر و افزونتر گردان. خدا گوید: همه را دو برابر عذاب است و لیکن شما نمی‌دانید.

گروه مقدّم به طایفه مؤخّر پاسخ دهند که شما را بر ما برتری نباشد. (ما و شما در گناه یکسانیم) پس به آنها خطاب شود که: بچشید عذاب خدا را به کیفر اعمال ناشایستی که کرده‌اید،

همانا آنان که آیات خدا را تکذیب کنند و از کبر و نخوت سر به آن فرو نیارند هرگز درهای آسمان به روی آنان باز نشود و به بهشت درنیایند تا آنکه شتر از سوراخ سوزن خیاطی عبور کند که این محال باشد و این گونه گنهکاران متکبّر را مجازات سخت خواهیم کرد،

برای آنان در دوزخ بسترها گسترده و سراپرده‌ها افراشته‌اند و این است جزای ستمکاران.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۰

تفسیر ..... ص : ۲۹۰

قالَ ادْخُلُوا خداوند پس از بازگشت آنها از وحدت به مقرّ کثرت فرمود: داخل شوید.

فِی أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِکُمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ و در زمره و همراه آن گروه از جن و انس که قبل از شما به دوزخ داخل شدند، یعنی آن گروه کسانی که از سنخ شما بودند و کسانی را می‌خواندند که در فراخواندن آنها مجاز و مأذون نبودند.

فِی النَّارِ ظرف دخول است، و محتمل است که (فی امم) ظرف دخول و (فی النّار) بدل اشتمال از آن، یا حال از سابقش باشد.

کُلَّما دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَها در آن زمان هر گروهی، گروه دیگر را لعن می‌کند، امّا در مورد آن گروههایی که قبلا با هم الفت داشته و دوست هم بودند، واضح و ظاهر است زیرا همنشینی و مجالست بعضی با بعضی دیگر و انس گرفتن و سخن گفتن با هم، آنها را از ایمان به خلفای خدا و پیروی اولیای او منع کرده است، و امّا آن گروههای با هم بیگانه و کسانی که شناخته شده همدیگر نیستند از جهت این است که آنها نیز مثل گروه دیگر مستحقّ لعن هستند، و این رسم اهل دنیاست که در وقت راحتی و رفاه دوست و در موقع سختی و بلا، دشمن می‌شوند، و همدیگر را لعن می‌کنند، خصوصا اغلب زنان، یا مردانی که بر طبیعت زنان هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۱

و جمله یا حال است از فاعل (ادخلوا) یا از (امم) یا از فاعل (دخلت) یا از جنّ و انس، یا از (النّار) و در همه اینها ضمیر عاید مقدّر است، یا جمله معترضه تا ذمّ امّتها باشد.

حَتَّی إِذَا ادَّارَکُوا فِیها جَمِیعاً یعنی آن وقت که تابعین و مرئوسین با رؤسا در درک اسفل جمع شدند.

قالَتْ أُخْراهُمْ دیگران یعنی تابعین که بعدا آمدند، گفتند:

لِأُولاهُمْ در باره رؤسا و متبوعین خود.

رَبَّنا هؤُلاءِ أَضَلُّونا فَآتِهِمْ عَذاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ پروردگارا اینها ما را گمراه می‌کردند، چون گمراه بودند، پس آنها را دو برابر عذاب کن.

قالَ لِکُلٍّ ضِعْفٌ گفت (خدا می‌گوید): عذاب همه شما دو برابر است و این امر به اعتبار دو قوّه علم و عمل، یا به اعتبار تجسّم عمل در نفس است و به دنبال آوردن مثل آن عمل، در جهنّم یا به اعتبار گمراهی و مهمل گذاردن تمیز، یا به اعتبار هر یک از صفحه علّامه و عمّاله (دو زمینه انفعالی انسان از لحاظ علم و عمل) می‌باشد.

وَ لکِنْ لا تَعْلَمُونَ امّا شما نمی‌دانید که همه را عذاب دو برابر است که این امر و سبب آن بر شما مخفی است.

وَ قالَتْ أُولاهُمْ لِأُخْراهُمْ در حالی که آنها را مخاطب قرار می‌دهند می‌گویند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۲

فَما کانَ لَکُمْ عَلَیْنا مِنْ فَضْلٍ شما بر ما برتری نداشتید، چون شما استحقاق عذاب دو برابر را داشتید، لفظ (فاء) را آورد تا قول آنها

فرع بر قول خدا باشد تا گفته خود را اثبات نمايند.

فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ يا از قول خداست از باب سرزنش و ملامت و استهزا، يا از قول رؤساست.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْها تفصيل مطلب در مثل اين آيه گذشت.

لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوابُ السَّماءِ درهاى آسمان بر آنها گشوده نمى‌شود، منظور از آن آسمان ارواح است زيرا كه در آن قلب است و باز شدنش با ولايت تكليفى است كه آن را تكذيب كرده‌اند.

وَ لا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِياطِ و آنان داخل بهشت نمى‌شوند مگر اين كه شتر از سوراخ سوزن عبور كند! تعليق بر چيزى است كه شدنى نيست، يا مقصود اين است كه انائيّت آنها مانع از دخول بهشت است، پس داخل بهشت نمى‌شوند مادام كه شتر انائيّتشان باقى است و هرگاه انائيّتشان از بين رفت و ذوب شد داخل بهشت مى‌شوند.

وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ و اين است جزاى گنهكاران.

آوردن لفظ (مجرمين) يا از قبيل گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير است تا اظهار وصف ديگرى براى آنها باشد كه مشعر به ذمّ آنان شود و از جهت ديگرى اظهار استحقاق عقاب گردد، و يا اين كه مقصود از مجرمين غير از مكذّبين است و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۳

همچنين است مطلب در قول خدا: نَجْزِي الظَّالِمِينَ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَواشٍ براى آنان بسترى از دوزخ و پوششى از آتش است حال است يا استيناف، جهت بيان حال آنها، و غواشى جمع غاشى به معنى بيهوش است يا جمع غاشيه به معنى غطاء يا اغماء است، و در لفظ (مهاد) و (غواش) به معنى ستر و پوشش استهزاى به آنان است.

وَ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ و بدين‌سان ستمكاران را كيفر مى‌دهيم.

ترجمه و تفسير آيات ۴۴- ۴۲

[سوره الأعراف (۷): آيات ۴۲ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۳

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۴۲) وَ نَزَعْنا ما فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدانا لِهذا وَ ما كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ وَ نُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوها بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳) وَ نادى أَصْحابُ الْجَنَّةِ أَصْحابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۳

و خوشا به حال آنان كه ايمان آوردند و به قدر وسع در كار نيك و شايسته كوشيدند كه ما كسى را بيش از وسع تكليف نمى‌كنيم آنها اهل بهشت هستند و جاودان در آن متنعّمند،

و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۴

زنگار كينه و حسد و هر خوى زشت را از آيينه دل بهشتيان مى‌زدائيم و در بهشت به زير قصرهايشان نهرها جارى شود و گويند ستايش خداى را كه ما را بر اين مقام راهنمايى كرد اگر هدايت الهى نبود ما خود به خود در اين مقام راه نمى‌يافتيم، همانا رسولان

خدا ما را به حق رهبری کردند آنگاه بر اهل بهشت ندا کنند که این است بهشتی که از اعمال صالح خود به ارث یافتید، و آنگاه بهشتیان دوزخیان را ندا کنند که آنچه پیامبران از مقامات بهشتی به ما وعده دادند، ما به حق و حقیقت یافتیم. آیا شما نیز بدانچه از عذاب دوزخ وعده دادند به حقیقت رسیدید؟ گویند بلی ما هم به سزای خود رسیدیم و آنگاه میان آنها منادیی ندا کند که لعنت خدا بر ستمکاران باد.

تفسیر ..... ص : ۲۹۴

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مثل این آیه گذشت، و این که مقصود از ایمان اگر اسلام باشد که با بیعت نبوی و قبول دعوت ظاهری حاصل می‌شود پس مقصود از عمل صالح ایمان خاصّ است که با بیعت ولوی و قبول دعوت باطنی و دخول ایمان در قلب و توابع آن از قبیل اعمال قلبی که متتبع اعمال قالبی است، حاصل میشود.

و اگر مقصود از ایمان، ایمان خاصّ باشد پس مراد از اعمال صالح چیزهایی است که این ایمان به دنبال می‌آورد.

و چون لفظ صالحات با لام استغراق معرفه شده و موهم آوردن جمیع صالحات است، و در وسع و طاقت افراد بشر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۵

نیست که جمیع صالحات را به جا بیاورد، لذا مردم را متوجّه ساخت و فرمود:

لا نُکَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها هیچ کس را جز به اندازه وسع تکلیف نمی‌کنیم، این عبارت جمله معترضه است بین مبتدا و خبر.

أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِیها خالِدُونَ آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند بود. این که مبتدا اوّل به وسیله اسم اشاره (اولئک) و سپس با ضمیر (هم) تکرار شده است برای تاکید حکم و آوردن مبتدا به عنوان وصفش می‌باشد که ذکر شد، و نیز جهت بزرگداشت شأن آنهاست تا با اشاره به دور و تکرار، موجب و تثبیت در اذهان گردد.

وَ نَزَعْنا و بیرون کشیدیم در دنیا یا در بهشت.

ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ غل را از سینه‌هایشان، (غلّ) با کسره به معنی حقد و کینه است و تشبیه غلّ به لباس (که لباس کینه را بیرون کشیدیم) و استعمال نزع به معنی کندن لباس در آن استعاره تخییلیّه و ترشیح استعاره است.»

---

(۱) استعاره استعمال لفظ باشد در معانی که شبیه به معنای اصلی آنست مانند اینکه (رأیت اسدا یرمی) یعنی شیری را دیدم که تیر می‌انداخت و معانی استعارت در علم معانی و بیان مفصّل است که این مختصر گنجایش آنرا ندارد. و امّا استعاره تخییلیّه: عبارت است از اثبات صفتی باشد که مخصوص مشبّه به است برای مشبّه، در موقع حذف مشبّه به، که تشبیه در نفس متکلّم مقدّر است مانند این جمله (ماهی را دیدم سر از دریچه بیرون کرد) ماه در این جمله به جای کلمه محبوب و معشوق بکار رفته است چنانکه در این آیه برای لفظ کنیه که مشبّه به است جمله بیرون کشیدن لباس آمده است. و استعاره مرشّحه یا ترشیحیّه تنها ملایمات مشبّه به در آن ذکر میشود. مانند (أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۶

و مقصود این است که خدای تعالی سینه‌های مؤمنین را از موجبات غلّ از قبیل کدورات دنیوی و صفات رذیله نفسانی پاک می‌کند تا این که سینه‌هایشان از حقد و حسد صاف شود خصوصا نسبت به برادران مؤمنشان، و همچنین از خودپسندی و ریا و شکّ و شرک خفیّ پاک می‌کند، پس در سینه‌هایشان جز دوستی خالص و راستی تامّ چیزی باقی نمی‌ماند.

تَجْرِی مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ در حالی نهرها در زیر پای آنها جاری است. این عبارت جمله حالیّه یا مستأنف است و جواب سؤال مقّدر، یا خبر بعد از خبر می‌باشد.

وَ پس از آنكه سينه‌هايشان از چيزهايى كه آنها را اذيّت مى‌كند صاف شد، و مقام آنها از چيزهايى كه با آنها سازگار نيست امن گشت، و همنشينان آنها از بدى رسيدن به آنها فارغ و خاطر جمع شدند.

قالُوا از باب خوشحالى و تشكّر گفتند:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى هَدانا لِهذا سپاس خداى را كه ما را به اين مقام يا به اين فضل رهنمون گشت، و مراد از هدايت رسيدن به راه مطلوب يا به راه مطلوب است با تهيّه اسباب سلوك و پيمودن آن راه.

وَ ما كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ اين سخن را گفتند چون آنها ايمان به غيب داشتند و آن

كه در اينجا اشتراء استعاره است براى استبدال كه مستعار له است و ربح و تجارت از ملايمات مستعار منه است ...

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۷

را نمى‌ديدند، وقتى آنچه را كه ايمان به آن آورده بودند ديدند خوشحال شدند، و آن را از نهايت خوشحالى اظهار نمودند.

وَ نُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوها بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ آنچه كه عمل مى‌كرديد سبب از طرف مقابل است نه اين كه آن سبب فاعلى باشد (به واسطه عمل خودتان به آن بهشت رسيديد) بدان كه انسان با انسانيّتش داراى قوّه وصول به بهشت است، و با فطرتش داراى نسبتى است به عقل كلّى و مظهر آن، كه عبارت از نبىّ و ولىّ است و با همين نسبت صحيح مى‌شود نسبت پدرى و فرزندى بين آن دو، تكوينا، و لذا نسبت برادرى بين همه مردم از جهت تكوين، درست است.

پس آنگاه كه اين نسبت به سبب بيعت عام نبوى يا بيعت خاصّ ولوى متّصل به نسبت تكليفى شد، آن نسبت قوى و ظاهر مى‌شود به نحوى كه فرزند به مقام پدرى رسد (منظور اين است كه ممكن است خداوند تفضّل فرمايد، فرزند به مقام عالى روحانى و مرادى رسد در اين صورت فرزند، پدر روحانى پدرش مى‌شود) و پدر فرزند مى‌شود و با همان نسبت و به مقدار ظهورش فرزند قسمتى از ملك پدر يا همه ملك او را به ارث مى‌برد.

و اگر نسبت تكوينى به نسبت تكليفى متّصل نشد، نه به وسيله بيعت و نه در حال احتضار، لا- محاله منقطع مى‌شود، و آنگاه كه نسبت او از پدر كه عقل كلّى و مظهر اوست منقطع شد، چيزى از او به ارث نمى‌برد، و هر چه كه بنا بود او به ارث برد

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۸

برادرش كه در بعضى جهات با او مناسب است وارث مى‌شود، پس صحيح است كه گفته شود:

شما بهشت را از خدا يا از عقل يا از مظهر عقل به ارث برديد، و صحيح است كه گفته شود كه آن را از اهل جهنّم به ارث برديد، چنانكه صحيح است گفته شود كه اهل جهنّم منازل اهل بهشت را به ارث گذاشتند (منظور اين است كه دوزخيان چون لياقت پذيرش بهشت را نداشتند براى بهشتيان باقى ماند و آنان بهره‌مند شدند). تحقيق ارث گذاشتن و كيفيت آن گذشت.

وَ نادى أَصْحابُ الْجَنَّةِ أَصْحابَ النَّارِ و بهشتيان دوزخيان را صدا مى‌زنند تا اظهار نعمت و خوشحالى كرده و اصحاب آتش را سرزنش نمايند.

أَنْ قَدْ وَجَدْنا ما وَعَدَنا رَبُّنا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ يعنى از جانب خدا مؤذّن ندا مى‌كند و مؤذّن عبارت از صاحب مرتبه جمع است، و او كسى است كه بر اعراف ايستاده و ندا مى‌كند، و لذا تفسير به امير المؤمنين عليه السّلام شده كه فرموده است: آن مؤذّن من هستم.

أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ و چون ظلم حقيقى عبارت از پوشيدن جهت الهى قلب است كه همان ولايت تكوينى باشد پس ظلم خودداری از ولايت تكليفى است.

زيرا به وسيله ولايت تكليفى در قلب باز مى‌شود و طريق قلب به سوى خدا روشن مى‌گردد. و به سبب اين دو ظلم، راه بر آن قوايى،

که مادّه اتّصال به صاحب ولایت هستند بسته می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۲۹۹

چون آن قوا به سبب اتّصال به صاحب ولایت تکوینا از اهل بیعت رسول می‌شود، پس بستن آن راه ظلم بر قواست و به وجهی ظلم بر اهل بیت و عترت و بر صاحب ولایت نیز هست.

سپس انکار ولایت و استهزا به صاحب ولایت، و سپس بستن طریق بندگان از ولایت که همه اینها ظلم است و به همان وجوهی که گفته شد، ظلم بر عترت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است، روی همین جهات بود که ظلم در کتاب خدا، به ظلم بر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تفسیر شده است، و خدای تعالی ظالمین را چنین توصیف نمود:

ترجمه و تفسیر آیات ۴۹- ۴۵

[سوره الأعراف (۷): آیات ۴۵ تا ۴۸] ..... ص : ۲۹۹

اشاره

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ يَبْغُونَها عِوَجاً وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ كافِرُونَ (۴۵) وَ بَيْنَهُما حِجابٌ وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيماهُمْ وَ نادَوْا أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوها وَ هُمْ يَطْمَعُونَ (۴۶) وَ إِذا صُرِفَتْ أَبْصارُهُمْ تِلْقاءَ أَصْحابِ النَّارِ قالُوا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۷) وَ نادى أَصْحابُ الْأَعْرافِ رِجالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيماهُمْ قالُوا ما أَغْنى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۹

آنان که بندگان خدا را از راه باز می‌دارند و راه کج را می‌طلبند (و به شبهه راه مردم را کج می‌کنند) آنها به قیامت ایمان ندارند، و میان این دو گروه (بهشتیان و دوزخیان) پرده‌ای است

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۰

از سرشت نیک و بد که مانع دیدار آن دو گروه از یکدیگر نیست ولی مانع رسیدن آنها به یکدیگر است. و بر اعراف مردانی هستند که همه را به سیماشان می‌شناسند و اهل اعراف اهل بهشت را ندا کرده گویند: سلام بر شما باد. در حالی که آنان هنوز داخل بهشت نشده‌اند، لیکن آرزوی دخول آن را دارند

چون نظر آنها بر اهل دوزخ افتد (از وحشت به خدا پناه برند) گویند پروردگارا منزل ما را با این ستمکاران به یک جای قرار مده، و اهل اعراف مردانی را که (زمانی از بزرگان کفّار بودند) و آنها را به سیمایشان می‌شناسند آواز دهند و گویند: دیدید که جمع مال و جاه و آنچه بر آن فخر و تکبّر می‌کردید به حال شما اصلا سودمند نبود.

تفسیر ..... ص : ۳۰۰

الَّذِينَ يَصُدُّونَ کسانی که اعراض کنند یا دیگران را منع کنند.

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ از راه خدا، این عبارت تفسیر ظلم است (زیرا ظالم مردم را از راه خدا باز می‌دارد).

وَ يَبْغُونَها عِوَجاً وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ كافِرُونَ و می‌خواستند در آن راه کژی ایجاد کنند، در حقیقت به آخرت کافر می‌باشند زیرا که راه خدا تکوینا همان وجهه قلب است و ولایت امام از ناحیه تکلیف با همان وجهه محقّق می‌شود، و کفر به آخرت عبارت از کفر به

ولایت تکوینی و تکلیفی است یا نتیجه‌ای از آن است. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۱

وَ بَيْنَهُما یعنی بین دو گروه، یا بین بهشت و دوزخ، حِجابٌ حجابی است مقصود از حجاب برزخ اخروی است که واسطه بین دو ملکوت است و باید اهل هر گروه بر آن عبور نمایند، چنانکه مقصود از (سور) در قول خدا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ «۱» آنگاه در بین آنها حصاری ایجاد می‌شود که دارای دروازه‌ای است که در باطنش رحمت و در ظاهرش عذاب است، همین برزخ می‌باشد.

در باره این که دنیا همان برزخ است و این برزخ اخروی واسطه بین دو ملکوت است و این که ملکوت سفلی سایه ظلمانی دنیا و ملکوت علیا عکس نورانی آن است، قبلا بیان شد و یادآور شدیم که برای رهایی از عالم طبع هر گروهی باید از برزخ اخروی که به وجهی جهنّم است عبور کند، چنانکه عالم طبع نیز به وجهی جهنّم است.

برزخ اخروی عبارت از حجاب است که ظاهرش پشت سر ملکوت سفلی می‌آید که عذاب ملکوت سفلی از جانب آن است، و باطنش که پشت سر ملکوت علیا می‌آید دارای رحمت است که نعمت‌های بهشت صوری و ظاهری است، سپس نعمت‌های بهشت مجرّد از صورت و اندازه قرار دارد. البتّه اینها اجمالا گفته شد، و در سوره حدید نیز می‌آید.

وَ عَلَى الْأَعْرافِ اعراف جمع (عرف) به معنی بلندی از زمین است و از همین قبیل است «عرف دیک» (تاج خروس)

---

(۱) حدید (۵۷)، آیه ۱۳

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۲

«عرف فرس» (یال اسب) و اعراف الحجاب (بلندی‌های پرده) از همین واژه است.

رِجالٌ یعنی مردان مخصوصی هستند، که بقای بعد از فنا را درک کرده و به مقام جمع رسیده‌اند و از حضور به سوی خلق برگشته‌اند تا آن را تکمیل نمایند، و آنان انبیا و اولیا هستند که پس از برگشتن به سوی خلق با ملکوتشان برزخ می‌ایستند، ولی بر جهاتی می‌ایستند که در آنها رحمت است و آن بلندیهای برزخ است، تا بتوانند احاطه و اتّصال به ملک هر دو ملکوت را داشته باشند.

زیرا که آنان با شأن جبروتی خود بالاتر و بزرگتر از آن هستند که مراقب کثرت باشند، زیرا که عالی ذاتا التفاتی به دانی ندارد، و با شأن ملکی سعه و احاطه‌ای ندارند تا برای آنها مراقبت دادن حقّ هر صاحب حقّی ممکن و آسان باشد، بلکه این کار با شأن ملکوتی آنها که به سبب آن از ملکوت علیا به بلندیهای برزخ تنزّل می‌کنند و صورت می‌گیرد و در نتیجه مراقب اهل ملک و ملکوت علیا و سفلی می‌شوند و حقّ هر کسی را به او می‌دهند.

و چون نبوّت‌ها و ولایت‌های جزئی سایه‌هایی از ولایت کلّی است و متحقّق به ولایت کلّی، علی علیه السّلام و اولاد طاهرین او می‌باشد، لذا تفسیر رجال به آنها و حصر رجال در آنها صحیح می‌شود، و چون برزخ مرتبه‌ای از مراتب و شأنی از شؤون آنهاست علی علیه السّلام فرمود: ما اعراف هستیم. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۳

و چون جهت برزخ علیا جهتی است که هر کس در آن جهت باشد به وسیله آن غیر خودش را از اهل ملک و هر دو ملکوت می‌شناسد، و همین جهت است که راه شناخت خدا برای کسانی است که بر آن جهت نیستند لذا صحیح است قول معصومین علیهم السّلام «۱»: ما بر اعراف هستیم، یاران خود را از سیمایشان می‌شناسیم، و ما اعراف هستیم که خداوند شناخته نمی‌شود مگر از راه شناخت ما، و ما اعراف هستیم که خدای تعالی در روز قیامت ما را بر صراط می‌ایستاند، پس کسی داخل بهشت نمی‌شود مگر این که ما را بشناسد و ما او را بشناسیم، و داخل آتش نمی‌شود مگر این که ما را انکار کند و ما او را انکار کنیم.

و چون مقصود از اعراف بلندی‌های برزخ است صحیح می‌شود تفسیر اصحاب اعراف به کسانی که اصحاب برزخ هستند از کسانی که حسنات و سیئات آنها مساوی است.

زيرا كه اصحاب برزخ هستند، و همراه و مصاحب اعراف بودن، غير از همراه و ياران كسانى هستند كه بر اعراف مى‌باشند، زيرا اينان به وجهى مالك اعراف بوده و به آن محقّق مى‌شوند به خلاف كسانى كه حسنات و سيّئاتشان مساوى است كه ايستادن آنها در برزخ و زير اعراف به جهت محاسبه و رسيدن به حساب است.

يَعْرِفُونَ كُلًّا هر يك از اهل جهنّم و بهشت را

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۱۹۸- الكافى ۱ ص ۱۸۴/ (ط- دار الكتب الاسلاميه)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۴

مى‌شناسند. بِسِيماهُمْ با علامتى كه از سرشت‌هايشان بر ظواهر آنان است. پس ضمير به (كلّا) بر مى‌گردد نه به (رجال).

وَ نادَوْا و ندا كردند ضمير به اصحاب اعراف از شيعيان علىّ بن أبى طالب بر مى‌گردد كه حسنات و سيّئاتشان مساوى است، گويا كه آنها بالتزام ذكر اعراف ذكر شده‌اند.

أَصْحابَ الْجَنَّةِ كسانى كه از برزخ گذشتند و همراه و ياران جنّت شدند.

أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ از باب تحيّت به آنها و اميد رسيدن به حضور آنان مى‌گويند سلام بر شما باد.

لَمْ يَدْخُلُوها وَ هُمْ يَطْمَعُونَ در حاليكه اهل اعراف هنوز داخل بهشت نشده‌اند ولى آرزوى دخول بهشت را دارند.

وَ إِذا صُرِفَتْ أَبْصارُهُمْ تِلْقاءَ أَصْحابِ النَّارِ و هنگامى كه چشم آنان به دوزخيان مى‌افتد.

قالُوا از باب پناه بردن به على عليه السّلام گويند:

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَ نادى أَصْحابُ الْأَعْرافِ پروردگارا ما را با ستمگران قرار مده و آنها كه بر اعراف ايستاده‌اند، ندا مى‌كنند.

رِجالًا مردانى از اهل آتش را. يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيماهُمْ قالُوا ما أَغْنى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ كه آنها را به سيمايشان مى‌شناسند مى‌گويند:

كه جمع شدن شما در اينجا خدا را از عذاب شما بى‌نياز نكرده است، اين بر حسب مفهوم لغوى است و مقصود اين

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۵

است كه جمع شما عذاب را از شما دفع نمى‌كند.

وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ و تكبر و غرورتان براى شما سودى نبخشيد. (ما) موصوله يا مصدريهٔ است.

ترجمه و تفسير آيات ۵۳- ۴۹

[سوره الأعراف (۷): آيات ۴۹ تا ۵۳] ..... ص : ۳۰۵

اشاره

أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لا يَنالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۴۹) وَ نادى أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَى الْكافِرِينَ (۵۰) الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْواً وَ لَعِباً وَ غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا فَالْيَوْمَ نَنْساهُمْ كَما نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هذا وَ ما كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ (۵۱) وَ لَقَدْ جِئْناهُمْ بِكِتابٍ فَصَّلْناهُ عَلى عِلْمٍ هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنا مِنْ شُفَعاءَ فَيَشْفَعُوا لَنا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۰۵

آیا مقام آن گروه از مؤمنان را که سوگند یاد می‌کردید که خدا آنان را مشمول عنایت و رحمت خود نمی‌گرداند، می‌بینید؟
به همانها امروز خطاب شود که بی هیچ خوف و اندیشه و بی هیچ گونه حزن و اندوه در بهشت داخل شوید
و اهل دوزخ، بهشتیان را آواز کنند که ما را از آبهای گوارا و از نعمتهای بهشتی ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۶
که خدا روزی شما کرده است بهره‌مند سازید. آنها پاسخ دهند که خدا این آب و طعام را بر کافران حرام کرده است.
آنان که دین خدا را به افسوس و بازیچه گرفته، متاع حیات دنیا آنها را فریفت و غافل کرد، امروز هم ما آنها را به رحمت در نظر نمی‌آوریم چنانکه آنان دیدار این چنین روزی را به خاطر نمی‌آوردند. و آیات ما را، راجع به قیامت انکار کردند.
و ما بر آن مردمان کتابی فرستادیم که در آن هر چیز را بر اساس دانش برای هدایت آن گروه که ایمان می‌آوردند تفصیل دادیم،
کافران که به آیات خدا و قیامت ایمان نمی‌آوردند در انتظار چیستند؟
مگر آنکه تأویل آیات و مال احوال آنها (هنگام مرگ و ظهور در قیامت) به آنان برسد. و آن روز که تأویل آیات و عاقبت کار را مشاهده کنند، با پشیمانی خواهند گفت: افسوس که رسولان خدا با روشن‌ترین برهان، حقّ را برای ما بیان کردند (کاش مخالفت نمی‌کردیم) یا امروز کسی به شفاعت ما بر می‌خاست و بار دیگر به دنیا بر می‌گشتیم که غیر از این اعمال زشت به اعمال صالحی می‌پرداختیم در آن هنگام کافران خود را سخت در زیان می‌بینند و امور مربوط به آخرت را که در دنیا دروغ می‌انگاشتند همه درست و ارزشهای راست نمای دنیا را نابود شده می‌نگرند.

تفسیر ..... ص : ۳۰۶

أَ هؤُلاءِ اشاره به یاران آنان است که در اعراف با آنها
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۷
هستند و آرزوی داخل شدن در بهشت را دارند امّا چون گناهان آنان با کردار نیکشان آمیخته شده است، هنوز وارد بهشت نشده‌اند.
الَّذِینَ أَقْسَمْتُمْ آنانی که در دنیا در باره‌شان سوگند یاد می‌کردید.
لا یَنالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ که به آنها رحمت خدا نمی‌رسد، این سخن را از باب سرزنش و شماتت گفتند، سپس خطاب را از اصحاب آتش به اصحاب خودشان که در اعراف با آنها بودند برمی‌گرداندند و برای آنکه حسرت دوزخیان را زیاد کنند به اصحاب خود گفتند:
ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لا خَوْفٌ عَلَیْکُمْ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ وارد بهشت شوید که هیچ خوفی بر شما نیست و محزون نخواهید شد.
و با آنچه که ذکر کردیم جمع بین جمیع آنچه که در اخبار در بیان اعراف، اصحاب اعراف و کیفیت وقوف آنان بر اعراف وارد شده است با کثرت اختلاف بین آن اخبار ممکن می‌شود.
وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ و اهل آتش بهشتیان را ندا کنند که از آبهای گوارا و آنچه خداوند به شما روزی داده است ما را بهره‌مند سازید.
ندا کردن بدان جهت است که بین آن دو دسته جایی است که مانع رسیدن به همدیگرند، نه مانع از دیدن همدیگر، تا وقتی که خدا بخواهد.
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۸
قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ بهشتیان گفتند:

خداونـد آن دو (آب و خوراک) را به کـافرین حرام کرده است، کـافران یعنی کسـانی که آن جهت قلبشان را که راه به سوی خـدا دارد، پوشیده‌اند.

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ آنهایی که دین را از صاحب دین گرفته‌اند یعنی اسـلامی که از نبیّ صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم با بیعت و میثاق گرفته‌اند، یا آنها که صورت اسـلام را به خود بسته و آن را به خود نسبت داده‌اند ولی بدون این که از صاحب آن گرفته باشـند، و بدون این که بر شرایع آن آگاهی داشته باشند.

از روی سر گرمی و بـازی یعنی بـدون این که غـایتی داشـته باشـند یـا این که هـدف نفسـانی و خیالی دارنـد که مربوط به دنیاشان می‌باشد.

زیرا که آنهـا، راه را به سوی خـدا بسـتند، و اسـتعداد این که به واسـطه اسـلام به سوی راه کشانـده شونـد باطـل ساختنـد، پس برای اسلامشان یا نسبت دادن خودشان به اسلام غایتی وجود ندارد جز غایاتی راجع به امور دنیائی‌شان که تصوّر کرده‌اند.

لذا خدای تعالی فرمود:

لَهْواً وَ لَعِباً وَ غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا زندگی دنیوی آنها را فریب داد، زیرا دینشان نتیجه لهو و لعب است.

فَالْيَوْمَ نَنْساهُمْ یعنی به آنها التفات و توجّه نمی‌کنیم، و این گفتار طبق طریقه مخاطبات و محاورات آنان است چون

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۰۹

می‌گوینـد فلانـی مـا را فراموش کرد، منظورشـان این است که التفـات و توجّه به سوی ما نـدارد و ما را با هـدیّه و عطیّه‌ای یادآوری نمی‌کند.

كَما نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هـذا وَ ما كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ آنچه را که بوده‌انـد فراموش کردنـد. بدانسان که آنها دیدار چنین روزی را از یاد بردند و آیات ما را دروغ انگاشتند.

وَ لَقَدْ جِئْناهُمْ بِكِتابٍ در حالی که کتاب نبوت بر آنها آوردیم.

فَصَّلْنـاهُ عَلى عِلْمٍ و آن را بر اساس علم برای هـدایت آنان تفصـیل دادیم این عبارت متعلق به (جئنا) یا به (فصّلناه) یا به هر دو اسـت بنابراین که (جئنا) را به مثل معنی وارد کردن (مجیء) و (فصّلنا) را به معنی و تفصـیل بگیریم، یعنی وارد کردیم ما او را بر علمشان به حقیقت کتاب یا رسول، یا این که حال است از فاعل (جئنا) یا (فصّلنا) یا از مفعول (جئناهم یا از (کتاب).

هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ یعنی گروهی که با ایمان عامّ ایمان آوردند، چون توجّه به وجهه قلب داشته و آماده قبول ولایت تکلیفی شده‌انـد، یـا به سـبب ایمـان خـاصّ مؤمن شده‌انـد زیرا که آنها بر طریق هسـتند، و کتاب نبوّت که کتاب تـدوینی صورت آن اسـت راهشان را روشن کرده، و در نتیجه به سیر خود سرعت می‌بخشند.

ممکن است مقصود از (کتاب فصّلنا) مکتوب واجب بزرگی باشد که عبارت از ولایت است که آن غایت نبوّت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۰

زیرا که جمیع نبوّت‌ها و کتب تـدوینی برای آگاه کردن خلق بر ولایت است و آماده کردن مردم برای قبول ولایت است، لـذا آن را مفرد نکره آورد تا اشاره به عظمت و بزرگی آن بکند.

هَلْ يَنْظُرُونَ یعنی منتظر نمی‌شوند.

إِلَّا تَـأْوِيلَهُ آنچه که کتـاب به آن بر می‌گردد، یا اینکه مقصود تأویل ما و باز گشت دادن ما آن کتاب را به حقّش می‌باشـد که همان مقام ولایت است و ولایت روح و اصل و مرجع کتاب است.

يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ ضـمیر مفعول به (دینهم) یا به (لِقاءَ يَوْمِهِمْ هـذا) یا به (بِكِتابٍ فَصَّلْناهُ) یا به (تأویله) بر می‌گردد، و مـآل همه اینهـا یکی است و معنی آن این است کسـانی که حقیقت دین یـا کتـاب را فراموش کردنـد یا آنرا عالما عامـدا با شـعور و

آگاهی ترک کردند.

زیرا که نسیان گاهی به معنای ترک استعمال می‌شود یا کسانیکه از حقیقت دین بعد از شعور و یاد آوری آن غفلت کردند یا اینکه احساس نکردند و یاد آور نشدند، چون حقیقت دین برای آنها معلوم و مشهود بود، و بعد از تنزّل انسان به این بیان فراموش گشت، و جمیع شرایع و عبادات و ریاضات برای این است که آنچه را که از حقیقت دین فراموش کرده‌اند یاد آور شوند، و آنان جهت اغراض دنیوی صورت دین را بر گرفتند.

مِنْ قَبْلُ یعنی قبل از آوردن تأویل از باب حسرت و اقرار به حقیقت آن.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۱

قَدْ جاءَتْ رُسُلُ رَبِّنا بِالْحَقِّ یعنی فرستادگان پروردگار ما حقّ را آوردند، یا ولایت را که آن حقّ است، یا رسالت حقّ را آوردند در حالیکه ما از آن اعراض نمودیم و بر نفسهای خود ظلم کردیم.

فَهَلْ لَنا مِنْ شُفَعاءَ آیا امروز برای ما شفیعانی هستند؟

فَیَشْفَعُوا لَنا تا برای ما نزد ربّ الولایه (پروردگار ولائی) شفاعت کنند، که او ولیّ امر ماست، یا نزد ربّ الارباب شفاعت کنند.

أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بدین گونه که دینشان را که بزرگترین بضاعت آنهاست در اعراض فانی صرف می‌کنند.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ و شریکان خدا و شفاعت شریک نزد خدا از قبیل بتها و ستارگان و سران گمراهی، موجب گمراهی آنان می‌شود.

مقصود گوساله سامری است، و وجه گم شدن و نابودی آنها این است که آنان به مفتریات خودشان از جهت حدود و تعیّناتشان نگاه می‌کنند.

چون اینان مالهای برخاسته از هواهای نفسانی خویش را شریکان خدا قرار داده بودند، و در آن روز هر چیزی از جهت حدود از باب این که مسمّی است فانی می‌شود، زیرا که تعیّنات و حدود در حین ظهور ولایت که وحدت حقّه ظلّی است چنانکه گذشت فانی و نابود می‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۲

ترجمه و تفسیر آیات ۵۶- ۵۴

[سوره الأعراف (۷): آیات ۵۴ تا ۵۶] ..... ص : ۳۱۲

اشاره

إِنَّ رَبَّکُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یُغْشِی اللَّیْلَ النَّهارَ یَطْلُبُهُ حَثِیثاً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ أَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ تَبارَکَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ (۵۴) ادْعُوا رَبَّکُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْیَةً إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ (۵۵) وَ لا تُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاحِها وَ ادْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۲

پروردگار شما خدایی است که آسمانها و زمین را در شش روز آفرید آنگاه بر عرش مستقر گردید، روز را به پرده شب در پوشاند که با شتاب در پی آن پوید، و خورشید و ماه و ستارگان به امر او مسخّر گردید. (ای بندگان) آگاه باشید که ملک آفرینش خاصّ

خداست و فرمان نافذ از اوست که بلند مرتبه و آفریننده جهانهاست،

خدا را به تضرّع و زاری و به صدای آهسته بخوانید و بر خلق ستم مکنید که خدا هرگز ستمکاران را دوست نمیدارد،

هرگز در زمین پس از آنکه کار آن به امر خدا نظم و اصلاح یافت به تباهکاری بر نخیزید و خدا را هم از روی ترس و هم به امید بخوانید که البتّه رحمت او به نیکوکاران نزدیک است.

تفسیر ..... ص : ۳۱۲

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۳

بدان که فعل خدای تعالی مقیّد به زمان نمی‌شود، و در این مورد گفته‌اند: افعالی که به خدا نسبت داده می‌شود از زمان منسلخ است.

زیرا همانطور که ذات محیط به سبب زمان محاط قرار نمی‌گیرد فعل او نیز مورد احاطه زمان واقع نمی‌شود، و اینکه ایّام خدا محیط به ایّام زمان است، و مقادیر ایّام خدا بر حسب تفاوت مراتب فعلش متفاوت است، پس گاهی به هزار سال اندازه گیری می‌شود و گاهی به پنجاه هزار سال، سماوات نیز در عرف اهل اللّه عبارت از عوالم ارواح است که از مادّه و اندازه مجرّد است.

و زمین عبارت از عوالم اشباح است چه مادّی باشد یا مجرّد از مادّه، مانند عالم مثال، و از همین قبیل است سماوات عالم طبع، چون آنها متعلّق به مادّه و دارای اندازه هستند.

امّا مراتب ممکنات که مخلوقات خداوند هستند و در آن آسمانها و زمین محقّق می‌شوند از جهتی شش مرتبه و از جهتی سه مرتبه است که بر حسب نزول و صعود شش مرتبه می‌شود و آن مرتبه مقرّبین عاشقان است که به عبادت ایستاده و به هیچ طرف نظر نمی‌کنند، و مرتبه صف بستگان است، و از هر دو صنف تعبیر به عقول طولی و عقول عرضی می‌شود که در لسان حکمای فارسی ارباب انواع نام دارد، و مرتبه تدبیر کنندگان امر، و مرتبه رکوع و سجود کنندگان، و مرتبه اندازه گرفته شده‌ها که از مادّه مجرّداند، و مرتبه مادّیات و خلقت آسمانها و زمین، و تمامیّت آسمانها و زمین در آن مراتب شش گانه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۴

و اگر مقصود از آسمانها و زمین، آسمانهای عالم طبع و زمین آن باشد، پس خلقت آنها به وجود طبیعی‌شان اگر چه در عالم طبع است، ولی وجود علمی آن در مراتب عالیه و برتر موجود است، و این همان شش روز ربوبی است که آنها و زمین در آن مدّت خلق شده است.

آن مراتب شش گانه همراه با مشیّت که به وجهی عرش رحمان و به وجهی کرسی است از جهت قوس نزولی، هفت مرتبه می‌شود، و به اعتبار قوس صعود دو برابر می‌شود، و این همان سبع مثانی است که خداوند انحصارا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده است ۷ مرتبه نزول و ۷ مرتبه صعود.

و از آنجا که حصول به این مراتب چه از نظر نزولی و چه از نظر صعودی منحصر در ائمّه علیهم السّلام می‌باشد، زیرا فقط آنان به این مراتب متحقّق شده‌اند و اگر کسان دیگری نیز به این مراتب رسیده باشند به واسطه آنان رسیده‌اند.

لذا فرمودند: ما (سبع المثانی) هستیم که خداوند منحصرا آن را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله بخشید (و سپس از او به ما رسیده است) و چون عرش رحمن که همان مشیّت خداست و آن حقّ مخلوق است، از آن اضافه اشراقیّه لا بشرط اخذ می‌شود و به این اعتبار با جمیع اشیاء متّحد است.

بلکه حقیقت هر صاحب حقیقتی است، و از سوی دیگر به اعتبار اینکه وجودش اضافه است و بدون لا بشرط اخذ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۵

شده است جز با تحقّق یافتن جمیع چیزهایی که با آن اضافه می‌شوند تحقّق پیدا نمی‌کند و تمام نمی‌شود مگر با تحقّق و تمامیّت آن چیزهایی که به آن اضافه و نسبت داده شده است. و لذا بعد از ذکر آفریدن آسمانها و زمین که عبارت از همه اشیاست فرمود:

ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ سپس بر عرش مستقرّ گردید.

(ثمّ) حرف عطفی است که معنی تراخی (مهلت و درنگ) میدهد، زیرا که استوا در عرف معنی جلوس و نشستن بر عرش است، و این تمام نمی‌شود مگر با تمامیّت عرش، و عرش تمام نمی‌شود مگر با تمامیّت آسمانها و زمین، لذا استوار را، به مساوی بودن دو طرف در بزرگی و کوچکی تفسیر کرده‌اند.

و چون نسبت حقیقی مشیّت به اشیا دارای دو جهت است یکی جهت به مضاف و دیگری جهت به مضاف الیه، و به اعتبار جهتش به مضاف، عرش نامیده می‌شود.

لذا این اسم بر آن، وقتی اطلاق می‌شود که به خدا نسبت داده شود (عرش اللّه) یا (مشیّت اللّه)، و به اعتبار جهت مشیّت به مضاف الیه، کرسی نامیده می‌شود، لذا این اسم بر آن وقتی اطلاق می‌شود که نسبت به اشیاء باشد.

(وسع کرسیّه السّماوات و الارض)، کرسی خدا به وسعت آسمانها و زمین گسترش پیدا کرده است و وارد شده است که جمیع اشیاء در کرسی است و کرسی در عرش است.

(کلیه اشیاء و آسمانها و زمین کرسی می‌باشند و کرسی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۶

جزئی از مشیّت است و مشیّت همان عرش است).

توجیه بودن کرسی در عرش این است که جهتی که منسوب به مضاف است محیط به جهتی است که منسوب به مضاف الیه می‌باشد (یعنی عرش که منسوب به مضاف می‌باشد بر کرسی که منسوب به مضاف الیه است احاطه دارد) گاهی عقل کلّ، عرش و نفس کلّ کرسی نامیده می‌شود.

زیرا هر دو مظهر دو جهت مشیّت می‌باشند.

و گاهی فلک محیط، عرش نامیده می‌شود و فلک ستاره‌دار کرسی زیرا این دو مظهر، خود مظهر عرش و کرسی می‌باشند. «۱»

یُغْشِی اللَّیْلَ النَّهارَ یعنی با شب زمان، روز زمان را می‌پوشاند، با شب عالم طبع روز عالم ارواح را، با شب ملکوت سفلی روز ملکوت علیا را یا با شب طبع انسان، روز روحش، با شب جهلش روز علمش، با شب شهوات و غضب‌هایش روز رغبت‌ها و مرضاتش، با شب رذائلش روز خصائلش، با شب مرضهایش روز صحّت و تندرستی‌اش، با شب ضعفش روز قوّت و قدرتش را می‌پوشاند ... و هکذا.

یَطْلُبُهُ یعنی به دنبال آن می‌رود، مانند کسی که طالب

---

(۱) از آنجا که فرموده‌اند: (قلب المؤمن عرش الرحمن) قلب مقام عرش یا مشیّت است و اعضا و جوارح در حکم زمین و اعمال و افکار و حالات و ... در حکم سماوات و مجموعه این زمین و آسمان عالم صغیر در حکم کرسی است و در مقابل قلب که عرش می‌باشد، محاط است و عرش محیط.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۷

آن باشد.

حَثِیثاً و در استعمال طلب و حثّ در آنجا دلالت بر تعمیم است، و مناسب این بود که بگوید:

(و یکشف النهار اللیل) «و روز، شب را می‌شکافد و کنار می‌زند» یا (یغشی النهار اللیل) «پرده روز را بر شب میکشد» و لکن خدای تعالی چنین نگفت تا اشاره به اصالت روز و عرضی بودن شب بشود، و اگر چنین می گفت موهم اصالت شب می‌شد، و نیز اشاره به این می‌شد که تقابل آندو، تقابل بین دو امر وجودی است.

زیرا شب امری نسبی و عارضی است و اصالت وجودی ندارد.

وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ و خورشید و ماه و ستارگان به امر او مسخّر گردید.

(الشّمس) و (القمر) و (النّجوم) و (مسخّرات) با نصب خوانده شده، و با رفع آنها نیز خوانده شده است، پس آن عطف بر (السّماوات) است بنابر قرائت نصب در آن، یا عطف بر (خلق) است به تقدیر (جعل) یا بر (یغشی) است به تقدیر (یجعل)، بنابر قرائت رفع در آنها پس آن مبتدا و خبر است.

أَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ این قسمت آیه آن چیزی است که گذشت، لذا ادات تنبیه آورد.

زیرا وقتی که ذکر کرد که او خالق آسمانهای ارواح و اراضی اشباح است و اینکه مسلّط و غالب و قاهر بر عرش است

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۸

که آن همه دو عالم امر و خلق است، اکنون تدبیرش را نسبت به عوالم، بیان می کند که از جمله سبب پوشانیدن روز طبق حکمت بالغه‌اش شب است که با این پوشانیدن تربیت موالید تمام می‌شود و مخصوصا غایت آن موالید که عبارت از انسان است صورت می گیرد.

زیرا که انسان با قالب و قلبش طالب کمال است و آن با مشاهده تضادّ شب و روز و به دنبال آمدن آن دو، به جمیع معانی است که برای آن دو ذکر شده است و به سبب تسخیر آفتاب و ماه و ستارگان است که با آفرینش آنها نظام عالم تمام می‌شود و معاش بنی آدم نظم پیدا می کند ... از ذکر این معانی مبدأ بودن برای عالم خلق و امر و مالك بودنش نسبت به دو عالم استفاده شد، پس بر آنچه که استفاده شد آگاه نمود و لازم آورد که دلالت بر مبدأ بودن و مالك بودن و منتهی بودن آن بکند، در حالی که اشاره به اختصاص مؤکّد نمود بدین نحو که ظرف را مقدّم کرد پس خود را به کثرت خیرات مدح نمود در حالی که آنرا به ربوبیّت عالم تأکید نمود و فرمود:

تَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ سپس امر به دعا و تضرّع را فرع آن قرار داد زیرا کسی که دارای شأنی جز مخلوقیّت و مربوبیّت نمی‌باشد سزاوار نیست که از تعلّق و دعا و تضرّع نزد پروردگارش سر باز زند در حالی که او مالك کلّ و صاحب خیرات فراوان است، بدین سبب خداوند فرمود:

ادْعُوا رَبَّكُمْ پروردگارتان را بخوانید گویا که فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۱۹

هر گاه اینچنین شدید پروردگارتان را بخوانید.

دعا در طلب ذات مدعوّ و در طلب چیزی دیگری از او به کار می‌رود آن چنان که گوئی آنچه که خوانده شده است عبارت از همان چیز است که خواستگاه اوست، و خود مدعوّ از باب مقدّمه خوانده شده است، و هر جا لفظ دعا به صورت مطلق آورده شود مطلوب ذات مدعوّ است نه امری غیر از آن مگر اینکه قرینه‌ای قائم شود که مطلوب غیر ذات اوست.

و آنچه که در اینجا مطلوب است ذات مدعوّ است گوئی که گفته است: او در تدبیر امور شما ناظر بر شما و نزد شما حاضر است و شما از آن غایب هستید، پس او را به خانه‌های دلهایتان بخوانید تا نزد او حاضر شوید به اینکه از غیبت خودتان خارج شوید و آن بیانگر همان فکر و حضور است که صوفی‌ها گفته‌اند.

تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً دو مصدر برای (ادعوا) هستند از غیر ماده فعل، زیرا که تضرّع و خفیه عبارت از دو نوع دعاست، یعنی دعائی که بر

زبان ظاهر شود، و دعائی که به زبان ظاهر نشود، چون تضرّع ملازم ظهور بر زبان است، یا چیزی است که با صدای بلند خوانده می‌شود یا با صدای آهسته، چه تضرّع کم اتّفاق می‌افتد که از جهر و بلند کردن صدا خالی باشد.

و ممکن است به تقدیر مصدر باشد، یعنی دعای تضرّع و خفیه، یا اینکه هر دو حال باشند به اینکه مصدر به معنی مشتق یا به تقدیر مضاف باشد یعنی صاحبان تضرّع، و بعید نیست که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۰

گفته شود که مقصود از تضرّع دعاست با آگاهی به آن اعمّ از اینکه با زبان قالب باشد یا با زبان قلب، و مقصود از خفیه دعا به زبان حال و استعداد است، بدون آگاهی به آن.

زیرا که خفیه حقیقی آن است که دعا کننده به آن آگاه نباشد، و اگر امر و تکلیف به آن تعلّق بگیرد به اعتبار مقدّمات دعاست که با شعور و اختیار انجام می‌گیرد و ممکن است گفته شود که مقصود از تضرّع دعا به لسان قالب است و مقصود از خفیه دعا به لسان قلب است با آگاهی و احساس به دعا در هر دو مورد، و این دو معنی همان است که در عرف صوفیان ذکر جلی و ذکر خفی نامیده می‌شود.

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ به درستی که خداوند معتدین یعنی متکبرین را که از دعا استنکاف دارند و از مرتبه و شأن و حدودشان تجاوز کرده‌اند، دوست ندارد.

زیرا کسی از بندگان خدا، که خدا را نخوانده و دعا نکند از شأن عبودیّتش تجاوز کرده است.

یا اینکه مقصود از معتدین کسانی هستند که در دعا از حدّ دعا و شأن داعی از قبیل تضرّع و انکسار تجاوز کرده‌اند، یا از حدّ وسط به وسیله بلند کردن صدا در دعا تجاوز کرده‌اند، یا از حدّ وسط بین ترک و اصرار تجاوز نموده‌اند.

در روایت وارد شده است که مظلوم آنقدر بر ظالم نفرین می‌کند تا اینکه خودش ظالم می‌گردد.

وَ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بدان که انسان مادام که به حدّ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۱

رشد و تکلیف نرسیده شأن او شأن چهار پایان است که خواستهایش را بهر نحوی که اتّفاق بیفتد طلب می‌کند، و همچنین است در رفع ناسازگاریها و او در این مرحله دارای امتثال و فرمانبری نیست مگر نسبت به کسی که از او بر بدنش می‌ترسد، و او دارای شأن و اصلاح در زمین عالم صغیر، و یا در زمین عالم کبیر نیست.

پس آنگاه که به حدّ بلوغ رسید و دارای عقل شد برای او شأنیّت امتثال امر و اصلاح در دو زمین عالم صغیر و کبیر فی الجمله حاصل می‌شود.

پس اگر توفیق یار او شد، و دعوت کنندگان الهی با دعوت عامّ ظاهر، او را دعوت کردند، و او نیز از آنها قبول کرد و با بیعت عامّ نبوی مطیع آنها گشت و مسلمان شد شأنیّت اصلاح برای او کامل می‌شود و فی الجمله انقیاد و طاعت برای او حاصل می‌گردد.

و اگر توفیق او رو به فزونی گذاشت و دعوت کنندگان الهی با دعوت خاصّ باطنی او را دعوت کردند، و او نیز از آنها قبول کرد و با بیعت خاصّ ولوی با آنها بیعت کرد و انقیاد و اطاعت برای او کامل گشت، در این صورت به ملکوت دعوت کننده ملحق شده و برای او حالت حضور حاصل می‌شود، در نتیجه مصلح حقیقی در هر دو عالم خواهد بود. یا اینکه درخواست ملحق شدن می‌کند و در این مرحله شأن او دعا کردن و تضرّع و پناه بردن به او در مقام و موقع غیبت اوست تا اینکه به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۲

او ملحق شود، خود کلّا مصلح حقیقی می‌گردد.

و اگر بعد از حصول عقل و شأنیّت اصلاح، خدا او را خوار گردانید و اسلام را طلب نکرد، یا طلب کرد و داخل در آن شد و ایمان

را طلب نكرد، يا آنرا نيز طلب كرد و داخل در آن شد ولى پروردگارش را نخواند و دعا نكرد و ملحق شدن به ملكوت او را طلب ننمود، چنين شخصى در هر دو عالم مفسد است، پس گويا كه گفته است: بخوانيد پروردگارتان را و دعا را ترك نكنيد تا بر اثر ترك آن در زمين فساد كرده باشيد.

بَعْدَ إِصْلاحِها بعد از اين به امر خدا كار آن اصلاح پذيرفت اين اصلاح بالقوّه به جهت حصول عقل، يا بالفعل به سبب اسلام و ايمان مى‌باشد و همچنين است در بقيّه اقسام آن، پس قول خدا (در زمين فساد نكنيد) از قبيل اقامه مسبّب جاى سبب است، گويا كه گفته است: دعا و پناه بردن به خدا تضرّع را ترك نكنيد كه نتيجه ترك تضرّع فساد كردن در دو زمين (زمين عالم صغير و عالم كبير) است بعد از شأنيّت اصلاح يا بعد از فعليّت اصلاح آن دو.

و چون اين دعا غايت هر عبادت و طاعت است آنرا با ذكر جهتى از جهات ديگر دعا تكرار كرد و فرمود:

وَ ادْعُوهُ خَوْفاً وَ طَمَعاً خوفا و طمعا هر دو مصدرند يا هر دو حال هستند چنانكه گذشت و معنى آن اين است: ترس از فراق او و عدم اجابت او، و طمع در لقاى او و اجابت او، و ساير وجوه محتمل به همين معنى بر مى‌گردد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۳

يا اينكه آن وجوه ضعيف است به سبب مقام دعوت ربّ، مانند خوف از خشم خدا، و ترس از عقاب او، ترس از ردّ او، و ترس از عدل او، ترس از خوار شدن در مقابل او و بالاخره ترس در مقابل جلال و جبروت او.

زيرا كسى كه در حضور پادشاهان، جلال و عظمت آنها را احساس كند در خود احساس ترس و هيبت مى‌كند بدون اينكه سبب آن هيبت را حس كند.

آوردن كلمه طمع اشاره به اين است كه انسان بايد مترقّب و منتظر لقاى ربّ و رحمت او باشد، بدون اينكه توجّه داشته باشد كه اسباب آن از جانب خودش يا از جانب خدا حاصل شده است، كه فعل خدا به اسباب منوط نمى‌شود.

زيرا كه طمع عبارت از انتظار و چشم داشت به حصول شىء است، بدون تهيّه ديدن سببى براى حصول آن به خلاف رجاء (كه رجا انتظار حصول شىء مى‌باشد با در نظر گرفتن وسيله و سبب).

چون كلمه طمع همراه با خوف در آيه ذكر شده است، اين توهّم را پيش مى‌آورد كه جانب رجا، ترجيح دارد در حالى كه طمع منوط به سببى و شرطى نيست و نسبت رحمت به همه بر حسب قابليت مساوى است، چنانكه بر حسب فاعليّت چنين است، خداى تعالى اين توهّم را رفع نمود و فرمود:

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ همانا رحمت خداوند به نيكوكاران نزديك است تا اينكه علّت خوف و طمع

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۴

مشخّص باشد يعنى اينكه رحمت خدا از جهت فاعل (خدا) اگر چه نسبت به همه مساوى است و موقوف بر سبب و شرطى نيست ولى نسبت آن از جهت قابل (انسان) متفاوت است.

پس غير نيكوكار بايد بترسد و متّكى به عموميّت رحمت خدا و تساوى نسبت آن به همه نباشد، و نيكوكار طمع ورزد و در طلب لقاى او جديّت كند، و مذكّر آوردن (قريب) به سبب تأويل رحمت به رحم، يا از باب تشبيه آن به فعيل به معنى مفعول است.

ترجمه و تفسير آيات ۵۹- ۵۷

[سوره الأعراف (۷): آيات ۵۷ تا ۵۹] ..... ص : ۳۲۴

اشاره

وَ هُوَ الَّذِی یُرْسِلُ الرِّیاحَ بُشْراً بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ حَتَّی إِذا أَقَلَّتْ سَحاباً ثِقالاً سُقْناهُ لِبَلَدٍ مَیِّتٍ فَأَنْزَلْنا بِهِ الْماءَ فَأَخْرَجْنا بِهِ مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ کَذلِکَ نُخْرِجُ الْمَوْتی لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (۵۷) وَ الْبَلَدُ الطَّیِّبُ یَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ الَّذِی خَبُثَ لا یَخْرُجُ إِلَّا نَکِداً کَذلِکَ نُصَرِّفُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَشْکُرُونَ (۵۸) لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ فَقالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۴

و او خدایی است که بادها را به مژده باران رحمت خویش در پیش فرستد تا چون ابرها بارهای سنگین را بردارند ما آنرا به شهر و دیاری که از بی آبی مرده است برانیم و بدان سبب باران فرو فرستیم تا هر گونه ثمره و حاصل از آن برآریم

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۵

هم اینگونه (که گیاه را از زمین مرده می‌رویانیم) مردگان را هم از خاک برانگیزیم، باشد که شما متذکّر گردید.

زمین پاک را گیاه به اذن خدا نیکو برآید و زمین ناپاک (شوره زار) جز گیاه اندک و کم ثمره بیرون نیاورد. اینگونه ما آیات قدرت را برای هر قومی که شکر خدا بجای آرند شرح می‌دهیم،

نوح را که برای بیان توحید به سوی قومش فرستادیم گفت ای قوم خدای یکتا را بپرستید که جز او شما را خدائی نیست که من بر شما سخت از عذاب بزرگ قیامت می‌ترسم.

تفسير ..... ص : ۳۲۵

وَ هُوَ الَّذِی یُرْسِلُ الرِّیاحَ بُشْراً نشرا با نون، و بشرا با باء خوانده شده است که جمع نشور و بشیر باشد، و در اصل با دو ضمّه بشرا بوده و به جهت تخفیف با اسکان عین الفعل بشر خوانده شده است.

و با فتح نیز مانند نصر که مصدر باشد خوانده شده است، و آن عطف است بر قول خدا إِنَّ رَبَّکُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ برای بیان اعاده به طریق تمثیل است چنانکه اوّلی برای بیان ابداء (آفرینش) و دوّمی برای تدبیر است «۱».

بَیْنَ یَدَیْ رَحْمَتِهِ در اینجا منظور از رحمت، باران است زیرا باران، در عرف رحمت نامیده می‌شود، و تعمیم ریاح و رحمت بر کسی مخفی نیست اگر چه این تمثیل به حسب ظاهر

---

(۱) (إِنَّ رَبَّکُمُ اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ) همانا پروردگار شما کسی است که آسمانها را خلق کرد) عبارت اوّل که برای ابداء (آفرینش) می‌باشد و عبارت دوّم (هُوَ الَّذِی یُرْسِلُ الرِّیاحَ بُشْراً) برای تدبیر و به جریان انداختن امور است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۶

صورت نازله رحمت کلّی می‌باشد.

حَتَّی إِذا أَقَلَّتْ سَحاباً ثِقالًا سُقْناهُ تا اینکه ابرها بارهای سنگین آب را بردارند و آنرا پخش کنند.

و جمع آوردن وصف (کلمه ثقال) و مفرد آوردن ضمیر در سُقْناهُ به اعتبار معنی جنس و لفظ آن است.

لِبَلَدٍ مَیِّتٍ سوی آن بلد (شهر یا سرزمین) یا برای آبیاری آن، یا برای زنده کردن آن شهر مرده.

فَأَنْزَلْنا بِهِ الْماءَ به وسیله ابر آب فرو فرستادیم، و اگر ضمیر (ه) در کلمه (به) به (بلد) برگردد، باء به معنی (فی) می‌باشد و معنی جمله چنین می‌شود در آن شهر باران فرو فرستادیم.

فَأَخْرَجْنا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ به وسيله آب، يا ابر، در سرزمينهاى مختلف انواع ميوه‌ها را پديدار كرديم.

كَذلِكَ يعنى همانطور كه مى‌بينيد از نشر بادها و حمل ابرها و فرستادن آن به شهر مرده و زنده كردن آن شهر به سبب حصول ميوه‌ها.

نُخْرِجُ الْمَوْتى مردگان را از حيات حيوانى يا از حيات حقيقى انسانى خارج مى‌سازيم و اين خروج به وسيله نشر بادهاى مختلف و فرستادن باران رحمت، با آماده كردن بادهاى مختلف از قبيل استحاله‌ها و انقلاب‌ها و انتقالات و بلاها و آزمايش‌ها، و تهييج و تحريك شهوت‌ها، و ايذاء حاصل از خشم‌ها، و وسوسه شياطين جنّ و انس، و اذيّت آن كسانى كه با آنها عهد و پيمان بستيم، طبق اين گفته‌ها: ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۷

وَ لَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذىً كَثِيراً «۱» تا از قبر طبيعت جمادى يا نفس نباتى يا نفس حيوانى كنده شود و به حيات انسانى زنده گردد، و در زمين وجودش همه ثمره‌هاى الهى حاصل شود و بروز كند.

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ شايد به ياد آريد.

وَ الْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَباتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ اين گفته غايت ممثّل به آن، يا براى مثل يا تمثيل است چون از آيات قبل اين گونه توهّم شده است كه بيرون آمدن گياه در هر شهر و كشورى مساوى است و مردگان نيز در كيفيّت احياء و حالت حيات مساوى هستند، در اين آيه تفاوت سرزمينها را ياد آور مى‌شود، گويا كه گفته باشد مساوى نيستند، بلكه شهر طيّب و پاكيزه گياهش به اذن پروردگارش خارج مى‌شود، يعنى جميع آنچه كه ممكن است در آن برويد، مى‌رويد اين معنى بر حسب محاورات عرفى از كلام فوق استنباط مى‌شود مخصوصا با اضافه كردن نبات به ضمير «ه» كه به سرزمين پاك بر مى‌گردد كه مشعر به عموم است، و با بقيّه‌اى كه مى‌فرمايد:

وَ الَّذِي خَبُثَ يعنى زمينهايى كه نسبت به زمينهاى پاك و صالح از جهت شوره زار بودن ناپاك است، رويارو شده است، مفهوم مشخّص مى‌گردد.

لا يَخْرُجُ كه در آن زمين شوره زار گياهى خارج

---

(۱) آل عمران (۳) آيه ۱۸۶: و از كسانى كه پيش از شما به آنان كتاب داديم و نيز از كسانى كه مشرك هستند سخنان ناروا و آزار دهنده بسيار خواهيد شنيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۸

نمى‌شود إِلَّا نَكِداً مگر به مقدار اندك كه نفع آن هيچ است.

كَذلِكَ نُصَرِّفُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ يعنى شكر گزار نعمت‌هاى ظاهرى و باطنى ما باشند، اگر آيات ما به صورت بادهاى مختلف و ابتلاها و نقمت‌ها باشد، زيرا گردانيدن اين آيات براى كسى است كه بداند آنها نعمت هستند، نه براى كسى است كه آنها را نقمت بيند و شكر نكند بلكه به سبب آن كفر بورزد، كه البتّه كفر و كفران او هدف و غايت خدا نيست بلكه آن بالعرض بر فعل خداوند مترتّب مى‌شود.

(لازمه بذل نعمت شكر آن است، كه غايت و هدف از نعمت است و كفر نعمت جنبه عرضى دارد و اصل نيست) نقل شده است كه عمرو بن عاص به حسين بن على عليهما السّلام گفت:

چگونه است كه ريش شما بيشتر از ريش ما است؟

پس امام اين آيه را خواند. و امثال اين تفسير براى آيات دلالت مى‌كند بر اينكه جايز است آن را تعميم داد به هر چيزى كه ممكن است حقيقتا يا مجازا آيات بر آن صادق باشد.

لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ پس از آنکه آفرینش و تربیت و تدبیر و بازگشت را با تمثیل ذکر کرد ارسال رسل را یاد آوری نمود تا آنرا همیشه بیاد داشته باشند و رسالت بشر را غریب نشمارند، و داستان آنها با ملّت‌هایشان و آنچه را که به آنها گفته، و آنچه که در حق اقرار کننده و منکر انجام گرفت همه را ذکر کرد تا برای مؤمنین دلداری و برای منکرین تکذیب و تهدید باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۲۹

فَقالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ نوح علیه السّلام قومش را به توحید و عبادت خدای واحد امر کرد چنانکه آن کار همه انبیاست و فرمود:

إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ من از عذاب روز بزرگ بر شما می‌ترسم، بدین گونه که می‌ترسم عبادت و توحید خدا را ترک کنید و به عذاب بزرگی گرفتار آیید.

ترجمه و تفسیر آیات ۶۴- ۶۰

[سوره الأعراف (۷): آیات ۶۰ تا ۶۴] ..... ص : ۳۲۹

اشاره

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَراکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۶۰) قالَ یا قَوْمِ لَیْسَ بِی ضَلالَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ (۶۱) أُبَلِّغُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنْصَحُ لَکُمْ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۶۲) أَ وَ عَجِبْتُمْ أَنْ جاءَکُمْ ذِکْرٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَلى رَجُلٍ مِنْکُمْ لِیُنْذِرَکُمْ وَ لِتَتَّقُوا وَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ (۶۳) فَکَذَّبُوهُ فَأَنْجَیْناهُ وَ الَّذِینَ مَعَهُ فِی الْفُلْکِ وَ أَغْرَقْنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً عَمِینَ (۶۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۹

گروهی از قومش گفتند که ما ترا سخت در گمراهی می‌بینیم

(در پاسخ آنان) گفت ای قوم من اصلا در گمراهی نیستم (شما بخطا می‌روید) و لیکن فرستاده خدای جهانیانم

پیغام خدا را به شما می‌رسانم و به شما اندرز می‌گویم و از خدا و وحی الهی به اموری (مانند قیامت و حساب و کیفر اعمال) آگاهم که شما آگاه نیستید،

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۰

آیا تعجّب کرده‌اید که مردی از جانب خدا برای بیادآوری شما فرستاده شد تا شما را (از احوال عذاب قیامت) بترساند که پرهیزکار شوید و مورد لطف خدا گردید،

و چون نوح، رسول خدا را تکذیب کردند ما هم او و پیروانش را در کشتی نجات دادیم و آنان را که آیات خدا را تکذیب کردند غرق گردانیدیم که مردمی بسیار نادان و کور دل بودند.

تفسیر ..... ص : ۳۳۰

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ ملاء یعنی خوشگذران‌ها و رؤسا، زیرا که پیروان و مردم عادی جز قبول و تقلید شأنی ندارند، و پیروی نکردنشان از انبیا از آن جهت است که نظرشان به دنیاست، ولی مترفین (ناز پروردگان ستم پیشه) شأن خود را بالاتر و والاتر از انبیا می‌دانستند.

إِنَّا لَنَراکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ آنان گفتند مطمئنّا ترا در گمراهی آشکار می‌بینیم.

زیرا پیامبر را مخالف سیره دنیوی خود می‌دانستند که آنرا دوست داشتند و گمان می‌کردند که بهتر از آن امکان ندارد، چون هر حزبی (گروهی) به آنچه که نزد خودشان است خوشحالند لذا آنرا با تأکیدهای متعدّد تأکید کردند (انّ) و (ل) هر دو برای تأکید است).

قالَ یا قَوْمِ لَیْسَ بِی ضَلالَةٌ با آنان به مدارا رفتار کرد و معتقدات آنها را نفی کرد و لذا مثل تأکیدات سابق گفته خود را تأیید نکرد و گفت: ای قوم من در گمراهی نیستم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۱

وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ أُبَلِّغُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنْصَحُ لَکُمْ و لیکن فرستاده‌ای از پروردگار جهانیانم که رسالتهای پروردگارم را به شما ابلاغ کنم و پندتان دهم. از اینرو لفظ لکم با (ل) آورد تا اشاره به خالص بودن نصیحت از شائبه فریب باشد.

وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ از صفات و تدبیر خدا، یا به سبب افاضه خداست که می‌دانم آنچه را که شما نمی دانید، اوّل رسالتش را تبلیغ کرد و آنرا با انذار دنبال کرد، و آنگاه که او را تکذیب کردند و اعتقاد ضدّ رسالت را که ضلالت و گمراهی است اظهار کردند، معتقدات آنها را نفی کرد و ادّعای خودش را با آنچه که لازمه آن است ثابت نمود و آن تبلیغ است، سپس به دنبال آن چیزی را آورد که سزاوار ردّ نیست و آن نصیحت کردن آنها و علم داشتن پیامبر به چیزی که آنها علم آن را ندارند، و این به جهت مدارا کردن با آنها و اظهار رأفت و مهربانی با آنان است.

أَ وَ عَجِبْتُمْ یعنی آیا تکذیب کردید و تعجّب نمودید؟

یعنی سزاوار نبود از شما که تعجّب بکنید.

أَنْ جاءَکُمْ ذِکْرٌ مِنْ رَبِّکُمْ چیزی که شما را به یاد آخرت می‌اندازد.

عَلی رَجُلٍ مِنْکُمْ چون از لفظ رسالت جدایی و عناد نسبت به گمراهان مفهوم می‌شد موضوع را به نصیحت کردن (انصح لکم) که لازمه رسالت است تبدیل کرد که صلاح آنان در

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۲

آن می‌باشد و آنان را به عواقب امورشان متذکّر ساخت. و علّت اینکه کلمه (ربّکم) پروردگار شما آورده است، و (ذکر) را اضافه به (ربّ) خودشان نمود، برای آن است که به نصیحت و قبول نزدیکتر باشد، و موضوع را آن گونه ادامه داد تا به سه غایت که به ترتیب به رسول (رسول من ربّ العالمین) و مرسل الیهم، (قوم مورد تبلیغ) و مرسل رِسالاتِ رَبِّی منسوب است برساند، و در همه آنها صلاح و نفع آنان را بیان داشت تا آشکار سازد که ادّعای رسالت جز به نفع آنها نیست تا از فریب و نیرنگ به دور باشد، پس فرمود:

لِیُنْذِرَکُمْ تا شما را از آنچه که بر آن هستید و آن جز شرّ و بدی نیست بترساند، وَ لِتَتَّقُوا تا از چیزی که در آن فساد شماست، بپرهیزید و به چیزی توجّه و رغبت کنید که در آن صلاح شماست.

وَ لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ یعنی شاید مورد رحمت و ترحّم پروردگارتان قرار بگیرید، و آن حسن عاقبت و سر انجام نیکو است.

فَکَذَّبُوهُ با اینکه برای آنها عذری در تکذیبشان باقی نماند، او را تکذیب کردند.

فَأَنْجَیْناهُ وَ الَّذِینَ مَعَهُ فِی الْفُلْکِ وَ أَغْرَقْنَا الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً عَمِینَ پس او را و مؤمنین که با او بودند به وسیله کشتی نجات دادیم و کسانیکه آیات ما را تکذیب کردند غرق کردیم. زیرا آنان قومی کوردل بودند و برای آنها بصیرت و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۳

بینائی نبود تا متوقّع استبصار و دیدن آنها باشیم، و آنها را مؤاخذه نمی‌کنیم (زیرا تکذیب آنان از عدم بصیرت بوده است.)

ترجمه و تفسير آيات ۷۲- ۶۵

[سوره الأعراف (۷): آيات ۶۵ تا ۷۲] ..... ص : ۳۳۳

اشاره

وَ إِلى عادٍ أَخاهُمْ هُوداً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۶۵) قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَراكَ فِي سَفاهَةٍ وَ إِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۶۶) قالَ يا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفاهَةٌ وَ لكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۶۷) أُبَلِّغُكُمْ رِسالاتِ رَبِّي وَ أَنَا لَكُمْ ناصِحٌ أَمِينٌ (۶۸) أَ وَ عَجِبْتُمْ أَنْ جاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَ اذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَ زادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً فَاذْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۶۹)

قالُوا أَ جِئْتَنا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ نَذَرَ ما كانَ يَعْبُدُ آباؤُنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷۰) قالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَ غَضَبٌ أَ تُجادِلُونَنِي فِي أَسْماءٍ سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما نَزَّلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۷۱) فَأَنْجَيْناهُ وَ الَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ قَطَعْنا دابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ ما كانُوا مُؤْمِنِينَ (۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۳

به سوى قوم عاد برادرشان هود را فرستاديم، هود بدانها گفت: اى قوم خدا را بپرستيد كه جز او شما را خدايى نيست. آيا اندرز مرا گوش نكرده پرهيزكار نمى‌شويد؟،

بزرگان قومش كه كافر بودند گفتند: ما ترا سفيه و بى‌خرد مى‌يابيم و گمان مى‌كنيم ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۴

كه تو سخت از دروغگويان باشى،

پاسخ داد: اى قوم مرا سفاهتى نيست ليكن من فرستاده پروردگار جهانيانم،

پيام خدا را به شما مى‌رسانم و براى شما پندگوى دلسوزم و خير خواه شما هستم،

آيا تعجّب كرده‌ايد كه مردى از جانب خدا جهت ياد آورى شما فرستاده شد تا شما را از هول و عذاب قيامت بترساند؟ اى مردم متذكّر باشيد و فراموش نكنيد كه خدا شما را پس از هلاك قوم نوح جانشين آن گروه كرد و در خلقت و نعمت شما بيفزود. پس اى قوم انواع نعمتهاى خدا را بياد آريد، شايد كه رستگار شويد،

قوم هود گفتند آيا تو براى آن به سوى ما آمده‌اى كه خدا را به يكتايى پرستيم و از بتهايى كه پدران ما مى‌پرستيدند دورى كنيم؟ اين كار را نخواهيم كرد اگر تو راست مى‌گويى هر عذابى كه به جهت بت پرستى به ما وعده مى‌دهى زود به انجام رسان.

هود گفت: در اين صورت پليدى و غضب خدا بر شما حتمى گرديده است، آيا با من كه شما را به خدا مى‌خوانم مجادله مى‌كنيد؟ و به اسمهاى بى مسمّايى كه شما و پدران شما بر آن بتان نهاده‌ايد با حقّ به خصومت بر مى‌خيزيد؟ و حال آنكه خدا در آن حقيقت و برهانى ننهاده است، پس بايستى در انتظار عذاب خدا باشيد كه من نيز بر شما آنرا انتظار دارم،

موقع عذاب كه رسيد، هود و پيروانش را به رحمت خود از عذاب رهانيديم و آنان كه آيات ما را تكذيب كردند و ايمان نياوردند همه را هلاك گردانيديم.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۵

تفسير ..... ص : ۳۳۵

وَ إِلی عادٍ أَخاهُمْ هُوداً منظور از (اخا) برادر عشیره و قبیله‌ای است نه برادر دینی.

قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ قالَ الْمَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَراکَ فِی سَفاهَةٍ به سفاهت نسبت دادن عقل در انظار، قبیح‌تر از نسبت گمراهی و ضلالت است از اینرو قومش او را به سفاهت متّهم کردند.

وَ إِنَّا لَنَظُنُّکَ مِنَ الْکاذِبِینَ قالَ یا قَوْمِ لَیْسَ بِی سَفاهَةٌ وَ لکِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ أُبَلِّغُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ أَنَا لَکُمْ ناصِحٌ أَمِینٌ ذکر کلمه (امین) از این روست که گویا او به امانت داری در بین آنها معروف بود و لذا متوسّل به آن گشتند.

أَ وَ عَجِبْتُمْ أَنْ جاءَکُمْ ذِکْرٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَلی رَجُلٍ مِنْکُمْ لِیُنْذِرَکُمْ وَ اذْکُرُوا إِذْ جَعَلَکُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَ زادَکُمْ فِی الْخَلْقِ بَصْطَةً هود ضمن اینکه نعمت‌های خدا را بر آنها یاد آوری کرد نقمت‌های خدا را بر قوم نوح نیز متذکّر گردید تا به بهترین وجه آنها را از زوال نعمت‌ها بترساند.

فَاذْکُرُوا آلاءَ اللَّهِ نعمت‌های خداوند را بیاد آورید، تعمیم بعد از تخصیص، از جهت تأکید است.

لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ از امام صادق علیه السّلام «۱» است که فرمود:

آیا می‌دانی نعمت‌های خدا چیست؟ گفته شد: نه، فرمود:

---

(۱) تفسیر الصّافی ۲: ص ۲۱۱- الکافی ۱: ص ۲۱۷/ ح ۳- تفسیر البرهان ۲: ص ۲۳ ح ۶

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۶

بزرگترین نعمت‌های خدا بر خلقش همان ولایت ماست. یعنی باشد که با ولایت رستگار شوید.

قالُوا أَ جِئْتَنا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَ نَذَرَ ما کانَ یَعْبُدُ آباؤُنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ برای غایت سفاهتشان مقلّدات پدرانشان را، علوم قطعی قرار دادند.

لذا با آنچه که ذکر شد، مبارزه طلبی نمودند.

قالَ قَدْ وَقَعَ عَلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ رِجْسٌ یعنی از جانب پروردگارتان عذابی بر شما واقع شده، لفظ (قد) و فعل ماضی آورد تا اشاره به حتمی بودن تحقّق آن باشد، یا اشاره به این باشد که آنچه که آنها دارای آن می‌باشند از سفاهت و گمراهی و مجادله با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم عذابی دردناک است امّا از آنجا که قوای مدرکه خود را تخدیر کرده‌اند درد آنرا حس نمی‌کنند.

وَ غَضَبٌ غضب را تأخیر انداخت با اینکه آن به تقدیم سزاوارتر است چون ذاتا و شرعا مقدّم است، زیرا غضب ظاهر نمی‌شود. مگر با عذاب که مسبّب از غضب است، پس عذاب از جهت ظهورش جلوتر از غضب است.

أَ تُجادِلُونَنِی فِی أَسْماءٍ سَمَّیْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ بدان که لفظ اسم، چیزی است که بر چیز دیگر (مسمّی) دلالت کند به نحوی که خود آن لفظ در حین دلالت بر مسمّی منظور و مقصود نباشد، و در مورد آن لفظ (اسم است، مفرد است ... فاعل است یا مفعول و ...) حکمی نکنیم.

اعمّ از اینکه آن دالّ لفظ باشد یا نقش، یا مفهوم ذهنی، یا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۷

ذات خارجی مانند لفظ (زید) که اسم ذات معیّن مخصوصی است، آنگاه که در بیان (زید آمد) بخواهیم بر آن ذات دلالت بکند به این اعتبار خود لفظ مورد نظر نیست، بلکه نظر و قصد شخص زید است به نحوی که لفظ مورد غفلت قرار می‌گیرد.

و به این اعتبار آن لفظ اسم ذات است و به هیچ حکمی از احکام در مورد آن صادق نیست و آنگاه که این لفظ از جهت خودش اعتبار شود با قطع نظر از اعتبار دلالتش بر مسمّی بلکه از آن جهت که آن لفظی است مرکّب از سه حرف که حرف اوّل متحرّک و حرف وسط ساکن است در این هنگام لفظ (زید) مورد حکم و مورد نظر واقع می‌شود و در این صورت نام لفظ و موضوع و اسم

در مقابل فعل بر آن نهاده می‌شود.

و این دو اعتبار (لفظ اسم و مسمّی) همانطور که برای الفاظی که بر معانی دلالت می‌کند برای اسمهای لفظی، ثابت است برای هر چیزی که بر غیر آن از ذاتها دلالت بکند نیز ثابت است سپس بدان که جمیع اشیاء از ذوات نوری ملکی، و ظلمانی طبیعی و شیطانی آثار صنع خدای تعالی است و دلالت کننده بر وحدت و علم و قدرت و مظاهر جود و لطف و قهر خدای تعالی می‌باشند، و آن اشیاء به این اعتبار اسماء خداست نه مسمّیات و هیچ حکمی و اسمی و رسمی برای مسمّیات نیست، و آن اسماء به این اعتبار قضای خداوند می‌باشند، و راضی بودن به آن واجب، و عبادت آن، عبادت خدا و محبّت آن نسبت به خداست.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۸

زیرا که به این اعتبار خود آن اسماء منظور و مقصود نیستند، و اگر خود آنها مورد نظر و محکوم علیه و مسمّیات به اسماء مخصوص خود قرار داده شود به این اعتبار مقابل خدا و خداهای دوّم می‌شوند دیگر دلالت کننده ذات و علم و قدرت خدا نمی‌شوند، بلکه در این هنگام مدلولات و مسمّیات و مقضیّات می‌شوند، و نظر به آنها و عبادت آنها و راضی شدن به آنها کفر و شرک به حساب می‌آید، و کسی که به این موارد نظر داشته باشد مورد مذمّت و ملامت خداوند قرار می‌گیرد و به همین اعتبار وارد شده است که راضی شدن به کفر، کفر است.

سپس بدان که انسان مادام از خانه نفسش خارج نشده است و به رسول سینه‌اش هجرت نکرده باشد و با کمک ولیّ امرش به پیامبر قلبش توجّه نداشته باشد، ممکن نیست که بتواند نظر به اشیاء بکند، از آن جهت که آنها دلالت کننده بر ذات خدای تعالی باشد، بلکه در وجود نمی‌بیند مگر اشیاء متکثّر که مقابل وحدت است که مستقل و مدلول و مسمّیات هستند، اگر چه به حسب واقع و نفس الامر متعلّقات و وابستگی‌های صرف بوده، استقلال ندارند و اصلا حکمی برای آنها نیست. و لیکن در نظر کسی که در خانه نفسش و شهر طبعش وطن گرفته باشد آن اسماء شأنی الهی ندارند، بلکه با شأن الهی مباینت داشته، خود مستقلّ بوده و وابستگی به ذات الهی ندارد و بر چیزی غیر از خود (فراخود) دلالتی ندارد.

لیکن انسان به خروج از این خانه و حجّ خانه خدا (قلب) ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۳۹

و طواف آن بلکه مقیم شدن در آنجا مأمور و موظّف است به رسیدن به پروردگارش و حضور در نزد اوست.

امّا خروج از این خانه نفس ممکن نیست، مگر با کمک یاری دهنده خارجی و رفاقت رفیق بشری (مرشد یا راهنمای روحانی) و کسیکه در خانه نفسش ممکن است هر چیزی که معاون او فرض شود و یاری دهنده او باشد در نظر او جز محکوم علیه و مستقل چیزی نیست و مسمّایی که دلالت بر خدا کند و اسم اللّه باشد، وجود ندارد.

لذا خدای تعالی معاونی و کمکی برای او قرار داده است که او را در خروج از نفسش کمک کند، و امر کرده است که از آن معاون و کمک کننده پیروی شود، و برای انسان حجّت و دلیلی نصب کرده است که بر جواز نظر کردن به آن معاون و اخذ دستورات از او و تضرّع نزد او دلالت می‌کند، اگر چه در نظرش مسمّی و محکوم علیه و مستقلّ باشد (زیرا چنین شخصی در واقع به باطن آن معاون و راهنما توجّه دارد که الهی است نه به جسمانیّت او).

پس مطاع و متبوع و معبود بودن معاون خارجی عبادت طاعت است (یعنی اطاعت از دستورات الهی او برای پرستش خدای تعالی) با اینکه او دوّم (خلیفه) برای خدا و مقابل، و مسمّی، و محکوم علیه در نظر او است از چیزهایی است که خداوند در مورد او حجّت و سلطان و برهان نازل فرموده است، و کسی که دارای چنین بینشی است، مذموم و ملوم و کافر یا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۰

مشرک نیست (زیرا او را می‌بیند نه خود خدا) وقتی این را دانستی پس معنی چنین می‌شود:

شایسته نیست که شما با رسول در تصحیح اسمائی که حکمی برای آنها نیست و مسمّیات که مستقل نیستند بلکه متعلّقات محض و

رابطه‌هاى محض هستند مجادله كنيد زيرا شما و پدرانتان آنها را مسمّيات قرار داده‌ايد، چون شما در روستاهاى نفسهايتان توقّف كرده‌ايد در حالى كه خداوند براى آن گفته‌هاى شما حجّت و دليلى نفرستاده است.

ما نَزَّلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ همراه آن يا در آن يا به سبب آن سلطنت يا حجّت و برهان نفرستاده است تا به اين حجّت آن اسماء مسمّى تلقّى گردند و سرزنش از شما برداشته شود و با توجّه به حجّت و دليل شرك شما به وجهى به توحيد مبدّل شود.

فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ يعنى منتظر امر خدا در حقّ خودتان باشيد و من هم با شما به انتظار مى‌مانم.

فَأَنْجَيْناهُ وَ الَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا او و كسانى را كه ايمان آوردند با رحمت خود نجات داديم مقيّد كردن رحمت به خدا (منّا) براى آگاهاندن مردم است به اينكه نظر به عمل خويش و اتّكاى بدان بر هيچ كس جايز نيست زيرا كه عمل جز آماده كردن قابل براى قبول (رحمت) فايده ديگرى ندارد و فعل فاعل مسبّب از اين رحمت نيست چنانكه بارها اين مطلب را گذرانديم.

وَ قَطَعْنا دابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا و آنانكه تكذيب

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۱

كردند از جهت تكليف همه را هلاك كرديم.

وَ ما كانُوا مُؤْمِنِينَ و آنها از جهت تكوين ايمان نداشتند.

يا اينكه اين دو عامّ يا خاصّ هستند به يك معنى و دوّمى تاكيد براى اوّلى است، و معنى قطع دابر، درماندگى و استيصال و باقى نماندن نسل براى آنهاست.

در اخبار وارد شده است كه هود عليه السّلام و صالح عليه السّلام و شعيب عليه السّلام و اسماعيل عليه السّلام و پيامبر ما صلّى اللّه عليه و آله به عربى تكلّم مى‌كردند.

ترجمه و تفسير آيات ۷۷- ۷۳

[سوره الأعراف (۷): آيات ۷۳ تا ۷۷] ..... ص : ۳۴۱

اشاره

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوها تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۷۳) وَ اذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ عادٍ وَ بَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِها قُصُوراً وَ تَنْحِتُونَ الْجِبالَ بُيُوتاً فَاذْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۷۴) قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَ تَعْلَمُونَ أَنَّ صالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قالُوا إِنَّا بِما أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۷۵) قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۷۶) فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَ قالُوا يا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۷۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۲

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

و بر قوم ثمود برادرشان صالح را فرستاديم گفت اى قوم خداى را بپرستيد كه شما را جز او خدايى نيست. اكنون معجزه‌اى آشكار از طرف خدا آمد.

اين ناقه، آيت و معجزه‌اى بزرگ براى شماست او را واگذاريد كه در زمين خدا چرا كند و قصد سويى در باره او نكنيد كه به عذابى دردناك گرفتار خواهيد شد،

فراموش نکنید و متذکّر باشید که خدا شما را پس از هلاک قوم عاد جانشین اقوام سلف کرد و در زمین منزل داد، تا (از اراضی سهله خاک نرم) قصرهای عالی و از کوه بتراشیدن سنگ، خانه‌های محکم بسازید پس نعمت‌های خدا را یاد کنید و در زمین به فساد و تبهکاری برنخیزید،

رؤسا و گردنکشان قوم صالح به ضعفا و فقیرانی که به او ایمان آوردند به تمسخر گفتند: آیا شما اعتقاد دارید که صالح را خدا به رسالت فرستاده است؟ مؤمنان جواب دادند:

بلی، ما بر این موضوع عالم و مطمئنّیم و بی هیچ شکّ به آیینی که از طرف خدا به او فرستاده شده است ایمان داریم،

متکبران بی‌ایمان گفتند که ما بدون هیچ شکّی به آنچه ایمان دارید کافریم،

آنگاه ناقه صالح را پی کردند و از امر خدا سرباز زدند و از روی تمسخر و تحکّم به صالح گفتند: ای صالح اگر تو از رسولان خدایی اکنون عذابی که (بر پی کردن ناقه) و نافرمانی خدا ما را وعده کرده‌ای بیاور.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۳

تفسیر ..... ص : ۳۴۳

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً ثمود اسم قبیله‌ای است که به نام پدرشان نامگذاری شده است، ثمود از فرزندان سام بن نوح علیه السّلام است و صالح علیه السّلام از فرزندان او بوده است.

یا اینکه چنانکه در خبر آمده است، ثمود اسم قریه کوچکی است بر ساحل دریا که ساکنین آن به چهل خانوار نمی رسید.

قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ قَدْ جاءَتْکُمْ بَیِّنَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَکُمْ آیَةً (هذه ناقة اللّه) مبتدا و خبر مستأنف است برای بیان بیّنة، و (لکم) حال از (ناقة اللّه) یا از (آیة) یا خبر بعد از خبر است، و (آیة) حال مترادف یا متداخل، یا منفرد است، یا (ناقة اللّه) بدل از (هذه) یا عطف بیان است، و (لکم) خبر است، و (آیة) حال از ضمیر مستتر در آن است.

فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ که اگر آزارش کنید به عذاب دردناک گرفتار آیید.

بعد از تهدید از نعمتهایش یاد می‌کند که خودشان آن را به نقمت بدل کرده‌اند.

وَ اذْکُرُوا إِذْ جَعَلَکُمْ خُلَفاءَ مِنْ بَعْدِ عادٍ وَ بَوَّأَکُمْ فِی الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِها قُصُوراً وَ تَنْحِتُونَ الْجِبالَ بُیُوتاً منظور از (الجبال) کوههائی است که خزینه‌های زمین هستند.

فَاذْکُرُوا آلاءَ اللَّهِ و نعمتهای خدا را به یاد آورید،

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۴

تعمیم بعد از تخصیص است. «۱»

وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ قالَ الْمَلَأُ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا استضعاف از جهت دین یا مال یا حال یا جسم است.

لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بدل از قول خدای تعالی (للّذین) است، از نوع بدل کلّ به شرطی که مقصود استضعاف در دین و طریقه باشد، یا بدل بعض است اگر مقصود مطلق استضعاف باشد.

أَ تَعْلَمُونَ أَنَّ صالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ از باب استهزا به مؤمنان است.

از مؤمنان می‌پرسند: آیا شما می‌دانید که صالح فرستاده از جانب پروردگارش می‌باشد! قالُوا إِنَّا بِما أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِی آمَنْتُمْ بِهِ کافِرُونَ پیروان صالح در جواب آنها بدون اینکه به استهزای آنان اعتنا نمایند گفتند: ما به آنچه که بر او فرستاده شده است ایمان داریم.

این مطلب علاوه بر جوابی است که عبارت است از اقرار به رسالت او به سبب تسلیم شدن به آنچه که به خاطر آن پیامبر فرستاده شده است، و اطاعت از اوست. مستکبرین گفتند ما به آنچه که شما ایمان آورده‌اید کافر و ناباوریم.

---

(۱) (اذکروا) قبل از (جعلکم خلفاء) یاد خدا کردن به علّت خلیفه قرار دادن است، که امری تخصیصی است، امّا (فَاذْکُرُوا آلاءَ اللَّهِ) یاد آوری نعمتهای خداست به طور عموم و در همه موارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۵

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ برخی از آنان مردم را به پی کردن ناقه تحریک کردند، و برخی به این امر رضایت دادند و عده‌ای به این کار اقدام کردند.

وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ یعنی از امر پروردگار که بر لسان صالح جاری شده بود سرپیچی کردند، و آن قول خداست که فرمود:

فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ آنرا رها کنید تا در زمین خدا چرا کند. یا مقصود مطلق امر الهی است بر زبان پیامبرش، و آنان در هیچ امری او را اطاعت نکردند. یا مقصود این است که از امر پروردگارشان که عبارت از عقل و حکم عقل است سرپیچی کردند، چه، عقل امر تکوینی است.

وَ قالُوا یعنی از باب تجرّی بر خدا و رسولش گفتند:

یا صالِحُ ائْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ ای صالح اگر از رسولان خداوند هستی آنچه را که (از عذاب) به ما وعده کرده‌ای بیاور.

ترجمه و تفسیر آیات ۸۴- ۷۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۷۸ تا ۸۴] ..... ص : ۳۴۵

اشاره

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ (۷۸) فَتَوَلَّی عَنْهُمْ وَ قالَ یا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُکُمْ رِسالَةَ رَبِّی وَ نَصَحْتُ لَکُمْ وَ لکِنْ لا تُحِبُّونَ النَّاصِحِینَ (۷۹) وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ (۸۰) إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (۸۱) وَ ما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْیَتِکُمْ إِنَّهُمْ أُناسٌ یَتَطَهَّرُونَ (۸۲)

فَأَنْجَیْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ کانَتْ مِنَ الْغابِرِینَ (۸۳) وَ أَمْطَرْنا عَلَیْهِمْ مَطَراً فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمِینَ (۸۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۶

ترجمه: ..... ص : ۳۴۶

پس زلزله‌ای بر آنها آغاز گردید تا آنکه همه در خانه‌های خود از پای در آمدند،

چون علائم عذاب رسید صالح از ایمان آوردن قوم نا امید شد و از آنها روی گردانید و گفت ای قوم، من از خدای خود ابلاغ رسالت کردم و شما را اندرز دادم و لیکن شما از غرور نادانی، ناصحان را دوست نمی‌دارید،

و لوط را فرستادیم که به قوم خود گفت: (آیا کار زشتی که پیش از شما کسی بدان مبادرت نکرده بجای می‌آورید؟)

شما زنان را ترک کرده با مردان سخت شهوت می‌رانید آری که شما قومی فاسد و نابکارید،

آن قوم پیامبر خود را پاسخی ندادند جز آنکه گفتند او را از شهر بیرون کنید که او و پیروانش مردمی هستند که این کار را پلید

دانسته از آن تنزّه می‌جویند،

ما هم او و اهل بیتش را نجات دادیم مگر همسر او که آن زن از بازماندگان عذاب بود،

و بر آن قوم بارانی از سنگریزه فرود آوردیم بنگر عاقبت کار بد کاران چیست.

تفسیر ..... ص : ۳۴۶

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ یعنی زلزله، و قول خدای تعالی:

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّیْحَةُ چنانکه در سوره حجر و هود است، منافاتی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۷

با این آیه ندارد؟ زیرا که زلزله موجب صیحه (غرّش) بوده است.

فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ یعنی در خانه‌هایشان به زمین چسبیدند، (جثوم) یعنی ملازم شدن و چسبیدن به مکان.

فَتَوَلَّی عَنْهُمْ پس از آنکه صالح آنها را دید که بیهوش افتاده‌اند از آنها روی گردانید.

آوردن مضارع در قول خدا:

وَ لکِنْ لا تُحِبُّونَ النَّاصِحِینَ برای این است که گذشته را به صورت حال تصویر نماید تا آن را احضار کند، و اشاره به این است که این دوست نداشتن ناصحین عادت آنهاست که گویی از آنها جدا نمی‌شود حتّی پس از مرگ. یا معنی آیه این است که پس از اتمام حجّت بر آنها روی گردانید، و آوردن فعل (تولّی) با (فاء) پس از ذکر هلاک کردن آنها برای این است که آن موارد که به تفصیل بیان شد، سبب نابودی است این گونه سخن از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است.

وَ قالَ از باب حسرت یا بیزاری گفت:

یا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُکُمْ رِسالَةَ رَبِّی وَ نَصَحْتُ لَکُمْ وَ لکِنْ لا تُحِبُّونَ النَّاصِحِینَ داستان صالح و ناقه‌اش و چگونگی خروج ناقه به پیشنهاد آنان از کوه، و ترک کردن صالح قومش را و پی کردن ناقه و هلاک کردن آن قوم، در کتابها مفصلا ذکر شده است.

وَ لُوطاً عطف بر (نوحا) است، و لوط علیه السّلام پسر خاله ابراهیم علیه السّلام بود و ساره همسر ابراهیم خواهر لوط بود، و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۸

ابراهیم علیه السّلام از بلاد نمرود به سوی شام خارج شد و همراه او لوط و ساره بود، و لوط را برای دعوت در سرزمین شامات گذاشت و خودش به بالای شامات رفت.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ منظور از قوم، مردم اوست در دعوت و معاشرت نه در نسب و ملّت.

أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ آیا مرتکب آن کردار زشت و فاحشه می‌شوید؟ و آن همخوابی با مردان و روی گردانیدن از زنان است.

ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً که این کار شما در جهان سابقه نداشته، آیا شهوت نسبت به مردان را از پیش خود آورده‌اید؟ آنچه را که قبلا به صورت کنایه گفته بود، اکنون به آن تصریح کرد تا رسوایی و توبیخ آنها باشد. و لذا کلام را با تأکیدات متعدّد (انّ) و (ل) مؤکّد ساخت تا تأکید توبیخ باشد.

مِنْ دُونِ النِّساءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ بدون اینکه به زنان روی آرید، پس شما عادل نیستید بلکه گروهی تجاوز کار و مفسد هستید، این جمله از قبیل عطف به اعتبار معنی است.

وَ ما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْیَتِکُمْ آنان جوابی که صلاحیّت مقابله با احتجاج و نصیحت لوط باشد نداشتند، لذا از احتجاج زبانی عدول کردند و خواستند تا از شیوه غلبه کردن قالبی استفاده کنند، از این رو به چیزهایی که بر صحّت نصیحت او دلالت دارد، دلیلی آوردند و گفتند:

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۴۹

إِنَّهُمْ أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ آنها مردمانى هستند كه از كارهايى مانند كارهاى ما پاكيزه‌اند (و به پاكدامنى تظاهر مى‌كنند).

فَأَنْجَيْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ پس از اتمام حجّت بر آنها، او و خاندانش را به جز زنش، نجات داديم زيرا زن او كفر خود و دنباله روى از اهل آن قريه را پنهان مى‌داشت.

وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً باران عجيبى براى آنها فرستاديم و آن بارش سنگ بود.

فَانْظُرْ پس بنگر اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلم يا اى كسى كه مى‌توانى بنگرى! كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ كه سر انجام مجرمين چيست.

در خبر است كه لوط در بين قومش سى سال درنگ كرد و در آنجا ماند، لوط از آن قوم نبود بلكه بر آنها وارد بود. مردم را به خدا دعوت مى‌كرد و آنها را از كارهاى زشت نهى مى‌نمود و بر طاعت خدا تشويق و ترغيب مى‌كرد، ولى آنها نپذيرفتند و از او اطاعت ننمودند. آنان چنين بودند كه از جنابت طهارت حاصل نمى‌كردند و مردمانى بخيل و حريص بر طعام بودند، پس بخل آنها در فروج آنها بيمارى به وجود آورد كه درمانى براى آن نبود، و داستان آن چنين بود كه: آنها بر سر راه كاروانى قرار گرفته بودند كه به شام و مصر مى‌رفت و لذا مهمان بر آنها وارد مى‌شد،

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۰

پس بخل آنها سبب شد كه هر گاه مهمانى بر آنها وارد شود او را رسوا سازند و اين كار را مى‌كردند كه مهمان بر آنها وارد نشود بدون اينكه شهوت اين كار را داشته باشند پس بخل باعث اين درد شد تا جايى كه عادت به آن كار زشت كردند و مردان را براى اين كار طلب مى‌كردند و بر آن مزد و اجرت نيز قرار مى‌دادند. و لوط عليه السّلام سخى و كريم بود و مهمان را گرامى مى‌داشت، پس آنان لوط را از پذيرايى مهمانان نهى كردند و گفتند مهمانها را اكرام مكن كه اگر اين كار را بكنى، مهمان تو را رسوا خواهيم كرد، و هر گاه مهمانى بر لوط وارد مى‌شد او را پنهان مى‌داشت كه مبادا قومش او را رسوا سازند، و اين بدان جهت بود كه لوط در بين آنها عشيره‌اى نداشت.

ترجمه و تفسير آيات ۸۷- ۸۵

[سوره الأعراف (۷): آيات ۸۵ تا ۸۷] ..... ص : ۳۵۰

اشاره

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ وَ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلاحِها ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۸۵) وَ لا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَها عِوَجاً وَ اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَ انْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۸۶) وَ إِنْ كانَ طائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَ طائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنا وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ (۸۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۱

ترجمه: ..... ص : ۳۵۱

و به اهل مدين برادر آنها شعيب را فرستاديم. گفت: اى قوم خداى را بپرستيد كه شما را خدايى جز او را نيست اكنون از جانب پروردگار شما برهانى روشن آمد. در سنجش كيل و وزن با مردم عدل و درستى پيشه كنيد و كم و گران نفروشيد و در زمين خدا

پس از آنکه قوانین آسمانی برای نظم و اصلاح آن آمد به فساد بر نخیزید، اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید، این کار برای سعادت شما بهتر است

و به هر طریق در کمین گمراه کردن مردم و ترساندن و بازداشتن آنها از راه خدا برنیائید تا هر کس را که به خدا ایمان آورد به راه کج و ضلالت اندازید، (و ای مسلمانان شما نیز) بیاد آرید زمانی را که عدّه اندکی بودید خدا بر عدّه شما افزود و بنگرید که پایان کار مفسدان چگونه بود که همه هلاک شدند تا از عمل آنها بپرهیزید،

و شعیب به مؤمنان گفت اگر به آنچه من از طرف خدا مأمور تبلیغ آن شده‌ام گروهی ایمان آوردند و گروهی ایمان نیاورده و به خصومت برخاستند، شما مؤمنان که ایمان آورده‌اید صبر کنید تا خدا میان ما و آنها داوری کند که او بهترین دادخواهان است.

تفسیر ..... ص : ۳۵۱

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً نقل شده است که آنها اولاد مدین بن ابراهیم علیه السّلام بودند و شعیب از آنها بود و به نام جدّشان نامگذاری شده‌اند و قریه‌شان نیز به همان نام بود که به چهل خانوار نمی‌رسید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۲

قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ قَدْ جاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ بیّنهٔ عبارت از احتجاج واضح و روشنی بود که برای آنها ردّ آن امکان نداشت.

زیرا احتجاج شعیب چیزی بود که هر صاحب شعور خالی از تعصّب و لجاج به آن خشنود بود و آنرا قبول می‌کرد زیرا که شناختن رسول به سبب رسالتش بهتر از شناختن او به سبب معجزه است یا شعیب مانند صالح معجزه‌ای داشته که برای ما ذکر نشده است.

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ یعنی پس از آوردن بیّنهٔ دیگر شما بهانه‌ای در قبول نکردن قول من ندارید، پس آنرا قبول کنید و به کیل و میزان به طور صحیح وفا کنید، و وفا کردن عبارت از ادا کردن تمام حقّ آن چیزی است که باید ادا شود و مقصود وفا کردن به آن چیزی است که با کیل و وزن اندازه گیری می‌شود، و نسبت وفا که به خود کیل و وزن داده شده برای این است که نقصان پیمانه مستلزم نقصان اندازه پیمانه است.

و همچنین است موزون و آن چیزی که به سبب آن وزن انجام می‌گیرد، چنانکه در جای دیگر نیز نقص به آن دو نسبت داده شده است و تعمیم کیل و وزن نسبت به محسوس و غیر محسوس از انبیا و اولیا و اخلاق و سنّت و آداب آنها و از کتب آسمانی و شرایع الهی روشن است و همچنین است تعمیم آن در عالم کبیر و صغیر.

وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ و از اموال و حقّ مردم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۳

چیزی کم و کسر نکنید. یا تأکید ایفاء کیل و میزان است بنابر اینکه مقصود از اشیاء پیمانه‌ها و موزون‌ها (چیزهای وزن شده) باشد، یا اینکه مقصود از پیمانه و موزون مطلق اشیاء است بنابر اینکه کیل و میزان تعمیم داده شود.

زیرا که هیچ چیز جسمانی نیست مگر اینکه تحدید در آن ممکن باشد یا تعمیم بعد از تخصیص است بنابر اینکه مقصود از مکیل (پیمانه) و موزون چیزی باشد که با آلت مخصوص اندازه گیری می‌شود یا اینکه با توجّه به جملات سابق، مقصود گسترش سخن است نسبت به کیفیّت معاشرت، بنابر اینکه مقصود از (بخس الناس اشیائهم) گرفتن زیادتر از حقّ از آنها باشد.

و ممکن است مقصود تخصیص بعد از تعمیم باشد بنابر این که کیل و وزن تعمیم داده شود تا اینکه اعم از معامله با مردم و معامله با خدا باشد. و شامل همه چیزها بشود و بخس (کم‌فروشی) نیز به مردم تخصیص داده شود، یا اینکه بین آن دو نسبت عموم و خصوص من وجه است. «۱»

بنابر اینکه کیل و میزان مخصوص چیزی باشد که با آن دو اندازه گیری می‌شود خواه معامله با خدا باشد یا با مردم، و اشیاء

---

(۱) عموم و خصوص من وجه دو مفهوم کلّی است که یکی از آنها شامل دیگری می‌شود ولی دیگری شامل اوّلی نیست مانند (هر گردویی گرد است ولی هر گردی گردو نیست) در اینجا کیل و میزان امری کلّی است که شامل امور مربوط به انسان و غیر انسان است ولی (بخس) فقط به انسان اختصاص دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۴

تعمیم داده شود و بخس مخصوص مردم باشد.

وَ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ و در زمین فساد نکنید، مانند جمله قبلی تعمیم بعد از تخصیص است یا آغاز مطلب جدید است بنابر اینکه مقصود از افساد خونریزی و القای دشمنی بین بندگان و اسارت و غارت و تعدّی بر آنها و منع کردن جمیع حقوق از اهلش و دادن حقوق به غیر اهلش باشد. یا بنابر اینکه مقصود از افساد، منع کردن بندگان از طریق آخرت باشد که همان طریق ولایت است. بنابراین قول خدا: وَ لا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ «۱» تفسیر آن می‌شود و مقصود از ارض عالم صغیر و عالم کبیر است.

بَعْدَ إِصْلاحِها یعنی پس از اصلاح زمین به سبب عقل در عالم صغیر، و به سبب انبیا و اوصیای آنان در عالم کبیر. و مقصود از این قید، بیان این است که واقع و نفس الامر چنین است، و اشعار به غایت قبح افساد است نه اینکه مقصود مقیّد کردن افساد پس از اصلاح باشد.

ذلِكُمْ یعنی اینها که ذکر شد از ایفاء و ترک بخس (کم فروشی) و افساد.

خَيْرٌ لَكُمْ برای شما بهتر است از آنچه که شما آنرا بهتر گمان می‌کنید و خیال می‌کنید که با کم فروشی و افساد سودی را به سوی خود جلب می‌کنید.

---

(۱) اعراف آیه ۸۶ و منشینید بهر راهی که بیم دهید و کسانیکه ایمان آوردند از راه خدا باز دارید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۵

یا اینکه مقصود از خیر مطلق زیادی است نه تفضیل، زیرا بسیار می‌شود که لفظ خیر استعمال می‌شود و مقصود تفضیل و برتری نیست.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ یعنی اگر شما معتقد به خدا و آخرت هستید.

شرط تحریک و تهییجی است بنابر اینکه ایمان آنها به خدا بر حسب اقرارشان برای متکلّم و مخاطب قطعی و یقینی باشد، یا اینکه شرط تقییدی است، بنابر اینکه ایمانشان توأم با شکّ و یا متزلزل باشد که مانند مشکوک است، اعمّ از اینکه جزاء را چیزی موافق (اوفو ... تا آخر) تقدیر بگیریم، یا چیزی موافق ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ به طور صریح عبارت دلالت بر تهدید آنها می‌کند یعنی اگر شما مؤمن نباشید پس هر چه می‌خواهید انجام دهید، یا اینکه آن کار برای شما بهتر نیست بلکه در این هنگام که ایمان ندارید برای شما فرقی بین آن کار و ضدّش وجود ندارد.

وَ لا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ این جمله را از قول خدا ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ مؤخّر قرار دارد تا اشاره به این باشد که این کار با آنچه که گذشت در قبح و زشتی مساوی نیستند، و اینکه در آن خیر نفسانی نیز تصوّر نمی‌شود، و اینکه آن برای مؤمنین و غیر مؤمنین زشت‌ترین چیزهاست.

و در شأن نزول آن گفته شده است: که آنها در راه می‌نشستند و هر کس که می‌خواست پیش شعیب برود و به او ایمان بیاورد به او وعده می‌دادند و شبهات بر خلق القا می‌کردند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۶

بدین گونه که کجی دین شعیب و اختلال راه او را اظهار می‌کردند چنانکه این کار رسم و عادت مردم از قدیم و جدید بوده و هست و مخصوصا در زمان ما، یا اینکه مقصود نهی آنها از نشستن در طرق نفوس مانند شیطان و بستن راه آنها از رفتن به سوی خدا و خلفای او می‌باشد.

وَ تَصُدُّونَ عطف است بر تُوعِدُونَ، و جلوگیری می‌کنید.

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ از اینکه ایمان به خدا بیاورند، یعنی کسی که یقین به خدا پیدا کرده است او را از راه خدا که قبول ولایت با بیعت خاصّ است باز می‌دارید.

وَ تَبْغُونَها عِوَجاً یعنی برای راه خدا کجی و اعوجاج طلب می‌کنید تا آنرا بر مردم ظاهر سازید و آنها را از راه خدا باز دارید. یا اینکه راه خدا را از ناحیه اعوجاج و کجی میخواهید، یا اینکه آنرا می‌خواهید در حالی که کج باشد، یعنی اگر کجی باشد آنرا طلب می‌کنید و اگر مستقیم و راست باشد، نمی‌پذیرید. و این بدان جهت است که خود شما کج هستید.

وَ اذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ پس از آنکه آنها را امر و نهی به ضدّ فعلشان کرد نعمت خدا را بر آنها یادآوری کرد از قبیل برکت در نسل یا در مال تا شدّت غضب آنها را بشکند و آماده قبول نصیحت گردند بدین گونه که نعمت و شکر آن بیادشان بیاید.

وَ انْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ نعمت را که اثر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۷

رحمت خدای تعالی است یادآور شد، و عذابی را که به سبب افساد به امثال آنان وارد می‌آید، یاد آوری نمود تا جمع بین لطف و مهر و تبشیر و انذار باشد چنانکه آن، وظیفه دعوت و نصیحت است.

وَ إِنْ كانَ طائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَ طائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا آوردن ادات شکّ یا از باب تجاهل یا از جهت شکّ مخاطب است.

فَاصْبِرُوا پس صبر کنید و منتظر باشید. خطاب به مجموع دو طائفه است: وعده برای مؤمنین و وعید برای کافرین.

حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنا وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ تا اینکه خدا بین ما حکم کند، یا در دنیا به اینکه محقّ را بر مبطل یاری دهد، یا در آخرت به اینکه محقّ را نعمت داده و از مبطل انتقام بگیرد و او بهترین حکم کنندگان (داوران) است.

ترجمه و تفسیر آیات ۹۱- ۸۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۸۸ تا ۹۱] ..... ص : ۳۵۷

اشاره

قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يا شُعَيْبُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا قالَ أَ وَ لَوْ كُنَّا كارِهِينَ (۸۸) قَدِ افْتَرَيْنا عَلَى اللَّهِ كَذِباً إِنْ عُدْنا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْها وَ ما يَكُونُ لَنا أَنْ نَعُودَ فِيها إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ رَبُّنا وَسِعَ رَبُّنا كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنا وَ بَيْنَ قَوْمِنا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفاتِحِينَ (۸۹) وَ قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْباً إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ (۹۰) فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ (۹۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۸

ترجمه: ..... ص : ۳۵۸

گروهی از قوم شعیب که از حکم خدا سرکشی کردند به پیامبر خود گفتند که ما تو و پیروانت را از شهر خویش بیرون می کنیم

مگر آنکه به کیش ما برگردید. شعیب گفت با این نفرت که ما از آئین شما داریم رجوع به آن محال است،
اگر ما به دین شما برگردیم با وجود آنکه خدا ما را از آن نجات داده همانا به خدا دروغ بسته‌ایم و هرگز نشود که ما به آئین جاهلانه شما رجوع کنیم مگر آنکه خدا بخواهد که او پروردگار ماست و به مصالح ما آگاه است ما بر او توکّل می‌کنیم و از او پیروزی می‌طلبیم.
پروردگارا تو در نزاع بین ما و امّت، به حقّ ما را پیروز گردان که تو بهترین پیروزی دهندگانی،
گروهی از کافران امّتش مردم را تهدید کرده و گفتند اگر پیروی شعیب کنید البتّه در زیان خواهید افتاد،
پس زلزله بر آنها آغاز گردید صبحگاهان تنها اجسادشان در درون خانه‌هایشان باقی مانده بود.

تفسیر ..... ص : ۳۵۸

قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يا شُعَيْبُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنا بعد از عاجز شدن از احتجاج و دلیل با ترساندن و تهدید به شعیب جواب دادند، چنانکه روش و خصوصیّت اهل زمان است که هر گاه از حجّت و دلیل عاجز شوند به تهدید به قتل مبادرت می‌کنند.
أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا چون اعتقاد آنها این بود که شعیب
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۵۹
بر دین آنها بوده و سپس از دین آنها خارج شده و ادّعای نبوت کرده است تا خودش را عزیز گرداند، گفتند: باید به ملّت ما برگردی.
یا اینکه شعیب علیه السّلام قبل از تکلیف در ظاهر به سنّت آنها عمل می‌کرد، یا اینکه در اطلاق لفظ (عود) جانب پیروی از آنها غلبه داده شده است، یا اینکه عود از افعال ناقصه به معنی شدن است.
به هر تقدیر از این معنی لازم نمی‌آید که شعیب بر دین باطل باشد تا این اشکال وارد شود که انبیا از خطا و شرک معصوم نیستند.
قالَ أَ وَ لَوْ كُنَّا كارِهِينَ یعنی با اینکه ما اعتقاد به آئین شما نداریم ما را بدین خودتان بر می‌گردانید، یعنی اینکه دخول در دین شما به طور حقیقی نمی‌شود مگر اینکه اعتقاد به صحّت آن وجود داشته باشد و اعتقاد به صحّت دینی واقع نمی‌شود مگر دلیل و حجّتی در بین باشد، و شما دلیلی بر صحّت دینتان ندارید، بلکه من دلیل بر بطلان اعتقاد شما دارم.
پس چگونه تصوّر می‌شود که من در دین شما داخل شوم؟ با اینکه دخول در آن را امری ناپسند می‌دانم.
قَدِ افْتَرَيْنا عَلَى اللَّهِ كَذِباً مصدر تأکیدی است یا اینکه کلام مبتنی بر این است که لفظ (افتراء) از مفهوم کذب خالی شود.
إِنْ عُدْنا فِي مِلَّتِكُمْ یعنی اگر به دین شما برگردیم لازم
ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۰
می‌آید که بر خدا افترا ببندیم، و آن چیزی است که من از آن فرار می‌کنم و شما را بر آن ذمّ می‌کنم، و لزوم افترا یا به اعتبار ادّعای نبوّت از جانب خداست، یا به اعتبار تصحیح دین آنهاست با اینکه دین آنها نزد خدا باطل است، یا به اعتبار اینکه قبلا از عود و بازگشت، دین آنها را ابطال کرده باشد که لازم می‌آید وقت عود، ابطال قبلی را افترا بداند.
یا اینکه لازم می‌آید بعد از دخول، دین خودش را باطل بداند. یا به اعتبار همه این معانی است.
بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْها بعد از اینکه خدا ما را از آن نجات داد، و در آوردن لفظ نَجَّانَا جای (اخرجنا) دلالت بر این است که شعیب بر دین آنها نبوده است و چون از قول آنها:
أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا (یا به آیین ما بگردید) از جهت تهدید آنهاست اجبار به بازگشت، که در جواب به أَ وَ لَوْ كُنَّا كارِهِينَ اکتفا

نکرد، بلکه لفظی آورد تا دلالت کند بر اینکه آنها قدرت بر اجبار ندارند مگر اینکه خدا بخواهد تا هم ردّ آنها باشد و هم از وجه دیگری اظهار دعوی توحید باشد، پس فرمود:

وَ ما یَکُونُ لَنا یعنی برای ما ممکن نیست پس شما نیز نمی‌توانید ما را مجبور سازید.

أَنْ نَعُودَ فِیها إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ رَبُّنا که به آن آیین برگردیم مگر آنچه که خدا پروردگار ما است بخواهد، توصیف به مشیّت برای اشاره به این است که او قدرت تصرّف دارد و کنایه از این است که تصرّف کفّار در وجودشان جایز نیست، تا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۱

اینکه منوط به علّت تعلّق بازگشت به مشیّت باشد. (منظور این است که کافر بودن به علّت عدم لیاقت آنان می‌باشد نه اینکه مشیّت خداوند بر کفر آنان تعلّق گرفته باشد و بدان علّت نتوانند ایمان بیاورند، پس کفر، با لذّات نیست بلکه با تعرّض است که در نتیجه عدم پرورش فطرت به نحو مطلوب حاصل می‌شود که یا ایمان را قبول نمی‌کنند و یا اینکه اگر قبول کردند، آنرا نقض می‌کنند).

وَسِعَ رَبُّنا کُلَّ شَیْءٍ عِلْماً لفظ (ربّنا) را تکرار کرد تا زیادی قدرت ربوبیّت خدا را بفهماند، و جمله یا حال از اللَّهِ است یا مستانف است جواب سؤال محتمل یا برای مدح است.

عَلَی اللَّهِ تَوَکَّلْنا ما بر خدا توکّل می‌کنیم. اسم ظاهر به جای ضمیر آورد تا الهیّت را در نفوس تمکین بخشد و نیز اشعار بعلّت حکم باشد.

رَبَّنَا افْتَحْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ قَوْمِنا بِالْحَقِّ پروردگارا میان ما و قوم کافر به حق و عدالت داوری کن پس از آنکه با قومش احتجاج کرد، آنها درخور کفر خودشان جواب دادند و در نتیجه چون سخنانش اثری در آنها نکرد، به خدا پناه برد و از او استغاثه نمود، کلمه فتح به معنی قضاست یا به معنی فضل، یا از فتح و پیروزی است که در امور صعب و سخت استعمال می‌شود.

وَ أَنْتَ خَیْرُ الْفاتِحِینَ وَ قالَ الْمَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَیْباً إِنَّکُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ گفته آن ملأ (پس از نخوت و تکبر و کفر) این بود که شما در دنیا از زیانکاران می‌شوید بدین

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۲

نحو که در بین مردم عزیز نمی‌شوید و معاشرت نیکو، با شما نمی‌کنند، و در آخرت مستحقّ عذاب می‌شوید.

زیرا که شما گمراه هستید و شفیع و راهنمایی که شما را از بت‌ها و امثال آن منحرف کند ندارید، اگر داشتید شما را از سیره و روشی که در پدرانمان مشاهده کردیم و بر آن سیره بودیم و به آن عادت کردیم، خارج نمی‌کرد و به سبب آن متضرّر نمی‌شدیم.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ سپس زلزله شدیدی آنها را فرا گرفت و این با آنچه که در سوره هود است منافات ندارد، وَ أَخَذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَةُ که در حق قوم شعیب آمده زیرا زلزله کمتر اتّفاق می‌افتد که از آواز ترسناک جدا شود.

فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ و صبحگاهان تنها اجسادشان در درون خانه‌هایشان باقی مانده بود. جثم الانسان از باب ضرب و نصر است یعنی به جایش چسبیده و بلند نشد، یا بر سینه‌اش واقع شد، یا به زمین چسبید.

ترجمه و تفسیر آیات ۹۴- ۹۲

[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۲ تا ۹۴] ..... ص : ۳۶۲

اشاره

الَّذِینَ کَذَّبُوا شُعَیْباً کَأَنْ لَمْ یَغْنَوْا فِیهَا الَّذِینَ کَذَّبُوا شُعَیْباً کانُوا هُمُ الْخاسِرِینَ (۹۲) فَتَوَلَّی عَنْهُمْ وَ قالَ یا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُکُمْ رِسالاتِ رَبِّی وَ نَصَحْتُ لَکُمْ فَکَیْفَ آسی عَلی قَوْمٍ کافِرِینَ (۹۳) وَ ما أَرْسَلْنا فِی قَرْیَةٍ مِنْ نَبِیٍّ إِلَّا أَخَذْنا أَهْلَها بِالْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ یَضَّرَّعُونَ (۹۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۳

ترجمه: ..... ص : ۳۶۳

آنان که شعیب را تکذیب کردند هلاک شدند و اثری از آنها باقی نماند و خود به زیان افتادند،
شعیب از آن مردم بی ایمان روی گردانید و گفت ای قوم من به شما رسالتهای خود را ابلاغ کردم و برای اتمام حجّت شما را پند دادم اکنون کافر شدید پس من چرا بر هلاک کافران غمگین باشم،
و ما هیچ پیامبری را به هیچ شهر و دیار نفرستادیم مگر آنکه اهلش را به شداید و محن گرفتار ساختیم. تا مگر توبه کرده به درگاه خدا تضرّع و زاری کنند.

تفسیر ..... ص : ۳۶۳

الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْباً كانُوا هُمُ الْخاسِرِينَ و آن ردّ قول آنهاست که می گفتند: (اگر پیروی شعیب بکنید شما هر آینه از زیانکارانید) و چون رد بر آنهاست ضمیر فصل آورده تا اشاره به حصر اضافی باشد. «۱»
فَتَوَلَّى عَنْهُمْ بعد از هلاک کردن آنان یا قبل از هلاک کردن، از آنها روی گردانید، آوردن (فاء) برای ترتیب در آوردن خبرهای مربوط به شعیب علیه السّلام می‌باشد، نه ترتیب در تحقّق مطلب.
وَ قالَ يا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسالاتِ رَبِّي وَ نَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسى عَلى قَوْمٍ كافِرِينَ یعنی چگونه من بر هلاک شدن

---

(۱) ضمیر (هم) ... در عبارت (كانُوا هُمُ الْخاسِرِينَ) که برای انحصار و تأکید به انحصار می‌آید. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۴

آنها اندوهناک باشم در حالی که آنها کافر بودند یا چگونه به آنها دعا کنم و به آنها نفرین نکنم؟! وَ ما أَرْسَلْنا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنا أَهْلَها بِالْبَأْساءِ (بأساء) سختی و فقر و سختی در جنگ است. ما به هیچ شهر و دیاری پیامبری نفرستادیم مگر این که اهالی آنجا را به کیفر کفرشان به رنج و سختی گرفتار ساختیم.
وَ الضَّرَّاءِ یعنی ضرر در اموال و انفس.
لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ شاید به تضرّع آیند و متنبّه شوند.
بدان که مانع از قبول نبوّت و انقیاد و تسلیم تحت احکام قالب و مانع از قبول ولایت و تسلیم تحت احکام قلب عبارت از استبداد انسان در رای و استقلالش در امر و تصوّر عدم احتیاج به غیر می‌باشد، و همه اینها از صفات نفس و خیال است، و هم این صفات است که مانع از ظهور حقّ بودن محقّ، و مانع از بطلان مبطل است. و چون تمامیّت دعوت به سبب مواردی چون:
وجود داعی و دعوت او و استعداد قابل و استحقاق او، و منتفی شدن مانع و منع آن می‌باشد. لذا خداوند هر وقت بخواهد قومی را هدایت کند و آنها را به سوی حق فراخواند اعمّ از این که در عالم صغیر باشد یا در عالم کبیر کسی را به سوی آنان دعوت می کند که آنها را به حق فرا خواند تا دعوت محقّق شود، مدعوّین را به شداید و محنت‌ها گرفتار سازد تا مستعدّ و آماده این دعوت شوند، و مانعی که موجب عدم قبول دعوت کننده و حجابی که مانع از ظهور حقیقت است، برداشته شود، باشد که ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۵
تضرّع کنند و به خدا پناه برند به این که استبداد و انانیّت را ترک نمایند، تا بدین وسیله مستحقّ رحمت خدا و قبول دعوت کننده

شوند.

ترجمه و تفسير آيات ۹۷- ۹۵

[سوره الأعراف (۷): آيات ۹۵ تا ۹۷] ..... ص : ۳۶۵

اشاره

ثُمَّ بَدَّلْنا مَكانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَ قالُوا قَدْ مَسَّ آباءَنَا الضَّرَّاءُ وَ السَّرَّاءُ فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۹۵) وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۹۶) أَ فَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا بَياتاً وَ هُمْ نائِمُونَ (۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۵

سپس آن سختى‌ها را به آسايش و خوشى مبدّل ساختيم تا آنجا كه به كلّى حال خود را فراموش كرده گفتند آن رنج و محن به پدران ما رسيده و ما از آن ايمنيم. بنا گاه آنان را به كيفر اعمالشان عقاب كرديم در حالى كه خود آنها از توجّه به آن عقاب غافل بودند،

و چنانكه مردم شهر و ديار همه ايمان آورده و پرهيزگار مى‌شدند همانا درهاى بركات آسمان و زمين را بر روى آنها مى‌گشوديم و ليكن چون آيات و پيامبران ما را تكذيب كردند، ما هم آنها را به كيفر كردار زشت رسانيديم،

آيا اهل شهر و دياری كه به نافرمانى خدا و اعمال نكوهيده مشغولند از آن ايمن هستند كه شبانگاه كه در خوابند عذاب ما آنها را فراگيرد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۶

تفسير : ..... ص : ۳۶۶

ثُمَّ بَدَّلْنا مَكانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ يعنى عادت ما گاهى مبتلا كردن به سيّئات و بديهاست و گاهى ديگر مبتلا كردن به خوبى و حسنات است، تا اين كه حجّت و دعوت ما تمام شود، و آنها را در قبول دعوت مسلوب الاختيار قرار نداديم، زيرا كه در اجبار قرار دادن آنان، خواسته ما كه عبارت از امتياز سعيد و خوشبخت از شقىّ، و عمارت و آبادى دنيا و آخرت است، حاصل نمى‌شود.

حَتَّى عَفَوْا يعنى آثار سختى‌ها و محنت‌ها و درد و رنج را از ياد بردند و از دلهايشان محو كردند، يا اين كه تضرّع و درماندگى‌هايشان را فراموش كردند، و يا اين كه چون مال و اولاد، يا علم آنها زياد شد، مغرور شدند، و ناسپاسى ورزيدند.

وَ قالُوا و به زبان حال يا قال گفتند:

قَدْ مَسَّ آباءَنَا الضَّرَّاءُ وَ السَّرَّاءُ پدران ما نيز دچار سختى و آسايش بوده‌اند، يعنى اين كه شدّت و محنت از عادت دهر و روزگار است، اين سخن را بدان جهت گفتند تا اشاره به اين مطلب كرده باشند كه ترك لذّت و بهره‌مندى سزاوار نيست.

و به التجا و تضرّع نيز نيازى نمى‌باشد.

فَأَخَذْناهُمْ بَغْتَةً بدون اين كه علاماتى از پيش بفرستيم ناگهان آنان را (در خشم خويش) فرو گرفتيم.

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ و چون علامتى نداشته است متوجّه نشدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۷

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ اگر مردم قریه‌های عالم کبیر یا قریه‌های عالم صغیر، با بیعت عامّ ایمان می‌آوردند، یا با بیعت خاصّ تقوی پیشه خود می‌ساختند، درهای برکات خود را بر آنها می‌گشودیم.

زیرا که تقوای حقیقی ممکن نیست حاصل شود مگر با ولایت که با بیعت خاص حاصل شود، زیرا که حقیقت تقوی چنانکه گذشت عبارت از دوری جستن از راه کج نفس است که سالک را به ملکوت سفلی می‌رساند.

و به عبارت دیگر: تقوی عبارت از دوری جستن از سلوک به ملکوت سفلی که سرای جنّیان است، و این دوری جستن ممکن نیست مگر با تشخیص راه راست که سالکش را به ملکوت علیا و سلوک آن راه می‌رساند، و این امتیاز و شناخت راه مستقیم حاصل نمی‌شود مگر به سبب ولایت که با بیعت خاصّ دعوت باطنی متحقّق می‌شود.

زیرا که با آن بیعت است که در قلب به ملکوت علیا باز می‌شود و راه قلب به آن ملکوت علیا که همان طریق مستقیم است ظاهر و هویدا می‌گردد.

و برای اشاره به همین معنی، تقوی را از ایمان مؤخّر نمود اگرچه به معنی دیگر بر ایمان مقدّم است.

یا معنی آن این است که اگر اهل قریه‌ها با ایمان خاصّ ایمان بیاورند، که با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود، و از آنچه که منافی با ایمانشان است بپرهیزند، ایمانی که داخل در

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۸

قلب می‌شود آن فعلیّتی است که در قلب مؤمن از قبول ولایت و از ذکری که از صاحب ذکر اخذ شده است و از فکر حاصل می‌شود.

و فکر عبارت از ملکوت امام و صورت مثالی او که در قلب مؤمن سالک بر اثر مداومت ذکر حاصل می‌گردد، در این حال آن صورت ملکوتی را در آینه سینه‌اش مشاهده می‌کند، این معنی در عالم کبیر است، و امّا در عالم صغیر معنی آیه این است که اگر اهل قریه‌ها (قوا و اعضاء و استعدادهای درونی انسان) ایمان بیاورند و به حکومت عقل اذعان کنند، و مخصوصا عقلی که مطیع ولیّ امر باشد و او را در حکومتش اطاعت کنند و از مخالفت احکام او پرهیز نمایند.

مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ آن وقت برکات خود را از آسمانها و زمین بر آنها می‌گشاییم.

بدان که انسان بر حسب تحلیل اوّل شامل یک جزء روحانی آسمانی و یک جزء جسمانی زمینی می‌شود، و برای انسان بر حسب هر جزئی، حاجت‌ها و درخواست‌ها و سازگاری‌ها و ناسازگاری‌هاست و از آنها به خیرها و شرّها تعبیر می‌شود، و برکت عبارت است از فزونی و کثرت در خیرات، پس آنگاه که انسان ایمان می‌آورد و مطیع می‌شود خیرات جسمانی‌اش که از زمین حاصل می‌شود و خیرات روحانی‌اش که از آسمان حاصل می‌شود زیاد می‌شود، و همچنین از هم آغوش شدن آسمانهای طبع با زمین طبع و از هم آغوش شدن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۶۹

آسمانهای ارواح با زمین‌های اشباح نورانی و ظلمانی خیرات روحانی و جسمانی زیاد می‌گردد، و این تقدیر خداوند عزیز علیم است. وَ لكِنْ كَذَّبُوا یعنی فرستادگان خدا و اوصیای آنان و عقل و حکم آنان را تکذیب کردند.

فَأَخَذْناهُمْ یعنی آنها را عقاب نمودیم.

بِما كانُوا يَكْسِبُونَ به وسیله آنچه که از نتایج اعمالشان و تکذیبشان کسب می‌کردند.

أَ فَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرى آیا بعد از آن ایمان نیاوردند و ایمن نشدند؟ بین همزه و فاء مفهوم: (ألم يؤمنوا بعد ذلك فآمنوا) یا این که آن مبنی بر تقدیم و تأخیر است و عطف بر فَأَخَذْناهُمْ به تقدیر قول، و تقدیر آن چنین است: پس بعد از آن گفته می‌شود: فَأَمِنَ أَهْلُ

الْقُری آیا اهل قریه‌ها ایمن شدند؟

أَنْ یَأْتِیَهُمْ بَأْسُنا بَیاتاً وَ هُمْ نائِمُونَ که شبانگاه که در خوابند عذاب ما آنها را فرا گیرد؟! مقصود از اهل قریه‌ها کسانی هستند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم را تکذیب کردند، و در همانجا توقّف کردند و ایمان نیاوردند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۰۲- ۹۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۹۸ تا ۱۰۲] ..... ص : ۳۶۹

اشاره

أَ وَ أَمِنَ أَهْلُ الْقُری أَنْ یَأْتِیَهُمْ بَأْسُنا ضُحًی وَ هُمْ یَلْعَبُونَ (۹۸) أَ فَأَمِنُوا مَکْرَ اللَّهِ فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ (۹۹) أَ وَ لَمْ یَهْدِ لِلَّذِینَ یَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِها أَنْ لَوْ نَشاءُ أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ نَطْبَعُ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ (۱۰۰) تِلْکَ الْقُری نَقُصُّ عَلَیْکَ مِنْ أَنْبائِها وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَما کانُوا لِیُؤْمِنُوا بِما کَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی قُلُوبِ الْکافِرِینَ (۱۰۱) وَ ما وَجَدْنا لِأَکْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَ إِنْ وَجَدْنا أَکْثَرَهُمْ لَفاسِقِینَ (۱۰۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۰

ترجمه: ..... ص : ۳۷۰

آیا اهل شهر و دیار از آن ایمن هستند که هنگام روز که سرگرم بازیچه دنیا هستند عذاب ما آنان را فرا گیرد؟

آیا از مکر و آزمایش و مجازات خدا غافلند و ایمن گردیده‌اند؟ که از مکر و انتقام حقّ غافل نشوند مگر مردم زیانکار،

آیا این مردمی را که بعد از اقوامی که همه مردند و وارث زمین شدند خدا آگاه نفرمود؟ که اگر ما بخواهیم به کیفر گناهانشان می‌رسانیم و بر دلهایشان مهر می‌نهیم که فهم حقایق نکنند و بگوش دل چیزی نشنوند و از آن پند نگیرند،

این است شهرهایی که بر تو اخبار اهلش را بیان کردیم همه را رسولانی با ادلّه روشن آمد چون از پیش آنها را تکذیب کرده بودند به آنان ایمان نیاوردند و همچنین خدا هم دلهای کافران را مهر خواهد کرد،

و اکثر مردمان را در عهد استوار ندیدیم بلکه بیشتر آنها را عهد شکن و بدکار یافتیم.

تفسیر : ..... ص : ۳۷۰

أَ وَ أَمِنَ أَهْلُ الْقُری أَنْ یَأْتِیَهُمْ بَأْسُنا ضُحًی وَ هُمْ یَلْعَبُونَ چون مقام، مقام تهدید است لفظ (اهل القری) و (بأسنا) را تکرار کرد تا بر طبق محاورات و مخاطبات عرف باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۱

زیرا که مردم بیشتر وقت‌ها از شدّت غیظ یا برای توانایی و قدرت تهدید، الفاظ را تکرار می‌کنند و کلمه (ضحی) به معنی وقت بالا آمدن آفتاب است.

أَ فَأَمِنُوا مَکْرَ اللَّهِ لفظ (فاء) را آورد به جهت وجود تفاوت بین بأس و عذاب حین غفلت و مکر به خلاف عذاب شب و عذاب ظهر زیرا که آمدن عذاب خدا یا با تقدّم علامت عذاب است یا بدون تقدّم علامت، که آن عذاب ناگهانی در وقت خواب یا در وقت بازی است، یا علامت‌هایی که ضدّ عذاب است مقدّم می‌شود که آن استدراج «۱» و مکر خدا نامیده می‌شود، چون شباهت به مکر

مخلوق دارد.

فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ و جز زیانکاران کسی از مکر خدا ایمن نمی‌باشد. از این رو به این گروه زیانکار اطلاق می‌شود که عقول آنها که بضاعت آنان است نقص پیدا می‌کند.

---

(۱) استدراج: یعنی به تدریج نزدیک گردانیدن، اندک اندک و به تدریج خواستن، اندک اندک نزدیک آوردن، اندک اندک نزدیک گردانیدن کسی را به سوی چیزی. امّا در کتاب اصطلاحات عرفانی چنین آمده است: کسانی را که با پوشیده شدن اعمال زشتشان مغرور و به گفتار نیک خلق مفتون می‌گردند و به تدریج به عذاب نزدیکتر می‌شوند اهل استدراج نامند. (نهج البلاغه) جامی در (نفحات الانس ص ۲۷) آورده است: خارق عادتی که بدون التزام احکام شریعت باشد زندقه است و از آن جز استدراج ظاهر نگردد.

مولوی علیه الرّحمه می‌فرماید:

هر چه غیر دوست استدراج تست گر چه تخت و ملک تست و تاج تست

(ج ۳ ص ۳۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۲

زیرا که عاقل در موقع تجدّد نعمت، ضدّ آن یعنی نقمت را احتمال می‌دهد، پس از عاقبت آن نعمت می‌ترسد. بر خلاف جاهل که نظرش فقط به صورت نعمت است و نمی‌تواند احتمال این که در نعمت، نقمت مندرج باشد، ببیند.

أَ وَ لَمْ یَهْدِ آیا خداوند آنان را هدایت نکرد؟

به صورت (نهد) هدایت کردیم نیز خوانده شده است و بنابر قرائت، (یهد) یا فاعل ضمیری است که در مصدر (هدی) است.

یعنی آیا هدایت واقع نشد، یا ضمیر مستقرّ در (یهد) (به مکذّبین) در عبارت (بِما کانُوا یَکْسِبُونَ) بر می‌گردد.

امّا اگر (نهد) بخوانیم فاعل آن خداست چنانکه می‌فرماید: لِلَّذِینَ یَرِثُونَ الْأَرْضَ یعنی اگر بخواهیم قدرت ما آنان را بر وصول چیزی هدایت نکند کاری از پیش نمی‌برند زیرا این بدین معنی است که علم آنها به قدرت ما از ملاحظه حال گذشتگان است (للّذین یرثون الارض) لام برای تقویت است یا برای تضمین (یهد) به معنی (یبیّن) یعنی آیا بیان نکرد برای کسانی که وارث زمین می‌شوند؟

مِنْ بَعْدِ أَهْلِها بعد از این که ما اهل زمین را هلاک کردیم.

أَنْ لَوْ نَشاءُ یعنی اگر بخواهیم، و آن مفعول دوّم (یهد) یا فاعل است چنانکه ذکر شد.

أَصَبْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ آنان را به کیفر گناههانشان می‌رسانیم چنانکه خود حال گذشتگان را شنیده و دیده‌اند.

وَ نَطْبَعُ عَلی قُلُوبِهِمْ عطف است بر (أصبناهم) یا بر

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۳

(ا و لم یهد) که استفهام توبیخی ما بعدش را تقریر می‌کند چه نفی باشد یا اثبات، گویا که گفته شده است: آنان به طریق آخرت و توحید هدایت نمی‌یابند، و مهر می‌زنیم بر قلبهایشان، یا این که آن مستأنف است به معنی (و لکن نطبع علی قلوبهم) یعنی و لکن مهر بر دلهایشان می‌زنیم.

فَهُمْ لا یَسْمَعُونَ یعنی خبر را نمی‌شنوند.

تِلْکَ الْقُری نَقُصُّ عَلَیْکَ مِنْ أَنْبائِها بعضی از خبرهای آن قریه‌ها را بیان می‌کنیم.

وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ مقصود از قریه مجازا اهل قریه است و هم (ضمیر) در اینجا به معنای اهل قریه آمده است، یعنی برای

آن قریه‌ها پیامبرانشان را با احکام رسالت‌ها یا دلیل‌ها و معجزه‌های روشن فرستادیم.

فَما کانُوا لِیُؤْمِنُوا دخول کان در مثل این موارد برای تأکید نفی است یعنی قطعا ایمان نمی‌آوردند.

بِما کَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ زیرا احکام عقل و نبّوت تکوینی را تکذیب کردند و کسی که مطیع عقل شده است قبل از ظهور دعوت نبیّ دعوت نبّی را قبول می‌کند، و کسی که عقل را تکذیب کند لا محاله نبیّ را تکذیب خواهد کرد، زیرا نبیّ به وجهی عقل است و عقل به وجهی نبیّ است، یا مقصود این است به آنچه که در عالم ذرّ است تکذیب کردند چنانکه در اخبار آمده است، و بعد از تحقیق معلوم می‌شود که تکذیب در عالم ذرّ و تکذیب به عقل، به یک چیز بر می‌گردد.

کَذلِکَ یَطْبَعُ اللَّهُ عَلی قُلُوبِ الْکافِرِینَ یعنی چنانکه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۴

خداوند بر دلهای اهل این قریه‌ها مهر نهاده تا ایمان نیاورند با ظهور و روشن شدن حقّ بر دلهای همه کافرین مهر می‌نهد.

وَ ما وَجَدْنا لِأَکْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ زیرا، اکثر آنان را در عهد و پیمانشان ثابت و پایدار نیافتیم.

به منزله علت مهر نهادن است، و مراد از عهد عبارت از عهد با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم یا ولیّ است و به عبارت دیگر آن عقد اسلام است یا ایمان. یا این که مقصود از عهد فعلیّتی است که از عقد بیعت حاصل است، یعنی عهد نبستند یا عهد بستند و آن را باطل کردند، و این منافات ندارد با آنچه که در اخبار وارد شده است، از تفسیر عهد، به وفای به عهدی که در عالم ذرّ حاصل شده است زیرا مقصود از وفای به عهد در عالم ذرّ قبول نبوّت یا ولایت است.

وَ إِنْ وَجَدْنا أَکْثَرَهُمْ لَفاسِقِینَ ولی اکثر آنها را فاسق و بدکار یافتیم. یعنی از حکومت عقل خارج بودند، زیرا که فسق عبارت از خروج از تحت حکم خداست، خواه بر زبان نبیّ خارجی باشد یا باطنی و بعد از تفسیر عهد به آنچه که ذکر شد، بهتر این است که به خروج از حکومت نبیّ باطنی تفسیر شود تا موافق آنچه که در تفسیر قول خدا: (فما کانوا لیؤمنوا بما کذبوا من قبل) گذشت، باشد.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۱۲- ۱۰۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۰۳ تا ۱۱۲] ..... ص : ۳۷۴

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَظَلَمُوا بِها فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِینَ (۱۰۳) وَ قالَ مُوسی یا فِرْعَوْنُ إِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ (۱۰۴) حَقِیقٌ عَلی أَنْ لا أَقُولَ عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُکُمْ بِبَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّکُمْ فَأَرْسِلْ مَعِیَ بَنِی إِسْرائِیلَ (۱۰۵) قالَ إِنْ کُنْتَ جِئْتَ بِآیَةٍ فَأْتِ بِها إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ (۱۰۶) فَأَلْقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ (۱۰۷)

وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنَّاظِرِینَ (۱۰۸) قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ (۱۰۹) یُرِیدُ أَنْ یُخْرِجَکُمْ مِنْ أَرْضِکُمْ فَما ذا تَأْمُرُونَ (۱۱۰) قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ أَرْسِلْ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ (۱۱۱) یَأْتُوکَ بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ (۱۱۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۵

ترجمه: ..... ص : ۳۷۵

بعد از آن رسولان، باز ما موسی را با آیات و أدلّه روشن به سوی فرعون و قومش فرستادیم آنها هم با آیات مخالفت کردند.

بنگر که عاقبت به روزگار تبهکاران چه رسید (و چگونه به کیفر ستمگری و فساد آنان را هلاک کردیم.)

و موسی خطاب کرد ای فرعون محقّقا بدان که من فرستاده خدای عالمیانم،

سزاوار آنم که از خدا جز حقّ چیزی به مردم نگویم دلیلی بس روشن از جانب پروردگار عالم برای شما آوردم پس بنی اسرائیل را با من بفرست (و از آزار آنان دست بدار)

فرعون گفت ای موسی اگر دلیلی برای صدق خود داری بیار،

موسی هم عصای خود را بیفکند که بنا گاه آن عصا اژدهایی آشکار گردید،

و دست از گریبان خود برآورد که ناگاه بینندگان را آفتابی تابان بود،

گروهی از قوم، فرعون را گفتند که این شخص ساحری سخت ماهر و داناست،

اراده آن دارد که شما را از سرزمین خود بیرون کند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۶

اکنون در کار او چه دستوری می‌دهید (و پس از مشاوره در امر موسی)

قوم به فرعون گفتند که موسی و برادرش هارون را زمانی بازدار و اشخاصی به شهرها بفرست

تا ساحران زبر دست و دانا را به حضور تو گرد آورند.

تفسیر ..... ص : ۳۷۶

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسی بِآیاتِنا منظور از آیات همان آیات نه گانه است (عصا، ید بیضا، و با، طاعون، خون شدن آب نیل، وزغ، ملخ و کنه و طوفان).

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِها یعنی به آیات خدا ستم روا داشتند، زیرا که آنها آیات خدا را در جایی قرار دادند که موضع اقرار بود و شایسته بود که به آن اقرار کنند چون واضح و روشن بود، ولی آنها به آیات خدا کفر ورزیدند.

و لذا در آیه کفر به ظلم تبدیل شده است و آن را به (باء) متعدّی نمود و آن را به معنی کفر یا همپایه کفر قرار داد.

یا این که مقصود این است که به سبب آیات که اسباب طاعت است به موسی ظلم کردند، بنابر این اشاره به نهایت وقاحت و ظلم آنها می‌شود.

فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِینَ پس بنگر که عاقبت کار مفسدان چگونه است. یا به نوع هلاکت آنها بنگر، مانند غرق کردن فرعون و قومش و هلاک کردن امّت‌های پیشین با باد و زلزله و غیره که وسائل هلاکت بودند.

وَ قالَ مُوسی یا فِرْعَوْنُ إِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۷

موسی به فرعون گفت: همانا من فرستاده خدا به سوی شما هستم.

حَقِیقٌ عَلی أَنْ لا- أَقُولَ عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ شایسته است که در باره خدا جز حق و حقیقت چیزی نگویم. قاعده بر این است که أَنْ لا أَقُولَ عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ مرفوع قرار داده شود به سبب لفظ (حقیق) و نیز مدخول بر (علی) که متکلّم است قرار داده شود چنانکه به همان نحو خوانده شده است، ولی در اینجا قلب شده تا مجازا مبالغه در صدق باشد.

گویا که آن امری جوهری و ذاتی است و متکلّم از اوصاف آن است، یا اشاره به چیزی است که آن حقیقت امر است و آن اصل بودن وجود و اعتباری بودن ماهیّات است، زیرا که انسان بنابر مذهب حقّ نحوه‌ای از وجود را دارا می‌باشد که به سبب حدود متعیّن تحدید شده است، و صفات وجود با آن متّحد است تغایر فقط در مفهوم آنهاست و حدود امور اعتباری عدمی است که دارای حقیقتی نیست، و وجودات امکانی استقلال و انانیّتی ندارند، بلکه آنها وابسته‌های محض و فقرا و محتاجان به سوی خدا می‌باشند، و

خدای تعالی فقط بی‌نیاز است.

و انائیّت که عبارت از استقلال است به اعتبار حدود عدمی است، پس آن از اعتبارات انسان و تابع حقیقت اوست، نه این که آنها حقیقت انسان باشند.

پس آن انائیّت و حدود تابع صدق انسان است، پس صحیح است که گفته شود: (من سزاوار بر صدق هستم) به این

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۸

اعتبار، چنانکه صحیح است گفته شود: سزاوار است که بر خدا جز حقّ نگویم و علیّ با تشدید (یاء) به اعتبار ملاحظه در مفهوم (وجود من و صدق من) نیز خوانده شده است و به همین اعتبار گفته شده است: حق قضایایی است که بین ممکنات منعقد می‌شود. این است که موضوع به نحوی از وجود باید قرار داده شود، و محمول ماهیّتی از ماهیّات باشد پس گفته می‌شود: مثلا- انسان (موجودیّت) دارد، زیرا انسانیّت که عبارت از حدّ وجود است عرضی است تابع وجود و وجود متبوع است.

و بعضی گفته‌اند: در (حقیق) معنی (حریص) تضمین شده است و (علی) به معنی (باء) است، و غیر اینها از وجود دیگر.

و به وجوه دیگری غیر از آنچه که ذکر شد نیز خوانده شده است.

و چون شأن ادّعاهای بزرگ این است که تسامح در آنها صورت نگیرد و جز با بیّنه و شاهد شنیده نشود قبل از اینکه آنها طلب بیّنه و دلیل بکنند موسی به آن مبادرت کرد و گفت:

قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ هر آینه از طرف پروردگارتان برای شما بیّنه رسید. پس قول مرا قبول کنید و مخالفت نورزید.

فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرائِيلَ و چون صحّت ادّعا و سقم آن بستگی به بیّنه دارد آن بیّنه را از او مطالبه کرد و متعرّض غیر بیّنه نشد و گفت: به این دلیل بنی اسرائیل را با من بفرست.

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ یکی از خواصّ اصحاب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۷۹

فرعون به گروهی که دور او بودند ولی از خواصّ نبودند، و شاید فرعون نیز با آنها در این قول شریک بود، گفت: ای موسی دلیلت را بیاور اگر راست می‌گویی. این سخن قرینه این قول خداست که می‌فرماید:

فَما ذا تَأْمُرُونَ پس چه دستوری می‌دهید؟ لذا با آنچه که در سوره شعر است که می‌فرماید:

قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ «۱» منافاتی ندارد و محتمل است که قول خدای تعالی: يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ از جانب فرعون ابتدا به ساکن بیان شده باشد و جمله مستأنف باشد. و این آیه با آنچه در سوره شعراست در دو مجلس بوده باشد.

إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَما ذا تَأْمُرُونَ پس به چه چیز امر و اشاره می‌کنید.

قالُوا یعنی خواصّ اصحابش یا مردمی که دور او بودند غیر از خواصّ، گفتند.

أَرْجِهْ وَ أَخاهُ از ارجاء به معنی تاخیر است یعنی امر آن دو را به تاخیر انداز تا تدبیر برای تو ممکن باشد و (ارجئه) طبق اصل خوانده شده به سکون همزه و ضمّ هاء، و (ارجئه) به سکون همزه و کسره هاء بر خلاف قیاس، و (ارجهی) از (أرجیت) بکسر هاء با اشباع، و (ارجه) بکسر هاء بدون اشباع و (ارجه) به سکون هاء با اشباع، و (ارجه) به کسر هاء بدون اشباع و (ارجه) به سکون هاء از لحاظ تشبیه به آن با واو و یاء ضمیر

---

(۱) شعرا، آیه ۳۴: به مهتران قومش که کنارش بودند گفت: ...

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۰

(من) چنانکه برخی گفته‌اند، یا از باب تشبیه هاء ضمیر به هاء سکت، یا این که وصل را در مجرای وقف جریان داده است:

وَ أَرْسِلْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ ساحِرٍ عَلِيمٍ ماموراني به شهرها بفرست تا همه جادوگران ماهر را پيش تو آورند.

ترجمه و تفسير آيات ۱۲۲- ۱۱۳

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۱۳ تا ۱۲۲] ..... ص : ۳۸۰

اشاره

وَ جاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قالُوا إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ (۱۱۳) قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۱۱۴) قالُوا يا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (۱۱۵) قالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (۱۱۶) وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ (۱۱۷)

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۸) فَغُلِبُوا هُنالِكَ وَ انْقَلَبُوا صاغِرِينَ (۱۱۹) وَ أُلْقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ (۱۲۰) قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ (۱۲۱) رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ (۱۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۰

عدّه بسيارى از ساحران به حضور فرعون گرد آمده و او را گفتند اگر ما بر موسى غالب آئيم ما را اجر و مزد شايان خواهد بود؟

فرعون پاسخ داد بلى علاوه بر آن شما از نزديكان من خواهيد بود،

ساحران به موسى گفتند نخست تو عصاى خود مى‌افكنى يا ما بساط سحر خود بيندازيم،

موسى گفت شما نخست اسباب خود بيفكنيد چون بساط انداختند به جادوگرى، ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۱

چشم خلق بسته شد كه مردم سخت هراسان شدند و سحرى بس عظيم و هول انگيز برانگيختند.

و به موسى وحى كرديم كه عصاى خود را بيفكن. چون عصا را انداخت هر چه ساحران بافته بودند همه را بلعيد.

پس حق ثابت شد و اعمال ساحران همه باطل گرديد،

عاقبت ساحران با وجود آن سحر بزرگ از آنجا مغلوب و خوار بازگشتند،

و در برابر قدرت خدا به سجده افتادند

و گفتند به خداى عالميان ايمان آورديم،

خداى موسى و هارون.

تفسير ..... ص : ۳۸۱

وَ جاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ جادوگران در حضور فرعون گرد آمدند.

قالُوا إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ و گفتند: اگر غلبه يابيم ما را پاداشى هست؟

إِنَّ يا إِنَّ با يک همزه خوانده شده بنابراين كه به معنى معاهده و پيمان باشد.

قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ قالُوا يا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ فرعون جواب داد: بلى و از مقرّبان خواهيد بود. ساحران به موسى گفتند: نخست تو ابتدا مى‌كنى؟

وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ يا اين كه ما شروع كنيم؟

موسی را مخیّر گذاشتند تا اظهار ادب کنند، یا از باب این که خود را غالب و زرنگ می‌دانستند و اعتنا به چیزی که در مقابل سحر آنها باشد نداشتند. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۲

و لیکن چون در افکندن بساط سحر رغبت داشتند نظم را تغییر داده و جمله را تأکید کردند، اگر چه از باب زرنگی یا مراعات ادب، افکندن (وسایل سحر) خودشان را پس از موسی اعلام داشتند.

قالَ أَلْقُوا موسی آنها را بر خود مقدّم داشت از جهت کرم و مقابله کردن با ادب آنها بدینگونه که آنها را به خود ترجیح داده و اهمیّتی به جادوگری آنها نمی‌داد.

فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ هر علم و عملی که مدرک و مأخذ آن مخفی باشد سحر نامیده می‌شود، خواه با ممزوج کردن قوای طبیعی و روحانی باشد، خواه فقط به سبب تصرّف در قوای طبیعی با آمیزش به قوای روحانی و احداث آثاری که از مجرای عادت خارج باشد.

از این قبیل است تصرّف در مدرکات بشری به نحوی که می‌بیند و می‌شنود چیزی را که حقیقت ندارد، گویا که آنها به سبب تسخیر روحانیّات خبیثه و مخلوط نمودن آن با قوای طبیعی و پدید آوردن آثاری خارج از عادت، جادو شدند و لذا فرمود: (سحروا اعین الناس) یعنی چشمان مردم را سحر کردند.

پس آنچه که نقل شده که آنها ریسمانهای تو خالی را پر از گوگرد کرده بودند اگر هم صحیح باشد باید جزئی از جادوی آنها از قوای طبیعی باشد، و نسبت دادن سحر به چشمان مردم (چشم بندی) وجهی ندارد.

وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ نقل شده است:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۳

مردم را ترساندند و جادویی بزرگ برپا کردند.

می‌دانی که در آن بساط سحر افکندند یک میل «۱» در یک میل بوده، و میدان را پر از ریسمانها و چوبهای متحرّک کردند که گویی افعی‌های بزرگی هستند، و لذا موسی در خودش احساس ترس کرد.

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ یأفکون از (افک) به معنی گردانیدن و طلب کردن شیء از صورت اصلی آن است. نقل شده است: چون همه ریسمانها و عصاهای آنان را عصای موسی بلعید، و به حضّار روی آورد و به آنها حمله کرد، همه از ترس فرار کردند و ازدحام بسیار شد و مردم از ترس می‌گریختند تا جایی که عدّه زیادی از آنها هلاک شدند، سپس موسی آن اژدها را گرفت و دوباره به صورت عصا درآمد. پس جادوگران یقین پیدا کردند که عصای سحر گونه موسی الهی است و گر نه ریسمانها و عصاهای آنها باقی می‌ماند لذا به رسالت موسی علیه السّلام اعتراف کردند.

و نیز نقل شده است که آنها قبل از موعد به موسی پنهانی ایمان آورده بودند، امّا ایمانشان را در روز موعد اظهار داشتند.

فَوَقَعَ الْحَقُّ پس حقّ ثابت شد.

وَ بَطَلَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ فَغُلِبُوا یعنی قوم فرعون و

---

(۱) میل: مقیاس طول است که اندازه آن مختلف است. میل انگلیسی () ۶۰۹/ ۱ متر.

میل دریایی ۸۵۲/ ۱ متر. در عربی میل به معنای مسافتی به اندازه بصر در روی زمین یا چهار ذراع گفته می‌شود و جمع آن امیال و میول است. «فرهنگ فارسی عمید»

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۴

جادوگران همگی مغلوب شدند، یا مقصود فقط قوم فرعون است.

هُنالِکَ وَ انْقَلَبُوا صاغِرِينَ وَ أُلْقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ طورى به سجده افتادند كه گويا كسى آنها را ناگهان هل داد و به سجده انداخت، و اين از جهت شدّت اضطراب آنها بود كه گويا تعادل را از دست داده و نتوانستند خودشان را نگهدارند.

قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ گفتند به خداى جهانيان ايمان آورديم، خداى موسى و هارون.

كه ربّ دوّم بدل است و ربّ اوّل را كه مجمل است بيان مى‌كند (خداى جهان، منظور خداى موسى و هارون است نه خداى فرعون).

ترجمه و تفسير آيات ۱۲۸- ۱۲۳

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۲۳ تا ۱۲۸] ..... ص : ۳۸۴

اشاره

قالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هذا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْها أَهْلَها فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳) لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴) قالُوا إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵) وَ ما تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآياتِ رَبِّنا لَمَّا جاءَتْنا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ تَوَفَّنا مُسْلِمِينَ (۱۲۶) وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ يَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ (۱۲۷)

قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۱۲۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۵

ترجمه: ..... ص : ۳۸۵

فرعون سخت برآشفت و گفت چگونه بدون دستور و اجازه من به او ايمان آورديد؟ همانا در اين كار مكرى انديشيده‌ايد كه مردم اين شهر را از شهر بيرون كنيد به زودى خواهيد دانست كه شما را چه كيفر دهم،

دست و پاى شما را (دست از يک طرف و پا از طرف ديگر) بريده همه را بدار خواهم آويخت،

گفتند ما از مرگ نمى‌ترسيم زيرا به سوى خداى خود باز مى‌گرديم،

كينه و انتقام تو بر ما به جرم آن است كه به آيات خدا و رسول او چون آمد، ايمان آورديم، بارخدايا ما را شكيبايى ده و به آيين اسلام بميران،

جمعى از سران قوم به فرعون گفتند: آيا موسى و قومش را واميگذارى تا در اين سرزمين فساد كنند و تو و خدايان ترا رها سازند فرعون گفت به زودى پسرانشان را مى‌كشيم و زنانشان را زنده مى‌گذاريم كه ما بر آنها غالب و مقتدريم.

موسى به قوم خود گفت: از خدا يارى خواهيد و صبر كنيد، كه زمين ملک خداست و به هر كس از بندگانش كه خواهد واگذارد و حسن عاقبت مخصوص پرهيزكاران است.

تفسير ..... ص : ۳۸۵

قالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هذا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ منظور از مدينه (مصر) است.

لِتُخْرِجُوا مِنْها أَهْلَها يعنى مالكين آن شهر كه تصرّف در آن شهر مى‌كنند، و آنها قبطى‌ها هستند. (فسوف تعلمون) به زودى

مى‌فهميد، كه اين سخن جهت تهديد آنان است.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۶

البتّه دست شما را از يك طرف و پا را از طرف ديگر قطع مى‌كنم.

ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ يعنى براى تعذيب و رسوايى شما، و براى اين كه عبرت غير شما باشد شما را بدار مى‌آويزم كه آن بيان تهديد و سخت‌گيرى نسبت به آنان است.

قالُوا براى اظهار عدم اعتنا به وعيد و تهديد فرعون گفتند: إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ براى ما بهتر است، پس تهديد تو، به كشتن ما براى ما مژده است نه تهديد چنانكه تو گمان بردى. و اين گفتار آنان: (كه تهديد تو ضررى به ما نمى‌رساند و ما به سوى پروردگارمان بازگشت مى‌كنيم) اشاره به همين معنى است.

يا اين كه مقصود اين است كه ما و شما آخر الامر به سوى پروردگارمان باز گشت مى‌كنيم پس هر كس بر حسب عملش مجازات مى‌شود. و در قول آنها:

وَ ما تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآياتِ رَبِّنا لَمَّا جاءَتْنا اشعار به همين معنى است يعنى ما و شما به خدا باز مى‌گرديم و حال آنكه انتقام شما از ما به علّت ايمان ما به پروردگار مى‌باشد. پس شما به ترسيدن سزاوارتر از ما هستيد، بنابراين تهديد متوجّه آنها مى‌شود و چون اظهار كردند كه از تهديد فرعون نمى‌ترسند. از عدم ثبات و صبرشان بر بريدن دست و پا و به دار آويختن بيمناك شدند پس به سوى خدا تضرّع و زارى كردند و از او استغاثه نمودند و گفتند:

رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً پروردگار ما بر ما صبر بزرگ فرو ريز اين كه گفتند: (أفرغ) اشاره به زيادى صبر مى‌باشد از باب تشبيه به آب زياد، و (صبرا) را به صورت نكره آوردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۷

وَ تَوَفَّنا مُسْلِمِينَ يعنى ما را در حال تسليم به پيامبرت و تسليم به قضا و قدر خود بميران. نقل شده است كه آنچه كه موسى به آنها وعده داده بود براى بعضى از آنها انجام گرفت، و براى بعضى ديگر (كه شايستگى نداشتند) ميسّر نشد.

وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ بعد از ظهور امر موسى و قوّت آن خواصّ و بزرگان دربار به فرعون گفتند:

أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ آيا موسى و قوم او را وامى‌گذارى تا در زمين فساد كنند؟

منظور از (ارض) زمين مصر است و منظورشان از فساد در زمين اين بود كه آنان خلق را تغيير داده، به مخالفت و ترك دين تو و بر ترك عبادت تو فرا مى‌خوانند.

وَ يَذَرَكَ و تا عبادت و سلطنت تو را ترك كنند.

وَ آلِهَتَكَ و بت‌هاى تو را كه عبادت مى‌كنى رها كنند، يا بت‌هايى را كه ساخته‌اى تا عبادت كنند و بدان وسيله به تو نزديكى جويند، رها مى‌كنند.

چنانكه گفته شده است فرعون براى آنها بت‌هايى ساخته بود تا آنها را عبادت كنند و به او تقرّب جويند.

و آلِهَتَكَ به صورت مصدر، به معنى (خدايى تو) نيز خوانده شده است.

قالَ در مقام جواب آنها گفت:

سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ به زودى پسران آنها را مى‌كشيم و زنان آنان را زنده مى‌گذاريم و بر آنها برترى و تسلّط داريم. اين سخن را گفت تا تسلّطش را اظهار كند و به قومش دلدارى دهد با اين كه او از

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۸

موسی می‌ترسید.

وقتی این خبر به موسی علیه السّلام و قومش رسید و بی تابی آنها را از تهدید فرعون دید.

قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ موسی از جهت دلداری و وعده به آنها گفت:

اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ با تضرّع و زاری و پناه بردن به سوی خدا، از او یاری جویید.

وَ اصْبِرُوا و به اذیّت‌های اندک فرعون صبر کنید.

إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ به دلیل این که زمین مال خداست.

يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ زمین را به هر کس از بندگانش که بخواهد می‌دهد نه به فرعون و قومش که هر چه بخواهند در آن انجام دهند، پس بخدا پناه ببرید و از او بخواهید و از او بترسید نه از غیر او.

وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ سر انجام نیک که عبارت از آخرت و دار کرامات است، برای کسانی است که از بی‌تابی در هنگام سختی‌ها بپرهیزند. این نوید یاد آوری آن چیزی است که به آنها وعده داده است از هلاک کردن قبطی‌ها و مسلّط نمودن سبطی‌ها (بنی اسرائیل) بر آنها در مصر در این دنیا و دادن بهشت در آخرت به آنها.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۳۴- ۱۲۹

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۲۹ تا ۱۳۳] ..... ص : ۳۸۸

اشاره

قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِينا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا قالَ عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۲۹) وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۱۳۰) فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قالُوا لَنا هذِهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۳۱) وَ قالُوا مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنا بِها فَما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۳۲) فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آياتٍ مُفَصَّلاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ (۱۳۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۸۹

ترجمه: ..... ص : ۳۸۹

قوم موسی گفتند که ما پیش از آمدن تو به رسالت و هم بعد از آن در هر دو زمان به رنج و شکنجه دشمن بوده‌ایم موسی گفت: امید است که خدا دشمن شما را هلاک سازد و شما را در زمین جانشین او کند و آنگاه در مقام امتحان بنگرد تا شما چه خواهید کرد.

فرعونیان را سخت به قحطی و تنگی معاش و نقص و آفت بر کشت و زرع مبتلا کردیم تا شاید متذکّر شوند،

پس آنگاه که نیکویی (پیش آمد خوش) به آنها می‌رسید به شایستگی خود نسبت می‌دادند و هر گاه بدی بر آنها می‌آمد، به موسی و همراهانش فال بد می‌زدند، آگاه باشند که فال بد آنها نزد خداست لیکن اکثر آنها بدین کار آگاه نیستند،

و فرعونیان به موسی گفتند اگر تو آیات و معجزه‌ای آورده‌ای که ما را بدان سحر کنی بدان که ما هرگز ایمان نخواهیم آورد

بر آنها طوفان و ملخ و شپشک و وزغ و خون (خون شدن آب) آن نشانه‌های آشکار قهر و غضب را فرستادیم، باز راه گردنکشی و تکبّر پیش گرفته قومی نابکار شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۰

تفسير ..... ص : ۳۹۰

قالُوا از باب بيتابى به وعده او، و تحقّق نيافتن آن، گفتند:

أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا ما خود را قبل از آمدن تو به آمدن تو دلدارى مى‌داديم.

وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا و بعد از آمدن تو به چه چيزى خود را دلدارى دهيم.

قالَ بعد از بى‌تابى آنها به وعده موسى، موسى گفت:

عَسى رَبُّكُمْ كلمه ترجّى (عسى به معنى اميد آنكه) آورد و صراحتا آنان را مورد خطاب قرار داد، پس از آنكه وعده قطعى را به صورت كنايه به آنها داده بود.

زيرا بيم آن مى‌رفت كه موسى را انكار و آيين او را رد كنند. و خواست به طور صريح آنها را دلدارى دهد.

أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ يعنى پيداست كه پروردگارتان دشمنان شما را هلاك گرداند و شما را جانشين آنان سازد. منظور از ارض زمين مصر است.

فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ پس بنگرد كه شما چگونه عمل مى‌كنيد.

چون لفظ (السنة) به سال قحطى اطلاق شده و در آن غلبه پيدا كرده است لذا (السّنين) به سالهاى قحطى تعبير شده است.

وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ آفت‌هاى ديگرى غير از قحطى.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۱

لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ شايد آنها يادآور شوند كه فراخى و وسعت به قدرت خداست نه به اختيار آنها پس ايمان به رسولان او بياورند و او را انكار نكنند.

زيرا قوّه خيال و جولان آن در خاطره‌ها مانع از قبول حقّ است، و هنگام سختى‌ها خيال ضعيف مى‌شود و از ياد آورى حقّ و قبول آن مانع نمى‌شود.

فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قالُوا لَنا هذِهِ وقتى خيرى برايشان پيش آمد مى‌گفتند از ناحيه ماست، اين سخن بيان غايت سفاهت و سستى انديشه آنهاست، چون به جاى پذيرش آنچه را كه غايت و نتيجه آن يادآورى و قبول حقّ است، سرباز زدن از حقّ و انكار آن را مطرح ساختند و بيان داشتند.

آوردن لفظ (اذا) و فعل ماضى و معرفه آوردن لفظ (حسنه) اشاره لطيفى به فراوانى و كثرت حسنه است به نحوى كه تحقّق و پيدايش آن از جهت كثرت دوران آن قابل انكار نيست به خلاف مقابل آن (سيّئه) كه از جهت ندرت و اندك بودن آن گويا كه مشكوك است و محقّق نشده است، و اگر فردى داراى آن گردد پس انگار كه امرى ناشناخته و غير معهود است، و لذا لفظ (إن) و فعل مستقبل آورد (إن تصبهم)، و لفظ (سيئه) را به صورت نكره آورده و گفت:

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ و اگر بدى به آنها برسد، پس مقصود از (حسنه) در اينجا چيزى است كه اهل حسّ آن را حسنه مى‌شمارند از قبيل سلامت و صحّت، و فراوانى وسعت مال، و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۲

مقصود از (سيّئه) مقابل حسنه است.

يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ مردم آنجا هرگاه اراده امر مهمّى را مى‌كردند به آسمان نگاه مى‌كردند هرگاه پرنده‌اى به استقبال آنها مى‌آمد به آن فال مى‌زدند اگر آن پرنده به طرف راست يا به چپ پرواز مى‌آورد تفأّل خوب يا بد مى‌زدند.

و بعضى نيز گفته‌اند: آنها به تندبادى كه از طرف شمال مى‌آمد فال بد مى‌زدند، و بادى كه از طرف راست مى‌آمد تبرّك

می‌کردند و اسم آن (الطّیره) و (الطّائر) است.

سپس لفظ تطیّر و مشتقّات آن در فال بد زدن غلبه پیدا کرد مانند لفظ تفأل که تیمّن و تبرّک و فال خوب زدن استعمال شد، سپس تطیّر استعمال شد در هر چیزی که به آن فال بد زده میشود، از آن پس رؤسای آنان موارد فال زدن و شگون و بدشگونی را پیش آوردند و آنها را علامت خیر و شرّ ذکر کردند.

افراد جاهل نیز آن خرافات را پذیرفته آن دو را از اسباب خیر و شرّ شمردند، و لذا در ردّ آنها فرمود:

أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ یعنی سبب خیر و شرّشان نزد خداست.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ یعنی اکثر آنها نمی‌دانند که سبب خیر و شرّ نزد خداست و این که فاعل خدای تعالی است، و برای خلق جز قبول، چیزی نیست، و آنچه را از فال خوب و بد که سبب خیر و شرّ می‌شمارند جز علامت، چیزی نیست اگر در واقع علامت باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۳

وَ قالُوا و از باب زیادی بی‌شرمی و وقاحت گفتند:

مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آیَةٍ لِتَسْحَرَنا بِها یعنی در ما تصرّف کنی و ما را از آنچه که بر آن هستیم تغییر دهی، با تصرّفاتی که از ما پنهان است.

فَما نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِینَ فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ یعنی آبی که دور آنها را احاطه کرده بود، و به طاعون تفسیر شده است.

وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ (جراد) ملخهای کوچکی است که بال ندارند یا مورچه کوچک است، یا حشره‌های کوچکی است که بال سرخ دارند یا حشره‌هایی است مانند شپش و تفسیر آن به شپش انسانها بعید است. زیرا شپش انسانها (قمل) با فاء الفعل مفتوح و عین الفعل مخفف است، چنانکه به این قرائت نیز خوانده شده است و بنابراین شپش انسان مقصود نیست.

وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ و همچنین غوکها و خون از دیگر نشانه‌های جدا از هم بود چون بین هر عذابی و عذاب دیگر یک سال فاصله می‌شد، و امتداد هر عذابی یک هفته بود.

فَاسْتَکْبَرُوا وَ کانُوا قَوْماً مُجْرِمِینَ ولی آنها تکبّر و غرور ورزیدند زیرا جماعتی مجرم و گناهکار بودند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۳۷- ۱۳۴

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۴ تا ۱۳۷] ..... ص : ۳۹۳

اشاره

وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَیْهِمُ الرِّجْزُ قالُوا یا مُوسَی ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ لَئِنْ کَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَکَ بَنِی إِسْرائِیلَ (۱۳۴) فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلی أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ یَنْکُثُونَ (۱۳۵) فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ فِی الْیَمِّ بِأَنَّهُمْ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ کانُوا عَنْها غافِلِینَ (۱۳۶) وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِینَ کانُوا یُسْتَضْعَفُونَ مَشارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغارِبَهَا الَّتِی بارَکْنا فِیها وَ تَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ الْحُسْنی عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ بِما صَبَرُوا وَ دَمَّرْنا ما کانَ یَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ ما کانُوا یَعْرِشُونَ (۱۳۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۴

ترجمه: ..... ص : ۳۹۴

چون بلا بر آنها واقع شد به موسی گفتند از خدا به عهدی که تراست بخواه تا این عذاب و بلا را از ما دور کند بر این پیمان اگر

رفع بلا كردى به تو ايمان مى‌آوريم و بنى اسرائيل را به همراهى و متابعت تو مى‌فرستيم،
چون بلا را از سر آنها رفع كرديم تا مدّتى كه تعهّد كردند ايمان آوردند مدّت كه به پايان رسيد باز عهد را شكستند،
ما هم از آنان انتقام كشيديم و آنها را در دريا غرق كرديم به كيفر آنكه آيات ما را تكذيب كردند و از آن غافل شدند و اعراض كردند،
و ما پس از زوال فرعون طايفه‌اى را كه فرعونيان خوار و زبون مى‌داشتند وارث مشرق و مغرب زمين با بركت گردانيديم و احسان خدا بر بنى اسرائيل به حدّ كمال رسيد به پاداش صبرى كه در مصائب كردند و فرعون و قومش را با آن صنايع و عمارات و كاخ با عظمت نابود كرديم و هلاك ساختيم.

تفسير ..... ص : ۳۹۴

وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ يعنى وقتى عذاب بر آنها واقع شد، عذاب عبارت از آياتى است كه ذكر شد. و كلام براى بيان
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۵
وقاحت و بى شرمى ديگرى براى آنها و عدم ثبات آنها بر پيمانشان مى‌باشد.
و ممكن است مقصود از عذاب و رجز، يخ و سرما باشد چنانكه اين خبر به امام رضا عليه السّلام نسبت داده شده است، و ذكر شده است كه قبل از آن چنين يخ و سرمايى را به ياد نداشته‌اند و نديده بودند.
قالُوا يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرائِيلَ فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ منظور از يَنْكُثُونَ شكستن عهد است زيرا وقتى عذاب را از آنها بر مى‌داشتيم عهد را مى‌شكستند، چنانكه عادت مردمى است كه مانند زنان خبيث عهد شكن مى‌باشند.
فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ فِي الْيَمِّ فاغرقناهم فى اليمّ از قبيل تفصيل بر اجمال است يعنى نوع انتقام را توضيح مى‌دهد يا با (انتقمنا) به معنى (ارنا) است (اراده كرديم كه آنان را در دريا غرق كنيم).
بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ كانُوا عَنْها غافِلِينَ يعنى غافل بودند از اين كه آنها آيات و نشانه‌هاى خداست و لذا آن آيات را تكذيب كردند.
پس (كانُوا عَنْها غافِلِينَ) بر (كذّبوا بآياتنا) عطف شده است يا علّت تكذيب را بيان كند كه غفلت آنها بوده است.
در خبر وارد شده است كه جادوگران وقتى به موسى سجده كردند و مردم به او ايمان آوردند هامان به فرعون گفت:
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۶
مردم به موسى عليه السّلام ايمان آوردند.
نگاه كن هر كس در دين او داخل شود او را حبس كن، پس فرعون از بنى اسرائيل هر كس را به موسى ايمان آورد حبس كرد.
موسى به سوى او آمد و به او گفت بنى اسرائيل را آزاد بگذار، و فرعون آنها را آزاد نكرد.
خداوند در آن سال طوفان را نازل كرد. خانه‌ها و مساكن آنها را خراب نمود تا جايى كه به صحرا رفتند و خيمه‌ها زدند.
فرعون به موسى گفت: دعا كن تا طوفان از ما باز ايستد تا من هم بنى اسرائيل و يارانت را آزاد كنم.
موسى از پروردگارش خواست و خداوند طوفان را از آنها دور كرد، فرعون قصد كرد كه بنى اسرائيل را آزاد سازد.
هامان گفت: اگر بنى اسرائيل را آزاد سازى موسى به تو غلبه خواهد كرد و ملك تو را زايل خواهد نمود، فرعون سخن او را پذيرفت و بنى اسرائيل را آزاد نكرد.
در سال دوّم خداوند ملخ را نازل نمود كه هر چيزى كه از گياه و درخت داشتند مى‌خوردند و خالى مى‌كردند تا جايى كه حتّى موها و پرها را ملخها مى‌خوردند و فرعون در اين مورد بى‌تابى نمود و گفت: اى موسى پروردگارت را بخوان تا ملخها را از ما باز

دارد و من هم بنی اسرائیل و یارانت را آزاد می‌کنم.

موسی دعا کرد و خداوند ملخ را از آنها منع کرد باز هم هامان نگذاشت بنی اسرائیل را آزاد کند.

سپس خداوند در سال سوّم شپشک (آفت گندم) را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۷

فرستاد که زراعتهای آنها را از بین برد و قحطی و گرسنگی شدیدی به آنها رسید باز هم فرعون سخن سابقش را مبنی بر آزاد کردن بنی اسرائیل تکرار کرد و آفت را نیز خداوند از آنها برداشت.

خداوند بعد از آن قورباغه‌ها را فرستاد که در طعام و شرابشان وارد می‌شدند، بعضی گفته‌اند: از عقب و گوش و بینی‌های آنها قورباغه بیرون می‌آمد، آنان بی‌تابی کردند و مانند گفتار اوّلشان سخن گفتند ولی وفا نکردند، خداوند هم رود نیل را تبدیل به خون کرد بدین گونه که قبطی آن را خون و اسرائیلی آن را آب می‌دید.

قبطی خون می‌آشامید و اسرائیلی آب، تا آنجا که قبطی به اسرائیلی می‌گفت: آب را در دهنت بگیر و به دهن من بریز وقتی که به دهن او می‌ریخت تبدیل به خون می‌شد.

قبطیان بی تابی کردند دوباره همان سخنان سابق را گفتند و حرف سابقشان را تکرار کردند ولی باز به عهدشان وفا ننمودند.

خداوند به آنها رجز که عبارت از برف و یخبندان است، فرستاد، عدّه‌ای مردند و دیگر مردم بیتابی کردند زیرا آن چنان سختی بدیشان رسیده بود که هرگز مانند آن را به یاد نداشتند.

پس خداوند این بلا را نیز از آنها برطرف نموده فرعون نیز بنی اسرائیل را آزاد ساخت، و آنها دور موسی جمع شدند، و موسی از مصر خارج شد، و کسانی که از دست فرعون فرار کرده

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۸

بودند به پیش موسی آمدند و نزد او اجتماع کردند، و این خبر به فرعون رسید و از هامان نظر خواهی کرد هامان گفت: من ترا از آزاد کردن بنی اسرائیل نهی کردم، حال همه دور موسی را گرفتند و نزد او جمع شدند.

فرعون بیتابی کرد و اشخاصی را به شهرها فرستاد و خود در طلب موسی خارج شد که بالاخره در دریا غرق گشت.

وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغارِبَهَا یعنی قومی را که مورد استضعاف قرار گرفته بودند وارث مشرق‌های کشور مصر و مغربهای آن، یا ملک مصر و شام قرار دادیم.

الَّتِي بارَكْنا فِيها که آنجا را به سبب زیادی نعمت‌ها از حبوبات و میوه‌ها و غیر آنها برکت دادیم.

وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنى عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ بِما صَبَرُوا کلمه (حسنی) به این است که وارث زمین شوند که خدای تعالی فرمود: (نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ) در تفسیر (کلمه) باید گفت: کلمه اختصاصی به حروف مرکّب که از تقاطع هوای تنفّسی با مخارج حروف حاصل می‌شود و برای معنایی از معانی وضع شده است ندارد، بلکه هر چیزی که دلالت بر غیر خودش از کلمات عینی بکند آن کلمه است.

و تحقیق مطلب این است که حقّ نسبی و مضاف همان مشیّت است که نفس رحمان و اضافه اشراقی اوست و نیز ربّ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۳۹۹

مضاف به اعتبار تعلّق آن به مخارج حقیقی که همان اعیان ثابته و ماهیّت‌های اعتباری است، به اعتبار وحدتش (کلمه) و باعتبار تعدّدش کلمات خداست زیرا که برای او فی نفسه وحدت حقیقی ظلّی ثابت است (یعنی هر چه غیر اوست سایه آن حقیقت واحد است) و به اعتبار ماهیّت، کثرت اعتباری دارد، (کثیر اعتبار می‌شود نه این که کثیر باشد).

و آنچه که از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است که (ما کلمه‌های تامّ هستیم) «۱» به همین اعتبار است.

نامیدن مشیّت به نفس رحمن به اعتبار تطابق عالم صغیر و کبیر است و آن (کلمه) به لحاظ خودش (کلمه تامّه) است و به اعتبار ظهورش بر غیر خودش به تمام بودن و یا عدم آن توصیف می‌شود، و ظهور (کلمه) به صورت تامّ به این است که به صورت ولایت و نبوّت و رسالت ظاهر شود، تمامیّت آن در این صورت نسبی است، و تمامیّت حقیقی آن اگر به صورت ولایت مطلق باشد صاحب آن ختم کننده ولایت می‌شود، و اگر به صورت نبوّت مطلق و رسالت مطلق باشد صاحب آن دوختم کننده نبوّت و رسالت می‌شود، چنانکه در مورد محمّد صلّی اللّه علیه و آله «۲» و علی علیه السّلام چنین است. «۳»

---

(۱) نحن کلمة التامّة تفسیر صافی ملا محسن فیض کاشانی قدس سره

(۲) منظور این است که نبوّت و رسالت در حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله در تمام شؤون آن به کمال رسیده است خاتم الانبیاء.

(۳) ولایت در تمام شؤون و مراتب آن در علی علیه السّلام به کمال رسیده است. بنابراین آن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۰

و تمامیّت نبوّت و رسالت به صورت تمامیّت اضافی (کلمة التّامة) به این است که با تمام شؤون خود ظاهر شود، از قبیل قبول احکام نبوّت و رسالت و محقّق شدن مواعید آن و ترتّب فواید آن و از جمله تمامیّت نبوّت موسی علیه السّلام ظهور نبوّت است به سبب اتمام وعده‌های آن و رفع موانع آن مانند منع کردن فرعون و قومش و توصیف کلمه به (حسنی) اشاره به این است که کلمات خداوند به اعتبار ذات خود کلمات یا داشتن صفت حسن و احسن متفاوت می‌شود، اگر چه همه آنها به اعتبار نسبت به خدای تعالی حسن است و به عدم حسن متّصف نمی‌شود.

اکنون که دریافتی، ربّ مضاف عبارت از ولایت است که به طور مطلق در علی علیه السّلام محقّق میشود، و این که رسالت‌ها و نبوّت‌ها و ولایت‌های جزئی عبارت از مراتب ولایت مطلقه و تنزّلات آن است، و این که نبوّت مطلقه و رسالت مطلقه نیز ظهور ولایت مطلق و تحت تربیت آن است معلومت می‌شود که تفسیر ربّ به علی علیه السّلام و (کلمه) به موسی علیه السّلام یا به رسالت و نبوّت او، جایز باشد.

وَ دَمَّرْنا ما کانَ یَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ ما کانُوا یَعْرِشُونَ بت‌ها و عبادتگاههای آنها و صنایع دقیق و آلات آن و بناهای بلند و زینت‌های آن قصرهای بلندی را که برافراشته بودند واژگون کردیم: (دمّرنا) عطف بر (تمّت) یا بر (صبروا) می‌باشد، چه، ویرانی و نابودی آن ساخته‌های فرعون ضروری تمامیت

حضرت خاتم الاولیاء می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۱

(کلمه) برای حضرت موسی علیه السّلام می‌شود و همان دلالت بر قدرت رسالت او و عبرت برای سالکین راه آخرت می‌باشد.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۴۲- ۱۳۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۳۸ تا ۱۴۲] ..... ص : ۴۰۱

اشاره

وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلی قَوْمٍ یَعْکُفُونَ عَلی أَصْنامٍ لَهُمْ قالُوا یا مُوسَی اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ قالَ إِنَّکُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

(۱۳۸) إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِيهِ وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۹) قالَ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلهاً وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعالَمِينَ (۱۴۰) وَ إِذْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ يُقَتِّلُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱۴۱) وَ واعَدْنا مُوسى ثَلاثِينَ لَيْلَةً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ قالَ مُوسى لِأَخِيهِ هارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۱۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۱

و بنى اسرائيل را از دريا به ساحل سلامت رسانديم پس به قومى برخوردند كه در پرستش بتهاى خود گرد آمده بودند پس به آيين بت‌پرستى متمايل شدند و گفتند اى موسى براى ما خدايى مثل خدايانى كه اين بت پرستان راست، مقرّر كن. موسى در جواب گفت شما مردمى سخت نادان هستيد،

خدايانى كه اين جماعت بت پرستان راست، فانى و عقايد و آيين آنها باطل است.

موسى گفت آيا غير خدا را به خدايى مى‌طلبيد؟ در صورتى كه خداست كه شما را بر عالميان برترى و فضيلت بخشيد،

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۲

ياد آوريد هنگامى را كه فرعونيان شما را سخت در عذاب و شكنجه مى‌داشتند، پسرانتان را كشته، زنانتان را زنده نگهداشته به اسارت و خدمتكارى مى‌گماشتند و اين كار شما را از جانب خدا آزمايش و تنبيه بزرگى بود،

و با موسى سى شب قرار و وعده نهاديم چون پايان يافت ده شب ديگر بر آن افزوديم تا آنكه زمان وعده به چهل شب تكميل شد موسى به برادر خود هارون گفت: تو اكنون جانشين من و پيشواى قوم باش و راه صلاح پيش گير و پيرو تباهكاران مباش.

تفسير ..... ص : ۴۰۲

وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ بعد از هلاك شدن فرعون بنى اسرائيل را از دريا به ساحل سلامت رسانديم و براى به دست آوردن سرزمينى كه خداوند به آنها وعده داده بود، با قوم عمالقه به جنگ پرداختند.

فَأَتَوْا عَلى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلى أَصْنامٍ لَهُمْ با قومى كه بر عبادت بتها روى مى‌آوردند، برخورد كردند.

قالُوا يا مُوسَى اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ گفتند اى موسى براى ما نيز الهه‌اى قرار بده چنانكه آنان دارند اين سخن بيان سفاهت رأى آنهاست و اين كه آنها هر وقت از دست فرعون و قومش راحت مى‌شدند انقياد و تسليم را ترك مى‌كردند، و به جهت نهايت حماقت و نادانى، خود سرى و خود رأيى از خود نشان مى‌دادند.

قالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ اوّلا آنها را بر استبدادشان كه

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۳

ناشى از جهل آنهاست ذمّ نمود، سپس فساد عمل قوم و بطلان آن را بيان كرد، پس فرمود:

إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِيهِ يعنى احوال و اخلاق و عقايدى كه اينان در آن هستند از چيزى كه شايسته است به آن متّصل باشند شكسته و بريده است مانند نبوّت و ولايت كه متّصل به آخرت و باقى است.

وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ عمل آنان فاسد و بى‌اثر است و فايده‌اى كه بر آن مترتّب باشد وجود ندارد.

قالَ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلهاً موسى گفت: آيا غير از خدا براى شما معبودى بخواهم؟ لفظ (قال) را تكرار كرد تا اهميّت ما بعدش را برساند، زيرا كه مقصود اصلى موسى عليه السّلام از بيان اين عبارت (اللّه) است و غير آن مقدّمه مطلب است، و اين كه موسى عليه

السّلام طلب غیر خدا را از طرف آنان به عنوان اله انکار می‌کند کنایه از این است که در اینجا طلب کردن اله به عنوان اللّه مطلوب است.

وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعالَمِينَ در حالی که اوست که شما را در زمان خودتان بر جهانیان برتری داد، به این که رسولان را از شما مبعوث نمود و شما را از دشمنانتان رهایی بخشید، و شما را مطیع رسولان نمود.

وَ إِذْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ عطف است بر قول خدا:

(أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلهاً) به تقدیر (اذکروا) یعنی موسی گفت: بیاد آورید هنگامی را که شما را نجات دادیم، و نسبت دادن نجات را به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۴

خودش با خدا برای این است که خداوند سبب نجات است.

یا این که عطف است بر (اورثنا) به تقدیر (قلنا اذکروا) یعنی گفتیم که بیاد آورید وقتی را که شما را نجات دادیم که در صورت خطاب از جانب خدا با آنهاست تا به آنها نعمت بزرگی را یاد آوری کند و آن رهایی از شدّت عذاب آل فرعون است.

يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ شما را به زحمت انداخته و شکنجه می‌دادند و عذاب سختی را تحمیل می‌کردند. این جمله مستانف است که جواب سؤال مقدّر باشد و یا حال است.

يُقَتِّلُونَ أَبْناءَكُمْ پسرانتان را می‌کشند، بدل از جمله اوّل است بدل تفصیل از اجمال یا مستأنف است، یا حال مترادف است (شکنجه سخت مترادف با کشتن فرزندان است) یا حال متداخل (کشتن فرزندان جزئی از شکنجه شدید می‌باشد).

وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ و زنان و دخترانتان را زنده نگه می‌داشتند و برای برده گرفتن دخترانتان سبقت می‌جستند، یا این که حیای زنانتان را تفتیش می‌کردند یعنی فرج‌های آنان را جهت جستجوی عیب مانند کنیزان تفتیش می‌کردند، یا این که به دنبال حمل می‌گشتند، چنانکه تفصیل آن در اوّل سوره بقره گذشت.

وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ و در آن، آزمایش و محنتی شدید برای شما بود که از جانب پروردگارتان به دست دشمنانتان انجام می‌شد. تفسیر کردن بلا به نعمت و قرار دادن نجات بر آن آزمایش بعید به نظر می‌رسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۵

وَ واعَدْنا مُوسى ثَلاثِينَ لَيْلَةً و به موسی سی شب وعده دادیم. نقل شده است که آن ماه ذیقعده بوده است.

و جهت وعده برای دادن کتابی بود که در آن بیان هر چیز وجود داشت.

وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ یعنی ده روز از ذی الحجّه به آن افزوده شد تا چهل روز تمام شود، گفته شده که آن به دلیل مسواک زدن موسی علیه السّلام بود که آخر روز سی‌ام قبل از افطار مسواک زد (در صورتی که بعد از افطار می‌بایست مسواک زند).

فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً پس میقات (محل و وقت ملاقات) پروردگارش جهت اعطاء کتاب در چهل شب کامل شد. وَ قالَ مُوسى لِأَخِيهِ هارُونَ موسی هنگامی که از بین قومش برای میقات خارج شد به برادرش هارون گفت:

اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ در میان قوم من جانشین من شو و اصلاح پیشه کن و از راه و روش مفسدان پیروی نکن.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۴۶- ۱۴۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۳ تا ۱۴۵] ..... ص : ۴۰۵

اشاره

وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قالَ لَنْ تَرانِي وَ لكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكانَهُ فَسَوْفَ تَرانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسى صَعِقاً فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (۱۴۳) قالَ يا مُوسى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسالاتِي وَ بِكَلامِي فَخُذْ ما آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴) وَ كَتَبْنا لَهُ فِي الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْها بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها سَأُرِيكُمْ دارَ الْفاسِقِينَ (۱۴۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۶

ترجمه: ..... ص : ۴۰۶

و چون موسى (با هفتاد نفر از بزرگان قومش كه انتخاب شده بودند وقت معينّ) به وعده گاه آمد و خدا با وى سخن گفت، موسى عرض كرد خدايا، خودت را به من آشكارا بنما كه ترا مشاهده كنم. خدا در پاسخ فرمود كه مرا هرگز نخواهى ديد و ليكن در كوه بنگر اگر كوه (بدان صلابت هنگام تجلّى نور من) به جاى خود برقرار تواند ماند تو نيز مرا خواهى ديد پس آنگاه نور خدا بر كوه تابش كرد كوه را مندك و متلاشى ساخت. موسى بيهوش افتاد سپس كه به هوش آمد، عرض كرد خدايا تو از رؤيت و حسّ جسمانى منزّه و برترى و من به درگاه تو توبه كردم و از قوم خود اوّل كسى باشم كه به تو ايمان آوردم،

خدا فرمود: اى موسى من ترا براى اين كه پيغامهاى مرا به خلق برسانى برگزيدم و به كلام و هم صحبتى خويش انتخاب كردم پس آنچه را به تو فرستادم كاملا فراگير و سپاس خدا را به جاى آر،

و در الواح (ده فرمان) از هر موضوع براى نصايح و اندرز و هم تحقيق هر چيز به موسى نوشتيم و دستور داديم كه حقايق و احكام آن را به قوّت عقل و ايمان فراگير، و قوم را دستور ده كه نيكوترين مطالب آن را اخذ كنند كه پستى مقام و منزلت فاسقان را به زودى به شما نشان خواهم داد.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۷

تفسير ..... ص : ۴۰۷

وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ التفات از تكلّم به غيبت است و اشاره به اين است كه تكلّم از مقام ظهورش صادر شده است، كه آن ولايت مطلق است كه به على عليه السّلام محقّق شده است، چنانكه على عليه السّلام در شب معراج با حضرت محمّد صلى اللّه عليه و آله متكلّم بود.

و هنگامى كه موسى كلام خداى تعالى را شنيد شوقش شديد شد و حرارت طلب او شعله كشيد، و نتوانست خود را نگهدارد، پس چيزى را كه قابل شهود و رؤيت نبود خواستار شد. با اين كه موسى هنوز در محدودّيت و غيبت بود و هنوز انانيّت بر او باقى بود، و شأن محدود اين نيست كه بتواند مطلق را درك كند و آن را ببيند.

زيرا كه از شرايط رؤيت و ادراك اين است كه رائى (بيننده) از سنخ مرئى (ديده شده) باشد يا مرئى از سنخ رائى باشد و گر نه رؤيت واقع نمى‌شود و مشاهده حاصل نمى‌گردد.

آيا نمى‌بينى كه نفس در مشاهده اجسام احتياج به آلت جسمانى و نيروى جرمى دارد؟! و آن قوّه جسمانى محتاج به اين است كه صورت از مادّه تجريد شود، چون نفس داراى نوعى از تجرّد است.

چون موسى نتوانست خود را نگهدارد گفت:

قالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قالَ لَنْ تَرانِي پروردگارا خود را به من بنما تا ببينمت، خدا گفت: هرگز تو مرا نتوانى ديد، زيرا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۸

که تو نمی‌توانی از حدودت خارج شوی، و اگر با حدودت مرا مشاهده کنی فانی خواهی شد، پس تو نمی‌توانی مطلق را ببینی.

وَ لکِنِ انْظُرْ إِلَی الْجَبَلِ و لکن به کوه نگاه کن به کوه سنگ یا به کوه انانیّت.

فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَکانَهُ اگر کوه به جهت تجلّی نوری از انوار مطلق در جای خود مستقرّ شد و ماند آن وقت، فَسَوْفَ تَرانِی تو با این کوه انیّت و بشریّت مرا خواهی دید.

فَلَمَّا تَجَلَّی رَبُّهُ وقتی که پروردگارش تجلّی کرد. منظور از ربّ مطلق مضاف «۱» است نه مطلق مطلق.

لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَکًّا خداوند یا ربّ یا تجلّی ربّ بر کوه تابید و آن را متلاشی کرد.

وَ خَرَّ مُوسی صَعِقاً و موسی علیه السّلام از خود بی خود گشت و بیهوش افتاد.

فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَکَ پس چون به هوش آمد گفت خدایا تو از آنچه که حقّ من نیست، و درخواست کردم منزّه هستی.

تُبْتُ إِلَیْکَ از سؤال خود توبه کردم.

---

(۱). ربّ مطلق مطلق آن جنبه غیبی ربوبیت است که هیچگونه تعیّنی و تجلّی و ظهوری ندارد امّا ربّ مطلق مضاف به جهت ظهوری ربّ مطلق اطلاق می‌گردد که آنرا مقام تجلّی نامند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۰۹

وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِینَ من نخستین کسی می‌باشم که ایمان آوردم که تو برای مثل من دیده نمی‌شوی.

بدان که، ادراک حقیقی است تشکیک‌پذیر دارای مراتب متفاوت در شدّت و ضعف، و هر مرتبه‌ای از مراتبش دارای اسم خاصّ و شرایط مخصوص است، تا آن مرتبه حاصل شود.

مثلا (ادراک زید) که یک تصوّر جزئی است شامل مراتبی است، مرتبه اوّل ادراک با چشم است که رؤیت نامیده می‌شود، و مرتبه دیگر آن ادراک با خیال است که تخیّل نامیده می‌شود و مرتبه دیگر آن ادراک با چشم مثالی در خواب است که رؤیا نام دارد و مرتبه دیگر ادراک آن با چشم مثالی است به سبب کشف صوری در عالم مثال که کشف صوری و شهود نامیده می‌شود.

و همه این مراتب ادراک انسانی شخص است به نحوی که کسی نمی‌تواند بگوید که در یکی از این مراتب شخص زید درک نشده است و فرق و برتری بین این ادراکات بدیهی و وجدانی است.

زیرا که ادراک خیال از ضعیف‌ترین انواع ادراک است، و قوی‌ترین آن ادراک به رؤیت و ادراک به شهود با چشم مثالی است و چنانکه ادراک با چشم رؤیت نامیده می‌شود، همچنین ادراک کشفی نیز رؤیت نامیده می‌شود، چنانکه واضح است.

این کلام در تصوّرات و ادراکات جزئی بود و همچنین است مطلب در تصدیقات و ادراکات کلّی.

زیرا حکم به این که امیر در شهر است گاهی به صورت

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۰

توهّم درک می‌شود و گاهی به صورت شکّ و ظنّ و گاهی به صورت علم عادّی و معمولی، و تقلیدی، و یقینی برهانی، و یقینی شهودی، و فرق و وجود برتری بین آنها مخفی نیست، و قوی‌ترین و تمام‌ترین و شدیدترین آن، عبارت از علم شهودی است که آن را در آن تصدیق شخصی به اعتباری رؤیت می‌نامند، چنانکه علم و شهود و عیان و تصدیق به اعتبارات دیگر نامیده می‌شود و از اینجا دانسته می‌شود که رؤیت بصیرتی اختصاصی به رؤیت با چشم ندارد، و رؤیت با چشم مشروط به این است که بیننده در مقابل مرئی قرار گیرد یا در حکم مقابل هم باشند، مانند دیدن در آینه و آب و به توسط هر جسم شفافی، مشروط بر این که بیش از حدّ نزدیک و یا دور نباشد و آفت در چشم وجود نداشته باشد.

و مهمّ در رؤیت عبارت از توجّه نفس به آلت و وسیله دیدن و فعل آن است، زیرا که ادراک بصری صنعت نفس است و لکن در مقام نازله آن قوّه باصره وسیله بینایی است.

و ادراک بصری و رؤیت حقیقی در قوّه مخیّله، مانند درک در عالم مثال است مانند: رؤیت مکاشفین و خواب بینندگان که خوابهای صادق می‌بینند، و همچنین حمل بر ادراک عین خیال در عالم خیال می‌شود مانند رؤیت کسانی که دچار مرض سرسام «۱»

---

(۱) سرسام ورم سر یا دماغ، التهاب سر و غشاء آن که با تشنج و پریشان حواسی و هذیان (شبیه دیوانگی) همراه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۱

و برسام «۱» شده‌اند و کسانی که در خواب رؤیاهای دروغ می‌بینند.

محقّقا هیچ یک از این افراد و یا کسانی که بر عالم آنها و کیفیّت ادراکشان مطّلع شده‌اند شک نمی‌کنند که مدرکات آن افراد چیزهایی است که حقیقتا قابل رؤیت است و سلب رؤیت از آنها صحیح نیست.

پس رؤیت در مدرکات جزئی قابل اندازه گیری، عبارت از قوّه ادراک و شدّت آن است به نحوی که ادراکی قوی‌تر و تمام‌تر از آن تصوّر نمی‌شود خواه به وسیله آلت مخصوص باشد، و خواه آنچه که درک شده همراه مادّه باشد یا همراه مادّه نباشد.

پس اطلاق آن بر اندازه‌های مجرّد از مادّه هم صحیح است همانطور که اطلاق آن بر اندازه‌های مادّی صحیح است و اختصاصی به امور مادّی ندارد و این تفاضل و برتری و فرق در مدرکات عقلی مجرّد از مادّه و اندازه، نیز جریان دارد، زیرا که گاهی وجود عقول کلّی و ملائکه مقرّبین به توهّم می‌آید، سپس این توهّم اشتداد پیدا می‌کند و به شکّ تبدیل می‌شود، سپس ظنّ، سپس علم عادی و تقلیدی، و سپس علم یقینی و برهانی می‌شود.

پس آنگاه که این علم اشتداد پیدا کند به نحوی که شخص عالم را از مادّه و پرده‌های آن رها ساخته و آن را در عالم بالا برده

---

(۱) برسام: سینه درد، ورم سینه، التهاب پرده بین کبد و قلب در عربی ذات الجنب یا برسام (به کهرباء) می‌گویند. (فرهنگ عمید)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۲

و به مجرّدات برساند تا جایی که آن مجرّدات را ببیند و ملحق به آنها شود در این صورت ادراک او شدیدترین ادراکی است که تصوّر می‌توان کرد و علم او عیان می‌گردد.

و اگر خواستی اسم این علم عیانی را رؤیت بگذار، چون مانعی از اطلاق رؤیت به این معنی بر آن نیست، بلکه حقیقت رؤیت همان است و آن عبارت است از انکشاف تامّی که فوق آن انکشافی تصوّر نشود.

و ادراک اینجا تمام‌تر و قوی‌تر از انکشاف با آلت چشم است، و دانستی که تنها آلت چشم مدخلیّتی در صدق رؤیت ندارد، و همچنین است مطلب در حقّ اوّل که بزرگ است شأن او و صفات او.

پس بدان که آنچه که معلوم و مدرک (قابل درک) است در هر عالمی که باشد باید درک کننده آن معلوم یا ذات مدرک (درک کننده) باشد یا آلات و اعضاء و وسایل، و باید واسطه‌های درکش از سنخ آن عالم باشد، چون یک نوع اتّصال یا اتّحاد بین درک کننده و درک شونده لازم است چنانکه در حکمت و فلسفه اولی مقرّر گشته است.

آیا نمی‌بینی که مدرکات مادّی که از عالم ماده‌اند درک نمی‌شوند جز با آلات مادّی مانند حواس پنجگانه ظاهری، و مدرکات خیالی و مثالی که از سنخ عالم مثال‌اند درک نمی‌شوند مگر با حواسّ باطنی که بالاتر از عالم مادّه است و معقولات که بالاتر از هر دو عالم است درک نمی‌شوند مگر با

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۳

قوّه‌ای که از سنخ عالم مادّه و عالم مثال نیست.

پس هرگاه ادراک عقول اراده شود، باید مدرک (درک شونده) از دو عالم مادّه و خیال فراتر رود و عقل، مجرّد از مادّه و رها از اندازه گیری گردد یا این که عقول از عالم عقلی خود تنزّل یافته و به صورت‌های قابل سنجش متمثّل شود تا با مدارک (حواس) مثالی درک شوند.

چنانکه در مورد نزول ملائکه بر انبیا علیه السّلام همین طور است.

پس مادام که مرتبه پایین بالا نرود یا مرتبه بالا تنزّل پیدا نکند ادراک دانی نسبت به عالی ممکن نخواهد بود، و اگر دانی و مرتبه پایین در همان مرتبه، با زبان حال یا قال بخواهد عالی را در مرتبه بالا ببیند جواب او سرزنش بر این درخواست و منع از درخواست او و نهی کردن از آرزوی اوست، زیرا چیزی را می‌خواهد و سؤال می‌کند که حقّ سؤال آن را ندارد.

سپس بدان که انسان از اوّل استقرارش در رحم، جماد بالفعل است، و دارای قوّه انسانیّهٔ است، و چون در آن هنگام ضعیف است و قابلیت قبول اثر عقل را ندارد خدای تعالی نفس مادر را واسطه فیضان نور عقل بر او قرار داده است، تا وقتی که کامل گردد به نحوی که آماده قبول فیض عقل بلا واسطه بشود، که آن وقت متولّد می‌شود و به دنیا می‌آید و در این هنگام از اثر عقل چیزی جز فعلیّت حواس ظاهری حیوانی را دارا نمی‌باشد.

پس تدریجا به سبب فیض عقل رو به کمال می‌گذارد تا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۴

این که تابش ضعیفی از اشراق عقل در او محقّق می‌شود و بدیهیّات اوّلیّه کلّی را که باید عقل، آنها را درک کند درک می‌کند، و آن تابش قوی می‌شود تا جایی که اکتساب کلّیّات برای او ممکن می‌گردد، و تدریجا پیش می‌رود تا مکتسبات خود را می‌بیند و به تدریج تا آنجا می‌رود که با آن مکتسبات خود متحقّق می‌شود، و عالم به علمی می‌شود که به جهان عینی شباهت دارد (عین الیقین)، بلکه خود عالم به غیب می‌شود که محیط به جهان عینی و مادّی است (حقّ الیقین).

در این هنگام از قیودش رها و از حجاب‌ها و حدودش خارج می‌گردد، و دارای استعداد شهود حقّ اوّل می‌شود و لکن اشتداد و ترقّی او تا زمان بلوغ است که آن، زمان استبداد به رای و استقلال در اختیار است.

به عبارت دیگر تا زمانی که ادراک خیر و شرّ اخروی او ممکن باشد می‌تواند با اسباب الهی که بنده در آن دخالت و اختیاری ندارد بر راه راست حرکت کند، و لذا گفته شده است، با خدا باش همانطور که در فطرت بوده‌ای تا خدا با تو باشد همانطور که بوده است.

و آنگاه که به مقام بلوغ رسید خداوند او را به اختیار خودش وامی‌گذارد و او را بر خیر و شرّش آگاه می‌کند که آن آگاهاندن به زبان جانشینان ظاهری و باطنی‌اش می‌باشد، و او را بر اختیار خیر یاری می‌رساند و در اختیار شرّ، خوارش می‌کند.

پس اگر توفیق یار او شد و جذبه‌ای از جذبات رحمان را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۵

درک کرد که آن بهتر از عبادت ثقلین است از رنج سلوک راحت می‌شود، و قلم از او برداشته می‌شود و از شیعیانی می‌شود که قلم از آنها برداشته شده است.

و اگر خدا او را به سبب اختیار شقاوت به خودش واگذار کرد ملحق به شیاطین می‌شود و اگر خدا او را برای سلوک الی اللّه با اختیار کردن خیر و پرهیز از شرّ توفیق داد یا این است که با قدم خودش به سوی خدا راه می‌پیماید و خود را در این راه خسته می‌کند به عبارت دیگر: یا این است که خدا را عبادت می‌کند با بقای حکم نفس بر او و در قیود انانیّتش، که تقرّب او در این هنگام قرب نوافل (تقرّب جویی از طریق انجام دادن مستحبّات) نامیده می‌شود، و چنین شخصی اگر چه در سلوک و عبادت خود را

خسته کند و نهایت کوشش را به کار بندد دارای شأنیّت مواصله و مشاهده نمی‌شود، و برای او جز دوری و جدایی چیزی حاصل نمی گردد.

یا این که سالک الی اللّه است و خدا را عبادت می کند بدون این که حکم نفس و اثرش بر آن باقی بماند که تقرّب و نزدیکی او قرب فرائض (تقرّب خدا از طریق انجام دادن واجبات) نامیده می‌شود، و این از آن جهت که از حدود نفس و قیودش خارج شده و حجاب انّیّت را از خودش برداشته است دارای شأن مواصله و مشاهده است، بلکه او شاهد و مشهود در هر شاهد و مشهودی است، و بصیر و مبصر، و سمیع و مسموع است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۶

اوّلی اگر چه از رنج سلوک راحت شده، و به لذّت شهود بهره‌مند گشته و عاشق و شیدای محبوب شده ولی در عین حال دارای کمال مقام جمع نیست و نتواند به یاران و لشگریان، جمال نماید. (تسلّط و چیرگی بر عالم خارج از خود ندارد) و دوّمی اگر چه دارای جمعیّت و گستردگی و تجمّل است ولی لذّت مشاهده و سرور کامل برای او نیست.

پس این دو قسم هر کدام به وجهی ناقص هستند.

و سوّمی دارای کمال اتمّ (تمام) و سرور ابهی و جمال اجمل است، چون او کمال شهود و تجمّل به یاران و لشگریان را جمع کرده است، و خلافت کبری و ریاست عظمی، مخصوص اوست. وقتی که این مطلب را دانستی پس این آیه:

(وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قالَ لَنْ تَرانِي) «۱» را با قول خدا (سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بارَكْنا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) «۲» مقایسه کن تا مقام محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در عبادت و سلوک و مقام موسی را بشناسی و بدانی که موسی علیه السّلام با قدم نفسش سلوک الی اللّه نمود نه به سبب پروردگارش و لذا مستحقّ جواب (لن ترانی) شد ولی محمّد صلّی اللّه علیه و آله با قدرت پروردگارش سیر کرد نه با سیر نفسش و این که محمّد صلّی اللّه علیه و آله شنوای هر مسموع است در مرتبه خودش و بینای هر چیز مرئی است تا چه رسد به نعمت مشاهده پروردگارش و دیدن آیات

---

(۱) اعراف آیه ۱۴۲.

(۲) اسراء (۱۷)، آیه ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۷

بزرگ او و همچنان که از آخر آیه ظاهر می‌شود، چون ظاهرش این است که ضمیر (انّه هو السّمیع) با ضمیر (لنریه) مطابقت دارد.

و چون در فهم عامّه مقصود از رؤیت، دیدن با چشم است و آن در حقّ خدای تعالی ممتنع است، و از طریقی حقیقت رؤیت در حق خدای تعالی ممنوع نیست لذا اخبار در نفی رؤیت از خدای تعالی و اثبات آن آمده است.

و با این تحقیقی که ما کردیم جمع بین اخبار متخالف در باب رؤیت خدای تعالی و عدم آن و در تفسیر این آیه ممکن می گردد، و هر کس بخواهد به آن اخبار اطّلاع پیدا کند به کافی و صافی مراجعه کند.

قالَ پس از آنکه کوه انّیّت او نابود شد و از انانیّتش مرد، خداوند او را با حیات دیگری غیر از حیات اوّل زنده گردانید و مستحقّ اعطای کتاب نبوّت گردید، خدای تعالی به او فرمود:

یا مُوسى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسالاتِي یعنی تو را به آنچه که رسالت من به آن محقّق می‌شود برگزیدم و لذا (رسالات) را جمع آورد، و آن اسفار تورات و یا احکام تورات است. وَ بِكَلامِي یعنی به جهت شرافت همکلام بودن تو با من.

فَخُذْ ما آتَيْتُكَ پس بگیر آنچه را که من به تو دادم از تورات یا احکام رسالت و کلمه اخذ در اینجا به صورت مطلق آمده است، و

در جمله بعدی، و در داستان یحیی، و در داستان

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۸

بالا، نگهداشتن کوه بر روی بنی اسرائیل با لفظ (بقوّة) آن را مقیّد کرد تا اشاره به این باشد که در اینجا احتیاجی به آن قید نیست، زیرا خود گیرنده (موسی علیه السّلام) در اینجا قوی است و مأخوذ (کوه) احتیاج به قوّت ندارد و یا ممکن است اشاره به این باشد که در داستان یحیی و داستان بنی اسرائیل مأخوذ (آنچه که خداوند فرستاده است، از قبیل وحی، نوح، معجزه و ...) قوی است و گیرنده ضعیف است.

وَ کُنْ مِنَ الشَّاکِرِینَ و از شاکران باش بر این که به اهلش بدهی و از غیر اهلش منع کنی و روایت شده که سؤال رؤیت روز عرفه و اعطای تورات در روز نحر (قربانی شتر) بوده است.

وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ مَوْعِظَةً و برای او در الواح نصایحی از هر چیزی نوشتیم، چون در هر چیزی جهت پند و اندرزی برای امر خیر است، چنانکه در آن جهت کثرت و حجاب از خیر نیز می‌باشد یعنی از هر چیزی جهت وعظ در الواح تورات یا در الواح نفس نبوی او ثبت کردیم.

وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْءٍ عطف است بر مجموع (مِنْ کُلِّ شَیْءٍ مَوْعِظَةً) نه بر (موعظة) فقط یا این که عطف است بر (موعظة) و معنی آن است: که ما در الواح برای او از هر چیزی به تفصیل نوشتیم، زیرا که شخص بینا و بصیری که از عالم طبع بلکه از عالم مثال فراتر رفته هر چیزی را در هر چیزی می‌بیند.

زیرا همه چیز در آن عالم به صورت منعکس دیده

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۱۹

می‌شود به این معنی که هر چیزی در هر چیزی نقش بسته و دیده می‌شود، بلکه می گوییم:

ظاهر آیه این است که (تفصیلا) معطوف بر (موعظة) است، و قیودی متقدّم بر معطوف علیه به حکم عطف در معطوف معتبر است بر اساس همین مطلب است که در بین صوفیان مشهور شده است که می گویند: هر چیزی در هر چیز دیگری نهفته است.

فَخُذْها بِقُوَّةٍ یعنی در حالی که می گویند الواحی را که در آن موعظه و تفصیل هر چیزی است بگیر، یا موعظه و تفصیل هر چیزی را، یا مجموع الواح و موعظه و تفصیل را بگیر چون طبق آنچه که در فوق ذکر شد گرفتن هر چیز اعمّ از موعظه، وحی و ... مستلزم اخذ و پذیرش بسیاری از مکنونات آن می‌شود لذا لفظ (بقوّة) را برای توانایی بیشتر او در گرفتن مأخوذات اضافه کرد.

وَ أْمُرْ قَوْمَکَ یَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها و قومت را امر کن به گرفتن الواح و موعظه یا به گرفتن بهترین آنها، یا به گرفتن هر امری که باشد.

در این عبارت متعلّق به امر و جزم چیزی که به گرفتن آن امر قطعی شده است، حذف و باعث ابهام شده است، جواب این است که فرمان موسی علیه السّلام به هر امری موجب می‌شود که قوم او بهترین آن را برگزینند، گویی که به سبب امر موسی و توجّه او به سوی آنان یک نوع تاثیری در آنها می گذارد که چشم بصیرت آنها باز می‌شود به نحوی که بین احسن و غیر احسن فرق

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۰

می گذارند، و فطرت هر انسانی بر این است که اگر بهتر را بشناسد آن را بگیرد.

نظایر این معنی در قول خدای تعالی به پیامبر ما صلّی اللّه علیه و آله است که می‌فرماید: قُلْ لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغْفِرُوا لِلَّذِینَ لا یَرْجُونَ أَیَّامَ اللَّهِ «۱»، و قول خدای تعالی: قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ «۲» دلالت بر قوّت نفس نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله نسبت به موسی علیه السّلام است زیرا چنین به ذهن می‌رسد که چه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با مؤمنین امر یا نهی نماید و چه حکایت و داستان گوید، طوری در آنان اثر می کند که سبب افعال نیکویی می‌شود که بعد از آن ذکر شده است. به خلاف موسی علیه السّلام که فقط امر او اثر می کند.

و چون قوم از جهت ضیق قلب و عدم وسعت نظر جامع همه مراتب نیستند، بلکه هر کس از آنان که در مرتبه‌ای باشد حکم مرتبه عالی و دانی در حقّ او جاری نمی‌شود، و خوب و خوبتر در حق او حکم همان مرتبه است و حکم مرتبه بالاتر یا پایین‌تر در حقّ او قبیح است.

لذا خداوند به موسی علیه السّلام امر نمود که به قومش امر کند که بهترین موعظه و بهترین الواح را بگیرند به اعتبار احکامی که در آن موجود است که همه آنها موعظه خدای تعالی است.

زیرا که احکام آن الواح مانند قرآن متکثّر و مرتّب است بر

---

(۱) جاثیه (۴۵)، آیه ۱۴: به کسانی که ایمان آورده‌اند بگو که از خطای کسانی که به روزهای موعود خدا باور و اعتقادی ندارند درگذرند.

(۲) نور (۲۴)، آیه ۳۰: به مردان مؤمن بگو که چشمان خود را از حرام نگاه دارند. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۱

حسب تکثّر مراتب، مانند انتقام و کظم غیظ و عفو از بد کننده، و احسان به او، که این احکام چهارگانه در قرآن ذکر شده است ولی آن بر حسب مراتب انسان مترتّب و مختلف است و بهترین آن بر حسب اختلاف اشخاص در مراتب عبودیّت مختلف میشود زیرا آن که در جهنّم نفس واقع است از بد کننده با انتقام تنها به صورت مقابله به مثل راضی نمیشود، بلکه به چند برابر آن نیز خشنود نگردد.

پس بهترین در حق او انتقام به نحو مقابله به مثل است، چنانکه خدای تعالی فرمود: (فَمَنِ اعْتَدی عَلَیْکُمْ فَاعْتَدُوا عَلَیْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدی عَلَیْکُمْ) «۱» اگر بر شما تعدّی کردند و از حد گذراندند به مانند همان بر آنها تعدّی کنید.

و کسی که از آن جهنّم خارج شود در حقّ او فرو بردن غیظ و ترک انتقام بهتر است، لکن در حقّ او گذشت و بیرون کردن تیرگی و بدی کردن، از سینه‌اش تصوّر نمی‌شود.

و بهتر در حقّ کسی که از حدود نفس خارج شده و به حدود قلب توجّه کرده است، احسن امور (بهترین کارها) گذشت و پاک کردن قلب از تیرگی و بدی کردن است ولی در حقّ او احسان تصوّر نمی‌شود و بهتر در حقّ کسی که داخل در بیت خدا شده است، که مقام قلب است.

زیرا هرکس داخل در آن شود ایمن می‌گردد و کلمه (احسن) در حق او عبارت از رسیدن به مقام حسن است، پس

---

(۱) بقره (۲)، ۱۹۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۲

مقصود از احسن، عبارت از بهترین چیزی است که می‌توان تصوّر کرد.

و این در صورتی است که مقصود از بهترین، بهتر اضافی و نسبی باشد و اگر مقصود بهتر مطلق باشد باید (حسن) را به خواص آنها تخصیص داد.

این معنی طبق ظاهر مفهوم لفظ است، و گر نه، مقصود ولایت است که در حقیقت این ولایت است که موعظه نیکو و حکم احسن می‌باشد.

و معنی آیه این است که به جهت سعه وجودی تو و استقلال تو در جمیع مراتب مأمور به گرفتن جمیع احکام در جمیع مراتب هستی ولی قوم تو از جهت تنگ نظری و عدم استقلال رأی، تنها مأمور به گرفتن بهترین موعظه‌ها هستند که عبارت از ولایت است

تا این که به تبعیّت ولیّ خود سعه وجودی و استقلال رأی برای آنها حاصل شود تا بدین وسیله مستحقّ اخذ جمیع شوند.

پس قول خدای تعالی به یکی از دو معنی وارد شده است:

وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ «۱» و چون گمان می‌رود که گفته شود: برای کسی که از انقیاد خارج شده و حکم الواح را به عنوان موعظه نگیرد چه پیش می‌آید؟ جواب فرمود:

---

(۱) زمر (۳۹)، آیه ۵۵: از بهترین آنچه که از طرف پروردگارتان نازل شده است پیروی کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۳

سَأُرِيكُمْ دارَ الْفاسِقِينَ یعنی دار فاسقین و جزای آنها را به شما نشان خواهم داد، و خطاب به موسی علیه السّلام و قومش، یا خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و قومش میباشد.

سپس مقام مظنّه این است که گفته شود: چه چیز سبب خروج فاسق شد، و چه کسی خارج کننده او است؟

آیا او خودش خارج می‌شود، یا غیر او، او را خارج می‌کند؟

ترجمه و تفسیر آیات ۱۵۰- ۱۴۶

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۴۶ تا ۱۴۹] ..... ص : ۴۲۳

اشاره

سَأَصْرِفُ عَنْ آياتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لا يُؤْمِنُوا بِها وَ إِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَ إِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ كانُوا عَنْها غافِلِينَ (۱۴۶) وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلاَّ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴۷) وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوارٌ أَ لَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لا يُكَلِّمُهُمْ وَ لا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَ كانُوا ظالِمِينَ (۱۴۸) وَ لَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنا رَبُّنا وَ يَغْفِرْ لَنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (۱۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۳

من آنان را که در زمین بنا حق و از روی کبر دعوی بزرگی کنند از آیات رحمتم رو گردان و معرض گردانم که هر آیتی که ببینند به آن ایمان نیاورند، و اگر راه رشد و هدایت یابند آن را

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۴

نپیمایند، به عکس اگر راه گمراهی و نادانی یابند پیش گیرند. این ضلالت آنها بدین جهت است که آیات خدا را تکذیب کرده، از فهم آن غافل و رو گردان شدند،

و آنان که آیات آسمانی ما و لقاء عالم آخرت را تکذیب کردند اعمالشان تباه می‌شود (و به عقاب اعمال باطل معذّب شوند) آیا در محکمه عدل خدا جز آنچه کردند کیفر آنها خواهد بود،

قوم موسی بعد از او (بعد از رفتن موسی به کوه طور برای وعده حق)، مجسّمه گوساله‌ای که صدا می‌کرد از طلا و زیورهای خود ساخته پرستیدند، آیا ندیدند که آن مجسّمه بی‌روح با آنها سخنی نمی‌گوید و به راهی آنها را هدایت نمی‌کند؟ باز پی آن گوساله رفتند و مردمی سخت دل و ستمکار بودند،

و چون از آن عمل (پرستش گوساله) از پشیمانی پشت دست بدندان گزیدند که سخت در گمراهی بودند و با خود گفتند: اگر خدا ما را نبخشد و از ما در نگذرد سخت از زیانکاران عالم خواهیم بود.

تفسیر ..... ص : ۴۲۴

سَأَصْرِفُ یعنی حتما و بطور مؤکّد منصرف می‌کنم، بنابر اینکه (سین) برای تاکید باشد، یا معنی آن این است که در روز قیامت ظاهر می‌سازم که انصراف کننده به سبب تکبّر حقّ او بوده است.

و چون اهتمام به بیان سبب انصراف است نه خود منصرف، لذا نفرمود:

(أنا أصرف) به صورت تقدیم مسند الیه که آن حکم، تقویت و یا منحصر شود.

عَنْ آیاتِیَ یعنی از آیات تدوینی که آن احکام نظام

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۵

معاش و حسن معاد است، و ظهور آیات تکوینی، آنان را منصرف می‌سازم، یا آنها را از آیات تکوینی آفاقی و انفسی رو گردان می‌کنم و بزرگترین آنها آیات عظمی می‌باشد، یا مقصود همه آیات است.

الَّذِینَ یَتَکَبَّرُونَ فِی الْأَرْضِ کسانی که تکبر را ظاهر می‌سازند یا تکبّر و بزرگی را بخود می‌بندند.

بِغَیْرِ الْحَقِّ یعنی تکبّر ناحقّ، و گر نه تکبّر به سبب امر خدا با متکبر، صدقه است، و تکبّر کردن به سبب کبریا و بزرگی خدای تعالی، کبریا و بزرگی حقّ است، و آن دو نوع تکبّر (تکبّر به امر خدا یا متّصف شدن به کبریای الهی) مانع از تسلیم به آیات خدا نمی‌شود.

وَ إِنْ یَرَوْا کُلَّ آیَةٍ لا یُؤْمِنُوا بِها از قبیل عطف مسبّب بر سبب است از آن جهت که تکبّر آنها مانع از یقین به آیات من شد.

وَ إِنْ یَرَوْا سَبِیلَ الرُّشْدِ و اگر راه راست و هدایت ببینند آن را راه خود انتخاب نمی‌کنند، چون آنها با تکبّرشان به راه رشد و کمال پشت کردند.

لا یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا وَ إِنْ یَرَوْا سَبِیلَ الغَیِّ یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا و اگر راه گمراهی و نادرستی ببینند آن را راه و خط مشی خود انتخاب می‌کنند، چون بر گمراهی روی آوردند، و مقصود از راه رشد و غیّ اعمال و اخلاقی است که به آن دو میرساند، بلکه می‌گوئیم: برای نفس راهی به سوی عقل است که آن عبارت از رشد است، و راههای متعدّدی به جهل است که آن عبارت از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۶

گمراهی است، و نفس برزخ است که بین آن دو واقع شده است، و اعمال و اخلاق نیکو از لوازم طریق نفس به عقل است و ضدّ آنها از لوازم راههای نفس به جهل است.

ذلِکَ یعنی آن تکبّر که سبب همه است، یا آنچه که ذکر شد از روی گردانیدن و تکبّر و عدم ایمان به آیات و نگرفتن راه رشد و اتّخاذ راه گمراهی.

بِأَنَّهُمْ کَذَّبُوا بِآیاتِنا زیرا که سبب همه آنچه که ذکر شد تکذیب آیات عظمای ما یا تکذیب مطلق آیات است.

وَ کانُوا عَنْها غافِلِینَ یعنی از جهت اینکه آنها آیات خدا هستند تکذیب آنها از غفلت است.

وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ عطف بر مدخول (انّ) است و آن به صورت یک قیاس اقترانی از شکل اوّل است، و صورت آن چنین است: آنها آیات ما را تکذیب کردند، و هر کس که آیات ما را تکذیب کند اعمالش تباه و نابود می‌شود.

بنابراین از آن اعمال نفعی نمی‌برند تا اینکه آنها را به سبیل رشد و تسلیم به آیات نزدیک سازد.

هَلْ یُجْزَوْنَ إِلَّا ما کانُوا یَعْمَلُونَ گویا که گفته شده:

تباهی و نابودی اعمال به عدل نزدیک نیست، پس جواب داد:

حبط (هدر شدن) اعمال، جز سزای اعمال آنان چیزی نیست.

وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسى مِنْ بَعْدِهِ یعنی بعد از رفتن حضرت موسی علیه السّلام به میقات، و این کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، یعنی شما پس از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم گوساله را معبود خود اتّخاذ نکنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۷

مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَداً از طلا و جواهرات خود پیکره گوساله‌ای ساختند و در بدل آوردن (جسدا) این توهّم را که آن گوساله حقیقی بوده است رفع کرد.

لَهُ خُوارٌ که صدای گاو داشت. از امام باقر علیه السّلام روایت شده است: در چیزهائی که موسی با پروردگارش مناجات می‌کرد این مطلب بود که گفت: پروردگارا این سامری، گوساله را ساخته است، و آیا این صدا از ساخته سامری است؟

پس خداوند به او وحی کرد که ای موسی آن آزمایش من است و از آن جستجو و تفحّص نکن.

و از امام صادق علیه السّلام است که موسی گفت پروردگارا چه کسی بت را به صدا در آورد؟ خدای تعالی فرمود: ای موسی من آن را به صدا در آوردم، پس موسی علیه السّلام گفت: آن نیست مگر آزمایش تو که هر که را بخواهی با آن گمراه می‌کنی و هر که را بخواهی هدایت می‌کنی.

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است: خدا رحمت کند برادرم موسی را، خبر دهنده مانند کسی نیست که ببیند، و خداوند فتنه قومش را به او خبر داد، و موسی دانست که آنچه خدایش خبر داده حق است، و اینکه او در این مورد که به چیزی که پیش روی اوست تمسّک می‌جوید، پس پشت سر آنها به سوی قومش بازگشت، و غضبناک شد و الواح را انداخت.

أَ لَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لا يُكَلِّمُهُمْ وَ لا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا آیا نمی‌دیدند که گوساله با آنان سخن نمی‌گوید و به راهی هدایتشان نمی‌کند

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۸

ملامت و سرزنش است به اعتبار ترک تفکّر.

اتَّخَذُوهُ صفت سَبِيلًا یعنی آن را معبود خود اتّخاذ کردند پس گوساله آنها را به راهی که آن را راه خدا قرار داده‌اند هدایت نمی‌کند، یا مستأنف است، یعنی گوساله را، خدا گرفته‌اند.

وَ كانُوا ظالِمِينَ و به سبب این نوع کارها ستمکار شدند.

وَ لَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ و هنگامی که حقایق بر ایشان روشن شد. این مثل است در بین عرب و عجم، کنایه از نهایت پشیمانی و حسرت و عاجز بودن از دفع چیزی است که از پیش آمد آن افسوس می‌خورند، و آن انگشت به دندان گرفتن است، یعنی پشیمان و عاجز شدند از رفع بلای عبادت گوساله.

وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قالُوا از جهت اعتراف به گناه، در حال تضرّع گفتند:

قالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنا رَبُّنا وَ يَغْفِرْ لَنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ اگر پروردگار ما بر ما رحمت نکند و ما را نبخشاید هر آینه از زیانکاران خواهیم بود.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۵۳- ۱۵۰

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۳] ..... ص : ۴۲۸

اشاره

وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَ عَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَ أَلْقَى الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَ كادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْداءَ وَ لا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۵۰) قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ أَدْخِلْنا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۱۵۱) إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ (۱۵۲) وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۵۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۲۹

ترجمه: ..... ص : ۴۲۹

و چون موسى به سوى قوم خود بازگشت با حالت خشم و تأسّف به قوم گفت: شما از پس من بسيار بد حفظ الغيب من كرديد آيا در امر خداى خود عجله كرديد؟ الواح را بر زمين انداخت و از شدّت خشم سر برادرش هارون را به سوى خود كشيد. هارون گفت: اى فرزند مادرم بر من خشمگين مباش كه آنها مرا خوار و زبون داشتند تا آنجا با قوم خصومت و مخالفت كردم كه نزديك بود مرا بكشند پس تو دشمنان را بر من شاد مگردان و مرا در عداد مردم ستمكار مشمار،

موسى بر او مهربانى كرد و گفت: پروردگارا من و برادرم را بيامرز و در رحمت خود داخل گردان كه تو مهربانترين مهربانان هستى،

آنان كه گوساله را به پرستش گرفتند به زودى آتش غضب خدا در آخرت و خوارى در زندگى دنيا محقّقا به آنها خواهد رسيد و همچنان ما، دروغگويان را كيفر خواهيم داد،

و آنان كه مرتكب عمل زشت شده سپس از آن عمل توبه كردند و به اخلاص ايمان آوردند خداى تو، بر آنها بعد از توبه، به يقين آمرزنده و مهربان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۰

تفسير ..... ص : ۴۳۰

وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِي خلفه يعنى جانشين او شد و در پشت سر او و غياب او عمل كرد، و لفظ ما (در بئسما) نكره موصوفه يا معرفه موصوله، يا معرفه تامّه است و اگر معرفه تامّه باشد (خلفتمونى) حال مى‌شود. و به هر تقدير عايد محذوف است، و معنى آن اين است چه بد است آنچه را كه پس از من عمل كرديد و آن عبادت گوساله است و بنابراين عبادت گوساله، مخصوص به ذمّ است و محذوف.

و ممكن است كه (ما) مصدريّه باشد، و معنى چنين ميشود: چه بد جانشينى است جانشينى شما براى من كه شما گوساله را عبادت كرديد و امر پروردگارتان را ترك كرديد.

و ممكن است خطاب به هارون و كسانى باشد كه با او باقى ماندند و گوساله را عبادت نكردند، و در اين صورت معنى آن اين است چه بد جانشينى براى من شديد كه سكوت كرده عبادت كنندگان گوساله را نهى نكرديد و از معاشرت با آنها خودداری نورزيديد.

مِنْ بَعْدِي أَ عَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ آيا از امر پروردگارتان به پيروى از من و انتظار كتاب آسمانى جلو زديد؟ و آن را در پشت سرتان انداختيد؟

متعدّى شدن (عجلتم) بدون واسطه براى تضمين مثل معنى سابق است. يا اينكه معنى آن اين است: آيا در عبادت گوساله بر امر

پروردگارتان سبقت گرفتید؟ پس بدون امری از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۱

خدا عبادت گوساله کردید؟

یا معنی آن این است:

آیا بر امر پروردگار به انتظار چهل شب سبقت گرفتید و منتظر منقضی شدن آن و رسیدن وعده نشدید؟

وَ أَلْقَى الْأَلْواحَ و از شدت خشم الواح را بر زمین انداخت که بعضی از آنها شکست و بعضی باقی ماند. چنانکه روایت شده است.

وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ و سر برادرش را با خشم کشید، زیرا که هارون از آنها دوری نکرد، و پس از آنکه آنها را نهی کرد ولی آنها از گوساله‌پرستی خودداری نکردند، و او هم با عدم اعتراض خود به موسی علیه السّلام ملحق نشد.

قالَ ابْنَ أُمَّ و گفت ای پسر مادرم، از اینکه او را به مادر خود نسبت داد جهت تحریک عاطفه و جلب آن است، زیرا که فرزندان یک مادر از نظر مودّت و دوستی نزدیکتر از فرزندان یک پدر میباشند و هارون و برادرش موسی از یک پدر و مادر بوده‌اند و او از موسی سه سال بزرگتر بود.

إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَ كادُوا يَقْتُلُونَنِي این قوم مرا زبون داشتند و نزدیک بود مرا بکشند، با این گفتار از تقصیر خود در منع قوم از عبادت گوساله، عذر آورد و گفت:

فَلا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْداءَ وَ لا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ بدون این که من تقصیر داشته باشم مرا پیش دشمنان سرزنش مکن و در نسبت تقصیر به من مرا مانند آنها در زمره ستمکاران

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۲

قرار مده.

قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي پس از کاسته شدن غضبش و آرام شدن گفت: خدایا از آنچه که من در حق برادرم انجام دادم و از آنچه که برادرم در حق قوم انجام داد (عدم ممانعت از گوساله پرستی) درگذر.

وَ أَدْخِلْنا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ و ما را در رحمت خود داخل گردان در حالی که تو بخشنده‌ترین بخشندگان هستی.

موسی علیه السّلام چون از استغفار و طلب رحمت فارغ شد. در مقام این شد که از خدا سؤال کند، کسی که عبادت گوساله کند چه جزائی دارد؟ خدای تعالی در حالی که جواب سؤال مقدّر را می‌داد فرمود:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنالُهُمْ غَضَبٌ کسانی که گوساله را معبود قرار داده‌اند در آخرت به خشم دچار می‌شوند.

مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا و در دنیا به خواری گرفتار می‌شوند، به اینکه خودشان را می‌کشند.

وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ افترا زنندگان را این چنین با غضب و خواری جزا می‌دهیم.

پس آگاه و بیدار باشید، ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و افترا نبندید، و گوساله و سامری را جانشین بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله قرار ندهید.

و افترا اعم از چیزی است که از جهت قول یا فعل یا حال یا اعتقاد، واقع شود. از این کلام چون این توهّم پیش می‌آید که

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۳

جزای کسی که افترا ببندد بطور مطلق همان است که ذکر شد، و این معنی سبب یأس و ناامیدی اهل معاصی می‌شود، مخصوصا بنابر تعمیم افترا. لذا آن را خاطر نشان ساخته و فرمود:

وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها ولی آنها که کارهای ناشایست انجام داده سپس توبه کنند با توبه عامّ نبوی و بیعت ظاهری (اگر از اهل بیعت ظاهر نباشند) یا با توبه خاص ولوی و بیعت باطنی (اگر از اهل بیعت ظاهری باشند).

يا اين كه بين خودشان و بين خدا استغفار كرده و بر گناهانشان نادم و پشيمان شوند.

وَ آمَنُوا و ايمـان آورنـد. با قبول ميثاق عامّ و احكام آن يا ميثاق خاص و احكام آن، يا با بيعت خاص ولوى اگر مقصود از توبه، توبه عامّ باشد. يا مقصود اين است كه اذعان و اعتراف به خدا كنند، اگر مقصود از توبه، استغفار بين آنها و بين خدا باشد.

إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ بعد از انجام گناه و پس از توبه خدا آمرزنده مهربان است.

ترجمه و تفسير آيات ۱۵۶- ۱۵۴

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۵۴ تا ۱۵۶] ..... ص : ۴۳۳

اشاره

وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْواحَ وَ فِي نُسْخَتِها هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (۱۵۴) وَ اخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِيَّايَ أَ تُهْلِكُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشاءُ أَنْتَ وَلِيُّنا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغافِرِينَ (۱۵۵) وَ اكْتُبْ لَنا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنا إِلَيْكَ قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ (۱۵۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۴

ترجمه: ..... ص : ۴۳۴

چون خشم موسى فرو نشست الواح تورات را برگرفت، كه در صحيفه آن براى گروهى كه از خداى خود مى‌ترسند هدايت و رحمت بود

و موسى هفتاد مرد از قوم خود، براى وعده‌گاه انتخاب كرد (امّا به جرم تقاضاى ديدن خدا به چشم) آنها را صاعقه قهر در گرفت موسى در آن حال گفت: پروردگارا اگر اراده نافذت تعلّق گرفته كه همه آنها و مرا نيز هلاك كنى (كاش) پيشتر (از وعده) مى‌كردى (كه قوم نپندارند من بر هلاكت آنهائى كه انتخاب كردم سياست و مكرى انديشيدم) آيا ما را به فعل سفيهان ما (كه درخواست جاهلانه كردند) هلاك خواهى كرد؟ اين كار جز فتنه و امتحان تو نيست كه در اين امتحان هر كه را خواهى گمراه و هر كه را خواهى هدايت مى‌كنى.

توئى مولاى ما پس بر ما ببخش و ترحّم كن كه توئى بهترين آمرزندگان.

و سرنوشت ما را، هم در اين دنيا و هم در عالم آخرت نيكوئى و ثواب مقدّر فرما، كه ما به سوى تو هدايت يافته‌ايم. خدا (در پاسخ درخواست موسى) فرمود: كه عذاب من هر كه را خواهم رسد و ليكن رحمت من همه موجودات را فرا گرفته است و البتّه براى آنان كه راه تقوى پيش مى‌گيرند و ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۵

زكات مى‌دهند و به آيات خدا مى‌گروند آن رحمت را مخصوص بر آنها گردانده حتم و لازم خواهم كرد.

تفسير ..... ص : ۴۳۵

وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْواحَ و چون موسى از خشم ساكت شد، يعنى ساكن شد، الواح باقيمانده را برداشت سكوت

را از سكون استعاره كرد، يا اين كه غضب از باب استعاره تخييلى به سكوت تشبيه شده است و منظور از الواح باقيمانده آن لوحه‌ها ميباشد كه پس از شكسته شدن بعضى و بالا رفتن بعضى باقيمانده را بر گرفت.

وَ فِي نُسْخَتِها آن مطالبى را كه در الواح شكسته و بالا رفته نوشته شده يا آن چه كه در الواح باقى مانده ثبت گرديده است.

هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ براى خدا ترسان هدايت و رحمت است.

زيرا آنها هستند كه از اندرزها بهره مى‌برند نه كسى كه آن را به عنوان افسانه مى‌شنود.

وَ اخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقاتِنا موسى از ميان قومش هفتاد نفر براى ميقات (محل ملاقات) بر گزيد.

روايت شده است كه از امام رضا عليه السّلام «۱» سؤال شد كه چگونه ميشود كه كليم خدا، موسى بن عمران عليه السّلام نداند كه

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۲۳۲- عيون اخبار الرّضا عليه السّلام ج ۱، ص ۲۰۰/ ح ۱

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۶

رؤيت بر خدا جايز نيست تا اين سؤال و درخواست را از خدا بكند؟

امام عليه السّلام فرمود: كليم خدا مى‌دانست كه خداوند منزّه از آن است كه با چشم ديده شود، و لكن وقتى كه خدا با او هم كلام شد و او را به خود نزديك گردانيد و با او سخن گفت به سوى قومش بر گشت و به آنها خبر داد كه خداوند با او هم‌كلام شد و او را به خود نزديك گردانيد و با او سخن گفت.

پس قومش به او گفتند: ما به تو ايمان نمى‌آوريم مگر اينكه كلام خدا را بشنويم همانطور كه تو آن را شنيده‌اى، قوم موسى هفتصد هزار نفر بودند كه از بين آنان هفتاد هزار را انتخاب كرد، سپس از بين آنان هفت هزار نفر، و سپس هفتصد نفر و سپس هفتاد نفر را براى ميقات پروردگارش انتخاب كرد، پس به سوى طور سينا خارج شد، پس آنها را در دامنه كوه گذاشت و خود به سوى كوه طور بالا رفت و از خدا درخواست كرد با او تكلّم كند كه قومش كلام او را بشنوند، خدا با او تكلّم كرد، و آنها كلام او را از بالا و پائين و راست و چپ و پشت‌سر و جلو مى‌شنيدند.

زيرا خداى تعالى كلام را در درخت پديد آورد، سپس صدا از درخت منعكس مى‌شد تا اين كه از هر طرف صدا را مى‌شنيدند.

پس گفتند: ما ايمان نمى‌آوريم كه آنچه شنيديم كلام خدا باشد و به آن باور نداريم تا اينكه خدا را به طور آشكار ببينيم، ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۷

وقتى اين سخن بزرگ و با عظمت را بر زبان آوردند و استكبار و سركشى كردند خداوند صاعقه‌اى بر آنها فرستاد كه به سبب ستمكاريشان صاعقه آنها را گرفت و مردند.

موسى عليه السّلام گفت: پروردگارا وقتى به سوى بنى اسرائيل بر گشتم به آنها چه بگويم؟

و آنها خواهند گفت كه آنها را تو بردى و كشتى چون تو در ادّعاى مناجات با خدا راستگو نبودى.

پس خداوند آنها را زنده گردانيد و با او به پيش بنى اسرائيل فرستاد و آنها گفتند: اگر تو از خدا درخواست مى‌كردى كه خود را به تو نشان دهد كه به او نگاه كنى خدا درخواست تو را اجابت مى‌كرد، آن وقت تو به ما هم خبر مى‌دادى كه خدا چگونه است، و ما هم او را كاملا مى‌شناختيم.

پس موسى عليه السّلام گفت: اى قوم، خداوند با چشم ديده نمى‌شود و كيفيتى ندارد، بلكه او فقط با نشانه‌هايش شناخته مى‌شود و با علامتهايش دانسته مى‌شود.

پس گفتند: ما به تو ايمان نمى‌آوريم تا اين كه درخواست ما را بپذيرى و از خدا چنين چيزى را بخواهى.

موسى عليه السّلام گفت: پروردگارا گفتار بنى اسرائيل را شنيدى و تو به صلاح آنان داناترى پس خدا به او وحى نمود كه اى

موسی تو از من چیزی پرسیدی که آنها درخواست کردند، پس من تو را به سبب نادانی آنها مواخذه نمی‌کنم.

در این هنگام بود که موسی گفت:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۸

(ربّ ارنی انظر الیک قال لن ترانی و لکن انظر الی الجبل فان استقرّ مکانه فسوف ترانی فلمّا تجلّی ربّه للجبل بآیة من آیاته جعله دکّا و خرّ موسی صعقا فلمّا افاق قال سبحانک تبت الیک و انا اوّل المؤمنین) «۱» فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اگر تو هلاک کردن ما را می‌خواستی.

أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِيَّايَ خوب بود آنها را قبل از وعده من به بنی اسرائیل به شنیدن کلام تو و آوردن آنان به وعده گاه، هلاک می‌کردی تا دیگر مرا متّهم به دروغگوئی و نابود کردن و کشتن کسانی را که به وعده‌گاه تو آوردم نمی‌کردند.

أَ تُهْلِكُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا آیا به خاطر کارهائی که ابلهان کردند، ما را هلاک می‌کنی؟

یعنی به خاطر آنها که جرأت بر درخواست رؤیت خدا پیدا کردند ما را نابود می‌سازی؟

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ گوساله و صدای آن نیست مگر آزمایش تو بر ما، بنابر اینکه این جمله از سابقش قطع شده باشد.

طبق روایتی که وارد شده که خدای تعالی به موسی خبر داده بود که قومش به وسیله گوساله گمراه می‌شوند.

پس موسی گفت: خدایا گیرم که گوساله را سامری ساخت پس چه کسی آن را به صدا در آورد؟

---

(۱) اعراف: ۱۴۳ که ترجمه آن قبلا ذیل همین آیه نوشته شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۳۹

خدا فرمود: من.

پس موسی گفت: آن نیست جز آزمایش تو.

یا بنابر این است که هفتاد نفری را که انتخاب شدند از کسانی بودند که گوساله می‌پرستیدند و موسی آنها را برای وعده گاه انتخاب کرده بود که از هیبت خدا زلزله آنها را فرا گرفت.

یا مقصود این است که موسی می‌گوید: شنیدن کلام تو آنان را به دیدارت آزمند ساخت و این جز آزمایش تو چیزی نیست، یا اینکه زلزله از ناحیه تو جز آزمایش تو نیست.

و بنابر وجوه گذشته مؤنث آوردن ضمیر جهت مراعات خبر است.

تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشاءُ أَنْتَ وَلِيُّنا خود هر که را بخواهی گمراه و هر که را بخواهی رهنمائی می‌کنی، تو ولی ما هستی که در امور ما تصرّف می‌کنی.

فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغافِرِينَ وَ اكْتُبْ لَنا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةً چون نیکو و خوب حقیقی عبارت از ولایت است پس هر چه که مربوط به ولایت باشد از علم و اخلاق و فعل پس آن به سبب خوبی ولایت خوب است، و سیر در راه ولایت نیز به سبب حسن ولایت حسن و نیکو است.

و آسانی سیر و پیمودن راه با نیروی ولایت و رفع موانع سیر، و اندک بودن امتحانات در راه، و ذکر مأخوذ از امام و اتّصال به ملکوت امام همه اینها به سبب حسن ولایت نیکو می‌شود.

و (ة) در (حسنة) برای نقل است، بنابراین تفسیر آن به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۰

ولایت و طاعت و توفیق ولایت و طاعت، و تسهیل سیر، و رفع موانع سیر، و تقلیل امتحانات، و دوام ذکر و تمثّل صورت شیخ همه

اينها صحيح است.

وَ فِي الْآخِرَةِ يعنى در آخرت نيز براى ما حسنه بنويس، و حسنه در آخرت عبارت از شهود حقّ تعالى در مظاهر اوست با مراتبى كه دارد. و مولوى قدس سره در تفسير حسنه در دنيا و آخرت چه خوب گفته است:

راه را بر ما چو بستان كن اى لطيف مقصد ما باش، هم تو اى شريف

إِنَّا هُدْنا إِلَيْكَ (هدنا) از (هاد، يهود) به معنى بازگشتن مى‌باشد، يعنى ما به سوى تو بازگشت كرده‌ايم.

قالَ در مقام جواب خداوند فرمود: من داراى خشم و رضا و عذاب و رحمت هستم، و هر يك از اينها اهلى دارد، پس من حقّ دارم هر كس كه اهل عذاب باشد عذابش كنم و هر كس كه اهل رحمت باشد، به او رحم كنم.

عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ چون معصيت به طور مطلق سبب عذاب نيست، لذا نفرمود: من عصانى! وَ رَحْمَتِي يعنى رحمت رحمانى من.

وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ بر همه چيز گسترده است، زيرا كه رحمت خدا صفت وجود است، و وجود بر هر موجودى در دنيا و آخرت احاطه دارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۱

فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ و آن را بر تقوى پيشگان زكات دهنده لازم الاجرا مى‌دانم. مقصود رحمت رحيمى است به طريق استخدام زيرا به تقوى پيشگان تعلّق گرفته است، منظور از تقوى‌پيشگان آنهائى هستند كه از محرّمات پرهيز مى‌كنند كه اصل آن عدم پيروى از ائمّه جور و عدم پيروى از هواهاى نفس است.

وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ يعنى حقوق مال حلال، و فضول و زيادى لذّتهاى حلال و مباح كه بر آن امر بهره‌مند شده است، و ادا كردن زكات آنها به اين است كه از آن امور بهره‌مند شده و لذّت ببرد، و تدريجا از آنها كم نمايد، و ادا كردن زكات از نيروى علّامه و عمّاله به اين است كه آن را در جهت اداى حقوق برادران و عبادت رحمان صرف نمايد.

وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ و براى كسانى كه به آيات ما ايمان دارند، لازم الاجرا مى‌دانم. اين صفتها كه ذكر شد (تقوى، زكات دادن، ايمان) صفاتى است كه به ترتيب و پشت سر هم ذكر شده، زيرا كه تقوى به آن معنى كه ذكر شد مقدّم بر زكات است، زكات كه تضعيف قواى نفس است مقدّم بر ادراك آيت و نشانه بودن آيت تكوينى و تدوينى است، و ايمان به آن آيت بعد از درك آيت بودن آن است و براى اشاره به اين كه ايمان مقصد برتر و بالاتر است موصول (الّذين) را تكرار نمود.

ترجمه و تفسير آيات ۱۵۹- ۱۵۷

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ..... ص : ۴۴۱

اشاره

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّباتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبائِثَ وَ يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلالَ الَّتِي كانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّرُوهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۵۷) قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ يُحيِي وَ يُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِماتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۲

ترجمه: ..... ص : ۴۴۲

آنان که پیروی می‌کنند از رسول و پیغمبر امّی که در تورات و انجیلی که در دست آنهاست نوشته می‌باشد که آن رسول آنها را امر به نیکویی و نهی از زشتی خواهد کرد و بر آنان هر طعام پاکیزه را حلال و هر پلید و منفور را حرام می‌گرداند و احکام پر رنج و مشقّتی را که چون زنجیر به گردن خود نهاده‌اند بر می‌دارد، پس آنان که به او گرویدند و از او حرمت و عزّت نگاه داشتند و یاریش کردند و نوری را که بر او نازل شد پیرو شدند، آن گروه به حقیقت رستگاران عالمند.

ای رسول ما، به خلق بگو که من بدون استثنا بر همه شما جنس بشر رسول خدایم، خدایی که آسمان و زمین همه ملك اوست هیچ خدایی جز او نیست که زنده می‌کند و می‌میراند پس ای مردم، به خدا و به رسول او که پیامبر امّی است ایمان آورید، پیامبری که به خدا و به کلمات او ایمان کامل دارد، و از او پیروی کنید، باشد که هدایت یابید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۳

تفسیر ..... ص : ۴۴۳

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ کسانی که پیامبر را پیروی می‌کنند، این عبارت بدل است از موصول دوّم در آیه قبل تا اشاره به این باشد که وصفی که جامع اوصاف سه گانه (تقوی، تزکیه، ایمان) باشد و عبارت از پیروی رسول صلّی اللّه علیه و آله است.

الْأُمِّيَّ منسوب به (امّ القری) است چنانکه در روایات است، یا منسوب به مادر (امّ) است، چون او ننوشته و نخوانده و چیزی از کمالات انسانی را همانند زمان به دنیا آمدن، از مادرش تحصیل نکرده است.

الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ یعنی خصوصیّات او را اعمّ از اسم و صفت و نام یاران و چگونگی مبعث و محلّ هجرت، در انجیل، نوشته می‌یابند، زیرا که پیامبران، مخصوصا موسی علیه السّلام و عیسی علیه السّلام امت‌هایشان را به آمدن محمّد صلّی اللّه علیه و آله بشارت داده‌اند، و آنان نیز این خبر را در کتابهایشان ثبت کرده‌اند.

يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ این عبارت، حال از فاعل (یجدونه) است، یا از مفعول آن یا از هر دو یا از ضمیر مستتر در (مکتوبا) با تضمین مثل معنی اتصاف، یعنی در حالی که متّصف به این است که به آنها امر به معروف و نهی از منکر می‌کند، یا مستأنف است جواب سؤال مقدّر یا نائب فاعل برای (مکتوبا) میباشد.

و حقیقت (معروف) نخست ایمان به علی علیه السّلام و سپس به ولایت او و تخلّق به اخلاق او، و دریافت علم از اوست سپس

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۴

عمل به آنچه گرفته شده است و آنگاه باید از طریق شناخت علی علیه السّلام به پیامبر ایمان آورد و از او پیروی کند، علم را از او گیرد و بدان عمل کند.

چنانکه رسول خدا فرمود:

(انا مدینة العلم و علی بابها) یعنی برای حصول به شهر علم و معرفت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بایستی از طریق در آن که علی علیه السّلام باشد وارد شد.

و همچنین است منکر که مصداق آن مقابلین و مخالفین علی علیه السّلام است. و همین معنی دلیل تامّ بر صدق رسول صلّی اللّه علیه و آله در رسالتش می‌باشد.

زیرا که معروف و منکر برای هر کسی که خود و طبعش را تنها گذارد و هوای نفس را ترک کند اجمالا معلوم است، چنانکه در حدیث است: خدا را به وسیله خدا، و رسول را به سبب رسالتش و صاحبان امر را به سبب امر به معروف و نهی از منکر بشناسید.

وَ يُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّباتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبائِثَ هر چیزی را که طبیعت انسان آن را پاکیزه شمرده، و لذّت می‌برد، طیّبات حساب می‌شود

و اصل طیّبات علی علیه السّلام است.

و اصل خبائث کسی است که مقابل علی علیه السّلام قرار گیرد تا جائی که هر چیزی که طبیعت انسان آن را ناخوش دارد و از آن نفرت کند، یک نوع پلیدی به حساب می‌آید و جزو خبائث شمرده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۵

و معنی حلال کردن طیّبات و تحریم خبائث در صورتی که بر معانی ظاهری آنها حمل بشود، واضح و روشن است، و اگر به معنی تأویل آن حمل شود، مقصود آسان کردن راه رسیدن به پاکیها و بستن راه وصول به پلیدیهاست.

وَ یَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ و بار گران (وظایف سنگین) را از دوش آنها بر می‌دارد (اصر) به معنی سنگینی است، و مقصود از آن سنگینی تکالیف است.

زیرا که تکالیف در ابتدای امر سنگینی بزرگی است به نحوی که نزدیک می‌شود که مکلّف آن را تحمّل نکند، پس آنگاه که از رسول صلّی اللّه علیه و آله یا جانشینانش آن را بگیرد و عمل کند سنگینی آن تبدیل به نشاط و سرور می‌شود، و همانطور که سنگینی آن به نشاط تبدیل می‌شود، سنگینی تکلیف آن نیز به سبکی و راحتی تبدیل می‌گردد، که پائین‌تر از طاقت مکلّف در امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، چنانکه در اخباری که در وجه تنزیل آیه وارد شده به این مطلب اشاره شده است.

وَ الْأَغْلالَ الَّتِی کانَتْ عَلَیْهِمْ و زنجیرهایی بر گردن آنان است که ناشی از هواهای مختلف متکثّر است، و مکلّف را از حرکت به سوی ولی امرش منع می‌کند.

زیرا که برای هر یک از هواها زنجیری است که مانع از حرکت می‌شود و لکن انسان مادام که در دنیاست آن زنجیر را نمی‌بیند مگر کسی که خداوند دو چشمش را باز کرده است و در حالی که در دنیاست از اهل آخرت گشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۶

فَالَّذِینَ آمَنُوا بِهِ امّا آنان که با بیعت عامّ و قبول دعوت ظاهری به او ایمان آورند.

وَ عَزَّرُوهُ یعنی او را بزرگ داشتند، بزرگداشت او بدینگونه بود که اغیار را از اذیّت و آزار بدو باز داشتند و از غلبه هواهای فاسد و خیالات باطلی که موجب عدم پیروی از رسول خدا و امتثال اوامر و نواهی او می‌باشد، خودداری ورزیدند.

به عبارت دیگر به سبب بیزاری از چیزی که مخالف امر و نهی رسول است او را بزرگ شمردند، زیرا که امر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم مرتبه نازله محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم و ظهور او در مرتبه نازله است، و تعظیم امر او صلّی اللّه علیه و آله و سلم و منع هواهائی که مانع از امتثال آن می‌شود تعظیم خود محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم به حساب می‌آید.

وَ نَصَرُوهُ با اجرای امر او و دوام اتّصال به او تا آنجا که امر قالب او ملحق به امر ولیّ بشود که وارد بر قلب است، او را یاری کردند و به عبارت دیگر: به سبب دوستی و تولّای با رسول او را یاری کردند، زیرا که تعزیر کنایه از تبرّی و بیزاری جستن و نصرت و یاری کنایه از تولّی و دوست داشتن است که از آن دو گاهی به زکات و نماز تعبیر می‌شود و گاهی به تقوی و ایمان، و گاهی به تولّی و تبرّی و مفاهیمی که از ظاهر آن الفاظ بر حسب تنزیل فهمیده می‌شود و احتیاج به بیان ندارد.

وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِی أُنْزِلَ مَعَهُ و پیروی از نوری کنید که با او نازل شده است و نور در اینجا به علی علیه السّلام تفسیر شده است، چون او اصل در ولایت است، و از آن تعبیر به نور می‌شود، زیرا

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۷

که نور عبارت از چیزی است که خود ذاتا روشن و روشن کننده غیر است، و ولایت چیزی است که به وسیله آن چشم قلب باز می‌شود و در نتیجه اعمال و احوال و اخلاق و عقاید صحیح را از غیر صحیح جدا می‌کند، و نیز به وسیله ولایت پستی دنیا و شرافت آخرت ظاهر می‌شود.

آخرین مرتبه تکالیف قالبی که مقصود از بیعت عامّ نبوی می‌باشد و از آن به اسلام تعبیر می‌شود، پیروی از ولایت است.

و آن چیزی است که به آن خشنودی و رضایت اسلام و تمامیّت و کامل شدن نعمت اسلام حاصل می‌شود و آن والاترین و شریفترین رکن اسلام است، و آن چیزی است که مطلبی جز آن وجود ندارد.

زیرا جمیع مراتبی که برای انسان در سلوکش متصوّر است مراتب ولایت است.

مقصود از معیّت و همراهی نور با محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم همراهی و معیّت قیّومی آن است چه ولایت روح نبوّت و قوام آن است، و لذا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: یا علی، با هر پیغمبری بطور پنهانی بودی و با من بطور آشکارا هستی.

أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ و این چنین کسانی که ولایت علی علیه السّلام را قبول کردند از رستگارانند.

تکرار مبتدا با اسم اشاره بعید جهت تعظیم متّصف کردن آنان به اوصاف شریف و جلیل و منحصر کردن رستگاری حقیقی در آنهاست.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۸

قُلْ یعنی پس از آنکه اوصاف تو و آنچه که به سبب صدق رسالت توست ظاهر کردیم پس رسالتت را بر آنها ظاهر کن و بگو:

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ جَمِیعاً رسالت من اختصاص به گروهی خاصّ ندارد و برای همه شماست.

الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ یُحیِی وَ یُمِیتُ سه وصف برای خدا ذکر نمود تا اشاره به مبدأ و مرجع و مدبّر بودن خدا بکند و نیز به توحید الهیّت او و به این که او فاعل زندگی و مرگ است اشاره نماید.

تا بدین وسیله دهریّه را در کند که می‌گویند عالم مبدأ ندارد، و ثنویّه را رد کند که می‌گویند مدبّر عالم، دو مبدأ قدیم و مستقل هستند که عبارتند از نور و ظلمت یا یزدان و اهریمن و نیز آن گروه از ثنویه را ردّ کند که می‌گویند مبدأ عالم خداست و اهریمن از یک اندیشه بد و زشت یزدان آفریده شده است، و لکن آفریننده خیر که حیات از آن جمله است یزدان و آفریننده شرّ که مرگ از آن جمله است اهریمن است.

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ بیانگر قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم یا قول خدای تعالی است که خطاب را به مردم بر گردانیده و از قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم می‌فرماید: پس به خدا و پیامبر او ایمان آورید.

و مقصود از ایمان در اینجا ایمان عامّ است به قرینه قول خدای تعالی: لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ النَّبِیِّ الْأُمِّیِّ الَّذِی یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ کَلِماتِهِ منظور از

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۴۹

(کلمات) کلمات تکوینی و تدوینی است که از آن به ایمان به خدا و ملائکه و کتب و رسل او تعبیر می‌شود که آن اشاره به مراتب عالم است، و آن مراتب عبارتند از ملائکه مقرّبین، و ملائکه صف بسته، و آنان که تدبیر کننده امر هستند، و ملائکه در حال سجود و رکوع، و صاحبان دو بال و سه بال و چهار بال، که مقام این مراتب ملکوت علیاست.

و عالم خلق و ملکوت سفلی که عبارت از دار جنّیان و شیاطین و زندان بدبختان و گناهکاران است.

این مراتب بر حسب قوس نزولی است، و بر حسب مراتب صعودی آن چنانکه در اخبار آمده است به یکصد و بیست و چهار هزار نبیّ و یکصد و بیست و چهار هزار وصیّ تعبیر می‌شود. و مقصود از ایمان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم به کلمات خدا ایمان به غیب و شهودی نیست بلکه ایمان تحقّقی است که از آن به حقّ الیقین تعبیر می‌شود.

زیرا تنها کسی که به جمیع مراتب و کلمات متحقّق است همانا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ اتَّبِعُوهُ برای فرمانبرداری از اوامر او از وی پیروی کنید.

لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ باشد که به سوی ولایت هدایت یابید. شرط هدایت و ایمان به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم و قبول ولایت او را ایمان به پیروی از او قرار داده است. چنانکه در قول خدای تعالی: قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُمْ بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۰

لِلْإِيمانِ

«۱» مقصود هدایت به ولایت علی علیه السّلام است، زیرا که ایمان مقابل اسلام ولایت علی علیه السّلام است، زیرا که ایمان مقابل اسلام ولایت علی علیه السّلام با بیعت خاص و پیمان مخصوص می‌باشد و چنانکه در اخبار ما آمده است، ایمان شناختن این امر، یا ولایت علی علیه السّلام، یا دخول در امر او و جانشینانش می‌باشد.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۶۳- ۱۵۹

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۵۹ تا ۱۶۲] ..... ص : ۴۵۰

اشاره

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ (۱۵۹) وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْباطاً أُمَماً وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۱۶۰) وَ إِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةٌ وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (۱۶۱) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَظْلِمُونَ (۱۶۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۰

و جماعتی از قوم موسی بدین حقّ هدایت یافته و به آن باز می‌گردند،

قوم موسی را ما به دوازده سبط منشعب کردیم که

---

(۱) حجرات (۴۹)، آیه ۱۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۱

هر سبطی طایفه‌ای باشند و چون امّت موسی در آن بیابان بی‌آب از او آب طلبیدند که از عطش رها شوند به موسی وحی کردیم که عصای خود را بر سنگ زن چون زد دوازده چشمه آب از آن جاری شد (که هر چشمه به یک طایفه مخصوص گردید) و هر قبیله آبشخور خود را دانستند، دیگر آنکه بواسطه ابر بر سر آنها سایه افکندیم و نیز برای قوت و روزی آنها منّ و سلوی (ترنجبین و مرغ بریان) فرستادیم و قوتی لذیذ و پاکیزه روزیشان کردیم (گفتیم) تناول کنید و از حکم خدا تجاوز نکنید و بر مردم ستم روا مدارید. نشنیدند و ستمگر شدند. آنها نه بر ما بلکه بر خویش ستم کردند،

و چون به قوم موسی امر شد که در این شهر مسکن کنید و از هر چه خواستید از طعامهای این شهر بخورید و در این راه به تواضع و سجده در آئید و در دعا بگوئید: (پروردگارا گناهان ما را بریز) تا از ظلم و خطاهای شما در گذرد که ما نیکوکاران را افزون احسان می‌کنیم،

آنگاه ستمکاران بر خلاف آنچه که به آنها دستور داده شد، رفتار کردند ما هم به کیفر مخالفت و ستمکاری، بر آنها از آسمان عذابی سخت فرو فرستادیم.

تفسیر ..... ص : ۴۵۱

وَ مِنْ قَوْمِ مُوسى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ و از قوم موسى عدّه‌ای به حق راه یافتند. البته حقّ اضافی همان ولایت مطلق است و کسی که متحقّق به آن ولایت است علی علیه السّلام است.

وَ بِهِ يَعْدِلُونَ و به آن حقّ باز می گردند. کلمه یعدلون از

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۲

عدل است در مقابل جور، در اخبار وارد شده است که این امّت گروهی هستند از نژاد چین که بین آنها و بین چین صحرای گرم شنی است که هیچ تغییر و تبدیل در آنها واقع نشده است. و هیچ یک از آنها چیزی ندارد که رفیقش نداشته باشد، شبها کوچ یا حرکت می کنند و روزها دست به کار می‌شوند.

از ما کسی به آنها دسترسی ندارد و از آنها هم کسی به ما دسترسی ندارد، و آنان بر حق هستند.

وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْباطاً یعنی قوم موسی را به دوازده گروه تقسیم کردیم و سبط به معنی طایفه از یهود و فرزند فرزند است، بعضی گفته‌اند: تثنیه و جمع بسته نمی‌شود، و جمع آمدن آن بعد از لفظ (اثنتی عشرة) برای این است که بدل قرار داده شده نه تمیز، یا اینکه آن تمیز است بدینگونه که هر یک از گروهها اسباط باشند، یا اینکه موصوف مفرد تقدید گرفته می‌شود مانند فرقه و قبیله و تأنیث لفظ (اثنتی عشرة) مؤید آن است که اسباط به یکی از دو وجه مذکور تمیز است.

أُمَماً بدل است یا صفت، اولاد یعقوب (اسباط) نامیده شده است چون در آنها دوازده قبیله از دوازده اولاد حضرت یعقوب بودند، که به دوازده سبط معروف شده‌اند، چنانکه اولاد اسماعیل (قبائل) نامیده شده‌اند.

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ هنگامی که در وادی تیه قوم موسی از وی آب خواستند، خدا به موسی وحی کرد:

أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ عصایت را به سنگ بزن، او

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۳

نیز چنین کرد.

فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً دوازده چشمه به تعداد قبیله‌های بنی اسرائیل جاری شد تا اینکه نزاعی بین آنها از جهت ورود به آب نباشد.

قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ تا هر گروه از اسباط بدانند و از چشمه خودشان آب بخورند.

وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى (منّ) ترنجبین یا عسل است و سلوی پرنده‌ای است مانند بلدرچین که (سمانی) نامیده می‌شود، در حالی که از ابر سایه بر آنان فکندیم و ترنجبین و پرنده سمانی بر آنها نازل کردیم گفتیم:

كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ از چیزهای پاکیزه‌ای که روزی شما کردیم بخورید و آنها از اینکه قناعت را ترک کردند و به جای (منّ و سلوی) غذاهای کم‌ارزش‌تری (مانند عدس، سیر و پیاز) درخواست کردند، با این عمل به ما ظلم نکردند، بلکه بر خویشتن ستم روا داشتند.

وَ إِذْ قِيلَ لَهُمُ عطف بر (اذ استسقاه) است یا بر (اضرب بعصاک) یا بر (امنوا) یا بر (اتّبعوا) به تقدیر (اذکر) یا (ذکّر) یا (اذکروا).

آنگاه که به آنها گفته شد:

اسْكُنُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ در این قریه یعنی بیت المقدس ساکن شوید. (بقیّه آیه و آیه ۱۶۲ در سوره بقره به طور تفصیل شرح داده شد.)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۴

ترجمه و تفسیر آیات ۱۶۸- ۱۶۳

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۶۳ تا ۱۶۷] ..... ص : ۴۵۴

اشاره

وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كانَتْ حاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَ يَوْمَ لا يَسْبِتُونَ لا تَأْتِيهِمْ كَذلِكَ نَبْلُوهُمْ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۳) وَ إِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِيداً قالُوا مَعْذِرَةً إِلى رَبِّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۱۶۴) فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِيسٍ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۱۶۵) فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ (۱۶۶) وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۶۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۴

ای رسول بنی اسرائیل را از آن قریه که در ساحل دریا بود باز پرس که از حکم تعطیل شنبه چرا تجاوز کردند آنگاه که برای امتحان روز شنبه ماهیان در شارع پیرامون دریا پدیدار شده در غیر آن روز اصلا پدید نمی‌آمدند بدین گونه آنان را به عمل فسق و نافرمانی آزمایش کردیم،

و چون پند ناصحان در آنها اثر نکرد جمعی از آن گروه گفتند: چرا قومی را که از جانب خدا به هلاک یا به عذاب سخت محکومند، موعظه می‌کنید؟ ناصحان گفتند: تا ما را نزد پروردگارتان عذری باشد، شاید اثر کند و تقوی پیشه کنند،

و چون هر چه بر آن‌ها تذکّر داده شد، فراموش کردند ما هم

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۵

آن جماعت را که پند می‌دادند و خلق را از کار بد باز می‌داشتند نجات دادیم و آنان را که ستمکاری کردند به کیفر فسقشان به بدترین عذاب گرفتار ساختیم،

آنگاه که سرکشی و تکبّر کرده و آنچه را که ممنوع بود مرتکب شدند، ما هم آنها را مسخ کردیم و گفتیم: به شکل بوزینه شوید که بس دور و بازمانده و محروم از رحمت خدا باشید

و آنگاه فرمان نافذ خدای تو بر این قرار گرفت که تا روز قیامت کسی را به عقوبت و عذاب سخت بر آنها برانگیزد که پروردگار تو همانا زود کیفر دهنده ستمکاران و نیز بر خلق بسیار بخشنده و مهربان است.

تفسير ..... ص : ۴۵۵

وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كانَتْ حاضِرَةَ الْبَحْرِ تا سر انجام بد اهل آن قریه را بیادشان بیاوری که کارهای بد آنها چگونه عاقبت، آنها را گرفتار کرد تا اینکه آن را نصب العین خود قرار دهند و یاد آوری قوم تو نیز باشد.

إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ بدل از (القریه) به نحو بدل اشتمال است، و معنی آن این است که از حال اهل قریه از وقت تجاوزشان از تعطیلی شنبه بپرس. و آوردن مضارع با اراده ماضی اشاره به این است که آنها بر این تجاوز استمرار داشتند، و در روز شنبه از حدود خدا تجاوز می‌کردند زیرا که روز شنبه عید آنها بود و برای آن روز احترام خاصّی قائل بودند، و روز یکشنبه عید نصاری است چنانکه جمعه عید برای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است.

و از همین جاست که صابئین ادّعا کردند که انبیای عرب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۶

عبادت ستارگان می‌کردند، مثلا می‌گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبادت زهره می‌کرد، و لذا از دنیا زن و بوی خوش را اختیار کرد، زیرا که آن دو منسوب به زهره است، و از روزها جمعه را اختیار کرد چون جمعه منسوب به زهره است، و موسی زحل را عبادت می‌کرد و لذا شنبه را اختیار کرد، نیز صابئین ادعا می‌کردند که عیسی علیه السّلام آفتاب را عبادت می‌کرد و از این جهت روز یکشنبه را برای عبادت دسته جمعی انتخاب کرده است.

إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ و آنها از صید روز شنبه نهی شده بودند.

شُرَّعاً یعنی ماهیها ظاهر شده و برای آزمایش آنها به دسترسی نزدیک بودند.

وَ يَوْمَ لا يَسْبِتُونَ لا تَأْتِيهِمْ آنها مشتاق صید بودند و همه هفته را در انتظار بودند و برای آنها صید ماهی میسّر نمی‌شد، ولی روز شنبه که آنها به جهت احترام آن روز و عبادت در آن از صید کردن ممنوع بودند ماهیها ظاهر شده در دسترس قرار می‌گرفتند به نحوی که دیگر صبر کردن از صید برای آنها ممکن نبود از امتحان و ابتلاء خداوند به خود او پناه می‌بریم.

كَذلِكَ نَبْلُوهُمْ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ یعنی اینکه ابتلاء و آزمایش به سبب فسق و عصیان آنها بوده است، و آوردن لفظ مستقبل جهت احضار ماضی است، یا مقصود این است که ما همانطور که سابقا آنها را آزمایش کردیم. در آینده نیز آزمایش خواهیم کرد. یا مقصود این است که ما امّت تو را این چنین

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۷

آزمایش خواهیم کرد.

وَ إِذْ قالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ عطف بر إذ یعدون یا بر اذ تأیتهم و معنی این است: هنگامی که تجاوز می‌کنند عده‌ای از نهی کنندگان واعظ، افراد ساکت و غیر واعظ، یا از گناهکاران از باب استهزا یا از باب اینکه اعتقاد به آن داشتند گفتند:

لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِيداً قالُوا مَعْذِرَةً إِلى رَبِّكُمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ چرا قومی را که از جانب خدا به هلاکت یا عذاب شدید محکومند موعظه می‌کنند؟ گفتند:

اگر چه آنها در فسق و نافرمانی فرو رفته‌اند، و لکن آنچه که وظیفه ما است از نهی منکر و ترحّم بر بندگان به احتمال قبول و نجات آنها از عذاب ادا می‌کنیم و آن را به کار می‌بندیم تا نزد پروردگارتان معذور باشیم، باشد که پرهیزگار شوند.

فَلَمَّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ آنچه را که پند دهندگان در باره عذاب به آنها یاد آوری کردند نشنیده گرفتند و به سخنان آنان گوش ندادند، یا آنچه را که خداوند از حرمت روز شنبه و حرمت صید در آن روز یاد آوری کرده بود فراموش کردند.

أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ ما نیز پند دهندگان را که راضی به فعل آنها نبودند و از نهی به آنها نیز ساکت نبودند، نجات دادیم.

وَ أَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا و به آنهائی که به خودشان ستم کردند به اینکه آنچه بایستی انجام می‌دادند ترک کردند و آنچه را که نباید انجام می‌دادند مرتکب شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۸

بِعَذابٍ بَئِيسٍ به عذاب شدید، مجازات کردیم.

بِما كانُوا يَفْسُقُونَ و آن به سبب فسق آنان بود، این مجازات از جهت آن است که آنها فسق را پذیرا بوده و قابلیّت فسق پذیری را داشتند، نه از جهت فاعل (هر که لایق هدایت باشد هدایت را پذیراست و هر که لایق فساد و شقاوت باشد آن را می‌پذیرد و نتیجه آن را هم می‌یابد.)

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است یعنی می‌خواهد نوع فساد را که سرکشی از نهی است شرح و تفصیل دهد، و بگوید چون از آنچه نهی شده بودند سرکشی و تکبّر ورزیدند ...

قُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ گفتیم بوزینگانی مطرود شوید. یعنی از هر چیز خیری طرد شدند.

از علیّ بن الحسین علیهما السّلام «۱» است که فرمود:

اینان قومی بودند که بر ساحل دریا ساکن بودند، و خدا و پیامبرانش آنها را از صید ماهی در روز شنبه نهی کردند، ولی آنها متوسّل به حیله‌ای می‌شدند که بدان وسیله آنچه را که خدا حرام کرده بود برای خودشان حلال کنند، پس شیار جویهای کوچکی درست کردند، و راههایی ساختند که به حوضهای کوچکی منتهی می‌شد که ماهیها را برای دخول در آن حوضها از آن راهها آماده می‌ساخت ولی اگر می‌خواستند از آن حوضها خارج شوند

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۲۴۶- تفسیر البرهان ۲: ص ۴۲/ ح ۳- تفسیر العسکری ص ۲۶۸- بحار الانوار ۱۴: ص ۵۶/ ح ۱۳

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۵۹

نمی‌توانستند پس ماهیها روز شنبه آمدند و در امن و امان داخل جویها و حوضها شدند و بدینوسیله در آنجا گرفتار آمدند، و هنگام عصر که خواستند از آنجا بیرون آمده و از دست صید کننده در امان باشند، هر چه خواستند برگردند نتوانستند، و شب را در همانجا ماندند، و آنجا مکانی بود که گرفتن ماهیها آسان بود بدون اینکه احتیاج به صید کردن باشد چون آنجا جائی نبود که بتوانند فرار کنند یا از گرفتار شدن امتناع نمایند، و آنها را روز یکشنبه می‌گرفتند و می‌گفتند ما در روز شنبه صید نکردیم، بلکه روز یکشنبه صید کردیم.

دشمنان خدا دروغ گفتند زیرا آنها در همان روز شنبه ماهیها را در جویها و حوض‌های کوچک گرفتار کرده بودند.

آنان این کار را ادامه دادند تا جایی که مال و ثروتشان زیاد شد، و از آن به زنان و غیرشان خوراندند چون با این کار دستشان باز شده بود.

در شهر حدود هشتاد هزار و اندی زندگی می‌کردند که هفتاد هزار نفر از آنها به این کار مبادرت می‌نمودند، و بقیّه از این کار روی برتافتند، چنانکه خداوند داستان آنها را چنین بیان کرده است:

(وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كانَتْ حاضِرَةَ الْبَحْرِ ... تا آخر آیه).

و مطلب از این قرار بود که گروهی از آنان بقیّه را نصیحت و از این کار نهی کردند و آنها را از عذاب خدا ترساندند و از انتقام و شدّت عذابش بر حذر داشتند، آنها از علّت نصیحت

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۰

کردنشان سؤال کردند و گفتند: (فاجابوهم من وعظهم) چرا موعظه می‌کنید گروهی را که خدا آنها را به سبب گناهانشان هلاک می‌گرداند و آنها را یا از بیخ بر می‌کند، و یا به عذاب شدید گرفتارشان می‌سازد؟

موعظه کنندگان جواب دادند: این گفتار و موعظه ما از جهت عذر آوردن به پیشگاه خداوند شماست، زیرا که ما مکلّف به امر به معروف و نهی از منکر شدیم پس ما نهی از منکر می‌کنیم تا خدای ما بداند که ما با آنها مخالفت کردیم و فعل آنها را ناخوش داشتیم.

و نیز گفتند: (لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) آنها را موعظه می‌کنیم تا شاید این پند و اندرز در آنها اثر کند و در این هلاکت و تباهی واقع نشوند و از عقوبت کارشان بر حذر باشند.

آنگاه که سرکشی کردند، و از فرمان روی گرداندند، و تکبّر ورزیده از منهیات خودداری نکردند.

خدای تعالی فرمود: که به شکل بوزینه گردید که از رحمت خدا دور و مورد غضب الهی قرار گیرید.

پس چون ده هزار نفر و اندی دیدند که حدود هفتاد هزار نفر دیگر پند و اندرزشان را قبول نمی‌کنند و از ترساندن و تحذیر آنها

نمی‌ترسند از آنها کناره گیری کردند و به قریه دیگری منتقل شدند، و گفتند که ما خوش نداریم عذاب خدا بر آنها نازل شود در حالی که ما در بین آنها هستیم.

پس آنگاه که یک شب گذشت؟ خداوند همه آنها را به

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۱

شکل بوزینه مسخ کرد و دروازه شهر بسته ماند، نه کسی از شهر خارج و نه کسی به آن داخل می‌شد، و اهل قریه‌های دیگر قضیه را شنیدند و قصد آنها کردند، از دیوار شهر بالا رفتند، و بر حال آنها مطّلع شدند که ناگهان دیدند زن و مرد همگی به صورت بوزینه درآمده و در هم می‌لولند و آنان که نگاه می‌کنند دوستان و نزدیکان و کسانی را که می‌شناختند و رفت و آمد داشتند همه را می‌شناسند.

و نگاه کننده و مطّلع به بعضی از آنها می‌گوید:

تو فلان مرد و فلان زن هستی؟

پس اشک در چشم او جمع می‌شود و با سر یا دهانش اشاره می‌کند و بلی یا نه می‌گوید.

پس سه روز این چنین بودند تا خداوند باران و بادی را فرستاد و آنها را به دریا ریخت، و بعد از سه روز هیچ مسخی باقی نماند، و این بوزینه‌هایی که به شکل آنها دیده می‌شود شبیه آن بوزینه‌هاست، نه از خود آنها و نه از نسل آنهاست.

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکَ و آنگاه که پروردگار تو اعلام کرد، عطف است بر (إذ یعدون) یا بر (اذ تأتیهم) یا بر (اذ قالت امّة) یا عطف بر (اسئلهم) است به تقدیر (اذکر) یا (ذکّر) و (تأذن) و (اذّن) از باب تفعیل است و (اذنه) از ثلاثی مجرّد است و (اذن به) یعنی اعلام کرد و به او آگاهی داد، و استعمال (اذن) با تخفیف عین الفعل به معنی دانست و مباح کرد و رخصت داد زیاد استعمال شده است، و (تأذّن) به معنی (قسم) یاد کرد آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۲

لَیَبْعَثَنَّ عَلَیْهِمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ مَنْ یَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذابِ تا روز قیامت کسی را بر آنها مسلّط خواهد ساخت که آنها را به طور مدام تحت عذاب شدید قرار دهند یعنی بر متجاوزین روز شنبه، یا بر مطلق یهود به سبب فعل متجاوزین تا روز قیامت با کشتن و ذلیل کردن و جزیه و تبعید، آنها را به بدترین عذاب گرفتار می‌کنیم چنانکه بخت النّصر و کسانی که بعد از او بودند و حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم این کار را انجام دادند.

إِنَّ رَبَّکَ لَسَرِیعُ الْعِقابِ پس مغرور شدن به حلم او شایسته نیست، زیرا پروردگار تو سریعا به حساب‌ها رسیدگی می‌کند.

وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ و برای کسی که از گمراهیش برگردد و به سوی خدا توبه و بازگشت نماید خدا آمرزنده و مهربان است.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۷۱- ۱۶۸

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰] ..... ص : ۴۶۲

اشاره

وَ قَطَّعْناهُمْ فِی الْأَرْضِ أُمَماً مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذلِکَ وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۱۶۸) فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْکِتابَ یَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنی وَ یَقُولُونَ سَیُغْفَرُ لَنا وَ إِنْ یَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ یَأْخُذُوهُ أَ لَمْ یُؤْخَذْ عَلَیْهِمْ مِیثاقُ الْکِتابِ أَنْ لا یَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلاَّ الْحَقَّ وَ دَرَسُوا ما فِیهِ وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَیْرٌ لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۶۹) وَ الَّذِینَ یُمَسِّکُونَ بِالْکِتابِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ إِنَّا لا نُضِیعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِینَ (۱۷۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۳

ترجمه: ..... ص : ۴۶۳

و بنی اسرائیل را بر روی زمین به شعبی متفرّق ساختیم بعضی از آنها صالح و درستکار بودند و برخی دیگر خائن و آنها را به خوبیها و بدیها بیازمودیم، باشد که به حکم حق باز گردند،

پس از آنکه پیشینیانشان در گذشتند و بازماندگان آنها که وارث کتاب آسمانی شدند متاع پست دنیا را گزیدند و هر گناه که کردند گفتند بخشیده خواهیم شد و چنانچه مثل آن مال از آن متاع دنیا که یافتند باز از هر راه حرام و خیانت بیابند به حرص و آز برگیرند، آیا از آنان در کتاب آسمانی پیمان گرفته نشد که به خدا جز حقّ و سخن راست نسبت ندهند و آنچه در کتاب است درس گیرند و عمل کنند بدانید که منزل ابدی آخرت و نعمتهای بهشتی برای مردم پرهیزکار بسی بهتر از متاع فانی دنیاست. آیا تعقّل نمی‌کنید،

آنان که متوسّل به کتاب آسمانی شدند و نماز بپا داشتند به آنها مزد حسن عمل داده خواهد شد که ما اجر درستکاران را ضایع نخواهیم گذاشت.

تفسیر ..... ص : ۴۶۳

وَ قَطَّعْناهُمْ فِی الْأَرْضِ أُمَماً یعنی آنها را متفرّق ساختیم به نحوی که هیچ مملکتی از آنها خالی نشد، و غالبا آنها نزد غیر اهل دینشان خوار و ذلیل بوده‌اند.

مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ بعضی از آنها صالح و درستکار بودند.

جمله مستأنف، یا وصفی یا حالیّة، و (منهم) مبتدا به معنی بعضهم است خواه (من) به معنی (بعضی) اسم باشد یا جانشین موصوف مبتدا، یا خبر مقدّم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۴

باشد.

وَ مِنْهُمْ دُونَ ذلِکَ و بعضی دیگر غیر درستکار (منهم) مبتداست چنانکه گذشت، یا اینکه (منهم) خبر مقدّم است و مبتدا حذف شده است. بدین نحو: (منهم ناس دون ذلک) یعنی از صلاح منحطّ هستند خواه کافر باشند یا نباشند، و مقصود از قول خدا (فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ) این است که آنها بعدا همه‌شان کافر شدند، یا مقصود از کسانی که پائین‌تر از صالحان هستند، ولی به درجه کفر نرسیده‌اند.

وَ بَلَوْناهُمْ بِالْحَسَناتِ وَ السَّیِّئاتِ و آنان را با نیکوئیها مانند توسعه و نرمی و ملایمت و امن و صحّت و بدیها یعنی ضدّ آن چیزهائی که ذکر شد، آزمودیم.

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ شاید که آنها بازگردند.

کلمه (لعلّ) به معنای (شاید) یک اصطلاح است که در عرف بکار می‌رود، چنانکه رسم و عادت ما نیز در هدایت کسی که بخواهیم او را راهنمایی کنیم همین است.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ بعد از آن نسلهایی جانشین آنان شدند.

(خلف) به سکون لام طبق گفته بعضی به معنی صاحبان شرّ می‌باشد، و با حرکت لام به معنی صاحبان خیر است، و آن کنایه از امّت

محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است، چون در عهد پیامبر امّت یا صالح و اهل خیر بودند، یا پائین‌تر از آن، و بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عرض دنیا را گرفتند و به غرور نفس فریفته شدند، با اینکه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۵

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از آنها پیمان گرفته بود که خود رأی نباشند، و در باره خدا جز حقّ نگویند، و از کتاب و عترت او جدا نشوند.

وَرِثُوا الْكِتابَ و وارث کتاب آسمانی گشتند، کتاب نبوّت و احکام آن یا تورات بنابر تنزیل و ظاهر آن.

يَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنى (دنی) از (دنوّ) یا (دنائت) است یعنی عرضی که عبارت از متاع دنیاست اختیار می‌کنند و آن حتما عارض و زایل است، و جمله یا صفت بعد از صفت است و اختلاف با صفت اوّلی برای اشاره به استمرار آنان در عرض دنیاست، یا حال از (خلف) است چون آن مختصّ به صفت است، یا حال از فاعل (ورثوا) است یا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده است: به کتاب خدا که به عنوان ارث به آنها رسیده است چه کردند؟

پس خداوند فرمود: (یأخذون ... تا آخر) و به هر تقدیر مقصود ذمّ آنان است بر اینکه آنان کتاب را که سبب اخذ نعیم ابدی و رسیدن به خیر آخرت است به جهت حماقتشان وسیله عرض (متاع و کالای دنیا) دنیای فانی قرار دادند.

زیرا که اسناد اخذ به خلف که مقیّد به وراثت کتاب است مشعر به اعتبار حیثیّت است.

پس وای، سپس وای بر کسی که احکام نبوی را به خود بسته و نسبت داده است و آن را وسیله اغراض دنیوی قرار می‌دهد، مانند بیشتر عامّه که ادّعای علم و فقاهت کرده و شرع و وراثت را به خود نسبت می‌دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۶

وَ يَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنا و می‌گویند: ما بخشیده خواهیم شد این ادّعا از آن جهت است که نفس در توسّل و رسیدن به خواسته‌هایش می‌خواهد راهی برای اطمینان طلب کند، لذا گاهی می‌گوید: نه ثوابی هست و نه عقابی و نه آخرتی و جز زندگی دنیا چیزی نیست.

و گاهی می‌گوید: خدا کریم است و گاهی می‌گوید هر کس به پیامبر منسوب و معتقد باشد، معذّب نمی‌شود اگر چه گناهان اهل دنیا را داشته باشد، و گاهی می‌گوید: دوستدار علی علیه السّلام داخل آتش نمی‌شود، و حبّ علی علیه السّلام حسنه‌ای است که هیچ سیّئه و گناهی با وجود آن حبّ ضرر نمی‌رساند.

ولی نمی‌داند که همه این پندارها غرور است و آنچه که از جهت انتساب به نبیّ یا محبّت علی بودن توهّم کرده است ادّعائی بیش نیست، و آن انتساب به شیطان و محبّت شیطان است، که از شبهات نفسهایمان به خدا پناه می‌بریم.

وَ إِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ و اگر متاع دیگری همانند آن به دستشان بیفتد آن را نیز می‌گیرند و مال دنیا را مقدّم بر احکام خدا قرار می‌دهند و اینکه می‌گویند خداوند ما را می‌بخشد فقط ناشی از غرور نفس است.

زیرا آنکه امید مغفرت دارد از چیزی که منافی مغفرت است خودداری می‌کند.

أَ لَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثاقُ الْكِتابِ أَنْ لا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ یعنی اینکه وراثت کتاب خوف از خدا را طلب می‌کند، نه

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۷

مغرور شدن به آن.

زیرا که میثاق کتاب یعنی پیمانهائی که با آنها طبق بیعت عامّ نبوی بسته شده است این است که به دنیا فریفته نشوند و بر خدا جز حق نگویند.

وَ دَرَسُوا یعنی آموختند و عهد بستند.

ما فِيهِ آنچه از وعده و وعيد كه در آن كتاب بود.

وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ در حالى كه براى تقوا پيشگان سراى آخرت بهتر است. البتّه مفتون شدن به اعراض دنيا از آن جهت قابل تصوّر است كه آنها از مفاسد آن غافل باشند و ما از بيان آن ساكت باشيم. در حالى كه مفاسد آن را بيان كرديم و آنان را به آن آگاه ساختيم، و يا از آن جهت است كه كالاى اين جهانى بر متاع آخرت برترى داشته باشد در حالى كه چنين نيست. و يا از جهت حماقت و نداشتن عقل است كه خداوند به آن اشاره نمود و فرمود:

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آيا به خرد در نمى‌يابيد و يا از باب اين است كه تصوّر مى‌كنيد تمسّك به احكام كتاب و عمل كردن به مواعظ و پندهاى آن پيش ما ضايع و بدون اجر است در حالى كه چنين نيست لذا فرمود:

وَ الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتابِ كسانى كه به كتاب نبوّت با بيعت اسلامى تمسّك مى‌جويند.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ و با اقامه نماز به بيعت ولوى گردن نهند.

إِنَّا لا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ در آن صورت ما پاداش

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۸

نيكوكاران را تباه نمى‌كنيم. نهادن اسم ظاهر بجاى ضمير براى اشاره به اين است كه تمسّك به كتاب و ولايت حتما اصلاح كننده است.

بنابراين قول خداى تعالى: (وَ الدَّارُ الْآخِرَةُ) جمله حاليه است و (وَ الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتابِ) عطف بر آن است و احتمالات ديگرى در تركيب آيه از سياق كلام به دور است.

ترجمه و تفسير آيات ۱۷۷- ۱۷۱

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۷۱ تا ۱۷۶] ..... ص : ۴۶۸

اشاره

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۷۱) وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِينَ (۱۷۲) أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (۱۷۳) وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ وَ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۷۴) وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ الْغاوِينَ (۱۷۵)

وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

ترجمه: ..... ص : ۴۶۸

و بياد آرند يهودان، آنگاه كه بر اسلافشان كوه طور را چون سايبانى بر فراز آنها برافراشتيم كه پنداشتند بر آنها فرو

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۶۹

خواهد افتاد و امر كرديم كه دستور توراتى كه به شما آمده با قوّت ايمان اخذ كنيد و آنچه در آن مذكور است متذكّر باشيد شايد پرهيزكار شويد،

و اى رسول ما بياد آن هنگامى كه خداى تو از پشت فرزندان آدم ذريّه آنها را برگرفت و آنها را بر خود گواه ساخت كه آيا من

پروردگار شما نیستم؟ همه گفتند بلی ما به خدائی تو گواهی می‌دهیم که دیگر در روز قیامت نگوئید ما از این واقعه قیامت غافل بودیم،

و یا نگوئید که چون پدران ما منحصرا بر آئین شرک بودند و ما هم فرزندان بعد از آنها بودیم پس پیروی پدران خود کردیم، آیا بر کردار زشت اهل باطل ما را به هلاکت خواهی رساند؟

بدین گونه ما آیات خود را تفصیل می‌دهیم باشد که از راه باطل، به خدا پرستی و معرفت و طاعت حق باز گردند

ای رسول ما، بخوان بر این مردم حکایت آن کس (بلعم باعورا) را که ما آیات خود را به او عطا کردیم از آن آیات به عصیان سرپیچید چنانکه شیطان او را تعقیب کرد و از گمراهان عالم گردید

و اگر ما به مشیّت نافذ خود می‌خواستیم به آن آیات او را رفعت و مقام می‌بخشیدیم و لکن او به زمین تن فرو ماند و پیرو هوای نفس گردید، و در این صورت مثل او به سگی می‌ماند که اگر او را تعقیب کنی یا به حال خود واگذاری به عوعو زبان گشاید (چنین کسی که از روی علم و پس از اتمام حجّت به هوای نفس میل کند از اندیشه‌های زشت خویش در عذاب و شقاوت است)

ای رسول ما این است مثل مردمی که آیات خدا را بعد از علم به آن تکذیب کردند این حکایت را به خلق بگو باشد که برای نجات خود فکری کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۰

تفسیر ..... ص : ۴۷۰

وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ کوه را با بلند کردن از زمین بالا بردیم.

فَوْقَهُمْ کَأَنَّهُ ظُلَّةٌ به مانند سقفی که بر آنان سایه می‌انداخت.

وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ و گمان داشتند که کوه بر سرشان فرو خواهد افتاد. استعمال ظنّ با اینکه آنها یقین به وقوع آن داشتند چون کوه معلّق بود و از عادت چیزهای سنگین این نیست که معلّق بالای سر بایستد، و حتما پائین می‌آید برای این است آنها اصحاب نفس بودند، حالت و صفت نفس جز ظنّ نیست اگر چه به مطلب هم یقین داشته باشد یا اینکه وقتی آنها دانستند که معلّق بودن کوه با معجزه صورت گرفته احتمال دادند که با معجزه نیز بایستد و بر سر آنها فرو نیفتد.

خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّةٍ بنابر این که لفظ قول را در تقدیر بگیریم معنی آن چنین می‌شود در حالی که به آنها گفته می‌شود:

تورات و احکام آن را با قوّت و جزم و عزم دلهایتان بگیرید و احکام آن را با نیروی بدن‌هایتان امتثال کنید.

وَ اذْکُرُوا ما فِیهِ و هر چه که از عبرتها و احکام در آن است بیاد آرید.

لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ باشد که شما از چیزهائی که نفس را هلاک و تباه می‌کند پرهیز کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۱

از امام صادق علیه السّلام «۱» است: وقتی خداوند تورات را بر بنی اسرائیل نازل کرد آن را قبول نکردند، پس خدای تعالی کوه طور سینا را بر روی آنها بلند کرد.

پس موسی علیه السّلام به آنها گفت: اگر قبول نکنید کوه بر روی شما بیفتد، پس آنها قبول کردند و به علامت قبول سرشان را فرود آوردند. در سوره بقره در باره آن سخن گفته شد.

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ و زمانی که پروردگار تو را از صلب بنی آدم نسل آنان را به وجود آورد. (ذرّیّتهم) به صورت (ذرّیّاتهم) نیز خوانده شده است.

بدان که آدم، گاهی بر آدم ابو البشر گفته می‌شود، و گاهی بر آن معنی می‌شود که در هر بشری موجود است (جوهر آدمی یا

آدمیّت) و گاهی بر معنائی اعم از آن دو اطلاق می‌شود، و به همین معنی گفته می‌شود، آدم ملکی، آدم ملکوتی، آدم جبروتی، آدم لاهوتی.

و همین معنی در یکی از خطبه‌های مولای ما امیر المؤمنین علیه السّلام وارد شده است که: (من آدم اوّل هستم) و این بدان جهت است که هر چیزی که در عالم طبع و عالم کثرت است، برای آن صورت و مثال است به نحو کثرت و تفصیل در عالم مثال، به طوری که اگر بیننده‌ای آن را ببیند گوید که آن همان است و هیچ فرقی ندارد، و در عالم عقول عرضی و ارباب انواع

---

(۱) تفسیر الصّافی ۲: ص ۲۵۰- تفسیر البرهان ۲: ص ۴۵/ ح ۲- تفسیر القمی ۱: ص ۲۴۶

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۲

برای آن حقیقتی است و نیز برای آن حقایقی در عوالم طولی است که تمامتر و بازتر از آن چیزی است که در این عالم است و از آنچه که در آن عالم است به عالم ذرّ تعبیر می‌شود.

پس هرچه که در مافوق عالم طبع یافت شود همه‌اش علم و شعور و سمع و بصر و نطق است به خلاف آنچه که در این عالم است که شعور و سمع و بصر و نطقش به وسیله آلات از هم جداست و در جای سمع، بصر نیست، و در جای بصر، گوش کردن و حرف زدن نیست.

سپس بدان که مراتب نازله هر یک نسبت به ما فوقش رقایق «۱» و ذرار «۲» و ظهور آن است به نحو کثرت و تفصیل، لکن در عین تفصیل پنهان‌تر و ضعیف‌تر از مافوق خودش است.

و عالی در عین اجمالش تمامتر و شدیدتر و ظاهرتر و سزاوارتر به این است که اسم مطلق بر آن اطلاق شود، پس آدم لاهوتی که از آن به حقیقت محمّدی و حق مخلوق به سبب آن و اضافه اشراقی تعبیر می‌شود از جهت ظهور شدیدتر و به اسم آدم سزاوارتر از آدم جبروتی است، و همچنین تا آدم ناسوتی و فرزندان آدم در هر مقام، کسانی هستند که بلاواسطه به او منتسب می‌باشند.

مثلا فرزندان آدم لاهوتی همان عالم عقول طولی است که از تعیّنات آدم لاهوتی است، و فرزندان آدم جبروتی همان عقول عرضی است، که فرزندان آدم در آن مرتبه، عبارت از

---

(۱) رقیق و نازک.

(۲) ذرات کوچک

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۳

صور مثالی است.

و فرزندان آدم مثالی ملکوتی، صور ملکیّه بشری است و فرزندان آدم بشری بدون واسطه یا با واسطه، منسوب به او هستند و فرزندان آدم، در عالم صغیر عبارت از مدرکات و قوای بشری است و ذریّه بنی آدم در هر مرتبه چنانکه بر شخص بینا مخفی نیست، چیزی است که لایق به همان مرتبه باشد و تعبیر به ظهر (پشت) بنی آدم نه ظهر آدم.

چنانکه در اخبار آمده است برای این است که آدم لاهوتی از جهت بساطت و وحدت آن به نحو وحدت حقّ ظلّی طوری است که کثرت برای آن تصوّر نمی‌شود تا برای او ذرّیّه تصوّر گردد، و دارای جهت‌های متعدّد نیست تا برای او ظهر و بطن متصوّر شود.

و نیز اکتفا کردن به ظهر (پشت) آدم اختصاص به آدم ابو البشر دارد.

چون سلسله نزول طبق منطوق خبری که وارد شده است که خداوند عقل را آفرید و سپس به او گفت به سوی دنیا و دار سفلی بیا، و او در حالی که از حقّ اوّل، متوجّه به عالم اسفل بود آمد، صحیح است و لذا آنچه که مورد نظر بوده و در آن ظاهر است این

است که در هر مرتبه‌ای، مرتبه بالاتر یا پشت آن را نیز بایستی در نظر گرفت و نیز چون هر مرتبه‌ای نسبت به مرتبه پائین آن ظهور آن به نحو اتمّ و اشدّ است فرمود:

(من ظهور بنی آدم) به خلاف سلسله صعود، که آن به حکم

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۴

قول امام علیه السّلام در روایت است که به عقل گفت: (ادبر) یعنی به دنیا پشت کن پس آن عقل پشت کرد و لذا منظور از آن عقل در این مورد بطن (نهانگاه) است.

و نیز هر مرتبه پائین نسبت به مرتبه عالی بطن و محلّ پنهان آن مرتبه عالی است، و لذا در سلسله صعود بطن اطلاق شده است، مانند: (أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ) و (السعید سعید فی بطن امّه) و وجه تعبیر به (اخذنا) در سلسله نزول و به (اخرجنا) در سلسله صعود مخفی نیست.

وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى شَهِدْنا در باره گواهی دادن ذرّه وجودی همانطور که گفته شد که همه اشیاء خصوصا ما فوق عالم طبع نسبت به خدای تعالی دارای دانش و آگاهی و شنوائی و بینائی و گویائی است اکنون دیگر تأمل و شکّی نمی‌ماند که گواهی دادن و شنیدن و اقرار، همه‌اش طبق حقایق معنوی درست است، بلکه در مافوق عالم طبع سزاوارتر به حقایق لغوی است، و احتیاجی به تأویلات و تکلّفات و مطالب اجازی مفسّرین نیست.

أَنْ تَقُولُوا یعنی مبادا که بگوئید.

یَوْمَ الْقِیامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِینَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَكَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّیَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِكُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ شما را گواه گرفتیم و در آنجا وادار به اقرار کردیم تا اینکه در تکلیف مستقل باشید، و به ربوبیّت متنبّه شوید، تا در اینجا غافل و پیرو نباشید، و فعل زشتتان را به گردن دیگری معلّق نسازید. ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۵

وَ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ و این چنین ما آیات تکوینی را در مراتب تکوین و در کتاب تدوین به قول و فعل تفصیل می‌دهیم.

وَ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ عطف است بر (كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ) و عطف انشاء بر خبر به دلیل علّت بودن آن است، گویا گفته است: بدان جهت، آیات را تفصیل می‌دهیم که رجوع و بازگشت نمایند.

وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَیْناهُ آیاتِنا بر آنها آیات نبوی که بر زبان نبیّ ما علیه السّلام جاری شده است، یا آیات ولوی ما را که بر زبان جانشین پیامبر جاری می‌شود بخوان یا آیات آفاقی غیر ولوی و غیر نبوی را، یا آیات انفسی ما را که آنها را مشاهده کرده و یا ادراک نموده‌ای، از جهت آیت و نشانه بودن آنها، بر آنان بخوان و آن اعم از آیات بیم دهنده و مژده دهنده است که بر زبان جانشینان ما جاری می‌شود یا آنچه که بر او بدون قدرت و اختیار وارد می‌گردد، و آنچه که در خوابها و حوادث واقع می‌شود، و آنچه که آگاه کننده و بیدار کننده است.

غرض از تلاوت و خواندن آیات بر آنها یاد آوری آنهاست به سر انجام بد کسی که از آیات خدا جدا شود، یا اینکه آن را به خاطر داشته و از غفلت بر حذر باشند.

و از آیات نبوی و احکام شرعی، و از خلیفه محمّد صلّی اللّه علیه و آله و کسی که بعد از او برای هدایت مردم نصب می‌شود جدا نشوند.

و نزول آیه چنانکه در اخبار ماست در باره بلعم بن باعورا یا یکی از علمای بنی اسرائیل، یا امیّة بن ابی صلت است که چون

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۶

علم و اطّلاعش بر کتب آسمانی زیاد بود امیدوار بود که او نبیّ موعود باشد، وقتی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله مبعوث گشت حسادت کرد و به آن کافر شد، چنانکه بعضی گفته‌اند.

فَانْسَلَخَ مِنْها به اينكه عمل به مقتضاى آيات را ترك كرده و از آنها غافل شد.

فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ يعنى شيطان او را تابع خودش قرار داد، بعد از جدا شدن از آياتى كه شهابهاى تعقيب كننده شيطانند، و تفسير به (لحقه و ادركه) به معنى به او ملحق شد يا او را درك كرد نيز مناسب اين مقام است، و مانند اينجاست قول خداى تعالى:

(فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ) (او را شعله فروزانى پى كرد) يعنى به او ملحق شد و به او رسيد و در لغت به معنى (تابع او شد) آمده است.

فَكانَ يعنى گشت، و تعبير به (كان) براى اشاره به تمكّن و قدرت شيطان در گمراه كردن است چنانكه لفظ مِنَ الْغاوِينَ (از گمراهان) نيز چنين است.

وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها و اگر مى‌خواستيم به وسيله آيات آنرا بالا مى‌برديم. و چون از لفظ (انسلخ منها) از آن جدا شد و لفظ (فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ) اين توهّم پيش آمده كه شيطان در كار خداوند و مشيّت او در جدائى از آيات پيروى از شيطان دخالت دارد لذا به اين توهّم اين چنين توجّه داد كه فرمود: مشيّت ما سبب فاعلى است و آنچه از جانب شيطان است سبب قابلى است يعنى از نفس شماست و سبب فاعلى اگر چه تام و كامل است ولى بيهوده و گزاف واقع نمى‌شود بلكه بر حسب استعداد

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۷

قابل است كه چون از آيات جدا شده است استعداد ترقّى خود را از دست داده است.

وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ امّا او خود را در زمين طبع جاودانه ساخته است و بعد از آن به سوى زمين گل فرود مى‌آيد، تا مشتهيات خود را از آن زمين بر آورده سازد.

وَ اتَّبَعَ هَواهُ و از هوا و هوس خود پيروى كند، اين عبارت از قبيل عطف سبب بر مسبّب است، يعنى به همان علّت ما گمراهى او را خواستيم و گمراهش كرديم (گمراه شدن نتيجه ضرورى پيروى از هواى نفس است.)

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ يعنى مثل او پس از خلود در زمين در شدّت خستگى و زيادى حركت جهت تحصيل خواسته‌هايش از زمين براى آرامش بخشيدن به حرارت حرص و طمعش، و بهره نبردن از تسكين حرص مانند مثل سگى است كه در گرماى شديد واقع شده است، پس عوعو مى‌كند تا نفس نفس بزند و حرارت قلبش را تسكين بخشد، ولى اين كار فايده‌اى به او نمى‌رساند، بلكه حرارتش مضاعف مى‌گردد، چون هواى گرم بيشتر به قلبش رسيده است. پس قول خداى تعالى:

إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اگر بر سگ حمله كنى زبانش را از دهان بيرون مى‌آورد و اگر به خود واگذارى باز له له مى‌زند.

اين عبارت در موضع حال است زيرا سگ را به

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۸

پست‌ترين حالت آن مقيّد كرده است از امام رضا عليه السّلام «۱» روايت شده كه به بلعم بن باعورا اسم اعظم داده شد، و به سبب آن اسم اعظم، دعا مى‌كرد و مستجاب مى‌شد، پس به سوى فرعون تمايل پيدا كرد و هنگامى كه فرعون در طلب موسى و يارانش مى‌گشت به بلعم گفت: به موسى و اصحابش نفرين كن تا او را خداوند براى ما حبس كند و نگهدارد و نتواند فرار كند، پس بلعم الاغش را سوار شد تا در طلب موسى بگردد ولى الاغش از سوار شدن بلعم جلوگيرى كرد، و او پيش آمد و آن الاغ را مى‌زد و خداوند آنرا به سخن در آورد و گفت: واى بر تو براى چه ميزنى؟

آيا مى‌خواهى من با تو بيايم تا تو بر نبىّ خدا و گروه مؤمنين نفرين كنى، پس همچنان او را مى‌زد تا اين كه او را كشت و در اين هنگام اسم اعظم از زبان او جدا گشت. و به روايتى نسبت داده شده كه قوم او درخواست كردند كه بر موسى و همراهانش نفرين كند، پس بلعم گفت: چگونه نفرين كنم بر كسى كه ملائكه‌ها با او هستند.

قوم او از او دست نكشيدند و اصرار كردند تا اين كه نفرين كرد، و در نتيجه آنها در وادى (تيه) ماندند.

و نقل شده است: وقتى كه بر موسى نفرين كرد زبانش خارج شد و بر سينه‌اش افتاد و مانند سگ شروع به عو عو كردن كرد.

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۲۵۳- تفسير القمى ۱: ص ۲۴۸- تفسير البرهان ۲: ص ۵۱/ ح ۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۷۹

ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا اشاره به تعميم است، يعنى اين مثل هر كسى است كه آيات خدا را تكذيب كند.

فَاقْصُصِ الْقَصَصَ پس اين داستانها را بر يهود و غير يهود حكايت كن و چنانكه دانستى مقصود آگاه كردن امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم است.

لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ باشد كه آنها در افعال و احوال خود انديشه كنند.

ترجمه و تفسير آيات ۱۸۱- ۱۷۷

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۷۷ تا ۱۸۱] ..... ص : ۴۷۹

اشاره

ساءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ أَنْفُسَهُمْ كانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷) مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۷۸) وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ (۱۷۹) وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمائِهِ سَيُجْزَوْنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۸۰) وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ (۱۸۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۹

مثل گروهى كه به عناد و تكبّر آيات ما را تكذيب كردند، به وضع بسيار بدى متمثّل شوند. آنها نه به غير خود، بلكه به خودشان ستم مى‌كنند،

هر كه را خدا هدايت فرمود هم اوست كه هدايت يافته است و هر كه را او گمراه كند هم آن كسان زيانكاران عالمند،

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۰

و محقّقا از جنّ و انس بسيارى را براى جهنّم واگذاريم چه آنكه آنان را دلهايى است بى‌ادراك و معرفت، و چشمهايى است بى‌نور بصيرت و گوشهايى است ناشنواى حقيقت آنها مانند چهارپايان هستند بلكه بسى گمراه‌ترند، زيرا قوّه ادراك مصلحت و مفسده را داشتند ولى عمل نكردند و از خدا و قيامت و از نتيجه كار خود غافل شدند.

خدا راست نامهاى نيكو با آن نامها خدا را بخوانيد و كسانى را كه در نامهاى او كفر و عناد ورزيدند به حال خود واگذاريد كه به زودى به كردار بدشان مجازات خواهند شد،

و از خلقى كه آفريديم فرقه‌اى به حقّ هدايت مى‌يابند و به حقّ بر مى‌گردند.

تفسير ..... ص : ۴۸۰

ساءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ أَنْفُسَهُمْ كانُوا يَظْلِمُونَ تكرار براى مبالغه در ذمّ آنهاست و نيز براى طولانى شدن كلام است كه مقام تهديد مناسب آن است.

لذا فرمود: مثل آنانی که آیات خدا را تکذیب کردند، بسیار بد است و برای اینکه این گونه توهّم نشود که چون در حقّ آیات ستم روا داشته‌اند اینگونه تهدید شده‌اند، خداوند فرمود: آنان به آیات ظلم نکردند و لکن به خودشان ظلم کردند، و معطوف علیه را انداخت چون آن از حصری که مستفاد از تقدیم مفعول است استفاده میشود. مفعول چون بر فاعل مقدّم شود، فعل منحصرا به مفعول تعلّق می‌گیرد، پس در این عبارت ظلم منحصرا بر خودشان (انفسهم) تعلّق می‌گیرد.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولئِكَ هُمُ

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۱

الْخاسِرُونَ چون از نسبت دادن آنان به فروماندن در زمین و پیروی هوی و تکذیب کردن این توهّم پیش آمد که افعال منسوب به آنهاست. لذا نسبت فعل به فاعل را توجّه داد و اختلاف دو فقره عبارت شبیه همدیگر به مفرد و جمع (من) و (هو) مفرد و (اولئک) و تکرار مبتدا برای این است که مقام، مقام تهدید است و مناسب مقام تهدید اکتفا کردن در جانب وعده و رحمت به کمترین چیزی است، که می‌شود به آن اکتفا کرد و این که بلافاصله گمراهان را مورد تهدید قرار داده و با شدّت و غلظت کلام را ادامه داده است، برای اشاره به اتّحاد هدایت یافته‌ها و اختلاف گمراهان است.

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ و محقّقا از جنّ و انس بسیاری را برای جهنّم واگذاریم، برای رفع توهّم جبر و رفع توهّم اینکه برای بنده هیچ مدخلیّتی در آن نیست، چنانکه لفظ (ذرأنا) دلالت بر آن دارد، فرمود: در این مسأله اجبار از ناحیه ما نیست، بلکه:

لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها دلهایی دارند که اندیشمند نیست لذا چون استعداد و استحقاق نداشتند ما آنها را داخل جهنّم کردیم.

و چون تفقّه عبارت از علم دینی است که به سبب آن، به علم دیگر میتوان رسید چنانکه گذشت، و علوم آنان اگر چه زیاد است ولی دقیق که موجب ترقّی آنها در طریق قلب و آخرت باشد نیست، و لذا فقه و فهم را از دلهایشان نفی نمود.

وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها یعنی چشم آنها در عین

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۲

تیزبینی چیزی را که دالّ بر مبدأ و معاد باشد، نمی‌بینند.

وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها یعنی در عین آنکه گوش آنها تیز است و اصوات را می‌شنوند، امّا اصواتی را که نافع آخرت آنهاست نمی‌شنوند که هر شب و روز صدا می‌زند: در خانه طبعت مقیم نباش و در محلّ سبعیّت و خشمت نخواب، و از امروزت آماده فردایت باشد.

أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ آنان در عدم فهم و ندیدن آنچه از دیدنیها که باید ببینند و نشنیدن چیزی که باید بشنوند مانند چهارپایان هستند. بلکه مدرکات آنان موقوف بر درک اسباب زندگی در کوتاه مدت و فوری می‌باشد اگر چه در بالاترین مرتبه درک باشند، مانند اکثر فلاسفه که منکر رسالت بوده معتقدند که رسول عبارت از عقل است، و احکام عقل همان شریعت است، چنانکه ادراکات چهارپایان بر درک سود و زیان آنی و فوری است.

بَلْ هُمْ أَضَلُّ بلکه آنان گمراه‌تر از چهار پایان هستند، زیرا که گمراهی چهارپایان نسبت به انسان گمراهی حساب می‌شود و گر نه نسبت به مقام خود حیوان هدایت است، پس آن حیوان بر هدایت تکوینی خود باقی است، و همچنین گمراهی او به نحوی نیست که در هنگام اذیّت و آزار، او را از مقام خود (حدّ طبیعی و غریزی) خارج سازد.

أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ تکرار اسم اشاره بعید برای تحقیر آنها و برای طولانی بودن تشدید و سخت‌گیری نسبت به آنان است چنانکه آن مناسب

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۳

مقام ذمّ است، و این جمله به اعتبار لازم معنی آن تأکید جمله اوّل است، و لذا حرف عطف نیاورد، و جمله را تأکید و حصر ذکر کرد، و مقصود این است که غفلت منحصر است بر کسی که از دلالت اشیاء بر آنچه که با وضع الهی به آن وضع شده است غافل باشد، و مقصود این نیست که غافل از جهات دنیوی باشد، یا در وقتی که شخص را مشاهده می‌کند یا لفظی را می‌شنود غافل از شعور به آگاهی خود باشد در صورتی که ملتفت به رؤیت و به مدلول مسموع نباشد، که این غافل از غفلتش ضرر نمی‌برد، و اگر در جهت دنیوی متضرّر شود آن ضرری نیست که مورد اعتنا باشد، به خلاف کسی که از جهت دلالت اشیاء و جذب آن به آخرت غافل باشد که او حتما متضرّر می‌شود، ضرری که از حدّ تهدید خارج است.

وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی در حالی که اسماء نیکو مخصوص خداست جمله حالیه است از فاعل افعال سه گانه (روشنی دل، بینایی، شنوایی) بر سبیل تنازع (در حالی که نامهای نیکو و زیبا از آن خداست) (أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ جمله معترضه و جواب سؤال مقدّر و یا عبارت بیان و توصیفی برای نکوهش آنان است.

و تقیید به این جمله برای دلالت بر نهایت مذمّت آنهاست.

زیرا که معقول و دیده‌ها و شنیده‌ها، وقتی جهتی جز مظهر بودن و اسم بودن برای خدا نداشته باشد و در عین حال بیننده آنچه را که دیدنی است و مدلول آن است نبیند، این معنی

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۴

نهایت کوری و غفلت او را می‌سازد به خلاف وقتی که دارای دو جهت (ظاهر و باطن) باشد.

و معنی آیه این است که آنان دلهایی دارند که از معقولات و مدرکاتشان معقولات دیگر اخروی را نمی‌فهمند، و از آنها به صفات الهی که در آن به چشم می‌خورد و دیده می‌شود منتقل نمیشوند در حالی که بیشتر آن معقولات و مدرکات اسماء حسنی است و جهتی جز ارائه و نشان دادن خدا ندارند.

زیرا که آنها مختصّ به خدا هستند و دلالتی بر غیر او ندارند و آنان به وسیله آنها غیر خدا را درک می‌کنند و این نهایت کوردلی آنهاست.

سپس بدان که اسم اختصاصی به اسماء لفظی و مفاهیم ذهنی و آنچه که مدلول به وضع و قرار داد است ندارد، بلکه حقیقتا بر موجودات عینی اطلاق می‌شود.

زیرا حقیقت اسم چیزی است که حکایت از غیر بکند، لفظی باشد ذهنی یا عینی، چنانکه از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است: ما اسماء حسنی هستیم، و من اسم اعظم هستم و اسمی برای خدا بزرگتر از من نیست.

البتّه حسن اسم یا به سبب حسن دلالت آن یا حسن مدلولش می‌باشد یا اصلا خودش خوب است با قطع نظر از جهت اسم بودن و دلالت آن، مثلا آینه را که در نظر بگیریم خوبی آینه یا از جهت خوب نشان دادن صورت است (حسن دلالت) یا از جهت این است که مرئی خوب است (حسن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۵

صورت یا حسن مدلول) یا از جهت این است که خود آینه ذاتا خوب است (حسن دالّ).

پس موجودات عینی، و معقولات ذهنی، و اسماء لفظی همه و همه اسماء خدا هستند چنانکه در جای خود بیان شد.

و در هر چیزی برای او آیتی است که دلالت می‌کند بر این که او یکی است «۱» و همه موجودات به اعتبار دلالتش بر خدا نیکو و خوب است، و لکن خودشان ذاتا و در دلالت متفاوت هستند، و به همین اعتبار، اولیای الهی به زیباتر بودن موصوف می‌شوند.

پس عقول که با همه وجودشان حکایت از خدا و صفات و اسماء او می‌کنند و آنها ملائکه مقرّبین هستند، هم به اعتبار دلالتشان و هم به اعتبار ذات خودشان بهتر از نفوس می‌باشند.

و نفوسی که از آنها به مدبّرات امر، تعبیر می‌شود از جهت مجرّد بودنشان از مادّه و تقدّر، بهتر و زیباتر از اشباح نوری هستند، و اشباح نوری از جهت تجرّدشان از مادّه بهتر و زیباتر از مادّیات هستند، و آن بهتر از اهل ملکوت سفلی است که دار شیاطین و اجنّه است، و جهنّم اشقیا در آنجاست. و لکن مادّیّات و سفلیّات از جهت محجوب بودنشان به حجاب مادّه و لوازم آن، و تاریک بودنشان به سبب تاریکی مادّه گویی که اصلا دلالت بر خدا ندارد، و در ذات خودش نیکو نیست که اگر آنها را اسماء غیر حسن یا اسماء غیر حسنی بنامند سزاوارتر است. این

---

(۱) و فی کل شیء له آیة تدلّ علی انّه واحد

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۶

که گفته شد بر حسب سلسله نزول بود، و امّا بر حسب سلسله صعود.

پس خاتم الانبیاء صلّی اللّه علیه و آله بهترین اسم است با جهات سه گانه فوق الذکر، (حسن دلالت، حسن مدلول، و حسن دالّ) که اسمی بهتر از آن نیست، سپس خاتم الاولیاست و سپس سایر انبیا و اولیا با تفاوت مراتبی که دارند.

پس معنی آیه این است: برای خدا اسماء مخصوص است که آن اسماء دلالتی بر غیر خدا ندارند، و ذات آن اسماء نیز بهتر از غیر آن اسماء است.

فَادْعُوهُ بِها پس خدا را با آن نامهای نیکو بخوانید. و چون امر به خواندن خداوند متعال نزد آنان مسلّم است به نحوی که کسی شکّ نمی‌کند که مأمورند که خدا را بخوانند لذا غرض از اختصاص دادن دعا به اسماء حسنی تخصیص از جهت معتبر بودن مفهوم قید در مثل این مقام است، پس گویا که گفته است: خدا را بخوانید به سبب اسماء حسنی نه با غیر آن اسماء که اصلا حسن ندارند یا حسن نیستند.

چون دلالت اسماء لفظی الهی در همه وضعی است و مدلول در همه خدا و اسماء و صفات اوست لذا در ذات دلالت، با هم مساوی هستند و تفاوت به حسن و عدم آن، یا تفاوت به بهتر بودن و عدم آن متصوّر نیست، و مقصود این نیست که اسمی از اسماء الهی بهتر از اسم دیگر او باشد.

امّا اسماء نزولی که مقام آنها فوق مقام بشر است، و انسان

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۷

با آنها سنخیّتی ندارد، نمی‌توان به آنها متوسّل شد، و آن اسماء نیز نمیتواند مقصود از آیه باشد، چه از جانب خدا امر به توسّل به چیز غیر ممکن جایز نیست.

پس باقی می‌ماند این شقّ مسأله که امر به خواندن خدا به توسّط اسماء بشری صعودی مقصود می‌باشد، پس گویا که خدای تعالی بعد از اعتبار مفهوم قید چنین فرموده است: خدا را به وسیله اسماء حسنای او از افراد بشر بخوانید، آنان از جهت بشریّتشان از سنخ شما هستند، و برای شما رسیدن به آنها ممکن است، مانند انبیاء و اولیا، و خاتم همه که در زمان شما حاضر است محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و علی علیه السّلام است، پس به وسیله آن دو خدا را بخوانید، چنانکه قول خدای تعالی: (ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ) که رحمان تفسیر به آن دو شده است، و خدا را با اسماء غیر حسنی که اشقیا و ائمه جور هستند، نخوانید زیرا اینان در زمان شما کسانی هستند که در مقابل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام قرار گرفته‌اند.

بنابراین قول خدای تعالی:

وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمائِهِ بیان مفهوم قید و تأکید آن است اگر معنی آن این باشد که ترک کنید خواندن خدا را به سبب کسانی که از اسماء حسنی عدول می‌کنند، مقصود از (اسمائه) اسماء حسنی است اگر اضافه برای عهد باشد مختصّ (الّذین

يلحدون) باشد، يا مقصود، مطلق اسماء است اگر اضافه براى استغراق باشد (به همه موارد صدق مى‌كند، كه برگشت آن

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۸

به (للّه الاسماء الحسنى) مى‌باشد).

اگر مقصود اين باشد كه (از كسانى كه در اسماء خدا الحاد مى‌كنند اعراض كنيد و به آنها و اعراضشان نگاه نكنيد) جمله آغازين مى‌شود نه تاكيد يعنى به آنها بر حسب مفهوم قيد متوسّل نشويد و به آنها و الحادشان نگاه نكنيد، بلكه آنها را مانند معدومات و نابود شده‌ها قرار دهيد.

مقصود از الحاد در اسماء (اولياى خدا) عدول از خود آن اسمهاست از آن جهت كه چون آنها اسم هستند، عدول از آنها عدول از اسميّت آنها براى خداست.

به دنبال آن اين قول خدا:

سَيُجْزَوْنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ مناسب معنى دوّم است كه مى‌فرمايد: (وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ).

وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ و از آنانى كه آفريديم فرقه‌اى به حقّ هدايت مى‌يابند، حقّ مضاف عبارت از ولايت است و نبوّت و رسالت صورت آن است، چنانكه پيش از اين نيز، بيان شد.

وَ بِهِ يَعْدِلُونَ، (يعدلون) از عدالت است (يعنى آنان اينگونه اجراى عدالت مى‌كنند). يا مقصود اين است كه آنان اشياء غير متعادل از قبيل قواى نفسهايشان را در مملكت وجود خويش متعادل و مساوى مى‌كنند. يا از آن قوايى كه در خارج وجودشان است، بطور متعادل بهره‌مند مى‌شوند، اين آيه در اخبار متعدّد به آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله و پيروانشان تفسير شده است، و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۸۹

آن قرين و مقابل قول خداى تعالى است: (وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ) و مناسب معادله اين بود كه بگويد:

(و خلقنا للجنّة امّة يهدون) و لكن چون مقام، مقام وعيد است نه وعده، مناسب اين است كه در جانب وعيد طول و تفصيل داده شود و در جانب وعده اجمال، و لذا در جانب وعيد كلام را با ذكر اوصاف متعدّد براى اصحاب دوزخ بسط داد، ولى براى اصحاب بهشت به همان مقدار اكتفا كرد و منتقل به تهديد و وعيد شد. و آن معطوف است بر جمله (ذرأنا) به اعتبار مناسب معنى، گويا كه گفته است:

(و ممّن خلقنا امّة يستحقّون الجحيم) يعنى از آنها كه آفريديم گروهى سزاوار دوزخند و اين مقابله دلالت مى‌كند بر اين كه قول خداى تعالى: (وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى) از متعلّقات جمله‌هاى سابق است.

ترجمه و تفسير آيات ۱۸۸- ۱۸۲

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۸۲ تا ۱۸۷] ..... ص : ۴۸۹

اشاره

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ (۱۸۲) وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (۱۸۳) أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا ما بِصاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۸۴) أَ وَ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْ عَسى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۱۸۵) مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلا هادِيَ لَهُ وَ يَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۸۶)

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۱۸۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۰

ترجمه: ..... ص : ۴۹۰

و آنان كه آيات ما را تكذيب كردند به زودى آنها را از جايى كه فهم نكنند، به عذاب و هلاكت افكنيم
و روزى چند به آنها مهلت دهيم كه همانا مكر و عقاب من بس شديد به آنها فرا رسد،
آيا اين مردم فكر نكردند كه مصاحب آنها (رسول خدا) را اصلا جنوبى نيست بلكه او در كمال عقل و دانايى ترساننده خلق با بيانى روشن است،
آيا فكر و نظر در ملكوت آسمانها و زمين نمى‌كنند و در هر چه خدا آفريده است نمى‌نگرند؟ و (فكر نمى‌كنند) كه شايد پايان عمر آنها نزديك باشد آنگاه به چه حديثى بعد از اين كتاب آسمانى ايمان خواهند آورد؟
هر كه را خدا گمراه ساخت هيچ كس راهنماى او نباشد و همين گمراهان را خدا در سركشى و گمراهيشان وا مى‌گذارد تا در طغيان از حيرت و ضلالت بمانند،
اى رسول از تو احوال و ساعت قيامت را خواهند پرسيد كه چه وقت فرا رسد پاسخ ده كه علم آن نزد ربّ من و خداى من است كسى جز او آن ساعت را ظاهر و روشن نتواند كرد، شأن (وقوع) آن ساعت در آسمانها و زمين بسى سنگين و عظيم است و به طور ناگهانى به سراغ شما خواهد آمد، از تو پرسند كه گويى كاملا به آن آگاهى بگو علم آن ساعت محقّقا نزد خداست و لكن اكثر مردم بر اين حقيقت آگاه نيستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۱

تفسير ..... ص : ۴۹۱

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ (استدراج) به معنى طلب صعود يا طلب نزول است، اندك اندك و درجه به درجه و در اينجا مقصود طلب نزول است.
از امام صادق عليه السّلام «۱» است: وقتى خداوند خير بنده‌اى را بخواهد به دنبال گناه او نقمت و عذابى را به او مى‌دهد و استغفار را بياد او مى‌اندازد و اگر كيفر بنده‌اى را بخواهد در پى گناهش نعمتى به او مى‌دهد كه استغفار را فراموش كرده، در گناهش بماند و آن قول خداست (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ) يعنى هنگام گناه به علل نعمتهايى كه به او داده شده است آگاهى ندارد.
وَ أُمْلِي لَهُمْ از (أملى له) به معنى مهلت داد او را يا از (املاه اللّه) يعنى او را بهره‌مند ساخت كه دخول لام براى تقويت و اشعار به اين است كه مهلت يا بهره‌مندى مخصوص به آنهاست.
إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ عقاب ما طورى است كه ظاهر آن احسان و باطن آن مراتب نابودى است همانطورى كه بدى كردن از انسانها ضعيف است، از جانب خدا تدريجى و چنان نرم نهفته است كه اصلا معلوم شخص نمى‌شود.
أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا آيا محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم را انكار كردند و در اين

---

(۱) تفسير الصّافى ۲: ص ۲۵۶. تفسير البرهان ۲: ص ۵۳/ ح ۱. الكافى ۲: ص ۴۵۲/ ح ۱ ب ۲۰۲ (ط- دار الكتب الاسلامية)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۲

باره فكر و انديشه نكردند.

ما بِصاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ كه گفتند: او مجنون است.

إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ در جايى كه انذار (بيم دادن و آگاه كردن) او آشكار است يا آشكار كننده اين است كه انذار او از جانب خداست.

أَ وَ لَمْ يَنْظُرُوا عطف بر أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا يا عطف بر مقدّر است.

يعنى آيا از نظر كردن ايستادند و نظر نكردند؟

فِي مَلَكُوتِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در ملكوت آسمانها و زمين، ملكوت هر چيزى باطن آن است.

زيرا كه ملكوت مبالغه در مالكيّت است و باطن هر چيزى مالك ظاهر آن است، مانند باطن انسان كه مسخّر ظاهرش مى‌باشد به نحوى كه نميتواند اطاعت او نكند، و باطن آسمانها كه تسخير كننده اجرام آن در حركات منظّم آن مى‌باشد و ملكوت زمين در عالم مثال است كه آن عالم ملكوت اعلى است.

مقصود از نظر كردن در ملكوت آسمانها و زمين، نظر كردن در دقايق حكمت‌هايى است كه در حركات منظّم آنها نهاده شده است كه كليّات و جزئيات نظام عالم بر آن مترتّب است، و عاقل شكّ نمى‌كند كه آن حركات منظّم از ناحيه اجرام بدون علم و شعور نيست، بلكه براى آن تسخير كننده‌اى عالم و با شعور و حكيم وجود دارد.

آنگاه كه انسان اين مطلب را از آسمانها و زمين دانست ديگر در شناخت آخرت و شناخت خدا و صفات او و معرفت

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۳

معاد توقّف نمى‌كند، علّت امر به نگرش در آسمانها و زمين و آيات آن دو، و آيات آفاق و انفس براى اين است كه نظر كننده را به مدبّر و تسخير كننده و ملكوت آسمانها و زمين بكشاند.

وَ ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ و هر چيزى كه خداى تعالى آفريده و اسم شيء بر آن اطلاق مى‌شود و هرچه كه مى‌خواهد باشد نشانه‌اى از قدرت و حكمت خداى تعالى است.

وَ أَنْ عَسى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ يعنى آيا نگاه نمى‌كنند در اين كه شايد اجل آنها نزديك شده باشد، پس آماده مرگ باشند و بين چيزهايى كه در حين مرگ سود مى‌رساند و بين چيزهايى كه ضرر مى‌زند فرق بگذارند.

علّت بيان مطلب از آن رواست تا حقّ را ياد آورند، چه تميز بين حقّ و باطل موجب رفع پرده و كورى شده به بصيرت و بينايى كمك مى‌كند.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ پس به كدام گفتار بعد از (اجل) ايمان مى‌آورند؟ چه، بعد از اجل و مرگ حديثى نيست، و ايمان هيچ كسى كه پيش از آن ايمان نياورده باشد، به حالش سودى ندارد.

مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلا هادِيَ لَهُ جواب و سؤالى است كه ناشى از گذشته است، گويا كه گفته شده است:

چرا پس از وضوح حقّ و يقين به مرگ ايمان نمى‌آورند؟

(جواب مى‌دهد: كسى را كه خدا به سبب اعمال ناشايستش گمراه كرد هيچ هدايتى براى او نيست).

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۴

وَ يَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ پس بگذار در طغيان خويش متحيّر بمانند.

يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ از تو در باره ساعت مى‌پرسند.

ساعت در روايات ما به قيامت، و به ظهور قائم (عج) و به هنگام مرگ تفسير شده است، و در عالم صغير همه اينها به يك معنى بر مى‌گردد، و آن اوّلين وقت مرگ است.

زيرا كه هر كس بميرد قيامتش قائم (برپا) شده است و قائم آل محمّد (عج) در حين مرگ بر مؤمن و كافر ظاهر مى‌شود، و همچنين

است در عالم كبير.

زيرا كه انسان بعد از طيّ برزخ‌ها خوشبخت باشد يا بدبخت قيامت كبراى او برپا مى‌شود.

براى مردن ديگرى كه قائم (عج) در آن هنگام ظاهر مى‌شود تمامتر و كاملتر از ظهور اوّل است و مردم محاسبه مى‌شوند، و اهل بهشت در بهشت و اهل آتش در آتش داخل مى‌شوند.

و قول خداى تعالى: (أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ) دوبار ما را مى‌ميراند و دوبار ما را زنده مى گرداند، اشاره به همين دو ميراندن و دو زنده كردن است، و لذا ميراندن را مقدّم آورده است.

ساعت به هر دو معنى قيامت و ظهور حضرت قائم (عج) از چيزهايى است كه خداوند هيچ يك از ملائكه‌هاى مقرّبين و انبياى مرسلين، و اولياى كامل خودش را مطّلع نساخته است، و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۵

جز خدا كسى آن را نمى‌داند و به مقدارى كه مى‌خواهد مقدّم يا مؤخّر مى‌نمايد.

پس هر كسى ادّعاى علم به وقت قيامت كند دروغگو است و در روايت آمده است كه خداوند لعنت كند كسانى را كه وقت قيامت را تعيين مى كنند.

بلكه تحقيق اين است كه ساعت، خارج از وقت و فوق وقت است، و وقت زمانى براى آن نيست، بلكه آن از ملكوت است و زمان از ملك است، و تحديد ملكوت به ملك از غايت جهل و نادانى است.

و لذا خداى تعالى به هر كسى از آن سؤال كند، نسبت جهل و عدم علم را داده است.

أَيَّانَ مُرْساها يعنى قيامت چه وقتى خواهد بود؟

قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي بگو: خداوند اين علم را براى خود انتخاب كرده است.

لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ وقتش را جز خدا كسى ظاهر نمى‌سازد.

ثَقُلَتْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ (آن ساعت شأنش در آسمانها و زمين بسى سنگين و عظيم است). صغرى و كبرى حدود و تعيّنات را بر مى‌دارد، و انيّت‌ها را مى‌ميراند، و حقّ را ظاهر و باطل را نابود مى كند، و آسمانها و زمين و اهل آنها جز تعيّنات و انيّت‌هاى باطل چيزى نيست، و برداشتن هيچ بار سنگينى، سنگين‌تر از آن نيست كه خود شيء برداشته شود و

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۶

اثرى از آن باقى نماند.

لا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً بدون اين كه قبلا اثر و علامتى از آن بيايد، ناگهان فرا مى‌رسد.

يَسْئَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْها در سؤال از تو اصرار مى‌ورزند گويا كه تو هم در سؤال از قيامت بر ما اصرار مى كنى.

قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ بگو قطعا فقط عملش نزد خداست، اين سخن تأكيد در ردّ بر آنهاست.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ امّا بيشتر مردم نمى‌دانند كه علم به روز قيامت از چيزهايى نيست كه خداوند آن را به غير خودش بدهد، و نمى‌دانند قيامت فوق وقت است و زمان يابى آن، به وقت ممكن نيست.

ترجمه و تفسير آيات ۱۹۳- ۱۸۸

[سوره الأعراف (۷): آيات ۱۸۸ تا ۱۹۲] ..... ص : ۴۹۶

اشاره

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لا ضَرًّا إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَ ما مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها لِيَسْكُنَ إِلَيْها فَلَمَّا تَغَشَّاها حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُما لَئِنْ آتَيْتَنا صالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۸۹) فَلَمَّا آتاهُما صالِحاً جَعَلا لَهُ شُرَكاءَ فِيما آتاهُما فَتَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰) أَ يُشْرِكُونَ ما لا يَخْلُقُ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۱۹۱) وَ لا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْراً وَ لا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۷

ترجمه: ..... ص : ۴۹۷

اى رسول ما به مردم بگو كه من مالك سود و زيان خويش نيستم مگر آنچه خدا بر من خواسته است اگر من از غيب جز آنچه به وحى مى‌دانم آگاه بودم بر خير خود هميشه مى‌افزودم و هيچگاه زيان و رنج نمى‌ديدم من نيستم مگر رسولى ترساننده و بشارت دهنده براى گروهى كه از اهل ايمانند،

اوست خدايى كه همه شما را از يك تن آفريد و از او نيز جفتش را پديد آورد، تا به او انس و آرام گيرد پس چون با او خلوت كرد بارى سبك برداشت پس آن بار چندى در رحم زيست، تا سنگين شد كه آنگاه هر دو (پدر و مادر) خدا را خواندند كه اى پروردگار ما اگر بر ما فرزندى صالح عطا كردى بر اين نعمت البتّه از سپاسگزاران تو خواهيم بود،

امّا چون به آن پدر و مادر، فرزندى صالح عطا شد (عمل خودشان را در اين موهبت الهى مؤثر دانستند) و براى خدا در اين نعمت كه به آنان بخشيده بود شريكانى قائل شدند، در صورتى كه خداى تعالى برتر است از آنچه مشركان گويند،

آيا آن چيز را كه هيچ موجودى را خلق نتواند كرد و خود مخلوق خداست شريك خدا مى‌نمايند.

در صورتى كه آنها نه هرگز به مشركان و نه به خود، يارى توانند كرد.

تفسير ..... ص : ۴۹۷

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لا ضَرًّا بگو من مالك نفع و ضرر خويش نيستم، بنابراين من اطّلاعى از غيب ندارم، و اين كلام، بيزارى جستن از انانيّت و اقرار به عجز و عبوديّت است

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۸

چنانكه آن شأن كسى است كه عارف به ربوبيّت باشد، و كنايه از نفى علم غيب از خودش به صورت مطلق مى‌باشد، و اين اشاره به عجز در قوّه عمّاله و جهل در قوّه علّامه بر حسب تنزّل به مقام بشريّت است، و آنچه كه از او از قبيل قدرت و علم به غيب ظاهر مى‌شود، بر حسب جنبه ملكوتى است كه از عالم ربوبيّت است.

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ مگر آنچه را كه خدا بخواهد مرا بر ظاهرش مالك گرداند و معنى پنهانى آن را به من بياموزد.

وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ و اگر از غيب آگاه بودم. تصريح به چيزى است كه به صورت كنايه نفى شده بود تا هم تأكيد باشد و هم تحقيق مطلب با برهان حسّى، بنابر گمان آنها، چون آنها چيزى را خير نمى‌دانند مگر آنچه را از اعراض دنيوى كه بگمان خود خير مى‌پندارند.

لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ بر وسعت در مال و صحّت و سلامت خود مى‌افزودم، وَ ما مَسَّنِيَ السُّوءُ و آفت در مال و جان، برايم وجود نداشت.

إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ من جز ترساننده كافرين نيستم (نذير) به قرينه، مقابل (بشير) است مقيّد بودن آن به مؤمنين، يا بدون قيد، چنانكه

ظاهرش اقتضا می‌کند، به کار می‌رود. یا مقصود این است که من ترساننده مؤمنین هستم از جهت این که ممکن است نفس آنها، آنان را به کفر کشاند، و ترساننده کافرین از جهت کفرشان هستم.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۴۹۹

وَ بَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ همه شؤون را از خودش نفی کرد و انذار و تبشیر را برای خودش اثبات کرد، که نامش از امر خداست، گویا که گفته است: هیچ شأنی برای من نیست جز امر خدا و آن نهایت توحید از جهت فعل و صفت است.

خدای تعالی پس از ذکر معنی فوق از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که اساس توحید می‌باشد، شریک بودن آدم و حوّا در مخلوق بودن را بیان داشت زیرا اگر آدم را غیر از مخلوقات بدانیم شرک آورده‌ایم، و آن با توحید خدای عالم منافات دارد که پایین‌تر از توحید افعال و صفات است، و این بدان جهت است که فضل رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را اظهار کرده و اولاد آدم و حوّا را از شرک در عبودیّت (شرک عبادی) که قبیح‌ترین شرک در الهیّت و مستلزم آن است ذمّ نماید.

و لذا فرمود:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ او خدایی است که همه شما را از نفس واحدی خلق کرد، خداوند با نعمت وجود و اثبات توحید در عبادتش بر بندگان منّت گذاشته، و لذا آنها را بر اشراک توبیخ نمود به این دلیل که آنچه را که شریک قرار داده‌اند نمیتواند چیزی را بیافریند.

وَ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها لِيَسْكُنَ إِلَيْها و از سنخ خودش همسر آفرید، البتّه وقتی که مرد همسرش را از سنخ خودش ببیند با آن آرامش پیدا می‌کند، و مذکّر آوردن ضمیر (یسکن) به لحاظ معنی است، و ممکن است مقصود از (نفس واحدة) حوّاء

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۰

باشد، و معنی (جَعَلَ مِنْها زَوْجَها) یعنی از سنخ حوّاء همسرش را قرار داد و آن دو (آدم و حوّا) در عالم کبیر هستند امّا در عالم صغیر آن دو در جهت عقلی و نفسی برای انسان هستند و عبارتند از دو جهت نازله عقل در عالم صغیر. «۱»

فَلَمَّا تَغَشَّاها حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفاً پس چون آدم با حوّا (عقل با نفس) هم بستر شد حوّا (نفس) بار سبکی احساس کرد زیرا اثر سنگینی حمل هنوز ظاهر نشده بود.

فَمَرَّتْ بِهِ سپس حمل استمرار پیدا کرد.

فَلَمَّا أَثْقَلَتْ تا این که رفته رفته به علّت حمل سنگین شد.

دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُما لَئِنْ آتَيْتَنا صالِحاً آنگاه خدا را در نفس و بدن خواندند که اگر فرزندی صالح (اندیشه پاک که حاصل عقل و نفس است) به ما عطا کنی.

لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا آتاهُما صالِحاً از شاکران خواهیم بود، این مطلب منّت دیگری بر آدم و حوّاست که به آنها فرزندی صالح داد، امّا:

جَعَلا لَهُ شُرَكاءَ فِيما آتاهُما نعمت را تبدیل به کفران و وعده را تبدیل به خلاف نمودند (عمل خودشان را در این موهبت الهی مؤثّر و عامل اصلی دانستند و کودک را نتیجه آمیزش زن و شوهر دانستند و در این امر در آنچه که به آنها داده

---

(۱) تفسیر الصّافی ۲: ص ۲۰۹- تفسیر القمی ۱: ص ۲۰۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۱

شده بود برای خدا شریک قرار دادند).

بدان که برای اشراک به خدا مراتب متعدّدی است:

۱. شرک آوردن به خدا در وجوب وجودش مانند شرک آوردن بیشتر ثنوی‌ها که قائل به دو مبدأ قدیم برای عالم هستند که آن را نور و ظلمت یا یزدان و اهریمن می‌نامند. «۱»

۲- شرک آوردن در الهیّت مانند شرک آوردن بعضی از ثنوی‌ها که قائل به یکی بودن قدیم و واجب الوجود هستند، یا این که اهریمن یا ظلمت مخلوق اوست و لکن اهریمن نیز در عالم دارای الهیّت است، و همه شرور از اوست نه از خدا.

۳- اشراک در عبادت، مانند اشراک بیشتر صابئی‌ها و اشراک وثنی‌ها (بت‌پرستان) و گوساله‌پرستان و غیر آنها از کسانی که غیر خدا از مخلوقاتش را عبادت می‌کنند تا بدان وسیله به خدا نزدیک شوند.

۴- شرک آوردن در وجود، مانند شرک آوردن اکثر مردم جز اندکی از آنها که در وجود جز موجودات متکثّر را که هر یک با دیگری و همه با خدا متقابل هستند نمی‌بینند.

۵- شرک آوردن در طاعت، مانند شرک آوردن کسی که در طاعت انبیا و اولیا و جانشینان آن دو طاعت غیر آنها را شریک قرار میدهد از قبیل طاعت ائمّه جور و علمای سوء و پادشاهان و امرا و حاکمان.

---

(۱) ثنویّت، افکار .... [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۲

۶- شرک آوردن در محبّت، مانند شرک آوردن کسی که در محبّت خدا و جانشینانش غیر او را شریک می‌کند، شرک در محبّت وقتی است که یا خواستگاه آن هم الهی و هم نفسانی باشد، یا غایت آن هر دوی آنها باشد.

۷- شرک آوردن در ولایت شدیدترین و بزرگترین اقسام شرک است که در بیعت خاصّ و لوی یا بیعت عامّ نبوی با نبیّ یا ولیّ وقت دیگری را شریک کند یا به نبوّت کسی که نبیّ نیست یا ولایت کسی که دارای ولایت نیست اذعان داشته باشد، پس مقصود از خدای تعالی: (وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ) یکی از معانی سابق است به جز سه معنی اوّل.

و همه این معانی که ذکر شد غیر از کفر به خدا در هر مرتبه هست، چه کفر به خدا اقتضا می‌کند که نظر از خدا قطع گردد و مستقلّا به غیر خدا نظر شود. و آنچه که در اهل عالم کبیر جریان دارد در اهل عالم صغیر بدون فرق جریان پیدا می‌کند.

و معانی شرک آوردن غیر از سه معنی اوّل و غیر از معنی اخیر در صورتی اینجا می‌شود اعتبار کرد که مقصود این باشد که آدم و حوّا حقیقتا برای خدا شریکانی قرار داده باشند چنانکه در خبر است، و شرک آنها شرک طاعت است نه شرک عبادت، و در حدیث است:

(جعلا للحارث نصیبا فی خلق اللّه) «۱»

---

(۱) تفسیر الصّافی: ج ۲، ص ۲۰۹- تفسیر القمی ۱: ص ۲۰۲

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۳

این حدیث مناسب شرک در محبّت است به یکی از معانی آن.

و قول خدای تعالی: (شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ) مناسب این شرک و شرک در طاعت است.

و اگر مقصود این باشد که اولاد آدم شریکانی برای خدا در آنچه که به آنها داده‌اند و شرک آوردن نسبت به آدم و حوّا، مجازی باشد چنانکه در خبر است، و آن را قول خدای تعالی:

(فَتَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) به صیغه جمع تأکید می‌کند در این صورت ممکن است جمیع اقسام شرک را در اینجا اعتبار نمود. و نسبت شرک به اولاد آدم و حوّا یا به طریق مجاز در حذف است.

بـدینگونه که فاعل (جعلا) لفظ (اولادهما) بوده که مضاف حذف شده و مضاف الیه جای آن را گرفته، یا این که به طریق مجاز در حکم است بدین نحو که اولاد محکوم علیه باشند، ولی نسبت به آدم و حوا به این اعتبار داده شده است که پیروان و فرزندان، مانند اجزای یک بدن هستند.

یـا این که نسبت به اولاـد به اعتبار این است که از لفظ (صالحا) جنس اراده شود که در این صورت شامل مـذّکر و مونّث میشود، و ضمیر (جعلا) به اعتبار هر دو صنف چنانکه در خبر است به صالحا بر می گردد.

پیش از این دانسته شـد که خداونـد خالق است و خالق با مخلوق مساوی نمی‌توانـد باشـد از این رو (فاء) آورد، که دلالت بر سـبب بخشی و حکم اصل بر فرع باشد، لذا فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۴

فَتَعالَی اللَّهُ عَمَّا یُشْرِکُونَ یعنی از کسی که به او مشرک میشود یا از شرک آوردن آنها، خداوند بس بالاتر و برتر است.

أَ یُشْـرِکُونَ مـا لاـ یَخْلُقُ شَـیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ سـرزنش آنان به وجه دیگری است، زیرا که توبیـخ اوّل به اعتبار این است که شأن خالق منعم این است که به یکتایی سـتوده شود و با او به غیر او نظر نشود بـدون اعتبار وصـفی برای شـریک، ولی توبیـخ دوّم به اعتبار این است که چیزی نمیتواند بیافریند بلکه خود مخلوق و آفریده شده است و شایسته نیست که شریک خالق قرار داده شود.

وَ لا یَسْتَطِیعُونَ لَهُمْ نَصْراً وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ نه میتوانند مشرکان را یاری دهند و نه به خودشان یاری رسانند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۹۹- ۱۹۳

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۳ تا ۱۹۸] ..... ص : ۵۰۴

اشاره

وَ إِنْ تَـدْعُوهُمْ إِلَی الْهُـدی لاـ یَتَّبِعُوکُمْ سَواءٌ عَلَیْکُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ (۱۹۳) إِنَّ الَّذِینَ تَـدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبـادٌ أَمْثالُکُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْیَسْـتَجِیبُوا لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۱۹۴) أَ لَهُمْ أَرْجُـلٌ یَمْشُونَ بِهـا أَمْ لَهُمْ أَیْـدٍ یَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْیُنٌ یُبْصِـرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ یَسْـمَعُونَ بِها قُلِ ادْعُوا شُـرَکاءَکُمْ ثُمَّ کِیدُونِ فَلا تُنْظِرُونِ (۱۹۵) إِنَّ وَلِیِّیَ اللَّهُ الَّذِی نَزَّلَ الْکِتـابَ وَ هُـوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِینَ (۱۹۶) وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَکُمْ وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ (۱۹۷)

وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی الْهُدی لا یَسْمَعُوا وَ تَراهُمْ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ وَ هُمْ لا یُبْصِرُونَ (۱۹۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۵

ترجمه: ..... ص : ۵۰۵

و اگر آنها را به راه هـدایت بخوانیـد از شـما مؤمنان پیروی نخواهنـد کرد. پس خوانـدن و نخوانـدن آنها را به راه هدایت برای شـما یکسان است،

غیر خدا هر آنکس را که شما می‌خوانید در حقیقت همه مثل شما (بندگانی فانی و محتاج) هستند اگر در دعوی خود راست گویید از آنها بخواهید تا حوائج و مشکلات شما را روا کنند،

در صورتی که آن بتان را نه پایی است که بـدان راه پیمایند و نه دستی است که از آستین قدرت بیرون آرند نه چشم و گوش که با آن ببیننـد و بشـنوند. (ای رسول ما به مشـرکان) بگو: شـریکان باطل خود را بخوانیـد و هر حیلت که می‌توانیـد با من به کار برید بی آنکه مرا مهلت دهید.

مرا دوست و یاور به حقیقت خدایی است که این کتاب را فرستاده و او یاور نیکوکاران است،
آنهایی را که شما می‌خوانید هیچ یک جز خدا نه تنها قدرت بر یاری شما، بلکه قدرت بر یاری خود را ندارند،
و اگر آنها را به راه هدایت بخوانید نخواهند شنید ای رسول تو می‌بینی که آنها در تو می‌نگرند ولی (حقّ را) نمی‌بینند.

تفسیر ..... ص : ۵۰۵

وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدى لا يَتَّبِعُوكُمْ و اگر آنها را به راه راست دعوت کنید از شما پیروی نمی‌کنند.
اوصاف شریک و بت را، با ملاحظه ترتّب در ذمّ از پست تا پست‌تر و پست‌ترین ذکر نمود، چنانکه راه مبالغه در ذمّ همین است.
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۶
بنابراین معنی إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدى چنین می‌شود که به هدایتی که شما آنها را بخوانید فایده‌ای ندارد تا چه برسد به این که دیگران آنها را به هدایت بخوانند.
سَواءٌ عَلَيْكُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صامِتُونَ برای آنها یکسان است چه آنها را بخوانید و یا خاموش باشید یعنی آنچه که شریک خالق قرار داده می‌شود باید خالق باشد، پس اگر خالق نباشد لااقلّ باید مخلوق باشد، و اگر مخلوق شد لا اقلّ باید ناصر و یاور عبادت کنندگان باشد، پس اگر نتوانستند عبادت کنندگانش را یاور باشند باید خودشان را یاور باشند، پس اگر توانستند خودشان را در دعوت به هدایت یاری کنند باید از شما پیروی کنند و اگر از شما پیروی نکردند باید بتوانند بین دعوت کننده و غیر او را تمیز بدهند و اگر هیچکدام از اینها نشد، شرک آوردن او چیزی جز حماقت و سفاهت مشرک نیست.
إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبادٌ أَمْثالُكُمْ آنهایی را که غیر از خدا می‌خوانید مخلوقاتی چون خود شما هستند. و حدّ اقل معبود این است که عبد نباشد.
فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ و حدّ اقل این است که چون بخوانیدشان بشنوند و دعای شما را استجابت کنند. اگر راست می‌گویید که آنها خدایان شما هستند.
أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِها أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِها أَمْ لَهُمْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها آیا آنان پایی دارند که حد اقلّ مانند شما راه بروند یا دستی که قدرتی باشد، یا چشمی
ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۷
که ببیند، یا گوشی که بشنود، قُلِ بعد از اتمام توبیخ و رسوا کردن از باب مبارز طلب کردن به آنها بگو:
ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلا تُنْظِرُونِ این بتها را که شریکان خدا قرار داده‌اید بخوانید و به هر نوع حیله‌ای که می‌خواهید در باره من به کار برید و مهلتم ندهید که من با وجود نهایت ضعف شما و شریکانتان و قوّت پروردگارم و حفظ و یاری او، از شما و شرکائتان باکی ندارم.
إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتابَ زیرا ولیّ من خدایی است که این کتاب را نازل کرده است و مقصود از کتاب چنانکه دانستی کتاب معهود معروف است، و آن کتاب نبوّت است، و قرآن صورت آن است.
وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَ لا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ و تنها او شایستگان را سرپرستی می‌کند و آن کسانی که غیر از او را می‌خوانند، آنها توان یاری شما و خودشان را ندارند. چون به مبارزه طلب کردن به اعتبار قوّت خدا و ضعف شرکا بود آن را به آن علت قرار داد.
پس عبارت (الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ) عطف بر مدخول (إنّ) است. و تکرار به اعتبار تعلیل (بیان علّت)، و مطلوب بودن در مقام مبالغه در ذمّ است.

وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدى لا يَسْمَعُوا وَ تَراهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَ هُمْ لا يُبْصِرُونَ ای پیامبر اگر آنها را به هدایت بخوانی نمی‌شنوند و می‌بینی که به تو نگاه می‌کنند ولی حقیقت تو را نمی‌بینند. این که خطاب را از آنها به محمّد صلّی اللّه علیه و آله برگردانید از این

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۸

رواست که پس از آنکه وقاحت و سفاهت آنها ظاهر شد دیگر تخاطب و گفتگو با آنها شایسته نیست.

ترجمه و تفسیر آیات ۲۰۶- ۱۹۹

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۹ تا ۲۰۶] ..... ص : ۵۰۸

اشاره

خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ (۱۹۹) وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۰۰) إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ (۲۰۱) وَ إِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لا يُقْصِرُونَ (۲۰۲) وَ إِذا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قالُوا لَوْ لا اجْتَبَيْتَها قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳)
وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴) وَ اذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ وَ لا تَكُنْ مِنَ الْغافِلِينَ (۲۰۵) إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ (۲۰۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۰۸

ای رسول ما طریقه عفو و بخشش پیش گیر و به نیکوکاری امر کن و چنانچه نپذیرند از مردم نادان روی بگردان،

و چنانچه بخواهد از طرف شیطان در تو وسوسه‌ای پدید آید به خدا پناه بر که او به حقیقت شنوا و داناست،

چون پرهیزکاران را از شیطان، وسوسه و خیالی به دل فرا رسد هماندم خدا را بیاد آرند و همان لحظه بصیرت و بینایی پیدا کنند و شیاطین جنّ و

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۰۹

انس برادرانشان را به راه گمراهی می‌کشند و هیچ در گمراه کردن بدکاران قصور نمی‌کنند،

و هر زمان که تو ای رسول آیتی بر آنها نیاوری بر تو اعتراض کنند که چرا آیتی فراهم نساختی بگو من جز از وحی خدا از چیزی پیروی نمی‌کنم، این آیات قرآن از جانب پروردگار شما برای گروهی که ایمان آورند مایه بصیرت و هدایت و رحمت است.

و چون قرآن قرائت شود همه گوش بدان فرا دهید و سکوت کنید تا حقایق و نصایح قرآن را بفهمید، باشد که مورد رحمت حقّ واقع شوید.

خدای خود را با تضرّع و پنهانی و بی آنکه آواز برکشی در دل خود در صبح و شام یاد کن و از غافلان مباش،

ارواح فرشتگان که در حضور پروردگار تو هستند هیچ گاه از بندگی خدا سرکشی نکنند و پیوسته به تسبیح و تنزیه ذات احدیّت و به سجده او مشغولند.

تفسیر ..... ص : ۵۰۹

خُذِ الْعَفْوَ عفو را از آن جهت که اتّصاف به آن مشکل است به وحشی فراری تشبیه کرده است که باید آن را گرفت، لذا کلمه

(اخذ) از باب استعاره «۱»، تخییلی و ترشیحی آورده شده است.

مقصود از عفو أعمّ از صفح است (به معنای نظر کردن بر احوالشان) که آن دو مانند لفظ فقراء و مساکین است که هرگاه جمع شوند به دو معناست و هرگاه جدا استعمال شوند به یک معنی به شمار می‌روند.

---

(۱) در باره استعاره و اقسام آن در جلد دوّم شرح کافی داده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۰

وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ و به کارهای پسندیده فرمان ده و از جاهلان دوری کن.

چون مورد عفو و مأمور به معروف شخص خاصّی نیست مفعول ساقط شده است، به خلاف اعراض (دوری کردن) که چون مخصوص جاهل است لذا به مفعول مقیّد شده است.

و در خبر گاهی عفو به گذشت و بخشش در افعال و اخلاق و اموال تفسیر شده است و آن از گستردگی وجوه قرآن است.

بدان که این سه (عفو، امر به معروف، اعراض از جاهل) از امّهات اخلاق معاشرت و نتایج امّهات اخلاق زیبای نفسانی است.

زیرا که معاشر یا دشمن است و بدکار، یا دوستداری است که به تو روی می‌کند و یا جاهلی است که نه دشمن است و نه به سوی تو روی می‌آورد.

بطور کلی آداب حسن معاشرت بسته به رفتار با دشمن است در ترک مقابله با بدی او و انتقام نگرفتن. این شیوه رفتاری عفو است، و خالی کردن قلب از یاد آوری کار بد او (صفح) است، و هر دوی آنها از نتایج شجاعت و عفّت و حکمت است که آنها از امهات خصلتهاست.

(شجاعت حدّ وسط ترس و بی باکی، و عفّت حدّ وسط بی‌حالی و شهوت است) ترسو نمی‌تواند انتقام را ترک کند، و اگر احیانا ترس او مانع از انتقامش شود، صفح برای او ممکن

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۱

نیست، و شخص بی‌باک و نترس انتقام را هرگز ترک نمی‌کند، و امّا خصلت عفّت، شخص عفیف را از موافقت کردن با نفس منع می‌کند، به خلاف آدم پست و فرومایه که پذیرای حکم نفس است.

امّا حکیم در ترک انتقام، در دنیا راحتی می‌بیند و در آخرت به درجه والا می‌رسد و شکستن شدّت عناد معاند، و جذب محبّت و عدالت نیز که یکی از امهات خصائل است، همین امر را اقتضا می‌کند.

زیرا که خلاصه و کلّ عدالت، دادن حقّ هر صاحب حقّی است، و حقّ نفس موافقت کردن با حکم عقل است، و حقّ بدکار، اصلاح اوست، تا بدکرداری را ترک کند، نه انتقام گرفتن از او، که در بدی و بدکردن او بیفزاید.

و آداب معاشرت با روی آورنده محبّ در اراده خیر او که در هر حال و اراده خیر او به این است که خود و نفسش را وانگذارد بلکه معروفش را به او بشناساند و او را به آن امر کند، و آن از نتایج حکمت و عدالت است.

و از آداب معاشرت با جاهل، که قابل خیر نیست این است که با او معارضه نکند ولی سخن گفتن در باره خیر را نسبت به او ترک نکند و آن نیز از نتایج حکمت و عدالت است.

در خبر است: خداوند پیامبرش را به مکارم اخلاق امر کرده است و در قرآن آیه‌ای جامع‌تر از این برای مکارم اخلاق نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۲

وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ و چون ترا شیطان یا فریب دهنده، یا وسوسه کننده فریب دهد یا وسوسه کند، یا مقصود از (نزغ) اغراء و وسوسه است، و نتیجه آن این است که تو را بر انتقام بدکار و ترک نصیحت محبّ و معارضه با جاهل تحریک کند.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ به خدا پناه بر، كه خدا شنواى استعاذه تو يا وسوسه شيطان است اگر چه امر پنهان قلبى باشد.

عَلِيمٌ به عاقبت آنچه كه تو را به آن امر مى‌كند، يا به چگونگى دفع وسوسه شيطان داناست.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا يعنى آنان كه خواستند از وسوسه شيطان پرهيز كنند، يا كسانى كه از موالات و دوستى شيطان پرهيز نمودند، يا تقواى حقيقى را كه از ولايت على عليه السّلام و بيعت خاصّ ولوى حاصل مى‌شود پيشه خود ساختند. هر يك از معانى كه مقصود باشد به هر حال و به هر علّت امر به استعاذه است.

إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا يعنى آنگاه كه به آنان خطور ذهنى يا وسوسه‌اى از شيطان برسد به ذكر حق بپردازند.

زيرا كه انسان به ندرت از وسوسه خيال جدا مى‌شود، پس گويا كه وسوسه و خيال بر آنان احاطه دارد و بر گرد آنها مى‌چرخد، يا اين كه طواف كننده و شيطانى از جانب ابليس بر او احاطه دارد، و يا خيالى (خيال منفى) بر او چيره شده است (زيرا

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۳

كلمه طائف از مصدر طيف به معنى خيال نيز آمده است) به هر حال قبل از هجوم اين گونه خيالات و وسوسه‌ها اوامر خداى تعالى و نواهى او را بياد آوردند، يا خود را به ذكرى كه از ولىّ امرشان گرفته‌اند مشغول دارند، يا به فكرى كه از ذكر مأخوذ حاصل مى‌شود كه آن مثال شيخ آنها مى‌باشد، توجّه نمايند.

فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ آنها سوء عاقبت وسوسه و خيال را ديدند، يا وسوسه‌اى را كه از شيطان بود ديدند، يا جذب شدن وسوسه كننده به مراتب پست را ديدند، يا ديدند كه وسوسه كننده شيطان است و از جانب ابليس وسوسه مى‌كند.

وَ إِخْوانُهُمْ در حالتى كه برادرانى كه پرهيزكارى مى‌كنند و يا از همراهان شيطان‌هاى انسانى خود پرهيز مى‌نمايند.

يَمُدُّونَهُمْ فِي الغَيِّ و متوجّه هستند كه آن وساوس چگونه آنها را وادار به مخالفت امر مى‌كنند.

(يمدّون) از (مدّ) به معنى جذب يا از مدد است، و (يمدّونهم) از امداد (باب افعال) نيز خوانده شده است، مقصود اشاره به قوّه يادآورى و تذكّر است به نحوى كه صاحبش را از گمراهى باز مى‌دارد، چه شيطان جنّ او را اغوا كند، يا شياطين انس او را جذب كرده و به گمراهيش كمك كنند.

ثُمَّ لا يُقْصِرُونَ و در جذب يا امداد كوتاهى نكنند.

وَ إِذا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ يعنى اگر نشانه‌هاى پيشنهادى آنها را نياورى، يا آيه‌اى از قرآن در باره احكام آنها هنگام درخواست آنان نياورى.

ترجمه بيان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۴

قالُوا پيشنهاد كنندگان يا پرهيز كنندگان از جهت اين كه مشتاق ايمان آوردن كافران بودند.

گفتند:

لَوْ لا اجْتَبَيْتَها چرا نشانه‌هاى پيشنهاد شده را اختيار نكردى؟

قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي بگو من از جانب خودم نشانه و معجزه پيشنهادى شما يا آيه‌اى در باره احكام شما اختيار نكردم، فقط از آنچه كه از جانب خداوند به من وحى مى‌شود پيروى مى‌كنم.

هذا اين قرآن، يا آنچه كه ذكر شده است از قول خداست: كه فرمود بر آنها بخوان و آن از جمله گفتارهايى به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و سلم است، يا كلامى است كه بر مبناى وحى از طرف خداوند به پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله و سلم ابلاغ شود.

بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ بصائر جمع بصيرت است يعنى آيات قرآن از جانب پروردگارتان براى گروهى كه ايمان مى‌آورند مايه بصيرت و هدايت و رحمت است.

وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ يعنى وقتى امامى كه مورد وثوق است، در نماز قرآن مى‌خواند (حمد و سوره

را می‌خواند) و شما به او اقتدا کرده‌اید، ساکت باشید چنانکه در بعضی اخبار است، یا مقصود این است که امام

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۵

در نماز حمد و سوره بخواند چه مورد وثوق باشد یا نباشد.

یا مقصود این است که وقتی قرآن خوانده می‌شود به صورت مطلق بدون قید، خواه قاری امام باشد یا غیر امام، خواه شما به او اقتدا کرده باشید یا نه، و قاری قرآن در حال نماز باشد یا غیر نماز، و خواه شما در حال نماز باشید یا نباشید، باید سکوت کنید و گوش فرا دهید باشد که مورد رحمت قرار گیرید، چنانکه در بعضی از اخبار آمده است.

و وجه جمع بین اخبار بدین ترتیب است که بگوییم اگر قاری قرآن امام مورد وثوق باشد و مستمع در نماز اقتدا کرده باشد در این صورت در وجوب سکوت مستمع مبالغه شده است، و در غیر این صورت مبالغه در وجوب نشده است.

یا این که در صورت اوّل واجب و در بقیّه موارد مستحبّ است چنانکه اهل فتوا به آن قائل شده‌اند.

و وجه اختلاف اخبار در باب کسی که به مخالف اقتدا کرده است که گاهی از قرائت نهی شده و گاهی به آن امر شده بر حسب اختلاف احوال اشخاص است نسبت به امکان مخفی کردن قرائت از مخالفین و عدم آن.

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ پروردگارت را به یاد آر ربّ مضاف یا مطلق عطف بر قول خدای تعالی (قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ) است یا مستأنف است، و امر به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم است به نحوی که امّتش را شامل شود، یا خطاب عامّ است، و عطف آن بر (استمعوا) یا بر (استعذ باللّه) یا بر (خذ العفو) نیز صحیح است.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۶

فِي نَفْسِكَ یعنی خدا را درون خود یاد کن نه با زبانت که همین معنا به ذهن می‌آید.

و مقابل قرار دادن آن با (وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ) بدون آشکار کردن با زبان نیز همین معنی را اقتضا می‌کند، و آن اشاره به ذکر خفی است که مصطلح صوفیان است، و لذا آن را مقدّم داشت.

مقصود از ذکر اعمّ از ذکر نقشی مثالی است که از ولیّ امر گرفته شده است و اعمّ از ذکر تمثالی مثالی است که از آن به فکر و حضور تعبیر می‌شود و آن تصوّر مثال شیخ نزد ذاکر است و آن در ذکر بودن رساتر از نقشی مثالی است، و آن رساتر از زبانی آهسته، و آن رساتر از زبانی بلند است.

و ممکن است مقصود از ذکر در نفس مطلق یاد آوری ربّ یا یادآوری امر و نهی او هنگام انجام دادن هر فعلی باشد، و تفصیل ذکر و اقسام آن و فضیلت هر قسمی از آن در اوّل سوره بقره در آیه (فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ) گذشت.

تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً یعنی ذکر کردن با تضرّع، یا این که دو مصدر هستند که از لفظ خودشان فعل ندارند بنابراین که مقصود از تضرّع و خیفه یکی از انواع ذکر باشد، یا مقصود این است که در حال تضرّع و در حال خوف.

و محتمل است که (تضرّعا و خیفة) مفعول له حصولی یا تحصیلی باشد، یعنی این که رجاء و خوف از لوازم وجود انسان است، یا از لوازم وجود توست که هر دو مستلزم ذکر می‌باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۷

یا این که رجاء و خوف به منزله دو بال مؤمن است که بدون آن دو، برای او سیر ممکن نیست، و آن دو حاصل نمی‌شوند مگر با ذکر ربّ، پس ذکر ربّ را به جای آر، تا آن دو را تحصیل کنی.

مقصود از تضرّع رجاء است به قرینه مقابله با خوف، زیرا که تضرّع و ابتهال و پناه دادن از متفرّعات رجاست، و مقصود این است از الطاف بی‌منتهای الهی مغرور نشوند و در عین حال از رحمت خدا مأیوس نگردند، و بین خوف و رجاء واقع شوند که آن دو از صفات مؤمنین است.

وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ یعنی با زبان، ذکر نگوید بلکه آهسته و بدون این که صدا را بلند کند خدا را یاد آورد، و آن اشاره به ذکر خفی است که از اصطلاحات صوفیان است، و امّا نسبت به ذکر زبانی با صدای بلند چنانکه شأن خوانندگان و داستان گویان و عوام است به مذمّت آن وارد شده، و از سنّت صوفیان نیست، از مولای ما و مقتدای ما و کسی که در دنیا و آخرت امّید ما به اوست امیر المؤمنین علیه السّلام و به خاک مالنده دماغ معاندین وارد شده است: هر کس در پنهان ذکر خدا گوید بسیار ذکر خدا کرده است، و در مورد این که منافقین آشکارا، زیاد ذکر خدا می‌کردند و در پنهانی ذکر خدا نمی‌گفتند.

خدای تعالی فرمود:

(یُراؤُنَ النَّاسَ وَ لا یَذْکُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِیلًا)

یعنی آنان در مقابل مردم ریا به خرج می‌دهند در حالی که جز عدّه کمی خدا را به یاد نمی‌آورند.

ترجمه بیان السعادة، ج۵، ص: ۵۱۸

بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ یعنی در همه وقتها چون گاهی صبح و شام و مرادفات آنها در زبان عرب و عجم در استغراق اوقات استعمال می‌شود، یا مقصود این دو وقت است از جهت شرافتی که بر سایر اوقات دارند، و انسان در این دو وقت غالبا از مشاغل دنیوی و ضروریّات بدنی و لذّات نفسانی فارغ است.

وَ لا تَکُنْ مِنَ الْغافِلِینَ و از کسانی که در غفلت فرو رفته‌اند مباش، و نفرمود: (و لا تغفل) چنانکه آن طریقه مشاکله در مقابله (همانند آوردن کلمات است بر ضدّ یکدیگر که صنعت تضادّ و طباق نامیده می‌شود مانند ذاکر و غافل) است، زیرا انسان کمتر اتّفاق می‌افتد که از حدوث غفلت منفکّ شود.

إِنَّ الَّذِینَ عِنْدَ رَبِّکَ در موشع بیان علّت امر و نهی است و مقصود کسی است که برای او حضور نزد خدا حاصل شود از قبیل انبیا و رسولان و جانشینانشان در سلسله صعود و ملائکه مقرّبین در سلسله نزول.

لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ یُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ یَسْجُدُونَ آن فرشتگان هیچ گاه از عبادت او سرکشی نکرده و پیوسته به تسبیح ذات احدیّت می‌پردازند و به سجده او مشغولند، اگر می‌خواهی به آنها ملحق شوی و به صفات آنان متّصف گردی، پس از ذکر خدا غافل مشو.

جلد ششم

اشاره

از حضرت علی علیه السلام روایت شده است

انا کتاب اللّه النّاطق انا القران النّاطق انا کلمة اللّه العلیا «۱»

---

(۱) کتاب شارق الانوار صفحه ۱۵۹ تفسیر المحیط الاعظم صفحه ۲۱۴

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱

سورة الانفال ..... ص : ۱

اشاره

همه آن مدنی است، و بعضی گفته‌اند: همه آن مدنی است جز هفت آیه که در مکه نازل شده است و آن قول خدای تعالی: وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا تا آخر آن آیات و این سوره شامل هفتاد و هفت یا هفتاد و شش و یا هفتاد و پنج آیه است.

ترجمه و تفسير آيات ۲- ۱

[سوره الأنفال (۸): آيات ۱ تا ۲] ..... ص : ۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲)

ترجمه: ..... ص : ۱

اى رسول ما چون از حكم انفال از تو بپرسند جواب ده: كه انفال مخصوص خدا و رسول است. در اين صورت شما مؤمنان بايد از خدا بترسيد بلكه در ايجاد رضايت و اتّحاد بين خودتان بكوشيد و مطيع خدا و رسول باشيد اگر اهل ايمانيد،
مؤمنان آنها هستند كه چون ذكرى از خدا شود دلهايشان ترسان و لرزان شود و چون آيات خدا را بر آنان تلاوت كنند بر ايمانشان بيفزايد و در هر كار به خداى خود توكّل كنند.
ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲

تفسير: ..... ص : ۲

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ انفال جمع نفل به معنى زيادى و فزونى است، و در بعضى از اخبار به چيزى تفسير شده است كه مخصوص به رسول و امام است، از قبيل غنيمت هايى كه بدون زحمت و جنگ بلكه با تسليم اهل شهر به مسلمانان رسيده است، و گودال و نيزارها، و اراضى موات، و معادن و ميراث كسى كه وارث ندارد، و غير اينها از چيزهايى است كه غير از امام كسى در آن شركت ندارد.
در بعضى از روايات ديگر به غنايمى كه خمس آن براى رسول صلّى اللّه عليه و آله و بقيّه آن براى جنگجويان است، تفسير شده است.
و نيز وارد شده است كه اين آيه در باره غنائم بدر نازل شده و آن در حالى بود كه اختلاف و منازعه و مشاجره مى‌كردند.
قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ و غير رسول در انفال شركتى ندارد، پس اگر به غنائم تفسير شود، با آيه خمس نسخ مى‌شود، و اگر به غير غنائم تفسير شود حكم ثابت است و نسخ نمى‌شود.
فَاتَّقُوا اللَّهَ پس تقوى پيشه گيريد و در انفال طمع نكنيد، و اختلاف و مشاجره را كنار بگذاريد، و در اصلاح امر بين خدا و رسولش مداخله نكنيد.
مسلمانان در روز بدر سه صنف بودند، يك عدّه به غنائم حمله كردند، و عدّه‌اى نزد رسول خدا باقى ماندند و عدّه ديگرى دشمن را تعقيب كردند، و امّا مال غنيمت گرفته شده
ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳
اندك بود و مردم زياد، بعضى از آنها ضعيف و بعضى قوى و اوّلين غنيمتى بود كه آنها مى‌گرفتند، پس در آن غنائم و چگونگى

تقسيم آن زياد حرف زدند و كارشان به نزاع كشيده شد.

وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ يعنى بين خودتان را اصلاح كنيد نه امر خدا و رسول را، چون اصلاح امر خدا و رسول به شما ربطى ندارد.

لفظ ذاتَ همان است كه به معنى دوست و همراه چيزى است، سپس در مواردى مانند بِذاتِ الصُّدُورِ و ذاتَ بَيْنِكُمْ به معنى آنچه كه در سينه‌ها و آنچه كه در بين شماست به كار رفته است، چون آنچه كه در سينه‌ها و بين شماست مصاحب و همراه آن دو مى‌باشد.

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ در چيزى كه مربوط به آنهاست سخن نگوييد، بلكه از خدا و رسولش فرمانبرداری كنيد.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ اگر مؤمن هستيد، زيرا كه ايمان اقتضاء مى‌كند كه تسليم امر خدا شويد، و سخن گفتن شما در امر خدا و رسول موجب شك در ايمان شماست.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اين بيان تعليل چيزى است كه از شرط فهميده مى‌شود، و آن عبارت از شكّ در ايمان آنهاست، يا جواب سؤالى است كه ناشى از شرايط است، گويا كه كسى گفته است: اگر ايمان آنها مشكوك است پس مؤمنى كه ايمانش مشكوك نباشد چه كسى است؟ خداوند فرمود: مؤمنين فقط كسانى هستند:

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴

الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ كه هر گاه ذكر خدا شود دلهاى آنان ترسان و لرزان گردد.

وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً و چون دلهاى آنان از آلودگى هواها خالى است، پس ذكر خدا و آياتش در آنها اثر مى‌گذارد و بر ايمانشان مى‌افزايد، پيش از اين بيان شد كه ايمان داراى مراتب و درجاتى از زيادى و نقص مى‌باشد.

وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ و بر پروردگارشان توكّل مى‌كنند.

اين جمله عطف بر جمله شرط و جزاست كه صله واقع شده است، چون مقيّد به زمان خاصى نيست، براى اشاره به اين كه توكّل بايد در هر لحظه و هر آن حاصل شود از اين رو لفظ مضارع آورد نه ماضى.

ترجمه و تفسير آيات ۸- ۳

[سوره الأنفال (۸): آيات ۳ تا ۸] ..... ص : ۴

اشاره

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴) كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ (۵) يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ (۶) وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ يَقْطَعَ دابِرَ الْكافِرِينَ (۷)

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۴

و كسانى كه نماز را با حضور قلب بپا مى‌دارند واز هر چه روزى آنها كرديم به فقرا انفاق مى‌كنند،

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵

آنها به راستى اهل ايمانند و نزد خدا مراتب بلند دارند و آمرزش و روزى نيكو مخصوص آنهاست،

چنانكه خدا ترا از خانه خود براى اعلاى دين حقّ (براى جنگ بدر) بيرون آورد در حالى كه گروهى از مؤمنين (از جنگ) اكراه

داشتند،

و مردم نادان در حکم حقّ، با آنکه آشکار گردید، با تو، جدل و نزاع خواهند کرد. و طاعت خدا چنان بر آنها دشوار آید، گوئی به چشم می‌بینند که آنها را به جانب مرگ می‌کشند،

ای رسول به یاد آور زمانی را که خدا شما را وعده پیروزی به یکی از دو طایفه داد و شما مایل بودید آن طایفه که شوکت و سلاحی به همراه ندارند (بی رنج جهاد)، اموالشان نصیب شما شود و خدا می‌خواست صدق سخنان حقّ را ثابت گرداند و ریشه کافران را از بن بر کند،

تا حقّ، دین اسلام را پایدار و باطل را محو و نابود سازد، هر چند که بدکاران را خوش نیاید.

تفسیر: ..... ص : ۵

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ اشاره به دو وصف ایمان است، تولّی که از آن تعبیر به نماز می‌شود، و تبرّی که از آن تعبیر به زکات و انفاق می‌شود که آن دو اساس همه اعمال صالح بدنی است.

و آن، بدل از موصوف یا مبتدای مستأنف است و خبر آن جمله آینده است، یا اینکه آن خبر مبتدای محذوف است تا جواب سؤال مقدّر باشد.

أُولئِكَ یعنی آنهایی که متّصف به اوصاف مذکور هستند، و آوردن اسم اشاره بعید جهت اتّصاف آنان، به اوصاف مذکور

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶

است تا دلیلی بر حکم جمله بعد و بزرگداشت مؤمن باشد.

هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا آنان حقیقتا مؤمن هستند.

ضمیر فصل و آوردن مسند (خبر) جهت حصر و تأکید است، یعنی اینکه اینان کسانی هستند که جمع کردند و مقرون نمودند بین صورت ایمان عامّ که همان بیعت با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است، و حقیقت ایمان که به سبب آثارش که ذکر شد ظاهر می‌شود که عبارت است از تأثّر دلها از آثار کسانی که ایمان به خدا آوردند، و آن از لوازم محبّت، و از لوازم صفات جمالیّه او، و اقرار به او، و واگذاردن امور به اوست که آن از آثار صفات جلالی خداست، چنین کسانی مؤمنین هستند که در ایمان آنها نمی‌شود شکّ کرد، نه از کسانی باشند که فقط با بیعت عام بیعت کرده و به حقیقت ایمان متحقّق نشده‌اند، چه (در این صورت) ایمان آنان مشکوک است.

لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ برای آنها نزد پروردگارشان درجاتی است. خبر بعد از خبر، یا حال، یا استیناف و جواب سؤال مقدر می‌باشد.

وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ سه وصف برای آنان ذکر نمود که آن امّهات چیزهایی است که مورد طلب انسان است، و صف اوّل گستردگی و وسعت مقام و لوازم آن است، برای اشاره به اینکه درجات مغایر ذات آنها نیست بلکه از شؤون و وسعت ذات آنهاست. لذا در آیه دیگر فرمود: «هم درجات» «۱»، وصف دوّم

---

(۱) سوره آل عمران آیه ۱۶۳

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۷

پوشیدن و سرپوش گذاشتن روی بدیها و آنچه که ملحق به آن است (مغفرة)، و وصف سوّم یافتن آن چیزی است که به آن احتیاج دارند (رزق کریم).

كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ چنانکه پروردگارت تو را از خانه‌ات بیرون آورد، چون غرض، حقّ ثابتی بود که در آن وجود

داشت و آن اعلای دین و عزیز کردن مؤمنین و شکست مشرکین است، یا مقصود این است که بیرون آوردن تو از خانه‌ات در پوشش حقّ است که آن ولایت است (رسالت پوشش و لباسی است برای ولایت)، یا متسبّب از حقّ است که ولایت می‌باشد (یعنی به سبب ولایت رسالت ظاهر می‌شود) و آن کلام مستقلّی است برای بیان ضعف یقین آنها، چنانکه آنچه که گذشت نیز برای ضعف یقین آنها بود.

مقصود از اخراج، اخراج از مکّه یا مدینه است به جهت غارت کاروان قریش و جنگ بدر، زیرا مسلمانان خروج پیامبر را دوست نداشتند، چون آمادگی نداشتند و آن متعلّق به قول خدا «یجادلونک» است، یعنی چنانکه دوست نداشتند خدا تو را از خانه‌ات به حقّ خارج کند، جهاد را دوست ندارند، گویا که در حین رفتن به جهاد به سوی مرگ می‌روند. احتمالات دیگر در ترکیب آیه از سیاق کلام بعید است زیرا کلام بدین سیاق و جهت آورده شده است تا حال آنها را در ناخوش داشتن جهاد از جهت جهل به عاقبت آن به حال آنان در ناخوش داشتن خروج، تشبیه کرده باشد که به سر انجام آن آگاهی نداشتند و در اخبار به این

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۸

مطلب اشاره شده است که این کلام از ما قبلش منقطع بوده و به تنهایی و مستقلّا نازل شده است.

وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ جمله حالیّه است، یعنی در حالی که گروهی از مؤمنان ناراحت بودند.

يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ در باره حقّ، با تو مجادله می‌کنند، آن حقّی که نهایتا باید بدان برسید، و آن عبارت از جهاد است که کار مؤمنین به سبب آن بالا می‌گیرد، و به سبب غلبه و اخذ غنیمت قوی می‌شوند، و آن جنگ بدر است.

بَعْدَ ما تَبَيَّنَ بعد از آنکه با اعلام رسول صلّی اللّه علیه و آله مبنی بر اینکه پیروزی نصیب آنان می‌شود و بعد از مشاهده صدق اخبار رسول صلّی اللّه علیه و آله در موارد متعدّد، حقّ واضح و روشن شد.

كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ یعنی گویا که به سوی مرگ نگاه می‌کنند، مطلب از این قرار بود که رسول صلّی اللّه علیه و آله آنها را از کاروان قریش و اینکه خداوند پیروزی بر کاروان قریش را به آنها وعده داده است با خبر نمود، پس از آن از مدینه خارج شدند.

سپس به آنها خبر داد که قریش برای حمایت کاروان بیرون آمده‌اند، و خدا به آنها وعده پیروزی بر قریش را داده است، پس معارضه با قریش را خوش نداشتند چون تعداد و ساز و برگ آنها اندک بود، لذا به جهت ضعف یقینشان با رسول خدا در این مورد مجادله کردند.

وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ عطف بر «بعد ما تبیّن»، یا به تقدیر «اذکروا» عطف

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۹

بر جمله «کما اخرجک، تا آخر آیه» است، آن بدین معنی است که وقت خروج و مجادله خود را به یاد آرید، گویا که گفته است: به یاد آورید هنگامی را که خداوند پیامبرش را از خانه‌اش بیرون آورد و شما آنرا ناخوش داشتید، و حال آنکه در آن چیزی که شما آن را دوست ندارید، اعلای کلمه توحید است. و به یاد آرید هنگامی را که خداوند به شما وعده می‌داد.

إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ پیروزی بر یکی از دو طایفه (کاروان قریش) را و شما از جنگ با قریش اکراه داشتید.

وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ و شما دوست داشتید اموال آنهایی که سلاح همراه ندارند، مال شما باشد در حالی که عدد کاروان شما اندک و بدون سلاح بود به خلاف قریش که عددشان نزدیک به هزار، و همه دارای سلاح بودند. وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ و خدا می‌خواست به سبب وجود جانشینان و پیروانش، حقّ را ثابت و ظاهر نماید.

وَ يَقْطَعَ دابِرَ الْكافِرِينَ و کافران را ریشه کن سازد، به نحوی که از آنها اثری و نسلی باقی نماند.

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ تا اینکه حقّ محقّق شود و باطل (کفر، بی ایمانی، ظلم و فساد) را از بین ببرد، از این

بیان خود احقاق حقّ مقصود است نه امری دیگر، زیرا حقّ از قبیل چیزهایی است که خودش مطلوب است، نه اینکه مقدّمه امر دیگری باشد، پس گویا که گفته باشد: خداوند می‌خواهد برای خود حقّ، احقاق حقّ کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰

ترجمه و تفسیر آیات ۱۲- ۹

[سوره الأنفال (۸): آیات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۱۰

اشاره

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ (۹) وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۱۰) إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ (۱۱) إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۰

یاد آور هنگامی که به پروردگار خود استغاثه و زاری کردید که شما را بر دشمن غلبه دهد، دعای شما را اجابت کرده، وعده داد که من سپاهی منظّم از هزار فرشته برای شما می‌فرستم،

و این فرشتگان را خدا نفرستاد مگر آنکه مژده پیروزی باشد و دلهای شما را به وعده خدا مطمئن سازد که نصرت و پیروزی نیست مگر از جانب خدا، که خدا را کمال قدرت و حکمت است،

یاد آور هنگامی را که خواب راحت شما را فرا گرفت برای اینکه از جانب خدا ایمنی یافتید و از آسمان رحمت خود آبی فرستاد که شما را به آن آب پاک گرداند و وسوسه و کید شیطان را از شما دور سازد و دلهای شما را به رابطه ایمان با هم متّحد گرداند تا در کار دین ثابت قدم و استوار باشید،

یاد آر ای رسول آنگاه که پروردگار تو به فرشتگان وحی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱

کرد که من با شمایم پس مؤمنان را (در پیکار با کفّار) ثابت قدم بدارید که همانا من در دل کافران ترس می‌افکند تا سرهایشان را بکوبید، و همه انگشتان (دست آویزهای آنان) را از کار بیندازید.

تفسیر: ..... ص : ۱۱

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ هنگامی که از پروردگارتان بازاری خواستید که شما را بر دشمن پیروزی دهد، ظرف قول خدا: «یرید اللّه» یا «کره المجرمون» است، یا بدل از قول خدا «إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ» است به نحو بدل اشتمال. چه که وعده در مدینه بود و استغاثه در حین قتال و مشاهده اندک و آماده نگهداشتن آنها و زیادی دشمن از جهت عدّه و آمادگی بود.

فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ پس دعای شما را اجابت کرد که سپاهی منظّم از هزار فرشته به شما کمک می‌کنم. «مردفین» یا به معنی منظّم و بعضی به دنبال بعضی آمده، یا به معنی تابع قرار داده شده از «اردفه» به معنی «از او پیروی کرد»

مى‌باشد.

وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ امداد را خداوند قرار نداده است.

إِلَّا بُشْرى مگر از باب بشارت وعده پيروزى شما.

وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ چون شما به جهت ضعف يقين و توكّل جز به اسباب نظر نمى‌كنيد، لذا خداوند يارى و كمك به شما را به توسّط اسباب اجرا كرده است تا دلهايتان آرام گيرد.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنْهُ كمال قدرت و حكمت مخصوص خداست آن هنگام كه از طرف او ايمنى يافتيد خواب شما را فرا گرفت. ظرف قول خدا: «استجاب» يا

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲

«ممدّكم» يا «مردفين» يا «جعله اللّه» يا «تطمئنّ» يا «من عند اللّه» است، ظرف يكى از اين امور است و به تنهائى و به صورت انفراد، يا ظرف همه آنها بر سبيل تنازع است، و محتمل است بدل از «اذ تستغيثون» باشد به نحو بدل اشتمال.

وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ و خداوند از آسمان آبى فرستاد كه شما را از آلودگى و پليدى پاك كند و جنابت، يا وسوسه شيطان و ترساندن او از عطش را از شما بزدايد روايت شده كه آنها در شنزار نرمى فرود آمدند كه پاها در آن فرو مى‌رفت بدون اينكه آب در آنجا باشد، پس خوابيدند و بيشترشان محتلم شدند، و از سوى ديگر مشركين بر آب غالب شدند، شيطان در بين مسلمانان وسوسه كرد و گفت: شما چگونه يارى مى‌شويد؟

چون آب نداريد كه طهارت كنيد در واقع مغلوب شده‌ايد، شما در حالى كه آلوده هستيد نماز مى‌خوانيد و گمان مى‌كنيد كه اولياى خدا هستيد، و رسول خدا در بين شماست، اين ماجرا موجب ترس آنان شده بود و به خواست خداوند شب باران آمد به نحوى كه آب جارى شد، و آنان حوضهايى درست كردند و آنها را پر از آب نمودند، اسب‌ها را سيراب كردند، غسل كردند، و وضو گرفتند، زمينهاى شنى كه بين آنها و بين دشمن بود سفت شد تا آنجا كه پاهايشان ديگر فرو نميرفت و ثابت مى‌ماند، و وسوسه زايل شد.

وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ چون ربط دلها از جهت تنزيل از شريفترين خصلتهاى انسان است، و مرابطه از جهت تأويل از

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۳

آخرين مقامات سالكين به سوى خداست، لام را تكرار كرد تا اشاره به اين باشد كه اين جمله با دو جمله سابق از حيث شرف و رتبه مغاير است، و معنى آيه اين است كه محبّت را بر دلهاى شما پيوند دهد و ببندد، يا اينكه ولايت حقيقى را كه تمثّل نبىّ يا ولىّ است بر دلهاى شما پيوند داد.

وَ يُثَبِّتَ بِهِ يعنى به سبب باران از جهت تنزيل و به سبب ربط و پيوند دادن از جهت تأويل، شما را استوارى بخشيد.

الْأَقْدامَ تا با سفت شدن خاك، قدمهاى جسمانى شما ثابت بماند و در خاك فرو نرود و از جهت دين دلهايتان ثابت بماند تا به مطلوب برسيد.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَةِ و آن هنگامى بود كه پروردگارت به فرشتگان وحى فرستاد، لفظ «اذ» ممكن است ظرف باشد براى هر يك از افعال ذكر شده از قول خدا: «يغشّيكم» تا «يثبّت به الاقدام» بر سبيل انفراد يا بر سبيل تنازع، و ممكن است بدل از «اذ» اوّلى، يا «اذ» و از دوّمى و سوّمى، باشد (آيات ۹ و ۱۱ و ۱۲ با «اذ» شروع مى‌شود).

أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا كه من با شما هستم پس مؤمنان را ثابت قدم بداريد و من در پايدارى مخالف شما نيستم تا براى شما پايدارى ممكن نباشد. سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ از باب اينكه كمكى براى شما در پايدارى باشد تا امر پايدارى و استوارى براى شما تمام شود، در دل كافران ترس ايجاد مى‌كنم. فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ تا اينكه سرهايشان را بكوبيد يا سرهايشان را

قطع كنيد. ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۴

وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ و سر انگشتان آنها را ببريد و تكرار «اضربوا» و اضافه كردن اين عبارت جهت طولانى كردن كلام است كه در مقام شدّت يافتن غضب مطلوب است.

زدن سر انگشتان از جهت تنزيل واضح است، و تأويل آن عبارت از زدن سر انگشتان نفوس خبيثه است كه در دين اسلام و عقايد ضعفاى مسلمين شكاف مى‌اندازد.

ترجمه و تفسير آيات ۱۸- ۱۳

[سوره الأنفال (۸): آيات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۱۴

اشاره

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۱۳) ذلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْكافِرِينَ عَذابَ النَّارِ (۱۴) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ (۱۵) وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۶) فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۷)

ذلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكافِرِينَ (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۴

اين كيفر كافران براى آن است كه با خدا و رسول نخست ضدّيّت و مخالفت كردند و هر كس راه مخالفت با خدا و رسول بپيمايد بترسد كه عقاب خدا بسيار سخت است،

اين عذاب مختصر قتل و اسارت را در دنيا بچشيد و بدانيد كه براى كافران روز قيامت عذاب آتش دوزخ مهيّاست

اى اهل ايمان هر

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵

گاه با تهاجم و تعرّض كافران در ميدان كارزار رو برو شديد مبادا از بيم آنها پشت كرده از جنگ بگريزيد،

و هر كه در روز جنگ پشت به آنها كرد و بگريخت به طرف خشم خدا روى آورده جايگاهش دوزخ كه بدترين منزل است خواهد بود، مگر آنكه از ميمنه به ميسره و يا از قلب به جناح براى مصالح جنگى رود و يا از فرقه‌اى به يارى فرقه‌اى ديگر بشتابد.

(اى مؤمنان) نه شما بلكه خدا كافران را كشت، اى رسول چون تو تير افكندى نه تو بلكه خدا افكند و شكست كافران را خدا براى اين خواست كه مؤمنان را به پيش آمد خوشى بيازمايد كه خدا شنواى دعاى خلق و دانا به مصالح امور عالم است،

اين پيروزى در جنگ به خواست خدا نصيب شما شد كه محقّقا خدا بى اثر كننده مكر كافران است.

تفسير ..... ص : ۱۵

ذلِكَ اين شدّت گرفتن سخت بر آنها.

بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ ذلِكُمْ به دليل مخالفت آنها با خدا و رسول است، لذا آيه

خطاب به کافران است یعنی ای کافران چرا با خدا و رسول او مخالفت می‌کنید و هر کس با خدا و رسولش مخالفت ورزد، بترسد که خدا سخت عقوبت کننده است. و آن از باب التفات و از باب اشتغال است، و آمدن «فاء در فانّ اللّه» یا به تقدیر «امّا» یا توهّم آن است، و آن مبتداست که خبرش حذف شده است، بدین گونه «ذلکم لکم» یا مفعول فعل محذوف است، یعنی بگیرد این را با اینکه لفظ «ذلکم» اسم فعل است معنی «بگیرد» زیرا بعد از حذف فعل به این معنی بیشتر آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶

فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْكافِرِينَ عَذابَ النَّارِ پس عذاب قتل و اسارت را بچشید و عذاب آتش دوزخ برای کافران مهیّاست.

شأن نزول آیه و داستان بدر در اخبار ذکر شده، برای اطّلاع از آن آنچه که در صافی است کفایت می‌کند.

یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً اگر دیدید کفّار با لشگر زیاد متعرّض شما شدند، «زحف» به معنی لشکر است که آهسته و منظّم حرکت می‌کند.

فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ یعنی در روزی که آنها را در حالت تهاجم و حرکت دیدید، مبادا به آنها پشت کرده بگریزید.

دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ مگر اینکه پشت کردن و انحراف از میدان جنگ جهت مصالح جنگی بوده و برای دسترسی به دشمن، یا برای حیله و غافلگیر کردن دشمن باشد که دشمن خیال کند که اینها شکست خورده و فرار می‌کنند.

أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ یا به سوی گروه دیگر می‌رود تا به آنها کمک کند.

فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ این یکی از گناهان کبیره است که وعده آتش به آن داده شده است، و آن فرار از لشکر از مقابل دشمن نامیده می‌شود و چون مؤمنین را به یاری ملائکه و همراهی خدای تعالی با آنان، و امر به آنها به زدن گردنها و زدن سر انگشتان یاد آوری نمود، و این توهّم پیش آمد که مؤمنین دخالتی در جنگ و کارزار ندارند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۷

فرار و ثبات و جهاد و نشستن از جهاد برای آنها مساوی است، خدای تعالی این توهّم را خاطرنشان ساخت و این گونه جواب داد که فعل ملائکه جز در مظاهر بشری ظاهر نمی‌شود، پس شما اگر چه فاعل حقیقی نیستید لکن شما مظاهر فعل ملائکه هستید، پس هرگاه با کفّار مهاجم رو در رو قرار گرفتید پشت به آنها نکنید و فرار نکنید تا اینکه قدرت خدا و فعل ملائکه توسّط شما جریان پیدا کند.

پس از آنکه خدای تعالی از یاری کردنش توسّط ملائکه و امر به زدن و کشتن کفّار را اثبات نمود، فرمود: اگر کشتن کفّار و یاری شما به سبب ملائکه انجام گرفته است.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ پس شما نکشتید بلکه خدا آنها را کشت سپس خطاب را بسوی پیامبرش برگردانید و فرمود: وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى بدان که حقّ این عبارت که در مقام قصر قلب یا افراد است این بود که گفته شود: «فانتم لم تقتلوهم و لکنّ اللّه قتلهم و ما انت رمیت و لکنّ اللّه رمی» یعنی شما آنها را نکشتید و لکن خدا آنها را کشت و تو تیر نینداختی و لکن خدا تیر انداخت.

سپس حقّ دو عبارت قرین هم این است که هر دو متوافق باشند در حالی که در ادات نفی و ذکر مفعول و حذف آن و ماضی و مضارع بودن فعل، و اثبات فعل برای کسی که فعل از آن نفی شده است و عدم آن، مخالف همدیگر هستند.

وجه مطلب این است که انسان دارای یک وجهه الهی است

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸

به سبب آن فاعل بودنش تحقّق می‌یابد، و یک وجهه نفسی است که به سبب آن افعال را به خودش نسبت می‌دهد، و گاهی بر اثر ریاضت‌ها در صورتی که سالک الی اللّه باشد، وجهه نفسی آن از بین می‌رود به نحوی که از خودش هیچ اثری در بین نمی‌بیند و

در وجود جز خدا و وجهه خدا چیزی نمی‌بیند. پس در این صورت سلب افعال از او در حقیقت و در نظر او صحیح است، چون او دیگر برای خودش وجود و اثری نمی‌بیند.

و این مقام در اصطلاح آنها مقام فنا نامیده می‌شود، امّا اگر پس از فنا، صحو (هوشیاری) و به خود آمدن) حاصل شد باقی باللّه می‌شود نه باقی به نفس خودش، یعنی وجود را دارای مراتب می‌بیند، ولی حدود را دارای وجود نمی‌بیند.

پس وجودش را مرتبه‌ای از وجود خدا می‌بیند نه مباین با وجود خدا، و در این هنگام است که برای مرتبه نفسش وجودی می‌بیند که آن وجود خدا در همان مرتبه است و این مرتبه بقای باللّه نامیده می‌شود، در این حال صحیح است که نسبت وجود را به نفس خودش که ظهور وجود خداست بدهد، و نسبت اثر وجود را نیز به آن مرتبه از وجود بر حسب احساسی که نسبت به مراتب وجود دارد بدهد، و لکن نسبت اثر وجود در این هنگام غیر از نسبتی است که قبل از فنا بوده است. «۱»

و اگر از سکر و فنا به صحو و بقا نرسید، نسبت فعل به خودش معنی ندارد، چون در وجود جز خدا نمی‌بیند، و فعل را

---

(۱) در باره محو و صحو در جلد اوّل توضیح داده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۹

جز از خدا نمی‌بیند، و گاهی از وجهه نفسی‌اش به سبب اسباب عوارضی که گاهی پیش می‌آید غافل می‌شود، مانند غلبه خوف و غضب و شادی و غیر اینها، و در این هنگام نه احساس به خودش دارد، و نه نسبت به فعل به خودش در نظر او صحیح است، همانند کسی که در حال اشتغال به کار، کسی را که در مقابلش قرار گرفته می‌بیند ولی به دیدنش ادراکی ندارد، بلکه دیدن را از خودش نفی می‌کند.

پس از بیان مطلب فوق باید دانست که: مؤمنین در حال قتال و کارزار از جهت وحشت و دهشتی که به آنها روی می‌دهد از خود بیخود می‌شوند به نحوی که نه خودشان را احساس می‌کنند و نه فعل خودشان را، بلکه ملائکه آنها را گردانده، این طرف و آن طرف می‌کشانند و حرکت در بین آنها ایجاد می‌کنند، و صورت جنگ را به دست آنها ظاهر می‌سازند، پس اگر خدای تعالی بگوید: شما آنها را نکشتید، اثبات موجودیّت آنها و نفی فعل از آنها می‌باشد، و همچنین است اگر بگوید:

«اذ قتلتموهم» اثبات فعل و موجودیّت با هم برای آنهاست، در حالی که در نظر آنها نفسانیّت و فعلیّت برای خودشان وجود ندارد، و نیز اگر می‌گفت: «ما قتلتموهم» اشعار به نوعی موجودیّت برای آنها می‌شود به خلاف «لم تقتلوهم» چون «واو» اگر چه ضمیر است و لکن بین غایب و حاضر و حرف اعراب مشترک است، پس بدان می‌ماند که تصریح به فاعل نشده باشد.

و چون نفسیّت (حقیقت) رسول صلّی اللّه علیه و آله به سبب نفسیّت

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰

(حقیقت) خداست و او باقی به بقای خداست، لذا لفظ ماضی آورد در حالی که تصریح به فاعل داشت سپس فعل نفی شده را برای او اثبات نمود، و در اینجا مسند الیه مقتضی مقابله با خدا یا مشارکت با اوست، و هر دو در واقع و در نظر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جز به سبب نفسیّت (حقیقت) خدا نیست.

و از همین جا وجه اختلاف دو ادات نفی نیز ظاهر می‌شود و امّا وجه اختلاف به ذکر مفعول و عدم آن این است که کشتن به دست مسلمانان ظاهر شده است، و بر حسب اقتضای ظهور آن در مظاهر بشری به کشته شدگان می‌رسد، به خلاف تیر انداختن که اگر چه آن نیز به دست رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ظاهر شده است.

چون روایت شده است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله یک مشت از سنگریزه را با وحی از جانب خدا بدست گرفت، و خواند:

«و عنت الوجوه للحیّ القیوم» زشت باد رویتان در برابر خدای زنده و پایدار و سنگریزه‌ها را انداخت، کسی نماند مگر اینکه به

چشمهايش مشغول شد، و لكن نيروى شتاب از مظهر بشرى كه در سنگريزه‌ها نهاده شده اقتضاى اين را ندارد كه يك مشت سنگريزه حدود هزار مرد را كافى باشد، و نه اينكه به سوى همه در هر ناحيه انحراف پيدا كرده و اصابت نمايد.

بنا بر اينكه اين تير انداختن از او بر حسب مظهريّت از او نبوده است، پس مفعول در اينجا افتاده است تا اشعار به اين باشد كه اصل تير انداختن به دست او ظاهر شده، و لكن رساندن به مشركين با دست او جارى نشده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۱

وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً ابتدا حرف عطف «و» را آورد، با اينكه مقصود اين است كه خداوند كشت و خدا سنگها را پراند.

براى اينكه مقصود از همان اوّل نفى فعل از آنهاست كه مقيّد به غايت مخصوص است، و اثبات فعل است اينچنين با اينكه مقصود جز نفى اصل فعل و اثبات آن نيست، پس آن معطوف است بر قول خدا: «لكن اللّه قتلهم و رماهم» به تقدير «قتلهم» يا اينكه آن خبر مقدّم «ذلكم» است.

مقصود اين است كه خدا آنها را كشت و رمى از طرف او صورت گرفت تير انداخت تا بر مؤمنين نعمت نيكوئى بدهد از قبيل غنيمت و اعلاى كلمه دين، يا معنى آن اين است: تا مؤمنين را از جانب خودش به نيكويى امتحان كند، كه در آن نه خستگى باشد و نه انحراف از حقّ آن عارض گردد، آنان را به صورت جهاد با دشمنان با وجود كمى تعداد خودشان و زيادى دشمنان امتحان كرد.

امّا اختيار و امتحان كردن آن واضح است، و نيكو بودنش به جهت نيكو بودن عاقبت آن به سبب حصول قوّت قلب و قوّت ايمان براى آنهاست و با غلبه و پيروزى و اعلاى كلمه و غنيمت فراوان و فديه دادن اسيران، شايد معنى موافقتر به سياق عبارت و معانى لغات باشد، زيرا كه ابتلاء و بلاء به معنى امتحان و آزمايش زياد استعمال شده است، اما به معنى انعام تنها، بعضى از زبانشناسان ذكر كرده‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۲

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ خداوند شنواى دعاى رسول صلّى اللّه عليه و آله و استغاثه مؤمنين است.

عَلِيمٌ داناست به آنچه كه صلاح آنهاست از نعمت دادن و عدم آن، و اينكه خداوند شنواى گفتار آنان در مورد نبىّ صلّى اللّه عليه و آله و ناخوش داشتن جهاد است، و به آنچه كه صلاح آنان است از جهاد با دشمنان و معاوضه با كاروان و يورش بر آنها داناست.

ذلِكُمْ اين آزمايش، يا كشتن، يا تير انداختن براى شما بوده است و اين كلمه مبتداى مؤخّر يا خبر مبتداى محذوف است.

وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكافِرِينَ و خدا سست كننده مكر كافرين است. اين عبارت عطف بر «يبلى» يا بر «ذلكم» است.

ترجمه و تفسير آيات ۲۵- ۱۹

[سوره الأنفال (۸): آيات ۱۹ تا ۲۵] ..... ص : ۲۲

اشاره

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۹) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ (۲۰) وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا يَسْمَعُونَ (۲۱) إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لا يَعْقِلُونَ (۲۲) وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۲۳)

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاكُمْ لِما يُحْيِيكُمْ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴) وَ

اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكَمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳

ترجمه: ..... ص : ۲۳

ای کافران اگر شما از خدا فتح و نصرت می‌طلبید اینکه فتح کامل شما را رسید (دین اسلام و قرآن که بهترین پیروزی و کاملترین سعادت خلق است از جانب خدا آمد) اکنون اگر از کفر و عناد با حق دست بردارید برای شما بهتر است و اگر دیگر بار به جنگ و دشمنی مؤمنان باز آیید شما را باز کیفر دهیم و عذاب کنیم. هرگز جمعیت و سپاه شما هر چند بسیار باشد شما را نجات نتواند داد، که خدا البتّه با اهل ایمان است.

ای کسانی که ایمان آورده‌اید خدا و رسول را اطاعت کنید و از فرمان او سر نپیچید که شما سخنان خدا را از او می‌شنوید،

و شما مؤمنان چون منافقان نباشید که گفتند سخن خدا و رسول را شنیدیم و در واقع نشنیدند،

بدترین جانوران و شقی‌ترین مردم نزد خدا کسانی هستند که از شنیدن و گفتن حرف حقّ کر و لالند و اصلا در آیات خدا تعقل نمی‌کنند،

و اگر خدا به علم ازلی در آنها خیر و صلاح می‌دید آنها را به کلام حقّ شنوا می‌گردانید و اگر هم به حقّ شنوا کند باز هم از آن رو می‌گردانند.

ای اهل ایمان چون خدا و رسول شما را به ایمان دعوت کنند اجابت کنید تا به حیات ابدی برسید و بدانید که خدا در میان شخص و قلب او حایل است (و از همه اسرار درونی آگاه است) و همه به سوی او محشور می‌شوید،

بترسید از بلایی که چون آید تنها مخصوص ستمکاران نباشد بلکه همه را فرا گیرد و بدانید که عقاب خدا بسیار سخت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴

تفسیر: ..... ص : ۲۴

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا ای کافران اگر شما از خدا فتح و نصرت می‌طلبید، بنا بر این که خطاب به مشرکین مکّه باشد، چنانکه گفته شده است که آنها هنگام خروج از مکّه برای جنگ بدر به پرده‌های کعبه چنگ زدند و فتح و پیروزی بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله را خواستار شدند.

و نقل شده که ابو جهل در روز بدر طلب فتح نمود و از خدا نصرت و یاری خواست، و بعضی گفته‌اند: خطاب به مؤمنین است.

فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ از باب استهزا می‌گوید: اکنون برای شما فتح رسید! وَ إِنْ تَنْتَهُوا حال اگر از دشمنی با رسول صلّی اللّه علیه و آله و انکارش دست بردارید، فَهُوَ خَيْرٌ همان برای شما اختیار شده است، مقصود برتری و تفضیل نیست، یا اینکه مقصود تفضیل است نسبت به اعتقاد آنها.

لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ یعنی نه می‌توانند نفعی به شما برسانند و نه ضرر، چنانکه زیادی عدّه شما را بی نیاز نکرد.

وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ بنا بر قرائت «انّ» با کسره جمله حالیه است، و بنا بر قرائت «أن» با فتح جمله معطوف بر «شیئا» است یعنی جمعیّت و سپاه شما جلو ضرر شما را نمی‌تواند بگیرد، و همینطور نمی‌تواند از بودن خدا با مؤمنین که سبب شکست و ضرر شماست جلوگیری کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵

یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا پس از آنکه همراهی خودش را بـا مؤمنین و یـاری کردن آنهـا ذکر کرد، آنـانرا مورد خطاب قرار داد تا از باب لطف به آنها به طاعت رسول، که همان ملاک ایمان است ترغیبشان کنـد و آنها را از مخالفت با نبیّ صـلّی اللّه علیه و آله که منافی ایمان است بر حذر دارد.

أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْـمَعُونَ در حالی که شما آن مواعظ و همراهی خدا و یاریش را می‌شنوید، و چون اطاعت خدا به سبب طاعت رسول است فعل را تکرار نکرد و ضمیر مجرور را مفرد آورد.

وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ قالُوا سَمِعْنا و شما مانند آنهایی که می‌گویند شنیدیم به معنی شنیدن لفظی، (مانند حیوان) نباشید.

وَ هُمْ لا یَسْمَعُونَ در حالیکه آنها در حقیقت نمی‌شنوند و مانند انسان نیستند که معنی را درک کنند.

إِنَّ شَـرَّ الـدَّوَابِّ عِنْـدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُکْمُ بدترین جانوران کسانی هسـتند که نسبت به مقصود ذکر و نسبت به سـخن گفتن که مقصود اصلی از شنیدن است لال می‌باشند.

الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ آنهایی که از اشارات شنیدنی‌ها که مورد نظر است، تعقل نمی‌کنند.

وَ لَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِیهِمْ خَیْراً لَأَسْـمَعَهُمْ و اگر خداوند در آنها خیر و صلاح می‌دید، آنها را به کلام حقّ شنوا می‌گردانید، این قضیه شرطیّه از قبیل منفی کردن تالی به جهت نفی مقدّم است، چنانکه اکثر موارد استعمال لفظ «لو» در لغت است، برای بیان ملازمه بین مقدّم و تالی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶

نیست چنانکه طریقه استعمال اهل منطق همین است.

وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ و اگر می‌شنواند از آن رو بر می‌گرداندند و اعراض می‌کردند.

این قضـیّه شـرطیّه برای بیـان ملازمه بین مقـدّمه و تالی است که مقـدّم ضـد ملزوم تالی است (اگر می‌شـنیدند (مقـدّم)، باز هم رو بر می‌گرداندند (تالی)، اشعار به اینکه ملزوم واقعی آن تحقّق یافته است تا در تحقّق تالی مبالغه نشود، و این همانند:

«لو لم یخف اللّه لم یعصه» می‌باشد (اگر امر خدا را سبک نشمرده بودند، نافرمانی نمی‌کردند).

پس دو قضـیّه بر طریقه اسـتعمال شـرطیّه‌ها و قیاسات در منطق نیست تا گمان شود که آن دو قضـیّه به صورت قیاس اقترانی از شکل اول است و بر فرض قبول کبری، مهمله (بی نتیجه) است و منتـج نیست، لذا بحث از اینکه دو قضـیّه اینجا قیاس از شـکل اوّل است و این نتیجه را می‌دهـد اگر خـدا خیری در آنها می‌یافت (مقـدّم) آنها رو می‌کردند (تالی) ولی چون خیری نیافت (رفع مقدّم) آنها رو برگرداندنـد (رفع تـالی) از اصـل ساقـط و بی معنی است، و بر فرض صـحّت قیاس، نتیجه صـحیح است و از قبیل «لو لم یخفّ الله لم یعصه» می‌باشد.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْـتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ ای کسانی که ایمان آورده‌ایـد، چون خدا و رسول شـما را به ایمان دعوت کننـد، اجابت کنید تا اینکه شـما را با حیات انسانی زنده کند و آن ایمان خاصّ است که به سـبب ولایت حاصل می‌شود که آن سبب دخول ایمان در قلب است که سبب حیات قلب است. پس معنی آیه این است که هرگاه رسول

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷

خدا صلّی اللّه علیه و آله شما را به ولایت علی علیه السّلام فرا خواند، خواندن او خواندن خداست پس او را اجابت کنید. و در اخبار به ولایت علی علیه السّلام تفسیر شده است.

و سرّ مطلب این است که حیات انسان به سبب باز شدن در قلب به سرای تعیش و زندگی و رسیدن اثر حیات از آن سرا به اوست و آن ایمـانی است که در قلب داخـل می‌شـود، و بـاز شـدن در قلب و رسـیدن اثر حیـات به آن تصوّر نمی‌شود مگر بـا ولایـت که آن

اتّصال به ولیّ امر است که او با حیات اخروی با دادن اثر حیات به سبب دمیدن در قلب زنده است، آن نیز به علّت تلقین ذکر است که سبب باز شدن در قلب می گردد.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ و بدانید که خداوند بین شخص و قلب او حائل است یعنی حائل بین شخص و نفس (حقیقت) او می‌شود و اگر سعادت کسی را بخواهد از رسیدن اثر نافرمانی و گناه نفس به او جلوگیری می کند تا او را به سوی آتش نکشاند، و اگر شقاوت و بدبختی کسی را بخواهد از رسیدن اثر طاعت نفس به آن جلوگیری می کند تا او را به بهشت نکشاند. یا اینکه خدا بین شخص و قلبش حائل می‌شود که خیرات و حیات حقیقی به وسیله آن است و اگر بخواهد از رسیدن سعادت و اثر حیات انسانی به قلب جلوگیری می کند، یا اینکه بین قلب و نفس شخص حائل می‌شود تا او حقّ را باطل و باطل را حقّ نداند و یا وقتی که شخص چیزی را از مشتهیاتش را می‌خواهد خداوند بین او و ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸

قلبش حایل می‌شود که بر حقّ سرشته شده است تا اینکه خواستها و مشتهیّات شخص را از حقّ به باطل خارج نسازد، یا اینکه بین شخص و نفسش یعنی خواستهایش حائل می‌شود و شخص را وا نمی گذارد که اسیر خواستهای نفسش بشود.

یا مقصود این است که حالاتی بین شخص و قلبش پدید می‌آورد، یعنی تسخیر احوال به دست اوست، یا اینکه بین شخص و قلبش تردّد می کند و احوال پنهانی آن دو را می‌داند، یا بین شخص و قلبش تردّد می کند تا حیات ابدی را به کسی که اجابت کننده است برساند و از غیر مستجیب منع کند.

بنابر هر یک از معانی که ذکر شده مقصود بر حذر داشتن از ترک استجابت و ترغیب در استجابت است، و به بعضی از این معانی در اخبار تصریح و به بعضی دیگر اشاره شده است.

وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً و همه به سوی او محشور می‌شوید و بترسید از اینکه اگر بلایی می‌رسد فقط مخصوص ستمکاران نباشد.

«لا تصيبنّ» صفت «فتنة» است زیرا مقصود بر حذر داشتن از فتنه مخصوص و مقیّد است، نه نوع خاصّی از فتنه، و نه فتنه مطلق، چون اوّلی متعلق غرضی واقع نمی‌شود، و دوّمی با تعریف به الف و لام مناسب است و «لا تصيبنّ» منفی و مؤکّد به نون است که کمبود تأکید آن با «ن» با مطلوبیّت مبالغه آن جبران می‌شود، یا فعل نهی است و مقدّر به قول است و وجوه دیگری نیز در اینجا گفته شده که از لفظش بعید است و غرض معنوی به آن تعلّق نمی گیرد.

بدانکه ظلم عبارت از منع حقّ است از مستحقّ و رساندن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹

آن به غیر مستحقّ و این معنی به چیزی و شخصی اختصاص ندارد، پس منع کردن محجورین از خواستهایشان نوعی ظلم محسوب می‌شود اگر چه به وجهی عدل باشد.

البتّه ظلم معانی مختلفی دارد:

۱- منع نفس و قوای آن از خواسته‌هایش نسبت به نیاز نفس، ظلم است اگر چه نسبت به لطیفه انسانی عدل باشد «ظلم بین کز عدلها، گو می‌برد» ۲- مانع شدن نفس از پذیرش حکومت عقل نیز ظلم است (نسبت به لطیفه انسانی) ۳- مانع شدن نفس از تسلیم و فرمانبری از حکومت نبیّ وقت با بیعت عامّ، ظلم است. (نسبت به لطیفه انسانی) امّا حقیقت ظلم اصل و ملاک آن عبارت از منع لطیفه انسانی از قبول ولایت است، و به واسطه آن حقیقت ظلم در هر ظلمی محقّق می‌شود، و اگر آن ظلم باشد مانند کشتن و تبعید کردن و غارت کردن اموال بسیاری از مخالفین بوسیله محمّد صلّی اللّه علیه و آله نظیر کشتن علی علیه السّلام ناکثین و مارقین را گر چه به صورت ظلم است و ظاهر بینان آن را حمل بر ظلم کردند و در باره او گفتند، آنچه را که گفتند و انجام دادند تا جایی که او را کشتند، ولی در حقیقت ظلم نیست.

زيرا اگر ولايت نباشد عدلى در بين نباشد اگر چه آنچه كه خالى از ولايت است به صورت عدل باشد مانند كار معاويه و عدالت ظاهرى او در بين امّت.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۰

مقصود از «الّذين ظلموا» كسانى هستند كه از امّت محمد صلّى اللّه عليه و آله بودند و با بيعت عامّ بيعت كردند به قرينه قول خدا «منكم» كه خطاب به امّت است، و ظلم آنها به اين است كه اسلام را از حقّش كه هدايت به ايمان بود منع كردند، آنها دوستى خويشان رسول خدا را كه غايت تبليغ رسالت و بيعت است ترك نمودند، گويا كه خطاهاى ديگر چندان ظلمى شمرده نمى‌شود.

از اينكه ظلم را با «منكم» مقيّد ساخته است، به همين معنى است (ظلم مخصوص و مقيّد به شما شده است) پس علّت ذكر ظلم بعد از دخول تحت حكومت نبىّ صلّى اللّه عليه و آله چيزى جز منع لطيفه سيّاره انسانى از داخل شدن تحت حكم ولىّ امر با بيعت خاصّ نيست، به وسيله همين بيعت است كه ايمان داخل قلب مى‌شود، و حقيقت عدل در هر عدلى محقّق ميگردد، و يا همين بيعت است كه در قلب به ملكوت باز مى‌شود، و با آن سير طريق مستقيم به سوى خدا ممكن مى گردد.

و مقصود از فتنه مقيّد عبارت از انحراف از ولىّ وقت است، زيرا كسى كه در بيعت عامّ توقف كند، بر لطيفه انسانى ستم روا داشته است، و مقصود از فتنه‌اى كه به آنها مى‌رسد عبارت از توقّف و انحراف از بيعت خاصّ با ولىّ وقت است كه على عليه السّلام است، و آن همان فتنه‌اى است كه از آن‌ها تجاوز مى كند و به كسانى مى‌رسد كه با محمّد صلّى اللّه عليه و آله به وسيله بيعت خاصّ بيعت كرده‌اند، و كسانى كه با على عليه السّلام پس از رحلت حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله بيعت كرده‌اند، و كسانى كه با حسن عليه السّلام بيعت كرده

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۱

اند، همچنين تا انقراض عالم.

و تفسير فتنه به چيزى كه اثرش به غير فاعل برسد غيبت و بدعت و غير آن دو، مناسب ظاهر تنزيل و لفظ است، و لكن آن مقصود نيست، و در اخبار اشعار به آنچه كه ما ذكر كرديم آمده است، نهايت اينكه آن معنى ضمن مفهوم آيه از باب گستردگى وجوه قرآن معلوم مى گردد.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ پس، از مطلق فتنه بپرهيزيد مخصوصا فتنه‌اى كه ذكر شد كه آن اصل همه فتنه هاست و بدانيد كه خداوند سخت عقوبت است.

ترجمه و تفسير آيات ۲۹- ۲۶

[سوره الأنفال (۸): آيات ۲۶ تا ۲۹] .....ص : ۳۱

اشاره

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآواكُمْ وَ أَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۲۶) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۷) وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

ترجمه: ..... ص : ۳۱

و ای مؤمنان به یاد آرید زمانی را که عدّه اندکی در میان دشمنان بسیار بودید، که شما را در زمین مکّه خوار و ضعیف می‌شمردند و نیز از هجوم مردم مشرک ترسان بودید

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲

خدا شما را در پناه خود آورد و به یاری خود به شما نیرو عطا کرد و از بهترین غنائم و طعامها روزی فرمود، باشد که شکر نعمتش بجای آرید.

ای اهل ایمان در کار دین با خدا و رسول خیانت نورزید و در کار دنیا با یکدیگر خیانت نکنید، در حالی که زشتی خیانت را می‌دانید.

و محققّا بدانید که اموال و فرزندان برای شما در دنیا فتنه و ابتلایی بیش نیست و در حقیقت اجر عظیم نزد خداست

ای اهل ایمان اگر خدا ترس و پرهیزگار شوید خدا به شما فرقان (تمییز حق از باطل و تشخیص راه سعادت از شقاوت) را می‌بخشد و گناهان شما را می‌پوشاند و شما را می‌آمرزد که خدا دارای فضل و رحمت بی انتهاست.

تفسیر: ..... ص : ۳۲

وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ و یاد آرید وقتی را که از حیث عدد کم بودید، یا از حیث مال، لفظ «قلیل»، گاهی مفرد و گاهی جمع آورده می‌شود.

مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ یاد آوری آنها به نعمتهای خداست، و مقصود ضعف آنها قبل از مهاجرت است.

تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ از هجوم قریش می‌ترسیدند.

فَآواكُمْ سپس خدا شما را در مدینه در پناه خود جای داد.

وَ أَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ و با غنائم و غیر آن شما را یاری کرد.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ شاید شکرگزار شوید. اینک بعضی گفته‌اند این خطاب برای تمام عرب‌ها و قرار دادن ضعف و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳

ذلّت و خواری آنها نزد روم و عجم بوده است جدّا بعید به نظر می‌رسد.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِكُمْ ممکن است وجه نزول آیه در باره ابی لبابهٔ بن عبد المنذر انصاری در غزوه بنی قریظه و مشورت آن‌ها با او باشد، که رسول خدا مقرّر داشته بود بر حکم سعد بن معاذ گردن نهند ولی او گفت: اگر موافقت حکم سعد بکنید، کشته می‌شوید.

چنانکه در اخبار آمده است، پس مقصود عامّ است (یعنی به خدا و مسلمانان خیانت نکنید).

امّا مقصود از خیانت به خدا و رسول صلّی اللّه علیه و آله این است که آنچه را که در بیعت و میثاق با رسول بر او عرضه شده است که در ظاهر و باطن مخالفت با رسول خدا نکند، و در ظاهر و باطن خیر مؤمنین را بخواهد. و مقصود از امانات یا امانتهایی تکوینی است که اصل و اساس و ملاکش امانتی است که بر آسمانها و زمین عرضه شده است، و آن لطیفه سیّاره انسانی است که سر چشمه تمام قوای انسانی و مستلزم تمام تکالیف شرعی نبوی و تکالیف اصلی ولوی است که تمام مراتب انسانیّت از آن حاصل می‌شود، و یا مقصود، امانتهای تکلیفی و لوی قلبی است که ذکر یا سایر چیزهای مأخوذی است که از ولیّ امر ناشی می شود.

یا مقصود امانتهای تکلیفی نبوی است که از نبیّ وقت اخذ شده است مانند اعمال قالبی شرعی. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴

«تخونوا» یا عطف بر فعل نهی است تا هر کدام نهی مستقل گردد. یا بتقدیر «آن» بعد از واو به معنی «مع» که مشعر بر این است که نهی دوّم همراه نهی اوّل می‌باشد از قبیل همراهی مسبّب با سبب.

وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ در حالی که (زشتی خیانت) را می‌دانید یعنی احساس کنید و غافل نباشید، و وجه تقیّد به حال، اشاره به این است که به ندرت واقع می‌شود که انسان از غفلت از آنچه که به آن امر شده جدا گردد، و این خود نوعی خیانت است، و لیکن از این بابت در مضیقه و سختی قرار داده نشده است، آنطوریکه در مورد شخص غیر غافل سختگیری شده است.

چون بیشتر خیانتها به سبب اموال و اولاد واقع می‌شود، و چون انسان دین خود را به اولادش وا می گذارد، لذا خدای تعالی به دنبال آن خیانت اولاد و اموال را ذمّ نمود، پس فرمود:

وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ

و بدانید که اموال و اولاد آزمایش شما از جانب خدای تعالی است که آیا به سبب اموال و اولاد از امانت هایتان رو بر می گردانید یا اینکه بر امانت هایتان ثابت می‌مانید، پس هر کسی که روی برگرداند شقاوتش خالص گشته، و هر کس بر امانتهایش ثابت بماند مستحقّ اجر عظیم می‌شود چون سعادتش خالص گشته است.

وَ أَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

و برای کسی که ثابت قدم بوده، از فتنه‌ها، سالم رها شود، پاداش بزرگی است.

یا معنی این آیه این است که بدانید اموال و اولاد شما فتنه و فساد برای شماست.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵

پس به آنها مغرور و فریفته نشوید، و اجر بزرگ نزد خداست و آنرا از او طلب کنید، بدین نحو که اشتغال به اموال و اولاد را ترک نمایید. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که با ایمان عام ایمان آورده‌اید.

إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ اگر در مخالفت رسول صلّی اللّه علیه و آله از خدا بترسید.

يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً خدا برای شما نوری قرار می‌دهد که بین حقّ و باطل فرق نهید، و آن نور ولایت است. پس منظور از تقوی آن گونه پرهیزگاری است که بر ایمان خاص مقدّم باشد.

یا مقصود این است که اگر از منحرف شدن از طریق مستقیم و راههای نفسانی کج بپرهیزید و با ایمان خاصّ که با بیعت خاصّ ولوی داخل در قلب می‌شود در امر ولایت داخل شوید خداوند برای شما فرقان و تمییز بین حقایق و حدود و اصیل بودن و اعتباری بودن آن قرار می‌دهد.

زیرا که ولایت حقیقت تقوی است و تقوی خودداری از انحراف به راههای نفسانی است و آن حاصل نمی‌شود مگر با رسیدن به راه خدا که با ولایت محقّق می‌شود. پس مقصود از تقوی، تقوای حقیقی است که با ایمان خاصّ حاصل می‌شود.

بدان که حقیقت تقوی- که همان خودداری از پیروی نفس در عالم صغیر، و خودداری از پیروی اصل شرور و سایه‌هایش (نمودهایش) در عالم کبیر است- حاصل نمی‌شود مگر با پیروی از عقل در عالم صغیر، و یا پیروی از علی علیه السّلام در عالم کبیر، و پیروی عقل نیز حاصل نمی‌شود مگر با پیروی از ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶

علی علیه السّلام و قبول ولایت او با ایمان خاصّ.

زیرا انسان تا در ولایت داخل نشود و ایمان به قلبش راه نیابد در قلبش باز نمی‌شود، و هر کاری را انجام دهد و به اعتقاد خودش از آثار تقوی باشد صدور کار از ناحیه نفس او بر می گردد، پس آنچه را که تصوّر کرده بود تقوی است، در حقیقت تقوی نبوده است.

آنگاه که شخص ولایت را با شرایط مقرّر نزد آنان (علی علیه السّلام و خلفای آنحضرت) قبول نمود در قلبش باز می‌شود و به سوی وحدت رو می‌آورد و به کثرت پشت می کند و با پشت کردن به کثرت، امتثال امر خدا برایش حاصل می‌شود.

پس هر کاری را که از این جهت انجام دهد پرهیز از راههای نفس و کثرت بوده و سر انجام آن وحدت می‌باشد.

بنا بر این هر گاه آیات از آیات ایمان را- که آن در قرآن است- بخواند، یک پلّه از پلّه‌های ایمان را بالا می‌رود که همان پلّه‌های بهشت است، و هر اندازه که از پلّه‌های ایمان بالا- رود نوری برای او حاصل می‌شود که با آن، هم کثرت‌ها و اعتباری بودن آنها و هم وحدت و اصالت آن را می‌بیند، تا جایی که وقتی به آخرین مرتبه تقوی رسید- که آن فنای ذاتی و تقوی حقیقی است- آخرین مرتبه فرقان برای او حاصل می‌شود، و آن عبارت از حشر به سوی اسم رحمان و مالکیّت جهت ماسوای رحمان است، و گویا برای اشاره به اینکه بالا رفتن تدریجی مستلزم حصول فرقان است، لفظ مضارع آورد که دلالت بر ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷ حصول تدریجی می‌کند.

یا مقصود این است که اگر در تقوای خدا به نهایت برسید به اینکه از خودتان فانی شوید خداوند برای شما فرقانی قرار می‌دهد که از حشر به سوی رحمان حاصل می‌شود. و این فرقان، همان نبوّت یا رسالت یا خلافت الهی است.

وَ یُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ آن گناهانی را به حساب نمی آورد و می‌پوشاند که نیازمند رسیدن به مرحله عمل باشد.

و حدّ مرحله عمل آن است که بدیها و زشتی‌های انسان تعیّن پذیرد و کسی که به مرحله فرقان برسد جز مراتب وجود چیزی نمی‌بیند که همان مراتب نور است نه حدود وجود که مراتب ظلمت است که مرتبه بعضی از این ظلمات بالای مرتبه دیگر است. «۱» وَ یَغْفِرْ لَکُمْ زشتی‌ها و بدیهای شما را که از انسان جدا نمی‌شود می‌بخشد، و آن زشتی‌ها اثر عاقبت و نقائص آن مراتب است. وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ زیرا خداوند دارای رحمت بی انتهاست. این مطلب از قبیل جانشین شدن سبب

---

(۱) به عنوان مثال: از لحاظ نورانیّت، مرتبه انسانی بالاتر از حیوانی و آن بالاتر از مرتبه نباتی و مرتبه نباتی بالاتر از مرتبه جماد است ولی از لحاظ ظلمت بر عکس می‌باشد. و هر یک از این مراتب خود درجاتی دارد. مثلا در مرتبه انسانی از بشر عادی تا انسان کامل خود دارای درجات بسیاری از نور و ظلمت می‌باشد که ممکن است عملی در مرتبه حسنه باشد ولی نسبت به مرتبه بالاتر سیّئه محسوب شود. چنانکه معروف است. حسنات الابرار سیّآت المقرّبین.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸

جای مسبّب است، یعنی خداوند بر شما تفضّل می‌کند، زیرا که خداوند صاحب فضل بزرگ است، خدای تعالی چهار وصف ذکر کرده است، نور فارق، از بین بردن زشتی‌ها و بدیها و زایل کردن آنها به سبب نور، بخشیدن گناهان صغیره، و فضل عظیم که حدّ و وصفی ندارد.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۵- ۳۰

[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۰ تا ۳۵] ..... ص : ۳۸

اشاره

وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ (۳۰) وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا قالُوا قَدْ سَمِعْنا لَوْ نَشاءُ لَقُلْنا مِثْلَ هذا إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۳۱) وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۳۲) وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ وَ ما کانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ (۳۳) وَ ما لَهُمْ أَلَّا یُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ یَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ إِنْ أَوْلِیاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۳۴)

وَ ما کانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَةً فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۸

ای رسول به یاد آر هنگامی که کافران با تو مکر می‌کردند، تا تو را از مقصد خود که تبلیغ رسالت است باز دارند، یا ترا بکشند یا از شهر بیرون کنند. تو کار خود را به خدا واگذار، اگر آنها با تو مکر کنند خدا هم با آنها مکر می‌کند که خدا بهتر از هر کس مکر تواند کرد،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹

و چون بر آنان که منکر معاد و قرآنند آیات ما تلاوت شود، گویند این سخنان را ما شنیدیم و اگر هم می‌خواستیم مانند آن می‌گفتیم که چیزی جز سخنان و افسانه های پیشینیان نیست،

چون باز لجاجت کردند و گفتند خدایا اگر قرآن به راستی بر حقّ و از جانب تست باز هم پیروی آن نخواهیم کرد. پس با این حال یا سنگی از آسمان بر سر ما ببار یا ما را به عذابی دردناک گرفتار ساز.

ولی تا تو در میان آنان هستی، خدا آنان را عذاب نخواهد کرد، و نیز مادام که از نافرمانی خدا استغفار کنند باز آنها را عذاب نکند، و آن چه کردند که خدا عذابشان نکند

و چگونه مستحقّ عذاب نباشند در صورتی که راه مسجد الحرام را بر روی بندگان خدا می‌بندند (و اگر دعوای دوستی خدا کنند کذب است) و آنها را هیچ رابطه دوستی با خدا نیست که دوستان خدا جز اهل تقوی نباشند و لکن اکثر مردم از این مطلب آگاه نیستند،

و اگر به نماز خود دعوی محبّت کنند نماز آنها در خانه کعبه جز صفیر و کف زدنی که مردم را از نماز خدا باز می‌دارد چیز دیگری نیست. پس در آخرت به آنها خطاب شود بچشید طعم عذاب را به کیفر آنکه کافر شدید.

تفسیر: ..... ص : ۳۹

وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ به یاد آور، یا به یادشان بیاور آن وقتی را که کافران نسبت به تو مکر می‌کنند که ترا زندان کنند، یا بکشند یا اخراج کنند. این سخن یاد آوری همان نعمت نجات از مکر کفّار است و آن وقتی بود که قریش در دار النّدوه در مورد زندان یا قتل یا اخراج پیامبر جلسه مشاوره تشکیل دادند و رأی آنها بالاتّفاق بر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰

قتل پیامبر صلّی اللّه علیه و آله قرار گرفت تا جایی که بنا گذاشته شد تا از هر قبیله‌ای مردی در قتل شریک باشد، تا خونش را بین قبیله‌ها تقسیم کنند تا بنی هاشم نتوانند قصاص کنند، داستان تجمّع و مشاوره آنها در تفسیر صافی و غیر آن ذکر شده است.

وَ یَمْکُرُونَ یعنی هنگامی که مکر می‌کنند به هر نحوی از مکر که تصوّر شود، پس آن عطف بر «یمکر» است یا عطف به اعتبار معنی است، گویا که گفته شده: آنان مکر نمودند و خدا به آنها مکر کرد و آنها در حال حاضر مکر می‌کنند.

وَ یَمْکُرُ اللَّهُ خداوند به آنها مکر می‌کند و از جایی که نمی‌دانند آنها را گرفتار عذاب می‌کنند. یا اینکه جمله استیناف است. وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ و خدا بهترین مکر کنندگان است چون کسی را اطلاع بر سبب مؤاخذه و عذاب خدا از آن جهت که در نهایت خفاست ممکن نیست، و نیز از آن جهت که آنچه که از مکر خدا مقصود باشد، تخلّف پذیر نیست.

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا عطف بر «یمکرون» است یعنی و هنگامی که آیات ما را بر آنان بر خوانی.

قالُوا قَدْ سَمِعْنا از باب استهزاء می‌گویند: ما شنیدیم.

لَوْ نَشاءُ لَقُلْنا مِثْلَ هذا اگر بخواهیم مانند همین آیات را می‌گوییم برخی گفته‌اند: گوینده این سخن نصر بن حارث بن کلده است که در روز بدر کشته شد پس از آنکه به دست علی علیه السّلام اسیر گشت، إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ اینها جز

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱

افسانه‌های پیشینیان نیست که افسانه‌ها به اساطیر کنایه می‌شود.

وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ بعضی گفته‌اند:

گوینده این سخن قبل از هجرت در مکّه بود هنگامی که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ادّعای نبوّت نمود و به قریش وعده داد که آنها به تصدیق نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مالک ملوک زمین می‌شوند.

و بعضی معتقدند که گوینده این سخن «نضر» یا ابو جهل، در روز بدر بوده، و بعضی گفته‌اند در غدیر خم بوده است و نیز برخی گفته‌اند: در مدینه بعد از غدیر خم بوده است.

وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ یعنی اینکه آنها دو گونه امان از عذاب دارند.

یکی وجود تو در میان آنها، و دیگری استغفار، پس تا چندی که تو در بین آنها هستی عذاب نمی‌شوند، و تا چندی که استغفار کنند باز عذاب نمی‌شوند، و تکرار فعل و اختلاف آن دو در خبر اشاره به این است که هر یک از آن دو، امان مستقلّی است، و امان اوّل تمامتر و قوی تر است.

زیرا که آوردن لام جحد در خبر «کان» برای مبالغه است.

وَ ما لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ یعنی مهلت دادن خدا به آنها به واسطه سببی از خود آنها نیست، بلکه آنها از جانب خودشان فقط مستحقّ عذابند.

وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ یعنی مردم را از بقعه مخصوص یا از نبوّت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله منع می‌کنند، و مردم را در عالم

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲

صغیر از دخول در مسجد الحرام که آن سینه متصل به قلب است منع می‌کنند، یا اعراض می‌کنند. بنا بر این اگر مورد نزول، در مورد شخص خاص هم باشد، مقصود عامّ است و شامل امّت منافق و منحرف تا انقراض عالم می‌شود.

وَ ما كانُوا أَوْلِياءَهُ آنها اولیای خدا نیستند و بی جهت افتخار می‌کنند به اینکه آنها اهل بیت هستند، و یا افتخار می‌کنند به اینکه آنها دوستدار محمّد صلّی اللّه علیه و آله هستند در حالی که حقّ علی علیه السّلام را غصب کردند.

إِنْ أَوْلِياؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ اولیای خدا جز تقوی پیشگان نیستند، چه تقوای عامّ یا خاصّ باشد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ لکن آنها معنی ولایت بیت را نمی‌دانند، و نمی‌دانند که ولایت بیت مخصوص کسی است که از شرک و پیروی نفس و هوای نفس بپرهیزد.

وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَةً «مکاء» به معنی صفیر و تَصْدِيَةً به معنی کف زدن است، آنها عریان طواف خانه خدا می‌کردند و بین انگشتانشان را پنجره پنجره می‌کردند (شاید بین انگشتان را که بر عضو مخصوص می‌گذاشتند باز می‌گذاشتند تا دیده شود) و فریاد می‌کردند و دست می‌زدند.

و این کار را وقتی انجام می‌دادند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نماز می‌خواند و آنها فریادشان را با صدای پیامبر می‌آمیختند که کسی صدای پیامبر را هنگام نماز نشنود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۳

فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ اکنون با کشته شدن و اسارت در روز بدر، یا به آتش در آخرت، عذاب را بچشید، زیرا کفر ورزیدید.

ترجمه و تفسیر آیات ۴۰- ۳۶

[سوره الأنفال (۸): آيات ۳۶ تا ۴۰] ..... ص : ۴۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ (۳۶) لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۳۷) قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ وَ إِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ (۳۸) وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳۹) وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۳

كافران اموالشان را انفاق مى‌كنند براى اين مقصود كه راه خدا را بر بندند پس به زودى مالهايشان بر سر اين خيال باطل برود و حسرتش بر دل آنها بماند و آنگاه علاوه بر اينكه موفق بر منع دين و غلبه مسلمين نشوند، مغلوب نيز خواهند شد و آن كافران به سوى جهنّم جمعا رهسپار مى‌شوند،

تا آنكه خداوند، پليد را از پاكيزه جدا سازد. و پليدان را بعضى با بعضى ديگر در آميزد و با هم گرد آورد و آنگاه همه را در آتش دوزخ افكند، كه آنان زيانكاران عالمند.

اى رسول ما به كافران بگو: كه اگر از كفر خود دست كشيده به راه ايمان باز آييد هر چه

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۴

از پيش كرده‌ايد بخشيده شود و اگر به كفر و عصيان روى آريد سنّت الهى و حكم ازلى بر اين قرار گرفته است كه مؤمنان را عزيز و بهشتى كند و كافران را ذليل و دوزخى گرداند

و اى مؤمنان با كافران جهاد كنيد تا در زمين فتنه و فسادى نماند و دين كلا براى خدا باشد و چنانچه دست از كفر كشيدند، خدا به اعمال ايشان بصير و آگاه است،

و اگر كافران به دين خدا پشت كردند (نمى‌توانند به شما آسيب برسانند) و بدانيد كه البته خدا يار شماست كه بهترين مولى و يارى كننده است.

تفسير: ..... ص : ۴۴

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ كفّارى كه در انفاق استمرار دارند. بدان كه مال اختصاص به كالاى دنيوى ندارد بلكه اعم از كالاهاى دنيوى و قواى بدنى و قواى نفسانى است، و در واقع آن قوا به مال بودن سزاوارتر است تا كالاهاى دنيوى.

زيرا نسبت مملوكيّت در قوا حقيقى است، و در امور دنيوى اعتبارى صرف است و حقيقت ندارد، و انسان تا چندى كه از اين بنيان و اساس خارج نشود اكتساب مال صورى و معنوى و انفاق آن، او را مشغول مى‌كند پس اگر به خدا توجّه داشته باشد انفاق در راه خدا بر او صدق مى‌كند.

زيرا در آن حال انفاق در راه او يا در حفظ راه او و تقويّت آن واقع مى‌شود امّا اگر توجّه او به ملكوت سفلى باشد انفاق در راه طاغوت به هر دو معنى بر او صدق مى‌كند.

يعنى انفاق او براى منع مردم از مسجد الحرام و از راه خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۵

از حیث صورت و معنی صدق می‌کند، و برای منع قوا و مدرکات از توجّه به قلب است، پس کافران همیشه بطور مستمر کارشان از این نوع انفاق است.

لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ تا مردم را از راه حجّ یا نبیّ یا ولیّ یا سینه‌ای که به سبب اسلام و قلب باز شده است، باز دارند.

فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً چون به این گونه انفاق، عوض داده نمی‌شود لذا با انفاق نقص هم پیدا می‌کنند و حسرت می‌برند.

ثُمَّ يُغْلَبُونَ سپس در ظاهر و باطن مغلوب می‌شوند، نزول آیه اگر چه در باره قریش، وقتی که به جنگ بدر خارج می شدند و در این مورد انفاق می‌کردند، می‌باشد، ولی این معنی با عمومیّت آیه منافات دارد.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ تکرار موصول برای رسوا کردن و اشاره به علّت حکم است یعنی آنها که کافر شدند، همانطور که کارشان انفاق به جهت منع مسلمین از راه خداست، همچنین سلوک آنها جز به سوی جهنّم نیست.

زیرا که شغل آنها انفاق در راه طاغوت است پس سلوکشان نیز در راه طاغوت می‌شود که آن راه جهنّم است، کار ما این است که آنها را در هر آن بعد از آن و در هر حشر بعد از حشر به سوی جهنّم محشورشان کنیم.

و غایت این کار ما کراهت و ناخوش داشتن اختلاط مؤمن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۶

و کافر و تمییز مؤمن از کافر در عالم کبیر است، و امّا در عالم صغیر نیروهای دامی و ددی و قوای شیطانی که کارشان کفر به عقل است نیرویشان را انفاق می‌کنند تا سایر قوا را از راه عقل که راه خداست باز دارند، و آن قوای پست گرایششان متوجّه به پایین است که سرای شیاطین و جنّ و درهای جهنّم می‌باشد که شخص را به دوزخ می‌کشاند و در خبر اشاره به تعمیم انفاق در مال و یا قوای وجودی است.

و آن حشر برای این است که:

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ خدا پلید را از پاکیزه جدا سازد و پلیدان را بعضی با بعضی دیگر در آمیزد، چون عالم سفلی و پایین تنگ است و وسعت ندارد (همه با هم در آمیخته می‌شوند) فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً پس آنرا کم و فشرده قرار می‌دهد.

فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ یعنی بعد از انتهای حشر و تراکم، آنها را در جهنّم قرار می‌دهد.

أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ آنها زیانکارانند.

این بیان در موضع تعلیل است، و اسم اشاره آوردن مسند الیه به جای ضمیر برای احضار حال رسوا و زشت آنهاست تا اشعار به علّت حکم باشد، و معرفه آوردن مسند و ضمیر فصل برای تأکید و حصر است.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا در حالی که آنها را مورد خطاب قرار می‌دهی به آنها این سخن را بگو که:

إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ اگر از این کار باز ایستید

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۷

به آنچه در گذشته انجام داده‌اید خدا می‌آمرزد یا اینکه مضمون این جمله را «إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ» را به آنها بگو.

پس عبارت آنچنان که باید آمده است.

مقصود از کفر، کفر به خدا یا به نبیّ خدا صلّی اللّه علیه و آله یا به ولیّ علیه السّلام یا به ولایت تکوینی است که آن جهت قلب و طریق آخرت است، و لذا از امام باقر علیه السّلام وارد شده است که مردی به او گفت:

من عامل بنی امیّه بودم، پس مال زیادی به دستم رسید، گمان کردم که آن برای من حلال نیست، لذا در باره مسأله سؤال کردم،

پس به من گفته شده است: اهل و مال و هر چیزی که برای توست حرام است!! امام علیه السّلام فرمود چنین نیست که به تو گفته‌اند، گفت: آیا برای من توبه‌ای است؟

امام فرمود: بلی در باره توبه تو در کتاب خدا آمده است:

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ به کسانی که کافر شدند بگو که اگر از کارتان دست بردارید خداوند آنچه را که قبلا انجام داده‌اید می‌بخشد.

از این جهت امام علیه السّلام او را از کافرین شمرده که به ولایت تکلیفی یا تکوینی کافر شده است، (و باید توبه کند) وَ إِنْ يَعُودُوا و اگر از کفری که در آن بودند برگردند، به یکی از معانی و لوازم آن از قبیل دشمنی با رسول صلّی اللّه علیه و آله و جنگ با او، دشمنی آنها با نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله حتمی می‌شود، و این دشمنی با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله تنگی بر او نیست ولی عقوبت آن بر کفّار ثابت می‌ماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۸

فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ کسانی که کافر شدند و با پیامبرشان دشمنی نمودند.

سنّت الهی چنین مقرّر و مشخّص شده، یا معنی آیه این است که اگر به آنچه که در آن هستند برگردند باید توقّع عذاب و انتقام را داشته باشند چنانکه از پیشینیان انتقام گرفتیم و انتقام گرفتن ما از پیشینیان چنین مقرّر گشت که از آنان انتقام گرفته شود.

و این معنی آنچنان معروف شده بود که همه مردم مانند داستان آن را می‌دانستند به نحوی که کسی باقی نمانده بود مگر اینکه این مطلب و مقصود را شنیده بود.

وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ و با آنان کارزار کنید تا فسادی از قبیل شرک و لوازم آن، باقی نماند.

وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ و دین کلّا برای خدا باشد و برای هر کس یک دین بماند نه چند دین که بعضی از آنها برای شیطان و بعضی مانند دین تو برای خدا باشد.

این معنی در عالم صغیر ظاهر است، و امّا در عالم کبیر، در اخبار وارد شده است: پس از آنکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آنها را برای حاجت خود و حاجت اصحابش مرخّص نمود تأویل «۱» این آیه نیامده بود، و اگر تأویلش آمده بود از آنها قبول نمیشد و آنها باید کشته می‌شدند یا توحید خدا را می‌پذیرفتند تا اصلا شرک وجود نداشته باشد.

---

(۱) در اوّل سوره آل عمران در مورد تأویل سخن گفته شد در اینجا نیز یاد آوری میشود در مورد «قاتلوهم» تا آن موقع بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله تأویلی الهام نشده بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۹

فَإِنِ انْتَهَوْا اگر از کفر باز ایستند.

فَإِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ پس خداوند به آنچه که از باز ایستادن از کفر و اسلام آوردن انجام می‌دهند، بینا و آگاه است، پس جزای آنها را بر حسب عملشان می‌دهد.

وَ إِنْ تَوَلَّوْا اگر از اسلام روی گردانیدند.

فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاكُمْ پس بدانید که خداوند دوست و صاحب اختیار شما است پس اندوهگین نباشید و از روی گردانیدن آنها دلتنگ نشوید.

نِعْمَ الْمَوْلى چه خوب است خدایی که متولّی امور شما و تربیت شماست.

وَ نِعْمَ النَّصِيرُ و چه خوب یاری کننده‌ای است.

ترجمه و تفسير آيات ۴۲- ۴۱

[سوره الأنفال (۸): آيات ۴۱ تا ۴۲] ..... ص : ۴۹

اشاره

وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۱) إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ وَ لكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولاً لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۹

و اى مؤمنان بدانيد كه هر چه به شما غنيمت و فايده رسد زياد يا كم خمس آن خاصّ خدا و رسول و خويشان او و يتيمان و فقرا و در راه ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده خود محمّد صلّى اللّه عليه و آله در روز فرمان و روزى كه دو سپاه اسلام و كفر (در جنگ بدر) رو برو شدند نازل فرمود ايمان آورده‌ايد، و بدانيد كه خدا بر هر چيز توانا است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۰

و به ياد آريد زمانى را كه سپاه شما در وادى نزديك دشمن و آنان به مكانى دور (از شهر مدينه) واقع شدند، خداوند موقعيّت و اتّفاق خوشى نصيب شما كرد و اگر اين كارزار به وعده و قرار شما با دشمن مقرّر مى‌شد و در وعده گاه اين چنين موافق و دلخواه شما نمى‌بود از خوف جنگ اختلاف مى‌كرديد لكن براى آنكه حكم ازلى و قضاى حتمى را كه خدا مقرّر فرمود اجرا سازد شما را غلبه داد. يعنى خدا در جنگ بدر به مدد فرشتگان، مؤمنان را بر كافران بسيار، غلبه داد كه حقّانيّت قرآن و رسولش را آشكار سازد تا هر كه هلاك شدنى است هلاك شود و آنكه لايق زندگى است زنده بماند كه همانا خدا شنوا و داناست.

تفسير: ..... ص : ۵۰

وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ اسم غنيمت بر هر چيزى كه از كفّار با قهر و غلبه در حين جنگ گرفته مى‌شود غلبه پيدا كرده است، و گر نه غنيمت در حقيقت اسم هر چيزى است كه انسان استفاده ببرد از هر وجهى و هر چيزى كه باشد.

از امام صادق عليه السّلام است: به خدا سوگند غنيمت فايده رساندن هر روز است (بايد مؤمن هر روز را غنيمت شمرد و بهره روحانى ببرد و بهره برساند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۱

فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ «ذوى القربى» به امام از آل محمّد كه او خويش و نزديك حقيقى پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است نيز تفسير شده است، و سه تاى ديگر (يتيم، مسكين و در راه مانده) به كسى كه از خويشان رسول صلّى اللّه عليه و آله باشد تفسير شده است.

و اين خمس براى آنان به جاى زكات كه پليديها و آلودگيهاى مردم است، مى‌باشد. تا بزرگداشت و احترامى براى آنها شده باشد.

إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ جزاى آن محذوف است يعنى اگر ايمان به خدا داريد خمس آنرا بدهيد، زيرا كه آن عبادت مال است چه،

يكى از دو ركن عبادت نماز و زكات است.

وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يعنى به سبب آنچه كه ما از احكام عبادات مالى و بدنى و از جمله آنها حكم خمس را نازل كرديم. يا مقصود ملائكه هستند كه فرو فرستاده شدند.

يَوْمَ الْفُرْقانِ يعنى روز بدر، چون در آن روز حقّ از باطل جدا شده و بين آن دو فرق و جدائى واضح شده است، و آن متعلّق به «آمنتم» يا به «انزلنا» است.

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ يعنى روزى كه دو سپاه رو در روى هم قرار گرفتند كه در آن روز به واسطه ظهور نصرت حقّ به شكل ملائكه يا به علّت ظهور نزول ملائكه و لشكريان خدا، جهت يارى كردن و اثبات صدق نبوّت ظاهر گشته است تا ياد آورى آنها به دلائل صدق نبوّت و قدرت خدا بر يارى آنها

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۲

باشد تا از امر خدا به دادن اموالشان مشمئز نباشند و مطمئن به امداد و اعطاى خدا باشند.

از اين رو فرمود:

وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ تعميم بعد از تخصيص است، و آن عطف بر مقصود است، گويا كه گفته است: خداوند قادر و توانا بر امداد و پيروز كردن عدّه كم بر تعداد بسيار است، پس، از زيادى دشمن و اندك بودن عدّه خودتان نترسيد، كه خدا بر هر چيزى تواناست و از كمى آنچه كه در دستتان است نترسيد و از انفاق خودداري نكنيد كه او تواناست كه به شما هر چه خواهد بدهد.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا بدل از «يوم الفرقان» است، يا ظرف «التقى» يا ظرف «قدير» است، و «العدوة» با حركات سه گانه كنار وادى است، يعنى به ياد آريد كه شما در كنار شهر و نزديك آن بوديد.

وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى و آنها دور از شهر بودند.

وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ يعنى قافله قريش نزديك شما بود، مقصود ياد آورى آنهاست به نيروى مشركين و شدّت اهتمام آنها به كارزار به جهت حفظ كاروان و پشتيبانى آنها از كسانى كه در قافله بودند و آنان ابو سفيان و يارانش بودند، و اينكه جاى آنها محكوم بود و پاهايشان فرو نمى‌رفت، و جاى مؤمنين نرم بود و پاها فرو مى‌رفت تا شكّى باقى نماند كه غلبه آنها جز با يارى خدا ممكن نبود لذا گفته شده است كه جنگ بدر از بهترين دليلها بر نبوّت نبىّ ما صلّى اللّه عليه و آله است. «و» و حال آنكه شما از جهت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۳

نهايت ضعفتان و قوّت دشمنانتان وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ اگر وعده با آنها مى‌گذاشتيد.

لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ در وعده خود خلاف مى‌كرديد ولى خدا شما را ثابت قدم نمود و شما را به خودتان وا نگذاشت تا فرار كنيد.

وَ لكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا تا امر خدا اجرا شود يعنى سزاوار اين است كه انجام داده شود، يا آنچه در عالم ذرّ بوده، بجا آورده مى‌شود از قبيل اعلاى كلمه خدا و اعزاز دين او و ذليل كردن دشمنان او، يا مقصود اين است كه هلاك شونده از روى بيّنه هلاك مى‌شود، يا مقصود فرود آمدن ملائكه و اظهار دلايل نبوّت است.

لِيَهْلِكَ بدل از «ليقضى اللّه» است بنا بر اينكه مقصود از امر مفعول، اتمام حجّت و هلاك كردن هلاك شونده، و زنده كردن زنده بعد از اتمام حجّت باشد.

يا متعلّق به «يقضى» است، و مقصود هلاك صورى يا معنوى است.

مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ هر كس كه هلاك شدنى است پس از اتمام حجّت هلاك شود. و هر كه زنده ماندنى است پس از آن زنده بماند. اين بيان اعزاز مؤمنين و غلبه آنها در جايى است كه جز خوارى و مغلوبيّتشان گمان نمى‌رفت و اين نبود مگر به دليل نزول

ملائكه و امداد آنان به نحوى كه بر هيچ يك از دو طرف تنازع خوف و ترسى نباشد. (هم بر هلاك شونده اتمام

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۴

حجّت شده باشد و هم بر مسلمانان در زنده ماندن، پس امر غير مترقّبه‌اى نبوده كه ايجاد ترس كند) وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ و خداوند شنواى استغاثه شماست پس جواب شما را مى‌دهد.

عَلِيمٌ به سينه‌ها و پنهانى‌هاى آن از خوف و اضطراب و آنچه كه به صلاح آن است از تثبيت و امداد، دانا و آگاه است.

يا اينكه به گفتار هلاك شونده و زنده شنوا و به حال او داناست، گويا كه گفته است: خداوند قضاى حتمى را اجرا مى سازد، يا خداوند هلاك مى‌كند، يا خداوند شنواست، يا اينكه جمله استيناف است و مستقلّ از جمله قبلى است.

ترجمه و تفسير آيات ۴۷- ۴۳

[سوره الأنفال (۸): آيات ۴۳ تا ۴۷] ..... ص : ۵۴

اشاره

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنامِكَ قَلِيلاً وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۴۳) وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولاً وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴۴) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۴۵) وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَنازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (۴۶) وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۴۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۵

ترجمه: ..... ص : ۵۵

و ياد آر اى رسول آنگاه كه دشمنانت را در چشم تو و يارانت اندك نشان داديم تا قوى باشيد و اگر سپاه دشمن را به چشم شما بسيار نشان داده بوديم كاملا هراسان و بد دل شده در امر رفتن به جنگ، جدل و مخالفت مى‌كرديد ليكن خدا شما را از آسيب دشمن به سلامت داشت، كه او دانا و متصرّف در انديشه‌هاى درونى دلهاى خلق است،

و ياد آور زمانى را كه خدا دشمنان را هنگامى كه مقابل شديد، در چشم شما كم نمودار كرد و شما را نيز در چشم دشمن كم بنمود، تا خداوند آنرا كه در قضاى حتمى خود مقرّر كرده اجرا فرمايد تا بدانيد كه كار به دست خداست و به سوى اوست بازگشت امور.

اى كسانى كه ايمان آورده‌ايد هر گاه با فوجى از دشمن مقابل شديد پايدارى كنيد و خدا را پيوسته ياد آريد باشد كه پيروز و فاتح گرديد،

و همه با روح وحدت ايمانى پيرو فرمان خدا و رسول باشيد و هرگز راه اختلاف و تنازع نپوييد كه در اثر تفرقه ترسو و ضعيف شده و قدرت و عظمت شما نابود خواهد شد. بلكه همه بايد يكدل در راه خدا پايدار و صبور باشيد، كه خدا هميشه با صابران است.

و شما مؤمنان مانند منافقان نباشيد كه آنها، نه براى جهاد در راه خدا، بلكه يا براى هوس و غرور و يا براى ريا و تظاهر خارج شدند و خلق را از راه خدا منع مى‌كنند و بترسند كه علم خدا به هر چه كنند محيط است و آنان سخت به كيفر خواهند رسيد.

تفسیر ..... ص : ۵۵

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنامِكَ قَلِيلًا وقتی که خدا در خواب تو آنان را اندک نمود، تا اصحاب را به اندک بودن آنها خبر بدهی تا بر جهاد جرأت پیدا کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۵۶

و آن متعلّق به «لیقضی» یا بدل از «اذ انتم بالعدوة الدّنیا» است، یا بدل دوّم از «یوم الفرقان» یا متعلّق به «علیم» است.

وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً و اگر آن وقت، به اصحابت خبر میدادی که آنها زیادند «لفشلتم» می‌ترسیدید.

لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ و در امر قتال به منازعه می پرداختند چون آرای اکثر شما از جهاد منحرف است.

وَ لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ و لکن خداوند نفس‌های شما را از ترس و تنازع سالم نمود.

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ و خدا به چیزهای مخفی و پنهان که در سینه‌ها دارید، داناست، پس امر شما را از روی علم و آگاهی تدبیر می‌کند به نحوی که شما نمیدانید.

نقل شده است که خطاب به رسول صلّی اللّه علیه و آله است و مقصود اصحاب اوست، یعنی به خواب اصحابش، مشرکین را اندک نشان داد.

و از امام باقر علیه السّلام است که شیطان در روز بدر مسلمین را در چشم کفّار کم جلوه می‌داد و کفّار را در چشم مردم زیاد نشان می‌داد، پس جبرئیل با شمشیر بر شیطان سخت گرفت و او فرار کرد! وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا و آنگاه که به هم رسیدند آنان را در چشم شما اندک نمود تا تصدیق خواب رسول صلّی اللّه علیه و آله و تشویق شما باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۵۷

وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ و شما را در چشم آنان اندک نمود، تا از جنگ فرار نکنند و آنچه را که خدا از یاری کردن مؤمنین در جنگ و اعلای کلمه توحید خواسته است واقع شود. از ابن مسعود نقل شده است که گفت: کفّار را در چشم ما کم کردند و اندک نشان دادند تا جایی که به مردی که پهلوی من بود گفتم: آیا آنها را هفتاد نفر می‌بینی؟ گفت: آنها را یکصد نفر می‌بینم، پس یکی از آنها را اسیر کردیم و گفتیم چند نفر بودید؟ گفت: ما یکهزار نفر بودیم.

مؤمنین را نیز در چشم کفّار اندک نشان داد تا جایی که یکی از آنها گفت: آنان که چیزی نیستند و خوراک یک شترند، البته این معنی قبل از جنگ بود ولی در حین جنگ مؤمنین را به رأی العین دو برابر خود دیدند.

لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا این عبارت را تکرار نمود تا تأکید و اشعار به این باشد که از امر به جنگ و تدبیر امر جنگجویان مانند اندک دیدن در خواب، اندک دیدن واقعی در بیداری، و تشویق مؤمنین و تثبیت آنها جز انجام گرفتن آنچه که در لوح تقدیر است و امضا و تنفیذ آن به وسیله مسلمانان غرضی ندارد، که آن اظهار و غلبه دادن دین خدا بر ادیان دیگر است.

وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ چنانکه تدبیر و صدور امور از خداست.

سپس بعد از آنکه اظهار داشت که نصر و یاری از جانب خداست، و این که اسباب ظاهری نیز از اوست و مؤمنین را تشویق و تثبیت نمود، فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۵۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا ای مؤمنان هر گاه در مقابل مشرکین و کفّار برای جنگ قرار گرفتید پایداری ورزید. استعمال لقا به علّت استعمال زیاد به معنی رویارویی در جنگ به کار رفته است.

وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيراً و خدا را بسیار یاد کنید، از باب اطمینان به یاری او و قوی شدن به سبب ذکر او، زیرا به واسطه ذکر خدا، قلب از

اضطراب و خوف به در آمده، آرام و مطمئن مى‌شود.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ به اين كه بر دشمنان پيروز شويد و رستگار گرديد.

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ و در آنچه كه خدا و رسولش شما را به آن فرمان مى‌دهند در امر جنگ و غير آن اطاعت كنيد.

وَ لا تَنازَعُوا و به سبب اختلاف آراء نزاع نكنيد.

فَتَفْشَلُوا كه در آن صورت در جنگ ضعيف مى‌شويد.

وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ و عظمت شما در نظر دشمنان از بين مى‌رود، عظمت و بزرگى معنوى را تشبيه به بادى كرده كه زير لباس داخل مى‌شود و بدان وسيله جثّه انسان بزرگ مى‌شود.

يا تشبيه به باد و غرّشى كرده است كه در حيوانات درّنده در حين غضب پديد مى‌آيد، و آن مثلى است كه بين عرب و عجم موجود است (يعنى بادتان خالى مى‌شود يا غرّشتان از بين مى‌رود.) وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ بر جهاد صبر كنيد كه خدا با صابران است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۵۹

وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ شما مانند قريش نباشيد كه با آلات لهو از شهر خارج شدند، بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ تا مردم آنها را به شجاعت و شوكت ثنا گويند، اين آيه از آن رو است كه آنها با خود خواننده‌ها و خمرها و آلات لهو نيز آورده بودند.

وَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ پس اعمال و نيّات شما بر خدا مخفى نمى‌ماند، زيرا بر آنچه كه عمل مى‌كنيد احاطه دارد.

ترجمه و تفسير آيات ۵۲- ۴۸

[سوره الأنفال (۸): آيات ۴۸ تا ۵۲] ..... ص : ۵۹

اشاره

وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ وَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (۴۸) إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۹) وَ لَوْ تَرى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ (۵۰) ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۵۱) كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ (۵۲)

ترجمه: ..... ص : ۵۹

و ياد آر وقتى كه شيطان كردار زشت آنان را در نظرشان زيبا نمود، و براى فريب آن جاهلان به شكل پير مردى در آمده و گفت امروز از مسلمانان هيچ كس تاب مقاومت شما را

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۶۰

ندارد، و احدى بر شما غالب نخواهد گشت و من هنگام سختى يار و فريادرس شما خواهم بود و بدين سخنان، كفّار قريش را مغرور كرد تا آنگاه كه دو سپاه اسلام و كفر رو برو شدند شيطان پا به فرار گذاشت و چون كفّار به او گفتند پس قول و قرار داد تو چه شد؟ پاسخ داد، من از شما بيزارم من قوايى (از فرشتگان آسمان) مى‌بينم كه شما نمى‌بينيد و من از قدرت و غضب و عقاب خدا مى‌ترسم كه عقاب خداوند بسيار سخت است،

و یاد آر وقتی که منافقان با هم می‌گفتند که این مسلمین به دین خود مغرورند و عاقبت شکست خورده نابود خواهند شد و حال آنکه هر کس به خدا توکّل کند و در دین خود ثابت قدم باشد خدا او را یاری خواهد کرد که خدا غالب و مقتدر و بر هر چه خواهد تواناست،

و اگر سختی حال کافران را هنگامی که فرشتگان جان آنها را می‌گیرند بنگری با تیغ قهر خدا بر روی و پشت آنها می‌زنند و می‌گویند بچشید طعم عذاب سوزنده را.

این عقوبت کارهای زشتی است که به دست خویش فرستادید و خدا هرگز بر بندگان کوچکترین ستم نخواهد کرد،

ای رسول ما کافران امّت تو نیز مانند فرعونیان و کافران پیش از آنها به آیات خدا کافر شدند. خدا هم آنان را به کیفر گناهانشان بگرفت، که همانا خدا توانا و سخت کیفر است.

تفسیر ..... ص : ۶۰

وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ عطف بر «إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ» یا بر «إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ» یا «اذا یریکموهم» است: بنا بر این که عطف همه معطوف‌های متعدّد بر جمله سابق جایز باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶۱

و زینت دادن شیطان، به اذن خدا بوده است تا قضای حتمی خداوند انجام یابد.

وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ یعنی شیطان گفت من پناه دهنده یا مجاور شما هستم، شیطان چنانچه در خبر است به صورت یک شخص بشری در آمد که به او سراقه گفته می‌شد، یا این که در دلهایشان این معنی را پدید آورد، و آنها را وسوسه کرد که ثبات بر بتها و حفظ دینشان یک امر الهی است، و او (شیطان) پناه دهنده و حافظ آنان است.

فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ «نکص علی عقبیه» یعنی عقب گرد کرد، و این مثل برای کسی زده می‌شود که از آرزویش ناامید شده، و از خواسته‌اش برگردد.

وَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ و گفت من از شما بیزارم، من آنچه را که شما نمی‌بینید یعنی ملائکه را می‌بینم.

إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ از کلام ابلیس یا از کلام خداست تا عطف بر «قال» باشد.

یعنی من از خدا می‌ترسم و خدا سخت عقوبت است. در خبر است: «۱» ابلیس در صف مشرکین بود، و در حالی که دست حارث بن هشام را گرفته بود عقب نشینی می‌کرد، پس حارث به او گفت: ای سراقه آیا ما را بر همین حالت خوار می‌کنی؟

---

(۱) تفسیر صافی ج ۲: ص ۳۰۸، تفسیر برهان ج ۲: ص ۹۰. مجمع البیان ج ۲:

ص ۵۴۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶۲

پس گفت: من چیزی را می‌بینم که شما نمی‌بینید، حارث گفت: به خدا سوگند جز جاسوسان یثرب را نمی‌بینی، شیطان به سینه حارث زد و او را به سخن آورد و مردم فرار کرده و شکست خوردند، پس وقتی به مکّه آمدند مردم گفتند: سراقه ما را شکست داد.

سراقه گفت: به خدا سوگند من اصلا مسیر شما را نمی‌دانستم تا اینکه خبر شکست شما به من رسید، به او گفتند:

تو در فلان روز پیش ما آمدی، او قسم یاد کرد که من نیامدم و از این داستان خبر ندارم، پس آنگاه که اسلام آوردند دانستند که آن شخص شیطان بوده است. (یعنی شیطان در تعیّن آدمی!) إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ منافقان و

کسانی که در دلهایشان مرض است یعنی کسانی که ظاهرا اسلام آوردند گفتند: اینان را دینشان بفریفته است «دینهم» متعلّق به یکی از افعال سابق، یا بدل از «اذ زیّن لهم الشّیطان» است.

وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ کسی که بر خدا توکّل کند چون خداوند صاحب عزّت است او نیز عزیز و پیروز می‌شود و مغلوب نمی‌گردد.

حَکِیمٌ خدا کاری که به صلاح بندگانش باشد با حکمت خود انجام می‌دهد از قبیل جرأت دادن به عدّه اندک و پیروزی آنها بر عدّه بسیار، تا حقّ بودن دین آنها ظاهر شود.

وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا لفظ «لو» برای تمنّی است، زیرا لفظ «لیت» در امثال این قضایا زیاد استعمال می‌شود، و مانعی ندارد که لفظ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶۳

«لو» نیز به معنی «لیت» قرار داده شود، و در این صورت احتیاج به تقدیر جواب هم ندارد، در حالی که اگر «لو» به معنی شرط باشد جواب باید محذوف باشد.

یعنی: در این صورت امر زشت و بدی را می‌دیدی. و خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عموم است، و مقصود مرگ آنها در روز بدر یا به صورت عموم بر مرگ هر کافری دلالت می‌کند.

الْمَلائِکَةُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ زدن ملائکه شامل همه اطراف کفّار می‌شود، یا مقصود صورتها و پشتهایشان است چنانکه در خبر است، چون خداوند حیا دارد با کنایه سخن می‌گوید.

«و» می‌گویند: وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ بچشید عذاب سوزان را در دنیا و در آخرت.

ذلِکَ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیکُمْ از قول خدا یا ملائکه است که این همان است که از پیش فرستاده‌اید.

وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ عطف بر «ما قدّمت» است، و مقصود نفی سببیّت ظلم خدای تعالی است، بنا بر این حقّ عبارت این است که بگوید: «لا، بأنّ اللّه ظلّام للعبید» ولی چون این عبارت موهم نسبت ظلم به خدای تعالی و نفی سببیّت ظلم برای عقوبت است، آن را به صورت نفی ظلم و سببیّت نفی برای عقوبت ادا نمود، چون بسیار می‌شود که ادات تسبیب آورده می‌شود و مقصود نفی سببیّت است.

چنانکه گفته می‌شود: فلانی خودش این کار را انجام

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶۴

می‌دهد، مقصود این است که بدون سبب انجام می‌دهد، پس این آیه نسبت ظلم به خدای تعالی را به طور صریح نفی کرده است، و سبب بودن ظلم را از باب اشاره و فحوای کلام نفی کرد، نه این که آیه سبب عدم ظلم را بیان کند، بخصوص طبق آن قاعده که برای امر عدمی اصلا سببیّتی نمی‌توان قائل شد، و این که گفته می‌شود عدم شرط سبب عدم مشروط است این سخن در مقایسه با ملکات است! و «ظلّام» از صیغه‌های نسبت است (بر نسبت دلالت می‌کند) مانند تمّار (خرما فروش) نه از صیغه‌های مبالغه.

کَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ یعنی آنچه که آنان بر آن هستند از کفر و معاصی که مستلزم عقوبت است مانند عادت و کار فرعونیان است. یا این که، آن متعلق به «یتوفّی» است و تشبیه تمثیلی است، و «دأب» یعنی خصلت و سنّت که صاحبش به آن عادت کرده و مداومت نموده است.

وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ مانند قوم‌های پیامبران پیشین.

کَفَرُوا بِآیاتِ اللَّهِ که نسبت به آیات خدا کفر ورزیدند.

جمله استیناف است و جواب سؤال مقدّر از عادت و سنّت آنهاست، گویا که گفته شده است: «ما کان دأبهم» چگونه بود عادت و

خصلت آنها؟ و چه كارى در باره آنها انجام گرفت؟، پس خداوند فرمود: فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ خدا آنان را به گناهانشان گرفت، كه همانا خدا نيرومند و شديد عقوبت است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۶۵

ترجمه و تفسير آيات ۵۶- ۵۳

[سوره الأنفال (۸): آيات ۵۳ تا ۵۶] ..... ص : ۶۵

اشاره

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳) كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ (۵۴) إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۵۵) الَّذِينَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا يَتَّقُونَ (۵۶)

ترجمه: ..... ص : ۶۵

حكم ازلى خدا اين است كه خدا نعمتى را كه به قومى عطا كرد، تغيير نمى‌دهد تا وقتى كه آن قوم حال خود را تغيير دهند كه خدا شنوا و داناى بد و خوب بندگان است.

همانطورى كه خوى فرعونيان و پيش از آنان بر اين شد كه آيات پروردگار خود را تكذيب كردند ما هم آنان را به كيفر گناهانشان هلاك كرديم و فرعونيان را در دريا غرق ساختيم و همه آنان كه هلاك كرديم ستمكار بودند،

بدترين جانوران نزد خدا آنان هستند كه كافر شدند (و در اثر لجاجت بر كفر خود) ايمان هم نخواهند آورد،

چنانكه چند بار با تو عهد مسالمت بستند آنگاه عهد تو را در هر بار شكستند و در حفظ عهد تو راه تقوى نپيمودند.

تفسير ..... ص : ۶۵

ذلِكَ يعنى اين عقاب به دنبال كفر و عصيان بدان جهت است كه عادت الهى بر اين جارى شده است كه هر وقت صاحب نعمت، حالش را تغيير دهد خدا نيز نعمت را به نقمت مبدّل سازد، پس حقّ عبارت اين است كه گفته شود كه

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۶۶

خداوند نعمت قومى را به سبب تغيير احوالشان تغيير مى‌دهد.

و ليكن خداوند چنين فرمود:

بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ آوردن عبارت «لم يك مغيّرا» براى اين است كه علاوه بر رساندن مطلب افاده حصر نيز بكند، و تغيير را نيز از خدا نفى كرده باشد، نه اين كه بطور صريح و ابتداء نسبت تغيير به او داده شود.

وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ پس گفتار بد آنان را مى‌شنود، و مى‌داند كه آنها حالات خوبشان را تغيير دادند، پس عادت خدا نيز بر اين جارى شده است كه نعمتش را تغيير دهد.

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ يعنى اين تغيير حالت كه در پى تغيير نعمت از جانب ماست به خاطر خصلت آل فرعون است، تكرار سخن جهت تأكيد و مطلوب بودن آن در حين غضب است.

وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ و چون تكرار جهت مبالغه و براى اعلام شدّت خشم است، مبالغه نمود، و «كفروا» را به «كذّبوا» تبديل كرد. و گفت: آنها كه پيش از ايشان بودند، آيات خدا را تكذيب كردند. «فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ» در نتيجه آنها را به علّت گناهانشان هلاك كرديم و آل فرعون را غرق گردانيديم، و همگى از ستمكاران بودند، اين سخن از باب مطلوب بودن تطويل و رسوا نمودن در مقام غضب است. ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۶۷

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ اين جمله نيز از باب مطلوب بودن تطويل و رسوا نمودن مقام غضب است، الَّذِينَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ تفسير به بنى قريظه كرده‌اند، پس مقصود از معاهده عهد و پيمان متاركه جنگ است و نيز به منافقين اصحاب پيامبر تفسير كرده‌اند.

پس مقصود از عهد و پيمان، عهد و پيمان بيعت است و بهتر اين است كه تعميم داده شود.

ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لا يَتَّقُونَ و هر مرتبه عهد خود را شكستند و از سخط خدا پرهيز نمى‌كنند، يا از عذاب تو و عذاب مؤمنين پرهيز نمى‌كنند.

ترجمه و تفسير آيات ۶۳- ۵۷

[سوره الأنفال (۸): آيات ۵۷ تا ۶۳] ..... ص : ۶۷

اشاره

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۵۷) وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلى سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْخائِنِينَ (۵۸) وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لا يُعْجِزُونَ (۵۹) وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ (۶۰) وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۱)

وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲) وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۶۸

ترجمه: ..... ص : ۶۸

پس تو اى رسول ما چون با آنان مشغول كارزار شدى با تهديد و مجازات و اندرز، آنان و پيروانشان را پراكنده ساز، باشد كه زشتى نقض عهد را متذكّر شوند،

و چنانچه از خيانتكارى گروهى مى‌انديشى در اين صورت تو نيز منصفانه فسخ عهد را به آنان اعلام كن خدا خيانتكاران را دوست ندارد،

كافران هرگز نپندارند كه به كفر خويش پيش افتادند بلكه آنها پيوسته زبونند و هرگز خدا را زبون نتوانند كرد،

و شما اى مؤمنان در مقام مبارزه با آنها خود را مهيّا سازيد. و آنچه در راه خدا صرف مى‌كنيد، خدا تمام را به شما عوض خواهد داد. و هرگز به شما ستم نخواهد شد.

و اگر دشمنان به صلح و مسالمت تمايل داشتند تو نيز مايل به صلح باش، و از مكر دشمن مينديش و بر خدا توكّل كن و كار خود

را به او واگذار، که خدا شنوای دعای مؤمنان و دانا به صلاح خلق است،

و اگر دشمنان به فکر فریب دادن تو باشند البتّه مطمئن باش که خدا تو را کفایت کند. اوست که به نصرت خود و یاری مؤمنان، ترا مؤیّد و منصور گردانید،

دلهای مؤمنان را نسبت بهم الفت داد، دلهایی که اگر تو با تمام ثروت روی زمین می‌خواستی الفت دهی نتوانستی، لیکن خدا قلوب آنها را نسبت به هم الفت داد که او بر هر کار مقتدر و به اسرار و مصالح امور مردم داناست.

تفسیر ..... ص : ۶۸

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ پس اگر آنان را آماده

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۶۹

جنگ یافتی، اگر مقصود منافقین امّت باشد جریان امر به دست علی علیه السّلام می‌شود که با آنان می‌باید جنگ کند.

فَشَرِّدْ بِهِمْ با کشته و مجروح کردن آنها را پراکنده ساز.

مَنْ خَلْفَهُمْ کسانی که پشت سر آنها هستند، از سایر کفّار به اینکه شدّت عذاب تو را بشنوند و بدانند که تو جنگجویان را می‌کشی پس طمع در جنگ با تو نکنند، و مقصود از این آیه امر به کشتن شدید کفّار با رساترین وجه است.

لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ باشد کسانی که پشت سر جنگجویان هستند، که متذکّر صدق نبوّت و شدّت عذاب تو بشوند.

وَ إِمَّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِیانَةً زیاد کردن «ما» بر ادات شرط در اینجا و در جمله قبلی و ملحق شدن نون تأکید جهت مبالغه در لزوم جزاست.

یعنی اگر قطعا می‌ترسی از گروهی که عهد و پیمان بسته بودند (به قرینه قول خدا:).

«خیانة» که با شکستن عهد و پیمان خیانت ورزند و اثر مخالفت و نقض عهد برای تو ظاهر شود.

نقل قول شده است که این آیه قبلا در باره معاویه نازل شده است و مربوط به وقتی می‌شود که وقتی که به امیر المؤمنین علیه السّلام خیانت کرد، و مصداق آیه از چیزهائی است که به دست علی علیه السّلام جاری شده است. «۱»

---

(۱) منظور جنگ صفّین و نبرد علی علیه السّلام با قاسطین و تعیین حکمیّت پس از متارکه جنگ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۷۰

فَانْبِذْ إِلَیْهِمْ پیمانشان را به سوی خودشان بینداز و آنرا مراعات نکن در حالی که مشتمل بر «علی سواء» مساوی بودن با آنها باشد یا مشتمل بر حالتی باشد که با حال آنان در نقض عهد مساوی باشد.

زیرا نقض عهد از جانب تو پس از آنکه آنها نقض عهد کردند مذموم نیست.

عَلی سَواءٍ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْخائِنِینَ بیان علّت امر جهت تعلیل امر به شکستن عهد است یعنی اینکه خائنین دارای وجهه محبّت نیستند که تو مراعات آنها را بکنی و پیمان با آنها را نشکنی.

وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا نهادن اسم ظاهر جای ضمیر از جهت تصریح به کفر و یک افتضاح و رسوایی برای آنهاست.

سَبَقُوا یعنی کفّار خیال نکنند از ما جلو زدند، یا غلبه کردند، و شاید معنی دوّم مناسب‌تر باشد، چون آن جمله برای رفع خوف از آنها برای نقض عهد و پیمانشان است.

إِنَّهُمْ لا یُعْجِزُونَ یعنی جلو نمی‌زنند و غلبه نمی‌کنند.

«یعجزون» از «اعجزه» به معنی «از او جلو زد» می‌باشد ... یا او را عاجز قرار داد، و «لا یحسبنّ» بصورت غیبت، و «انّ» با فتحه، و وجوه

اعراب براى كسى كه به زبان عرب آگاه باشد مخفى نيست.

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ از چيزهايى كه به وسيله آن قوّت و شوكت شما تأمين مى‌شود، از قبيل بزرگ نمايى و برترى و تفاخر در ميدان جنگ (زيرا كه تكبّر در جنگ

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۱

ممدوح است) و نيز ابزار جنگى از قبيل اسلحه و غير آن آماده سازيد، در خبر وارد شده است كه از جمله آن چيزها خضاب به رنگ سياه است.

وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ از قبيل عطف خاص بر عامّ است، زيرا كه رباط مصدر به معنى مربوط است يعنى بسته شده، يا جمع «ربيط» است به همان معنى، ولى استعمال آن در اسبهايى كه براى جهاد بسته مى‌شوند غلبه پيدا كرده است.

تُرْهِبُونَ بِهِ به آنچه كه در توان داريد از قوّه و نيرو فراهم سازيد تا با آن وسيله ايشان را بترسانيد.

عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ كسانى كه از خيانت آنها مى‌ترسيد دشمن خدا و دشمن شما هستند.

آوردن اسم ظاهر، براى آگاهاندن علّت و ذكر وصف ديگرى، براى زشتى كار آنهاست.

وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ يعنى آن كفّار ديگرى كه از آنها ترس خيانت نداريد، و آنها كسانى هستند كه بين شما و آنان عهد و پيمانى نيست، يا اينكه نمى‌ترسيد كه آنها پيمان با شما را بشكنند.

لا تَعْلَمُونَهُمُ يعنى آنها را خائن نمى‌دانيد مانند منافقين امّت كه به ظاهر اسلام آوردند و نفاق را مخفى كردند، يا اينكه شخص آنها را چون از شما غايب بودند نمى‌شناسيد، مانند عجم و اهل روم و شام.

اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۲

پس، از فقر نترسيد و آماده جهاد در راه خدا شويد به مقدارى كه مى‌توانيد. و در حقّ شما ستم نمى‌شود بدين گونه كه چنين در راه خدا انفاق كرديد نقص و كمبود در آن راه نمى‌يابد، زيرا خداوند جبران مى‌كند.

وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها سلم به معنى صلح مؤنث سماعى است، يعنى اگر مايل به صلح و دخول در اسلام شدند بر آنان بال صلح بگستر زيرا كه جنگ تو جز مقدّمه صلح نيست. يا مقصود دخول در ايمان است، چنانكه از امام صادق عليه السّلام «۱» است كه مقصود دخول در امر ماست.

وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ و از مكر و فريب آنها بر اثر صلح نترس، كه خدا نگهدار توست.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ خداوند شنواى هر چيزى است كه در باره تو گفته‌اند، پس آنچه را كه در آن صلاح تو است، تدبير مى‌كند.

الْعَلِيمُ خدا نيّت‌هاى آنان و عاقبت امر تو و امر آنها را مى‌داند، و چيزى از او فوت نمى‌شود، و چيزى از او جلو نمى‌زند.

وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ اگر بخواهند به سبب صلح تو را فريب دهند و حيله به خرج دهند، بدين گونه كه بخواهند آتش جنگ را با صلح روشن كنند تا خودشان آماده جنگ شوند و ياران تو اسلحه بر زمين گذارند، پس نترس كه:

---

(۱) تفسير صافى ج ۲ ص ۳۱۲ تفسير برهان ج ۲ ص ۹۱ تفسير عيّاشى ۲: ص ۶۶ ج ۷۵

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۳

فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ به طور قطع خدا براى تو كافى است كه او تو و مؤمنان را با يارى تأييد كرده است جمله در موضع تعليل است بنا بر اين كه استيناف بيانى باشد، و مقصود يارى او به وسيله ملائكه است. (كه پيش از اين در مورد غزوه بدر گفته شد) وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ پس در صورتى كه آنها با تمسّك صلح قصد خيانت داشته باشند خداوند مى‌تواند بين

شما و خائنين طورى الفت ايجاد كند كه جنگ انجام نپذيرد.

لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ كه اگر هر چه در زمين است به آنها انفاق مى‌كردى نمى‌توانستى در دلهاى آنها الفت ايجاد كنى، زيرا كه تصرّف در دلها به دست خداست، نه به دست بشرى و نه به دست نبوىّ تو است.

وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ و لكن خدا بين آنان الفت ايجاد كرد. بعضى گفته‌اند كه: اين آيه در باره انصار نازل شده است، چون بين اوس و خزرج هميشه جنگ و خونريزى بود كه به وسيله اسلام الفت و محبّت بين آنها برقرار شد.

إِنَّهُ عَزِيزٌ زيرا او بس مقتدر است و چيزى نمى‌تواند مانع تحقّق مقصود او گردد.

حَكِيمٌ و حكيم است و با حكمت خود آنچه كه به صلاح بندگانش مى‌باشد، انجام مى‌دهد.

ترجمه و تفسير آيات ۶۹- ۶۶

[سوره الأنفال (۸): آيات ۶۴ تا ۶۹] ..... ص : ۷۳

اشاره

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۶۴) يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ (۶۵) الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (۶۶) ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷) لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۶۸)

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالاً طَيِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۴

ترجمه: ..... ص : ۷۴

اى رسول ما يارى خدا ترا و مؤمنان را كه پيرو تو مى‌باشند، كفايت مى‌كند. و از منافقان و كافران چشم يارى مدار،

اى رسول مؤمنان را به جنگ ترغيب كن اگر بيست نفر از شما صبور و پايدار باشيد بر دويست نفر از دشمنان پيروز خواهيد شد و اگر صد نفر بوديد با هزار نفر از كافران برابرى توانيد كرد و پيروزى به دست خواهيد آورد زيرا آنها گروهى بى‌دانشند (و شما با دين و دانشيد لذا توانا و غالب بر آنهاييد)

اكنون خدا بر شما تخفيف داد و دانست كه در شما ضعف ايمان راه يافته است، پس اگر صد نفر صبور و بيدار باشيد بر دويست نفر و اگر هزار بر دو هزار نفر از آنان به اذن خدا غالب خواهيد شد، و خدا با صابران و اهل ايمان است.

هيچ پيغمبرى را روا نباشد كه از اسيران جنگ فديه بگيرد و آنان را رها كند، بلكه بايستى خون ناپاكان را بسيار بريزد. شما اى اصحاب رسول، متاعى فانى

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۵

ناچيز دنيا را مى‌خواهيد در حالى كه خدا براى شما سراى ابدى و آخرت را ميخواهد، و خدا مقتدر و كارش همه از روى حكمت است.

اگر حكم سابق از امر نافذ خدا نبود، همانا در آنچه گرفتيد به شما عذاب سخت رسيده بود،

پس اکنون از هر چه غنیمت بیابید بخورید، حلال و گوارای شما باد و لیکن خداترس و پرهیزکار باشید که خدا آمرزنده خطاها و مهربان به خلق است.

تفسیر: ..... ص : ۷۵

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسْبُکَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ آن را تکرار نمود تا مقدّمه امر به تشویق و تحریض مؤمنین به قتال باشد، و از سوی دیگر تکرار در مقام امتنان و اظهار محبّت و احساس مرغوب است.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ ای پیامبر مؤمنان را به جنگ ترغیب کن ... زیرا خدا آنها را برای پیروز شدن یاری می‌کند کفّار مانند مؤمنین به خدا و کسی که می‌داند یاری به دست خدا و پیروزی از جانب اوست، ثابت قدم نیستند.

الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً این آیه پس از آنکه مؤمنین زیاد شده‌اند نازل شده است، و لذا وارد شده است که این آیه ناسخ چیزی است که قبل از آن است.

فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۷۶

مقصود از ضعف، ضعف در دلها است، نه ضعف در ابدان تا با کثرت آنها منافات داشته باشد.

ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْری حَتَّی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ جواب اصحاب پیامبر است که از او درخواست کردند اسیرها را نکشند و از آنها فدا بگیرد، و مقصود از «اثخان» زیاد کشتن است از «اثخن فی العدوّ» وقتی که غلبه پیدا کند و در بین دشمن زخمی زیاد ایجاد کند.

تُرِیدُونَ عَرَضَ الدُّنْیا وَ اللَّهُ یُرِیدُ الْآخِرَةَ با گرفتن فدیه کالای دنیا را می‌خواهید در حالی که خداوند برای شما آخرت را می‌خواهد.

بدین نحو که باید جهاد شما مشوب به اغراض دنیوی نباشد بلکه خالص بوده، صرفا برای آخرت باشد.

وَ اللَّهُ عَزِیزٌ خداوند غلبه کننده است و از ذلّت پیامبرش بر فرض گرفتن فدا، از اسیران نمی‌ترسد. پس این آیه جهت استدراک توهّم خوف ضعف و مغلوبیّت است.

حَکِیمٌ به جهت مصالحی که آنرا خودش می‌داند، امر به جهاد می‌کند.

لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ یعنی اگر حکمی که در لوح گذشته از اباحه فدا و اعزاز مؤمنین، یا نگهداشتن آنها تا زمان موعود نبود تا دین خدا به وسیله آنان عزیز شود عذاب سختی برای شما بود. و این تهدید و جلوگیری از کاری است که در جنگ بدر انجام دادند که از اسرا فدا گرفتند، و بر این کار اصرار

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۷۷

نمودند در حالی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن را انکار می‌کرد، تا جایی که راضی شدند، از این رو به تعداد اسرا و کسانی که فدیه از آنها گرفته شده بود در سال بعد در جنگ احد از مؤمنین کشته شدند.

لَمَسَّکُمْ فِیما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ از فدیه‌ای که گرفتید، یا اصراری که بر گرفتن فدیه می‌کردید.

اگر در اباحه فدیه و اعزاز شما نوشته‌ای در لوح نبود عذاب سختی برای شما بود.

فَکُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ پس بخورید فدیه را که در آن نیز غنیمت است، یا اینکه وقتی بلکه از این اباحه فدیه و اعزاز و اعلای کلمه شما در کتاب آمده است پس از جهت غنیمت، خودتان را به زحمت نیندازید، و از آن بخورید.

حَلالًا طَیِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ به صورت حلال و پاکیزه بخورید ولی در اسراف کردن در غنیمت از خدا بترسید، یا از خیانت در غنیمت، یا

از مخالفت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در مورد غنيمت از خدا بترسيد و آنچه را كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى‌دهد به آن راضى باشيد.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ چون خداوند تجرّى شما را بر اصرار در فديه مى‌بخشد.

رَحِيمٌ در مورد اباحه غنيمت و فديه بشما رحم مى‌كند.

ترجمه و تفسير آيات ۷۳- ۷۰

[سوره الأنفال (۸): آيات ۷۰ تا ۷۳] ..... ص : ۷۷

اشاره

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۰) وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَكَ فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهاجِرُوا ما لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهاجِرُوا وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۷۲) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِيرٌ (۷۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۸

ترجمه: ..... ص : ۷۸

اى رسول به اسيرانى كه در دست شما مسلمانانند بگو كه: اگر خدا در دل شما خير و هدايتى مشاهده كند در مقابل آنچه از شما گرفته شد بهتر از آن را عطا كند و از گناهان شما مى‌گذرد كه خدا آمرزنده گناهان و مهربان در حقّ خلق است.

و اگر آن اسيران به اظهار اسلام قصد خيانت با تو دارند، اى رسول ما غمگين مباش كه از اين پيش به خدا هم خيانت كردند كه خدا ترا بر آنها تمكين و تسلّط دهد، خدا دانا به صلاح خلق و در حقّ بندگان درستكار است،

آنان كه به خدا ايمان آوردند و از وطن خود هجرت كردند و در راه خدا با مال و جانشان كوشش و فداكارى نمودند (يعنى مهاجران مكّه) و آنان كه به مهاجرين منزل دادند و آنها را يارى كردند (يعنى انصار مدينه) آنها دوستدار يكديگرند و آنهايى كه ايمان آوردند و ليكن مهاجرت نكرده‌اند هيچ شما دوستدار و طرفدار آنها نباشيد تا وقتى كه

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۷۹

هجرت گزينند ولى اگر از شما در كار دين و پيشرفت اسلام مدد خواستند بر شماست كه آنها را يارى كنيد مگر آنكه با قومى كه با شما عهد و پيمان بسته‌اند به خصومت برخيزند و بدانيد كه خدا به هر چه از نيك و بد مى‌كنيد آگاه است،

و آنان كه كافر شدند نيز بعضى دوستدار و مددكار يكديگرند، و شما مسلمانان اگر آن را كه خدا دستور داده است كار نبنديد همانا فتنه و فساد بزرگ روى زمين را فرا خواهد گرفت.

تفسير: ..... ص : ۷۹

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى اى پيامبر به كسانى كه در دست شما اسيرند يعنى اسراى بدر بگو، يا به عبّاس و عقيل

بن ابی طالب و نوفل بن حارث بگو، چنانکه در خبر وارد شده که آیه در باره عبّاس و عقیل و نوفل نازل شده است، و داستان آنها و قصّه جنگ بدر به طور مفصّل در صافی مسطور است.

إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً خدا رغبت و میل در ایمان را در دلهای شما می‌داند، يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ بهتر از آنچه که از شما گرفته است به شما می‌دهد از قبیل غنیمت در جنگ و فدیه پس از اسارت.

وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ و شما را در مورد دشمنی با رسول خدا که از شما صادر شده بود، می‌بخشد رَحِيمٌ پس به شما بهتر از آنچه که از شما گرفته شده می‌دهد.

حق عبارت این است که بگوید: خداوند شما را می‌بخشد، و بهتر را به شما می‌دهد، زیرا که مغفرت و بخشش که عبارت از

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۸۰

پوشیدن گناهان است مقدّم بر رحمت و بخشش است، ولی چون مقام، مقام اهتمام به عوض دادن آن چیزی است که فوت شده است لذا آنرا مقدّم داشت.

وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَكَ عطف از جانب خداست بر گفته رسول به اعتبار معنی و ملاحظه شخص مورد حکایت، با قطع نظر از حکایت بودن آن، و مانند آن زیاد است.

گویا که گفته است: اگر خداوند بداند در دلهای آنان خیری است به آنها بهتر از آنچه که از آنها گرفته شده است می‌دهد، و اگر قصد خیانت تو را دارند پس تعجّبی در آن نیست، فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ که پیش از این هم به خدا خیانت کرده‌اند، یعنی قبل از آنکه اراده خیانت به تو را کرده باشند، خلاف حکم عقل کردند که رسول باطنی آنهاست.

پس خداوند مؤمنین را بر آنها مسلّط کرد، پس باید از تسلّط در باره مؤمنین بر آنها بترسند.

و گاهی چنین تفسیر شده است: اگر اراده خیانت به تو در باره علی را دارند تعجّب مکن آنها از اینکه فرمانت را در باره تو که فرمانت را در باره علی نمی‌پذیرند به خدا خیانت کرده‌اند.

فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ و خداوند علی و یارانش را بر آنها تسلّط می‌بخشد.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ و خداوند دانا به اراده هر اراده کننده است حَكِيمٌ خداوند حکیم است و امر تو و امر خائنین را بر طبق حکمتش تدبیر می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۸۱

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا کسانی که با ایمان عام به سبب قبول دعوت ظاهری و بیعت عامّ ایمان آورده‌اند، وَ هاجَرُوا و از دار شرک به مدینه رسول صلّی اللّه علیه و آله هجرت کرده‌اند. وَ جاهَدُوا و با دشمنان رسول جهاد نموده‌اند، بِأَمْوالِهِمْ به اینکه اموالشان را بر خودشان و بر مجاهدین در جهاد بذل کنند. وَ أَنْفُسِهِمْ به اینکه جانهای خود را در راه خدا بذل می‌کنند در حالی که آنان فِي سَبِيلِ اللَّهِ در راه خدا یا در حفظ راه خدا هستند که آن عبارت از نبوّت است، یا در تحصیل راه خدا هستند و آن ولایت است.

یا معنی آیه این است: کسانی از افراد انسان در عالم کبیر، یا از اولاد آدم که قوای انسانی در عالم صغیر هستند ایمان بیاورند، و از وطنهای شرک نفسانی خود به شهر سینه‌هایشان که شهر رسول باطنی آنهاست مهاجرت کنند، و در راه خدا که راه قلب است با اموال حقیقی که آن عبارت از قوا و مدرکاتشان می‌باشد، جهاد کنند، تا اینکه آن قوا را با ریاضت‌ها و مجاهدت‌ها تضعیف نمایند.

یا معنی آیه این است: کسانی که با بیعت خاص و ایمان خاص ایمان آوردند، و از وطنهای شرکشان به شهرهای سینه‌هایشان مهاجرت کردند و با اموال حقیقی و جانهایشان در حالی که در راه خدا بودند جهاد کردند.

امّا راه خدا عبارت از راه ولایت است که سالکش را به فنای فی اللّه یا در حفظ راه خدا می‌رساند. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۸۲

و همه اين معانى چون داراى ترتّب تصاعدى طولى است نه عرضى مى‌تواند مقصود باشد، بدون اينكه استعمال لفظ در بيشتر از يك معنى لازم بيايد، چنانچه بارها اين مطلب گذشت.

وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا و كسانى كه به مهاجرين پناه دادند و آنان را يارى كردند. آنها بر حسب معنى اوّل انصار صورى هستند و بر حسب معانى ديگر كسانى هستند كه مناسب آن معانى باشند.

أُولئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ مقصود از اولياء در اينجا محبّان و دوستداران است و آن را به خبر ادا كرد تا اشاره به اين باشد كه ولايت محبّت، لازمه آنان است. يا مقصود اولياى ميراث است چنانكه در اخبار آمده است كه اين آيه منسوخ است به آيه: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا و كسانى كه به بيعت عامّ يا خاصّ ايمان آوردند.

وَ لَمْ يُهاجِرُوا و از دار شرك صورى يا از دار شرك نفسانى هجرت نكرده‌اند.

ما لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ شما دوستدار آنان نباشيد زيرا آنان را ولايتى نيست، از اين رو كه آنها اتّصال صورى خود را كه با بيعت صورى حاصل مى‌شود با اتّصال معنوى مقرون نكردند بدين نحو كه در طريق خليفه صورى يا باطنى خارج نشدند، پس از حيث معنى نه به شما متّصل شدند، و نه به كسى ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۳

كه شما به او متّصل شديد، پس بين شما و آنها و ولايت اتّصالى نيست. و در نتيجه بين شما و آنها نه توارث هست و نه دوستى.

حَتَّى يُهاجِرُوا وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ مگر اينكه هجرت گزينند، ولى اگر از شما در امور دين يارى خواستند نه در امور دنيوى، نظر به مفهوم قيد فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ بر شماست يارى آنان، زيرا كه اتّصال صورى آنها داراى حرمت است و براى آنان بر عهده شما حقّى ايجاد مى‌كند.

إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ مگر اينكه بر قومى كه بين شما و ايشان پيمانى است، به خصومت برخيزند.

زيرا كه ميثاق و پيمان اگر چه حقّ، و حرمت آن پائين‌تر و كمتر از بيعت و اسلام است، ولى خود آن نيز نوعى وصلت است و داراى حرمت، البتّه وصلت اسلامى بدون اينكه مقترن به وصلت معنوى باشد به نحوى كه بر آن وصلت فائق و برتر آيد، قوّت و نيروئى ندارد.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ و خداوند به دوستى كردن با كسى كه مأمور به دوستى با او شده‌ايد و ترك دوستى با كسى كه مأمور به ترك آن شده‌ايد بينا و آگاه است. وَ الَّذِينَ كَفَرُوا آنان كه به علّت ترك بيعت نبوى يا ولوى كافر شدند. بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ بعضى از آنها دوستدار بعضى ديگراند البتّه به حكم سنخيّت و هم جنس بودن، و گر نه آنها مانند سگان وحشى هستند كه همديگر را گاز مى‌گيرند، بلى اگر غير ا جنس خودشان را ببينند متّفق شده با هم بر او حمله مى‌برند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۴

متحد جانهاى شيران خداست جان گرگان و سگان از هم جداست

إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ يعنى آنچه را كه از دوستى و ترك آن ذكر كرديم جهت اصلاح نظام معاش است كه منجر به نظام معاد مى‌شود، زيرا كه دوستى موجب همبستگى فكرى است، و در ترك دوستى بين مؤمنين و مهاجرين با يكديگر و دوستى با كفّار اگر چه از خويشان باشند، اختلاف آراء است كه فساد فِي الْأَرْضِ را به دنبال دارد، يعنى فساد در زمين عالم كبير و در زمين عالم صغير.

وَ فَسادٌ كَبِيرٌ چون كفّار به علّت اختلاف آرايى كه داريد بر شما جرى مى‌شوند. و با گشودن باب دوستى با شما مى‌فهمند كه چگونه بايد بر شما غلبه كرده پيروز شوند، اين مطلب به عنوان فساد بزرگ ذكر شده است.

ترجمه و تفسير آيات ۷۵- ۷۴

[سوره الأنفال (۸): آيات ۷۴ تا ۷۵] ..... ص : ۸۴

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۷۴) وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۷۵)

ترجمه: ..... ص : ۸۴

و آنانى كه ايمان آوردند و هجرت گزيدند و در راه خدا كوشش و جانفشانى كردند و هم آنان كه مهاجران را منزل دادند و آنها را يارى كردند، آنها به حقيقت اهل ايمانند، و

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۵

هم آمرزش خدا و روزى نيكوى بهشتى مخصوص آنهاست،

و آنان كه ايمان آورده‌اند و بعد از شما هجرت گزيدند و به اتّفاق شما در راه دين جهاد كردند آنها نيز از شما مؤمنان هستند (و در حكم دوستى و يارى و برادرى همه يكسانند) و ارث مراتب خويشاوندان در كتاب خدا بعض مقدّم بر بعض ديگر مقرّر شده است كه خدا به هر چيز و به همه مصالح خلق داناست.

تفسير: ..... ص : ۸۵

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ايمان را با همان لفظ خودش تكرار كرد تا آنها را با مدحشان احضار كند و نيز اشعار به علّت حكم داشته باشد.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ منظور از رزق كريم روزى علوى است نه مانند روزى‌هاى زمينى كه در تحصيل آن زحمت و مشقّت است و خوردن آن نيز موجب زحمت و پس از خوردن محتاج به دفع است.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ آنان كه بعد از ايمان و هجرت شما، ايمان آوردند.

وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولئِكَ مِنْكُمْ و با شما در هجرت و جهاد شركت كردند دوستى با آنها واجب است مانند دوستى با خودتان.

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ و خويشاوندان برخى بر برخى ديگر، برترى دارند يعنى در نوشته‌اى كه به سبب هجرت و نصرت در لوح است، تفاوت و

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۶

برترى به وجود مى‌آيد و آن توارث منسوخ مى‌شود.

إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ به درستى كه خداوند به هر چيز و همه مصالح خلق داناست، پس گاهى خداوند به توارث به سبب هجرت و گاهى به سبب خويشاوندى يا بنا به مصلحتى كه خودش مى‌داند، حكم مى‌كند و شما را به دوستى بين خودتان و ترك دوستى با كفّار امر مى‌كند كه آن نيز به جهت مصالحى است كه خود به آن عالم است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۷

سورة توبه ..... ص : ۸۷

اشاره

يكصد و بيست و نه آيه است، كه همه آن مدنى است و بعضى گفته‌اند غير از دو آيه همه مدنى است. و آن دو آيه قول خداى تعالى «لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ ... تا آخر سوره» است.

براى اين سوره ده نام شمرده‌اند:

۱- سوره برائت. ۲- توبه. ۳- الفاضحه. ۴- المبعثره براى اينكه از اسرار منافقين بحث مى‌نمايد. ۵- المقشقشه از جهت تبرئه آن از نفاق. ۶- البحوث، جهت بحث آن از اسرار منافقين.

۷- المدمدمه يعنى هلاك كننده. ۸- الحافره از حفر به معنى پاكسازى. ۹- المثيره. ۱۰- سوره عذاب.

از امير المؤمنين عليه السّلام روايت شده است كه در اوّل سوره برائت بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ نازل نشد زيرا كه بِسْمِ اللَّهِ براى امان و رحمت است در حالى كه سوره برائت براى دفع امان و توسّل به شمشير نازل شده است.

از امام صادق عليه السّلام است كه سوره انفال و برائت يك سوره هستند و لذا بين آنها بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ نازل نشده است.

بعضى گفته‌اند: آيات قرآن بر نبىّ صلّى اللّه عليه و آله نازل مى‌شد، پس برخى از نويسندگان را فرا مى‌خواند و مى‌گفت: اين آيه را در

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۸

فلان سوره و فلان سوره بگذار و انفال نخستين سوره بود كه در مدينه نازل شد و برائت، آخرين سوره و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله وفات يافت و بيان نفرمود كه سوره برائت دنباله همان سوره انفال است يا اينكه سوره‌اى مستقل مى‌باشد و آن نويسندگان (كاتبان وحى)، آن سوره را بدون بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ بعد از انفال آورده‌اند.

ترجمه و تفسير آيات ۵- ۱

[سوره التوبة (۹): آيات ۱ تا ۴] ..... ص : ۸۸

اشاره

بَراءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱) فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكافِرِينَ (۲) وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۳) إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً وَ لَمْ يُظاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۸۸

از اين پس خدا و رسولش از عهد مشركانى كه با شما عهد بستند و شكستند بيزارى جست،

پس به شما مشركان تا چهار ماه ديگر مهلت داده مى‌شود كه در زمين گردش و آسايش كنيد، و بدانيد كه شما بر قدرت خدا غالب نخواهيد شد، بلكه زبون و مغلوب امر خدا و رسول شويد. و همانا خدا كافران را خوار و ذليل خواهد كرد

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۸۹

و در بزرگترین روز حجّ (حجّ اکبر) که همه در مکّه جمعند، خدا و رسولش به مردم اعلام می‌دارند که بعد از این خدا و رسول از مشرکین بیزارند، پس هرگاه شما مشرکان از شرک توبه کرده به اسلام گرویدید، برایتان در دنیا و عقبی بهتر خواهد بود. و اگر روی بگردانید، بدانید که شما بر قدرت خدا غالب نیایید. چنانچه ایمان نیاوردند مژده عذاب دردناک به آن کافران برسان،
مگر آن گروه از مشرکان که با آنها عهد بسته‌اید و هیچ عهد شما نشکستند و هیچ یک از دشمنان شما را یاری نکرده باشند. پس با آنها عهد را تا مدّتی که مقرّر داشته‌اید نگاه دارید که خدا پرهیزکاران را که به عهد خود وفا کنند دوست دارد.

تفسیر: ..... ص : ۸۹

بَراءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ لفظ (براءة) از مصدرهایی است که جانشین افعالشان می‌شوند و اصل آن چنین است:
(برء اللّه و رسوله براءة من الّذین عاهدتم) سپس فعل حذف شده و مصدر جای آن را گرفته است و فاعل نیز به حرف جر وصل شده تا صفت مصدر باشد و نظیر این آنجاست که می‌گویند: «زعما منهم و خلافا لهم» که اصل آن دو «زعموا و خالفوا» است و لفظ «من» تبدیل به لفظ «الی» شده است تا اشعار به تضمین «۱» معنی وصول یا تقدیر آن باشد.
سپس از نصب (براءة) به رفع عدول شده تا مبالغه و تأکید باشد و بنا بر اصلش با نصب نیز خوانده شده است.

---

(۱) معنی تضمین سابقا گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۹۰

بنا بر این (براءة) مبتداست که وسیله صفت تخصیص یافته است و خبر آن إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ می‌باشد و محتمل است که خبر مبتدای محذوف باشد و لفظ (مِنَ اللَّهِ) و (إِلَى الَّذِينَ عاهَدْتُمْ) دو صفت برای آن باشند.
یعنی برائتی که ناشی از خداست به کسانی مربوط است که با آنها عهد بستید، یا این برائت است از جانب خدا به کسانی که با آنها عهد بستید رسیده است. علّت اینکه معاهده و پیمان به مسلمانان نسبت داده شده است با وجودی که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود، از آن رو است که معاهده به صلاح مسلمین بوده، انگار از خود آنها صادر شده است و برائت به خدا و رسول نسبت داده شده در حالی که خطاب به مسلمین است تا اشاره‌ای باشد مبتنی بر اینکه برائت بر مسلمین و کسانی که با آنها عهد بستید واجب است. و اگر چه عامّ است، ولی به قرینه استثنایی که می‌آید، به کسانی که عهد را بشکنند، اختصاص می‌یابد پس نظر و تأمّل در اینکه چگونه از رسول صلّی اللّه علیه و آله نقض عهد جایز است از اصل (ناصحیح) و ساقط است.
فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ مدّت چهار ماه فرصت دارید تا در زمین (آزادانه) بگردید، اعلام کردن و مهلت دادن از جهت انصاف و امید به توبه کردن آنها است، و مراد از چهار ماه از بیستم ماه ذی الحجّه تا دهم ربیع الثّانی است.
نقل شده است که فتح مکّه در سال هشتم از هجرت بوده، و نزول سوره برائت در سال نهم، و حجّة الوداع در سال دهم به وقوع پیوسته است. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۹۱
مفسّرین عامّه و خاصّه متّفق القولند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ابو بکر را بر موسم حجّ امیر الحاجّ قرار داد، پس خاصّه گفته‌اند:
او را با سوره برائت فرستاد، سپس وحی بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شد که این پیام را به مردم نرسان مگر به توسّط مردی از خودت، پس علی علیه السّلام را فرستاد و علی علیه السّلام به ابو بکر ملحق شد، و سوره برائت را از او گرفت و عامّه گفته‌اند: سوره برائت بعد از فرستادن ابا بکر نازل شد و بعد از آن علی علیه السّلام را فرستاد، و در این مورد از رسول خدا صلّی اللّه

عليه و آله سؤال شد.

فرمود: اين سوره را ادا نمى‌كند مگر مردى از خود (من) و تفصيل اين داستان در كتب فريقين مذكور است.

وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ و بدانيد كه شما قادر به جلوگيرى از عذاب خدا نيستيد، تهديد آنها است كه به اينكه مهلت دادن به حال ايشان سودى ندارد.

وَ أَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكافِرِينَ وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ و خداوند خوار كننده كافران است، و دستورى است از جانب خدا و پيامبرش اين لفظ «اذان» نيز نظير برائت از خداست كه مصدر جاى فعل نشسته و عدول به رفع شده است.

إِلَى النَّاسِ بر مردم، و اين از جاهايى است كه مقام تهديد و غضب است و تكرار در آن مطلوب مى‌باشد.

يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ در روز حجّ اكبر روز نحر (قربانى شتر) حجّ اكبر ناميده «۱» شده است، چون در مقابل عمره است، يا اينكه بزرگترين افعال حجّ در روز نحر انجام مى‌يابد، يا اينكه آن سالى سالى بوده است كه مسلمين و مشركين در آن سال حجّ گذاردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۲

أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ اعلام از جانب خداست به اينكه خدا و رسولش از مشركين بيزارند، عطف است بر ضمير مستتر در «برىء» و به نصب نيز خوانده شده است تا عطف بر اسم «انّ» باشد.

فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ اين نيز از قبيل تكرار است كه در مقام تهديد مطلوب است.

وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِيمٍ بشارت به عذاب از قبيل استعمال ضدّ است در ضدّ از باب استهزاء.

إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ استثناء از مشركين است تا بيان كند كه عهد و پيمان براى كسانى كه عهد نشكستند

---

(۱) در اخبار وارده آمده است هر سالى كه روز جمعه مصادف با روز عرفه باشد حجّ آن سال را حجّ اكبر مى‌نامند بديهى است فقهاى والا مقام كثّر الله امثالهم در تعريف حجّ اكبر و يوم النّحر در كتابهاى فقه شرح مفصّلى مرقوم فرموده‌اند كه در اين مختصر شرح آن ميسّر نيست. حضرت آقاى حاج سلطان حسين تابنده رضا عليشاه (قدّس سرّه) در رساله خاطرات سفر حجّ در مورد حجّ اكبر چنين توصيف فرموده‌اند: «در تمام مراحل بايد حاجى بخصوص كسانيكه در راه سلوك واقع شده‌اند از توجّه و تذكّر غفلت نكرده دل را بياد خدا سرگرم و از ظاهر به باطن بپردازند و در طواف خانه دل بكوشند تا صاحب خانه را بيابند و حجّ اكبر نمايند.»

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۳

به حال خود باقى است.

ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً هيچ يك از شروط عهد را كم نگذاشتند و نقض نميكردند.

وَ لَمْ يُظاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً و با كسى عليه شما هم پشت نشده باشند. چون نقض شروط و كمك كردن به دشمن نقض فعلى و جدّى محسوب ميشود.

فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ در اين صورت تا مدّت پايان عهد بر پيمان خود باشيد زيرا خدا تقوى پيشگان را دوست دارد و كسى كه عهد را بدون سبب نقض كند، تقوى پيشه نيست.

ترجمه و تفسير آيات ۹- ۶

[سوره التوبة (۹): آيات ۵ تا ۸] ..... ص : ۹۳

اشاره

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵) وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ (۶) كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (۷) كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ (۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۴

ترجمه: ..... ص : ۹۴

پس از آنكه ماههاى حرام (ذى قعده و ذى حجّه و محرم و رجب) گذشت، آنگاه مشركين را هر جا يابيد به قتل رسانيد و آنها را دستگير و محاصره كنيد و از هر سو در كمين آنها باشيد چنانچه از شرك توبه كرده نماز اسلام را بپا داشتند و زكات دادند پس از آنها دست بداريد و توبه آنان را بپذيريد كه خدا آمرزنده و مهربان است،

و هرگاه يكى از مشركان پناه آورد كه از دين آگاه شود، بدو پناه ده تا كلام خدا را بشنود. پس از شنيدن سخن خدا او را بى هيچ خوف و انديشه به مأمن و منزلش برسان زيرا كه اين مشركان مردم نادانند اگر ايمن شده آيات خدا را بشنوند، باشد كه ايمان آرند، چگونه با مشركانى كه عهد خدا و رسول شكستند خدا و رسولش عهد آنان را نگهدارند (البتّه با عهد شكن نبايد عهد نگهداشت) ليكن با آن مشركان كه در مسجد الحرام عهد بسته‌ايد تا زمانى كه آنها بر عهد خود پايدارند. شما هم بر عهد آنها بپاييد كه خدا پرهيزكاران را (كه به عهد وفا مى‌كنند) دوست دارد.

چگونه با مشركان عهد شكن وفاى به عهد توان كرد؟ در صورتى كه آنها اگر بر شما مسلمانان پيروز شوند مراعات هيچ علاقه خويشى و عهد و پيمان نخواهند كرد و به زبانبازى و سخنان فريبنده شما را خوشنود مى‌سازند در صورتى كه جز كينه شما را ندارند و بيشتر آنان فاسق و نابكارند.

تفسير: ..... ص : ۹۴

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ هنگامى كه ماههاى حرام پايان يافت. مقصود همان ماههاى سياحت است كه خداوند آنها را حرام قرار داده تا مشركين در امان باشند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۵

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ مشركان را هر جا يافتيد حتّى در داخل حلّ «۱» و حرم بكشيد.

وَ خُذُوهُمْ و اسيرشان سازيد.

وَ احْصُرُوهُمْ در مسجد الحرام محاصره‌شان كنيد.

وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ و از هر سو در كمين آنها باشيد تا در بلاد قدرت و بسط پيدا نكنند.

فَإِنْ تابُوا پس اگر توبه كردند، با توبه نبوى، يعنى اسلام آوردند.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ و احكام اسلام را چون نماز و زكوة اطاعت كردند.

فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ آنها را آزاد بگذاريد، چون در اين هنگام آنها امثال شما مى‌شوند، و به سود آنهاست آنچه كه به سود شماست و به ضرر آنهاست آنچه كه به ضرر شماست.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ كه خدا با توبه آنچه را كه از آنها صادر شده است مى‌بخشد.

رَحِيمٌ و به واسطه اسلام و اقامه احكام آن، به آنها رحم مى‌كند.

وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ اگر يكى از مشركين از شرّ مؤمنين يا غير مؤمنين به تو پناه آورد و در امور دنيوى از تو امان خواست.

---

(۱) حلّ مصدر است يعنى از احرام بيرون آمدن (يعنى اعم از اينكه محروم بودند يا از احرام بيرون آمده بودند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۶

فَأَجِرْهُ پس به او پناه بده كه توجّه بسوى تو اگر چه براى دنيا باشد دارائ حرمت است كه نبايد هتك حرمت شود، چنانكه براى به خود بستن و نسبت دادن اسلام نيز به واسطه تشابه به اسلام و اطاعت احكام آن حرمتى است، و هدف از پناه دادن شنيدن كلام خداست كه بدين وسيله مقصود از ارسال تو حاصل مى‌شود.

حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ تا كلام خدا را بشنود زيرا كه شنيدن كلام خدا موجب شكستن شدّت عناد و سبب دلجويى آنها و متمايل نمودن آنان به حقّ است، و جنگ تو هم جز براى اين مقصود نيست.

ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ پس از آنكه خواست به وطنش باز گردد نبايد احدى از مسلمين متعرّض او گردد تا به وسيله امان تو و نگهبانى از مسلمين در صورت احتياج به وطنش يا به جائى كه مأمن و محلّ امن اوست برسد.

ذلِكَ اين پناه دادن و رساندن به محلّ امن خودش براى اين است كه حرمت توجّه به تو حفظ شود اگر چه جهت اغراض دنيوى بوده و يا به انتظار شنيدن كلام خدا باشد.

بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ زيرا آنها قومى هستند كه جهل آنها به حدّى است كه علم فطرى آنها پوشيده مى‌شود و تحت الشّعاع جهل قرار مى‌گيرد، و با شنيدن كلام خدا جهت جهلشان ضعيف مى‌شود و جهت عملشان ظاهر مى‌گردد، پس اين اميد مى‌رود كه بعد از ظهور جهت علم آنها، قول تو را قبول كنند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۷

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ استفهام انكارى به معنى نفى است و در آن معنى تعجّب است، يعنى براى مشركين عهدى نزد خدا نمى‌باشد، و آن جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: چگونه صحيح است حيله و شكستن عهد؟ پس فرمود: كه آنها عهدى ندارند.

إِلَّا الَّذِينَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فَمَا اسْتَقامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ غير از كسانى كه از شكستن عهد پرهيز مى‌كنند كه خداوند پرهيزكاران را دوست مى‌دارد.

كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ تكرار لفظ «كيف» به مناسبت مقام نكوهش و خشم است.

لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا نسبت به كسانى كه ملاحظه خويش يا سوگند و يا عهد را نمى‌كنند.

وَ لا ذِمَّةً بنا بر تفسير اوّل براى «الّا» مقصود از «ذمّة» عهد است، يا بنابر تفسير دوّم مقصود حقّ در ذمّه آنهاست.

يُرْضُونَكُمْ بِأَفْواهِهِمْ وَ تَأْبى قُلُوبُهُمْ در حاليكه با زبان شما را راضى مى‌سازند ولى آنچه را كه با زبانهايشان مى‌گويند دلهايشان مانع از آن است.

وَ أَكْثَرُهُمْ فاسِقُونَ در حالى كه اكثر آنان عصيان‌گر و نابكارند. يعنى از حكومت خليفه خدا خارج هستند، و ذكر «اكثر» براى اين است كه بعضى از كفّار در صورتى كه بيدار كننده‌اى آنها را بيدار كند. داراى يك نوع تسليم طاعت عقل هستند.

ترجمه و تفسير آيات ۱۴- ۱۰

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۸

[سوره التوبة (۹): آيات ۹ تا ۱۳] ..... ص : ۹۸

اشاره

اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹) لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (۱۰) فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۱۱) وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لا أَيْمانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۲) أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۹۸

فاسقان آيات كتاب خدا را به بهاى اندك گرفتند تا آنكه راه خدا را روى خلق بستند، همانا بسيار بد مى‌كنند.

آنان در حقّ اهل ايمان هيچ مراعات حقّ خويشى يا پيمان را نخواهند كرد و هم آنها بسيار تجاوزگر و ستمكارند،

پس هرگاه توبه كرده نماز بپا داشتند و زكات مال دادند در اين صورت برادر دينى شمايند (و در همه امور اسلام با شما يكسانند) و آيات خود را براى اهل دانش و معرفت مفصّل بيان خواهيم داشت،

و هرگاه آنها سوگند و عهدى بسته‌اند بشكنند و در دين شما طعن زنند، در اين صورت با آن پيشوايان كفر و ضلالت كارزار كنيد كه آنها را عهد و سوگند پايدار نيست.

آيا با قومى كه عهد خود را شكستند و اهتمام كردند كه رسول خدا را از شهر خود بيرون كنند كار زار نمى‌كنيد؟ در صورتى كه آنها اوّل بار به دشمنى و قتال شما برخاستند از آنها بيم داريد؟ و حال آنكه ايمانند سزاوارتر اين است كه فقط از خدا بترسيد.

اگر اهل

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۹۹

تفسير ..... ص : ۹۹

اشْتَرَوْا بِآياتِ اللَّهِ آغاز جمله در بيان علّت استيناف است در موضع تعليل فسق آنان، و آيات اعم از آيات تكوينى نفسانى و آفاقى و تدوينى مى‌باشد.

ثَمَناً قَلِيلًا منظور از ثمن قليل (بهاى اندك) اغراض دنيوى و اغراض فاسد و لذّت‌هاى فانى است.

فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ راه خدا را به روى خود بستند، يعنى از حقّ اعراض كردند، يا از راه عقل در عالم صغير كه خداوند به طور تكوين در وجود آنان قرار داده است، يا از طريق تكليفى خداوند تبارك و تعالى كه همان راه و روش نبوّت يا ولايت مى‌باشد جلوگيرى كردند.

إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ آنچه مى‌كنند، از قبيل فروختن آيات خدا به بهاى اندك و مانع شدن طريق الى اللّه خيلى بد است، كه وبال و گناه اين عمل را اميد بخشش نيست.

لا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَ لا ذِمَّةً تكرار «الّا و لا ذمّة» به اعتبار اين است كه تكرار در مقام ذمّ و غضب مطلوب است.

وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ و آنان در تجاوز و دشمنی ورزیدن بی‌پروا هستند.

فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّکاةَ فَإِخْوانُکُمْ فِی الدِّینِ در اینجا نیز تکرار صلاة و زکوة از قبیل تکرار مطلوب است.

وَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ آیات تکوینی را با آیات

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۰

تدوینی برای اهل دانش و معرفت تفصیل می‌دهیم.

وَ إِنْ نَکَثُوا أَیْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِی دِینِکُمْ و اگر عهد خود را شکستند و پس از پیمان به دین شما طعنه زدند، ایمان جمع یمین است به معنی عهد، زیرا که عهد به یمین منعقد می‌شود یا از باب اینکه عهد شبیه به یمین به معنی قسم است.

فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْکُفْرِ پس پیشوایان کفر را بکشید. نهادن اسم ظاهر به جای ضمیر برای اشعار به وصف ذمّ برای آنان است.

إِنَّهُمْ لا- أَیْمانَ لَهُمْ آنان را عهدی نیست زیرا که عهد و پیمان وقتی مقرون به وفا نباشد، مثل این است که آن عهد پیمان اصولا به وجود نیامده است.

لَعَلَّهُمْ یَنْتَهُونَ باشد که آنها از کفر و حیله در پیمان باز ایستند.

بدان که تنزیل آیات در باره مشرکین به خدا و تأویل آن در باره مشرکین به ولایت است، زیرا هر کس که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیعت کند از او پیمان گرفته می‌شود که با قول رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مخالفت نکند، پس هر کس با آنچه که رسول خدا در باره علی علیه السّلام گفته است، مخالفت کند پیمان و سوگندش را شکسته است مثل او مانند اصحاب سامری و گوساله‌اش می‌باشد و اصحاب صفّین از این گونه بوده‌اند و همچنین هر کس با علی علیه السّلام بیعت نماید، سپس با او مخالفت کند مانند اصحاب جمل و نهروان می‌باشد که عهد و پیمانش را نقض کرده است، و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۱

امکان جنگ و قتال جز با اصحاب جمل و صفّین و نهروان واقع نشده است.

و در اخبار بر حسب تأویل آیه تفسیر به مشرکین به ولایت شده است.

أَ لا- تُقاتِلُونَ قَوْماً نَکَثُوا أَیْمانَهُمْ تحریص بر قتال و تکرار حکم است با لفظی دیگر زیرا که اقتضای مقام غضب آن است که حکم تکرار شود که آنان پیمان شکن هستند چنانکه وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ پیش از این پیمان و معاهده و سوگند در همان سال هجرت مشرکین مکّه قبل از معاهده و سوگند با رسول صلّی اللّه علیه و آله کوشش نمودند که آن حضرت را اخراج نمایند چون مشاوره و همّت گماردن مشرکان مکّه آنان به اخراج رسول صلّی اللّه علیه و آله در سال هجرت و پیش از هجرت آنحضرت بود.

چنانکه حکایت مشاوره آنان در دار النّدوه گذشت، و معاهده و پیمان آنان در سال حدیبیّه و سال فتح مکّه واقع گردید.

وَ هُمْ بَدَؤُکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ آنها اوّلین بار آغاز به دشمنی کردند و مقابله با کسی که جنگ را آغاز می‌کند مقابله به مثل می‌باشد و تجاوز و ستم دیگری در آن روا نیست.

أَ تَخْشَوْنَهُمْ آیا از آنها بیم دارید در حالیکه سزاوار نیست که شما از آنها بترسید برای اینکه به خدا ایمان دارید و از خدا کمک می‌خواهید تا جرأت بر مقابله آنان پیدا کنید.

فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ پس اگر مؤمن هستید سزاوارترست که از خدا بترسید. شرط تهییجی است

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۲

چون ایمان عمومی آنها محقّق است و آنان که ایمان دارند اقتضاء دارد که از خدا کمک بخواهند و از غیر خدا پروا نکنند و از غضب خدا بترسند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۹- ۱۵

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۴ تا ۱۸] ..... ص : ۱۰۲

اشاره

قاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ (۱۴) وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۵) أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۶) ما كانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ شاهِدِينَ عَلى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ وَ فِي النَّارِ هُمْ خالِدُونَ (۱۷) إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۲

شما با آن كافران به كارزار برخيزيد تا خدا آنان را به دست شما عذاب كند و خوار گرداند و شما را بر آنها پيروزى دهد و دلهاى اهل ايمان را به فتح و ظفر بر كافران شفا بخشد،

تا خشم دلهاى ايشان را فرو نشاند و خدا هر كه را خواهد به لطف و رحمت به خود باز ميگرداند (توبه هر كه را بخواهد مى‌پذيرد)، كه خداوند دانا به صلاح خلق و درستكار و عادل در حكم است،

چنين مى‌پنداريد كه شما را بدون آزمايش

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۳

به حال خود رها مى‌كنند در صورتى كه هنوز خدا (چنانكه معلوم و مشخّص در حكم ازلى است) در مقام طاعت و مجاهده معلوم نگردانيده كه از شما چه كسى به حقيقت مؤمن است؟ كه جز خدا و رسول و مؤمنان را هرگز دوست خود و هم راز خويش را نخواهد گزيد و خدا از همه كردار شما آگاه است،

مشركان را نرسد كه مساجد خدا را تعمير كنند در صورتى كه به كفر خود شهادت مى‌دهند خدا اعمالشان را نابود خواهد گردانيد و در آتش دوزخ جاويد معذّب خواهند بود،

منحصرا تعمير مساجد خدا به دست كسانى است، كه به خدا و روز قيامت ايمان آورده و نماز را بر پاى دارند و زكات مال خود بدهند و از غير خدا نترسند آنها امّيدوار باشند كه از هدايت يافتگان هستند.

تفسير: ..... ص : ۱۰۳

قاتِلُوهُمْ با كافران به كارزار برخيزيد. تكرار از اين جهت است كه غضب خداى تعالى) آنرا اقتضاء ميكند و از سوى ديگر جهت بيان علّت‌هاى گوناگون و غايت به آن علّتها است.

فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ با پيشوايان كفر كارزار كنيد. علّت حكم اين است كه آنان سوگند خود را پاس نمى‌دارند و قول خداى تعالى: أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا كه در معنى (قاتلوا) است معلّل به علّت شكستن سوگندها و همّت گماردن بر اخراج رسول صلّى اللّه عليه و آله است.

و عذاب نمودن كفّار به دست مؤمنين با توجّه (قاتلوهم) مقرّر گرديده است و عمده در همه اين موارد مطلوب بودن

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۴

تكرار است ازين جهت كه مقام سخط و غضب اقتضاى آن را دارد.

يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ نتيجه پنج هدف را در اينجا ذكر نمود:

۱- تعذيب كفّار، يعنى كسانى كه كشته و زخمى مى‌شوند.

نسبت تعذيب را به دست مؤمنين داده است، تا اشاره به اين باشد كه دستان آنها همانطور كه اجزاى بدن آنها منسوب به خود آنهاست همينطور هم آلات فعل خداى تعالى و واسطه اثر او مى‌باشند.

۲- خوار نمودن آنها از جهت ذلّت و اتلاف مال در مورد كسانى كه از كشته و زخمى شدن سالم مانده‌اند، و اين دو وصف و دو نتيجه به كفّار بر مى‌گردد.

۳- ظهور يارى خدا و غلبه مؤمنين بر كفّار، چون اگر جنگ نبود يارى و نصرت خدا ظاهر نمى‌شد، ۴- شفاى صدور مؤمنين، و استعمال شفا و تشفّى در حالى است كه به صدر نسبت داده شود و به اعتبار دردى است كه از دشمنى دشمن به سينه‌ها مى‌رسد.

۵- از بين بردن غيظ قلوب مؤمنين. و غيظ قلوب عبارت از چيزى است كه انسان را وادار بر اراده انتقام مى‌كند، و آن از درد و رنج دلهاى آنان ناشى مى‌شود.

اين سه مورد آخر نسبت به مؤمنين است، و نسبت شفا و از

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۵

بين بردن غيظ قلوب قومى از مؤمنين اشاره به اين است كه بعضى از مؤمنين از دشمنى ورزيدن مشركين ناراحت نمى‌شوند، بلكه آن را سوق دهنده خود به سوى پروردگارشان مى‌دانند، چنانكه همراهى و مرافقت مولايشان قائد و رهبر آنهاست. و قول شاعر فارسى زبان (در بلا هم مى‌چشم لذّات او) اشاره به همين معنى است.

وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ و خداوند توبه هر كه را بخواهد مى‌پذيرد.

عبارت را مرفوع آورد به صورت استيناف تا اشاره به اين باشد كه اين جمله مانند جمله‌هاى سابق لازمه جنگ نيست. ولى آنرا با حرف عطف آورد تا مشعر به اين باشد كه آن نيز گاهى مترتّب بر جنگ مى‌شود.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ خداوند به غاياتى كه مترتّب بر جنگ است دانا مى‌باشد و لذا شما را به آن امر مى‌كند.

حَكِيمٌ شما را جز به آنچه كه صلاح شما و صلاح دشمنان شما در آن است امر نمى‌كند.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا آيا خيال كرديد به حال خود رها مى‌شويد و مأمور به جنگ نمى‌گرديد؟

وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ و هنوز جهاد مجاهدين ظاهر نشده است زيرا كه آوردن موصول اشاره به اين دارد كه حيثيّت صفت معتبر است، و چون علم خداى تعالى اللّه داراى مراتب است، و بعضى از مراتب آن با حادث و در مرتبه حادث است اگر چه نسبت به ذات خداوند قديم بوده و با قدم و ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۶

وجوب خداى تعالى واجب باشد.

لذا صحيح است به اعتبار نفى حدوث حادث علم را از خداى تعالى نفى كنيم يا اينكه فعل متضمّن معنى ظهور است، يعنى علم خدا به مجاهدين از شما ظاهر نشده است، يا نسبت نفس علم به خداى تعالى اعتبار مظاهرش مى‌باشد، يعنى نبىّ كه مظهر خداست هنوز علم پيدا نكرده است.

وَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لا رَسُولِهِ وَ لَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً عطف است بر (جاهدوا) است، و (وليجه) عبارت از جماعتى است كه با شخص مراوده داشته و كمك او باشند و نيز به معنى اصحاب خاصّ تو از مردان، و كسانى از غير اهل خانه است كه به او اعتماد مى‌كنى، و آنكه هميشه به شخص وابسته است و از او جدا نمى‌شود.

مقصود از مؤمنین ائمّه (علیهم السّلام) هستند چنانکه در اخبار آمده است، زیرا آنها دارای ایمان کامل هستند، و نیز آنان اصل در ایمان هستند و ایمان دیگران فرع ایمان آنها است، و نیز برای اینکه آنان مردم را با بیعت با آنها در امان خدا قرار می‌دهند، خداوند نیز امان آنها را امضاء می‌کند. و از این لحاظ ممکن است به مؤمنین تعمیم داده شود.

لفظ (ولیجة) در اخبار به اقارب و کسی که ملازم ولیّ امر است تفسیر شده است.

وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ پس خداوند می‌داند مجاهد کیست، و کسی را که رسول و مومنین دوست و هم راز خود قرار

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۷

داده‌اند، می‌شناسد و آنرا که جهاد نمی‌کند و غیر خدا و رسول را دوست خود قرار داده می‌داند.

و این تشویق به جهاد کردن و اعتماد بر خدا و تهدید از قیود و اعتماد بر غیر خدا است.

ما كانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَساجِدَ اللَّهِ جمله استینافیّة و جهت ردّ فخر مشرکین به عمارت مسجد الحرام و سقایت حجّاج و پرده داری خانه خدا و آزاد کردن اسیران است.

چنانکه در اخبار تفسیر شده است، بعلاوه منع و بدع مؤمنین است از چیزی که به ذهنشان خطور می‌کند مبنی بر اینکه جنگ با مشرکین نباید جایز باشد در حالی که آنها چنین اعمال خوبی را انجام می‌دهند و عهده‌دار مناصب شریفی هستند.

مقصود این است که اگر اعمال از اشرار صادر شود به صرف تشابه آن اعمال با اعمال خوبان ارزش ندارد، بلکه ارزش به مصدر اعمال است پس تعمیر مسجد از ناحیه کفّار در حقیقت تخریب مسجد قلب است، چون ریا می‌کنند و فخر می‌فروشند، و سقایت و آب دادن به حجّاج در حقیقت جلوگیری تشنگان از آب حیات است چون بدان وسیله عجب و خود پسندی به آنها دست میدهد، و پرده دارای آنها پرده داری شیطان نسبت به خانه خودشان است که همان خانه نفس است، و آزاد کردن اسیران در حقیقت اسیر کردن قوای آزاد آنها و جلوگیری آنها از بازگشت به سوی مولایشان می‌باشد.

إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ که مقصود از ایمان به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۸

خدا و مساجد خدا ایمان به آن سینه‌هایی است که بسبب اسلام باز شده، و دلهایی است که با نور ایمان روشن شده است، و عمارت آنها با اسلام و ایمان است، لذا جهت اشاره به این بیان فرمود:

شاهِدِينَ عَلى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ حال و عمل آنان گواه کفرشان است چون اعمال کفر انجام می‌دهند و گفتارشان نیز، چون چیزی می‌گویند که از آن کفر لازم می‌آید از قبیل عدم اعتقاد به بعث و حساب، و همچنین عدم اعتقاد به ارسال رسول و انزال کتاب و غیر اینها که مستلزم کفر و عدم شناخت خدا می‌باشد. أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ پس نباید به صورت عمل‌هایشان مباهات کنند، و شما ای مؤمنین توجّه به ظواهر اعمال آنان نکنید که آن بی معنی است، بلکه صورت اعمال مانند جسدهای مرده‌ای است که حاملش را اذیت می‌کند و آزار می‌رساند.

وَ فِي النَّارِ هُمْ خالِدُونَ إِنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقامَ الصَّلاةَ وَ آتَى الزَّكاةَ و آنان جاویدان در آتش خواهند بود. همانا تعمیر مساجد با کسانی است که به خدا و روز باز پسین ایمان آورده‌اند و نماز را بر پا می‌دارند و زکات را می‌پردازند، نه غیر آنان، پس این آیه تأکید نفی سابق مفهوم می‌باشد.

و چون عمارت مساجد صوری با اتّصاف به شرک تخریب مساجد حقیقی است که عبارت از دلها و صاحبان آنها می‌باشد،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۰۹

و چون حکم تخریب غالب و حکم عمارت مغلوب است به نحوی که گویا اصلا عمارتی نبوده است، و چون ایمان به خدا و روز قیامت که کمال قوّه نظریّه است در اعتقاد مبدأ و معاد که در آن جمیع معارف مربوط به مبدأ و معاد مندرج است، و چون اقامه نماز

و دادن زكـات كه آن دو كمـال قوّه عمليّه است و هر دو اصـل جميع عبادتها است. پس منظور، عمارت مسـجد حقيقى است كه آن قلب و صـاحب قلب مى‌باشـد، و چون حكم عمـارت غالب است به نحوى كه به مساجـد صورى نسبت داده مى‌شود اگر چه در آن عمـارت و تعميرى نباشـد ... لـذا به طريق حصـر فرمود: (انّمـا يعمّر مساجـد اللّه) در حالى كه آنرا با جمع مضاف و با (من) موصوله، مفيـد عموم آورد با اينكه اكثر مؤمنين هرگز مسـجدى را تعمير نكرده‌انـد، و اگر (يعمّر) متضـمّن معنائى باشد كه معنى صـحيح شود پس ادا كردن عبارت به اين صورت براى اشاره به همين معنى است.

وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ و جز از خدا نترسيده‌اند، كه كنايه از ضعفاى مؤمنين است.

فَعَسى أُولئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ و چه بسا كه آنان از هدايت يافتگان باشند.

ترجمه و تفسير آيات ۲۴- ۲۰

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۹ تا ۲۳] ..... ص : ۱۰۹

اشاره

أَ جَعَلْتُمْ سِقايَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۹) الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ (۲۰) يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوانٍ وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِيها نَعِيمٌ مُقِيمٌ (۲۱) خالِدِينَ فِيها أَبَداً إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۲۲) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۰

ترجمه: ..... ص : ۱۱۰

آيـا رتبه آب دادن به حاجيـان و تعمير كردن مسـجد الحرام را بـا مقام آن كس كه به خـدا و روز قيامت ايمان آورده و در راه خـدا جهاد كرده است يكسان شـمرديد؟ هرگز آن نزد خـدا با اين يكسان نخواهـد بود كه خـدا سـتمكاران را هرگز به راه بهشت هدايت نخواهد كرد،

آنان كه ايمان آوردند و از وطن هجرت گزيدند و در راه خدا با مال و جان جهاد كردند آنها را نزد خدا مقام بلندى است و آنان به خصوص رستگاران و سعادتمندان دو عالمند،

پروردگارشان به رحمت بى منتهاى خود بشارت دهـد و به مقام رضا و خشـنودى خويش و به بهشت‌هايى كه در آنجا آنها را نعمت جاودانى است

و در آن بهشت ابدى هميشه متنعّم خواهند بود كه طاعت را نزد خدا پاداشى بزرگ است،

اى اهل ايمان اگر پدران و برادران شما دوست دارند كه كفر را به جاى ايمان برگزينيد آنان را به دوستى مگيريد و هر كس از شما با وجود كفر آنان را دوست بدارد، بى شك از ستمكاران خواهد بود.

تفسير: ..... ص : ۱۱۰

أَ جَعَلْتُمْ سِقايَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۱

كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ

آیا رتبه آب دادن به حاجیان و ساختن مسجد الحرام را با عمل کسی که به خدا و روز آخرت که کمال علم است، ایمان آورده، یکی دانسته‌اید.

با اینکه به تقدیر مضاف در جانب مسند الیه است، و آن خطاب به مشرکین یا به مؤمنین یا به جمیع است.

وَ جاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ و آن اجمال نماز و زکات است که کمال عمل است، و تکرار به اعتبار مطلوبیّت آن است در مقام ذم و مدح.

لا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ یعنی بر حسب علم و عمل، یعنی حالتی که آنان بر آن حالت هستند نزد خدا با هم مساوی نمی‌باشند.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ و خدا ظالمان را هدایت نمی‌کند، یعنی به حسب نتیجه رعایت «اعمال» نیز مساوی نیستند.

زیرا خداوند مؤمنین را هدایت می‌کند، و گذاشتن اسم ظاهر بجای ضمیر نکوهش دیگری برای ایشان و به علّت عدم هدایت آنهاست.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ تکرار اوصاف ایمان و هجرت و جهاد با مال و جان برای مؤمنان به اعتبار اقتضای مقام مدح است. وَ أُولئِكَ یعنی آنها که موصوف به این صفات بزرگ هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۲

هُمُ الْفائِزُونَ فقط آنان رستگارند، نه غیر آنان.

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوانٍ خدایشان به رحمت و خشنودی به آنان مژده می‌دهد، این آیه تفصیل رستگاری آنهاست، در اینجا مژده رحمت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و نبوّت او داده میشود. زیرا که نبوّت صورت ولایت است که عبارت از رحمت الهی می‌باشد، و رضوان عبارت از علی علیه السّلام و ولایت اوست، و نکره آوردن جهت اهمیّت دادن به آن است.

وَ جَنَّاتٍ لَهُمْ فِيها نَعِيمٌ مُقِيمٌ خالِدِينَ فِيها أَبَداً إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ گویا آنچه را که ذکر کرد آنرا زیاد شمردند، خداوند در جواب آنان می‌فرماید: اینها که ذکر شد در جنب آنچه که در نزد خدا است بسیار اندک است، پس این آیه استیناف است و جواب سؤال مقدّر.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای اهل ایمان که با بیعت عامّ ایمان آوردید.

لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ اگر پدران و برادرانتان کفر را بیش از ایمان دوست دارند آنها را ولیّ خویش نگیرید. زیرا که نسبت ایمان نسبت جسمانی را قطع می‌کند، پس نسبت ایمان مقدّم بر خویشاوندی جسمانی می‌باشد.

از امام باقر علیه السّلام نقل شده است «۱» که کفر در باطن در این آیه

---

(۱) صافی ۲: ص ۳۲۹، عیّاشی ۲: ص ۸۴/ ح ۳۶، برهان ۲: ص ۱۱۱/ ح ۱. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۳

ولایت مخالفین علی علیه السّلام است، و ایمان ولایت علی بن ابی طالب علیه السّلام می‌باشد.

و بنا بر این ایمان عمومیّت دارد و اعمّ از ایمان (عام) و ایمان خاصّ می‌باشد، و معلوم است که احکام ایمان عامّ در ایمان خاص جاری است بلکه ایمان خاصّ نسبت به ایمان عامّ اولویّت دارد.

وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ و هر که آنان را ولی خویش سازد از ظالمان است چون ولایتش را در غیر جای خودش نهاده است، و ستم به نفسش روا داشته است برای اینکه آنرا از جهت ایمان به جهت کفر برگردانیده است.

ترجمه و تفسیر آیات ۲۷- ۲۵

[سوره التوبة (۹): آیات ۲۴ تا ۲۶] ..... ص : ۱۱۳

اشاره

قُلْ إِنْ كانَ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ وَ إِخْوانُكُمْ وَ أَزْواجُكُمْ وَ عَشِيرَتُكُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسادَها وَ مَساكِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۲۴) لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (۲۵) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ (۲۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۴

ترجمه: ..... ص : ۱۱۴

ای رسول بگو امّت را که ای مردم اگر شما پدران و پسران و برادران و زنان و خویشاوندان خود را و اموالی که جمع آورده‌اید و مال التّجاره که از کسادی آن بیمناکید و منازلی که به آن دل خوش داشته‌اید بیش از خدا و رسول و جهاد در راه او دوست میدارید پس منتظر باشید تا امر نافذ و قضای حتمی خدا جاری گردد و خدا فسّاق و بدکاران را به راه بهشت و سعادت هدایت نخواهد کرد،

خدا شما مسلمانان را در مواقعی بسیار سخت یاری کرد و نیز در جنگ حنین که فریفته و مغرور بسیاری لشگر اسلام شدید و آن لشکر بسیار اصلا به کار شما نیامد و زمین بدان فراخی بر شما تنگ شده دشمن بر شما چیره گردید تا آنکه همه رو به فرار نهادید، آنگاه خدای قادر مطلق وقار و سکینه خود را یعنی شکوه و جلال ربّانی را بر رسول خود و بر مؤمنان نازل فرمود و لشگرهایی از فرشتگان که شما نمی‌دیدید به مددتان فرستاد و کافران را پس از آنکه غالب و قاهر بودند به عذاب و ذلّت افکند و این است کیفر کافران.

تفسیر: ..... ص : ۱۱۴

قُلْ إِنْ كانَ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ وَ إِخْوانُكُمْ وَ أَزْواجُكُمْ وَ عَشِيرَتُكُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسادَها وَ مَساكِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِي سَبِيلِهِ در این آیه اصول خواسته‌های نفس را ذکر کرده و آن را در برابر محبّت خدا و رسول و جهاد در راه او قرار داده است. بدان که انسان بین نفس و عقل واقع شده است، و مقتضیّات نفس همان اعراض دنیوی است که اصول آن در آیه شمرده شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۵

و مقتضیّات عقل امور اخروی باقی و انزجار از اعراض فانی و مخالفت و رفض آنهاست، مگر اینکه از باب مقدّمه آخرت باشد، و آنکه به نفس و مقتضیّات آن مبتلا شده در جهنّم نفس واقع است و راه او لا محاله به سوی سجّین و دار شیاطین است، و آنکه متنعّم به عقل و مقتضیّات آن است در جانب آخرت واقع می‌شود و ناگزیر راه او به سوی بهشت و نعمت‌های آن است.

پس هر کس که حبّ اعراض بر او غالب شده باید خودش را معالجه کند، و به سوی پروردگارش تضرّع نماید تا از کسانی نباشد که خداوند به او وعده چنین داده است که:

فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ پس منتظر باشید تا امر خدا از بیرون آوردن روح و حضور مرگ فرا رسد که در این هنگام کشف

می‌شود که او در جهنّم نفس است و راه او به جهنّم است.

وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ یعنی اینکه اختیار اعراض فانی بر امور باقی فسق است، و خداوند فاسق را به راه جنان هدایت نمی‌کند، پس آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای دلالت بر فسق آنها و علّت تهدید آنهاست.

روایت شده است که «۱»: هنگامی که امیر المؤمنین علیه السّلام در مکّه اعلام نمود که هیچ مشرکی بعد از امسال نباید داخل مسجد الحرام شود قریش بی تابی شدیدی نموده و گفتند: تجارت ما از

---

(۱) صافی ۲: ص ۳۲۴/ قمی ۱: ص ۲۸۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۶

بین رفت، عائله ما ضایع شد، و خانه‌های ما خراب گردید.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود:

قُلْ إِنْ کانَ آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ وَ إِخْوانُکُمْ ... تا آخر آیه.

لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ فِی مَواطِنَ کَثِیرَةٍ خدا شما را در بسیاری مواضع یاری کرد.

پس طالب اعراض فانی باید محبّت خدا و رسولش را ترجیح دهد تا خواسته‌اش حاصل شود. روایت شده است که مواطن هشتاد مورد بود و آن محل‌های وقوع جنگ است «۱».

وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ و نیز در روز حنین یاری نمود.

این بیان از قبیل ذکر خاص بعد از عامّ است، و حنین صحرایی است بین مکّه و طائف، و سبب غزوه حنین این بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هنگامی که برای فتح مکّه خارج شد اظهار نمود که قصد هوازن را دارد، و این خبر به آنها رسید و آماده جنگ با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شدند و اموال و زنان و فرزندانشان را جمع کردند و با خودشان برداشته و قصد جنگ با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را نمودند.

پس این خبر به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، قبیله‌ها را جمع کرد و وعده غنیمت و پیروزی به آنها داد، و دوازده هزار نفر جمع کرد، جهت رو در رو قرار گرفتن با آنها از مکّه خارج شد.

پس ابو بکر در حالی که تعجّب میکرد با شگفتی گفت:

---

(۱) صافی ۲: ص ۳۳۰، قمی ۱: ص ۲۸۰، عیاشی ۲: ص ۸۴/ ح ۳۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۷

امروز وقتی که هر دو گروه در وادی حنین که یک وادی تند و سراشیبی بود مقابل او قرار گرفته هرگز مغلوب نخواهیم شد، هنگامی که رو بروی هم قرار گرفتند، ابتدا مسلمین شکست فاحشی خوردند، سپس خداوند به وسیله ملائکه آنها را یاری کرد، و در نتیجه پیروز شدند و غنائم فراوان و اسیران بسیاری گرفتند که عدد اسیران به شش هزار نفر میرسد.

چون یاری خدا در آن روز بر کسی مخفی نماند حتّی بر مشرکین تا جایی که بعضی از اسیران گفتند:

کجایند اسبان پیشانی سفید، و کجایند مردان سفید پوش، و در آنروز بیشترین غنائم و اسیران را به خود اختصاص دادند ...

لذا خداوند آنرا مخصوصا ذکر کرده است.

إِذْ أَعْجَبَتْکُمْ کَثْرَتُکُمْ وقتی که از کثرت سپاه خود شگفت زده و مغرور شدید.

همانطور که گفته شد آن که از خود راضی و مغرور بود ابو بکر بود که از گفتار او پیامبر نیز بدش آمد.

فَلَمْ تُغْنِ عَنْكَمْ شَيْئاً پس زيادى لشگرتان شما را از چيزى بى نياز نكرد.

يعنى چيزى از بى نيازى شما را بر آورده نكرد، يا چيزى از ترس دشمنان را كم نكرد، زيرا كه زيادى سپاه وقتى مقرون به نصرت و يارى خدا نباشد سودى نميرساند، و نصرت و يارى است كه بى نياز كننده است خواه قرين كثرت باشد يا قلّت.

وَ ضاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ در وقتى كه

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۸

مغلوب شديد و شكست خورديد، زمين براى شما تنگ آمد.

ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ يعنى به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله يا به جهاد پشت كرديد.

ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ يعنى پس از آنكه مغلوب شديد و دانستيد كه زيادى سپاه و تهيه اسباب موجب بى نيازى نميشود و سبب غلبه قرار نمى‌گيرد، خداوند تعالى وقار و سكينه‌اش را كه سبب اطمينان و قوّت دلهاى شماست نازل فرمود.

امّا سكينه بنا بر آنچه كه در اخبار تفسير شده بادى است كه از بهشت مى‌وزد و داراى صورتى مانند صورت انسان است.

و آن با تفسيرى كه صوفيان صافى ضمير از آن كرده‌اند مناسبت دارد كه آن صورت ملكوتى است كه بر سينه انسان ظاهر مى‌شود در حالى كه آن براى پيروان و مريدها به صورت ملكوتى شيخ مرشد در مى‌آيد، و براى متبوعين صورت مناسب آنان كه بر حسب تفاوت مراتبشان ملك يا جبرئيل ناميده مى‌شود و هنگامى كه به صورت شيخ يا ملك در مى‌آيد، ملكوتى كه بر سالك متمثّل و ظاهر ميشود غالب شده، انانيّت و نفسش مغلوب ميگردد، و در اين موقع است كه انسان مى‌تواند بر نفس و هواهايش و بر ملك و كسانى كه در آن ملك واقع شده‌اند غلبه داشته باشد.

زيرا كه او مؤيّد به سكينه قلبيّه است كه از جنس ملك و جذب كننده ملائكه است، لذا پس از انزال سكينه فرمود:

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۱۹

وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها و لشكريانى كه نمى‌ديديد فرو فرستاده شد.

در باره سكينه در سوره بقره آيه ۲۴۸ در قول خداى تعالى:

إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ گذشت.

وَ عَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا و كافران را به سبب كشتن و اسارت و غارت اموال عذاب كرد.

وَ ذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ و اين است كيفر كافران كه كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است كه بعد از محمّد صلّى اللّه عليه و آله، به ولايت كافر شدند.

داستان حنين در كتاب‌هاى مفصّل به طور مفصّل ذكر شده است، هر كس بخواهد بايد به آن كتب مراجعه كند.

ترجمه و تفسير آيات ۳۱- ۲۸

[سوره التوبة (۹): آيات ۲۷ تا ۳۰] ..... ص : ۱۱۹

اشاره

ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۷) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۸) قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ (۲۹) وَ قالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ يُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى

يُؤْفَكُونَ (۳۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۰

ترجمه: ..... ص : ۱۲۰

سپس خدا بعد از آن واقعه (جنگ حنین) از سر تقصیر هر که می‌خواهد در می‌گذرد که خداوند آمرزنده و مهربان است،
ای کسانی که ایمان آورده‌اید محقّقا بدانید که مشرکان نجس و پلیدند و بعد از این سال نباید قدم به مسجد الحرام بگذارند و اگر در اثر دور شدن تجارت و ثروت آنها از شما از فقر می‌ترسید نترسید که خدا به فضل خود شما را از خلق و از مشرکان بی‌نیاز خواهد کرد، که او به حوائج شما داناست و به احسان بندگان مؤمن در کمال حکمت و عنایت است.
ای اهل ایمان با آن دسته از اهل کتاب که به خدا و روز قیامت ایمان نیاورده‌اند و آنچه را که خدا و رسولش حرام کرده حرام نمی‌دانند و به دین حقّ و آئین اسلام نمی‌گروند، کارزار کنید، تا آنگاه که با ذلّت و تواضع به اسلام جزیه دهند.
و یهود گفتند عزیز و نصاری گفتند مسیح پسر خداست. این سخنان را که اینها بر زبان می‌رانند خود را به کیش کافران مشرک پیشین نزدیک و مشابه می‌کنند خدا آنها را هلاک و نابود کند به کجا باز می‌گردند.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۰

ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ یعنی بعد از عذاب خداوند بر آنان توبه عرضه کرد و توبه آنان را پذیرفت.
عَلى مَنْ يَشاءُ یعنی بعد از تعذیب به آنها به نظر تحقیر نگاه نکنید، چون ممکن است رحمت خدا شامل حال آنها شود، زیرا آنها بندگان و ساخته‌های خدای تعالی هستند.
وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ گاهی خداوند بندگانش را مؤاخذه می‌کند تا آنها اصلاح شوند، چنانکه گاهی از باب نقمت و

عذاب ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۱

آنها را مؤاخذه می‌کند، به هر حال مغفرت و رحمت خدا «بر عذاب او» تقدّم دارد.
يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ اعلام حکم دیگری است که مشرکان پلیدند.
فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً اگر به علّت کم شدن تجارت از فقر ترسیدید، از باب اینکه مشرکین از رفت و آمد به شهر شما جلوگیری کنند، به خدا اعتماد کنید و فضل خدا را امّیدوار باشید.
فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ تعلیق بر مشیّت برای این است که به وعده مغرور نشوند، و برای اینکه وعده برای همه آنها نبود، و خداوند پس از تار و مار شدن مشرکین با گستردگی و گشایش در اهل مدینه و مکّه نسبت به سایر بلاد، و پس از آن به سبب توجّه اهل شرق و غرب به سوی مدینه و مکّه، وعده‌اش را تحقّق بخشیده است.
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خداوند به عواقب اوامر و نواهیش داناست.
حَكِيمٌ جز با مصلحت و حکمت امر و نهی نمی‌کند.
قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ پس از آنکه حکم مشرکین و دور ساختن آنها از وطنشان و جنگ با آنها را با تأکید و تغلیظ اظهار نمود، حکم اهل کتاب را بیان کرد و در اوّل کلام ندا نیاورد و آنها را

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۲

مورد ندا قرار نداد تا اشاره به تفاوت بين آنها و بين مشركين در سختگيرى و شدّت بخشى مجاز باشد.

لذا فرمود: با آنها كه به خدا و روز واپسين ايمان نمى‌آورند و حرام خدا و رسولش را حرام نمى‌دانند و به دين حقّ نمى‌گروند كارزار كنيد، و آنگاه با آوردن مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لفظ «من» را براى تبعيض آورد تا مسأله جزيه را مطرح كند.

حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ تا اينكه جزيه بدهند. جزيه يعنى چيزى كه مقرّر گشته و ادا مى‌شود و جزيه از «جزى دينه» يعنى دينش را ادا كرد.

عَنْ يَدٍ يعنى از قوّت و سختگيرى از جانب شما، و اين مثل معروف در بين عرب و عجم است، مثلا عاجزى كه ذليل‌وار زير دست ديگرى است مى‌گويد:

من از دست او فرار خواهم كرد، و همچنين در بين عجم گويند: از دست فلان كس فرار كردم، و اين معنى مناسب مقام و مناسب نكره بودن لفظ (يد) است و معانى ديگرى نيز براى آن ذكر شده است، مانند جزيه دادن در حال تسليم، و از بى‌نيازى، و از انعام، و از دست خودشان نه از دست ديگرى ...

عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ يعنى در حالى كه ذليل هستند. و حكم جزيه و اهل آن در تفاسير و كتب فقهى مفصل ذكر شده است.

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يا استيناف است بنا بر اينكه «واو» براى

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۳

استيناف بيايد، يا عطف به اعتبار معنى است، زيرا كه تعليق امر به جهاد بر موصول براى اشعار به علّت حكم است.

پس گويا كه گفته است: با كسانى كه ايمان به خدا نمى‌آورند بجنگيد، از آن جهت كه ايمان نياوردند زيرا اين يهوديان گفتند:

عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ عزيز پسر خداست.

گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير جهت اراده تفصيل و تعيين گوينده و هر گفتارى است كه در اين مورد (عزيز پسر خداست) گفته شده باشد.

بدان كه قايلين به اينكه عزيز پسر خداست، و مسيح پسر خداست، و ما پسران خدائيم، مقصودشان از اين كلمه چيزى نيست كه بر حسب ظاهر از آن كلمات فهميده مى‌شود از قبيل توليد مثل و تجسّم و اثبات زوج براى خدا، بلكه مقصودشان از اين كلمه بيان نسبت روحانى است. و مى‌گويند: هر كس كه به خدا نزديك شد تا حدّى كه احكام و آداب را بدون واسطه بشر ديگرى از او گرفت او بايد پسر خدا باشد، و همچنين كسى كه به واسطه اتّصال به نبىّ يا ولىّ منتسب به خدا باشد پس او پسر خداست، مقصودشان بيان شدّت نزديكى به خدا، يا بيان صحّت انتساب است، و شكّى نيست كه اين معنى صحيح است، و لكن در حقّ خداى تعالى ممنوع است. چون (براى شنونده) معنى ظاهرى آن توهّم ميشود مانند تجسيم و توليد، چنانكه پيروان اين كلمه بر ظاهرش حمل كرده‌اند و به معنى ظاهرى آن قائل شدند،

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۴

و شكّى نيست كه معنى ظاهرى آن كفر است، و لذا خداى تعالى در حالى كه آنان را ذمّ مى‌كند از آنها حكايت مى‌كند و مى‌فرمايد:

ابْنُ اللَّهِ وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ نقل شده است كه مسيح مى‌گفته است: پدرم چنين مى‌گويد. و اين معنى در انجيل ثبت شده است.

ذلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ يعنى به هر معنى كه بوده باشد، اعتقادى به آنچه مى‌گويند ندارند.

زيرا اعتقاد به اين معنى مستلزم عمل به مقتضاى آن است، و عمل به مقتضاى آن اين است كه از قول كسى كه به سبب نبوّت نسبت او را به خدا مى‌دهند تخلّف نورزند در حالى كه چنين نيست، مثل قول خداى تعالى: يَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ يُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا يعنى قول اينان مشابه قول كسانى است كه كافر شدند.

به حذف مضاف و جانشین کردن مضاف الیه به جای آن. و مشابه بودن این دو گفتار در این است که هیچ یک از آن دو گفتار از روی اصل و اعتقاد صحیح نیست، بلکه هر دو از تخیل محض سر چشمه میگیرد، بدون اینکه حجّتی بر آن باشد.

و آن مانند گفتار دیوانه است، امّا اگر مقصود از کسانی که کافر شدند نصاری باشد.

مِنْ قَبْلُ یهود است که پیش از نصاراست و گر نه مطلقا کفّارند که پیش از هر دو بوده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۵

قاتَلَهُمُ اللَّهُ یعنی خدا آنها را دور نموده و لعنت مینماید، و بیشتر در عرف در همین معنی استعمال می‌شود، از علی علیه السّلام نقل شده است که معنی آن چنین است که خدا آنها را لعنت مینماید «۱».

أَنَّی یُؤْفَکُونَ چرا آنها از حقّ روی بر می‌گردانند و نسبت دروغ به خدا می‌دهند.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۵- ۳۲

[سوره التوبة (۹): آیات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۱۲۵

اشاره

اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ الْمَسِیحَ ابْنَ مَرْیَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِیَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلَّا هُوَ سُبْحانَهُ عَمَّا یُشْرِکُونَ (۳۱) یُرِیدُونَ أَنْ یُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ یَأْبَی اللَّهُ إِلَّا أَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ (۳۲) هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ (۳۳) یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْأَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۵

اینان علماء و راهبان خود را به مقام ربوبیّت شناختند و خدا را نشناختند و نیز مسیح پسر مریم را به ربوبیّت

---

(۱) صافی ۲: ص ۲۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۶

گرفتند در صورتی که مأمور نبودند جز آنکه خدای یکتا را پرستش کنند که منزّه و برتر از آن است که با او شریک قرار می‌دهند، کافران می‌خواهند که نور خدا را به نفس تیره و گفتار جاهلانه خود خاموش کنند و خدا نگذارد تا آنکه نور خود را در منتهای ظهور و حدّ اعلای کمال برساند هر چند کافران ناراضی و مخالف باشند،

اوست خدایی که رسول خود را با دین حقّ به هدایت خلق فرستاد تا بر همه ادیان عالم تسلّط و برتری دهد هر چند مشرکان ناراضی و مخالف باشند،

ای اهل ایمان بسیاری از علماء و راهبان (یهود و نصاری) اموال مردم را به باطل طعمه هوس خود می‌کنند و در راه خدا انفاق نمی‌کنند آنها را ای رسول بر این کار به عذاب دردناک بشارت ده.

تفسیر: ..... ص : ۱۲۶

اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ پيش از اين گذشت كه احبار علماى امّت و رهبان علماى دين و طريقت مى‌باشند.

وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً ربّ بر مطاع اطلاق مى‌شود كه آن ربّ در طاعت است، و بر معبود اطلاق مى‌شود كه ربّ در عبادت است، و بر مدبّر در وجود اطلاق مى‌شود كه ربّ در وجود و بقاى وجود است، و بر خالق اطلاق مى‌شود كه آن ربّ در ايجاد است.

و مقصود از ربّ در اينجا ربّ در طاعت است، چون به آنها گفتند: اين حلال و آن حرام است، و اين از تورات و انجيل است، و مردم نيز بدون دليل از آنها قبول كردند و شنيدند.

و مردم غير از علماى الهى ناگزير بايد يك ربّ بشرى

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۷

داشته باشند كه به علّت عدم بصيرتشان به امر دين و دنيايشان از او اطاعت كنند به نحوى كه به آخرتشان ضرر نرساند، و آن رب مطاع يا از جانب خدا منصوب باشد كه قول او قول از جانب خدا و قول خداست، و طاعت او طاعت خداست، و ربوبيّت او ربوبيّت خداست، و امّا ربوبيّتى كه منصوب به خدا نباشد پس آن منصوب از جانب غير خداست در نتيجه آن ربوبيّت ناشى از ربوبيّت غير خدا مى‌باشد و اطاعت از او اطاعت خداوند تبارك و تعالى نمى‌باشد.

بنا بر اين قول خدا (من دون اللّه) تقليد جهت ارباب است يعنى ربّ‌هايى كه ناشى از غير خداست از جهت ربوبيّت آنها، يا ربّ‌هايى كه بعضى از غير خدا هستند بنا بر اينكه لفظ (من) براى ابتدا يا براى تبعيض باشد.

وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ عطف بر (احبارهم) است، يعنى مسيح بن مريم را در عبادت ربّ گرفتند، و لذا آنرا بعد از تمام شدن حكم معطوف عليه آورد، و آنرا از احبار تأخير انداخت تا برترى چيزى باشد كه در ذمّ رساتر است.

اگر بگوئى: مسيح منصوب از جانب خداست، پس او از جانب خدا ربّ است، نبايد ربّ گرفتن او مذموم باشد، جواب اين است كه ربوبيّت مسيح در طاعت از آن جهت كه از جانب خداست ممدوح است، و امّا از اين گفتار آنها كه مسيح اله است، يا او پسر خدا، يا او سوّمى از سه تا است و همچنين ربوبيّت او در طاعت نيز از آن جهت كه مستقل در ربوبيّت باشد، مذموم و شرك به خدا محسوب مى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۸

وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً در حالى كه جز به عبادت خداى يكتا فرمان نيافته‌اند خداى واحدى كه در ذاتش مركّب نباشد، و در وجود متعدّد نباشد، پس طاعت رسولان اگر از آن جهت باشد كه آنها فرستادگان خدايند طاعت خدا محسوب مى‌شود، اطاعت و فرمانبرداری از آنها اطاعت و فرمانبرداری از خداست و اين اطاعت و فرمانبرداری اطاعت و فرمانبرداری از آنها محسوب نميشود.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ صفت بعد از صفت، يا حال، يا مستأنف است، و مقصود از آن حصر خدايان در خداى واحد يكتا است، گويا كه گفته شده است: مأمور نشدند مگر اينكه عبادت كنند خداى واحد را كه همه خدايان منحصر در اوست.

سُبْحانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ خدا از شرك در طاعت و ولايت منزّه است، مانند شريك قرار دادن احبار و راهبان، يا در طاعت و ولايت و عبادت و الوهيّت همگى مانند شريك قرار دادن مسيح امّت و آن كنايه از امّت است كه در ولايت و طاعت كسى را كه خداوند او را نصب نكرده شريك قرار دادند و براى اشاره به همين كنايه است كه خداى تعالى فرمود:

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ مى‌خواهند نور خدا را با دهانها (با گفتار) جاهلانه خود خاموش كنند. «يريدون» را با لفظ مضارع آورد در حالى كه مناسب حال يهود و نصارى اين بود كه بگويد:

«أرادوا» مثل «اتّخذوا» با لفظ ماضى، امّا جهت استمرار آن در حال و آينده فعل

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۲۹

مضارع يريدون آورده است، و مقصود از نور خدا ولايت على عليه السّلام است، از اين رو كه آن نورى است كه حقّ به وسيله آن

ظاهر می‌شود، و سعید از شقی جدا می گردد، و مقصود از خاموش کردن با دهان القاء شبهات و احادیث جعلی و تحریف در کتاب است از جهت تدلیس و فریب جهّال و نادانان که به فوت کردن و خاموش کردن چراغ تشبیه شده است، و در اخبار چیزی که دلالت بر کنایه مذکور بکند وجود دارد.

وَ یَأْبَی اللَّهُ إِلَّا أَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ و خدا نمی گذارد که چنین کنند، تا اینکه نور خود را به کمال رساند، هر چند که کافران به خدا یا به رسالت بر حسب تنزیل و کافران به ولایت بر حسب مقصود را خوش نیاید.

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ این جمله یا استیناف منقطع از گذشته امّت برای اعلام حکم دیگری تا طمع مشرکین را در ابطال رسالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله قطع کند.

بنا بر این اضافه «رسول» یا برای تعریف جنس و تعمیم آن است یا برای تعریف عهد، و در آن نیز قطع طمع مشرکین است.

مقصود از رسول یا معنی عامّ است شامل رسولان و اوصیاء آنها از باب اینکه جانشینان نیز به واسطه رسولان رسول هستند، یا معنی خاصّ است مخصوص رسول‌های اصطلاحی که خداوند به آنها را به شرع و تبلیغ آن وحی نموده است، یا مقصود محمّد صلّی اللّه علیه و آله است. و بنا بر دو تقدیر اخیر مقصود سرایت حکم به پیروان رسولان و پیروان محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد و این سرایت یا از ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۰

باب فرعیّت و تبعیّت است، و یا از باب این است که آنها به حسب سعه ولوی شان از اجزاء رسولان هستند، یا از باب این است که آنها مظاهر رسولان هستند به حسب سینه‌ها و دلها و عقلهایشان. بنا بر این صحیح است تفسیر آیه به خروج قائم (عجّ)، و اینکه آن آیه از چیزهایی است که تأویلش نیامده است، و اینکه هر وقت آن تأویل ظاهر شود بر تمام ادیان غلبه می کند.

بِالْهُدی یعنی به چیزی که هدایت به وسیله آن است، و آن احکام قالبی شرعی است، چنانکه به نامگذاری اسلام و احکام آن به هدایت در قول خدای تعالی: بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ لِلْإِیمانِ اشاره شده است.

وَ دِینِ الْحَقِّ دین حقّ عبارت از طریق حقّ است و آن ولایت و ایمان خاصّ است که با بیعت باطنی و لوی حاصل می‌شود، به عبارت دیگر هدایت اسلام و دین حقّ ایمان است، و در اخبار ما دین حقّ به ولایت علی علیه السّلام تفسیر شده است.

از امام کاظم علیه السّلام در باره این آیه و آیه سابق آمده است:

اوست که رسولش را امر به ولایت وصیّ خود نمود و ولایت عبارت از دین حقّ است که هنگام قیام قائم علیه السّلام خداوند آن را بر همه ادیان غالب می‌سازد، و خداوند ولایت قائم را به اتمام می‌رساند اگر چه کافرین به ولایت علی علیه السّلام را خوش نیاید، گفته شد: آیا این تنزیل است؟ فرمود: بلی این حرف تنزیل است، و امّا غیر آن تأویل است.

لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ لفظ «الدّین» به صورت مفرد

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۱

استغراقی آمده است، به قرینه تأکید به لفظ «کلّ» و جمع نیامده است به جهت قصد اختصار و اشعار به اینکه ادیان باطل با کثرت و از هم گسستگی و اختلافی که دارند در نهایت و غایت با هم متّحدند، و آن عبارت از منتهی شدن به سجّین و ملکوت سفلیّ است.

وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ اگر چه مشرکین را خوش نیاید، مشرکین به خدا یا به رسالت و یا به ولایت.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْأَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ لفظ ندا «یا» آورد با مؤکّدات جمله از قبیل «انّ» و «لام» و اسمیّه بودن جمله برای بیان این امر است که شأن دانشمندان یهود و نصاری (احبار و راهبان) حفظ و نگهداشتن خود از اموال مردم است. به نحوی که شایسته است این کار از آنها انکار شود یا وقوع این کار از آنها مورد تردید قرار گیرد تا اینکه در ذمّ و رسوایی رساتر باشد، یا برای تأکید لازم حکم است که مقصود از کلام می‌باشد، تا بیانگر ذمّ آنان و رسوا کردن آنها و نفرت داشتن مردم از آنها و از گفتارشان باشد.

وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ و مردم را از راه خدا يعنى از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله يا از ولى عليه السّلام باز مى‌دارند مقصود كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و كسانى است كه بعد از او به صورت احبار و رهبان خود را علما و فقها و صوفيّه و عرفا ناميده‌اند در حالى كه آنان داراى فقهى نيستند جز چيزى كه به وسيله آن به اعراض و اغراض خودشان برسند، در حالى كه آنان جز به دلق و حلق

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۲

نمى‌انديشند، در حقيقت نه معرفت دارند و نه تصوّفى.

وَ الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ يا عطف است بر «ليأكلون» و وجه حسن اين عطف با اختلاف در اسميّت و فعليّت اشعار به اين است كه كسانى كه طلا را ذخيره و جمع مى‌كنند ذمّ آنها مشهور است به نحوى كه قابل انكار نيست و اينكه احبار و راهبان كسانى هستند كه طلا را ذخيره مى‌كنند، و ذمّ آنها مشهور و معروف گشته است، پس به گفته آنان اعتنا نكنيد.

يا عطف بر اسم «انّ» از قبيل عطف مفرد، يا عطف بر جمله «انّ» با اسم و خبرش است به تقدير مبتداء يا به تقدير خبر، يا جمله مستأنف است به اينكه «الّذين» را مبتدا قرار داده، و قول خدا «فبشّرهم» خبر آن باشد، و اين مطلب گذشت كه آنچه را كه واو استيناف مى‌نامند به لحاظ معنى واو عطف است.

وَ لا يُنْفِقُونَها فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ چون در راه خدا انفاق نمى‌كنند پس آنان را به عذابى دردناك بشارت ده. دخول فاء در خبر (فبشّرهم) بنا بر اينكه خبر باشد براى اين است كه مبتداء در معنى (جمله) شرطيّه قرار گرفته است.

ترجمه و تفسير آيات ۳۸- ۳۶

[سوره التوبة (۹): آيات ۳۵ تا ۳۷] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

يَوْمَ يُحْمى عَلَيْها فِي نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوى بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ (۳۵) إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَ قاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَما يُقاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۳۶) إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عاماً وَ يُحَرِّمُونَهُ عاماً لِيُواطِؤُا عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا ما حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ (۳۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۳

ترجمه: ..... ص : ۱۳۳

روزى كه آن طلا و نقره در آتش گداخته شود و پيشانى و پشت و پهلوى آنها را به آن داغ كنند. فرشتگان عذاب به آنها گويند: اين است نتيجه آنچه از زر و سيم بر خود ذخيره كرديد. اكنون بچشيد عذاب سيم و زرى كه اندوخته مى‌كرديد.

همانا عدد ماهها نزد خدا كه به حساب حقّ و صلاح خلق است در كتاب تكوين و تشريع خدا دوازده ماه است از آن روزى كه خدا آسمان و زمين را بيافريد و از آن دوازده ماه چهار ماه ماههاى حرام خواهد بود. اين است دستور دين استوار و محكم، پس در آن ماهها تعدى و ستم در حقّ خود و يكديگر نكنيد و متّفقا همه با مشركان كارزار كنيد چنانكه مشركان متّفقا با شما به جنگ و خصومت برخيزند و بدانيد كه خدا با اهل تقوى (يار و ياور) است،

نسيئى (ماهى را تبديل كردن به ماهى ديگر و حكم ماه حرامى را در هر سه سال سالى ده روز به ماه متأخر انداختن كه بدعت زمان

جاهلیّت بود) افزایش در کفر است تا کافران را به جهل و گمراهی کشند. یک سال ماه حرام را حلال می‌شمردند و در سالی دیگر حرام، تا بدین وسیله عدّه ماههایی را که خدا حرام کرده پایمال کنند و حرام خدا را حلال گردانند اعمال زشت ایشان در نظرشان زیبا نمود و خدا هرگز کافران را هدایت نخواهد کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۴

تفسیر: ..... ص : ۱۳۴

یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها روزی که بر طلا و نقره آتش بر افروخته شود و ضمیر مؤنّث به اعتبار معنی جمعیّت و کثرت در آن دو است.

فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ در آتش جهنّم، رخسار و پهلو و پشت آنها را با آن داغ کنند.

خدای تعالی شریف‌ترین و قوی‌ترین اجزاء بدن را ذکر نمود تا اشاره به شمول داغ کردن باشد، یا اینکه چون آنها با ذخیره کردن طلا و نقره و جاهت و نرمی فراش دو پهلو و پشت را خواستند به آنها گفته می‌شود:

هذا این چیزی که بوسیله آن داغ می‌شوید ما کَنَزْتُمْ یا این داغ کردن غایت چیزی است که خودتان ذخیره کردید، و آن ضدّ چیزی است که می‌خواستید.

لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ پس وبال آنچه را که ذخیره کردید بچشید. اخبار وارده در معنا و حقیقت کنز (گنج) و مقداری که اطلاق لغت «گنج» بر آن صادق است. و بر مالی که بر آن «گنج» صدق می‌کند مختلف است، و اخبار در کتابهای مفصّل ذکر شده.

و تحقیق حقّ در این مسأله به نحوی که موافق با اشاره‌های اخبار باشد این است که:

انسان دارای مراتب زیادی است که حکم و حالش در هر مرتبه مخالف با حال آن در غیر آن مرتبه است. مثلا آنکه در

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۵

جهنّم نفس واقع می‌شود خیر و خوبی نمی‌بیند جز آنچه که نفسش اقتضا کند، و جز اسباب چیزی نمی‌بیند، و از خدا و تسبیب او محجوب است، پس هر اندازه که مال جمع کند چیزی جز حبّ مال نیست یا محض اتّکاء بر مال در امر معاش است بدون اینکه اطمینان به خدا داشته و توکّل بر او نماید، و این مال کنز (گنج) است، کم باشد یا زیاد، زیر زمین باشد یا روی آن، زکاتش داده شده باشد یا نه، بلکه آن شرک به خدا و کفر است، و صاحب آن بت پرست و آن مال بت اوست.

اگر از جهنّم نفس به ملکوت علیاء توجّه کرد و حتما از نفس و جهنّم آن منزجر گشت و لکن مادام که از آن خارج نشود به مقتضیات و زنجیرهای شهوات نفس مبتلاست، ولی اگر در این حال در حال توجّه و انزجار و توکّل به خدا مالی را جمع کند مصداق این مضمون صحیحه نبوی قرار گیرد که در مثنوی آمده است: «با توکّل زانوی اشتر ببند» و وسیله آن مال بر خروج از مقتضیّات نفس و بر معیشت خود کمک نماید کنز حساب نمی‌شود، زیرا او در این هنگام حقوق واجب و مستحب خود را ادا می‌کند، چون می‌خواهد از زیر فرمان نفسش خارج شده و در تحت امر پروردگارش داخل شود.

و اگر مال را در حال مقیّد بودن به نفس و مشتهیّات آن جمع کند، چون در این حال از خدا و توکّل بر او محجوب می‌باشد آن کنز حساب می‌شود چه حقوقش را ادا کرده باشد یا ادا نکرده باشد، و اگر از آن جهنّم به جانب یمین (راست) در

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۶

قلمرو (صدر) حرکت کند آن نیز دارای همان دو حالت سابق است، امّا تقیّدش به زنجیرهای شهوات ضعیف‌تر می‌شود، و اگر از خانه نفس خرابش به سوی خانه آباد قلبش هجرت کند پس آن نیز دارای همان دو وجه و دو حالت است، و اگر در خانه قلبش داخل شد به دار الامان وارد شده و در حقّ او گفته شده است:

«کفر گیرد ملّتی ملّت شود»

پس میزان کنز و عدم آن حال انسان است نه حال مال و مقدار آن بنا بر این فقیری که محبّ دنیا می‌باشد ذخیره کننده و دارای کنز است، غنی و ثروتمندی که از دنیا منزجر است دارای کنز نیست. پس کنز عبارت از محبّت دنیاست که در خانه قلب از باب اعتماد و اطمینان به دنیا ذخیره شده است، نه مالی که در زیر خاک دفن شده است.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً استیناف است جهت اعلام حکم دیگری برای مشرکین و علّت دیگری برای جنگ کردن با آنها.

بدان که روزها و ماههای زمانی که در اینجا صورتهایی برای روزگار و روزگار صورتی برای روزگار سرمدی و همیشگی است، و همه اینها ظهور سیر آفتاب حقیقت است در بروج شش گانه نزولی و ششگانه صعودی، و غروب آفتاب حقیقت است در افق کره زمین طبع و طلوع آن از آنجاست. و ظهور همه اینها بر ما به علّت همین زمان است که از آن به روز و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۷

شب و ماه و سال تعبیر می‌شود.

پس این روزها و ماهها دارای حقایق متمایز و جدا از هم در مراتب ملکوت و جبروت است، و این حقایق دارای آثار و خواصّ و صورتها و مرتبه‌های پائین است و آنچه که انبیاء و اصحاب وحی و حدیث از خواصّ روزها و ماهها گفته‌اند و آنچه که تجربه کنندگان تجربه کرده‌اند، یک دهم از خواصّ آن چیزی است که مترتّب بر آن است، مانند آنچه که از خواصّ روزهای هفته و روزهای ماه و آنچه که از خواصّ ماهها گفته‌اند.

و چون مشرکین مانند طبیعیین و بیشتر عوام آنچه را که از روزها و ماهها شنیده‌اند مانند افسانه حساب کرده‌اند، و آنرا با گوش حقیقت نشنیده‌اند، لذا گفته‌اند: روزها مشابه همدیگر و ماهها متوافق هم و در حقیقت بین آنها تفاوت و تمایزی نیست، و تمایز و خواصّی که در باره آنها گفته می‌شود، حقیقت ندارد و محض اعتبار است، ... از این رو خداوند در ردّ آنها فرمود:

عدد ماهها نزد خدا همانطور که نزد شماست دوازده ماه است، یعنی آنچه که نزد شما است دوازده ماه قمری در هر سال تقریبا و دوازده ماه شمسی در هر سال. حقیقتا مرتبه نازله و تحت فرمان حقیقت‌هایی است که نزد ماست و هر یک از آنها مظهر حقیقتی از آن حقایق است، و هر یک دارای خواصّ و آثاری است که غیر آن دارای آن خواصّ و آثار نیست، و لذا برای اسم عدد تمیز تأکیدی آورد تا تمکین در قلوب باشد، و اکتفا به لفظ «عند اللّه» ننمود، و فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۸

فِی کِتابِ اللَّهِ یعنی در نوشته خدا، یا در کتاب مبین که عبارت از عقل یا لوح محفوظ است.

یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ یعنی قبل از اینکه آن روزها و ماهها نزد شما مستقرّ شود، و پس از آنکه بیان کرد که حقایق آنها نزد خدا است و این معنی را با قیود سه گانه تأکید نمود بعضی از خواصّ آنرا بیان نمود و فرمود:

مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ از آنها چهار ماه حرام است». که ذیقعده، و ذیحجّه، و محرّم، و رجب می‌باشد.

سپس حرمت این چهار ماه را تأکید کرد و فرمود:

ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ این دین استواری است که کجی در آن نیست، یعنی اعتقاد حرمت آن و تصدیق به آن همان طریق پایداری است که انبیا بر آن طریق بوده‌اند و هر کس از آن طریق عدول کند از طریق انبیا خارج شده است.

فَلا تَظْلِمُوا فِیهِنَّ أَنْفُسَکُمْ پس نباید در این ماهها به خودتان ستم روا دارید بدین نحو که یکدیگر را بکشید و غارت کنید و اسیر نمائید، یا اینکه در باره آنها به خودتان ظلم نکنید، بدین نحو که از حدود آن چهار ماه تجاوز کرده هتک حرمت آنها نمائید و در آن چهار ماه جنگ کنید و مرتکب کارهای ناشایست دیگر شوید.

وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً در غیر این ماهها همگی با هم با مشرکان پیکار کنید زیرا که آنها به سبب «نسیی» هتک حرمت آن ماهها

نمودند به قرینه قول خدا «انّما النسیی زیاده فی الکفر»

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۳۹

و در آن ماهها ابتدا به جنگ نمودند به قرینه:

کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً چنانکه مشرکان متّفقا با شما کارزار کنند و از هتک حرمت آن ماهها بپرهیزید.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ إِنَّمَا النَّسِیءُ زِیادَةٌ فِی الْکُفْرِ استیناف است در موضع تعلیل امر به قتال، و مقصود از (نسیی) تأخیر حرمت ماه حرام به ماه دیگر و حلال کردن جنگ در آن ماه حرام است. بدین ترتیب که هرگاه ماه حرام می‌آمد و نمی‌خواستند ترک جنگ کنند می‌گفتند: این ماه مانند سایر ماههاست در این ماه جنگ می‌کنیم و در ماه دیگر جنگ را ترک می‌کنیم. و این کار افزایش در کفر است زیرا آن پس از کفر به خدا به سبب کفر به رسول تبدیل احکام مقرّر خداست که در کتب عالیه نزد او قبل از آفرینش این عالم نوشته شده است، لذا فرمود:

یُضَلُّ بِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا کافران به آن وسیله به گمراهی کشیده می‌شوند چون از طریق مستقیم پایداری خارج می‌گردند.

یُحِلُّونَهُ عاماً یک سال چیز فراموش شده و بی ارزش و یا ماه حرامی را حلال می‌شمارند که دلیل بر گمراهی آنان است.

وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً لِیُواطِؤُا و سالی دیگر آن را حرام به حساب می‌آورند تا موافق خواسته‌هایشان باشد.

عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللَّهُ تا با تعداد ماههایی که خداوند آنها را حرام کرده است تطبیق دهند تا بدینسان به واسطه فراموشی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۰

آنچه را که خدا حرام قرار داده است، حلال شمارند.

زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ جواب سؤال مقدّر است اگر سؤال شود چرا این کار را می‌کنند، جواب این است که تا عمل بدشان را خوش نما جلوه دهند.

وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ خداوند کافران را به طریق پایدار هدایت نمی‌کند، زیرا حرام خدا را حلال و حلال خدا را حرام کردند و قبایح و زشتی‌ها در نظرشان زیبا و نیکو جلوه نمود.

ترجمه و تفسیر آیات ۴۲- ۳۹

[سوره التوبة (۹): آیات ۳۸ تا ۴۰] ..... ص : ۱۴۰

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ما لَکُمْ إِذا قِیلَ لَکُمُ انْفِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَی الْأَرْضِ أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاةِ الدُّنْیا مِنَ الْآخِرَةِ فَما مَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا فِی الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِیلٌ (۳۸) إِلَّا تَنْفِرُوا یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً وَ یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ وَ لا تَضُرُّوهُ شَیْئاً وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۳۹) إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها وَ جَعَلَ کَلِمَةَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی وَ کَلِمَةُ اللَّهِ هِیَ الْعُلْیا وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۰

ای کسانی که ایمان آورده‌اید جهت چیست که چون به شما امر شود که برای جهاد در راه دین بی‌درنگ آماده شوید همانند بار گران به خاک زمین دل بسته‌اید آیا راضی به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۱

زندگانی دنیا عوض حیات ابدی آخرت شدید؟ در صورتی که متاع دنیا در برابر عالم آخرت اندک و ناچیز است.
بدانید که اگر در راه دین خدا برای جهاد بیرون نشوید خدا شما را به عذابی دردناک معذّب خواهد کرد و قومی دیگر برای جهاد به جای شما بر می‌گمارد و شما به خدا آزار نرسانیده‌اید و خدا بر هر چیز تواناست،
اگر شما او را (پیغمبر را) یاری نکنید البتّه خدا او را یاری خواهد کرد هنگامی که کافران پیغمبر را از مکّه بیرون کردند خدا یاریش کرد آنگاه که یکی از آن دو تن که در غار بودند (رسول خدا) به رفیق و همسفر خود (ابو بکر که پریشان و مضطرب بود) گفت: مترس که خدا با ماست آن زمان که خدا سکینه (وقار و آرامش) خاطر بر او فرستاد و او را به لشگرهای غیبی خود که شما آنان را ندیده‌اید مدد فرمود و ندای کافران را پست گردانید، ندای خدا (دعوت به اسلام) را مقامی بلند داد، که خدا را بر هر چیز کمال قدرت و توانایی است.

تفسیر: ..... ص : ۱۴۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که به ایمان عامّ یا خاصّ مؤمن هستید.
ما لَکُمْ إِذا قِیلَ لَکُمُ انْفِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ چرا وقتی که به جهاد صوری، یا در طلب ولایت یا در طریق قلب به سبب جهاد باطنی و ذکر و فکر رها نمودن هوای نفس و ترک آرزوی نفس دعوت می‌شوید.
اثَّاقَلْتُمْ إِلَی الْأَرْضِ به زمین محکم بسته می‌شوید؟
منظور از زمین، زمین خاکی یا زمین طبع، یا زمین نفس است و
ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۲
شان نزول آیه در باره غزوه تبوک است، و سبب غزوه تبوک طبق آنچه که نقل شده است این است که، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نامه‌ای به یکی از حکّام کشور شام نوشت، و آنرا به دست حارث بن عمرو ازدی فرستاد، وقتی حارث به روستای «موته» از توابع «بلقاء» در مملکت شام که از آنجا تا بیت المقدّس به مقدار دو منزل است- رسید، شرحیل بن عمرو غسّانی یکی از امراء قیصر او را کشت.
این خبر به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و جنگ (موته) را مهیّا نمود و زید بن حارثه را امیر آنها قرار داد، و در حین وداع فرمود:
اگر زید کشته شد جعفر بن ابی طالب امیر باشد، اگر جعفر کشته شد عبد اللّه بن رواحه امیر باشد، و اگر عبد اللّه کشته شد کسی امیر باشد که مسلمانان به آن راضی شوند.
یک فرد یهودی در آنجا حاضر بود و گفتار او را شنید، و گفت: یا ابا القاسم اگر تو در نبوّت خویش صادق هستی پس هر که را برای امیر بودن تعیین می‌کنی باید کشته شود، زیرا که انبیای بنی اسرائیل وقتی لشگری را به جنگ با دشمن می‌فرستادند و جمعی را این چنین به ترتیب برای اسارت و فرماندهی معرّفی می‌کردند همه آنها کشته می‌شدند.
پس زید با لشگری به سوی مقصد حرکت کرد و پس از مقابله با دشمنان و جنگ با آنها همه آنها که رسول خدا برای فرماندهی و امارت اسم برده بود کشته شدند. روایت شده که از اهل اسلام جز عدّه کمی کسی نجات پیدا نکرد. و در بعضی روایات است که بیشتر مسلمانان بعد از روز جنگ ماندند و ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۳
وضعشان را تغییر دادند، شرحیل گمان کرد که به اهل اسلام کمک رسیده است از آنجا حرکت کرد و در جای امنی متحصّن شد و اهل اسلام سالم به مدینه باز گشتند.
این قضیّه در سال هشتم از هجرت بود و در این سال فتح مکّه و غزوه حنین با بنی هوازن نیز اتّفاق افتاد، سپس وقتی سال نهم

هجرت داخل شد قافله شام وارد شد و در آنجا شایع کردند که سلطان روم لشگریانش را جمع کرده و می‌خواهد به مدینه حمله کند، و اینکه هرقل با لشگر بزرگی حرکت کرده و قوم غسّان و جذام و بهراء را با خود همراه کرده، لشگریانش را به بلقاء فرستاده و خود او در حمص فرود آمده است.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اصحابش را امر کرد تا آماده تبوک که از شهرهای بلقا بود بشوند، و به قبیله‌های حومه تبوک و مکّه و به هر کس که اسلام آورده بود پیام فرستاد و همه را تحریک و تشویق بر جهاد نمود، و به اهل جدّه امر کرد تا به کسانی که قوّه خروج ندارند کمک کنند.

روایت شده است که ابو بکر همه اموالش را عرضه نمود، و عمر نصف مالش را بذل کرد، و عثمان دویست شتر مجهز نمود و بعضی گفته‌اند: سیصد شتر با هزار دینار بذل نمود.

و عبد الرّحمن بن عوف چهل وقیه «۱» طلا و چهار هزار درهم، بهمین ترتیب هر کس به قدر همّت و وسعش بذل و

---

(۱) وقیه: به ضم واو، کسر قاف و فتح یاء مشدّد به معنای یک دوازدهم رطل که رطل ۴۸ مثقال است. بنا بر این هر وقیه چهار مثقال می‌شود. (فرهنگ عمید)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۴

بخشش نمود، و لشگر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به سی هزار و بنا به گفته بعضی، به چهل هزار نفر رسید.

چون آن جنگ از جهت دوری راه و شدّت گرما و زیادی لشگریان دشمن سخت بود بعضی‌ها از حرکت و جنگ باز ماندند، پس این آیه نازل شد:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ما لَکُمْ إِذا قِیلَ لَکُمُ انْفِرُوا ... تا آخر آیه و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در نهایت سختی و مشقّت و شدّت گرمای هوا و اندک بودن آب با لشگر حرکت کرد تا جائی که در چشمه تبوک فرود آمد و آن چشمه آب اندکی داشت، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست و صورتش را با آب آن چشمه شست، پس آب از آنجا به جوشش آمد و زیاد شد به نحوی که همه لشگریان به اعجاز رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از آن آب گرفتند.

و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چند روزی در آنجا ماند، سپس ثابت شد که خبر خروج لشگر روم دروغ بوده پس با اصحاب در مورد بازگشت مشورت نمود و از همانجا برگشت و خالد بن ولید را با چهار صد و بیست سوار فرستاد تا بر «دومة الجندل» حمله برند، وقتی که شب به نواحی دومة الجندل رسیدند به حاکم آنجا «اکیدر» که با برادرش حسان و چند نفر از خادمانش برای شکار بیرون شده بودند، برخوردند و با آنها جنگ کردند حسان را کشتند و «اکیدر» را اسیر کردند، و اندک افراد باقی مانده فرار کرده و داخل قلعه شدند و با برادر دیگر «اکیدر» به نام «مصاد» در قلعه متحصّن شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۵

خالد به «اکیدر» گفت: اگر تو به برادرت و اهل قلعه دستور دهی که در را باز کنند و به ما هزار شتر و هفتصد برد «۱» و چهار صد نیزه بدهند تو را نمی‌کشم و به خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌برم و شرط می‌کنم که برای تو حکومت دومه الجندل را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بگیرم، پس اکیدر قبول کرد و مصالحه نمود و پیام به برادرش مصاد فرستاد که در قلعه را باز کن و مال صلح را مهیّا ساز، و بعد از گرفتن مال صلح، خالد بر گشت در حالی که اکیدر و برادرش مصاد با او بود با غنایم بسیار صحیح و سالم داخل مدینه شدند «۲».

أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاةِ الدُّنْیا استفهام توبیخ است که آیا به زندگی دنیا راضی شده‌اید؟

مِنَ الْآخِرَةِ یعنی بدل از آخرت و بجای آخرت.

فَما مَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا فِی الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِیلٌ «فاء» برای سببیّت است به اعتبار انکار راضی بودن به حیات دنیا، یعنی به سبب آنکه زندگی دنیا در برابر آخرت اندک است.

إِلَّا تَنْفِرُوا یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً وَ یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ یعنی بعد از هلاک کردن شما قومی دیگر جانشین شما خواهند شد، این سخن تهدید و وعیدی است پس از توبیخ و سرزنش.

وَ لا تَضُرُّوهُ شَیْئاً و شما با هلاک شدن یا جنگ نرفتن و یا مکر نمی‌توانید به خدا ضرر برسانید، و آن اظهار بی‌نیازی و

---

(۱) نوعی پارچه کتانی راه راه است که برد یمانی آن معروف است (فرهنگ عمید)

(۲) صافی ۲: ص ۴۳۲ و ۳۴۳، تفسیر قمی ۱: ص ۲۹۰ و ۲۹۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۶

عدم احتیاج به آنهاست، و ضمیر مفعول یا به خدا، یا به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به قرینه مقام و به جهت توافق با ضمیر «الّا تنصروه» بر می‌گردد.

وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ خدا قدرت دارد تا رسولش را بدون امداد شما یاری کند، و قدرت دارد شما را هلاک کرده، و قومی غیر از شما بجای شما بگذارد. إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ یاد آوری آنهاست به این مطلب که وقتی رسول خدا هیچ کمکی نداشت خداوند او را یاری کرد تا بدون آنها نیز یاری خدا به رسولش محقق شود تا دلهای آنان را جذب نماید.

إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا وقتی که در امر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در دار النّدوه مشاوره نمودند که او را تبعید کنند یا بکشند یا حبس نمایند چنانکه گذشت.

ثانِیَ اثْنَیْنِ یعنی جز یکنفر با او نبود و آن ابو بکر بود.

إِذْ هُما فِی الْغارِ هنگامی که در غار بودند، و آن غار ثور بود، غار ثور واقع در کوهی است در طرف راست مکّه که تا مکّه یک ساعت راه است (البتّه پیاده).

إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به همراهش می‌گوید: غم نخور، آوردن مضارع برای اشاره به این است که این گفته را تکرار کرده است چون همراهش مضطرب بوده و آرامش نداشته است. «۱»

---

(۱) به نظر مترجمین آوردن مضارع به معنی استمرار قول رسول خدا در همه زمانها و مکانهاست، یعنی ای مؤمنان اندوهناک نشوید که خدا همواره با ماست (و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۷

إِنَّ اللَّهَ مَعَنا که خدا با ما می‌باشد و کسی که خدا با او باشد مغلوب نمی‌شود، پس از اطلاع دشمنان و غلبه آنها اندهناک مباش.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده است «۱» که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در غار روی به ابو بکر کرده و می‌فرمود: آرام باش که خدا با ماست، در حالی که لرزه بر اندام ابو بکر افتاده بود و آرام نمی‌شد، پس وقتی رسول خدا حال او را دید به او فرمود: آیا می‌خواهی یارانم از انصار را بتو نشان دهم که در مجالسشان با هم سخن می‌گویند؟

جعفر و یارانش را نشان بدهم که در دریا غوطه می‌خورند؟ ابو بکر گفت: بلی، پس رسول خدا دستش را به صورت او کشید، و نظر به انصار نمود دید با هم سخن می‌گویند، و جعفر و اصحابش را دید که در دریا غوطه می‌خوردند.

پس در آن ساعت به دل ابو بکر افتاد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جادوگر است.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ در این موقع خدا از جانب خویش آرامش بر او فرستاد.

سکینه چنانکه در خبر است بادی است که از بهشت می‌وزد و دارای صورتی است مانند صورت انسان، و آن چنانکه اندکی قبل از این و در سوره بقره گذشت طبق تحقیقی که

ما و شما هم یکی هستیم).

(۱) صافی ۲: ۳۴۴، برهان ۲: ص ۱۲۵/ ح ۹، سکائی ۸: ص ۲۳۶/ ح ۳۷۷

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۸

صوفی‌ها کرده‌اند عبارت است از صورت ملکوتی ملکی الهی که به صورت محبوبترین چیزها بر سینه سالک الی اللّه ظاهر می‌شود و محبوبترین چیزها نزد سالک عبارت از (همان صورت ملکوتی) شیخ مرشد و ولی قائد اوست، و نزد آنان سکینه و فکر و حضور نامیده می‌شود و آن قدرت یاری دهنده و طمأنینه است و به آن اشاره شده است در قول خدای تعالی:

أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ و لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ و آن نور است در قول خدای تعالی: (اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) و به وسیله آن شناخت علی علیه السّلام به نورانیّت حاصل می‌شود، و آن عبارت از ظهور قائم عجّل اللّه فرجه در عالم صغیر است، و روشن شدن آسمانهای روح و زمینهای نفس و طبعش به سبب همان نور است چنانکه خدای تعالی فرموده: وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها، و آن اسم اعظم و کلمه اتمّ است، و آن حقیقت رحمت و هدایت، و فتح و پیروزی و راه راست و راه پایدار و راه به سوی خدا و رستگاری و نجاح و غیر اینها از اسمای حسنی است که حدّی برای آنها نیست و در آیات و اخبار به آنها اشاره شده است.

و روی همین اصل است که تمام اهتمام مشایخ در تلقین ذکر خفی قلبی یا جلی لسانی به تحصیل این مقام برای سالکین الی اللّه بوده و سالکین را امر به فکر می‌کردند که آن همین سکینه است از باب کارورزی (به کار پرداختن طبق دستور پیر در مراقبه) تا اینکه آن سکینه بدون کارورزی اراده ظاهر شود و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۴۹

برای مقام بشری انسان، نبیّ یا ولی یا پیرو آن دو شریفتر از این مقام وجود ندارد، چنانکه در مقام امتنان در این سوره فرمود: ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (سپس خداوند بر رسولش و بر مؤمنین سکینه و آرامش فرستاد) که در غزوه حنین که در سال هشتم از هجرت واقع شد، در حین کمال نبوّت و تبلیغ رسالت، این آیه نازل گردید.

وقتی این مطلب را دانستی، پس بدان که عامه این آیه را دال بر فضیلت ابی بکر قرار داده‌اند چون، ابو بکر اوّل کسی بوده که هجرت کرده و به همراهی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نام برده شده است، در حالی که در آیه دلالتی بر فضیلت ابو بکر وجود ندارد اگر نگوئیم که آیه دلالت بر ذمّ او می‌کند زیرا که همراهی و مصاحبت بشری برای مشرکین و کفّار و منافقین مرتدّین نیز بود و آن فضیلت حساب نمی‌شود، بلکه فضیلت در همراهی و مصاحبت ملکوتی است که آن ظهور ملکوت همسفر بر ملکوت همراه است، و آیه دلالت بر عدم چنین مصاحبتی می‌کند، زیرا که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ابو بکر را با (لا تحزن) مورد خطاب قرار داد، و صحابه ملکوتی باید مانع از حزن و بلکه باعث آرامش و وقار باشد. و نیز آیه دلالت می‌کند بر اینکه حتّی پس از این خطاب نیز آرامش برای ابو بکر حاصل نشد چون ضمیر مجرور را مفرد آورد که آن یا به نبیّ بر می‌گردد یا به ابو بکر و در ابتدای امر چنین بنظر می‌رسد که ضمیر به ابو بکر برمی‌گردد، که آن مناسب اضطراب و لرزش اوست، ولی این کار مستلزم تفکیک ضمیر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۰

در قول خدا «و ایده بجنود» نیز مستلزم این است که یا سکینه بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل نشده باشد که لازم می‌آید ابو بکر افضل از پیامبر باشد، یا اعتنا و اهمیّت به ذکر نبیّ داده نشود تا مستلزم افضلیّت ابی بکر شود، یا باید بگوئیم که احتیاج به ذکر

نبىّ نبوده است كه اين هم درست نيست زيرا در مقام اظهار نعمت بر دوستان حاجت شديدى به ذكر اين نعمت بزرگ هست كه در مقام بشرى نعمتى بزرگتر از آن وجود ندارد، چنانكه گذشت كه ذكر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به اين نعمت بعد از سال هشتم هجرت و كمال نبوّت بوده است.

و اگر صحّت رجوع ضمير به ابو بكر قبول شود آيه از متشابهات مى‌شود كه ديگر با اين آيه نمى‌شود بر وجود فضيلتى براى ابو بكر استدلال نمود، تا بدين وسيله امامت او ثابت شود.

اين احتمال در صورتى است كه عطف بر «اخرجه» باشد، ولى اگر عطف بر «قد نصره اللّه» باشد از قبيل عطف تفصيل بر اجمال مى‌شود و ديگر احتمال برگشت و ضمير به ابو بكر داده نمى‌شود.

وَ أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها و با سپاهيانى كه شما آنها را نمى‌بينيد تقويت نمود.

يعنى توانايى ديدن آنرا نداريد اگر مقصود از جنود سكينه (قلبيّه) و محافظت ملائكه در غار غافل كردن كفّار از آن و تار تنيدن عنكبوت و وجود تخم كبوتر و رويانيدن درخت بر در غار باشد (كه در تاريخ آمده است) مقصود اين است كه رؤيتى از شما نسبت به آن سربازان الهى واقع نشده است يا مقصود جنود

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۱

ملائكه در غزوات پيامبر به طور مطلق مى‌باشد.

وَ جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلى وَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيا كلمه چنانكه بارها گذشت شامل كلمات لفظى و كلمات تكوينى مى‌شود از قبيل عقول و ارواح و عالم مثال، و قواى بشرى و حيوانى و نباتى، و احوال و اخلاق و افعال در عالم صغير.

و آن كلمه اگر به واسطه منتسب به ولايت باشد كه كلمه الهيّه حقيقيّه است يا اينكه منتسب به كسى باشد كه او منتسب به ولايت كلمة اللّه خواهد بود.

پس كلمه عبارت از كلمات خداست زيرا كه كلمه حقيقى خدا همان مشيّت است كه از آن تعبير به حقّ مخلوق به او مى‌شود. و همچنين اضافه اشراقيّه و حقيقت محمّديه و علويّت على عليه السّلام است و آن ولايت مطلقه است و هر چيزى كه منتسب به ولايت باشد كلمه خدا است و هر چه كه كلمه خدا باشد آن به سبب علوّ خدا على و بلند مرتبه است، و بلندى و علوّ ذاتى اوست نه عرضى كه محتاج به جعل و تسبيب باشد و لذا جمله دوّم را مرفوع آورد كه مبتداء و مستأنف باشد يا معطوف بر جمله فعليّه يا حال از فاعل «جعل» يا از مفعول آن، يا از ضمير مستتر در «السّفلى» باشد در حالى كه آنرا به اسميّه بودن جمله تأكيد كرد و ضمير فصل و معرفه بودن مسند كه دلالت بر حصر مى‌كند كه آن تأكيد اندر تأكيد است، نه اينكه منصوب باشد تا عطف بر مدخول «جعل» باشد.

و اگر آن كلمه منتسب به ولايت نباشد منتسب به شيطان

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۲

باشد بدين نحو كه صاحب آن متمكّن در تبعيّت شيطان باشد به طورى كه در وجودش جز براى شيطان مدخل و مخرجى نباشد در اين صورت آن كلمه شيطان است و سفلى و پايين بودن ذاتى آن است. و اگر هيچ كدام از دو قسم فوق نباشد به اينكه صاحب آن كلمه نه در تبعيّت شيطان متمكّن باشد و نه منتسب به خدا و ولايت باشد، در اين صورت آن كلمات نه كلمات خداست و نه كلمات شيطان، بلكه آن كلمه منتسب به چيزى است كه غالب و ظاهر از احوال صاحبش باشد مانند اسلام و ايمان و محبّت و رضا و سخط و شرك و كفر، و آن در ذات خودش نه سفلى و پايين است و نه عليا و بالا، بلكه در اين مورد محتاج به جعل است، و لذا در جمله اوّل كلمه جعل را آورد بدون اينكه با ضمير فصل تأكيد كند.

وَ اللَّهُ عَزِيزٌ و خدا تواناست و مغلوب نمى‌شود تا براى كلمه خدا سفلى بودن تصوّر شود.

حَكِيمٌ و با حكمت است و هيچ خللى به آنچه كه به او منتسب شود وارد نمى‌آيد تا سفلى بودن بر كلمه خدا تصوّر شود. بنا بر اين

عطف از قبيل عطف سبب است.

ترجمه و تفسير آيات ۴۷- ۴۳

[سوره التوبة (۹): آيات ۴۱ تا ۴۵] ..... ص : ۱۵۲

اشاره

انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱) لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً وَ سَفَراً قاصِداً لاتَّبَعُوكَ وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۴۲) عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ (۴۳) لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴) إِنَّما يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۳

ترجمه: ..... ص : ۱۵۳

براى جنگ با كافران، هم سبكبار و هم مجهّز بيرون شويد و در راه خدا به جان و مال جهاد كنيد و اگر مردمى با فكر و دانش باشيد اين كار شما را بسى بهتر خواهد بود،

اى رسول اگر اين مردم را براى منفعت آنى و فورى و سفر كوتاه تفريحى دعوت كنى البتّه ترا پيروى خواهند كرد و ليكن از سفرى كه مشقّتى دارد مى‌پرهيزند و به زودى به خدا سوگند مى‌خورند كه اگر توانايى داشتيم همانا براى سفر آماده مى‌شديم اينان خود را به دست هلاكت مى‌سپارند و خدا مى‌داند كه آنها به حقيقت دروغ مى‌گويند،

اى رسول خدا ترا ببخشايد چرا پيش از آنكه دروغگو از راستگو معلوم شود به آنها اجازه دادى؟ بهتر آن بود كه رخصت در ترك جهاد ندهى تا آنكه به راستى ايمان آورده از آنكه دروغ مى‌گويد امتحان كنى،

بدان كه مسلمانانى كه به حقيقت به خدا و روز قيامت ايمان دارند از تو رخصت ترك جهاد نخواهند تا به مال و جان خود در راه خدا جهاد كنند و خدا به حال متّقيان آگاه است،

تنها آنها كه به خدا و روز قيامت ايمان نياورده و دلهاشان در شكّ و ريب است از تو اجازه معافى از ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۴

جهاد مى‌خواهند و آن منافقان پيوسته در تيرگى شكّ و ترديد باقى خواهند ماند.

تفسير ..... ص : ۱۵۴

انْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالًا براى جنگ با كافران، سبكبار و مجهّز بيرون شويد، جوان باشيد يا پير. يا مقصود اين است كه از نظر خدم و حشم و سلاح مجرّد و دست خالى باشيد يا داراى سلاح باشيد، يا اينكه با نشاط باشيد يا نشاط نداشته باشيد در عالم كبير يا در عالم صغير. در اين آيه خداى تعالى آنها چرا بعد از توبيخ و سرزنش به جهاد امر كرد و فرمود: ما لَكُمْ إِذا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا و فرمود: أَ رَضِيتُمْ بِالْحَياةِ الدُّنْيا و با اين بيان تهديد كرد و گفت: إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ و ترغيب با ياد آورى يارى خدا و تأييد خدا رسولش را به

نحوی که در دلها بهتر بنشیند و از انکار دورتر باشد.

وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ اگر امور و عواقب آنها را می‌دانید با مال و جانتان در راه خدا جهاد کنید.

لَوْ كانَ عَرَضاً قَرِيباً یعنی اگر غنیمتی باشد که رسیدن به آن آسان باشد.

وَ سَفَراً قاصِداً سفر کوتاهی باشد که دور نباشد.

لَاتَّبَعُوكَ بیان سبب تخلّف آنها از جهاد است، و اینکه مانع اصلی و باعث بر بهانه‌های دروغ دوری راه و زیادی مشقت و سختی است وَ لكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ «الشّقه» با ضمّ و کسر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۵

ناحیه‌ای است که مسافر قصد آنجا را می‌کند و سفر دور، و شامل مشقّت و زحمت است، و متعدّی شدن «بعدت» با لفظ «علی» برای این است که متضمّن معنی «ثقلت» است.

وَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ بعد از آنکه شما به سوی آنها باز می‌گردید سوگند یاد خواهند کرد.

لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَكُمْ که ما چون قدرت بر خروج نداشتیم خارج نشدیم، خدای تعالی به پیامبرش خبر داده که آنها به زودی عذر خواهند آورد که ما قدرت بر خروج نداشتیم که دروغ می‌گویند، و این اخبار از مستقبل است.

يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ استیناف است جواب سؤال مقدّر، یعنی در این بهانه دروغ چه چیز برای آنها ثابت است؟ مقصود این است که اگر آنها بعد از تخلّف از جهاد اعتراف به تقصیرشان می‌کردند و توبه می‌نمودند خودشان را زنده می‌کردند چون استعداد حیات هنوز باقی بود، ولی با بهانه و عذر دروغی که آوردند استعداد حیاتشان را باطل ساختند و خودشان را به سبب تخلّف از صورت حیات هلاک کردند، و نیز به سبب عدم توبه و عذر کاذب استعداد حیات خود را هلاک نمودند وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ و خداوند می‌داند که آنان دروغ می‌گویند. در تأکید تکذیب آنها با لفظ «انّ» و اسمیّه بودن جمله و لام مبالغه نمود، و ابتدا کردن به علم خدا که آن به منزله قسم است.

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ خدایت بخشاید، چرا به آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۶

اجازه دادی؟! این خطاب به طور کلّی متوجّه کسانی است که اجازه تخلّف می‌گیرند.

حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْكاذِبِينَ تا بدانی چه کسانی به دروغ عذر و بهانه می‌آورند و این در حقیقت عتاب و توبیخ کسانی است که اجازه تخلّف می‌گیرند بدون اینکه عذری داشته باشند از باب مثل معروف که می‌گوید: به تو می‌گویم تا همسایه بشنود (به در می‌گویم که دیوار بشنود)، و این نوع گفتار از لطیف‌ترین راههای مخاطبه بزرگان است بدین گونه که نزدیکانشان را مورد عتاب و سرزنش قرار می‌دهند، و مقصودشان غیر آنهاست از باب کنایه و اسقاط آن غیر از شأنیّت مخاطبه و مشافهه، و قبل از توبیخ و عتاب به عفو ابتدا کرد تا لطفی به وی شده باشد.

لا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجاهِدُوا یعنی کسانی که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند از تو اجازه نمی‌گیرند که جهاد کنند، یا جهاد را ناخوش دارند، یا در اینکه جهاد کنند تا چه برسد به اینکه اجازه تخلّف از جهاد بگیرند.

بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای اشعار به این است که مؤمنین همان متّقین هستند، و این وعده به آنان است که عمل آنها که جهاد با مال و جان آنهاست، از خدا پنهان نمی‌ماند.

إِنَّما يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۷

بلكه كسانى از تو اجازه مى‌گيرند كه به خدا و روز بازپسين ايمان ندارند و در تصديقشان به نبوّت تو در قلب آنها شك است.
فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ يعنى متحيّر مى‌شوند و از سير به سوى خدا باز مى‌ايستند، و از اينجاست كه مولاى ما و كسى كه در دنيا و آخرت اميد ما به اوست يعنى امير المؤمنين عليه السّلام فرمود: «۱» كسى كه در ريب و شكّ تردّد كند و در همانجا توقف كند قبلى‌ها از او جلو مى‌زنند و بعدى‌ها به او مى‌رسند و زير دست و پاى اسبهاى شياطين پايمال مى‌شود.
ترجمه و تفسير آيات ۵۲- ۴۸

[سوره التوبة (۹): آيات ۴۶ تا ۵۰] ..... ص : ۱۵۷

اشاره

وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَ قِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِينَ (۴۶) لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالاً وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۴۷) لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كارِهُونَ (۴۸) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَ لا تَفْتِنِّي أَلا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ (۴۹) إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ (۵۰)

---

(۱) صافى ۲: ۳۴۶

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۸

ترجمه: ..... ص : ۱۵۸

اگر آنان قصد سفر جهاد داشتند درست مهيّاى آن مى‌شدند و لكن خدا هم از توفيق دادن و برانگيختن آنها به جهاد كراهت داشت تا از آن سعادت بزرگ آنها را باز داشت و حكم شد كه اى نالايقان شما هم با معذوران عاجز در خانه خود بنشينيد.
اگر اين منافق مردم با شما مؤمنان براى جهاد بيرون مى‌آمدند جز خيانت و مكر در سپاه شما چيزى نمى‌افزودند و هر چه مى‌توانستند در كار شما اخلال و خرابى ميكردند و از هر سو در جستجوى فتنه بر مى‌آمدند. و هم در ميان لشگر شما جاسوسهايى از آنها وجود دارد و خدا بر احوال ظالمان داناست.
از اين پيش در جنگ خندق و احد هم آنان در صدد فتنه‌گرى و انهدام اسلام بودند و كارها را به تو بر عكس مى‌نمودند تا آنگاه كه حقّ روى آورد و امر خدا آشكار گرديد (اسلام را فتح نصيب فرمود) در صورتى كه آنها از فتوحات كمال كراهت را داشتند،
و برخى از آن مردم منافق با تو گويند كه به ما در جهاد اجازه معافى ده و ما را در آتش جنگ و جدال ميفكن آگاه باش كه آنها خود به فتنه و امتحان در افتادند و دوزخ همانا به آن كافران احاطه خواهد داشت،
اگر ترا حادثه‌اى خوش نصيب شود سخت بر آنها ناگوار آيد. و اگر ترا از جهاد زحمت و رنجى پيش آيد خوشحال شده گويند ما در كار خود نيك پيش بينى كرديم كه به جنگ نرفتيم و آنها از دين رو گردانند در حالى كه شادمانند.

تفسير ..... ص : ۱۵۸

وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً يعنى اگر مى‌خواستند جهاد بروند تهيّه عدّه و ما يحتاج جنگ براى آنها ممكن بود، يا اينكه به

شایستگی اسباب جهاد را آماده می‌کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۵۹

پس لفظ «عدّه» یا مفعول به است یا مفعول مطلق از غیر لفظ فعل، و بنابر هر دو تقدیر تکذیب نفی استطاعت از خودشان می‌باشد.

وَ لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ و خدا نیز از انگیزش آنان به جهاد کراهت ورزید چون از نسبت دادن افعال گذشته به آنها این توهّم پیش میآید که آنها در افعالشان مستقل هستند این وهم را استدراک نمود به اینکه کراهت خدای تعالی از خروج آنها سبب عدم خروج است، و اینکه عدم خروج و عدم اراده خروج به علّت کراهت و دوست نداشتن خدای تعالی است، نه اینکه آنها مستقل باشند.

فَثَبَّطَهُمْ وَ قِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقاعِدِينَ و آنها را باز داشت و گفت: با عاجزان در خانه بنشینید چون این قول حقیقهٔ از خداست و گوینده آن و کسی که این کلام بر زبانش ظاهر شده متعدّد و مختلف است لذا، خصوصیّت فاعل دخالتی در مقصود از ذمّ آنها ندارد و از این جهت خدای تعالی فاعل را اسقاط نموده است. زیرا این قول را در باطن ملائکه خدا و شیاطین وجود آنان گفته‌اند امّا در ظاهر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در وقتی که به آنان اجازه نفرموده که به جنگ بروند و نیز برادران آنها از انسانها این قول را بیان داشته‌اند در وقتی که آنها را از جنگ روم و دوری سفر و شدّت گرما ترسانده‌اند.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ ما زادُوكُمْ إِلَّا خَبالًا مستأنف است جواب سؤال مقدّر گویا که گفته شده: چرا خداوند از فرستادن آنها به جهاد اکراه داشت؟ پس فرمود: چون اگر آنها خارج شوند

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۰

چیزی بر آنچه که شما هستید اضافه نمی‌کنند مگر فساد به سبب ترساندن و سخن چینی و فرار از سختی تا اینکه با فرار کردن آنها دلهای دشمنان شما قوی گردد.

وَ لَأَوْضَعُوا خِلالَكُمْ وضع البعیر و اوضع یعنی، شتر در سیر سرعت گرفت، و أوضعه یعنی آنرا وادار به سرعت نمود، بنابر معنی اوّل معنی آیه این است که اگر آنها در بین شما خارج شوند در میان شما به فساد کردن و سخن چینی و ترساندن سرعت به خرج می‌دهند. یا امثال خودشان را وادار بر سرعت در فرار می‌کنند.

يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ تا فتنه انگیزی کنند حال از فاعل «أوضعوا» است یا مستأنف است (این جمله) جهت تکرار ذمّ است که در اینجا مطلوب است.

وَ فِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ عطف بر «یبغونکم» است، یا حال است از فاعل آن یا مفعول آن، و معنی آن این است که در بین شما کسانی هستند که اقوال فاسد و مفسد آنها را شنوا هستند، یا شنوای اقوال شما هستند تا آنرا به آنها (دشمنان) منتقل سازند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ و خدا آگاه به حال ستمکاران است گذاردن اسم ظاهر بجای ضمیر «سمّاعین» جهت اشاره به صفت ذمّ و وعید برای آنهاست، یا اینکه اسم ظاهر بجای ضمیر «متقاعدین» آورده شده تا اشعار به ذمّ دیگر و وعید (وعده عذاب) برای آنها باشد، و اشاره به این است که اکراه خدای تعالی از فرستادن آنها به جهاد گزاف و بدون سبب نیست، بلکه به سبب ظلمشان است، پس

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۱

این جمله استدراک و هم (درک نمودن) خیال متوهّم است که توهّم نماید که کراهت و دوست نداشتن خدا از جهاد خود یک نوع اجبار آنها بر نرفتن جنگ است چنانکه قول خدا: لكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعاثَهُمْ استدراک (درک نمودن) استقلال در افعال آنهاست که اینجا توهّم می‌شود، پس آنها نه مستقل در افعالند و نه مجبور در آن.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ یعنی قبل از این جنگ، در جنگ احد و غیر آن از جنگ‌ها که اصحاب تو را می‌ترسانیدند و به فکر فرار و تسلیم تو به دشمنانت می‌افتادند.

وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ امور جنگ را به تو واژگونه جلوه‌گر می‌ساختند بدین نحو که بر خلاف آنچه که امر می‌کردی و تدبیر می‌نمودی

انجام می‌دادند.

حَتَّی جاءَ الْحَقُّ تا اینکه حقّ آشکار شد و در هر موردی که تدبیر کردند معلوم تو گردید، و آن تأیید و یاری تو بر طبق آنچه که امر کردی و تدبیر نمودی می‌باشد.

وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ و فرمان خدا آشکار گشت بدان که حقّ مضاف عبارت از مشیّت است که آن حقّ مخلوق به سبب اوست، و هر حقّی به سبب اتّصال به او حقّ است و هر باطلی با روی گردانیدن از او باطل است، و اینکه امر خدا عبارت از عالم مجرّدات است که در آن جز امر خدا چیزی نیست چون دو گانگی ضعیف می‌شود به نحوی که در آنجا فرمان و فرمانده و فرمانبر و فرمان پذیری تصوّر نمی‌شود، و هر کس از افراد بشر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۲

که به آن عالم پیوسته باشد او نیز امر خدا می‌شود و هر چیز که از او از این جهت صادر شود آن نیز امر خدا می گردد.

چون خلیفه خدا نبیّ باشد یا ولیّ دارای دو وجه است یک وجه به سوی خدا که به وسیله آن از خدا می گیرد، و وجهی به سوی خلق که به وسیله آن آنچه را که از خدا گرفته به خلق می‌رساند.

از وجهی که به سوی خدا دارد به حقّ و وحدت و ولایت تعبیر می‌شود، و از وجهی که به سوی خلق دارد به امر و کثرت و خلق نبوّت و رسالت تعبیر می‌شود.

ولایت به معنی تدبیر خلق از جهت باطن و خلافت به معنی تدبیر آنها از جهت ظاهر است پس ولایت به معنی اوّل خود روح ولایت به معنی دوّم است، و همچنین روح نبوّت و رسالت و خلافت است، پس فرق بین حقّ و امر مانند فرق بین مطلق و مقیّد و روح و جسد و ولایت و نبوّت است.

پس حقّ عبارت از ولایت در عالم کبیر، و مظهر اتمّ آن علی علیه السّلام است و امر عبارت از نبوّت و مظهر اتمّ آن محمّد صلّی اللّه علیه و آله است. و نبوّت عالمی است که ولایت و اتّصال به وحدت بر آن عالم غلبه دارد و گر چه غلبه آن در عالم کبیر ظاهر نشده است.

پس آمدن حقّ یعنی تسلّط و غلبه ولایت بر نبوّت سبب غلبه نبوّت بر کثرت‌هاست و لذا آمدن حقّ را مقدّم انداخت، چنانکه کمک کردن علی علیه السّلام و آمدن او در جنگ‌ها سبب غلبه محمّد صلّی اللّه علیه و آله می گشت، پس معنی آیه این است: تا ولایت آمد و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۳

وحدت غلبه کرد و نبوّت غالب و ظاهر گشت.

وَ هُمْ در حالی که آن واژگون کنندگان امر خدا کارِهُونَ از پیشرفت اسلام کراهت داشتند، این کلام برای توهین آنان و دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین بر تخلّف آنهاست.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی حکایت قول یکی از آنهاست از باب توهین و ذمّ او که می گفت: به من اجازه ده.

وَ لا تَفْتِنِّی و مرا در فساد و فتنه به سبب زنان رومی قرار نده، چنانکه روایت شده «۱» که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کسی را به جهاد در غزوه تبوک ترغیب نمود، آن مرد گفت یا رسول اللّه به خدا سوگند که قوم من می‌دانند که در بین آنها کسی بیشتر و شدیدتر از من زنان را دوست نمی‌دارد، و می‌ترسم اگر با تو برای جهاد خارج شوم و دختران روم را ببینم نتوانم صبر کنم پس مرا در فتنه میندازاز، یا مرا به سبب ضایع شدن مال و عیال، یا بدین گونه که امر به خروج بکنی و من تخلّف کنم در فتنه میندازاز. که امر تو را مخالفت کنم. یا مرا در فتنه نینداز که با حرکت در گرما بدنم ضایع شود و از بین برود.

أَلا فِی الْفِتْنَةِ سَقَطُوا یعنی روی گردانیدن آنها از خروج و از امتثال امر تو و همراهی تو فتنه بزرگی برای نفوس آنهاست که آنها را

از حیات انسانی ابدی هلاک می‌گرداند، در حالی که در

---

(۱) صافی ۲: ۳۴۷

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۴

آن فتنه واقع شده‌اند و نمی‌توانند از آن خارج شوند، و لذا ادات استفتاح «۱» آورد و مجرور را مقدّم کرد، و کلمه سقوط را به کار برد.

وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ جهنّم بر کافران احاطه دارد. حال از فاعل «سقطوا» یا عطف بر جمله «فی الفتنة سقطوا» است و چون از شأن این حکم این است که در وهله اوّل و نظر ابتدایی انکار گردد مؤکّدات سه گانه را آورد و اسم ظاهر را به جای ضمیر گذاشت تا اشاره به علّت هر دو حکم و اعلام ذمّ دیگری برای آنها باشد.

بدان که عالم طبع بین دو عالم ملکوت علیا و سفلی واقع است، و انسان که خلاصه عالم طبع است نیز بین این دو ملکوت واقع است، و آن دو دارای تصرّف در این عالم و در بنی آدم هستند، و لکن تصرّف ملکوت علیاء در خیرات و وجودها و جذب به عالم خیرات و معدن نور است، و تصرّف ملکوت سفلی در شرور و عدمها و جذب به عالم ظلمت و معدن شرور است.

ملکوت علیا عالم نورانی است که ظلمت و تاریکی در آن نیست و ملکوت سفلی عالم ظلمانی است که نوری در آن نیست، و حاکم در اوّلی خداست و در دوّمی شیطان است. و از همین جاست که ثنوی‌ها به توهّم افتادند چون مرتاضهایشان از طبع و پرده‌هایش منسلخ شدند و به مجرّدات متّصل گشته و هر دو عالم را مشاهده کردند، این گونه نظر دادند.

---

(۱) الا: حرف استفتاح است، زیرا اوّل جمله می‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۵

پس کسی که حکومت ملکوت علیاء بر سفلی را مشاهده نکرده گفته است: هر دو قدیم هستند و بر عالم حکومت می‌کنند، امّا کسی که برتری ملکوت علیاء را بر ملکوت سفلی شاهد محض است می‌گوید: سفلی حادث است ولی دارای تصرّف و حکومت مستقل بر عالم است. و کسی که مشاهده کرده که در هر یک از دو عالم حاکمی هست و آن دارای حکومت بر عالم خود و بر عالم طبع است می‌گوید: عالم دارای دو اله است، یزدان و اهریمن. بعضی گفته‌اند: هر دو قدیمند، و بعضی گفته‌اند: اهریمن مخلوقی است حادث و ملکوت سفلی دار شیاطین و زندان اهل شقاوت است و در آن آتش جهنّم است و هر چه که در شریعت وارد شده از عذاب اشقیاء و کافرین و مارها و عقرب‌ها و زقّوم و حمیم در آن وجود دارد. امّا انسان که در بین دو عالم واقع شده وقتی که به آن ملکوت توجّه کند به علّت پیروی از شیاطین و گرایش به نفس و شهوات آن مادام که در این پیروی به ملکوت اعلی متمکّن نشده است بر لبه پرتگاه جهنّم قرار می‌گیرد. ولی آنگاه که در این عالم پیروی از شیطان نفس متمکّن شود به نحوی که هیچ حالت باز دارنده‌ای برای او باقی نماند، به این عالم سفلی و سرای شقاوت داخل می‌شود و در مقامی واقع می‌گردد که آتش و شعله جهنّم او را احاطه می‌کند و جهنّم همراه با آتش‌ها و شعله‌هایش او را در بر می‌گیرد چنانکه خدای تعالی فرمود: وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ.

إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ اگر غنیمت و غلبه‌ای در آن جنگ به تو برسد. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۶

تَسُؤْهُمْ بر آنها ناگوار افتد این کلمه استیناف است در موضع تعلیل یعنی اینکه حسد که از آثار سجّین است، آنها را احاطه کرده است، و شعله کشیدن آتش جهنّم و احاطه آن دلیل احاطه جهنّم بر آنهاست.

وَ إِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ امّا اگر بر تو مصیبتی چون کشتن، مجروح شدن، یا شکست خوردن پیش آید يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ

مى‌گويند ما چاره اين كار از پيش انديشيده‌ايم و آن امرى است كه لايق و مناسب خوبى رأى ماست، از قبيل تخلّف از چيزى كه در آن هلاك و نابودى است، و مغرور شدن به چيزى كه حقيقت ندارد مانند يارى خدا و ملائكه‌اش.

وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ از تو و از مؤمنين روى بر مى‌گردانند، آنها از حادثه بدى كه به تو مى‌رسد خوشحالند، چون حسدشان اقتضاى آن را دارد.

ترجمه و تفسير آيات ۵۷- ۵۳

[سوره التوبة (۹): آيات ۵۱ تا ۵۵] ..... ص : ۱۶۶

اشاره

قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۵۱) قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (۵۲) قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ (۵۳) وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلَّا وَ هُمْ كُسالى وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ (۵۴) فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ (۵۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۷

ترجمه: ..... ص : ۱۶۷

اى رسول بگو: جز آنچه خدا خواسته به ما نخواهد رسيد اوست مولاى ما و البتّه اهل ايمان در هر حال به خدا توكّل خواهند كرد.

بگو اى پيغمبر: جز يكى از دو نيكوئى (بهشت يا فتح) چيزى مى‌توانيد بر ما انتظار بريد؟ نمى‌توانيد ولى ما در باره شما منتظريم كه از جانب خدا به عذابى سخت گرفتار شويد و به دوزخ و عذاب در افتيد يا به دست ما هلاك شويد بنابراين شما در انتظار باشيد و ما هم مترصّد كار شما هستيم.

بگو كه شما هر چه انفاق كنيد چه از روى ميل و چه از روى كراهت هرگز از شما پذيرفته نخواهد شد شما مردمى هستيد كه سخت به فسق خو گرفته‌ايد.

و هيچ مانعى از قبول نفقات آنها نبود جز آنكه آنها به خدا و رسول او كافر شدند و به نماز نيايند جز به حال اكراه و كسالت و انفاق نكنند جز آنكه سخت كراهت دارند.

مبادا تو از كثرت اموال و اولاد ايشان به شگفت در آيى (كه آن چيزى نيست). خدا مى‌خواهد آنها را به همان مال و فرزند در زندگانى دنيا به عذاب افكند و ساعت مرگ نيز جان آنها را بگيرد در حالتى كه از فرط محبّت و علاقه به دنيا كافرند، جان سپارند.

تفسير: ..... ص : ۱۶۷

قُلْ به قومت از باب دلدارى آنان در حين نگرانى ناشى از مصيبت و شماتت خانه نشستگان و تخلّف ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۸

كنندگان از جنگ يا به متخلّفين از جنگ كه از مصيبت رسيدن به شما خوشحالند و اينكه مى‌گويند (قد أخذنا امرنا) (چاره اين كار خويش را پيش از اين انديشيده‌ايم)، بگو:

لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هرگز چيزى جز آنچه خداوند بر ما مقرّر كرده است پيش نخواهد آمد و جز آنچه كه صلاح ما در آن است مقرّر نفرموده است.

هُوَ مَوْلانا او مولاى ماست. اين عبارت آغازين، براى بيان علّت است.

وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ و امّا مؤمنان تنها بر خدا توكّل مى‌كنند، اين عبارت عطف بر «قل» است، بنابراين از كلام حقّ مى‌باشد، يا عطف بر ما بعد آن است كه آن از مقول قول است، وفاء يا بر تقدير «أمّا» است، يا توهّم امّا، يا زائده يا عطف بر محذوف است كه معمول ما بعدش جاى آنرا گرفته تا لفظ اصلاح شود، و مانند آن است در تقديم معمول ما بعد «فاء» بر آن به جهت اصلاح لفظ كه مى‌بايد گفته شود: «و امّا على اللّه فليتوكلوا».

يا اصل آن چنين بوده: «ليتذكّر المؤمنون فليتوكّلوا على اللّه» كه پس از حذف معطوف عليه و جانشين شدن معمول ما بعد از فاء بجاى آن فاعل معطوف ظاهر شده چون ذكر مرجع قبلا نگذشته است.

قُلْ از باب دلدارى قومت و منع متخلّفين خوشحال بگو:

هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ آيا جز يكى از دو نيكويى- كه پيروزى و غنيمت، يا كشته شدن و بهشت- مى‌توانيد براى ما انتظار داشته باشيد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۶۹

وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ ما انتظار رسيدن به يكى از دو بدى را به شما داريم.

أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ كه خدا به قتل و بلاهاى سخت بدون واسطه بشرى، به شما برساند.

أَوْ بِأَيْدِينا يا كشته شدن و اسارت و تعذيب به دست ما برايتان پيش آرد.

فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ پس منتظر بمانيد كه به ما چه رسد و ما منتظر مى‌مانيم تا به شما چه رسد. در خبر است در تفسير (الّا احدى الحسنيين) كه يا مرگ در طاعت خداست، يا ادراك ظهور امام.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً بگو اى پيامبر: هر چه با ميل و رغبت يا با كراهت انفاق كنيد، اين بيان خراب كردن اعمال قالبى آنهاست چنانكه ما قبلش خراب كردن خطورات قلبى آنها بود كه از رذيلت‌هاى نفسانى آنها ناشى مى‌شود، و مقصود استهزاء آنهاست و مساوى قرار دادن انفاق با مايل و رغبت و انفاق با اكراه. و مطلب طبق حقيقت و واقع نيست.

لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ از شما پذيرفته نمى‌شود، اين عبارت استيناف است در موضع تعليل.

إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ زيرا شما قومى فاسق هستيد، اين عبارت، علّت آوردن براى عدم قبول انفاق آنهاست.

وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ عطف است باعتبار مقصود، چون مقصود از امر رسول

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۰

خدا صلّى اللّه عليه و آله اظهار عدم قبول نفقات آنهاست، پس گويا كه خدا فرموده باشد: نفقاتى كه انفاق مى‌كنند به دلخواه باشد يا به اجبار از آنها قبول نمى‌شود، و چيزى جز كفر آنها به خدا، قبول نفقه‌هاى آنان منع كرده است، زيرا كه پذيرش همه اعمال به واسطه ايمان به خداست وَ لا يَأْتُونَ الصَّلاةَ و آنها نماز قالبى را به جهت اظهار احكام اسلام انجام نمى‌دهند إِلَّا وَ هُمْ كُسالى مگر در حالت كسالت و خستگى، زيرا به علّت كفرشان در اجراى اعمال اخروى، نشاطى ندارند.

وَ لا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَ هُمْ كارِهُونَ فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ و آنان در راه خدا جز با كراهت انفاق نمى‌كنند، پس مالها و اولادشان تو را شگفت زده نسازد خطاب به نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است و معنى آن طبق مثل معروف است كه مى‌گويد: به تو مى‌گويم تا همسايه بشنود «به در مى‌گويم تا ديوار بشنود» (به مخالفان على عليه السّلام بر مى‌گردد)، يا خطاب عامّ است براى هر كسى كه خطاب در مورد او ممكن باشد إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الْحَياةِ الدُّنْيا در موضع تعليل نهى است. كه مى‌گويد: خدا

می‌خواهد در زندگی دنیا به وسیله همان مال و اولاد عذابشان کند.

وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ «زهوق» بیرون آمدن است به سختی یعنی: در حالی که آنها کافرند، جانشان را به سختی بگیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۱

بدان که نفوس بشری از آنجا که سفلی است خیر را در جهات دنیوی می‌بیند و اینکه خیری جز آن نیست، و خیر منحصر در چیزی است که دو نیروی شهوت و غضب آنرا اقتضا کند، و آنچه را که قوّه شهوی اقتضاء کند یا محبوب نفس است بدون احساس غایتی برای آن یا محبوب نفس است به جهت غایتی، و اوّلی مانند اولاد است، زیرا که نفوس فطرتا اولاد را دوست دارند بدون اینکه هدف و غایت آن محبّت را درک کنند، و دوّمی مانند اموال که هم خود محبوب نفس است و هم دارای غایت‌های متعدّدی است که خود آن غایات نیز ذاتا محبوب هستند، مانند خوردنی و نوشیدنی و پوشیدنی و نشیمنی و همبستری و سواری و دارایی و خدمتکار و مقام و آبرو و کشش دلها و آوازه و ستایش و جز آنها.

گاهی زیادی مال خود ذاتا محبوب می‌شود و آن در وقتی است که حرص غالب شود و صاحبش را کور نماید تا جایی که در آنچه که قوّه شهوی اقتضاء می‌کند بخل می‌ورزد تا مال را حفظ کند چون آنرا دوست دارد، چنانکه گاهی می‌شود که اولاد برای غیر ذاتش محبوب باشد، یعنی محبت اولاد دارای غایت معیّنی می‌شود. و آنچه که قوّه غضبیّه اقتضا می‌کند عبارت است از گسترش حکومت در شهرها و تسلّط بر بندگان و اراده انتقام و آسانی آن و زیر فرمان بردن مردم و اطاعت آنها، و تنبیه کردن کسی که از اطاعت خارج می‌شود. و از اینها که ذکر شد همه رذائل و صفت‌های پست متولّد می‌شود و به ظهور می‌رسد، و به سبب آنها همه خصلت‌ها و صفت‌های خوب پنهان می‌شود، و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۲

همه اینها به علّت کثرت مال و اعوان است و قوی‌ترین اعوان اولاد می‌باشد. و اما قوّه شیطنت، شخصی که این قوّه در او بسیار است در خواسته‌هایش به نوعی خادم قوّه غضبی و شهوی است، چنین شخصی هر کس را که صاحب اولاد و اموال زیاد می‌بیند او را صاحب خیرات زیاد تصوّر می‌کند و کثرت اموال و اولاد آن شخص او را به شگفت و اعجاب وا میدارد، و آرزو می‌کند که او نیز چنین اموال و اولادی داشته باشد و نمی‌داند که آنها او را از علوّ و توجّه به خدا باز میدارند و او را در جمع و حفظش خسته می‌کند و به سبب خوف تلف شدن و یا در زمان تلف شدن او را رنج می‌دهد لذا خداوند به ذکر اولاد و اموال اکتفا کرد و پیامبرش را از آن نهی کرد تا کنایه از امتش باشد که با داشتن اموال و اولاد شگفت زده و مغرور نشوند. و آن عذاب آخرت را به دلیل کفر آنها دانست تا معلوم شود که این گونه گرایشها به کفر منجر می‌شود.

ترجمه و تفسیر آیات ۶۲- ۵۸

[سوره التوبة (۹): آیات ۵۶ تا ۶۰] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ (۵۶) لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ (۵۷) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ يَسْخَطُونَ (۵۸) وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ راغِبُونَ (۵۹) إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ وَ الْعامِلِينَ عَلَيْها وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقابِ وَ الْغارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۳

ترجمه: ..... ص : ۱۷۳

آنها همواره به خدا سوگند می‌خورند که ما هم از شما مؤمنانیم و حال آنکه آنها باطنا از شما نیستند و لکن این قوم از قدرت اسلام می‌ترسند،

اگر پناهگاهی یا سنگری در غارهائی در کوهها یا گریز گاهی بیابند که از تسلّط مسلمانان ایمن باشند، البتّه بدانجا با نهایت شتاب می‌گریزند،

و بعضی از آن مردم منافق در تقسیم صدقات بر تو اعتراض و خرده گیری کنند که اگر به آنها مال بسیار عطا کنی از تو راضی می‌شوند و الّا سخت خشمگین خواهند شد،

و چقدر بهتر بود اگر آنها به آنچه که خدا و رسول به آنها عطا می‌کرد راضی بودند و می‌گفتند خدا ما را کفایت است او و رسولش از لطف عمیم به ما همه چیز عطا خواهند کرد که ما تنها به خدا مشتاقیم،

مصرف صدقات منحصرا به این هشت طایفه است: فقیران، عاجزان و متصدّیان اداره صدقات، و برای تألیف قلوب و آزادی بندگان و قرضداران و در راه خدا (امور خیریّه) و مسافران تهیدست این مصارف هشتگانه فرض و حکم خداست که خدا بر تمام حکم و مصالح امور آگاه است.

تفسیر: ..... ص : ۱۷۳

وَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ عطف به لحاظ معنی است چون مقصود از آیه سابق این بود که آنها از مسلمانان خارج هستند و متّصف به صفات آنها نیستند، گویا در وقتی که گفته

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۴

است چه چیز قبول نفقه‌های آنان را منع کرد، گفته باشد: آنها بر صفت مسلمانان نبودند که نفقاتشان مقبول واقع شود. آنها به خدا سوگند یاد می‌کنند که:

إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ ما هُمْ مِنْكُمْ که آنها از شما مؤمنانند، در حالی که از شما نیستند، این سخن تکذیب سوگند یاد کردن آنهاست.

وَ لكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ یعنی از شما بر اموال و نفسهایشان می‌ترسند.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغاراتٍ یعنی اگر پناهگاهی که به آنجا پناه ببرند، یا سلطانی که به سبب او تقویت شوند، (و آن جواب سؤالی است که تکذیب آنها آنرا اقتضا کرده است) (أو مغارات) یا غارهایی در کوهها.

أَوْ مُدَّخَلًا یا سوراخهائی در زمین می‌یافتند شتابان و به سرعت.

لَوَلَّوْا إِلَيْهِ به آنجا می‌رفتند، و پناه می‌بردند و از شما اعراض می‌کردند و صورت اسلام را هم به خود نمی‌بستند. وَ هُمْ يَجْمَحُونَ و با شتاب و سرعت به آنجا می‌رفتند وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ و از آنان کسی است که به عیب گویی تو می‌پردازد.

فِي الصَّدَقاتِ در مورد تقسیم و جمع و حفظ آن جهت رساندن به مستحقّ آن.

فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ يَسْخَطُونَ

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۵

اگر از آن صدقات به آنان اعطاء شود راضی می‌شوند و اگر داده نشود سخت می‌گیرند، زیرا پیروی آنها از توبه جهت اغراض فاسد و اغراض بی‌ارزش است، نه اینکه برای امر دین و آخرت باشد و شأن نزول آیه در اخبار ذکر شده است و اینکه آیه در وقتی نازل شده است که اغنیاء در تقسیم صدقات بر فقراء از رسول خدا عیب می‌گرفتند، و وارد شده است که اهل این آیه بیشتر از دو ثلث

مردم هستند.

تحقيق مطلب اين است كه حبّ دنيا در هر كس بر حبّ آخرت غلبه كند، از اهل اين آيه حساب مى‌شود، و اغلب مردم حبّ آخرت ندارند و اغلب آنها كه حبّ آخرت دارند حبّ دنيايشان بر حبّ آخرتشان غالب است.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اللَّهُ و اگر به آنچه كه خداوند از غناء و فقر و اولاد و عقيم بودن و عزّت و ذلّت و صحّت و ستم و امن و خوف و غير اينها به آنان داده بود راضى بودند، از چيزهايى كه به دست بنده نيست يا مقصود اين است كه راضى شوند به آنچه كه خداوند از صدقات و غنيمت‌ها به دست رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به آنها داده، چون سخن در صدقات است، بنابراين ذكر خدا اشاره به اين است كه اعطاى محمّد صلّى اللّه عليه و آله اعطاى خداست، و اينكه محمّد صلّى اللّه عليه و آله از پيش خودش كارى انجام نمى‌دهد، و اين بزرگداشت شأن پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است.

وَ رَسُولُهُ و از غنيمت‌ها و صدقه‌هايى كه پيامبر او مى‌داد راضى بودند، چون راضى شدن به قضاى الهى در ناملايمات

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۶

سختى را آسان مى‌كند، و در ملايمات موجب شكر و جلب نعمت زيادى ميگردد، و راضى شدن به اعطاى رسول چه كم باشد چه زياد، موجب محبت رسول و توجّه به او و پيروى از او مى‌شود، و در همه اينها خير دنيا و آخرت است، و راضى نشدن به آن موجب اضداد آن چيزهاست كه ذكر شد.

وَ قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ و مى‌گفتند: تنها خدا براى ما كافى است زيرا از همه منقطع شده و فقط به سوى خدا مى‌روند و به او توكّل نموده به فضل او اميد دارند.

سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ راغِبُونَ و مى‌گفتند كه خدا و رسولش از فضل خود، ما را بهره‌مند مى‌سازند و رغبت و ميل، به سوى خداست.

إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ همانا صدقات براى فقرا و مساكين است مسكين چنانكه گذشت حالش بدتر از فقير است اين دو كلمه هرگاه جمع شوند جدا مى‌شوند (تفاوتشان آشكار مى‌شود) و هرگاه جدا شوند جمع مى‌شوند (هم معنى مى‌شوند)، و فقير كسى است كه فعلا (از لحاظ كار كردن) يا بالقوّه قادر به خرج سالش نيست.

وَ الْعامِلِينَ عَلَيْها و كسانى كه صدقات را جمع آورى مى‌كنند.

وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ و براى جذب دل آنهايى كه آماده حفظ مرزها و حدود مسلمانان هستند، يا براى آنكه آنها را جهت استماع آيات قرآن و احكام مسلمين جذب بكنند، تا

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۷

بدانند كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله رسول خداست.

وَ فِي الرِّقابِ و آزاد كردن بندگان، بندگانى كه در سختى زندگى مى‌كنند، يا بردگانى «۱» كه با ارباب خود پيمان مى‌بندند كه توان پرداخت باز خريدى خويش را ندارند، يا آنچه بر مسلمين واجب شده مانند كفّاره‌ها ولى قدرت پرداخت آنها را ندارند.

وَ الْغارِمِينَ وام دارانى كه بدون رضاى خدا وام نمى‌گيرند.

وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ و انفاق در راه خدا يعنى در راه جهاد يا جهاد و حجّ يا هر راه خير و پسنديده كه براى رضاى خدا باشد.

وَ ابْنِ السَّبِيلِ و مسافرى كه در سفر مباح بالفعل يا بالقوّه و لو با قرض كردن قدرت بر مخارج برگشت به وطنش را ندارد.

فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ يعنى: (اين امور) احكامى است كه خداوند بر بندگانش واجب فرموده است.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ و خداوند به موارد صدقات و خيرات دانا است.

حَكِيمٌ يعنى: به راه و روش و وضع قوانين صدقات و تخصيص موارد آن حكيم است.

ترجمه و تفسير آيات ۶۷- ۶۳

[سوره التوبة (۹): آيات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۱۷۷

اشاره

وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۱) يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كانُوا مُؤْمِنِينَ (۶۲) أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِداً فِيها ذلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ (۶۳) يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ (۶۴) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ (۶۵)

---

(۱) منظور بردگانى است كه با پرداخت وجه خود را باز خريد مى‌كنند يا قرار داد مى‌بندند كه مثلا يك كتاب بنويسند يا فلان كار انجام دهند و آزاد شوند

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۸

ترجمه: ..... ص : ۱۷۸

بعضى از آنان هستند كه همواره پيامبر را مى‌آزارند و مى‌گويند او خوب شخص ساده و زود باورى است بگو زود باورى من به سود شما است. رسول به خدا ايمان آورده به مؤمنان اطمينان دارد و براى مؤمنان حقيقى شما رحمت كامل الهى است و براى آنها كه رسول را مى‌آزارند عذاب دردناك مهيّاست،

منافقان براى اغفال و خشنود كردن مؤمنان به نام خدا سوگند مى‌خورند در صورتى كه اگر ايمان داشته سزاوارتر اين بود كه خدا و رسول را از خود خشنود كنند،

آيا نمى‌دانند كه هر كس با خدا و رسولش به عداوت برخيزد آتش دوزخ كيفر دائمى اوست و اين به حقيقت ذلّت و خوارى بزرگى است،

منافقان از آن روزى بترسند كه خدا سوره‌اى بفرستد كه آنچه درون آنهاست بر آنها آشكار مى‌سازد. اى رسول بگو اكنون تمسخر كنيد كه روز كيفر و رسوايى مى‌رسد و خدا از آنچه مى‌ترسيد به سر شما خواهد آورد

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۷۹

و اگر از آنها بپرسند كه چرا استهزاء مى‌كنيد پاسخ گويند كه ما به مطايبه سخن را نديم. اى رسول به آنها بگو كه آيا با خدا و آيات خدا و پيامبر او تمسخر مى‌كنيد؟

تفسير: ..... ص : ۱۷۹

وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ عده‌اى پيامبر را مى‌آزارند كه و لو از هر گوينده‌اى كه باشد، مى‌شنود و دهن بين است قُلْ بگو كه او أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ مى‌شنود هر آنچه را كه در آن صلاح شماست اگر چه شما نمى‌دانيد كه صلاح شما در آن است.

يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ که او به خدا به مؤمنان ایمان دارد، این سخن با بیان گفته رسول صلّی اللّه علیه و آله است، یا مستأنف از خداست، و مقصود بیان حال رسول یا بیان علّت (اذن خیر) بودن اوست.

بدان که سالک الی اللّه دارای ایمان به خدا در مقام وحدت است و به او توجّه دارد و از کثرت رو گردان است، و در این ایمان هیچ توجّهی به کثرت ندارد، نه به خیر و نه به شرّ.

و نیز او در مقام کثرت و توجّه به آن دارای ایمان است (زیرا آنرا ظهور وحدت می‌داند)، و در این مقام برای او یک نوع تصرّف در کثرت وجود دارد امّا به خیر توجّه دارد در صورتی که آنچه که به او توجّه کرده از ناحیه کسانی باشد که قابل تصرّف به خیر باشند و جنبه خیری آن بروز کند مانند همه اجزای عالم، امّا آدمیان تیره بخت و بد سیرتان زشت گرا، همان خیر در

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۰

وجودشان به صورت شر نمودار می‌شود زیرا شرّ از چیزهائی نیست که ذاتا بتواند در کثرت تصرّف کند، بلکه چون خود پذیرای شرّ و بدی هستند بر آنان شرّ می‌شود «۱» پس: (یؤمن باللّه) اشاره به ایمان اوّل است، و (یؤمن للمؤمنین) اشاره به ایمان دوّم است، و معنی آن این است که چون به خدا ایمان می‌آورد در مقام کثرت، بر همه صادق می‌شود، زیرا که همه در آن مقام مسخّر خدا و مظهر او هستند. و آنچه که از او در حقیقت ظاهر می‌شود ظهور فعل خداست، لکن فعل خدا است به حسب مظاهر در بعضی شرّ می‌شود و در بعضی دیگر خیر، و به واسطه این ایمان جز مؤمنین کسی از محمّد صلّی اللّه علیه و آله سود نمی‌برد، زیرا او بر حسب این ایمان نافع همه است، و لکن همین نفع در بعضی قابل‌ها ضرر و شرّ می‌شود. و با همین معنی که ذکر شد صحّت اخبار و وجه جمع بین آنها ظاهر می‌شود، و به آنچه که ذکر شد خداوند اشاره نمود و فرمود:

وَ رَحْمَةٌ عطف بر «اذن خیر» است و ما بین آن دو جمله معترضه است.

لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ به آنانی که ایمان آوردند به ایمان عامّ یا خاصّ، و اراده ایمان خاصّ مناسب‌تر به مقام است، زیرا که به طور مطلق به انتفاع اشاره شده است که عامّ بوده، شامل همه

---

(۱) به قول سعدی:

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره‌زار خس

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۱

مسلمین می‌باشد که با او به بیعت عامّ بیعت کردند، این سخن به علّت (اذن خیر لکم) و (یؤمن للمؤمنین) محقّق شده است، و چون خطاب به عموم مسلمین است، و مؤمن از آنها جز به ایمان خاصّ اطلاق نمی‌شود، و از سویی اختصاص رحمت رحیمی به قرینه ذکر آن بعد از انتفاع مطلق است که نتیجه مطلق رحمت رحیمی است و مخصوص بیعت کنندگان به بیعت خاصّ و لوی است که همان ایمان حقیقی است.

و مناسب مقابله این بود که بگوید: (و سخط للّذین لم یؤمنوا و أوذوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله) و لکن از این عبارت عدول کرد و فرمود: وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ آن کسانی که رسول را می‌آزارند، عذاب دردناکی برای آنان است، این جمله عطف بر جمله سابق است تا از نسبت سوء و عذاب به رسول خدا تبرئه حاصل شود، زیرا دانستی که از رسول خدا جز رحمت و نفع چیزی نیست و لکن همان رحمت بر حسب محل و قابلیّت و قابل، به ضرر و شرّ بدل می‌شود.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ اذیّت کنندگان شما به خدا سوگند می‌خورند، یعنی وقتی مؤمنین به منافقین اذیّت کنند می‌گویند چرا رسول خدا را اذیّت می‌کنید و عیب جوئی و نمّامی می‌کنید به خدا سوگند یاد می‌کنند، و این جمله استیناف بیان حال آنهاست که پس از آزار

رساندن با بهانه‌هاى دروغ عذر مى‌آورند و بر دروغشان سوگند ياد مى‌كنند، و مقصودشان راضى كردن شماست نه راضى كردن خدا و رسولش، پس آنها بعد از اذيّت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۲

كردن، نفاق و دورويى مى‌كنند و چيزى را اظهار مى‌كنند كه دلهايشان بر خلاف آن است و دروغ مى‌گويند و قسم به دروغ مى‌خورند و از خدا و رسولش روى بر مى‌گردانند، پس آنها با اين عذر آوردن در اين رذائيل و پستى‌هاى چهار گانه واقع شده‌اند كه هر يك به تنهايى كافى است كه آنها را هلاك كند.

لِيُرْضُوكُمْ چون ايمان به خدا و رسولش ندارند محض مماشات و مداراى با شما مى‌خواهند شما را راضى و خشنود سازند.

وَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ در حالى كه خدا و رسولش سزاوارترند كه خشنود گردند مفرد آوردن ضمير براى اين است كه رضاى خدا ظاهر نمى‌شود و رسيدن به آن ممكن نيست مگر با رضاى رسول صلّى اللّه عليه و آله.

إِنْ كانُوا مُؤْمِنِينَ يعنى اينكه ايمان مقتضى راضى كردن خدا و رسولش مى‌باشد اگر چه خشم جميع خلق را موجب شود. أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحادِدِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِداً فِيها ذلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ يعنى كسى كه با خدا و رسولش خصومت كند در آتش جهنم هميشه خواهند بود و اين خوارى بزرگى است.

يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّما كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أَ بِاللَّهِ وَ آياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ ترجمه

بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۳

تَسْتَهْزِؤُنَ

اين آيه در باره منافقين متخلّف از جنگ تبوك نازل شده است، هنگامى كه با همديگر مى‌گفتند كه محمد صلّى اللّه عليه و آله خيال مى‌كند جنگ با روم هم مانند جنگ با غير روم است كه هيچ يك از آنها بر نگردد، و بعضى از باب استهزاء گفتند: مى‌ترسيم كه خداوند در اين مورد به رسولش خبر بدهد «۱».

و وارد شده كه آيه در باره اصحاب عقبه نازل شده است «۲»، در عقبه كمين كردند تا رسول خدا را بكشند و مى‌گفتند اگر ما را ديد و فهميد مى‌گوئيم كه ما داشتيم بازى و شوخى مى‌كرديم و اگر نفهميد كه او را خواهيم كشت، و اين داستان در كتابها به طور مفصّل مذكور است.

ترجمه و تفسير آيات ۷۱- ۶۸

[سوره التوبة (۹): آيات ۶۶ تا ۶۹] ..... ص : ۱۸۳

اشاره

لا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ (۶۶) الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۶۷) وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفَّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ (۶۸) كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوالاً وَ أَوْلاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِكُمْ كَما اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلاقِهِمْ وَ خُضْتُمْ كَالَّذِي خاضُوا أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۶۹)

(۱) صافی ۲: ص ۳۵۴، قمی ۱: ص ۳۰۰.

(۲) صافی ۲: ص ۳۵۴، برهان ۲: ص ۱۴۰/ ح ۱، مجمع البیان ۳: ص ۴۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۴

ترجمه: ..... ص : ۱۸۴

عذر نیاورید که عذرتان بکلّی پذیرفته نیست که شما بعد از ایمان کافر شدید اگر از برخی نادانان و ساده لوحان شما در گذریم گروهی فتنه‌گر را عذاب خواهیم کرد که مردمی بسیار زشتکارند،

مردان و زنان منافق از همدیگر و طرفدار یکدیگرند دست از نیکی کشیده مردم را به کار بد وا می‌دارند و از نیکوکاری منع می‌کنند و چون خدا را فراموش کردند خدا نیز آنها را فراموش کرد که در حقیقت بدترین زشتکاران عالم همان منافقانند،

خدا مرد و زن از منافقان و کافران را وعده آتش دوزخ و خلود در آن داده همان دوزخ کیفر آنها کافی است و خدا آنها را لعن کرده به عذاب ابد می‌افکند،

شما هم به مانند آنها آنهایی که پیش از شما بودند دنیا پرستید در صورتی که پیشینیانتان از شما قوی‌تر و مال و اولادشان بیشتر بود و به متاع فانی دنیای دو روزی به مانند شما متمتّع بودند اکنون که نوبت شما رسید از هلاک آنها فراموش کرده به تمتّع دنیا به سهم خود مانند آنها سرگرم شدید. شما هم در شهوات دنیا بمانند آنها فرو رفتید و به کیفر آنها می‌رسید. آنان مردمی هستند که اعمالشان در دنیا و آخرت نابود و باطل گشت و هم آنان به حقیقت زیانکاران عالمند.

تفسیر: ..... ص : ۱۸۴

لا تَعْتَذِرُوا با عذرهای کاذب عذر نیاورید،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۵

استیناف از جانب خداست جهت ردع و منع آنها.

قَدْ كَفَرْتُمْ در حالی که کافر شدید.

بَعْدَ إِيمانِكُمْ با وجودی که به وسیله توبه به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بیعت عامّ به دست او به ایمان اوّلیه رسیده بودید.

إِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْكُمْ اگر از گروهی از آنان پس از توبه آنها در گذشتیم.

نُعَذِّبْ طائِفَةً بِأَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ گروهی که مجرم هستند گرفتار عذاب خواهیم کرد، چون توبه نکردند، یا اینکه کفر ملّی آنها منجر به کفر فطری شد که توبه با آن پذیرفته نیست.

و بنا بر قرائت «یعف» و «یعذّب» به صورت غیبت محتمل است از جمله قول رسول صلّی اللّه علیه و آله باشد.

الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ مردان و زنان منافق از یکدیگر و پشتیبان یکدیگرند و چنانکه ادّعا کردند از شما نیستند و جمله خبر از «المنافقون» است، یا حال از «المنافقون و المنافقات» یا معترضه است.

يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ از جهت قال و حال و وجود در عالم صغیر و کبیرشان، به زشتی‌ها امر می‌کنند، زیرا که آنها به صور منکرات متصوّر شده‌اند و هر کس به هم شکل و سنخ خود عملی می‌کند، پس هر مردی به صورت منکر صورت بندی شده، و بر وفق صورت خود امر به منکر می‌کند، و شأنی و کاری جز امر به منکر ندارد چون سنخیّت و شاکله‌اش منکر است اگر چه صورت امرش امر به معروف باشد، لذا با مضارع آورد که

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۶

دلالت بر استمرار و تجدّد می‌کند.

وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ زیرا که آنها از معروف دور می‌شوند، و کسی که از چیزی دور است و صورت آن چیز را ندارد ناگزیر از آن نهی خواهد کرد.

وَ يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ دست‌های ظاهری‌شان را از انفاق می‌بندند و از جهت حرص به مال رضای خدا را خواستارند، و معتقد به اجر و عوض از جانب خدا نیستند. و نیز دستهای ظاهریشان را از بیعت با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و ولی علیه السّلام و دستهای باطنی شان را از توسّل به ذیل نبوّت و ولایت و از زاری و تضرّع نزد خدا، و از امتداد دستها به خیرات بسیار روحانی می‌بندند، و از انفاق اموال باطنی که آن قوای بدنی و اخلاق نفس پست است خودداری می‌کنند، که در انفاق آنها وعده به یکصد تا هفتصد عوض است، و خداوند برای هر کسی که بخواهد چند برابر می‌کند.

نَسُوا اللَّهَ خدا را فراموش کرده‌اند. جواب سؤالی است که ناشی از ذکر اوصاف بد آنهاست که اقتضاء می‌کند از علّت آن سؤال شود، یا از وصف مذموم دیگر آنها، پس آن جمله در موضع تعلیل یا بیان حال مذموم دیگر آنهاست و نسیان عبارت از غفلت از معلوم است. به نحوی که از خزانه نفس زایل شود، و محتاج به مشاهده جدید باشد اگر از مشاهدات باشد یا کسب جدید اگر از کسبیّات باشد، به خلاف سهو که آن اگر چه غفلت از معلوم است ولی از خزانه زایل نمی‌شود و احتیاج به سبب

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۷

جدید ندارد، بلکه آنرا با کوچکترین تأمّل استحضار می‌کند، پس فرق بین آن دو به شدّت و ضعف است.

و چون معرفت خدا برای هر کس بلکه برای هر موجود فطری است، و انسان با مجاهدات و ریاضاتش یا به افکار و انظارش آن معلوم فطری را کشف می‌کند، و به سبب آلودگی‌ها و معاصی، آن معلوم فطری پوشیده می‌ماند ... و لذا لفظ (نسیان) استعمال نمود، و از باب مشاکله فرمود:

(فنسیهم) مجازا یعنی آنها را ترک کرد و از نظر و افاضه رحمتش اسقاط نمود.

إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ بیان علّت یا بیان ذمّ دیگر است، و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر به جهت تکرار است که در مقام غضب مطلوب است، و لذا مطلب را با تأکیدات چهارگانه شدید و غلیظ نمود: ان، و اسمیّه بودن جمله، و ضمیر فصل، و تعریف مسند، و نیز برای اشاره به زشتی و به علّت حکم است، و (منافقات) را حذف کرد از باب تغلیب و از باب عدم اعتنای به آنهاست.

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ اسم ظاهر را به جای ضمیر گذاشت به همان علّت که گذشت، و تصریح به منافقات برای دفع توهّم این است که آنها محکوم به آنچه ذکر شد نباشند، و برای اینکه تطویل در مقام تغلیظ مطلوب است، و لذا در اخبار از حال آنها بسط و تفصیل داده شده است.

وَ الْكُفَّارَ عطف عامّ است بر خاصّ اگر کفر اعمّ از نفاق

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۸

باشد و گر نه عطف مغایر بر مغایر است.

نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها هِيَ حَسْبُهُمْ آتش جهنّم از جهت عذاب و دردناک بودن آن همیشگی است.

وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ در این آیه خداوند تبارک و تعالی قسم جلاله یاد و یاد آوری کیفرهای هفتگانه شدّت عذاب و درد منافقین را بیان فرمود و آن هفت صفت عبارتند از: ۱- وعده دادن آتش ۲- اضافه آن به جهنّم ۳- خلود در آن ۴- کفایت آتش برای آنها یعنی دیگر فوق آن عقوبتی تصوّر نمی‌شود ۵- لعن آنها ۶- اختصاص آنها به عذاب ۷- اتّصاف عذاب به دوام.

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ مانند کسانی که قبل از شما بوده‌اند.

اين جمله براى يكى از جمله‌هاى سابق حال است يا متعلّق به يكى از افعال سابق است، يا مستأنف است براى خبر مبتداى محذوف. يعنى شما مثل همان كسانى هستيد كه قبل از شما در نفاق و بهره‌مندى مادّى بودند و همان موجب تباهى اعمال و زيانشان گرديد. پس اين جمله التفات از غيبت به خطاب است و زشتى ديگرى براى آنهاست به اينكه آنها را در زشتى به كسانى تشبيه كرده است كه نزد آنها در زشتى و سر سختى مانند و مثل آنها بوده‌اند، و آوردن مثل براى آن است كه شنوندگان نشاط شنيدن پيدا كنند.

كانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً يعنى آن كسانى كه از لحاظ نيرو و اموال و اولاد بالاتر از شما بودند، اين

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۸۹

جمله استيناف، يا حال از موصول، يا از ضمير مستتر در ظرف است، و مقصود بيان قوّت اسباب در فرو رفتن شهوات در نزد آنهاست تا غايت زشتى آنها باشد. زيرا كه فرو رفتن در شهوات از فقير زشت‌تر است، پس اگر با وجود ضعفى كه در فرو رفتن در شهوات دارند، مانند گذشتگان باشند كه از اينها در وسايل فرو رفتن در شهوات تواناتر بودند، كار اينها زشت‌تر از آنها مى‌شود.

فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلاقِهِمْ به نصيب و بهره‌شان از شهوات بهره‌مند بودند.

فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِكُمْ شما هم مثل آنها از شهوات بهره برديد با اينكه شما از آنها ضعيف‌تر و از نظر مال و اولاد كمتر بوديد با وجود اين خواستيد مثل آنها بهره‌مند شويد و چون از جمله سابق بطور صريح معلوم نشد كه حاضران همانند پيشينيان بهره بردند و تطويل هم مناسب مقام بود فرمود:

كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلاقِهِمْ وَ خُضْتُمْ در شهوات و لهو و لعب فرو رفتيد كَالَّذِي خاضُوا يعنى مانند آنچنان فرو رفتنى كه قبلى‌ها فرو رفته بودند، يا مانند كسانى كه قبل از شما فرو رفته بودند به اينكه (الّذى) را بمعنى (الّذين) قرار دهيم، از باب اراده جنس از آن أُولئِكَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ اشاره به پيشينيان و كنايه از حاضران و آيندگان است به اينكه اينها سزاورتر از آنها به تباه شدن و هدر رفتن اعمال هستند چون در اسباب شهوات ضعيف بودند و در عين حال مانند آنها كه قوى

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۰

بودند فرو رفته‌اند، يا اشاره به پيشينيان و آيندگان به صرف خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا اشاره به حاضران است چون سخن اصلى با آنهاست، و آوردن اسم اشاره بعيد براى تأكيد حكم و تصوير آنها با اوصاف زشتشان و دور كردن آنها از مرتبه مخاطب (و گفتگو) است چنانكه تكرار آن در قول خدا:

وَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ و آنان از زيانكارانند، آوردن ضمير فصل و تعريف مسند به همين جهت و براى حصر بوده است.

ترجمه و تفسير آيات ۷۳- ۷۲

[سوره التوبة (۹): آيات ۷۰ تا ۷۱] ..... ص : ۱۹۰

اشاره

أَ لَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ قَوْمِ إِبْراهِيمَ وَ أَصْحابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۷۰) وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۷۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۰

آيا اخبار پيشينانشان مانند قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهيم و اهل مدين و مؤتفكات (يعنى قوم لوط و شعيب) به آنها نرسيد كه

رسولان الهى آيات و معجزات آشكار بر آنها آوردند آنها نپذيرفتند و هلاك شدند. خدا هيچ ستمى به آنها نكرد بلكه آنها خود در حقّ خويش ستم كردند،

مردان و زنان مؤمن همه يار و دوستدار يكديگرند خلق را به كار نيكو وادار

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۱

كرده و از كار زشت منع مى‌كنند نماز بپا مى‌دارند، زكات مى‌دهند و حكم خدا و رسول را اطاعت مى‌كنند. آنان را البتّه خدا مشمول رحمت خود خواهد گردانيد، زيرا خدا صاحب اقتدار و درست كردار است.

تفسير: ..... ص : ۱۹۱

أَ لَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ استفهام انكارى است جهت سرزنش آنها بر اشتغالشان به ملاهى با رسيدن خبر پيشينيان به آنها.

قَوْمِ نُوحٍ كه به سبب طوفان غرق شدند.

وَ عادٍ يعنى قوم هود عليه السّلام كه از باب اختصار به اسم آنها اكتفا كرد، آنها به وسيله باد هلاك شدند.

وَ ثَمُودَ و قوم صالح عليه السّلام.

وَ قَوْمِ إِبْراهِيمَ چون آنها اسم خاصّى نداشتند فرمود قوم ابراهيم كه آنها به وسيله پشه به هلاكت رسيدند.

وَ أَصْحابِ مَدْيَنَ و قوم شعيب كه با آتش هلاك شدند.

وَ الْمُؤْتَفِكاتِ اهل مؤتفكات عبارت از قوم لوط است، و قريه‌هاى آنها (مؤتفكات) ناميده شده چون (مؤتفكات) يعنى (منقلبات) زيرا كه آن قريه‌ها به سبب وجود آنها منقلب يعنى زير و رو شد، اين چنين است در خبرى كه از امام صادق عليه السّلام آمده است «۱».

أَتَتْهُمْ يعنى: همه آن كسانى كه ذكر شد، آيا به آنها

---

(۱) صافى ۲: ص ۳۵۷، برهان ۲: ص ۱۴۶/ ح ۱، سكائى ۸: ص ۱۸۱/ ذيل ح ۲۲۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۲

نرسيد، رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ پيامبرانى با احكام واضح و روشن مثل احكام رسالت يا با معجزات.

فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ با هلاك كردن به دليل افعالشان خدا به آنها ظلم نكرده چون به واسطه رسولان و بيّنات بر آنها اتمام حجّت نموده است، وسط واقع شدن لفظ (كان) با لام جحد براى مبالغه در نفى ظلم از خداى تعالى است. و پيش از اين گذشت كه آن براى نفى مبالغه در ظلم است و آن اعم از مبالغه در نفى ظلم است، و ليكن در عرف به عنوان مبالغه در نفى ظلم استعمال مى‌شود.

وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ و لكن آنها خود در حقّ خويش ستم كردند، زيرا آنها بعد از وضوح حجّت و تكذيب آن به علّت انصراف و روى گردانيدن از حقّ نفسهايشان را در معرض عقاب دائم قرار دادند. تقديم مفعول براى حصر است چون اين توهّم پيش مى‌آيد كه آنها با تكذيبشان به انبياء ظلم كردند، آيه مى‌گويد كه ظلم منحصر به خودشان بود، و تخلّل «۱» (كان) براى اشاره به استمرار ظلم است به نحوى كه گويا اين ظلم و ستم جزء طبيعت آنها شده است.

وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ در مقابل اين آيه قول خداى تعالى: «الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ ... تا آخر آيه» قرار دارد، و اسلوب را تغيير داد تا در شنونده نشاط ايجاد كند و

---

(۱) تخلّل: در ميان قوم شدن، در آمدن ميان مردم، در چيزى نفوذ كردن و رخنه پيدا كردن (فرهنگ فارسى عميد).

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۳

اشاره به این نماید که در حقیقت بین کفّار و منافقین ولایتی نیست، و آنچه که بر حسب صورت ولایت دیده می‌شود آن در حقیقت عداوت است «الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» دوستان در این روز برخی بر برخی دشمنند) و نیز اشاره به این باشد که منافقین از جهت نفاقشان بعضی از بعضی دیگر نشأت می گیرند به خلاف مؤمنین که آنها از جهت ایمانشان همگی از صاحب ایمان ناشی می‌شوند، و آن نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولی علیه السّلام است اگر چه ازدیاد ایمان بعضی ناشی از بعضی دیگر باشد.

يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ این جمله در مقابل (يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ) می‌باشد.

وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ این جمله در مقابل (يقبضون ايديهم) است، و چون (يد) (است) اعم از دست صوری و معنوی است، و قبض يد نيز اعم از قبض صوری و معنوی می‌شود، یعنی اعم از بستن دست از بخشیدن و دادن دست و پا و بستن دست از تضرّع و زاری و جذب خیرات اخروی و تفضّلات الهی است، و از ضدّ اوّل تعبیر به اعطاء می‌شود و پرداختن زکات اعمّ است از اعطای اموال و ابدان و قوای شهوی و غضبی و قوای محرّکه، و از ضدّ اخیر تعبیر به نماز و مراتب آن می‌شود ... و لذا در مقابل قبض يد (بسته بودن دست) صلاة و زکوة را با هم آورد تا اینکه بسط يد را با تفصیلش افاده کند تا اظهار ستایش مؤمنان باشد.

وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ «يطيعون اللّه» در مقابل «نسوا

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۴

اللّه» است، چه ضد نسیان (فراموشی) خدا، تذکّر (یاد) خداست، و لازمه مقصود از آن اطاعت خدا در اوامر و نواهی اوست، و اطاعت او در اوامر و نواهی تصوّر نمی‌شود مگر با اطاعت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بنابراین علّت اینکه از «يذكرون اللّه» عدول کرد و «يطيعون اللّه» آورد ظاهر شد، و اختلاف به ماضی و مضارع برای اشاره به این است که نسیان از آنها به دون تجدّد واقع شده است، زیرا که تجدّد آن مستلزم تذکّر است به خلاف طاعت از مؤمنین که آن در حال تجدّد و استمرار است.

أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ به زودی آنان را خداوند مورد رحمت خود قرار خواهد داد. این جمله در مقابل جمله «إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ» است، و ظاهر مقابله این است که بگوید:

«ان المؤمنين هم العادلون» یا «هم المرحومون» یا اینکه در آنجا بگوید: «أولئك سيعذبهم». امّا چرا نگفت سيعذّبهم و اینجا گفت: «سيرحمهم» چون این سوره برای توبیخ و سرزنش اهل وعید و وعده برای مؤمنین می‌باشد، و هر چه که در آن ذکر شده است جهت سرزنش اهل وعید و برای فزونی حسرتشان بوده است، و مناسب مقام غضب و وعید، مسجّل کردن و ثابت کردن وعید، و غلیظ و شدید کردن آن است با تأکید و تطویل لذا کلمه سيعذّبهم به معنی عذاب خواهد کرد که شدّت در اجرای غضب نیست نیاورد و اسم آنها را آورد از سوی دیگر چون نفاق ریشه همه بدیها و فسقها و (مورّث) و موجب جمله عقوبات است، و نیز نسبت غضب به خدا عرضی و نسبت رحمت ذاتی است، و چون برای مقام وعده مسامحه نمودن در آن است و آوردن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۵

عسی و لعلّ و ادات تسویف «۱» لازم است، لذا (أُولئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ) برای مؤمنان آورد.

و چون ایمان اگر چه اساس همه خیرات است، ولی خیرات گاهی از آن منفکّ می‌شود، چنانکه فرمود: (أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً ...) و لذا در اوّلی جمله اسمیّه آورد (آیه مربوط به منافقین با المنافقون که اسم است شروع شده است) در حالی که آنرا با تأکیدات چهارگانه مؤکّد نمود در حالی که مفید تسجیل و تثبیت بود بدون اینکه نسبت غضب را صریحا به خدا بدهد. و در دوّمی جمله را با اسم اشاره بعید ابتدا کرد (اولئك ...) که برای بزرگداشت و احضار اوصاف مذکور برای مؤمنین است در حالی که آنرا با جمله فعلیّه همراه با ادات تسویف آغاز کرد (سيرحمهم) رحمت را به خدای تعالی نسبت داد.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ هیچ مانعی خدا را از قطعی بودن عمل و اجرای وعد و وعیدش نمی‌تواند باز دارد.

حَكِيمٌ و او وعده نمى‌دهد مگر طبق حكمتش كه در خور قابليّت اعطا مى‌كند و يا از آن باز مى‌دارد.

ترجمه و تفسير آيات ۷۷- ۷۴

[سوره التوبة (۹): آيات ۷۲ تا ۷۵] ..... ص : ۱۹۵

اشاره

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۷۲) يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۷۳) يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا وَ ما نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ وَ إِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (۷۴) وَ مِنْهُمْ مَنْ عاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتانا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَ لَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵)

---

(۱) ادات تسويف عبارتند از س و سوف كه بر سر فعل مضارع مى‌آيد و فعل مضارع را به آينده تبديل مى‌كند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۶

ترجمه: ..... ص : ۱۹۶

خدا اهل ايمان را از مرد و زن وعده فرموده كه در بهشت خلد ابدى كه زير درختانش نهرها جارى است در آورد و در عمارات نيكوى بهشت عدن منزل دهد و برتر و بزرگتر از هر نعمت مقام رضا و خشنودى خدا را به آنان عنايت فرمايد و آن به حقيقت پيروزى بزرگ است،

اى پيامبر با كافران و منافقان جهاد كن و بر آنها بسيار سخت گير كه مسكن آنها در دوزخ است كه بسيار بد منزلگاهى خواهد بود، و منافقان به خدا قسم ياد مى‌كنند كه حرف كفر بر زبان نياورده‌اند. چنين نيست، البتّه سخن كفر گفته‌اند و پس از اظهار اسلام كافر شدند و همّت گماشتند، بر آنچه موفّق بر آن نشدند آنها به جاى آنكه از آن بى نيازى كه به فضل خدا و رسول نصيب آنها شد شكر گويند در مقام انتقام و دشمنى بر آمدند و اكنون هم اگر باز توبه كنند براى آنها بهتر است و اگر روى از خدا بگردانند، خدا در دنيا و آخرت آنها را به عذاب دردناك معذّب خواهد فرمود. ديگر در همه روى زمين يك نفر دوستدار و ياورى بر خود نخواهند يافت،

بعضى از آنها اينگونه با خدا عهد بستند: كه اگر نعمت و رحمتى نصيب ما باشد البتّه ترا تصديق كرده از نيكان مى‌شويم.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۷

تفسير: ..... ص : ۱۹۷

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ خداوند به مردان و زنان مؤمن وعده داد. در مقابل (وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ) تا آخر آيه است.

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ جنّات عدن يعنى بهشتهاى اقامت و آن آخرين مرتبه بهشت است كه از آن فراتر نمى‌رود به خلاف ساير مراتب بهشت كه از آن فراتر مى‌رود، و آن مرتبه عبارت از مقام محمّد صلّى

اللّه عليه و آله و پيروان آنان است.

وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ چون وعده خير خبر از رضايت مى‌دهد، پس گويا گفته است: براى آنها رضوان خداست، و رضوان خدا بزرگتر از همه اينهاست. يا مقصود اين است كه اين نوع وعده بزرگ است بدون التفات به برترى و تفضيل.

ذلِكَ آن رضوان هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ پيروزى و رستگارى بزرگى است. بدان كه بالاترين مقام سالكين به سوى خدا مقام رضاست، چنانكه گذشت. لذا غالبا خداى تعالى آن را ذكر نكرده است، مگر اينكه به دنبالش چيزى آورده كه دلالت بر بزرگى و تعظيم آن مى‌كند.

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ اى پيامبر! با جهاد صورى با كافران جنگ و كارزار كن، با نفس خود و با كافران باطن جهاد كن وَ الْمُنافِقِينَ و با منافقان نسبت به مظاهر و جانشينانت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۸

جهاد كن، زيرا خود پيامبر با منافقين جنگ نكرده، و از همين جا وجه تأخير منافقين معلوم مى‌شود. با اينكه مقام، مقام تشديد و تغليظ بر منافقين است، و ذكر كفّار جهت بيان مساوات منافقين با آنهاست تا براى منافقين ذمّ ديگرى باشد، و لذا كفّار را در آيه ۶۷ پس از منافقان آورد. يا مقصود اين است كه با منافقين و كفّار در عالم صغير و كبير به وسيله خودت يا اوصياء، و پيروان مؤمنت جهاد كن، زيرا كه مؤمنين نيز مأمور به جهاد با كفّار و منافقين وجودشان با قتال صورى و معنوى هستند و بايد كه با احتجاج و جدال نيكو و با مدارا و حسن معاشرت، و با داخل كردن آنها تحت فرمان تو، و گرفتن جزيه و الزام واجبات و حدود بر منافقين امّت تو ... جهاد كنند. پس اخبارى كه در تفسير آيه آمده است با وجود اختلاف صورى از نظر معنى اختلافى ندارند.

وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ با آنان با شدّت رفتار كن كه جايگاهشان جهنّم است. جمله دعا يا ذمّ است، پس اشكالى ندارد كه عطف بر انشاء باشد و نيز اشكالى ندارد كه ما بعدش بر آن عطف گردد، يا جمله خبرى است كه بنابراين عطف يا به توهّم جمله معطوف عليه است يا به تقدير جمله به اعتبار معنى، زيرا امر به قتال و غلظت مشعر به اين است كه در آنها خيرى نيست، پس گويا كه گفته باشد: خيرى در آنها نيست و منزلگاه آنها جهنّم است، و تعاطف بين دو امرى كه از نظر لفظ و مفهوم مطابقى غير متناسب ولى عطف به لحاظ معنى مقصود و معنى التزامى صورت گرفته باشد زياد است و در كلام عرب شايع است و كسى كه عطف انشاء بر خبر و عكس آنرا جايز دانسته به ظاهر آنچه كه در كتاب وارد شده نظر داشته است، و همچنين به

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۱۹۹

ظاهر آنچه كه در كلام عرب آمده توجّه نموده است، و از لطايفى كه در عطف و عدم عطف در كلام فصحا مندرج و براى آنها ملحوظ است غفلت كرده است.

وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ اگر جمله اوّل براى ذمّ يا دعا باشد اشكالى در عطف نيست و اگر جمله خبرى باشد عطف به لحاظ ذمّ است كه از آن استفاده مى‌شود.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ سوگند آنها را مقابل سوگندى قرار داده است. كه از لام استفاده مى‌شود (يعنى سوگند آنها به خدا همان كلمه كفر است).

وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا در باره كسانى نازل شده كه پس از آنكه فهميدند محمّد صلّى اللّه عليه و آله مى‌خواهد خلافت را براى على عليه السّلام قرار دهد، در مكّه با هم، هم قسم شده، عهد بستند كه امر خلافت را در بنى هاشم نگذارند يا آيه در باره كسانى است كه در غدير خم گفتند: آيا چشمانش را نمى‌بينيد كه گويا چشمان ديوانه است، يا در باره كسانى است كه بر قتل او پس از بازگشتشان از تبوك در عقبه هم قسم شدند، البتّه همه اين معانى روايت شده است.

وَ ما نَقَمُوا يعنى عقوبت نكردند، يا اكراه نداشتند، يا انكار نكردند.

إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ مستثنى مفرّغ «۱» است از مفعول به عامّ يا علّت

---

(۱) مستثنى مفرّغ: به جلد اول مراجعه شود

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۰

عامّ يعنى از آنان انتقام براى چيزى نگرفتند مگر به جهت بى‌نياز كردن خدا، زيرا انسان وقتى بى‌نياز مى‌شود طغيان مى‌كند، يا اينكه از آن كافران و منافقان انتقام نگرفتند مگر اينكه خدا آنها را بى‌نياز كرد.

وَ رَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ و پيامبرش نيز از فضل خود انتقام نگرفت، اين سخن نزديك است به قول شاعر كه مى‌گويد:

و لا عيب فيهم غير انّ سيوفهم بهنّ فلول من قراع الكتائب

يعنى: هيچ عيبى در اين جماعت نيست جز آنكه تيزى شمشيرهايشان در اثر ضربه زدنها به لشكر دشمن از بين رفته است.

فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ اگر از نفاق و لوازمش توبه كنند، براى آنها بهتر است.

وَ إِنْ يَتَوَلَّوْا و اگر از توبه يا از رسول صلّى اللّه عليه و آله روى بگردانند.

يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ ما لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ خدايشان در دنيا و آخرت عذاب مى‌كند و ولى و نصيرى در زمين برايشان نيست. پيش از اين گذشت كه ولى عبارت است از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله يا خليفه او، يا كسى كه از او اجازه داشته باشد بلاـ واسطه يا با واسطه از جهت تربيت قلب و تعليم احكام آن، و نصير هر يك از آنهاست از جهت رسالت و تربيت قالب.

وَ مِنْهُمْ مَنْ عاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتانا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَ لَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۱

نزول اين آيه «۱» در باره ثعلبة بن حاطب از اصحاب رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است كه محتاج بود و از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در خواست كرد كه خدا او را بى‌نياز گرداند. پس پيامبر به او فرمود:

اى ثعلبه كم داشته باشى و شكر آنرا بجاى آورى بهتر است از بسيارى كه طاقت آن را نداشته باشى، پس ثعلبه گفت: سوگند به خدايى كه ترا به حقّ مبعوث نمود. اگر خدا مرا روزى رساند حقّ هر صاحب حقّى را خواهم داد، پس پيامبر در حقّ او دعا كرد، و گوسفندى را گرفت و گوسفندش آنقدر زياد شد كه در شهر جا تنگ شد و در صحرا منزل گزيد و از جمعه و جماعت و خدمت رسول صلّى اللّه عليه و آله منقطع گشت. پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مأمور صدقه را فرستاد و از او صدقه خواست، و او از صدقه دادن ابا كرد و بخل ورزيد. البتّه اين معنى در مورد هر كس كه مانند او باشد جريان دارد بيشتر اهل زمين اين گونه‌اند.

ترجمه و تفسير آيات ۸۲- ۷۸

[سوره التوبة (۹): آيات ۷۶ تا ۸۰] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

فَلَمَّا آتاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (۷۶) فَأَعْقَبَهُمْ نِفاقاً فِي قُلُوبِهِمْ إِلى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِما أَخْلَفُوا اللَّهَ ما وَعَدُوهُ وَ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ (۷۷) أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (۷۸) الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقاتِ وَ الَّذِينَ لا يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۷۹) اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۸۰)

(۱) صافی ۲: ص ۳۶۶، مجمع البیان ۳: ص ۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۲

ترجمه: ..... ص : ۲۰۲

بعضی از آنها اینگونه با خدا عهد بستند که اگر نعمت و رحمتی نصیب ما باشد البتّه ترا تصدیق کرده از نیکان می‌شویم
و با این عهد باز چون فضل و نعمت خدا نصیب آنها گشت بر آن بخل ورزیدند و از دین روی گردانیده از حقّ اعراض کردند،
در نتیجه این تکذیب خدا هم دل آنها را ظلمتکده نفاق گردانید تا روزی که به کیفر بخل و اعمال زشتشان برسند،
آیا نمی‌دانند که خدا از باطن آنها و سخنان سرّی آنها آگاه است البتّه خدا دانای غیب و عالم اسرار پنهان است،
آن کسانی که از فرط بخل و بد نفسی بر مؤمنانی که از فرط سخاوت علاوه بر واجبات به صدقات مستحب نیز فقیران را دستگیری می‌کنند عیب جویی می‌کنند و همچنین مسخره می‌کنند مؤمنانی را که از اندک چیزی که مقدور آنهاست در راه خدا مضایقه نمی‌کنند خدا هم آنها را در مقابل مسخره کردن مؤمنان مجازات کند، و آنها را عذاب دردناک خواهد رسید،
ای پیغمبر تو بر آن مردم منافق چه خواهی طلب آمرزش بکنی یا نکنی، اگر هفتاد مرتبه هم بر آنها از خدا آمرزش بخواهی، خدا هرگز آنان را نخواهد بخشید، زیرا آنها از راه فسق و سرکشی به خدا و رسول کافر شدند و خدا فاسقان را هرگز هدایت نخواهد کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۳

تفسیر: ..... ص : ۲۰۳

فَلَمَّا آتاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا و چون خدا از فضلش مالی نصیبشان کرد، بخل ورزیده، از عهدشان روی برگرداندند.
وَ هُمْ مُعْرِضُونَ و از خدا و رسولش اعراض کردند.
فَأَعْقَبَهُمْ پس آن بخل و اعراض بدنبال خود نِفاقاً فِی قُلُوبِهِمْ نفاقی در دلهایشان آورد، نه در زبانهایشان و سینه هایشان فقط، یا اینکه مقصود از قلوب نفوس آنهاست.
إِلی یَوْمِ یَلْقَوْنَهُ بِما أَخْلَفُوا اللَّهَ ما وَعَدُوهُ وَ بِما کانُوا یَکْذِبُونَ بدان که صدق و کذب مانند حقّ و باطل است.
همانطور که در اقوال زبانی و علوم نفسانی جاری می‌شود در افعال و اخلاق و احوال نیز جاری می‌شود، و همانطور که گفتار اخبار از واقع شدن و صدق آن به اعتبار مطابقت نسبت آن با واقع و کذب آن به عدم مطابقت آن با واقع است همچنین است فعل انسان که بر جوارح و اعضا جریان دارد، به اعتبار نسبت آن به صورتش که خبر از این میدهد که آن فعل از انسانیّت صادر و هدف آن غایت استکمال انسانیّت می‌باشد.
پس هر اندازه که این اخبار مطابق با واقع باشد به این معنی که فعل صادر از انسانیّت باشد و به استکمال انسانیّت برگردد و آن فعل با صدق انجام گیرد فاعل آن صادق است و هر اندازه که این اخبار مطابق واقع نباشد به این معنی که فعل جاری ظاهرا به صورت فعل انسان باشد ولی در حقیقت آن فعل صادر از انسانیّت نباشد، بلکه صادر از حیوانیّت و سبعیّت و شیطانیّت

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۴

باشد آن فعل کذب است و فاعل آن نیز کاذب می‌باشد.

و همچنین است مطلب در احوال و اخلاق، و این اعتبار در اقوال و علوم نیز جریان دارد، زیرا اگر آن اقوال و علوم از انسانیّت صادر شود و به استکمال انسانیّت برگردد به این اعتبار صادق است، و اگر چنین نباشد آن کاذب است اگر چه باعتبار خودش صادق باشد. و آنچه نزد اهل اللّه در صدق و کذب در اقوال و علوم معتبر است، عبارت از اعتبار به مبدأ و مرجع می‌باشد. (نه واقع فقط).

و لذا از ائمّه علیهم السلام وارد شده است که هر کس قران را به رأی خودش تفسیر کند یعنی با حیثیّت شیطانی نه با حیثیّت انسانی و به حقّ و واقع هم برسد، باز هم خطا کرده است و در اخبار از کسی که عملش متوجّه به حیثیّت انسانی و آخرتش نباشد نفی علم شده است. بدون اعتبار مطابقت و عدم مطابقت آن با واقع، چنانکه خدای تعالی فرمود: وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ، وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ که خداوند علم را از آنها نفی کرده است، با اینکه مطابقت با واقع را برای آنها اثبات کرده است. چون واقع همانطور بود که آنها علم داشتند، ولی چون علمشان متوجّه به جهت استکمال انسانیّت نیست علم را از آنها نفی کرده و با نفی علم از آنها جهل را برای آنها اثبات کرده است.

وقتی این مطلب مقرّر و معلوم شد بدان که انسان دارای مراتب است و برای هر مرتبه‌ای از آن مراتب درجه‌هایی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۵

پس انسان مادام که در مرتبه نفسش می‌باشد، اگر در درجه نفس امّاره باشد هر چیزی که از او صادر شود کذب است، و اگر از این درجه ترقّی کرد و در درجه نفس لوّامه واقع شد آنچه که از او صادر می‌شود گاهی صادق و گاهی کاذب است، و اگر ترقّی کرد و به درجه نفس مطمئنّه رسید و این ترقّی محقّق نمی‌شود مگر اینکه متمکّن در مرتبه قلب باشد در این صورت هر چه که از او صادر شود صادق خواهد بود پس منافق که در درجه نفس امّاره واقع شده است از او جز کذب صادر نمی‌شود، و دروغ خاصیّت و خوی او می‌شود، و لذا در قول خدا: «بِما أَخْلَفُوا اللَّهَ» ماضی آورد، و در اینجا به صورت مضارع آورد که دلالت بر استمرار تجدّدی دروغ می‌کند بعلاوه تخلّل لفظ «کان» دلالت بر این می‌کند که مدخولش به صورت خوی و عادت در آمده است.

أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ سِرَّهُمْ آیا نمی‌دانند که خدا خفایای امورشان را از قبیل خطورات و خیالات و اخلاق و الم احوالشان، می‌داند.

وَ نَجْواهُمْ و نجوای آنها یعنی آنچه را که بر زبانهایشان ظاهر می‌شود به نحوی که بر غیرشان مخفی میماند، یا اینکه از سرّ اخلاق و احوال موجود و مخفیگاه نفس که هنوز وجود بالفعل پیدا نکرده است، آگاه است و مقصود از نجوی چیزی است که بر زبان یا بر نفوس به طریق مخفی ظاهر می‌شود خواه از خطورات و خیالات شیطانی باشد یا رحمانی، و استفهام برای سرزنش و ملامت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۶

وَ أَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ ذکر عامّ بعد از خاصّ جهت تحقیق خاصّ و تأکید آن است.

الَّذِینَ یَلْمِزُونَ کسانی که عیب می‌گیرند و عیب جوئی می‌کنند.

الْمُطَّوِّعِینَ به آنهایی که صدقات مستحبّ می‌دهند، یا کسانی که مطلقا صدقه می‌دهند که مبالغه کرده و به آن اهمیّت می‌دهند.

مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فِی الصَّدَقاتِ از مؤمنان در صدقات خود، این عبارت متعلق به «یلمزون» یا به «المطوّعین» یا به هر دو بر سبیل تنازع، و آن یا خبر مبتدای محذوف است یا مبتدای خبر محذوف، یا مبتداست و خبرش «فیسخرون» یا «سخّر اللّه منهم» یا «استغفر لهم» یا «ان تستغفر لهم» یا بدل است از قول خدا: «من عاهد اللّه» و قول خدای تعالی: «ألم یعلموا ... تا آخر آیه» جمله معترضه است.

وَ الَّذِینَ لا یَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ یعنی مگر به مقدار رنج و سختی‌شان در تحصیل و طلب پس صدقه می‌دهند به چیزی که خودشان را در تحصیل آن خسته می‌کنند.

و در باره نزول آیه ذکر شده است که سالم بن عمیر انصاری یک صاع «۱» خرما آورد، و گفت: یا رسول الله یک شب مزدوری کردم و دو صاع خرما گرفتم که یک صاع از آنرا برای شما آوردم

(۱) صاع: پیمانه، پیمانه‌ای است قریب یک من یا سه کیلو گرم (فرهنگ عمید) صاع: واحد وزن پیمانه است معادل چهار من و مساوی هشت رطل و برابر چهار من (نقل از فرهنگ فارسی معین)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۷

و یک صاع را برای عائله‌ام گذاشته‌ام «۱».

و نیز در شأن نزول آیه ذکر شده «۲» که علی علیه السّلام مزدوری کرد و مزدش را به خدمت رسول خدا آورد، پس منافقین آن عمل او را عیب گرفتند.

فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ و مسخره کردند، خدا نیز آنانرا مسخره کرد. استعمال استهزاء و سخریّه در حقّ تعالی از باب مشاکله لفظی و مشابهت معنوی، و آن یا جمله دعائی است که در این صورت عطف قول خدا وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ است از باب این که آن جمله نیز دعائی است، یا به اعتبار اخباری است که لازمه دعاست، گویا که گفته است: برای آنها عذاب خداست، که عذابی دردناک است.

یا جمله خبریّه است که دیگر اشکالی در عطف نیست.

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ امر و نهی در اینجا برای تسویه بین دو مطلب است و حقیقت امر و نهی از آن دو منظور نیست، و لفظ (أو) برای تخییر است، بنابر آنچه که روایت شده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در وقتی که بر جنازه عبد اللّه بن ابی نماز می‌خواند در جواب کسی که پرسید: آیا پروردگارت از استغفار برای منافقین نهی نکرد؟ فرمود: خداوند مرا مخیّر ساخته است.

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ این عتاب

(۱) صافی ۲: ص ۳۶۵، قمی ۱ ص ۳۰۲.

(۲) صافی ۲: ص ۳۶۷، عیاشی ۲: ص ۱۰۲/ ح ۹۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۸

پیامبر است به گونه‌ای به تو می‌گویم، تا آنها بفهمند (یا به در می‌گویم که دیوار بشنود) و عتاب مقرّبین درگاه الهی از باب کنایه از کسی که در حقیقت مستحقّ عتاب است.

نزدیک گردانیدن مقرّبین به خدا و اهانت به مستحقّین عتاب است بدین گونه که آنها را از درجه خطاب و عتاب ساقط نموده باشد، لذا نفرمود: خداوند به تو جواب نمی‌دهد.

بلکه فرمود:

خدا آنها را نمی‌بخشد، چون عتاب متوجّه رسول صلّی اللّه علیه و آله نبود.

و اشکال به اینکه استغفار پیامبر حتما به اجابت می‌رسد، زیرا غیر او هر کس به توسّط رسول خدا به خدا متوسّل شود خدا اجابت می‌کند پس چگونه استغفار خود پیامبر را جواب ندهد و کسی که پیامبر برای او استغفار کرده است مورد بخشش الهی قرار نگیرد ..؟!

جواب داده می‌شود به اینکه مقصود مبالغه در عدم استحقاق آنها به مغفرت و بخشش است به نحوی که اگر فرض شود رسول صلّی اللّه علیه و آله هم برای آنها استغفار کند و استغفار رسول هیچ وقت از اجابت جدا نیست باز هم آنها بخشیده نمی‌شوند.

و مثل این گفتار در کلام عرب زیاد است که نفی جزا را معلّق بر امری می‌کنند که مستلزم تحقّق جزاست تا مبالغه در عدم تحقّق آن بکنند، و استعمال عدد هفتاد برای این است که این عدد بیشتر اوقات در کثرت استعمال می‌شود، زیرا که آن از مراتب اعداد

تامّه است مانند هفت و هفتصد، و لذا بعد از عدد

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۰۹

(السّبعه) هفت، (واو) می‌آورند و آنرا (واو) ثمانیه می‌نامند، یا مقصود اشاره به هفتاد مرتبه است تا در عدم استحقاق مغفرت آنها مبالغه شده باشد.

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ و آن به این علّت است که آنان نسبت به خدا و رسولش کفر ورزیدند. تدارک این توهّم است که چرا درخواست و استغفار پیامبر مورد قبول واقع نشده باشد بدین نحو گفته می‌شود که: عدم مغفرت آنها از جهت عدم استحقاق تو برای اجابت نیست بلکه از باب این است که آنها مستحقّ مغفرت نیستند.

وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ زیرا خداوند مردم فاسق را هرگز هدایت نمی‌کند گذاشتن اسم ظاهر بجای ضمیر برای اشاره به ذم دیگر و به علّت حکم است.

ترجمه و تفسیر آیات ۸۶- ۸۳

[سوره التوبة (۹): آیات ۸۱ تا ۸۴] ..... ص : ۲۰۹

اشاره

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ وَ کَرِهُوا أَنْ یُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِی الْحَرِّ قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ کانُوا یَفْقَهُونَ (۸۱) فَلْیَضْحَکُوا قَلِیلاً وَ لْیَبْکُوا کَثِیراً جَزاءً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۸۲) فَإِنْ رَجَعَکَ اللَّهُ إِلی طائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوکَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِیَ أَبَداً وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِیَ عَدُوًّا إِنَّکُمْ رَضِیتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِینَ (۸۳) وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلی قَبْرِهِ إِنَّهُمْ کَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ (۸۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۰

ترجمه: ..... ص : ۲۱۰

آنهائی که خوشحالند که در خانه نشسته‌اند و از حکم جهاد در رکاب رسول خدا تخلّف ورزیدند و مجاهده به جان و مالشان در راه خدا بر آنان سخت ناگوار بود و مؤمنان را از جهاد منع کرده و به آنها می‌گفتند: شما در این هوای سوزان از وطن خود بیرون نروید. آنان را بگو آتش دوزخ بسیار سوزان‌تر از این هواست اگر می‌فهمید.

اکنون آنها باید خنده کم و گریه بسیار کنند که به مجازات سخت اعمال خود خواهند رسید.

پس اگر خدا ترا به سوی گروهی از آن متخلّفان به مدینه برگرداند و آنها به ملاقات تو آمده اجازه جهاد خواهند بگو اجازه نمیدهم ابدا. شما با من بجنگ نخواهید آمد و با هیچ یک از دشمنان من جهاد نخواهید کرد شما هستید که اوّل بار با تخلّف خود از سفر جهاد اظهار مسرّت می‌کردید اکنون هم به جای خود بنشینید،

دیگر هرگز به نماز میّت آن منافقان حاضر نشده و بر جنازه آنها به دعا نایست که آنها به خدا و رسولش کافر شدند و در حال فسق و بدکاری مردند.

تفسیر: ..... ص : ۲۱۰

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلافَ رَسُولِ اللَّهِ جواب سؤال از حال آنهاست، یا از علّت تغلیظ بر آنها و عدم مغفرت آنهاست، و تدارک دیگری برای توهّم عدم قبول استغفار رسول است، و «خلاف رسول اللّه» یا ظرف برای «مقعدهم» است اگر به معنی عقب باشد، یا مفعول له برای «فرح» یا «المخلّفون» یا «مقعدهم» می‌باشد بر سبیل تنازع یا عامل یکی از آنها به طور انفراد است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۱

وَ كَرِهُوا أَنْ يُجاهِدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قالُوا لا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ یعنی اینکه آنها به جهت نهایت شقاوتی که داشتند بین تخلّف و خوشحالی به آن و کراهت جهاد و منع غیر خودشان را نسبت به جهاد جمع کردند.

قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا اگر بناست از گرما پرهیز شود پس آتش جهنّم سزاوارتر به پرهیز است.

لَوْ كانُوا يَفْقَهُونَ اگر میدانستند گرمای آخرت را بر گرمای دنیا ترجیح نمی‌دادند، و «فقه» چنانکه گذشت عبارت از ادراک اغراض و غایات است. خصوصا غایات الهی از اشیاء و اقوال، نه آن چنانکه بعضی‌ها این معنی را کتمان کرده، فقط ادراک مفاهیم از الفاظ را فقه دانسته‌اند. لذا فقه تفسیر شده است به اینکه آن طلب علم دین است به طوری که به وسیله آن به علم دیگر رسیده شود. به عبارت دیگر، فقه عبارت از ادراکی است که انسان را حرکت دهد و از حضیض نفس به اوج عقل، و از دنیا به آخر کشاند. و اینکه در تعریف فقه گفته‌اند: فقه علم به مسائل دینی فرعی از روی ادلّه تفصیلی محض است جنبه اصطلاحی دارد امّا در شریعت در همان معنی اصلی خودش باقی مانده است، از این رو علم خدا و ملائکهٔ فقه نامیده نمی‌شود چون برای خدای تعالی و ملائکه استعداد تصوّر نمی‌شود تا ترقّی تصوّر شود، و علم خدا و ملائکه بالفعل است در حالی که هر چه در فقه تصوّر شود جنبه امکانی و بالقوّه دارد.

علوم انبیاء نیز فقه نامیده نمی‌شود چون استعداد آنها به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۲

فعلیّت متبدّل شده است نه اینکه علوم آنها از روی ادلّه تفصیلی بنا شده باشد، چنانکه بعضی گفته‌اند.

حاصل مطلب این است که سخت کوشی و بالا رفتن در طریق انسانیّت از مفهوم فقه گرفته شده است، پس هر جا این چنین ادراکی باشد همان فقه است و در غیر این صورت فقه نمی‌باشد، بنابراین اگر فرض شود که پیامبری دارای حالت اشتداد در علمش باشد علم او از این جهت فقه محسوب می‌شود.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيراً جواب شرط متوهّم یا مقدّر است یعنی اگر روشنگری و استنباط مسائل را داشتید باید کم بخندید و زیاد بگریید (بر عمل خود گریه کنید) امری یا حمل بر حقیقتش می‌شود یا نمی‌شود، به هر حال مقصود از این آیه (کم بخندید و زیاد بگریید) دستور به توبه است، خواه خنده و گریه بر حقیقت باشد یا مجاز، از سرور باشد و یا از غم بنابراین ذکر خنده برای اشاره به این است که انسان به نوعی از خنده جدا نمی‌شود، پس توبه کننده باید از خنده‌اش کم کند. یا خنده و گریه مجاز از چیزی دیگری است (مثلا می گوییم حالا بخندید. که منظور خندیدن نیست بلکه تمسخر است)، که حتما امرشان به آن بر می گردد، پس آن امر است در معنی اخبار، و ذکر خنده برای اشاره به چیزی است که آنها در بقیه عمرشان بر آن ثابت هستند، و لذا آنرا مقدّم انداخت و مقیّد به قلّت نمود.

جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ این پاداش آنچه را که به دست

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۳

آوردند می‌باشد بیان این سخن برای آن است تا بنا بر معنی اوّل، تدارک اعمال بد آنها باشد و بنا بر معنی دوّم عقوبت بر آنها باشد. و قول خدا «بما کانوا» یا متعلّق به جزا یا به امر است به طریق استقلال یا تنازع.

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ اگر خدا از جنگ روم ترا باز گرداند.

إِلى طائِفَةٍ مِنْهُمْ از متخلّفين بدون عذر، خداوند آنها را تا زمان باز گشت تو نگاه دارد.

فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ از تو درخواست مى‌كننـد كه تا جنگ ديگر به آنها اجازه دهى فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَداً پس بگو هرگز با من خارج نمى‌شويد. اين بيان خبر دادن حال آنهاست در معنى نهى، براى اشعار به اينكه طبيعت و خوى آنها مقتضى عدم خروج است.

وَ لَنْ تُقاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ يعنى قبلا شما نشستيد و به جهاد نرفتيد و مقصود تخلّف از غزوه تبوك است.

فَاقْعُدُوا مَعَ الْخالِفِينَ پس اكنون هم با آنان بنشينيد ماننـد زنان و كودكان، چون شـما نيز با تخلّف اوّلتان مانند آنها شديد پس شـما شأنيّت جهاد و قابليّت همراهى مجاهدين را نداريد.

وَ لا تُصَلِّ عَلى أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً و بر هيچ يك از آنان هنگام مرگشان نماز مگزار، زيرا كه نماز تو براى آنها آرامش است و آنها استعداد نماز تو را ندارند، مقصود نماز ميّت است يا اعم از آن.

وَ لا تَقُمْ عَلى قَبْرِهِ جهت دعا كردن، بر قبر هيچ يك از آنها حاضر مشو.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۴

إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ماتُوا وَ هُمْ فاسِقُونَ زيرا آنها به خدا و رسول كافر شدند و در حالت فسق مرده‌اند نقل شده است «۱» كه رسول خـدا صلّى اللّه عليه و آله از عبـد اللّه بن ابى عيـادت كرد، و براى او اسـتغفار نمود، و جنـازه‌اش را تشـييع كرد، و بر آن نماز خواند، و بر قبرش ايستاد و به او دعا كرد، همه اين كارها به تقاضاى فرزندش بود كه مؤمن خالص بود.

عمر (خليفه دوّم) بر اين كار پيغمبر اعتراض كرد و گفت:

آيا پروردگارت ترا از اين كارها نهى نكرده است؟ از سـخن عمر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله ناراحت شد، و به نحوى پاسخ داد كه ناراحتى از آن ظاهر بود.

ترجمه و تفسير آيات ۹۱- ۸۷

[سوره التوبة (۹): آيات ۸۵ تا ۸۹] ..... ص : ۲۱۴

اشاره

وَ لا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ (۸۵) وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قالُوا ذَرْنا نَكُنْ مَعَ الْقاعِدِينَ (۸۶) رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ (۸۷) لكِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ أُولئِكَ لَهُمُ الْخَيْراتُ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸۸) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۸۹)

---

(۱) صافى ۲: ص ۳۶۴، قمى ۱: ص ۳۰۲، برهان ۲: ص ۱۴۸/ ح ۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۵

ترجمه: ..... ص : ۲۱۵

اى رسول از بسـيارى اموال و اولاـد آن منـافقين تعجّب مكن كه خـدا مى‌خواهـد با آن مال و اولاد آنها را در دنيا معـذّب گردانـد و جانشان را به حال كفر بستاند،

و هر گـاه سوره‌اى نـازل شـد كه امر به ايمـان به خـدا و جهاد و با رسول در راه دين خـدا كرد ثروتمنـدان آن منافقان از تو تقاضاى

معافی از جهاد کرده گفتند: ما را از معاف شدگان محسوب دار،

بدان راضی بودند که با زنان و کودکان در خانه بنشینند و به جهاد حاضر نشوند دلهای آنها را نقش کفر و ظلمت گرفت تا دیگر هیچ درک حقایق نکردند.

امّا رسول و مؤمنان اصحابش که بر مال و جان در راه خدا جهاد کردند همه خیرات و نیکویی‌ها مخصوص آنهاست و هم آنان سعادتمندان عالمند.

خدا بر آنها باغهایی که در زیر درختانش نهرها جاری است مهیّا فرموده که در آن جاودان متنعّم باشند و این به حقیقت سعادت و پیروزی بزرگی است.

تفسیر ..... ص : ۲۱۵

وَ لا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِها فِي الدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ تفسیر آن گذشت، و تکرار آن برای تأکید است، زیرا کثرت اموال و اولاد در انظار اهل ظاهر ناگزیر شگفت‌آور است، پس در نهی از آن تأکید مطلوب است، و نیز برای اینکه تکرار در مقام تشدید مطلوب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۶

وَ إِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَ جاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَ قالُوا ذَرْنا نَكُنْ مَعَ الْقاعِدِينَ این آیه به جهت عذری که می‌آوردند نازل شده است و آن ذمّ دیگری برای آنهاست، چون آنها به علّت پستی و علاقه قلبی به دنیا و امور بی‌ارزش دنیوی همانند زنان، اجازه نشستن و تخلّف از جنگ را می‌خواهند، و لذا فرمود: بدان راضی شدند که از جمله بازماندگان (پیران، زنان، کودکان و بیماران) بمانند.

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ جمع «خالفه» است، و استعمال لفظ «خوالف» در زنان و لفظ «مخلّفون» در مردان برای این است که مردان استعداد خروج دارند و زنان ندارند.

وَ طُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ از این رو دلهاشان نقش کفر گرفت، پس آنان درکی ندارند، چون آن درکی که آنها را به اغراض و غایات برساند ندارند، اگر چه در امور دنیا در غایت فطانت و دقّت و ادراکات خیالی باشند. و گر چه در انظار اهل حس ارزنده علما و حکما شمرده شوند ولی در واقع درک و فهمی ندارند و گر نه غرض از جهاد را باید بدانند، و بفهمند که در آن خیر دنیا و آخرت است. زیرا در جهاد با نفس در دنیا کامل می‌شوند و با اتّصاف به صفات نیکو از قبیل شجاعت، سخاوت و عدم اعتنا به دنیا و زندگانی آن استکمال می‌یابند، و نیز با وعده هایی که از اجرهای آخرت به آنها داده شده دیگر به جمع کردن غنائم توجّهی نخواهند داشت، در حالی که خانه نشینی چیزی نیست جز اتّصاف به صفات زنان، و گرایش به دنیا و قطع طمع

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۷

از عقبی. و چون ذمّ اموال و اولاد این توهّم را پیش آورد که آن به هر حال مذموم است، در حالی که کثرت اموال و اولاد در بین مؤمنین نیز هست، و از سوی دیگر ذمّ قاعدین از جهاد نیز این توهّم را پیش آورد که در بین مؤمنین نیز کسانی هستند که خروج به جهاد را دوست ندارند و دوست دارند به جنگ نروند، برای رفع این توهّمات به آنان خاطر نشان ساخت که:

لكِنِ الرَّسُولُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ امّا رسول و کسانی که با او هستند یعنی کسانی که دارای فضل و برتری حقیقی هستند.

جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ أُولئِكَ با مال و جان خود به جهاد می‌پردازند و آنان بزرگانی مستعد بودند.

لَهُمُ مخصوصا، برای آنهاست.

الْخَيْراتُ خیرات نفسانی و بدنی، از قبیل استکمال نفوس به داشتن خصلتهای نیک و اخراج نفس از رذائل، و جمع شدن غنیمت با

يارى و قدرت و برترى با اولاد و شهرت و ثنا.

وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ و آنان از رستگارانند. تكرار اسم اشاره (اولئك) جهت تمكين و تصوير آنها به اوصافى است كه ذكر شد تا مانند ذكر علّت باشد (يعنى به علّت اينكه آنها خيرات نفسانى دارند آنها رستگارند) و نيز براى اينكه هر يك از مسندها مستقلّا اختصاص به موضوع داشته باشد (خيرات مسند به اولئك اوّل، مفلحون مسند به اولئك دوّم أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها جواب سؤال از حال آنهاست يعنى خداوند براى آنان بهشتهايى آماده كرده است كه در آنها نهرها جارى است و جاودانه در آن خواهند بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۸

ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ و آن خود سعادت و كاميابى بزرگى است.

ترجمه و تفسير آيات ۹۵- ۹۲

[سوره التوبة (۹): آيات ۹۰ تا ۹۳] ..... ص : ۲۱۸

اشاره

وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۹۰) لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱) وَ لا عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ (۹۲) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَ هُمْ أَغْنِياءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸

برخى از اعراب باديه كه نزد تو آمده عذر ميآورند كه اجازه معافى از جهاد يابند و گروهى كه تكذيب خدا و رسول كرده از جهاد باز نشستند كافران از اين دو طايفه به زودى به عذاب دردناك خواهند رسيد

بر ناتوانان و بيماران و فقيران كه خرج سفر و نفقه عيال خود را ندارند تكليف جهاد نيست. هر گاه آنها مردم را در راه رضاى خدا و رسول نصيحت و هدايت كنند. كه بر نيكو كاران از هيچ راه حرج و زحمتى نيست خدا بر آنان آمرزنده و مهربان است،

و همچنين بر آن مؤمنانى كه مهيّاى جهاد شده و نزد تو آيند كه زاد و لوازم سفر آنها را مهيّا

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۱۹

سازى تو پاسخ دهى كه من مالى كه به شما مساعدت كنم ندارم و بر آنها كه بر مى‌گردند در حالى كه از شدّت حزن اشك از چشمانشان جارى است كه چرا نمى‌توانند مخارج سفر خود را فراهم سازند

حرج و گناهى بر ترك جهاد نيست، منحصرا گناه و عقوبت آنهايى راست كه با وجود تمكّن و دارايى از تو رخصت معافيت از جنگ مى‌طلبند و خوش دارند كه با زنان و كودكانشان در خانه نشينند و به جهاد حاضر نشوند و خدا بر دل آنها نقش كفر و ظلمت زده است، كه حقايق را درك نمى‌كنند.

تفسير ..... ص : ۲۱۹

وَ جاءَ الْمُعَذِّرُونَ و عذر آورندگان نزد تو آمدند، معذرون از «عذر فى الامر» است وقتى كه در كارى كوتاهى كرده باشد گويا كه در اصل چنين بوده، در اعلام عذر مبالغه نمود، چون كوتاهى در آن كرده بود، يا از «اعتذر» به معنى مبالغه كردن در اعلام عذر است، و مبالغه در اظهار عذر محقّق نمى‌شود مگر در جايى كه در امرى كوتاهى كرده باشد، و «معذرون» بدون تشديد از باب افعال خوانده شده تا به معنى «معذّرون» با تشديد از باب تفعيل باشد.

مِنَ الْأَعْرابِ اعراب كسانى هستند كه ساكن آبادى نيستند و در صحراها زندگى مى‌كنند يعنى باديه نشينان، جمع است و مفرد ندارد چنانكه برخى گفته‌اند، يا جمع «عرب» است كه مخصوص بعضى از افرادش گشته است، و «عرب» با ضمّه و با حركت كسانى هستند كه در آبادى سكونت دارند يا اعمّ از آنهاست.

لِيُؤْذَنَ لَهُمْ تا به آنها اجازه تخلّف از جنگ داده شود

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۰

چون معنى ايمان را و اينكه آن مقتضى تسليم است نمى‌دانند.

وَ قَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ و كسانى كه به خدا و پيامبرش دروغ بستند، در بيعت اسلامى چون با آنها شرط شده بود كه از گفته رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله تخلّف نكنند و در نفع و ضررى كه بر مسلمانان وارد مى‌شود شريك باشند، و آنها نيز قبول كردند ولى بعدا امر پيامبر را اطاعت نكردند و آنچه كه به ضرر مسلمانان بود با آنان موافقت نكردند.

سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ به زودى به كسانى كه كافر شدند عذابى دردناك خواهد رسيد. نه آن كسانى كه بر اسلامشان و بر تصديق رسول باقى ماندند، مانند بعضى از عرب‌ها كه اجازه گرفتن و تخلّف آنان به جهت انكار رسالت نبوده است، بلكه از آن جهت بوده كه غرض از اسلام را نفهميده‌اند، و مانند بعضى از تخلّف كنندگان كه از جهت راحت طلبى و عدم تحمل سختى بوده است، نه از جهت انكار رسالت لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ جواب سؤالى است كه جمله قبلى آنرا اقتضاء كرده است، گويا كه گفته شده: آيا كسانى كه معذور هستند مى‌توانند از جهاد سر باز زنند؟ چون سختگيرى و خشونت بر سر باز زنندگان و بسيارى نكوهش آنان مقتضى دو دلى در مورد پوزش خواهان و پرسش از آنها بود، اين سخن گفته شده است.

وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ يعنى بر ناتوانان و بيماران و آنان كه هزينه خويش

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۱

نمى‌يابند، در خودداری از جهاد باكى نيست.

إِذا نَصَحُوا لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ هر گاه در عمل براى خدا و پيامبرش اخلاص ورزند يا خير ديگران را ظاهر سازند و آنها را به انجام آن تشويق و ترغيب نمايند، و اين عمل آنان خالصانه و از باب دلسوزى باشد. اگر به جنگ نروند گناهى بر آنان نيست.

ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ و بر نيكو كاران (بى بضاعت) كه براى رضاى خدا مردم را پند و اندرز دهند (و تعليم قرآن نمايند)، در موضع بيان علّت است، يعنى كسى كه از جهت عذر خودداری مى‌ورزد به شرط اينكه در راه خدا به خلق دلسوزى نمايد مجاهد و نيكو كار محسوب مى‌شود، و نيكو كاران را راهى براى سرزنش و ذمّ و عتاب در دنيا نيست.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ خداوند بد كار را مى‌بخشد تا چه برسد به نيكو كار.

رَحِيمٌ پس راهى براى عقوبت نيكوكاران در آخرت باقى نمى‌ماند.

وَ لا عَلَى الَّذِينَ إِذا ما أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ يعنى كسانى كه قدرت بدنى و مالى براى جهاد دارند ولى طاقت پياده آمدن با تو را ندارند و توانايى تهيّه زاد و توشه و لوازم سفر را نيز ندارند و مى‌آيند و از تو در خواست مهيّا كردن لوازم سفر مى‌كنند.

قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا يَجِدُوا ما يُنْفِقُونَ لفظ «الدّمع» به جاى تميز نشسته است، و تميز گاهى به سبب لفظ «من»

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۲

مجرور می‌شود (من الدّمع) و گاهی نیز منصوب می‌گردد (دمعا) یا اینکه در کلام یک نوع قلب و تغییر واقع شده است و اصل آن چنین بوده: «و الدّمع یفیض من أعینهم» و قلب بدان جهت صورت گرفته که مبالغه‌ای در زیادی اشک چشم باشد، یا اینکه لفظ «من» برای تعلیل باشد و معنی آن بنا بر مبالغه چنین می‌شود که گویا چشمهایشان از زیادی اشک ذوب می‌شود و فرو می‌ریزد.

إِنَّمَا السَّبِیلُ عَلَی الَّذِینَ یَسْتَأْذِنُونَکَ وَ هُمْ أَغْنِیاءُ فقط این راه کیفر برای کسانی است که از تو در خواست عدم شرکت در جهاد می‌کنند در حالی که از جهت مالی و بدنی غنی و بی نیازند.

رَضُوا بِأَنْ یَکُونُوا مَعَ الْخَوالِفِ با وجود این خشنودند که با خودداران از جنگ یکسان باشند تکرار عبارت به جهت مطلوب بودن تطویل و تأکید و تکرار در مقام سختگیری و خشونت است.

وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا یَعْلَمُونَ خدا بر دلهایشان مهر نفاق نهاده است، از اینرو در نمی‌یابند زیرا علم وقتی مصداق دارد که به افزونی گراید و به دانش دیگری کشاند که راهی آخرت گردد، چنانکه در مفهوم فقه نیز همین مأخوذ است. لذا دارای دو جنبه مثبت و منفی در موضوع واحد به اعتبار مفهوم عرف و مصداق حقیقی است (که یکی را نفی و دیگری را اثبات می‌کند) پس علم و فقه از نظر مفهوم مختلف ولی از نظر مصداق یکی هستند، این مطلب بارها تکرار شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۳

ترجمه و تفسیر آیات ۱۰۰- ۹۶

[سوره التوبة (۹): آیات ۹۴ تا ۹۸] ..... ص : ۲۲۳

اشاره

یَعْتَذِرُونَ إِلَیْکُمْ إِذا رَجَعْتُمْ إِلَیْهِمْ قُلْ لا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِکُمْ وَ سَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۴) سَیَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَکُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَیْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۹۵) یَحْلِفُونَ لَکُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا یَرْضی عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۹۶) الْأَعْرابُ أَشَدُّ کُفْراً وَ نِفاقاً وَ أَجْدَرُ أَلَّا یَعْلَمُوا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۹۷) وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ مَغْرَماً وَ یَتَرَبَّصُ بِکُمُ الدَّوائِرَ عَلَیْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۳

وقتی که شما از جنگ سالم و فاتح به سوی آنها بر می‌گردید آنها به عذرهای بیجا می‌پردازند. به آنها پاسخ ده که، گفتار کوته کنید که ما هرگز به این عذر تراشیها تصدیق شما نکنیم. خدا حقیقت حال شما را بر ما روشن گردانید و به زودی خدا و رسولش نفاق شما را به دیده‌ها آشکار می‌سازد، آنگاه به سوی خدایی که دانای غیب و شهود است باز می‌گردید که شما را به کیفر کردارتان برساند،

چون شما به سوی آنها باز گردید قسمتهای مؤکّد به خدا برای شما یاد کنند که از تخلّف آنها چشم پوشی کنید. فریب آنها را نخورید و از آنها اعراض کنید که

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۴

مردمی پلیدند و به موجب کردار زشت خود به آتش دوزخ مأوی خواهند یافت.

آن مردم منافق برای اینکه شما از آنها راضی شوید قسمها یاد می‌کنند پس اگر شما هم از آنها راضی شوید خدا هرگز از آن گروه فاسق راضی نخواهد شد،

اعراب (بادیه نشین) در کفر و نفاق از دیگران سخت‌تر و به جهل و نادانی نسبت به احکام خدا بیش‌ترند، و خدا به احوال خلق دانا و به مصالح هر حکمی آگاه است،

و برخی از اعراب مردم منافق اند که مخارجی را که در راه جهاد و دین می‌کنند بر خود ضرر و زیانی می‌پندارند و برای شما مسلمین مترصّد حوادث و عواقب ناگوارند و حال آنکه عواقب و حوادث بد بر آنها خواهد بود و خدا به سخنان زشت آنها شنوا و به نیّات پلید آنها آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۲۲۴

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ آنان در آوردن عذر و بهانه برای شما نهایت کوشش و مبالغه را می‌کنند در حالی که عذر واقعی به قرینه ردّ بر آنها برای آنها حاصل نشده است، اگر چه عذر آوردن اعمّ از این است که بدون عذر واقعی اعلام عذر کنند یا با عذر واقعی، و آن اخبار از چیزی است که بعدا واقع می‌شود إِذا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ وقتی که از جنگ به سوی آنها باز می‌گردید یعنی جنگ تبوک.

قُلْ در جواب آنها پس از بازگشت از جهاد و اعتذار آنها بگو:

لا تَعْتَذِرُوا عذر نیاورید یعنی بدون حقیقت عذر و بهانه نیاورید.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۵

لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ یعنی ما شما را تصدیق نمی‌کنیم.

قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِكُمْ از جمله خبرهایی که خداوند به شما داده همین عذر و بهانه‌های دروغین شماست. و چون عذر آوردن آنها برای فریب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و یاران او بوده است، لذا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اصحابش را به خود منضم کرد، و آنرا با لفظ متکلّم مع الغیر آورد.

وَ سَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ در حالی که خدا و رسولش عمل شما را می‌بینند و سپس شما به سوی خدایی که دانای نهان و آشکار است بر می گردند، گذاشتن اسم ظاهر (اللّه) به جای ضمیر برای تهدید است و اینکه هیچ یک از اعمال شما از خدا مخفی نمی‌ماند، تا تأکید ما قبلش باشد.

فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ پس خداوند شما را از نتیجه اعمالتان آگاه می‌سازد. این مطلب نیز اخبار از آنها قبل از وقوع است. برایتان سوگند می‌خورند تا از آنان خشنود شوید.

لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ تا از آنها اعراض کنید و آنها را به جهت آنچه که واقع شده مورد خطاب و عتاب قرار ندهید، بلکه با آنها به صورت موافقت و مدارا همانند سایر مؤمنین رفتار کنید.

فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ یعنی نه تنها از خطاب و عتاب آنها اعراض کنید بلکه از معاشرت و موافقت آنها روی بگردانید.

إِنَّهُمْ رِجْسٌ آنان بر حسب اصل ذاتشان نجس هستند، پس قبول طهارت نمی‌کنند تا به شما اجازه سرزنش داده شود، یا

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۶

به احتمال اصلاحشان اجازه رفق و مدارا داده شود.

وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ جایگاه آنان دوزخ است، مکافات آن چیزهایی است که کسب کردند، برای اینکه شما از آنها راضی شوید قسم یاد می‌کنند. این عبارت بدل از جمله اوّل است از قبیل بدل اشتمال، یا تأکید است از نوع تأکید معنوی. چون غرض از اعراض، اعراض از عتاب و سرزنش است که غالبا مقرون به رضاست، و لذا بدنبال امر به

اعراض فرمود: «انّهم رجس» تا اشاره به اين باشد كه امر به اعراض براى اين نيست كه آنها پنداشته‌اند از قبيل رضايت و ترك غضب، بلكه براى اين است كه آنها شأنيّت عتاب و سرزنش را ندارند.

فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ نهى از رضاست با لطيف‌ترين و رساترين وجه، گويا كه گفته است:

اگر شما راضى شويد رضايت شما مخالف رضاى خداست، و ايمان اقتضاء مى‌كند كه رضاى شما تابع رضاى خدا باشد، پس از آنها راضى نشويد كه خدا از گروه بد كاران راضى نمى‌شود. و آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير، اشاره به ذمّ ديگر و اشعار به علّت حكم است.

الْأَعْرابُ لفظ «اعراب» در مورد صحرانشين‌ها مانند لفظ «عرب» در مورد شهر نشين‌هاست چنانكه گذشت، و ليكن آن دو گاهى در عالم صغير اعتبار مى‌شوند كه در اين صورت اعراب بر كسى اطلاق مى‌شود كه در صحراى نفس امّاره گم شده باشد، و «عرب» بر كسى كه در آبادى نفس مطمئنّه و شهر

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۷

قلب سكونت گزيند، و از همين جهت است كه دشمنان اهل بيت در اخبار اعرابى ناميده شده‌اند اگر چه قرشى يا مكى با مدنى باشند و شيعه اهل بيت عربى ناميده شده‌اند اگر چه از اهل باديه و يا اهل دورترين نقاط هند باشند.

أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً به جهت قساوت دلهايشان و غلظت نفوسشان و اينكه نمى‌شنوند آنچه را كه آنها را به حقّ نزديك و به آخرت ترغيب كند و به آنچه كه براى آن آفريده شده‌اند هشيار نيستند.

وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ و به بى خبرى از آنچه كه خداوند بر پيامبرش نازل كرده است سزاوارترند. چون آنرا نمى‌شنوند، و آنچه را كه شنيده‌اند بدان هشيارى ندارند و يا، حالشان مناسب حفظ آنچه را كه به آن هشيارى يافته‌اند نيست، مقصود از حدود يا احكام است اعمّ از عبادات و معاملات و يا غاياتى كه از احكام و آداب و داستان‌ها و موعظه‌هاى قرآن مقصود است.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ عطف بر جمله «الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً وَ نِفاقاً است، و جامع بين دو جمله متعاطف متقابل بودن دو مسند آنهاست، چون مقصود از حكمت در اينجا حكمت عملى است كه عبارت از اتقان در عمل و دقّت در آن است كه مستلزم دقّت در علم است، و در فارسى از آن به «خرده كارى، و خرده بينى» تعبير مى‌شود، و كفر و نفاق ناشى از عدم دقّت در علم و عمل است، بنا بر اين بين ملزوم كفر و حكمت تقابل سلب و ايجاب است كه همان جامع است، و بين علم و عدم علم نيز همين طور است، و معنى آيه اين

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۸

است كه اعراب در يكسو قرار گرفته‌اند و خدا و مظاهرش در سوى ديگر، پس بين آن دو مباينت كامل وجود دارد، پس خداوند بر آنها تفضّل نمى‌كند و آنها نيز به سوى خدا توجّه ندارند مقصود از اعراب در ظاهر همان است كه دانستى و در تأويل منافقين امّت است، پس قول خدا «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» نكوهش ديگرى براى آنهاست كه به دورى آنها از خدا دارد.

ظاهرا بهتر اين بود كه كفر و نفاق را تأخير اندازد يا حكمت را مقدّم بدارد تا اينكه دو جمله به هم عطف شده بر يك ترتيب قرار گيرند، ولى چون كفر و نفاق سبب جهل خاصّ بود كه در معطوف عليه اخذ شده است.

اگر چه آن دو مسبّب از جهل مطلق هستند، و حكمت به اين معنى مسبّب از علم مطلق بود كه در معطوف اخذ شده است لذا ترتيب را عكس كرد تا مراعات ترتيب بين مسندهاى هر دو شده باشد.

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ اين اعراب (منافقين امّت) آنچه كه در جهاد انفاق مى‌كنند، و آنچه كه به فقراى مسلمين از حقوق واجب يا غير واجب مى‌دهند.

مَغْرَماً آن را زیان بدون عوض می‌پندارند، چون اعتقاد به خدا و آخرت و اجر و عوض از خدا را ندارند.

وَ یَتَرَبَّصُ بِکُمُ الدَّوائِرَ و در انتظار حوادثی هستند که امور را بر شما وارونه نماید. از آن جهت «دوائر» نامیده شده که بر بشر دوران دارد و بر گرد او دور می‌زند ولی استعمال آن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۲۹

مخصوص چیزی است که در آن شر و بدی باشد.

عَلَیْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ دوران بدی بر خودشان می‌باشد، این سخن اخبار از حالت آنهاست که در آخرت بر آن حالت هستند، ولی آن را به صورت امر محقّق و واقع شده ادا کرد. به جهت اینکه وقوع آن محقّق و حتمی است یا اخبار از حالت آنهاست که در دنیا بر آن حالت هستند و آن اشاره به غرور شیطانی و انگیزه‌های نفسانی است که همه آنها هلاک کننده و تباه کننده هستند، و چون دعای خدا از تحقّق آنچه که بر آن دعا شده جدا و منفک نیست مستلزم اخبار از وقوع است، و اضافه به لفظ «سوء» در اینجا و نه در جمله اوّل به جهت احترام به مؤمنین و اهانت به منافقین است.

وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ در حالی که خداوند شنوا و داناست. و جامع بین معطوف و معطوف علیه در اینجا عبارت از لازم معطوف علیه و متعلّق معطوف مقدّر است، گویا که گفته است: از اعراب کسانی هستند آنچه را که در راه جهاد خرج می‌کنند بر خود ضرر و زیان می‌پندارند، پس می‌گوید که در محذور با محمّد صلّی اللّه علیه و آله واقع شده است؟ و مترصّد حوادث ناگوار برای شما مسلمین می‌باشند.

پس در نیّت او هلاک شما و رهایی خودش است در حالی که خداوند به گفتار او شنوا و به نیّت او داناست. و این آیه تهدید اعراب و دلداری مؤمنین است.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۰۳- ۱۰۱

[سوره التوبة (۹): آیات ۹۹ تا ۱۰۱] ..... ص : ۲۲۹

اشاره

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ یَتَّخِذُ ما یُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ سَیُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۹۹) وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ وَ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسانٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۱۰۰) وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَةِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ لا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ یُرَدُّونَ إِلی عَذابٍ عَظِیمٍ (۱۰۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۰

ترجمه: ..... ص : ۲۳۰

و برخی دیگر از همان اعراب بادیه نشین ایمان واقعی به خدا و روز قیامت آورده و آنچه در راه خدا انفاق می‌کنند موجب تقرّب به خدا و دعای خیر رسول می‌دانند. آگاه شوید که انفاق آنها موجب قرب خداست البتّه خدا آنان را در سرای رحمت خود داخل گرداند که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است،

آنان که در صدر اسلام از مهاجر و انصار به ایمان سبقت گرفتند و در دین ثابت ماندند و آنان که به طاعت خدا پیروی ایشان کردند تا روز قیامت خدا از آنها خشنود است و آنها نیز از خدا خشنودند. و خدا برای آنها بهشتی که از زیر درختانش نهرها جاری

است مهیّا ساخته که در آن تا ابد متنعّم باشند و این به حقیقت سعادتی بزرگ است

آگاه باشید که بعضی از اعراب اطراف مدینه منافقند و با شما مسلمین خدعه می‌کنند و بعضی از اهل شهر مدینه هم منافق و بر نفاق ماهر و ثابت‌اند شما از نفاقشان آگاه نیستید ما بر سیرت ناپاک آنها آگاهیم و آنان را دو بار عذاب می‌کنیم قبل از مرگ و بعد از مرگ و عاقبت هم به عذاب سخت ابدی دوزخ باز خواهند گشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۱

تفسیر ..... ص : ۲۳۱

وَ مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ ما يُنْفِقُ قُرُباتٍ عِنْدَ اللَّهِ از میان آن اعراب برخی هم به خدا و روز واپسین ایمان داشته و در راه نزدیکی خدا انفاق می‌کنند، چون قول خدای تعالی: «الْأَعْرابُ أَشَدُّ كُفْراً» مقدّمه تفصیلی است که بعد از آن آمده است در آیه حکم بر جنس شده است تا اشعار به این باشد که این حکم خوی و خاصیّت و لازم آنهاست، تا اینکه ذمّ شده آنها از جهت ذمّ شدیدتر، و مدح شده آنها از جهت مدح رساتر باشد. و لفظ «اعراب» را تکرار کرد تا آن خوی و عادت خبیث که آنها متّصف به آن بودند به تصوّر آید تا در مدح و ذمّ رساتر گردد.

وَ صَلَواتِ الرَّسُولِ آن کار آنها سبب درود پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بر آنان است، زیرا که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کسی را که تصدیق او می‌کرد بر حسب امر الهی این گونه دعا می‌کرد:

«اللّهمّ صلّ علیه» أَلا إِنَّها قُرْبَةٌ لَهُمْ آگاه باشید که آن انفاق موجب قربت آنان است، چون گمان این سؤال بود که آیا انفاق آن اعراب مؤمن موجب نزدیکی به خدا و یا سبب دعای رسول، یا اجابت دعای رسول در حقّ آنان می‌شود یا نه؟ این مطلب عنوان شد، و از اینرو جمله مذکور را از ما قبلش قطع نمود و آنرا به صورت تأکید و مصدر به ادات استفتاح نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۲

سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ البتّه خدا آنان را در رحمت خود وارد می‌کند. این بیان تصدیق سبب بودن انفاق آنها به دعای رسول، و اجابت دعای رسول در حقّ آنان از طرف خداست، و سین یا برای تأکید و یا برای تسویف «۱» است.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ زیرا خدا بسیار آمرزنده و مهربان است، این سخن بیان علّت تأکید وعده و تحقّق آن است.

وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ عطف بر «مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ» است یعنی شامل اعراب پیشین نیز می‌شود تا چه برسد به اعرابی که به خدا ایمان بیاورند. بنا بر این شایسته است که مقصود از اعراب کسانی باشند که در صحرای نفس ایستاده‌اند نه اینکه فقط عرب صحرا نشین باشد، تا اینکه «السّابقین» با لام استغراق صحیح باشد، و در این صورت آیه اشاره به این می‌شود که هر کس در صحرای نفس باشد نباید به او با نظر حقارت نگریست، همچنانکه پیش از این بودید و خدا بر شما منّت نهاد و وارد جرگه ایمانتان ساخت.

هیچ کافر را بخواری منگرید که مسلمان مردنش باشد امید

توصیف لفظ «السّابقون» برای تأکید و رفع توهّم اراده سبقت در صورت اسلام یا در احتشام، یا در سربازان، یا در جهاد و یا فقط در کارزار می‌باشد، و نیز برای اشاره به این است که سبقت در سلوک به سوی خدا و در مراتب عبودیّت خدا اراده

---

(۱) تسویف: در کاری به کسی اختیار تام دادن که هر چه بخواهد بکند

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۳

شده است که همان سبقت حقیقی است.

ممکن است که «السّابقون الأوّلون» مبتدا و خبر باشد که از قبیل عطف جمله می‌شود، و بنا براین معنی آیه چنین است که سابقون

همان نخستین‌ها در درجات قرب هستند یا اینکه مبتداست و خبر آن «من المهاجرین» یا «رضی اللّه عنهم» است که بنا بر این همچنین از قبیل عطف جمله است، و توصیف به «اوّلون» به همان جهت است که ذکر شد.

مِنَ الْمُهاجِرِینَ یعنی کسانی که از مکّه به مدینه محض خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مهاجرت کرده‌اند یا کسانی که به صورت مطلق از وطنهایشان به مدینه هجرت نموده‌اند.

وَ الْأَنْصارِ یعنی کسانی که پس از هجرت او را یاری کردند، و در خبر وارد شده که مهاجر کسی است که از گناهان مهاجرت کند، و در خبر دیگری است که اسم هجرت جز به معرفت حجّت واقع نمی‌شود. بنا بر این منظور از مهاجر کسی است که از خانه نفس مشرک خود به سوی شهر پیامبر که قلب است هجرت نموده باشد.

چون زمان در مکان نفس و قلب منطوری است پس هجرت مکانی و سبقت زمانی مورد اعتناء نیست، بنا بر این لازم نمی‌آید که هر مهاجر صحابی به محض هجرت مکانی و سبقت در آن مهاجر باشد تا چه برسد به اینکه در هجرت پیشقدم باشد.

و مقصود از انصار کسانی هستند که در شهر قلب ساکن هستند و توجّه به آباد کردن نفس مطمئنّه و لوّامه دارند و احکام نبیّ قلب را به طرف اهل صحرای نفس امّاره و آبادی نفس

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۴

مطمئنّه و لوّامه رهنمون می‌شوند و نشر می‌دهند وَ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسانٍ و کسانی که به نیکی از آنان پیروی کردند. عطف بر «السّابقون» یا بر «الأوّلون» یا بر «المهاجرین» است، یا مبتدا در خبر است، و جمله عطف بر سابق است.

امّا احسان ضدّ اسائه است که گاهی نسبت به خارج از وجود فاعل اعتبار می‌شود، مثلا گفته می‌شود نسبت به خلق یا به زید احسان کن، و گاهی نسبت به آنچه که دارای آن است از حال و فعل که در این صورت مفعول حذف می‌شود، مثلا گفته می‌شود: (أحسن زیدا و هو محسن) یعنی به زید نیکی کن که زید در حالتش یا فعلش دارای حسن است، و بارها گفته‌ایم که حسن حقیقی همان ولایت است، و هر حالت یا فعل که به ولایت نسبت داده شود حسن است اگر چه ظاهر نیکوئی نداشته باشد. و هر چیزی که به ولایت منسوب نباشد آن قبیح است اگر چه ظاهرش نیکو باشد.

و مقصود از احسان در اینجا قرار دادن حال و فعل متّصل به نبوّت و ولایت است و معنی آیه این است که کسانی که به سبب اسلام و ایمان تابع آنها شدند، خدا از آنها راضی و آنها از خدا راضی شدند.

رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ چگونگی رضایت خدا و رضایت بندگان در سوره بقره در بیان توابیّت خدای تعالی گذشت.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۵

این جمله خبر مقدّم است.

مُنافِقُونَ مبتدای مؤخّر است. و جمله عطف بر جمله «مِنَ الْأَعْرابِ مَنْ یَتَّخِذُ» است و معنی آن این است که گروهی از اعراب در حالت اکراه داخل در اسلام می‌شوند و آنچه را که انفاق می‌کنند زیان و ضرر می‌پندارند ... تا آخر و گروهی با رغبت داخل در اسلام می‌شوند ولی اسلام را با هوای نفس اخذ کرده‌اند، و به این گروه خداوند با این گفتار (ممّن حولکم) اشاره کرده است، زیرا این جمله دلالت بر این می‌کند که این گروه به تملّق می‌پردازند و از شما اظهار رضایت می‌نمایند.

ممکن است که «ممّن حولکم» مبتدا و «من الاعراب» خبر آن باشد، و «منافقون» خبر بعد از خبر یا مستأنف یا حال است به تقدیر مبتدا، یا اینکه «منافقون» خبر است و «من الاعراب» حال است.

وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَةِ گروهی از اعراب بادیه نشین و گروهی از شهر نشینان منافق هستند. این عبارت عطف است بر «ممّن حولکم» یا بر «من الاعراب» یا مبتدا است و ما بعد آن خبرش است و جمله عطف بر سابقش می‌باشد.

مَرَدُوا عَلَى النِّفاقِ یعنی تمرین بر نفاق کرده و به آن عادت کردند، مستأنف است یا خبر «من اهل المدینه» است بنا بر اینکه جایز باشد «من» تبعیضیّه جانشین اسم شود، یا حال است به تقدیر «قد».

لا تَعْلَمُهُمْ تو آنها را نمی‌شناسی استیناف یا حال یا خبر است و آن با خبر کردن مؤمنین به حال منافقین است از قبیل به تو

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۶

می گویم تا همسایه بشنود (به در می گویم که دیوار بشنود)، تا اینکه مؤمنین از کسانی که احتمال نفاق آنها داده می‌شود بر حذر باشند. و اعلام به مؤمنین است که منافقین در نفاقشان مهارت دارند.

نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ما آنها را می‌شناسیم. خبر یا مستأنف است یا حال متداخله یا مترادفه است.

سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ به زودی آنان را دو بار به عذاب می‌رسانیم، که یک بار بر کفرشان عذاب می‌شوند و بار دیگر بر اظهار اسلام از باب دروغ و نفاقشان، یا اینکه یک بار بدینگونه عذاب می‌شوند که آنها را از آمال و آرزوهایشان جدا می کنیم و بار دیگر به اینکه آنچه را که در آخرت برای آنها آماده شده است می‌بینند.

ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلى عَذابٍ عَظِيمٍ سپس آنها در قیامت به عذاب سخت گرفتار می‌شوند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۰۸- ۱۰۴

[سوره التوبة (۹): آیات ۱۰۲ تا ۱۰۶] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۰۲) خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِها وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۰۳) أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴) وَ قُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ سَتُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵) وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۷

ترجمه: ..... ص : ۲۳۷

و بعضی دیگر از آنها به گناه نفاق خود اعتراف کردند که عمل صالح و فعل قبیح هر دو را به هم آمیخته‌اند، امید باشد که خدا توبه آنان بپذیرد که البتّه خدا آمرزنده و مهربان است.

ای رسول تو از مؤمنان صدقات را دریافت دار، تا بدان صدقات نفوس آنها را از پلیدی و حبّ دنیا پاک و پاکیزه سازی و آنها را به دعای خیر یاد کن که دعای تو موجب تسلّی خاطر آنان شود که خدا به دعای مخلصان شنوا و به مصالح مؤمنان داناست،

آیا مؤمنان ندانسته‌اند که محقّقا خدا توبه بندگان را می‌پذیرد و خدا صدقه آنها را قبول می کند، البتّه خدا بسیار توبه پذیر و مهربان است،

ای رسول ما به خلق بگو: که هر عمل نیک یا بد انجام دهید خدا آن عمل را به شما بنماید و هم رسول و مؤمنان بر آن آگاه می‌شوند آنگاه به سوی خدا که دانای عوالم غیب و شهود است باز خواهید گشت تا شما را به جزای نیک و بد اعمالتان برساند،

برخی دیگر از گناهکاران آنهایی هستند که کارشان بر مشیّت موقوف است یا به عدل آنان را عذاب کند یا به کرم از گناهانشان در گذرد و خدا به صلاح خلق و به حکمت نظام آفرینش آگاه است.

تفسير ..... ص : ۲۳۷

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ و گروهى ديگر به گناه خود اعتراف كردند، عطف است بر «مردوا» يا بر «منافقون» يا بر «من

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۸

الأعراب» يا بر «من يؤمن باللّه» يا اينكه «آخرون» مبتداء است و «اعترفوا» خبر آن است و جمله عطف بر سابقش مى‌باشد.

خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً كه عمل صالح را با گناه آميخته‌اند. نزول اين آيه در باره ابى لبابة بن عبد المنذر بوده وقتى كه بنى قريظه در گردن نهادن بر حكم سعد بن معاذ با او مشورت كردند، و اين مطلب در آيه (لا تخونوا اللّه) در سوره انفال گذشت، و ليكن معنى آيه عامّ است، و بر هر مؤمنى كه در ايمانش گناه احساس و به آن اعتراف كند، صدق مى‌كند.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ امّيد باشد كه خداوند توبه آنان را بپذيرد. استعمال (عسى) از جانب خدا به معنى وجوب است و اينكه خداى تعالى ادات امّيد (عسى، كاد ...) مى‌آورد براى اين است كه فصاحت بيان آن است كه اينگونه كلمات كه از عادت ملوك و اكابر در وعده‌هاست به كار رود.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ كه خدا آمرزنده مهربان است در روايت وارد شده است «۱» كه وحشى (قاتل حمزه عموى پيغمبر) از آن گروه بوده و نيز وارد شده كه آنها گروهى بودند مرتكب گناهانى شدند مانند قتل حمزه و جعفر طيّار سپس توبه كردند، و نيز ذكر شد، كه هر كس مؤمنى را بكشد به توبه موفّق نمى‌شود «۲».

خُذْ خودت يا نمايندگانت بگيريد و آن جواب سؤالى است كه شايسته است محمّد صلّى اللّه عليه و آله مورد سؤال قرار گيرد، گويا كه گفته

---

(۱) صافى ۲: ص ۳۷۱، برهان ۲: ص ۱۵۵/ ح ۴، عيّاشى ۲: ص ۱۰۰/ ح ۱۰۶.

(۲) همان مآخذ، همان صفحات. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۳۹

باشد: نسبت به منافقين و كسانى كه عمل صالح و بد را مخلوط كردند چه كنم؟ خداى تعالى مى‌فرمايد:

مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً از اموال آنها صدقه بگير، و امر در اينجا براى وجوب است، چنانكه وارد شده است كه آيه در مورد وجوب زكات است، و آيه در ماه رمضان نازل شده است، كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به منادى خودش دستور داد تا در بين مردم به وجوب زكات ندا سر دهد.

و از اينجا دانسته مى‌شود كه وجوب بر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مستلزم وجوب اعطا بر مردم است، و آيا بر مردم واجب است كه زكات را بدوست خود پيامبر برسانند يا به دست نايبش، چنانكه اين نيز از وجوب اخذ بر آن استفاده مى‌شود و اخبارى نيز به همين معنى وارد شده است و بعضى به آن فتوا داده‌اند، يا اينكه رساندن واجب نيست بلكه آنها اختيار دارند به رسول خدا برسانند يا به هر يك از مستحقّين كه بخواهند بدهند.

و حقّ اين است كه آنها حقّ دادن زكات را نداشته باشند مگر اينكه به خود رسول صلّى اللّه عليه و آله يا نوّاب و جانشينانش بدهند يا به كسانى از مستحقّين بدهند كه به آنها اذن داده شده، و تفصيل مطلب موكول به مطالعه كتب فقهى است.

تُطَهِّرُهُمْ تا (اموال) آنها را پاك كنى، صفت صدقه است يا مستأنف، و آن يا خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا مسند به ضمير صدقه است و بنا بر اوّل مجرور در قول خدا وَ تُزَكِّيهِمْ بِها متنازع فيه است، مقصود از تزكيه در اينجا نموّ در مال و بركت است، نه تطهير تا شالوده و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۰

اساس آن باشد، و اشاره به این است که صدقه موجب برکت در مال است تا اینکه ترغیب آنها به زکات دادن باشد.

وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ یعنی به آنها در حین گرفتن زکات به طلب رحمت دعا کن، یا با لفظ (صلاة) دعا کن چنانکه وارد شده که هر گاه گروهی با صدقه‌هایشان خدمت رسول خدا می‌رسیدند می‌فرمود: «اللّهمّ صلّ علیهم» یا مقصود مطلق دعاست، چون آنها با تزکیه مال، مستحقّ انواع دعای تو برای دنیا و آخرت در حین تصدّق و بعد از آن شدند.

إِنَّ صَلاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ همانا دعای تو سبب سکون و اطمینان و آرامش آنهاست، و لفظ «سکن» را نکره آورد تا اشاره به این باشد که آن یک نوع خاصّی از آرامش است غیر از آنچه که مردم آن را می‌شناسند، زیرا که زوج و همسر آرامش است، و مال و اولاد و مسکن همه اینها سکون و آرامش است، و همچنین ذکر خدا سبب سکون و آرامش است ولی همه اینها خالی از نوعی اضطراب و دخالت شیطان نیست، به خلاف توجّه رسول صلّی اللّه علیه و آله و عنایت و دعای او که شیطان از او فرار می‌کند و دیگر برای (مؤمن) هیچ چیزی از اضطراب باقی نمی‌ماند، مانند آرامش و سکینه قلبی که از جانب خدا در قلب مؤمن نازل می‌شود.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ در حالی که خداوند شنوا و داناست.

عطف بر مدخول «انّ» یا بر «انّ» با اسم و خبرش، و بر هر دو تقدیر از آن تعلیل استفاده می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۱

أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقاتِ ترغیب آنها به صدقه دادن است، و ذکر توبه از جهت این است که با صدقه شریک است در اینکه خدای تعالی آنرا به دست خلفایش می‌پذیرد، و نیز از آن جهت که توبه مقدّمه صدقه است، و لذا آن را مقدّم انداخت زیرا تا کسی به سوی خدا باز نگردد و توبه نکند پذیرش تصدق و نیکی و خیر حقیقی از او مکان پذیر نیست. بدان که توبه عبارت از بازگشت شخص به سوی خداست از چیزی که شایسته نیست خواه بازگشت از جهت باطن به مظهر باطنی خدا باشد که همان قلب است یا از جهت ظاهر به مظهر ظاهری که عبارت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا امام علیه السّلام یا جانشینان آن دو باشند.

برای این توبه و بازگشت و قبول توبه به این معنی اعمال و عهدهایی مقرّر و ثابت است که از زمان آدم علیه السّلام بین آنان جریان داشته است، اگر چه به جهت شرافت آن اعمال و بخل ورزیدن از آنها نسبت به غیر اهلش مخفی کردند، و اثرش را از سینه‌های کسانی که بر آنها اطلاع پیدا کردند و از آنها بر گشتند محو نمودند، و این بدان جهت بود که مانند سایر رسوم ملّت‌ها به ابتذال کشیده شود و از بین نرود.

و آنچه که در کتاب و سنّت استعمال شده است اکثرا آن توبه به همین معنی است، و قبول کننده این توبه عبارت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا جانشین اوست. چنانکه گیرنده صدقه نیز نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا جانشین اوست، و لکن چون نبیّ مظهر خدا و با بشریّتش فانی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۲

در خداست مخصوصا در وقت قبول توبه و اخذ صدقه لذا قبول توبه و اخذ صدقه را به طریق حصر به خودش نسبت داده است، و آن بدان معنی است که جز خدا کسی نه با او در این کار شریک است و نه کسی استقلالا و منفردا متصدی آن می‌شود. این معنی در صورتی است که گیرنده صدقه و قبول کننده توبه جانشینان خدای تعالی باشند، و امّا اگر گیرنده صدقه غیر از آنها باشند مانند فقرای سؤال کننده که صدقات واجب یا مستحبّ را می‌گیرند پس این نوع صدقه گرفتن اگر چه الهی نیست و لکن کسی که به نیّت الهی صدقه می‌دهد که همان شرط اطلاق هر گونه صدقه است در این صورت الهی شده و مظهر خدا می‌گردد، و با مظهر خدا شدن لطیفه الهی در گیرنده جذب می‌شود اگر چه گیرنده خود به این کار آگاه نباشد، و لذا وارد شده است که بوسیدن دست امام یا گیرنده یا سؤال کننده و بوسیدن صدقه دهنده دست خودش را و بوسیدن آنچه را که می‌دهد پس از رد از دست سائل امری

پسندیده و مستحبّ است و وجه همه اینها از آنچه که ذکر شد دانسته شد.

وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ یعنی خداوند بر بندگان خود بسیار باز گشت کننده است و آن به علّت عفو و توفیق و پذیرش توبه آنهاست.

الرَّحِیمُ خداوند نسبت به بندگان مهربان است، تحقیق توبه و معنی توبه پذیری خداوند در اوّل سوره بقره در مثل این آیه گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۳

وَ قُلِ اعْمَلُوا و بگو: عمل کنید. تهدید بعد از تشویق و ترغیب است.

فَسَیَرَی اللَّهُ عَمَلَکُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ پس خدا و پیامبرش و مؤمنان عمل شما را خواهند دید. مؤمنین که در ایمان خالص بوده و به آن متحقّق شده‌اند و آنان جانشینان خدا پس از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستند، و گر نه بیشتر مؤمنین که در ایمان ناقص می‌باشند اطّلاعی از اعمال دیگران ندارند، و از همین جهت است که به طریق حصر وارد شده که مقصود از مؤمنین علیّ بن ابی طالب علیه السّلام یا ائمّه علیهم السّلام هستند، چون اعمال بندگان صبح و شب در دنیا بر کسی عرضه می‌شود که خداوند او را شاهد بر خلق قرار داده، پس بترسید از اینکه از جانب شما چیزی صادر شود که اگر مشاهده شود ناخوشایند شما گردد، و اگر به امامتان عرضه گردد ناخوشایند او باشد چنانکه در اخبار است. امّا حرف «س» (در فسیری اللّه) برای تأکید است نه برای استقبال، یا برای استقبال هست ولی با تضمین معنی «یظهر» در فعل «یری» یعنی خداوند دیدن اعمال بندگان را ظاهر می‌سازد.

وَ سَتُرَدُّونَ إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ و جزای اعمال شما را می‌دهد یعنی در مقابل کار نیک پاداش نیک و در مقابل کار بد پاداش بد می‌دهد.

وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ و گروهی دیگر به مشیّت خداوند واگذاشته شده‌اند. عطف بر «آخرون اعترفوا» یا بر آنچیزی عطف است که «آخرون اعترفوا» به آن عطف شده است، و چون نزول قول خدا «و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۴

آخرون اعترفوا» این جمله در باره ابی لبابة بن عبد المنذر بوده، و پس از قبول شدن توبه‌اش همه اموالش را صدقه داد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از گرفتن همه اموالش امتناع نمود و فرمود اگر می‌خواهی صدقه بدهی یک سوم اموالت کافی است، و از طرفی نزول قول خدا: «خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً» در باره گرفتن صدقه او بود ... و لذا آن جمله را به عنوان جمله معترضه بین معطوف و معطوف علیه آورد.

و «ارجاء» به معنی تأخیر است، یعنی کار آنان به تأخیر می‌افتد بدون اینکه مغفرت یا عذاب برای آنها منجّز (قطعی) شود، زیرا آنان هنوز بین ملکوت علیا که دار رحمت است و ملکوت سفلی که دار عذاب است واقع شده‌اند، بدون اینکه در باره آنها حکم قطعی بشود که از اهل کدام یک از دو ملکوت هستند.

بدان که انسان پس از بلوغ بر حسب قوّه علّامه و عمّاله یا قدرت بر طلب دین آگاهی به خیر و شرّ انسانی‌اش دارد یا ندارد، صورت دوّم که همان مستضعف است یعنی آگاهی به خیر و شرّ انسانی ندارد، و در صورت اوّل یا متّصل به نبیّ یا امام با بیعت عامّ یا خاصّ هست یا نیست، در صورت دوّم یا منکر خدا یا منکر نبیّ زمانش می‌باشد که آن کافر محکوم به عذاب است، یا متحیّر است و توقّف نموده که او امیدوار به امر خداست که «المرجی لامر اللّه» نامیده می‌شود، و در صورت اوّل یا حالت اتّصال دارد و زبانش موافق قلبش بر حسب قوّه علّامه می‌باشد یا

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۵

نه در صورت دوّم منافق است که به عذاب محکوم است خواه دخول و بیعتش با اکراه باشد و خواه با رغبت، و قسم اوّل یا عملش با علمش موافق است و بر حسب قوّه عمّاله خود با تابعیّت و عهدش مخالفت نمی‌ورزد، یا عملش با علمش موافق نیست. اوّلی مؤمن محکوم به رحمت است، و دوّمی مخلوط کننده عمل بد با عمل صالح است که امید عفو خدا می‌رود، پس آن گروه که امید به امر

خدا دارند منتظر حكم خدا در باره خود هستند كه آن از عالم امر خداست.

إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ يعنى هنگام خروج آنان از دنيا به سبب غلبه حكم سفلى بر آنها به دار عذاب ملحقّ مى‌شوند.

وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ پايه علّت غلبه حكم عالم بالا بر آنها، ملحقّ به دار رحمت مى‌شوند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ خداوند به استعداد و استحقاق آنها به هر يك از توبه و عذاب داناست.

حَكِيمٌ در علمش لطيف است و از او به مقدار يك دانه جو و يا يك تار مو از استحقاق و استعدادشان مخفى نمى‌ماند و هر كس را بر حسب عملش پاداش مى‌دهد اگر چه به اندازه يك دانه جو و يك تار مو باشد.

ترجمه و تفسير آيات ۱۱۲- ۱۰۹

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ..... ص : ۲۴۵

اشاره

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۰۷) لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ (۱۰۸) أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ هارٍ فَانْهارَ بِهِ فِي نارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰۹) لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۱۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۶

ترجمه: ..... ص : ۲۴۶

آن گروه منافقين كه مسجدى براى زيان اسلام بر پا كردند كه خلق به مسجد پيغمبر و نماز او حاضر نشوند و مقصودشان كفر و عناد و ايجاد تفرقه كلمه بين مسلمانان و مساعدت با دشمنان ديرينه خدا و رسول بود و با اين همه قسمهاى مؤكّد ياد مى‌كنند كه در بناى اين مسجد جز قصد خير و توسعه اسلام نداريم خدا گواهى مى‌دهد كه محقّقا دروغ مى‌گويند،

تو اى رسول ما هرگز در مسجد آنها قدم مگذار و همان مسجد قبا كه بنيانش از اوّل بر پايه تقوى محكم بنا گرديده بر اينكه در آن اقامه نماز كنى سزاوارتر است كه در آن مسجد مردان پاكى كه مشتاق تهذيب نفوس خود هستند در آيند و خدا مردان پاك و مهذّب را دوست دارد،

آيا كسى كه مسجدى با نيّت تقوى و خدا پرستى تأسيس كرده و رضاى حق را طالب است مانند كسى است كه بنايى با هدف كفر و نفاق سازد و بر پايه سستى در كنار سيل كه زود به ويرانى كشد بنا شود و عاقبت آن

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۷

بنا از پايه به آتش دوزخ افتد اين حال بناى نفاق و ستم است و خدا هرگز ستمكاران را هدايت نخواهد كرد،

بنايى كه آنها بر كفر و نفاق بنا كردند دلهاى ايشان را هميشه به حيرت و شك افكند تا آنكه يا به مرگ يا به توبه دل بر كنند، كه خدا به اسرار خلق دانا و به دقايق امور عالم آگاه است.

تفسير: ..... ص : ۲۴۷

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً این عبارت عطف بر «منافقون» یا بر هر یک از دو معطوفش، یا بر «مرجون» است از قبیل عطف اوصاف موصوف واحد، یا از قبیل عطف دو امر متغایر، یا مبتدای خبر محذوف یا خبر مبتدای محذوف یا مفعول فعل محذوف است.

روایت شده است که فرزندان عمرو بن عوف مسجد قبا را بنا کردند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در آن نماز خواند، برادرانش فرزندان غنم بن عوف به آنها حسد بردند و در نتیجه مسجد ضرار را بنا کردند، پس خواستند حیله و نیرنگی در این مورد به کار برند و بین مؤمنین تفرقه بیندازند، و در دلهای آنان شک ایجاد نمایند بدین ترتیب که ابو عامر راهب را از شام دعوت کنند تا به آنها موعظه کرده و سستی دین اسلام را ذکر کند تا مسلمانان شک کرده و در دینشان مضطرب شوند، پس خدای تعالی پیامبرش را از این مسأله آگاه کرد، لذا وقتی که نزد رسول خدا آمدند و آن حضرت را جهت نماز به مسجدشان دعوت کردند، رسول خدا خودداری نمود و عذر آورد که من مهیّای سفر هستم، و این در وقتی بود که اراده غزوه تبوک را داشتند، و پس از آنکه از غزوه تبوک مراجعت فرمودند دستور داد آن ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۸

مسجد را منهدم کرده و سوزاندند و آنجا را محلّ زباله قرار دادند. و این داستان به تفصیل در کتب مفصّل موجود است، و آنچه که در تفسیر صافی است برای حصول بینایی کفایت می‌کند.

ضِراراً وَ كُفْراً وَ تَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصاداً چون کفر حاصل شده بود یا می‌خواستند بر کفر خود افزایند، و بین مؤمنان تفرقه افکنند، و در حالی که انتظار داشتند.

لِمَنْ حارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ تا کسی که از پیش به جنگ خدا و رسول رفته بود. یعنی ابو عامر راهب باز آید. نقل شده است «۱» که او در جاهلیّت رهبانیّت اختیار کرد و پلاس پوشید، وقتی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به مدینه آمد به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله حسد برد و گروهی بر علیه پیامبر تشکیل داد، سپس بعد از فتح مکّه گریخت و به روم رفت و آنجا نصرانیّت اختیار کرد. در غزوه‌هایی که رسول خدا داشت علیه آن حضرت جنگ و مقاتله می‌کرد. تا اینکه به شام گریخت، باشد که از قیصر روم سربازانی گرفته، به جنگ رسول خدا بیاید، امّا در «قنسرین» مرد.

وَ لَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنا إِلَّا الْحُسْنى سوگند یاد می‌کنند که ما جز نیکی یا سر انجام نیک، یا خوی نیک، چیزی اراده نکردیم.

وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ لا تَقُمْ فِيهِ أَبَداً و خدا گواه است که آنها دروغ می‌گویند. برای نماز آنجا نایست، چون لفظ «قیام» به معنی ایستادن در نماز زیاد استعمال شده، از این رو

---

(۱) صافی ۲: ص ۳۷۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۴۹

کلمه قیام، نماز را در ذهن متبادر می‌سازد.

لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى بدان که همانطور که یک بنا دارای سقف و پایه و قرارگاهی است که پایه بر آن استوار می‌شود همچنین برای هر عملی صورت و پایه و مقرّی است که پایه بر آن استوار است، پس سقف عمل عبارت از صورت عمل است، و پایه آن نیّت عمل کننده، و مقرّ آن شأن عمل کننده است که مقتضی آن نیّت است، پس عمل به وسیله نیّت به وجود می‌آید و از شأن عامل داشتن نیّت است که استقرار عمل بر آن است، چه عمل مبتنی بر نیّت و نیّت بر شأن عامل استوار است «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ»، و عمل ظهور نیّت است و نیّت ظهور شأن، و لکن این ظهور بر نابینایان مخفی می‌ماند و برای صاحبان بصیرت ظاهر است، و علم به مبنای عمل یکی از وجوه علم به تأویل قرآن است، پس هر کس که شأن او پرهیز از مقتضیّات نفس باشد نیّت او الهی می‌شود، و هر کس که عملش مبتنی بر نیّت الهی باشد بر شاکله و شأن تقوی استوار است، و هر گاه عمل مبتنی بر نیّت الهی باشد عمل الهی می‌شود، چه آن نیّت در عمل ظاهر می‌شود.

به همین جهت یا از جهت اینکه قلب بانی مسجد و واقف آن خانه خداست، مسجد خانه خدا نامیده شده است با اینکه در مواد و صورت و مکان و عامل بنا با سایر بناها یکسان است. و تحقیق معنی مسجد در سوره بقره ضمن آیه وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۰

مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ از روزهای تأسیس آن، یعنی تأسیس مسجد قبا.

أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ نماز در مسجد قبا بهتر از نماز در مسجدی است که اساس آن بر نفاق است، زیرا که مسجد قبا از باب اینکه مظهر نیّت متّقی است هم جنس با تو است.

فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا در آن مسجد مردانی هستند که می‌خواهند از پلیدی‌های باطنی و نجاست‌های ظاهری پاک و پاکیزه گردند.

وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که به اهل قبا گفت: در طهارتتان چکار می‌کنید چون خداوند شما را خوب ثنا گفته است؟ گفتند: اثر غایط را می‌شوییم «۱»، فرمود: پس خداوند در باره شما نازل کرده است: وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ «۲».

أَ فَمَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى تَقْوى آیا کسی که مسجدی بر اساس پرهیزکاری یعنی بنیان وجودش.

مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٍ خَيْرٌ برای جلب رضای خدا بنا کند بهتر است.

«من اللّه» عطف بر محذوف است که از جمله سابق استفاده می‌شود، و همزه و فاء یا مبنی بر تقدیم و تأخیر است یا بنا بر تقدیر معطوف علیه بین آن دو است، تقدیر آیه چنین است: «أ مسجد اسّس علی التّقوی خیر ام مسجد أسّس علی النّفاق فأمن أسّس بنیانه علی تقوی من اللّه و رضوان خیر»

---

(۱) منظور عرفانی آن شستن روح پلیدیها و وسوسه‌های شیطان است.

(۲) صافی ۲: ص ۳۷۹، برهان ۲: ص ۱۶۲/ ح ۱، مجمع البیان ۳: ص ۷۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۱

أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيانَهُ عَلى شَفا جُرُفٍ یا کسی که مسجدی بر ساحل رودخانه سیلابی بنا کند؟ (جرف) کنار وادی و صحراست که سیل‌ها آنرا شکافته است بدین نحو که خاک اصلی را سیل می‌برد و شکاف برمی‌دارد، و (شفا) شکاف زمین است.

هارٍ اصل آن «هائر» و «هور است» و آن شکافته شده‌ای است که مشرف بر سقوط است.

فَانْهارَ بِهِ یعنی بنیان را ساقط کرده یا کسی را که بنیان را تأسیس کرده.

فِي نارِ جَهَنَّمَ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ عطف به اعتبار معنی است گویا که گفته است: کسی که بنیانش بر شفیر جهنّم است ظالم است و خدا گروه ستمگران را هدایت نمی‌کند.

بدان که نفس انسانی در ابتدای خلقت جز فعلیّت جماد چیزی ندارد، سپس تدریجا به فعلیّت نبات می‌رسد، سپس به فعلیّت مراتب حیوان از مراتب کرمها تا به مراتب بهیمیّت و سبعیّت می‌رسد، سپس به فعلیّت شیطانیّت، سپس به طور اجمال به فعلیّت انسانیّت می‌رسد، و آن مقام تمیز دادن او به خیر و شرّ عقلی به طور اجمال است که در اوّل مراتب بلوغ و تکلیف رخ می‌دهد، و در این هنگام به حالت برزخ بین عالم جنّ و شیاطین که در آن جهنّم و آتش آن است و بین عالم ملائکه با مراتبش که در آن بهشت و نعمت‌ها و روح و ایمانش می‌باشد واقع می‌گردد، و انسان در این مقام جز قابلیّت صرف چیزی نیست که

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۲

در او شياطين تصرّف مى‌كنند و او را به عالم پائين و عالم خودشان جذب مى‌كنند، و يا در او ملائكه‌ها تصرّف مى‌كنند و او را به بالا- و عالم خودشان جذب مى‌كنند، و انسان در اين مرحله داراى قوّه و استعداد سير كردن بر تمام مراتب پائين و اتّصاف به آنهاست، و نيز قوّه سير بر تمام مراتب بالا و اتّصاف به آنها را نيز دارا مى‌باشد، پس اگر توفيق يار او شد و با چشم بصيرتش شرور و بدى‌ها را فهميد و فهميد كه جذب شياطين جز به دار شرور نيست و از آن پرهيز كرد و به آنچه كه قوّه شيطانى و سبعى و بهيمى آنرا اقتضاء كرده است برنگشت، بلكه از آن بر حذر بود و در مقام انسانيّت ايستادگى كرد و تدريجا مراتب انسانيّت را طى كرد در اين صورت خانه وجودش و زندگيش را بر مبناى پرهيز از لوازم سخط خدا كه مقتضاى قواى مذكور است پايه گذارى كرده است.

و اگر العياذ باللّه خذلان و خوارى خدا شامل حال او شد و از مقام انسانيّت منصرف شد و وسوسه شيطان او را به سوى مقام قواى مذكور جذب كرد كه نزديكترين مقامات او به عالم سفلى است كه در آن جهنّم است و در اين مقام كه ضعيف‌ترين و سست‌ترين مراتب جهنّم است ايستاد.

در اين صورت خانه وجود و زندگى‌اش را بر سست‌ترين مقامات وجود بنا نهاده است، كه اگر منهدم شود به جهنّم سقوط مى‌كند.

لا يَزالُ بُنْيانُهُمُ الَّذِى بَنَوْا رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ اهل مسجد

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۳

ضرار همواره پايه‌هاى خانه وجودشان بر شكّ بنيان گذارى شده است.

إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ مگر اينكه دلهايشان آنچنان از اين شكّ قطع شود كه ديگر اثرى از آن نماند تا متّصف به ريبه و شكّ بشوند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ چون بنيان آنها به سبب جهل و ابلهى آنهاست، و خدا دانا‌ى حكيم است.

كه اين بنيان به سبب دورى آنها از خداست پس بايد منهدم شود، چنانكه روايت شده است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله امر به انهدام و سوزاندن مسجد ضرار فرمود.

ترجمه و تفسير آيات ۱۱۵- ۱۱۳

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۱۱ تا ۱۱۳] ..... ص : ۲۵۳

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ الْقُرْآنِ وَ مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بايَعْتُمْ بِهِ وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۱) التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ الْحامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۲) ما كانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كانُوا أُولِي قُرْبى مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۱۱۳)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۳

خدا جان و مال اهل ايمان را به بهشت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۴

خريدارى كرده است. آنها در راه خدا جهاد مى‌كنند كه دشمنان دين را بكشند يا خود كشته شوند اين وعده خدا قطعى است و عهدى است كه در تورات و انجيل و قرآن ياد فرموده است و از خدا باوفاتر به عهد كيست؟ اى اهل ايمان شما به خود در اين معامله (خريدارى بهشت ابد به جان و مال) بشارت دهيد كه اين معاهده با خدا در حقيقت سعادت و پيروزى بزرگى است،

و بدانید که از گناه پشیمانان، خدا پرستان، حمد و شکر نعمت گزاران، روزه داران، نماز با خضوع گزاران، امر به معروف و نهی از منکر کنندگان و نگهبانان حدود الهی همه اهل ایمانند و مؤمنان را بشارت ده،

پیغمبر و گروندگان او نباید برای مشرکان هر چند خویشان آنها باشند از خدا آمرزش طلب کنند و به حال آنها بعد از آنکه آنها را اهل دوزخ شناختند رقت آورند.

تفسیر: ..... ص : ۲۵۴

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ پس از آنکه اصناف منافقین و احوال آنها را ذکر کرد اوصاف مؤمنین و حالت فعلی آنها و آنچه را که در آخرت برای آنهاست ذکر نمود، تا حسرت منافقین فزونی یابد.

بدان که نفوس بشری وابسته آفریده شده است بدین معنی که تعلّق و دلبستگی جزء جوهر ذات آنهاست، و آن فصل ممیّز آنها از جوهرهای مجرّد صرف است، نه اینکه دلبستگی وصف خارج از ذوات آنها و عارض بر آنها باشد، و این دلبستگی فطری همان چیزی است که منشأ شوق نفوس بشری است که از آن در فارسی به «درد» تعبیر می‌شود، و آن مقتضی وابستگی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۵

اختیاری در حین بلوغ است، پس اگر توفیق مساعد آن نفوس شد و دل بسته به عقول مجرّد و مظاهر بشری آنها بر حسب اختیار و تکلیف خدا شد، در این صورت به حیات ابدی فائز می‌شود، و اگر خداوند او را خوار کرد و دل بسته به شیطان و مظاهر بشری آن شد که از آن به خدا پناه می‌بریم به مظاهر قهری سقوط کرده هلاک می‌شود.

و چون در ابتدای امر مدرکات عقلی ضعیف و مدرکات حیوانی و شیطانی قوی است به نحوی که درک نمی‌کند مگر آنچه را که مدرکات ظاهری و باطنی حیوانی اقتضا کرده یا آنچه را که قوای حیوانی و شیطانی اقتضا کرده است، و ادراک عقول و دلبستگی به آن بدون واسطه بشری که با مدرکات حیوانی درک شده باشد میسّر نمی‌گردد لذا خدای تعالی به نفوس امر کرد که به مظاهر عقول از انبیاء و جانشینان آنها دل بستگی پیدا کنند، و تسلیم آنها شده و پیرو آنها گردند، و چون عوالم با همدیگر تطابق داشته و مراتب با هم توافق دارند و سریان حکم هر عالم و مرتبه‌اش به سایر عوالم و مراتب لازم است، خداوند آن نفوس را امر به بیعت کرده که مشتمل بر دل بستگی جسمانی به سبب پیمان بستن به دست متعلّق و متعلّق به دل بستگی گوش هر یک به زبان و صدای دیگری است. تا اینکه دل بستگی نفسانی موافق با دل بستگی جسمانی شود و به مرتبه بشریّت سریان کند، و آن بیعت از زمان آدم علیه السّلام تا زمان ظهور دولت خاتم صلّی اللّه علیه و آله سنّتی پا برجاست، به نحوی که اهل هر دینی هیچ کس را از اهل آن دین به حساب نمی‌آورند مگر با بیعت با صاحب آن دین یا با کسی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۶

که صاحب دین او را برای بیعت گرفتن از مردم نصب کرده است. و برای این بیعت شرایط و آداب مقرّری نزد آنان بوده، و از آن جهت که این بیعت شرافت داشت، با نا اهل بیعت انجام نمی‌شد، لذا پس از فوت صاحب دین، اغراض شخصی و ملّی بر مردم حاکم شد و بیعت کم کم پنهان گردید و عامّه پنداشتند بیعتی وجود ندارد. و قول خدا «و بئر معطّله» (چاه کفّار) اشاره به تحقیق به دین به سبب دخول در آن است که این امر بواسطه بیعت حاصل می‌شود، و «قصر مشید» اشاره به صورت دین است که بر سبیل رسم و ملیّت اخذ می‌شود بدون اینکه به آن دین تحقّق حاصل شود.

حال که این مطلب مقرر شد بدان که چون آن بیعت بدون مظاهر بشری محقّق نمی‌شود، زیرا وصول به خدا و به عقول بدون واسطه آن مظاهر غیر ممکن است، و از سوی دیگر محقّق شده است که مظاهر یعنی انبیاء و جانشینان آنها، چون آنها در خدا فانی هستند مخصوصا هنگام اخذ بیعت و خریدن انفس و اموال، وجود آنها وجود خداست نه وجود خودشان چه در این هنگام نفسیّتی برای

آنها نیست، و فعل آنها فعل خداست نه فعل خودشان و از طرفی اشخاص قاصر و کوته بین بیعت را جز با وسائط نمی‌بینند و نظر به غیر آنچه که در آن ظاهر است نمی‌کنند. و لذا خدای تعالی به طریق حصر قلب «۱» یا تعیین یا افراد فرمود: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى» یعنی خدا خریده است نه

---

(۱) قبلا در جلد اوّل حصر قلب توضیح داده شده است

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۷

واسطه‌های بشری. چنانکه کوته بین‌ها معتقد به آن شده‌اند بدین جهت تصریح به حصر کرد و فرمود: «إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ» یعنی اینکه خریدار خداست نه تو، و همچنین است قول خدا «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» (دست خدا بالای دست آنهاست) برای حصر است از باب اینکه مفهوم اضافه لفظ «ید» به «اللّه» این معنی را می‌رساند، یعنی دست خداست نه دست تو، چنانکه در ضمن قول خدای تعالی: أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ گذشت که آن اشاره به همین بیعت است و اینکه آن مفید حصر است، زیرا که قبول توبه از اجزای بیعت و مقدّمات آن است، و گفته مفسّرین بر اینکه کلمه خریدن تمثیلی برای بیان پاداش خدا در برابر بذل جانها و مالهاست این یک نوع داد و ستد مالی است نه داد و ستد معنوی اسلامی.

يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ در راه خدا پیکار می‌کنند. این جمله حال است برای بیان حال آنها و آنچه که بر آنها در حین اشتراء (خرید) شرط می‌شود، یا مستأنف است تا جواب سؤال از حال آنها و آنچه که بر آنها شرط می‌شود باشد.

بدان که داخل شدن در اسلام به سبب بیعت عامّ نبوی که موجب قبول دعوت ظاهری و سپس داخل شدن در ایمان با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی است، لازمه‌اش جنگ کردن با دشمنان باطنی و لشکریان شیطان است. اگر چه گاهی هم از مقاتله با دشمنان ظاهری جدا شود، و نیز از کشتن چیزی از لشکریان جهل و نادانی و پیروان شیطان و از مقتولین آن بر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۸

حسب مراتب جنود حیوان مادام که اختیارا یا اضطرارا نمرده باشد جدا نمی‌شود، با توجّه به جهات فوق هر سه فعل را مضارع آورد تا دلالت بر استمرار بکند.

فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ پس می‌کشند و کشته می‌شوند اوّلی به صورت معلوم و دوّمی به صورت مجهول و بالعکس نیز خوانده شده است.

وَعْداً عَلَيْهِ یعنی وعده جنگ بر حسب شرط در بیعت یا وعده بهشت در مقابل انفس و اموال بر خدا وعده ثابت و قطعی است.

حَقًّا صفت برای (وعدا) یا حال از آن یا مصدر فعل محذوف است یعنی آن وعده حقیقتا ثابت شدنی یا تثبیت شده است.

فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ الْقُرْآنِ که خداوند در هر سه کتاب آسمانی تورات و انجیل و قرآن یاد کرده است. لفظ (اوفی) افعل التّفضیل یا فعل ماضی است.

وَ مَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بايَعْتُمْ وفادارتر از خدا به عهد خود کیست؟ پس به بیعتی که با خدا توسّط مظاهرش کردید، بشارت باد.

بِهِ اگر (اوفی) افعل التّفضیل و (من) استفهامیّه باشد لفظ (فا) جواب شرط محذوف است یعنی وقتی که کسی باوفاتر از خدا به عهدش نیست پس بشارت دهید. و اگر (اوفی) فعل ماضی باشد و (من) شرطیّه یا موصوله فاء جواب شرط مذکور است، و (اذ) موصوله در مثل این مقام متضمّن معنی شرط است و لکن در این هنگام بعد از فاء قول در تقدیر گرفته می‌شود، یعنی به آنها گفته می‌شود: بشارت دهید. و وجه اوّل از آن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۵۹

جهت که مناسب با جمله (وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا) می‌باشد بهتر است.

وَ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ یعنی آن بیعتی که به دست جانشینان خدا انجام داده‌اید، یا آن وعده رستگاری بزرگی برای توبه کنندگان است.

التَّائِبُونَ بنا بر قرائت رفع «التّائبون» از صفت مدح قطع شده است، یا مستأنف است و از ما قبلش مقطوع تا جواب سؤال مقدّر باشد، گویا که گفته شده است: مؤمنین که بشارت داده شده‌اند چه کسانی هستند؟

جواب فرمود: توبه کنندگان.

و بر هر دو تقدیر آن خبر مبتدای محذوف است، و به معصومین علیهم السّلام نسبت داده شده است که آنها با جر خوانده‌اند تا صفت مؤمنین باشد، و مقصود از توبه، توبه مخصوص است که به دست جانشینان خدا جاری می‌شود که از (اجزای) بیعت مذکور به حساب می‌آید.

الْعابِدُونَ یعنی آنان که عبد شده‌اند و از بندگی نفسهایشان در آمده و در بندگی مولایشان داخل شده‌اند، یا مقصود این است که کار آنها مانند کار بندگان است یعنی کارشان به امر مولایشان است نه به امر خودشان.

الْحامِدُونَ یعنی کسانی که معتقد بوده و هر کمال و جمالی را از خدا مشاهده کرده‌اند که حمد حقیقی همان است، و خدا را طبق اعتقاد و شهودشان به کمال و جمالش ذکر می‌گویند.

السَّائِحُونَ یعنی در اراضی عالم صغیر و عالم کبیر سیاحت می‌کنند و در اخبار امّت‌های پیشین و در شرایع انبیاء و مواعظ اولیاء و نصایح آنها و در کتب آسمانی و مخصوصا قرآن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۰

که نگهبان همه کتابهاست، و در اخبار به همه این معانی اشاره شده، و به معنی روزه داران نیز تفسیر شده است، و در اخبار آمده است که: سیاحت امّت من روزه است. این معنی از قبیل تفسیر به سبب است، زیرا که روزه منع قوای حیوانی از خواسته هایش می‌باشد و قوای حیوانی را ضعیف می‌کند، و با تضعیف آن قوا، حجاب از مدرکات (حواس) انسانی برداشته می‌شود و چشم بصیرت قلب باز می‌شود و پای عقل آزاد می‌گردد، پس در زمینهای وجودش سیاحت می‌کند و سیاحت او به اراضی سیره انبیاء و اولیاء و کتب آنها سرایت می‌کند، یا اینکه سرایت به سیاحت عالم کبیر می‌کند بدین گونه که نظر در آیات آن کرده و از تغییرات آن نسبت به اهل عالم کبیر عبرت می‌گیرد، که آن سیاحت حقیقی است، نه راه رفتن بر روی زمین در حالی که از آن گونه نظر و عبرت خالی باشد.

الرَّاکِعُونَ کسانی که با رکوع مخصوص به رکوع می‌روند یعنی همان رکوعی که از ارکان نماز صوری است، یا کسانی که اظهار ذلّت و و خضوع برای خدا و جانشینانش می‌کنند.

السَّاجِدُونَ سجده نماز مقصود است یا مطلق سجده برای خدا یا نهایت خضوع و تذلّل.

الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ یعنی نسبت به اهالی عوالم خودشان یا نسبت به اهل عالم کبیر پس از استکمال اهالی عوالم خودشان و فراغت از آنها، امر به معروف می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۱

وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْکَرِ و نهی کنندگان از منکر هستند.

اینجا هم معنی مانند جمله قبلی است. و آوردن حرف عطف به جهت کامل شدن عدد هفت است، چه عرب وقتی عدد هفت کامل می‌شود «واو» می‌آورد و آن را واو ثمانیه می‌نامد، و سرّ آن تمام شدن عوالم کلی الهی به عدد هفت است، و در اوّل سوره بقره تحقیق امر به معروف و نهی از منکر در ضمن تفسیر قول خدای تعالی «أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ ...» گذشت.

(وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْکَرِ) پس از فراغ از امر و نهی با باقی گذاشتن مأمورین بر امتثال و نهی شده‌ها بر خود داری در عالم صغیر و عالم

کبیر، حفظ کنندگان بر حدود احکام خدا از عبادات و معاملات و غایاتی است که از آنها مقصود است. مثل اینکه در نماز تسلیم و خشوع و تشبّه به ملائکه و ایستادن در حضور خدا و انصراف از توجّه به عالم طبع و حیوان، توجّه به خدا را حفظ کند، و مثل اینکه در نکاح توالد و ابقای نسل و ازدیاد مودّت و رحمت و انس گرفتن را حفظ نماید، نه اینکه نکاحش برای قضای شهوت حیوانی و لذّت نفسانی باشد. بلکه در حین لذّت حافظ آن غایات بوده ناظر به آنها باشد. و آنچه که در اخبار در تفسیر این جمله در مورد محافظت نماز و محافظت اوقات و رکوع و سجود نمازها یا محافظت بر احکام خدا آمده است اشاره به همین معنی دارد.

امّهات منازل سالکین ..... ص : ۲۶۱

بدان که آیه شریفه جامع امّهات منازل سالکین به سوی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۲

خدا و سفرهای آنهاست و اشاره به جمیع مقامات سیر کنندگان دارد، زیرا (تائبون) اشاره به منازل حیوانی و مقامات خلقی آنها دارد، چه توبه سیر از خلق به حقّ است و آن سفر اوّل از سفرهای چهارگانه است و انسان در این سفر مقامات و مراحل متعددی دارد و جز خستگی و زحمت برای او چیزی نیست و لذّت او مساوی زحمتش نیست و لذا می‌بینی که بیشتر سالکین در همین سفر توقّف می‌کنند و متحیّر می‌مانند، نه امکان بازگشت دارند و نه امکان ایستادن در مقام حیوانی شان، چون یقین دارند که آن مقام از مقامات جهنّم است و برای خودشان در آن مقام عذاب دردناک می‌بینند و امکان گذر و سیر به بالاتر از آن مقام را ندارند، چون خستگی‌ها زیاد و یقین آنها ضعیف و لذّت بردنشان از مقامات انسانی اندک، و نفوسشان از تحمّل ضعیف و قوای آنها در طلب مقتضیّات نفسهایشان قوی است.

و (العابدون) اشاره به مقامات حقّی آفرینش آنهاست، زیرا که عبودیّت عبارت از سیر در مقامات انسانی و مراحل روحانی است تا منتهی به حضرت اسماء و صفات گردد، و آن سفر دوّم از سفرهای چهارگانه یعنی سفر از حقّ به حقّ است.

و الْحامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ اشاره به مقامات حقّی آنها دارد، یعنی سیر در حضرت اسماء و تمکّن در تحقّق به حقایق صفات الهی، که آن سفر سوّم یعنی سفر به حقّ در حقّ است.

و الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۳

اشاره به مقامات الهی و مراتب ربوبی آنهاست، یعنی سیر در مظاهر الهی می‌کنند در حالی که متّصف به صفات ربوبی شده و خلقیّت و آفرینش را مبدّل به حقیقت کرده‌اند، نظر به هر مظهری در مرتبه خودش می‌کنند، و حقّ هر صاحب حقّی را به او می‌دهند و این مرحله آخرین سفرهای چهارگانه است و آن سفر به حقّ در خلق است.

بیان این سفرها و مقامات آنها و آنچه که در آنها وارد می‌شود، و آیاتی که از آنها مشاهده می‌شود چیزی است که در بیان بشر نمی‌گنجد و این مختصر هم مجال آن تفصیل را ندارد.

و اجمال قول در این مورد این است که انسان در زمان بچگی تا اوان بلوغ حیوان است همانند کرمها یا مانند چهار پایان و درندگان، که چیزی از خوبی‌ها نمیداند جز آنچه را که قوای حیوانی اقتضاء می‌کند، و از شرور و بدی‌ها نیز چیزی درک نمی‌کند، جز آنچه که به او ضرر می‌زند.

پس از بلوغ و رشد و ظهور لطیفه انسانی و تمیز خیرات و شرور عقلی انسانی یا در همان حدّ حیوانیّت می‌ایستد و در او چیزی از انسانیّت باقی میماند، یا از حیوانیّت به اسفل السّافلین سقوط کرده و لطیفه انسانی را هلاک می‌کند، یا اینکه از حیوانیّت منزجر می‌شود و به خیرات انسانی رغبت می‌کند، و به تدریج پیش می‌رود تا اینکه کسی را طلب کند که برای او طریق جلب خیراتش و

دفع شرور انسانیش را بیان کند.

زیرا که بیان این مطلب از ادراک مدرکات حیوانی خارج

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۴

بوده و با مدرکات عقلی هم به جهت ضعف آن درک نمی‌شود، و این تدریج در انزجار، اگر چه در لغت توبه و انابه باشد ولی در نزد اهل اللّه توبه و انابه نامیده نمی‌شود، زیرا توبه و انابه نزد آنان نام بازگشت از حیوانیّت به انسانیّت الهی است و چون راه این بازگشت پنهان و غیر واضح است بیشتر اوقات بازگشت کننده از حیوانیّت به سبب تدلیس شیطان به حیوانیّت یا به شیطانیّت باز می‌گردد و گمان می‌برد که آن خیرات انسانی است و در نتیجه در چیزی واقع می‌شود که از آن فرار می‌کرد پس مادام که صحّت بازگشت او از حیوانیّت به انسانیّت ظاهر و واضح نشود اسم توبه بر آن اطلاق نمی‌شود و صحّت این بازگشت ظاهر نمی‌شود مگر اینکه از سوی خدا مورد قبول واقع شود و قبول از جانب خدا ظاهر نمی‌گردد مگر به وسیله قبول کردن جانشینان خدا که آنان مظاهر انسانیّت و افراد کاملی هستند که با چشم بصیرتشان بین انسانیّت و حیوانیّت فرق می‌گذارند.

پس آنگاه که به نبیّ یا ولی رسید و به دست او توبه کرد، همان توبه خدا بر اوست زیرا که نبیّ یا ولیّ بر او در بیعت عامّ نبوی و قبول دعوت ظاهری استغفار کرده است. در این حالت بازگشت و توبه و انابه، با هر دو جهتش صادق شده این شخص تائب به حساب می‌آید.

البتّه چون با این توبه چیزی جز خیرات قالبی برای او حاصل نمی‌شود، لذا به خیرات انسانی منجر نمی‌شود تا از آن لذت برد، بلکه در آن جز سختی و زحمت نمی‌بیند و حرارت طلب

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۵

خیرات انسانی او تسکین نمی‌یابد و توبه‌اش تمام و کامل نمی‌شود.

پس آنگاه که طلب کرد و یافت و با توبه خاصّ در بیعت خاصّ و لوی و قبول دعوت باطنی توبه نمود و ایمان به قلبش داخل شد، آنوقت است که صورت توبه‌اش کامل می‌شود و از نمونه‌های خیرات انسانی لذت می‌برد، و لکن مادام که از ملک خودش خارج نشده و به ملکوت آسمانها داخل نگشته و ملکوت شیخش را مشاهده نکند توبه کننده محسوب نمی‌شود و لذّات انسانی برای او خالص نگردد و هنوز در سختی و زحمت و تنگنا باشد. در این صورت به هیچ حالتی از احوالش راضی نمی‌شود و حالت او دائم منقلب است (به اصطلاح گاهی در حال قبض و گاهی در حال بسط است) تا جائی که ملکوت شیخ را مشاهده کند و شیخ در زمین صدر او ساکن گردد و دینی را که خداوند به آن راضی شده برای او حاصل شود.

در این هنگام سیر او از خلق به حقّ تمام و کامل می‌شود، زیرا که ملکوت شیخ همان حقّ است به سبب حقیقت حقّ اوّل، و در این هنگام او سالک الی اللّه می‌شود در حالی که قبل از آن سالک به راه بود، و بنده‌ای می‌شود که از بندگی نفسش خارج و در بندگی خدا داخل می‌گردد، و فعل او نیز فعل عبد می‌شود، زیرا که شیخ در وجودش متمکّن شده و نسبت به شیخش مانند ملائکه نسبت به حقّ اوّل می‌شود و نافرمانی شیخ نمی‌کند و به امر او عمل می‌کند نه به امر خودش و بر او صادق می‌شود که عبد است و عابد و مسافر به سفر دوّم از حقّ به حقّ می‌شود،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۶

زیرا که مبدأ حرکت ملکوت شیخ است و آن حقّ است و آخر حرکت نیز همان حقّ مضاف است و مراحل این سفر و مقامات آن خارج از حصر و شمارش است و سالک در این سفر واله و حیران و همانند مجذوب از خود بیخود است.

پس آنگاه که به حضور اسما و صفات رسید عبودیّتش تمام می‌شود و از افعال و صفات و ذاتش فانی و متّصف به ربوبیّت می‌شود و وقتی که این سفر برای او کامل شود و از فنایش صحو (هشیاری) حاصل شود، آنچه که گفته‌اند در حقّ او صادق می‌شود: هرگاه

فقر و فنایش به اتمام رسد (هیچ اثری از او باقی نمانده) او خدا میشود و این مقام انتهای عبودیّت ابتدای ربوبیّت است و در همین مقام است که بعضی شطحیّات از سالکین ظاهر می‌شود مانند: انا الحقّ، سبحانی ما اعظم شأنی و لیس فی جبّتی سوی اللّه.

سالک در این هنگام مسافر در حقّ است و آن سفر سوّم است و مقامات این سفر نامحدود است و در این سفر سالک در عالم هستی و وجود جز خدا نمی‌بیند و جمال و کمالی جز برای خدا نمی‌بیند و در نتیجه تمام کمال و جمال را به خدای تعالی نسبت می‌دهد بدون اینکه خود به این نسبت آگاه باشد و آن عبارت از شکر گزاری سالک در همه حال می‌باشد، بلکه متحقّق به صفات جمالیّه و اسمای حسنای الهیّه که آن حامدیّت حقیقیّه اوست میشود و در این هنگام سیاحت کننده بر او صدق پیدا می‌کند، زیرا که سیاحت سیاحت کننده در این سیر جهت

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۷

مشاهده صنع اللّه می‌باشد که غرایب صنع خدا را مشاهده کند و او در سفر اوّل نمی‌تواند صنع خدا را مشاهده کند بلکه جز مصنوع چیزی نمی‌بیند و در سفر دوّم یا این است که اصلا احساس به صنع و مصنوع نمی‌کند بلکه جز به شیخش آگاهی ندارد، یا اینکه بر حسب تغییرات و تحوّلاتی که در اصحاب دست راست و دست چپ رخ میدهد جز مصنوع چیزی نمی‌بیند و در این سفر آنگاه که از جذبه‌اش افاقه حاصل می‌کند می‌بیند و مشاهده می‌کند ولی جز صنع خدا و کارهای شگفت او چیزی نمی‌بیند، زیرا از تعیّنات کونیّه خارج و در وجود جز صفات و اسمای خدای تعالی نمی‌بیند و هر چیزی را که مشاهده می‌کند در مقابل آن خاضع و ذلیل می‌شود که بر حسب تفاوت مراتب خضوع او همان رکوع و سجود نامیده میشود.

پس آنگاه که با اسماء و صفات خدا متحقّق شد و سفرش کامل گشت به همانجایی بر می‌گردد که از آنجا به اصلاح بندگان شروع کرده بود و از حقّ به خلق سفر می‌کند. آنگاه به امر خدا امر و به نهی خدا نهی می‌کند و امر و نهی کسانی را که امر و نهی شده‌اند حفظ می‌کند و همچنین نگهبان غایات اوامر و نواهی آنها می‌شود و مسافر این سفر یا نبیّ یا رسول یا جانشین آن دو است و مقامات این سفر نیز نامتناهی است و بر حسب عدم تناهی کلمات خدا و مقامات آن، متعدّد و مختلف می‌شود و مراتب انبیاء و رسولان و آنچه که مبنی بر تحدید پیامبران به یکصد و بیست هزار یا به یکصد و بیست و چهار هزار، وارد شده است یا محض بیان کثرت است، یا به جهت تحدید اصول

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۸

مقامات است و آنچه که از معصومین علیهم السّلام وارد شده است که اوصاف را به خودشان اختصاص داده‌اند، وجه آن دانسته شد، چه حقایق آن اوصاف یافت نمی‌شود مگر در آنها و لکن اگر ایمان مؤمن صحیح و در ایمانش صادق باشد آن اوصاف به طور رقیق و کمرنگ و به صورت نمونه در او یافت می‌شود. پس مؤمن باید این معنی را در نفسش جستجو کرده و از آن طلب کند که اگر نیافت بداند که در ایمانش صادق نیست.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ و مؤمنین را بشارت بده. این جمله عطف بر امر سابق است و بین آن دو جمله معترضه است برای بیان حال مؤمنین و آوردن لفظ «مؤمنین» بجای ضمیر برای اشعار به علّت حکم و برای تصویر آنان به اوصاف مذکور است، چون الف و لام برای عهد ذکری است و آنچه که ذکر شده مؤمنینی هستند که به اوصاف مذکور موصوفند.

ما كانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كانُوا أُولِي قُرْبى مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمْ برای پیامبر و مؤمنان صحیح نیست که برای مشرکان و لو خویشاوند باشند پس از اینکه به غایت وضوح و روشنی رسیدند، آمرزش خواهی کنند.

أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِيمِ که آن مشرکان از یاران دوزخند.

بدان که کافر مادام که فطرتش که لطیفه انسانی اوست قطع نشود در استغفار و دعای خیر برای او چه زنده باشد یا مرده منعی نیست و لعن او به صورت مطلق جایز نیست، بلکه از جهت کفر و شرکش جایز می‌شود و به همین معنی اشاره می‌کند قول خدای تعالی:

إِنِّی لِعَمَلِکُمْ مِنَ الْقالِینَ، و إِنِّی بَرِیءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۶۹

و آنگاه که فطرتش منقطع شد لعن او به طور مطلق جایز است و دعای خیر در حقّ او جایز نیست. و قطع فطرت بر کسی معلوم نمی‌گردد مگر با شهود مراتب وجود آن شخص، یا به وحی از جانب خدا، یا به شنیدن از صاحب کشف و وحی.

و آنچه که در اخبار وارد شده است و علما نیز (رض) به آن فتوی داده‌اند مبنی بر اینکه مرتدّ فطری توبه‌اش قبول نمی‌شود ناظر به همین معنی است و آنچه که از فرق بین مرتدّ ملّی و فطری چنانکه در اخبار است ذکر کرده‌اند به اعتبار این است که تولد بر اسلام و تولّد بر کفر و سپس خروج از اسلام کاشف این دو ارتداد است، و تحقیق ارتداد در سوره آل عمران در ضمن قول خدا: «وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً» گذشت و برای اشاره به آنچه که ذکر کردیم که قطع فطرت دانسته نمی‌شود مگر بعد از واضح شدن از طریق کشف و وحی یا به شنیدن از صاحب کشف و وحی، فرمود: «أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِیمِ» یعنی فطرت آنان منقطع بوده و امید نجاتی برای آنها نیست، یعنی نه قبل از واضح شدن و تبیین و نه بعد از آن

ترجمه و تفسیر آیات ۱۱۹- ۱۱۶

[سوره التوبة (۹): آیات ۱۱۴ تا ۱۱۷] ..... ص : ۲۶۹

اشاره

وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْراهِیمَ لَأَوَّاهٌ حَلِیمٌ (۱۱۴) وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ إِذْ هَداهُمْ حَتَّی یُبَیِّنَ لَهُمْ ما یَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ (۱۱۵) إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۱۱۶) لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَی النَّبِیِّ وَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِینَ اتَّبَعُوهُ فِی ساعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ ما کادَ یَزِیغُ قُلُوبُ فَرِیقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۱۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۰

ترجمه: ..... ص : ۲۷۰

ابراهیم که برای پدرش (عمویش) از خدا آمرزش خواست این نبود مگر به موجب عهدی که با او کرده بود (که ایمان آورد) و چون بر او محقّق شد که دشمن خداست از او بیزاری جست که ابراهیم شخصی بسیار بردبار و خدا ترس بود

خدا بعد از آنکه قومی را هدایت کرد دیگر گمراه نکند تا بر آنها از آنچه که باید بپرهیزند (از موجبات ضلالت) معیّن کند، که خدا محقّقا به همه چیز داناست،

منحصرا خدا مالک آسمانها و زمین است او زنده می‌کند و می‌میراند و شما را جز خدا نگهدار و یاوری نخواهد بود.

خدا بر پیغمبر و اصحابش از مهاجر و انصار که در ساعت عسرت «۱» که نزدیک بود دلهای بسیاری از آنها بلغزد (در سختیهای جنگ تبوک و غیره) از رسولش پیروی کردند باز لطف فرمود و از لغزشهایشان در گذشت که او در باره رسول و مؤمنان به یقین مشفق و مهربان است.

تفسیر: ..... ص : ۲۷۰

وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ این آیه عطف به استدراک این توهّم است که چرا ابراهیم علیه السّلام که نبیّ بود، بر پدر مشرکش استغفار نمود؟

---

(۱) «عسرت» به معنی سختی است و «غزوه عسرت» غزوه تبوک است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۱

إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ استغفار ابراهیم جهت وفای به عهدش بود، و آن خصلت خوبی است، و این استغفار قبل از آن بود که معلوم شود که او از اصحاب جهنّم است، و این معنی به قرینه قول خدا:

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ می‌باشد. یعنی وقتی معلوم شد که او به طور فطری دشمن خداست، بدین معنی که جهت محبّتش نسبت به خدا که همان لطیفه انسانی است منقطع گشته است.

تَبَرَّأَ مِنْهُ از او بیزاری جست با اینکه او از نزدیکترین نزدیکان ابراهیم بود، و قول خدای تعالی: إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ به وعده آزر به فرزندش که اسلام بیاورد تفسیر شده است، و این تفسیر مؤیّد مطلبی است که ما ذکر کردیم، زیرا که وعده اسلام جز از ناحیه فطرت انسان نمی‌شود.

إِنَّ إِبْراهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ «اوّاه» به کسی می‌گویند که زیاد آه بکشد، و بیشتر آه گفتن وقتی است که بر فراق محبوبی محزون و اندوهناک باشد و آن مستلزم کثرت دعا و تضرّع در خلوت‌ها و در حال عبادت‌ها است، پس آنچه که وارد شده از تفسیر آن به دعا یا در حال تضرّع و مناجات‌های پنهانی می‌باشد و لازمه تفسیر این است که این معنی مفهوم شود، و این جمله تعلیل (بیان علّت) استغفار ابراهیم است.

وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ إِذْ هَداهُمْ هدایت تکوینی به این است که آنها را به مقام انسانیّت برساند که به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۲

سبب آن خیرات و شرور انسانی از همدیگر تمیز داده می‌شود، یا مقصود هدایت تکلیفی است به اینکه آنها را به کسانی برساند که با آنها بیعت نماید، بیعت عامّ یا خاصّ، و برای آنان خیرات و شرور تکلیفشان را بیان کند.

حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ تا از جهت تکوین یا تکلیف برایشان روشن کند.

ما يَتَّقُونَ آنچه را که شایسته است از شرور انسانی پرهیز کنند، تا اتمام حجّت گردد.

إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ جواب سؤالی است که گویا گفته شده است: آیا خدا دقایق آنچه را که با آن گمراه و هدایت می‌شوند و آنچه را که باید پرهیز کنند می‌داند و جواب داده می‌شود: بلی، همانا خداوند بر هر چیزی داناست.

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در حقیقت مالک اصلی آسمانها و زمین خداست. ابتدای کلام است که ارتباطی با سابق ندارد، یا تعلیل بیان علّت علم خدا به همه چیز است یا تعلیل نسبت گمراه کردن و هدایت و تبیین به خودش می‌باشد، یا جواب سؤال از حال آنها با خدا و نسبت خدای تعالی با آنهاست.

يُحْيِي به حیات حیوانی یا انسانی زنده می‌کند.

وَ يُمِيتُ و به مرگ حیوانی یا انسانی می‌میراند.

وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ و برای شما غیر از خدا دوستی نیست تا متصدّی امور شما باشد به اینکه آنچه که خیر شماست به سوی شما جلب کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۳

وَ لا نَصِيرٍ و مددکاری نیست که شرور شما را از شما دفع کند، و بارها در گذشته گفتیم که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از جهت

ولايتش همان وليّ است كه متصدّى و متولّى امور تابع و پيرو است كه حال او را در نفسش اصلاح مى‌كند، و از جهت نبوّت و رسالتش يارى كننده است كه تابع را يارى مى‌كند به اينكه شرور را از او دفع كند. و اين نفى براى دفع اين توهّم است كه بر قلب مريد ناقص وارد مى‌شود، از آن جهت كه از شيخ مرشدش جز بشريّت نمى‌بيند و همچنين از شيخ دليل و راهنمايش، پس گمان مى‌كند كه آن دو بر حسب بشريّت يا بر حسب نفس‌هاى خودشان مستقلا يا به اشتراك با خدا متصدّى تعليم مريد و اصلاح او هستند، پس خداى تعالى اين توهّم را رفع نمود به اينكه اين تصدّى را در خودش حصر نمود، بدين معنى كه آن دو در تصدّى امور مريد جز مظهر نيستند، و آنچه كه ظاهر و متولّى است همان خداى تعالى است، نه آن دو نه به تنهايى و نه با اشتراك با خدا.

لَقَدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ خداوند از پيامبر (امّت او) در گذشت. «بالنّبى» نيز خوانده شده است. و بنابر قرائت «على النّبى» عرضه كردن توبه از خدا بر پيامبر به اعتبار عرضه كردن توبه بر امّت پيامبر است از بابت شمول كلّ بر جزء و حكم جزء به كلّ يا حكم تابع به متبوع يا اينكه توبه به معنى مطلق بازگشت است، چون آنها در غزوه تبوك در شدّت و قحطى و شدّت گرما

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۴

و اندك بودن آب واقع شده بودند امّا پس از بازگشت به رفاه و راحتى و بدون احتياج به جنگ با قرار دادن صلح و گرفتن خراج بدون زحمت جنگ مراجعت نمودند.

وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ آن دسته از مهاجرين و انصار كه از جنگ تخلّف كردند، و آنان كه خروج به آن غزوه را ناخوش داشتند، امّا پس از آن به مجاهدان ملحقّ شدند و كسانى كه كراهت داشتند راغب شدند.

الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ و آن كسان از مهاجر و انصار كه در حين خروج پيامبر، با اكراه و نارضايتى پيرو او شدند يا پس از خروج پيامبر به او ملحقّ شدند.

فِي ساعَةِ الْعُسْرَةِ كه در زمان سختى بود، چون غزوه تبوك در شدّت گرما و زمان قحط و سفر دور و دراز اتّفاق افتاد.

مِنْ بَعْدِ ما كادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ بعد از آنكه نزديك بود كه گروهى را دل از جنگ بگردد و از پيروى پيامبر و اعتقاد به رسالت او دلتنگ شوند، و بعضى گفته‌اند: گروهى از آنها همّت مى‌كردند كه پس از خروج بدون اجازه پيامبر برگردند پس خداوند آنها را نگهداشت، و روايت شده است كه تعداد لشگريان در آن غزوه به جز بندگان و پيروان به بيست و پنج هزار نفر رسيد، و برخى عدّه آنها را چهل هزار نفر دانسته‌اند.

ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ سپس آنها را از دلتنگى و ناراحتى حفظ كرد.

إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ زيرا او نسبت به آنان رئوف و

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۵

مهربان است فرق بين رحمت و رأفت مانند فرق بين حالت‌ها و عادت‌هاست، چون رأفت عبارت است از چيزى كه از آثار رحمت ظاهر و ناشى شود مانند نصيحت و وادار كردن به كار خوب.

ترجمه و تفسير آيات ۱۲۲- ۱۲۰

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۱۸ تا ۱۲۰] ..... ص : ۲۷۵

اشاره

وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذا ضاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ وَ ضاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَ ظَنُّوا أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۱۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱۹) ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ

حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۵

و بر آن سه تن (مرار، هلال، كعب) كه از تو در جنگ تبوك تخلّف ورزيدند زمين با همه پهناورى بر آنها تنگ شد و بلكه از خود دلتنگ شدند و دانستند كه از غضب خدا جز به لطف او ملجأ و پناهى نيست پس خدا بر آنها باز لطف فرمود تا توبه كنند كه خدا بسيار توبه پذير و در حقّ خلق مشفق و مهربان است.

اى اهل ايمان خدا ترس باشيد و از مردم دروغگو و منافق دورى كنيد و با مردمان راستگوى و با ايمان بپيونديد.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۶

اهل مدينه و باديه نشينان اطرافش نبايد هرگز از فرمان پيامبر تخلّف كنند و نه هرگز خلاف ميل او ميلى از خود اظهار كنند تا آنكه در عوض طاعتشان رنج تشنگى و گرسنگى و خستگى را در راه خدا نكشند هيچ قدمى كه كفّار را خشمگين كند بر ندارند و هيچ دستبردى به دشمنان دين نرسانند جز آنكه در مقابل هر يك از اين آلام عمل صالحى در نامه اعمالشان نوشته شود كه خدا هرگز اجر نيكوكاران را ضايع نخواهد گذاشت.

تفسير: ..... ص : ۲۷۶

وَ عَلَى الثَّلاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا استعمال لفظ «خوالف» در زنان و «مخلّف» در مردان براى اشاره به اين است كه تخلّف شأن آنهاست، پس در تخلّف آنها مؤونه و زحمتى نيست، و امّا مردان چون شأن آنها تهييج و تحريك شدن براى پيكار و جنگ است گويا كه تخلّف آنها با زحمت و قبول زحمت از ديگران محقّق مى‌شود، و چون عامّه از ظاهر آيه چنين فهميدند كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله موجب تخلّف آنها شد معصومين عليهم السلام قرائت «خلّفوا» را انكار كردند، و «خالفوا» خواندند، و گر نه مورد استعمال «مخلّف» در متخلّفين مخالفين در ضمن «فرح المخلّفون» گذشت، و معنى آن اين است كسانى را كه شيطان وادار بر تخلّف كرد، نه رسول صلّى اللّه عليه و آله، و آن سه نفر كه از جنگ تخلّف كرده بودند عبارتند از كعب بن مالك، و مرارة بن ربيع، و هلا بن اميّه كه از جنگ تبوك تخلّف نمودند و پس از مراجعت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به استقبال او رفته و بر او سلام كردند، ولى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله جواب سلام آنها را نداد و به اصحابش دستور داد كه بر آنها سلام نكنند و با آنان حرف نزنند و خريد و

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۷

فروشى و مجالست نكنند، پس داخل شهر شدند، كسى با آنها سخن نگفت، و داخل مسجد شدند كسى بر آنان سلام نكرد، زنان آنها خدمت رسول خدا رسيدند و گفتند: شنيديم كه بر همسران ما غضب كردى آيا ما از آنها كناره بگيريم؟ رسول خدا فرمود: كناره گيرى نكنيد ولى آنها نبايد با شما همبستر شوند، پس وقتى آنها ديدند كه به چنين بلايى گرفتار شده‌اند گفتند:

براى چه در شهر بنشينيم و به سوى كوهها خارج شدند و گفتند:

در همين كوهها مى‌مانيم تا خداوند توبه ما را بپذيرد، و اهل بيت آنها برايشان غذا مى‌آوردند و پيش آنها مى‌گذاشتند بدون اينكه با آنها حرف بزنند، وقتى اين كار به درازا كشيد يكى از آنها گفت:

اى قوم خدا و رسول برادران و اهل ما همه بر ما خشمناك گرديده‌اند و كسى با ما سخن نمى‌گويد حال چرا ما با همديگر غضب

نکنیم، پس متفرّق شدند و سوگند یاد کردند که با همدیگر سخن نگویند تا بمیرند یا خداوند توبه آنها را قبول کند، پس بر همین حال ماندند و هنگامی که امر بر آنها سخت شد.

خدای تعالی قبول توبه آنها را به رسول خدا نازل نمود.

حَتَّی إِذا ضاقَتْ عَلَیْهِمُ الْأَرْضُ بِما رَحُبَتْ یعنی چون رسول خدا و اصحابش با آنها سخن نگفتند، و همچنین اهل بیت آنها با آنها حرف نزدند زمین با آن پهناوری بر آنها تنگ شد.

وَ ضاقَتْ عَلَیْهِمْ أَنْفُسُهُمْ چون از همدیگر جدا شدند و با همدیگر سخن نگفتند دلتنگ شدند.

وَ ظَنُّوا یعنی دانستند و یقین کردند، و اطلاق ظنّ بر علم

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۸

از آن جهت است که بارها در گذشته گفتیم که علوم نفس اگر از قبیل یقینیّات باشد ظنون و گمانهاست چون توجّه آن به پایین است و معلوم و غایاتش نیز از آن علوم تخلّف می‌کند به خلاف علوم عقلی که معلوماتش ثابت و غایاتش تخلّف پذیر نیست و چون آنها قبل از قبول توبه‌شان در مرتبه نفس واقع شده بودند علوم آنها ظنّ و گمان گشت.

أَنْ لا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَیْهِ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ یعنی خداوند به سبب رحمت و توفیق بر آنها بازگشت نمود.

لِیَتُوبُوا چون به راستی توبه کردند خداوند توبه آنها را قبول نمود.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ یعنی خداوند بر بندگان به رحمت و توفیق بسیار بازگشت می‌کند و توبه بندگان را به آسانی قبول می‌کند.

الرَّحِیمُ از جهت رحمتش بندگان را به حال خود وا گذارد که بر نافرمانی مداومت کنند.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا پس از آنکه متخلّفین از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را نکوهش کرد مؤمنین را به اطاعت و عدم تخلّف از او تشویق کرد تا مؤثّرتر باشد و اینکه بین وعده و وعید را جمع کند چنانکه شأن ناصح حکیم است.

اتَّقُوا اللَّهَ وَ کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ از خدا بترسید و پیوسته با راستگویان و درستکاران باشید. بدان که ایمان گاهی اطلاق می‌شود بر اسلام که با بیعت عامّ و قبول دعوت ظاهری حاصل

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۷۹

شده است و نفس و قالب تحت احکامی است که از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا خلیفه‌اش گرفته شده است، و گاهی اطلاق می‌شود بر ایمان خاصّ که با بیعت خاصّ و لوی و قبول دعوت باطنی و تسلیم قلب تحت احکامی است که از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا خلیفه‌اش گرفته شده است، و گاهی اطلاق می‌شود بر ایمان خاصّ که با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی و تسلیم قلب تحت احکام قلب که از صاحب احکام قلب گرفته شده حاصل می‌شود، و آن ایمان حقیقی است زیرا صحیح است اسم ایمان را از اسلام سلب کنیم، چنانکه خدای تعالی فرمود:

قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا یعنی آنچه را که شما معتقد به آن شدید ایمان نیست بلکه اسلام است.

تقوی و پرهیز از غضب و خشم خدا گاهی اطلاق می‌شود به اعتبار مطلق انزجار از نفس و خواهشهای آن و آن مقدّم بر اسلام حقیقی است که آن هدایت به ایمان است، و گاهی اطلاق می‌شود به اعتبار انصراف از نفس و راههای آن به راه قلب و سلوک به سوی آن، و تقوی به این معنی حاصل نمی‌شود مگر با ایمان خاصّ و بیعت ولوی، زیرا انسان مادام که آن بیعت را انجام ندهد، طریق قلب برای او واضح نمی‌شود تا چه برسد به توجّه به آن و سلوک بر آن در حالی که هنوز ایمان در قلبش داخل نشده است.

پس این تقوی حاصل نمی‌شود نه قبل از اسلام و نه قبل از ایمان، بلکه آن با ایمان پدید می‌آید و پس از ایمان محقّق

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۰

می‌شود تا اینکه این تقوی از ذاتش حاصل می‌شود بدون اینکه به تقوای خودش آگاهی داشته باشد، و آن فنای تامّ است که فنایی

بعد از آن نیست، و بعد از آن صحو (هشیاری) و بقای باللّه است، و متصف شدن به صفات حقیقی و اضافی خداست که مدخلیّت آن تحت اسم رحمان می‌باشد، چنانکه خدای تعالی فرموده است: يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمنِ وَفْداً یعنی بعد از انتهای تقوی برای آنها صحو و اتّصاف به صفت رحمانیّت حاصل می‌شود که آن مجمع سایر صفات اضافی است، و به اعتبار همین تقوی است که آنرا به شیعیانشان تخصیص داده‌اند.

و صدق در لغت و عرف مطابقت کردن قول لفظی یا نفسی با واقع است و نزد اهل اللّه که نظر به اشیاء می‌کنند آنطور که هست صدق عبارت از مطابقت اقوال و افعال و احوال و اخلاق و علوم است با آنچه که شایسته است که انسان بر آن حال باشد، و نیز مطابق نفس الامر و واقع آن چیزی باشد که به انسان از جهت انسان بودنش منسوب است، چه که لطیفه انسانی اگر با پرده‌های آرای نفسی و تیرگی‌های طبیعی پوشیده نشود مظهر عقل است، و عقل مظهر خدا است پس حال انسان مظهر مظهر مظهر است «۱» و آنچه که به مظهر چیزی نسبت داده شود در حقیقت به خود آن چیز نسبت داده می‌شود و سلب آن از مظهر صحیح می‌شود چنانکه در قول خدای تعالی: «فلم تقتلوهم» در

---

(۱) حالات مظهر لطیفه انسانی و لطیفه انسانی مظهر عقل و عقل مظهر خداست پس حالات مظهر مظهر مظهر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۱

عین اینکه کشتن به دست آنها انجام گرفته نسبت قتل را از آنها سلب کرده است، چون آنها از جهت نهایت تعجّب و حیرت و نزول آرامش و سکینه که ظهور حقّ تعالی است مظهرهای سکینه شدند، و سکینه و آرامش مظهر خدای تعالی است لذا کشتن را از آنها سلب کرده و آنرا بر چیزی که در آنها ظاهر است اثبات نموده است و ان اولّا عبارت از سکینه است و ثانیا حقّ اوّل است و لذا فرمود: «وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ» که حکم ظاهر اوّل را نیز اسقاط نمود، و همچنین است قول خدای تعالی: «وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى».

(هنگامی تیر انداختی در واقع تو تیر نینداختی بلکه خدا تیر انداخت). پس آنچه که آن نفس الأمر و واقع است و به انسان نسبت داده می‌شود، طوری است که در حقیقت به خدا نسبت داده شود، سلب آن از انسان صحیح می‌گردد پس آنچه که به انسان نسبت داده شود (انسان انجام نداده بلکه خدا انجام داده است)، امّا نسبت آن اگر به خدا صحیح نباشد، یا سلب نسبتش از او صحیح نباشد، کذب و دروغ می‌باشد. همچنانکه گفتار کار زبان است همچنین افعال و احوال و اخلاق و علوم، گفتار اعضا و جوارح و قلب است. لفظ «صادق» در لغت بر کسی که به نوعی از صدق متّصف باشد اطلاق می‌شود، دیگر متعرّض این نیست که آن راستی و صدق خوی و عادت برای او باشد یا اینکه عرضی باشد و لکن در عرف غالبا صادق به کسی گفته می‌شود که صدق، خوی و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۲

عادت او شده باشد. بنابراین صادق کسی است که متمکّن در انسانیّت باشد به نحوی که هر چه از او صادر شود موافق با مقتضای انسانیّتش باشد.

و این معنی مخصوص انسان کامل است و لذا ائمّه صادقین علیهم السّلام آنرا به خودشان منحصر کرده‌اند. صیغه امر از مادّه کون یعنی: «کن» در صورت اطلاق دلالت بر استمرار می‌کند، مخصوصا اگر بعد از آن چیزی باشد که دلالت بر معیّت و همراهی بکند که مشعر به استمرار است، اگر چه امر از غیر مادّه «کون» در صورت اطلاق از تقیید به استمرار و عدم آن (یعنی مقیّد نبودن به استمرار) مطلق و رها است.

معیّت و همراهی بر همراهی بدنی بشری صدق می‌کند و لکن استمرار این همراهی برای افراد بشر ممکن نیست، زیرا برای بعضی از ضروریّات آن محتاج به مفارقت بدنی است، به علاوه مصاحبت و همراهی بدنی مادام که مقرون به همراهی و مصاحبت نفسی

نباشد فایده اخروی قابل اعتنا ندارد، آیا نشنیدی که بیشتر منافقین در مصاحبت با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله شدیدتر از سایر صحابه بودند و بعضی از آنها در هجرت پیشقدم بوده و مصاحبت آنان در قرآن آمده است، ولی چون مصاحبت آنها محض مصاحبت بدنی بوده (و برای رضای خدا نبوده است) در آخرت نفعی به حال آنها ندارد پس مصاحبت نفسی (و درونی) صادق است زیرا همراهی لطیفه رقیق شده‌ای از صادقین در نفس است که ناشی از فعلیّتی است که در نفوس تابعین حاصل

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۳

می‌شود و سبب حصول آن بیعت و اتّصال صوری و قبول ولایت است که آن به منزله مایه پنیر برای شیر اعمال می‌شود و به منزله بذر برای زراعت آخرت است و نیز ناشی از ذکری است که صادقین به آنها تعلیم می‌دهند چه قلبی باشد یا زبانی، چون ذکری که از ولیّ امر گرفته شود رقیق شده و نازله آن است و از مقام عالی آن نازل شده است و لباس ذکر قلبی یا زبانی پوشیده است و مقداری از تحقیق این مطلب قبلا گفته شد پس آن مصاحبت، بر مصاحبت نفسی و (درونی) صادق است و همان همراهی با حقائق ملکوتی آنهاست که از آن به صورت شیخ و سکینه قلبی و فکر و رحمت و نعمت و آیت کبری و اسم اعظم تعبیر می‌شود.

و برای اشاره به آن دو معنی خدای تعالی فرمود: الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ زیرا که همین ذکر و فکر نماز حقیقی است و نماز قالبی صورت آن نماز است و صوفیّه گفته‌اند:

شایسته است که سالک دائما در حال ذکر و فکر باشد و به فارسی گفته شده است: خوشا آنان که دائم در نمازند.

و استمرار این همراهی یک امر ممکن است اگر چه برای افراد ناقص از سالکین این کار دشوار باشد.

پس معنی آیه این است: ای کسانی که با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اید، از خدا بپرهیزید از طریق قلب و مداومت بر ذکر و فکر سستی نورزید.

ما كانَ استیناف است برای بیان علّت امر سابق و معنی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۴

آن این است که:

لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ برای اهل مدینه و کسانی از اعراب که در اطراف مدینه هستند از اهل شرق و غرب شایسته نیست که از رسول خدا تخلّف ورزند.

زیرا که اطراف مدینه و حول و حوش آن نسبت به عوالم دیگر تمام دنیاست و اهل آن مادام که داخل در اسلام نشوند همگی اعراب هستند.

و همچنین شایسته نیست که اهل مدینه قلب و صدر منشرح به اسلام و کسانی که اطراف آن دو هستند از رسول خدا تخلّف کنند که رسول صلّی اللّه علیه و آله اصل در صدق است و صدق سایر صادقین فرع بر صدق اوست.

وَ لا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ یعنی به سبب محبّت نفسهایشان تخلّف نکنند، یا در نفسهایشان، خلاف ورزند (بنابر اینکه باء برای تعدّی کردن باشد.)

عَنْ نَفْسِهِ یعنی نفسهایشان را بر عدم جواز تخلّف راغب نسازند.

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ لا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تا اینکه رنج تشنگی و گرسنگی و قحطی در راه خدا نکشند.

وَ لا يَطَؤُنَ مَوْطِئاً يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَ لا يَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا و گامی جهت خشم کفّار از قبیل غلبه و قتل و اسارت و غارت بر ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۵

إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صالِحٌ مگر اینکه برای آنها به عنوان عمل صالح نوشته شود، آنگاه چه کشته شوند و چه بکشند به ثواب می‌رسند.

براى فرق گذاشتن بين آنچه كه به ضرر آنها و آنچه كه به نفع آنهاست لفظ «فى سبيل اللّه» را بين متعاطفين قرار داد، چنانكه واسطه قرار گرفتن استثناء و تعليل آن بين جمله‌هاى متعاطف براى همين منظور بوده و نيز براى اين بوده است كه به سبب تكرار تأكيد شود.

إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ يعنى اينكه آنها به سبب پيروى‌شان از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله محسن و نيكو كار هستند و خداوند پاداش نيكو كاران را ضايع نمى‌كند.

ترجمه و تفسير آيات ۱۲۷- ۱۲۳

[سوره التوبة (۹): آيات ۱۲۱ تا ۱۲۵] ..... ص : ۲۸۵

اشاره

وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۱) وَ ما كانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱۲۲) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۲۳) وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِيماناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِيماناً وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۱۲۴) وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ وَ ماتُوا وَ هُمْ كافِرُونَ (۱۲۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۶

ترجمه: ..... ص : ۲۸۶

و هيچ مالى كم يا زياد انفاق نكنند و هيچ وادى نپيمايند جز آنكه در نامه عمل آنها نوشته شود تا خداوند بسيار بهتر از آنچه كه كرده‌اند به آنها اجر عطا فرمايد

و هنگام جنگ نبايد مؤمنان همگى بيرون رفته رسول را تنها بگذارند پس چرا از هر طايفه‌اى جمعى براى جنگ بيرون رفته گروهى نزد رسول براى آموختن علم مهيّا نباشند تا آن دانشى كه آموخته‌اند به قوم خود بياموزند كه قومشان هم شايد خدا ترس شده از نافرمانى خدا حذر كنند،

اى اهل ايمان با كافران از هر كه با شما نزديكتر است شروع به جهاد كنيد و بايد كفّار در شما درشتى و نيرومندى و پايدارى حسّ كنند و بدانيد كه خدا هميشه يار پرهيز كاران است

و هر گاه سوره‌اى نازل شود برخى از همين منافقين هستند كه از روى انكار به ديگران مى‌گويند اين سوره بر ايمان كدام يك افزود؟ پس آنان كه به حقيقت اهل ايمانند همه را بر ايمان بيفزود و بشارت و سرور بخشيد

و امّا آنان كه دلهاشان به مرض شكّ و نفاق مبتلاست هم بر خبث ذاتى آنها افزود تا به حال كفر جان دادند.

تفسير ..... ص : ۲۸۶

وَ لا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً وَ لا يَقْطَعُونَ وادِياً إِلَّا كُتِبَ هيچ مال كم و زياد را در راه خدا انفاق نمى‌كنند و هيچ آبادى را طى نمى‌كنند مگر اينكه اين مطلب در نامه اعمال آنها ثبت و ضبط مى‌شود.

لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ خداوند به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۷

هر آنچه که عمل کردند به آنها توجّه و نظر کند و در مقابل بهترین عمل‌ها همه آن اعمال جزا داده می‌شود و مقصود این نیست که فقط بهترین اعمال پاداش دارد و ممکن است مقصود این باشد که آنها به بهتر از آنچه که عمل کردند پاداش داده می‌شوند.

بدان که انسان همانطور که از اوّل خرد سالی بر حسب بدنش در استکمال است همچنین بر حسب نفسش (جانش) نیز در استکمال است و هر فعلی که از او صادر می‌شود خیر باشد یا شرّ فعلیّتی برای او حاصل می‌گردد و چون انسان بین دو عالم ملائکه و شیاطین واقع شده است پس اگر در یکی از دو عالم متمکّن نگردد ممکن نیست که برای او حکم شود که او از اهل رحمت است یا از اهل عذاب بدون اینکه مقیّد به شرط بقاء بر اسلام یا بقای بر کفر باشد و بر حسب عاقبت بر او حکم می‌شود که (مرجی لامر اللّه) بوده و امّید امر خدا را دارد اگر چه داخل در صنف آنها نباشد و اگر در یکی از دو عالم داخل شد و در آن عالم متمکّن گشت جمیع فعلیّاتی که برای او حاصل می‌شود فرمانبر و مسخّر حاکم آن عالم است که یا عقل است یا شیطان و محکوم به حکم بهترین یا بدترینش می‌شود، زیرا که بهترین اعمال آن است که فعلیّت حاصل از آن مسخّر عقل باشد و بدترین اعمال آن است که فعلیّت حاصل از آن مسخّر شیطان باشد و خوب و بدی غیر از این دو به اعتبار نزدیکی آن دو به عقل و شیطان است، پس اگر همه فعلیّات به سبب تمکّن صاحبش در پیروی از نیکان و تسلیم به آنها فرمانبر عقل باشد

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۸

پاداش همه اعمال از بد و خوب به پاداش بهترینش نائل می‌گردد و اگر فرمانبر شیطان شد پاداش به عکس می‌شود.

و نیز اگر انسان متمکّن در پیروی نیکان باشد به منطوق «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ» (از من پیروی کنید تا خدا شما را دوست بدارد)، محبوب خدا می‌شود و آنگاه که محبوب خدا شد همه اعمالش محبوب می‌شود. و خوب و بد اعمالش مانند بهترینش می‌گردد، پس به همه آن اعمال به مانند بهترینش پاداش داده می‌شود، و اگر مبغوض باشد همه اعمالش مبغوض می‌شود و در مقابل بدترین عملی که از اوّل عمرش تا کنون مرتکب شده است جزا داده می‌شود.

و در جای دیگر تحقیق نمودیم که اسماء اشیاء اسماء فعلیّتهای اخیره آنهاست و احکام آن اسماء نیز بر همان فعلیّت‌های اخیر جریان دارد، پس هر کسی که فعلیّت آخر او فعلیّت ولایت باشد جزای جمیع فعلیّاتش جزای فعلیّت آخر او شده و بر آن جاری می‌شود.

وَ ما كانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً و شایسته نیست که هنگام جنگ همه مؤمنین بیرون رفته رسول صلّی اللّه علیه و آله را تنها گذارند.

کافّة (جمیعا و همگی) عطف بر «ما كانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ» است و استدراک از چیزی است که از آیه سابق توهّم می‌شود مبنی بر اینکه ملازمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بر جمیع مؤمنین لازم بوده و تخلّف از او در هیچ حالی از احوال جایز نیست، در حالی که بر حسب عادت این کار ممتنع است، زیرا معیشت آنها مختلّ گشته و آنچه که در دست نبیّ صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۸۹

موجود است احتیاجات آنها را کفایت نمی‌کند و محلّ آن حضرت تنگتر از آن است که رفع احتیاج برای سکونت آنها نماید.

و استدراک بودن آیه مبتنی بر تلازم علم و عمل است و اینکه غایت از جمیع اعمال حصول علم است.

بنابر این آوردن لفظ «مؤمنین» بجای ضمیر اهل مدینه برای اشاره به این است که ملازمت خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بر اهل شرق و غرب واجب است مادام که اسلام را تحصیل نکرده‌اند و آنگاه که اسلام را تحصیل نمودند (برای فرا گرفتن اوامر و نواهی الهی) بر آنها جز خروج جماعتی جهت ملازمت خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله چیز دیگری لازم نیست، تا آن جماعت با علم و عمل تکمیل شوند و استحقاق اجازه ارشاد قومشان را پیدا کنند.

اگر آیه اوّل در باره جهاد قرار داده شود و آیه دوّم در باره تحصیل علم پس از آن بدون اعتبار استدراک عطف می‌شود.

فَلَوْ لا ـ نَفَرَ چرا از هر گروهی دسته‌ای به سوی جهاد یا به سوی خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا مشایخش جهت تحصیل علم به سفر نروند؟

مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ گروهی که مستعدّ و آماده استکمال دو قوّه علمی و عملی باشند.

لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ تا اینکه در طلب فقه و دانش باشند یا آنرا تکمیل کنند.

وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ یعنی بعد از استکمال آنها در دو قوّه و اجازه آنها در ارشاد و تعلیم عباد، قوم خود را هشدار دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۰

بدان که فقه چنانکه گذشت علم دینی است که بدان وسیله به علم دیگر رسیده می‌شود و مقصود علوم عقلی انسانی است، چه علم دینی همان علم انسانی عقلی است، چه آن علم عقلی باشد یا خیالی، زیرا انسان از جهت انسانیّتش راهی آخرت بوده، در آن راه حرکت و سیر مینماید و چون انسان از جهت انسانیّتش سالک بر طریق است علم او در اشتداد و ازدیاد است نه علم خیالی که با تصرّف واهمه بدون تصرّف عقل حاصل می‌شود که چه عقلی نامیده شود و چه خیالی آن علم نفسی حیوانی است که انسان را به ملکوت سفلی می‌رساند و از طریق آخرت باز می‌دارد اگر چه صورت آن صورت علم آخرت باشد.

پس فقه چنانکه در صحیحه نبوی است یا علم به احکام قالبی است که آن سنّت قائمه نامیده می‌شود و هیچ راهی به سوی آن جز وحی الهی وجود ندارد چون ارتباط آن با عالم آخرت و چگونگی رساندن آن به عالم آخرت (بدون وحی الهی) پوشیده و غیر واضح است. و اختلاف آن احکام به علّت اختلاف درجات مکلّفین است که آن حاصل نمی‌شود مگر با اخذ و تقلید از نبیّ یا از کسی که احکام را از نبیّ گرفته باشد.

و یا علم به نفس و اخلاق و احوال آن است که آن فریضه عادله است و یا علم به عقائد حقّه دینی است که آن آیه‌های محکم است، چون هر یک از آنها آیت و علامتی از جانب حقّ تعالی و مبدئیّت و مرجعیّت اوست و این در صورتی است که

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۱

عقل آنرا وسیله مقاصد اخرویش قرار دهد. و امّا اگر وهم آنرا وسیله آرزوهای دنیوی و مقاصد حیوانیش قرار دهد آن نه فقه است و نه علم، و اشباح مردم آنرا فقه و علم نامیده‌اند. مقصود از تفقّه کمال فقاهت است خواه هیأت لفظ برای مبالغه باشد و خواه غیر آن، زیرا خدای تعالی غایت آنرا انذار (بیم دادن، آگاه کردن) قرار داده است. و مقصود از انذار چیزی است که در شخص مورد انذار مؤثّر افتد و این نمی‌شود مگر اینکه انذار کننده در دو قوّه علمی و عملی کامل باشد، و گر نه لفظ انذار گاهی بر زبان کسی جاری می‌شود که متفقّه نیست مانند انذار خلفای جور و علمای و قصّه گوها و وعّاظ وابسته به آنها، کسانی که امر می‌کنند و خود امتثال امر نمی‌نمایند، و نهی می‌کنند، و خود به نهی عمل نمی‌کنند، و موعظه می‌کنند بدون اینکه خودشان پند بگیرند و از آن حاصل نمی‌شود مگر وزر و بال و اتمام حجّت بر خودشان بدون اینکه در شنوندگان اثر بگذارد.

و چون کمال نفس در آن دو قوّه بر متفقّه و بر غیرش واضح نیست در انذار و امر و نهی احتیاج به اجازه از امام یا نائبش دارند و سلسله اجازه در سلسله علمای ظاهر و باطن ضبط شده است.

لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ یعنی از چیزهایی که موجب هلاکت نفسهایشان است بر حذر باشند و در تفسیر قول نبیّ صلّی اللّه علیه و آله: «اختلاف امّت من رحمت است» وارد شده که مقصود تردّد و رفتن از شهرهای مختلف به سوی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله یا خلفای او جهت ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۲

تفقّه می‌باشد نه اختلاف آنها در دین تا اینکه اجتماع آنها موجب عذاب باشد و ظاهر این حدیث را ممکن است چنین تصحیح نمود که مقصود اختلاف امّت در کیفیّت تکلیف است، چه که هر یک به مقدار مرتبه خودش مکلّف است چنانکه گفته شده است: (حسنات الأبرار سیّئات المقرّبین) و در تعمیم آیه وارد شده است که آن در کوچ کردن بعد از وفات امام علیه السّلام برای تعیین

امام پس از او و درک خدمت او و تجدید توبه و بیعت با او جریان دارد و گاهی نیز چنین تفسیر شده است: چرا از هر گروهی جماعتی برای جهاد نمی‌روند و جماعتی نیز برای تعلیم و فرا گرفتن فقه تعمیم نمیشوند، تا اینکه آنها که ماندند و نرفتند متفقّه شوند (آگاهی به درک مسائل پیدا کنند).

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که به ایمان عام، ایمان دارید.

قاتِلُوا الَّذِینَ یَلُونَکُمْ مِنَ الْکُفَّارِ با کافرانی که با شما نزدیک هستند جنگ کنید. چون تجاوز از آنها به کسانی که دور هستند مورد رضایت عقل نیست، زیرا چنین کاری واقع ساختن نفس بین دشمنان و ترک احتیاط نسبت به کسانی است که آنها را در وطن‌هایتان گذاشته‌اید.

وَ لْیَجِدُوا فِیکُمْ غِلْظَةً تا از شما خشونت و شدّت ببینند تا بر شما جرأت پیدا نکنند.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِینَ پس از اغراض نفس در جهاد از قبیل ریا و شهرت و غنیمت بپرهیزید که در این صورت ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۳

است که یاری می‌شوید، پس یاری خداوند و پیروزی مخصوص تقوی پیشگان و پرهیزکاران است.

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ عطف بر مقدّر است، گویا که گفته شده است: لکن هر گاه مأمور به جهاد شدند بعضی از آنان سست شدند، و هر گاه سوره‌ای نازل شد.

فَمِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ کسانی از بین آنان از باب استهزا می‌پرسند.

أَیُّکُمْ زادَتْهُ هذِهِ إِیماناً فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا فَزادَتْهُمْ إِیماناً و اما آنان که ایمان آورده‌اند بر ایمانشان افزوده می‌شود، که جواب و ردّ بر آنها از جانب خداست.

وَ هُمْ یَسْتَبْشِرُونَ یعنی مؤمنین به نزول سوره به همدیگر بشارت می‌دهند، چون آنرا برای خود نعمت می‌بینند.

وَ أَمَّا الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ و امّا کسانی که در دلهایشان مرضی است که کنایه از منافقین است.

فَزادَتْهُمْ رِجْساً إِلَی رِجْسِهِمْ جز انکار بر انکارشان نیفزود یعنی شکّ و وسوسه به شکّشان اضافه می‌شود.

وَ ماتُوا وَ هُمْ کافِرُونَ و در حالی که کافر بودند بمردند، پس مستحقّ خلود در آتش شدند.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۳۱- ۱۲۸

[سوره التوبة (۹): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۹] ..... ص : ۲۹۳

اشاره

أَ وَ لا یَرَوْنَ أَنَّهُمْ یُفْتَنُونَ فِی کُلِّ عامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَیْنِ ثُمَّ لا یَتُوبُونَ وَ لا هُمْ یَذَّکَّرُونَ (۱۲۶) وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ هَلْ یَراکُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ (۱۲۷) لَقَدْ جاءَکُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِکُمْ عَزِیزٌ عَلَیْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِیصٌ عَلَیْکُمْ بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۲۸) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِیَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِیمِ (۱۲۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۴

ترجمه: ..... ص : ۲۹۴

آیا منافقین نمی‌بینند که آنها در هر سالی یکبار یا دو بار البتّه امتحان می‌شوند باز هم از کردار زشت خود پشیمان نشده خدا را یاد نمی‌کنند،

و هر گاه سوره‌ای نازل شود بعضی از آنها به بعضی از راه تمسخر و انکار اشاره کرده و گویند آیا شما کسی را از مؤمنان در محضر پیغمبر دیده یا شناخته‌اید اگر ندیده‌اید بر خیزید تا این سوره را نشنیده زود برویم. آنگاه همه بر می‌گردند خدا دلهاشان را بر گرداند و از نور ایمان محروم سازد که مردمی بسیار بی‌شعور و نادانند،

همانا رسولی از جنس شما برای هدایت خلق آمد که از فرط محبّت و نوع پروری، فقر و پریشانی و جهل و فلاکت شما او را سخت می‌آید و بر آسایش و نجات شما بسیار حریص و به مؤمنان رئوف و مهربان است،

پس ای رسول هر گاه مردم از تو روی گردانیدند بگو خدا مرا کفایت است که جز او خدایی نیست. من بر او توکّل کرده‌ام که خدای جهان و پروردگار عرش بزرگ است.

تفسیر ..... ص : ۲۹۴

أَ وَ لا يَرَوْنَ آیا نمی‌بینید؟ توبیخ و سرزنش آنهاست که عبرت نمی‌گیرند و توبه نمی‌کنند.

أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ که بر اثر بلاها در بدن‌ها و نفسهایشان یا به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۵

واسطه جهاد با دشمنان و ظهور آثار صدق نبوّت به سبب غلبه آنها بر دشمن با اینکه اسباب غلبه مهیّا نبوده است، آزمایش می‌شوند.

فِي كُلِّ عامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لا يَتُوبُونَ در هر سالی یک یا دو بار آزمایش انجام می‌شود ولی آنها از نفاق و کفر و نیرنگشان توبه نمی‌کنند.

وَ لا هُمْ يَذَّكَّرُونَ و به یاد نمی‌آورند که آزمایش و امتحان از جانب خداست و او بر عذاب آنها تواناست.

وَ إِذا ما أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ و چون سوره‌ای نازل شود برخی بر برخی دیگر نگاه می‌کنند این آیه ذمّ دیگری است. یعنی آنها با نگاه‌هایشان از باب استهزاء اشاره می‌کنند، یا از باب خشم و غضب چون در آن سوره عیبهای خودشان را می‌بینند، در حالی که می‌گویند:

هَلْ يَراكُمْ مِنْ أَحَدٍ یعنی اگر بلند شوید و از این مجلس بر گردید کسی شما را می‌بیند؟

ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ سپس از مجلس محمّد صلّی اللّه علیه و آله بلند شدند و در حال خشم و غضب از آنجا روی بر گردانیدند.

صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ استیناف است، دعای بر ضرر آنهاست یا اخبار از حال آنهاست، یعنی خدا دلهایشان را بر گرداناد.

بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ برای اینکه آنها مردمی هستند که درک نمی‌کنند، آن ادراکی که ایشان را به راه آخرت برساند تا به دنبال آن ادراک دیگری از آخرت برای آنها حاصل شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۶

لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ یعنی برای شما پیامبری از جنس شما بشر، یا عرب، یا انسان کامل آمد بنا بر اینکه خطاب به ائمّه علیهم السّلام باشد و من أنفسکم با فتحه فاء خوانده شده است.

یعنی از شریفترین شما.

عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ که فقر و فلاکت شما بر او سخت است.

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بر حفظ و ایمان شما حریص است.

بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ و نسبت به مؤمنین رئوف و مهربان است. التفات از خطاب به غیبت است و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر جهت اشعار به علّت حکم است، و بنا بر اینکه خطاب مخصوص به ائمّه باشد تصریح به مؤمنین برای تعمیم است، چنانکه از ائمه

عليهم السّلام وارد شده است كه (مِنْ أَنْفُسِكُمْ) در بين ماست و (عَزِيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ) در بين ماست و (حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ) در بين ماست و در اين چهارمى كه (بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ) باشد با مؤمنين شريك هستيم.

فَإِنْ تَوَلَّوْا يعنى اگر از تو و از ايمان به تو روى گردانيدند.

فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ از باب پشت قوى كردن به خدا و كمك او بگو: خدا براى من كافى است.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ خدايى جز او نيست از باب نفى غير تا چه برسد به احتياج به غير.

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ اين عبارت از قبيل عطف علّت است بر او توكّل كرده‌ام كه او پروردگار عرش بزرگ است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۷

سورة يونس ..... ص : ۲۹۷

اشاره

يكصد و نه آيه است، و برخى يكصد و ده آيه گفته‌اند و همه آنها مكّى است، بعضى از مفسّران به جز سه آيه «فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ ... تا آخر سه آيه» بقيّه آيات را مكّى مى‌دانند، و بعضى جز آيه «وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ» بقيّه را مكّى مى‌دانند.

ترجمه و تفسير آيات ۵- ۱

[سوره يونس (۱۰): آيات ۱ تا ۵] ..... ص : ۲۹۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ (۱) أَ كانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَيْنا إِلى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قالَ الْكافِرُونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ مُبِينٌ (۲) إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۳) إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بِالْقِسْطِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْفُرُونَ (۴)

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِياءً وَ الْقَمَرَ نُوراً وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ ما خَلَقَ اللَّهُ ذلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۸

ترجمه: ..... ص : ۲۹۸

«الر» از اسرار وحى الهى است. اين است آيات كتاب محكم الهى كه به حقّ و راستى گوياست.

آيا مردم تعجّب كردند از اينكه ما يكى از افراد آنها را به وحى و رسالت برگزيده گفتيم كه برو و خلق را از عذاب قيامت بترسان و مؤمنان را به رحمت خدا بشارت ده كه به راستى مقامشان نزد خدا رفيع است. (چون رسول خدا محمّد صلّى اللّه عليه و آله به وحى سخن گفت) كافران در مقام انكار بر آمده گفتند به اين شخص، ساحر توانايى است و قرآنش سخنانى سحر انگيز است.

خالق و پروردگار شما به حقيقت خداست كه طبق صلاح و نظام خلقت جهانرا از آسمانها و زمين در شش روز (يعنى به مقدار

زمان شش روز یا شش مرتبه وجودی) خلق فرمود. آنگاه ذات مقدّسش بر عرش توجه کامل فرمود. امر آفرینش را نیکو ترتیب داد. هیچ کس شفیع و واسطه جز به رخصت او نخواهد بود. چنین دانا خدائی به حقیقت پروردگار شماست او را به یگانگی بپرستید. چرا متذکّر اوصاف الهی نمی‌شوید؟

بازگشت شما همه بسوی او خواهد بود و این به حقیقت وعده خداست که او در اوّل خلق را بیافرید، آنگاه به سوی خود بر می‌گرداند، تا آنان که ایمان آورده و عمل صالح کرده‌اند به عدل و احسان جزای خیر دهد. و آنان که کافر شدند به کیفر کفرشان به شرابی حمیم از دوزخ و عذابی دردناک معذّب گرداند،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۲۹۹

اوست خدایی که خورشید را فروغ و ماه را روشنایی بخشید، و آنها را در منزلها مقرّر داشت تا شمارش سالها و حساب آنها را بدانید، خداوند آنها را جز به حقّ نیافرید، بدین سان آیات خویش را برای مردمی که می‌دانند می‌گسترد.

تفسیر: ..... ص : ۲۹۹

الر در اوّل سوره بقره در طیّ آنچه که گذشت گفته شد که، امثال این حروف از رموز است که به سبب آن بیانگر چیزهایی می‌باشد (که رسول خدا پس از جدا شدن از این جهان مادّی دیده است) از قبیل مراتب وجود، و آیات بزرگ، آن که ملائکه یا به وحی یا به تحدیث و گفتگو در حالی که اشاره به آن مراتب و آیات می‌کنند به کسیکه از این عالم جدا می‌شود القاء می‌نمایند.

و اگر خواسته می‌شود برای کسانی که در فراش طبع آرمیده‌اند به وسیله این حروف از مقصود تعبیر گردد باید به وسیله مناسبت‌ها و تمثیل‌ها همچنانکه حقایق برای شخص خفته به وسیله تمثیلات و مناسبات تعبیر می‌شود که در این صورت احتیاج به تعبیر از کسی پیدا می‌کند که خبیر و بصیر باشد.

پس آنچه که در تفسیر آن حروف وارد شده «۱» مبنی بر اینکه الف اشاره به اللّه است، و لام اشاره به جبرئیل، و میم یا راء اشاره به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، و همچنین آنچه که وارد شده مبنی بر

---

(۱) صافی ۲: ۳۹۳، برهان ۲: ص ۱۷۶/ ح ۱، معانی الاخبار: ص ۲۲/ ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۰

اینکه معنی آن این است: «من خدای مهربان هستم» همه اینها از باب تمثیل است که احتیاج به تعبیر دارد و آنچه که وارد شده است که حروف مقطعه در قرآن حروف اسم اعظم خدا هستند و رسول صلّی اللّه علیه و آله یا امام آنرا تألیف و ترکیب می‌کند و با آن خدا را می‌خواند و دعای او مستجاب می‌شود ... اشاره به خواصّ آن حروف است که بر حسب اعداد و نقوش بر آن مترتّب می‌شود، چنانکه در اخبار به این مطلب اشاره شده است. و ممکن است کنایه از اتّصاف آن (اسم اعظم) به حقایق آن خواصّ باشد.

تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ اشاره به مراتب شهودی میباشد که از آنها به حروف آن تعبیر می‌شود و در مورد وجوه اعراب در امثال این عبارت و فرق بین کلام و کتاب در اوّل بقره مفصّلا شرح داده شد.

الْحَکِیمِ یعنی صاحب حکمت در علم و عمل، زیرا مراد از کتاب مراتب وجود از عقول و نفوس است که آن دارای حکمت در علم و عمل است، یعنی علم و عمل آن مشتمل بر دقایق است، یا مشتمل بر محکم است که نسخ به آن راه ندارد، چون متشابه عبارت از همه عالم طبع است با حقایق و آثارش، و از این جمله است کتاب تدوینی، و عالم طبع که از جهت ذات متشابه است، گر چه از جهت انتساب آن به خدا محکم است.

أَ کانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَیْنا إِلی رَجُلٍ مِنْهُمْ آیا مردم از اینکه به فردی از خودشان وحی نمودیم شگفت زده شدند؟

این سخن در آنروز که مردم فرستاده باید مناسب فرستنده باشد

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۱

و مناسب با خدای تعالی فرشتگانند از ادّعای بشر بودن رسول از جانب خدا تعجّب کرده دروغ پنداشتند در حالی که این پندار و گفتار حماقت و سفاهت آنها را می‌رساند، زیرا همانطور که باید فرستاده مناسب فرستنده باشد شایسته است که فرستاده مناسب کسانی باشد که به سوی آنها فرستاده شده است، و این امر محقّق نمی‌شود مگر از کسی که دارای دو شأن باشد، شأن الهی و شأن خلقی تا مناسب شأن هر دو طرف باشد، پس خدای تعالی تعجّب آنها را انکار نمود، و آنها را در این مورد توبیخ کرد.

أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ تا اینکه تعجّب کنندگان را بترساند و از عمل زشت باز دارد. اسم ظاهر (النّاس) بجای ضمیر (هم) آورد تا توهّم نشود که تنها تعجّب کنندگان مورد خطاب و مقصود و منظور می‌باشند، بلکه همه مردم مورد نظر هستند.

وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا بشارت را مخصوص مؤمنین نمود، چون انذار عامّ است و شامل مؤمنین و غیر مؤمنین می‌شود، ولی بشارت به نعمت‌های آخرت فقط مخصوص مؤمنین است، ممکن است انذار نیز مخصوص کفّار باشد، زیرا که انذار مؤمنین جز از جهت غفلت و کفر پنهانی آنها نمی‌شود.

أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ همانطور که راه رفتن بدن یا مرکب با دو پاست همچنین راه رفتن نفس و مرکب آن و منظور از دو پا برای مؤمنان قدم راستی است، پس راستی بر حسب ظاهر استعاره تخییلی و اثبات قدم برای آن ترشیح «۱» است.

---

(۱) شرح استعاره تخییلی و تشریحی در جلد دوّم آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۲

و نکره آوردن صدق و مفرد آوردن قدم اشاره به کفایت ثبات یک قدم برای مقداری از راستی است.

عِنْدَ رَبِّهِمْ زیرا خداوند به آنها در مقابل بهترین عملشان پاداش میدهد پس اگر یک قدم صدق از نوعی راستی برای آنها ثابت شود رستگار می‌شوند و به هر آنچه که خداوند به مقرّبین درگاهش وعده داده است می‌رسند، و در اخبار تفسیر به شفاعت و به محمّد صلّی اللّه علیه و آله، و ولایت شده است که همه این معانی چنانکه دانستی صحیح است.

قالَ الْكافِرُونَ بیان انکار آنها نسبت به وحی است که از تعجب آنها استفاده می‌شود، لذا ادات عطف نیاورد، و آنرا جواب سؤال از آنها قرار داد.

إِنَّ هذا یعنی قرآن یا ادّعا از جانب محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا تصرّف او در مردم و برگردانیدن آنها به سوی خودش، یا مقصود همه این احتمالات است.

لَساحِرٌ مُبِينٌ هر فعل یا قول دقیق که در نفوس مؤثّر باشد و سبب تأثیر آن معلوم نگردد، مردم آن را سحر گویند.

خواه تصرّفات ملکوتی سفلی باشد، یا علیا، خواه امتزاج قوای روحانی با قوای طبیعی باشد، و خواه تصرّفات طبیعی محض باشد.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ پس از انکار بر آنها و توبیخشان خطاب را به سوی آنان برگردانید تا وعده و وعید و رحم و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۳

غضب ممزوج باشد، چنانکه عادت خدای تعالی و عادت جانشینانش در موعظه و پند و اندرز همین است که از انذار و وعید شروع می‌کنند و به بشارت و وعده ختم می‌نمایند. و از همین جهت است که خدای تعالی با ساده‌ترین وجه به وعده ختم نموده است، و از جهت تباین بین آن دو ادات وصل نیاورده، و تفسیر همه اجزای آیه در سوره اعراف گذشت.

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ جمله استینافیه است جواب سؤال مقدّر یا حال از فاعل «خلق» یا «استوی» است به صورت استقلال و انفراد یا به صورت

تنازع. چون آفرینش آسمانها و زمین و همچنین استوای خدا بر عرش بر حسب حسّ ظاهری پایان یافته ولی تدبیر امور چیزی است که تا مخلوق هست به آن احتیاج دارد، لذا آنرا با لفظ مضارع که دلالت بر تجدّد می‌کند ادا نمود.

امر بر هر کاری گفته می‌شود، چنانکه گفته می‌شود: به چه امری مشغول شدی؟ یعنی به چه کاری؟ و همچنین بر حال شخص و بر طلب کردن چیزی به صورت حکومت و دستور، و بر بجا آوردن آن طلب لفظ امر اطلاق می‌شود.

بر مجرّدات نیز امر گفته می‌شود، که «أَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ» اشاره بر آن است، و نیز بر مشیّت امر گفته می‌شود، زیرا که تمام اشیا به سبب آن آفریده شده‌اند، و از آن به وجهی عرش و به وجهی کرسی تعبیر می‌شود و آن عبارت از ولایت مطلقه و حقیقت محمّدیّه صلّی اللّه علیه و آله است.

و تدبیر عبارت است از نظر و تأمّل در عاقبت کارها و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۴

حالت‌ها و اختیار کردن بهترین غایت و هدف از آن افعال است، و مقصود این است که آفریننده و خالق شما از شما غافل نیست و در امور و احوال شما نظر می‌کند و آنچه را که به خیر و صلاح دنیا و آخرت شما است برای شما اختیار می‌کند، و از جمله این اختیارها فرستادن رسولی از جنس شماست، یا اینکه نظر در امر شما می‌کند که آن امر عالم مجرّدات و چگونگی تنزیل آن به عالم مادّیّات است و آنرا بر وفق حکمت و مصلحتش پائین فرستد، و قول خدا تعالی وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ به همین مطلب اشاره دارد، یعنی به مقداری که قابلیت‌های شما مقتضی آن است، و از آن جمله است ارسال ملائکه که خدای تعالی آنرا بدون واسطه بشری که استعداد و آمادگی دیدن آنرا داشته باشد به سوی شما نمی‌فرستد، زیرا اگر ملائکه به سوی شخص غیر مستعد فرستاده شود موجب هلاک و نابودی او می‌گردد و آن خلاف تدبیر و نظر در عاقبت امور است، و بیان مطلب از همین قرار است اگر امر به مشیّت تفسیر شود.

تحقیق در مورد شفاعت و آنچه را که به آن تعلّق دارد، که از آن جمله فتوا دادن برای مردم است، (باید) از جانب (اللّه) خدای تعالی باشند.

ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ جمله استینافیه و جواب سؤال است، گویا که گفته شده: آیا کسی حقّ دخالت در امر مردم و حال آنها دارد؟ آیا کسی در فعل و امر خدا به عالم طبع وابستگی دارد؟!

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۵

و یا بگوید: اصلا شفاعتی وجود دارد؟ خدای تعالی در پاسخ این سؤال فرمود: شفاعتی جز به اذن خدا نیست، و دخالت شفیع با اجازه خدای تعالی و تدبیر خدای تعالی است، نه چیز دیگر.

ممکن است جمله حال باشد، حال متداخل یا مترادف. و شفاعت در اینجا به معنی درخواست عفو از کسی است که سلطنت بر غیر دارد، و یا به معنی درخواست احسان به غیر است و استعمال آن در درخواست عفو برای غیر شایع شده است.

البتّه شفاعت پیش خدا مخصوص به آخرت نیست، چنانکه بعضی گمان کرده‌اند، بلکه شفاعت در دنیا نیز برای انبیاء و اوصیای آنان ثابت است، چه استغفار انبیاء برای توبه کنندگان که به دست آنها بیعت کرده‌اند، شفاعت محسوب می‌شود، و استغفار آنها بعد از بیعت برای بیعت کنندگان نیز شفاعت است، و امر آنان به خیر و نهی از شرّ و بدی و پند و موعظه آنها خود نوعی شفاعت است.

بنابراین کسی که به خود این جرأت را بدهد که مردم را امر و نهی کند و حلال و حرام خدا را با فتوی و موعظه بیان کند و آنرا مانند سایر صنعت‌ها و حرفه‌ها وسیله امرار معاش قرار دهد و بدون اجازه از جانب خدا با واسطه یابی واسطه به قضاوت بین مردم بپردازد چنین کسی تجرّی و جرأت بر خدا نموده است، و تجرّی بر خدا نهایت شقاوت و (سیه دلی) است، و این کار برای کسیکه مرتکب آن شده است و جرأت بر اخذ بیعت از مردم بدون اجازه خدا نموده‌اند، شکست بزرگی است، چنانکه

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۶

رسم خلفای بنی امیّه و بنی عبّاس چنین بوده است، و همچنین است گروهی که متشبّه به صوفی‌ها شده و به باطل داخل در سلک آنها گشته، تجرّی نموده‌اند، چون از مشایخ معصومین اجازه نداشته‌اند.

لذا علمای سلف بدون اجازه از معصوم یا از کسی که منصوب از طرف معصوم است حدیث نقل نمی‌کردند، تا چه برسد به اینکه احکام خدا را با رأی و ظن خود بیان کنند. و مشایخ اجازه و اجازه روایت امری است مشهور و در کتابها مسطور، و سلسله اجازه علماء ضبط شده است.

و همچنین صوفیان محقّ داخل در امر و نهی و بیان احکام و استغفار برای مردم و اخذ بیعت از آنان داخل نمی‌شدند مگر اینکه اجازه داشته باشند و سلسله اجازه‌های آنها نیز نزد خودشان ضبط شده است.

و ذمّ امر به معروف و نهی از منکر و اقدام بر فتوی و موعظه از کسی که اهلیّت و صلاحیّت این کارها را ندارد به خصوص از کسی که این کارها را وسیله اغراض فاسد قرار داده است از قبیل جمع کردن مال، کشور گشائی، تسلّط بر بندگان، شهرت، جلب توجّه مردم و داخل کردن محبّت خود در قلب مردم ... چیزی است که در اخبار زیاد وارد شده است و ما از این ننگ و عار به خدا پناه می‌بریم و خداوند ما را از شرّ امثال این اشرار حفظ نماید، و در وصف مجلس قضا وارد شده است: این مجلسی است که در آن نمی‌نشیند مگر نبیّ یا وصیّ یا شقیّ.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۷

و بدیهی است که وصایت خود از جانب نبیّ اذن در تصرّف است در چیزی که نبیّ از جهت نبوّتش حقّ تصرف در آن را دارد، و چیزی که نبیّ از جهت نبوّت حقّ تصرّف در آنرا دارد عبارت از احکام الهی است که آنها را به بندگانش می‌رساند، و حدیث «العلماء ورثة الانبیاء» مشعر به چیزی است که ما ذکر کردیم، زیرا وراثت منحصرا یا از طریق ولادت جسمانی است یا از طریق ولادت روحانی، ولادت جسمانی که در اینجا مقصود نیست و ولادت روحانی هم به مجرّد ادّعا حاصل نمی‌شود، بلکه آن نسبت خاصّ و اتّصال مخصوصی است و وراثت کسی که متّصل به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است بستگی به مقدار اتّصال و قرب و بعد او از نبیّ که مورّث اوست دارد، و اصل اتّصال نسبت روحانی حاصل نمی‌شود مگر با عمل صوری، و فزونی و برتری در اتّصال بر حسب برتری و فزونی در قرب است که از متابعت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله حاصل می‌شود، و مقدار ارث بر حسب فضیلت و برتری مختلف می‌شود، پس کسی که دارای شأن مؤنّث است یک سهم ارث می‌برد و کسی که دارای شأن مذکّر است دو سهم ارث می‌برد و کسی که این برتری و فزونی را بشناسد جز نبیّ و جانشین او نیست بنابراین وراثت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله محقّق نمی‌شود مگر به سبب به ارث گذاشتن او، و خود همین عبارت از اذن و اجازه مذکور است.

ذلِكُمُ یعنی همان کسی که موصوف به خالقیّت و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۸

مستوی «۱» بر عرش است که شامل همه اشیاء است، و موصوف به تدبیر امر شما در بقاء و عدم دخالت احدی در امر شما مگر با اجازه او می‌باشد، اللَّهُ خداوند است. این کلمه خبر یا بدل یا صفت است به تقدیر اعتبار معنی و صیغه‌ای که در آن وجود دارد.

رَبُّكُمُ که پروردگار شماست. «ربّکم» خبر «ذلکم» یا صفت «للّه» یا خبر بعد از خبر است.

فَاعْبُدُوهُ یعنی حال که خداوند با چنین صفاتی پروردگار شماست پس برای او مانند بندگان کار انجام دهید، یا اینکه برای او بنده شوید. و چون مقصود ترغیب و تشویق آنان به عبادت خدای تعالی است به حصر عبادت در خودش و نفی استحقاق غیر تصریح نکرد.

أَ فَلا تَذَكَّرُونَ یعنی آیا در او و اوصاف او و در خدایان آشکارتان از بت‌ها و ستاره‌ها و چیزهائی که مستحقّ نیابت و جانشینی

خداونـد نیسـتند و در خـدایان بـاطنی به آن ماننـد هوای نفس‌های فاسـد و غرض‌های باطل فکر نمی‌کنیـد، و متـذکّر نمی‌شویـد که خداوند و آن مظاهر بشـری او که نمایندگان وی هستند سزاوار پرستش و عبادت میباشند نه خدایان شما که از هیچ جهت استحقاقی برای عبادت در آنها وجود ندارد.

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً بازگشت همه شما به سوی اوست.

استیناف است و جواب سؤال از علّت یا از حال خدا با آفریده‌هایش، و معنی دوّم نیز مستلزم تعلیل است.

---

(۱) استوا و استواء یعنی: برابری و یکسانی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۰۹

وَعْدَ اللَّهِ یعنی وعده داده است خدا وعده دادنی که حَقًّا حقّ است، لفظ «حقّا» مفعول مطلق است که خودش را تأکید می‌کند اگر از قبیل «له علی درهم حقّا» باشد. امّا اگر از قبیل «ابنی انت حقّا» باشد، تأکید غیر خودش را می‌رساند. و ممکن است حال از «وعد اللّه» باشد، و آنچه که وعده داده شده یا بازگشت همه به سوی او بودن است، یا آفریدن و بازگرداندن آنها برای جزاء است.

إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ در حقیقت اوست که در آغاز خلق را می‌آفریند سپس به سوی خویش بر می‌گرداند. بیان آن چیزی است که وعـده داده شـده لـذا ادات وصـل نیـاورده است، یـا بیـان علت بـازگشت همه به سوی او بودن است اگر موعود بازگشت همه به سوی او باشد.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ بِالْقِسْـطِ تا کسانی را که ایمان آورده و اعمال نیک انجام داده‌انـد به عـدالت پاداش دهـد، با عدالتی که مناسب پروردگار است همه اعمال آنان را به بهترین وجه پاداش می‌دهد.

ممکن است ذکر قسط و عـدل در اینجا مقدّمه و عید کفّار باشد تا اشاره به این باشد که در مورد کفّار ظلم و سـتمی وجود ندارد، و این قسمت در مورد عدل منافات ندارد که پس از مراعات قسط و عدل با آنان با لطف و فضل رفتار شود.

حقّ این است که حقیقت قسط عبارت از ولایت مطلقه است که در علی علیه السّلام متحقّق شده است، و اینکه هر قسطی که در

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۰

عالم یافت شود از فروع و شاخه‌های آن ولایت است، و لکن قسط در شرع قسط نامیده نمی‌شود مگر اینکه ولایت تکوینی به ولایت تکلیفی حاصل از بیعت عامّ نبوی یا بیعت خاصّ ولوی متّصل گردد.

بنـابراین قسـط از نظر شـرعی مسـتلزم اسـلام یـا ایمـان است، و منظور در اینجا همان پیمان لازم قسط و عـدل است، گویا که فرموده است: تا خداونـد کسانی را که با بیعت خاصّ یا عامّ ایمان آورده‌انـد و به سـبب بیعت خاصّ عمل صالـح که انجام آن پیمان است و شرایط آن را رعایت نموده‌اند، پاداش عنایت فرماید یا به کسانی که با امتثال شرایط بیعت خاصّ به سبب اسلام یا ایمان، عمل صالح انجام داده‌اند پاداش دهد. و موافقت این معنی با نظیرش در قول خدا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بِالْقِسْطِ ... بِما كانُوا يَكْفُرُونَ مؤیّـد این معنی است. و پاداش را معیّن نکرد تا با مبهم گذاشـتن، آنرا مهمّ و بزرگ جلوه دهد و اشاره به این باشد که این پاداش چیزی است که مناسب و لایق اعطای الهی است.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا و کسانی که کافر شدند، این جمله عطف بر «الذین آمنوا» است.

بنابراین قول خدای تعالی:

لَهُمْ شَـرابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَـذابٌ أَلِيمٌ بِمـا كـانُوا يَكْفُرُونَ به کیفر کفرشـان نوشابه‌ای از آب جوشان و عـذابی پس دردناک برای آنها مهیّاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۱

این جمله مستأنفه برای بیان جزاست، یا عطف بر «انّه یبدؤا الخلق» است.

یا عطف بر مقدّر است که از قول خدا «لیجزی الّذین آمنوا ... تا آخر» استفاده می‌شود، گویا که گفته باشد: «فالّذین آمنوا ... تا آخر» و «و الّذین کفروا ... تا آخر» بنابراین تغییر روش اشاره به این است که جزای کفّار از نتیجه‌گیری‌های عرضی است و اینکه آن جزا به خودشان نسبت داده می‌شود، از جهت این است که نسبت دادن گناه به خود آنان سزاوارتر و اولی‌تر است تا اینکه این گناه به خواست خدای تعالی نسبت داده شود.

هُوَ الَّذِی جَعَلَ الشَّمْسَ ضِیاءً اوست خدایی که خورشید را درخشان، قرار داد، این جمله آغازین برای بیان علّت است برای آفرینش خلق و باز گرداندن آنان برای جزاء، یا تعلیل (بیان علّت) برای تدبیر خدای تعالی است، یا در معرض بیان تدبیر اوست. و منازل شمس و غایت ایجاد و منافع سیر شمس را ذکر نکرد، زیرا آن دارای غایات و منافع زیاد است به نحوی که این بیان نمی‌تواند به همه آنها احاطه پیدا کند، و نیز از آن رو اکثر آن منافع برای عوام مشهود است و از سوی دیگر منازل شمس مشهور نیست به خلاف منازل ماه که معروف و مشهور است.

وَ الْقَمَرَ نُوراً و ماه را تابان گردانید. فرق بین نور و ضیاء از جهت عموم و خصوص است (نور عمومیّت و ضیاء خصوصیّت دارد) و حمل ضیاء و نور برای مبالغه است، یا به اعتبار چیزی است که از آن دو جوهر آن دو نور مشاهده میشود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۲

وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ یعنی برای آن منزل‌هائی مقدّر کرد یا آنرا صاحب منزل‌ها قرار داد، یا آنرا در منزل‌ها سیر داد.

لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الْحِسابَ تا اینکه عدد سالها و حساب آنها را بدانید چون سالها و ماهها در نظر عوام منوط به دوره‌های ماه است نه خورشید.

ما خَلَقَ اللَّهُ ذلِکَ إِلَّا بِالْحَقِّ خداوند آنها را جز به حقّ نیافرید. یعنی به سبب حقّ یا با غایت و هدف حقّ آفرید.

یُفَصِّلُ الْآیاتِ لفظ «یفصّل» به صورت غیبت و تکلّم (غایت و متکلّم) خوانده شده است.

لِقَوْمٍ یَعْلَمُونَ یعنی آیات را به سبب بیان و در وجود برای گروهی که دارای صفت علم باشند شرح و تفصیل می‌دهیم.

بدان که: انسان از همان ابتدا که نطفه‌اش در رحم استقرار پیدا می‌کند، بلکه از اوّل تولّد مادّه‌اش از عناصر تا زمان بلوغ یا توجّهات الهی سالک راه راست یا انسانیّت است، و خیرات و نیکی‌هایش را با ادراک جمادی یا نباتی یا حیوانی درک می‌کند نه با ادراک انسانی، و در این مرحله ادراک او علم نامیده نمی‌شود چنانکه ادراک غیر انسان از موالید نیز علم نامیده نمی‌شود.

وقتی که با همین سلوک به اوایل بلوغ رسید و بدن و نفسش رشد نمود و دارای عقل شد که درک کننده خوبیها و بدیهای انسانی او گردید در این صورت اگر ادراک او نسبت به اشیاء به همان مقدار پائین و نیروی ضعیف از آن جهت مورد لحاظ قرار گرفت که نشانه‌های قدرت و حکمت خدای تعالی است و ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۳

اسباب توجّه و سلوک او به سوی حقّ قدیم شد ادراک او در این هنگام علم نامیده می‌شود.

و اگر ادراکش این چنین نشد، بلکه اشیاء را به صورت مستقلّ در وجود درک نمود، و از آن جهت که اشیاء وابسته و دلالت کننده بر آفریننده‌شان هستند درک نکرد در این صورت این ادراک علم نامیده نمی‌شود. بلکه جهل مشابه علم است، و این در مثل مانند آن است که از دور سایه‌ای برای شاخصی دیده شود، و گمان رود که سایه خود شاخص است و در وجود مستقلّ می‌باشد.

و این معنی همانطور که در آیات جزئی آفاقی و انفسی جریان دارد در آیات قرآن و اخبار معصومین علیه السّلام و احکام شرعی نیز جریان پیدا می‌کند بخصوص در حقّ کسی که آنها را وسائل و اسباب اغراض دنیوی قرار دهد.

خلاصه مطلب اینکه هر ادراکی که سبب سلوک فطری انسان بر راه انسانی بوده و موجب اشتداد مدارک و (حواسّ) انسانی و ازدیاد ادراکات اخروی گردد علم نامیده می‌شود، و هر ادراکی که سبب توقّف او از سلوک گشته یا سبب بازگشت از راه اصلی به

راه سفلى حيوانى بشود آن جهل است، بلكه جهل ساده و بسيط از آن به مراتب بهتر و برتر است.

وقتى كه اين مطلب مقرّر گشت پس غرض از تفصيل آيات تكوينى و تدوينى جز ادراك كسى كه داراى صفت علم باشد نيست. زيرا غير او از آن تفصيل بهره‌اى نمى‌برد.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۴

ترجمه و تفسير آيات ۱۰- ۶

[سوره يونس (۱۰): آيات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

إِنَّ فِي اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (۶) إِنَّ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا وَ رَضُوا بِالْحَياةِ الدُّنْيا وَ اطْمَأَنُّوا بِها وَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ آياتِنا غافِلُونَ (۷) أُولئِكَ مَأْواهُمُ النَّارُ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۸) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۹) دَعْواهُمْ فِيها سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

به حقيقت در رفت و آمد شب و روز بلكه در هر چيزى كه خدا در آسمانها و زمين خلق فرموده است براى اهل تقوى علامت و نشانهاى قدرت خدا پديدار است،

البتّه آنهايى كه به لقاى ما دل نبسته و اميدوار نيستند و به زندگى حيوانى پست دنيا دلخوش و دل بسته‌اند و آنهائى كه از آيات و نشانه‌هاى ما غافلند،

هم اينان هستند كه عاقبت به علّت كردار زشت خود در آتش دوزخ مأوى گيرند،

آنان كه ايمان به خدا آورده نيكو كار شدند خدا به سبب همان ايمان آنها را به راه سعادت و طريق بهشت رهبرى مى‌كند تا به نعمت‌هاى ابدى بهشت كه نهرها از زير درختانش جارى است، متنعّم گردند.

و در آن بهشت زبان شوق به تسبيح و تقديس خدا گشايند كه بار الها تو از هر نقص و آلايش پاك و منزّهى و ثناى آنها در بهشت سلامت ابدى مى‌بخشد و آخرين سخنشان حمد پروردگار عالميان است ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۵

تفسير ..... ص : ۳۱۵

إِنَّ فِي اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ مسلّما در اختلاف شب و روز، جواب سؤالى است كه از جمله سابق ناشى مى‌شود، و همچنين جمله‌هائى كه بعدا مى‌آيد و حرف عطف در آنها نيست.

وَ ما خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ و آنچه خداوند در آسمانها و زمين آفريده است نشانه هايى براى پرهيزكاران است. چون خورشيد و ماه از آيه‌ها و نشانه‌هاى آشكار است آيت بودن آن دو را وابسته بر صفت علم نمود كه آن اوّلين مراتب انسانيت است به خلاف ساير مخلوقات و به خلاف اختلاف شب و روز، و لذا آيت بودن آنها را معلّق بر تقوى نمود كه مرتبه آن فوق مرتبه اصل علم است.

چون تقوی پرهیز از چیزی است که باید پرهیز شود و این در صورتی است که به آنچیزی که باید از آن پرهیز شود علم پیدا کند.
إِنَّ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا بدیهی است کسانی که امید دیدار، را ندارند (به آخرت معتقد نیستند) جواب سؤالی است که از وابستگی آیات بر علم و تقوی ناشی می‌شود، و امیدوار نبودن به لقای پروردگار کنایه از عدم علم است، چون عالم باللّه طالب لقای خداست و طالب لقا امیدوار است چنانکه قول خدای تعالی: وَ رَضُوا بِالْحَياةِ الدُّنْيا وَ اطْمَأَنُّوا بِها و به زندگی دنیا دلخوش هستند و به آن دل بسته‌اند، کنایه از عدم تقوی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۶

است، زیرا که اطمینان به حیات دنیای پست، به حیات علیاء ضرر می‌رساند و آنرا فانی می‌سازد.
وَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ آياتِنا غافِلُونَ از قبیل عطف مسبّب بر سبب است یعنی به سبب آنکه امیدوار به لقای ما نبودند از آیات ما غفلت ورزیدند.
أُولئِكَ تکرار مسند الیه و تعبیر از آن به اسم اشاره به جهت تصویر آنها و استحضارشان به اوصاف مذکور است.
مَأْواهُمُ النَّارُ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ چنین کسانی به خاطر اعمالی که انجام می‌دهند جایگاهشان آتش دوزخ است. زیرا که غافل هر چه کسب کند او را به مراتب پست و دوزخ می‌کشاند اگر چه کسب او به صورت نماز و روزه باشد.
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا کسانی که با بیعت عامّ یا بیعت خاصّ ایمان آوردند.
وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و به بیعت خاصّ و شرایط آن عمل کردند، یا شرایط بیعت خاصّ و اعمالی که به آنها مکلّف شده بودند بجای آوردند.
يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ در آن صورت ربّ مضاف آنان که ولیّ امر آنهاست. ایشان را به سوی ملک و ولایتش رهبری می‌کند، این معنی بنا بر آن است که عمل صالح را بیعت خاصّ بدانیم، ولی اگر عمل صالح را تکلیف بدانیم معنی عبارت این است که:
ولی امر آنها که رب مضاف است ایشان را به ملکوتشان رهبری می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۷

بِإِيمانِهِمْ این هدایت به سبب اسلامشان یا به واسطه ایمان خاصّ آنهاست. یا اینکه آنها را در آخرت به سوی بهشت هدایت می‌کند.
تَجْرِي حال است «۱» یا مستأنف است «۲» تا جواب سؤال باشد.
مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ این عبارت متعلّق به «تجری» است یا ظرف مستقر است، «۳» حال متداخل یا مترادف است، «۴» یا مستأنف است تا جواب سؤال مقدر باشد به تقدیر مبتدای محذوف. یعنی خداوند آنان را به سبب ایمانشان به بهشت‌های پر نعمت که در آن نهرها جاری است هدایت می‌کند.
دَعْواهُمْ فِيها سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ در آنجا دعایشان این است: خدایا منزّهی تو، پاکی تو، این عبارت مستأنف «۵» یا حال از «جنّات النّعیم» «۶» یا از مؤمنین

---

(۱) اگر حال باشد یعنی در حالی که در زیر درختهای بهشت نهرها جاری است.
(۲) اگر مستأنف باشد. به معنی آن است که در بهشت در زیر پایشان نهرها جاری است.
(۳) اگر ظرف مستقرّ باشد یعنی کان من تحتهم الانهار به که من تحتهم الانهار متعلّق به کان است.
(۴) اگر حال باشد یعنی حالت بهشت اینگونه است.
(۵) اگر حال از مؤمنین است که مترادف معنی است، یا با ضمیر هم داخل در معنی دعویهم می‌باشد یعنی حال مؤمنان بیان تسبیح خداست. [.....]

(۶) اگر مستأنف باشد اوّل عبارت است و کلّا یک جمله مجزّا مرکب از مبتدا و خبر می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۸

است»

به صورت ترادف یا تداخل. وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ و درودشان در آنجا سلام است و پایان دعایشان این است که: ستایش خاصّ خدائیست که پروردگار جهانیان است.

لفظ «أن» مخفّف از مثقّله است، بدان که در آیه اشاره اجمالی به درجات مؤمنین و مقامات سالکین است، زیرا که «آمنوا» اشاره به بیعت اسلامی است، و «عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» اشاره به بیعت ایمانی و اعمال قالبی و قلبی است، یا مجموع آنها اشاره به بیعت نبوی و اعمال قالبی است، و آنها را هدایت به بیعت ولوی ایمانی و اعمال قلبی و سلوک از مقام نفس به مرتبه قلب می‌نماید. و «تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ» اشاره به سیر آنان در فوق مرتبه قلب در مراتب روح و عقل دارد. و «دَعْواهُمْ فِيها سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ» اشاره به انتهای سیر آنان و آخرین مراتب فنای آنان دارد، و آن مرتبه فنای آنها از ذاتشان و از فنای خودشان می‌باشد و «تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ» اشاره به بقای آنها باللّه و فی اللّه می‌کند بدون صحو و بقا، چون در آن مرحله به طور مطلق سلامتی است و «آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ» اشاره به حشر آنها به سوی اسم رحمان و بقای آنها «باللّه فی الخلق» جهت تکمیل غیر است، و به عبارت دیگر اشاره به سفرهای چهارگانه آنهاست، یعنی سفر از خلق به حقّ آنجا که می‌فرماید: «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ»، و سفر از حقّ به حقّ آنجا که فرماید: «يَهْدِيهِمْ» تا

---

(۱) اگر عبارت حالیّه باشد حالت بهشت را توصیف می‌کند که بهشتیان این گونه‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۱۹

«سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ»، و قول خدای تعالی: «تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ» اشاره به سفر در حقّ دارد، و قول خدای تعالی: وَ آخِرُ دَعْواهُمْ اشاره به سفر بالحقّ فی الخلق می‌کند، خداوند این سفرها را به ما و جمیع مومنین روزی فرماید.

ترجمه و تفسیر آیات ۱۸- ۱۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۸] ..... ص : ۳۱۹

اشاره

وَ لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱) وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ وَ ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۱۳) ثُمَّ جَعَلْناكُمْ خَلائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۴) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هذا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ ما يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵) قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَ لا أَدْراكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۶) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷) وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَ تُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِما لا يَعْلَمُ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۰

ترجمه: ..... ص : ۳۲۰

و اگر خدا به عقوبت عمل زشت مردم و دعای شرّی که در حقّ خود می‌کنند به مانند خیرات تعجیل می‌فرمود، مردم همه محکوم به مرگ و هلاک می‌شدند. لیکن ما آنانرا که به لقای ما امیدوار نیستند، به همان حال کفر و طغیان مهلت می‌دهیم،

و هر گاه آدمی به رنج و زیانی در افتد همان لحظه به هر حالت که باشد از نشسته و خفته و ایستاده فورا ما را به دعا می‌خواند آنگاه که رنج و زیانش بر طرف شود باز به حال غفلت و غرور چنان باز می‌گردد که گویی هیچ ما را برای دفع ضرر و رنج خود نخوانده است. همین کفران و غفلت است که اعمال زشت تبه کاران را در نظرشان زیبا نموده است،

و ما اقوام و مللی را پیش از شما به کیفر ظلمشان سخت به دست هلاک سپردیم و با آنکه پیامبرانی با آیات و معجزات بر آنها آمد باز هیچ ایمان نیاوردند ما هم اینگونه مردم زشت و بد عمل را به کیفر می‌رسانیم،

سپس بعد از هلاک آنها شما را در زمین جانشین کردیم تا شما را بیازمائیم و بنگریم که تا چه عمل خواهید کرد،

و هر گاه آیات روشن ما بر خلق تلاوت شود منکران معاد که امیدوار به لقای ما نیستند به رسول ما اعتراض کرده و گویند:

قرآنی غیر از این بیاور یا همین را به قرآن دیگر مبدّل ساز. ای رسول ما در پاسخ آنها بگو: مرا نرسد که از پیش خود قرآن را

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۱

تغییر دهم. من فقط از آنچه که به من وحی می‌شود، پیروی می‌کنم. اگر من به پروردگارم عصیان ورزم از عذاب روز بزرگ قیامت سخت می‌ترسم،

بگو ای رسول اگر خدا نمی‌خواست هرگز بر شما این قرآن را تلاوت نمی‌کردم و شما را به احکام و حقایق آن آگاه نمی‌ساختم من عمری از این پیش میان شما زیستم آیا عقل و فکرت را به کار نمی‌بندید؟

پس ستمکارتر از آنکه به خدا نسبت دروغ دهد و آیات خدا را تکذیب کند هیچ کس نیست و البتّه ستمکاران را هرگز فلاح و رستگاری نخواهد بود.

ایشان بت‌هایی را به غیر خدا پرستش می‌کنند که به آنها هیچ ضرر و نفعی نمی‌رسانند و می‌گویند که این بتان شفیع ما نزد خدا هستند. ای رسول ما به اینان بگو: شما به دعوی شفاعت بتها می‌خواهید به خدا چیزهایی که در همه آسمانها و زمین علم به آن ندارد، یاد دهید؟! خدا از آنچه شریک او قرار دهید منزّه و برتر است.

تفسیر ..... ص : ۳۲۱

وَ لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ عطف است بر «إِنَّ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا» و فاصله قرار گرفتن «إِنَّ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا» اخلالی به وصل و عطف نمی‌رساند زیرا آن جواب سؤالی است که از معطوف علیه ناشی شده است به نحوی که گویا آن جمله از متعلّقات معطوف علیه است، گویا که گفته است: کسانی که امید لقای ما را ندارند حالشان چنین است، با اینکه حال مؤمنین چنان است، و اگر ما در رساندن شر و بدی به آنها که استحقاق آنرا داشتند تعجیل می‌کردیم در دنیا در حال بهره‌مندی و تمتّع باقی نمی‌ماندند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۲

اسْتِعْجالَهُمْ بِالْخَيْرِ یعنی عجله و شتابی همانند تعجیل خدا برای خیر و خوبی آنها که در این صورت لفظ «باء» جهت متعدّی کردن فعل است، یا مقصود این است: مانند تشویق و وادار کردن خداوند آنها را به عجله در خیر یا عجله به خیر که باء بمعنی «فی» یا برای سببیّت است، یا معنی آیه چنین است: شتاب آنها در درخواست شرّ و بدی مانند شتاب آنها در خیر و نیکویی است، یا اینکه چون شرّ را خیر می‌پندارند به آن سبب در کار شرّ عجله می‌کنند.

لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ يعنى هر آينه خداوند قضاى مدّت آنها را به پايان مى‌برد، يا اينكه آخر عمر آنها را كه اجل و مدّت عمر آنها است به پايان مى‌رساند.

فَنَذَرُ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ عطف بر «لَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ» به اعتبار معنى است، يعنى خداوند تعجيل نمى‌كند، پس كسانى را كه اميد لقاى ما را ندارند وا مى‌گذاريم ...، يا جزاء شرط محذوف است، يعنى هر گاه اجل آنها را به پايان نبريم آنها را وا مى‌گذاريم تا در طغيان و عصيان فرو روند.

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ و هر گاه انسان را زيانى رسد در حالى كه بر جنب و بر پهلو است ما را مى‌خواند، كه در اين صورت لام (در كلمه لجنبه) به معنى «على» است و مقصود از آن به طور مطلق برخورد بدن بر زمين است خواه بر پهلو باشد يا پشت يا رو برو، چه وقتى بدن بر زمين دراز كشيد به

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۳

هر نوع كه باشد در بين عرب و عجم بيشتر به پهلو تعبير مى‌كنند.

أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً يا نشسته يا ايستاده يعنى در همه احوال، پس لفظ «أو، يا» براى تفصيل حالات است.

فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مناسب بود كه چنين بگويد: «فاذا كشفنا» تا اينكه تعقيب آن به شرط مستقبل صحيح باشد، و لكن عبارت را با شرط ماضى ادا كرد تا اشاره به اين باشد كه رسيدن ضرر و زيان و دعاى بعد از آن خاصيّت و طبيعت انسان است و اين حكم و خوى در ماضى و مستقبل جريان دارد، گويا كه گفته است: آنگاه كه به انسان ضرر رسد ما را فرا مى‌خواند، و به انسان زيان رسيد پس ما را فرا خواند، وقتى زيان و ضرر را از او بر داشتيم از ما روى بر مى‌گرداند.

مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ كنايه از اعراض انسان و عنايت و توجّه نكردن او به كسى كه محتاج به او و متنعّم به وسيله اوست، اين عبارت در بين عرب و عجم در اين معنى مثل شده است، و اين در وقتى است كه بعد از آن چيزى ذكر شود كه دلالت بر تشبيه حال محتاج به غير محتاج بكند.

كَذلِكَ يعنى همانند آن اعمال كه براى كه كسانى كه زيان و ضرر را از آنها بر داشتيم زينت داده شده است، تا جايى كه ديگر در فكر كسى كه او را براى دفع ضرر فرا خوانده بودند، نيستند و بكلى از او غافل شدند.

زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ اعمال مسرفين نيز از قبيل پيروى شهوات و فرو رفتن در آن براى آنها زينت داده شد تا آنجا كه در غفلت‌ها واقع شدند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۴

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا چون با غفلت و عدم اعتنا به خشم و مكر خدا به خود ستم كردند آنها را هلاك كرديم، و اين تهديد براى غافلان است.

وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ و پيامبران آنها با دلايل روشن به سوى آنها آمدند و آنان از رسولان و دليلهايشان به علّت نهايت غفلتشان بهره‌اى نبردند.

وَ ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا و آنها به دليل نهايت غفلت و فرو رفتن در شهوات ايمان نمى‌آوردند چون اعمال شهوى آنها را شيطان زينت داده بود.

كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ثُمَّ جَعَلْناكُمْ خَلائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ بدينسان، جماعت مجرم و گناهكار را به كيفر مى‌رسانيم. سپس شما را در زمين جانشين آنان ساختيم. يا سپس شما را جانشينانى براى خودمان يا براى گذشتگان قرار داديم.

لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هذا تا بنگريم كه چگونه عمل خواهيد كرد؟ و چون آيات روشن بر آنان تلاوت شد، كسانى كه به لقاى ما امّيد نداشتند، گفتند: قرآنى غير از اين بياور آنان كسانى

هستند كه در جهنّم نفس واقع شده‌اند، و نفس مانند زن خبيثى است كه به وضع موجود خودش راضى نيست، و دائما آرزوى وضع ديگرى دارد، و اينان به اقتضاى فطرت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۵

نفس تبديل قرآن را در خواست كردند.

أَوْ بَدِّلْهُ يعنى اين قرآن را ترك كن و بجاى آن قرآنى بياور كه ما به آن راضى شويم. يا آنرا تغيير بده بدين گونه كه آنچه را كه ما راضى نيستيم به چيزى تبديل كن كه ما خشنود شويم.

قُلْ ما يَكُونُ لِي بگو: من مجاز نيستم و براى من صحيح نيست كه أَنْ أُبَدِّلَهُ آنرا تغيير بدهم به اينكه اصل آن را ترك كنم، يا آياتش را مبدّل سازم، يا بر امتناع از تبديل اكتفا كنم تا دلالت بر اين بكند كه اصلا ترك آن سزاوارتر به امتناع و خود دارى است.

مِنْ تِلْقاءِ نَفْسِي از القاى نفس بدون امر پروردگارم، نمى‌توانم كارى كنم.

إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ من جز از وحى پيروى نمى‌كنم، يعنى براى من خودى و امر نفس و پيروى از امر نفس وجود ندارد، زيرا شأن و پيروى من منحصر در امر پروردگارم مى‌باشد.

إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ من از عصيان و سركشى نسبت به پروردگارم مى‌ترسم، اين سخن جواب سؤال از علّت است و كنايه از آنهايى است كه گناه مى‌كنند و از خدا نمى‌ترسند.

قُلْ لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَ لا أَدْراكُمْ بِهِ يعنى اگر خدا مى‌خواست شما را با زبان من از آن آگاه نمى‌كرد. در

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۶

وهله اوّل انسان گمان مى‌كند كه حقّ عبارت اين است كه چنين گفته شود: «لو لم يشأ اللّه ما تلوته» يعنى اگر خدا نمى‌خواست آنرا براى شما نمى‌خواندم تا مفيد ترتّب عدم تلاوت بر مشيّت باشد، و از مفهوم آن ترتّب تلاوت بر مشيّت استفاده شود، در حالى كه مفاد آيه ترتّب عدم تلاوت بر مشيّت است و اين معنى بر حسب مفهوم مستلزم ترتب تلاوت بر عدم مشيّت است، در حالى كه امر وجودى محتاج به علّت وجودى است (بايد مى‌گفت: اگر مى‌خواست، مى‌خواند) و عدم اصلا علّت نمى‌خواهد. (نمى‌خواندم امر عدمى است پس نمى‌خواهد) و اينكه گفته‌اند علّت عدم عدم است از باب مشابهت و تشابه است، و بر فرض تسليم اقتضاء مى‌كند كه عدم تلاوت معلّق بر عدم مشيّت باشد نه بر خود مشيّت.

جواب اين است كه خداى تعالى خواست به اين مطلب اشاره كند كه پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله شأن و كارى ندارد خواه عدمى باشد و خواه وجودى، مگر اينكه به مشيّت خداى تعالى بستگى دارد، و عدم صرف اگر چه داراى علّتى نيست و به چيزى تعلّق و وابستگى ندارد، و ليكن عدمهاى شأنى مانند عدمهاى ملكه‌ها مانند امور وجودى مقتضى علّت و وابستگى است، و هر گاه عدم تلاوت پيامبر صلّى اللّه عليه و آله با اينكه امر عدمى است به مشيّت خداى تعالى متعلّق باشد، پس تلاوت كه امر وجودى است به طريق اولى متعلّق به مشيّت خواهد شد، زيرا كه تلاوت يك پديده وجودى است و مقتضى علّت و تعلّق است، و مفهوم آيه تعلّق تلاوت است به عدم مشيّت عدم تلاوت و آن اعمّ از مشيّت

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۷

تلاوت يا عدم مشيّت است به نحو عموم مطلق.

فَقَدْ لَبِثْتُ در آن صورت بايد در تلاوت به سر مى‌بردم، لفظ «فاء» عاطفه است بر «لَوْ شاءَ اللَّهُ ما تَلَوْتُهُ» به ملاحظه معنى و در عين حال اشعار به سببيّت براى اثبات دارد، گويا كه گفته است: من آنرا تلاوت كردم به مشيّت خدا نه به مشيّت خودم، و اين ادّعاى من به دليل وجود من در بين شما و ظاهر نشدن چنين چيزى از من در اين مدّت بوده است، گويا كه به وسيله اين سببيّت و با اين استدلال اشاره به دو قياس اقترانى از شكل اوّل و يك قياس استثنايى دارد كه از نتيجه قياس دوّم گرفته شده كه نقيض تالى آن

استثناء شده است و صورت قیاس چنین است:

اگر قرآن به سبب پیروی از وحی و مشیّت خدا نبود هر آینه ساخته و پرداخته پیش خودم می‌شد، و هر چه که از ساخته و پرداخته خودم باشد باید قبل از نزول قرآن نیز از من ظهور پیدا می‌کرد و نتیجه می‌دهد که اگر به مشیّت خدا نباشد باید قبل از قرآن مانند آن از من ظاهر می‌شد و هر گاه قبل از قرآن چنین چیزی از من ظاهر می‌شد، شما میدیدید و می‌شنیدید و لکن چیزی از من ندیدید و من فِيكُمْ عُمُراً مِنْ قَبْلِهِ عمری را قبل از قرآن به مدّت چهل سال در میان شما سپری کردم و در این چهل سال امثال قرآن از من ظاهر نشد و شما چیزی از من نشنیدید.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا با عقلهایتان درک نمی‌کنید، یا با عقولتان در مدرکاتتان تصرّف نمی‌کنید، یا اینکه آیا عاقل نمی‌شوید!؟

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۸

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ کنایه از خودش و از آنها بر سبیل تردید است بنابر طریقه انصاف با خصم، و این بعد از آن است که ثابت نمود که او افترا زننده نیست، گویا که گفته است: اگر من افترا زننده به خدا باشم چنانکه شما با کنایه این مطلب را می‌گوئید پس من در این صورت ظالم‌ترین مردم هستم، و اگر من آیات و نشانه‌های خدا را آوردم و شما آنرا تکذیب می‌کنید در این صورت شما ظالم‌ترین مردم می‌باشید.

ممکن است هر دو عبارت تکذیب و افترا کنایه از آنها باشد، و لفظ «أو» برای تفصیل است نه تشکیک، گویا پس از آنکه ثابت شد که من افترا زننده نیستم پس شما ظالم‌ترین مردم هستید از آن جهت که بر خدا افتراء بستید که خدایانی برای خودتان نصب کرده و آیات خدا را تکذیب کردید.

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ این عبارت در موضع تعلیل است (یعنی به همین دلیل که شما افتراء می‌زنید پس مجرم هستید و چون مجرم هستید خدا شما را رستگار نمی‌کند.)

وَ يَعْبُدُونَ عطف است به ملاحظه معنایی که از کنایه مقصود است، یعنی آنها افتراء می‌بندند و تکذیب می‌کنند و گناه می‌کنند و غیر خدا را عبادت می‌کنند.

مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ جز خدا چیزی را می‌پرستند که نه می‌تواند به آنها ضرر برساند و نه می‌تواند سود برساند، از قبیل عبادت بت‌ها و ستاره‌ها مانند عبادت

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۲۹

بندگان و پرستش هواها و رأی‌ها و شیطان‌ها و از نوع عبادت و پیروی و متابعت و پرستش کسانی که خداوند آنها را نصب نکرده است مانند رؤسای دنیوی و دینی که به خیال خودشان عبادت و اطاعت میکنند.

مقصود از نفی ضرر و نفع، نفی چیزی است که آنها آنرا ضرر و نفع خیال کردند، از چیزهائی که به دنیایشان بر می‌گردد با قطع نظر از پرستش آنها و گر نه خود پرستش آنها نهایت ضرر را به آنها می‌زند.

و آنها می‌گویند: وَ يَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ اینان شفیعان ما نزد خدا هستند چنانکه بت پرست می‌گوید:

بت‌های ما شفیعان ما نزد خدا می‌باشند. و همانطور که بیشتر صابئی‌ها می‌گویند که، ستارگان شفیعان ما هستند بعضی می‌گویند: آنها قدیم و مستقلّ در الهیّت هستند. چنانکه زردشتی‌ها می‌گویند آتش نزد خدا از ما شفاعت می‌کند. (آنان آتش را مظهر نور حقّ می‌دانند) همین طور کسانی که از رؤسای دینی ساخته و پرداخته خودشان را اطاعت می‌کنند، می‌گویند:

اینان واسطه‌هایی بین ما و خدا هستند. همچنین کسانی که از هواها و شیاطین پیروی می‌کنند و آنرا به صورت اعمال شرعی که ناشی از پیروی نفس و شیاطین است بروز می‌دهند می‌گویند:

آن اعمال وسایل بین ما و بین خدا و اسباب قرب ما به خداست.

در حالى كه آنها وسايل شيطان و اسباب نزديك به دوزخ و آتش است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۰

قُلْ از باب استهزاء بگو: أ تُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِما لا يَعْلَمُ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ آيا خدا را به شفيعان از جهت شفاعت آنها، يا به شفاعت آنها آگاه مى‌سازيد؟ يعنى اينكه آنچه در آسمان و زمين است براى خدا معلوم است، و چيزى كه براى خدا معلوم نباشد وجود ندارد.

سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ خداى تعالى منزّه است از آنچه كه به او شرك مى‌آورند.

ترجمه و تفسير آيات ۲۴- ۱۹

[سوره يونس (۱۰): آيات ۱۹ تا ۲۴] ..... ص : ۳۳۰

اشاره

وَ ما كانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً واحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيما فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۹) وَ يَقُولُونَ لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۲۰) وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آياتِنا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْراً إِنَّ رُسُلَنا يَكْتُبُونَ ما تَمْكُرُونَ (۲۱) هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَ جَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِها جاءَتْها رِيحٌ عاصِفٌ وَ جاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنا مِنْ هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۲۲) فَلَمَّا أَنْجاهُمْ إِذا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّما بَغْيُكُمْ عَلى أَنْفُسِكُمْ مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ إِلَيْنا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۳)

إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعامُ حَتَّى إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها وَ ازَّيَّنَتْ وَ ظَنَّ أَهْلُها أَنَّهُمْ قادِرُونَ عَلَيْها أَتاها أَمْرُنا لَيْلاً أَوْ نَهاراً فَجَعَلْناها حَصِيداً كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۱

ترجمه: ..... ص : ۳۳۱

مردم يك طايفه بيش نبودند پس از آن فرقه فرقه شدند و اگر كلمه پروردگارت (حكم ازلى) مقدّم بر اينها نبود، هر آينه در ميان آنها در آنچه اختلاف داشتند حكم به هلاكت كافران و مجازات آنان داده مى‌شد،

منكران رسول گويند چرا بر او آيت و معجزه‌اى از جانب خدا نيامد پاسخ ده كه داناى غيب خداست. شما كافران منتظر عذاب خدا باشيد من هم با شما منتظر نصرت او مى‌باشم،

ما هر گاه بر آدمى بعد از آنكه او را رنج و زيانى رسيد- رحمتى فرستيم آيا در اينصورت بايد براى محو آيات و رسولان مكر و سياست بكار برند؟ اى رسول ما بگو:

مكر و سياست الهى كاملتر و سريعتر است كه رسولان ما مكرهاى شما را خواهند نوشت،

خدا را ياد كنيد كه اوست آنكه شما را در برّ و بحر سير مى‌دهد تا آنگاه كه در كشتى نشينيد و باد ملايمى كشتى را به حركت آرد و شما شادمان و خوش وقت باشيد، كه ناگاه باد تندى بوزد و كشتى از هر جانب به امواج خطر در افتد و خود را در ورطه هلاكت ببينيد، آن زمان خدا را به اخلاص و دين فطرت بخوانيد كه بار الها اگر ما را از اين خطر نجات بخشى، ديگر هميشه از سپاسگزاران

خواهیم بود.

پس از آنکه ما نجاتشان دادیم باز در زمین به ناحقّ ستمگری آغاز کنند

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۲

ای مردم بدانید در پی این متاع فانی دنیا شما هر ظلم و ستم کنید، منحصرا به نفس خویش کنید. آنگاه در آخرت که به سوی ما باز می‌گردید، شما را به آنچه کرده‌اید آگاه می‌سازیم،

محقّقا در مثل زندگانی دنیا به آبی ماند که از آسمانها فرو فرستادیم تا به آن باران انواع مختلف گیاه زمین از آنچه آدمیان و حیوانات تغذیه کنند برویند تا آنگاه که زمین از خرّمی و سبزی به خود زیور بسته و آرایش کرده و مردمش خود را بر آن قادر و متصرف پندارند که ناگهان فرمان ما به شب یا روز در رسد و آن زیور زمین را درو کند و چنان خشک شود که گویی دیروز در آن هیچ نبوده است این گونه خدا آیاتش را برای اهل فکرت روشن بیان می‌کند.

تفسیر ..... ص : ۳۳۲

وَ ما كانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً واحِدَةً یعنی مردم قبل از بعثت رسولان بشری، بر طبق مقتضیّات شهوات نفوس خود حرکت می‌کردند، و متوجّه همان شهوات بودند، و پس از بر انگیخته شدن رسولان گروهی به خیرات اخروی انسانی که پیامبران به سوی آن دعوت می‌کردند تمایل پیدا کردند. گروهی نیز از قبول آن خودداری ورزیدند.

فَاخْتَلَفُوا در نتیجه مردم مختلف شدند، و قبل از بعثت رسولان باطنی که عبارت از عقول هستند بر طبق مقتضیّات حیوانی حرکت می‌کردند و قاصد مقتضیّات حیوانی بودند، ولی پس از آنکه رسولان باطنی برانگیخته شدند گروهی نیروهایشان را به چیزی منصرف کردند که رسولان باطنی به آن فرا خواندند، و گروهی نیز همچنان به حالت سابق باقی ماندند، و در بین آنان

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۳

اختلاف افتاد و نزاع کردند و با همدیگیر به پیکار پرداختند.

وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ مقصود از کلمه مهلت‌ها و اجل‌های مؤخر و معین آنهاست که در نوشته‌های ملائکه‌ای که در رحم‌های مادران تصویر می‌سازند سبقت گرفته، یا اینکه ثبت آن در الواح و اقلام عالی پیشی گرفته است.

لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيما فِيهِ يَخْتَلِفُونَ یعنی اگر چنین نبود هر آینه حکم به اظهار حقّ و باطل و تمیز دادن حقّ از باطل می‌شد.

وَ يَقُولُونَ از باب استهزاء یا پشت گرمی می‌گویند:

لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ چرا بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نشانه‌ای از پروردگارش نازل نمی‌شود. از آن نشانه‌هائی که ما پیشنهاد کردیم، یا از نشانه‌هایی که دلالت بر رسالت او بکند.

فَقُلْ لفظ «فاء» جواب شرط محذوف یا شرط متوهّم است. یعنی اگر چنین گفتند تو بگو:

إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ علم غیب مخصوص خداست، نه من می‌دانم و نه شما می‌دانید و نه مفاسد و مصالحی را که بر فرستادن آیه و نشانه مترتّب می‌شود می‌دانید، و چون او می‌داند آیتی نمی‌فرستد که در فرستادن آیت مفاسد و در ترک آن مصالحی باشد.

یا اینکه عالم غیب ملک خداست و من نمی‌توانم در آن تصرف کنم و تسلّطی هم بر او ندارم تا بتوانم به پیشنهاد شما جواب مثبت داد. یا آنچه را که می‌خواهم نازل نمایم. بنا بر این من و شما در این مساوی هستیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۴

فَانْتَظِرُوا پس منتظر نزول آیه باشید. لفظ «فاء» در اینجا مانند جمله سابق است.

إِنِّي یعنی من هم مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ مانند شما از منتظرین هستم و محتمل است که قول خدا «فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ ...»

از باب مماشات و مدارای با آنها نباشد. بلکه تهدید بر استهزای آنها باشد، و معنی آن این است که غیب برای خداست و از آن آنچه را که می‌خواهد از عذاب من و عذاب شما و رحمت به من و به شما نازل می‌کند، پس منتظر نزول عذابش باشید که من هم با شما از منتظرین هستم، و تهدید آنها با آیه آینده این معنی را تأیید می‌کند.

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً یعنی وقتی به مردم توسعه و صحّت و امنیّت را چشاندیم، زیرا که همه اینها از آثار رحمت است اگر چه گاهی نقمت می‌شود یا اینکه در نظرهای کوتاه آنها که از ادراک غایات عاجز است این چیزها رحمت است.

مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ ضرّاء ضدّ رحمت است یعنی ضدّ همان معانی که برای رحمت آورده شد.

إِذا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آياتِنا یعنی آیات کبرای بشری یا صغرای آفاقی و انفسی و تدوینی، چه انسان اگر ببیند مستغنی شده است طاغی و ستمگر می‌شود. و مکر در آیات کبری به این است که با حیله‌های مخفی ضرر برساند و در آیات صغری در معجزات به این است که آن معجزه‌ها را حمل بر جادو و مانند آن از وجوه مخفی بکند، و مکر در غیر آیات کبری و صغری به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۵

مخفی کردن و تلبیس آنها بر غیر یا تأویل آنها بر مقتضای شهواتشان می‌باشد.

قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْراً یعنی مکر خدا نافذتر و سابق‌تر است، زیرا مکر شما در آیات در حقیقت مکر خدا در باره شماست، پس مکر خدا در هر حال سابق‌تر از مکر شماست، و نسبت مکر به خدا از باب مشاکلت یا مشابهت است، و گر نه مکر کننده به کسی گفته می‌شود که از آشکار کردن مخاصمه و دشمنی عاجز باشد و از آشکار کردن به مخفی کردن روی می‌آورد.

إِنَّ رُسُلَنا يَكْتُبُونَ ما تَمْكُرُونَ تهدید آنهاست بدین گونه که آنچه را که خیال می‌کنند بر خدا مخفی است بواسطه رسولان ظاهر می‌شود تمکرون به صیغه مخاطب که بر گرداندن سخن است از غایب (لهم) به مخاطب یعنی از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به سوی آنان که مورد خطاب هستند جهت التفات از غیبت است به تکلّم، تا اینکه در انذار رساتر باشد. و آن جواب سؤالی است که از جمله سابق ناشی می‌شود، گویا که گفته شده: آیا خدا می‌داند که ما مکر می‌کنیم تا در حقّ ما مکر کند؟ و او جواب می‌دهد: بلی فرستادگان ما می‌نویسند.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ به منزله تأکید و اضراب از جمله نارساتر به رساتر در جواب است، گویا که گفته است: بلکه ما مکر شما را بدون واسطه رسولان نیز می‌دانیم و شما بر حسب فطرت به این مطلب آگاهی دارید، زیرا که این ما هستیم که شما را سیر می‌دهیم. چه، سیر دادن مستلزم علم به نکته‌ها و دقایق

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۶

حالات سیر کننده و محل سیر و غایت سیر است، و آنگاه که پرده خیال از شما بر داشته شود این معنی را می‌فهمید، زیرا شما خدا را وقت انقطاع وسایل و نا امیدی از حیله‌های خیال می‌خوانید بنا بر این می‌دانید که او حال شما و دعای شما را می‌داند و قدرت بر اجابت شما را دارد، و می‌تواند بلا را از شما دفع کند، پس شما او را می‌خوانید در حالی که از اغراض خیال خالص و رها هستید، ولی هنگامی که خداوند بلا را از شما برداشت و خیال مجدّدا بر شما مسلّط گشت آن علم فطری شما با اغراض خیالی و هواهای نفسانی شما محجوب و پوشیده می‌شود، و در نتیجه غیر خدا را با خدا شریک قرار می‌دهید.

بنا بر این جمله تأکید جواب و در نتیجه رسوایی برای آنهاست.

مقصود از سیر دادن خدای تعالی تمکین آنها از سیر است بدین گونه که اسباب داخلی آنرا فراهم می‌سازد از قبیل قوّه‌های علّامه و عمّاله، و همچنین اسباب خارجی را آماده می‌کند از قبیل مسطّح کردن زمین و تسخیر مرکبها، و قرار دادن ما یحتاج او از قبیل خوردنی و آشامیدنی و پوشیدنی از چیزهایی که نقل و انتقال در آنها ممکن است.

یا اینکه می‌گوئیم هر متحرّکی حتما به محرّک نیازمند است، و محرّک اوّل در حرکات اختیاری عبارت از نفس است که همه

نيروها در خدمت آن است، و نفس نسبت به خدا مانند ساير قوا و نيروها نسبت به نفس است كه در هيچ شأنى از شؤون دارای استقلال نيست، پس همانطور كه كار همه نيروها در ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۷

حقيقت به نفس نسبت داده مى‌شود بلكه نفس (نسبت به ساير قوا) سزاوارتر است كه كارها به او نسبت داده شود، همچنين است فعل نفس نسبت به خدای تعالى. پس سير دهنده اگر چه اوّلا و بالذّات نفس است و لكن در حقيقت خدای تعالى است و نفس مانند وسيله اوست، بنابراين نسبت سير دادن به خدای تعالى به طريق حصر صحيح مى‌شود.

فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَ جَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِها مجدّدا عبارت را از مخاطب (كنتم) به غايب برگرداند (بهم) تا شامل حال همه افراد شود.

جاءَتْها رِيحٌ عاصِفٌ وَ جاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ يعنى از هر جای دريا باد تندى آمد كه مقصود از همه اطراف كشتى است.

وَ ظَنُّوا ظن پيدا كردند (در اينجا) يعنى يقين نمودند چون بارها در گذشته گفتيم كه علوم نفس اگر يقينى باشد ظنون و گمانهاست، يا اينكه مراد حقيقت ظنّ و گمان است، زيرا كه ظاهر امواج اگر چه موجب يقين آنهاست و ليكن اميد آنها به غيب كه فطرتا علم به آن و به قدرت بر نجات دادن آنها دارند موجب پديدار شدن احتمال نجات است.

أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ يعنى هلاك و نابود شدند، و تعبير به ماضى برای اشاره به تحقّق هلاك است، گويا كه هلاكت واقع شده است، و اين معنى مؤيّد اين است كه ظنّ به معنى يقين باشد. لذا اين جمله «احيط بهم» مثل در هلاكت و نابودى شده

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۸

است، و اصل آن از اين جهت است كه مى‌گويند: دشمن به او احاطه پيدا كرده است، به نحوى كه ديگر راه رهايى ندارد.

دَعَوُا اللَّهَ بدل از «ظنّوا» است از نوع بدل اشتمال «۱»، يا جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چه كار كردند؟

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ منظور از دين راه دعاء يا راه نفس به سوى خدا يا اعتقاد توحيد و سائر عقائد دينى است، يا آن ملّت و دينى است كه از پيامبرشان به عنوان دين اخذ كرده‌اند، و در وجه اخلاص در گذشته گفتيم كه تسلّط خيال و تصرّف آن موجب شرك ظاهر و باطن است و هنگامى كه بلاء متراكم گشته و امواج آن متلاطم شود، و اسباب و چاره‌ها قطع گردد از شيطان فرار كرده و مى‌گويد: من چيزى را مى‌بينم كه شما نمى‌بينيد من از خدا، پروردگار عالميان مى‌ترسم، در اينجا است كه توحيد فطرى بدون معارض و بدون حجاب باقى مى‌ماند.

لَئِنْ أَنْجَيْتَنا مِنْ هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ تفسير آن چيزى است كه خدا را به خاطر آن مى‌خوانند و آن حذف شده است، تقدير آيه چنين بوده است. (دعوا الله بشىء لئن أنجينا) يعنى خدا را فرا خواندند بچيزى كه عبارت از اين است اگر ما را نجات دهى از شكرگزاران خواهيم بود. يا اينكه مفعول لفظ قول است كه محذوف است و حال.

---

(۱) اگر بدل اشتمال باشد در باره «ظنّوا» توضيح مى‌دهد تا چگونگى گفتن را معلوم دارد يا گمان شود كه مى‌گويد. يا شامل گمان يا يقينى مبتنى بر دعايى از روى اخلاص باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۳۹

فَلَمَّا أَنْجاهُمْ إِذا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ يعنى وقتى خدا آنها را نجات داد از شكر خارج شدند و قسمشان را شكستند، و عهدشان را نقض نمودند، چون آن خيال و چاره‌ها و پرده‌ها و حجاب‌ها دوباره به سوى آنان بازگشت.

«بغى عليه» يعنى تعدّى و ظلم نمود. «بغى و عدل عن الحقّ» يعنى قدرت طلبى و ستمگرى كرد و دروغ گفت. «بغى فى مشيه» يعنى در راه رفتن تكبّر كرد و سرعت گرفت بغاه يعنى او را فرا خواند و طلب نمود. همه اين معانى در اينجا مناسب است.

بِغَيْرِ الْحَقِّ مقيّد كردن «بغى» به هر معنى كه باشد گاهى به حقّ است مثل آنچه كه از اهل حقّ ديده مى‌شود از قبيل تجاوز از حدّ و

صورت ظلم و عدول از حقّ در ظاهر از باب تقيّه، و قدرت طلبى و دروغ در جاى خودش، و تكبّر در موقع خودش و طلب دنيا به امر پروردگار. (كه همه اينها «بغى» به معناى حقّ و درست آن است، امّا در اينجا به معنى تجاوز ناحقّ است) يا أَيُّهَا النَّاسُ پس از آنكه آنها را ذمّ نمود كه مرتكب نقض عهد و بغى شده‌اند با نداء متوجّه به آنها شد و ذكر نمود كه گناه و وبال سركشى آنها به خودشان برمى‌گردد تا اينكه بهتر رادع و مانع آنها شود.

إِنَّما بَغْيُكُمْ عَلى أَنْفُسِكُمْ يعنى سركشى و ستم شما به خودتان بر مى‌گردد و در حقيقت از خودتان به كسى ديگر تجاوز نمى‌كند، زيرا انسان مادامى كه قواى خودش را با جلو گيرى از اطاعت و پذيرش عقل فاسد و تباه نسازد، غيرش را فاسد

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۰

نمى‌سازد، و افساد غير اگر چه در ظاهر افساد غير است ولى در حقيقت اصلاح او است، نه افساد، پس «بغى» فقط منجر به افساد خود سركش متجاوز مى‌شود.

بنا بر اين لفظ (على أنفسكم) خبر از (بغيكم) مى‌باشد، و وجوه ديگرى از اعراب نيز در آن محتمل است، مثل اينكه (بغيكم) به معنى (أو) باشد و در آن معنائى تضمين شود كه مقتضى تعلّق به على باشد و جار و مجرور متعلّق به آن باشد.

(متاع الحيوة الدّنيا) لفظ (متاع) يا مرفوع و خبر از (بغيكم) مى‌باشد «۱»، يا اينكه (على أنفسكم) خبر باشد، و (متاع الحيوة الدنيا) خبر بعد از خبر «۲»، يا خبر مبتداى محذوف باشد «۳» و حال از ضمير مستتر در ظرف، يا جمله مستأنفه باشد.

و بنا بر اينكه (متاع الحيوة الدّنيا) منصوب خوانده شود خبر عبارت از ظرف است و (متاع الحيوة الدّنيا) نايب مصدر (بغيكم) است، يا مصدر فعل محذوف است حال باشد يا مستأنف، يا منصوب بر ذمّ است يعنى ذمّ متاع حيات دنيا.

و بنابر قرائت نصب (متاع) احتمال دارد مفعول (بغيكم) نيز باشد وجوه ديگرى نيز محتمل است كه بعيد است، مانند اينكه ظرف لغو باشد و (متاع الحيوة الدّنيا) مرفوع باشد يا منصوب، به وجوهى غير از وجه خبر بودن، و نيز يكى از وجوه بعيد اين است كه خبر محذوف باشد مانند لفظ «محذور» يا «ثقل» يا «وبال»

---

(۱) در اين صورت معنى آيه اين است كه در باره بغى خبر دهد كه به خاطر متاع دنيا مى‌باشد.

(۲) اگر چنين باشد. بغى و سركشى در شماست و آن به سبب متاع حيات دنياست.

(۳) مبتداى محذوف ممكن است ذلك باشد يعنى آن متاع دنياست كه موجب «بغى» آن.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۱

مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ إِلَيْنا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ جواب سؤالى است كه از نكوهش به كالاى زندگى دنيوى ناشى مى‌شود، لذا به دنبال آن زندگى چگونگى دنيوى را باز كرده مى‌گويد: إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ يعنى زندگى دنيا مانند آبى است كه، أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ از آسمان فرو مى‌فرستيم، سپس با گناه زمين مخلوط مى‌شود اختلاط نبات زياد شدن آنها و تداخل انواع مختلف آن است، چنانچه بعضى با بعضى ديگر آميخته مى‌شود.

مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعامُ حَتَّى إِذا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَها يعنى زمين رنگهاى نبات و گياهش را به خود گرفت، چه كه زخرف زمين عبارت از رنگهاى نبات آن است.

وَ ازَّيَّنَتْ به اصناف نبات و گياه و گلها و سبزيها و به رنگهاى سبزه‌ها و گلهاى مختلف و اشكال و اختلاط آن مزيّن شده به نحوى كه نگاه كننده به آن را به شگفت وا مى‌دارد.

وَ ظَنَّ أَهْلُها يعنى اهل زمين يا اهل زخرف، چون «زخرف» اگر چه مذكّر است ولى به اعتبار معنى كه عبارت از الوان نبات است، وقتى به لفظ «ارض» اضافه شود جايز مى‌شود كه ضمير مؤنّث به آن بر گردد.

أَنَّهُمْ قادِرُونَ عَلَيْها گمان کردند که آنها قدرت بر زمین دارند به اینکه آنرا برویانند و گیاهانش را نمو دهند و آنها را نگهدارند تا از آنها بهره برداری کنند، یا اینکه بر زخرف (گیاه زمین) قدرت و توانائی دارند به رویاندن و نگهداشتن و این گمان آنها ناشی از کمال غفلت و غرور آنها به تدبیرشان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۲

أَتاها أَمْرُنا لَيْلًا أَوْ نَهاراً یعنی امر ما به زمین یا به زخرف شب یا روز فرود آید که منظور از فرود آمدن امر به هلاک کردن و استیصال به وسیله مرض‌ها و آفت‌ها می‌باشد. چه در شب و چه در روز (چه پنهان و چه آشکارا).

فَجَعَلْناها حَصِيداً ضمیر «جعلناه» به زخرف بر می‌گردد و حصید یعنی درو شده، فعیل در اینجا بمعنی مفعول است و مذکّر و مؤنّث نیز در آن یکسان است، و آن در لغت اسم چیزی است که انسان با آهن آنرا درو می‌کند، ولی مثل شده است در هر چیزی که استیصال و ریشه کن شده باشد به نحوی که چیزی از آن باقی نماند.

كَأَنْ لَمْ تَغْنَ گویا که نروییده یا اصلا چیزی نبوده.

بِالْأَمْسِ یعنی قبل از آن زمان، این جمله نیز مثل شده برای زمان نزدیک.

بدان که این تمثیل از بهترین اقسام آن است، چون جمیع اجزاء مثال با آنچه که مثال برای آن زده شده در تشبیه مطابقت دارد، چون نفس انسانی که از آسمان ارواح نازل می‌شود مانند آبی است که از آسمان دنیا نازل می‌شود، و بدن انسان مانند زمین است در استقرار نفس. آب و قوای آن مانند نبات زمین است که در اختلاف انواع آن. مغرور شدن انسان به قوّت نیروهایش و اشتداد آن مانند مغرور شدن اهل زمین است به زینت و زخرف

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۳

آن. استیصال قوای انسان به علّت اجل، مانند استیصال انواع نباتات است به سبب آفت.

كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ این چنین آیات عالم کبیر و عالم صغیر را می‌گستریم.

لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ برای کسانی که نیروهایشان را در معلوماتشان استعمال می‌کنند به وسیله جمع خاطر به یک امر و تفریق از امور دیگر که به اعتبار استخدام قوّه عاقله به آن مفکّره، و به اعتبار استخدام واهمه متخیّله گفته می‌شود، زیرا که تفکّر عبارت از استعمال قوّه متفکّره یا متخیّله است در تصرّف در معلومات.

امّا غفلت پیشگان امثال این آیات و نشانه‌های متراکم و متداخل و متوافق و متخالف را درک نمی‌کنند.

ترجمه و تفسیر آیات ۳۰- ۲۵

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۵ تا ۳۰] ..... ص : ۳۴۳

اشاره

وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلى دارِ السَّلامِ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۵) لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى وَ زِيادَةٌ وَ لا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لا ذِلَّةٌ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۲۶) وَ الَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئاتِ جَزاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِها وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ كَأَنَّما أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِماً أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۲۷) وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكاؤُكُمْ فَزَيَّلْنا بَيْنَهُمْ وَ قالَ شُرَكاؤُهُمْ ما كُنْتُمْ إِيَّانا تَعْبُدُونَ (۲۸) فَكَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبادَتِكُمْ لَغافِلِينَ (۲۹)

هُنالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۳۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۴

ترجمه: ..... ص : ۳۴۴

و خدا همه خلق را به سر منزل سعادت و سلامت می‌خواند و هر که را می‌خواهد به لطف خاصّ به راه مستقیم هدایت می‌کند، مردم نیکو کار به نیکوترین پاداش عمل خود و زیادت لطف خدا نائل شوند و هرگز بر رخسار پاکشان گرد خجلت و ذلّت ننشیند و آنان اهل بهشت و در آنجا تا ابد متنعّمند،

و کسانی که مرتکب اعمالی بد شدند، به اندازه همان اعمال مجازات شوند و به خواری و رسوائی در افتند و نگهبانی از عذاب خدا نیابند، گوئی روی سیاه آنها قطعه‌ای از شب ظلمانی است. آنان اهل آتش دوزخند، و در آن همیشه معذّبند.

و ما روزی همه خلق را در قیامت جمع آریم، آنگاه به مشرکان با قهر و عتاب گوییم شما و بتهایتان در مکان خود بایستید. سپس میانشان جدایی افکنیم و آنگاه بتان و سایر معبودان باطل زیان گشوده و گویند شما مشرکان هرگز ما را پرستش نکردید،

پس در این ادّعا شهادت و حکم خدا میان ما و شما کفایت کند، که ما از پرستش بتان شما غافل بودیم،

در آنروز هر شخصی جزاء اعمال نیک و بدی که پیش از این کرده خواهد دید و همه به سوی معبود و مولای حقیقی خود باز می‌گردند و خدایان باطل که به دروغ خدا می‌انگاشتند، همه نابود شوند.

تفسیر ..... ص : ۳۴۴

وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلى دارِ السَّلامِ عطف است بر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۵

«نفصل الايات» يا بر «كذلك نفصّل الايات» و مقتضاى مقام اين است كه بگويد: «و ندعوا الى دار السّلام» تا معطوف و معطوف عليه در فعليّت و مسند اليه با هم مطابقت كنند، ولى از تكلّم و از فعليّت به اسميّت عدول نمود، و لذا در وهله نخست بين دو عطف منافات ديده مى‌شود، اين عدول بدان جهت است كه اشاره به علّت حكم بنمايد و اينكه الهيّت مقتضى اين معنى است، و تقديم مسند اليه براى تأكيد حكم و شرافت آن است، و نيز خواسته است تا از همان اوّل به علّت حكم اشاره كرده باشد و دار السّلام خانه خدا است، چون سلام از اسماء خداى تعالى است.

يا مقصود دار سلامت از همه آفات بدنى و نفسانى است، و چون دعوت عمومى است به خلاف هدايت كه خاصّ است لذا دعوت را در اينجا مطلق و بدون قيد آورد و هدايت را مقيّد ساخت.

وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مقصود از دعوت، دعوت ظاهرى است كه بر زبان انبياء جارى مى‌شود. لذا دعوت عامّ است، در حالى كه منظور از هدايت، هدايت و راهنمايى خاصّ به سوى ولىّ امر است، و آن راه راست است، لذا آنرا پس از دعوت آورده است، زيرا كه آن هدايت بعد از قبول نبوّت و بيعت عامّ نبوى محقّق مى‌شود، و آنرا به كسى كه خدا بخواهد مقيد ساخت چون دعوت باطنى و بيعت خاصّ مخصوص كسى است كه راهى به سوى خدا برگيرد.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چه چيز است براى كسى كه به آيات بهره‌مند شود

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۶

و دعوت را بپذيرد و هدايت يابد؟ پس فرمود: براى كسانى كه نيكى كنند عاقبت و سر انجام نيكويى است. يا ثواب نيكويى است، و اصل نيكويى و احسان قبول ولايت است، و هر قول يا فعل يا حالت و اخلاقى كه براى انسان از جهت ولايت پديد مى‌آيد احسان

است، زیرا که نیک و خوب حقیقی همان ولایت مطلقه است که مظهرش علی علیه السّلام است، و خوبی ولایت‌های جزیی به سبب خوبی آن ولایت است، و هر کسی که به سبب بیعت خاصّ به علی علیه السّلام بدون واسطه یا با واسطه اولیاء جزء متّصل شود، صاحب حسن می‌شود.

مقصود از احسان نیز در اینجا همین است، و هر کس که صاحب حسن و نیکی گردید و ریسمان اتّصالش گسسته نگردید (چنین اتّفاقی جز بسیار اندک نمی‌افتد). اتّصال بشری او بسبب اتّصال ملکوتی و جبروتی به ملکوت و جبروت علی علیه السّلام متّصل می‌شود که همان سر انجام و عاقبت نیک و ثواب نیک است که از آن بهتر و خوبتر وجود ندارد.

وَ زِيادَةٌ و این فزونی و زیادی از لوازم اتّصال به ملکوت ولیّ امر است و آن عبارت از راحتی در دنیا و خلاصی از رنجها و دردهای دنیا و بهشت و نعمت‌های آن در آخرت می‌باشد. و آنچه که ما ذکر کردیم اختلاف اخبار در تفسیر این جمله را از بین می‌برد.

وَ لا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ و غبار صورتهای آنان را نمی‌پوشاند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۷

قَتَرٌ آن گونه غباری که به سیاهی بزند.

وَ لا ذِلَّةٌ و قتر و ذلّة کنایه از چیزی است که در اثر حزن و اندوه و شدّت احتیاج عارضش می‌شود، و دانستی که متّصل به ملکوت ولیّ امر هیچ وقت دارای اندوه و احتیاج نیست.

أُولئِكَ ادا کردن عبارت با اسم اشاره بعید برای بزرگ کردن و تصویر آنها با همان اوصاف مذکور می‌باشد.

أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ وَ الَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئاتِ عطف بر جمله «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى» است از قبیل عطف جمله، یا عطف بر «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى» بتقدیر لام است که از قبیل عطف بر دو معمول دو عامل مختلف و از باب عطف مفرد است، و این احتمال دوّم بهتر است، چون با سیاق کلام موافق بوده و از حذف و تقدیر در سلامت و امان است.

جَزاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِها پیش از این بیان شد که چون سیّئه و گناه مخالف مقتضای فطرت است انسان را بیش از مقدار قدرت و توانائی‌اش پایین نمی‌آورد.

ولی حسنه و کار نیک چون موافق فطرت انسان است او را بیشتر از مقدار قدرتش بالا می‌برد، ده برابر قدرت خودش تا هفتصد برابر، و خداوند برای هر کس که بخواهد مضاعف می‌سازد.

وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ هیچ چیز مانع خشم خدا بر آنان نیست یا از جانب خدا نگهدارنده‌ای برای آنان نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۸

كَأَنَّما أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِماً یعنی از نهایت حزن و اندوه و شدّت درد و رنج، هاله‌ای از تاریکی صورت آنها را فرا گرفته است.

أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ آنان در آتش همواره باقی‌اند وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً روزی که مؤمنین و کافرین را زنده کنیم، یا کافرین و شرکاء آنها را، یا مؤمنین و پیشوایانشان را و کافرین و شرکایشان را همگی گرد آوریم.

این عبارت عطف بر محذوف است که متعلّق به جمله‌های سابق است از «للّذین احسنوا» تا «اغشیت وجوههم» یعنی در دنیا، یا روز مرگ، یا روز بازگشت و روزی آنها را محشور و زنده خواهیم کرد.

و محتمل است که معطوف و معطوف علیه هر دو محذوف باشد و تقدیر آن این است «ذکرهم بما ذکر و ذکّرهم یوم نحشرهم» یعنی آنان را یاد آوری کن به آنچه که ذکر شد، و یاد آوری کن روزی را که آنها را حشر خواهیم کرد. یا اینکه متعلّق به «زیّلنا» است بنا بر تقدیر «أمّا» یا توهّم آن یا زیادی فاء، یا متعلّق به «زیّلنا» ی مقدّر است که «زیّلنا» ی مذکور آنرا تفسیر می‌کند.

ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا به کسانی که مشرک به خدا، یا به ولایت شدند می‌گوئیم: مَكانَكُمْ یعنی محکم بچسبید و جایتان را رها

نکنید، یا اینکه لفظ «مکانکم» اسم فعل است یعنی بیایید در جایگاه خود، و أَنْتُمْ تأکید ضمیر مستتر در آن است

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۴۹

تا عطف بر آن صحیح باشد، یعنی این شما وَ شُرَکاؤُکُمْ و این شریکانتان شریکان شما در الهیّت، یا در عبادت، یا در ولایت، یا در طاعت، یا در محبّت، یا در وجود.

فَزَیَّلْنا بَیْنَهُمْ یعنی جدائی و تفرقه بین مؤمنین و کفّار انداختیم، یا بین کفّار و شرکائشان جدائی انداختیم.

وَ قالَ شُرَکاؤُهُمْ منظور از شرکاء یکی از احتمالات گذشته است.

ما کُنْتُمْ إِیَّانا تَعْبُدُونَ مقصود از عبادت در اینجا اعمّ از عبادت معروف است، یا مقصود از شرکاء آنان شرکاء در عبادت است، زیرا که آنها در حقیقت هواهای نفسانی‌شان را عبادت کردند، و از عبادت هواها عبادت شرکاء ظاهری پدید آمد و متولّد گشت.

فَکَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمْ عطف بر «ما کنتم» است، و چون مرتبه استشهاد بعد از ابراز دعوی است آنرا با فاء عطف نمود، و شرکاء خدا را شاهد گرفتند که مشرکین با عبادت شرکا و اطاعت آنها جز هواهای نفسانی خود را عبادت نکردند، بلکه آنان با این عبادت مقصودی جز حصول مشتهیّات خود نداشتند، بنا بر این آنها نفسهای خبیث خود را می‌پرستیدند، و مصدر و مرجع آنها نفسشان بود.

ما به خدا پناه می‌بریم از اینکه خداوند در روز عرضه اعمال به ما بگوید: مرا عبادت نکردید چون انگیزه عبادت شما هواهای نفسانی شما بود نه امتثال امر من، و مقصود شما این بود

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۰

که اغراض شما حاصل شود نه رضایت من.

إِنْ کُنَّا لفظ «ان» مخفّف از مثقّله است (انّ بوده، ان شده است).

عَنْ عِبادَتِکُمْ لَغافِلِینَ دعوی معبودیت برای خودشان را نفی کردند چنانچه عبادت مشرکین نسبت به خودشان را نفی نمودند.

هُنالِکَ در آن جایگاه و مکان یا در آن زمان.

تَبْلُوا آزمایش می‌شود.

کُلُّ نَفْسٍ ما أَسْلَفَتْ پس هر نفسی در مورد اعمالی که در گذشته انجام داده حقّش را از باطلش، و صحیحش را از سقیم و ناصحیح آن و خوبش را از مغشوش و بدش جدا می‌کند و می‌شناسد، زیرا چشم آنها تیز و ادراکشان صاف شده، پس آنجا می‌فهمند که کدام یک از اعمال از نفس امّاره و شیطان صادر شده، و کدام یک از عقل با شرکت نفس صادر گشته، و کدام یک از عقل صادر شده و سپس اغراض نفس بر آن عارض شده است.

وَ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ پس از آنکه اعمالشان را شناختند به سوی خدا باز می‌گردند.

مَوْلاهُمُ الْحَقِّ مولا بر ایشان حقّ است. توصیف به حقّ کنایه از بطلان معبودهای آنان است.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ آنچه به دروغ شریک می‌پنداشتند چون باطل بودند از درونشان گم شد و بر کنار گردید.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۱

ترجمه و تفسیر آیات ۳۶- ۳۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۶] ..... ص : ۳۵۱

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ مَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ مَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۳۱) فَذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَما ذا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلالُ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ (۳۲) كَذلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۳۳) قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۳۴) قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَ فَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدى فَما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۵)

وَ ما يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ (۳۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۱

بگو كيست از آسمان و زمين به شما روزى مى‌دهد و كيست به شما چشم و گوش عطا مى‌كند و كيست از مرده زنده و از زنده مرده برمى‌انگيزد و كيست كه فرمانش عالم آفرينش را منظّم مى‌دارد تا همه مشركان معترف شده و گويند قادر بر اين امور تنها خداى يكتا است پس به آنها بگو چرا خدا ترس نمى‌شويد،

چنين خداى قادر يكتائى براستى پروردگار شما است و بعد از بيان اين راه حقّ و خداشناسى چه باشد غير گمراهى پس به كجا مى‌رويد،

همچنين حكم شقاوت كلمه عذاب را فاسقان استحقاق يافتند كه باز ايمان نمى‌آورند،

بگو كه آيا

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۲

هيچ يك از بتان و خدايان باطل شما بر اين قادر است كه در آغاز خلق را بيافريند و سر انجام برگرداند بگو تنها خداى يكتاست كه در اوّل خلايق را خلق كرده آنگاه همه را بسوى خود برمى‌گرداند پس بر اين خداى قادر چرا به شرك دروغ مى‌بنديد.

بگو كيست از انبازان شما كه به حقّ هدايت كند؟ بگو خدا به حقّ هدايت مى‌كند: آيا آنكه به حقّ هدايت مى‌كند سزاوارتر از آنكه هدايت نمى‌كند نيست، چه مى‌شود شما را چگونه حكم مى‌كنند.

اكثر آنان جز از گمان خويش پيروى نمى‌كنند، در حالى كه البتّه گمان از حقّ كفايت نمى‌كند (گمان از حقّ نيست)، بعد به درستى كه خدا به آنچه مى‌كنيد آگاه است.

تفسير ..... ص : ۳۵۲

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ بگو چه كسى از آسمان با رزق انسانى به شما روزى مى‌دهد؟

وَ الْأَرْضِ و از زمين روزى حيوانى مى‌دهد؟ يا از زمين دو نوع روزى انسانى و حيوانى را براى شما آماده مى‌كند؟

أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ آيا چه كسى بر گوش و چشمها مالك مى‌شود؟ علّت اينكه از تمام قواى مدركه بر مدارك جزئى محسوس اكتفا نمود، و از بين آنها شريفترين و نافع‌ترين آنها را براى انسان كه چشم و گوش باشد، ذكر كرد، براى آن است كه تا اين معنى را افاده نمايد، كه مملوك بودن غير از چشم و گوش به طريق اولى است.

مقصود از مالك بودن خداى تعالى اين است كه آنها تحت قدرت او هستند به نحوى كه احدى جز خدا در آنها دخالتى

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۳

ندارد، و او است كه عطا مى‌كند، منع مى‌كند، مى‌گيرد، نگه ميدارد، آنرا سالم يا معيوب يا قوى يا ضعيف قرار مى‌دهد به هر طور و

برای هر کس که بخواهد.

وَ مَنْ یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ مقصود از اخراج زنده اعم است از اخراج حیوان از مادّه مرده و ایجاد نفس زنده بالذّات از بدن مرده، و اخراج آن نفس از آن بدن به سبب مرگ یا خواب، و اخراج مؤمن که زنده است به سبب حیات انسانی از کافر که از حیات انسانی مرده است، و اخراج مثال که از عالم طبع بالا می‌رود، و همچنین اخراج مرده از زنده.

وَ مَنْ یُدَبِّرُ الْأَمْرَ تفسیر این کلمه در اوّل سوره گذشت.

فَسَیَقُولُونَ اللَّهُ فاء زایده است و جمله جواب سؤال مقدّر، یا اینکه فاء جواب شرط محذوف است، یا اینکه خالص برای سببیّت است.

فَقُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ از باب توبیخ آنها بگو چرا تقوی پیشه نمی‌گیرید یا اینکه بعد از اقرار آنها به اینکه همه چیز تحت قدرت خدای تعالی است آنها را امر به تقوی کرده است.

فَذلِکُمُ آن کسی که صفت‌های مذکور دارد.

اللَّهُ رَبُّکُمُ الْحَقُّ همان خدایی است که به حقّ پروردگار شماست، کنایه از بطلان شرکاء آنها است چنانچه گذشت، و در اعراب این جمله وجوهی است که بهترین آنها این است «ذلکم» مبتدا، و «اللّه» صفت یا بدل از آن و «ربّکم» خبر آن و «الحقّ»

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۴

صفت آن باشد. فَما ذا بَعْدَ الْحَقِّ بعد از انصراف از حقّ یا بعد از حقّ بودن چه می‌شود؟

إِلَّا الضَّلالُ فَأَنَّی تُصْرَفُونَ بازگشت شما از حقّ جز به سوی ضلال و گمراهی نیست، چون واسطه‌ای بین حقّ و گمراهی نیست.

کَذلِکَ متعلّق به «تصرفون» است، و «حقّت» ابتدای کلام است یا متعلّق به «حقّت» است، بهر حال جمله مستأنف است و جواب سؤال مقدّر، گویا که گفته شده: برای هیچ کس سزاوار نیست که از حقّ باز گردد پس فرمود: مانند حقّ بودن ربوبیّت، یا مانند بودن گمراهی بعد از حقّ، یا مانند انصراف آنها از حقّ، حقّ است کَلِمَةُ رَبِّکَ کلمه پروردگار تو، یعنی گمراهی، یا حکم او به گمراهی، یا عدم ایمان آنها.

عَلَی الَّذِینَ فَسَقُوا بر کسانی است که از حقّ خارج شدند، یا از طاعت عقل یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولیّ علیه السّلام بیرون آمدند.

أَنَّهُمْ لا یُؤْمِنُونَ که آنان ایمان نمی‌آورند به تقدیر باء یا لام، یا بدل از «کلمة ربّک».

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَکائِکُمْ مَنْ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ ذکر اعاده و بازگشت در ملزم ساختن مخاطب یا برای این است که مخاطبین معتقد به اعاده هستند یا برای اینکه برهان اعاده واضح و روشن است، و یا برای این است که ایجاد و ابداء خلق کافی است در الزام و ذکر اعاده و بازگشت برای تنبیه و استطراد است، یا اینکه مقصود از اعاده تکمیل موالید است به سبب رساندن آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۵

به کمالاتی که از آنها مورد انتظار است.

چون آنها جوابی جز اعتراف به اینکه خداوند ابتدا کننده و بازگشت دهنده است نداشتند. و این از شرکاء نیست خدای تعالی به پیامبرش امر کرد که به آنها چنین جواب دهد:

قُلِ اللَّهُ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ یعنی:

(بگو خدا میآفریند خلق را پس باز میآورد او را پس بکجا برگردانده میشوید). پس از قدرت خدا و عجز شرکاء، از خدا روی برگردانده، به کجا می‌روید؟ پس انباز آنان که شما را به حقّ رهنمون شوند کجایند؟

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَکائِکُمْ مَنْ یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ بگو: آیا از انبازان شما، کیست که هدایت می‌کند به سوی حقّ برای اینکه عدم مبادرت مشرکین در جوابی که مورد توقّع است برای آشکار نبودن هدایت خدا بر آنان می‌باشد، یا برای این است که آنان احتمال نسبت

هـدایت را به بتهایشـان می‌دادنـد، خداونـد به پیامبرش صـلّی اللّه علیه و آله امر فرمود که قبل از پاسـخ آنان مبادرت به جواب نماید پس فرمود: قُلِ اللَّهُ یَهْـدِی لِلْحَقِّ أَ فَمَنْ یَهْـدِی إِلَی الْحَقِّ بگو: این خـداست که به حقّ رهنمون است. این کلام یا بیان قول نبیّ صـلّی اللّه علیه و آله است یا استیناف است و کلامی از جانب خدا.

أَحَقُّ أَنْ یُتَّبَعَ أَمَّنْ لا یَهِـدِّی آیا کسـی که به حقّ رهنمون باشـد سـزاوارتر به پیروی است یا آنکه نباشـد؟ یهدی با تشدید دال خوانده شده از «اهتدی» که دال به تاء تبدیل گشته و درهم ادغام شده، و در این هنگام با کسر هاء خوانده شده طبق قانون

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۶

تحریک ساکن با کسـره، و با فتـح «هاء» خوانـده شـد، طبق قانون نقل حرکت تاء، و در صورت کسـر هاء بفتح یاء خوانده شده طبق اصل و با کسـر باء خوانده شد بنابر تبعیّت یاء، از هاء و با تخفیف دال از هدی به معنی رشاد یا به معنی دلالت نیز خوانده شده است. إِلَّا أَنْ یُهْدی تنزیل آیات در باره شـرک آوردن به خدا است و تأویل آیات در باره شـرک آوردن به ولایت است، و لذا «من یهدی» تفسیر به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل او پس از او شده است.

بنابر تأویل ممکن است آیه این چنین تفسـیر شود: بگو آیا از شـرکاء شما کسی است که غیرش را هدایت کند یا خودش بسوی حقّ هدایت شود؟ آیا کسـی که غیرش را هدایت می‌کند یا خودش بحقّ هدایت می‌یابد سـزاوارتر به پیروی است یا کسـی که نه هدایت می‌کنـد و نه هـدایت می‌شود؟ این دو معنی هـدایت بنـابر تخفیف دال است و بنـابر قرائت تشدیـد دال فقـط معنی آن هـدایت یافتن خودش می‌باشد، و گویا جهت اشاره به تأویل در همه لفظ «من» آورد که مخصوص صاحبان عقل است.

فَما لَکُمْ کَیْفَ تَحْکُمُونَ با چه حکم و ملاکی حکم می‌کنیـد، پس اختیار می‌کنیـد چیزی را که جهت ادراک نیست و آنرا بر کسـی که همه مدارک را دارا می‌باشد ترجیح می‌دهید.

وَ ما یَتَّبِعُ أَکْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا بعضی گفته‌اند جمله استیناف است و «واو» برای استیناف آمده، ولی این احتمال بعید است، چون تا ربط بین دو جمله لحاظ نگردد «واو» آورده نمی‌شود، می‌توانی این ربط را عطف بنامی بدین نحو که جمله‌های سابق

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۷

را در امثال اینجاها بلحاظ معنی معطوف علیه قرار دهی، یا از معنی جمله سابق معطوف علیه در تقـدیر بگیری. مثلا چنین لحاظ کنی که معنی «مـالکم» یا «کیف تحکمون» این است که آنها دارای علم و عقل نیسـتند، یا حکم به باطل می‌کننـد، یا امثال این جمله‌ها به قرینه سابق تقدیر گرفته شود و سـپس بر آن عطف شود، اگر خواستی اسم آن را شبه عطف بگذار. و تقیید به اکثر یا برای این است که بعضـی از آنها از رؤسایشان پیروی می‌کنند بدون اینکه اعتقادی برای آنها حاصل شود چون آنها شأنیّت اعتقاد چیزی را ندارند، مانند حیوانی که پیروی از صاحبش می‌کند بدون اینکه به نفع یا ضرر این پیروی آگاهی داشته باشد.

یا برای این است که بعضـی از آنها به بطلان معبود خود علم و آگاهی داشـتند و در عین حال معبودهای باطل را عبادت می‌کرده، و مطیع رؤسای ضلالت و گمراهی بودند، که این کار فقط برای اغراض فاسد دنیوی بوده است. و نکره آوردن لفظ «ظنّ» اشاره به این است که ظنّ آنها ظنّ سـفلی و پائین است که مسـتند به نفس بوده و پست و هلاک کننـده است، و گر نه ظنّ علمی مسـتند به عقل، چیزی است که طالب آخرت به ندرت از آن جدا می‌شود، یعنی تا چندی که داخل در ولایت نشده و بواسـطه پیروی از ولایت عالم و آگاه نشده کمتر از این ظنّ جدا می‌شود، و همین ظنّ او را به دار علم می‌کشاند و مورد مدح و ستایش قرار می‌گیرد.

إِنَّ الظَّنَّ لا یُغْنِی از «اغنی عنه» جانشین او شد و او را کفایت کرد، یعنی: گمان برای درک حقیقت کافی نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۸

مِنَ الْحَقِّ شَیْئاً لفـظ «شـیئا» مفعول مطلق است، و «من الحقّ» صـله «یغنی» یـا مفعول به است. و «من الحقّ» حـال از آن است. و معرفه آوردن «ظنّ» یا برای اشاره به ظنّ سابق است یا برای جنس است باعتبار اینکه بعضـی از افراد ظنّ اگر چه گاهی است صاحبش را به

دار العلم مى‌برد، ولى از حقّ كفايت نمى‌كند پس سزاوار نيست كه به ظنّ اكتفا شود. بنابراين گمان‌ها و ظنّ‌ها مستند به كتاب و سنّت‌اند اگر عقلى و علوى باشند ممدوح و خوب هستند ولى توقف در آنجا بدون اينكه به علم برساند سزاوار نيست. و اگر آن ظنون نفسى دنيوى سفلى باشد مذموم و بد است.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ جواب سؤالى است از قول خدا «و ما يتّبع اكثرهم الا ظنّا» يعنى اينكه خداوند به صور افعال و مصادر و غايات آنها دانا و آگاه است كه بيشتر آنان جز از گمان پيروى نمى‌كنند.

ترجمه و تفسير آيات ۴۱- ۳۷

[سوره يونس (۱۰): آيات ۳۷ تا ۴۱] ..... ص : ۳۵۸

اشاره

وَ ما كانَ هذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ تَفْصِيلَ الْكِتابِ لا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۳۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۳۸) بَلْ كَذَّبُوا بِما لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَ لَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۳۹) وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لا يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (۴۰) وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۵۹

ترجمه: ..... ص : ۳۵۹

اين قرآن نه آن چنان است كه كسى جز به وحى خدا تواند يافت، ليكن ساير كتب آسمانى را نيز تصديق مى‌كند و كتاب و احكام الهى را به تفصيل بيان مى‌كند كه بى‌هيچ شكّ از جانب خداى عالم است.

آيا كافران مى‌گويند خود محمّد صلّى اللّه عليه و آله قرآن را بافته است؟ اى رسول ما بگو: اگر شما راست مى‌گوييد كه اين قران وحى خدا نيست، شما خود و از هر كس نيز مى‌توانيد كمك بطلبيد و يك سوره مانند قرآن را بياوريد،

اين كافران از روى علم سخن نمى‌گويند چيزى را تكذيب مى‌كنند كه عملشان به او احاطه نيافته و حقيقت و باطن آنرا درك نكرده‌اند پيشينيان هم كه رسل و آيات خدا را تكذيب مى‌كردند مانند اينها مردمى ستمگر و بى‌علم بودند. اى رسول بنگر عاقبت كار ستمكاران به كجا رسيد و چگونه هلاك شدند،

برخى از مردم به قرآن ايمان مى‌آورند و برخى نمى‌آورند تو تبليغ رسالت كن و غم مدار كه پروردگار تو حال بد انديشان و جزاى آنها را بهتر مى‌داند،

اگر آنرا تكذيب كردند دلتنگ مشو. بگو عمل من براى من و عمل شما براى شما. شما براى از كردار نيك من هستيد و من بيزار از كردار زشت شما.

تفسير: ..... ص : ۳۵۹

وَ ما كانَ هذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرى «يفترى» در اصل «لأن يفترى» بتقدير لام است، يعنى ممكن نيست كه اين

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۰

قرآن ساخته و بافته بشر باشد تا چه برسد به فعلیّت آن، یا اینکه حمل مصدر «افتراء» بر ذات است از قبیل «زید عدل». یعنی ذاتا بافتن آن نشاید.

مِنْ دُونِ اللَّهِ غیر از خدا وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ اینکه قرآن کتابهای آسمانی را تصدیق می‌کند چون در عقاید و احکام با آنها موافق است. و نصب «تصدیق» به علّت عطف بر خبر «کان» (خبر کان، ان یفتری است و تصدیق عطف بر آن) یا به تقدیر «کان» است. بنابر خلافی که در عطف مفردی که (و لکن کان تصدیق) بعد از «لکن» با واو می‌آید، یا اینکه مفعول له «انزله» مقدّر است.

وَ تَفْصِیلَ الْکِتابِ یعنی کتاب نبوّت و احکام آن، و بارها گذشت که کتاب هر گاه به صورت مطلق ذکر شود اشاره به احکام نبوّت است.

لا رَیْبَ فِیهِ حال است یا مستأنف.

مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ ظرف مستقر است، حال است یا خبر مبتدای محذوف و جمله مستأنف است.

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ آیا به افتراء می‌گویند این قرآن را من بافته‌ام؟ اگر چنین است که بشری می‌تواند پیش خود این چنین قرآن بیاورد، پس بگو: فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ شما سوره‌ای مثل آن بیاورید، چون اگر آن کلام مخلوق باشد و شما هم که فصیحان خلق هستید باید که بتوانید مثل آنرا بیاورید.

وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ همه کسانی را که می‌توانید در

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۱

آوردن آن کمک بگیرید فرا خوانید.

مِنْ دُونِ اللَّهِ چنانچه ادّعا کردید که قرآن از جانب غیر خدا است.

إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ اگر در دعوی افترای خود صادق هستید.

بَلْ کَذَّبُوا بِما لَمْ یُحِیطُوا بِعِلْمِهِ بلکه آنان آنچه را که نمی‌دانستند انکار کردند، علم کامل به چیزی تشبیه به چیزی شده که از جمیع اطرافش مورد احاطه قرار گرفته به نحوی که احاطه کننده چیزی کم نیاورده، پس این معنی اشعار به این دارد که چیزی که بطلان آن ثابت و معلوم نشده، نه به علم یقینی عیانی، و نه با علم برهانی، و نه با علم سماعی با تقلید از کسی که صدق آنرا به یکی از این راهها می‌داند، چنین چیزی را انکار کردن مذموم است. بنابراین انکار بعضی چیزها که موافق عادات و رسومشان نیست به عنوان تعصّب دینی و حفظ اسلام و عقاید مسلمین، اصلا کار صحیحی نیست.

وَ لَمَّا یَأْتِهِمْ تَأْوِیلُهُ یعنی انکار کردند چیزی را که علم به آن نداشتند و مصادیقش را ندیده بودند تا بطلانش را مشاهده کنند، پس این جمله عطف بر «لم یحیطوا» یا بر «کذّبوا است، یا حال است. ممکن است مقصود تهدید آنها به آوردن مصادیق آنچه که در قرآن است، باشد یا آنچه که در اخبار نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا آنچه که در اخبار به ولایت علی علیه السّلام است، باشد. یا مقصود از آنچه که به علم آن احاطه ندارند، قرآن یا نبوّت است، و مقصود از تأویل

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۲

آن ولایت است، چون ولایت چیزی است که قرآن و نبوّت به آن تأویل می‌شود، زیرا قرآن و نبوّت صورت ولایت‌اند. کَذلِکَ همچنین است تکذیب بدون علم و عیان.

کَذَّبَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ امّت‌های پیشین که پشت سر هم به دنیا آمده‌اند نیز پیامبرانشان را تکذیب کردند.

فَانْظُرْ پس این پیامبر بنگر، خطاب به پیامبر، از باب مثل است که «به تو می‌گویم تا همسایه بشنود»، یا ای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بنگر که مقصود از آن خود موضوع خطاب است اصالة، و غیر نبی صلّی اللّه علیه و آله مقصود بالتّبع آن است. ضمنا مقصود دلداری پیامبر است از تکذیب قومش، و تهدید قوم است از تکذیب او.

كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ بنگر عاقبت ستمكاران چگونه بود تعبير به اسم ظاهر (به جاى ضمير «هم») براى ذمّ ديگرى است.

وَ مِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ عطف بر «كذّبوا» است، گويا كه گفته است: بلكه از آنها گروهى هستند كه صدق او را مى‌دانند و از جهت عناد انكار مى‌كنند، و گروهى هستند كه استعداد تصديق دارند، تصديق مى‌كنند و پس از آن فرمانبردار مى‌شوند، انكار چنين كسانى محض نادانى و جهل است و ناشى از خباثت و پليدى ذاتى نيست.

وَ مِنْهُمْ مَنْ لا- يُؤْمِنُ بِهِ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ پروردگار تو داناتر است به كسانى كه از روى علم انكار كنند، يا به مفسدين كه توقّع ايمانشان نمى‌رود، و گذاردن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اشعار به افساد آنها و ذمّ ديگرى براى آنها است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۳

وَ إِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ اگر تو را تكذيب كردند، از باب اعراض از جاهلين يا ترك آنها بگو. لِي عَمَلِي عمل من مال خودم است چه نفع داشته باشد و چه ضرر. وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ همچنين عمل شما مال خود شما است.

أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ تأكيد جمله اوّل است، و لذا حرف عطف نياورد، و ترتيب را عكس كرد چون تأكيد مفهوم است نه منطوق، گويا كه گفته است: عمل من براى خودم است نه شما بر حسب مفهوم حصر، و براى شما است عمل شما نه براى من.

ترجمه و تفسير آيات ۴۸- ۴۲

[سوره يونس (۱۰): آيات ۴۲ تا ۴۸] ..... ص : ۳۶۳

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كانُوا لا يَعْقِلُونَ (۴۲) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَ فَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ لَوْ كانُوا لا يُبْصِرُونَ (۴۳) إِنَّ اللَّهَ لا- يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئاً وَ لكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۴) وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلاَّ- ساعَةً مِنَ النَّهارِ يَتَعارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ وَ ما كانُوا مُهْتَدِينَ (۴۵) وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلى ما يَفْعَلُونَ (۴۶)

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذا جاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۴۷) وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۳

و برخى از اين منكران چون قرائت قرآن ظاهر

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۴

گوش كنند ولى به معنى نمى‌شنوند آيا تو كوران و كران را كه عقل و ادراكى ندارند چيزى از سخن خدا توانى شنواند،

و برخى از منكران هنگام تلاوت قرآن به چشم ظاهر در تو مى‌نگرند آيا تو كوران را كه به باطن هيچ نمى‌بينند هدايت توانى كرد؟

خدا هرگز به هيچ كس ستم نخواهد كرد ولى مردم خود در حقّ خويش ستم مى‌كنند،

و روزى كه همه خلايق در عرصه محشر جمع آيند گويا در دنيا بيش از ساعتى از روز درنگ نكرده‌اند در آنروز يكديگر را كاملا مى‌شناسند. آنروز آنان كه لقاى خدا را انكار كردند، هرگز به سر منزل سعادت راه نمى‌يابند،

و اگر ما بعضى از عقاب آن منكران را كه وعده كرديم در حيات دنيا به و نشان دهيم يا به تأخير افكنده قبل از عذاب آنها تو را قبض روح كنيم باز مرجع آنان در قيامت به سوى ماست و در آنروز هم خدا به اعمال آنها آگاه است،

و برای هر امّتی رسولی است که هرگاه رسول آنها آمد و حجّت تمام شد، بر مؤمن و کافر حکم به عدل شود و بر هیچ کس ستم نخواهد شد.

و کافران می‌گویند ای رسول و ای مؤمنان پس این وعده قیامت کی خواهد بود اگر شما راست می‌گوئید!

تفسیر: ..... ص : ۳۶۴

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُونَ إِلَیْکَ از باب ردّ کردن کلام تو یا استهزاء به سخنان تو گوش می‌دهند، یا می‌خواهند مقصود را از تو بشنوند.

أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ حال است به تقدیر قول یا جواب از سؤال مقدّر است گویا که گفته است: آنان را چه شده که مقصود

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۵

را از من نمی‌شنوند؟ پس فرمود: به آنها باید گفته شود: آیا تو می‌توانی به گوشهای کر بشنوایانی، یعنی گوشهای انسانی آنها از شنیدن آنچه را که انسان می‌شنود کر است، و عقل هم ندارند تا با اشاره و مانند آن فهماندن ممکن باشد، پس آنان مانند چهارپایان هستند، لذا فرمود: وَ لَوْ کانُوا لا یَعْقِلُونَ اگر خردی داشتند، وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْظُرُ إِلَیْکَ برخی از آنان به تو نگاه می‌کنند و نشانه‌های صدق تو و صدق کتاب تو را مشاهده می‌کنند، و لکن از مشاهده آثار صدق و دلالت آن کور هستند.

أَ فَأَنْتَ تَهْدِی الْعُمْیَ آیا تو کور را به مشاهده آثار ربوبیّت و آخرت راهنمایی می‌کنی؟

وَ لَوْ کانُوا لا یُبْصِرُونَ یا بصیرت عقلی نمی‌بینند، یعنی اگر آنها بصیرت داشتند ممکن بود که آثار ربوبیّت را به آنها فهماند اگر چه چشم ظاهری نداشته باشند ولی آنها کورند و صاحب بصیرت نیستند. این آیه بمنزله علّت اعراض و ترک توجّه آنهاست. إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ النَّاسَ شَیْئاً خداوند مردم را ذرّه‌ای ظلم نمی‌کند، یعنی آنچه را که استحقاق آنرا دارند از آنها منع نمی‌کند، جواب سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: خداوند خود از شنیدن آنها منع می‌کند و به آنها ستم می‌کند، خدای تعالی برای رفع این شبهه فرمود: وَ لکِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ و لکن خود مردم به خودشان ستم می‌کنند، به اینکه فطرتشان را باطل و استحقاقشان را تباه می‌سازند، و «أنفسهم» مفعول «یظلمون» یا تأکید «النّاس» است. وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ عطف بر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۶

محذوف است، و تقدیر چنین است: یعنی مردم در دنیا و در روز حشر به خودشان ستم می‌کنند، یا متعلق به «اذکر» مقدّر است یا متعلّق به «یتعارفون» یا به «قد خسر» است.

کَأَنْ لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنَ النَّهارِ حال از مفعول «یحشرهم» یا صفت مصدر محذوف است به تقدیر عاید، یعنی حشری که گویا قبل از آن جز ساعتی درنگ نکردند، یا متعلّق به «یتعارفون» است، و مقصود این است که آنها ماندنشان در دنیا یا در قبر را کم شمردند. برای نشان دادن حال گذشته است به نحوی که گویا آن زمان گذشته اصلا نگذشته و غایب نشده، لذا آنرا به «نهار» یعنی روز، مقیّد کرد.

قَدْ خَسِرَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ آنهائی که با زبان قال (با گفتارشان) لقاء خدا را تکذیب کردند هدایت نشدند مانند دهریّون و طبیعیّون، هر کسی هم که به مبدأ اقرار دارد و معاد را منکر است، زیان کرده است، و همچنین کسانی که با زبان حال چنین کردند مانند بیشتر کسانی که با زبان اقرار کرده ولی حالشان یاری نکرده است.

و این جمله جواب سؤال است، گویا که گفته شده؟ چگونه بود حال مردم در آنروز؟ یا حال است از فاعل «یتعارفون» به تقدیر عاید (متعارفون قد خسر الّذین ...)، یا متعلّق است به «یوم یحشرهم» یا ابتداء کلام است که از ماقبلش منقطع است، و تعبیر به ماضی (خسر که ماضی است) در حالی که اصل در غیر وجه اخیر آوردن مستقبل است، به جهت تحقّق وقوع آن است. (چون در مضارع (مستقبل امکان وجود است نه قطعیّت آن)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۷

وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ اگر بتو نشان دهیم.

بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ برخی از آنچه به آنها وعده می‌دهیم از عذاب و انتقام.

أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ یا قبل از نشان دادن، قبض روح کنیم فَإِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ بازگشت آنان به سوی ماست. یعنی از ما فوت نمی‌شوند پس بر تأخیر انتقام اندوهناک مباش.

ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلى ما يَفْعَلُونَ در حالی که خدا بر آنچه می‌کنند گواه است چون در اخبار در غرضی که کلام به خاطر آن آورده شده (و آن دلداری پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است) متفاوتند، لذا لفظ «ثمّ» آورد تا با این نوع بیان توجّه شنونده را جلب و نشاط او را تجدید کند. و موضوع در ضمیرش جایگزین شود.

و نیز اشاره به علّت حکم است. گویا که گفته است: اگر به تو نشان دهیم یا قبض روح کنیم اندوهناک مباش چون بازگشت آنها به سوی ماست و آنها را به علّت بدکرداری مجازات می‌کنیم، علاوه بر آن خداوند بالفعل شاهد اعمال آنها و محیط بر آنان است.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ برای هر امّتی از امّت‌های گذشته رَسُولٌ رسولی از جانب خداست، اعمّ از رسولی که به سوی او وحی شود، یا وصیّ او باشد.

و بنا بر این قول خدا:

فَإِذا جاءَ رَسُولُهُمْ مبتنی بر تصویر کردن حال گذشته به صورت حال حاضر، یا بنا بر این است که «اذا» برای زمان ماضی

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۸

باشد، و این در صورتی است که آیه در باره دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله باشد. بدین گونه که حال انبیای گذشته را به وی متذکّر گردد. یا مقصود این است که برای هر امّتی از امّت‌های گذشته و آینده رسولی از جانب خداست که آن یا نبیّ است یا جانشین نبیّ، و هرگاه رسول آنها آمد او را تکذیب کردند.

قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ یعنی بین رسول و امّت، یا بین امّت رسول به عدل حکم شد، بدین گونه که امّت را هلاک گردانید و رسول صلّی اللّه علیه و آله را نجات داد، یا اینکه بین آنها به سبب هوای نفس و اغراض آن به محاکمه می‌کشد، یا معنی آیه این است که برای هر امّتی رسولی است که از انبیاء یا جانشینان که آن رسول شاهد بر آنها است، پس آنگاه که رسولشان روز قیامت می‌آید تا شهادت بر آنها دهد و شهادت هم می‌دهد بین امّت به عدالت حکم می‌شود بدین گونه که هر کس اهل و مستحقّ جهنّم است به جهنّم داخل می‌شود، و اهل بهشت به بهشت برده می‌شود.

و از امام باقر علیه السّلام در تفسیر باطن آمده است که برای هر قرنی از این امت رسولی از آل محمد صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ می‌گویند وعده آمدن رسول در قیامت یا وعده عذابی که رسول به آنها وعده می‌دهد یا وعده قیامت که رسول به آنان یادآوری می‌کرد چه وقت است؟ از باب استهزاء موعود را دیر به حساب می‌آوردند.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر راستگویانید.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۶۹

ترجمه و تفسیر آیات ۵۴ و ۴۹

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۹ تا ۵۴] ..... ص : ۳۶۹

اشاره

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَ لا نَفْعاً إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (۴۹) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُهُ بَياتاً أَوْ نَهاراً ما ذا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۵۰) أَ ثُمَّ إِذا ما وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلْآنَ وَ قَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱) ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۵۲) وَ يَسْتَنْبِئُونَكَ أَ حَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۳)

وَ لَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ ما فِي الْأَرْضِ لافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۵۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۹

ای رسول پاسخ ده که من مالک سود و زیان خود نیستم (تا چه رسد به دیگران) مگر هر چه خدا خواهد برای هر امّتی اجل معیّنی است که چون فرا رسد ساعتی دیر و زود نگردد

بگو مرا خبر دهید که اگر شب در خوابید یا روز که به کسب و کارید عذاب خدا فرا رسد چه راه مفرّی دارید؟ چرا گناهکاران عذاب را به تعجیل می‌طلبند؟،

آیا آنگاه که عذاب واقع شد به او ایمان می‌آورید و گفته شود الآن ایمان آوردید و حال آنکه شما از راه تمسخر عذاب را به تعجیل می‌خواستید،

آنگاه به ستمکاران گویند: بچشید عذاب ابدی را آیا این عذاب جز نتیجه عمل زشت شماست،

ای رسول ما کافران از تو

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۰

می‌پرسند که آیا این قرآن و رسالت و وعده ثواب و عقاب آخرت بر حقّ است؟ بگو آری قسم به خدای من که البتّه همه وعده‌ها حقّ است و شما از آن مفری ندارید،

و اگر در آنروز مردم ستمکار مالک روی زمین باشند، همه دارایی خود را فدا دهند تا مگر خویشتن از عذاب برهانند چون عذاب را مشاهده کنند حسرت و پشیمانی خود را پنهان دارند و در حقّ آنها حکم به عدل شود و در کیفرشان هیچ ستمی نشود.

تفسير: ..... ص : ۳۷۰

قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَ لا نَفْعاً من مالک نفع و ضرر خود نیستم تا چه برسد به اینکه مالک اقامه قیامت و آوردن عذاب برای دیگری باشم.

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ استثناء از «ضرّا و نفعا» است، یا استثناء منقطع است یعنی و لکن آنچه را که خدا بخواهد واقع می‌شود.

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ این عبارت بیان قولی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است، یا ابتداء کلام از جانب خدا است. به هر تقدیر جواب سؤال مقدّر است، و معنی آن این است که برای هر امّتی از امّت‌های رسولان مدّت معیّنی است که مهلت داده می‌شوند، یا اینکه برای عذاب آنها وقت معیّنی است.

إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ آنگاه که مدتّشان منقضی شد، یا وقت عذابشان یا هلاک کردن در دنیا و عذاب در آخرت سر رسید، و در اذا جاء أجلهم باید کلمه تقدیر تضمین نمود (و اذا جاء اجل مقدّرهم) تا منافات با قول خدا «لا یستقدمون» پیدا نکند، یعنی آنگاه که آمدن اجلشان مقدّر شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۱

فَلا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ نه دیرتر و نه زودتر از وقت اجل، قبض روح می‌شوند.

قُلْ أ رَأَیْتُمْ بگو آیا اعتقاد دارید؟

إِنْ أَتاکُمْ عَذابُهُ بَیاتاً أَوْ نَهاراً اگر عذاب او شب هنگام یا روز فرا رسد، ... در وهله اوّل چنین بنظر می‌رسد که تقیید به شب و روز طولانی کردن جمله است، چون این معنی از کلمه «اتیان» که مصدر «اتی» است (آتاکم) استفاده می‌شود. و لیکن این تطویل اطناب نیکو و مستحسن است، از باب اینکه این جمله تکمیل جمله سابق است، و توهّم آمدن عذاب در وقت مخصوص را رفع می‌کند، بنابراین مقصود از ذکر ظرف (بیات و نهار ظرف زمان هستند) اطلاق حکم است نه مقیّد کردن آن.

ما ذا یا به معنی «أیّ شیء» است که «ما» استفهامیّهٔ است (یعنی، چه چیزی؟)، و یا به معنی «ما الذی» است و «ما» موصوله (یعنی، آنچه را).

یَسْتَعْجِلُ مِنْهُ آنچه از عذاب را که عجله داشتند دریافت می‌کنند.

الْمُجْرِمُونَ اسم ظاهر به جای ضمیر، بیانگر علّت ترساندن و انکار است و رسوایی برخاسته از نکوهش دیگری است. و استفهام اوّل به حسب اصل معنی برای استفهام حقیقی است که جهت سؤال و کسب خبر آمده است ولی اگر آنرا با فعل در نظر بگیریم به معنی این است که به من خبر دهید.

استفهام دوّم برای انکار و ترساندن است، و متعلّق به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۲

«أ رأیتم» و فعل بجهت استفهام از عمل معلّق است، و معنی آن این است که از جواب این سؤال به من خبر دهید، و جواب جمله شرط محذوف است، و جمله شرط جمله معترضه بین دو استفهام است، و این انکار عجله کردن آنها به عذاب است که از گفتارشان «متی هذا الوعد» استفاده می‌شود.

أَ ثُمَّ إِذا ما وَقَعَ استفهام (أ رأیتم) با حرف عطف (ثمّ) بنا بر تقدیم و تأخیر است (ثمّ اذا ما وقع، قل أ رأیتم)، و استفهام برای تقریر است، و آوردن «ثمّ» برای تفاوت بین دو استفهام است، چه استفهام اوّل برای انکار و دوّمی جهت حمل بر قرار است، و معنی آن این است: آیا پس از آنکه در آن ما وقع یعنی در وقت ظهور قائم (عجّل اللّه تعالی فرجه الشّریف) در عالم کبیر و صغیر، یا از آن ما وقع یعنی در حین مرگ، یا در آن هنگام سختی که بر علی علیه السّلام بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله واقع شود عذاب فرا رسید؟

آنگاه ایمان خواهید آورد؟! در اخبار به همه این معانی اشاره شده است.

آمَنْتُمْ بِهِ آلْآنَ یعنی الان ایمان می‌آورید، و لفظ قول در تقدیر است، یعنی به آنها چنین گفته می‌شود: «الآن» جمله مستأنفه است، یا به آنها گفته می‌شود: «الآن» مفرد و حال است.

وَ قَدْ کُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ استهزاء است بر اینکه شما معتقد به عذاب نبودید.

ثُمَّ قِیلَ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِما کُنْتُمْ تَکْسِبُونَ وَ یَسْتَنْبِئُونَکَ أَ حَقٌّ هُوَ یعنی عذاب یا ولاء

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۳

علی علیه السّلام چنانچه در اخبار آمده است.

قُلْ إِی وَ رَبِّی إِنَّهُ لَحَقٌّ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ یعنی شما نمی‌توانید خدا یا علی علیه السّلام را از نفوذ حکم خدا عاجز قرار دهید.

وَ لَوْ أَنَّ لِکُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ یعنی هر نفسی که در حقّ خدا یا حقّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله ستم روا دارد.

ما فِی الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ اگر از ترس عذاب و شدّت آن هر چه در زمین است فدیه بدهد، باز از عذاب او کاسته نمیشود.

وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ هر چند پشيمانى و حسرت خود را مخفى مى‌كردند، تا مبادا دشمنان شماتت كنند. چنانچه در خبر است، يا از ترس اطلاع يافتن ملائكه عذاب يا اطلاع خداوند بر پشيمانى آنها كه از اعترافشان به ظلم ناشى شده است پشيمانى را مخفى كردند.

چه آنها براى خدا قسم مى‌خورند كه ما ظلم و گناه نكرديم همانطور كه براى شما قسم مى‌خورند.

لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ چون عذاب را بنگرند و ببينند كه بين مؤمنين و منافقين يا بين ظالمين و مظلومين حكم شود.

بِالْقِسْطِ به اينكه هر صاحب حقّى حقّش داده شود و هر مستحقّ عقوبتى عقوبت گردد.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ آنها به سبب منع حقّ و عقوبت غير مستحقّ و نقص حقّ و زيادى عقوبت مورد ستم قرار نمى‌گيرند.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۴

ترجمه و تفسير آيات ۶۰- ۵۵

[سوره يونس (۱۰): آيات ۵۵ تا ۶۰] ..... ص : ۳۷۴

اشاره

أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَلا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۵۵) هُوَ يُحيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶) يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِي الصُّدُورِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵۷) قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۵۸) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالاً قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ (۵۹) وَ ما ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ (۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۴

مردم آگاه باشيد كه هر چه در آسمانها و زمين است ملك خدا است و هم آگاه باشيد كه وعده ثواب و عقاب و بهشت و دوزخ خدا همه حقّ محض است ولى اكثر مردم از آن آگاه نيستند.

خدا است كه مرده را زنده مى‌كند و زنده را مى‌ميراند و باز همه به سوى او بر مى‌گرديد،

اى مردم عالم نامه‌اى كه همه پند و اندرز و شفاى دلهاى شما و هدايت و رحمت مؤمنان است از جانب خدا براى نجات شما آمد،

اى رسول به خلق بگو كه شما بايد منحصرا به فضل و رحمت خدا شامل شويد كه آن مفيدتر از ثروتى است كه بر خود اندوخته مى‌كنيد،

باز بگو كه آيا رزقى كه خدا براى شما فرستاده و حلال فرموده بعضى را حلال و بعضى را حرام مى‌كنيد؟ بر من بگوئيد آيا دستور خدا است يا به حقّ افتراء مى‌بنديد،

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۵

آنان كه بر خدا دروغ مى‌بندد مگر چه گمان دارند بروز قيامت. البتّه خدا را با بندگان فضل و احسان است ولى اكثر مردم شكر احسان حقّ نمى‌كنند.

تفسير: ..... ص : ۳۷۵

أَلا إِنَّ لِلَّهِ آگاه باشيد كه آنچه كه در آسمانها و زمين است از جهت مبدأ و بازگشت و ملك مال خداست.

ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ پس انجام می‌دهد آنچه را که بخواهد در حقّ هر کس که بخواهد بدون اینکه مانعی از حکمش باشد و یا از انجام کارش او را باز دارد.

أَلا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ آگاه باشید که وعده خدا به عذاب و ثواب حَقٌّ حقّ است و از جانب خدا خلف وعده نمی‌شود، چنانچه از طرف غیر خدا کسی نمی‌تواند مانع تحقّق وعده‌های او بشود.

چون هر دو جمله برای تثبیت عقوبت منافقین و بعد از ذمّ آنها تأکید مطلوب است لذا در هر دو جمله ادات استفتاح و مؤکّدات حکم آورد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ لکن بیشتر آنان دارای صفت علم نیستند، چون علم عبارت از ادراکی است که صاحبش را از پایین به بالا حرکت دهد، به عبارت دیگر علم عبارت از ادراکی است که برای صاحبش حاصل می‌شود در حالی که او در طریق سلوک الی الله است و ناگزیر هر آن و هر روز اشتداد پیدا می‌کند، و این ادراک مستلزم عمل به موجب آن است که نتیجه آن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۶

حصول علم دیگری به آخرت است، و علم او به خدا و قدرت و احاطه او نیز فزونی می‌یابد و این علم برای کسی که به زبان قال منکر آخرت باشد حاصل نمی‌شود، مانند اهل بعضی از مذاهب یا با زبان حال منکر آخرت باشد، مانند اکثر کسانی که خود را به ملّت‌های حقّ می‌بندند، پس در حقیقت آنها عالم نیستند اگر چه به جمیع فنون و صناعات آگاهی داشته باشند، و چون اشباه مردم (آدم نماها) از حقیقت علم آگاهی ندارند ادراکات آن عالم نماها را علوم نامیده‌اند. و در خبر آمده است: اشباه مردم (آدم نماها) آنها را عالم نامیده‌اند. این مطلب را در اوّل بقره در ضمن آیه لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ و در رساله سعادت نامه تحقیق نمودیم.

اینکه نادانی را به اکثریّت مردم مقیّد ساخت، برای اشعار به این مطلب است که عدّه کمی از آنها علم فطری‌شان را که خداوند به آنان داده است باطل نکردند، و مقداری از آن را یافتند، امّا در حجابهای عرضی محجوب مانده‌اند.

هُوَ يُحيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ این جمله تأکید قول خدای تعالی است: إِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و لذا حرف عطف نیاورده، یا جواب سؤال مقدّر است یا حال است.

زنده کردن و میراندن اشاره به مالکیّت خدا، و بازگشت به سوی او اشاره به مرجع بودن خدا است.

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِي الصُّدُورِ ای مردم قرآن از آن جهت از جانب پروردگارتان

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۷

برایتان آمد، تا شفابخش سینه‌ها در دلها، از وسوسه‌های شیطان و گرایش به هواهای نفس باشد، البتّه برای کسانی که از آن بهبودی طلبند، شفابخش است.

وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ و هدایت و رحمت برای مؤمنان است، چون قرآن موعظه و شفاء و هدایت و رحمت است، موعظه و شفا را به صورت مطلق و بدون قید آورد، چون موعظه عامّ است و شامل همه مردم است، چه از آن پند بگیرند یا نگیرند، و همچنین شفا نیز عمومیّت دارد، و لیکن انتفاع و بهره‌مندی مخصوص کسی است که پند بگیرد و شفاخواه باشد.

از این رو «هدی» و «رحمت» را مقید به مؤمنین نمود، چون آن دو مخصوص مؤمنین است و به غیر مؤمنین تعلّق ندارد. و حقیقت موعظه عبارت از رسالت و احکام آن است چون موعظه به قوالب و ظواهر تعلّق پیدا می‌کند، و نسبت به همه مردم عمومیّت دارد.

حقیقت شفا نبوّت است چه که آن به سینه‌ها تعلّق دارد، و از طرفی شفا نیز عامّ است و شامل همه می‌شود، و حقیقت هدایت و رحمت ولایت است، زیرا که رسالت و نبوّت سبب بیدار کردن خلق از غفلت و آگاه کردن آنها بر حیرت و ضلالت است، و در رسالت و نبوّت از جهت مفهوم خودشان هدایت و رحمتی نیست ولایت سبب ارائه طریق و رساندن گمشده متحیّر است به راه، بعد

از آگاهی دادن او به گمراهی و تحیّرش. و پس از وصول به طریق ولایت موجب نزول رحمت لحظه به لحظه است

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۸

چون قرآن صورت همه است لذا صحیح است که همه اوصاف اوصاف آن قرار داده شود، بنابراین تفسیر به قرآن صحیح می‌شود، همانطور که صحیح است اوصاف متعدّد برای موصوف‌های متعدّد باشد چنانچه ذکر کردیم و تفسیر به آن موصوف‌ها نیز صحیح است.

قُلْ از باب خوشحالی و سرور بگو.

بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ بارها این مطلب گذشت که فضل خدا عبارت از رسالت و نبوّت است که آن دو صورت ولایت است، و رحمت همان ولایت است. چون نبوّت و ولایت از شئون نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و ولیّ علیه السّلام است و با آن دو متّحد و یکی است تفسیر رحمت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام صحیح است.

فَبِذلِکَ لفظ «فاء» برای عطف است، و اسم اشاره اشاره به فضل و رحمتی است که ذکر شد، چون خوشحالی و سرور مقتضی طولانی کردن چیزی است که موجب خوشحالی است، و مقتضی مبالغه آن است لذا فاء عاطفه آورد تا ما بعدش را به چیزی عطف کند که مغایر با آن است در حالی که فاء عاطفه دلالت می‌کند بر اینکه ما بعدش با ما قبلش متّحد است و ما بعد آن پشت سر ما قبل می‌آید، تا اشاره به این باشد که ما بعد آن اگر چه با ما قبلش متّحد است ولی به اعتبار مبالغه و شدّت یافتن در داعی بر کلام مغایر با آن است، داعی بر کلام عبارت از خوشحالی و سرور است، یا مبالغه و اشتداد در غرضی است که کلام بدان جهت آورده شده که آن نیز خوشحالی کسانی است که

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۷۹

به آنها بشارت داده شده، پس گویا که دو شیء مغایر بالذّات را به همدیگر عطف کرده است، و برای همین اقتضا است که حرف جر تکرار شده است.

فَلْيَفْرَحُوا لفظ «فاء» یا زایده است یا به توهّم «أمّا» یا به تقدیر «أمّا» است یا حرف عطف است، و معطوف علیه آن محذوف است که ما بعدش آنرا تفسیر می‌کند و این کلام در دلالت بر اشتداد بهجت و سرور متکلّم و بر مبالغه در مقصود رساترین کلام است.

هُوَ یعنی فضل و رحمت که ذکر شد، اسم اشاره و ضمیر را مفرد آورد تا اشاره به این باشد که آن دو در حقیقت یکی هستند.

خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ مقصود صورت قرآن است، چون آن چیزی است که با دست خود جمع آوری می‌کنند و سپس می‌گویند آن از جانب خدا است در حالی که آن از جانب خدا نیست، چون خودشان آنرا جمع کرده و با آراء فاسد خود در آن تصرّف کرده‌اند بر خلاف فضل و رحمت که آنها را بر تصرّف آن قدرتی نیست زیرا که فضل و رحمت از چیزهائی است که جز پاکیزه‌ها آن را مس نتوانند کرد.

ممکن است مقصود از چیزی که جمع می‌کنند حطام دنیا باشد.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ لفظ «ما» استفهامیّه برای برانگیختن تعجّب و شگفتی است تا اشاره به

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۰

شرافت و عظمت روزی از جهت خودش و از جهت انتسابش به خدا باشد، و نیز اشاره به کثرت آن باشد، و مقدّمه ذمّ تصرّف در آن به سبب هواهاست. بنابراین لفظ «أ رأیتم» استفهام و استخبار است و مانند سابقش به معنی «أخبرونی» خبر دهید مرا می‌باشد، یا آن به معنی «أعلمتم» است و استفهام برای تعجیب یا برای انکار یا تقریر است، و قول خدا «اللّه أذن لکم» جمله مستأنف است. یا اینکه لفظ «ما» شرطیّه و قول خدا «فجعلتم» جزاء آن است، و لفظ «قد» در جزا مقدّر است بنابر اینکه در جزائی که لفظا و معنی ماضی باشد لفظ «قد» لازم گردد. لذا در جزا فاء داخل شده است. و بنابراین لفظ «أ رأیتم» به معنی «أخبرونی» است. یعنی، به من

خبر دهید، یا برای تعجب بر انگیختن، یا انکار توبیخی است. و بنابر جمیع تقادیر، فعل نسبت به جمله «ما انزل اللّه» از عمل معلّق است. یا اینکه لفظ «ما» موصوله است تا مفعول اوّل «ا رأیتم» باشد. و لفظ «قل» تأکید «قل» اوّل است.

مقصود از انزال رزق، در رزق صوریّ نباتی، انزال اسباب رزق است، و در رزق معنوی انسانی انزال حقیقت آن است، زیرا که رزق انسان که عبارت از علوم و اخلاق نیکو است حقیقت آن از آسمانهای ارواح نازل می‌شود، و لفظ «لکم» برای اشعار به این است که غرض انتفاع و بهره‌مندی شما است و از انتفاع حلّیت آن استنباط می‌شود.

فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالًا یعنی از روزی که خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۱

برای شما فرستاده حرام و حلال قرار دادید، بدین گونه که حرام و حلال را از پیش خود تأسیس نمودید و بعضی از چهار پایان را بطور مطلق حرام کردید، و بعضی را بر بعضی از افراد انسان حرام کردید و نیز مقداری از کشتزار را حرام کردید، و نیز از پیش خود علم چیزی را که نمی‌دانید حرام نمودید، چون شما دشمن چیزی بودید که آنرا نمی‌دانید، نظیر کسانی که خود را شبیه فقهاء کرده و امثال علم کلام و هیئت را حرام نموده و آنرا منع کرده‌اند، و مانند فیلسوف نمایانی که حکمت حقیقی و علوم شرعی را به غیر از اصطلاحات و قیاسهای خودشان که از پیشینیانشان گرفته‌اند، حرام کرده‌اند. و مانند صوفی نمایان که جز آنچه را که از اقرانشان گرفته‌اند حرام نموده‌اند.

لکن عالم حقیقی که جامع همه این علوم است، هیچ یک از اینها را تحریم نمی‌کند. بلکه همه را حلال می‌داند مشروط بر اینکه اخذ این علوم طبق پیروی و تقلید از انبیاء و اوصیاء و نایب‌های آنان باشد، و اخذ آن با اجازه آنها صورت گیرد. عالم حقیقی می‌گوید همه علوم در صورتی که از اهلش و بر وجه صحیح گرفته شود، حلال است، و اگر از اهلش یا بر وجه صحیح گرفته نشود حرام است، و عالم حقیقی می‌گوید: حلال چیزی است که خداوند آنرا حلال کرده و حرام، چیزی است که خداوند آنرا حرام نموده است. و بیان کننده حلال و حرام نبیّ یا کسی است که از جانب نبیّ با واسطه یا بدون واسطه مأذون و مجاز است، زیرا که اذن و اجازه همانطور که عمل را تصحیح می‌کند علم را نیز اصلاح می‌کند و ظنّ را جانشین علم بلکه

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۲

شریف‌تر از آن قرار می‌دهد چنانچه گذشت. لذا خدای تعالی فرمود:

قُلْ آللَّهُ أَذِنَ بگو خدا بشما اجازه داده بدون واسطه یا با واسطه.

لَکُمْ که حلال و حرام کنید به هر نحو که خواستید، یا در خصوص تحلیل اشیاء مخصوص و تحریم اشیاء مخصوص خداوند به شما اجازه داده است، و اجازه اعم از این است که به سبب سخن گفتن خدا باشد بدون واسطه یا بواسطه ملائکه از راه وحی یا تحدیث باشد و یا بواسطه جانشینان بشری او صورت گیرد.

أَمْ عَلَی اللَّهِ تَفْتَرُونَ یعنی در ادّعای اذن از جانب خدا یا در نسبت تحلیل و تحریم به خدا افتراء می‌بندید، و چون حلال چیزی است که فقط خداوند آنرا حلال کرده و حرام چیزی است که فقط خداوند آنرا حرام کرده باشد، لذا هر کس که با اذن خدا چیزی را حلال یا حرام نماید، حلال او حلال خدا است و حرام او حرام خدا است، و تحلیل و تحریم هر کس که با اذن خدا صورت نگیرد تحلیل و تحریم او افتراء بستن بر خدا است، خواه در این مورد ادّعای اذن داشته باشد، ولی تحلیل و تحریم از پیش خود باشد.

و خواه ادّعا کند که آن حلال و حرام منسوب به خداست و مدّعی این باشد که او بیان کننده حکم خدا است.

و خواه اصلا هیچ یک از این ادّعاها را نداشته باشد، همه

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۳

این صورتها افتراء بستن بر خدا است، زیرا او چیزی گفته است که مختصّ به خداست که البتّه در مورد چیزی که مخصوص

خداست نتوان گفتاری بیان داشت مگر اینکه مدّعی اذن از جانب خدا باشد. یا آن حکم را منسوب به خدا بکند ولی مدّعی این باشد که او مبیّن احکام خدا است در هر صورت افتراء محسوب می‌شود. بنا بر این قضیّه منفصله «۱» همین که اجازه معلوم نباشد افتراء حتما محقّق می‌شود، و لذا به دنبال آن افتراء کنندگان را تهدید نمود. (اگر اجازه معلوم نباشد افتراء محقّق است نمی‌تواند هم اجازه باشد، هم افتراء باشد نمی‌تواند نه اجازه باشد، نه افتراء نباشد).

پس هر کس ادّعای تبلیغ احکام قالبی کند چنانچه علمای شریعت (ره) این کار را می‌کنند، یا ادّعای تبلیغ احکام قلبی نماید، مانند علمای طریقت (ره) و از جانب خدا بواسطه جانشینانش مأذون نباشد مفتری محسوب می‌شود، و مصداق قول خدای تعالی: وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنا بَعْضَ الْأَقاوِيلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِينَ «۲» قرار می‌گیرد، و لذا می‌بینیم که از آدم تا خاتم صلّی اللّه علیه و آله تا این زمان ما سلسله اجازه‌ها بین فقهاء (ره) و مشایخ صوفیه منظّم و منضبط و متّصل است.

وَ ما ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيامَةِ

---

(۱) دو قضیّه منفصله حقیقیّه می‌باشند که نه جمعشان شاید و نه رفعشان مثل اینکه بگوییم: این عدد یا زوج است یا فرد، اگر این عدد زوج باشد پس فرد نیست.

(۲) سوره الحاقّه: آیات ۴۴، ۴۵، ۴۶

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۴

لفظ «یوم القیمة» ظرف مستقرّ و حال از لفظ «ما» است، چون لفظ «ما» در معنی، مفعول «ظنّ» و در معنی حدوث است، و اگر این ظرف متعلّق به «ظن» باشد، مفید خلاف مقصود می‌گردد، زیرا مقصود تهدید آنها بر اعتقادشان است که نتیجه آن اعتقاد صدور اعمالی است که با اعتقاد به پاداش روز قیامت منافات دارد و همچنین اگر ظرف متعلّق به «یفترون» باشد، معنی را تباه می‌سازد، و معنی آیه چنین است:

به گمان کسانی که بر خدا افتراء می‌بندند چه جزائی در انتظار آنها است در حالی که آن جزا در روز قیامت ثابت است.

ممکن است ظرف لغو باشد به تقدیر «فی» یا «لام» و متعلّق به «ظنّ» یا «یفترون» باشد، و معنی آن این است: چه چیز است گمان کسانی که در حقّ روز قیامت یا برای روز قیامت افتراء می‌بندند.

و لفظ «ظنّ» بصورت فعل ماضی خوانده شده، و این کلمه در مبالغه و تشدید در تهدید در میان عرب و عجم مثل شده است.

و چون کسانی را که با آراء خود در احکام خدا تصرّف می‌کنند به صورت مبالغه آمیزی تهدید نمود، و از طرفی کمتر کسی پیدا می‌شود که به زبان حال یا قال در عالم صغیر یا کبیر از تصرّف در احکام خدا جدا شود، لذا مقام به مقام یأس و نومیدی نزدیک می‌گردد. در حالی که آنچه که مطلوب است مخلوط شدن خوف با رجا است تا عاصی استغفار را ترک نکند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۵

امیدوار مغرور نگردد. از همین جهت است که خدای تعالی سؤال از فضل و رحمتش را واجب نمود، و لذا خدای تعالی چنین جواب فرمود: إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ یعنی شکر آنچه را که خدا به آنان تفضّل نموده بجای نمی‌آورند و برخی کفران آن می‌کنند و بسیار اندک از آنان شکرگزار هستند.

ترجمه و تفسیر آیات ۶۵- ۶۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۳۸۵

اشاره

وَ ما تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَ ما تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَ لا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتابٍ مُبِينٍ (۶۱) أَلا إِنَّ أَوْلِياءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲) الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۶۳) لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۴) وَ لا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۵

ای رسول بدان که تو در هیچ حال نباشی و هیچ آیه از قرآن تلاوت نکنی و در هیچ عملی با امّت وارد نشوی، جز آنکه همان لحظه آنان را مشاهده می‌کنیم هیچ ذرّه‌ای در همه زمین و آسمان از خدای تو پنهان نیست و کوچکترین ذرّه و بزرگتر از آن هر چه هست همه در کتاب مبین حقّ (و لوح علم الهی) مسطور است،

آگاه باشید که دوستان خدا هرگز هیچ ترس

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۶

(از حوادث آینده عالم) و هیچ اندوهی (از وقایع گذشته جهان) در دل آنها نیست.

آنها اهل ایمان و خدا ترسند،

آنها را از خدا پیوسته بشارت است هم در حیات دنیا و هم در آخرت. سخنان خدا را تغییر و تبدیلی نیست که این فیروزی بزرگ نصیب دوستان خدا است،

ای رسول ما غم مخور و سخن و طعن منکران خاطرت را غمگین نساز، هر عزّت و اقتداری مخصوص خدا است او به همه گفتار خلق شنوا و به همه احوال دانا است.

تفسیر ..... ص : ۳۸۶

وَ ما تَكُونُ فِي شَأْنٍ شأن عبارت از مراتب انسان و مقامات او است که در انسان کامل حاصل شده و در ناقص بصورت مکمون و نهفته است، و نیز شأن عبارت از احوالی است که بر حسب مقامات انسان عارض او می‌شود.

وَ ما تَتْلُوا مِنْهُ آنچه را که از کتاب، یا از شأن و احوال خویش یا از سوی خدا می‌خوانی.

مِنْ قُرْآنٍ از قرآن، تخصیص خطاب ردّ این دو فقره به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله برای این است که تلاوت قرآن از خدا یا از شأن مختصّ او است و نیز ابتداء تلاوت از کتاب و آگاهی به شئون و مراتب مخصوص او است و به خلاف عمل که دیگران در آن شرکت دارند.

وَ لا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً و کرداری را انجام نمی‌دهید، خطاب یا بین پیامبر و مردم یا بر گرداندن خطاب است از نبیّ به سوی مردم، زیرا که شهود اعمال آشکار و جلی او از شهود شئون خفی او استفاده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۷

إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ در وقتی که در عمل اهتمام می‌ورزید و در آن به خوض (به تفکّر و تعمّق) می‌پردازید.

وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ از تصرّف یا از علم یا از ذات او هیچ عملی غایب نمی‌شود.

مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ مقصود ذات مثقال است بنا بر دو احتمال اوّل، و مقصود علم به مثقال یعنی علم به ذرّه‌هاست بنا بر احتمال اخیر، و ذرّه مورچه کوچکی است که وزن صد دانه از آنها مساوی با وزن یک دانه جو است (ذرّه از مولکول‌های بسیار و مولکول از اتم‌های

فراوانی تشکیل شده است).

فِی الْأَرْضِ مقدّم انداختن زمین برای این است که زمین در مقام بیان وسعت علم خدا مهمتر است، زیرا که زمین دورترین چیزها است و آنچه که در زمین است مخفی‌ترین چیزها است، زیرا هر یک از آنها نسبت به غیرش غایب است، به خلاف آسمان و آسمانی، خواه مقصود آسمان عالم طبع باشد یا آسمانهای ارواح.

وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ چون مقام، مقام مبالغه در وسعت علم خدا بود تأکید و تکرار مطلوب بود، لذا «مثقال ذرّه» برای تأکید آمد، و سپس لا فی السّماء ... چون این لفظ مانند مثل شده که هر گاه بعد از نفی قرار گیرد، مبالغه در شمول، معنی می‌دهد، و جمله «و لا أصغر» با ما بعدش جمله‌ای است که بر جمله «ما یعزب» عطف شده است، و لفظ «لا» برای

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۸

نفی جنس است که با اسم جنس ترکیب شده است «۱».

إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ خبر «لا» است، بنا بر اینکه اسم «لا» مرفوع خوانده شود «لا» عمل «لیس» انجام می‌دهد یا به سبب تکرار از عمل ملغی می‌شود، و محتمل است عطف بر لفظ «مثقال» باشد بنا بر اینکه با فتح خوانده شود، و بر محلّ آن عطف شود، بنا بر اینکه به رفع خوانده شود، و در این هنگام استثناء منقطع خواهد بود.

أَلا إِنَّ أَوْلِیاءَ اللَّهِ جواب سؤالی است که اینجا پیش می‌آید و آن اینکه آیا کسی بدون خطر باقی می‌ماند؟

لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ در مورد خوف و حزن و وجه نفی نمودن آن دو از اولیاء، و وجه اختلاف در دو طرف عطف (لا خوف، لا هم یحزنون) در روش تعبیر و اداء مطلب پیش از این شرح داده شد.

الَّذِینَ آمَنُوا کسانی که با انجام بیعت خاصّ و قبول دعوت باطنی و دخول در امر ائمه و دخول ایمان در قلوب آنها ایمان آوردند، نه کسانی که دعوت ظاهری را پذیرفته و با بیعت عامّ نبوی بیعت کرده و داخل در اسلام شدند، بدون اینکه در ایمان داخل شده باشد.

وَ کانُوا یَتَّقُونَ با آوردن فعل مضارع «یتّقون» روش و اسلوب را تغییر داد تا اشاره به این باشد که ایمان چیزی است که

---

(۱) به جلد اوّل شرح لای نفی جنس مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۸۹

به محض بیعت ولوی حاصل می‌شود و امّا تقوی مخصوص چیزی است که باید تا تمام مراتب فناء و حشر بسوی رحمان باقی بماند به نحوی که تقوی برای مؤمن عادت و خصلت گردد.

لفظ «الّذین» موصول، یا صفت بیانی برای «اولیاء اللّه» است. لذا آنرا از خبر مؤخّر انداخت، یا خبر مبتدای محذوف یا منصوب به فعل محذوف است.

ممکن است مبتداء باشد و خبرهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَةِ

باشد.

بدان که: ولیّ بر معانی متعدّدی اطلاق می‌شود که از آن جمله است: محبّ، و صدیق و قریب به معنی خویشاوند، و قریب به معنی نزدیک، ضدّ دور، و از جمله معانی ولیّ نصیر، و و اولی در تصرّف به معنی کسی است که به تصرّف سزاوارتر است و سلطان و مالک نیز از جمله معانی ولیّ است.

گاهی لفظ «ولیّ اللّه» اطلاق می‌شود و مقصود کسی است که دعوت باطنی را پذیرفته و با بیعت در قلبش ایمان داخل شده باشد، این اطلاق به اعتبار صنف اوّل از معانی ولیّ است. و گاهی «ولیّ اللّه» اطلاق می‌شود و مقصود از آن کسی است که نزدیک به خدا است که این اطلاق باعتبار صنف دوّم از معانی ولیّ است.

و اولیاء در اطلاق دوّم انبیاء و اوصیاء کامل و مکمّل آنها می‌باشند، و در اطلاق اوّل شیعیان و پیروانشان می‌باشد که ولایت آنها را پذیرفته‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۰

و آنها نیز از اوّل دخولشان در ایمان و تدرّج (و ارتقاء) آنان در مدارج تقوی و ایمان دارای مراتبی هستند که آخرین مرتبه تقوی در مورد آنان این است که از ذاتشان فانی شوند، به نحوی که در محبّت متحقّق شوند تا جائی که فرقی بین آنها و بین حبیبشان نمی‌ماند، و هر اندازه که مراتب تقوی و محبّت آنها زیاد شود به همان نسبت اطلاق اولیاء بر آنان سزاوارتر است، از همین جهت است که اخبار در تفسیر اولیاء اللّه مختلف است، و همچنین وجه اختلاف اخبار در تفسیر «بشریهم فی الدّنیا» نیز از همین جهت است، این جمله در بعضی روایات به خواب نیکویی تفسیر شده که مؤمن آنرا می‌بیند یا دیگری برای او می‌بیند، و در برخی دیگر به حدیث گفتن ملائکه به طور مطلق یا بشارت دادن آنها هنگام مرگ، یا بشارت دادن محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام به مؤمنین هنگام مرگ تفسیر شده است.

تَبْدِیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ

کلمات خدا (اولیاء اللّه) را تغییر و تبدیلی نیست) این بیان تأکیدی است بر تحقّق مژده آنها که می‌فرماید:لِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ آن خود رستگاری بزرگی است، اینکه آنها مورد بشارت واقع شده و این بشارت تغییر پذیر هم نیست رستگاری بزرگی محسوب می‌شود.

وَ لا یَحْزُنْکَ قَوْلُهُمْ گفتار آنها در باره تو و پیروانت تو را اندوهناک نسازد. و این جمله عطف بر جمله دیگر مقدّر است که تقدیر آن بر حسب معنی چنین است: اگر اولیاء علیه السّلام یعنی تو و

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۱

پیروانت چنین حالتی داشته باشند پس به تکذیب کنندگان اهمیّت مده و گفتار آنها تو را اندوهناک نکند.

إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً این عبارت تعلیل نهی است، یعنی اینکه فرموده است، تو اندوهناک مباش، به دلیل آن است که عزّت کلّا از آن خداست، هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ جواب سؤالی است، گویا که گفته شده: آیا خدا اقوال آنها را می‌شنود و احوال آنها را می‌داند؟ پس با حصر جواب داد که خدا فقط شنوا و دانا است.

ترجمه و تفسیر آیات ۷۰- ۶۶

[سوره یونس (۱۰): آیات ۶۶ تا ۷۰] ..... ص : ۳۹۱

اشاره

أَلا- إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ ما یَتَّبِعُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَکاءَ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ (۶۶) هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ (۶۷) قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً سُبْحانَهُ هُوَ الْغَنِیُّ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَکُمْ مِنْ سُلْطانٍ بِهذا أَ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۶۸) قُلْ إِنَّ الَّذِینَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ لا یُفْلِحُونَ (۶۹) مَتاعٌ فِی الدُّنْیا ثُمَّ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِیقُهُمُ الْعَذابَ الشَّدِیدَ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ (۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۱

آگاه باش که هر چه در آسمانها و زمین است ملک خدا است و آنچه را مشرکان از غیر خدا پیروی می‌کنند گمان باطلی بیش

نیست و جز آنکه دروغی بافند، کاری ندارند،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۲

او خداوندی است که شب تار را برای آسایش و روز روشن را (برای امرار معاش) مقرّر فرمود که در آن گردش روز و شب نشانه‌های قدرت خدا برای مردمی که سخن خدا را بشنوند پدیدار است،

کافران قائل شدند که خدا فرزندی اتّخاذ کرده است (چنین نیست) او منزّه است و هم بی‌نیاز که هر چه در آسمانها و زمین است همه ملک خدا است و شما کافران و مشرکان که برای خدا فرزند قائلید بر قول خود هیچ دلیلی ندارید. آیا بی‌دلیل و از روی جهالت نسبت به خدا چنین سخن می گوئید؟

بگو ای رسول ما هرگز آنان که به خدا چنین نسبت دروغی دهند رستگاری ندارند،

این گفتار باطل همه برای طمع دنیا است. سپس (مرگ که فرا رسد) مرجعشان به سوی ما خواهد بود تا آنها را به کیفر کفرشان عذابی سخت بچشانیم.

تفسیر ..... ص : ۳۹۲

أَلا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ تأکید عزّت خدای تعالی است و از این جهت حرف عطف نیاورده و آنرا تأکید کرده است، و از سوی دیگر تمهید و مقدّمه و به منزله تعلیل است برای قول خدای تعالی:

وَ ما یَتَّبِعُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَکاءَ إِنْ یَتَّبِعُونَ جمله «ان یتّبعون» تأکید «ما یتّبع» اوّل است بنا بر اینکه «ما» نافیه باشد. و قول خدای تعالی: إِلَّا الظَّنَّ استثناء از «ما یتّبع» است، یا اینکه قول خدای تعالی: «ان یتّبعون» مستأنف است و استثناء نیز از همین جمله است. و لفظ «ما» در «ما یتّبع» استفهامیه است، یا موصوله است و بر «من فی السّماوات» عطف

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۳

شده است. یا اینکه «ما» نافیه است و مفعول محذوف می‌باشد یعنی حجّت و برهانی را پیروی نمی کنند.

وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ یعنی آنها دروغ می گویند یا از روی گمان و ظنّ حرف می‌زنند. بنا بر این جمله اوّل «إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» برای بیان این است که فعل و عمل آنها از روی ظنّ و گمان است، و جمله دوّم «وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ» برای بیان این است که گفتار آنها از روی ظنّ و گمان است.

این مطلب قبلا گذشت که ادراک نفس نسبت به اشیاء ظنّ و گمان نامیده می‌شود خواه به صورت شهود یا یقین یا ظنّ باشد، زیرا آنچه که معلوم نفس است مغایر با ادراک نفس است، مانند خود ظنّ که مغایر با مظنون است.

علاوه بر این چون نفس سفلی است ادراک آن نسبت به اشیاء واقعی و آنطور که اشیاء در واقع وجود دارند نیست، بنا بر این اگر ادراک نفس نسبت به اشیاء مخالف واقع اشیاء نزد نفوس و مخالف معتقدات نفوس باشد، پس آن «خرص» یعنی گمان و تخمین و کذب است، و اگر موافق معتقدات نفوس و واقعیّت نزد نفوس باشد ولی موافق واقع و همانطور که در واقع هست نباشد آن ظنّ و گمان است، زیرا شأن و کار ظنّ نوعی از ادراک است که آن چنانکه هست مورد احاطه واقعیّت شیء درک شده نمی‌باشد.

هُوَ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ او کسی است که جهت انتفاع و بهره‌مند شدن شما شب را قرار داد، تا از

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۴

خستگی‌های روز و سختی طلب معاش آرامش و سکون پیدا کنید.

وَ النَّهارَ مُبْصِراً و روز را روشن قرار داد تا اسباب زندگانی و معیشت خود را طلب کنید، و حقّ عبارت این بود که چنین بگوید: خداوند روز را قرار داد تا در آن زندگی و معایش خود را طلب کنید، یعنی خوب آنچه را که غایت و هدف از آفرینش روز است

ذکر شود تا مطابق ذکر غایب شب شود، و لیکن عوض ذکر غایب سبب آن را ذکر نمود، و این بدان جهت است که غایب را با سبب آن افاده نماید، و عبارت مفید هر دو باشد، و در اینجا اسلوب و روش را تغییر داد تا مشعر به این باشد که روز سبب دیدن و ابصار است، زیرا که دیدن را بطریق مجاز عقلی «۱» به نهار نسبت داده، پس این جمله هم مفید غایت و سبب آن هم مفید سبب، سبب غایت است با مختصرترین لفظ که آن کلمه «مبصرا» می‌باشد.

مقدّم انداختن شب با اینکه روز شریفتر است بسبب وجوه متعدّد زیر است:

۱- شب امر عدمی است و امر عدمی طبیعتا مقدّم بر امر وجودی حادث است.

۲- بر حسب تأویل تقدّم زمانی دارد زیرا در سلسله صعود که از مراتب وجود انسان است نخست شب و تاریکی است و از این رو تقدّم طبعی دارد.

---

(۱) مانند اینکه در فلسفه می‌گوئیم کلما حکم به العقل حکم به الشّرع یعنی: هر چه عقل حکم کند، شرع نیز حکم می‌نماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۵

۳- مقام مهمّ شمردن نعمت‌ها است، و اهتمام به شب در تعدادی از نعمت‌ها بیشتر است، چون شب را مردم از بین رفتن نعمت و زوال آن می‌شمارند. پس از آنچه که ما در گذشته گفتیم دیگر تعمیم شب و روز، مشکلی نخواهد داشت.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ همانا در این شب و روز نشانه‌های بزرگی است، زیرا که موالید عالم طبیعت متوقّف بر آن دو است.

و همچنین متوقّف بر اختلاف آن دو به سبب زیادی و کمی، و سردی و گرمی، و تاریکی و روشنی است. پس در آفرینش آن دو برای کسی که تدبّر و تفکّر نماید نشانه‌های زیادی است که دلالت بر کمال قدرت صانع و علم و حکمت و فضل و رحمت او می‌کند.

لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ یعنی برای گروهی که اطاعت کرده و فرمانبردارند، زیرا برای ادراک نشانه‌های شب و روز انقیاد و اطاعت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و امام علیه السّلام کافی است، اگر چه برای اطاعت کنند. هنوز انقیاد قلب یا عقل حاصل نشده باشد، و استعمال سماع و استماع به معنی شنیدن و گوش فرا دادن در انقیاد و اطاعت بسیار است.

مَتاعٌ فِی الدُّنْیا ثُمَّ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِیقُهُمُ الْعَذابَ الشَّدِیدَ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً بعد از آنکه وسعت ملکش را ذکر کرد، و ذکر کرد که همه مملوک خدا هستند، و اینکه شب و روز که از مهمترین اسباب گردش عالم و زندگی کردن موجودات

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۶

عالم است آفریده خدا هستند و قدیم نیستند چنانچه دهری‌ها و طبیعی‌ها می‌گویند، و شب و روز آفریده غیر خدا نیستند، پس از ذکر این مطالب گفتار آنها را که ناشی از نهایت حماقت آنهاست ذکر نمود که می‌گفتند: خداوند برای خود فرزند اتّخاذ کرده است، و بدین وسیله خداوند به سفاهت رأی آنها اشاره نمود، چون اتّخاذ فرزند به نحو توالد و تناسل چنانچه آنها گمان می‌کردند، نمی‌شود مگر از کسی که محتاج و محاط در زمان و مکان باشد در حالی که خدای تعالی فوق زمان و مکان و آفریننده آن دو است.

سُبْحانَهُ خدا منزّه و پاک است از آنچه گفته‌اند این سخن علّت آوردن برای نفی ولد و علّت نمایی انکار گفتار آنها است، که از تسبیح و تنزیه استفاده می‌شود.

هُوَ الْغَنِیُّ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تعلیل بی‌نیاز بودن خدا است. و اینکه آنچه آسمانها و زمین است از آن اوست و او نیازی ندارد.

إِنْ عِنْدَکُمْ مِنْ سُلْطانٍ بِهذا یعنی شما با این گفتار و همراه آن هیچ حجّت و برهانی ندارید، یا هیچ دلیل و حجّتی به این گفتار شما

وابسته و مربوط نیست خدای تعالی پس از آنکه گفتار آنها را ردّ کرد اتّخاذ فرزند برای خدا امکان ندارد، به طریق دیگری نیز گفتار آنها را رد نمود که آنها دلیل و حجّتی ندارند تا اشاره به این باشد که صحّت یک گفتار دو چیز لازم دارد، یکی اینکه آن گفتار خودش فی حدّ نفسه ممکن باشد، دوّم اینکه

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۷

گویند، دلیل بر گفتارش داشته باشد، و با منتفی شدن هر یک از این دو چیز آن گفتار دروغ می‌شود، و از همین جهت است که خدای تعالی آنها را به محض گفتارشان سرزنش و توبیخ می‌کند که سخن آنان بدون علم و حجّت است. بدون اینکه متعرّض ممکن نبودن و جایز نبودن این مطلب در مورد خدا باشد. لذا فرمود:

أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ یعنی آنهایی که مخالف واقع سخن می‌گویند، یا آنها که گفتارشان بدون دلیل است خواه مخالف واقع باشد یا موافق واقع.

لا يُفْلِحُونَ مَتاعٌ فِي الدُّنْيا چنین کسانی رستگار نمی‌شوند، زیرا که افتراء محقق نمی‌شود مگر از حکومت نفس و شیطان، و محکوم نفس و شیطان از آن جهت که محکوم آن دو است هیچ راه نجاتی ندارد، و نهایت چیزی که بر پیروی از حکومت نفس و شیطان و افتراء بستن مترتّب می‌شود این است که در دنیا به چیزی که نفس و شیطان برای او زینت داده، متمتّع شده و بهره‌مند می‌گردد، و روی همین جهت خداوند فرمود که این افتراء «متاع فی الدّنیا» سبب تمتّع و لذّت دنیاست.

ثُمَّ إِلَيْنا مَرْجِعُهُمْ سپس به سوی ما بازگشت گاه شماست، این سخن آماده سازی ذهن و مقدّمه تهدید آنهاست.

ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذابَ الشَّدِيدَ بِما كانُوا يَكْفُرُونَ برای آنان یاد آوری تهدید است برای آرامش و تسلّی نفس تو در تکذیب آنها.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۸

ترجمه و تفسیر آیات ۷۴- ۷۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۴] ..... ص : ۳۹۸

اشاره

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقامِي وَ تَذْكِيرِي بِآياتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ لا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لا تُنْظِرُونِ (۷۱) فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۷۲) فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ جَعَلْناهُمْ خَلائِفَ وَ أَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳) ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا بِما كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذلِكَ نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۸

ای رسول حکایت نوح را برایشان باز گوی که به امّتش گفت ای قوم اگر شما بر مقام رسالت و اندرز من به آیات خدا تکبّر و انکار دارید من تنها به خدا توکل می‌کنم و از شرّ شما به او پناه می‌برم شما هم به اتّفاق بتان و خدایان باطل خود هر مکر و تدبیری دارید انجام دهید تا امر بر شما پوشیده نباشد و در باره من هر اندیشه باطل دارید بکار برید،

پس هر گاه شما از حقّ روی گردانیده نصیحت مرا نپذیرفتید من از شما اجری نخواسته بلکه همه اجر رسالت من بر خدا است و من خود از جانب حقّ مأمورم که از اهل اسلام و تسلیم حکم او باشم،

قوم نوح با وجود آن همه نصایح و آیات باز نوح را تکذیب کردند ما او و پیروانش

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۳۹۹

را در کشتی نجات آورده و خلفای روی زمین قرار دادیم و آنان که آیات ما را تکذیب کردند همه را به طوفان هلاک غرق کردیم بنگر تا عاقبت انذار شدگان بکجا کشید،

آنگاه بعد از نوح پیامبرانی را با آیات و معجزات به امّتانشان فرستادیم. آنها هم همان آیاتی را که پیشینیان تکذیب کردند یا از جهل و عناد تکذیب کرده ایمان نیاوردند و هم چنین ما هم بر دلهای تاریک سرکشان مهر قهر و عذاب برنهیم.

تفسیر ..... ص : ۳۹۹

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ یعنی از باب یاد آوری و تهدید و نیز از جهت دلداری خودت که تو را تکذیب کردند به آنها بازگوی. نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ إِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقامِي خبر نوح را ... لفظ «مقامی» به معنی اقامت یا قیام یا محل و مکان قیام است.

وَ تَذْكِيرِي بِآياتِ اللَّهِ مقصود این است: اگر بودن من در بین شما جهت دعوی به سوی خدا برای شما سنگین و بزرگ است از اینرو می‌خواهید مرا تبعید کرده یا از دعوت باز دارید یا مرا نابود سازید، بدانید که:

فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ پس من بر خدا توکّل کردم. پس شما نیز تصمیم قطعی بگیرید «جمعیت الامر»، و «اجمعت علیه»، و «جمعت علیه» همه بمعنی «عزمت» است یعنی عزم را جزم کرده و تصمیم قطعی گرفتم، گویا که قبل از عزم پراکنده و متفرّق بود، با عزم، تجمّع حاصل می‌شود، و به صورت «فاجمعوا» از ثلاثی مجرد نیز خوانده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۰

وَ شُرَكاءَكُمْ لفظ «شرکاء» با ضمّ خوانده شده تا عطف بر ضمیر فاعل باشد، و با نصب خوانده شده تا عطف بر «امرکم» به لحاظ اصل معنی جمع باشد و ممکن است مفعول معه یا مفعول فعل محذوف باشد که تقدیرش چنین است: «و ادعوا شرکاءکم» این تحدّی و مبارز طلبی به جهت پشت قوی بودن به خدا و اطمینان به یاری اوست.

ثُمَّ لا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً یعنی در اجماع امر و تصمیم نهائی نهایت تدبّر و تفکّر را انجام دهید تا ضرر و نفع آن بر شما پوشیده نماند یا اینکه عاقبت و سر انجام آن برای شما وبال و غم نباشد.

ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لا تُنْظِرُونِ سپس امری را که تصمیم و عزم بر آن گرفته شده، انجام دهید.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ اگر روی گردانیدن شما از حقّ به علّت زیان دنیوی شما باشد من که از شما اجری نمی‌خواهم.

فَما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ اگر می‌گوئید چون من دروغ می‌گویم و افترا می‌بندم شما از حقّ روی بر می‌گردانید که من با شما تحدّی کرده و در کمال اطمینان مبارز طلبیدم و شخص دروغگو که اینچنین دشمن را به مبارزه نمی‌طلبد، و اگر می‌گوئید به دنیای شما ضرر می‌خورد و از حقّ روی برمی‌گردانید که من از شما اجری نخواسته‌ام، پس وجهی برای اعراض شما نیست نه از جهت دنیا و نه از جهت آخرت.

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۱

یعنی مأمور شده‌ام از کسانی باشم که مطیع و فرمانبردار حکم خدا هستند.

فَكَذَّبُوهُ بعد از اتمام حجّت او را تکذیب کردند چنانچه در ابتدای دعوت نیز او را تکذیب نمودند.

فَنَجَّيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ یعنی او و پیروانش را از آزار قومش یا از غرق نجات دادیم.

وَ جَعَلْناهُمْ خَلائِفَ و آنها را جانشینانی برای خودم یا برای هلاک شده‌ها و از بین رفته‌ها قرار دادیم.

وَ أَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ و تكذيب كنندگان آيات ما را غرق كرديم، پس بنگر كه عاقبت آنها چگونه شد تا به ياری ما تسلّی خاطر و اطمينان پيدا كنی.

ثُمَّ بَعَثْنا عطف باعتبار معنى و مفاد حكايت است، گويا كه گفته است: نوح را به سوى قومش فرستاديم، سپس بعد از آن رسولانى را به سوى قومشان فرستاديم.

مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ آن رسولان معجزاتى آوردند كه دلالت بر صدق آنها مى‌كرد، يا مقصود احكام نبوّت است كه متعلّق به قالب مى‌باشد نه قلب، زيرا آن احكام بيّنات ناميده مى‌شود چنانچه احكام قلب «زبر» «۱» ناميده مى‌شود.

---

(۱) زبر جمع زبور است و مزامير داود از اين گونه است.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۲

فَما كانُوا لِيُؤْمِنُوا در خصلت و سرشت آنها قوّه ايمان نبود، تا چه برسد به فعليّت ايمان. بِما كَذَّبُوا بِهِ ايمان نمى‌آوردند به رسالتى كه آنرا تكذيب كردند.

مِنْ قَبْلُ قبل از آنكه به رشد برسند و رسيدن دعوت رسالت به آنها جايز باشد، و ممكن است مقصود تكذيب آنها قبل از اين عالم در عالم ذر باشد يا مقصود قبل از زمان آنها باشد باعتبار اينكه پيشينيان و گذشتگان آنها رسولان را تكذيب نمودند. كَذلِكَ يعنى همانطور كه مهر بر دلهاى آنها نهاديم.

نَطْبَعُ عَلى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ همچنين بر دلهاى متجاوزين و ستمگران مهر مى‌زنيم، و اين تهديد تكذيب كنندگان قوم محمّد صلّى اللّه عليه و آله است.

ترجمه و تفسير آيات ۸۲- ۷۵

[سوره يونس (۱۰): آيات ۷۵ تا ۸۲] ..... ص : ۴۰۲

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسى وَ هارُونَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ بِآياتِنا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ (۷۵) فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا إِنَّ هذا لَسِحْرٌ مُبِينٌ (۷۶) قالَ مُوسى أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَكُمْ أَ سِحْرٌ هذا وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷) قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَلْفِتَنا عَمَّا وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِياءُ فِي الْأَرْضِ وَ ما نَحْنُ لَكُما بِمُؤْمِنِينَ (۷۸) وَ قالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ ساحِرٍ عَلِيمٍ (۷۹)

فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالَ لَهُمْ مُوسى أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۸۰) فَلَمَّا أَلْقَوْا قالَ مُوسى ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (۸۱) وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۳

ترجمه: ..... ص : ۴۰۳

آنگاه بعد از آن رسولان موسى و هارون را بسوى فرعون و اشراف مملكت او فرستاديم آنها هم تكبّر كردند و مردمى تبهكار بودند،

و چون رسول حقّ با آيات و معجزات از جانب ما بر آنها آمد آيات و معجزات او را تكذيب كرده گفتند اين سحرى آشكار است،

موسى به آنان گفت آيا به رسول و آيات حقّ كه براى هدايت شما آمد نسبت سحر مى‌دهيد و حال آنكه ساحران را هرگز فلاح و

پیروزی نخواهد بود،

باز به موسی پاسخ دادند که آیا تو آمده‌ای که ما را از عقاید و آدابی که پدران ما بر آن بودند باز داری تا خود و برادرت هارون در زمین سلطنت یابید و بر ما حکمفرما شوید ما هرگز به شما ایمان نخواهیم آورد،

و فرعون به اتباعش گفت تفحّص کنید و هر کجا ساحری ماهر و داناست همه را نزد من حاضر کنید،

آنگاه که ساحران همه حاضر شدند موسی به ساحران گفت شما اوّل بساط سحر خود را بیندازید و هر مهارتی دارید بکار برید،

آنگاه که ساحران بساط جادو انداخته و همه تدبیر شعبده‌ها کار بستند. موسی گفت خدا البتّه سحر شما را باطل خواهد کرد. خدا هرگز عمل مفسدین را اصلاح نکند،

و خدا با آیات و کلمات خودش حقّ را تا ابد پایدار گرداند هر چند بد کاران عالم راضی نباشند.

تفسیر ..... ص : ۴۰۳

ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسى وَ هارُونَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآياتِنا

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۴

مقصود از «آیات» آیات «۱» نه گانه است.

فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ چون با وجود این معجزات استکبار ورزیدند و همان ایشان را از ایمان خارج کرد با «فاء» عطف نموده تا تفصیل آن باشد.

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا إِنَّ هذا لَسِحْرٌ مُبِينٌ قالَ مُوسى أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَكُمْ پس چون حقّ از سوی ما بر آنان مقرّر شد آنان آنرا سحر دانسته گفتند: این جز سحری آشکار نیست. موسی گفت: آیا شما به حقّ می‌گوئید سحر و جادو است. بنا بر این بیان مفعول حذف شده است، و یا معنی آیه چنین است: آیا از حقّ عیب می‌گیرید؟! در این صورت استفهام برای انکار است.

أَ سِحْرٌ هذا آیا این سحر است؟! این بیان انکار سحر بودن آن است.

وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ این جمله حال است بنا بر اینکه در بعد از واو حالیّه جمله حالیّه با مضارع منفی به «لا» شروعش است یا اینکه در تقدیر مبتداء گرفته شود یعنی در حالی که ساحر را کامیابی نیست.

قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَلْفِتَنا آنان گفتند: آیا آمدی که ما را منصرف سازی.

عَمَّا وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِياءُ فِي الْأَرْضِ

---

(۱) آیات نه گانه منظور معجزات موسی است که شامل عصا، ید بیضاء، خون شدن آب نیل، قورباغه، ملخ، فوت فرزند اول است می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۵

از آنچه که پدران خود را بر آن یافتیم و می‌خواهی بزرگی در زمین یعنی سلطنت در زمین مصر از آن شما باشد؟

وَ ما نَحْنُ لَكُما بِمُؤْمِنِينَ و ما به شما هرگز ایمان نمی‌آوریم. این عبارت تصریح به عدم بازگشت از عادت آباء و اجداد و انکار بزرگی بر موسی و هارون است که آنرا احساس می‌کردند و آن عبارت از این بود که آنها از موسی و هارون اطاعت نخواهند کرد.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ ساحِرٍ عَلِيمٍ فرعون گفت:

هر ساحر ماهر و دانا را پیش من بیاورید.

فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ وقتی ساحران حاضر شدند فرعون امر کرد آنها سحر بیاورند، و آنها نیز تدبیر کردند آنچه را که باید تدبیر کنند و

آماده معارضه موسی علیه السّلام شدند. قالَ لَهُمْ مُوسی بعد از آنکه موسی علیه السّلام را مخیّر کردند و موسی علیه السّلام اختیار کرد که اوّل آنها سحرشان را بیاورند، موسی علیه السّلام به آنها گفت أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ فَلَمَّا أَلْقَوْا قالَ مُوسی ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ لفظ «ما» در «ما جئتم» مبتدا، و «جئتم به» صله آن، و «السّحر» خبر آن می‌باشد. و «السّحر» با همزه استفهام خوانده شده که در این صورت «ما» استفهامیّه، و «جئتم به» خبر و «السّحر» بدل آن می‌باشد، و معنی آیه بنا بر اوّل این است: آنچه را که من آوردم الهی است، و آنچه را که شما آوردید بشری و مبنی بر اعمال دقیق پنهان است، یا سحر شما شیطانی است که ناشی از ممزوج شدن قوای زمینی با ارواح سفلی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۶

إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ مقصود از «کلمات» کلمات تکوینی است از قبیل آیات و معجزات و مخصوصا کلمات کامل انبیاء و اوصیاء.

وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ اگر چه مجرمین و خیانتکاران اکراه داشته باشند.

ترجمه و تفسیر آیات ۸۷- ۸۳

[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۳ تا ۸۷] ..... ص : ۴۰۶

اشاره

فَما آمَنَ لِمُوسی إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ (۸۳) وَ قالَ مُوسی يا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ (۸۴) فَقالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۸۵) وَ نَجِّنا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكافِرِينَ (۸۶) وَ أَوْحَيْنا إِلی مُوسی وَ أَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۶

پس از آن همه ظهور معجزات موسی و ابطال سحر ساحران باز از آن مردم باطل پرست کسی به موسی ایمان نیاورد جز فرزندان قبیله او و آن هم با حال خوف و تقیّه از فرعون و اتباعش که مبادا در صدد فتنه و قتلشان بر آیند که فرعون آن روز در زمین بسیار علوّ و سرکشی داشت و سخت متعدّی و ستمکار بود،

موسی به قوم گفت شما اگر به حقیقت ایمان به خدا آورده و به راستی تسلیم فرمان او هستید بر خدا توکّل کنید،

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۷

پیروان موسی نیز از پی اندرز او همه گفتند ما بر خدا توکّل کردیم بار الها ما را دستخوش فتنه اشرار و قوم ستمکار مگردان و مؤمنان را به رحمت و لطف خود از شرّ کافران نجات ده،

و ما به موسی و برادرش هارون وحی کردیم که شما و پیروانتان در شهر مصر منزل گیرید و خانه‌هاتان را قبله و معبد خود قرار دهید و نماز بپا دارید و تو هم ای رسول مؤمنان را به فتح در دنیا و بهشت در آخرت بشارت ده.

تفسیر ..... ص : ۴۰۷

فَما آمَنَ لِمُوسى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ يعنى عدّه كمى از جوانان قوم موسى به او ايمان آوردند، چون آنها به تهديد فرعون كمتر اهميّت مى‌دادند، يا مقصود اين است كه عدّه كمى از قوم فرعون ايمان آوردند، و اين هم در اثر اقتضاى جوانى آنها بود، در حالى كه همين جوانان با همان جرأت و نترسيدنشان از فرعون ترسى داشتند. عَلى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ يعنى آنها مقهور خوف از فرعون بودند كه مبادا آنها را با بلاها عذاب كند «۱»، و لفظ «أن يفتنهم» بدل از «فرعون و ملائهم» مى‌باشد، يا مفعول خوف، يا به تقدير لام تعليل است، و جمع آوردن ضمير در «ملائهم» يا براى تعظيم فرعون است، يا براى اين است كه مقصود از فرعون او و اصحابش مى‌باشد، چون بسيار مى‌شود كه اسم رئيس اطلاق مى‌شود ولى مقصود رئيس و يارانش و پيروانش مى‌باشد. يا

---

(۱) صافى ۲: ص ۴۳۱، برهان ۲: ص ۲۰۶/ ح ۱، عياشى ۲: ص ۱۳۹/ ح ۲، مجمع البيان ۳: ص ۱۴۳ الكافى ۸: ۱۴۴/ ح ۱۱۵

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۸

جمع ضمير باعتبار اين است كه به ذرّيه بر مى‌گردد خواه به ذرّيه قوم موسى تفسير شود، يا به ذرّيه قوم فرعون. بنا بر اين صحيح مى‌شود كه مفعول «يفتنهم» لفظ «ملاء» باشد.

و بنابر غير اين وجه مفرد آمدن ضمير مستتر در «يفتنهم» براى اشعار به اين است كه ترس از اصحاب فرعون براى خاطر خود فرعون است و گر نه اصحاب او مستقلا حكمى ندارند.

وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِي الْأَرْضِ و البتّه فرعون مقتدر و غالب است، اين عبارت، عطف باعتبار معنى است، گويا كه چنين گفته باشد: او «فرعون» آنها را عذاب مى‌كند، و او مقتدر در روى زمين است.

ممكن است كه اين جمله حال باشد، و گذاردن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اشعار به علّت علوّ فرعون است، چون نام فرعون از القاب پادشاهان مصر بود.

وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ در اينجا به ضمير اكتفاء نمود، چون اسراف متوقّف بر سلطنت نيست، و مقصود اسراف در تعذيب قوم موسى است.

وَ قالَ مُوسى موسى وقتى ديد فرعون هر كس را كه به موسى ايمان آورده تعذيب مى‌كند و مؤمنين از ترس فرعون مضطرب هستند، براى دلدارى و تقويت و دلهايشان جهت توكّل بر خداى توانا قوى چنين گفت:

يا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اينجا ادات شكّ (ان شرطيّه) آورد تا اشعار به اين باشد كه ترس و اضطراب

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۰۹

موجب شكّ در ايمان مى‌شود، و ممكن است كه ادات شكّ براى تهييج احساسات باشد، يعنى اگر ايمان بخدا آورديد بر او توكّل كنيد، چون ايمان اقتضاء مى‌كند كه خدا را بدين گونه بشناسيد كه او دانا و بينا و توانا و به مؤمنين مهربان است، و اين معنى سزاوار توكّل است.

إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ يعنى اگر شما مطيع و فرمانبرداريد، جزاى اين جمله به قرينه سابق محذوف است، و تقدير آيه چنين است: اگر شما مطيع هستيد پس اگر با بيعت عامّ يا خاصّ ايمان آورده‌ايد پس بر خدا توكّل كنيد، يعنى اينكه توكّل مقتضى دو چيز است يكى انقياد و تسليم و ديگرى ايمان با بيعت عامّ نبوى يا با بيعت خاصّ ولوى.

فَقالُوا در مقام قبول سخنان موسى به او گفتند.

عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا بر خدا توكّل نموديم در حالى كه با تضرّع و زارى مى‌گفتند: رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ خدايا ما را سبب فتنه و شقاوت قوم ظالم و ستمكار قرار نده، بدين معنى كه آنها با به عبادت و پرستش كشاندن ما و تعذيب ما به نهايت شقاوت و غرور

برسند، یعنی اگر می‌خواهی آنها به نهایت شقاوت برسند، سبب آنرا غیر از عذاب ما قرار بده، یا مقصود این است که ما را محلّ آزمایش و عذاب آنها قرار مده.

وَ نَجِّنا بِرَحْمَتِکَ مِنَ الْقَوْمِ الْکافِرِینَ اسم ظاهر به جای ضمیر آوردن برای اشعار به ذمّ آنها است که آنها بین کفر و ظلم جمع کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۰

وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما بِمِصْرَ بُیُوتاً یعنی به موسی و برادرش وحی کردیم که برای قوم خود در شهر مصر منزلهائی بگیرید یعنی مسکن و مرجعی که وقت عبادت به آنجا باز گردید.

وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ و خانه‌هائی را که برای عبادت بنا کرده‌اید قِبْلَةً قبله قرار دهید و هنگام عبادت به سوی آنها توجّه نمائید، بدین گونه که عبادتهایتان را در آنجا انجام دهید، یا وقت عبادت به آن جهت توجّه کنید.

وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ و در آن خانه‌ها یا به سوی آن خانه‌ها نماز بپا دارید و در اخبار اشعار به این مطلب است که خانه‌هایی که مأمور به اقامت در آنجا بودند مساجد آنان بود، و هنگام عبادت در آنها جمع می‌شدند.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ و مؤمنین را بشارت ده که دعوت و دعای آنها اجابت شد و نجات پیدا کردند و وارث ملک مصر در دنیا، و بهشت در آخرت شدند. در خبر است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برای مردم خطبه خواند و فرمود ای مردم خدای عزّ و جلّ موسی و هارون را امر کرده که برای قومشان خانه‌هایی در شهر مصر بنا کنند، و آن دو را امر نموده که در مسجد آن دو هیچ شخص جنب نخوابد، در آنجا با زنان نزدیکی نشوند مگر هارون و ذریه او که آنان مستثنی هستند. و اینکه علی علیه السّلام نسبت به من به منزله هارون از موسی است، پس بر هیچ کس حلال نیست که در مسجد من به زن نزدیک شود و یا در آنجا جنب

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۱

بخوابد جز علی علیه السّلام و ذریه او، پس هر کس را این سخن خوشایند نیست راهش از اینجا است، با دستش بطرف شام اشاره کرد «۱».

ترجمه و تفسیر آیات ۹۲- ۸۸

[سوره یونس (۱۰): آیات ۸۸ تا ۹۲] ..... ص : ۴۱۱

اشاره

وَ قالَ مُوسی رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِینَةً وَ أَمْوالاً فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا رَبَّنا لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ (۸۸) قالَ قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما فَاسْتَقِیما وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِیلَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ (۸۹) وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْیاً وَ عَدْواً حَتَّی إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ (۹۰) آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَ کُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ (۹۱) فَالْیَوْمَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ لِتَکُونَ لِمَنْ خَلْفَکَ آیَةً وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ عَنْ آیاتِنا لَغافِلُونَ (۹۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۱

و موسی به پروردگار خود عرض کرد بار الها تو به فرعون و فرعونیان در حیات دنیا ملک و اموال و زیورهای بسیار بخشیدی که بدین وسیله بندگان را از راه تو گمراه کنند بار خدایا اموال آنها را نابود گردان و دلهاشان را سخت بر بند که اینان ایمان نیاورند تا

هنگامی که عذاب دردناک را مشاهده کنند،

---

(۱) تفسیر صافی ۲: ص ۴۱۴- تفسیر عیاشی: ۲، ص ۱۲۷، ج ۲۹، علل الشّرایع:
ص ۲۰۱، ج ۲، ب ۱۵۴، تفسیر برهان: ۲، ص ۱۹۳، ج ۳. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۲

خداوند به موسی و هارون فرمود دعای شما را مستجاب کردم پس هر دو براه مستقیم باشید و از راه مردم جاهل پیروی مکنید،
و ما بنی اسرائیل را از دریا گذراندیم پس از آنکه فرعون و سپاهش جهت ظلم و تعدّی آنها را تعقیب کردند تا چون هنگام غرق او فرا رسید گفت اینکه من ایمان آوردم و شهادت می‌دهم که حقّا جز آن کسی که بنی اسرائیل به او ایمان دارند خدائی نیست و من هم تسلیم فرمان او هستم،
به او در حال غرق خطاب شد که اکنون باید ایمان بیاوری در صورتی که از این پیش عمری به کفر و نافرمانی زیستی و از مردم بد کار بودی،
پس ما امروز تو را غرق دریای هلاک کرده بدنت را برای عبرت خلق و بازماندگانت به ساحل نجات می‌رسانیم با آنکه بسیاری از مردم از آیات قدرت ما سخت غافل هستند.

تفسیر ..... ص : ۴۱۲

وَ قالَ مُوسی موسی در حالی که متضرّع بسوی خدا بود و بر فرعون و قومش نفرین می‌کرد چنین گفت:
إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِینَةً پروردگارا تو به فرعون و یارانش زینت دنیا از قبیل زیور آلات و لباس و مسکن و اثاثیه و مرکب داده‌ای.
وَ أَمْوالًا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا و نیز به آنها اموالی از قبیل طلا و نقره و متاع و کالا و اسب و قاطر و گوسفند و شتر در زندگی دنیا داده‌ای.
رَبَّنا تکرار نداء (ربّنا) برای این است که حالت تضرّع و دعا و محبّت آنرا اقتضا می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۳

لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ تا مردم را از راه تو گمراه کنند؟
بدین گونه که نظر مردم را به سوی کالای فانی گرایش داده، و پیروی از کسانی بکنند که کالاهای فانی دنیا را در دست آنها می‌یابند.
رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ خدایا اموال آنها را نابود ساز تا مردم به وسیله آنها به فتنه نیفتند.
وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ یعنی ریسمانهای قساوت را در دلهایشان محکم ببند.
فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ زیرا اینان ایمان نمی‌آورند مگر آنوقت که عذاب دردناک را هنگام احتضار ببینند، و «لا یؤمنوا» مجزوم به «لا» است یا منصوب به «أن» مقدّر است، نفرین بر آنها است به اینکه دلهای آنها محکم و سخت و بی‌ایمان است، و این نفرین پس از آن بود که فهمید، خیری در آنها نیست و از ایمان آنها مأیوس شد.
قالَ قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما خدا گفت: خواست شما برآورده شد در اخبار وارد شده است بین دعای موسی علیه السّلام و وعده اجابت دعا و بین اخذ فرعون و قومش چهل سال بود.
فَاسْتَقِیما یعنی در حال دعوت که شما دو نفر (موسی و هارون) پایدار و استوار باشید، و با تأخیر افتادن وعده اجابت مانند جاهلان مضطرب نشوید، و استقامت در امر عبارت از تمکّن و پایداری در آن است به نحوی که هیچ باز دارنده‌ای نتواند از آن کار باز

دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۴

وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ راه جاهلان را كه در هيچ امرى پايدار و ثابت نمى‌مانند پيروى نكنيد.

وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ بنى اسرائيل را از دريا گذرانديم و فرعونيان را دنبال آنان كشانديم زيرا «أتّبع» بمعنى «تبع» پيروى كرد، مى‌باشد، يا به معنى اين است كه غيرش را تابع قرار داد، و به دنبال آنها قرار داد، يا اينكه مردم را در عقب و دنبال آنها خارج نمود.

فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْياً وَ عَدْواً «بغى عليه بغيا» يعنى تعدّى و ظلم كرد و از حقّ عدول نمود، و طلب قدرت نمود و دروغ گفت، و در راه رفتنش تكبّر نمود، و «عدوا» ضدّ «أحب» يعنى دشمنى كرد، و «عدا عليه» يعنى به او ظلم كرد، و بهتر اين است كه اوّلى به معنى زورگوئى و قدرت و دوّمى به معنى ظلم باشد، و تقدير كلام چنين است: فرعون دنباله رو بنى اسرائيل بود و از آنها تبعيّت آنها كرد، به پيروى از سركشى و دشمنى، يا تعدّى كردند، يا سركش و ستمكار و متجاوز بودند (به معنى اسم فاعل) و ممكن است بمعنى مفعول له باشد يعنى به دنبال بنى اسرائيل رفتن آنها به خاطر سركشى و دشمنى بود.

حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ تا آنگاه كه غرق شدن را دريافت گفت به او ايمان آوردم لفظ «أنّه» با فتح همزه به تقدير باء يا لام و نيز با كسر همزه بنا بر استيناف خوانده شده است.

لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۵

كه جز او خدايى نيست همان خدايى كه بدو بنى اسرائيل ايمان آوردند و من از تسليم شدگانم. كلام را طولانى كرد چون بر پذيرش آن حريص بود و مى‌خواست شدّت پناهندگى در حين اضطرار را برساند.

آلْآنَ پس به فرعون گفته شد: تو الآن ايمان آوردى كه مضطرّ هستى و گوينده اين سخن جبرئيل بود.

وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ در حال كه تو در حين اختيار قبلا نافرمانى اختيار كردى و از مفسدان بودى.

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ امروز بدنت را از آب نجات داده و به ساحل مى‌رسانيم نه اينكه روحت را از عذاب نجات دهيم يعنى بدن بدون روحت را به ساحل مى‌رسانيم تا مردم تو را مشاهده كرده، و اين قضيّه را ببينند. لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ تا عبرت كسانى باشى كه پشت سر تو هستند. مانند قبطى‌ها (مردم بومى مصر) كه بعد از تو مانده‌اند يا مانند سبطى‌ها (بنى اسرائيل كه قوم مهاجر بودند) كه تو در نظرشان بزرگ هستى، و آنها در باره تو شكّ دارند كه نكند تو شخص با عظمت و بزرگى از آفريده‌ها هستى. آيَةً تا جسد بى‌روح تو دليل براى ادّعاى دروغ و ذلّت و خوارى تو و كمال قدرت و حكمت ما باشد، چون آنها مى‌بينند كه ما تو را چنين به خوارى و ذلّت گرفتيم كه اصلا چنين گمانى در باره تو نمى‌كردند، زيرا قبطى‌ها و بعضى از سبطى‌ها گمان مى‌كردند كه فرعون دارائ آنچنان عظمت و شرافت است كه هيچ وقت كارى كه به كسر شأن او بيانجامد در

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۶

باره او انجام نمى‌گيرد بلكه اصلا او نمى‌ميرد. وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ عَنْ آياتِنا لَغافِلُونَ يعنى ما آيات و نشانه‌ها را ظاهر مى‌سازيم ولى بيشتر مردم از آيات ما غافلند، و لفظ «انّ كثيرا» عطف بر محذوف يا عطف به لحاظ معنى است، يا استيناف شبيه به عطف است.

ترجمه و تفسير آيات ۹۷- ۹۳

[سوره يونس (۱۰): آيات ۹۳ تا ۹۷] ..... ص : ۴۱۶

اشاره

وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِي إِسْرائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۹۳) فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۹۴) وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخاسِرِينَ (۹۵) إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ (۹۶) وَ لَوْ جاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۹۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۶

ما بنى اسرائيل را پس از هلاك دشمنان به مقام صدق و منزل آسايش مسكن داديم و نعمت‌هاى پاكيزه روزى آنها كرديم هميشه بنى اسرائيل در ايمان به رسول خاتم اتّفاق داشتند تا زمانى كه آن رسول با قرآن آسمانى براى هدايت آنها آمد. آنگاه آغاز اختلاف كردند و رسالت پيغمبران بزرگ را از راه لجاج و عناد منكر شدند. اى رسول بگو: خداى تو روز قيامت ميان آنها در آنچه اختلاف داشتند حكم خواهد كرد،

پس هر گاه شك و ريبى از آنچه به تو فرستاديم در دل دارى از پيشينيان

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۷

خود، علماى اهل كتاب، بپرس. همانا حقّ از جانب خداى تو آمد و ابدا در حقّانيّت آن نبايد شكّى به دل راه دهى،

و نبايد هرگز از آنان كه آيات خدا را تكذيب مى‌كنند باشى كه از زيانكاران عالم خواهى شد،

البتّه آنان كه حكم عذاب خدا بر آنان حتم است ايمان نمى‌آورند.

تفسير ..... ص : ۴۱۷

وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِي إِسْرائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ بنى اسرائيل را به مقام صدق و منزل آسايش مسكن داديم، و «مبوّء صدق» يعنى محلّ صدق، و ممكن است كه آن مصدر ميمى باشد، و مقصود از محلّ صدق منزلى است كه در آنجا جز صدق و راستى چيزى ممكن نيست، مانند قلب و سينه‌اى كه به اسلام وابسته به قلب گشوده شده، و محلّى كه در آنجا جز صدق سزاوار نيست مانند جائى است كه هر آنچه اهل آنجا احتياج دارند موجود باشد و بدون مزاحمت احدى دسترسى به آن سهل و آسان باشد.

پس در آنجا دشمنى و كينه و حسد و دفع كردن همديگر و بخل وجود ندارد، و در جائى كه اين چيزهائى است كه ذكر شد، و هر گاه در جائى دروغ نباشد جز صدق و راستى در آنجا نيست.

مقصود از «مبوّء صدق» شهر مصر است چون نعمت در آنجا فراوان بود، و بعد از نابودى دشمنانشان مزاحمتى هم از كسى نبود. بعضى گفته‌اند مقصود شام است.

وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ طيّب از روزيهاى بدن است كه

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۸

هيچ عاقبت بد. آثار سوء از قبيل مرضها و گناهان در پى نداشته باشد، و در عين حال براى مردم لذّت بخش باشد. و طيّب از روزى انسان علوم و اخلاق است به شرط اينكه از اهلش اخذ شده و معتدل بين افراط و تفريط باشد.

فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جاءَهُمُ الْعِلْمُ تا اينكه به واسطه آن نشانه‌هاى آشكار علم به حقّانيّت موسى و دين او براى آنها پيدا شد، چنانچه شأن امّت هر پيامبرى همين است.

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ اين جمله جواب سؤال مقدّر است، يعنى البتّه خدا روز قيامت بين آنها داورى مى‌كند.

فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ در آنچه که اختلاف دارند، روز قیامت خداوند بین آنها حکم می‌کند بدین نحو که پرده‌های خیال از بین می‌رود و حقّ و باطل آشکار می‌شود. و این آیه کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است بعد از حیات و در حین حیات او در مورد خلافت علی علیه السّلام بنا بر این ربط آیه بعدی به این آیه واضح است، چون آن آیه به ولایت علی علیه السّلام تفسیر شده است.

فَإِنْ کُنْتَ فِی شَکٍّ مِمَّا أَنْزَلْنا إِلَیْکَ مقصود از آنچه که نازل شده خلافت علی علیه السّلام است، یا مقصود چیزی است که شب معراج به پیامبر وحی شده است، و آن عظمت مقام علی علیه السّلام است چنانچه در خبر آمده است. و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در این مورد شکّ نداشت بلکه این سخن از قبیل به تو می‌گویم تا همسایه بشنود می‌باشد، و ممکن است که خطاب عامّ باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۱۹

فَسْئَلِ الَّذِینَ یَقْرَؤُنَ الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکَ لَقَدْ جاءَکَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ فَلا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِینَ دفعات متعدّد این مطلب گذشت که حقّ مضاف عبارت از ولایت مطلقه است و مظهر آن علی علیه السّلام است و حقّانیت هر حقّی بسبب حقّ بودن علی علیه السّلام می‌باشد یعنی، از کتاب خدا خوانان پیش از خود بپرس که چگونه حقّ (ولایت علی) از پروردگارت نمودار گشته است، و از شک آورندگان مباش.

وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ و از آنها مباش که آیات خدا را تکذیب کردند که اصل آیات و نشانه‌ها همان نشانه بزرگ است که ولایت علی علیه السّلام باشد.

فَتَکُونَ مِنَ الْخاسِرِینَ که در صورت تکذیب، از زیانکاران خواهی بود چون در ردّ آیات بضاعت و هستی خودت را انفاق می‌کنی، در حالی که خداوند آنرا داده تا در تصدیق آیات صرف کنی.

إِنَّ الَّذِینَ حَقَّتْ عَلَیْهِمْ کَلِمَتُ رَبِّکَ تعلیل مطلب سابق است، و معنی آیه این است: از شکّ کنندگان غیر مؤمن نباش، زیرا کسانی که کلمه پروردگارت در باره آنها حتمی گشته.

لا یُؤْمِنُونَ ایمان نمی‌آورند، نه کسانی که مثل تو هستند. و اصل کلمات عبارت از ولایت است، و آن یکی است مانند سایر صفات و افعال خدای تعالی، و همه کلمه‌ها از عقول و نفوس و اشباح نوری و اشباح ظلمانی، و عبارات و نقوش کتبی سایه‌های آن یک کلمه است، و آن کلمه بر حسب قابل‌ها و قابلیّت‌ها مختلف می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۰

بدین گونه که در یک قابل آن کلمه رضا و رحمت رحیمی می‌شود، و در قابل دیگر غضب می‌شود، و هر یک از آن دو یا به نفع قابل یا به ضرر آن حتمی است و یا حتمی نیست.

و آن کس که کلمه رضا در باره او حتمیّت یافته از ایمان منصرف نمی‌شود، و آنکه کلمه غضب در باره او حتمی شده از کفر برنمی‌گردد. و معنی آیه این است که آنان به خدا یا به ولایت یا به عظمت شأن علی علیه السّلام یا به رسالت یا به تو ایمان نمی‌آورند.

وَ لَوْ جاءَتْهُمْ کُلُّ آیَةٍ اگر چه همه آیه‌هائی که مقتضی ایمان است برای آنها بیاید، یعنی باز هم ایمان نمی‌آورند.

حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ تا اینکه عذاب دردناک را وقت احتضار ببینند، و دیگر در آن وقت ایمان هیچ کسی به حال او مفید نیست.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۸ تا ۱۰۳] ..... ص : ۴۲۰

اشاره

فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ لَمَّا آمَنُوا کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ (۹۸) وَ

لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَآمَنَ مَنْ فِی الْأَرْضِ کُلُّهُمْ جَمِیعاً أَ فَأَنْتَ تُکْرِهُ النَّاسَ حَتَّی یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ (۹۹) وَ ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ یَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ (۱۰۰) قُلِ انْظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما تُغْنِی الْآیاتُ وَ النُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لا یُؤْمِنُونَ (۱۰۱) فَهَلْ یَنْتَظِرُونَ إِلاَّ مِثْلَ أَیَّامِ الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِینَ (۱۰۲)

ثُمَّ نُنَجِّی رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا کَذلِکَ حَقًّا عَلَیْنا نُنْجِ الْمُؤْمِنِینَ (۱۰۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۱

ترجمه: ..... ص : ۴۲۱

چرا نباید از هیچ شهر و قومی مردمی جز قوم یونس باشند که ایمانشان به آنها سود بخشید؟! چرا و تا زمان معاینه عذاب لجاجت می‌کنند؟! آری بین اقوام و ملل تنها قوم یونس بودند که چون به خدا ایمان آوردند ما عذاب و ذلّت را در دنیا و عقبی از آنها برداشتیم و تا زمانی معیّن آنها را متمتّع و بهره‌مند گردانیدیم،

ای رسول ما اگر خدای تو در مشیّت ازلی می‌خواست اهل زمین همه یکسره ایمان می‌آوردند (چون نخواستیم) تو کی توانی تا به جبر و اکراه همه را مؤمن و خدا پرست گردانی،

هیچ یک از نفوس بشر را تا خدا رخصت ندهد ایمان نیاورد و پلیدی را خدا برای مردم بی‌خرد که عقل را به کار نبندند مقرّر می‌دارد،

ای رسول ما به امّت بگو در آسمانها و زمین به چشم عقل نظر کنید و بنگرید تا چه بسیار آیات حقّ و دلایل توحید را مشاهده می‌کنید گر چه هرگز مردمی را که بدیده عقل و ایمان ننگرند دلایل و آیات الهی بی‌نیاز نخواهد کرد،

پس مردم منتظر چیستند جز آنکه روزگار هلاکت و عذابی را که پیشینیان دیدند به چشم ببینند ای رسول ما بگو به طاغیان امّت که شما نزول عذاب را منتظر باشید که من هم منتظر نزول فتح و نصرت خدا با شما می‌باشم.

تفسیر ..... ص : ۴۲۱

فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَةٌ آمَنَتْ این جمله جزاء شرط

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۲

است که از مترتّب شدن عذاب الیم بر عدم ایمان استفاده می‌شود، گویا که گفته است: اگر ایمان نداشتن مستلزم عذاب دردناک است پس چرا از هیچ شهر و قوم پیامبری جز قوم یونس ایمان نیاوردند؟

فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا قَوْمَ یُونُسَ استثناء قوم یونس به اعتبار معنی نفی است نه باعتبار سرزنش و توبیخ.

لَمَّا آمَنُوا جواب سؤالی است که گویا گفته شده: چه بوده است حال قوم یونس؟ و چه بر سر آنها آمده است؟ و ممکن است جمله حال از «قوم یونس» باشد.

کَشَفْنا عَنْهُمْ عَذابَ الْخِزْیِ «خزی» یعنی رسوائی و فضیحت که در این صورت اضافه به تقدیر لام است، یا به معنی بلا است که در این صورت اضافه بیانیه می‌باشد.

فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ مَتَّعْناهُمْ إِلی حِینٍ یعنی آنها را تا وقت اجل‌های مقدّر و مرگشان از زندگی دنیوی بهره‌مند می‌سازیم. داستان قوم یونس و انکارشان نسبت به او و نفرین یونس بر آنها، شرح مفصّلی دارد، خلاصه مطلب اینکه یونس برای قوم در خواست نزول عذاب نمود، خداوند دعای یونس را در این مورد اجابت نکرد. یونس دوباره و بارهای متعدّد برای آنان در خواست عذاب کرد، تا

اینکه خداوند دعایش را مستجاب نمود، سپس یونس با «تنوخا» ی عابد مشورت کرد و عابد درخواست عذاب قوم یونس را تصدیق کرد و او را تشویق نمود که درخواست عذاب کند، چون آن عابد عالم نبود. سپس

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۳

یونس با روبیل حکیم مشورت کرد ولی او نظر یونس را در این مسأله تصدیق نکرد، لذا وقتی از پیش این حکیم برگشت درخواست دفع عذاب نمود، و تنوخا آنرا ردّ کرد و گفت باید درخواست عذاب شود، سپس یونس با تنوخا از پیش قوم فرار کردند، و روبیل در میان آنها باقی ماند و بر آنها ترحّم نمود و آنها را به توبه فرا خواند، و راه توبه را به آنها تعلیم داد و عذاب را از آنها برداشت، و فرار یونس بعد از برداشته شدن عذاب و گرفتار آمدن او در شکم ماهی، و بازگشت او بسوی قومش ... همه اینها در کتابهای مفصّل ذکر شده است.

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَآمَنَ مَنْ فِی الْأَرْضِ کُلُّهُمْ جَمِیعاً أَ فَأَنْتَ تُکْرِهُ النَّاسَ حَتَّی یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ یعنی ایمان بیاورند و تو را تصدیق کنند، یا تصدیق رسالت یا ولایت علی علیه السّلام یا خدا بکنند، ممکن است مقصود این باشد که با ایمان عامّ که ناشی از بیعت عامّ نبوی است ایمان بیاورند، یا دارای ایمان خاصّ باشند که نتیجه بیعت خاصّ ولوی است. مقصود این است که ایمان به هر معنی که باشد ممکن نیست کسی را به آن مجبور کند، زیرا اجبار و اکراه بشر از حدّ قالب تجاوز نمی‌کند در حالی که ایمان امر قلبی است (و اکراه و اجباری در آن نیست).

بنا بر این اکراه و اجبار در انقیاد سلطنت و صورت بیعت عامّ و دخول در احکام رسالت محقّق می‌شود، بدین معنی که شخص تسخیر کننده و محیط می‌تواند محاط و شخص تسخیر شده را مجبور کند ولی این را اکراه نمی‌گویند، بلکه این تسخیر

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۴

است، و تقدیم مسند الیه جهت افاده حصر است اگر مقصود این باشد که مانند تو از ناحیه بشریّت امکان ندارد که بتواند اکراه و اجبار نماید به خلاف ملکوتی‌ها که می‌توانند و ممکن است تقدیم مسند الیه جهت محض افاده تقویت حکم باشد.

وَ ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ جمله حالیّه یا مستأنفه است و اوّلی با ترتّب انکار بر تعلیق ایمان بر مشیّت سازگارتر است.

وَ یَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَی الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ در مقایسه با جمله قبلی حقّ تقابل دو جمله این است که گفته شود: «و لا أن تکفر الّا باذن اللّه» یعنی هیچ نفسی نمی‌تواند کافر شود مگر به اذن خدا، ولی چون ایمان عبارت از دخول در حریم قدس خدای تعالی است لذا موقوف بر اذن خدای تعالی می‌باشد، و چون کفر عدم دخول در حریم قدس خدا است بر حسب ظاهر موقوف بر اذن خدا نیست. و چون اثر و جزاء کفر به دلیل فعل خداست لذا رجس را که تبعه و اثر کفر است خداوند به خودش نسبت داده است.

قُلِ انْظُرُوا ما ذا فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بگو به امّت که بنگرید چه چیز در آسمانها و زمین است از آیات و نشانه‌هائی که دلالت بر کمال قدرت خدای تعالی و حکمت او می‌کند تا یقین به خدا پیدا کنید و ایمان بیاورید. البتّه استفهام برای واداشتن به تعجّب و تفخیم و بزرگداشت مطلب است.

وَ ما تُغْنِی الْآیاتُ وَ النُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لا یُؤْمِنُونَ این

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۵

جمله یا عینا کلام خدای تعالی است، یا با نقل قول کلام خدا حکایت شده است، و به هر تقدیر لفظ «ما» نافیه و جمله معطوف بر محذوف است که با آن محذوف قیاسی از شکل اوّل تشکیل می‌شود، تقدیر قیاس چنین است: لکن آنان قومی هستند که ایمان نمی‌آورند، و هر قومی که ایمان نیاورد دلایل و آیات الهی آنها را بی‌نیاز نخواهد کرد.

ممکن است جمله حال باشد از فاعل «انظروا» یا مفعول آن و اشاره به قیاس مذکور داشته باشد، و ممکن است که «ما» استفهامیه و با ما بعدش معطوف بر «ما ذا فِی السَّماواتِ» باشد، یا اینکه جمله به تقدیر قول حالیّه باشد.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا آيا آنها مانند كسانى كه گذشته و رفته‌اند، در انتظار به سر برده‌اند؟

مِنْ قَبْلِهِمْ جواب شرط محذوف است، يعنى اگر آيات و دلايل آنها را بى‌نياز نكند پس بايد مانند روزگاران گذشته منتظر باشند. يا اينكه عطف بر محذوف است يعنى آيا مى‌توانند جز عقوبت خدا را اميدوار باشند، يا عطف بر «ما تغنى الآيات» است باعتبار اينكه معنى «هل ينتظرون» «ما ينتظرون» است يعنى انتظار ندارند، يا اينكه لفظ «قول» در تقدير است، يعنى به آنها گفته مى‌شود: آيا جز اين انتظارى دارند؟ و يا به اعتبار اين است كه لفظ «ما» استفهاميّه است «ما تغنى الآيات» (آيا آيات و معجزات آنها را بى‌نياز كرد؟)

قُلْ فَانْتَظِرُوا امر براى تهديد است، يعنى پس منتظر عذاب ما باشيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۶

إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا عطف بر محذوف است و تعليل امر به تحدّى و مبارز طلبى با آنها است تقدير آن چنين است ما هم منتظريم كه عذاب را بر تكذيب كنندگان نازل كنيم، سپس رسولان خود را نجات مى‌دهيم، و همچنين كسانى را كه ايمان آورده‌اند، نجات مى‌دهيم.

كَذلِكَ حَقًّا عَلَيْنا اينچنين بر ما حتم شده است، لفظ «كذلك» متعلّق به فعلى است كه بعد از آن مى‌آيد، و «حقّا علينا» مفعول مطلق براى «حقّ» محذوف است كه بين آن دو به عنوان معترضه قرار گرفته است.

نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ چون مقام مقام سرزنش تكذيب كنندگان و مقصود از وعده زياد شدن حسرت آنان و جرأت دادن به پيامبرش و به مؤمنين در مبارزه با آنها است لذا تأكيد و تكرار مطلوب گشت نجات دادن را در مورد مؤمنين تكرار كرد و آنرا با كلمه «حقّا» تأكيد نمود.

ترجمه و تفسير آيات ۱۰۹- ۱۰۴

[سوره يونس (۱۰): آيات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ..... ص : ۴۲۶

اشاره

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۴) وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۵) وَ لا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُكَ وَ لا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذاً مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۶) وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۰۷) قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدى فَإِنَّما يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيْها وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۸)

وَ اتَّبِعْ ما يُوحى إِلَيْكَ وَ اصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ (۱۰۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۷

ترجمه: ..... ص : ۴۲۷

اى رسول ما مشركان را بگو كه اگر شما از آئين من مشكوكيد پس يقين داريد كه من هرگز خدايان باطلى كه شما مى‌پرستيد به چيزى نگريم و جز خداى يكتائى كه مرگ و زندگى همه شما خلايق به امر او است كسى را به خدائى نمى‌پرستم و مأمورم كه خود از اهل ايمان باشم.

و خدا امر كرده كه روى به جانب دين حنيف اسلام و آئين پاك توحيد آورم و هرگز لحظه‌اى هم آئين مشركان مباشم.

و نیز فرموده که غیر از خدای یکتا هیچیک از این خدایان باطل که به حال تو سود و ضرری ندارند به خدائی مخوان و گر نه از ستمکاران خواهی بود،

و اگر خدا بر تو ضرری خواهد هیچ کس دفع آن نتواند کرد و اگر خیر و رحمتی خواهد باز احدی ردّ آن نتواند که فضل و رحمت حقّ به هر کس از بندگان بخواهد البتّه می‌رسد و اوست خدای آمرزنده مهربان

ای رسول بگو:

ای مردم (کتاب و رسول) حقّ از جانب خدا برای هدایت شما آمد پس از این هر کس هدایت یافت نفعش بر خود او است و هر کس به راه گمراهی شتافت زیانش بر خود او است و من ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۸

پس از اتمام حجّت نگهبان شما از مؤاخذه خدا نیستم.

ای رسول تو از وحی خدای که بر تو می‌رسد پیروی کن و راه صبر پیش گیر تا وقتی که خدا میان تو و مخالفانت حکم کند که او بهترین حکمفرمایان است.

تفسیر ..... ص : ۴۲۸

قُلْ یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی شَکٍّ مِنْ دِینِی فَلا أَعْبُدُ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ یعنی بعد از آنکه خداوند تو را به نبوّت مبعوث گردانید دینت را اعلان کن و از آنها نترس و دینت را مخفی نکن اگر چه قبل از این ترسناک و مخفی کننده دینت بودی.

وَ لکِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ که انجام عبادت متعلّق به خدائی است که می‌میراند آوردن کلمه «توفّی» متعلّق به مشرکین است بدان جهت است که آنان را تهدید نماید.

وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ مأمورم که از مؤمنین باشم به هر یک از مراتب و معانی ایمان.

وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ عطف بر «ان أکون» است، و تغییر دادن روش برای اشاره به این است که پیامبر مأمور به ثبات در ایمان و ادامه آن است، و امّا اقامه و بر پا داشتن وجه برای دین از این رو است که ثبات و دوام در دین برای بشر مقدور نیست، چه اشتغال بشر به کثرت‌ها ضروری است و اشتغال به کثرت‌ها اگر چه برای کسی که کاری باز دارنده کار دیگری نیست مانع از اقامه وجه برای دین نیست و لکن در مورد بیشتر مردم مانع از آن است حتّی کسی که کاری او را از کار دیگر باز

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۲۹

نمی‌دارد اشتغال به کثرات مانع از قوّه اقامه وجه و کمال آن است. لفظ «أن» در «أن أقم» مصدریّه یا تفسیریّه است، اگر مصدریّه باشد معیّن امر (اقم) بنا بر حکایت حال و خطابی است که امر را برساند.

حَنِیفاً حال از فاعل «أقم» یا از «الدّین» است.

وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ از مشرکین نباش به جمیع انواع شرک.

وَ لا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُکَ وَ لا یَضُرُّکَ چیزی که نفع و ضرری بتو ندارد آنرا نخوان از قبیل بت‌ها و ستاره‌ها و هواها و خواسته‌ها و هر کسی را جز امام بخواهد نصب العین قرار دهد، چون هیچ یک از اینها قادر بر نفع و ضرر نیستند مگر به اذن خدا، و در آنچه که خوانده شده هیچ نفع و ضرری متصوّر نیست خواندن و عبادت او لغو است، و این نوع خطاب به پیامبر از باب به تو می‌گویم تا همسایه بشنود می‌باشد، یا صرف خطاب از او به شخص غیر معیّن است. فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّکَ إِذاً مِنَ الظَّالِمِینَ لفظ «فاء» برای سببیّت محض است (یعنی، اگر چنین کردی به همان سبب از ستمکاران خواهی شد).

وَ إِنْ یَمْسَسْکَ اللَّهُ بِضُرٍّ حال است یا عطف است که در آن معنی تعلیل است.

فَلا کاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِنْ یُرِدْکَ بِخَیْرٍ فَلا رَادَّ لِفَضْلِهِ اختلاف دو فقره عبارت نظیر هم برای دلالت بر این است که آن

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۳۰

دو در اراده متفاوت هستند، گویا بر اثر فعل خود انسان به او ضرر می‌رسد بدون اراده خدا اگر چه فاعل خدا باشد، زیرا که ضرر رساندن بالذّات و مستقل اراده نشده است، ولی خیر با اراده خدا است، چنانچه خدای تعالی فرموده: آنچه که از نیکوئی به تو برسد از جانب خداست، و آنچه که از بدی بتو برسد از خودت می‌باشد. و لفظ «فضله» را بجای ضمیر خیر ذکر کرد تا اشاره به همان گفتار ما باشد که شرّ ذاتا مراد نیست و به علّت عمل بنده به او می‌رسد ولی خیر ذاتا اراده شده گویا که فقط از فضل می‌آید بدون اینکه به سبب عمل استحقاق آنرا داشته باشد.

يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ خداوند به هر که بخواهد خیر می‌دهد، به دلیل آنکه او آمرزنده مهربان است جمله «و هو الغفور الرّحیم» عطف بر «یصیب» است و مقصود این است که ضرر به بیشتر مستحقّین نمی‌رسد با اینکه استحقاق آنرا دارند، زیرا که او خدای بخشنده و مهربان است، پس این جمله در جای معلول قرار گرفته است.

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ بارها این مطلب گذشت که حقّ همان ولایت است، و اینکه هر حقّی به سبب حقّ بودن آن حقّ است، و اینکه علی علیه السّلام مظهر تامّ و کامل ولایت است. بنا بر این مقصود این است که علی علیه السّلام به اعتبار ولایتش به سوی شما آمد، یا اینکه ولایت علی علیه السّلام برای شما آمد، یا مقصود ولایت مطلقه است، و مظهر آن علی علیه السّلام است.

قول خدای تعالی: فَمَنِ اهْتَدى فَإِنَّما يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ نیز

ترجمه بیان السعادة، ج۶، ص: ۴۳۱

دلالت بر این مطلب می‌کند، زیرا اهتداء و هدایت یافتن جز به سوی ولایت نیست، زیرا نبوّت چیزی است که هدایت به سبب آن محقّق می‌شود چنانچه خدای تعالی فرموده: بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ.

وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيْها وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ من و کیل شما نیستم تا شما را مجبور به ولایت کرده و از گمراهی شما مانع شوم.

وَ اتَّبِعْ ما يُوحى إِلَيْكَ از همه آنچه که به تو وحی می‌شود پیروی کن که از جمله آنها ولایت است، یا در خصوص امر ولایت که به تو وحی می‌شود، و پیروی کردن آنچه که در باره ولایت وحی می‌شود امتثال تبلیغ و رساندن ولایت و نترسیدن از قوم است، و لذا خداوند او را امر به صبر نمود و فرمود: وَ اصْبِرْ بر اذیّت‌ها و نفاق آنها صبر کن. يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ تا خداوند بین تو و بین کسی که در امر علی علیه السّلام نفاق ورزیده حکم نماید که او بهترین حکم کنندگان است.

جلد هفتم

اشاره

هو ۱۲۱

مقدمه ..... ص : ۱

[تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً «۱»]

آسمانهای هفتگانه و زمین و هر که در آن است، خدای را تسبیح می‌کنند، و هیچ چیزی نیست مگر اینکه به تسبیح (پاک و منزّه گویی) و ستایشگری او مشغولند و لکن شما تسبیح آنها را نمی‌فهمید، که البتّه خدا (به غفلت شما) بردبار و آمرزنده است.

این عاصیان نیز، با کمال عجز و انکسار و نیازمندی، پروردگار هفت آسمان (هفت عالم مجرّد) را با تمام اجزای دل و جان تسبیح و

تحمید می‌گوییم که با فضل و کرم الهی و عنایات خاصّه ارواح طیّبه انبیا و اولیا به ویژه خاتم انبیا، محمّد مصطفی صلّی اللّه علیه و آله و علی مرتضی و ائمّه هدی علیهم السّلام، و جذبات معنوی پیر بزرگوار، الحمد للّه ربّ العالمین به طبع و نشر جلد هفتم ترجمه بیان السّعاده که در حکم آسمان هفتم معارف الهیّه، و هفتم الواح عمادیّه، و هفتم اطوار قلبیّه می‌باشد، توفیق یافتیم.

به قول آن عارف بزرگوار:

چونکه از چرخ ششم کردی گذر بر فراز چرخ هفتم کن مقر

---

(۱) آیه ۴۴ سوره اسراء.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲

سعد اعداد است هفت، ای خوش هوس زان که تکمیل عدد هفت است و بس جنس هفت و مور هفت و مار هفت انس هفت و نور هفت و نار هفت بحر هفت و نهر هفت و هم زمین هفت آمد، هم جوارح هفت بین هم سما را آفریده هفت طاق قوله سبع سماوات طباق (مولوی) در این مجلّد دیدگان ظاهر و باطن شما خوانندگان به سوره‌های یوسف، رعد و ابراهیم روشن می‌گردد، اسرار ولایی و جلوه‌های عشق و عرفان جانتان را مشتعل و منوّر می‌سازد.

در سوره مبارکه هود، شما اینگونه رموز ولایی و عرفانی را مشاهده می‌کنید:

در آیه اوّل: الر کِتابٌ أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ ...

اشاره به کلام وجودی خدا است که نخست در مراتب عقول بوده که به اقلام تعبیر می‌شود که در مرتبه نازله‌اش نفوس کلّی است که از آن به الواح عالیه و لوح محفوظ گفته می‌شود، خلل و نسخ و تغییر و بطلان در آن راه ندارد و چون به مرتبه فصّلت میرسد، مراتب نفوس جزئی آغاز می‌شود که کتاب محو و اثبات است و در مرتبه اصوات، حروف، کتاب و نقوش در می‌آید که قرآن عینی نامیده می‌شود.

در آیه سوّم: در باره استغفار و توبه می‌فرماید، لطیفه سیّاره انسانی که از آن به روح تعبیر می‌شود امانت الهی است که از آن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳

به انسان و فطرت خدا و بقیّهٔ اللّه و غیره تعبیر می‌شود، این لطیفه سیّاره از عالم قدس و مقام اسماء بر راه راست به عالم طبع نازل شده است، سپس جسم، عنصر، جماد، نبات، حیوان و انسان گردیده تا اینکه به بلوغ و حدّ انسانیّت و اختیار می‌رسد، اگر در این حال در زندان طبع بماند استغفار فرار از این زندان است و این فرار توبه عمومی از گناه است، اگر به سوی مقصد که خدا است فرار کند توبه اسلامی است به دست پیامبر و اگر به رضای دوست گردن نهد توبه ایمانی به دست ولیّ می‌باشد که مستلزم عهدها و پیمانهاست ... پس «اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ» یعنی هر چه می‌توانید از این زندان بگریزید و با بیعت ایمانی به دست خلفای الهی به سوی خدا بروید.

در آیه هفتم سوره مبارکه هود: تفسیر «کانَ عَرْشُهُ عَلَی الْماءِ» که مشکل‌ترین مفاهیم قرانی محسوب می‌شود و آن راز اصلی هستی است، در این تفسیر شریف آمده است: عرش رحمان مشیّت اوست و آن عبارت از فعل و کلمه او و نیز حقّی است که با فعل خدا آفریدش و ولایت مطلقه و حقیقت محمدیّه و نیز اضافه اشراقیّه خدا است که اضافه حقّ به سوی خلق است پس آن وجه مشیّت که به سوی حقّ مطلق است عرش و وجهی که به سوی خلق است کرسی نامیده می‌شود ... و وجه خلقی آن مبتنی بر وجه حقّی است که وجود صرف است.

در آیه نوزدهم سوره مبارکه هود: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ ... ضمن اینکه ۹۷۲۰ وجوه احتمالی در نحوه کلمات برمی‌شمرد مقصود از شاهد را محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی علیه السّلام و یؤمنون «یؤمنون به» را به ولایت علی و حق را

مثل همیشه همان ولایت تفسیر می‌فرمایند ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴

در آیه بیست و یکم سوره مبارکه هود «سبیل اللّه» را امام و ولایت او در عالم کبیر و عقل در عالم صغیر می‌داند.

در تفسیر آیه بیست و پنجم سوره مبارکه هود: إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِیها خالِدُونَ.

ایمان را اختصاصا بیعت خاصّ و لوی که با بیعت در دل سالک وارد می‌شود و عمل صالح دخول در ایمان خاصّ و شرایط است که هیچ عمل صالحی بدون قبول ولایت و دخول ایمان در قلب محقّق نمی‌شود.

«وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ» (نمی‌آرمیدند به سوی ربّ خود) همان آرامش روحانی و اصل از بیعت خاصّ ولوی است که از ربّ مضاف که ولیّ خدا است در وجود سالک حاصل می‌شود که ابتدا محبّت از آن پدید می‌آید که موجب بیقراری است که چون اتّصال ملکوتی حاصل می‌شود ... در سوره مبارکه هود موارد ولایی و عرفانی بسیار دیگری است که عاشقان حقیقی ولایت و عرفان را بصیرت افزاید.

۲- سوره مبارکه یوسف که خدای تعالی این سوره را احسن القصص نامیده است، واقعا جلوه حسن در رمز و رازهای عشق و ابتلاء یعقوب، دلدادگی و شیفتگی زلیخای دل به یوسف جان، داده که تجسّم جمال است و دهها مسائل غامض عرفانی در دلکش‌ترین و جذّاب‌ترین درام انسانی جلوه‌گر شده است که برای شرح آن کتابهای مفصّل لازم است از جمله می‌توان موارد زیر را یادآور شد.

الف: در تفسیر آیه ششم «وَ یُعَلِّمُکَ مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ وَ ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵

یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ وَ عَلی آلِ یَعْقُوبَ کَما أَتَمَّها ...»

که تأویل ارجاع سخن است به مبدأ و منتها که آن مبادی در عالم مجرّد است و در سلسله مراتب صعودی به مبدأ عالی و غایت الغایات یعنی حضرت احدیّت برمی‌گردد پس کسی تأویل را می‌داند که راسخ در علم باشد و همچنین محیط به عالم مجرّدات یعنی مراتب تأویل در همان آیه در باره نعمت می‌فرماید: اصل نعمت ولایت است و نبوّت صورت تکمیل کننده آن است و رسالت و نعمتهای دنیوی و اخروی صورت پائین‌تر و نازله آن می‌باشد بنابراین اتمام نعمت خدا بر یوسف اتمام نعمت ولایت با اعطاء نبوّت و رسالت و سلطنت در دنیا و آخرت است.

در تفسیر آیه بیست و دوّم سوره مبارکه یوسف: در باره «آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً» می‌فرماید: به او نبوّت و رسالت دادیم اعمّ از اینکه مقصود از حکم کمال قوّه علمی باشد به نحویکه همه نیروهای نفسانی مطیع آن قوّه باشند ... و علم که عبارت از بینایی به اشیاء است از لوازم رسالت است ...

در تفسیر آیه بیست و سوّم: «... إِنَّهُ رَبِّی أَحْسَنَ مَثْوایَ ...» و عبارت «هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها» زیباترین و عمیق‌ترین تحلیل عشق را در تحت عنوان «بیان عشق و مراتب آن» آورده است. در آغاز میفرماید: عشق از صفتهای والا و بلند خداست که بوسیله آن آسمانها و زمین استوار شده‌اند و عشق است که ارکان هر چیزی را پر کرده است و اگر عشق نبود زمین و آسمانها و ملک و ملکوت نبود و آن سوق دهنده وجود است، حقیقت عشق، حقیقت حقّ اوّل تعالی است و آن به صورت اطلاقش غیب مطلق است ... و خلاصه کلام با دلایل بسیار عشق زلیخا را حیوانی و بهیمی نمی‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶

در تفسیر آیه سی‌ام سوره مبارکه یوسف: «قَدْ شَغَفَها حُبًّا» مراتب قلب را شرح فرموده است.

در تفسیر آیه سی و هشتم سوره مبارکه یوسف: انواع شرک، اعمّ از شرک وجودی، قالی، حالی و شهودی را شرح فرموده‌اند.

و در تفسیر آیه چهلم: تحقیق بسیار جالب و ارزنده‌ای در باره اسماء ارائه فرموده‌اند.

در تفسیر آیه پنجاه و دوّم سوره مبارکه یوسف علیه السّلام: «ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی ...» را تحلیل

فرموده و مراتب نفس را با توجّه به اخبار معصومین علیهم السّلام بسیار مدلّل و آموزنده شرح و بدین ترتیب رموز عشق و عاشقی و رموز مهمّ عرفانی را جهت ابناء بشر گشوده‌اند در سوره مبارکه رعد: ضمن اینکه طرح کلیّه مسائل ولایی و عرفانی را شرح فرموده‌اند در آیه دوّم در تفسیر «... یُدَبِّرُ الْأَمْرَ ...» حقیقت «امر» را بسیار مدلّل بیان نموده‌اند.

در تفسیر آیه پنجم: «... لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ» که برای مفسّرین و دانشمندان جهان بحث فلسفی بسیار مهمّی را با دلایل فلسفی و شهودی شرح نموده و می‌فرمایند: انسان هم مانند عالم کبیر دارای مراتب بسیاری است که بعضی از آن مراتب بالامکان و بعضی بالفعل حاصل است که شامل مراتب، بدن جسمانی، ... نفس نباتی ...، نفس حیوانی ...، نفس انسانی ...، قلب، روح ...، تا جایی می‌رسد که نه از آن خبری است و نه اسمی و نه رسمی ...

در تفسیر آیه سیزدهم: در مورد تسبیح و تحمید «رعد»

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷

اظهار نظر و در آیه چهاردهم «لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ ...» میفرمایند:

بدانکه حقّ مطلق خدای تعالی و حقّ مضاف فعل اوست ... و هر حقّی به سبب فعل او که ولایت مطلقه است متحقّق می‌شود ... و هر قول و فعل و اخلاقی از ولایت ناشی می‌شود، پس دعوت حقّ دعوت خدای تعالی است. با این ترتیب داعی و مدعوّ حق، مظهر خدای تعالی هستند و دعوت آنکه اذن ندارد باطل و بی‌اثر است ...

در تفسیر آیه پانزدهم: «وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ...» می‌فرمایند سجود در لغت به معنی خضوع است ...

چون جمیع موجودات نسبت به خدای تعالی دارای انانیّتی نیستند ... پس همه برای خدا سجده می‌کنند ...

در آیه هفدهم سوره مبارکه رعد: در باره «أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً ...» شرح مبسوطی تفسیر فرموده‌اند، از جمله می‌فرمایند، از آسمان ولایت آب نبوّت و ولایت را نازل فرمود که موجب آن نهرهای دلها و سینه‌ها جاری شد ...

و در تفسیر آیه نوزدهم: در باره «أُولُوا الْأَلْبابِ» می‌فرمایند:

لبّ عبارت از عقل خالص است که مشوب به وهم و خیال نباشد ... و آن با اتّصال به بیعت خاصّ و لوی حاصل می‌شود، پس ولایت به اعتبار ولایتش عقل و مغز است.

در تفسیر آیه بیستم سوره مبارکه رعد: در مورد وفای به عهد و شکستن پیمان می‌فرماید: وفای به عهد، رسیدن به آخرین رکن اسلامی است و آن بیعت ولوی است ... و میثاق عبارت از ولایت و اتّصال بدان و صله ارحام همان اتّصال به نبیّ وقت از طریق بیعت عام و اتّصال به ولیّ وقت به سبب بیعت ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۸

خاصّ است ...

در تفسیر آیه بیست و دوّم: در باره «وَجْهِ رَبِّهِمْ» می‌فرمایند:

وجه ربّ همان ملکوت ولیّ امر است.

در تفسیر همان آیه (۲۲): در باره «یَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّیِّئَةَ» می‌فرمایند: حسنه عبارت از ولایت است و هر فعل یا حالت یا اخلاقی که متّصل به ولایت باشد حسن و نیکوست و سیّئه دشمنی با علی علیه السّلام است.

در تفسیر آیه بیست و هشتم: «الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِکْرِ اللَّهِ أَلا بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» که در واقع دنباله همان ولایت و ذکر مأخوذ است می‌فرماید ... پس آنگاه که به ملکوت امام رسید و با او مستقر شد بدون شائبه اضطراب و هیجان آرامش پیدا می‌کند و ملکوت امام ذکر حقیقی خدا است.

و در تفسیر آیه آخر همین سوره مبارکه رعد: «... وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ» می‌فرماید کسیکه علم کتاب نزد اوست نمی‌تواند غیر از علی علیه السّلام باشد.

و در تفسیر آیه اوّل سوره مبارکه ابراهیم «... لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» ابتدا دلیل جمع آوردن ظلمات و مفرد آوردن نور ذکر شده که انسان در ظلمت طبیعت، شهوت، غضب داخل می‌شود و از هر یک از آنها ظلمتهایی ناشی می‌شود ... پس اگر توفیق او را یاری کرد و با بیعت عام تحت حکومت نبی یا با بیعت خاصّ تحت حکومت ولیّ خدا درآید، آن نبیّ یا ولیّ او را از حکومت نفس نجات می‌دهد و تدریجا او را از ظلمات نفس به نور وحدت می‌کشاند.

واضح است که اینگونه تفسیرهای بدیع و عرفانی عاشقان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۹

حقّ و حقیقت را به شوق می‌آورد و حال روحانی و ذوق و شوق وجدانی در تمام وجودش ایجاد می‌گردد.

و این عاصیان نیز با کمال عجز و انکسار و نیازمندی خدای را بر توفیق این ترجمه سپاسگزاریم و خواهران و برادران ایمانی مخصوصا اولیای الهی را منّت پذیر رهنمودهای صحیح هستیم.

عدّه زیادی از خوانندگان این تفسیر کرارا یادآور می‌شوند که ما عرب زبان نیستیم شما متن عربی را با هزینه سنگین به چاپ می‌رسانید؟ پاسخ این سؤالات را با کسب اجازه از مولای بزرگوارمان (حضرت آقای مجذوبعلیشاه) به عرض خوانندگان بزرگوار می‌رسانیم.

۱- به فرمان حضرت آقای رضا علیشاه (قدّس اللّه سرّه العزیز) شورائی مرکب از جناب آقای دکتر نور علی تابنده (حضرت آقای مجذوبعلیشاه) و آقایان دکتر شفیعان و دکتر نبهی (رحمت اللّه علیهما)، حسینعلی کاشانی، سیّد علی اشرف قانعی و مترجمان تشکیل و قرار شد از آن به بعد ترجمه را جناب آقای دکتر تابنده ببینند و سپس چاپ شود که در مجلّدات گذشته دقیقا عملی شد و سایر مجلّدات بالنّسبه و متن تفسیر همراه با ترجمه شد تا هر که می‌خواهد بتواند ترجمه را با متن تطبیق دهد، این موضوع یکی از عللی است که متن عربی با ترجمه چاپ می‌شود، توضیح اینکه این تفسیر در تمام جهان مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد، اصولا حسن و عظمت کار بر این است که اصل کلام و تفسیر زیبای صاحب تفسیر (قدّس اللّه سرّه العزیز) همراه باشد علاوه بر آن عدّه زیادی از اساتید و دانشمندان اصطلاحات فنّی فلسفی، عرفانی و کلامی ترجمه ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۱۰

قواعد کامل عربی را در این تفسیر شریف برای تألیفات گوناگون خود مورد مطالعه قرار می‌دهند و استفاده‌های ظاهری و معنوی فراوان میبرند و نظر مبارک حضرت آقای رضا علیشاه (قدّس سرّه) و شورای بررسی مذکور و خواست قلبی مترجمان بر این بود که صد در صد حفظ امانت شود تا اصالت لفظ و معنا رعایت گردد و معنا فدای لفظ و سلامت بیان نشود و زیبا جلوه دادن کلمات ما را از مقصود دور ننماید که خدای نکرده مفهوم تفسیر به رأی حاصل شود و دیگر اینکه ابتدا تمام آیات قرآن کریم را با ترجمه تحت اللّفظی زینت بخش تفسیر نموده و آنگاه شروع به ترجمه تفسیر نموده‌ایم همانطوریکه در جلد اوّل نیز توضیح داده شده است با گروهی از علمای عارف و بزرگوار برای بدست آوردن مأخذ احادیث از ائمه معصومین علیهم السّلام ارتباط و همکاری نزدیک داشتیم نکاتی ادبی و عربی که برای مطالعه کنندگان فارسی زبان مشکل بود با مطالعه کتب فراوان در پاورقی‌ها درج نموده‌ایم تا دانشمندان بزرگواری که می‌خواهند این تفسیر شریف را مأخذ قرار دهند آسان‌تر مورد استفاده قرار گیرد.

و امّا فارسی زبانان بزرگوار که فقط مایل بودند قسمتهای عرفانی قران را در دست داشته باشند، با کسب اجازه از سرور بزرگوارمان حضرت آقای مجذوبعلیشاه نکات عرفانی قران کریم را در درجه اوّل از تفسیر شریف بیان السّعاده فی مقامات العبادة، پس از آن از تفاسیر عرفانی و عرفای بزرگ دیگر اسلام بنام سرّ الاسرار تألیف نموده‌ایم که جلد اوّل آن در پنج هزار نسخه چاپ که بحمد اللّه مورد استفاده مطالعه کنندگانی که به عرفان عشق می‌ورزند، قرار گرفته است و هم اکنون جلد دوّم آن ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۱۱

در دست چاپ است که انشاء اللّه به حول و قوّه الهی و مدد از باطن ولیّ عصر عجّل اللّه تعالی فرجه در سال جاری تقدیم

خوانندگان عزیز می‌نمائیم. از همگان پوزش طلبیده و برای آنان سعادت و خیر دنیا و آخرت را مسئلت می‌نمائیم.

از همه بزرگوارانیکه در ترجمه و چاپ این تفسیر شریف همراهی نموده‌اند سپاسگزار و از حضرت احدیّت برای آنان خیر دنیا و آخرت مسئلت می‌نمائیم عدّه‌ای از بزرگواران که عاشقانه در تنظیم و چاپ این ترجمه اثر بسیار معنوی و ارزنده این عاصیان را همراهی فرموده‌اند اجازه نفرموده‌اند که نام مبارک آنان را در مقدّمه درج نمائیم عدّه‌ای از عزیزانی که اجازه فرموده‌اند عبارتند از:

۱- مولا و مقتدای بزرگوارمان حضرت آقای مجذوبعلیشاه (آقای دکتر نور علی تابنده) و همّت والای آن حضرت باعث دلگرمی و تلاش عاشقانه شبانه روزی این عاصیان برای به اتمام رسانیدن ترجمه تفسیر جدّ امجدشان قدّس اللّه سرّه العزیز گردیده است.

۲- مأخذ احادیث و اخبار معصومین علیه السّلام با سعی و کوشش حضرت آیهٔ اللّه سمامی و چند شخصیّت دیگر از علمای بزرگوار قم و حجّهٔ الاسلام و المسلمین جناب آقای شیخ مهدی کیائی.

۳- سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که با کمال صداقت لیتوگرافی و چاپ و صحّافی این مجلّد را نیز به عهده داشته‌اند.

۴- جناب آقای محسن نهال کماکان در همه امور چاپ

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۱۲

فقط برای رضای خدا در نشر این تفسیر شریف همراهی نموده‌اند.

۵- ویراستاری این مجلّد نیز به عهده برادر ارجمند جناب آقای سیّد عزیز اللّه قائمی طباطبائی بوده است.

۶- برادر بزرگوار حاج آقای احمدیان و سرکار خانم احمدیان امور تایپ کامپیوتری و صفحه آرائی این ترجمه را عهده‌دار بوده‌اند.

۷- از عرفای بزرگوار و دانشمندان ارجمند و فقرای عزیز و گرامی و خوانندگان محترم تقاضا دارد با ارائه نظرات سودمند خود این عاصیان را در جهت بهبود خدمات آینده رهین منّت قرار دهند.

این نکته قابل یادآوری است که چون ترجمه فارسی اخبار در متن ترجمه درج گردیده است در فهرست اعلام و اخبار متن عربی آن آورده شده است و در مقابل آن شماره صفحه نوشته شده است که در صورت لزوم خوانندگان گرامی به متن مراجعه فرمایند.

زبان حالمان را با این دو بیتی عارف بزرگوار همدان، بابا طاهر عریان، به پایان می‌رسانیم و التماس دعا داریم.

از آن روز که ما را آفریدی بغیر از معصیت چیزی ندیدی

خداوندا به حقّ هشت و چارت ز ما بگذر شتر دیدی ندیدی

«التماس دعا» خاک پای فقرا مترجمان

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۲۵۲

هو ۱۲۱ (جلد هفتم) تألیف عارف شهیر جناب حاج سلطان محمّد گنابادی (ملقّب به سلطان علی شاه) طاب ثراه مترجمین: محمّد آقا رضاخانی و حشمت اللّه ریاضی

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۲۵۳

سوره‌ی هود ..... ص : ۲۵۳

اشاره

یکصد بیست و سه آیه است و همه این سوره مکّی است، و برخی گفته‌اند فقط آیه وَ أَقِمِ الصَّلاةَ مدنی است.

آیات ۴- ۱

[سوره هود (۱۱): آيات ۱ تا ۴] ..... ص : ۲۵۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الر كِتابٌ أُحْكِمَتْ آياتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (۱) أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ (۲) وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتاعاً حَسَناً إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ (۳) إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۳

الر (اسرار اين حروف نزد خدا و رسول است) اين قرآن كتابى است (با دلايل محكم) كه از جانب خداى حكيم و آگاه بر حقايق عالم بسيار روشن بيان گرديده است
(تا تذكّر دهد) به خلق كه جز خداى يكتا هيچ كس را
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۴
نپرستيد و من حقّا رسول اويم كه براى اندرز و بشارت امّت آمده‌ام، تا به خلق بگويم كه
از گناهانتان آمرزش از خدا طلبيد و به درگاه او توبه و انابه كنيد كه شما را تا اجل معيّن و هنگام مرگ لذّت و بهره نيكو بخشد و در حقّ هر مستحقّ رحمتى تفضّل فرمايد. و اگر روى از او بگردانيد سخت از عذاب روز بزرگ روز قيامت بر شما مى‌ترسم.
رجوع شما به سوى خدا است (پاداش نيك و بد با اوست) و او بر همه چيز تواناست.

تفسير ..... ص : ۲۵۴

الر «۱» گذشت كه اين حروف اشاره به مراتب عالم يا مراتب وجود نبىّ است، لذا در اخبار آمده است كه حروف مقطّعه در اوايل سوره‌ها اسماى نبىّ مى‌باشد، و گذشت كه از نبىّ اكرم صلّى اللّه عليه و آله در حال انسلاخش چيزهايى از آن حروف مشاهده مى‌شود كه تعبير از آن جز با مناسبت‌ها و علامت‌ها ممكن نيست.
و اين كه مراتب عالم يا مراتب وجود نبىّ كتاب حقيقى تكوينى است و اين كه كتاب تدوينى صورت آن كتاب است.
كِتابٌ «۲» خبر حروف مقطّعه يا خبر مبتداى محذوف

---

(۱) الف: الف نشانه‌ى الفت و امر به توحيد لام: نشان لؤم و سرزنش راء: نشانه‌ى رفق و لطف (كشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصارى)
(۲) كتاب: يعنى نوشتن- كتاب- انسان كامل كه جامع جميع مراتب است. كتاب خدا- قرآن مجيد، كتب آسمانى به طور مطلق كتاب خدا در ادبيات عرفانى كنايه از لوح محفوظ است. لوح
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۵
است أُحْكِمَتْ آياتُهُ آيات و دلايل اين كتاب محكم است يعنى در مقام عالى و بلندش از مراتب عقول كه از آن‌ها به اقلام تعبير مى‌شود، و در مراتب نفوس كلّى كه از آن‌ها به الواح عاليه و لوح محفوظ تعبير مى گردد.

و محکم بودن آیات در آن مراتب این است که خلل، نسخ، بطلان و تغییر در آن راه نیابد، زیرا آن کتاب را (در آن مراتب و الا) جز مطّهرون (پاکیزگان) مسّ نمی‌کند، و باطن به آن راه نمی‌یابد، نه از پیشاپیش و نه از پشت سر، و (آن کتاب) از مراتب تشابه بر باطل و کلام غیر حقّ تعالی محفوظ است، به طوری که در (کلّیّه‌ی) آن مراتب به نحو اجمال است نه تفصیل.

ثُمَّ فُصِّلَتْ سپس بعد از آن مراتب در مراتب نفوس جزیی که از آن به الواح جزیی و کتاب محور (اثبات) تعبیر می‌شود تفصیل داده شده، سپس در مراتب اعیان تفصیل داده شده که از آن مراتب به کتاب محو و اثبات عینی تعبیر می‌شود.

سپس در مرتبه اصوات و حروف، سپس در مرتبه کتابت و

محفوظ کتاب خدا و مبین است که هر چه در مفرد است و مرکبات و موالیده بود و هست و خواهد بود، جمله در لوح محفوظ و کتاب خدایند اما موالید، کتاب پیدایشند و آبا و امّهات، کتاب پیدا کننده. عالم‌یی کتابی است که به حسب مراتب کلّی و اشخاص و افراد جزیی، حاصل صور اسمای کلّی و جزیی الهی است:

ما جمله جهان مصحف ذاتت دانیم از هر ورقی آیه و صفت خوانیم

با آن که مدرّسیم در مکتب عشق در معرفت کنه تو ما نادانیم

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۶

نقوش تفصیل داده شده است.

آیات کتاب در این (موارد از) مراتب محکمات «۱» نیست، چون محو و اثبات و نسخ و تبدیل در آن راه پیدا کرده و حقّ به باطل تشابه پیدا می‌کند، مظاهر شیطانی به مظهر الهی متشابه می‌شود، همچنین اعمال، اقوال، احوال و اخلاق متشابه می‌شود.

زیرا که مظاهر شیطانی کارهای شیطانی خود را به صورت اعمال الهی به جا می‌آورند، و سپس می‌گویند آن اعمال به امر خدا است در حالی که به امر شیطان است و آنان خیال می‌کنند که کار نیک انجام می‌دهند، و آیات قرآن را با زبانهایشان که زبانهای شیطان است می‌خوانند، و آیات تدوینی را با دستهای خود می‌نویسند که همان دستهای شیطان است.

سپس می‌گویند آن از جانب خدا است، در حالی که از جانب خدا نیست، بلکه از جانب شیطان است، نهایت چیزی که هست این است که آن اعمال در صورت ظاهر مشابه اعمالی است که از جانب خداست.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ کسی که کامل در عمل و علم است، و ذکر و وصف حکیم و خبیر «۲» برای اشاره به این است که

---

(۱) در جلد سوّم اوایل سوره آل عمران توضیح داده شده.

(۲) خبیر: دانا و آن اسمای حسنی است، علّامه‌ی طباطبایی صاحب تفسیر المیزان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۷

کتاب تکوینی و تدوینی آنچنان که باید باشد کامل است، پس کسی حقّ ندارد چیزی از آن (در کتاب) را ردّ کند یا کسی را در این مورد سرزنش نماید، چنانچه وارد شده:

«اگر شما بر سر قدر مطّلع می‌شوید هیچوقت همدیگر را سرزنش نمی‌کردید»، و (لدن اللّه) و (عند اللّه) عبارت از عالم مجرّدات است، و تفصیل کتاب از آن ناشی شده است.

و لذا وارد شده است که قرآن به صورت جمله (اجمال) بر بیت معمور، یا بر قلب محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل گشته و سپس به تدریج بر سینه‌اش نازل شده است.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ لفظ (أن) مصدریّه است یعنی برای این که جز خدا را پرستش نکنید، و فعل نفی است یا نهی، و ممکن است لفظ

(أن) تفسیریّه و فعل (لا تعبدوا) نهی باشد.

یعنی این که غرض خلاصه از تفصیل کتاب نهی شما از عبارت غیر خدا و امر شما به استغفار و توبه است.

إِنَّنِی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ وَ بَشِیرٌ «۱» این جمله یا از کلام

فرموده: خبیر از خبره مأخوذ است و آن به معنای علم به جزئیات است و آن اخصّ از علیم است. (مترجمین)

(۱) این جمله خبر می‌دهد از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله که آن جناب خلایق را هرگاه که مخالفت و نافرمانی خدا را کرده باشند از عذاب و عقاب خداوند می‌ترساند و اگر مطیع و فرمانبردار او بوده باشند آنان را بر پاداش و ثواب بشارت می‌دهد. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۸

خدا است و اشکالی هم ندارد که از جانب خدا باشد، یا از کلام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که آن را خداوند حکایت کرده است.

گویا که گفته است: وقتی رسول ما آن کتاب و آن نهی از عبادت غیر خدا را به مردم رساند و تبلیغ کرد به او گفتند: تو چه کاره هستی و چه ربطی به کتاب و این مطلب داری؟

پس پیغمبر به آن‌ها فرمود: من از جانب خدا شما را از غضب و سخط خدا ترسانده و نذیر هستم، و نسبت به رحمت خداوند مژده دهنده و بشیر.

وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا «۱» إِلَیْهِ «۲» بدان که لطیفه انسانی سیّار که از آن به روح تعبیر می‌شود.

خداوند ارواح را دو هزار سال قبل از ابدان آفریده، و گاهی از آن به امانت تعبیر می‌شود که خداوند فرموده ما امانت را بر آسمانها و زمین عرضه کردیم، و گاهی از آن به انسان و به فطرت خدا، و بقیّهٔ اللّه و نامهای دیگری و غیر از این‌ها تعبیر می‌شود این لطیفه‌ی سیّار از عالم قدس و مقام اسما بر راه است عالم طبع نازل شده.

---

(۱) توبه: بازگشت از گناه، عبد الرزّاق کاشانی گوید: توبه رجوع از مخالفت حکم حقّ است به موافقت، و مادام که مکلّف حقیقت گناه را نشناسد و نداند که فعلی که از او صادر می‌شود مخالف حکم خداست رجوع در باره‌ی او درست نیست. (شرح منازل السائرین/ ۲۱)

(۲) استغفار توبه است و توبه استغفار، و هر دو با هم آوردن اشارت است که از گناهان بیرون آیی (کشف الاسرار: خواجه عبد اللّه انصاری)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۵۹

پس جسم و عنصر و جماد و نبات و حیوان و انسان گشته تا این که به اوان بلوغ و حدّ انسانیّت، و بازگشت او به این مقام بر راه راست فقط از جهت سبب سازی الهی است و اختیار او مدخلیّتی در آن ندارد، و در این مقام بین دو عالم جنّ و ملایکه می‌شود، و دارای اختیار گشته و منافع و خوبی‌هایش را اراده می‌کند، و از شرّ و بدی‌ها نفرت دارد، و بین خیر و شرّ تمیز می‌دهد.

پس اگر توفیق او را یاری کرد و اختیارش موافق فطرتش گشت با اختیار خود بر سر راه راست به سوی خدا حرکت می‌کند، و اگر توفیق او را یاری نکرد و اختیارش مخالف فطرتش و موافق مراد شیطان شد از راه راست به دار جنّ و پرتگاه جهنّم برگردد.

پس اگر متنبّه و متذکّر شد که داشت به سوی جهنّم راه می‌رفت و این که در این سلوک و راه‌پیمایی پرکاری که انجام داده لطیفه انسانی را آزرده است.

حال او مانند حال کسی می‌شود که در زندان تنگی قرار گرفته که پر از کثافات بدبو و حشرات موذی است، و در این حال از زندانبان می‌خواهد مادامی که از زندان رهایی نیافته است آن را مستور سازد، و این استغفار او از زندانبان است، و اگر راه فراری پیدا کند از زندان فرار خواهد کرد، و این فرار توبه عمومی است، یعنی توبه از معصیت و گناه.

سپس اگر کسی را پیدا کند که او به راه مقصد راهنمایی و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۰

دلالت کند به راه مقصد یا به خود مقصد فرار کند که این فرار توبه خاصّ است، یعنی توبه به سوی خدا و این توبه محقّق نمی‌شود مگر به دست نبیّ که توبه اسلامی است، یا به دست ولیّ که توبه ایمانی است.

توبه اسلامی که به وسیله‌ای آن اسلام حاصل می‌شود، و توبه ایمانی که بدان وسیله ایمان حاصل می‌شود دارای شرایط و آداب و عهدها و پیمان‌هایی است که نزد علما مقرّر است.

بنابراین قول خدای تعالی:

اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ خطاب برای کسی است که در زندان طبع واقع شده باشد، یعنی ای کسانی که در زندان طبع واقع شده‌اید از پروردگارتان بخواهید تا شما را از کثافات هوای نفس و بوی بد (تشبیه) و از آزار و اذیّت و غضب‌ها و شهوت‌ها مادامی که فرصت و راه فرار از زندان را ندارید بپوشاند، تا دماغ شما با بوی بد آن‌ها متأذّی و فطرت انسانی‌تان فاسد نگردد.

و سپس از زندان فرار کنید به هر اندازه و هر وقت که فرصت و راه فرار پیدا کردید، سپس به سوی خدا بگریزید و هر وقت به آن‌ها رسیدید دست جانشینان خدا با شرایط بیعت، بیعت «۱» کنید.

پس اگر با شرایط توبه سوی خدا بازگشتید و توبه کردید

---

(۱) بیعت عبارت از تسلیم مرید به شیخ کامل است یعنی دستورات شیخ را به طور کامل اجرا کند (فرهنگ اصطلاحات عرفانی: دکتر سیّد جعفر سجّادی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۱

خداوند نیز شما را يُمَتِّعْكُمْ مَتاعاً حَسَناً «۱» با متاع نیکو بهرمند می‌سازد مادامی که شما در راه هستید إِلى أَجَلٍ تا وقت مُسَمًّى معیّن، یعنی تا وقتی که از دنیا خارج می‌شوید و به موطن اصلی خود می‌رسید با مرگ اختیاری یا اضطراری.

وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ و فضل هر صاحب فضل را در راه به سبب کثرت مجاهدت و کثرت جنود الهی آن در مملکت، خدا می‌دهد فَضْلَهُ «۲» هر صاحب فضلی را عین فضل و نیکی‌اش می‌دهد، زیرا که فضل به صورت‌های زیبا قابل تصوّر است خصوصا طبق آنچه که ما گفتیم که فضل برای صاحب فضل عبارت از کثرت جنود الهی است، یا این که این تفسیر بنابر قول به تجسّم اعمال است.

و ممکن است مقصود جزا و پاداش فضل باشد چنانچه مفسّرین تفسیر کرده‌اند.

وَ إِنْ تَوَلَّوْا اگر عبادت خدا و استغفار و توبه رو گردان شوید فَإِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ من از عذاب روز قیامت کبری، بر شما بیم دارم.

إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ تعلیل یا حال است (به علّت بازگشت

---

(۱) ظاهر این جمله می‌فهماند که مؤمن عابد در دنیا آسوده زندگی می‌کند با این که حدیث پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله است که: الدنیا سجن المؤمن (تفسیر جامع).

(۲) ضمیر فضله مقصود خداوند باشد، یعنی هر که کار خوب کرد در عالم دیگر از فضل خدا بیش از استحقاق خود بهره‌مند

می‌شود. (مجمع البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۲

شما به سوی خدا یا در حالی که به سوی خدا بازگشتگاه شماست).

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ و خداوند بر هر چیز توانا و قادر است.

آیات ۷- ۵

[سوره هود (۱۱): آیات ۵ تا ۷] ..... ص : ۲۶۲

اشاره

أَلا إِنَّهُمْ یَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِیَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلا حِینَ یَسْتَغْشُونَ ثِیابَهُمْ یَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ وَ ما یُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۵) وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِی الْأَرْضِ إِلاَّ عَلَی اللَّهِ رِزْقُها وَ یَعْلَمُ مُسْتَقَرَّها وَ مُسْتَوْدَعَها کُلٌّ فِی کِتابٍ مُبِینٍ (۶) وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ وَ کانَ عَرْشُهُ عَلَی الْماءِ لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَ لَئِنْ قُلْتَ إِنَّکُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَیَقُولَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاَّ سِحْرٌ مُبِینٌ (۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۲

آگاه باشید که آنان (منافقان امّت) روی دلها می‌گردانند (و از حضور رسول و استماع کلام خدا دوری جسته و احتراز می‌ورزند) تا خود را از او پنهان دارند آگاه باش که هر گه سر در جامه‌ی خود بپیچند (که از حقّ پنهان شوند) خدا هر چه پنهان یا آشکار کند، همه را می‌داند که او بر درون دلها محقّقا آگاه است،

هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست جز آن که روزیش بر خدا است و خدا قرارگاه (منزل دایمی) و آرامشگاه (جای موقّت) او را می‌داند و همه احوال خلق در دفتر علم ازلی خدا ثبت است،

و اوست خدایی که آسمان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۳

و زمین را در فاصله شش روز آفرید و عرش «۱» با عظمت او بر آب «۲» قرار یافت تا شما را بیازماید که عمل کدام یک از شما نیکوتر است و ای رسول اگر محقّقا به این مردم برگویی که (شما برای جهان دیگر خلق شده‌اید) و پس از مرگ زنده خواهید شد همانا کافران خواهند گفت که این سخن را هرگز حقیقتی جز به سحر و خیال موهوم نیست.

تفسیر ..... ص : ۲۶۳

أَلا إِنَّهُمْ یَثْنُونَ صُدُورَهُمْ «۳» ثنی الصّدر و ثنی الظّهر کنایه از این است که انسان خود را مخفی کند تا کسی او را نبیند، و این جمله ظاهر کردن مذمّت (سرزنش) آنان است به این که آن‌ها به جهت حماقتشان دلها و سینه‌هایشان را برمی‌گردانند تا حقّ و کلام خدا را نشنوند.

لِیَسْتَخْفُوا مِنْهُ تا خود را از خدا مخفی سازند، با این که خداوند به (درون‌ها) و سرّهایشان عالم است، پس چگونه

(۱) عرش روح و حقیقت انسان است. [.....]

(۲) آب مراد از آن معرفت است. شاه نعمة اللّه ولی گوید:

گر نه آب و حیات معرفت است عین کوثر بگو کوثر چیست

و به معنای فیض هم آمده است:

تن زنده به جان و جان زنده به تن خوش آب حیات است در این جو دریاب

به معنای فکر، اندیشه، و مدرکات ظاهری و باطنی هم آمده است.

(۳) این آیه بیان می‌کند حال مشرکین را وقتی که تلاوت قرآن را می‌شنوند. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۴

می‌خواهند به واسطه مخفی کردن خودشان برون‌ها و آشکارشان را از خدا مخفی کنند؟

روایت شده است «۱» که مشرکین هرگاه در حول کعبه از کنار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌گذشتند و با او برخورد می‌کردند سر و پشتشان را پایین می‌آوردند، و سرشان را با لباسشان می‌پوشانیدند تا رسول خدا آنان را نبیند.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمودند: نقل شده که این آیه کنایه از پر شدن دلهای منافقین از بغض علی علیه السّلام است.

أَلا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيابَهُمْ آن وقت که در خلوتهایشان داخل می‌شوند و لباس خوابشان را می‌پوشند که آن مخفی‌ترین حالات آنانست، یا مقصود وقتی است که لباسشان را بسرشان می‌کشیدند تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نبیند.

که در این حالت‌های مخفی نیز يَعْلَمُ خداوند می‌داند ما يُسِرُّونَ آنچه را که پنهان می‌دارند از نیّت‌ها، و در نتیجه پیامبر خدا و مؤمنین نیز آن را می‌دانند.

وَ ما يُعْلِنُونَ و همچنین خدا می‌داند آنچه را که آشکار می‌کنند إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ خداوند دانا است به آنچه که

---

(۱) تفسیر صافی: ۲) صفحه ۴۳۱- تفسیر برهان: ۲) صفحه ۲۰۶- تفسیر عیاشی: ۲) صفحه صلّی اللّه علیه و آله ۱۳- مجمع البیان: ۳) صفحه ۱۴۴-

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۵

در سینه‌ها پنهان است از چیزهایی که هنوز از قوّه به فعل نرسیده و آن‌ها خودشان آن‌ها آگاهی ندانند تا چه برسد به نیّت‌ها و خطورات قلبی و حالات آن‌ها که نسبت به ذات سینه‌ها آشکار علنی است.

چون چیزهای در سینه‌ها پنهان نیستند و ممکن است از سینه‌ها زایل شوند به آن‌ها صادق نیست که همراه و مصاحب سینه‌ها هستند، و این جمله تعلیل مطلب سابق است.

وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ عطف بر إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ است، یا حال است از ضمیر مستتر در عَلِيمٌ.

إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی آن بر خدا است، پس چگونه حال آن را و آنچه را که با او سازگار است یا سازگار نیست نمی‌داند.

وَ يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّها محل قرار آن‌ها را در دنیا یا در آخرت می‌داند.

وَ مُسْتَوْدَعَها محلّ آن‌ها را می‌داند آن محلّی که از آنجا از پشتهای پدران و رحم مادران و از منازل آخرت به قرارگاهشان در آخرت منتقل می‌شوند.

ممکن است لفظ مُسْتَوْدَعٌ «۱» هم اسم زمان یا مصدر

---

(۱) قرارگاه عابدان مسجدها، و قرارگاه عارفان مشهدها است و قرارگاه دوست سر کوچه‌ی محبوب است که هنگام عبور او را مشاهده می‌کند. گویند عیسی علیه السّلام روزی گفت: همه‌ی موران

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۶

باشند، و ممکن است که استقرار و استیداع یعنی قرارگاه دایم و موّقت نسبی باشد که در این صورت هر یک از منازل دنیا و آخرت هم می‌تواند مستقّر باشد و هم مستودع به دو اعتبار، جز آخرین منزل از منزلهای آخرت که آن قرارگاه دایم به صورت مطلق است.

کُلٌّ فِی کِتابٍ مُبِینٍ «۱» هر یک از جنبنده‌ها یا هر یک از قرارگاههای دایم و موقّت (بعدی) آن‌ها در کتاب مبین که عبارت از قلم عالی یا لوح محفوظ است قرار دارد.

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ و اوست که آسمانهای ارواح و زمین اشباح ملکوتی نورانی و ملکی ظلمانی و سفلی سجّینی، و آسمانهای عالم طبع و زمین آن عالم را بیافرید.

فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ «۲» در شش روز تفسیر این آیه و وجه تفسیر آن به شش روز در سوره اعراف گذشت.

لانه دارند و مرا ویرانه‌ای نه! ندا آمد از پروردگار که من قرارگاه بی‌قرارانم و جایگاه بی‌خان و مان.

(تفسیر ادبی عرفانی کشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصاری ۱)

(۱) کتاب مبین کتاب تکوین است. عقل اول آیه از کتاب عالم است نفس کل آیه‌ای دیگر، عرش، رحمن، کرسی و افلاک و اجرام سماوی هر یک آیه‌ای از کتاب تکوینی‌اند.

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی)

(۲) ابو الفتوح رازی می‌نویسد: و مراد به شش روز آن است که به تقدیر شش روز از برای آن که روز عبارت باشد من طلوع الشّمس الی غروبها و آنگه آفتاب نبود! (تفسیر ابو الفتوح رازی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۷

وَ کانَ عَرْشُهُ عَلَی الْماءِ «۱» عرش «۲» رحمن مشیّت اوست و آن عبادت از فعل و کلمه اوست و نیز حقّی است که با فعل خدا آفریده شده و ولایت مطلقه و حقیقت محمّدیّه است، و نیز اضافه اشرافی خدا است، و آن اضافه حقّ به سوی خلق است.

مشیّت دارای وجهی به سوی حقّ مطلق است که با لحاظ آن وجه عرش نامیده می‌شود و وجهی نیز به سوی خلق دارد که به آن وجه کرسی نامیده می‌شود، و آن مشیّت به لحاظ وجه اوّلش، ظهور خدای تعالی به واسطه اسمای او می‌باشد و به لحاظ وجه دوّمش ظهور خدای تعالی وسیله افعالش می‌باشد.

آنگاه که اضافه و نسبت مشیّت به خلق اعتبار شود حامل آن مشیّت نزدیکترین ممکنات به آن می‌باشد، که در مراتب نزول چهار

---

(۱) این جمله دلالت می‌کند که پیش از آفرینش آسمان و زمین عرش و آب موجود بودند و آب قائم به قدرت پروردگار بود، و به محل و مکانی قرار نداشت، بلکه به قدرت پروردگار او را نگاه می‌داشت. (تفسیر عاملی)

(۲) عرش: تخت حکومت راغب گوید: عرش در اصل خانه‌ی سقف‌دار است جمع آن عروش ... محلّ جلوس سلطان به اعتبار علوّ عرش نامیده شده. (فرهنگ مفردات راغب اصفهانی ره) عرش موجود خارجی است و از عالم غیب است و مرکز دستورات عالم است و رشته‌ی تدبیر جهان به آن منتهی می‌شود. (قاموس قرآن: سیّد علی اکبر قریشی) به عقیده‌ی مفسّر کبیر علّامه‌ی طباطبایی صاحب المیزان ره عرش حقیقتی از حقایق و امری از امور خارجی است و مرکز تدبیر امور جهانی است. (تفسیر المیزان ج ۸ ص ۱۵۷- ۱۶۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۸

است که اگر افراد مراتب صعود و بالا- رونده را نیز به آن اضافه کنیم عدد هشت به دست می‌آید لذا می‌فرماید: (وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمانِيَةٌ).

و آنگاه که از نسبت مشیّت به خلق قطع نظر شود وجه خلقی آن وجود صرف است که از آن به آب تعبیر می‌شود، و وجه خلقی اگر حاصل مشیّت است از جهت وجه حقّی آن است، پس قبل از اعتبار خلق عرش رحمان بر روی آب قرار داشته (یعنی بر وجود صرف) و تفسیرهای مختلفی که در اخبار وارد شده به آنچه که ما ذکر کردیم بر می‌گردد.

لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا تا بداند که با اختیار کدام یک از شما از نظر عمل بهترین هستید، یعنی فعل (یبلوکم) متضمّن معنای (یعلم) است و از جهت همین تضمین است که فعل (یبلوکم) با ادات استفهام تعلیق شده است.

و معنای آیه این است: ما آسمانها و زمین را در مراتب ششگانه از مراتب عالم آفریدیم، و خداوند شما را بین آسمانها و زمین خلق کرد، و برای شما به سوی آن دو راه قرار داد، و بالا رفتن به سوی آسمانها و پایین آمدن به سوی زمین را برای شما آسان کرد، و در شما نمونه‌ای از هر چیز نهاد تا شما را بیازماید، و از بین شما هر کس از نظر عمل بهترین است ظاهر شود.

و این که فقط عمل خوب را ذکر کرد و آن را با صیغه تفصیل

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۶۹

آورد و برای اشاره به این است که غایت و هدف آن کسی است که از نظر عمل بهترین باشد، و بقیّهٔ بالتّبع مورد نظر است، و زشتی و بدی عمل نیز یک امر عرضی و از عوارض است.

بنابراین آیه با لطیف‌ترین وجه اشاره به شرافت انسان و ترغیب او به کارهای نیک است.

وَ لَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا کسانی که به معاد کافر شدند اعمّ از این که به مبدأ کافر شوند یا نه. إِنْ هذا این گفتار به معاد و بازگشت چیزی جز سحر آشکار نیست، إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ سحر بر معانی متعدّدی اطلاق می‌شود که از آن جمله است قول باطل که وجه صحّتی برای آن معلوم نباشد، با تلبیس و تشبیه و تخیّلات آن را به صورت قول حقّ ظاهر کرده‌اند «۱».

---

(۱) سحر: کارهای از روی تردستی انجام گیرد. خواجه عبد اللّه انصاری گوید: سحر بر سه قسم است: یک قسم آن شعبده است چنانچه که مشعبدان کنند، آن نه کفر است دیگر قسم دانستن خاصیّت چیزهاست، تا کارهای عجیب کنند، چنانکه سنگ مغناطیس به دست دارند تا آهن به خود کشد، این نیز کفر است. سوّم دیو پرستیدن است، تا دیو به مرادهایشان کارها کند، این یک قسم کفر است. (کشف الاسرار، جلد ۶ صفحه ۱۴۷) سحر عملی است خفی که شیء را بر خلاف صورت و جنس آن مصور می‌کند در ظاهر نه در

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۰

آیات ۱۲- ۸

[سوره هود (۱۱): آیات ۸ تا ۱۲] ..... ص : ۲۷۰

اشاره

وَ لَئِنْ أَخَّرْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ إِلى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ ما يَحْبِسُهُ أَلا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفاً عَنْهُمْ وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۸) وَ

لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْناها مِنْهُ إِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ (۹) وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ نَعْماءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ (۱۰) إِلاَّ الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۱) فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعْضَ ما يُوحى إِلَيْكَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّما أَنْتَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۰

و اگر ما عذاب را از آن منكران معاد تا وقت معيّن (هنگام مرگ) به تعويق اندازيم (آن‌ها به جاى توبه كردن از گناهان تمسخر و استهزا كرده) گويند چه موجب تأخير عذاب شد (چرا به وعده محمّد صلّى اللّه عليه و آله عذاب به ما

حقيقت، فرق ميان معجزه و سحر و كرامت آن كه سحر از نفوس شريره ظاهر مى‌شود و كرامت از نفوس كريمه، ديگر آن كه سحر و فنّ آن را بايد آموخت و كرامت از مواهب است نه مكاسب و فرقهاى ديگر نيز وجود دارد. (قاموس قرآن: سيّد على اكبر قريشى)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۱

نمى‌رسد) آگاه باشند كه چون هنگام عذاب برسد ديگر از آن هرگز رهايى نيابند، و به آنچه تمسخر مى‌كردند سخت گرفتار شوند و اگر ما بشر را (در دنيا) به نعمت و رحمتى برخوردار كرديم (تا شكر كند). سپس چون كفران كرد آن نعمت از او باز گرفتيم سخت به خوى نوميدى و كفران در افتد،

و اگر آدمى را به نعمتى پس از محنتى برسانيم مغرور و غافل شود كه ديگر روزگار زحمت و رنج من سر آمده و سرگرم شادمانى و مفاخرت گردد، (اين خوى بشر بى‌صبر كم ظرف ضعيف است)

مگر آنان كه داراى ملكه صبر و عمل صالحند (كه هنگام نعمت شكر خدا و گاه معصيت صبر مى‌كنند) بر آن‌ها آمرزش حقّ و اجر بزرگ (و نعمت ابدى) است،

اى رسول ما مبادا بعض آياتى را كه به تو وحى شد (در باره كافران به ملاحظاتى) تبليغ نكنى و از قول مخالفانت كه مى‌گويند اگر اين مرد پيامبر است چرا گنج و مالى ندارد و يا فرشته آسمان همراه او نيست و دلتنگ شوى (از اين سخنان جاهلانه هرگز غمين مباش) كه وظيفه تو تنها نصيحت و اندرز خلق است امّا حاكم و نگهبان همه چيز خدا است.

تفسير ..... ص : ۲۷۱

وَ لَئِنْ أَخَّرْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ اگر عذابى را كه به آن‌ها وعده داديم (باز هم) تأخير انداختيم.

إِلى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ «۱» لفظ (أمّة) در اينجا به معناى برهه‌اى از زمان است، و زمان را از آن جهت امّت گفته‌اند كه مقصود و مورد

---

(۱) از على عليه السّلام نقل شده كه فرمود: مراد از امّة معدودة اصحاب حضرت قائم عليه السّلام است كه سيصد و هفده نفر مى‌باشند. (تفسير جامع ج ۳ ص ۲۵۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۲

توجّه است و امّت به معناى قصد است. و معدود به معناى اندك است.

ممكن است مقصود اصحاب امام قائم (عجّل اللّه فرجه) باشد كه سيصد و ده و اندى است، و در اخبار به هر دو معناى اشاره شده است.

لَيَقُولُنَّ آنان از باب استهزا خواهند گفت: ما يَحْبِسُهُ أَلا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفاً عَنْهُمْ چه چيز باعث تأخير عذاب شد؟ آگاه باشند روزى كه عذاب بيايد هيچ چيز نمى‌تواند عذاب را از آن برگرداند، و مقصود از آن روز روز ظهور قائم عليه السّلام يا روز مرگ يا روز عذاب دنيا يا روز قيامت است.

وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ آنان را عذابى كه آن را به استهزا مى‌گرفتند احاطه خواهد كرد، يعنى قبل از آن زمانى كه به آن‌ها وعده عذاب داده شده، زيرا مادّه عذاب آنان را احاطه كرده و صورت عذاب در آن‌ها نهان است و لكن آن‌ها جون جلو چشمشان پرده است نمى‌فهمند.

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْناها مِنْهُ اگر به انسان نعمت تندرستى و صحّت و گشايش در روزى و فرزند دهيم و سپس از او بگيريم ناامید است و كفران نعمت مى‌كند.

إِنَّهُ لَيَؤُسٌ از دادن آن نعمت و برخوردار شدن از آن ناامیدست، چون اعتقادش به فضل و كرم ما درست نيست.

كَفُورٌ كفران نعمت كرده و ناسپاس است، چون قلبش به

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۳

خود نعمت وابسته است، و بعد از سلب نعمت حالت شكر بر نعمت براى او باقى نمى‌ماند، زيرا كه از منعم غافل است، و با زوال نعمت از او منقطع مى‌گردد.

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ نَعْماءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ با توجّه به جمله لَئِنْ أَذَقْناهُ حقّ عبارت اين بود كه بگويد: (و لئن أصبناه بضراء ثم كشفناها عنه) اگر انسان را به سختى واداشته و سپس از او آن را برطرف مى‌ساختيم، تا با قرينه‌اش موافق بوده باشد و لكن خداى تعالى خواست تا هر سخن از هر دو قرينه را با (اشاره بر) دادن نعمت گشوده (افتتاح كرده) و اساس ضرر ديدن انسان را به خود نسبت ندهد، چون كه آن (در واقع) تابع اعمال خود انسان است لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئاتُ عَنِّي همين كه به او بعد از ضرر نعمت داديم مى‌گويد بديها از من رفت، زيرا كه توجّه نظرش كوتاه و محدود به صورت نعمت است و به منعم و غايت نعمت نمى‌رسد.

إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ جواب سؤال از علّت آن گفتار قبلى است، يعنى اين كه مى‌گويد بديها از من رفت براى اين است كه سرشت و فطرت او خوشحال شدن به نعمت و از همان طريق و فخر فروشى بر مردم است.

اين كه جمله جواب سؤال از حال گوينده است (يعنى حالت گوينده چنين است).

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا مگر آن كسانى كه شكيبايى ورزيدند و از جهت صبر و پايدارى‌شان در نظر به منعم زوال نعمت به يأس و

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۴

ناسپاسى كه موجب غفلت از منعم باشد نكشانده و به واسطه‌اى ترس از زوال‌پذيرى نعمت بر فخر و مباهات در نعمت و گردنكشى از حق جرى نمى‌سازد.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مقصود از صبر در حقيقت دخول در اسلام و تحت احكام نبوّت است، و كلمه صبر در اين گفتار خداى تعالى كه مى‌فرمايد: وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلاةِ «۱» به محمّد صلّى اللّه عليه و آله از جهت نبوّتش تفسير شده است، و مقصود از كردار شايسته در حقيقت عبارت از داخل شدن در ايمان و احكام ولايت است.

و نماز كه اصل كردارهاى شايسته مى‌باشد به على عليه السّلام از جهت (دليل) ولايتش تفسير شده است.

أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعْضَ ما يُوحى إِلَيْكَ «۲» شايد تو بعضى از چيزهايى كه در فضيلت على عليه السّلام يا در ولايتش به تو وحى مى‌شود ترك كنى و آن را تبليغ نكنى، چنانچه روايت شده كه نبىّ صلّى اللّه عليه و آله مردم را به سوى على عليه السّلام فراخواند و قومش او را به استهزاء گرفتند، يا اين كه پيامبر صلّى اللّه عليه و آله بعد از آن كه وحى به ولايت على عليه السّلام نازل شد از تكذيب قومش ترسيد.

(۱) سبب توفیق دو چیز است: توجّه خدا و استمداد از ساحت حقّ و استقامت و ثبات در کار. (تفسیر جامع)

(۲) مجمع البیان: این جمله برای توجّه مردم است که سوء رفتار شما در پیغمبر مؤثّر نیست و از کار خود باز نخواهد ماند کما قیل:

در شب مهتاب مه را بر سماک از سگان و عوعو ایشان چه باک

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۵

و ممکن است مقصود مطلق آن چیزی باشد که به پیامبر وحی می‌شود که در این صورت ظاهر آیه که بدون تفسیر و به صورت مطلق است باقی می‌ماند.

وَ ضائِقٌ بِهِ صَدْرُکَ أَنْ یَقُولُوا «۱» برای این که بگویند، یا مبادا که بگویند، لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ کَنْزٌ آن‌ها می گویند اگر پیامبر در نزول وحی بر او یا در ادّعای استجابت دعایش صادق و راستگوست چرا برایش گنج نازل نمی‌شود.

أَوْ جاءَ مَعَهُ مَلَکٌ یا چرا فرشته‌ای پیش او نمی‌آید تا او را کمک کند یا او را تصدیق نماید.

إِنَّما أَنْتَ نَذِیرٌ تعلیل مقصود از قول خدا (لعلّک تارک) است، یعنی سزاوار نیست که تو تبلیغ را ترک کنی به خاطر گفتار یا استهزاء آنان، چون شأن و کار تو انذار است، و قبول و ردّ آنان به عهده تو نیست تا به خاطر ردّشان کارت را ترک کنی.

وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ وَکِیلٌ خدا بر همه چیز نگهبان و حافظ است، نه تو، پس بر خداست که هر جا که مستحقّ این اهمال باشند انذار را ترک کرده و آنان را مهمل گذارد، و هر وقت که مستحقّ آن باشند امر به انذار و جلوگیری از بدیها کند.

(۱) طبرسی از ابن عبّاس روایت کرده است که: سبب نزول آیه این است که: رؤسای مکّه و قریش حضور پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله شرفیاب شدند و عرض کردند: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله اگر تو پیامبر راستگو هستی کوههای مکّه را برای ما مبدّل به طلا کن و فرشتگانی به سوی ما بیاور تا گواهی دهند به نبوّت، آیات فوق نازل شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۶

بنابراین برخداست که معروف به جای آورنده‌ی (خیر) را پاداش داده و به جای آورنده‌ی منکر (شرّ) را عقوبت نماید، و بر عهده تو نیست جز آنچه که شأن تو است، و آن انذار و تبلیغ است، مادامی که از جانب خدا از آن نهی نشده است.

آیات ۱۷- ۱۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۳ تا ۱۷] ..... ص : ۲۷۶

اشاره

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَیاتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۱۳) فَإِلَّمْ یَسْتَجِیبُوا لَکُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴) مَنْ کانَ یُرِیدُ الْحَیاةَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها نُوَفِّ إِلَیْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِیها وَ هُمْ فِیها لا یُبْخَسُونَ (۱۵) أُولئِکَ الَّذِینَ لَیْسَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا فِیها وَ باطِلٌ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۶) أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی إِماماً وَ رَحْمَةً أُولئِکَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مَنْ یَکْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلا تَکُ فِی مِرْیَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یُؤْمِنُونَ (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۷۶

آیا کافران می‌گویند این قرآن وحی الهی نیست خود او بهم بسته و به خدا نسبت می‌دهد بگو اگر راست می‌گویید شما هم با کمک همه فصحای

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۷

عرب بدون وحی خدا ده سوره مانند این قرآن بیاورید،

پس هرگاه کافران جواب ندادند (و عاجز از آوردن یک سوره مانند آن شدند)، در این صورت شما مؤمنان یقین بدانید که این کتاب به علم ازلی نازل شده و (دعوتش این است) که هیچ خدایی جز ذات یکتای الهی نیست آیا شما مردم (با این دلیل روشن و قرآن محکم باز دعوت توحید را اجابت می‌کنید و) تسلیم حکم الهی خواهید شد؟،

کسانی که طالب تعیّش مادّی و زینت و شهوات دنیوی هستند، ما نزد سعی آن‌ها را در کار دنیا می‌دهیم و هیچ از اجر و عملشان کم نخواهد شد.

(ولی) هم اینان هستند که دیگر در آخرت نصیبی جز آتش دوزخ ندارند و همه‌ی افکار و اعمالشان در راه دنیا ضایع و باطل می‌گردد.

آیا پیغمبری که از جانب خدا دلیلی روشن (مانند قرآن) دارد با گواهی صادق (مانند علی علیه السّلام که به تمام شئون وجودی) گواه صدق رسالت است، و علاوه بر این کتاب تورات موسی هم که پیش از او پیشوا و رحمت حقّ بود و به آن ایمان آوردند (به او بشارت داد اینان از اهل کتاب به او ایمان می‌آورند؟ یا کافر می‌شوند) و هر کس از طوایف بشر به او کافر شود وعده‌گاهش البتّه آتش دوزخ است که در آن هیچ شکّ مدار که این وعده پروردگار است و لکن بیشتر مردم به آن ایمان نمی‌آورند.

تفسیر ..... ص : ۲۷۷

أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ «۱» آنان که می‌گویند پیامبر قرآن

---

(۱) از حضرت صادق علیه السّلام ذیل آیه‌ی شریفه روایت شده است که فرمود کسانیکه می‌گویند

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۸

را بافته و به خدا نسبت می‌دهد آنان را به مبارزه طلبیده و بگو:

فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ شما هم ده سوره مثل آن بیاورید و به خدا نسبت دهید شما هم در آنچه که درک می‌کنید از قبیل زیبایی نظم و تناسب حروف و کلمات و ادا کردن معانی بسیار با الفاظ اندک، و آوردن حقّ آنچه را که هر مقامی آن را اقتضا می‌کند، و ادا کردن مطلب به بهترین وجهی که بر حسب هر مقام ممکن است آن را ادا کرد، شما اگر می‌توانید همین مقدار و از همین نوع که درک می‌کنید، ده سوره مانند قرآن بیاورید.

و اما آنچه را که درک نمی‌کنید از قبیل چیزهایی که حروف قرآن مترتّب است مانند: فواید علوم که به حروف قرآن بستگی دارد مثل علم اعداد و حروف و کلمات، و مانند: چیزهایی غیبی که از قرآن استنباط می‌شود و همه آن‌ها نزد قرآن است.

و کسی نمی‌تواند به آن‌ها برسد مگر بر اثر پاک کردن قلبش از آلودگیها و پلیدیها یعنی از پلیدی‌های باطنی و ظاهری، و داخل شدنش در سلک اهل مشاهده یا کسانی که با حقیقت قرآن مأنوس گشته و آن را با تمام وجود دریافته باشد، زیرا تماس حقیقت قرآن ممکن نیست، مگر برای پاکان ... «۱» این‌ها از قبیل چیزهایی است که

خداونـد در باره‌ی ولایت علی علیه السّلام آیه‌ای نازل نکرده و امری نفرموده و پیامبر از پیش خود این سـخن را گفته است به خـدا افترا زده‌اند. (تفسیر عاملی)

(۱) کما این که در قرآن آیه‌ی شریفه: لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ سوره‌ی واقعه آیه‌ی ۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۷۹

شما کافرین نمی‌توانیـد درک کنید، و در این نوع معانی و نکات با شـما جدل و بحثی نیست، چون شـما از گفت و شـنید این گونه معانی به دور هستید.

وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ هر کس را که می‌توانید جز خدا فرا خوانید مانند شیاطین و جنّیان که کاهنان آن‌ها را فرا خوانند و مانند ستارگان و بت‌ها که مشرکین آن‌ها را می‌پرستند، و مانند سخن پردازان شعرگو که مردم گمان می‌کنند آن‌ها می‌توانند قرآن بیاورند.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر راست می‌گویید که قرآن افترا است.

فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ اگر شرکا دعوت شـما منکرین را استجابت نکردند، ای منکرین! یا اگر منکرین به مبارزه‌طلبی دلداری مؤمنین و تقویت ضـعفای مسـلمین است، آن‌ها را با پیامبر به طور مشترک مورد خطاب قرار داد، و ممکن است این جمله ابتدای کلام باشد و ممکن است بیان گفتار نبیّ صلّی اللّه علیه و آله باشد.

فَاعْلَمُوا أَنَّما أُنْزِلَ پس بدانید قرآن نازل شده است.

بِعِلْمِ اللَّهِ با اطّلاع و علم خدا، یا مقصود این است که آنچه نازل شده با اطّلاع خدا صورت گرفته نه با افترای بر او.

وَ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ آن کسانی که جز خدا را فرا می‌خوانند از شـیاطین، بت‌ها و سـتارگان که هیچ تصـرّف و تسـلّطی بر چیزی ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۰

ندارند، و کسی جز خدا شایستگی پرستش را ندارد.

یعنی این که عـاجز بودن آن‌ها از آوردن ماننـد قرآن دلیل بر صـدق محمّـد صـلّی اللّه علیه و آله است و نیز دلیل بر ناشایسـتگی غیر خـدا برای پرسـتش و عبادت، و همچنین دلالت دارد بر کذب کسانی است که پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله را تکذیب کرده و دعوی خدایی برای غیر خدای تعالی می‌کنند.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ اگر خطاب به ضعفای مسلمانان باشد، یعنی آیا شما مطیع و از شکّ و ریب خالص هستید؟

یا مقصود این است: آیا شما معتقد به دین اسلام و داخل در آن هستید؟

اگر خطـاب به کفّـار باشـد بـدین ترتیب است که خطاب را از مسـلمین به مشـرکین برگردانیم، یعنی نخست می‌گوییم: اگر شـما ای مؤمنین دانستید و فهمیدید مطیع و منقاد می‌شوید؟

سپس می‌گوییم: ای مشرکین شما که عاجز شدید و دانستید که قرآن ساخته و پرداخته بشر نیست و شرکای شما از آوردن مانند آن عاجز شدند، پس آیا مطیع و فرمانبردار می‌شوید؟

مَنْ كانَ يُرِيدُ الْحَياةَ الدُّنْيا وَ زِينَتَها «۱» کسی که با

---

(۱) کسی که خواهان متاع دنیا و زرق و برق آن باشد به او خواهیم داد، لیکن باید مزه‌ی تلخی حنظل پس از عسل را بچشد و نداند که هر کس که از ما دنیا خواهد از وی دریغ نیست لکن در آخرت درماند و آن دنیا هم با او نماند. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۱

اعمال اسـلامی و ارتکاب صورت کارهای نیک و تحمّل زحمات و سختی‌ها و انفاق اموال در راه حفظ اسلام و اعلاء آن اگر دنیا و

زینتش را می‌خواهد ما به او می‌دهیم.

چنانچه منافقین از اصحاب رسول صلّی اللّه علیه و آله و پیروان آن‌ها با روز قیامت چنین مقصودی دارند، و نیز هر کس که سختی‌های شدید را متحمّل شود و سختی‌های غربت و سفرهای دور و صبر بر گرسنگی و گرما و سرما را بر خود هموار سازد و مسایل دینی تحصیل نماید و غرضش رسیدن به مناصب دنیوی باشد در مصداق این آیه داخل می‌شود و بر این تفسیر قول خدای تعالی نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِيها دلالت می‌کند، زیرا نوفّیه و دادن پاداش اعمال در دنیا نیست مگر برای کسی که صورت اعمال نیک را انجام دهد.

و این بدان جهت است که برای آنان در آخرت دیگر چیزی نیست، یعنی صورت اعمال آن‌ها که مشابه اعمال مؤمنین است وقتی که از دنیا خارج شوند، دیگر بهره و فایده‌ای برای آن‌ها ندارد.

وَ هُمْ فِيها لا يُبْخَسُونَ و از مزد و عمل آن‌ها در این دنیا چیزی کم نخواهد شد.

البتّه این معنا بر حسب حال اغلب مردم است که دنبال دنیا می‌روند و آن را به دست می‌آورند، و گر نه چه بسا کسانی که دنیا را می‌خواهند و خود را در تحصیل آن خسته می‌کنند، و در تحصیل علم و ارتکاب صورت کارهای نیک برای غرضی از اغراض دنیوی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۲

خود را به زحمت می‌اندازند و در حال به آن نمی‌رسند.

چنانچه می‌بینی بعضی از رسیدن به اغراض دنیوی‌شان محروم می‌شوند، و چنین اشخاصی در آخرت هم بهره‌ای ندارند چون آخرت برای آن‌ها مقصود نبود و در دنیا نیز بی‌بهره‌اند چون به آن نرسیدند.

پس دنیای آنان شبیه آخرت یزید و آخرت آنان شبیه دنیای پدر یزید است، پس این طور نیست که هر کس طالب دنیا باشد به آن برسد، و لذا در آیه دیگر آن را مقیّد نموده به آنچه را که خدا بخواهد برای هر کس که بخواهد.

أُولئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا فِيها برای آن‌ها در آخرت جز آتش نیست، و تباه و نابود می‌شود آنچه را که در دنیا انجام داده‌اند یا این نابودی تباهی اعمال در آخرت صورت می‌گیرد.

چون لفظ «فیها» ممکن است ظرف و متعلّق به «صنعوا» باشد ممکن است ظرف «حبط» باشد.

وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ چون از ذکر کلمه «حبط» این توهّم پیش آمد که اعمال آن‌ها مشوّب به نوعی حقّ است، لذا در رفع این توهّم فرمود که اعمال آن‌ها باطل است و اصلا هیچ بهره‌ای از حقّ ندارد: بلکه آن اعمال از همین الان و بالفعل باطل است نه این که باطل بودن در آخرت عارض بر آن‌ها شود. ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۳

أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ «۱» مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شاهِدٌ «۲» مِنْهُ وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحْمَةً لفظ همزه برای انکار است و خبر حذف شده، یعنی آیا کسی که دارای بیّنه و دلیل روشن از جانب پروردگارش است مانند کسی است که در ادّعایش دلیل و بیّنه‌ای ندارد و طالب دنیا است؟

مقصود از موصول «من» محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی یا همه مؤمنین است، و مراد از بیّنه رسول یا رسالت یا معجزات یا کتاب یا احکام رسالت او یا علی علیه السّلام یا ولایت او می‌باشد.

و لفظ «یتلوه» یا از تلاوت به معنای «تلو» به معنای تابع و دنبال بودن است و ضمیر منصوب در «یتلوه» یا به موصول یا به بیّنه برمی‌گردد، و مذکّر آمدن ضمیر به اعتبار معنا است، یا به قرآن بر می‌گردد به قرینه این که لفظ قرآن در سابق ذکر شده.

مقصود از شاهد یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی علیه السّلام یا قرآن یا برهان است که خداوند به مؤمن می‌دهد مانند: آیات آفاق و انفس.

ضمیر مجرور «منه» یا به موصول یا به ربّ یا به بیّنه بر می‌گردد، و ضمیر «من قبله» یا به موصول یا به بیّنه یا به شاهد بر

---

(۱) این بیّنه به زبان اهل اشارت، تخم درد عشق است که در عهد ازل در دلهای دوستان خود ریخت. (تفسیر ادبی و عرفانی کشف الاسرار: خواجه عبد اللّه انصاری)

(۲) عدّه‌ای ذیل کلمه‌ی شاهد که مقصود صورت پیغمبر است این شعر را نوشته‌اند:

ای صبح سعادت ز جبین تو هویدا این حسن چه حسنی است تبارک و تعالی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۴

می گردد.

وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی یا جمله حالیّه است یا عطف بر خبر (کان) و جمله یا ظرف است که به وسیله‌ی اسم و مرفوعش از خبر بی‌نیاز شده و یا اسمیّه است و خبرش مقدّم، یا این که (و من قبله کتاب موسی) عطف بر (شاهد) از قبیل عطف مفرد.

لفظ (اماما) و (رحمة) یا حال از موصول یا از (بیّنه) یا از شاهد با لفظ (کتاب موسی) است و نتیجه این احتمالات نه هفت صد و بیست احتمال می‌شود و این احتمالات از ضرب کردن بعضی از این وجوه در بعضی دیگر با توجّه به معنا حاصل می‌شود.

و امّا با توجّه به وجوه اعراب و اعتبارات علم نحو مانند احتمال این که (إماما) حال از ضمیر مستتر در (کان) یا ضمیر مستتر در (علی بیّنة) باشد یا حال از مفعول (یتلوه) یا از مجرور در (منه) یا از ضمیر مستتر در (من قبله) باشد، و مانند احتمالات این که جمله (من قبله کتاب موسی) حال باشد از هر یک از چیزهایی که ذکر شد.

پس وجوه و احتمالات بیشتر از این می‌شود که ذکرش رفت، و بعض از احتمالات از باب این که صحیح نیست یا تکراری است یا بعید و از اذهان دور است ساقط می‌شود، و آنچه که صحیح می‌باشد باقی می‌ماند.

و به اجمال بر این وجوه در اخبار اشاره شده، و این از گستردگی وجوه قرآن و صحّت حمل آن بر هر وجه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۵

از تفاسیر ائمّه علیهم السّلام استفاده می‌شود که بهترین وجوه که به حمل بر آن وجه امر شده است در آنچه که به ائمّه علیهم السّلام نسبت داده شده که فرموده‌اند قرآن دارای وجوه بسیاری است آن را بر بهترین وجهش حمل کنید ... عبارت از آن وجهی است که موافق مقام بیان باشد.

أُولئِکَ یُؤْمِنُونَ بِهِ آنان به قرآن یا به رسول یا به علی علیه السّلام یا به آنچه که از ولایت علی علیه السّلام نازل شده است ایمان می‌آورند.

وَ مَنْ یَکْفُرْ «۱» بِهِ مِنَ الْأَحْزابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلا تَکُ فِی مِرْیَةٍ مِنْهُ در باره قرآن یا در کار رسالت خودت یا در باره علی علیه السّلام یا در کار ولایت علی علیه السّلام به خودت شکّ را نده.

این معنا بنابراین است که خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد و اگر خطاب عامّ باشد معنای آیه این است که: ای کسی که خطاب باره او ممکن است در باره محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا رسالت او یا قرآن یا علی، یا ولایت او شکّ نکن.

إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یُؤْمِنُونَ حقّ از سوی ربّ است ولی اکثر مردم نمی‌دانند.

---

(۱) در کافی از حضرت باقر علیه السّلام ذیل آیه‌ی شریفه روایت شده که فرمود: کفر در اینجا به معنای انکار است. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۶

آیات ۲۲- ۱۸

[سوره هود (۱۱): آيات ۱۸ تا ۲۲] ..... ص : ۲۸۶

اشاره

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أُولئِكَ يُعْرَضُونَ عَلى رَبِّهِمْ وَ يَقُولُ الْأَشْهادُ هؤُلاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلى رَبِّهِمْ أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸) الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ يَبْغُونَها عِوَجاً وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ (۱۹) أُولئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِياءَ يُضاعَفُ لَهُمُ الْعَذابُ ما كانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَ ما كانُوا يُبْصِرُونَ (۲۰) أُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۲۱) لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ (۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۶

در جهان از آنهايى كه به خدا نسبت دروغ دادند ستمكارتر كيست؟

آنان بر خدا عرضه داشته شوند و گواهان محشر گويند اينان هستند (كه بزرگترين ظلم را مرتكب شده و) بر خدا دروغ بستند (اى خلايق آگاه) باشيد كه لعن خدا بر ستمكاران است،

آن ستمكاران كه راه خدا بروى بندگان بسته و سعى كنند كه راه حقّ را كج كرده و خلق را به راه باطل كشند و هم آن‌ها (هرگز به آخرت ايمان نياورده) منكر قيامت‌اند،

اين‌ها هيچ قدرت و راه مفرّى در زمين از قهر خدا ندارند و جز خدا كه او هم بر عذابشان خواهد افزود از هيچ كس حتّى از اعضا و قواى خود يار و مددكارى نخواهند يافت كه هرگز

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۷

گوششان هم در شنوايى و چشم در بينايى به آن‌ها مدد نتواند كرد،

همين مردم (دنيا طلب) هستند كه نفوس خود را سخت در زيان افكندند و هر دروغ بسته و هر تدبيرى كه در راه دنيا كردند همه محو و نابود شد،

ناگزير در عالم آخرت زيانكارترين مردم آن‌ها هستند.

تفسير ..... ص : ۲۸۷

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أُولئِكَ يُعْرَضُونَ عَلى رَبِّهِمْ «۱» صورت آيه عامّ است و شامل هر كسى است كه چيزى را ادّعا كند كه او از جانب خدا است، مانند بت‌پرست و صابئى و غير آن‌ها از مشركين كه مدّعى اين هستند كه شرك آوردن آن‌ها از جانب خدا است.

و مثل بدعت گزاران از اصحاب ملل الهى (اديان الهى) كه ادّعا مى‌كنند كه بدعت‌گزارى آن‌ها از جانب نبىّ آن‌ها و دين آن‌ها است، و مانند كسانى كه منحرف شده‌اند از اهل مذهب‌هاى مختلف از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و مانند اصحاب فتاوى از عامّه، و مانند اصحاب فتاوى از اهل مذهب حقّ بدون اذن و اجازه از معصوم عليهم السّلام به طور عموم يا خصوص با واسطه يا بدون واسطه.

مانند كسانى كه خود را به تصوّف مى‌بندند بدون اين كه از

(۱) آیه صریح است در این که الاشهاد فقط بر گناهان گواهی خواهند داد، ولی آیات دیگری که خواهد آمد با آیات گذشته عموم شهادت را می‌رسانند. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۸

مشایخ حقّ اذن و اجازه‌ی صحیح داشته باشند اعمّ از این که بدون اجازه ادّعای شیخی کنند یا مدّعی سلوک باشند (بدون اخذ از مشایخ) و لکن مقصود در آیه دروغگویانی هستند که خودشان را در مقابل ولیّ امر نصب کرده و ادّعا کردند که از جانب خدا و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستند.

مقصود از (أشهاد) جانشینان و خلفای خدا هستند که شاهد و گواه بر اعمال اهل زمین می‌باشند، و خداوند شهادت آن‌ها را نسبت به اهل زمانشان قبول می‌کند، و ممکن است مقصود فرشتگانی باشند که بر آن‌ها موکّل هستند.

وَ یَقُولُ الْأَشْهادُ هؤُلاءِ الَّذِینَ کَذَبُوا عَلی رَبِّهِمْ أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَی الظَّالِمِینَ این گفتار که لعنت خدا بر ستمکاران باد، از قول گواهان و از قول خدای تعالی است و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر اشعار به این است که آن‌ها ستمکار و ظالم هستند اشاره به این است که مقصود مخالفین آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله هستند که آن‌ها را با این گفتار توصیف نمود که: الَّذِینَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ آن‌ها کسانی هستند که دیگران را از راه خدا باز می‌دارند، یعنی کسانی که در حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله ستم کردند آنهایی هستند که از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله اعراض می‌کنند و دیگران را از رفتن به سوی آن‌ها منع می‌کنند، و (سبیل اللّه) عبارت از امام و ولایت او در عالم کبیر، و عقل یا پیروان عقل در عالم صغیر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۸۹

و روی گردانیدن و اعراض از امام نمی‌شوند مگر بعد از اعراض از عقل، و همچنین باز داشتن دیگران از امام نمی‌شود مگر بعد از منع و بازداشتن عقل، پس اعراض از امام و اعراض از عقل دو امر متلازم هستند.

وَ یَبْغُونَها عِوَجاً برای راه خدا کجی طلب می‌کنند یا راه خدا را کج می‌خواهند، یعنی اگر راه خدا کج باشد آن را می‌خواهند و اگر مستقیم باشد طالب آن نیستند، یا از باب این است که انسان دشمن چیزی است که جاهل است، و یا از این جهت است که انسان با فطرت خود می‌خواهد هر راهی مثل راه او باشد.

ممکن است معنای آیه چنانچه در خبر است این باشد که آن راه حقّ را از سوی اهلش برگردانند به سوی غیر اهلش منحرف می‌کنند، یا بر ضعفا مشتبه کرده و با آرای غلط می‌آمیزند بدین نحو که آنچه را که به گمان آن‌ها عیب است ظاهر و آشکار می‌سازند.

وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ کافِرُونَ تکرار ضمیر به جهت تأکید اختصاص کفر به آن‌ها است.

أُولئِکَ لَمْ یَکُونُوا مُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ تهدید آنان و دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ ما کانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِیاءَ آن‌ها جز خدا یار و مددکاری ندارند تا آنانرا از عقوبت خدا باز دارند و آنچه را که از امورشان فاسد شده اصلاح نمایند، و کسانی را که آن‌ها یار و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۰

اولیای خود گمان می‌کنند و آن‌ها را در مقابل ولیّ امر برای خود نصب کرده‌اند، خودشان را نمی‌توانند از عذاب خدا باز دارند و نمی‌توانند خود را اصلاح کرده و جلو عذاب خدا را بگیرند.

یُضاعَفُ لَهُمُ الْعَذابُ جواب سؤال مقدّر از حال آن‌ها یا از حال اولیای غیر خدا است، گویا که گفته شده: حال اولیای آن‌ها چگونه است؟

اولیای آن‌ها عبارتند از: بت‌ها، علمای یهود، راهبه‌ها و رؤسایی که مردم آن‌ها را واسطه در دین حساب می‌کنند، مقصود کسانی

هستند که حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله را غصب کردند.

پس در جواب این سؤال فرمود: خداوند عذاب آنان را مضاعف می‌سازد، پس چگونه می‌خواهند غیر خودشان را یاری دهند این معنا به این مقام مناسب‌تر است.

ما کانُوا یَسْتَطِیعُونَ السَّمْعَ حال از ضمیر مجرور یا استیناف دیگری است یعنی از شدّت عذاب آن‌ها قدرت بر گوش فرا دادن چیزی ندارند، یا آن‌ها قدرت شنیدن فضایل علی علیه السّلام در دنیا نداشتند چون نسبت به او بغض داشتند، و اسم (کان) یا ضمیری است که به ظالمین برمی‌گردد یا به اولیای خدا.

وَ ما کانُوا یُبْصِرُونَ و آنان نمی‌دیدند، دیدن به همان دو وجهی که در موضوع قدرت شنوایی نداشتن گفتیم در اینجا نیز می‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۱

أُولئِکَ

آن ظالمین و ستمکاران یا آن اولیا یا مقصود همه آن‌ها است.

الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ

آن‌ها کسانی هستند که خودشان را در زیان افکندند و هر دروغ و افترایی هم که بسته بودند محو و نابود شد، یعنی چیزهایی را که به خدا نسبت می‌دادند مانند ادّعای خلافت و فتواهای باطل و ادّعای شفاعت خدایان و شفاعت کسانی را که آن‌ها را جانشینان رسول و رییسان دین و شفیعان روز قیامت گمان می‌کردند.

لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ لا جرم در آخرت آن‌ها زیانکارند چون کالایشان را به چیزی تبدیل کردند که هیچ اثری از آن باقی نمی‌ماند و گمان کردند آن بالاترین و برترین عوضی است که گرفته‌اند.

آیات ۲۷- ۲۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۳ تا ۲۷] ..... ص : ۲۹۱

اشاره

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲۳) مَثَلُ الْفَرِیقَیْنِ کَالْأَعْمی وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِیرِ وَ السَّمِیعِ هَلْ یَسْتَوِیانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَکَّرُونَ (۲۴) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ إِنِّی لَکُمْ نَذِیرٌ مُبِینٌ (۲۵) أَنْ لا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ أَلِیمٍ (۲۶) فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما نَراکَ إِلَّا بَشَراً مِثْلَنا وَ ما نَراکَ اتَّبَعَکَ إِلَّا الَّذِینَ هُمْ أَراذِلُنا بادِیَ الرَّأْیِ وَ ما نَری لَکُمْ عَلَیْنا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّکُمْ کاذِبِینَ (۲۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۲

ترجمه: ..... ص : ۲۹۲

آنان که به خدا ایمان آورده به اعمال صالح پرداختند و به درگاه خدای خود خاضع و خاشع گردیدند آن‌ها البتّه اهل بهشت جاویدند و در آن متنّعم ابدی خواهند بود،

حال این دو گروه در مثل به شخصی کور و کر و شخص شنوا و بینا مانند است آیا حال این دو شخص یکسان است؟ (هرگز یکسان نیست) پس چرا متذکّر نمی‌شوید؟

و ما نوح علیه السّلام را برای هدایت قومش به رسالت فرستادیم او قومش را گفت که من با بیان روشن برای نصیحت و اندرز شما

آمدم تا شما را از بگویم که

غیر خدای یکتا کسی را نپرستید که اگر جز خدا را پرستش کنید من از عذاب روز سخت قیامت بر شما می‌ترسم.

نوح را سران کافران قومش پاسخ دادند که ما تو را مانند خود بشری بیشتر نمی‌دانیم و در بادی نظر آنان که پیرو تواند اشخاصی پست و بی‌قدر بیش نیستند و ما هیچگونه مزیّتی بر شما نسبت به خود نمی‌بینیم که (ترا پیغمبر خدا و پیشوای خلق شناسیم) بلکه شما را دروغگو می‌پنداریم.

تفسیر ..... ص : ۲۹۲

رإِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا «۱» کسانی که دارای ایمان عمومی با

---

(۱) گفته‌اند حقیقت بندگی دو خصلت است: آن کنی که او پسندد و آن پسندی که او کند.

(تفسیر ادبی عرفانی: خواجه عبد اللّه انصاری)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۳

بیعت عامّ نبوی یا ایمان خاصّ با بیعت خاصّ ولوی هستند و ایمان در قلبشان داخل شده است.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بعد از ایمان عامّ به سبب دخول در ایمان خاصّ عمل صالح انجام، یا عمل به شرایط ایمان خاصّ کرده‌اند یعنی به چیزی عمل کردند که در پیمان و بیعت ولوی از آن‌ها گرفته شده، زیرا بارها این مطلب گذشته که اصل عمل‌های صالح همان ولایت است، و هیچ عمل صالحی محقّق نمی‌شود مگر با قبول ولایت و دخول ایمان در قلب.

وَ أَخْبَتُوا إِلى رَبِّهِمْ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ اخبات به معنای اطمینان با خشوع است از جنّت به معنای گسترش یافته از زمین مطمئن و آرام، و معنای آیه این است که مؤمنین به سبب خشوع و انقطاع از غیر خدا اطمینان پیدا کرده و آرامش یافتند، و ربّ مضاف عبارت از ولّی است (که با بیعت خاصّ ولوی) با او بیعت کرده‌اند.

و إخبات صادق نمی‌شود مگر پس از لقای او به این که به ملکوت او رسیده و نزد او حضور پیدا کند که آن بیعت موجب محبّت است، و محبّت باعث اضطراب و بی‌قراری (جهت وصال)، نه اتّصال به محبوب.

محبّ بر اتّصال بشری (معمولی) قانع نمی‌شود تا وقتی که برای او اتّصال ملکوتی حاصل شده و محبوب را در عالم خودش

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۴

یافته و با او متّحد گردد، و این همان است که از آن به فکر، حضور، سکینه و آرامش تعبیر می‌شود.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ مثل آن دو گروه باز دارنده از راه خدا و ایمان آورندگان به او.

كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ مانند کسی که کور است و راهش را نمی‌بیند، و نمی‌بیند که چه چیزی راه را بر او گم کرده و به تباهی می‌افکند، و مانند کسی که کر است آنچه را که از صداها مقصود اوست نمی‌شنود، یا این که ندای منادی خدا را در عالم کبیر و عالم صغیر نمی‌شنود.

و ممکن است مقصود کسی باشد که کور و کر است، یعنی یک چیز باشد و یک تشبیه باشد نه دو تشبیه.

وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ تقدیم ذکر کافرین در مثل جهت مراعات لفّ و نشر مرتّب است آیا کور و کر یا بینا و شنوا مساویند؟

بینا مقابل با کور و شنوا مقابل کر قرار گرفته است.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ لفظ (انّی) را می‌شود (بأنّی) خواند بنابراین که همزه (انی) مفتوح خوانده شود، و اگر همزه با

کسره خوانده شود معنای آیه چنین است: در حالی که من می‌گویم که من برای شما انذار کننده آشکاری هستم، و فرمود:

نَذِيرٌ مُبِينٌ و ممکن است جمله (انّی لکم) بنابر همین قرائت

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۵

یعنی قرائت کسر همزه جمله استینافیهٔ باشد که در این صورت جواب از سؤال مقدّر می‌شود.

أَنْ لا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ تفسیریّه است، و آن یا (ارسلنا) یا (نذیر) یا (مبین) را تفسیر می‌کند، بنابر این که (مبین) آشکار کننده بدین معنا می‌باشد که پیامبر انذار خدا را ظاهر و آشکار می‌سازد، یا این که انذار خدا خود واضع و آشکارست.

بنابراین که نهی از عبارت غیر خدا بیان انذار از جانب خدا باشد یا بیان افعال سه‌گانه شبیه باب تنازع باشد، چون (أن) تفسیریّه در حقیقت متعلّق به حمل فعل را.

گویا که چنین گفته شده: ما نوح علیه السّلام را برای چیزی فرستادیم، و من شما را از چیزی می‌ترسانم، و ترساندن انذار خودم را با چیزی واضح و روشن می‌سازم که در همه این موارد آن چیز عبارت از نهی از عبادت غیر خدا است.

ممکن است (أن) مصدریّه باشد بدل از (انّی لکم نذیر) بنابر این که حمزه (أنّی) مفتوح خوانده شود، یا متعلّق به (ارسلنا) است به تقدیر باء یا لام بنابراین که همزه (انّی) مکسور خوانه شود، و محتمل است که متعلّق به (نذیر) و یا مفعول (مبین) باشد، چنانچه ممکن است بر سبیل تنازع متعلّق به هر سه باشد که در اینصورت (لا تعبدوا) ممکن است نفی یا نهی باشد.

أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ این جمله در موضع تعلیل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۶

فَقالَ پس نوح علیه السّلام آنچه را که برای آن نوح علیه السّلام را فرستاده بودیم به آنان گفت، پس آن قوم به نوح علیه السّلام گفتند.

الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما نَراكَ إِلَّا بَشَراً «۱» مِثْلَنا وَ ما نَراكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَراذِلُنا مطاع و فرمانده بودن مقتضی این است که شخص مطاع برتر و بالاتر از مطیع باشد، و برتری و فضیلت یا نسبی است به این معنای که او نسبت به کسی که ادّعای انتساب به او را دارد برتر باشد و یا برتری ذاتی و نفسی است که یعنی خودش از فرمانبر و مطیع برتر باشد، و هیچ کدام از این برتری‌ها را تو نداری.

امّا برتری اوّل را نداری چون تو مانند ما بشر هستی، و بشر نمی‌تواند مناسب خالق باشد تو ادّعای انتساب به او را داری، چون تو مادّی سفلی محدود و در مکان هستی، و خالق چنین نیست و هیچ یک از این صفت‌ها را ندارد.

و اگر هم فرض شود که چنین بشری وجود داشته باشد تو آن بشر نیستی، زیرا تو مانند و مثل ما هستی، و امّا این که برتری دوّم را نداری چون پیروان تو از اراذل و مردمان پستی‌اند و طبق تناسب بین

---

(۱) آنها هیاکل بشریّت دیدند و از درک حقایق انسانی غافل ماندند به قول مولانا:

هم سری با انبیا برداشتند اولیا را همچو خود پنداشتند

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۷

تابع و متبوع تو پست‌ترین مردم هستی.

بادِيَ الرَّأْيِ از (بدا یبدو) به معنای ظاهر شد می‌باشد، یا از (بدء) به معنای ابتدا کردن است، و آن منصوب بر ظرفیّت به تقدیر مضاف است، یعنی وقت ابتدای رأی، و اتّباع و پیروی کردن اوّل رأی است، یا مقصود ظاهر رأی است، یعنی پیروی کردن بدون تعمّق و جستجوی دلیل پستی متبوع.

وَ ما نَرى لَكُمْ عَلَيْنا مِنْ فَضْلٍ برترى و فضلى جز آنچه كه ذكر شد وجود ندارد و اگر هم وجود داشته باشد تو اهل آن نيستى، چون ما برترى و فضل براى شما نسبت بخودمان نمى‌بينيم.

در نفى فضل به صورت مطلق پيروانش و يارانش را نيز با او شريك كردند تا مانند دليل بر نفى مطلق فضل و برترى از خود نوح عليه السّلام باشد، زيرا اگر متبوع داراى برترى و فضل باشد آن برترى به تابع و پيرو نيز سرايت مى‌كند.

و اگر در بعضى برترى و فضل مخفى و پنهان باشد از بعضى ديگر ظاهر و آشكار مى‌شود.

و ممكن است كه قول خداى تعالى: وَ ما نَرى لَكُمْ مانند نتيجه دو مطلب قبلى است يعنى اگر برترى و فضل ذاتى يا اضافى و نسبى براى تو نيست پس ديگر شما برترى بر ما نداريد.

بَلْ نَظُنُّكُمْ كاذِبِينَ بلكه ما شما را در دعوى رسالت و تصديق و تأييد پيروانت دروغگو مى‌پنداريم.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۸

چون مقدّمات آنان يقينى نبود بلكه همه آن مقدمات ظنّى خطابه‌اى بود لذا در آخر بظنّ و گمان خودشان تصريح كردند، ولى قياس آن‌ها شبيه قياسات شعرى است كه از مقدّمات وهمى مشتبه تركيب يافته است چون آن‌ها رسالت را بدين گونه منكر شدند كه نظرشان را در رسول بر بشريّت او منحصر كردند، و اين كه بشر بودن منافى رسالت از جانب خالق است.

و ديگر به روحانيّت او در نظر نكردند و توجّه ننمودند كه روحانيّت او مناسبت با خالق دارد، و اين كه رسول با وجه روحانى‌اش از خدا مى‌گيرد و با وجه بشرى‌اش به خلق خدا تبليغ مى‌كند و اين كه اگر او داراى بشريّت نباشد تبليغ به بشر براى او ممكن نيست.

همچنين برترى پيروان را نفى كردند بدين‌گونه كه نظر و توجّهشان را به بشريّت و جهت دنياى آن‌ها منحصر كردند، و به روحانيّت آن‌ها كه مناسب با روحانيّت رسول بوده و آن نيز مناسب با ارواح مجرّد است توجّه نكردند، و اگر آن‌ها روحانيّت ياران رسول را درك مى‌كردند و مى‌فهميدند كه خودشان روحانيّتى ندارند حتما مى‌فهميدند كه پيروان نبىّ صلّى اللّه عليه و آله جدّا از آن‌ها برتر و بالاتر هستند.

آيات ۳۲- ۲۸

[سوره هود (۱۱): آيات ۲۸ تا ۳۲] ..... ص : ۲۹۸

اشاره

قالَ يا قَوْمِ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ آتانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَ نُلْزِمُكُمُوها وَ أَنْتُمْ لَها كارِهُونَ (۲۸) وَ يا قَوْمِ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مالاً إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى اللَّهِ وَ ما أَنَا بِطارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ وَ لكِنِّي أَراكُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ (۲۹) وَ يا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۳۰) وَ لا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزائِنُ اللَّهِ وَ لا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَ لا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَ لا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْراً اللَّهُ أَعْلَمُ بِما فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱) قالُوا يا نُوحُ قَدْ جادَلْتَنا فَأَكْثَرْتَ جِدالَنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۲۹۹

ترجمه: ..... ص : ۲۹۹

نوح قومش را پاسخ داد كه شما چه مى‌گوييد هرگاه ببينيد كه مرا با دليل روشن و رحمت مخصوص از جانب پروردگار عطا شده باز هم حقيقت حال بر شما پوشيده خواهد ماند؟ (آيا جهالت نيست كه) من برحمت و سعادت شما را اجبار كنم و شما تنفّر اظهار

کنید؟

باز گفت (بدانید) که من از شما (عوض هدایت) ملک و مالی نمی‌خواهم و اجر من بر خداست و من هرگز آن مردم با ایمان را هر چند (به نظر شما) فقیر و بی‌قدر باشند از خود دور نمی‌کنم که آن‌ها به شرف ملاقات خدا می‌رسند ولی به نظر من شما (که آنان را خوار می‌شمارید) خود مردم نادانی هستید،

بازگفت ای قوم اگر من آن مردم پاک و خداپرست را از خودم برانم (خدا از من برنجد) به مدد که (از ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۰

خشم خدا) نجات یابم آیا از این سخنان پند نمی‌گیرید؟

بازگفت ای قوم من نمی‌گویم که خزاین خدا نزد من است و نه مدّعیم که از علم غیب آگاهم و نه دعوی کنم که فرشته آسمانم و هرگز مؤمنانی را که (از شوق حقّ اشک از دیده می‌بارند) و به چشم شما خوارند نخواهم گفت که آن‌ها از جانب خدا هیچ فضیلت بر دیگران ندارند که خدا بر (دلهای با اخلاص) آن‌ها داناتر از من است (که آن‌ها را گرامی داشته) که اگر من (مانند شما) آن‌ها را خوار شمارم البتّه از ستمکاران عالم باشم،

باز قوم گفتند ای نوح علیه السّلام تو با ما جدل و گفتگو بسیار کردی اکنون اگر راست می‌گویی (سخن کوتاه کن) و بر ما وعده عذابی که دادی بیار.

تفسیر ..... ص : ۳۰۰

قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ گفت ای قوم به من خبر دهید لفظ أَ رَأَیْتُمْ از رأی به معنای اعتقاد است، و چون حقیقت استفهام استخبار و طلب خبر است، و معنای استخبار نیز طلب آگاهی از اعتقاد کسی است که مورد استخبار قرار گرفته، و لذا این کلمه أَ رَأَیْتُمْ را در معنا (مرا خبر بدهید) استعمال کرده‌اند که از اعتقاد مجرّد است و از این جهت است که تکرار لازم نیابد، و نظر این معنا در سابق نیز گذشت.

إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّی وَ آتانِی رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّیَتْ عَلَیْکُمْ أَ نُلْزِمُکُمُوها وَ أَنْتُمْ لَها کارِهُونَ جمله فَعُمِّیَتْ جواب شرط است، و جزاء متعلّق به أَ رَأَیْتُمْ است و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۱

أَ رَأَیْتُمْ نسبت به آن جمله معلّق از عمل است و عمل نکرده است.

و حقّ این است که تعلیق از عمل همان طور که با ادات استفهام صورت گیرد همچنین با ادات شرط نیز تعلیق واقع می‌شود: و در این صورت جمله أَ نُلْزِمُکُمُوها مستأنف بوده و از ما قبلش منقطع است، یا این که فاء عاطفه است، و فَعُمِّیَتْ معطوف بر شرط است، و جز به قرینه أَ رَأَیْتُمْ یا بقرینه (نلزمکموها) محذوف است، و أَ نُلْزِمُکُمُوها مفعول أَ رَأَیْتُمْ در حالی که به وسیله‌ی ادات استفهام معلّق از عمل است.

بارها این مطلب گذشت که بیّنه عبارت از نبوّت است چنانچه (زبر) همان ولایت است، و اطلاق آن بر رسالت و احکام آن، و بر معجزه که صدق دعوی را روشن می‌کند، و بر کتاب آسمانی بدان جهت است که همه این‌ها صورت نبوّت و ظهور آن است و رحمت عبارت از ولایت است، و نبوّت و توابع آن صورت رحمت است.

و روی همین جهت ضمیر در فَعُمِّیَتْ و ا نلزمکموها را مفرد آورد، و مفرد آمدن ضمیر وجوه دیگری نیز دارد که فایده قابل توجّهی در ذکر آن‌ها نیست.

وَ یا قَوْمِ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مالًا پس از آن که دعوی را اظهار نمود، و ادّعا کرد که مدّعی بر آن‌ها پوشیده مانده متعرّض جواب آن‌ها

شد، زیرا آن قوم که فرستاده خدا را تکذیب می‌کردند چون گفتند پیامبر طالب دنیا و ریاست است، و پیروان او را تحقیر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۲

می‌کردند تا آن‌ها را از پیامبر برانند، بلکه به طرد و راندن آن‌ها تصریح کردند، چنانچه نقل شده است، و لذا در جواب آن‌ها فرمود: اگر من طالب دنیا بودم گاهی درخواست دنیوی از من ظاهر می‌شد در حالی که من برای این دعوت و ادّعای خودم مال دنیا از شما طلب نمی‌کنم.

إِنْ أَجرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ اجر و مزد من جز بر خدا به عهده کسی نیست، و اگر خوار شمردن مؤمنین در چشم شماها سبب توهین من و مانع از پیروی کردن شما از من باشد پس بدانید که کار آن‌ها با من نیست.

وَ ما أَنَا بِطارِدِ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ «۱» و من مؤمنین را از خود دور نمی‌کنم، و آن‌ها با ملاقات خلیفه و مظهر خدا به دلیل ملاقات ربّ نسبی‌شان خلیفه خدا در دنیا و آخرت پروردگار خویش را ملاقات می‌کنند، و روی جهت اسم فاعل (ملاقوا) آورد تا اشاره به این باشد که ملاقات در حال حاضر و در دنیا نیز محقّق است.

وَ لکِنِّی أَراکُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ این جمله یادآوری این توهّم است که از هر کلام و استدلال آن‌ها بر تکذیب نوح علیه السّلام پیش

---

(۱) مجمع البیان: مقصود اینست که اگر آن‌ها را از خود برانم چون به دیدار پروردگار خود برسند سزای ستم مرا از خدا بخواهند و یا معنا این است که آن‌ها به ثواب پروردگار خود می‌رسند پس چگونه (ممکن است) ناچیز و فرومایه باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۳

آمد و آن توهّم این معنا است که آن‌ها اهل علم و عقلند، و مقابل این سخن آنان است که می‌گفتند ما تو را جز بشر نمی‌بینیم.

و لذا فرمود: و لکن من شما را قومی نادان و جاهل می‌بینم، یعنی این که تکذیب کردن شما مرا و پیروی نکردنتان از من بدان جهت نیست که شما ذکر کردید بلکه از آن جهت است که شما در دار جهل واقع شده و از علم و عقل دور هستید.

وَ یا قَوْمِ مَنْ یَنْصُرُنِی مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ این که ایمان آن‌ها با اراده و مشیّت خدا است و راندن و دور کردن آن‌ها جایز نیست مگر با مشیّت و اذن خدا، پس اگر من آن‌ها را با خواست خودم یا خواست شماها از خود برانم خداوند بر من خشم می‌گیرد و چه کسی است که در مقابل خشم خدا مرا یاری کند؟

أَ فَلا تَذَکَّرُونَ آیا این مطالب را که گفتم متذکّر نمی‌شوید؟

تا دیگر درخواست طرد آن‌ها از من نکنید.

وَ لا أَقُولُ لَکُمْ عِنْدِی خَزائِنُ اللَّهِ من بشما نمی‌گویم که خزاین خدا پیش من است تا شما مرا و یارانم را تکذیب کنید بدان جهت که ما فقیر و بی‌بضاعت هستیم.

وَ لا أَعْلَمُ الْغَیْبَ و من علم غیب نمی‌دانم و ادّعای علم غیب نمی‌کنم تا شما مرا تکذیب کنید و بگویید علم غیب که می‌دانی چرا با کسب‌های پر فایده مالت را زیاد نمی‌کنی، با از این که در سؤال از پیشگویی‌ها که جواب نمی‌دهم مرا تکذیب کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۴

و جمله (و لا اعلم الغیب) عطف بر جمله (عندی خزائن اللّه) می‌باشد و لفظ (لا) زایده است برای تأکید نفی، و عدول از جمله اسمیّه به فعلیّه برای این است که علم وصف عالم است به خلاف (خزاین) یا این که این جمله معطوف بر جمله (لا اقول) و لا نافیه است، و داخل نکردن این جمله در ضمن گفتار نوح علیه السّلام برای اشعار به این است که علم غیب مخصوص به خدا است، و غیر خدا به آن موصوف نمی‌شود به خلاف (خزاین) که خداوند بعضی از خواصّ خود را موکّل آن قرار می‌دهد، و لیکن آن موّکل نه این مطلب را می‌گوید، و نه آن را ادّعا می‌کند.

وَ لا أَقُولُ إِنِّی مَلَکٌ من نمی گویم که فرشته و ملایکه هستم تا به وسیله آنچه که از بشریّت من می‌بینید مرا تکذیب کنید.
وَ لا أَقُولُ لِلَّذِینَ تَزْدَرِی أَعْیُنُکُمْ کسانی که چشمهای شما آن‌ها را خوار می‌بینید، فعل (تزدری) از باب افتعال است که دلالت بر مبالغه دارد، (ازدراه) خوار شمرد، خوار شمردن را به چشمهای نسبت داده تا اشعار به این باشد که خوار شمردن مؤمنین به خاطر دید آن‌ها نسبت به ظاهر حال آن‌ها است که محتاج و فقیرند و لباس کهنه‌ای دارند، بدون این که بصیرت و آگاهی به حال واقعی آن‌ها داشته باشند.
لَنْ یُؤْتِیَهُمُ اللَّهُ خَیْراً اللَّهُ أَعْلَمُ بِما فِی أَنْفُسِهِمْ این جمله تعلیل است.
ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۵
إِنِّی إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِینَ و این تعلیل دیگر و کنایه از آن‌ها است که مؤمنین را خوار شمردند.
قالُوا بعد عاجز شدن کافرین از احتجاج و استدلال گفتند:
یا نُوحُ قَدْ جادَلْتَنا فَأَکْثَرْتَ جِدالَنا ای نوح علیه السّلام خیلی با ما جدال کردی و ما را با جدالت خسته کردی، و تو به ما وعده عذاب از سوی پروردگارت می‌دادی.
فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ اگر راست می گویی آنچه را که وعده داده‌ای بیاور، دیگر جدال تو در ما فایده و اثری ندارد.
آیات ۳۸- ۳۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۳ تا ۳۸] ..... ص: ۳۰۵

اشاره

قالَ إِنَّما یَأْتِیکُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شاءَ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ (۳۳) وَ لا یَنْفَعُکُمْ نُصْحِی إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَکُمْ إِنْ کانَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یُغْوِیَکُمْ هُوَ رَبُّکُمْ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۳۴) أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ إِنِ افْتَرَیْتُهُ فَعَلَیَّ إِجْرامِی وَ أَنَا بَرِیءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ (۳۵) وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَفْعَلُونَ (۳۶) وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا وَ لا تُخاطِبْنِی فِی الَّذِینَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (۳۷)
وَ یَصْنَعُ الْفُلْکَ وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْکُمْ کَما تَسْخَرُونَ (۳۸)
ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۶

ترجمه: ..... ص : ۳۰۶

نوح علیه السّلام گفت آن وعده را اگر خدا خواهد البتّه به شما می‌رسد و هیچ از آن گریزی ندارید،
و دیگر پند و نصایح من شما را سود نکند و اگر خدا خواهد شما را گمراه کند (یعنی به حال گمراهی خود واگذارد) من میل ندارم تا دوباره شما را نصیحت کنم او خدای شما است و به سوی او بازگردید، (آیا قوم ایمان می‌آورند؟)
یا باز خواهند گفت که تو از پیش خود سخنانی فرا بافته و از دروغ به وحی خدا نسبت می‌دهی بگو اگر چنین باشد عقوبت آن گناه بر من است (نه بر شما) و من از کفر و گناه شما بیزارم،
و به نوح علیه السّلام وحی شد که جز همین عدّه که ایمان آورده‌اند دیگر ابدا هیچ کس از قومت ایمان نخواهد آورد و تو بر کفر و عصیان این مردم (لجوج) محزون مباش،
و به ساختن کشتی در حضور ما و به دستور ما مشغول شو و در باره ستمکاران که البتّه باید غرق شوند سخن مگوی، و نوح علیه

السّلام (به امر خدا) به ساختن کشتی پرداخت و (چون در بیابان بی‌آبی)
کشتی می‌ساخت هر کس از قومش بر او می‌گذشت وی را مسخره می‌کرد و نوح علیه السّلام در جواب آن‌ها می‌گفت اگر امروز شما ما را مسخره می‌کنید ما هم روزی شما را پاسخی بدهیم که بعد از این بدانید).

تفسیر ..... ص : ۳۰۶

قالَ نوح علیه السّلام گفت: من توانایی آوردن عذاب و وعده آن را ندارم و شما سبب جهل و نادانی خودتان عذاب را به من نسبت

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۷

می‌دهید.
إِنَّما یَأْتِیکُمْ بِهِ اللَّهُ فقط خداوند اگر بخواهد عذاب بر شما می‌آورد نه غیر خدا.
إِنْ شاءَ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ و شما نمی‌توانید از عذاب خدا فرار کنید، پس به مبارزه طلبی جرأت پیدا نکنید.
وَ لا یَنْفَعُکُمْ نُصْحِی إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَکُمْ اگر من بخواهم شما را پند و اندرز دهم سود به حال شما ندارد، این گفتار نوح علیه السّلام از باب تأسف و حسرت خوردن بر آن‌ها است که از دعوت نوح علیه السّلام روی برگردانند، و آوردن ادات شکّ و این که اگر بخواهیم به شما پند دهم سودی به شما ندارد با این که آن‌ها را پند و اندرز داده بود، و زیاد هم آنان را نصیحت کرده بود برای اشعار به این است که آن‌ها به جهت نهایت بعد و دوری‌شان گویا که پند و اندرزی صورت نگرفته یا این که نباید نوح علیه السّلام اراده نصیحت آنان را بکند.
إِنْ کانَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یُغْوِیَکُمْ جزای شرط اوّل (إنّ اردت ...) بقرینه (لا ینفعکم نصحی) محذوف است، و جزای شرط دوّم بقرینه مجموع شرط و جزای اوّل محذوف است.
هُوَ رَبُّکُمْ تعلیل سود نداشتن پند و اندرز است هنگامی که خداوند گمراهی آن‌ها را می‌خواهد، وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ تعلیل تهدید از عذاب است.
أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ خداوند به نوح علیه السّلام می‌گوید: آیا آن‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۸

می‌گویند نوح علیه السّلام به خدا افترا بسته است، پس این جمله حکایت قول خدای تعالی به نوح علیه السّلام است.
و ضمیر (یقولون) به قوم نوح علیه السّلام برمی‌گردد، یا مقصود این است که خداوند این جمله را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌فرماید، پس این جمله معترضه‌ای است از جانب خدای تعالی در حالی که به محمّد صلّی اللّه علیه و آله خطاب می‌کند، گویا پس از آن که داستان نوح علیه السّلام با قومش را ذکر کرد بعضی گمان مردند که این داستان افتراء و ساخته محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که اصلا نه نوح علیه السّلام واقع شده و نه وحی در باره آن نازل شده، پس خداوند این جمله را در بین قصّه نوح علیه السّلام آورد.
قُلْ إِنِ افْتَرَیْتُهُ فَعَلَیَّ إِجْرامِی وَ أَنَا بَرِیءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ پس از آن که نوح علیه السّلام دعا کرد که من مغلوب واقع شده‌ام مورد نصرت و یاری قرار گرفت و به او وحی شد که: فَلا تَبْتَئِسْ خودت را به خاطر کاری که می‌کنند در شدّت اندوه و تنگنای عم واقع نساز.
بِما کانُوا یَفْعَلُونَ چون نوح علیه السّلام از جهت نهایت مهربانی که نسبت به آن‌ها داشت برای کارهای زشت آن‌ها غمناک می‌شد خداوند او را از این کار نهی نمود.
وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا کشتی را در حضور ما و در دید ما بساز وقتی گفته می‌شود فلان چیز را در حضور من انجام بده که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۰۹

آن چیز مورد اهتمتم و با اهمیّت باشد، و لفظ (أعین) به صورت جمع آمده چون مضاف الیه آن متکلّم مع الغیر است، یا این که (أعین) جمع عین به معنای دیدبان است، و لفظ (باء) در (بأعیننا) به معنای (فی) یا سببیّت است و چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله دارای دو شأن است.

و در حین اشتغال به شأن خلقی و مردمی حضور تام و کامل برای او باقی نمی‌ماند.

چنانچه در حین اشتغال به شأن الهی التفات و توجّه به کثرت‌ها برای او باقی نمی‌ماند چون بیهوشی یا شبیه بیهوشی بر او عارض می‌شود و در این هنگام به صفت حضور موصوف می‌گردد، و لذا خداوند او را امر به قیام در مقام حضور و عدم اشتغال به کثرت‌ها در حین درست کردن کشتی نمود.

وَ وَحْیِنا با تعلیم ما به واسطه ملایکه یا بدون واسطه از پیش خود ما وَ لا تُخاطِبْنِی فِی الَّذِینَ ظَلَمُوا گویا که نوح علیه السّلام از نهایت مهربانی و رحمتی که داشت پس از آن که خداوند نزول عذاب را به او خبر داد به سوی خدا رجوع می‌کرد و از خدا می‌خواست تا عذاب قومش دفع کند، و این چنین بود شأن بیشتر انبیا و مخصوصا پیامبران اولوا العزم.

إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ آنان حتما محکوم به غرق شدن هستند.

وَ یَصْنَعُ الْفُلْکَ وَ کُلَّما مَرَّ عَلَیْهِ مَلَأٌ مِنْ

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۰

قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ

از امام باقر علیه السّلام روایت شده «۱» که وقتی نوح علیه السّلام هسته را می‌شکست قومش که از پیش او می‌گذشتند به او می‌خندیدند و مسخره می‌کردند و می‌گفتند باغبان و درختکار شده است تا وقتی که درخت بزرگ شد و نوح علیه السّلام آن را برید و تراشید.

گفتند: که نوح علیه السّلام نجّار شده، سپس آن چوبها را با هم ترکیب نمود و مشغول درست کردن کشتی شد می‌خندیدند و مسخره می‌کردند و می‌گفتند در زمین خشک و صحرا ملّاح و کشتیبان شده است.

و گویا که خداوند اجمالا ـ به مسخره کردن آن‌ها اشاره نمود است، و گر نه مسخره کردن آن‌ها منحصر به این موارد نبود، بلکه چنانچه نقل شده است به انواع مسخره‌ها می‌پرداختند.

قالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْکُمْ کَما تَسْخَرُونَ نوح علیه السّلام گفت اگر شما ما را مسخره کنید ما هم شما را مسخره خواهیم کرد همانطور که شما می‌کنید، و این چنین است شأن هر محقّ و مبطل.

زیرا که هر کس دیگری از راه و روشن خودش خارج بداند او را مسخره خواهد کرد، ولی مسخره کردن از جانب محقّ عقلی است و از جانب مبطل خیالی نفسانی است.

---

(۱) تفسیر صافی: ۲ صفحه ۴۳۳- تفسیر برهان: ۲ صفحه ۲۱۸ جلد ۱۲- اصول کافی: ۸ صفحه ۲۸۳ جلد ۴۲۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۱

آیات ۴۳- ۳۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۹ تا ۴۳] ..... ص : ۳۱۱

اشاره

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ (۳۹) حَتَّى إِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ أَهْلَكَ إِلاَّ مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَ مَنْ آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلاَّ قَلِيلٌ (۴۰) وَ قالَ ارْكَبُوا فِيها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۴۱) وَ هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبالِ وَ نادى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كانَ فِي مَعْزِلٍ يا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنا وَ لا تَكُنْ مَعَ الْكافِرِينَ (۴۲) قالَ سَآوِي إِلى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْماءِ قالَ لا عاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ وَ حالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ (۴۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۱

و معلوم شما شود كه ما و شما كدام به عذاب ذلّت و خوارى گرفتار و عذاب دايم خدا را مستوجب خواهيم شد؟ (نوح عليه السّلام به ساختن كشتى و قوم به تمسخر پرداختند)

تا وقتى كه فرمان (قهر) ما فرا رسيد و از تنور آتش آب جوشيد (و عالم را به طوفان داد) در آن هنگام به نوح عليه السّلام خطاب كرديم كه تو با خود از هر جفتى دو فرد (نر و مادّه) با جميع زن و فرزندانت جز آن (پسر كنعان و زن راحله نام) كه وعده هلاكش در علم ازلى گذشته و هر كدام ايمان آورده همه را در كشتى همراه بر (كه از غرقاب برهند) و گرويدگان به نوح عليه السّلام

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۲

در عالم عدّه قليلى بيش نبودند

و دستور داد كه شما مؤمنان در كشتى درآييد تا به نام خدا كشتى هم روان شود و هم به ساحل نجات برسد كه خداى من البتّه صاحب رحمت و مغفرت است،

و آن كشتى در دريا با امواجى مانند كوه در گردش بود كه در آن حال نوح عليه السّلام از راه شفقت فرزندش را ندا كرد كه اى پسر تو هم بدين كشتى درآى (كه نجات يابى) و با كافران همراه مباش كه هلاك خواهى شد

آن پسر نادان و نااهل پدر را پاسخ داد كه من به زودى به فراز كوه مى‌روم كه از خطر هلاك نگه دارد نوح عليه السّلام گفت: اى پسر امروز هيچ كس را از قهر خدا جز به لطف او نجات نيست اين بگفت و موج ميان آن‌ها جدايى افكند و پسر با كافران چون از جنس آن‌ها بود به دريا غرق شدند.

تفسير ..... ص : ۳۱۲

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ لفظ (من) استفهاميّه و مفعول تعلمون است و فعل و از عمل معلّق شده، يعنى عمل نمى‌كند و (يخزيه) صفت (عذاب) است.

وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ اين جمله عطف بر (يأتيه) يا موصوله است و مفعول (تعلمون) به معناى (تعرفون) است، و بقيّه اجزاء جمله همانطور است كه ذكر گرديد، يا اين كه لفظ (من) موصوله و مفعول اوّل (تعلمون) است، و (يخزيه) مفعول دوّم و (يحلّ) عطف بر (يخزيّه) است.

يا اين كه لفظ (من) موصوله و مبتدا است، و (يخزيه) خبر آن و

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۳

(يحلّ) عطف بر آن است و جمله مستأنفه است و (تعلون) رها شده از مفعول است.

حَتَّى إِذا جاءَ أَمْرُنا اين جمله غايب اين عبارت (قال ان تسخروا ...) است يا غايت (و يصنع الفلك) مى‌باشد.

وَ فارَ التَّنُّورُ «۱» در تنّور و جاى آن و جوشيدن آب از آنجا و جاى آن اقوال متعدّدى است كه حمل بر ظاهر آيه روشنتر و ظاهرتر

است.

جای تنّور در مسجد کوفه امروز معروف است، و تفصیل جوشیدن آب و داستان نوح علیه السّلام، و اختلاف در تنّور و جای آن و جوشیدن آب از آنجا در کتابهای مفصّل ذکر شده است، و آنچه که در تفسیر صافی و مجمع به طور اجمال آمده برای بینایی و آگاهی کفایت می کند.

قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ به نوح علیه السّلام گفتیم که از هر جفت دو فرد سوار کشتی کن و جمیع زن و فرزندانت را هم با خود بردار جز کسی که سخن از هلاک او در علم ازلی الهی گذشته است.

و او چنانچه گفته شده زن خاین او مادر کنعان است.

---

(۱) از علیّ بن أبی طالب علیه السّلام روایت شده است که فرمود: فار التّنور ای طلع الفجر صبح بر آمد و گفت تنّور عبارت است از صبح. (تفسیر ابو الفتوح رازی) [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۴

وَ مَنْ آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ وَ قالَ ارْكَبُوا فِيها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها با فتح میم و فتح راء و سین، و نیز با فتح میم و را و سین خوانده شده است.

و لفظ (مجریها) به خصوص با فتح میم و کسر راء خوانده شده و هر دو لفظ یا منصوب است بنابر ظرفیّت (خواه ظرف زمان باشد یا مکان یا معنای مصدری باشد).

یا این که هر دو مرفوع می‌باشند با فاعل قول خدا (بسم اللّه) باشند، یا این که هر دو مبتداء و خبر آن‌ها (بسم اللّه) باشند، و (بسم اللّه) ظرف لغو و متعلّق به (ارکبوا) است.

و لفظ (مجریها) منصوب بنابر ظرفیّت است، یا ظرف مستقّر است و حال از ضمیر مجرور، و (مجریها) فاعل آن، یا حال از فاعل (ارکبوا) بتقدیر (لکم) است تا ربط کامل شود.

یا ظرف مستقّر است و خبر (مجریها) و جمله یا حال از ضمیر فاعل است تقدیر (لکم) یا حال از ضمیر مجرور یا جمله مستأنفه است تا جواب از سؤال مقدّر از حال کشتی یا از علّت امر به سوار شدن به کشتی باشد و وارد شده است که هرگاه می‌خواستند کشتی راه بیفتد می گفتند:

(بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها) و هر وقت می‌خواستند لنگر انداخته و کشتی را باندازند می گفتند: (بسم اللّه مرساها).

بنابراین چنین است که بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها محکّی قول محذوف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۵

است و تقدیر آن چنین است: (ارکبوا قایلین بسم اللّه) سوار شوید در حالیکه بسم اللّه می گویید.

و این اعلم از آن است که مجریها مبتداء در تقدیر گرفته شود یا بنابر ظرفیت منصوب باشد.

إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ پس هر کسی به اسم خدا متلبّس گردد و زیر پوشش اسم خدا باشد زحمت و مغفرت خدا او را درک کند.

وَ هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبالِ وَ نادى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كانَ فِي مَعْزِلٍ يا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنا وَ لا تَكُنْ مَعَ الْكافِرِينَ در اخبار وارد شده «۱» که آن فرزند پسر نوح علیه السّلام نبود، بلکه فرزند زنش بود، و به فرزند در لغت طیّ به فرزند زن (ابنه) با فتحها گفته می‌شود، و قرائت علی علیه السّلام و امام باقر علیه السّلام و امام صادق علیه السّلام با فتحه‌ی ها وارد شده، (ابنها) نیز روایت شده که ضمیر مؤنّث به زن نوح علیه السّلام برگردد.

قالَ سَآوِي إِلى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْماءِ قالَ لا عاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ یعنی جز کسی که شأن او رحمت باشد و آن

خدای تعالی است، یا کسی که خلیفه و جانشین

---

(۱) تفسیر صافی: ۲ صفحه ۴۴۷- تفسیر عیاشی: ۲ صفحه ۱۴۸ جلد ۳۱- تفسیر برهان: ۲ صفحه ۲۲۲ جلد ۱۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۶

او باشد، یا مقصود این است: جز مکان و جای کسی که خدا او را رحم کند که مقصود کشتی است یا این که (عاصم) به معنای معصوم است، یا این که استثنای منقطع است، یا عامل و مستثنی منه محذوف است: و معنای آیه چنین است: کسی محفوظ از امر خدا نیست مگر این که رحمت خداوند شامل حال او باشد.

وَ حالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ لفظ (کان) به معنای (صار) است یعنی موج آب بین آن دو حایل شد و پسر نوح علیه السّلام از غرق شدگان گردید.

آیات ۴۸- ۴۴

[سوره هود (۱۱): آیات ۴۴ تا ۴۸] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

وَ قِيلَ يا أَرْضُ ابْلَعِي ماءَكِ وَ يا سَماءُ أَقْلِعِي وَ غِيضَ الْماءُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَ قِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۴) وَ نادى نُوحٌ رَبَّهُ فَقالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَ إِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَ أَنْتَ أَحْكَمُ الْحاكِمِينَ (۴۵) قالَ يا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ فَلا تَسْئَلْنِ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ (۴۶) قالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ ما لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَ إِلاَّ تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخاسِرِينَ (۴۷) قِيلَ يا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلامٍ مِنَّا وَ بَرَكاتٍ عَلَيْكَ وَ عَلى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَ أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ (۴۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۷

ترجمه: ..... ص : ۳۱۷

و به زمین خطاب شد که فورا آب را فرو بر و به آسمان امر شد که باران را قطع کن به یک لحظه خشک شد و حکم (قهر الهی) انجام یافت و کشتی بر کوه جودی قرار گرفت و فرمان هلاک ستم‌کاران در رسید.

و نوح علیه السّلام به درگاه خدا عرض کرد بار پروردگارا فرزند من اهل بیعت من است (که وعده لطف به آنان دادی) و وعده عذاب تو هم حتمی است که قادرترین حکمفرمایانی (پس به لطف خود فرزندم را نجات بخش)

خدا به نوح علیه السّلام خطاب کرد که فرزند تو هرگز با تو اهلیّت ندارد او را عملی بسیار ناشایسته است پس تو از من تقاضای امری که هیچ از حال آن آگه نیستی مکن (و شفاعت نااهل رها کن) من ترا پندی می‌دهم نصیحت بشنو و از مردم جاهل مباش.

نوح علیه السّلام عرض کرد بار الها پناه می‌برم به تو که دیگر چیزی که نمی‌دانم هیچگاه تقاضا نکنم و اکنون اگر گناه مرا نبخشی و ترحّم نفرمایی من از زیانکارانم،

و به نوح علیه السّلام خطاب شد که از کشتی فرو آی که سلام ما و برکات و رحمت ما بر تو و بر آن امم و قبایلی که همیشه با تو (و تابع امر تو) بوده‌اند اختصاص یافته و امّت‌هایی که (خود سر و ستمگر شوند) پس از آن که به آن‌ها بهره‌ای از دنیا دهیم آنان را به عذاب سخت کیفر خواهیم داد.

تفسیر ..... ص : ۳۱۷

وَ قِيلَ يا أَرْضُ ابْلَعِي ماءَكِ «۱» وَ يا سَماءُ أَقْلِعِي وَ غِيضَ الْماءُ وَ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ

---

(۱) باران کنایه از فیض حق تعالی و رحمت شامله‌ی اوست که از عالم غیب بر ممکنات فایض

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۸

در تعیین جایی که (جودی) نام گرفته است اختلاف شده.

بعضی گفته‌اند که آن جایی است در ناحیه آمل، برخی آن را نزدیک جزیره موصل و برخی دیگر نزدیک شام می‌دانند، و به فرات کوفه نیز تفسیر شده است.

و عدّه‌ای آن را اسم هر کوه و زمین سفت و محکم می‌دانند، و همچنین در مدّت زمانی که نوح علیه السّلام در کشتی بوده اختلاف است.

در بعضی روایات وارد شده است که آن مدّت هفت شبانه روز بوده، و بعضی گفته‌اند یکصد پنجاه روز بوده، و بعضی گفته‌اند که اوّل آن دهم ماه رجب و آخر آن دهم ماه محرّم بوده است.

زیبایی نظم و ترتیب آیه مخفی نیست و از نظر علم بیان و بدیع وجوه متعدّدی برای زیبایی نظم آیه ذکر کرده‌اند که هر کس بخواهد به تفسیرهای دیگر باید مراجعه کند.

وَ قِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَ نادى نُوحٌ رَبَّهُ فَقالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَ إِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وعده در مورد هلاک

گردد و ممکنات بر حسب مراتب استعداد، استفاضه نمایند، غلبه‌ی عنایات را نیز که در احوال سالک حاصل شود از فرح و ترح، باران گویند.

مولوی گوید:

غیب را ابری و آبی دیگر است آسمان و آفتابی دیگر است

ناید آن الّا که بر خاصّان پدید باقیان فی لبس من خلق جدید

هست باران از پی پروردگی نیست باران از پی پژمردگی

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی: دکتر سیّد جعفر سجّادی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۱۹

کردن کسی که داخل کشتی نباشد حقّ و نجات دادن اهل بیت من حقّ است.

وَ أَنْتَ أَحْكَمُ الْحاكِمِينَ بعد از آن که در حقّ فرزندش تضرّع و زاری و دعا کرد از مشیّت و اراده و حکومت خودش تبرّی و بیزاری جست و اعتراف کرد به این که خداوند احکم الحاکمین است با این توهّم را که راضی بحکم خدا نیست دفع نماید.

قالَ يا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ «۱» خداوند فرمود: ای نوح علیه السّلام این پسر از اهل تو نیست، زیرا بر فرض که آنچه مشهور شده مبنی بر این که او پسر نوح علیه السّلام است صحیح باشد تازه نسبت جسمانی را ثابت می‌کند در حالی که نوح علیه السّلام در دنیا با روحانیّت تحقّق پیدا کرده، و نسبت‌های جسمانی در عالم روحانی منقطع است، و در آن عالم همانند قیامت نسبت‌های روحانی معتبر است، و چون آن پسر دارای نسبت روحانی و اتّصال ملکوتی نبود لذا نمی‌توانست از اهل بیت نوح علیه السّلام و فرزند واقعی نوح علیه السّلام باشد.

إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ حمل مصدر بر ذات بجهت مبالغه، و آن تعليل نفى پسر نوح عليه السّلام بودن است.

و هر كس اين جمله را عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ به صورت

---

(۱) علىّ بن ابراهيم ذيل آيه از حضرت صادق عليه السّلام روايت كرده كه فرمود: فرزند نوح عليه السّلام كه مخالفت امر او را كرده و سوار كشتى نشد فرزند صلبى نوح عليه السّلام نبود، بلكه فرزند زوجه‌ى همسر نوح عليه السّلام بود و آيه‌ى قرآن بر نعت طى نازل شده چه آن طايفه فرزند عيال را ابن خطاب مى‌كنند. (مترجمين)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۰

اضافه خوانده چنانچه در بعضى از اخبار آمده تا نسبت جسمانى را نفى كرده و او را العياذ باللّه زنا زاده بداند مرتكب خط شده است، و نيز (عمل غير صالح) به صورت فعل ماضى و با فتحه راء لفظ (غير) خوانده شده است.

فَلا تَسْئَلْنِ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ مادامى كه حقيقت خواسته‌ات را نمى‌دانى و در نتيجه علم به صحّت سؤال و پرسشت نداری سؤال نكن.

إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ من ترا پند مى‌دهم كه از جاهلان كه چيزى را كه نمى‌دانند سؤال مى‌كنند مباش.

قالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ ما لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ تا امتثال حكم تو كرده و از موعظه‌ات پند بگيرم.

وَ إِلَّا تَغْفِرْ لِي وَ تَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخاسِرِينَ اين جمله را از باب تضرّع و درماندگى گفت: قِيلَ يا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلامٍ «۱» مِنَّا به سلامت از جانب ما فرود آى وَ بَرَكاتٍ عَلَيْكَ وَ عَلى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ امّت‌هايى كه در كشتى با تو هستند كه آن‌ها گروههاى مختلفى از انواع حيوان يا از اضاف انسان بوده‌اند.

---

(۱) مقام امن را سلام گويند كه فرمود: ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِينَ حجر ۴۶. و يا نار كونى بردا و سلاما.

انبيا ۶۹.

سلام نام خداست هو اللّه الذى لا اله الا هو الملك القدوس السلام. سوره حشر سخن بهشتيان سلام است. نام بهشت سلام است. (مترجمين)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۱

وَ أُمَمٌ امت‌هاى كه با تو هستند يا امّت‌هايى كه از همراهان تو متولّد مى‌شوند، سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ.

از امام صادق عليه السّلام آمده است كه نوح عليه السّلام از كشتى با هشتاد تن پياده شد و شهر هشتاد را بنا كردند، و نوح عليه السّلام دخترى داشت كه با نوح عليه السّلام سوار كشتى شد و نسل مردم از او به وجود آمد، و همين معناى گفته پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است كه نوح عليه السّلام يكى از دو پدر است.

آيات ۵۶- ۴۹

[سوره هود (۱۱): آيات ۴۹ تا ۵۶] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

تِلْكَ مِنْ أَنْباءِ الْغَيْبِ نُوحِيها إِلَيْكَ ما كُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ وَ لا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هذا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ (۴۹) وَ إِلى عادٍ أَخاهُمْ هُوداً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ (۵۰) يا قَوْمِ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَ فَلا

تَعْقِلُونَ (۵۱) وَ يا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ (۵۲) قالُوا يا هُودُ ما جِئْتَنا بِبَيِّنَةٍ وَ ما نَحْنُ بِتارِكِي آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِكَ وَ ما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۵۳)

إِنْ نَقُولُ إِلاَّ اعْتَراكَ بَعْضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ قالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَ اشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۵۴) مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعاً ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ (۵۵) إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَ رَبِّكُمْ ما مِنْ دَابَّةٍ إِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِناصِيَتِها إِنَّ رَبِّي عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۲

ترجمه: ..... ص : ۳۲۲

اين (حكايت نوح عليه السّلام) از اخبار غيب است كه پيش از آن كه ما به تو وحى كنيم تو و قومت هيچ از آن آگاه نبوديد پس تو در طاعت حقّ راه صبر پيش‌گير كه عاقبت اهل تقوى نيكو است،

و ما براى هدايت قوم عاد برادرشان (يعنى مردى از طايفه آن‌ها) هود را فرستاديم هود نيز براى اداى رسالت به قوم خود گفت كه اى مردم خداى يكتايى را بپرستيد كه جز او شما را خدايى نخواهد بود (و گفتارى كه به ميان آورده‌ايد) افترا و دروغى بيش نيست.

باز گفت اى قوم من از شما مزد رسالت نمى‌خواهم اجر من جز بر خدا كه مرا آفريده است نيست، آيا در (امر من) فكر و عقل كار نمى‌بنديد (تا حقّ را از باطل تميز دهيد؟

اى قوم از خدا آمرزش طلبيد و به درگاه او توبه كنيد تا از آسمان بر شما رحمت فراوان نازل گرداند و بر قوّت و توانايى شما بيفزايد و زنهار به نابكارى و عصيان روى از خداى رحمان مگردانيد.

قوم هود وى را پاسخ دادند كه تو براى ما دليلى روشن بر دعوى رسالت خود نياوردى و ما با حرفهاى تو از خدايان خود (يعنى بتان) دست نمى‌كشيم و ما هرگز به تو ايمان نخواهيم آورد.

تنها چيزى كه در باره‌ى تو ميگوييم اين است كه برخى از خدايان ما تو را آسيب رسانيده (و عقل تو را به جرم بدگويى از بتان مغشوش گردانيده). هود به آن‌ها گفت من خدا را گواه مى‌گيرم و شما هم گواهى دهيد كه از اين پس من از شما و خدايانى كه مى‌پرستيد بيزارم.

شما هم هر فكر و تدبيرى كه در كار من داريد بى‌هيچ مهلت انجام دهيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۳

من بر خدا كه پروردگار من و شما است توكّل كرده‌ام كه زمام اختيار هر جنبنده‌اى به دست مشيّت اوست و البتّه (هدايت) پروردگار من به راه راست خواهد بود.

تفسير ..... ص : ۳۲۳

اشاره

تِلْكَ مِنْ أَنْباءِ الْغَيْبِ نُوحِيها إِلَيْكَ ما كُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ وَ لا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هذا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ آن حكايتها و داستانها (حكايت نوح عليه السّلام) از اخبار غيب است كه پيش از آن كه ما به تو وحى كنيم تو و قومت هيچ از آن آگاه نبوديد پس تو در طاعت حقّ، راه صبر پيش گير كه عاقبت از آن متّقين است.

كلمه‌ى عاقبت در اين جا به معناى كسانى هستند كه از جزع و شتاب در دعا و نفرين پرهيز مى‌كنند.

وَ إِلى عـادٍ أَخـاهُمْ هُوداً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ هود كه يكى از افراد قبيله عاد بود «۱» به آن‌ها گفت: و ما براى هدايت قوم عاد و برادرانشان (يعنى مردى از طايفه آن‌ها) هود را فرستاديم.

هود نيز براى اداى رسالت به قوم خود گفت: اى مردم خداى يكتايى را پرستش كنيد كه جز او شما را خدايى نخواهد بود (و

---

(۱) در سوره اعراف از آيه‌ى ۶۵ تا ۶۷ بيان شد. (مترجمين)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۴

گفتارى كه از بتان و خدايان باطل به ميان آورده‌ايد) افترا و دروغى بيش نيست. «۱»

يا قَوْمِ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي باز گفت اى قوم من از شما مزد رسالت نمى‌خواهم اجر من جز بر خدا كه مرا آفريده، نيست.

آيا (در امر من) فكر و عقل كار نمى‌بنديد (تا حقّ از باطل تميز دهيد)؟ كه ادعاى رسالت من جهت اغراض دنيوى است و يا موجب از بين رفتن مال شما به سبب پيروى از پيامبرتان مى‌باشد.

البتّه اين توهّم از آنجا ناشى مى‌شود كه پيامبران را بر خودشان قياس مى‌كنند.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آيا شما تعقّل نمى‌كنيد؟

---

(۱) در باره قوم عاد و پيامبرش هود چنانكه در آيات ۶۵ و ۶۷ اعراف آمده است و شرح آن گذشت (در جلد پنجم ترجمه و تفسير) و در آيه ۶۰ همين سوره نيز خواهد آمد تحقيقات بسيارى صورت گرفته است كه خلاصه آن اين است: عاد از قبايل قديم عرب است كه مورّخان عرب آن را از جمله اعراب باديه (نابود شده) شمرده و عاد و ثمود را از اولاد (ارم بن سام بن نوح عليه السّلام) دانسته‌اند، به عقيده آنان دو عاد وجود داشته است يكى عاد اولى كه شاخه‌هاى فراوان داشته است، و اين شاخه‌ها از هزار متجاوز بوده است و بعد از هلاك ايشان، قبيله عاد ديگرى ظاهر شده است كه آنان را عاد ثانيه گفته‌اند كه ظاهرا اين مطلب از آيه أَنَّهُ أَهْلَكَ عاداً الْأُولى (نجم: ۶۲) استنباط شده است كه بت‌پرست بوده‌اند و اسامى بت‌هايشان ذكر شده است (دايرة المعارف فارسى ذيل كلمه عادٍ در باره هُودُ هم به همان دائرة المعارف فارسى و نيز دائرة المعارف انگليسى ج ۳ ص ۵۳۷ مراجعه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۵

يعنى آيا با ادراك عقلانى كه با تصرّفات خيال مخلوط نباشد درك نمى‌كنيد؟

تا اين مطلب را بفهميد كه: غالبا وقتى مال دنيا مورد نظر و توجّه قرار مى‌گيرد كه شخص مدّعى امرى براى اغراض دنيوى باشد.

وَ يا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ در همين سوره تفسير اين جمله گذشت.

يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً كلمه (مدرار) از (درّ السماء بالمطر) از آسمان باران ريخت، و مدرار به معناى زياد ريختن است و حال از (السّماء) مى‌باشد.

فرستادن آسمان عبارت از فرستادن ابر يا باران است از آن جهت كه آن دو از طرف آسمان مى‌آيند، ممكن است مقصود از آسمان «۱» ابر يا باران باشد بدون لحاظ علاقه‌اى بين آن‌ها چون لفظ آسمان بر هر چيز علوى و بلند اطلاق ميشود.

وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ تا بر قوّت و توانايى شما بيفزايد، هود با وجودى كه آن‌ها را به ايمان ترغيب كرد فوايد دنيوى مترتّب بر آن را نيز ذكر نمود، زيرا كه حال

---

(۱) آسمان جهت علوّ و بالا را آسمان گويند. در سخنان اهل ذوق هم به صورت مفرد و هم مركّب به كار رفته است مانند: آسمان

غیب که کنایه از جهان غیب است که محل و موطن انوار و تجلیّات الهی است.

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سیّد جعفر سجادی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۶

کافران و دنیاداران مانند حال اطفال است خیر را جز در اغراض دنیوی که آن را خیر حس میکنند نمی‌بینند، و لذا مناسب حال آن‌ها این بود که به آن‌ها چیزی وعده بدهد که آن را خیر گمان می‌کنند از این رو زیادی قوّت را برشمرده است.

بعضی گفته‌اند: سه سال باران نیامده بود و زنانشان عقیم شده بودند و آن‌ها طالب باران و اولاد بودند، و مقصود از زیادی نیرو و زیادی عدد است.

قالُوا یا هُودُ ما جِئْتَنا بِبَیِّنَةٍ آن‌ها به هود گفتند: تو بیّنه و دلیلی نیاوردی که دلالت بر صدق و راستی تو بکند، و این جمله را از باب عناد گفتند.

وَ ما نَحْنُ بِتارِکِی آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِکَ وَ ما نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِینَ إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَراکَ بَعْضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ در حقّ تو چیزی نمی‌گوییم و چیزی احتمال نمی‌دهیم جز همین گفتار، تنها چیزیکه در باره‌ی تو می‌گوییم این است که برخی از خدایان ما تو را آسیب رسانیده (و عقل تو را به جرم بدگویی از بتان مغشوش گردانیده است.) و تو مجنون و دیوانه شده‌ای.

یا مقصود این است که با تو حرفی نمی‌زنیم مگر این که همین سخن را بگوییم، یعنی ما را با تو سخنی نیست چون به وسیله بعضی از خدایان ما دیوانه شده‌ای.

بدان که شیاطین گاهی در جلد هیکل‌های بت‌ها بعضی از

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۷

کارهای غریب و خارق العاده ظاهر می‌ساختند، مثلا بر زبان آن‌ها حرف می‌زدند.

و لذا آن مردم به آن بتها مغرور بودند با این که آن‌ها جمادهای بدون روح بودند و گر نه شخص عاقل به جمادات چیزی را نسبت نمی‌دهد که انسان را با آن بترساند.

قالَ إِنِّی أُشْهِدُ اللَّهَ وَ اشْهَدُوا أَنِّی بَرِیءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ مِنْ دُونِهِ فَکِیدُونِی جَمِیعاً ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ إِنِّی تَوَکَّلْتُ عَلَی اللَّهِ رَبِّی وَ رَبِّکُمْ ما مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِناصِیَتِها هود بدون ترس آن‌ها را به مبارزه طلبیده گفت: من خدا را گواه می‌گیرم و شما هم شاهد باشید که من از خدایانی که می‌پرستید بی‌زارم.

پس شما و خدایانتان هر چه می‌توانید مکر و حیله کنید، و هر چه توانید بی‌هیچ مهلت انجام دهید که من بر خدا که پروردگار من و شماست توکّل کرده‌ام که هیچ جنبنده‌ای نیست مگر که او حاکم بر هستی آن است و هم او ناصیه «۱» و پیشانی هر چیزی را می‌گیرد یعنی هر جنبنده‌ای تحت فرمان و قدرت اوست.

---

(۱) ناصیه قسمت جلو سر یا موی پیشانی است که دراز شده است. در آیه شریفه مراد از آن تسلّط خداست بر موجودات. (قاموس قرآن: سیّد علی اکبر قریشی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۸

بیانی در وحدت وجود ..... ص : ۳۲۸

بدانکه اصل در تحقّق وجود»

چنانچه در اوّل سوره بقره گذشت و حکمای مشّایین و اشراقیّین عظام نیز بر همین عقیده هستند و جمیع اهل ذوق از عرفا و صوفیان صافی ضمیر رضوان اللّه علیهم این مطلب را تقریر نموده‌اند: (و این که) وجود یک حقیقت گسترده‌ای است که دارای مراتب متعدّد می‌باشد، و بر حسب تنزّلات آن (حقیقت و کثرت مراتب آن)، حدود بسیاری عارض آن حقیقت می‌شود، و به اعتبار آن حدود ماهیّات متعدّد متباین و متشارک از آن انتزاع می‌شود، (ولی) با زیادی حدود و ماهیّت‌ها وحدت آن حقیقت شکسته نمی‌شود.

---

(۱) وجود: هستی، وجود در اصطلاحات صوفیّه وجد بدون استشعار به وجد است.

(خواجه عبد اللّه انصاری: رسایل/ ۱۲۲ و نیز عراقی گوید:

با پرتو جمالت برهان چه کار دارد با عشق زلف و خالت ایمان چه کار دارد

با عشق دلگشایت عاشق چه کار دارد با وصل جان فزایت هجران چه کار دارد

و وجود از میان رفتن اوصاف خرد به واسطه‌ی پنهان شدن اوصاف بشریّت است زیرا که چون سلطان حقّ و حقیقت ظهور کند بشریّت باقی نماند وجود را تشبیه بر دریایی موّاج کرده‌اند که هر موجی از آن به صورت موجود و نفس انسانی ظهور می‌کند.

(لاهیجی (ره): شرح گلشن راز ص ۴۵۱) و بالجمله وجود وجدان ذات حقّ است. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۲۹

زیرا که وحدت آن (وحدت) اعتباری نیست تا با اعتبار کثرت شکسته شود و (وحدت) جنسی نیست تا با انضمام فصول از بین برود، و (وحدت) نوعی و صنفی (هم) نیست تا با مصنّف‌ها و مشخّص‌ها شکسته گردد، و (وحدت) عددی نیست تا دوّمی برای آن تصوّر شود، و (وحدت) ترکیبی و اتّصالی نیست تا با تحلیل و تقسیم به آن خدشه وارد آید، بلکه اصلا ترکیبی در آن نیست نه از لحاظ جنس، فصل، نوع معیّن و مشخّص، و نه از ماهیّت و وجود، و نه از وجود و حدّ وجود.

و لذا حقیقت وجود دارای اسم است نه رسم، بلکه غیب مطلق است که خبر و اثری از آن نیست، و (کلیّه‌ی) اسم‌ها، رسم‌ها و کثرت‌ها که در آن دیده می‌شود تنها در مقام ظهور آن حقیقت است.

بنابراین آنچه که در همه مظهرها ظاهر و روشن است همان حقیقت وجود است، و غایت از همه همان حقیقت است.

و گفته آن کسی که گفته است (سبحان من اظهر الاشیاء و هو عینها) ناظر به همین حقیقت است، چه آن حقیقت به اعتبار مقام غیب و مرتبه‌ی وجوب خالق و آفریننده‌ی کلّ و مظهر آن است، و به اعتبار مقام ظهور عین کلّ و حقایق آن‌هاست، و در این جمله و عبارت اشعاری به وحدت وجود که منجر به اباحه و الحاد باشد نیست.

زیرا که این کلام خدا را اوّلا از اختلاط به کثرت‌ها منزّه کرده،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۰

و سپس اظهار را به او نسبت داده و اشیا را ثابت نموده، پس اشاره به کثرت‌ها و تنزّه خدای تعالی از همه و علوّ او بر همه نموده، و سپس گفته که خدای تعالی به اعتبار حقیقت وجود عین کلّ است و همه متحقّق به سبب اوست.

ولی نه به اعتبار مرتبه‌ی وجوب که در این صورت تناقض در کلامش لازم آید، و شأن گوینده‌ی این کلام برتر از آن است که در کلام متناقض حرف بزند.

به همین معنا در کلام الهی اشاره شده آنجا که فرمود: هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ به اعتبار حقیقت وجود نه به اعتبار مقام وجوب، و آنچه که از مثال این جملات در کلمات بزرگان صوفیّه وارد شده ناظر به همین حقیقت است نه به مقام وجوب، تا اشکالهایی که کرده‌اند به آن‌ها وارد آید.

مانند این گفته‌ی آن‌ها:

غیرتش غیر در جهان نگذاشت زان سبب عین جمله اشیا شد

که یکی هست و هیچ نیست جز او وحده لا اله الّا هو

جنبشی کرد بهر قلزم عشق صد هزاران حباب پیدا شد

لیس فی الدّار غیره دیّار

هر لحظه به شکلی بت عیّار درآمد دل برد و نهان شد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۱

هر دم به لباس دگران یار برآمد گه پیر و جوان شد تا آخر آنچه که مولوی از این قبیل سخنان گفته است، همه‌ی کثرت‌ها را ثابت کرده، سپس این مطلب را ذکر کرده‌اند که تحقّق کثرت‌ها به سبب حقیقت وجود است نه به سبب مقام وجوب و گر نه تناقض در کلام آن‌ها لازم می‌آید، و آن حقیقت از آن جهت که خود آن حقیقت است از همه‌ی کثرت‌ها و تمام قیود و اعتبارات منزّه است حتّی از اعتبار اطلاق و قید لا بشرط بودن.

و روی همین جهت است که تقسیم کننده‌ی همه‌ی مطلق‌ها و مقیّدها شده، نه مانند مورد تقسیم قرار گرفتن مفاهیم عامّ و نه مانند مقسم بودن اجناس و انواع، بلکه اقسام بودن آن حقیقت وجود فوق تصوّر ما و بالاتر از درک ما است، کنه آن مقسم قرار گرفتن مجهول است مانند مجهول بودن خود آن حقیقت.

پس آنگاه که به شرط لا اعتبار شود مقام وجوب است، و هر گاه به طور مطلق مقیّد به اطلاق اعتبار شود مقام فعل و مرتبه‌ی مشیّت و صراط مستقیم بین خلق و حقّ می‌شود و هرگاه به شرط شیء اخذ شود با مراتب متکثّر آن ممکن و مخلوق نامعیّن می‌شود.

بنابراین حقیقت، در واجب وجود است و در مقام فعل نیز وجود است و همچنین در مقام ممکن هم وجود است، و از این معنا تشبیه و تشریک لازم نمی‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۲

زیرا که مخلوق بودن در حقیقت به ماهیّت‌هایی برمی‌گردد که عطر و رایحه‌ی وجود را هرگز استشمام نکرده‌اند و وجود مخلوق همان خالقیّت خدای تعالی و فعل خدای تعالی است که همان اضافه‌ی او به اشیا است و مستقلّا و به تنهایی دارای حکمی نیست، بلکه آن به اعتبار ماهیّت‌ها محکوم به مخلوق بودن است و به اعتبار فاعل بودنش محکوم به وجوب است.

پس وجود مخلوق در امور خارجی مانند معنای حرفی در امور ذهنی است و آن مخلوق خود او نیست و غیر او هم نیست، بلکه از جهتی او نیست و از جهتی اوست.

پس کسی که نظر به وجود ممکنات از جهت تحدّد و تعیین آن بر ماهیّات داشته باشد او در حقیقت به مصنوع و مخلوق نظر افکنده و او مردود و ملعون از جانب خدا است.

و هر کس که نظر به وجود ممکنات از آن جهت توجّه بکند که آن ممکن فعل ربّ و صنع و آفریده‌ی اوست او مشمول رحمت خدا و عزیز و مکرّم است.

این گفته که:

عاشق صنع خدا با فرّ بود عاشق مصنوع او کافر بود

نظر به همین دارد که ما ذکر کردیم.

و اشکال به این که راضی شدن به قضا واجب است و راضی بودن به کفر، کفر است با این که کفر از قضای مشهود و معلوم است با آنچه که ذکر شد دفع می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۳

حال كه اين مطلب مقرّر گشت و معلوم شد بدان كه: كلمه‌ى (ناصيتها) كه در آيه آمده است، منظور ناصيه و پيشانى هر چيزى آن است كه اوّل پيدايش و ظهور به سبب آن صورت مى‌گيرد و توجّه به آنچه كه بايد كرد به سبب آن تحقّق مى‌پذيرد، و آن ناصيه در جميع ممكنات جهت وجود آن‌ها است كه به وسيله‌ى آن وجود ظهور و تحقّق ممكنات انجام مى‌گيرد.

و به وسيله همان وجود ممكنات به اصلشان كه همان حقيقت وجود است توجّه پيدا مى‌كنند، و وجودات امكانى سايه‌هاى وجود مطلق است كه آن سايه‌ى حقّ تعالى است، و سايه‌هاى وجودى همه محاط و زير فرمان و تسخير وجود مطلق‌اند، و حقّ اوّل تعالى محيط به فعل خويش، و مسلّط بر آن است، و وجود مطلق عبارت از صراط مستقيم و راه راست است.

پس قول خداى تعالى: (ما مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ) اشاره به همه‌ى ممكنات است كه شريفترين آن‌ها كه جنبنده باشد ذكر شده است و (إلّا هو) اشاره به مقام وجوب و (ءاخذ) اشاره به وجود مطلق است، و (بناصيتها) اشاره به وجودات امكانى است.

و روى همين جهت خداوند آن را چنين تعليل كرد:

إِنَّ رَبِّي عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ كه او محيط به وجود مطلق و آن محيط به وجودات امكانى است، و به اعتبار كثرت عوالم

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۴

در عالم كبير و عالم صغير مصاديق آيه شريفه و مظاهر مصداق حقيقى آن زياد مى‌شود.

آيات ۶۰- ۵۷

[سوره هود (۱۱): آيات ۵۷ تا ۶۰] ..... ص : ۳۳۴

اشاره

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَ يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْماً غَيْرَكُمْ وَ لا تَضُرُّونَهُ شَيْئاً إِنَّ رَبِّي عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۵۷) وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا هُوداً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ نَجَّيْناهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ (۵۸) وَ تِلْكَ عادٌ جَحَدُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ وَ عَصَوْا رُسُلَهُ وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۵۹) وَ أُتْبِعُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَلا إِنَّ عاداً كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلا بُعْداً لِعادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۴

پس هرگاه شما روى از حقّ برگردانيد من به اداى وظيفه خود كه ابلاغ رسالت و اتمام حجّت بر شما است قيام كردم (و اكنون مستحقّ هلاك شديد) و خداى من پس از هلاكت شما قومى ديگر را جانشين شما خواهد كرد، و به هود هم (چون در حفظ و امان خداست) هيچ ضررى نتوانيد رسانيد كه پروردگار من بر همه چيز نگهبان است.

و چون فرمان قهر ما به هلاكت قوم در رسيد ما به فضل و رحمت خود هود را و هر كس كه به او ايمان آورد نجات بخشيديم و از عذاب بسيار سختى آن‌ها را ايمن گردانيديم.

و همين قوم عادند (امّت هود) كه آيات خدا را انكار كرده و پيامبران را آزار و نافرمانى كردند و پيرو امر هر شخص متكبّر و جبّار شدند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۵

و آن‌ها به لعن خدا هم در حيات دنيا و هم در قيامت گرفتار گرديدند (اى اهل ايمان) آگاه باشيد كه قوم عاد به خداى خود كافر و از رحمت او دور شدند بدانيد كه قوم عاد (امّت هود) از رحمت خدا دورند.

تفسير ..... ص : ۳۳۵

فَإِنْ تَوَلَّوْا اگر شما روى بگردانيد اصل آن (تتولّوا) بوده فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ من آنچه را كه مأمور به رساندن آن بودم به شما رساندم مانند ترساندن از عذاب دايم و عذاب دنيوى، و شما را نصيحت كردم و اتمام حجّت نمودم.

وَ يَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْماً غَيْرَكُمْ و بعد از آن كه به وسيله‌ى عذابى شما را از آن ترساندم هلاكتان كردم پروردگار من قومى ديگر را جانشين شما مى‌كند.

وَ لا تَضُرُّونَهُ شَيْئاً كه روى گردانيدن و هلاك شدن شما به وسيله‌ى عذاب به خداى من ضررى نمى‌زند، چه او امثال شما را جانشين مى‌كند، پس با هلاك شدن شما نه در ملك او نقصى پديد مى‌آيد و نه در خلق او.

إِنَّ رَبِّي عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ پروردگار من نگهبان هر چيزى است، پس او نوع انسان و همه‌ى خلقش را با جانشين كردن امثال آن موجودات بعد از هلاكت آن‌ها حفظ مى‌كند.

وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا وقتى فرمان قهر ما به هلاك كردن قوم آمد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۶

نَجَّيْنا هُوداً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا هود و مؤمنين همراه او را نجات داديم، چون به سبب ايمانشان مستحقّ رحمت و مهربانى بودند.

وَ نَجَّيْناهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ و آن‌ها را از عذاب سخت هم نجات داديم اين جمله از قبيل عطف تفصيل بر اجمال است و فايده آن تأكيد نجات دادن، و لذا لفظ (نجّينا) و تصريح به آنچه كه از آن نجات پيدا كردند تكرار شده تا از عذاب آن‌ها سامعين را بترساند، و ممكن است مقصود از نجات دوّم نجات دادن از عذاب آخرت باشد.

وَ تِلْكَ عادٌ جَحَدُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ اين قوم عاد است كه به سبب كفران به هود و معجزاتش گويا كه جميع آيات پروردگار را انكار كردند، و بارها اين مطلب گذشت كه اينگونه جمله‌ها كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و انكار آن‌ها نسبت به على عليه السّلام و كفرشان به اوست.

وَ عَصَوْا رُسُلَهُ به سبب نافرمانى هود جميع فرستادگان خدا را نافرمانى كردند، چون كسى كه يكى را انكار كند همه را انكار كرده است، يا مقصود فرستادگان زمان و شهرهاى خودشان است.

وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ و پيرو امر شخص متكبر جبّار شدند، چون آن‌ها وقتى پيرو يكى از ستمگران و جبّارها شدند پيرو همه آن‌ها مى‌شوند، چون همه از يك سنخ هستند، يا مقصود پيروى امر ستمگران شهرهايشان است، يا صيغه جمع اشاره به انكار

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۷

آيات عالم صغير و نافرمانى فرستادگان آن عالم و پيروى همه ستمگران آن عالم است، و اين كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، گويا كه گفته است: اى امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله آيات پروردگارتان و جانشينان او را انكار نكنيد و نافرمانى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را در مورد گفتارش در باره على نكنيد، و از امر جبّارى كه بر على عليه السّلام ستم مى‌كند و با او عناد مى‌ورزد پيروى نكنيد.

وَ أُتْبِعُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَلا إِنَّ عاداً كَفَرُوا رَبَّهُمْ و آن‌ها به لعن خدا هم در حيات دنيا و هم در قيامت گرديدند (اى اهل ايمان) آگاه باشيد كه قوم عاد بخداى خود كافر و از رحمت او دور شدند).

قوم عاد پروردگار مضاف و نسبى‌شان را انكار كردند و كافر شدند كه آن عبارت از هود است، سپس به پروردگار مطلقشان كافر شدند، شما به على عليه السّلام كافر نشويد كه گفته شود دورى از رحمت خدا بر شما باد.

و چنانچه به قوم هود گفته می‌شود: أَلا بُعْداً لِعادٍ قَوْمِ هُودٍ «۱» ای مؤمنان بدانید که قوم عاد امّت هود از رحمت خدا دورند، و تکرار (ألا) و (عادا) و بدل آوردن از آن به (قوم هود) بدان جهت است که مقام مقام غضب و تهدید است و تکرار و غلیظ و تند سخن گفتن و طول دادن در این مقام مطلوب است.

---

(۱) روح البیان: تکرار کلمه‌ی الا و عاد و لعنت به دنیا و آخرت بر آن‌ها برای پند است و عبرت، و اهمیّت و کمال زشتی فکر و کار آن مردم.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۸

آیات ۶۵- ۶۱

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۵] ..... ص : ۳۳۸

اشاره

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيها فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (۶۱) قالُوا يا صالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينا مَرْجُوًّا قَبْلَ هـذا أَ تَنْهانا أَنْ نَعْبُدَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا وَ إِنَّنا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ مُرِيبٍ (۶۲) قالَ يا قَوْمِ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ آتانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَما تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ (۶۳) وَ يا قَوْمِ هـذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوها تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ قَرِيبٌ (۶۴) فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِي دارِكُمْ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ ذلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۳۸

و باز صالح پیامبر را به سوی قوم ثمود به رسالت فرستادیم صالح به قوم گفت ای مردم خدای یگانه را که جز او خدایی نیست پرستش کنید او خدایی است که شما را از خاک بیافرید و برای عمارت و آباد کردن زمین برگماشت پس شما از خدای خود آمرزش طلبید و بدرگاه او پناه برید و از لغزش و گناهان توبه کنید که البتّه خدا به همه نزدیک است و دعای خلق را اجابت می‌کند،

قوم گفتند ای صالح تو پیش از آن که دعوی نبوّت کنی در میان ما مورد عقیده و امیدواری بودی آیا می‌خواهی ما را از پرستش خدایان پدران ما منع کنی ما بدعوی تو سخت بد گمان و بی‌عقیده خواهیم بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۳۹

صالح باز گفت آیا رأی شما چیست اگر من بر دعوی خود معجزه و دلیلی از طرف خدا در دست دارم که او مرا به نبوّت به لطف و مرحمت بسیار برگزیده است اگر باز هم فرمان او نبرم و (گفتار جاهلانه شما را بشنوم و ابلاغ رسالت نکنم) در این صورت مرا از عذاب خدا که امان خواهد داد؟ که شما بر من جز ضرر و زیان چیزی نخواهید افزود.

صالح باز گفت ای قوم این ناقهٔ آیت خدا است بر شما و معجز برای اتمام حجّت الهی بر شما او را به حال خود واگذارید تا در زمین خدا چرا کند و قصد آزار او مکنید و گر نه خدا شما را به زودی به عذاب گرفتار سازد.

قوم پند صالح را نشنیدند ناقه را پی کردند و صالح هم به آن‌ها وعده عذاب داد که بعد از این عمل تا سه روز دیگر در منازل خود از زندگی تمتّع برید که سپس همه هلاک خواهید شد و این وعده البتّه دروغ نیست

تفسير ..... ص : ۳۳۹

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيها «۱»

---

(۱) در باره ثمود در دائرة المعارف اسلام كه به زبان انگليسى است، آمده است: يك سلسله از اشارات كهن‌تر كه منشأ عربى ندارد، وجود تاريخى نام و قوم ثمود را تأييد مى‌كند. چنانكه كتيبه سارگن متعلّق به ۷۱۵ قبل از ميلاد ثمود را جزو اقوام مشرق و مركز عربستان كه دست نشانده آشوريان بودند ياد مى‌كند. در اعلام قرآن صفحه ۲۶۹ مرحوم خزائلى مى‌نويسد: ثمود نام يكى از قبائل عرب است كه در رديف عاد و جديس و طم نام ايشان را تاريخ ثبت كرده و در اشعار اعش وايته بن الصلت (از شعرهاى جاهلى) آمده و در قرآن مجيد ۲۶ بار از اين قوم ياد شده

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۰

عبارت وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيها خدا شما را نگهداشته، يا خدا به شما عطا و بخشش نموده، و به شما آموخته كه شهرها را آباد كنيد. و عبارت فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ قالُوا يا صالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينا مَرْجُوًّا اى صالح ما در تو اميد خير داشتيم چون صلاح و عقل و كفايت را در تو مى‌ديديم.

قَبْلَ هذا قبل از اين زمان كه تو اظهار چيزى كردى كه ما آن را انكار مى‌كنيم و قبل از اين از غير تو اين سخنان را نشنيديم تو قبل از اين اميد خير بودى.

أَ تَنْهانا أَنْ نَعْبُدَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا آيا مى‌خواهى ما را از پرستش خدايان پدران ما منع كنى، لفظ همزه براى تعجّب است.

وَ إِنَّنا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ما به دعوى تو سخت بد گمان و بى‌عقيده خواهيم بود، لفظ (مريب) صفت (شكّ) است از قبيل (ظلّ ظليل) اعم از اين كه به معناى واقع سازنده در شكّ باشد يا به معناى صاحب شكّ و شكّ كننده.

قالَ يا قَوْمِ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ آتانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَما تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ اگر شما پيروى از من نماييد چيزى

است. نام صالح نيز در قرآن ۹ بار ذكر شده است براى اطلاع بيشتر به اعراف آيه ۷۳ و ۷۷ همين سوره هود آيات ۶۴ و ۶۵، اسراء: ۵۹، شعراء: ۵۵ (تا ۱۵۷ و دائرة المعارف فارسى ذيل كلمه «ثمود و يا صالح») مراجعه فرمائيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۱

جز زيان براى من اضافه نمى‌كنيد.

اين جمله به منزله قول خداى تعالى (قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً) و رساتر از آن مى‌باشد، و اگر من پيرو شما در دين شما باشم و به سوى شما باز گردم همانطور كه از من مى‌خواهيد جز زيان براى من چيزى نيست، و زيان بر من وارد مى‌شود يا منسوب به خسران و زيان هستم.

وَ يا قَوْمِ هذِهِ ناقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوها تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ صالح باز گفت: اى قوم اين ناقه آيت خداست و معجزه براى اتمام حجّت الهى بر شما او را به حال آزاد گذاريد تا در زمين خدا چرا كند.

در اينجا داستان صالح را به طور مجمل بيان كرد بدان جهت كه در جاهاى ديگر قرآن حكايت او وارد شده.

وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ قَرِيبٌ و قصد آزار او مكنيد و گر نه شما را به زودى به عذاب گرفتار سازد. يعنى عذاب نزديك زود فرا مى‌رسد.

فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاثَةَ أَیَّامٍ پس شتر را پی کردند، صالح گفت: در منازل یا شهرهایتان لذّت ببرید و بهرمند شوید. که وعده عذاب و هلاکت بعد از سه روز است.

ذلِکَ وَعْدٌ غَیْرُ مَکْذُوبٍ این وعده خدا حتمی است و دروغ در آن راه ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۲

آیات ۷۰- ۶۶

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۶ تا ۷۰] ..... ص : ۳۴۲

اشاره

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّیْنا صالِحاً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْیِ یَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیزُ (۶۶) وَ أَخَذَ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِی دِیارِهِمْ جاثِمِینَ (۶۷) کَأَنْ لَمْ یَغْنَوْا فِیها أَلا إِنَّ ثَمُودَ کَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلا بُعْداً لِثَمُودَ (۶۸) وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ بِالْبُشْری قالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ فَما لَبِثَ أَنْ جاءَ بِعِجْلٍ حَنِیذٍ (۶۹) فَلَمَّا رَأی أَیْدِیَهُمْ لا تَصِلُ إِلَیْهِ نَکِرَهُمْ وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیفَةً قالُوا لا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنا إِلی قَوْمِ لُوطٍ (۷۰)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۲

چون وقت فرمان (قهر) ما فرا رسید تنها صالح و مؤمنان او را برحمت خاصّ خود از بلای آن روز نجات دادیم که خدا بر هر چه خواهد مقتدر و توانا است،

و آنگاه ستمکاران را شب صیحه‌ی عذاب آسمانی بگرفت که صبحگاه در دیارشان بی‌حسّ و خاموش ابدی شدند، (چنان هلاک شدند) که گویی آن‌ها در آن دیار هرگز زنده نبوده‌اند (اکنون شما مردم از آن‌ها عبرت گیرید و)

آگاه شوید که چون قوم ثمود به خدای خود کافر شدند، دور از رحمت ابدی خدا گردیدند،

و آنگاه فرستادگان ما (فرشتگان آسمان) بر ابراهیم خلیل به سلامتی بشارت آوردند و او را سلام گفته از او پاسخ شنیدند،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۳

آنگاه ابراهیم (چون فرشتگان را به شکل بشر دید و مهمان پنداشت) بدون درنگ بر آن‌ها از گوشت گوساله کبابی مهیّا کرد،

و چون ابراهیم دید که آن‌ها دست به طعام دراز نمی‌کنند در حالیکه دلش از آن‌ها متوحّش و بیمناک گردید آنان حسّ کردند و گفتند مترس ما فرستاده خدا به قوم لوط می‌باشیم.

تفسیر ..... ص : ۳۴۳

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا وقتی فرمان در باره‌ی هلاکت آن‌ها رسید.

نَجَّیْنا صالِحاً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْیِ یَوْمِئِذٍ عطف بر جمله‌ی محذوف است، یعنی ما آن‌ها را از آن عذاب و از رسیدن خواری در روز آن عذاب یا در روز قیامت نجات دادیم.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْقَوِیُّ خداوند قادر و توانا است بر عذاب گروهی و نجات دادن گروهی دیگر.

الْعَزِیزُ و خدا غالب است و مانعی از تحقّق خواست او نیست.

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ و آنگاه ستمكاران را شب صيحه عذاب آسمان در گرفت و در ديارشان مردند و خاموش شدند.

كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيها گويا كه در آن ديار اصلا نبوده‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۴

أَلا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلا بُعْداً لِثَمُودَ قوم ثمود چون به ربّه خود كافر شدند از رحمت خدا دور شدند بارها گذشت كه امثال اين جمله‌ها كنايه از امّت محمّد است (كه از ربّ مصاف يعنى مقام ولايت (على عليه السّلام دور شدند).

وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا فرستادگان ما آمدند كه مقصود ملايكه است، و آن‌ها چهار نفر بودند چنانچه در خبر آمده است، جبراييل، ميكاييل، اسرافيل، و كرّوبيل.

إِبْراهِيمَ بِالْبُشْرى براى بشارت فرزند جهت ابراهيم آمدند كه مقصود اسماعيل از هاجر يا اسحاق از ساره است طبق اختلافى كه در اخبار آمده است. «۱»

قالُوا سَلاماً با كلمه سلام به آن‌ها تحيّت گفتند قالَ سَلامٌ جواب را با جمله‌اى رساتر از تحيّت آن‌ها ادا كرد، چون از نصب به رفع عدول نمود (به جاى سلاما كه منصوب است سلام كه مرفوع است و رساتر است گفت): فَما لَبِثَ أَنْ جاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ زمان قابل توجّهى درنگ نكردند كه ابراهيم براى آن‌ها كباب گوساله آورد.

منظور اين است كه در پذيرايى آن‌ها و در طبخ و كباب گوساله تسريع كرده و زود مهيّا كرد و به آن‌ها گفت بخوريد، آن‌ها گفتند: ما نمى‌خوريم تا اين كه به ما بگويى قيمت آن چقدر است؟

---

(۱) طبق آيه بعدى يعنى آيه ۷۱ مسلّما منظور اسحاق است نه اسماعيل [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۵

گفت هرگاه كه خورديد بسم اللّه بگوييد، و هرگاه تمام كرديد بگوييد الحمد للّه، پس جبرييل به همراهانش گفت راستى كه سزاوار آن است كه خدا او را خليل خويش گرفته است.

فَلَمَّا رَأى أَيْدِيَهُمْ لا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وقتى ابراهيم عليه السّلام ديد آن‌ها غذا نمى‌خورند منكر حسن نيّت آن‌ها شد و در دلش آن‌ها را دشمن شمرد نه ميهمان، وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً و آن‌ها را دشمن حساب كرد و از آن‌ها متوحّش و بيمناك گرديد.

قالُوا بعد از آن كه ترس و اضطراب ابراهيم عليه السّلام را ديدند گفتند: لا تَخَفْ إِنَّا نترس كه ما فرستادگان خدا و دوستان تو هستيم، أُرْسِلْنا إِلى قَوْمِ لُوطٍ كه به سوى قوم لوط فرستاده شديم، و خوردن از شأن ما نيست.

آيات ۷۶- ۷۱

[سوره هود (۱۱): آيات ۷۱ تا ۷۶] ..... ص : ۳۴۵

اشاره

وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ (۷۱) قالَتْ يا وَيْلَتى أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعْلِي شَيْخاً إِنَّ هذا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ (۷۲) قالُوا أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ (۷۳) فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِيمَ الرَّوْعُ وَ جاءَتْهُ الْبُشْرى يُجادِلُنا فِي قَوْمِ لُوطٍ (۷۴) إِنَّ إِبْراهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ (۷۵)

يا إِبْراهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هذا إِنَّهُ قَدْ جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ إِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (۷۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۶

ترجمه: ..... ص : ۳۴۶

(در آن حال) زن ابراهیم ساره ایستاده بود که (از فرط شوق) متبسّم گردید پس ما آن زن را به فرزندی به نام اسحاق و سپس و یعقوب بشارت دادیم،

زن چون مژده فرزند شنید (از فرط شوق) گفت که آیا می‌شود از من با آن که زن پیری هستم و شوهرم نیز مردی پیر و فرتوت است فرزندی پدید آید این چیزی بسیار شگفت‌انگیز است؟،

فرشتگان به او گفتند آیا از کار خدا عجب داری؟! (عجب مدار) که رحمت و برکات خدا مخصوص شما اهل بیت رسالت است، زیرا خدا بسیار ستوده صفات و بزرگوار است و بندگان ستوده نیکو را دوست می‌دارد،

چون ابراهیم را وحشت از دل برفت و بشارت فرزند بیامد در آن حال برای نجات قوم لوط با ما به گفتگو و التماس درآمد (یعنی از فرشتگان که وعده هلاک قوم لوط شنید استدعای نجات بر آن‌ها کرد)،

که همانا ابراهیم بسیار حلیم و رئوف بود بسیار به درگاه خدا در حقّ دیگران آمرزش می‌طلبید،

خطاب شد ای ابراهیم از این خواهش درگذر که هنگام حکم قهر الهی بر این قوم فرا رسیده و بر آن‌ها عذابی که حتمی است و بازگشت ندارد خواهد رسید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۷

تفسیر ..... ص : ۳۴۷

وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ زنش ساره ایستاده بود و حرفهای آن‌ها را می‌شنید، فَضَحِكَتْ از سخنان آن‌ها تعجّب کرد، یا مقصود این است که بعد از آن که مدّتها از حیض شدن او گذشته و یائسه شده بود حایض شد، چون در آن هنگام نود ساله بود و ابراهیم علیه السّلام یکصد و بیست ساله بود، و کلمه (ضحک) در اخبار به هر دو معنی «۱» تفسیر شده، و این از گستردگی وجوه قرآن است.

فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ ظرف حال از جمله بعدی است.

قالَتْ پس از بشارت فرزند در حالی که بعد از سنّ یأس تعجّب، از فرزنددار شدن می‌کرد گفت:

یا وَيْلَتى این لفظ کلمه تعجّب است و در اینجا در مورد بشارت به فرزند به کار رفته است، اگر چه در اصل در امر ناگوار و ناپسند این کلمه استعمال می‌شود.

أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ من پیر زنی هستم (که از فرزند آوردن مأیوس می‌باشم)، وَ هذا بَعْلِي شَيْخاً و این شوهر من پیرمردی است (که امید تولید نسل از او نمی‌رود).

---

(۱) دو معنای مورد اشاره مؤلف: یکی شگفت‌زدگی و دیگری سرور (خوشحالی از مژده) (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۸

إِنَّ هذا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ قالُوا أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ این چیز بسیار شگفت‌انگیز است فرشتگان با او گفتند:

آیا از کار خدا عجب داری رحمت و برکات خدا مخصوص شما اهل بیت رسالت است؟ زیرا خدا بسیار ستوده صفات (و مقتدر) و

بزرگوار است، کسی که مستحقّ احسان باشد خداوند فوق استحقاق او را می‌دهد.

مَجِیدٌ در احسانش به استحقاق نظر نمی‌کند تا چه برسد به شما که استحقاق احسان را دارید، و در خبر است که خدای تعالی به ابراهیم علیه السّلام وحی کرد که برای تو فرزندی پدید آید، و ابراهیم این مطلب را به ساره گفت و ساره گفت: آیا از من فرزند پدید آید در حالی که من پیر زن هستم؟

پس خداوند به او وحی نمود که از آن زن فرزند به دنیا خواهد آمد ولی اولاد او چون کلام خدا را ردّ کردند تا چهارصد سال عذاب کشیدند، گفت: وقتی عذاب بر بنی اسرائیل طولانی شد چهل روز به سوی خدا ضجّه و گریه و زاری نمودند، پس خداوند به موسی و هارون وحی فرستاد که آن‌ها را از دست فرعون رها می‌سازیم، به این ترتیب خداوند یکصد و هفتاد سال عذاب را از آنان برداشت (یعنی ۲۳۰ سال عذاب کشیدند).

سپس پیامبر صلّی اللّه علیه و آله گفت: اگر شما هم چنین می‌کردید (چهل روز گریه و زاری) خداوند از ما غم و اندوه را برمیداشت ولی چون شما چنین نبودید بالاخره کار به آخرش می‌رسد (یعنی تا انتهای وقت رنج و اندوه که ظهور قائم (عجّل اللّه فرجه) باشد).

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۴۹

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِیمَ الرَّوْعُ چون ابراهیم را وحشت از دل برفت، یعنی با شناختن این که آن‌ها از فرشتگان هستند و مهمان نیستند ترس و وحشت ابراهیم علیه السّلام از بین رفت و آرام شد.

وَ جاءَتْهُ الْبُشْری یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ و بشارت فرزند بیامد در آن حال برای خلاص قوم لوط با ما به گفتگو و التماس درآمد.

یعنی پس از آن که آرام شد و به سبب بشارت فرزند خوشحالی به او دست داد و ملایکه هم به او خبر دادند که برای عذاب قوم لوط آمده‌اند با ما به مجادله پرداخت یعنی در دفع عذاب از قوم لوط با فرستادگان ما به مجادله و گفتگو مشغول شد، و این مجادله و بحث ناشی از کمال رحمت و مهربانی او بر خلق خدا و سعه اخلاق و کمال مرتبه نبوّت او است.

زیرا که قوم لوط به سبب زشتی اعمالشان استحقاق در خواست عذاب را داشتند در حالی که ابراهیم علیه السّلام در دفع عذاب از آن‌ها به گفتگو و التماس در آمده بود، بر عکس آنچه که از بعضی از انبیا که نسبت به عدم فرمان خدا بی‌اندازه غیرت و تقصیر می‌ورزیدند روایت شده که بعد از تبلیغ و خودداری مردم از اطاعت

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۰

و انقیاد برای آن‌ها از خدا درخواست عذاب می‌کردند و بر آزار و اذیّت آن‌ها صبر نمی‌کردند تا چه برسد به این که طلب رحمت و دفع عذاب از آن‌ها بکنند.

و صورت مجادله ابراهیم با ملایکه چنانچه نقل شده چنین بوده که ابراهیم به ملایکه گفت: اگر در بین این مردم یکصد نفر از مؤمنین باشند آیا باز هم آن‌ها را به هلاکت می‌رسانید؟

جبرییل گفت: نه، ابراهیم گفت: اگر بین آن‌ها پنجاه مؤمن باشد چطور؟

گفت: نه، گفت: اگر سی نفر باشد چطور؟ گفت: نه، گفت: اگر بیست نفر باشد چه؟ گفت: نه، اگر ده نفر باشد؟ گفت: نه، گفت: اگر پنج نفر باشد؟ گفت: نه، گفت: اگر یک نفر باشد چطور؟ گفت: نه، ابراهیم گفت: لوط در بین آنان است، ملایکه گفتند: ما داناتریم به کسی که در بین آنان است، ما او و اهلش را نجات می‌دهیم.

این قصّه دلالت بر کامل شدن ابراهیم در نبوّتش می‌کند زیرا چنانچه روایت شده بعد از آن که ملکوت آسمانها و زمین به ابراهیم نشان داده شد چون مردی را با زنش دید که در معصیت و نافرمانی خدا بودند، بر آنان نفرین کرد و آن‌ها هلاک شدند، در حالی که بعد از کمال نبوّت در باره قوم لوط با ملایکه مجادله می‌کند با این که میدید که آن‌ها معصیت خدا بلکه شدیدترین معصیت را

می‌کنند إِنَّ إِبْراهِيمَ لَحَلِيمٌ که البتّه ابراهیم بردبار است وعجله‌ای بر مؤاخذه بدکار و (عجله‌ای) بر نفرین او ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۱

أَوَّاهٌ و بسیار دعا کننده است، مُنِيبٌ در هر چیزی که می‌بیند به سوی خدا برمی‌گردد.

یا إِبْراهِيمُ بر زبان فرستادگانمان ابراهیم را مورد خطاب قرار دادیم، یا این که ملائکه گفتند ای ابراهیم از این درخواست روی گردان. «۱»

أَعْرِضْ عَنْ هذا از درخواست دفع عذاب و مجادله در باره آن‌ها صرف نظر کن إِنَّهُ قَدْ جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ فرمان پروردگار تو به هلاکت آن‌ها آمده است، و هیچ چاره و گریزی از آن نیست.

وَ إِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ عذاب آن‌ها حتمی و غیر قابل برگشت است و جدال تو هیچ فایده‌ای ندارد.

آیات ۸۳- ۷۷

[سوره هود (۱۱): آیات ۷۷ تا ۸۳] ..... ص : ۳۵۱

اشاره

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَ قالَ هذا يَوْمٌ عَصِيبٌ (۷۷) وَ جاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَ مِنْ قَبْلُ كانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ قالَ يا قَوْمِ هؤُلاءِ بَناتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَ لَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ (۷۸) قالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ ما لَنا فِي بَناتِكَ مِنْ حَقٍّ وَ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ ما نُرِيدُ (۷۹) قالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلى رُكْنٍ شَدِيدٍ (۸۰) قالُوا يا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ لا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُها ما أَصابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (۸۱)

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ (۸۲) مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (۸۳)

---

(۱) در باره ابراهیم علیه السّلام پیش از این در سوره بقره آیه ۲۵۸ (جلد سوّم ترجمه تفسیر) شرح مبسوطی ذکر شد و نیز مراجعه شود به دائرة المعارف فارسی و دائرة المعارف اسلامی انگلیسی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۲

ترجمه: ..... ص : ۳۵۲

و چون فرستادگان ما (فرشتگان قهر) به لوط وارد شدند (بر قوم خود) پریشان خاطر و دلتنگ شد و گفت این روز بسیار سختی است (و چون فرشتگان به صورت جوانان زیبا به خانه لوط درآمدند)

قوم لوط (آگاه شدند)، به قصد عمل زشتی که در آن سابقه داشتند، به سرعت به درگاه او وارد شدند. لوط به آن‌ها گفت: این دختران من (جنس زنان امّتم که به منزله دختران منند) برای شما پاکیزه و نکوترند. از خدا بترسید و مرا نزد مهمانان به عمل زشت خود خوار و سرشکسته نکنید. آیا در میان شما یک مرد خیرخواه رشید خداپرست نیست (که شما را از این کار بد منع کند)؟

قوم لوط گفتند: تو

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۳

می‌دانی که ما را رغبت و میلی به آن دختران نیست و تو به خوبی میدانی که مطلب ما چیست، لوط چون دید پند اثری ندارد

گفت: ای کاش مرا بر منع شما اقتداری بود یا آن که چون قدرت ندارم از شرّ شما به رکن محکمی پناه خواهم برد.

فرشتگان به لوط گفتند (تو اندیشه مدار) که ما رسولان پروردگاریم و هرگز دست آزار قوم به تو نرسد. تو با اهل بیت خود شبانه از این دیار بیرون شو و از اهل خود هیچ کس را جز آن زن کافرت که آن هم با قوم باید هلاک شود، وامگذار که وعده عذاب خدا صبحگاه است و تا صبح وقت بسیار نیست.

چون صبح شد فرمان قهر خدا دیار آن قوم نابکار را ویران و زیر و زبر ساخت و بر سر آن‌ها مرتّبا از آسمان سنگ هلاک فرو ریختیم،

که آن سنگهای بلا بر سر ستمکاران می‌انداختیم از امر خدا نشاندار و معیّن بود.

البتّه چنین هلاکتی از ظالمان دور نخواهد بود.

تفسیر ..... ص : ۳۵۳

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ چون فرشتگان به صورت جوانهای زیبا پیش لوط آمده بودند، و لوط از روش و سیره قومش آگاه بود ترسید که آنان را رسوا سازند پریشان خاطر و ناراحت شد.

وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً دلتنگ و پریشان خاطر گشت، و این جمله کنایه از عاجز شدن و چاره نداشتن در دفع شدّت سختی است، گویا که دستش به چیزی بند نیست و نمی‌تواند در دفع سختی دستش به سوی چیزی دراز کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۴

وَ قالَ هذا يَوْمٌ عَصِيبٌ و گفت: این روز سختی است و بلاها و گرفتاریهای این روز شدید است، چون قوم من حیا نمی‌کنند و من قدرت بر دفع آن‌ها ندارم و از سوی دیگر برای محافظت مهمانانم کمال اهمیّت را می‌دهم.

وَ جاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ قوم او بسرعت آمدند، آن چنان که گویا کسی آن‌ها را برای انجام عمل ناپسند نسبت به مهمانان لوط وادار کرده و مجبور به یک حرکت ناشایست مینماید.

(یا به اصطلاح عامیانه هل می‌دهد).

وَ مِنْ قَبْلُ كانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ اینان قبلا هم این عمل ناپسند را انجام می‌دادند به نحوی که دیگر برای آن‌ها حیا نمانده و کار زشتشان را علنی کرده و از مهمانهای لوط درخواست فحشا می‌کردند و آنگاه آن قوم گفتند: مهمانهایت را بده چون تو در کار ما با ما مشارکت نمودی.

قالَ يا قَوْمِ لوط در پاسخ آن‌ها گفت: ای قوم هؤُلاءِ بَناتِي این‌ها دختران من هستند که مقصودش تزویج با آن‌ها است و ممکن است مقصود همسران آن قوم باشند چون هر پیامبری نسبت به امّتش پدر می‌باشد، و مقصود لوط چنانچه در خبر است این است که بروید با این دخترها هر طوری که خواهید بهره برید، با وجودی که لوط می‌دانست که آن‌ها به فرج زنها علاقه‌ای ندارند! هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ آن دختران برای شما پاکیزه‌تر هستند از جهت گناه که باعث رفع گناه می‌شوند یا از جهت جسم پاکیزه‌تر هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۵

فَاتَّقُوا اللَّهَ در این فعل زشت از خدا بترسید وَ لا تُخْزُونِ مرا خجالت زده نکنید از مادّه (خزایة) به معنای حیاء یا مرا رسوا نکنید از (خزی) به معنای رسوایی و خواری.

فِي ضَيْفِي که خوار کردن مهمان مرد خوار کردن خود اوست.

أَ لَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ در بین شما مرد رشیدی نیست که به سوی حقّ راهنما باشد و از کار زشت مردم را باز دارد (زیرا کودک قوّه تشخیص ندارد) «۱».

قالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ ما لَنا فِی بَناتِکَ مِنْ حَقٍّ گفتند تو میدانی که ما احتیاج و میل به دختران تو نداریم.

وَ إِنَّکَ لَتَعْلَمُ ما نُرِیدُ و تو میدانی که ما چه می‌خواهیم، یعنی لواط.

قالَ بعد از عاجز شدن لوط از نصیحت و احتجاج در حالی که چیزی را آرزو می‌کرد که به اعتقاد خودش دسترسی به آن نداشت گفت: لَوْ أَنَّ لِی بِکُمْ کاش من نیرویی داشتم که شما را دفع کنم.

قُوَّةً کاش خودم نیرویی داشتم أَوْ آوِی إِلی رُکْنٍ شَدِیدٍ

---

(۱) قول مولانا جلال الدین رومی می‌فرماید:

هر که محجوب است او خود کودکی است مرد آن باشد که بیرون از شکی است

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۶

یا پناه به رکن محکمی می‌بردم که بر دفع شما توانا باشد.

تا به وسیله او شما را دفع کنم، لفظ رکن به معنای کوه است که حرکت دادن آن ممکن نیست یا به معنای پی و پایه خانه است که حرکت دادن آن هم ممکن نیست، و این لفظ به صورت استعاره در قادر و توانا استعمال شده که کج کردن و اذیّت او امکان ندارد، نقل شده است که جبرییل گفت: رکن تو محکم است در را باز کن و ما را با آن‌ها واگذار «۱».

قالُوا یا لُوطُ فرشتگان وقتی عجز لوط و نهایت ناراحتی او را دیدند جهت معرّفی خودشان و تسکین اضطراب لوط گفتند: إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ ما فرستادگان پروردگار تو هستیم غمناک مباش.

لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ نترس آن‌طور که آن‌ها می‌خواهند به تو دسترسی نتوانند پیدا کرد.

فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ در تاریکی شب با اهل خانه‌ات بیرون برو، از علی علیه السّلام چنین روایت شده.

وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ از شماها کسی تخلّف نکند إِلَّا امْرَأَتَکَ جز زن تو.

بنابراین جمله إِلَّا امْرَأَتَکَ استثنا از لفظ (أحد) است، و اگر معنای این آیه این باشد که هیچ کس به پشت سرش نگاه نکند آن

---

(۱) تفسیر صافی جلد ۲ صفحه ۴۶۲

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۷

وقت جمله إِلَّا امْرَأَتَکَ استثنا از لفظ (اهلک) می‌شود.

إِنَّهُ مُصِیبُها ما أَصابَهُمْ تعلیل است که استثنای او را همان رسد که به دیگران خواهد رسید.

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ جواب سؤال مقدّر است، یا سؤال ذکر شده بوده که خداوند آن را جهت اختصار انداخته، گویا که لوط از جهت عجله‌ای که به عذاب داشته گفته: وقت عذاب آن‌ها چه وقت است، پس خداوند فرمود: موعد عذاب آن‌ها صبح است.

پس لوط چون خیلی دلتنگ بود گفت من از این هم زودتر می‌خواهم که فرشتگان گفتند: أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ آیا صبح نزدیک نیست، و از همینجا برتری مقام ابراهیم بر مقام لوط ظاهر می‌شود، با این که ابراهیم مانند لوط قومش را بر فحشاء می‌دید یا بیشتر و کاملتر از لوط می‌دید، چون ابراهیم علیه السّلام ملکوت را می‌دید و در نتیجه آنچه را که از لوط غایب بود او مشاهده می‌کرد، و با این حال مجادله و درخواست دفع عذاب می‌کرد، و لوط به عذاب عجله و شتاب می‌کرد.

که چرا پس عذاب نمی‌شود که فرشتگان گفتند: آیا صبح زود نزدیک نمی‌باشد؟! فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِیَها سافِلَها بدین گونه که جبرییل بالش را در زیر آن قرار داد و سپس آن را به آسمان بلند کرد و برای آن قوم وارونه کرد.

وَ أَمْطَرْنا عَلَیْها حِجارَةً مِنْ سِجِّیلٍ لفظ

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۸

سِجِّیلٍ معرب (سنگ گل) است یعنی گل هنگامی که مانند سنگ سفت و سخت شده باشد.

مَنْضُودٍ سنگهایی که آماده و مهیّا برای عذاب آن‌ها شده بود، یا مقصود این است که سنگها در باریدن بر روی آنان پشت سر هم بود و بعضی به بعضی دیگر چسبیده بود.

مُسَوَّمَةً نشاندار شده بود به سبب نقطه‌ها برای عذاب عِنْدَ رَبِّکَ متعلّق به (مسوّمة) یا مستقرّ است و حال از ضمیر مستتر در (مسوّمة).

وَ ما هِیَ مِنَ الظَّالِمِینَ بِبَعِیدٍ «۱» چنین هلاکتی از ستمکاران دور نیست، کنایه از امّت محمّد است، و مقصود مطلق هر کسی است که ظلم کند، یا مقصود کسی است که مانند ظلم آن‌ها کند یعنی عمل زشت لواط را انجام دهد.

روایت شده که هر کس در حال اصرار بر لواط بمیرد نمی‌میرد تا این که خداوند با یکی از آن سنگ‌ها او را می‌زند، و مرگ او نیز با همان سنگ می‌شود، و کسی هم او را نمی‌بیند «۲».

و داستان لوط و قومش و کار زشت آن‌ها و خراب شدن

---

(۱) مجمع البیان: این جمله تهدید عرب است که سنگریزه‌ها به شما ستمگران نیز نزدیک است، و قتاده گفته است: پس از این جمله کسی در امان نیست و بترسید از ستمگری و آن مجازات و گرفتاری و بعضی گفته‌اند: مقصود مردم لوط است که از آن سنگریزه کسی مصون نماند.

(۲) تفسیر صافی جلد ۲ صفحه ۴۶۳ و تفسیر العیاشی جلد ۲ صفحه ۱۵۸ حدیث ۵۹

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۵۹

شهرشان در کتابهای مفصّل ذکر شده است «۱».

آیات ۹۰- ۸۴

[سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۰] ..... ص : ۳۵۹

اشاره

وَ إِلی مَدْیَنَ أَخاهُمْ شُعَیْباً قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ وَ لا تَنْقُصُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ إِنِّی أَراکُمْ بِخَیْرٍ وَ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ مُحِیطٍ (۸۴) وَ یا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ بِالْقِسْطِ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیاءَهُمْ وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ (۸۵) بَقِیَّتُ اللَّهِ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ وَ ما أَنَا عَلَیْکُمْ بِحَفِیظٍ (۸۶) قالُوا یا شُعَیْبُ أَ صَلاتُکَ تَأْمُرُکَ أَنْ نَتْرُکَ ما یَعْبُدُ آباؤُنا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِی أَمْوالِنا ما نَشؤُا إِنَّکَ لَأَنْتَ الْحَلِیمُ الرَّشِیدُ (۸۷) قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّی وَ رَزَقَنِی مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً وَ ما أُرِیدُ أَنْ أُخالِفَکُمْ إِلی ما أَنْهاکُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِیدُ إِلَّا الْإِصْلاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَ ما تَوْفِیقِی إِلَّا بِاللَّهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ إِلَیْهِ أُنِیبُ (۸۸)

وَ یا قَوْمِ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شِقاقِی أَنْ یُصِیبَکُمْ مِثْلُ ما أَصابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صالِحٍ وَ ما قَوْمُ لُوطٍ مِنْکُمْ بِبَعِیدٍ (۸۹) وَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ إِنَّ رَبِّی رَحِیمٌ وَدُودٌ (۹۰)

---

(۱) در باره اطّلاعات بیشتر در باره لوط و قومش به عهد عتیق (تورات) سفر پیدایش ۱۱ و ۱۲ و نیز دائرة المعارف فارسی و دائرة المعارف دین و اعلام قرآن (تألیف مرحوم خزایلی) و قصص قرآن (بلاغی) و آیات مربوط به قرآن مراجعه شود که ۲۷ بار ذکر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۰

ترجمه: ..... ص : ۳۶۰

و ما به سوی اهل مدین، برادرشان شعیب را به رسالت فرستادیم، آن رسول گفت ای قوم، خدای یکتا را که جز او خدایی نیست، بپرستید و در کیل و وزن کم فروشی مکنید. من خیر شما را در آن می‌بینم (که با همه عدل و انصاف کنید) و (اگر ظلم و خیانت کنید) من می‌ترسم از روزی که عذاب سخت شما را فرا گیرد،

ای قوم در سنجش وزن و کیل اجناس عدالت کنید و به مردم کم و گران نفروشید و در زمین به خیانت و فساد برنخیزد،

(و بدانید) که آنچه خدا بر شما باقی گذارد (برکت بخشد) بهتر است (از آن زیادتی که به خیانت و کم و گران فروشی به دست میآورید) اگر واقعا به خدا ایمان دارید (این نصیحت وظیفه من است ولی اگر عصیان کردید دیگر) من نگهبان شما (از عذاب خدا) نیستم،

قوم به مسخره گفتند ای شعیب آیا این نماز تو، تو را مأمور می‌کند که (دعوی رسالت کرده و) ما را از پرستش خدایان پدران ما و از تصرّف در اموال به دلخواه خودمان منع کنی؟ (آفرین) تو بسیار مرد بردبار و درستکاری هستی،

شعیب گفت: ای قوم رأی و نظریّه شما چیست؟ آیا اگر مرا از جانب پروردگار حجّت روشن و دلیل قاطع باشد و از او بر من رزق حلال و پاکیزه (بی هیچ خیانت و حیله‌های شما) برسد باز اطاعت او نکنم؟! و (بدانید) که غرض من از آنچه شما را نهی می‌کنم ضدیّت و مخالفت با شما نیست بلکه تا بتوانم تنها مقصودم اصلاح امر شما است و از خدا (در هر کاری) توفیق می‌طلبم و بر او توکّل کرده به درگاه او (از شرّ) بدان پناه می‌برم،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۱

شعیب باز به نصیحت لب گشود که ای قوم ضدّیت با من شما را بر آن وادار نکند (که راه کفر و طغیان پیش گیرید و خود را مستوجب عذاب خدا کنید تا) بر شما هم بلایی مانند قوم نوح علیه السّلام و قوم هود و صالح از جانب خدا نازل شود به خصوص از قوم لوط که دورانشان دور از شما نیست عبرت گیرید،

و از خدای خود آمرزش طلبید و به درگاهش توبه و انابه کنید که او بسیار مشفق و مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۳۶۱

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ وَ لا تَنْقُصُوا الْمِكْيالَ وَ الْمِيزانَ و برای مردم (مدین) برادرشان شعیب را فرستادیم و او به قومش گفت: ای قوم من خدا را پرستید که جز او خدایی ندارید تا پرستید و در پیمانه و ترازو کم مگذارید، زیرا آن‌ها در معامله‌شان وقتی چیزی را به کسی می‌دادند کم می‌دادند و اگر چیزی را می‌گرفتند کامل می‌گرفتند، پس خداوند آن‌ها را از کار بدشان نهی کرد. «۱»

إِنِّي أَراكُمْ بِخَيْرٍ اگر کم فروشی در معامله را ترک کنید من شما را در خیر می‌بینم وَ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ من برای شما از عذاب روزی می‌ترسم که عذاب خدا بر همه مردم احاطه کند، یا به همه جوانب و اطراف هر کس احاطه کند، یا به جمیع روزهای دنیا احاطه داشته باشد، این وعده و وعید است

---

(۱) شرح مفصل در ذیل آیه ۸۱ سوره اعراف همین اعراف تفسیر گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۲

چنانچه شأن انبیا در دعوتشان همین است که بین بشارت دادن و ترساندن جمع می‌کنند.

وَ یا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ در این جمله به مفهوم نهی (و لا تنقصوا المکیال) تصریح شده است تا هم تأکید باشد و هم این توهّم که مقصود از نهی از نقص امر به زیادی دادن است مرتفع شود، زیرا مفهوم مخالفت جمله نهی اعم از دادن زیادی و میزان و درست دادن است، و لذا لفظ (أوفوا) را که به معنای ایفا و درست دادن است مقیّد به کلمه (قسط) کرد.

بِالْقِسْطِ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیاءَهُمْ تعمیم مطلق اشیا است خواه مکیل باشد و خواه موزون و خواه غیر آن دو، و تأکید دیگر مطلب است، چون آن‌ها اصرار بر کم فروشی داشتند تأکید در نهی از آن و امر به قسط و میزان و درست فروشی مطلوب است.

وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ حال تأکیدی است و تعمیم دیگر و نهی از مطلق افساد در زمین است.

بدان که همانطور که آیه در اعراض دنیوی جریان دارد همچنین در اوصاف نفسانی نیز جاری است، مانند معاشرت خوب، و ترک بد اخلاقی با معاشرت کنندگان و انصاف با آن‌ها و ترک طلب انصاف از آن‌ها، و خوش گمانی به آن‌ها و متّهم نمودن خودش در باره آن‌ها، و پوشیدن عیبهای آنان، و دیدن عیبهای خودش، و اعتذارجستن برای آن‌ها و سرزنش کردن خودش.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۳

و همانطور که آیه در عالم کبیر جاری است در عالم صغیر و معامله با اهل مملکت آن عالم نیز جریان دارد، و همانطور که در معامله بین شخص و سایر خلق جریان دارد.

همچنین در معامله بین او و بین خدا نیز جریان دارد، بنابراین از تعمیم آیه غفلت نکن، بلکه ناظر متدبّر در آیات الهی باش که چنین کسی باید اوّلا قبل از هر چیز در مصداق هر آیه در وجود و مملکت خودش نظر و تدبّر نماید، سپس به مصادیق خارجی آن نظر افکند، و آیه را فقط مخصوص کسی که در باره او نازل شده نگرداند.

مثلا- هرگاه آیه‌ای را تلاوت کرد که در آن ذکر فرعون و موسی است پس اوّلا- به وجود خودش و فرعون مملکتش که او را به خدایی و استقلال و استبداد می‌خواند نظر افکند، و در موسی وجودش دقّت کند که اهل مملکتش و فرعونش را بر اقرار به خدا و اطاعت او فرا خوانده است.

سپس به حال موسی و فرعون و آنچه که به نفع و ضرر آن دو است نظر اندازد تا عبرت گرفته و موسی وجودش را در دعوتش کمک نماید، پس از آن به موسی و فرعون زمانش نظر کند تا از آن دو عبرت گرفته، و حال آن‌ها را با گذشتگان مقایسه کند و از فرعونش منزجر گشته و موسی‌اش را طلب کند تا بدین وسیله موسی وجودش را کمک کرده و از فرعونش بگریزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۴

بَقِیَّتُ اللَّهِ خَیْرٌ لَکُمْ آنچه که برای شما از کسبهایتان می‌ماند، که در آن بخل و کم فروشی مرتکب نشده‌اید، برای شما بهتر است. و نسبت این باقی مانده به خدا برای اشاره به این است که آن کس که عطا می‌کند خداست.

و این که کسب‌ها همه وسایل عطا کردن خدا است تا پوششی بر عطای او باشد تا مردم از کسب‌ها منصرف نشوند.

یا مقصود این است که آن باقیمانده از فطرت الهی و لطیفه‌ی سیّاره انسانی و عقل و جنودش بعد از احاطه‌ی نفس و شهوات آن احاطه‌ی شیطان و فریب دادن و احاطه جهل و لشگریانش به کشور (وجودتان) برای شما بهتر است از قضا شهوات و آرزوها که شیطان آن‌ها را زینت داده است.

یا مقصود این است آنچه که خداوند برای شما گذاشته مانند جانشینانش در زمین که شما را به سوی خدا فرا می‌خوانند بهتر است برای شما از رؤسای گمراهی شما، و این گفتار از پیامبر خدا اشاره به خودش می‌باشد «۱».

(۱) ملّا محسن فیض کاشانی در تفسیر صافی از حضرت باقر علیه السّلام نقل کند که اوّلین سخنی که قائم (عجّل اللّه فرجه) بعد از خروجش می‌گوید: این آیه است و سپس می‌گوید: من بقیّهٔ اللّه و حجّت او و خلیفه‌اش بر شما هستم و هیچ کس بر او درود نمی‌فرستد مگر آن که بگوید: (السلام علیك یا بقیهٔ الله فی ارضه) برای شرح بیشتر به سفینهٔ البحار و دائرهٔ المعارف تشیّع مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۳۶۵

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ اگر شما مؤمنین هستید، تقیید به ایمان برای این است که بقیّهٔ اللّه برای غیر مؤمن نقمت و عذاب است، یا این که این جمله شرطی برای تهییج و تحریك است.

چون قوم شعیب مدّعی ایمان به خدا بودند، و می‌گفتند بت هایشان آن‌ها را نزد خدا شفاعت خواهد کرد.

وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ در اینجا لفظ حفیظ را متضمّن معنای وکالت و مراقبت و نگهداری نموده و سپس آن را با لفظ (علی) متعدّی کرده، یعنی من و کیل حفظ شما از شیطان و از شرّ نفسهایتان نیستم.

قالُوا در جواب شعیب که دعوت به توحید و ترك فساد در اعمال می‌کرد با مسخره و استهزا گفتند.

يا شُعَيْبُ أَ صَلاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا شعیب را استهزا کردند بدین‌گونه که نمازش را کوچك شمردند، چون نماز شعیب در نظر آن‌ها کار عجیب و غریب و شبیه به افعال دیوانگان بود، چون آن‌ها مثل آن را از امثال خودشان ندیده بودند، و نیز عبادت بت‌هایشان را بزرگ می‌شمردند.

زیرا که پرستش بت‌ها کار پدرانشان بود از همین رو آن را درست دانسته و به آن می‌پرداختند و بدان عادت کرده بودند.

أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوالِنا ما نَشؤُا در اموالمان آنطور که دلمان می‌خواهد تصرّف کنیم و کم فروشی ننماییم.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۳۶۶

إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ تو مرد بردبار و رشیدی هستی، و این جمله از قبیل استعمال ضدّ در ضدّ است که از باب استهزا و تمسخر گفته‌اند.

مقصودشان این است که تو مرد سبك و سفیه هستی، یا مقصود تحریك و تهییج شعیب است که از دعوای خویش برگردد و با قوم موافقت کند، یعنی تو مرد بردباری بودی و انتظار نداشتیم کارهای بچّگانه از تو صادر شود، و رشید بودی و نباید افعال سفیهان و دیوانگان از تو صادر می‌شد.

قالَ يا قَوْمِ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي شعیب گفت: ای قوم من رأی شما در برابر بیّنه و دلیل قاطع من چیست؟

در باره (بیّنهٔ) پیش از این شرح داده شد.

وَ رَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً در حالی که خدایم روزی نیکو به من می‌رساند که اشاره به سفره‌های ولایت است که آن رزق حسن است، و جزای شرط محذوف است، یعنی با وجود این می‌خواهید من از ادّعا و دعوت خودم دست بکشم؟! و از غیر مولای خودم بترسم؟!

وَ ما أُرِيدُ أَنْ أُخالِفَكُمْ إِلى ما أَنْهاكُمْ عَنْهُ مورد نظر و توجّه من دنیای شما نیست تا مرا تکذیب کنید، این جمله به منزله جمله قبلی است که می‌فرمود: من برای تبلیغ خودم اجرت و مالی از شما طلب نمی‌کنم.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۳۶۷

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وقتی که اراده را بخودش نسبت داد از استقلال اراده تبرّی جست و گفت:

وَ ما تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ در دعوت و کار نظر به خود و نیرو و قوّه خود ندارم، و نیز در غایت و هدف به غیر پروردگارم نظر ندارم.

بنابراین آیه اشاره به تبرّی جستن از نیروی خود و بیزاری از نظر کردن به هدف و غایتی جز مولایش می‌باشد.

وَ يا قَوْمِ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقاقِي اى قوم ضدّيت با من شما را به كارهاى بد وادار نكند.
أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ ما أَصابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صالِحٍ وَ ما قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ اگر زمان امّت‌هاى پيش اگر از شما دور باشد و از آن‌ها عبرت نگيريد چون آثار هلاكت ناشى از نافرمانى آن‌ها را نمى‌بينيد قوم لوط كه از زمان شما دور نيست، آثار آن‌ها را مى‌بينيد و اخبارشان را مى‌شنويد، پس از آن‌ها عبرت بگيريد و از مثل افعال آن‌ها كه با پيامبرشان مخالفت كردند اجتناب نماييد و اين گفتار تهديد آن‌هاست كه امّت‌هاى پيشين به علّت مخالفت با رسولشان به هلاكت رسيدند.
وَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ تفسير اين جمله در همين سوره گذشت.
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۸
آيات ۹۵- ۹۱

[سوره هود (۱۱): آيات ۹۱ تا ۹۵] ..... ص : ۳۶۸

اشاره

قالُوا يا شُعَيْبُ ما نَفْقَهُ كَثِيراً مِمَّا تَقُولُ وَ إِنَّا لَنَراكَ فِينا ضَعِيفاً وَ لَوْ لا رَهْطُكَ لَرَجَمْناكَ وَ ما أَنْتَ عَلَيْنا بِعَزِيزٍ (۹۱) قالَ يا قَوْمِ أَ رَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِما تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۹۲) وَ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنِّي عامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ مَنْ هُوَ كاذِبٌ وَ ارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (۹۳) وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا شُعَيْباً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ (۹۴) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيها أَلا بُعْداً لِمَدْيَنَ كَما بَعِدَتْ ثَمُودُ (۹۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۸

قوم پاسخ دادند كه ما بسيارى از آنچه كه مى‌گويى نمى‌فهميم (يعنى سخنانت بى‌معنا و بدون نتيجه است و ما هيچ نمى‌پذيريم)، و تو در ميان ما شخصى بى‌ارزش و ناتوانى و (اهميّت و مقامى بر تو قايل نيستيم) و اگر ملاحظه‌ى طايفه تو نبود سنگسارت مى‌كرديم كه ترا نزد ما عزّت و احترامى نيست،
شعيب باز گفت اى قوم آيا طايفه من عزّتش نزد شما بيش از خدا است؟ و خدا را بكلّى فراموش كرده‌ايد؟ (بكنيد كه) خداى من به هر چه مى‌كنيد آگاه است،
باز گفت اى قوم شما هر كارى كه مى‌توانيد انجام دهيد من هم هر چه موظّفم خواهم كرد به زودى شما خواهيد دانست كه عذاب و ذلّت
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۶۹
و خوارى بر كدام يك از من و شما مى‌آيد و دروغگوى ما كيست؟ پس شما منتظر (نزول عذاب خدا) باشيد كه من هم (بر خود لطف و بر شما قهر حقّ را) منتظرم،
و هنگامى كه حكم قهر ما فرا رسيد ما شعيب و كسانى كه به او ايمان آوردند به لطف و مرحمت خود نجات داديم و ستمكاران امّت او را صيحه عذاب فرا گرفت كه صبحگاه همه در ديار خود هلاك شدند،
چنان هلاك شدند كه گويى هرگز در آن ديار نبودند (اى مردم شما) آگاه باشيد كه اهل مدين هم مانند كافران قوم ثمود از رحمت خدا دور شدند.

تفسير ..... ص : ۳۶۹

قالُوا پس از آن كه ديگران توانايى احتجاج با شعيب را نداشتند گفتند: يا شُعَيْبُ ما نَفْقَهُ كَثِيراً مِمَّا تَقُولُ گفته شعيب را مسخره كردند و با اين گفتار خودشان او را تهديد نمودند و گفتند كه ما سخنان تو را نمى‌فهميم.

وَ إِنَّا لَنَراكَ فِينا ضَعِيفاً «۱» وَ لَوْ لا رَهْطُكَ لَرَجَمْناكَ وَ ما أَنْتَ عَلَيْنا بِعَزِيزٍ تو در بين ما ضعيف هستى و اگر طايفه تو نبود، تو را سنگسار مى‌كرديم، و تو بر ما عزيز نيستى كه عزّت وجودت ما را از كشتن و سنگسار كردن تو منع نمايد.

قالَ يا قَوْمِ أَ رَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ شما در حقّ من ملاحظه طايفه مرا مى‌كنيد و ملاحظه خداى مرا نمى‌كنيد، خدايى

---

(۱) تنوير المقياس: يعنى نابينا و كور هستى، ابو الفتوح: ضعيف و بى‌بار.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۰

كه مرا به سوى شما فرستاد سزاوارتر به ملاحظه است.

وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَكُمْ ظِهْرِيًّا لفظ (الظّهرىّ) به معناى كسى است كه در پشت كسى قرار گرفته باشد، منسوب به (ظهر) با فتح است كه هيئت فتحه ظاء تغيير پيدا كرده و مكسور شده، يا منسوب به (ظهر) با كسره است، و اين لفظ در غير نسبت استعمال نشده و مقصود از آن پس پشت انداختن و فراموش كرده است، و آن عطف بيان يا بدل يا حال تأكيدى يا مفعول دوّم است، و در اين صورت (ورائكم) حال يا ظرف براى (الظّهرىّ) يا مفعول بعد از مفعول است مانند خبر بعد از خبر، چون آن در اصل خبر بعد از خبر بوده است.

إِنَّ رَبِّي بِما تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ اين جمله تعليل انكار و توبيخ است كه از لفظ (همزه) استفاده مى‌شود، يا جواب سؤال از حال خدا با آن‌ها است.

وَ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ اى قوم بر طبق منزلت و مقامى كه پيش خدايتان داريد عمل كنيد يا بر طبق وقار و سنگينى خودتان عمل كنيد، اين گفتار استهزا آن‌ها كه آن را در صورت انصاف ابراز كرده، و لذا اين گفته را: إِنِّي عامِلٌ مقيّد نكرد و نگفت كه من هم طبق منزلت خودم عمل مى‌كنم.

سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ مَنْ هُوَ كاذِبٌ مثل اين آيه قبلا گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۱

وَ ارْتَقِبُوا منتظر يارى كردن خدايانتان و عذاب من باشيد إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ «۱» كه من هم منتظر يارى خداى خودم و عذاب شما هستم.

وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا شُعَيْباً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وقتى كه امر ما جهت هلاك قوم شعيب آمد شعيب و كسانى كه به او ايمان داشتند نجات داديم آوردن لفظ (واو) قبل از (لمّا) در اينجا و در داستان هود، و آوردن (فاء) در داستان صالح و لوط عليه السّلام بدان جهت است كه در داستان صالح و لوط مى‌خواهد وعده‌ى عذاب را تصريح كند عذابى كه پشت سر وعده و مسبّب از وعده است به خلاف داستان هود و شعيب.

وَ أَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيها أَلا بُعْداً لِمَدْيَنَ كَما بَعِدَتْ ثَمُودُ و ستمكاران امّت او را صيحه‌ى عذاب فرا گرفت روايت شده كه جبرييل صيحه‌اى به آن‌ها زد كه روح همه‌ى آن‌ها از بدنشان بيرون آمد و هيچ كسى زنده باقى نماند «۲».

---

(۱) تفسیر برهان: محمّد بن فضیل گفت: از حضرت امام رضا علیه السّلام پرسیدم نشستن به انتظار فرج و گشایش کار چه اثری دارد؟ فرمود: مگر نمی‌دانی این انتظار هم خود گشایشی است و آرامشی و خدا فرموده است: و ارتقبوا انّی معکم رقیب.

(۲) تفسیر الصافی جلد ۲: صفحه ۴۷۰

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۲

آیات ۱۰۴- ۹۶

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۱۰۴] ..... ص : ۳۷۲

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ (۹۶) إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِیدٍ (۹۷) یَقْدُمُ قَوْمَهُ یَوْمَ الْقِیامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ (۹۸) وَ أُتْبِعُوا فِی هذِهِ لَعْنَةً وَ یَوْمَ الْقِیامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (۹۹) ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْقُری نَقُصُّهُ عَلَیْکَ مِنْها قائِمٌ وَ حَصِیدٌ (۱۰۰)

وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِی یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَیْءٍ لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ وَ ما زادُوهُمْ غَیْرَ تَتْبِیبٍ (۱۰۱) وَ کَذلِکَ أَخْذُ رَبِّکَ إِذا أَخَذَ الْقُری وَ هِیَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِیمٌ شَدِیدٌ (۱۰۲) إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَةِ ذلِکَ یَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَ ذلِکَ یَوْمٌ مَشْهُودٌ (۱۰۳) وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ (۱۰۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۲

آنگاه موسی را با آیات و حجّت روشن برای رسالت فرستادیم. به سوی فرعون و اشراف قومش، مردم (موسی را گذاشته)

و پیرو امر فرعون شدند با آن که هیچ هدایت و رشدی در امر فرعون نبود،

فرعون پیروان خود را در قیامت با خود به آتش دوزخ درافکند که واردان را بسیار بد منزلگاهی است.

و فرعونیان در این جهان بر خود لعنتی گذاشتند و برای روز قیامت بد عطا و ذخیره‌ای فرستادند،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۳

ای رسول ما، این بعضی از اخبار دیار ستمکاران است که بر تو حکایت کردیم که برخی از آن دیار (گر چه خلقش مردند شهرشان) هنوز معمور است و برخی دیگر شهرها هم به کلّی نابود شده و هم داس مرگ اهلش را درو کرد

و آن‌ها که به هلاکت رسیدند نه ما بر آن‌ها بلکه خود بر خویشتن ستم کردند و غیر خدا همه خدایان باطلی را که می‌پرستیدند هیچ دفع هلاکت از آنان ننمود و هنگامی که امر قهر خدا بر هلاکشان در رسید (آن بتان که می‌پرستیدند چیزی) جز حسرت بر آنان نیفزودند،

اینگونه است سختگیری پروردگار هرگاه بخواهد دیار ستمکاران را ویران کند که انتقام و مؤاخذه خدا بسیار شدید و دردناک است،

همانا این هلاک بدکاران آیت و عبرتی است بر آن کس که از عذاب روز محشر بترسد، که روز محشر روزی است که همه خلق در آن جمع شوند و جزای اعمال خود را ببینند،

و ما آن روز را به تأخیر نیافکنیم جز وقتی که در علم ما معیّن است.

تفسير ..... ص : ۳۷۳

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ ولايت است كه موجب سلطنت بر همه مى‌شود و چون عصا را كه از جمادات است موجود زنده (مار و اژدها) قرار دادن از ظهور سلطنت ولايت بوده و بدين وسيله سلطنت تام و كامل مى‌شود.

لذا مقصود از سلطان مبين در ظاهر بايد عبارت از عصا باشد.

إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ فرستاديم به سوى فرعون و اشراف قومش مردم

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۴

(موسى را گذاشته) و پيرو امر فرعون شدند، با آن كه هيچ هدايت و رشدى در امر فرعون نبود يعنى امر فرعون سبب رشد شخصى مأمور نمى‌شود.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ فرعون روز قيامت قومش را با خود به دوزخ افكند، چه او اصل ضلالت و گمراهى آن‌ها در دنيا بوده، پس همچنين روز قيامت در رفتن به سوى آتش رييس و جلودار آن‌ها مى‌شود.

فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ آن‌ها را وارد آتش مى‌كند، چون آن‌ها در رفتن به سوى آتش از او پيروى مى‌كنند، و ادا كردن عبارت با لفظ ماضى براى اشعار به تحقّق حتمى آن است، تا تأكيد مطلب بوده باشد.

وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ وَ أُتْبِعُوا فِي هذِهِ لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ و چه بد منزلگاهى است واردان را در اين دنيا يا در اين خصلت كه سزاوار لعن شده‌اند و چه بد است عطا و بخششى كه به آن‌ها داده شده، و استعمال كلمه ورد و رفد و توصيف آن دو براى مبالغه در ذمّ و استهزاى به آن‌ها است.

ذلِكَ اين داستانهايى كه ذكر شد از اخبار شهرها و قريه‌هاى نوح عليه السّلام و هود و صالح و لوط و شعيب و موسى چيز اندكى مِنْ أَنْباءِ الْقُرى از داستانهاى شهرها است، و براى اشاره به اندك بودن آن‌ها اسم اشاره را به صورت مفرد مذكّر آورد.

نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْها قائِمٌ وَ حَصِيدٌ لفظ (من) در (منها)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۵

اسم است به معناى بعض كه اضافه به ضمير شده است، و مبتدا است و لفظ (قائم) خبر آن مى‌باشد يا اين كه لفظ (منها) از آن جهت كه معناى بعض در آن قوى است جانشين موصوفش شده كه آن مبتداى اوست لفظ (منها) خبر مقدّم و لفظ (قائم) مبتداى مؤخّر است، و جمله حال يا مستأنفه است، يا اين كه (منها) حال است و معتمد بر ذى الحال است كه با آن معامله عمل وصف شده است، و مبتداى وصفى است كه لفظ (قائم) مرفوع آن است و بى‌نياز كننده از خبر (زيرا خبر در مبتداى وصفى معلوم و مشخّص است و آن خبر قريه‌هاست).

مقصود از (قائم) برپا بودن آن قريه‌ها برپا بودن اهل آن قريه‌ها و از بين نرفتن آن‌ها است، يا مقصود باقى ماندن آثار آن قريه‌ها است كه اهلش هلاك شده ولى آثارش از بين نرفته است.

و همچنين است معناى (حصيد) و (حصاد) عبارت از قطع كردن با آهن است، ولى به چيزى كه ريشه كن شده و هيچ اثرى از آن نمانده نيز حصيد و محصود گفته مى‌شود.

به امام صادق عليه السّلام نسبت داده شده كه (فمنها قائما و حصيدا) كه قبل از (منها) لفظ (فاء) آورده، و (قائما) و (حصيدا) را نصب خوانده كه در اين صورت خبر (كان) محذوف مى‌شود، يا مفعول (نقصّ) محذوف قرار مى‌گيرد، و تقدير آيه چنين است: فمنها كان قائما و حصيدا، يا، فمنها نقصّ قائما و حصيدا.

وَ ما ظَلَمْناهُمْ عطف است، بر دفع اين توهّم كه از بين

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۶

رفتن و ریشه کن شدن و نابودی کامل مردم، ستم و ظلمی از جانب خدا باشد.

وَ لکِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ و لکن آن‌ها به خودشان ظلم کردند بدین گونه که کارهایی را مرتکب شدند که عذاب را به آنان جلب نمود، مانند خواندن غیر خدا و اعمال زشت و ناپسند.

گمان می‌رود که مناسب‌تر به سیاق این عبارت این است که چنین گفته شود: وَ ما نحن ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ چون هرگاه فعل را بخواهند از فاعلی نفی کنند و برای فاعل دیگری اثبات نمایند فاعلی را که فعل از او نفی شده پشت سر ادات نفی می‌آورند، و فاعلی را که فعل برای او اثبات شده پشت سر ادات استدراک می‌آورند.

و لکن خدای تعالی خواسته اشاره کند به این که در ریشه‌کن کردن و نابودی ظلم و ستمی نبوده، بلکه عدل بوده، ظلم تنها کارهای زشت آن‌ها بوده که منجر به ریشه‌کن شدن و نابودی گشته، پس در جمله اوّل وَ ما ظَلَمْناهُمْ اصل ظلم به واسطه ریشه‌کن شدن را نفی کرده و ظلم دیگری غیر از نابودی برای آن‌ها اثبات کرده است.

فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ خدایان آن‌ها آنان را بی‌نیاز نمی‌کند و عذاب را از آنان دفع نمی‌کند.

آلِهَتُهُمُ الَّتِی یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خدایانی غیر از اللّه از قبیل بت‌های سفلی و اجسام علوی و اشخاص بشری که خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۷

بر آن‌ها دلیل و حجّتی نازل نکرده می‌خواهید؟ نه ولیّ امر که از جانب خداست.

مِنْ شَیْءٍ از عذاب لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ آنگاه که فرمان پروردگار تو به عذاب و نابودی آن‌ها آمد، وَ ما زادُوهُمْ خدایان آن‌ها چیزی جز حسرت و نابودی بر آن‌ها نیفزود، غَیْرَ تَتْبِیبٍ غیر از نابودی و حسرت.

وَ کَذلِکَ أَخْذُ رَبِّکَ إِذا أَخَذَ الْقُری وَ هِیَ ظالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ این چنین از بین بردن و ریشه‌کن کردن مردمان آن قریه‌ها به طور کلّی نتیجه سختگیری پروردگار تو نسبت به اعمال ظالمانه آنانست.

أَلِیمٌ شَدِیدٌ سختگیری خدا دردناک و شدید است.

زیرا خدای تعالی به ظالم و ستمگری که از خدا روی گردانیده و به شیطان روی آورده است مهلت می‌دهد تا جهات فریب خوردن و گمراهی تمام گشته و استحقاق کمال عقوبت را پیدا کند.

إِنَّ فِی ذلِکَ در این سختگیری و هلاک کردن که در امّت‌های پیشین واقع شده است.

لَآیَةً لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَةِ آیتی است برای کسی که از عذاب آخرت بترسد، و این وقایع اگر چه در دنیا واقع شده است ولی از تصرّف غیب و نمونه‌های آخرت است.

ذلِکَ روز آخرت و مذکّر آوردن ضمیر باعتبار خبر است

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۸

یَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ چون در آن روز آیندگان با گذشتگان یکجا جمع می‌شوند.

وَ ذلِکَ تکرار اسم اشاره برای ترساندن است، یَوْمٌ مَشْهُودٌ در آنجا هر حاضر و غایب شاهد می‌شود، یا این که انبیا و جانشینانشان در آنروز به شهادت قیام می‌کنند، یا در آنروز از آن‌ها شهادت و گواهی خواسته می‌شود.

وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ آن روز را تأخیر نمی‌اندازیم مگر تا وقتی یا در وقتی یا تا گذشتن مدّتی (منظور این است که تا موقع جزا یا تا وقتی که خدا صلاح بداند یا پس از مدّت زمانی که مهلت آن‌هاست).

آیات ۱۰۹- ۱۰۵

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۹] ..... ص : ۳۷۸

اشاره

يَوْمَ يَأْتِ لا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ (۱۰۵) فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ (۱۰۶) خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلاَّ ما شاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِما يُرِيدُ (۱۰۷) وَ أَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّكَ عَطاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (۱۰۸) فَلا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هؤُلاءِ ما يَعْبُدُونَ إِلَّا كَما يَعْبُدُ آباؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ (۱۰۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۷۹

ترجمه: ..... ص : ۳۷۹

در آن روز هیچ کس جز به فرمان خدا سخن نگوید پس خلق بر دو فرقه شوند برخی شقی و بد روزگارند و بعضی سعید و خوشبخت،

امّا اهل شقاوت همه را در آتش دوزخ در حالی که آه و ناله حسرت می‌کشند در؟؟ افکندن،

آن‌ها در آتش دوزخ تا آسمان و زمین باقی است جاودانند مگر آن که مشیّت خدا بخواهد نجاتشان دهد که البتّه خدا هر چه خواهد می‌کند

و امّا اهل سعادت تمام در بهشت ابد تا آسمان و زمین باقی است مخلّدند مگر آنچه مشیّت پروردگار باشد که عطایش ابدی و ناگسستنی است،

پس تو ای رسول ما بی‌شکّ بدان که آنچه اینان به پیروی و تقلید پدرانشان پرستند باطل است و ما آنچه سهم عذاب این مشرکان است به حدّ کامل خواهیم داد.

تفسیر ..... ص : ۳۷۹

اشاره

يَوْمَ روزی که آن روز بیاید بنابر این که فاعل (یأت) یا به لفظ (یوم) که اضافه شده برگردد، یا به یوم مشهود برگردد، و کلمه (یاتی) با اثبات یاء حذف یاء هر دو خوانده شده که به وصل نیز حکم وقف را داده‌اند.

يَأْتِ لا تَكَلَّمُ به معنای (لا تتکلّم) است یعنی سخن نمی‌گوید نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ هیچ نفسی سخن نمی‌گوید مگر به اذن خدا، زیرا که سلطنت تامّ و مالکیّت کامل تنها از او ظهور پیدا می‌کند به نحوی که نسبت همه به خدای تعالی نسبت قوا و جوارح به نفس

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۰

است، پس همانطور که حرکت قوا و جوارح در صورت سالم بودن و باقی بودن بر اطاعت از نفس جز به وسیله‌ی اذن تکوینی از نفس انسانی نیست.

همچنین تمام حرکات موجودات که از آن جمله نطق و تکلّم انسان است در آن روز جز با اذن تکوینی از جانب خدا تحقّق نمی‌پذیرد.

و قول خدای تعالی: هذا يَوْمُ لا يَنْطِقُونَ وَ لا يُؤْذَنُ لَهُمْ و این روزی است که آن‌ها سخن نمی‌گویند و اجازه سخن گفتن به آن‌ها

داده نمی‌شود، با این گفتار اینجا منافاتی ندارد.

زیرا آن گفتار مربوط به گنه‌کاران یا نسبت به کسانی است که از معصیت و نافرمانی عذر آوردند، و گفتار اینجا مربوط به اطاعت کنندگان یا در غیر مورد اعتذار از معصیت است، یا این که آن گفتار در روز و موقفی خاصّ و این گفتار در روز موقفی دیگر است.

بلکه می‌گوییم هر دو گفتار موافق همدیگرند و یک چیز را می‌گویند و آن این است که سخن گفتن موقوف بر اذن خدا است.

فَمِنْهُمْ از آن مردمی که ذکر شد، یا از صاحبان نفوس که مدلول کلمه نفس که نکره در سیاق نفی است و دلالت بر عموم دارد، یا از اهل محشر که مدلول دلالت التزامی جمله است، یا مقصود از (فمنهم) متکلّمین و سخن گویندگان است، و آن از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است و لذا آن را با فاء آورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۱

شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ «۱» قسمی از آن مردم شقی و بدبخت‌اند، و قسمی از آن مردم سعید و خوشبخت‌اند، و آن از قبیل عطف اوصاف متعدّد بر ذاتهای متعدّد است نه از قبیل عطف اوصاف متعدّد بر یک ذات.

و اسقاط لفظ (منهم) برای اشاره به این است که تقسیم در برگیرنده همه‌ی افراد است و کامل نیست، یا برای این که ضمیر به همه برانگیخته شدگان روز قیامت اعم از حیوان و انسان برمی‌گردد که در این صورت اکثر آن‌ها محکوم به شقاوت و سعادت نیستند، و آوردن ضمیر ذوی العقول نیز از باب غلبه است، و یا از آن جهت است که اکثر مردم از ساقط شده‌ها هستند و به حساب نمی‌آیند و مورد توجّه و اعتنا نیستند تا این که داخل در تقسیم شوند.

یا این که آخر کار، حکم بیشتر مردم از حساب خوشبخت و بدبخت‌ها جدا می‌شوند، و مقدّم انداختن کلمه (شقی) یا برای این است که مقام مقام وعید است، یا این که اشقیاء (تیره بختان) نسبت به سعداء (خوشبختان) بیشتر هستند، یا این که خواسته است تا ختم آیه با ذکر خوشبختان و رحمت توأم باشد.

---

(۱) این آیه خبر می‌دهد از روز مشهود که قیامت است و می‌فرماید: آن روز که می‌رسد کسی سخن نمی‌گوید جز با اجازه‌ی خداوند و در آن روز مردم یا تیره‌بخت هستند یا آن که سعادتمند و خوشبخت خواهند بود، تیره‌بختان را در آتش دوزخ افکنند در حالی که ناله و آه حسرت از دل بیرون کنند و در آن آتش جاوید هستند تا وقتی که آسمان و زمین باقی می‌باشند مگر آن که اراده‌ی حقّ بر نجاتشان تعلّق بگیرد. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۲

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا کلمه (شقوا) به صورت معلوم و مجهول هر دو خوانده شده و آن از (شقاه) به معنای (أشقاه) است یعنی آنانکه تیره بخت یا بدبخت شدند.

فَفِي النَّارِ خبر موصول است یعنی آنان در آتشند لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ جمله حالیّه یا مستأنفه است که جواب سؤال از حال آن‌ها است، و در صورتی که جمله حال باشد یا حال از فاعل (شقوا) است.

یا حال از ضمیر مستتر در ظرف یا از (النّار) یا این که لفظ (لهم) حال از چیزی است که قبلا گذشته، و لفظ (زفیر و شهیق) فاعل ظرف است، زیرا آن بر ذی الحال اعتماد دارد، و آیه دارای وجوه دیگری از اعراب نیز هست.

و زفیر خارج کردن نفس با شدّت است، و شهیق داخل کردن نفس با شدّت است.

یا این که صدای آن‌ها به صدای عرعر خر تشبیه شده چون زفیر و شهیق دو حالت صدای خر است (زیرا گاهی خر صدایش را بلند می‌کند و گاهی نفسی می‌کشد و صدایش را کوتاه می‌کند).

خالِدِينَ فِيها این جمله نیز حال از یکی از چیزهای گذشته است به طریق تداخل یا ترادف یعنی در حالی که در آتش ماندگارند، یا در حالی که دایما عربده جویی می‌کنند.

ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ این ظرف زمان یا ظرف و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۳

زمان خلود و همیشگی است، یا زمان زفیر آن‌ها است یا زمان ثبوت آن‌ها در آتش است، هر یک از این‌ها یا به صورت استقلال است و یا بر سبیل تنازع.

إِلَّا ما شاءَ رَبُّكَ استثنای از مدّت خلود، یا مدّت بودنشان در آتش است نه این که استثنای از مدّت زمان زفیر و شهیق آن‌ها باشد، و این بدان جهت که این جمله با قسیم خود در آیه بعدی (الّا ما شاء ربّک) موافق باشد و لفظ (ما) نافیه یا مصدریّه، یا موصوله، یا موصوفه است.

و چون از استثنا کردن یک مدّت و زمان از مدّت دیگر این توهّم پیش می‌آید که آنچه که استثنا شده آخرین مدّت مستثنی منه می‌باشد لذا این آیه بر قایلین به دوام عذاب و خلود در آتش به اشکال برخورده است.

و از سوی دیگر قایلین به انقطاع عذاب یا خروج اهل آتش از آتش به امثال این استدلال کرده‌اند.

بیانی در خلود اهل آتش و عدم خلود آنان ..... ص : ۳۸۳

بدان که متشرّعین از متکلّمین و فقها (ره) قایل به دوام عذاب و خلود اهل آتش شده‌اند، خلود کسانی که شفاعت شفیعان در آتش و در عذاب به آن‌ها نمی‌رسد، و بر این معنا به ظواهر آیات و اخبار استدلال کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۴

و بنابراین استثنای از مدّت خلود به اعتبار اوّل آن مدّت می‌شود، نظیر این که گفته شود: حبس شدم روز جمعه جز یک ساعت اوّل آن روز، چون اهل آتش قبل از دخول در آتش آخرت در برزخ‌ها معذّب هستند.

یا اصلا از حالت غشی و مردنشان با نفخه اوّل بیدار نشده‌اند و حالت آن‌ها در این هنگام مانند حالت شخص خواب و بیهوش است.

و ممکن است که استثنای از مدّت خلود با اعتبار آخر مدّت باشد و لیکن نسبت به کسی باشد که شفاعت شفاعت کنندگان شامل حال او گردد.

گویا که چنین گفته است: (الّا ما شاء اللّه لمن شاء اللّه) مگر آنچه را که خدا بخواهد برای هر کس که خدا بخواهد.

یا این که استثنای از مدّت خلود به اعتبار آخر آن مدّت است، ولی مقصود از آتش آتش برزخ‌ها است که از آن به آتش دنیا تعبیر می‌شود چنانچه در اخبار است.

و آنان اگر چه در آن آتش برزخ بمانند ولی هر چه قدر بمانند بالاخره در آخر به سوی آتش آخرت می‌روند در آینده نزدیک تحقیقی در باره آتش دنیا و آتش آخرت و همچنین بهشت دنیا و بهشت آخرت ارایه خواهیم داد.

و در تصحیح استثنا وجوه دیگری نیز گفته شده که ذکر آن‌ها فایده‌ای ندارد و مناسب این مختصر هم نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۵

بعضی از حکمای مشّایین و اشراقیین قایل به خلود در آتش و دایمی بودن عذاب از جهت نوع می‌باشند و معتقد به تعاقب و پشت سر هم قرار گرفتن افراد شده‌اند، ولی برای خود افراد عذاب دایمی قایل نیستند، بلکه می‌گویند یا این است که عذاب بر ایشان شیرین و خوب می‌شود چنانچه بعضی گفته‌اند، و یا از جهنّم و آتش به سوی بهشت بیرون آورده می‌شوند، یا بعضی‌ها بیرون

می‌آیند و برای بعضی دیگر عذاب شیرین می‌شود.

این حکما مطلب را بنا به اصولی که نزد خودشان ثابت است استدلال کرده‌اند بدین‌گونه که قسر «۱» و جبر نمی‌تواند دایمی و یا (اکثری) مدّت زیاد باشد و گر نه حکمت ایجاد آن نیرو چیزی که بر چیزی وارد آمده باطل می‌شود.

و اگر قسر دایمی باشد و اکثری نباشد یعنی انسان همیشه در آتش مخلّد باشد باید نیرویی که از آتش متأثّر و متألّم است نیرویی که با آتش سازگار باشد تبدیل شود تا این که از آن آتش لذّت برده و بدان وسیله استراحت نماید و یا از آتش بیرون بیاید و به چیزی برسد که سازگار با آتش باشد (چون علّت با معلول یکی می‌شود و خاصیّت خود را از دست می‌دهد).

گروهی از صوفیان نیز معتقد به عدم خلود و دایمی نبودن آتش‌اند، و اینان به اصول ذوقی و شواهد کشفی خودشان استدلال

---

(۱) قسر یعنی جبرا کسی را به عملی وادار کردن، اجباری ضد اختیاری. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۶

کرده و می‌گویند: رحمت ذاتی و سابق بر غضب و شامل همه است، و غضب عرضی است که ملحق به مشمول رحمت بالذّات است، و عرضی زایل می‌شود و ذاتی زایل نمی‌شود.

پس بعد از مقداری عذاب که مناسب حال معذّب باشد عذاب برای همه شیرین می‌شود چنانچه برخی گفته‌اند، یا این که همه معذّب‌ها از جهنّم خارج می‌شوند و در قعر و ته جهنّم گیاه شاهی می‌روید چنانچه بعضی گفته‌اند، یا این که عذاب بر نوع ابدی و دایمی می‌شود به این ترتیب که اشخاص پشت سر هم به تدریج می‌آیند و می‌روند.

چنانچه گروهی گفته‌اند، یا این که بعضی خارج می‌شوند و بعضی در جهنّم می‌مانند در حالی که به سبب آتش و مارها و عقربهای آن لذّت می‌برند نظیر آنچه که حکما گفته‌اند، طبق گفته آن‌ها استثنای دیگر اشکالی ندارد.

ولی این گفته‌ها شبیه قول یهود است که خداوند قول آن‌ها را تکذیب کرده که گفتند: (لن تمسّنا النّار الّا أیّاما معدودة) جز روزهای معیّنی آتش به ما نمی‌رسد. «۱»

---

(۱) در قرآن کریم حدود ۳۰ بار کلمه خالدین یا خالدون (مدام و همیشگی) ذکر شده است امّا اجماع امّت (شیعه) معتقد است که در مورد عذاب، خلود به معنای دوام است، امّا در مورد ثواب خلود به معنای دوام متناهی است (این مطلب با سبقت رحمت خدا بر غضبش مربوط

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۷

إلّا ما شاء ربّک إِنَّ رَبَّکَ فَعَّالٌ لِما یُرِیدُ تعلیل جمله سابق است وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا لفظ (سعدوا) با فتحه و ضمّه سین خوانده شده از (سعده اللّه) به معنای (أسعده) است، یعنی خداوند او را خوشبخت گردانید.

فَفِی الْجَنَّةِ خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ استثنا در اینجا یا به اعتبار مبدأ و آغاز است چنانچه گذشت، یا به اعتبار منتهی و آخر است، و لیکن مقصود از بهشت بهشت دنیا است چنانچه در اخبار ما است.

بنابراین معنای آیه چنین می‌شود: اما کسانی که خوشبخت شدند پس در بهشت دنیا جاودانه هستند مادامی که زمین و آسمان باقی است مگر آنچه را که پروردگارت بخواهد که از بهشت دنیا بیرون برد و در بهشت آخرت و مقام رضوان جای دهد.

دلیل این که مقصود بهشت دنیا است این است که جاوید ماندن در آن را مقیّد به دوام و بقای آسمانها و زمین کرده که آن فقط در

می‌شود) امّا معتزله معتقدند که مرتکب کبیره (فاسق) مخلّد (جاودانه و همیشگی) در آتش است و مؤمنان صالح جاودانه در بهشت،

اشاعره برآنند که فقط کافران جاودانه در بهشتند و فاسقان سر انجام به بهشت می‌روند شیعه امامیّه ضمن جمع این نظریّات معتقدند که در عین حال که عذاب و ثواب هر دو جاوید است ولی فقط کافر مخلّد در عذاب است (چون از خدا بخشش و عفو نخواسته است) ولی صاحب گناه کبیره (فاسق) سر انجام در پرتو عفو و عنایت الهی از عذاب رهایی خواهد یافت و امّا مؤمنان در بهشت جاودانه‌اند که سخن شیعه با قرآن و عقل و شهود هماهنگ و قابل پذیرش است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۸

بهشت دنیا معنای دارد و امّا در بهشت آخرت که اصلا نه آسمانی است و نه زمینی، نزد پروردگار ما صبح و عصر وجود ندارد.

و نیز بر این مطلب قول خدای تعالی عَطاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ دلالت دارد.

چون اگر آن‌ها از بهشت خارج شوند که نه به مثل آن برگردند و نه برتر و بهتر از آن در این صورت عطا و بخشش قطع گردیده و بریده می‌شود.

شرحی در عوامل برزخ‌ها و مثال و آخرت ..... ص : ۳۸۸

بدان که انسان از همان ابتدای استقرار نطفه و مادّه بدنش همیشه در حال خلع «۱» و لبس و مرگ و زنده شدن است، پس او در هر آن دارای مرگ و حشر و بیرون آوردن و خلع صورتی و پوشیدن صورتی دیگر است.

و این معنا ادامه دارد تا آخر زندگانی دنیوی و اول مرگ طبیعی او، ولی این خلع و لبس و موت و حشر چون به نحو اتّصال تدریجی در یک عالم طبیعی است اهل حسّ آن را درک نمی‌کنند، مخصوصا بعد از تولّد انسان که تا آخر عمرش به طور دایم ادامه دارد.

---

(۱) خلع بیرون شدن از نقص که بالقوه است و لبس پوشیدن جامه کمال و بالفعل شدن می‌باشد و عالم نمود دایما در این حال حرکت است لذا هستی جز حرکت نیست. (فرهنگ اصطلاحات عرفانی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۸۹

لذا در شریعت مطهّر آن را موت و حشر ننامیده‌اند، و اهل حسّ از تبدّل و خلع و لبس آن غافل‌اند با این که آن مشهود و معلوم همه است، چون هر کسی مشاهده می‌کند که نطفه ضعیف‌ترین جماد است و هر کسی می‌داند که آن مادّه بدن است، سپس می‌بیند که نطفه حیوان و سپس انسان، سپس بچه، و ممیّز و جوان و میانسال و پیر می‌شود، در عین حال از تبدّل و خلع و لبس غافل است.

و لیکن وقتی انسان بدن را خلع می‌کند و به عالم دیگری غیر از این عالم منتقل می‌شود.

چون این انتقال از عالمی به عالم دیگر و از مادّه طبیعی به صورت اخروی مجرّد است و انتقال دفعی است نه تدریجی لذا این خلع و لبس و موت و حشر از قبلی‌ها ممتاز شده و مورد نظر قرار می‌گیرد که آن را مرگ و کوچ کردن نامیده‌اند.

چنانچه خروج انسان از رحم مادر و جدا شدنش از مادر دفعی است و انتقال از عالمی به عالم دیگر و خروج از تنگنای رحم و ظلمات سه‌گانه آن است ممتاز و مورد توجّه و نظر گشته و آن را ولادت نامیده‌اند.

بعد از خارج شدن انسان از شکم دنیا و رحم و غلاف بدن و مشیمه «۱» پرده‌های هواها و ولادت جدید، در آخرت نیز دارای حالات و انتقالاتی است و در هر انتقالی موت و حیات و خلع و لبس

---

(۱) پوستی است که بچه در رحم داخل آن قرار می‌گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۰

و قبر و بعث وجود دارد.

پس اوّلین حالت او مرگ تامّ و بی‌هوشی عمومی است که از نفخه اوّل و نفخه میراندن حاصل می‌شود و در آن حالت هر مقدار که خدا بخواهند مکث می‌کند، چنانچه در اخبار به آن اشاره شده است.

و پس از آن با نفخه‌ی دوّم و نفخه‌ی حیات از آن حالت مرگ و بی‌هوشی برانگیخته می‌شوند، و برای انسان در این مرتبه نیز حالات و انتقالاتی است از صورتی به صورت دیگر بر حسب آنچه که در دنیا از اعمال و اخلاق کسب کرده است.

پس اگر از اهل شقاوت باشد در صورتهای موذی و آتش پست تغییر و تبدیل می‌پذیرد تا این که به آتش آخرت منتهی می‌شود و اگر از اهل سعادت باشد و به مقداری از اعمال بد و اخلاق پست آلوده باشد تغییر و تبدیل در صورت‌های موذی انجام می‌گیرد تا جایی که از آن صورت‌ها رهایی یافته و به صورت خوب و خوشحال کننده تغییر یابد.

و اگر هیچ شایبه‌ای از بدی‌ها را نداشته باشد در صورتهای خوب و خوشحال کننده تغییر و تبدیل پیدا می‌کند تا منتهی به بهشت آخرت و جنّة المأوی گردد، و عالم این تقلّبات و دگرگونی‌ها برزخ بین عالم طبع و عالم آخرت نامیده می‌شود، و در این عالم ترقیّات و تنزّلاتی پدید می‌آید.

نصوص آیات و اخبار نیز بر همین معنا دلالت می‌کند و عرفاء

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۱

و الا- مقام و صوفی‌های اهل کشف همین معنا را تقریر کرده‌اند و عقل نیز پذیرای آن است، پس در این مورد به گفته کسانی که خود را به فلسفه بسته می‌گویند: ترقّی و تنزّل پس از مرگ نیست، اعتنا و توجّهی نباید کرد.

زیرا گفته‌ی اینان نیز یا مبنی بر انکار عالم برزخ و مثال و یا مبنی بر انقطاع مادّه و استعداد است و یا این که ترقّی و تنزّل جز در مادّه و استعداد تحقّق نمی‌پذیرد و پس از مرگ مادّه‌ای نیست.

امّا عالم برزخ و مثال پس آیات و اخبار آن را ثابت کرده و اهل کشف آن را تحقیق نموده و محقّق دیده، و اشراقیّون از حکمای ابرار بر آن استدلال و احتجاج نموده‌اند البتّه محّل تحقیق آن در حکمت عالیه است.

و امّا انقطاع استعداد پس از مرگ مسلّم و قطعی است ولی این مسأله با این مطلب منافات ندارد که چیزهایی که در دنیا به علّت استعداد کسب شده بعد از مرگ در یک صورت متناسب و پشت سر هم ظهور پیدا کند.

زیرا که نفس آنچنان وسعت و گستردگی ندارد که همه صورت‌ها یک مرتبه در آن جمع و ظاهر شود بلکه همه صورتها منتهی به یک صورت نهایی می‌شود و نفس بر حسب آخرین عملش از جهت سعادت و شقاوت راه خروجی از آن صورت ندارد (زیرا دیگر اختیاری در ساختار وجودی خود ندارد تا عمل خیر یا شرّی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۲

انجام دهد) چنانچه آن شأن اصحاب یمین و اصحاب شمال است، یا این که نفس از عالم صورت به سوی عالم مجرّدات صرف خارج می‌شود، چنانچه آن شأن مقرّبین است، و در آنجا چیزهایی است که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه قلب بشری خطور کرده است.

خارج شدن نفس به عالم مجرّدات صرف منافات با گستردگی و تنعّم آن نفس به نعمت‌های بهشت صوری بر حسب مراتب نازله و لشگریان مراتب پایین ندارد، زیرا که مقرّبین با اصحاب یمین در لذّت‌های صوری شرکت دارند ولی اصحاب یمین در لذّت‌های معنوی با مقرّبین شرکت ندارند.

پس نفوس انسانی پس از مرگ و خروج از غلاف بدن مانند بعد از تولّد و خروج از غلاف رحم است، پس همانطور که بعد از

تولّد نمو می‌کند و بر حسب بدن جوان می‌شود و از دنیا خارج می‌گردد همانطور بعد از مرگ نموّ کرده و جوان می‌شود و اگر از مقرّبین باشد از عالم صورت و مثال خارج می‌شود و اگر از اصحاب یمین یا از اصحاب شمال باشد فقط از برزخ خارج شده و در همان صورتی که قرارگاه آن است توقّف می‌کند.

خواه مرگ نفس اختیاری بوده باشد یا اضطراری، و پس از خارج شدن نفس از عالم به صورتها به عالم مجرّدات صرف و منتهی شدنش به صورتی که دیگر از آن فراتر نمی‌رود قیامت کبرای نفس

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۳

برپا می‌شود، و نفس به مقام خودش مانند بهشت‌های عدن یا بهشت‌های صوری با تمام مراتبش و جهنّم با تمام مراتبش داخل می‌شود، و قبل از قیامت کبری نفس در بهشت‌های دنیا یا در آتش دنیا قرار دارد چنانچه در اخبار ما به آن اشاره شده است. «۱»

بهشت دنیا و آتش دنیا در برزخ‌ها قبل از رسیدن به قرارگاه اصلی وجود دارد، و در این آیه جنّت و آتش به ولایت آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و حکومت دشمنان آن‌ها تفسیر شده است. «۲»

فَلا تَكُ فِي مِرْيَةٍ خطاب عامّ است یا مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله و لکن از قبیل تو را می‌گویم تا همسایه بشنود است، و فاء برای جزاء است، یعنی اگر با داستانهایی که گفتیم و با مشاهده آثار گذشتگان حال خدایان امّت‌های پیشین را دانستی و فهمیدی که آن‌ها

---

(۱) مأخذ خبر تفسیر نور الثقلین.

(۲) شاید مولانا به همین معنا توجّه نموده است که می‌فرماید:

یا تبر بردار و مردانه بزن تو علی‌وار این در خیبر بکن

ورنه چون بو بکر و فاروق مهین هین طریق دگران را برگزین.

یا به گلبن وصل کن این خار را وصل کن با نار نور یار را

تا که نور او کشد نار تو را وصل او گلشن کند خار تو را

تو مثال دوزخی او مؤمن است کشتن آتش به مؤمن ممکن است

پس هلاک نار نور مؤمن است زان که بی‌ضد دفع ضد نا ممکن است

حس و فکر تو همه از آتش است حسّ شیخ و فکر او نور خوش است

پس بدون نور ولایت وجود در نار جهنّم است و با ایمان و پذیرش نور ولایت که خود جنّت و بهشت است دوزخ وجود به بهشت وجود تبدیل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۴

پرستش کنندگانشان را از چیزی بی‌نیاز نمی‌کنند پس دیگر در شکّ از بطلان معبود آن‌ها نباش.

مِمَّا يَعْبُدُ هؤُلاءِ از فساد عبادت اینان در شک نباش، زیرا که عبادت آن‌ها مانند عبادت گذشتگانشان است، یا مقصود خدایانی است که آن‌ها عبادت می‌کنند، یعنی حال آن خدایان مانند حال خدایان گذشته است.

ما يَعْبُدُونَ إِلَّا كَما يَعْبُدُ آباؤُهُمْ مانند امّت‌های پیشین است که برای تو داستان آن‌ها را بازگو کردم و تقدیر آیه چنین است كَما يَعْبُدُ آباؤُهُمْ چنانچه پدران آن‌ها عبادت می‌کردند، لفظ (کان) حذف شده چون کلمه مِنْ قَبْلُ بر آن دلالت کند.

وَ إِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ ما سهم عذاب آنها را می‌دهیم مانند پدرانشان، یا نصیب و سهم آن‌ها را از روزی‌هایشان تا رسیدن اجل‌هایشان می‌دهیم تا این که آن‌ها را به سرای تیره بختی خود ساخته‌شان برسانیم غَيْرَ مَنْقُوصٍ سهم عذاب آن‌ها را به حدّ کامل

خواهيم داد.

آيات ۱۱۷- ۱۱۰

[سوره هود (۱۱): آيات ۱۱۰ تا ۱۱۷] ..... ص : ۳۹۴

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۱۰) وَ إِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمالَهُمْ إِنَّهُ بِما يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱) فَاسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ وَ مَنْ تابَ مَعَكَ وَ لا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۲) وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِياءَ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ (۱۱۳) وَ أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ ذلِكَ ذِكْرى لِلذَّاكِرِينَ (۱۱۴)

وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۱۵) فَلَوْ لا كانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنا مِنْهُمْ وَ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا ما أُتْرِفُوا فِيهِ وَ كانُوا مُجْرِمِينَ (۱۱۶) وَ ما كانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها مُصْلِحُونَ (۱۱۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۵

ترجمه: ..... ص : ۳۹۵

و ما كتاب تورات را براى موسى فرستاديم آنگاه (مردم بجاى آن كه بآن هدايت يابند) در آن اختلاف كردند و اگر كلمه سابقه‌ى الهى و مشيّت ازلى خدا (بر تأخير عذاب خلق تا قيامت نبود) همانا ميان آن‌ها حكم (به عذاب) مى‌شد و اين مردم از اين گونه (وعده و وعيدها) هميشه در شكّند و بر خود القاى ريب و شبهه مى‌كنند

و (تو آسوده خاطر باش) محقّقا خداى تو همه خلق را به جزاى نيك و بد اعمالشان مى‌رساند كه او بر همه كردار خلق آگاه است، پس اى رسول ما تو چنانكه مأمورى استقامت و پايدارى كن و كسى كه به همراهى تو به خدا رجوع كرد (نيز پايدار باشد) و هيچ از حدود الهى تجاوز نكنيد كه خدا به هر چه شما مى‌كنيد بصير و دانا است،و شما مؤمنان هرگز نبايد با ظالمان همدست و دوست باشيد و گر نه آتش كيفر آنان شما را هم خواهد گرفت و در آن حال جز خدا هيچ دوستى نخواهيد يافت و هرگز كسى شما را يارى نخواهد كرد.

و نماز را در دو طرف (اوّل و آخر) روز بپا داريد و نيز در ساعت تاريكى شب كه البتّه خوبى و نيكوكاريهاى شما زشتى بدكاريهايتان را نابود مى‌سازد و اين (نماز يا اين سخن كه حسنات شما سيّئات را محو مى‌كند) يادآورى است براى اهل ذكر و (پندى مردم آگاه است).

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۶

اى رسول ما (تو بر آزار و جهالت امّت و اداء نماز پنجگانه) صبر كن كه خدا هرگز اجر نيكوكاران را ضايع نگذارد.

چرا در امم گذشته مردمى با عقل و ايمان وجود نداشت كه خلق را از فساد و اعمال زشت باز دارد تا ما نيز ديگران را همانند همان عدّه قليل مؤمنانشان كه نجات داديم، رهايى بخشيم؟

و ستمكاران از پى تعيّش بدنبال نعمتهاى دنيوى رفتند كه مردمى بدكار و كافر به آخرت بودند (بدين جهت همه هلاك شدند)

خدا هيچ قوم و اهل دياري را در صورتى كه آن‌ها مصلح و نيكوكار باشند به ظلم هلاك نكند.

تفسير ..... ص : ۳۹۶

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ «۱» به موسى كتاب نبوّت را داديم كه صورت آن تورات است همانطور كه به تو كتاب داديم.

---

(۱) عالم كلّا كتابى است كه به حسب مراتب كلّى و اشخاص و افراد جزيى، حاصل صورت اسماى كلّى و جزيى الهى است:

ما جمله جهان مصحف ذاتت دانيم از هر ورقى آيه و صفت خوانيم

(فرهنگ اصطلاحات عرفانى: دكتر سيّد جعفر سجّادى)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۷

فَاخْتُلِفَ فِيهِ در تورات اختلاف شده همانطور كه در باره كتاب تو اختلاف نظر پديد آرند.

وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ و اگر كلمه سابقه خدا يعنى مهلت دادن به آن‌ها نبود تا در طغيان و سركشى‌شان فرو روند.

لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بين اختلاف كنندگان از قوم موسى يا از قوم تو حكم خواهد شد تا بدينگونه كه از مبطل جدا شده و مبطل هلاك گردد و محقّ پايدار ماند.

وَ إِنَّهُمْ و آنان كه منكر قوم تو هستند لَفِي شَكٍّ مِنْهُ از كتاب تو در شكّند، مُرِيبٍ كلمه مُرِيبٍ بعد از شكّ جهت مبالغه است، خواه از قبيل (ظلّ ظليل) «۱» باشد يا معناى به شكّ اندازنده‌ى غير و تشكيك كننده باشد كه در اين صورت از (ارابه) است، يعنى او را در شكّ انداخت.

وَ إِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمالَهُمْ لفظ (إن) با تشديد نون و تخفيف آن خوانده شده، و بنابر قرائت تخفيف لفظ (كلّا) به نصب و به رفع خوانده شده، و بر هر يك از اين تقادير لفظ (لمّا) با تشديد و تخفيف و (لمّا) با تنوين خوانده شده، و بنابر قرائت تخفيف (كلّا) اسم (انّ) مى‌باشد.

---

(۱) توضيح يعنى زندگى لذّت بخش براى مبالغه شيء را به مثل لفظش توصيف مى‌كنند مثل:

ليل الليل، داهية دهياء. لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ ... ظِلًّا ظَلِيلًا نساء ۵۷ ظليل به تنهايى به معناى سايه است در اينجا به معناى عيش و رفاه است نه سايه. (قاموس قرآن: سيّد على اكبر قريشى)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۸

و لفظ (لمّا) با تشديد مركّب از لام ابتداء و (من) جارّه و (ما) موصوله يا (ما) موصوفه است، و لام (ليوفيّنهم) موطئه است، و جمله صله‌ى (ما) يا صفت آن است.

بنابر صله بودن تقدير آن (لمن الّذين ليوفيّنهم) و بنابر صفت بودن تقدير آن (لمن اشخاص ليوفيّنهم) مى‌باشد به تقدير قول يا اين كه (لمّا) نافيه و آنچه كه نفى شده محذوف است، و (ليوفيّنهم) جمله مستأنفه است و اصل آيه چنين است:

«لما يوف ربك اعمالهم ليوفينهم اعمالهم» يا اين كه اصل (لمّا) (لمّا) با تنوين است به معناى جميعا تا تأكيد (كلّا) باشد، و نون به الف تبديل شده تا وصل در مجراى وقف قرار گيرد.

يا اين كه (لمّا) بر وزن (فعلى) از (لمّ) است با الف تأنيث به معناى جميعا، و منصرف نبودن آن به جهت الف است.

بنابر قرائت تشديد (إنّ) و تخفيف (لمّا) لام (لمّا) لام خبر (انّ) و لام (ليوفيّنهم) لام موطّئه يا بعكس است، و (ما) زايده است تا فاصله بين دو لام قرار گيرد يا اين كه لام (لمّا) لام خبر (انّ) و (ما) موصوله يا موصوفه است، و معناى آيه بنابراين چنين است:

هر يك از مؤمنين و منكرين هر آينه كسانى هستند كه پروردگار تو به جزاى اعمال آن‌ها وفا خواهد كرد، و بنابر تقدير (ما)

موصوفه نیز معنا چنین است.

بنابر قرائت تخفیف نون و نصب (کلّا) و تشدید

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۳۹۹

(لمّا) لفظ (انّ) مخفّفه است و طبق اصل خودش عمل کرده است، و لفظ (کلّا) اسم (إنّ) است و (لمّا) طبق همان وجوه سابق است، یا این که (إن) نافیه و (کلّا) مفعول فعل محذوف و (لمّا) استثنائیّه است، و معنای آن چنین است: نمی‌بینم کسی را مگر این که خداوند جزای اعمال آن‌ها را می‌دهد.

یا این که (انّ) مخففّه است که عمل نکرده و (کلّا) مفعول فعل محذوف است، و (لمّا) طبق وجوه گذشته است، و بنابر قرائت تخفیف (ان) و نصب (کلّا) و تخفیف (لمّا) لفظ (انّ) می‌تواند مخفّفه باشد و عمل کند مانند این که مشدّده باشد و عمل کند با (لمّا) با تخفیف یا این که (انّ) مخفّف باشد و عمل نکند و لفظ (اری) مقدّر باشد و لام (لمّا) موطّئه یا لام خبر (انّ) است، و لفظ (ما) جهت فصل بین دو لام است، یا لام (لمّا) خبر (انّ) و (ما) موصوله یا موصوفه است.

یا این که (انّ) نافیه، و لفظ (أری) مقدّر و لام (لمّا) به معنای (الّا) است بنابر قول کسی که لام بعد از (ان) را به معنای (الّا) قرار می‌دهد، و (ما) جهت فصل یا موصوله یا موصوفه است.

بنابر قرائت (انّ) با تخفیف و قرائت (کلّا) به رفع و (لمّا) با تشدید لفظ (ان) مخفّفه می‌شود که عمل نکرده، و لفظ (کلّ) مبتداء است و (لمّا) طبق وجوه گذشته است. یا این که (ان) نافیه و (لمّا) استثنائیّه است.

بنابر قرائت (ان) با تخفیف، و (کلّ) به رفع و (لمّا) با تخفیف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۰

لفظ (ان) مخفّفه است که عمل نکرده یا نافیه است و (لمّا) طبق وجوه سابق است.

مقصود از آیه تهدید منکرین و معنای آن این است که هر یک از منکرین را خداوند به جزای اعمالشان خواهد رسانید، یا مقصود تهدید منکرین و ترغیب مؤمنین است.

إِنَّهُ بِما یَعْمَلُونَ خَبِیرٌ زیرا البتّه خدا به آنچه می‌کنند آگاه است هر یک از مومنین و کافرین را پروردگار تو، به جزای اعمالشان خواهد رسانید.

فَاسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ «۱» حالا که مطلب از این قرار است پس استوار بایست و استقامت کن و توانا باش.

استقامت به معنای ایستادن و از صورت انحناء بیرون آمدن است، یا (استقم) از (قام بالامر) است یعنی به فلان امر قیام کرد و آن را کفایت کرد.

و هیئت امر برای طلب یا برای مبالغه است، پس معنای (استقام) این است که قیام را از خودش طلب کرد، یا خودش به امر قیام کرد، که این معنا نیز مفید مبالغه است.

یا این که اصلا خود هیئت امر یعنی در استقامت مبالغه کن، و

---

(۱) مجمع البیان: یعنی تو در انجام وظیفه‌ی تبلیغ استقامت داشته باش و مردم در توبه از شرک و بعضی گفته‌اند: یعنی تو بر تبلیغ مستقیم باش و مردم هم در پذیرش آن استقامت کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۱

معنای آیه چنین است: استقامت کن آنچنان استقامتی که همانند مأموریّت تو و موازی با آن باشد یا استقامت کن مثل استقامتی که مأمور به آن شدی.

بدان که انسان تکوینا مأمور است که از پایین‌ترین مراتب وجود که عناصر اربعه بلکه مادّهٔ المواد است سیر کند تا به بالاترین آن که مقام اطلاق و خروج از تعیین و تقیّد است برسد.

و سیر انسان از مقام طبع بر مراتب جماد و حیوان است تا مقام بشریّت و ظهور عقل جزیی که آن مناط تکلیف است، و ظهور اختیار به سبب محض امر تکوینی است بدون این که اختیار و تکلیف در آن دخالت داشته باشد.

و پس از ظهور عقل و تمیز خیر و شرّ انسانی چون گاهی امر تکوینی با اختیار او معارضه می‌کند و او را از سیر بر مراتب عالیه منع می‌کند رحمت و عنایت الهی به سبب اوامر و نواهی تکلیفی بر زبان فرستادگان خدا و جانشینانش او را در می‌یابد.

پس اگر در امتثال اوامر و نواهی توفیق او را یاری کرد، و بر طبق اقتضای فطرتش بر مراتب عالیه از ملکوت و جبروت تا مقام اطلاق که از آن به لاهوت و مشیّت و حقّ (که مخلوق آن مقام است) و ولایت مطلقه سیر کرد، و در این سیر متمکّن و توانا شد او در سیرش بجایی رسیده که به آن امر شده است و در جمیع آنچه که به آن از نظر تکلیف و تکوین امر شده مستقیم و متمکّن گردیده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۲

اگر توفیق او را یاری نکرده و به ملکوت سفلی و عالم جنّ و ارواح خبیثه تنزّل پیدا کرد در این صورت مخالف امر تکوینی و تکلیفی گشته تا چه رسد به این که در این راه مستقیم باشد، چون استقامت عبارت از تمکّن در مأمور به است به نحوی که راسخ و ثابت قدم باشد و به آسانی احتمال زوال در آن راه نیابد.

و عروج و بالا رفتن سالک الی اللّه به مقامات اگر چه سخت است، ولی تمکّن او در آنجا و پایداریش به نحوی که زوال ناپذیر باشد سخت‌تر از داخل شدنش در آن است، چه که داخل شدن در مقام توکّل سخت است ولی تمکّن و پایداریش در توکّل به نحوی که در هیچ حالی زایل نشود سخت‌تر از دخول در آن است.

و همچنین است انسان ملکّی که عروجش به ملکوت سخت است ولی تمکّن او در ملکوت بعد از عروج به نحوی که هیچ شأنی از شئونش او را از ملکوت باز ندارد سخت‌تر است.

مولوی قدس سره به سیر در آن مراتب و تمکّن در آن و رسیدن به مقام اطلاق اشاره کرده و می‌فرماید:

از جمادی مردم و نامی شدم و ز نما مردم به حیوان سر زدم

مردم از حیوانیّ و آدم شدم پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

حمله دیگر بمیرم از بشر تا بر آرم از ملایک بال و پر

و از ملک هم بایدم جستن ز جو کلّ شیء هالک الّا وجهه

بار دیگر از ملک پرّان شوم آنچه اندر وهم ناید آن شوم

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۳

پس عدم گردم عدم چون ارغنون گویدم انّا الیه راجعون

مولوی با ذکر مردن اشاره به تمکّن در مقامی کرده که در همان مقام مرده است، چون اگر تمکّن در آن مقام نداشته باشد به سبب آن مقام زنده نمی‌شود «۱».

بلکه آثار آن مقام عرضی می‌شود نه ذاتی، پس دیگر آن مقام حیات و زندگی او نمی‌شود که قوام و استواری ذاتش به آن باشد، و مداوم که زندگی و حیات به سبب آن مقام نباشد مرگ از آن مقام نیز متصوّر نمی‌شود.

و مقصود مولوی از ملک جنس ملایکه صاحبان بال است که عالم آن‌ها ملکوت است.

و مقصود از آنچه که در وهم نیاید مجرّدات صرف است که واهمه آن را نمی‌تواند تصرّف کند.

زیرا تصوّر قوّه واهمه در مورد چیزهایی است که به اندازه در آیند و از چیزهایی که به اندازه درمی‌آیند تجاوز نمی‌کند، و آن مجرّد صرف وجه خدا است که بعد از هلاک و نابودی هر چیز باقی و ماندنی است.

عدم گشتن او اشاره به مقام اطلاق است، یا این که مقصود از به

---

(۱) حافظ:

بمیر ای دوست قبل از مرگ اگر زندگی خواهی که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۴

و هم در نیامدن مقام اطلاق و عدم گشتن آن تأکید آن است.

چون تمکّن در همه‌ی مراتب امر عظیم و سختی است پیامبرش را امر به استقامت در همه‌ی آنچه که به آن امر شده بود نمود، و مؤمنین را چنین امری نکرد.

چون برای آن‌ها تمکّن در جمیع آنچه که به آن امر شده‌اند میسّر نیست جز عدّه خیلی اندکی از آنان.

زیرا که تقدیم (کما امرت) بر معطوف برای اشاره به این لطیفه است، و لذا تصریح به امر به استقامت برای مؤمنین حتّی در آن مقدار که ممکن است نکرد، بلکه امر مؤمنین را تابع امر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نمود و بدون تصریح به امر آن‌ها فرمود:

(و من تاب معک) گویا که پیامبر مأمور به استقامت مؤمنین شده نه مؤمنین و از همین جهت است که از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است که: سوره هود مرا پیر کرد و نیز وارد شده که آیه‌ای سخت‌تر از این آیه بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل نشده است «۱».

و سرّ مطلب این است که پیامبر مأمور به استقامت امّتش شده است، و گر نه استقامت خودش برای پیامبر سهل و آسان بود.

پیامبر نفرمود که سوره شوری مرا پیر کرد.

زیرا که آیه در آنجا نسبت به ذکر مؤمنین و جمله

---

(۱) تفسیر الصافی جلد ۲ صفحه ۴۷۵

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۵

وَ مَنْ تابَ مَعَکَ مطلق است، و سخنی از کسانی که با پیامبر با بیعت عامّ نبوی اسلامی بیعت کردند به میان نیامده است.

زیرا توبه جزء بیعت و یکی از ارکان بیعت است خواه بیعت اسلامی باشد یا ایمانی.

لفظ (معک) ظرف توبه است از آن جهت که برای نبیّ یا ولیّ در حین بیعت و توبه بیعت کننده رجوع و انسلاخ از کثرت‌ها حاصل می‌شود، یا ظرف استقامت است، یا این که حال است.

و مقصود از (من تاب) عموم کسانی است که با بیعت خاصّ ایمان آورده‌اند مخصوصا امیر المؤمنین علیه السّلام یا مقصود خصوص امیر المؤمنین علیه السّلام است.

وَ لا تَطْغَوْا «۱» از استقامت خارج نشوید که آن نوعی از طغیان و سرکشی است، یا از حدود خدا تجاوز نکنید.

چون اتّصاف مؤمنین به طغیان و سرکشی جایز است آن‌ها را پیامبر در نهی از طغیان شرکت داد، یا این که خطاب را از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به سوی مؤمنین برگردانید.

إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ خداوند به کارهای شما بینا است این جمله ترغیب کسانی است که مستقیم هستند و تهدید طاغی

---

(۱) ابو الفتوح نوشته است: طغیان مکنید و تجاوز از حدّ و اندازه‌ی کارها و حدود شرع نگاه دارید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۶

و سرکشان است.

وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا و اندکی هم به ظالمان میل نکنید، این عبارت از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است و جهت تأکید آمده است چه رکون عبارت از میل اندک است.

و مقصود از ظلم ظلم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و در مورد هر کس که دیگری را ظلم کند از آن جهت که او را ظلم کرده است جریان دارد، و امّا کسی که به خودش ستم کند اگر چه از آن جهت که بر خود ستم روا داشته است ظالم حساب می‌شود ولی چون جنبه ظلم به خودش خفی است و بر دیگری ظاهر و آشکار نیست ظاهرا داخل در ظالمین نمی‌شود اگر چه بر حسب طریق داخل در آن باشد، و میل اندک به آن موجب رسیدن به آتش ظلم می‌شود که ناشی از جهل اوست.

فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ در آن صورت آتش کیفر آنان در شما خواهد گرفت.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که او مردی است که پیش سلطان می‌آید و دوست دارد که سلطان باقی بماند و دست به جیبش بکند و به او چیزی بدهد «۱» و نیز از امام صادق علیه السّلام است که آتش را خداوند ابدی و جاودانه

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۲ صفحه ۴۷۵

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۷

قرار نداده است و فرموده است که به شما آتش می‌رسد «۱» پس اندکی هم میل به ستمگران نکنید.

وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِياءَ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ ستمگران را اولیا قرار ندهید که هرگز شما را یاری نخواهند کرد، جمله اوّل حال مفعول (تمسّکم) و جمله دوّم عطف بر (تمسّکم) است.

وَ أَقِمِ الصَّلاةَ «۲» عطف بر (استقم) یا (لا تطغوا) یا (لا ترکنوا) است.

طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ مقصود از دو طرف روز چنانچه در خبرست صبح و مغرب است، و (زلفا) جمع (زلفا) است یعنی نزدیک، و مقصود ساعاتی است که به روز نزدیک است، و آن عشاء می‌باشد.

إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ «۳» که نیکوکاریها زشتکاریها را از بین می‌برد.

ولی این عبارت تعلیلی است که برای بر پا داشتن نماز و

---

(۱) الکافی صفحه ۱۰۸ حدیث ۱۲ [.....]

(۲) صافی: از حضرت باقر علیه السّلام روایت است: مقصود صبح و مغرب است، و عشا.

(۳) کافی: در معنای آیه از حضرت صادق علیه السّلام فرمود: نماز خواندن مؤمنین در شب گناهان روز آن‌ها را از بین می‌برد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۸

مقصود دفع توهّمی است که از نهی از طغیان به معنای عدم تمکّن «۱» و نهی از میل به ظالمان پدید می‌آید گویا که چنین توهّم می‌شود که هیچ کس از عدم تمکّن و میل به ظالم خالی نیست، مخصوصا از ظلم به خودش.

و در خبر است «۲» که نماز تا نماز دیگر کفّاره گناهانی است که بین آن دو واقع می‌شود مادامی که از گناهان کبیره اجتناب شود، و نیز وارد شده که خدای تعالی با هر حسنه یک سیّئه و گناه را از بین می‌برد.

و نیز وارد شده که برای شخص گناهکار چیزی شدیدتر از نیکوکاری گناه را برطرف نمی‌کند و چیزی سریع‌تر از آن گناه را درک

نکرده و نابودش نمی‌سازد.

زیرا آن حسنه و کار نیک گناهان بزرگ قدیمی را که صاحبش آن را فراموش کرده درمی‌یابد و آن را از بین برده و ساقط می‌کند و آن را بعد از اثبات محو و نابود می‌سازد، و این است معنای قول خدای تعالی: (إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ).

و از (یکی از) امام صادق و امام باقر علیهما السّلام آمده است که علی علیه السّلام فرموده: شنیدم حبیبم رسول خدا می‌فرمود: امیدوار کننده‌ترین آیه در کتاب خدا این آیه است: (اقم الصّلوة طرفی النّهار ... تا آخر آیه) و

---

(۱) مأخذ حدیث تفسیر صافی جلد ۲ صفحه ۴۷۵ تفسیر العیاشی ۲ صفحه ۱۶۱ حدیث ۷۲

(۲) تفسیر صافی جلد ۲ ص ۴۷۵، تفسیر العیاشی ۲: ص ۱۶۱/ ح ۷۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۰۹

فرمود: یا علی قسم به خدایی که مرا به حقّ بشیر و نذیر فرستاده هرگاه یکی از شما برای وضو بلند می‌شود گناهان از جوارح او می‌ریزد، پس آنگاه که خدا را با قلب و صورتش استقبال نمود روی برنمی‌گرداند مگر این که هیچ گناهی از او نمانده و مانند آن می‌شود که تازه از مادرش به دنیا آمده است. «۱»

ذلِكَ بردن حسنات سیّئات را، یا این گفتار که حسنات سیّئات را می‌برد.

ذِكْرى لِلذَّاكِرِينَ برای ذاکرین تذکّر و یادآوری است، چه در وجود و عالم خود می‌بینند که سیّئات به وسیله‌ی حسنات محو و نابود می‌شوند، و این که نماز آلودگی گناهان را از وجودشان می‌شوید.

و مقصود از ذاکرین کسانی هستند که شأنشان یادآوری بدیها و گناهان است که از ارتکاب افعال زشت و ناروا حاصل می‌شود، و آن‌ها کسانی هستند که ولایت را قبول کرده و به خانه‌ها از درهایشان وارد شده و خدا را از جهت ذکرش یادآوری نموده‌اند.

وَ اصْبِرْ «۲» بر اذیّت‌های قومت صبر کن تا از استقامت

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: صفحه ۴۷۶، مجمع البیان ۳: صفحه ۲۰۱ سطر صلّی اللّه علیه و آله ۱

(۲) صبر: تحمّل و شکیبایی و بردباری. در اصطلاح: ترک شکایت از سختی بلا نزد غیر خدا است صابر کسی است که خود را با بلا چنان قرین کرده باشد که از آمدن بلا باک ندارد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۰

بیرونت نیاورند و تو را به سرکشی و تمایل به غیر خدا را داخل نکنند، و نیز بر طاعت‌ها خصوصا بر نمازهای پنجگانه صبر کن که آن‌ها را با جمیع شرایطش به جا آوری.

فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ نهادن اسم ظاهر بجای ضمیر برای این است که مطلب به مانند برهان باشد و اشاره به فرمان به احسان و نیکی به گناهکار و بدکار شود.

و وجه اختلاف خطاب در این آیات از قول خدا (فاستقم) تا قول خدا (و اصبر) به خصوص و عموم بر شخص اندیشمند در لطیفه‌های خطاب مخفی نیست.

فَلَوْ لا كانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ پس از آن که از طغیان و سرکشی نهی کرد و تماس را به سبب میل به ظالم ذکر نمود.

و این که نماز حسنه است و حسنات سیّئات را از بین می‌برند، و امر به صبر بر طاعت‌ها و اذیّت قوم نمود.

و اشاره به امر به احسان کرد ... پس از همه این‌ها آن‌ها را بر

(اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی) مولوی گوید:

هفت سال ایّوب با صبر و رضا در بلا خوش بود با ضیف خدا

گفت حقّ ایّوب را در مکرمت من به هر موی تو صبری دادمت

هین به خود مکن چندین نظر صبر دیدی صبر ده را هم نگر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۱

ترک نهی از طغیان و رکون به ظالم و بر عدم صبر بر اذیّت‌ها و طاعت‌ها توبیخ نمود، و با آوردن (فاء) اشاره به این کرد که توبیخ مسبّب از مطالب قبلی است.

یعنی حال که مطلب از این قرار است شما بر ترک نهی از این امر بزرگ که موجب دخول بندگان خدا در آتش می‌شود توبیخ می‌شوید، مقصود از (بقیّة) بقیّة اللّه است و در تفسیر بقیّة اللّه گذشت که عقل و لشگریانش رسول خدا به عالم صغیر هستند.

و بعد از استیلای شیطان بر مملکت این عالم اگر از عقل و لشگریانش چیزی باقی بماند انسانی دارای بقیّة و تتمّه‌ای از لشگریان خدا است و گر نه انسان دارای چنین بقیّه‌ای نیست.

یَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ فِی الْأَرْضِ مردم را از فساد در زمین عالم صغیر و زمین عالم کبیر باز می‌دارند.

إِلَّا قَلِیلًا مِمَّنْ أَنْجَیْنا مِنْهُمْ این جمله استثنای متّصل «۱» از (اولوا بقیّة) است به اعتبار نفی که از ادات تخصیص «۲» استفاده می‌شود.

یعنی در امّت‌های گذشته صاحب بقیّه‌ای از رسول باطنی یا

---

(۱) اگر مستثنی داخل در مستثنی منه باشد آن را متّصل و اگر داخل در مستثنی منه نباشد منقطع می‌نامند

(۲) اصطلاح نحوی به معنای تشویق است و اداة تخصیص چهار تاست که عبارتند: از هلّا- الّا- لولا- لوما- که معمولا در صدر کلام قرار می گیرند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۲

ظاهری خدا نبود جز اندکی، و آن عدّه اندک کسانی بودند که ما نجاتشان دادیم، یا بعضی از کسانی که نجات دادیم آن‌ها بودند، یا از زمره کسانی بودند که نجات دادیم و از آن‌ها پدید آمده بودند و لفظ (منهم) ظرف لغو است.

یعنی از بین آن‌ها در حین هلاکشان کسانی را نجات دادیم، یا این که آن‌ها را از شرّ آن قرون نجات دادیم، یا ظرف مستقرّ است، یعنی از کسانی که نجات دادیم در حالی بود که بعضی از قرون بودند یا پدید آمده از آن‌ها بودند.

وَ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا ما أُتْرِفُوا فِیهِ عطف به لحاظ معنا است گویا که گفته است: رسول باطنی یا ظاهری آن‌ها را از فساد نهی کرد ولی آن‌ها که ظلم و ستم کردند پیرو چیزی شدند که در آن عیش و عشرت باشد، و بدان سرمست شدند و نهی را ترک کردند.

از جهت راحت طلبی و ترس از اذیّت قوم و زوال نعمت، و آیه توبیخ و سرزنش اهل عصر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و بیان بدیها و کارهای ناپسند آن‌ها است.

وَ کانُوا مُجْرِمِینَ و آن‌ها بر جرم و بدکاری و کفر تمرین و عادت کردند، و جرم کردن خاصیّت و خصلت آن‌ها شده است.

وَ ما کانَ رَبُّکَ لِیُهْلِکَ الْقُری بِظُلْمٍ و به علّت ظلمی که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۳

از بعضی از آن‌ها صادر شود خداوند قریه‌ها را نابود نمی‌سازد، یا از جانب ما ظلمی به آن‌ها نمی‌شود، بدون این که به دلیل اعمال بد و جرایمشان استحقاق آن ظلم را پیدا کنند، به آن‌ها ستمی نمی‌شود.

وَ أَهْلُها مُصْلِحُونَ در حالی که اهل آنجا شایستگان بودند تهدید و باز داشتن از جرم و ترغیب در اصلاح در عالم کبیر و صغیر است.

آيات ۱۲۳- ۱۱۸

[سوره هود (۱۱): آيات ۱۱۸ تا ۱۲۳] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَ لا يَزالُونَ مُخْتَلِفِينَ (۱۱۸) إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ وَ لِذلِکَ خَلَقَهُمْ وَ تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۱۹) وَ کُلاًّ نَقُصُّ عَلَيْکَ مِنْ أَنْباءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَکَ وَ جاءَکَ فِي هذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِکْرى لِلْمُؤْمِنِينَ (۱۲۰) وَ قُلْ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلى مَکانَتِکُمْ إِنَّا عامِلُونَ (۱۲۱) وَ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۱۲۲)
وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ کُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَ تَوَکَّلْ عَلَيْهِ وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۲۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

و اگر خدا مى‌خواست همه‌ى ملل و مذاهب خلق را يک امّت مى‌گردانيد و ليكن دايم همه‌ى ملل و اقوام دنيا با هم در اختلاف خواهند بود،
مگر آنكس كه خدا برحمت و لطف خاصّ خود هدايت كند تا حقّ و حقيقت
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۴
را دريابد و براى همين آفريده شدند و كلمه قهر خدا به حتم و لزوم پيوست كه از كافران جنّ و انس دوزخ را پر سازد.
و ما اين حكايت و اخبار انبيا را بر تو بيان مى‌كنيم تا قلب ترا به آن قوى و استوار گردانيم و در اين (شرح حال رسولان) طريق حقّ و راه صواب بر تو روشن شود و اهل ايمان را پند و عبرت و تذكّر باشد،
و تو اى رسول ما با آنان كه ايمان نمى‌آورند بگو كه شما هر چه مى‌توانيد به زشتكارى و معصيت خدا بپردازيد و ما هم به كار طاعت مشغول خواهيم بود،
و شما جزاى كردار خود را منتظر باشيد ما هم پاداش عمل خود را از حقّ منتظريم،
و هر چه در آسمانها و زمين‌ها پنهان است همه براى خدا آشكار است و امور همه عالم راجع به خدا است (و به دست قدرت اوست) او را بپرستيد و بر او توكّل كنيد كه پروردگار تو از آنچه بندگان مى‌كنند غافل نيست.

تفسير ..... ص : ۴۱۴

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً اگر پروردگار تو بخواهد همه را بر دين واحد قرار مى‌دهد كه همه به يک مقصد متوجّه شوند.
اين جمله دفع توهّمى است كه از ترغيب و تهديد ناشى مى‌شود مبنى بر اين كه مردم در كار خوب يا بد كردن استقلال دارند و در عين حال دلدارى نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است كه بر اختلاف آن‌ها اندوهناک نباشد.
وَ لا يَزالُونَ مُخْتَلِفِينَ اينان هميشه در اختلاف خواهند بود چنانچه از اوّل همچنان در اختلاف بوده‌اند. ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۵
إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ بارها اين مطلب گذشت كه ولايت مطلقه عبارت از رحمت حقّ است، و اين كه صورت نازله آن با صور حروف

و نقوش صورت می‌پذیرد که از آن تعبیر به ایمان که داخل در قلب است می‌شود.

و این که ملکوت امام که ساکن در قلب است صورت رحمت و حقیقت آن است و این مطلب نیز محقّق شده که کسانی که با بیعت خاصّ ولوی داخل در ولایت می‌شود هم سو و در یک جهت و در یک مقصد هستند مگر این که از ولایت خارج شوند و بعد از ایمان آوردن مرتدّ فطری گردند.

و این که غیر مؤمنین اعم از این که به یک دین و ملّت منتسب باشند یا به دین و ملّت‌های مختلف یا این که اصلا به هیچ دین الهی منتسب نباشند همه آن‌ها دارای اختلاف و تفرقه‌اند.

چون ولیّ مرشدی ندارند که راهنما و رهبر آنان باشد، و جلوداری که دلیل و یاور آن‌ها گردد، و اتّصالی به شیخ واحد و ملکوت واحدی هم ندارند.

مولوی (ره) در تفسیر آیه گفته است:

جان حیوانی ندارد اتّحاد تو مجو این اتّحاد از جان باد

جان گرگان و سگان از هم جداست متّحد جانهای شیران خداست

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۶

همچو آن یک نور خورشید سماء صد بود نسبت به صحن خانه‌ها

لیک یک باشد همه انوارشان چون که برگیری تو دیوار از میان

وَ لِذلِکَ خَلَقَهُمْ زیرا در این اختلاف آفرینش تعمیر و آبادی دنیا حاصل است، و اهل دنیا به همین وسیله باقی می‌مانند و اتقیاء از کثافت دنیا پاک شده و تکمیل می‌گردند.

کسانی که رحم شامل حال آن‌ها شده در اخبار به شیعه‌ی آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده، و این که آن‌ها متّحد هستند و غیر آن‌ها اختلاف دارند اگر چه در صورت ظاهر بر یک دین و طریقه باشند.

وَ تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ عطف بر (خلقهم) است، یعنی روی همین جهت کلمه پروردگار تو کامل شده و تمام گشته، بنابراین این جمله اشاره دارد که به حکمتی که اختلاف آفرینش است و ممکن است عطف بر مجموع (لذلک خلقهم) باشد.

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ «۱» مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ وَ کُلًّا

---

(۱) از نظر عارفان دوزخ بر دو گونه است: دوزخ ظاهر و دوزخ باطن، دوزخ ظاهر رنجها و عذابهای دنیوی و اخروی است. دوزخ باطن نفس کدر و آلوده‌ی انسان است.

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی) مولانا گوید:

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۷

لفظ (کلّا) هر یک از قصّه و داستان گفتن‌ها بنابر این که نایب مصدر (قصّة) باشد، یا هر یک از خبر دادن‌ها بنابر این که مفعول به باشد (و نقصّ کلّا).

نَقُصُّ عَلَیْکَ مِنْ أَنْباءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَکَ این که ما داستان و حکایات رسولان گذشته را به تو می‌گوییم تا بدان وسیله قلبت را ثابت کنیم تا خوف و اضطراب و شکّ و تردیدی عارض بر آن نگردد، و از طریق طاعت، به سوی غیر آن روی نگرداند.

فظ (ما) بنابر احتمال اوّل که (کلّا) نایب مصدر باشد مفعول به است و بنابر احتمال دوّم که (کلّا) مفعول به باشد بدل یا عطف بیان است.

وَ جاءَکَ فِی هذِهِ الْحَقُّ در این داستانها، و نه غیر آن‌ها حقّ آمده است در این جا به پیامبر خطاب می‌کند و گویا می‌گوید:

پس از طولانی شدن و تکرار آن خسته نباش، چون فایده این داستانها که آمدن حقّ و ثبات قلب است از بزرگترین فایده‌ها و والاترین آن‌ها است.

و مقصود از آمدن حقّ ظهور ملکوت و ملکوتیّین بر اوست، که آن ملکوت صورت حقّ است، زیرا حقّ عبارت از مقام ولایت

دوزخ است این نفس دوزخ اژدهاست کو به دریاها نگردد کم و کاست

چون که جزو دوزخ است این نفس ما طبع کلّ دارد همیشه جزءها

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۸

است، و جبروت و ملکوت صورت ولایت است.

و ملک نیز از آن جهت که حقّ است صورت ولایت است، ولی چون باطل آن را احاطه کرده حقّ از آن پنهان گشته است لذا به صورت مطلق حقّ نامیده نمی‌شود، و چون آمدن ولایت جز به صورت ولیّ امر بر اشخاص بشری محقّق نمی‌شود مقصود از آمدن ولایت نزول آرامش و سکینه می‌شود که همان ملکوت ولیّ امر است و با همان وسیله قلب بشر ثابت و آرام می‌شود.

وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرى لِلْمُؤْمِنِينَ آن دو فایده اوّل که ثبات و آرامش قلب و آمدن حقّ باشد مخصوص تو است و این دو فایده که پند و یادآوری است برای همه مؤمنین است.

وَ قُلْ عطف به اعتبار مقصود است، یعنی آن‌ها را یادآوری کن و موعظه نما، و بگو: لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ آن‌ها را بترسان و بگو شما هر چه می‌توانید به معصیت و بدکاری بپردازید.

إِنَّا عامِلُونَ ما هم به کار طاعت مشغول خواهیم بود، مؤمنین را در اینجا شرکت داده، چون مقصود از عمل کردن به دین است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله ادّعای صحّت آن را دارد، و مؤمنین در عمل به دین با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله شریکند.

وَ انْتَظِرُوا منتظر چیزی باشید که ما را از رسیدن آن از جانب خدایانتان می‌ترسانید و منتظر چیزی باشید که ما شما را از آن بیم می‌دهیم إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ما منتظر نزول چیزی هستیم که از جانب خدا به شما وعده می‌دهیم، یا منتظر نزول چیزی هستیم که شما به ما وعده می‌دهید.

وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ مبدأ و مرجع بودن خدای تعالی است تا مقدّمه آماده سازی امر به عبادت باشد از این رو در امر به عبادت فاء سببیّت آورد، یعنی حال که مطلب چنین است پس او را عبادت کن.

فَاعْبُدْهُ وَ تَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ پس او را عبادت کنید و بپرستید و بر او توکّل «۱» نمایید و پروردگار تو از آنچه که شما و مخالفین شما عمل می‌کنید غافل نیست، این جمله ترغیب و تهدید و تعلیل عبادت و پرستش است.

---

(۱) روز شخصی از اکابر طریقت به وی رسید پرسید که: الی ماذا ادی بک التّصوّف؟ جواب داد که الی التّوکّل آن شخص گفت: ویحک انت بعد تسعی فی عمران باطنک فاین انت من الفناء فی التّوکّل برؤیة الوکیل، یعنی تصوّف ترا بر چه چیزی راهبر شد؟ به توکّل! وای بر تو هنوز می‌کوشی که باطن خود را آباد کنی؟! پس تو کجا و فنای در توکّل به واسطه‌ی رؤیت و کیل کجا؟

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۱۹

سوره‌ی یوسف ..... ص : ۴۱۹

اشاره

اين سوره مكّى است، و برخى گفته‌انـد جز چهار آيه كه در مـدينه نازل شده بقيه سوره‌ى مكّى است، و آن چهار آيه عبارت از سـه آيه‌ى اوّل سوره و چهارمى اين است: لَقَدْ كانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ آياتٌ لِلسَّائِلِينَ

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۱ تا ۵] ..... ص : ۴۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲) نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِما أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هذَا الْقُرْآنَ وَ إِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغافِلِينَ (۳) إِذْ قالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَباً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي ساجِدِينَ (۴)
قالَ يا بُنَيَّ لا تَقْصُصْ رُؤْياكَ عَلى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْداً إِنَّ الشَّيْطانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۹

الر (اين حروف مقطّعه رموز خدا و رسول است) اين است آيات كتاب الهى كه حقايق را آشكار مى‌سازد،
اين قرآن مجيد را ما به عربى (فصيح) فرستاديم كه شما به تعليمات آن عقل و هوش يابيد،
ما بهترين حكايات را به وحى اين قرآن بر تو مى گوييم و هر چند پيش از اين وحى از آن آگاه نبودى،
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۰
اكنون متذكّر شو (خواب) يوسف را كه گفت اى پدر در عالم رؤيا ديدم كه يازده ستاره و خورشيد و ماه مرا سجده مى كردند،
(يعقوب) گفت اى فرزنـد عزيز زنهار خواب خود را به برادران حكايت مكن كه (به اغواى شـيطان) بر تو مكر و حسـد خواهنـد برد زيرا دشمنى شيطان بر آدميان بسيار آشكار است.

تفسير ..... ص : ۴۲۰

الر پيش از اين بيـان شـد كه اين حروف تعبير از مراتب عـالم يـا مراتب وجود نـبى صلّى اللّه عليه و آله است كه آن مراتب براى او هنگام خالى شدن و از بين رفتن پرده‌هاى طبيعت مشـهود گشته است. و براى همين جهت اين حروف از اسماى نبىّ صلّى اللّه عليه و آله شمرده شده است.
بنابراين صحيح است كه آن حروف منادى قرار بگيرد، همانطور كه صحيح است آن را مبتداء قرار بدهيم و ما بعدش خبر آن باشد.
و نيز مى‌شود آن حروف را منقطع قرار داد كه نه عمـل كنـد و نه معمول واقع شود، و فقـط محض اظهار مراتب وجود در نظر آورده شود.
بنـابراين كه آن حروف مبتـداء قرار گيرد و لفـظ تِلْكَ در الر تِلْكَ بـدل آن، و آياتُ الْكِتابِ خبر آن مى‌شود، يا اين كه لفظ تِلْكَ مبتداى دوّم و آياتُ الْكِتابِ آيات الكتاب الْمُبِينِ خبر آن است و مجموع جمله خبر حروف مقطّعه است.
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۱
و الْمُبِينِ به معنـاى ظـاهر شـدن يـا ظـاهر كننـده است، و مقصود از آن قلم عـالى، يا لوح كلّى، يا عالم مثال، يا عالم طبع، يا قرآن، يا

همه‌ی عالم است.

إِنَّا أَنْزَلْناهُ ما کتاب را در صورت حروف و نقوش نازل کردیم، قُرْآناً قرآنی که جامع دو جهت وحدت و کثرت، و امر و خلق است، عَرَبِيًّا قرآنی که جامع دو جهت وحدت و کثرت، و امر و خلق است، لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ باشد که تعقّل آن بر شما آسان باشد چون قرآن به لغت شما نازل شده، یا این که شما دارای عقل و فقه گردید چون قرآن مشتمل بر چیزی است که به سبب آن عقل و فقه حاصل می‌شود.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ ما املاء می‌کنیم نه غیر ما، بنابر این که تقدیم مسند الیه جهت افاده‌ی حصر باشد، و مقصود نهی از گوش دادن به غیر است از قبیل به تو می‌گوییم تا همسایه بشنود، و ممکن است مقصود نهی از نظر به واسطه است مانند ملایکه‌ای که قرآن را می‌آورد.

أَحْسَنَ الْقَصَصِ این قصّه عجیب‌ترین قصّه‌هاست، زیرا که در میان دو ضدّ جمع بود هم فرصت بود هم وصلت، هم محنت بود هم شادی، هم راحت بود هم آفت، هم وفا بود هم جفا، هم مالکی بود هم مملوکی، در بدایت بند و چاه بود، در نهایت تخت و گاه بود. به اوّل بیم و هلاک بود و بآخر عزّ و ملک بود. پس چون

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۲

در اوّل این چندین اندوه و طرب بود، در نهایت خود شگفت و عجب بود.

یعنی املایی که بهتر از هر املایی است، بهتر بودن داستان گویی یا به این است که لفظی که با آن قصّه گفته می‌شود بهتر است، یا اخباری که قصّه را تشکیل می‌دهد بهتر است، و این اخبار از آن جهت بهتر است که یا اخبار عجیب و غریب است و یا از اذهان دور است، یا این که فواید و نفعش بیشتر یا موضوعاتش بهتر است، یا این که محمولاتش نزد نفس لذیذتر و گواراتر است.

و مخفی نماند که همه این وجوه در قرآن و مخصوصا در سوره‌ی یوسف جمع شده است، و برای بهتر بودن داستان یوسف وجوه دیگری نیز گفته شد، که وجیه‌ترین آن‌ها همان وجوهی است که ما ذکر کردیم، و مقصود قصّه‌های همه‌ی قرآن است، زیرا که در قرآن اخبار انبیا و اخبار نیکان و بدان است، و ممکن است مقصود تنها قصّه‌ی سوره‌ی یوسف باشد. «۱»

بِما أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هذَا الْقُرْآنَ مقصود همه‌ی قرآن یا فقط سوره‌ی یوسف است، چه قرآن اسم آنچیزی است که بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله

---

(۱) از علی علیه السّلام نقل شده: ستّه اشیاء حسن و لکن فی ستة من النّاس احسن، العدل حسن و لکن فی الامراء احسن، السخاء حسن و لکن فی الاغنیاء احسن، الزّهد حسن و لکن فی العلماء احسن، الشکر حسن و لکن فی الفقراء احسن، التوبه حسن و لکن فی الشباب احسن، الحیاء حسن و لکن فی النساء احسن، و جمیع القصص فی القرآن حسن و لکن قصّة یوسف منها احسن.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۳

نازل شده خواه یک آیه باشد یا یک سوره یا همه‌ی قرآن، سپس به سبب کثرت استعمال، استعمال آن در مجموع غالب شده، و لفظ (هذا القران) مفعول (أوحینا) یا (نقصّ) یا هر دو بر سبیل تنازع است.

بنابر این که (احسن القصص) مفعول مطلق باشد، و گر نه همان (احسن القصص) مفعول (أوحینا) می‌شود، و ممکن است که (هذا القرآن) بدل از (احسن القصص) باشد.

وَ إِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغافِلِينَ اگر چه تو قبل از این از این داستان بی‌خبر بودی، چون تو با علما مراوده نداشتی، و نه به سوی قصّه‌گوها می‌رفتی، و کتابها را جستجو و تجسّس نکردی.

که البتّه غفلت و بی‌خبری از خدا مذموم و زشت است و غفلت از غیر خدا برای اشتغال به خدا ممدوح است، و مقصود از غفلت در

اینجا غفلت از این داستان است.

إِذْ قالَ لفظ (إذ) اسم خالص است، مفعول (نقصّ) یا (أوحینا) یا بدل از (احسن القصص) یا از (هذا القرآن) است، یا به تقدیر امر از ذکر است و به هر تقدیر باید مانند لفظ (مثل) و (حکایة) در تقدیر گرفت که به کلمه‌ی (إذ قال) اضافه شده باشد.

یُوسُفُ لِأَبِیهِ یوسف به پدرش گفت، پدر او یعقوب علیه السّلام بن اسحاق علیه السّلام بن ابراهیم علیه السّلام است و لقب او اسرائیل بود که در لغت عبری به معنای (نبره) خالص خدا می‌باشد.

یا أَبَتِ ملحق شدن تاء به لفظ (اب) و (امّ) در حال منادی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۴

قرار گرفتن آن‌ها برای اظهار شفقت است مانند تصغیر لفظ (ابن) در حال منادی بودن.

إِنِّی رَأَیْتُ أَحَدَ از رؤیا به معنای خواب دیدن است.

عَشَرَ کَوْکَباً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ رَأَیْتُهُمْ لِی ساجِدِینَ مفعول دوّم (رأیت) اوّل است، یا این که (رأیتهم) جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: بر چه حالی آن‌ها را دیدی؟ یا جواب سؤالی است که در حکایت کننده مذکور بوده و از حکایت حذف شده، چنانکه بعضی گفته‌اند که یعقوب گفت: بر چه حالی ستارگان و ماه را دیدی؟

و تأخیر شمس و قمر برای اشاره به ترتیب در خواب است، و بعضی گفته‌اند: تحقّق تعبیر خواب نیز بر همان ترتیب بوده، زیرا که برادرانش اوّل سجده کردند، و سپس پدر و مادرش سجده کردند، یا این که تأخیر شمس و قمر برای اهمیّت دادن به شمس و قمر است شبیه تخصیص بعد از تعمیم، و آوردن ضمیر ذوی العقول و جمع بستن آن در (رأیتهم) برای این است که سجده از افعال ذوی العقول است به ستارگان و ماه و خورشید نسبت داده شده است.

قالَ یا بُنَیَّ گفت: ای پسرم، این که (ابن) را مصغر کرده و بُنَیَّ گفته است جهت اظهار شفقت و مهربانی است.

لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ فَیَکِیدُوا لَکَ کَیْداً إِنَّ الشَّیْطانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوٌّ مُبِینٌ

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۵

(یعقوب) گفت: ای فرزند عزیز زنهار که خواب خود را بر برادرانت حکایت مکن که (به اغوای شیطان) بر تو مکر و حسد خواهند برد زیرا دشمنی شیطان بر آدمیان بسیار آشکار است.

رؤیای خویش را بر برادرانت مگو، که بر تو مکر و حیله کنند که شیطان دشمن آشکارای انسان است.

از آنجا که یعقوب بر اولادش شفقت داشت نسبت کید را به آنان منحصر نکرد، و از جانب آن‌ها عذر آورد که کید از تصرّف شیطان است.

نقل شده است که یوسف گفت: ای پدر کلمات تو دلالت می‌کند بر این که برادران من به زودی در سلک انبیا داخل می‌شوند، و کید و مکر سزاوار انبیاء نیست.

پس یعقوب گفت: کید از انبیا ممکن نیست، ولی گاهی شیطان در آنان تصرّف می‌کند، چنانچه این مطلب نسبت به آدم علیه السّلام واقع شد که شیطان برای انسان دشمنی آشکار است.

یعقوب از بازگو کردن خواب یوسف علیه السّلام به برادرانش نهی کرد، چون کینه و حسد آن‌ها را نسبت به یوسف مشاهده کرده بود و می‌دانست که آن‌ها عالم به تعبیر خواب هستند، و هر چه را که از خواب یوسف تعبیر کنند نسبت به آن حسد می‌ورزند.

نقل شده است که یعقوب وقتی یوسف را از بازگو کردن خوابش به برادران منع کرد رنگ چهره‌ی یوسف متغیّر شد و لرزه بر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۶

اندامش مستولی گشت، چون به رشادت و شجاعت و نیروی آن‌ها علم و آگاهی داشت، پس یعقوب یوسف را پیش خودش کشید

و خوابش را تعبير كرد، تا تسكين و آرامشى براى او باشد. «۱»

آيات ۱۰- ۶

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۶ تا ۱۰] ..... ص : ۴۲۶

اشاره

وَ كَذلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلى آلِ يَعْقُوبَ كَما أَتَمَّها عَلى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶) لَقَدْ كانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ آياتٌ لِلسَّائِلِينَ (۷) إِذْ قالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلى أَبِينا مِنَّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبانا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۸) اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَ تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْماً صالِحِينَ (۹) قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ لا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۶

و اين تعبير خواب توست كه خدا ترا برگزيند و علم تأويل خواب‌ها بياموزد و نعمت و لطفش را در حقّ تو و آل يعقوب مانند پدرانت ابراهيم و اسحاق تمام گرداند (و رسالت و سلطنت هر دو بتو

---

(۱) تفسير العياشى ۲ ص ۱۶۷/ ح ۵ [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۷

مرحمت فرمايد) كه خدا حكيم و داناست.

همانا در حكايت يوسف و برادرانش براى دانش طلبان و اهل تحقيق عبرت و حكمت بسيار مندرج است.

پس حكايت را به امّت بگو هنگامى كه برادران يوسف گفتند ما با آن كه چندين برادريم پدر چندان دل بسته‌ى يوسف است كه او را تنها بيش از همه ما دوست دارد و ضلالت او در حبّ يوسف نيك پديدار است.

بايد يوسف را بكشيد يا در دياري دور از پدر بيفكنيد و روى پدر را يك جهت به طرف خود كنيد آنگاه بعد از اين عمل (كشتن يا دور كردن يوسف توبه كرده) و مردمى صالح و رستگار باشيد.

اين رأى كه مطرح شد يكى از برادران يوسف (روبيل مهين برادر او) اظهار داشت كه اگر ناچار سوء قصدى داريد البتّه بايد از كشتن وى صرف نظر كنيد ولى او را بر سر راه كاروانان به چاهى در افكنيد كه كاروانى او را بيابد (و با خود به ديار دور برد).

تفسير ..... ص : ۴۲۷

وَ كَذلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ عطف بر محذوف است، و آن كلمه‌ى (يرفعك)، يعنى خدا تو را بالا مى‌برد و همچنين پروردگارت تو را بر مى‌گزيند، و محتمل است كه اين فعل (خدا تو را بالا مى‌برد) محذوف در موضوع حكايت و كلام يعقوب بوده و خداوند در مقام حكايت جهت اختصار آن را انداخته باشد.

و ممكن است جمله‌ى استيناف باشد شبيه عطف به معنا زيرا

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۸

بعد از آن كه يعقوب گفت خوابت را بر برادرانت بازگو نكن چنين استنباط شد كه آن خواب دليل بزرگى و رفعت مقام يوسف گرديده و اين كه مشار اليه (كذلك) برگزيده شدن به سبب نشان دادن سجده‌ى ستارگان در خواب است.

وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ لفظ (من) آورد تا اشعار به اين باشد كه تأويل احاديث مراتب متعدّدى دارد كه كسى جز خدا احاطه به جميع مراتب آن را ندارد.

و لفظ (أحاديث) طبق گفته‌ى بعضى اسم جمع حديث است و بعضى گفته‌اند جمع حديث است بر خلاف قياس، و برخى آن را جمع احداث دانسته‌اند، و احداث جمع حديث يا جمع حدث است و معناى آن چيزى است كه آن به آن حادث شود.

و تأويل احاديث عبارت از چيزى است كه حديث به آن بر ميگردد از جهت مبدأ و غايت، اين معنا در صورتى است كه تأويل به معناى مؤوّل اليه باشد يعنى چيزى كه حديث به آن برمى‌گردد، و اگر به معناى مصدرى باشد مقصود كيفيّت ارجاع احاديث به مبدأ و منتهايش مى‌باشد، و مبدأ همه و همچنين غايت همه خداست كه با توسّط به مبادى و غايات متوسّطه عمل ميشود بنابراين خداوند مبدأ مبادى و غايت غايات است.

تأويل احاديث به اين معنا جدّا امر بزرگ و پيچيده‌اى است، كه آن تأويل ميسّر نمى‌شود مگر براى كسى كه رسول باشد بعد از

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۲۹

آن كه عبد وليّ بوده است.

و احاطه به جميع مراتب تأويل مخصوص به خدا و به كسى است كه خاتم كلّ در همه كمالات است، چنانچه خداى تعالى فرموده است: وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ يعنى تأويلش را خاصّهٔ جز خدا كسى نمى‌داند.

بنابراين كه (و الرّاسخون) ابتداء كلام مى‌باشد يا مقصود اين است كه اجمال تأويل متشابه قرآن را جز خدا و خصوصا راسخين در علم كسى نمى‌داند.

وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ اصل نعمت عبارت از ولايت است و نبوّت صورت تكميل كننده‌ى آن است، و همچنين رسالت و نعمتهاى دنيوى و اخروى صورت پايين آن است، و مقصود از اتمام نعمت خدا بر او اتمام نعمت ولايت به سبب نعمت نبوّت و رسالت و سلطنت در دنيا و آخرت است، اين اتمام نعمت نسبت به كسى است كه با قبول ولايت يا حقيقت ولايت محقّق شده باشد.

و امّا نعمت و اتمام آن نسبت به كسى كه نبوّت را هنوز قبول نكرده يا نبوّت را قبول كرده و ولايت را قبول نكرده عبارت از قبول نبوّت است و اتمام آن قبول ولايت است.

چنانچه در قول خداى تعالى: (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي) بر شما نعمتم را اتمام كردم به سبب اتّصال بيعت اسلامى نبوى با بيعت ايمانى و لوى.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۰

وَ عَلى آلِ يَعْقُوبَ خداوند نعمتش را بر آل يعقوب بواسطه‌ى تو تمام كند، و اتمام نعمت بر آن‌ها جمع نمودن خير دنيا و آخرت براى آن‌ها است بعد از آن كه شيطان آن‌ها را به لغزش افكند. «۱»

كَما أَتَمَّها عَلى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ خداوند نعمت را بر ابراهيم و اسحاق تمام نمود به سبب استحقاق و قدر و منزلت هر يك.

حَكِيمٌ خداوند حكيم است و نظر به دقايق استحقاق مى‌كند و بر حسب استحقاق عطا مى‌كند، و تو بر حسب فطرت

---

(۱) در باره آل يعقوب بايد گفت يعقوب يا اسرائيل (بنده خدا) فرزند اسحاق بن ابراهيم است و كلمه يعقوب عربى است (ژاكوب) كه در عربى يعقوب خوانده شده است و نام او ۱۶ بار در قرآن آمده است. نيشابورى در قصص الانبياء ص ۸۱ مى‌نويسد: مادر

یعقوب دختر لوط بود (خلاف تورات تحریف شده که میگوید: دخترهای لوط پدر را مست کرده و با او آمیخته و قوم موآب و بنی عمو از آن دو دختر پدید آمدند- سفر پیدایش باب ۱۹ آنگاه که اسحاق درگذشت پیغمبری به یعقوب رسید. (داستان تحریف شده یعقوب در باره پیامبری که با تقلّب خود را به جای برادر تو جا زد در سفر پیدایش باب ۲۷ مذکور است) و چنین گویند: وی را هفت زن بود از هر یک دو پسر و دختری بیامد. مادر یوسف راحیل بنت لایان بن لوط بود. زنی بود نیکو روی و عالمه و عاقله، از زنان یعقوب از او خردمندتر نبود، و هم به حال جوانی بود که مرد. یوسف و ابن یامین (بن یامین) و خواهری از او بماند. و یعقوب بر شریعت ابراهیم بود و کتابش صحف ابراهیم بود و فرزندانش همه کتاب خوان بودند و دخترانش همچنین (طبق این روایت باید یعقوب ۱۴ پسر و ۷ دختر می‌داشت در حالیکه اسباط ۱۲ گانه از ۱۲ فرزند اویند، مگر این که دو فرزندش در کودکی مرده باشند)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۱

استحقاق دارای پس به تو آنچه را که استحقاق آن را داری عطا می‌کند.

لَقَدْ کانَ فِی یُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ در داستان یوسف و برادرانش آیاتٌ لِلسَّائِلِینَ نشانه‌هایی است برای کسانی که از داستان آن‌ها سؤال کند، چنانچه بعضی گفته‌اند رؤسای مشرکین با تلقین یهود از داستان یوسف و برادرانش سؤال کردند، یا صحابه از پیامبر درخواست سوره‌ای کردند که مشتمل بر حکایات و خالی از امر و نهی باشد، یا این که یهود آمدند تا قصّه‌ی یوسف را از پیامبر بپرسند دیدند که دارد قصّه‌ی یوسف را همانطور که در کتابهای آن‌ها است می‌خواند.

من می‌گویم: نزول آیه اگر چه در باره‌ی همان کسانی است که ذکر شد ولی حقّ این است که سؤال و پرسش اعمّ از سؤال به لسان قال و حال و استعداد است، و این که هر طالب چیزی که در جهت آخرت معتبر است از قصّه‌ی یوسف سؤال می‌کند.

و در تعلیق «۱» حکم بر وصف اشعار به این است که غیر سایل از ادراک آیات آن داستان و عبرت‌های آن محروم است، چون غیر سایل از این داستان چیزی جز آنچه که به صورت افسانه می‌شنود نمی‌شنود و لذّت بردن او از این داستان مانند لذّت بردنش از

---

(۱) منظور این است که به جای آن که موضوع بیان شود، آن را معلّق گذارد و آن را متعلّق به پرسنده می‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۲

افسانه‌هاست اعمّ از این که سایل به لسان قال نباشد یا به لسان قال سؤال بکند ولی به لسان حال سایل نباشد.

چنانچه خدای تعالی فرمود: چه بسا نشانه‌ای در آسمانها و زمین است که بر آن می‌گذرند ولی غافلند و از آن روی گردان.

در این داستان یوسف نشانه‌های متعدّدی است برای طلب کننده‌ی بیدار که دلالت بر علم و حکمت و قدرت و ربوبیّت خدای تعالی می‌کند، و نیز دلالت بر این می‌کند که خداوند در اشیاء هر طور که می‌خواهد تصرّف می‌کند.

و بر حذر بودن و فرار کردن از تقدیر موجب نجات نیست، و با تدبیر و درخواست غیر خدا منتفی نمی‌شود، و مکر و حیله مکر کنندگان به او ضرری نمی‌زند و حسد حسد ورزان سبب بالا رفتن درجه‌ی محسودین و منتشر شدن فضل آن‌ها نمی‌شود، و نیز این داستان دلالت بر فضیلت عفّت و حسن عاقبت آن می‌کند.

و این که انسان سزاوار است عفیف باشد حتّی اگر ترس از بین رفتن و تلف در آن باشد.

و نیز دلالت بر وخامت زنا می‌کند، و این که زنا کننده و تجاوزکار خودش یا نسلش به مظلوم پناه می‌برند.

و دلالت بر لزوم ترک دروغ می‌کند اگر چه از باب توریه باشد و این که دروغگو بمانند دروغش مبتلا می‌شود خواه این ابتلاء از جانب کسی باشد که به او دروغ گفته شده یا از جانب غیر آن ...

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۳

و دلالت بر مکافات عمل در دنیا می‌کند اگر چه از انبیا بر سبیل ترک اولی باشد، و غیر این‌ها از نشانه‌هایی که در این داستان

مندرج است. «۱»

إِذْ قالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلى أَبِينا مِنَّا بعد از اطّلاعشان بر خواب یوسف و تعبیر یعقوب از آن خواب گفتند یوسف و برادرش (بنیامین که با یوسف از یک مادر بود) از ما نزد پدرمان محبوبتر است و یوسف را در مورد آن رؤیا تکذیب می‌کردند، و می‌گفتند که او به خود گزافه بسته و با این سخنان می‌خواهد روی پدر را از ما به سوی خودش برگرداند.

در سبب اطّلاع حاصل کردن برادران به خواب یوسف چنین نقل شده است که مادر شمعون بن یعقوب علیه السّلام در وقتی که یوسف خوابش را بر پدر نقل می‌کرد می‌شنید، و تعبیر یعقوب را هم می‌شنید، و یوسف و یعقوب او را نمی‌دیدند، پس مادر شمعون خواب و تعبیرش را به فرزندش اطّلاع داد و گفت: خستگی و رنج از آن شما است و شرافت و بزرگواری از آن غیر شما.

---

(۱) گفت: در دنیا محنت‌هاست، و در گور آفتهاست، و در قیامت حسرتهاست، و در بهشت راحتهاست، و در قصّه‌ی یوسف آیتهاست، و در ضمن آیتها عبرتهاست، محنت دنیا به روزگار پیدا شود، و آفت گور به رفتار پیدا شود، و حسرت قیامت به دیدار پیدا شود، و راحت بهشت به کردار پیدا شود، و عبرت این قصّه به گفتار پیدا شود، پس پادشاه عالم با آن پیامبر بذکر این گفتار کرد، عجایب او بر آن مهتر آشکارا کرد.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۴

بعضی گفته‌اند که برادران اطلاع پیدا کردند که یوسف خوابی دیده و آن را برای یعقوب بازگو کرده، و یعقوب علیه السّلام دستور داده که آن را پنهان نگهدارد، پس آمدند و یوسف را قسم دادند تا خواب خود را به آن‌ها خبر داد.

و برخی گفته‌اند که یوسف بعد از آن خواب خواب دیگری دید که آن خواب را در حضور برادران به پدر بازگو کرد و در نتیجه حسادت کردند، و گفتند آنچه را که گفتند، و تصمیم بر مکر و حیله و فریب گرفتند.

لفظ (اذ) بدل از (یوسف و اخوته) است از نوع بدل اشتمال به تقدیر (قصّه إذ قالوا) یا مفعول برای (للسّائلین) یا کلام مستأنف است که تقدیر آن چنین است: (أذکر فی جواب السّائلین قصّه إذ قالوا) ذکر کن در جواب سؤال کنندگان این قصّه را که گفتند ... تا آخر، اضافه کردن برادرش بنیامین را به یوسف برای این است که هر دو از یک مادر بودند، و برادران دیگر نسبت به یوسف از یک مادر نبودند.

وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ ما گروهی نیرومند و قوی هستیم و توانایی بر دفع ضرر و جلب منفعت برای یعقوب داریم، در حالی که یوسف و برادرش این توانایی را ندارند، و (عصبة) چنانچه گفته شده از ده نفر تا چهل نفر است.

إِنَّ أَبانا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ که البتّه پدر ما در گمراهی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۵

آشکار است، با عقول خودشان قیاسی تشکیل دادند که نتیجه‌اش گمراهی پدرشان شد، و ترتیب قیاس چنین است: ما قوی‌تر از یوسف و برادرش هستیم، و هر کس قویتر باشد به محبّت سزاوارتر است، پس ما سزاوارتر به محبّت هستیم.

پدر ما غیر اولی و غیر بهتر را بر بهتر و اولی ترجیح داده است، هر کسی چنین کند از طریق عقل و حکم عقل گمراه است، پس پدر ما گمراه است.

لکن قیاس خیالی آن‌ها نزد عشق و سلطنت عشق نادرست و عقیم بود، چه عشق بالاتر و برتر از آن است که خیالی با آن معارضه کند یا قیاس در آن مداخله کند، و شأن عشق بزرگتر از آن است که منوط به اسباب باشد.

بلکه عشق از صفات علیای خدا است که بهر کس هر مقدار که می‌خواهد میدهد چنانچه در بیان عشق زن عزیز به یوسف این

مطلب را تحقیق خواهیم کرد.

اقْتُلُوا یُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً یوسف را بکشید یا او را به یک زمین مجهولی بیاندازید.

یَخْلُ لَکُمْ وَجْهُ أَبِیکُمْ تا روی پدرتان فقط به سوی شما باشد و از مزاحمت توجّه به یوسف خالی شود.

وَ تَکُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْماً صالِحِینَ بعد از یوسف و کشتن او و یا انداختن او توبه می‌کنید و صالح می‌شوید بدین‌گونه که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۶

به سوی خدا توبه می‌کنید و سپس در اوامر و نواهیش اطاعت و عبادت او را می‌کنید، و این گفتار دلالت می‌کند بر این که برادران یوسف ذاتا خوب و پاک بوده‌اند و این فتنه را شیطان بر آنان عرضه کرده است. «۱»

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ بعضی گفته‌اند که گوینده‌ی این سخن یهودا بوده، و در اخبار آمده است که او لاوی بوده، دلاوی کسی است که نبوّت در نسل او باقی ماند.

لا تَقْتُلُوا یُوسُفَ گفت یوسف را نکشید: کشتن را بزرگ نشان داده و آن‌ها را از آن نهی کرد، و گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر برای این است که تعلیل نهی باشد، بدین‌گونه که به آن‌ها یادآوری می‌کند کسی را که می‌خواهید بکشید او یوسف و فرزند پدرشان می‌باشد و او محبوب‌ترین شخص نزد پدرشان است، بدین ترتیب خواست قتل او را بزرگ بشمارند.

وَ أَلْقُوهُ فِی غَیابَتِ او را در ته چاه بیاندازید که از نظرها غایب شود «۲»، الْجُبِّ یَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّیَّارَةِ بعضی از

---

(۱) و این حال مغروران و جاهلان است، جاهل گوید: امروز گناه کنم آن گاه توبه فردا کنم. دانا گوید: امروز نقد است، طاعت کنم فردا دور است، ندانم که مانم یا نمانم. ای روی به عصیان و نسیان آورده و داده توبه را در نسیه نهاده، آگاه نه‌ای از آن مرگ ناگهان در کمین ایستاده.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

(۲) نقل شده: سه کس منع کردند سه کس را از قتل سه کس. پادشاه عالم مؤمن را در کشتن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۷

کاروانها او را پیدا کرده ببرند، در نتیجه از زمین شما بیرون می‌رود و از پدر شما دور می‌شود إِنْ کُنْتُمْ فاعِلِینَ اگر شما حتّی می‌خواهید این کار را بکنید یعنی اگر می‌خواهید کاری انجام دهید که بین یوسف و پدرش جدایی بیاندازید.

آیات ۱۵- ۱۱

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ..... ص : ۴۳۷

اشاره

قالُوا یا أَبانا ما لَکَ لا تَأْمَنَّا عَلی یُوسُفَ وَ إِنَّا لَهُ لَناصِحُونَ (۱۱) أَرْسِلْهُ مَعَنا غَداً یَرْتَعْ وَ یَلْعَبْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۱۲) قالَ إِنِّی لَیَحْزُنُنِی أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَ أَخافُ أَنْ یَأْکُلَهُ الذِّئْبُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غافِلُونَ (۱۳) قالُوا لَئِنْ أَکَلَهُ الذِّئْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذاً لَخاسِرُونَ (۱۴) فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ یَجْعَلُوهُ فِی غَیابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَیْنا إِلَیْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هذا وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۷

(بعد از این رأی و تصمیم نزد پدر رفتند) و گفتند ای پدر چرا تو بر یوسف از ما ایمن نیستی (و همراه ما او را نمی‌فرستی) در

صورتی که ما برادران همه خیرخواه یوسفیم (و از ما به او هرگز آزاری نرسیده)

خود منع کرد و گفت: خود را در طاعت ما مکش که هر چند که طاعت نیک است، تن تو به نزدیک ما گرامی‌تر از طاعت تست، و آسیه فرعون را از کشتن موسی منع کرد، روبیل برادران را از قتل یوسف منع کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۸

ای پدر فردا او را با ما به صحرا بفرست که در چمن و مراتع بگردیم و بازی کنیم و البتّه ما از هر خطری نگهبان اوییم،

یعقوب گفت ای فرزندان من از آن ترسان و پریشان خاطر هستم که از او در بیابان غفلت ورزید و او طعمه‌ی گرگان شود،

برادران گفتند اگر با آن که ما چند مرد نیرومند همراه اوییم باز گرگ قصد او کند پس ما مردم بسیار ضعیف و زیانکاری خواهیم بود،

همینکه او را به صحرا بردند و بر این عزم متفق شدند که یوسف را به چاه افکنند ما (در آن حال که به قعر چاه افتاد برای آن که قلبش آرام شود و به خواب خود و وعده‌ی خدا مطمئن گردد) به او وحی کردیم که (غم مخور و دل شاد باش) البتّه تو روزی برادران را به کار بدشان آگاه می‌سازی که آن‌ها تو را نشناخته و درک (مقام تو) نمی‌کنند.

تفسیر ..... ص : ۴۳۸

قالُوا بعد از آن که تصمیم گرفتند کاری را که می‌خواهند انجام دهند پیش پدر آمدند و گفتند:

یا أَبانا ما لَکَ لا تَأْمَنَّا عَلی یُوسُفَ وَ إِنَّا لَهُ لَناصِحُونَ ای پدر چرا به ما در باره‌ی یوسف ایمن نیستی؟ در حالی که ما خیر خواه او هستیم.

بدین ترتیب آنان پس از آن که اطمینان نکردن یعقوب را منکر شدند اظهار شفقت و مهربانی بر یوسف کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۳۹

أَرْسِلْهُ مَعَنا غَداً یَرْتَعْ او را با ما بفرست تا به گلها نظر کند و تفریح نماید.

وَ یَلْعَبْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ عطف بر یَرْتَعْ است یعنی او بازی هم بکند.

سپس از جمله‌ی فعلیّه به اسمیّه پرداخت، تا تأکیدات ممکن باشد، و تأکیدات عبارتند از اسمیّه بودن جمله، و (ان) و لام، و تقدیم حرف جرّ که مشعر به اهمیّت دادن به یوسف، و آن مستلزم حفظ و نگهداری از او است.

قالَ إِنِّی لَیَحْزُنُنِی أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ از بردن یوسف من اندوهناک می‌شوم، چون محبّت و علاقه‌ی من به او زیاد و صبر من از دوری او اندک است.

وَ أَخافُ أَنْ یَأْکُلَهُ الذِّئْبُ می‌ترسم که گرگ او را بخورد.

بعضی گفته‌اند: آن زمین اصلا محل زندگی گرگها بوده، و آنچه که در اخبارست مشعر بر این است که آنجا محل زندگی گرگ نبوده و لکن یعقوب علیه السّلام از ترس حسد و کینه‌ی آن‌ها توصیه کرده، و اظهار نموده که از گرگ صوری می‌ترسد.

چنانچه در خبر است: دروغ را تلقین نکنید تا دروغ بگویید، که فرزندان یعقوب نمی‌دانستند که گرگ انسان را می‌خورد تا این که پدرشان به آن‌ها تلقین نمود.

در سبب ابتلای یعقوب علیه السّلام وارد شده که او گوسفند چاقی را

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۰

ذبح کرد در حالی که مردی از اصحابش محتاج بود و چیزی پیدا نمی‌کرد که بر آن افطار کند، یعقوب از آن مرد غافل شد و او را

اطعام نکرد. «۱»

و نیز وارد شده که یعقوب کنیزی داشت و فرزندی آورد، و از طرفی مادر یوسف در نفاس بنیامین فوت کرد، و آن کنیز بنیامین را سرپرستی می‌کرد و او را شیر می‌داد، و فرزندان آن کنیز برادر رضاعی بنیامین بود، پس بعد از بزرگ شدن یا بعد از بلوغ یعقوب آن فرزند را از آن زن گرفت و فروخت، و کنیز از فراق آن فرزند آتش گرفت و به سوی خدا تضرّع و زاری کرد، پس شنید هاتفی می‌گوید:

یعقوب به فراق محبوب‌ترین اولاد خود مبتلا می‌گردد و به او نمی‌رسد مگر این که تو قبل از آن به فرزندت برسی. «۲»

وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غافِلُونَ قالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ چطور او را گرگ می‌خورد در حالی که ما یک گروه مردان قوی و نیرومند هستیم. «۳»

إِنَّا إِذاً لَخاسِرُونَ اگر چنین چیزی شود ما در این صورت از زیانکاران خواهیم بود، این نوع سخن گفتن طبق عادت عرف است که می‌گویند: اگر چنین چیزی واقع شود مرا ملامت کنید،

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۸، مجمع البیان ۳: ص ۲۱۶

(۲) تفسیر الصافی ج ۳: ص ۸، تفسیر العیاشی ۲: ص ۱۶۷/ ح ۴

(۳) عصبه و عصابه به جماعتی بین ۱۰ تا ۴۰ نفر گفته می‌شود (لسان العرب)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۱

یا هر چه خواستی بکن، و اگر نه این سخن جواب یعقوب علیه السّلام نیست، یا این که همین سخن جواب یعقوب با رساترین وجه است، گویا که آن‌ها ادعا کردند.

که با وجود نیرومند و شجاع بودنشان محال است که گرگی آن‌ها را بخورد، پس گویا که گفته باشند خوردن گرگ یوسف را مستلزم خسران و زیان ما است، و زیان ما محال است، پس خوردن گرگ هم محال است.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ و چون او را بردند و همداستان شدند که او را در قعر و نهانگاه چاه بگذارند ...

جزای جمله محذوف است ولی به قرینه‌ی معنوی معلوم است، و آن این است: و یوسف را در چاه انداختند.

وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِ به توسّط فرشته به یوسف وحی فرستادیم چنانچه در اخبار ما است.

در اخبار وارد شده که او هفت ساله یا نه ساله بود و بعضی هم او را هفده ساله دانسته‌اند.

لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هذا وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ و البتّه تو روزی برادران را به کاری که کرده‌اند آگاه می‌کنی.

یعنی روزی می‌رسد که آن‌ها می‌فهمند که تو یوسف هستی که به آن‌ها کمک کرده‌ای و همین معنای قول خدای تعالی است: هل علمتم ما فعلتم (آیه بعدا خواهد آمد).

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۲

آیات ۲۱- ۱۶

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۶ تا ۲۱] ..... ص : ۴۴۲

اشاره

وَ جاؤُ أَباهُمْ عِشاءً يَبْكُونَ (۱۶) قالُوا يا أَبانا إِنَّا ذَهَبْنا نَسْتَبِقُ وَ تَرَكْنا يُوسُفَ عِنْدَ مَتاعِنا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا وَ لَوْ كُنَّا

صادِقِينَ (۱۷) وَ جاؤُ عَلى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلى ما تَصِفُونَ (۱۸) وَ جاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وارِدَهُمْ فَأَدْلى دَلْوَهُ قالَ يا بُشْرى هذا غُلامٌ وَ أَسَرُّوهُ بِضاعَةً وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَعْمَلُونَ (۱۹) وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَراهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (۲۰)

وَ قالَ الَّذِي اشْتَراهُ مِنْ مِصْرَ لامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْواهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ كَذلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلى أَمْرِهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۴۲

و برادران شبانه با چشم گريان به نزد پدر بازگشتند، (پدر چون آنان را گريان ديد و يوسف را نديد پرسيد)

گفتند قصّه اين است كه ما در صحرا براى مسابقه رفته يوسف را بر سر متاع خود گذاريم (چون بازگشتيم) يوسف را گرگ طعمه خود ساخته بود و هر چند راست گوييم تو باز باور نخواهى كرد،

و (براى اثبات كذب خود) پيراهن يوسف را آلوده به خون دروغ نزد پدر آوردند، يعقوب گفت: بلكه اين امر زشت قبيح را نفس در نظر شما زيبا جلوه داده است (در هر صورت) در اين مصيبت صبر جميل مى‌كنم (و از خدا يارى مى‌طلبم) كه برفع اين بليّه كه شما اظهار مى‌داريد پس خدا است كه مرا يارى تواند كرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۳

(يارى يوسف در چاه افتاده بود كه) كاروانى آنجا رسيد و سقّاى قافله را براى آب فرستادند دلو را كه از آن چاه برآورد (ديد غلامى زيبا چون ماه تابان در دلو به جاى آب درآمد) گفت: به‌به از اين بشارت و خوشبختى كه به ما رخ داده او را پنهان داشتند كه سرمايه‌ى تجارت كنند و خدا به هر چه خلق مى‌كنند آگاه است.

(برادران كه يوسف را نزد كاروان ديدند گفتند اين پسر غلام ما است)

و به آن قافله به بهايى اندك و درهمى ناچيز فروختند و از او اعراض نمودند، قافله يوسف را به مصر آورد او را بسيار گرانبها فروختند

عزيز مصر كه او را خريدارى كرد به زن خويش سفارش غلام را كرد كه مقامش بسيار گرامى دار كه اين غلام اميد است به ما سود بسيار بخشد يا او را به فرزندى برگيريم و ما اين چنين يوسف را تمكّن و اقتدار داديم و نيز به او علم خوابها بياموزيم (و مقام نبوّت بخشيديم) كه خدا بر كار خود غالب است (و همه در مقابل قدرت او ناتوانند) ولى بسيارى از مردم بر اين حقيقت آگاه نيستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۴

تفسير ..... ص : ۴۴۴

وَ جاءُوا أَباهُمْ عِشاءً يَبْكُونَ پس از آن كه يوسف را به چاه انداختند بزغاله‌اى را كشتند و پيراهن يوسف را به خون آن آغشته كردند و گريه‌كنان پيش پدر آمدند.

قالُوا يا أَبانا إِنَّا ذَهَبْنا نَسْتَبِقُ گفتند: ما رفتيم مسابقه بگذاريم.

استباق مسابقه در تيراندازى است و اسب سوارى، و دويدن را شامل مى‌شود، ولى مقصود در اينجا مسابقه در دويدن است.

وَ تَرَكْنا يُوسُفَ عِنْدَ مَتاعِنا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا تو ما را تصديق نخواهى كرد اگر چه ما راستگو باشيم.

وَ لَوْ كُنَّا صادِقِينَ وَ جاءُوا عَلى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ حمل مصدر (كذب) بر ذات (دم) يا از باب اين است كه لفظ (ذى) در تقدير است

(ذی کذب).

یا این که مصدر به معنای اسم مفعول (مکذوب موضوع دروغ) یا اسم فاعل است (کاذب دروغگو) و یا از باب مبالغه است.

(کـذّاب بسـیار دروغگو) امّـا خون را توصـیف به کـذب کردن بـدان جهت است که خون پیراهن خلاـف آن چیزی است که آن‌ها اظهار می‌دارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۵

وارد شـده اسـت کـه یعقـوب علیـه السّـلام بعـد از گرفتـن پیراهـن گفت: آن گرگ به شـدّت بر یوسـف غضب کرده و بر پیراهنش مهربـانی نمـوده است که خـود یوسف را خورده و پیراهن را پـاره نکرده است! «۱» قـالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَکُمْ أَنْفُسُـکُمْ أَمْراً یعقوب گفت: بلکه نفس شما امر عظیم و بزرگی را بر شما آسان کرده است، و آن اذیّت کردن یوسف است بدون جرم و اذیّت کردن نبیّ خدا، و دروغ گفتن برای نبیّ خدا.

فَصَبْرٌ جَمِیلٌ این کلمات در شرایع مانند کلمه استرجاع «۲» در شریعت محمّدی است، و اصل آن چنین بوده (فاصبر صبرا جمیلا) که فعل افتاده و مصدر جانشین آن شده است.

سپس به رفع عدول شده نظیر سلاما و سلام بنابراین تقدیر (لی صبر جمیل) بهتر از تقدیر (صبری صبر جمیل)، یا صبر جمیل صبری) یا (أمری صبر جمیل) است.

زیرا تعلّق مصـدر به فاعل و مفعول و ربط دادن بین آن دو بواسـطه‌ی حرف جرّ بعـد از حـذف فعل و جانشـین شدن مصدر جای آن منصوب باشد یا مرفوع شایع است مانند (ظنّا منهم) و (سلام منّا علیک) و (الحمد للّه) و (حمدا للّه).

وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ آنچه را که در باره

---

(۱) تفسیر الصافی ۲: ص ۱۰

(۲) تفسیر القمی ۱: ص ۳۴۲

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۶

هلاکت یوسف وصف می‌کنید باید خدا کمک کند که بتوانم بر آن شکیبایی ورزم.

وَ جاءَتْ سَیَّارَةٌ و جماعتی که برای تجارت سیر کردند، آمدند.

لفظ «السیارة» اشعار به این است که سیر کردن کار آن‌ها بوده، و داستان آن چنین بوده:

مالک بن زعر که رییس قافله و کاروان بوده و با چهار پشت به ابراهیم خلیل می‌رسیده خوابی دیـده بود که آن را بـدین‌گونه تعبیر کرده بودنـد که غلامی را در زمین کنعـان پیـدا می‌کنـد که برای او در دنیـا و آخرت موجب خیر فراوان می‌شود، و خواب او پنجاه سال قبل از این بوده، و در طول این مدّت هر سال با قافله‌اش یک مرتبه بر زمین کنعان مرور می‌کرد.

و در همان سال که یوسف را پیدا کردند راهنما و دلیل راه گم شده و مسیر آنان بر آن چاهی قرار گرفته بود که سه یا پنج یا هفت روز پیش یوسف را در آن انداخته بودند.

بعضی گفته‌اند که چاه بر راه عبور و مرور قرار گرفته بود.

و از قول خدای تعالی (یلتقطه بعض السّارة) استفاده می‌شود که چاه در راه عمومی واقع شده بوده.

فَأَرْسَلُوا وارِدَهُمْ کسی را فرستادند که آب وارد می‌کرد تا مردم و چهارپایان را سیراب کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۷

فَأَدْلی دَلْوَهُ قالَ یا بُشْری هذا غُلامٌ جواب سؤال است گویا که گفته شده: چه دید و چه کار کرد بعد از خارج کردن دلو از چاه؟

جواب مى‌دهد كه گفت مژده و بشارت باد، و ندای بشارت و مژده اشاره به نهايت خوشحالى و استبشار او است، گويا كه اوّل بشارت نزد او متمثل باشد، سپس با مشاهده غلام به آن‌ها بشارت داد، بعضى گفته‌اند كه دوستى به نام (بشرى) داشت پس او را صدا كرد تا ديدن غلام را به او بشارت دهد.

وَ أَسَرُّوهُ آن كه يوسف را بيرون آورد و خواص اصحابش يافتن يوسف از چاه را مخفى كردند تا طمع ساير افراد قافله به سوى آن كشيده نشود يا اين كه خود يوسف را مخفى كردند تا رفقايشان او را نبينند تا در او طمع نكنند، يا اين كه (أسرّوا) به معناى (أظهروا) است يعنى اظهار كردند، و محتمل است رجوع فاعل (ه) به برادران يوسف برگردد چنانچه خواهد آمد.

بِضاعَةً حال از مفعول (اسرّوه) است، بعضى گفته‌اند:

يهودا هر روز به چاه مى‌آمد و با يوسف عهد مى‌بست و براى او اطعام مى‌آورد، وقتى آنروز به چاه آمد و يوسف را در آنجا نديد به طرف قافله آمد و يوسف را در آنجا يافت و برادران را از قضيّه آگاه كرد و آن‌ها پيش كاروان آمدند و نگفتند يوسف از برادران آنان است و او را تهديد به قتل نمودند تا اين كه بگويد بنده آنان است، برادران نيز يوسف را به دزدى و گريختن متّهم كردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۸

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَعْمَلُونَ وَ شَرَوْهُ يوسف را فروختند، و محتمل است ارجاع ضمير فاعل به شخصى كه آب از چاه مى‌كشيد و رفقايش. يا ضمير به كاروان برميگردد، و اين كه شرا به معناى اشترا و خريدن باشد.

بِثَمَنٍ بَخْسٍ مقصود از قيمت ناچيز يا مغشوش است يا اندك دَراهِمَ مَعْدُودَةٍ «۱» آن دراهم بيست يا بيست و دو يا هيجده بوده است.

وَ كانُوا يعنى كاروان يا برادران يوسف، فِيهِ در يوسف يا در قيمت مِنَ الزَّاهِدِينَ از بى‌رغبت بودند يا به نظر زهد نظر

---

(۱) اى عزيز! خداوند عالم شش چيز را (در شش چيز) پنهان كرد، تا كس نداند تقدير و احكام او، مگر به تنبيه و الهام او: شب قدر را در ميان شبها پنهان كرد، تا كس نداند مگر عابدان و عارفان. و نام مهين خود را در ميان دعوتها پنهان كرد، تا كس نداند مگر عالمان. صلاة الوسطى را در ميان نمازها پنهان كرد، تا كس نداند مگر ساجدان. ساعات شريف را در ميان ساعات پنهان كرد، تا كس نداند مگر خاصّان. جمال يوسف را در طى خصال او پنهان كرد، تا كس او را نشناخت مگر عاشقان. برادران يوسف، يوسف را نشناختند، و اگر مى‌شناختند به درهم معدود كى نمى‌فروختند. يوسف را به حقيقت، يعقوب شناخت كه در فراق بيت الاحزان ساخت، و زليخا شناخت كه در آرزوى وصلت او بود، حال و دل و ديده درباخت، هر كه درد يعقوب ندارد او را به طمع وصال يوسفى خطا باشد. جامع السّتين جلد اوّل تفسير سوره يوسف مى‌كردند، نه به نظر خيانت.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۴۹

و آن كه يوسف را از برادرانش مى‌خريد مالك بن زعر رييس قافله بود، يوسف را به مصر آورد، و از كنعان تا مصر دوازده يا هيجده روز راه بود، و اين راه را يعقوب و فرزندش بعد از بشارت زنده بودن يوسف و سلطنت او در نه روز پيمودند.

وَ قالَ الَّذِي اشْتَراهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ بعد از رسيدن كاروان به مصر، و در معرض فروش قرار دادن يوسف، و خريدن عزيز مصر او را، كه عزيز مصر به حكم پادشاه متصدّى خزاين مصر بود، و پادشاه در آن روز ريّان بن وليد بود كه به يوسف عليه السّلام ايمان آورد و در حيات او مرد، بعد از همه اين مراحل عزيز مصر به همسرش زليخا گفت:

أَكْرِمِي مَثْواهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا او را گرامى مى‌دار كه شايد از او بهره‌مند شويم.

منظور از اين كه در كارهايمان كمك ما باشد و اموال ما را جمع كند، و متصدّى زمين ما باشد.

أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً يا او را به فرزندى بپذيريم، چون او دارای فرزند نبود.

زیرا که او عنین بود و از زنان به ملامست و ملاصقت اکتفا می‌کرد، یا این که عقیم بود و بچه‌دار نمی‌شد.

و نقل شده که به سبب عنین بودن همسرش زلیخا باکره بود،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۰

یا این که هر وقت می‌خواست به زلیخا دخول نماید از مردی می‌افتاد و دخول برای او میسر نمی‌شد.

وَ كَذلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ عطف بر محذوف است و به معنای آن، آن است که مانند همین تمکین و قدرت که در خانه عزیز به یوسف دادیم، یوسف را در تمام زمین متمکن نمودیم، یا مقصود این است که اینگونه تمکین و قدرت که بر اثر سختیها و رنجها است برایش پدید آوردیم که در واقع دلداری برای شخص بلا دیده باشد.

وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ عطف بر محذوف است یعنی تا در بین مردم به عدالت رفتار کند و به او تأویل احادیث می‌آموزد تا بر وفق آن تدبیر امور بنماید، خواه مقصود از احادیث احداث و پدیده‌ها باشد یا احادیث رؤیا یا احادیث کتب آسمانی و اخبار انبیا باشد یا أعمّ از همه‌ی این‌ها باشد، همه وجوه آن درست است.

وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلى أَمْرِهِ خداوند بر آنچه که می‌خواهد مسلّط است، و خواسته او را هیچ ردّ کننده‌ای نیست.

و این مطلب در داستان یوسف ظاهر شد، چون خدا خواست که او در دنیا و آخرت به سبب ابتلا و گرفتاری عزیز گردد، و یعقوب خواست که از او جدا نشود و خدا بین آن دو جدایی انداخت، و یعقوب خواست که یوسف خواب خود را به برادران نگوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۱

و آنان خبردار شدند، و برادران یوسف به سبب حسدشان خواستند او را بکشند ولی منصرف شدند.

و خواستند او را ذلیل کنند که به سبب ذلیل شدن خودشان یوسف عزیز گشت، و خواستند مادام العمر یوسف بنده باشد ولی مالک الرّقاب اهل مصر گشت و زلیخا خواست او را گمراه کند ولی خدا او را حفظ نمود.

و با زندان انداختن خواستند او را متّهم کنند در حالی که همین زندان موجب ظهور طهارت و بلندی مرتبه‌ی او شد. «۱»

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ و لیکن مردم این بازی معکوس را از جانب خدا نمی‌دانند و نمی‌دانند که خداوند اضداد را سبب اضداد قرار می‌دهد، با آزمایش بنده شرّ او را اظهار نموده و خیر را در او کتمان می‌کند.

آیات ۲۵- ۲۲

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۲ تا ۲۵] ..... ص : ۴۵۱

اشاره

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۲۲) وَ راوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِها عَنْ نَفْسِهِ وَ غَلَّقَتِ الْأَبْوابَ وَ قالَتْ هَيْتَ لَكَ قالَ مَعاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوايَ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۳) وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها لَوْ لا أَنْ رَأى بُرْهانَ رَبِّهِ كَذلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِينَ (۲۴) وَ اسْتَبَقَا الْبابَ وَ قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَ أَلْفَيا سَيِّدَها لَدَى الْبابِ قالَتْ ما جَزاءُ مَنْ أَرادَ بِأَهْلِكَ سُوءاً إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۵)

---

(۱) اشاره چهار چیز به چهار چیز مشهور گشت: یونس به ماهی و یوسف به چاه، و آهو به مشک و مؤمن به ایمان و عارف به معرفت مشهور گشت، فردا اللّه تعالی به معرفت و ایمان مؤمن نگرد نه به بسیاری گناه. جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۲

ترجمه: ..... ص : ۴۵۲

و چون یوسف به سنّ رشد و کمال رسید او را مسند حکمفرمایی و مقام دانش عطا کردیم و همچنین ما نکوکاران عالم را پاداش می‌بخشیم،

یوسف در آن خانه‌ای که بود بدون آن که نظر بد و خیانت کند بانوی خانه به میل نفس خود با او بنای مراوده گذاشت و روزی درها را بست و یوسف را به خود دعوت کرد و اشاره کرد که من برای تو آماده‌ام. (یوسف که عفّت ذاتی و قدس الهی داشت) جواب داد به خدا پناه می‌برم (که بر چنین عمل زشت اقدام کنم) خدا مرا مقامی منزّه و نیکو عطا کرده (چگونه خود را به ستم و گناه آلوده کنم) که خدا هرگز ستمگران را رستگار نسازد،

آن زن از فرط میل با آن که از یوسف جواب ردّ و امتناع شنید باز در وصل او اصرار و اهتمام کرد و اگر لطف خاصّ خدا و برهان روشن حقّ نگهبان یوسف نبود او هم به میل طبیعی اهتمام کردی ولی ما میل او را از قصد بد و عمل زشت بگردانیم که همانا او از بندگان معصوم و پاکیزه ماست.

و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۳

هر دو (برای گریختن) به جانب در شتافتند (یوسف از خوف خدا و زلیخا از شوق یوسف و زن دست در گریبان یوسف شد) و پیراهن یوسف از پشت بدرید که در آن حال آقای آن زن (یعنی شوهرش) را بر در منزل یافتند و زن (برای رفع تهمت به سخن سبقت گرفت) گفت: جزای آن که با اهل تو قصد بد کند چیست؟ جز آن که یا به زندان برند یا به عقوبت سخت کیفر کنند؟! چه خواهد بود؟

تفسیر ..... ص : ۴۵۳

اشاره

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ تفسیر کلمه (أشدّ) پیش از این بیان شد که عبارت از اوایل کمال همه‌ی نیروها، و آن سنّ وقوف بین سی و چهل است، و حقّ این است که مبدأ آن هیجده سالگی و نهایت آن چهل سالگی است.

آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً حکمش مرا به حکم معرفت است، و مراد به علم توحید و شهادت است.

یعنی به او نبوّت و رسالت دادیم اعمّ از این که مقصود از حکم کمال قوّه علمی باشد به نحوی که همه نیروهای نفسانی مطیع آن قوّه می‌شوند یا مقصود از حکم حکومت و تسلّط یا قوای نفسانی باشد.

چه معنای اوّل نبوّت و معنای دوّم لازمه‌ی نبوّت است، و علم که عبارت از بینایی پیدا کردن به اشیاست همانطور که هست از لوازم رسالت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۴

و ممکن است از حکم لازم ولایت اراده شود که آن تسلّط بر قواست، و از علم هم نبوّت و رسالت اراده شود، زیرا که نبوّت نیز مستلزم بینایی و استبصار است به آنچه که در عالم صغیر است می‌باشد.

به هر تقدیر تقدیم حکم به جهت تقدّم رتبه‌ی آن بر علم است، و به جهت همین حکم بود که یوسف کمال عفّت را داشت در وقتی که همه اسباب شهوت برای او آماده شده بود. و لذا اعطاء حکم را بر مراوده مقدّم داشت.

وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ همانطور که یوسف نیکوکار بود و به جهت احسان و نیکوکاریش به او حکم دادیم همچنین هر نیکوکاری را به جهت نیکوکاریش پاداش عطا می‌کنیم.

و بارها گذشت که احسان و نیکوکاری، ایمان خاصّ و قبول احکام و لوی به سبب بیعت و لوی و قبول دعوت باطنی و دخول ایمان در قلب است.

پس مقصود از محسن در اینجا کسی است که صاحب حسن و نیکوکاری شده است، یا کسی است که به خودش احسان بکند بدین گونه که نفسش را تحت ولایت ولی خود قرار دهد، و احسان به غیر لازمه‌ی آن احسان اصلی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۵

وَ راوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِها «۱» عَنْ نَفْسِهِ (راود) یعنی رفت و آمد کرد برای طلب چیزی، و چون معنای طلب و سؤال در آن تضمین شده با لفظ (عن) متعدّی شده است.

و مقصود تشبیه ملاطفات آن زن به طلب کردن و باز نمودن درهای رغبت و میل به او است، و این که هر جا که دری از درهای ترغیبش را می‌بست در دیگری را به سبب رفت و آمد صوری باز می‌کرد، و تعلیق (راودت) بر موصول (الّتی) برای اشعار به کمال نیروی آن زن در رفت و آمد است، و این که برای یوسف علیه السّلام عذری از جهت اسباب صوری نبود، و حجاب حیاء به علّت کثرت معاشرت برداشته شد و لذا بدنبال آن فرمود:

وَ غَلَّقَتِ الْأَبْوابَ آن زن درها را بست بیان این نکته از آن رو است تا عفّت ورزی و خودداری یوسف را در آن حال که دلالت بر کمال قدرت الهی او، و تسلّط وی بر قوای نفسانی است برساند.

---

(۱) البیوت خمسه بیت زیارات و بیت العبادة و بیت الرعایة و بیت الکرامة و بیت الخلابة خانه زیارات حاجیان راست. امّا خانه دوّم خانه عبادت، خانه متّقیان است، فی بیوت اذن اللّه. امّا خانه سوم خانه رعایت است و آن کشتی نوح علیه السّلام بود، ربّ اغفر لی و لوالدی. سوره ابراهیم/ ۴۲ خانه چهارم: خانه کرامت است. و آن زن فرعون را بود. قالَتْ: رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ. و آن خانه آن بود که چون آسیه معجزات موسی بدید، دل از فرعون ببرید و با باطن به حقّ بگروید. پنجم: خانه خلابت است و آن خانه زلیخا بود. قوله تعالی: و راودته الّتی هو فی بیتها عن نفسه. یوسف/ ۲۳ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۶

و تشدید داشتن (غلّق) به جهت تکثیر است، چون درها چنانچه نقل شده هفت عدد بوده و یوسف و زلیخا در خانه‌ی هفتم بوده‌اند در تواریخ ذکر شده که زلیخا در وقتی که هفت ساله و در خانه پدر بوده عاشق او بود، و عشق خویش را مخفی می‌ساخت و جز خدا کسی آن را نمی‌دانست، حتّی به یوسف هم این عشق را اظهار نکرده تا این که جسمش آب شد، و رنگش زرد گشت، و چشمهایش به گودی افتاد، زنی که مربّی و صاحب اسرار زلیخا بود از حال زلیخا سؤال کرد او نیز حال عشق خود را برای وی بیان کرد و گفت که یوسف اصلا توجّهی به او ندارد، و هر چه آرایش و زینت می‌کند یوسف به او نگاه نمی‌کند.

پس زلیخا به آن زن اشاره کرد که قبّه‌هایی بنا کند و در آن انواع جواهر را بکار ببرد و در اطراف هر قبّه عکس زلیخا و حبیبش را در حالی که با یکدیگر معانقه می‌کنند و همدیگر را به آغوش کشیده‌اند به اطراف هر گنبد بزنند، و مسکن یوسف را در آنجا قرار دهد شاید که بعد از دیدن صورت‌های منقوش و ترغیب کننده شهوت‌انگیز به زلیخا مایل و راغب شود.

پس آن زن همین کارها را انجام داد، و یوسف را در گنبد هفتم جای داد و درها بست تا برای یوسف عذری برای اختلاط با آن زن نباشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۷

بعضی گفته‌اند: آن زن گنبدی بنا کرد که در سقف آن و جمیع دیوارهایش آینه‌هایی نصب کرد به نحوی که هرگاه یوسف داخل شود زلیخا هر جا نگاه کند یوسف را ببیند، و یوسف نیز هر جا که نگاه کند فقط زلیخا را ببیند.

و این بدان جهت بود که زلیخا هر چه یوسف اصرار می‌کرد و تدبیر می‌اندیشید که یوسف به صورت زلیخا نگاه کند تا شاید بدین وسیله به زلیخا رغبت پیدا کند یوسف به سوی او نگاه نمی‌کرد پس این تدبیر را اندیشید که شاید یوسف صورت زلیخا را ببیند و به او رغبت و میل پیدا کند.

و از سوی دیگر خود زلیخا چون نهایت محبّت و عشق به یوسف را داشت می‌خواست هر جا نگاه کند فقط جمال یوسف را ببیند.

وَ قالَتْ هَيْتَ لَكَ لفظ (هیت) اسم فعل است به معنای بیا یا به معنای آماده شدم، و لام در (لک) جهت تبیین فاعل یا مفعول است، و (هیت) با ضمّ تا و کسر آن مانند (حیث) و (جیر) خوانده شده، و (هیت) با کسر هاء و فتحه‌ی تاء نیز خوانده شده.

و (هیت) مانند (جئت) با ضمّ تاء فعل ماضی است به معنای آماده شدم، می‌باشد. «۱»

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۸

قالَ یوسف در جواب زلیخا در حالیکه از اجابت نکردن عذر می‌آورد و از ترس این که مبادا مصاحبت آن زن او را به فتنه بکشاند پناه به خدا می‌برد گفت:

مَعاذَ اللَّهِ پنج کس درمانده شدند به حقّ پناهنده شدند، لا جرم به مقصد خود راه بردند.

حنّه زن عمران در کار مریم درماند به حقّ پناه برد، وَ إِنِّي أُعِيذُها بِكَ وَ ذُرِّيَّتَها آل عمران/ ۳۱ لا جرم به مقصود و مقصد راه برد، (فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ).

دوّم: موسی علیه السّلام که از فرعون بگریخت و پناه به حقّ برد.

سوم: پیامبر گرامی اسلام صلّی اللّه علیه و آله به حقّ پناه برد: لا جرم بعلاج و درمان خود راه برد.

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ فلق/ ۱ و خالق الاصباح هم از این است.

چهارم: مؤمن از شیطان پناه به حقّ برد: لا جرم به مقصد و

---

(۱) در لسان العرب و قاموس کلمه (هیت) مصدر ندارد و صرف نمی‌شود و به معنی، به من روی بیاور آمده و در تفسیر طبری، هیت: بیا تو. در تفسیر سورآبادی: بیا که من تو دارم.

در کشف الاسرار: ساخته‌ام تو را یا آماده‌ام برای تو و در تفسیر گفت: بیا که ایستاده‌ام تو را

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۵۹

مقصود خود راه برد، و آن دلالت او را که کرد خدای تعالی کرد، گفت: (فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ).

پنجم: یوسف از زلیخا پناه خواست بحق، لا جرم بصیانت و عصمت راه برد.

قالَ مَعاذَ اللَّهِ ... به خدا پناه می‌برم پناه برونی، و چون در پناه بردن به خدا اشعار به عدم اجابت است لذا آن را چنین تعلیل کرد که: إِنَّهُ رَبِّي عزیز مصر سیّد و مولای من است که با قیمت گران مرا خریده است، بر من سزاوار نیست که به اهل و حریم او خیانت کنم، یا مقصود این است که خداوند پروردگار من است و مرا از اوّل استقرار نطفه و مادّه بدنم در رحم مادرم تربیت کرده، پس سزاوار نیست در چیزی که از آن نهی کرده، مخالفت او بکنم.

(أحسن مثوای) وصف دیگری را اظهار نمود که مقتضی قبح خیانت است، و نسبت احسان به مثوی کنایه از زیادی نعمت و وفور احسان است، و هر کسی که به محسن و نیکوکار بدی کند او ظالم است، و ظالم از عذاب دردناک نجات پیدا نمی‌کند.

أَحْسَنَ مَثْوايَ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ در اعتذار از عدم اجابت سه چیز ذکر کرد ربوبیّت و مولا بودن عزیز مصر، و زیادی احسان، و

این که خیانت ظلم است مخصوصا خیانت به منعم و ظالم هیچ وقت رستگار نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۰

البتّه این سخن نصیحت کردن زلیخا و جلوگیری از خواسته اوست.

بیان عشق «۱» و مراتب آن و مراتب حبّ ..... ص : ۴۶۰

بدان که خلاف و شکّی نیست که زلیخا عاشق یوسف علیه السّلام شد،

---

(۱) عشق یعنی شوق مفرط و میل شدید به چیزی.

عشق آتشی است که در قلب واقع شود و محبّ را بسوزد. عشق دریای بلا و جنون الهی و قیام قلب است با معشوق بلا واسطه. مولانا گوید:

عشق جوشد بحر را مانند دیگ عشق ساید کوه را مانند دیگ

عشق بشکافد فلک را صد شکاف عشق لرزاند زمین را از گزاف

گر نبودی بحر عشق پاک را کی وجودی دادمی افلاک را

عشق سوّمین رکن طریقت است و این مقام را تنها انسان کامل که مراتب ترقّی و تکامل را پیموده است درک می‌کند. عاشق را در مرحله کمال عشق، حالتی دست دهد که از خود بیگانه و ناآگاه میشود و از زمان و مکان، فارغ، و از فراغ محبوب می‌سوزد و می‌سازد.

تا نسوزد کی خنک گردد دلش ایدل ما خاندان و منزلش

خوش بسوز این خانه را ای شیر مست خانه عاشق چنین اولی‌تر است

بعد از این من سوز را قبله کنم ز انکه شمعم من بسوزش روشنم

خواب خود بگذار امشب ای پسر یک شبی در کوی بی‌خوابان گذر

بنگر آن‌ها را که مجنون گشته‌اند همچو پروانه به وصلش گشته‌اند

و در آن هنگام مست عشق شده و میان خود و معشوق واسطه‌ای نمی‌بیند و این همان عشق حقیقی است.

اگر بسته عشقی خلاصی مجوی، و اگر کشته‌ی عشقی قصاصی مجوی، که عشق آتشی سوزان و بحری بی‌پایان است.

ای عزیز! عشق، براق سالکان و مرکب روندگان است. هر چه عقل به پنجاه سال اندوخته باشد، عشق در یک دم آن جمله را بسوزاند و عاشق را پاک و صافی گرداند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۱

و تردّد و رفت و آمد او ناشی از محض شهوت حیوانی و سرکشی قوّه بهیمی نبوده، چنانچه کسانی که به حقایق الهی و صفات ربوبی آشنایی ندارند چنین سخنی بر زبان آورده‌اند.

چه آن‌ها به این نظر کرده‌اند که زلیخا یوسف را تهدید به زندان کرد و راضی شد که یوسف در زندان بماند در حالی که عاشق ممکن نیست که بتواند معشوق را تهدید کند و گرفتاری و سرزنش را شعار عشقش قرار می‌دهد، و آن را از لذّتهای سوزش راه عشق می‌شمرد و آن را موجبات ازدیاد محبّت و اشتعال شوقش می‌داند.

البتّه در این که آیا عشق زلیخا سفلی بوده و او را از جهت انسانی عالی برگردانده و به حیوانیّت بهیمی که مقتضی زنا و فسق و

فجور است فرا خوانده یا عشق علوی بوده، اختلاف نظر وجود دارد.

بعضی قراین چنین نشان می‌دهد، که عشق سفلی بوده است زیرا که مراوده زلیخا برای همین جهت بود، چون لفظ (هیت) به آن دلالت می‌کند، و نیز گفته زلیخا:

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ... وَ لَقَدْ راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ و (لَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ ما آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ) و گفته‌ی یوسف: (مَعاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوايَ) همه دلالت بر همان عشق سفلی می‌کند.

بعضی می‌گویند: عشق زلیخا علوی بوده و از جهت حیوانی سفلی به عشق انسانی عالی برگشته که مقتضی پاک بودن نفس از

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۲

نجاست‌ها و پلیدیها و موجب قرب به حقّ اوّل تعالی است.

زیرا که همین عشق یوسف منتهی به محبّت خدا و مشاهده‌ی جمال او شد، و از مشاهده مظاهر بی‌نیاز گشت تا چه برسد به جماع و زنا، چنانچه وارد شده است که یوسف به وسیله زلیخا آزمایش شد، و زلیخا به وسیله یوسف به درجه‌ای رسید که عشقش به خدای تعالی منتقل شد و از یوسف بی‌نیاز گشت.

و تحقیق این معنا مستدعی تحقیق معنای عشق و محبّت و بیان حقیقت و مراتب آن است.

پس میگوییم در حالی که از خدا توفیق و کمک می‌طلبیم:

عشق از صفت‌های والا و بلند خدا است که به وسیله آن آسمانها و زمینها استوار شده‌اند، و عشق است که ارکان هر چیزی را پر کرده است، و اگر عشق نبود زمین و آسمانی، ملک و ملکوتی نبود، و آن مساوق وجود است، حقیقت عشق حقیقت حقّ اوّل تعالی است، و آن به صورت اطلاقش غیب مطلق است که نه اسمی دارد و نه رسمی، و نه خبری از او هست و نه اثری، و لذا گفته شده است:

هر چه گویم عشق را شرح و بیان چون به عشق آیم خجل مانم از آن

شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت عقل در شرحش چو خر در گل بخفت

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۳

چون عشق مانند وجود است، نه به کنه آن می‌توان رسید و نه به آن احاطه می‌توان کرد، زیرا که عشق عین واقع و حاقّ تحقّق است، پس اگر کنه آن درک شود به واقع برمی‌گردد و به ذهن منقلب می‌شود و امر واقعی امر ذهنی می‌شود.

و نیز حقیقت عشق مطلق مانند حقیقت وجود مطلق است که از ادراک حسّ و خیال و عقل منزّه است، زیرا که لازم است بین درک کننده و درک شونده سنخیّت و متناسب باشد، بلکه باید بین آن دو اتّحاد باشد، و سنخیّت و اتّحادی بین مطلق و مقیّد نیست و لذا وارد شده است که او با هر چیز است.

او با شماست هر جا که باشید، و آن حقیقت هر چیز است، و او به سبب فعلش همه اشیاء است و شیئی از اشیاء با او نیست.

آنجا که تویی چو من نباشد کس محرم این سخن نباشد

و نیز عشق مقیّد که از والاترین اوصاف انسان است و بدان وسیله از سایر حیوانات جدا می‌شود، و در حقیقت همان فعلیّت انسان است، و با آن انسانیّت انسان محقّق می‌شود ... حال او با حال و قال یا با عقل و خیال درک نمی‌شود.

چون از سلطان عقل خارج است تا چه برسد به افسار خیال چه که آن عشق مقتضی دهشت و حیرت و رها شدن از نظم دادن به حرکات و تدبیر امور، همانند دیوانگی است و عقل که مقتضی تدبیر و ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۴

حفظ ناموس است حقیقت آن احوال را درک نمی‌کند چون عقل مقیّد است و عشق رها و مطلق است.

و روی همین جهت است که عقلا از حکما گمان کرده‌اند که آن عشق جنون است که از اختلال مغز یا فساد مجاز ناشی شده است،

و بعضی از حکما چون سبب طبیعی برای این حالت پیدا نکرده از این هم فراتر رفته و گفته‌اند که آن جنون الهی است.

پس عشق مانند وجود است که مرتبه‌ای از آن واجب الوجود است و کسی را در ان کلامی و خلافی نیست، آن گاه که کلام به ذات می‌رسد سکوت اختیار کرده و از بیان آن خودداری می‌کنند.

و مرتبه دیگر آن عشق مطلق و حقّ مضاف است که قوام هر چیزی به او است، و آن اضافه حقّ تعالی به اشیاء است که آن حقیقت هر صاحب حقیقتی است، و معیّت و قیّومیّت او با همین مرتبه از عشق است، و ظاهر و باطن و اوّل و آخر او است، و او به هر چیزی محیط است، و همان حقیقت بسیطی است که همه چیز است و در عین حال هیچ یک از اشیاء نیست، و با او چیزی باقی نمی‌ماند اگر چه او با هر چیز است.

و مرتبه دیگر عشق مجرّدات صرف است که گسترده و بی‌نهایت‌اند، و مرتبه دیگرش نفوس است، و مرتبه دیگر اشباح نوری و عالم مثال است که در آن جنان اصحاب یمین است، و مرتبه دیگر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۵

آن مادّیّات و عالم طبع است که در آن تکلیف و ترقّی تنزّل است، ترقّی به عالم مجردّات نوری و تنزّل به عالم ارواح خبیثه و مرتبه‌ی دیگر عشق عالم ارواح خبیثه است که در آن جحیم اشقیاء است، و در همان مرحله نزول عشق تمام می‌شود، و از آنجا ابتداء صعود است.

چنانچه در اخبار ما به آن اشاره شده که بعضی از جنّ‌ها مؤمن هستند یعنی از مقام ارواح خبیثه بالا می‌روند و صعود می‌کنند.

یا این که ابتدای صعود از عالم طبع است چنانچه معظّم اهل نظر و بیان بر همین عقیده هستند.

و چون عالم طبع را عدم‌ها احاطه کرده‌اند موصوف به تضادّ و عناد شده و به غایب شدن و فقدان و نیستی پیچیده شده‌اند، اهل حسن و خیال از آن عالم، عشق و محبّت را درک نمی‌کنند. چه درک آن حقیقت (عشق) مسبوق به علم و حیات است و اهل حسن و خیال حیات و شعوری را در عالم طبع درک نمی‌کنند.

لذا میل عناصر طبیعی به اصل خویش، و عشق طبیعت‌ها به حفظ کردن مواد و صورتهایشان، و میل نبات در حرکاتش به سوی کمال نوعی خود و میل حیوان در اراده‌اش را عشق ننامیده‌اند و هیچ یک از این‌ها را عشق به حساب نیاورده‌اند، بلکه بین مراتب طلب‌ها فرق گذاشته‌اند، مثلا طلب کردن اجرام سنگین و سبک جای اصلی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۶

خود را هنگام خروج از مقرّ اصلی را میل نامیده‌اند.

و عشق جماد به باقی ماندن صورتش را حفظ نامیده‌اند، و عشق نبات برای نمو و تولید مثل را نموّ کردن و تولید نامیده‌اند، و طلب غذا را جذب گفته‌اند، و عشق به غذا و جماع را شهوت نام گذارده‌اند.

و عشق حیوان نسبت به اولادش چون شبیه به انس انسان است حبّ نامیده و حبّ انسان را از آن جهت که انسان است به اعتبار مراتبی که دارد از شدّت و ضعف و به اعتبار متعلّق به آن میل و شهوت و حبّ و عشق و شوق نامیده‌اند.

بدین ترتیب که اوّلین مرتبه‌اش را میل اسم گذاری کرده‌اند، و هرگاه شدّت پیدا کند به نحوی که صاحبش مالک خویشتن باشد و بتواند خود را نگهدارد شهوت و حبّ، و اگر مالک خویشتن نباشد عشق، نامیده‌اند که همان را در صورت وجود محبوب عشق و در صورت فقدان وجود محبوب شوق گفته‌اند.

هر یک از این الفاظ بر هر یک از معانی فوق اطلاق می‌شود، و حبّ نیز به معنای اعمّ است و بر مراتب عشق حیوان و نبات اطلاق می‌شود که این اطلاق یا حقیقی است یا بر سبیل همانندی.

امّا عشق انسان از جهت نفس حیوانیش هوی و شهوت نامیده می‌شود، و حبّ بر همه مراتب اطلاق می‌شود، پس از همه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۷

مراتب اعمّ است.

و مخفی نماند که هوی و شهوت و میل و حبّ و شوق غیر شدید از لوازم وجود انسان است، و بقای شخص و بقای نوع و آبادانی دنیا و آخرت ممکن نیست مگر به سبب همین چیزها که ذکر شد.

پس این امر از کمالاتی است که غایت‌ها و مصلحت‌های متعدّدی بر آن‌ها مترتّب می‌شود.

و امّا عشق و شوقی که انسان را از تمالک و مالکیّت خویشتن بیرون بیاورد جز به صورتهای زیبا و نیکو تعلّق پیدا نمی‌کند و گاهی به صداهای سرود خوانان و لحن‌های متناسب متعلّق می‌شود ...

در این عشق و شوق کلمات اصحاب بیان و ارباب ذوق و وجدان مختلف است در این که آن دو از خصلت‌های خوب است یا از رذایل است، پس بیشتر عقلا را عقیده بر آن است که عشق رذیلت است و مستلزم رذیلت‌های زیاد و اوصاف مذموم، مانند بطالت و بیکاری در دنیا و اضطراب و ترس و بیداری شبها و زردی رنگ، و گود رفتن چشمها و خروج حرکات از میزان عقل، و لذا گفته شده که آن جنون الهی یا مرض سوداوی و جنون حیوانی است.

و نیز از صفت‌های بدی که عشق و حبّ مستلزم آن است این که صاحب عشق از نصیحت پند نمی‌گیرد و از حرکات خلاف عقل

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۸

خودداری نمی‌ورزد، بلکه آن حرکات اشتداد پیدا می‌کند، چنانچه مولوی گفته:

سخت‌تر شد بند من از پند تو عشق را نشناخت دانشمند تو

و از ترساندن به حبس و کشتن نمی‌ترسد چنانچه مولوی گفته است:

تو مکن تهدیدم از کشتن که من تشنه‌زارم به خون خویشتن

گر بریزد خون من آن دوست رو پای کوبان جان برافشانم بر او

و صاحب این مرحله از عشق همنوعان خود وحشت دارد، و می‌خواهد گوشه‌گیری و خلوت اختیار کند، و تمام همّش را منحصر بر لقای معشوق بکند و از هر کاری جز لقاء معشوق نفرت دارد، فقط به لقای معشوق می‌اندیشد اگر چه ترک عبادات و اعمال معاد باشد.

چنانچه مولوی گفته:

غیر معشوق ار تماشائی بود عشق نبود هرزه سودائی بود

عشق آن شعله است کو چون برفروخت هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت

و نیز این مرحله از عشق در بعضی موارد مقتضی فسق و فجور و اشتداد شهوت حیوانی است به نحوی که انسان مالک خویشتن نمی‌شود و در چیزی داخل می‌شود که شارع از آن منع و نهی کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۶۹

اینان می‌گویند همه‌ی این‌ها که ذکر شد از رذایل و مناهی است که شرع تحریم کرده و با توحید مطلق منافات دارد.

بعضی از اهل نظر و همه‌ی عرفا و صوفیان گفته‌اند که خود عشق از آن جهت که عشق است از فضیلت‌های نفسانی است اگر چه نسبت به کسی بهیمیّت بر او غلبه کرده بالعرض صفت پستی شده باشد، و نسبت به کسی که مشغول به خداست و اشراف بر برتر که از اخسّ و پست‌تر روی برمی‌گرداند.

و تحقیق حقّ در این باره این است که بگوییم: شرافت اوصاف یا به شرافت مبادی آن‌هاست یا به شرافت محال و لوازم‌شان، یا به شرافت متعلّقات و غایات آن‌ها و همه‌ی این‌ها در عشق انسان نسبت به صورتهای زیبا و صداهای خواننده‌ها جمع شده است، و

تخلّف بعضی از اوصاف در بعضی وقتها به سبب یک امر عرضی منافاتی با اقتضاء ذاتی ندارد، چه عشق ذاتا مقتضی همه‌ی این اوصاف است اگر امر عارضی با آن معارضه نکند.

زیرا که مبدأ قریب و نزدیک عشق لطافت نفس و دقت ادراک، و رقّت قلب است، و لذا می‌بینی که نفوس غلیظ و محکم و دلهای خشک از محبّت و عشق خالی است مانند بعضی از مردم که از عشق جز جماع چیزی نمی‌دانند.

و مبدأ بعید خدای تعالی بتوسّط مبادی عالیه است بدین گونه

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۰

که خداوند دیدن و شنیدن و نیکو شمردن شمایل معشوق را آماده و مهیّا می‌سازد، چه عشق هر عاشقی سایه و معلول عشق اوّل تعالی است، ولی نه مثل معلولیّت اوصاف قهریّه خدای تعالی که آن اوصاف معلول خدای تعالی است بالعرض یا به توسّط مبادی قهریّه.

زیرا که کمال وجود از آن جهت که وجود است منتهی به وجود می‌شود، و محلّ تحقیق این مطلب، حکمت عالیه است، و شکّی در شرافت همه‌ی این‌ها نیست و محلّ عشق نفس انسانی است که آن صراط مستقیم به سوی هر خیر است و آن پلی است که بین جنّت و نار کشیده شده، و آن کتابی است که رحمان به دست خودش نوشته است، و از لوازم آن قرار دادن همه‌ی همّ و غصّه‌ها یک همّ، و در فضل عشق همین بس که همه‌ی هموم را همّ واحد قرار می‌دهد.

همچنانکه مولوی (ره) گفته است:

عقل تو قسمت شده بر صد مهمّ بر هزاران آرزو و طمّ و رمّ

جمع باید کرد اجزا را به عشق تا شوی خوش چون سمرقند و دمشق

و نیز از لوازم عشق پاک شدن نفس از همه‌ی رذیلت‌ها بدیها است، چنانچه مولوی (ره) در این باره گفته است:

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۱

هر که را جامه ز عشق چاک شد او ز حرص و عیب کلّی پاک شد

شاد باش ای عشق خوش سودای ما و ای طبیب جمله علّتهای ما

ای دوای نخوت و ناموس ما ای تو افلاطون و جالینوس ما

چه عاشق مفتون و دیوانه را انگیزه‌های غضب و شهوت باقی نمی‌ماند، و لذا گفته شده است: عشق شهوت را می‌سوزاند نه این که آن را می‌افروزد و دامن می‌زند.

و این که در بعضی هیجان شهوت دیده می‌شود از جهت بقای نفس بهیمی و غلبه‌ی آن بر نفس انسانی است، و یا از جهت گستردگی نفس انسانی است و این که بهیمیّت نیز سهم خود را از عشق می‌گیرد و این را دانستی که سهم بهیمیّت از عشق عبارت از قضاء شهوت و برآورده ساختن این حاجت است.

و نیز از لوازم عشق رقّت قلب است در هر حال، و تواضع نسبت به هر کس مخصوصا به کسی که منسوب به معشوق باشد، و از لوازم عشق نزدیکی به عالم مجرّدات و تشبّه به ملایکه است.

و لذا وارد شده است: هر کس عاشق شود و عفّت به خرج دهد و کتمان نماید و مرگ او فرا رسد شهید مرده است، مولوی به زبان عاشق گفته:

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۲

خون بهای من جمال ذو الجلال خون بهای خود خورم کسب حلال

و از لوازم عشق زهد حقیقی در دنیا است که در اتّصاف به زهد تکلّف و رنجی نیست.

عاشقان را با سر و سامان چه کار با زن و فرزند و خان و مان چه کار

و نیز از لوازم عشق رغبت به آخرت و طلب خلاصی از زندان دنیاست.

عاشقان را هر زمانی مردنی است مردن عشّاق خود یک نوع نیست

او دو صد جان دارد از نور هدی و آن دو صد را می‌کند هر دم فدا

و متعلّق عشق بر حسب ظاهر صورتهای زیبا است به کمک دیدن یا شنیدن و نغمه‌های الحان است به کمک شنیدن فقط.

گاهی تعلّق عشق به صورتهای زیبا به سبب غلبه کردن شهوت یا نگاه کردن یا شنیدن.

و شرافت زیبایی صورت با کتاب و سنّت و عقل و فطرت ثابت شده است، و کسی که منکر آن باشد از همه‌ی دینها خارج شده است و کسی که بین صورت زیبا و غیر آن تمیز ندهد اصلا انسان نیست. ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۳

نظر دقیق اقتضا می‌کند که متعلّق عشق امر غیبی باشد که بر عاشق از آینه‌ی جمال معشوق متجلّی گشته است، و چون زیادی زیبایی صورت و طراوت آن دلیل بر زیادی زیبایی سیرت و صفای نفس است، و از طرفی ازدیاد صفای نفس موجب اشتداد تجلّی آن امر غیبی می‌شود.

لذا هر اندازه که صورت زیبا باشد تجلّی امر غیبی شدیدتر می‌گردد، و بر حسب اشتداد آن عشق نیز شدّت می‌یابد.

و از چیزهایی که دلالت می‌کند بر این که متعلّق عشق آن امر غیبی است نه زیبایی بشری فقط این است که اگر معشوق یک امر جسمانی باشد باید وقتی که به معشوقش رسید آتش شوقش خاموش شود و از سوختن فراقش باید تسلّی یابد و بی‌غم شود.

در حالی که عاشق وقتی به معشوق می‌رسد و اتّصال جسمانی برای او حاصل می‌شود سوز او فزونی یافته و ناآرامی‌اش شدّت می‌یابد، چنانچه گفته شده:

اعانقها و النّفس بعد مشوّقهٔ الیها فهل بعد العناق تدانی

و الثم فاها کی یزول حرارتی فیزداد ما یبقی من الهیجان

و نیز دلیل بر غیبی بودن عشق این که وقتی برای عاشق اتّصال ملکوتی به معشوق حاصل می‌شود از صورت جسمانی او سرد و بی‌نیاز می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۴

چنانچه از مجنون عامری نقل شده که لیلی عامری بر سر او ایستاد و گفت: ای مجنون من لیلای توام مجنون به او توجهی نکرد، و گفت: برای من از تو چیزی است که مرا بی‌نیاز می‌کند، و مولوی در مقام برهان بر این مطلب گفته است:

آنچه معشوق است صورت نیست آن خواه عشق این جهان خواه آن جهان

آنچه بر صورت تو عاشق گشته‌ای چون برون شد جان چرایش هشته‌ای

صورتش برجاست این زشتی ز چیست عاشقا وابین که معشوق تو کیست

آنچه محسوس است اگر معشوقه است عاشق استی هر که او را حسّ هست

چون وفا آن عشق افزون می‌کند کی وفا صورت دگرگون می‌کند

غایت عشق دانسته شد که تجرّد از مقتضیات شهوت و غضب و از پلیدیهای دنیا و تعلّق به آخرت بلکه به خداست، و هیچ شرفی شریفتر از آن نیست پس دانسته شد که محبّت شدید به خوشرویان از خصلت‌های شریف است، و گاهی چیزی عارض می‌شود که به سبب آن مذموم و ناپسند می‌شود، مانند عشق‌ورزی مقرّبین و مفتون شدن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۵

آن‌ها به صورتهای ملیح یا به سماع که این عشق از اوصاف اواسط و اصحاب یمین است که نسبت به مقرّبین سیّئه حساب می‌شود، و

از بعضی از بزرگان و کامل‌ها از مشایخ نقل شده که آن‌ها به سماع و صورتهای زیبا مفتون شده‌اند.

و مانند عشق ورزی کسی که با عشق ورزی آتش شهوتش اشتداد پیدا کرده خواه نفس بهیمی او غالب بر نفس انسانی‌اش باشد یا مغلوب چه که به سبب اشتداد شهوت و اقتضاء فسق و فجور از نظر عقل و ذوق ناپسند، و از نظر شرع حرام حساب می‌شود.

و چون عشق بیشتر مردم موجب اشتعال آتش شهوت گشته و منجرّ به فجور و گناه می‌شود از نگاه کردن به مردها نهی وارد شده، و اهل ذوق آن را ناپسند دانسته‌اند. چنانچه مولوی گفته است:

عشق‌هایی که از پی رنگی بود عشق نبود عاقبت ننگی بود

در این نوع عشق آثار عشق ممدوح یافت نمی‌شود، بلکه آن از توابع حرص و آز است که مذموم است.

در عشق زلیخا اگر چه بهیمیّت سهم خودش را از عشق گرفته است و زلیخا مستدعی زنا شده است، چنانچه ظواهر آیات و اخبار بر آن دلالت می‌کند و لکن انسانیّت غالب است و عشق از آن ناشی شده است، و بهیمیّت بالتّبع سهم خود را گرفته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۶

و لذا زلیخا آن را هفت سال کتمان کرده، و عشق زلیخا به این منتهی شده که از مقیّد بودن و مفتون شدن به صورت یوسف رها و خارج شود و به سوی مفتون شدن به معشوق حقیقی روی آورد و از معشوق مجازی فرار کند.

بیان برهانی که یوسف آن را دید ..... ص : ۴۷۶

وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ «۱» یعنی زلیخا خواست با یوسف بیامیزد و قصد زنا داشت.

وَ هَمَّ بِها لَوْ لا أَنْ رَأی بُرْهانَ رَبِّهِ و جمله‌ی هَمَّ بِها در معنای جزاء لَوْ لا است، گویا که گفته باشد: «لو لا أن رأی برهان ربه لهم بها» یعنی اگر نبود که یوسف برهان پروردگارش را دید به آن امر همّت می‌بست، یعنی این که ترک همّت از جانب یوسف به سبب دیدن برهان پروردگار بود نه از امر دیگری از قبیل عنّین بودن و ضعف، یا مانع دیگر.

---

(۱) چهار کس به چهار چیز قصد کردند و مقصود خود نیافتند، دزدان به تلبیس حال خویش بر رسول قصد کردند و آن مقصد خود نیافتند، جهودان قصد کشتن رسول کردند و مقصود خود نیافتند، منافقان به رنجانیدن رسول قصد کردند و مقصود خود نیافتند، زلیخا به دعوت یوسف قصد کرد و مقصود خود نیافت. (وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها) جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۷

تقدیم جزاء هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها جهت ایهامی است که در تحقّق همّت است تا مشعر به این باشد که مقتضی از جهت بشریّت قوی، و مانع از جانب زلیخا مفقود بود، بلکه اقتضا از جانب زلیخا شدید بود و مانع دیگری هم وجود نداشت، زیرا هر دو در خانه‌ای بودند که خالی از اغیار بود، و احتمال این که کسی وارد شود و آن‌ها را ببیند وجود نداشت و این نهایت مدح یوسف علیه السّلام است.

بعضی گفته‌اند: کلام خدا در این آیه مشخّص است و مبتنی بر تقدیر تقدیم و تأخیر عبارت نیست.

و معنای آیه چنین است: و همّت کرد یوسف به زلیخا اگر نبود این که یوسف برهان پروردگارش را دید هر آینه عزم بر آمیزش می‌کرد، یا آن را انجام می‌داد.

آنان گویند: همّت عبارت از شهوت فطری و رغبت اضطراری و خطور قلبی است که اصلا اختیار در آن مدخلیّتی ندارد.

در صورتی که این مبنی از نظر لغت و عرف از مفهوم همّت بعید است، چون متبادر از همّت هیجان نفس بر فعل است بعد از تصوّر آن و رغبت اختیاری به آن، و آن از عصمت انبیا و حرمت آن‌ها بعید است.

و در اخبار وارد شده است که همّت چیزی است که مشعر به عدم تقدیر و تأخیر است و لکن بین دو همّت زلیخا و یوسف فرق

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۸

گذاشته است و این که معنای آیه چنین است: که زلیخا به آمیزش با یوسف همّت نمود، و یوسف به فرار کردن همّت گمارد، یا تصمیم به کشتن زلیخا گرفت در صورتی که زلیخا او را مجبور کند، یا این که یوسف تصمیم به دفع یا به وعظ و پند زلیخا گرفت، که اگر نبود دیدن برهان پروردگارش بر حسب بشریّتش با او آمیزش می‌کرد.

گروهی از کسانی که اعتراف به جواز از خطا بر انبیا علیهم السّلام دارند گفته‌اند که یوسف تصمیم به آمیزش گرفت، و این گروه سخنانی گفته‌اند که مناسب کوچکترین بنده‌ای از بندگان خدا نیست، و گفته‌های آنان سزاوار و شایسته ذکر نیست.

و به امام باقر علیه السّلام نسبت داده‌اند که او از امیر المؤمنین علیه السّلام نقل کرده که یوسف همّت کرد تا بند شلوار زلیخا را باز کند، و ذکر شده که یوسف در آن وقت که برای اثبات پاکی خود گفت: (ذلِکَ لِیَعْلَمَ أَنِّی لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَیْبِ) این کشف حال برای این است که عزیز مصر بداند که من در نهان به او خیانت نکردم.

جبرییل نازل شد و گفت: ای یوسف حتّی آن وقت که همّت بستی و تصمیم گرفتی؟

یوسف گفت: من نفسم را تبریه نمی‌کنم که نفس انسان را به بدی می‌کشاند.

و حاشا که مقام نبوّت به امثال این اشتباهات و خطاها آلوده

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۷۹

گردد. پس تعجّب اینجاست که آن‌ها ذکر می‌کنند که خدای تعالی یوسف را به زندان برد آن وقت که گفت: (رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَیَّ) زیرا که یوسف توجّه به زندان نمود و از عصمت غافل گشت، و هنگامی که در زندان به هم زندانی‌اش گفت: مرا پیش پادشاه یادآور خداوند او را مؤاخذه نمود و در زندان چند سالی نگه داشت چون در اینجا به مخلوق خدا متوسّل شد.

اینان این مطلب را ذکر نکردند که خداوند یوسف را به سبب آن معصیت و نافرمانی بزرگ مؤاخذه نکرد، گویا که اینان، خدا را سفیه فرض کردند که بر توجّه به غیر در محضر حضور خدا مؤاخذه می‌کند ولی بر مخالفت و ارتکاب معصیت بزرگ در حضور خدا مؤاخذه نمی‌کند.

بلکه ذکر کرده‌اند که چون دامن یوسف پاک است آیه در مدح او نازل شده، و اگر مطلب همانطور باشد که آن‌ها گفته‌اند این آیه باید نهایت ذمّ یوسف باشد، و این مطلب نیز ذکر شده که هر کس ارتباطی با این واقعه و قضیّه داشته به پاکی یوسف شهادت داده است، و این گروه از این گفتار چشم پوشیده‌اند و یوسف را به آلودگی نسبت داده‌اند.

خدای تعالی فرمود: این چنین از یوسف بدی و فحشا را دور می‌کنیم، و عزیز مصر گفت: این کار از حیله و مکر شما زنان است، و شاهد قضیّه کودک است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۰

که گفت: اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده باشد ... تا آخر، و زنان مصر گفتند: حاشا که ما بدی از یوسف نفهمیدیم، و زلیخا گفت:

الآن حقّ آشکار شد، من با او مراوده کردم، و او از راستگویان است، و ابلیس گفت: من همه را جز بندگان مخلص تو اغوا کنم، و به صریح آیه یوسف از بندگان مخلص بود.

مقصود از برهان سکینه و آرامشی است بر انبیا علیهم السّلام و مؤمنین نازل می‌شد و بدان وسیله بر دشمنان پیروز می‌شدند در عالم کبیر و صغیر. و گذشت که سکینه عبارت از تجلّی ملکوت شیخ بر سینه سالک است، و این که آن سکینه اسم اعظم است که شیطان از آن فرار می‌کند، و شیخ یوسف حضرت یعقوب علیه السّلام بود که بدست او توبه کرد و با هر دو بیعت با او بیعت نمود، و

برهـان پروردگـار عبـارت از صورت ملکوتی اوست که بر سـینه یوسف نـازل گشـته است، و ذکر رؤیت در آیه مشـعر به این مطلب است.

در اخبـار نیز چیزهـایی به صورت صـریح یا اشاره بر آن دلالت دارد، و اختلاف اخبار را نیز که در تفسـیر برهان ذکر شـده به همین نحو که ذکر می‌شود از میان برداشت.

پس در اخبار آمده است که برهان جبرییل بود، چه او وقتی فرود آمد که زلیخا همّت به آمیزش می‌کرد، جبرییل در این هنگام

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۱

گفت: ای یوسف نـام تو در میـان انبیا علیهم السّـلام نوشـته شـده مبادا عمل تو عمل فجّار باشـد، و نیز وارد شـده که یوسف صورت یعقوب علیه السّلام را در آن هنگام دید.

و نقل شده که او دستی بین خودش و بین زلیخا مشاهده کرد.

در اخبار ما آمـده است که برهان سـخنی بود که یوسف به زلیخا در هنگامی که زلیخا روی بت را می‌پوشانیـد گفت و آن این بود: تو از بت که نه می‌بیند و نه می‌شنود حیا می‌کنی و من از کسی که انسان را آفریده و آموخته حیا نکنم؟! و نقل شده است که برهان اسم ملایکه، یـا پرنـده‌ای است که او ظاهر گشت یا حوری از حورهای بهشت است که بر او ظاهر شـد، یا این که در هنگام مراوده زلیخا یوسف علیه السّلام به وسیله نبوّت تأیید گشت، و در این مورد مطالب دیگری نیز گفته شده که ذکر آن‌ها شایسته نیست.

حقّ این است که برهان همان است که ما ذکر کردیم (آرامشـی حاصل از ملکوت شـیخ بر سـینه سالک)، و این که یوسف از جهت نهایت انزجاری که از مراوده با زلیخا و وحشتی که از سـخن گفتن با او داشت از بشریّت بیرون آمد و متّصل به عالم ملکوت شد، و به سـبب شـهود ملکوت و انوار آن رستگار شد، و با دیدن جمال شیخش لذّت حاصل نمود به نحوی که دیگر حالت توجّه و التفات به زلیخا و سخن گفتنش باقی نماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۲

و آنچه که در اخبار وارد شده و منکر ظهور یعقوب یا جبرییل یا غیر آن دو شده است باعتبار سـخنی است که عامّه گفته‌اند مبنی بر این که یعقوب یـا جبرییـل وقتی بر یوسف ظـاهر شدنـد که او قصـد زنا داشت، و آن‌ها او را از فجور بازداشـتند، و این مطالب انکار حقیقت عصمت یوسف است و به این گفته برمی‌گردد که (نعوذ باللّه) یوسف تصمیم بر زنا گرفته بود.

كَذلِكَ لفـظ كَذلِكَ یا متعلّق به قول خـدای تعالی (هَمَّ بِها) است، یعنی یوسف اهتمام به زلیخا نمود مثل اهتمام زلیخا به یوسف و تخلّـل جمله (لَوْ لاـ أَنْ رَأى بُرْهـانَ رَبِّهِ) بین دو جمله همّت به و همّ بها برای دفع این توهّم است که همّت و اهتمام یوسف نیز محقّق شده مانند اهتمام زلیخا، و انقطاع (لَوْ لا أَنْ رَأى) از ما قبلش، و قول خدا:

لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشاءَ جواب سؤالی است به تقـدیر لفظ (أریناه) و این با آنچه که از تفاسـیر ائمه ما وارد شده موافق‌تر اسـت که (همّ بهـا) را در معنـای جزاء (لو لاـ) قرار داده‌انـد، یا این که لفظ (کـذلک) با عامل محـذوفش جمله مسـتقلّ است، و (لنصـرف) متعلّق به آن است، یعنی هم چنین ما او را حفظ کردیم تا بدی را از او بگردانیم، مقصود از بدی و سوء خیانت در حقّ کسی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۳

است که او را گرامی داشته است، و مقصود از فحشاء زنا است.

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِينَ این جمله در موضع تعلیل است و (المخلصـین) با فتـح لام و کسـر لام هر دو خوانـده شـده یعنی یوسف از رهایی یافتگان (فرهیختگان) یا از اخلاص ورزان بود.

وَ اسْتَبَقَا الْبابَ با هم مسابقه گذاشتند که یوسف قصد فرار از زلیخا داشت و زلیخا قصد داشت او را از فرار کردن باز دارد.

وَ قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ زلیخا به یوسف رسید پیراهنش را گرفت تا او را از خروج باز دارد که پیراهن یوسف از پشت پاره شد.

وَ أَلْفَيا سَيِّدَها لَدَى الْبابِ و شوهر زليخا كه عزيز باشد نزديك دريافتند.

قالَتْ جواب سؤال مقدّر است، يعنى بعد از آن كه زليخا عزيز را ديد و از آن حيا كرد، و افتضاح خودش را ديد، و اين كه انكار رسوايى ديگر برايش ممكن نيست براى دفع تهمت از خودش و نسبت دادن آن با ديگرى و براى اين كه اين وهم را بوجود آورد كه خودش از دست يوسف فرار كرده چنانچه شأن هر خاينى پس از رسوايى و افتضاح و آشكار شدن خيانتش همين است.

در همين فكر و انديشه زليخا گفت:

ما جَزاءُ مَنْ أَرادَ بِأَهْلِكَ سُوءاً إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذابٌ أَلِيمٌ

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۴

لفظ (ما) استفهام انكارى يا نافيه‌ى اخبارى است.

يعنى: جزاى كسى كه به خانواده‌ات قصد بدى كند چيست؟

جز آن كه او را به زندان افكنند يا شكنجه دردناكى دهند!

آيات ۳۱- ۲۶

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۲۶ تا ۳۱] ..... ص : ۴۸۴

اشاره

قالَ هِيَ راوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ أَهْلِها إِنْ كانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۲۶) وَ إِنْ كانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۷) فَلَمَّا رَأى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ (۲۸) يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هذا وَ اسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخاطِئِينَ (۲۹) وَ قالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُراوِدُ فَتاها عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَها حُبًّا إِنَّا لَنَراها فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۳۰)

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَ أَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَ آتَتْ كُلَّ واحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّيناً وَ قالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَ قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ ما هذا بَشَراً إِنْ هذا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ (۳۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۵

ترجمه: ..... ص : ۴۸۵

يوسف جواب داد (چنين نيست بلكه) اين زن خود (با وجود انكار من) با من قصد مراوده كرد و بر صدق دعوايش شاهدى از بستگان زن گواهى داد (مفسّران گفتند كودكى در گهواره به اعجاز گواه صدق يوسف گرديد) گفت اگر پيراهن يوسف از پيش دريده باشد زن راستگو و يوسف از دروغگويان است،

و اگر پيراهن از پشت دريده باشد زن دروغگو و يوسف از راستگويان است،

چون شوهر ديد كه پيراهن از پشت سر دريده است گفت اين (شكوه و تظاهر به عفّت و تهمت بر ديگرى بستن) از مكر شما است كه مكر شما زنان بسيار بزرگ و حيرت‌انگيز است،

شوهر كه حقيقت را دريافت يوسف را گفت اى پسر از اين زن درگذر و قصّه را بر همه پنهان دار و زن را گفت از گناهان خود توبه كن (مرتكب خطاى بزرگ شدى) و سخت از خطاكاران گرديدى.

زنان مصر آگاه شده و زبان به ملامت زليخا گشودند كه زن عزيز مصر (خاطر خواه يوسف شده) و قصد مراوده با غلام خود داشته

حبّ یوسف وی را فریفته و شیفته‌ی خود ساخته است و ما او را از جهت فرط محبّت، کاملا در ضلالت می‌بینیم.
چون (زلیخا) ملامت زنان مصر را در باره‌ی خود شنید فرستاد و از آن‌ها دعوت کرد و مجلسی بیاراست و به احترام هر یک بالش و تکیه‌گاهی بگسترد و بدست هر یک کارد و ترنجی داد (آنگاه با زیب و زیور و لباس فاخر یوسف را بیاراست) و تقاضا کرد که به مجلس این زنان در آید چون یوسف را زنان مصری دیدند، (در جمال او حیران شده و بر حسنش) زبان تکبیر گشودند و دستها (به جای ترنج) بریدند و تبارک اللّه که این پسر نه آدمی است بلکه فرشته‌ی بزرگ حسن و زیبایی است.
گفتند

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۶

تفسیر ..... ص : ۴۸۶

قالَ برای دفع تهمت و عذاب از خودش یوسف گفت:
هِیَ راوَدَتْنِی عَنْ نَفْسِی وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ أَهْلِها «۱» این زلیخا بود که با من مراوده می‌کرد، و خداوند به او الهام کرد که بگوید:
از این کودکی که در گهواره است سؤال کن، و آن کودک از بستگان زلیخا پسر عمویش یا پسر خاله‌اش بود.
بعضی گفته‌اند: که آن کودک پسر خواهر عزیز بود.
زیرا خواهر عزیز وقتی صدای دعوا از خانه عزیز شنید به آنجا آمد و پسرش نیز همراه او بود و آن پسر هشت روزه یا هشت ماهه بود، در حالیکه عزیز بر یوسف خشم گرفته و شمشیرش را به سوی او حواله کرده بود و تصمیم به کشتن او گرفته بود، به خدا پناه برد و گفت:
خدایا این تهمت و قتل را از من دفع کن، پس کودک بدون

---

(۱) لطیفه: پنج کس بر پنج کس گواهی دادند: جهودان مریم را به زنا منسوب کردند، عیسی بر پاکی او گواهی داد. و بنی اسرائیل موسی را به عیب منسوب کردند، سنگی بر پاکی او گواهی داد. زلیخا یوسف را به زنا منسوب کرد، کودک چند ماهه بر پاکی او گواهی داد. ترسایان ملک تعالی را به زن و فرزند منسوب کردند، هر که در عالم نام موحّدی داشت بر یگانگی او گواهی دادند. منافقان و بد دینان پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله را مجنون منسوب کردند خدای متعال فرمود و ما صاحبکم بمجنون.
جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف
ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۷
سابقه سؤال شروع به سخن گفتن نمود.
إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْکاذِبِینَ وَ إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَکَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِینَ شهادت را به نحوی ادا کرد که دلیل بر حقیقت مطلب باشد.
فَلَمَّا رَأی قَمِیصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قالَ وقتی عزیز دید که پیراهن یوسف از عقب پاره شده در حالیکه عتاب و سرزنش بر زلیخا می‌کرد گفت:
إِنَّهُ مِنْ کَیْدِکُنَّ این کار از مکر و حیله شما زنها است، سایر زنان را نیز در این عتاب شرکت داد تا اشاره به این باشد که مکر و حیله در امثال این موارد خاصیّت و طبیعت زنان است، و این را بدان جهت گفت که در سرزنش و عتاب زلیخا شایبه‌ای از اعتذار هم باشد تا آنچه را که شأن نصیحت و وعظ است مراعات کرده باشد.
چون در نصیحت و پند تهدید و امیدوار کردن و رحمت و غضب با هم مخلوط می‌شود.

و از سوی دیگر عزیز خواست ناموس خودش را از رسوایی حفظ کند و سفارش او به یوسف که قضیّه را مخفی نگهدارد و کسی نفهمد دلیل بر همین مطلب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۸

إِنَّ کَیْدَکُنَّ عَظِیمٌ «۱» مکر شما زنان در مراوده مردان بزرگ است، چون در خاصیّت مردان مقتضی موجود است و آن گاه که شما زنان مراوده کنید مانع هم برطرف می‌شود و کم اتّفاق می‌افتد که مرد از شرّ کید شما در امان باشد.

یُوسُفُ در واقع یا یوسف بوده است که حرف نداء حذف شده.

أَعْرِضْ عَنْ هذا به یوسف سفارش کرد که قضیّه را کتمان کند تا آبروی ناموسش محفوظ بماند، بعضی گفته‌اند: یوسف وفا نکرد و سرّ نگهدار نشد و هر چه شده بود به مردم گفت، زیرا که مردم قضیّه را شنیده بودند و او را سرزنش می‌کردند.

سپس عزیز از یوسف سر برگردانید و زلیخا را مورد خطاب قرار داد، و او را امر به استغفار نمود، و در ضمن سرزنش کردن با او به ملاطفت رفتار کرد و گفت:

وَ اسْتَغْفِرِی لِذَنْبِکِ إِنَّکِ کُنْتِ مِنَ الْخاطِئِینَ جمع مذکر (خاطئین) را از باب تغلیب ذکر کرده، و طبق آنچه که بر زبان‌ها

---

(۱) خداوند در کتابش ده چیز را عظیم شمرد، خود را عظیم گفت، و هو العلی العظیم، و عرشه عظیم، و هو ربّ العرش العظیم، و خلق نبیه عظیم، و انک لعلی خلق عظیم، و الشّرک عظیم، انّ الشّرک لظلم عظیم، و البهتان عظیم، سبحانک هذا بهتان عظیم، و عرش بلقیس عظیم، و لها عرش عظیم، و زلزلة الارض عظیم، انّ زلزلة الساعة شیء عظیم، و یوم القیامة عظیم، لیوم عظیم، و کید النّساء عظیم، انّ کیدکنّ عظیم، و الفوز عظیم، ذلک الف وز العظیم.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۸۹

غالب است که جمع مذکّر می‌آورند جاری شده و سخن گفته است (نگفته است من الخاطئات) وَ قالَ نِسْوَةٌ فِی الْمَدِینَةِ و زنان مصر گفتند، این که فعل را به صورت مذکر و بدون تاء آورده است، از این روست که آن را به مؤنث حقیقی نسبت داده باشد و فاصله‌ای هم بین فعل و فاعل وجود نداشته باشد، زیرا که به صورت جمع مکسّر توجّه کرده است، بنابراین که لفظ (نسوة) جمع نساء باشد که آن جمع (مرأة) است، و بعضی گفته‌اند (النّسوة) با کسر نون و ختم آن و (النّساء) و (النّسوان) و (النّسون) با کسر نون در هر سه، همه این‌ها اسم جمع لفظ (مرأة) است.

بعضی گفته‌اند همه این‌ها جمع است و مفردی از لفظ خودشان ندارد، و اسقاط تاء برای شعار به این است که آن‌ها همه موصوف به خصال مردان‌اند، چه که آن‌ها مفتون جمال یوسف شدند هنگامی که او را دیدند.

برخی گفته‌اند: آن زنان چهار یا پنج یا چهارده نفر بوده‌اند، و گفته شده که قضیّه یوسف و زلیخا بین زنان مصر منتشر شد تا جایی که بیشتر زنان از آن سخن می‌گفتند.

امْرَأَتُ الْعَزِیزِ تُراوِدُ فَتاها عَنْ نَفْسِهِ «۱» زنان

---

(۱) سه کس را حقّ تعالی در کلام خویش جوانمرد خواند: اصحاب کهف را جوانمرد خواند،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۰

مصر زن عزیز را سرزنش می‌کردند که مفتون غلام مملوک خویش گشته، و گویا که آن‌ها نیز مفتون یوسف شده بودند، و با این حرفها می‌خواستند عزیز یوسف را از خانه‌اش بیرون کند که شاید بدین وسیله آن‌ها او را ببینند، و لذا در آیه بعد گفتار آن‌ها را

مکر می‌شمرد، چنانکه خواهد آمد.

قَدْ شَغَفَها حُبًّا حبّ زلیخا را احاطه کرد، (شغف) از شغاف به معنای غلاف و جلد است، یعنی حبّ یوسف زلیخا را چنان کور و کر نمود که دیگر معایب مراوده را نمی‌دید، و عیب کردن عیب کنندگان را نمی‌شنید.

زیرا زلیخا هر چه ملامت و سرزنش می‌شنید عشقش زیاد می‌شد و التهاب شوقش شدّت پیدا می‌کرد، چنانچه گفته شده:

نسازد عشق را کنج سلامت خوشا رسوایی کوی ملامت

ملامت شحنه‌ی بازار عشق است ملامت صیقل زنگار عشق است

ابراهیم را جوانمرد خواند: فَتًى یَذْکُرُهُمْ یُقالُ لَهُ إِبْراهِیمُ انبیا ۶۱ یوسف را جوانمرد خواند، قوله: تُراوِدُ فَتاها عَنْ نَفْسِهِ یوسف/ ۳۰ این سه کس را نام جوانمردی حقیقت شد از بهر آن که قوم ایشان در راه موافقت بود.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۱

یا این که منظور از شفقت این است که عشق یوسف به باطن زلیخا رسیده بود به نحوی که جمیع ارکانش را پر کرده بود که در این صورت شَغَفَها از شغاف قلب به معنای باطن آن است، یا این که عشق از باطن قلبش با ظاهرش رسیده و آن را احاطه کرده بود، که شَغَفَها از شغاف قلب به معنای پرده محیط به قلب می‌باشد.

بیان مراتب قلب «۱» ..... ص : ۴۹۱

بدانکه اهل اللّه که اهل مکاشفه هستند گفته‌اند: قلب گاهی اطلاق می‌شود بر معنایی که شامل قطعه گوشتی می‌شود که در طرف چپ سینه به ودیعت گذارده شده، و گاهی بر مراتب روح که متعلّق به قلب است اطلاق می‌شود، و به همین معنای است که گفته می‌شود:

قلب دارای اطوار و مراحل هفت‌گانه است:

---

(۱) عرفا گویند: روح انسان را به اعتبار آن که بین دو وجه متحول است کی آن (یلی الحق) و مستفیض از حقّ است. و وجهی که (یلی النفس) است، قلب گویند.

گفته‌اند که قلب اطلاق بر چند معنا می‌شود: ۱- عضو معروف حیوانات. ۲- لحم صنوبری شکل که مخصوص تمام حیوانات و بهایم است. ۳- لطیفه ربانی که متعلّق به قلب جسمانی است. ۴- جوهر نورانی مجرد که متوسط میان روح و نفس است.

قلب برزخ میان روح حیوانی و نفس ناطقه است که فرمود: بینهما برزخ لا ... الرحمن ۲۰ آنچه را حکماء نفس مجرد ناطقه خوانند اهل اللّه قلب نامند.

ای عزیز: قلبها ظرفهای خدا هستند در روی زمین، و دوست‌ترین آن‌ها نزد خدا است که صاف‌تر و نازک‌تر باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۲

اوّل آن مراحل سینه است که محل نور اسلام و ظلمت کفر است چنانچه در کتاب الهی آمده است.

دوّم قلب است که محل ایمان است (کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ) و (لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ).

مرحله سوم شغاف است و آن محبّت انسانی است که متعلّق به خلق است (قَدْ شَغَفَها حُبًّا).

مرتبه چهارم فؤاد است که محل مشاهده انوار غیبی است (ما کَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأی).

پنجم حبّهٔ القلب است و آن محل محبّت الهی است.

ششم سویدای قلب است که محل مکاشفات و علوم دینی است.

هفتم مهجهٔ القلب است که محل تجلی خدا به اسماء و صفاتش می‌باشد.

إِنَّا لَنَراها فِی ضَلالٍ مُبِینٍ زنان مصر گفتند: ما زلیخا را در گمراهی آشکار می‌بینیم.

زیرا او از جادّه عقل خارج شده و بر خودش ننگ و عار را سهل و آسان نموده، و عشق غلام مملوک خودش را اختیار کرده که او اصلا توجهی به زلیخا ندارد.

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَکْرِهِنَّ وجه اطلاق مکر بر ذمّ کردن زنان گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۳

أَرْسَلَتْ إِلَیْهِنَّ زلیخا زنها را برای میهمانی جمع کرد و مجلسی که لایق و مناسب شأن ملوک و پادشاهان باشد آماده ساخت، و از یوسف درخواست نمود که زنها خواستند بر آن‌ها ظاهر شود و خود را به آن‌ها نشان دهد.

وَ أَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّکَأً وَ آتَتْ کُلَّ واحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِکِّیناً و بعد از صرف غذا بر ایشان مجلس آراست و تکیه‌گاه ساخت و چاقوی تیزی به دست هر کدام از زنها داد، و به هر یک از آنها یک ترنج داد.

وَ قالَتِ اخْرُجْ عَلَیْهِنَّ بعد از آن که یوسف را با لباسهای فاخر و انواع زینت‌ها بیاراست گفت که بر آن‌ها ظاهر شود.

فَلَمَّا رَأَیْنَهُ أَکْبَرْنَهُ وقتی یوسف علیه السّلام را دیدند آنچنان او را بزرگ شمردند که شعور و احساس به خود را از یاد بردند و در جمال او محو شدند.

و برخی گفته‌اند: (اکبرن) به معنای این است که زنها حیض دیدند، چه اکبار در لغت به این معنا وارد شده، زیرا که حیض علامت داخل شدن زن به سنّ بلوغ است مانند احتلام برای مرد، یعنی از غلبه حیرت و تعجّب و شیدایی یا از غلبه شهوت حیض دیدند.

وَ قَطَّعْنَ أَیْدِیَهُنَّ دستهایشان را بریدند و با جراحت بسیار زخمی کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۴

وَ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ کلمه تعجّب بر زبان راندند، (حاش) حرفی است که به منزله مصدر نازل شده است.

یعنی خدا منزّه است، (پناه بر خدا، خدا به دور دارد)، بنابراین لام برای تبیین است مانند (لام) (سقیا لک) یا این که لام برای قسم است اعمّ از این که (حاش) خود کلمه‌ای مستقل باشد، یا اصل آن (حاشا) بوده و الف آخر حذف شده باشد.

بعضی گفته‌اند: اصل آن (حاشا) بوده، فعل می‌باشد با حذف الف مخفف شده، و آن از (حشی) به معنای ناحیه است، و فاعل آن ضمیر است که به یوسف برمیگردد، و لام برای تعلیل است، و معنای آن این است که یوسف برای خدا خود را از آلودگی کنار کشید، یا این که لام برای تبیین مفعول است، و معنای آن این است که یوسف خدا را تنزیه کرد.

یا این که فعل لازم است و فاعل خدای تعالی است و لام برای تبیین فاعل است، یا این که لام برای قسم است خواه فعل لازم باشد یا متعدّی، و فاعل فعل ضمیر یوسف علیه السّلام است.

و (حاشا اللّه) به صورت فعل لازم خوانده شده و (اللّه) فاعل آن است و (حاشا للّه) با تنوین (حاش) خوانده شده که حرف باشد به منزله مصدر یا به منزله اسم صوت.

یا این که آن را اسم صوت قرار داده و لام (للّه) برای تبیین یا برای قسم می‌باشد. «۱»

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۵

ما هذا بَشَراً این نوع سخن گفتن طبق عادت عرف است که جهت مبالغه در کمال بشریّت را از کسی که در کمالش نفی می‌کنند، یعنی این که او در جمال فوق بشریّت است، و مقصودشان این نیست که حقیقتا بشریّت را نفی کنند، و ممکن هم هست که

مقصودشان حقيقتا نفى بشريّت باشد.

إِنْ هـذا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ اين نـوع گفتـار نيز طبق عـادت عرف است كه فرشـته و ملاـيكه بودن را براى كسـى اثبـات مى‌كننـد كه در كمالش مبالغه مى‌كنند.

آيات ۳۴- ۳۲

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۳۲ تا ۳۴] ..... ص : ۴۹۵

اشاره

قالَتْ فَذلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَ لَقَدْ راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ ما آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَ لَيَكُوناً مِنَ الصَّاغِرِينَ (۳۲) قالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَ إِلاَّ تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَ أَكُنْ مِنَ الْجاهِلِينَ (۳۳) فَاسْتَجابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۴)

---

(۱) حافظ مى‌گويد:

حاشا كه من به موسم گل ترك مى‌كنم من لاف عشق مى‌زنم اين كار كى كنم

حاش للّه كه نيم معتقد طاعت خويش اين قدر هست كه گه قدحى مى‌نوشم

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۶

ترجمه: ..... ص : ۴۹۶

(چون زليخا زنـان را همه در جمال يوسف واله و حيران ديـد روى به آن‌ها كرد) گفت: اين است غلامى كه مرا در محبّتش ملامت مى‌كرديد (ديديد چگونه شـما را با يك نظر شيفته و بى‌خود ساخت) آرى من خود از وى تقاضاى مراوده كردم و او عفّت ورزيد و اگر پس از اين هم خواهش مرا رد كند، البتّه زندانى شود و خوار و ذليل گردد.

(اين سخن را گفت كه شايد يوسف را به تهديد بخود رام سازد)

(يوسف چون اين سـخن بشـنيد دست به دعا برداشت) و گفت اى خدا مرا رنج زندان خوشتر از اين كار زشتى است كه زنان از من تقاضا دارند. بار الها اگر تو حيله اينان به لطف و عنايت از من دفع نفرمايى به آن‌ها ميل كرده و از اهل جهالت و شقاوت گردم.

خـدا دعاى او را مسـتجاب كرده مكر و دسايس آن زنان را از او بگردانيـد (و دامن عصـمتش را پاك گـذاشت) كه خداونـد دعاى بندگان مخلص را مى‌شنود و به احوال خلق آگاه است.

تفسير ..... ص : ۴۹۶

قالَتْ زليخا به جهت عذر آوردن از مفتون شدنش، و دفع ملامت آن‌ها اين چنين گفت.

يا در حالى كه به عشق او تفاخر مى‌كرد گفت، يا در جواب سؤال زنها گفت، چون آن‌ها بعد از مشاهده جمال يوسف و بريدن

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۷

دستشان گفتند: اى زليخا اين كه بما نشان دادى چه كسى است؟

زلیخا در جواب آن‌ها گفت:

فَذلِکُنَّ الَّذِی لُمْتُنَّنِی فِیهِ وَ لَقَدْ راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ پس به همین دلیل سرزنش شما بجا نیست زیرا که جمال او سزاوار شیفتگی است و صبر بر آن ممکن نیست «۱».

وَ لَئِنْ لَمْ یَفْعَلْ ما آمُرُهُ لَیُسْجَنَنَّ وَ لَیَکُوناً مِنَ الصَّاغِرِینَ قالَ زلیخا گفت اگر یوسف دستور مرا انجام ندهد به زندان میافتد و خوار و ذلیل می‌شود، و یوسف وقتی دید دفع فتنه زنها سخت‌ترین چیز برای اوست دست به دعا بلند کرد و گفت:

رَبِّ السِّجْنُ «۲» أَحَبُّ إِلَیَّ مِمَّا یَدْعُونَنِی إِلَیْهِ وَ إِلَّا تَصْرِفْ عَنِّی کَیْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَیْهِنَّ

---

(۱) سه کس را در مهر سه کس ملامت کردند: زنان قبایل عرب خدیجه علیها السّلام را در مهر رسول صلّی اللّه علیه و آله ملامت کردند. الحارث علی را در خواستن فاطمه ملامت کرد. زنان مصر زلیخا را ملامت کردند.

(۲) هر کسی را که در راه اختیار شد (ویرا) بلا و محنت بسیار شد. یعقوب یوسف را اختیار کرد تا دل خود را رهین محنت روزگار کرد. آدم قابیل را اختیار کرد قابیل فرمان او را انکار کرد.

نوح علیه السّلام فرزند خود را اختیار کرد ملک تعالی او را از او بیزار کرد. یوسف زندان را اختیار کرد تا تن خود را قرین محنت بسیار کرد.

یوسف گفت: من زندان را دوست‌تر دارم از زنا حریص گفت: من دنیا را از عقبا دوست‌تر دارم کافر گفت: من کفر را از ایمان دوست‌تر دارم مشرک گفت: من بت را از خدا دوست‌تر دارم ملک تعالی گفت: من مؤمن را از هجده هزار عالم دوست‌تر دارم (یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ) مائده/

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۸

بار الها زندان برای من محبوبتر از چیزی است که آن‌ها مرا برای آن می‌خوانند و اگر کید آن‌ها را از من برنگردانی من به سوی آن‌ها میل پیدا می‌کنم، و از مقام علم و عقل تنزّل پیدا می‌کنم.

وَ أَکُنْ مِنَ الْجاهِلِینَ و از نادانان می‌شوم و در مقام جهل و نادانی سقوط می‌کنم.

یوسف علیه السّلام در تقاضای رهایی و خلاصی آن زنان را هم با زلیخا شرکت داد، چون آن‌ها یوسف را پذیرش خواسته زلیخا ترغیب می‌کردند و او را از زلیخا می‌ترسانیدند، ولی در پنهانی به سوی خودشان دعوت می‌کردند و چون مقصود از اظهار محبوب‌تر بودن زندان و میل به سوی زنان در صورت برگرداندن کید آنان خلاصی خواستن از آن‌هاست و دعای رهایی از دست زنهاست لذا خدای تعالی فرمود:

فَاسْتَجابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ کَیْدَهُنَّ «۱» پس

---

۵۹. جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

(۱) توضیح: چند کس از انبیا در راه مقصود خود دعا کردند. حاجت ایشان بدرگاه حقّ روا گردید.

زکریا علیه السّلام از بهر فرزند دعا کرد: خداوند یحیی را عنایت کرد.

ایوب از بهر کشف بلا دعا کرد: ملک تعالی حاجت او را روا کرد، فاستجبنا له فکشفنا ما به. انبیا

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۴۹۹

خداوند استجابت کرد و کید آن‌ها را برگردانید و از دست زنان نجات دادگر چه آن‌ها زندان را برای یوسف خواستار شدند، ولی به هر حال همان مایه نجات یوسف بود.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ خداوند شنواى دعاى هر دعا كننده است، يا شنواى هر صدايى است كه از جمله صداها دعاى دعا كنندگان است الْعَلِيمُ به صلاح هر كسى دانا است.

آيات ۴۰- ۳۵

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۳۵ تا ۴۰] ..... ص : ۴۹۹

اشاره

ثُمَّ بَدا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْآياتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ (۳۵) وَ دَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيانِ قالَ أَحَدُهُما إِنِّي أَرانِي أَعْصِرُ خَمْراً وَ قالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزاً تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَراكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶) قالَ لا يَأْتِيكُما طَعامٌ تُرْزَقانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُما بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُما ذلِكُما مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ (۳۷) وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبائِي إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ ما كانَ لَنا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنا وَ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ (۳۸) يا صاحِبَيِ السِّجْنِ أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۳۹)

ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْماءً سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۴۰)

/ ۸۴ يونس عليه السّلام در شكم ماهى از بهر خلاصى خود دعا كرد، فاستجبنا له و نجيناه من الغمّ. انبيا/ ۸۷ و ۸۸ يوسف عليه السّلام از بهر كيد زليخا دعا كرد، ملك تعالى حاجت او را روا كرد فاستجاب له ربّه يوسف/ ۳۴ جامع السّتّين جلد اوّل تفسير سوره يوسف [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۰

ترجمه: ..... ص : ۵۰۰

و با آن كه دلايل روشن پاكدامنى و عصمت يوسف را ديدند باز صلاح چنين دانستند كه يوسف را چندى زندانى كنند و به حبس فرستادند. (تا اين قضيّه از سر زبانها بيافتد و بيش از اين كار به رسوايى نكشد)

و با يوسف دو جوان ديگر هم زندانى شدند (آن دو جوان با ديدن آثار هوش و دانش در سيماى يوسف تعبير خوابى را كه شب در زندان ديده بودند از او خواستند) يكى از آن‌ها گفت من در خواب ديدم كه انگور (براى شراب) مى‌افشرم ديگرى گفت من ديدم كه بر بالاى سر خود طبق نانى مى‌برم و مرغان هوا از آن به منقار مى‌خورند يوسف تو ما را از تعبير آن آگاه كن كه ترا از نيكوكاران و دانشمندان جهان مى‌بينيم.

يوسف در پاسخ به آن‌ها گفت: من شما را از آن پيش كه طعام آيد و تناول كنيد به تعبير خوابتان آگاه مى‌سازم كه اين علم را

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۱

خداى من به من آموخته است زيرا كه من آيين گروهى كه بخدا بى‌ايمان و به آخرت كافرند ترك گفتم،

و از آيين پدرانم ابراهيم خليل و اسحاق و يعقوب (كه دين توحيد و خداپرستى است) پيروى كردم و در آيين ما هرگز نبايد چيزى با خدا شريك گردانيم (و احدى را مؤثّرتر در كار آفرينش دانيم) اين توحيد و يگانگى به خدا فضل و عطاى خدا است بر ما و بر همه مردم ليكن اكثر مردمان شكر اين عطا را بجا نمى‌آورند.

ای دو رفیق زندان من (از شما می‌پرسم) آیا خدایان متفرّق بی‌حقیقت (مانند فراعنه و غیره) بهتر در نظام خلقت مؤثّرند یا خدای یکتای قاهر و غالب بر همه قوای عالم وجود؟

و (بدانید که) آنچه را از غیر خدا می‌پرستید اسمای بی‌حقیقت و الفاظ بی‌معنا است که شما خودتان و پدرانتان ساخته‌اید هیچ نشان خالقیّت و کمترین اثر الهیّت در آن خدایان باطل ننهاده است و همه بی‌اثرند و تنها حکمفرمای عالم وجود خداست و به شما بندگان امر فرموده است که جز آن ذات یکتا کسی را نپرستید این آیین محکم است لیکن اکثر مردم از جهالت بر این حقیقت آگه نیستند.

تفسیر ..... ص : ۵۰۱

ثُمَّ بَدا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْآیاتِ هنگامی که زن عزیز دید که بین مردم رسوا شده و به وصال یوسف نرسیده، با ندیمان و یاران مخصوصش به مشورت پرداخت و آن‌ها چنین تدبیر کردند که: یوسف را به زندان بفرستند تا بین مردم این مطلب که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۲

یوسف گناهکار و مقصر بوده انتشار یابد، و شاید یوسف بعد از آن که تلخی زندان را چشید به وصل زلیخا راضی شود.

پس زلیخا از عزیز درخواست کرد که او را به زندان بفرستد، عزیز نیز با یاران خاص خود در این باره مشورت نمود و رأی همه بر این قرار گرفت که او را به زندان بفرستند.

و روی همین جهت است که خدای تعالی می‌فرماید:

(بدا لهم) که مقصود از ضمیر جمع زلیخا و خواص او و عزیز و خاصّان او می‌باشند، و مقصود از آیات نشانه‌های صدق یوسف و نشانه‌های پاکدامنی اوست مانند به سخن درآمدن کودک، و پاره شدن پیراهن از پشت، و سبقت گرفتن هر دو به طرف در تا جایی که عزیز مصر بشنود که زلیخا یوسف را به سوی در می‌کشاند، و بریدن زنان دستهایشان را.

لَیَسْجُنُنَّهُ «۱» حَتَّی حِینٍ مدّت کمی او را زندان نمایند تا

---

(۱) یوسف در زندان بود، و ناصح زندانیان بود، مؤمن در زندان است، (الدنیا سجن المؤمن) رحم مادر زندان کودکان است، وَ اللَّهُ أَخْرَجَکُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ نحل/ ۸۰- گاهوار زندان شیرخوارگان است، (وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ) لقمان ۱۳- سجن قاضی زندان وامداران است، (فَنَظِرَةٌ إِلی مَیْسَرَةٍ) بقره/ ۲۸۰.

گور زندان مردگان است، (وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ) مؤمن/ ۱۰۲- دوزخ زندان عاصیان است، (أُولئِکَ مَأْواهُمُ النَّارُ) یونس/ ۸- بهشت با همه نعمت زندان عاشقان است، (ان اکثر اهل الجنة البلها)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۳

مردم خیال کنند که یوسف گناهکار بود.

وَ دَخَلَ لفظ (دخل) ثلاثی به معنای (أدخل) است، یعنی به زندان فرستاده شد.

مَعَهُ السِّجْنَ فَتَیانِ «۱» دو جوان با یوسف به زندان آمدند که هر دو بنده پادشاه بودند، یکی از آن‌ها شاطر و نان‌پز مخصوص پادشاه و دیگری ندیم شراب او بود، و استعمال لفظ (فتی) و (فتاة) به معنای پسر جوان و دختر جوان در بنده و کنیز در عرف آن زمان معمول بوده است.

برخی گفته‌اند: وقتی یوسف را به زندان آوردند از زندانیان تقاضا کرد که او را به زیر درخت خشکی که در وسط زندان قرار داشت جای دهند.

پس او را در آنجا جای دادند، یوسف زیر آن درخت وضو

آن کس که در میان ابلهان باشد در بند و زندان باشد جامع السّتّین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

(۱) سه کس با سه کس صحبت کردند، شایسته اسم فتوت گشتند، یوشع بن نون با موسی صحبت کرد، شایسته اسم فتوت گشت، (وَ إِذْ قالَ مُوسی لِفَتاهُ) کهف/ ۵۹- ساقی ریان با یوسف در زندان صحبت کرد، شایسته اسم فتوت گشت، (وَ دَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَیانِ)- مؤمن را صحبت نه با یوسف بود نه با موسی، بلکه با مولی بود، (الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ)- آن را که صحبت با خلقان بود از زمره جوانمردان بود، آن را که صحبت با خداوند فرد بود اولی‌تر که جوانمرد بود.

جامع السّتّین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۴

گرفت و نماز خواند، پس آن درخت سبز گردید، و یوسف در هر صبح و عصر به زندانیان نصیحت می‌کرد و آن‌ها را دلداری می‌داد و موعظه مینمود و با آن‌ها هم پیمان می‌شد، زندانیان یوسف را به خیر و صلاح شناختند و دوستدار او شدند، و هر یک از آن‌ها شکایتش را به یوسف می‌برد، و آن دو نفر که هم زندان یوسف بودند در خواب دیدند آنچه را که خداوند به ذکر آن پرداخته، پس پیش یوسف آمدند و داستان خوابشان را گفتند.

قالَ أَحَدُهُما إِنِّی أَرانِی أَعْصِرُ خَمْراً یکی از آن دو گفت من در خواب دیدم که آب انگور یا خود انگور را می‌فشرم، و این که به انگور خمر اطلاق شده برای اشاره به این است که فشار دادن انگور جهت درست کردن خمر است.

یا مقصود این است که من خمر را فشار می‌دهم تا آن را از رسوبات و کثافات پاک و تصفیه گردانم.

وَ قالَ الْآخَرُ إِنِّی أَرانِی أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِی خُبْزاً تَأْکُلُ الطَّیْرُ مِنْهُ نَبِّئْنا بِتَأْوِیلِهِ دیگری گفت من در خواب دیدم ظرف بزرگی را در بالای سرم حمل می‌کنم که در آن نان است و پرندگان آن را می‌خورند، ما را به تأویل آن آگاه گردان.

از امام صادق علیه السّلام وارد شده است که وقتی پادشاه مصر دستور زندانی کردن یوسف را داد خداوند علم تعبیر خواب را به او الهام نمود، و در نتیجه یوسف خواب زندانیان را تعبیر می‌کرد، و آن دو ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۵

جوان با یوسف داخل زندان شدند و شب را خوابیدند و صبح گفتند که ما خواب دیده‌ایم و آن را برای ما تعبیر کن.

یوسف گفت: چه خواب دیدید، آن دو نفر قصّه خواب خود را تعریف کردند و گفتند:

إِنَّا نَراکَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ ما تو را از نیکوکاران می‌بینیم، نیکوکار نسبت به زندانیان، یا نسبت به کسی که به همنشینان و معاشرینش نیکوکارست.

چون یوسف به انجام کار بیماران می‌پرداخت، و برای نیازمندان درخواست و التماس می‌نمود، و در نشستن بر همنشینانش توسعه می‌داد.

و ممکن است مقصود نیکو دانستن تعبیر خواب است، چون برای زندانیان تعبیر خواب می‌کرد و تعبیرش موافق واقع درمی‌آمد.

قالَ لا یَأْتِیکُما طَعامٌ تُرْزَقانِهِ یوسف گفت پیش از این که غذای شما به دستتان رسد من تعبیر خواب شما را می‌گویم، و آن موقع هنگام آوردن غذا برای زندانیان بود.

إِلَّا نَبَّأْتُکُما بِتَأْوِیلِهِ این عبارت مستثنی مفرغ و حال از ما قبلش می‌باشد و حال مقتضی این است که با عامل خود از نظر زمان نزدیک باشد، و از سوی دیگر مقصودش این بود که قبل از آوردن غذا خواب را تعبیر کند.

لذا آن را مقیّد به این جمله نمود که قَبْلَ أَنْ یَأْتِیکُما و در

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۶

عین حال تعبیر خواب را به تأخیر انداخت تا آن‌ها را به توحید ترغیب نموده و نسبت به شرک در آنان تنفّر ایجاد کند، و این پس از آن بود که دید آن دو نفر به یوسف اطمینان پیدا کرده‌اند و یوسف گمان کرد که با وعظ و پند او تحت تأثیر قرار می‌گیرند چنانچه هر نصیحت کننده‌ای وقتی ببیند نصیحت او مؤثّر است همین کار را می‌کند که یوسف کرد، و این تأخیر در تعبیر از آن جهت نبوده که یوسف در تعبیر خواب احتیاج به تأمّل و فکر داشته باشد، و گر نه اگر تأمّل می‌کرد و به صورت قطعی خبر از تعبیر خواب نمی‌داد و نمی‌گفت که من قبل از غذا خواب شما را تعبیر می‌کنم.

ذلِکُما علم تعبیر خواب.

مِمَّا عَلَّمَنِی رَبِّی از چیزهایی است که خدای من به من آموخته است، نه این که از بشری مانند خودم آموخته باشم مانند علم قیافه شناسی و شعبده بازی و غیر این‌ها و نیز از علومی نیست که شیطان و جنّ آن را یاد داده باشد.

مانند علوم کاهنین و جادوگران، بلکه علم تعبیر خواب را پروردگار من با وحی و الهام به من آموخته، نه این که من علوم زیادی کسب کرده باشم که این علم نیز یکی از آن‌ها باشد.

سپس علّت آموختن پروردگار را ذکر می‌کند و می‌گوید من دین کافران را ترک کردم و پیرو دین انبیا علیهم السّلام شدم و از دین کفّار بی‌زار و متنفّر بودم و به دین انبیا راغب و شایق، و در این مورد چنین می‌فرماید:

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۷

إِنِّی تَرَکْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ کافِرُونَ با این گفتار به آن دو نفر کنایه زد و به صورت توریه و کنایه از دین و کفر آن‌ها سخن گفت تا تأثیر آن شدیدتر و قبول آن نزدیکتر و پذیرش مطلب در نفوس آن‌ها بهتر باشد.

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبائِی إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ من از دین و ملّت پدرانم ابراهیم و اسحاق و یعقوب تبعیّت کردم، ملّت را به پدرانش نسبت داد تا اشاره به علوّ و بلند مرتبه بودن نسبت خودش بنماید به این که بگوید من منسوب به کسانی هستم که صاحب دین و صاحب شریعت بوده‌اند، و صریحا اسم آن‌ها را ذکر کرد چون آن‌ها به بلندی مرتبه و شرافت رتبه مشهور و نزد همه مقبول بودند بخصوص ابراهیم علیه السّلام.

پس از آن که یوسف علیه السّلام نسبت خودش را معرفی کرد، و این که او از اهل بیت نبوّت و شرف است مذهب خودش را برای آنان ثابت نمود و این که مذهب او توحید است، و به صورت کنایه مذهب آن‌ها را ذمّ نمود و این که مذهب آن‌ها خلاف مذهب انبیا و شرافتمندان است.

پس در دنباله سخنانش چنین گفت:

ما کانَ لَنا أَنْ نُشْرِکَ بِاللَّهِ مِنْ شَیْءٍ نباید ما هیچ یک از اصناف و انواع شرک آوردن را حتّی به مقدار ناچیز و اندک داشته

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۸

باشیم، مانند شرک آوردن بیشتر ثنوی‌ها که می‌گویند عالم دو مبدأ قدیم و واجب دارد، نور و ظلمت یا یزدان و اهریمن، و مانند شرک آوردن زنادقه از قبیل دهری و طبیعی که می‌گویند دهر و طبیعت واجب و مبدأ هستند، چه این گفتار بر حسب واقع و نفس الامر شرک آوردن است، مانند شرک آوردن در الهیّت مثل شرک آوردن بعضی از ثنوی‌ها که قایل به وحدت واجب تعالی و خدایان مبدأ او هستند، و مانند شرک آوردن صائبی‌ها که قایل به خداوندی ستارگان و تربیت آن‌ها نسبت به عالم عناصر هستند.

و در عین حال با کثرت مذاهبی که دارند آن‌ها را مخلوق حقّ اوّل تعالی می‌دانند، و مانند شرک آوردن بیشتر کسانی که قایل به سلطنت ملایکه یا جنّ هستند با اختلاف راههایی که در این مورد دارند، و مانند شرک آوردن در عبادت مانند شرک آوردن وثنی‌ها «۱» و عبادت کنندگان عناصر و موالید آن‌ها از سنگ‌ها و درختان و حیوان، و مانند شرک آوردن در طاعت مثل شرک آوردن کسانی که از سلاطین و حکّام و اغنیا و هواهای نفس پیروی می‌کنند، از کسانی اطاعت می‌کنند که خود را به علم و امامت

و فتوا منتسب کرده‌اند.

بدون این که از جانب خدا یا از جانب کسی که خدا به او اجازه داده اذن و اجازه داشته باشند، مانند راهبان و علما یهود و رؤسای دین و طریقت از هر دین و طریقتی، و مانند شرک آوردن در

---

(۱) وثن یعنی بت اوثان جمع آن و وثنی یعنی بت‌پرست.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۰۹

نبوّت مثل شرک آوردن کسی که با غیر نبی و جانشین او با بیعت عامّ نبوی بیعت کرده است.

و مانند شرک آوردن در ولایت مانند شرک آوردن کسی که با غیر ولیّ حقیقی با بیعت خاص و لوی بیعت نموده است.

و چون این شرک آوردن اخیر مستلزم جمیع شرک آوردن‌های گذشته است، و با توحید ولایت همه انواع توحید حاصل می‌شود چنانچه بر شخص عارف به ولایت این معنا مخفی نیست، و از طرفی چون ولایت جز به وسیله‌ی آنچه که از ائمه علیهم السّلام مقرّر گشته حاصل نمی‌شود ...

لذا شرک آوردن در بیشتر آیات در اخبار معصومین ما به شرک آوردن در ولایت تفسیر شده است.

و مانند شرک آوردن در وجود با زبان قال یا حال یا شهود، و به ندرت اتّفاق می‌افتد که انسان از این نوع شرک آوردن جدا شود، و به همین شرک آوری خدای تعالی اشاره نموده آنجا که فرموده (وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ) یوسف علیه السّلام با گفتن (من شیء) اشاره به همه انواع شرک آوردنها می‌کند، خواه (من شیء) مفعول مطلق باشد چنانچه گذشت یا مفعول به باشد.

و آن کنایه از آن دو زندانی و قوم آن‌ها است، چون آن‌ها بیشتر انواع شرک را دارا بودند، و چون خروج از همه انواع شرک جز با فناء کامل که آن فنای از فناست حاصل نمی‌شود، و از سوی دیگر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۰

فنا به نحوی است که بعد از آن اگر بقاء و ماندنی باشد جز با رسالت و نبوّت و خلافت محقّق نمی‌شود.

و چون همه این‌ها از شعبه‌ای فضل خدای تعالی است چنانچه ولایت که اصل نبوّت است رحمت خدای تعالی است، و نیز چون نبوّت و رسالت و خلافت همانطور که فضل و برتری کسی است که موصوف به این صفات است همانطوری که فضل و برتری برای کسانی است که نبوّت در بین آن‌ها و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مبعوث بر آن‌ها است، لذا با توجّه به این جهات فرمود:

ذلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنا وَ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ این توحید و ایمان از فضل خداست که بر ما ارزانی گردیده است و بیشتر مردم شکرگزار نیستند، زیرا آن‌ها قدرت نبوّت را نمی‌شناسند و به آنچه که از حقّ نبوّت واجب است قیام نمی‌کنند، بلکه از آن اعراض می‌کنند و آن را انکار می‌نمایند.

یا صاحِبَيِ السِّجْنِ اضافه لفظ (صاحب) به ضمیر متکلّم با کوچکترین مناسبت و ملابست صحیح است خواه مقصود یاران یوسف در زندان باشد (که در آن صورت معنای آن ایت است:

ای دو همراه زندانی من، یا دو هم زندانیان من) یا مقصود اهل زندان و صاحبان خود زندان باشد (یعنی ای همه زندانیان و زندانبانان) أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ آیا پروردگاران بسیار بهترند؟! تعبیر به ارباب از قبیل تعبیر به چیزی است که آن‌ها عقیده دارند تا این که به انصاف نزدیکتر باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۱

و کلمه متفرّقون از آن رو است که بعضی از پروردگاران بر بعضی دیگر تسلّط ندارند، و جمع بستن به صورت جمع عاقل نیز به جهت موافقت اعتقاد آن‌هاست.

و آوردن کلمه خیر به معنای اخیر که صفت تفضیلی است (افضل تفصیل) نیز جهت مدارا کردن و انصاف نمودن با آن‌هاست.

أَمِ اللَّهُ با اعتقاد به اللّه، علّت این که در این عبارت ربوبیّت خدا تصریح نشده آن است که خصم و طرف مقابل تسلیم این معنا است، یا یوسف ادّعای تسلیم آن را می‌کند، و این که آن چیزی نیست که قابل انکار باشد.

الْواحِدُ الْقَهَّارُ واحد در مقابل بسیار است. «۱»

---

(۱) در نزد عارفان و احدیّت، اعتبار ذات است از آن رو که نشآت اسماء از وی است، و احدیّت اسماء به ذات است و تکثّرات اسماء به صفات:

شاه یکی غلام صد باره یکی جام صد ذات یکی صفت بسی خاص یکی عام صد

نام یکی اگر یکی صد نهد ای عزیز من صد نشود حقیقتش یکی بود او نام صد

واحد حقیقی بر دو قسم است: یا واحد بالوهم است و یا بالفعل است: واحد و همی عبارت از واحد عادی است که عدد و مبدء آن است.

واحد حقیقی موجود بالفعل عبارت از معنایی است که متغیّر و متکثّر و مستحیل، متّصف به صفتی از صفات اجسام، در معرض کون و فساد، و شبیه به چیزی نیست و او ذات حقّ تعالی است.

صفت و ذات جمع کن با هم واحدش جوز عارفان ففهم

فرهنگ و اصطلاحات عرفانی دکتر سید جعفر سجادی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۲

اگر چنانچه معبود (قصد از اسما در عبادت) مسمّی باشد، و این خود شرک به خداست، و این که افراد ناقص چون نمی‌توانند از حد اشراک در وجود خارج شوند خداوند اجازه داد، که بعضی اسما را مسمّی قرار دهند و به آن‌ها توجّه و نظر استقلالی داشته باشند، مانند انبیا و اوصیای آن‌ها و خداوند برای آن‌ها دلیل و سلطانی نازل فرموده و جایز دانسته که آن‌ها را مسمّی قرار دهند و همین را از دلایل صدق ادّعای آن‌ها شمرده است.

و لذا فرمود: (ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْماءً) آنچه را که جز او عبادت می‌کنید اسماء هستند نه مسمّی.

ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْماءً سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ که طبق بشریّت ناقص خودتان آن معبود غیر خدا را جز به عنوان اسمایی که شما و پدرانتان نام‌گذاری کرده‌اید نمی‌پرستید.

و در سوره‌ی اعراف در نظیر این آیه و در سوره‌ی بقره در بیان قول خدای تعالی: (وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ) و در بیان (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ) از سوره‌ی فاتحه تحقیق کامل اسم و کیفیت اسم و مسمّی بودنش گذشت.

ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ لفظ (باء) احتمال دارد برای سببیّت، یا مصاحبت، و یا ظرفیّت باشد، و مقصود از سلطان یا حجّت است مانند معجزات که دلالت بر جواز طاعت و عبادت آن اسما می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۳

یا مقصود سلطنت و تصرّف در اشیاء است، و هر دو معنا در مورد انبیا و اوصیای آنان محقّق است، که آنان اگر چه اسماء هستند و لیکن خداوند با آن‌ها حجّت و برهانی نازل نموده که آن‌ها را مسمّی و مورد نظر و توجّه قرار می‌دهد، و با آن‌ها سلطنت و تصرّفی نازل نمود که مصحّح طاعت و ربوبیّت آن‌ها گشت چنانچه مخفی نیست.

إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ در عالم یا در حقّ بندگان حکم جز برای خدا نیست، پس حکم و سلطنت در هیچ چیز برای خدایان شما نیست.

أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا خداوند امر نموده که جز او را عبادت نکنید، لفظ (أن) مصدریّه «۱» یا تفسیریه «۲» و فعل نهی است «۳» یا نفی «۴» إِلَّا

إِيَّاهُ آن توحید از قبیل توحید خدا در وجود است که از حصر معبودات غیر خدا استفاده می‌شود.

با این که آن معبودات در نظر آن‌ها اشرف موجودات از نظر اسم بودن است، و اسم دارای استقلال در وجود نیست مانند معنای

---

(۱) اگر (ان) مصدریّه باشد یعنی: حکم و امر خدا جز بر پرستش نیست.

(۲) یعنی: نوع امر خدا مربوط به آن است که جز او را نپرستید.

(۳) اگر لا نهی باشد یعنی نپرستید جز او را.

(۴) اگر لا نفی باشد یعنی حکم خدا و اثر بر نپرستیدن غیر از اوست.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۴

حرفی که در لحاظ ذهن استقلال ندارد، و توحید خدا در الهیّت و سلطنت نیز از قول خدا إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ استفاده می‌شود، و توحید خدا در استحقاق عبادت از قول خدا: أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ استفاده می‌شود، و توحیدهای سه‌گانه (توحید ذاتی و افعالی و عبادی) را بر حسب ترتّب واقعی آن‌ها به ترتیب ذکر نمود، چه توحید وجود (توحید ذاتی) توحید در الهیّت را به دنبال دارد (توحید افعالی) و توحید عبادت بعد از توحید در الهیّت است.

و لفظ (ذلک) اشاره به این توحیدهاست.

ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ دین راست که در آن کجی نیست و هر دینی غیر از آن کج است و نباید پیروی شود، این معنا مقتضای مفهوم حصر است که از معرفه بودن مسند استفاده می‌شود (در عبارت أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ با آوردن لفظ إِلَّا إِيَّاهُ عبادت را منحصر به خدا نموده است).

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ این جمله استدراک توهّمی است که اینجا پیش می‌آید و آن این است که پس از واضح شدن توحید و روشن بودن بطلان شرک پس چرا دیگر مشرکین شرک می‌آورند؟

و شاید مشرکین دلیل و حجّتی به شرک آورد نشان دارند، پس خدای تعالی استدراک نمود و این توهّم را رفع کرد و فرمود:

آن‌ها دلیل و حجّتی ندارند، و آن‌ها علم و آگاهی ندارند و در دار جهل

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۵

افتاده‌اند، مانند حیوانات که احساس و آگاهی به برهان ندارند اگر چه آن برهان خیلی واضح و روشن باشد.

تقیید به (اکثر) برای این است که بعضی از آن‌ها حجّت و دلیل را با زیرکی درمی‌یابند، و از آن پیروی می‌کنند و توحید را اختیار می‌کنند، و برخی نیز حجّت و دلیل را درمی‌یابند ولی دنیا را اختیار کرده و با حقّ از روی علم و آگاهی عناد می‌ورزند.

امّا در این آیه بر این نکته تکیه دارد که یوسف علیه السّلام چه کار خوبی کرد که، اوّلا با موعظه حسنه و پند نیکو دعوت نمود، و ثانیا با حکمت یقینی برهانی پیش آمد، چون یوسف وقتی دید آن دو نفر به او اطمینان پیدا کرده و اقرار و اعتراف به سرشت پاک او دارند و علم دارند به این که یوسف تعبیر خواب می‌داند.

لذا آن علم تعبیر خواب را اوّل به صورت ادعا بیان کرد و گفت: ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا یعنی لا یأتیکما طعام ترزقانه الّا نبأتکما بتأویله و باز برای دوّمین بار چنین ادّعا کرد که (ذلِكُما مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي) و این علم تعبیر خواب را به تعلیم خدا نسبت داد تا ننگ و رسوایی کاهن بودن و آموختن از بشر و جنّ و شیاطین برطرف شود.

سپس آن علم تعبیر خواب را که دید آن‌ها اقرار به آن کردند چنین تعلیل آورد که ملّت و دین آن دو را ترک کرده تا در آن‌ها تنفّر ایجاد کند سپس به صورت کنایه و توریه قوم مجهولی را ذکر کرد که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۶

ایمان به خدا نداشتند و به این وسیله به آن دو نفر کنایه زد تا این که سخنانش از خصومت دورتر و به قبول و پذیرش نزدیکتر باشد سپس ذکر نمود که خودش پیرو قومی است که به خیر و صلاح معروفند و در ظاهر خود را منتسب به آن‌ها کرد و شرک را از آن‌ها نفی نمود تا کنایه از آن‌ها باشد و این را فضل و لطفی از جانب خدا بر خودش و بر مردم نامید، و تصریح کرد که مردم قدر آن نعمت را نمی‌دانند و شکر آن را نمی‌گذارند تا باز کنایه از آن دو نفر باشد.

سپس وقتی دید که آن دو با پند و موعظه‌ی یوسف تحت تأثیر قرار گرفته‌اند از خطابه روی گردانید و بر حکمت و برهان روی آورد و فرمود: أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ و توصیف خدایان به کثرت و تفرّق دلالت بر این می‌کند که بعضی اطاعت بعضی دیگر را نمی‌کنند که همان سبب نزاع و فساد واضح می‌شود، و این اشاره به علّت انکار ربوبیّت آن خدایان است.

سپس خدای تعالی را به وحدت و یگانگی توصیف نمود تا اشاره به جواز ربوبیّت او بنماید، سپس خدای تعالی توصیف به قهر و قهّار بودن کرد تا اشاره به وجوب طاعت او باشد.

بنابراین یوسف علیه السّلام ربوبیّت بتها را باطل نمود، و لزوم اطاعت از خدا را با برهان ثابت کرد.

سپس به باطل کردن معبودات آن‌ها پرداخت و این که آن‌ها در وجود استقلال ندارند تا چه رسد به ربوبیّت و استحقاق عبادت، و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۷

پس از اشاره به توحید در وجود تصریح به توحید خدا در الهیّت و سلطنت و توحید او در عبادت نمود.

برخی گفته‌اند: در اثر دعوت یوسف آن دو زندانی که تعبیر خوابشان را از یوسف پرسیده بودند و گروهی از زندانیان و زندانبانان به خدا ایمان آوردند.

آیات ۴۴- ۴۱

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۱ تا ۴۴] ..... ص : ۵۱۷

اشاره

يا صاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُما فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْراً وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيانِ (۴۱) وَ قالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْساهُ الشَّيْطانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ (۴۲) وَ قالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرى سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعَ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ يابِساتٍ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيا تَعْبُرُونَ (۴۳) قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ وَ ما نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلامِ بِعالِمِينَ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۵۱۷

یوسف پس از آن که دو رفیق زندانیش را به دین حقّ دعوت کرد و حقایق توحید را با ادلّه روشن بر آن بیان فرموده آنگاه به تعبیر خواب آن‌ها پرداخت و گفت: ای دو رفیق زندان من (اکنون تعبیر خوابتان را بشنوید) امّا یکی از شما ساقی شراب شاه خواهد شد و امّا آن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۸

دیگری به دار آویخته شود (و آنقدر بر چوبه‌ی دار بماند) تا مرغان مغز سر او را بخورند آن مرد که تعبیر خواب خود را شنید برای رهایی از خطر خواب را به دروغ منکر شد یوسف گفت در قضای الهی راجع به امری که سؤال کردید چنین حکم شده است، آنگاه یوسف از رفیقی که (ساقی شاه و) اهل نجاتش یافت درخواست کرد که مرا نزد پادشاه یاد کن (باشد که چون بی‌تقصیرم

بيند از زندانم برهاند) در آن حال شيطان ياد خدا را از نظرش ببرد و به خلق متوسّل شد بدين سبب چند سال محبوس بماند، و پادشاه مصر (با ملازمان و دانشمندان دربار خود) گفت: من (خوابى) ديدم هفت گاو فربه را هفت گاو لاغر خوردند و هفت خوشه‌ى سبز را هفت خوشه‌ى خشك نابود كردند اى بزرگان ملك مرا به تعبير آن اگر علم خواب مى‌دانيد آگاه گردانيد، آن‌ها گفتند اين خواب پريشان است و ما تعبير خواب پريشان نمى‌دانيم.

تفسير ..... ص : ۵۱۸

يا صاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُما فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْراً اى يار زندانى، يكى از شما كه ديد خمر مى‌فشارد ساقى شراب شاه خواهد شد و او كسى بود كه قبل از اين كه به زندان داخل شود ساقى شراب شاه بود.

وَ أَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ و آن ديگرى به دار آويخته مى‌شود تا آنجا كه پرندگان مغز سر او را بخورند و او كسى بود كه قبل از داخل شدن به زندان در موقع غذا خوردن با شاه رفيق بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۱۹

بعضى گفته‌اند آن‌ها خواب نديدند و خواستند به اين وسيله يوسف را امتحان كنند، و بعضى گفته‌اند كه هر دو خواب خود را ديده بودند، و بعضى گفته‌اند: آن كه مربوط به شراب بود خواب ديده بود و راست مى‌گفت، و آن كه مربوط به غذا بود چيزى نديده بود و دروغ مى‌گفت، و بعد از تعبير خواب يوسف گفت كه من چيزى نديده‌ام و فقط خواستم تو را امتحان كنم، يوسف در جوابش گفت: قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيانِ چه خواب ديده باشيد و چه نديده باشيد حكم خدا در مورد آنچه سؤال كرديد حتمى است.

(و قال) يوسف عليه السّلام گفت: وَ قالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ يوسف به كسى كه مى‌دانست نجات پيدا مى‌كند گفت مرا نزد پادشاه ياد كن. نقل شده است كه وقتى يوسف اين مطلب را گفت جبرييل عليه السّلام نازل شد و گفت پروردگارت سلام مى‌رساند و مى‌گويد: چه كسى تو را پيش پدرت محبوب نمود؟

يوسف گفت: پروردگارم پس جبرييل گفت: چه كسى تو را از چاه نجات داد؟

يوسف گفت: پروردگارم، جبرييل گفت: چه كسى تو را پيش عزيز مصر محبوب ساخت تا تو را عزيز و محترم داشت؟ يوسف گفت: پروردگارم، جبرييل گفت چه كسى از حيله‌ى زنان تو را نجات داد و از فحشاء تو را نگه داشت؟ گفت پروردگار من.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۰

پس جبرييل گفت: پروردگارت مى‌گويد: آيا از من حيا نكردى كه پناه به غير من بردى؟

از حبس تو سه روز بيشتر باقى نمانده بود كه به جرم پناه بردن بر غير من هفت سال ديگر بايد در زندان بمانى.

و قبل از آن پنج سال بود كه يوسف در زندان بود و بدين ترتيب مدّت زندان يوسف دوازده سال گشت. «۱»

فَأَنْساهُ الشَّيْطانُ ذِكْرَ رَبِّهِ شيطان باعث شد كه رفيق اهل شراب يوسف او را از يادآورى نزد ملك فراموش كند، يا اين كه شيطان موجب فراموش كردن يوسف از ذكر خدا شد.

فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ بعد از آن كه پنج سال در زندان مانده بود چند سال ديگر مانده، و به نبىّ صلّى اللّه عليه و آله نسبت داده شده است كه فرمود: خدا رحمت كند برادرم يوسف را كه اگر نمى‌گفت پيش پادشاه از من يادآورى كن هفت سال ديگر بعد از آن پنج سال در زندان نمى‌ماند، و لفظ بِضْعَ عددى بين سه تا نه است، البتّه حرفهاى ديگرى نيز در باره‌ى بِضْعَ گفته شده، و آن از بضع به معناى قطع است يعنى تكّه كردن و بريدن.

بعضى گفته‌اند: يوسف سه مرتبه در لغزش واقع شد:

۱- قصد و همّتی که نسبت به زلیخا از او انجام گرفت که به

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۲۲

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۱

سبب آن به زندان افتاد.

۲- پناه بردن به غیر خدا که به سبب آن مدّتی در زندان باقی ماند.

۳- به برادرانش گفت که شما دزد هستید، آن‌ها نیز مانند یوسف جوابی به دروغ گفتند که گفتند: إِنْ یَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ.

و آنگاه که مدّت ریاضت و سختی و حبس او به آخر رسید و اوان سلطنت و وسعتش سر رسید پادشاه در خواب دید که بر تخت خودش نشسته و از رود نیل هفت عدد از بهترین گاوهای چاق بیرون آمدند و به پهلوی تخت پادشاه آمدند و آنجا ایستادند.

سپس دید که هفت گاو لاغر دیگر از رود نیل بیرون آمدند و آن‌ها را خوردند و نیز دید که از جنب تختش هفت خوشه سبز رویید، سپس هفت خوشه خشک آمد و به دور خوشه‌های سبز پیچید و موجب زرد شدن خوشه‌های سبز گردید.

پس پادشاه از خواب بیدار شد و کاهنین و مفسّرین و منجّمین را احضار کرد و خواب خود را بر آن‌ها بازگو نمود همانطور که خدا حکایت کرده است.

وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَری به لفظ مضارع (أری) جهت احضار صورت خواب است، یا این که پادشاه مصر این خواب را مکرّر می‌دید، یا این که اجزاء خواب را به صورت تدریجی میدید، پس ادا کردن مطلب به صورت فعل مضارع به جهت تصویر کردن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۲

حال ماضی و گذشته به صورت حاضر می‌باشد تا اشاره به تکرار خواب یا تدریجی بودن آن داشته باشد.

سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعَ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ یابِساتٍ هفت گاو چاق را هفت گاو لاغر خوردند و هفت خوشه سبز و هفت تای دیگر خشک از ذکر پیچیدن خوشه‌های خشک به دور خوشه‌های سبز خودداری کرد.

یا أَیُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِی فِی رُءْیایَ إِنْ کُنْتُمْ لِلرُّءْیا تَعْبُرُونَ گویند (و سپس گفت:) ای بزرگان اگر تعبیر خواب می‌دانید مرا به تعبیر آن آگاه کنید خواب پادشاه شامل چیزهای دقیق و نکته‌های ظریف دیگری نیز بوده که استنباط تعبیر خواب را برای معبّر غیر ممکن می‌ساخته، و گر نه تعبیر چنین خوابی برای معبّر پنهان و مخفی نیست.

چون نکته‌ها و دقایق این خواب مخفی بود لذا گفتند: (قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ) خواب پادشاه از خوابهای پریشان است، و (أضغاث) جمع (ضغث) است و آن یک دسته از گیاهان مختلف است که به صورت استعاره در صورت‌های مختلف و مختلط که ناشی از تخیّلات قوّه‌ی متخیّله است استعمال شده است.

چه که خواب دیدن چند نوع مختلف می‌تواند باشد، زیرا که گاهی نفس را در دو عالم مثال علوی و سفلی می‌بیند و در آنجا صورت‌های طبیعی موجود و یا آینده یا گذشته را می‌بیند، ولی دیدن

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۳

صورت‌های گذشته کم اتّفاق می‌افتد، چون نفس به حال و آینده توجّه دارد و به گذشته پشت می‌کند.

پس آنچه که در مثال علوی مشاهده می‌شود یا مژده و بشارت از جانب خدا یا تحذیر و انذار یا تنبیه و اخبار است.

و آنچه که در مثال سفلی مشاهده می‌شود یا فریب داده و وادار کردن شیطان است انسان را بر معاصی و گناهان یا بر حذر داشتن از اطاعات است یا اخبار از چیزهای آینده است.

و این گونه خوابها یا وادار کردن از جانب شیطان است، یا سلب توفیق از جانب خدا است.

بعضی از خواب دیدنها به سبب ارایه قوّه‌ی متخیّله پدید می‌آیند که چیزهایی را که واقعیّت ندارد تصویر می‌کند که آن اضغاث احلام خوابهای پریشان است، و احلام جمع (حلم) است، و آن مطلق چیزهایی است که شخص خوابیده در خواب می‌بیند، یا خصوص چیزهایی است حقیقت ندارد.

(و ما نحن بتأویل الأحلام بعالمین) گویا که معبّرین و علمای آن زمان از این که تعبیر خواب را نمی‌دانستند عذر می‌آوردند که این خواب از خوابهای پریشان و اضغاث احلام است و تعبیر ندارد.

در همین موقع یوسف و مهارت او در تعبیر خواب به یاد ساقی افتاد و گفت من کسی را که عالم به تعبیر خواب باشد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۴

می‌شناسم، از این رو خدای تعالی می‌فرماید:

آیات ۴۰- ۴۵

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۵ تا ۴۹] ..... ص : ۵۲۴

اشاره

وَ قالَ الَّذِی نَجا مِنْهُما وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُکُمْ بِتَأْوِیلِهِ فَأَرْسِلُونِ (۴۵) یُوسُفُ أَیُّهَا الصِّدِّیقُ أَفْتِنا فِی سَبْعِ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعِ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ یابِساتٍ لَعَلِّی أَرْجِعُ إِلَی النَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَعْلَمُونَ (۴۶) قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً فَما حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِی سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِیلاً مِمَّا تَأْکُلُونَ (۴۷) ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ سَبْعٌ شِدادٌ یَأْکُلْنَ ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِیلاً مِمَّا تُحْصِنُونَ (۴۸) ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عامٌ فِیهِ یُغاثُ النَّاسُ وَ فِیهِ یَعْصِرُونَ (۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۵۲۴

(در این حال) آن رفیق زندانی یوسف که نجات یافته (و مقرّب سلطان) بود بعد از چند سال به یاد یوسف افتاد گفت من شاه را به تعبیر این خواب آگاه می‌سازم مرا نزد یوسف (زندانی فرستید) که از او باز جویم،

(در زندان رفت و گفت) ای یوسف راستگو که هر چه گویی همه راستگویی ما را به تعبیر این خواب که هفت گاو فربه هفت گاو لاغر خوردند و هفت خوشه‌ی سبز را هفت خوشه‌ی خشک نابود ساختند آگاه گردان که شاید از پیش تو نزد مردم باز گردم و (شاه و دیگران) همه (تعبیر خواب و مقام تو را) بدانند،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۵

یوسف (در تعبیر خواب گفت) باید هفت سال متوالی زراعت کنید و هر خرمن را که درو کنید جز کمی که قوت خود می‌سازید همه را با خوشه در انبار ذخیره کنید،

که چون این هفت سال بگذرد هفت سال قحطی پیش آید که ذخیره شما به مصرف قوت مردم برسد جز اندکی که باید (برای تخم کاشتن) در انبار نگهدارید،

آنگاه بعد از سنوات قحط و شدّت باز سالی آید که مردم در آن به آسایش و وسعت و فراوانی و نعمت می‌رسند.

تفسیر ..... ص : ۵۲۵

وَ قالَ الَّذِی نَجا مِنْهُما وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ آن دوست زندانی یوسف که نجات پیدا کرده بود بعد از گذشت چند سال (هفت سال) به یاد یوسف افتاد و گفت:

أَنَا أُنَبِّئُکُمْ بِتَأْوِیلِهِ فَأَرْسِلُونِ مرا پیش کسی که می‌خواهم بفرستید من شما را از تعبیر این خواب آگاه می‌کنم، پس به او اجازه دادند و پیش یوسف آمد و گفت:

یُوسُفُ ای یوسف أَیُّهَا الصِّدِّیقُ «۱»

---

(۱) خدای متعال چند نفر صدیق نامید، حضرت ادریس را، قال: و اذکر فی الکتاب ادریس، انه کان صدیقا نبیّا. ابراهیم را: و اذکر فی الکتاب ابراهیم انه کان صدّیقا نبیا. و مریم را، و امّه

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۶

الصِّدِّیقُ منسوب است بنابر اختصاص، یا منادی دوّم است، مقصود این است که یوسف را با وصف مدح ذکر کرد تا او را به اهمیّت دادن به تعبیر خواب ترغیب نماید.

أَفْتِنا فِی سَبْعِ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعِ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ یابِساتٍ لَعَلِّی أَرْجِعُ إِلَی النَّاسِ در باره‌ی هفت گاو و هفت خوشه ما را آگاه کن تا شاید با علم به تأویل و تعبیر خواب من به سوی مردم بازگردم، از این جهت شاید (لعلّ) گفت: چون بعید بوده که آرزوی بازگشت مطلق بکند بدون علم تعبیر.

لَعَلَّهُمْ یَعْلَمُونَ شاید آن‌ها تعبیر خواب را بدانند، یا قدر و منزلت تو را بدانند و در نتیجه تو را از زندان خارج سازند، بعضی گفته‌اند که آن شخص خواب دیدن را به خودش نسبت داد و گفت من خواب دیده‌ام که یوسف گفت:

نه، تو خواب ندیدی، پادشاه خواب دیده است، و خواب را تعبیر کرد، و تدبیر و چاره آن را نیز برای آن‌ها بیان کرد.

صدّیقه. و یوسف را، یوسف ایها الصدّیق.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۷

چنانچه خدای تعالی آن را چنین حکایت کرده:

قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً لفظ (دأبا) با سکون همزه و فتح آن خوانده شده، و هر دو مصدر (دأب فی الأمر) است یعنی طبق عادتش در آن کار ادامه داد و استمرار پیدا کرد.

و این جمله جواب سؤالی است که بین آن‌ها ردّ بدل شده ولی در حکایت نیامده است، یا جواب سؤال مقدّرست، گویا که گفته است: برای این کار و این تعبیر چه چاره کنیم؟ جواب گفته که هفت سال متوالی کشت می‌کنید.

ممکن است که این جمله نیز ادامه‌ی تعبیر خواب باشد با یک چیز زیادی، چون آن خواب مفید قحطی و راه چاره و خشکسالی قبل از قحطی است.

فَما حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِی سُنْبُلِهِ هر چه درو کردید در سنبلش قرار دهید تا فاسد نشود و کرم نخورد.

إِلَّا قَلِیلًا مِمَّا تَأْکُلُونَ جز اندکی از گندم‌ها را که می‌خواهید در آن سالها بخورید از سنبلش بیرون می‌آورید.

ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ سَبْعٌ شِدادٌ یَأْکُلْنَ که پس از آن هفت سال سخت فرا می‌رسد که آن را بخورند نسبت خوردن به زمان و سالها از باب مجاز عقلی و مراعات تطبیق بین خواب و تعبیر آن است.

ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِیلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ مقدار کمی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۸

نگهدارید جهت تخم کاشتن و از باب احتیاط حدوث گرسنگی قبل از رسیدن زراعت.

ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عامٌ فِیهِ یُغاثُ النَّاسُ لفظ (یغاث) از غیث (باران) یا از غوث است (به معنای دادرسی و فریادرسی)، یعنی سپس بعد از این سالی خواهد رسید که باران به داد مردم خواهد رسید.

وَ فِیهِ یَعْصِرُونَ لفظ (یعصرون) به صورت معلوم خوانده شده یعنی انگور و زیتون و هر چیزی را که به جهت زیادی و فراوانی، می‌فشرند و آب آن را می‌گیرند (آنچنان فراوانی می‌شود که از شدّت زیادی انگور و زیتون و غیره مردم آب آن را می‌گیرند).

بعضی گفته‌اند: پستانها را فشار می‌دهند یعنی شیر می‌دوشند، و (تعصرون) به صورت خطاب خوانده شده تا مخاطبها بر غایب‌ها غلبه دهند.

و به صورت مجهول خوانده شده از (عصره) او را نجات داد، یعنی از قحطی نجات پیدا می‌کنند، یا از (اعصرت السّحابة علیهم) است یعنی بر آن‌ها باران بارید.

طبق آنچه که به ما رسیده است قرائت اهل البیت چنین بوده که معنای باران باریدن را بدهد.

به هر حال آن دوست زندانی سابق و قاصد شاه از نزد یوسف بیرون رفت و با تعبیر و تدبیر و چاره پیش پادشاه آمد، وقتی پادشاه این تعبیر را شنید پسندید و ملاقات یوسف را طلب نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۲۹

آیات ۵۳- ۵۰

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۰ تا ۵۳] ..... ص : ۵۲۹

اشاره

وَ قالَ الْمَلِکُ ائْتُونِی بِهِ فَلَمَّا جاءَهُ الرَّسُولُ قالَ ارْجِعْ إِلی رَبِّکَ فَسْئَلْهُ ما بالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِی قَطَّعْنَ أَیْدِیَهُنَّ إِنَّ رَبِّی بِکَیْدِهِنَّ عَلِیمٌ (۵۰) قالَ ما خَطْبُکُنَّ إِذْ راوَدْتُنَّ یُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ ما عَلِمْنا عَلَیْهِ مِنْ سُوءٍ قالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِیزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِینَ (۵۱) ذلِکَ لِیَعْلَمَ أَنِّی لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَیْبِ وَ أَنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی کَیْدَ الْخائِنِینَ (۵۲) وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۵۲۹

آن شخص تعبیر خواب را به پادشاه عرضه داشت و شاه (یوسف را خواست) و گفت زود او را نزد من بیاورید چون فرستاده شاه نزد یوسف آمد یوسف به او گفت بازگردد و از شاه بخواه تا بپرسد که چه شد که زنان مصری همه دست بریدند آری خدا به مکر آنان (و بی‌گناهی من) آگاه است.

شاه زنان مصری را گفت حقیقت حال خود را که با یوسف مراوده داشتید بگویید همه گفتند حاش للّه که ما از یوسف هیچ بدی ندیدیم (و جز عفّت نفس در او مشاهده نکردیم) در

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۰

این حال زلیخا زن عزیز مصر اظهار کرد که الان حقیقت آشکار شد (و من گناه خود اعتراف می‌کنم که) من به خواهش نفس خود با یوسف عزم مراوده داشتم و او (که دعوی عفّت و بی‌گناهی می‌کند) البتّه از راستگویان است.

یوسف گفت من این کشف حال نه برای خودنمایی بلکه برای آن خواستم تا عزیز مصر بداند من هرگز در نهانی به او خیانت نکرده‌ام و بداند که هرگز خدا خیانتکاران را به مکر و خدعه به مقصود نرساند.

و من خودستایی نکرده و نفس خویش را از عیب مبرّا نمی‌دانم زیرا نفس امّاره انسان را به کارهای زشت و ناروا سخت وامیدارد جز آن که خدا به لطف خاصّ خود آدمی را نگهدارد که خدای من بسیار آمرزنده و مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۵۳۰

وَ قالَ الْمَلِكُ پادشاه به خاصّانش گفت:

ائْتُونِي بِهِ یوسف را پیش من بیاورید، پس کسی را به سوی او فرستادند تا او را احضار نماید.

فَلَمَّا جاءَهُ الرَّسُولُ وقتی قاصد آمد و به یوسف گفت پادشاه تو را احضار کرد و می‌خواهد، یوسف گفت:

قالَ من نزد پادشاه به خیانت و مراوده با زنان متّهم شده‌ام،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۱

تا از اتّهام بیرون نرفته و تبریه نشوم نزد پادشاه نمی‌آیم، چون دیگر پادشاه مقام و آبرویی نزد من ندارد.

ارْجِعْ إِلى رَبِّكَ برگرد پیش عزیز یا پیش ساقی، فَسْئَلْهُ از او درخواست کن که فحص و تجسّس و تحقیق بکند.

ما بالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ که من متّهم به آن زنان شده‌ام و عزیز مصر تحقیق نماید تا بداند که من خاین نبوده‌ام و زندان شدن من جهت ظلم و ستم بوده است، و یوسف در اینجا اسمی از زن عزیز نبرد.

با این که اتّهام و زندان ناشی از او بوده به جهت احترام و تکریم و برای این که آبروی او را از افتضاح و رسوایی حفظ کند.

إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ تعلیل این است که چرا از پادشاه درخواست کرده که از زنها سؤال نماید، یعنی این که آن زنان در باره‌ی من مکر و حیله به کار بردند و من بی‌گناه و بری هستم، و این معنا را بدین گونه تأکید کرد که به علم خدا استشهاد نمود.

پس آن قاصد برگشت و آنچه را که یوسف گفته بود به عرض ملك رسانید.

پس عزیز مصر یا ساقی زنها را احضار نمودند.

قالَ ما خَطْبُكُنَّ گفت: آیا شما با یوسف مراوده نمودید و شما قصد یوسف را داشتید یا یوسف با شما مراوده و قصد شما را داشت، یا این که مراوده یا قصد از هر دو طرف بوده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۲

إِذْ راوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ مراوده را به زنان نسبت داد با این که سؤال و پرسش مقتضی جهل یا تجاهل است، چون خواست به این معنا اشاره کند که سؤال او برای محض این احتمال است که یوسف با زنان در مراوده شرکت داشته باشد، چه مراوده‌ی زنان مشهورست به نحوی که هیچ کس در آن شکّ نمی‌کند.

قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ بیان این کلمه سابقا گذشت.

ما عَلِمْنا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ پس از آن که سایر زنان اعتراف به برداشت یوسف کردند، و خارج شدند، زن عزیز از شدّت حیاء و خجالت گفت: الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ حقّ به نهایت ظهور رسید و آشکار شد.

أَنَا راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ من به خواهش نفس خود با او مراوده داشتم و او در برائت از خیانت از راستگویان است.

ذلِكَ لِيَعْلَمَ تا خدای تو بداند، این جمله یا مرتبط به جمله‌های سابق است، و قول خدا: قالَ ما خَطْبُكُنَّ ... تا آخر جمله‌ی معترضه بین دو جمله حکایت است.

یا این که پس از آن که قاصد به سوی یوسف بازگشت و از یوسف پرسید چرا از زندان بیرون نیامدی و خواستی پادشاه از حال

زنـان بپرسـد؟ یوسف جواب داد: این کار من برای این بود که عزیز بدانـد که من بی‌گناهم، و این معنا دلیل بر این است که مقصود از ربّ

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۳

عزیز است نه پادشاه.

أَنِّی لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَیْبِ من به عزیز در حال غیبت خیانت نکرده‌ام لفظ بِالْغَیْبِ در حالی که خیانت متلبّس به غیب و نهانی باشد، یا خیانت از من در حال نهان و خفا انجام نشده است. و این عبارت، حال است از فاعل یا از مفعول.

وَ أَنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی کَیْدَ الْخائِنِینَ عزیز بداند که همسر او به من مکر و حیله کرده است، ولی کید و مکر او در من اثر نکرده است، و آن مبالغه در اظهار طهارت خودش می‌باشد.

و چون در اظهار طهارت و پاکی‌اش مبالغه نمود خواست ننگ خودپسندی و تزکیه‌ی نفس خود را برطرف نماید و این تزکیه و پاکی را به خدا نسبت دهد، و لذا چنین گفت:

وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی من نفس خویش را تبریه نمی‌کنم که شأن نفس آلودگی به پلیدیهای گناهان است نه تنزّه و پاکیزگی از آن‌ها إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی نفس به بدی می‌کشاند جز آن وقت که رحمت پروردگارم شامل حالم شود، یا جز آن نفسی که پروردگارم به آن رحم کند، یعنی این که تنزّه و نسبت پاکی از گناهان از محض رحمت است نه از فعل نفس.

بعضی گفته‌اند: قول خدای تعالی: (ذلِکَ لِیَعْلَمَ ... تا آخر) از تتمّه‌ی کلام زلیخا است و معنای آیه چنین است: این اعتراف به خیانت من و پاکی یوسف برای این است که یوسف بداند من در نهان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۴

به او خیانت نکرده‌ام که نسبت دروغ به او بدهم، که خدای تعالی کید و مکر خاینین را هدایت نمی‌کند بدین نحو که آن را پوشیده و مخفی نگهدارد و ظاهر نسازد، و من نفس خودم را مبرّا و پاک از نسبت خیانت و دروغ به او نمی‌دانم.

چون من به یوسف خیانت کردم و به او نسبت خیانت و دروغ دادم که نفس انسان را به بدی می‌کشاند و با امر و دستور نفس بدی می‌کنم مگر آنگاه که پروردگارم رحم کند.

إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ خدای من البتّه امر نفس به بدی را می‌بخشد رَحِیمٌ خدا مهربان است و مرا از پیروی نفس امّاره نگه می‌دارد.

چون طهارت و عفّت یوسف بر آنان آشکار گردیده و به کمال وضوح رسید طلب و خواست‌شان نسبت به یوسف شدّت پیدا کرد.

آیات ۶۱- ۵۴

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۵۴ تا ۶۱] ..... ص : ۵۳۴

اشاره

وَ قالَ الْمَلِکُ ائْتُونِی بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِی فَلَمَّا کَلَّمَهُ قالَ إِنَّکَ الْیَوْمَ لَدَیْنا مَکِینٌ أَمِینٌ (۵۴) قالَ اجْعَلْنِی عَلی خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفِیظٌ عَلِیمٌ (۵۵) وَ کَذلِکَ مَکَّنَّا لِیُوسُفَ فِی الْأَرْضِ یَتَبَوَّأُ مِنْها حَیْثُ یَشاءُ نُصِیبُ بِرَحْمَتِنا مَنْ نَشاءُ وَ لا نُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ (۵۶) وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَیْرٌ لِلَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ (۵۷) وَ جاءَ إِخْوَةُ یُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَیْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْکِرُونَ (۵۸)

وَ لَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ قالَ ائْتُونِی بِأَخٍ لَکُمْ مِنْ أَبِیکُمْ أَ لا تَرَوْنَ أَنِّی أُوفِی الْکَیْلَ وَ أَنَا خَیْرُ الْمُنْزِلِینَ (۵۹) فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِی بِهِ فَلا کَیْلَ لَکُمْ عِنْدِی وَ لا تَقْرَبُونِ (۶۰) قالُوا سَنُراوِدُ عَنْهُ أَباهُ وَ إِنَّا لَفاعِلُونَ (۶۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۵

ترجمه: ..... ص : ۵۳۵

شاه گفت يوسف را نزد من آريد كه من او را از زندان خلاص و از خاصّ‌ان خود گردانم چون او را ملاقات كرده با او هرگونه سخن به ميان آورد (او را بسيار خردمند و شايسته يافت) با او گفت تو امروز نزد ما امين و صاحب منزلت خواهى بود.

يوسف به شاه گفت: در اين صورت مرا به خزينه‌دارى مملكت و ضبط دارايى كشور منصوب دار كه من در حفظ دارايى و مصارف آن دانا و بصيرم.

سپس يوسف به مقام شاهى رسيد و در حقيقت يوسف را در زمين بدين منزلت كه هر جا خواهد فرمانروا باشد رسانيديم كه هر كس را ما بخواهيم به لطف خاصّ خود مى‌گردانيم و اجر هيچ كس از نيكوكاران را (در دنيا) ضايع نمى‌گذاريم،

و حال آن كه اجر عالم آخرت براى اهل ايمان و مردم پرهيزگار بسيار بهتر (از اجر و مقام دنيوى است).

برادران يوسف (كه در كنعان به قحطى مبتلا شدند چهل سال بعد از فروختن يوسف) به مصر نزد يوسف آمدند يوسف آن‌ها را شناخت ولى آن‌ها يوسف را نشناختند، برادران يوسف در برابر متاعى كه آورده بودند، طعام خواستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۶

يوسف چون بار غلّه آنان را بست از آن‌ها پرسيد كه شما برادر ديگرى نيز داريد؟ گفتند يك برادر پدرى هم داريم گفت مى‌خواهم برادر پدرى را نزد من سفر ديگر بياوريد نمى‌بينيد كه من مقدار زيادى از خواربار به شما عطا كردم و بهترين ميزبان شما بودم؟

و اگر آن برادر را همراه نياوريد ديگر به كشور من نياييد و از من تقاضاى مساعدت نكنيد،

برادران گفتند تا مى‌توانيم مى‌كوشيم كه پدر را راضى كرده برادر را همراه بياوريم.

تفسير ..... ص : ۵۳۶

وَ قالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي يوسف را بياوريد تا او را از خواصّ خود قرار دهم بدون اين كه غير من كسى بر او حكومت داشته باشد، پس قاصد رفت و او را احضار كرد.

فَلَمَّا كَلَّمَهُ وقتى با او سخن گفت و او را صاحب رشد و كمال دانست و عفّت و امانت سابقش را دانست گفت:

قالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنا مَكِينٌ تو پيش ما از جهت رشد و عقلى كه دارى داراى مقام منزلت هستى.

أَمِينٌ چون عفّت و امانت تو ظاهر شده امين هستى.

قالَ اجْعَلْنِي عَلى خَزائِنِ الْأَرْضِ يوسف گفت مرا خزانه‌دار نقد و جنس زمين مصر بگردان.

إِنِّي حَفِيظٌ آنچه كه در اختيار و زير دست من است از

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۷

خيانت محفوظ است، چون خودم كه خيانت نمى‌كنم و ديگرى هم نمى‌تواند در امانتى كه در دست من است خيانت كند چون تدبير و چاره‌ام در نگهدارى نيكو است.

عَلِيمٌ به كيفيّت تصرّف و حفظ از فساد و تلف دانا هستم.

از نبى صلّى اللّه عليه و آله نقل شده كه فرمود: خدا رحمت كند برادرم يوسف را اگر نمى‌گفت مرا متولّى خزاين زمين قرار بده از همان ساعت خداوند او را متولّى خزاين زمين مى‌ساخت، ولى با اين گفتن يك سال به تأخير انداخت. «۱»

و از امام صادق عليه السّلام است كه فرمود: جايز است شخص خودش را تزكيه كند و اگر اضطرار پيدا كرد از خودش تعريف كند،

آیا نشنیدی قول یوسف را که گفت: مرا خزانه‌دار کشور قرار بده که من نگهدارنده ماهر و دانایی هستم. «۲»

من می‌گویم: گویا که غرض یوسف از این گفتار این است که بر آنچه که مردم به آن احتیاج دارند تسلّط پیدا کند، تا مردم به سوی او توجّه پیدا کنند، و کلام او را بشنوند تا بدین وسیله رسالتش را تبلیغ نماید.

پس از این قضیّه پادشاه به دست او ایمان آورد و امر حکومت را به او موکول کرد، و یوسف چنین چاره اندیشید که در آن هفت

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳: ص ۲۷، مجمع البیان ۳: ص ۲۴۳

(۲) تفسیر الصافی ۳: ص ۲۷، تفسیر العیاشی ۲: ص ۱۸۱ ۴۰ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۸

سال خوب به تحصیل و نگهداری غلّات پرداخت و در سالهای گرسنگی و خشکسالی شروع به فروختن آن‌ها کرد تا کار به جایی رسید که جمیع اموال و حشم و املاک و بندگان و کنیزان مصر را تحصیل نمود و اهل مصر بندگان او شدند و یوسف مالک همه گشت، و در بعضی از اخبار آمده است. که یوسف بعد از برطرف شدن خشکسالی به پادشاه گفت: ای پادشاه چگونه می‌بینی آنچه را که پروردگارم به من محوّل کرده است از ملک مصر و اهل آن؟

رأی خودت را به ما بگو، من مردم را اصلاح نکردم که فاسدشان سازم، و از بلا نجات ندادم تا وبال بر آن‌ها گردم، و لکن خدای تعالی آن‌ها را به دست من نجات داد. شاه گفت: رأی رأی توست.

یوسف گفت: من خدا را شاهد می‌گیرم و تو را شاهد می‌گیرم که من همه اهل مصر را آزاد کردم، و اموال و بندگانشان را به آن‌ها ردّ نمودم و انگشتر و تاج و تخت تو را نیز به خودت می‌دهم به شرط این که جز به سیره و روش من راه نروی و جز به حکم من حکم نکنی.

شاه گفت: این که جز به روش تو راه نروم و جز به حکم تو حکم نکنم از شرف و افتخار من است، و اگر تو نبودی من توانایی این کار را نداشتم و به آن راهنمایی نمی‌شدم، و تو سلطنت مرا عزیز قرار دادی و به مقصود رساندی، و من شهادت می‌دهم که جز خدای

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۳۹

یگانه خدایی نیست و شریک ندارد و تو رسول او هستی، پس بر آنچه که من تو را سرپرست آن کرده‌ام قیام کن که تو نزد ما دارای مقام و منزلت و امین هستی.

وَ کَذلِکَ مَکَّنَّا «۱» عطف بر محذوف است، یعنی این گونه یوسف را از زندان نجات دادیم، و همانگونه که نجاتش دادیم او را بر روی زمین قدرت بخشیدیم.

یا معنای آیه این است: مثل آن تمکین و توانایی که بدنبال آن بلاهای متعدّد و سختی‌های فراوانی است یوسف را متمکن و توانا کردیم که از فرزندان انبیا ما بود و او را نبی قرار دادیم، پس هر کس که تمکّن در زمین عالم کبیر یا زمین عالم صغیر را بخواهد باید بر سختی‌ها و بلاها صبر نماید و از بیتابی کردن در سختیها خود را دلداری دهد.

فِی الْأَرْضِ مقصود زمین مصر است و از آن تجاوز نکرده است، چنانچه در خبر است.

یَتَبَوَّأُ مِنْها حَیْثُ یَشاءُ چون تسلّط بر همه‌ی زمین مصر دارد، بلکه در حقیقت همه‌ی آن زمین ملک او است، اگر چه مالکین سابق آن را به ودیعت گذارده باشند چنانچه گذشت.

نُصِیبُ بِرَحْمَتِنا مَنْ نَشاءُ وَ لا نُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ

---

(۱) فرمودند: كفران نعمت سبب هلاك و آفت آمد، و صبر در محنت موجب ملك و دولت آمد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۰

جواب سؤالى است گويا كه گفته شده: چرا به يوسف تمكن در زمين داده شد؟ پس جواب داد اوّلا- فعل ما مورد سؤال قرار نمى‌گيرد، و ثانيا يوسف محسن و نيكوكار بود.

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ و اجر و مزد آخرت بهتر از تمكين يوسف در زمين است. و براى هر مؤمن پرهيزگار اين گونه است.

وَ جاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ»

پس از آن كه قحطى واقع شد و شهر كنعان نيز دچار قحطى گرديد برادران يوسف رفتند تا براى خانوادشان غلّه بياورند، و اين بدان جهت بود كه يعقوب همه پسران را جز بنيامين با كالاى اندكى فرستاد و گفته شده است كه آن بضاعتى كه با خود بردند تا با گندم عوض كنند كندر بود.

فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وقتى داخل آنجا شدند يوسف آن‌ها را شناخت، چون حالشان تغيير نكرده بود و يوسف به فراست آن‌ها را شناخت.

وَ هُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ در حالى كه آن برادران يوسف را

---

(۱) سه كس از بهر سه چيز به سه بقعه آمدند: ۱. موسى عليه السّلام به طور آمد استماع كلام حضرت را.

قوله تعالى: وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا. اعراف/ ۱۳۹ (۲) محمّد صلّى اللّه عليه و آله بدنيا آمد از بهر هدايت و رحمت، لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ. طه/ ۸۵ (۳) برادران يوسف به مصر آمدند از بهر حاجت را، و جاءوا اخوة يوسف. يوسف/ ۵۸ جامع السّتين جلد اوّل تفسير سوره يوسف

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۱

نشناختند، چون حال يوسف از آن موقع كه آن‌ها او را ديده بودند از نظر سن و صورت و مرتبه و هيبت تغيير كرده بود.

نقل شده است كه بين يوسف و پدرش هيجده روز راه بود و پدرش در باديه زندگى مى‌كرد.

و مردم از همه طرف به مصر مى‌رفتند تا طعامى تهيه كنند، و يعقوب و فرزندانش در باديه‌اى منزل گزيده بودند كه در آن جا فقط كندر وجود داشت پس برادران يوسف از آن كندر گرفتند و به مصر حمل كردند تا با غلّه عوض كنند، و يوسف خودش متصدّى فروش بود، وقتى برادرانش داخل شدند آن‌ها را شناخت و آن‌ها يوسف را نشناختند، چنانچه خداى عزّ و جلّ حكايت كرده است.

وَ لَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ «۱» و چون آنچه را كه به خاطر آن آمده بودند و آنچه را هم كه در سفر به آن احتياج پيدا مى‌كردند، همه را آماده كرد، (و جهاز آماده كردن چيزهايى است كه در سفر به آن احتياج پيدا مى‌شود).

قالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ يوسف گفت: آن برادر پدرتان را نزد من بياوريد توضيح اين كه چون يوسف آن‌ها را شناخت

---

(۱) سه كس از پيغامبران از سه كس سه چيز خواستند بلفظ اينان: سليمان از بلقيس ايمان خواست. رسول از مشركان بر شرك ايشان برهان خواست. يوسف از برادران دوست‌ترين برادران خواست.

جامع السّتين جلد اوّل تفسير سوره يوسف

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۲

براى آن‌ها مهمانخانه‌ى مخصوصى قرار داد، و از آن‌ها نيكو پذيرايى نمود، و به آن‌ها تلطّف و مهربانى كرد و از محلّ و نسب آن‌ها

و از حال پدرشان و اولادشان پرسید، و آن‌ها به تفصیل جواب دادند، و گفتند که ما یک برادر پدری داریم که از مادر از ما جدا است.

پس یوسف به آن‌ها خوبی کرد و بارهایشان را پر کرد بدون این که توجّه کند که کالای آن‌ها وافی به قیمت بارشان نیست، قیمت کندر را هم که آورده بودند در میان بار آن‌ها گذاشت، و بعضی گفته‌اند که کالای آن‌ها کفش و چرم بوده است.

و یوسف گفت: أَ لا تَرَوْنَ أَنِّی أُوفِی الْکَیْلَ آیا نمی‌بینید که من کیل و پیمانه را بدون نقص ادا می‌کنم.

وَ أَنَا خَیْرُ الْمُنْزِلِینَ من بهترین میزبانان هستم چون دیدید که بچه زیبایی و خوبی از شما مهمانداری کردم.

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِی بِهِ فَلا کَیْلَ لَکُمْ عِنْدِی وَ لا تَقْرَبُونِ اگر آن یکی برادرتان را نیاورید دیگر به کشور من وارد نشوید، در مأیوس کردن برادرانش مبالغه نمود تا برآوردن برادرش تأکید کند.

قالُوا سَنُراوِدُ عَنْهُ أَباهُ وَ إِنَّا لَفاعِلُونَ گفتند: ما این کوشش را انجام می‌دهیم که آن برادر را از پدر بگیریم و بیاوریم، یا این که ما آن برادر را می‌آوریم.

بعضی گفته‌اند: وقتی برادران بر یوسف داخل شدند و یوسف آن‌ها را شناخت به آن‌ها گفت: شما چه کسانی هستید؟

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۳

شاید جاسوس هستید و مقصود یوسف از طرح این سؤال این است که حیله‌ی بکار برد تا یکی از آن‌ها نزد یوسف بماند بدون این که یوسف را بشناسد، آن‌ها جواب دادند: ما جاسوس نیستیم و ما فرزندان یک پدر هستیم و آن یعقوب پیامبر است.

یوسف گفت: چند برادر بودید؟ گفتند: دوازده برادر بودیم، یکی از ما به صحراها رفت و هلاک شد، و ما یازده نفر ماندیم، یوسف گفت: شما فعلا در کشور ما چند نفرید؟

گفتند: ده نفر، گفت: پس آن یکی دیگر کجا است؟ گفتند: او را نزد پدرمان گذاشتیم.

یوسف گفت: چه کسی در این مورد گواه و شاهد شما است؟

گفتند: کسی که در اینجا ما را بشناسد و گواه ما باشد نیست، یوسف گفت: بعضی از شما باید به عنوان گروگان نزد من بماند تا برادرتان را بیاورید تا من شما را تصدیق کنم و در این مورد قرعه زدند و قرعه به نام شمعون درآمد.

آیات ۶۶- ۶۲

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۶۲ تا ۶۶] ..... ص : ۵۴۳

اشاره

وَ قالَ لِفِتْیانِهِ اجْعَلُوا بِضاعَتَهُمْ فِی رِحالِهِمْ لَعَلَّهُمْ یَعْرِفُونَها إِذَا انْقَلَبُوا إِلی أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۶۲) فَلَمَّا رَجَعُوا إِلی أَبِیهِمْ قالُوا یا أَبانا مُنِعَ مِنَّا الْکَیْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنا أَخانا نَکْتَلْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۶۳) قالَ هَلْ آمَنُکُمْ عَلَیْهِ إِلَّا کَما أَمِنْتُکُمْ عَلی أَخِیهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَیْرٌ حافِظاً وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ (۶۴) وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتاعَهُمْ وَجَدُوا بِضاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَیْهِمْ قالُوا یا أَبانا ما نَبْغِی هذِهِ بِضاعَتُنا رُدَّتْ إِلَیْنا وَ نَمِیرُ أَهْلَنا وَ نَحْفَظُ أَخانا وَ نَزْدادُ کَیْلَ بَعِیرٍ ذلِکَ کَیْلٌ یَسِیرٌ (۶۵) قالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَکُمْ حَتَّی تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِی بِهِ إِلَّا أَنْ یُحاطَ بِکُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قالَ اللَّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ (۶۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۴

ترجمه: ..... ص : ۵۴۴

آنگاه یوسف به غلامانش گفت که متاع این کنعانیان را در میان بارهاشان بگذارید که چون به شهر رفته متاع خود را دیدند (دریابند که من غلّه بلا عوض به آن‌ها داده‌ام این احسان موجب شود که شاید باز نزد من مراجعت کنند)،

چون برادران نزد پدر بازگشتند گفتند ای پدر (با همه کرم و سخای عزیز مصر) غلّه‌ی بسیار به ما عطا نشد (وعده داد که اگر برادر خود را همراه آورید به شما گندم فراوان خواهم داد پس تو با کمال اطمینان او را با ما بفرست تا غلّه‌ی کافی تهیه کنیم و البتّه ما کاملا نگهبان او خواهیم بود،

یعقوب گفت: آیا من همانقدر در باره این برادر به شما مطمئن و ایمن باشم که در باره یوسف مطمئن بودم؟ (بلی باز این را هم به خدا می‌سپارم که خدا بهترین نگهبانان و مهربانترین مهربانان است)،

چون برادران بارها گشودند متاعشان را به خود ردّ شده یافتند پدر را گفتند که ما دیگر چه می‌خواهیم (با همین مال التّجارة باز به مصر می‌رویم) و غلّه برای اهل بیت خود تهیّه کرده برادر را هم در کمال مراقبت حفظ می‌کنیم و بار شتری بر این قوت کم که اکنون آورده‌ایم می‌افزاییم،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۵

یعقوب گفت تا شما برای من به خدا عهد و قسم یاد نکنید که او را برگردانید یا به قهر هلاک شوید من هرگز بنیامین را همراه شما نخواهم فرستاد چون برادران عهد و قسم یاد کردند. یعقوب گفت: خدا بر قول ما و کیل و گواه است (و او را فرستاد).

تفسیر ..... ص : ۵۴۵

وَ قالَ لِفِتْيانِهِ اجْعَلُوا بِضاعَتَهُمْ فِي رِحالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَها شاید حقّ ردّ کالای خودشان را بفهمند، یا عین کالای خودشان را بشناسند و در نتیجه رغبت و تمایل به بازگشت پیدا کنند.

إِذَا انْقَلَبُوا إِلى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلى أَبِيهِمْ قالُوا يا أَبانا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ دستور داده شده که اگر برادرمان را با خود نبریم دیگر غلّه را از ما منع کنند.

فَأَرْسِلْ مَعَنا أَخانا نَكْتَلْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ اگر برادرمان را همراه ما بفرستی مانع برطرف می‌شود و به ما غلّه می‌دهند، چون سبب منع و محروم بودن ما از غله این است که برادرمان بنیامین را نبردیم، و لفظ «نکتل» «یکتل» به صورت مضارع غایب خوانده شده یعنی بنیامین برای خودش غلّه بیاورد، یا برای ما هم بیاورد، یا این که او سبب وزن کردن غله باشد، یا سبب غله وزن کردن کسی باشد که ترازو در دست او و متصدّی وزن کردن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۶

و چون برادران می‌دانستند که به یوسف چکار کردند و در باره او به پدرشان دروغ گفته و مکر و حیله بکار بردند به این گفتار مبادرت ورزیدند که ما از او محافظت و مراقبت می‌کنیم.

قالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ یعقوب به منظور سرزنش به آن‌ها گفت: آیا به شما اعتماد کنم؟ و خواست از این گفته به آن‌ها کنایه بزند که در حقّ یوسف نیز چنین سخنی گفتند ولی وفا نکردند و به آن عمل ننمودند.

إِلَّا كَما أَمِنْتُكُمْ عَلى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ و همانقدر که در مورد برادرش یوسف به شما پیش از این اطمینان کردم هم اکنون هم مطمئن شوم! بعد از این سخن از اعتماد آن‌ها منصرف شد و به نگهدارنده حقیقی پناه برد و گفت:

فَاللَّهُ خَيْرٌ حافِظاً وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ پس بر حفظ و رحمت خدا اعتماد می‌کنم نه بر قول و گفته شما در حقّ یوسف و برادرش.

و به خبری نسبت داده شده که خدای تعالی فرمود: به عزّت خودم سوگند حال که بر من توکّل کردی آن دو برادر را حتما به تو برمی‌گردانم.

وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتاعَهُمْ و چون ظرفهايى را كه متاعشان در آن‌ها بود وقتى باز كردند وَجَدُوا بِضاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قيمت

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۷

كالاى خود را كه كندر يا كفش يا پوست بود در داخل متاعشان يافتند و فهميدند كه متاع آن‌ها به خودشان بازگردانده شده است.

قالُوا وقتى ديدند، احسان و مهمان نوازى از اين بالاتر نمى‌شود از باب خوشحالى گفتند:

يا أَبانا ما نَبْغِي هذِهِ بِضاعَتُنا رُدَّتْ إِلَيْنا وَ نَمِيرُ أَهْلَنا وَ نَحْفَظُ أَخانا اى پدر احسان و نيكوكارى از اين بالاتر نمى‌شود كه از ما نيكو پذيرايى كرد و كالاى ما را هم داخل بارهايمان قرار داد، ديگر چه مى‌خواهيم، پس برادرمان را هم ببريم و براى خانواده غذا تهيه كنيم.

و برادر ما را حفظ مى‌كنيم، ممكن است نَبْغِي از بغى باشد يعنى تجاوز نمى‌كنيم و براى خانواده غذا تهيه مى‌كنيم.

وَ نَزْدادُ كَيْلَ بَعِيرٍ با همراهى برادرمان بار شتر اضافى هم مى‌گيريم.

ذلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ در حالى كه آن بار و غلّه‌ى كه قبلا به ما داده بودن اندك بود يا مقصود اين است كه آن بار اضافى كه با آمدن برادرمان گير ما مى‌آيد اندك است و چيز زيادى نيست و پادشاه آن را از ما مضايقه نمى‌كند و ممكن است اين سخن از كلام يعقوب عليه السّلام باشد كه جواب فرزندانش را مى‌دهد و حرف آن‌ها را رد مى‌نمايد، يعنى آن بار اضافى ناچيز و اندك است، شايسته شخص عاقل نيست كه فرزندش را به خاطر آن در معرض ترسها و خطرها قرار دهد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۸

قالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ يعقوب گفت: من بدون وثيقه و ضمانت او را با شما نمى‌فرستم همانطور كه يوسف را فرستادم.

حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ پيمان و عهد محكمى از جانب خدا به من بدهيد تا من در حفظ او با شما اطمينان كنم.

لَتَأْتُنَّنِي بِهِ اين جمله جواب قسم محذوف است، يعنى سوگند ياد كنيد كه او را به من برمى‌گردانيد، يا جواب جمله حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ است، چه اين جمله به معناى قسم است.

إِلَّا أَنْ يُحاطَ بِكُمْ مگر اين كه از نگهدارى او منع شويد يا مغلوب گرديد به نحوى كه قدرت نداشته باشيد يا همه هلاك شويد كه ديگر از شما كسى باقى نماند.

فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قالَ اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ و چون برادران با پيمانشان قسم ياد كردند، يعقوب استشهاد به وكالت خدا نمود، تا تأكيدى بر وثيقه و عهد باشد، يا اشاره به اين باشد كه توكّل بر خدا است نه بر عهد و پيمان شما، يعنى اين كه من توكّل بر خدا كردم و آنچه را كه از توسّل به اسباب وظيفه من بود انجام دادم و ممكن است ذكر وكالت خدا از باب تيمّن و تبرّك بوده تا عهد و پيمان آن‌ها نافذ و اجرا گردد.

آيات ۶۹- ۶۷

[سوره يوسف (۱۲): آيات ۶۷ تا ۶۹] ..... ص : ۵۴۸

اشاره

وَ قالَ يا بَنِيَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ ما أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۶۷) وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ما كانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضاها وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِما عَلَّمْناهُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۶۸) وَ لَمَّا دَخَلُوا عَلى يُوسُفَ آوى إِلَيْهِ أَخاهُ قالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۶۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۴۹

ترجمه: ..... ص : ۵۴۹

و یعقوب گفت ای پسران من سفارش می‌کنم چون به مصر رسیدید همه از یک دروازه وارد نشوید بلکه از درهای مختلف وارد شوید و بدانید که از خدا چیزی شما را بی‌نیاز نتواند کرد که فرمانفرمای عالم جز خدا نیست بر او توکّل می‌کنم و باید همه صاحبان مقام توکّل هم بر او اعتماد کنند،

چون آن‌ها به ملک مصر به طریقی که پدر دستور داده بود وارد شدند چیزی آنان را از خدا بی نیاز نکرد جز آن که در دل یعقوب (که گفت از درهای متفرّق درآیند) غرضی بود (که از چشم بد گزندی نبینند) او اگر دید و او بسیار دانشمند بود زیرا او را (به وحی خود) علم آموختیم و لیکن اکثر مردم نمی‌دانند،

و چون برادران بر یوسف وارد شدند او برادر خود بنیامین را در کنار خویش جای داد و به او اظهار داشت که همانا برادر تو یوسف که از فراقش می‌سوختی منم بر آنچه برادران به یوسف کردند محزون نباش.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۰

تفسیر ..... ص : ۵۵۰

وَ قالَ یا بَنِیَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ چون یعقوب فهمید که پادشاه و یارانش این برادران را شناخته‌اند و فهمیده‌اند که این‌ها فرزندان یک پدر هستند ترسید که بر آن‌ها از چشم بد گزندی برسد، و لذا بر حسب بشریّت به آن‌ها سفارش کرد که در مورد چشم بد چاره‌ای بیندیشند «۱» از این رو گفت:

وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ مُتَفَرِّقَةٍ «۲» از درهای متعدّد و متفرّق داخل شوید، و چون بر چاره اندیشید خودش اعتماد نکرد گفت:

وَ ما أُغْنِی عَنْکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْءٍ إِنِ الْحُکْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ عَلَیْهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُونَ و بدانید که چیزی شما را از خدا بی‌نیاز نمی‌کند و حکم جز برای خدا بر کسی نیست و دستور من به این چاره جویی تنها به خاطر توسّل به اسباب ظاهری

---

(۱) در ترجمه قران خرّمشاهی: علّت را حسد مردم و خوف حکومت از قدرت آنان می‌داند نه چشم زخم (ترجمه قرآن، خرمشاهی) این نظر بیشتر قابل اثبات است زیرا همواره حکومتها از اجتماع، مخصوصا اجتماع یازده برادر می‌ترسند و حسودان نیز نگران می‌شوند

(۲) نقل شده: که نهی کردند سه کس را از داخل شدن در سه موضع ۱- مؤمنان را از داخل شدن در خانه یکدیگر بی‌اذن و دستور ایشان. ۲- نهی کرد صحابه را از داخل شدن در خانه رسول بی‌دستوری. ۳- یعقوب فرزند خود را از داخل شدن در مصر به یک دروازه نهی کرد.

جامع السّتین جلد اوّل تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۱

است که خداوند بندگانش را در توکّل به آن امر کرده است «۱» وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَیْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ و چون طبق امر پدرشان از درهای متفرّق وارد شدند، ما کانَ یُغْنِی عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْءٍ سفارش پدر آن‌ها یا تدبیر پدر یا دخول آن‌ها بر حسب تدبیر پدر نمی‌توانست آن‌ها را از تقدیر خدا به هیچ وجهی بی نیاز گرداند، یا نمی‌توانست آن‌ها را به هیچ وجه از تقدیر بی‌نیاز گرداند، لذا

نسبت دزدی به بنیامین و گرفتن او پیش آمد.

إِلَّا حاجَةً فِی نَفْسِ یَعْقُوبَ و این کار آنان (از درهای گوناگون وارد شدن) چیزی نبود جز حاجتی که در دل یعقوب بود و آن عبارت از دست دادن به تدبیر و چاره بود با توکّل بر خدا و در عین حال می‌دانست که تدبیر و چاره از تقدیر بی‌نیاز نمی‌کند و جلو آن را نمی‌گیرد.

قَضاها وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِما عَلَّمْناهُ به خاطر این که ما به او علم آموختیم، یا به خاطر آن چیزی که ما انرا به او یاد دادیم نه این که هر چیزی را به او یاد داده باشیم.

و آیه اشاره به گستردگی و کمال یعقوب علیه السّلام در مرتبه‌ی بشریّت

---

(۱) فرمودند: سه کس در سه جایگه رفتند از بهر سه مقصود: ابو قطروس الملک در بوستان رفت و مفاخرت نمود. موسی به شهرستان عین الشمس رفت و شجاعت نمود، فرزندان یعقوب در مصر شدند و حاجت نمودند.

جامع السّتین جلد اول تفسیر سوره یوسف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۲

دارد، و این که او به آنچه که بشریّت اقتضا می‌کند عمل می‌نماید که به اسباب ظاهری متوصل می‌شود (که می‌گوید از یک در وارد نشوید) و به مرتبه عقلی نیز اشاره دارد که مقتضی انقطاع از اسباب است (که می‌گوید حکم از آن خداست و به او توکّل کردم) مقتضی علم به استقلال مسبب است در هر جا که دارای سبب باشد، و این که اسباب حجابهایی هستند که جلوی ظهور اثر مسبب واقع می‌شوند.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ بیشتر مردم نمی‌دانند که بر حذر بودن و فرار کردن کسی را از قدر بی‌نیاز نمی‌کند، یا این که به مرتبه علم متّصف نمی‌شوند، این جمله استدراک از این توهّم است که اگر یعقوب دارای علم است باید چیزی را که مقتضای بشریّت و موهم جهل است ظاهر نسازد، در این جمله این توهّم را چنین برطرف می‌سازد که اگر چه یعقوب دارای علم است ولی چون بیشتر مردم نمی‌دانند لذا آنچه را که اقتضای بشریّت است ابراز می‌دارد، تا با آن‌ها موافق باشد، و از جمله کسانی که جاهلند و نمی‌دانند فرزندان یعقوب‌اند که مخاطب او قرار گرفته‌اند.

ممکن است معنای آیه این باشد که یعقوب دارای علم است و مقتضای علم او این است که در عین توکّل از اسباب ظاهری بهره گیرد، و لیکن بیشتر مردم مادامیکه از عالم اسباب خارج نشوند نمی‌دانند که مقتضای علم توسّل به اسباب است.

وَ لَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إِلَیْهِ و چون برادران

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۳

بر یوسف وارد شدند، یوسف برادرش (بنیامین) را در آغوش کشید.

چگونگی داخل شدن آن‌ها بر یوسف و در کنار خود کشیدن یوسف برادرش را، در کتابهای مفصّل به تفسیر ذکر شده است. «۱»

أَخاهُ قالَ إِنِّی أَنَا أَخُوکَ فَلا تَبْتَئِسْ یوسف گفت: من برادر توام اندوهناک مباش. بِما کانُوا یَعْمَلُونَ در باره بدیهایی که در باره من و تو کردند اندوهناک مباش، که آن بدی سبب بالا رفتن و موجب سلطنت ما شد، و خداوند ما و پدرمان و برادرانمان را در بهترین و نیکوترین حال جمع نماید.

آیات ۷۷- ۷۰

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۷۰ تا ۸۰] ..... ص : ۵۵۳

اشاره

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ جَعَلَ السِّقايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسارِقُونَ (۷۰) قالُوا وَ أَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ ما ذا تَفْقِدُونَ (۷۱) قالُوا نَفْقِدُ صُواعَ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ (۷۲) قالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ ما جِئْنا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَ ما كُنَّا سارِقِينَ (۷۳) قالُوا فَما جَزاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كاذِبِينَ (۷۴)

قالُوا جَزاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزاؤُهُ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۷۵) فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَها مِنْ وِعاءِ أَخِيهِ كَذلِكَ كِدْنا لِيُوسُفَ ما كانَ لِيَأْخُذَ أَخاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ وَ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (۷۶) قالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّها يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُبْدِها لَهُمْ قالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَصِفُونَ (۷۷) قالُوا يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَباً شَيْخاً كَبِيراً فَخُذْ أَحَدَنا مَكانَهُ إِنَّا نَراكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۷۸) قالَ مَعاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ إِنَّا إِذاً لَظالِمُونَ (۷۹)

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قالَ كَبِيرُهُمْ أَ لَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَباكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ وَ مِنْ قَبْلُ ما فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ (۸۰)

---

(۱) خداوند عالم سه كس را از سه كس جدا كرد، و در حريم عنايتشان مستقر و مأوى كرد.

عيسى و مادرش را از ميان جهودان جدا كرد. پيامبر صلّى اللّه عليه و آله حضرت محمّد را از دار دنيا جدا كرد و در عليّين مأوى كرد (أَ لَمْ يَجِدْكَ يَتِيماً فَآوى). بنيامين را از كنار يعقوب جدا كرد و بر تخت يوسف مأوى كرد.

جامع السّتين جلد اول تفسير سوره يوسف

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۴

ترجمه: ..... ص : ۵۵۴

چون باز آن قافله را مهيّا ساختند جام زرّين شاه را در رحل برادر نهاد. آنگاه از غلامان منادى ندا كرد كه، اى اهل قافله، شما بى‌شك دزديد.

آن‌ها رو به غلامان كرده (و برآشفتند) كه مگر چه چيز از شما مفقود شده است؟ (كه نسبت سرقت به ما مى‌دهيد)

غلامان گفتند جام شاه ناپيدا است و من (كه رييس انبارم) يك بار شتر ضمانت كنم بر آنكس كه جام را پيدا كند و بياورد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۵

برادران گفتند: به خدا سوگند كه شما به خوبى حال ما را دانسته‌ايد و شناخته‌ايد كه براى فساد بدين سرزمين نيامديم و دزد نبوده‌ايم.

غلامان گفتند اگر كشف شد شما دروغ مى‌گوييد كيفر آن دزد چيست؟

گفتند: جزاى آن كسى كه اين جام در رحل او يافت شود آن است كه هم او را به بندگى برگيريد كه ما دزد و ستمكار را چنين به كيفر مى‌رسانيم.

(يوسف يا مأمور او) شروع در تحقيق از بارهاى ايشان كرد آخر مشربه را از بار برادر خود (بنيامين) بيرون آورد. اين تدبير (كه آن برادر به اين اتّهام نزد خود نگاه دارد و امر را بر برادران ديگر مشتبه كند) ما به يوسف آموختيم كه در آيين ملك اين نبود كه بتواند آن برادر را به گرو بگيرد جز آن كه خدا بخواهد (و دستورى از طريق وحى به يوسف عليه السّلام بياموزد) و ما كه خداى

جهانیم هر کس را بخواهیم به مراتب بلند می‌رسانیم (تا مردم بدانند که) فوق هر دانشمندی دانشمندتری وجود دارد (تا به خدا منتهی شود و تنها خدا در همه اوصاف و کمالات فوق همه موجودات است).

برادران (چون مشربه سلطان از بار بنیامین درآمد) گفتند: اگر این دزدی کند بعید نیست که برادرش یوسف نیز از این پیش دزدی کرد (از پدر مادری بتی دزدید که نابود کند چون از کودکی با بت دشمن بود) یوسف چون اتّهام دزدی را به خود شنید خشم خود را فرو برد و قضیّه را در دل خود پنهان کرد و به آن‌ها اظهار نکرد (که من آن یوسفم و ابدا نه من و نه برادرم دزدی نکرده‌ایم) و گفت شما مردم بسیار بدی هستید (که خود بد کرده و به دیگران تهمت بسته و یا غیبت می‌کنید) و خدا به حقیقت آنچه بر من نسبت می‌دهید آگاهتر است.

برادران به التماس گفتند ای عزیز مصر ما را پدر پیری است که به این برادر علاقه شدید دارد لطفی کن و یکی از ما را به جای او نگاهدار.

یوسف گفت معاذ اللّه که ما در شرع خویش جز آن که متاع

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۶

خود را نزد او یافته‌ایم دیگری را بگیریم که اگر چنین کنیم بسیار مردم ستمکاری هستیم،

چون برادران از اجابت خواهش خویش نومید شدند با خود خلوت کرده و در سخن سرّ خود به میان آوردند برادر بزرگ گفت: آیا نه این است که پدر از ما عهد و سوگند به نام خدا گرفته است و پیش از این هم در باره یوسف مقصّر بودیم (ما دیگر با چه آبرو نزد پدر برویم) من هرگز از این سرزمین برنخیزم تا پدرم اجازه دهد یا خدای عالم حکمی در باره من فرماید که او بهترین حکمفرمایان است.

تفسیر ..... ص : ۵۵۶

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ جَعَلَ السِّقايَةَ (سقایه) مشربه‌ای است که با آن غلّه و طعام کیل و وزن می‌شود، فِي رَحْلِ أَخِيهِ مقصود برادر یوسف بنیامین است، ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ سپس منادی از جانب سلطان ندا کرد.

أَيَّتُهَا الْعِيرُ لفظ (عیر) اسم شتری است که قافله را با بارشان به مقصدهایشان می‌رساند، سپس از باب غلبه بر خود قافله‌ای که شتر در بین آن‌ها است (عیر) اطلاق شده است. یعنی: ای کاروانیان (ای شترداران) إِنَّكُمْ لَسارِقُونَ این جمله (که شما دزد هستید) از باب توریّه از این است که آن‌ها یوسف علیه السّلام را دزدیدند و به عنوان برده فروختند، یا کنایه از دزدیدن ذریّه‌ی عقولشان و استخدام آن می‌باشد، نه تنها عقول را استخدام کردند، بلکه آن را به رقیّت و بندگی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۷

نفس‌هایشان درآوردند، همه این تأویلات برای این است که (انّکم لسارقون) دروغ نباشد.

بعضی گفته‌اند پس از آن که جام زرّین ملک گم شد بدون اذن یوسف علیه السّلام نسبت سرقت به آن‌ها داده شد.

و در اخبار آمده است که این دروغ در مقام اصلاح گفته شده و این‌ها سرقت نکردند و یوسف علیه السّلام دروغ نگفته، چون دروغ در مقام اصلاح دروغ نیست.

زیرا که یوسف با گرفتن برادرش قصد اصلاح آن‌ها را داشت و می‌خواست آن‌ها را از نفسهای امّاره‌شان رها سازد بدین گونه که به درگاه خدا تضرّع و زاری کنند و به یوسف علیه السّلام پناه ببرند و نزد پدرشان خاکساری نمایند.

قالُوا وَ أَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ لفظ وَ أَقْبَلُوا حال است به تقدیر (قد) یا عطف است قبل از تمام شدن معطوف علیه، یا جمله معترضه است، و وجه آن آگاهاندن بر این مطلب است که آنان کاملا به خودشان مطمئن هستند و جرأت بر مجادله و بحث ندارند، چون یقین

داشتند که دزدی نکرده‌اند.

ما ذا تَفْقِدُونَ قالُوا نَفْقِدُ صُواعَ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ بعضی گفته‌اند آن جام طلا بوده، یا نقره بوده که در آن جواهرات گرانبها بکار برده شده بود، و روی همین جهت بود که وعده می‌دادند که هر کس آن را بیاورد یک بار شتر غلّه دریافت

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۸

خواهد کرد، با این که غلّه هم گران بود، چون جام زرّین گران قیمت بود در مقابل آن غلّه را قرار دادند.

وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ قالُوا تَاللَّهِ لفظ تَاللَّهِ قسم است جهت تأکید دعوی.

لَقَدْ عَلِمْتُمْ تأکید دیگری است که بر صدق ادّعایشان استشهاد به علم آن‌ها کردند، چون آن‌ها وقتی وارد شهرهای مصر شدند بر دهن مرکبهایشان و شترهایشان دهن بند زده بودند تا داخل زراعتهای آن‌ها نشوند و چنانچه بعضی گفته‌اند.

کالایی که به آن‌ها داده شده بود به ملک باز گردانیدند به این گمان که آن‌ها از باب سهو و اشتباه جام زرّین را در داخل بارشان گذاشته‌اند، و همین موجب شد که به امانت و خیر و صلاح مشهور شوند.

ما جِئْنا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَ ما كُنَّا سارِقِينَ قالُوا فَما جَزاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كاذِبِينَ گفتند: شما قطعا می‌دانید که در زمین فسادگر نیستیم و دزد نبوده‌ایم. گفتند: پس کیفر شما اگر دروغ‌گو باشید چه خواهد بود؟

قالُوا جَزاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزاؤُهُ گفتند:

هر کسی که این دزدی را بکند مجازاتش خود اوست یعنی نگهداشتن خود دزد مجازات دزدی است.

جمله فَهُوَ جَزاؤُهُ تأکید قضیه اوّل یعنی مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۵۹

می‌باشد و روی همین جهت لفظ (فاء) آمده است تا اشاره به این باشد که آن در تقریر مطلب رساتر است، یا این که لفظ (من) موصوله و مبتداء است یا شرطیه است که فَهُوَ جَزاؤُهُ خبر مبتداء یا جزاء شرط است، و دخول فاء بنابر این که خبر باشد بدان جهت است که مبتداء متضمّن معنای شرط است، و جمله خبر (جزاؤه) است.

كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ این سخن دلالت می‌کند بر این که این چنین مجازات از شریعت یعقوب بوده، نه این که برادران یوسف چون اطمینان داشتند که دزدی نکرده و از باب تجرّی این کلام را گفتند، و نه این که دین پادشاه مصر چنین بوده چنانچه بعضی گفته‌اند.

فَبَدَأَ ندا دهنده یا یوسف علیه السّلام اوّل از ظرف آن‌ها شروع کردند، چون برادران یوسف بعد از آن که نسبت دزدی به آن‌ها داده شد به سوی عزیز برگشتند یا باز گردانده شدند.

بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعاءِ أَخِيهِ قبل از ظرف برادرش از ظرف برادرانش شروع کرد تا شکّ نبرند که این کار از جانب خود یوسف و یارانش می‌باشد.

ثُمَّ اسْتَخْرَجَها مِنْ وِعاءِ أَخِيهِ كَذلِكَ این چنین مکر و حیله بکار بردیم که جام زرّین را مخفی و سپس حکم را موکول به برادرانش کردیم و خود آن‌ها حکم کردند که جزای سارق برده قرار

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۰

دادن خود سارق است، چون این حکم موافق شریعت پدرشان بود.

كِدْنا لِيُوسُفَ و آنچه که در ظاهر به نظر می‌رسد که ادات تشبیه در كَذلِكَ بین شیء و خودش آورده شده مندفع است به این که: تشبیه مانند این است که گفته شده انسان مانند زید است که کاف تشبیه بین کلی و جزیی آورده شده است.

ما كانَ لِيَأْخُذَ أَخاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ در راه و روش ملک و آداب سیاست او این طور نبود که برادرش را بگیرد.

إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ قول خدای تعالی (كَذلِكَ كِدْنا لِيُوسُفَ) برای رفع توهّم به کار بردن فریب و نیرنگ از جانب یوسف علیه السّلام است از آن جهت مکر و حیله با مقام نبوّت سازگار نیست، و لذا خداوند برای رفع توهّم مکر و حیله به خودش نسبت می‌دهد.

نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ وَ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ فوق هر دانشمندی دانشمندتری وجود دارد تا به خدا منتهی شود، یعنی تا به دانا و عالمی برسد که دیگر فوق او دانا و عالمی نیست.

بعضی گفته‌اند که کارگران یوسف علیه السّلام دست بنیامین را گرفتند و او را به بردگی درآوردند پس برادرانش مجبور شدند به یوسف مراجعه کنند، بعضی گفته‌اند که در همان ابتدای بحث و جدال به یوسف مراجعه کردند.

قالُوا از شدّت غیظ و اندوه گفتند: إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۱

أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ

اگر این برادر دزدی می‌کند بعید نیست که برادرش یوسف نیز از این پیش دزدی می‌کرد.

این مطلب اشاره به کمربند اسحاق است که عمّه یوسف آن را به ارث برد و آن را به کمر یوسف بست (شاید دیگران تصوّر کردند که یوسف کمربند را دزدیده است) چون یوسف را دوست داشت و می‌خواست او را خودش نگهدارد.

بعضی گفته‌اند که (لیان) پدر راحیل (مادر یوسف) بت‌پرست بود و بتی از طلا داشت یوسف آن بت را مخفیانه گرفت و به مادرش داد که بدین وسیله هم می‌خواست بر جدّش ترحّم کند و او را از بت پرستی خلاص کند، و هم بر مادرش ترحّم نماید و او را از فقر نجات دهد.

و بعضی گفته‌اند که یوسف از سفره پدرش طعام برمی‌داشت و مخفیانه به فقرا می‌داد، و برخی گفته‌اند که یوسف گوسفندی از گوسفندان پدرش را گرفت و مخفیانه به فقیر داد، و قول اوّل از ائمه‌ی ما علیهم السّلام روایت شده و نزد اهل مذهب ما مشهور است.

فَأَسَرَّها يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُبْدِها لَهُمْ یعنی این جمله را برادر بنیامین «یوسف» هم قبلاـ دزدی می‌کرد، یوسف در دلش پنهان داشت تا به موقع خودش آن‌ها را سرزنش نماید.

یا مقصود این است که این کلمه سرقت و دزدی را از آن جهت که دروغ است مخفی نگهداشت. ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۲

ممکن است مقصود این باشد که جمله (أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً) (که پس از آن می‌آید) را در دل خود پنهان داشت که از قبیل بازگشتن ضمیر به پس از خود باشد و در این صورت قول خدای تعالی: (قالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً) بدل از آن می‌باشد (بدل است از سرق اخ له)، و معنای آیه این می‌شود که یوسف این گفتار را که شما بدتر از یوسف هستید در دل خود پنهان داشت.

قالَ یوسف در دلش گفت: أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً شما از جهت مقام و مرتبه و منزلت بدتر هستید، یا این که شرّ و بد بودن را به مکان و محل نسبت داده از باب مجاز تا این که در وصف آن‌ها به بدی مبالغه کرده باشد.

یعنی اگر نسبت دزدی به برادر بنیامین صحیح باشد شما از او بدتر هستید، چون شما در کاری داخل شدید که در آن اذیّت شدن پدرتان است که پیامبر خدا می‌باشد.

و اگر در لفظ (شرّ) معنای برتری و تفضیل نباشد معنای آیه واضح است که شما مردم بدی هستید (دیگر توجیهات فوق در آن نمی‌باشد).

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَصِفُونَ و خداوند داناتر است به آنچه که شما توصیف می‌کنید، یعنی نسبت دزدی که به یوسف می‌دهید.

چون برادران یوسف حال پدرشان را به یاد آوردند که چگونه اندوهناک بود و چگونه با او عهد کردند که بنیامین را برگردانند و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۳

عهدشان را با سوگند تأکید کردند ناراحت و دلگیر شدند و به یوسف پناه بردند، و بر سبیل درماندگی و تضرّع و زاری گفتند:

قالُوا یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ إِنَّ لَهُ أَباً شَیْخاً کَبِیراً برادران در مقام برانگیختن ترحّم به یوسف سه وصف ذکر کردند:

۱- پدر بودن یعقوب که دوری فرزند موجب حزن و اندوه او می‌شود.

۲- پیر بودن او که مستلزم ترحّم است.

۳- زیادی سنّ او که مبالغه در پیری است یا مبالغه در منزلت و مقام است که مستلزم مراعات او است.

فَخُذْ أَحَدَنا مَکانَهُ إِنَّا نَراکَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ ما تو را از نیکوکاران می‌بینیم، نیکوکار هستی در این که یکی از ما را بجای بنیامین بگیری و نگهداری، یا به طور مطلق نیکوکار هستی، یا سابقا نیکویی کردی.

قالَ مَعاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ این جمله استثناء مفرّغ از کلام موجب است، چون مستثنی منه محدود است، یعنی معاذ اللّه که ما یکی از شماها را نگهداریم، و ما یکی از شماها را نگه نمی‌داریم مگر این که گمشده خود را نزد او بیابیم، و ممکن است لفظ (الّا) به معنای (غیر) باشد و اصل آیه چنین بوده: (معاذ اللّه ان نأخذ واحدا الّا من وجدنا متاعنا عنده) غیر از کسی که متاع ما نزد او پیدا شود شخص دیگری را نگه نمی‌داریم.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۴

سپس موصوف حذف شده و صفت جای او را گرفته.

إِنَّا إِذاً لَظالِمُونَ «۱» یعنی اگر ما کسی را که مستحقّ بردگی نیست به بردگی بکشانیم ظالم و ستمگر خواهیم بود.

این معنا بر حسب ظاهر است و اما بر حسب واقع معنای آیه چنین است: اگر کسی را که ما از جانب خدا مأذون در گرفتن او نیستیم بگیریم و نگه داریم ظالم خواهیم بود، یا در گرفتن و نگه داشتن کسی که گمشده خود را نزد او نیافتیم ظلم و ستم است.

فَلَمَّا اسْتَیْأَسُوا بعد از پناه بردن به یوسف علیه السّلام و درخواست از او و اجابت نکردن یوسف وقتی ناامیّد شدند.

مِنْهُ خَلَصُوا نَجِیًّا از اصحاب عزیز مصر جدا شدند و از آن‌ها جدا و مستقلّ با همدیگر خلوت کردند و نجوا کردند (یا در حالی که نجوا می‌کردند و آهسته و در گوشی حرف می‌زدند) مفرد آمدن کلمه نَجِیًّا یا برای این است که مصدر است یا وصف شبیه مصدر.

قالَ کَبِیرُهُمْ برادر بزرگ از نظر سنّ که اسمش روبیل بود، یا بزرگ آن‌ها در امر و حکم که نامش شمعون بود، یا بزرگ آن‌ها در عقل که اسمش یهودا بود، به هر حال بزرگ آن‌ها گفت:

أَ لَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَباکُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَیْکُمْ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ وثیقه و عهد و پیمان به خدا نسبت داده شده، چون یعقوب علیه السّلام هنگام عهد و

---

(۱) ظلم: ستم. اصل آن به معنای ناقص کردن حقّ و یا گذاشتن شیء در غیر موضع خویش است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۵

پیمان خدا را گواه و شاهد گرفته بود، و وثیقه را به خدا نسبت داده بود.

وَ مِنْ قَبْلُ عطف بر محذوف است یعنی از شما در حین مسافرت به مصر پیمان گرفت، و از قبل نیز پیمان گرفت، و بنابراین لفظ ما در قول خدا: ما فَرَّطْتُمْ فِی یُوسُفَ نافیه و جمله مستأنفه یا حالیه است و معنای آن این است که شما در حقّ یوسف افراط نکردید؟ که این سخن بر سبیل استهزا گفته شده، یا شما در تجاوز و تعدّی بر یوسف افراط نکردید.

یا این که لفظ (ما) استفهامیه، تعجبیه یا زاید است و در این صورت قول خدای تعالی: (من قبل) همان اعراب را دارد، و (فرّطتم) جمله مستأنفه یا حالیه است. یا این که لفظ (من قبل) متعلّق به (فرّطتم) و جمله حالیه یا معطوف بر جمله (الم تعلموا) است یا این که

(ما) مصدریه است، و (ما فرّطتم) و (فی یوسف) هر دو معطوف بر اسم (انّ) و خبر آن می‌باشد، و (من قبل) حال است، یا این که (ما فرّطتم) عطف بر (انّ) و اسم خبر آن می‌باشد، و (من قبل) حال است و (فی یوسف) متعلّق به (فرّطتم) یا این که (من قبل) خبر (ما فرّطتم) و جمله عطف بر اسم (انّ) و خبر آن یا عطف بر (انّ) و ما بعد آن می‌باشد، یا این که (ما) موصوله است و اعراب آن مانند اعراب مصدریه است.

فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ من زمین مصر را ترک نمی‌کنم تا پدرم

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۶

به من اجازه دهد یا خداوند در مورد من حکم کند بدین‌گونه که برادرم خلاصی و نجات پیدا کند یا خداوند به هر نحو که بخواهد گشایش فراهم سازد. که خداوند بهترین داورهاست.

داستان گفتگو و مجادله برادران یوسف با او در کتابهای مفصّل ذکر شده است.

آیات ۸۷- ۸۱

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۱ تا ۸۷] ..... ص : ۵۶۶

اشاره

ارْجِعُوا إِلى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يا أَبانا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَ ما شَهِدْنا إِلَّا بِما عَلِمْنا وَ ما كُنَّا لِلْغَيْبِ حافِظِينَ (۸۱) وَ سْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيها وَ الْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنا فِيها وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۸۲) قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳) وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ وَ قالَ يا أَسَفى عَلى يُوسُفَ وَ ابْيَضَّتْ عَيْناهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ (۸۴) قالُوا تَاللَّهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهالِكِينَ (۸۵)

قالَ إِنَّما أَشْكُوا بَثِّي وَ حُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۸۶) يا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ وَ لا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكافِرُونَ (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۵۶۶

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۷

شما نزد پدر باز شوید و بگویید که فرزندت (بنیامین در مصر) سرقت کرد (و بدین جرم گرفتار شد) و ما جز آنچه دانستیم گواهی ندادیم.

این که حقیقت امر چیست؟ ما حافظ اسرار غیب نیستیم.

(و اگر پدر باور نکرد بگویید) از آن شهر و از آن قافله که ما در آن بودیم حقیقت را جویا شو تا صدق دعوی کاملا بر تو معلوم گردد.

آن‌ها نزد پدر آمدند و قضیّه را اظهار داشتند. یعقوب گفت: این قضیه هم مانند قضیّه یوسف و گرگ حقیقت ندارد. بلکه چیزی از اوهام عالم نفس بر شما جلوه کرده پس من باز هم راه صبر پیش گیرم که امّید است خدا ایشان را به من بازگرداند که او خدایی دانا و درستکار است.

آنگاه یعقوب (از شدّت حزن) روی از آن‌ها برگردانید و گفت: وا اسفا بر فراق یوسف عزیزم و از گریه‌ی غم چشمانش سفید شد و سوز هجران و داغ دل بنهفت.

فرزندانش به ملامت گفتند به خدا سوگند که تو آنقدر یوسف یوسف کنی تا از غصّه‌ی فراقش مریض شوی و یا خود را به دست هلاک سپاری.

یعقوب به فرزندان گفت من با خدا غم و درد دل خود گویم و از لطف بی‌حساب خدا چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید.

ای فرزندان بروید به ملک مصر و از حال یوسف و برادرش تحقیق کرده جویا شوید (و از رحمت بی‌منتهای خدا نومید مباشید که هرگز) جز کافر هیچ کس از رحمت خدا نومید نیست.

تفسیر ..... ص : ۵۶۷

ارْجِعُوا إِلى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يا أَبانا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ همان برادر بزرگ گفت: به پیش پدر باز گردید و بگویید طبق آنچه که ما مشاهده کردیم فرزند تو دزدی کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۸

وَ ما شَهِدْنا إِلَّا بِما عَلِمْنا ما دیدیم که جام ملک از داخل بار بنیامین پیدا شد.

وَ ما كُنَّا لِلْغَيْبِ «۱» حافِظِينَ ما به اسرار غیب آگاه نیستیم تا باطن قضیه را بدانیم، و بفهمیم که بنیامین واقعا دزدی کرده یا بدون جرم و گناه به او نسبت دزدی داده‌اند.

بعضی گفته‌اند معنای آیه این است که وقتی بنیامین نزد ما حضور داشت ما او را از امثال نسبت دزدی نگه می‌داشتیم، و امّا وقتی از ما غایب بود دیگر حافظ و نگهبان او نبودیم، چون دیگر حفظ او امکان‌پذیر نبود.

بعضی گفته‌اند که غیب در لغت طایفه‌ی حمیر به معنای شب است که در این صورت معنای آیه این است که ما در شب نمی‌توانستیم او را از سرقت و دزدی حافظ و نگهبان باشیم.

برخی گفته‌اند که این جمله سؤال یعقوب است که گفت: چه کسی به ملک گفت که جزای دزدی به بردگی گرفتن سارق است؟

برادران یوسف گفتند: این مطلب را ما گفتیم، یعقوب گفت، چرا گفتید، آن‌ها گفتند: ما گواهی ندادیم جز به آنچه که از شریعت پیامبران دانستیم و ما علم غیب نداشتیم که بدانیم جام پادشاه در داخل بار اوست.

---

(۱) غیب: نهان نهفته. هر آنچه از دیده یا از علم نهان است. از باب لغت گفته‌اند: (الغیب: کل ما غاب عنک)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۶۹

وَ سْئَلِ الْقَرْيَةَ اگر باور نمی‌کنی کسی را بفرست تا از اهل قریه قضیه را بپرسد، یا از کسانی از اهل مصر که در قافله بودند سؤال شود.

الَّتِي كُنَّا فِيها وَ الْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنا فِيها وَ إِنَّا لَصادِقُونَ تصریح به راستگو بودنشان است که لازمه اخبار آن‌ها است، و این تصریح جهت تأکید آمده است.

و لذا آن را با (ان) و (لام) و جمله اسمیّه تأکید کرده‌اند، و آن عطف بر جمله (انّ ابنک سرق) است و وسط قرار گرفتن (و اسئل القریة ... تا آخر) برای اشعار به علّت راست بودن ادّعای صدق و راستی است، و ممکن است که توصیه و سفارش برادر بزرگشان تا جمله (و اسئل القریة) باشد، و جمله (و اسئل القریة) از کلام کسانی باشد که به سوی یعقوب بازگشتند و یعقوب با آن‌ها سخن گفت، و در این صورت معنای آیه چنین می‌شود: پس بازگشتند و به پدرشان گفتند:

پسر شما دزدی کرده است، و یعقوب آن‌ها را تکذیب کرد، پس آن‌ها گفتند از اهل قریه سؤال کن.

قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً معنای ظاهر آیه این است که پسر من دزدی نکرده و شما دروغ می‌گویید، و در بردن بنیامین با من

نیرنگ و حیله بکار بردید، چنانچه معنای این کلمه در قصه یوسف نیز چنین بوده، در حالی که آن برادران در مورد بنیامین حیله بکار نبردند و در اتّهام او به دزدی دروغ نگفتند، و در حقّ او

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۰

پیروی از هوای نفس نکردند، و یعقوب علیه السّلام پیامبر بود و باید بین دو قضیه فرق می‌گذاشت در حالی که او بین داستان یوسف و بنیامین فرق نگذاشت.

جواب این ایراد این است که معنای آیه چنین است که نفس شما نسبت سرقت به بنیامین را به صورت یقینی درآورده در حالی که او در حقیقت دزدی نکرده، یا معنای آیه این است که نفس شما بردن بنیامین را به گمان جلب منفعت بیشتر زیبا جلوه داده و آن را برای شما زینت داده است در حالی که از تقدیر پروردگار غفلت کردید و در نتیجه مرا مضطرّ و مجبور به اجازه کردید و بنیامین را در ضرّر و زیان داخل نمودید.

فَصَبْرٌ «۱» جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً من باز هم راه زیبای صبر پیش گیرم، امّید است که خداوند آن‌ها (فرزندانم) را به من بازگرداند که صبر کلید فرج و گشایش است.

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ که خداوند به عاقبت کارها دانا است، و شاید ابتلا به فراق این فرزندان برای من و برای آن‌ها خوب بوده است.

الْحَكِيمُ در کارهایش حکیم است و آنچه که حکمتش

---

(۱) صبر- تحمل و شکیبایی و بردباری. در اصطلاح، ترد شکایت از سختی بلا نزد غیر خدا است. صبر عبارت از انتظار کشیدن فرج و گشایش است از ناحیه حقّ تعالی. صبر آن است که در صبر صبر کنی. یعنی صبر خود نبینی و در بلا صابر باشی و بلا نبینی.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۱

اقتضا کند انجام می‌دهد، و این سخن دلداری دادن یعقوب به خودش و آسان کردن صبر بر بلا و سختی است.

وَ تَوَلَّى عَنْهُمْ یعقوب از آنان (فرزندان) روی گردانید چون دوست داشت از نهایت حزن و اندوه به خلوت رفته و تنها باشد، و چون دید که روی آوردن به اولاد و اعتماد بر آن‌ها چگونه سه نفر از آن‌ها را از بین برد و از یعقوب درو ساخت دیگر متنبّه شد و فهمید که اعتماد بر غیر موجب زیان است و لذا از آن‌ها روی گردانید.

وَ قالَ يا أَسَفى عَلى يُوسُفَ اما چون حبّ یوسف در قلبش قوی بود نمی‌توانست او را فراموش کند، لذا گفت بر یوسف تأسف می‌خورم.

وَ ابْيَضَّتْ عَيْناهُ مِنَ الْحُزْنِ آنقدر بر یوسف تأسف خورد و گریه کرد که چشمانش از اندوه سفید گشت، و این کلام کنایه از نابینایی است، و بعضی گفته‌اند: از زیادی گریه چشمانش سفید دیده می‌شد نه این که واقعا کور شده باشد. چون حدقه چشم وقتی پر از اشک شود سفید دیده می‌شود.

فَهُوَ كَظِيمٌ لفظ (کظیم) به معنای (مکظوم) اسم مفعول است، یعنی از خشم و غضب بر اولادش پر شده است، یا از اندوه و غم یوسف پر شده است، و ممکن است به معنای اسم فاعل (کاظم) باشد مانند (الکاظمین الغیظ) خشم و اندوهش را می‌خورد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۲

و در خود نگاه می‌دارد و جز خیر و خوبی چیزی ظاهر نمی‌سازد.

و لفظ (فا) در (فهو کظیم) برای سببیّت محض است و اشعار به سببیّت ما بعدش نسبت به ما قبلش دارد به سبب آیه بعد آن که می‌گوید: (قالوا تاللّه) یا اشعار به سببیّت ما قبلش نسبت به اعتقاد به ما بعدش دارد (به سبب تأسّف بر یوسف).

قالُوا فرزندان یعقوب دیدند که او دایما به یاد یوسف است، و طول مدّت و بسیاری بلاها و سختی‌ها موجب فراموشی یوسف نشده

است.

زیرا که قحطی و فقر بر آن‌ها غلبه کرده بود، و مدّت فراق یوسف نزدیک به هشتاد یا هفتاد یا چهل یا بیست و دو یا هیجده سال طول کشیده بود، لذا فرزندان به پدر گفتند:

تَاللَّهِ تَفْتَؤُا لفظ (لا) حذف شده و اصل آن (لا تفتؤا) بود تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهالِكِينَ تو آن قدر یوسف یوسف می‌کنی تا مریض می‌شوی و مشرف بر هلاک و نابودی می‌گردی.

لَ إِنَّما أَشْكُوا بَثِّي

کلمه (بثّ) به معنای شرّ و گرفتاری است یعنی شکایت گرفتاری و اندوه خود را به خدا می‌برم، حُزْنِي

اندوه و غمم و آنچه را که از سختی می‌کشم.

ى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ

و من از جانب خدا به وسیله وحی می‌دانم که یوسف زنده است و من به وصال او

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۳

نایل می‌شوم و شما نمی‌دانید، یا این که این مطلب را ناشی از رحمت خدا می‌دانم و این که خداوند کسی را به بلایی مبتلا نمی‌کند مگر این که بعد از آن فرج و گشایش می‌آورد.

يا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا «۱» ای فرزندان بروید و تفحّص کنید، مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ وَ لا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ در باره یوسف و برادرش و از فرج و گشایش الهی ناامید نشوید.

إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكافِرُونَ که از رحمت خدا جز کافران کسی نومید نمی‌شود پس از این سخنان برادران یوسف به مقصد مصر در طلب برادرانشان خارج شدند.

آیات ۹۸- ۸۸

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۸۸ تا ۹۸] ..... ص : ۵۷۳

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قالُوا يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۸۸) قالَ هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ (۸۹) قالُوا أَ إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قالَ أَنَا يُوسُفُ وَ هذا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَ يَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۹۰) قالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنا وَ إِنْ كُنَّا لَخاطِئِينَ (۹۱) قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۹۲)

اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هذا فَأَلْقُوهُ عَلى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيراً وَ أْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ (۹۳) وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْ لا أَنْ تُفَنِّدُونِ (۹۴) قالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلالِكَ الْقَدِيمِ (۹۵) فَلَمَّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ أَلْقاهُ عَلى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيراً قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۹۶) قالُوا يا أَبانَا اسْتَغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا إِنَّا كُنَّا خاطِئِينَ (۹۷)

قالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۹۸)

---

(۱) تجسّس به معنای جستجو کردن با حاسّه است و منظور پیدا کردن می‌باشد خواه با دیدن باشد یا شنیدن.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۴

ترجمه: ..... ص : ۵۷۴

برادران به امر پدر باز به مصر آمده و بر شاه وارد شدند و گفتند ای عزیز مصر ما با همه اهل بیت خود به فقر و قحطی و بیچارگی گرفتار شدیم و با متاعی ناچیز و بی‌قدر به حضور تو آمدیم محبّت فرما و بر قدر احسانت بر ما بیافزا و از ما به صدقه دستگیری کن که خدا صدقه دهنده و بخشندگان را نیکو پاداش می‌دهد،

در این حال که یوسف دل شکستگی و نیازمندی برادران را دید رحمش آمده و پرده از روی کار برداشت و گفت که شما از روی نادانی به یوسف چه کردید؟ آیا می‌دانید؟

(آنان به خود آمده با شرم حضور) گفتند آیا همان یوسف تو هستی؟ پاسخ داد آری من همان یوسفم و این برادر من (بنیامین) است خدا به رحمت بی‌حساب خود بر ما منّت نهاد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۵

(و ما را به دیدار هم پس از چهل سال رسانید) که البتّه هر کس در حوادث تقوا و صبر پیشه کند نیکو است و خدا اجر نیکوکاران را ضایع نگذارد،

برادران با سرور گفتند به خدا که خدا تو را به ملک و عزّت و عقل و حسن و کمال بر ما برگزید و ما در حقّ تو مقصّر و خطاکاریم.

یوسف چون برادران را شرمگین یافت از روی مهربانی گفت: امروز هیچ شرمنده و متأثّر نباشید که من عفو کردم خدا هم گناه شما را ببخشاید که او مهربانترین مهربانان است.

اکنون پیراهن مرا نزد پدرم یعقوب برده بر روی او افکنید که تا دیدگانش بینا شود آنگاه او را با همه اهل بیت و خویشان از کنعان به مصر آرید.

چون کاروان از مصر بیرون آمد یعقوب گفت: اگر مرا تخطئه نکنید من بوی یوسف، را می‌شنوم.

شنوندگان زبان به ملامت گشوده و گفتند: قسم به خدا که تو از قدیم الایّام از شوق یوسف حواسّت پریشان و عقلت مشوّش است، (که هنوز بوی یوسف می‌شنوی)

پس از آن که بشیر بشارت یوسف آورد و پیراهن او را بر رخسارش افکند دیده انتظارش به وصل روشن شد و گفت: به شما نگفتم که من از لطف خدا به چیزی از اسرار غیب آگاهم که شما آگه نیستید،

در آن حال برادران یوسف با تضرّع و التماس عرضه داشتند ای پدر ما گنهکاریم از ما درگذر بر تقصیرات ما از خدا آمرزش طلب که در باره یوسف خطا کرده‌ایم.

پدر گفت حال که به دیدار یوسف می‌رسم به زودی (در شب جمعه سحرگاه) از درگاه خدا برای شما آمرزش طلبم که او بسیار آمرزنده و مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۵۷۵

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ هنگامی که بر یوسف وارد شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۶

قالُوا يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ گفتند ای عزیز «۱» ما و خانواده‌مان گرفتار قحطی و گرسنگی شدیم.

وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ و کالای پستی آوردیم که بهای آن زیاد نیست، کالای آن‌ها کندر یا درهم‌های پستی بود که در مقابل بهای

طعام مورد قبول واقع نمی‌شد، و یا جوال‌های کهنه، یا ریسمان، یا متاع پوسیده، یا پشم، و روغن بوده که این دو از کالاهای عرب بوده، یا صنوبر یا پسته کوهی، یا کشک یا کفش و پوست بوده است.

فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ پس بما غلّه کامل بده همانطور که سابقا چنین کردی، وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا غلّه را بما تصدّق نما بدون این که قیمت آن را بگیری، یا این که به برادرمان بنیامین تصدّق نمایی.

إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ که خدا صدقه دهندگان را پاداش بخشد.

آیه بیانگر آن است که شدّت و سختی آنان به اوج خود رسیده بود، و از سوی دیگر در اثر نسبت سرقت که به آن‌ها داده شده بود شرمنده و خجل بودند.

لذا در نهایت مسکنت در مقابل یوسف خاضع شدند، در همین موقع بود که یوسف خودش را معرفی کرد و دلش به حال آن‌ها

---

(۱) در این آیه منظور از عزیز عنوان یوسف است که با عزّت بوده است و گر نه در آیات دیگر این سوره منظور عزیز مصر همسر زلیخا است که پیش از آن عنوان عزیز داشت. (مترجمین)

سوخت و در کار آن‌ها گشایش ایجاد کرد.

قالَ هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ «۱» وَ أَخِيهِ و گفت:

می‌دانید در باره یوسف و برادرش چه کردید؟

و سپس چون یوسف دید که برادرانش از شناختن او و آنچه که در حقّ یوسف روا داشتند خجل و شرمنده شدند از جانب آن‌ها عذر آورد و گفت:

إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ در آن وقت نسبت به کار خود نادان بودید.

شاید مقصود از آنچه که به برادر یوسف انجام داده‌اند ذلّت و خواری رساندن به او باشد، زیرا او جز با عجز و شکستگی نمی‌توانست با آن‌ها حرف بزند.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که هر گناهی که از بنده صادر می‌شود اگر چه عالم به آن گناه باشد ولی در وقتی که از دلش می‌گذرد که معصیت و نافرمانی پروردگارش را می‌کند جاهل و نادان

---

(۱) یوسف از نظر اهل بیت معرفت مراد روح شریف انسان است که گرفتار بند ظلمتکده تن شده است.

الا ای یوسف قدسی برآ از چاه ظلمانی به مصر عالم جان شو که مرد عالم جانی

مولانا جلال الدّین رومی گوید:

چون کمند تو دلم را می‌کشید یوسفم از چاه بر صحرا دوید

یوسفی از چاه و زندان چاره نیست سوی ز هر قهر چون شکر بیا

است، خدای تعالی قول یوسف علیه السّلام را نقل می‌کند که به برادرانش گفت: آیا شما می‌دانید که به یوسف و برادرش چه کردید در حالی که شما جاهل بودید چون هنگام ارتکاب گناه به دلشان خطور کرد که آن‌ها در معصیت و نافرمانی خدا هستند.

قالُوا أَ إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ استفهام تقریری است، چون برادران یوسف از مکالمه او فهمیدند که او یوسف است.

و لذا با تأکیدهای متعدّد آن را تأکید کردند و (ء انّک) بدون همزه استفهام خوانده شده که به صورت اخبار باشد، یا بنابر این باشد

كه همزه استفهام حذف شده است، و (انّك) با مدّ خوانده شده كه همزه دوّم مخفّف شده باشد.

قالَ أَنَا يُوسُفُ وَ هذا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا گفت من يوسف هستم و اين هم برادر من است كه خداوند بر ما منّت گذارده كه منزلت و مقام ما را بالا برده و ملك و سلطنت به ما عطا كرده است.

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ هر كس در مخالفت رضاى خدا از خدا بترسد وَ يَصْبِرْ و بر گرفتاريها و پرهيز از گناهان صبر پيشه گيرد.

فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ خداوند پاداش نيكوكاران را ضايع نسازد.

قالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنا وَ إِنْ كُنَّا لَخاطِئِينَ آن‌ها گفتند: به خدا كه خود خدا تو را برگزيد و اعتراف ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۷۹

كردند كه در تدبيرشان در مقابل تقدير خطا و اشتباه كرده‌اند، يا در مخالفت طاعت خدا و رضايت پدرشان خطا كرده‌اند.

چون يوسف ديد كه آن‌ها از سرزنش و عتاب او و از عقوبت خدا مى‌ترسند آن‌ها را از اين ترس ايمن داشت و گفت: قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ امروز ديگر گناهى بر شما نيست و از سرزنش من نترسيد، يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ و از عقوبت خدا هم نترسيد كه خداوند شما را مى‌بخشد.

وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ جمله عطف است و در آن معناى تعليل است، يا حال است و معناى تعليل دارد، يا اين كه عطف يا حال است جهت فزونى رجاء و امّيد آن‌ها.

يعنى خداوند شما را مى‌بخشد و بر شما تفضّل و لطف مى‌كند كه بالاتر از مغفرت و بخشش است، زيرا كه او مهربانترين مهربانانست.

اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هذا گفت اين پيراهن مرا پيش پدرم ببريد، پيراهن يوسف با اشكهاى چشمش تر شده بود، يا اين كه آن پيراهن ابراهيم بوده كه وقتى نمرود او را در آتش انداخت آن پيراهن را جبرييل از بهشت آورد و آتش سرد و سالم گشت، و آن پيراهن را ابراهيم تعويذ اسحاق و اسحاق تعويذ يعقوب و او هم تعويذ يوسف قرار داده بود، و اين احتمالات در مورد پيراهن ناشى از اختلاف در اخبار است. ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۰

فَأَلْقُوهُ عَلى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيراً وَ أْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ در آن هنگام كه كاروان برادران يوسف، يعنى كاروانى كه پيراهن يوسف در آن است از شهر مصر دور شد قالَ أَبُوهُمْ پدرشان يعقوب به كسانى كه نزد او بودند گفت: إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ «۱» يُوسُفَ لَوْ لا أَنْ تُفَنِّدُونِ من بوى يوسف را استشمام مى‌كنم اگر مرا به دروغ و خرافى گفتن ناشى از پيرى متّهم نكنيد.

قالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلالِكَ الْقَدِيمِ فَلَمَّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ آن‌ها گفتند به خدا كه تو هنوز پريشان خاطرى گذشته را دارى. امّا چون بشير آمد ... بشير يهودا فرزند يعقوب يا فرزند كنيزى است كه يعقوب آن را در كوچكى فروخته بود.

أَلْقاهُ عَلى وَجْهِهِ پيراهن را بر روى يعقوب انداخت.

فَارْتَدَّ بَصِيراً يعقوب در اثر پيراهن بينايى خويش را باز يافت، زيرا كه شوق و حرارت غريزى او تقويّت يافت و قوى شد.

قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ استفهام تعجّبى است و مورد حكايت محذوف است، يعنى اين كه آيا من به شما نگفتم كه يوسف زنده است و من او را ملاقات مى‌كنم، يا اين كه بيانگر قول اين گفته خداى تعالى است. إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ آيا من به شما نگفتم كه من از جانب خدا چيزى را مى‌دانم كه شما آن را نمى‌دانيد.

---

(۱) ريح: باد، در نزد عارفان كنايه از نسمات الهى و نفس رحمانى است. (مترجمين) [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۱

و در باره مكاتبات و نوشته‌هاى يعقوب و عزيز مصر به يكديگر بعد از حدوث قحطى و به گرو گرفته شدن يكى از فرزندانش و به

برده گرفتن بنیامین بدون این که یعقوب بداند که عزیز مصر همان یوسف علیه السّلام است و چگونگی تظلم و دادخواهی یعقوب از یوسف، و ادب کردن خداوند او را بدان سبب که به غیر خدای تعالی شکایت برده است ... همه این‌ها در کتابهای مفصّل ذکر شده است.

قالُوا یا أَبانَا اسْتَغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا إِنَّا کُنَّا خاطِئِینَ در محضر پدرشان تضرّع و زاری کردند و از کاری که کرده بودن توبه نمودند، و به زشتی کارهایشان اعتراف نمودند و گفتند: ای پدر از خدا جهت آمرزش گناهانمان آمرزش خواه که ما در باره یوسف خطا کرده‌ایم.

قالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَکُمْ رَبِّی این که یعقوب گفت به زودی استغفار می‌کنم و استغفار را به تأخیر انداخت بدان جهت بوده که انتظار وقت سحر را می‌کشیده، چون در مورد یعقوب جنایت آن‌ها بر غیر او واقع شده بود.

لذا یعقوب منتظر شریف‌ترین وقت‌ها بود به امّید این که دعایش به اجابت رسد، ولی در مورد یوسف علیه السّلام چون جنایت آن‌ها بر خودش واقع شده بود، لذا فوری استغفار کرد.

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ روایت شده که بین آن‌ها و بین یوسف هجده روز راه فاصله بود، و سریعترین شتری که بشارت را آورد نه روز طول کشید، و یعقوب علیه السّلام با فرزندانش نیز در نه روز این راه را طی کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۲

آیات ۱۰۱- ۹۹

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۹۹ تا ۱۰۱] ..... ص : ۵۸۲

اشاره

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إِلَیْهِ أَبَوَیْهِ وَ قالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِینَ (۹۹) وَ رَفَعَ أَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَ قالَ یا أَبَتِ هذا تَأْوِیلُ رُءْیایَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَها رَبِّی حَقًّا وَ قَدْ أَحْسَنَ بِی إِذْ أَخْرَجَنِی مِنَ السِّجْنِ وَ جاءَ بِکُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی إِنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِما یَشاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ (۱۰۰) رَبِّ قَدْ آتَیْتَنِی مِنَ الْمُلْکِ وَ عَلَّمْتَنِی مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنْتَ وَلِیِّی فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ تَوَفَّنِی مُسْلِماً وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ (۱۰۱)

ترجمه: ..... ص : ۵۸۲

پس آنگاه که یعقوب و خاندانش بر یوسف وارد شدند یوسف پدر و مادر خود را در آغوش آورد (از آنجا که به استقبالشان آمده بود) گفت به شهر مصر درآیند که انشاء اللّه بعد از این (از شر فراعنه مصر) ایمن خواهید بود.

آنگاه پدر و مادر را بر تخت بنشاند و آن‌ها به شکرانه‌ی دیدار او خدا را سجده کردند و یوسف در آن حال پدر را گفت که این بود تعبیر خوابی که از این پیش دیدم که خدای من آن خواب را واقع و محقّق گردانید و در باره من

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۳

احسان فراوان فرمود که مرا از تاریکی زندان نجات داد و شما را از آن بیابان دور به اینجا آورد (که پس از دیرگاه به دیدار هم نایل شدیم) پس از آن که شیطان میان من و برادرانم فساد کرد و مدّتی جدایی افکند که خدای من لطف و کرمش به آنچه مشیّتش تعلّق گیرد شامل بوده هم او دانا به حقیقت امور و محکم کار در تدبیر آفرینش است،

(و آنگاه یوسف رو به درگاه خدا آورد و عرض کرد) بار الها تو مرا سلطنت و عزّت بخشیدی و علم رؤیا و تعبیر خواب بیاموختی

تویی آفریننده زمین و آسمان تویی ولی نعمت و محبوب من در دنیا و آخرت مرا به تسلیم و رضای خود بمیران و با صالحانم محشور فرما.

تفسیر ..... ص : ۵۸۳

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إِلَیْهِ أَبَوَیْهِ وقتی بر یوسف داخل شدند پدر و مادرش را به آغوش کشید یعنی یعقوب و مادرش راحیل را.

و روایت شده که مادرش در نفاس بنیامین وفات نمود و یعقوب خواهر او را تزویج نمود که خاله‌ی یوسف می‌شود، و اسم او یامیل، یا یامین بوده، و خاله را مادر نامیدن شایع است، و از طرفی مربّی یوسف بوده و مربّی را نیز مادر نامیدن شایع است.

وَ قالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِینَ لفظ (ان شاء اللّه) برای تیمّن و تبرّک است و لذا آن را بر (آمنین) مقدّم قرار داده است و حال از فاعل (أدخلوا) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۴

علّت این که قبل از دخول مصر بر یوسف وارد شدند این بود که یوسف به استقبال آن‌ها رفت و در خانه‌ای و یا در چادری خارج از شهر مصر آن‌ها را فرود آورد.

از امام صادق علیه السّلام است که وقتی یعقوب علیه السّلام پیش یوسف آمد یوسف را غرور و عزّت پادشاهی گرفت، و به سوی یعقوب پایین نیامد، آن وقت جبرییل پایین آمد و گفت: ای یوسف پنجه‌ی دستت را باز کن، یوسف دستش را باز کرد که از آن نوری تا جو آسمان بلند شد، یوسف گفت: ای جبرییل این نوری که از کف دست من خارج شد چه نوری است؟

جبرییل گفت: نبوّت را از نسل تو بیرون بردم، چون به نزد شیخ و پدر خود یعقوب علیه السّلام پایین نیامدی، دیگر در نسل تو پیامبری نخواهد آمد.

در خبر دیگری است که گفت: نبوّت را در فرزند لاوی برادر یوسف قرار دادم، و آن کسی است که برادران را از قتل یوسف نهی کرد، و کسی است که در زمین مصر ماند و گفت من از اینجا بیرون نمی‌روم تا پدرم اجازه دهد، و خداوند نیز از او این چنین تشکّر کرد و انبیای بنی اسرائیل از فرزندان او بوجود آمدند.

وَ رَفَعَ أَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً «۱» و

---

(۱) سجود در لغت به معنای تذلّل، خضوع و اظهار فروتنی است از نظر اهل معرفت: فنای عبد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۵

پدر و مادر را بر تخت نشاند «۱» و خدا را سجده کرد البتّه سجده‌ای که آن‌ها کردند عبادت خدای تعالی بود.

وَ قالَ یا أَبَتِ هذا تَأْوِیلُ رُءْیایَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَها رَبِّی حَقًّا وَ قَدْ أَحْسَنَ بِی إِذْ أَخْرَجَنِی مِنَ السِّجْنِ و گفت: ای پدر این است تأویل خواب پیشین من که خدا آن را محقّق گردانید و آنچه را که برادرانش نسبت به او انجام دادند و نجات او از دست آن‌ها را ذکر نکردند تا این که ملامت و سرزنش آن‌ها نباشد.

وَ جاءَ بِکُمْ مِنَ الْبَدْوِ و شما را از آن بیابان دور به این جا آورد چون آن‌ها چادرنشین و صاحبان حشم بودند که اکنون به جاهایی که آب فراوان داشت و سبزه‌زار بود می‌آمدند.

مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی بعد از آن که شیطان بین من و برادرانم وسوسه و افساد کرد و کار برادرانش را به شیطان نسبت داد تا مراعات حال آن‌ها را کرده باشد.

إِنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِما یَشاءُ پروردگار من از نظر علم و عمل به آنچه که می‌خواهد دقیق است، و آن را به دقیقترین وجه

در حقّ در زمان مشهود است، به نحوی که از اعضا و جوارح خود بی‌خبر شود و رؤیت و شهود حقّ او را متوجّه به غیر نکند.

(۱) شیخ طوسی در تبیان و میبدی در کشف الاسرار و ابو الفتوح در تفسیر ابو الفتوح می گویند:

مراد از مادر یوسف خاله اوست زیرا راحیل که مادر یوسف و بنیامین بود هنگام زادن بنیامین سر زا رفته بود و یعقوب خواهر وی را به جایش گرفته بود که در حکم مادر یوسف می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۶

ممکن تدبیر می کند به نحوی که راههای تدبیر او را کسی درک نمی کند.

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیمُ که او در علم کامل است، الْحَکِیمُ که در عمل نیز کامل است.

چون نعمت بر یوسف تمام و کامل گشت به پادشاهی رسید و از هلاکتها نجات یافت و خداوند او را در حین کمال عزّت و سلطنت با ارحام و خویشانش جمع نمود.

لذا به خداوند توجّه پیدا کرد و نعمت‌های او را یادآور شد و گفت: رَبِّ قَدْ آتَیْتَنِی مِنَ الْمُلْکِ خدایا تو ملک ظاهری و باطنی را به من دادی، وَ عَلَّمْتَنِی مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ و بعضی از تأویل احادیث را بمن آموختی.

فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنْتَ وَلِیِّی فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ سپس برای خود از خدا حسن عاقبت و سر انجام نیک طلب کرد همانطور که خداوند در دنیا حال او را نیکو گردانید، پس گفت: تَوَفَّنِی مُسْلِماً وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ مرا به کسانی ملحق نما که در خیر و صلاح کامل باشند، در خبر است که یعقوب بن اسحاق علیه السّلام یکصد و چهل سال زندگی کرد، و یوسف یکصد و بیست سال عمر نمود و در خبر است که یوسف دوازده ساله بود که داخل زندان شد و هیجده سال در زندان ماند و بعد از بیرون آمدن از زندان هشتاد سال زندگی کرد و یعقوب علیه السّلام در مصر دو سال زندگی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۷

کرد، و غیر از این مقدار نیز حد اکثر بیست و چهار سال روایت شده است. «۱»

آیات ۱۱۱- ۱۰۲

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۲ تا ۱۱۱] ..... ص : ۵۸۷

اشاره

ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیهِ إِلَیْکَ وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ یَمْکُرُونَ (۱۰۲) وَ ما أَکْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِینَ (۱۰۳) وَ ما تَسْئَلُهُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ (۱۰۴) وَ کَأَیِّنْ مِنْ آیَةٍ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَمُرُّونَ عَلَیْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ (۱۰۵) وَ ما یُؤْمِنُ أَکْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلاَّ وَ هُمْ مُشْرِکُونَ (۱۰۶)

أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِیَهُمْ غاشِیَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِیَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۱۰۷) قُلْ هذِهِ سَبِیلِی أَدْعُوا إِلَی اللَّهِ عَلی بَصِیرَةٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِی وَ سُبْحانَ اللَّهِ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۱۰۸) وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ إِلاَّ رِجالاً نُوحِی إِلَیْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُری أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدارُ الْآخِرَةِ خَیْرٌ لِلَّذِینَ اتَّقَوْا أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۰۹) حَتَّی إِذَا اسْتَیْأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ کُذِبُوا جاءَهُمْ نَصْرُنا فَنُجِّیَ مَنْ نَشاءُ وَ لا یُرَدُّ بَأْسُنا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِینَ (۱۱۰) لَقَدْ کانَ فِی قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِی الْأَلْبابِ ما کانَ حَدِیثاً یُفْتَری وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ وَ تَفْصِیلَ کُلِّ شَیْءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۱۱۱)

(۱) عقلا درست به نظر نمی‌آید که جوان دوازده ساله نابالغ مورد عشق زلیخا و زنان مصر قرار گیرد. از طرفی هم قبلا مدّت زندان او ۱۲ سال ذکر شده است پس باید گفت: یوسف حدّ اقلّ ۱۸ سال داشته که به زندان رفته است. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۸

ترجمه: ..... ص : ۵۸۸

ای رسول ما این حکایت از اخبار غیب بود که ما بر تو به وحی رساندیم و گر نه تو آنجا که (برادران یوسف) بر مکر و حیله تصمیم گرفتند حاضر نبودی.

و بدان که تو هر چند جهد و ترغیب در ایمان مردم کنی باز اکثر آنان ایمان نخواهند آورد.

و تو ای رسول ما از امّت خود اجر رسالت نمی‌خواهی و این کتاب غرضی جز آن که اهل عالم را متذکّر سازد ندارد.

و این مردم بی‌خرد چه بسیار بر آیات و نشانهای قدرت حقّ در آسمانها و زمین می‌گذرند و از آن روی می‌گردانند (و اعراض از تأمّل و تفکّر در آن نمی‌کنند)،

و اکثر خلق ایمان نمی‌آورند مگر آن که مشرک شوند و جز خدا امور دیگر را نیز در نظام عالم مؤثّر می‌دانند.

آیا مردم کافر ایمن از آنند که عذابی از قهر خدا بر آن‌ها احاطه کند یا آن که ساعت مرگشان ناگهان فرا رسد که در آن غافل باشند.

ای رسول ما امّت را بگو طریقه من و پیروانم همین است که خلق را به خدا با بینایی و بصیرت دعوت کنم و خدا را از شرک و شریک منزّه دانم و هرگز به خدا شرک نیاورم،

و هیچ کس را پیش از تو به رسالت نفرستادیم جز آن که رسولان همه مردانی بودند از اهل شهرهای دنیا که به وحی ما مؤیّد شدند (اینان که به انکار رسول خدا به راه کفر می‌روند) آیا در روی زمین سیر نکرده‌اند تا عاقبت حال پیشینیانشان (که چگونه هلاک

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۸۹

شدند) بنگرید؟ و شما مؤمنان اگر تعقّل کنید به خوبی خواهید فهمید که سرای آخرت برای اهل تقوی (از حیات دنیا) بسیار نیکوتر است.

(مردم با انبیا چندان ضدّیت کردند) تا آنجا که رسولان مأیوس شده و گمان کردند که وعده نصرت خدا خلاف خواهد شد در آن حال وقت یاری ما فرا رسید تا هر که را خواهیم نجات بخشیم و انتقام ما از بدکاران عالم باز نخواهد گردید.

همانا در حکایت آنان (پیغمبران یا یوسف و برادران) برای صاحبان عقل عبرت کامل خواهد بود این (قرآن) نه سخنی است که فرا توان بافت لیکن کتب آسمانی مانند خود را تصدیق کرده هر چیزی را مفصّل بیان می‌کند و برای اهل ایمان هدایت و رحمت خواهد بود.

تفسیر ..... ص : ۵۸۹

ذلِکَ آنچه که ذکر شد از داستان یوسف و برادرانش و حزن و اندوه یعقوب و زن عزیز و قصد وصال او به یوسف، و زندانی شدن یوسف و به پادشاهی رسیدن او، و جمع شدن او با پدر و مادر و برادرانش، همه این‌ها مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ از اخبار غیب است، از اخباری است که از تو و غیر تو غایب است.

نُوحِيهِ إِلَيْكَ اى محمّد ما به تو به سبب وحى اين داستانها را باز گو مى كنيم.

وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ تو كه نزد برادران يوسف نبودى، إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وقتى كه تصميم جدّى بر امرى گرفتند كه بر آن اتّفاق داشتند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۰

وَ هُمْ يَمْكُرُونَ در حالى كه آن‌ها نسبت به يعقوب و يوسف عليه السّلام مكر و حيله مى‌كردند بنابراين دانستن تو اين قضايا را جز با وحى نمى‌شود.

وَ ما أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بيشتر مردم هر چند كه تو حريص باشى، بِمُؤْمِنِينَ مؤمن نيستند.

اين جمله استدراك است به منزله‌ى و لكن ما أَكْثَرُ النَّاسِ و ليكن اكثر مردم با وجود ظهور امثال اين آيات و اخبار غيبى از مثل تو كه امى هستى ايمان به تو و به رسالت تو نمى‌آورند اگر چه تو بر ايمان آن‌ها حريص باشى و در آن مبالغه بكنى.

وَ ما تَسْئَلُهُمْ عَلَيْهِ تو بر تبليغ يا بر اخبار از غيبت يا بر قرآن مزد يا اجرى از آن‌ها درخواست نمى‌كنى مِنْ أَجْرٍ تا درخواست اجر مانع از ايمان آن‌ها گردد.

إِنْ هُوَ آن تبليغ يا اخبار از غيبت يا قرآن چيزى نيست إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ جزء ذكر و يادآورى اهل عالم.

وَ كَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ و چه بسا به آياتى در آسمانهاى عالم كبير و عالم صغير، و همچنين در زمينهاى آن دو وجود دارد كه بر آن مى‌گذرد و از تفكّر در آن خودداری مى‌كنند، پس تعجّب و شگفتى نيست از آيات و نشانه‌هايى كه از تو حاضر مى‌شود اعراض كنند، اين جمله دلدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۱

وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ بيشتر آن‌ها به خدا ايمان نمى‌آورند، يعنى اذعان و يقين نمى‌كنند، يا به ايمانى كه بر اثر ايمان خاصّى يا عامّ حاصل نايل نمى‌آيند.

إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ «۱» و آن‌ها مشرك در وجوب هستند يا در الهيّت، يا در عبادت يا در طاعت يا در ولايت، و اقلّ شرك در وجود و شهود است (پس اكثر مردم شرك جلى يا خفى يا ذاتى و صفاتى و افعالى و عبادى و يا شهودى و ولايى دارند).

أَ فَأَمِنُوا آيا كسانى كه رسالت تو را منكر شدند يا كسانى كه با شرك‌ورزى ايمان آوردند ايمن از عذاب هستند، اين جمله تهديد آن‌ها است تا توحيد را خالص گردانيده و مستوجب مزيد نعمت شود؟

أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ آيا ايمن هستند كه عذاب و عقوبت خدا آن‌ها را بپوشاند؟

أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً يا ساعت قيامت صغرى، يا

---

(۱) شرك اسم است يعنى عمل شرك چنانچه در صحاح و قاموس آمده است و نيز به معناى شريك و نصيب آمده، مشرك كسى است كه براى خدا شريك قرار بدهد چنين شخصى قابل آمرزش نيست. و شرك اقسامى دارد. ۱- شرك در خلقت. ۲- شرك در تدبير عالم. ۳- شرك در عبادت.

خواجه عبد اللّه انصارى در كشف الاسرار ج ۵ ص ۵۳۲ شرك را به جلى و خفى تقسيم كرده است و در بيانى ديگر به شرك عامّ و خاصّ يا شرك اكبر و اصغر تقسيم كرده است.

كشف الاسرار ج ۲ ص ۵۴۱

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۲

قيامت كبرى، يا ظهور قائم عجّل اللّه تعالى فرجه، بدون علامتى كه ظهور يابد، فرا رسد وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ و آنان عذاب ناگهانى كه فرود آيد حس نمى‌كنند و قبلا نزول عذاب را نمى‌فهمند تا استعداد و آمادگى آن را داشته باشند قُلْ هذِهِ سَبِيلِي دعوت به توحيد و

رهایی از شرک و تأسیس قانون معاشی آنچنان که به حسّ معاد منجر شود راه و روش من است.

أَدْعُوا إِلَی اللَّهِ که خلق را به خدا دعوت کنم، جمله‌ی (أدعوا فی اللّه) تفسیر (هذه سبیلی) است.

با چیز اضافی که (علی بصیرة) باشد یا مستأنف و جواب سؤال مقدّره، یا حال از (سبیلی) است با تقدیر ضمیر که به آن برگردد.

عَلی بَصِیرَةٍ و من به صحّت دعوت خودم بینا و آگاه هستم چون دعوت من ناشی از اذن صریح بدون واسطه از جانب خداست به خلاف روش غیر من از کسانی که دعوت به باطل می‌کنند که آن‌ها آگاهی و بصیرت به دعوت خودشان و صحّت آن ندارند چون دعوت آن‌ها ناشی از اذن صریح بی‌واسطه یا با واسطه از جانب خدا نیست.

ممکن است مقصود این باشد که من نسبت به آنچه که به سوی آن شما را فرا می‌خوانم و دعوت می‌کنم بینا و آگاهم.

چون صحّت آن مشهود است و حقّ بودن آن قابل رؤیت است و دیده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۳

ما به خلاف دیگر دعوت کنندگان که به صحّت آنچه بدان دعوت می‌کنند آگاهی ندارند، و به حقّ بودن آن اعتماد ندارند تا چه برسد به این که حقّ بودن آن را ببینند.

و ممکن است مقصود، بصیرت و آگاهی داشتن به دعوت و الیه دعوت شوندگان هر دو باشد.

أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِی من و پیروانم از کسانی که با اجازه من بی‌واسطه یا با واسطه به توحید دعوت می‌کنند آگاهیم چه آن‌ها نیز صحّت و دعوت و دعوت شدگان را شاهد هستند، یا حدّ اقلّ اگر شهود بر آن نباشد یقین به آن دارند.

بنابراین هر کس که دعوتش با اذن از جانب خدا یا از جانب کسی که از طرف خدا مأذون است نباشد، و به آنچه که دعوت می‌کند یقین هم نداشته باشد، از پیروان پیامبر به حساب نمی‌آید و بر راه و روش او هم نیست.

چون در این جمله: (هذه سبیلی ادعوا الی اللّه علی بصیرة انا و من اتّبعنی) پیامبر برای خود انانیّت و راه و روش و دعوت و پیروی کردن را ثابت می‌کند که نوعی از شرک آوردن در وجود را به ذهن می‌آورد و لذا پس از این جمله فرمود:

وَ سُبْحانَ اللَّهِ خدا را من از اشراک منزّه می‌دانم، زیرا که اثبات کثرت بر حسب مراتب وجود توسعه وحدت و تأکید آن است،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۴

نه این که با آن منافات داشته باشد، از این رو بعد از آن گفت: وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِکِینَ من در آنچه که آن را ثابت می‌کنم از شرک آورندگان در وجود نیستم.

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ إِلَّا رِجالًا چون مردم انکار می‌کردند که رسول و رسالت از بشر باشد خداوند در ردّ آن‌ها می‌فرماید رسولان قبل از تو جز مردانی که از جنس بشرند نبوده‌اند.

نُوحِی إِلَیْهِمْ پیامبران هیچ فرقی با سایر افراد بشر ندارند جز در این که به آن‌ها وحی می‌کنیم یعنی فرق آن‌ها با دیگران فقط با وحی است، و تو مانند سایر رسولان هستی فعل مستقبل آورد تا ماضی و گذشته را حاضر سازد، و نیز مشعر به تکرّر و تجدّد وحی بر رسولان باشد.

مِنْ أَهْلِ الْقُری از انسانهایی که در زمین متوطّن هستند، نه از فرشتگانی که از آسمان نازل گشته و به صورت مردان متمثّل می شوند، و نه از اهل بیابان‌نشینان و بدویان، که بدوی مستعدّ رسالت و قبول وحی نیست.

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ آیا سیر نمی‌کنند در زمین عالم کبیر یا عالم صغیر یا زمین قرآن، یا زمین احکام شریعت، یا زمین سیره‌ها و اخبار گذشتگان؟

فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ پس بنگرند که عاقبت و سر انجام رسولان و مردمی که این رسولان بر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۵

آن‌ها فرستاده شده‌اند از مؤمنين و مكذّبين چه شد و كجا رفتند. تا از حال آن‌ها عبرت بگيرند و از تكذيب تو منصرف شوند و بر تصديق تو روى بياورند.

وَ لَدارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ حسن عاقبت در آخرت بهتر از حسن عاقبت در دنيا است دنيايى كه آن را از اخبار اهلش شناختيد.

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا براى كسانى كه از شرك و تكذيب رسولان پرهيز كردند.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آيا در حسن عاقبت و سر انجام نيك و بد در دنيا و آخرت تعقّل و انديشه نمى‌كنيد.

مولوى قدس سره فرموده:

سحر رفت و معجزه‌ى موسى گذشت هر دو را از بام بود افتاد طشت

بانگ طشت سحر جز لعنت نماند بانگ طشت دين به جز رفعت نماند

حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ اين جمله غايت جمله محذوفى است كه جمله سابقش بر آن دلالت مى‌كند و تقدير آيه چنين است: شما شنيديد كه امّتهاى پيشين رسولان خدا را تكذيب كردند و خداوند به آن‌ها مهلت داد، يا اين كه امّتهاى پيشين رسولان را تكذيب كردند تا اين كه رسولان از ايمان آوردن امّتها و اعجاز وعده خدا ناامّيد شدند.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۶

وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا لفظ (كذّبوا) با تشديد به صورت مجهول و با تخفيف به صورت معلوم و مجهول خوانده شده، و بنابر هر يك از اين قرائت‌ها محتمل است فاعل (ظنّوا) رسولان و فرستادگان خدا و مؤمنين و تكذيب كنندگان باشد كه رسولان به سوى آنان فرستاده شدند.

و ضمير (انّهم) نيز محتمل است به هر يك از آن‌ها برگردد، و در وجه تحقيق (كذبوا) به صورت معلوم و ارجاع ضمايير به رسولان بر اخبار وارد شده كه خداوند لحظه‌اى به مقدار يك چشم بر هم زدن يا كمتر آن‌ها را به خودشان واگذار كرد تا اين كه آن‌ها گمان كردند كه در وعده يارى و وارد آمدن عذاب بر تكذيب كنندگان به آن‌ها دروغ گفته شده بدين نحو كه گمان كردند كه شيطان به صورت ملايكه وحى درآمده و اخبار يارى و عذاب را بر آن‌ها به دروغ گفته است.

جاءَهُمْ نَصْرُنا تا اين كه وقت يارى ما فرا رسيد و اين تأخير بدان جهت بود كه خداى تعالى به علّت نهايت مهربانى و رحمت كه بر بندگانش دارد، در وعده نزول عذاب و هلاك كردن آن‌ها سستى كرده و تأمّل و تأنّى مى‌كند.

فَنُجِّيَ لفظ (نجّى) ماضى معلوم از باب تفعيل خوانده شده، و نيز مضارع متكلّم مع الغير از باب افعال و ماضى معلوم از باب ثلاثى مجرّد خوانده شده است.

مَنْ نَشاءُ هر كه را بخواهيم از رسولان و پيروانشان نجات مى‌دهيم.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۷

وَ لا يُرَدُّ بَأْسُنا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ و انتقام ما از بدكاران باز نخواهد گرديد.

و لفظ (لا يردّ) را به صيغه‌ى مضارع آورد كه دلالت بر استمرار مى‌كند و از سوى ديگر امّتهاى گذشته را كه هلاك شده‌اند توصيف به مجرمين كرد تا اشعار به اين باشد كه هلاكت براى هر مجرمى در هر زمانى ثابت است.

و اين كنايه از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله نيز هست.

لَقَدْ كانَ فِي قَصَصِهِمْ در داستانهاى اخبار رسولان عليهم السّلام و امّتهاى مؤمن و مكذب آن‌ها يا در داستانهاى اخبار يوسف و پدر و برادرانش.

عِبْرَةٌ چيزى است كه بايد عبرت گرفت و بينا شد.

لِأُولِي الْأَلْبابِ كه عبرت براى صاحبان خرد و عقل است، چه غير آن‌ها اين چيزهاى عبرت آور را مى‌بينند و از آن‌ها اعراض مى‌كنند

و آن‌ها را مانند افسانه می‌شنوند.

ما کانَ این داستانها یا این کتاب که در آن داستانهای آنان است، حَدِیثاً یُفْتَری مانند افسانه‌های مختلفی نیست که افترا باشد، وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ و لکن وحی از جانب خداست.

چه آن کتاب تصدیق کتابهای آسمانی گذشته، و اخبار راستین

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۸

گذشته در باره‌ی احوال امّتها و شرایع پیشین است.

وَ تَفْصِیلَ کُلِّ شَیْءٍ و در آن کتاب تفصیل هر چیز است از قبیل احوال یوسف و برادرانش و پدرش، یا از امور گذشته و آینده و سنتهای حقّ و باطل.

وَ هُدیً آن قرآن حقیقت هدایت از جانب خدا است که به صورت حروف و نقوش و معانی ذهنی تصویر گشته است، یا این که مقصود از هُدیً هدایت کننده است، چه قرآن از جهتی هدایت است و از جهتی هادی و هدایت کننده است.

وَ رَحْمَةً قرآن از جانب حقّ تعالی که این چنین به سوی شما نازل شده است یا این که قرآن به سبب رحمت است.

لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ این قرآن هدایت و رحمت برای گروهی است که ایمان بیاورند چه غیر مؤمنین را قرآن یا داستانها گمراه می‌کند و به جای رحمت نقمت و بدبختی برای آن‌ها می‌شود.

به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود:

سوره یوسف را به زنانتان یاد ندهید و برای آن‌ها نخوانید که در آن سوره فتنه‌ها است، و سوره نور را به آن‌ها یاد بدهید که در آن پندها و اندرزها است.

و سرّ مطلب این است که زنها چون نفوسشان ضعیف است زود به وسیله مسموعات تحت تأثیر قرار می‌گیرند. «۱»

---

(۱) این حدیث به نظر مجهول می‌رسد زیرا بر مرد و زن خواندن همه قرآن فرض است. نه برخی از آن که در آن صورت (فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ می‌شود) دیگر این که اگر برای زنان بد بود خدا آن را نازل نمی‌کرد و نمی‌فرمود: تا آنجا که میسر است قرآن را بخوانید و می‌گفت بعضی را زنان بخوانند و بعضی را نخوانند (تبارک الله اما تصفون)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۵۹۹

سوره‌ی الرّعد ..... ص : ۵۹۹

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، و بعضی گفته‌اند: همه‌ی سوره مکی است جز یک آیه‌ی آخر سوره که آن در باره‌ی سلمان و عبد اللّه بن سلام نازل شده است، و برخی گفته‌اند: آن سوره مدنی است جز دو آیه که عبارتند از وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُیِّرَتْ و ما بعد این آیه، عدد آیه‌های این سوره نزد قرّاء کوفه چهل و سه آیه است.

آیات ۴- ۱

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۵۹۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

المر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ وَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ (۱) اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (۲) وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ وَ أَنْهاراً وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِيها زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهارَ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۳) وَ فِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِنْوانٌ وَ غَيْرُ صِنْوانٍ يُسْقى بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۰

ترجمه: ..... ص : ۶۰۰

(المر) (رمزى بين خدا و رسول است)، اين است آيات كتاب خدا و قرآنى كه به حقّ و راستى بر تو از جانب پروردگار نازل گرديد و ليكن اكثر مردمان به آن ايمان نمى‌آورند،

خدا است آن ذات پاكى كه آسمانها را چنانكه مى‌نگريد بى‌ستون برافراشت آنگاه با كمال قدرت عرش را در خلقت بياراست و خورشيد و ماه را مسخّر اراده‌ى خود ساخت كه هر كدام در وقت خاصّ (و مدار معيّن) به گردش درآيند امر عالم را با نظامى محكم و آيات قدرت را با دلايلى مفصّل منظّم ساخت باشد كه شما بندگان به ملاقات پروردگار خود يقين كنيد،

و اوست خدايى كه بساط زمين را بگسترد و در آن كوهها برافراشت و نهرها جارى ساخت و (از درختان) هرگونه ميوه‌ها پديد آورد همه چيز را جفت بيافريد و شب تار را به روز روشن بپوشانيد همانا در اين امور متفكّران را دلايل روشنى بر قدرت آفريدگار است،

و در زمين قطعاتى مجاور و متّصل است (كه آثار هر قطعه مباين ديگرى است يكجا معدن طلا، نفت و فيروزه و زغال و غيره است و يكجا نيست) زمينى براى باغ انگور قابل است و يكجا براى زراعت غلّات و زمينى براى نخلستان آن هم نخلهاى گوناگون و با آن كه همه به يك آب

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۱

مشروب مى‌شوند ما بعضى را براى خوردن بر بعضى برترى داديم و اين امور (اختلاف آثار قطعات زمين) عاقلان را ادلّه‌ى واضحى بر حكمت صانع است. (يعنى هر كس فكر و عقل كار بندد خواهد فهميد كه اين نظم و ترتيب در آسمان و زمين با اين خواصّ مذكور به دست طبيعت نيست بلكه به امر خداى با علم و قدرت و حكمت است).

تفسير ..... ص : ۶۰۱

المر در باره اين گونه حروف و راز و رمز آن پيش از اين سخن گفته شد تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ «۱» وَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ «۲» وجوه اعراب اين آيه همانند همان آيه اوّل سوره بقره است «۳» و مقصود از آنچه كه نازل شده است (الّذى أنزل) قرآن يا احكام، يا داستانها، يا ولايت است.

---

(۱) اين جمله دو معنا دارد يكى آن كه آياتى كه مشاهده مى‌كنيد و مى‌خوانيد آيات كتاب قرآن و ديگر تِلْكَ اشاره به اخبار و قصّه‌هايى كه بيان شد آيات كتاب تورات و انجيل است.

(تفسیر جامع)

(۲) جامی گفته است:

هیچ سودی نکند تربیت ناقابل گر چه برتر نهی از خلق جهان مقدارش

سبز و خرّم نشود از نم باران هرگز خار خشکی که نشانی به سر دیوارش

(۳) جلد اوّل همین تفسیر.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۲

اللَّهُ الَّذِی رَفَعَ السَّماواتِ «۱» جمله‌ی اللَّهُ الَّذِی ... تا آخر مبتدا و خبر است، یا مبتدا و صفت است، و جمله‌ی یُدَبِّرُ الْأَمْرَ خبر آن است، یا این که یُفَصِّلُ الْآیاتِ خبر است، و یُدَبِّرُ الْأَمْرَ حال یا صفت لِأَجَلٍ مُسَمًّی است به تقدیر لفظ فیه یُدَبِّرُ الْأَمْرَ یا این که جمله‌ی مستأنف است تا جواب سؤال مقدّر باشد.

بِغَیْرِ عَمَدٍ «۲» تَرَوْنَها «۳» بدون ستونی که ببینید آن را، این که ستون را به ندیدن مقیّد کرده است دلالت می‌کند بر این که آسمان دارای ستون است و لیکن شما آن را نمی‌بینید.

چنانچه از امام رضا علیه السّلام روایت شده است «۴»، و چون تمامیّت عرش از جهتی به این است که خلقت آسمانها و زمین تامّ و کامل

---

(۱) در این آیه بیان می‌کند همان آیاتی که در آسمان و زمین است و کفّار و مشرکین به دیده‌ی انصاف در آن‌ها نمی‌نگرند و چشم بصیرت را باز نمی‌کنند تا آثار یگانگی پروردگار و قدرت و توانایی او را مشاهده نمایند و این آیه دلیل بزرگی است بر معرفت و تصدیق پروردگار یکتا (تفسیر جامع)

(۲) عمد، جمع عماد و عمود و به معنای استوانه و پایه‌ی خانه. (مترجمین)

(۳) در مورد این که ستون دارد و ما نمی‌بینیم یا ندارد که ببینیم، اقوال متفاوت است. طبری از ابن عبّاس نقل می‌کند که گفته است، چه دانی شاید ستونهایی دارند و شما آن‌ها را نمی‌بینی. این سخن تأیید فرمایش حضرت رضا علیه السّلام است، امام فخر رازی هم می‌گوید: ستونهایی در کار است و ما نمی‌بینیم، علم جدید هم که جاذبه عمومی بین کرات و اجسام را طرح کرده است تأییدی است بر سخنان فوق، بنابراین قول آنهایی که می‌گویند ستون ندارد اگر داشت دیده می‌شد صحیح به نظر نمی‌رسد.

(۴) البرهان ج ۲: ص ۲۷۸

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۳

شود، و استوای بر عرش و احاطه‌ی به آن بعد از تمام شدن آن است.

لذا اوّلا اشاره به آفرینش آسمانها کرد، در حالی که بالا بودن آسمانها و ارتفاع آن‌ها را متذکّر گردید که این خود مستلزم آفرینش زمین است، چون ارتفاع و بالا- بودن جز با تحقّق زمین قابل تصوّر نیست، سپس استواری بر عرش را با کلمه‌ی ثُمَّ عطف کرد تا مشعر به همین مطلب باشد.

و فرمود: ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ «۱» معنای عرش و استواری بر آن در سوره‌ی اعراف و یونس «۲» بیان شد.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُلٌّ یَجْرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی خداوند خورشید و ماه را مسخّر کرد که هر کدام در مدّت معیّنی جریان و حرکت دارد، چون یک دور از فلک منقضی می‌شود، و با منظّم شدن آن مدّت در دوران و گردش فلک امور عالم نیز انتظام پیدا می‌کند، چنانچه مشهود است، و آن دلیل بر کمال حکمت و علم خدای تعالی است.

یا مقصود این است که هر یک از خورشید و ماه تا یک غایت معلوم گردش می‌کنند، و آن غایت زمانی است که آسمانها و

زمین‌ها

---

(۱) عرش: تخت حکومت. عرش موجود خارجی، از عالم غیب و مرکز دستورات عالم است.

و رشته تدبیر امور جهان به آن منتهی می‌شود، و استیلا بر آن یعنی علم به تفصیل جزئیات امور جهان و تدبیر کلیه‌ی جهان هستی است. [.....]

(۲) اعراف آیه‌ی ۵۴ و یونس آیه‌ی ۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۴

خراب شوند «۱» يُدَبِّرُ الْأَمْرَ خداوند تدبیر می‌کند امر معلوم را و آن فعل خدا است که عبارت از اضافه‌ی اشراقی اوست که مشیّت و ولایت مطلقه و حقیقت محمّدیّه صلّی اللّه علیه و آله نامیده می‌شود، و معنای تدبیر خداوند پایین آوردن آن امر است از مقام بلند و عالی و معلّق کردن آن به هر چیزی است که به او متعلّق می‌شود طبق تدبیر کامل و حکمت بالغه.

بنابراین معنای آیه چنین می‌شود که خداوند امر را به سبب تدبیر به زمین‌های قابل نازل می‌کند.

چون آیات در مقام امر به نحو اجمال است، و وحدت به وجود واحد جمعی موجود است، و بعد از تنزیل به مقام کثرت به وجودات متکثّر موجود می‌شود.

لذا بعد از تدبیر امر فرمود: يُفَصِّلُ الْآياتِ خداوند آیات تکوینی آفاقی و انفسی و تدوینی قرآنی را تفصیل می‌دهد. «۲»

لَعَلَّكُمْ تا باشد که شما به لقای پروردگارتان یقین پیدا کنید، بدین‌گونه که می‌بینید خداوند امر را طبق مقتضای حکمت بدون نقص و سستی تدبیر نموده است.

---

(۱) و این آیه دلالت می‌کند بر بطلان تقلید کورکورانه و وجوب نظر و تفکّر نمودن در آیات و علامات که سبب یقین نمودن به معرفت پروردگار است چه اگر نظر و فکر کردن واجب نباشد تفصیل و شرح آیات درست نباشد و نشاید. (تفسیر جامع)

(۲) و نتیجه‌ی آن (لَعَلَّكُمْ بِلِقاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ) است. (مترجین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۵

و آیات و نشانه‌هایی را که دلالت بر قدرت صانع و خالق آن‌ها دارد تفصیل داده ... می‌فهمید که آن آیات و نشانه‌ها صانع دانا و حکیم و توانا دارد که همه به سوی او برمی‌گردید، و پس از این علم به لقای پروردگارتان یقین و ایمان می‌آورید.

بِلِقاءِ «۱» رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ که اگر شما به لقاء پروردگارتان یقین پیدا کنید عمل شما طوری می‌شود که خدا را خشنود می‌سازد، نه این که او را به خشم آورد.

وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ او خدایی است که زمین را بگسترانید تا برای نبات و حیوان تولید آسان گردد، و زندگی آن‌ها با کاملترین وجه صورت بگیرد.

وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ وَ أَنْهاراً «۲» در روی زمین کوههایی ثابت گذاشت تا خارج شدن آب از زیر آن‌ها آسان شود، و آب بر روی زمین جاری گردد و زراعتها و درختان را سیراب سازد، و روی همین جهت است که نهرها و کوهها را با هم یکجا ذکر نمود.

---

(۱) لقاء- دیدار، برخورد، ملاقات. نزد اهل معرفت عبارت از ظهور معشوق است، چنانچه عاشق را یقین حاصل شود که اوست که به صورت آدم ظهور کرده است. طمع دیدار دوست، صفت مردان است باش تا فردا بنده بر مائده‌ی خلد نشیند، شراب وصل نوش کند، طوبی، و زلفی و حسنی بیند، به سماع و شراب و دیدار رسد وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ قیامة/ ۲۲

(۲) این آیه اشاره می‌کند به آثار و علایمی که در زمین آفریده شده است. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۶

و فرمود: وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِيها زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ «۱» از هر چیزی به صورت جفت و دو تا در روی زمین قرار داد، فایده‌ی تأکید لفظ زَوْجَيْنِ به دو تا بودن اثْنَيْنِ اشعار به این است که اهمیّت تنها به جنس نیست بلکه به عدد است، و مقصود از اثْنَيْنِ آن زوجی است که در کوهها و جزیره‌ها بدون تربیت کردن مربّی پدید می‌آید.

و نیز مقصود آن چیزی است که با تربیت دو دست انسان در بساتین و مزرعه‌ها کاشته می‌شود، چنانچه خدای تعالی فرموده:

ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ ... تا آخر آیه.

يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهارَ «۲» یعنی، بر شب روز را می‌پوشاند

---

(۱) تبیان: یعنی دو جور و دو رنگ، و کلمه‌ی اثنین یا برای تأکید است یا برای توضیح این که مقصود دو جور و دو رنگ است کشف الاسرار: یعنی ترش و شیرین، تلخ و گوارا، سرد و گرم (مترجمین)

(۲) شب: گاه کنایه از عالم غیب، و گاه عالم جبروت است. شب دو حرف است شین و با، شین او شفقت و انّک لعلی خلق عظیم و بای او برکت بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، شب باغ یقین است چمن از آن المتّقین است شب پناه انبیاست، خلوتگاه اولیاست. (کنز السالکین خواجه عبد اللّه انصاری)

ما شب روان که در شب خلوت سفر کنیم در تاج خسروان به حقارت نظر کنیم

روز: تتابع انوار را روز گویند هم چنین، پرتو وجود را روز گویند روز پنج روز است: یکی روز مفقود، روز دنیاست که بر تو گذشت. دیگر روز مشهود، که تو در آنی، اگر خود را دریابی و عمل کنی، وقت آن یافته‌ای، به غنیمت دار. سوم روز مورود، روز فرداست و وقت خود به امید فردا ضایع نکن. چهارم روز موعود، روز فرد است. نگر روزگار و هنگامی که عمر به آخر رسیده و جان به چنبر گردن ماند، و در غرقاب حیرت افتاده و آب حسرت در دیده درآمد، و آن روی ارغوانی، زعفرانی گشته پنجم روز ممدود، روز رستاخیز است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۷

و آن را احاطه می‌کند.

إِنَّ فِي ذلِكَ در این چیزهایی که ذکر شد لَآياتٍ نشانه‌هایی متعددی است لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ «۱» برای گروهی که به تفکّر و اندیشه بپردازند بدین گونه که عقل‌هایشان «۲» را در مبادی و استنباط غایات از آن‌ها و ترتیب حکمت‌ها و مصلحت‌ها بر آن غایات استعمال کنند.

چون در بالا- بردن آسمانها و قرار دادن زمین در وسط آن‌ها و تسخیر خورشید و ماه در جریان و حرکت آن دو، و در تدبیر امر و تعلیق آن به هر چیزی بر حسب حال آن چیز، و در گسترانیدن زمین و قرار دادن کوهها و نهرها و درختان و میوه‌ها و شب و روز ...

---

(۱) تفکّر: در نزد عارفان عبارت از اندیشه و فکر کردن در خداست به واسطه‌ی توجّه در آثار و صنع الهی در منازل السایرین آمده است که تفکّر بر سه نوع است: فکرتی در عین توحید، و فکرتی در لطایف صنع او و فکرتی در معانی اعمال و احوال.

و تفکّر نتیجه‌ی تذکّر و راهنمای سالک است. (لاهیجی: شرح گلشن راز) شبستری گوید:

تفکّر رفتن از باطل به حقّ است به جزو اندر بدیدن کلّ مطلق

عطّار گوید:

ذکر باید گفت تا فکر آورد صد هزاران معنای بکر آورد

فکرت عقلی بود گفتار را فکرت قلبی است مرد کار را

(۲) عقل در نزد عارفان چیزی است که بدان وسیله خدا را عبادت کنند، در کلمات بابا طاهر است که: العقل سراج العبودیّة، عقل بر دو گونه است: عقل معاش که محلّ آن در سر است، و عقل معاد که محلّ آن در دل است. (اسرار التّوحید ص ۲۱۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۸

و در همه‌ی این‌ها مصلحت‌هایی است که به شمارش نمی‌آید و حکمت‌هایی است که به حد و ضبط در نمی‌آید و نشانه‌هایی است که از شماره بیرون است، و انتقال ذهن به این نشانه‌ها احتیاج به استعمال قوه‌ی متخیّله دارد، بدین‌گونه که عقل قوه‌ی متخیّله را استخدام می‌کند و از مبادی به آن نشانه‌ها منتقل می‌شود.

پی بردن به این نشانه‌ها را مخصوص متفکّرین و اندیشمندان نمود، و بر خلاف آن چیزهایی که در آیه‌ی بعدی ذکر می‌شود چه کثرت و بسیاری آن چیزها آنگونه نیست که احتیاج به تفکّر و اندیشه داشته باشد، و لذا در آنجا به مجرّد عقل اکتفا شده است.

وَ فِی الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ «۱» در زمین قطعه‌های بهم چسبیده وجود دارد که در اثر و زراعت با هم مختلفند.

وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِیلٌ صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ و درختان نخل متعدّد که به یک اصل برمی‌گردند و یا درختان غیر هم پایه، که همه از یک آب سیراب می‌شوند. «۲»

---

(۱) یعنی قسمتهای مختلف زمین، با این که پهلوی یکدیگر هستند، بعضی کوه، بعضی شوره‌زار و بعضی قابل کشت و زرع هستند. (مترجمین)

(۲) طبرسی و ابن شهر آشوب از جابر انصاری روایت کرده‌اند که گفت: شنیدم پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله به امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: یا علی مردم از درختان و شجره‌ی متعدّدند ولی من و شما از یک شجره هستیم سپس آیه‌ی فوق را تلاوت نمودند. (تفسیر جامع ج ۳ ص ۳۸۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۰۹

وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلی بَعْضٍ فِی الْأُکُلِ و بعضی را بر بعضی دیگر در میوه و دانه از جهت مقدار و شکل و رنگ و طعم برتری دادیم.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ در این چیزها که ذکر شد نشانه‌هایی است که دلالت بر علم و قدرت و کمال حکمت خداوند می‌کند و نیز دلالت می‌کند بر این که انسانها اگر چه از یک اصل هستند ولی در آثار و اعمال و اخلاق اختلاف پیدا می‌کنند.

آیات ۱۱- ۵

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۵ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۹

اشاره

وَ إِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذا کُنَّا تُراباً أَ إِنَّا لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۵) وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالسَّیِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلاتُ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلی ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَشَدِیدُ الْعِقابِ (۶) وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ (۷) اللَّهُ یَعْلَمُ ما تَحْمِلُ کُلُّ أُنْثی وَ ما تَغِیضُ الْأَرْحامُ وَ ما تَزْدادُ وَ کُلُّ شَیْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدارٍ (۸) عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ الْکَبِیرُ الْمُتَعالِ (۹)

سَواءٌ مِنْکُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّیْلِ وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ (۱۰) لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ

مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ والٍ (۱۱)
ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۰

ترجمه: ..... ص : ۶۱۰

و اگر تو را جاى تعجّب به كار منكران است قول منكران معاد است كه مى‌گويند: آيا ما چون خاك شديم باز از نو خلق خواهيم شد؟! اينان هستند كه به خداى خود كافر شدند و هم اينان زنجيرهاى قهر و عذاب بر گردن خود نهادند و هم اينان اصحاب دوزخ و در آن همواره معذّبند،

اى رسول ما كافران به جاى آمرزش و احسان به تمسخر از تو تقاضاى تعجيل در عذاب مى‌كنند؟ در صورتى كه چه عقوبت‌ها بر امّتان كافر گذشته رسيد (مگر اينان عبرت گرفته و از كفر به ايمان گرايند تا خدا از جرمشان درگذرد) كه خدا بر ظلم خلق هم بسيار صاحب عفو و مغفرت است و هم صاحب قهر و انتقام سخت،

و باز به طعنه مى‌گويند كه چرا بر او آيت و معجزه‌اى نفرستاد (بايد بدانند كه) تنها وظيفه‌ى تو اندرز و ترسانيدن خلق (از نافرمانى خدا) است و هر قومى را از طرف خدا راهنمايى است (در اخبار و تفاسير بسيار راهنما به على عليه السّلام تفسير شده است)،

تنها خدا مى‌داند كه بار حمل آبستنان عالم چيست و در رحمها چه نقصان و چه زيادت خواهد يافت و مقدار هر چيز در علم ازلى خدا معيّن است.

اوست

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۱

عالم به عوالم غيب و شهود و بزرگ خداى متعال (برتر از هر وصف و ادراك عقول) است.

در پيشگاه علم ازلى اين كه شما سخن به سر گوييد يا آشكار و آن كه در ظلمت شب است يا روشنى روز همه يكسان است (و خدا بر همه آگاه است).

براى هر چيز پاسبانها از پيش و رو و پشت سر بر گماشته كه به امر خدا او را نگهبانى كنند (و خدا با آن همه مهربانى به خلق) حال هيچ قومى را دگرگون نخواهد كرد تا زمانى كه آن قوم حالشان را تغيير دهند (و از نيكى به بدى شتابند) و هرگاه خدا اراده كند كه قومى را به بدى اعمالشان عقاب كند هيچ راه دفاعى نداشته هيچ كس را جز خدا يارائ آن كه بلا بگرداند نيست.

تفسير ..... ص : ۶۱۱

وَ إِنْ تَعْجَبْ اى محمّد اگر تعجّب مى‌كنى كه آن كفّار با وجود دليل‌هاى روشن معاد را انكار كردند، يا مقصود اين است كه اى منكر معاد و منكر زنده گردانيدن بعد از ميراندن، يا اين كه خطاب عامّ است و شامل هر كسى است كه خطاب در مورد او ممكن باشد.

فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ اگر تو از آن‌ها تعجّب مى‌كنى گفته‌ى خود آن‌ها عجيب است، كه از بازگشت و دوباره زنده شدن تعجّب مى‌كنند و مى‌گويند: أَ إِذا كُنَّا تُراباً أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ آيا ما وقتى خاك بوديم باز ما در يك خلقت و آفرينش جديد قرار مى‌گيريم.

بدان كه انسان همانند عالم كبير «۱» داراى مراتب بسيارى است

---

(۱) عالم كبير از نظر اهل عرفان عبارت است از ظلّ دوّم كه ايمان خارجيّه باشد و صور علميّه

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۲

که بعضی از آن مراتب بالامکان و بعضی بالفعل حاصل است، پس یک مرتبه از آن مراتب بدن جسمانی است، و یک مرتبه از آن نفس نباتی است، و مرتبه‌ی دیگر نفس حیوانی، و مرتبه‌ی دیگر نفس انسانی است، و مرتبه‌ی قلب و مرتبه‌ی روح و هکذا ...

تا جایی می‌رسد که نه از آن خبری است و نه اسم و رسمی، و چون بیشتر مردم از مدارک حیوانی فراتر نمی‌روند، و با شعور ترکیبی مراتب مجرد انسان را مشاهده نمی‌کنند.

بلکه در همان مقدار هم که مشاهده می‌کنند انسان را در مرتبه‌ی جسمانی و فعلیّت طبیعی‌اش منحصر می‌کنند و مشاهده می‌کنند که مرگ «۱» آن مرتبه را از بین می‌برد (و فاسد می‌کند)، و دیگر نمی‌دانند که انسانیّت بدن عرضی است که به سبب تعلّق نفس انسانی به بدن عارض بر آن (بدن) می‌شود، و این که بدن حجاب انسانیّت و مانع از ظهور و فعلیّت آن است به نحوی که اگر بدن نبود انسانیّت در کمال وضوح روشن و آشکار می‌شد ...

که اعیان ثابته‌اند و مخلوق خداوند گویند هیجده هزار عالم (تا پنجاه هزار هم گفته‌اند موجود است.

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی) مولوی گوید:

گر به ظاهر عالم اصغر تویی دان به معنا عالم اکبر تویی

(۱) مرگ در اصطلاح عرفا به معنای خلع جامه‌ی مادّی و طرد قیود و علایق دنیوی، توجّه به عالم معنوی و فنای در صفات و اسما و ذات است. (اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی) [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۳

روی همین جهات است که کفّار در حال تعجّب و شگفت‌زده گفتند: آیا وقتی که ما مردیم دوباره زنده می‌شویم، که مرگ را به اعتبار مرگ بدن به خودشان نسبت داده‌اند، و گفتند کُنَّا تُراباً که خاک بودن و فساد را به سبب خاک شدن بدن نیز به خودشان نسبت داده‌اند، در حالی که اگر آن‌ها می‌دانستند که بدن مرتبه‌ی نازل از انسان بلکه حجاب و قید او است، و این که انسان حقیقت مجرّد، و منزّه از فساد و به طور جاوید و دایم باقی ماندنی است چنین سخنی را بر زبان نمی‌آوردند.

أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اینان کسانی هستند که به پروردگارشان کافر شدند، و نیز به قدرت و گستردگی، و نعمت رسای او در حقّ انسان، و توسعه و بسط او بر حسب مراتب عالم کفر ورزیدند.

وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ و آن‌ها زنجیرهای قهر و عذاب که از طبع و نفس حیوانی ناشی می‌شود فِی أَعْناقِهِمْ به گردن دارند که نمی‌توانند سرهایشان را به سوی بالا بلند کنند تا مقامات انسان را بدانند و آن وقت بفهمند که فساد بدن انسان را فانی نمی‌کند بلکه او را تقویت می‌نماید.

وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالسَّیِّئَةِ کافران از تو تقاضای تعجیل در عذاب و عقوبت می‌کنند قَبْلَ الْحَسَنَةِ بدون این که آمرزش و حسنه

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۴

بخواهند، چه کلمه‌ی قَبْلَ به معنای دون که معنای نفی است زیاد استعمال می‌شود.

وَ قَدْ خَلَتْ در حالی که چه عقوبتها بر امّتان گذشته رسید و آن‌ها عبرت نگرفتند.

مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلاتُ لفظ الْمَثُلاتُ جمع (مثله) است بفتح میم و ضمّ ثاء و فتح آن به معنای عقوبت است از (مثل بفلان) و را مثله کرد، و معنای آن این است که عقوبت‌ها و عذاب‌ها بر امّت‌های پیشین گذشته است به نحوی که در شهرت و معروفیّت به صورت مثل درآمده است، و این کفّار از جهت نهایت حماقت و جهلی که دارند از آن‌ها عبرت نمی‌گیرند، و لفظ «مثلات» با فتح میم و ضمّه‌ی

ثاء یا سکون آن، و با ضمّه میم و ضمّه‌ی ثاء یا سکون آن، و با فتحه‌ی میم و ثاء نیز خوانده شده است.

به امیر المؤمنین و امام متّقین علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود:

بترسید و بر حذر باشید از عقوبات که به سبب کارهای بد و اعمال مذموم بر امّت‌های پیشین نازل شده، پس در هر خیر و شرّ احوال آن‌ها را متذکّر شوید و بترسید از این که مثل آنان شوید «۱» وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلی ظُلْمِهِمْ «۲» خداوند

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۵۸- نهج البلاغه: ص ۲۹۶ خطبه ۱۹۲

(۲) ظلم: ستمگری، خروج از حدّ اعتدال، به نزد عارفان ظلم در حدّ کفر است، زیرا موجب ستر عبد از حقّ می‌شود. (خواجه نصیر الدّین طوسی: اخلاق ناصری)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۵

صاحب مغفرت و بخشش است و ظلمی که مردم بر خود می‌کنند می‌بخشد، لذا تقاضای تعجیل آن‌ها به عذاب را اجابت نمی‌کند.

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَشَدِیدُ الْعِقابِ و خدای تو وقتی که بندگان را مؤاخذه کند عقابش شدید است.

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای اشعار به این است که کفر آن‌ها به خدا موجب پوشیده شدن و مخفی ماندن نشانه‌هایی می‌شود که دلالت بر صدق پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می‌کند، لذا پیشنهاد می‌کنند که آیت و نشانه‌ای نازل شود که گویا اصلا هیچ نشانه‌ای نازل نشده است.

إِنَّما أَنْتَ تو از جهت رسالت نه از جهت ولایت مُنْذِرٌ فقط انذار کننده و بیم دهنده هستی و چیزی بر تو نیست خواه ایمان بیاورند، و خواه ایمان نیاورند، قبول کنند یا قبول نکنند، و این جمله جهت دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که قومش او را اجابت نکردند.

وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ «۱» و برای هر قومی راهنما و هدایت

---

(۱) هدایت: سوق اشیا به سوی کمال دوم آن‌هاست.

(ملا صدرا: الاسفار چاپ سنگی ج ۳ ص ۸۲) و بالاخره هدایت: راهنمایی و ارایه‌ی طریق خیر و صواب است: ابتدا خدای بندگان را آفرید، سپس آن‌ها را به راه راست هدایت کرد که فرمود: رَبُّنَا الَّذِی أَعْطی کُلَّ شَیْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدی. طه/ ۵۰ در خصوص شأن نزول این آیه‌ی شریفه روایات و احادیث فراوانی نقل شده است که در باره‌ی حضرت علی علیه السّلام بوده و در اینجا تیمّنا بر دو مورد زیر اکتفا نموده و امیدواریم مورد

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۶

کننده‌ای است در زمان تو، و زمان بعد از تو، و معنای انذار گذشت و این که رسول مانند کسی است که از خواب بیدار می‌کند، و از پرتگاهها و جاهای ترسناک کسی را می‌ترساند که در صحرایی قرار گرفته که در آن راهی به آبادی ندارد و در آن صحرا درندگان زیاد، و مارهای سمی مهلک و چیزهای موذی قوی وجود دارد، و آن شخص که در چنین صحرایی گیر کرده از گمراهی خود و هلاک کننده‌های آن صحرا خبر ندارد.

پس آنگاه که بیدار گشته و به انذار پی برد ناگزیر در جستجو و طلب کسی برمی‌آید که بتواند او را به راه آبادی رهنمون شده و از آن صحرا خارج ساخته و نجات دهد، و آن دلالت کننده و راهنما همان هادی است که او را به آبادی می‌رساند.

اللَّهُ یَعْلَمُ جمله استینافیه است جهت اظهار کمال علم و قدرت خداوند در مقابل خدایانی که در کمال عجز و جهل هستند تا حجّت و دلیل بر صحّت دعوت رسول خدا و بطلان دعوت آن خدایان باشد.

عنایت خوانندگان عزیز قرار بگیرد انشاء اللّه: (۱) سلیم بن قیس هلالی راجع به حدیث قیس بن سعد با معاویه چنین گوید: قیس گفت: خداوند این آیه را در باره‌ی علی علیه السّلام نازل نمود. (البرهان فی تفسیر القران) (۲) مسعدهٔ بن صدقه از امام صادق علیه السّلام و ایشان از پدرش و آن بزرگوار نیز از جدّش امیر المؤمنین علیه السّلام چنین روایت کند که فرمود: این آیه در باره‌ی ما نازل یافته است زیرا پیامبر فرمود: من منذر و ترساننده هستم و تو یا علی هادی می‌باشی. (تفسیر عیّاشی)

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۶۱۷

ما تَحْمِلُ کُلُّ أُنْثی خداوند می‌داند که هر آبستنی ماده‌ای چه بار دارد، و از هر نوعی از حیوان عدد بار و مذکّر و مؤنث و زیبا و زشتش را می‌داند.

وَ ما تَغِیضُ الْأَرْحامُ غیض رحم‌ها در اخبار به نقصان عدد ایّام حمل از نه ماه و به عدم حمل تفسیر شده است، و به مطلق نقص نیز تفسیر شده است خواه در عدد ایّام باشد یا در خلقت، یا در نقص رحم به سبب عدم حمل، یا در اسقاط جنین قبل از کامل شدن.

بنابراین جایز است که ما تَحْمِلُ را حمل بر مدّت حمل کنیم که لفظ ما مصدریّه یا موصوله باشد.

وَ ما تَزْدادُ آنچه که از نه ماه زیادتر گردد، یا مقصود مطلق زیادی در خلقت یا در عدد ایّام یا در عدد باری است که به آن آبستن شده به این که به دو تا یا سه تا آبستن شده باشد.

و در اخبار وارد شده که به تعداد روزهایی که زن در ایّام آبستنی خون می‌بیند به همان مدّت بر نه ماه دوران بارداری او افزوده می‌شود.

وَ کُلُّ شَیْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدارٍ هر چیز نزد خدا اندازه‌اش معیّن است که نه فراتر از آن می‌رود و نه از آن کم می‌شود.

عالِمُ الْغَیْبِ عالم و دانا به چیزهایی است که از ادراکات بشری غایب است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۷، ص: ۶۱۸

وَ الشَّهادَةِ «۱» چیزی که ادراکات آن را درک می‌کنند، یا مقصود این است که عالم و دانا به عالم غیب «۲» و عالم شهادت است

الْکَبِیرُ کسی که توصیف نمی‌شود.

الْمُتَعالِ با عظمت خودش بر هر چیزی برتری دارد.

سَواءٌ مِنْکُمْ در علم خدا مساوی است و فرقی نمی‌کند مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ گفته‌ی کسی به سر سخن گوید یا آشکار.

وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّیْلِ وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ و کسی که در تاریکی و ظلمت شب است یا روشنی روز یعنی چه به سر سخن گوید چه آشکار، برای خدا همه یکسان است، و او بر همه آگاه است.

لَهُ مُعَقِّباتٌ فرشتگان نگهبانی هستند که بعضی به دنبال بعض دیگرند، لفظ (معقّبات) از (عقّب تعقیبا) است یعنی به دنبال او

---

(۱) شهادت: مقابل غیب است، عالم شهادت نزد عارفان، جهان سرایی یعنی نمود است نه بود، و وهم و خیال است نه حقیقت. (خواجه عبد اللّه انصاری: کشف الاسرار)

(۲) غیب: در برابر شهادت، و عالم غیب در برابر عالم شهادت است عالم غیب، جهان ارواح، عقول مجرد است و عالم شهادت، پرتو و فیضی از عالم غیب غیب حاکم بر شهادت است و چون انبیا و اولیا بر عالم غیب دسترسی دارند، از حوادث عالم شهادت خبر می‌دهند.

شاه نعمهٔ اللّه فرماید:

آیت غیب و شهادت را بخوان وحدت و کثرت از آن هر دو بدان

غیب باطن دان شهادت ظاهرش آن یکی اول بگیر آن آخرش

عارفانه آمدم از غیب در غیب الغیوب جمع و تفصیل وجود خویشتن را یافتم

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۱۹

آمد، مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ از جلو و پشت سر او را حفظ می‌کنند حفظ و نگهبانی که ناشی از مِنْ أَمْرِ اللَّهِ امر خداست، یا به خاطر امر خدا است.

از امام صادق علیه السّلام است که آیه نزد او همانطور که در بالا ذکر شد خوانده شد پس امام به خواننده‌ی قرآن فرمود: آیا شما عرب نیستید؟

چگونه می‌شود که (معقّبات) از جلو باشد، چه معقّب چیزی است که از پشت سر باشد، پس آن مرد خواننده‌ی قرآن گفت: فدایت شوم چگونه است این؟

امام علیه السّلام فرمود: آیه چنین نازل شده است: مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ برای او نگهبانانی است از پشت سرش و نگهبانانی است از جلو که او را به امر خدا حفظ می‌کنند.

و معنای آیه این نیست که او را از امر خدا حفظ می‌کنند، زیرا چه کسی می‌تواند چیزی را از امر خدا حفظ کند، و آن نگهبانان فرشتگانی هستند که موکّل مردم‌اند. «۱»

و از امام باقر علیه السّلام است که مِنْ أَمْرِ اللَّهِ «۲» یعنی نگهبانان به سبب امر خدا حفظ می‌کنند از این که شخص در چاه بیافتد یا دیوار بر

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳: ص ۶۰، تفسیر العیاشی ۲: ص ۲۰۵ حدیث ۱۵.

(۲) بعضی گفته‌اند من امر یعنی عن امر و مقصود این است که از شرّ مخلوقات خدا نگاهش می‌دارند. (مجمع البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۰

سرش خراب شود یا چیزی به او اصابت کند تا وقتی که قدر بیاید که او را با قدرها وا می‌گذارند.

آن نگهبانان دو فرشته هستند که انسان را شب نگهبانی می‌کنند و دو فرشته در روز نگهبانی می‌کنند که به دنبال فرشتگان شب می‌آیند. «۱»

و بعضی گفته‌اند فرشتگان از امر خدا جهت طلب مهلت و استغفار انسان را حفظ می‌کنند.

إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ خداوند نعمت‌هایی را که به قومی داده تغییر نمی‌دهد حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ مگر تا آن زمان که خودشان را تغییر دهند (پندار و کردار و گفتار خود را عوض کنند)، مثلا نیکویی حال و طاعت و خوبی و صله رحم را تغییر دهند و آن‌ها را ترک نمایند، آنگاه نعمت خدا هم تغییر می‌کند. «۲»

وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ والٍ

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۶۰، تفسیر القمی ۱: ص ۳۶۰

(۲) این که مفسران جدید و انقلابیون معنا کرده‌اند که اگر مردم بر پا خیزند و تغییری در خویش ایجاد کنند، خدا هم نعمتش رای تغییر داده به آن‌ها افزونی خواهد داد، از نظر منطقی غلط است.

چه خدا دنباله رو بشریت که سنت خود رای تغییر دهد و این انسان است که کفور است و نعمت تغییر می‌کند. (مترجمین) یعنی تا تو به عصیان حال نبگردانی حق تعالی نعمت به نقمت بدل نکند و عافیت به بلیت، و این آیت دلیل است بر فساد قول مجبره که

گفتند: خدای تعالی نامستحق رای عقوبت کند و عقاب نامعلل باشد. (تفسیر ابو الفتوح رازی)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۱

و اگر خدا به قومی بدی بخواهد، باز دارنده‌ای جز او نیست و یاری دهنده‌ای جز وی نمی‌باشد و کسی غیر از خدا متولّی امور مردم نیست.

آیات ۱۵- ۱۲

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۲ تا ۱۵] ..... ص : ۶۲۱

اشاره

هُوَ الَّذِی یُرِیکُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ یُنْشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ (۱۲) وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلائِکَةُ مِنْ خِیفَتِهِ وَ یُرْسِلُ الصَّواعِقَ فَیُصِیبُ بِها مَنْ یَشاءُ وَ هُمْ یُجادِلُونَ فِی اللَّهِ وَ هُوَ شَدِیدُ الْمِحالِ (۱۳) لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَجِیبُونَ لَهُمْ بِشَیْءٍ إِلَّا کَباسِطِ کَفَّیْهِ إِلَی الْماءِ لِیَبْلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ (۱۴) وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ کَرْهاً وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۶۲۱

اوست که برای بیم از قهر و امید به رحمت خود برق را به شما می‌نماید و ابرهای سنگین را هر جانب برمی‌انگیزد، رعد (و برق و همه‌ی قوای عالم غیب و شهود)

و جمیع فرشتگان همه از بیم قهر خدا به تسبیح و ستایش او مشغولند و صاعقه‌ها را بر سر هر قومی که بخواهد می‌فرستد باز هم کافران در قدرت خدای سخت انتقام جدل می‌کنند،

دعوی رسولان خدا به حقّ و حقیقت است (و هر وعده لطف

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۲

و احسان کند صدق است) ولی دعوی غیر خدا (و خداپرستان) همه دروغ است هیچ حاجتی را از خلق برنیاورند مانند آن کس که بر (چاه) آبی دست فرو برد که بیاشامد و دستش به آب نرسد و کافران جز به حرمان و ضلالت دعوت نمی‌کنند،

هر که در آسمانها و زمین است با همه‌ی آثار وجودیش به رغبت و اشتیاق و به جبر و الزام شب و روز به طاعت خدا مشغول است.

تفسیر ..... ص : ۶۲۲

هُوَ الَّذِی یُرِیکُمُ الْبَرْقَ «۱» خَوْفاً وَ طَمَعاً او برق را به شما نشان می‌دهد در حالی که شما ترسناک و امیدوار هستید، یا این که برق را ارایه می‌کند تا در شما خوف و امّید را ظاهر سازد.

وَ یُنْشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ ابرهای سنگین پر از آب را بالا می‌برد وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ و رعد با حمد خود خدای را تسبیح می‌گوید، که البتّه تسبیح و حمد هر چیزی بر حسب همان چیز است. وَ الْمَلائِکَةُ مِنْ خِیفَتِهِ ملایکه از ترس و اجلال او به تسبیح او مشغولند.

---

(۱) برق: در اصطلاح عارفان اول نوری که بر بنده ظاهر می‌شود و او را به دخول به حضرت قرب خداوندی برای سیر فی اللّه

می‌خوانـد، برق می‌گوینـد فرق میان برق و وجدان آن است که وجد بعد از دخول در طریق است. (عبد الرّزّاق کاشانی: اصـطلاحات صوفیه)

هلا آهسته‌تر ای برق سوزان که شد چشمم ز تو ابر بهاری

نمی‌ماند نظر کاندر رکابت رسد در گرد مرکب از نزاری

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۳

وَ یُرْسِلُ الصَّواعِقَ فَیُصِیبُ بِها مَنْ یَشاءُ «۱» و او صاعقه‌ها را می‌فرستد تا به هر کسی که بخواهد برخورد کند و نابودش سازد.

وَ هُمْ یُجادِلُونَ فِی اللَّهِ و آنان به علّت نهایت و نادانی و عنادشان و از آن رو که اندیشه و تدبّر نمی‌کنند که تحت آن تسخیر کننده‌ها قرار گرفته‌اند، در باره‌ی خدا و مبدأ و مرجع بودن و تفرّد او به الهیت و استحقاق عبادت و سایر صفات او به جدل برمی‌خیزند.

وَ هُوَ شَدِیـدُ الْمِحالِ مماحله یعنی کیـد و مکر، و ممکن است که محال از محلّ به معنای نیرومنـد و شدیـد القوّه باشـد، و به مؤاخـذه کردن شدید و غضب شدید نیز تفسیر شده که این دو از لوازم همان معنایی است که ذکر شد.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ «۲» بـدان که حقّ مطلق خـدای تعـالی و حقّ مضـاف فعـل او است، و هر حقّی بـا حقّ بودن فعل او حقّ است، بلکه هر حقّی به سبب فعل او که ولایت مطلقه است متحقّق می‌شود، چنانچه بارها گذشت.

---

(۱) مفسّرین گفته‌انـد: این جمله برای آن کسـی است که بـا سـختی منکر پیغمبر بود و یـا قصـد سوء به آن حضـرت داشت، آتشـی آسمانی فرود آمد و او را سوخت و این آیه نازل شد.

(تفسیر جامع)

(۲) حقّ: نزد اهل معرفت عبارت از ذات اللّه است، و آنچه خدا بر خود واجب کرده است حقّ گویند. مترجمین

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۴

هر قول و فعل و اخلاقی از ولایت اختیاری ناشـی می‌شود چنانچه آثار اختیاری از آن ولایت است، پس آن قول و فعل خلق به سبب حقّ بودن ولایت حقّ است.

لـذا هر کسـی که از جانب خـدا بـدون واسـطه مأذون برای دعوت مردم به سوی خدا باشد یا مأذون به دعوت خلق به طرف خودش باشـد از آن جهت که وسـیله‌ی بین مردم و خـدا گردد، او دعوت کننـده‌ی حقّ و آنچه به آن دعوت می‌کند حقّ است، و دعوت هر دعوت کننده‌ی حقّ و هر مدعوّ حقّ همان دعوت خدای تعالی است، و سـر انجام به آن منتهی می‌شود، و مخصوص به اوست و هیچ کس در آن دخالتی ندارد.

زیرا داعی و مدعوّ حقّ مظهر خدای تعالی هسـتند، و آنچه که به وسـیله‌ی داعی و مدعوّ ظاهر شود و به آن دو بستگی داشته باشد به وسیله‌ی خدا ظاهر شده و به او بستگی دارد.

و امّا دعوت دعوت کننده باطل، مانند خلفای ستمگر و دعوت آن‌ها به اسلام و خدا، و همچنین دعوت خلق به چیز باطل مانند بتها و ستارگان و خلفای سـتمگر همه باطل و ضایع است، ماننـد خود دعوت کننده و دعوت شونده، که چیزی بر آن مترتّب نمی‌شود و به چیزی هم منتهی نمی‌گردد.

خلاصه این که هر کس از جانب خدا اذن نداشته باشد که دعوت کننده‌ی خلق یا واسطه‌ی بین خلق و خدا باشد یا به آن چیزی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۵

که دعوت می‌کند مأذون نباشد چنین شخصی هر کس که باشد باطل است و دعوت او نیز باطل است.

بنابر آنچه که گفته شد احتمال دارد قول خدای تعالی:

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ بدين معنا مى‌باشد كه: دعوت كنندگانى كه خلق را دعوت به پيروى مى‌كنند بدون اين كه اذن از جانب خدا داشته باشند، يا در حالى كه دعوت آن‌ها از جانب غير خداست.

دعوت آن‌ها نمى‌تواند چيزى براى مردم حاصل كند كه دعوتشان مورد پذيرش دعوت شونده قرار گيرد إِلَّا كَباسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْماءِ لِيَبْلُغَ فاهُ جز اين كه كار آن‌ها مانند كسى است كه دستش را باز كرده در حالى كه به آب اشاره كرده و آن را به سوى خودش فرا مى‌خواند يا اين كه آب را به كف دست گرفته و مى‌خواهد تا آب خودش به دهانش برسد وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ در حالى كه به آن نخواهد رسيد، چه آب اشاره را درك نمى‌كند، يا مقصود اين است كه چون آب در كف گشاده و باز نمى‌ماند. «۱»

---

(۱) طبرى در تفسيرش مى‌گويد: يعنى مانند مرد تشنه‌اى كه دستش را به آب چاهى دراز مى‌كند تا آب را بالا بياورد و بنوشد ولى دستش به آن نمى‌رسد. شيخ طوسى از قول حسن بصرى مى‌گويد: مراد كسى است كه دستش را به سوى آب دراز كند ولى پيش از آن كه به آب برسد مى‌ميرد. ميبدى مى‌گويد. مراد كسى است كه ريسمانى و دلوى ندارد او بيهوده مى‌كوشد كه دست به آب دور دست زند. زمخشرى مى‌نويسد: مراد كسى است كه با انگشتان گشوده از هم [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۶

وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ خدا را خواندن كافرين جز گمراهى چيزى براى آن‌ها ندارد، چه خدا را خواندن كافر در حقيقت بدون اين كه خودش بفهمد فرا خواندن شيطان است، يا مقصود اين است كه فرا خواندن كافرين مردم را به سوى خودشان يا به خدا يا به غير آن دو جز گمراهى چيزى نيست، يا اين كه فرا خواندن مردم كافرين را در ضايع بودن و عدم ترتّب اثر جز گمراهى چيزى نيست، و اين جمله مانند نتيجه‌ى براى جمله سابقش مى‌باشد.

وَ لِلَّهِ براى خدا نه براى غير خدا يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ و من فى الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً براى خدا سجده مى‌كنند كسانى كه در آسمان‌ها هستند و كسانى كه در زمين هستند با ميل و رغبت يا با اجبار و اكراه.

سجود در لغت به معناى خضوع است، و چون نهايت خضوع نسبت به شخص مورد خضوع افتادن در خاك است لذا سجده‌ى نماز با وضع شرعى سجود ناميده شده و چون خضوع عبارت از شكستن

مى‌خواهد از جايى آب بردارد، مثل فارسى است كه مى‌گويد: مى‌خواهد با غربال آب بردارد. اين معنا كه زمخشرى مى‌گويد و مثل فارسى با آنچه نظر مفسّر محترم است تطبيق دارد. آب: معرفت است.

شاه نعمة اللّه ولى مى‌فرمايد:

گر نه آب و حيات معرفت است عين كوثر بگو كه كوثر چيست

و به معناى فيض هم آمده است.

و به معناى فكر، انديشه و مدركات ظاهرى و باطنى هم آمده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۷

انانيّت در مقابل كسى است كه براى او خضوع شده است.

پس هر مقدار كه اين معنا تمام‌تر باشد خضوع كاملتر مى‌شود و چون جميع موجودات نسبت به خداى تعالى داراى انانيّتى نيستند، بلكه همه‌ى آن‌ها حكم اسميّت و عدم نفسى بودن را دارند، و نفسيّت همه انّيت حقّ تعالى را دارد.

لذا همه‌ى موجودات اعم از آسمانها و آسمانى‌ها، زمين‌ها و زمينى‌ها، صاحبان علم و شعور و غير آن‌ها ... همه و همه براى خدا سجده مى‌كنند چون هيچ يك از موجودات نسبت به خداى تعالى انانيّتى ندارند، و لكن بيشتر سجده كنندگان آگاه از روى ميل و

رغبت سجده می‌کنند مانند همه‌ی انواع فرشتگان و بعضی از انسان‌ها و جن‌ها، ولی برخی از آن‌ها جز با اکراه و اجبار سجده نمی‌کنند مانند بعضی از انسانها و بعضی از جنّیان، چه انسان و جن کافر از باب رغبت و اختیار سجده نمی‌کند.

و آن کس که بدون واسطه با رغبت و میل سجده نمی‌کند، به واسطه‌ی مظاهر خدا با رغبت سجده می‌کند، چه نفوس آن‌ها از ناحیه‌ی فطری تعلّق و وابستگی دارد، و اگر وابستگی به خدا پیدا نکند به غیر از خدا از مظاهر او وابستگی پیدا می‌کند از قبیل ستاره و بت و غیر آن‌ها، و حد اقل به دراهم و دنانیر (پول) وابسته می‌شوند، و موالید سه‌گانه با صورت‌ها و نفسهایشان به طور تکوینی و میل و رغبت خدای را سجده می‌کنند، و با عناصرشان به صورت اکراه و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۸

اجبار سجده می‌کنند، زیرا که عناصر بنابر امتزاج به صورت بی‌اراده و جبری در موالید هستند.

بنابراین آوردن (من) که برای صاحبان عقل است یا از باب تغلیب است (یعنی چون صاحبان عقل افزونی دارند)، و یا باعتبار این است که سجده به آن‌ها منسوب است.

زیرا که سجود جز از صاحبان شعور محقّق نمی‌شود، و از آنجا حکم سجده به نفس آسمانها و زمین سرایت می‌کند، چه که بارها گذشت که نسبت حکم به مظروف به ظرف سرایت می‌کند به خصوص اگر مظروف شریفتر از ظرف باشد. «۱»

وَ ظِلالُهُمْ «۲» لفظ (ظلال) جمع (ظل) است و آن سایه‌ای است که از شاخص (هر شیء می‌تواند شاخص باشد که بر اثر تابش خورشید یا نور سایه از او حاصل شود) حاصل می‌شود، و با حرکت و انتقال شاخص سایه حرکت می‌کند و با سکون آن ساکن می‌شود، و خلاصه هیچ انائیّتی جز انائیّت شاخص ندارد.

---

(۱) سجود: فنای عبد در حقّ در زمان شهود است، به نحوی که از اعضاء و جوارح خود بی خبر شود و رؤیت و شهود حقّ او را متوجّه به غیر نکند. (فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی)

(۲) در معنای این جمله‌ها اختلاف است: ۱- یعنی لازم است سجده بر شخص عاقل و ممیّز ولی مؤمن به میل خود و کافر به زور شمشیر. ۲- همگی برای خدا فروتنند، مؤمن از میل و پسند خود، و کافر از ناچاری بیماری و درد، و بعضی گفته‌اند مقصود از ظِلالُهُمْ خود اشخاص هستند چون سایه هر کس با اوست و از او جدا نیست. (مجمع البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۲۹

زیرا هر موجود علوی یا سفلی در مقام خاصّ خودش دارای حقیقتی است، و در عالم بالاتر و پایین‌تر از خودش دارای سایه است، و موجودات طبیعی زمینی مانند موالید دارای سایه‌ی صوری هستند که از محاذی بودن با خورشید حاصل می‌شود، پس همه موجودات از نظر تکوین همه برای خدا سجده می‌کنند، ولی برخی موجودات از روی میل و رغبت سجده می‌کنند.

(پس آیه تعمیم دارد یعنی وجود و ماهیّات همه چیز مطیع و منقاد خداست).

بِالْغُدُوِّ جمع (غدوة) است یعنی در بامدادان.

وَ الْآصالِ جمع اصیل است یعنی و در شامگاهان، در این صورت، و از آنچه که ما ذکر کردیم اختلافی که در اخبار در تفسیر ظلال وارد شده برطرف می‌شود، و سجود و شب و روز در هر چیزی بر حسب همان چیز است.

آیات ۱۸- ۱۶

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۱۶ تا ۱۸] ..... ص : ۶۲۹

اشاره

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَ فَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۱۶) أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفاءً وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ (۱۷) لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنى وَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لافْتَدَوْا بِهِ أُولئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسابِ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ (۱۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۰

ترجمه: ..... ص : ۶۳۰

اى رسول ما از اين مشركان بازپرس كه آفريننده‌ى آسمانها و زمين كيست (اگر آن‌ها از جهل و عناد جواب ندهند تو خود) بگو خدا است آفريننده‌ى عالم پس بگو شما خدا را گذارده غير خدا (مانند بتان و فرعونان) را براى نگهبانى و يارى خود برگرفتيد در صورتى كه آن‌ها بر سود و زيان خود هم قادر نيستند آنگاه بگو آيا چشم نابيناى جاهل و ديده‌ى بيناى عارف يكسان است يا ظلمات شرك و بت‌پرستى با نور معرفت و خداپرستى مساوى است؟ يا آن كه اين مشركان شريكانى براى خدا يافتند، كه آن‌ها هم مانند خدا چيزى خلق كردند. و مشركان را خلق خدا و خلق شريكان خدا مشتبه گرديد؟ بلكه (هرگز چنين نيست) تنها خدا خالق هر چيز است و او خداى يكتايى است كه همه‌ى عالم مقهور اراده‌ى اوست.

خدا از

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۱

آسمان، آبى نازل كرد كه در هر رودى به قدر وسعت و ظرفيّتش سيل آب جارى شد و بر روى سيل كفى برآمد چنانچه فلزّاتى را نيز كه براى تجمّل و زينت (مانند طلا و نقره) يا براى اثاث و ظروف (مانند آهن و مس) در آتش ذوب كنند. خدا اينگونه كفى كه بر آب ظاهر مى‌شود براى حقّ و باطل مثل مى‌زند كه (باطل آن چون) كف به زودى نابود مى‌شود و امّا آن آب و فلزّ كه به خير و سود مردم است در زمين مدّتى باقى مى‌ماند.

خدا مثل آن‌ها را براى فهم بدين روشنى بيان مى‌كند. آنان كه دعوت حقّ را اجابت كرده و به خدا ايمان آوردند بر آن‌ها بهترين پاداش و خوشترين زندگانى است و آنان كه اجابت نكردند اگر مالك دو برابر آنچه بر روى زمين است باشند آن را فداى آسايش خود كنند (مگر از عذاب خدا برهند) و آن‌ها را حساب سخت و جايگاه دوزخ باشد كه بسيار بد آرامگاهى است.

تفسير ..... ص : ۶۳۱

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ در جواب اين كه پروردگار آسمانها و زمين كيست بگو: خدا، يعنى جواب آن‌ها را چنين بده، چون جز اين جوابى ندارند.

قُلْ أَ فَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ بعد از اعتراف به ربوبيت خدا بر آسمانها و زمين از باب سرزنش و توبيخ به آن‌ها بگو آيا جز خدا براى خود دوستانى گرفتيد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۲

لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا خدايان باطل براى خودشان نفع و ضررى مالك نيستند تا چه برسد به نفع و ضرر غير خودشان، و

تا چه برسد به اداره‌ی آسمانها و زمین که به آن دو نمی‌رسند و علم و احاطه‌ی به آن‌ها ندارند.

قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الْأَعْمی آیا نابینایی که راه ضرر و نفعش را نمی‌بیند و تشخیص نمی‌دهد وَ الْبَصِیرُ «۱» و بینایی که غیر خودش را می‌بیند و به ضرر و نفع او احاطه دارد و هر طور که بخواهد در او تصرّف می‌کند این دو مساوی هستند؟

یا مقصود این است: آیا نابینایی که بین کسی که ضرر و نفعی ندارد و کسی که دارای نفع ضرر است فرق نمی‌گذارد مانند مشرک با بینایی که این مطلب را می‌بیند و فرق می‌گذارد مانند مؤمن مساوی و یکسان است؟

أَمْ هَلْ تَسْتَوِی الظُّلُماتُ وَ النُّورُ «۲» آیا اصولا تاریکهایی چون کفر با نوری چون ایمان مساوی است؟

---

(۱) بصیر: عبارت از نیرویی که دل را به نور قدسی منوّر کند تا به وسیله‌ی آن حقایق اشیا و بواطن آن‌ها را مشاهده کند و آن در حکم چشم است که به وسیله‌ی آن نفس صور اشیا و ظواهر آن‌ها را می‌بیند.

(فرهنگ اصطلاحات عرفانی: دکتر سجّادی)

(۲) نور: بنیاد عرفان و حکمت مشرق زمین است، در قرآن مجید نیز بارها به نور اشاره شده و حقّ تعالی را نور حقیقی و مطلق دانسته است، به همین سبب عارفان به نور اهمیّت بسیار داده‌اند. ای عزیز تمام موجودات مرتبه‌ای از انوار حقّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۳

أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَکاءَ خَلَقُوا کَخَلْقِهِ جمله‌ی (خلقوا کخلقه) صفت (شرکاء) است، یعنی آیا این شریکانی که برای خدا قرار داده‌اند مانند آفرینش خدا می‌تواند بیافریند؟

فَتَشابَهَ الْخَلْقُ عَلَیْهِمْ پس آفریدن خدایان بر آن‌ها مشتبه شده، و چون ساخت خود آن‌ها با آفریدن خدا مشتبه شده است، حکم کردند به این که آن خدایان باطل استحقاق عبادت دارند.

در حالی که این مردم شریکانی گرفته‌اند که خود درمانده‌اند، و حتّی بر خلق چیزی که خود مردم به تنهایی قدرت آن را دارند ناتوانند.

قُلِ اللَّهُ خالِقُ کُلِّ شَیْءٍ بگو آفریننده‌ی هر چیز خدا است و آن‌ها آفریده هستند و کجا می‌توانند خالق باشند.

وَ هُوَ الْواحِدُ و او خدای یگانه است که چیزی در هستی با او باقی نمی‌ماند، و چیزی جز او دارای وجود نیست تا چه برسد به خالقیّت و دیگر وصف‌های الهی.

الْقَهَّارُ «۱» او خدای قهّار است یعنی هر چیزی تحت وجود او فانی و مضمحل است و انائیّتی ندارد.

أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِیَةٌ بِقَدَرِها «۲»

---

(۱) قهر: از اصطلاحات اهل اللّه است، یعنی تایید حقّ به فنا کردن خواستها و مرادها، و باز داشتن نفس از آرزوها. (فرهنگ اصطلاحات عرفانی: دکتر سجّادی)

(۲) این آیت مدار علم حقیقت و معرفت است، جلال احدیّت به نعمت رحمت و رأفت فرو

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۴

جواب سؤالی است که گویا گفته شده:

اگر خداوند واحد و یگانه است که ثانی ندارد و قهّاری است که هیچ چیزی در مقابل آن انائیّت ندارد پس این کثرت‌هایی که دیده می‌شود چیست؟

پس خداوند فرمود: از آسمان آب فرو فرستاد و در نتیجه کثرت‌ها ظاهر گشت، پس برای هیچ چیز ظهور و انائیّتی نیست مگر به

سبب آب که فعل اوست، بلکه آن همان است نه چیز دیگر، و مقصود مثال زدن ظهور کثرت‌ها از یک چیز است که آن فعل خدا است، و قوام و پایداری کثرت‌ها ناشی از همان یک چیز است که نزول آب باشد، که آن خود برخاسته از یک حقیقت است که همان آسمان است، و تکثّر و کثرت‌ها از ناحیه‌ی درّه‌ها (مجراها) و ظرف ها و ظاهر شدن کف بیهوده بر روی آن است. و نسبت سیل و جریان به درّه‌ها و ظرف‌ها مجازی است.

(بررسی یک حقیقت و جریان آن در مجراها و ظرفها مهمترین بحث عرفانی است که در صفحه بعد خواهد آمد).

فرستاد از آسمان بر پیغامبر راست و وحی پاک هم به سمع شنیدند و هم به دل دریافتند و همچنین اولیا را الهام و نور حکمت در دل ایشان افکند هر کس به قدر خویش بر درجات و طبقات یکی برتر، یکی میانه، یکی فروتر، تفاضل و تفاوت بر همه پیدا، هر کسی را ان داد که سزا بود و در هر دلی آن نهاد که جا بود آن دلها اگر چه روشن است و افروخته خالی نباشد از وساوس و هواجس شیطان پیوسته مترصّد نشسته تا کجا در دل ایشان راهی یابد تا شکّی و سهوی افکند، تا دروغی بسازد، حظّی برباید. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۵

فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً کفی که بر روی سیل و آب قرار می گیرد.

وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ از فلزاتی که مردم بر آن‌ها آتش می‌افروزند در حالی که آن‌ها در آتش هستند.

ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ تا زیور درست کنند، مثلا از طلا و نقره زیور درست می کنند أَوْ مَتاعٍ یا چیزی که به وسیله‌ی آن بهره و تمتّع حاصل شود، مانند ظرفها و آلات و ادوات صنایع و غیر آن‌ها.

زَبَدٌ مِثْلُهُ مانند کف آب، یعنی این که کف بیهوده و بی‌خاصیّت مخصوص آب و سیل نیست.

بلکه در جامدات و فلزّات که با آتش آب می‌شوند نیز موجود است، مقصود این است که باطل مخصوص تعیّنات امکانی که مانند کف آب است نیست، بلکه نفوس بشری که در شدّت تراکم و فشردگی و صلابت و استحکام مانند فلزّات است محتمِل کف هواهای باطل می‌شود.

كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ این که مثل ظهور حقّ و اختلاط آن با باطل مانند نزول آب و اختلاط آن با کف است.

در اینجا آنچه مورد مثل واقع شده است بر حسب مراتب وجود محتمل چند وجه است.

و همچنین بر حسب مراتب علم یعنی وجود ذهنی، پس بر حسب تطبیق بر مورد مثل می گوییم: از آسمان اسما آب مشیّت را

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۶

فرو فرستاد، آنگاه ظرف‌های ماهیّات به مقدار آن آب جریان و سیلان پیدا کرد، پس آب روان در ظرفهای ماهیّات کف تعیّنات و کثرت‌ها را به خود گرفت، سپس آبی که حقیقت است و محقّق شده است باقی می‌ماند ولی کف به خلاف ابر اگر چه روی آب را پوشانده و در انظار ظاهر است و دیده می‌شود ولی بقایی ندارد.

امّا کوته فکران و قاصرین در ادراک جز کف روی آب و تعیّنات چیزی درک نمی کنند تا آنجا که گفته‌اند: موجود امر اعتباری خالص است و ماهیّت‌ها در تحقّق اصیل هستند، ولی آن کف باطل و از بین رفتنی است که هر چیزی جز وجه او هلاک و نابود است.

و از آسمان «۱» مشیّت آب وجودات اشیا را فرو فرستاد، پس ظرف‌های ماهیت‌ها روان و جاری گشت ... تا آخر.

از آسمان عقول آب وجود نفوس و پائین‌تر از آن را نازل نمود، پس ظرفهای نفوس و عالم مثال و عالم طبع بمقدار آن آب روان و جاری شد ... تا آخر. و از آسمان عالم مثال آب وجود عالم طبع را فرو فرستاد ... تا آخر.

این تطبیق در عالم کبیر است و اما در انسان صغیر پس می‌گوئیم: از آسمان ارواح آب حیات را نازل کرد، پس ظرف‌های

---

(۱) آسمان: جهت علوّ و بالا- را آسمان گویند در سخنان اهل ذوق هم به صورت مفرد و هم مرکّب به کار رفته است. (فرهنگ اصطلاحات عرفانی: دکتر سجّادی) در برخی از سخنان شیخ اشراق آسمان رمزی است از سرّ انسان. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۷

ادراکات حیوانی و مراتب نباتی سیلان پیدا کرد تا به مقام طبع رسید که سیل کف اخلاق رذیله و هواهای پست و افعال مذموم به خود گرفت همانطور که اخلاق نیکو و شوق‌های الهی و افعال مرضیّ خدا به سبب همان آب تحقّق پیدا کرده‌اند.

و اما بر حسب علم و ذهن که از جهتی عینیّت و خارجیّت دارد می‌گوییم: از آسمان ولایت آب نبوّت و ولایت را نازل فرمود که بر حسب آن ظرف‌های دلها و سینه‌ها جاری شد که بعضی بر حسب استعداد اتّصاف به نبوّت و رسالت و بعضی دیگر بر حسب استعداد، پذیرای احکام رسالت شدند که آن سیل کف مقتضای هواها، از قبیل آرای باطل و بدعت‌های بیهوده را به خود گرفت و با مرور زمان به احکام رسالت و نبوّت مختلط گشت که زیاد و کم و تحریف در کتاب الهی از همین قبیل است.

یا این که می‌گوییم: از آسمان نبوّت آب رسالت را فرو فرستاد، یا از آسمان رسالت آب احکام الهی را نازل نمود، یا این که از آسمان روح آب علم را فرستاد که در ظرفهای دلها و سینه‌ها روان و جاری شد و این سیل کف دخالت‌های هوای نفس در علم را به خود گرفت، یا این که از آسمان قلب آب علم را نازل نمود که ظرف‌های سینه‌ها سیلان پیدا کرد.

فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفاءً «۱» کف را سیل به کنار می‌زند و

---

(۱) یعنی دو دلیها و بیهوده‌گوییها در باره‌ی قرآن نابود می‌شود و کسی از آن سود

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۸

به یکطرف می‌اندازد (یعنی مجاز و غیر حقیقت را که حکم کف روی آب را دارند خدا کنار می‌زند تا هر ماهیّت قابلی آن آب حقایق را طبق ظرفیّت خود بگیرد).

وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ «۱» آنچه که به سود مردم است در زمین می‌ماند تا اهل زمین از آن بهره‌مند گردند. كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ مثل بودن آیه را تکرار کرد تا تأکید و تنبیه بر این مطلب باشد که ظاهر آیه مقصود و مورد نظر نیست، بلکه مقصود بیان حال حقّ و باطل است با تمثیل و تشبیه به یک امر حسّی.

لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنى متعلّق به يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ است، یعنی خداوند مثل می‌زند جهت حال آن گروه و این گروه، یعنی حال آن دو مانند حال آب و کف است، تا به این گروه بشارت دهد و آن گروه را بترساند.

یا مقصود این است که مثل می‌زند تا آنان که پروردگارشان را اجابت کردند بهره‌مند شوند.

وَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ این عبارت بنا بر دو معنای اول از نزول باران (از آسمان عالم کبیر از آسمان عالم صغیر) عطف

نمی‌برد. (مترجمین)

(۱) یعنی کلمات قرآن در دل مؤمنین راست اندیش درست پندار بر جای می‌ماند و حکمت و معرفت ببار می‌آورد. (تفسیر جامع)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۳۹

بر لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا است، و بنابر معنای سوم (آسمان نبوّت) این جمله و ما بعدش جمله‌ی مستأنفه است.

ممکن است قول خدای تعالی:

لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا خبر مقدّم براى لفظ الْحُسْنى باشد و در عين حال جمله‌ى مستأنفه و جواب سؤال مقدّر باشد، و معناى آيه چنين مى‌شود: سر انجام نيك براى كسانى است كه پروردگارشان را اجابت كردند.

ولى آن‌ها كه قابليّت اجابت نداشتند (تكوينى) يا نخواستند اجابت كنند).

لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسابِ هيچ حسنه‌اى از آن‌ها قبول نخواهد شد، و هيچ گناهى از آن‌ها بخشيده نخواهد شد.

چنانچه اين معنا به امام صادق عليه السّلام نسبت داده شده است.

يا اين كه در حساب آن‌ها مناقشه خواهد شد و تا آخر با آن‌ها بدون هيچ چشم‌پوشى به حساب آنان رسيدگى خواهد شد چنانچه در خبر ديگر است.

وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ منزلگاه آنان جهنّم است و چه بد قرارگاهى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۰

آيات ۲۵- ۱۹

[سوره الرعد (۱۳): آيات ۱۹ تا ۲۵] ..... ص : ۶۴۰

اشاره

أَ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمى إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ (۱۹) الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لا يَنْقُضُونَ الْمِيثاقَ (۲۰) وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ (۲۱) وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲) جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ وَ الْمَلائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بابٍ (۲۳)

سَلامٌ عَلَيْكُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (۲۴) وَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۶۴۰

آيا مسلمانى كه به يقين ميداند كه اين قرآن به حقّ از جانب خدا بر تو نازل شده است (و از آن كسب علم و حكمت و سعادت مى‌كنند) مقامش نزد حقّ با كافر نابيناى جاهل يكسان است؟ (هرگز يكسان نيست) و تنها عاقلان متذكّر اين حقيقتند،

تنها عاقلانند كه هم به عهد خدا وفا مى‌كنند و هم پيمان حقّ را نمى‌شكنند،

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۱

و هم آنچه را خدا به پيوند آن امر كرده (مانند صله‌ى رحم و دوستى پدر و مادر و محبّت و ايمان و حفظ عهد و پيمان با خدا و خلق) نمى‌شكنند. و از خدا مى‌ترسند و از سختى هنگام عذاب مى‌انديشند،

و هم در طلب رضاى خدا راه صبر پيش مى‌گيرند و نماز را بر پا مى‌دارند و از آنچه نصيبشان كرديم به فقرا، پنهان و آشكار انفاق مى‌كنند و در عوض بديهاى مردم نيكى مى‌كنند اينان هستند كه عاقبت منزلگاه نيكو يافتند،

كه آن منزل بهشتهاى عدن است كه در آن بهشت هم خودشان و هم پدران و زنان و فرزندان شايسته آنان داخل مى‌شوند در حالى كه فرشتگان بر (تهنيت) آن‌ها از هر در وارد مى‌گردند،

(و می گویند):

سلام و تحیّت بر شما باد که (چون در طاعت و عبادت خدا و رنج و آلام عالم) صبر پیشه کردید عاقبت منزلگاه نیکو یافتید، و آنان که پس از پیمان بستن (با خدا و رسول)، عهد خدا را شکستند (چون معاویّه صفتان) و هم آنچه خدا به پیوند آن امر کرده (مانند صله‌ی رحم و دوستی علی علیه السّلام و مؤمنان و اولیای خدا) پاک بریدند و در روی زمین فساد و فتنه برانگیختند اینان را لعن خدا و منزلگاه عذاب دوزخ نصیب است.

تفسیر ..... ص : ۶۴۱

أ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّما أُنْزِلَ إِلَيْكَ لفظ (ما) در (أنما) کافّه «۱»،

---

(۱) اگر «ما» کافه باشد در آن صورت ان عمل نمی کند و معنای آن این است که، البتّه فقط بر تو نازل شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۲

یا موصوله «۱» یا مصدریّه «۲» است، یعنی آنچه که به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نازل شده، یا همه‌ی قرآن، یا همه‌ی احکام رسالت، یا خصوص ولایت.

مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمى «۳» از پروردگار توست که حقّ است، آیا کسی که این مطلب را می‌داند مانند کسی است که نسبت به این علم نابینا و کور است.

إِنَّما يَتَذَكَّرُ تنها کسی این عدم مساوات و عدم تشابه و نابرابری را می‌دادند و یاد می‌آورد که أُولُوا الْأَلْبابِ صاحب عقل و خرد باشد، نه صاحب خیال و صاحب انس و عادت.

از امام صادق علیه السّلام است که فرمود: خدای تعالی با این سخن شیعه‌اش را مورد خطاب قرار داده و فرموده: شما صاحبان خرد و عقل در کتاب خدا هستید.

و سرّ مطلب این است که (لبّ) عبارت از عقل خالص است که مشوب به وهم و خیال نباشد، و عقل مادام که به صاحب عقل متّصل نباشد از وهم و خیال خالص نمی‌شود، و اتّصال اگر با بیعت عامّ نبوی باشد موجب خالص شدن عقل نمی گردد.

---

(۱) اگر «ما» موصوله باشد، ما اسم ان، انزل الیک، خبر است. یعنی، آنچه بر تو نازل شده است. [.....]

(۲) اگر «ما» مصدریه باشد یعنی انزال قرآن و احکام رسالت.

(۳) یعنی عمّار و حمزه که می‌دانند قرآن حقّ است مانند ابو جهل کور دل نیستند و این جمله شامل همه‌ی مردم بینا و پیرو حقّ و منکرین نیز می‌باشد. (روح البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۳

زیرا که رسول صلّی اللّه علیه و آله با بیعتش احکام عقل را با کمک وهم و خیال تأسیس می کند.

پس شأن رسول خالص گردانیدن عقل نیست بلکه مخلوط کردن آن با پوسته‌ی خیال است، به خلاف اتّصال به بیعت خاصّ ولوی، چه شأن صاحب بیعت خاصّ از جهت اصل ایمان خالص گردانیدن عقل از شوب خیال است، و به این اعتبار بر کسی که متّصل به اوست صدق می کند که او صاحب عقل و خرد است اگر چه هنوز برای او عقل و خرد حاصل نشده باشد.

و نیز صاحب ولایت به اعتبار ولایتش عقل و مغز است، و صاحب رسالت به اعتبار رسالتش مانند پوست است، و متّصل به ولایت مظهر صاحب ولایت است و در نتیجه او به همین اعتبار نیز صاحب عقل و خرد است علاوه بر مطلب بالا تحقیق مطلب این است که

انسان بدون تلقیح ولایت مانند گردویی است که از مغز خالی باشد، و مغز آن بسته نمی‌شود مگر به سبب ولایت.

زیرا در بیعت ولوی کیفیّت و حالتی از ولیّ امر در قلب بیعت کننده داخل می‌شود، که همان موجب تحقّق پدری و فرزندی بین آن دو می‌شود، و آن حالت همان، ایمان است که در قلب داخل می‌شود چنانچه تحقیق این مطلب در ضمن مطالب سابق گذشت.

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ این جمله صفت (أولوا الألباب) جهت بیان حال آنان است، یا کلام مستأنف است و خبر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۴

جمله‌ی (اولئک لهم عقبی الدّار) می‌باشد، و مقصود از عهد عهد عامّ نبوی است، و وفاء به عهد رسیدن به آخرین رکن اسلامی است، و آن بیعت ولوی است که از آن در اخبار به ولایت تعبیر شده است.

وَ لا يَنْقُضُونَ الْمِيثاقَ میثاق عبارت از ولایت است که بر اثر وفای به عهد در نبوّت برای آنان حاصل می‌شود، و آن را میثاق نامیده‌اند چون عقد روی عقد و پیمان روی پیمان است، چه این پیمان بعد از عقد بیعت نبوی است.

و در خبر به آنچه که ما ذکر کردیم اشاره شده است.

وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ «۱» و کسانی که می‌پیوندند به آنچه خدا امر به پیوستن آن داد، نخستین چیزی که از صله‌ی ارحام خداوند به آن امر کرده اتّصال خویش است با نبی وقت، از طریق بیعت عامّ، سپس اتّصال به ولیّ وقت به سبب بیعت خاصّ، سپس با مسلمین با قرابت رحم معنوی، سپس با مؤمنین به سبب قرابت رحم ولوی، سپس صله رحم با خویشانش به سبب قرابت رحم جسمانی، و صله‌ی رحم با نبی و ولی بعد از حصول پایه و اساس که همان بیعت عامّ و خاصّ است.

و صله‌ی رحم با هر خویش و نزدیک عبارت از چیزی است

---

(۱) این جمله چهار معنا شده است: ۱- ایمان به همه‌ی پیغمبران، ۲- ایمان و کمک و جنگ به موافقت با پیغمبران، ۳- صله‌ی رحم خویشاوندان و ۴- کلیّه‌ی روابط با مسلمانان از کمک و جلوگیری آزار و دوستی. (مجمع البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۵

که اظهار محبت و دلسوزی به وسیله آن حاصل شود که حد اقلّ آن بشاشت و خوشرویی در هنگام ملاقات، و خوشحالی از دیدن و هدیه دادن و برآوردن حاجت او است.

وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ «۱» خشیت حالتی است که از ادراک لذّت وصال محبوب و رنج فراق او یا قدرت و اختیار عذاب او حاصل می‌شود، به عبارت دیگر: خشیت حالتی است که از ادراک صاحب جمال و قدرت حاصل می‌شود.

به عبارت دیگر حالتی است مخلوط از خوف و رجا، نه خوف خالص است و نه امید محض، و روی همین جهت خشیت را به ربّ و خوف را به سوء حساب تخصیص داد.

وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وجه ربّ عبارت از ملکوت ولیّ امر است و ابتغاء وجه عبارت از طلب باز شدن در قلب است تا ولیّ امر ظاهر گردد و برای او با ملکوتش متمثّل «۲» شود، و صبر کردن برای این طلب این است که از ذکر قلبی خفی یا ذکر لسانی جلی روی برنگرداند، و صبر کردن بر آن مستلزم این است که بیتابی نکند و به سوی پرتگاه‌های سقوط خارج نشود.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ نماز قالبی را اقامه نمایند و حدود و

---

(۱) یعنی چون می‌ترسند از دقّت و وارسی در حساب که هیچگونه گناهشان آمرزیده شود در انجام وظایف می‌کوشند. (مترجمین)

(۲) در تفسیر سوره حمد در جلد اول شرح مفصل آن ذکر شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۶

مواقیت آن را حفظ کننـد، و ذکر را که همان نماز سینه است ادامه دهند و آن را متّصل به فکر نمایند که آن نماز قلب است، و آن تمثّل ملکوت شیخ است.

وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ و از آنچه که ما بر آنان روزی داده‌ایم انفاق کننـد که مقصود اموال و اعراض دنیوی، و نیروها و اعراض و جاه و حشمت است، و همچنین افعال و صفات و انانیّت‌ها را که به خودشان نسبت می‌دهند.

سِرًّا وَ عَلانِيَةً سرّ و علانیه در هر مقام بر حسب آن مقام است انسان از همان ابتدای استقرار نطفه‌اش از جهت تکوین در حال انفاق و خلع و لبس و چیزی دادن و عـوض گرفتن از خـدا است، و پس از بلـوغ بلکه وقت تمرین مکلّف به انفـاق از اموال بلکه از فعلیّات سفلی می‌شود، اگر چه عوض‌ها و انفاق شده‌های قوا و فعلیّات را نمی‌بیند، و فقط اموال دنیوی را می‌بیند.

و اصـل انفاق سرّی این است که از فعلیّات و انانیّتش انفاق کنـد بـدون این که احساس کنـد و آگاهی به انفاق و انفاق شـده داشـته باشد تا چه برسد به این که غیر از خودش کسی از این نفاق اطلاع حاصل کند.

وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ «۱» حسنه عبارت از ولایت است، و هر فعل یا حالت یا اخلاق که متّصل به ولایت باشد

---

(۱) چند معنا شده است: ۱ به کار نیک بدیها را تلافی کنند. ۲- بـدیهای مردم را به عفو و احسان برابر کنند. ۳ به توبه جرم گناه را جبران کنند. (مجمع البیان)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۷

حسن و نیکو است، و سیئه در حقیقت دشمنی با علی علیه السّلام است، و هر فعل و اخلاق و حالت که به آن جهت و آن راه متّصل باشد سیّئه است، پس حسـنه و سیئه در هر فعلی که هم شکل و شبیه به آن دو باشد نیز جریان و تحقّق دارد مانند افعال کسی که از ولایت ولیّ امر غافل است.

أُولئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ آنان راست سرای نیک در آخرت، که نیکی سر انجام در معنا غلبه پیدا کرده است و به کسی که عاقبت خوب و سر انجام نیک داشته باشد اطلاق می‌شود گویا کسی که سر انجام بد دارد اصلا عاقبتی ندارد.

جَنَّاتُ عَدْنٍ اینان از نظر اقامت در بهشت عدن هستند «۱»،

---

(۱) در تفسیر کشف الاسرار جنّات عدن به معنای (بهشتهای پایندگی) آمده است (جلد ۴ ص ۱۷۰) در کیمیای سعادت آمده است: رسول صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید: هر که به آرزوی برادر مسلمان قیام کند هزار حسنه وی را بنویسند و هزار هزار سیئه از دیوان وی بسترند و هزار هزار درجه‌ای را برتر دارند و از سه بهشت وی را نصیب کنند.- فردوس، عدن و خلد (ج ۱ ص ۲۹۴). ابو الفتوح می‌نویسـد: رسول صلّی اللّه علیه و آله گفت که، عـدن بهشتی است خاصّ از بهشـتهای خدا در آنجا نباشـند جز سه گروه، پیغمبران علیهم السّلام صـدیقان و شـهیدان، خنک آن را که در اینجا شود.- از نظر عرفا بهشت عدن، قلب مملوّ از عشق است، چنانچه حافظ گوید.

بهشت عدن اگر خواهی بیا یا ما به میخانه که از پای خمت یکسر به حوض کوثر اندازیم

و چون میخانه قلب سالک است که در آن جایگاه عشق است چنانکه می‌فرماید:

بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی کاندر آنجا طینت آدم مخمّر می‌کنند

لذا می‌توان گفت بهشت عدن در درون، تجلیّات عشق معشوق است بر دل عاشق.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۸

يَدْخُلُونَها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ خودشان داخل بهشت می‌شوند، و هر کس از پدران و همسران و ذریّه‌هایشان

که صالح باشند به تبعیّت آنان وارد بهشت می‌شوند.

پس مقصود از صالح بودن در اینجا فاسد نبودن و استعداد برای صالح حقیقی شدن است، و گر نه اگر بالفعل خودشان صالح باشند داخل بهشت می‌شوند، و به این امر احتیاج پیدا نمی‌کنند که به تبعیّت غیر خودشان وارد بهشت گردند.

وَ الْمَلائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بابٍ ملائکه از درهای قصرهایشان در بهشت بر آنان وارد می‌شوند در حالی که می‌گویند:

سَلامٌ عَلَيْكُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ سلام (صلح و آرامش) بر شما که شکیبایی ورزیدید پس چه خوب سر انجامی دارید.

در باره‌ی غرفه‌های مؤمنین و قصرهای آنان و چگونگی زیارت ملائکه از آنان در اخبار به تفصیل ذکر شده است.

لذا حافظ گفت:

من که هر روزم بهشت عدن یکسر می‌دهند وعده فردای زاهد را چرا باور کنم

که منظور نفی بهشت عدن فردا نیست، بلکه از هم امروز آغاز می‌شود و تا ابد ادامه دارد و آیه بعدی که می‌فرماید ملائک (جلوه‌های جمال و عشق و ارادات عینی و ملکوت باطنی) وارد می‌شوند جنبه عرفانی کلام حافظ را تأیید می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۴۹

وَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ کسانی که بعد از پیمان نبوّت و مؤکّد کردن آن به پیمان ولایت، عهد نبوّت را می‌شکنند، مرتّد فطری هستند و از آن‌ها توبه‌ای چه ظاهری و چه باطنی پذیرفته نمی‌شود، ولی کسی که فقط عهد نبوّت و بیعت عامّ را می‌شکند توبه‌ی ظاهری و باطنی او قبول است، و او مرتد ملّی است نه فطری، و تحقیق وافی و کافی در مورد هر دو ارتداد در سوره‌ی آل عمران در طی آیه‌ی وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلامِ دِيناً گذشت.

وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ اصل قطع به سبب شکستن عهد حاصل می‌شود، چنانچه گذشت.

وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ مقصود زمین عالم کبیر و عالم صغیر است، و در سوره‌ی بقره تحقیق تامّ و کاملی در باره‌ی قطع آنچه که خدا به آن امر کرده و افساد در زمین در طی آیه‌ی وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ گذشت وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ اینان را لعن خدا و منزلگاه عذاب و دوزخ نصیب است.

آیات ۳۰- ۲۶

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۶ تا ۳۰] ..... ص : ۶۴۹

اشاره

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ وَ فَرِحُوا بِالْحَياةِ الدُّنْيا وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتاعٌ (۲۶) وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنابَ (۲۷) الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۲۸) الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ طُوبى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ (۲۹) كَذلِكَ أَرْسَلْناكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِها أُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَ هُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ مَتابِ (۳۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۰

ترجمه: ..... ص : ۶۵۰

خدا هر که را خواهد فراخ روزی و هر که را خواهد تنگ روزی گرداند و (این مردم کافر) به زندگانی و متاع دنیا دلشادند در

صورتى كه دنيا در قبال آخرت متاع ناقابلى بيش نيست،

كافران مى‌گويند: چرا آيت و حجّت قاطعى از خدا بر (اثبات نبوّت) او نازل نشد (اى رسول ما) توبه آن‌ها بگو كه (حجّت قاطعى مانند قرآن و معجزات ديگر آمد اكنون) خدا هر كه را خواهد گمراه و هر كه را كه بدرگاه او تضرّع و انابه كند هدايت مى‌كند، (چه اشخاصى بدرگاه خدا تضرّع و انابه مى‌كنند؟)

آن‌ها كه به خدا ايمان آورده دلهاشان به ياد خدا آرام ميگيرد (مردم) آگاه باشيد كه تنها ياد خدا آرام‌بخش دلهاست،

آنان كه به خدا ايمان آورده به كارهاى نيكو پرداختند. خوشا بر احوال آن‌ها و مقام نيكوى آن‌ها،

اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله ما ترا به رسالت ميان خلقى فرستاديم كه پيش از اين هم پيغمبران و امّتهاى ديگر بجايشان بوده و درگذشتند (امر تازه‌اى نيست كه ترا برسالت فرستاديم) هر چه از معارف الهى كه از ما به وحى بر تو رسد تلاوت كنى، باز مردم به

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۱

خداى مهربان كافر مى‌شوند بگو او خداى من است و جز آن خدايى نيست و من بر او توكّل كرده‌ام و روى اميدم همه به سوى اوست.

تفسير ..... ص : ۶۵۱

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ خداوند روزى نباتى و حيوانى و انسانى را به هر كه بخواهد گسترش مى‌دهد و يا تنگ مى‌گرداند.

وَ فَرِحُوا بِالْحَياةِ الدُّنْيا وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتاعٌ و آنان (كافران) به زندگانى دنيا دلخوش شدند، در حالى كه زندگانى دنيا در جنب آخرت، يا بين حيات آخرت چيزى نيست مگر چيز اندكى كه تمتع و بهره‌ى اندكى نيز در بردارد.

وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ كافران گويند: اگر نشانه‌اى از پروردگارت نازل مى‌شد، گويا كه آن‌ها هيچ نشانه‌اى از نشانه‌ها را نديده‌اند، چون آن‌ها كور بودند و آنچه را هم كه مى‌ديدند يا حمل بر سحر مى‌كردند يا امرى جادو مى‌دانستند.

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ بگو خداوند هر كه را بخواهد گمراه مى‌كند، بدين‌گونه كه او را از نظر كردن در عواقب كار و نيز در دعوت دعوت كننده و در آيات و نشانه‌هاى او كور و نابينا قرار مى‌دهد، لذا هدايت و گمراهى به وجود آيه و نشانه و عدم آن مربوط نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۲

وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنابَ خداوند كسى را كه انابه كند و از جهنّم طبع باز گردد و از زندان نفس فرار كند هدايت مى‌كند.

الَّذِينَ آمَنُوا «۱» بدل از مَنْ أَنابَ يا كلام مستأنف مبتدا است، و طُوبى لَهُمْ خبر آن است، يا خبر مبتداى محذوف است، و الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بدل از آن است، يا اين كه الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مبتداى دوم يا مبتداى اول است، و مقصود از ايمان ايمان خاصّ است كه با بيعت خاصّ

---

(۱) ايمان- اعتقاد قلبى به كسى يا چيزى است. خواجه نصير الدين گويد: ايمان در لغت تصديق باشد، يعنى باور داشتن- اوصاف الاشراف، ص ۵۳، ايمان، فعل بنده باشد به هدايت حق.

عطار گويد:

نور ايمان از بياض روى اوست ظلمت كفر از سر يك موى اوست

مغربى گويد:

آنچه کفر است بر خلق بر ما آن دین است تلخ و ترش همه عالم، بر ما شیرین است

مولوی گوید:

آن که ایمان یافت رفت اندر امان کفرهای باقیان شد در گمان

اهل حدیث گویند: ایمان دارای مراتب شدّت و ضعف است و قابل و زیادت و کم است از جهت شدّت و ضعف و نقصان و کمال عمل.

و بالاترین ایمانها، آن انبیای عظام است به آنچه بر آن‌ها نازل شده است.

آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ.

آل عمران/ ۲۸۴، ۲۸۵، در تفسیر کشف الاسرار آمده است:

ای عزیز آدمیان که تصدیق انبیا نکردند اگر چه صورت آدمیان دارند، معنای آدمیان ندارند و آن که به مقام ایمان نرسید بازگشت وی به آسمان نخواهد بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۳

ولوی حاصل می‌شود.

وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ و با ذکر خدا «۱» دلهایشان آرامش می‌یابد، زیرا پس از آن که انسان ایمان آورد، ذکری به وسیله ولیّ خدا بر او القا شد، در نتیجه آن ایمان حقیقی برای او حاصل و محقّق می‌شود، در قلب او داخل می‌گردد و او را از حالت طلب به عشق می‌رساند، با شدّت یافتن شور عشق آرامشی برای حاصل می‌شود، در این حالت این امر بر او صادق است که با ذکری که از ولیّ امرش گرفته است آرامش پیدا کرده است، و لیکن اطمینان به صورت تمام و کمال حاصل نمی‌شود مگر با حصول ملکوت امام در دل و قرار گرفتن با او.

پس آنگاه که به ملکوت امام رسید و با او استقرار یافت بدون شایبه‌ی اضطراب و هیجان آرامش پیدا می‌کند، و ملکوت امام ذکر حقیقی خداست.

بنابر این معنای آیه چنین می‌شود: کسانی که ایمان آوردند و ذکر اخذ نمودند از کسانی هستند که به واسطه‌ی ذکر ایمان آوردند، و قلوب آن‌ها به سبب صورت آن ذکر یا به سبب حقیقت آن که همان

---

(۱) ذکر: در کلمات عارفان به معانی: یاد کردن، مواظبت بر عمل، حفظ، طاعت، نماز، بیان، قرآن، حلم، شرف، شکر نیز گفته‌اند: ذکر به معنای استیلای مذکور بر دل است. یا ذکر یعنی توجّه به محبوب و غفلت به ما سوی.

اذکروا اللّه کار هر اوباش نیست ارجعی بر پای هر قلّاش نیست

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۴

ملکوت شیخ است آرامش می‌یابد.

و روی همین جهت است که الَّذِينَ آمَنُوا به شیعه تفسیر شده یعنی کسانی که با بیعت خاصّ ولوی بیعت کرده‌اند، و ذکر خدا به امیر المؤمنین علیه السّلام و ائمه علیهم السّلام تفسیر شده، و ذکر خدا به حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز تفسیر شده است.

أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ جمله‌ی معترضه است که برای تأکید آورده شده.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ پس کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند تا این که به ذکر حقیقی نائل شدند و به سبب آن آرامش و اطمینان پیدا کردند.

طُوبى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ پاکی و مقام زیبا و نیک بر آنان است، زیرا چه (طوبی) وصف است به معنای پاک و پاکیزه، یا مصدر

(طاب) است، مانند (زلفی) و (بشری) یا جمع (طیّبه) است چنانچه در قاموس آمده است، یا مؤنث (أطیب) است «۱» و در اخبار به درختی در بهشت تفسیر شده که موصوف به اوصاف متعدّدی است، و اصل آن درخت در خانه‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا

---

(۱) زمخشری و قاضی بیضاوی همین معنا را گرفته و طوبی را به خوشی و خرمی معنا کرده‌اند ولی طبری و ابو الفتوح رازی و میبدی هم به همین معنای لفظی گرفته‌اند و هم آن را درخت معجزه آسایی در بهشت دانسته‌اند، و اهل ولایت آن را، ولایت علی علیه السّلام دانسته‌اند و گفته‌اند شجره طوبای ولایت علی علیه السّلام است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۵

(پس حیات طیّبه و آرامش در سرای ولایت که بهترین سر انجام است مخصوص آنان شد).

كَذلِكَ أَرْسَلْناكَ تو را فرستاده‌ایم فرستادنی که مانند آن فرستادن است، این از قبیل تشبیه و تمثیل کلی به جزیی است، یا این که (کذلک) خبر مبتدای محذوف است که اصل آن (الأمر کذلک) می‌باشد یعنی مطلب چنین است، و (ارسلناک) مستأنف است.

فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِها أُمَمٌ تو را برای امتی فرستادیم که قبل از آن امّت‌ها و پیامبرانی در بین آن‌ها بوده‌اند.

بیان این سخن بدان جهت است که امّت‌های پیشین برای آن‌ها عبرت باشد، و تو در بین آن‌ها از رسولان گذشته در بین امّت‌هایشان به تصدیق و قبول نزدیکتر باشی.

لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ تا آنچه را از قرآن و احکام و داستان‌های گذشتگان بلکه اصل آنچه را که ما به تو وحی «۱» کردیم که همان ولایت علی علیه السّلام است بر آنان تلاوت کنی.

وَ هُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ در حالی که آن‌ها به خدای بخشنده کافر هستند، با بیان آن ایشان را از کفرشان بازگردانی، یا

---

(۱) وحی: آنچه از سوی حقّ تعالی بر رسول او نازل شود و از خواصّ نبوّت است.

مولوی گوید:

پس محل وحی باشد گوش و جان وحی چبود گفتن از حسّ نهان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۶

مقصود این است که تو آنچه را که وحی کردیم تلاوت میکنی و لکن آن‌ها به خدای بخشنده کفر می‌ورزند.

قُلْ هُوَ رَبِّي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ تعمیم بعد از تخصیص است، یعنی او پروردگار من و پروردگار هر چیز است، زیرا خدایی جز او نیست عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ در همه‌ی کارهایم به او توکّل نمودم. «۱»

وَ إِلَيْهِ مَتابِ در مبدأ و معادم و معاشم به غیر او نظر نمی‌کنم، بلکه به ربوبیّت و خدایی او برای خودم و برای هر چیز نظر می‌افکنم، و به حفظ و یاری او در هر حال نظر می‌کنم، و به همین جهت بر او توکّل کردم و برای خودم مرجع دیگری نمی‌بینم.

آیات ۳۴- ۳۱

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۶۵۶

اشاره

وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعاً أَ فَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ

(۳۱) وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كانَ عِقابِ (۳۲) أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلى كُلِّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِما لا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۳) لَهُمْ عَذابٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ (۳۴)

---

(۱) توكّل: واگذار كردن كار است به كسى كه بدان اعتماد باشد نيز به معناى واگذارى امور شخص است به مالك خود و اعتماد بر وكالت او و مالك شيء كسى است كه مقتدر باشد بر آن در جهات مصالح او و در اصطلاح سالكان واگذارى امور است بر مالك على الاطلاق، گفته شده: توكّل، توسّل به خداست و عارفى ديگر مى‌فرمايد: نخستين مرحله توكّل آن است كه بنده در برابر خدا، چون مرده باشد در دست غسال كه هر طور خواهد او را زير و رو كند و حركت و اراده‌اى از خود نداشته باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۷

ترجمه: ..... ص : ۶۵۷

و اگر كتابى با اعجاز بيان كوهها را به رفتار و مردگان را به گفتار آورد و زمين را از هم بشكافد همين قرآن با عظمت است (كه با وجود آن باز ايمان نمى‌آورند) آرى فرمان در همه‌ى عالم با خدا است (هر چه خواهد به مشيّت ازلى مى‌كند) آيا مؤمنان هنوز ندانسته‌اند كه اگر خدا بخواهد همه‌ى مردم را (به الزام و جبر) هدايت مى‌كند؟ كافران بايد پيوسته از كردار زشتشان به كيفر و سركوبى برسند يا مصيبتى برد يار آن‌ها زود فرود آيد تا آنگاه كه در محشر هم وعده‌ى خدا (بر هلاك آن‌ها) فرا رسد كه خدا خلاف وعده نخواهد كرد،

(اى رسول تو از آزار و تكذيب امّت غمين مباش كه) مردم به رسولان پيش از تو هم بسيار استهزاء كردند ما هم به آن‌ها فرصت داديم تا آنگاه كه ايشان را به عقوبت گرفته و با چه عقاب سخت به كيفر رسانيديم،

آيا خدايى را كه نگهبان همه‌ى نفوس عالم با آثارشان اوست (فراموش كردند) و

براى ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۸

خدا شريكانى از پيش خود جعل كردند (اى رسول به آن‌ها) بگو كه نام خدايان خود برگوئيد يا اين كه مى‌خواهيد خدا را به چيزى كه در زمين از آن آگاه نيست آگه سازيد؟ يا آن كه ظاهر سخنى (كه خود هم حقيقتى بر آن هائل نيستند) مى‌گوييد؟ بلكه كافران را مكر و فسون در نظر زيبا آمده و از راه خدا باز ماندند و هر كس را خدا گمراه كند (يعنى از اتمام حجّت به گمراهى وا ندارد) ديگر هيچ كس وى را هدايت نخواهد كرد،

و چنين گمراهان هم در زندگى دنيا (به انواع بلا) معذّبند و هم در عالم آخرت به سخت‌ترين عذاب گرفتارند و هرگز از قهر خدا باز دارنده‌ى ندارند.

تفسير ..... ص : ۶۵۸

وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتى و اگر قرآنى بود كه مى‌توانست كوهها را حركت دهد و زمين را بشكافد و مردگان را به سخن در آورد همين كتاب قرآن بود.

چون بين مردم چنين معروف بود كه بعضى‌ها ورد مى‌خوانند و در چيزى كه مى‌خواهند فوت مى‌كنند و مى‌دمند و سنگ‌ها را به حركت درمى‌آورند باران نازل مى‌كنند، و شهرها را نشان مى‌دهند، و غايب را احضار مى‌كنند، چنانچه اين معنا در زمان ما از

مرتاض‌های متشرّع و غیر آن‌ها معروف است ...

لذا خداوند می‌فرماید: اگر در عالم چیزی خوانده شود که کوهها را به حرکت در آورد ... تا آخر آن چیز همان قرآن است نه

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۵۹

غیر قرآن، و این معنا با قول خدای تعالی: بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعاً موافق‌تر است، چون این از تأثیر چیزی است که خوانده شده، و تأثیر را فقط منحصر به خدای تعالی می‌داند.

گویا که گفته است: هر چیز خوانده شده‌ای که در عالم دارای اثر باشد منحصر در همین قرآن است به این معنا که از آن خارج نیست، چه هیچ تر و خشکی نیست مگر این که در قرآن است.

سپس قاطعانه فرمود: بلکه هیچ چیز دارای اثر نیست مگر خدا یعنی اثر هر مؤثّری به سبب مؤثّر بودن خدای تعالی است، نه این که خودش مستقلا اثر داشته باشد.

أَ فَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا لفظ (ییأس) بنابر لغتی به (یعلم) تفسیر شده است، و در قرائت اهل بیت علیهم السّلام (یتبین) خوانده شده، اگر آن را طبق معنای مشهورش بگیریم مقصود این است آیا کسانی که ایمان آورده‌اند از ایمان آوردن مشرکین ناامید نشده‌اند.

و بنابراین جمله‌ی ما بعدش تعلیل آن می‌شود، و جمله‌ی أَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ مفعول (أ فلم ییأس) می‌شود.

یا معنای این جمله این است:

زیرا اگر خدا بخواهد لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا همه‌ی مردم را هدایت می‌کند، در حالی که اسباب ایمان برای آن‌ها از انذارهای رسا حاصل است چون همیشه به کفّار به دلیل کفرشان مصیبت و بلا رسیده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۰

تُصِيبُهُمْ بِما صَنَعُوا به سبب کارهایی که در حال کفرشان انجام داده‌اند به آن‌ها.

قارِعَةٌ مصیبت و بلایی نازل می‌شود.

أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ یا بلا- و مصیبت به نزدیک خانه آنان و به امثال آنان نازل می‌شود که آن‌ها را نیز می‌ترساند و اثر بلا به آن‌ها نیز می‌رسد. «۱»

حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ تا وقتی که وعده‌ی خدا به عذاب در دنیا از قبیل کشته شدن و اسارت و غارت برسد، و ممکن است مقصود از وعده‌ی خدا قبض ارواح آنان باشد، به هر حال خدا هرگز خلاف وعده نمی‌کند.

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ این گفتار از باب دلداری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است که تنها تو نیستی که مورد استهزا قرار می‌گیری پیامبران پیش از تو نیز چنین بوده‌اند.

فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ تهدید به استهزا کنندگان است، که ما در اول به آن‌ها مهلت دادیم و چون از کار خود پشیمان نگشتند، آن‌ها را به عقوبت گرفتم.

فَكَيْفَ كانَ عِقابِ استفهام برای ترسانیدن و طولانی

---

(۱) طبری می‌گوید: منظور وعده‌ی فتح مکّه است در آنصورت معنای آن، این است: به زودی به خانه (شهر) آن‌ها وارد می‌شوی. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۱

کردن کلام در مقام تهدید است، یعنی و چه عذاب سختی! أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلى كُلِّ نَفْسٍ آیا کسی که نگهبان و مراقب هر نفس و حافظ اعمال آن است، که چه کسب کرده است (خدا) با کسی که چنین نیست برابر است؟

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ آن‌ها را که شریک خدا قرار داده‌اید نام ببرید، آیا در بین مسمّیات نامی دارند، یا این که آن‌ها را از پیش خودتان اختراع کرده‌اید و نامهایی برای آن‌ها ساخته‌اید.

و ممکن است مقصود این باشد که آن‌ها را توصیف کنید تا معلوم شود که آیا چیزی دارند که مستحّق پرستش باشند؟! أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِما لا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ یا شما می‌خواهید خدا را آگاه کنید؟ یعنی می‌پندارید چیزهایی در زمین هست که خدا نمی‌داند و شما باید او را آگاه سازید.

در حالی که خداوند عالم به هر چیز است، یا این که می‌خواهید او را از استحقاق شراکت شرکا آگاه سازید؟ از شرکایی که خداوند در روی زمین از آن آگاه نیست! و این جمله نهایت سفیه کردن و سفیه دانستن آن‌هاست.

أَمْ بِظاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ آیا خبر از یک چیز مخفی می‌دهید که خدا آن را نمی‌داند یا از یک امر آشکار خبر می‌دهید که همه آن را می‌دانند؟

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۲

و تقیید به (قول) و گفتار برای این است که خبر دادن و آگاه کردن به قضایا و نسبت‌ها مربوط می‌شود که آن‌ها اقوال و گفتارهای نفسانی‌اند.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که آیا آن‌ها را با گفتار و قول ظاهری شرکا می‌دانید بدون این که حقیقتی برای او اعتبار کنید، چنانچه زنگی را کافوری می‌نامید «۱»، ولی آنچه را که شما شریک قرار داده‌اید هیچ یک از صفات مذکور را ندارد.

بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ بلکه مکر و حیله‌ی رؤسا و بزرگان کفّار برای کافران زینت داده شده، رؤسایی که برای آن‌ها عبادت و پرستش شرکا را وضع کردند، و با فریب و مکر و حیله به آن‌ها چنین وانمود کردند که شرکا بر ضرر یا نفع قدرت و توانایی دارند، چنانچه پیامبران را با شرکا و بت‌ها می‌ترسانیدند.

وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ آن‌ها از راه مکر و فریب رؤسا و بزرگانشان مردم را از راه حقّ بازداشتند.

که راه حقّ همان راه قلب است و به وسیله‌ی آن ولایت تکوینی ظاهر و ولایت تکلیفی حاصل می‌شود.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ زیرا هدایت هر هادی و راهنمایی جز هدایت خدا نیست، پس نمی‌تواند با گمراه کردن خدا

---

(۱) مفهوم این ضرب المثل است که، بر عکس نهند نام زنگی کافور یعنی سیاه زنگی را نام کافور می‌نهند که بسیار سفید است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۳

معارضه کند.

لَهُمْ عَذابٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا

در زندگی دنیا برای آن‌ها انواع بلاها و عذاب‌ها است.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ

آن‌ها کسی در دنیا و آخرت نگهدار آن‌ها از عذاب نیست.

آیات ۴۳- ۳۵

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۳۵ تا ۴۳] ..... ص : ۶۶۳

اشاره

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَى الْكافِرِينَ النَّارُ (۳۵) وَ الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَفْرَحُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ مِنَ الْأَحْزابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَ لا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُوا وَ إِلَيْهِ مَآبِ (۳۶) وَ كَذلِكَ أَنْزَلْناهُ حُكْماً عَرَبِيًّا وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا واقٍ (۳۷) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّيَّةً وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتابٌ (۳۸) يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ (۳۹)

وَ إِنْ ما نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسابُ (۴۰) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ اللَّهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۴۱) وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً يَعْلَمُ ما تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ (۴۲) وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتابِ (۴۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۴

ترجمه: ..... ص : ۶۶۴

مثل بهشتى كه پرهيزگاران را وعده داده شده است آن چنان است كه نهرها در زير درختانش جارى است و خوردنيهايش هميشه و سايه آن همواره برقرار است. اين بهشت سر انجام پرهيزگاران است و دوزخ سر انجام كافران است.

و اين كسانى كه بر ايشان كتاب فرستاديم از اين كتاب كه بر تو فرو فرستاده شده بسيار شادمانند. در حالى كه بعضى از احزاب (مانند كافران و اهل كتاب و مشركان) برخى از آيات خدا را انكار مى‌كنند. بگو من مأمورم خداى يكتا را بپرستم و هرگز با او شريك نياورم، و مردم را به سوى خدا دعوت كنم و (بگويم كه) بازگشت ما به سوى اوست.

و ما قرآن را با حكمت و فصاحت عربى فرستاديم. با وجود اين كتاب علم و دانش، اگر از خواسته‌هاى آن‌ها پيروى كنى از خدايا رو نگهبانى نخواهى داشت.

و ما رسولانى پيش از تو به خلق فرستاديم و بر همه (مانند تو) زنان و فرزندان مقرّر داشتيم و هيچ پيغمبرى نبوده كه بى‌اذن خدا آيت و معجزى آورد كه هر امرى را وقتى معيّن (در كتاب قضاى حق) مرقوم است.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۵

خدا هر چه را خواهد (از احكام يا حوادث عالم) محو و هر چه را خواهد اثبات مى‌كند و اصل كتاب (آفرينش) مشيّت او است،

و هرگاه ما در حيات تو بر آن وعده‌ى عذابى كه بر كافران داديم برخى را پديدار كنيم يا آن كه پيش از وقت ترا به دار آخرت بريم بهر حال بر تو تبليغ حكم خدا و بر ما حساب خلق است (وقت عذاب و حساب با عفو بندگان از وظايف نبوّت نيست)،

آيا مردم نديدند كه ما به (فرستادن رسولان) عزم سرزمين (كافران جاهل) كرده و از هر طرف مى‌كاهيم و بر قدرت اهل ايمان مى‌افزائيم؟ و تنها خدا است كه در جهان فرمان دهد و هيچ كس بر رد حكمش قادر نيست و اوست كه در يك لحظه به حساب همه‌ى خلق رسيدگى مى‌كند،

پيش از اينان هم بسيارى كافران مكر مى‌كردند (و عاقبت همه هلاك شدند) پس همه‌ى مكر و تدبيرها نزد خدا است (و او به خلق مكر و سياست آموخته) و او ميداند هر كس به چه كار و انديشه است و كافران به زودى خواهند يافت كه عاقبت خوش و منزل سعادت براى كيست؟

و كافران بر تو اعتراض كنند كه تو رسول خدا نيستى بگو تنها بين من و شما خدا و عالمان حقيقى به كتاب خدا به عنوان گواه كافى خواهد بود.

تفسير ..... ص : ۶۶۵

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ چون كلمه مَثَلُ در اين عبارت يک امر تركيبى است (و به تنهايى نيامده) خبر آن جمله‌اى قرار داده شده (كه با الّتى شروع

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۶

مى‌شود) بدون ضميرى كه به مبتدا برمى‌گردد (ضمير هى نيامده است) زيرا خبر عين مبتداست.

أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها بهشت آخرت مانند بهشت‌هاى دنيا نيست كه از جهت خوردن و سايه منقطع شود و تابستان و زمستانش فرق كند.

تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَى الْكافِرِينَ النَّارُ وَ الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مقصود كتاب نبوّت و احكام آن است كه به سبب توبه به دست تو و قبول احكام از توبه آن‌ها داده‌ايم.

يَفْرَحُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ به آنچه كه از صورت كتاب كه همان قرآن است به تو نازل شده خوشحال مى‌شوند به خصوص بر آنچه كه از ولايت على عليه السّلام در قرآن نازل شده است.

وَ مِنَ الْأَحْزابِ از گروه و حزب‌هاى مختلف كه به تو ايمان آوردند يا ايمان نياوردند.

مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ بعضى از چيزهايى را كه بر تو نازل شده انكار مى‌كنند و آن چيزهايى است كه موافق هواها و غرض‌هاى آنان نيست مخصوصا ولايت على عليه السّلام.

قُلْ إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ بگو كه من مأمور شده‌ام كه از خدا اطاعت كنم.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۷

وَ لا أُشْرِكَ «۱» بِهِ در طاعت به او شرك نورزم، پس چگونه صحيح است كه من مطيع هواى شما باشم و بعضى از آنچه را كه به من نازل شده و موافق هواهاى شما نيست ترك كنم.

إِلَيْهِ أَدْعُوا من به سوى خدا دعوت مى‌كنم نه به سوى غير او، پس به هواهاى شما نظر ندارم چه موافق باشد و چه مخالف.

وَ إِلَيْهِ مَآبِ پس من نظرى جز به سوى او نمى‌كنم، و نظر به هواهاى نفسانى شما نمى‌اندازم.

وَ كَذلِكَ أَنْزَلْناهُ همچنين آنچه را كه ذكر شد از عبادت خدا و شرك نياوردن به او و دعوت و بازگشت به سوى او ... همه‌ى اين‌ها چيزى است كه آن را نازل كرديم.

در حالى كه آن مثل همان اموري است كه ذكر شد يعنى اگر چه همه آن‌ها به طور صريح نيست، و ليكن همه‌ى آن‌ها به چيزى بر مى‌گردد كه ما آن را نازل كرديم.

حُكْماً عَرَبِيًّا «۲» حكم عربى است كه از يک حكمت

---

(۱) شرك- چند خدايى، اعتقاد به ربّ النّوع‌ها. خواجه عبد اللّه انصارى شرك را به جلى و خفى تقسيم كرده است. و در جاى ديگر به عامّ و خاصّ تقسيم كرده است. شرك عامّ، شرك اكبر است كه كردگار عظيم و صانع قديم را شريك و انباز گويند، و يا او را نظير و همتا دانند.

و اما شرك خاصّ، شرك اصغر است كه رياء در عمل است و ترك اخلاص است در آن مؤمنان را، و عارفان را التفات است. كشف الاسرار، ۲/ ۵۴۱

(۲) اعرابى به معناى باديه‌نشين و جاهل و بى‌حقيقت است. در حالى كه عربى به زبان فصيح عرب كه مى‌تواند بيانگر عقل و حكمت باشد، اطلاق مى‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۸

رسایی ناشی شده است و در عالم عقول دارای حقیقت است، مقصود این نیست که اعرابی «۱» است و حقیقت و حکمتی در آن نیست، و حُکْماً عَرَبِيًّا حال از «ذلک» یا از مفعول أَنْزَلْناهُ است.

وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ اگر در مخفی کردن آنچه که ناخوشایند آن‌ها است مخصوصا در مورد ولایت علی علیه السّلام از هواهای نفسانی آن‌ها پیروی کنی بَعْدَ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ پس از آن که علم به حقّ بودن آن پیدا کردی و مأموریّت اظهار آن را یافتی و یقین نمودی در این صورت ما لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ کسی متصدی تربیت تو نمی‌شود.

وَ لا واقٍ و نیز کسی تو را در سختی‌ها یاری نمی‌کند، و بارها تفسیر ولی و نصیر گذشت و گفتیم که آن دو عبارت از مظهر ولایت و رسالت است.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ رسولانی قبل از تو فرستاده‌ایم و تو جدید و نخستین از فرستادگان نیستی.

وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّيَّةً و پیامبران پیشین نیز همسر و ذرّیه داشته‌اند، پس شایسته نیست که تو را به خاطر تزویج و ذرّیه سرزنش کنند.

وَ ما کانَ لِرَسُولٍ هیچ رسولی از گذشتگان چنین نبود و

---

(۱) همگان منع کنندم که مده دل به عرب (یعنی اعرابی) من چگونه ندهم دل که نگارم محمّد صلّی اللّه علیه و آله عرب است

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۶۹

حقّ نداشت أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ که نشانه و آیتی جز به اذن خدا بیاورد.

بنابراین آن‌ها نباید تو را سرزنش کنند که چرا پیشنهاد آن‌ها را اجابت نمی‌کنی یا اندوهناک شوی چون نشانه‌ی پیشنهادی آن‌ها را نیاوردی.

لِكُلِّ أَجَلٍ كِتابٌ برای هر وقتی حکمی نوشته شده، لذا ممکن نیست که تو نشانه‌ی پیشنهادی آن‌ها را در غیر وقت خودش بیاوری و چون ظاهر این جمله بر حسب تعمیم اجل و کتاب با آنچه که خداوند به آن امر کرده مانند دعا و صدقه و صله‌ی رحم جهت دفع دردها و مرض‌ها و طول عمر منافات دارد.

لذا خداوند به دنبال آن فرمود:

يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ خداوند آنچه را که بخواهد محو می‌کند یا ثابت می‌کند.

بنابراین دعا و صدقه و صله‌ی رحم را ترک نکنید وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ و نزد او ام الکتاب است که در آن همه چیز موجود است بدون تغییر حتّی محو آنچه که ثابت شده و اثبات آنچه که نبوده است.

کتاب محو و اثبات در مقام علم عبارت از نفوس جزیی است که با اشباح نوری اندازه‌گیری می‌شود و از آن به عالم مثال تعبیر

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۰

می‌گردد، و کتاب محو و اثبات عینی همان عالم طبع است «۱».

وَ إِنْ ما نُرِيَنَّکَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّکَ اگر بعضی از چیزهایی که به آن‌ها وعده دادیم به تو نشان دهیم، یا در نظرت آمد، ترسی بر تو نیست و بر آن اندوهناک مباش.

فَإِنَّما عَلَيْکَ الْبَلاغُ که در حقیقت وظیفه تو پیام رساندن است که رساندی.

وَ عَلَيْنَا الْحِسابُ و محاسبه آن حتما بر عهده ما است.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها مقصود از آوردن زمین آوردن فرشتگانی مأمور یا آوردن امر خدای

(۱) در باره شرح بیشتر به سوره بقره آیه ۱۰۶ (ترجمه همین تفسیر جلد دوم) مراجعه شود و نیز به کلمه (بداء) در دائرة المعارف شیعه مراجعه شود که بداء که برگرفته از همین آیه است و مفهوم آن این است که دست خدا باز است، در گناهکاری گناه را محو و ثواب اثبات کند کلا خوف و رجا بر اساس همین محو و اثبات است. در غیر آن صورت هیچ امیدی برای نجات بدکاران نخواهد بود. مسأله نسخ آیات و جایگزین کردن آیه دیگر نیز مستلزم وجود محو و اثبات است. تغییر حالات و مقامات هم مبتنی بر این زمینه است که عارف از حالتی یا مقای محو می‌شود و در حالتی یا مقامی اثبات می‌گردد. اهل سنّت که مخالف بداء و نسخ هستند خلاف قانون تکوین سخن می‌گویند، چون چه در عالم کبیر و چه در عالم صغیر محو و اثبات هر لحظه مشاهده می‌شود و خلع و لبس مدام مفهوم دیگر آن است. حالات روحی هر کسی گواه محو و اثبات خاطره‌ها و ادراکها و انفعالات و افعال اوست لذا به قدری مسأله روشن است که احتیاج به اثبات نیست. از همین رو خداوند می‌گوید: عده‌ای گفتند خدا دستش بسته است، خدا لعنتشان کند، دست خدا باز است. به قول مولانا

کیمیا داری که تبدیلش کنی گر چه جوی خون بود نیلش کنی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۱

تعالی است، و نقص از اطراف زمین رفتن تدریجی اهل زمین است.

و بعضی آن را به فقد علما تفسیر کرده‌اند، و این یا بدان جهت است که علما از عالم ارواح هستند و به زمین فرود آمده‌اند که با رفتن آن‌ها در زمین نقص پدید می‌آید ولی غیر علمای چون مخلّد در زمین هستند با رفتن آن‌ها چیزی از زمین کم نمی‌شود.

و یا از آن جهت است که (اطراف) جمع (طرف) با حرکت یا جمع (طرف) با سکون به معنای شریف است.

و آیه در عالم صغیر جاری می‌شود، و نقصان عالم صغیر روشن‌تر و ظاهرتر از عالم کبیر است یعنی، آیا نمی‌بینی وجود انسان از هر طرف نقصانی پدید می‌آوریم؟

وَ اللَّهُ یَحْکُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُکْمِهِ وَ هُوَ سَرِیعُ الْحِسابِ و خدا حکم می‌کند و هیچ ردّ کننده و دفع کننده‌ی حکم خدا نیست که او به حساب هر کس سریعا رسیدگی می‌کند.

وَ قَدْ مَکَرَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قبل از این امّت نیز مردم نسبت به پیامبرانشان و مؤمنین مکر و حیله نمودند، چنانچه قوم تو مکر و حیله می‌کنند، پس با مکر عذاب آن‌ها کم نمی‌گردد.

فَلِلَّهِ الْمَکْرُ جَمِیعاً پس همه‌ی مکر مال خدا است، چه او قدرت بر همه‌ی اسباب مکر دارد، و قدرت بر اجراء آن نیز بر حسب خواست خودش دارد.

زیرا که غیر خدا اگر بعضی از اسباب مکر را مهیّا و آماده

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۲

سازد بعضی دیگر از او فوت می‌شود و اگر تا حدودی مکر خویش را اجرا کند همه‌ی مکرش را وفق مرادش نمی‌تواند اجرا نماید، و مکر از جانب خدای تعالی ابراز بدی و اسائه در صورت احسان است به صورت تدریجی و اندک اندک «۱».

یَعْلَمُ ما تَکْسِبُ کُلُّ نَفْسٍ این جمله در مقام تعلیل تهدیدی است که از قول خدا فَلِلَّهِ الْمَکْرُ جَمِیعاً استفاده می‌شود یا تاکید آن است.

وَ سَیَعْلَمُ الْکُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَی الدَّارِ کافران به زودی می‌فهمند که عاقبت و سر انجام برای مکر کننده است یا برای مؤمن مخلص، و این جمله تهدید کفّار به سوء عاقبت است، چنانچه جمله‌ی سابق تهدید به مؤاخذه فعلی است.

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا کافران می‌گویند تو رسول نیستی و رسالت تو را انکار می‌کنند.

قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ بدان که خلیفه‌ی خدا چون دارای دو جهت است، یکی جهت الهی که

بدان وسیله از خدا می گیرد، و یکی جهت خلقی که بدان وسیله آنچه را گرفته به مردم می‌رساند.

پس هرگاه حتّی یک نفر پیدا شود که از او بگیرد و جهت

---

(۱) مکر- حیله، نیرنگ. در اصطلاح عارفان، مکر از جانب خدا (ارداف) نعمت و القاء حال است. وجود مخالفت و سوء ادب از جانب بنده.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۳

خلقی محقّق می‌شود، و همین کافی است که خلافت الهی صادق آید.

و لذا خداوند فرمود: بگو من رسول خدا هستم و در رسالت من خدای دهنده کتاب و آن که علم کتاب را از من گرفته و نزد اوست، کافی است، و شهادت (خدا و علی) آن دو برای من بس است، و در صدق رسالت و تبلیغ من احتیاجی به شما نیست، انکار کنید، یا اقرار نمایید.

و کسی که علم کتاب نزد اوست نمی‌تواند غیر از علی علیه السّلام باشد اگر چه به غیر علی علیه السّلام تفسیر کرده‌اند، زیرا علم مضاف بدون عهد مفید استغراق و عموم است»

، و کسی از امّت ادّعای جمیع علم کتاب را جز علی علیه السّلام و اولاد معصومین علیهم السّلام او نکرده است.

از علی علیه السّلام آمده است: بدانید علمی که به وسیله‌ی آن آدم از آسمان به زمین هبوط نمود و جمیع آنچه که موجب برتری پیامبران تا خاتم آن‌ها صلّی اللّه علیه و آله شد در عترت خاتم النّبیّین صلّی اللّه علیه و آله است.

و اخبار در این معنا و در تخصیص علم کتاب به علی علیه السّلام یا به او و ائمه علیهم السّلام بسیار است «۲».

---

(۱) در علم ال نیامده لذا عمومیّت پیدا کرده است.

(۲) تفسیر الصافی ۳: ص ۷۷، تفسیر القمی ۱: ص ۳۶۷

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۵

سوره‌ی إبراهیم ..... ص : ۶۷۵

اشاره

این سوره (سوره ابراهیم) مکی است بجز دو آیه که در کشته شدگان بدر از مشرکین نازل شده، و آن دو آیه عبارت است از قول خدا: أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً ... تا قول خدا: وَ بِئْسَ الْقَرار

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱] ..... ص : ۶۷۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۱)

ترجمه: ..... ص : ۶۷۵

(الر) از حروف مقطّعه اسرار الهی است) این قرآن کتابی است که ما بر تو فرستادیم تا مردم را به امر خدا از ظلمات (جهل و کفر) بیرون آری و (با علم و ایمان) به عالم نور رسانی و به راه خدای مقتدر ستوده صفات رهسپار گردانی.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۶

تفسیر ..... ص : ۶۷۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ الر كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ «۱» مقصود از ظلمات ظلمات کفر است، و چون کفر دارای ظلمات و تاریکی‌های بسیار و متباینی است که از اختلاف محل انتزاع ظلمات ناشی می‌شود.

و روی همین جهت لفظ (الظّلمات) به صورت جمع معرف

---

(۱) ظلمات- مطابق افسانه‌های تاریخی محل چشمه‌های آب زندگانی است که اسکندر برای به دست آوردن آن بدانجا رفت. از این رو ظلمات و آب حیات در ادبیات عرفانی جنبه‌ی رمزی یافته است. مثلا گفته‌اند: مراد از ظلمات دنیا است که ظلمانی است. و مراد از کوشش اسکندر برای بدست آوردن آن زندگانی، مجاهد، با نفس است که سائرین الی اللّه و اهل سیر و سلوک چنان می‌کنند.

شیخ اشراق نیز این اصطلاح را به کار برده و ظاهرا از آن ماهیات و اجسام ظلمانی یعنی طبایع جهان ناسوت را اراده کرده است.

تنویر المقیاس: یعنی من خدایم که می‌بینم آنچه می‌گویید و می‌دانید و گفته‌اند: سوگندی است از سوی خدا.

کشف نو: ای محمّد این چراغ قران که در دست توست افروزنده‌ی آن ماییم راهبر به وی آن کس بود که ما خواهیم.

فی ظلال: یعنی این حروف نامه‌ای است که ما آن را به سوی تو فرستادیم نه تو خود آن را ساخته باشی و برای هدفی فرستادیم تا از تیرگی‌های نفس و عقل و وهم و خرافه و تقلید و سرگردانی مردم را برون بری به سوی روشنی اندیشه و تفکّر و عالم ضمیر و دل.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۷

به لام آمده است، به خلاف نور که آن یک حقیقت است و وحدت متکثّرات به وسیله‌ی آن امکان‌پذیر است، و لذا آن را به صورت مفرد آورد و فرمود:

إِلَى النُّورِ «۱» بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تو مردم را با اذن پروردگارشان به سوی نور خارج می‌سازی، تا این که اطاعت آن‌ها از تو اطاعت خدا شود و شرک به خدا نشود، یا مقصود این است که در خروج آن‌ها به سوی نور اذن پروردگار است که در این صورت خارج ساختن تو موافق اذن خدا و مسبّب از آن است.

إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ «۲» بدل از إِلَى النُّورِ است.

بدان که انسان در آغاز خلقش طبیعت محض است که دارای قوّه و استعداد نبات شدن را دارد، سپس نبات بالفعل و حیوان بالقوّه می‌شود، سپس حیوان بالفعل و انسان بالقوّه می‌گردد، و همچنان این

---

(۱)- نور- بنیاد عرفان و حکمت مشرق زمین است و در قرآن مجید نیز بارها به نور اشاره شده و حق تعالی را نور حقیقی و مطلق دانسته است.

به همین سبب عارفان به نور اهمیّت بسیار داده‌اند.

در شرح گلشن راز آمده است: نور به حکم اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ اسمی از اسماء اللّه، و تجلّی او به اسم الظّاهر، در لباس صورتهای جسمانی و روحانی است. لاهیجی، شرح گلشن راز، ص ۵.

(۲) حمید: ممکن است به معنای فاعل باشد یعنی ستاینده و ممکن است به معنی مفعول باشد یعنی ستوده، و آن از اسمای حسنی است و هفده بار در قرآن مجید آمده است. تفسیر جامع

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۸

قوّه اشتداد پیدا می‌کند تا به اوّل تمیز انسانی و استعداد ادراک کلیّات بدیهی می‌رسد که سایر حیوانات آن را درک نمی‌کنند.

و در این هنگام برای او نوعی انسانیّت بالفعل حاصل می‌شود به نحوی که اطلاق اسم انسان بر او صحیح می‌شود، و این قوّه همچنان در اشتداد و قوی شدن است تا اوایل بلوغ و رشد و تعلّق تکلیف بر او که در این هنگام او انسانی می‌شود که از حیوان ممتاز و جدا می‌شود و امتیاز فعلی قوی‌تر از امتیاز سابق است.

زیرا او در این مرحله خیر و شرّ انسانی و راه تحصیل خیر و دفع شرّ را درک می‌کند، ولی چون هنوز از تحت حکومت نفس خارج نشده، و نفس خیر را تنها در چیزی می‌داند تا با قوای شهوی و غضبی و شیطانی سازگار باشد، و شرّ را تنها در چیزی می‌داند که منافی با قوای مذکور باشد ...

لذا انسان در این مرحله در ظلمت طبیعت و شهوت و غضب و شیطنت واقع می‌شود و از هر یک از این‌ها ظلمت‌هایی ناشی می‌شود که بعضی از ظلمات‌ها و تاریکی‌ها فوق بعضی دیگر است.

پس اگر توفیق او را یاری کرد و با بیعت عام تحت حکومت نبی یا با بیعت خاص تحت حکومت ولی در آمد آن نبی یا ولی او را از حکومت نفس نجات می‌دهد، و تدریجا از ظلمات نفس او را بیرون می‌برد، ولی اگر تحت حکومت خلفای خدا در نیامد در آن ظلمات تا ابد باقی می‌ماند که ما از آن به خدا پناه می‌بریم.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۷۹

پس ارسال رسولان و انزال وحی و احکام بر آن‌ها علتی جز این ندارد که بندگان را از ظلماتشان که در آن بودند به تدریج به نور قلب خارج سازد، و از جهنّم نفس‌هایشان که از سنخ جهنّم آخرت است به اوج قلّه‌ی قلب که از سنخ بهشت آخرت است برساند.

و اذن در اخراج عبارت از امر خدای تعالی به رسولان است که احکام را تبلیغ کنند، و اذن در خروج عبارت از استعداد مردم جهت پیمودن و خروج از این جهنّم به آن بهشت است.

و نیز اذن در خروج عبارت از امر تکوینی و تکلیفی خدا بر خروج است که بر زبان جانشینان خداوند جاری می‌شود.

و چون قلب راه به سوی عقل، و عقل راه به سوی حق که عزیز است، دارد، لذا (إلی صراط العزیز الحمید) به صور تبدل (إلی النّور) آورده شده است.

آیات ۷- ۲

[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۲ تا ۷] ..... ص : ۶۷۹

اشاره

اللَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ وَیْلٌ لِلْکافِرِینَ مِنْ عَذابٍ شَدِیدٍ (۲) الَّذِینَ یَسْتَحِبُّونَ الْحَیاةَ الدُّنْیا عَلَی الْآخِرَةِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ یَبْغُونَها عِوَجاً أُولئِکَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ (۳) وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ بِلِسانِ قَوْمِهِ لِیُبَیِّنَ لَهُمْ فَیُضِلُّ اللَّهُ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۴) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَکَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ ذَکِّرْهُمْ بِأَیَّامِ اللَّهِ إِنَّ فِی ذلِکَ

لَآياتٍ لِكَلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۵) وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ وَ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۶)

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ (۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۰

ترجمه: ..... ص : ۶۸۰

اين همان خدايى است كه هر چه در آسمانها و زمين است همه ملك اوست و واى بر كافران از آتش قهر و عذاب سخت خدا.

كافران يعنى آنان كه زندگانى دنيا را بر آخرت مقدّم و محبوب‌تر دارند و خلق را از راه خدا برگردانند و آن راه راست را به شك و شبهات كج كنند، آنان در گمراهى (و از سعادت و رحمت خدا) بسيار دورند.

و ما هيچ رسولى در ميان قومى نفرستاديم مگر به زبان آن قوم تا بر آن‌ها (معارف و احكام الهى را) بيان كند (و بر امّت اتمام حجّت شود) آنگاه خدا هر كه را خواهد به ضلالت (وا مى‌گذارد) و هر كه را خواهد به مقام هدايت مى‌رساند و او خداى مقتدر و داناست (و همه كارش از روى حكمت و مصلحت است)

و ما موسى عمران را با آيات خود فرستاديم و به او دستور داديم كه قومت را از ظلمات جهل و گمراهى بيرون آور. و به عالم نور رسان و روزهاى خدا را بياد آن‌ها آر كه اين يادآورى بر هر شخصى كه (در بلا و نعمت) صبور و شكر گذار است دلايل

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۱

روشنى خواهد بود (مراد بايّام اللّه برخى ايّام عهد الست و روزگار عالم ذر و برخى ايّام ظهور پيغمبران و برخى حوادث عظيم لطف بر مؤمنان و بر كافران تفسير كرده‌اند)،

اى رسول ما ياد كن روزى را كه موسى به قوم خود گفت به خاطر آوريد اين نعمت بزرگ خدا را كه شما را از بيداد فرعونيان نجات داد كه آن‌ها شما را به ظلم و شكنجه سخت مى‌افكندند و پسرانتان را مى‌كشتند دخترانتان را (به ذلّت و بيچارگى) ابقاء مى‌كردند و اين ابتلاء امتحان بزرگى از جانب خدا بر شما بود،

و باز به خاطر آريد وقتى را كه خدا اعلام فرمود كه شما بندگان اگر شكر نعمت بجاى آريد بر نعمت شما مى‌افزايم و اگر كفران كنيد به عذاب شديد گرفتار ميكنم.

تفسير ..... ص : ۶۸۱

اللَّهِ «۱» الَّذِي لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ لفظ (اللّه) از لفظ (عزيز) بدل آورده شده تا اين كه با اين توصيف اشعار به علّت عزيز و حميد بودن خدا شده باشد.

---

(۱) اللّه- خداوند، ذات جامع تمام كمالات- اللّه اسم ذات واجب الوجود، به اعتبار جامعيت صفات ذاتيه و نعوت كماليه در حضرت علم و عين و در مرتبت افعال و آثار است. خواجه عبد اللّه انصارى گويد: الهى در الهيّت يكتايى و در احديّت بى‌همتايى و در ذات و صفات از خلق جدايى. متّصف به بهايى. متّحد به كبريايى. مايه‌ى هر بى‌نوا و پناه هر گدايى، همه را خدايى. تا دوست كرايى.

در چشم منى روى بمن ننمايى اى جان و دل و ديده و اى بينايى

و اندر دلمى و هيچ بمن نگرايى چون از دل و ديده در كنارم نايى

کشف الاسرار، ۱۰/ ۲۴۳

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۲

وَ وَيْلٌ لِلْكافِرِينَ مِنْ عَذابٍ شَدِيدٍ وای بر کسانی که به خدا یا به محمّد، یا به کتاب، یا به نور، یا به صراط کفر ورزیدند.

(ویل) به معنای هلاکت است، یا این که آن وادی در جهنّم است، یا به معنای چاه است.

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَياةَ الدُّنْيا «۱» عَلَى الْآخِرَةِ وصف کافرین و بیان حال آنان است که زندگانی دنیوی را بر آخرت دوست‌تر دارند، بدان که انسان بین دنیا و آخرت واقع شده است، و به عبارت دیگر بین مراتب نفس و مدارج قلب واقع شده است، و تعلّق و وابستگی انسان فطری و ربط او ذاتی است.

پس اگر به آخرت کافر شد به دنیا وابسته می‌شود و اگر به دنیا کافر شد به آخرت وابسته می‌شود، و هر چیزی که وابسته‌ی به انسان شد آن را بر چیزی که وابسته‌ی به او نیست ترجیح می‌دهد.

بنابراین کافر به آخرت ناگزیر به دنیا وابسته است و آن را بر آخرت ترجیح می‌دهد، و کسی که متمکن در کفر است اختیارش نسبت به دنیا استمرار پیدا می‌کند.

هم چنان که متمکّن در ایمان به طور دایم و مستمرّ آخرت را

---

(۱) دنیا بدیده‌ی عارفان دلبستگی به آن از جمله‌ی مهالک است. دنیا را دنایت بی‌نهایت است و عوارض نمایان دارد.

حقیقت دنیا نمونه‌ی حجیم است و عوارض آن مشتهیات نفسانی و مقتضیّات شیطانی، که فریب دهنده‌ی مردم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۳

اختیار می‌کند، و آن کس که به رنگ هر دو درمی‌آید گاهی دنیا را اختیار می‌کند و گاهی آخرت را.

و چون از لفظ (کافرین) بر حسب استعمال کسانی را که در کفر جایگیر شده‌اند، به ذهن می‌آورد استحباب و اختیار را با صیغه‌ی مضارع آورد که دلالت بر استمرار بکند.

و به دنبال آن این جمله را نیز وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ يَبْغُونَها عِوَجاً به صورت مضارع آورد تا دلالت بر استمرار بکند، و گر نه آن کسی که به رنگ ایمان و کفر هر دو درمی‌آید.

بیشتر اوقات از راه خدا باز نمی‌گردد و راه راست را کج نمی‌کند بلکه آن را راست و پایدار می‌خواهد.

أُولئِكَ فِي ضَلالٍ بَعِيدٍ نسبت بعد و دوری به گمراهی مجاز است.

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ گویا که آنان توهم نمودند که رسول از جانب خدا باید زبانش طوری باشد که کسی از اصحاب لغات آن را نداند، و شاید هم این توهم را آنان بر زبانشان جاری کرده باشند.

لذا خدای تعالی فرمود: (وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ) لِيُبَيِّنَ لَهُمْ تا برای آنان بیان کند، زیرا که مقصود از ارسال رسول تبلیغ است، و تبلیغ ممکن نیست مگر با بیانی که بتواند

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۴

مطلب را به امّت خود تفهیم کند، و این سخن که آیه دلالت می‌کند که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مخصوص عرب و رسول آنان است و از عرب‌ها تجاوز نمی‌کند در نهایت بعد و دوری است.

زیرا فرق است بین این که گفته شود: ما رسولی را نفرستادیم مگر به زبان ملت و قوم خودش و بین این که گفته شود: ما رسولی را نفرستادیم مگر به سوی اهل لغت و زبان خودش «۱» (جمله اول عام است که همه رسولان به زبان قومی که از آن برخاسته بودند سخن گفتند، جمله دوم خاص است و تنها شامل هم زبانان یک قوم می‌شود و اولی صحیح است).

فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ خداوند هر كه را بخواهد با خوار كردن گمراهش مى‌كند و با توفيق دادن هدايتش مى‌نمايد. وَ هُوَ الْعَزِيزُ از چيزى كه خدا مى‌خواهد هيچ چيز نمى‌تواند مانع شود، الْحَكِيمُ كسى را خوار يا موفق نمى‌كند مگر

---

(۱) ميبدى در تفسير كشف الاسرار از قول عكرمه از ابن عباس، نقل مى‌كند كه خداوند هر پيامبرى را فقط به رسالت نزد همزبانانش فرستاده است. مگر حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه به او صريحا فرموده است: وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيراً وَ نَذِيراً (سبأ: ۲۸) (يعنى تو را جز مژده آورنده هشدار دهنده براى همگى مردم نفرستاديم).

و از زبان او فرموده: يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً (اعراف: ۱۵۸) (اى مردم من پيامبر خدا براى همگى شما هستم) براى شرح بيشتر به سوره اعراف آيه ۱۵۸ (جلد پنجم ترجمه مراجعه شود). [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۵

از روى حكمتى كه آن را اقتضا كند.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ «۱» لفظ (يوم) اگر چه به معناى روز است ولى در عرف مردم به روزى كه حادثه غريبى در آن اتّفاق افتاده باشد اختصاص يافته است.

بنابراين (ايّام اللّه) عبارت از حوادث و وقايعى است كه بر امّت‌هاى پيشين واقع شده است، و در اخبار به نعمت‌هاى خدا تفسير شده است، و اين تفسير از باب شرافت اضافه شدن به (اللّه) است، چون روزى كه منسوب به خداست بايد از شريف‌ترين روزها باشد، و شرافت چنين روزى به سبب نعمت دادن خدا در آن روز است.

بنابر اين (ايّام) در نعمت‌هايى استعمال شده كه در آن روزها واقع شده‌اند.

اين معنا بر حسب ظاهر است، و اما بنابر تحقيق ايّام خدا عبارت از مراتب آخرت و مقام انسان است از عالم مثال و نفوس و

---

(۱) يوم: از طلوع فجر تا غروب آفتاب. و نيز مدتى از زمان و وقت را يوم گويند.

مراد از ايّام اللّه ظاهرا روزهايى است كه قدرت خدا در آن‌ها بيشتر ظاهر شده و قدرت مقاومت از دست بشر رفته و خواهد رفت مانند بلاهايى كه قوم نوح عليه السّلام، هود، صالح و غير هم عليهم السّلام گرفتار گشتند و مانند روز مرگ و روز آخرت.

در تفسير الميزان از معانى الاخبار صدوق منقول است كه امام باقر و صادق عليهم السلام فرموده‌اند: (ايّام اللّه ثلاثة: يوم القائم و يوم الكرة و يوم القيامة) روزهاى خدا سه تا است روز قيام قائم عليه السّلام، روز رجعت و روز قيامت.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۶

عالم فرشتگان صف بسته، و فرشتگان مقرّب، و قلب و روح و عقل ...

تا آخر مراتب و عوالم.

و همچنين است مراتب نازل، مانند جهنّم نفس و دركات آن و جحيم و طبقات آن، و شايد تفسير به حوادث و نقمت‌ها و نعمت‌ها جهت اشاره به چيزهايى است كه در آن مراتب وجود دارد.

إِنَّ فِي ذلِكَ البته در اين يادآورى لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ «۱» نشانه‌هايى است براى هر كسى كه بر بلا صبر كند، و شَكُورٍ بر نعمت‌ها شكرگزار باشد.

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ و بياد آور هنگامى را كه موسى به قومش گفت: اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ نعمت خدا را بر شما كه از آل فرعون كه شما را به بردگى كشيده بودند نجات داد.

وَ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ اين جمله بدل تفصيلى است.

(یعنی، نوع بردگی و شکنجه آنان این گونه بود که فرزندانتان را می‌کشتند و زنانتان را زنده می‌گذاشتند یا به آزرم می‌کردند).
وَ فِی ذلِکُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ و بدانید که در سوء

---

(۱) صبّار: مبالغه است یعنی شدید الصبر، راغب گوید: آن به کسی گفته می‌شود که نوعی تکلف و مجاهدت (در صبر) داشته باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۷

عذاب (شکنجه‌های سخت) ابتلاء و آزمایش است، و در نجات دادن از آن نعمت است.
وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکُمْ خدا این گونه اعلام کرد که لَئِنْ شَکَرْتُمْ «۱» لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ اگر شکر نعمت نجات دادن را به جای آورید نعمت را بر شما افزون می‌کنم و اگر با طغیان و سرکشی و ترک عمل به طاعت خدا کفران نعمت کردید در این صورت عذاب من شدید است.
گاهی شکر تفسیر به این شده که قلب بداند که نعمت از جانب خدا است و بگوید: الْحَمْدُ لِلَّهِ «۲» (و کفر این کار را نکند) که در آن صورت إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ عذاب من سخت است.

---

(۱) شکر- سپاس، نعمت. شکر یعنی اعتراف به نعمتها به دل و زبان. شکر یعنی غیبت از شکر (یعنی حتّی به خود شکر متوجّه نشود و یکسره به حق تعالی روی کند).
(۲) عبد الرّزاق کاشانی گوید: شکر در واقع شناخت نعمت و اثر منعم است، قرآن مجید، اسلام و ایمان را هم شکر دانسته است، بنابراین شناخت نعمت و نعمت دهنده خود سپاس و شکر است شکر را سه درجه است: الف: شکر به دل یعنی ادراک نعمت منعم. ب- شکر به زبان یعنی ستایش منعم. ج- شکر به جوارح و اعضاء یعنی اطاعت از منعم. (شرح منازل السائرین، ص ۹۳ به بعد) قشیری در تعریف شکر گوید: حقیقت شکر نزدیک اهل تحقیق مقر آمدن باشد به نعمت منعم، بر وجه فروتن (ترجمه‌ی رساله‌ی قشیریه، ص ۲۶۲).
ولی مشیلی بهترین سخن را گفته است که (شکر دیدن منعم بود، نه دیدن نعمت).
لذا هر چه منعم (خدا) را با جان و دل بیش ببینیم، قدرت شهود بیشتر و افزون گردد تا جایی که سجیات جلال و هستی موهوم را بسوزاند و این است نهایت شکر و افزونی آن.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۸

آیات ۱۲- ۸

[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۸ تا ۱۲] ..... ص : ۶۸۸

اشاره

وَ قالَ مُوسی إِنْ تَکْفُرُوا أَنْتُمْ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِیٌّ حَمِیدٌ (۸) أَ لَمْ یَأْتِکُمْ نَبَؤُا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ لا یَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَرَدُّوا أَیْدِیَهُمْ فِی أَفْواهِهِمْ وَ قالُوا إِنَّا کَفَرْنا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَ إِنَّا لَفِی شَکٍّ مِمَّا تَدْعُونَنا إِلَیْهِ مُرِیبٍ (۹) قالَتْ رُسُلُهُمْ أَ فِی اللَّهِ شَکٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَدْعُوکُمْ لِیَغْفِرَ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ وَ یُؤَخِّرَکُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی قالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا تُرِیدُونَ أَنْ تَصُدُّونا عَمَّا کانَ یَعْبُدُ آباؤُنا فَأْتُونا بِسُلْطانٍ مُبِینٍ (۱۰) قالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ

مِثْلُكَمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ ما كانَ لَنا أَنْ نَأْتِيَكَمْ بِسُلْطانٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱) وَ ما لَنا أَلاَّ نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَ قَدْ هَدانا سُبُلَنا وَ لَنَصْبِرَنَّ عَلى ما آذَيْتُمُونا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۸۹

ترجمه: ..... ص : ۶۸۹

و باز موسى براى اتمام حجّت به قوم خود گفت اگر شما و همه اهل زمين يكمرتبه كافر شويد خدا از همه بى‌نياز است، (او محتاج عبادت و شكر خلق نيست بلكه بندگان به طاعت و شكر خدا محتاجند تا بدين وسيله به كمال سعادت و نعمت برسند)

آيا به شما نرسيده اخبار پيشينيان شما مانند قوم عاد و ثمود و قوم بعد از اين‌ها كه همه در گذشتند، و جز خدا كسى به احوالشان آگاه نيست هنگامى كه پيامبرانشان آيات و معجزات روشن بر آن‌ها آوردند از تعجّب و خشم دست بدهان فرو برده مى‌گفتند كه ما به هر چه شما پيامبران مأمور آن هستيد كافريم و هم به آنچه شما دعوت مى‌كنيد (از خدا و قيامت و بهشت و دوزخ و ساير گفتارتان) در همه شك داريم،

رسولان در جواب آن‌ها گفتند آيا (در هر چه شك كنيد) در خدا هم كه آفريننده‌ى آسمانها و زمين است شك توانيد كرد (اى بيچارگان گمراه) خدا شما را به مغفرت و آمرزش از گناهانتان مى‌خواند و مى‌خواهد از تعجيل به عقوبت عصيانتان برهاند (و لايق لطف و رحمت خود گرداند) و به اجل معيّن (و عمر طبيعى) برساند باز كافران گفتند ما شما پيغمبران را مثل خود بشرى بيشتر نمى‌دانيم كه بدعوى نبوّت ميخواهيد ما را از آنچه پدران ما مى‌پرستيدند منع كنيد (و اگر براستى پيغمبر هستيد) براى ما حجّت و معجزى بياوريد.

رسولان باز به كافران پاسخ دادند كه، آرى ما هم مثل شما بشرى بيش نيستيم و ليكن خدا هر كس از بندگان را بخواهد به نعمت نبوّت منّت مى‌گذارد (و بوحى خود برمى‌گزيند) و ما را نرسد كه آيت و معجزى الّا به اذن و دستور خدا بياوريم. مؤمنان بايد به خدا در هر حال توكّل كنند.

و چرا بخدا توكّل نكنيم؟ در صورتى كه خدا ما را براه راست هدايت فرموده و البتّه به آزار و ستمهاى شما صبر خواهم كرد كه ارباب توكّل هميشه در همه حال بر خدا توكّل كنند

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۰

تفسير ..... ص : ۶۹۰

وَ قالَ مُوسى إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ موسى گفت: اگر شما و هر چه در زمين است كفر ورزيد، خدا حاجتى به آن ندارد، و با حمد نكردن شما ستوده بودن خداوند كاستى نپذيرد.

أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ آيا خبر آنان كه پيش از شما بودند به شما نرسيده است؟

اين سخن ضمن آن كه از قول موسى بيان شده است، امّا در واقع خطابى است از جانب خدا بر امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و به هر تقدير اين جمله يادآورى روزهاى گذشته است تا عبرت بگيرند و كارهاى چون آنان انجام ندهند.

قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مثل قوم نوح عليه السّلام، عاد، ثمود و كسانى كه بعد از آن‌ها هستند از رسولان و امّت‌هاى آن‌ها.

لا يَعْلَمُهُمْ كه راجع به آن رسولان و امّت‌هاى پيشين از نظر عده و آمادگى و زمان و مكان و داستان كسى جز خدا نمى‌داند.

إِلَّا اللَّهُ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ رسولان امّت‌های پیشین برای اثبات نبوّت خود بینات و شواهد آوردند، بدین گونه که

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۱

احکام نبوّت را آوردند که شاهد بر صدق آورنده‌ی آن احکام گشت، و این مضمون این جمله است که می گوید: رسول را با رسالت بشناسید.

فَرَدُّوا «۱» أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْواهِهِمْ دستهایشان را به دهن‌هایشان بازگرداندند و این کنایه از شدّت خشم است، چون آدم خشمناک بر حسب طبعش دست را بدندان می گیرد، مانند این گفتار:

عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنامِلَ مِنَ الْغَيْظِ (از خشم انگشتهای خود را گاز گرفتند، که مترادف این ضرب المثل فارسی است که از غیظ پشت دست به دندان گزید) ممکن است کنایه از نهایت تعجّب و استهزا باشد، چون شخصی که تعجّب می کند بر حسب طبع دستش را بر دهانش می‌برد.

یا کنایه از اشاره به ساکت کردن انبیا است، چه کسی که می‌خواهد غیر خودش را اشاره به سکوت بکند دستش را بر دهان خودش می گذارد تا اشاره به ساکت شدن متکلّم بکند.

برخی در تفسیر این آیه گفته‌اند: دستهایشان را در دهن پیامبران گذاشتند تا آن‌ها را از سخن گفتن منع نمایند، و در این صورت محتمل است که جمله در معنای حقیقی استعمال شده باشد، و ممکن است از باب تمثیل باشد تا به منع کلام اشاره نماید.

---

(۱) مقام رسالت به نزد اهل اللّه، فوق مقام نبوّت است و نبوّت خبر دادن از حق تعالی و احکام او به خلق را گویند. فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجادی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۲

وَ قالُوا إِنَّا كَفَرْنا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَ إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنا إِلَيْهِ مُرِيبٍ قالَتْ رُسُلُهُمْ أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فرستادگان خدا وصف (فاطر) بودن و (خالق) بودن را ذکر کردند که دیگر با این وصف شکّی در خدا باقی نماند.

سپس ذکر کردند که دعوت به سوی خدا جهت مغفرت شما در آخرت و طول عمر شما در دنیا است تا در پذیرش دعوت رغبت پیدا کنند.

قالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونا عَمَّا كانَ يَعْبُدُ آباؤُنا شما جز بشری مثل ما چیزی نیستید و فرقی با ما ندارید که با آن امتیاز این استحقاق را پیدا کنید که ما پیرو شما باشیم و از دعوت شما نیز چیزی جز روی گردانیدن از خدایان خود نمی‌بینیم، پس شما می‌خواهید ما را از معبود پدرانمان باز دارید.

فَأْتُونا بِسُلْطانٍ مُبِينٍ پس حجّت و دلیلی که صدق شما را روشن و ثابت کند، یا حجّیّت آن واضح باشد تا ما به وسیله‌ی آن حجّت از شما پیروی کنیم، بیاورید.

قالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ «۱» رسولان

---

(۱) امام فخر: مراتب تکامل انسان را بیان کرده است که این پرورش انسان کار پیغمبر است و

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۳

گفتند ما هم مانند شما بشریم و مدعی نیستیم که بر حسب بشریّت امتیازی بر شما داریم.

وَ لكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ ما كانَ لَنا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ و ما را نرسد که

حجّتى (معجزه‌اى) بياوريم مگر به اذن و اجازه خدا و مؤمنان بر خدا توكّل مى‌كنند يعنى، بر خدا توكّل مى‌كنيم، و فرمان خدا را مى‌رسانيم، و به ردّ و قبول اهميّت نمى‌دهيم.

و اين كه رسولان توكّل را معلّق بر ايمان كردند براى آن است تا نشان دهد كه توكّل برخاسته از ايمان است و لازمه توكّل ايمان.

وَ ما لَنا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَ قَدْ هَدانا سُبُلَنا و ما را نرسد كه جز به خدا توكّل كنيم كه او به راههايمان ره نمود.

جمع آوردن (سبل) به اعتبار جمع بودن (رسل) است، يا به

خلاصه‌ى سخن امام اين است: افراد انسان در قوّه‌ى نظرى و عملى بسيار متفاوت هستند و آن كه در هر دو به مرتبه‌ى كمال باشد و بتواند ديگران را رهبرى به آن كند پيغمبرست و اين استعلا و شخصيّت نمى‌رساند كه معجزه‌ى لازم باشد فطرت سليم و وجدان صحيح و تشنگى به حقّ مجال بحث و معارضه نمى‌دهد.

راغب اصفهانى: از وسايل تصديق نبوّت شخص به نسب عالى است و نور چهره و اخلاق و صفات كه دلها را مسخّر كند، تقرير و بيان او موجب آرامش دل شنونده و پذيرش سخن گوينده باشد، در سوره‌هاى يونس، رعد، انبياء، انعام، اعراف، بنى اسرائيل مطالبه معجزه و جواب آن‌ها گفته شده است الذّريعه.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۴

اين اعتبار است كه براى هر يك از آنان راههاى متعدّدى به خيرها و شرها وجود دارد.

وَ لَنَصْبِرَنَّ عَلى ما آذَيْتُمُونا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ و ما بر آزار شما قطعا شكيبايى مى‌ورزيم چون هر كس بخواهد توكّل كند جز بر خدا نبايد توكّل نمايد.

زيرا او سزاوارتر توكّل است، چه او به جميع جهات مورد توكّل دانا و آگاه، و بر حفظ آن توانا است، و در مورد آنچه كه به او توكيل شده وفا مى‌كند و خيانت نمى‌كند «۱».

آيات ۲۱- ۱۳

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۱۳ تا ۲۱] ..... ص : ۶۹۴

اشاره

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا فَأَوْحى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳) وَ لَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذلِكَ لِمَنْ خافَ مَقامِي وَ خافَ وَعِيدِ (۱۴) وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۱۵) مِنْ وَرائِهِ جَهَنَّمُ وَ يُسْقى مِنْ ماءٍ صَدِيدٍ (۱۶) يَتَجَرَّعُهُ وَ لا يَكادُ يُسِيغُهُ وَ يَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ما هُوَ بِمَيِّتٍ وَ مِنْ وَرائِهِ عَذابٌ غَلِيظٌ (۱۷)

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمالُهُمْ كَرَمادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عاصِفٍ لا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلى شَيْءٍ ذلِكَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِيدُ (۱۸) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۹) وَ ما ذلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۲۰) وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ لَهَدَيْناكُمْ سَواءٌ عَلَيْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِيصٍ (۲۱)

---

(۱) توكّل يعنى رها كردن اراده‌ى نفس، و از دست نهادن حول و قوّت خود، توكّل آن است كه چنان خود را در حق تعالى فانى كنى كه گويا وجود نداري و همواره خدا از آن توست.

توکّل، از دست نهادن و منخلع شدن از حول و قدرت خداست.

فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی طبرسی فرموده: توکّل به معنای اظهار عجز و اعتماد به غیرست و توکّل علی اللّه واگذار کرده کار به خدا و اطمینان به تدبیر اوست. مجمع البیان توکّل، توسل به خداست.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۵

ترجمه: ..... ص : ۶۹۵

باز کافران به رسولان پاسخ دادند (که دست از این دعویها بدارید) و به آیین ما برگردید و الّا ما البتّه شما را از شهر و دیار خود بیرون می‌کنیم (در این حال که رسولان مأیوس از ایمان کافران شدند) خدا به آن‌ها وحی فرمود که (غم مخورید) البتّه ما ستمکاران را هلاک خواهیم کرد،

محقّقا ما شما رسولان و پیروانشان را در سرزمین کافران پس از هلاک آن‌ها ساکن می‌گردانیم و این آسایش و آرامش نصیب کسی است که خوف خدا در دل دارد و از وعده‌ی قهر و عذاب خدا می‌ترسد،

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۶

و البتّه فتح و پیروزی (بر حسب وعده‌ی ما) نصیب رسولان الهی است و نصیب هر ستمگر و جبّار هلاکت و حرمان است،

از عقب هر گردنکش عنود آتش دوزخ خواهد بود و آبی که می‌آشامد در دوزخ آب پلید چرکین است،

که آن آب پلید را پیوسته می‌آشامد و هیچ گوارای او نشود و از هر جانب مرگ به وی روی آور شود ولی نمیرد تا دایم در عذاب سخت معذّب باشد،

مثل اعمال کسانی که به خدا کافر شدند به خاکستری می‌مانند که در روز تندباد شدید بباد فنا رود و از همه‌ی کوشش خود هیچ نتیجه‌ای نبرند این همان ضلالت و حسرت دور از طریق نجات است،

ای (بشر) ندانستی خدا آسمانها و زمین را به حقّ آفریده و برای مقصود بزرگی خلق کرده است و اگر بخواهد جنس بشر همه را در زمین نابود می‌سازد و خلقی دیگر از نو می‌آفریند.

و این کار اصلا بر خدا دشوار نیست،

روزی که مردم از قبرها برانگیخته به پیشگاه خدا حاضر شوند در آن روز ضعیفان به گردنکشان گویند: ما در دنیا تابع رأی شما بودیم آیا امروز هم ما را از عذاب خدا کفایت خواهید کرد؟ جواب دهند: که اگر ما را از خدا سعادت هدایت بود ما هم شما را هدایت می‌کردیم، اکنون هر چه جزع و التماس کنیم یا صبر و تحمّل یکسان است و هیچ از عذاب گریزگاهی نداریم.

تفسیر ..... ص : ۶۹۶

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا ذکر بازگشت به دین و ملّت آنان برای این است که آن‌ها معتقد بودند که رسولان علیهم السّلام قبل از اظهار رسالت بر دین آن‌ها بوده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۷

فَأَوْحى «۱» إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ پس پروردگارشان جهت تقویت توکّل و صبر آن‌ها به آنان وحی کرد:

لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَ لَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ستمکاران را البته هلاک خواهیم کرد و شما را پس از آنان بر زمین اسکان خواهم داد این خطاب مربوط به جمیع رسولان در عوالم انسانیّت و اسکان آن‌ها در زمین صغیر انسانیّت است، و برای بعضی از رسولان در

عالم کبیر این هلاک کردن و نابودی وجود داشته است.

(ذلک) اشاره به هلاک گردانیدن و نابودی ستمکاران یا اشاره به اسکان رسولان است.

ذلِکَ لِمَنْ خافَ مَقامِی وَ خافَ وَعِیدِ لام در (لمن) برای انتفاع است.

یعنی، به سود کسی است که از آن اهلاک و امکان بترسد،

---

(۱) وحی آنچه از سوی حق تعالی بر رسول او نازل شود و از خواص نبوّت است، عارفان گویند: وحی بر دوگونه است: یکی کلام الهی و دیگری حدیث نبوی چه اقوال پیامبر همه وحی است و کلام الهی به واسطه‌ی جبرییل بر دل رسول فرود شده است. فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی مولوی گوید:

پس محل وحی باشد گوش جان وحی چه بود گفتن از حس نهان

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۸

چنانچه برای رسولان چنین اتّفاق می‌افتد، پس آن ثابت است برای کسی که از مقام من بترسد و از موقف (ایستادن‌گاه) من برای حساب ترس داشته باشد «۱».

وَ اسْتَفْتَحُوا رسولان علیهم السّلام یا امّت‌های منکر یا همه‌ی آنان از خدا خواستند که بر دشمنانشان پیروز شوند، یا این که از خدا خواستند که بین آن‌ها و بین دشمنانشان داوری و حکومت کند.

وَ خابَ کُلُّ جَبَّارٍ «۲» عَنِیدٍ در این طلب فتح و حکومت هر متکبّر معاندی مأیوس و ناامید شد.

مِنْ وَرائِهِ جَهَنَّمُ وَ یُسْقی مِنْ ماءٍ صَدِیدٍ صدید عبارت از زردابه و خونی است که از پوست در اثر آتش خارج می‌شود.

و در اخبار ما (صدید) خون و زردابه‌ای است که از فرج زنهای زناکار در اثر آتش جاری می‌شود، و توصیف آب صدید به این که صورت‌ها را می‌سوزاند و امعا و احشا را قطع کرده و از دبر و

---

(۱) این معنا مورد تأیید شیخ طبرسی در مجمع البیان و امام فخر رازی در تفسیر کبیر و شیخ طوسی در تبیان و ابو الفتوح رازی و نسفی و میبدی می‌باشد که همه (مقام) را ایستادن در پیشگاه خدا در موقف قیامت داشته‌اند. مترجمین

(۲) جبّار اگر در انسان به کار رود معنایش ظالم و تحمیل کننده‌ی اراده‌ی خود بر دیگری به ناحق می‌باشد ولی جبّار در خدا به معنای مصلح است، مصلحی که بر اصلاح تواناست و یا به معنای مقتدری است که مشیّت او در عالم جاری است و در او ظلم نیست و یا به معنای بسیار ترمیم و جبران کننده است. قاموس قرآن سیّد علی اکبر قریشی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۶۹۹

عقب صاحبش بیرون می‌آورد در اخبار بسیار است.

یَتَجَرَّعُهُ وَ لا یَکادُ یُسِیغُهُ آن را به زحمت و جرعه و جرعه می‌نوشد، چه از آن خیلی بدش می‌آید و کراهت دارد، و هرگز از آن گوارایی نبرد.

وَ یَأْتِیهِ الْمَوْتُ مِنْ کُلِّ مَکانٍ مرگ از هر طرف به او روی می‌آورد، زیرا که اسباب مرگ از جمیع جهات به او احاطه دارد.

وَ ما هُوَ بِمَیِّتٍ در حالی که او مرده نیست که از درد و رنج راحت شود.

وَ مِنْ وَرائِهِ عَذابٌ غَلِیظٌ و از پشت سر این عذاب‌ها و شکنجه‌ها عذاب سختی در پیش است که ما به من و فضل و احسان قدیم خدا پناه می‌بریم و عذاب غلیظ که بعد از آن عذاب پیش روی آن‌ها است تفسیر به آب داغی شده که به وسیله‌ی آن جهنّم از اوّل خلقتش می‌جوشد همانند آهن گداخته که صورت‌ها را کباب کند، چه بد نوشیدنی است و چه بد منزلگاهی است.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ حكايت و شأن كافران در احوال و اعمالشان و قبول و رد آن اعمال أَعْمالُهُمْ كَرَمادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ همانند خاكسترى است كه باد تندى بطرف آن وزيدن گرفته و به سرعت آن را از بين ببرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۰

فِي يَوْمٍ عاصِفٍ «۱» در روزى كه بادش تند باشد، چه (عصف) عبارت از باد شديد است.

و اين كنايه از منافقين امّت است كه به آنچه كه در اسلام عمل كردند از قبيل عبادت‌ها و انفاق‌ها و بنده آزاد كردن‌ها مغرور شدند و ولايت را ترك كرده و به آن كافر شدند، و در نتيجه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و به خدا كافر شدند.

و اگر كلمه‌ى (ربهم) به رب مضاف تفسير شود معناى آيه واضح و روشن است. (كفر به ولايت على).

لا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا آنچه را كه در اسلام كسب كردند چيزى نيست.

عَلى شَيْءٍ به پاداش چيزى از آن‌ها نمى‌رسند، چون سلب قدرت بيشتر اوقات در جايى استعمال مى‌شود كه دسترسى به آن نباشد.

ذلِكَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِيدُ اين خستگى عمل و عدم دسترسى به هيچ يك از پاداش آن با اين گمان كه كار خوبى انجام مى‌دهند همان گمراهى دور است، و البته نسبت دورى به گمراهى

---

(۱) عصف: شدّت، برگ، كاه، يعنى اعمال كافران يا منافقان همچون خاكسترى است كه باد در آن روز طوفانى به شدّت وزيده.

عصف: بالفتح سبزه و برگ كشت و كاه و منه قوله تعالى كعصف مأكول اى كزرع قد اكل حبّه و بقى تبنه او كورق اكلته البهائم او كحطام النّبت المنكسر منه. منتهى الارب فى لغة العرب صفى‌پور

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۱

مجازى است.

أَ لَمْ تَرَ «۱» آيا نمى‌بينى اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا اى كسى كه ديدن براى تو ممكن است؟! أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ كه خدا آسمانها و زمين را به حق آفريد، اين كه آن‌ها متلبس به حق است چون باطل در آن نيست، يا بواسطه‌ى حق كه همان ولايت مطلقه است، پس باكى به انكار آن‌ها نيست، و ولايت با اين انكار ناقص نمى‌شود.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ كه گر بخواهد شما را مى‌برد و خلق جديدى مى‌آورد، از اين كه امر محقّق و حتمى را در معرض يك امر مشكوك قرار داد (اگر بخواهد ...) براى آن است كه تا تهديدى بر آن‌ها باشد، چه اين جمله‌ى شرطيّه اين گونه پنداشته مى‌شود كه الان و در حال حاضر آنان را مى‌برد و خلق جديد مى‌آورد، و گر نه بردن و آوردن خلق جديد شأن خداى تعالى است.

وَ ما ذلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ «۲» و براى خدا اين كار محال و مشكل نيست، زيرا كه آن واقع شده است.

---

(۱) رؤيت در اينجا به معناى علم است و آيه در ظاهر خطاب به پيغمبر ولى مراد امّت است مترجمين

(۲) عزيز از اسماى حسنى است به معناى توانا و قادر در مجمع البيان فرموده: عزيز توانايى است كه مغلوب نمى‌شود گاهى به معناى سخت و دشوارست مثل همين آيه‌ى مورد بحث. مترجمين [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۲

وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعاً و روز قيامت كه همه حاضر مى‌شوند، اين كه به صورت فعل ماضى مطلب را بيان كرد (برزوا) براى آن است تا دلالت بر حتمى بودن و تحقّق وقوع آن بكند، يا از باب اين است كه خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، و امر قيامت براى او مشهود و محسوس است. (همانطور كه ديدى قيامت را كه هم حاضر شدند).

فَقالَ الضُّعَفاءُ پيروان و مقلّدين گفتند:

لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا به رؤسا و متبوّعين كه ما از شما پيروى كرديم و به اين روز افتاديم، و گاهى استكبار تفسير به ترك اطاعت از كسى شده است كه مأمور به اطاعت از او گشته‌اند، و سرپيچى از متابعت كسى كرده‌اند كه به متابعت او دعوت شده‌اند.

إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً از رؤسا و متبوعين خود طلب اغاثه و كمك كردند، چنانچه در دنيا گمان مى‌كردند كه آن‌ها در آخرت به كمكشان خواهند آمد.

چه مقصود از رؤسا كسانى هستند كه خود را در امور دين به صورت رييس درآورده‌اند و مقصود رؤساى دنيا نيست، و مى‌خواهند با اين گفتار كه ما در دنيا پيرو شما بوديم عواطف آن‌ها را تحريك كرده و جلب توجّه آن‌ها نمايند، فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ آيا شما چيزى از عذاب خدا را از ما دفع مى‌كنيد؟

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۳

قالُوا آن رؤساء در پاسخ گفتند: لَوْ هَدانَا اللَّهُ اگر خدا در دنيا و در اينجا ما را هدايت مى‌كرد و ما را به راه نجات مى‌رسانيد ما هم شما را نجات مى‌داديم، يعنى تقصير و كوتاهى خودشان را بر عدم هدايت خدا معلق كردند، چنانچه آن عادت زنان است كه وقتى كه به كار بدشان اعتراف مى‌كنند، آن را به گردن ديگرى مى‌اندازند.

و ممكن است مقصود از اين شرط شرط استقبالى باشد، يعنى اگر خداوند ما را در اينجا به راه خلاص و نجات هدايت كند ما هم شما را نجات خواهيم داد، لَهَدَيْناكُمْ سَواءٌ عَلَيْنا در اين صورت ما شما را نجات مى‌داديم و هدايت مى‌كرديم، و فرقى بحال ما و شما نمى‌كند كه أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِيصٍ بى‌تابى كنيم يا صبر پيش گيريم، ما راه نجات و فرارى نداريم.

آيات ۳۰- ۲۲

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۲۲ تا ۳۰] ..... ص : ۷۰۳

اشاره

وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلاَّ أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِما أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۲) وَ أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ (۲۳) أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ (۲۴) تُؤْتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّها وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۵) وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ما لَها مِنْ قَرارٍ (۲۶)

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ (۲۷) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ (۲۸) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها وَ بِئْسَ الْقَرارُ (۲۹) وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ (۳۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۴

ترجمه: ..... ص : ۷۰۴

و چون حكم به پايان رسيد (و اهل بهشت از اهل دوزخ جدا شدند) در آن حال شيطان (براى نكوهش و تمسخر كافران) گويد: خدا به شما به حقّ و راستى وعده داد و من بخلاف حقيقت و بر شما (براى وعده دروغ خود) هيچ حجّت و دليل قاطعى نياوردم (و

تنها شما را بوعده‌های دروغی فریفتم) پس امروز شما ابلهان که سخن بی‌دلیل مرا پذیرفتید مرا ملامت نکنید بلکه نفس پر طمع خود را ملامت کنید که امروز نه من فریادرس شما توانم بود نه شما فریادرس من، من به شرکی که شما به اغوای من آوردید معتقد نیستم.

آری در این روز ستمکاران عالم را عذاب دردناک خواهد بود،

و آنان را که بخدا ایمان آوردند و عمل صالح کردند در بهشتهایی برند که از زیر درختانش

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۵

نهرها جاری است و همیشه به فرمان خدا با تحیّت و سلام و احترام در آن بهشت مخلّدند.

ای رسول ما، ندانستی که چگونه خدا کلمه‌ی پاکیزه (و روح پاک) را به درخت زیبایی مثل زده که اصل ساقه‌ی آن برقرار باشد و شاخه‌ی آن به آسمان بر شود،

و آن درخت زیبا به اذن خدا همه‌ی اوقات میوه‌های مأکول و خوش دهد (مثل جان پاک با دانش و معرفت و افکار و کردار نیکو در منفعت دائم برای خود و دیگران بدان درخت زیبای شما پر ثمر ماند خدا اینگونه مثلهای واضح برای تذکّر مردم می‌آورد،

و مثل کلمه‌ی کفر (و روح پلید) مانند درخت پلیدی است که ریشه‌اش به قلب زمین فرو نرود بلکه بالای زمین افتد و زود خشک شود و هیچ ثبات و بقایی نخواهد یافت،

خدا اهل ایمان را با عقیده‌ی ثابت در دنیا و آخرت پایدار میدارد و ستمکاران را گمراه می‌گرداند (به حال گمراهی می‌گذارد) و خدا هر چه بخواهد با اختیار مطلق می‌کند،

هیچ ندیدی حال مردمی را که نعمت خدا را به کفر مبدّل ساخته و قوم خود را به دیار هلاک رهسپار کردند،

و به دوزخ که بدترین جایگاه است در افتادند،

و در مقابل خدا امثال و اضدادی (مانند فرعونان و بتان) جعل کردند که خود و خلق را از راه خدا گمراه کنند (ای رسول ما به این امّت بت‌پرست) بگو به لذّات دنیوی مشغول شوید که بازگشت شما به آتش دوزخ خواهد بود.

تفسیر ..... ص : ۷۰۵

وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ «۱» وقتی که امر دنیا به اتمام رسید شیطان گفت:

---

(۱) امام صادق علیه السّلام در تفسیر جامع می‌فرماید: شیطان در روز قیامت از دوستان دنیایی خود بیزاری می‌جوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۶

إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ خداوند به زبان مظهر خودش محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام وعده‌ی حق و راستی بشما داده است.

وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ و او به شما آن وعده را داد و شما خلاف کردید، و من نسبت به شما تسلّط و اجباری نداشتم.

إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ استثناء منقطع است، یعنی من کار مهمی نکردم بلکه تنها شما را فرا خوانده و کفر و عصیان را برایتان زینت دادم.

فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي شما مرا اجابت کردید، پس مرا سرزنش نکنید، چه من دشمن شما بودم، و دشمنی من با شما چیز پنهانی نبود، و هر کس گفته‌ی دشمن را بپذیرد او سرزنش می‌شود، نه این که دشمن، علاوه بر این آن کسی که به بدی یا به چیزی که ضرر و نفعش را نمی‌داند فرا خوانده شده سرزنش می‌شود که چرا اجابت کرده و به حرف دشمن گوش فرا داده است.

وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِما أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ خود را سرزنش کنید، نه مرا، که نه من امروز مصرخ (دادرس) شمایم و نه شما دادرس من.

و از این که شما مرا در طاعت با خدا شریک قرار می‌دهید یا مرا با علی علیه السّلام در ولایت شریک می‌سازید بی‌زارم و از کار شما برتری می‌جویم.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۷

إِنَّ الظَّالِمِينَ «۱» لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ این جمله از تتمّه‌ی کلام شیطان، یا استیناف از جانب خداست.

و حکایت امثال این موارد جهت تنبیه بر این است که ظالمین، یعنی اهل دنیا در حقیقت اهل آتش هستند، زیرا آن‌ها هر اندازه که بر امری اتّفاق داشته باشند وقتی به آرزو و هدفشان نرسند همدیگر را لعن می‌کنند و هر یک از دیگری تبرّی می‌جوید، و شکست در آن کار را هر کدام به دیگری نسبت می‌دهد.

وَ أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ «۲» تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ

---

(۱) ای عزیز ظلم خروج از حدّ اعتدال است، به نزد عارفان، ظلم در حدّ کفر است زیرا موجب ستر عبد از حقّ است. اخلاق ناصری خواجه نصیر الدین طوسی ص ۸۴

(۲) جنّت باغ. بهشت جمع آن جنّات است.

گفته شده: چون انسان‌ها به درجه حکما رسیدند از دوزخ گذشتند و به درجات بهشت رسیدند. و چون به درجه‌ی اولیا رسیدند از درجات بهشت گذشتند و به بهشت خاصّ رسیدند.

و چون به درجه‌ی انبیا رسیدند از بهشت خاص گذشتند و به خدای رسیدند که إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ علما و حکما در جنّات و نهراسند و اولیا در مقعد صدق‌اند و انبیا عند ملیک مقتدراند. و رهایی از دوزخ را، پاک کردن اخلاق بد می‌داند.

جنّت اعمال- عبارت از جنّت صوریه است از جنس مطایم سازگار و مشارب خوشگوار جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ.

جنّت اعمال این جنّت بود جنّت محسوس پر نعمت بود

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۸

و آنان که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، به باغهای بهشتی درآیند جاودانه به اذن پروردگارشان که از زیر آن نهرها جاری شود و درودشان سلام است «۱» أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً علی علیه السّلام و دعوت او عبارت از کلمه‌ی طیّبه است.

كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ کلمه‌ی طیّبه مانند درخت پاک و طیّب است از جهت میوه که هیچ کس از میوه‌ی آن ضرر نمی‌بیند، و نیز از جهت بو، سایه و منظره.

أَصْلُها «۲» ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ اصل آن ثابت است و حرکت نمی‌کند و از جای خودش منتقل نمی‌شود، در حالی

جنّت ذات- جبروت و مشاهد جمال احدیّت یعنی جنّت روح است.

این جنّت روح عارفان است خود راحت روح عارفان است

(۱) در سوره نساء آیه ۸۶ و سوره یونس آیه ۱۰ و انعام: ۵۴ و اعراف: ۴۶ شرح تحیّت و سلام ذکر شد و کلّا به معنای سلامت و برائت و بهبود مسالمت و تحیت و در امان بودن است. و این کلمه قبل از اسلام هم بوده و نشانه مسالمت بود. (دائرة المعارف اسلام

مقاله سلام) سلام: یک دفعه سلام خارجی است به معنای سلامست مثل: ادْخُلُوها بِسَلامٍ ق: ۳۴ و یک دفعه سلام قولی است مثل وَ نادَوْا أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ ... الاعراف: ۴۶

(۲) عمرو بن حریث روایت کرده و گفت: سؤال کرد از حضرت صادق علیه السّلام معنای آیه‌ی کشجرة طیّبه ... را فرمود رسول اکرم اصل و ریشه‌ی درخت است و امیر المؤمنین علیه السّلام فرع و تنه‌ی آن و ائمّه علیهم السّلام از فرزندان آن حضرت شاخها و علم و دانش ائمّه میوه‌ی درخت و شیعیان برگ آن (درخت) می‌باشند. کافی. ثقة الاسلام کلینی ره که تا آسمان کشیده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۰۹

تُؤْتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّها در تابستان و زمستان و پائیز و بهار و در هر حال بر و میوه‌اش با اذن رب او در دسترس است (زمخشری اکل (خوردن) و طبری و سورآبادی و ابو الفتوح (میوه) و میبدی و نسفی (بر) نفی کرده‌اند).

وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ زیرا مردم معقولات را جز با صورت‌های محسوس درک نمی‌کنند.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ باشد که شما به یاد آرید (پیمان رسالت و ولایت را) از امام صادق علیه السّلام وارد شده که وقتی از درخت در این آیه سؤال شد فرمود: رسول خدا اصل آن درخت و امیر المؤمنین علیه السّلام فرع آن است، و ائمه علیهم السّلام از ذریه‌ی آن دو شاخه‌های آن درخت و علم ائمه علیهم السّلام ثمر به و میوه‌ی آن و شیعیان مؤمن برگ آن درخت هستند «۱» و به همین مضمون اخبار بسیار است.

وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ در اینجا اسلوب و روش «۲» بیان را تغییر داد تا بفهماند که مقصود اصلی از زدن مثل‌ها

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۸۵. الکافی ۱: ص ۴۲۸/ ج ۸۰

(۲) خبیث به معنای پلید است و خبث نقره و آهن همان است که بعد از گداختن از نقره و آهن جدا می‌شود، اصل آن رذالت (پلیدی) است.

بنابراین خبیث آن است که ناپاک، پلید و تنفر آور باشد اعم از انسان و کلام و قانون و طعام و غیره و ضد آن طیّب است که به معنای پاک و دل چسب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۰

نیکان و خوبانند، و اما بدان و اشرار جز به صورت تبعی مقصود نیستند (زیرا کلمه طیّبه را به عنوان ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا آورده است) که به خدا منسوب شده است.

اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ کلمه‌ی ناپاک و پلید مانند درخت پلید است که ریشه ندارد (ریشه آن را بکنده باشند تفسیر سورآبادی) و بر روی زمین قرار گرفته و پایدار نیست، و آن مانند بعضی از زنان (یا مردان آنگونه زن صفت) می‌باشد، که بر هیچ یک از آراء و اقوال و پیمانهایش ثابت و استوار نیستند.

ما لَها مِنْ قَرارٍ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ این جمله همانند نتیجه‌ی ما قبلش می‌باشد، یعنی پس از آن که معلوم شد محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام درخت پاک و طیّب و ثابت و استوار هستند پس هر کس به آن دو ایمان آورد خداوند او را به وسیله‌ی آن دو ثابت و استوار می‌دارد که آن دو قول ثابت هستند، یا این که خداوند او را به سبب ایمانش ثابت و استوار می‌سازد که ایمان نیز قول ثابت است «۱».

فِي الْحَياةِ الدُّنْيا که در حیات دنیوی ثابت و استوارند یعنی در دینشان و در آخر حیات دنیا شک نمی‌کنند، پس دیگر برای

---

(۱) گر چه طبری و میبدی قول ثابت را شهادتین می‌دانند و شیخ طوسی و طبرسی، توحید و ایمان ولی چون اساس شهادت و توحید

و ایمان رسالت و ولایت است پس نظر مفسّر محترم جامع همه آن و فراگیر و کامل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۱

شیطان ممکن نیست که هنگام مرگ فتنه‌انگیزی کند.

وَ فِی الْآخِرَةِ و در آخرت نیز ثابت قدم هستند یعنی به سوی آتش نمی‌روند.

وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ و خداوند ظالمین را گمراه می‌کند، یعنی کسانی که از شجره‌ی طیّبه (درخت پاکیزه ولایت) روی گردانده و به شجره‌ی خبیثه (درخت ناپاک دشمن ولایت) روی آوردند، که آن‌ها به نفسهایشان ستم کردند، یعنی نفس را از حق خودش که پیروی از شجره‌ی طیّبه بود بازداشتند، و به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز ستم کردند که آنان را از حقشان که پیروی و اطاعت مردم از آن‌ها است منع کردند.

و گمراه ساختن خدا این است که آن‌ها را از راه بهشت گمراه کرده به سوی جهنّم می‌کشاند همان‌طوری که در دنیا صاحب بهشت را گم کردند و به سوی صاحب جهنّم روی آوردند.

وَ یَفْعَلُ اللَّهُ ما یَشاءُ این جمله یا از قبیل این است که خداوند از کاری که می‌کند مورد سؤال و بارخواست واقع نمی‌شود، یا مقصود از بین بردن غرور مؤمنین و برداشتن یأس و ناامیدی از کافرین است که تبدیل و عوض شدن ممکن است.

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ کُفْراً وَ أَحَلُّوا

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۲

قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ جَهَنَّمَ یَصْلَوْنَها وَ بِئْسَ الْقَرارُ

«۱» آیا ندیدی کسانی را که نعمت خدا را به کفر تبدیل کردند و قوم خود را به دار هلاکت و نیستی فرستادند، چه در عالم صغیر و چه در عالم کبیر.

کسانی که نعمت خدا را تبدیل کردند در اخبار به بنی امیّه و بنی مغیره تفسیر شده، و نیز نعمت خدا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده، و همچنین تبدیل کنندگان به همه‌ی قریش و نعمت خدا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده، و نعمت خدا به علی علیه السّلام و تبدیل کنندگان به روی گردانندگان از علی علیه السّلام تفسیر شده است.

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً و برای خدا امثال و اضداد قرار دادند مانند بت‌ها و ستارگان و غیر آن‌ها یا مقصود این است که برای خدا در عالم صغیر امثال و اضداد از انانیّت خودشان قرار دادند.

چه مبدأ امثال و اضداد در خارج همان بت‌های داخلی است یا مقصود این است که برای خدا بر حسب مظاهرش امثال قرار دادند.

یعنی برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام امثال و اضداد قرار دادند.

لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِهِ تا مردم را از راه خدا که عبارت

---

(۱) در تفسیر علی بن ابراهیم نیز بعد از دو واسطه از عثمان بن عیسی او از امام صادق علیه السّلام روایت شده که گوید در باره این آیه از امام سؤال کردم فرمود: در باره‌ی دو طایفه از قریش نازل شده:

یکی بنی مغیره و دیگری بنی امیّه. و در تفسیر جامع البیان از عطاء بن یسار نقل گردیده که این آیه جهت کفّاری نازل شده که در جنگ بدر به دست مسلمین کشته شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۳

از علی علیه السّلام و طریق ولایت است گمراه سازند.

قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِیرَکُمْ إِلَی النَّارِ این جمله تهدید است در صورت صیغه‌ی امر (از آنچه کشته‌اید که دوزخ باشد بهره ببرید که به

اصل خود كه دوزخ است و ريشه در دلتان داشت بر مى گرديد).

آيات ۳۴- ۳۱

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۳۱ تا ۳۴] ..... ص : ۷۱۳

اشاره

قُلْ لِعِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ وَ لا خِلالٌ (۳۱) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهارَ (۳۲) وَ سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دائِبَيْنِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ (۳۳) وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (۳۴)

ترجمه: ..... ص : ۷۱۳

(اى رسول ما) به آن بندگان من كه ايمان آوردند بگو نماز بپا دارند و از آنچه روزى آن‌ها كرديم در نهان و آشكار انفاق كنند پيش از آن كه بيايد روزى كه نه چيزى توان خريد و نه دوستى كسى (جز خدا) به كار آيد،

خدا است آن كه آسمانها و زمين را آفريد و باران را از آسمان فرو فرستاد تا انواع ثمرات

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۴

و حبوبات را براى روزى شما برآورد و كشتى‌ها به امر خود بروى دريا و نهرها را بروى زمين به اختيار شما جارى گردانيد

و خورشيد و ماه و (شب و روز) را براى شما مسخّر كرد

و از انواع نعمت‌هايى كه از او درخواست كرديد به شما عطا فرمود كه اگر نعمتهاى بى‌انتهاى خدا را بخواهيد به شماره آوريد هرگز حساب آن نتوانيد كرد (با اين همه لطف و رحمت خدا باز) انسان سخت كفر كيش و ستمگر است.

تفسير ..... ص : ۷۱۴

قُلْ لِعِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلاةَ «۱» موضوع مورد گفتار را در اين جمله ذكر نكرد تا اشاره به اين باشد كه قول و گفته‌ى پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و توجّه او به مؤمنين آن قدر در آن‌ها اثر دارد كه آن‌ها را به صورت شريفترين اوصاف انسان قرار مى‌دهد، و آن اصل همه‌ى عبادات است، كه مقصود بر پا داشتن نماز و دادن زكات است، بنابراين احتياجى به تقدير موضوع قول و تخصيص آن وجود ندارد يعنى لازم نيست كه چنين گفته شود: (قل أقيموا الصّلوة، يقيموا الصّلوة).

وَ يُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ «۲» و از چيزهايى كه به آن‌ها

---

(۱) صلاة خدمت و قربت و وصلت است.

(۲) رزق: روزى راغب مى گويد: رزق گاهى به عطاى دايمى اطلاق مى‌شود خواه دنيوى باشد

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۵

روزى داديم انفاق كنند از قبيل اعراض و قواى عملى و نظرى و وجاهت و حشمت.

سِرًّا انفاق به صورت سرّی و پنهان باشد از مردم و از شخص مورد انفاق و از ملائکه و از خودشان.

وَ عَلانِيَةً محتمل است که (سرّا و علانیهٔ) متعلّق به (رزقناهم) باشد که اشاره به نعمت‌های ظاهری و باطنی باشد.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ پیش از آن که روزی بیاید که دیگر خرید و فروش در آنجا نیست تا آنچه را که در آن کوتاهی و تقصیر کرده با خریدن جبران کند، یا این که مالش را بفروشد و قیمت آن را فدای خودش بکند.

وَ لا خِلالٌ و هیچ دوستی هم در آنجا نیست که بخواهد برای دوستش شفاعت کند.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ خداست که آسمانها و زمین را آفرید، نه غیر خدا، پس شما را چه شده است که خداوند امر به انفاق می‌کند و اطاعت نمی‌کنید با این که همه چیز دست خدا است.

وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً «۱» فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهارَ وَ سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دائِبَيْنِ

یا اخروی و گاهی به نصیب گاهی به غذایی که وارد جوف می‌شود. خلاصه رزق عطایی است که از آن منتفع می‌شوند خواه طعام باشد یا علم و یا غیر آن.

(۱) آب، مادهٔ سیال معروف، و در اصطلاح مراد از آن معرفت است و به معنای فیض، فکر، [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۶

...

و خورشید و ماه را طبق یک نظام بدون این که در راهی که در حرکت برای آن دو معین شده تغییری رخ دهد مسخّر شما نمود.

وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ و با تسخیر شب و روز اصول زندگانی شما پدید می‌آید و حاصل می‌شود.

وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ و آنچه را که به زبان استعداد درخواست کردید، خداوند به شما عطا کرد اگر چه گاهی آنچه را که با زبان گفتار خواسته‌اید به شما عطا نشده است.

امام صادق و امام باقر علیهما السّلام لفظ (من کلّ) را با تنوین خوانده‌اند، و شاید این قرائت با مقصود سازگارتر باشد.

زیرا درخواست و سؤال به زبان حال از درخواست شونده تخلّف نمی‌پذیرد و خداوند به هر چیزی از هر چیزی به مقدار آن درخواست استعداد و حال عطا می‌کند، بر خلاف زبان قال که اگر موافق با زبان حال نباشد مسئول از سؤال تخلّف می‌پذیرد.

چنانچه این مطلب در اکثر سؤال کنندگان که به درگاه خدا

اندیشه و مدرکات ظاهری و باطنی هم آمده است.

فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سید جعفر سجّادی شهاب الدّین سهروردی، چشمه‌ی زندگانی و آب حیات را رمزی از وصول به معرفت حقیقی حق دانسته است. عقل سرخ، مجموعه‌ی سوّم مصنّفات ۳/ ۲۳۷

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۷

تضرّع می‌کنند مشاهده می‌شود یعنی سؤال از مسئول تخلّف کرده و مورد درخواست و سؤال آن‌ها به آنان داده نمی‌شود.

بدان که خدای تعالی نظر به استعداد می‌کند و باندازه‌ی استعداد عطا می‌کند.

چنانکه مادّه‌ی انسان به علّت قوای نباتی استعداد و درخواست رشد و کمال دارد مانند قوه‌ی غاذیه و ابزار مناسب آن و قوّه‌ی نامیّه و مولّده با اعضا و دستگاههای لازم آن، و همچنین بر حسب قوای حیوانی می‌خواهد تا پایدار بماند و تولید نسل کند لذا اعضای مناسب آن چون کلیه و بیضه دارد، و بعد از رسیدن و بعد از رسیدن و کامل شدن ظرفی میخواهد که در آن استقرار پیدا نموده،

رشد و نمو كند و از صورتى به صورت ديگر و از حالى به حال ديگر تغيير و تبديل نمايد.

و نيز درخواست مربى از نفوس كامل و بالغ مى‌كند كه او را تربيت نمايد، و در ذات قواى نباتى او با جميع مراتبش تصرّف كند تا وقت تولّدش برسد و پس از تولّد مستدعى هزار هزار ملائكه و هزار هزار قوّه است كه بدان وسيله فعل و نموّ و بلوغ آن مادّه كامل شده و از دنيا به سوى آخرت خارج گردد.

و خداوند همه‌ى اين نعمت‌ها را عطا كرده است، و اين نعمت‌ها بر حسب چيزى است كه ما با ادراكات قاصر خود درك مى‌كنيم.

و امّا نعمت‌هاى الهى كه ما آن‌ها را درك نمى‌كنيم لا يتناهى است و حدّى ندارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۸

وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها اگر نعمت‌هاى خدا را كه با درخواست و سؤال مبتنى بر استعداد به شما داده است بشماريد، نمى‌توانيد آن را چنانكه هست برشمريد (زيرا كه به مثابه ارتباط يك جزو كوچك ناچيز به كلّ هستى و تمام آنچه در عالم كبير و صغير هست بوده و بى‌نهايت است، چه رسد به همه‌ى نقشها كه بى‌نهايت در بى‌نهايت است).

إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ اين جمله جواب سؤال از حال انسان در مقابل آن نعمت‌ها است، يعنى اين كه انسان ستمكار است و نعمت را در آنچه كه به خاطر آن نعمت داده شده به كار نمى‌گيرد و مستحقّ را از حقّ منع كرده و به غير مستحقّ مى‌دهد، و كَفَّارٌ ناسپاس است و نعمت دادن حق را در خود نعمت مى‌پوشاند و به انعام و منعم نگاه نمى‌كند بلكه فقط توجّه او به ذات نعمت است بدون توجّه به نعمت بودن نعمت و از جانب غير بودن آن، بلكه او نعمت را به خودش نسبت مى‌دهد و مى‌گويد: من داراى علم شدم و خودم استحقاق آن را داشتم.

آيات ۴۱- ۳۵

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۳۵ تا ۴۱] ..... ص : ۷۱۸

اشاره

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنامَ (۳۵) رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۶) رَبَّنا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنا لِيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (۳۷) رَبَّنا إِنَّكَ تَعْلَمُ ما نُخْفِي وَ ما نُعْلِنُ وَ ما يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ (۳۸) الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعاءِ (۳۹)
رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنا وَ تَقَبَّلْ دُعاءِ (۴۰) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ (۴۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۱۹

ترجمه: ..... ص : ۷۱۹

ياد آر وقتى كه ابراهيم عرض كرد پروردگارا اين شهر (مكّه) را مكان امن قرار ده و من و فرزندانم را از پرستش بتان دور دار.

پروردگارا اين بتان (و بت‌پرستان) بسيارى از مردم را گمراه كردند پس هر كس (در راه توحيد و خداپرستى) پيرو من است او از من است و هر كه مخالفت مى‌كند اختيارش با تو است كه خداى بخشنده و مهربانى،

پروردگارا من ذرّيّه و فرزندان خود را به وادى بى‌كشت و زرعى نزد بيت الحرام تو براى بپا داشتن نماز مسكن دادم بار خدايا تو دلهاى مردمان را به سوى آن‌ها مايل گردان و به انواع ثمرات آن‌ها را روزى ده باشد كه شكر نعمت تو بجا مى‌آورند.

پروردگارا تو بر هر چه پنهان و آشکار کنیم بر همه آگاهی و بر خدا البتّه هیچ چیز در آسمان و زمین پنهان نیست.

ستایش خدای را که به من در زمان پیری دو فرزندم اسماعیل و اسحاق را عطا فرمود (و درخواست مرا اجابت کرد) که پروردگار من البتّه دعای بندگان را خواهد شنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۰

پروردگار من و ذریّه‌ی مرا نمازگزار گردان و بار الها دعای مرا اجابت فرما.

بار الها روزی که (میزان عدل) و حساب بپا شود تو در آن روز سخت به من و والدین من و همه‌ی مؤمنان از کرم ببخشا.

تفسیر ..... ص : ۷۲۰

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ بیاد آور یا قومت را یادآوری کن دعوت ابراهیم و گفتار او را، چه در گفتار ابراهیم ترغیب و تشویق به خیرات و خوبی‌ها و بر حذر داشتن از شرک‌آوری و شناخت بعضی از اوصاف خدا، و تعلیم طریق تضرّع و سؤال از درگاه الهی، و بیان شرافت نسل و ذرّیّه ابراهیم است.

و در میان شرافت آنان تشویق خلق به سوی آنانست، و رغبت مردم به سوی آنان موجب نجات آخرت و شرافت دنیاست.

رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً خدایا این شهر را محلّ امن قرار ده.

بدان که شهر مکّه و آباد شدن آن با سعی و کوشش ابراهیم علیه السّلام و تعمیر او محقّق گشته است، چنانچه خانه‌ی خدا نیز با سعی و تعمیر او انجام شد.

پس شهر و بلد مظهر صدر (و سینه‌ی) ابراهیم علیه السّلام است که به اسلام گشوده شده و از وسوسه‌ها و پلیدیها پاک گشته است، و بیت نیز مظهر قلب او گشت که همان بیت اللّه حقیقی است، و خدای تعالی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۱

دعای او را اجابت کرد، که سینه او را از هر شرّ و فسادی امن نمود، و شهرش را با قرار دادن امر تکلیفی، امن قرار داد، بدین‌گونه که امر کرد که متعرّض هیچ کس و هیچ حیوان و نباتی که در حرم باشد نگردند.

وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنامَ «۱» من و فرزندانم را از بت‌پرستی دور ساز، منظور بتهای ساخته شده، است یا بتهای هوای نفس یا هر چیزی که بدون اذن خدا مورد اطاعت و عبادت قرار گیرد.

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ پروردگارا اینان سبب اضلال و گمراهی مردم شدند یا به وسیله‌ی کارهای خارق العاده که از جانب شیطان به صورت آن بت‌ها ظاهر شد موجب گمراهی مردم شدند، و نیز رؤسای ضلالت و گمراهی که همان بتهای بشری است بسیاری از مردم را گمراه ساختند.

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي لفظ (فاء) جواب شرط محذوف است، گویا که گفته است: اگر درخواست مرا اجابت کنی و هر کس که تبعیّت و پیروی از من بکند از من می‌باشد پس در حق

---

(۱) صنم: بت جمع آن اصنام است (بتها). راغب گوید: صنم جثه‌ای است که از نقره، مس یا چوب ساخته شود، آن را برای تقرّب به خدا پرستش می‌کردند.

ابن اثیر در نهایه گفته: آن چیزی است که جز خدا معبود اخذ شود و به قولی آن چیزی است که جسم یا صورت داشته باشد و اگر جسم یا صورت نداشته باشد آن را وثن گویند. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۲

تابع و پیرو نیز اجابت کن، و مقصود از تبعیّت پیروی کردن حقیقی است که با بیعت عام یا خاص حاصل می‌شود.

و چون تابع به سبب آن بیعت با متبوّع ارتباط پیدا می‌کند بلکه از ناحیه‌ی لطیفه‌ی روحانی حاصل از باطن او بیعت کننده که تابع روحی است از متبوع متولّد می‌شود.

پس تابع به علّت تبعیّت جزیی از متبوّع گشته و بعضی از آن می‌گردد، از آن متولّد شده و از آن ناشی می‌شود.

وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ هر کس نافرمانی کند تو بخشنده‌ی مهربانی پس با آن‌ها با شأن خودت معامله کن نه با شأن آن‌ها.

در اخبار ما (امامیّه «۱») وارد شده است که هر کس ما را دوست داشته باشد او از ماست، و هر کس ما را اطاعت کند از ماست، و هر کس پرهیزکار باشد و صالح گردد او از ما اهل بیت است.

رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی «۲» پروردگارا من بعضی از ذرّیّه‌ام را در آن سکنی دادم، و آن اسماعیل است، چنانچه در اخبار ما وارد شده: «۳» که، ما بقیّه‌ی آن ذرّیّه هستیم، و آن‌ها ما

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۹- تفسیر العیاشی ۲: ص ۲۳۱ ح ۳۵.

(۲) در کافی از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده که فرمود: به خدا قسم که ما ائمّه ذرّیّه و بقیّه‌ی عترت حضرت ابراهیم علیه السّلام می‌باشیم.

(۳) تفسیر الصافی ۳: ص ۹۰ تفسیر العیاشی ۲: ص ۲۳۲/ ح ۳۶ تفسیر القمی ۱: ص ۳۷۱

هستیم. و ما بقیّه‌ی آن عترت هستیم، و دعوت ابراهیم علیه السّلام مخصوص ما بود.

بِوادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ در سرزمین غیر قابل کشت که مقصود وادی مکّه است.

عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ در خانه‌ی توست که محترمست و بی‌احترامی به آن حرام شده، و نیز تعرّض به هر کس که در مکّه و نواحی آن باشد حرام شده است. «۱»

رَبَّنا لِیُقِیمُوا الصَّلاةَ «۲» چون مقیم در شهر سینه‌ی گشوده شده‌ی به اسلام و طواف کننده‌ی دور خانه‌ی قلب بپا دارنده‌ی نماز و متوجّه به خداست، و از سوی دیگر شهر مکّه و بیت کعبه مظهر سینه و قلب هستند.

لذا کسی که مقیم در آن دو می‌باشد دارای لطیفه‌ی الهی گشته و توجّه به خدا می‌یابد، و توجّه او قوی‌تر و تمام‌تر است.

و برای همین جهت غایت و هدف را بر برپاداشتن نماز قرار

تفسیر مجمع البیان ۳: ص ۳۱۸

(۱) پیش از این در آیه ۲۵ سوره بقره جلد ۲ و آیه ۲۲۵ و سوره بقره جلد ۳ شرح مفصّل آن ذکر شد.

(۲) اهل اللّه گویند نماز آلت حضور، و گروهی گویند: صلاة مشتق از صلی است و صلی در آتش رفتن است، یعنی وجود مصلّی در صلاة به قبول انوار تجلّی صفات از غایت خضوع و خضوع و حرقت گویا در عین آتش بود که فرمود: الصّلوة معراج المؤمن.

فرهنگ و اصطلاحات عرفانی دکتر سجادی.

داده است.

فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ خدایا دلهای بعضی از مردم را دوستدار آن کن، و در اخبار ما «۱» آمده است که مقصود همه‌ی مردم نیست، بلکه مقصود شما و امثال شما هستید، چه خطاب به شیعیان از مردم است، و وارد شده که سزاوار است برای مردم که حجّ «۲» بیت

اللّه به جای آورند و آن را بزرگ و محترم بدارند چه خداوند آن را بزرگ شمرده است، و نیز سزاوارست که ما را ملاقات کنند چون ما راهنمایان و دلیلهای خدا هستیم.

تَهْوِی إِلَیْهِمْ لفظ (تهوی) با کسره واو و فتحه‌ی آن خوانده شده و اصل آن از (هوی) به معنای افتادن و نیز به معنای دوست داشتن است به هر حال این جمله دلالت بر کمال محبّت و

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۹۰

(۲) حجّ نزد اهل ذوق سیر و سلوک الی اللّه را گویند که از روی ارادت، به هدایت و عنایت باری برآری و قدم از شهرستان هستی بدر نهی، و گام ناکامی در بیابان نیستی زنی، تا به موضع احرام رسی و مجرّدانه لباس بی‌اساس ناس و دلق خلق از گردن خود به در کنی و احرام تجرید و خلعت تفرید خلیلانه در پوشی، و عالمانه از بین العلمین عبور فرمایی و عرفانه بر عرفات معرفت برآیی و کبش نفس را قرابن سازی و صوفیانه صفای دل و مروه‌ی جان فرود آیی و احجار افعال ناپسندیده آوری، و چون درآیی برگردد خود برآیی، و به محبّت کرم و الطاف قدم به طواف مشغول گردی. چون واصل شاهد حجر الاسود شوی، مستانه به قبله‌ی او قبله نهی و بعد از ادای فرایض و سنن به وجه احسن دست در حلقه‌ی توکّل زنی و خرّم شادان مراجعت کنی.

حاجی خانه‌ی دل این باشد حجّ یاران ما چنین باشد

شاه نعمة اللّه- رسایل ۱/ ۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۵

اشتیاق می‌کند.

و در اخبار ما وارد شده «۱» که دعای ابراهیم علیه السّلام در حق ما بوده، زیرا نگفت (تهوی الیه) تا به (بیت) برگردد، بلکه گفت: (الیهم) که ضمیر به (ذرّیّه) برگردد، و در این دعا درخواست توسعه بر ذرّیّه و طلب نجات و رستگاری برای مردم است.

وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ و آنان را از ثمرات آن برخوردار کن، ثمرات میوه‌های درختان طبیعی و نیز میوه‌های درختان روحی می‌باشد که عبارت است از محبّت و دوستی و انقیاد و ذوق و معرفت وصال و اتّحاد و غیر این‌ها از چیزهایی که در معاد ظاهر می‌شود.

لَعَلَّهُمْ یَشْکُرُونَ و پس از تمام کردن دعا از مقام تضرّع به مقام ثناء منتقل شد، و ثنا را بنحوی انجام داد که بر اجابت دعایش کمک کند، و لذا عرض کرد:

رَبَّنا إِنَّکَ تَعْلَمُ ما نُخْفِی وَ ما نُعْلِنُ پس تو ای خدای ما به حاجت‌ها و مصلحت‌های ما عالم و آگاه هستی، چه از تو سؤال بکنیم و چه سؤال نکنیم.

وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْءٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ بعد از تخصیص در مورد علم خدا به ظاهر و باطن انسان، موضوع را تعمیم داد و به جای فعل در صیغه مخاطب (تعلّم) در

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۹۰ مجمع البیان ۳: ص ۳۱۸

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۶

صیغه مخاطب (یخفی) آورد که این التفات از مخاطب به غایب اشاره به تنزّل او از مقام حضور است (یا از مقام جمع به مقام تفرید و تفصیل، یا از وحدت به کثرت)، سپس از مقام ثنا به مقام توجّه به نعمت و قیام به شکر نعمت منتقل شد، و عرض کرد:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ سپاس خدای را که در حالی که سن من زیاد و از فرزند دار شدن مأیوس هستم اسماعیل و اسحق را به من داد، و مدح و ثناء را مقید به این مورد کرد تا عظمت نعمت را ظاهر سازد و بر کمال قدرت خدا دلالت کند.

إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ برخى گفته‌اند اسماعيل در حالى بدنيا آمد كه ابراهيم نود و نه ساله بود و در يكصد و دوازده سالگى اسحاق عليه السّلام متولّد شد «۱» إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعاءِ اين جمله را ذكر كرد تا نعمت ديگرى را ظاهر سازد، و آن عبارت از اجابت ابراهيم در طلب فرزند است، ضمن اين كه خواست اميدوار اجابت دعاهاى گذشته و تمهيد و مقدمه براى اجابت دعاى آينده‌اش باشد.

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلاةِ پروردگار امر نماز گزار قرار دهد بر پا داشتن نماز به اين است كه نماز قالبى متّصل به نماز قلبى و آن متّصل به نماز روح گردد.

---

(۱) در باره اسماعيل و اسحاق آيه ۱۳۳ جلد ۲ و ۲۵۸ سوره بقره جلد ۳ و شرح بيشتر اسماعيل به آيه ۱۰۲ سوره صافّات مراجعه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۷

وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي و از ذرّيّه‌ام نيز نمازگزار قرار ده چون معلوم شد كه اقامه‌ى نماز به نحوى كه عادت و فطرى نمازگزار باشد چنانچه از لفظ (مقيم الصّلوة) استفاده مى‌شود مخصوص كسى است كه داراى درجه‌ى نبوّت يا ولايت باشد، و چون همه‌ى ذريه‌هاى ابراهيم پيامبر نيستند و درجه‌ى نبوّت را ندارند لذا لفظ (من) آورد كه دلالت بر تبعيض بكند.

رَبَّنا وَ تَقَبَّلْ دُعاءِ پروردگارا دعا را اجابت كن.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ پروردگاران مرا و پدر و مادرم را بيامرز از پدر و مادر ابراهيم آدم و حوّا عليها السّلام است چنانچه به خبر نسبت داده شده «۱» يا مقصود پدر و مادر نزديك او هستند (به عقل نزديكتر است كه مقصود همان باشد).

و به اهل بيت عليهم السّلام نسبت داده شده كه آن‌ها (لولدى) خوانده‌اند، يعنى اسماعيل و اسحاق عليهما السّلام (و للمؤمنين يوم يقوم الحساب).

آيات ۵۲- ۴۲

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۴۲ تا ۵۲] ..... ص : ۷۲۷

اشاره

وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّما يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصارُ (۴۲) مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ (۴۳) وَ أَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنا أَخِّرْنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَ نَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَ وَ لَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ ما لَكُمْ مِنْ زَوالٍ (۴۴) وَ سَكَنْتُمْ فِي مَساكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنا بِهِمْ وَ ضَرَبْنا لَكُمُ الْأَمْثالَ (۴۵) وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ (۴۶)

فَلا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقامٍ (۴۷) يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸) وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ (۴۹) سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ (۵۰) لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۵۱)

هذا بَلاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِيُنْذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ (۵۲)

---

(۱) تفسير العياشى ج ۲: ص ۲۳۵ ح ۴۶

ترجمه بيان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۸

ترجمه: ..... ص : ۷۲۸

و هرگز مپندار که خدا از کردار ستمکاران غافل است بلکه کیفر ظالمان را به تأخیر می‌افکند تا آن روزی که چشمهایشان در آن روز خیره و حیران است،

در آن روز سخت آن ستمکاران همه شتابان (و هراسان) سر به بالا کرده و چشمها واله مانده و دلهاشان از شدّت عذاب به دهشت و اضطراب است،

ای رسول مردم را از روزی که هنگام عذاب و کیفر اعمالشان فرا می‌رسد بترسان و آگاهشان ساز که ستمکاران خلق (که سختی عذاب را

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۲۹

بنگرند از حسرت و پشیمانی) خواهند گفت پروردگارا عذاب ما را به تأخیر افکن (و ما را باز بدنیا برگردان) تا دعوت تو را اجابت کنیم و پیرو رسولان تو شویم (و از هر کار بد بازگردیم)، به آن‌ها پاسخ آید که آیا شما بارها پیش از این در دنیا سوگند یاد نمی‌کردید که ما را زوال و هلاکی نخواهد بود،

شما ستمکاران بودید که در منازل ستمگران پیش از خود مسکن گزیدید (و از هلاکت و مرگ آنان باز عبرت نگرفتید) و حال آن که مشاهده کردید که عاقبت ما به سر پنجه‌ی قهر مرگ چه بر سر آن‌ها آوردیم؟ و بر شما سرگذشت آن‌ها را مثل آوردیم،

و آن ستمکاران بزرگترین مکر و مهمترین سیاست خویش را به کار بردند ولی چه سود که پیش خدا مکر آن‌ها هیچ است هر چند به مکر خود کوهها را از جا برکنند،

پس هرگز مپندار که خدا وعده‌ی رسولانش را خلاف کند که البتّه خدا بر هر کار مقتدر است و از ستمکاران انتقام خواهد کشید.

روزی که زمین را (به امر خدا) به غیر این زمین مبدّل کنند هم آسمان‌ها را دگرگون سازند و تمام خلق در پیشگاه حکم خدای یکتای قادر قاهر حاضر می‌شوند،

و در آن روز بدکاران و گردنکشان را زیر زنجیر قهر خدا مشاهده خواهی کرد و بینی پیراهن‌هایی از مس گداخته،

آتشین بر تن دارند و در شعله‌ی آتش چهره‌ی آن‌ها پنهان است،

(این گونه عذاب) برای آن است تا خدا هر شخص را به کیفر کردارش برساند که خدا در یک لحظه به حساب خلق خواهد رسید،

این (قرآن عظیم) حجّت بالغ برای جمیع مردم است تا خلایق از آن پند گرفته خدا ترس شوند و تا (به تعلیمات آیات توحید آن) عموم بشر خدا را به یگانگی بشناسند و تا صاحبان خرد متذکّر شوند و هوشیار گردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۰

تفسیر ..... ص : ۷۳۰

وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ استیناف کلام از جانب خدا است، یا عطف بر (اذ قال) و عامل آن می‌باشد، و خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به هر کسی است که گمان کردن از او ممکن است.

یعنی، البتّه مپندار ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله (صاحب گمان) که خدا از کرده‌های ستمکاران غافل است این سخن برای ظالم وعید و برای مظلوم وعده است.

إِنَّما يُؤَخِّرُهُمْ به آنان مهلت می‌دهد.

لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصارُ تا روزی که چشمها باز می‌ماند و نمی‌توانند ببندند «۱».

مُهْطِعِينَ آنگاه شتابزده و به سرعت دعوت دعوت کننده را اجابت می‌کنند.

مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ سرهایشان را بلند می‌کنند «۲».

لا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ از نهایت وحشت و حیرت

---

(۱) شرح مفصّل در سوره‌ی انبیا آیه ۹۷. [.....]

(۲) منظور این است که سرشان را بلند نگه داشته و با خاکساری می‌نگرند و بدان خیره شده‌اند زیرا به قول حسن بصری روز قیامت همه کس را روی به جانب آسمان بود (به امید نجات).

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۱

نمی‌توانند به خودشان نگاه کنند.

وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ از فرط وحشت از رأی خالی هستند، یا به جهت غلبه‌ی شقاوت از خیر خالی هستند، و بعضی گفته‌اند از فرط وحشت دلهایشان می‌شکند.

وَ أَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذابُ مردم را بترسان از روزی که عذاب بر آن‌ها بیاید، یا این که لفظ (یوم) مبنی است و بدل از (یوم تشخص فیه الأبصار) می‌باشد، یا این که آن ظرف افعال سابق است، یا متعلق به (ذکر) است که بدل از (انذر النّاس) باشد و مقصود از آن روز روز حضور مرگ است.

فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنا أَخِّرْنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَ نَتَّبِعِ الرُّسُلَ آنگاه ستمکاران می‌گویند:

پروردگار ما عذاب را بر ما به تأخیر افکن، تا دعوتت را اجابت کنیم و پیرو رسولان شویم.

أَ وَ لَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ ما لَكُمْ مِنْ زَوالٍ به آن‌ها این چنین گفته می‌شود: آیا شما آنانی نبودید که سوگند یاد می‌کردید که زوال نخواهید داشت؟! وَ سَكَنْتُمْ فِي مَساكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ و شما در جای ستمگران سکنی گزیدید، یعنی سنّت و رسم آن‌ها را عمل کردید و در مقام و جای آن‌ها ایستادید، یا مقصود این است که در منازل صوری آن‌ها ساکن شدید به نحوی که آثار عذاب و هلاک ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۲

آن‌ها را مشاهده کردید.

وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنا بِهِمْ وَ ضَرَبْنا لَكُمُ الْأَمْثالَ مثل‌ها را برای شما زدیم تا موافق احوال شما و انتقال شما به آخرت باشد، یا این که مثل ستمگران را بر شما زدیم تا متنبّه شوید و از مثل کارهای آنان اجتناب نمایید.

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ «۱» علّت این که در اینجا خطاب را از مخاطب برگردانید و به لفظ غایب بیان داشت خواست تا عمومیّت دهد، یا این که ضمیر به (الّذین ظلموا) برمی‌گردد و به لفظ غایب است. یعنی هر اندازه که در توان داشتند و می‌توانستند مکر به کار بردند.

وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ در حالی که مکر آن‌ها نزد خدا ثابت است، و آن‌ها را مجازات خواهد کرد یا مقصود این است که مکر آنان نزد خدا است، و در نتیجه نفوذ و اثری جز با اذن خدا ندارد، یا این که خداوند به آن‌ها مکر می‌کند، مکری که مناسب و لایق حال آن‌ها باشد.

وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ با این که از مکر آن‌ها کوهها از بین می‌رود، و ممکن است لفظ (ان) شرطیه‌ی وصلیه یا نافیه باشد، یعنی اگر چه مکر آن‌ها از جهت عظمت و بزرگی

---

(۱) مکر، حیله، نیرنگ. در اصطلاح عارفان، مکر از جانب خدا (ارداف) نعمت و القای حال است. وجود مخالفت و سوء ادب از

جانب بنده. فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۳

طوری باشد که کوهها را زایل سازد یا این که مکر آن‌ها چنین نیست که کوهها را زایل سازد.

بلکه مکرشان بزرگتر از آن است، و فعل (لتزول) به صورت مرفوع و با فتحه لام خوانده شده بنابراین که لفظ (ان) مخفف از مثقله بوده و لام برای فصل باشد.

یعنی ان با تشدید بوده و ان بدون تشدید خوانده شده است و نیز (لتزول) لفظ لام، لام فصل باشد و گر نه باید لان تزول باشد که ان حذف شده باشد).

فَلا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ پس گمان مبر که خداوند وعده‌ای را که به رسولانش داده عمل نکرده و خلف وعده می‌کند، وعده‌ی خدا یاری کردن رسولانش و امکان زمین از کسانی است که معاند نباشند.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقامٍ زیرا خدا مقتدر و انتقامجوست، این جمله در موضع تعلیل است تا علّت عذاب را برساند.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ بدل از (یوم یأتیهم العذاب) یا ظرف (مختلف وعده) یا (عزیز) یا (ذو انتقام) است، و ممکن است متعلّق به (ذکر) یا (اذکر) مقدر باشد.

در این صورت معنای آن این است که: به یادشان آر روزی که زمین به غیر از این زمین و آسمانها تبدیل شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۴

و ممکن است مقصود این باشد که زمین عالم طبع به زمین عالم برزخ و زمین عالم مثال تبدیل شود، و این معنا هنگام ظهور قائم عجّل اللّه فرجه در عالم صغیر با مرگ اختیاری یا اضطراری محقّق می‌شود.

و آن هنگام رسیدن ساعت و قیامت صغری است، چنانچه ساعت به ظهور قائم و به قیامت تفسیر شده است.

و آن زمین تبدیل شده نیز چون دارای مادّه‌ی حاجب و ظلمت و امتداد مکانی و بعد جسمانی نیست در آن کجی و ناهمواری نمی‌بینی تا آنجا که سفیدی موجود در مغرب از مشرق دیده می‌شود.

و همچنین اهل آن زمین حاجب همدیگر نخواهند بود، بلکه همه در همه و از پشت سر همه دیده می‌شوند.

زیرا همه‌ی اهل آن زمین آینه‌وار و شفاف هستند که عکس یکدیگر را در آینه روح صیقلی خود منعکس می‌کنند و هیچکدام حاجب پشت سر خود نیستند.

و لذا خداوند فرمود:

وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ «۱» همه برای خدا ظاهر و حاضر می‌شوند به نحوی که هر چه در دنیا باطن و مخفی بود در

---

(۱) قهّار صیغه‌ی مبالغه و از اسمای حسنی است و شش بار در قرآن به کار رفته بسیار قاهر توأم با بسیار تواناست. قاموس قرآن ج ۶ ص ۴۳

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۵

آنجا ظاهر می‌شود، زمین اخبارش را می‌گوید، بدین نحو که هر چه در آن پنهان است ابراز و ظاهر می‌سازد، و توصیف به وحدت و قهّاریّت بدان جهت است که سلطنت وحدت در آنجا به ظهور می‌رسد.

وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ لفظ (أصفاد) جمع (صفد) به معنای قید و بند است، چه قید و زنجیرهای نهانی دنیا در آنجا بروز می‌کند و ظاهر می‌شود. یعنی: بدکاران را بند شده در قید و زنجیر می‌بینی.

سَرابِيلُهُمْ و پیراهنها و لباسهای آن‌ها «۱» مِنْ قَطِرانٍ از قطران است لفظ (قطران) با فتح قاف و کسره‌ی طاء، و با فتح و سکون و با

کسره و سکون نیز خوانده شدی، و آن یک چیز سیاه گندیده‌ای است که از (أبهل) که درخت بزرگی است دوشیده می‌شود، برگ آن مانند درخت گز است، با آن مادّه‌ی سیاه شتر گر را چرب می‌کنند که کچلی و گری را با تندی خودش بسوزاند، و به سرعت در آن آتش ایجاد می‌کند.

و مقصود آیه این است که این مادّه سیاه را ببدن آن‌ها می‌مالند، و این مادّه برای آن‌ها مانند لباس می‌شود تا از بو و رنگ و تندی او اذیّت بکشند، و در شعله‌ور شدن آتش سرعت بخشد.

---

(۱) کلمه فارسی است مرکب از سر، و بال (قامت) یا شلوار (به کلمات فارسی در قرآن، قرآن ترجمه خرّمشاهی مراجعه شود).

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۶

و این لفظ از دو کلمه‌ی منون (قطر) و (ان) خوانده شده که (قطر) به معنای مس آب شده، و (ان) به معنای حرارت بسیار است، و شاید به ملاحظه‌ی این قرائت است که در اخبار به مس آب شده تفسیر شده است.

وَ تَغْشی وُجُوهَهُمُ النَّارُ «۱» و آتش صورتهای آن‌ها را می‌پوشاند، و این کنایه از نهایت عجز و شدّت گرفتاری آن‌ها است، چه انسان با تمام قدرت و توانایی و جنبش چیز موذی را از صورتش دفع می‌کند اگر چه بدین‌گونه باشد که بعضی از اعضایش را سپر صورت قرار دهد.

لِیَجْزِیَ اللَّهُ کُلَّ نَفْسٍ ما کَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ لفظ (لیجزی اللّه) متعلق به (تبدل الأرض) یا به (برزوا) است (تبدیل زمین یا ظاهر شدن اعمال برای آن است که هر کس آنچه کسب کرده جزا بیند که خدا در حساب اعمال سریع است).

---

(۱) آتش یکی از عناصر چهارگانه که به شکل مفرد و هم در ترکیبات گوناگون در سخنان عارفان و اهل ذوق به کار رفته است. آتش به شکل مفرد کنایه از لهیب عشق الهی است. عطّار گوید:

در دلم افتاده آتش ساقیا ساقیا آخر کجایی هین بیا

هین بیا کز آرزوی روی تو بر سر آتش بماندم ساقیا

مولوی گوید:

ای گرفته آتشت زیر و زبر این چنین زیر و زبر خوش نیستم.

فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۷

هذا لفظ (هذا) اشاره است به آنچه که در اینجا ذکر شده از وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ تا آخر آیه، و اما این که اشاره به قرآن یا سوره باشد بعید است.

زیرا چنین کلامی در جایی گفته می‌شود که قدر و ارزشی نسبت به غیرش نداشته باشد، آن وقت گفته می‌شود این مقدار کافی است (یعنی برای انذار همین بس است) بَلاغٌ «۱» همین مقدار کفایت می‌کند و کافی است لِلنَّاسِ برای همه‌ی مؤمنین و کافرین.

وَ لِیُنْذَرُوا بِهِ تا بدین وسیله مورد نصیحت و انذار قرار بگیرند، و ممکن است که معطوف محذوف باشد یعنی (و انزل لینذروا به).

وَ لِیَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ تا بدانند که خداوند معبود و مستحقّ معبودیّت است، و واحد و یگانه، که در معبودیّت دوّمی برای او وجود ندارد.

وَ لِیَذَّکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ بر گویا بودن این سخن سه فایده مترتّب می‌شود:

۱- انذار نسبت به کفّار. ۲- علم بر وحدانیّت خدا نسبت به کسانی که مستعدّ ایمان هستند. ۳- یادآوری و تذکّر نسبت به مؤمنین

آگاه و عالم. محتمل است که معنای این چنین باشد: آنچه که

---

(۱) بلاغ، یعنی رسیدن به انتهاء و مقصد اعم از آن که مکان باشد یا زمان یا امری معین و گاهی نزدیک شدن به مقصد مراد باشد هر چند به آخر آن نرسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۷، ص: ۷۳۸

ذکر شد نازل گشته تا به مردم برسد تا مردم بدان وسیله مورد انذار قرار گیرند.

در این صورت لِيُنْذَرُوا به اعتبار معنا عطف بر بَلاغٌ است.

پایان جلد هفتم

جلد هشتم

سوره‌ی حجر ..... ص : ۳۱

اشاره

نود و نه آیه است که همه‌ی آن‌ها در مکّه نازل شده، بعضی از مفسّرین آیه: وَ لَقَدْ آتَيْناكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِي وَ الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ و آیه‌ی: كَما أَنْزَلْنا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ را استثناء کرده‌اند و گفته‌اند مکّی نیست.

آیات ۱۸- ۱

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۳۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ وَ قُرْآنٍ مُبِينٍ (۱) رُبَما يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كانُوا مُسْلِمِينَ (۲) ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۳) وَ ما أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَ لَها كِتابٌ مَعْلُومٌ (۴)

ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ (۵) وَ قالُوا يا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (۶) لَوْ ما تَأْتِينا بِالْمَلائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۷) ما نُنَزِّلُ الْمَلائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ ما كانُوا إِذاً مُنْظَرِينَ (۸) إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۹)

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ (۱۰) وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۱۱) كَذلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۱۲) لا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ قَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ (۱۳) وَ لَوْ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً مِنَ السَّماءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴)

لَقالُوا إِنَّما سُكِّرَتْ أَبْصارُنا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵) وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِي السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ (۱۶) وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ (۱۷) إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ (۱۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲

ترجمه: ..... ص : ۳۲

این است آیات کتاب خدا و قرآنی که راه حقّ و باطل را روشن و آشکار می‌سازد،

کافران چون چشم حقیقت بین بگشایند) ای بسا آرزو کنند که کاش مسلم و خدا پرست بودند.

ای رسول ما این کافران را به خود و خواب طبیعت و لذّات حیوانی واگذار تا آمال و اوهام دنیوی آنان را غافل گرداند تا نتیجه کامرانی بیهوده را به زودی بیابند.

و ما هیچ ملک و ملّتی را هلاک نکردیم جز به هنگام معیّن.

اجل هیچ قومی از آنچه در علم حقّ معیّن است یک لحظه مقدّم و مؤخّر نخواهد شد،

کافران گویند ای کسی که مدّعی آنی که قرآن از جانب خدا بر من نازل شده است تو به عقیده ما محقّقا دیوانه‌ای که چنین دعوی می‌کنی.

اگر راست می‌گویی و بر تو فرشتگان خدا نازل می‌شوند) چرا فرشتگان بر ما نازل نمی‌شوند؟!

ای رسول ما به آن‌ها بگو: ما فرشتگان را جز برای حقّ و حکمت و مصلحت نخواهیم فرستاد و آن گاه فرستیم که دیگر کافران بر عذاب و هلاکشان مهلت نخواهند یافت.

البتّه ما قرآن را بر تو نازل کردیم و ما هم او را از آسیب حسودان و منکران)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳

محقّقا نگاه خواهیم داشت.

و پیش از تو هم رسولانی بر امم سالفه فرستادیم.

ولی هیچ رسولی بر این مردم نادان نمی‌آید جز آن که به جای طاعت به انکار و استهزاء او می‌پردازند.

این گونه ما قرآن را در دل زشتکاران داخل سازیم.

کافران به آن ایمان نمی‌آورند و نسبت به رسولان و کتب آسمانی عادت امم سابقه هم مانند امّت تو به انکار و استهزا گذشت.

و اگر ما بر این کافران امّت دری از آسمان بگشائیم تا دائم بر آسمانها عروج یا فرشتگان بر آن‌ها نزول کنند.

باز هم بر انکار تو خواهند گفت: چشمان ما را محمّد صلّی اللّه علیه و آله فرو بسته و در ما سحر و جادویی بکار برده است.

ما در آسمان کاخهای بلند برافراشتیم و بر چشم بینایان عالم آن کاخها را به زیب و زیور بیاراستیم.

و آن را از دستبرد شیطان مردود محفوظ داشتیم.

لیکن هر شیطان که برای دزدیدن و دریافتن سخن فرشتگان به آسمان نزدیک شد تیر شهاب آسمانی او را تعقیب کرد.

تفسیر ..... ص : ۳۳

الر تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ وَ قُرْآنٍ مُبِینٍ کلمه‌ی «مبین» راستی آشکار (درستی و حقّ بودن قرآن آشکار و ظاهر است)، و معنی این است که قرآن گمراهی را از رشد و حقّ را از باطل جدا و بیان (آشکار) می‌کند، و عطف لفظ «قرآن» بر «کتاب» برای اشاره به این است که آنچه که به آن اشاره شده همانطور که آیات کتاب نبوّت است، کتاب فرق و جدایی بین حقّ و باطل نیز هست.

هم چنین آیات کتاب ولایت و کتاب جمع است، و نکره آوردن قرآن برای اشاره به این است که مشار الیه آیات و نشانه‌ها، شأنی از شئون ولایت ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴

است نه این که آیات حقیقت ولایت باشد (منظور این است که این‌ها آیات کتاب فرق با نبوّت و نیز آیات کتاب جمع ولایت است).

رُبَما یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ کانُوا مُسْلِمِینَ لفظ «ربّ» با تخفیف و تشدید خوانده شده و لفظ «ما» کافّه یا نکره‌ی موصوفه است، و لفظ «لو» برای تمنّی یا مصدریّه است، و معنای آیه این است که کفّار وقتی که از مستی هواهایشان بیدار شدند یا وقتی که از خستگی

كفرشان به رنج و ملال برسند آنوقت خيلى دوست دارند كه مسلمان مى‌بودند.

و استعمال «ربّ» (چه بسا) در تكثير مانند استعمال آن در تقليل زياد و شايع است.

و در لفظ «ربّ» شانزده لغت است، ضمّ راء و فتحه‌ى آن با تشديد باء و تخفيف آن در حالى كه باء مفتوح باشد، همه‌ى اين صورت‌ها با تجرّد «ربّ» از تاء يا اتّصال به تاء در حالى كه تاء ساكن و مفتوح باشد، و ضمّ هر دو حرف راء و باء با تشديد و تخفيف، و ضمّ راء و فتح آن در حالى كه باء ساكن باشد و مخفّف خوانده شده است.

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا آن‌ها را واگذار بخورند همانطور كه حيوانات مى‌خورند، زيرا كه مقصود از چنين كلامى در فصل اين مقام همين معناست.

وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ به زودى عاقبت كفرشان را خواهند فهميد، و اين كلام ناامید كردن رسول صلّى اللّه عليه و آله از اسلام آوردن آن‌ها، و نيز براى توهين و تهديد بر آنان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۵

وَ ما أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَ لَها كِتابٌ مَعْلُومٌ مدت ثابت و معينى كه نوشته شده، و (اين استثنا از نوع) مستثنى مفرّغ «۱» است كه بر جاى حال نشسته است، و در تصحيح صاحب حال واقع شدن لفظ «قريهٔ» همين قدر بس كه اين لفظ نكره‌ى عام در سياق نفى است (قريهٔ هم نكره است و هم با ما منفى شده است).

ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ وَ قالُوا يا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ كه مقصود آن‌ها محمّد صلّى اللّه عليه و آله است إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ سر انجام هيچ قومى پيش در پى نخواهد افتاد، كافران گويند اى كسى كه مى‌گويى قرآن بر تو نازل شده كه مقصود آنها محمّد صلّى اللّه عليه و آله است تو مجنونى زيرا تو ادّعا مى‌كنى عبادت بت‌هاى قديمى باطل است، و ادّعاى توحيد مى‌كنى كه آن را ما از گذشتگان نشنيده‌ايم، و اين سخنان نيست مگر از جنون تو، و تأمّل نكردنت در اين كه مثل اين سخن مورد قبول نيست، و نفعى براى تو ندارد، و غرض تو حاصل نمى‌شود.

لَوْ ما تَأْتِينا بِالْمَلائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ كافران گفتند: خدا فرشتگان بسيارى دارد، اگر تو راست مى‌گويى، اگر مى‌خواست تو را براى ما به عنوان رسول بفرستد، فرشتگانى را نيز با تو مى‌فرستاد.

سپس خداى تعالى در مقام ردّ بر آن‌ها گفت: ما نُنَزِّلُ الْمَلائِكَةَ لفظ «ننزّل» با نون و ياء به صورت معلوم و با تاء به صورت

---

(۱). در باره مستثنى و اقسام آن به جلد اوّل مراجعه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۶

مجهول، و با تاء به صورت معلوم كه تاء آن مفتوح كه در اصل «تتنزّل الملائكة» باشد خوانده شده است، ما فرشتگان را فرو نمى‌فرستيم.

إِلَّا بِالْحَقِّ وَ ما كانُوا إِذاً مُنْظَرِينَ مگر با حقّ، و آن‌گاه كه حقّ بيايد از شما اثرى باقى نمى‌ماند، چون شما باطل هستيد و باطل با حقّ نمى‌ماند، و بارها اين مطلب گذشت كه حقّ عبارت از ولايت مطلقه است، و آن اضافه‌ى حقّ اوّل تعالى است به صورت اضافه‌ى اشراقى، و اين كه حقّ بودن هر حقّى بسبب حقّ بودن حقّ اوّل است، و لذا فرمود:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ چون آن‌ها كه در مقام استهزا از تنزيل قرآن نام مى‌بردند، خداوند آن‌ها را ردّ نمود و فرمود: قرآن را ما فرستاديم، و ما آن را حفظ خواهيم كرد.

و حفظ و نگهدارى حقيقت قرآن از طرف خداى تعالى منافاتى با تحريف در صورت تدوينى (اعراب و نحوه‌ى قرائت) آن ندارد. «۱»

چه تحریف (اگر واقع شود) در صورت مماثل قرآن واقع می‌شود (که خلاف اجماع مسلمانان و نصّ کتاب و اقوال ائمّه علیهم السّلام است).

چنانچه فرمود: وای بر کسانی که نوشته‌ای را با دستهای خودشان

---

(۱). در مورد عدم تحریف قرآن به مقدّمه جلد اوّل تفسیر بیان السّعادهٔ و نیز به جلد اوّل ترجمه تفسیر بیان السّعادهٔ از همین مترجمان مراجعه شود و نیز کتاب ارزشمند «کشف الارتیاب فی عدم تحریف الکتاب» تالیف شیخ محمود بن ابی القاسم مشهور به مقرّب تهرانی (متوفّی ۱۳۲۳ ه ق) که در جواب کتاب فصل الخطاب محدّث نوری که قایل به تحریف به نقص بعضی آیات بود، نوشته است و نیز کتاب الذّریعهٔ و صیانهٔ القران و البیان و کشف الارتیاب و تفسیر المیزان مراجعه شود.

ضمنا در پیوست ترجمه قرآن ترجمه بهاء الدّین خرّمشاهی هم شرح مبسوطی آمده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۸، ص: ۳۷

می‌نویسند و سپس می‌گویند که آن از جانب خداست در حالی که از جانب خدا نیست «۱»، (در مورد یهودیان و مسیحیان و یا قایلان به تحریف قرآن است که از خود آیاتی را نقل کرده‌اند).

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ فِی شِیَعِ الْأَوَّلِینَ پیش از تو هم رسولانی در فرقه و گروههای آنان فرستادیم و شیعه عبارت از فرقه و جماعتی است که در یک روش و طریقت با هم متّفق باشند.

وَ ما یَأْتِیهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ کَذلِکَ نَسْلُکُهُ فِی قُلُوبِ الْمُجْرِمِینَ تو نگران نباش که هیچ پیامبری برای مردم نیامد مگر این که او را استهزا می‌کردند.

این چنین پندار ناستوده را در دلهای گناهکاران جای دهیم، یعنی داخل نمودن بر سبیل استهزا، و همچنین است استهزایی که در دلهایشان جای داده‌ایم (تا باطن پلید خود را ظاهر نموده و شناخته شوند).

لا یُؤْمِنُونَ بِهِ جمله «لا یؤمنون به» حال از «المجرمین» یا از مفعول «نسلکه» است، یا جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر می‌باشد، یا تفسیر کننده جمله سابق است یعنی در حالی که ایمان نمی‌آوردند (حالیه)، یا آن مجرمینی که ایمان نمی‌آورند (مفسّره) یا استهزا را با ناگروندگان وارد می‌کنیم (مفعولیّه) یا کلّا اینگونه افرادی ایمان نمی‌آورند (مستأنفه).

وَ قَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِینَ سنّت خدا در مورد پیشینیان یا در

---

(۱). سوره‌ی بقره آیه‌ی ۷۹.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۸، ص: ۳۸

مورد روش آنان که مستلزم عذاب دنیا و آخرت است این چنین بوده است، وَ لَوْ فَتَحْنا عَلَیْهِمْ باباً مِنَ السَّماءِ فَظَلُّوا فِیهِ یَعْرُجُونَ و اگر هم بر آنان دری از درهای آسمان را می‌گشودیم (جزیی از حقایق الهیّه را بر دلهایشان می‌انداختیم) و آنان به آن عروج می‌کردند.

لَقالُوا باز هم از نهایت عناد و شکّ‌ها و تردید می‌گفتند:

إِنَّما سُکِّرَتْ أَبْصارُنا چشمهای ما به وسیله‌ی سحر و جادو بسته شده، یا این که چشمان ما و مانند مست‌ها قرار داده شده. بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ محمّد صلّی اللّه علیه و آله ما را جادو کرده، و بهمین جهت می‌بینیم که به آسمان صعود می‌کنیم.

وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِی السَّماءِ بُرُوجاً و به راستی در آسمان برجهایی قرار دادیم، مقصود از بروج همان برجهای دوازده گانه‌ی مشهور یا منازل قمر یا درجات مسیر خورشید است که سیصد و شصت درجه است، و بروج به هر یک از معانی مذکور تفسیر شده است، و برج و قصر به یک معنی هستند، و از غرایب حکمت و عجایب خلقت این است که فلک در عین این که بسیط است بعضی از اجزاء

آن به سبب خواصّ و آثار با بعض دیگر فرق می‌کند و امتیاز دارد، چه برج‌های دوازده‌گانه و منازل بیست و هشت‌گانه هر کدام اثر خاصّی غیر از اثر دیگری دارد، چنانچه این مطلب به تجربه معلوم شده، و منجّمین آن را در کتب احکام ثابت کرده‌اند.

وَ زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ و آن بروج را با ستاره‌های نورانی زینت دادیم وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ و از دستبرد هر شیطان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹

مطرودی باز داشتیم حفظ برجهای آسمان ارواح، از شیطان واضح است، زیرا چون عالم شیاطین عالم ظلمت و ملکوت سفلی است اگر هم بتوانند به عالم ارواح صعود کنند از ذاتشان فانی می‌شوند.

امّا در مورد برجهای آسمان طبع گاهی توهّم می‌شود که شیاطین می‌توانند به آن‌جا صعود کنند چون بر عالم طبع به صورت مطلق تسلّط دارند، ولی تحقیق مطلب این است که شیاطین همانطور که از عالم ارواح مطرود هستند همانطور از اجسام عالی نیز مطرودند، زیرا اجسام عالی از آن جهت که از متضادّات ترکیب نیافته، و از جهت بساطت و صفاتشان محلّ حلول ملائکه‌ی مدبّرین و متعلّق نفوس علوی و ارواح عالیه‌اند.

بنابراین ذات اجسام افلاک اگر چه از اتّصال شیاطین ابا و منعی ندارد، ولی ارواح متعلّق به آن مانع از اتّصال شیاطین بدان است.

إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ مگر کسی که دزدانه رازی بشنود، این عبارت استثنای متّصل است (چون مثبت است) یا منقطع.

فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ کسی را که استراق سمع می‌کند، شهاب درک کرده و او را می‌پوشاند، و شهاب شعله‌ی آتش زبانه کشنده است، که رسم ستاره بر آن نهند، و گفته می‌شود، ستاره‌ای است که الآن فرود آمد، و شهاب‌ها در کره‌ی دخان پدید می‌آیند چنانچه در محلّ خود تحقیق شده.

و شهاب‌ها آنطور که در عرف مشهور است ستارگان نیستند، و شیاطین از آن‌ها اذیّت نمی‌شوند، چون شهاب‌ها از مادّیّات و شیاطین از روحانیّاتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰

بلکه مقصود از شهاب‌ها قوای روحانی است که متضادّ با شیاطین بوده او آن‌ها را از حضور پیش ارواح طیّبه منع می‌کنند، آن ارواح طیّبه و پاک که با چشمانی که به صورت شهاب‌ها باز شده‌اند تصوّر می‌شوند، اعمّ از این که استراق سمع از آسمانهای طبع باشد یا از آسمانهای ارواح.

با توجّه به این مطلب که ما در وجه منع شیاطین از آسمانهای طبع و آسمانهای ارواح ذکر کردیم شما ممکن است به آنچه در اخبار وارد شده متفطّن گشته و پی ببری، در اخبار آمده است که شیاطین به آسمانها صعود می‌کردند.

و آن‌گاه که عیسی علیه السّلام متولّد شد از سه آسمان ممنوع و محجوب شدند، یا آمده است که شیاطین به آسمانها صعود می‌کردند.

و آن‌گاه که محمّد صلّی اللّه علیه و آله بدنیا آمد به وسیله‌ی شهاب‌ها منع شدند، و در شب تولّد او شهاب بسیار بود، و امثال این روایات بسیار است با این که شیاطین از آسمانهای ارواح و هم‌چنین از آسمانهای طبع چنانچه گذشت مطرود بودند.

سرّ مطلب این است که آسمانها در عالم صغیر قبل از تولّد کلمه‌ی عیسوی بالقوّه در آسمان دنیا جمع بودند، و آسمان دنیا عبارت از آسمان نفس انسانی است که محلّ تصرّف شیاطین است.

پس آن‌گاه که کلمه‌ی عیسوی متولّد گشت بعضی از چیزهایی که بالقوّه بود بالفعل گشت مانند: آسمان سینه که به اسلام باز شد و آسمان قلب

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۱

و آسمان نفس انسانی، و بقیّه در همان حالت بالقوّه باقی ماندند و شیاطین را به واسطه‌ی همین کلمه‌ی عیسوی از این آسمانها طرد

می‌کرد، و پس از تولّد کلمه‌ی محمّدی صلّی اللّه علیه و آله که جمیع مراتب را بالفعل دارا و جامع است همه‌ی آنچه که بالقوّه بود بالفعل گشت.

پس آسمانهای هفت‌گانه (مراتب عالیّه‌ی انسانی یا هفت مرتبه دل یا هفت مقام) متمیّز گشت و شیاطین را از همه‌ی آن‌ها بیرون رانده و طرد کردند، ولی شیطان از جهت نفس حیوانی مترصّد بود تا در وقت فرصت دزدانه گوش دهد و مترصّد فرصت باشد تا از آسمان نفس انسانی دنیا بعضی از چیزها را بشنود، که شهابی (از تجلیّات انوار) او را دنبال کرد و انسان را به نور ایمان متذکّر و یادآور گشت، که بر این معنای در قول خدای تعالی: إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ اشاره شده است.»

آیات ۴۴- ۱۹

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۹ تا ۴۴] ..... ص : ۴۱

اشاره

وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَیْنا فِیها رَواسِیَ وَ أَنْبَتْنا فِیها مِنْ کُلِّ شَیْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹) وَ جَعَلْنا لَکُمْ فِیها مَعایِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرازِقِینَ (۲۰) وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلاَّ عِنْدَنا خَزائِنُهُ وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۱) وَ أَرْسَلْنَا الرِّیاحَ لَواقِحَ فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسْقَیْناکُمُوهُ وَ ما أَنْتُمْ لَهُ بِخازِنِینَ (۲۲) وَ إِنَّا لَنَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ نَحْنُ الْوارِثُونَ (۲۳)

وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِینَ مِنْکُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِینَ (۲۴) وَ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ یَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَکِیمٌ عَلِیمٌ (۲۵) وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۶) وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۲۷) وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۲۸)

فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ (۲۹) فَسَجَدَ الْمَلائِکَةُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۳۰) إِلاَّ إِبْلِیسَ أَبی أَنْ یَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ (۳۱) قالَ یا إِبْلِیسُ ما لَکَ أَلاَّ تَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ (۳۲) قالَ لَمْ أَکُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (۳۳)

قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ (۳۴) وَ إِنَّ عَلَیْکَ اللَّعْنَةَ إِلی یَوْمِ الدِّینِ (۳۵) قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۳۶) قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ (۳۷) إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۳۸)

قالَ رَبِّ بِما أَغْوَیْتَنِی لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۳۹) إِلاَّ عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (۴۰) قالَ هذا صِراطٌ عَلَیَّ مُسْتَقِیمٌ (۴۱) إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلاَّ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ (۴۲) وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِینَ (۴۳)

لَها سَبْعَةُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ (۴۴)

---

(۱). در سوره صافات آیه ۷ و ۸ نیز شرح بیشتری خواهد آمد

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳

ترجمه: ..... ص : ۴۳

و زمین را هم ما بگستردیم و در آن کوههای عظیم بر نهادیم و از آن هر گیاه و نبات را مناسب و موافق حکمت و غایت برویانیدیم.

و در این زمینه هم لوازم معاش شما نوع بشر را فراهم آوردیم و هم برای سایر حیوانات که شما روزی آن‌ها را نمی‌دهید قوت و غذا فراهم ساختیم.

و (بدانکه) هیچ چیز در عالم نیست جز آن که منبع و خزینه‌ی آن نزد ما خواهد بود ولی ما از آن به عالم خلق الّا بقدر معیّن که

مصلحت است نمی‌فرستیم.

و ما بادهای آبستن‌کن رحم طبیعت را فرستادیم و هم باران را از آسمان فرود آوردیم تا به آن آب شما و نباتات و حیوانات شما را سیراب گردانیم (و گر نه) شما نمی‌توانستید آبها را برای وقت حاجت خود منبع ساخته جاری سازید.

و ماییم که خلایق را زنده می‌کنیم و می‌میرانیم و وارث همه‌ی خلق که فانی می‌شوند هستیم،

و البتّه علم ما به همه‌ی گذشتگان و آیندگان شما احاطه‌ی کامل دارد.

و البتّه خدای تو همه‌ی خلایق را (در قیامت) محشور خواهد کرد که کار او از روی علم و حکمت است.

و همانا انسانی را از گل و لای سالخورده‌ی تغییر یافته بیافریدیم.

و طایفه‌ی دیوان را بیشتر از آتش گدازنده خلق کردیم.

و آن‌گاه که پروردگار تو به فرشتگان عالم اظهار فرمود که من بشری از مادّه‌ی گل و لای کهنه متغیّر خلق خواهم کرد.

پس چون آن عنصر را معتدل بیارایم و در آن از روح خویش بدمم همه (از جهت حرمت و عظمت آن روح الهی) بر او سجده کنید.

همه‌ی فرشتگان عالم سجده کردند.

مگر ابلیس که از سجده‌ی آدم امتناع ورزید.

خدا به شیطان فرمود: که ای شیطان برای چه تو با ساجدان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴

سر به سجده‌ی آدم فرود نیاوردی؟

شیطان پاسخ داد: که من هرگز بشری که از گل و لای کهنه آفریده‌ای سجده نخواهم کرد.

خدا هم به او با قهر و عتاب فرمود: پس از صف ساجدان خارج شو که تو رانده‌ی درگاه ما شدی.

و لعنت ما تا روز جزا بر تو محقّق و حتمی گردید.

شیطان (چون مردود شد) از خدا درخواست کرد که پروردگارا پس مرا تا روز قیامت که خلق مبعوث می‌شوند مهلت و طول عمر عطا فرما.

خدا فرمود آری ترا مهلت خواهد بود

تا به وقت معیّن و روز معلوم.

آن گاه شیطان گفت: خدایا مرا گمراه کردی من نیز در زمین (همه چیز را) در نظر فرزندان آدم جلوه میدهم (تا از یاد تو غافل شوند) و همه‌ی آن‌ها را گمراه خواهم کرد.

بجز بندگان پاک و خالص تو.

خدا فرمود: همین اخلاص و پاکی سرپرست راه مستقیم به درگاه رضای من است.

و هرگز ترا بر بندگان من تسلّط و غلبه نخواهد بود، لیکن اقتدار و سلطه‌ی تو بر مردم نادان و گمراهی است که پیرو تو شوند.

و البتّه وعده‌گاه تمام آن مردم گمراه نیز آتش دوزخ خواهد بود.

که آن دوزخ را هفت در است هر دری برای ورود دسته‌ای از گمراهان معیّن گردیده است.

تفسیر ..... ص : ۴۴

اشاره

وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَيْنا فِيها رَواسِيَ و زمين را گسترانيديم و در آن كوههاى ثابت و استوار قرار داديم، وجه بهره‌مندى و انتفاع از گسترده بودن زمين، و وجود كوهها ذكر شده است، و اين كه در هر دو حكمت‌ها و مصلحت‌هاى فراوانى است.

وَ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ و در آن از هر چيز موزون رويانيديم، اگر ضمير «فيها» به جبال و كوهها برگردد مقصود از

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۵

موزون چيزى است كه قابل وزن است و با وزن كردن خريد و فروش مى‌شود، مانند فلزّات كه در كوهها مى‌رويد، و اگر ضمير به «الارض» و زمين برگردد، مقصود موزون است كه جهت منافع و بهرمندى شما اندازه‌گيرى و سنجش شود و براى مصالح شما آماده شده است، و اگر ضمير به هر دو برگردد معناى آن اعمّ از هر دو معناست «۱».

وَ جَعَلْنا لَكُمْ فِيها مَعايِشَ در زمين چيزى قرار داديم كه بدان وسيله زندگى كنيد از قبيل پوشاك و خوراك و مسكن و مركب وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرازِقِينَ عطف بر «معايش» است، براى شما خدمتكاران و كنيزان و بندگان و چهار پايانى قرار داديم كه شما روزى دهنده‌ى آن‌ها نيستيد، در اين لفظ جانب روزى‌گيران ذوى العقول غلبه دارد يعنى شما روزى اين افراد را نمى‌دهيد.

يا عطف بر مجرور در «لكم» است كه اين احتمال بعيد است، چون حرف جر اعاده نشده، و معناى آيه اين است: براى شما اسباب معيشت و زندگى قرار داديم، و براى كسانى هم كه شما روزى دهنده‌ى آن‌ها نيستيد اسباب عيش و زندگى قرار داديم، مانند مجانين و سفيهان و غير آن‌ها از اهل جزيره‌ها كه مانند چهار پايان و درندگان زندگى مى‌كنند و به آن‌ها ملحق مى‌شوند.

---

(۱). ابو الفتوح رازى در تفسيرش موزون را سنجيدن بر وفق حاجت و بر حسب مصلحت دانسته و علّامه طباطبايى در تفسير الميزان آن را پسنديده و متناسب الاجزاء كه با طبع و حكمت تناسب دارد معنا كرده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۶

گنجهاى هر چيزى نزد خداست ..... ص : ۴۶

وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنا خَزائِنُهُ «۱» بدان كه لفظ «شىء» گاهى به صورت عموم اطلاق مى‌شود و معناى آن مساوى موجود است كه شامل حقّ اوّل تعالى نيز مى‌شود، و گاهى لفظ شىء بر وجود آن شىء اطلاق مى‌شود كه در اين صورت شامل حقّ اوّل نمى‌شود.

چنانچه شامل حضرت اسما و حضرت فعل كه مبدأ اضافات حقّ اوّل است نيز نمى‌شود، و شامل همه‌ى ممكنات مى‌شود، مانند حضرت عقول كه از آن‌ها به اقلام عالى و ملائكه‌ى مقرّبين تعبير مى‌شود، و حضرت ارواح كه از آن‌ها به ارباب انواع و صف بستگان الصَّافَّاتِ صَفًّا تعبير مى‌شود.

و حضرت نفوس كلّى كه از آن‌ها به الواح كلّى محفوظ و تدبير كنندگان امر تعبير مى‌شود، و حضرت نفوس جزئى كه از آن‌ها به دو اعتبار به الواح محو و اثبات و به عالم مثال تعبير مى‌شود، و تمام موجودات عالم

---

(۱) خزائن- جمع خزينه، رحمت شامل و عام الهى است كه از «خزينه غيب گبر و ترسا وظيفه خور دارند. مفردات عالم عليا و عالم سفلى جمله خزائن خدايند. در عالم عدم، خداى را چندين هزار خزائن است. كليّات كه در عالم عدم‌اند جمله خزائن‌اند. در مفردات، آب و خاك و هوا و آتش خزاين‌اند. افلاك و انجم، عقول و نفوس خزاين‌اند در مركّبات هر معدنى، و هر نباتى خزينه‌اى

است. خزائن یازده گانه- یعنی دماغ، نخاع، ریه، قلب، کبد، طحال، مرارت، معده، امعاء، کلیتین، انثیین. این تقسیم بندیها را اخوان الصفا در رسائل ج ۲ ص ۳۸۲ در مقام بیان ترکیب جسد و چگونگی اخلاط بدن و مزاج طبایع بیان کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷

طبع را شامل می گردد.

و هر چیزی که در آن حضرات باشد دارای حقیقتی در حضرت اسما و حقیقتی در حضرت فعل و اضافه‌ی الهی اشراقی است، و هر چه که در حضرت فعل است دارای حقیقتی در حضرت اسماء نیز است.

و هرآنچه که در حضرت ارواح است دارای حقیقتی در حضرت اقلام و حقیقتی در حضرت فعل و حقیقتی در حضرت اسماء است، و هم چنین است حضرت نفوس کلّی و آنچه که در آن‌ها است و حضرت نفوس جزئی و آنچه که در آن‌ها است و عالم طبع و آنچه که در آن است.

به عبارت دیگر: هر دانی و مرتبه‌ی پایین مستقلا صورتی در عالی، و صورتی نیز بالاستقلال در عالم عالی دارد، و صورتی به تبع عالی نه بالاستقلال در عالم عالی دارد.

بنابر این برای هر یک از ممکنات حقیقت‌هایی است در حضرت اسما به طور مستقلّ یا تبعی، و هم چنین در حضرت عقل، و هم چنین در حضرت اقلام تا عالم مثال.

و همه‌ی این حضورها از آن جهت که عوالمی مجرّد از مادّه و پرده‌های آن است «عند اللّه» و «لدن اللّه» نامیده می‌شوند، چه همه‌ی این ها در محضر او حاضرند، و چون این حقایق از تغییر و تبدیل همانند اشیای گرانبهای مخزون محفوظ است لذا خدای تعالی آن را «خزائن» نامید.

پس هر آنچه که در عالم ملک است دارای حقیقتی در عالم مثال

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸

است، که خدای تعالی آن را از عالم مثال به عالم ملک پایین می‌آورد، و این پایین آوردن به همان مقدار است که مادّه استعداد قبول آن را دارد که در حین استعداد مادّه انجام می گیرد.

و هم چنین است از نفوس کلّی تا عالم مثال، و مطلب از همین قرار است در عالی و اعلی تا حضرت اسماء چون موجودات عالم ملک متجدّد و متغیّر به تجدّد ذاتی است.

بر این معنا که هر آن و هر لحظه از خودش فانی و به وسیله‌ی پدید آورنده‌اش وجود پیدا می کند چنانچه در محلّ خود این مطلب محقّق گشته است.

لذا چیزی در عالم ملک وجود ندارد مگر این که آن به آن فانی شود و از خود بیخود گردد و خدای تعالی آن را از خزائن خودش نازل می کند.

بنابراین فرمود:

وَ ما نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ «ننزّله» را با صیغه‌ی مضارع آورده که دلالت بر استمرار تجدّدی بکند، یعنی جز به اندازه استعداد و تقدیر معلوم نمی‌فرستیم.

وَ أَرْسَلْنَا الرِّياحَ «۱» لَواقِحَ و باد را برای تلقیح (گرده

---

(۱) باد در ادبیات عرفانی به معنای فیض، امدادات غیبی، و به معنای غرور و خودخواهی هم آمده است.

باد پنهان است از چشم ای امین در غبار و جنبش بر گش ببین

کز یمین است آن وزان یا از شمال جنبش برگت بگوید وصف حال

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹

افشانی) فرستادیم، چه لاقح و تلقیح کننده حامل مادّه‌ی بارداری است، چه تلقیح کننده آن است که چیزی را حامل و باردار قرار دهد.

یعنی از چیزهایی که نازل می‌کنیم بادهای تلقیح کننده است که به اندازه نازل می‌کنیم و شما به آن توجّه و اعتنایی ندارید، و در آن برای شما بهره‌ها و منافعی است که از جمله‌ی آن منافع سیر دادن ابر در آسمان جهت باراندن باران است، از این رو به بشارت و مژده‌ای که از رحمت خدا حاصل می‌شود، اشاره شده است. «۱»

فَأَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَسْقَيْناكُمُوهُ لفظ «فاء» آورده که دلالت بر تعقیب می‌کند یعنی: پس از آن که باد فرستادیم و ابرها را گرانبار کرد و هر سو فرستاد از آن باد آب (باران) فرو فرستادیم تا شما را سیراب کند.

وَ ما أَنْتُمْ لَهُ بِخازِنِينَ شما نمی‌توانید خازن و منبع آب باشید، تا بتوانید آن را به صورت باران از آسمان به زمین بفرستید یا از آمدن باران منع کنید، بلکه باران هم از چیزهایی است که ما آن را باندازه

مستی دل را نمی‌دانی که کو وصف او از نرگس خمّار جو

باد یر تخت سلیمان رخت کژ پس سلیمان گفت بادا، کژ مغژ

باد هم گفت ای سلیمان کژ مرو گر روی کژ، از کژم خشمین مشو

[.....]

(۱) باد صبا- اشارت است به نفحات رحمانی که از طرف مشرق روحانیات می‌آید، چنانکه حضرت رسالت پناه صلّی اللّه علیه و آله فرمودند: انّی وجدت نفس الرّحمن من جانب الیمن.

عراقی گوید:

نفس باد صبا گر بر کویش بوزد خوشدمان خوشتر از انفاس مسیحا بیند

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰

می‌فرستیم.

پس مقصود اثبات خازن بودن آب نسبت به خودش است، تا استدلالی باشد بر آنچه که ادّعا شد که خزائن هر چیزی نزد خدا است.

وَ إِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ وَ نَحْنُ الْوارِثُونَ و البتّه این ماییم که زنده می‌کنیم و می‌میرانیم و جاودانیم، گویا که آیه‌ی قبلی برای اثبات مبدأ بودن و حصر آن در خدای تعالی است.

این آیه جهت اثبات مالکیّت، مرجعیّت و حصر آن دو در خداوند می‌باشد. «۱»

وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ و می‌دانیم چه کسانی از شماها جلوتر به دنیا آمده‌اند و چه کسانی بعدا بوجود آمده‌اند، و همه‌ی آنان در یک زمان موجود هستند.

یا مقصود از مستقدمین کسانی هستند که زمان وجودشان گذشته است، و مستأخرین کسانی هستند که هنوز بدنیا نیامده‌اند.

یا مقصود مستقدمین در مراتب ایمان و اسلام است، و آیه بر حسب

---

(۱). باران کنایه از فیض حقّ تعالی و رحمت شامله‌ی او است که از عالم غیب بر ممکنات فایض گردد و ممکنات بر حسب مراتب استعداد، استفاضه نمایند.

غلبه عنايات را نيز كه در احوال سالك حاصل شود از فرح و ترح، باران گويند.

مولوى گويد:

غيب را ابرى و آبى ديگر است آسمان و آفتابى ديگر است

ناید آن الّا كه بر خاصّان پديد باقيان فى لبس من خلق جديد

هست باران از پى پروردگى نيست باران از پى پژمردگى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۵۱

تعميم شامل همه‌ى اين معانى است، و شايد هم مقصود همين تعميم بوده است، چون مقصود بيان احاطه‌ى علم خداى تعالى بعد از بيان مبدأ و مرجع بودن او است، و تعميم بيشتر بر اين معنا دلالت مى‌كند.

وَ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ و حكمت خداى تعالى مقتضى حشر و برانگيختن مردم و مجازات و رساندن هر كس به مقتضاى عملش است.

عَلِيمٌ و خدا اندازه‌ى هر كس و محشر و اقتضاى او از حيث جزا و پاداش همه را ميداند.

سپس وقتى خداوند الهيّت خود را در مبدأ و مرجع و مالك بودن ثابت كرد، و حكمت و علمش را نيز اثبات نمود، مبدأ بودن خود نسبت به خصوص انسان را نيز اثبات نمود، چه انسان اشرف موجودات است، و مبدأ بودن براى انسان بر حكمت و قدرت و علم بهتر دلالت مى‌كند، و مبدأ بودنش نسبت به جنّ را نيز بالتّبع ذكر كرد و لذا فرمود:

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ براى اين عانى كلمات متعدّدى ذكر كرده‌اند كه بهترين آن معانى اين است كه مقصود از «صلصال» چيز متعفّن و گنديده باشد، و مقصود از «حمأ» گل سياه است كه طول مجاورت با آب آن را سياه كرده است.

نطفه را تشبيه به «حمأ» كرد چون در رگها و ظرفهاى منى مدّت زيادى مى‌ماند، مانند گل سياه كه در نهرها مى‌ماند، و «مسنون» به معناى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۵۲

ريخته شده است از آن جهت كه منى در رحم ريخته مى‌شود.

وَ الْجَانَّ بعضى گفته‌اند كه مقصود از آن پدر جنّ است، و بعضى گفته‌اند: مقصود ابليس است «۱»، و برخى مقصود از آن را جنس جنّ دانسته‌اند چنانچه از لفظ انسان ظاهر است كه جنس آدميان است «۲».

خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ قبل از آفريدن انسان، او را آفريديم مِنْ نارِ السَّمُومِ سموم باد گرم شديد است كه حرارت آن معروف است و بيشتر وقت‌ها در شهرهاى گرمسير اين باد مى‌وزد، و آن بادى است با گرماى شديد و بوى گنديده و از زمين‌هاى شوره‌زار گوگردى كه آفتاب آن را گرم كرده باشد پديد مى‌آيد.

و چون اين باد داراى سم است آن را باد سموم مى‌نامند كيفيّتى كه از اختلاط قواى طبيعى عنصرى گرم با قواى روحانى و گرم شدن آن با حرارت خورشيد حقيقى پديد مى‌آيد تشبيه به آتش شده كه در هوا از اختلاط سطوح زمينهاى شوره زار با نور آفتاب ظاهر مى‌شود، و تولّد جنّ از آن باد بسبب دود ناشى از آتش است.

چه پس از انتهاى وجود به عالم ملك از آن يك سايه‌ى تاريك ظلمانى و دود به وجود مى‌آيد كه تا اسفل السّافلين مى‌رود، كه در اين صورت ملكوت سفلى و دار جنّ و شياطين حاصل مى‌شود، و اين قبل از خلقت موالید عالم طبع يا قبل از خلقت انسان است، و در اوّل سوره‌ى بقره

---

(۱) تفسير الصافى ۳: ص ۱۰۶ تفسير القمى ۱: ص ۳۷۵

(۲). تفسیر الصافی ۳: ص ۱۰۶ تفسیر القمی ۱: ص ۳۷۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۳

در طیّ آیه وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ تحقیق کاملی از کیفیّت خلق جنّ و شیاطین گذشت.

این در عالم کبیر و امّا در عالم صغیر پس جنّ و پدر جنّ همان قوّه‌ی واهمه است که از حرارت اخلاط متولّد می‌شود که آن نیز از گرم شدن بر اثر آفتاب روح پدید می‌آید، و خلقت آن قبل از خلقت انسان است، چنانچه مشهود و معلوم است.

وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ به یاد آور آن وقت را که پروردگارت گفت: لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ به فرشتگان که من آفریننده انسانی از گل خشک بازمانده از لجنی بویناک هستم، و آن گاه که خلقت او را تمام کردم، و در آن از روح خود دمیدم، در برابر او به سجده درافتید.

فَسَجَدَ الْمَلائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ قالَ يا إِبْلِيسُ ما لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ قالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ آن گاه فرشتگان همگی سجده بردند.

مگر ابلیس که از سجده کردن سرباز زد و چون خدا فرمود: ای ابلیس تو را چه می‌شود که از سجده کنندگان نیستی؟

او گفت: من به بشری که آن را از گل گندیده آفریدی در حالی که مرا از آتش آفریدی که شریفترین عناصر است، سجده نمی‌کنم، و صلصال

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۴

پست‌ترین موالید عناصر است «۱».

قالَ فَاخْرُجْ مِنْها خداوند فرمود: از آن خارج شو، یعنی از آسمان یا از بهشت، یا از ملایکه، یا از مقام و ریاست.

فَإِنَّكَ رَجِيمٌ وَ إِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلى يَوْمِ الدِّينِ قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ که تو مطرودی و تا روز جزا بر تو لعنت باد.

ابلیس چون خیلی حرص بر ماندن داشت و می‌خواست تا مجال و فرصت اغوا و فریب داشته باشد گفت: به من تا روز قیامت مهلت بده.

قالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ چون شیطان خواست تا روز قیامت مهلت داشته باشد که آن روز زنده شدن با نفخه‌ی دوّم است.

و وقت و مهلت ابلیس تا نفخه‌ی اوّل بود، لذا خدای تعالی در مقام اجابت درخواست او فرمود: به تو مهلت می‌دهم ولی نه تا وقتی که تو

---

(۱). صلصال علاوه بر این که در این آیات (۲۶ و ۲۸ و ۳۳) آمده، در آیه ۱۴ الرّحمن نیز آمده در تفسیر طبری به معنای «گلی آواز دهنده» و در تفسیر سورآبادی به معنای «گل خشک» و در تفسیر کشف الاسرار «گل خشک و سفال خام و در تفسیر نسفی و مجمع البیان «گل خشک بانگ آور و در تفسیر ابو الفتوح. گل خشک شده که آن را صوتی باشد پیش از آن که به آتش برسد معنا کرده‌اند حمأ:

در ترجمه تفسیر طبری و سور آبادی به گل سیاه و تیره که در بن حوض و تالاب جمع می‌شود و در تفسیر کشف الاسرار گلی سیاه (طلحب) آمده است. مسنون: در ترجمه تفسیر طبری «بوی گرفته» و در تفسیر سور آبادی «سال زده» و در تفسیر کشف الاسرار بوی بگردیده و در تفسیر ابو الفتوح «سالخورده» و در تفسیر نسفی «بوی گردانیده» آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۵

می‌خواهی بلکه تا وقت معلوم که آن وقت نفخه‌ی اوّل است.

و در اخبار وقت معلوم به ظهور قائم (عجّل اللّه فرجه) و ذبح شیطان به دست او یا به دست رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده و نیز به وقت نفخه‌ی اوّل تفسیر شده، و همه‌ی این‌ها به یک مطلب بر می‌گردد اگر چه در مقام ادا کردن مطلب به عبارت‌های مختلف ادا شود.

قالَ شیطان خشمناک و غیظآلود گفت:

رَبِّ بِما أَغْوَيْتَنِي خدایا از آن جهت که مرا گمراه کردی من هم مردم را اغوا و گمراه خواهم کرد.

و این عادت همه‌ی پیروان شیطان است که هرگاه آنچه را که طلب می‌کنند به آن دست نمی‌یابند تقصیر را به غیر خودشان بلکه به بزرگ خودشان نسبت می‌دهند. «۱»

---

(۱) چون نسبت دادن اغوا که امری شرّ است از نظر شیعه و معتزله که معتقدند افعال خداوند همه نیک و اصلح است مشکل است، لذا شیخ طوسی اغوا را به سه معنا گفته است: ۱- محرومیّت شیطان از بهشت. ۲- حکم دادن به غوایت و فریب. ۳- نابودی بر اثر لعن. بعضی گفته‌اند: منظور این است که شیطان گفت: مرا اغوا کردی، یعنی امتحان کردی بر سجده آدم و من اشتباه کردم و گمراه شدم. با بررسی اقوال عرفا به ویژه شیخ احمد غزالی و عین القضاهٔ و امثالهم و مولانا معلوم می‌شود ابلیس به دلیل غیرت و تعصّب و ایمان و حسد در عشق حاضر نشد به نزد غیر از خدا سجده کند.

و او می‌پنداشت که خدا می‌خواهد خلوص او را در عبودیّت امتحان کند و کوشید تا ثابت قدم باشد و به دیگری سجده نکند ولی معرفت به این نکته نداشت که اساس بندگی اطاعت است و عاشقان کشتگان معشوقند. و به قول مولوی، ادب نگه نداشت و فعل بد خود را که از وی برخاسته بود به خدا نسبت داد مطلب دیگر این که اغوای شیطان به نفع مؤمنان مخلص است زیرا وسیله‌ای است برای گذر از مراحل پست بشری تا اوج اعتلای انسانی که با تسلیم نمودن شیطان در تحت امر ربّ

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۸، ص: ۵۶

لذا ابلیس گفت: اکنون که مرا فریفتی: لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ پس من هم در روی زمین بدی را نیک جلوه خواهم داد و همگی را جز بندگان خلاصی یافته (از هوی و هوس) با اخلاص ورزنده را فریب خواهم داد. کلمه‌ی «مخلصین» با کسره و فتحه‌ی لام خوانده شده (با کسره اگر خوانده شود به معنای اخلاص ورزنده است و اگر با فتحه خوانده شود اخلاص یافته و خلاص شده معنا می‌دهد که دوّمی صحیح تر است، زیرا لطف از جانب اوست مانند مرضیّه که فوق راضیّه است در حالت دوّم اینست نفی شده است).

قالَ هذا صِراطٌ خدا گفت: این راه حقّ است عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ که اعوجاج و کجی در آن نیست و آنچه که با لفظ «هذا» اشاره شده یا اخلاص است یا عدم تسلّط ابلیس بر مخلصین یا تزیین و فریب شیطان نسبت به بندگان غیر مخلص مقصود است.

و سرّ این که این راه مستقیم و حقّ بر خدا است این است که انسان طوری آفریده شده که از هر چیزی در او قوّه‌ای نهاده شده که نصّ صریح عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ بر آن دلالت دارد، و مقصود از خلقت انسان این است که همه‌ی این قوا بالفعل در او باشد، و لکن چون در هر چیزی یک جهت تعین

خود به ربّ الارباب رسند. (آیات حسن و عشق جلد ۱ از حشمت اللّه ریاضی) و نیز به همین تفسیر در تفسیر آیات ۱۰ تا ۱۸ مربوطه در سوره اعراف و آیات ۷۱ تا ۸۵ سوره ص از تفسیر بیان السّعاده و ترجمه آن، مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۸، ص: ۵۷

و بطلان است و یک جهت اطلاق و حقّیت، و مقصود از فعلیّت آن قوا فعلیّت جانب حقّ در انسان و خلاص شدن آن قوا از بطلان

است، و فعلیّت خالص از بطلان حاصل نمی‌شود مگر با وسوسه‌ی شیطان و اغوای او، چه وسوسه‌ی شیطان مانند آتش است نسبت به طلا، مولوی قدس سرّه گفته:

دیو که بود کو ز آدم بگذرد بر چنین نطعی از او بازی برد

در حقیقت نفع آدم شد همه لعنت حاسد شده آن دمدمه

بازیی دید و دو صد بازی ندید پس ستون خانه خود را برید

خود زیان جان او شد ریو او گویی آدم بود دیو و دیو او

بنابراین راه مستقیم همان نفس انسانی است که بین دو طرف وسوسه‌های شیطان و بازداشتن‌های ملایکه واقع شده است، و به سبب آن دو کمال انسان حاصل شده و سیر او به سوی مولایش تمام می‌شود.

من چو آدم بودم اوّل حبس کرب پر شد اکنون نسل جانم شرق و غرب

اگر وسوسه و اغوای شیطان نبود دنیا از نسل آدم پر نمی‌شد، و «صراط علی» خوانده شد و بر وزن فعیل تا وصف «صراط» باشد، و «صراط علیّ» با اضافه‌ی «صراط» به «علیّ» نیز نقل شده است، و «صراط» یا «علیّ» به امیر المؤمنین علیه السّلام تفسیر شده است. «۱»

إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ

---

(۱). تفسیر الصافی ۳: ص ۱۱۳ و تفسیر البرهان ۲: ص ۳۴۴/ ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۸

تو بر بندگان من تسلّط نداری مگر آن گمراهان که از تو پیروی کنند که آن‌ها هم در گمراهی ذاتی تکوینی مثل تو هستند.

وَ إِنَّ جَهَنَّمَ «۱» لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِینَ لَها سَبْعَةُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ و دوزخ میعادگاه همگی آنان است که هفت در دارد و هر دری از درهای جهنّم برای صنفی از گمراهان پیرو شیطان، تخصیص داده شده است.

این که درها و درکات و مراتب جهنّم هفت است باعتبار طبقات هفتگانه‌ی زمین است، که عبارتند از:

هیولای اولی، و امتداد جسمانی، و طبع عنصری، و مادّه‌ی جمادی، و مادّه‌ی نباتی، و مادّه‌ی حیوانی، و مادّه‌ی انسانی که از آن تعبیر به سینه‌ی گشوده شده‌ی به کفر و نفس امّاره می‌شود، و هر طبقه دارای دری است که دخول و خروج از آن در صورت می‌گیرد، و این طبقه‌ها با ظواهری که دارند و قابل درک است در دنیا واقع شده‌اند، و باطن آن‌ها در ملکوت سفلی و دار اشقیا واقع شده است، و درکات جهنّم و درهای آن در مقابل همین طبقات

---

(۱). جهنّم از نظر عارفان: دوزخ بر دو گونه است. دوزخ ظاهر و دوزخ باطن. دوزخ ظاهر رنجها و عذابهای دنیوی و اخروی است. دوزخ باطن نفس کدر و آلوده‌ی انسان است. عارفان مجموعه‌ی صفات رذیله نفس امّاره آدمی را دوزخ نامیده‌اند که دارنده آن خود همواره در عذاب است. و کارهای پسندیده نفس را صیقل دهد و آن بهشت او باشد.

چونکه جزو دوزخ است این نفس‌ها طبع کلّ دارد همیشه جزوها

فرهنگ اصطلاحات عرفانی دکتر سجّادی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۹

است.

و آنچه که وارد شده مبنی بر این که جهنّم در زمین هفتم یا زیر زمین است اشاره به همین دارد که ذکر شد.

همه‌ی این مراحل و طبقات که گفته شد در انسان جمع است، و لیکن رنگ نفس انسانی را به خود گرفته به نحوی که هیچ حکمی

جز حکم نفس نـدارد، و لذا انسان را انسان می‌نامند، و نمی گویند زمین، یا آتش، یا جهنّم، و خلد، و مادامی که نفس انسانی از آن طبقات و مراحل جدا نشود حکمی را دارا نمی‌شوند، و درهای آن طبقات در این هنگام بسته است، چنانچه در آیات و اخبار به این مطلب اشاره شده است.

و چون در مقابل هر طبقه از طبقات زمین آسمانی است، و بهشت‌های هشتگانه در مقابل آسمانهای هفتگانه است و بالای آسمان هفتم بهشت لقا و رضوان است لذا درجات بهشت هشت و درهای آن نیز هشت شده است.

و چون لطیفه‌ی انسانی آسمانی و همجنس با آسمانها است، پس آن از ابتدای خلقتش در آسمانها داخل است که آن در مقابل درجات جنان و درهای آن است، و روی همین جهت است که درهای بهشت باز است و انسان در آن درها واقع شده است اگر چه داخل در بهشت نباشد.

پس در آیات قرآن نسبت به اهل جهنّم در مواضع متعدّد آمده است:

فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ و نسبت به اهل بهشت دارد «ادخلوها» و در قرآن هیچ نیامده است که «ادخلوا أبواب الجنان» (داخل درهای بهشت شوید)، و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۰

گاهی ابواب جهنّم به صفت‌های ناپسند و رذیلت‌های هفتگانه که امّهات رذائل است تفسیر می‌شود، و البتّه در تعیین آن‌ها اقوال مختلف است.

و ابواب جنان و درهای بهشت نیز به صفت‌های خوب و خصلت‌های هشتگانه که امّهات خصائل است تفسیر می گردد، و در تعیین آن‌ها نیز اختلاف است.

و گاهی نیز ابواب جهنّم به قوای مدرکه‌ی پنجگانه‌ی ظاهری و خیال که درک کننده‌ی صورت‌ها و وهم که مدرک معانی است تفسیر می‌شود، و ابواب جنان نیز بهمان مدارک باضافه‌ی قوّه‌ی عاقله تفسیر می‌شود، و وجه مناسبت این تفسیر مخفی نیست، و لیکن حقّ و تحقیق این است که جهنّم و درهای آن در حقیقت و واقع در خارج این عالم، در ملکوت سفلی وجود دارد و آنچه را که ذکر کرده‌اند مناسب عدد طبقات و ابواب آن‌ها است، نه این که عین آن طبقات باشد.

و در خبر «۱» است که آتش دارای هفت در است:

۱. دری که از آن فرعون و هامان و قارون داخل می‌شوند.

۲. دری که از آن مشرکون و کفّار داخل می‌شوند، و نیز کسانی از آن در داخل می‌شوند که هیچ حتّی یک لحظه به خدا ایمان نیاورده‌اند.

۳. و دری که از آن بنی امیّه داخل می‌شوند که آن در مخصوص آن‌ها است و هیچ کس مزاحم آن‌ها نیست.

---

(۱) تفسیر کبیر منهج الصادقین ۵: ص ۱۶۴

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۱

درهای دیگر:

۴. در «لظّی» «۱». ۵. در «سعیر» «۲».

۶. در «هاویه» «۳» است که در آن جهنّم هفتاد سال پایین می‌روند هر وقت که به پایین رسیدند یک جوشش و فورانی در زیر پیدا می‌شود و آن‌ها را در باره به بالای چاه می‌اندازد که هفتاد سال طول می کشد، پس تا آخر همین طور برای همیشه در این مرتبه دوزخ به سر می‌برند

۷. و در ديگرى نيز هست كه دشمنان و كسانى كه با ما جنگ كرده و ما را خوار كرده‌اند داخل مى‌شوند كه آن در بزرگترين درها و شديدترين آن‌ها از نظر گرما است ... تا آخر حديث.

آيات ۵۰- ۴

[سوره الحجر (۱۵): آيات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۶۱

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۴۵) ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِينَ (۴۶) وَ نَزَعْنا ما فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْواناً عَلى سُرُرٍ مُتَقابِلِينَ (۴۷) لا يَمَسُّهُمْ فِيها نَصَبٌ وَ ما هُمْ مِنْها بِمُخْرَجِينَ (۴۸) نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۴۹)
وَ أَنَّ عَذابِي هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ (۵۰)

---

(۱) لظى محرّكة آتش يا زبانه‌ى آن و معرفة دوزخ و ذو لظى موضعى است.
منتهى الارب فى لغة العرب صفى پور ج ۳ و ۴ باب اللام ص ۱۱۴۴)
(۲) سعير كامير: آتش افروخته و سوزان و زبانه‌ى آتش سعر ككتب جمع و نام بتى و قوله تعالى:
وَ كَفى بِجَهَنَّمَ سَعِيراً اى مسعورا. (منتهى الارب فى لغة العرب ج ۲ و ۱ ص ۵۵۹)
(۳) هاوية: ميان آسمان و زمين ... مادر گم كرده فرزند و نيز هاوية معرفة بلا الف و لام و الهاوية با الالف و اللام ايضا دوزخ اعاذنا اللّه تعالى منها و قوله تعالى فامّه هاوية اى فمستقرّه النّار منتهى الارب فى لغة العرب ج ۳ و ۴ ص ۱۳۷۹
ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۶۲

ترجمه: ..... ص : ۶۲

و اهل تقوى را البتّه (در بهشت) باغها و نهرهاى جارى خواهد بود،
(به آن‌ها خطاب شود) كه شما با درود و سلام و ايمنى و احترام به آن داخل شويد،
و ما آيينه‌ى دلهاى پاك آن‌ها را از كدورت كينه و حسد و هر خلق ناپسند بكلّى پاك و پاكيزه سازيم تا همه با هم برادر و دوستدار هم شوند و رو بروى يكديگر بر تخت عزّت بنشينند،
در صورتى كه هيچ رنج و زحمت در آن جا به آن‌ها نرسد و هرگز از آن بهشت ابد بيرونشان نكنند،
(اى رسول ما) بندگان مرا آگاه ساز و مژده ده كه من بسيار آمرزنده و مهربانم،
و نيز آن‌ها را بترسان كه عذاب من بسيار سخت و دردناك است.

تفسير ..... ص : ۶۲

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ به كسانى كه از متابعت شيطان پرهيز كنند وعده داده شده است كه در باغها (بهشتها) و چشمه ساران به سر مى‌برند (درست نقطه مقابل پيروان شيطان).
ادْخُلُوها بِسَلامٍ آمِنِينَ لفظ «قول» در تقدير است يعنى به آن ها چنين گفته مى‌شود كه در سلامت و امن و امان به بهشتها و چشمه

ساران درآیید.

وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ از سینه‌های آن ها حقد و کینه را در دنیا قبل از آخرت زدودیم، و برای همین جهت به سلامتی و امن

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۳

داخل بهشت شدند، یا این که در بهشت آن نیرو و غریزه‌ی حقد و کینه را از سینه‌های آن‌ها بیرون آوردیم، چه انسان مادامی که در دنیا است کم اتّفاق می‌افتد که از قوّه‌ی کینه و حقد خالی باشد.

إِخْواناً لفظ «اخوانا» حال است، یعنی در حالی که احساس برادرانه دارید، عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ رو بروی هم بر تختها بنشینید در اخبار است «۱» که به خدا قسم شما هستید کسانی که خداوند در باره‌ی آن‌ها گفته: وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ به خدا قسم که خداوند غیر شما (شیعیان) کسی دیگر را اراده نکرده است.

لا یَمَسُّهُمْ فِیها نَصَبٌ وَ ما هُمْ مِنْها بِمُخْرَجِینَ نه در آن جا بدانان خستگی و رنج رسد و نه از آن جا بیرونشان کنند.

نَبِّئْ عِبادِی أَنِّی أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِیمُ تقویت امید و رجای مؤمنین است (که به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می‌فرماید: به بندگانم بشارت بده که قطعا من آمرزنده مهربانم).

وَ أَنَّ عَذابِی هُوَ الْعَذابُ الْأَلِیمُ و این جمله هم تقویت خوف آن‌ها است.

آیات ۶۶- ۵۱

[سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۶۶] ..... ص : ۶۳

اشاره

وَ نَبِّئْهُمْ عَنْ ضَیْفِ إِبْراهِیمَ (۵۱) إِذْ دَخَلُوا عَلَیْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ إِنَّا مِنْکُمْ وَجِلُونَ (۵۲) قالُوا لا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ عَلِیمٍ (۵۳) قالَ أَ بَشَّرْتُمُونِی عَلی أَنْ مَسَّنِیَ الْکِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ (۵۴) قالُوا بَشَّرْناکَ بِالْحَقِّ فَلا تَکُنْ مِنَ الْقانِطِینَ (۵۵)

قالَ وَ مَنْ یَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ (۵۶) قالَ فَما خَطْبُکُمْ أَیُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۵۷) قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلی قَوْمٍ مُجْرِمِینَ (۵۸) إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِینَ (۵۹) إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنا إِنَّها لَمِنَ الْغابِرِینَ (۶۰)

فَلَمَّا جاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (۶۱) قالَ إِنَّکُمْ قَوْمٌ مُنْکَرُونَ (۶۲) قالُوا بَلْ جِئْناکَ بِما کانُوا فِیهِ یَمْتَرُونَ (۶۳) وَ أَتَیْناکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۶۴) فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبارَهُمْ وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ وَ امْضُوا حَیْثُ تُؤْمَرُونَ (۶۵)

وَ قَضَیْنا إِلَیْهِ ذلِکَ الْأَمْرَ أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِینَ (۶۶)

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۱۱۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۴

ترجمه: ..... ص : ۶۴

و هم بندگانم را از حکایت فرشتگان مهمان ابراهیم آگاه ساز.

و بگو که چون آن مهمانان بر ابراهیم وارد شدند و بر او سلام دادند، ابراهیم (مضطرب شده و) گفت: من از این که شما بدون اذن و بی موقع بر من در آمدید بیمناکم.

(فرشتگان) گفتند: هیچ مترس که ما آمده‌ایم ترا به فرزندی دانا از جانب خدا بشارت دهیم.

ابراهیم گفت: آیا مرا در این سنّ پیری مژده فرزند می‌دهید؟ نشانه‌ی این مژده چیست؟

گفتند: ما ترا به حقّ بشارت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۵

دادیم و تو هرگز از لطف خدا نومید مباش.

ابراهیم گفت: آری هرگز به جز مردم گمراه، کسی از لطف خدا نومید نیست.

آن گاه ابراهیم پرسید: که ای رسولان حقّ بازگویید بر چه کار مبعوث شده‌اید؟

فرشتگان پاسخ دادند که:

ما را برای هلاک قومی زشتکار فرستاده‌اند.

مگر اهل بیت لوط و خانواده‌ی نبوّت که آن ها را از هلاک نجات خواهیم داد.

جز زن لوط که آن هم (چون با بدان است) چنین مقرّر داشتیم که با زشتکاران هلاک شود.

آن گاه که فرشتگان فرستاده‌ی حقّ بر لوط و خانواده‌ی او وارد شدند.

لوط با فرشتگان گفت: شما اشخاص ناآشنایید و من هیچ شما را نمی‌شناسم.

(فرشتگان) پاسخ دادند که: ما بر انجام وعده‌ی عذاب که قومت در آن به شکّ و انکار بودند، فرستاده شدیم.

و به حقّ و راستی به سوی تو آمده‌ایم و آنچه گوئیم صدق محض است.

پس تو ای لوط با خانواده‌ات شبانه از این دیار بیرون شو و همه‌ی اهل بیت پیشاپیش و تو از پی آنان بروید و هیچ باز پس ننگرید. و بلکه بدانسو که مأمورید به سرعت روان شوید.

(آن گاه بر قوم لوط حکم هلاک دادیم) و بر او این فرمان را که قومت تا آخرین افراد صبحگاه هلاک می‌شوند وحی کردیم.

تفسیر ..... ص : ۶۵

وَ نَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْراهِيمَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ علّت ترس ابراهیم از فرشتگان آن بود که آن‌ها از خوردن چنانچه گذشت خودداری می‌کردند. «۱»

---

(۱) تفسیر سوره هود، آیات ۶۹ تا ۸۳ جلد ۷ ترجمه‌ی تفسیر بیان السعادة.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۶۶

قالُوا لا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلامٍ عَلِيمٍ در اخبار «۱» وارد شده که مژده و بشارت فرزند از جانب خدا آمد، پس سه سال درنگ کرد و بار دیگر پس از سه سال بشارت آمد.

قالَ أَ بَشَّرْتُمُونِي عَلى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ قالُوا بَشَّرْناكَ بِالْحَقِّ گفتید: به امری که واقعیّت دارد و حقّ است بشارت می‌دهید؟ فَلا تَكُنْ مِنَ الْقانِطِينَ چون خدای تعالی قدرت بر چیزی دارد که اسباب ظاهری موافق آن نیست از این رو فرمود: از نومیدان مشو.

قالَ وَ مَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ خدا گفت: کسانی از رحمت خدا ناامید می‌شوند که نسبت به معرفت و قدرت خدا گمراهند، قالَ فَما خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ گفت ای فرشتگان مأمور، پس از بشارت کار شما چیست؟

قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ گفتند: ما به قوم لوط فرستاده شده‌ایم که آن مجرمان را هلاک کنیم.

إِلَّا آلَ لُوطٍ جز قوم لوط که حرف استثنا آن‌ها را استثنا کرده است از قوم مجرمین به صورت استثنای منقطع یا متّصل یا این که

استثناى از ضمير مستتر در «مجرمين» است، إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنا إِنَّها لَمِنَ الْغابِرِينَ لفظ «قدّرنا» معلّق شده، چون

---

(۱) تفسير الصافى ۳: ص ۱۱۵ تفسير العياشى ۲: ص ۲۴۴/ ح ۲۵ تفسير البرهان ۲: ص ۳۴۸/ ح ۱

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۶۷

معناى علم در آن است، و غابر به معناى باقى است، يعنى زن لوط از كسانى است كه مقدّر شده است تا با كفّار جهت هلاك در شهر باقى بماند «۱».

فَلَمَّا جاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ پس چون فرشتگان به خانواده لوط وارد شدند، لوط پس از ديدن آن‌ها قالَ گفت: إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ شما گروهى ناشناخته‌ايد و من شما را نمى‌شناسم يا انسى به شما پيدا نمى‌كنم چون گمان شرّ به شما دارم.

قالُوا گفتند: ما براى شما بدى نياورده‌ايم بَلْ جِئْناكَ بِما كانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ما براى وعده‌ى عذاب آمديم كه قوم تو در آن شكّ مى‌كردند وَ أَتَيْناكَ بِالْحَقِّ «۲» ما جهت امر حقّ آمديم كه تخلّفى در آن نيست وَ إِنَّا لَصادِقُونَ و قطعا ما راست گوييم تأكيد براى تحقّق عذاب است كه واقع خواهد شد.

فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ اتَّبِعْ أَدْبارَهُمْ خانواده‌ات را بيرون ببر و از پشت سر آن‌ها مانند نگهبان مراتب باش وَ لا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ هيچ يك از شما به پشت سرش نگاه نكند، وَ امْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ امر الهى در حين خروج از شهر شما را مى‌گيرد و به شما مى‌رسد پس آنوقت هر جا كه مأمور مى‌شويد برويد.

---

(۱) براى شرح بيشتر به سوره هود آيه (۸ و اعراف ۸۳) عنكبوت آيات ۳۲ و ۳۳ مراجعه شود.

(۲) حقّ- نزد اهل معرفت عبارت از ذات اللّه است. مراد از حقّ، خداوند مى‌باشد و آنچه خدا بر خود واجب كرده است حقّ گويند. مقصود ولايت مطلقه است كه مظهر آن على عليه السّلام مى‌باشد زيرا كه حقّ همان ولايت است كه هر حقّى به موجب حقانيّت آن حقّ است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۶۸

وَ قَضَيْنا إِلَيْهِ به لوط ذلِكَ الْأَمْرَ علم آن مطلب مبهم را رسانديم و او را آگاه كرديم. و آن مطلب مهم را جمله‌ى بعدى تفسير مى‌كند: أَنَّ دابِرَ هؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ قومت تا آخرين افراد صبحگاه هلاك خواهند شد، يعنى تا آخرشان هلاك و نابود مى‌شوند.

آيات ۸۴- ۶۷

[سوره الحجر (۱۵): آيات ۶۷ تا ۸۴] ..... ص : ۶۸

اشاره

وَ جاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ (۶۷) قالَ إِنَّ هؤُلاءِ ضَيْفِي فَلا تَفْضَحُونِ (۶۸) وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ (۶۹) قالُوا أَ وَ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعالَمِينَ (۷۰) قالَ هؤُلاءِ بَناتِي إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ (۷۱)

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (۷۲) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (۷۳) فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (۷۴) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ (۷۵) وَ إِنَّها لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ (۷۶)

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ (۷۷) وَ إِنْ كانَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ لَظالِمِينَ (۷۸) فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ وَ إِنَّهُما لَبِإِمامٍ مُبِينٍ (۷۹) وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحابُ

الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ (۸۰) وَ آتَيْناهُمْ آياتِنا فَكانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ (۸۱)
وَ كانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً آمِنِينَ (۸۲) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ (۸۳) فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ (۸۴)
ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۶۹

ترجمه: ..... ص : ۶۹

(در آن شب كه فرشتگان به صورت جوانان زيبا به خانه‌ى لوط آمدند) قوم لوط آگاه شده و خوشحال به خيال كامرانى به خانه‌ى او شدند،
لوط به قوم خود گفت اين جوانان در منزل من مهمانند مرا به آزردن ايشان شرمسار نكنيد،
از خدا بترسيد و در كار مهمانان غريب مرا خجل مگردانيد.
قوم گفتند: آيا ما ترا از مهمان كردن مردمان (حمايت مردمان) منع نكرديم،
لوط به قوم خود گفت من اين دخترانم را به نكاح شما ميدهم تا اگر خيال عملى داريد انجام دهيد (و با مهمانانم قصد بد نكنيد)،
اى محمّد به جان تو قسم كه اين مردم دنيا هميشه مست شهوات نفسانى و به حيرت و غفلت و گمراهى خواهند بود،
بارى قوم لوط هنگام طلوع آفتاب به صيحه‌ى آسمانى هلاك شدند.
و شهر و ديار آن‌ها را زير و زبر ساخته آن قوم را سنگباران عذاب كرديم.
و در اين عذاب هوشمندان را عبرت و بصيرت بسيار است.
و اين ويرانه (شهر و ديار قوم لوط كه اكنون راهى) برقرار براى عبرت صاحبان افكار است.
همانا در اين عقوبت بندگان مؤمن را آيت و عبرت است.
و اهل شهر (ايكه) (قوم شعيب) هم مردم بسيار ستمكارى بودند،
آن‌ها را نيز به كيفر رسانيديم و شهر ايكه و سدوم يا مدين كه ديار قوم لوط بود براى اهل اعتبار راهى روشن و آشكار است،
و اصحاب حجر هم رسولان ما را تكذيب كردند،
و از آياتى كه ما بر آن‌ها فرستاديم روى برگردانيدند،
و در كوهها منزل ساختند تا از خطر ايمن باشند،
صبحگاهى صيحه‌ى عذاب آن‌ها را نابود كرد،
و به فراز كوه هم با همه‌ى ذخائر و ثروت از هلاك ايمن نگرديدند.
ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۷۰

تفسير ..... ص : ۷۰

وَ جاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ پس از اطّلاع حاصل كردن از ورود مهمانان به واسطه‌ى زن لوط چنانچه گذشت اهل شهر به همديگر مژده مى‌دادند، چه در آن‌ها طمع داشتند و خيال مى‌كردند كه لوط عليه السّلام هم در كار آن‌ها شريك خواهد شد.
قالَ إِنَّ هؤُلاءِ ضَيْفِي فَلا تَفْضَحُونِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ لوط گفت: اين‌ها مهمان من هستند مرا پيش ايشان رسوا نسازيد و از خدا بترسيد و مرا خوار و ذليل مكنيد يا شرمنده نسازيد. زيرا «تخزون» از خزى به معناى خوارى است، يا از خزايه به معناى حياست.
قالُوا أَ وَ لَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعالَمِينَ گفتند: آيا ما تو را از مهمان كردن مردم نهى نكرديم؟

قالَ هؤُلاءِ بَناتِي إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ لوط گفت: اين دختران من (دختران قبيله من) هستند اگر كارى داريد.

لَعَمْرُكَ قسم به جان تو و به حيات تو اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ آن‌ها در مستى‌شان حيران و سرگردانند، آوردن صيغه‌ى مضارع جهت احضار حال گذشته است (سرگردان بوده و هستند).

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ در آن هنگام كه داشت آفتاب طلوع مى‌كرد فَجَعَلْنا عالِيَها سافِلَها بالاى شهر آن‌ها را زير قرار دادم كه مقصود زير و رو كردن است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۷۱

وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ لفظ «سجّيل» معرب سنگ گل است، و تفصيل هلاك كردن آن گذشت. «۱»

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ در اين امر براى اشخاص با فراست كه اشياء را از علامت‌هايشان مى‌شناسند، نشانه‌هاى عبرت است.

وَ إِنَّها آن قريه‌ها، يا آثار نابودى، يا نشانه‌ها لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ هنوز آثارش باقى است و كهنه نشده و مردم آثار قريه‌ها و نابودى آن‌ها را مى‌بينند، و از ائمّه (عليهم السّلام) وارد شده است «۲» كه: متوسّمين كه با فراست‌هاست همانا ما هستيم، و اين كه آثار و راهى كه باقى مانده در ما است، و نيز وارد شده كه امام نشانه و علامت براى اشخاص با فراست است، و اين كه امام همان راه باقى است.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ تأكيد آيه اولى است و بجاى كلمه‌ى «متوسّم»، «مؤمن» آورده شده، يا مقصود اين است كه در اين تفطّن و توسّم نشانه‌اى است براى مؤمنين.

وَ إِنْ كانَ اين كه أَصْحابُ الْأَيْكَةِ «الأيك» عبارت از درختان زياد درهم پيچيده است، يا مقصود جماعتى از هر درخت است حتّى از درخت خرما، و مفرد آن «الأيكه» است، يا مقصود بيشه‌اى است كه درختان زياد داشته باشد مقصود قوم شعيب عليه السّلام از اهل مدين است، يا از

---

(۱) سوره هود آيه ۷۷

(۲) تفسير منهج الصادقين ۵: ص ۱۶۹

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۷۲

اهل قريه‌اى غير از مدين.

لَظالِمِينَ فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ وَ إِنَّهُما چون ستمكار بودند از آنان يعنى اصل «أيكه» و «مدين» يا مقصود قريه‌هاى قوم لوط و قريه‌هاى اصحاب ايكه انتقام گرفتيم (آن‌ها را به نقمت كردارشان رسانيديم) لَبِإِمامٍ «۱» مُبِينٍ و آن دو قريه در راه روشن و واضحى است كه هر راهرو و عبور كننده‌اى بر آن مى‌گذرد و بدان سو راه مى‌جويد، چه امام عبارت از هر چيزى است كه به آن رهنمون شود، چه راه باشد، چه غير راه.

وَ لَقَدْ كَذَّبَ أَصْحابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ اهل حجر (قوم ثمود) رسولان (صالح) را تكذيب كردند، و شايد آن‌ها رسولان ديگرى نيز داشته‌اند، يا اين كه تكذيب يكى از رسولان تكذيب همه است، يا اين كه لفظ جمع آوردن «مرسلين» به اعتبار كسانى از مؤمنين است كه با رسول بودند، و «حجر» اسم وادى آن‌ها است، و آن وادى است بين مدينه و شام كه آن جا سكونت مى‌كردند «۲».

---

(۱) امام پيشوا بطور مطلق، و پيشواى مذهبى بطور خاصّ. در ملل و نحل آمده است: كلمه اماميّه اغلب اطلاق بر پيروان حضرت صادق عليه السّلام تا دوازدهمين امام شود و لكن گاه اطلاق بر اسماعيليّه، زيديّه، و ... هم مى‌شود و بالجمله كلمه‌ى اماميه بطور مطلق اطلاق بر فرقه و دسته‌اى مى‌شود كه قايل به امامت اولاد على باشد و با قيد دوازده امامى، هفت امامى، هشت امامى فرقه‌ها ممتاز مى‌گردند. به هر حال اماميّه قايل به امامت بلا فصل حضرت على عليه السّلام بوده و گويند وى جانشين بلا فصل او (پيامبر

صلّى اللّه عليه و آله) است.

(شهرستانى، ملل و نحل، ۵ عليه السّلام)

(۲) در دائرة المعارف اسلام (جلد ۳ ص ۳۶۵) آمده است: «حجر» مقرّ ويرانه‌اى باستانى در شمال

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۷۳

وَ آتَيْناهُمْ آياتِنا فَكانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ ما آيات خود را مانند شتر و بچّه‌ى آن و نوشيدن آن از آب (در سوره الشّمس نيز آمده است) بدانها بخشيديم ولى آنان از آن‌ها روى گردان بودند.

وَ كانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً آن‌ها كوهها را مى‌تراشيدند و از آن خانه‌ى امن براى خويش مى‌ساختند، چه بدنهاى‌شان قوى و عمرها و آرزوهاى‌شان طولانى بود آمِنِينَ خانه‌هايشان از انهدام و خراب شدن، و نقب زدن دزدها و تخريب دشمنان محفوظ بود، يا اين كه از عاقبت كارشان و از نزول عذاب بر آن‌ها در دنيا و آخرت ايمن بودند، يا اين كه با اين خانه‌ها مى‌خواستند از آفات ايمن باشند.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ آن گاه بامدادان بانگ مرگبار آنان را فرو گرفت

غربى عربستان سعودى نزديك قرارگاه مدائن صالح در فاصله عليه السّلام ما يلى جنوب غربى متمايز است شهر باستانى و تجارى «الحجر» در مركز دشتى به طول ۳ كيلومتر و عرض ۲ كيلومتر واقع بوده است وجود ميدان گاهى بزرگ و آكنده از سنگ و سفال و بقاياى ساختمانها و بخشى از ديوار شهر حاكى از اهميّت اين شهر در عهد باستان است. ضمنا كنده‌كاريهاى بسيار در تخته سنگها و صخره‌هاى پيرامون اين دشت ديده شده است مخصوصا گروى صخره‌اى كه قطر «البنت» ناميده مى‌شود. كتيبه‌هاى بسيارى به زبانهاى عربى، آرامى، ثمودى، نبطى، لجعانى، عبرى، يونانى و لاتين در آن جا به دست آمده است. ولى تا اين تاريخ (۱۹۶۶ ميلادى) هنوز حفريّات باستان شناسى سنجيده و علمى در آن جا انجام شده است. اين مطلب بيانگر آن است كه همانطور كه قرآن فرموده است. در سر راه اقوام مختلف بوده و راه عبور ملّتها بوده و آثارش نيز هم چنان كه در زمان پيغمبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله بوده است هم اكنون نيز هست و چون ايستگاه راه آهن معروف حجاز است بيشتر انظار را جلب مى‌كند.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۷۴

خانه‌هاى سنگى و زيادى مال و عدد، آن‌ها را بى‌نياز نكرد و عذاب الهى آنان را در گرفت.

آيات ۹۹- ۸۵

[سوره الحجر (۱۵): آيات ۸۵ تا ۹۹] ..... ص : ۷۴

اشاره

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (۸۵) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۶) وَ لَقَدْ آتَيْناكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِي وَ الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ (۸۷) لا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ اخْفِضْ جَناحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (۸۸) وَ قُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ (۸۹)

كَما أَنْزَلْنا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ (۹۰) الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ (۹۱) فَوَ رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (۹۲) عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ (۹۳) فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (۹۴)

إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (۹۵) الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۹۶) وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِما يَقُولُونَ (۹۷)

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَ کُنْ مِنَ السَّاجِدِینَ (۹۸) وَ اعْبُدْ رَبَّکَ حَتَّی یَأْتِیَکَ الْیَقِینُ (۹۹)

ترجمه: ..... ص : ۷۴

و ما آسمانها و زمین و هر چه بین آن‌ها است به جز برای مقصودی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۷۵

صحیح و حکمتی بزرگ خلق نکرده‌ایم و البتّه ساعت قیامت خواهد آمد اکنون تو ای رسول ما از این منکران نیکو درگذر (یعنی با خلق خوش آن‌ها را به حقّ دعوت کن و اگر نپذیرند دلتنگ مباش)،

همانا محقّقا پروردگار تو آفریننده‌ی دانایی است،

ای محمّد همانا ما هفت آیه‌ی با ثنا (در سوره‌ی حمد) و این قرآن با عظمت را بر تو فرستادیم،

چشم از این متاع ناقابل دنیوی که به طایفه‌ای از مردم کافر برای امتحان دادیم البتّه بپوش و بر اینان اندوه مخور و اهل ایمان را زیر بال علم و حکمت خود گیر و با کمال حسن خلق بپروران.

و بگو من رسولم که برای اندرز و ترسانیدن مردم از عذاب قهر خدا با دلیلی روشن آمده‌ام.

آنگونه عذابی که بر کسانی که آیات خدا را قسمت کردند نازل کردیم.

آنان که قرآن را (جزء جزء و پاره پاره کرده‌اند و بعضی را قبول و بعضی را ردّ کرده‌اند).

قسم به خدای تو که از همه‌ی آن‌ها سخت مؤاخذه خواهیم کرد.

روزی از آنچه می‌کنند باز خواست می‌شوند.

پس تو به صدای بلند آنچه مأموری به خلق برسان و از مشرکان روی بگردان.

همانا ترا از شرّ تمسخر و استهزا کنندگان مشرک، محفوظ میداریم.

آنان که با خدای یکتا خدایی دیگر گرفتند بزودی خواهند دانست که در چه جهل و اشتباهی بوده‌اند (و با چه شقاوت و عذابی محشور می‌شوند).

ما میدانیم که تو از آنچه امّت در طعنه و تکذیب تو می‌گویند سخت دلتنگ می‌شوی.

(غم مخور) و بذکر اوصاف کمال پروردگارت تسبیح‌گو و از نماز گزاران باش (تا به یاد خدا شاد خاطر شوی).

و دائم به پرستش خدای خود مشغول باش تا ساعت (مرگ و هنگام لقای) ما یقین بر تو فرارسد.

تفسیر ..... ص : ۷۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۷۶

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ نظایر این آیه بارها گذشته است و این تمهید و مقدّمه‌ی امر به گذشت و عفو است، یعنی این که قوم تو متلبّس به حقّ هستند و تو کامل ترین انبیا هستی، پس شایسته نیست که تو به تکذیب و کار بد آن‌ها نسبت به تو نگاه کنی و بر آن‌ها نفرین کرده یا خشمناک شوی، زیرا که غضب تو مانند نفرین تو موجب دوری آن‌ها از رحمت است، و تو نبیّ رحمت هستی، پس سبب نزدیک شدن آن‌ها به رحمت باش نه سبب دوریشان از آن.

وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِیَةٌ پس هر یک از آن‌ها مستحقّ سیاست و تأدیب و عقوبت شود نمی‌تواند از دست ما خلاص شود و رهایی یابد، پس تو بر ما توکّل نما و امور آنان را به ما واگذار، و کار آن‌ها را مانند سایر پیامبران با دعا و نفرین علاج مکن.

فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ آن‌ها را ببخش و از آن‌ها درگذر، بخشیدنی که سرزنش و منّت در آن نباشد.

و عفو و بخشیدن عبارت از مکافات نکردن است، ولی صفح خارج ساختن اثر بدی از قلب است، و هر یک از آن دو لفظ در معنای دیگری و در معنای اعمّ استعمال می‌شوند، و گویا که عفو و صفح مانند فقرا و مساکین است که هرگاه جمع شوند جدا می‌شوند و هرگاه جدا شوند جمع می‌شوند. «۱»

---

(۱) (شرح آن پیش از این آمد).

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۷۷

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ تعلیق بر وصف ربوبیّت نه سایر اوصاف الهی جهت اشاره به عواطف است، و معنای آیه این است: آنکس که تو را تربیت می‌کند و به تو لطف می‌نماید همان آفریننده‌ی آن‌ها است، پس شایسته نیست که تو در عقاب کسی که مخلوق و آفریده‌ی مربّی تو است عجله و شتاب کنی، الْعَلِيمُ خداوند به حال آن‌ها آگاه و دانا است، پس آن‌ها را طبق مقتضای حالشان مجازات می‌کند، که بنابراین این آیه: «وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ (تا آخر آیه)» برای جلب رضایت پیامبر از قومش و دور کردن او از شتاب در سرزنش و دعاست.

وَ لَقَدْ آتَيْناكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِي وَ الْقُرْآنَ الْعَظِيمَ این جمله و مقدّمه‌ی آیه بعد است که می‌فرماید:

لا- تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ است، زیرا به کسی که سبع مثانی داده شده او بی‌نیاز مطلق است، و نباید چشمش را به سوی غیر بدوزد، و «المثانی» جمع «مثنی» به معنای دو تا دو تا است، و برخی آن را جمع «المثنی» از ثنا دانسته‌اند، پیش از این (در سوره حمد) گفته شد که، عالم به یک اعتبار هفت است، و این که آن مراتب به اعتبار نزول و صعود تکرار گردد و هر عالم دو تا می‌شود، و این که قرآن صورت تدوینی آن مراتب است.

و این که سوره‌ی فاتحة الکتاب مختصر قرآن بوده و همه‌ی قرآن در آن سوره جمع شده است، و این که آن مراتب در ائمّه متحقّق است، و این که محمّد صلّی اللّه علیه و آله صاحب مقام محمود است که در لسان صوفیّه از آن به مقام جمع الجمع تعبیر می‌شود، و این که آن مقام همان قرآن عظیم است. ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۷۸

بنابراین تفسیر سبع مثانی به همه‌ی قرآن و به سوره‌ی فاتحة الکتاب، و به سوره‌های دو بار نازل شده، و به هفت سوره‌ی بزرگ از اوّل قرآن تا آخر برائت، بنابراین که انفال و برائت یک سوره باشند، و به صحف سابق، و به همه‌ی کتابهای آسمانی صحیح است.

لا- تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلى ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ چه به آنچه به بعضی از مردم یا صنفهای کافران دادیم مانند مال دنیایی که به دست کفّار است چشم مدوز، چه همه به آن‌ها در جنب آنچه که به تو داده شده در نهایت حقارت و کوچکی است، پس شایسته نیست که از آنچه که به تو داده شده چشم بپوشی، و به امثال این چیزهای کوچک و بی ارزش نظر افکنی.

وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ چون به تو چیزی داده شده که کمال دنیا و آخرتت در آن است، لذا شایسته نباشد که تحت تأثیر غیر خودت قرار گیری، بدین گونه که به ظاهر آنان که در ناز و نعمت هستند توجّه کنی و در نتیجه، رغبت و میل بشری تو تحریک شود.

یا نگاه به باطن آن‌ها بکنی و ببینی که آن‌ها از ایمانی که به بهشت می‌رساند روی گردانیده و به کفر روی آورده‌اند که آن‌ها را به جهنّم و آتش می‌کشاند، آنوقت ناراحت و اندوهناک شوی، بلکه در هر دو حال امیر و فرمانفرمای هر دو حال باش، بدون این که از آن دو حالت تأثیر پذیر شوی، و حال تو نسبت به مؤمن حال تواضع و فروتنی و دوستی با آن‌ها باشد.

چه مؤمنین به سبب لطیفه‌ی ایمان مظاهر تو بلکه مظاهر خدا گشته‌اند، و تواضع بر آن‌ها تواضع برای خدای تعالی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۷۹

وَ اخْفِضْ جَناحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ کلمه‌ی خفیض جناح از خفض پهن کردن پرندگان بالهایشان را برای همسرانشان در وقت تواضع است

و نشانه دوست داشتن می‌باشد، که به استعاره گرفته شده است.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است «۱»: به کسی که قرآن داده شود، اگر گمان کند که به کس دیگری بهتر و برتر از آن داده شده در آن حال بزرگ شمرده است چیزی را که خدا کوچک شمرده، و کوچک شمرده، آنچه را که خدا بزرگ شمرده است.

وَ قُلْ به کسانی که تو را از میل به ظاهر آن‌ها و اندوهناک شدن بر باطن آن‌ها نهی کردم بگو: إِنِّی أَنَا النَّذِیرُ الْمُبِینُ من بیم دهنده‌ی آشکار هستم که بیم دهی من و ظاهر و روشن است به نحوی که دلالت آن بر صدق و راستی من می‌کند و آنچه که مورد انذار قرار می‌گیرد مخفی نیست و روشن است.

کَما أَنْزَلْنا عَلَی الْمُقْتَسِمِینَ سبع مثانی را به تو دادیم، همانند آنچه را که بر مقتسمین از اهل کتاب دادیم، آنان که همّتشان را بر طمع ها، آرزوها و اندوه‌ها پایه‌گذاری کردند، و از قرآن آنچه را که موافق آن‌ها است قبول کردند و آنچه را که مخالف آنانست ردّ کردند.

یا مقصود این است که من شما را از عذاب ذلّت بار بیم دهنده‌ی آشکار هستم، همانطور که بر تقسیم کننده‌ها عذاب را نازل کردیم.

---

(۱) تفسیر الصافی ۳: ص ۱۲۱ الکافی ۲: ص ۴۴۲/ ح ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۰

برخی گفته‌اند: مقتسمون دوازده مرد بودند که دروازه‌ی دخول و خروج مکّه را در ایّام موسم حج تقسیم می‌کردند تا مؤمنین از ایمان به رسول روی گردانند.

بعضی گفته‌اند: آن‌ها کسانی بودند که بر قتل محمّد صلّی اللّه علیه و آله با همدیگر هم قسم شدند، برخی گفته‌اند: آن‌ها کسانی بودند که هم قسم شدند بر صالح شبیخون بزنند.

بعضی آن‌ها را یهود دانسته‌اند که کتب آسمانی را قسمت کردند، و بعضی را ظاهر ساختند و بعضی را پنهان نمودند «۱»، یا در مورد تو راست چنین کردند، بنابراین مقصود از قرآن در جمله‌ی بعدی مطلق هر کتاب خوانده شده‌ی آسمانی است.

الَّذِینَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِینَ لفظ «عضین» جمع «عضه» از «عضوه» به معنای عضو است، یعنی قرآن را به اعضا و اجزا تقسیم کردند، یا جمع «عضه» از «عضیته» یعنی دروغ پنداشتن، یعنی قرآن را افسانه و دروغ قرار دادند.

فَوَ رَبِّکَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ عَمَّا کانُوا یَعْمَلُونَ از کارهایی که می‌کنند سؤال خواهیم کرد، مانند تقسیم قرآن، یا افسانه قرار دادن آن، یا سایر کارهایی را که کرده‌اند.

فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِکِینَ پس آنچه

---

(۱) شیخ طوسی و طبری مقتسمین را یهود و نصارا می‌دانند که قرآن را به نظر خود قسمت کرده به بعضی ایمان می‌آوردند و به بعضی ایمان نداشتند. (ترجمه قرآن از خرّمشاهی).

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۱

را که مأمور آن هستی انجام بده و از مشرکان رو بگردان و اهمیّتی به قبول و رد و استهزاء آنان مده، و مقصود از «فاصدع» این است که صدا را به آنچه که مأمور شدی بلند کن.

از «صدع بالحجّة» گرفته شده، یعنی دلیل و حجّت را با صدای بلند تکلّم کرد و اعلام نمود، یا این که بین حقّ و باطل فرق بگذار، یا

حقّ را جدا و پراکنده نما به نحوی که دیگر نتوانی جمع کنی و از بین برود، یا این که بین جماعت کفّار جدایی بینداز و آن‌ها را متفرّق و پراکنده ساز.

إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ما تو را حمایت می‌کنیم تا تو را از شر استهزا کنندگان در امان باشی، و این مشرکان بزودی عاقبت کارشان را خواهند فهمید.

و در اخبار ما وارد شده «۱» که آیه در مکّه نازل شده، و این پس از آن بود که محمّد صلّی اللّه علیه و آله بعد از بعثتش پنج یا سه سال امر خویش را مخفی می‌داشت، و با او جز علی علیه السّلام و خدیجه نبود، سپس مأمور به اظهار شد، و امر رسالت را بر قبیله‌های عرب اظهار می‌داشت.

وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِما يَقُولُونَ ما می‌دانیم که تو از آنچه که می‌گویند، از قبیل: تکذیب، و طعن، و استهزا تو و مسخره کردن دین و خدا و کتاب و نمازت، دلتنگ می‌شوی.

---

(۱) تفسیر منهج الصادقین ج ۵ ص ۱۷۴

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۲

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ وَ اعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ «۱» بعضی گفته‌اند: یعنی پروردگارت را عبادت کن تا آن جا که مرگ تو فرارسد، چه مرگ است که یقینی است، و تا مرگ که امری متیقّن و حتمی است تو را رسد.

یا از باب این است که یقین کامل به امور غیبی حاصل نمی‌شود مگر بعد از برداشته شدن حجاب بدن با مرگ اختیاری.

ولی حقّ معنا این است که اعتبار مفهوم غایت و دخول و خروج آنچه به عنوان غایت هر (مرگ) گفته شده چیزی است که دلیلی بر آن از عرف و لغت نیست (حتّی به معنای سر انجام نیست بلکه به معنای برای این که است).

بنابراین مقصود این است که تو به علم اجمالی دانستی، و هر کس امری را به علم اجمالی بداند، تفصیل آن را طلب می‌کند و می‌خواهد، به جمیع مراتب یقین برسد و از علم الیقین تا عین الیقین و از آن تا حقّ الیقین پیش رود، پس برای این که به حقّ الیقین برسی باید عبادت کنی، چنانچه مولوی (ره) به آن اشاره کرده است:

---

(۱) یقین- اعتقاد جازم، اعتقاد قلبی. یعنی آنچه در اثر تشکیک مشکک زائل نشود. ملا صدرا گوید:

یقین تامّ به اشیا موقعی حاصل است که صورت عقلی به عینه مطابق با وجود خارجی باشد و این یقین از راه علم به علّت حاصل شود.

(ملا صدرا، اسفار، ج ۳- از شعر اوّل، ۳۹۶) گویند: آنچه را چشم سر بیند علم خوانند و آنچه را دل بیند یقین خوانند. و بعضی دیگر گویند: یقین عبارت از چشم دل است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۳

هر گمان تشنه یقین است ای پسر می‌زند اندر تزاید بال و پر

چون رسد در علم پس بر پا شود مر یقین را علم او پویا شود

علم جویای یقین باشد بدان وان یقین جویای دید است و عیان

اندر الهیکم بیان این ببین که شود علم الیقین عین الیقین

پس گویا که معنای آیه چنین است: اگر می‌خواهی به یقین و مراتب آن برسی و معلوم را به تفصیل به دست آوری به عبادت پروردگارت مشغول باش تا مراتب یقین «۱» که مطلوب تو است به دست آید، و اما این که بعد از یقین عبادت لازم نباشد جز با

مفهوم غایت از آیه استفاده نمی‌شود، و دانستی که اعتبار مفهوم غایت ضعیف است.

و بعضی از کسانی که خود را به صوفی‌ها بسته‌اند گفته‌اند: عبادت برای حصول یقین است، و آنگاه که یقین حاصل شد دیگر احتیاجی به عبادات نیست، و اینان به مفهوم مثل این آیه، و متشابهات آیات و اخبار و اقوال بزرگان از اهل یقین متوسّل شده‌اند، بدون این که در مقصود کلام آن‌ها غور و تعمّق کنند «۲».

---

(۱) عین الیقین- حقّ الیقین- علم الیقین.

(۲) مفسّرینی چون طبری، شیخ طوسی، میبدی، زمخشری، أبو الفتوح رازی، نسفی سورآبادی،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۴

طبرس، امام فخر رازی، جلالین، ابو السّعود، ملّا محسن فیض، همه یقین را «مرگ» معنا کرده‌اند ولی اسماعیل حقی در تفسیر عرفانی روح البیان آن را معرفت معنا کرده است، و علّامه‌ی طباطبایی در تفسیر المیزان می گوید: نمی‌توان یقین را به معنای ایقان و اطمینان گرفت، زیرا چنین یقین و ایقانی برای حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله در حکم تحصیل حاصل است. به نظر ما مترجمین آن مفهومی را که صاحب این تفسیر و مولانا و صاحب تفسیر روح البیان در نظر دارد تا آنچه مفسّران عالیقدری که یقین را به معنای مرگ گرفته‌اند منافاتی ندارد، چه یقین مطلق در تمام ادوار زندگی رسول خدا وجود داشته است و نزول تفصیلی قرآن در ۲۳ سال دلیل اصلی این قضیه است که در مدّت ۲۳ سال یقین اجمالی به یقین تفصیلی ادامه داشته است تا یقین مطلق که بی‌انتهاست و با مرگ اختیاری (فنا) حاصل و با مرگ اضطراری به نقطه نهایی می‌رسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۵

سوره‌ی نحل ..... ص : ۸۵

اشاره

این سوره دارای یکصد و بیست و هشت آیه است که همه آن‌ها در مکّه نازل شده است، بعضی گفته‌اند: از اوّل سوره تا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ مکّی است و بقیّه مدنی، و بعضی قایلند بر این که غیر از سه آیه از «وَ إِنْ عاقَبْتُمْ ... آخر سوره» همه مکّی است.

آیات ۱۳- ۱

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۱۳] ..... ص : ۸۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

أَتی أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۱) یُنَزِّلُ الْمَلائِکَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ (۲) خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ (۳) خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ (۴)

وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ فِیها دِفْءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۵) وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ حِینَ تُرِیحُونَ وَ حِینَ تَسْرَحُونَ (۶) وَ تَحْمِلُ أَثْقالَکُمْ إِلی بَلَدٍ لَمْ تَکُونُوا بالِغِیهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ (۷) وَ الْخَیْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِیرَ لِتَرْکَبُوها وَ زِینَةً وَ یَخْلُقُ ما لا تَعْلَمُونَ (۸) وَ عَلَی اللَّهِ قَصْدُ السَّبِیلِ وَ مِنْها جائِرٌ وَ لَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ (۹)

هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً لَکُمْ مِنْهُ شَرابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ فِیهِ تُسِیمُونَ (۱۰) یُنْبِتُ لَکُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّیْتُونَ وَ النَّخِیلَ وَ الْأَعْنابَ وَ مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۱۱) وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۱۲) وَ ما ذَرَأَ لَکُمْ فِی الْأَرْضِ مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ (۱۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۸۶

ترجمه: ..... ص : ۸۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

فرمان الهى بر عذاب كافران يا ظهور قيامت فرارسيد، پس (اى كافران) درخواست تعجيل آن را نكنيد، خداى يكتا پاك و منزّه است از شرك مشركان،

خدا فرشتگان و روح را به امر خود بر هر كه از بندگان خواهد مى‌فرستد تا خلق را اندرز داده و از عقوبت شرك به خدا بترساند و به شما بندگان بفهماند كه خدايى جز من نيست تا تنها از من بترسيد،

خدا آسمان و زمين را براى غرضى محقّق و حكمتى بزرگ آفريد، و از آنچه كه مشركان شرك آورند متعالى و منزّه است.

خدا انسان را از آب نطفه آفريد آن‌گاه او با خالق خود به خصومت شديد آشكار برخاست

و چهارپايان را براى بهره‌ورى نوع شما (بشر) آفريد، كه با موى و پشم آن‌ها

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۸۷

دفع سرما نموده و از شير و گوشتشان مى‌خوريد،

و آن هنگام كه شبانگاه بر ميگردند، يا صبحگاه كه براى چرا بيرون مى‌روند زيب و افتخار شما مى‌باشند، يا از كرك و پشم آن‌ها تجمّل و لباسهاى فاخر سازيد،

و نيز بارهاى سنگين شما را كه جز با مشقّت بسيار نمى‌توانيد ببريد از شهرى به شهر ديگر مى‌برند، براستى كه خداى شما رئوف و مهربان است

و اسبان، استران و خران را براى سوارى و تجمّل مسخّر شما گردانيد و مى‌آفريند از آنچه كه نمى‌دانيد،

و بر خداست راهنمايى به راه راستى و عدل كه از آنست جور و ناراستى و اگر خدا مى‌خواست همه شما را به اجبار بر راه هدايت مى‌كشاند،

اوست خدايى كه آب را از آسمانها فرو فرستاد كه از آن بياشاميد، و از آنست درختى كه در آن مى‌چرانيد،

و مى‌رويانند براى شما بدان كشت و زيتون، نخل خرما، انگورها و هرگونه از ميوه‌ها را، براستى كه در اين كار آيت قدرت الهى براى اهل فكر پديدار است،

و رام كرد براى شما شب و روز، خورشيد و ماه، و ستارگانى را براى زندگانى شما در گردون به امر خويش مسخّر كرد، و همانا در اين كار آيت و نشانه‌هاى قدرت خدا براى اهل خرد هويدا و آشكار است،

و در زمين آنچه را كه براى شما آفريد به انواع گوناگون و اشكال رنگارنگ درآورد، همانا در اين كار آيت و نشانه خداوندى‌اش براى مردم هوشيارى كه به خرد بيابند پديدار است.

تفسير ..... ص : ۸۷

اشاره

أَتی أَمْرُ اللَّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ کفّار نسبت به آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وعده داده بود عجله می‌کردند، مانند عذاب، نابودی، روز

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۸

قیامت، حساب، و عقاب، که این تعجیل از ناحیه آن‌ها برای استهزای رسالت پیامبر و وعده‌های او بود، که در این مورد خدای تعالی فرمود: فرمان خدا آمد (برای هلاک شدن و ...).

آن را با لفظ ماضی آورد تا اشاره‌ای بوده باشد بر پدران آنان، یا برای اشاره بر نزدیک بودن حصول وعده.

کفّار از باب تمسخر و استهزا می‌گفتند: اگر وعده‌ی پیامبر تحقّق یابد، بتهای ما برای ما شفاعت خواهند کرد، که خدای تعالی فرمود:

سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ پس چیزی نمی‌تواند برای آنان شفاعت کند، و این که بتها نمی‌توانند چیزی از عذاب خدا را دفع کنند.

یُنَزِّلُ الْمَلائِکَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ بدان که انسان از ابتدای استقرار نطفه‌اش در رحم تحت تدبیر ملایکه واقع می‌شود، که او را تربیت کرده و آنچه را که محتاج آنست جلب می‌نماید و آنچه را که ضرر می‌زند دفع می‌کنند.

و این که خدای تعالی از محض فضل و لطف خودش برای انسان فرشتگانی را می‌فرستد که عددشان روز به روز و آن به آن زیاد می‌شود تا به اوایل رشد و بلوغ برسد، و در این هنگام اگر توفیق او را یاری کرد که از روی اختیار از خدا کمک خواست همانطور که تکوینا قبل از آن از خدا کمک

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۸۹

خواسته بود امداد خداوند بعد از این نیز ادامه یافته و همان فرشتگان موکّلش که زمینی و از نوع ملایکه‌ای بودند که مأمور بر سجده حضرت آدم علیه السّلام شده بودند، به خدمتگذاری او می‌پردازند.

علاوه بر این امداد با فرشتگان آسمانی نیز محقّق می‌شود، و عددشان روز به روز زیادتر می‌گردد تا این که انسان به مقام عبودیّت و اوّل ظهور ربوبیّت برسد، که در این هنگام فرشتگان بزرگی مانند: جبرئیل و میکائیل هم بر یاری‌اش شتافته و به او یاری می‌کنند و نیز روح که بزرگتر از جبرئیل و میکائیل است به او کمک می‌نمایند هم چنان که در اخبار وارد شده است، و شاید روح در این جا اشاره بر ملکی باشد که تربیت نوع انسان را بر عهده دارد و اشراقیّون او را ربّ النّوع می‌نامند.

آن فرشته بنابر اخبار وارده به عدد هر انسانی صورتی دارد و علاوه بر همه‌ی افراد انسان به جمیع موجودات عالم نیز احاطه دارد.

چون جمیع انواع پایین‌تر از نوع انسان قرار دارد، همه موجودات تحت شمول و احاطه ربّ النّوع‌های خود می‌باشد و جمیع ربّ النّوع ها تحت سیطره ربّ النّوع انسانی است، پس جمیع موجودات تحت شمول و احاطه ربّ النّوع انسانی قرار می‌گیرد.

بنابراین معنای آیه شریفه این است که خدا فرشتگان را با روح نازل می‌کند، یا این که ملایکه به سبب روح و توسط او نازل می‌شوند، بر اساس معنای اوّل آن کسانی که ملایکه بر آنان نازل می‌شوند از پیامبران خاصّند و برطبق معنای دوّم همه پیامبران.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۹۰

و ممکن است که مقصود از روح چیزی باشد که دلها به وسیله آن زنده میشوند یا این که تشبیه شده باشد بر روحی که بدنها به وسیله آن زنده می‌شوند، یا وجه دیگر این که مقصود از روح نبوّت باشد، که حیات هر چیزی بر آن بستگی دارد، بنابراین معنای

آیه چنین می‌شود: فرشتگان از عالم امر خدا روح را بر هر کسی که خدا بخواهد نازل می کند.

معانی دیگر روح ..... ص : ۹۰

روح معانی دیگری هم دارد که در اخبار آمده است بین ارباب صنایع و علوم مصطلح است که روح بزرگتر از جبرئیل بوده و با بزرگان از انبیا و اولیای الهی مانند حضرت خاتم النّبیین صلّی اللّه علیه و آله و جانشینان معصوم آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله همراه است.

و این که فرموده است: مِنْ أَمْرِهِ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ از عالم امر او چه با ملایکه‌ای که نازل می‌شوند و چه از این جهت که خود روح از عالم امر است نه عالم خلق.

أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ لفظ أَنْ از نوع مصدریّه یا تفسیریّه است، چه نازل کردن مستلزم معنای قول است و أَنْذِرُوا به معنای (اعلموا) بدانید یا به معنای (احذروا) بترسید.

أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ این که توحید مورد انذار (ترس و هشدار) واقع شده بدان جهت است که مستلزم استقلال در حکومت و تصرّف است، و از مخالفت با کسی که مستقلّ در حکومت است، باید ترسید و نسبت به او پرهیزگاری پیشه ساخت.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۹۱

خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ این جمله در مقام تعلیل بر توحید است، تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ کلمه مِنْ نُطْفَةٍ نوعی بدل بعض است از الْإِنْسانَ.

فَإِذا هُوَ خَصِیمٌ مُبِینٌ انسان در حالی که چنین آفرینشی از دهر و ... ساخته نبوده و نیست دشمن آشکار خالق و آفریدگار گردید، منظور این است که: اینان می‌پندارند که آفریده‌ی طبیعتند و اعتقاد بر خدا تحمیلی است لذا با او دشمنی می‌ورزند.

وَ الْأَنْعامَ خَلَقَها لَکُمْ فِیها دِفْءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْکُلُونَ از پشم، مو و پوست چهار پایان شما خود را گرم نگه می‌دارید وَ مَنافِعُ و شما از گوشت، بارکشی و شخم زدن حیوانات بهرمند می‌شوید وَ مِنْها تَأْکُلُونَ و از پیه، گوشت و شیر آن‌ها می‌خورید.

وَ لَکُمْ فِیها جَمالٌ برای شما در آن‌ها زینت و افتخار است حِینَ تُرِیحُونَ در آن هنگام که شبانگاه از چراگاهشان می‌آیند، وَ حِینَ تَسْرَحُونَ و در آن هنگام که صبحگاه برای چرا بیرون می‌برید،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۹۲

چه آستانه‌ی خانه در هر دو هنگام به وسیله‌ی آن‌ها زینت پیدا می کند.

و صاحبان آن‌ها و اهل خانه در دید ناظرین بزرگ و با عظمت جلوه‌گر می‌شوند، و مقدّم داشتن برگشت چهار پایان از چراگاه به خانه برای این است که آن‌ها رو به سوی خانه دارند، و در حال آمدن به خانه هستند، روی آوردن با شکم پر زیباتر از پشت کردن است، و این که به آغل‌هایشان می‌آیند (که برایشان مهیّا شده است)، و در طرف صبح مطلب کاملا بر عکس است.

وَ تَحْمِلُ أَثْقالَکُمْ إِلی بَلَدٍ لَمْ تَکُونُوا بالِغِیهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ بارهای شما را به شهری می‌برند که خودتان نمی‌توانستید بدان برسید مگر با زحمت فراوان، تا چه رسد بر این که بارها را بر پشت خودتان حمل بکنید.

إِنَّ رَبَّکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ پروردگارتان به شما مهربان است، چرا که او برای شما چیزی می‌آفریند که از آن سود می‌برید و بر آن نیاز دارید.

وَ الْخَیْلَ وَ الْبِغالَ وَ الْحَمِیرَ لِتَرْکَبُوها وَ زِینَةً وَ یَخْلُقُ ما لا تَعْلَمُونَ همه‌ی این آفریده‌ها برای این است که از موجودات عالم طبع و از آنچه که در آسمان و زمین است و از موجودات عالم ارواح بهره ببرید.

وَ عَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ اين‌ها براى اين است كه بر خداوند متعال راه اعتدال و ميانه روى ضرورت دارد و هم چنين معرّفى و

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۹۳

بيان آن كما اين كه اسباب و لوازم آن را نيز براى بندگان آفريده است، چون هر چه را كه انسان در معاش و رسيدن به خيرات، خوبيها و منافعش محتاج است مهيّا نموده و در خلقت انسان ذكر كرد.

از سوى ديگر راه ميانه كه به دور از هر گونه افراط و تفريط باشد، بدين منوال است كه اسباب رسيدن انسان به خيرات اوّلى ذاتى و خيرات ثانوى به مقدار حاجت موجود مى‌باشد و سير و سلوك به سوى خيرات اوّلى ذاتى و خيرات ثانوى به قدر نياز (متناسب با حال اختيار و امكانات) محقّق بوده و پيمودن راه به سوى خيرات مشكل نبود ... لذا فرمود: راه ميانه و اعتدال اختصاصى به انسان ندارد بلكه بر خداست كه براى هر چيزى راه ميانه و اعتدال را برگزيند.

وَ مِنْها جائِرٌ بعضى از راهها از اعتدال برگشته و به سوى ديگر مايل است، يا مقصود اين است كه آفرينش و خلقت شما و تمامى آنچه كه نياز داريد مبتنى بر تأمين خيرات بدنى و كمالات دنيوى تكوينى غير اختيارى شماست.

و امّا براى خيرات روحى و كمالات انسانى اختيارى شما بر خداست كه راه ميانه را برايتان پيش آورد، بدين گونه كه به شما دانش و معرفت عطا نموده و پيامبرانى بفرستد، كتابهاى آسمانى نازل كند و علاوه بر اين‌ها جميع آنچه را كه در تحصيل اين امور نياز داريد آماده سازد. پس اگر حيف و ميل يا نقص و ستمى واقع شود از جانب خودتان است و

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۹۴

ارتباطى بر خداى متعال ندارد هر كسى كه از راه ميانه و اعتدال خارج شده و به راه ستم روى آورد به استعداد و كسب خودش مربوط است.

وَ لَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ خداوند متعال اگر مى‌خواست همه‌ى شما را هدايت مى‌كرد، بدين گونه كه بر راه ميانه و پيمودن آن رهنمون مى‌شد.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً لَكُمْ مِنْهُ شَرابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ او همان خدايى است كه برايتان آبى از آسمان فرو فرستاد (آب باران و برف) كه هم از آن بنوشيد و هم رستنيها و جانداران بهره يابند، چه شجر اعمّ از نبات است، فِيهِ تُسِيمُونَ در آن مواشى و گوسفندانتان را مى‌چرانيد.

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّيْتُونَ وَ النَّخِيلَ وَ الْأَعْنابَ وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ چون فرستادن آب و رويانيدن نبات و درختان نشانه‌هايى است كه احتياج به تأمّل و ترتيب مقدّمات دارد فرمود: اين گونه نگرش ويژه‌ى انديشمندان است، و طريق نگرش براى انديشمندان پديدار است.

وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ بِأَمْرِهِ لفظهاى (الشّمس)، (القمر) و (النّجوم مسخّرات) همه با رفع خوانده شده است و نيز بعضى همه‌ى آن‌ها را با نصب خوانده‌اند كه در آن صورت حال موكّد خواهد بود يعنى تأكيد تسخير

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۹۵

و بيان واسطه‌ى آنست و آن عالم امر است.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ اين‌ها آيت و نشانه‌ى الهى بودنشان فقط با عقل و درايت خردورز آن دريافته مى‌شود و نياز بر فكر و تأمّل ندارد، چرا كه دلالت اين امور بر وجود خدا نسبت به فرود آوردن آب و رويانيدن نبات ظاهر و روشن است و آوردن لفظ آيات به صورت جمع براى اين است كه هر كدام از آنچه كه بيان فرموده آيت و نشانه‌ى مستقلّى است.

وَ ما ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ خداوند آنچه را كه براى شما مسخر نمود تا تحت فرمان شما باشد در زمين از موالید مانند: معادن، انواع نباتات، گونه‌هاى حيوانات، عناصر و آنچه كه در روى زمين از كوهها، گودالها و تپه‌هاى طبيعى است كه مقصود از تسخير، تحت

فرمان قرار دادن آن‌هاست در همان جهتى كه براى آن خلق شده‌اند.

بايستى توجّه داشت كه تحت فرمان قرار داده شدن اين موارد همانند حيوانات نيست و غرض از تسخيرشان براى انسان به اين معناى است پـذيراى فرامين انسان مى‌باشـند، ليكن به وجه خاصّـى كه براى انتفاع و بهره گيرى‌شان نهاده شده است، بنابراين تحت شـرايط ويژه‌اى كه از وجه مزبور تبعيّت مى‌نمايـد عمـل مى‌كننـد اگر چه وجه انتفاع در بعضـى از آن‌ها مخفى است، ممكن است كه ما ذَرَأَ مبتدا و لَكُمْ خبر آن باشد يا فِي الْأَرْضِ خبرش بوده باشد، و جمله‌ى حال، يا عطف بر جمله‌ى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۹۶

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ

يا بر جمله‌ى سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ باشد.

مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ بر بيـان اختلاـف رنـگ اكتفـا كرده و اختلاـف نوع و جهـات انتفـاع را ذكر نكرد براى اين كه همان اختلاف رنگ بر ديده‌ها ظاهر است، و غالبا بر اين منوال انواعى كه در ذات گوناگونند رنگشان نيز متفاوت است.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ تنها عقل كافى نبوده و احتياج بر تفكر صرف هم ندارد بلكه يادآورى عقلانى كافى است.

آيات ۲۹- ۱۴

[سوره النحل (۱۶): آيات ۱۴ تا ۲۹] ..... ص : ۹۶

اشاره

وَ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَها وَ تَرَى الْفُلْكَ مَواخِرَ فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴) وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهاراً وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (۱۵) وَ عَلاماتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (۱۶) أَ فَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۱۷) وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۸)

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ (۱۹) وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ (۲۰) أَمْواتٌ غَيْرُ أَحْياءٍ وَ ما يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۲۱) إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَالَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۲۲) لا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (۲۳)

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۲۴) لِيَحْمِلُوا أَوْزارَهُمْ كامِلَةً يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ (۲۵) قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيانَهُمْ مِنَ الْقَواعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ أَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ (۲۶) ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُخْزِيهِمْ وَ يَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشاقُّونَ فِيهِمْ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَ السُّوءَ عَلَى الْكافِرِينَ (۲۷) الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ ما كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۹۷

ترجمه: ..... ص : ۹۷

«و هم او خدايى است كه براى شما دريا را مسخّر كرد، تا از گوشت (ماهى‌هاى حلال) تغذيه كنيد و از زيورهاى آن استخراج كرده تن را بياراييد، و كشتيها در آن برانيد و از فضل خدا رزق و روزى بطلبيد، باشد كه شكر خدا به جاى آوريد،

و كوههاى بزرگ را در روى زمين نهاده تا از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۹۸

سرگردانی و پریشانی برهید و نهرها (در زمین و چشمه‌ها از کوهها) جاری ساخت و راهها را پدیدار کرد تا به واسطه‌ی آن‌ها هدایت شوید،

و نشانه‌های زمین مانند کوهها و جنگلها و دریاها و ستارگان آسمان را مقرّر داشت تا (در روز و شب) به واسطه‌ی آن‌ها هدایت یابید،

آیا خدایی که (این همه نعمت را برای شما بندگان) خلق کرده مانند آن کس است که هیچ چیز در عالم نیافریده است؟! آیا متذکّر و هوشیار نمی‌شوید؟!،

اگر بخواهید که نعمتهای بی‌حدّ و حصر خدا را بشمارید هرگز نمی‌توانید که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است،

و خدا داناست بر هر چه که آشکار و نهانست از کردارتان،

و کسانی که بر غیر خدا که چیزی نیافریده و خود مخلوق (آفریده شده است) فرامی‌خوانند،

مرده‌های از حیات بی بهره‌ای هستند که حس و شعورشان بر این که کی برانگیخته می‌شوند؟ نمی‌رسد،

خدای شما خدای یکتاست بنابراین آنان که گرایشی بر روز واپسین ندارند دلهایشان انکارگرست و خودشان مستکبر (از اطاعت حکم خدا تکبّر و سرپیچی می‌کنند)،

لا جرم خدا هر آنچه را که در نهان و آشکار می‌کنند می‌داند به راستی که او (خدا) مستکبران را دوست ندارد،

و هرگاه که برایشان گفته شود خدای شما چه (آیاتی را) نازل کرده است می‌گویند افسانه‌ی پیشینیان است،

تا وزر و وبال سنگین گناه خودشان را با بار گناه کسانی که با جهل گمراهشان می‌کنند برای روز قیامت تکمیل کنند آگاه باشید که وزر بدی را برای خود بار می‌کنند،

کسانی که پیش از اینان مکر و نیرنگ به کار بستند خدا سقف بنای شان را بر سرشان فرو ریخت و از جایی که نمی‌دانستند دچار عذابشان کرد،

سپس در روز قیامت خوارشان نموده و می‌پرسد: کجایند شریکان من؟! آنانی که برای جانب داریشان با مؤمنان ستیزه می‌کردید، در آن هنگام اهل

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۹۹

دانش اظهار کنند که امروز مختصّ خواری و عذاب کافران است،

فرشتگان جانشان را می‌گیرند در حالی که بر خود ستم کرده‌اند، و آن جا به ناچار سر تسلیم فرود آورده و می‌گویند: ما بد نکردیم البتّه که بد کرده‌اند همانا خدا بر هر چه که می‌کنید آگاه است،

پس از درهای دوزخ داخل شوید که در آن جاودانه‌اید و همیشه معذّب، پس جایگاه بسیار بدی است منزلگاه متکبّرین.

تفسیر ..... ص : ۹۹

وَ هُوَ الَّذِی سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْکُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِیًّا وَ تَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْیَةً تَلْبَسُونَها زیورهای دریا انواع اشیای قیمتی زینتی است که از دریا خارج می‌شود، وَ تَرَی الْفُلْکَ مَواخِرَ فِیهِ و کشتی‌ها را می‌بینی در آن آبهای بسیار در حرکتند، لفظ مَواخِرَ در اصل از (مخر) به معنای شکافتن آب یا صدای شکافتن آب است.

وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ تا از راه تجارت روزی طلب کنید، وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ غایت و هدف از همه‌ی نعمتها با دیدن آن‌ها از منعم و بجای آوردن سپاس شایسته جامه‌ی عمل می‌پوشد و از این که حقّ آن‌ها را ادا کنید، وَ أَلْقی فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ أَنْ تَمِیدَ بِکُمْ و در

زمین کوههای بزرگ را قرار داد تا با اضطراب شما را به چپ و راست نلغزاند.

بدانکه زمین به شکل کروی است که جای جای آن حول مرکز عالم است به طوری که اگر هر جزئی از اجزای آن به حالت طبیعی‌اش رها شود

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۰

با همه‌ی اجزا موافقت دارد و جز در حیّز مرکز استقرار پیدا نمی‌کند، چنانچه مشهود است، و اگر اجزا طالب کلّ و سنخ خودش بود هم چنان که بعضی گفته‌اند لازمه‌اش این بود که آنچه که به قلّه‌های کوه متّصل است تا پایین جدا نشود، و زمین در جای آن کوهها کاملا ساکن بوده و حرکت نکند.

اگر چه حرکت آن را با قوّه‌ی حس حدس زده‌اند، و کره‌ی زمین همانند آن کره‌ای که بر روی آب در حالت شناور می‌چرخد نیست، تا نیازمند چیزی باشد که آن را از حرکت و دگرگونی یا فروپاشی نگه بدارد، و کوهها هم این چنین نیستند که موجب سکون زمین یا بیشتر شدن آن بشوند، زیرا ارتفاع بلندترین قلّه‌های آن‌ها هم خیلی در مقایسه با زمین زیاد نیست بلکه ارتفاعشان نسبت به قطر کره‌ی زمین جز به مقدار یک جو یا کمتر از آن نیست.

در حالی که ظاهر آیه دلالت می‌کند بر این که اگر کوهها نبود این کره اضطراب و انقلاب در حرکت داشت و بر این که زندگی بر روی زمین جز با استواری کوهها ممکن نیست! بنابراین می‌گوییم کوهها اگر چه سبب سکون کره‌ی زمین نیستند همان طور که دانستی لیکن گاهی با اسباب آسمانی و زمینی زمین لرزه‌ی شدید واقع می‌شود اگر کوهها نباشند بر زمینهای مجاور نیز سرایت کرده و حتّی مسافتهای دور را هم در بر می‌گرفت و کوهها از این گونه سرایتها جلوگیری می‌کنند و همین مقدار در صدق ظاهر آیه کافی است مضاف بر این

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۱

مقصود بطون آیه است نه ظاهر آن.

ما این مطلب را پیشتر نیز متذکّر شدیم که عالم با تمام اجزایش مظاهر اسمای الهی است و این که خلفای خدا اسمای بزرگ او هستند، کوهها با تمام اوصافی که دارند از سکون، ارتفاع، سنگینی، صلابت و جاری شدن آب از زیرشان مظاهر اسمائند، و گاهی احکام ظاهر بر مظاهر جاری می‌شود همان طوری که ذیل اطلاق احکام قلب و سینه بر بیت اللّه و مکّه جاری می‌شود.

در اخبار وارد شده: اگر امام علیه السّلام نبود زمین اهلش را فرو می‌برد و اخباری هم به همین مضمون غیر از این خبر، در اخبار و احادیث بیان شده است، پس در واقع به سبب وجود خلفای خدا زمین وجود پیدا کرده و آرامش و قرار می‌یابد، چرا که کوه‌ها مظاهر خلفای الهی هستند و این حکم بر حسب تنزیل جاری نمودن حکم ظاهر بر مظهر است.

امّا تفسیر آیه بر حسب تأویل بر مواردی به شرح زیر اطلاق شده است:

۱. تأویل بر عقول کلّی شده است که از آن‌ها به عنوان ایستادگانی که بر هیچ طرفی نگاه نمی‌کنند یاد شده است.

۲. مقرّبین بنابر وجهی کوههای زمین هستند.

۳. عقول عرضی که از آن‌ها تعبیر به صف بستگان شده است کوههای زمین هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۲

۴. نفوس کلّی که از آن‌ها به تدبیر کنندگان امر تعبیر می‌شود.

۵. نفوس جزئی که از ایشان به رکوع کنندگان بسیار تعبیر می‌شود.

۶. اقدار مثالی که از آن‌ها به عنوان «ذوی الاجنحه» صاحبان بالها تعبیر شده است.

همه‌ی موردهای شش گانه‌ی بالا کوههای زمین‌اند که جانشینان خدا بزرگترین آنان می‌باشد، این معنا در عالم کبیر است و هر

آنچه که در عالم کبیر است عین آن در عالم صغیر جریان دارد.

وَ أَنْهاراً و به واسطه‌ی کوهها رودهایی جاری ساخت وَ سُبُلًا و راههایی پدید آورد.

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ باشد که شما بر مقاصد خویش نایل شوید در واسطه‌ی بهرمندی از آن راهها هدایت شده و راه یابید.

یا مقصود آیه‌ی شریفه این است که شما به مقصود حقیقی که توجّه به خدا و سیر بر راه اوست هدایت شوید، بر راهی که خدا برای شما قرار داده است (راه انبیا و اولیا علیه السّلام) می‌باشد.

وَ عَلاماتٍ مقصود از علامات چیزی است که کاروانها به وسیله‌ی آن بر استقامت و ادامه‌ی سیرشان به سوی مقاصدشان پی می‌برند، وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ در این جا مقصود جنس ستاره است که به وسیله‌ی آن راه را در شب می‌یابند، همانطوریکه کاروانها چنین می‌کنند.

یا مقصود ستاره‌ی خاصّ است که همان ستاره‌ی جدی است بنا به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۳

آنچه که ظاهر آن در خبر آمده، و باطن آن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و ائمّه علیه السّلام و اصحاب و جانشینان ایشان هستند می‌باشد، چنانچه در خبر نیز به این مطلب اشاره شده است.

أَ فَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ آیا کسی که بتها، ستاره‌ها و غیر آن‌ها را خلق می‌کند همانند کسی است که هیچ نمی‌آفریند؟

آیا باز هم متذکّر نمی‌شوید که مخلوق را شریک خالق قرار ندهید؟! وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ خداوند بخشنده است و شما را از ناحیه‌ی کوتاهی در شکر مؤاخذه نمی‌کند رَحِيمٌ و به خاطر کوتاهی و تقصیر نعمت‌ها را از شما قطع نمی‌کند، بلکه روز به روز آن را زیاد می‌کند.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ خداوند بر اعمال و احوال پنهانی، نیات، خطورات ذهنی، خیالات، عقاید، اخلاق و چیزهای پنهانی که حتّی هنوز بر خود شما نیز آشکار نشده است آگاه است و نیز بر آنچه که آشکار می‌کنید آگاه است و اعلان و آشکار کردن هر چیزی بر حسب حال همان چیز است.

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کسانی که به سوی غیر خدا دعوت می‌کنند از قبیل: ملایکه، ستارگان، بتها، شیاطین و پیشوایان گمراهی و ضلالت.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۴

لا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ نمی‌توانند چیزی بیافرینند، پس استحقاق دعوت و پرستش را ندارد، آن‌ها خود آفریده شده‌اند، و امتیازی بر شما ندارند که شما آن‌ها را پرستش کنید یا برای دعوت برگزینید.

أَمْواتٌ غَيْرُ أَحْياءٍ وَ ما يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ آن‌ها مردگانند و زنده نیستند، بنابراین از شما پست‌ترند و پایین‌تر، پس شما بر پرستیده شدن از آن‌ها سزاوارترید، آن‌ها هیچ شعور و آگاهی به برانگیخته شدن خودشان هم ندارند تا چه رسد به (هنگام برانگیخته شدن) غیر خودشان، و این که خدایان باطل به آن‌ها پاداش بدهند یا برایشان شفاعت کنند به هیچ یک آگاهی ندارند.

إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ این جمله به منزله‌ی نتیجه‌ی سخنان قبلی است، و مانند آن قبلا نیز گذشت.

مقصود این است که خدای شما آفریننده‌ی حقیقی است و استحقاق پرستش و عبادت را دارد، و او یکی است و متعدّد نیست بر خلاف آنچه که عدّه‌ای برای خود خدا قرار داده‌اند.

فَالَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ کسانی که ایمان به جهان آخرت ندارند، نه خدا را می‌شناسند و نه از آخرت چیزی می‌دانند، وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ آنان مستکبرند چه استکبار خروج از حکم خدا و جانشینانش می‌باشد و آن‌ها از حکم خدا و جانشینانش

خارج

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۵

شده‌اند، چون اعتقاد به خدا و جانشينانش ندارند.

لا- جَرَمَ لفظ جَرَمَ است گناه كرد و معناى لا- جَرَمَ در اصل اين است كه گناهى در اين مطلب نيست، و ليكن به معناى حقّا و حتما استعمال مى‌شود.

بنابراين معناى اصلى لا- جَرَمَ اين است كه جرم و گناهى در اين مطلب يا چنين اعتقادى نيست، زيرا كه اين مطلب كاملا محقّق و مسلّم است كه خداوند آشكار و نهان را مى‌داند.

أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ اين جمله تعليل مؤاخذه بر افعال آن‌ها است كه از تهديد مقصود است.

و در خبر است كه ايمان به آخرت نمى‌آورند، يعنى به رجعت و بازگشت ايمان نمى‌آورند.

قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ دلهايشان كافر است و آن‌ها نسبت به ولايت على عليه السّلام استكبار ورزيدند و خداوند كسانى را كه نسبت به ولايت آن حضرت استكبار بورزند دوست ندارد.

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ لِيَحْمِلُوا أَوْزارَهُمْ كامِلَةً يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ مِنْ أَوْزارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ اين سخن را جهت گمراه ساختن مردم و جلوگيرى از راه حقّ گفتند،

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۶

و نتيجه اين شد كه گناه و سنگينى اين گفتار و جلوگيرى از راه حقّ، و بعضى از گناهان كسانى را كه گمراه كرده‌اند حمل كنند لفظ بِغَيْرِ عِلْمٍ ظرف مستقرّ و حال است از مفعول يا فاعل يُضِلُّونَهُمْ يا فاعل لِيَحْمِلُوا، يا ظرف لغو است متعلّق به لِيَحْمِلُوا يا به يُضِلُّونَهُمْ است.

و در خبر است: اين كه جاهل معذور نيست بدان جهت كه وظيفه‌اش بحث و گفتگو بوده و اين كه: جاهل بايستى با عقل خود نظر بر امور مى‌كرد تا بين حقّ و باطل را تميز دهد و فرق بگذارد.

از حضرت امام باقر عليه السّلام روايت شده است كه پرسيده شد كه پروردگارتان در مورد على عليه السّلام چه چيزى نازل فرموده است؟

پاسخ دادند: افسانه‌ى پيشينيان! و از امام صادق عليه السّلام روايت شده است كه فرمودند: به خدا سوگند به اندازه‌ى شيشه‌ى حجامت هم خون ريخته نشد، عصايى به عصا كوبيده نشد، و فرج حرامى غصب نگرديد، و مالى از غير حلال گرفته نشد مگر اين كه گناه و وزر آن بر گردن آن دو غاصب خلافت (اوّل و دوّم) است، بدون اين كه از گناهان عالميان چيزى كاسته شود.

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيانَهُمْ مِنَ الْقَواعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ تمثيل و تنبيه حال آن‌ها در مكر و حيله به حال كسى كه سقفى را روى پايه‌هايى محكم بنا نموده است تا زير آن به راحتى و رفاه دست يابد، ولى به وسيله‌ى همان

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۷

ستونهاى محكم ريشه كن گشته و بانيانش را به درماندگى و حيرت وا داشته است، سقفها از ناحيه‌ى همان ستونها كه بايستى موجب استحكام مى‌شد خراب شدند و مقصود از آمدن و اتيان الهى همان آمدن امر او بر هلاكت و نابودى است.

وَ أَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ عذاب خرابى سقف بر آنان فرود آمد، عذاب خدا از آن جايى كه آگاهى ندارند، بلكه از همان ناحيه‌ى كه گمان بقايش را دارند، يا عذابى مى‌رسد غير از خرابى سقف.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يُخْزِيهِمْ وَ يَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ خداوند در روز قيامت آنان را خوار ساخته و مى‌گويد: شريكان من از قبيل:

بتها، ستارگان، هواهاى نفسانى و غير آن‌ها كجايند؟ يا كجايند شريكان مظاهر من؟ كه اولياء عليه السّلام هستند، و اصل آنان على

عليه السّلام است.

قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَ السُّوءَ عَلَى الْكافِرِينَ كسانى كه علم به آنان داده شده است: انبيا، اوصياى ايشان يا مؤمنين و پيشوايانشان مى گويند: همانا امروز وقت عذاب و خوارى كافرين است.

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ خبر مبتداى محذوف، يا مفعول فعل محذوف يا صفت كافرين است به اين معنا: كسانى (كافران) كه فرشتگان جانشان را مى گيرند.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۸

ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ كه در حقّ خودشان يا در حقّ امامشان ستم كرده‌اند چون امامشان هم به منزله خود آن‌ها مى‌باشد، بلكه بر آنان از خودشان نيز سزاوارتر است.

فَأَلْقَوُا السَّلَمَ آنان از در تسليم و فرمانبرداري يا از راه استسلام و انقياد در آمده و مى گويند:

ما كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ ما هيچ بدى نكرديم اين جمله تفسير السَّلَمَ است در مورد كسانى كه جحد، انكار و استهزايى را در دنيا انجام داده بودند همه را انكار كرده و خود را تبرئه ميكنند، كه كار بدى نكرده‌اند.

بَلى ردّ از جانب ملايكه يا از جانب خدا نسبت بر ادّعاى انكارى ايشان است يعنى ملايكه گويند: بلى (يا خدا مى‌فرمايد بلى ما مى‌دانيم)، در رابطه با انكار و شانه تهى كردن كافران گفته مى‌شود: البتّه كه چنين بوده‌ايد و مى‌دانيم.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ خداوند بر عمل شما آگاه است و انكار فعلى شما سودى ندارد.

فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ پس در ازاى اعمالتان و به عنوان كيفر و مجازات از درهاى جهنّم داخل شويد و بر اين مضمون كه هر يك از در مخصوص خود وارد شود.

(زيرا جهنّم هر كسى تجسّم و يا نتيجه‌ى همان اعمال زشت خود

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۰۹

گنه كار است) و در آن (جهنّم) جاودانه مى‌مانند، چه منزلگاه بدى است جايگاه متكبّرين!

آيات ۳۵- ۳۰

[سوره النحل (۱۶): آيات ۳۰ تا ۳۵] ..... ص : ۱۰۹

اشاره

وَ قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ وَ لَدارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ (۳۰) جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ كَذلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (۳۱) الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۲) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۳۳) فَأَصابَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۳۴)

وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹

«و چون به اهل تقوى گفته مى‌شود كه خدا چه آياتى فرستاد؟ گويند:

نیکو آیاتی فرستاد (بهترین هدایت و سعادت، خیر دنیا و آخرت را) در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۰

آیات قرآن بر خلاف منکران (که گفتند قرآن همان افسانه‌های پیشینیان است). آنان که نیکوکارند هم در زندگی دنیوی با نیکی و خوشی قرینند و هم در آخرت آن‌ها را بهترین منزل است و البتّه خانه‌ی اهل تقوی بسیار مجلل و نیکو خواهد بود،

که داخل می‌شوند (اهل تقوی) بر باغهای بهشت عدن که در زیر درختانشان رودها جاری است و برایشان در آن‌جا هر چه که بخواهند مهیّاست، خدا اینگونه اهل تقوی را اجر و پاداش می‌دهد،

آنان که چون فرشتگان رحمت به طوری پاکیزه قبض روحشان می‌کنند می‌گویند: درود بر شما به موجب اعمال نیکویی که در دنیا کردید اکنون به بهشت ابدی درآیید.

آیا کافران جز با آمدن فرشتگان یا امر پروردگارت (مبنی بر هلاکشان) می‌نگرند؟! منکران پیشین نیز چنین بودند و کردند و خدا برایشان هیچ ستمی نکرد بلکه خودشان بر خویش ستم کردند،

تا این که بر کیفر اعمال زشت خود رسیدند و آن عذابی که تمسخرش می‌کردند بر آنان احاطه نمود،

و مشرکان گفتند: اگر خدا می‌خواست (ما و پدران‌مان نیز غیر او چیزی را نمی‌پرستیدیم) و بدون (امر) او چیزی را تحریم نمی‌کردیم، مشرکان پیش از این‌ها نیز کردار و گفتارشان همین بود (که برای توجیه جبری شده و از این در وارد می‌شوند) پس با این وصف آیا برای پیامبران جز تبلیغ رسالت و اتمام حجّت تکلیفی هست؟ (بر پیامبران جز تبلیغ و اعلان رسالت نیست).

تفسیر ..... ص : ۱۱۰

وَ قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ما ذا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قالُوا خَيْراً لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ وَ لَدارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ و به تقوا پیشگان (بیان این نکته به کرات گشت که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۱

تقوای حقیقی جز با ولایت و بیعت خاصّ ولوی حاصل نمی‌شود) گفته شود، خدایتان چه چیزی فرو فرستاد؟ گفتند: نیکویی! در این جمله اقرار بر فرو فرستاده شدن از جانب پروردگارست و نیز گواهی دادن بر نزول آنچه که از جانب او به عنوان خیر بوده است و این تصدیق از باب تسلیم و استسلام می‌باشد.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا خیریّت آنچه که نازل شده است کسانی راست که احسان و نیکی نمایند و این احسان و خوبی به صورت مطلق حضرت علی علیه السّلام است، و هر اندازه که از طریق ولایت اتّصال بر آنحضرت پیدا شود به همان اندازه اتصاف بر احسان و نیکویی محقّق است، یا مقصود از آن کسانی است که به خودشان یا بر غیر خودشان نیکی کنند.

فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ مقصود از نیکویی در این دنیا پاکیزه بودن خوردنی‌ها، نوشیدنی‌ها، زناشویی‌ها و مرکب‌هاست وَ لَدارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ و خانه‌ی آخرت بهتر است، چون پاکیزگی از آلودگی‌های مادی و رنجهای آن خالص است.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا تفسیر خیر و مقول قول آن‌ها است، یا استیناف از جانب خدا، وَ لَنِعْمَ دارُ الْمُتَّقِينَ جَنَّاتُ عَدْنٍ و چه نیکوست سرای پرهیزگاران، که بهشت عدن است.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها لفظ جَنَّاتُ عَدْنٍ مخصوص «نعم» یا مبتدا است و خبر آن «یدخلونها» می‌باشد، یا این که یدخلونها

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۲

صفت است و تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خبر مبتدا است، یا این جمله نیز صفت دوّم یا صفت بعد از صفت است و لَهُمْ فِيها ما يَشاؤُنَ خبر است، و محتمل است همه‌ی این جمله‌ها حالهای مترادفی را متداخل باشند، و این احتمال نیز وجود دارد که بعضی از آن‌ها

حال و بعضی صفت و بعضی خبر باشند، در سوره‌ی آل عمران توضیح نظیر این آیه‌ی شریفه با جریان نهرها از زیر باغها گذشت.

كَذلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ این چنین پاداش می‌دهد خدا بر پرهیزگاران. در خبر است: و چه خوب است سرای کسانی که در دنیا پرهیزگار بودند یعنی نسبت به دنیا تقوی داشتند.

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ این جمله صفت متّقین یا خبر مبتدای محذوف یا مفعول فعل محذوف است، یا مبتدا است که خبر آن يَقُولُونَ یا ادْخُلُوا به تقدیر قول می‌باشد، طَيِّبِينَ از گناهان یا از شرک پاکیزه‌اند.

يَقُولُونَ سَلامٌ عَلَيْكُمْ از باب تحیّت به آن‌ها گفته می‌شود:

درود بر شما، یا بر این معنا که شما از هر بدی سالم هستید ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ به خاطر این که کارها را بر طریق ولایت انجام می‌دادید داخل بهشت شوید.

يَنْظُرُونَ

لفظنْظُرُونَ

به معنای ینتظرون:

آیا جز این انتظاری دارند که‌لَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَةُ

در حین مرگ ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۳

ملایکه بیایند،وْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ

یا این که امر پروردگارت بر عذاب یا بر ظهور و قیام جهانی قائم (عجل اللّه فرجه) بیاید.

لِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما ظَلَمَهُمُ اللَّهُ

نیز این چنین بود حال کسانی که قبل از ایشان بودند و با در هم کوبیدن، نابودی و عذاب آن‌ها، خداوند ستمی بر ایشان نکرده است، لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

بلکه خودشان بر نفس خویش ستم کرده و گرفتار بدیهای کردارشان گشته‌اند به طوری که استحقاق استهزای پیشین خود را یافته‌اند.

فَأَصابَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ استهزای آن‌ها در باره‌ی عذاب گناهکاران، معاد و رجعت بوده یا مطلق آنچه که رسولانشان گفته‌اند.

وَ قالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شاءَ اللَّهُ ما عَبَدْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَ لا آباؤُنا وَ لا حَرَّمْنا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

این سخن آنان در جواب کسانی است که آن‌ها را بر شرک و تحریم‌شان ملامت و سرزنش کردند، و آیه با تفسیر مربوطه به طور مفصّل گذشت، فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ این که آنان کار بدشان را به خدا نسبت می‌دهند همانند این است که زن بدکاره‌ای کار بدش را بر دیگری نسبت دهد، و این نسبت هیچ وجه صحیحی ندارد، زیرا آنچه که بر خداست فرستادن رسل جهت هدایت و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۴

ارشاد است و فرستادگان خدا نیز جز رساندن پیام الهی وظیفه‌ای ندارند.

آیات ۴۸- ۳۶

[سوره النحل (۱۶): آیات ۳۶ تا ۴۸] ..... ص : ۱۱۴

اشاره

وَ لَقَدْ بَعَثْنا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۳۶) إِنْ تَحْرِصْ عَلى هُداهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۳۷) وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلى وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۳۸) لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كانُوا كاذِبِينَ (۳۹) إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴۰)

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۴۱) الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۴۲) وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۴۳) بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ ما نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۴۴) أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ (۴۵)

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۴۶) أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۴۷) أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلى ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَ الشَّمائِلِ سُجَّداً لِلَّهِ وَ هُمْ داخِرُونَ (۴۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۵

ترجمه: ..... ص : ۱۱۵

«و همانا برانگيختيم در هر امّتى پيامبرى را تا ابلاغ كنند كه: خدا را بپرستيد و از طاغوت بپرهيزيد، پس از بين آنان بعضى را خدا هدايت كرد و بعضى در ضلالت و گمراهى ثابت ماندند. اكنون شما در روى زمين گردش كنيد تا بنگريد سر انجام آنان را كه پيامبران را تكذيب كردند (كه ببينيد چگونه به هلاكت رسيده‌اند)

اگر چه تو حريص و مشتاق هدايت خلق هستى (و ليكن بدان) كه خدا گمراهان را (پس از اتمام حجّت) هدايت نمى‌كند و براى ايشان ياورى نخواهد بود.

كافران با مبالغه و تأكيد كامل قسم ياد مى‌كنند كه هرگز كسى را كه مرد خدا زنده نخواهد كرد (قيامتى وجود نخواهد داشت) بلى (خيال باطلى كردند) البتّه قيامت وعده‌ى حتمى است و ليكن خيلى از مردم از آن آگاه نيستند،

كه در آنچه خلاف مى‌كردند آشكار و مبيّن گردد و تا كافران كاملا به دروغ و انديشه‌ى غلط خود آگاه شوند،

ما با امر نافذ خود هر چه را اراده كنيم و گوييم موجود باش همان لحظه موجود خواهد شد،

آنانكه در راه خدا مهاجرت كردند پس از آن كه ستمها در وطن خود از كافران كشيدند ما در دنيا به آن‌ها جايگاه نيكو مى‌دهيم در صورتى كه اگر بدانند اجريكه در آخرت به آن‌ها عطا خواهيم كرد بسيار بهتر و نيكوتر است،

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۶

اين اجر بزرگ در دنيا و عقبى به آن كسى عطا مى‌شود كه در راه دين صبر كردند و بر خداى خود در كارها توكّل كردند،

و ما پيش از تو (اى محمّد بر هيچ امّتى) غير رجال مؤيّد به وحى خود، كسى را بر پيامبرى برنگزيديم اگر نمى‌دانيد از اهل ذكر بپرسيد،

به هر پيامبرى معجزات، كتب و آيات وحى فرستاديم و بر تو قرآن را (جامع‌ترين و كامل‌ترين كتاب الهى است) نازل كرديم تا بر امّت آنچه فرستاده شده بيان كنى تا فكر و خرد به كار گيرند،

آنان كه بر كردار زشت خود مكرها و حيله‌ها مى‌انديشند آيا از اين بلا ايمنند كه خدا همه را به زمين فرو ببرد يا از جايى كه پى نبرند عذابى بفرستد؟

یا آن که در سفر که سرگرم رفت و آمد هستند به بازخواست و مؤاخذه بگیرد؟ و آنان نمی‌توانند بر قدرت خدا غالب شوند.
یا این که آن‌ها را به حال ترس و اضطراب بگیرد پس به راستی که پروردگارتان بسیار مشفق و مهربان است،
آیا چشم نگشودند که ببینند هر موجودی چگونه آثار و اظلّه‌ی (سایه‌هایش) را به هر جانب می‌فرستد و از راست و چپ مستقیم و غیر مستقیم همه به سجده‌ی خدا با کمال فروتنی مشغولند.

تفسیر ..... ص : ۱۱۶

اشاره

وَ لَقَدْ بَعَثْنا فِی کُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا و هر آینه برگزیدیم در هر امّتی پیامبری را، که یکایک پیام الهی را رساندند، بنابراین خدای متعال در مقام بیان این مطلب است که: ما به وظیفه‌ی خود عمل کردیم و پیامبرانم نیز به نحو احسن انجام وظیفه نمودند و کوتاهی یا نقص از جانب خود کافران است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۷

أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ تا این پیام ارزنده را که خدا را بپرستید و از طاغوت دوری و اجتناب نمایید، کافران این سخن را از پیامبران الهی نپذیرفتند.

فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَی اللَّهُ پس خدا بعضی از آنان را به دلیل پذیرفتن قول پیامبران هدایت فرمود مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَیْهِ الضَّلالَةُ و برخی هم استحقاق گمراهی یافتند، وجه اختلاف دو فعل در نسبت به فاعل ظاهر است، زیرا که هدایت اوّلا و بالذّات به خدای تعالی منسوب است، ولی نسبت اضلال و گمراه کردن به خدا ثانیا و بالعرض است در خبر است: خداوند هیچ پیامبری را مبعوث نفرمود مگر با ولایت ما و برائت از دشمنان ما، و این است معنای قول خدای تعالی: «وَ لَقَدْ بَعَثْنا ... تا الی مَنْ حَقَّتْ عَلَیْهِ الضَّلالَةُ» بنابراین گمراهی در حقّ آنان حتمی گردید که آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله را تکذیب کردند.

و توضیح وجه خبر به طور مفصّل گذشت و گفتیم که شأن نبوّت انذار و دلالت و راهنمایی به ولایت است، و این که ولایت هر ولی سایه‌ای از ولایت اولیای کلّی است، و آنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله مظاهر خدا هستند و بندگی خدا جز از طریق ولایت متصور نمی‌شود.

فَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُکَذِّبِینَ پس در روی زمین سیر کنید تا سر انجام تکذیب ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۸

کنندگان را بنگرید، سیر و نگرش در عالم طبع کنید تا آثار و اخبار تکذیب کنندگان را به نظاره بنشینید، مقصود از زمین در قرآن و اخبار: گذشتگان یا عالم صغیر است.

إِنْ تَحْرِصْ عَلی هُداهُمْ اگر چه بر هدایت آنان آزمندی بدان که خدا گمراهان را هدایت نمی‌کند و جهت آنان یاورانی نخواهد بود، این خطاب جهت ناامید کردن پیامبر از هدایت آنان و رسایی تهدید نسبت به تکذیب کنندگان است.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ لا یَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ یَمُوتُ جهد ایمان عبارت از سوگند غلیظ و مؤکّد است، و کسی که اعتقاد به برانگیخته شدن و بعث ندارد پند و اندرز در او اثر نمی‌کند و سوگند سخت می‌خورد، این سخن جهت نومید کردن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از اصرار در هدایت آنان است بَلی البتّه که چنین باید.

وَعْداً عَلَیْهِ حَقًّا وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ وعده‌ی خدا برایشان حقّ است و بیشتر مردم نمی‌دانند، اگر می‌دانستند باید می‌فهمیدند

که در هر آن و لحظه و هر روز مبعوث و بر انگیخته می‌شوند بدون این که منتظر بعث کلّی باشند.

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ البتّه بر آنان روشن می‌شود، متعلّق به یبعث است که بعد از بَلی در تقدیر گرفته شده است.

الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۱۹

کافران آنچه را که پیرامون خدا، آخرت یا ولایت مورد اختلافشان بود خواهند دانست.

أَنَّهُمْ كانُوا كاذِبِينَ آن‌ها در بعث، جزا و عقاب خود دروغگو هستند، یا در ادّعای خلافت و استبداد دروغ می گویند.

إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ در مقام بیان سهولت جز این نیست که فرمان ما بر چیزی هرگاه اراده کنیم: بگوییم بشو می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام است که به ابو بصیر فرمود: در این آیه چه می گویی؟ عرض کرد: مشرکین می‌پندارند و به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قسم می‌خورند که خداوند مردگان را زنده نمی کند، پس امام علیه السّلام فرمود:

وای بر کسی که چنین بگوید، از مشرکین بپرس آیا به خدا قسم می‌خورند یا به بت‌های لات و عزّی؟

ابو بصیر می گوید: به امام علیه السّلام عرض کردم فدایت شوم پس مطلب را به من بفهمان، امام علیه السّلام فرمود: یا ابا بصیر اگر قائم ما قیام کند خداوند گروهی از شیعیان ما را بر می‌انگیزد که پشت شمشیرهایشان بر دوش آن‌ها خواهد بود، این مطلب به گروهی از شیعیان ما می‌رسد که هنوز نمرده‌اند و آن‌ها می گویند فلانی و فلانی از قبرهایشان برانگیخته شدند و آن‌ها با قائم علیه السّلام هستند، ولی همین مطلب به دشمنان ما که می‌رسد می گویند: ای گروه شیعه شما چقدر دروغ می گویید؟! این دولت شماست و شما در باره‌ی آن دروغ

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۰

می گویید، نه به خدا قسم این‌ها زنده نشده‌اند و تا روز قیامت زنده نمی‌شوند.

سپس امام علیه السّلام فرمود: خدای تعالی در این آیه وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ قول آن‌ها را حکایت می کند و در این مضمون اخبار فراوان است.

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا تنزیل این آیه در باره‌ی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و کسانی که همراه او و بعد از او به مدینه هجرت کردند و نیز در باره‌ی کسانی است که قبل از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و پس از آن که مشرکین آن‌ها را اذیّت فراوان نمودند به حبشه هجرت کردند و هم چنین در باره‌ی کسانی است که قریش آن‌ها را بعد از هجرت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله زندانی کرده و مورد آزار و شکنجه قرار دادند و سپس به سوی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هجرت نمودند و قول خدا فِي اللَّهِ غرض از آن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، امام، رسالت و ولایت و راهی است که مردمان را به آن دو برساند، یا معنای آن طلب خدا، یا طلب رضایت خدا یا طاعت خدا است.

چون تنزیل مخصوص کسی است که مورد نزول آیه است نمی‌باشد، بلکه عمومیّت داشته و مورد نزول کسی است که متّصف به صفت مورد نزول می‌باشد لذا آیه شامل کسی می‌شود که از وطن صوری‌اش برای طلب دین خدا به سوی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولی خدا هجرت کند پس از آن که به سبب دگرگونیهای زمان، اذیّت اقران و تصرّفات شیطان آسایش و امنیتش به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۱

مخاطره افتاده است، تأویل آیه عبارت از کسی که از موطن شرک نفسانی‌اش هجرت کند.

چنانکه امام علیه السّلام فرمود: مهاجر کسی است که از گناهان و بدیها به سوی رسولش که عقل و نبیّ‌اش که قلب و امامش که روح است هجرت نماید، و همه‌ی این ها دین خدا، راه و مظاهر او هستند.

هجرتهای سه گانه ..... ص : ۱۲۱

هجرتهای سه گانه‌ای که به ترتیب و پشت سر هم قرار دارند عبارتند از:

هجرت یکم: از دار شرک نفسانی به سوی دار اسلام صدر.

هجرت دوّم: از دار اسلام صدر به سوی دار ایمان قلب.

هجرت سوّم: از دار ایمان قلب به دار عیان روح.

و به عبارت دیگر: هجرت از دار شرک به سوی رسول و احکام قالبی وی آغاز می‌شود، و از آن‌جا به سوی نبیّ و قبول احکام قلبی و سپس از آن جا به سوی ولی و قبول واردات روحی واقع می‌شود.

لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِی الدُّنْیا حَسَنَةً در دنیا برای او سرای خوب بنا می‌کنیم لفظ حَسَنَةً ممکن است صفت «دارا حسنة» یا صفت بیتوته باشد به معنای اقامت نیکو و حسن، یا حال نیکو و حسن، همان طوری که برای مهاجرین یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله واقع شده است، چرا که اهل مدینه ایشان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۲

را پناه داده و محترم و عزیز داشتند و همان طوری که برای جعفر و همراهانش رخ داد و نجاشی با عزّت و احترام آنان را پناه داد که این‌ها در صورت ظاهر واقع شده و برای همه ملموس و محسوس می‌باشد.

این معنای در باطن برای هر کسی که از دار نفس امّاره هجرت نموده و به سرای سینه پناه می‌برد، جایگاهی که در آن جا از کشمکش‌های هواهای نفسانی، حسادت حسادت پیشه‌ها و آزار اذیّت کننده‌ها خبری نیست که این اجر و پاداش دنیوی است که از حضرت حقّ عاید و واصل می‌شود.

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَکْبَرُ و اجر آخرت (که لقای رحمن و جنت رضوان می‌باشد) بزرگتر است، لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ اگر مردم می‌دانستند در اثر وقوف بر پاداش دنیوی و اخروی هجرت را بر می‌گزیدند و سست یا مأیوس نمی‌شدند، یا اگر مهاجرین این مطلب را می‌دانستند خوشحال می‌شدند و هم چنین این که ای کاش می‌دانستند که در آن صورت خودشان با رضا و رغبت زیاد برای این کار همّت می‌گماشتند، یا که می‌دانستند تا خوشحال شوند.

الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ این جمله بدل از الَّذِینَ هاجَرُوا یا صفت آن است، یا خبر مبتدای محذوف یا مفعول فعل محذوف است، آنان که شکیبایی ورزیده و بر پروردگارشان توکّل می‌کنند.

پیش از توهّم مردانی را به رسالت فرستادیم پس تعجّبی ندارد که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۳

توهّم از جنس آنان هستی چرا که تو نیز همانند پیامبران گذشته‌ای.

و امتیاز آن‌ها از سایر مردم به وحی بود همین طوری که تو نیز به واسطه‌ی وحی امتیاز بر مردم داری، پس انکار توبه مثابه انکار همه‌ی پیامبران است.

فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّکْرِ إِنْ کُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ ذکر عبارت است از نسبت حقّ به خلق، و آن مشیّت حقّ است که به موجب مشیّت خلق القا شده است، آن حقیقت ولایت مبتنی بر ولایت حقه‌ی خاتم الاولیا یعنی حضرت علی علیه السّلام است که به مشیّت حضرت حقّ متحقّق گردیده است و مظهر تام ولایت حضرت حقّ است، کما این که ولایت سایر اولیا مظاهر علی علیه السّلام و سایه‌های آن حضرت می‌باشند.

نبوّت عبارت از مصباحی است که مظهر ولایت، و رسالت همانند زجاجه ظرف و مظهر نبوّت است و آنچه که در عالم طبع است از قبیل بشر بودن انبیا و اولیا، وضع کلّی کتب و احکام قالبی و قلبی آن‌ها و سایر اجزای عالم طبع که همانند مشکات است و همه‌ی آن‌ها با نور مصباح روشن می‌شوند که این نور همان ذکر حقّ و یادآوری اوست.

اهل ذکر گاهی بر کسی که ذکر در تصرّف اوست مانند اولیا و انبیای الهی علیه السّلام و گاهی هم بر کسی که ذکر به او نسبت داده شود اطلاق می‌شود، و آن کسی است که دعوت ظاهری انبیا و رسل یا دعوت باطنی اولیا را پذیرفته باشد، در ضمن اهل ذکر بر کسی نیز اطلاق شده است که دعوت عام را به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۴

خود نسبت دهد مانند: یهود، نصاری، مجوس و بیشتر اهل اسلام و حال این که در حقیقت از اهل ذکر و ملّت الهی نیستند.

چرا که پدران صحّت انتساب به هر ملّتی مبتنی بر شرایط، عهدها و پیمانهایی است که در مورد این مدعیان تحقّق نیافته تا به عرصه‌ی ظهور رسیده باشد.

و ذکر بر فرامین و احکام اولیا، انبیا و رسل اطلاق می‌شود، که این امر بر کتاب الهی نیز محقّق است.

بنابراین در مقام تفسیر ذکر بر موارد زیر اطلاق می‌شود:

۱. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله.

۲. حضرت علی علیه السّلام.

۳. قرآن و سایر کتب آسمانی.

۴. احکام و دستورات رسل.

۵. دستورات و فرامین انبیا.

۶. احکام و فرامین اولیا علیه السّلام.

۷. نبوّت و گرایش بر آن به نحوی که از آن داخل شدن بر ملت الهی استنتاج می‌شود.

بر اساس مواردی که بیان گردید اهل ذکر در مقام تفسیر بر انبیا و اولیای الهی گفته می‌شود که در اصل مراد از اولیا آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۵

در یک جمع بندی کلّی می‌توانیم اطلاق اهل ذکر را در مورد افراد زیر صحیح بدانیم:

۱. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سایر پیامبران الهی.

۲. اولیای الهی که منظور از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله بوده و بر علی علیه السّلام و یازده جانشین بر حقّش گفته می‌شود.

۳. کسی که دعوت عمومی و خاصّ را پذیرفته باشد.

۴. کسی که خود را بر نبیّ، ملّت الهی و کتب آسمانی منتسب نموده است.

و اما در خصوص سؤال بایستی صور زیر را مورد توجّه قرار داد که نوعا پرسیده می‌شود:

الف: از حال انبیا، رسل و اولیا علیه السّلام.

ب: از نشانه‌های پیامبر ختمی مرتبه حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

ج: از حال و نشانه‌های اوصیای گرامی پیامبر اسلام.

د: از احکام و دستورات نبوّت.

حال دانستن این مطلب و فهم صحّت آنچه که در اخبار آمده است تسهیل می گردد.

از قبیل اختلاف تفسیر آیه، بررسی تفاسیری که مخالف ظاهر آیه است و انکار تفسیر اهل ذکر به اهل کتاب و این مطلب که اهل کتاب هرگاه که بپرسند شما را به دین خودشان دعوت می‌کنند و از جمله این که تفسیر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۶

می‌کنند از اهل ذکر به خودشان.

إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ اگر اوصاف انبیا، اوصاف محمّد موعود صلّی اللّه علیه و آله یا احکام دین را نمی‌دانید، بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ یا بیّنات و زبر را نمی‌دانید، بیّنات عبارت از آثار نبوّت و رسالت است و آنچه که از احکام آن دو می‌باشد و زبر آثار ولایت و احکام آن.

و اما این که تفسیر شده است بر معجزات و کتب آسمانی از آن جهت که هر دو از آثار مثبته‌ی نبوّت و ولایت هستند.

بعضی قایل شده‌اند بر این که در این جا بِالْبَيِّناتِ وَ الزُّبُرِ متعلّق است به ما أَرْسَلْنا (که در این صورت احراز موجبیت می‌شود یا وساطت که معنای سببیّت باشد)، برخی نیز آن را متعلّق بر فعل محذوف دانسته‌اند (که در این صورت از فعل محذوف از افعال عموم بوده باشد) افاده‌ی معنای جمله‌ی مستأنفه می‌کند (به عنوان دفع دخل مقدّر)، گویا که گفته شده باشد برای چه فرستاده شدند؟ پس خدای تعالی می‌فرماید: به بیّنات و زبر.

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الذِّكْرَ قرآن یا احکام نبوّت و ولایت را بر تو فرو فرستادیم، لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ ما نُزِّلَ إِلَيْهِمْ مقصود از آنچه که نازل شده ولایت علی علیه السّلام است، پس برای تو شایسته نیست که نظر بر قبول و ردّ آن‌ها بکنی بلکه باید بر غایت امر و تنزیل بنمایی که عبارت از تبین است، خواه ردّ کنند خواه قبول. ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۷

وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ باشد که آن‌ها فکر و اندیشه کنند تا بدانند که اصل در همه‌ی احکام همان اقتدا و خروج از رأی و استبداد است، و این که تو بایستی با اذن خدا کسی را که باید بر او اقتدا کرد تعیین کنی تا این که امر را به جانشین تو و کسی که تعیین کردی واگذارند و از او پیروی نمایند تا رستگار شوند.

أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ آیا کسانی که بر کردار زشت خود مکرها اندیشیدند و به خصوص ولایت را که قوام همه‌ی اعمال شایسته بر آن است انکار کردند ایمن هستند؟! در حالی که در انکار ولایت جز سیّئات و زشتی‌ها چیز دیگری نیست.

أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ ایمن نخواهند بود از عذاب الهی که نمی‌دانند از کجا و کدامین جهتی می‌آید و به تعبیری از جایی می‌آید که اصلا بر آمدن عذاب از آن ناحیه احساس آگاهی نداشتند، مانند آمدن عذاب از جایی که امید ثواب می‌رود و آن صورت اعمال شایسته است در صورتی که اعمال مزبور ناشی از امر خلیفه‌ی خدا نباشد.

هم چنان که می‌فرماید: قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً «۱» چه صورت اعمال شرعی موجب غرور نفس و

---

(۱) سوره‌ی کهف آیه‌ی ۴ بگو آیا خبر دهم شما را بر زیان بارترین کردارها؟ کسانی که در زندگی دنیا به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۸

پیدایش این گمان می‌شود که آن اعمال خیر و خوبی است، ولی هنگامی که آن اعمال با امر ولی امر و جانشین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله انجام نگیرد بلکه با استبداد و رأی نفس یا رأی کسی که صلاحیّت رأی دادن ندارد انجام پذیرد همان اعمال گمراه کننده و بدون نفع و سود می‌شود.

ممکن است مقصود از مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ این باشد که آن‌ها به هیچ یک از طرف عذاب و عدم آن آگاهی ندارند مانند وقت خواب و غفلت از اعمال و عذاب، که شاید این معنا با ما بعد این جمله موافق‌تر باشد.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ یا این که خداوند آنان را در گرما گرم گشت و گزار کسب و تجارتشان می‌گیرد یا در دگرگونی آرا و

مکرشان و یا در واژگون نمودن آنچه که آن را عمل شایسته می‌پندارند مانند عملهای صالح، فَما هُمْ بِمُعْجِزِينَ آن‌ها نمی‌توانند ما را از عذاب کردنشان عاجز کنند و ما می‌توانیم آن‌ها را در عین بیداری و هوشیاری و زیرکی‌شان عذاب نماییم.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلى تَخَوُّفٍ یا این که آنان را عذاب در حال ترس و وحشت (اضطراب) بگیرد.

یا بر این معنای که در حال ترس و نگرانی و توجّه بر عذاب و در اندیشه‌ی و مکر دفع عذاب باشند، بدین معنای که آگاه و متنبّه شوند به آنچه

گمراهی کوشیدند در حالی که می‌پنداشتند کرداری نیکو دارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۲۹

که بر امثال آنان نازل شده است.

فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ فاء در این جا افاده‌ی سببیّت محض می‌کند برای أَ فَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئاتِ سزاوار نیست که به سبب رحیمیّت خداوند از عذاب ایمن باشند، رحیم همانطوری که ذیل تفسیر سوره‌ی مبارکه‌ی حمد مفصلا بیان شد رحمت خاصّ الهی را مختصّ افرادی که استحقاق آن را دارند نموده است و بدیهی است افراد مزبور را شامل نشود.

یا این که فاء جواب بوده و افاده‌ی جزای شرط محذوف (مقدّر) نماید، یعنی اگر خدا به شما مهلت می‌دهد و در عذاب شما عجله نمی‌کند بدین سبب است که رئوف و رحیم است و ممکن هم هست که فا برای سببیّت جمله‌ی محذوفی باشد بدون این که شرط مقدّر گردد، گویا گفته شده است که: چرا خداوند آنان را مؤاخذه نمی‌کند؟ خداوند می‌فرماید:

مؤاخذه نمی‌کند برای این که پروردگارتان رئوف و مهربان است.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلى ما خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلالُهُ سایه‌ی هر چیزی با تغییر و تحوّل آن چیز تغییر و تحوّل پیدا می‌کند.

عَنِ الْيَمِينِ وَ الشَّمائِلِ مفرد آوردن «یمین» و جمع آوردن «شمائل» برای اشاره بر این معنای است که یمین (و راست) در معنای یکی است در حالی که جهت شمال زیاد است.

زیرا یمین معنوی هر چیزی همان جهت الهی آن است، و شمال هر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۰

چیزی جهات خلقی آن است و کثرت وجهه‌ی الهی در و حدّت منطوی است و و حدّت وجهه‌ی خلقی آن فانی در کثرت است.

سُجَّداً لِلَّهِ این جمله حال از ظِلالُهُ یا ما خَلَقَ اللَّهُ است، و جمع آمدن آن به اعتبار معنای است وَ هُمْ داخِرُونَ این جمله با جمله‌ی قبلی مترادف یا متداخل است ممکن هم هست که هر کدام مستقلّا از صاحب حال مخصوصی حاکی (حاوی) حال باشند.

(داخر) از (دخور) به معنای تسلیم و انقیاد است، و جمع آوردن آن با واو و نون جهت انتساب وصف دخور یا سجود می‌باشد که از اوصاف عقلاست، یا از آن جهت است که همه‌ی مخلوقات از جهت انتسابشان به خداوند در زمره‌ی عقلا و علما هستند.

بدان که ظلّ عبارت از سایه‌ی شاخص و جسمی است که در مقابل شیء نورانی قرار بگیرد و در ظرفی قرار می‌گیرد که مخالف جهت نور باشد و تغییر و حرکت آن بستگی کامل بر جسمی دارد که آن را ایجاد کرده است، با سکون آن ساکن می‌شود.

سایه اختصاصی بر آنچه که در مقابل آفتاب (نور) قرار می‌گیرد یا آنچه که در عالم طبع محقّق می‌شود ندارد، بلکه از هر چیزی که در مقابل نور قرار بگیرد حاصل می‌شود و نور دهنده و روشن کننده‌ی حقیقی خدای تعالی و فعل اوست که از آن به مشیّت تعبیر می‌شود، و عالم عقول نسبت به مشیّت مانند شاخص است.

و هم چنین است عالم مثال نسبت به نفوس، عالم طبع نسبت به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۱

عالم مثال و عالم جنّ نسبت به عالم طبع که سایه‌ی هر یک از عوالم بالا عبارت از عالمهای پایین‌تر از خودش است، و سجود هر یک عبارت از تحت فرمان و تسخیر قرار گرفتن برای خدای تعالی، و تذلّل و رام بودن تکوینی در مقابل حقّ تعالی می‌باشد، و ذلیل و خوار بودن آن عبارت از این است که از خدا پیروی کرده و حرکت و سکون او طبق اراده و مشیّت خدا باشد، و همه نسبت به او صاحب شعور، اراده و علم‌اند.

چون عالم طبع دارای سایه نورانی است همان گونه که از آینه هنگام مقابله و رو برو قرار گرفتن با خورشید پدید می‌آید و از آیینه به طرف شعاع خورشید منعکس می‌شود نه به طرف خلاف آن، و از این نور به «مثال صاعد» تعبیر می‌شود و نیز چون عالم طبع دارای سایه و ظلّ ظلمانی است همان گونه که از پشت آینه پدید می‌آید و به طرف مخالف شعاع نور منعکس می‌شود، که از آن به مثال نازل و ملکوت سفلی و عالم ظلمت تعبیر می‌شود، و از سوی دیگر چون ملکوت سفلی محلّ کثرتها و تغییرها و دگرگونی هاست و شمال تعبیر از همین معنای است.

و ملکوت علیا محلّ وحدت و اتّحاد متکثّرات، و محلّ اجتماع متغایرات است و یمین تعبیر از این معنای است لذا به همین جهات که یاد شد خدای تعالی فرمود: «عَنِ الْيَمِينِ وَ الشَّمائِلِ» تا به وسیله‌ی مفرد آوردن «یمین» و جمع آوردن شمائل اشاره به جهت اتّحاد اوّلی و کثرت دوّمی کرده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۲

آیات ۶۰- ۴۹

[سوره النحل (۱۶): آیات ۴۹ تا ۶۰] ..... ص : ۱۳۲

اشاره

وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِكَةُ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (۴۹) يَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ (۵۰) وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (۵۱) وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَهُ الدِّينُ واصِباً أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (۵۲) وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْئَرُونَ (۵۳)

ثُمَّ إِذا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (۵۴) لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۵۵) وَ يَجْعَلُونَ لِما لا يَعْلَمُونَ نَصِيباً مِمَّا رَزَقْناهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ (۵۶) وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَناتِ سُبْحانَهُ وَ لَهُمْ ما يَشْتَهُونَ (۵۷) وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ (۵۸)

يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ (۵۹) لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلى وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۶۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۳

ترجمه: ..... ص : ۱۳۳

هر چه در آسمانها و در زمین است از جنبندگان همه بی هیچ تکبّر و با کمال تذلّل به عبادت خدا مشغولند،

و تمام موجودات از خدا که فوق همه‌ی آن‌هاست می‌ترسند و هر چه مأمورند اطاعت می‌کنند،

خدا فرموده که به راه شرکود و خدایی نروید که خدا یکی است پس فقط از من بترسید،

هر چه آسمانها و زمین است همه از آن اوست و دین خدا و اطاعت همیشه مخصوص او، آیا شما بندگان باید از غیر خدای مقتدر

بترسید؟!

و شما بندگان با این که هر نعمتی که دارید از خداست و چون بلایی رسد به درگاه او پناه جسته و به او در رفع بلا استغاثه می‌کنید،

باز وقتی که بلا را از سر شما رفع کرد گروهی از شما به خدای خود شرک می‌ورزند،

و با وجود آن همه نعمت که به آن‌ها دادیم باز به راه کفر و کفران می‌روند باری به کامرانی بپردازید که به زودی خواهید دانست،

و این مشرکان برای بتها نصیبی از رزقی که ما برایشان قرار داده‌ایم می‌دهند سوگند به خدای یکتا که البتّه از شما نسبت به این دروغهایی که مبندید باز خواست خواهد شد،

و برای خدا دخترانی را قرار می‌دهند در حالی که پاک و منزّه است و برای خودشان آنچه را که میخواهند یعنی پسران را!

و چون یکی از آن‌ها را بر فرزند دختری مژده می‌دهند از شدّت غم و اندوه رخسارش سیاه شده و سخت دل تنگ می‌شود

و از این عار روی از قوم خود پنهان می‌دارد و به فکر می‌افتد که آیا آن دختر را با ذلّت و خواری نگه دارد یا زنده به خاک بسپارد (عاقلان) آگاه باشید که آن‌ها بسیر بد می‌کنند

اوصاف کسانی که به خدا و قیامت ایمان ندارند زشت است اما خدا و خداشناسان را پسندیده و عالی‌ترین اوصاف کمال است که خدا بر هر کاری مقتدر و به هر چیزی آگاه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۴

تفسیر ..... ص : ۱۳۴

وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ این جمله نتیجه‌ی جمله‌ی قبلی است گویا که گفته شده است: آنچه که در آسمانها و زمین است سایه‌ی خدای تعالی است، و هر سایه‌ای ساجد و مطیع صاحبش می‌باشد چنانچه این مطلب در سایه‌های اشیا نیز مشهود است، پس هر آنچه که در آسمانها و زمین است ساجد و مطیع خدای تعالی است.

مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِکَةُ این جمله بیان آن چیزی است که در آسمانها و زمین است، بنابراین که منظور از «دابة» چیزی باشد که حرکت می‌کند یا مقصود آن چیزی باشد که در روی زمین است.

«و الملائکة» عطف بر «دابة» است به طریق نشر بر خلاف لفّ، یا عطف بر «ما فی السّموات» است و مقصود فرشتگانی است که بالای آسمانها و زمین هستند.

وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ و آن‌ها از عبادت خدا استنکار و استکباری ندارند یَخافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ این جمله مترادف یا متداخل است، یا جمله‌ی مستأنف جهت بیان حال فرشتگان یا تعلیل عدم استکبار آنان است، و فاعل فعل لا یَسْتَکْبِرُونَ یا الْمَلائِکَةُ یا جمله‌ی ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ می‌باشد.

مقصود از خوف و ترس آن نیست که از صفات نفس است و در هر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۵

کسی که از نفس و صفات رهایی یافته باشد وجود ندارد، چنانچه خدای تعالی فرمود:

أَلا إِنَّ أَوْلِیاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ بلکه مراد از آن نوعی رام شدن و احساس تذلل و انقباض است که در مورد هر محاط نسبت به محیط حاصل می‌شود، و از آن به اعتبار مراتب اشخاص، به عنوان حالات و صفات بر خوف، خشیت، هیبت، و سطوت تعبیر می‌شود.

و لذا خدای تعالی آن را با کلمه‌ی «من فوقهم» مقید نمود، خواه این جمله ظرف مستقرّ و حال از «ربّهم» باشد، خواه ظرف لغو متعلّق

به «يخافون»، مى‌ترسند از نوع ترسى كه از ما فوق و بالاترينشان ناشى شده است.

وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ هر آنچه كه به آن‌ها امر شود بجاى مى‌آورند، زيرا كه حال آن‌ها مانند حال قواى نفسانى نسبت به نفس است از آن جهت كه قواى نفس در صورتى كه بر سلامت طبيعى باقى بمانند نافرمانى نفس نمى‌كنند بلكه مانند حال صورتهاى ذهنى نسبت به نفس است از آن جهت كه صورتهاى ذهنى وجودى جز وجود نفس ندارند.

پس حال ملايكه بلكه حال جميع موجودات از نظر تكوين مانند حال قوا و صورتهاى ذهنى است اگر چه حال انسان از جهت اختيار غير از حالت او از جهت تكوين است.

زيرا كه انسان در حالت اختيار نافرمانى مى‌كند و از آنچه كه بر آن امر شده ابا دارد و گمان مى‌كند كه وجود و فعل مستقلّى دارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۶

وَ قالَ اللَّهُ لا تَتَّخِذُوا إِلهَيْنِ اثْنَيْنِ چون لفظ إِلهَيْنِ شامل جنس و عدد بود آن را با لفظ اثْنَيْنِ مورد تأكيد قرار داد تا اشعار بر اين معناى باشد كه نهى از اتّخاذ خدايان نسبت به عددست چنانچه ثنويه قايل شده‌اند.

و مقصود نهى از اتّخاذ جنس خدا نيست، زيرا كه اتّخاذ جنس اله با وصف وحدت مأمور به است هم چنان كه فرمود:

إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ در اين جمله جنس را اثبات نمود در حالى كه آن را با وصف وحدت مؤكّد نمود و نفرمود كه اله واحدى اتّخاذ نماينـد، تا اشعار بر اين معناى باشد كه اله بودن خداى تعالى به سبب جعل و قرارداد كسى نيست تا امر اتّخاذ شود بلكه اين مطلب خودش يك امر ثابت و واقعى است اعمّ از اين كه كسى او را به خدايى اتّخاذ نمايد يا نه.

فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ جواب شرط محذوف است، گويا كه گفته است: اگر خدا يكى است (كه هست) آن خداى واحد من هستم، پس از من بترسيد يعنى مرا خداى خود قرار داده و از من بترسيد.

وَ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ اين جمله عطف است و در معناى تعليل، وَ لَهُ الدِّينُ منظور از دين در اين جا راهى است كه سالك را به غايت و هدفش مى‌رساند.

واصِباً واجب و لازم، اين كلمه حال است از الدِّينُ، به اين معناى كه آن دينى كه لازم است دين تكوينى فطرى مى‌باشد، بر خلاف دين اختيارى كه گاهى براى شيطان است و سالك را به شيطان مى‌رساند. ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۷

نيز ممكن است كه لفظ واصِباً وصف مفعول مطلق باشد در حالى كه غير آن را تأكيد مى‌كند، يعنى دين براى او ثابت است در حالى كه او حقّ و ثابت مى‌باشد.

بنابراين منظور از دين راه حقّ است، و به هر تقدير مقصود اين است كه دين فطرى يا راه حقّ براى خدا است پس دين را بر حسب اختيار خود براى خدا قرار دهيد.

أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ اين جمله عطف بر محذوف است به اين معناى كه آيا غير خدا را به خداوندى پذيرفته و از غير خدا مى‌ترسيد؟

يا اين كه جواب شرط محذوف است به اين معناى كه اگر خدايان براى او به صورت وحدت و يگانگى باشد پس آيا باز از غير خدا مى‌ترسيد؟

بنابراين كه همزه‌ى استفهام بعد از فا بوده و مقدّم شده است.

وَ ما بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ جمله حال است از اللّه يا از فاعل تَتَّقُونَ ثُمَّ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْئَرُونَ هر گاه ضررى متوجّه شما شود به سوى خدا تضرّع و زارى مى‌كنيد، يعنى آيا از غير خدا مى‌ترسيد در حالى كه همه‌ى نعمتها از اوست و جز او دفع ضرر نمى‌كند؟! ترسيدن از خدا يا ترس از منع نعمت است يا ترس از رسيدن نقمت و بدبختى؟

ثُمَّ إِذا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ به جاى اين كه او را از جهت نعمت دفع ضرر تعظيم كرده و به

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۸

وحدانيّت او قايل شوند بر او شرك مى‌آورند.

لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ تا كفر بورزند به آنچه كه برايشان داديم از قبيل نعمت كشف و دفع ضرر و ساير نعمتها كه اين غايت شرك آنان مى‌باشد، فَتَمَتَّعُوا پس بهره و لذت ببريد، اين امر براى تهديد است.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ وَ يَجْعَلُونَ لِما لا يَعْلَمُونَ نَصِيباً مِمَّا رَزَقْناهُمْ عطف بر يُشْرِكُونَ و بيان شرك آوردن آن‌ها مى‌باشد.

تَاللَّهِ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ از اتّخاذ خدايان و تقرّب بر آن‌ها و نيز از سهيم كردنشان بر آنچه كه روزيتان كرده‌ايم (با اين گمان كه براى خدا قرار داده‌اند) مورد مؤاخذه قرار مى گيريد.

وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَناتِ در اين جمله اشاره بر دو نوع افترا است يكى دختر دانستن فرشتگان يا نسبت تأنيث دادن بر آن‌ها و ديگرى فرزند قرار دادن آن‌ها بر خداى تعالى، سُبْحانَهُ خداوند از نسبت توالد منزّه است.

و اين جمله براى تعجّب است با اين وصف كه آيا براى خداوند فرزندان دختر قرار مى‌دهند؟! وَ لَهُمْ ما يَشْتَهُونَ براى آن‌ها پسران؟! وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى اين جمله‌ى حاليه است، ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ در حالى كه پوشاننده‌ى خشم و غضب است و يا از خشم و غضب پر است صورتش به سياهى مى گراىد.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۳۹

يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ از مردم فرار مى كند از بدى آنچه خبر داده شده است و با خود مى گويد كه: أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ آيا دختر را با خوارى و ذلّت نگه دارد؟! أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ يا او را زنده به گور كند تا از ذلّت و خوارى خلاصى يابد.

أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ چه بد حكم مى كنند؟! كه در روزى خدا سهم بر ديگرى قرار مى‌دهند و دختران را براى خدا قرار داده و ملايكه را مؤنّث به حساب مى‌آورند و پسران را براى خودشان! لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلى اگر با اين مثل زدن و دختر فرشتگان مى‌خواهند حال ملايكه را بيان كنند و بگويند كه فرشتگان در نهايت نزديكى به خدا بوده و خداوند آن‌ها را بزرگ مى‌شمارد نه اين كه منظور آنان توالد حقيقى باشد كه در اين صورت چرا چنين مثل بدى مى‌زنند؟! در حالى كه براى خداست مثل برتر و مى‌بايست مثل اعلى بزنند و از مثل بد بپرهيزند و يا مثل بد را براى خودشان بردارند.

يا مقصود اين است كه براى خدا مثلهاى بالاتر و بهترى وجود دارد كه مناسب است.

پس بايد مثلهايى را به ياد بياورند كه مناسب علوّ شأن الهى باشد و دلالت بر منزّه بودن از توالد بنمايد.

وَ هُوَ الْعَزِيزُ او غالب است به نحوى كه حتّى شبه احتياج هم

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۰

در او راه ندارد و چيزى كه موهم احتياج است براى او مثل زده نمى‌شود الْحَكِيمُ او كسى است كه جز با علم بر كنه هر چيزى سخن نمى گويد.

آيات ۶۹- ۶۱

[سوره النحل (۱۶): آيات ۶۱ تا ۶۹] ..... ص : ۱۴۰

اشاره

وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَكَ عَلَيْها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ (۶۱) وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ ما يَكْرَهُونَ وَ تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنى لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَ أَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ (۶۲) تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۳) وَ ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ

لَهُمُ الَّذِی اخْتَلَفُوا فِیهِ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۶۴) وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ (۶۵)

وَ إِنَّ لَکُمْ فِی الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِیکُمْ مِمَّا فِی بُطُونِهِ مِنْ بَیْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خالِصاً سائِغاً لِلشَّارِبِینَ (۶۶) وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِیلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَکَراً وَ رِزْقاً حَسَناً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۶۷) وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ (۶۸) ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ ذُلُلًا یَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ فِیهِ شِفاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۶۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۱

ترجمه: ..... ص : ۱۴۱

«و اگر خداوند از ظلمت و ستمكاريهاى خلق انتقام بكشد جنبنده‌اى در زمين نخواهد گذاشت و ليكن از راه لطف تأخير مى‌افكند تا وقتى معيّن ولى آن‌گاه كه اجل آن‌ها در رسد ديگر يك لحظه هم مقدّم و مؤخّر نخواهد شد.

و اين مشركان آنچه را كه بر خود نمى‌پسندند از دروغ به خدا نسبت مى‌دهند و تصوّر مى‌كنند كه باز عاقبت نيكو دارند در صورتى كه محقّقا كيفر آن‌ها آتش دوزخ است و زودتر از ديگران هم به دوزخ مى‌روند.

به خدا سوگند كه ما رسولانى پيش از تو (بر امم گذشته فرستاديم تا سعادت يابند) ولى شيطان اعمال زشت آن‌ها را در نظرشان زيبا جلوه داد پس امروز (روز محشر) شيطان يار آن هاست و به عذاب دردناك گرفتار خواهند بود،

و ما اين قرآن بزرگ را بر تو نفرستاديم مگر براى اين كه حقيقت را در آنچه مردم اختلاف مى‌كنند روشن كنى و براى اهل ايمان هدايت و رحمت باشى،

و خدا از آسمان باران را فرستاد تا زمين را پس از مرگ زنده كرد البتّه در اين كار آيت قدرت و حكمت الهى بر آنان كه سخن بشنوند پديدار است.

و البتّه براى شما هوشمندان ملاحظه حال چهارپايان همه عبرت و حكمت است كه ما از ميان سرگين و خون شير پاك بر شما مى‌نوشانيم كه در طبع همه‌ى نوشندگان گواراست،

و هم از ميوه‌هاى نخل خرما و مو انگور كه از آن نوشابه‌هاى شيرين و رزق حلال نيكو به دست آوريد در اين كار نيز آيت حقّ براى خردمندان پديدار است.

و خدا بر زنبور عسل وحى كرد كه از كوهها و درختان و سقفهاى رفيع منزل گيريد،

و سپس

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۲

از ميوه‌هاى شيرين تغذيه كنيد و راه پروردگارتان را به اطاعت بپوييد آن‌گاه از درون آن‌ها شربت شيرينى به رنگهاى مختلف بيرون آيد كه در آن شفاى مردمانست در اين كار نيز آيت قدرت خدا براى متفكران پيداست.

تفسير ..... ص : ۱۴۲

وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ از جمله‌ى ظلم مردم اين است كه ملايكه را دخترانى فرض كرده و نسبت فرزند داشتن به خدا دادند و براى او مثلى زدند كه مناسب و شايسته‌ى شأن او نيست.

ما تَرَكَ عَلَيْها مِنْ دَابَّةٍ اگر مردم را به ظلم و ستمشان مؤاخذه مى‌كرد بر روى زمين هيچ جنبنده‌اى باقى نمى‌گذاشت زيرا ظلم و ستم آنان بر چهارپايان نيز سرايت كرده و با مجازات آن‌ها چهارپايان نيز هلاك مى‌شوند.

وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى و لكن مجازاتشان را به تأخير مى‌اندازد تا بر آنچه كه از شقاوت بايد برسند برسند و توبه كننده توبه كند و كسى كه مى‌خواهد خوشبخت شود به سعادت برسد.

فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ هم چنان كه گذشت با اشاره بر مقدّر بودن آمدن اجلشان دفع دخل مقدّر نمود از يستقدمون تا اشكالى بر آن نباشد چرا كه با توجّه بر اين شرط است كه آوردن كلمه «لا يستقدمون» اشكال نخواهد داشت.

وَ يَجْعَلُونَ لِلَّهِ ما يَكْرَهُونَ فرزندان دختر و شريك در

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۳

رياست و هم چنين فرومايه‌ترين اموال را براى خدا قرار مى‌دهند در حالى كه خود از آن كراهت دارند.

وَ تَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اگر الْكَذِبَ با رفع خوانده شود صفت أَلْسِنَتُهُمُ مى‌باشد همانطورى كه الْكَذِبَ با دو ضمه به حالت رفع و جمع «كذوب» و صفت براى أَلْسِنَتُهُمُ خوانده شده است، اگر الْكَذِبَ با نصب خوانده شود چنان كه مشهورست در اين صورت مفعول «تصف» است و بنا بر احتمال اوّل كه وصف باشد مؤيّد قول الهى أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنى مفعول «تصف» مى‌شود.

و بنا بر احتمال دوّم بدل از «الكذب» است و معناى آن اين است كه آن‌ها گفتند: اگر من به سوى پروردگارم برگردم براى من نزد او كارهاى نيك هست و ممكن است كه أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنى به تقدير لام باشد تا بنا بر هر دو وجه تعليل «تصف» قرار گيرد، كه در اين صورت معناى آيه چنين مى‌شود: آن‌ها دروغ مى‌گويند و به خدا افترا مى‌بندند و خيال مى‌كنند كه كار نيكويى در دنيا انجام مى‌دهند.

لا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ جاى هيچ گفتگو و چون و چرايى نيست كه جاى آن‌ها در آتش است، و اين در واقع اثبات ضد آن چيزى است كه آنان براى خودشان ثابت مى‌كردند، وَ أَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ آن‌ها در ادّعا براى خود و اعمالشان راه افراط رفته‌اند.

تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ رسولانى بر

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۴

امّت‌هاى پيشين فرستاديم چنان كه تو را براى اين امّت فرستاديم، فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ شيطان اعمال آنان را برايشان زينت داد همانطورى كه براى اين‌ها چنين كرد، پس بر كار اين‌ها محزون و اندوهناك مباش زيرا اين كار چيز جديدى كه در زمان تو حادث شده باشد نيست.

فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ پس شيطان امروز ولى امّت‌هاى پيشين در آتش است، يا اين كه شيطان امروز ولى بعضى از امّت تو است كه كارهاى بد را براى آن‌ها زينت مى‌دهد، چنان كه پيش از اين ولى امّت هاى پيشين بود، وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ عذابى دردناك براى امّت هاى پيشين يا براى امّت تو است، به هر تقدير اين جمله براى تهديد امّت پيغمبر است.

وَ ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ حال كه دانستى كه غايت نبوّت دلالت و راهنمايى بر ولايت است، و اگر ولايت نباشد نبوّت بدون هدف و غايت مى‌گردد، و نيز دانستى كه ولايت چيز مهم و بزرگى است كه در آن اختلاف كرده‌اند، و آن نبأ عظيمى است كه مردم در باره‌ى آن اختلاف دارند حتما خواهى دانست كه معناى آيه اين است كه براى آنان ولايت را بيان كنى يعنى مقصود از «الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ» همان ولايت است، وَ هُدىً وَ رَحْمَةً عطف بر فعلى است كه به تأويل مصدر رفته باشد لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ هدايت و رحمت است بر قومى كه اذعان به خدا و آخرت دارند يا با ايمان عام و بيعت نبوى ايمان مى‌آورند، و اطلاق تبين در لِتُبَيِّنَ براى اين است كه تبين عمومى و براى همه است تا هر كسى كه هلاك مى‌شود از روى بيّنه و دليل باشد، و تقييد هدايت و رحمت بر گروه مؤمنين براى اين است كه آن دو مختصّ كسان است كه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۵

استحقاق آن‌ها را داشته باشند.

وَ اللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها خداوند از آسمان آب را فرو فرستاد، پس با آن زمین را پس از مرگش زنده گردانید بدین نحو که دانه‌ها و رگ و ریشه‌هایی که زیر خاک مدفون بودند همه را رویانید و همچنین شما را پیش از مردنتان در حالی که نطفه و جماد بودید زنده گردانید و نیز پس از مرگتان در آخرت زنده می‌گرداند.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً در این زنده گردانیدن نشانه‌ای است که دلالت می‌کند بر زنده گردانیدن شما (پس از مرگ) و علم و قدرت خداوند، لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ برای گروهی که تسلیمند چه شنیدن و تسلیم شدن اوّلین مرتبه‌ی (از مراتب) ایمان است، سپس ایمان و بعد از آن عقل و فکر است و تذکّر و یادآوری در هر یک از این مراتب می‌آید و مقصود از سماع و شنیدن تسلیم شدن و فرمانبرداری است چنانکه آیه: لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ «۱» همین معنای منظور است.

و چون دلالت فرو فرستادن آب و رویانیدن ریشه‌ها و دانه‌های زمین بر علم و قدرت خدای تعالی بر زنده گردانیدن مردگان جهت خروج از عناد و دخول در انقیاد و تسلیم کفایت می‌کند در این مورد فقط به استماع و شنوایی اکتفا نمود.

وَ إِنَّ لَكُمْ خطاب بر مؤمنین یا مردم به معنای و براستی که برای

---

(۱). سوره‌ی ق آیه‌ی ۳۷: برای کسی که صاحب دل باشد و گوش شنوا داشته باشد و شهود باطنی.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۶

شما، فِي الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ در چهار پایان عبرت و حکمت است این جمله استیناف یا حال است و مذکّر آوردن ضمیر و مفرد بودنش در این جا برای این است که «انعام» مفرد است و در معنای جمع یا این که ضمیر به بعض برمی‌گردد، و در سوره‌ی مؤمنون «۱» آن را مؤنّث آورده چون لفظ یا معنای هر دو قابل اعتبار است.

مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خالِصاً سائِغاً لِلشَّارِبِينَ از بین سرگین و خون، شیر خالص بیرون آورد که هیچ کدام از آثار آن دو را ندارد، گوارای نوشندگان است.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که خوردن شیر گلوگیر کسی نمی‌شود، چون خدای متعال فرموده: لَبَناً خالِصاً سائِغاً لِلشَّارِبِينَ.

و خوانده شده است وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً خطاب بر مسلمانان یا همه‌ی مردم است که همانند انّ فی ذلک لآیة لقوم یؤمنون (که به راستی که در این برای ایمان آورندگان نشانه‌ای است یا لقوم یشعرون یا برای قومی که با شعورند.

وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً عبارت وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخِيلِ یا عطف است بر مِمَّا فِي بُطُونِهِ بدون تقدیر چیزی، اگر نُسْقِيكُمْ مستأنف باشد، یا عطف بر

---

(۱). سوره‌ی مؤمنون آیه ۲۱ وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِها وَ لَكُمْ فِيها مَنافِعُ كَثِيرَةٌ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ (و به راستی که عبرتست شما را در چهار پایان که می‌نوشانیمتان از آنچه که در شکمش وجود دارد و نیز برایتان سودهای فراوان است و از آن می‌خورید.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۷

«نسقیکم» است به تقدیر «نسقیکم»، اگر «نسقیکم» حال باشد که در این صورت «تتّخذون» حال است یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر.

و ممکن است که «من ثمرات النّخیل» مستأنف باشد و متعلّق به «تتّخذون» و لفظ «منه» در این صورت تأکید «من» اوّل می‌باشد، و یا این که «من ثمرات النّخیل» مبتدا و «تتّخذون» خبر آن باشد، بدین گونه که چون در «من» تبعیضی معنای بعض بودن قوی است لذا توانسته است جانشین اسم مبتدا گردد بدون این که احتیاج به تقدیر باشد.

یا این که در تقدیر موصوف محذوف گرفته شود و ممکن است اصلا خود «من» را اسم مبتدا قرار داد، یعنی بعضی از ثمرات نخیل طوری است که شما از آن بعضی نوشیدنیهای شیرین را درست می‌کنید و مفرد آوردن ضمیر یا به اعتبار تقدیر مضاف قبل از «ثمرات» یا به لحاظ معنای بعض بودن در «من» باشد، و مقصود از «مسکر» خمر است و ذکر خمر در مقام امتنان منافاتی با حرمت آن ندارد، زیرا که حرمت آن شرعی است و نعمت بودن آن امر عرفی عقلی است.

علاوه بر این استعمال خمر بدون این که نوشیده شود دارای منافعی است، و چون ذکر آن در مقام امتنان دلالت بر اباحه و حلال بودن آن می‌کرد در خبر آمده است که این آیه به موجب حرمت خمر منسوخ است.

و مطالب دیگری نیز در این مورد گفته شده، ولی جمله‌ی «و رزقا حسنا» که بعد از آن آمده است دلالت می‌کند بر این که مقصود از سکر خمر است و آن خوب نیست، و روزی خوب چیز دیگری است. ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۸

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ در این امور که گفته شد نشانه‌ای است بر وجود پروردگار برای گروهی که عقل داشته باشند، پس مجرّد شنیدن و ایمان کفایت نمی‌کند، اگر چه احتیاجی بر بکارگیری قوّه‌ی مفکّره نیست، ولی خردورزی ضروری است.

وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ مقصود از وحی به زنبور عسل الهام فطری تکوینی است بدین معنای که خدای تعالی در وجود زنبور تدبیری به ودیعت گذاشته که عقلا از انجام آن عاجزند.

زیرا ساختن خانه‌های شش گوشه به هم چسبیده و منظّم به نحوی که هیچ فاصله و فرجه‌ای بین آن‌ها نباشد، و نظام زنبورها در خروج و ورود کندو، اطاعت از ملکه و نخوردن چیزهای کثیف و گندیده تک تکشان از جمله‌ی اموری است که خردمندان در آن حیرانند.

و چون آیه شامل جمیع مراتب تنزیل و تأویل است وحی نسبت به انبیا بر همان معنای خودش می‌باشد و آن به توسّط ملایکه است، و نسبت به امامان و اولیا حدیث کردن و سخن با خود گفتن و الهام است، و نسبت به زنبور عسل به طور صوری به ودیعت گذاشتن نیرویی است که این نوع از تدبیر با آن واقع می‌شود.

أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ از کوهها و از درختان مو (تاک انگور) آنچه که می‌بافند و سایبان درست می‌کنند و یا از سقف خانه‌ها بالا می‌برند خانه بسازید.

ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ سپس از هر میوه‌ای بخور

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۴۹

، فَاسْلُکِی سُبُلَ رَبِّکِ پس راه پروردگارت را برو، راهی را که خداوند به تو الهام کرده تا با پیمودن آن (راه) بر آن خانه‌ها برسی یا مقصود این است که راهی را که خداوند برای تهیّه‌ی عسل الهام کرده برو، یا راههای پروردگارت را پیش گیر که همانها راه عسل آوری است.

ذُلُلًا در حالی که راه رفتن در آن راهها به سبب تسهیل خداوند آسان است، یا در حالی که تو مطیع امر پروردگارت هستی.

یَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ مقصود عسل است که به رنگهای گوناگون سفید، زرد قرمز و سیاه می‌باشد، فِیهِ شِفاءٌ لِلنَّاسِ عسل به تنهایی شفاست، یا در حالی که با غیر خودش ترکیب شود، عسل هم برای مزاج گرم و هم برای مزاج سرد شفاست.

شگفت‌آور این که از محلّ سمّ چیزی که شفاست خارج می‌شود، و در خبر است: ما به خدا قسم زنبوری هستیم که خداوند به او وحی کرد که از کوهها برای خود خانه اتّخاذ کند، به ما امر شده که از عرب شیعه اتّخاذ نماییم، و وَ مِنَ الشَّجَرِ از عجم و وَ مِمَّا

يَعْرِشُونَ از موالی و بندگان، و مقصود از يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ علمی است که از ما به سوی شما سرازیر می‌شود.
و در روایت دیگر: مقصود از «النّاس» شیعه است و خدای تعالی بر حال غیر شیعه داناترست «۱» اگر مطلب از همین قرار باشد که گمان

---

(۱). تفسیر شریف الصافی تألیف: ملّا محسن فیض کاشانی قدسّ سرّه چاپ اوّل.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۰

می‌کنی و به مخیله‌ات گذشت مقصود از عسل همان چیزی باشد که مردم می‌خورند باید هر مریضی که از آن می‌خورد شفا یابد، چون خدا فرموده:

فِيهِ شِفاءٌ لِلنَّاسِ و قول خدا تخلّف نمی‌پذیرد.

البتّه مطلب جز این نیست که شفا در علم قرآن است کما این که خدای تعالی فرمود: وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ «۱» از قرآن چیزی فرود آریم که شفا و رحمت برای اهل آن می‌باشد، و در این جای هیچ شکّ و شبهه‌ای نیست که اهل قرآن ائمّه‌ی هدی علیه السّلام هستند که خداوند متعال در باره‌ی ایشان فرمود:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنا مِنْ عِبادِنا «۲» چون زنبور عسل، تدبیرش و شراب داخل شکم آن مظاهر ائمّه علیه السّلام و تربیت آنان نسبت به شیعیان و دانش ایشان است.

لذا تفسیر به زنبور و خانه‌های شش‌گوشه و عسل زنبور شایسته و صحیح خواهد بود، چون ایستادن در حدّ ظاهر آیه و منحصر نمودن مقصود در زنبور صوری و استقلال آن در قصد با مقصود اصلی آیه منافات دارد.

لذا انکار تفسیر فقط به زنبور صوری صحیح است، زیرا مقصود اصلی از زنبور مظهر بودن آن است و زنبور ظاهری نمی‌تواند مقصود اصلی باشد بلکه آنچه که بالاستقلال و اصالهٔ مقصود رؤسای دین است.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ البتّه در این امر نشانه‌ای

---

(۱). سوره‌ی الاسرا آیه‌ی ۸۲.

(۲). سوره‌ی ۳۲ فاطر آیه‌ی ۳۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۱

است برای تفکّر کننده‌گان، چه در آن جا تنها شنیدن و ایمان کفایت نمی‌کند، و عقل و تذکّر هم کافی نیست، زیرا دقایق و نکات این نشانه بسیار و طریق انتقال به خالق و آفریننده‌ی آن و به آنچه که این نشانه مثال و راهنمایی خفی و پنهان آن است.

آیات ۷۵- ۷۰

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۰ تا ۷۵] ..... ص : ۱۵۱

اشاره

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۷۰) وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلى ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ أَ فَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۷۱) وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (۷۲) وَ

يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقاً مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ شَيْئاً وَ لا يَسْتَطِيعُونَ (۷۳) فَلا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۷۴)

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْءٍ وَ مَنْ رَزَقْناهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْراً هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۷۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۲

ترجمه: ..... ص : ۱۵۲

و خدا شما را آفريده بعضى را به سنّ انحطاط پيرى مى‌رساند كه هر چه دانسته‌ايد همه را فراموش مى‌كنيد همانا خداست كه هميشه دانا و تواناست

و خدا روزى بعضى از شما را بر بعضى ديگر فزونى داده آن كه رزقش افزون شده به زير دستان و غلامان نمى‌دهد تا با او مساوى شود (ليكن مقام خدايى را به بت و بشر مى‌دهد تا با خدا شريك و مساوى بداند زهى جهل و ناسپاسى) آيا نعمت ايمان به خدا را (به عصيان و شرك) بايد انكار كنند؟

و خدا از جنس خودتان براى شما جفت آفريد (يعنى زنان را براى آسايش و آرامش مردان آفريد) و از آن جفتها پسران، دختران، دامادان و نوادگان برايتان خلق كرد و از نعمتهاى پاكيزه‌ى لذيذ روزى داد، آيا مردم (با وجود اين همه نعمتهاى بى‌شمار خدا) باز به باطل مى‌گروند و به نعمت خدا كافر مى‌شوند

و بت‌پرستان از جهل خدا را كه نعمتهاى فراوان به آن‌ها داده نمى‌پرستند و به جاى او بتهايى را پرستش مى‌كنند كه در آسمان و زمين مالك چيزى كه روزى به مشركان بدهند اصلا نيستند و توانايى بر هيچ كارى ندارند

پس (شما مشركان از جهل و نادانى) بتها را براى خدا مثل و مانند نشماريد (و به خداى يكتا بگرويد) كه خدا بر همه چيز داناست و شما نادانيد

خدا مثلى زده (بشنويد) آيا بنده‌ى مملوكى كه قادر بر هيچ (حتّى بر نفس خود) نيست با مرد آزاد كه ما به او رزق نيكو عطا كرديم كه پنهان و آشكار هر چه خواهد انفاق مى‌كند يكسانند؟! هرگز يكسان نيستند ستايش مخصوص خداست و ليكن اكثر مردم آگاه نيستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۳

تفسير ..... ص : ۱۵۳

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ و خداوند شما را آفريد، سپس با رسيدن اجل‌هايتان مى‌ميراند.

و بعضى از شما به سنّ انحطاط پيرى رسانده مى‌شود، كه آن هنگام پيرى و كهولت است.

در خبر است: «هنگامى كه بنده يكصد ساله شود همان «ارذل العمر» سنّ انحطاط پيرى است، و در خبر ديگرى است كه عقل او در اين هنگام كم مى‌شود و مثل عقل بچّه هفت ساله مى‌گردد» «۱».

لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً تا آنچه را كه قبلا مى‌دانسته فراموش كند و ديگر چيزى نداند.

و در خبر است كه: «جميع روح‌هاى او نقصان مى‌پذيرد (روح نباتى، روح حيوانى و روح بشرى) حتّى روح ايمانى‌اش نقص پيدا

می‌کند، لذا چیزی به او ضرر نمی‌زند» «۲» (زیرا مسئولیّت عقلانی او موجود نیست تا تکلیف دینی و اخلاقی داشته باشد).

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خداوند به آنچه که شایسته است و می‌داند که

---

(۱). تفسیر الصافی ملا محسن فیض کاشانی ره چاپ ۱

(۲). تفسیر الصافی ملا محسن فیض کاشانی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۴

مرگ از رسیدن به سنّ انحطاط و کهولت برای شما بهترست، و لذا بیشتر شما به سنّ پیری زیاد نمی‌رسید، قَدِيرٌ خداوند بر رساندن به سنّ انحطاط پیری قادر و تواناست.

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ این جمله به همراه ما قبل و ما بعدش پیرامون اظهار نعمتهای خدای تعالی است تا مقدّمه‌ای باشد برای ذمّ شرک، کفران نعمت، برتری بعضی بر بعضی و تفاوت بدین گونه است که خداوند بعضی را غنی و بعضی را فقیر، بعضی را مالک و بعضی را مملوک و بنده‌ی غیر قرار می‌دهد.

فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلى ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ نخست نعمت برتری و تفاوت در روزی را ذکر کرده و این که آن که این نعمت‌ها را می‌دهد فقط خدای تعالی است، نه غیر او، سپس از باب مقدّمه‌ی ابطال شرک این مطلب را بیان فرمود که شما در آنچه که خدا برتری داده و به شما تفضّل نموده، به تساوی مملوکهای مجازی خود راضی نمی‌شوید پس چگونه راضی می‌شوید که خدا مملوکهای حقیقی خود را در آنچه که مختصّ بر ذات اوست مساوی نماید؟! به بیان دیگر این معنای از آیه که: «بعضی را بر بعض دیگر در روزی برتری داده»، برتری داده شدگان از این که روزی از خودشان برگردد و بر مملوکهایشان داده شود تا با آنان در روزی که مخصوص خودشان است مساوی شوند راضی نیستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۵

یا مقصود اظهار این نکته است که بر آن‌ها و مملوکهایشان به طور مساوی نعمت داده شده است و منعم از جهت کمال انعامش بین آنان و مملوکهایشان فرقی نمی‌گذارد.

پس از آیه مستفاد می‌شود که: خداوند بعضی از شما را بر بعضی در روزی برتری داد و روزی مملوکها را نیز به دست خودش قرار داده نه به دست مالکین.

بنابراین کسانی که برتری داده شده‌اند به مملوکها روزی نمی‌دهند بلکه در حقیقت خداوند روزی دهنده‌ی آن‌هاست.

بنابر معنای اوّل معنای قول خدای تعالی فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ این است که آن‌ها راضی نمی‌شوند با مملوکهای در روزی مساوی باشند و بنابر معنای دوّم: مالکها و مملوکها در روزی گرفتن از خدا مساوی هستند، و مالکها در اصل روزی بر مملوکها برتری ندارند، بلکه روزی همه به دست خداست که در مورد همه‌ی آن‌ها به طور مساوی جریان پیدا می‌کند.

و آنچه که از ابو ذر قدسّ سرّه نقل شده است همین معنای را تأیید می‌کند و این است که: «أبو ذر از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله شنید که فرمود: بردگان و مملوکها برادران شما هستند، پس بپوشانید آن‌ها را از آنچه که خود می‌پوشید و از آنچه که می‌خورید اطعام کنید بعد از این قضیه هیچگاه دیده نشد که برده‌ی ابو ذر لباسی غیر از لباس او را پوشیده باشد».

أَ فَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ بنابراین قول خدای تعالی آنان در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۶

صدد انکار تساوی خود و مملوکهایشان هستند، و اثبات تساوی از راه انکار است، ولی بنابر معنای اوّل این جمله انکار، منکر شدن نعمت برتری و غفلت کردن از آن است و نیز انکار این مطلب است که بندگان خدای تعالی را با او شریک قرار می‌دهند، و در

الوهيّت با او مساوى مى‌كنند در حالى كه خود آن‌ها براى خودشان به اين مطلب راضى نيستند.

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً و خدا جفت‌هاى شما را از جنس خودتان قرار داد تا با آن‌ها انس پيدا كنيد و به آن‌ها رغبت داشته باشيد و به آن‌ها مى‌رسيد احساس راحتى كن و اين نعمت ديگرى است.

وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً لفظ حَفَدَةً در اخبار به نوه‌ى دخترى و نوادگان تفسير شده است كه در اين صورت از قبيل عطف اوصاف متعدّد بر شى واحد مى‌شود، و نيز به داماد، پدر زن، برادر زن و مادر زن نيز تفسير شده است، زيرا حافد به معناى كسى است كه در خدمت كردن سرعت و شتاب به خرج دهد و همه‌ى اين‌ها در خدمت كردن سريع هستند (همه‌ى نعمت‌هاى بزرگ).

وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ به شما از طيبات و پاكيزه‌ها از قبيل مركب (سوارى)، مسكن، خوردنيها و نوشيدنيها عطا كرده است، يا مقصود اين است كه از روزى‌هاى پاكيزه اعمّ از خوردنيها و نوشيدنى‌ها به شما روزى كرده است، أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ آيا آن‌ها به شريكهاى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۷

باطل ايمان مى‌آوردند؟! يا اين نعمتها را به شركا نسبت مى‌دهند! وَ بِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ از آن جهت كه نعمت‌هاى خدا را مخفى مى‌كنند و آن را به (شريكها) غير خدا نسبت مى‌دهند!! وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقاً مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ شَيْئاً لفظ شَيْئاً بدل از لفظ رِزْقاً است كه براى تأكيد در آن بر خدايان دروغين مى‌باشد كه از نكره بودن آن استفاده مى‌شود و يا براى اشاره بر تعميمش و نيز اشاره بر اين كه «رزق» به معناى نصيب شده است، و مقصود از روزى آسمانها روزى‌هاى انسان از جهت انسانيّت و حيوانيّت، و مقصود از روزى زمين روزى‌هاى انسان از جهت نبات و حيوان بودن اوست، يا مقصود از روزى آسمانها و زمين روزى هر يك از مراتب است، بدين گونه كه روزى تعميم داده مى‌شود نسبت به خود و اسباب آن.

وَ لا يَسْتَطِيعُونَ نمى‌توانند مالك روزى شوند يا اين كه استطاعت و قدرت ندارند.

فَلا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثالَ براى خدا مثل و شبيه قرار ندهيد، كه آن را به جهت عبادت خداى تعالى بپرستيد، يا مقصود اين است كه براى خدا اين چنين مثل‌ها را نزنيد كه حال او را به حال ملوك و پادشاهان تشبيه كنيد، كه با خدمت كردن بندگان و نزديكانشان و با اجراى روزى‌هاى لشكر و سرباز آن به دست وزرا و امنا خشنود مى‌شوند، و نيز اين گونه نباشيد كه

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۸

بگوييد خدمت كردن نزديكان سلطان در تعظيم مؤثرترست.

امثال اين مطالب را در باره‌ى خداى تعالى نگوييد كه خدا بالاتر از آن است كه او را بشناسيد، و به كيفيّت اوصاف و افعال او پى ببريد تا بتوانيد برايش مثلها بزنيد.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ خداوند مى‌داند، پس بگوييد آنچه را كه به شما ياد داده است وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ در حالى كه نمى‌دانيد، پس از پيش خودتان چيزى را در باره‌ى چيزى نگوييد تا چه رسد به اين كه براى خداى تعالى مثل بزنيد.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا خداوند براى شريكان و براى خودش يا براى كافر و مؤمن مثل زده است.

عَبْداً مَمْلُوكاً لا يَقْدِرُ عَلى شَيْءٍ وَ مَنْ رَزَقْناهُ مِنَّا رِزْقاً حَسَناً فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَ جَهْراً مقصود از روزى نيكو علم، حكمت، اعيان و تصرّف در ملك و ملكوت است.

و انفاق سر آن است كه به بركت او و از طريق سر و خفا به ملك برسد، و انفاق جهر و علنى آن است كه بر حسب ظاهر ديگرى او را تلقين و تعليم داده باشد.

و حاصل مرام و نهايت مقصود از آيات سابق و لاحق تمثيل حال على عليه السّلام است، چه نعمت حقيقى همان على عليه السّلام و ولايت اوست و باطل حقيقى عبارت از دشمنى‌اش، و در اصل كسى كه خداى تعالى بر او روزى

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۵۹

نیکو داده علی علیه السّلام است و غیر از آن حضرت هر کس که باشد به توسّط او روزی می‌خورد و مملوکی که توانایی هیچ کاری را ندارد دشمنان علی علیه السّلام است.

هَلْ یَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ حمد خدای را که آن دو مساوی نیستند، در حقیقت حمد و سپاس بر نعمت عدم تساوی و بر حکمت، عطا کردن حقّ هر صاحب حقی می‌باشد و این جمله تعلیم بندگان است که در مقابل همه‌ی نعمتها حمد و سپاس گویند.

بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْلَمُونَ بیشتر مردم بر حال مملوک عاجز و انفاق کننده‌ی توانا واقف نیستند و لذا آن دو را با هم مساوی می‌دانند یا این که نمی‌دانند که برابر دانستن آن دو جایز نیست، یا از مقام جهل و نادانی به مقام علم ارتقا پیدا نمی‌کنند و به همین دلیل بین آن دو بر تساوی حکم می‌کنند و عاجز را بر قادر و توانا ترجیح می‌دهند.

آیات ۸۷- ۷۶

[سوره النحل (۱۶): آیات ۷۶ تا ۸۷] ..... ص : ۱۵۹

اشاره

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلاً رَجُلَیْنِ أَحَدُهُما أَبْکَمُ لا یَقْدِرُ عَلی شَیْءٍ وَ هُوَ کَلٌّ عَلی مَوْلاهُ أَیْنَما یُوَجِّهْهُ لا یَأْتِ بِخَیْرٍ هَلْ یَسْتَوِی هُوَ وَ مَنْ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۷۶) وَ لِلَّهِ غَیْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۷۷) وَ اللَّهُ أَخْرَجَکُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۷۸) أَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ ما یُمْسِکُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۷۹) وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ بُیُوتِکُمْ سَکَناً وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُیُوتاً تَسْتَخِفُّونَها یَوْمَ ظَعْنِکُمْ وَ یَوْمَ إِقامَتِکُمْ وَ مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ (۸۰) وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالاً وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْجِبالِ أَکْناناً وَ جَعَلَ لَکُمْ سَرابِیلَ تَقِیکُمُ الْحَرَّ وَ سَرابِیلَ تَقِیکُمْ بَأْسَکُمْ کَذلِکَ یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تُسْلِمُونَ (۸۱) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَیْکَ الْبَلاغُ الْمُبِینُ (۸۲) یَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ یُنْکِرُونَها وَ أَکْثَرُهُمُ الْکافِرُونَ (۸۳) وَ یَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ شَهِیداً ثُمَّ لا یُؤْذَنُ لِلَّذِینَ کَفَرُوا وَ لا هُمْ یُسْتَعْتَبُونَ (۸۴) وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ ظَلَمُوا الْعَذابَ فَلا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ (۸۵)

وَ إِذا رَأَی الَّذِینَ أَشْرَکُوا شُرَکاءَهُمْ قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَکاؤُنَا الَّذِینَ کُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِکَ فَأَلْقَوْا إِلَیْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّکُمْ لَکاذِبُونَ (۸۶) وَ أَلْقَوْا إِلَی اللَّهِ یَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ (۸۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۱

ترجمه: ..... ص : ۱۶۱

خدا مثلی زده (بشنوید) آیا بنده‌ی مملوکی که قادر بر هیچ کاری (حتّی بر نفس خود) نیست با مردی آزاد که ما به او رزق نیکو عطا کردیم که پنهان و آشکار هر چه خواهد انفاق می‌کند این دو یکسانند؟ هرگز یکسان نیستند ستایش مخصوص خداست و لیکن اکثر مردم آگاه نیستند،

خدا مثلی زده (بشنوید) دو نفر مرد یکی بنده‌ای باشد گنگ و از هر جهت عاجز و سربار مولای خود و از هیچ راهی خیری به مالک خود نرساند و دیگری مردی آزاد و مقتدر که بر خلق به عدل و داد فرمان دهد و خود نیز به راه مستقیم باشد آیا این دو با هم یکسان هستند؟!

تنها خدا بر غیب آسمانها و زمین آگاه است و بس، و کار ساعت قیامت (در سرعت و آسانی) مانند چشم بر هم زدن یا نزدیکتر بیش نیست که خدا البتّه بر هر چیز تواناست

و خدا شما را از شکم مادر آن بیرون آورد در حالی که هیچ نمی‌دانستید و به شما چشم، گوش و قلب (به تدریج) اعطا کرد تا مگر شکر (این نعمتها را) بجای آرید،

آیا مرغان هوا را نمی‌نگرند که جوّ آسمان مسخّر آن‌هاست و به جز خدا کسی نگهبانشان نیست در این امر برای اهل ایمان نشانی از قدرت حقّ پدیدار است

و خدا برای سکونت دایم شما منزلهایتان را و برای سکونت موقّت سفر از پوست چهارپایان خیمه‌ها را برای شما قرار داد تا وقت حرکت و سکون سبک وزن و قابل انتقال باشد و از پشم و کرک و موی (گوسفند و شتر) اثاثیه منزل، متاع، اسباب زندگانی و لباسهای فاخر برای شما خلق فرمود تا در حیات دنیا از آن استفاده کنید،

و خدا برای آسایش شما از گرما سایه‌بانها از درختان و سقف و دیوار و کوهها مهیّا ساخت و از غارهای کوه پوشش و اطاقها برایتان قرار داد تا از سرما و گرما پناهی گیرید و نیز لباس که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۲

شما را از گرمای آفتاب و سرمای زمستان بپوشاند خلق کرد و نیز برای این که در جنگ محفوظ بمانید لباس آهن مقرّر گردانید چنین نعمتهای خود را بر شما تمام و کامل کرد تا مگر مطیع و تسلیم امر او باشید،

پس اگر باز روی از خدا بگردانند ای رسول ما بر تو تبلیغ رسالت و اتمام حجّتی بیش نیست،

نعمتهای خدا را دانسته و شناخته باز انکار می‌کنند و اکثر اینان کافرند،

و به یاد آور آن روزی را (که در قیامت) از هر امّتی شاهدی برانگیزیم آن گاه نه به کافران اجازه‌ی سخن گفتن و اعتذار داده شود و نه انابه و توبه و عذری از آنان پذیرند.

و روزی که ستمکاران عذاب خدا را به چشم ببینند دیگر نه تخفیف عذاب و نه مهلت آسایش خواهند یافت،

و چون مشرکان شریکان خود را در روز قیامت (ببینند از آن‌ها پناه خواهند) شریکان جواب دهند که ای مشرکان شما البتّه دروغ می‌گویید ما هرگز شما را بر پرستش خود نخوانده‌ایم

و در آن روز همه‌ی کفّار و مشرکین تسلیم فرمان خدا شوند و هر چه غیر از خدا جعل کرده و می‌پرستیدند همه از نظرشان محو و نابود شوند.

تفسیر ..... ص : ۱۶۲

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا خداوند مثل زده است برای شرکا و خودش، یا برای کافر و مؤمن، یا برای علی علیه السّلام و دشمنان و مخالفینش. رَجُلَيْنِ أَحَدُهُما أَبْكَمُ لا يَقْدِرُ عَلى شَيْءٍ مثال دو مردی را زده است که یکی از آن دو أَبْكَمُ است گنگ (کر و لال) مادرزاد است که نمی‌تواند حرف بزند و سخن دیگری را هم نمی‌فهمد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۳

بر هیچ چیز از قبیل سخن گفتن و سایر افعال توانایی ندارد همانند کسی که همه‌ی حواس و قوای محرکه‌اش معطل و بیکار شده باشد.

وَ هُوَ كَلٌّ عَلى مَوْلاهُ أَيْنَما يُوَجِّهْهُ لا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ او سنگین است و سنگینی‌اش بر مولایش می‌باشد، هر کجا که فرستاده می‌شود خیری به بار نمی‌آورد، آیا او و کسی که به عدل و داد فرمان دهد مساویند؟! آیا چنین شخص ضعیفی

برابر است با آن که در همه‌ی احوال، گفتارها و کردارها به عدل و داد متّصف است، عدل را با جمیع مواردش می‌شناسد و دیگران را امر بر آن می‌نماید.

چه امر کننده‌ی بر عدل لازمه‌اش متّصف بودن بر آن و شناختن جمیع مواردش می‌باشد که جهت اشاره بر این مهم در ادامه‌ی آیه فرمود:

وَ هُوَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ و او در راه میانه بین طرف افراط و تفریط است در جمیع آنچه که ذکر شد.

وَ لِلَّهِ غَیْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و از آن خداست آنچه که از آسمانها و زمین پوشیده مانده است یا از جهت و سوی آن دو که از بندگان پنهان شده است.

و یا آنچه که از دگرگونی‌های آن دو به صورت مخفی و پنهانی از بندگان است همان طوری که ملازمه‌ی پنهان بودن صاحبان خیر و شرّست.

پس شما نمی‌دانید که کدام یک از بندگان، آن که بر حسب سرشت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۴

باطنی‌اش همانند مملوک عاجز و ناتوانست و دیگری توانمند، کدام یک امر کننده‌ی بر مبنای عدل است، در حالی که خدای تعالی آنان را می‌شناسد.

این جمله به منزله‌ی جمله‌ای است که می‌فرماید: إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و توضیح آن در آیه سابق گذشت، و مقصود این که: چون بر احوال اشیا آگاه نیستید جایز نیست که از پیش خود شریکی برای خدا یا علی علیه السّلام اختیار کنید.

و نیز شایسته نیست که کسی را برای هدایت، جلب نفع و دفع ضررتان برگزینید بلکه لازم است که این کار را بر خدای تعالی واگذارید، چه او می‌داند که چه کسی شایسته است تا او را اختیار کنید و چه کسی شایسته نیست تا او را برنگزنید، پس در این مورد از فرموده‌ی خدا و نفس الهی بر زبان کسی که جانشینی او و خلافت الهی‌اش ثابت شده است.

و شما نیز آن را فهمیده‌اید تجاوز نکنید.

وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ امر قیامت در سرعت آوردن آن و حساب خلایق در آن و پاداشهایشان بر کرده‌ها همانند یک چشم بهم زدن است و بلکه نزدیکتر از آن إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ این جمله در مقام تهدید کسی است که در رأیش مستبد باشد و با امر خدا و نص فرامینش در احکام مخالفت نماید.

إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ خداوند بر هر چیزی از حساب خلایق در سریعترین زمان، عقوبت عاصی و ثواب مطیع توانا و قادر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۵

وَ اللَّهُ أَخْرَجَکُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ لا تَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ و خداوند در حالی شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد که هیچ نمی‌دانستید و برایتان گوش، چشم و قلب قرار داد یعنی تمام آنچه را که در زندگی دنیوی و منافع اخروی مورد نیاز باشد قرار داد و نیز آنچه را که در حصول علم که مبدأ همه‌ی این‌هاست لازم بود لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ باشد که شکر آن نعمتها را به جای آورید یعنی هر چیزی را در همان جهتی صرف کند که به خاطر آن آفریده شده است.

أَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ ما یُمْسِکُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ پرندگانی که در وسط آسمان پرواز می‌کنند کسی جز خدا آن‌ها را نگه نمی‌دارد یعنی خداوند آن‌ها را طوری خلق می‌کند که بتوانند خود را در وسط آسمان نگه دارند، زیرا خدای تعالی هر چیزی را آفرید آنچه را که لازمه‌ی زندگی، حرکت و سکون آنست خلق نمود.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ در این موارد که ذکر شد نشانه‌هایی بر علم، قدرت و حکمت اوست، و نشانه‌هایی است بر این که خداوند هیچ چیزی را مهمل و بدون تهیّه‌ی احتیاجات نمی‌گذارد.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ آن نشانه‌ها برای گروهی است که به آخرت ایمان بیاورند، چون آن‌ها می‌دانند که خداوندی که هیچ چیزی را مهمل

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۶

نگذاشته و ما یحتاج همه را تأمین نموده است قطعا انسان را نیز که اشرف الاشیا است مهمل نگذاشته و تأمین ما یحتاجش را در شریفترین جهاتش که همان آخرت است ترک نمی‌کند.

بلکه برایش رهبری قرار می‌دهد تا به سوی آخرت رهنمون ساخته و از چیزهایی که به آخرتش لطمه می‌زند جلوگیری کند و امر کند بر چیزی که به آخرت منفعت می‌رساند و اختیار این مطلب را به خود او (انسان) واگذار نکرده تا با رأی خود بر خدا شریک قرار دهد و یا برای خود در امر آخرت چیزی را (از نظر امام و رییس) اختیار کند که از وی غایب است و هیچگونه آگاهی ندارد.

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَناً وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعامِ بُيُوتاً و خداوند برایتان از خانه‌هایی که دارید آرامش و از پوستهای چهارپایان خانه‌های مخصوص قرار داد که مقصود خیمه‌هایی است که از چرم، مو و پشم درست می‌شود.

تَسْتَخِفُّونَها آن خانه‌ها را سبک و خفیف می‌شمارید که مانند خانه‌های ساخته شده از گل و سنگ محکم نیستند.

يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصْوافِها وَ أَوْبارِها وَ أَشْعارِها أَثاثاً وَ مَتاعاً إِلى حِينٍ مقصود اثاث خانه‌های شما است از قبیل فرش، البسه، جای کالاها و غیر این‌ها و چیزهایی برایتان قرار داد که از آن بهره می‌برید تا وقتی که کهنه شود و از بین برود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۷

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلالًا و خدا برای شما چیزهایی از قبیل: درخت، کوه و دیوار قرار داد تا برای شما سایه درست کند.

وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبالِ أَكْناناً در کوه غارهایی برای شما قرار داد که در آن جا می‌توانید خود را استتار پیدا کنید، یا از کوهها خانه هایی را می‌تراشید.

وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ و قرار داد برای شما لباسی که شما را از گرما و سرما نگه می‌دارد، چه «سربال» در هر پوشیدنی استعمال می‌شود، و مقصود از سَرابِيلَ غیر از لباسی است که از پشم و مو و پوست درست می‌شود.

یا این که از جهتی تعمیم بعد از تخصیص است و از جهتی دیگر تخصیص بعد از تعمیم «۱»، و به ذکر الْحَرَّ اکتفا کرد چون به قرینه‌ی ذکر ضد و وضوح مطلب دیگر نیازی بر ذکر سرما نبود و از طرف ضرورتا قابل فهم است که نیاز به لباس در سرما بیشترست تا گرما، و نیز در بلاد عربی به محافظت از گرما بیشتر اهمیّت می‌دهند.

---

(۱). از این لحاظ که معنای اعمّ با قصد همه‌ی آنچه که می‌توان خود را با آن پوشاند افاده‌ی معنای عموم میکند که «تقیکم الحرّ» در مقام تخصیص، خاصّی را که از گرما نگه می‌دارد تعیین می‌نماید و این در واقع معنای تخصیص بعد از تعمیم است، و لحاظ کردن عکس این موضوع تعمیم بعد از تخصیص.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۸

وَ سَرابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ و نیز خدای تعالی لباسهایی را برای شما قرار داد که از ترس جلوگیری نماید مانند زره‌ها.

چون تعداد نعمتهای صوری جسمانی مقدّمه‌ی تفهیم نعمتهای اخروی روحی است، که آن عبارت از ارسال رسل جهت تبلیغ ولایت و آماده کردن مردم برای قبول ولایت و سیره و راه آن می‌باشد و نیز منعم عالم اجسام را به حال وا نگذاشته و اسباب قوام و بقای آن را مهیّا نموده است، پس چگونه می‌شود که عالم ارواح و جهت روحانیّت انسان را بدون آماده کردن اسباب کمال و بقا به حال خود وابگذارد؟! از سوی دیگر چون عمده‌ی اسباب کمال و بقای آن ارسال رسل انذار این جهت است که باید به اجسام اعتماد کرد و بر طریق ولایت و فتح باب قلب راهنمایی جست و باید اولیا تأسّی و اقتدا کرد تا راه ولایت را یاد گرفت و آنچه را که باید بعد از گذشتن زمان رسالت برای فتح باب قلب تلقین کرد آموخت، روی همین جهات است که خدای تعالی به دنبال بیان همه‌ی

نعمتهای مذکور فرمود:

کَذلِکَ یُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ همانطور که نعمتهای جسمانی صوری را که با دردها، مرضها، خستگیها و سختیها همراه است تمام و کامل می‌کند هم چنین نعمتهای حقیقی را نیز تمام و کامل می‌کند، نعمتهایی که نتیجه‌ی ارسال رسل است که غایت آن ولایت است و در این جهت نیز بدون تهیّه‌ی اسباب کمال و بقا شما را به خودتان وا نگذاشته و مهمل نمی‌گذارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۶۹

لَعَلَّکُمْ تُسْلِمُونَ باشد که شما تسلیم گشته و اطاعت کنید فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَیْکَ الْبَلاغُ الْمُبِینُ خطاب را به سوی محمّد صلّی اللّه علیه و آله برگردانیده و فرموده: اگر آن‌ها از آن نعمت بزرگ روی گردانیدند، هراسی به دل راه نده که برای تو جز (تکلیف) رساندن پیام نیست و اما روی آوردن و روی گردانیدن ایشان بر عهده‌ی تو نیست.

در آیه وجوه دیگری نیز بر حسب نعمتهای اخروی و دنیوی جسمانی وجود دارد، و لکن آنچه که ذکر شد خلاصه‌ی همه‌ی احتمالات است و با یادآوری آنچه که بارها ذکر کردیم احتمالات دیگر را نیز خواهی فهمید.

یَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ در اخبار متعدّد نعمت خدا در این جا به علی علیه السّلام تفسیر شده است و این تفسیر همان بود که ما از چکیده‌ی وجوه ذکر کردیم، و گر نه در مورد نعمت خدا بر حسب مراتب وجوه دیگری نیز هست، در بعضی از اخبار آمده است که این آیه پس از آن نازل شد که گفتند:

ما می‌دانیم محمّد صلّی اللّه علیه و آله راست می‌گوید، و لکن در مورد علی علیه السّلام از او اطاعت نمی‌کنیم و ولایت علی علیه السّلام را نمی‌پذیریم.

ثُمَّ یُنْکِرُونَها وَ أَکْثَرُهُمُ الْکافِرُونَ بیشتر آن‌ها در عین اسلامشان و با این که اسلام آورده و تسلیم تو گشته‌اند کافرند، زیرا به علی علیه السّلام کافر شدند یا به گفته‌ی تو کافر گشتند و یا از ابتدای اسلامشان کافر بودند،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۰

چرا که اسلام اقتضا می‌کند که شخص مسلم بسبت به قول و فعل رسول صلّی اللّه علیه و آله مطیع و تسلیم باشد و جمیع اوامر و نواهی او را اطاعت کند، لذا وقتی که قول رسول صلّی اللّه علیه و آله را انکار کند معلوم می‌شود که آن‌ها اصلا نیاورده است.

وَ یَوْمَ نَبْعَثُ این جمله عطف بر نِعْمَتَ اللَّهِ یا بر مفعول یُنْکِرُونَها است، یا متعلّق به محذوف است که خود آن محذوف عطف بر محذوف است که تقدیر جمله چنین است (فحذرهم و ذکرهم) یا تقدیر چنین است: (فاعذبهم الیوم و یوم نبعث).

مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ شَهِیداً از آن جا که عنایت و لطف خدای تعالی بر این قرار گرفته که خلق را از نظر جهات اخروی تکمیل نماید، لذا در هر امّت که در طول زمان قرار گرفته و در هر فرقه و گروه، که در نواحی مختلف مکانی قرار گرفته‌اند، از جانب خودش خلیفه و جانشینی قرار داده که شاهد بر آن‌ها و مراتب اعمال و احوالشان باشد و هر کس را که مستعد و آماده باشد حقّ او را ادا کند از قبیل: آداب سلوک به آخرت و استعداد و آمادگی یافتن برای نعمتهای بهشت عطا کند، و نیز آن خلیفه و جانشین با اقوال، افعال و احوالش میزان و ملاک برای همه باشد.

و روز قیامت خداوند هر امّتی را مبعوث می‌کند و خلیفه و جانشین را نیز جهت شهادت و گواهی بر و حال آنان برمی‌انگیزد.

پس هر کسی که فی الجملهٔ موافق خلیفه باشد به سوی بهشت خواهد رفت بر حسب مراتبی که آنان در مراتب و درجات بهشت دارند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۱

هر کسی که با خلیفه‌ی خدا مخالفت نماید به جهنّم فرستاده می‌شود که مراتب و درجات آنان نیز بر حسب مراتب مخصوص خودشان در مراتب و درجات جهنّم مختلف است.

و مقصود از اين جمله تهديد كسانى از امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله است كه با جانشين او حضرت على عليه السّلام مخالفت مى‌ورزند، همچنان كه آيات گذشته به جهت ترغيب و تشويق آن‌ها نسبت بر على عليه السّلام است.

ثُمَّ لا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سپس به كافران اجازه تكلّم و عذر خواهى داده نمى‌شود، بلكه متكلّم فقط همان خليفه و جانشين است و بس وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ بر ايشان اجازه‌ى طلب رضايت و عذر خواهى داده نمى‌شود و يُسْتَعْتَبُونَ از (عتبى) به معناى راضى بودن و رضايت است، وَ إِذا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذابَ فَلا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ بر آن‌ها مهلت داده نمى‌شود، يا اين كه آنان مورد التفات و توجّه قرار نمى‌گيرند.

وَ إِذا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكاءَهُمْ هر گاه مشركين شركاى خود را از قبيل بتها، ستارگان، شياطين و خلفاى جور ببينند مى‌گويند: قالُوا رَبَّنا هؤُلاءِ شُرَكاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَأَلْقَوْا پروردگارا اينان شركاى ما هستند كه باعث شدند ما جز ترا بخوانيم پس شركا به آن‌ها مى‌گويند كه شما دروغ مى‌گوييد، إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكاذِبُونَ در اين گفتارتان كه ما موجب شرك شما شديم دروغ

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۲

مى‌گوييد، بلكه شما هواها و خواسته‌هاى خود را مى‌پرستيديد و صورت پرستش ما را جلب كننده و برآورده سازنده‌ى مقتضيّات هواهايتان قرار داده بوديد.

وَ أَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ در آن هنگام تسليم و مطيع مى‌شوند، وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ و آن خدايان و شركا با استحقاق عبادت و شفاعت كردن و يارى موهوم آن‌ها از ايشان گم مى‌شود.

آيات ۹۳- ۸۸

[سوره النحل (۱۶): آيات ۸۸ تا ۹۳] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْناهُمْ عَذاباً فَوْقَ الْعَذابِ بِما كانُوا يُفْسِدُونَ (۸۸) وَ يَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ جِئْنا بِكَ شَهِيداً عَلى هؤُلاءِ وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً وَ بُشْرى لِلْمُسْلِمِينَ (۸۹) إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ وَ إِيتاءِ ذِي الْقُرْبى وَ يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۹۰) وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذا عاهَدْتُمْ وَ لا تَنْقُضُوا الْأَيْمانَ بَعْدَ تَوْكِيدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ (۹۱) وَ لا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكاثاً تَتَّخِذُونَ أَيْمانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ ما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۹۲)

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۳

ترجمه: ..... ص : ۱۷۳

«آنان كه كافر شدند و راه خدا را نيز بر روى خلق بستند ما آنان را به كيفر افساد و اخلال در خلق، عذابى فوق عذاب (كافران ديگر) بيافزاييم،

و روزى ما بر هر امّتى از (رسولان) خودشان گواهى برانگيزيم و تو را (اى محمّد) بر اين امّت گواه آريم و ما بر تو اين قرآن عظيم را فرستاديم تا حقيقت هر چيز را روشن كند (و راه دين حقّ را از راههاى باطل بنمايانند) و براى مسلمين هدايت و رحمت و بشارت

باشد،

همانا خدا (خلق) را فرمان به عدل و احسان داده و به بذل و بخشش خویشاوندان امر می‌کند و از افعال زشت و منکر و ظلم نهی می‌کند و به شما از روی مهربانی پند می‌دهد، باشد که موعظه‌ی خدا را بپذیرید

و چون عهدی بستید بر آن وفادار بمانید و هرگز سوگند و پیمان را که مؤکّد و استوار کردید مشکنید چرا که خدا را بر خود ناظر و گواه گرفته‌اید و خدا بر هر چه که می‌کنید آگاه است

و در مثل همانند آن زنی که رشته‌ی خود را پس از تابیدن محکم واتابیده است نباشید که عهد و قسم‌های محکم خود را برای فریب یکدیگر و فساد کاری بگمارید تا آن که قومی بر قوم دیگر تفوّق یابد زیرا خدا شما بندگان را با این عهد و قسم‌ها می‌آزماید و در روز قیامت همه‌ی تقلّبها و اختلافات شما را بر ملا خواهد ساخت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۴

و اگر خدا می‌خواست همه‌ی شما را یک امّت قرار می‌داد و لیکن هر که را بخواهد گمراه و هر کس را که بخواهد هدایت می‌کند و البتّه از آنچه که کرده‌اید پرسیده خواهید شد.

تفسیر ..... ص : ۱۷۴

الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ آنان که بر خدا، رسول خدا یا بر ولایت کافر شدند و دیگران را آن منع کرده و خود نیز اعراض نمودند زِدْناهُمْ عَذاباً فَوْقَ الْعَذابِ به جهت کفر و جلوگیری‌شان از ولایت عذابشان را زیاد می‌کنیم بِما كانُوا يُفْسِدُونَ و آن از جهت فسادی بوده است که در زمین وجودشان و زمین عالم طبع می‌کردند بدین گونه که نیروها و قوا را از بازگشت به قلب و مردم را از بازگشت به صاحب قلب جلوگیری می‌نمودند.

وَ يَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ جِئْنا بِكَ شَهِيداً عَلى هؤُلاءِ چون این آیه تأکیدی بر آیه قبلی بوده آن را به صورت مفصّل آورده و آیه‌ی اوّل را مجمل بیان نمود.

وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ کتاب نبوّت را بر تو نازل کردیم و قرآن صورت آن کتاب می‌باشد و احکام قالبی و قلبی نیز صورت آن است، و چون نبوّت مقام جمع بعد از تفرّق و پراکندگی است.

و تفصیل وحدت اجمالی و اجمال کثرت می‌باشد لذا بیان هر چیز و ظهورش در آن است کما این که فرمود: تِبْياناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدىً

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۵

قرآن بیانگر و راهنمای همه است (هر چیزی است) به سوی ولایت و ایمان قلبی که با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود.

وَ رَحْمَةً زیرا که نبوّت از باب این که صورت ولایت است رحمت است، و این بدان جهت است که ولایت رحمت است.

وَ بُشْرى این جمله بشارت به مراتب ولایت است لِلْمُسْلِمِينَ برای کسانی که با بیعت عام بیعت نموده‌اند یا مقصود کسانی است که تسلیم و مطیع شده‌اند که خدای تعالی با این گفتار: أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ به آنان اشاره کرده است.

بیان عدل ..... ص : ۱۷۵

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ عدل میانه و وسط قرار گرفتن و رعایت اعتدال بین دو طرف افراط و تفریط در همه‌ی امور است، و به اعتباری نهادن هر چیزی در جای خودش، و هنگامی تحقّق می‌یابد که تفاصیل اشیا با مراتب و مقامات ذیربط و دقایق و نکات استحقاق هر

کدام بر حسب تعیینات‌شان شناخته شود، و هر چیزی را بنا به آنچه که بر حسب اقتضای طبیعتش در تکوینیات و مقتضیات افعالش در تکلیفیات استحقاقش را دارد عطا کند.

عدل مقتضی سیاستها، اجرای حدود، امر به معروف و نهی از منکر است و برای اعراض کننده تهدید است و برای روی آورنده‌ی منقاد تشویق و ترغیب که این معنای شأن سینه و قلب از جهت خلق آن‌ها می‌باشد در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۶

حالی که به نور رسالت و نبوّت و به سبب اتصاف و اتّصال بر آن دو نور روشن شده باشد.

لذا در اخبار ما عدل به محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است، چون نبوّت و رسالت در زمان تخاطب مخصوص آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بوده است از این رو تفسیر عدل به نبوّت و رسالت، نهادن هر چیزی در جای خودش، اعتدال و میانه روی بین افراط و تفریط در همه‌ی امور صحیح شده است.

وَ الْإِحْسانِ احسان یا به این معنای است که انسان صاحب نیکی گردد یا به معنای رساندن و ایصال نیکی است با قطع نظر از استحقاق، و مناسب این جا همان معنای دوّم است، زیرا که در عدل و «ایتای ذی القربی» اضافه‌ی به غیر اعتبار شده است، و نیز مرتبه‌ی احسان بعد از عدل است، و در عدل استحقاق در اعطای اعتبار شده است.

وَ إِیتاءِ ذِی الْقُرْبی تخصیص بعد از تعمیم عدل و احسان به اعتبار متعلّق است، زیرا که ذی القربی به نوعی زیادتی و برتری مخصوص گشته‌اند و ذوی القربی یعنی خویشان پیامبر اعمّ از قرابت و خویشی روحانی و جسمانی، و اعمّ از عالم کبیر و صغیر است، چنانچه متعلّق عدل و احسان اعمّ است از چیزی که در عالم کبیر و عالم صغیر می‌باشد، چون تنها کسی که مستحقّ ادای امانت خلافت است اصل ذوی القربی و خویشان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است، لذا در اخبار وارد شده که مقصود ادا کردن خلافت است از امامی به امامی دیگر، وَ یَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ فحشا عبارت از کاری است که عقلا یعنی اصحاب شرع آن را بد بدانند در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۷

مقابل عدل قرار گرفته و تعدّی و تجاوز بر حقّ غیر در آن اعتبار نشده است.

وَ الْمُنْکَرِ منکر کاری است که به موجب آن بر حقّ دیگری تجاوز شود و اهل شرع آن را قبیح می‌دانند، نوعا منکر ضد معروف است که مقابل احسان قرار دارد، وَ الْبَغْیِ بغی تجاوز و دست دراز کردن بر حقوق مردم یا خروج از اطاعت عقل و تسلیم نشدن بر خویشاوندان و ذوی القربی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است در مقابل ایتای ذی القربی، خصوصا بنابر تفسیر ذی القربی به ائمه‌ی هدی علیه السّلام.

یَعِظُکُمْ شما را نصیحت کرده و آنچه را که نفع و ضررتان در آن است بیان می‌کند، لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ برخی فرموده‌اند: اگر در قرآن غیر از این آیه چیز دیگری نبود بر قرآن صدق می‌نمود که بیان هر چیزی است «۱».

وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ این جمله عطف بر جمله‌ی إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ است زیرا که این جمله به معنای (اعدلوا) است.

و عهد خدا عبارت از همان عهدی است که در بیعت عام نبوی اسلامی اخذ شده یا بیعت خاصّ ولوی ایمانی است.

إِذا عاهَدْتُمْ هر گاه که عهدی با خدا بستید بدان وفا کنید، تقیید بر این جمله تصریح دارد بر این که غرض از آن عهدی است که در دار تکلیف واقع شده است نه آنچه که سابقا در عالم ذر گرفته شده است. هم چنان که عهدهایی را که در قرآن به صورت مطلق آمده بر همان عالم ذر تفسیر

---

(۱). اشاره بر آیه‌ی شریفه‌ی ۸۹ همین سوره‌ی که می‌فرماید: وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْءٍ

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۸

می‌کنند، و نیز این تقیید اشاره است بر این که وفای به عهد و پیمان مادامی که صورت عهد در دار تکلیف واقع نشود قابل تصوّر نیست، و مقصود از وفای به عهد وفادار ماندن و بودن بر شروط عهد است که در هنگام بیعت از عهد کننده گرفته می‌شود.

و مقصود از قول خدا: وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ همین عهد و پیمان و شروط آن است، این عهد و پیمان را عهد خدا نامیدن برای این است که با کسی بسته می‌شود که خداوند بر او در گرفتن پیمان از بندگانش اجازه داده است و بر همین معنای اشاره کرده است آن جا که فرموده:

إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ «۱» که به صورت حصر فرموده: هر کس با تو بیعت می‌کن جز این نیست که با خدا بیعت کرده است تا اشاره بر این مهم باشد که واسطه هیچ حکمی ندارد و حکم فقط برای صاحب واسطه است.

وَ لا تَنْقُضُوا الْأَيْمانَ مقصود از ایمان و یمین‌ها هم همان عهد و پیمانهایی است که با بیعت گرفته می‌شود، و یمین نامیدن این پیمان‌ها بدان جهت است که این پیمانها نیز مانند سایر بیعت‌ها با سوگند و یمین که جمع آن ایمان است حاصل می‌شود.

بَعْدَ تَوْكِيدِها بیعت نبوی را بعد از تأکید آن به بیعت ولوی مشکنید، چه بیعت اسلامی آن گاه که با بیعت ایمانی موکّد نگردد در شکستن

---

(۱). سوره‌ی الفتح آیه‌ی ۱۰

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۷۹

آن توبه پذیرفته می‌شود.

زیرا که این گونه شکستن عهد غالبا کاشف از ارتداد ملّی «۱» است، ولی پس از بیعت ایمانی شکستن عهد اغلب کاشف از ارتداد فطری «۲» است لذا توبه‌ی شکننده بیعت پذیرفته نمی‌شود، و این مبالغه در نهی از نقض بیعت با علی علیه السّلام است و نهی در مورد کسانی است که در روز غدیر با علی علیه السّلام بیعت کردند پس از آن که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیعت اسلامی نمودند، و خود بیعت با علی علیه السّلام نیز در آن روز مؤکّد گردید بدین گونه که نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله مردم را در آن روز سه مرتبه امر به بیعت با علی علیه السّلام نمود، و در خبر است که آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله بیعت با علی علیه السّلام را در ده جا منعقد نمود، و این آیه در اخبار به بیعت روز غدیر خم تفسیر شده است.

وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا متعدّی شدن فعل جَعَلْتُمُ متضمن معنای مراقبت است، یعنی خدا را مراقب خودتان قرار دادید بدان جهت که خدای تعالی کفیل امور شماست در آن بیعتی که با بیعت ولوی تأکید شده است و در این جمله اشاره بر این معنای که خداوند کفیل امور بیعت کننده بیعت ولوی است.

پس باید امور را به او واگذار نمود، چون خداوند رقیب و مراقب این

---

(۱). علاقمندان می‌توانند جهت کسب اطلاعات بیشتر بر جلدهای پیشین همین تفسیر مراجعه فرمایند.

(۲). بحث ارتداد فطری نیز به طور مفصّل طیّ مباحث جلدهای پیشین توضیح داده شده است که امید است کافی بوده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۰

بیعت است پس باید از نقض و فسوق بعد از بیعت بر حذر بود که خدای تعالی فرمود: «بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ» «۱» إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ جواب سؤال از حال خدا با آنان است که البتّه خدا بر آنچه که می‌کنید آگاه است.

وَ لا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَها مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ مانند آن زن نباشید که بافته‌های خود را پس از استحکام و بافتن دوباره باز می‌کرد لفظ أَنْكاثاً جمع نَكَثَ با کسر نون است و آن یا حال از غَزْلَها است، چون غزل مصدر است به معنای مفعول و در معنای جمع است یا این که (انکاث) جمع است و بر حسب استعمال در معنای مفرد است چه گفته می‌شود: (حبل انکاث) که موصوف آن مفرد باشد، ممکن است که لفظ أَنْكاثاً مفعول دوّم نَقَضَتْ باشد بدینگونه که معنای «صیرت» در آن تضمین گردد، و این جمله از باب تشبیه تمثیلی، حال کسی است که دارای بیعت اسلامی باشد.

چرا که بیعت اسلامی مانند ریسمان و نخ بافته‌ای است که از جانب بیعت کننده به سوی کسی که با او بیعت کرده است بلکه در واقع به سوی خدا کشیده شده است، سپس آن بیعت اسلامی را با بیعت ایمانی موکّد نموده که مانند محکم کردن نخ بافته شده است با یک بافتن دیگر، سپس آن بیعت را نقض کرده است که نقض بیعت مانند گسستن و باز کردن ریسمان بافته

---

(۱). سوره‌ی الحجرات آیه ۱۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۱

شده است.

چنین شخصی را که بیعت محکم را نقض نموده خدای تعالی به زنی تشبیه کرده است که ریسمانی را بافته و بافت آن را محکم نموده و خودش را در بافت و استحکام آن به زحمت انداخته، سپس بافته‌ی خودش را گسسته و باز کرده، و شباهت چنان بیعت کننده‌ای به این زن در تحمّل سختیها و خستگی‌ها و بهره نبردن از بافته‌ی خودش می‌باشد.

در خبر است: زنی که بافته‌ی خودش را باز می‌کرد از قبیله‌ی بنی تمیم بود که او را «ریطه» می‌نامیدند و آن قدر احمق بود که موی خود را می‌بافت و محکم می‌کرد و سپس آن را وا می‌تابید و باز می‌کرد، دوباره برمی‌گشت و آن را می‌تابید. پس خدای تعالی فرمود: «كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَها».

تَتَّخِذُونَ أَيْمانَكُمْ عهد و پیمانهایتان را که در هر دو بیعت اسلامی و ایمانی از شما گرفته شده است برای فریب کاری و فساد به کار می‌برید.

دَخَلًا بَيْنَكُمْ این جمله حال از اسم لا تَكُونُوا یا استیناف و جواب سؤال مقدّر است، که مقصود ذمّ آن‌ها بر این حالتی است که دارند، و (دخل) تحریک فساد در عقل و جسم و مکر و حیله است، نیز چیزی است که داخل در شیء باشد در حالی که جزء آن شیء نیست و به معنای ریبه نیز هست و همه‌ی این معانی در این جا مناسب است.

أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبى مِنْ أُمَّةٍ این کارها را می‌کنید و نقض بیعت می‌نمایید تا مبادا امّتی و قومی (علی و پیروانش) بر امّت و قومی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۲

برتری یابند که مقصود مخالفین علی علیه السّلام است.

یا مراد این است که می‌خواهید امّت و قوم قریش بر امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله برتری یابند، و منظور از «اربی» برتر بودن است، خواه این برتری در عدد باشد یا مال و نیرو یا مقام.

إِنَّما يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ ما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ خداوند شما را با این عهد و قسمها آزمایش می‌کند یا این که با برتر بودن بعضی از بعضی دیگر می‌آزماید تا ثبات کسی که بر ایمان ثابت قدم است ظاهر شود و کسی هم که عهد و پیمان را می‌کند معلوم گردد.

وَ لَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ این جمله عطف بر محذوف است خوشبخت بودن شخص خوشبخت و بدبخت بودن بدبخت ظاهر گردد و آنچه را که اختلاف داشتید بیان کند.

ما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ بزرگترين چيزى كه در آن اختلاف داريد ولايت على عليه السّلام است، زيرا كه ولايت على عليه السّلام نبأ عظيمى است كه مردم در آن اختلاف مى‌كنند.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ اين آيه تهديدى بر كارهاى آنان و بر حذر داشتن از عداوت على عليه السّلام است كه در دل دارند.

و چون قول خداى تعالى: وَ لكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۳

مَنْ يَشاءُ وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

مشعر بر جبر و از بين رفتن عقوبت دارد لذا فرمود: وَ لَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ تا مشعر بر اختيار و ثبوت عقوبت باشد.

آيات ۱۰۳- ۹۴

[سوره النحل (۱۶): آيات ۹۴ تا ۱۰۳] ..... ص : ۱۸۳

اشاره

وَ لا تَتَّخِذُوا أَيْمانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها وَ تَذُوقُوا السُّوءَ بِما صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَكُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۹۴) وَ لا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَناً قَلِيلاً إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹۵) ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ باقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹۶) مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷) فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ (۹۸)

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۹۹) إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۱۰۰) وَ إِذا بَدَّلْنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُنَزِّلُ قالُوا إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۰۱) قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُسْلِمِينَ (۱۰۲) وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (۱۰۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۴

ترجمه: ..... ص : ۱۸۴

و عهد و سوگندهاى خود را براى فريب بين خود به كار مبريد تا آن كه ثابت قدم است نيز (به فريب و سوگند دروغ) بلغزد و از اين كه راه خدا را بستيد همه به سختى مبتلا شويد و به عذاب سخت گرفتار گرديد

و عهد خدا را به بهايى اندك نفروشيد كه آنچه نزد خداست اگر بفهميد بسيار شما را بهتر است

آنچه نزد شما هست همه نابود خواهد شد و آنچه نزد خداست تا ابد باقى خواهد بود و البتّه اجرى كه به صابر آن بدهيم اجرى است بسيار بهتر از عملى كه بجاى آورند

ما او را در زندگانى خوش و با سعادت زنده (ابد) مى‌گردانيم و اجرى بسيار بهتر از عمل نيكى كه كرده به او عطا مى‌كنيم

(اى رسول ما) چون خواهى تلاوت قرآن كنى اوّل از شرّ وسوسه‌ى شيطان مردود به خدا ايمان پناه ببر

كه البتّه شيطان را هرگز بر كسى كه به خدا ايمان آورده و بر او توكّل و اعتماد كرده تسلّط نخواهد بود

تنها تسلّط شيطان بر آن نفوسى است كه او را دوست گرفته‌اند و به اغواى او به خدا شرك آورده‌اند

و ما هرگاه آیتی را از راه مصلحت نسخ کرده و به جای آن آیتی دیگر آوریم در صورتی که خدا بهتر داند تا چه چیز نازل کند می‌گویند تو (بر خدا) همیشه افترا می‌بندی چنین نیست بلکه اکثر این‌ها نمی‌فهمند

تو بگو که این آیات را روح القدس از جانب پروردگار من به حقیقت و راستی نازل کرد تا اهل ایمان را در راه خدا ثابت قدم گرداند برای مسلمین هدایت و بشارت باشد

و ما کاملا آگاهیم که (کافران) می‌گویند آن کس که مطالب این قرآن را به رسول می‌آموزد بشری است اعجمی غیر فصیح و این قرآن را خود به زبان عربی فصیح درآورده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۵

تفسیر ..... ص : ۱۸۵

وَ لا تَتَّخِذُوا أَيْمانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ بعد از اشاره بر نهی از بکار بردن عهد و سوگندها برای فریب بین خودتان صریحا از این کار نهی کرد تا مطلب را تایید کند و نیز اشعار به عظمت قبح و بدی این کار داشته باشد.

فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِها تا این که آن کس که به وسیله بیعت ثابت قدم شده نلغزد و مفرد آوردن لفظ «قدم» با این که عبارت مقتضی جمع آن بوده جهت اشاره به این است که بیعت کننده دارای قدمهای ثابت در مراقبت اسلام و ایمان است که اگر یک قدم از آن‌ها بلغزد گویا همه‌ی در قدمها لغزیده است وَ تَذُوقُوا السُّوءَ مبادا که قدم شما بلغزد و به سختی و بدی مبتلا شوید بِما صَدَدْتُمْ به این که راه خدا را برای اهل زمین و اهل مملکتتان بستید، زیرا که فاسد بالاخره غیر خودش را فاسد می‌کند و کسی که عهد می‌شکند جمیع مدارک و قوایش را از راه خدا باز می‌دارد.

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ از راه خدا اعمّ از راه تکوینی که همان طریق قلب است و راه تکلیفی که راه ولایت و آخرت است وَ لَكُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ علاوه بر عذابهای دنیوی برای شما عذاب بزرگی در آخرت است، و در تصویر آیه‌های: وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ... تا قول خدای تعالی:

وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۶

از طریق خاصّه: اخبار بسیاری وارد شده که آن آیه‌ها را تفسیر به ولایت علی علیه السّلام کرده است آیه‌ها در وقتی نازل شد، که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

به امیر المومنین و فرمانده بودن علی علیه السّلام تسلیم شوید، و مردم را امر به بیعت با علی علیه السّلام کرد.

وَ لا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ منظور از عهد خدا بیعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا بیعت علی علیه السّلام است.

ثَمَناً قَلِيلًا عهد خدا را به بهای اندک نفروشید، منظور از بهای اندک اعراض و اغراض دنیوی است، بدین ترتیب که از ترس از بین رفتن جاه و مقام، و طمع در ریاست بیعت با علی علیه السّلام را بشکنید چنانچه حال رؤسا (کسانی که به دنبال ریاست بودند) چنین بوده یا از باب طمع در جیفه دنیا، هم چنان که حال مرئوسین آنان نیز چنین بوده است.

إِنَّما عِنْدَ اللَّهِ آنچه که نزد خدا است از چیزهای که برای بندگانش ذخیره کرده، بندگانی که از نعمتهای بهشتی برخوردار هستند هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ می‌دانید که آنچه نزد خدا است برای شما بهتر است.

ما عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ آنچه که نزد شما است فانی می‌شود این جمله تعلیل جمله قبلی است وَ ما عِنْدَ اللَّهِ باقٍ وَ لَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا کسانی که شکیبایی نمودند و بر عهد و پیمانشان ماندند و عهد شکنی نکردند، بر آنان پاداش می‌دهیم.

أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ در مقابل همه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۷

كارهاى ايشان پاداش بهترين عملهايشان را مى‌دهيم.

و بهترين عملها در اين است كه ياد آور خدا و ولايت باشند با همه‌ى مراتبى كه تذكّر و يادآورى دارد، همانند: يادآورى زبانى، قلبى، صورى ملكوتى و حقيقى محقّقى، بلكه بهترين اعمال عبارت است از خود ولايت.

اين آيه اميدوار كننده‌ترين آيه‌ها براى بيعت كنندگان است، پس خوشا به حال كسى كه بر بيعت خويش شكيبايى نموده و باقى بماند، و در اثناى آنچه كه گذرانديم تحقيق پاداش در مقابل بهترين و بدترين عمل گذشت.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً هر كس كه يك عمل شايسته انجام بدهد هر عملى كه مى‌خواهد باشد، و بارها اين مطلب را متذكّر شديم كه عمل شايسته‌ى حقيقى آن است كه مرتبط بر ولايت باشد، و ممكن است مقصود از نكره آوردن تفخيم و بزرگداشت عمل باشد يعنى كسى كه در صدد انجام عمل صالح بزرگى باشد كه آن اصل جميع اعمال صالح بوده باشد آن عمل خود ولايت است.

مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ تقييد بر مؤمن بودن براى اشاره به اين است كه صورت عمل بدون ارتباط بر ولايت كه همان ايمان است، در حكم مورد نظر اعتبارى ندارد، مانند تمامى اعمالى كه منافقين امّت انجام مى‌دهند و ممكن است كه مقصود از ايمان در اين جا اسلام باشد.

فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً به او حيات و زندگى پاكيزه‌اى خواهيم داد، مقصود از حيات طيّبه و زندگى پاكيزه آن است كه از آميختگى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۸

رنج و دردها در دنيا و آخرت خالى و دور باشد و در اخبار بر قناعت به آنچه كه خدا روزى كرده است و راضى شدن بر آن تفسير شده است.

وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلُونَ چون پاداش دادن در مقابل بهترين اعمال مژده و بشارت كاملى براى بيعت كنندگان بود، لذا آن را به جهت تأكيد تكرار نمود.

فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جواب شرط محذوف است و تقدير آن چنين است اگر عهد و سوگندها را سبب برترى و فساد قرار دادن موجب اين باشد كه قدم بلغزد و بدى و عذاب روى آورد، و اگر صدق در ايمان و ثابت قدم بودن بر آن موجب اين باشد كه خداوند پاداش همه‌ى اعمال را پاداش و سزاى بهترين اعمال قرار دهد، اگر چنين است پس هرگاه قرآن خواندى كه صورت شروط، عهدها، پيمانها و سوگندها مى‌باشد بر خدا پناه ببر.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ بر خدا پناه ببر، بنابراين كه خطاب عام است و شامل هر كسى كه خطاب در مورد او ممكن باشد، و نيز ممكن است خطاب خاصّ باشد و از اين باب باشد كه به تو مى‌گويم تا همسايه بشنود.

مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ استعاذه و پناه بردن از شر شيطان اثر بزرگى در جلوگيرى از شيطان دارد، مخصوصا اگر استعاذه در فعل و حال باشد، يا اگر در قول است مقرّون به فعل و حال نيز باشد، و كسى كه قايل بر وجوب استعاذه‌ى قولى يا استحباب آن در اوّل قرائت نماز شده است بر همين آيه تمسك كرده است و به همين دليل در لفظ قَرَأْتَ معناى اردت اراده كردى تضمين شده است به اين معناى كه هرگاه اراده

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۱۸۹

كردى و خواستى قرائت بخوانى استعاذه بكن و از شر شيطان به خدا پناه ببر. در اوّل سوره‌ى فاتحة الكتاب تفصيل كاملى از استعاذه و چگونگى آن گذشت.

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا شيطان را تسلّط و سلطنتى نيست بر كسانى كه با بيعت عام يا خاصّ ايمان آورده‌اند وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ با پناه بردن به خدا و توكّل بر او شيطان نمى‌تواند بر آن‌ها تسلّط يابد، إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ تسلّط شيطان تنها بر كسانى است كه دوستدار او هستند و به خدا ايمان ندارند.

وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ و کسانی که بعد از ایمان به خدا شرک بیاورند، و ممکن است عطف در این جا از قبیل اوصاف متعدّد بر ذات واحد باشد، و لفظ اللَّهُ اسم ذات خدای تعالی است بر حسب مقام معروفیت او، و مقام معروفیت به اعتبار وجهه‌ی غیبی‌اش «اللّه» نامیده می‌شود، و به اعتبار وجهه‌ی خلقی‌اش علی نامیده می‌شود، در اخبار آمده است که شیطان بر بدن مؤمن تسلّط پیدا می‌کند ولی بر دینش نمی‌تواند تسلّط یابد «۱».

و خبر دیگری است که شیطان نمی‌تواند ولایت را از مؤمنین بزداید و آن را از آنان بگیرد، ولی به گناهان و شبیه گناهان دست رسی دارد و می‌تواند مؤمنین را هم به گناه بکشاند همانطور که غیر مومن را به گناه

---

(۱). تفسیر الصافی ج ۳ ص ۱۵۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۰

می‌کشاند «۱».

وَ إِذا بَدَّلْنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ هر گاه آیه‌ای از قرآن را نسخ کنیم آیه‌ی دیگری جای آن می‌گذاریم، یا حکمی از احکام را به جای حکم دیگر گذاریم چه همه‌ی احکام آیه‌های لطف و علم خدا در نظام کلّ هستی است.

یا مقصود این است که آیه‌ای را جای آیه‌ی دیگری که قبلا- خبر آن را داده‌ایم بدین گونه که در آن آیه بدا به کار برده و آن را محو کرده و آیه‌ی دیگری را اثبات می‌نماییم، یا آیه‌ای از آیه‌های بزرگ و نشانه‌ای از نشانه‌های عظیم الهی را جای گزین نشانه‌ای دیگر می‌کنیم بدین نحو که علی علیه السّلام را به جای تو بر می‌گزینیم و بایستی آنان را از این مطلب آگاه سازی.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُنَزِّلُ و خداوند از جهت حکمت و مصالح خویش به آنچه که نازل می‌شود داناتر است.

قالُوا إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ کفّار یا منافقین امّت تو گفتند: تو افترا می‌بندی و این مطلب به سبب اخبار و وحی از جانب خدا نیست بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ بلکه بیشتر جواز نسخ و تبدیل را نمی‌دانند هم چنان که وقوف بر و مصلحت آن ندارند.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ بگو آن را جبریل نازل کرده، چه او از ارواح است و اضافه روح به قدس از جهت قداست او است که از

---

(۱) تفسیر العیاشی ج ۲ ص ۲۶۹ حدیث ۶۶

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۱

آلودگی به نقص و کاستی منزّه است، و ممکن است که مقصود از روح القدس فرشته‌ای باشد که از جبریل بزرگتر است و با هیچ یک از انبیا جز محمّد صلّی اللّه علیه و آله نبوده، و در گذشته گفتیم که آن ربّ النّوع انسان است.

مِنْ رَبِّكَ حقّ تعبیر این است که گفته شود: «من ربّی» با یای متکلّم یعنی از جانب پروردگار من، ولی از این تعبیر به خطاب عدول کرد یا از آن جهت که این جمله مستانفه است از جانب خدای تعالی که گفتار پیامبر را حکایت نمی‌کند.

تقدیر آن این است که: «نزّله من ربّک» خداوند از سوی پروردگارت آن را نازل نمود، یا از باب این است که بیانگر گفته او باشد و حکایت گفتار را غیر از آنچه که هست فرض کنیم یعنی فرض کنیم که محکی بالقول نباشد، و در محکی بالقول این چنین فرض بسیار است.

یا از باب این است که خطاب مِنْ رَبِّكَ مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیست، بلکه برای هر کسی است که خطاب در مورد او ممکن باشد، یا خطاب به شیطان است، به شیطان منکر ولایت بگو که آن را جبرییل از سوی پروردگارت نازل کرده است.

بِالْحَقِّ ضمیر در لفظ نَزَّلَهُ برای تبدیل است و برگرداندن آن ضمیر بر خصوص امر ولایت علی علیه السّلام مؤید تفسیر اخیر در مورد آیه و نشانه‌ای است که تبدیل به آیه و نشانه‌ای است که تبدیل به آیه و نشانه‌ی دیگر می‌شود، لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هُدىً وَ بُشْرى

لِلْمُسْلِمِينَ این جمله نیز مؤید تفسیر اخیر آیه است، چون ولایت است

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۲

که ایمان مؤمنین را ثابت می‌کند، و ولایت است که هدایت و مژده برای مسلمین است.

وَ لَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ آن‌ها می‌گویند که بشری او را تعلیم می‌دهد و گفتار تو را نیز به تعلیم آن بشر اضافه می‌کنند.

أَعْجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ معتقدند که پیامبر را ابو فکیهه مولای ابن خضرمی تعلیم می‌داده که زبان عجمی داشته و از اهل کتاب بوده و به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ایمان آورده است.

و برخی گفته‌اند: شخصی به نام بلعام پیامبر را تعلیم می‌داده که بنده و از اهل روم و نصرانی بوده است، برخی گفته‌اند: مقصود سلمان فارسی قدسّ سرّه است و بعضی دیگر مقصود از آن را غلام نصرانی می‌دانند.

آیات ۱۱۰- ۱۰۴

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۴ تا ۱۱۰] ..... ص : ۱۹۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِآياتِ اللَّهِ لا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۰۴) إِنَّما يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْكاذِبُونَ (۱۰۵) مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ وَ لكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۰۶) ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَياةَ الدُّنْيا عَلَى الْآخِرَةِ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ (۱۰۷) أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ سَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ (۱۰۸)

لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۰۹) ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۳

ترجمه: ..... ص : ۱۹۳

«البتّه آنان که به آیات خدا ایمان نمی‌آورند خدا هرگز هدایت نخواهد کرد و آن‌ها را عذاب دردناک خواهد رسید،

دروغ را آنکس به خدا می‌بندد که ایمان به آیات خدا نیاورد و این کافران البتّه مردمی دروغ‌گو هستند،

هر آن کسی که بعد از ایمان آوردنش باز کافر گردید آن که به زبان از روی اجبار کافر شود و دلش در ایمان ثابت باشد (مانند عمّار یاسر) یا با اختیار و هوای نفس دلش آکنده به ظلمت کفر گشت بر آن‌ها خشم و غضب خدا و عذاب سخت دوزخ خواهد بود،

این غضب و عذاب بر آن‌ها بدین سبب است که حیات فانی دنیا را بر حیات ابدی آخرت برگزیدند (آخرت را فدای دنیا کردند و کلّل کافر به آخرت شدند) و خدا هرگز کافران را هدایت نخواهد کرد،

همین‌ها هستند که خدا بر دلها، گوش و چشمهایشان مهر قهر زده است و این‌ها همان مردم غافلند،

بدین جهت است که آنان در عالم آخرت بسیار (محروم) و زیانکارند،

آن گاه محققّا بدان که خدا با مومنانی که از شهر و دیار خود چون به شرّ و فتنه مبتلا شدند ناگزیر هجرت کردند و در راه دین

کوشش و صبر (شکیبایی) فراوان نمودند خدا با آن مؤمنان یار و یاور است و از این پس بر آن‌ها بسیار بخشاینده و مهربان خواهد بود»

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۴

تفسیر ..... ص : ۱۹۴

إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِآياتِ اللَّهِ لا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده: چرا آن‌ها نمی‌فهمند و قرآن را که زبان عربی آشکار و واضحی است به سوی عجمی مایل می‌کنند؟! خدای تعالی در پاسخ این پرسش آن‌ها فرمود: چون آن‌ها ایمان به آیات خدا ندارند و خدا کسی را که ایمان به آیات خدا نداشته باشد هدایت و راهنمایی نمی‌کند که بتواند دقایق گفتار و مفاسد آن را بفهمد و بر ایشان عذابی دردناک است.

إِنَّما يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِآياتِ اللَّهِ جز این نیست که آنهایی افترا می‌بندند که ایمان به آیات خدا ندارند نه تو که ایمان داری این جمله ردّ بر گفتار آنهایی است که می‌گفتند:

إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ جز این نیست که تو افترا می‌بندی وَ أُولئِكَ هُمُ الْكاذِبُونَ تنها آنهایند که دروغ‌گو هستند نه تو.

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمانِهِ آن کسی که بعد از اسلام آوردن و ایمان خاصّ بر خدا کافر شود، إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ جز آن کسی که بر کفر قولی و زبانی ناچار و مجبور شود در حالی که دلش با ایمان مطمئن و آرام است.

وَ لكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً اما کسی که اذعان بر کفر داشته و دل را بر آن واداشته باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۵

فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ پس بر ایشان است خشم خدا و عذابی بزرگ.

روایت شده است که این آیه در مورد عمّار قدّس سرّه نازل شده است که مشرکین او را وادار بر کفر زبانی کردند، و مشرکین پدر عمّار را نیز مجبور به کفر و برائت از محمّد صلّی اللّه علیه و آله کردند که پدر و مادرش از کفر گفتن امتناع نمودند و لذا آن دو را کشتند ولی عمّار با زبانش از محمّد صلّی اللّه علیه و آله تبری جست، و در اخبار تحسین و تمجید از هر دو وارد شده، تحسین از پدر و مادرش که کشته شدن را اختیار کردند و تحسین خود عمّار که برائت زبانی از محمّد صلّی اللّه علیه و آله را بر کشته شدن ترجیح داد.

ذلِكَ این ارتداد بعد از اسلام یا ایمان بدان جهت است که آن‌ها: بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَياةَ الدُّنْيا عَلَى الْآخِرَةِ زندگی دنیا را بر آخرت ترجیح دادند پس آنچه را که گمان می‌کردند برای زندگی دنیایشان با منفعت‌تر است اختیار کرده و بر وجهه‌ی اخروی کافر شدند.

وَ أَنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكافِرِينَ و خداوند گروه کافران را به ثبات در ایمان راهنمایی نمی‌کند.

أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ سَمْعِهِمْ وَ أَبْصارِهِمْ آن‌ها کسانی هستند که از خردورزیها، شنیده‌ها و دیدنیها و آنچه که بایستی ادراک کنند محروم شده و ادراک نمی‌کنند «۱».

---

(۱) در اوّل سوره‌ی بقره تحقیق تام و کاملی پیرامون مهر نهادن قلب و گوش و چشم ایشان گذشت که علاقمند آن محترم می‌توانند جهت یادآوری و تعمّق مراجعه فرمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۶

وَ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ آنان در غفلت کامل هستند چون از آن چیزی که همه‌ی یاد آوریها به خاطر آن است غفلت دارند و آن خدا و آخرت است بر خلاف غفلتهای مؤمنین و مسلمین، لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخاسِرُونَ آن‌ها در آخرت حتما از زیانکارانند، زیرا

که آن‌ها لطیفه‌ی انسانی خود را که کالای آنان بود تا تحصیل نعمتهای ابدی و دایمی بکنند داده و در مقابل متاع فانی دنیا را تحصیل نمودند که به دنبال آن عذاب ابدی است، و بیان معنای لفظ لا جَرَمَ قبلا بیان شد و گذشت.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا این جمله در مقابل مَنْ کَفَرَ بِاللَّهِ ... تا آخر است و لفظ ثُمَّ برای اشاره به تفاوت دو داستان و جدایی آن دو است، و معنای آیه این که پروردگار تو برای کسانی که پس از ایمان بر تو و یا قبل از آن و پس از آن که آزمایش شدند هجرت کردند و سپس جهاد نموده و شکیبایی کردند بخشنده و مهربان است و هجرت اعمّ است از هجرت صوری و هجرت حقیقی، کسانی که از دار نفس به بالاترین مرتبه‌ی آن که سینه است و از دار اسلام به دار قلب که همان دار ایمان است هجرت کردند.

ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا در راه خدا جهاد کردند که این نیز اعمّ از جهاد صوری که همان مبارزه ظاهری است و جهاد معنوی که جهاد در راه ولایت و راه قلب است، بر جهاد شکیبایی نمودند و از دشمنان ظاهر و باطن نگریختند.

إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ پس از مهاجرت و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۷

فایده‌ی تأکید تصریح بر این مطلب است که بخشش و رحمت تنها بعد از هجرت است.

اگر چه بعد از شروع در آن باشد، و اما قبل از هجرت نتیجتا جز بصیرت پیدا کردن و دیدن معایب خویش و انزجار از آثار و نتایج بد و بوی گندیده‌ی آن خود پنداری نیست، و باعث هجرت است و هجرت موجب مغفرت و رحمت، و خداوند غفور است به این معنای که آن جیفه‌ی گندیده را که در وقت اقامت مهاجرت در دار نفس مشرکش بوده از نظر ناظرین می‌پوشاند و این که پس از مغفرت با تفضّل بر او و تبدیل کردن جیفه‌ها به صورت‌های پاکیزه از نعمت‌های بهشت و حور و غلمان آن رحیم و مهربان است.

آیات ۱۱۹- ۱۱۱

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۱ تا ۱۱۹] ..... ص : ۱۹۷

اشاره

یَوْمَ تَأْتِی کُلُّ نَفْسٍ تُجادِلُ عَنْ نَفْسِها وَ تُوَفَّی کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (۱۱۱) وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْیَةً کانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً یَأْتِیها رِزْقُها رَغَداً مِنْ کُلِّ مَکانٍ فَکَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما کانُوا یَصْنَعُونَ (۱۱۲) وَ لَقَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ وَ هُمْ ظالِمُونَ (۱۱۳) فَکُلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ حَلالًا طَیِّباً وَ اشْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ (۱۱۴) إِنَّما حَرَّمَ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِیرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَیْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَیْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱۵)

وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلْسِنَتُکُمُ الْکَذِبَ هذا حَلالٌ وَ هذا حَرامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ إِنَّ الَّذِینَ یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ لا یُفْلِحُونَ (۱۱۶) مَتاعٌ قَلِیلٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۱۱۷) وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ (۱۱۸) ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۱۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۸

ترجمه: ..... ص : ۱۹۸

«یاد کن آن روزی را که هر نفسی برای رفع عذاب از خود به جدل و دفاع برخیزد و هر کس را به جزای عمل (نیک و بد) او کاملا می‌رسانند و بر آن‌ها ستم نمی‌کنند،

و خدا بر شما مثل شهری را (چون شهر مکّه) که در آن امنیّت کامل حکمفرما بود و اهلش در آسایش و اطمینان زندگی می‌کردند و از هر جانب روزی فراوان به آن‌ها می‌رسید تا آن که اهل آن شهر نعمت خدا را کفران کردند و خدا هم به موجب آن کفران و معصیت طعم گرسنگی و بیمناکی را به آن‌ها چشانید،

و رسولی از خود آن‌ها آمد او را تکذیب کردند پس چون ستم کردند عذاب بر آن‌ها فرا رسید،

پس شما مؤمنان از آنچه که خدا روزی حلال و طیّب قرار داده تناول کنید و شکر نعمتش را به جای آرید ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۱۹۹

اگر حقیقتا خدا را می‌پرستید،

خدا بر شما بندگان تنها مردار، خون و گوشت خوک و آنچه را که به غیر نام خدا ذبح کنند حرام گردانید و باز همین حرامها نیز اگر کسی مضطر و ناچار شود بی‌آن که قصد تجاوز و تعدّی از حکم خدا نماید به قدر ضرورت تناول کند خدا البتّه غفور و مهربان است،

و شما نباید از پیش خود به دروغ چیزی را حلال یا حرام کرده و به خدا نسبت دهید تا بر خدای خود دروغ ببندید که آنان که بر خدای دروغ بستند هرگز رستگاری نخواهند دید،

اندوخته‌ی اندک دنیا فانی و نابود شود و عذابی دردناک (آخرت) خواهد ماند،

و ما همان چیزها که از پیش بر تو شرح دادیم بر یهود حرام کردیم و بر آنان ستم نکردیم لیکن خود آن‌ها بر خویش ستم کردند،

و باز هم خدا بر آنان که از روی نادانی عمل زشتی انجام داده و سپس بر درگاه خدا توبه کرده و اصلاح کنند بعد از توبه خدا آمرزنده و مهربان است (و تائبان را) می‌بخشد.

تفسیر ..... ص : ۱۹۹

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ این جمله ظرف غَفُورٌ یا رَحِيمٌ منفردا و یا هر دو است بر سبیل تنازع، یا ظرف رَحِيمٌ است از آن جهت که مغفرت پیش از وصول قیامت می‌باشد، و ممکن است جمله مستأنفه باشد که لفظ (اذکر) در تقدیر است تُجادِلُ عَنْ نَفْسِها از خودش دفاع و برای خلاص و نجات از هلاکت عذر خواهی نموده و مقام ابرار و نیکان را طلب میکند، وَ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ و هر نفسی عین آنچه را که عمل کرده بنابر تجسّم اعمال یا پاداش آنچه که کرده است می‌یابد، وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ و با کم کردن ثواب یا زیاد کردن عذاب مورد ستم واقع نمی‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۰

وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً و خدای تعالی جهت آگاهی و تنبیه کافرانی که متنعّم از نعمتهای الهی‌اند حال قریّه‌ای را مثال می‌زند که در امن و امان بود یعنی از تمامی آنچه که باعث ترس و واهمه با از قبیل حمله‌ی دشمنان، تنگی معیشت، رنجش بدنها و غصّه و اندوه نفوس در امن و امان بود و مطمئن از این که هیچ چیز نا راحت کننده‌ای بر اهل آن قریّه نمی‌رسید.

يَأْتِيها رِزْقُها رَغَداً مِنْ كُلِّ مَكانٍ از هر جایی که روزی در آن یافت می‌شود روزی‌اش به طور گسترده و وسیع می‌رسید.

فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ بر نعمتهای الهی ناسپاسی و کفران پیشه نموده و از منعم غافل شد و به جای کرنشش او بر خود نعمتها پرداخت و ناشکری کرد.

فَأَذاقَهَا اللَّهُ لِباسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ پس خداوند لباس گرسنگی ورس را بر آن پوشاند به جهت آنچه که از کفران نعمت و ناسپاسی پیشه‌ی خود قرار داده بودند، که این کیفر و جزای آن اعمال ناشایست بود، لفظ (جوع) به معنای گرسنگی استعاره‌ی کنایی یا قرینه‌ی استعاره‌ی تحقیقی در لباس است «۱»، یا تشبیه از قبیل

(۱) استعاره عبارتست از این که: واژه‌ای را به طور مجازی (در معنای غیر موضوع له) بر مبنای علاقه‌ی مشابهت یا همانندی به کار ببرند تقسیم بندی انواع گوناگون آن معمولا از سبکهای متعدّدی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۱

بهره‌گیری شده است که بنا بر رأی صاحب نظران علم معانی بیان جهت روشن‌تر شدن مطلب با رعایت اختصار بر شمردن اقسام مبتنی بر هر کدام از آن‌ها را لازم دیده و تقدیم خوانندگان گرامی می‌نماید با این امید که کوشش مفیدی بوده باشد در جهت فهم عبارات دلنشین مؤلف ارجمند قدس سرّه:

سبک یکم: لحاظ نمودن تناسب کلّی آن در دلالت بر استعاره از جمیع جهات و بر اساس آن، بر دو قسم است: کنایی و تصریحی استعاره‌ی کنایی عبارتست از بیان کردن مشبّه و اراده‌ی مشبّه به، مانند این شعر غضایری رازی:

هوا که بزم تو بیند برآیدش دندان قضا که تیغ تو بیند بریزدش چنگال

و چنانچه در این شعر ناصر خسرو:

بریخت چنگش و فرسوده گشت دندانش چو تیز کرد بر او مرگ چنگ و دندان را

اسناد چنگ و دندان به مرگ خطاست مگر این که بگوییم مرگ را در ذهن خود به درّنده‌ای تشبیه کرده و چنگ و دندان برای آن آورده است.

و استعاره‌ی تصریحی عبارتست از: بیان کردن مشبّه به و اراده‌ی مشبّه، مانند: رأیت اسدا فی الحمام و مانند این شعر:

ژاله از نرگس چکید و برگ گل را آب داد وز تگرگ ناز پرور مالش عنّاب داد

اشک را به ژاله چشم را به نرگس صورت را به برگ گل دندان را به تگرگ لب را به عناب تشبیه کرده است.

سبک دوّم: بر مبنای لحاظ نمودن برداشت خاصّ دانشمندان علم بلاغت از استعاره و تأویل آن، در تعریفی که آوردیم اتّفاق نظر وجود دارد، لیکن در تأویل از مجاز عدّه‌ای آن را از قسم مجاز عقلی و عدّه‌ای از قسم مجاز لغوی دانسته‌اند، دلیل جماعتی که استعاره را مجاز لغوی می‌دانند آن است که در جمله‌ی: رأیت اسدا یرمی، مراد از اسد مرد شجاع است، ولی لفظ اسد در اصل لغت برای درنده‌ی مخصوص وضع شده که در این جا مشبّه به است نه برای مشبّه که مرد شجاع است، در این صورت استعمال این لفظ بر حسب لغت در غیر موضوع له شده و این معنای مجاز لغوی است.

امّا دلیل گروهی که استعاره را از قسم مجاز عقلی می‌شمارند این است که لفظ اسد را بر مشبّه که مرد شجاع است وقتی اطلاق می‌کنیم که او را عین مشبّه به یعنی سبع مخصوص ادّعا می‌نماییم و در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۲

این صورت استعمال لفظ در موضوع له می‌شود نه غیر موضوع له، و چون این تصرّف یعنی ادّعای بیان شده تعلّق به عقل دارد نه به لغت، پس استعاره مجاز عقلی است، یعنی عقل بر مجاز بودن آن حکم می‌کند نه لغت، در این شعر ابن عمید:

قامت تظلّلنی من الشّمس نفس اعزّ علی من نفسی

قامت تظلّلنی و من عجب شمس تظلّلنی من الشّمس

مقصود از این مثال آن است که اگر شاعر معشوقه خود را عین آفتاب نمی‌شمرد معنای تعجب در این جا صحیح نبود بعضی گفته‌اند که ادّعا در این جا مقتضی این نیست که شمس در موضوع له استعمال شود زیرا به یقین می‌دانیم که آدمی از جنس آفتاب نیست.

استعاره‌ی تحقیقیّه آن است که مشبّه به را ذکر کنند و مشبّه را اراده نمایند به جهت مبالغه در تشبیه و این استعاره را از آن جهت تحقیقیّه گفته‌اند تا این که با استعاره‌ی تخیلیّه اشتباه نشود و بر دو قسم است: حسّی و عقلی.

استعاره‌ی تحقیقیّه حسیّه مانند قول زهیر بن ابی سلمی المری:

لدی اسد شاکی السّلاح مقذف له لبد اظفاره لم تقلم

اسد در این جا مستعارست برای مرد شجاع و آن امر متحقّق حسّی است.

استعاره‌ی تحقیقیّه عقلیّه در آن نیز از مشبّه، به مشبه به تعبیر می‌نمایند مانند: اهدنا الصراط المستقیم که در این آیه از دین اسلام به راه مستقیم که مشبّه به است تعبیر مبالغه‌ای است در استقامت دین.

سبک سوّم: استعاره به اعتبار دیگر بر سه قسم است: مطلقه، مجرّده و مرشّحه.

استعاره‌ی مطلقه آن است که هیچ یک از ملایمات طرفین در کلام ذکر نشده باشد مانند: رأیت اسدا و عندی اسد و مانند این شعر عبد الواسع جبلی:

شکوفه بر سر شاخ است چون رخساره‌ی جانان بنفشه بر لب جوی است چون جرّاره‌ی دلبر

عقرب جرّاره را برای زلف استعاره نموده و ملایمات مستعار له در کلام ذکر شود و از این قبیل است قول کثیر غره:

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۳

(لجین الماء)، و هم چنین (اذاقه) به معنای چشاندن یا استعاره‌ی تحقیقی و ترشیح است.

در اخبار وارد شده که این روستا دارای نعمتهای فراوانی بوده تا جایی که با خمیر نان استنجا می‌کردند و می‌گفتند که خمیر نرمتر است، مبتلا بر قحطی شدیدی شدند تا جایی که بناچار محتاج خوردن خمیرهای استنجا شده گردیدند.

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ وَ هُمْ ظالِمُونَ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالًا طَيِّباً وَ اشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ما حصل سخن این که پیامبری از ایشان آمد تکذیب کردند پس عذاب در حالی که ستمکار بودند در برشان گرفت، شکر نعمت و روزی را

غمر الرداء اذا تبسم ضاحکا غلقت بضحکته رقاب المال

رداء را برای عطاء استعاره آورده زیرا عطا مانند رداست در صیانت عرض و غمر از ملایمات مستعار له یعنی عطا می‌باشد.

و مانند این بیت از شعر فردوسی: دو بیجاده بگشاد و آواز داد.

بیجاده را برای لب استعاره آورده و آواز از ملایمات لب یعنی مستعار له می‌باشد.

استعاره‌ی مرشحه آن است که یکی از ملایمات مستعار منه در کلام ذکر شود مانند: آیه‌ی شریفه «أُولئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدى فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ (سوره‌ی بقره آیه ۱۵)، اشترا را استعاره آورده است از استبدال حقّ بر ضلالت، استبدال حقّ به ضلالت مستعار له و اشترا مستعار منه و ربح از ملایمات اشترا می‌باشد.

(به نقل از کتاب معانی بیان تألیف آقای غلامحسین آهنی چاپ دوّم ص ۱۷۰. ۱۵۳).

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۴

که خداوند به طور حلال و طیّب ارزانی‌تان داشته است به جای بیاورید و ناسپاسی نکنید همان طوری که اهل قریّه کردند اگر فقط او را بندگی و عبادت می‌کنید.

إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ تفسیر این آیه در سوره‌ی بقره و غیر آن گذشت و گفتیم که حصر محرّمات در چند چیزی که در آیه‌ی شریفه ذکر شده نسبت بر حرمت بحیره،

سائبه و غیر آن‌ها است و مقصود مطلق محرّمات نیست تا این اشکال وارد شود که بنا بر حصر لازم می‌آید محرمات دیگر حلال شوند.

وَ لا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ لفظ (الكذب) با رفع خوانده شده تا صفت (ألسنتكم) باشد و با نصب خوانده شده تا مفعول قول خدای تعالی (و لا تقولوا) یا مفعول (تصف) باشد و لفظ ما موصول اسمی یا حرفی یا موصوف است، و قول خدای تعالی: هذا حَلالٌ وَ هذا حَرامٌ بنابر بعضی از وجوه، یا مفعول (تصف) است بنابر بعضی وجوه.

لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ چنین نگویید تا منتهی بر افترا و دروغ بستن بر خدای تعالی گردد.

إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لا يُفْلِحُونَ آنان که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۵

افترا و دروغ بر خدا می‌بندند رستگار نخواهند شد.

مَتاعٌ قَلِيلٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ آنچه که از این ترفندها به زعم باطل خود عاید می‌کنند متاع و کالای اندکی است و برایشان عذابی دردناک، که برای عاقل سزاوار نیست متاع اندک را به قیمت چنین عذاب جان فرسایی بخواهد.

به امام صادق علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: هرگاه بنده‌ی خدا گناه کبیره‌ای مرتکب شود یا گناه صغیره‌ای را که خدا نهی کرده انجام دهد از ایمان خارج گشته و اسم ایمان از او ساقط می‌گردد، و فقط اسم اسلام بر او ثابت است.

پس اگر توبه و استغفار کرد به ایمان بر می‌گردد و این کار او را بر کفر، انکار و حلال کردن حرام خدا خارج نمی‌کند و به این ترتیب کافر نمی‌شود.

پس اگر بر حلال خدا بگوید حرام است و بر حرام خدا بگوید حلال و بر گفته‌ی خویش معتقد هم باشد به اعتقاد ما از ایمان و اسلام به سوی کفر خارج شده و همانند شخصی است که داخل حرم و سپس کعبه گردد و از او حدّثی سر بزند که در این صورت او را از کعبه و حرم بیرون آورده و گردنش را می‌زنند و آخر کارش به آتش است.

وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ منظور یادآوری داستانی است که قبلا گفته شد و علی الّذین

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۶

هادوا حرّمنا کلّ ذی ظفر ... «۱» وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ما به موجب تحریم آنچه را که حرام کردیم بر ایشان ظلم نکردیم بلکه خودشان مستحقّ منع و تحریم شدند.

چنانچه قول خدای تعالی: فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا ... «۲» نیز این چنین مستفادست.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ آوردن لفظ ثُمَّ جهت نشان دادن تفاوت دو جمله است که از آن جهت که جمله‌ی اوّل برای تشدید و تلغیظ است و جمله‌ی دوّم برای تلطف و اظهار رحمت.

لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابُوا کسانی که به موجب نادانی مرتکب کار بد و ناشایست شده (از آن جهت که از دار علم منصرف و به حکم جهل تن در داده‌اند) سپس توبه نموده و از جهالت و نادانی برگشتند و بر آنچه که از آن‌ها سر زده است پشیمان شدند.

مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصْلَحُوا و آنچه را که از حقوق مردم ملزم شده‌اند تدارک نمودند یا آنچه را که از حقوق خدا بدان ملزم شده و یا از آن‌ها فوت شده بجای آوردند، إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ البتّه که بعد از توبه پروردگارت آمرزنده‌ای مهربان است (تکرار إِنَّ این جا نیز همانند گذشته است).

---

(۱). سوره‌ی الانعام آیه ۱۴۶

(۲). سوره نساء آیه ۱۶۰

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۷

آیات ۱۲۴- ۱۲۰

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۴] ..... ص : ۲۰۷

اشاره

إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ حَنِيفاً وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۰) شاكِراً لِأَنْعُمِهِ اجْتَباهُ وَ هَداهُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۲۱) وَ آتَيْناهُ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۲۲) ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۲۳) إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۲۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۷

«همانا ابراهیم (خلیل) تنها شخص موحدّی بود بین امّتی که مطیع و فرمانبردار خدا بود و هرگز بر خدای یکتا شرک نیاورد،
همیشه شکر گذار نعمتهای خدا بود که خدا او را (به رسالت) برگزید و به راه مستقیم هدایت فرمود،
و او را در دنیا نیکویی (و سعادت) عطا کردیم و در آخرت از صالحان قرار دادیم،
آن گاه بر تو وحی کردیم از آیین پاک ابراهیم تعقیب کن که او هرگز به خدای یکتا شرک نیاورد،
روز شنبه بر یهود محترم مقرّر گردید که در آن راه اختلاف پیمودند و خدای تو البتّه روز قیامت در آنچه که (خلق) در آن اختلاف و نزاع بر پا می‌کنند حکم خواهد کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۸

تفسیر ..... ص : ۲۰۸

إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً لفظ أُمَّةً بر واحد، جماعت، مأموم و امام اطلاق می‌شود، هم چنان که پیش از این گفته شد که ابراهیم علیه السّلام خود یک امّهٔ بود، قانِتاً لِلَّهِ در پیشگاه خدا فروتن و خاضع بود حَنِيفاً مسلم یا خالص بود، و در اخبار ذکر شده که ابراهیم علیه السلام داری دینی بود که غیر او بر آن نبود، پس در آن دین ماند به همان اندازه‌ای که خدا خواست، تا این که خدای تعالی او را با اسماعیل و اسحاق مأنوس ساخت، و در نتیجه سه نفر شدند، و لذا خدای تعالی فرمود که: ابراهیم علیه السّلام یک امّت بود، اگر کسی دیگر با ابراهیم بود خداوند او را هم نام می‌برد.

وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ابراهیم علیه السّلام از مشرکین نبود و این کنایه و طعنه به قریش است که گمان می‌کردند بر دین ابراهیم علیه السّلام هستند شاكِراً لِأَنْعُمِهِ اجْتَباهُ وَ هَداهُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ وَ آتَيْناهُ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً حسنه و کار خوب در دنیا آرام شدن با ذکر خدا و انس گرفتن بر آن است به نحوی که هیچ یک از قضای الهی پیش او مکروه نباشد و نتیجه‌ی این آسان شدن خروج به سوی خدا و لذت بردن در راه او، محبّت مردم، شهرت و آوازه‌ی خوب، زندگی پاک، تمتع و بهرمندی از اولاد و برکت، فراوانی و سلامتی از آفت‌های آخرت در نسلها می‌باشد و همه‌ی این اوصاف برای ابراهیم علیه السّلام بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۰۹

وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ و او در آخرت از صالحان است، یعنی از کسانی که فسادی در وجودشان نیست و آنان کسانی

هستند که همه‌ی کمالات ممکن برای انسان را به دست آورده‌اند.

ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ سپس ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله به تو وحی کردیم.

أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ ما كانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ که از آیین ابراهیم علیه السّلام که حقّ‌گرا بود و از مشرکان نبود پیروی کنی ملت عبارتست از صورت احکام قالبی در حالی که مرتبط به احکام قلب و مأخوذ از صاحب احکام قلب و قالب باشد، چنانچه «نحلة» همان صورت است در حالی که از صاحب صورت با شرایطی که نزد آن‌ها مقرّر است گرفته نشده است.

از لحاظ عبارت آوردن ثُمَّ برای این است که زمان وحی از زمان ابراهیم علیه السّلام متأخّرست، و نیز برای اشاره بر این که پیروی محمّد صلّی اللّه علیه و آله شرف برای ابراهیم علیه السّلام است که وصفی و صفتی شریفتر از آن وجود ندارد، و نیز برای اشاره بر این که حکایت حال محمّد صلّی اللّه علیه و آله در درجه‌ای بالاتر از حکایت حال ابراهیم علیه السّلام است.

از امام صادق علیه السّلام است که برای مومنین زرنگ و فهمیده راهی سالمتر از اقتدا نیست چرا که اقتدا است که راه و منهج واضح‌تر است.

خدای تعالی فرمود:

ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً پس اگر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۰

راهی محکمتر از اقتدا و پیروی بود خداوند اولیا و پیامبرانش را بر آن راه دعوت می‌کرد و فرا می‌خواند.

إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ جز این نیست که روز شنبه محترم قرار داده شد بر کسانی که در آن اختلاف کرده‌اند، گویا که در قلب مبارک رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله یا کسانی که بر او ایمان آورده بود در مورد پیروی از ملّت ابراهیم علیه السّلام شک پیدا شده و آیه‌ی در مقام رفع شبهه:

محترم شمرده نشدن روز شنبه بدان جهت بود که به دستور حضرت موسی علیه السّلام آنروز عید یهودیها بود هم چنان که بعد از آنان روز یکشنبه عید نصاری شد.

پس خدای تعالی فرمود:

إِنَّما جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ تا تسکین و آرامشی بوده باشد برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا برای مؤمنین.

إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ منظور از اختلاف این است که یهود در روز شنبه اختلاف کردند، بدین نحو که ابتدا آن را تحریم کردند و سپس حلال شمردند، پس خداوند آنان را لعنت کرده و مسخ نمود. و بعضی گفته‌اند که: مقصود از کسانی که در روز شنبه اختلاف کردند یهود و نصاری است که اختلاف آن‌ها به این صورت بود که یهود گفتند: روز شنبه بزرگترین روزهاست چون ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۱

خدای تعالی در این روز (در روز شنبه) از آفرینش عالم فارغ شده و استراحت کرده و نصاری گفتند: روز یکشنبه بزرگترین روزهاست چون آغاز آفرینش عالم در آن روز بوده است.

آیات ۱۲۸- ۱۲۵

[سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۵ تا ۱۲۸] ..... ص : ۲۱۱

اشاره

ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ

بِالْمُهْتَدِينَ (۱۲۵) وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (۱۲۶) وَ اصْبِرْ وَ ما صَبْرُكَ إِلاّ بِاللَّهِ وَ لا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (۱۲۷) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۱

« (اى رسول) خلق را به حكمت و برهـان و پنـد نيكو به راه خـدا فرا بخوان و با بهترين طريق مناظره كن كه البتّه خـدا (عاقبت حال) كسى كه از راه گمراه شد و آن كه هدايت يافته است بهتر مى‌داند،

و اگر كسـى بر شـما مسـلمانان عقوبت و سـتمى رساند شما بايد به قدر آن در مقابل انتقام بكشيد و اگر بردبارى كنيد البتّه كه براى صابران اجرى بهتر (از انتقام) خواهد بود

و (تو اى رسول) براى رضاى خدا به رنج تربيت امت صبر و تحمّل پيشه كن

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۲

و بر آنان غمگين مباش و از مكر و حيله‌ى ايشان دلتنگ مشو (كه خدا از مكر خلق، تو و دين تو را محفوظ مى‌دارد)،

همانا خدا يار و ياور متّقيان و نيكوكاران عالم است.»

تفسير ..... ص : ۲۱۲

ادْعُ إِلى سَبِيلِ رَبِّكَ اين جمله حاوى كلامى است كه از ما قبلش منقطع است و لـذا ادات وصل نياورده است و مقصود از سبيل ربّ دين اسلام يا بزرگترين ركن آن ولايت است مى‌باشد.

بِالْحِكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حكمت از نظر علم و عمل به معناى خدا گونه شدن (تشبّه به اله) تفسير شده است و معنـاى آن اطّلاع بر دقايق علوم است كه بشـر از ماننـد آن عاجز است و نيز توانمنـدى بر دقايق اعمالى كه امثالش از آوردن آن‌ها عاجز باشد، و در فارسى بر آن «خرده بينى و خرده كارى» مى‌گويند و شأن آن در كار ولايت است.

و مقصود از حكمت در اين جا دعوت از طريق باطن است بدين گونه كه در مدعو بر حسب استعدادش تصرّف نمايد، و دعوت از طريق ظاهرست بر حسب اقتضاى حال مدعو بدين گونه كه معجزاتى از خود ظاهر سازد و او را با خطورات ذهنى و خيالات مشغول نمايد تا بدين وسيله او را به سوى حقّ برگرداند.

موعظه حسنه: عبارت از اظهار كردن چيزى است كه براى شخص

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۳

مـدعو نـافع باشـد تـا آن را طلب كنـد، و نيز آنچه را كه ضـرر و زيـان دارد اظهار نموده و موجبات اجتناب او را فراهم سازد كه اين اظهار كردن مى‌بايست طورى باشد كه مدعو ببيند و بداند كه دعوت كننده و ناصح خيرخواه اوست و اين شأن كار نبوّت است.

مجادله‌ى حسنه: عبارت است از ملزم كردن خصم با حجّت و برهان يا چيزى كه پيش او مسلّم و قطعى مى‌باشد اعمّ از اين كه موافق با برهان باشد يا نباشد، در اخبار نيز پيرامون تفسير مجادله بر همين معناى اشاره شده است.

بنـابراين مجادله اعمّ از آن چيزى است كه منطقيّين آن را اصـطلاح كرده‌انـد و اين شأن رسالت است زيرا كه رسول خـدا صلّى اللّه عليه و آله مأمور است مردم را وادار بر قبول دين بكند اگر چه با شمشير باشد.

براى اين كه آن حضـرت صلّى اللّه عليه و آله صاحب هر سه شأن و هر سه كار (حكمت، موعظه و مجادله) است و مردم نيز بر سـه طبقه‌اند:

۱. آماده‌ی تصرّف ولی. ۲. قبول کننده‌ی نصیحت نبیّ.

۳. معاندی که نیازمند الزام است.

از سوی دیگر برای هر شخصی از طبقه‌های یاد شده حالتهای خاصّی متصوّرست، لذا خداوند متعال نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله را بر دعوتهای سه گانه امر کرد، مجادله‌ی غیر حسنه بنابر آنچه که در اخبار آمده این است که حقّی را که دشمن ادّعا می‌کند انکار کنی، یا آن را به صورت باطل تلقی کنی تا او را

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۴

ملزم سازی و یا این که نتوانی با حجّت و برهان مقاومت و ایستادگی در مقابل دشمن داشته و حقّ را برملاسازی و در نتیجه با او به جدال پرداخته و به موجب ضعف و ناتوانی خصم را بر اهل دین خودت جسور و با جرأت کنی و با این کار قلوب مسلمین و عقایدشان را سست کنی.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ ای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله تو مأمور دعوت عام هستی، پس این اندیشه که آیا دعوت فایده می‌بخشد یا نه؟ موجب سستی‌ات در دعوت نگردد.

وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ اگر را جهت قصاص عقاب کردید همان طوری که عقاب شدید مورد عقاب قرار دهید، لفظ إِنْ آورد که دلالت بر شک و تردید می‌کند تا مشعر بر این باشد که برای مؤمن قصاص کردن شایسته و سزاوار نیست، بلکه شأن مؤمن عفو است و اقدام بر قصاص همانند امر مشکوک است، قصاص برای کسی است که ارز مرتبه‌ی نفس بالاتر نرفته است.

و قول خدای تعالی: وَ لْیَعْفُوا وَ لْیَصْفَحُوا»

برای کسی است که از مرتبه‌ی نفس عروج کرده باشد و نیز این قول خداوند که: وَ اللَّهُ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ «۲» در مورد کسی است که متّصف بر صفات روح باشد، یا به عبارت دیگر: اوّلی پیرامون کسی است که رسالت را پذیرفته باشد و دوّمی در باره‌ی شخصی که نبوّت را پذیرفته و سوّمی کسی که ولایت

---

(۱) سوره‌ی نور آیه ۲۲ [.....]

(۲) سوره‌ی آل عمران آیه ۱۳۴

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۵

را قبول کرده باشد.

وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَیْرٌ لِلصَّابِرِینَ اگر در مورد قصاص صبر کنید بهتر است، مقصود از صبر عفو و فرو بردن غضب است که در آیات دیگر نیز ذکر شده است همان گونه که راضی بودن به منزله‌ی صفح و گذشت است، و فوق جمیع مراتب احسان نسبت بر کسی که بدی کرده است.

نزول آیه هم چنان که در اخبار آمده است در مورد غزوه‌ی احد است که مشرکین کشته‌های مسلمانان را مثله کردند، پس مسلمانان گفتند اگر خداوند ما را بر آنان مسلّط کرد بهترین آنان را مثله خواهیم کرد.

یا این که وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر جنازه‌ی حمزه علیه السّلام حاضر شد و دید آنچه را که در مورد او انجام داده‌اند گریه کرد و فرمود: اگر خداوند مرا بر قریش پیروز کرده و مسلّط سازد من هفتاد مرد از آن‌ها را مثله خواهم کرد، پس جبرئیل علیه السّلام بر آن حضرت نازل شده و این آیه را آورد که: وَ إِنْ عاقَبْتُمْ ... ولی با همه‌ی آنچه که بیان گردید مضمون آیه عام است و مورد خاصّی ندارد.

وَ اصْبِرْ چون مؤمنینی که از دار نفس خارج نشده‌اند طاقت تحمّل اذیّت را ندارند و زود بر قصاص رو می‌آورند لذا خداوند به

طریق مدارا و نرمش فرمود: وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ مگر حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله که او را صریحا بر صبر امر فرمود، (ثم) برای اشعار بر این معنای است که تمکّن از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۶

صبر نعمتی است از جانب خدا، چون حس بشری مقتضی انتقام است فرمود: وَ ما صَبْرُکَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ و نیست شکیبایی بردباری‌ات مگر برای خدا پس بر یارانت که مورد مثله شدن واقع شده‌اند اندوهگین مباش، یا مقصود این است که (ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله) بر گمراهان مکر کننده‌ی بر خودت یا علی علیه السّلام و مؤمنین اندوهگین مباش.

وَ لا تَکُ فِی ضَیْقٍ مِمَّا یَمْکُرُونَ و از آنچه که در حقّ خودت و یارانت، یا در حقّ علی علیه السّلام مکر می‌کنند در تنگی مباش. و این اشاره به گذشت و پاک نمودن دل از کینه ورزی بر مکّاران و بدکاران است.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوْا همانا که خداوند با کسانی است که متّقی باشند، و آن‌ها یاران تو هستند، یا تو و پیروانت هستید یا علی علیه السّلام و پیروانش هستند پس تو در تنگنا و اندوه نباش از آنچه که در حقّ تو و اصحابت روا داشتند، چرا که شما پرهیزکار آن را نزد خدا تقرّب و مقامی است، یا از حیله‌های آنان در تنگی مباش که بر تو و یا علی علیه السّلام یا بر پیروانش نمی‌توانند صدمه بزنند.

یا این جمله در مقام تعلیل جمله‌ی سابق است که در این صورت معنای آیه این است که: خداوند با کسانی است که از تنگی، اندوه، کینه و حقد بر بدکار پرهیز کنند، یا اشاره بر آخرین مرتبه‌ی عبودیّت و تقوای حقیقی است که عبارت از فنای تام و کامل در خدا و سفر به سوی حقّ در حقّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۷

طیّ آنچه که گذشت بارها متذکّر شدیم که خدای تعالی با بندگان و مخلوقات دو معیّت دارد: یک معیّت که از صفات رحمت رحمنی است و آن عام است و معیّت دیگر از صفات رحمت رحیمی که خاصّ است و آنچه که در امثال این مقام مقصود است همین نوع اخیر از معیّت است.

وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ آنانی که دارای حسن و کار نیکند، که همان ولایت است، یا مقصود کسانی است که بر بدکنندگان خودشان هم خوبی می‌کنند، این آیه همانطوری که ذیل تفسیر تنزیل نیز اشاره شد بر مراتب انسان از اوّل مقام اسلام تا کمال انسان توجّه دارد.

زیرا از قول خدای تعالی: وَ إِنْ عاقَبْتُمْ فَعاقِبُوا بِمِثْلِ ما عُوقِبْتُمْ بِهِ اشاره بر اوّلین مرتبه‌ی او در اسلام دارد، و از وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَیْرٌ لِلصَّابِرِینَ بر دوّمین مراتب که از قبیل عفو، فرو بردن خشم و ... از قول وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ تا مِمَّا یَمْکُرُونَ اشاره بر سومین مرتبه است که مقام گذشت و پاک کردن قلب از کینه و حقد بدکاران می‌باشد.

و قول خدای: إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِینَ اتَّقَوْا اشاره بر آخرین مقام تقوی است که آن مقام فنای تام است و آن فانی شدن از فنا است و قول: وَ الَّذِینَ هُمْ مُحْسِنُونَ اشاره بر بالاترین و برترین مقامات انسان است که مقام بقای بعد از فناست.

اگر آنچه را که در اسفار اربعه برای سالکین و اصطلاح صوفی صافی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۸

طیّ مباحث گذشته بیان کردیم به خاطر بیاوری برای تو امکان هوشیاری بر مضامین آیه فراهم می‌شود بفهمی آیه اشاره بر اسفار اربعه (سفرهای چهارگانه) دارد.

(و الله ولی التوفیق) و خداوند ولی توفیق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۱۹

سورة الإسراء ..... ص : ۲۱۹

اشاره

همه‌ى آيه‌هاى اين سوره‌ى مكّى است و بعضى گفته‌اند: جز پنج آيه مكّى است و آن پنج آيه عبارتند از: وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ «۱» و آيه وَ لا تَقْرَبُوا «۲» و آيه أُولئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ «۳» و آيه وَ أَقِمِ الصَّلاةَ «۴» آيه وَ آتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ «۵» و بعضى گفته‌اند جز هشت آيه بقيّه مكّى است كه سه آيه‌ى ديگر عبارتند از: وَ إِنْ كادُوا لَيَفْتِنُونَكَ «۶» تا قول خداى: وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي «۷» آيات ۸- ۱

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۱ تا ۸] ..... ص : ۲۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بارَكْنا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱) وَ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (۲) ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كانَ عَبْداً شَكُوراً (۳) وَ قَضَيْنا إِلى بَنِي إِسْرائِيلَ فِي الْكِتابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيراً (۴)

فَإِذا جاءَ وَعْدُ أُولاهُما بَعَثْنا عَلَيْكُمْ عِباداً لَنا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجاسُوا خِلالَ الدِّيارِ وَ كانَ وَعْداً مَفْعُولًا (۵) ثُمَّ رَدَدْنا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ أَمْدَدْناكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْناكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً (۶) إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَما دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُتَبِّرُوا ما عَلَوْا تَتْبِيراً (۷) عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَ إِنْ عُدْتُمْ عُدْنا وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً (۸)

---

(۱). آيه ۲۳

(۲). آيه ۲۴.

(۳) آيه ۵۷

(۴) آيه ۷۸

(۵) آيه ۲۶

(۶) آيه ۷۳

(۷) آيه ۸۰

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۰

ترجمه: ..... ص : ۲۲۰

به نام خداوند بخشنده مهربان

«پاك و منزّه است خدايى كه در شبى (مبارك) بنده‌ى خود (محمّد صلّى اللّه عليه و آله) را از مسجد الحرام (مكّه معظمه) به مسجد الاقصى كه پيرامونش را مبارك و پر نعمت ساخته سير داد تا آيات خود را بر او بنمايانند كه در حقيقت خدا شنوا و بيناست،

و به موسى عليه السّلام كتاب تورات را فرستاديم و آن را وسيله‌ى هدايت بنى اسرائيل قرار داديم تا غير من هيچ نگهدارنده و

نگهبانی فرا نگیرند،

ای فرزندان کسانی که بر کشتی نوح علیه السّلام حملشان کردیم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۱

آنچنان که نوح علیه السّلام بنده‌ی شکر گزاری بود شما هم مانند او شاکر باشید،

و در کتاب خبر دادیم که شما بنی اسرائیل حتما دوبار در زمین فساد و خون ریزی می‌کنید و تسلّط و سرکشی سخت ظالمانه می‌یابید،

پس چون وقت انتقام اوّل فرا رسد بندگان سخت جنگجو و نیرومند خود را بر شما (چون بخت النّصر) بر انگیزیم تا آن جایی درون خانه‌های شما را جستجو نمایند و این و عدّه‌ی حتمی انتقام خواهد بود،

آن گاه شما را بر روی ایشان برگردانده و بر آن‌ها غلبه دهیم و با مال و فرزند نیرومند مدد بخشیده و عدّه‌ی (جنگجویان) شما را بسیار گردانیم.

و شما بنی اسرائیل اگر نیکی و احسان کردید و اگر بدی و ستم نمودید باز بر خودتان کرده‌اید و آن گاه که وقت انتقام ظلم دیگر شما فرا رسید تا اثر بیچاره‌گی و ترس و اندوه بر رخسارتان ظاهر شود و به مسجد بیت المقدّس همانند بار اوّل در آیند و به هر چه رسند نابود ساخته و به هر کسی تسلّط یابند به سختی نابود گردانند

امید است که خدایتان بر شما باز هم رحمت آورده و مهربان گردد و اگر سرکشی و ستمگری نمودید ما هم بر مجازات شما باز می‌گردیم و جهنّم را زندان کافران قرار داده‌ایم.

تفسیر ..... ص : ۲۲۱

اشاره

سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی پاک و منزّه است خدایی که در قسمتی از بنده‌اش را از مسجد الحرام تا مسجدی که در بیت المقدّس است سیر داد.

یا منظور از مسجد الاقصی بیت المعمور است که در آسمان چهارم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۲

می‌باشد مسجد الاقصی مظهر بیت المعمور است هم چنان که مسجد الحرام مظهر آن می‌باشد و لفظ (السری) و الْأَسْرِی بر یک معناست و آن عبارتست از سیر در شب، بنابراین ذکر لفظ (لیل) بعد از این کلمه یا از باب تجرید کلمه‌ی (اسراء) از شب است و یا جهت تأکید.

و متعدّی گشتن این لفظ فقط به وسیله حرف «باء» است و از قبیل اجتماع دو حرف تعدّی «باء» و «همزه» نیست.

الَّذِی بارَکْنا حَوْلَهُ چنان مسجدی که حول و حوش (اطراف) آن را مبارک گردانیم، زیرا که اطراف آن شام و مصر است که هر دو به سبب فراوانی نعمت از هر جنس از سایر شهرها ممتازند، کثرت و فراوانی برکاتی که در اطراف بیت المعمور در آسمان چهارم از این جا معلوم و روشن می‌گردد.

تحقیق معراج جسمانی ..... ص : ۲۲۲

بدان که آیه اشاره به معراج رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و اخبار در کیفیّت معراج و سیر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و آنچه که در معراج دیده است مختلف است، در عین حال همه‌ی اخبار اتّفاق بر وقوع آن داشته و نیز حاکی است از این که آن یکی از معجزات رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد.

بین علما نیز اختلاف است در این که آیا معراج با بدن طبیعی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بوده یا با بدن مثالی و روح حضرتش تحقّق یافته است؟!

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۳

قلاسفه منکر معراج با بدن جسمانی هستند، زیرا معتقدند که جسم ملکی نمی‌تواند در عوالم ملکوتی داخل شود و نیز چنین وقوعی موجب خرق و التیام در آسمانها می گردد که محال است.

ولی متشرّعین در پیروی از ظاهر اخبار وقوع را با بدن طبیعی می‌دانند بدون این که وجه صحّت آن را بیان کنند، از سوی دیگر برهان فلاسفه بر امتناع معراج جسمانی قوی است. «۱»

نیز بر معراج ایراد گرفته‌اند که در کوتاهترین زمان صورت گرفته است هم چنان که روایت شده است که به نحوی بوده که گرمی رختخواب در بستر آن حضرت هنوز باقی بوده و حرکت حلقه‌ی در هنوز ساکن و آرام نشده بوده و آب آفتابه که در حین عروج رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در اثر سقوط بر زمین ریخت هنوز وقت برگشتن از معراج کاملا نریخته بود، و این در حالی است که آنچه را که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در معراجش دیده و برای ما نقل فرموده، و آنچه که از نمازها و مخاطبات و حرف زدنها در معراج اتّفاق افتاده جز در یک زمان طولانی ممکن نیست.

پس چگونه باید این مطالب را تحلیل و جمع بندی کرد؟! و نیز اشکال شده است که وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به قرب الهی رسید علی علیه السّلام او را مخاطب قرار داد و علی علیه السّلام دستش را از پشت پرده و حجاب دراز کرد و در غذا با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مشارکت نمود و علی علیه السّلام در حین سیر

---

(۱) ما به زودی در این مورد تحقیق خواهیم کرد ان شاء اللّه تعالی.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۴

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله راه را بر او بست و همه این‌ها دلالت می‌کند بر این که علی علیه السّلام باید از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کاملتر باشد با این که علی علیه السّلام تابع آنحضرت بوده است و تابع نمی‌تواند از متبوع کاملتر باشد!

تحقیق و رفع اشکال ..... ص : ۲۲۴

تحقیق این مطلب به نحوی که شکی در وقوع معراج با بدن طبیعی باقی نماند و سایر اشکالهای بیان شده برطرف گردد نیاز بر ذکر مقدّمه‌ای دارد که به واسطه آن زمینه جهت ارایه‌ی مطلب فراهم گردد.

بنابراین می گوییم: عالم تنها در این عالم محسوس که از آن به عالم طبع تعبیر می‌شود منحصر نمی‌باشد، بلکه فوق این جهان عالم برزخ است که بین عالم طبع و عالم مثال است.

عالم برزخ بر عالم طبع حکومت دارد و در آن هر گونه که بخواهد تصرّف می کند، می‌تواند زنده کرده و بمیراند، معدوم را ایجاد و موجود را معدوم سازد، محسوس را پوشانیده و غیر محسوس را با آب و رنگی جلوه‌گر کند که طیّ الارض، بر روی آب راه رفتن، داخل شدن در آتش و سالم بیرون آمدن از آن و هم چنین قلب ماهیّتها از همین قبیل است.

کما این که از همین قبیل است طیّ زمان، هم چنان که در اخبار وارد شده: امام معصوم علیه السّلام به منافقی فرمود: سگ شو سگ شد، و بر یکی فرمود تو بین مردان زن هستی، زن شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۵

هم چنین منافق دیگری قلب ماهیت از معصوم علیه السّلام را انکار کرد، سپس به سوی نهری رفت تا خود را بشوید و غسل کند، پس داخل شد و بدن خود را در آب فرو برد از آب که بیرون آمد خود را زنی دید در ساحل دریا نزدیک قریّه‌ای مجهول و ناشناس، داخل روستا گردید و ازدواج کرد، مدّتی خانه داری نمود و فرزندانی از او متولّد شد، تا این که روزی از خانه بیرون آمد و رفت تا در آن دریا غسل کند و داخل آب شد و بدن خود را در آب فرو برد، و وقتی از دریا بیرون آمد خود را بر همان نهری دید که در سابق به آن جا آمده بود و آن نهر را می‌شناخت و دید که لباسهایش همان جاست و به همان وضعی که گذاشته بود دست نخورده مانده است، لباسهایش را پوشید و به خانه‌اش رفت، اهل خانه اصلا متوجّه غیبت او نشدند چون تمام این کارها در مدّت کوتاهی انجام گرفت.

امثال اینگونه داستان از تابعین صادق و پیروان راستین معصوم علیه السّلام نیز دیده شده است که در واقع بسط و گسترش زمان است ممکن است وقوع چنین وقایعی در عالم ملک هم باشد.

هم چنان که نقل شده است برای زنی چنین اتّفاقی رخ داد، و او جریان واقعه را برای جماعتی نقل کرد منکر شدند فرزندان آن زن را از شهر دور آورده و نشان دادند با این که آن زن از شهر خودش به مدّت یک ساعت غیبت نکرده بود، ممکن است این قضایا از قبیل بسط در دهر و روزگار باشد، بدون این که در زمان تصرّفی بشود و ممکن است وقوع این کارها در عالم ملکوت باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۶

امّا فوق عالم برزخ عالم مثال است که می‌تواند تصرّف در برزخ و طبع بکند، و فوق آن عالم نفوس کلّیه است که از آن به عالم تدبیر کننده‌ی امر «فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً» تعبیر می‌شود و فوق آن عالم ارواح است که از آن به «الصَّافَّاتِ صَفًّا» تعبیر می‌شود و در لسان اشراقیین به ارباب انواع ورا باب طلسمات تعبیر می‌شود، و فوق عالم ارواح عالم عقول است که از آن به عنوان عالم قرب «مقرّبین» تعبیر می‌شود، و فوق آن کرسی است و فوق کرسی عرش است، که سریر و تخت ملک متعال است، و آن دو بین وجوب و امکان قرار دارند (نه واجب است و نه ممکن) بلکه از امکان بالاتر و از وجوب پایین‌تر است.

هر یک از عالمهای ذکر شده دارای احاطه، تصرّف و حکومت بر جمیع چیزها و عوالمی است که پایین‌تر از خود قرار دارند.

پس هرگاه یکی از آن عوالم بر عالم پایین‌تر از خودش غالب شود عالم پایین‌تر تحت حکم آن قرار می‌گیرد و حکم خودش را از آن زایل می‌نماید.

و نیز بدان که انسان مختصری از آن عالم است و در برابر آن دارای مراتبی است و هر مرتبه‌ی بالاتری بر پایین‌تر از خودش حکومت دارد و از این جهت با عالم کبیر فرقی ندارد، چنانچه در حکومت نفس بر بدن و قوا این مطلب را مشاهده می‌کنیم ولی این مراتب در بیشتر موارد بالقوّه است، و آنچه که بالفعل است همان نفس مجرّد است که در مقابل عالم نفوس است

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۷

و این عالم نفس در نهایت ضعف است، به نحوی که هیچ نوع تصرّفی در بدنش جز آن مقدار که خداوند در سرشت و فطرت او قرار داده نمی‌توان داد تا چه رسد بر غیر بدن خودش.

پس هرگاه بعضی از آن مراتب به فعلیّت برسد، چنانچه در بیشتر انبیا و اولیا علیهم السّلام چنین است، یا همه‌ی آن مراتب به فعلیّت برسد، هم چنان که در خاتم الانبیا صلّی اللّه علیه و آله و صاحبان ولایت کلّی چنین است می‌توانند در بدنهایشان هر طور بخواهند تصرّف کنند.

(علاوه بر این) همین طور می‌توانند در سایر اجزای عالم هم تصرّف نمایند، هم چنان که از انبیا و اولیا علیهم السّلام طیّ مکان، زمان، راه رفتن بر روی آب و هوا، داخل شدن در آتش، زنده کردن مرده، قلب ماهیتها و غیر این‌ها روایت شده به حدّی که نمی‌توان منکر شد و اخبار نسبت بر مجموع این مطالب متواتر است اگر چه نسبت بر تک تک عنوانهای بیان شده به حدّ تواتر نرسیده است.

امّا تصرّف در بدن طبیعی به نحوی است که می‌تواند آن را از حکم امکان خارج و در عالم عرش داخل نماید که آن فوق امکان و فوق عالم عقول و ملائکه‌ی مقرّبین است.

همان طوری که روایت شده است: جبرییل علیه السّلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در معراج عقب ماند و گفت: اگر به اندازه‌ی یک انگشت جلو می‌آمدم می‌سوختم با این که جبرییل علیه السّلام از عالم عقول مقرّبین است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۸

پس اگر این تصرّفات از خواصّ خاتم کلّ در رسالت و نبوّت و ولایت است، و آن از ویژگیهای خاصّ پیامبر ما صلّی اللّه علیه و آله است که هیچ کس در این مورد مشارکتی با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ندارد، نه نبیّ مرسل، و نه خاتم اولیا علیه السّلام و از همین جهت است که معراج جسمانی با کیفیّت مخصوص را از خواصّ نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله قرار داده‌اند.

چون معراج با کیفیّت امری است که از ممکن فوق آن تصوّر نیست و از سوی دیگر این کار ممکن نیست مگر در وقتی که عالم فوق امکان بر بدن غلبه کند، و این غلبه به آسانی برای هر کس و در هر زمان ممکن نیست.

لذا گفته‌اند که معراج برای نبیّ صلّی اللّه علیه و آله فقط دو مرتبه اتّفاق افتاد، در حالی که برای بعضی از عرفا نسبت داده شده است که فرموده: من در هر شب هفتاد مرتبه عروج می‌کنم.

و معراج به وسیله‌ی روح امری است که برای خیلی از مرتاضان روی می‌دهد، بلکه در اخبار وارد شده که نماز معراج مؤمن است. «۱»

حال که این مقدّمه مقرّر گشت می‌گوییم: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با بدن طبیعی‌اش عروج کرد و عبا بر دوش و نعلین بر پایش بود، تا بیت المقدّس رفته و از آن‌جا به آسمان‌ها، و از آن به ملکوت و از آن به جبروت و از آن بر عرش که فوق امکان است سیر نمود و در این سیر جبرییل علیه السّلام از او عقب ماند، چون از عالم امکان بود و راهی بر مافوق آن نداشت، چه هر یک از

---

(۱) الصلاة معراج المومن

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۲۹

فرشتگان مقام معلومی دارند که از آن فراتر نمی‌روند بر خلاف انسان که بالا و بالاتر می‌رود.

با معراج جسمانی خرق آسمانها هم لازم نمی‌آید به علّت غلبه‌ی ملکوت که حکم ملک از بدن حضرت برداشته بود لذا شگفت نبوده است که بدن طبیعی به سوی ملکوت و جبروت عروج نماید، چون حکم ملک بلکه حتّی حکم امکان هم از او ساقط شده بود در حالی که عین او باقی بوده است.

و نیز کثرت وقایع معراج عجیب نیست زیرا از قبیل گسترش و بسط دهر (روزگار) است با کوتاهی زمان.

چنانکه خدای تعالی فرمود: وَ إِنَّ یَوْماً عِنْدَ رَبِّکَ کَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ «۱» و نیز فرموده: فِی یَوْمٍ کانَ مِقْدارُهُ خَمْسِینَ أَلْفَ سَنَةٍ «۲» بنابراین یک ساعت از دهر و (روزگار) در مقابل یک زمان هزار ساعت از زمان می‌شود، یا همانند پنجاه هزار ساعت می‌شود، و سخن گفتن علی علیه السّلام و دست دراز کردن او از پشت پرده به سبب مقام علوی علی علیه السّلام است نه بدن طبیعی او.

فضیلت معراج بر این است که با بدن طبیعی انجام شده، و روی همین جهت است که معراج از خواصّ رسول خدا صلّی اللّه علیه و

آله است و در آن علی علیه السّلام

---

(۱) سوره‌ی حج آیه‌ی ۴۷

(۲) سوره‌ی سجده آیه‌ی ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۰

شرکت نکرده است، «۱» از این آیه‌ی فضیلت و برتری پیامبر ما صلّی اللّه علیه و آله بر موسی ظاهر می‌شود، چون سیر رسول خدا به سوی خدا از اثر سیر دادن خدا بود، و سیر موسی به سوی خدا از جانب خودش بود.

خداوند متعال بعد از آن که حضرت موسی علیه السّلام در خواست می‌کند «۲» پاسخ لَنْ تَرانِی «۳» می‌شنود هرگز نتوانی دید که منتفی بر نفی ابد است در حالی که بدون درخواست پیامبر ما صلّی اللّه علیه و آله دیدن را منحصرا بر آن حضرت اختصاص داد.

یعنی محمّد صلّی اللّه علیه و آله به حقیقت شنیدن و دیدن متحقّق شده بود به نحوی که هیچ گوشی نبود مگر گوش پیامبر و هیچ چشمی نبود مگر با تحقّق به حقیقت اسما و صفات که مشاهده‌ی آن‌ها را از موسی نفی نمود.

لِنُرِيَهُ مِنْ آياتِنا تا از آیات و نشانه‌هایمان بر او بنمایانیم، او با این نشان دادن آیات آن‌ها را دید و رویت محقّق گردید.

پس طوری شد که هیچ شنوده و دیده‌ای نبود مگر این که او سمع و بصرش بوده باشد بنابراین بر حالتی رسید که در حقّش گفته شود: إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ بنابر آنچه که گفته شد این قول خدای تعالی پاسخ از پرسش حال رسولش صلّی اللّه علیه و آله بعد از ارایه دادن آیات و نشانه‌هاست.

---

(۱) اخبار معراج و کیفیّت وقایع آن در کتاب‌های مفصّل مذکور است.

(۲) سوره‌ی الاعراف آیه‌ی ۱۴۳: قال رب ارنی انظر الیک. [.....]

(۳) سوره‌ی الاعراف آیه‌ی ۱۴۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۱

گویا که گفته شده باشد که حال رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از نشان دادن آیات چگونه بود؟ که فرماید: بر آیات، اسما و صفات متحقّق شد.

ممکن است این جمله حال باشد و مفسّرین ضمیر «انّه» را به خدا بر می‌گردانند (خدا سمیع و بصیر است) ولی این معنای خلاف ظاهر آیه است.

وَ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا به موسی علیه السّلام کتاب آسمانی داده و آن را رهنمود بنی اسرائیل گردانیدیم که جز من کسی را کارساز مگیرید.

لفظ «ألّا تتّخذوا» به صورت «لا یتّخذوا» نیز خوانده شده است (کارساز نگیرند) که طبق اصل می‌باشد ولی به صورت خطاب خوانده شده که بنابر التفات و توجّه مسلمانان است (کارساز نگیرید) و لفظ «ان» در «ألّا تتّخذوا» تفسیری یا مصدری است، و لفظ «لا» نافیه یا ناهیه است، و بنابر قرائت خطاب، خطاب بر بنی اسرائیل است، مانند: «کتبت الیه ان قم» بر او نوشتم که قیام کن و پاشو.

ممکن است همچنین این که خطاب بر امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد جهت تعظیم، احترام و بزرگداشت ایشان، زیرا که هدف از دادن کتاب بر موسی علیه السّلام این که امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله جز خدا وکیلی نگیرند یعنی مقصود از فرستادن پیامبران گذشته این بوده که شما ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله پند بگیرید و جز خدا و کیل برنگزنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۲

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ بازماندگان کسانی که با نوح سوار کشتی کردیم «ذریّة من حملنا» مفعول اوّل «لا تتّخذوا» و «وکیلا» که مفرد است بر جمع از آن جهت است که حمل وزن فعیل به معنای فاعل جایز است، مانند «حَسُنَ أُولئِکَ رَفِيقاً» «۱» و ممکن است این جمله ندا و منصوب بنابر اختصاص باشد (ای بازماندگان کسانی که در کشتی با نوح بودید) یا مفعول فعل محذوف باشد (بشنوید شما ذریّه‌ی ...)

إِنَّهُ كانَ عَبْداً شَكُوراً به دنبال ذکر اسم نوح علیه السّلام مدح او را ذکر نمود تا علّت آن که خدا کتاب را جهت هدایت ذرّیّه‌ی او قرار داد بیان شود و آن این که: او بنده‌ای سپاسگزار بود.

وَ قَضَيْنا إِلى بَنِي إِسْرائِيلَ فِي الْكِتابِ بر بنی اسرائیل در تورات یا در اخبار نبوّت از قضای خودمان خبر دادیم.

لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيراً فَإِذا جاءَ وَعْدُ أُولاهُما بَعَثْنا عَلَيْكُمْ عِباداً لَنا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجاسُوا خِلالَ الدِّيارِ وَ كانَ وَعْداً مَفْعُولًا که در این سرزمین دوبار فساد و سرکشی بی‌اندازه خواهید کرد و چون وعده‌ی عقاب افساد اوّل رسید بر شما کسانی از بندگان خود فرستیم که جنگ جویانی سهمگین هستند.

تنزیل آیه در مورد بنی اسرائیل است و دو مرتبه فساد کردن عبارت

---

(۱). سوره‌ی نسا آیه‌ی ۶۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۳

از کشتن زکریّا علیه السّلام و یحیی علیه السّلام است، و علوّ کبیر: عبارت از استکبار، طغیان و خروج آن‌ها از اطاعت انبیا است، عقوبت اوّل به دست بخت النّصر و لشگریانش بود، و برگشتن قدرت و عظمت بر آن‌ها زمانی بود که بهمن بن اسفندیار «۱» اسیر آن آن‌ها را برگردانید و دانیال را بر آن‌ها حاکم نمود، کشور گشایی کردند و در شهرها گسترش پیدا کردند و برای بار دوّم بر مردم مسلّط شدند، عقوبت دوّم وقتی بود که بار دیگر فارسها بر آن‌ها مسلّط شدند این طور گفته شده است و بدین ترتیب قول خدا: عِباداً لَنا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ بخت النّصر و لشکریانش می‌باشد، فَجاسُوا خِلالَ الدِّيارِ آنان اندرون خانه‌ها را تجسس و تفحص کردند تا مکانهای مخفی شهرهای شما را پیدا کنند که کشتار، اسارت گیری و غارت نمایند.

وَ كانَ وَعْداً مَفْعُولًا و این وعده‌ی فعلیّت یافته بود، ثُمَّ رَدَدْنا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ سپس شما را به روی آن‌ها برگردانیده و غلبه دادیم (بر کسانیکه بر علیه شما برخاسته بودند پیروزی دادیم) وَ أَمْدَدْناكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْناكُمْ أَكْثَرَ نَفِيراً شما را با افزودنی مال و فرزند بیشتر از آنچه که بودید گرداندیم یا بیشتر آنان نمودیم.

---

(۱). بهمن بن اسفندیار همان کورش کبیر هخامنشی است که شرح کامل آزادی آنان در تورات عهد عتیق کتاب عزرا باب اوّل آمده است که می‌گوید: «خداوند روح کورش پادشاه پارس را بر انگیخت ...» جهت کسب اطّلاع بیشتر به کتاب تاریخ ایران باستان، تاریخ شاهنشاهی ایران، تارخ تمدن ویل دورانت (شرق زمین کاهواره‌ی تمدن) و قصص قرآن (داستان ذو القرنین) و تاریخ یهود مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۴

و به آن‌ها گفتیم که اگر خوبی کردید به خودتان می‌کنید، یا این که: ای قوم محمّد صلّی اللّه علیه و آله اگر خوبی کردید به خودتان می‌کنید، یا مقصود بنی اسرائیل است که در این زمان حضور دارند إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها اگر خوبی کردید بر خودتان کردید و اگر بدی هم کردید بر خودتان کردید، استعمال لفظ «لها» در این جا از باب مشاکلت با «لأنفسکم» و یا از باب استهزا است.

فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوؤُا وُجُوهَكُمْ لفظ لِيَسُوؤُا متعلّق به «جاء» یا متعلّق به جزا محذوف و تقدیر آن چنین است: آن گاه که وعده عذاب اخروی بیاید بندگانی شجاع و جنگجو رخساره‌ی شما را سیاه خواهند کرد، یعنی آن‌ها را علیه شما می‌فرستیم، یا این که: وقتی وعده‌ی عذاب اخروی بیاید بندگانی را می‌فرستیم و بر شما مسلّط می‌کنیم تا از ترس و اندوه رخسارتان سیاه گردد، وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَما دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُتَبِّرُوا ما عَلَوْا تَتْبِيراً داخل مسجد اقصی گردند، هم چنانکه بار اوّل وارد شده بودند تا در مدّتی که استیلا بر آن جا دارند هر چه بتوانند نابود کنند یا کسانی را که چیره شدند از بین ببرند.

عَسى رَبُّكُمْ باشد که پروردگارتان بر شما رحم کند، در این جا لفظ «قول» در تقدیر است، مورد خطاب آیه یا امّت محمّد است زیرا که (آیه) کنایه‌ی از آن‌هاست، یا خطاب بر حاضرین از بنی اسرائیل است، أَنْ يَرْحَمَكُمْ که (خدای تعالی) بر شما رحم کند، وَ إِنْ عُدْتُمْ عُدْنا

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۵

اگر شما بر طغیان و تجاوزتان برگشتید ما هم به عقوبت شما بر می‌گردیم، (این عقوبت دنیوی است که مدّت محدودی دارد و قطع می‌شود)، وَ جَعَلْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ حَصِيراً و دوزخ را محبس کافران قرار دادیم (در آخرت) به طور قطع و یقین.

معنای آیه حاکی از این است که دوزخ حصر کننده‌ی آنان است از خروج و فرار و مذکّر آوردن لفظ حصیر به باری این است که به معنای مفعول (محصور) می‌باشد، یا این که آن تشبیه به فعیل به معنای مفعول شده است.

امامان معصوم ما دو افساد را بر کشتن علی علیه السّلام و نیزه‌ی بر حسن علیه السّلام (نیزه‌ای که بر آن حضرت توسّط یاران خودش در جنگ با معاویه زدند تا تن بر صلح با معاویه بدهد)، و علوّ کبیر را بر قتل حسین علیه السّلام تفسیر کرده‌اند.

و هم چنین بندگان نیرومند به گروهی تفسیر شده است که خداوند آنان را قبل از خروج حضرت مهدی عجّل اللّه فرجه بر می‌انگیزد.

پس برای آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله خون بهاء و دشمنی باقی نمی‌گذارند و وعده‌ی خدا بر خروج قائم عجل اللّه فرجه تفسیر شده است و بازگردانیدن قدرت بر آنان به خروج امام حسین با هفتاد و دو نفر از یارانش تفسیر شده است که شمشیرهایی از طلا دارند.

و این در هنگامی است که آن‌ها پشت سر حضرت حجّت قائم عجل اللّه فرجه هستند و نقل شده است که پس از وی امام حسین علیه السّلام سلطنت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۶

می‌کند و نیز خروج بر علی علیه السّلام در روز جمل بر بیعت شکنان و روز صفّین بر قاسطین و بنی امیّه تفسیر شده است.

بر قائم عجّل اللّه فرجه و اصحابش نیز تفسیر شده است به نحوی که گمان می‌رود آن تنزیل است نه تأویل.

آیات ۲۲- ۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۲۲] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً (۹) وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۰) وَ يَدْعُ الْإِنْسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولاً (۱۱) وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَ النَّهارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنا آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنا آيَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسابَ وَ كُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْناهُ تَفْصِيلًا (۱۲) وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ

طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَةِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً (۱۳)

اقْرَأْ کِتابَکَ کَفی بِنَفْسِکَ الْیَوْمَ عَلَیْکَ حَسِیباً (۱۴) مَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولاً (۱۵) وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِکَ قَرْیَةً أَمَرْنا مُتْرَفِیها فَفَسَقُوا فِیها فَحَقَّ عَلَیْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْناها تَدْمِیراً (۱۶) وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ کَفی بِرَبِّکَ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً (۱۷) مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعاجِلَةَ عَجَّلْنا لَهُ فِیها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِیدُ ثُمَّ جَعَلْنا لَهُ جَهَنَّمَ یَصْلاها مَذْمُوماً مَدْحُوراً (۱۸)

وَ مَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَ سَعی لَها سَعْیَها وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ کانَ سَعْیُهُمْ مَشْکُوراً (۱۹) کُلًّا نُمِدُّ هؤُلاءِ وَ هَؤُلاءِ مِنْ عَطاءِ رَبِّکَ وَ ما کانَ عَطاءُ رَبِّکَ مَحْظُوراً (۲۰) انْظُرْ کَیْفَ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ وَ لَلْآخِرَةُ أَکْبَرُ دَرَجاتٍ وَ أَکْبَرُ تَفْضِیلًا (۲۱) لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوماً مَخْذُولاً (۲۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۷

ترجمه: ..... ص : ۲۳۷

«همانا این قرآن به راست‌تر و استوارترین طریقه هدایت می‌کند و اهل ایمان را که نیکوکار باشند به اجر و ثواب عظیم بشارت می‌دهد،

و آنانکه بر عالم آخرت ایمان نمی‌آورند البتّه همانا عذابی دردناک مهیّا ساخته‌ایم،

و انسان با شوق و رغبتی که خیر و منفعت خود را می‌جوید چه بسا به نادانی با همان شوق شر و زیان خود را می‌طلبد انسان بسا بی‌صبر و عجول است

و ما شب و روز را آیت و نشانه‌ی (قدرت خود) قرار دادیم آن‌گاه از آیت شب (و روشنی ماه آن) کاستیم و (خورشید) آیت روز را همیشه تابان ساختیم تا شما در روز از فضل خدا طلب کنید و تا آن که شمار سالها و حساب اوقات را بدانید و هر چیزی را مفصّل بیان کردیم،

و ما

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۸

مقدّرات و نتیجه‌ی اعمال نیک و بد هر انسانی را طوق گردن او ساختیم و روز قیامت کتابی بر او بیرون آریم در حالی که آن نامه چنان باز باشد که همه‌ی اوراق آن را یک مرتبه ملاحظه کند

تو خود کتاب اعمالت را بخوان که تو تنها برای رسیدگی به حساب خویش کافی هستی،

هر کس راه هدایت یافت تنها به نفع و سعادت خود راه یافته است که به گمراهی شتافت آن هم به زیان و شقاوت شتافته و هیچ کس بار عمل کسی را بر دوش نگیرد و ما تا رسول نفرستیم هرگز کسی را عذاب نخواهیم کرد،

و ما چون اهل دیاری را بخواهیم هلاک سازیم پیشوایان و متنعّمان آن جا را امر کنیم که راه فسق و تبه کاری و ظلم در آن دیار پیش گیرند و آن جا تنبیه و عقاب لزوم خواهد یافت آن گاه همه را هلاک می‌سازیم

چه بسیاری از ملل و اقوامی را بعد از نوح علیه السّلام هلاک کردیم و تنها خدای تو که بر گناهان بندگانش آگاه و باخبر است کفایت می‌کند،

هر کس به سعی کوشش خود متاع عاجل را طالب است متاع دنیا را به او می‌دهیم (لکن باز) بر هر که خواهیم و هر چه مشیّت ازلی ما باشد سپس در عالم آخرت دوزخ را نصیب او کنیم که با نکوهش و مردودی به جهنّم درآید،

و کسانی که طالب حیات آخرت باشند و برای آن به قدر طاقت بکوشند البتّه به شرط ایمان به خدا سعی آن‌ها مقبول و مأجور

خواهد بود،

و ما به هر دو فرقه از دنیا طلبان و آخرت طلبان به لطف خود مدد خواهیم داد که از لطف و عطای پروردگار تو هیچ کس محروم نخواهد بود،

بنگر تا ما چگونه بعضی مردم را بر بعضی فضیلت و برتری بخشیدیم؟

مراتب آخرت نیز بیش از درجات دنیا است و برتری خلایق بر یکدیگر به مراتب افزون‌تر از حدّ تصوّر است،

هرگز با خدای یکتا شرک و شریک میاور و گر نه به نکوهش و خذلان ابدی مبتلا خواهی شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۳۹

تفسیر ..... ص : ۲۳۹

إِنَّ هـذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ این که قرآن رهنمون می‌شود بر راهی که استوارتر و محکم تر است اشاره بر صورت مدوّن از همه‌ی قرآن یا قرآن ولایت دارد، یا اشاره به رسالت، نبوّت و یا شخص رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یا شخص امام علیه السّلام است، زیرا که هر یک از این‌ها که گفته شد محسوس و معلوم خلق است اگر چه مقصود حقیقی همان ولایت است.

هدایت راهنمایی و دلالت است و مراد از راه محکم‌تر و استوارتر محکم‌ترین ملّتهای پیامبران است، زیرا کسی که قرآن بر او نازل شده استوارتر از سایر انبیا و امّتی که قرآن برای آنان نازل شده است استوارتر از سایر امّتهاست.

ممکن است مقصود راهی باشد که از سایر راهها محکم‌تر و استوارتر است که راه قلب از سایر راههای نفس محکمتر است، یا مقصود راه ولایت است که از راه نبوّت استوارترست و منظور این آیه همین معنای است چه ولایت غایت ارسال رسولان و نزول کتابهای آسمانی است و در اخبار متعدّد با اختلافی که در الفاظ دارند، تفسیر به ولایت شده است.

و این نسبت به کسی است هنوز داخل در اسلام نشده در حالی که آماده‌ی داخل شدن است، یا داخل در اسلام شده ولی با بیعت خاصّ ولوی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۰

داخل در ایمان نشده است، و امّا نسبت به کسیکه در هیچ یک از دو بیعت داخل نشده و با انکار آخرت از زبان حال و قال آمادگی دخول در بیعت را ندارد انذار و بیم دهنده است.

وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً كَبِيراً عطف بر یهدی شده است بشارت می‌دهد بر مؤمنانی که طبق پیمان گرفته شده در بیعت عمل می‌کنند پاداش بزرگی را.

و نیز خبر می‌دهد از این که: وَ أَنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً همانا آنانی را که به آخرت نمی‌گروند عذابی است دردناک، بنابراین که از قبیل عطف جمله یا عطف مفرد بوده باشد این نیز بشارت دیگری برای مؤمنین است.

وَ يَدْعُ الْإِنْسانُ بِالشَّرِّ دُعاءَهُ بِالْخَيْرِ انسان از خدا می‌خواهد آنچه را که شر و بد است همان طوری که دعا بر خیر و خوبی می‌کند، در حالی که شر بودن شر را نمی‌داند ولی خیر بودن خیر را می‌داند، و دعا کردن و خواستن چیزی که نمی‌داند خوب است و رضایت حقّ را در مورد آن نمی‌داند، مذموم است.

توضیح این که طبق رسم الخط قرآن که «واو» را از یدعو در نوشتن می‌اندازند «یدع» می‌شود اشاره بر این است که چنین دعا و درخواستی از انسان کم اتّفاق می‌افتد.

وَ كانَ الْإِنْسانُ عَجُولًا انسان عجول است و بدون صبر و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۱

تأمل آنچه را كه نمى‌داند خوب است يا بد درخواست مى‌كند، وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَ النَّهارَ آيَتَيْنِ دو نور دهنده‌ى شب و روز را كه خورشيد و ماه است آيت و نشانه قرار داديم كه لفظ «نيرين» در تقدير است يا لفظ «ذوى»، صاحب دو نشانه قرار داديم و مؤيّد اين دو تقدير است صاحب دو نشانه قرار داديم.

و مؤيّد اين دو تقدير، قول خداى تعالى: لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ است.

چون عدد سالها و حساب با اختلاف ماه در حالت‌هاى مختلف معلوم مى‌شود و ممكن است مقصود اين باشد كه خود شب و روز را نشانه قرار داديم.

و محو عبارت از كمى و نقصان نور بوده باشد، و ادا نمودن مطلب با اين عبارت براى اين باشد كه شنونده بر حسب احتمال بتواند هر احتمال ممكن را به ذهن بياورد، و اين در واقع از گستردگى وجوه قرآن است.

و نيز مطرح كردن مطلب با اين عبارت براى اين است كه تطبيق آيه بر جميع مراتب شب و روز ممكن باشد چون شب و روز چنانچه بيانش بارها گذشت مختصّ به آن شب و روز محسوس نيست كه ديده مى‌شود، بلكه در جميع مراتب وجود جريان دارد.

زيرا ملكوت سفلى نسبت به ملك نور كمترى دارد اگر چه دارای تجرد برزخى است، پس ملكوت سفلى نسبت به ملك شب است، و ملك

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۲

نسبت به ملكوت عليا شب است، و ملكوت عليا به جهت پوشيده شدنش به حجاب اندازه‌گيرى نسبت بر نفوس شب است، و نفوس به جهت پوشيده شدنش با وابستگى تدبيرى نسبت بر جبروت شب است و همه‌ى اين‌ها نظر به جهات امكانى‌شان نسبت بر جهت الهى شب مى‌باشند.

و مطلب از همين قرار است در عالم صغير به اضافه‌ى حالتهايى كه در آن جا هست از قبيل قبض و سقم، فقر و غنا، و ترس و اميّت، و معناى آيه اين است كه شب و روز را در هر يك از مراتبشان دو نشانه و آيت قرار داديم.

فَمَحَوْنا آيَةَ اللَّيْلِ پس نور نشانه‌اى (نور وجود برتر بر پايين‌تر، همانطورى كه ذكر شد نسبت پايين‌تر به بالاتر حكم شب را دارد) را كم كرديم كه عبارت از شب است يا آيه‌ى شب كه ماه باشد (و خود نشانه‌ى وجود خورشيد نور برتر است) محو كرديم.

وَ جَعَلْنا آيَةَ النَّهارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ پديده‌اى خود آن نشانه‌ى روز است روشن گردانيديم تا فضل پروردگارتان را بنماييانيم، يا وجود روز را نشانه‌اى روشن قرار داديم.

امّا لفظ «مبصرة» يا از باب مجاز عقلى است، يا از «ابصر»، آن را صاحب ديدن قرار داد، يا از «ابصر» به معناى روشن شدن است، يا از «ابصر» است به معناى اين كه اهل روز بينا شدند (كه غايت بينندگى و بصيرت را معلوم مى‌دارد).

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۳

اما اين كه شب را مقدّم بر روز آورده است براى تقدّم طبعى آن در سلسله‌ى صعود و انظار صاحبان نشانه يعنى انسانها مى‌باشد، و مقدّم داشتن غايت روز به جهت شرافت آن است و نيز براى اين است كه شب غايت آن دو است.

وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ تا شما عدد سال و حساب را بدانيد، و اين علم و آگاهى به سبب اختلاف ماه نسبت به چگونگى وضعش با خورشيد از جهت هلال و بدر محاق حاصل مى‌شود.

وَ كُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْناهُ تَفْصِيلًا منظّم بودن شب و روز، خورشيد و ماه فقط براى بهرمندى و انتفاع شما نيست، بلكه هر چيزى در عالم چه ماديات زمينى و آسمانى و چه مجرّدات قابل اندازه‌گيرى و متعلّق‌ها و غير متعلّق‌ها به طورى منظّم است و ما آن را نظم دقيق داديم كه از ادراك دقايق حكمت و مصلحت‌هايش عقول بشر عاجز است و كلمه‌ى «تفصيل» همانطور كه در تمييز و تبيين به كار مى‌رود، در تنظيم دقيق نيز استعمال مى‌شود كه آن نيز نوعى بيان كردن دقايق حكم و تمييز هر يك از دقايق ديگرى است.

وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِي عُنُقِهِ طائر چیزی است که می‌پرد و پرواز می‌کند و چون عرب با پرواز پرنده با طرف راست فال خوب می‌زنند و آن را مبارک می‌دانند و با پرواز طرف چپ فال بد، مخصوصا در بعضی از پرنده‌ها.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۴

لذا اسم مطلق فال زدن قرار داده شده است چه خوب باشد و چه بد، سپس در مطلق سبب خیر و شرّ استعمال شده است، معنای آیه این است که سبب خیر و شرّش را بر گردن آن ملزم نمودیم همانند قلاده و زنجیری که در گردنش باشد.

وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً آن نوشتاری که با دست فرشتگان نگاشته شده از چیزهایی که عبارت از الواح نفس او یا خارج از آن است بیرون می‌آوریم و او آن را باز و گشوده می‌بیند.

اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً کافی است که خودت محاسب و حسابگر خویش باشی و نیازی بر حسابگر دیگر نیست، چون حجاب و پرده برداشته شده و چشم تیزبین گشته است، اعمال مجسّم و مکتوب شده و میزان شهود و گواه می‌باشد و پرواز کردن نامه‌ی اعمال جهنّمی‌ها به چپ و بهشتی‌ها به راست نیز شاهد این حسابگری و نوشته است.

مَنِ اهْتَدى فَإِنَّما يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى وَ ما كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا هر که ره یاب شده خویش را ره نموده است و هر که بی‌راه شده به زیان خود بی‌راهی نموده و هیچ کس بار گناه دیگری را برندارد، و ما کسی را عذاب نمی‌کنیم مگر پس از این که رسولی را برانگیزیم که رسول در عالم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۵

غیر عقل و در عالم کبیر یکی از انبیا و اولیا علیهم السّلام است.

وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنا مُتْرَفِيها

مقصود از «مترفین» کسانی هستند که در نعمت و رفاه زندگی می‌کنند و لفظ «امرنا» مفتوح العین از ثلاثی مجرّد، و نیز با همزه‌ی ممدوده از باب افعال خوانده شده هم چنان که با کسر عین از ثلاثی مجرّد خوانده شده «امرنا» که همه به معنای «کثرنا» است آن را زیاد گردانیدیم.

و ممکن است «امرّنا» با تشدید عین، و «آمرنا» از باب افعال «امر» ضد نهی است که در این صورت معنای آیه این است که ما آن‌ها را از جهت تکوین امر بر فسق می‌کنیم.

فَفَسَقُوا فِيها

ممکن است معنای آیه این باشد که ما از نظر تکلیف آن‌ها را امر به عبادت کردیم سپس فاسق شدند، محتمل است که «امرنا» با تشدید و «آمرنا» باب افعال از «امر» با تثلیث «۱» عین همین امیر شد، و معنای آیه این که ناز پروردگان و فرمانروای اهل آن قریّه فسق ورزیدند.

اختصاص یافتن بر ناز پروردگان بنابر معانی اوّل برای این است که دیگران به آن‌ها نگریسته و پیروی می‌کنند.

چون مرفهین نسبت بر دیگران هم سرعت عمل بیشتر دارند و هم توان اجرای فسق و فجور، هم چنان که دلی فارغ‌تر و جرأتی بیشتر دارند،

---

(۱) مقصود حرکات سه گانه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۶

پس حیله‌ی ایشان نیز در ارتکاب فسق و فجور بیشتر است و نافذتر است.

فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ

پس وعده‌ی ما بر نزول عذاب و هلاکت پس از فسق محقّق گشت، فَدَمَّرْناها تَدْمِیراً

آن گاه به کلّی نابودشان کردیم، وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ و چه بسا کسانی که بعد از نوح علیه السّلام هلاک کردیم.

در این آیه هلاک کردن را با قید بعد از نوح آورده است، زیرا در قرنهای قبل از نوح آنچه که بعد از نوح بود وجود نداشت یا به بیان ساده‌تر اطّلاع از آنچه که در بین آن‌ها بوده آنچنان که وقایع بعد از نوح به ما رسیده در دست نداریم (یا نبوده است تا به ما برسد) با وجود این که خیلی‌ها را بعد از نوح علیه السّلام هلاک کردیم دیگر از هلاک کردن فاسقین شما باکی نداریم.

وَ کَفی بِرَبِّکَ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً و این که پروردگارت به گناهان بندگانش بینا و آگاه است کافی است، پس بر گناهان جری نباشید، چون خداوند بر گناهان علم دارد و بر آن‌ها مؤاخذه می‌کند.

مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعاجِلَةَ کسی که دنیا و نعمتهای آن را که حاضر است می‌خواهد، و بر آن است که اراده‌اش در اعمال متعلّق به دنیا باشد، عَجَّلْنا لَهُ فِیها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِیدُ برای او بهره‌ها را پیش اندازیم جمله‌ی لِمَنْ نُرِیدُ بدل از «له» به صورت بدل بعض است، و تقیید کردن تعجیل به قید ما نَشاءُ برای اشاره بر این است که تعجیل در دنیا منوط به مشیّت خدا است نه به اراده و همّت کسی که دنیا را طبق

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۷

خواست خویش می‌خواهد، و این طور نیست که هر اراده کننده و هر خواهان دنیا به مراد خویش برسد، و نه آن که بر مرادش نایل آید.

ثُمَّ جَعَلْنا لَهُ جَهَنَّمَ یَصْلاها مَذْمُوماً مَدْحُوراً و سپس او را در دوزخی اندازیم که در آن نکوهیده و مطرود از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله قرار دهیم.

معنای آیه این که هر کس عملی را که خداوند واجب کرده انجام دهد و با آن عمل وجه خدا و دار آخرت را نخواهد، بلکه مقصودش پاداش دنیوی باشد خدای تعالی آنچه را که از کالای زود گذر دنیا بخواهد به او می‌دهد و در آن شتاب می‌کند ولی ثواب آخرت برای او نخواهد بود.

وَ مَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَ سَعی لَها سَعْیَها و هر کس که در پی آخرت بوده و در این راه بکوشد بر مرادش می‌رسد، منظور از سعی و کوشش تلاشی است که مناسب آخرت است، نه هر سعی و کوششی که آنان با آرای خودشان گمان کنند سعی در راه آخرت است.

دو عبارت مربوط بر خواستن دنیا و آخرت را در شرط و جزا مختلف قرار داد تا اشعار بر این باشد که استحقاق عذاب در جایی است که خواست دنیای گذرا خوی و عادت شده باشد که در آن صورت جزایی جز جهنّم ندارد، ولی استحقاق ثواب با یک اراده‌ی جزئی و یک سعی با شرط ایمان حاصل می‌شود.

و خدای تعالی بر همین معنا اشاره دارد که فرموده است: لَها ما کَسَبَتْ وَ عَلَیْها مَا اکْتَسَبَتْ

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۸

و نیز اختلاف شرط و جزا مشعر بر این است که ملازم بودن صور اعمال نیک با تعجیل پاداش دنیا یک امر عرضی است که به مقرّر ساختن جزا و پاداش نیازمند است بخلاف ملازم بودن صور اعمال نیک با غایات خودشان که امر ذاتی می‌باشد (بالضرورة ذات چنین اعمالی با چنین صورتی این گونه پاداش دارد).

وَ هُوَ مُؤْمِنٌ و آن به شرط ایمان داشتن یا مؤمن بودن است، بنابراین سعی و کوشش آخرت را مقید بر ایمان کرد، که همان ولایت است و با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود، چرا که عمل بدون ولایت هیچ اثری ندارد، هم چنان که وارد شده است:

اگر بنده‌ای زیر ناود آن هفتاد پاییز را عبادت کند شب را قائم و روز را صایم باشد و دارای ولایت ولی امرش نباشد خداوند او را

بدان در آتش مى‌اندازد.

فَأُولئِکَ کانَ سَعْیُهُمْ مَشْکُوراً سعى آنان داراى پاداش و جزا است، کُلًّا نُمِدُّ هؤُلاءِ وَ هَؤُلاءِ مِنْ عَطاءِ رَبِّکَ هر يک از آنان و اينان را از عطاى پروردگارت بهره مى‌رسانيم.

لفظ هؤُلاءِ و هؤُلاءِ بدل تفصيلى از کُلًّا مى‌باشد.

مقصود از «ربک» ربّ مضاف است، و آن ولايت مطلقه است، يا التفات از تکلم بر غيب، يا استيناف است و خبر مبتداى محذوف گويا که گفته باشد: امداد و کمک خدا از چه چيز بوده است؟ از ناحيه‌ى استحقاق

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۴۹

آن‌ها؟ يا از فضل پروردگارت؟ پس فرمود: آن امداد از بخشش پروردگارت بود.

وَ ما کانَ عَطاءُ رَبِّکَ مَحْظُوراً قوا و مدارک و آنچه که نيکوکار و بدکار بر آن نيازمند است مانند: ارزاق، لباس، مسکن، اسباب و وسايل زندگى، کارهاى خوب و بد و ... هيچ يک از اين‌ها از جانب پروردگارت ممنوع نيست انْظُرْ کَیْفَ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ ببين چگونه بعضى را بر بعضى ديگر برترى داديم؟

تا بدانى و متنبّه شوى که در آخرت نيز برترى و فزونى وجود خواهد داشت وَ لَلْآخِرَةُ أَکْبَرُ دَرَجاتٍ درجه‌هاى آخرت بيشتر است، يا به حسب خودشان از درجه‌هاى دنيا بزرگتر است وَ أَکْبَرُ تَفْضِیلًا نسبت به برترى درجات دنيا بزرگتر است.

لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ با خداى خداى ديگرى قرار مده.

خطاب آيه خطاب عام است و شامل هر کسى که خطاب در مورد او ممکن باشد، يا لفظ مخصوص خطاب نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است به روش به تو مى‌گويم تا همسايه بشنود، يا از باب سرايت کردن خطاب متبوع به پيروان است، يا از باب سريان خطاب کلّ به اجزا است، يعنى با خدا در الوهيّت يا عبادت يا طاعت يا در وجود خداى ديگرى قرار نده.

يا بر حسب مظاهر خدا که آنان مظاهر ولايت هستند خداى ديگرى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۰

قرار نده، فَتَقْعُدَ تا بنشينى و عقب بمانى، زيرا که شخص نشسته از قافله عقب مى‌افتد مَذْمُوماً که در آن حال خداوند و خاصان او در صورت شرک تو را نکوهش مى‌کنند مَخْذُولًا و از يارى و حمايت خدا و خاصان درگاهش خوار و ذليل مى‌مانى.

آيات ۲۸- ۲۳

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۲۳ تا ۲۸] ..... ص : ۲۵۰

اشاره

وَ قَضى رَبُّکَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِیَّاهُ وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً إِمَّا یَبْلُغَنَّ عِنْدَکَ الْکِبَرَ أَحَدُهُما أَوْ کِلاهُما فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ وَ لا تَنْهَرْهُما وَ قُلْ لَهُما قَوْلًا کَرِیماً (۲۳) وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُما کَما رَبَّیانِی صَغِیراً (۲۴) رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِما فِی نُفُوسِکُمْ إِنْ تَکُونُوا صالِحِینَ فَإِنَّهُ کانَ لِلْأَوَّابِینَ غَفُوراً (۲۵) وَ آتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَ الْمِسْکِینَ وَ ابْنَ السَّبِیلِ وَ لا تُبَذِّرْ تَبْذِیراً (۲۶) إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ وَ کانَ الشَّیْطانُ لِرَبِّهِ کَفُوراً (۲۷)

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّکَ تَرْجُوها فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَیْسُوراً (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۵۰

و خدای تو حکم فرموده که جز او هیچ کس را نپرستید و در باره‌ی پدر و مادر نیکویی کنید و چنانکه هر دو یا یکی از آن دو پیر و سالخورده

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۱

شوند زنهار کلمه‌ای که رنجیده خاطر شوند مگویید و کمترین آزار به آن‌ها مرسانید و با ایشان به اکرام و احترام سخن بگویید،

و همیشه پر و بال تواضع و تکریم را با کمال مهربانی نزدشان بگستران و بگو پروردگارا چنانکه پدر و مادر مرا از کودکی به مهربانی بپروردند تو در حقّ آنان رحمت و مهربانی فرما،

خدای به آنچه که در دلهای شماست از خودتان داناترست اگر همانا در دل اندیشه‌ی صلاح دارید خدا البتّه هر که را که با نیّت پاک به درگاهش تضرّع و توبه کند خواهد بخشید،

حقوق خویشاوندان و ارحام خود را ادا کن و نیز فقیران و رهگذران بی‌چاره را به حقّ خودشان برسان و هرگز اسراف روا مدار،

که مبذّران و مسرفان برادر شیطانند و شیطانست که سخت کفران نعمت پروردگار خود کرد،

و چنانچه از ارحام و فقیران ذوی الحقوق مذکور چون فعلا ندار هستی ولی در آتیه به لطف خدا امیدواری اکنون اعراض می کنی و توجّه به حقوقشان نتوانی کرد باز به گفتار خوش و زبان شیرین آن‌ها را از خود دلشاد کن.

تفسیر ..... ص : ۲۵۱

اشاره

وَ قَضی رَبُّکَ و امر کرد پروردگارت، بر امر تکوینی چنانچه بر امر تکلیفی امر کرد، یا این که با امر تکوین و تکلیف امر کرد، بنابراین که قضی بر معنای رساندن امر به مأمور استعمال شود، خواه به نحو تکوین باشد یا به نحو تکلیف.

لکن در امر تکوین الهی تخلّفی واقع نمی‌شود ولی در امر تکلیفی او گاهی تخلّف واقع می‌شود و ممکن است مقصود ثبوت در عالم قضای الهی باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۲

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ لفظ «ان» مصدریهٔ و «لا» نافیه یا ناهیه است، یا این که لفظ «ان» تفسیریّه و «لا» ناهیه است.

و معنای آیه این است که خداوند چنین حکم کرده که هیچ عبادتی از نظر تکوین واقع نشود مگر برای خدا، یا از نظر تکوین و اختیار عبادتی واقع نشود، و یا اگر واقع شد صحیح نباشد مگر برای خدا، یا از جهت اختیار و تکلیف عبادتی از شما صحیح نباشد مگر برای خدا.

بیان انحصار عبادت برای خدای تعالی ..... ص : ۲۵۲

بدان که خدای تعالی منزّه از مثل، دوّم و دوگانگی است و لکن همه‌ی مثل‌های اعلی (برتر) برای اوست، انسان (کامل) مثل اعلای خدای تعالی است.

پس مثل حقّ تعالی در عالم کبیر با املاک، افلاک، زمین و موالیدش مثل نفس انسانی در عالم صغیر است با قوای عالی و دانی، و ارواح حیوانی آسمانی، و اعضای زمینی و صور ذهنیّه‌اش.

پس شأن صور ذهنی نسبت به نفس شأن ملائکه‌ی مقرّبین است که هیچ شأنی جز وابستگی صرف ندارد، به هیچ وجهی از وجوه دارای انائیّت و استقلال نیست و شأن قوای مدرکه و محرّکه شأن نفوس و عالم مثال است و شأن اعضا شأن عالم طبع است، و همانطوری که شأن اعضا در صورت سلامت و صحّت انقیاد و تسلیم نفس و عبودیّت آن است عالم طبع نیز

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۳

با تمام وجودش که در صورت سلامت و صحّت، شأنش انقیاد عبودیّت است.

و همانطوری که اعضا در صورت بروز آفت گاهی از انقیاد نفس خارج می‌شود اجزای عالم نیز در صورت بروز آفت به موجب گمراه کردن شیطان یا آفت خود پسندی و غرور هم چنان که در افراد انسان، شیاطین و جنّ دیده می‌شود که از انقیاد خدا و اطاعت او خارج می‌شوند و به طوری که اعضای غیر سالم و مریض که از اطاعت نفس خارج گشته و به حکم آفت مطیع طبع گردیده است به طور مطلق خارج از انقیاد نفس نیست، همین طور اجزای عالم آفت دار وقتی که از اطاعت خدا خارج می‌شود داخل در اطاعت شیطان می‌گردد، و به حکم آفت با اختیار خود سایر اجزای عالم را عبادت می‌کند از قبیل: ملایکه، آسمانی‌ها، زمینی‌ها، شیاطین و جنّ، همین طور از ابتدا بدون این که خود بفهمد شیطان را عبادت می‌کند، از نظر تکوین از اطاعت خدا خارج نشده است.

چون اجزای عالم مظاهر خدای واحد، احد و قهّار بر حسب اسمای لطفی و قهری اوست عبادت انسان به هر معبودی که باشد اختیار عبادت خدا نیز هست، بر خلاف طبایع انسانها که آن‌ها مظاهر صرف نفس نیست مگر از یک راه دور، جز راسخون در علم آن را نمی‌دانند، و از همین جهت است که اعضای آفت دار مطیع نفس و عبادت کننده‌ی مطلق آن نمی‌باشد.

پس انسان در عبادت اختیاری که برای شیطان می‌کند مانند شیطان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۴

پرستها یا عبادتی که برای جنّ انجام می‌دهد مانند کاهنان و پیروان جنّ یا عبادت کننده‌ی عناصر مانند بعضی از زرتشتی‌ها یا آب و هوا و زمین، و موالیدپرست مانند و ثنی‌ها یا آنان که سنگ و درخت و نباتات را می‌پرستند.

یا مانند پرستش حیوانات به توسّط سامریها یا بعضی از هندیها، و مثل جمشیدی‌ها فرعونیان که انسان پرست بودند و اقرار بر الوهیّت او داشتند، یا مثل بعضی از صابئی‌ها (ستاره پرستها) یا ملائکهٔ‌پرستها.

و نیز همانند بیشتر هندیها از جمله آنهایی که قایل بر پرستش ذکر و فرج انسان (آلت تناسلی مرد و زن) هستند مثلا بعضی از آن‌ها قایل بر پرستش ذکر «مهادیو» ملائکه‌ی بزرگ و فرج زن او هستند همه‌ی این‌ها بدون این که بفهمند خدا را عبادت می‌کنند، چون همه‌ی معبودها مظاهر خدای تعالی به تناسب اسمای او هستند، و لذا گفته شده

اگر مؤمن بدانستی که بت چیست؟ یقین کردی که دین در بت پرستی

اگر کافر ز بت آگاه بودی چرا در دین خود گمراه بودی

مولوی معنوی قدّس سرّه فرموده:

ساخت موسی قدس در باب صغیر تا فرود آرند سر قوم زحیر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۵

زان که جبّاران بدند و سرفراز دوزخ آن باب صغیر است و نیاز

آن چنان آن حقّ ز لحم و استخوان از شهان باب صغیری ساخت هان

ساخت سرگین دانکی محرابشان نام آن محراب میر و پهلوان

چون عبادت بود مقصود از بشر شد عبادتگاه گردن کش سقر

و لکن چون آن عبادت ناشی از امر تکلیفی خدا نبود موجب استحقاق اجر و ثواب نمی‌شوند بلکه موجب استحقاق عقوبت و عذابند.

پس بنابراین معنای آیه چنین می‌شود: خداوند تو حکم کرده با حکم حتمی که تخلف ناپذیرست، تا هیچ بنده‌ای بر هیچ یک از اشیا عبادت نکند، مگر این که آن عبادت برای خدا واقع شود و با قضا و امر تکوینی او صورت بگیرد، و خداوند با قضای حتمی خود حکم کرده که: عبادت از هیچ عبادت کننده‌ای برای هیچ معبودی صحیح نباشد، مگر با اذن و اراده‌ی خدا، از سوی دیگر با قضای تکلیفی خود حکم نمود بدین گونه که با زبان انبیای خود امر کرد تا جز او را عبادت نکنید.

پس هر کس در عبادتش توجّه بر غیر خدا داشته باشد از قضا و امر تکلیفی او خارج شده است و عبادت را با اذن او انجام نداده است، پس

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۶

عبادتش صحیح نمی‌باشد پس مستحقّ عقوبت از جانب خدای تعالی است.

وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً و به پدر و مادر احسان نماید، تقدیر آیه این است: (و ان تحسنوا) یا (ان احسنوا) که عطف بر أَلَّا تَعْبُدُوا باشد، و حذف فعل از آن جهت است که بر «احسانا» اکتفا نموده است، و این جمله نهایت تعظیم بر والدین را می‌رساند، چون احسان و نیکی بر والدین را بر عبادت خودش مقرّون ساخته است، و والدین اعمّ از پدر و مادر جسمانی و روحانی علیا و سفلی، زیرا احسان بر والدین سفلی این است که در دنیا با نیکی و معروف با آنان رفتار و مصاحبت کنی «۱».

إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُما أَوْ كِلاهُما فَلا تَقُلْ لَهُما أُفٍّ اگر در پیشت به سنّ پیری، سالمندی و مشقّت رسیدند یکی یا هر دو آن دو، از آن دو ناراحت مباش و ناراحتی‌ات را برای آن‌ها اظهار نکن، و در روایت آمده است که: اگر بشر چیزی پایین‌تر از «اف» می‌دانست خدا آن لفظ را می‌آورد و به وسیله‌ی آن نهی می‌کرد، و آن از پایین‌ترین مرتبه عقوق والدین است.

وَ لا تَنْهَرْهُما با آن دو قهر نکن آن‌ها را ناراحت نکن وَ قُلْ لَهُما قَوْلًا كَرِيماً با آن‌ها گفتار نیکو و زیبا داشته باش وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ برای آن‌ها بال خضوع و ذلّت خویش را بگستران، این

---

(۱) در سوره بقره تفصیل و تحقیق کامل پیرامون والدین و احسان بر آنان گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۷

استعاره از خضوع (برگرفته از) تذلّل و رام شدن پرندگان است، که در وقت رام شدن بالهایشان را (جمع کرده و) پایین می‌آورند.

مِنَ الرَّحْمَةِ آن خفض جناح و رام شدن ناشی از مهربانی و رحمت که برای آن‌ها بوده باشد، چه آن‌ها به سبب احتیاجی که الان بر تو دارند هم چنان که تو زمانی نهایت احتیاج و نیاز را بر آن‌ها داشتی، مستحقّ مهربانی تو هستند، و اکتفا بر احسان و مهربانی تنها هم نکن، بلکه بر ایشان دعا کن و در حیات و ممات خیر آن‌ها را از خدا بخواه و بگو:

وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُما كَما رَبَّيانِي صَغِيراً خدایا به آن‌ها رحم کن همان طور که مرا از خردسالی تربیت نموده و بزرگ کرده‌اند.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است که بدون سابقه سه مرتبه فرمود: «رغم انفه، رغم انفه، رغم انفه» گفتند: منظورت کیست یا رسول اللّه؟

فرمود: کسی است که پدر و مادرش را یا یکی از آن دو را در هنگام پیری درک کند و داخل بهشت نشود.

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِما فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صالِحِينَ فَإِنَّهُ كانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُوراً پروردگارتان داناترست بر آنچه که در شماست که از شایستگان باشید که به تحقیق او بخشنده‌ی چنین کسانی است، این آیه در واقع وعده‌ی پاداش برای احسان و مهربانی نسبت بر والدین است.

وَ آتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ پس از تعمیم خطاب، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۸

را مخصوص به خطاب کرد تا مشعر بر این باشد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اصل در این حکم است و اصل حقوق به دست اوست، و این که اصل ذوی القربی کسی است که قرابت روحانی با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله داشته باشد.

بدان که انسان بر حسب بدن، نفس، قلب، روح، عقل و سرش دارای مراتب متعدّدی است، و بر حسب هر یک از آن دارای خویشاوندان و نزدیکانی است، همانطور که در عالم کبیر نزدیکان بر حسب مراتب قرب و نزدیکی متفاوتی دارند، بعضی نزدیک‌تر از بعض دیگر است و هر یک از آن‌ها بر حسب مرتبه‌ای که دارد دارای حقّ مخصوصی است برای انسان در عالم صغیر نیز از نفس و قوای مدرکه و محرکه، بدن و اعضایش نزدیکانی است و هر یک نیز دارای حقی می‌باشد از این قرار:

۱. در مرتبه‌ی بدنیّات و عالم جسمانی اقربا و نزدیکانی مثل: پدر، مادر و شاخه‌ها و فروع آن‌ها قرار دارند و حقوق خاصّی برای آنان از قبیل:

ارث در اموال و تعهد احوال، خوش‌رو بودن و برآوردن نیازهای ایشان و دیگر چیزهایی که در صله‌ی ارحام صوری مقرّر گشته است.

۲. در مرتبه‌ی نفس بشری در مرحله صدر (سینه) «۱» نزدیکان مسلمانان هستند که از جمله‌ی حقوق آنان نصیحت کردن، تعلیم احکام، خوش‌رو بودن، تعهد حال، برآوردن نیازها، پوشاندن عیب‌ها و حفظ غیب

---

(۱) پیش از این در جلد دوّم و سوّم مراحل با اطوار قلب که هفت تاست بدین شرح ذکر شد:

صدر، قلب شفاف، فؤاد، جنهٔ القلب، سویدا و مهجهٔ القلب.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۵۹

و غیره از چیزهایی است که در مؤمنین مقرّر گشته است.

این مطالب که گفته شد مربوط بر مسلمین و مؤمنین بود که با هم به منزله‌ی برادر در قرابات و نزدیکان جسمانی هستند، و اما مسلمانان نسبت به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین نسبت به امام علیه السّلام همانند پدر و اولاد است، حقوق آنان بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله، امام علیه السّلام و حقوق آن دو بر آنان علاوه بر حقّ‌های دیگری (گذشته) دیگری است، و هم چنین نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نسبت به جانشین خود امام علیه السّلام و امام علیه السّلام نسبت به امام علیه السّلام بعد از خودش، حقوق این‌ها غیر چیز دیگری است، چیزی غیر از حقوقی که در گذشته ذکر شد.

حال بعد از این مقدّمه روشن می‌فهمی که تفسیر ذی القربی به قرابات صوری، اسلامی، ایمانی، و به امام علیه السّلام و نزدیکان محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله صحیح است، و هم چنین تفسیر به حقّ مالی مانند: حقّ میراث (همچون حقّ فدک برای فاطمه علیها السّلام)، تصدق از مال بر خویشاوندان، نیز مواسات و برادری، قضای حاجات و خدمت بر برادران اسلامی و ایمانی و همین طور حقّ تعظیم نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به نبوّت و حقّ امام علیه السّلام به امامت همه و همه در جای خود صحیح است.

بنابراین اختلاف اخبار در تفسیر به جهت کثرت مراتب آیه و گستردگی وجوه آن است، و همه‌ی این تفسیرها بدون هر خدشه و خللی مناسب و درست است.

وَ الْمِسْکِینَ مسکین کسی است که عجز و در ماندگی او را از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۰

کسب قوّت و روزی باز داشته است و حقّ او از زکات و صدقات است، یا کسی که شیطان و نفس او را از رسیدن به امام علیه السّلام پس از رسیدن به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله عاجز کرده است و یا کسی که پس از وصول (رسیدن) بر امام علیه السّلام از سلوک الی اللّه باز مانده است.

وَ ابْنَ السَّبِیلِ کسی است که از شهر و دیار خود دور افتاده و هم اکنون می‌خواهد به شهرش برگردد ولی توشه‌ی راه ندارد نه بالفعل و نه بالقوّه، حتّی راه قرض کردن هم ندارد، یا کسی که از امام علیه السّلام منقطع است امّا ظاهرا و باطنا به سوی او سیر می‌کند.

وَ لا تُبَذِّرْ تَبْذِیراً مقصود از تبذیر دادن مال بر غیر مستحقّ یا دادن مال بر مستحقّ بیشتر از حقّش می‌باشد و در پرداخت حقوق مستحقین از تبذیر که دادن بر غیر مستحقّ یا زیاده دادن از حقّ اوست (آنچه که اسراف نامیده شده است) که در این آیه از آن نهی شده است، چون دادن مال بدون تبذیر همان اقتصاد یعنی میانه روی است.

پس تبذیر اعمّ از اسراف است اگر چه گاهی هم در مقابل همدیگر قرار می‌گیرند، و چون امر به ادای حقوق در مفهوم مخالف آن مستلزم نهی از خودداری و تنگ چشمی است، لذا به همان ادای حقوق اکتفا کرد و صریحا از اسراف کردن نهی نمود.

از آن رو که ادا کردن حقّ اختصاص به مال صوری و به اقربا و خویشان صوری ندارد، بلکه عام است و شامل سایر حقوق و جمیع ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۱

خویشاوندان در عالم کبیر و صغیر می‌شود، از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که روزی بر سعد می‌گذشت او را دید که مشغول وضو گرفتن است، فرمود: ای سعد چیست این اسراف؟ عرض کرد: یا رسول اللّه آیا در وضو هم اسراف است؟

فرمود: بلی اگر چه پیش چشمه‌ی جاری باشی.

و از امام صادق علیه السّلام وارد شده است که پرسیده شد: آیا در حلال تبذیر می‌شود؟ فرمود: بلی.

و سر مطلب این است که هرگاه شخصی پیش چشمه‌ی جاری باشد ولی بیش از آن مقدار که واجب و مستحب است قوای خود را به کار اندازد.

این حرص‌آوری و استعمال قوا و توجّه بر قوای محرّکه بدون ضرورت و استحقاق تبذیر است اگر چه اسراف و تبذیر آب در این جا مطرح نباشد.

خلاصه‌ی آنچه که از اخبار، با همه‌ی اختلافهای موجود استفاده می‌شود این که: انفاق مال، یا کلام، یا علم، یا حکمت، عرض و جاه، یا نیروی قوا، یا انفاق بر نفس و قوای آن به مقدار خواست، بدون التفات به امر خدا (امتثال امر او) تبذیر است هر چه که می‌خواهد باشد.

در عین حال همه‌ی این‌ها اگر به امر خدا و امتثال امر وی باشد میانه روی و اقصاد است هر چه می‌خواهد باشد.

و لذا ذکر کرده‌اند که اگر همه‌ی دنیا را یک لقمه قرار دهی و مؤمنی را اطعام نمایی اسراف نمی‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۲

إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ تبذیر کنندگان و کسانی که در غیر طاعت خدا و با غفلت از امر او انفاق می‌کنند، کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ برادران شیاطین بوده‌اند.

زیرا که انفاق وقتی که به امر خدا نباشد به امر شیطان می‌شود که شیطان در کمین بنده نشسته و منتظر غفلت او از امر خدا است، پس در آن حال در بنده تصرّف میکند و بر او حکم می‌راند همانطور که بر شیاطین خودش حکومت می‌کند.

وَ کانَ الشَّیْطانُ لِرَبِّهِ کَفُوراً عطف بیان (علّت) است، یعنی شیطان نسبت به پروردگارش بسیار کفر می‌ورزد، و کسی که تبذیر می‌کند و انفاقش بدون التفات بر امر خداست نسبت به پروردگار «کفور» است پس او در کفر ورزیدن برادر شیطان است.

وَ إِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّکَ تَرْجُوها اگر از آن‌ها اعراض کردی و حقوقشان را ادا نکردی (به دلیل این که آمادگی

پذیرش خواسته‌های خود را نداشتند و خودت نیز بر رحمت پروردگارت امیدوار بودی و طلب رحمت می‌کردی ممکن است به واسطه‌ی آن آماده‌ی دریافت خواسته‌های خود گردند یا این که به وسیله‌ی آن خواستهایشان در نزد تو موجود شود و ادای آن بر تو آسان گردد.

با جمله‌ی ابْتِغاءَ رَحْمَةٍ امید رحمت پروردگار دیگر عدم آمادگی یافته نشدن خواسته‌های ذوی الحقوق را ذکر نکرد، چون عدم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۳

استعداد و عدم وجدان مستلزم طلب و امید رحمت است، زیرا که آمادگی و دارا بودن و یافتن حقّ صاحبان حقوق رحمت است، و کسی که فاقد آن دو است در صورتی که شأنیّت و اهلیّت آن‌ها را داشته باشد آن‌ها را طلب می‌کند از آمادگی و استعداد و دارا بودن به ذکر رحمت اکتفا کرد چون استعداد و وسعت و دارا بودن مصداق رحمتند.

فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُوراً اگر حقوق آن‌ها را نتوانستی بدهی با زبان خوش با آن‌ها رفتار کن و گفتاری بگو که شنیدنش آسان باشد، نه این که شنیدنش سخت و دشوار باشد و آن گفتاری است که با گفتن آن دلها خوش شود.

روایت شده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پس از نزول این آیه هرگاه از چیزی از او خواسته می‌شد و مالی نداشت که بدهد می‌فرمود: خداوند از فضل خودش به ما و شما روزی دهد.

آیات ۳۵- ۲۹

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

وَ لا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلى عُنُقِكَ وَ لا تَبْسُطْها كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً (۲۹) إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّهُ كانَ بِعِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً (۳۰) وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْأً كَبِيراً (۳۱) وَ لا تَقْرَبُوا الزِّنى إِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ ساءَ سَبِيلًا (۳۲) وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنا لِوَلِيِّهِ سُلْطاناً فَلا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كانَ مَنْصُوراً (۳۳)

وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْؤُلًا (۳۴) وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ إِذا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا (۳۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۴

ترجمه: ..... ص : ۲۶۴

نه هرگز دست خود محکم بسته دار و نه بسیار باز و گشاده که هر کدام کنی به نکوهش و حسرت خواهی نشست،

همانا خدای تو هر که را خواهد روزی وسیع دهد و هر که را خواهد تنگروزی گرداند که او به صلاح کار بندگان کاملا آگاه و بیناست،

هرگز فرزندان خود را از ترس فقر به قتل نرسانید که ما روزی ده شما و آنان هستیم زیرا این قتل و زنده به گور کردن فرزندان بسیار گناه بزرگی است،

و هرگز به عمل زنا نزدیک نشوید که کاری بسیار زشت و راهی بسیار ناپسند است،

و هرگز نفس محترمی را که خدا قتلش را حرام کرده مکشید مگر آن که با حکم به حقّ مستحقّ قتل شود و کسی که خون مظلومی

را بریزد ما به ولی او حکومت و تسلّط بر قاتل دادیم پس در مقام انتقام اسراف نکند که او از جانب ما مؤید و منصور خواهد بود، و هرگز بر مال یتیم نزدیک نشوید مگر آن که راه خیر و طریق بهتری به (نفع یتیم) منظور دارید تا آن که به حدّ بلوغ و رشد برسد و همه به عهد خود وفا کنید که البتّه (در قیامت) از آن پرسیده خواهی شد،

و هر چه را که به کیل و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۵

وزن می‌سنجید تمام بپیمایید و همه چیز را با ترازوی عدالت بسنجید که که این کاری بهتر و عاقبتش نیکوتر است.

تفسیر ..... ص : ۲۶۵

وَ لا تَجْعَلْ یَدَکَ مَغْلُولَةً إِلی عُنُقِکَ وَ لا تَبْسُطْها کُلَّ الْبَسْطِ در این آیه چشم تنگی، سخت گیری و اسراف بر سبیل کنایه آمده است.

چون غالبا سخت گیری و تنگ چشمی همراه با دست بستگی و گرفتگی دست، اسراف و ولخرجی همراه با دست و دل بازی است، لذا فرمود: دستت را بر گردنت مبند و بسیار گشاده‌اش مدار.

این بیان تأکید مطلب قبلی و بیان غایت و نهایت اسراف است، چنان چه قول خدای تعالی:

إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ بیان مبدأ و آغاز تبذیر است که در هنگام تفسیر آن به این مطلب اشاره شد، فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً که در آن صورت ملامت زده و حسرت خوار خواهی شد.

در مورد شأن نزول این آیه وارد شده است که در نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چند وقیه طلا بود و چون دوست نداشت که شب طلاها پیش او بماند، آن‌ها را صدقه داد و وقتی که صبح شد دیگر چیزی نداشت، و در این حال سایلی آمد، چیزی نداشت که به او بدهد سایل او را سرزنش کرد، و خداوند هم او را تأدیب نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۶

یا مقصود این است که از جهت لباس به حسرت خوری نشست، چنانچه وارد شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چیزی نداشت به سایل بدهد پیراهن خود را داد.

إِنَّ رَبَّکَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ به راستی که پروردگارت روزی را بر هر کسی که خواهد گسترش داده و مقدّر می‌سازد (و قدرت این کار را دارد).

پس تو قادر نیستی که با امساک روزی خود را گسترش داده و نیز با دادن همه‌ی دارایی خویش نمی‌توانی روزی را بر دیگران گسترش دهی، این جمله‌ی تعلیل نهی از افزونی قبض و بسط است.

إِنَّهُ کانَ بِعِبادِهِ خَبِیراً بَصِیراً که خداوند احوال باطنی آن‌ها را می‌داند و احوال ظاهری‌شان را می‌بیند، و بر مصالح‌شان آگاه است و آنچه را که به صلاح ایشان باشد عطا فرموده و از آنچه که به ضرر و فسادشان است منع می‌کند.

خطاب را از پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله برگردانده و قوم را مخاطب خود قرار می‌دهد که: فرزندان خود را نکشید از ترس نداری (بی‌چیزی) که ما آن‌ها و شما را روزی می‌دهیم که کشتن ایشان گناه بزرگی است.

کلمه‌ی إِمْلاقٍ به معنای افلاس و ناداری است از (املق) است یعنی محتاج شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۷

آنان فرزندانشان را می‌کشتند و دخترانشان را زنده به گور می‌کردند که مبادا (به واسطه‌ی داشتن آن‌ها) فقیر و بی چیز شوند.

وَ لا تَقْرَبُوا الزِّنی إِنَّهُ کانَ فاحِشَةً به زنا نزدیک نشوید که خیلی قبیح و در نهایت زشتی است.

وَ ساءَ سَبِيلًا زنا بد راهی است، زیرا که راه جهنّم است و از بزرگترین گناهان کبیره شمرده شده است.

از نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله طیّ سفارشی بر امیر المؤمنین علی علیه السّلام آمده است: یا علی در زنا شش خصلت است که سه تای آن در دنیا و سه تای آن در آخرت است، امّا آن سه خصلتی که در دنیا است عبارتند از:

۱. زیبایی و خوبی را می‌برد.

۲. فنا و مرگ را زودرس‌تر می‌کند.

۳. روزی را قطع می‌کند.

و آن سه خصلتی که در آخرت است عبارتند از:

۱. بدی حساب.

۲. غضب پروردگار ۳. جاودانگی در آتش.

وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ نفسی را که خداوند کشتن آن را حرام کرده جز به حقّ نکشید، یعنی جز با اسبابی که در شرع مقرّر گردیده است مانند: ارتداد بعد از ایمان، تکرار بعضی از گناهان که دارای حدّ است و بعد از طیّ مراحل و مراتب حدّ می‌شود مثل:

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۸

قتل نفس، زنای محصنه و لواط، چون هم چنان که پیش از این نیز بارها یاد آور شده‌ایم حقّ عبارت از همان ولایت است، و ولایت ظهور اوّل حقّ تعالی است، پس معنای آیه چنین می‌شود: نفسی را نکشید مگر با فاعلیّت حقّ، نه با فاعلیّت خودتان چنان که مولوی قدس سرّه فرموده است:

آن که از حقّ یابد او وحی و خطاب هر چه فرماید بود عین صواب

آن که جان بخشد اگر بکشد رواست نایب است و دست او دست خداست

پس مادامی که انسان خارج از حکم نفسش و داخل در حکومت خدا یا حکومت کسی که داخل در حکومت خداست نشود، جایز نیست که کسی را بکشد یا دستور کشتن بدهد، قاتل هر کسی که می‌خواهد باشد و مقتول نیز همچنین «۱»، هم چنان که مولوی قدس سرّه از زبان علی علیه السّلام گوید:

من چو تیغم و آن زننده آفتاب ما رمیت اذ رمیت در حراب

رخت خود را من زره برداشتم غیر حقّ را من عدم انگاشتم

ز اجتهاد و از تحرّی رسته‌ام آستین بر دامن حقّ بسته‌ام

وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً کسی که مستحقّ قتل نیست کشته شود،

---

(۱) از این آیه مستفاد این که: در زمان غیبت حکم قتل موضوعیت اجرایی ندارد پس هیچ کس را نمی‌توان کشت و بایستی مجازاتهای دیگر جایگزین شود مگر حکم قصاص که به هر حال باید اجرا شود. مترجمین

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۶۹

فَقَدْ جَعَلْنا لِوَلِيِّهِ سُلْطاناً مقصود از ولی مقتول کسی است که متصدی امر مقتول است و آن کسی است که بر ارث بردن از او اولویّت دارد، و در واقع همه‌ی وارث می‌باشد.

بنابراین معنای آیه این است که به ولی مقتول اجازه‌ی تسلّط بر قاتل دادیم که قصاص کند یا دیه بگیرد.

فَلا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ پس نباید در قتل اسراف کند یعنی نباید بدون استحقاق کسی را بکشد که آن اسراف است، چون اعضایش را

حرکت داده و بدون امر خدا کسی را کشته است، اگر فَلا يُسْرِفْ خوانده شود، معنای این است ولی در قتل اسراف نکند یعنی در مقابل یک مقتول بیش از یک نفر را نکشد یا کسی را که قصاص می‌کند مثله ننماید.

ممکن است که آیه همانطور که وارد شده فَلا يُسْرِفْ در باره‌ی قتل امام حسین علیه السّلام نازل شده باشد، معنای آیه چنین باشد که در این جا اسراف در قتل نیست، حتّی اگر جمیع اهل زمین در مقابل امام حسین علیه السّلام کشته شود، چنانچه در اخبار به همین معنا تفسیر شده است.

إِنَّهُ كانَ مَنْصُوراً مقتول یا ولیّ مقتول منصور و یاری شده است، بدین گونه که خداوند ولی او را مسلّط می‌کند و حکومت کنندگان ولی او را یاری می‌کند.

معنای آیه بنابر تفسیر اوّل و سوّم ظاهر است و بنابر تفسیر دوّم تعلیل نهی می‌شود، یعنی ما از اسراف نهی کردیم، چه ولی مقتول یاری شده بود و

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۰

قدرت بر اسراف داشت.

وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ به مال یتیم نزدیک نشوید تا چه رسد به این که تصرّف در آن بکنید، مگر با خصلت و صفتی که نسبت به نزدیک شدن به مال بهترین خصلت و صفت باشد، و آن بدین گونه است که مال را جمع و حفظ کند و اگر ممکن باشد در رشد و نموّ آن بکوشد.

حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ به طور عموم به هر عهد و پیمان اسلام که از شما در بیعت عام نبوی گرفته شده وفادار باشید اگر به عموم عهد و پیمان‌ها وفا کنید بالاخره شما را بر وفای عهد اسلام می‌رساند، و اگر به عهد و پیمان اسلام وفا کنید شما را به عهد ایمان می‌رساند که با بیعت خاصّ و لوی حاصل می‌شود و وفای لازم می‌باشد.

إِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْؤُلًا بعد از تجسّم اعمال از عهد و پیمان پرسیده خواهد شد که آیا وفا بر تو کردند یا نه؟ یا از حال عهدها پرسیده می‌شود که آیا بر آن‌ها وفا کردید یا نه؟ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ لفظ (وفا) و (ایفا) هر دو بر یک معنای است لکن با تفاوت که در لفظ «ایفا» نوعی مبالغه است، یعنی پیمانه را تمام و کمال دهید چون پیمانه می‌کنید.

إِذا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ و چیزهای را که قابل وزن (توزین) هستند وزن کنید با ترازوی درست «قسطاس» در خبر به میزان تفسیر شده است، که دارای دو کفه و یک زبانه است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۱

ذلِكَ خَيْرٌ وزن صحیح و مستقیم خیر و خوب است به سبب شهرت، آوازه‌ی نیکو و خارج شدن از صفت پست سرقت و خدعه وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا از نظر غایت و بازگشت دادن بر آن نیکوتر است، چون غایت در درستکاری و وزن صحیح در دنیا جلب برکت، و در آخرت سهولت محاسبه ثواب نیکو است.

آیات ۴۳- ۳۶

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۶ تا ۴۳] ..... ص : ۲۷۱

اشاره

وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ أُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا (۳۶) وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولاً (۳۷) كُلُّ ذلِكَ كانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً (۳۸) ذلِكَ مِمَّا أَوْحى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَ لا

تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتُلْقى فِي جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً (۳۹) أَ فَأَصْفاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِكَةِ إِناثاً إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلاً عَظِيماً (۴۰)

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِي هذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَ ما يَزِيدُهُمْ إِلاَّ نُفُوراً (۴۱) قُلْ لَوْ كانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَما يَقُولُونَ إِذاً لابْتَغَوْا إِلى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلاً (۴۲) سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيراً (۴۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۲

ترجمه: ..... ص : ۲۷۲

هرگز بر آنچه علم و اطمينان نداری دنبال نكن كه (در پيشگاه خدا) چشم و گوش و دلها همه مسئولند،

و هرگز در روی زمين با كبر و ناز راه مرو (و غرور و نخوت مفروش) كه به نيرو زمين را نتوانی شكافت و به كوه در سر بلندی نخواهی رسيد،

كه از اين قبيل كارها و انديشه‌های بد همه نزد خدا ناپسند خواهد بود،

اين است آنچه كه از حكمت به وحی پروردگارت بر تو می‌رسد هرگز با خدای يكتا كسی را به خدايی مپرست و گر نه ملامت زده و مردود بر دوزخ در خواهی افتاد،

آيا خدا شما را به فرزندان پسر بر گزيده است و خود فرشتگان را دختران خويش قرار داده است؟ اين رأی و گفتار شما (مشركان) بسيار افترايی عظيم و گناهی بزرگ است،

و ما اين قرآن را به انواع سخنان فصيح و بليغ نيكو بيان كرديم تا خلق متذكّر شوند و از اين پند بگيرند (ليكن بدان را) جز نفرت و شقاوت حاصلی نيافزود،

(ای رسول ما مشركان را) بگو اگر با خدای يكتا چنانچه شما می‌گوييد خدايان ديگری بود در اين صورت آن خدايان بر خدای عرش راه می‌گرفتند،

خدا از آنچه می‌گويند بسيار برتر و منزّه‌تر است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۳

تفسير ..... ص : ۲۷۳

وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ پيرو ادراكی مباش كه از جانب تو علم و يقين بر آن تعلّق نگرفته است اعمّ از اين كه آن پيروی با انجام كاری توسّط اعضا و جوارح انجام بگيرد.

همانند: كارهايی كه بر صحيح بودنشان علم و اطمينان نداشته باشی يا پيروی از نوع گوش فرا دادن بوده باشد مثل اين كه بر سخنی گوش فرا دهی كه بر درستی آن علم و يقين نداری.

يا پيروی از طريق ديدن و نگريستن باشد مثل نظر انداختن بر چيزی كه صحيح بودن آن را نمی‌دانی و هم چنين ممكن است پيروی كردن از طريق اقوال و گفتارها باشد مانند اين كه چيزی بر زبان جاری كنی كه صحّت جريان آن را نمی‌دانی و از همين قبيل است فتوی دادن به غير علم.

لذا علمای ربانی به استناد همين آيه از فتوی دادن مبتنی بر ظنّ و رأی و قياس و استحسان و نيز از تقليد كسی كه خداوند بر او در امامتش اذن نداده است (چه بلا واسطه و چه با واسطه) منع نموده و فرموده‌اند: مفتی بايد علم يقينی و قطعی بر صحّت مورد حكم

فتوای خویش داشته باشد مانند: ائمّه علیهم السّلام و کسانی که مجاز از جانب ایشان هستند و شیوه‌ی عملی شان هم چنین بر مقلّد لازم است که علم قطعی داشته باشد از این که از کسی که تقلید از او صحیح است تقلید نماید، و این قطع و علم یا به موجب نص و اجازه‌ی صحیح و صریح در امامت او، یا با بصیرت باطنی که بر حال

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۴

مقلّد خویش دارد حاصل می‌شود.

اما کسانی که در احکام مستبدّ به رأی هستند، بدون این که وحی و الهامی بوده باشد یا از جانب صاحب الهام و وحی اجازه داشته باشند (اگر چه با واسطه‌های متعدّد صورت گرفته باشد) و پیروان آن‌ها، که بدون علم به صاحب وحی و الهام یا صاحب اجازه بودن و امثال آن از ایشان پیروی کرده‌اند در حقیقت پیروی از چیزی می‌کنند که علم بر آن ندارند.

برخی گفته‌اند که مقصود از علم در این جا اعمّ از علم خاصّ بوده و شامل ظنّ نیز می‌شود.

بنابراین ظنّ بر احکام از طریق قیاس و استحسان عقلی و رأی «۱» آن هم از هر محلّی که حاصل شود می‌گردد، در حالی که اگر چنین بود تعبیر کلمه‌ی ظنّ بهتر بود.

---

(۱) قیاس و رأی و استحسان: قیاس در فقه عبارتست از این که در شریعت حکمی برای امری معلوم باشد و بعد امور دیگری را که با آن اتّحاد در علّت داشته باشد بر آن قیاس نمایند و همان حکم را نسبت بر آن امور صادر کنند، ابو حنیفه بر قیاس و حجیّت آن معتقد بود، با وجود این که شیعه و کلّا صوفیّه مخالف قیاسند، اما با وجود این، این روش به مرور توسعه یافته و بر تمام مواردی اطلاق گردید که نسبت بر آن‌ها نصی وجود ندارد و فقیه با قیاس بر موازین شرعی و مقتضیات دین احکامی را صادر می‌کرد و به این ترتیب قیاس به تدریج مرادف «رأی» قرار گرفت. پس رأی و قیاس یعنی این که فقیه بر اثر طول ممارست خود در احکام شرعیه این ملکه نفسانی را حاصل کرده باشد که بتواند با دقت در امور و علل و اسباب آن‌ها احکامی را صادر کند، پس شرط اصلی رأی و قیاس اجتهاد است. اما «استحسان» ترجیحی است که پس از تفکّر و تعقّل و رأی و قیاس در مسأله‌ای برای فقیه یا قاضی معلوم می‌شود که قابل بیان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۵

زیرا نهی شده است از پیروی آنچه که ظنّ و گمان هم بر آن نباشد، مفهوم مخالف مستلزم امر به پیروی از مظنون و معلوم یقینی است به خلاف نهی از پیروی غیر معلوم.

و چون همه‌ی افعال و اقوال از طریق گوش یا چشم یا دل و یا همه‌ی آن‌ها حاصل می‌شود، لذا در مقام تعلیل مسئولیّت را متوجّه آن سه قرار داده و فرمود: إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ کُلُّ أُولئِکَ کانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا گوش، چشم و دل (شنوایی، بینایی و دیدیابی) همه‌ی این‌ها که ذکر شد مورد بازخواست قرار می‌گیرند.

أُولئِکَ در عقلا استعمال شود، یا مقصود همه‌ی این سه چیز است، بنابراین که در مطلق جمع استعمال شود، مذکّر باشد یا مؤنّث، عاقل باشد یا غیر عاقل.

و این که مورد بازخواست قرار می‌گیرند منظور صاحب آن‌هاست که پرسیده می‌شود که صاحب تو با تو چه کرده است؟ یا تو با صاحبت چه کردی؟ نشنیدی و ندیدی؟ تعقّل و تخیّل نکردی؟

بر پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده است که فرمود: ابو بکر گوش من، عمر چشم من و عثمان دل من است.

گویا در باره‌ی آنان یا ظنّ و علم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سؤال شد که آن حضرت این آیه را قرائت نمود.

از امام صادق علیه السّلام وارد شده که فرمود: کسی که بعد از فارغ شدن از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۶

ادای واجبات، مستحبّات و حقوق واجب بخوابد آن خواب محمود و پسندیده است، و من برای اهل زمان ما که این خصلت‌ها را انجام و این صفات را داشته باشند سالم‌تر از خواب چیزی نمی‌دانم.

زیرا که مردم مراعات دینشان و مراقبت احوالشان را ترک کرده و به کج راهه رفته‌اند.

بنده‌ی خدا اگر کوشش کند حرف نزند، چگونه ممکن است که نشوند؟ مگر این که خواب مانع شنیدن او باشد که خواب قوای ادراکی را از انسان می‌گیرد لذا خدای تعالی فرمود: إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ تا آخر آیه.

وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً روی زمین با تکبّر و تبختر راه نرو، و لفظ «مرح» خرامان و با تبختر راه رفتن است که از شدّت خوشحالی حاصل می‌شود و لذا هم به تبختر شده و هم به شدّت فرح إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ تو که هرگز نمی‌توانی زمین را بشکافی یا بر روی همه‌ی زمین راه بروی.

وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولًا با عظمت و بزرگی جثه‌ای که داری هرگز نمی‌توانی به بزرگی و عظمت کوهها برسی یا هرگز نمی‌توانی بر قلّه‌های کوه صعود کنی.

بدین ترتیب که لفظ طُولًا را تمیز قرار دهیم که از فاعل یا مفعول نقل شده است.

پس هر کسی که خودش عاجز است، قدرت و توانایی ندارد،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۷

شایسته نیست که تکبّر و تبختر داشته باشد، بنابراین جمله‌ی مذکور تعلیل نهی است.

كُلُّ ذلِكَ كانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً همه (تک تک) خصلت‌های چهارده گانه که ذکر شد «۱» (از قول خداوند متعال تا طُولًا) اگر به نحو مطلوب انجام نگیرد برای پروردگارت خوشایند نیست که همه بدی و گناه است و لفظ «ذلک» اشاره به خصلتهای ذکر شده یعنی آن خصلتها، ذلِكَ مِمَّا أَوْحى إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ از چیزهایی است که پروردگارت بر تو از جهت حکمت علمی و عملی وحی کرده است وَ لا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ با خدا خدایان دیگر قرار نده، تکرار این جمله برای اشاره بر این است که توحید مهمترین خصلتها است، و همانطوری که از نظر علمی مبدأ خصلتهای دیگر است از نظر حال عیان و تحقّق غایت آن‌ها موثر است.

پس جمله‌ی اوّل برای بیان وجوب توحید در الوهیّت اللّه است که

---

(۱) خصلتهای بیان شده چهارده گانه عبارتند از:

(۱) عبادت خدا و نهی از شرک در آن. (۲) إحسان و نیکی بر پدر و مادر، و نهی از آزردن آنان. ۳.

تأدیه‌ی حقوق ذی القربی، مسکین و ابن سبیل. ۴. زیاده روی و تبذیر و نهی از آن. ۵. بیان نیکو و امر بر آن. ۶. گشاده دستی و بخل، امر بر میانه روی. ۷. قتل اولاد و نهی از آن. ۸. زنا و نهی از آن.

۹. قتل نفس و نهی از آن. ۱۰. خوردن مال یتیم و نهی از آن. ۱۱. وفای به عهد و امر بر آن. ۱۲.

وفای به پیمانه و امر بر آن. ۱۳. پیروی از گمان و نهی از آن. ۱۴. تکبّر و تبختر و نهی از آن.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۸

برای توحید وجود است چرا که توحید وجود غایت غایتها و نهایت نهایتهاست.

یا این که جمله‌ی اوّل برای توحید خود الوهیّت است و این جمل برای توحید الوهیّت در مظهر و لوی آن است گویا گفته است که: با علی علیه السّلام ولی دیگری قرار مده که آن نیز غایت توحید علمی و سایر خصلتهای عملی است، فَتُلْقى فِي جَهَنَّمَ مَلُوماً در جهنّم خود را سرزنش شده می یابی، که این سرزنش نزد خودت، نزد خدا، نزد ملایکه و نزد مردم صورت می‌گیرد، مَدْحُوراً و خود را از

رحمت الهی دور می‌یابی.

علّت این که در لحن بیان آیه یک نوع ملایمت و تساهل دیده می‌شود این است که در مکّه نازل شده و دین هنوز قوی نشده بود و مؤمنین هنوز در دین پایدار نگشته بودند.

لذا خداوند در اوامر و نواهی خود سخت‌گیری نکرد بلکه آن را به طریق پند و اندرز و با نرمی ادا کرد.

چنانچه از علیه السّلام امام باقر علیه السّلام وارد شده که چون در مکّه نازل شده به طریقه‌ی ادب کردن، موعظه، تعظیم و نهی خفیف آمده است، و وعده و و عیدی صورت نگرفته و بر ارتکاب آنچه که از آن نهی شده است و عده‌ی عذاب داده نشده و به صورت دور کردن و ترسانیدن بیان شده است تنها مردم را از آن‌ها بر حذر داشته است بدون هر گونه سخت گیری یا وعده و وعید.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۷۹

أَ فَأَصْفاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِكَةِ إِناثاً آیا پروردگارتان شما را با داشتن پسران برگزیده در حالی که برای خود از فرشتگان دختری گرفته است.

این آیه ردّ بر کسانی است که می‌گفتند همه‌ی ملایکه یا بعضی از آن‌ها دختران خدا هستند، مانند بعضی از قریش و بعضی از هندی‌ها.

إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيماً شما گفتار بزرگ و ناروا می‌گویید (گنده‌تر از دهان خود حرف می‌زنید) که برای خدا فرزند قرار می‌دهید و از طرفی مذکّر و مؤنّث بودن را بر فرشتگان که مجرّد از مادّه‌اند نسبت می‌دهید، حال آن که آنان از این حرفها بالاتر برترند، و شما فرشتگان را مؤنّث پنداشته و آنچه را که در چشم‌تان پست‌تر است بر خدا نسبت می‌دهید، در حالی که خودتان پسر داشتن را معیار برتری می‌دانید، پس خودتان را بالاتر از خدا پنداشته‌اید.

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِي هذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا فعل صَرَّفْنا متعدّی است لذا علاوه بر فاعل «نا» احتیاج بر مفعول نیز دارد، اما حذف مفعول در این جا به جهت تعمیم است.

پس معنای آیه این است: تصریف و تصرّف در کلمات، مثالها و الفاظ متعدّد بسیار در این قرآن نمودیم، در هر چیزی از حجّت‌ها، حکایت ها، عبرت‌ها، مواعظ و احکامی که شایسته‌ی مردم بود برای ایشان بیان کردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۰

محتمل است که صیغه‌ی صَرَّفْنا برای وفور مفعول باشد یعنی ما خیلی از معانی گوناگون را که شایسته بود ذکر شود یادآور شدیم تا متذکّر شوند و پند بگیرند.

وَ ما يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُوراً حال آن که برایشان جز نفرت چیزی نیافزود که این به سبب حماقت آنان بود که به جای بهره‌گیری درست از آن دوری از خدا را پیش گرفتند.

در این جا لفظ إِلى ذِي الْعَرْشِ را با ضمیر (الیه) ذکر نکرد، بلکه اسم ظاهر ذِي الْعَرْشِ را به جای ضمیر آورد تا مشعر به برهان باطل بودن شرک و خدایان دروغین بوده باشد.

یعنی این که او خالق عرش و همه‌ی مخلوقات است، و آنچه که خدایان خود می‌پندارید از جمله‌ی همین مخلوقات است.

پس بنابراین چگونه می‌شود خدایانی با او باشند در حالی که آن‌ها نیز مملوک او هستند؟! یا این که خدای تعالی صاحب تخت است و صاحب تخت عبارت صاحب ملک است و شما قبول دارید که خدا صاحب تخت و سلطنت بلا منازع است پس اگر خدایان دیگری با او بودند که راه را بر او با نزاع می گرفتند و برای او ملک سالم و کامل باقی نمی‌گذاشتند، حال که ملک مسلم مال اوست پس نباید خدایان دیگری با او باشند.

بعضی آیه را چنین تفسیر کرده‌اند که آن‌ها خواهان تقرّب به صاحب

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۱

عرش گشته و آیه را این گونه تفسیر کردند: (اولئک الذین یدعون یبتغون الی ذی العرش سبیلا) در آن صورت خدایان ادّعایی، به صاحب عرش تقرّب می‌جستند، سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَقُولُونَ عُلُوًّا کَبِیراً خدا از آنچه که می‌گویند بسی منزّه و فراترست.

آیات ۴۹- ۴۴

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۴ تا ۴۹] ..... ص : ۲۸۱

اشاره

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ إِنَّهُ کانَ حَلِیماً غَفُوراً (۴۴)
وَ إِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنا بَیْنَکَ وَ بَیْنَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجاباً مَسْتُوراً (۴۵) وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً أَنْ یَفْقَهُوهُ وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِذا ذَکَرْتَ رَبَّکَ فِی الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً (۴۶) نَحْنُ أَعْلَمُ بِما یَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ یَسْتَمِعُونَ إِلَیْکَ وَ إِذْ هُمْ نَجْوی إِذْ یَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً (۴۷) انْظُرْ کَیْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ فَضَلُّوا فَلا یَسْتَطِیعُونَ سَبِیلًا (۴۸)
وَ قالُوا أَ إِذا کُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِیداً (۴۹)

ترجمه: ..... ص : ۲۸۱

هفت آسمان و زمین و هر چه که در آن‌هاست همه به ستایش و تنزیه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۲

خدا مشغولند و موجودی نیست جز آنکه ذکرش تسبیح و ستایش اوست و لیکن شما تبیح آن‌ها را فهم نمی‌کنید، که همانا او بسیار بردبار و آمرزنده است،

و چون تو قرآن را تلاوت کنی ما میان تو و آن‌ها که (به خدا و قیامت) ایمان ندارند حجابی بداریم که انّه از فهم حقایق آن دور و مستور مانند،

و ما بر دلهای (تیره) آن کافران پرده‌ای افکندیم که قرآن را فهم نمی‌کنند و گوشهایشان نیز از شنیدن سخن حقّ سنگین است و چون تو در قرآن خدا را به وحدانیّت و یگانگی یاد کنی آنان روی گردانیده و گریزان می‌شوند،

ما به خیال باطلی که هنگام گفتار تو در دل خود می‌کنند از خود آنان آگاهتریم که آن مردم ستمکار به مردم می‌گویند که شما جز مفتون سحر و ساحری را پیشوای خود قرار نداده‌اید!،

بنگر تا چه نسبت‌هایی را از جهل خودشان بر تو می‌دهند، که از گراهی خود هیچ راه خلاصی نمی‌یابند،

و کافران به معاد گفتند: آیا ما که چون استخوان پوسیده می‌شویم باز روزی از تو زنده و بر انگیخته خواهیم شد؟!

تفسیر ..... ص : ۲۸۲

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ آسمانهای هفت گانه و زمین همه تسبیح خدا گویند، کلمه تُسَبِّحُ لَهُ به معنای (تسبحه) است که لام برای تقویّت می‌باشد، یا مقصود این است که: همه‌ی آسمانها و زمین و آنچه که در آن‌ها است، وجود خودشان را از شایبه‌ی

نقص و تعین تنزیه می‌کنند تا به خدا نزدیک شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۳

وَ مَنْ فِيهِنَّ آنچه که در آسمانهای هفت گانه و زمین است، و لفظ (من) که برای عقلا است از باب تغلیب آمده است، یا از باب این که تسبیح از اوصاف عقلا است، و چون نسبت تسبیح به همه‌ی موجودات داده شده ادا کردن آن لفظی که برای عقلا است مناسب است، یا مقصود فقط عقلا است.

وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ و هیچ چیزی وجود ندارد مگر این که به تسبیح او ستایش‌گر است، این عبارت که موهم تخصیص است، یا تعمیم بعد از تخصیص و حصر بعد از اطلاق است، و تقیید به حمد است بعد از مطلق بودن تسبیح، (علاوه بر منزّه داشتن خدا از هر نقص، سپاس و ستایش که لازمه‌ی وجود).

وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اما شما تسبیح و منزّه انگاری آنان را در نمی‌یابید، بدان که همه‌ی اشیا امکانی از نقایص خویش فرار می‌کنند و طالب کمالاتند، و همه‌ی اشیا به سوی آن کمالات در حرکت هستند و آن کمالات شئون حقّ اوّل و تجلّی او است این فرار از نقص و طلب کمال تسبیح فطری موجودات و تنزیه آن‌ها نسبت به اسمای خداست که همان وجودات خودشان است، که از طرف حقّ افاضه شده است و چون تنزیه اسمای خدا نیز تنزیه خدای تعالی است پس همه‌ی موجودات ضمن این که خدا را تنزیه می‌کنند خودشان را نیز تنزیه کرده‌اند تا به خدا نزدیک شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۴

چرا که هر موجود امکانی زوج ترکیبی است از ماهیت امکانی و وجود تعلّقی فطری به عبارت دیگر چون هر موجود طبیعی دارای جهت ملکی این جهانی و جهت ملکوتی است.

بنابر این اشیای طبیعی اگر ناگویا باشند و احساس با شعور ترکیبی نداشته باشند با همان جهت ملکی این جهانی که دارند سخن ملکوتی‌شان را می‌گویند و با زبان فصیح به ملکوتشان ناطقند، بلکه از زبان ملکی انسان فصیح‌تر و روشن‌ترند چون به شعور ترکیبی آگاهند ادراکشان از ادراک انسان هم دقیق‌تر است.

پس اشیا با جهت ملکوتی خدا را با زبان فصیح ملکوتشان تسبیح می‌گویند و بر اوامر و نواهی خدای تعالی آگاهند، باید و نبایدها را فرمان می‌برند بدون سرپیچی و سستی.

لکن صدایشان شنیده نمی‌شود و پرده‌های گوش و چشم حیوانی انسان از ادراک آن عاجزند، چرا که شنیدن و ادراکشان چشم و گوش ملکوتی می‌خواهد.

و لذا خداوند متعال می‌فرماید: لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ که لا تفقهون به صورت مجهول نیز خوانده شده است که ضمیر بر مردم و اشیا بر می‌گردد به این معنای که همه‌ی آن‌ها خدا را تسبیح می‌گویند بدون این که بفهمند، لکن شما نمی‌فهمید، زیرا که اشیا فقط از جهت ملکی با شما در تماسند و شما آن‌ها را با همان چشم ملکی می‌بینید از این جهت که زیر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۵

پوسته‌ی تعیّنات که اموری اعتباری و گذرا هستند فرو رفته‌اید.

البتّه بعضی از مفسّرین تأویلهای از تسبیح‌های آن‌ها آورده‌اند که نیازی بر آن نیست، از این رو مولوی قدّس سرّه گفته‌اند:

جمله‌ی ذرّات عالم در نهان با تو می‌گویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم با شما نامحرمان ما خامشیم

چون شما سوی جمادی می‌روید محرم جان جماد آن کی شوید

از جمادی در جهان جان روید غلغل اجزای عالم بشنوید

فاش تسبیح جمادات آیدت وسوسه تأویلها بر بایدت

چون ندارد جان تو قندیلها بهر بینش کرده ای تأویلها

که غرض تسبیح ظاهر کی بود دعوی دیدن خیال وغی بود

پس چه از تسبیح یادت می‌دهد آن دلالت همچون گفتن می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۶

این بود تأویل اهل اعتزال وای آن کس کو ندارد نور حال

با همین زبان بود که ستون ناله می‌کرد و سنگ ریزه در دست حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله تسبیح می‌گفت و شهادت می‌داد آنچه که کوهها و پرندگان با آن به حضرت داود علیه السّلام پاسخ می‌دادند ... و چیزهای دیگری که در این خصوص ذکر شده است مانند: سخن گفتن سنگها، درختان، پرندگان و سخن گفتن کودکان نیز با همین زبان بود، لکن همه‌ی این‌ها در قالب زبان گوشتی صورت گرفته است که با همین شعور و آگاهی جمادات توانسته‌اند بین اشیا تمیز داده و فرق بگذارند، مانند: تمیز دادن آتش بین ابراهیم علیه السّلام و نمرود و یارانش، تمیز دادن باد بین مؤمنین و کافرین، فرق گذاشتن رود نیل سبطی و قبطی که برای قبطی خون می‌شود و بسته، و برای عبور سبطی باز می‌شود.

إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً همانا او (خدا) بردبار و آمرزنده است، با این عبارت تعلیل عدم تفقه و ندانستن تسبیح اشیا است.

زیرا که فهمیدن تسبیح موجودات ما دامی که انسان به آن حدّ از رشد روحانی نرسیده باشد، یا موجب هلاکت است یا موجب دیوانگی و جنون حیوانی چه فهمیدن تسبیح موجودات مقرّون به دیدن ملایکه و نزول آن‌ها است و با نزول ملایکه اجل آنان فرا می‌رسد چنانچه در قرآن است «۱».

و معنای آیه این است که تسبیح موجودات را نمی‌فهمید و گر نه هلاک یا دیوانه می‌شدید، چون حلیم و بردبار است و در کیفر و به اجرا در

---

(۱) سوره‌ی انفال آیه ۵۰

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۷

آوردن خشم و غضب خویش به خاطر کارهای بد شما عجله نمی‌کند، به موجب بخشش خود دیدن و مشاهده‌ی تسبیح موجودات را از شما که ناقص هستید مخفی می‌کند (می‌پوشاند) تا هلاک نشوید و باقی بمانید.

وَ إِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجاباً مَسْتُوراً چون تو قرآن تلاوت می کنی میان تو و آنان (که ایمان نمی‌آورند) حجابی قرار دهیم که از انظار آنان که ایمان ندارد پوشیده باشد و آن حجاب را نبینند، یا حجابی قرار دهیم که تو را از نظر آنان پوشیده و مخفی نگه دارد.

معنای اوّل تأسیس و معنای دوّم تأکید است بر این معنا که جسم تو (خطاب بر پیامبر) را از نظر آنان مستور و پوشیده ساختیم که تو را نبینند.

چنانچه بعضی گفته‌اند که جمعی از قریش هنگام تلاوت قرآن حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را از انظار مخفی می‌کردند به نحوی که آن‌ها با این که از نزدیک آن حضرت عبور می‌کردند او را نمی‌دیدند، و ما نیز حقیقت تو را از آنان پوشیده داشتیم، چه اگر می‌دیدند تکذیبت نمی‌کردند و از قرآن نگریخته و نفرت نداشتند «۱».

وَ جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ بر دلهای ایشان

---

(۱) تصوّر مترجم این است که از آن جهت حقیقت حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله مخفی بود که اوّلا: فوق درک آن‌ها بود، و آنان را آن گونه ادراکی نبود ثانیا: حقیقت آن حضرت در واقع همان حقیقت خداست که لا یدرک و لا یوصف است. ثالثا: ممکن بود بعضی به جای خدا پرستی محمّد صلّی اللّه علیه و آله پرستی پیشه کنند. رابعا: حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله را از حقیقت وجودی خود نشان نبود هم چنان که النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ (سوره الاحزاب آیه ۶).

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۸

چیزی نهادیم که مانع از این شود که بفهمند لفظ «اکنة» جمع کنان است و به معنای چیزی است که با آن پوشیده و ستر می‌شود.

وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً در گوشهای ایشان سگینی گذاشتیم که نتوانند مقصود قرآن را بفهمند، نه لفظ آن را، چون لفظ قرآن را می‌شنوند و لذا فرمود:

وَ إِذا ذَکَرْتَ رَبَّکَ فِی الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً و چون پروردگارت را در قرآن یاد کنی، از سر نفرت پشت می کنند چه آن‌ها لفظ ربّ را می‌شنوند و مقصود را درک نمی‌کنند، می بینند که با معتقدات خودشان مخالف است، ممکن است که مقصود قرآن، قرآن معهودی باشد که در ولایت علی علیه السّلام است و مقصود از رَبَّکَ ربّ مضاف باشد که رب در ولایت است و آن علی علیه السّلام می‌باشد با علویّتش.

در اخبار تا حدودی بر آنچه که گفتیم اشاره شده است.

نُفُوراً جمع (نافر) حال از فاعل است، یا مصدر نفر (فعل) است و حال از فاعل، یا مفعول مطلق نوعی می‌باشد که از لفظ فعلش گرفته نشده است «۱».

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما یَسْتَمِعُونَ بِهِ ما بر استهزا، سخت گیری و اندیشه‌های باطل آن‌ها آگاه‌تریم.

إِذْ یَسْتَمِعُونَ إِلَیْکَ وَ إِذْ هُمْ نَجْوی آن گاه بر تو گوش فرا دهند ما بر آنچه که در گوشی می گویند ما می‌دانیم که آن‌ها صاحب

---

(۱) «نفر نفورا» پشت می کند چه پشت کردنی.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۸۹

(نجوی) جمع (نجی) است (آنان نجات یافته گانند).

إِذْ یَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً ستمگران می گویند که شما پیروی نمی کنید، مگر کسی را که سحر شده است یعنی ساحر و جادوگری او را سحر کرده و او دیوانه شده و عقلی برای او باقی نمانده است.

انْظُرْ کَیْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ ببین چگونه برای تو مثل ها زدند آگاهی تو را سحر شده و گاهی شاعر، ساحر و کاهن نامیدند.

فَضَلُّوا پس راه معرفت تو را گم کردند و تو را نشناختند، حرف «فاء» برای سببیّت محض است، یعنی گمراهی آن‌ها موجب گردید که برای تو مثل زده و نسبت‌های ناروا بدهند، مثل زدن‌ها سبب گمراهی آن‌ها از راه شناخت تو و کلامت گردید فَلا یَسْتَطِیعُونَ سَبِیلًا پس آنان توانایی راهیابی بر شناخت تو، آخرت و معاد ندارند.

وَ قالُوا أَ إِذا کُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِیداً و گفتند: آیا وقتی ما استخوان و خاک پوسیده شویم دوباره ما زنده خواهیم شد؟! این سخن را به طور انکار و استبعاد تعجّب گفتند، و لذا ادات استفهام جهت تأکید تکرار شده است.

آیات ۵۹- ۵۰

[سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۰ تا ۵۹] ..... ص : ۲۸۹

اشاره

قُلْ كُونُوا حِجارَةً أَوْ حَدِيداً (۵۰) أَوْ خَلْقاً مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَ يَقُولُونَ مَتى هُوَ قُلْ عَسى أَنْ يَكُونَ قَرِيباً (۵۱) يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَ تَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (۵۲) وَ قُلْ لِعِبادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا مُبِيناً (۵۳) رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَ ما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (۵۴)

وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلى بَعْضٍ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً (۵۵) قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَ لا تَحْوِيلًا (۵۶) أُولئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَ يَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَ يَخافُونَ عَذابَهُ إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ كانَ مَحْذُوراً (۵۷) وَ إِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوها قَبْلَ يَوْمِ الْقِيامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِيداً كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً (۵۸) وَ ما مَنَعَنا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآياتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَ آتَيْنا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِها وَ ما نُرْسِلُ بِالْآياتِ إِلَّا تَخْوِيفاً (۵۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۰

ترجمه: ..... ص : ۲۹۰

اى رسول بگو: سنگ يا آهن باشيد،

يا خلقتى سخت‌تر از سنگ و آهن

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۱

، پس اگر گويند: كه ما را زنده مى‌كند؟! بگو: همان خدايى كه هم اوّل بار شما را آفريد آن گاه آن‌ها سر را به زير افكنده باز گويند: اين وعده كى خواهد بود؟! بگو باشد كه (اين حادثه‌ى بزرگ) از حوادث نزديك باشد،

روزى را كه خدا شما را فرا بخواند و شما سر از خاك بيرون كرده و با حمد و ستايش او را اجابت كنيد (و با اين كه سالهاى بسيار از مرگ شما گذشته شما تصوّر مى كنيد كه جز اندك زمانى در گورها درنگ نكرده‌ايد

واى محمّد بندگانم را بگو كه هميشه سخن بهتر بر زبان آوريد كه شيطان چه بسيار ميان شما دشمنى و فساد مى‌انگيزد، زيرا دشمنى او به آدميان واضح و آشكار است،

خدا صلاح شما را بهتر از شما مى‌داند، اگر بخواهد (و صلاح بداند) بر شما مهربانى كند و اگر بخواهد (و مصلحت باشد) مجازات و عذاب فرمايد و ما تو را (اى محمّد) و كيل و نگهبان مردم قرار نداديم،

و خداى تو به آنچه در آسمانها و زمين است داناتر است و همانا ما بعضى از انبيا را بر بعضى ديگر برترى داده و به داود زبور عطا كرديم،

(اى رسول ما بر مشركان) بگو از اين بتها آن را كه به جز خدا مؤثر مى‌پنداريد در حوايج خود بخوانيد تا ببينيد كه نه دفع ضررى از شما توانند كرد و نه تغيير حالى به شما توانند داد،

آنهايى را كه كافران به خدايى مى‌خوانند آنان خود به درگاه خدا وسيله‌ى تقرّب مى‌جويند و هر كه مقرّب‌تر است بيشتر اميدوار به رحمت و ترسان از عذاب خدا بايد هراسان بود،

هيچ شهر و ديارى در روى زمين نيست جز آن كه پيش از ظهور قيامت اهل آن شهر را هلاك كرده يا به عذاب سخت معذّب مى‌كنيم اين حكم در كتاب علم ازلى مسطور است،

ما را از فرستادن آيات و معجزات جز تكذيب پيشينيان چيزى مانع نبود و به ثمود (قوم صالح) آيت ناقه را كه همه مشاهده كردند

بدادیم در باره‌ی آن ظلم کردند و آیات را جز برای آن که مردم (از خدا) بترسند نمی‌فرستیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۲

تفسیر ..... ص : ۲۹۲

قُلِ بر آن‌ها از روی خیر خشم و غیظ بگو: قُلْ کُونُوا حِجارَةً أَوْ حَدِیداً أَوْ خَلْقاً مِمَّا یَکْبُرُ فِی صُدُورِکُمْ بر آن‌ها از روی خشم و غیظ بگو: سنگ یا آهن شوید و یا چیزی که در نظرهایتان بزرگ بنماید، یعنی از نظر دوری از انسانیّت و پستی در رتبه! هر چه باشید خداوند شما را برمی‌گرداند، برای این که اعاده و برگشت دوباره‌ی زندگی را تقریر کنی بگو: سنگ شوید، که این جمله در معنای شرط است، یعنی اگر سنگ باشید که دور از حیات است خدا شما را دوباره زنده می‌کند، تا چه رسد به این که استخوان باشید که نزدیک بر حیات و مأنوس با آن است.

فَسَیَقُولُونَ مَنْ یُعِیدُنا پس آن‌ها بر سبیل انکار می‌پرسند، و بعد از انکار اصل بازگشت می‌گویند: چه کسی ما را باز می‌گرداند؟ (زنده می‌کند؟!) قُلِ الَّذِی فَطَرَکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بازگرداننده را تعیین کرده، بگو:

آن که نخست بار شما را آفرید این جا علاوه بر تعیین محلّ وعده آن را متّصف بر وصف آفرینش نمود تا برهانی بوده باشد بر بازگشت مجدّد.

فَسَیُنْغِضُونَ إِلَیْکَ رُؤُسَهُمْ به زودی حرکت نموده و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۳

سرشان را به عنوان انکار به سوی تو دراز می‌کنند، تا از وقت باز گردانده شدن و اعاده بپرسند.

وَ یَقُولُونَ مَتی هُوَ قُلْ عَسی أَنْ یَکُونَ قَرِیباً و می‌گویند: قیامت کی است؟! بگو: شاید که نزدیک بوده باشد (مذکّر آوردن ضمیر هو یا به اعتبار لفظ بعث است و یا به اعتبار موعد اعاده).

در حقیقت این پرسش آن‌ها موضوعیّتی ندارد، چرا که قیامت در عرض زمان، دارای وقت ویژه‌ای نیست که تعیین آن ممکن باشد.

و لذا در جواب اکتفا بر اجمال کرده و پاسخ‌گوی آن را طوری ادا کن که نه تصریح بر نفی وقت زمانی کرده باشی و نه پاسخ را به سکوت برگزار نمایی تا سکوت تو را حمل بر عجز از جواب کنند، و از طرفی هم تصریح بر تعیین دهر نکرده باشی که از ادراک آن‌ها فراترست.

یَوْمَ یَدْعُوکُمْ این جمله یا برای پاسخ گویی پرسش مقدّری است که ناشی از اجمال جواب است، گویا این که گفته شود:

چه روزی است آن روز؟! پس فرمود: آن روز، روزی است که خداوند شما را (به واسطه‌ی زبان فرشتگان) فرا می‌خواند، فرشتگانی که موکلّ بر نشر و جمع کردن خلایق برای حسابند، یا این که لفظ «یکون» در تقدیر است به این معنای که:

یَوْمَ یَدْعُوکُمْ و یا خبر بعد از خبر برای یَکُونَ است، فَتَسْتَجِیبُونَ پس دعوت خدا را بدون خودداری و سرپیچی اجابت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۴

می‌کنید در حالی که دعوت خدا را در دنیا که به واسطه‌ی پیامبرانش صورت می‌گرفت پاسخ نداده و اجابت نمی‌کردید، بِحَمْدِهِ اجابت شما با حمد زبانی صورت می‌گیرد، همانطوری که از نظر حال، فعل و وجود حمد خدا را می‌کنید، چرا که همه‌ی اوصاف پسندیده و اخلاق زیبای نیکو حمد خدای تعالی است.

هم چنان که قوای نفس و لشگریانش همگی از نظر وجود چنین است انسان با جمیع اوصاف، اخلاق، قوا و لشگریانش بر انگیخته می‌شود در حالی که می‌گوید:

(سبحانک اللهم و بحمدک) چنان چه در اخبار وارد شده است. «۱» وَ تَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِیلًا و گمان می‌کنید که در قبرها یا دنیا، و

یا هر دو جز اندکی درنگ نکرده‌اید وَ قُلْ لِعِبادِی یَقُولُوا الَّتِی هِیَ أَحْسَنُ بر بندگان شریف بگو: آنچه را که نیکوتر است بگویند شرافت از اضافه «عباد» بر یای متکلّم استفاده می‌شود، زیرا خدا بندگان را به خود اضافه نموده و نسبت داده است، علاوه بر این به دلیل این که مفعول مورد خطاب ذکر نشده است.

کما این که پیش از این نیز گفته شد که تعلیق جواب بر صرف امر گفتن بدون ذکر مفعول آن اشاره بر بزرگداشت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، گویا

---

(۱) قریب همین مضمون در کتب معتبر اخبار موجود است خوانندگان محترم می‌توانند مراجعه فرمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۵

چنین گفته باشد که: توجّه به آن‌ها در ایشان مؤثّر است به نحوی که اگر تو برایشان به سبب خطاب توجّه کنی حال آن‌ها بر بهترین حالتها مبدّل شود به نحوی که از آن‌ها گفتاری جز آنچه که نیکوتر است صادر نمی‌شود و به خلق از دید استهزا و غضب نگاه نمی‌کند.

إِنَّ الشَّیْطانَ یَنْزَغُ بَیْنَهُمْ شیطان آنان بر بدی تهییج و تحریک می‌کند، و توجّه تو بر آنان شیطان را از آن‌ها دور می‌سازد و گفتار نیکوی آن‌ها نیز خلق را به الفت و دوری از طاعت شیطان نزدیک می‌کند.

إِنَّ الشَّیْطانَ کانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا مُبِیناً که البتّه شیطان دشمنی آشکار برای انسان است جمله‌ی اخیر بیان جمله‌ی الَّتِی هِیَ أَحْسَنُ است و آنچه که بین این دو جمله واقع شده معترضه یا استیناف است، که خدای تعالی خطاب را از جهت وعده و وعید به بندگانش برگردانیده است.

رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِکُمْ پروردگارتان بر شما داناترست إِنْ یَشَأْ یَرْحَمْکُمْ أَوْ إِنْ یَشَأْ یُعَذِّبْکُمْ وَ ما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ وَکِیلًا خطاب را به سوی پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله برگردانید تا حرص آن حضرت را نسبت بر ایمان آنان تسکین ببخشد، و دلداری حزن و اندوه بوی بر پشت کردن آن‌ها باشد، البتّه این معنای در صورتی است که خطاب رَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِکُمْ و ما بعدش از جانب خدا باشد.

وَ رَبُّکَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ پروردگارت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۶

داناتر است بر هر کسی که در آسمانها و زمین است پس هدایت می‌کند کسی را که قابل و اهل هدایت باشد، و گمراه می‌کند کسی را که مستحقّ گمراهی است، پس نباید بر هدایت آن‌ها حریص باشی و بر گمراهی‌شان اندوهگین، بلکه بر توست که اعتماد به خدا داشته و راضی بر خواست او باشی.

و نیز خدا می‌داند که چه کسی قابلیّت و اهلیّت نبوّت را دارد و چه کسی ندارد؟! از انبیا علیهم السّلام چه کسی مستحقّ کمال نبوّت است و چه کسی مستحقّ آن نیست؟

و یا چه کسی اهلیّت و قابلیّت خلافت در ولایت را دارد و چه کسی ندارد؟

پس چرا آن‌ها در باره‌ی نبوّت حرف می‌زنند و ترا انکار می‌کنند چون تو یتیم هستی و مال و ثروتی نداری؟! و یا در باره‌ی خلافت حرف می‌زنند و علی علیه السّلام را انکار می‌کنند؟! وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً ما به داود علیه السّلام زبور را دادیم، پس چرا آن‌ها نزول قرآن را از جانب ما بر تو انکار می‌کنند؟! از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که خداوند پیامبران مرسل را بر ملایکه مقرّب برتری داده و مرا بر جمیع پیامبران و مرسلین، بعد از من فضل و برتری برای تو است یا علی و نیز برای ائمّه علیهم السّلام از فرزندان تو، و فرشتگان خدمتگذار ما و دوستداران ما هستند. «۱»

---

(۱) بحار الانوار [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۷

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ بگو فرا بخوانید کسانی را که گمان کرده‌اید شرکای خدا در وجوب هستند، ای ثنوی‌ها یا کسانی را که گمان کرده‌اید شرکای خدا در الوهیّت هستند بخوانید، ای ثنوی‌ها و ای صابئی‌ها یا شرکای در عبادت را! ای وثنی‌ها و غیر و ثنی‌ها، یا شرکای در ولایت را! ای کسانی که پیرو غیر ولی امر هستید یا شرکای طاعت را فرا بخوانید، ای پیروان امر او سلاطین! ای پیروان علمای سوء و آن‌ها که بر باطل‌اند یا شرکای در وجود و شهود که اغلب مردم هستند و جز اندکی از ایشان که انبیا، اولیای کامل و مقرّبین درگاه الهی‌اند و اینکه در عبارت مفعول را ذکر نکرده برای این است که ذهن شنونده همه‌ی احتمالهای ممکن را بدهد.

چنانکه ذکر شد معنای آیه این است: بگو فرا بخوانید کسانی را که گمان کرده‌اید آن‌ها واجب الوجود، خدایان، پرستیده‌شدگان، اولیای خدا، اطاعت شدگان و یا مسقل ردّ وجودند از غیر او.

تقیید عبارت به مِنْ دُونِهِ برای اشعار بر این است که دعوت اولیایی که خداوند ایشان را مطاع قرار داده است صحیح است، چه آن‌ها با اجازه‌ی خدای تعالی است که می‌تواند کشف ضرّ کرده و مشکل گشایی بکنند.

فَلا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَ لا تَحْوِيلًا خدایان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۸

شما نه می‌توانند ضرر و زیان را از دوش شما بردارند و نه می‌توانند آن را به غیر منتقل نمایند.

أُولئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ لفظ يَدْعُونَ در این جا به معنای (یعبدون) است، یعنی آن‌ها که عبادت می‌کنند ممکن است که «یدعون» همان معنای حقیقی خودش را داشته باشد، و لفظ «اولئک» مبتدا و موصول خبر آن باشد.

که در واقع اشاره بر خدایان دروغین مشرکین و یا خود آنان دارد (با تصریح بر عجز و ناتوانی تک تک آنچه که خدا نامیده‌اند).

یا مقصود آیه عاجزها و ناتوانهایی است که مشرکین آن‌ها را فرا می‌خوانند و یا مقصود خود مشرکین است که این عاجزها آن‌ها را فرا می‌خوانند.

یا آن عاجزها که خودشان نیز مثل شما خدا را فرا می‌خوانند، پس چرا شما آن‌ها را فرا می‌خوانید؟! به هر تقدیر که بگیریم قول خدای تعالی:

يَبْتَغُونَ إِلى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ وجوهی که جهت تبین معانی ارزشمند آیه شریف وجود دارد اجمالا عبارتند از: الف: جمله‌ی مستأنفه بوده و فاعل يَبْتَغُونَ مشرکین باشد یا خدایان ب: جمله حال بوده باشد از فاعل یا مفعول و یا از هر دو، که در این صورت فاعل هم بر حسب تناسب با معنای مشخّص می‌شود، أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وجوه محتمل این که:

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۲۹۹

الف): بدل از أُولئِكَ یا فاعل برای فعل يَدْعُونَ یا يَبْتَغُونَ باشد.

ب): بدل از الْوَسِيلَةَ بوده و حرف «ای» موصوله باشد، ضمه آن بنابر اخیر به جهت حذف «۱» صدر صله است.

ج): (و نیز این احتمال وجود دارد) که جمله‌ی حالیه یا مستأنفه باشد و لفظ «ای» استفهامیه، و در صورت موصوله بودن خبرش محذوف است.

د): أُولئِكَ مبتدا و الَّذِينَ صفت یا بدل از آن و يَبْتَغُونَ خبرش بوده باشد اگر چه يَبْتَغُونَ حال و معترضه هم که بوده باشد بر هر دو تقدیر خبر أَيُّهُمْ أَقْرَبُ خواهد بود بدین گونه که «ایّ» استفهامیّه باشد و قول در تقدیر گرفته شود. «۲»

مقصود از «رب» یا ربّ مطلق است از باب این که: ملائیکه، مسیح، عزیز و ستارگان همه طلب وسیله به سوی خدا می‌کنند. یا

مقصود از آن ربّ مضاف است که آن ربّ آن‌ها در ولایت است، همچون مخالفین حضرت علی علیه السّلام که آنان نیز طلب وسیله به سوی آن حضرت می‌کردند.

وَ یَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَ یَخافُونَ عَذابَهُ پس آنان و سایر

---

(۱) بنابر آنچه که در قواعد علم نحو معمول نحویّین است در صورتی که صدر صله‌ی موصوله حذف شده باشد.

(۲) احتمالات فاعل و «ایهم اقرب» هم در صورتی که خبر نبوده باشد مانند سابق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۰

بندگان در احتیاج به وسیله، و خوف و رجا مساوی هستند، پس چگونه وسیله‌هایی برای غیر خودشان می‌شوند، إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْذُوراً این جمله در موضع تعلیل است، یعنی بیان علّت مطالب قبلی است.

وَ إِنْ مِنْ قَرْیَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً بدان که: انسان اگر به وسیله‌ی ریسمان محکم ولایت، با نفس و قوایش به خدا متّصل نشود قبل از روز قیامت هلاک می‌شود و از حیات انسانی می‌برد، و با حیات درندگی، همانند چهارپایان و یا شیطانی توأم می‌شود و در زمره‌ی آن‌ها محشور می‌شود و اگر با نفس و جمیع قوا به خدا اتّصال پیدا کند هلاک نمی‌شود، چون متصل به خدا هلاک نمی‌شود، بلکه با حیات انسانی زنده باقی می‌ماند ولی معذّب، تا این که از خلیط جهنّمی خلاص شده و به سوی علیّین ترقی نماید.

پس مقصود این است که هیچ قریّه‌ای از قریّه‌های عالم کبیر یا قریّه‌های عالم صغیر نیست، مگر این که ما آن را با تمام اهلش یا بعضی از آن‌ها قبل از روز قیامت هلاک یا عذاب می‌کنیم.

کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً این مطلب که گفته شد در کتاب مسطور است، اگر گفته شود هلاک کردن و عذاب کردن نسبت به انبیا و اولیا که خداوند آن‌ها را برای خودش خالص گردانیده تصوّر نمی‌شود، جواب داده می‌شود که انبیا و اولیا در دنیا آنچه که شایبه‌ی سبحین بوده

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۱

هلاک کردند، یا به خودشان با ریاضت کشیدنها و مجاهدات اختیاری و بلاهای الهی شکنجه و عذاب می‌دادند، پس مطلب بالا در مورد آنان نیز صدق می‌کند.

وَ ما مَنَعَنا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآیاتِ چه چیزی ما را مانع شد که آیاتی را بفرستیم که قریش پیشنهاد می‌کند جز این که پیشینیان آن‌ها را تکذیب کردند، إِلَّا أَنْ کَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ پس آن‌ها به سبب تکذیبشان هلاک و در مانده شدند، و ما امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله هلاک نمی‌کنیم در حالی که آن حضرت در میان آنان است تا رحمت و مهربانی بر آنان بوده باشد.

یا معنای آیه این است که تکذیب امّتهای پیشین موجب نزول آیات (جهت اتمام حجّت) شده و این‌ها نیز از سنخ امّتهای پیشین هستند آیا به قوم ثمود نگاه نمی‌کنند؟! «و» لفظ «قد» در تقدیر است.

وَ آتَیْنا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِها وَ ما نُرْسِلُ بِالْآیاتِ إِلَّا تَخْوِیفاً ما به ثمود ناقه را دادیم که پیشنهاد کرده بودند.

مُبْصِرَةً از «بصر» او را صاحب بصیرت قرار داد یا از «ابصر» به معنای واضح و روشن شد، یا صاحب بصر (بصیرت) گردید، چرا که ناقه با چشم ظاهر و باطن (هر دو) می‌دید، چون از نوبت خودش در آب خوردن روز معیّن تجاوز نمی‌کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۲

فَظَلَمُوا بِها به سبب پی کردن ناقه بر آن ستم کردند وَ ما نُرْسِلُ بِالْآیاتِ إِلَّا تَخْوِیفاً ما آیات را جز برای ترساندن نمی‌فرستیم، آن‌ها چرا جرأت بر پیشنهاد پیدا می‌کنند؟!

آيات ۷۰- ۶۰

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۶۰ تا ۷۰] ..... ص : ۳۰۲

اشاره

وَ إِذْ قُلْنا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحاطَ بِالنَّاسِ وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْناكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نُخَوِّفُهُمْ فَما يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْياناً كَبِيراً (۶۰) وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً (۶۱) قالَ أَ رَأَيْتَكَ هذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا (۶۲) قالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُكُمْ جَزاءً مَوْفُوراً (۶۳) وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً (۶۴)

إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا (۶۵) رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كانَ بِكُمْ رَحِيماً (۶۶) وَ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً (۶۷) أَ فَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا (۶۸) أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تارَةً أُخْرى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قاصِفاً مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِما كَفَرْتُمْ ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنا بِهِ تَبِيعاً (۶۹)

وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِيلًا (۷۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۳

ترجمه: ..... ص : ۳۰۳

اى رسول به ياد آر وقتى را كه به تو گفتيم خدا البتّه به همه‌ى افعال و افكار مردم محيط است و ما رؤيايى كه به تو داديم نبود جز براى آزمايش و امتحان مردم و درختى كه به لعن در قرآن ياد شد و ما به ذكر اين آيات عظيم آن‌ها را (از خدا) مى‌ترسانيم و ليكن بر آن‌ها جز طغيان و كفر و انكار شديد چيزى نيافزايد،

و ياد آر وقتى را كه فرشتگان را امر به سجده كردم پس همه سجده كردند جز شيطان كه گفت: آيا من سر طاعت به آدمى كه از خاك آفريدى فرود آرم،

آن گاه با من بگو آيا اين آدم را بر من فضيلت و برترى دادى؟ اى خدا اگر اجل مرا به تأخير افكنى به جز قليلى همه اولاد آدم را مهار كرده و به دار مى‌كشانم،

خدا به شيطان گفت: برو كه هر كس از اولاد آدم

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۴

پيروى تو كرد با تو به دوزخ كه پاداش كامل شماست كيفر خواهد شد،

برو و با جمله‌ى لشكر سوار و پياده‌ات بر آن‌ها احاطه كن و در اموال و اولاد هم با ايشان شريك شود و به وعده‌هاى دورغ آن‌ها را به فريب و مغرور ساز، آرى وعده‌ى شيطان چيزى جز غرور و فريب نخواهد بود،

همانا ترا بر بندگان من تسلّط نيست و تنها محافظت و نگهبانى خدا (آن‌ها را) كافى است،

پروردگار شماست آن كه به دريا براى شما كشتيها را به حركت مى‌آورد تا از فضل خدا روزى طلبيد كه او در باره‌ى شما بسيار مهربان است،

و چون در دریا به شما خوف و خطری رسد در آن حال جز خدا همه را فراموش می کنید آن گاه که شما را نجات داد باز از خدا روی می گردانید، و انسان بسیار کفر کیش و ناسپاس است.

آیا پس از نجات از دریا باز ایمنید که زمین شما را فرو برد یا بر سرتان سنگ ببارد آن گاه از آن بلای الهی بر خود پناه و نگهبانی نیابید؟

آیا از آن ایمنید که بار دیگر خدا شما را به دریا برگرداند و تند بادی بفرستد تا همه به کیفر کفر به دریا غرق شوید؟ آن گاه کسی را از قهر ما دادخواه و فریادرس نیابید

و ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آن‌ها را به مرکب برّ و بحر سوار کردیم و از هر غذای لذیذ و پاکیزه آن‌ها را روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خود برتری و فضیلت بزرگ بخشیدیم.

تفسیر ..... ص : ۳۰۴

وَ إِذْ قُلْنا لَکَ به یاد آور وقتی را که به سبب وحی بر تو گفتیم إِنَّ رَبَّکَ أَحاطَ بِالنَّاسِ همانا پروردگارت بر مردم احاطه دارد، همان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۵

طور که آن‌ها را هلاک گردانید، به یاد آور بشارت هلاک گردانیدن آن‌ها را که بر تو دادیم، و آن بشارت و وعده‌ها را در جنگ بدر و غیر آن وفا نمود، و ادا کردن مطلب با فعل ماضی «احاط» برای اشاره به این است که وقوع مطلب حتمی و محقّق است و ممکن است که معنای أَحاطَ بِهِمْ این باشد که قدرت بر آن‌ها محیط است آنچنان که نمی‌توانند از قدرت و حکومت خداوند خارج شوند.

وَ ما جَعَلْنَا الرُّؤْیَا الَّتِی أَرَیْناکَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِی الْقُرْآنِ و قرار ندادیم هیچ رویتی را که بر تو نمایاندیم مگر برای آزمایش مردم و شجره‌ی ملعونه در قرآن را جز برای آزمایش مردم قرار ندادیم، و اخبار فراوانی از عامه و خاصه، با اختلاف الفاظشان وارد شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در خواب دید، که مردانی یا بوزینه‌هایی از بنی تیم و عدی یا از بنی امیّه و عدی و زریق و زفر اسم نیاوردند و چیزی ذکر نکردند.

شجره‌ی ملعونه (درخت لعنت شده) در اخبار ما گاهی بر عموم بنی امیّه و گاهی بر بنی مروان و گاهی به مروان و فرزندان او تفسیر شده است.

بدان که قرآن گاهی بر همین کتابی که بر حضرت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است اطلاق می‌شود و گاهی هم بر مقام جمع که شامل همه‌ی مراتب عالم مسبّحین و اهلش را هم در بر می گیرد، و در این صورت «فی القران» متعلّق به «جعلنا» است، یعنی این که مقصود از آزاد گذاشتن و ول کردن

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۶

عنان اشقیا و کمک کردن و امدادشان در غصب حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و از قرار دادن جهنّم سبحین و اهلش در عالم این است که مردم به سبب آن چیزها آزمایش شوند، و محقّ از مبطل جدا شود و خالص گردد، و حقّ از باطل.

وَ نُخَوِّفُهُمْ و آن‌ها را با انواع ترسیدنی‌ها می‌ترسانیم فَما یَزِیدُهُمْ إِلَّا طُغْیاناً کَبِیراً که ایشان را جز طغیان و شورش در پی ندارد (فقط بر طغیانشان می‌افزاید)، لفظ طِیناً با تقدیر لفظ «من» است تا موافق سایر آیه‌ها باشد، یا حال از مفعول است.

قالَ أَ رَأَیْتَکَ حرف «ک» برای تأکید ضمیر مرفوع است و مثل آن در کلام عرب بسیارست، هذَا الَّذِی کَرَّمْتَ عَلَیَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ لَأَحْتَنِکَنَّ اگر مرا تا روز قیامت مهلت دهی و تأخیر بیاندازی، ذریّه‌ی آدم را از حیات انسانی ریشه‌کن می کنم.

ذُرِّیَّتَهُ إِلَّا قَلِیلًا جز اندکی از بنی آدم و این اندک افراد کسانی هستند که خودشان را برای تو خالص گردانیدند، یا کسانی که تو

آن‌ها را برای خودت خالص گردانیدی.

قالَ اذْهَبْ این جمله طرد و منع شیطان است، یا جواب خواست شیطان و تخلیه‌ی بین او و بین آن چیزی است که شیطان می‌خواهد.

فَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُکُمْ جَزاءً مَوْفُوراً

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۷

کیفر شما کیفر کامل و فراوان که هیچ نقصی نداشته باشد جهنّم است.

وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ خوار و ذلیل نمای هر کسی را که از ایشان می‌توانی جلب کنی، چون این کار نهایت حماقت و بی‌خردی آنان را می‌رساند که از تو پیروی نمایند، بِصَوْتِکَ آن‌ها با شنیدن صدای تو به سویت جلب می‌شوند و احتیاج به فرا خواندن نیست، وَ أَجْلِبْ عَلَیْهِمْ بِخَیْلِکَ وَ رَجِلِکَ کسانی را که به آوازت نتوانستی جلب کنی با لشکریان سواره و پیاده‌ات جلب کن.

وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ با آنان در اموال و اولاد مشارکت کن.

بدان که انسان چنانچه کرارا یاد آور شده‌ایم بین دو عالم نور و زور، حقّ و باطل قرار گرفته و هر دو عالم در او حاکم است پس اگر با کمک و توفیق الهی از حکومت عالم سفلی که رییس آن شیطان است خارج شود نجات یافته و در حکومت عالم علیا داخل می‌شود که رییس آن رحمن است، در این صورت است که اموال و اولادش را از شراکت شیطان خالص گردانیده است اگر انسان نتوانست از شر شیطان خلاصی یافته و در حکومت رحمن داخل شود یا از حکومت رحمن خارج شده و در طرف شیطان داخل شد در این صورت گاهی اتّفاق می‌افتد که مال و فرزندش خالص برای خدا می‌شود، و این هنگامی است که انسانیّت باقی و شیطانیّت عرضی باشد، کسب و نطفه‌اش تحت تأثیر امر عرضی قرار نگیرد

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۸

هم چنان که گفته شده: فرزند سرّ پدرش می‌باشد.

گاهی شیطان در مال و اولاد شریک می‌شود، و گاهی هم خود شیطان منفرد و تنها می‌شود، چون کسب، کار و هم بستری همسر اگر با امر شیطان صورت بگیرد و از امر رحمن دور باشد شیطان بر مال و فرزند منفرد می‌شود خصوصا اگر شیطان توانسته باشد انسانیّت او را باطل کرده باشد.

ولی کسی که به امر رحمن و شیطان عمل می‌کند و انسانیّت هم در او باقی است شیطان در مال و فرزندش شریک می‌شود و آنچه که ما ذکر کردیم در اخبار با تصریح و اشاره ذکر شده است.

وَ عِدْهُمْ وعده‌هایی به آن‌ها بده (که آنان را مغرور سازی)، مانند: وعده‌ی مغفرت از جانب خدا، این که خدا کریم است، آنان می‌مانند و توبه می‌کنند ... و وعده‌هایی که موجب طولانی شدن آرزوهای آنانست.

وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً شیطان جز غرور و فریب بر آنان وعده نمی‌دهد بدین گونه که باطل را در صورت حقّ، و خطا را در صورت صواب زینت می‌دهد.

إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلًا به راستی که بندگان مرا که از بندگی‌ات خارج شده‌اند تسلّطی از جانب تو نیست و کفایت می‌کند توکّل بر پروردگارت و کافی است که و کیل حفظ بنده‌اش که بندگی‌اش را با توکّل بر او ثابت کرده باشد.

ای شیطان نمی‌توانی بر ایشان مسلّط شوی چون من از شرت آن‌ها را کفایت می‌کنم.

یادآوری این بیان بر نبیّ اکرم صلّی اللّه علیه و آله نوعی اطمینان دادن است که بر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۰۹

امّت خود انـدوهگین نباشـد، و «عباد» در این آیه طیّ بیانی که اخبار دارد «۱» به حضـرت علی بن ابی طالب علیه السّلام تفسیر شده است، چرا که آن حضرت اصل عباد است و غیر او به سبب عبودیّت او بندگان خدا می‌شوند.

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ پروردگار شـماست آن که کشتی را برای شـما به جریان می‌اندازد، چون خداست که چوبهای کشتی را دارای منافذ قرار داده تا هوا داخل آن شده و از ته نشین شدنش که غرق شدن را در پی دارد جلوگیری نماید.

هوا را قرار داده تـا به جاهـای خـالی برود چه خلأ ـ ممتنع است، که این نیز به نوبه‌ی خود از غرق شـدن جلوگیری می‌کنـد، علاوه بر این‌ها که بر شمردیم هوا را به صورت توده‌ی امواج قرار داد تا کشتی را بر روی آب حرکت دهد.

هم چنین شـما را طوری آفریـد که بتوانیـد بر کم کیف سـاختن کشتی پی ببریـد و برایتان راه روشن قرار داد تا به سوی مقصـدهای خود رهنمون شویـد به شـما قـدرت و توانی داد که بتوانید هوا را با اختیار خود به صورت موج در آورده و بهره‌هایی از آن ببرید به طوری که با شناخت و استعداد خدادادی کشتی بخار اختراع گردید.

فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ با حرکت کردن کشتی‌ها در دریا می‌توانیـد کالاهای خود را به کشورهای دور منتقل کرده و تجارت‌های پرسودی بنمایید، إِنَّهُ كانَ بِكُمْ رَحِيماً خداوند به شما مهربان است، این جمله در موضع تعلیل است.

---

(۱) تفسیر صافی ملا محسن فیض کاشانی.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۰

وَ إِذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ و چون در دریا به خوف و خطری رسد در آن جز خدا همه را فراموش می‌کنید، از قبیل: اجرام علیا و سفلی از بتها و طاغوتهای بشری و غیر آن‌ها.

إِلَّا إِيَّاهُ استثنا از مَنْ تَدْعُونَ است، هر کسـی را که شـما فرا بخوانید گمراه است جز خدای تعالی و آوردن ضـمیر منصوب برای این است که استثنا در کلام موجب آن شـده است، و گمراهی بـدان جهت است که هر کسـی غیر خـدا فرا خوانـده شود به سـبب اغوا (فریب) شـیطان و تصـرّف خیال بوده و در هنگام اضطرار و نهایت وحشت شیطان گریخته و تصرّف خیال قطع می‌شود و عقل بدون معارض می‌ماند که در آن هنگام خدا را به مقتضای فطرتش فرا می‌خواند.

فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ هنگامی که شـما را از غرق شدن نجات داد و بر خشـکی رساند از خدا روی می‌گردانید، چون شیطان برمی‌گردد و خیال در او تصرّف نموده و با عقل معارضه می‌کند.

مگر کسی که در حمایت (امان) خدا داخل شده و از شر شیطان به خدای پناه ببرد، خیال و قوایش را تسلیم عقل و مطیع او سازد.

وَ كانَ الْإِنْسانُ كَفُوراً انسان کفر کیش و ناسپاس است، زیرا که در سرشت انسان نفس است که جز کفران نعمت‌ها کاری ندارد این جمله‌ی عطف است در مقام تعلیل.

أَ فَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جانِبَ الْبَرِّ آیا پس از نجات یافتن که خدا شما را بر خشکی رسانده است ایمنی یافته‌اید؟! از این که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۱

خداونـد در خشـکی شـما را غرق کرده و بپوشانـد؟! که خداونـد بر این کـار تواناست اگر چه خارج از عادت است، و ذکر کلمه‌ی «جانب» برای اشاره بر این است که آنان به محض رسیدن بر ساحل اقدام به کفران نعمت می‌کنند.

أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً یا مگر ایمن هستید از این که خداوند بر شما سنگریزه را بفرستد و آن را غالب نماید؟ در حالی که بر اینکار تواناست اگر چه وقوعش نادر است.

ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا همان طوری که در دریا هنگام اضطرار پناه و نگهبانی جز خدا نمی‌یافتید الآن نیز همانطور است، أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تارَةً أُخْرى آیـا ایمن شدیـد از این که خداونـد حرص و طمع را بر شـما مسلّط سـازد و درمانـدگی و اضـطرار دریـا را

فراموش كنيد؟ و شما را دوباره به دريا بر گرداند؟

فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قاصِفاً مِنَ الرِّيحِ تندبادى بفرستد و كشتى شما را بشكند.

فَيُغْرِقَكُمْ بِما كَفَرْتُمْ ثُمَّ لا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنا بِهِ تَبِيعاً و به كيفر كفران نعمت نجات قبلى شما را غرق كند، آن وقت ديگر از خدايانى كه فرا خوانده‌ايد فريادرس و كمكى براى رهايى تندباد و غرق شدن پيدا نمى‌كنيد.

وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنِي آدَمَ بنى آدم را بر حسب ذاتش تكريم نموده و گراميش ساختيم، چون او را بر صورت خودمان خلق كرديم و كرامتى بالاتر از آن نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۲

پس سعه و گستردگى مراتبى در وجودش نهاديم و از حيث قوّه و فعل احاطه بر هر چيزى را برايش ميسر كرديم و هر يك از آنان را زنده، عالم، شنوا، بينا، مدرك، متكلّم و مريد قرار داديم كه هر گاه چيزى را از مخلوقات ذهنى و آلات و قواى نفسى‌اش اراده كند به او بگويد وجود پيدا كن، چنين باش، بشود و وجود پيدا كند، يا نسبت به جميع موجودات چنين شود، اگر قوّه‌ى پيروى و متابعت به حدّ كمال رسيده باشد.

وَ حَمَلْناهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ و آن‌ها را در خشكى بر مركب خشكى مانند: قاطر، اسب، شتر و الاغ سوار كرديم و نيز بر غير چهار پايان تسلّط داده و حمل كرديم، و آن گاه كه اهليّت يافتند بر قدرت و مركبهاى ملكوتى نيز سوار كرديم.

و اين كرامت ديگرى خارج از ذات انسان و بر مركبهاى دريايى مانند: كشتى و قدرت و مركبهاى ملكوتى اگر اهليّت آن را پيدا كردند در دريا حمل كرديم.

وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ مقصود از پاكيزه‌هاى روزى شده‌ى نباتى، حيوانى و انسانى مى‌باشد.

وَ فَضَّلْناهُمْ عَلى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِيلًا و انسان را بر همه‌ى موجودات عالم طبع و خيلى از موجودات ملكوت سفلى و بعضى از ملايكه برترى داديم، اما ملايكه مقرّبين و متوسّط از آنان برترند البتّه اين در صورتى است كه بنى آدم از قوّه به فعل نرسيده باشد و آن گاه كه از قوّه به فعل رسيد برتر از همه‌ى مخلوقات مى‌شود.

مانند نبىّ ما صلّى اللّه عليه و آله كه او را وقتى با خداست كه هيچ ملك مقرّب و نبىّ

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۳

مرسلى گنجايش آن را ندارد كه تفصيل برترى و مراتب و دقايق آن گذشت.

ممكن است گفته شود كه: از سياق اضافه شدن بنى بر آدم برمى‌آيد كه مقصود كسى است كه هنوز از جميع جهات از قوّه به فعل نرسيده است «۱».

بنابراين مى‌توان گفت كه برترى بنى آدم بر بيشتر مخلوقات صحيح است نه همه‌ى آن‌ها.

آيات ۸۱- ۷۱

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۷۱ تا ۸۱] ..... ص : ۳۱۳

اشاره

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولئِكَ يَقْرَؤُنَ كِتابَهُمْ وَ لا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (۷۱) وَ مَنْ كانَ فِي هذِهِ أَعْمى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمى وَ أَضَلُّ سَبِيلًا (۷۲) وَ إِنْ كادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنا غَيْرَهُ وَ إِذاً لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا (۷۳) وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلًا (۷۴) إِذاً لَأَذَقْناكَ ضِعْفَ الْحَياةِ وَ ضِعْفَ الْمَماتِ ثُمَّ لا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنا نَصِيراً (۷۵)

وَ إِنْ كادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْها وَ إِذاً لا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلاَّ قَلِيلاً (۷۶) سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنا وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِيلاً (۷۷) أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً (۷۸) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً (۷۹) وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَ أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطاناً نَصِيراً (۸۰)

وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً (۸۱)

---

(۱) استعداد و قابليّت‌هاى موجود در انسان كه هنوز به عرصه‌ى ظهور نرسيده به عنوان امتيازات و موقعيتهاى بالقوّه محسوب مى‌شود تا با تلاشهاى پى‌گير يا افاضه و امثال آن كه زمينه‌ى استحقاقش را فراهم نموده و بر آن تحقّق فعلى ببخشد، مثلا تقوى و خيلى از كرايم اخلاقى و فضيلتها كه توانايى احراز آن در بشر وجود دارد ليكن فعليّت يافتنش مستلزم تلاش در جهت كسب استحقاق مى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۴

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

اى رسول ما به ياد آر روزى را كه ما هر گروهى از مردم را با پيشوايشان دعوت مى‌كنيم، پس هر كس كه نامه‌ى عملش را به دست راست دهند آن‌ها نامه خود را قرائت كنند و كمترين ستمى به آن‌ها نخواهد شد،

هر كس در اين جهان دنيا نابينا است در عالم آخرت نيز نابينا و گمراه‌تر خواهد بود،

نزديك بود كه ترا فريب داده و از آنچه به تو وحى كرديم غافل شوى و چيز ديگر بر ما فرا بندى تا مشركان ترا دوست خود گيرند،

و اگر ما ترا ثابت قدم نمى‌گردانيديم نزديك بود كه به آن مشركان اندك تمايل و اعتمادى پيدا كنى،

و در آن صورت (كه بت پرستان اندك) توجّه مى‌كردى به تو جزاى اين عمل را مى‌چشانيديم و عذاب ترا در حياة دنيا و در آخرت مضاعف مى‌گردانيديم و آن گاه از قهر و خشم ما بر خود هيچ ياورى نمى‌يافتى،

و نزديك بود كه كافران ترا در سرزمين سبك كرده و از آن جا به

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۵

مكر يا به قهر بيرون كنند در اين صورت پس از اندك زمانى بيش زيست نمى‌كردند،

ما آيين همه‌ى پيامبرانى كه پيش از تو فرستاديم نيز همين قرار داديم و اين طريقه ما را تغييرپذير نخواهى يافت،

نماز را وقت زوال آفتاب تا اوّل تاريكى شب به ياد آر و نماز صبح را نيز به جاى آر كه آن به حقيقت مشهود نظر فرشتگان روز است،

و بعضى از شب بيدار و متهجّد و نماز شب خاصّ تو است باشد كه خدايت به مقام محمود (شفاعت) مبعوث گرداند،

و اى رسول ما دايم دعا كن كه بار الها مرا (هميشه به هر جا روم به مكّه يا مدينه يا عالم قبر و محشر) به قدم صدق داخل و به قدم صدق خارج گرد آن و به من از جانب خود بصيرت و حجّت روشنى كه دايم يار و مددكار باشد عطا فرما،

و (به امّت) بگو كه (رسول) حقّ آمد و باطل را نابود ساخت كه باطل خود لايق محو و نابودى (ابدى) است.

تفسير ..... ص : ۳۱۵

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ امام کسی است که بر او اقتدا شده و از روش و سیره‌اش پیروی شود، و هم چنین اوامرش را امتثال نموده و از آثارش تبعیّت (متابعت) شود، اعمّ از این که حقّ باشد یا باطل؟

با حواس بشری دیده شود یا نه؟

به حسب ظاهر امر کند یا باطن؟ اوامرش به زبان قال (گفتاری) باشد یا حال؟

بنابراین، تعریف هم شامل امام حقّ می‌شود هم امام جور، چه آنان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۶

که در دنیا ریاست دارند و چه آنانی که چنین ریاستی ندارند.

در این میان تعریف ارایه شده شامل همه‌ی رؤسای انتخابی و انتصابی (هر دو می‌شود) بدون هر گونه تمییز و فرقی بین آن که مردم او را رییس قرار می‌دهند بدون این که خودشان آگاه بر آن باشند (مانند: سلاطین، امرا و خلفای جور یا ستارگان، بتها، شیاطین و هواها) و آن که خودش به (طور تحمیلی) ریاست را به خود می‌بندد.

در اخبار اشعار بر تعمیم هست اگر چه بعضی از اخبار امام را به امام حقّ در هر زمان تفسیر می‌کنند.

فَمَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ بدان که نفس انسانی دارای دو صفحه است صفحه‌ی سفلی و صفحه‌ی علیا، و صفحه‌ی سفلی به دست شیاطین و صفحه‌ی علیا به دست فرشتگان است.

پس هر گاه عمل عبد مبتنی بر اقتدای امام حقّ باشد مصدر آن عمل جهت علیای نفس با کمک و امداد فرشتگان می‌باشد، و صورت آن عمل از همان جهت به سوی خیال نازل می‌شود که خیال در عالم صغیر مشابه عالم مثال در عالم کبیر است، سپس صورت آن عمل از طریق مدارک ظاهری به سوی خیال صعود کرده و در همان جهتی که از آن صادر شده است ثابت می‌شود و در نتیجه چون آن جهت دارای سایه‌ای نورانی است (که آن کتابی است که در دست نویسنده‌ی حسنات می‌باشد).

پس صورت عمل را نویسنده‌ی حسنات به سان نوشته‌ای ثبت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۷

می‌کند که ثابت مانده و در صفحه‌ی دل نیز ثبات می‌یابد، و مادامی که عبد کاری انجام نداده که آن را محو یا پاره کند، همه‌ی اعمال در آن جمع شده و تا روز قیامت می‌ماند، و در آن روز است که عمل خود را به صورت کتابی منشور حاکی از جمیع اعمال خیر و نیکوی خویش می‌یابد.

و هر گاه عمل عبد مبتنی بر اقتدای امام حقّ نباشد طبعا کردارش از جهت پیروی امام باطل که نوعا از قبیل مردم، شیاطین و هواهای نفسانی می‌باشد صادر شده که مصدرش جهت سفلی نفس با اغفال و فریب شیاطین است، صورت چنین کرداری از آن جهت که به سوی خیال، سپس قوای محرکه تنزّل یافته و از آن به سوی اوهام (خیال واهه) سقوط می‌کند و می‌رسد بر آن جایی که از آن صادر گردیده است و در همانجا ثابت می‌ماند.

و چون آن جهت دارای سایه‌ی ظلمانی است، پس جمیع کردارهای بد به صورت کتابی در دست نویسنده‌ی سیّئات است، و تا زمانی که عملی صورت نداده که آن را تبدیل به خیر یا محو نماید و یا موجبات بخشیدگی را فراهم نماید تا روز قیامت در صفحه‌ی دل ثابت می‌ماند و در آن روز به صورت کتابی منشور آن را یافته و می‌فهمد که هیچ گناهی از قلم نیافتاده است و صغیر و کبیر همه را در بر دارد.

از این دو جهت به یمین و شمال تعبیر شده است برای این که انسان کتاب علیا را از جهت علیایش و کتاب سفلی را از جهت سفلی‌اش دریافت می‌کند، و از سوی دیگر کتاب علیای انسان که سایه‌ی نورانی اوست به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۸

چیزی وارد می‌شود که سایه‌ی آن است، و کتاب سفلی نیز به چیزی وارد میشود که سایه آن می‌باشد، لذا کتاب را به یمین یا شمال او می‌دهند هر کس که کتابش را از یمین (راست) بدهند از خوشحالی می گوید: این کتاب من است بخوانیدش، ولی هر کس که کتابش را از شمالش بدهند از حسرت و اندوه می گوید: ای کاش کتاب مرا نداده بودند.

فَأُولئِکَ یَقْرَؤُنَ کِتابَهُمْ وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا آنان که کتابشان را بر دست راستشان داده‌اند آن را می‌خوانند (چون می‌بینند و کور نیستند) و چیزی را که مایه‌ی شرمندگی و خجالت باشد نمی‌یابند و به اندازه‌ی فتیلی (آن نخ مفتول باریکی که در شکاف هسته است) مورد ستم قرار نمی گیرند، مقصود این که از پاداشهای ایشان چیزی کاسته نمی‌شود.

وَ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَةِ أَعْمی هر کس در این دنیا کور باشد پس در آخرت نیز کور است، مقصود از کوری نداشتن چشم نیست، بلکه نداشتن بصیرت از شناخت آخرت و راه آن است پس چه بسا کسانی که از ناحیه‌ی چشم کورند ولی امور آخرت را با بصیرت می‌بینند، و چه بسا چشم دارانی که نسبت بر امور آخرت کورند.

بصیرت باطنی به سبب شناختن امام علیه السّلام از قوّه به فعل می‌رسد و کوری (باطنی) نیز با انکار او فعلیّت می‌یابد.

و اگر کسی نه منکر امام علیه السّلام باشد و نه عارف او بصیرت و کوری (باطنی) اش فعلیّت نیافته و در همان بالقوّه باقی می‌ماند، چنین شخصی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۱۹

اگر چه در حکم شخص کور است لیکن امید بر بصیرتش در آخرت هست هم چنان که این ترس نیز وجود دارد که کوری بر وی عارض گردد.

وَ أَضَلُّ سَبِیلًا در آخرت از دنیا گمراه‌ترند، یا در آخرت از کسانی که در دنیا راه را گم کرده بودند گمراه‌ترند، وَ إِنْ کادُوا لَیَفْتِنُونَکَ آن کافران می‌خواهند که با فریب و آزمایش تو، تو را از آنچه که وحی کردیم منصرف نمایند عَنِ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ از آن مطلب معهودی که بر تو وحی کردیم، و آن ولایت حضرت علی علیه السّلام است، چنانچه روایت شده است، لِتَفْتَرِیَ عَلَیْنا غَیْرَهُ وَ إِذاً لَاتَّخَذُوکَ خَلِیلًا وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناکَ لَقَدْ کِدْتَ تَرْکَنُ إِلَیْهِمْ شَیْئاً قَلِیلًا لفظ «ترکن» از رکون است، و در اخبار وارد شده که این آیه از قبیل به تو می گویم تا همسایه بشنود می‌باشد، و در اخبار وارد شده آن افترای ملحدین است و مخاطب قرار دادن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله غیر از به تو می گویم تا همسایه بشنود نبوده است، افترایی از ملحدین نبود که در آن تحقیر و بی‌اعتنایی پیغمبر نباشد.

کما این که صدر آیه هم (در بر گیرنده‌ی) بی‌اعتنایی ملحدین است، چه مشعر بر این است که کافران فریب و آزمایش بر پیامبر را به نهایت رساندند (از هیچ چیزی که می‌شد پیامبر را فریب و آزمایش کرد فرو گذاری نکردند) و اگر کسی جز تو (محمّد صلّی اللّه علیه و آله) بود فریب می‌خورد و تثبیت استحکام از جانب خداوند نمی‌یافت ذیل آیه امتنان بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است که خداوند او را در مثل این مقام ثابت نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۰

إِذاً لَأَذَقْناکَ ضِعْفَ الْحَیاةِ وَ ضِعْفَ الْمَماتِ عذاب زندگی دنیا و آخرت را بر تو بچشانیم، بنابراین که کلمه «ضعف» اسم عذاب باشد چنانچه بعضی گفته‌اند، یا مقصود دو برابر عذاب آخرت حیات است، اگر این رکون و اعتماد بر کفّار از غیر تو بود در مورد تو عذاب آن دو برابر شد، زیرا که امر اشخاص بزرگ، بزرگتر و پر خطرتر است.

برخی گفته‌اند: مقصود از «ضعف الحیوة» عذاب آخرت و مقصود از «ضعف الممات» عذاب قبر است.

ثُمَّ لا تَجِدُ لَکَ عَلَیْنا نَصِیراً دیگر یاری کنندای پیدا نمی کنی که عذاب را از تو دفع کند.

وَ إِنْ کادُوا لَیَسْتَفِزُّونَکَ نزدیک بود تو را ناراحت سازند، «استفزه» او را خوار کرد و از خانه‌اش بیرون نمود و ناراحت کرد، مِنَ

الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْها وَ إِذاً لا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلَّا قَلِيلًا هر گاه تو را بیرون کنند بعد از تو جز اندکی درنگ نمی‌کنند.
سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنا لفظ سُنَّةَ بنا بر مصدر بودن منصوب است، این که قومت در صدد فریب تو بر آمدند، تثبیت شدنت به موجب ما، اراده‌ی قومت برای اخراج تو و درنگ نکردنشان بعد از تو همه از سنّت کسانی است که پیش از تو فرستادیم.
ممکن است فعل در تقدیر باشد، یعنی این مطلب سنّت شده است، سنّت پیشینیان، یا این که «سنة» مفعول به برای فعل مقدّر است که تقدیر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۱

چنین بوده است: (ركبوا فی ذلک سنة من قد ارسلناه).
وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِيلًا در سنّت ما هیچ تحول و دگرگونی را نمی‌یابی، أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ لام در (لدلوک) به معنای «فی» است، یعنی در وقت زوال آفتاب، تا شدّت تاریکی شب (در اخبار بر نصف شب و نمازهای چهار گانه تفسیر شده است).
وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً و هنگام اجتماع فجر (گستردگی فجر در افق)، اشاره بر نماز صبح است به راستی که وقت فجر مشهود است، در اخبار كانَ مَشْهُوداً بر شهادت فرشتگان شب و روز تفسیر شده است، چون نماز در آن موقع در کتاب هر دو ملائکهٔ ثابت می‌شود.
وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ لفظ مِنَ در مِنَ اللَّيْلِ برای تبعیض است یعنی پاره‌ای از شب، پس موصوف حذف شده و صفت جانشین آن گردید، چون معنای بعض بودن در «من» تبعیضی قوی است تا جایی که گفته شده «من» و مجرورش احکام اسم خالص جاری می‌شود بلکه گفته شده که «من» اسم است.
لفظ «فا» در «فتهجّد» زایده است یا به توهّم «امّا» است، یا عاطفه از قبیل عطف تفسیر بر چیزی است که با «فا» تفسیر شده است، و تهجّد همان طوری که در خواب استعمال شده در بیداری هم استعمال می‌شود،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۲

پس لفظ «تهجّد» از اضداد است.
ممکن است که لفظ (تهجّد) از (هجود) با فتح‌ها گرفته شده باشد و آن کسی است که شب نماز می‌خواند و معنای آیه این است که پاره‌ای از شب را بیدار شو، و آن بیداری را حفظ کن و نماز بگذار و کوشش نما در نمازت همان موقع شب کوشا باش، و امّا قرار دادن این لفظ از «هجو» با ضمّها به معنای سلب یعنی بیدار نشدن، پس احتمال خیلی دور است در نهایت دوری.
نافِلَةً لَكَ نماز شب بخششی است برای تو، یا نماز نافله برای تو است، بنا بر معنای اوّل لفظ «نافلة» مفعول فعل محذوف است، یعنی عطا کردیم ما بخششی برای تو، و بنا بر معنای دوّم مفعول «تهجّد» می‌باشد.
بنابراین که در «تهجّد» معنای «افعل» به معنای انجام بده تضمین گردد، یا این که لفظ «تهجّد» از معنای نماز تجرید شود، یعنی انجام بده به سبب بیداری نافله‌ای را که برای تو است، یا انجام بده نافله‌ای را که برای تو است و حرف «لام» در «لک» برای اختصاص است، و معنای اختصاص نماز شب بر پیامبر اختصاص وجوب آن است، چه استحباب آن مشترک بین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امّتش می‌باشد.
و ممکن است از آیه وجوب نماز شب برای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله استنباط شود با قطع نظر از اخبار که دلالت بر وجوب تهجّد آنحضرت می‌کند، و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۳

قرینه‌ی استفاده‌ی وجوب از آیه این است که تهجّد عطف بر بپا داشتن نماز هنگام زوال آفتاب شده است، چرا که امر در آن جا

اقتضای وجوب می‌کند و توافق دو امر حاکی از این است که این جا هم برای وجوب است.

تفصیل نوافل و چگونگی آن و وقت فضیلت آن موکول بر کتب فقها رضوان اللّه علیهم می‌باشد.

عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً تنوین در «مقاما» برای تعظیم است، مقام بزرگ پسندیده که آن منصوب است بر ظرفیت یا حالیت، به اعتبار این که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مقام محمود و پسندیده ایستاده و خودش مقام پسندیده و محمود شده است، و مقام محمود آخرین مقامات سالک است و آن مقام او با حقّ در خلق است، چون اوّلین مقام از مقامهای سالک (که مقام او در خلق با خلق) است که مقام مذموم است و انسان مأمور بر فرار و هجرت از آن و عدم توقّف در آن است.

دوّمین مقام عارف مقام او در حقّ است، در حالی که به سوی حقّ سلوک می‌کند، و مقام در این حال قدس و تنزیه است نه مقام محمود و پسندیده، و سوّمین مقام عارف مقام او در حقّ با حقّ است که در حقّ فانی شده و تا به مقام قدس و تنزیه او پیش می‌رود، برای او نه اسمی هست و نه رسمی چه رسد به فضل و حمد.

چهارمین مقام عارف مقام در خلق با حقّ است که آن مقام محمود و پسندیده است، مقام فضل و مقام جمع بین تنزیه و تشبیه، و حقّ و خلق،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۴

توحید و تکثیر است، چون این مقام بعد از فنا است لفظ بعث آورد که دلالت بر احیا و زنده گردانیدن بعد از ممات می‌کند، چه انسان فانی با مرگ اختیاری مرده است و آن که به سوی خلق برمی‌گردد بعد از امر به نافله‌ی شب او را امر به سؤال و دعا کرده، نافله‌ای که عبادت از اقامت در آن مقام است، و گر نه اصل آن مقام به وجهی حاصل بود.

و سرّ مطلب این است که صاحب این مقام یا نظرش غالبا به خلق است یا به حقّ، این دو مقام به طور مطلق پسندیده و محمود نیست، و آن دو موسی و عیسی علیهما السّلام است، یا این که نظرش به سوی حقّ با نظرش به سوی خلق مساوی است بدین معنای که نظرش بر هر یک به مقدار اقتضا می‌باشد، بدون این که در حقّ هیچ یک از آن دو نقصانی حاصل شود، و این همان مقام محمود و پسندیده علی الاطلاق است که برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود.

و هر چه که در تفسیر مقام محمود وارد شده است بر آنچه که ما ذکر کردیم برمی‌گردد، و چون آن مقام از بزرگترین مقامات است و خداوند وعده‌ی دخول در آن مقام را منوط بر تهجّد او نموده لذا او را امر به سؤال و درخواست دخول در آن مقام و انتظار آن نموده است.

وَ قُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِی و بگو پروردگار مرا در این مقام داخل نما، و آنچه که در تفسیر این آیه وارد شده مانند: دخول مکّه، یا دخول هر مدخلی، یا دخول هر مدخلی که ترسناک است از جهت گستردگی و سعه‌ی وجوه قرآن و جواز تعمیم آیه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۵

و این منافاتی با این مطلب ندارد که مقصود در ذیل وعده‌ی بعث و برانگیختن به مقام محمود سؤال و در خواست دخول در آن مقام باشد.

و چون خطاب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله شامل امّتش نیز می‌شود از باب شمول خطاب کلّ نسبت به اجزا یا شمول خطاب متبوع نسبت به امّت در خواست مقامات سالکین الی اللّه است، یا در خواست دخول به مقام محمود جزئی است که آن آخر مقامات سالکین است بر حسب مراتبی که دارند.

مُدْخَلَ صِدْقٍ مقصود ادخال صدق یا محلّ ادخال صدق است، لفظ «مدخل» با فتح میم و اضافه به صدق خوانده شده برای مبالغه، یعنی داخل شدنی که برای صدق ثابت است و چیزی جز شأنیّت آن را ندارد.

یا صدق به معنای صادق است یعنی داخل شدن صادق که تعبیر به صدق از باب مبالغه است و اضافه نیز جهت مبالغه است، بنابراین

معناى آيه چنين مى‌شود: ادخال شخصى كه در او جز صدق باقى نمى‌ماند.

و صدق ادخال در مقامى بدين گونه است كه در آن مقام داخل شود و متمكّن در آن مقام گردد به نحوى كه خروج براى او و زوال اين مقام از تصوّر نگردد، و روى همين جهت است كه گفته شده: خروج بدون دخول جهل و نادانى است، يعنى خارج شدن از مقامى بدون تمكّن دخول در آن مقام جهل است، و گر نه خروج فرع بر دخول است.

وَ أَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ و اخراج با صدق با تمكّن در

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۶

مدخل محقّق مى‌شود وَ اجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطاناً نَصِيراً تنوين «سلطانا» براى تفخيم است، و سلطان نصير همان ولايت مطلقه است كه در مظاهر كلّى و جزيى ولايت ظاهر است.

و اصل همه‌ى مظاهر على عليه السّلام با بشريّتش مى‌باشد، چنانچه او با علويتش حقيقت ولايت مطلقه است.

و خداى تعالى جواب رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را آن جا كه على عليه السّلام با او بوده است داده و على عليه السّلام با علويتش به صورت سرّ پنهان و با بشريّتش به صورت آشكار با رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بوده و على عليه السّلام با علويّتش سكينه و آرامشى بوده كه بر او به صورت مثالى‌اش نازل گشته است.

وَ قُلْ پس از آن كه سلطان نصير در خواست كردى و ما در خواست ترا اجابت كرديم و ولايت كليه نازل شد كه پس از نزول سكينه ناميده شد از باب خوشحالى و سرور به آنچه كه داديم بگو:

جاءَ الْحَقُّ حقّ آمد، ولايت مطلقه حقّ است و حقّ بودن هر صاحب حقى به سبب حقّ بودن ولايت است.

وَ زَهَقَ الْباطِلُ و باطل از بين رفت، چه باطل به سبب آمدن حقّ در عالم صغير و كبير از بين مى‌رود و مضمحل مى‌شود، إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً كه باطل از بين رفتنى است، ولى تا حقّ نيامده خود نمايى مى‌كند و در ظاهر حقّ ديده مى‌شود، و بعد از آمدن حقّ معلوم مى‌شود كه باطل بوده و حقيقتى نداشته است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۷

آيات ۸۷- ۸۲

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۸۲ تا ۸۷] ..... ص : ۳۲۷

اشاره

وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً (۸۲) وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَى الْإِنْسانِ أَعْرَضَ وَ نَأى بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ كانَ يَؤُساً (۸۳) قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدى سَبِيلًا (۸۴) وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَ ما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (۸۵) وَ لَئِنْ شِئْنا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ ثُمَّ لا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنا وَكِيلًا (۸۶)
إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كانَ عَلَيْكَ كَبِيراً (۸۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۲۷

و ما آنچه از قرآن فرستيم شفاى دل و رحمت الهى بر اهل ايمان است و (ليكن) كافران را به جز زيان چيزى نخواهد افزود، و ما هر گاه به انسان نعمتى عطا كرديم رو بگردانيد و دورى جست و هر گاه شرّ و بلايى به او روى آورد به كلّى مأيوس و ناامید شد،

توبه خلق بگو که هر کس بر حسب ذات و طبیعت خود عملی انجام خواهد داد و خدای شما بر آن که راه هدایت یافته از همه آگاهتر است،

و (ای رسول ما) ترا از حقیقت روح می پرسند جواب بده که روح به فرمان خداست (و بی‌واسطه‌ی جسمانیّات به امر الهی به بدنها تعلّق می گیرد) و آنچه از علم به شما دادند بسیار اندک است و حقیقت چیزی را به علم جزیی خود در نمی‌یابید،

ای پیغمبر اگر ما

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۸

بخواهیم آنچه را که به وحی بر تو آوردیم همه را باز می‌بریم و آن گاه تو بر (قهر) ما هیچ مددکاری نخواهی یافت،

مگر آن که رحمت و لطف پروردگار از تو مدد کند که فضل و رحمت او بر تو بسیار است.

تفسیر ..... ص : ۳۲۸

وَ نُنَزِّلُ عطف بر جاءَ الْحَقُّ است که در این صورت از جمله‌ی مقول قول پیامبر می‌شود، یعنی بعد از آمدن حقّ و رفتن باطل ما از قرآن چیزی را که شفا و رحمت است نازل می کنیم.

لفظ «ننزل» به صیغه‌ی جمع متکلّم آورده شده تا تعظیم و بزرگداشت تو باشد، زیرا که تو بعد از آمدن حقّ با ولایت مطلقه متّحد می‌شوی که عبارت از مشیّت است، که آن به وجهی شامل همه‌ی موجودات است، یا این که خواستیم نفس تو را با حقّ نازل شده شریک کنیم اگر برای خودت نفسی در بین می‌بینی.

یا معنای آیه این است: با زبانی که زبان خدا شده است بگو ما نازل می کنیم با این جمله کلامی از جانب خدا و عطف به اعتبار معنای است، گویا که فرموده است: ما حقّ را نازل کرده و ظاهر می‌سازیم از بین رفتن باطل را، و پس از آن نازل می کنیم.

مِنَ الْقُرْآنِ از قرآن چیزی را که شفا و رحمت است لفظ «من» برای تبعیض است و ظرف مِنَ الْقُرْآنِ حال از ما بعدش، یا «من»

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۲۹

ابتدائیه و ظرف صله‌ی «ننزل» است، و مقصود از قرآن صورت کتاب تدوینی یا مقام جمع است که همان مقام محمود می‌باشد، ما هُوَ شِفاءٌ چیزی که شفای بدن و روح از هر آفت و درد است زیرا آنچه که از مقام جمع نازل شده (واسطه‌ی بین مقام جمع و خلق است) از نقص و آفتی پاک و پاکیزه باشد شفا از هر دردی می‌باشد، البتّه این شفا برای کسی است که به قرآن استشفا کرده و به کسی که قرآن بر او نازل شده متّصل شود.

وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً و قرآن در مورد ظالمین جز زیان چیزی نخواهد افزود، زیرا آن‌ها همانند نجاست هستند که زیاد تابیدن آفتاب جز تعفّن چیزی بار نمی‌آورد.

در کتاب طبّ الائمّه از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: از مؤمنین هیچ کس هرگز شکایتی نکرده در حالی که جای درد را مسح کرده (دست کشیده) و با خلوص نیّت گفته: وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً مگر این که آن درد از بین رفته و شفا پیدا کرده، هر دردی که می خواهد باشد.

مصداق این مطلب در آیه می‌باشد آن جا که می گوید: شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ و از امام صادق علیه السّلام است که دعا و تعویذ اگر از قرآن باشد مانعی ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۰

وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَی الْإِنْسانِ أَعْرَضَ و آن گاه که بر انسان نعمت دادیم از ما روی بر می گرداند.

وَ نَأی بِجانِبِهِ از ما دوری جست، مقصود این است که استبداد نموده و از منعم خویش غفلت ورزید، یا مقصود استکبار و طغیان

اوست مانند: قول خدای تعالی:

إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى «۱» براستی که انسان راه طغیان در پیش می‌گیرد آن گاه که غنی (بی‌نیازی) را ببیند.

وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ كانَ يَؤُساً هر گاه شرّی بر او برسد شدیدا ناامید و مأیوس از روح خدا می‌شود.

یعنی این که خوی و خاصیّت انسان بر حسب مقام نفسش هنگام نعمت طغیان و کفر به منعم است، و هنگام زوال نعمت و رسیدن زیان مأیوس شدن از روح خدا.

در حالی که انسان بنده‌ای است که حقّ نسبت دادن چیزی را به خود ندارد، بلکه باید نعمت و ضرر را از مولای خویش ببیند، و هنگام نعمت خدا را شکر کند و نسبت نعمت را به خدا بدهد و از زوال آن ترسناک باشد، و هنگام ضرر امید رفع آن را داشته باشد و آن را بر نقصان و کمبود خودش نسبت بدهد.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ بگو همه اعمّ از خدا و بندگان بر

---

(۱) سوره علق آیه ۶

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۱

حسب اقتضای ذات خود عمل می‌کنند، یعنی هر عملی مشتمل بر نیّتی است که مقتضای ذات و طبیعت عمل کننده است، که نیّت نشان دهنده‌ی حال انسان و طبیعت او است.

یا معنای آیه این است که هر کس عملش را بر نیّت و نیّتی از نفسش بنا می‌کند که مقتضای طبیعت، حال و مقام او است.

بدان که انسان بر حسب فعلیّت بشریّتش دارای یک نوع و یک حدّ است، ولی بر حسب باطن دارای انواع متباینی است که هر نوع آن دارای حدّی است علی حده و مستقلّ.

پس آن گاه که بر حسب باطن بالفعل نوعی می‌شود، مثلا وقتی انسان بالفعل یکی از درندگان، چهار پایان، شیاطین یا انسان که مشتمل بر انواع ملایکه است بشود هر وقت بخواهد عملی را انجام بدهد (خواه در صورت عبادات و مباحات باشد خواه در صورت معاصی) آن صورت را پیش خود مجسم می‌کند و به واسطه‌ی تجسّم آن صورت قصد می‌کند آنچه که بالفعل حقیقت آن عمل است به صورت کامل صورت وجود پیدا کند.

در این جا آن صورت و قصد نیّت فعل است، و انسان در حین عمل مشتمل بر نیّت است که مبنای عمل او قرار می‌گیرد، مثلا انسان خود پسند یا ریا کار وقتی بخواهد نماز بخواند صورت آن را پیش خود مجسم ساخته و به واسطه‌ی آن از عملی که انجام می‌دهد چنین قصد می‌کند که خودش را زینت دهد بر آنچه که گمان می‌کند پیش مردم ممدوح است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۲

پس نماز را می‌خواند در حالی که مشتمل بر نیّتی است که مشابه عمل خارجی بالفعل است و آن نوع خود پسندی است مثلا همانند طاووس.

به عبارت دیگر: کسی که عملش را بر اساس قصد تزیین خودش قرار می‌دهد که مقتضای طبیعت حال و نیّتش می‌باشد.

و طبیعت ذات حقّ اوّل تعالی شأنه اولا و بالذّات صفات جمالیه‌ی او از قبیل: رحمت، جود، احسان، عفو، صفح، گذشت و غفران است، پس عمل او در قصد اوّل جز همین که گفته شد نیست، و لکن گاهی بر حسب قابلیّت‌ها و با قصد دوّم و بالعرض قهر، غضب و انتقام می‌شود.

معنای آیه این است که: ای رسول به آن‌ها بگو که خداوند طبق مقتضای ذات و طبیعت خودش عملش مبتنی بر رحمت و احسان است و شما نیز طبق مقتضای ذات خود عمل می‌کنید به نحوی که رحمت الهی را رضا یا غضب قرار می‌دهد.

فَرَبُّکُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدی سَبِیلًا اگر کسی طبق ذات و سرشت خود عمل می‌کند، و ذات و سرشت از امور غیبی باطنی است و صورت عمل ملاک (مورد توجّه و اعتنا) نیست، پس آن کسی را که بر اساس صورت عمل اختیار می‌کند ممکن است بر حسب ذات و سرشت اختیار نشده باشد، بلکه کسی باشد که خدا اختیار می‌کند، زیرا پروردگار شما بر آن کس که راه یافته است داناترست.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۳

بنابراین معنای لفظ «فا» در فَرَبُّکُمْ داخل بر جمله‌ای شده که جانشین جزای مقدّر است که این منافاتی با تعمیم آیه نسبت بر جمیع مصادیقش ندارد، هم چنان که شأن جمیع آیات چنین است.

چه مقصود بالذّات از ذکر خیرات علی علیه السّلام و از ذکر شرها و بدیها دشمنان علی علیه السّلام است در عین حال بالتّبع و ثانیا و بالعرض نسبت به همه‌ی مصادیق تعمیم داده می‌شود.

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ از تو در باره‌ی روح می‌پرسند که حیات انسانی بسته آن است، چه روح بر بخار اطلاق می‌شود که در قلب تکوّن پیدا می‌کند و به واسطه‌ی شرایین در بدن انتشار پیدا می‌کند و آن روح حیوانی نامیده می‌شود، و هم چنین بر بخاری که از قلب به دماغ متصاعد می‌شود و دماغ به سبب برودت آن معتدل می‌شود روح اطلاق می‌شود و آن را روح نفسانی گویند.

و بر چیزی که حیات حیوان بر آن بستگی دارد نیز روح اطلاق می‌شود که نفس حیوانی نام دارد و هم چنین بر چیزی که حیات انسانی منوط بر آن است روح گفته می‌شود که نفس ناطقه نام دارد، و مقصود سؤال کنندگان از روح همین است، زیرا روح انسانی و نفس ناطقه چیزی است که برای مردم به سبب آثار قابل درک است که آن تحت الشّعاع نفس انسان مخفی و پنهان است.

روح بر طبقه‌ای از ملایکه نیز اطلاق می‌شود که در لسان اشراق

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۴

ارباب انواع و در لسان شرع «صافّات صفّا» نامیده می‌شود، و بر فرشته‌ای که از سایر ملایکه بزرگتر است و به عدد هر انسان وجه و صورت دارد روح گفته می‌شود، و آن ربّ النّوع انسان بوده و ریاست و احاطه دارد بر ارباب انواع، و او با هر یک از افراد انسان است در حالی که هیچ یک از افراد انسان با او نیست.

و آنچه که در اخبار وارد شده است او را فرشته‌ای معرفی می‌کند که از جبرئیل و میکائیل بزرگتر است و با محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سپس با ائمّه علیهم السّلام بود، و اشاره بر همین معنای دارد.

و معنای این که ملایکه یاد شده با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بوده نه با سایر انبیا علیهم السّلام این است که همراهی ملایکه با آن حضرت مقرّون بر همراهی با اوست، و گر نه آن ملایکه با همه‌ی ذرّات عالم است، و «نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی» اشاره به همین معنای است، چه روحی که در آدم دمیده شده سایه‌ی همان روح است.

چون روح مورد سؤال مردم یک امر مجرّد معقول است که جز صاحبان عقول آن را درک نمی‌کنند و از سوی دیگر سؤال کنندگان اهل حس هستند و ادراکشان از محسوسات فراتر نمی‌رود خدای تعالی به رسولش امر نمود که جواب آن‌ها را به اجمال بدهد.

پس فرمود: قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی روح ناشی از امر من است بدون این که سابقه‌ی آمادگی مادّه‌ای باشد تا محسوس باشد و شما

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۵

بتوانید با حواس ظاهری یا باطنی آن را درک کنید، یا بگو که روح از عالم امر خدا است و ادراک شما به آن نمی‌رسد.

و لذا فرمود: وَ ما أُوتِیتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِیلًا و جز به اندکی از شما علم داده نشده، یا علم داده شده قلیل و اندک است، و آن علم محسوس از ناحیه‌ی آثار آن است، و شما نمی‌توانید به عالم امر علم پیدا کنید و لفظ «ما» نافیه یا استفهام انکاری است.

وَ لَئِنْ شِئْنا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ اگر بخواهيم آنچه را كه به تو وحى كرديم از بين مى‌بريم، مقصود قرآن يا احكام نبوى يا روحى است كه بر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله وحى شده است، يا مقصود اين است كه علمى را كه به تو داديم از بين مى‌بريم.

ثُمَّ لا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنا وَكِيلًا ديگر بر آنچه كه وحى كرديم بر از بين بردن كسى را پيدا نمى‌كنى كه و كيل و نگهبان تو باشد تا بتوانى كارت را بر او واگذار نمايى كه او بر ما تسلّط داشته و بتواند آنچه را كه از بين برديم برگرداند.

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ مگر رحمتى از جانب پروردگارت باشد، اين استثناى منقطع است، يعنى لكن رحمتى از سوى پروردگارت مى‌تواند آنچه را كه وحى كرديم نگهدارد يا به تو رد كند و برگرداند. إِنَّ فَضْلَهُ كانَ عَلَيْكَ كَبِيراً (به راستى كه بزرگ بوده است فضل و بخشش او بر تو).

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۶

آيات ۱۰۰- ۸۸

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۸۸ تا ۱۰۰] ..... ص : ۳۳۶

اشاره

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً (۸۸) وَ لَقَدْ صَرَّفْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً (۸۹) وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً (۹۰) أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً (۹۱) أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ قَبِيلًا (۹۲) أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولًا (۹۳) وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى إِلَّا أَنْ قالُوا أَ بَعَثَ اللَّهُ بَشَراً رَسُولًا (۹۴) قُلْ لَوْ كانَ فِي الْأَرْضِ مَلائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَكاً رَسُولًا (۹۵) قُلْ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ إِنَّهُ كانَ بِعِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً (۹۶) وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِهِ وَ نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَلى وُجُوهِهِمْ عُمْياً وَ بُكْماً وَ صُمًّا مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّما خَبَتْ زِدْناهُمْ سَعِيراً (۹۷)

ذلِكَ جَزاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآياتِنا وَ قالُوا أَ إِذا كُنَّا عِظاماً وَ رُفاتاً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِيداً (۹۸) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ قادِرٌ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَ جَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُوراً (۹۹) قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذاً لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفاقِ وَ كانَ الْإِنْسانُ قَتُوراً (۱۰۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۷

ترجمه: ..... ص : ۳۳۷

بگو اى پيغمبر كه اگر انس و جنّ متّفق شوند كه مانند اين قرآن كتابى بياورند هرگز نتوانند هر چند همه پشتيبان يكديگر باشند،

و همانا در اين قرآن براى مردم هر گونه مثال آورديم اكثر مردم به جز از كفر و عناد از هر چيز امتناع كردند،

و گفتند ما هرگز به تو ايمان نخواهيم آورد تا آن كه از زمين براى ما (به اعجاز) چشمه‌ى آبى بيرون آرى،

يا آن كه تو را باغى از خرما و انگور باشد كه در ميان آن نهرهايى جارى گردد،

يا آن كه خانه‌اى از زر و كاخى زرنگار دارا باشى يا آن كه بر آسمان بالا روى و باز هم هرگز ايمان به آسمان رفتنت نياوريم تا آن كه بر ما كتابى نازل كنى كه آن را قرائت كنيم، بگو خدا منزّه است از آن كه من او يا فرشتگان او را حاضر سازم آيا من فرد بشرى

بیشترم که از جانب خدا به رسالت آمده‌ام،

مردم را چیزی از هدایت و ایمان باز نداشت وقتی قرآن آمد جز که گفتند آیا خدا بشری را هرگز به رسالت فرستاده است؟،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۸

ای پیغمبر بگو اگر فرشتگان را در زمین مسکن و قرار بودی ما هم فرشته را از آسمان به رسالت بر آن‌ها فرستادیم،

ای پیغمبر بگو خدا شاهد میان من و شما کافی است که او به احوال بندگانش آگاه و بصیر است،

هر که را خدا رهنمایی کند به حقیقت هدایت یافته و هر که را گمراه کرد دیگر جز خدا هیچ رهنما و دوست و نگهبانی بر او نخواهی یافت و چون روز قیامت شود بر روی کور و گنگ و کر محشور خواهیم کرد و به دوزخ مسکن کنند که هر گاه آن دوزخ آتشش خاموش شود باز شدیدتر سوزان و فروزان می‌کنیم،

این است کیفر آن کافران چون به آیات ما کافر شدند و گفتند آیا پس از آن که ما استخوانی پوسیده شویم از نو برانگیخته می‌شویم؟!

آیا ندیدند و ندانستند که آن خدایی که زمین و آسمانها را آفرید قادر است که مانند این‌ها را باز خلق کند؟ و بر آن‌ها وقت موعودی که بی‌شک خواهد آمد مقرّر گرداند؟ (آری با این همه آیات و حجّت قاطع باز) ستمکاران جز راه کفر و عناد نپیمودند،

ای رسول ما (به این مردم بخیل پست نظر) بگو که شما اگر دارای گنجهای رحمت خدا شوید باز همه از ترس فقر و خوف درویشی بخل از انفاق خواهید کرد که انسان (طبعا) بسیار ممسک و بخیل است.

تفسیر ..... ص : ۳۳۸

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً تحدّی و مبارز طلبی با امثال این آیه و بیان آن سابقا

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۳۹

گذشت «۱».

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ما در قالب الفاظ مختلف و عبارتهای متوافق و متخالف تکرار کردیم از هر حکایت و داستانی، از حکایت خوبان و بدان که به صورت مثل و افسانه در آمده بود آوردیم و مقداری از آن حکایتها را در عبارتهای گوناگون تکرار کردیم، مانند: ذکر حکایت موسی علیه السّلام با فرعون و قومش یا حکایتش با خضر علیه السّلام.

پس مفعول «صرّفنا» محذوف است و لفظ «من» در «من کلّ مثل» برای تبعیض است.

زیرا آنچه که از حکایتها در قرآن آمده است قسمتی از هر حکایت به صورت اجمالی است، و لفظ «کلّ» برای مبالغه است، چه آنچه که در قرآن ذکر شده از همه‌ی حکایتها و مثلها نیست.

فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً پس بیشتر مردم از عبرت گرفتن آن حکایت‌ها و مثل، و استدلال بر آن‌ها بر خداوندی یا تصدیق نبوّت تو در باره‌ی ولایت علی علیه السّلام ابا و امتناع کردند، جز کفر بر خدا یا نبوّت تو و یا بر ولایت علی علیه السّلام چیزی نکردند، در خبر آمده است که جبرئیل نازل شد، پس بیشتر مردم جز کفر به ولایت علی علیه السّلام کاری نکردند.

---

(۱) سوره‌ی بقره آیه‌ی ۲۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۰

وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً و گفتند: ایمان نمی‌آوریم مر ترا تا آن که روان کنی برای ما از زمین چشمه‌ی

لفظ «ينبوع» به معناى چشمه است.

أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً يا بوده باشد براى تو باغى از خرما و انگور كه رودهايى در بينشان روان سازى يا آنطور كه گمان كرده‌اى آسمان بر ما قطعه قطعه سقوط كند، قطعه‌هاى محسوس، لفظ «كسف» جمع «كسفه» با كسر به معناى قطعه است.

أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ قَبِيلًا يا بياورى خدا و فرشتگان را كفيل يا شاهد قبيل به معناى عيان و مقابل و كفيل، و جماعت از سه تا بيشتر مى‌باشد.

و به معناى «عريف» كسى كه هر چه را مى‌بيند مى‌شناسد نيز آمده است، و هر يك از اين معانى در اين جا مناسب است.

أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ يا بوده باشد براى تو خانه‌اى از طلا.

أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ يا به آسمان بالا- روى و تازه با آسمان رفتن تنها نيز ايمان نمى‌آوريم تا كتابى بر ما نازل كنى كه ما آن را بخوانيم كه در آن تصديق

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۱

نبوّت تو و تصديق توحيد خدا باشد، و همه‌ى اين پرسشها ناشى از عناد نفوس آن‌ها و لجاجت‌شان بود.

مقصود آنان اين بود كه دست آويزى داشته باشند تا انكارشان را بدان نسبت دهند و بر انكارشان عازم بوده و اصرار داشتند، و مقصودشان از اين درخواستها رفع شبهه و يا دفع شكّ نبود چنين پرسشها و در خواستها پاسخى ندارد و اگر هم جوابى داده شود محض لطف و تفضّل بر سؤال كننده است.

چنانچه از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله روايت شده است كه هر چه گفته بودند پاسخ فرمود، و روى همين جهت بود كه خداوند بر رسولش صلّى اللّه عليه و آله امر كرد كه در صورت عجز از جواب، جوابشان را ندهد.

پس فرمود: قُلْ سُبْحانَ رَبِّي بگو پروردگار من پاك و منزّه است از اين كه بر او تحكّم و زورگويى شود يا هر چه را كه نادانها از روى عناد و لجبازى پيشنهاد مى‌كنند بياورد، هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولًا من نمى‌توانم درخواست شما را خودم بياورم يا براى پروردگارم چيزى پيشنهاد كنم مانند آنچه كه پيشنهاد مى‌كنيد.

چگونگى اجتماع مشركين جهت استهزاى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مبتنى بر پيشنهاد چيزهايى بود كه از آوردنش عاجز باشد تا موجب توهين و كوچك شدن شأن او باشد در تفاسير نقل شده و هر كس تفصيل آن را بخواهد مراجعه نمايد.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۲

وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى چه چيز از ايمان مردم جلوگيرى كرد در هنگامى كه هدايت براى آن‌ها آمد، رسالت يا كتاب آسمانى يا ولايت آمد چون همه‌ى اين‌ها اسباب هدايت به سوى خدا است، چنانچه رسالت و كتاب آسمانى هدايت كننده به سوى ولايت نيز مى‌باشد.

إِلَّا أَنْ قالُوا أَ بَعَثَ اللَّهُ بَشَراً رَسُولًا سخنى نداشتند جز اين كه رسالت بشر را انكار كنند، و لكن خداى تعالى اين مطلب را با لفظ أَنْ قالُوا آورد تا اشعار بر اين باشد كه اين مجرّد گفتارى است كه آن‌ها مى‌گويند بدون اين كه اعتقاد و برهانى داشته باشند.

چون انكار رسالت بشر كنايه و تعرّض به رسالت فرشتگان است، لذا خداى تعالى بر پيامبرش امر كرد كه در جواب آن‌ها بگويد: فرشتگان از عالم ملكوت است و بر عالم ملك ظاهر نمى‌شود مگر با خراب كردن اختيارى يا اضطرارى آن (ملك).

«قل» در جواب انكار رسالت بشر، بگو: كه فرستاده‌ى بر بشر بناچار بايستى بشر باشد تا (از همجنس) آن‌ها بوده و انس با آن‌ها پيدا كند، و فرشتگان همجنس بشر نيست و نمى‌تواند با او مأنوس باشد.

قُلْ لَوْ كانَ فِي الْأَرْضِ مَلائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنا بگو به آن‌ها كه خداوند چنين مى‌گويد و ليكن قول را حذف كرد تا مفهم

(مشعر بر) این مطلب باشد که قول و فعل رسول قول و فعل خدای

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۳

تعالی است، عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ مَلَكاً رَسُولًا بعد از لجاجت و عنادشان در حالی که از ایشان اعراض کرده و بر پروردگارت توکّل نموده باشی.

قُلْ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ إِنَّهُ كانَ بِعِبادِهِ خَبِيراً بَصِيراً این جمله از تتمّه‌ی محکی به قول است، یا مستأنف است و کلامی از جانب خدا است، و همین دو احتمال در این قول خدای تعالی وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ نیز وجود دارد پس هدایت یافتن به کثرت در خواست و پیشنهاد نیست، بلکه یک امر الهی است برای کسی که خدا بخواهد نه این که اختیاری باشد و به اختیار و تدبیر عبد درست شود.

وَ مَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِهِ وَ نَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَلى وُجُوهِهِمْ وارونه شده پاهایشان بالا- و سرهایشان پایین قرار می‌گیرند، عُمْياً نابینا به طور مطلق هستند یا رحمت و فضل خدا را نمی‌بینند وَ بُكْماً وَ صُمًّا کر و لال مطلق هستند یا نسبت به چیزهایی نافع است کر و لال هستند مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّما خَبَتْ زِدْناهُمْ سَعِيراً جایگاهشان جهنّم است و آتش آن را زیادتر و شدیدتر خواهیم کرد.

ذلِكَ جَزاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآياتِنا این کیفر و جزای آن‌ها است که به آیات ما کفر ورزیدند، و اصل آیات و بزرگترین آن‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۴

علی علیه السّلام است، و نیز آخرت و معاد را انکار کردند.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ آن‌ها اعتراف کرده‌اند که خداوند آسمانها و زمین را خودش بدون سابقه خلق کرده است قادِرٌ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ خداوند قادر و توانا است که مثل آن‌ها را بیافریند، زیرا که آفریدن آن‌ها و امثال آن‌ها آسان‌تر از آفرینش آسمانها و زمین است و بازگردانیدن آسان‌تر از آفرینش ابتدایی است، این آیه قول کسی را که می‌گوید: اعاده و باز گردانیدن اگر چه بین اشخاص مردم است و لکن نسبت به بدنهایشان به وجهی مثل آن بدنها است تأیید می‌کند.

وَ جَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُوراً خداوند برای خود آن‌ها یا امثال ایشان بر حسب اعاده یا بر حسب حیات دنیا، یا بر حسب مکث و درنگ در برزخ قبل از قیامت اجل معینی قرار داد.

پس ظالمین و ستمگران بعد از وضوح مطلب جز از کفر ابا کردند یعنی کافر به توحید شدند یا به تو، یا بر علی علیه السّلام.

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي رحمت ربّ عبارت از ولایت است.

و سایر نعمتهای ظاهری و باطنی به سبب اتّصال به ولایت رحمت نامیده می‌شود، و هر گاه متّصل به ولایت نباشد سخط و نقمت و استدراج

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۵

است و جمع آوردن لفظ «خزاین» برای اشعار به این است که خداوند در مراتب عالم خزینه‌های متعدّد دارد.

إِذاً لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفاقِ اگر شما همه‌ی خزینه‌های رحمت پروردگارم را مالک می‌شدید باز هم از انفاق و رساندن به مستحقّ خودداری می‌کردید و می‌ترسیدید که با انفاق کردن خزینه‌ها تمام شود.

زیرا شما از بشریّت خود خارج نشده‌اید، و در فطرت و سرشت دوست داشتن مال و ترس از تمام شدن آن قرار داده شده است.

وَ كانَ الْإِنْسانُ قَتُوراً عطف بر تعلیل است، یعنی در سرشت انسان بخل قرار داده شده است و لذا لفظ «کان» آورد که دلالت می‌کند بر این که وصف بخل خاصیّت و فطرت انسان است اعمّ از این که لفظ «قتور» مبالغه باشد، یا صفت مشبّهه، و مقصود کنایه از مدعی خلافت است و این که آن‌ها مستحقّ ولایت و خلافت نیستند چون از بشریّت خارج نشده‌اند.

آيات ۱۱۱- ۱۰۱

[سوره الإسراء (۱۷): آيات ۱۰۱ تا ۱۱۱] ..... ص : ۳۴۵

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ فَسْئَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ إِذْ جاءَهُمْ فَقالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا مُوسى مَسْحُوراً (۱۰۱) قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلاَّ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بَصائِرَ وَ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً (۱۰۲) فَأَرادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعاً (۱۰۳) وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنا بِكُمْ لَفِيفاً (۱۰۴) وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلاَّ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً (۱۰۵)

وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلى مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِيلاً (۱۰۶) قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً (۱۰۷) وَ يَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا إِنْ كانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولاً (۱۰۸) وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعاً (۱۰۹) قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ أَيًّا ما تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى وَ لا تَجْهَرْ بِصَلاتِكَ وَ لا تُخافِتْ بِها وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذلِكَ سَبِيلاً (۱۱۰)

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ كَبِّرْهُ تَكْبِيراً (۱۱۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۶

ترجمه: ..... ص : ۳۴۶

و ما به موسى نه آيت روشن و معجزه‌ى آشكار عطا كرديم اين حكايت را از بنى اسرائيل سؤال كن كه موسى عليه السّلام بر آن‌ها آمد پس فرعون گفت اى موسى ما ترا (ساحر و) سحر آموز مى‌پنداريم

موسى عليه السّلام به فرعون پاسخ داد كه تو خود كاملا دانسته‌اى كه اين آيات را براى هدايت خلق جز خداى آسمان و زمين نفرستاده و من اى فرعون ترا شخصى جاهل و لايق

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۷

هلاك مى‌پندارم،

آن گاه اراده آن كرد كه موسى و قومش را از زمين مصر براندازد ما هم او و هم‌دستانش را تمام به دريا غرق كرديم،

و بعد از آن بنى اسرائيل را فرمان داديم كه در آن زمين ساكن شويد تا از آن پس كه وعده آخرت فرا رسد همه شما را با جمعا مبعوث گردانيم،

و ما اين آيات را به حقّ فرستاديم و براى اقامه‌ى حقّ و راستى نازل شد و نفرستاديم تو را جز براى آن كه مؤمنان را بشارت به رحمت دهى و كافران را از عذاب الهى بترسانى،

و قرآنى را جزء جزء بر تو فرستاديم كه تو نيز بر امّت به تدريج قرائت كنى اين قرآن كتابى از تنزيلات بزرگ ماست،

(اى رسول ما به امّت) بگو كه شما به اين كتاب ايمان بياوريد يا نياوريد (مرا يكسانست) كه البتّه آن‌ها كه پيش از اين به مقام علم و دانش رسيدند هر گاه اين آيات بر ايشان تلاوت شود همه با كمال خضوع و فروتنى سر طاعت بر حكم آن فرود آورند،

و گويند پروردگار ما پاك و منزّه است البتّه وعده خداى ما محقّقا واقع خواهد شد،

و آن‌ها با چشم گريان همه سر به خاك عبوديّت نهاده و پيوسته بر خوف و ترسشان از خدا مى‌افزايد،

بگو اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه خدا را (به اسم) رحمن به هر اسمى بخوانيد اسماى نيكو همه مخصوص او است زيرا اوصاف

جمال و جلال حضرتش بی‌شمار است و تو در نماز نه صدادار بلند و نه بسیار آهسته گرد آن بلکه حدّ توسّط را اختیار کن، و بگو ستایش مخصوص خداست که نه هرگز فرزندی و نه شریکی در ملکش بر گرفته و نه هرگز عزّت و اقتدار او را نقصی رسد که به دوست و مددکاری نیازمند شود و پیوسته ذات الهی را به بزرگترین اوصاف کمال ستایش کن.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۸

تفسیر ..... ص : ۳۴۸

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ این دلداری دادن به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است و کنایه از کسانی است که آیات و معجزات را پیشنهاد می‌کردند، یعنی کسی که در سرشت و خمیره‌اش عناد و لجاجت است آیات و معجزات به او نفعی نمی‌رساند چنانچه فرعون از موسی علیه السّلام نه آیه و نشانه‌ی روشن دید و در عین حال لجاجت و عنادش زیاد شد، و اخبار در تعیین آیات نه گانه به صورت مختلف وارد شده، پس در بعضی از اخبار بالا بردن کوه طور و من و سلوی از جمله‌ی نه نشانه شمرده شده است، و در بعضی از اخبار هم شمرده نشده است.

و ظاهر آیه‌ی این است که مقصود از آیات نه گانه چنانچه در خبر از امام صادق علیه السّلام است ملخ، شپش، قورباغه، خون، طوفان، دریا، سنگ، عصا و ید بیضا می‌باشد.

فَسْئَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ اگر تو شک و تردید داری از بنی اسرائیل بپرس (به روش به تو می‌گویم تا همسایه بشنود)! إِذْ جاءَهُمْ لفظ «اذ» اسم خالص و مفعول «اسئل» است، یا ظرف «آتینا» است و قول خدا «فاسئل» معترضه است.

فَقالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا مُوسى مَسْحُوراً فرعون بعد از ظهور و روشن شدن آیات از روی عناد گفت: من گمان می‌کنم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۴۹

که تو ای موسی مجنون باشی، قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بَصائِرَ گفت: این نشانه‌ها را خداوند اسباب بصیرت قرار داده است، و اطلاق «بصائر» بر آن‌ها از باب مبالغه است.

وَ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً من می‌دانم که تو ای فرعون از حقّ روی گردان و در هلاکت هستی، (ظن) در این جا به معنای علم است و تعبیر به (ظن) به جهت هم شکلی و مشابهت با قول فرعون است یا این که موسی علیه السّلام واقعا علم نداشته و دارای «ظنّ» بوده و خداوند دوری فرعون از خیر یا هلاکتش را به موسی علیه السّلام اعلام نکرده بوده تا دعوت موسی علیه السّلام کامل گردد.

فَأَرادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فرعون خواست که بنی اسرائیل را از زمین (سرزمین مصر یا مطلق روی زمین) خارج کند یا آن‌ها را ریشه کن سازد، فَأَغْرَقْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعاً ما بر عکس خواسته‌ی فرعون او و همراهانش را از زمین خارج کردیم وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ پس به بنی اسرائیل گفتیم ساکن همان زمینی شوید که فرعون می‌خواست شما را از آن بیرون کند، فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ آن گاه که وعده‌ی دار آخرت بیاید، جِئْنا بِكُمْ لَفِيفاً شما را مختلط بیاوریم «بکم» خطاب بر بنی اسرائیل و قوم فرعون، یا فقط خطاب بر بنی اسرائیل است مختلط از بنی اسرائیل و قوم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۰

فرعون یعنی آنان را که بر حقند با آنهایی که باطلند، یا مقصود این که مختلط از درجه‌ی پایین و درجه‌ی بالا.

وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ به سبب حقّ قرآن را نازل کردیم یا با غایت حقّ، یا متلبّس به حقّ «۱» و ضمیر «ه» یا به مطلق قرآن بر می‌گردد یا به قرآن ولایت، وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِيراً و به حقّ نازل شد قرآن و ترا نفرستادیم مگر این که بشارت ده و انذار کننده باشی.

وَ قُرْآناً فَرَقْناهُ لفظ «قرآن» در این جا امری است مجتمع، و مجمل و عظیم، که آن را در صورت حروف و الفاظ تفصیل دادیم و به

تدریج نازل نمودیم.

لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلى مُكْثٍ تا این قرآن را به مردم به تدریج و با صبر و تأنی بخوانی که آن به قبول و حفظ نزدیکتر است وَ نَزَّلْناهُ تَنْزِيلًا آن را از مقام جمعش که همان مشیّت و ولایت است بر قلمها به صورت اجمال نازل کردیم، سپس بر الواح و پس از آن بر اکوان در صورت موجودات تکوینی، و در صورت‌های حروف و اصوات، و نفوس و نوشته‌ها.

---

(۱) شاید مراد این باشد که با آیات محکم و متشابه که هر کدام جایگاه خودش را دارند و به قول قرآن کریم در سوره‌ی آل عمران آیه ۷: آنهایی که به مرض درونی حقّ ناباوری مبتلا- هستند از متشابهات برداشت نابجا می‌کنند برای فتنه و سوء تأویل در حالی که غیر از خدا و راسخان در علم تأویل آن‌ها را نمی‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۱

ممکن است مقصود از قرآن خصوص امر به ولایت باشد و ممکن است مقصود از تفریق قرآن تنزیل امر به ولایت باشد که یا به صورت اشاره است مانند: «إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ» «۱» و «أَطِيعُوا الرَّسُولَ» «۲»، یا به صورت تصریح مانند: «بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ» «۳» فی علیّ علیه السّلام.

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا ایمان و عدم ایمان شما نزد خدا یکسان است و نفع و فایده‌ی آن به خود شما بر می‌گردد.

إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ آنان که قبل از قرآن به آن‌ها علم داده شد، مانند: اهل کتاب که صدق بعثت و کتاب مرا قبل از ظهور من یا قبل از قرآن که ولایت علی علیه السّلام است می‌دانستند، همانند کسانی که بر عظمت علی علیه السّلام یقین داشتند، و این جمله در موضع تعلیل برای تسویه است.

یعنی این که حکمت در نزول قرآن دعوت و حکمت در دعوت ایمان خلق است، پس وقتی که بعضی ایمان آوردند حکمت حاصل می‌شود و غایت باطل نمی‌گردد، و بسیاری بر آن می‌گرایند.

بنابراین ایمان و عدم ایمان شما یکسان است، زیرا کسانی که علم به آن‌ها داده شده بر آن ایمان می‌آورند.

إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً لام در «

---

(۱) سوره‌ی مائده آیه‌ی ۵۵

(۲) سوره‌ی النّساء آیه‌ی ۵۹

(۳) سوره‌ی مائده آیه‌ی ۶۷

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۲

للأذقان» به معنای علی است، هر گاه که قرآن تلاوت شود تحت تأثیر آن قرار گرفته و به سجده می‌روند و از بشریّتشان منسلخ می‌شوند، و شکر خدا را به جای می‌آورند که به وعده‌اش وفا نموده، و نیز شکر می‌کنند که بر مطلوبشان رسیده‌اند.

وَ يَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا جهت اظهار شکر به زبان می‌گویند منزّه است پروردگار ما، إِنْ كانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولًا وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ تکرار به جهت تأکید است که در مقام مدح مطلوب است.

وَ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ يَبْكُونَ وَ يَزِيدُهُمْ خُشُوعاً چون از قرآن متأثّر می‌شوند و تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند گریه می‌کنند و خشوعشان افزوده می‌شود.

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمنَ بدان که قرآن بر حسب تنزیل دارای وجوه و بر حسب تأویل دارای بطون است و اسمای لفظی خدا عناوین اسمای تکوینی او است، که اسمای تکوینی مظاهر اسمای حقیقی می‌باشد که مبادی اسمای تکوینی، ارباب انواع آن‌ها و

ظاهر در آنهاست.

و اسمای حقیقی عنوانهایی برای حقیقت وجود مطلق است، و اسمای تکوینی، لفظی و کتبی به اعتبار اسمای حقیقی عنوانهایی برای آن حقیقت هستند و حقّ اوّل تعالی به اعتبار انطوا و اجتماع کثرات در او «اللّه» نامیده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۳

و به اعتبار اظهاری که از مراتب، کثرات و حدود دارد «رحمن» نامیده شده است فعل او که از آن بر مشیّت تعبیر می‌شود به اعتبار اجتماع کثرات در آن، مظهر «اللّه» است و به اعتبار انبساط و باز شدن آن، بر کثرات مظهر «رحمن» است.

و مشیّت به اعتبار اوّل عرش و به اعتبار دوّم کرسی نامیده شده، و لذا از مشیّت هنگامی که به کثرات بر کرسی تعبیر می‌شود چنانچه فرمود:

«وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ» «۱» و هنگامی اضافه به حقّ اوّل تعالی بر عرش تعبیر می‌شود چنانچه فرمود: الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى «۲».

این که گفتیم عرش به اعتبار اجتماع کثرات در آن، مظهر خدای تعالی است منافات با این ندارد که «رحمن» به آن نسبت داده شود، زیرا عرش از آن جهت از جانب کثرات با خدای تعالی مغایرت دارد مظهر خدا قرار می‌گیرد، پس نسبت خدای تعالی بر آن مثل نسبت کرسی بر کثرات است، و حقّ اوّل به اعتبار وصف «رحمن» مصدر آن و مضاف است، هر یک از مراتب جبروت و ملکوت مظهر «اللّه» و «رحمن» است با همان دو اعتبار که ذکر شد.

و مراتب بالا- و عالی از جهت اجمال و اجتماع کثرات در آن نسبت به مراتب پایین‌تر مظهر «اللّه» است و مراتب پایین‌تر از جهت تفصیل نسبت

---

(۱) سوره‌ی البقره آیه‌ی ۲۵۵

(۲) سوره‌ی طه آیه‌ی ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۴

به مرتبه‌ی بالا- مظهر «رحمن» و چون جمیع اسما و مراتب در انسان پیچیده و مجتمع است از جهت روحش مظهر «اللّه» و از جهت نفسش «رحمن» است، اگر با تنزّل و پایین آمدن مظهر شیطان قرار می‌گیرد و از همین قرار است در جمیع مراتب انسان.

خلفا و جانشینان خدا که کاملترین افراد انسان هستند به دو اعتبار مظاهر «اللّه» و «رحمن» می‌باشند، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به اعتبار ولایتش مظهر «اللّه» تعالی است و از حیث نبوّت و رسالتش مظهر «رحمن».

شخص نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از جهت اخذ پیمان، میثاق و بیعت از بندگان مظهر «اللّه» است و پیرو و تابع آن حضرت که او را در یاد دادن راه رسیدن به او بر بندگان یاری می‌دهد مظهر رحمان.

و هم چنین است خلفا و جانشینان نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و تابع نبیّ که از آن دو اذن گرفتن پیمان و بیعت از مردم را دارند، نبیّ و جانشین او از یان حیثیت و جهت شیخ ارشاد نامیده می‌شود، و تابع و جانشین تابعش از همین حیثیت و جهت شیخ دلالت نام دارند و بندگانی که اطاعت می‌کنند از جهت نشئه‌ی آن‌ها در جذب مظاهر «اللّه» اند و از حیث حالشان در سلوک مظاهر «رحمن» دعا گاهی بر نامگذاری اطلاق می‌شود که در این صورت متعدّی بر دو مفعول است و گاهی اطلاق می‌شود بر دعوت غیر جهت احضار او آمدن خودش به نحوی که آنچه را که می‌خواند و دعا می‌کند همان مطلوب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۵

وجه دیگر این که اطلاق می‌شود بر دعوت و فرا خواندن غیر در مهمّات، مثال معنای اوّل این که گفته شود: دعوت ابنی زیدا

فرزندم را زید نامگذاری کردم، و در معنای دوّم گفته می‌شود:

(یدعون الله باللیل و النهار) شب و روز ذکر خدا می‌کند و در معنای سوّم و چهارم گفته می‌شود: (یدعون الله مطلقا او فی مهماتهم) خدا را فرا می‌خوانند به طور مطلق یا در مهماتشان.

و معنای آیه از جهت تنزیل این است که اللّه را اللّه بخوانید یا رحمن و مفعول اوّل در این جا حذف شده، و وجه اسقاط مفعول اوّل این است که تعمیم بین وجوه تنزیل و بطون تأویل ممکن باشد.

و در باره‌ی نزول این آیه نقل شده است که رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در مسجد الحرام بود و گفت: «یا اللّه یا رحمن» مشرکین گفتند: او ما را از شرک نهی می‌کند در حالی که خودش دو خدا را فرا می‌خواند! که این آیه نازل شد.

و نیز نقل شده که یهود به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفتند: تو زیاد ذکر «اللّه» می‌کنی و از «رحمن» هیچ ذکر نمی‌کنی؟! در حالی که در تورات ذکر «رحمن» مکرر آمده است، این آیه نازل شد.

ممکن است معنای آیه این باشد که لفظ «اللّه» را ذکر کنید، یا لفظ «رحمن» را یا ذات خدا را به اعتبار این که جامع کمالات است و به اعتبار انبساطش بر کثرات ذکر نمایید.

ذات را یا به عنوان اوصاف جلالی یا به عنوان جمالی فرا بخوانید،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۶

چه لفظ «اللّه» اگر چه امام همه‌ی اسما است لیکن به اعتبار کثرتها دلالتش بر اوصاف جلال بیشتر است و «رحمن» امام اوصاف جمال است.

معنای آیه از نظر تأویل این است که مظهر اسم خدا یا مظهر اسم «رحمن» را فرا بخوانید هیچ فرقی بین آن دو و مراتبشان وجود ندارد، و ولی علیه السّلام یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را فرا بخوانید، در مقام جذب فرا بخوانید یا در مقام سلوک أَيًّا ما تَدْعُوا هر کدام را بخوانید شما را به خدا می‌رساند، زیرا در اسمای وجود و عنوانها حقّ و مظاهر نور دیگری شرکت نمی‌کند.

فَلَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی اسمای حسنی مخصوص خداست نه دیگری، به خلاف اسمای زشت و بد که اسمای عدم و عنوانهای حدود و تعیّنات و مظاهر شر و تاریکیها برای غیر خدا نه برای خدا، و «اللّه» و «رحمن» و مظاهر آن دو از اسمای نیکو هستند.

وَ لا تَجْهَرْ بِصَلاتِکَ در بلند کردن صدا از آنچه که در حین تخاطب با دوستان عادی و معروف فراتر نرو، به نحوی که آنان از تو دورند نشنوند.

وَ لا تُخافِتْ بِها صدایت را آنچنان آهسته نکن که خودت هم نشنوی، در اخبار ما چنین است.

وَ ابْتَغِ بَیْنَ ذلِکَ سَبِیلًا بین صدای بلند و آهسته حدّ وسط را بگیر، یعنی طوری بخوان که صدایت را علاوه بر خودت و کسانی که نزدیک تو هستند بشنوند و کسانی که از تو دورند نشنوند، زیرا که گوش نیز ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۷

دارای حقّی در نماز است.

و آن شنیدن اذکار است و از سوی دیگر رسم دوستان این است که در خطاب با همدیگر بلند حرف نزنند چون نماز حقیقی عبارت از ولایت است و نبوّت قالب آن است و رسالت قالب نبوّت، پذیرش ولایت و رسالت از قالبها است همانطوری که صورت نماز قالبی و قلبی از قالبها است.

لذا تفسیر نماز به هر یک از این‌ها صحیح است و نیز صحیح است که خطاب عام مخصوص بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله قرار داده شود و تفسیر جهر و اخفات بر چیزی که مناسب هر یک از معانی باشد صحیح است، و در بعضی از اخبار بر تعمیم اشاره شده است.

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ وَلِیٌّ مِنَ الذُّلِّ پس از امر بر اعتدال (حدّ وسط) در اقوال و افعال امر بر اعتدال در توصیف خدای تعالی نمود، بدین گونه که بین تشبیه و تنزیه از نظر قول و اعتقاد و شهود جمع کند.

بنابراین خدای تعالی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را امر به حمد نمود، یعنی ملاحظه‌ی ظهور خدای تعالی در هر شیئی و فیئی «۱» با تنزیه او از اصول نقصها و کمبودها، و نقایص عبارت از قایل شدن بر خدای دوّم اعمّ از این که تحت سلطنت خدای اوّل باشد یا در مقابل یا بالاتر از او!! محتاج او باشد و عاجز.

---

(۱) سایه‌ی هر چیز.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۸

زیرا که خواری و ذلّت ناشی است از عجز و درماندگی از دفع ضرر و جلب منفعت و چون این گفتار موهم توصیف و معرفت خدا است بار دیگر او را امر کرد که خدا را از توصیف و معرفت بزرگتر بداند، پس فرمود:

وَ کَبِّرْهُ تَکْبِیراً خدا را بزرگتر از هر چیزی که موهم نقص یا توصیف است بدان، و لذا در جواب کسی که گفت خدا بزرگتر از هر چیز است از امام صادق علیه السّلام وارد شده که فرمود: آیا در آن جا چیزی بود که خداوند از آن بزرگتر باشد؟! پس گفته شد: چه چیز است آن؟

فرمود: خداوند بزرگتر است از این که توصیف شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۵۹

سوره‌ی کهف ..... ص : ۳۵۹

اشاره

و آن یکصد و یازده ۱۱۱ آیه است که همه در مکّه نازل شده است، برخی گفته‌اند جز آیه‌ی «وَ اصْبِرْ نَفْسَکَ مَعَ الَّذِینَ یَدْعُونَ رَبَّهُمْ ...» در مکّه نازل شده است.

آیات ۵- ۱

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۳۵۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ الْکِتابَ وَ لَمْ یَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً (۱) قَیِّماً لِیُنْذِرَ بَأْساً شَدِیداً مِنْ لَدُنْهُ وَ یُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً (۲) ماکِثِینَ فِیهِ أَبَداً (۳) وَ یُنْذِرَ الَّذِینَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً (۴)

ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَ لا لِآبائِهِمْ کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ یَقُولُونَ إِلَّا کَذِباً (۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۹

به نام خدای بخشنده‌ی مهربان

ستایش مخصوص خداست که بر بنده‌ی (خاصّ) خود (محمّد صلّی اللّه علیه و آله) این کتاب بزرگ را نازل کرد و در آن هیچ نقص و عوجی ننهاد،

تا با این کتاب خلق را از عذاب سخت خدا بترساند و اهل ایمان را که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۰

اعمال آن‌ها نیکوست به اجر بسیار نیکو بشارت دهد،

که در آن سر منزل پر نعمت بهشتی زندگانی ابدی خواهند داشت،

و بترسان از عذاب آنان را که گفتند خدا فرزندی برای خود برگرفته است،

که آن‌ها که به این سخن جاهلانه‌ی باطل قایلند نه خود، نه پدرانشان از روی علم و دانش سخن نمی‌گویند این کلمه‌ی کذب و افترای بزرگ که از دهنشان خارج می‌شود جز دروغ چیزی نیست.

تفسیر ..... ص : ۳۶۰

بسم الله الرحمن الرحیم الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ الْکِتابَ اضافه‌ی عبد برای عهد است محمّد صلّی اللّه علیه و آله و مقصود از الْکِتابَ کتاب نبوّت است که صورت آن قرآن است، یا مقصود قرآن است.

لفظ الْحَمْدُ لِلَّهِ مشعر بر این است که جمیع حمد و ستایشها بر هر چیزی که باشد به حمد و ستایش خدا بر می‌گردد، چه تعلیق حمد بر اللّه مشعر بر جمیع اوصاف حمیده و پسندیده است، پس از این اشاره و اشعار، معظم و بزرگترین صفتی را که بر آن حمد می‌شود ذکر کرد صفت نزول کتاب نبوّت است که قوام معاش و معاد بر آن است.

وَ لَمْ یَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً لفظ «عوج» بر وزن «عنب» اعوجاج و کجی از هر چیزی است از اجسام محسوس و نامحسوس «عوج» با حرکت به معنای کجی و اعوجاج اجسامی است که از شأن آن‌ها استقامت و راستی است، مانند دیوار و عصا.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۱

لفظ «عوج» بر وزن «عنب» است مخصوص معانی است، معنای آیه این است که خداوند برای کتاب نبوّت انحراف از استقامت و راستی قرار نداد نه از جهت صعود و نه از جهت نزول، زیرا کتاب از جانب خدا بر استقامت و راستی نازل شده و بر استقامت و راستی منتهی می‌شود، و کسی که به قرآن متوسّل شود او را با استقامت و راستی به سوی خدا می‌برد، قَیِّماً حال از کتاب یا ضمیر مجرور به لام است و برای مبالغه، از «قام یقوم»، قام الرّجل المرأة و علیها، و قام الرّجل اهله هنگامی گفته می‌شود که مرد مؤنه و نفقه‌ی اهل و عیالش را بدهد و قیام به کار و شأن آن‌ها بکند.

بنا بر این مقصود این است که کتاب نبوّت قیّم بر جمیع کتب آسمانی حتّی قرآن است، بدینگونه که آن‌ها را بیان می‌کند و موارد احکامشان را تعیین می‌نماید، و قیم جمیع کسانی است که بر آن متوسّل می‌شوند بدین گونه که آنچه را که احتیاج دارند در امر معاش افاده می‌کند.

ممکن است لفظ «قیّما» حال از عبد باشد که او نیز قیّم هر کج شده و کفایت کننده‌ی هر محتاج است.

لِیُنْذِرَ بَأْساً شَدِیداً تا آنان را از عذاب شدید در دنیا به سبب کشتار، اسارت و غارت هم چنان که انذار نمود و آن عذاب واقع شد و چنانچه برای کفّار در حین احتضار حاصل می‌شود، و هم چنین بترساند از عذاب آخرت به سبب برزخ‌ها، قیامت و جهنّم.

بأس شدید به علی علیه السّلام تفسیر شده است، زیرا که آن حضرت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۲

برای مؤمنین رحمت و برای کافران در دنیا و آخرت عذاب و بأس است.

مِنْ لَدُنْهُ از نزد عبدی که کتاب بر او نازل شده است، چنانچه تفسیر بر آن شده است یا از نزد خدا، و گاهی لدن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و هم چنین لدن اللّه تعالی بر علی علیه السّلام تفسیر شده است.

وَ يُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحاتِ انذار و ترساندن را به صورت مطلق آورد تا اشعار بر اين باشد كه انذار براى مؤمنين و كفّار است بر خلاف بشارت و مژده كه مخصوص خوبان است، و انذار مؤمنين از جهت آميختگى و شايبه‌ى كفر است و گر نه حيثيت ايمان مقتضى بشارت دادن است نه انذار و ترساندن.

أَنَّ لَهُمْ أَجْراً حَسَناً اجر نيكو بهشت و نعمتهاى آن است، و رضوان از جانب خدا بزرگتر است.

ماكِثِينَ فِيهِ أَبَداً وَ يُنْذِرَ الَّذِينَ قالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً تخصيص بعد از تعميم است تا اين صنف از كفّار بيشتر رسوا شوند، و مبالغه در قبح قول آن‌هاست، كفّارى كه گفتند: ملايكه دختران خدا هستند و آنان كه گفتند: عزيز پسر خدا! و آنان كه گفتند: مسيح پسر خداست و ما فرزندان او هستيم.

ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ در مقام نفى علم آنان در گفته‌هايشان از اوّل، با اين كه آن سخنان در اصل باطل و خود به خود منتفى است براى اشعار بر اين است كه مذمت و سرزنشى بوده باشد بر قول بدون علم، اعمّ از

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۳

اين كه باطل يا حقّ باشد كه اين جهت بر ساير جهات ذمّ تقدم دارد.

پس واى به حال كسى كه بدون علم، بدون اذن و با گمان چيزى را بگويد و سپس بگويد كه آن نزد خداست در اين جا چيزى بدون علم گفته، سپس آن را به خدا نسبت داده است.

وَ لا لِآبائِهِمْ كلمه‌ى مبالغه است كه در مقام ذمّ گفته مى‌شود، يا اين كه براى ذمّ ديگرى است، آن‌ها بدون علم سخنانى گفتند و در آن از پدرانشان تقليد كردند در حالى كه آن‌ها نيز علم بر مطلب نداشتند پس از دو جهت مورد نكوهش قرار مى‌گيرند يكى از جهت تقليد و ديگرى از جهت اخذ از جاهل كه علم ندارد.

كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ پس از آن كه آن‌ها را به جهت قول بدون علم و با تقليد در گفتار از كسى كه علم ندارد مذمت نمود در اين جمله به جهت قبح و زشتى گفتارشان نيز ذمّ نمود، إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِباً جز دروغ نگويند و در گفتارشان احتمال صدق و راستى وجود ندارد.

آيات ۱۲- ۶

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۶ تا ۱۲] ..... ص : ۳۶۳

اشاره

فَلَعَلَّكَ باخِعٌ نَفْسَكَ عَلى آثارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهذَا الْحَدِيثِ أَسَفاً (۶) إِنَّا جَعَلْنا ما عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۷) وَ إِنَّا لَجاعِلُونَ ما عَلَيْها صَعِيداً جُرُزاً (۸) أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحابَ الْكَهْفِ وَ الرَّقِيمِ كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً (۹) إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقالُوا رَبَّنا آتِنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ هَيِّئْ لَنا مِنْ أَمْرِنا رَشَداً (۱۰)

فَضَرَبْنا عَلَى آذانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَداً (۱۱) ثُمَّ بَعَثْناهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصى لِما لَبِثُوا أَمَداً (۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۴

ترجمه: ..... ص : ۳۶۴

اى رسول نزديك است كه تو اگر امّت به قرآن ايمان نياورند جان عزيزت را از شدّت حزن و تأسّف بر آنان هلاك سازى،

ما آنچه در زمين جلوه‌گر است زينت و آرايش ملك زمين قرار داديم تا مردم را به آن امتحان كنيم كه كداميك در طاعت خدا

عملشان نیکوتر خواهد بود،

و ما آنچه را زیور زمین گردانیدیم باز همه را به دست ویرانی و فنا می‌دهیم،

ای رسول ما تو پنداری که قصّه‌ی اصحاب کهف و رقیم در مقابل این همه آیات قدرت و عجایب حکمتهای ما واقعه‌ی عجیبی است،

آن گاه که آن جوانان کهف در غار کوه پنهان شدند از درگاه خدا مسئلت کردند که بار الها تو در حقّ ما به لطف خاصّ خود رحمتی عطا فرما و بر ما وسیله‌ی رشد و هدایت کامل مهیّا ساز،

پس ما بر گوش آنان تا چند سالی پرده‌ی بی‌هوشی زدیم،

پس از آن آنان را برانگیختیم تا معلوم گردانیم کدامیک از آن دو گروه مدّت درنگ در آن غار را بهتر احصا خواهند کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۵

تفسیر ..... ص : ۳۶۵

اشاره

فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ پس نزدیک است که خودت را از غم و اندوه ایمان نیاوردن مردم به قرآن هلاک کرده و بکشی.

عَلی آثارِهِمْ اگر ایمان به حدیث اصحاب کهف نیاورند، یا اگر بر همه‌ی قرآن یا بر حدیث ولایت علی علیه السّلام، که معنای اخیر مقصود است إِنْ لَمْ یُؤْمِنُوا بِهذَا الْحَدِیثِ أَسَفاً در حالی که تأسّف می‌خوری بر پشت کردن آن‌ها به ایمان، و حریص هستی که ایمان بیاورند بر علی علیه السّلام.

إِنَّا جَعَلْنا ما عَلَی الْأَرْضِ زِینَةً لَها تعلیل برای آن چیزی است که از مفهوم عتاب و سرزنش استفاده می‌شود، سزاوار نیست که تو بر پشت کردن آن‌ها حسرت بخوری چون آن‌ها به آنچه که زینت روی زمین است مغرور شدند، و ما آنچه را که روی زمین است زینت آن قرار دادیم.

لِنَبْلُوَهُمْ أَیُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا غایت و هدف کوشش کردن مؤمن در حسن و خوبی عمل است و مغرور شدن کافر امر عرضی است.

وَ إِنَّا لَجاعِلُونَ ما عَلَیْها صَعِیداً جُرُزاً آنچه را که روی زمین زینت قرار دادیم همه را از بین برده و در زمینی قرار می‌دهیم که هیچ نباتی بر روی آن نباشد، لفظ «جرز» از «جرز» به معنای قطع است

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۶

نباتات روی زمین را قطع می‌کنیم و این جمله نسبت نادانی دادن بر کسانی است که به زینت زمین مغرور شدند و آنانی که رغبتی بر طالبین آخرت ندارند، و هم چنین برای دلداری دادن بر کسی است که چیزی از زینت دنیا ندارد.

قصّه‌ی اصحاب کهف و رقیم ..... ص : ۳۶۶

أَمْ حَسِبْتَ خطاب بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله، یا بر هر کسی که خطاب در مورد او ممکن باشد، این جمله اضراب «۱» از فَلَعَلَّکَ باخِعٌ نَفْسَکَ می‌باشد به اعتبار معنای، چون به معنای «ء أنت باخع نفسک» می‌باشد، چون این جمله در مقام انکار است اگر چه با لفظ ترجی ادا شده است، یعنی آیا تو از شدّت تأسّف و ناراحتی خودت را هلاک می‌سازی؟! یا گمان کردی آنچه که مقام ایمان و

اصحاب ایمان در عجب است که وصول بر آن ممکن نیست؟! پس گمان کردی: أَنَّ أَصْحابَ الْكَهْفِ وَ الرَّقِيمِ كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً شگفتی دارد از نشانه‌های ما اصحاب کهف و رقیم؟ در اخبار ما وارد شده که «رقیم» یک لوح یا دو لوح از مس بوده که در آن داستان جوانان و آنچه که دقیانوس پادشاه از آن‌ها خواسته نوشته شده بود.

---

(۱) منتهی الأربّ: اضراب مقیم بودن به جای و سر فرو افکندن و خاموش بودن و برگشتن از کسی یقال اضرب علیه ای اعرض عنه .. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۷

و بعضی گفته‌اند که «رقیم» اسم کوهی است که کهف در آن قرار داشته، یا صحرایی بوده که کهف در آن جا بوده یا اسم قریه‌ی آن‌ها، یا اسم سگی است که با آن‌ها بوده است.

و برخی گفته‌اند: اصحاب رقیم یک گروه دیگری بوده‌اند که خداوند داستان آن‌ها را ذکر نکرده، و داستان آن‌ها چنین بوده است: آنان سه نفر بودند که برای طلب روزی بر اهلشان از شهر خارج شدند، در بین راه بار آن آن‌ها را گرفت، و پناه به غاری بردند که ناگهان سنگی افتاد، و در غار را گرفت.

یکی از آن‌ها گفت: هر کس از شما عمل نیکویی با اخلاص برای خدا انجام داده ذکر کند تا شاید خدا بر ما رحم کند، پس یکی از آن‌ها گفت: من روزی اشخاصی را اجیر کرده بودم، پس مردی وسط روز آمد و بقیه‌ی روز را همانند کارگران دیگر کار کرد، و من از اجرت او چیزی کم نکردم و مانند بقیه‌ی اجرت کامل دادم که یکی از کارگران عصبانی شد و اجرتش را نگرفت و رفت، من هم اجرت آن را به کناری گذاشتم در این بین به گاوی برخورد کردم که بچّه تولید نسل کرد و ما شاء اللّه خیلی زیاد شد.

پس از مدّتی پیر مرد ضعیفی به من مراجعه کرد که او را نمی‌شناختم، گفت: من پیش تو حقّی دارم و داستان خودش را گفت تا او را شناختم و فهمیدم همان کارگر است که با پول او این همه گاو پدید گشته است، همه را یکجا به او دادم، بار خدایا اگر این کار را برای رضای تو کردم فرج و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۸

گشایشی در کار ما حاصل کن.

پس ناگهان در کوه شکافی پدید آمد تا همه روشنایی بیرون را دیدند.

دوّمی گفت: من قوت و غذا اضافه داشتم و مردم به قحطی و سختی دچار شدند، در این هنگام زنی آمد و از من روزی و قوت طلب کرد، من گفتم: به تو چیزی ندهم تا تو سهم مرا بدهی پس ابا کرد و برگشت، سپس دو باره آمد و آنچه را که قبلا گفته بودم تکرار کردم که باز برگشت و رفت، سپس داستان را به شوهرش گفت، شوهرش گفت: چاره‌ای نیست و اجابت کرده و به خانواده‌ات کمک کن، پس آن زن آمد و خود را تسلیم کرد، و وقتی او را لخت کرده و قصد او نمودم به لرزه افتاد، گفتم چه شده؟ چرا می‌لرزی؟

گفت از خدا می‌ترسم، گفتم تو در شدّت و سختی و قحطی از خدا ترسیدی و من در رفاه نترسم؟! پس آن زن را به حال خود گذاشتم و هر چه می‌خواست به او دادم.

بار خدایا اگر این کار را برای رضای تو کردم ما را نجات بده پس شکاف بیشتر شد تا آن جا که همدیگر را دیدند و شناختند.

سوّمی گفت: من پدر و مادر پیری داشتم و دارای گوسفندی نیز بودم، همیشه اوّل پدر و مادرم را آب و طعام می‌دادم و سپس به گوسفندم می‌رسیدم روزی گرفتار شدم تا عصر شد، پیش اهل خانه آمدم و ظرف شیر را گرفتم و پیش اهل خانه آمدم و دیدم آن‌ها خوابیده‌اند، بیدارشان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۶۹

نکردم و نزد آن دو ایستادم تا خودشان بیدار شدند، پس ایشان را سیراب کردم خدایا اگر این کار را برای رضای تو کردم فرجی کن و ما را نجات بده، پس خداوند آنان را نجات داد.

داستان کهف به طور اجمال آن طور که از اخبار استفاده می‌شود چنین است که: آنان از اصحاب دقیانوس پادشاه بودند که آن پادشاه مردم را بر عبادت بتها فرا می‌خواند، در حالی که آنان فقط به پروردگارشان ایمان آورده بودند و عبادت بتها را ردّ می‌کردند و با مردم به عبادت بتها حاضر می شدند و کسی از دین آن‌ها اطلاعی نداشت، و حتّی هیچ یک از آن چند نفر از مذهب دیگری خبر نداشت، و مدّت طولانی بر همین منوال گذشت، تا این که از موافقت با دقیانوس و قومش خسته و کسل شده و به قصد فرار و با اظهار قصد شکار از قریّه خارج شدند.

اتّفاقا همه‌ی آن‌ها در یک روز این کار را کرده و در صحرا به هم پیوستند، از کار همدیگر و خروجشان از قریّه پرسیدند، و پس از آن که از همدیگر پیمان و عهد گرفتند هر کدام دین و قصد خویش را اظهار نموده و همه فهمیدند که یک دین و یک قصد دارند.

پس بر مسیر و راهی که باید بروند با هم توافق کردند، و در راه به چوپانی برخورد کرده و او را بر توحید و خدا پرستی فراخواندند که او اجابت نکرد، ولی سگش اجابت نمود و رفتند و به غار داخل شدند، خداوند ایشان را سیصد و نه سال میراند یا خواباند، بنا بر اختلافی که در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۰

روایات است.

پس از این مدّت خداوند آن‌ها را زنده یا بیدار کرد و بین خودشان پرسشهایی کردند همانطور که خداوند حکایت کرده است.

سبب نزول این سوره چنانچه در خبر است این است که قریش سه نفر را پیش علمای یهود به نجران فرستادند تا مسایلی را از آن‌ها یاد بگیرند و برگردند و از محمّد صلّی اللّه علیه و آله بپرسند که شاید او را مجاب و ملزم سازند.

پس رفتند و از آن‌ها پرسیدند علمای یهود گفتند: بروید و از محمّد صلّی اللّه علیه و آله از سه مسئله بپرسید، اگر جواب او موافق با آنچه که در نزد ما است بود پس او راستگو است، سپس از او یک مسئله‌ی دیگر بپرسید، اگر ادّعا کرد که آن را می‌داند پس او دروغگو است.

پس گفتند سؤال کنید از جوانانی که از شهر بیرون شدند و غایب شدند و مدّتی به خواب رفتند، عدد آن‌ها چند نفر بوده؟ چقدر خوابیدند؟ و غیر از آن‌ها چه چیزی با آن‌ها بود؟ و داستان چگونه است؟ سپس از موسی علیه السّلام و کسی که خداوند امر بر پیروی او کرده چه کسی است؟ و داستان او چگونه بوده است؟

سپس سؤال کنید از طواف کننده‌ای که مشرق و مغرب را طواف کرد تا به سدّ یأجوج و مأجوج رسید، او کیست و داستانش چگونه است؟

این سه مسئله و سه داستان را برای آن سه نفر که از قریش رفته بودند املا کردند آن‌ها برگشته و سؤالها را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند، پس فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۱

جواب همه‌ی این سؤالها را فردا می‌دهم و نگفت انشاء اللّه، پس وحی از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله چهل روز قطع شد، تا پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اندوهگین و غمگین شده و یارانش به شکّ و تردید افتادند، قریش خوشحال شده و استهزا نموده و اذیّت و آزار کردند و ابو طالب قدّس سرّه محزون گشت.

پس از چهل روز جبرييل عليه السّلام سوره‌ى كهف را نازل نمود، و سبب تأخير اين بود كه پيامبر استثناى «إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ» را ترك كرد.

«كانُوا مِنْ آياتِنا عَجَباً» آيا گمان كردى كه آن‌ها از آيت و نشانه‌هاى ما عجب بود، يعنى با توجّه بر عجايب آيات و نشانه‌هايى كه به تو داديم، و معظم آيات را به تو داديم، چه اصحاب كهف و ايمان ايشان در مقابل آنچه كه بر تو داديم امر سهل و آسانى است در نهايت سهولت.

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ لفظ (اذ) تعليل گمان و حسبان پيامبر صلّى اللّه عليه و آله، يا تعليل براى (عجبا) است، يا مفعول «اذكر» يا «ذكر» مقدّر است و لفظ الْفِتْيَةُ جمع «فتى» است، و آن همانطور كه بر عبد و جوان و خادم و مطيع از لاف مى‌شود بر مؤمن نيز اطلاق مى‌شود، چون مؤمن عقلا جوان است، و گر نه همه‌ى آنان كه در كهف بودند از نظر سنى پير بودند.

فَقالُوا رَبَّنا آتِنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ هَيِّئْ لَنا مِنْ أَمْرِنا رَشَداً از باب التّجا و استغاثه گفتند: پروردگارا از نزد خود بر ما بخششى ده براى ما از امرمان رشدى مهيّا فرما، مقصود از «امرنا» دين

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۲

ما كه به سبب مهاجرت از كفّار و فرار از اشرار و طلب سنّت خوبان گرديده است.

(رشدا) وسيله‌ى رشد در معاش ما قرار بده كه به سبب آن به رشد و هدايت برسيم كه براى ما زندگى با خلق ممكن باشد چنانچه خداى تعالى فرموده: وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقاً چيزى براى شما مهيّا مى‌كند كه بتوانيد با خلق مدارا كنيد. «۱»

فَضَرَبْنا عَلَى آذانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَداً بر گوشهاى آنان طىّ سالهاى معدودى حجاب و پرده‌اى گذاشتيم به موجب مرگ يا خواب كه آن‌ها را از شنيدن صداها منع مى‌كند.

ثُمَّ بَعَثْناهُمْ بعد از سيصد سال آن‌ها را برانگيختيم لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ تا علم ما ظاهر شود كه كداميك از دو حزب، حزب خدا كه قوم تو كه سخنت را مى‌شنوند و گوش مى‌دهند از جمله‌ى آنان مى‌باشند، و حزب شيطان كه مشركين و آنانى كه بهانه جويى كرده و با تو احتجاج مى‌كنند از جمله‌ى حزب شيطان هستند، يا مقصود اين است كه كداميك از دو حزب خود اصحاب كهف و كسانى كه بر ايشان اطّلاع پيدا كردند.

أَحْصى لِما لَبِثُوا أَمَداً «احصى» فعل ماضى است و «لما لبثوا» حال از قول خدا «امدا» مى‌باشد، و خود «امدا» مفعول «احصى

---

(۱) سوره‌ى كهف آيه‌ى ۱۶

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۳

» است، يا «لما لبثوا» مفعول آن است، و لام زايده است براى تقويّت آورده شده است و «امدا» تميز است و محتمل است كه «احصى» افعل التّفصيل از «احصاء» بر خلاف قياس باشد، بنا بر اين قول خدا «امدا» تميز از «ما» در «لما لبثوا» است.

آيات ۲۳- ۱۳

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۱۳ تا ۲۳] ..... ص : ۳۷۳

اشاره

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْناهُمْ هُدىً (۱۳) وَ رَبَطْنا عَلى قُلُوبِهِمْ إِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلهاً لَقَدْ قُلْنا إِذاً شَطَطاً (۱۴) هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ

افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً (۱۵) وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقاً (۱۶) وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذا طَلَعَتْ تَزاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ إِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذلِكَ مِنْ آياتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِداً (۱۷)

وَ تَحْسَبُهُمْ أَيْقاظاً وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمِينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِراراً وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً (۱۸) وَ كَذلِكَ بَعَثْناهُمْ لِيَتَساءَلُوا بَيْنَهُمْ قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّها أَزْكى طَعاماً فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لْيَتَلَطَّفْ وَ لا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَداً (۱۹) إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذاً أَبَداً (۲۰) وَ كَذلِكَ أَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ أَنَّ السَّاعَةَ لا رَيْبَ فِيها إِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْياناً رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً (۲۱) سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ ما يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلا تُمارِ فِيهِمْ إِلَّا مِراءً ظاهِراً وَ لا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً (۲۲)

وَ لا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فاعِلٌ ذلِكَ غَداً (۲۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۴

ترجمه: ..... ص : ۳۷۴

«ما قصّه‌ى آنان را بر تو به درستى حكايت خواهيم كرد آنها جوان مردانى بودند كه به خداى خود ايمان آوردند و ما بر مقام ايمان و هدايتشان بيافزوديم،

ما بر دلهاى آن‌ها علاقه (محبّت و توحيد و ايمان به

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۵

خدا) را محكم ساختيم كه آن‌ها قيام كرده و گفتند خداى ما پروردگار آسمانها و زمين است و ما هرگز جز آن خداى يكتا هيچكس را به خدايى نمى خوانيم كه اگر بخواهيم سخت راه خطا و ظلم پيموده‌ايم،

اينان قوم ما هستند كه خدايانى غير خداى يگانه برگرفتند در صورتى كه هيچ دليلى روشن بر خدايى آن‌ها ندارند چه ظلمى بالاتر از اين افترا و دروغى است كه بر خدا مى‌بندند؟

و آن گاه اصحاب كهف با يكديگر گفتند: كه شما چون از اين مشركان و خدايان باطلشان دورى جستيد بايد به غار كوه گريخته و پنهان شويد تا خدا از رحمت خود به شما گشايش و توسعه بخشد و اسباب كار شما را با روزى حلال و آسايش مهيّا سازد

و گردش آفتاب را چنان مشاهده مى‌كنى كه هنگام طلوع از سمت راست غار آن‌ها بر كنار و هنگام غروب نيز از جانب چپ ايشان به دور مى‌گرديد و آن‌ها كاملا- از حرارت خورشيد در آسايش بودند اين حكايت يكى از آيات الهى است هر كس را خدا راهنمايى كند هدايت يافته و هر كه را گمراه گرداند هرگز براى چنين كسى هيچ يار و راهنمايى نخواهد بود،

و آن‌ها را بيدار پنداشتى و حال آن كه در خواب بودند و ما آنان را به پهلوى راست و چپ بر مى‌گردانيديم و سگ آن‌ها دو دست بر آن غار گسترده داشت و اگر كسى بر حال ايشان مطّلع مى‌شد از آن‌ها مى‌گريخت و از هيبت و عظمت ايشان هراسان مى‌گرديد،

باز ما آنان را از خواب برانگيختيم تا ميان خودشان صحبت و بحث از مقدار زمان خواب پيش آمد يكى پرسيد چند مدّت در غار درنگ كرديد جواب دادند يك روز تمام يا كه برخى از روز ديگر بار گفتند خدا داناتر است كه چند مدّت در غار بوده‌ايم بارى شما در همتان را به شهر بفرستيد تا مشاهده شود كه كدام طعام پاكيزه‌تر و حلال‌تر است تا از آن روزى خود

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۶

فراهم آورید و باید با دقّت و ملاحظه زود به طوری که هیچ کس شما را نشناسد (بروید و باز گردید)
زیرا محقّقا اگر بر شما آگهی و ظفر یابند شما را سنگسار خواهند کرد یا به آیین خودشان بر می‌گردانند و هرگز روی رستگاری را نخواهید دید،
و باز ما مردم را بر حال اصحاب کهف آگاه ساختیم تا خلق بدانند که وعده‌ی خدا بر حقّ بوده و ساعت قیامت البتّه بی هیچ شکّ خواهد آمد تا مردمی که میانشان تنازع و خلاف در امر آن‌ها بود پس با این همه بعضی گفتند باید گرد آن‌ها حصار و بنایی بسازیم، خدا بر احوال آن‌ها آگاه‌تر است و آنان که بر واقع احوال آن‌ها ظفر و اطّلاع یافتند گفتند: البتّه بر ایشان مسجدی بنا کنیم، بعضی خواهند گفت که عدّه‌ی آن اصحاب سه نفر بود و چهارمین هم سگ آن‌ها، و برخی دیگر از روی خیال بافی و غیب گویی می‌گویند عدّه‌ی آن‌ها پنج نفر بود و ششمین سگ آن‌ها و برخی دیگر گویند هفت نفر بودند و هشتمین سگ آن‌ها (ای رسول ما) بگو خدای من به عدّه‌ی آن‌ها (از خلق) آگاهتر است که بر عدد آن‌ها از خلق جز افراد قلیلی که از طرف حقّ به وحی دانسته‌اند هیچ کس آگاه نیست پس تو با اهل کتاب در این موضوع مجادله مکن جز آن که هر چه به ظاهر دانستی اظهار کن دیگر هرگز فتوی از احدی در این باب مپرس،
و ای رسول ما تو هرگز مگو که فردا من این کار را خواهم کرد.»

تفسیر ..... ص : ۳۷۶

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ حقّ در این جا در مقابل کذب و دروغ است، و تقدیم مسند الیه یا برای محض تقویّت و یا برای حصر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۷

است، إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْناهُمْ هُدىً ایمان هدایت از جانب خدا به سوی خداست، وقتی که آن را با توفیق خدا تحصیل کردند ایمان آن‌ها فزونی می‌یابد، وَ رَبَطْنا عَلى قُلُوبِهِمْ ما محبّت را بر دلهای آنان محکم کردیم و آن محبّت آنان را به سوی ما جذب کرد یا مقصود این است که دلهایشان را به همدیگر پیوند دادیم و آن‌ها را دوستدار همدیگر قرار دادیم و این معنای پس از شناختن همدیگر و اتّحادشان در دین صورت پذیرفت.
إِذْ قامُوا هنگامی که از نشستن با مشرکین و از اظهار شرک برخاستند تا از آن‌ها فرار کنند فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلهاً گفتند: جز خدا کسی را فرا نمی خوانیم نه در باطن و نه در ظاهر. لَقَدْ قُلْنا إِذاً شَطَطاً که اگر جز خدا کسی را بخوانیم راه خطا رفته‌ایم، چیزی گفته‌ایم که بعید و دور یا منحرف از حقّ است این سخنان را بین خودشان بعد از تلاقی در خارج شهر گفتند، یا در دل خودشان قبل از خروج و ملاقات با همدیگر چنین حرفهایی را زدند.
هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطانٍ بَيِّنٍ اینان، قوم ما خدایانی غیر خدای یگانه برگرفتند در صورتی که هیچ دلیل واضح و روشنی بر خدایی آن‌ها نمی‌آورند، اعتقاد بر چیزی بدون برهان باطل است اگر چه مدعی حقّ باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۸

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً چه کسی از کسی که بر خدا افترا بسته ستمکارتر است، کسی که بر خدا چیزی نسبت بدهد که مأذون نیست، به حقّ یا باطل، و لذا وارد شده است که هر کسی قرآن را بر رأی خود تفسیر کند و به حقّ برسد باز هم خطا کرده است.
وَ إِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ هر گاه از قومتان و آنچه که غیر از خدا می‌پرستند کناره گرفتید به غار پناه ببرید.

این جمله استیناف از جانب خدا، یا مقول قول آنان است که بعضی بر بعضی دیگر گفتند به غار پناه ببرید، تا از آنان فرار و با خدا خلوت نمایید.

یَنْشُرْ لَکُمْ رَبُّکُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ خداوند برای اجابت درخواست شما از رحمت خودش به شما توسعه و گشایش می‌دهد وَ یُهَیِّئْ لَکُمْ مِنْ أَمْرِکُمْ مِرفَقاً برای شما چیزی آماده می‌سازد که بدان با خلق مدارا کنید، مانند قوّه‌ی صبر بر آزار و اذیّت مشرکین و بخشیدن بدکارانشان و پند و اندرز دادن به نیکوکارهایشان و احسان به همه‌ی آن‌ها.

وَ تَرَی و تری» غار آن‌ها را که ببینی (ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا هر کس که دیدن غار برای او ممکن باشد) الشَّمْسَ إِذا طَلَعَتْ تَتَزاوَرُ می‌بینی که خورشید هنگام طلوع از جانب غار آن‌ها به کنار می‌رود.

عَنْ کَهْفِهِمْ ذاتَ الْیَمِینِ آن جهت از غار که در سمت راست آن‌ها قرار دارد کنار می‌رود و در خارج غار می‌ایستد رو بروی در غار، یا در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۷۹

داخل غار می‌ایستد پشت به در، این معنای در صورتی است که غار در جهت جنوب و درش در جهت شمال واقع شده باشد و مطلب بر عکس می‌شود، اگر غار بر عکس قرار گرفته باشد.

ممکن است معنای آیه این باشد که خورشید هنگام طلوع می‌بینی که از جهت راست آن‌ها به کنار می‌رود، یا در حالی که همراه طرف راست آن‌ها است، یا خورشید به کنار می‌رود در حالی که در طرف راست آن‌ها یا همراه و صاحب طرف راست آن‌ها است، و تصویر چگونگی موقعیت و وضع غار پس از آنچه که ذکر شد روشن است یا تقدیر آیه این است: «تزاور الی ذات الیمین» بنا بر این که ظرف لغو باشد، و تصویر وضع غار همانطور که معنای آن تزاور الی ذات الیمین» باشد.

وَ إِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ هنگام غروب نیز خورشید به سوی شمال می‌رود، یا از شمال دور می‌شود، یا در ذات شمال یا در حالی که صاحب شمال است و تصویر غار بعد از تصیر کیفیّت های سابق مشکل نیست، وَ هُمْ فِی فَجْوَةٍ مِنْهُ و آن‌ها در غار در گشایش و توسعه بودند به نحوی که آن‌ها نه از گرمای خورشید متأذی بودند، و نه از تنگی غار.

ذلِکَ در غار بودنشان با وصفی که گفته شد، یا اشاره به آنچه از داستان کهف ذکر شد می‌باشد، و آن جمله معترضه برای یادآوری شنوندگان است مِنْ آیاتِ اللَّهِ مَنْ یَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ این

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۰

جمله نیز جمله‌ی معترضه‌ی دیگری است که اشاره به وجهی از وجوه تأویل کرده و حال آن‌ها را به حال عده‌ای از مؤمنین تشبیه می‌کند.

وَ مَنْ یُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِیًّا مُرْشِداً این جمله نیز مؤید جمله قبلی است و مفهوم منطوقی آن.

وَ تَحْسَبُهُمْ أَیْقاظاً هر کسی آن‌ها را ببیند گمان می‌کند آن‌ها بیدارند، چون چشمهایشان باز است و نگاه می‌کنند، یا گمان می‌کند آن‌ها زنده هستند، چون اجساد آن‌ها با طراوت است و بدنهایشان تازه، وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْیَمِینِ وَ ذاتَ الشِّمالِ و آن‌ها خواب‌اند یا اموات، بر می‌گردانیدیم در جهت راست و چپ یعنی نگذاشتیم همیشه به یک طرف بخوابند تا زمین نتواند تغییر و تصرّفی در بدن آن‌ها بنماید.

و در آن اشاره به اجابت دعای آن‌ها است که درخواست رحمت و تقلّب و تغییر به طرف راست و درخواست رشد یعنی تغییر به طرف شمال کرده بودند، و مقصود از این تعبیرها حدّ وسط بین جذب و سلوک است که بر شخص بصیر بینا استبصار به تأویل مخفی نیست.

وَ کَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَیْهِ بِالْوَصِیدِ و سگ آن‌ها دو دست بر غار گسترده همانند دربان و نگهبان اطاعت کننده بود.

لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله اگر تو بر آن‌ها اطّلاع پیدا می‌کردی «۱» لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِراراً وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً و این ترس

---

(۱) به روش به تو می‌گویم تا همسایه بشنود و پشت به آن‌ها می‌کردی و فرار می‌نمودی.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۱

و فرار بدان جهت است که خداوند به آن‌ها هیبت و خشیت داده یا بدن‌ها و جسدهای آنان مانند اجساد مردگان بود، به نحوی که ناظر و بیننده از دیدن آن‌ها وحشت می‌کرد.

وَ كَذلِكَ بَعَثْناهُمْ و هم چنان که خوابانیدن آن‌ها یک آیت و نشانه‌ی عجیبی بود برانگیختن و زنده کردنشان نیز نشانه و آیت دیگری است لِيَتَساءَلُوا بَيْنَهُمْ تا از همدیگر بپرسند که بفهمند حال آن‌ها غریب‌تر از آن است که فهمیده شود (کاری که خداوند در حقّ آن‌ها انجام داده معلوم نمی‌شود) و بدین ترتیب یقین آن‌ها در امر بعث و زنده شدن در قیامت زیاد می‌شود، قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ یکی از آن‌ها گفت: چه مدّت این جا مانده‌اید؟ گفتند: ما یک روز یا نصف روز این جا بودیم.

حدس و گفته‌ی آنان مبنی بر مقدار خوابی که انسان عادتا می‌خوابد و این گفتار آنان قبل از آن بوده که به تغیّر حالشان و دراز شدن مویها و ناخنهایشان نظر بکنند، و پس از آن که به آن چیزها نظر کردند.

قالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ بعد از آن که به آن چیزها نظر کردند گفتند: پروردگارتان بر آن مدّت که این جا ماندید داناتر است.

ممکن است گفته‌ی قبلی که می‌گفت: یک روز یا نصف روز این جا ماندید سخن بعضی باشد، و این سخن بعضی دیگر و چون دیدند راهی برای شناختن مدّت خوابشان ندارند از آن اعراض کرده و شروع کردند به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۲

فکر کردن در چیزی که برای آن‌ها اهمیّت داشت و آن احتیاج بر غذا بود و لذا گفتند: فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّها أَزْكى طَعاماً فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لْيَتَلَطَّفْ وَ لا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَداً فابعثوا إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا إِذاً أَبَداً پس حالا که نمی‌توانید بفهمید چه مدّت این جا بوده‌اید یک نفر از خودتان برگزینید تا با این «ورق» یعنی نقره‌ی مسکوک به شهر (اسم آن شهر چنانچه نقل شده طرطوس یا افسوس بوده) رفته و ببیند کدامیک غذای پاکیزه‌ای دارد، که به روزی از آن به طوری که مغبون نباشد و مراقب باشد که کسی او را نشناسد یعنی کسی نفهمد چه اگر آن‌ها بر شما اطّلاع و ظفر یابند سنگسارتان می‌کنند (با شدیدترین کشتار می‌کشند) یا شما را به دین خودشان بر می‌گردانند در حالی که خداوند با نجات دادن نعمت را بر شما تمام کرد، که اگر بر ملّت آنان برگردید هرگز رستگار نمی‌شوید.

وَ كَذلِكَ أَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ أَنَّ السَّاعَةَ لا رَيْبَ فِيها و این چنین مردم را از حال اصحاب کهف آگاه ساختیم تا بصیرتشان به قدرت ما فزونی یابد و بدانند که به سوی ما بر می‌گردند و وعده خدا به برانگیختن و زنده کردن بعد از میراندن حقّ است و هیچ شکی در آمدن روز قیامت نیست.

روایت شده: کسانی که مرده‌اند و به دنیا برگشته‌اند بسیارند که از جمله‌ی آنان اصحاب کهفند که خداوند سیصد و نه سال آنان را میراند،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۳

سپس در زمان قومی زنده کرد که منکر بعث و زنده شدن بودند، خداوند خواست قدرت خویش را به آن‌ها نشان بدهد این خبر دلالت می‌کند بر این که آن‌ها در این مدّت مردند، چنانچه بعضی از اخبار دلالت می‌کند بر این که آن‌ها خوابیدند.

نقل شده است که آن کسی که به شهر رفته بود تا غذا بخرد وقتی داخل شهر شد آن را نشناخت و متحیّر شد، درهم را از جیبش

بیرون آورد که روی آن اسم دقیانوس بود، او را متهم کردند که کنز یافته است و او را گرفته و پیش پادشاه که نصرانی بود بردند.
پس آن جوان داستان را تعریف کرد و بعضی از حاضرین گفتند که پدران ما به ما خبر دادند که جماعتی در زمان دقیانوس به سبب دینشان فرار کردند، شاید آن‌ها ایشان باشند.
پس پادشاه و اهل شهر همگی به سوی غار رفتند و آن‌ها را دیدند و با آن‌ها حرف زدند جوانان اصحاب کهف گفتند: ای پادشاه ما از تو خدا حافظی می‌کنیم برگشتند به خوابگاهشان و آن جا مردند، پادشاه آنان را دفن نمود.
بعضی گفته‌اند: آن جوان که برای خرید غذا رفته بود جلوتر از همه رفت و گفت به یارانم قبلا خبر بدهم تا نترسند، و در غار از چشم پادشاه و اهل شهر گم شد پس آن جا مسجدی بنا کردند.
إِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ لفظ «اذ» ظرف «اعثرنا» و
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۴
معنای آیه این است که ما به مردم اطّلاع دادیم و آن‌ها رغا از داستان اصحاب کهف آگاه ساختیم، چون جوانان کهف خودشان در قلّت و کثرت (مدّت) خواب تنازع و اختلاف داشتند، یا این که اهل شهر در کار جوانان که آن‌ها را دفن کنند یا به همان حال خودشان بگذارند و روی آن غار مسجد بنا کنند.
ممکن است معنای آیه این باشد که مطلعین از داستان اصحاب کهف در امر دینشان، و امر بعث و برانگیخته شدن روز قیامت بین خودشان اختلاف دارند، بدین گونه که بعضی اقرار و بعضی انکار می‌کنند.
بعضی می‌گویند: زنده شدن در روز قیامت با بعث ارواح است نه اجساد و بعضی دیگر معتقدند ارواح و اجساد هر دو مبعوث می‌شوند.
ممکن است لفظ «اذ» ظرف یعلموا باشد، که در این صورت معنای آیه این است که جوانان اصحاب کهف بعد از آن که با علم یقین علم پیدا کردند، حال با علم شهودی بدانند هنگامی که بین خودشان در خواب و مدّت آن نزاع می‌کردند.
یا معنای آیه این است که مطلعین از داستان اصحاب کهف بدانند که وعده‌ی خدا حقّ است در وقتی که بین خودشان در امر بعث و زنده شدن دو باره تنازع و اختلاف دارند.
فَقالُوا ابْنُوا عطف بر يَتَنازَعُونَ است از قبیل عطف تفصیل بر اجمال بنا بر بعضی وجوه، یا عطف بر «اعثرنا» است.
عَلَيْهِمْ بُنْياناً گفتند: بنیانی بنا کنید که اجسادشان از
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۵
درندگان و نظرها محفوظ بماند.
رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ این جمله تتمّه‌ی گفتار آنان است، یعنی آن‌ها را به حال خود بگذارید و تجسس نکنید، و بر روی آنان بنیانی بنا کنید، یا جمله‌ی معترضه از جانب خدا است، یعنی پروردگار جوانان به حال ایشان یا به حال نزاع کنندگان داناتر است یا پروردگار نزاع کنندگان به حال آن‌ها از این که در نزاعشان اراده‌ی شر دارند و آنچه که می‌گویند داناتر است.
قالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلى أَمْرِهِمْ آنان که بر امر جوانان اصحاب کهف غلبه یافتند و از واقع کار آن‌ها خبر دار شدند، یا آن رؤسا که به امر اهل بلد اطّلاع داشتند یا آنانکه به سبب اسلام و غلبه‌شان بر شیطان بر امر نفس‌هایشان غالب شدند گفتند: لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً بر روی آنان مسجدی بنا قرار می‌دهیم که در آن جا عبادت شود و هم چنین مورد زیارت و تبرک قرار گیرد.
سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ آنان که در زمان تو حاضرند از قبیل اهل کتاب، قریش و امّت تو خواهند گفت: اصحاب کهف سه نفر بودند که چهارمی سگشان بود كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ و برخی از آن‌ها می‌گویند: آنان پنج نفر بودند که ششمی سگشان است، گویا که فرد بودن عددشان مسلّم بوده، و لذا مردّد بین سه، پنج و هفت بوده است.

رَجْماً بِالْغَيْبِ يعنى از باب خيالبافى و غيب گويى (تير در

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۶

تاريكى) اين سخنان را مى‌گويند، و تعقيب آن دو گفتار به اين سخن دليل ردّ آن در قول است.

وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ آوردن «واو» در اين جمله و نياوردن آن در دو جمله‌ى سابق براى اين است كه اين امر در هنگام شمارش مراتب عدد يك چيز عادى است، مثلا مى‌گويند: پنج، شش، هفت و هشت، و اين بدان جهت است كه عدد هفت عدد كامل است نزد مردم، همانطور كه نزد اهل شرع نيز چنين است، پس قبل از رسيدن به عدد هفت مراتب قبلى عدد از متمّمهاى اعداد سابق است، و هرگاه در بين آن‌ها «واو» آورده شود گويا كه «واو» بين اجزاى يك چيز قرار گرفته است، به طورى كه اين «واو» نزد عربها و لغت عرب «واو ثمانية» نامبده شده است.

پس اين كه گفته شده دخول «واو» در اين جا براى تأكيد لصوق و چسبيدن جمله‌ى قبلى است صحيح نيست، زيرا كه «واو» مشعر بر جدايى و تفارق است نه نزديكى و تقارب.

قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ ما يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ بگو پروردگارم داناتر است بر تعدادشان و جز اندكى آن را نمى‌دانند اخبار مشعر بر اين است كه آنان هفت نفر بودند و سگ هشتمين آن‌ها بود.

فَلا تُمارِ فِيهِمْ پس در تعدادشان با اهل كتاب و قريش مجادله نكن إِلَّا مِراءً ظاهِراً مگر يك مجادله‌ى ظاهرى، نه واقعى چون آن‌ها علم و آگاهى ندارند و جز از روى جهل و نادانى نمى‌گويند كه با چنين كسى

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۷

خطاب و گفتارى نيست، اين جمله دلالت دارد بر اين كه همانطور كه جدال كننده اگر علم نداشته باشد و جدالش ناشى از جهل باشد حرام است مجادله با افراد يا فرد ناآگاه نيز حرام است.

وَ لا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً و در اين باب از كسى نپرس و به آنچه كه وحى مى‌كنيم اكتفا كن.

زيرا آن‌ها آنچه را كه مى‌گويند از روى علم و آگاهى نمى‌گويند، اين مطلب دلالت مى‌كند بر حرمت فتوا خواهى و پرسش (كسب تكليف) از كسى كه علم ندارد، خواه از روى تقليد فتوى دهد خواه از روى ظنّ و حدس.

وَ لا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فاعِلٌ ذلِكَ غَداً و براى هيچ كارى نگو كه فردا اين كار را خواهم كرد.

آيات ۲۹- ۲۴

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۲۴ تا ۲۹] ..... ص : ۳۸۷

اشاره

إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذا نَسِيتَ وَ قُلْ عَسى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هذا رَشَداً (۲۴) وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ ازْدَادُوا تِسْعاً (۲۵) قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَداً (۲۶) وَ اتْلُ ما أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتابِ رَبِّكَ لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً (۲۷) وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَ لا تَعْدُ عَيْناكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنا وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطاً (۲۸)

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً (۲۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۸

ترجمه: ..... ص : ۳۸۸

«مگر آن که بگویی (انشاء اللّه) اگر خدا بخواهد و خدا را لحظه‌ای فراموش مکن و به خلق بگو خدای من مرا به حقایقی بهتر و علومی برتر از این قصّه هدایت فرماید،

و آن‌ها در کهف کوه سیصد سال نه سال هم زیادتر درنگ کردند (یهود بر علی علیه السّلام) در این آیه اعتراض کردند که این نه سال زیاده در توریهٔ ما نیست حضرت پاسخ فرمودند: که این نه سال بر این است که سال شما شمسی و سال ما قمری است،

بگو خدا به زمان اقامت آنان در کوه داناتر است که او بر همه‌ی اسرار غیب آسمانها و زمین محیط است و چقدر هم بینا و شنواست؟ و هیچ کس جز او نگهبان خلق نیست،

و آنچه از کتاب خدا برای تو وحی شد (بر خلق) تلاوت کن که کلمات خدا را هیچ کس تغییر نتواند داد و هرگز جز درگاه او پناهی نخواهی یافت،

و همیشه خویش را با کمال شکیبایی به محبّت آنان که صبح و شام خدا را می‌خوانند

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۸۹

و رضای او را می‌طلبند وادار کن و یک لحظه از آن فقیران چشم مپوش که به زینتهای دنیا مایل شوی و هرگز با آنان که دلهایشان را از خود غافل کرده‌ایم و تابع هوای نفس شدند و به تبه کارثی پرداختند متابعت نکن (یعنی با اشراف و ثروتمند آن ظالم هوا پرست نپیوند)

و بگو دین حقّ همانست که از جانب پروردگار شما آمد پس هر که می‌خواهد ایمان آرد و هر که می‌خواهد کافر شود ما برای کافران ستمکار آتشی مهیّا ساخته‌ایم که شعله‌های آن (مانند خیمه‌های بزرگ) گرد آن‌ها احاطه کند و اگر (از شدّت عطش) شربت آبی درخواست کنند ابی مانند مس گداخته‌ی سوزان به آن‌ها دهند که روی را بسوزد و آن آب بسیار بد شربتی و (آن دوزخ) بسیار بد آسایشگاهی خواهد بود.

تفسیر ..... ص : ۳۸۹

إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ لفظ «الا» این جا افاده‌ی استثنای مفرغ می‌کند از «لا تقولنّ»، هرگز دنباله‌ی هیچ چیز و هیچ کلامی جز جمله ان شاء اللّه را منضم نکنید، یا در هیچ حالی چیزی نگویید مگر در حالی که ان شاء اللّه بگویید.

مقصود تذکّر و یاد آوری مشیّت خدا است، و این تأدیب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تعلیم دیگران است که چیزی نگویید مگر این که با جمله‌ی «ان شاء اللّه» استثنا نمایند این مطلب نیز گذشت که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در جواب سؤال آن‌ها از مسایل سه گانه فرموده بود: فردا خبر می‌دهم و با «ان شاء اللّه» استثنا نکرده بود که روی همین اصل چهل روز وحی از او قطع شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۰

وَ اذْكُرْ رَبَّكَ إِذا نَسِيتَ اگر استثنای مشیّت را فراموش کردی ذکر خدا را بکن در خبر است که عبد می‌تواند تا چهل روز استثنای مشیّت کند، وَ قُلْ عَسى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هذا رَشَداً باشد که پروردگارم به بهتر و نزدیک‌تر از این استثنای قولی هدایت کند.

رَشَداً و آن استثنای حالی، عیانی و تحقّقی است، منتظر باش که حال تو دایما حالت استثنا باشد.

وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ اين جمله گفتار خداى تعالى است و عطف بر يَقُولُونَ يا كلامى است از مردم كه عطف بر سَيَقُولُونَ ثَلاثَةٌ وَ رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ است قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما لَبِثُوا اين جمله‌ى اخير مؤيد اين است كه گفتار قبلى از مردم است نه خدا، لَهُ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ علم غيب آسمانها و زمين مختصّ به خداى تعالى است.

أَبْصِرْ بِهِ وَ أَسْمِعْ خداى تعالى بدان خيلى بينا و شنوا است، صيغه‌ى تعجب آورد تا مشعر به اين باشد كه چشم و گوش خدا فوق تصوّر است بر حسب ادراك دقايق و احاطه به هر چيزى ادراك آن متصوّر باشد.

ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ براى اهل آسمانها و زمين، يا براى سؤال كنندگان از اصحاب كهف جز خدا نگهبانى نيست.

وَ اتْلُ ما أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتابِ رَبِّكَ آنچه از كتاب خدا بر تو وحى شد بر خلق تلاوت كن، مانند: خبر دادن از داستانهاى گذشتگان، يا خبر دادن از مطلق امور غيبى، يا احكام بندگان، يا ولايت على عليه السّلام و اين ولايت على عليه السّلام مناسب ما بعد اين جمله است.

لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ كلمات خدا را هيچ كسى (چيزى) تغيير

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۱

نتواند داد پس، از تغيير، تبديل و ظهور خلاف در اخبارت نترس وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً هرگز جز خدا پناهگاهى نخواهى يافت، وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ ذكر نفس بعد از صبر مبنى بر تجريد صبر از نفس است چون صبر عبارت از جنس نفس و خودداري از بى‌تابى يا خود داري از هواى نفس است، و معناى آيه اين است كه جلو نفست را بگير (از پيروى آن بپرهيز).

مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ الْعَشِيِّ با آنانى كه در همه‌ى اوقاتشان خدا را مى‌خوانند، آن‌ها كسانى هستند كه ذكر خدا مى‌كنند در حالى كه ذكر خدا آن‌ها را از ظلمات طبع و نفس خارج ساخته و به نور قلب و روح وارد مى‌كند تا صورت ربّ مضافشان را ببينند، و آن ربّ آن‌ها در ولايت است آن‌ها كسانى هستند كه ذكر را از صاحب اذن و اهل ذكر گرفته‌اند.

يُرِيدُونَ وَجْهَهُ آنان وجه ملكوتى ربّ را مى‌خواهند و آن سكينه و آرامشى است كه خدا آن را بر دلهاى مؤمنين نازل مى‌كند، و آن ذكر است كه قلوب مؤمنين به وسيله‌ى آن آرام مى‌شود.

وَ لا تَعْدُ عَيْناكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَياةِ الدُّنْيا و اين گفتار به روش به تو مى‌گويم تا همسايه بشنود مى‌باشد، وَ لا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنا ذكر عبارت از رسول صلّى اللّه عليه و آله يا امير المؤمنين عليه السّلام است، يا مقصود از آن ياد آورى خدا و ياد آورى احكام، كيفر و پاداش او است، وَ اتَّبَعَ هَواهُ وَ كانَ أَمْرُهُ فُرُطاً اطاعت نكن كسى را كه پيرو هوايش شده و در كارهايش افراط نمايد، افراط گذشتن از حدّ حكم عقل و خرد است.

و روايت شده است كه جمعى از فقراى مسلمين كه در بين ايشان

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۲

حضرت سلمان قدّس سرّه نزد پيامبر صلّى اللّه عليه و آله بودند، جمعى از ثروتمندان كه تمايلى يافته بودند داخل مجلس شده و گفتند: اى پيامبر خدا صلّى اللّه عليه و آله اگر تو بالاى مجلس نشسته و اين افراد (فقرا) و بوى عرق لباسهايشان را از خود دور مى‌كردى ما با تو نشسته و از تو فرمان مى‌گرفتيم، پس همه‌ى آن‌ها (فقرا) از نزد پيامبر برخاستند و از پيش رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله رفتند، وقتى كه آيه نازل شد و پيامبر صلّى اللّه عليه و آله ملتمسانه برخاسته و به دنبال آن‌ها رفت تا آنان را در انتهاى مسجد ديد كه ذكر خداى تعالى مى‌كنند پس فرمود: شكر خداى را كه مرا مهلت داد و نميراند تا اين كه امر فرمود كه نفسم را به صبر وادارم با همراهى مردانى از امّت خود كه زندگى و مرگ من با آن‌ها مى‌باشد.

وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ به غافلهايى كه تو را در همنشينى با فقرا ملامت و سرزنش مى‌كنند بگو حقّ آن است كه از ناحيه‌ى پروردگار شما آمده، و آن صبر كردن با فقرا است فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ پس هر كس بخواهد تسليم شده و ايمان آورد وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ يا بگو

ولایت حقّ از جانب پروردگار شما است پس هر کس می‌خواهد با بیعت خاصّ و لوی ایمان بیاورد، و هر کس می‌خواهد کافر شود، چون در دین و طریق ولایت اکراه و اجباری نیست، و در این مورد اختیار با شماست، إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ ما مهیّا کردیم برای کسانی که به خودشان ستم کردند در کافر شدن یا در ترک ولایت و غصب خلافت به تو.

ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها آتشی را برای آن‌ها آماده کردیم که شعله‌هایش آن‌ها را احاطه می‌کند اگر چه الان نمی‌فهمند ولی به زودی برای آن‌ها روشن خواهد شد که شعله‌های آتش آن‌ها را احاطه کرده است.

وَ إِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ اگر استغاثه کنند به داد آن‌ها با آبی رسیده می‌شود که مانند ته نشین شده‌ی روغن تفتیده یا مس

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۳

گداخته شده می‌باشد، يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً از فرط حرارت و بوی بدش آن گاه که نزدیک دهان می‌رسد صورتها را می‌سوزاند و چه بد نوشیدنی و چه بد جایگاهی است آتش! و چه بد جایگاهی از آتش نرم!! این تعبیر یا از باب تشبیه و هم شکلی با قول خدای تعالی حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً «۱» است یا از باب استعمال ضد در ضد جهت استهزا.

آیات ۴۴- ۳۰

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۳۰ تا ۴۴] ..... ص : ۳۹۳

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ إِنَّا لا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (۳۰) أُولئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ يَلْبَسُونَ ثِياباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيها عَلَى الْأَرائِكِ نِعْمَ الثَّوابُ وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً (۳۱) وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنابٍ وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنا بَيْنَهُما زَرْعاً (۳۲) كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَها وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئاً وَ فَجَّرْنا خِلالَهُما نَهَراً (۳۳) وَ كانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقالَ لِصاحِبِهِ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً (۳۴)

وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ قالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هذِهِ أَبَداً (۳۵) وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْراً مِنْها مُنْقَلَباً (۳۶) قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا (۳۷) لكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَداً (۳۸) وَ لَوْ لا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ ما شاءَ اللَّهُ لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مالًا وَ وَلَداً (۳۹)

فَعَسى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْراً مِنْ جَنَّتِكَ وَ يُرْسِلَ عَلَيْها حُسْباناً مِنَ السَّماءِ فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً (۴۰) أَوْ يُصْبِحَ ماؤُها غَوْراً فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَباً (۴۱) وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلى ما أَنْفَقَ فِيها وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها وَ يَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَداً (۴۲) وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مُنْتَصِراً (۴۳) هُنالِكَ الْوَلايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَواباً وَ خَيْرٌ عُقْباً (۴۴)

---

(۱) سوره‌ی کهف آیه‌ی ۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۴

ترجمه: ..... ص : ۳۹۴

«آنان که (به خدا) ایمان آوردند و نیکوکار شدند ما هم اجر نیکوکار آن را ضایع نخواهیم گذاشت،

(بلکه اجر عظیم) بهشت‌های عدن که نهرها زیر درختانش جاریست خاصّ آن‌هاست در حالی که در آن بهشت برین زیورهای زرّین بیارایند و لباسهای سبز حریر و دیبا در پوشند و بر تختها (به عزّت) تکیه زنند (که آن بهشت) نیکو اجری و خوش آرامگاهی

است،

(ای رسول ما حکایت) دو مرد (مؤمن و کافر) را برای امّت مثل آر که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۵

ما به یکی از آن‌ها دو باغ انگور دادیم و به نخل خرما اطرافش را پوشانیدیم و عرصه‌ی میان آن‌ها را کشت‌زار مخصوص گردانیدیم،

آن دو باغ کاملا میوه‌های خود را بی‌هیچ آفت و نقصان بداد و در وسط آن‌ها جوی آبی نیز روان ساختیم،

و این مرد را که در باغ میوه بسیار بود به رفیقش در مقام گفتگو و مفاخرت بر آمد و گفت: من از تو به دارایی بیشتر و از حیث خدم و حشم نیز محترم و عزیزترم،

و روزی به باغ در حالی که به نفس خود ستمکار بود با کمال غرور داخل شد و گفت گمان ندارم هرگز این باغ و دارایی من نابود شود،

و نیز گمان نمی‌کنم که روز قیامتی برپا شود و اگر به فرض من به سوی خدای باز گردم، البتّه در آن جهان نیز از بیان باغ دنیا منزلی بهتر خواهم یافت،

رفیق در مقام گفتگو و اندرز بدو گفت: آیا به خدایی نخست از خاک و بعد از نطفه ترا آفرید و آن گاه مردی کامل و آراسته خلقتت ساخت کافر شدی،

لیکن من که پروردگارم آن خدای یکتاست و هرگز به خدای خود احدی را شریک نخواهم ساخت،

(ای رفیق) تو چرا وقتی به باغ خود در آمدی نگفتی که همه چیز به خواست خداست و جز قدرت خدا قوّه‌ای نیست و اگر تو مرا از خود به مال و فرزند کمتر دانی (مغرور مشو)،

که امید است خدا مرا بهتر از باغ تو بدهد و بر بوستان تو آتشی فرستد که چون صبح شود باغت یک سره نابود و با خاک صرف یکسان گردد،

یا صبحگاهی جوی آبش به زمین فرو رود و دیگر هرگز نتوانی به دست آری،

یا آن که ثمره و میوه‌هایش همه نابود شود تا صبحدمی از شدّت حزن و اندوه بر آنچه در باغ خرج کردی دست بر دست زنی که بنا و اشجارش همه ویران و خشک شده است آن گاه گویی ای کاش من به خدای خود مشرک نمی‌شدم،

و ابدا جز خدا هیچ کس نباشد که آن گنه کار کافر را از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۶

قهر و خشم خدا یاری و حمایت تواند کرد،

آن جا ولایت و حکمفرمایی خاصّ خداست که به حقّ فرمان دهد و بهترین اجر ثواب و عاقبت نیکو را هم عطا کند.

تفسیر ..... ص : ۳۹۶

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا آنانکه به ولایت با بیعت خاصّ و لوی ایمان آوردند یا آنانکه با بیعت عام نبوی به تسلیم شده و اسلام آورند وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و به سبب اتّصال به ولایت عمل صالح انجام دادند إِنَّا لا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر اشعار به علّت حکم دارد و اشعار به این که آن‌ها نیکوکارند.

أُولئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهارُ يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ يَلْبَسُونَ ثِياباً خُضْراً مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ کلمه‌ی «استبرق» لباس حریر نازک و کلفت است مُتَّكِئِينَ فِيها عَلَى الْأَرائِكِ در حالی که تکیه بر تخت‌ها می‌دهند، و در اخبار تفسیر به

تخت‌هايى كه حجله‌ى عروس روى آن‌ها باشد، نِعْمَ الثَّوابُ چه خوب است داخل شدن بهشت و متزيّن شدن به زينت آن وَ حَسُنَتْ مُرْتَفَقاً چه خوب جايى است آن تخت‌ها.

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَيْنِ براى حال مؤمن و كافر و يا حال مخلص و منافق مثل بزن حكايت حال دو مرد را كه قرار داديم براى يكى از آن دو دو تا باغ را.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۷

برخى گفته‌اند مثال بزن حال مؤمن را در زهدش بر زندگى دنيا و قناعتش به اندك و ناچيزى از آن، و حال كافر را در جمع كردن مال دنيا و افتخارش بر آن به حال دو مردى كه يكى از آن دو داراى دو بوستان بزرگى بود چنانچه خداوند حكايت فرموده و ديگرى فقير، پس غنى بر فقير افتخار كرد.

مِنْ أَعْنابٍ وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ آن دو بوستان را محاط بر نخل قرار داديم، به اين كه دور تا دور و وسط هر دو آن را درخت خرما قرار داديم وَ جَعَلْنا بَيْنَهُما زَرْعاً بين درختان انگور و نخل آن دو زراعت قرار داديم كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَها وَ لَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئاً مفرد آوردن ضمير به لحاظ لفظ «كلتا» است هر دو بوستان خوردنى‌ها را آوردند از قبيل ميوه، خرما و حبوبات، وَ فَجَّرْنا خِلالَهُما نَهَراً و در خلال و بين دو بوستان نهرى قرار داديم تا هميشه هر دو آب بخورند و كسى در آب دادن آن خسته نشود، و بها و طراوت آن‌ها فزونى يابد.

وَ كانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقالَ لِصاحِبِهِ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً صاحب دو باغ داراى مال فراوانى بود، مال فراوان غير از آن دو بوستان از «ثمر ماله» به معناى زياد شدن مالش، به همسايه‌ى فقيرش گفت (در گفت و شنودى كه با هم داشتند): من از نظر مال و ثروت و خدم و حشم از تو بيشتر دارم و برترم، اين سخنان را براى افتخار كردن بر همسايه‌ى فقيرش مى‌گفت.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۸

وَ دَخَلَ جَنَّتَهُ وَ هُوَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ و او با فخر و خود پسندى و غرور و غفلت از خدا به خود ستم كرد.

قالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هذِهِ أَبَداً در حالى كه به صورت سبز و خرمى بستان‌ها مغرور شده بود و از خدا و قدرتش غافل، گفت: وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً غرور بالاخره منجر بر انكار معاد شد، وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْراً مِنْها مُنْقَلَباً بر فرض كه من به سوى پروردگارم برگردم همانطور كه تو گمان مى‌كنى قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرابٍ آيا به كسى كافر شدى كه تو را بر حسب مادّه دور از خاك آفريده است؟! ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ و بر حسب مادّه نزديك از نطفه خلق كرده است ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا لكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَداً اصل «لكنا» لكن انا بوده، همزه جهت تخفيف حذف شده و دو نون در هم ادغام شدند و در حال وصل به نيّت وقف با الف اجرا شده است.

وَ لَوْ لا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ ما شاءَ اللَّهُ تقدير «هذا ما شاء اللّه» يا «ما شاء اللّه كائن» است گفتن «ما شاء اللّه جهت اقرار به قدرت خداى تعالى و اين كه همه چيز با مشيّت خدا محقّق مى‌شود لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ اين جمله مقول قول است، يا سخنى از همسايه صاحب بوستان است.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۳۹۹

إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مالًا وَ وَلَداً فَعَسى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْراً مِنْ جَنَّتِكَ شايد پروردگارم در دنيا و آخرت بهتر از بوستان تو به من بدهد.

وَ يُرْسِلَ عَلَيْها حُسْباناً لفظ «حسبانا» جمع «حسبانة» به معناى صاعقه است مِنَ السَّماءِ فَتُصْبِحَ صَعِيداً زَلَقاً باغ و بوستان تو تبديل به بيابان بى‌آب و علف بشود كه گياه و درختى در آن نيست زمين «زلق» به به زمينى گويند كه گياه در آن نباشد.

أَوْ يُصْبِحَ ماؤُها غَوْراً يا آب آن باغ به زمين فرو رود فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَباً پس هرگز نتوانى آن آب را بيابى، بدين گونه كه با پاك

کردن و لایروبی مجرای آب و اخراج آب، از آن منبع دیگر نتوانی آبلی تحصیل نمایی وَ أُحِيطَ بِثَمَرِهِ تمام اموالش یا تمام میوه باغ او از بین می‌رود، چنانچه دوستش گفت و به او انذار کرد، و در خبر آمده است که خداوند آتش بر آن دو باغ فرستاد و سوزاند و آب نهری هم که بین دو باغ جاری بود خشکید.

فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ از نهایت حسرت و اندوه، زیرا شخص حسرت خورده و ناراحت پشت و روی دستش را بر رانهایش می‌زند، یا این که از غایت تحیّر و سرگردانی دست بر دست می‌زند، عَلى ما أَنْفَقَ فِيها حسرت می‌خورد که چقدر خرج آن باغ کرده است.

وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها آن باغ خشک شده و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۰

شاخه‌های درخت انگور بر روی پایه‌هایش افتاده است، وَ يَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَداً آن وقت می‌گوید: کاش به پروردگارم شرک نمی‌آورم، و این از باب یاد آوری سخنانی بود که دوستش می‌گفت و او را می‌ترسانید.

وَ لَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ گروهی نبودند که به او کمک کنند تا فتنه را دفع کنند یا موجبات آن را از بین ببرند، يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مُنْتَصِراً خودش از بلای خدا نمی‌تواند جلوگیری نماید هُنالِكَ الْوَلايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ این جمله در موضع تعلیل است، و ولایت با فتحه تصرّف و نصرت و یاری کردن و تربیت است و با کسره سلطنت و امارت و فرمانروایی است که با هر دو خوانده شده است، و لفظ «هنالک» اسم اشاره است که با آن به مکان نزدیک اشاره می‌شود، و مقصود از آن مرتبه‌ای از نفس است که تشبیه به مکان شده است.

در آن حال که آرزوهای نفس از همه‌ی ما سوی اللّه قطع می‌شود برای نفس روشن می‌شود که ولایت از آن خدا است، و ظاهر می‌شود که فقط خدا حقّ بوده نه غیر خدا، ولایت خدا باقی و ولایت غیر او (خدا) باطل است.

بنابراین فایده‌ی توصیف به حقّ مشعر بر این است که حقّ بودن خدای تعالی واضح و روشن است و باطل بودن غیر خدا، و تأویل و تنزیل آیه بر موسی با عقل فقیر و محتاج، و بر فرعون با نفس غنی، و دو صفحه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۱

نفس علامه و عماله که هر دو بهشت پر میوه هستند و اجل که می‌آید هر دو بهشت را از بین می‌برد به طوری که بر شخص بینا و با بصیرت مخفی نیست این تأویل را قول خدای تعالی: «اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَياةِ الدُّنْيا» روشن می‌سازد، هُوَ خَيْرٌ ثَواباً این جمله حال از «اللّه» یا استیناف و جواب سؤال مقدّر است ذات خدای تعالی ثواب است برای متّقین، که در تقوای کامل باشند، و آن بهتر از هر ثوابی است وَ خَيْرٌ عُقْباً ذات خدای تعالی عاقبت اهل تقوی است و عاقبتی نیکوتر از آن نیست.

آیات ۵۳- ۴۵

[سوره الكهف (۱۸): آیات ۴۵ تا ۵۳] ..... ص : ۴۰۱

اشاره

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيماً تَذْرُوهُ الرِّياحُ وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِراً (۴۵) الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ الْباقِياتُ الصَّالِحاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَواباً وَ خَيْرٌ أَمَلًا (۴۶) وَ يَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبالَ وَ تَرَى الْأَرْضَ بارِزَةً وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً (۴۷) وَ عُرِضُوا عَلى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونا كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِداً (۴۸) وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً (۴۹)

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلاً (۵۰) ما أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً (۵۱) وَ يَوْمَ يَقُولُ نادُوا شُرَكائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ مَوْبِقاً (۵۲) وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُواقِعُوها وَ لَمْ يَجِدُوا عَنْها مَصْرِفاً (۵۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۲

ترجمه: ..... ص : ۴۰۲

(اى رسول ما براى امّت) چنين زندگانى تمام دنيا را مثل بزن كه ما آب بارانى از آسمان نازل كرديم و به آن آب درختان و نباتات گوناگون زمين درهم پيچيده و خرّم برويد سپس صبحگاهى همه در هم شكسته خشك شود و به دست بادها زير و زبر گردد و خدا بر همه چيز در عالم اقتدار كامل دارد،

مال و فرزندان زيب و زينت حيات دنياست و (ليكن) اعمال صالح كه تا روز قيامت باقى است نزد پروردگار بسى بهتر و عاقبت آن نيكوتر است،

و ياد كن اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله روزى را كه ما كوهها را به رفتار آريم و زمين را صاف و بدون پست و بلندى آشكارا ببينى و همه را در صف محشر از قبرها برانگيزيم و يكى را فرو نگذاريم،

و خلايق را در صفى بر خدا عرضه كنند (و به كافران گفته شود) همان گونه كه اوّل بار آفريديم باز به سوى ما امروز باز آمديد و آن معادى را كه به خيال باطل منكر بوديد به چشم مشاهده كرديد،

و در آن روز

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۳

كتاب اعمال نيك و بد خلق را پيش نهند و اهل عصيان را از آنچه در نامه‌ى عمل آن‌هاست ترسان و هراسان بينى در حالى كه با خود گويند اى واى بر ما اين چگونه كتابى است كه اعمال كوچك و بزرگ ما را سر مويى فرو نگذاشته جز آن كه همه را احصا كرده است و در آن كتاب همه‌ى اعمال خود را حاضر ببينند و خدا به هيچ كس ستم نخواهد كرد،

و اى رسول صلّى اللّه عليه و آله ياد آور وقتى كه به فرشتگان فرمان داديم كه بر آدم سجده كنند و آن‌ها تمام سر به سجده فرود آوردند جز شيطان كه از جنس ديو بود بدين جهت از طاعت خدا سرپيچيد (آيا شما فرزندان آدم) مرا فراموش كرده و شيطان و فرزندانش را دوست خود گرفتيد؟ در صورتى كه آن‌ها سخت شما را دشمنند و ظالمان كه به جاى خدا شيطان را به طاعت برگزيدند بسيار بد مبادله كردند،

من در وقت آفرينش آسمان و زمين و يا خلقت خود اين مردم آن‌ها را حاضر و گواه نساخته (و كمك از كسى نخواستيم) و هرگز گمراهان را به مددكارى نگرفتيم،

و به ياد آر روزى را كه خدا به كافران برگويد كه اكنون آنان را شريك من گمان داشتند بخوانيد آن‌ها بخوانند و يكى اجابت نكند پس در ميان همه‌ى آن‌ها قرارگاهى مهلك مقرّر سازيم،

و آن گاه مردم بدكار آتش دوزخ را با چشم مشاهده كنند تا بدانند كه در آن خواهند افتاد و از آن مفرّى ندارند.

تفسير ..... ص : ۴۰۳

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَياةِ الدُّنْيا اصل این جمله چنین بوده: اضرب الاسماع بمثل الحیوة الدّنیا به گوشها مثل حیات دنیا را بزن ولی به جهت کثرت استعمال لفظ الاسماع حذف شده و لفظ «

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۴

مثل» جانشین آن گردیده است، در این صورت مقصود از «اضرب» می‌شود: ذکر کن، جاری نما یا بگردان.

بنا بر معنای اوّل قول خدا: كَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ حال از مثل یا مستأنف است با تقدیر مبتدا، و بنا بر معنای دوّم مفعول دوّم برای «اضرب» است، فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ به وسیله‌ی آب بار آن نباتات و درختان زمین در هم پیچید، یعنی بعد از روییدن، نموّ کردن و شدّت یافتن، پس زمین زرد و سفید گشت، فَأَصْبَحَ هَشِيماً پس صبحگاهی همه در هم شکست، تَذْرُوهُ الرِّياحُ بادهای حوادث آن‌ها را زیر و زبر کرده و پراکنده ساخت برای این که اشاره بر سرعت زوال آن سبزی و خرمی بنماید لفظ را با «فا» آورد نه «ثمّ».

وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِراً و خداوند بر هر چیزی تواناست، از قبیل: نازل کردن آب، رویاندن نباتات زمین، رشد و نموّ دادن نباتات، خشک کردن و پراکنده و نابود نمودن آن‌ها، و دمیدن روح زندگی دوباره و احیای بدن جامد به حیات عرضی دانی، قرار دادن قوای شدید و قوی و سپس پژمرده کردن بدن و تضعیف قوای او پس از قوی و نیرومند کردن آن سپس نزع روح از بدن و ناتوان قرار دادن بدن از جذب و دفع (تماسک و تمانع).

پس از آن که ذکر کرد که حیات دنیا نمی‌ماند و سبزی و خرمی آن روزهای اندکی است که شایسته نیست عاقل بر آن مغرور شود، اصول

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۵

چیزهایی را که نفوس در دنیا بستگی بر آن دارد و اهمیّت جمع و حفظ کردن آن‌ها را ذکر نمود، آن‌ها را به حیات دنیوی اضافه نمود تا مشعر بر ناپایداری شان بوده باشد که زود از بین می‌روند و شایسته‌ی اهتمام عاقل نمی‌باشند بلکه شایسته است هر عاقلی بر چیزهایی اهمیّت بدهد که برایش باقی می مانند و نفعی را عاید او می‌نمایند.

پس از آن فرمود: الْمالُ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَياةِ الدُّنْيا ثروت و فرزند زینت زندگی دنیوی است که با زایل شدن آن از بین می‌روند.

وَ الْباقِياتُ الصَّالِحاتُ و آن عملهای شایسته‌ای که ماندگارند، نه فاسد شدنی و زوال‌پذیر، مانند: چیزهایی که نفوس بر آن‌ها اهمیّت می‌دهند، مال دنیا، اولاد و چیزهایی که لازمه و دنباله‌ی آن‌هاست خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَواباً وَ خَيْرٌ أَمَلًا نزد پروردگارت آن عملهای شایسته‌ی پایدار بهتر است اگر چه میل شما بر مال و اولاد آن را بهتر می‌نمایاند، پس شایسته است که انسان عمل شایسته را طلب کرده و آن را آرزوی خویش قرار دهد نه مال و اولاد را.

مقصود از عملهای صالح که باقی می‌مانند عملی است که انسان به حکم عقل آن را انجام می‌دهد نه به حکم نفس به عبارتی عملی است که اثر آن در کلمه‌ی باقی انسان که همان صفحه‌ی نفس است باقی بماند، و به عبارت دیگر عملی است که انسان آن را از وجهه‌ی ولایت تکوینی‌اش

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۶

انجام می‌دهد و آن وجه باقی خدا است که به سبب ولایت تکلیفی و با بیعت باطنی حاصل و ظاهر می‌شود برای این که عمل صالح اختصاص بر فعل و عمل خاصّ ندارد.

اخبار در تفسیر آن مختلف است به طوری که بر: نماز شب، مطلق نماز، نمازهای پنج گانه‌ی واجب، تسبیحه‌ی کبری، اولاد صالح، درختان میوه که انسان آن را می‌کارد، و به اصل همه‌ی اعمال صالح که همان ولایت است تفسیر شده است و نیز بر محبّت که لازمه‌ی اساسی ولایت است یا به دنبال آن می‌آید.

وَ يَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبالَ و روزی کوهها را به صورت گرد و غبار پراکنده سازیم این جمله عطف بر «عند ربک» و یا با مقدّر داشتن «ذکر»

به معنای به یاد ار جمله‌ی عطف به اعتبار معنای است.

وَ تَرَی الْأَرْضَ بارِزَةً و زمین را از زیر کوهها و پشت تلّها و تپّه‌ها آشکارا می‌بینی به نحوی که هیچ تپّه و بلندی مانعی در آن نخواهی دید وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً و مردم را در آن زمین صاف برای حساب محشور خواهیم کرد و جمله یا حال است که ماضی بودن آن نسبت به عامل خودش می‌باشد، یا عطف است و ماضی بودن آن به جهت تحقّق وقوع آن می‌باشد.

فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً هیچ کس را فرو گذار نکنیم، نه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۷

نیکوکار و نه بدکار عُرِضُوا عَلی رَبِّکَ صَفًّا

به صورت صفهای متعدّد بر پروردگارت عرضه می‌شوند، چنانچه وارد شده که مردم در آن روز یکصد و بیست هزار صف می‌شوند و این صفها بر حسب مراتب مردم در قرب و بعد به خدا تشکیل می‌شود، چه بنی آدم بر حسب ظاهر یک نوع است ولی بر حسب باطن انواع متعدّدی دارد که دارای مراتب متعدّد است.

هر نوعی از بنی آدم در مرتبه‌ی خاصّی بر حسب افرادش صف می‌بندد و هر مرتبه و صف به نوبه‌ی خود نبیّ و امامی دارد که غیر از نبیّ و امام صفهای دیگر است.

لذا پیامبران بر حسب صف‌ها یکصد و بیست هزار نفر شدند بر حسب عدد مراتب بنی آدمقَدْ جِئْتُمُونا

جمله‌ی مستأنفه است و جواب سؤال مقدّر، گویا که گفته شده باشد: در مورد آن‌ها چه کاری انجام می‌دهی؟ و بر آنان چه می‌گویی؟

پس فرمود: به آنان می‌گوییم:قَدْ جِئْتُمُونا

یا حال از فاعل «نسیر» یا فاعل «حشرنا» یا از فاعل «لم نغادر» یا از ضمیر «منهم» یا از فاعل «عرضوا» به طور منفرد یا بر سبیل تنازع، و در تمامی این صور لفظ «قول» در تقدیر است.

یعنی این که به آنان می‌گوییم: نزد ما آمدید، در حالی که از همسران، اولاد و قبیله‌هایتان و کسانی که با آن‌ها انس گرفتید، از تمام آنچه که از اسباب معیشت در دنیا کسب کردید، و از آنچه که از علوم و صنایع خیالی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۸

آموختید، و از آنچه که به شما دادیم دادیم (از قوا و مشاعر دنیوی)، از اعضا و آلات بدنی طبیعی، و از کسانی که آن‌ها را جز خدا اولیا و دوست برگزیدید! (از همه‌ی این‌ها) جدا و منفرد آمدید! این جمله‌ی «لقد جئتمونا» مانند قول خدای تعالی است که فرماید: «لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی».

ا خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

همان طور که بار اوّل شما را آفریدیم در حالی که عاری از همه‌ی این چیزها بودید، و تقیید خلقت به «اوّل مرّة» برای اشاره به این است که باز گردانیدن و برانگیختن آفرینش دوّم دیگری است.

یا برای اشاره بر این است که انسان از ابتدای آفرینش خود هر آن در خلقت دوّم دیگری است، بنابراین که قایل به حرکت جوهری یا تجدّد امثال یا تحلیل رفتن بدن و اتّحاد او با بدنش یا دگرگونی کیفی بدن باشیم.

ْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَکُمْ مَوْعِداً

چون قول خدای تعالی «دْ جِئْتُمُونا

» رد بر گمان آنهایی که گمان می‌کردند برانگیخته نمی‌شوند، گویا که فرموده است: شما نزد ما آمدید در حالی که این آمدن را باور نداشتید و عدم آن را گمان می‌کردید، و لذا آوردن «بل» صحیح و نیکو شده است.

وَ وُضِعَ الْكِتابُ مقصود كتابهاى اعمال خلايق است، بنابر اين كه «الف و لام» در «الكتب» براى استغراق بوده باشد، يا بنابراين كه

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۰۹

«لام» براى عهد بوده باشد مقصود از «الكتاب» كتاب الواح عليا باشد كه اعمال خلايق در آن ثبت مى‌شود.

و ممكن است وضع كتاب كنايه از نشر حساب باشد، زيرا محاسب كتاب حساب را جلو خودش و بين دو دستش مى‌گذارد، مقصود از گذاشتن كتاب بر دست راستشان است يا بر دست چپشان يا گذاشتن در ميزان بنابراين كه صحيفه‌هاى اعمال سنجيده شود.

فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ گناهكاران از آنچه كه در صفحه ثابت شده از گناهان كوچك و بزرگشان باشد ترسناك هستند.

وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا و مى‌گويند: اى واى بر ما (به طريق يا حسرتنا) و اين از قبيل نازل كردن اعراض است به منزله‌ى ذوى العقول و سپس ندا كردن آن ما لِهذَا الْكِتابِ چه شده است بر اين كتاب (نامه)؟! از نامه‌ى اعمال تعجب دارند كه همه‌ى اعمال آن‌ها را شمارش كرده است.

مصحفها و قرآن‌ها لام «لهذا الكتاب» را جدا از مدخول لام و تنها نوشته‌اند تا اشعار بر اين باشد كه آن‌ها از غايت تعجب در همان حرف جر وقف مى‌كنند كه مانند قسمتى از كلمه است.

لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ هيچ كار كوچك يا كار بد كوچك را فروگذار نشده است و هيچ گناه كبيرى نمانده است مگر اين كه آن نامه آن را بر شمرده است، وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۰

و پاداش و جزاى عمل را بنا بر تجسّم اعمال، يا نوشته و رسم عملشان در كتاب مى‌يابند «حاضرا» دو معناى اوّل به تأسيس اوّلى نزديكتر است.

وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً پروردگار تو بر كسى ستم نمى‌كند، با كم كردن ثواب يا عقوبت بدون استحقاق، اظهار كردن بديهاى كسى و مخفى كردن خوبيهايش، يا نسبت دادن كار بدى كه انجام نداده است.

در خبر است كه وقتى روز قيامت بيايد كتاب انسان به او داده و گفته مى‌شود بخوان آنچه را در آن ثبت است، پس به ياد مى‌آورد و مى‌بيند كه هيچ لحظه‌اى، كلمه‌اى و برداشتن قدمى نبوده كه در آن ذكر نشده باشد، گويا كه همان ساعت آن كار را انجام داده است و روى همين جهت است كه مى‌گويند «يا ويلتنا» تا آخر آيه.

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ «و اذ قلنا» عطف بر «عند ربك» است، و معناى آن اين است كه عملهاى صالح و باقى (ماندگار) از نظر ثواب در ازل و ابد بهتر است.

يا عطف بر «يوم نسيّر الجبال» است كه به تقدير «ذكر» به ياد آن‌ها بياور هنگامى را كه قبل از خلقتشان گفتيم «۱».

فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي

---

(۱) تفصيل مطلب در سوره‌ى بقره گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۱

حال كه شيطان اطاعت پروردگارش را نكرده كه خالق، ربّ و منعمش بوده است، و شايسته نيست كه موجودى ولى قرار داده شود چرا كه خارج از امر منعم نمى‌تواند احسان بكند.

وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ در حالى كه شيطان و ذريّه‌اش با خروج از اطاعت پروردگار دشمن شما هستند، پس شايسته نيست كه آن‌ها را دوستان خود قرار دهيد، يعنى آن‌ها را دوستان خود قرار دهيد يعنى آن‌ها نه خودشان استحقاق ولايت دارند، و نه نسبت به شما چنين استحقاقى را دارند بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا چه بد است براى ستمكاران كه ولايت را در غير مستحقّ قرار مى‌دهند، ممكن است اين

جمله وجه ديگرى براى منع از ولى قرار دادن شيطان داشته باشد، گويا كه گفته است: شيطان ولى ظالمين است، و كسى كه چنين باشد شايسته نيست كه ولى قرار داده شود، و چه بد بدلى است اين كه به جاى خدا شيطان را ولى خود قرار داده‌اند.

ما أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ابليس و ذريّه‌اش را گواه بر آفرينش آسمانها و زمين نگرفتم، يا مشركين را شاهد و گواه نگرفتم.

چنانچه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: به سبب عمر بن خطاب يا ابو جهل بن هشام اسلام را عزيز بگردان پس خداوند اين آيه را نازل فرمود.

بنا بر معناى اوّل اين جمله وجه ديگرى را براى منع از قرار دادن ابليس و ذريّه‌اش به عنوان اوليا مى‌باشد يعنى من در خلق آسمانها و زمين

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۲

آن‌ها را حاضر نگردانيدم.

وَ لا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ حتّى آن‌ها شاهد آفرينش خودشان نيز نبودند و بر كيفيّت و چگونگى خلقت خودشان هم آگاه نيستند چه رسد بر خلقت غير و تصرّف در آن وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً در اين جا گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير اشعار به علّت حكم است و ذمّ ديگرى براى آن‌ها، و نيز وجه ديگرى براى منع از ولايت شيطان.

وَ يَوْمَ يَقُولُ عطف است بر «عند ربك» يا «يوم نسير الجبال» به تقدير «ذكرهم»، نادُوا شُرَكائِيَ مقصود از شركا اعمّ از شركاى در وجوب، الوهيّت، عبوديّت، طاعت، ولايت و وجود مى‌باشد، الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ مَوْبِقاً بين مشركين و شركا جايگاهى مهلك قرار مى‌دهيم كه به همديگر نرسند، يا وصل آن‌ها در دنيا را سبب هلاكت در آخرت قرار مى‌دهيم، چنانچه گفته شده كه «بين» به معناى وصل است.

وَ رَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اشعار بر حكم و تهديد غير مشركين از مجرمين است و نيز اشاره به ذمّ ديگر و تطويل كلام در مقام ذمّ است.

فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُواقِعُوها وَ لَمْ يَجِدُوا عَنْها مَصْرِفاً در اين جا «فظنوا» به معناى يقين كردند مى‌باشد، چنانچه گذشت يقين صاحبان نفس ظنّ است نه يقين.

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۳

آيات ۵۹- ۵۴

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۵۴ تا ۵۹] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِي هذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَ كانَ الْإِنْسانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلاً (۵۴) وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا (۵۵) وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ ما أُنْذِرُوا هُزُواً (۵۶) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْها وَ نَسِيَ ما قَدَّمَتْ يَداهُ إِنَّا جَعَلْنا عَلى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَ فِي آذانِهِمْ وَقْراً وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذاً أَبَداً (۵۷) وَ رَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤاخِذُهُمْ بِما كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (۵۸)

وَ تِلْكَ الْقُرى أَهْلَكْناهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلْنا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِداً (۵۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

«و ما در اين قرآن هر گونه مثال و بيان (براى هدايت خلق) آورديم و (ليكن) آدمى بيشتر از هر چيز با سخن حقّ به جدال و خصومت برخيزد،

و چون هدايت الهى قرآن به خلق رسيد چه منع كرد (كه مردم آن هدايت را

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۴

بپذيرند و) به درگاه پروردگار خود توبه و استغفار كنند به جز آن كه (مستحقّ شوند) تا سنّت عقوبت پيشينيان به اينان هم برسد و يا با مجازات و عذاب خدا رو برو شوند،

و ما رسولان را جز براى بشارت (نيكان) و ترسانيدن (بدان) نفرستاديم و كافران با سخنان بيهوده باطل مى‌خواهند به جدل حقّ را پايمال كنند و آيات مرا آنچه براى انذارشان آمد به استهزا گرفتند،

و كيست ستمكارتر از آن كسى كه متذكّر آيات خدا شد و باز از او اعراض كرد و از اعمال زشتى كه كرده بود از همه به كلّى فراموش كرده و ما (پس از اتمام حجّت) بر دلهايشان پرده انداختيم تا ديگر آيات ما را فهم نكنند و گوش آنان را (از شنيدن) حقّ سنگين ساختيم و اگر به هدايتشان بخوانى ديگر ابدا هدايت نخواهند يافت،

خداى تو داراى آمرزش و رحمت است و اگر خواهد تا خلق را به كردارشان مؤاخذه كند همانا در عذابشان تعجيل نمايد و ليكن براى آن عذاب وقت معيّن است كه از آن هرگز پناه و گريزگاهى نخواهند يافت،

و اين است شهر و ديارهايى كه اهل آن را چون ظلم و ستم كردند هلاك ساختيم و بر جايگاه هلاكشان موعدى (در قيامت) مقرّر گردانيديم.»

تفسير ..... ص : ۴۱۴

وَ لَقَدْ صَرَّفْنا فِي هذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ در اين قرآن از هر مثلى براى مردم آورديم تا موجب تذكّر و عبرت شود كه حقّ به وسيله‌ى آن درك گردد انسان به جهت فايق آمدن نسيان و غفلت متذكّر نمى‌شود تا عاجز از درك حقّ شده و آن برايش مخفى بماند.

وَ كانَ الْإِنْسانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا و انسان كه جدل از او

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۵

ممكن است، بيشترين جدل و خصومت را مى‌كند، چون انسانيّت كه مقتضى ادراك كليّات و تدبير امور است مقتضى فحص از امور براى ردّ كردن مردود و قبول كردن مقبول است با بيان آنچه كه ذكر كرديم وجه آوردن «النّاس» در اوّل و «الانسان» در ثانى روشن گرديد.

وَ ما مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جاءَهُمُ الْهُدى حرف «ما» نافيه يا استفهاميه است و آوردن لفظ «النّاس» براى اشعار به اين است كه مادّه‌ى انكار و عدم استغفار عبارت از نسيان است، بنا بر وجه اوّل معناى اين است كه منعى بر مردم نيست كه ايمان بياورند آن گاه كه هدايت خاصّ آمد.

و بنا بر وجه دوّم معناى اين است كه: چه چيزى مردم را باز مى‌دارد از اين كه با آمدن هدايت خاصّ ايمان بياورند؟! ايمان خاصّ بياورند يعنى بيعت با عليه السّلام على عليه السّلام بكنند، و با قرينه‌ى كه هدايت مخصوص به شأن ولايت است، چنانچه انذار مخصوص به شأن نبوّت است هم چنان كه فرمود: «إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ» «۱». وَ يَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ و استغفار پروردگار

خودشان را بکنند با استغفاری که در ضمن بیعت و ایمان حاصل می‌شود.

بنابراین جمله‌ی مذکور تفصیل «ان یؤمنوا» است به اعتبار بعضی از اجزای آن، یا به سبب استغفار عام که با پشیمان شدن از گناهان و طلب

---

(۱) سوره‌ی الرعد آیه‌ی ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۶

مغفرت زبانی حاصل می‌شود.

إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ انتظار این که سنّت خدا در مورد پیشینیان برای آن‌ها هم بیاید، مانند: نازل شدن عذاب بر آنان در دنیا، یا منتظر استعداد و آمادگی آمدن سنّت پیشینیان از عناد و لجاجت با اهل حقّ باشند.

أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذابُ قُبُلًا بنا بر آنچه که گفته شد دیگر نیازی بر این که تحقّق این قول الهی را تخصیص به عذاب آخرت بدهیم نیست «قبلا» یعنی از مقابل و مشهود.

وَ ما نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ و نفرستادیم پیامبران را مگر برای بشارت و بیم دادن.

برای این که رسول ناگزیر از جمع بین دو جهت بشارت و انذار است تا خلق را به وسیله‌ی انذار از تمایلات و خواهشهای نفس دور کرده و برگرداند، و با بشارت امّت را به نعمتهای آخرت که مسبب از اقتضای عقل است نزدیک سازد چون بشارت از جهت ولایت رسول و انذار از جهت رسالت او سر چشمه می‌گیرد، رسول اغلب از جهت رسالتش مورد خطاب قرار می‌گیرد، زیرا رسالت در او ظاهر است.

کما این که به طریق حصر فرمود: إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ «۱» جز این نیست که تو بیم دهنده‌ای، یعنی از جهت رسالت.

---

(۱) سوره‌ی الرعد آیه‌ی ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۷

وَ يُجادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْباطِلِ کافرین با توسل بر قول باطل مجادله می‌کنند، مانند این که می‌گویند: تو جز بشری مثل ما نیستی! با اعتقاد بر این که بشر بودن منافی رسالت است یا با سبب باطل مجادله می‌کنند که آن نفس و شیطان است، لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ برای این بر مجادله روی آورده‌اند که با آن حقّ را زایل کنند، یا با مبدأ باطل می‌خواهند حقّ را از ثبات و استقرار ساقط کنند.

وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ ما أُنْذِرُوا هُزُواً منظور از آیات انبیا و اولیا علیهم السّلام هستند وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ چه کسی ستمکارتر است از کسی که آیات پروردگارش را که به او تذکّر داده شد اعراض نموده است؟! آیات پروردگار انبیا، اولیا، کتابهای آسمانی، پندها و اندرزهای وافی ایشان به همراهی سایر آیات آفاق و انفس است. غرض این که انبیا و اولیای الهی علیهم السّلام از این جهت که اسباب ظهور و اثبات سایر آیاتند از آیات بزرگ محسوب می‌شوند.

فَأَعْرَضَ عَنْها اعراض از آیات خدا برای این است که آن‌ها به انبیا روی نیاورده و موعظه‌های آنان را قبول نمی‌کنند، عناد ورزیده و تدبّر در آیات نمی‌کنند تا به سبب آن متنبّه شوند.

وَ نَسِيَ ما قَدَّمَتْ يَداهُ و آنچه را که پیشاپیش با دستها خود از گناهان تقدیم نموده‌اند فراموش می‌کنند، چرا که توجّه بر انبیا و اولیا

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۸

سبب یاد آوری و فهمیدن کرده‌ها از گناهان و بدیها است که موجب هر خیر و خوبی می‌گردد.

چنانچه وارد شده: هر گاه خدا برای بنده‌اش خیر و خوبی بخواهد او را بر عیوب خودش بینا کرده و بر عیوب دیگران کور می‌کند،

و هر گاه برایش بدی و شر بخواهد او را نسبت بر عیبهای خودش نابینا نموده و بر عیوب دیگران بینا می کند.

إِنَّا جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً ما بر دلهای آنان پرده و حجابی قرار دادیم، تعلیل اعراض آنها از آیات و دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، چون آن حضرت بر اعراض و قبول نکردن آنان تأسّف می‌خورد و اندوهگین بود.

یا دفع دخل مقدّر یعنی برای پاسخ گویی بر پرسش از حال آنان و آنچه که اعراضشان بدان منجر شده است می‌باشد أَنْ یَفْقَهُوهُ ما بر دلهای آنان پرده و حجابی قرار دادیم مبادا که بفهمند، یا پرده قرار دادیم تا نفهمند.

لای نافیه حذف شده یا در واقع مقدّر است و از فحوای مجموعه‌ی آیه برداشت می‌شود، و مذکّر مفرد آوردن ضمیر به اعتبار قرآن است که مصداق و مظهر (ظاهر کننده‌ی) آیات می‌باشد.

و محتمل است که قول خدای تعالی إِنَّا جَعَلْنا ... پاسخ پرسش از علّت عدم تدبّر در قرآن باشد که به وسیله‌ی آن بر سایر آیات ره یابی و تنبّه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۱۹

حاصل می‌شود، گو این که در مقام پاسخ بر این سؤال است که: چرا در قرآن تدبّر نمی‌کنند تا متذکّر بر سایر آیات شده و بدان روی بیاورند؟! پس در مقام پاسخ فرمود: ما بر دلهای آنان پرده کشیدیم تا نفهمند.

احتمال دیگری که هست این که این جمله کلامی باشد منقطع از ما قبلش، از قبیل مخاطبات و گفتگوهایی که بین دوستان انجام می‌شود به نحوی که هیچ مراقب و رقیبی از آن اطّلاع پیدا نکند، و جواب از تحیّر و حیرت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌شود که قول او را در مورد علی علیه السّلام و ولایتش چگونه قبول نمی‌کنند؟

گویا که گفته است: در این که آنها قول تو را در ولایت علی علیه السّلام نمی‌پذیرند چرا متحیّری؟! ما بر دلهای آنان پرده نهادیم.

یا چرا بر اعراضشان از علی علیه السّلام متأثّری؟! ما پرده بر دلهای آنان گذاشته‌ایم.

وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً بر گوشهایشان سنگینی گذاشتیم که از شنیدن حقّ و پیروی‌اش باز دارد، مبادا بشنوند و از برای تقلید روی بیاورند.

وَ إِنْ تَدْعُهُمْ إِلَی الْهُدی این جمله مانند نتیجه‌ی جمله‌های قبل است، یعنی آن گاه که بر دلهایشان پرده بر گوشهایشان سنگینی است، اگر آنها را برای هدایت شدن بخوانی هرگز هدایت نخواهند شد فَلَنْ یَهْتَدُوا إِذاً أَبَداً از طریق هدایت محرومند چون هدایت منحصر بر تحقیق و پیروی صادقانه است که آنها از هر دو ممنوع هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۰

وَ رَبُّکَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ یُؤاخِذُهُمْ بِما کَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذابَ یعنی مهر دلها و سنگینی گوشها به سبب عمل آنها است، و از رحمت خداست که عذاب را برای آنها تعجیل نمی‌کند بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ یَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا بلکه برای عذاب آنها موعدی است، که مقصود قیامت یا هنگام مرگ یا روز بدر است.

چنانچه بعضی گفته‌اند اگر لفظ «بل» به خودی خود و حدّ نفسه جهت اضراب از توهّم عدم عذاب باشد ولی اگر لفظ «بل» برای توهّم عذاب بعد از عدم تعجیل باشد معنای جمله این است:

بلکه برای مغفرت آنها و نزول رحمت به آنها به نحوی که برای همه ظاهر و روشن شود موعدی است، که آن روز قیامت است جز خدا، یا جز آن موعد پناهگاهی نمی‌یابند، این جمله استیناف، حال یا صفت «موعد» است.

وَ تِلْکَ الْقُری أَهْلَکْناهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا و این شهرهای امّت های پیشین را که هلاکشان کردیم، این جمله از قبیل استخدام، یا تقدیر مضاف در مرجع ضمیر، یا از «قری» اهل قریه‌ها به طور مجازی اراده شده است.

لَمَّا ظَلَمُوا با معاصی و اعراض از آیات به سبب عناد در برابر آنها بر خودشان ستم کردند این کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بر حذر داشتن از اعراض آیات، و ترغیب بر روی آوردن به آنها و قبول کردن قول (فرمان) رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله

در مورد علی علیه السّلام می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۱

وَ جَعَلْنا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِداً و برای هلاک شدن (هلاک کردن) آن‌ها (بر طبق قرائت میم با فتحه و ضمه «موعدا» موعدی است که از آن فراتر نمی‌روند، پس ای امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله به مهلت دادن و عدم تعجیل بر مؤاخذه مغرور نباشید، لفظ «مهلک» به آتش آخرت و «موعد» به قیامت تفسیر شده است.

آیات ۸۲- ۶۰

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۸۲] ..... ص : ۴۲۱

اشاره

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِفَتاهُ لا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُباً (۶۰) فَلَمَّا بَلَغا مَجْمَعَ بَيْنِهِما نَسِيا حُوتَهُما فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً (۶۱) فَلَمَّا جاوَزا قالَ لِفَتاهُ آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِينا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً (۶۲) قالَ أَ رَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَ ما أَنْسانِيهُ إِلَّا الشَّيْطانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَ اتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً (۶۳) قالَ ذلِكَ ما كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلى آثارِهِما قَصَصاً (۶۴)

فَوَجَدا عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَيْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً (۶۵) قالَ لَهُ مُوسى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً (۶۶) قالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً (۶۷) وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلى ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً (۶۸) قالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِي لَكَ أَمْراً (۶۹)

قالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلا تَسْئَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْراً (۷۰) فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا رَكِبا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَها قالَ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً (۷۱) قالَ أَ لَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً (۷۲) قالَ لا تُؤاخِذْنِي بِما نَسِيتُ وَ لا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً (۷۳) فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا لَقِيا غُلاماً فَقَتَلَهُ قالَ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً (۷۴)

قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً (۷۵) قالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْراً (۷۶) فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقامَهُ قالَ لَوْ شِئْتَ لاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً (۷۷)

قالَ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً (۷۸) أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً (۷۹)

وَ أَمَّا الْغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً (۸۰) فَأَرَدْنا أَنْ يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً (۸۱) وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً فَأَرادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغا أَشُدَّهُما وَ يَسْتَخْرِجا كَنْزَهُما رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذلِكَ تَأْوِيلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً (۸۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۳

ترجمه: ..... ص : ۴۲۳

و به یاد آر وقتی را که موسی به رفیق جوانمردش (یوشع که وصیّ و خلیفه‌ی او بود) گفت من دست از طلب بر ندارم تا به مجمع البحرین برسم یا سالها عمر در طلب بگذرانم،

و چون موسی و رفیقش بدان مجمع البحرین رسیدند ماهی (غذای) خود را فراموش کردند آن ماهی هم راه به دریا بر گرفت و رفت،

پس آن گاه که از آن مکان بگذستند موسی به آن جوان گفت: غذای چاشت ما را بیاور که در این سفر رنج بسیار دیدیم،
(یوشع) گفت: در نظر داری آن جا که بر سنگی منزل گرفتیم من آن جا ماهی را فراموش کردم و شیطان از یادم برد و شگفت آن که ماهی بریان راه دریا گرفت و برفت،
موسی (با فراست یافت و یوشع را) گفت آن جا همان مقصدی است که ما در طلب آنیم و از آن راهی که آمدند بدان جا برگشتند،
در آن جا بنده‌ای از بندگان خاصّ ما را (که جویای او بودند) یافتند که او را رحمت و لطف خاصّی عطا کردیم و هم از نزد خود وی را علم (لدنّیّ و اسرار غیب الهی) بیاموختیم،
موسی به آن شخص دانا گفت: آیا اگر من تبعیّت و خدمت تو کنم از علم (لدنّیّ خود) مرا خواهی آموخت،
آن عالم پاسخ داد که تو هرگز نمی‌توانی که با من صبر پیشه کنی،
و چگونه صبر توانی کرد بر
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۴
چیزی که اصلا از آن آگاهی نیافته‌ای؟!
موسی باز گفت به خواست خدا مرا با صبر و تحمّل خواهی یافت و هرگز در هیچ امر با تو مخالفت نخواهم کرد،
آن عالم باز گفت: پس اگر تابع من شدی دیگر از هر چه من می‌کنم هیچ سؤال مکن تا وقتی که از آن راز تو را آگاه سازم،
و سپس هر دو با هم برفتند تا وقتی که در کشتی را شکستی تا اهل آن را به دریا غرق کنی؟ بسیار کار منکر و زشتی به جای آوردی،
آن عالم به موسی گفت: آیا من با تو نگفتم که تو هرگز با آن که با من صبر کنی نداری،
موسی گفت بر من مگیر که شرط خود را فراموش کردم و مرا تکلیف سخت طاقت فرسا مفرما،
و باز هم روان شدند تا به پسری برخوردند او پسر را بی‌گفتگو به قتل به قتل رسانید باز موسی گفت: آیا نفس محترمی که کسی را نکشته بود بی‌گناه کشتی؟! همانا کار بسیار منکر ناپسندی کردی،
باز گفت: آیا من با تو نگفتم هرگز با آن که با من صبر کنی توانایی نخواهی داشت،
موسی گفت: اگر بار دیگر از تو مؤاخذه و اعتراضی کردم از آن بعد با من ترک صحبت و رفاقت کن که از تقصیر من عذر موجّه بر میار که دوستی خواهی داشت،
باز با هم روان شدند تا وارد بر قریه‌ای شدند و از اهل آن شهر طعام خواستند مردم از طعام دادن و مهمانی آن‌ها ابا کردند آن‌ها هم از آن شهر به عزم خروج رفتند تا نزدیکی دروازه آن شهر به دیواری که نزدیک به انهدام بود رسیدند «خضر» به استحکام و تعمیر آن پرداخت «موسی» گفت روا بود که تو این زحمت را به خود دادی اجرتی میگرفتی تا از آن اجرت برای خود غذا تهیّه می‌کردیم،
«خضر» گفت: این عذر مفارقت بین من و تو است من همین ساعت تو را بر اسرار کارهایم که فهم آن صبر و ظرفیت نداشتی آگاه می‌سازم،
امّا آن کشتی را که بشکستم
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۵
صاحبش خانواده‌ی فقیری بود که از آن ارتزاق می‌کردند خواستم چون کشتیهای بی‌عیب را پادشاه به غصب می‌گرفت این کشتی را ناقص کنم،

و امّا آن غلام پدر و مادر او مؤمن بودند از آن باک داشتم که آن پسر آن‌ها را به خوی کفر و طغیان خود در آورد،
خواستم تا به جای او خدات فرزندی بهتر و صالحتر از جهت ارحام پرستی به آن پدر و مادر دهد،
امّا آن دیوار (را که تعمیر کردم) در این شهر بدینجهت بود که زیر آن گنجی از دو طفل یتیمی که پدری صالح داشتند نهفته بود خدا خواست تا آن اطفال به حدّ رشد رسند تا به لطف خدا خودشان گنجشان را استخراج کنند و من این کارها نه از پیش کردم اینست مآل و باطن کارهایی که تو طاقت و ظرفیت بر انجام آن نداشتی.»

تفسیر ..... ص : ۴۲۵

اشاره

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِفَتاهُ به یاد بیاور (تا یاد بگیری) یا یاد آوری کن تا یاد بدهی.
بدان که در داستان موسی و خضر انواعی از عبرتها و تعلیم جهت یاد گرفتن چگونگی طلب است و این که طالب طریق آخرت شایسته است که همّتش وصول به انسان کامل باشد که مجمع دریای وجوب و امکان، مرآت و آیینه‌ی تمام اسما و صفات حقّ و جمیع حدود و تعیّنات خلقی است.
و شایسته است که طالب طریق آخرت تا بسر آمدن عمرش دارای عزم در طلب باشد و نیز داستان موسی و خضر علیهما السّلام کیفیّت سؤال بعد از
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۶
وصول را تعلیم می‌دهد تا برای او قبول حاصل گردد، و کیفیّت و چگونگی همراهی و مصاحبت بعد از قبول را یاد می‌دهد.
در این داستان اوصاف شیخ نیز بیان شده است که چگونه شایسته است تربیت کند؟ و بیان تمام مقامات سالکین می‌باشد، چنانچه در جای خود خواهد آمد، لفظ «فتی» و «فتاة» به عبد و امه (کنیز) و خادم و خادمه، مطیع و مطیعه، مؤمن و مؤمنه و به مردی و مردانگی که دیگران را بر خود ترجیح می‌دهد و ایثار می‌کند اگر چه خود محتاج باشد، و به پسر جوان و دختر جوان اطلاق می‌شود.
و مقصود از آن در این جا یوشع بن نوح علیه السّلام وصیّ موسی علیه السّلام و دلیل ارشاد او و واسطه‌ی بیعت، خلافت و جانشینی‌اش از نبوّت است.
نبوّت او و یوشع برای «فتی» با تمام معانی‌اش بود، چه یوشع به واسطه‌ی موسی خود را به خدا فروخت و خادم و مطیع او بود، و او را بر خودش ترجیح می‌داد و برمی‌گزید، و او بود که سبب طلب موسی علیه السّلام بعد از مقام رسالت و فضیلت اولو العزم بودن گردید، چنانچه از اخبار استفاده می‌شود مطلب از این قرار است که هنگامی که خداوند با موسی علیه السّلام سخن گفت و الواح را به او داد که همه چیز در آن بود.
چنانچه خدای تعالی فرمود: وَ كَتَبْنا لَهُ فِي الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْها بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْقَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها سَأُرِيكُمْ دارَ الْفاسِقِينَ
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۷
«۱» موسی علیه السّلام به سوی بنی اسرائیل بازگشت و بالای منبر رفت و آنچه را که خداوند به او داده بود به آن‌ها داد.
پس در نفسش این مطلب داخل شد که خداوند مخلوقی داناتر از او نیافریده و خداوند بر جبرییل علیه السّلام وحی کرد که موسی

علیه السّلام را دریاب که هلاک و تباه شد و به او اعلام کن که در مجمع البحرین نزدیک سنگ مردی است که از تو داناتر است، پس به سوی او برو و از علم و دانش او یاد بگیر.

پس جبرییل علیه السّلام نازل شد و او را از این خبر آگاه ساخت و موسی علیه السّلام (در پیش خود) احساس خواری کرد، و دانست که خطا کرده است، و رعب و هراس در دلش پدید آمد، و به رفیق جوانمردش یوشع علیه السّلام دستور داد که برای یافتن آن مرد آماده شود بدان که خود پسندی و دیدن کمال از نفس از بزرگترین هلاک کننده‌ها است، چه آن اصل معظم گناهان بوده و اوّلین گناهی است که روی زمین واقع شده است، چه همان خود پسندی بود که ابلیس را از سجود منع کرد و او را در راه استکبار و سرکشی قرار داد.

بعد از خود پسندی کینه و دشمنی است و پس از آن مکر و حیله، که خداوند همه‌ی ما و جمیع مؤمنین را از این گناهان در پناه خود بگیرد.

بلکه می‌گوییم: ارسال رسل و نازل کردن کتب، سختی کشیدن و به زحمت افتادن انبیا و اولیا علیهم السّلام، طاعات خلق و مجاهدتشان، و

---

(۱) سوره‌ی الاعراف آیه ۱۴۵

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۸

آزموده شدنشان به واسطه‌ی ابتلای بر انواع بلاها همه و همه برای این است که آن‌ها از منیّت (منمی) و خود پسندی خارج شوند.

و لذا گفته شده: تمام اهتمام مشایخ در تربیت سالکین الی اللّه این بوده که غاز انانیّت خارج شوند و هیچ یک از افعال و اوصاف را به خودشان نسبت ندهند پس هر گاه شیخ از سالک خود پسندی و اعجاب ببیند از او کاملا منزجر و ناراحت می‌شود.

لا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُباً من از سیر و طلب باز نخواهم نشست تا به مجمع البحرین (دو دریای روم و فارس) برسم که خداوند به موسی علیه السّلام وعده داده که مجمع دو دریای امکان و وجوب را ملاقات کند لفظ «حقب» به معنای دهر و زمان است، ولی مراد همان طور که در خبر تفسیر شده است هشتاد سال است، موسی علیه السّلام بالفظ «لا ابرح» که دلالت بر دوام سیر و حرکت می‌کند و لفظ «حقب» که نهایت مقدار عمری است که انسان می‌تواند داشته باشد ثبات عزم خود را در طلب بیان می‌کند و آن هم به نحوی که به غیر آن مشغول نباشد تا به مطلوبش برسد یا عمرش را در طلب آن فانی سازد.

و مقصود از نقل این داستان تعلیم طریق طلب و ثبات عزم بر آن می‌باشد و این که طالب طریق آخرت باید چنین باشد و گر نه با حسرت و آه بر می‌گردد.

فَلَمَّا بَلَغا مَجْمَعَ بَيْنِهِما نَسِيا حُوتَهُما هنگامی که به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۲۹

مجمع البحرین رسیدند ماهی را در آن جا جا گذاشتند (از آن غفلت کردند و یادشان رفت) یا وقتی که ماهی زنده شد و داخل دریا گشت قضیه‌ی ماهی را فراموش کردند و یوشع فراموش کرد که به موسی علیه السّلام قضیه‌ی ماهی را خبر دهد، در حالی که علامت دیدن آن عالم زنده شدن ماهی شور بود هم چنان که در محلّ خودش بر آن اشاره خواهد شد.

و نسبت فراموشی و نسیان به هر دو از باب تغلیب است که آن در لسان عرف شایع و فراوان است.

فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً ماهی راه دریا را در پیش گرفت و روانه شد لفظ «سربا» به معنای سلوک یا سالک است یا مصدری غیر از فعل یا حال است در ذکر ماهی و علامت بودن آن برای رسیدن به آن عالم، چگونگی زنده شدن ماهی و به دریا افتادنش، و فراموش شدنش اختلاف فراوانی اخبار وجود دارد.

سرّ اختلاف اشعار بر تأویل دارد و این که صورت تنزیل عنوان حقیقت تأویل است، چه حاصل و خلاصه‌ی تنزیل این داستان چنانچه از اخبار استفاده می‌شود این است که موسی علیه السّلام به جبرییل گفت با چه علامتی بدانم که به نقطه‌ی التّقای دو دریا رسیده‌ام؟

جبرییل گفت علامت تو این که با خود ماهی را ببری که هر وقت آن ماهی زنده شد آن وقت بدان تو به نقطه‌ی مورد نظر رسیده‌ای.

پس ماهی را برداشته و راه افتادند و در بین راه به مردی برخورد کردند و او را نشناختند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۰

پس موسی علیه السّلام مشغول نماز شد، و یوشع ماهی را بیرون آورد و روی سنگی گذاشت و ماهی زنده شد، یا آن را در آب حیات (عین الحیوان) شست و آن زنده شد و از دستش به داخل دریا شد.

یا قطره آبی در زنبیل افتاد و به ماهی اصابت کرد و آن زنده شد و یوشع فراموش کرد که قضیه را به موسی علیه السّلام بگوید.

یا این که هر دو ایشان ماهی را روی سنگ ترک کردند و از آن جا رفتند فَلَمَّا جاوَزا قالَ لِفَتاهُ آتِنا غَداءَنا به دوست جوانمردش گفت غذایمان را بیاور لفظ «غدا» غذای صبح است «۱» لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً از این سفر خسته شدیم، آوردن اسم اشاره برای اشعار به این است که موسی قبل از این در هیچ سفری نشده بود.

---

(۱) بسیاری از مفسّران «فتی» را که مصاحب موسی علیه السّلام بود یوشع بن نون بن افرابیم بن یوسف می‌دانند بعضی هم گفته‌اند که غلام او بوده است و عرب غلام را «فتی» جوان نیز می‌گویند و کنیز «فتاة» دختر جوان اگر چه پیر باشند، می‌گویند علّت این نامگذاری این است که از پیامبر علیه السّلام نقل شده است که فرمود: هیچ کس از شما نگوید غلام من و کنیز من بلکه بگوید: فتای من و فتاة من (مأخوذ از ترجمه‌ی قرآن بهاء الدّین خرمشاهی).

اما نظر مترجم این است که چون یوشع که مصاحب موسی علیه السّلام بود به مقام معنوی «فتی» (جوانمرد) رسیده بود به این لقب مفتخر شده بود.

(مراجعه شود به آیین جوانمردی و نیز مادّه‌ی فتوت در دایرة المعارف اسلامی و اصطلاحات عرفانی).

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۱

قالَ أَ رَأَیْتَ لفظ «أ رأیت» در عرب و عجم با همین لفظ کلمه‌ی تعجب است و اصل آن چنین است: «أ رأیت ما دهانی؟! یعنی دیدی چه؟

چیزی مرا به تعجب واداشت، یا دیدی چه شگفت‌آور بود برای من؟ إِذْ أَوَیْنا إِلَی الصَّخْرَةِ در این جا موصول و صله‌اش حذف شده و ظرف جانشین آن گشته، یا اصل آن «أ رأیت بلیة اذ أوینا» بود که مضاف حذف شده و مضاف الیه جای آن مانده است یا خود ظرف مفعول است بر طریق مجاز عقلی، یا مفعول محذوف است و «اذ اوینا» مستأنف است و مفعول محذوف را تفسیر می‌کند، و لفظ «اذ» متعلّق بر محذوفی است که جمله‌ی بعدی مفسّر آن می‌باشد.

فَإِنِّی نَسِیتُ الْحُوتَ ماهی را جا گذاشتم، یا فراموش کردم که این امر عجیب را برای تو تعریف کنم که ماهی زنده شد و به دریا افتاد.

این جمله آن متعلّق حذف شده (مقدّر) را تفسیر می‌کند و ذکر شده است که یوشع از بس امثال این داستان را از موسی دیده بود بر آن اهمیّت نمی‌داد و آن را ذکر نکرد.

وَ ما أَنْسانِیهُ إِلَّا الشَّیْطانُ أَنْ أَذْکُرَهُ فراموشم نگردانید جز شیطان، که این فراموشی را موجب گردید که برای تو تعریف کنم وَ اتَّخَذَ

سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً و ماهی در کمال شگفتی راه دریا را پیش گرفت.

قالَ ذلِكَ ما كُنَّا نَبْغِ موسی گفت ما نمی‌خواستیم داستان

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۲

ماهی این چنین بشود، چه آن ماهی دلیل بر مطلوب بود، یا دلیل بر مردی که باید نزدیک سنگ او را می‌دیدیم حذف لام الفعل جهت وصل بر اهمیّت آن وقف است تا مشعر به این باشد که طلب و سلوک با خضر علیه السّلام تمام نشده است.

فَارْتَدَّا عَلی آثارِهِما قَصَصاً پس از همان راهی که آمده بودند برگشتند تا آن جای اوّل و مردی را که باید آن جا باشد بیابند آنان پی آثارشان (رد پا و ...) را گرفته و آن را دنبال کردند با یک پیگیری دقیق، ممکن است «قصصا» مصدر باشد بدون لفظ فعل.

فَوَجَدا عَبْداً مِنْ عِبادِنا بعد از رسیدن به آن جا بنده‌ای از بندگان ما را یافتند که خداوند به او شرافت عبد بودن و اضافه‌ی بر خودش را عنایت فرموده است.

آتَيْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا سپس او را به دادن رحمت وصف نمود و مخصوص بر رحمتی گردانید که از جانب پروردگارش می‌باشد تا اشاره بر رحمت خصوصی باشد که همان ولایت است، زیرا خداوند رحمت عام را که از سایه‌های اسم رحمن است بر هر کسی می‌دهد، بلکه بر هر موجودی عرضه می‌دارد، چه ظهور اشیا، وجود، قوام و بقای آن‌ها به واسطه‌ی رحمت عام است.

و رحمت خاصّ که از سایه‌های اسم رحیم است برای هر کسی می‌باشد که دعوت عام را قبول کرده و با بیعت نبوی بیعت نماید، و نیز برای

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۳

کسی است که با بیعت و لوی بیعت کرده باشد، با این تفاوت که آن رحمت دیگر نزد رحمن صرف نیست بلکه از نزد خلفا و جانشینان خدا است، پس آن رحمت موصوف به «من عند اللّه» نمی‌شود، و رحمتی که چنین وصفی دارد و از نزد خدا است عبارت از آن رحمتی می‌باشد که برای سالک بعد از به پایان رسیدن سلوکش حاصل می‌شود، و آن بر حسب استعداد سالک و فنای او از ذاتش، بقای او به خدا بعد از فنا، جانشینی خداوند جهت دعوت بندگان اعمّ ز دعوت باطنی و ظاهری اعطا می‌گردد، و این رحمتی است که ولایت نامیده شده و موصوف است بر این که از جانب خداست.

در این آیه اشاره بر این است که خضر علیه السّلام ولی است و به سبب جانشینی خدا دعوت به سوی او می‌کند اما نبیّ بودن آن حضرت از این آیه استفاده نمی‌شود، در بعضی از اخبار است که او نبیّ نیز بوده است.

ممکن است اخباری را که دال یا حاکی از نبوّت اوست بر جانشینی و خلافت نبوّت حمل نمود.

چنانچه گفته شده است: شیخ در میان قوم خودش همانند نبیّ است در بین امّتش.

وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً او را موصوف به شرافت تعلیم و این که از جانب الهی چنین افاضه‌ای شامل حالش گردیده است و آنچه که یاد گرفته علم است نه صنعت، تعلیم انبیا و اولیا علیهم السّلام تعلیم خدا است ولی از نزد خدا نیست بلکه از نزد خلفای اوست، و تعلیم از نزد خدا گاهی بر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۴

صنعت نیز اطلاق می‌شود، چنانچه خدا فرمود: وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ خدای تعالی اشاره به هفت صفت برای خلیفه و شیخ کرده است (دعوت کننده‌ی به سوی خدا باید متّصف بر صفات زیر باشد):

۱. بندگی و عبودیّت با خروج از حکم نفس و داخل شدن در حکم غیر آن.

۲. بندگی خدای تعالی چون خروج از حکم نفس و دخول در حکم غیر از آن اعمّ از دخول در حکم خدا است، چه مرید تحت حکم مراد و مطیع داخل در حکم مطاع و بدون واسطه داخل در حکم خدا نیست.

۳. دادن رحمت.

۴. این که آن رحمت از جانب خدا باشد.

۵. تعلیم خدا.

۶. این که تعلیم از نزد خدا باشد.

۷. تعلیم متعلّق به علم باشد نه صنعت.

و اوصاف طبق ترتیبی که برای سالک حاصل می‌شود ذکر شده است.

زیرا بندگی خلفای خدا مقدّمه‌ی بندگی خدا است بدون واسطه، و بندگی برای خدا مقدّمه‌ی دادن رحمت است و آن به طور مطلق مقدّم است بر این که از نزد خدا بوده باشد، رحمت از نزد او مقدّمه‌ی تعلیم است و مقصود از تعلیم در این جا تعلیم احکام کثرت از جهت دعوت و منجر شدن

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۵

آن به خدا و لدنی است از نزد خدا بودن تعلیم متأخر از تعلیم مطلق است و به بیان ساده‌تر تعلیم مطلق مقدّمه‌ی تعلیم علم از نزد خدا می‌باشد.

داستان ملاقات حضرت موسی و خضر علیهما السّلام و گفتگوهایشان در واقع بیانگر همین مهم است که در کتابهای مفصّل آمده است. «۱»

قالَ لَهُ مُوسی هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً موسی علیه السّلام بعد از ملاقات، تمام کردن تحیت و گفتگوهای تعارف و مقدمات گفت: آیا اگر از تو تبعیّت کنم مرا از علم لدنی خواهی آموخت؟

لفظ «رشدا» مفعول «تعلّمنی» یا حال از فاعل «اتبعک» یا از مفعول آن یا از هر دو یا از مرفوع «علّمت» یا تمیز است مبین کلمه‌ی «ما» یا مبین نسبت «اتبع» به کاف است.

یا مصدر قول خدا «اتّبعک» است با مقدّر داشتن مضاف «اتّباع رشد» یا مصدر «تعلّمنی» یا علّت به تقدیر مضاف است که می‌شود: «تعلیم رشد» یا مصدر فعل محذوف است که آن فعل حال از ماقبلش باشد یا منقطع از آن، دعا باشد، یا تعلیل، یا مفعول حصولی که تعلیل برای هر یک از افعال سه گانه محتمل است.

احتمال داده شده است که بعضی از وجوه «رشدا» نسبت به قول

---

(۱) جهت کسب اطلاعات بیشتر مراجعه شود به سه داستان اسرار آمیز عرفانی تألیف حضرت سلطان حسین تابنده‌ی گنابادی (رضا علیشاه) قدّس سرّه.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۶

خدا «قال له» جریان پیدا کند که البتّه این احتمال بعید است.

مقصود از «رشد» هدایت یافتن به تنظیم معاش و حسن معاشرت با مردم است به نحوی که منتهی بر حسن معاد و استحقاق اجر از خدا گردد که از آن به سیاست مدن تعبیر می‌شود و هدایت یافتن بر سیاست نفس و هر کس که زیر دست او باشد از قوا، جوارح و اهل و عیال و داخل نمودن آنان تحت حدود الهی که از آن بر تدبیر منزل تعبیر می‌شود.

و هدایت یافتن بر اصلاح نفس بدین گونه که نفس را از رذایل خالی و بر خصایل و صفات خوب مزیّن سازد که از آن به تهذیب اخلاق تعبیر می‌شود.

امّا عقاید حقه که ثابت و یقینی است با این که به نوعی مرتبط با رشد است و بدون آن رشد حاصل نمی‌شود رشد بر آن اطلاق

نمی‌شود که برای حضرت موسی علیه السّلام حاصل شده بود.

از دو معنای اوّل تعبیر می‌شود بر سنّت قائمه، معنای سوّم فریضه‌ی عادله و معنای چهارم آیت محکمه، حدیث نبوی صلّی اللّه علیه و آله بر این چهار معنای اشاره دارد که فرموده است: علم بر سه نوع است: آیت محکمه، فریضه‌ی عادله و سنّت قائمه.

و چه قدر نیکو گفته است حضرت موسی علیه السّلام در مقام طلب که خود را از مقام عالی به مقام فقر احتیاج تنزّل داده و سؤال را به صورت استفهام عرضه نموده است به صورت امر که مشترک بین امر و سؤال باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۷

حکایت علیه السّلام موسی علیه السّلام برای تعلیم بندگان است که هر کس بخواهد وارد علم واردات شود باید برای طلبش در پی عالم و شیخ برود، و نیز آگاهاندن سالک بر این که اگر چه دارای فضیلت و مراتب عالی بوده باشد بی نیاز از آموختن، یادگیری و کسب فضیلت نیست تا از بروز چنین پدیده‌هایی ناراحت شود بلکه باید آنچه را که نمی‌داند از کسی که می‌داند و از گمشده‌ی او با خبر است طلب کند و لو این که به حسب ظاهر آن عالم و دانشمند پایین‌تر از خودش باشد، نباید بر پایین‌تر بودن رتبه‌ی او توجّه کند، بلکه بایستی ندانستن خود را از او و محتاج بودن به وی را دریافته و به پیشش شتافته و لا به کنان دانش از او گدایی کند.

بیان نیابت از رسالت و ولایت ..... ص : ۴۳۷

بدان که انبیا بر حسب نسبتشان بر خلق دارای سه مقام هستند:

۱. مقام بشریّت ۲. مقام رسالت ۳. مقام ولایت ۱. مقام بشریّت: که با آن مقام همانند سایر مردم زندگی می‌کنند، می‌خورند می‌آشامند و در بر آوردن احتیاجاتشان کار و تلاش می‌کنند و در زندگی احتیاج بر کمک دیگران دارند.

و همین جهت بشریّت است که مردم را از قبول نبوّت و اطاعت

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۸

کردنشان باز می‌دارد، چون می‌بینند که آنان نیز مثل سایر مردم در زندگی احتیاج دارند و جهت تأمین ما یحتاج می‌کوشند و مقام دیگری هم از ایشان نمی‌بینند چرا که مقامات دیگر از نظر آنان مخفی است به طوری که نه از طریق علم و برهان و نه از طریق ذوق و وجدان قابل فهم نیست.

انبیا علیهم السّلام در ماورای ظاهر و مقامهای مرئی دارای مقام دیگری هستند، دانش و علوم مردم منحصر بر چیزی است که در این سرا است چنانکه خداوند تعالی می‌فرماید: «ذلِکَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» «۱» آنچه که از علم رسیده‌اند همین مقدار است.

اندرین سوراخ بنایی گرفت در خور سوراخ دانایی گرفت

روی همین جهت اوصاف و مقامات انبیا را در همان مقدار که دیده می‌شود منحصر ساخته قالُوا ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا «۲» و گفتند: شما بشری جز همانند ما نیستید.

انبیا را مثل خود پنداشتند همسری با انبیا برداشتند «۳»

۲ مقام رسالت مقامی که نظام معاش و زندگی مردم را بنیاد می‌نهد، به نحوی که به صلاح دنیا و آخرت کشانده، حدود خدا و عبادات قالبی را وضع می‌کند.

---

(۱) سوره نجم آیه ۳۰

(۲) سوره‌ی یس آیه‌ی ۱۵

(۳) در نسخه‌های دیگر مثنوی آمده است:

همسری با انبیا برداشتند اولیا را همچو خود پنداشتند

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۳۹

بر حسب این مقام است که انبیا مردم را با لطف، قهر، اختیار و اجبار به سوی خدا دعوت می‌کنند و از آن‌ها طبق شرایط بیعت که نزدشان مقرّر است بیعت می‌گیرند که این دعوت را دعوت ظاهری عمومی و بیعت مربوطه را بیعت عام نبوی می‌نامند و بعد از این بیعت است که اسم اسلام بر آن‌ها واقع می‌شود.

۳ مقام سوّم مقام ولایت است که بر حسب این مقام افراد مستعد و آماده را از طریق دل، سیر الی اللّه و سلوک به آخرت دعوت می‌کنند که دعوت فقط با لطف انجام می‌گیرد بدون این که زور و اجباری در کار باشد هم چنان که خدای تعالی فرموده:

لا إِكْراهَ فِي الدِّينِ «۱» چون در این دعوت اکراه و اجبار برداشته می‌شود و اصولاً ممکن نیست، زیرا سیر با دل است که از نظرها پوشیده و مخفی است و اجبار تصوّر نمی‌شود.

انبیا از این جهت به مردم احکام قلب، لوازم سلوک و حدود آن را بر حسب مراتب سلوک تعلیم داده و از مردم طبق شرایطی که پیششان مقرّر بود بیعت می‌گرفتند.

این دعوت و بیعت دعوت خاصّ باطنی و بیعت خاصّ ولوی نام دارد، و بعد از بیعت اسم ایمان بر آن‌ها واقع می‌شود.

فایده‌ی بیعت عام و اسلام داخل شدن تحت حدود احکام و حفظ

---

(۱) سوره‌ی بقره آیه‌ی ۲۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۰

خون و ناموس و تصحیح نکاح و ارث بوده و غایت آن قبول دعوت باطنی (ولایت) و بیعت خاصّ است.

چون این معنای با انتساب و اطاعت کردن از احکام شرع حاصل می‌شود که بعد از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در اطلاق اسم اسلام و جریان احکام آن به مجرّد همین اطاعت و تسلیم اکتفا کرده‌اند بدون آن که این اسلام با بیعت حاصل شود، یا اگر هم بیعتی بوده بیعت فاسد با خلفای جور بوده به خلاف ایمان که ثمره‌ی آن ارتباط و اتّصال باطنی است و بذر این اتّصال کاشته نمی‌شود مگر با بیعت و اتّصال صوری، عقد و عهد به سبب ایمان، عهد و پیمان با زبان، گرفتن میثاق و دادن جان و اموال روی همین جهت است که در این جا بر بیعت ملتزم گشته و تنها به اعتقاد قلبی راضی نشدند.

و از همین جا سری از اسرار خانه‌نشینی علیه السّلام علی علیه السّلام و آزاد گذاشتن مخالفینش در حدود بیست و پنج سال ظاهر می‌شود.

هم چنین است حال اولیای خدا و ائمّه‌ی هدی علیهم السّلام با این تفاوت که بر حسب جانشینی از انبیا در استمرار نبوّت، شریعت و رسالت داشتند نه اصالتا و مستقلّ.

لیکن بر حسب مقام ولایت که بالاصالهٔ برای خودشان بود گاهی برای هر یک از دو مقام یا هر دو مقام نایب و جانشین می‌گرفتند که این سلسله‌ی نیابت و جانشینی بعد از غیبت کبری تا زمان ما جریان داشته و تحت سه عنوان صورت گرفته است:

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۱

۱ نوّاب و جانشینانی که در مقام رسالت و شریعت مجاز بوده‌اند مشایخ اجازه‌ی در روایت نامیده شده‌اند.

۲ نوّاب در مقام ولایت مشایخ اجازه‌ی ارشاد نام گرفته‌اند.

۳ نایبانی که جامع هر دو نیابت بوده‌اند هر دو اسم را دارند.

کلّا دو قسم اوّل نوّاب خاصّ نامیده شده‌اند، غیر از این‌ها از کسانی هم که خود انبیا و ائمّه به امامت جماعت یا جمع اموال و غیر این‌ها نصب کرده‌اند به عنوان نوّاب خاصّ نام برده‌اند اما قسم سوّم را نوّاب عام می نامند چون نیابتشان نسبت بر هر چیزی که به امام علیه السّلام بر می گردد عمومیّت دارد.

لذا همانطور که سلسله‌ی اجازه‌ی روایت در مشایخ و استادان روایت از زمان معصومین علیهم السّلام تا زمان ما منظّم و منضبط متّصل است سلسله‌ی اجازه‌ی ارشاد هم از زمان خاتم صلّی اللّه علیه و آله بلکه از زمان آدم علیه السّلام تا زمان ما متّصل و منظّم بوده است.

پس اگر کسی بدون این که اذن از صاحب اجازه‌ی معصوم علیه السّلام داشته باشد ادّعای فتوا یا ارشاد کند خطا کرده، گمراه شده و دیگران را نیز گمراه نموده است، بر خلاف آنان که با اجازه فتوی داده و ارشاد می‌نمایند که مدادشان افضل و برتر از خون شهدا است.

و شأن مشایخ روایت تعلیم و یاد دادن عبادتهای قالبی و سیاست بلاد مانند: حدود، ارث، آداب معاملات و مناکحات بر بندگان است،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۲

نظرشان متوجّه بر کثرتها و مراتبشان عطا کردن هر صاحب حقی از لطف و قهر، و اعطا و منع است، و لذا آن‌ها را علما نامیده‌اند چون علم به وجهی درک نکردن مراتب کثرتها و حقوق آن‌ها است.

و اما شأن مشایخ ارشاد تعلیم احکام قلب، سلوک الی اللّه، تجرید از کثرتها، عدم التفات بر کثرات، تهذیب اخلاق و اتصاف به صفات روحانیّین و میراندن غضب و شهوت است، و لذا آن‌ها را حلیم‌ها و بردباران می‌نامند.

چون غضب را میرانده و به قضای الهی راضی شده‌اند و شأن مشایخ هر دو اجازه جمع بین دو حقّ و حفظ مراتب کثرت است با تمکّن و اقتدار در مقام و حدّت و دعوت بر آن با ابقا در کثرت و تصرّف نفوس، بدان گونه که نفوس را بر و حدّت جذب کرده و در عین حال در کثرت توسعه دهد، و خلاصه‌ی مطلب حفظ کردن جمیع مراتب است به نحو شایسته و لذا آنان را حکما نامیده‌اند.

در روایتی از امام سجّاد علیه السّلام بر هر سه مورد بالا اشاره شده است که فرمود: اگر مردم می‌دانستند چیزی را که در طلب علم است آن را طلب می کردند اگر چه با ریختن خون و فرو رفتن در دریاها باشد، خداوند تبارک و تعالی بر دانیال علیه السّلام وحی کرد که مبغوض‌ترین بندگان من نسبت به من بنده‌ی جاهل و نادانی است که حقّ اهل علم را سبک بشمارد و پیروی از آن‌ها را ترک کند و محبوب‌ترین بندگانم بنده‌ی پاکی است که طالب ثواب

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۳

جزیل، ملازمت علما، پیروی حلیمان و بردباران و پذیرفتن سخن حکما باشد. «۱»

مقصود از ملازمت با عالم اخذ علم از عالم و منظور از پیروی حلیم کسب حلم و بردباری اوست همانطور که هدف از پذیرش (پذیرفتن) حکیم درک حکمت از اوست، اعمّ از این که همه‌ی این اوصاف در یک نفر جمع شده یا هر وصفی در شخصی بوده باشد.

حال که این مقدّمه دانسته و معلوم گشت می گوییم: حکیم کسی است که خداوند با علم خودش او را از علم دیگران بی‌نیاز کرده است و احتیاجی بر رجوع به دیگری ندارد.

اما عالمی که شیخ روایت است از جهت علم کثرت‌ها از دیگری بی نیاز است، ولی از جهت احکام قلب و تهذیب اخلاق و علوم اسرار محتاج به دیگری است و آنچه را که دیگری دارد او فاقد آن است پس شایسته است که او به حلیم رجوع کند که شیخ ارشاد است و آنچه را که ندارد از او بگیرد و نباید این کار به دماغش بر بخورد اگر چه خود را فاضلتر و برتر از حلیم ببیند، چنانچه موسی

علیه السّلام در کمال مرتبه‌ی رسالت و با این که خود از پیامبران اولو العزم بود، و در کمال مرتبه‌ی علم به کثرت‌ها بود به خضر علیه السّلام

---

(۱) عن السّید السّجاد علیه السّلام انّه قال لو یعلم النّاس ما فی طلب العلم لطلبوه و لو بسفک المهج و خوض اللّجج آن اللّه تبارک و تعالی اوحی الی دانیال علیه السّلام آن امقت عبدی الی الجاهل المستخفّ بحقّ اهل العلم التّارک لاقتداء بهم و آن احبّ عبیدی الی التّقی الطّالب للثواب الجزیل اللازم للعلماء التّابع للحلماء و القابل عن الحکماء. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۴

رجوع کرد، با این که مرتبه‌ی خضر علیه السّلام از این جهات پایین‌تر از موسی علیه السّلام بود، علیه السّلام موسی علیه السّلام در کمال تواضع، تضرّع و حفظ ادب از خضر سؤال کرد که آنچه را که نزد او است و بر آن عالم است به موسی علیه السّلام بیاموزد و در سؤال کردن همانند کسی بود که می‌خواهد پیرو او باشد و سخنانش را قبول کند، با این که خضر علیه السّلام از قبول کردن سرباز می‌زد و برای خود عار و ننگ می‌دانست و بر موسی علیه السّلام تکبّر می‌کرد.

در اخبار اشاره شده است: کسی که حافظ مراتب کثرتها و حقوق آن‌ها باشد برتر و جامع‌تر از کسی است که در توحید و اسرار آن مستغرق باشد و نیز در اخبار وارد شده به همین جهت است موسی افضل و برتر از خضر بود.

و هم چنین شایسته است که شیخ ارشاد در صورتی که مرتبه‌ی اجازه‌ی روایت برای او حاصل نشده به شیخ روایت رجوع کند و احکام کثرتها را از او فرا بگیرد و رجوع کردن به او را عار و ننگ حساب نکند، بلکه نزد او تواضع کرده و خود را ذلیل سازد و احکام شریعت را از او بگیرد.

و سزاوار است که هر کدام از پیروانش را امر به رجوع به دیگری نماید تا دوستی بین بندگان واقع شود و نزاع و عناد از بین برود که مستحقّ رحمت و فضل از پروردگار بندگان گردند.

و این چنین بود حال بندگان در زمان ائمّه علیهم السّلام و بعد از آن تا مدّتی از زمان غیبت کبری و پس از آن که غیبت طولانی شد امّت مختلط گشت و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۵

مشایخ مخفی شدند، و حال بر کسانی که شیعه نامیده شده‌اند مشتبه گشت و متوسّل بر علوم عامه صوفی آنان شده و علم شریعت و آداب طریقت را جهت اغراض نفسانی و دنیوی تحصیل کردند، و خود را به کسانی از مشایخ شیعه که بر حقّ بودند تشبیه نمودند حسد، بغض، کینه، نزاع و خلاف بین آن‌ها درگرفت و هر یک از آن‌ها دیگری را طعنه زده و بعضی بعض دیگر را تکفیر نمود و برخی آب دهان به صورت دیگری انداخت.

و این امور واقع نمی‌شود مگر به جهت هواهای نفسانی و غرض‌های فاسد که خداوند ما و جمیع مؤمنین را از شرّ هوای نفس در دنیا و دنباله و تبعه‌ی آن در آخرت در پناه خود نگهدارد.

قالَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً خضر علیه السّلام جهت کامل کردن عزم و ثبات قدم موسی علیه السّلام، تکمیل تضرّع و آمادگی‌اش، تمهید و مقدّمه چینی برای گرفتن عهد و پیمان از او چنین گفت: تو نمی‌توانی با من صبر کنی، چون به من کاری موکول گشته است که تو طاقت آن را نداری و تو موکّل علمی شده‌ای که من طاقت آن را ندارم آنچنانکه در خبر است.

این مطلب بدان جهت بود که به موسی علم کثرت، حفظ مراتب و نظر به ظواهر و حفظ حقوق و رساندن آن بر اهلش، اجرای احکام قالبی و حدود آن، این کار بسیار بزرگ و مهمی است که اندکی از اوّل یا آن را تحمّل می‌کند، مگر این که خداوند او را برای رسالت اختیار کرده و در مقام کثرت کمال بخشیده باشد توأم با کمالی که در توحید دارد مانند موسی علیه السّلام اگر چه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۶

بر بعضی از اسرار واقف نباشد بر خضر علیه السّلام امر ولایت و اسرار آن و غرایب توحید موکول شده باشد.

هر کس که نگهدارنده‌ی اوضاع شریعت و احکام کثرت باشد بدون احاطه بر غرایب ولایت و توحید نمی‌تواند (برایش ممکن نیست) که آنچه را که از صاحب اسرار و غرایب آشکار می گردد تحمّل نماید.

در خبر آمده است که موسی علیه السّلام داناتر از خضر علیه السّلام بود.

در خبر دیگری آمده است که داستان موسی و خضر علیهما السّلام از آن جهت نبود که خضر واقعا استحقاق و برتری بر موسی را داشته باشد، در حالی که موسی علیه السّلام برتر از خضر است، گویا که خضر می‌دانست که موسی علیه السّلام در هر دو جهت استکمال ندارد، لذا نفی را با «لن» آورد تا مشعر به نفی ابد باشد و گفت:

وَ کَیْفَ تَصْبِرُ عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً چگونه شکیبایی بر چیزی می کنی که بر آن علم و احاطه نداری؟ موسی علیه السّلام در حالی که نسبت به خضر متضرع بود، و از انانیّتش خارج و به مشیّت خدا متوسّل بود گفت: قالَ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً وقتی که موسی علیه السّلام تضرّع نمود و به مشیّت متوسّل گشت، و پیمان و عهد بست که نافرمانی نکند، و خضر با موسی شرط کرد که از هیچ کاری که از او صادر می‌شود سؤال نکند و بایستی بدون این که چیزی بپرسد منتظر اخبار او بماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۷

در این داستان نکات تعلیمی و تنبیهی بسیاری است که هر که خواهد راه پیروی جوید و ارادت پذیرد باید که انانیّت و اعتراض و سؤال را ترک کند اگر چه آنچه را که می‌بیند مخالف با ظاهر شریعت باشد.

قالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلا تَسْئَلْنِی عَنْ شَیْءٍ حَتَّی أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْراً حضرت خضر علیه السّلام گفت: اگر از من پیروی می کنی از هیچ چیز نپرس تا خود در باره‌ی آن با تو سخن بگویم.

این سخن از خضر علیه السّلام مبنی بر عدم پرسش برای این است که او می‌خواست موسی علیه السّلام را با اسرار ولایت تربیت و تکمیل نموده، آداب سلوک و چگونگی تربیت را بیاموزد.

پس حضرت موسی علیه السّلام شرط را پذیرفت ولی بر آن وفادار نماند، چون کارهای غریبی که از خضر می‌دید و به نظرش مخالف شریعت می‌آمد برای او سنگین بود.

فَانْطَلَقا پس هر دو در حالی که در پی یافتن کشتی بودند حرکت کردند حَتَّی إِذا رَکِبا فِی السَّفِینَةِ خَرَقَها تا این که سوار کشتی شدند حضرت خضر علیه السّلام آن را سوراخ کرد در این جا رَکِبا را به صورت تثنیه آورده در حالی که از فحوای بیانات قرآن بر می‌آید که سه نفر بودند و دلیل آن این است که یوشع علیه السّلام پیرو آن‌ها بود و مقصود بیان حکایت آن دو می‌باشد نه یوشع علیه السّلام.

قالَ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها موسی علیه السّلام گفت: آن را سوراخ

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۸

کردی که سرنشینانش را غرق کنی؟! کار او را منکر شمرده و شرطی را که بین خود و او بود فراموش کرد، زیرا کارهایی را که از او می‌دید در نظرش بزرگ و ناروا جلوه می کرد چه او منکر ظلم و ستم بود و تحمّل دیدن آن را نداشت.

لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً به راستی که کار منکر عجیبی انجام دادی! قالَ أَ لَمْ أَقُلْ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً حضرت خضر علیه السّلام برای این که موسی علیه السّلام را از خلف وعده‌اش آگاه سازد و اندکی صبر و تحمّل بیاموزد فرمود: آیا نگفتم که با من شکیبایی نتوانی کرد؟! همین جا بود که موسی علیه السّلام وعده‌ای را که داده بود به یاد آورد و از خلف وعده‌اش عذر خواهی کرده و در خواست نمود که خضر علیه السّلام خواهش او را پذیرفته و از او جدا نشود.

قالَ لا تُؤاخِذْنِی بِما نَسِیتُ در حالی که با تضرّع سؤال می‌کرد گفت: مرا به آنچه که فراموش کرده‌ام مؤاخذه مکن.

و اگر ما موصوله باشد به معنای این که مرا به پیمانی که فراموش کرده‌ام بازخواست مکن و اگر ما مصدریّه باشد معنای این است که: مرا بر پیمان فراموش شده باز خواست مکن وَ لا تُرْهِقْنِی مِنْ أَمْرِی عُسْراً بر من مگیر که تو را نافرمانی و یا پیمانم را فراموش کردم و مرا تکلیف سخت و توانفرسا مفرما، به طوری که نتوانم از تو پیروی کنم.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نقل شده است که بار اوّل موسی علیه السّلام فراموش کرد و در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۴۹

آن تنبیه بر طریق تربیت و تعلیم کیفیّت سلوک است، چه سالک در ابتدای کار باید کشتی بدن و نفس را خراب کند تا از سلطنت ابلیس رهایی یافته و از غضب او ایمن گردد.

فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا لَقِیا غُلاماً فَقَتَلَهُ باز هم با هم از دریا به سوی خشکی روانه شدند تا به پسر بچّه‌ای برخوردند که در بین اطفال بازی می‌کرد و گویند بچّه آنقدر زیبا بود که گویا پاره‌ای از ماه است و در دو گوش او دو گوشواره بود خضر علیه السّلام بر او نگاهی کرده و بدون فکر و تأمل (بی گفتگو) به قتل رسانید.

قالَ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِیَّةً بِغَیْرِ نَفْسٍ موسی علیه السّلام وقتی که خضر علیه السّلام پسر بچّه را کشت به سوی خضر پرید و به او تغیر و ناراحتی نمود، چون غیرت او را بر این کار واداشت، چرا که موسی کار منکر و بدی را دید در نهایت بدی و چیزی را دید که در ظاهر شریعت نهایت ظلم حساب می‌شود و کننده‌ی چنین کاری مستحقّ قتل است.

و گویا که بغض در راه خدا اختیار را از او سلب کرد، پس بی‌اختیار به سوی خضر پرید و او را گرفت و بر زمین زد و روی همین جهت بود که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله فرمود مخالفت اوّل موسی با خضر علیهما السّلام از جهت نسیان و فراموشی بود (در مقام اعتراض) گفت: آیا نفس بی‌گناهی را بدون این که کسی را کشته باشد کشتی؟! و بچّه در شریعت مستحقّ قتل نیست.

لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً نُکْراً به راستی که کار ناپسندیده‌ای کردی!!

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۰

در جمله‌ی قبلی لفظ امرا بود و در این شیئا نکرا آمده است که در استنکار رساتر است قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً آیا بر تو نگفتم که با من شکیبایی نمی‌توانی کرد.

در واقع خضر علیه السّلام گفت: عقول بشری نمی‌تواند حاکم بر امر خدا باشد، بلکه امر خدا حاکم بر عقول است، پس آنچه را که از من می‌بینی تسلیم باش و بر آن صبر کن، و من می‌دانستم که تو نمی‌توانی همراه من صبر پیشه کنی.

موسی علیه السّلام پس از آن که فهمید که غیرت و ناراحتی‌اش بی‌مورد بوده و برای آن عذری ندارد و از طرفی طاقت ندارد که هر چه از خضر علیه السّلام می‌بیند تحمّل کند گفت: قالَ إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَیْءٍ بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِی قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّی عُذْراً اگر بعد از این از تو در باره‌ی چیزی پرسیدم با من همراهی نکن که دیگر بر ترک کردن من معذور خواهی بود.

بدین ترتیب موسی علیه السّلام بر تقصیر خود اعتراف کرد و بعد از این جریان دیگر از درخواست همراهی با او خجالت کشید.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نقل شده است که فرمود: خدا رحمت کند برادرم موسی علیه السّلام را که حیا نمود و اعتراف بر تقصیر کرد و این مطلب را گفت، که اگر او با خضر همراهی می‌کرد و صبر می‌نمود عجیب‌ترین عجایب روزگار را می‌دید.

هم چنین روایت شده است که فرمود: ما دوست داشتیم که موسی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۱

صبر می‌کرد تا داستان و خبر آن دو به ما می‌رسید.

در این داستان تعلیم و تنبیه بر این است که سالک پس از خراب کردن کشتی بدن شایسته است که غلام و بچّه‌ی متولّد شده از آدم

روح و حوای نفس را بکشد، بچّه‌ای که در ابتدای تعلّق روح انسانی به نفس حیوانی متولّد می‌شود و کار آن تدبیر و چاره اندیشی و استعمال حیله‌ها برای رسیدن بر مقاصد حیوانی و هواهای فاسد نفسانی است، و از آن گاهی به شیطان تعبیر می‌شود و گاهی به وهم و خیال، چون شیطان آن را به کار گماشته، خیال و وهم را نیز در کارساز شدن حیله‌ها به حرکت در می‌آورد.

اگر این غلام را نمی‌کشت در زمین افساد نموده و حرث و نسل را از بین برده، پدر و مادرش را فاسد می‌نمود و آن گاه که او را کشت خداوند تبدیل بر غلام دل نمود که هر گاه به حدّ بلوغ و رشد برسد خداوند بر او علم و حکمت را ارزانی می‌دارد که به واسطه‌ی آن زمین اصلاح گشته موجب نزدیکتر شدن پدر و مادرش از نظر رحم گردد.

فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ و باز با هم روان شدند تا به قریّه‌ای رسیدند که اسم آن ناصره بود و نسبت نصاری بر آن قریّه است، اهل آن جا کسی را مهمان نمی‌کردند و از اطعام کردن غریبه ابا داشتند، اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما موسی و خضر علیهما السّلام گرسنه بودند و از اهل آن قریّه طعام خواستند ولی آن‌ها ندادند، فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقامَهُ دیواری در آن قریّه دیدند که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۲

مشرف بر خراب شدن بود (دیوار ترک داشت و رو به خرابی)، خضر آن را بر پا نمود بدینگونه که دستش را بر آن گذاشت و گفت: قم باذن اللّه.

در این مطلب تعلیم و تنبیه بر این است که در آخر سلوک الی اللّه شایسته است که دیوار بدن را سر راست و اصلاح کرد تا با اصلاح آن کمال نفس تام و کامل شود و تعبیر در جمله‌ی اوّل بر سفینه و کشتی، در این جمله به «جدار» دیوار برای اشعار به این است که بدن در اوّل سلوک همانند کشتی است که از هر کالا و متاعی مملو است و در آخر سلوک مانند دیواری است که از متاع نفس خالی شده است.

قالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً موسی گفت: اگر میخواستی می‌توانستی از آن‌ها مزد بگیری! یا به بیانی دیگر شایسته نبود در این شرایط دیوار راست کنی مگر این که در قبالش به ما طعام و جا بدهند یعنی برای کارت باید مزد می‌گرفتی! «۱» قالَ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ خضر گفت: این جا جایی است که باید از همدیگر جدا شویم یعنی جدایی من و تو معهود بود، یا این فراق و جدایی است در بین من و تو.

سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً هم اکنون کارهایی را که انجام دادم و تو نتوانستی صبر کنی تأویل آن را به تو

---

(۱) امّا موسی علیه السّلام غفلت نمود از این که خدمت بی‌پاداش شرط وصول بر مقام ولایت عظمای الهی است چنانکه در سوره‌ی دهر (هل اتی) بیانگر آن است که چون علی و خاندانش علیهم السّلام انفاق اجر و مزدی نخواستند به شراب طهور تطهیر وجودی شدند و عصمتشان نمودار گردید و ۱۷ آیه در شأنشان نازل شده است. (مترجمین)

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۳

خواهم گفت، یعنی آن کارها را به امری بر می‌گردانم که حق است یا به حقیقت آن بر می‌گردانم.

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ اما کشتی که سوراخ کردم متعلّق به بیچارگان و مساکینی بود که در دریا کار می‌کردند و با آن امرار معاش می‌کردند.

فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً از این رو خواستم آن را عیبناک کنم که هر کشتی درست و خوب را پادشاه غصب می‌کرد، و این عبارت به صورت «کلّ سفینهٔ صالحهٔ» خوانده شده است.

و در خبر کلمه‌ی «ورائهم» امامهم تفسیر شده است یعنی در جلو آن‌ها پادشاهی است که کشتی‌های سالم را غصب می‌کند.

اگر مقصود از «ورائهم» پشت سر آن‌ها باشد معنای آیه این است که پشت سر آن‌ها پادشاهی قرار گرفته است که هر کشتی سالمی را به غصب می‌گیرد، و این کشتی نیز اگر سالم بر می‌گشت آن را غصب می‌کرد.

نظم معنای چنین اقتضا می‌کرد که قول خدای تعالی: وَ کانَ وَراءَهُمْ تا آخر مقدّم شود بر این قول خدای تعالی فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها تا آخر، زیرا که قصد معیوب ساختن کشتی مسبب از بیان سبب است که هر کشتی سالم را پادشاه غصب می‌کند و نیز مسبب از این که صاحبان کشتی مسکین و فقیر باشند، لکن خدای تعالی قصد معیوب

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۴

ساختن کشتی را وسط بین دو جزء سبب قرار داد تا اشعار بر این داشته باشد که اهتمام در قصد معیوب ساختن به خاطر حفظ معیشت و زندگی مساکین و بیچارگان و ترحّم بر آن‌هاست نه به خاطر ظلم و منع ظالم.

به عبارت دیگر: آن جزؤی که در آن قصد و اراده از دو جزء سبب اهمیّت دارد و به آن اهتمام شده، حبّ در راه خدا است نه بغض در راه خدا.

و به عبارت سوّم داعی و انگیزه‌ی خضر علیه السّلام به آن قصد و اراده‌ی رحمت است نه غضب.

وَ أَمَّا الْغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً فَأَرَدْنا أَنْ يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً و امّا آن پسر بچّه پدر و مادرش مؤمن بودند و ما ترسیدیم که مبادا طغیان و کفر بر آن‌ها تحمیل کند و خواستیم تا پروردگارش به جای او فرزندی پاک نهادتر جانشین گرداند که مقصود از «زکوة» طهارت از کفر، شرک و گناهان است یا مقصود نموّ و رشدی است که غلام قلب پاکیزه‌تر و با نموّتر از غلام شیطنت پیشه است.

وَ أَقْرَبَ رُحْماً و از دو جهت رحمت و مهربانی نیز به پدر و مادرش نزدیکتر است، «رحم» از «رحم» با کسره و سکون و «رحم» با فتحه‌ی راء و کسره‌ی حاء به مهنی خویشی است و این با معنای حقیقی موافق‌تر است.

زیرا که نزدیکی به قرابت و خویشی نزدیکتر است از نزدیکی به

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۵

رحمت روایت شده است که موسی و خضر علیهما السّلام عوض پسری که کشتند دختر بچّه‌ای گذاشتند که از آن هفتاد و دو نبیّ علیهم السّلام متولّد شد «۱» وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما و امّا دیوار متعلّق بر دو پسر بچّه‌ی یتیم شهر (ناصره) بود و در زیر آن گنجی از آنان بود، «غلامین» (دو پسر بچّه) بر دو نیروی علّامه و عمّاله تأویل شده است، چه برای قلب بعد از تولّد در قوّه و نیرو حاصل می‌شود که با یکی از آن دو در کثرت عالم صغیرش طبق حکم عقل تصرّف می‌کند و با دیگری توجّه به عقل، و هر چه را که بر طبق آن به صلاح باشد از علوم و مکاشفات بر حسب خود یا عالمش می‌گیرد.

به عبارت دیگر: قلب دارای دو جهت می‌شود، جهت وحدت و جهت کثرت که یتیم شدن آن دو عبارت از قطع شدن رابطه‌ی از عقل است، یا عدم اتّصال بر پدرشان که مرشد و معلّم آن‌ها است.

---

(۱) مفاد خبر دلیل بر آن است که دختر از نظر رمز همان قلب است و بر عکس زیرا که هر حالت انفعالی دختر و قلب که هر دو پذیرای عاطفه‌ی روحی و الهامند یکی است و تولّد هفتاد نبیّ از آن دختر رمز ظهور مکاشفات قلبی است که پس از کشتن غلام نفس و جای گزینی دختر قلب حاصل می‌شود. چرا که قلب زاینده است همانطوری که دختر زاینده است و از طرفی هم چون زن هم حالت انفعالی و هم فاعلی دارد و قلب هم چنین است پس باید حالت دختری برتری داشته باشد بر حالت پسری و نیز مرد فقط حالت فاعلی و خرد زایی دارد در حالی که زن علاوه بر این خصیصه حالت انفعالی و پذیرش هم دارد هم چنان که محی الدّین بن عربی بدان اشاره دارد و مولوی هم در این مورد در دفتر اوّل دارد:

خالق است گویا و او مخلوق نیست عاشق است او گویا معشوق نیست

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۶

با باقی ماندن دیوار بدن آن دو جهت قلب آنچه را که زیر آن دیوار نهفته است استخراج می‌کنند و آن گنج جامع بودن بین تنزیه، تشبیه، تسبیح و تحمید است که مقام جمع است، مقامی که روشنی چشم سالکین الی اللّه است برای اشاره بر جهت تأویل اخبار مختلف زیادی در کنز وارد شده مبنی بر این که آن گنج مورد اشاره آیه طلا و نقره نبوده، و در بعضی از اخبار است که آن «لا اله الّا اللّه محمّد رسول اللّه» و پس از آن بعضی از کلمات پند و موعظه بوده است.

و در بعضی از اخبار: «بسم الله الرحمن الرحیم» و بعد از آن کلمات پندآمیز بوده است، در بعضی که جمع خبرهاست می‌گوید: آن گنج «بسم اللّه الرّحمن الرّحیم» و لا اله الّا اللّه و رسالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بعد از این‌ها کلمات پندآمیز بوده است، و در برخی اخبار هم بر همان «لا اله الا اللّه اکتفا شده که بعد از آن کلمات پندآمیز بوده ولی اگر به تأویل نگریسته و بر حقیقت آن توجّه کنیم اختلاف از همه‌ی اخبار بر داشته می‌شود و همه در مقصود متّحد می‌شوند.

وَ کانَ أَبُوهُما صالِحاً و پدرشان مردی صالح (شایسته) بود، پس صالح بودن پدر آن دو سبب مراعات حالشان، راست کردن دیوار و حفظ گنج متعلّق بر آن‌ها بوده است، خداوند بنا بر آنچه که در خبر است فرزند مؤمن را تا هزار سال حفظ می‌کند و فاصله‌ی بین آن دو بچّه و والدین (جدّشان) هفتصد سال بوده است، و نیز در خبر است که: خداوند به سبب صلاح و خوبی مؤمن فرزندان و نوه‌های او را اصلاح کرده و او را در خانه و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۷

قبیله خود و خانه‌های اطرافش حفظ می‌کند، پس همه‌ی آنان در پناه خدا محفوظ هستند چرا که مؤمن پیش خدا عزّت و کرامت دارد.

فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما پس پروردگارت خواست که آن دو به حدّ بلوغ و قوّت برسند بعضی گفته‌اند که بلوغ و قوّت آن دو بین هیجده تا سی سال است و لفظ «اشدّ» مفرد و به صورت بنای جمع است که نظیر و مانند آن خیلی کم است، یا صیغه‌ی جمع است که از لفظ خودش مفرد ندارد، یا مفرد آن «شدّ» با فتحه است ولی این در لفظ به این معنای شنیده نشده است و معنای جمع بر مقصود نزدیک‌تر است، چون مقصود قوی بودن جمیع قوای بدنی و نفسانی است.

وَ یَسْتَخْرِجا کَنزَهُما رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ آن عجایب و غرایبی را که دیدی یا آنچه را که از راست کردن دیوار دیدی از جانب خودم نبود، بفلکه از جانب پروردگارم بوده است وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی و ناشی از رأی و دستور خودم نبود.

مراتب سلوک ..... ص : ۴۵۷

بدان که مقصود خضر علیه السّلام از اظهار آن غرایب در ظاهر و اجرای آن‌ها در باطن این بود که راه تکمیل شدن را به موسی بنمایاند، و تکمیل طریق بدان جهت بود که موسی علیه السّلام احتیاج به تعلیم داشت اگر چه او از جهت رسالت و مراقبت احکام کثرت و حفظ مراتب آن برتر و کامل‌تر از خضر علیه السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۸

بود چنانچه گذشت، ولی او محتاج بر آن بود که خضر علیه السّلام در جهت وحدت و سلوک الی اللّه راه تکمیل را به او بیاموزد.

و اما در راه سلوک چون سالک در اوّل مراتب سلوکش که سیر از خلق به سوی حق است احتیاج به خراب کردن بدن و اضمحلال قوای نفسانی دارد تا از تسلّط شیطان و غصبش رهایی یافته و تسلیم قوای عقل بشود، که آن قوای عقلی در ابتدای امر مساکین و

درماندگانی هستند که از اکتساب و به دست آوردن ما یحتاج خودشان عاجزند لذا خضر علیه السّلام خراب کردن کشتی را اظهار نمود تا تنبیه و تعلیم و تکمیل باشد.

اسباب تهذیب بدن و شکستن قوای نفس حدّ و حصر و انضباط و میزانی ندارد، بلکه آن گاهی اختیاری است مانند انواع ریاضتها و سیاحت‌ها و عبادتها، و گاهی هم اضطراری است مانند انواع بلاها و امتحانات که خداوند آن‌ها را بر سالک بر حسب آنچه که حکمتش اقتضا می‌کند وارد می‌سازد.

بلکه می‌گوییم: دخول سالک در سلوک و قبول شیخ او را، توبه کردنش به دست شیخ، تلقین ذکر به وسیله‌ی شیخ با شرایطی که دارد، ابتدای شکستن قوای نفس و اوّلین مرتبه‌ی جهاد نفس و جنگ با قوای نفس و اوّل اقتدار و توانایی انسان بر جهاد و غلبه است که با کمک شیخ و امداد او یکی پس از دیگری تحقّق می‌یابد تا جایی که سلطنت و حکم برای او حاصل شود سالک در این مرتبه از سلوک به سبب کفر شهودی کافر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۵۹

محض است، چه او در این حال خدا را نمی‌بیند نه مجرّد، نه در مظاهرش، نه به صورت حالّ در مظاهر و نه به صورت اتّحاد با آن‌ها.

شیخ هم شایسته است از مقام عالی که دارد بر این مقام تنزّل یافته و سالک را مطابق حالش مورد خطاب قرار دهد، در حالی که مشعر بر کفر او و پوشیده شدن حقّ از او باشد.

روی همین جهت است که خضر علیه السّلام در ابتدای امر گفت: أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها که فعل معیوب کردن کشتی را به خودش نسبت داد تا استقلال خودش را رسانده و اظهار انانیّت بکند بدون این که به شراکت یا سبب سازی خدا اشاره داشته باشد.

چون هر چیزی که سالک به خودش نسبت داده و از انانیّتش ببیند نقص، شرّ و عیب می‌شمارد بنابراین خضر فعل منسوب بر انانیّتش را با لفظ «اعیبها» عیب ابراز کرد تا با این اقدام بیاموزد که سالک در آن مقام که سالک در آن مقام بایستی جز عیب کارش را نبیند اگر چه خوب باشد.

لذا فرمود: أَنْ أَعِيبَها تا آن کشتی را معیوب کنم و نفرمود: آن را از غصب خلاص و رهایی داده و بر صاحبانش بر گردانم.

سالک در این هنگام جز طریق اعتزال بر نگزیده و نفس خود را مختار و حق را معزول می‌بیند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۰

پس آن گاه که این سفر به پایان رسید و سفر دوّم را شروع کرد (که آن سیر از حق و خلق به سوی حق و بعد از آن از حق به حق است) باید که شیطنت را کشته و محو نماید، که آن (در واقع) رییس تمام قوای نفسانی و سربازان شیطان است تا طفل قلب متولّد شده و خانه‌ی سینه پاک شود که فرشتگان در آن نازل گردند تا خانه‌ی قلب را تعمیر کرده و پاکیزه سازند که در خور شأن صاحب خانه و دخولش بر آن شود.

در این سفر جدّا منزلهای فراوانی بر حسب تجلّی خدای تعالی با اسمائش بر سالک به طور انفرادی و تک اسمی یا به طور انضمام و جمعی وجود دارد، و در این سفر است که جمیع عقاید باطل بر او ظاهر می‌گردد، و به جمیع مذاهب مختلف از قبیل: ثنوی، ابلیسی، و ثنی، صابئی، جنّی، ملکی، غلوّ، نصب، اعتزال، جبر و حد وسط بین آن دو، حلول، اتّحاد و وحدت، اباحه، الحاد، نفی حشر و اثبات معاد، انکار نبوّت و اثبات آن میل پیدا می‌کند.

این حالات مختلف بر حسب تجلّیات گوناگون خداوند تبارک و تعالی (جمالیه و جلالیه) می‌باشد، به نحوی که اگر عنایت و توجّه شیخ با او نباشد همه‌ی این مذاهب را حق می‌بیند، همانطوری که همه‌ی آن‌ها از همین سیر ناشی شده‌اند، بدان جهت که سالکین

تحت امر و دستور شیخی نبوده‌اند که آن‌ها را تربیت کرده و بطلان باطل را بر ایشان ظاهر سازد نبوده‌اند، چه گاهی بر سالک عالم نور و ظلمت ظاهر می‌شود که آن دو را متصرّف در عالم طبع دیده و گمان می‌کند که عالم دو مبدأ دارد نور و ظلمت ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۱

گاهی در دو عالم، دو حاکم می‌بیند که در دو عالم و عالم طبع تصرّف می‌کند، پس گمان می‌کند که مبدأ یزدان و اهریمن است و گاهی هر دو عالم و حاکم بر آن دو را مستقلّ می‌بیند که هیچ یک معلول دیگری نیست به زعم خود هر دو را قدیم و ازلی می‌پندارد.

گاهی عالم ظلمت و حاکم آن را معلول نور و حاکم آن می‌بیند و گمان می‌کند که یکی از آن دو قدیم و دیگری حادث است.

گاهی خدای تعالی بر بعضی مظاهر به اسم خدایان تجلّی و ظهور پیدا می‌کند مانند: املاک، افلاک، فلکیّات، عناصر، عنصریّات، ابلیس‌ها و اجنّه.

پس سالک گمان می‌کند که آن‌ها مستحقّ عبادت هستند، گاهی خدای تعالی با بعضی از اسم‌هایش بر سالک یا غیر سالک تجلّی پیدا می‌کند به نحوی که خدا را حالّ در آن دیده و در نتیجه معتقد به حلول می‌شود، گاهی در این تجلّی به جبر اعتقاد پیدا می‌کند که می‌بیند فعل از جانب خدای تعالی بر او جریان پیدا کرده است.

و گاهی این چنین تجلّی پیدا می‌کند که دو بودن برداشته می‌شود، پس معتقد بر اتّحاد می‌شود، و گاهی در این تجلّی به متوسّط بین جبر و تفویض معتقد می‌گردد.

گاهی بر سالک یا بر غیر سالک طوری تجلّی می‌کند که در سالک

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۲

جز نسبت به خدای تعالی درک و احساس باقی نمی‌ماند اگر چه هنوز چیزی از بشریّت باقی مانده باشد، که در این هنگام از او شطحیّات ظاهر می‌شود، مانند: «سبحانی ما اعظم شأنی» و «لیس فی جبّتی سوی اللّه» و «انا الحقّ» و امثال این‌ها و گاهی سالک در هر یک از تجلیّات سه گانه معتقد غلوّ می‌شود، و شاید قول خدای تعالی: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ اشاره به مقام سوّم از مقامات است چون خدای تعالی اشاره به بقای خودیتی برای آن‌ها نکرده است.

گاهی خداوند با اسم واحد بر سالک و ماسوای او متجلّی می‌شود که در این صورت مرتبه‌ها و تعیّن‌ها از نظرش محو می‌گردد و در نتیجه بر وحدت معتقد گشته و از آن اباحه، الحاد، زندقه، انکار رسالت و مبدأ و معاد که نهایتا بر سقوط عبادات و تکلیف می‌انجامد.

سالک در این سفر از شرک وجودی و دیدن انانیّت خود خالی نیست در عین حالی که حق را به طور مجرّد یا در مظاهر مشاهده می‌کند و نیز کمتر اتّفاق می‌افتد که از خشیّت خالی باشد اگر خوف و ترس از او زایل شده بدان جهت است که از سفر اوّل گذشته و خوف از لوازم سفر اوّل است.

برای اشاره به این سفر و اشراک و خشیّت (که لازمه‌اش می‌باشد) فرمود: «فخشینا» تا در انانیّت تشریک باشد، چرا که خضر علیه السّلام بر این مقام تنزّل نمود تا با موسی علیه السّلام مدارا نموده و با او موافق باشد، نسبت خشیت به خدا اگر چه به صورت انفرادی صحیح نیست، ولی تشریک خدای تعالی در

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۳

انانیّت در حالی که نسبت انانیّت بر یکی از آن دو باشد صحیح است.

و نیز خشیت حالتی است که از ترحّم و خوف «۱» حاصل می‌شود، و به عبارت دیگر: خشیت حالتی است ممزوج از لذّت وصال و رنج فراق و فوات، و نسبت و خشیّت به هر دوی وصال و فراق به اعتبار این که دو جز خشیت هستند صحیح است و چون اراده را از

خودش و خدا می‌دید گفت:

«فأردنا» به صورت تشریک و پایان و نهایت این سفر پایان فقر و ابتدای غنی و بی‌نیازی است، چنانچه در این گفتار بر آن اشاره شده است: الفقر اذا تم هو اللّه» در این حالت اگر چیزی از بقایای نفس و بشریّتش مانده باشد موجب ظاهر شدن شطحیّات از او می‌شود چنانکه گذشت.

بعد از این سفر، سفر به سبب حق در خلق است و در این سفر از سالک هیچ عین و اثری باقی نمی‌ماند و در نتیجه از او و از سفرش هیچ خبر نمی‌شود و لذا از خضر چیزی ظاهر نشد و به چیزی از او خبر داده نشد.

بعد از این سفر، سفر به سبب حق در خلق است که آخر مقامات سالکین و نهایت سیر، سیر کنندگان است و بر حسب گشادگی و تنگی دل و تمکّن و تلوّن، در آن سلّاک، اولیا و رسل در آن مقامات با هم فرق دارند و بعضی را بر بعضی برتری است و در این سفر بقای در فنا و بقای است و در

---

(۱) پس ترحّم و وصال به خدا نسبت داده می‌شود و خوف و فراق بر عبد، چون جهت عبد بودن جز خوف و فراق نیست و در جهت الهیّت جز ترحّم و وصال نیست پس وصال ظاهر نمی‌شود مگر با از بین رفتن عبدیت.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۴

این سفر شهود جمال وحدت در مظاهر کثرات است و در آن حفظ وحدت در عین لحاظ کثرت است و در آن حفظ وحدت در عین لحاظ کثرت است و در آن حفظ مراتب و حدود آن در عین شهود وحدت و شهد جمال حق اوّل است و در این سفر انانیّت باقی نمی‌ماند مگر برای خدای واحد قهار و سالک فعل و صفت و حول و قوّه‌ای جز از خدا و به سبب خدا نمی‌بینید و در نتیجه در حالی که او از شهود و تحقیق ناشی است می‌گوید: «لا ـ اله الّا اللّه و لا حول و لا قوّة الّا باللّه و اوّل و آخر و ظاهر و باطن و اوّل و آخر و ظاهر و باطن و او به هر چیزی دانا است و او به هر چیزی احاطه دارد و بر این باور و حال است که در وجود مؤثّری جز خدا نیست.»

در این مقام از بعضی از کاملین چیزی صادر شده است که ظاهر آن وحدت وجودی است که ممنوع می‌باشد، مانند این گفته: منزّه است خدایی که اشیا را ظاهر کرده در حالی که او عین اشیا است، زیرا که خدای تعالی با تجلّی فعلی‌اش عین هر صاحب حقیقت و عین حقیقت آن است پس معنای این سفر چنین است که آن به سبب فعل او است که مشیّت است، و حقیقت هر صاحب حقیقتی است و این سخن مانند قول شاعر است که می‌گوید:

غیرتش غیر در جهان نگذاشت زان سبب عین جمله اشیا شد

چه غیرت از صفات فعلی او و از اسمای مشیّت است یعنی یرت او که فعل اوست حقیقت هر صاحب حقیقت است، مانند: لیس فی الدّار غیره

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۵

دیّار و قول شاعر:

که یکی هست و یکی نیست جز او وحده لا شریک الا هو

غیر از این‌ها به صورت نثر و نظم عربی و فارسی گفته‌اند که ظاهرا موهم وحدت وجود باطل است ولی همه‌ی آن‌ها صحیح است، چنانچه بر صحّت آن‌ها اشاره شده است و آن وقتی است که صدورش از صاحب این مقام باشد و اگر از صاحب سفر دوّم باشد از زمره‌ی شطحیّات محسوب می‌شود.

و شاید قول خدای تعالی اشاره بر این مقام دارد که می‌فرماید: «وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی» که اثبات خودیّت برای رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و آله و نفی فعل از اوست و اثبات آن برای خدا.

چون خضر علیه السّلام دید که مقصود از تعلیم حاصل و سفرش منتهی به این سفر شده و سیرش در مراتبی که برای انسان ممکن است کامل گشت، بر حسب استعداد از آنچه که استحقاق داشت چیزی باقی نماند فرمود:

این جا جای فراق بین من و تو است.

اما چون در جهت شهودش جز خدا باقی نماند و خداوند با اسم جامعش بر هر شیء تجلّی نموده بود و او فعل، حول و قوّه‌ای جز از جانب خدا نمی‌دید طبق حال موسی علیه السّلام از انانیّت خود تبری جست و فعل او را طبق شهود موسی علیه السّلام به خدا نسبت داد، پس گفت: فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما ... وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی در خبری که از امام

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۶

صادق علیه السّلام منقول است مطالب ذکر شده اجمالا مذکور است، و امام علیه السّلام راجع به قول خدای تعالی فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِیبَها فرمود: قصد به عیب انداختن و اراده‌ی این فعل را به خودش نسبت داد شاید این نسبت بدان جهت باشد که تعیّب یعنی عیب ایجاد کردن را ذکر کرده، چون خضرمی خواست در کشتی عیب ایجاد کند وقتی که پادشاه آن را می‌بیند نخواهد غصب نماید.

پس خدای تعالی صلاح آن مساکین را خواسته بود خضر علیه السّلام را بدان کار فرمان داده بود.

امام علیه السّلام علّت نسبت فعل به خود خضر و علّت تفرّد به انانیّت را معیوب ساختن کشتی نزد پادشاه ذکر نموده و در فقره‌ی دوّم بر وجه دیگری اشاره کرده و آن احتجاب و زیر پرده ماندن خداوند از نظر خضر علیه السّلام در این مقام است چرا که امام علیه السّلام در مورد این که فَخَشِینا أَنْ یُرْهِقَهُما فرموده اشتراک در انانیّت بدان جهت است که برای خضر خشیت و ترس حاصل شد و خداوند نمی‌ترسد برای این که چیزی از او فوت نمی‌شود و انجام چیزی که اراده کند ممتنع نیست چون خضر علیه السّلام می‌ترسید که بین او و مأموریّت چیزی حایل و مانع شود که ثواب امضا و اجرا را درک نکند، در دلش این مطلب که خداوند او را سبب رحمت پدر و مادر آن غلام قرار داده، پس در مورد به حدّ وسط از بشریّت عمل نمود، مانند کاری که موسی کرد.

زیرا که او در آن هنگام خبر دهنده و معلّم موسی علیه السّلام بود و موسی علیه السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۷

خبر گیرنده و متعلّم.

این به آن معنا نبود خضر علیه السّلام استحقاق این مرتبه و درجه را داشته و از موسی علیه السّلام برتر و بالاتر باشد بلکه بدانجهت بود که موسی علیه السّلام مستحقّ آن بود که مطلب برای او تبین و روشن گردد.

چه قول امام علیه السّلام: خضر علیه السّلام ترسید و خدا نمی‌ترسد اگر چه ظاهرش مناسب اشتراک در انانیّت نیست ولی ضمیمه‌ی این گفتار امام که: در دلش خطور کرد که خداوند او را سبب رحمت برای پدر و مادر آن غلام قرار داده است.

و ملاحظه‌ی این گفتار امام که «در این مورد خضر به حدّ وسط از بشریّت عمل نمود»، مطلب را مناسب با اشتراک در انانیّت قرار می‌دهد، چون معنای آن این است که نسبت همه‌ی اجزای خشیت به خدای تعالی صحیح نیست، ولی به اعتبار یک جزء آن که رحمت است نسبت آن به خدای تعالی صحیح می‌شود.

و این قول امام علیه السّلام اشاره بر حدّ وسط حال انسان است از مشاهده‌ی خود و خدای تعالی.

هم چنین این قول امام علیه السّلام که در دل خضر خطور کرد که خدای تعالی او را سبب رحمت پدر و مادر غلام قرار داده است دلالت بر مشاهده‌ی خدای تعالی و سبب سازی او دارد.

و فراز دیگر فرمایش امام علیه السّلام «خضر در همان وقت خبر دهنده و معلم

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۸

و موسی ...» تعلیل تصرّف خضر در موسی است در حالی که رتبه‌ی او پایین‌تر از موسی است.

و معنای آن این است که در پیروی موسی از خضر، خضر خبر دهنده و معلم موسی بود و به او چیزی می‌آموخت که بر آن علم نداشت، موسی پیرو و متعلم بود و تصرّف خضر از همین جهت بود که منافاتی با آن ندارد که موسی از جهت دیگر کامل‌تر از خضر بوده باشد لذا امام علیه السّلام فرمود: این مطلب از آن جهت نبود که خضر از استحقاق برتری بر موسی داشت و گر نه محض خبردهی، خبر گیری، یاد دهی و یاد گیری مقتضی برتری خبر دهنده بر خبرگیرنده است از یک وجه و از یک جهت.

امام علیه السّلام در مورد «فاراد ربّک» فرمود: خضر در آخر داستان از انانیّت تبرّی جست و همه‌ی اراده را به خدای تعالی نسبت داد، این کار را بدان جهت انجام داد که دیگر از کارهایی که کرده بود چیزی باقی نمانده بود که به موسی علیه السّلام خبر دهد و موسی خبر گیرنده و گوش دهنده‌ی کلام و پیرو او بوده باشد لذا همانند تجرد و خالی گشتن عبد مخلص از انانیّتش مجرّد و خالی گشت، سپس از نسبت انانیّت در اوّل داستان و از ادّعای اشتراک در داستان دوّم عذر آورده و گفت: «این کارها رحمت بود از جانب پروردگارت و من آن‌ها را از جانب خود انجام ندادم».

پس گفته‌ی امام علیه السّلام که: «دیگر چیزی از کارهایش باقی نمانده بود که به موسی خبر دهد» بدین معنا است که چیزی نمانده بود که خدا به موسی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۶۹

خبر دهد تا احتیاج به واسطه و وساطت خضر باشد، بله نظر موسی به طور خالص به سوی خدا برگشت و از واسطه بی‌نیاز شد و در جهت نقصش به کمال رسیده و آنچه را که احتیاج به تعلّم داشته آموخته است.

ذلِکَ تَأْوِیلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَیْهِ صَبْراً آنچه که ذکر شد از بیان حکمت هر کاری که دیدی تأویل چیزهایی بود که نمی‌توانستی بر آن‌ها صبر کنی.

یعنی حکمت و حقیقت آنچه که دیدی چون تأویل در چیزی که مطلب به آن برگشت می‌کند زیاد استعمال می‌شود.

یا مقصود این است که بازگشت کارهایی که انجام دادم به حقیقت صحیح مقتضی حکمت بود و لزوم آن ناشی از مصدر و غایت آن کارها بود که تو نمی‌توانستی تا پایان شکیبایی ورزی.

حرف تاء از کلمه‌ی لَمْ تَسْتَطِعْ حذف شده تا مشعر به ظهور و روشن شدن کم طاقتی و بی‌صبری موسی علیه السّلام باشد، اما دلیل این که حرف تاء در چند مورد گذشته از کلمه‌ی مزبور حذف نشده است، در قول:

سَأُنَبِّئُکَ بِتَأْوِیلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَیْهِ صَبْراً این است که عدم استطاعت و توانایی موسی علیه السّلام هنوز ظاهر نشده بود بلکه او مدعی استطاعت و قدرت بود.

چنانچه از امام علیه السّلام روایت شده است که فرمود: موسی علیه السّلام گفت که من قدرت و استطاعت دارم.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۰

آیات ۹۳- ۸۳

[سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۳ تا ۹۳] ..... ص : ۴۷۰

اشاره

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنْ ذِی الْقَرْنَیْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَیْکُمْ مِنْهُ ذِکْراً (۸۳) إِنَّا مَکَّنَّا لَهُ فِی الْأَرْضِ وَ آتَیْناهُ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ سَبَباً (۸۴) فَأَتْبَعَ سَبَباً (۸۵) حَتَّی إِذا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَها تَغْرُبُ فِی عَیْنٍ حَمِئَةٍ وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوْماً قُلْنا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَ إِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِیهِمْ حُسْناً

(۸۶) قالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذاباً نُكْراً (۸۷)
وَ أَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلَهُ جَزاءً الْحُسْنى وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنا يُسْراً (۸۸) ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً (۸۹) حَتَّى إِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَها
تَطْلُعُ عَلى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً (۹۰) كَذلِكَ وَ قَدْ أَحَطْنا بِما لَدَيْهِ خُبْراً (۹۱) ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً (۹۲)
حَتَّى إِذا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً (۹۳)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۰

و از تو ای رسول سؤال از ذو القرنین می‌کنند پاسخ ده که من به زودی حکایت او را به شما تذکّر خواهم داد،
ما او را در زمین تمکّن و قدرت بخشیدیم و از هر چیزی رشته‌ای به دست او دادیم،
او هم از آن رشته و وسیله‌ی حق پیروی کرد،
تا هنگامی‌که ذو القرنین به مغرب رسید جایی که
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۱
خورشید را چنین می‌یافت که در چشمه‌ی آب تیره‌ای غروب می‌کند و آن جا قومی‌را یافت که ما به ذو القرنین دستور دادیم که تو در باره‌ی این قوم یا قهر و عذاب یا لطف و رحمت بجای آور،
ذو القرنین گفت: امّا هر کس ستم کرده او را به کیفر خواهم رسانید و سپس هم که (بعد از مرگ) به سوی خدا باز گردد خدا او را به عذابی بسیار سخت کیفر خواهد کرد،
و امّا هر کس به خدا ایمان آورد و نیکو کردار شد برای او نیکوترین اجر باشد و هم ما این امر را بر او سهل و آسان گیریم (و از هر جهت وسایل آسایش او فراهم سازیم)،
ذو القرنین باز با همان وسایل و اسباب تعقیب کرد،
تا آن که به مشرق زمین رسید آن جا قومی‌را یافت که ما میان آن‌ها و آفتاب ساتری قرار ندادیم،
هم چنین بود و البتّه ما از احوال آن کاملا با خبریم،
باز با وسایل تعقیب می‌کرد،
تا رسید میان دو سدّ (دو کوه بین دو کشور در شمال یا جنوب انتهای خاک ترکستان) آن جا قومی را یافت که سخنی فهم نمی‌کردند.

تفسیر ..... ص : ۴۷۱

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراً در سبب نزول این آیه آنچه که در سبب نزول داستان اصحاب کهف گذشت وارد شده است و نیز وارد شده که جماعتی از یهود از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی طواف کننده و سیّاحی که مشرق و مغرب را گشته است سؤال کردند.
ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۲
بدان که دو نفر با لقب ذو القرنین نامیده شده‌اند که یکی ذو القرنین بزرگتر و دیگری ذو القرنین کوچکتر هر دو بر روی زمین پادشاهی کردند.
ذو القرنین بزرگتر بنده‌ی صالح خدا بود نبیّ یا غیر نبیّ او کسی است که مشرق و مغرب را گشت و سدّ یأجوج و مأجوج را بنا کرد.

او غلامی از اهل روم و فرزند پیر زنی فقیر بود که خداوند او را ملک و پادشاهی داد.

در وجه تسمیه او بر ذی القرنین وارد شده است که بر قومش مبعوث شد و آن‌ها را به سوی خدا فراخواند، بر شاخ راست او زدند و خداوند او را میرانید یا از انظار مردم غایب گردانید بنابر اختلاف روایات این مردن یا غیبت پانصد یا یکصد سال به طول انجامید که در این مورد هم اختلاف در آیات می‌باشد.

سپس خداوند او را برای بار دوّم مبعوث گردانید تا مردم را به سوی او فرا بخواند که این دفعه نیز بر شاخ چپ او زدند و خداوند او را میرانید یا از انظار در همان مدّت مذکور غایب شد سپس دوباره او را زنده گردانیده پادشاه و مالک مشرق و مغرب کرد.

و نیز در اخبار وارد شده است که خداوند عوض دو ضربتی که بر سرش زده شده بود دو شاخ تو خالی و میان تهی بر سرش قرار داد، عزّت ملک، پادشاهی و علامت نبوتش را در آن دو قرار داد.

سپس او را بر آسمان بالا برده و همه‌ی زمین را برایش صاف و هموار

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۳

ساخت، کوهها، پستی و بلندیها را برداشت تا جایی که ما بین مشرق و مغرب همه جا را دید.

از هر چیزی سببی به او عطا کرد که به وسیله‌ی آن حق و باطل را می‌شناخت او را با دو شاخش بر قسمتی از آسمان که در آن ظلمات و رعد و برق است رهنمون شد و سپس هبوط داده و وحی کرد که در غرب و شرق زمین سیر کن که شهرها را برای تو درهم پیچیده و بندگان را برای تو رام کرده و از تو ترسانیدم و این معنای قول خدای تعالی است: إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ.

و نیز وارد شده است که او در خواب دید که گویا آفتاب نزدیک می‌شود تا آن جا که با دو شاخش شرق و غرب آفتاب را گرفت، وقتی این خواب را بر قومش باز گو نمود او را ذی القرنین نامیدند سپس آنان را به سوی خدا فراخواند و آن‌ها نیز اسلام آوردند.

در تواریخ ذکر شده که وقتی مشرق و مغرب را گشت ذا القرنین نامیده شد، و برخی نیز آورده‌اند: چون از طرف پدر و مادر بزرگ و کریم بود ذا القرنین نامیده شد و بعضی گفته‌اند چون از هر دو طرف سرش دو دسته موی بافته شده داشت او را ذا القرنین نامیدند. «۱»

---

(۱) در باره‌ی این که ذو القرنین کیست اقوال مختلف است که اجمالا عبارتند از:

(۱). قدیم‌ترین و معروف‌ترین قول آن است که وی اسکندر کبیر مقدونی (۳۲۳. ۳۵۶ قبل از میلاد) بود که چون غرب و شرق جهان را در نوردید و گرفت ذو القرنین نامیده شد و این مسئله تاریخی است که با تاریخ غرب و یهود ارتباط داشته و موجب این پرسش شده است (طبری، میبدی، شیخ طبرسی،

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۴

بعضی اسم او را عبد اللّه بن ضحّاک لقبش را عیّاش دانسته‌اند و اختلاف اخبار در باره‌ی دو شاخ و نبوّتش مشعر بر تأویل است.

به ویژه با ملاحظه‌ی آنچه در اخبار ذکر شده که فرموده‌اند: در بین شما مانند ذی القرنین وجود دارد، و اشاره به خودشان کرده‌اند هر چیزی برای شخصی در عالم کبیر ذکر شود در نوع همان شخص جریان دارد و هر چه که در عالم کبیر باشد چه حکم شخص، چه حکم نوع در عالم صغیر هم جریان پیدا می‌کند.

اخبار و تواریخ در زمان ظهور ذی القرنین مختلف است که در

ابو الفتوح رازی، امام فخر رازی، قرطبی، بیضاوی و ابن خلدون در مقدّمه ابن خلدون).

(۲). منذر بن ماء السّماء که امرء القیس در شعری این لقب را بر او داده است (دایرة المعارف اسلام به زبان انگلیسی).

(۳). حبیب بن همال حمیری.

(۴). تبع الاقران پادشاه جنوب عربستان.

(۵). ابو کرب حمیری که دو گیسوی او روی شانه‌اش می‌رسید به شرطی که ذو القرنین به معنای دو گیسو باشد (ابو ریحان بیرونی: هبهٔ الدّین شهرستانی).

(۶). کورش هخامنشی زیرا شرق و غرب را گشود و هم مجسمه‌اش در پاسارگاد دارای دو شاخ است، و سدّ گوارا را در کوههای قفقاز در معبر داریال از مس و آهن ساخت که یأجوج و مأجوج (مغول و تاتار به این سو نیایند ضمنا در تورات به عنوان نجاتبخش و مقدّس ذکر شده است و این که یکتا پرست بوده است. (۷). تسو پاچی هوانگ که بزرگترین پادشاه چین بود و دیوار چین را جلوی یأجوج و مأجوج (مغول و تاتار) ساخت. نظر مترجم این است که چون مسئله به سؤال قوم یهود منوط است باید به نحوی با توراهٔ مرتبط باشد و با شواهد دیگر تأیید شود لذا تطبیق آن با کورش در وهله‌ی اوّل و سپس اسکندر مقدونی که فلسطین و سرزمین یهود را زیر سلطه قرار داد تطبیق دارد ولی چون اسکندر موحد نبود اطلاق بر او درست به نظر نمی‌رسد و به هر حال مراد پیر طریقت است که در جهت وحدت و کثرت باشد و این نکته با اصحاب سهو و فقر همسانی دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۵

بعضی بعد از زمان نوح ذکر شده و در بعضی از آن‌ها آمده است که او معاصر ابراهیم بوده است، و در بعضی از اخبار زمان او بعد از عیسی علیه السّلام تعیین شده است.

قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراً بگو چیزی که باعث تذکّر و یاد آوری گردد برای شما می‌خوانم برای شما می‌خوانم و این است آنچه خدا می‌گوید: إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ ما او را در روی زمین تمکّن داده بودیم، وَ آتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباً از هر چیزی سبب و علّتی از آن بر او دادیم تا به وسیله‌ی آن تمکّن تامّ و قدرت کامل داشته باشد که به آن چیز برسد و در آن تصرّف نموده و به آن مسلّط باشد.

چون همه‌ی اشیای کونی و هستی مسبب از موجودات علیا از قبیل اشباح مثالی و ارواح مجرّد می‌باشند، و برای هر یک از آن‌ها بر حسب مراتب طولی علّتها و اسباب متعدّدی که به وسیله‌ی آن‌ها می‌توان به معلول رسید و در آن تصرّف کرده و تسلّط یافت.

در روایت وارد شده است که او به سوی آسمان برده شد و از زمین مجرّد و منسلخ گشت که این تعبیر کنایه از اتّصال او به ملکوت است، عالم ملکوت اسبابی هستند نزدیک عالم ملک، پس از هر چیزی علّت و سببش را به او عطا کرد و روی همین جهت بود که سیر شرق و غرب بر او آسان گردیده و بر کوه، ناهمواریها و همواریهای زمین مسلّط گشت.

فَأَتْبَعَ سَبَباً پس از سبب امور و قانونمندی آن پیروی کرد و از

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۶

آن وسایلی که داده شده بود و در اختیار داشت بهره جست و از ملکوت اشراق وجود خود (از جهت اشراقی ملکوت خود) سبب مغرب غرب وجود (عالم طبیعت که در حکم غرب خورشید وجود است) و علّت وجود آن را درک کرد، و به همان علّت چنگ زد تا به سوی آن سیر نمود.

حَتَّى إِذا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ تا این که از جهت تنزیل به مغرب خورشید رسید که مقام طبع از عالم کون است و ملکوت سفلی نسبت به عالم بالا که دار شیاطین، اجنّه و محلّ اقامت اشقیا و اشرار است، چه کامل گاهی به عالم طبع و ملکوت سفلی تنزّل می‌کند تا دقایق آن دو عالم را مشاهده کند و کمالات آن‌ها را جمع کرده دوباره صعود بر عالم بالا کند.

وَجَدَها تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ خورشید را چنان یافت که در چشمه‌ی آب تیره‌ای غروب می‌کند، این بیان اشاره به تأویل دارد از آن جهت که غروب آفتاب روح و عقل در چشمه‌ی طبیعت تیره و سیاه است که در آن آب وجود با تیرگی مادّه و لوازم آن مخلوط

شده است.

لوازم مادّه عبارت از حدود و تعیّنات و عدمها در عالم صغیر و کبیر است، و نیز غروب آفتاب روح و عقل در چشمه‌ی ملکوت سفلی است که آب آن کمتر و تیرگی‌اش بیشتر است، اما غروب آفتاب محسوس سبب آن جز به تجاوز و گذشتن از دایره‌ی افق نیست.

از این گفتار احتمال این که ذو القرنین بر ساحل دریای محیط

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۷

رسیده باشد که در نظر او جز آب چیزی نیامده است و در نتیجه غروب خورشید را در آب می‌دیده است مناسب تعبیر به غروب خورشید در چشمه‌ی آب تیره نیست.

بلکه مناسب آن احتمال تعبیر غروب در آب یا دریا است و امّا عالم طبع و آنچه که در زیر آن عالم است، پس تعبیر مناسب آن تعبیر به چشمه‌ی آب تیره است، چه آب وجود زیر تیرگی مادّه و لوازم آن پنهان می‌شود.

و آنچه که از آقا و مولای ما امیر المؤمنین علی علیه السّلام روایت شده است مبنی بر این که مقصود از چشمه‌ی تیره دریا است نه در شهر جابلقا که به دنبال مغرب و نزدیک آن است ناظر به تأویل است.

زیرا دریایی که پایین تر از جابلقا است عالم طبع است، چه جابلقا عبارت از عالم مثال است که هبوط کرده و آن شهری است که بعد از مغرب است و پایین‌تر از عالم طبع اجنّه و شیاطین می‌باشد که از آن تعبیر به ملکوت سفلی می‌شود.

و لفظ «حامیه» یا از «حمأة» به معنای تیرگی و سیاهی است یا از «حمی» به معنای حرارت است.

هم چنین قول امام علیه السّلام مبنی بر این که وقتی ذو القرنین با آفتاب منتهی به چشمه‌ی آبی تیره رو برو شد دید که خورشید در آن غروب می‌کند و با آن هفتاد هزار ملایکه است که آن را با زنجیرهای آهنی و چنگالها در ته دریا در قطر راست زمین می‌کشند همانطوری که کشتی بر روی آب راه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۸

می‌رود ... ناظر بر تأویل است، و مقصود از قطر راست زمین عالم طبع است که نسبت بر عالم جنّ یمین و راست است، یا مقصود از آن عالم مثال علیا است که فراوان از آن به زمین تعبیر می‌شود.

وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوْماً نزدیک آن چشمه‌ی تیره قومی را یافت، لفظ «قوم» را نکرده آورد و آن را به وصفی توصیف نکرد چنانچه دو لفظ «قوم» و «قوما» در آیه بعدی را موصوف به وصف نمود و این بدان جهت بود که آن‌ها را تحقیر کرده و کوچک شمارد، گویا که آن قوم به دلیل نهایت حقارت و مجهول بودنشان به هیچ وجه توصیف و تعیین آن‌ها ممکن نبوده است.

قُلْنا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ به او گفتیم: ای ذا القرنین! این خطاب دلالت بر نبوّت ذو القرنین می‌کند، زیرا شأن انبیا است که مورد خطاب خدا قرار بگیرند، مگر این که گفته شود خداوند او را به زبان نبیّ وقتش مورد خطاب قرار داده است.

إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ ما بر تو اختیار دادیم، یا آن‌ها را به سبب کفر و دوری از خدا با کشتن، اسارت، غارت و سایر انواع تعذیب عذاب می‌کنی.

وَ إِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِیهِمْ حُسْناً یا به آن‌ها خوبی می‌کنی بدین گونه که شرایع را به آن‌ها یاد داده و مفاسد را اصلاح می‌کنی و سیاستهای شرعی در بین آن‌ها وضع می‌کنی، بد کار و گناهکار را می‌بخشی، لفظ «ان» با صله‌اش مبتدا و خبرش محذوف است یعنی یا تعذیب تو در آن‌ها ثابت است یا خوبی‌کردن تو در بین ایشان موجود است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۷۹

قالَ ذا القرنین بعد از آن که دید مخیر است بر عذاب کردن یا نیکویی در مقام پاسخ بر آمده و جواب را به گونه‌ای اختیار کرد که

در آن خروج از ظلم و عمل بر عدل است چنانچه شأن انبیا علیهم السّلام است، و گفت: أَمَّا مَنْ ظَلَمَ کسی که بر خودش به سبب اصرار بر کفر بعد از دعوت به خدا ستم کند یا بر دیگران به واسطه‌ی نپذیرفتن سیاستها و خروج از حدود الهی، فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ به زودی او را عذاب خواهیم کرد به نحوی که مناسب حالش باشد از قتل، قطع عضو، اسارت، غارت و تبعید.

ثُمَّ یُرَدُّ إِلی رَبِّهِ او پس از مرگ به سوی پروردگارش باز می گردد، فَیُعَذِّبُهُ عَذاباً نُکْراً و خدا او را عذابی می کند که منکرم ناشناخته است و مثل آن معهود نیست.

أَمَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً و اما کسی که ایمان آورد به این که دعوت الهی را قبول کند و ظلم بر خود را ترک کرد و عمل شایسته انجام داد بدین گونه که حدود و احکام شرعی را اخذ نماید و بعد از ایمان از آن تجاوز ننماید که ظالم بر خود یا دیگری باشد.

فَلَهُ جَزاءً الْحُسْنی برای چنین کسی پاداش نیکویی از جانب پروردگارش می‌باشد.

لفظ «جزاء» حال، تمییز، یا مفعول مطلق برای فعل محذوف است جزاء با رفع و تنوین خوانده شده که اعراب آن روشن است، و جزاء الحسنی خوانده شده بدون تنوین بنابراین که سقوط تنوین به علّت التّقای

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۰

ساکنین باشد نه به سبب اضافه و همانند صورت تنوین بر حسب اعراب.

یا بنابراین که سقوط تنوین به واسطه‌ی اضافه باشد و «جزاء» مفعول مطلق خبر محذوف، بدین گونه: «له جزاء جزاء الحسنی».

در این اختیار انتخاب نخست عذاب دادن ذو القرنین را بیان کرد و آن را بر تهذیب الهی مقدم داشت چون تعذیب خدا مختصّ آخرت است چنانچه بر آن هم تصریح شده است و مرتبه‌ی عذاب اخروی بعد از مرتبه‌ی تعذیب در دنیا است.

ولی در مرحله‌ی بعد پاداش و جزا بوده بر عکس مطلب نخست و پاداش پروردگار را در فقره‌ی دوّم بر پاداش خودش مقدم داشت تا مشعر بر این باشد که جزا و پاداش پروردگار اعمّ از دنیا و آخرت است و اگر تأخیر می‌انداخت این توهّم پیش می‌آمد که پاداش الهی مانند عذابش مختصّ به آخرت است.

وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنا یُسْراً ما در باره‌ی خراج، مالیات، وضع سیاسات و قوانین بر او سهل و آسان می گیریم که قابل تحمّل باشد.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً سپس ذو القرنین سفر خود را در پی یافتن سبب و علّتی از علل جانب مشرق از ربع مسکون یا از عالم ادامه داد تا از رسیدن به آن و تسلّط بر اهلش متمکّن شد.

حَتَّی إِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ تا این که به مشرق زمین از ربع مسکون یا از عالم رسید، وَجَدَها تَطْلُعُ عَلی قَوْمٍ لَمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۱

نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً

آن جا قومی را یافت که ما میان آنه و آفتاب ساتری قرار ندادیم.

در تنزیل این آیه وارد شده که آن قوم خانه ساختن و لباس دوختن نمی‌دانستند، و از علی علیه السّلام آمده است که این آیه در باره‌ی قومی است که آفتاب آن‌ها را سوزانده و جسدها و رنگهایشان را تغییر داده است تا آن‌ها را مانند ظلمت و تاریکی سیاه کرده است.

ولی آیه مشعر بر تأویل است، زیرا خداوند فرمود: حَتَّی إِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ» یعنی تا این که به مشرق رسید.

زیرا که مشرق اگر چه به معنای محلّ طلوع نور است ولی در عرف مخصوص اوّلین شهر از ربع مسکون است که آفتاب اوّل به آن جا می‌تابد، یا مخصوص شهرهایی از ربع مسکون است که در طرف مشرق واقع شده‌اند، بر خلاف مطلع آفتاب که بر همان معنای لغوی است، و معنای آن در لغت همه‌ی اجزای زمین است.

زیرا همه‌ی اجزای زمین مطلع و مغرب است به دو اعتبار.

هم چنین این که خدای تعالی فرمود: وَجَدَها تَطْلُعُ عَلی قَوْمٍ آفتاب را یافت که بر قومی می‌تابد و نفرمود (وجد فیه قوما او عنده قوما) در آن جا یا نزدیک آن جا قومی را یافت.

زیرا در جمله‌ی اوّل اشعار بر این است که آن کس که به محلّ نور رسیده نظرش بر آفتاب و طلوع آن است (فقط به آفتاب حقیقت توجّه دارد

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۲

مقام وحدت).

بر خلاف کسی که به محلّ غروب آفتاب رسیده باشد که او هم ناظر بر آفتاب و غروب آن است ولی به جهت تراکم کثرتها و پنهان شدن روشنایی آفتاب نظر او استقلالا بر کثرت‌ها قرار می‌گیرد (مقام کثرت).

شاید مقصود از قوم کسانی باشند که مجذوب و فانی در خدا هستند که از تعیینات تکوینی که به منزله‌ی لباس و ساتر از اشعه‌ی آفتاب حقیقی می‌باشند چیزی بر آن‌ها باقی نمانده است، برای اشاره بر این که بقا و تعیین و وجود آن‌ها به سبب وجود خدا است.

فرمود: لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً از غیر خود برای آن‌ها پوششی قرار نداده بودیم چنانچه در حدیث قدسی وارد شده که:

اولیای من زیر قبّه‌های من هستند و جز من کسی آن‌ها را نمی‌شناسد، کَذلِکَ این کلمه صفت «سترا» است ساتری مثل این ساتر برای آن‌ها قبل از این (ستر) ستری قرار ندادیم.

یا حال از الشَّمْسِ است به این معنا که آفتاب را در حالی یافت که چنین بود، یا آفتاب را یافت که طلوع می‌کند در حالی که مانند آن چیزی بود که ذکر شد و مقصود کسانی هستند که نزدیک آفتاب قرار گرفته‌اند، بدون این که برایشان ستر و پوششی از ابر تعیّنات و حدود، غبار هواها و کثرتها قرار دهیم.

یا حال از فاعل «وجدها» است که به معنای بیان حال ذی القرنین

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۳

که چنین بود، مثل کسی بود که نزدیک آفتاب هیچ ساتری جز آفتاب ندارد.

و ممکن است خبر مبتدای محذوف و پاسخ پرسش مقدر از حال ذی القرنین یا حال آفتاب یا حال قوم بر سبیل اعجاب و تعجّب باشد، گویا که از جهت تعجب کردن و غریب شمردن گفته شده: آیا آن‌ها جز آفتاب ستر و پوششی نداشتند؟! از باب تأکید جواب داد که حال آن‌ها اینچنین بود، یا تقدیر چنین است: کار ذی القرنین همانطور است که ذکر شد.

وَ قَدْ أَحَطْنا بِما لَدَیْهِ خُبْراً ما به آنچه نزد ذی القرنین بود علم داشتیم ذی القرنین و هر کس که هنگام رسیدن به محلّ طلوع آفتاب نزد او است احوال و دارایی‌اش در عالم صغیر و کبیر از اهل عالم پنهان بوده و به جهت دوری زیاد معلوم نیست، ولی ما بر همه‌ی آن‌ها علم داریم.

این که گفتیم به جهت دوری زیاد بر حسب تنزیل است اما بر حسب تأویل باید گفت فنای اهل عالم از افعال، اوصاف و ذواتشان بر اهل عالم و پنهان و پوشیده است و لیکن برای ما معلوم بوده و در علم ما باقی است (و از علم ما غایب نشده)، جمله حالیّه یا مستأنفه است.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً سپس پیروی نمود از سبب و قانونمندی آن (اسبابی که در اختیارش گذاشته شده بود) حَتَّی إِذا بَلَغَ بَیْنَ السَّدَّیْنِ تا این که بین دو سدّ (دو کوه که آن جا سدّ را بنا کرد) رسید دو سدّ نامیدن آن دو کوه از باب مجاز است به سبب مجاورت، یا این که چون مانع از عبور بودند سدّ نامیده شده‌اند. ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۴

وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً از پایین آن دو کوه، نه از پشت سر آن دو قومی یافت که: لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ قَوْلًا گفتار را نمی‌فهمیدند، چون از صاحبان لغتهای معروف دور بودند و درک و فراستشان کم بود به نحوی که مقصود اخروی از کلام را نمی‌فهمیدند، چون توجّه

بر آخرت نداشتند و راه آخرت را نمى‌رفتند، بلكه علوم آن‌ها منحصر در آباد كردن دنيا بود و ليكن آماده‌ى تفطّن به آخرت و اصلاح بودند و گوش به فرمان، تسليم و فرمانبردار.

لذا خداى تعالى در باره‌ى آن‌ها فرموده بود: يا آن‌ها را عذاب كن يا به نيكويى رفتار نماى، و آن‌ها نيز از باب تسليم گفتند: آيا قبول مى‌كنى كه براى تو خراج و ماليات بدهيم.

آيات ۱۱۰- ۹۴

[سوره الكهف (۱۸): آيات ۹۴ تا ۱۱۰] ..... ص : ۴۸۴

اشاره

قالُوا يا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا (۹۴) قالَ ما مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْماً (۹۵) آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذا ساوى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذا جَعَلَهُ ناراً قالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراً (۹۶) فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً (۹۷) قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَ كانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (۹۸)

وَ تَرَكْنا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً (۹۹) وَ عَرَضْنا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكافِرِينَ عَرْضاً (۱۰۰) الَّذِينَ كانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَ كانُوا لا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعاً (۱۰۱) أَ فَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبادِي مِنْ دُونِي أَوْلِياءَ إِنَّا أَعْتَدْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ نُزُلاً (۱۰۲) قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالاً (۱۰۳)

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً (۱۰۴) أُولئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ وَ لِقائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَلا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَزْناً (۱۰۵) ذلِكَ جَزاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِما كَفَرُوا وَ اتَّخَذُوا آياتِي وَ رُسُلِي هُزُواً (۱۰۶) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاً (۱۰۷) خالِدِينَ فِيها لا يَبْغُونَ عَنْها حِوَلاً (۱۰۸)

قُلْ لَوْ كانَ الْبَحْرُ مِداداً لِكَلِماتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِماتُ رَبِّي وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً (۱۰۹) قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَمَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صالِحاً وَ لا يُشْرِكْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً (۱۱۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۵

ترجمه: ..... ص : ۴۸۵

آنان گفتند اى ذو القرنين يأجوج و مأجوج (پشت اين كوه) فساد (و خون ريزى و وحشى گرى بسيار) مى‌كنند آيا چنانچه ما خرج آن را به عهده بگيريم سدّى ميان ما و آن‌ها مى‌بندى (كه ما از شرّ آنان آسوده شويم)؟

ترجمه بيان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۶

ذو القرنين گفت: تمكّن و ثروتى كه خدا به من عطا فرموده از هزينه شما بهتر است (نيازى به كمك مادى شما ندارم) امّا شما با من به قوّت بازو كمك كنيد (مرد و كارگر از شما وسايل و هزينه آن با من) تا سدّى محكم براى شما بسازم كه به كلّى مانع دستبرد آن‌ها شود،

و گفت قطعات آهن بياوريد آن گاه دستور داد كه زمين تا به آب بكنند و از عمق زمين تا مساوى دو كوه از سنگ و آهن ديوارى بسازند و سپس آتش برافروخته تا آهن گداخته شود آن گاه مس گداخته بر آن آهن و سنگ ريختند،

از آن پس آن قوم نه هرگز بر شكستن آن سد و نه بر بالاى آن شدن توانايى يافتند،

ذو القرنین گفت: که این لطف و رحمت خدای من است و آن گاه که وعده‌ی خدا فرا رسد (که روز قیامت یا ظهور حضرت قائم عجل اللّه فرجه است) آن سدّ را متلاشی و پاره پاره گرداند و البتّه وعده‌ی خدا محقّق و راست خواهد بود،

و روز آن وعده که فرا رسد خلایق محشر چون موج مضطرب و سرگردان باشند و نفخه صور دمیده شود و همه خلق در صحرای قیامت جمع آیند،

و دوزخ را آشکار به کافران بنماییم،

آن کافرانی که بر چشم (قلب) شان پرده (غفلت) بود و از یاد من غافل بودند و هیچ توانایی بر شنیدن (آیات الهی) نداشتند،

آیا کافران پندارند که بندگان (با خلوص) من غیر من کسی را دوست و یاور خود خواهند گرفت و ما برای کافران دوزخ را منزلگاه قرار دادیم،

(ای رسول ما) به امّت بگو که می‌خواهید شما را به زیان‌کارترین مردم آگاه سازم،

زیانکارترین مردم آن‌ها هستند که عمرشان را در راه حیات فانی تباه کردند

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۷

و به خیال باطل می‌پنداشتند نیکو کاری می‌کنند،

همین دنیا طلبانند که به آیات خدای خود کافر شدند و روز ملاقات خدا را انکار کردند لذا اعمالشان همه تباه گشته و روز قیامت آن‌ها را هیچ وزن و ارزشی نخواهیم داد (زیرا آن‌ها کاری که در آن جهان ارزشی دارد نکرده‌اند)،

اینان چون کافر شده و آیات و پیغمبران مرا استهزا کردند به آتش دوزخ کیفر خواهند یافت،

و آنان که به خدا ایمان آورده و نیکوکار شدند البتّه آن‌ها در بهشت فردوس منزل خواهند یافت،

همیشه در آن بهشت ابدی هستند و هرگز از آن جا نخواهند انتقال یافت،

(ای رسول ما به امّت) بگو که اگر دریا برای نوشتن کلمات پروردگار من مرکب شود پیش از آن که کلمات الهی به آخر برسد دریا خشک خواهد شد هر چند دریایی دیگر باز ضمیمه آن کنند،

ای رسول بگو به امّت که من مانند شما بشری هستم که به من وحی می‌رسد که خدای شما خدای یکتاست و هر کس به لقای (رحمت) او امیدوار است باید نیکوکار شود و هرگز در پرستش خدا احدی را با او شریک نگرداند.

تفسیر ..... ص : ۴۸۷

قالُوا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِنَّ یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ یأجوج و مأجوج بر حسب تنزیل دو قبیله از اولاد یافث بن نوح علیه السّلام هستند، چنانچه بعضی گفته‌اند برخی معتقدند که یأجوج از ترک و مأجوج از گیلان بوده‌اند و روایت شده که همه‌ی ترکها، سقلب‌ها «۱»، یأجوج، مأجوج و چین همه از

---

(۱) سقلب‌ها یا صقلب‌ها (صقالیه) اسلاوها که در چکوسلاواکی و مجارستان و کلّا اروپای مرکزی

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۸

یافث بن نوح است هر جا که باشد.

امّا بر حسب تأویل مقصود از یأجوج شیاطین و اجنّه هستند یا مقصود هر دو صنف از آنان در عالم کبیر و آنچه که از آن‌ها متولد شود از قوا و لشکریان در عالم صغیر است و یأجوج و مأجوج پشت برزخ در عالم کبیر و پشت سدّ هستند در عالم صغیر و آن سدّ را خلفا و جانشینان خدا با تلقین و تعلیم بنا می‌کنند.

اشتقاق این دو کلمه از «اجّ» به معنای سرعت گرفت یا از «اجّ النّار» به معنای آتش شعله‌ور گشت می‌باشد و آن مشعر به تأویل است، چه شیاطین و جنّ از آتش آفریده شده‌اند و آن‌ها در فساد سرعت عمل دارند بنابراین منع صرف آن دو به جهت علمیّت تأنیث است و اگر عجمی باشند عجمیت و علمیت باعث منع صرف شده است.

آنچه که در اخبار از بیان حال آن در گروه، جثّه، چگونگی سوراخ کردن سدّ، بیرون آمدن آن‌ها از پشت سدّ، مردم خواری و نهرهای مشرق و نوشیدن دریای طبریه و کثرت آن دو قوم و طول بقا و کثرت نسل آنان، همه و همه دلالت بر تأویل می‌کند.

امّا در باره‌ی سدّ یأجوج و مأجوج هیچ یک از مورّخین به طور دقیق و تحقیق نقل نکرده‌اند که آن چگونه بوده و کجا است؟ و حال یأجوج

ساکنند و تا قرن چهاردهم میلادی از تمدن بهره نداشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۸۹

و مأجوج چگونه است؟ و حال کسانی که پایین سدّ هستند چگونه است؟

شاید آن سد زیر آب رفته یا از انظار غایب شده تا خبر آن از اخبار و اثرش از آثار محو شود و گر نه نمی‌بایست خبرش از بین می‌رفت و آنچه که در تواریخ ذکر شده اخبار تقریبی و ذکر تخمینی است.

مُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ یأجوج و مأجوج در زمین ما به سبب قتل و غارت فساد می‌کنند.

و در اخبار آمده است که آن‌ها مردم را می‌خوردند، زراعتها و میوه‌ها را می‌چریدند و خوردنی‌ها را می‌خوردند و غیر خوردنی‌ها را با خود می‌بردند.

فَهَلْ نَجْعَلُ لَکَ خَرْجاً آن قوم به ذو القرنین گفتند: آیا خراج و مالیاتی قرار بدهیم که بر تو ادا کنیم؟

عَلی أَنْ تَجْعَلَ بَیْنَنا وَ بَیْنَهُمْ سَدًّا که بین ما و آن‌ها سدی قرار دهی که مانع خروج آن‌ها علیه ما باشد، و شاید خروج آن‌ها از یک راه بود که از غیر آن راه نمی‌توانستند خارج شوند چنانچه قول خدای تعالی «بَیْنَ السَّدَّیْنِ» مشعر بر همین معنا است.

قالَ ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیْرٌ جهت آسان گرفتن کار و ترحّم بر آنان گفت: آنچه که خداوند مرا در آن متمکّن کرده و امکانات داده بهتر است از خراجی که شما قرار می‌دهید پس من احتیاجی بر آن ندارم.

فَأَعِینُونِی بِقُوَّةٍ نیازی بر اموال شما ندارم لکن با قوّت و

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۰

قدرتتان به من کمک کنید، از قبیل عمله، آلات و چیزهایی که بنای سدّ بر آن‌ها احتیاج دارد.

أَجْعَلْ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ رَدْماً تا این که من بین شما و آنان حایلی بنا کنم ردم بزرگتر از سدّ است یعنی بزرگترین درخواست آن‌ها را اجابت نمود.

آتُونِی زُبَرَ الْحَدِیدِ برایم قطعه‌های بزرگ آهن بیاورید «زبرة» قطعه بزرگ است، و جمل بدل تفصیلی از اعینونی است حَتَّی إِذا ساوی برای او قطعه‌های بزرگ آهن را آوردند تا از عمق زمین مساوی کوهها دیوار ساختند.

و فاعل فعل «ساوی» ذو القرنین یا حدید است بَیْنَ الصَّدَفَیْنِ لفظ «صدفین» با حرکه، با دو ضمّه، با ضمّه اوّل و سکون دال خوانده شده است که مقصود از آن دو کوه است یعنی تا دو طرف کوه بر آمد.

قالَ انْفُخُوا حَتَّی إِذا جَعَلَهُ ناراً به کارگران گفت: باد بزنید (بدمید) تا آتش بیافروزید تا این که با دمیدن و گرم کردن آن را آتش گونه ساخت، قالَ آتُونِی أُفْرِغْ عَلَیْهِ قِطْراً گفت برایم مس یا روی گداخته بیاورید در لفظ «قطرا» هر دو فعل مضارع (اتونی) و (افرغ) عمل می‌کنند و قطر مس است.

از مولا و مقتدای ما امیر المؤمنین علی علیه السّلام روایت شده است که فرمود: برای ذو القرنین کوهی آهنین درست کردند و آن را طوری درست

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۱

کردند که مانند شیر نرم بود (چنان آهن را گداختند که کاملا ذوب شده و مثل شیر روان شد)، بعضی را روی بعضی دیگر ریختند و آن را در بین دو کوه قرار دادند و ذو القرنین اوّلین کسی بود که روی زمین سدّ درست کرد، سپس روی آن هیزم گذاشت و در آن آتش افروخت و در آن جاهایی برای دم کردن گذاشت و بر آن باد دمیدند، وقتی که ذوب شد گفت: برای من مس بیاورید.

کوهی از مس برای او درست کردند و آن را روی آهن ریختند پس مس ذوب شده و با آهن مخلوط گشت.

فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ سدّ ساخته شد و قوم یأجوج و مأجوج دیگر نمی‌توانستند از آن بالا روند در این جا تاء استفعال حذف شده تا مشعر به این باشد که آن‌ها حتّی توان و قدرت ضعیف هم نداشتند تا چه رسد به قدرت قوی، زیرا آن سدّ چنان نرم و صاف و مرتفع شد که هرگز نتوانستند بالا روند، شاید آن‌ها مانند چهار پایان بودند و فکرشان به ساختن نردبان و پلّه نمی‌رسید، و هم‌چنین به جمع کردن خاک پشت سدّ به نحوی که با سدّ مساوی باشد نکردند، چه اگر آن‌ها با جمعیّت زیادی که داشتند اگر این راه را می‌فهمیدند بالا رفتن برای آن‌ها آسان می‌شد.

آن دو کوه از اطراف آن‌ها را احاطه کرده بود، یا این که کوهها منتهی به دریا می‌شد به نحوی که عبور از اطراف آن‌ها برایشان مقدور نبود و ارتفاع و بلندی‌اش مانند سدّ بلند و صاف بود بدون این که دامنه و کوهپایه‌ای داشته باشد، وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً پس ساختمان سدّ طوری بود

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۲

که قادر بر نقب زدن هم نبودند یا نمی‌توانستند نقب بزنند چون ذو القرنین زمین را کند به آب که رسیده بود سدّ را بنا کرد.

قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّي ذو القرنین گفت: این سدّ یا قدرت بر صاف و مساوی کردن آن رحمتی است از پروردگارم پس آن گاه که وعده‌ی پروردگارم فرا رسد یعنی قیامت که فرا برسد یا دنیا خراب شود، و اگر مقصود از وعده‌ی پروردگار قیامت باشد معنای آیه این است که هر گاه وعده‌ی او فرا رسد.

جَعَلَهُ دَكَّاءَ آن را ویران کرده و با زمین یکسان می‌کند. (جعله دکّاء نیز خوانده شده است) وَ كانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا وعده‌ی پروردگارم حق است و تخلّفی ندارد.

نقل شده است که قبل از روز قیامت (آخر الزّمان) آن سدّ منهدم می‌شود و یأجوج و مأجوج خارج شده و مردم را می‌خورند همین قول خدای تعالی که می‌فرماید:

حَتَّى إِذا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ «۱» از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که: هیچ مردی از آن‌ها نمی‌میرد تا این که از صلب او یکهزار فرزند ذکور به دنیا بیاید، سپس فرمود: آن‌ها پس از ملایکه بیشترین موجوداتی هستند که خلق شده‌اند.

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است که از نشانه‌های قیامت خروج یأجوج و مأجوج

---

(۱) سوره‌ی انبیاء آیه‌ی ۹۶

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۳

است قبل از آن.

نیز از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است که از یأجوج و مأجوج سؤال شد پس فرمود:

یأجوج امّتی است و مأجوج امّتی دیگر، و هر امّت چهار صد امّت است هیچ مردی از آن‌ها نمی‌میرد تا این که یکهزار مرد از صلبش را ببیند که سلاح حمل کرده است.

گفته شد یا رسول اللّه آن‌ها را برای ما توصیف کن، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آن‌ها سه صنفند: صنفی از آن‌ها مانند درخت «ارز» است.

گفته شد یا رسول اللّه «ارز» چیست؟

فرمود: درختی است بلند در شام صنفی از آن‌ها طول و عرضشان مساوی است و این‌ها کسانی هستند که کوه و آهن نمی‌تواند در مقابلشان مقاومت کند و صنفی از آن‌ها یک گوششان را زیر انداز و گوش دیگرشان را روانداز می‌کنند.

آن‌ها بر فیل، حیوان وحشی، شتر نمی‌گذرند مگر این که آن‌ها را بخورند، قسمت جلوشان در شام و قسمت عقب و دنباله‌شان در خراسان است نهرهای مشرق و دریاچه‌ی طبری را می‌آشامند.

و نیز روایت شده است که پس از ساخته شدن سدّ پایداری و استقامت به خرج می‌دادند و همه‌ی روزشان را سدّ می‌کندند تا شب می‌شد و همین که شعاع آفتاب را می‌دیدند می‌گفتند فردا می‌آییم و سدّ را باز کرده و خارج می‌شویم استثنا نمی‌کردند یعنی ان شاء اللّه نمی‌گفتند، فردا که باز

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۴

می‌گشتند می‌دیدند هر چه که کنده‌اند صاف شده و به حالت اوّل برگشته است.

تا این که وعده‌ی خدا فرا برسد آن‌ها گویند ان شاء اللّه فردا باز می‌کنیم و خارج می‌شویم فردا که به سدّ برمی‌گردند می‌بینند به همان حالتی که آن را گذاشتند و رفتند می‌باشد، پس آن سدّ را حفر کرده و بر مردم خروج می‌کنند، آبها را می‌خورند، مردم از ترس آن‌ها از خانه‌هایشان بیرون نمی‌آیند پس تیرهایشان را به آسمان می‌اندازند برمی‌گردد در حالی که بمانند هیبت خون است پس می‌گویند که ما بر اهل زمین غالب شدیم و بر اهل آسمان برتری یافتیم پس خداوند پشّه‌هایی را برای آن‌ها می‌فرستد که در پشت‌شان قرار گرفته و در گوشهایشان داخل شده به هلاکتشان می‌رساند.

از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی قول خدا: أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْماً آمده است که آن سدّ همان تقیّه است که نتوانستند بر بالای آن رفته و در آن نقبی ایجاد نمایند.

فرمود: آن گاه که بر تقیّه عمل کنی از هر حیله و چاره‌ای ناتوان می‌شوند و کاری نمی‌توانند بکنند و آن تقیّه حصن حصین یعنی دیوار محکمی است که نگهبان تو است و میان تو و دشمنان خدا سدّی است که نمی‌توانند در آن نقبی ایجاد کنند.

و در باره‌ی فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ فرمود: تقیه

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۵

هنگام کشف برداشته می‌شود و خداوند از دشمنان انتقام می‌گیرد.

همه‌ی این اخبار چنانچه می‌بینید دلالتش بر تأویل بیشتر از تنزیل است مخصوصا خبر اخیر که صراحت در تأویل دارد.

وَ تَرَكْنا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ روزی که سدّ به اتمام رسید آن جمعیت موج می‌زدند و اختلاط می‌کردند و نمی‌توانستند خارج شوند، یا وقتی سدّ ویران شد و آن‌ها خارج شدند در روی زمین موج می‌زنند چون به قتل و غارت عجله می‌کنند.

یا مقصود روز قیامت است چنانچه به مولای ما امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده است و ادا کردن مطلب با فعل ماضی بنابر احتمال اوّل ظاهر و واضح است یا فعل ماضی به جهت وقوع مطلب نسبت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً هنگام نفخ صور یأجوج و مأجوج و کسانی را که پشت سدّ هستند جمع می‌کنیم.

(البتّه) ممکن است که مقصود یأجوج و مأجوج باشند.

وَ عَرَضْنا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكافِرِينَ عَرْضاً دوزخ را در آن روز برای کافران چنانچه باید و شاید بنمایانیم الَّذِينَ كانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطاءٍ عَنْ ذِكْرِي همان کسانی که چشمانشان از آن در پرده بود.

وقتی که مصنوعات و آفریده‌های مرا می‌بینند باید به یاد من بیافتند

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۶

و مرا یاد کنند ولی آن‌ها از یاد آوری من در پوشش هستند.

بدان که «ذکر» در این جا به معنای چیزی است که موجب ذکر و یاد آوری است و به این معنا همه‌ی مصنوعات ذکر خدای تعالی است و چون یادآوری به سبب آن‌ها مختلف است مصنوعات نیز بر حسب قوّت و ضعف در اطلاق ذکر مختلف می‌شوند و روی همین جهت است که بعضی از آن‌ها ذکر نامیده نشده است.

مثلا قرآن، رسول صلّی اللّه علیه و آله، امام علیه السّلام، لفظ لسان، ذکر جنان، آرامش و سکینه‌ی قلبی و نماز ذکر نامیده می‌شود.

مقصود این است که کافران کسانی هستند که چشمهای قلبی آن‌ها در پوششی از هواها، آرزوها و سایر صفات نفس است و چیزهایی را که موجب یاد آوری خدا است (از آن جهت که ذکر و یاد آوری خدا است) نمی‌بینند اگر چه چشمهای ظاهری آن‌ها مصنوعات را می‌بیند مثلا قرآن، رسول صلّی اللّه علیه و آله و امام علیه السّلام را با چشم ظاهر می‌بینند ولی چشم باطنشان از درک حقیقت عاجز است، چون علی علیه السّلام به سبب علویتش حقیقت ذکر خدا است «ذکر» را به علی علیه السّلام و ولایت او تفسیر کرده‌اند.

از امام رضا علیه السّلام آمده است که غطا و پوشش چشم مانع از ذکر نیست و ذکر با چشم دیده نمی‌شود و لکن خدای تعالی کافران به ولایت علی بن ابی طالب علیه السّلام را به کورها تشبیه کرده، چون آن‌ها گفتار نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را در مورد علی علیه السّلام را سنگین شمرده و نتوانستند بشنوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۷

از امام صادق علیه السّلام در این آیه آمده است که: مقصود از ذکر ولایت امیر المؤمنین علی علیه السّلام است فرمود: هر گاه نزد آن‌ها اسم علی علیه السّلام برده می‌شد نمی‌توانستند بشنوند و این به جهت شدّت بغض و دشمنی بود که با علی و اهل بیت علیهم السّلام او داشتند.

وَ كانُوا لا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعاً آن‌ها قدرت و توان تقلید و فرمانبرداری نداشتند، مقصود این است که کفّار دارای قلب نیستند تا با آن حقیقت علی علیه السّلام را از آن جهت که ذکر است دریافته فرمان نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را گوش دهند و تسلیم شوند که از اهل تسلیم و سلامت باشند چنانچه خدای تعالی به هر دو مقام اشاره کرده و فرمود: إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ «۱» أَ فَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا آیا کسانی که به ولایت علی علیه السّلام کافر شدند گمان کردند که: أَنْ يَتَّخِذُوا عِبادِي مِنْ دُونِي أَوْلِياءَ بندگان من کسی را بدون اذنم دوستدار و اولیا خواهند گرفت؟! یا گمان کردند که بندگان من در حالی که بدون من باشند (مغایر من باشند) اولیا خواهند گرفت؟! آن‌ها گمان کردند که بندگان من آن دو تای اولی (ابو بکر و عمر) را ولی می‌گیرند نه علی علیه السّلام را! یا بدون اجازه‌ی من و در حالی که مغایر با من هستند (نه متّصل به

---

(۱) سوره ق آیه ۳۷

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۸

من) چنین کاری بکنند؟! آیه در اخبار چنین تفسیر شده است و این با تعمیم نسبت بر کافر و هر کسی که معبودی را برگزیند بدون این که از جانب خدا اذن داشته باشد در ولایت او (یا در تصدّی و تولّی) داشته باشد منافاتی ندارد.

إِنَّا أَعْتَدْنا جَهَنَّمَ لِلْكافِرِينَ نُزُلًا ما دوزخ را برای کافران به ولایت علی علیه السّلام آماده کردیم که بر آن فرود می‌آیند.

این از باب تشریفات است چه «نزل» چیزی است که برای مهمان نازل و فرود آمده مهیّا می‌شود تا بزرگداشت و احترامی برای او باشد.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا بگو آیا شما را از زیانکارترین عمل کنندگان (انسانها) آگاه کنیم؟ خسران و زیان شخص گمراهی او است و زیان در تجارت فروش با نقصان در بضاعت و کالا یا مغبون شدن در معامله است، و زیان عمل ضایع شدن و بطلان آن و بی‌فایده بونش می‌باشد، پس زیان دیده در عمل کسی است که بر عملش فایده‌ای که مقصود از آن عمل بوده است مترتّب نشود و از عملش اثری که نافع باشد باقی نماند.

اخسر و زیان دیده‌تر کسی است که از عملش مترقّب و مترصّد خیر فراوان است و خود را در آن خسته می‌کند، سپس آنچه را که می‌خواسته بر عملش مترتّب نمی‌شود یا ضد خواسته‌اش مترتّب شود.

بدان که انسان از جهت مقام نفسش بین دو عالم واقع شده است که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۴۹۹

هم قابل تصرّف جنّ و شیاطین است و هم ملایکه و ارواح پاک، در این مقام هر کاری که انجام بدهد یا به سبب حکومت حکام خدا است یا به موجب حکومت حکم گزاران شیطان، چون انسان در این مقام محکوم صرف است، حکومتی در نفس خویش یا در غیرش ندارد.

لذا قول خدای تعالی: وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ» تفسیر به کسی شده است که حکم به غیر ما انزل اللّه بکند.

چه انسان از نوعی حکم هرگز خالی نیست، و اگر به آنچه که خدا نازل کرده است حکم نکند در حکم حاکم به غیر ما انزل اللّه می‌شود.

و هر فعلی که به سبب حکومت شیطان انجام می‌دهد ضایع است و زیانکار می‌گردد، ولی اگر تنبه پیدا کرده و بیدار گشته و فهمید که کارش بر اثر حکومت شیطان بوده و از آن منزجر شده و خود را ملامت کرد.

یا تردید پیدا کرد در این که کارش از حکومت خدا است یا حکومت شیطان است یا غافل از هر دو حکومت بود این شخص زیان دیده و خاسر است، ولی زیان دیده‌تر و اخسر از ناحیه‌ی عمل نیست، چه آمادگی و استعدادش برای مراتب الطاف خدا از غفران، عفو، صفح و تبدیل بدیها بر خوبیها باطل نشده است.

و اگر این بیداری و تنبه برایش حاصل نشد و اعتقاد پیدا کرد که کارش به سبب حکومت خدا است و استحقاق اجر و پاداش دارد در این صورت زیان دیده‌تر و اخسر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۰

زیرا که عملش گم و ضایع شده و او خیال می‌کند که عملش ذخیره شده است، با این اعتقاد و جهل مرکب استعداد تدارک الطاف خدا را باطل نموده است و جهل مرکب چیزی است که علمای اخلاق آن را درد بی درمان شمرده‌اند.

و «اخسرین» در آیه بر اهل کتاب و هر کسی که رأیی را ابداع کند و آن رأی را خوب و نیکو ببیند و بر اهل شبهات و اهوا از اهل قبله، اهل بدعت‌ها از اهل قبله و اهل حرورا تفسیر شده است و این منافاتی با تعمیم آیه در شمول نسبت به هر کسی که کاری را با حکومت شیطان انجام داده و آن را خوب و نیکو ببیند ندارد، بلکه تعمیم از اختلاف تفسیر استفاده می‌شود و برای اشاره بر تعمیم لازم است آن را با آیه‌ی بعدی تفسیر نمود.

الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا آنانکه تلاشهایشان در زندگی دنیا به گمراهی گرایید.

جمله‌ی «فِي الْحَياةِ الدُّنْيا» ظرف «سعیهم» یا «ضلّ» یا هر دو بر سبیل تنازع می‌باشد و چون هر کاری که انسان با حکومت شیطان

انجام دهد متوجّه به دنیا شده و در آن از بین می‌رود اگر چه شیطان در ابتدای امر بر آن جهت اخروی داده و آن را با وجهه‌ی اخروی ظاهر می‌سازد، پس تعلیق ظرف به هر یک از سعی و ضلال صحیح می‌باشد.

وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً و آنان گمان می‌کنند که کار خوب انجام می‌دهند این گمان جهل مرکب است و خسران

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۱

و زیانباری فوق خسران که تدارک و جبران آن ممکن نیست چنانچه گذشت أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ آن‌ها کسانی هستند که بر آیات خدا کافر شدند، آوردن اسم اشاره‌ی بعید جهت رسوا کردن حال کافران و احضار آنان است با اوصافی که توصیف شده‌اند و معرفه آمدن مسند جهت افاده‌ی حصر است.

مقصود از آیات اوصیا هستند، بلکه مراد از کفر به آیات کفر بر علی علیه السّلام است که کفر بر او کفر بر تمام آیات و نشانه‌ها است و در اخبار به همین معنا تفسیر شده است.

وَ لِقائِهِ بارها این بیان مطلب گذشت که اگر مقصود از ربّ ربّ الارباب باشد.

مقصود از لقا ملاقات حساب یا حسابگران او است و اگر مقصود از «ربّ» ربّ مضاف باشد مقصود از لقا ملاقات وجه ملکوتی ربّ مقصود است که در طریق آن را فکر و حضور و سکینه می‌نامند.

فَحَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ پس اعمال آنه از بین رفته و تباه می‌شود، عملهایی که آن‌ها گمان می‌کردند دارای جزا و پاداش است. فَلا نُقِیمُ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ وَزْناً در روز رستاخیز برای آن‌ها قدر و وزنی قایل نمی‌شویم.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که چه بسا مرد چاقی در روز قیامت بیابید که

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۲

به مقدار بال پشّه‌ای وزن و ارزشی نداشته باشد.

یا مقصود این است که در روز قیامت برای عمل آن‌ها میزانی بر پا نمی‌کنیم چون عمل خوبی برای آن‌ها باقی نمی‌ماند تا وزن شود.

ذلِکَ جَزاؤُهُمْ جَهَنَّمُ لفظ «ذلک» مبتدا یا خبر یا مفعول برای محذوف است و «جزاؤهم جهنّم» جمله‌ی مستأنفه است.

یا «ذلک» مبتدا و اشاره بر گمان و حبط است، خبرش و عاید محذوف می‌باشد این گمان جزای آنان در مقابل گمان جهنّم است.

یا «ذلک» مبتدا و «جزاؤهم» خبر است و «جهنّم» بدل از «ذلک» به نحو اشتمال است، آن قدر و وزن نداشتن جزای آن‌ها است، بلکه «جهنّم» جزای آن‌ها است.

بنابراین در آن معنای اضراب و استدراک و ترقّی می‌باشد و وجه دیگر این که «ذلک» مبتدا و «جزاؤهم» بدل آن و «جهنّم» خبرش می‌باشد بِما کَفَرُوا بر آیات و نشانه‌های من کفر ورزیدند، که به سبب قرینه ما بعدش این معنا معلوم می‌شود.

وَ اتَّخَذُوا آیاتِی وَ رُسُلِی هُزُواً مقصود از آیات اوصیا علیهم السّلام است.

چنان چه از اوصیا علیهم السّلام این خبر وارد شده است که مقصود از کفر، کفر بر آنانست، چون ضد خواسته‌ها و آرزوهای آنان است که بر عمل مترتّب

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۳

می‌شود.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا کسانی که با بیعت عام نبوی و قبول دعوت ظاهری ایمان آوردند وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی عمل صالح انجام دادند.

یا مقصود این است که با بیعت خاصّ ایمان آوردند و طبق شرایطی که در بیعت خاصّ با آن‌ها شده عمل صالح انجام دادند.

کانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا فردوس بالاترین درجات بهشت است، و وارد شده است که این آیه در باره‌ی أبو ذر، مقداد، سلمان

فارسی و عمّار یاسر نازل شده است که خداوند برای آن‌ها جنّات فردوس را منزل و مأوی قرار داده است و «نزل» جایی است که مهمان در آن جا فرود می‌آید و این به جهت احترام و بزرگداشت اوست.

خالِدِینَ فِیها لا یَبْغُونَ عَنْها حِوَلًا آنان در جنّات فردوس جاودانه می‌مانند و بالاتر از آن را طلب نمی‌کنند، چون درجه‌ای بالاتر از آن نیست که بخواهند در بالاتر رغبت کنند.

قُلْ لَوْ کانَ الْبَحْرُ مِداداً لِکَلِماتِ رَبِّی لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ کَلِماتُ رَبِّی وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً آیه بر حسب ظاهر بر طریق مخاطبات عرفی است و آن وقتی است که بخواهند در امری مبالغه کنند، بدین گونه که قضایایی را فرض می‌کنند، حکم را معلّق بر آن می نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۴

پس معنای آیه این است که کلمات ربّ از کثرت و عدم نهایت به مرتبه‌ای است که اگر فرض شود که همه‌ی دریاهای زمین یا جنس دریای زمین مداد باشد وافی کلمات پروردگار نمی‌شود، مانند قول خدای تعالی:

وَ لَوْ أَنَّ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَ الْبَحْرُ یَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ما نَفِدَتْ کَلِماتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ «۱» لکن مفروضات خدای تعالی اگر چه به حسب ظاهر فرض دیده شود مبتنی بر حقایق عینی بر حسب است، از سوی دیگر چون گزافه گویی و اغراق در کلمات خدا و خلفای او نیست.

پس مقصود از دریا باید دریای فاعلی باشد که همان مشیّت است و قول خدای تعالی: ن وَ الْقَلَمِ به همین دریا تفسیر شده است.

و در این صورت مقصود از هفت دریا مراتب هفتگانه‌ی فاعلی، که هر یک نسبت به ما بعدش به منزله‌ی مداد است که آن عبارت از ملائکه‌ی مهیمنون مقرّبین، و ملائکه‌ی صافات صفا و المدبّرات امرا و نفس انسانی، حیوانی، نباتی و طبع جمادی، یا مقصود از هفت دریا دریاهای قابلی است از مادّه‌ی کلّ، جسم مطلق، عنصر، جماد، نبات، حیوان و انسان بر حسب بشریّتش چه هر کدام با ملاحظه‌ی جهت قابلیّتش مادّه و مداد ما فوق خودش می‌باشد.

---

(۱) سوره‌ی لقمان آیه‌ی ۲۷

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۵

یا مقصود از دریا دریای قابلی است که آن مادة المواد و هیولی هیولاهاست و مراد از هفت دریا دریاهای قابلی شش گانه است که ذکر شد، بدین نحو که دریای انسان را به اعتبار نفس و عقلش در دریا قرار دهیم.

یا مقصود از هفت دریا دریاهای هفتگانه‌ی فاعلی است که همه‌ی این احتمالات و معانی از گستردگی وجوه قرآن و صحّت حمل آن بر همه‌ی این معانی است.

وَ لَوْ جِئْنا بِمِثْلِهِ مَدَداً لفظ «مدد» با کسره‌ی میم و فتحه‌ی آن از مداد یا مدد خوانده شده که مقصود از مثل و قابلیّت مطلق است، اگر مراد از دریا فاعلیّت مطلق باشد مقصود از مثل فاعلیّت مطلق می‌شود و اگر مقصود از دریا مشیّت و فاعلیّت اولی باشد، پس مراد از مثل قابلیّت اوّلی است و اگر منظور از دریا قابلیّت اوّلی باشد مراد از مثل فاعلی اوّلی است.

چون امر خدای تعالی بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر این که غیر متناهی بودن کلمات خدا را خبر دهد این توهّم را ایجاد می‌کند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله احاطه بر آن کلمات دارد و لو اجمالا و آن احاطه با نیروی بشری نیست، بلکه با شأن الهی و نیروی غیر بشری است، خداوند برای رفع این توهّم به رسولش امر نمود که بر مقام بشری‌اش تنزّل کرده و شأن خود را از آنان که برایشان فرستاده شده بالا نبرد تا مردم با او مجانست و او را درک کنند و با او انس بگیرند پس فرمود:

قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ بر آن‌ها بگو (به طریق حصر) که من

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۶

بشری چون شما هستم هیچ شأنی در این مقام جز بشریّت و همانندی با شما ندارم، لکن خدای تعالی مرا مخصوص بر چیزی کرده که شما را بر آن مخصوص نگردانیده و آن عبارت از این است که: یُوحی إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ به من وحی می‌شود به سلب مثل و مانند از خدا و ترک شرک آوری در جمیع مراتب.

چون توحید الوهیّت مقتضی توحید واجب و وجود است و آن دو مقتضی توحید بر حسب علم، حال و قال است که آن هم مقتضی توحید عبادت و طاعت است و لذا توحید عبادت را بر سبیل تفریع و عطف بر آن کرد.

فَمَنْ کانَ یَرْجُوا لِقاءَ رَبِّهِ پس هر که امیدوار به بقای ربش باشد، اگر مقصود از «ربّ» ربّ الارباب باشد مقصود از لقا ملاقات حساب و کتاب پروردگار و حسابگران او است.

و اگر مقصود ربّ مضاف باشد که همان ربّ در ولایت است پس مقصود از لقا لقای ملکوت و سپس جبروت او می‌باشد و امّا لقای ملک در حقیقت لقا نیست، چه هر چه در این عالم هست از اجسام و جسمانی‌ها همه در بعد و غیبت و انفصال است.

بلکه جسم واحد متّصل بعضی از اجزایش غایب از بعضی دیگر و از کلّ است و در حقیقت هیچ یک از اجزای اجسام دارای شهود و لقا نیستند به خلاف ملکوت که اجزای آن مانند آینه‌هایی است که هر یک در دیگری

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۷

پیداست و هر یک به دیگری متّصل است همانند اتّصال صورت با آینه، بلکه اتّصالی است که فوق آن با کنه توصیف نمی‌شود، امید و رجای چیزی مقتضی توجّه بر آن چیز و انتظار وصول به آن چیز و خاطر جمع شدن و حواس جمع کردن جهت حصول آن می‌باشد.

فَلْیَعْمَلْ عَمَلًا صالِحاً باید چنان عمل کند که بر آن عمل صالح صدق کند بزرگ باشد یا کوچک، و گذشت که صلاح بودن عمل به این است که به ولایت متّصل باشد و هر عملی که به ولایت متّصل نباشد صالح نیست هر عملی که باشد و هر عملی که متّصل به ولایت باشد صالح است هر چه می‌خواهد باشد.

و لذا از ائمّه علیهم السّلام وارد شده: «آن گاه که شناختی هر چه خواستی عمل کن و انجام بده (عمل خیر انجام بدهید کم یا زیاد)».

سرّ مطلب این است که هر کس به ولی امر متّصل شود و به عروة الوثقی تمسّک نماید و طلب وسیله به سوی خدا بکند ظهور آن اتّصال به چیزی از اعمال جوارحش او را بس است و همان اندازه از اتّصال در نجات او کفایت می‌کند، بلکه در ارتقای به درجات آخرت نیز او را کفایت می‌کند.

ولی شایسته نیست که نسبت به اعمال شرعی و سنّت‌های نبوی بی‌باک و لاابالی باشد، چه آن اعمال و سنّت‌ها حافظ آن اتّصال و نگهدارنده‌ی آن وسیله هستند و اگر اعمال شرعی نبود خوف این می‌رفت که اتّصال و وسیله قطع شود، که با قطع آن هلاکت ابدی حاصل می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۸

ممکن است معنای آیه این باشد که پس باید عمل صالح بزرگی انجام دهد که توصیف آن ممکن نباشد، با توجّه بر این که تنوین برای تفخیم می‌باشد.

این عمل بزرگ صالح چیزی جز اصل صلاح و آنچه که صلاح هر صاحب صلاحی است نمی‌باشد و آن ولایت عملی است که همان بیعت با صاحب ولایت و قبول شروط و مواثیق از او و گرفتن بذر ایمان از او می‌باشد، و آن چیزی است که در قلب داخل می‌شود.

وَ لا یُشْرِکْ بِعِبادَةِ رَبِّهِ أَحَداً اشراک و شرک آوری در عبادت یا به این است که در خود عمل شرک بیاورد مانند اشراک در وضو و غسل بدین گونه که غیر وضو گیرنده آب را بر اعضا بریزد، و مانند اشراک در نماز به این که در قیام متّکی به دیوار یا چوب یا انسان باشد یا اشراک در عبادت به این است که در باعث و انگیزه‌ی عمل کسی یا چیزی را شریک قرار دهد، چه باعث بر عبادت باید یکی از سه امر باشد:

۱. امر آمر.

۲. محبّت معبود و عشق به او.

۳. طلب لقا و دیدار او که آن غایت عبادت و نتیجه‌ی محبّت است، پس هرگاه در یکی از این چیزها شریک بیاورد مشرک در عبادت می‌شود.

یا اشراک در عمل به این است که در غایت عبادت شرک بیاورد، چون غایت عبادت باید ذات معبود و لقای او یا خود محبّت باعث بر

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۰۹

عبادت باشد، یا غایت امتثال امر بلکه فنای عابد و بقای معبود باشد که اگر در این غایت غیر او را شرکت دهد مانند بهشت و نعمتهای آن یا ترس و اجتناب از آتش و حمیم آن، یا ستایش و حمد از مردم یا شهرت و آوازه در بین مردم، یا محبّت در قلوب آنان، یا حفظ ناموس، مال و خون، یا امضا و تنفیذ یک عادت که ترک آن نفس را آزار دهد، یا خروج از عهده‌ی تکلیف و سنگینی آن و غیر این‌ها از امور پنهانی نفس که به شمارش نمی‌آید.

بلکه اگر مقصود طلب رضای ربّ یا قرب به او باشد به نحوی که انسان بخواهد مورد رضایت یا مقرّب گردد.

امّا اشراک در ذات معبود مانند: اشراک و ثنی، صابئی، عبادت کنندگان فرشتگان، جنّ و ابلیس و مانند شرک ورزی ثنوی‌ها که قایل به نور و ظلمت یا یزدان و اهریمن می‌باشند.

پس آن شرک ورزی در الهیّت است که خدای تعالی آن را با جمله‌ی أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ نفی کرده است.

امّا شرک در وجود و شهود در عبادت، به این است که التفات و توجّه به غیر معبود بنماید و در حین عبادت غیر را ببیند، اگر چه نفی این نوع از شرک امر بزرگی است و رها شدن و خلوص از آن مرتبه‌ی شریفی است که انسان تا فانی صرف نباشد از آن خالی نمی‌شود.

ولی به هر حال نفی این شرک از اهلش مطلوب است و لقای حقیقی بدون آن حاصل نمی‌شود، خداوند به ما و جمیع مؤمنین خلوص از این

ترجمه بیان السعادة، ج۸، ص: ۵۱۰

شرک را با منّ وجود و محض احسانش که ما را با همان بعد از گمراهی هدایت کرد روزی نماید.

و الحمد للّه اوّلا و آخرا و الشّکر له علی ما الهم کثیرا و الصلوة و السّلام علی اشرف خلقه محمّد و اهل بیته.

جلد نهم

سورة مریم ..... ص : ۳۷

اشاره

این سوره‌ی نود و هشت آیه است و همه‌ی آن‌ها در مکّه نازل شده است.

آيات ۱- ۱۵

[سوره مريم (۱۹): آيات ۱ تا ۱۵] ..... ص : ۳۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
كهيعص (۱) ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا (۲) إِذْ نادى رَبَّهُ نِداءً خَفِيًّا (۳) قالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً وَ لَمْ أَكُنْ بِدُعائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (۴)
وَ إِنِّي خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِي وَ كانَتِ امْرَأَتِي عاقِراً فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (۵) يَرِثُنِي وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا (۶)
يا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلامٍ اسْمُهُ يَحْيى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا (۷) قالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلامٌ وَ كانَتِ امْرَأَتِي عاقِراً وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا (۸) قالَ كَذلِكَ قالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَ قَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ تَكُ شَيْئاً (۹)
قالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَ لَيالٍ سَوِيًّا (۱۰) فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرابِ فَأَوْحى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَ عَشِيًّا (۱۱) يا يَحْيى خُذِ الْكِتابَ بِقُوَّةٍ وَ آتَيْناهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا (۱۲) وَ حَناناً مِنْ لَدُنَّا وَ زَكاةً وَ كانَ تَقِيًّا (۱۳) وَ بَرًّا بِوالِدَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ جَبَّاراً عَصِيًّا (۱۴)
وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (۱۵)

---

(۱) در ثواب تلاوت اين سوره از حضرت صادق عليه السّلام روايت شده است كه فرمود: هر كه به قرائت آن مداومت كند به اهل و عيال و هستى و مال او بدى و آفتى نرسد و در آخرت هم از مواليان حضرت عيسى بوده باشد و مانند ملك سليمان بن داود اجر و ثواب به او عطا مى‌شود. مجمع البيان.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸

ترجمه: ..... ص : ۳۸

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
كهيعص (كاف. ها. يا. عين. صاد).
اين بيان رحمت پروردگارت در حقّ بنده‌اش زكريّاست.
چنين بود كه به ندايى خاموش پروردگارش را به دعا خواند.
گفت پروردگارا استخوانم سستى گرفته و برف پيرى بر سرم نشسته است، پروردگارا هرگز در دعاى تو سخت دل نبوده‌ام.
و من پس از [مرگ] خويش از وارثان، بيمناكم، همسرم ناز است، پس از پيشگاه خود به من وارثى عطا فرما.
كه هم وارث من باشد و هم وارث آل يعقوب و پروردگار او را مقبول بگردان
[فرمود]: اى زكريّا ما تو را به پسرى كه

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۹

نامش يحيى است [و] تاكنون هم نامى برايش قرار نداده‌ايم، مژده مى‌دهيم.
گفت پروردگار را چگونه مرا پسرى باشد، حال آن كه همسرم نازاست و خود نيز از پيرى و فرتوتى و فرسودگى رسيده‌ام [فرشته]

گفت این چنین است، پروردگارت فرموده است آن [کار] بر من آسان است، خودت را پیشتر آفریده‌ام حال آن که چیزی نبودی.
گفت پروردگارا برای من نشانه‌ای قرار بده. فرمود: نشانه‌ی تو این است که سه شب [و روز] در عین سلامت، با مردم نتوانی سخن گفت.
[زکریّا] از محراب به نزد قومش بیرون آمد، به آنان اشاره کرد که بامدادان و شامگاهان [او را] نیایش کنید.
[گفتیم] ای یحیی کتاب آسمانی را به جدّ و جهد بگیر و به او در عهد صباوت حکمت [نبوّت] بخشیدیم.
و از سوی خویش بر او رحمت آوردیم و پاکیزه‌اش داشتیم و او پرهیزگار بود.
و در حقّ پدر و مادرش نیکوکار بود و زورگوی و سرکش نبود
و بر او در روزی که زاد، در روزی که در می‌گذرد و روزی که زنده برانگیخته می‌شود، درود باد.
و در کتاب آسمانی از مریم یاد کن آن گاه که از خاندان خویش، در گوشه‌ای شرقی، کناره گرفت.

تفسیر ..... ص : ۳۹

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم کهیعص در اوّل سوره‌ی بقره مطالبی گفته شد که موجب بی‌نیازی از شرح امثال این حروف مقطّعه است.
ولی در خصوص این سوره گفته شده است که: خداوند با
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰
کاف به کربلا، با ها به شهادت اهل بیت پیامبر، با یا به یزید، با عین به عطش حضرت سیّد الشهدا علیه السّلام و یارانش و با صاد بر صبر و بردباری ایشان اشاره فرموده است.
به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که در دعایش فرمود:
اسألک یا کهیعص «۱».
ذِکْرُ رَحْمَتِ رَبِّکَ عَبْدَهُ زَکَرِیَّا إِذْ نادی بعضی از (قاریان) در موقع خواندن آن نون عین را ظاهر نکرده‌اند (نخوانده‌اند) ولی طبق قاعده و قانون ذکر رحمة ربّک عبده زکریّا ذکر به صورت مصدر مرفوع قرائت شده است، به صورت فعل ماضی از ثلاثی و به صورت امر از باب تفعیل هم قرائت شده است.
در صورت اوّل (به صورت مصدر مرفوع قرائت شود) خبر برای ما قبل خودش یا (خبر) برای مبتدای محذوف یا مبتدا برای خبر محذوف می‌باشد.
یا ذکر مبتدای خبر زکریّا، یا خبر آن اذ ناداه می‌باشد.
و رحمة ربّک فاعل مصدر- مضاف الیه یا مفعول آن قرار گرفته و فاعل حذف شده است یعنی این گونه می‌باشد ذکر ربّک رحمة ربک عبده یا درست این که فاعل آن زکریّاست یا رحمة

---

(۱) در مجمع البیان از امیر المؤمنین علیه السّلام چنین روایت می‌کند که در دعای خود می‌فرمودند:
(اسألک یا کهیعص). مجمع البیان ج ۳ ص ۵۰۲ و تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۲۷۳
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۱
ربّک، در صورت مضاف الیه به پایین‌ترین وجه باید محسوب شود و فاعل مثل سابق خود می‌باشد که معنا این گونه می‌شود:
ذکر ربک برحمة عبده و عبده مفعول ذکر یا رحمة می‌باشد و زکریّا بدل است از برای عبده یا عطف بیان یا فاعل ذکر می‌باشد یا مفعول ذکر، یا خبر است از برای او.

و بودن زکریّا خبرست برای ذکر به اعتبار این که کامل کننده است وجود زکریّا ذکر برای پروردگار را.

و زکریّا با مدّ و قصر و تشدید، یا خبر است هر چند به صورت تشدید یا تخفیف یا بدون مدّ و قصر هم قرائت شده (در همه‌ی صورتها) اسم است.

به جهت کوچکترین شباهت پوشش که کلمه ذکر به رحمت داشته و بر آن اضافه شده است، فاعل زکریّا می‌باشد مانند سابقش، معنای آیه چنین است: یاد آوری پروردگارت به سبب رحمتش بر بنده‌ی خود زکریّاست.

که «عبده» مفعول «ذکر» یا «رحمهٔ» است و «زکریّا» بدل یا عطف بیان یا فاعل «ذکر» یا مفعول از آن و یا خبر آنست.

و خبر بودن «زکریّا» برای «ذکر» به اعتبار این است که وجود کامل ذکر پروردگارست.

لفظ «زکریّا» با مدّ و قصر و تشدید یا و هم چنین بدون مدّ

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۹، ص: ۴۲

و قصر، تشدید یا تخفیف آن است. «۱»

إِذْ نادی رَبَّهُ نِداءً خَفِیًّا پروردگارش را با صدای خفیف ندا کرد، خفیف بودن صدا یا از جهت ضعف پیری بوده، یا از آن جهت که به اخلاص نزدیکترست، یا از جهت ترس از اطّلاع ورثه‌ها بر طلب فرزند، که با زکریّا در این مورد معاندت و دشمنی داشتند، (می‌خواستند تا او فرزندی نداشته باشد و خودشان وارث شوند) یا می‌ترسیدند که مردم اطّلاع پیدا کنند که زکریّا در وقت پیری و ناامیدی از اولاد طلب فرزند می‌کند و او را در این باره ملامت و سرزنش کنند.

قالَ رَبِّ إِنِّی وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّی زکریّا گفت:

پروردگارا استخوانم سستی گرفته، این سخن اظهار عجز و درماندگی زکریّاست تا مقدّمه‌ی دعا بوده باشد، یا اظهار یأس او از فرزند و اتّکایش در دعا بر محض فضل و کرم خداست بدون دخالت اسباب طبیعی.

وَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَیْباً وَ لَمْ أَکُنْ بِدُعائِکَ رَبِّ شَقِیًّا وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ و برف پیری بر سرم نشسته است،

---

(۱) زکریّا علیه السّلام از پیامبران بزرگ بنی اسرائیل است که نامش هفت بار در قرآن ذکر شده است در سوره‌ی انعام نامش در ردیف یحیی، عیسی و الیاس از زمره‌ی صالحان آمده است و در سوره‌ی آل عمران آیات ۳۷ و ۳۸ متکفّل مریم و مستجاب الدّعوه آمده، حضرت زکریّا بعد از شهادت فرزندش یحیی به دستور هیرودیس پادشاه یهود، به خارج شهر گریخت و به درون درختی پناه برد ولی چون گوشه ردایش بیرون مانده بود تعقیب کنندگان پیدایش کردند و او را به همراه آن درخت با ارّه به دو نیم کردند. (اعلام قرآن)

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۹، ص: ۴۳

هرگز در دعای تو در پیشگاهت سخت دل نبوده‌ام و من از وارثان ترس دارم.

منظور او وارثان ارث صوری است که ممکن است خراب کاری، نزاع و مخالفت ورزند، یا مقصود او ترس در ارث معنوی است که به اختلاف رو آورده و مردم را به تباهی کشند.

این سخن اشعار به آن دارد که دعای زکریّا خالی از دخالت هوای نفس و مقدّمه‌ی اجابتست.

و لفظ «خفت» با ضمّه‌ی تا خوانده شده که از خوف (به معنای ترس) گرفته شده و با کسره‌ی تا و تشدید فا «خفّت الموالی» خوانده شده که از خفّت گرفته شده است.

مِنْ وَرائِی «۱» آن ورثه‌ها حلم و بردباری ندارند تا بتوانند سختی‌های هدایت بندگان را تحمّل کنند.

وَ کانَتِ امْرَأَتِی عاقِراً و زن من عقیم و نازاست، «۲» این جمله اظهار یأس زکریّا از اسباب و اتّکا در دعا بر فضل و کرم الهی است و

لفظ «عاقر» از الفاظی است که مذکّر و مؤنّث در آن یکسانست.

---

(۱) عیّاشی از حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام روایت کرده که فرمود: شخصی از پدرم معنای آیه و انی خفت الموالی من ورائی را سؤال کرد فرمود: مراد از موالی عموزاده‌ها می‌باشند و چون زکریّا فرزندی نداشت خدا را به شرافت و بزرگی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل او قسم داد که به او پسری کرامت بفرماید دعایش مورد اجابت واقع و در سنّ پیری یحیی علیه السّلام را به او عطا فرمود.

تفسیر عیّاشی. [.....]

(۲) نام زن زکریّا الیصاپات (الیزابت) بوده است (لسان العرب).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴

فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا از فضل خودت، نه از اسباب که کمک و همراهی از آن‌ها بوده باشد، به من وارثی ده که بر حسب ظاهر و باطن متصدّی امورم باشد یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ لفظ «یرث» با رفع، «یرث» با جزم خوانده شده است و نیز به صورت وارثا آل یعقوب (به نصب) یا «وارث آل یعقوب» (به جرّ و اضافه) نیز آمده است، که وارث من و همه آل یعقوب باشد.

بنا بر این که حال باشد از یکی دو ضمیر «۱» و «اویرث آل یعقوب» به صورت مصغّر نیز آمده است، «وارث من آل یعقوب» با رفع هم گفته شده است بنا بر این که فاعل «یرثنی» باشد.

وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِیًّا خداوندا او را مرضیّ و مورد رضا قرار بده.

یا زَکَرِیَّا جواب از سؤال مقدّر است با تقدیر قول، گویا که گفته شده: خداوند در جواب زکریّا چه فرموده؟

جواب می‌دهد که خداوند فرمود: یا زکریّا ما دعای تو را مستجاب کردیم و گفتیم ای زکریّا.

إِنَّا نُبَشِّرُکَ بِغُلامٍ ما تو را بشارت می‌دهیم به فرزند ذکوری که:

---

(۱) حال باشد برای ضمیر «ی» (یرثنی وارثا) یا حال برای ضمیر ث (خفت وارثا).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۵

اسْمُهُ یَحْیی «۱» نامش یحیی است «۲» این جمله صفت «غلام» یا جواب سؤال مقدّر است.

لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِیًّا که تا کنون برای او همتایی قرار نداده‌ایم، این جمله صفت بعد از صفت، یا حال یا جواب سؤال مقدّرست، منظور از سمیّ آنست که مشارکت در اسم باشد یا در وصف و حال مماثل.

قالَ زکریّا علیه السّلام گفت: (از فرط شوق و شگفتی و برای حصول اطمینان) در گذشته بارها گفته شد که امثال این، جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده: زکریّا چه گفت؟

پس خدا فرمود: که زکریّا گفت: رَبِّ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ پروردگارا چگونه مرا پسری باشد؟! این عبارت استفهام برای تعجّب است، که البتّه تعجّب کردن و شگفتی نمودن زکریّا از جهت اسباب بود، نه از عطا و بخشش مسبّب الاسباب و لذا این مطلب را ذکر نمود که از جهت اسباب این مطلب مساعد نیست و بسیار عجیب به نظر می‌رسد.

---

(۱) جهت کسب اطّلاع بیشتر به جلد سوّم ترجمه‌ی بیان السعادة سوره‌ی آل عمران مراجعه شود. از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که فرموده: ... و هم چنین بود حسین علیه السّلام که قبلا کسی را چنین نامی نبود و آسمان بر احدی گریه نکرد مگر بر یحیی و حسین علیهما السّلام که چهل روز برای شهادت و مظلومیّت آنان گریه نمود وقتی از حضرتش سؤال کردند که چگونه

آسمان برای آنان گریست؟ فرمود: طالع می‌شد قرمز و غروب می‌کرد قرمز و قاتل یحیی و حسین علیهما السّلام هر دو ولد الزّنا بودند. (طبرسی).

(۲) برای اطلاع بیشتر از شرح حال یحیی علیه السّلام سوره آل عمران ترجمه‌ی بیان السّعاده ج ۳ مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۶

وَ كانَتِ امْرَأَتِي عاقِراً «۱» وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا در حالی که همسرم نازاست و استخوان‌های من ضعیف و فرسوده شده است.

لفظ «عتیّا» که با ضمّه‌ی عین و کسره‌ی آن خوانده شده مصدرست به معنای بزرگی یا به معنای خشکی پوست و ضعیف شدن استخوان‌ها و مفاصل و «عسیّا» با سین نیز به همین معانی خوانده شده است.

قالَ جواب سؤال مقدّرست، گویا که از مقام انبیا علیهم السّلام چنین تعجّب کردن و استغراب بعید شمرده شده، در نتیجه گفته شده: آیا زکریّا چنین گفت؟

پس جواب داد: آری چنین گفت.

كَذلِكَ زكریّا، یا خدا، یا فرشته مژده دهنده‌ی مطلب این چنین گفته است، ممکن است لفظ «کذلک» مفعول قول خدا: قالَ رَبُّكَ باشد: هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ بیان لفظ «کذلک» و مجموع آن‌ها مفعول «قال» اوّل باشد، این جمله «هو علیّ هیّن» با واو عطف خوانده شده و معنای آن این است که برای من احتیاجی به اسباب نیست تا آن را نسبت به اسباب غریب بشماری.

---

(۱) عاقر: در اصل از واژه‌ی عقر، به معنای ریشه و اساس یا به معنای حبس است، این که به زنان نازا عاقر می‌گویند به خاطر آنست که کار آن‌ها از نظر فرزند به پایان رسیده، یا این که تولّد فرزند در آن‌ها محبوس شده است. مترجم

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۷

یعنی خدا فرمود: این کار برای من آسانست (که خواست من به اسباب عادی مربوط نیست).

وَ قَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ تَكُ شَيْئاً در حالی که پیش از آن خودت را آفریدیم که چیزی نبودی، لفظ «خلقتک» «خلقناک» خوانده شده است.

منظور این است که ایجاد معدوم سخت‌تر از این است که نازا را زاینده قرار دهد.

از ابی جعفر علیه السّلام آمده است که یحیی بعد از بشارت از جانب خدا با فاصله‌ی پنج سال به دنیا آمد.

قالَ زکریّا علیه السّلام گفت: رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً خداوندا علامتی قرار بده که من به وسیله‌ی آن میعاد و تحقّق وعده را بشناسم، مقصود هنگام انجام و تحقّق وعده است نه راست بودن وعده که آن از مقام انبیا علیهم السّلام بعید است (تا شکر گفته و مطمئن شوم).

قالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلاثَ لَيالٍ سَوِيًّا گفت:

علامت تو این است که سه شبانه روز تکلّم با مردم نتوانی (جز مناجات با خدای تعالی).

خدا فرموده: به این نشان که با مردم تا سه روز تکلّم نکنی.

و در حالی که تو سالم باشی و در زبانت هیچ مرضی نباشد

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۸

در عین حال سه شبانه روز با هیچ کس سخن گفتن نتوانی.

مقصود سه شب با روزهای (آن) است، چه گاهی روز یا شب استعمال می‌شود و مقصود دور فلک اطلس است با شب و روزش، لذا در سوره آل عمران گفت: ثَلاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزاً نقل شده است که زبانش از تکلّم با مردم بسته شد و از ذکر خدا بسته نشد.

فَخَرَجَ عَلی قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرابِ پس، از مصلّای خود خارج شد.

و مصلّا را محراب نامیده‌اند چون محلّ محاربه‌ی با شیطانست.

بعضی گفته‌اند: زکریّا قومش را از بشارتی که خدا به او داد خبردار کرده بود، وقتی پیش آن‌ها آمد و نتوانست سخن بگوید دانستند که دعایش مستجاب شده، پس خوشحال شدند.

فَأَوْحی إِلَیْهِمْ پس به آنان اشاره کرد، برخی گفته‌اند:

در زمین نوشت.

أَنْ سَبِّحُوا بُکْرَةً وَ عَشِیًّا صبح و شب نماز خواندند، یا در صبح و شب تسبیح خدا گفتند، یا در همه‌ی اوقات، که این دو لفظ در استغراق اوقات استعمال می‌شوند.

یا یَحْیی این جمله به این گونه تقدیر گرفته شده که:

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۹

فرزند را به او داده و تقویتش کردیم و به او کتاب داده و گفتیم: ای یحیی:

خُذِ الْکِتابَ بِقُوَّةٍ «۱» نبوّت یا رسالت یا کتاب تورات را با قوّت، عزیمت و تصمیم قلبی بگیر که اشاره به تمکین و قدرت و اقتدار در مقام نبوّت است که سهل انگار بودن سزاوار صاحب نبوّت نیست.

وَ آتَیْناهُ الْحُکْمَ صَبِیًّا در عهد نوجوانی به او رسالت و قدرت محاکمه‌ی خصم‌ها را دادیم، یا نبوّت و حکم بین نزاع‌کنندگان در وجودش را (از قوا و سربازانش) قرار دادیم، یا مقصود ولایت و آثار آنست که همان دقّت در علم و عمل می‌باشد.

وَ حَناناً حنان مانند سحاب به معنای ابر رحمت، رزق، برکت، هیبت، وقار و رقّت قلب است، آن عطف بر «الحکم» شده است، یعنی از پیش خودمان رحمت و برکت ... (تا آخر معانی فوق) به او دادیم، پس بر او رحمت شده و صاحب برکت ... گردید.

یا به معنای این است که به او رحمت عطا کردیم، سپس او

---

(۱) از حضرت باقر علیه السّلام روایت شده است که فرمود: قسم به خدا هم چنان که یحیی در کودکی به نور حکمت آراسته گردید امیر المؤمنین علیه السّلام نیز از طفولیّت و کودکی به دانش حکمت امامت برخوردار و از تأییدات الهی مستفیض شده‌اند. تفسیر جامع جلد ۴ ص ۲۴۹.

البتّه عدّه‌ای پیرو یحیی هستند و کتابی را هم به او نسبت می‌دهند و شاید صابئین موحّد پیروان یحیی باشند. اعلام قرآن صفحه ۶۶۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۰

راحم و برکت بخش بر غیر خود گشت.

یا به معنای اسم فاعل یا اسم مفعول است که عطف بر «صبیّا» شده و معنای آن این است که به او حکم دادیم در حالی که او رحمت بخش یا رحمت پذیرست.

مِنْ لَدُنَّا بنابر آن چه گفته شد ممکن است لفظ «من لدنّا» متعلّق به «اتینا» باشد یعنی به او حکم از پیش خود دادیم در حالی که او کودک و رحمت بخش یا رحمت پذیر بود.

وَ زَکاةً و او صاف شده و پاکیزه بود، لفظ «زکوة» در اعراب مانند لفظ «حنان» است، زکات خالص و صاف شده‌ی شیئی است، یا صدقه‌ای از مال و دارایی است آن را اخراج می‌کنی تا بقیّه را پاکیزه کنی، یا به معنای نموّ و رشد مال است.

وَ کانَ تَقِیًّا وَ بَرًّا بِوالِدَیْهِ وَ لَمْ یَکُنْ جَبَّاراً و او پرهیزگار بود و به پدر و مادر نیکوکار، او متکبّر و زورگو نسبت به مردم نبود.

عَصِیًّا

و نسبت به حقّ تعالی عاصی نبود، یعنی در حقّ پدر و مادر خود بسیار نیکی کرد و هرگز به احدی ستم نکرد و معصیت خدا را مرتکب نگردید.

وَ سَلامٌ عَلَيْهِ

و بر او تحیّت و سلام باد، یا از ما ایمن بودن از آفات بدنی و نفسانی و سلامتی بر او باد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۱

يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا

بر روزی که زاده شد، روزی که می‌میرد و روزی که زنده برانگیخته می‌شود.

و چون اوقات سه‌گانه تولّد، مرگ و زنده شدن پس از مرگ، ابتدای خروج و دخول در عالم دیگر است و آن وقت انقطاع و گسستن از چیزی که مألوف و مأنوس است، پیوستن به چیزی است که غیر مأنوس است و هر دو برای انسان وحشتناک می‌باشد، لذا آن سه وقت را مخصوص به ذکر سلام گردانید (چون بندگان در این سه روز بیشتر به لطف خدا محتاجند).

آیات ۱۶- ۳۶

[سوره مریم (۱۹): آیات ۱۶ تا ۳۶] ..... ص : ۵۱

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِها مَكاناً شَرْقِيًّا (۱۶) فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجاباً فَأَرْسَلْنا إِلَيْها رُوحَنا فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِيًّا (۱۷) قالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (۱۸) قالَ إِنَّما أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلاماً زَكِيًّا (۱۹) قالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلامٌ وَ لَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَ لَمْ أَكُ بَغِيًّا (۲۰)

قالَ كَذلِكِ قالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَ لِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِنَّا وَ كانَ أَمْراً مَقْضِيًّا (۲۱) فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكاناً قَصِيًّا (۲۲) فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ إِلى جِذْعِ النَّخْلَةِ قالَتْ يا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هذا وَ كُنْتُ نَسْياً مَنْسِيًّا (۲۳) فَناداها مِنْ تَحْتِها أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (۲۴) وَ هُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُساقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا (۲۵)

فَكُلِي وَ اشْرَبِي وَ قَرِّي عَيْناً فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا (۲۶) فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَها تَحْمِلُهُ قالُوا يا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيًّا (۲۷) يا أُخْتَ هارُونَ ما كانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَ ما كانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا (۲۸) فَأَشارَتْ إِلَيْهِ قالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (۲۹) قالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتانِيَ الْكِتابَ وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا (۳۰)

وَ جَعَلَنِي مُبارَكاً أَيْنَ ما كُنْتُ وَ أَوْصانِي بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ ما دُمْتُ حَيًّا (۳۱) وَ بَرًّا بِوالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّاراً شَقِيًّا (۳۲) وَ السَّلامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (۳۳) ذلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (۳۴) ما كانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحانَهُ إِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۳۵)

وَ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۳۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۳

ترجمه: ..... ص : ۵۳

و از آنان پنهان شد آن گاه روح خویش [جبرییل] را به سوی او فرستادیم که به صورت انسانی معتدل به دیده‌ی او در آمد. [مریم] گفت من از تو اگر پرهیزگار باشی به خدای رحمان پناه می‌برم.

گفت من فقط فرستاده‌ی پروردگارت هستم، تا به تو پسری پاکیزه ببخشم.

[مریم] گفت چگونه مرا پسری باشد، حال آن که هیچ بشری به من دست نزده است و من پلید کار نبوده‌ام.

گفت همین است، پروردگارت فرموده است آن کار بر من آسان است، تا او را پدیده‌ی شگرفی برای مردم قرار دهیم و رحمتی از ما باشد و کاری انجام یافتنی است.

سپس [مریم] به او باردار شد و با او در جایی دور دست کناره گرفت.

آن گاه درد زایمان او را به پناه تنه‌ی درخت خرمایی کشانید. گفت ای کاش پیش از این مرده بودم و از یاد رفته بودم و فراموش شده بودم.

پس از فرودست او، او را ندا داد که اندوهگین مباش، پروردگارت از فرودست تو جویباری روان کرده است.

و تنه‌ی درخت خرما را به سوی خود تکان بده تا بر تو رطب تازه‌ی چیده فرو ریزد.

پس بخور و بیاشام و دیده روشن دار. آن گاه اگر انسانی را دیدی بگو برای خداوند رحمان روزه‌ی [ای سکوت] گرفته‌ام بنا بر این هرگز امروز با هیچ انسانی سخن نمی‌گویم.

سپس او [عیسی] را برداشت و به نزد قومش آورد گفتند ای مریم کار شگرفی پیش آوردی.

ای خواهر هارون نه پدرت مردی نابکار، نه مادرت پلیدکار بود.

آن گاه [مریم] به او [نوزاد] اشاره کرد.

گفتند: چگونه با کودکی که در گهواره است، سخن بگوییم.

[نوزاد به سخن در آمد و] گفت: من بنده‌ی خداوندم که به من کتاب آسمانی داده و مرا پیامبر گردانیده است.

و مرا، هر جا که باشم، مبارک گردانیده و مرا مادام که زنده باشم به نماز و زکات سفارش فرموده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۴

و [نیز مرا] در حقّ مادرم نیکوکار گردانده و مرا زورگوی سخت دل نگردانده است.

و بر من در روزی که زاده‌ام و در روزی که درگذرم و روزی که زنده برانگیخته شوم درود باد.

[آری] این است عیسی بن مریم، [این] سخن راست و درستی است که آنان در آن شکّ و شبهه دارند.

سزاوار نیست که خداوند فرزندی برگیرد، او منزّه است، آن گاه که کاری را مقرّر فرماید فقط به آن می‌گوید موجود شو، بی‌درنگ موجود می‌شود.

و خداوند پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را بپرستید که این راه راست است.

تفسیر ..... ص : ۵۴

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِها در این کتاب از مریم یاد کن روزی که از اهلش کناره گرفت. «۱»

استعمال کلمه‌ی «انتبذت» از مصدر «انتباذ» اشاره به این است که مریم به آن ناحیه رفت و از اهلش دور شد، گویا که او را کسی به آن ناحیه انداخت و در نتیجه از اهلش دور شد.

---

(۱) در کافی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده فرمود جبرییل پیراهن مریم را دمید وقتی پیراهن را در بر کرد حامله شد و تمام مدّت حمل مریم نه ساعت بود خداوند هر ساعت را به جای ماهی قرار داد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۵

مَكاناً شَرْقِيًّا

برخى گفته‌اند: مريم رفت و از اهلش كناره گرفت و در خانه‌ى زكريّا در جانب شرق آن خانه (بيت المقدس) براى عبادت يا اغتسال خلوت گزيد، يا براى شستشو به خارج شهر جانب مشرق رفت، يا به جايى رفت كه آفتاب بر آنجا مى‌تابيد.

چون در روز بسيار سرد از خانه خارج شد، پس آنجا نشست تا با آفتاب خود را گرم كند، يا به سوى فرات رفت به سوى درخت خرما كه خشك شده بود تا قبل از وضع حمل غسل نمايد، يا به جهت درد زاييدن به آنجا رفت.

در اين صورت آيه بعد كه مى‌فرمايد:

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجاباً

از ديد آنان پنهان شد، يا و آن‌گاه كه از همه خويشانش به كنج تنهايى محتجب و پنهان گرديد، از قبيل عطف تفصيل بر اجمال است، فا براى ترتيب معنوى نيست، اتّخاذ حجاب در محراب يا در محلّ غسل يا در محلّ تابيدن آفتاب بود.

فَأَرْسَلْنا إِلَيْها رُوحَنا

جبرييل يا روح را (روح القدس) كه فوق جبرييل است، به سوى مريم (در صورتى زيبا) فرستاديم، بزرگداشت روح به سبب اضافه به «نا» اقتضا مى‌كند كه همين معنا مقصود باشد، علاوه بر اين، توجّه به بشر و تربيت آدم از روحى

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۵۶

است كه آن ربّ النّوع انسانى است و آن بزرگتر از همه‌ى فرشتگان است.

فَتَمَثَّلَ لَها بَشَراً سَوِيًّا

و آن روح را به صورت بشر مجسّم ساختيم، بعضى گفته‌اند به صورت جوانى زيبا، معتدل و خوش اندام در آمد.

قالَتْ

مريم (كه آن روح مجسّم را در آن صورت نيكو ديد) بر حسب عادتى كه داشت به هنگام ديدن آن چيز ترسناك به خدا پناه مى‌برد به او گفت:

إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا

اگر تو پرهيزگار هستى.

من از تو پناه به خداى رحمان مى‌برم كه تو پرهيزكارى كنى (و با اين حسن و زيبايى خيال زشتى در باره‌ى من نكنى) و به پناه‌جويى من به خدا توجّه دارى و از خدا مى‌ترسى، من از تو به خدا پناه مى‌برم.

بعضى گفته‌اند: مردى كه در آنجا مى‌زيست كه نامش تقى و مشهور به فسق و فجور بود، مريم چون آن روح متمثّل را ديد و دريافت كه او از نگاه كردن به اجنبى پرهيز نمى‌كند گمان كرد كه اين همان تقى، مرد فاسد است.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۵۷

و بعضى گفته‌اند: لفظ «إن» نافيه است، يعنى تو پرهيزكار و متّقى از شرّ نبودى زيرا به چيزى نظر كردى كه جايز نبود به آن بنگرى.

قالَ إِنَّما أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ

آن روح متمثّل گفت: من فرستاده‌ى پروردگار توام پس تو از من به خدا پناه مبر.

فعل «اهب» به صورت غايب و «اهيت» به صورت متكلّم آمده است يعنى تا بر تو بخشيد، يا ببخشم.

لِأَهَبَ لَكِ غُلاماً زَكِيًّا

آمده‌ام تا به امر او تو را فرزندى بخشم بسيار پاكيزه و پاك سيرت فرزند پسرى كه از گناهان و از چيزهايى كه دامن بشر به آن‌ها آلوده مى‌شود پاك باشد، يا مقصود فرزند رشد و نمّودار، يا مبارك، يا متنعّم، يا صالح باشد.

قالَتْ أَنَّی یَکُونُ لِی غُلامٌ مریم گفت چگونه مرا پسری باشد؟! استفهام برای تعجّب و تحیّر از آوردن فرزندست، بدون اسباب توالد، که آن موجب سرزنش و اتّهام است.

وَ لَمْ یَمْسَسْنِی بَشَرٌ در حالی که هیچ کس با من نکاح نکرده یا مرا دستی نزده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۸

چه غالبا کلمه‌ی «مسّ» کنایه از نکاح است، قول خدای تعالی وَ لَمْ أَکُ بَغِیًّا و من نابکار نبوده‌ام، من کار ناشایسته‌ای نکرده‌ام، بغی و بغو به معنای زن فاجر و زناکار و یا هر فاجری است.

قالَ کَذلِکِ قالَ رَبُّکِ هُوَ عَلَیَّ هَیِّنٌ گفت: همین طور است، امّا خدایت فرموده است که این کار بر من آسان است.

وَ لِنَجْعَلَهُ آیَةً عطف بر مقدّر یا متعلّق به معطوف مقدّر است، یعنی این کار را انجام می‌دهیم تا او را آیت خود قرار دهیم، نشانه‌ای که بر الهیّت و گستردگی علم ما دلالت کند، نیز دلالت نماید بر این که ما قدرت و توانایی بر چیزی داریم که کسی جز ما بر آن قدرت ندارد، مانند به دنیا آوردن فرزند بدون پدر، زنده کردن مرده و خوب کردن کوری و برص (پیسی) و نفخ روح در گل و زنده کردن آن.

لِلنَّاسِ وَ رَحْمَةً مِنَّا تا رحمتی از جانب ما بر مردم باشد.

وَ کانَ أَمْراً مَقْضِیًّا «۱» و این امر حتمی است.

فَحَمَلَتْهُ پس مریم آبستن فرزند شد، به این گونه که در

---

(۱) این آیات دلالت دارد بر این که جایز است بر غیر انبیا اظهار معجزه زیرا معلوم است که مریم پیغمبر نبوده و با این حال ملک بر او نازل گردید و او را به فرزند بشارت داد و بدون تماس با بشری اولاد پیدا نمود و این از بزرگترین معجزات به شمار می‌رود پس چگونه می‌توان گفت بر غیر نبّی اظهار معجزه جایز نیست؟ مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۵۹

یقه‌ی پیراهنش دمید و حامله گشت.

و در مدّت حمل او اختلاف شده است، پس آنچه که در اخبار صحیح است این است که مدّت حمل او نه ساعت در برابر نه ماه بوده است و در بعضی از اخبار یک ساعت ذکر شده و بعضی هشت یا هفت یا شش ماه گفته‌اند.

و از امام باقر علیه السّلام آمده است که مریم یقه‌ی پیراهنش را گرفت و در آن یک بار دمید و در همان ساعت فرزند در رحم کامل شد همان طور که در رحم زنان در عرض نه ماه کامل می‌شود.

پس مریم از جایش بیرون آمد در حالی که شکمش بزرگ و سنگین بود، پس خاله‌اش به او نگاه کرد و او را انکار نمود، (از او رو برگرداند و آن را بد شمرد) مریم سرش را به زیر انداخته بود و از خاله‌اش و از زکریّا خجالت می‌کشید.

فَانْتَبَذَتْ بِهِ مریم با حملش گوشه گیر شد (پس مریم به آن پسر بار برداشت و بر این که از سرزنش قوم جاهل بر کنار باشد به مکانی دور خلوت گزید).

مَکاناً قَصِیًّا و به مکان دوری رفت.

از امام سجّاد علیه السّلام آمده است که مریم از دمشق خارج شد تا به کربلا آمد، پس در محلّ قبر امام حسین علیه السّلام وضع حمل نمود،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۰

سپس در همان شب برگشت.

من می گویم: موضع مریم علیها السّلام در سمت سر امام حسین علیه السّلام در مشهد امام علیه السّلام معروف و مشهور است «۱».

فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ پس حرکت فرزند برای زاییدن و درد زاییدن شروع شد.

«مخضت المرأة» مانند «منع» و «سمع» و «عنی مخاضا» با فتح میم و مخاضا با کسر میم و مخضّت تمخیضا و تمخّضت همه به معنای این است که درد زاییدن گرفت.

إِلی جِذْعِ النَّخْلَةِ تا به نزدیک ساقه‌ی درخت خرما آمد که خشک شده بود، به او الهام شد که نزد آن درخت بیاید، لفظ «جذع» ما بین ریشه و شاخه‌ی درخت است که مقصود ساق آنست.

قالَتْ پس از آن که عیسی متولّد شد و مریم به او نگاه کرد گفت:

یا لَیْتَنِی مِتُّ قَبْلَ هذا ای کاش پیش از این می‌مردم، لفظ «متّ» با کسره‌ی میم و ضمّه‌ی آن خوانده شده است، این سخن را که کاش می‌مردم از آن جهت گفت که خجالت می کشید و می‌ترسید که او را سرزنش کنند.

وَ کُنْتُ نَسْیاً لفظ «نسیّا» با کسره‌ی نون خوانده شده که

---

(۱) به نظر می‌رسد که جنبه‌ی باطنی و معنوی و طی الارض روحانی باشد سند و مأخذ در کتاب تهذیب شیخ طوسی قدّس سرّه.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۱

بهترین (وجه) در لغت است، با فتح نون نیز خوانده شده است.

این لفظ در اصل مصدر است، در شیء حقیر و امر ناچیز استعمال می‌شود که از شأن آن این است که فراموش شود.

و در چیزی استعمال می‌شود که باید به دور انداخته شود و مورد اعتنا قرار نگیرد.

مَنْسِیًّا توصیف لفظ «نسیا» به «منسیّا» جهت مبالغه است.

فَناداها مِنْ تَحْتِها (مریم در حال غم و اندیشه بود که او را ندا کرد) از زیر آن درخت (روح القدس یا فرزندش عیسی)، لفظ «من» با کسره و فتحه میم خوانده شده یعنی از فرودست او ندایی به او گفت: که ندا کننده عیسی یا جبرییل علیه السّلام بود.

أَلَّا تَحْزَنِی قَدْ جَعَلَ رَبُّکِ تَحْتَکِ سَرِیًّا غم مخور و اندوهناک مباش که خداوند زیر قدم‌های تو چشمه آبی جاری ساخت.

وَ هُزِّی إِلَیْکِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ و آن درخت را تکان بده.

تُساقِطْ عَلَیْکِ رُطَباً جَنِیًّا با ضمّه‌ی تای فوقانی و تخفیف سین و کسره‌ی قاف، «یساقط» با فتح یای تحتانی و تشدید سین و با فتح یای و تخفیف سین و با فتح تای فوقانی و تشدید سین خوانده شده، یعنی تا رطب تازه‌ای بر تو فرو ریزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۲

فَکُلِی وَ اشْرَبِی از رطب بخور و از آب بیاشام، یا از هر غذایی که در این مکان ممکن است بخور و از هر آشامیدنی ممکن بیاشام، یا مقصود مطلق خوردنی و آشامیدنی در هر مکان است.

وَ قَرِّی عَیْناً و با این فرزند چشمت را روشن ساز، که شایسته نیست تو به سبب وجود این فرزند اندوهناک باشی، از توهّم سرزنش نادانان اندیشه بد به خود راه مده.

فَإِمَّا تَرَیِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَداً پس اگر کسی را دیدی که از فرزندت می‌پرسد.

فَقُولِی إِنِّی نَذَرْتُ لِلرَّحْمنِ صَوْماً بگو من برای خدا نذر سکوت کردم، چون لفظ «صوم» به معنای سکوت است عدم تکلّم را فرع بر آن کرد.

بعضی گفته‌اند: در بنی اسرائیل این چنین بود که هر کس می‌خواست در عبادت کوشش کند از حرف زدن روزه می گرفت.

چنانچه از طعام، روزه می گرفت و روی همین جهت لفظ «صوم» در عدم تکلّم استعمال شده است.

فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا و هرگز امروز با هیچ انسانی سخن نخواهم گفت: برخی گفته‌اند: این مقدار اجازه داشت حرف بزند و بگوید که من حرف نمی‌زنم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۳

و بعضی گفته‌اند: با اشاره می‌فهماند که نمی‌تواند حرف بزند.

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَها تَحْمِلُهُ قالُوا سپس عیسی را در خرقه‌ای پیچیده و او را قنداق کرد و به نزد قومش آورد.

قوم او پس از آن که دیدند مریم دارای فرزندی شده در حالی که شوهری نداشته است و گفتند:

يا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيًّا لفظ «فریّ» به معنای یک امر ساختگی یا یک امر بزرگ است.

یعنی ای مریم کار شگرف و بزرگی انجام داده‌ای! يا أُخْتَ هارُونَ بعضی گفته‌اند: هارون مرد صالحی بود که جهت استهزا مریم را به او نسبت دادند، یا این نسبت جهت صلاح و عبادت مریم بوده است.

و بعضی گفته‌اند: هارون از طرف پدر برادر مریم بود، برخی نیز گفته‌اند که هارون معروف به فسق و فجور بود لذا مریم را به او نسبت دادند. «۱»

ما كانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ پدر تو مرد بدی نبود که تو این کار را از او کسب کرده و یاد گرفته باشی.

---

(۱) در انجیل لوقا باب ۱ آیه ۵ الیصابات (الیزابت) خواهر مریم «دختر هارون» ذکر شده به معنای این که نسبتش به هارون برادر موسی می‌رسید و هر کس که از طبقه کاهنان بوده به نام دختر هارون یا خواهر هارون معرفی شده است. پس خواهر هارون یعنی ای مریم که از قبیله کاهنان و باید مقدس و محترم باشی چرا چنین کردی!

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۴

وَ ما كانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا و مادر تو زن بد کار نبود (پس تو دختر بکر از کجا فرزند یافتی).

فَأَشارَتْ إِلَيْهِ مریم اشاره به کودک خود نمود و گفت:

با او سخن بگویید و از او سؤال کنید.

قالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كانَ فِي الْمَهْدِ گفتند: چگونه سخن گوییم با کسی که شأن او این است که در گهواره باشد؟

صَبِيًّا در حالی که او کودک است.

برخی گفته‌اند: آنان از این سخن مریم غضبناک شدند و گفتند: مسخره کردن او ما را از زنا کردن او بر ما سخت‌تر است.

قالَ آن طفل (به امر خدا به زبان آمد و) گفت (عیسی علیه السّلام):

إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ من بنده‌ی خدا هستم، او ابتدا اقرار به عبودیّت خودش کرد تا مردم از بدون پدر بودن و سخن گفتن او در کودکی توهّم نکنند آنچه را که توهّم کردند که او فرزند خداست، یا او خداست یا او ثالث ثلاثه است (اقنوم سوّم است، ربّ، روح القدس، ابن یا مصدر اوّل: عقل اوّل، نفس اوّل،) در حالی که (و کلمة اللّه یعنی یقین جامع و مظهر هر سه اقنوم در عین وحدت بود).

آتانِيَ الْكِتابَ مرا کتاب آسمانی عطا فرمود فعل را

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۵

ماضی آورد چون وقوع یا استعداد و آمادگی عیسی امری محقّق و حتمی بود و مقصود از کتاب، انجیل یا کتاب نبوّت است.

وَ جَعَلَنِي نَبِيًّا وَ جَعَلَنِي مُبارَكاً أَيْنَ ما كُنْتُ «۱» و خداوند هر جا که باشم مرا کثیر الخیر و نفع رساننده یا نموّ کننده‌ی در خیر قرار داده است.

وَ أَوْصانِي بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ ما دُمْتُ حَيًّا وَ بَرًّا بِوالِدَتِي و مرا همواره مادام که زنده باشم به نماز و زکات و نیکوکاری به مادرم

سفارش کرده است.

لفظ «برّا» با فتحه‌ی با خوانده شده، وصف است به معنای خوبی و نیکی زیاد.

بنا بر این، عطف بر «مبارکا» است، لازمه‌ی آن فاصله واقع شدن بین معطوف و معطوف علیه است، یا عطف بر «أوصنی» به تقدیر «جعلنی» است، «برّا» با کسره‌ی با خوانده شده که عطف بر «الصّلوة» باشد.

وَ لَمْ یَجْعَلْنِی جَبَّاراً شَقِیًّا و خداوند مرا زورگو و

---

(۱) در کافی از برید کناسی ذیل آیه فوق روایت کرده گفت از حضرت صادق علیه السّلام معنای آیه را سؤال نمودم- فرمود چون عیسی هفت ساله شد بر او وحی نازل گردید و از همان موقع بر مردم و یحیی حجّت گردید و ممکن نیست یک روز زمین خالی از حجّت باشد حضورش عرض کردم آیا در زمان پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و حیات آن حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام حجّت بر خلق بوده است؟ فرمود بلی پیغمبر مردم را به ولایت علی علیه السّلام دعوت فرموده و اطاعت آن جناب بر تمام مسلمین واجب بوده ولی تا موقعی که پیغمبر حیات داشت آن حضرت ساکت بود و با وجود پیغمبر تکلّم نمی‌فرمود با آن که دانا و حکیم و وحید دهر بود و بعد از وفات پیغمبر اطاعت خدا و رسول او به علی علیه السّلام انتقال و اختصاص یافت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۶

سخت دل قرار نداده است.

وَ السَّلامُ عَلَیَّ یَوْمَ وُلِدْتُ وَ یَوْمَ أَمُوتُ وَ یَوْمَ أُبْعَثُ حَیًّا «۱» و سلام حقّ بر (جان پاک) من به روزی که به دنیا آمدم و روزی که از جهان بروم و روزی که برای زندگانی ابدی آخرت برانگیخته شوم.

در مورد یحیی علیه السّلام خداوند فرمود: «سلام علیه» که لفظ «سلام» را به صورت نکره آورد، در اینجا به صورت معرفه ذکر کرد، سلام یحیی را نسبت به خدا داد و سلام عیسی را به خود عیسی، وجه این تغییر از تفاوت مقام عیسی علیه السّلام و یحیی علیه السّلام معلوم می‌شود.

ذلِکَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ آری: عیسی بن مریم این گونه است، یعنی، به بندگی خدا اقرار دارد.

او کسی نیست که آنان به الهیّت و یا فرزند خدا بودنش

---

(۱) ابن بابویه از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده که فرمود: نشو و نمای حضرت عیسی هر روزی مطابق دو ماه مردمان دیگر بود هنگامی که هفت ماهه شد مادرش مریم دست او را گرفت و در نزد معلّمی برد معلّم به عیسی گفت: بگو بسم اللّه الرّحمن الرّحیم عیسی فرمود، گفت: بگو ابجد، عیسی سر به آسمان بالا برد به او گفت آیا می‌دانی ابجد یعنی چه؟ معلّم تازیانه‌ای برداشت و خواست عیسی را بزند آن حضرت به او فرمود: نزن مرا، اگر می‌دانی معنای ابجد را بگو و اگر نمی‌دانی تفسیر کنم و شرح دهم برایت معنای آن را! معلّم گفت: بفرمایید عیسی فرمود: الف اشاره به خدا و نعمتهای اوست با بهجت، جیم جمال و دال دین خدا می‌باشد، هوّز: ها هول جهنّم و او ویلی است برای اهل دوزخ، از زمین جهنّم است، حطّی اشاره به خطاهای مستغفرین است که خداوند آن‌ها را می‌آمرزد کلمن کلام خداست که قابل تغییر و تبدیل نیست معلّم به مریم گفت بیا فرزندت را ببر که او داناست و احتیاج به تعلیم و تربیت ندارد.

تفسیر جامع جلد ۴ ص ۲۰۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۷

قایل باشند.

قَوْلَ الْحَقِّ «قول الحقّ» مرفوع خوانده شده بنا بر این که بدل از «عیسی» یا خبر بعد از خبر یا خبر مبتدای محذوف باشد، یعنی این کلام قول حقّ است، یا عیسی قول حقّ است.

و «قول الحقّ» به صورت منصوب خوانده شده تا مفعول مطلق و تأکید کننده‌ی غیر خودش باشد که در این صورت اضافه «قول» به «حقّ» از نوع اضافه‌ی بیانیّه است، یعنی من می گویم قولی را که آن حقّ است، یا به تقدیر لام است، یعنی آن قول خداست.

الَّذِی فِیهِ یَمْتَرُونَ و این سخن حقّی است که در آن شکّ یا جدال و نزاع می کنند به این گونه که یهود می گویند عیسی علیه السّلام دیوانه یا ساحر است، نصارا می گویند او فرزند خدا یا خدا، یا او یکی از سه تاست.

ما کانَ لِلَّهِ أَنْ یَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ صحیح نیست (امکان ندارد) که خدا فرزندی داشته باشد چنانچه نصارا می گویند، نوع بیان این کلمه طوری است که مقصود از آن نفی امکان است.

سُبْحانَهُ و منزّه است خداوند تعالی از مجانست با فرزند و احتیاج به همراه و مصاحب.

إِذا قَضی أَمْراً فَإِنَّما یَقُولُ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ آن گاه که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۸

خدا کاری را مقرّر فرماید، همین که بگوید بشو، موجود می‌شود پس بدون پدر بودن عیسی سبب نمی‌شود که گفته شود او فرزند خداست.

چه اسباب ابزار مسبّب الاسباب است و او بی‌ابزار تواند. «۱»

وَ إِنَّ اللَّهَ رَبِّی وَ رَبُّکُمْ فَاعْبُدُوهُ لفظ «إنّ» با فتحه همزه به تقدیر لام متعلّق به قول خدا «فاعبدوه» است و لفظ «فا» زایده یا به تقدیر «امّا» یا به توهّم آنست (یعنی فرض شود «امّا» در جمله بوده است) یا «إنّ» و ما بعدش عطف بر «الصّلوة» است با کسر همزه نیز خوانده شده تا عطف بر «انّی عبد اللّه» باشد، یا ابتدای کلام از جانب خداست به تقدیر «قل» تا خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد (یعنی بگو ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله که) خدا پروردگار من و شما (و همه عالم) است، پس او را بپرستید.

هذا لفظ «هذا» اشاره به آن چیزی است که ذکر شد از جمع بین اعتقاد به ربوبیّت خدا و عبادت برای او که آن کمال دو قوّه‌ی علّامه و (قوّه علم به خدا یا وجدان ادراکی) و عمّاله (قوّه عملی با وجدان ارادی) است، یا اشاره به جمع بین عبادت و خروج از انانیّت و استقلال به امر و دخول تحت امر الهی است، صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ راه راست به سوی خداست که راه راست همین راه خدا پرستی است، تفسیر این آیه در سوره‌ی آل عمران گذشت.

---

(۱) مولانا می‌فرماید:

از سبب سازیش من سوداییم و ز سبب سوزیش سو فسطایم

دیده می‌خواهم سبب سوراخ کن تا سبب را بر کند از بیخ و بن

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۶۹

آیات ۳۷ الی ۴۰

[سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۴۰] ..... ص : ۶۹

اشاره

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَیْنِهِمْ فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ یَوْمٍ عَظِیمٍ (۳۷) أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ یَوْمَ یَأْتُونَنا لکِنِ الظَّالِمُونَ الْیَوْمَ فِی ضَلالٍ

مُبِينٍ (۳۸) وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۳۹) إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَيْها وَ إِلَيْنا يُرْجَعُونَ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۶۹

ولی گروه منکران در میان خود اختلاف ورزیدند، پس وای بر کافران از حضور در روزی سترگ.

روزی که نزد ما آیند چقدر شنوا و چقدر بینا هستند، ولی امروز ستمگران در گمراهی آشکارند.

و آنان را از رو حسرت بترسان، که امر [الهی] تحقّق یابد و آنان غافل باشند و ایمان نیاورند.

ما زمین را با هر که روی آنست، میراث می‌بریم و به سوی ما بازگردانده شوند.

تفسیر ..... ص : ۶۹

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَيْنِهِمْ طوایف مردم از پیش خود (در باره عیسی بن مریم) اختلاف کردند «الأحزاب» جمع حزب است، حزب هر جماعتی است که با رأی یا صنعتی از غیر خودشان منقطع باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۰

لفظ «من» یا ابتدایی است و ظرف حال از «الأحزاب»، یا لفظ «من» زایده، «بینهم» ظرف «اختلف» و اختلاف آنان در این بود که: بعضی می گفتند: عیسی خداست، بعضی می گفتند:

فرزند خداست، بعضی می گفتند: یکی از سه تاست و بعضی می گفتند: عیسی و مادرش دو خدا هستند.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا پس وای بر کسانی که با اعتقاد خلاف در مسیح علیه السّلام کافر شدند.

مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ در حضور یا شهادت گاه آن روز سترگ (قیامت) زیرا لفظ «مشهد» یا مصدر میمی یا اسم مکان است.

أَسْمِعْ بِهِمْ وَ أَبْصِرْ لفظ «أبصر» صیغه‌ی تعجّب است، یعنی چه شگفت در آن روز می‌شنوند و می‌بینند! يَوْمَ يَأْتُونَنا زیرا که چشم‌ها در آن روز تیز می‌شوند.

لكِنِ الظَّالِمُونَ آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر جهت اشعار به علّت حکم و رسوا کردن آنانست، به این گونه که وصف ذمّی برایشان ذکر می کند، یعنی آنان ظالم و ستمگرانند.

و ستمگران الْيَوْمَ در دنیا فِي ضَلالٍ مُبِينٍ در گمراهی آشکارند، یعنی آنان در دنیا از حقّ کر، لال و کور هستند، تیزی چشم در آخرت نفعی به حال آنان نمی‌رساند، ممکن است معنای آیه این باشد که ظالمین را بینا کند تا ببینند که در این

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۱

صورت لفظ با برای تعدیه است، نه همزه.

«یوم یأتوننا» مفعول به یا ظرف است، معنای قول خدا «لكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ» ستمگران روزی که پیش ما می‌آیند یا در روز دنیا در گمراهی آشکارند.

ممکن است معنای آن این باشد که توسّط انبیا علیهم السّلام آنان را شنوا و بینا کنی تا ببینند روزی را که به سوی ما می‌آیند.

که در این صورت «یوم یأتوننا» مفعول دوّم یا ظرف می‌باشد در این صورت قول خدا لكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ بر همان دو معنای ذکر شده می‌باشد.

وَ أَنْذِرْهُمْ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله آنان را انذار کن و بیمشان ده (یعنی روز مرگ و قیامت).

يَوْمَ الْحَسْرَةِ «۱» از روز حسرت و تأسّف از اين كه به افراط و تفريط گراييدند مؤمنين را از تقصيرشان در عمل بيم ده.

إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ بدل از «يوم الحسرة» است، يعنى روزى كه امر خلايق و حسابشان تمام شود، اهل جنّت به جنّت و اهل آتش داخل آتش گردند.

مى گويند در آن هنگام مرگ را در صورت يك قوچ

---

(۱) از امام صادق عليه السّلام روايت شده روز حسرت روزى است كه مرگ را به صورت گوسفند فربه‌اى مى‌آورند و آن را ذبح مى‌كنند. تفسير جامع جلد ۴ ص ۲۵۵. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۷۲

مى‌آورند «۱» و بين بهشت و جهنّم نگه مى‌دارند! به نحوى كه اهل بهشت و جهنّم همه آن را مى‌بينند، سپس ندا داده مى‌شوند كه اشراف كنيد و نگاه كنيد به مرگ، پس آنان نگاه مى‌كنند، سپس مرگ ذبح مى‌شود.

سپس گفته مى‌شود: اى اهل بهشت اينجا خلود و جاودانگى است كه هيچ مرگى در آن نيست، اى اهل آتش به صورت هميشه و جاويدان در آتش خواهيد ماند و هرگز مرگى در اينجا نيست.

بدان كه انسان از همان ابتداى استقرار مادّه‌اش در رحم در حال خلع و لبس، در ترك و اخذ، در بيع و شرا، در موت و حيات و در نشر و حساب است.

و اين حالت براى او استمرار دارد تا انقضاى حيات دنيا، پس از انقضاى حيات دنيا اگر از اهل برزخ باشد تا تمام شدن برزخ و رسيدن به اعراف اين حالت استمرار دارد، بعد از وصول به اعراف و حكم بر اهل آتش به دخول آتش و بر اهل بهشت به دخول بهشت اين حالات تمام مى‌شود و اين تغيير و تبديل منقضى مى‌گردد و مرگ منقطع مى‌شود، اين است معناى قضاى امر و حتمى شدن امر و ذبح مرگ.

وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ وَ هُمْ لا يُؤْمِنُونَ «۲» اين جمله حال از

---

(۱) تفسير جامع جلد ۴ ص ۲۰۵.

(۲)

بر سيه دل چه سود خواندن وعظ نرود ميخ آهنين در سنگ

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۷۳

جمله‌ى «أنذرهم» است، يعنى در حالى كه آن‌ها در غفلت هستند، بيمشان ده و با وجودى كه ايمان نمى‌آورند.

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ جواب سؤال مقدّر است، لذا آن را از باب استحسان تأكيد كرد، گويا كه گفته شده: اگر مطلب چنين است چه كسى در دنياست؟ و چه كسى مالك آنست؟

خداى تعالى فرمود: ما زمين را به ارث مى‌بريم يعنى انانيّت‌ها تمام مى‌شود، هنگام قضاى امر و حتمى شدن مطلب، ديگر براى كسى مالكيّت و انانيّتى باقى نمى‌ماند، روشن مى‌شود كه زمين و انانيّت‌ها كه مصدر مالكيّت هستند همه براى خدا بوده است.

وَ مَنْ عَلَيْها ما وارث زمين و هر كسى كه روى زمين است مى‌شويم، مقصود از كسى كه روى زمين است انانيّت‌هايى است وجود دارد و به همان دليل ظاهر نگرند و خدا بين نيستند.

وَ إِلَيْنا يُرْجَعُونَ املاك و مالكين كه عبارت از انانيّت‌ها هستند از خود آنان تخلّف مى‌ورزند.

و ما آن‌ها و ذوات‌شان را بدون املاك و انانيّتشان وارث مى‌شويم و آنان هنگامى كه به سوى مظاهر قهر يا مظاهر لطف حشر

می‌شوند به سوی ما باز می گردند. «۱»

---

(۱) زیرا هر کس به اصل خود بر می گردد، مظاهر و مجذوبان ظلمت و قهر به قهر و مظاهر نور و لطف به لطف.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۴

آیات ۴۱ تا ۵۰

[سوره مریم (۱۹): آیات ۴۱ تا ۵۰] ..... ص : ۷۴

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِبْراهِيمَ إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا (۴۱) إِذْ قالَ لِأَبِيهِ يا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ ما لا يَسْمَعُ وَ لا يُبْصِرُ وَ لا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً (۴۲) يا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ ما لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِراطاً سَوِيًّا (۴۳) يا أَبَتِ لا تَعْبُدِ الشَّيْطانَ إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلرَّحْمنِ عَصِيًّا (۴۴) يا أَبَتِ إِنِّي أَخافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطانِ وَلِيًّا (۴۵)

قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يا إِبْراهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَ اهْجُرْنِي مَلِيًّا (۴۶) قالَ سَلامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كانَ بِي حَفِيًّا (۴۷) وَ أَعْتَزِلُكُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ أَدْعُوا رَبِّي عَسى أَلَّا أَكُونَ بِدُعاءِ رَبِّي شَقِيًّا (۴۸) فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كُلًّا جَعَلْنا نَبِيًّا (۴۹) وَ وَهَبْنا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنا وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (۵۰)

به قول مولانا:

نوریان مر نوریان را جاذبند ناریان مر ناریان را طالبند

ذرّه ذرّه کاندرین ارض و سماست جنس خود را همچو کاه و کهرباست

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۵

ترجمه: ..... ص : ۷۵

و در کتاب آسمانی از ابراهیم یاد کن که صدّیقی پیامبر بود.

آن گاه که به پدرش گفت: پدر جان چرا چیزی را می‌پرستی که نمی‌شنود، نمی‌بیند و به حال تو سودی ندارد؟

پدر جان از علم [وحی] چیزی به من رسیده است که به تو نرسیده است، پس از من پیروی کن تا تو را به راهی راست رهنمایی کنم.

پدر جان شیطان را مپرست، که شیطان در برابر خداوند رحمان سرکش است.

پدر جان من می‌ترسم که عذابی از سوی خداوند رحمان به تو برسد و دوستدار شیطان شوی.

گفت ای ابراهیم آیا از خدایان من روی برمی‌تابی؟ اگر دست برنداری سنگسارت می کنم و روزگاری دراز از من دور شو.

[ابراهیم] گفت سلام بر تو، زودا که از پروردگارم برایت آمرزش خواهم که او به من مهربان است.

و از شما و آنچه به جای خداوند می‌پرستید کناره می کنم و پروردگارم را می‌خوانم، باشد که در دعای پروردگارم سخت دل نباشم.

و چون از ایشان و آنچه به جای خداوند می‌پرستیدند، کناره گرفت، به او اسحاق و یعقوب را بخشیدیم و همه را پیامبر گرداندیم.

و به آنان از رحمت خویش بخشیدیم و برای آنان آوازه‌ی راستین و بلند پدید آوردیم.

تفسیر ..... ص : ۷۵

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِبْراهِيمَ و ای رسول یاد کن در کتاب خود شرح حال ابراهیم، و در کتاب ابراهیم را: که ذکر خوبان

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۶

احوال و سیره‌های آنان، شنیدن و گوش فرا دادن به آن‌ها در نفوس تأثیر نموده و آن را به سوی بالا جذب می‌نماید.

چنانچه ذکر بدان، حالات، سیره و روش شان زجر آور و مانع نفوس خیّر و خوب است.

إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً او شخص بسیار راستگو و پیغمبری بزرگ بود.

در مقام علّت آوردن برای جمله‌ی سابق است، لفظ «صدّیق» مبالغه، در صدق است «و صدّیق» آن کسی است که در گفتار، کردار، علوم، احوال، نیّت‌ها و اخلاقش صادق و راست باشد.

به گونه‌ای که راستی او در مجاورش یعنی هم‌نشین و همراهش نیز اثر کرده و سبب صدق او گردد، راست بودن این امور که ذکر شد به این است که این امور مطابق چیزی باشد که انسان شایسته است آن چنان باشد، لازمه‌ی آن این است که صاحب چنین چیزی نبّی باشد، لذا فرمود: «صدّیقا».

نَبِيًّا نبّی اعمّ از رسول است (چه هر نبّی رسول نیست ولی هر رسول نبّی است از این رو انبیا علیهم السّلام را ۱۲۴ هزار و رسولان را ۳۳۰ نفر بر شمرده‌اند، و اللّه اعلم).

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ

هنگامی که به پدرش (یا جدّ یا عمویش)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۷

گفت: لفظ «إذ» تعلیل جمله‌ی سابق است، یا اسم خاصّ است بدل از «ابراهیم» به نحو بدل اشتمال، یا ظرف «کان» یا «صدّیقا» یا «نبیّا» است، ذکر اختلاف در مقصود از «لأبیه» که پدر ابراهیم یا جدّ مادری یا عموی ابراهیم بوده گذشت.

يا أَبَتِ

ای پدر جان، به لفظ «أب» در حال اضافه‌ی به یای تا ملحق می‌شود جهت جلب رضایت یا مهربانی، لذا لفظ «یا أبت» را تکرار نمود.

لِمَ تَعْبُدُ ما لا يَسْمَعُ وَ لا يُبْصِرُ

استفهام در اینجا انکاری است و تعلیق بر موصول جهت اشعار به علّت انکار است.

یعنی چرا آنچه را که نه می‌شنود و نه می‌بیند می‌پرستی؟

(خدا را رها کرده و) بتی جماد که گوش و چشم (و حس و هوش) ندارد، دیدن و شنیدن چیزی است که از یک معبود انتظار می‌رود از کسی که نمی‌شنود و نمی‌بیند ممکن نیست.

وَ لا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئاً

لفظ «شیئا» جانشین مصدر است، یعنی از تو بی‌نیاز نمی‌کند بی‌نیاز کردنی را، جانشین تو نمی‌شود هیچ نوع جانشین شدنی را، یا مفعول به است برای «لا یغنی» یعنی بی‌نیاز نمی‌کند از حرکت تو چیزی را، از قبیل جلب و دفع، یعنی نمی‌تواند بدون حرکت و بی‌واسطه خودت نفعی را جلب و ضرری را دفع کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۷۸

یا أَبَتِ تکرار ندا و منادی برای مهربانی یا جلب رضایت است چنانچه پیشتر گفته شد، یعنی ای پدر.

إِنِّی قَدْ جاءَنِی مِنَ الْعِلْمِ ما لَمْ یَأْتِکَ لفظ «من العلم» حال مقدّم است، (بدان که) مرا (از وحی خدا) علمی آموختند که تو را آن علم نیاموختند و این که «قد جاءنی» (چیزی به من رسیده است) به کار برده برای اشاره به این است که علم او، علم کسبی تحصیلی نیست، بلکه از جانب خداست.

این را ابراهیم گفت تا حجّتی بر دستور پیروی از او باشد و لذا به دنبال آن گفت:

فَاتَّبِعْنِی با فاء جزا، یعنی پس پیرو و تابع من باش.

أَهْدِکَ صِراطاً سَوِیًّا تو را به راهی هدایت می‌کنم که هر دو طرف آن مساوی است، یا کنایه از راه مستقیم است.

یا أَبَتِ لا تَعْبُدِ «۱» الشَّیْطانَ إِنَّ الشَّیْطانَ کانَ لِلرَّحْمنِ عَصِیًّا یا أَبَتِ إِنِّی أَخافُ أَنْ یَمَسَّکَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ پدر جان! شیطان را مپرست که شیطان در برابر خداوند رحمان سرکش است، پدر جان من می‌ترسم که از خدای رحمان بر تو عذابی رسد.

علّت این که لفظ رحمان به کار برد این است که رحمت و

---

(۱) معنای عبادت و پرستش آن قدر وسیع است که حتّی گوش دادن به سخن کسی به قصد عمل کردن به آن نیز شامل می‌گردد و نیز قانون کسی را به رسمیّت شناختن یک نوع عبادت و پرستش او محسوب می‌شود. در این زمینه به سفینهٔ البحار ج ۲ ص ۱۱۵ مراجعه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۷۹

عذاب دو صورت رحمت رحمانی است لذا عذاب به رحمان نسبت داده شده است (لطف الهی هر دو از سر چشمه رحمانیت است، قهر رفع موانع و مهرانگیز حرکت است).

فَتَکُونَ لِلشَّیْطانِ وَلِیًّا که در نتیجه آن دوست‌دار یا قرین و همراه شیطان می‌گردی.

قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یا إِبْراهِیمُ در مقابل جلب رضایت ابراهیم علیه السّلام پدرش الفاظ غلیظی استعمال نمود تا مشعر به غضب و ناراحتی او از ارشاد و هدایت ابراهیم باشد لذا گفت: ای ابراهیم آیا از خدایان من رو بر می‌تابی؟

و سپس او را تهدید کرد و گفت:

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ اگر بس نکنی و از آنچه که بر آن هستی در حقیر شمردن خدایان و روی برگردانیدن از آن‌ها یا از ادّعای ارشاد و هدایت دست بر نداری.

لَأَرْجُمَنَّکَ تو را سنگسار می‌کنم، ممکن است کنایه از کشتن باشد، پس از من بر حذر باش.

وَ اهْجُرْنِی مَلِیًّا برهه‌ای از زمان یا یک ساعت طولانی از من دور باش.

قالَ سَلامٌ عَلَیْکَ ابراهیم (علی رغم صدّ هدایت شدن آذر او را دعای خیر کرده و) گفت: سلام بر تو، یعنی بدی پدرش

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۸۰

را در لفظ یا خوبی لفظی مقابله نمود.

پس از آن که پدرش به او امر به دوری کرد با خوبی و نیکی با او خداحافظی کرد و گفت:

سَأَسْتَغْفِرُ لَکَ رَبِّی إِنَّهُ کانَ بِی حَفِیًّا «۱» به زودی از خدا برای تو آمرزش خواهم که او به من مهربان است و این ادب ابراهیم است که در مقابل تهدید به سنگساری، از خدا برایش طلب مغفرت و توفیق نمود. «۲»

وَ أَعْتَزِلُکُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ و از شما و از آنچه به جای خدا می‌پرستید کناره می‌کنم: لفظ «من دون اللّه» حال از «ما تدعون» است، سرّ تقیّد به این قید احتراز از دعای خلفای خداست که آنان از غیر خدا من دون اللّه نیستند، بلکه از خدا هستند و دعای آنان نیز از جانب خداست.

وَ أَدْعُوا رَبِّی و خدای یکتا را می‌خوانم و دعا در این

---

(۱) سلام برای متارکه و دوری کردن ابراهیم است از قومش و جایز است که مقصود از سلام دعا بر او باشد بدلیل این که ابراهیم وعده استغفار به پدرش داد.

و چون در محل خود به اجماع امامیّه مبرهن گردیده که بایستی آبای انبیا علیهم السّلام تا آدم همه موحّد باشند و پیغمبر از نسل طاهر به وجود آید، این است که گفته‌اند آذر که ابراهیم علیه السّلام به وی خطاب (یا أبت) می‌کند پدر او نبوده بلکه جدّ امّی او بوده و نام پدرش تارخ است، از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرموده همیشه خداوند مرا از اصلاب طاهرین منتقل گردانید به رحم طاهرات تا این که مرا در عالم شما خارج گردانید و کافر موصوف به طهارت نیست لقوله تعالی إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ مجمع البیان

(۲) متأسفانه کلیه پیروان ابراهیم از یهود و نصارا و مسلمان این اخلاق ابراهیم را که در برابر تهدید محبّت نموده و مغفرت طلبید. فراموش کرده و به جنگ پرداخته و به دروغ خود را به ابراهیم علیه السّلام منسوب نموده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۱

جا کنایه از عبادت است.

عَسی أَلَّا أَكُونَ بِدُعاءِ رَبِّی شَقِيًّا امیدوارم به دعای پروردگارم سخت دل و نومید نباشم، (مثل شما نباشم که سعی و کوششتان در فرا خواندن خدایتان ضایع شده و از بین می‌رود).

در ابتدا حکم را با لفظ «عسی» آورد که بیانگر تواضع و شکستن نفس است، برای این که پاسخ دهی و پاداش در دست خداست.

و آن جز محض تفضّل و لطف نیست، بندگان جز امید و رجا چیزی ندارند، چه خاتمه و آخر کار از انسان غایب، عیب کارها مخفی و پنهان است، ثبات بر حال عبادت تا آخر عمر معلوم نیست.

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وقتی که ابراهیم علیه السّلام از آنان و معبودهایشان (که) جز خدا (بودند) کناره گرفت با این هجرت باطنی از مقام نفس که موافق آنان بود، به هجرت ظاهری به سوی شام روی آورد.

وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ عوض آن کسانی که ابراهیم از آنان جدا شد اسحاق و یعقوب را به او دادیم، اسماعیل را ذکر نکرد، چون او را جهت احترام و بزرگداشت مستقلّا ذکر خواهد نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۲

یا این که چون بزرگداشت ابراهیم در نظر آنان (یهود و مسیحیان) به سبب اسحاق و یعقوب علیه السّلام بود، انبیای بنی اسرائیل از آن دو بوده‌اند، این دو نام ذکر شده است (و نیز برای اینکه سلسله‌ی ارتباط روحانی و حلقه‌ی رسالت مشخص شود).

وَ كُلًّا و هر یک از آن دو را جَعَلْنا نَبِيًّا وَ وَهَبْنا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنا نبّی قرار داده و از رحمت خود بخشیدیم آنچه را که ممکن است به انسان بخشیده شود.

یا خود «من رحمتنا» مفعول است، چون «من» تبعیضی اسم است، یا جانشین مفعول موصوف است.

چون معنای بعضیّت در «من» قوی است یا مفعول محذوف است، یعنی به آنان از رحمت خودمان محمّد صلّی اللّه علیه و آله را به جهانیان بخشیدیم.

لفظ محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در اینجا حذف کرده یا از باب این که آن ظاهر و روشن است، یا ظهور آن مورد ادّعا می‌باشد.

وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا «۱» و بر زبان عالمی آوازه نکونامی شان را بلند گردانیدیم لسان صدق عبارت از ثنای جمیل بر لسان خلق است.

(۱) یونس بن عبد الرحمن روایت کرده گفت خدمت حضرت امام رضا علیه السّلام شرفیاب شده عرض کردم جمعی از من پرسیدند که نام مبارک علی علیه السّلام در کجای قرآنست؟ در جواب ایشان آیه‌ایکه در سوره مریم است وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا را قرائت کردم فرمود راست گفتی این آیه صریح است در نام مبارک آن حضرت. تفسیر جامع جلد ۴ ص ۲۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۳

مقصود از «علیّ» ثنای زیاد و بلندست، یا مقصود از علیّ، علیّ بن ابی طالب علیه السّلام است.

چون علی علیه السّلام برای ابراهیم لسان صدق در بازماندگان بود که در لسان صدق از او شریف‌تر برایش وجود نداشت.

از ثنا و ستایش تعبیر به لسان کردن برای این است که ثنا از زبان صادر شده و بر آن جاری می‌گردد، به علی علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: لسان صدق برای مرد این است که خداوند در بین مردم برای او چیزی بهتر از مال قرار دهد که آن را بخورد و به ارث بگذارد.

آیات ۵۱ تا ۵۳

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۱ تا ۵۳] ..... ص : ۸۳

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مُوسى إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً وَ كانَ رَسُولاً نَبِيًّا (۵۱) وَ نادَيْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا (۵۲) وَ وَهَبْنا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنا أَخاهُ هارُونَ نَبِيًّا (۵۳)

ترجمه: ..... ص : ۸۳

و در کتاب آسمانی از موسی یاد کن که او اخلاص یافته و فرستاده‌ای پیامبر بود.

و او را از جانب طور ایمن ندا دادیم و او را به هم رازی خود نزدیک گردانیدیم.

و از رحمت خویش برادرش هارون را که پیامبر [و شریک و یاور او] بود به او ارزانی داشتیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۴

تفسیر ..... ص : ۸۴

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مُوسى إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً یاد کن در کتاب خود شرح حال، موسی را که او بسیار بنده‌ای با اخلاص بود.

لفظ «مخلصا» با کسره لام و فتحه‌ی آن خوانده شده، یعنی او عبادتش را از شرک ورزی خالص گردانید، یا خداوند او را برای عبادت یا (خود) ش، خالص گردانید.

وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا و رسولی بزرگ و مبعوث به پیغمبری بر خلق بود.

تکرار لفظ «کان» برای اشاره به این است که هر یک از این اوصاف خودش برای او شرافتی است.

مقصود از نبّی رفعت، بلندی یا نبوّت است که تأکید رسالت می‌کند، رسول متضمّن نبوّت و مستلزم رفعت است و فرق بین رسول، نبّی، امام و محدّث در تفسیر قول خدای تعالی: وَ إِثْمُهُما أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما از سوره‌ی بقره گذشت و در آن جا معنای این حدیث که

رسول صدای ملایکه را می‌شنود و در خواب می‌بیند و ملایکه را در بیداری مشاهده می‌کند.

و نبّی کسی است که در خواب می‌بیند و صدا را می‌شنود ولی ملایکه را نمی‌بیند و محدّث کسی است که نه در خواب می‌بیند نه در بیداری مشاهده می‌کند و نه صدا را می‌شنود ...

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۵

گذشت.

وَ نادَیْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَیْمَنِ و ما او را از وادی مقدّس طور ندا کردیم.

«الأیمن» وصف جانب است، چه مراد از طور بر حسب تأویل سینه‌ای است که بر اسلام گشوده شده، جانب ایمن و راست آن جهتی است که در پی عقل و غیب می‌آید.

وَ قَرَّبْناهُ نَجِیًّا و به مقام قرب خود برای استماع کلام خویش برگزیدیم.

لفظ «نجیّا» حال از فاعل یا مفعول یا از هر دو است، چه این لفظ مصدر و وصفی است که بر مفرد و بیشتر از مفرد اطلاق می‌شود، یعنی با حالت زاری او را به خود نزدیک کردیم.

و این بزرگداشت موسی است، بزرگ داشت دیگر این که:

وَ وَهَبْنا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنا أَخاهُ هارُونَ از رحمت خود به موسی (برای مشارکت و مساعدت او) برادرش هارون را دادیم تا کمک و یار و یاور او باشد، نیز دعای موسی که می‌گفت:

«و اجعل لی وزیرا من أهلی هارون اخی» اجابت گردد.

نَبِیًّا «۱» در حالی که هارون مستقلا نبیّ بود، یا بالاستقلال نبیّ نبود بلکه مشارکت با نبوّت داشت و سنّ هارون بیشتر از

---

(۱) نبیّ کسی است که تنها حقایق وحی را در حال خواب می‌بیند (همانند رویای ابراهیم) و یا علاوه بر خواب در بیداری هم صدای فرشته وحی را می‌شنود. اصول کافی ج ۱ ص ۱۳۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۶

موسی بود، در روایت وارد شده که موسی یکصد و بیست و شش سال عمر کرد هارون یکصد و سی و سه سال. «۱»

آیات ۵۴ تا ۵۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵] ..... ص : ۸۶

اشاره

وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِسْماعِیلَ إِنَّهُ کانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ کانَ رَسُولاً نَبِیًّا (۵۴) وَ کانَ یَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّکاةِ وَ کانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِیًّا (۵۵)

ترجمه: ..... ص : ۸۶

و در کتاب آسمانی از اسماعیل یاد کن که درست وعده و فرستاده‌ای پیامبر بود.

و خاندانش را به نماز و زکات امر می‌کرد و نزد پروردگارش مقبول بود.

تفسیر ..... ص : ۸۶

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِسْماعِيلَ در این کتاب، اسماعیل فرزند ابراهیم را به یاد آورد.

إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ که او در وعده‌اش صادق و راستگو (و در عهد استوار) بود.

زیرا چنان چه در خبر آمده است او به مردی وعده داد و یک سال در انتظار وعده‌اش ماند، چون آن مرد فراموش کرده بود،

---

(۱) در باره موسی علیه السّلام و هارون به تفسیر سوره اعراف آیه ۱۴۲ در جلد پنجم ترجمه تفسیر بیان السعادة مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۷

در خبر دیگری آمده است که سه روز به انتظار آن مرد نشست. «۱»

برخی گفته‌اند: اسماعیل فرزند ابراهیم علیه السّلام قبل از ابراهیم مرد، این اسماعیل، اسماعیل بن حزقیل است «۲» که خداوند او را به سوی قومش مبعوث گردانید، پس او را گرفتند و پوست سر و صورتش را کندند، پس فرشته‌ای آمد و به او گفت: خدای تعالی مرا به سوی تو فرستاده، هر چه می‌خواهی امر کن، اسمعیل گفت:

من به انبیا یا به حسین بن علی علیه السّلام اقتدا می‌کنم. «۳»

وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاةِ وَ الزَّكاةِ و او فرستاده‌ای پیامبر بود و خاندانش را به نماز و زکات فرمان می‌داد.

در اول سوره‌ی بقره تحقیق صلاة و زکوة گذشت، چون اهتمام و اهمیّت دادن به امور کسانی که تحت اختیار و زیر دست کسی است یک امر مهمّ و مرغوب و مطلوب است، خدای تعالی با ذکر این خصلت او را شرافت داد و بزرگ نمود، به جهت شرافت این خصلت، پس از آن فرمود: وَ كانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا گویا که گفته باشد: چون اهل و خانواده‌اش را امر به نماز و زکات می‌کرد نزد پروردگارش مرضیّ و مقبول بود.

---

(۱) نبی کسی است که تنها حقایق وحی را در حال خواب می‌بینید (همانند رؤیای ابراهیم علیه السّلام) و یا علاوه بر خواب در بیداری هم صدای فرشته‌ی وحی را می‌شنود. اصول کافی ج ۲ ص ۸۶.

(۲) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۲۸۵ و تفسیر القمی ج ۲ ص ۵۱.

(۳) در مورد حضرت اسماعیل علیه السّلام به سوره صافّات آیه ۱۰۲ مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۸

لا فتی الّا علی لا سیف الّا ذو الفقار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۸۹

آیات ۵۶ تا ۵۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۸] ..... ص : ۸۹

اشاره

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا (۵۶) وَ رَفَعْناهُ مَكاناً عَلِيًّا (۵۷) أُولئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ وَ مِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْراهِيمَ وَ إِسْرائِيلَ وَ مِمَّنْ هَدَيْنا وَ اجْتَبَيْنا إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُ الرَّحْمنِ خَرُّوا سُجَّداً وَ بُكِيًّا (۵۸)

ترجمه: ..... ص : ۸۹

و در کتاب آسمانی از ادریس یاد کن که صدّیقی پیامبر بود.

و او را بلند مرتبه گردانیدیم.

اینان کسانی هستند از پیامبران، از زاد و ولد آدم و از کسانی که همراه نوح در کشتی سوار کردیم و از زاد و ولد ابراهیم و اسرائیل [یعقوب] و از کسانی که هدایت کرده‌ایم و برگزیدیم، خداوند به آنان انعام و اکرام فرموده است، که چون آیات خداوند رحمان بر آنان خوانده می‌شد، گریان به سجده می‌افتادند.

تفسیر ..... ص : ۸۹

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ إِدْرِيسَ و یاد کن در کتاب خود احوال ادریس را، اسم ادریس در تورات «اخنوخ» است و نوه‌ی شیث و جدّ پدر نوح بود و اوّلین کسی بود که لباس دوخت و خداوند به او علم حساب و هیئت و نجوم الهام کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۰

و بعضی گفته‌اند: از آن جهت ادریس نامیده شده که دراست و درس او زیاد بوده و شاید در لغت آنان ادریس به همین معنای بوده و گر نه اگر عربی باشد که از درس مشتق شده باشد در آن صورت منصرف می‌شود. «۱»

إِنَّهُ كانَ صِدِّيقاً نَبِيًّا وَ رَفَعْناهُ مَكاناً عَلِيًّا که او شخص بسیار راستگو و پیغمبری عظیم الشّأن بود و ما او را مقامی بلند و مرتبه‌اش را رفیع گردانیدیم.

بر حسب رتبه او را به مکان بالایی بردیم یا بر حسب مکان.

چنانچه وارد شده که خدای تعالی او را زنده به آسمان چهارم یا ششم بالا برد در حالی که او زنده بود، یا روح او در آسمان چهارم قبض شد. «۲»

---

(۱) در دایرة المعارف اسلام (به انگلیسی) آمده است: اسم ادریس به «عزرا» یونانی پیوند دارد و «آندریامی» است که با حواری به نام آندرو نسبت داشته یا با آشپز اسکندر همسفر او بوده است، تصادفا به جاودانگی رسید (خیلی پرت گفته است زیرا اسکندر سه قرن قبل از مسیح می‌زیست و یک نفر نمی‌تواند یا با حواری مسیح باشد و هم با آشپز اسکندر) صابئین او را با هرمس مربوط می‌داشتند و در قصص اسلامی او را در میان آدم و نوح قرار می‌دهند. در بحار الانوار (جلد ۱۱ صفحه ۳۷۰) داستانهایی از او ذکر شده است (مترجم می‌پندارد که ادریس همان هرمس باشد که تعریف شده است) زیرا آثار هرمسی بیانگر اندیشه‌های غیبی و الهامی است و ادریس هم صاحب صحفی بوده است. [.....]

(۲) انس و ابو سعید خدای، آسمان چهارم و ابن عبّاس و ضحّاک، آسمان ششم، نوشته‌اند (قرآن مترجم خرّمشاهی ص ۳۰۹) امّا همانطور که در معراج گفته شد و صعود او عروج عالیه بوده است که تا مرتبه‌ی ششم (آسمان ششم) صعود کرده است.

چنان که سنایی فرماید:

آسمان‌هاست در ولایت جان کار فرمای آسمان جهان

مولانا گوید:

گفت پیغمبر که معراج مرا نیست بر معراج یونس اجتبا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۱

أُولئِکَ آنان که ذکرشان گذشت.

الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ کسانی هستند که خداوند به آنان نعمت داده البتّه نعمت ولایت، چه ولایت زمینه‌ساز و شالوده نبوّت و رسالت است و سایر نعمت‌ها نیز با ولایت نعمت می‌شوند.

چون نعمت حقیقی همان ولایت است و هر چیزی که به ولایت متّصل باشد خواه به سبب بیعت و لوی و خواه با طلب آن بیعت نعمت می‌شود، آنچه که به ولایت متّصل نشود اعمّ از نعمت‌های صوری دنیوی یا نعمت‌های صوری اخروی از قبیل ذوق‌ها و یافته‌ها و علوم و مشاهدات و معاینات صوری بلا و رنج می‌شوند مگر این که متّصل به ولایت شوند که آن‌گاه به نعمت بر می‌گردند.

بنا بر این اصل و فرع نعمت‌ها همان ولایت است و بس و فرع نعمت‌ها نیز همان ولایت است، اگر چیزی ذکر شود شما با ولایتی که دارید اصل و فرع و معدن و منتهای آن می‌شوید.

لفظ «اولئک» مبتدا و جمله جواب سؤال مقدّر و خبر آن «الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ» است، یا «الَّذِینَ أَنْعَمَ اللَّهُ» صفت

آن من بالا، آن او به شیب زان که قرب حقّ برداشت از حبیب

قرب من بالا ز پستی رفتن است قرب حقّ از حبس هستی رستن است

و باز مولانا در باره‌ی معراج که جنبه‌ی کمالیه دارد می‌گوید:

در صف معراجیان چون بیستی چون برافتد برکشاند نیستی

نه چو معراج زمینی تا قمر بلکه چون معراج کلکی تا شکر

نه چون معراج بخاری تا سما بل چون معراج جنینی تا نهی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۲

یا مبتدای دوّم است.

و قول خدای تعالی: مِنَ النَّبِیِّینَ خبر است یا حال.

مِنْ ذُرِّیَّةِ آدَمَ خبر، یا حال، یا بدل است و بقیه قول خدای تعالی: «إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ ... تا آخر» خبر است.

«من» در قول خدای تعالی «مِنَ النَّبِیِّینَ» بیانیّه یا تبعیضیّه است، هم چنین «من» در قول خدا: «مِنْ ذُرِّیَّةِ آدَمَ» تبعیضی یا بیانی است یعنی اینان اگر از همان ذریّهٔ (از جهت نبوّت) بوده‌اند و سپس همراه نوح در کشتی و ...

زیرا وَ مِمَّنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ عطف بر «مِنْ ذُرِّیَّةِ آدَمَ» است و مقصود از کسانی که با نوح حمل شدند، ذریّهٔ کسانی است که با نوح حمل شدند، لیکن «الذریّهٔ» در این جا حذف شده جهت بزرگداشت آنان.

چرا که این حذف مشعر به این است که خود آنچه که با نوح حمل شده مورد نظر در حمل نیست، بلکه آنچه که در حمل مورد نظر است عبارت از ذریّه است.

پس گویا آنچه که حمل شده است حمل نشده، چون مورد نظر نبوده است و آنچه که مورد نظر است از ذریّه همان حمل شده است.

وَ مِنْ ذُرِّیَّةِ إِبْراهِیمَ وَ إِسْرائِیلَ و سپس از ذریّهٔ ابراهیم و اسرائیل، همه‌ی این‌ها از قبیل عطف خاصّ بر عامّ است

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۳

تا خاص به سبب اختصاص به کثرت نسب‌های شریف بزرگ و محترم شود، چون همه‌ی آنان از ذریّه‌ی آدم علیه السّلام بودند.

ولی از بین آنان ادریس اختصاص به این نسبت پیدا کرد، بعد از ادریس همه از ذریّه محمولین با نوح بودند و از بین آنان ابراهیم علیه السّلام با این نسبت امتیاز پیدا کرد و بعد از ابراهیم همه از ذریّهٔ ابراهیم بودند، چون اسحاق، اسرائیل و موسی، هارون و

اسماعیل و زکریّا و یحیی و عیسی از ذریّهٔ ابراهیم و اسرائیل بودند، از بین آنان فقط اسحاق و اسماعیل با اختصاص به ابراهیم امتیاز پیدا کرده‌اند.

و اگر مقصود از قول خدای تعالی: وَهَبْنا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنا محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد، مقصود از قول خدا: لِسانَ صِدْقٍ عَلِيًّا محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام باشد چنانچه در خبر اشاره شده است محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام نیز به سبب اختصاص به ابراهیم دارای امتیاز می‌شوند.

وَ مِمَّنْ هَدَيْنا وَ اجْتَبَيْنا عطف بر «مِنَ النَّبِيِّينَ» یا بر «مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ» است و لفظ «من» برای تبعیض یا تبیین است و تقدیر آن «من ذریة من هدینا» است و اسقاط لفظ «ذریّه» به همان جهتی است که در «ممّن حملنا» ذکر شد، یا این لفظ در تقدیر نیست (یعنی و آنهایی را که به اسلام هدایت کردیم و به ولایت برگزیدیم). «۱»

---

(۱) توالی ذریّه از آدم: سپس نوح و سپس ابراهیم و در آخر محمّد صلّی اللّه علیه و آله از عام به خاصّ و اخصّ و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۴

إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُ الرَّحْمنِ لفظ «تتلی» با تا و یا خوانده شده و آن خبر است یا حال، یا جمله‌ی مستأنفه جهت بیان حال و بیان این مطلب است که آنان با علوّ و بلندی نسبشان و شرف نبوّت و رسالت در عین حال دارای کمال تضرّع و التجا به خدا هستند.

و ممکن است «مِمَّنْ هَدَيْنا» جانشین مبتدا و «إِذا تُتْلى» خبر از آن باشد، یعنی بعضی از کسانی که هدایت کردیم و اختیار نمودیم، هر گاه آیات ما خوانده شود.

خَرُّوا سُجَّداً چون در برابر خدا خضوع کامل دارند و نسبت به آیات او متواضع هستند، به سجده می‌افتند.

وَ بُكِيًّا «۱» و گریه می‌کنند چون خوفشان از خدا کامل است و به او پناه می‌برند و «بکیّا» با ضمّه‌ی با طبق اصل خوانده شده و با کسره‌ی با بنابر تبعیّت «ب» از «ک» (بکیّ).

اخصّ اخصّ است یک سیر تکاملی عروجی است، گویا از ریشه، ساقه، برگ و گل و سپس میوه و دانه ظاهر شده است. ریشه (آدم)، ساقه اولی (نوح)، ساقه محکم شاخه‌دار (ابراهیم) شاخه‌ها (اسماعیل و اسرائیل) میوه (محمّد صلّی اللّه علیه و آله) دانه (ولایت علی و اجتبینا).

(۱) از علی بن الحسین علیه السّلام روایت شده است که فرمود مقصود از کسانیکه چنینند (دارای خضوع هستند) ما می‌باشیم. مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۵

آیات ۵۹ الی ۶۵

[سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۵] ..... ص : ۹۵

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (۵۹) إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا يُظْلَمُونَ شَيْئاً (۶۰) جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا (۶۱) لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً إِلَّا سَلاماً وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيها بُكْرَةً وَ عَشِيًّا (۶۲) تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ كانَ تَقِيًّا (۶۳)

وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلاَّ بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ ما بَيْنَ أَيْدِينا وَ ما خَلْفَنا وَ ما بَيْنَ ذلِكَ وَ ما كانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (۶۴) رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا (۶۵)

ترجمه: ..... ص : ۹۵

ولى پس از آنان جانشينان ناخلفى بازماندند كه نماز را فرو گذاشتند و از شهوات پيروى كردند، زودا كه با زيان و ذلّت رو در رو شوند.

مگر كسى كه توبه كند و ايمان آورد و كارى شايسته پيشه كند اينانند كه وارد بهشت مى‌شوند و هيچ گونه ستم [و كم و كاستى] نمى‌بينند.

همان جنّات عدن كه خداوند رحمان به ناديده به بندگانش وعده داده است، همانا كه وعده‌ى او وفا خواهد شد.

در آنجا هيچ گونه [سخن] بيهوده نشنوند و

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۹۶

جز سلام نشنوند و بامدادان و شامگاهان در آنجا رزقشان براى آنان برقرار است.

اين بهشتى است كه به بندگان پرهيزگار خود ميراث ميدهيم

[جبرييل گفت] و ما جز به فرمان پروردگار فرود نمى‌آييم، او حاكم آينده و گذشته و حال ماست. و پروردگار فراموش كار نيست.

پروردگار آسمان‌ها و زمين و آنچه در ميان آن‌هاست پس او را بپرست، در عبادت او شكيبايى پيشه كن آيا همنام و همانندى براى او مى‌شناسى؟

تفسير ..... ص : ۹۶

اشاره

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ لفظ خلف» با سكون لام، به نسل و ذريّة، بد و با حركت لام نصب (خلف)، به نسل خوب اطلاق مى‌شود، اما عموما هر يك در جاى ديگرى نيز استعمال مى‌شود.

يعنى پس از آنان جانشينان بد (نا خلف) باقى ماندند كه، أَضاعُوا الصَّلاةَ نماز را ضايع كردند به اين كه آن را ترك كردند، يا از وقتش به تأخير انداختند، چنانچه در خبر «۱» به اين مطلب اشاره شده است.

وَ اتَّبَعُوا الشَّهَواتِ و از شهوات پيروى كردند.

در بيان پيروى از شهوات گفته شده كه آنان قهوه مى‌نوشيدند، مرتكب شهوات مى‌شدند، تابع لذّت‌ها و تارك جماعت بودند.

---

(۱) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۲۸۷.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۹۷

از امير المؤمنين عليه السّلام در بيان پيروى از شهوات آمده است: كه او كسى است كه بناى محكم بنا كند (كاخ سازد) و چيزى سوار شود كه مردم بر آن از جهت زيبايى نگاه كنند (ماشين گران آخرين سيستم زيبا براى پز دادن) و چيزى بپوشد كه مشهور به حسن و خوبى باشد.

(لباسهای مد و گرانبها برای پز دادن)، شهرت به لباس تشبیه شده است «۱».

بدان که نماز و زکات چنانچه در اوّل کتاب در اوّل سوره‌ی بقره بررسی گردید عبارت از لبس و خلع است، آن دو برای انسان از ابتدای استقرار نطفه‌اش در رحم تا آخر عمرش ثابت هستند.

لیکن خلع و لبس تا مقام تکلیف و نزدیک بر آن با تکوین الهی و بر طریق انسانی قرار می‌گیرد، در مقام تکلیف اگر خلع و لبس با امر الهی بوده باشد باز در طریق انسانی است و اگر با امر الهی نباشد در طریق انسانی قرار نمی‌گیرد، بلکه آن خلع و لبس در طریق نفسانی و با دخالت خواهشهای نفسانی است.

و هر قول، فعل و حالتی دارای یک جهت الهی و یک جهت نفسانی است.

به این معنا که اگر ناشی از امر الهی محض شده باشد از آن فعلیّت الهی حاصل می‌شود و لبس در طریق انسانیّت محقّق گشته

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۲۸۷

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۸

و خلع و طرح فعلیّت نفسانی به سبب طرح انانیّت نفس حاصل می‌شود.

و فعلیّت الهی یعنی لبس در طریق انسانی که آن در حقیقت نماز است، طرح اقتضای نفس و انانیّت آن که در حقیقت زکات است.

بنا بر این ضایع کردن نماز عبارت از غفلت از امر الهی در عمل است هر عملی بوده باشد و اتّباع شهوات عبارت از ملاحظه‌ی اقتضای نفس در عمل است هر عملی می‌خواهد باشد.

پس نمازگزار اگر نمازش از اقتضای نفسش صادر شده باشد، اعمّ از این که این اقتضا اجرا و امضای عادت باشد چنانچه آن، حال اکثر مردم است یا از باب ریا و خود پسندی رخ داده باشد، یا جلب نفع در دنیا یا دفع ضرر مربوط بر آن باشد یا به جهت دخول در بهشت یا عدم دخول در آتش، یا نزدیکی به خدا یا جلب رضایت خدا باشد که در همه‌ی این صورت‌ها نماز را ضایع کرده‌اند و پیرو شهوت گشته‌اند.

اگر چه صورت نماز را هم درست انجام بدهند و اگر کسی مقتضای شهوتش را از حلالش انجام دهد و در عین حال ناظر به امر پروردگارش و مباح بودن آن باشد او نمازگزارست اگر چه مقتضای شهوتش را انجام می‌دهد.

پس مقصود از نماز جهت افعال است، نه صورت اعمال و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۹۹

هم چنین است مطلب در پیروی از شهوات و حدیث علی علیه السّلام در بیان اتّباع شهوات مشعر به این مطلب است.

فَسَوْفَ یَلْقَوْنَ غَیًّا پس آنان در آخرت شرّ ناامیدی می‌بینند، بنا بر تجسّم اعمال، یا مقصود جزای غیّ است و مراد از غیّ شرّ و ناامیدی است، یا جایی است در جهنّم.

إِلَّا مَنْ تابَ جز کسی که از پیروی شهوات در اعمال توبه کند.

وَ آمَنَ و با بیعت عامّ یا خاصّ ایمان بیاورد، یا اذعان کند که اعمال دارای جهت الهی و جهت نفسانی هستند.

وَ عَمِلَ صالِحاً و عمل صالح انجام دهد طبق آنچه که در بیعت با او شرط شده است، یا با امر الهی عمل را انجام دهد تا آن عمل صالح گردد و اقامه‌ی نماز بشود نه ضایع کننده یا پیرو شهوات.

فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ در این صورت (گناهش بخشیده و) بی‌هیچ ستم به بهشت ابد داخل خواهد شد.

لفظ «یدخلون» با ضمّه‌ی با دو فتحه، خا و با ضمّه‌ی یا و ضمّه‌ی خا خوانده شده است.

وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً با کم کردن چیزی از ثواب اعمال‌شان به آنان ستم نمی‌شود.

جَنَّاتِ عَدْنٍ بدل از «الجنّة» است و در بدل آمدن جمع

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۰

از مفرد منعی نیست در صورتی که مفرد در معنای جمع باشد، یا آن منصوب به فعل محذوف است که به جهت مدح از تبعیّت قطع شده است. «۱»

جنّات به طبقه‌های بهشت اطلاق می‌شود و هر طبقه از آن‌ها دارای طبقاتی است، بهشت عدن آخرین طبقه است، که هر کس به آن برسد از آن فراتر نمی‌رود، روی همین جهت بهشت عدن نامیده شده است، چون «عدن» به معنای اقامت است، بر خلاف سایر طبقات که محل اقامت و توقّف همیشگی برای هر کسی که به آنجا برسد نمی‌باشد (باید گذر کند). «۲»

الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَیْبِ در حالی که بهشت‌ها و طبقه‌ها در غیب هستند، یا در حالی که رحمان در غیب است، یا در حالی که بندگان از خدا غایب هستند (خداوند از بندگان غایب است).

إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ مَأْتِیًّا جواب سؤالی است ناشی از قول خدا: فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ یا از قول خدا وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ یعنی البتّه وعده‌ی خدا یقین به انجام می‌رسد.

لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً این جمله حال است یا مستأنف،

---

(۱) جنّات عدن مفعول فعل محذوف «یدخلون» است لذا منصوب است و عدن به تبعیّت باید منصوب باشد ولی نشده است.

(۲) مقام فنای بعد از فنای اسماء و صفات، یعنی پس از گذر از همه مدارج بهشت ورود به جنت عدن است که بقا و باللّه است و اقامت عند ملیک مقتدر و مقام تمکین می‌باشد، زیرا در هر مرتبه پایین‌تر آرامش و قرار نیست چه با میل و خواست، چه بی‌میل و خود است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۱

إِلَّا سَلاماً در آن بهشت هرگز سخن لغوی نشنوند بلکه همه گفتارشان سلام است.

استثنای از لغوست، مبالغه در این است که بهشت لغو نیست، یعنی لغو بهشت عبارت از سلام است (مدح شبیه به ذم) و این از قبیل قول شاعر است که می‌گوید ":نیست عیبی در این لشگریان به آن که شمشیرهای آنان در اثر زدن بر دشمنان کند و شکسته است". ممکن است استثنای در این جا منقطع باشد.

بیان تعدّد افلاک و شموس و اقمار ..... ص : ۱۰۱

بدان که آفتاب حقیقی که آن حقیقت آفتاب عالم طبع است از مقام غیبش به فعل باری تعالی تنزّل نموده، سپس تنزّل دیگر نموده به صورت قول و مراتبش ظاهر شده و سپس به مرتبه‌ی نازل‌تر نفوس با مراتبش نمودار گشته، سپس در عالم طبع به صورت این آفتاب محسوس ظاهر شده است.

و چنانچه حرکت این آفتاب محسوس در عالم خودش دوری «۱» و عالم آن کروی است، با کروی بودن زمین و دوری بودن حرکتش روز و شب ظاهر می‌شود.

---

(۱) این که گفته می‌شود خورشید از ثوابت نسبت به منظومه شمسی است و گر نه در کهکشان‌ها و جهان ستارگان حرکت دوری دارد و در ذات خود حرکت ذاتی و جوهری فیزیکی و متافیزیکی دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۲

هم چنین است آفتاب حقیقی که حرکت آن در هر یک از عوالمش دوری است و عوالم آن را گاهی به هفتاد هزار عالم و گاهی به هزار هزار عالم تحدید کرده‌اند و هر یک از عوالم آن کروی است و لکن کروی بودن آن معنوی است نه محسوس چه هر یک از آن عوالم مشتمل بر دو قوس نزول و صعود است و بعد از رسیدن نور حقیقی به اواسط قوس نزول پنهان می‌شود و تدریجا به اواسط قوس صعود می‌رسد و در این هنگام تدریجا ظهور پیدا می‌کند و آن وقت که شروع در اختفا می‌کند بر حسب آن عالم شب شروع می‌شود، آن گاه که شروع در ظهور می‌کند بر حسب آن عالم روز پدید می‌آید، لذا صبح و شب اختصاصی به عالم طبع و بهشت‌های دنیا ندارد، چنانچه بعضی گفته‌اند.

و در اخبار وارد شده که فلک‌ها، آفتاب‌ها و ماه‌ها متعدّدست.

چنانچه وارد شده: پشت این آفتاب شما سی و نه آفتاب دیگر و غیر از این ماه شما سی و نه ماه دیگر وجود دارد.

و در فارسی گفته شده:

آسمان‌هاست در ولایت جان کارفرمای آسمان جهان «۱»

تِلْکَ الْجَنَّةُ الَّتِی نُورِثُ مِنْ عِبادِنا مَنْ کانَ تَقِیًّا این

---

(۱) حکیم سنایی در حدیقه و مولانا در مثنوی دفتر اوّل.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۳

همان بهشتی است که ما بندگان پاک متّقی خود را بالخصوص وارث آن می‌گردانیم.

بدان که انسان کامل دارای نشئه‌هایی است و در هر نشئه دارای اموال و اقربا و خویشاوندانی است و همانطور صحّت نسبت‌های جسمانی مبتنی بر چیزی است که قانون گذاران در هر شریعت و ملّتی برای تصحیح نسبت آن را تأسیس می‌کنند.

هم چنین است نسبت روحانی که صحّت آن مبتنی بر عقد ایمان است و همانطور که نسبت جسمانی وقتی مبتنی بر چیزی که تأسیس کرده‌اند نباشد، در ترتیب آثار نسبت مانند میراث و غیر آن مؤثّر نیست، هم چنین است نسبت‌های روحانی که هر گاه مبتنی بر چیزی که تأسیس کرده‌اند نباشد مؤثّر نخواهد بود.

همانطور که منتسب به نسبت جسمانی اگر چیزی را که نسبتش را تصحیح کند نداشته باشد لغو و بی‌نسبت می‌شود، هم چنین است منتسب به نسبت روحانی که اگر تصحیح نسبت وجود نداشته باشد نسبتی در آنجا نیست و شخص مدّعی نسبت خود را در آن نسبت بسته و به دروغ نسبت داده است.

تحقیق کامل در مورد نسبت جسمانی و روحانی و فرق بین آن دو، شرافت نسبت روحانی نسبت به جسمانی، در سوره‌ی بقره در طیّ قول خدا «وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً» گذشت.

و همانطور که انسان تا چندی که در عالم طبع است دارای

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۴

اموالی است و هر گاه از این عالم رفت خویشاوندان نسبت جسمانی به آن مال سزاوارتر می‌شوند، هم چنین کسی که در عوالم روحانی از کامل جانشینی می‌پذیرد خویشاوندان روحانی نسبت به او سزاوارتر می‌شوند.

و همانطور که پی‌آمدگان از مرتبه‌ی جسمانی نسبت به نزدیکان و خویشان روحانی حقّی ندارند، هم چنین نزدیکان جسمانی از جانشینان روحانی دارای هیچ حقّی نمی‌باشند.

از این رو هر دوستی و هر نسبتی در روز قیامت منقطع می‌شود جز دوستی و نسبت در راه خدا (زیرا جنبه روحانی که ارتباط روح با

روح کل است و ایمان و عمل به بقای روحانی و ظهور حیات معنوی است باقی مانده است).

چون اصل کامل‌ها و پدر پدران روحانی علی بن ابی طالب علیه السّلام است و او از جمیع عوالم منصرف و در مقام مشیّت که فوق امکان است متمکّن بود، همه‌ی عوالم امکان از او تخلّف کرده و میراث اولاد او قرار گرفتند، اولاد او که با نسبت صحیح به او منتسب بودند به مقدار مراتبشان در نسبت از عوالم امکان ارث بردند، اگر چه در دنیا اموال آن‌ها غصب شده باشد.

چنانچه خدای تعالی فرموده:

قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا کسانی که با ایمان خاصّ و عقد ایمان با علی علیه السّلام ایمان آوردند، که در دنیا مورد غصب قرار گرفته

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۵

و در آخرت خالص هستند و همین معنای به ارث بردن فردوس است.

و امّا به ارث بردن مؤمنین منازل اهل آتش را پس آن عبارت است از به ارث بردن آنچه که اهل آتش مستحقّ آن هستند اگر نسبت خود با علی علیه السّلام را قطع نمی‌کردند، چه همه‌ی موجودات یک نسبت فطری به علی علیه السّلام دارند، گاهی انسان نسبت فطری‌اش به ولایت را قطع می‌کند و در نتیجه منازل و اموالی را که به حکم ولایت تکوینی برای او مقرّر بود ترک کرده است.

پس صاحبان انسان دیگر که با علی علیه السّلام نسبت دارند آن‌ها را به ارث می‌برند.

مانند جنین که از اموال میّت سهمی برای او می‌گذارند، که اگر زنده به دنیا آمد و بالغ شد سهمش را بگیرد و اگر مرده به دنیا آمد یا بالغ نشد سهم او را سایر ورثه می‌برند نسبت به حکم و مراتب.

حال که این مطلب را فهمیدی دیگر در تصحیح اطلاق ارث بر چیزهایی که ذکر شد احتیاج به تکلّفات و زحمت‌هایی که متحمّل و مرتکب آن شده‌اند نمی‌ماند.

و «من عبادنا» ظرف لغو و متعلّق به «نورث» است و معنای آیه این است که ما بهشت را به ارث می‌بریم از مال بندگان مخصوص خود، بندگانی که از رقیّت و بندگی نفس‌هایشان خارج

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۶

شده و با تمام وجودشان برای ما خالص گشته‌اند، پس کامل و مکمّل گشته و با تملیک ما مالک درجات آخرت شده‌اند.

لذا پس از آن که آن جنّت و بهشت به سبب توجّه آنان و انتقالشان به مقام بالاتر از آنان بر جای ماند ما آن درجات را به بندگانی به ارث گذاشتیم که متّقی بودند، به این که داخل در ولایت شدند.

چه تقوای حقیقی متصوّر نیست مگر با دخول در ولایت، یا «من عبادنا» ظرف مستقّر و حال از «مَنْ کانَ تَقِیًّا» است.

و بنابر این معنای آیه چنین می‌شود: ما بهشت را به ارث می‌گذاریم برای کسی که با تقوا باشد در حالی که او از بندگان ما شده باشد بدین گونه که خداوند از او مال و جانش را در مقابل بهشت خریده باشد و فایده‌ی تقید به حال اشعار به این است که تقوای حقیقی جز با بیعت و لوی یا نبوی حاصل نمی‌شود.

وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّکَ این کلام از فرشته‌ای است که از جانب خدای تعالی حکایت می‌کند (جبرییل) و معطوف بر جمله‌ای است که از جانب خدا حکایت شده در روایت آمده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به جبرییل فرمود: چه چیز تو را از زیارت کردن ما منع می‌کند؟

پس این آیه نازل شد که ما جز به امر پروردگارت فرود نمی‌آییم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۷

لَهُ ما بَیْنَ أَیْدِینا و پروردگار و حاکم تو آینده ماست که مقصود دنیا یا عوالم آخرت است.

وَ ما خَلْفَنا و حاکم گذشته ماست آنچه که پشت سر ماست (با مقایسه معلوم می‌شود که منظور گذشته و حال و آینده است نه از

جهت زمانی، بلکه علوی و تکاملی).

وَ ما بَیْنَ ذلِکَ و نیز حاکم هم اکنون و جهانی است که ما در آن واقع شده‌ایم. «۱»

وَ ما کانَ رَبُّکَ نَسِیًّا پروردگار تو، تو را فراموش نکرده است، یعنی تو را ترک نکرده مانند کسی که فراموش می‌کند، یا پروردگار تو موصوف به نسیان و فراموش نبوده است تا توهّم شود که او از تو غفلت کرده است، در این جمله اشعار به این است که سرعت و کندی نزول جبرییل منوط به حکم خداوند است.

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما که پروردگار آسمان‌ها و زمین و آنچه در اوست می‌باشد این جمله وصف «ربّک» یا خبر مبتدای محذوف است، بیانگر این است که فراموشی بر خدای تعالی ناممکن است.

---

(۱) سه پنداری (گذشته و حال و آینده) امری نسبی و اعتباری است نه ذاتی، پس برای خدا و ظهور و تجلّیات او و روح معنای ندارد.

به قول مولانا:

ماضی و مستقبلت نسبت به توست هر دو یک چیزند، پنداری که دوست

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۸

فَاعْبُدْهُ وَ اصْطَبِرْ لِعِبادَتِهِ پس او را بپرست و در بندگیش شکیبایی ورز چون صبر بر عبادت سخت‌ترین اقسام صبر است آن را با صیغه‌ی مبالغه آورده است.

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِیًّا آیا همنام و همانندی برای او می‌شناسی که بندگی‌اش پیشه گیری؟

هرگز نخواهی یافت خطاب مخصوص به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است و شامل هر کسی است که خطاب در مورد او ممکن باشد، مقصود از «سمیّ» آنست که در چیزی از صفاتش مماثل و همانند او باشد، مقصود کسی نیست که به چیزی از نام‌هایش نامیده شده باشد.

آیات ۶۶ الی ۷۶

[سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۷۶] ..... ص : ۱۰۸

اشاره

وَ یَقُولُ الْإِنْسانُ أَ إِذا ما مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَیًّا (۶۶) أَ وَ لا یَذْکُرُ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ یَکُ شَیْئاً (۶۷) فَوَ رَبِّکَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّیاطِینَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِیًّا (۶۸) ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ کُلِّ شِیعَةٍ أَیُّهُمْ أَشَدُّ عَلَی الرَّحْمنِ عِتِیًّا (۶۹) ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِینَ هُمْ أَوْلی بِها صِلِیًّا (۷۰)

وَ إِنْ مِنْکُمْ إِلاَّ وارِدُها کانَ عَلی رَبِّکَ حَتْماً مَقْضِیًّا (۷۱) ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا (۷۲) وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا أَیُّ الْفَرِیقَیْنِ خَیْرٌ مَقاماً وَ أَحْسَنُ نَدِیًّا (۷۳) وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً وَ رِءْیاً (۷۴) قُلْ مَنْ کانَ فِی الضَّلالَةِ فَلْیَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمنُ مَدًّا حَتَّی إِذا رَأَوْا ما یُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذابَ وَ إِمَّا السَّاعَةَ فَسَیَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضْعَفُ جُنْداً (۷۵)

وَ یَزِیدُ اللَّهُ الَّذِینَ اهْتَدَوْا هُدیً وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً وَ خَیْرٌ مَرَدًّا (۷۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۰۹

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹

و انسان [منکر] گوید آیا چون مردم به زودی زنده برانگیخته خواهم شد؟
آیا [این] انسان نمی‌اندیشد که ما در گذشته او را آفریده‌ایم حال آن که چیزی نبود.
سوگند به پروردگارت که آنان و شیاطین را گرد می‌آوریم سپس همه شان را پیرامون جهنّم به زانو در افتاده حاضر می‌گردانیم.
آن گاه از میان آنان از هر فرقه‌ای هر کدام را در برابر خدای رحمان سرکش‌ترند جدا می‌سازیم.
آن گاه ما بهتر می‌دانیم که کدامشان سزاوارتر به در افتادن به میان آن هستند.
و هیچ کس از شما نیست مگر آن که وارد آن خواهد شد، این امر بر پروردگارت قضای حتمی است.
سپس کسانی را که پروا پیشه کرده‌اند، می‌رهانیم و ستم پیشگان را در آنجا به زانو در افتاده وا می‌نهیم.
و چون آیات روشنگر ما
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۰
بر آنان خوانده شود، کفر پیشگان به مؤمنان گویند، [باید دید] کدام یک از دو گروه [از ما یا شما] نیک مرتبه‌تر و مجلس آراترست.
و چه بسیار پیش از آنان نسلهایی را که خوش ساز و برگ‌تر و خوش نماتر بودند، نابود کردیم.
بگو هر کس که گمراهی را برگزیند، خداوند رحمان [از روی استدراج] به او افزونی بخشد تا آنچه به ایشان وعده داده‌اند، چه عذاب [الهی]، چه قیام قیامت بینند، خواهند دانست که چه کسی بد منصب‌تر و سست نیروتر است.
و خداوند بر هدایت ره یافتگان بیافزاید و کارهای ماندگار شایسته در نزد پروردگارت خوش پاداش‌تر و خوش عاقبت‌ترست.

تفسیر ..... ص : ۱۱۰

وَ يَقُولُ الْإِنْسانُ مقصود از «انسان» نوع انسان است که حیوان ناطق باشد که اگر چه گوینده مطلب بعضی از افرادش باشد، باز به نوع انسان ربط داده شده است.
یعنی: آدمی می‌گوید:
أَ إِذا ما مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا آیا چون مردم دوباره زنده می‌شوم؟! (چون سؤال جنبه انکاری ندارد بلکه تنها پرسشی محض و شگفتی اوست لذا به صورت نوع انسان ذکر شده است).
بدان که انسان تا چندی که ادراکش منحصر در محسوسات است و از نفسش جز مقام جسمیش را درک نمی‌کند اقرار او به
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۱
بعثت و برانگیخته شدن پس از مرگ تقلید محض است بدون این که از نفس، بعث، موتش تصوّری داشته باشد و انکارش تحقیقی است نه تقلیدی.
زیرا کسی که به بدن نگاه می‌کند، ناظر به این است که نفس جسمی است لطیف و متکیّف به کیفیّتی خاصّ، سریان در بدن دارد مانند سایر اجزای بدن یا کیفیّت خاصّی است در بدن، بدن با مرگ کیفیّت حیاتش را از دست می‌دهد و جمیع اجزایش از بین می‌رود مخصوصا اگر شخصی ناظر به بدن به طبعیّات و کیفیّات آن بصیر و بینا باشد در این صورت اقرار به زنده شدن بعد از مرگ و بازگشت بعد از فنا برای او ممکن نیست.
روایت شده است که ابیّ بن خلف استخوانهای پوسیده‌ای گرفت و آن‌ها را با دست نرم کرد و گفت: محمّد صلّی اللّه علیه و آله

گمان می‌کند که ما بعد از مرگ زنده می‌شویم. «۱»

أَ وَ لا یَذْکُرُ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ آیا انسان به یاد نمی‌آورد که ما او را قبل از وجودش یا قبل از مرگش آفریدیم؟

وَ لَمْ یَکُ شَیْئاً و انسان آن وقت چیزی نبوده است، نه در عوالم بالا- و نه در عوالم پایین، بدین گونه که ما انسان را در عوالم علم خود آفریدیم که در آن موقع نه مقدّر بود و نه موجود

---

(۱) تفسیر نمونه ج ۱۳ ص ۱۱۳ چاپ دار الکتب اسلامیه.

طبیعی، یا مقصود این است که در عالم طبیعی چیزی نبود.

فَوَ رَبِّکَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّیاطِینَ قسم به خدای تو که البتّه آنان را که در کفر و انکارند با شیاطین در قیامت محشور می‌گردانیم، یعنی آن کفّار را با شیاطینی که موکّل بر آنان هستند محشور می‌کنیم، چون کلام بر منکر القا می‌شود که آن را با تأکیدهای متعدّد تأکید نمود.

روایت شده است که کفّار با دوستان و قرین‌هایشان محشور می‌شوند، یعنی با آن شیاطین که آن‌ها را اغوا کردند، یعنی هر کدام با شیطان خویش محشور می‌گردد.

بدان که انسان که عالم صغیر است (گفته شده است) وقتی آدم و حوّا علیهما السّلام از بهشت هبوط کردند و توالد و تناسل نمودند، به یکی از فرزندانشان حوریّه داده شده و به دیگری جنّیه، در عالم صغیر زاد ولد کردند، پس هر چه که از حوریّه متولّد شد هم جنس و سنخ فرشتگان گشت که با همان سنخیّت ملایکه را جذب می‌کند و آنچه که از جنّیه متولّد شد هم سنخ اجنّه و شیاطین شد که با آن سنخیّت شیطان را از عالم کبیر به عالم صغیرش جذب می‌کند.

و این که وارد شده که هر انسان دارای ملکی است که زاجر و مانع گناه است و دارای شیطانی است که او را اغوا می‌کند، اشاره به همین معناست که ذکر شد.

و هر یک از ملایکه و شیطان که جذب می‌شوند دارای

لشکریان و یارانی هستند، فرشتگان موکّل با لشکریانشان بسیار می‌شوند و شیطان که جذب می‌شود از آن شیطان‌های متعدّد و فراوان پدیدار می‌گردد.

و آن گاه که انسان محشور می‌شود هر شیطانی که با او بوده همراه او محشور می‌شود، یا مقصود این است که ما آنان و شیاطین را زنده می‌کنیم با قطع نظر از خصوص شیاطین موکّل.

ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِیًّا ضمیر مفعول (هم) در «لنحضرنّهم» و در «نحشرنّهم» به مطلق بشر برمی‌گردد چه مؤمن باشند یا کافر، حضور حول جهنّم همانند ورودشان بر جهنّم است، یا ضمیر «هم» به کافرین بر می‌گردد.

و لفظ «جثیّ» جمع «جاثی» اصل آن «جثوّ» به معنای به زانو در آمدن است، با ضمّه‌ی جیم و کسره‌ی آن هر دو خوانده شده یعنی آن‌ها را پیرامون جهنّم به زانو در می‌آوریم.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ کُلِّ شِیعَةٍ شیعه گروهی است که نبیّ یا امامی را مشایعت کند در هدایت، یا مشایعت امامی بکند در گمراهی (چون روی سخن با گمراهان است پس منظور پیروان کافران و گمراهان است).

أَیُّهُمْ أَشَدُّ عَلَی الرَّحْمنِ عِتِیًّا لفظ «عتیّ» در اصل «عتوّ» بوده، مصدر عتی عتوّا و عتیّا با ضمّه عین، «عتیّا» با کسره‌ی آن به معنای استکبار و تجاوز از حدّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۴

معنای آن این است که از هر گروه مؤمن باشد یا کافر هر کس که عتوّ، سرکش و نافرمانی‌اش و معنای آن این نسبت به خدا بیشتر باشد بیرون آوردیم، که به جهنّم بیاندازیم، غیر سرکش و غیر متجاوز را می‌بخشیم، یا معنای آن این است که از هر گروهی سرکش‌ترین‌اش را جدا می‌کنیم و در اسفل و پایین جهنّم جای می‌دهیم و بقیّه را نسبت به سرکش و تجاوزشان به ترتیب سرکشی و نافرمانی‌شان به درجات مترتّب جهنّم داخل می‌کنیم تا فقط مؤمنین بمانند.

لفظ «ایّ» موصوله و مبنی بر ضمّه است بنا بر قرائت ضمّه‌ی یا، چون در صدر است و صله‌اش حذف شده است.

و اگر «ی» در «ایّ» را به فتح بخوانیم منصوب است تا مفعول «لننزعنّ» باشد.

یا «ایّ» استفهامیه و مبتداء خبر است و جمله به تقدیر «قول» حالیّه است، یا به تقدیر قول مستأنفه است و جواب سؤال مقدّر، مفعول «لننزعنّ» محذوف است.

یا «مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ» مفعول آنست از باب این که «من» اسم است، یا ظرف قائم مقام موصوف است چون معنای بعضیّت در «من» قوی است.

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِینَ هُمْ أَوْلی بِها صِلِیًّا ما آنانی را که به آتش دوزخ سزاوارترند بهتر می‌شناسیم. ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۵

«صلّی» مصدر است مانند «عتیّ» از «اصل النّار» یعنی آتش افروخت.

وَ إِنْ مِنْکُمْ إِلَّا وارِدُها و هیچ کس از شما نیست چرا این که به آن وارد شود.

بدان که درکات و درجات جهنّم در آخرت واقع شده است و داخل جهنّم نمی‌شود مگر کسی که از دنیا و از عقبات برزخ خارج شده باشد و به اعراف رسیده باشد، با او فعلیّتی مناسب با آتش مانده باشد، قبل از این مراحل کسی داخل آتش نمی‌شود و تا این وقت درهای جهنّم بسته است.

روی همین جهت است که گفته می‌شود: هم اکنون داخل درهای جهنّم شوید، خدای تعالی فرمود:

حَتَّی إِذا جاؤُها فُتِحَتْ أَبْوابُها باز شدن درها را فرع بر آمدن اهلش کرده است، چون قبل از آمدن اهل آن درها بسته بود.

اهل بهشت پس از رسیدن به اعراف چیزی جز فعلیّت مناسب با بهشت در آنان باقی نمی‌ماند، پس آنان داخل آتش نمی‌شوند.

لکن ما می‌گوییم: دنیا نمونه‌ای از جهنّم است، اخلاق مذموم و اوصاف پس همه‌اش نمونه‌ای از جهنّم است، خواسته‌های نفس و رنج‌ها و دردها از فوران جهنّم است و برزخ از

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۶

یک جهت جهنّم دنیا و از یک جهت بهشت دنیاست، کسانی که بر اعراف وارد می‌شوند همه‌ی آن‌ها بر جهنّم وارد می‌شوند.

به این معنا که آنان جهنّم را می‌بینند، همه‌ی مردم چه مؤمن و چه کافر باید بر دنیا عبور کرده و به مشتهیات و خواسته‌های آن متّصف گردند، نیز از رذایل و اوصاف پست و خواسته‌های نفس باید عبور کنند، کم اتّفاق می‌افتد که انسان از مختصر مرض و رنج و درد جدا شود.

همه باید بر برزخ عبور نمایند چه با اختیار و چه با اضطرار و لیکن عبور با تفاوت اشخاص و احوال متفاوت است، همه بر اعراف و جهنّم آخرت وارد می‌شوند، به این معنا که همه آن را می‌بینند.

حال که این مطلب را دانستی وجه جمع بین اخبار مختلف که در این باب وارد شده برای تو معلوم می‌شود.

این مطلب نیز معلوم می‌شود که مقصود از نسخ در اخباری که می‌گوید این آیه به سبب آیه‌ی إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنی أُولئِکَ عَنْها مُبْعَدُونَ نسخ شده است نسخ جزیی که بر حسب اشخاص و احوال پدید می‌آید، نه نسخ کلّی.

چه این ورود بر جهنّم و اعراف از لوازم وجود انسان و کیفیت آفرینش اوست.

و لذا خدای تعالی پس از خبر دادن مطلب فرمود:

کانَ عَلی رَبِّکَ حَتْماً مَقْضِیًّا این ورود، بر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۷

پروردگارت یک امر حتمی و نافذ شده است مطلب را با تأکیدهای متعدّد و مؤکّد نمود، لکن گاهی بر انسان جذبه‌ای از جذبات رحمان عارض می‌شود که اثری از دنیا و آتش‌هایش، از برزخ و عقبه‌هایش.

و از اعراف و مشاهداتش باقی نمی‌گذارد، که در این صورت ورود حتمی منسوخ در حقّ او برداشته می‌شود.

آنچه که وارد شده که آتش به مؤمن می‌گوید: عبور کن و بگذر ای مؤمن نور تو شعله‌ی مرا خاموش کرد اشاره به دنیا و خواسته‌های نفس یا اخلاق رذیله و پست، یا برزخ‌ها است.

هم چنین است گفته معصوم علیه السّلام که فرمود: «۱» ما از آتش عبور کردیم و گذشتیم در حالی که آن خاموش بود. «۲»

ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا سپس آنانی را که تقوی ورزیدند نجات می‌دهیم، ستمکاران را در آن جا (در حال) به زانو افتاده وا می‌گذاریم.

این از آن روست که چون بر آن‌ها ... آیات تدوینی به صورت مطلق، یا آیاتی که در مورد ولایت علی علیه السّلام است بر

---

(۱) تفسیر نور الثّقلین ج ۳ ص ۳۵۳. [.....]

(۲) چنانکه معصوم علیه السّلام فرمود: ما از آتش عبور کردیم همه‌ی ما پیوسته و مدام از دوزخ و بهشت عبور می‌کنیم، چون مرگ چیزی جز تغییر لباس نیست پس نیازی بر تفسیر خیال و اندیشه‌ها نیست، دوزخ و بهشت در قیامت با خود ماست.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۸

خوانیم.

بَیِّناتٍ که نشانه‌هایی واضح و روشن‌اند، یا رسالت تو یا قدرت خدا بر زنده گردانیدن بعد از میراندن، یا ولایت علی علیه السّلام را روشن و واضح می‌سازند.

قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا کسانی که به خدا یا به رسالت تو یا به ولایت علی علیه السّلام کافر شدند از روی استهزای به خدا یا به دین تو، یا به علی علیه السّلام می‌گویند:

أَیُّ الْفَرِیقَیْنِ باید دید کدام یک از دو گروه، آن گروه که به خدا یا به رسالت یا به ولایت علی علیه السّلام ایمان آورند، یا آن گروه که آن‌ها را انکار کرده‌اند.

خَیْرٌ مَقاماً نیک مرتبه‌تر است.

اینک جایگاه برتر است زیرا مقام موضع قیام است، لفظ و «مقام» با ضمّه‌ی میم نیز خوانده شده است.

وَ أَحْسَنُ نَدِیًّا از حیث مجلس و مجتمع یعنی محل اجتماع و نشستن کدام برترست؟

مقصود این است که وقتی کفّار آیات و نشانه‌های دالّ بر حقّ بودن دین تو و قدرت خدا و ولایت علی علیه السّلام را شنیدند و از معارضه و ردّ آن آیات عاجز شدند، به مال و ثروت و نیکویی حالشان در دنیا افتخار کرده و گمان کرده‌اند که خوبی حالشان در دنیا بدان جهت است که انکارشان حقّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۱۹

و بدی حال مؤمنین به خاطر آنست که اقرارشان باطل است، چنانچه این گمان، شأن اهل زمان در هر زمان است.

و این یک گمان فاسد است، زیرا خوبی حال در دنیا و زیادی حظّ و نصیب دنیوی مانع از حصول لذّت‌های اخروی و موجب هلاکت در آخرت است، این مانند شهدی است که در آن سمّ نامحسوسی بوده باشد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا قریش را به ولایت ما فرا خواند، پس فرار کردند و انکار نمودند، پس کفّار قریش به مؤمنین که اقرار به امیر المؤمنین و به ما اهل بیت نموده بودند گفتند: کدام یک از ما دو گروه جای بهتر و زندگی و دنیای بهتری دارد، این سخن را از باب سرزنش و عیب کردن می‌گفتند.

پس خدای تعالی در مقام ردّ بر آمد، فرمود:

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثاثاً وَ رِءْیاً «۱» لفظ «رءیا» با کسره‌ی رای مهمله و سکون همزه، «ریّا» با کسره‌ی را و تشدید یا، «ریا» با کسره‌ی را و تخفیف یا، «زیّا» با کسره‌ی زا معجمه و تشدید یا خوانده شده و همه‌ی این‌ها به معنای منظر یا چیزی است که موجب تجمّل و زیبایی است، یعنی: چه بسا پیش از آنان نسلهایی را که خوش ساز و برگ‌تر و خوش بودند نابود کردیم.

---

(۱)

بر مال و جمال خویشتن تکیه مکن کان را به شبی برند و این را به تبی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۰

قُلْ جهت ردّ گمان آنان مبنی بر این که می‌پندارند خوبی حال در دنیا خوبی حال در آخرت را جلب می‌کند به آنان بگو:

مَنْ کانَ فِی الضَّلالَةِ فَلْیَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمنُ مَدًّا هر کسی که گمراهی گزیند، خدای رحمان به او افزونی دنیا بخشد.

لفظ «فلیمدد» را به صورت صیغه‌ی امر آورد تا اشعار به این باشد، که امداد خداوند در دنیا گویا امری است که بر خدا واجب است و تخلّف پذیر نیست، پس به امداد خداوند در دنیا و اجتماع اسباب نعمت‌ها مغرور نشوید که آن موجب شقاوت تدریجی و هلاکت ابدی است. «۱»

حَتَّی إِذا رَأَوْا ما یُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذابَ تا خود نتیجه عمل خویش را که به آن‌ها وعده داده شده بنگرند.

یا عذاب دنیوی چون کشته شدن و اسارت و غارت و دوری از وطن و بلاهایی که از جانب خدا وارد می‌شود، مانند:

مرض‌ها و رنج و دردهای بدنی و نفسانی ببینند.

وَ إِمَّا السَّاعَةَ یا ساعت مرگ و عذاب اخروی را ببینند.

فَسَیَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضْعَفُ جُنْداً آن وقت می‌فهمند که جای چه کسی بد است و چه کسی ضعیف‌ترست، که وقت عذاب مال و اولاد نفعی ندارد، عذاب را نه

---

(۱) این گونه بخشش الهی برای استدراج و آزمایش است. در باره استدراج یعنی درجه بخشش و آزمایش پیش از این بیان شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۱

لشکر و سرباز می‌تواند دفع کند و نه خویشان و نزدیکان، هنگام مرگ هر چیزی که وصل است منقطع می‌شود، هر دفاع کننده‌ای از کار می‌افتد و جز خدا کسی نمی‌تواند نفعی برساند.

پس هر کس از همه منقطع شود، به خدا متّصل گردد به سبب بیعت و لوی با خلفای خدا در این هنگام جا و منزل او بهتر خواهد بود که مجتمع او در این هنگام از سپاهیان خدا خواهد بود.

و کسی که از غیر منقطع نشود و با انجام بیعت به علی علیه السّلام به خدا متّصل نگردد، منزلگاهش بدترین منزلگاه خواهد بود، چون هر کسی که در مجتمع او بود از او و از منزلگاه او قطع می‌شود.

وَ یَزِیدُ اللَّهُ الَّذِینَ اهْتَدَوْا هُدیً و خدا هدایت یافتگان را بر هدایت می‌افزاید.

این جمله عطف بر «من کان فی الضّللة فلیمدد له الرّحمن مدّا» می‌باشد.

تغییر جمله دوّم از اسمیّه به جمله‌ی فعلیّه برای اشعار به این است که امداد و هلاکت یک امر عرضی است تابع استعداد و آمادگی بندگان و افعال آنانست، به خلاف فضل هدایت که فضل محض و ذاتی خدای تعالی است، تابع فعل و استعداد نیست، در گذشته نیز بارها گفته شد که هدایت جز ولایت علی علیه السّلام و توجّه به او چیزی نیست.

از امام صادق علیه السّلام وارد شده که فرمود: همه‌ی آن‌ها در

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۲

گمراهی بودند و ایمان به ولایت امیر المؤمنین و ولایت ما نداشتند، پس گمراه بودند، گمراه کننده، پس خداوند هم به گمراهی و طغیان آن‌ها کمک می‌کند تا بمیرند، پس خداوند جای آن‌ها را بدترین و سپاه آن‌ها را ضعیف‌ترین می‌گرداند.

وَ الْباقِیاتُ الصَّالِحاتُ خَیْرٌ عِنْدَ رَبِّکَ ثَواباً باقیات صالحات پیش پروردگارت از نظر ثواب بهتر از متاع و اعمال صالحی که اجرش نعمت ابدی است نزد پروردگار تو هم از جهت ثواب الهی و لذّت‌های دنیاست از قبیل: اثاثیه و تجمّلات، در سوره‌ی کهف تفسیر باقیات صالحات بیان شد.

وَ خَیْرٌ مَرَدًّا و هم از جهت حسن عاقبت اخروی بهتر است. و نیز از جهت حس عاقبت بهتر از اموال و اولاد است که آن‌ها توهّم کرده‌اند.

و صیغه‌ی تفضیل در اینجا مجرّد برتری و تفضیل مؤمنان بر کافران است، یا مقصود آن برتری است که آن‌ها می‌پنداشتند، دارند.

آیات ۷۷ الی ۸۸

[سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۸] ..... ص : ۱۲۲

اشاره

أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی کَفَرَ بِآیاتِنا وَ قالَ لَأُوتَیَنَّ مالاً وَ وَلَداً (۷۷) أَطَّلَعَ الْغَیْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً (۷۸) کَلَّا سَنَکْتُبُ ما یَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذابِ مَدًّا (۷۹) وَ نَرِثُهُ ما یَقُولُ وَ یَأْتِینا فَرْداً (۸۰) وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِیَکُونُوا لَهُمْ عِزًّا (۸۱)

کَلَّا سَیَکْفُرُونَ بِعِبادَتِهِمْ وَ یَکُونُونَ عَلَیْهِمْ ضِدًّا (۸۲) أَ لَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الْکافِرِینَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا (۸۳) فَلا تَعْجَلْ عَلَیْهِمْ إِنَّما نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا (۸۴) یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ وَفْداً (۸۵) وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ وِرْداً (۸۶)

لا یَمْلِکُونَ الشَّفاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً (۸۷) وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً (۸۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۳

ترجمه: ..... ص : ۱۲۳

آیا نگریسته‌ای کسی را که به آیات ما کفر [و انکار] ورزید و ادّعا کرد که به من مال و فرزند داده خواهد شد.

آیا از غیب اطّلاع داشت، یا از خدای رحمان پیمانی [خاصّ] گرفته بود؟

چنین نیست گفته‌اش را باز خواهیم نوشت و به عذاب او چه بسیار می‌افزاییم.

و مدّعیانش را میراث می‌بریم و به نزد ما یکّه و تنها خواهد آمد.

و به جای خداوند خدایانی را به پرستش گرفتند تا عزّت و اعتبار آنان باشند.

چنین نیست زودا که [آن خدایان] پرستش ایشان را انکار کنند و مخالف آنان باشند.

آیا ندانسته‌ای که ما شیاطین را به سراغ کافران می‌فرستیم که از راه به درشان می‌برند.

در کارشان شتاب مکن، ما حساب کارشان را داریم.

روزی [آید] که پرهیزگاران را چون مهمانانی گرامی به نزد را داریم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۴

روزی [آید] که پرهیزگاران را چون مهمانانی گرامی به نزد خدای رحمان محشور سازیم.

و گناهکاران را به هیأت [رمه‌ای] پیاده و تشنه به سوی جهنّم برانیم. اختیار شفاعت ندارند، مگر کسی که [با ایمان و توحید] از خدای رحمان پیمانی گرفته باشد.

و ادّعا کردند که خدای رحمان فرزندی برگزیده است.

تفسیر ..... ص : ۱۲۴

أَ فَرَأَيْتَ «۱» الَّذِي كَفَرَ بِآياتِنا آیا دیدی کسی را که به آیات ما کافر شد، که البتّه بزرگترین نشانه‌ها و آیات علی علیه السّلام است. (یعنی آن که به ولایت علی علیه السّلام کافر شد).

وَ قالَ لَأُوتَيَنَّ مالًا وَ وَلَداً کسی که به آیات ما کافر شده بود گفت: در آخرت من دارای مال و فرزند می‌شوم، در خبر آمده است که بعضی از مؤمنین از بعضی از مشرکین طلبکار بود، شخصی بدهکار به عنوان استهزا گفت: آیا شما نمی‌گویید که در بهشت طلا و نقره و حریر است؟ گفت: بلی، پس کافر گفت:

وعده‌ی بین من و تو در بهشت، که در بهشت به خدا قسم از بهتر از آنچه در دنیا به تو داده شده به من داده خواهد شد. «۲»

---

(۱) توضیح- در اینجا أ فرایت به معنای (اخبر) تفسیر شده، آیا ندیدی آن را که به آیات ما نگروید زیرا که رؤیت قوی‌ترین سند اخبار این است که به معنای خبر دادن استعمال شده.

منهج الصّادقین.

(۲) میبدی در تفسیر کشف الاسرار می‌گوید: این کافر العاص بن وائل سهمی بود که مردی زندیق

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۵

أَطَّلَعَ الْغَيْبَ آیا او به غیب اطّلاعی پیدا کرده؟ و در غیب دیده که در آخرت صاحب مال و فرزند خواهد شد.

أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً یا از خدا عهد و پیمان گرفته، چون این مطلب دانسته نمی‌شود مگر با مشاهده و تحقیق یا با تعهّد و پیمان از شخصی راستگو، در حالی که علم غیب و تقلید از راستگو از او منتفی است، عهد و پیمان محقّق نمی‌شود مگر به وسیله‌ی بیعت با علی علیه السّلام و او منکر این بیعت است.

كَلَّا سَنَكْتُبُ ما يَقُولُ آنچه را که او می‌گوید ما به زودی می‌نویسیم (ثبت می‌کنیم) تا جزای عمل او را بدهیم، چه سخن او افترا و استهزاست.

وَ نَمُدُّ لَهُ عوض مال و فرزند که او تصوّر کرده عذاب او را زیاد می‌کنیم.

مِنَ الْعَذابِ مَدًّا وَ نَرِثُهُ ما يَقُولُ عوض مال و فرزندی که او ادّعا می‌کند که در آخرت به او داده خواهد شد او را هلاک کرده و آنچه را که از مال و فرزند در دنیا دارد خواهیم گرفت.

وَ يَأْتِينا فَرْداً در روز قیامت تنها پیش ما می‌آید، یعنی

و منکر بعثت (برانگیختن در روز قیامت) بود و از جمله‌ی مستهزیان، خبّاب را بر وی دینی بود به تقاضا شد، جواب وی داد به استهزا که نه شما می‌گویید که در بهشت زر و سیم و حریر است؟ خبّاب گفت: بلی ما می‌گوییم و در کتاب خداست، عاص به استهزا گفت: اکنون صبر کن تا به بهشت رسیم که اللّه تعالی مرا آنجا مال و فرزند دهد و دین تو بگزارم. ربّ العالمین در شأن وی این آیت فرستاد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۶

آنچه که در دنیا داشته دستش از همه خالی شده، از آنچه که ادّعا می‌کرد در آخرت به او داده می‌شود چیزی حاصل نمی‌گردد.

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً عطف بر «قال لأوتینّ» یا بر «کفر بآیاتنا» می‌باشد، جمع ضمیر «اتّخذوا» به اعتبار معناست، چون مقصود از «الّذی کفر» جنس کافر است، نه فرد مخصوص، یعنی کافران به جای خدا خدایانی گرفتند.

لِیَکُونُوا لَهُمْ عِزًّا تا خدایان برای کفّار سبب عزّت گردند، که لفظ «عزّ» و «عزّة» با کسره‌ی هر دو، «العزازة» با فتح مصدر فعل «عزّ» است یعنی عزیز گشت.

یا مقصود این است که کفّار به خاطر خدایان عزیز باشند.

کَلَّا نه چنین است.

این کلمه برای ردع و منع آنان از این گمان است.

سَیَکْفُرُونَ بِعِبادَتِهِمْ خدایان یا کفّار خیلی زود فرا می‌رسد که پرستش ایشان را انکار کنند.

«هم» ضمیر مضاف الیه در «بعبادتهم» محتمل دو وجه است بنا بر هر یک از دو وجه خدایان با کفّار.

وَ یَکُونُونَ عَلَیْهِمْ ضِدًّا خدایان یا کفار مخالف کفار یا خدایانند.

و چون منظور از هر منظور و مقصودی عبارت از ولایت و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۷

وفاق و خلاف با آنست مقصود از آیه چنین می‌شود: کافرین به ولایت، اطاعت کسانی غیر علی علیه السّلام را به گردن گرفتند تا آنان برایشان موجب عزّت باشند، ولی چنین نیست بلکه آنان در اطاعت از خدایانشان کافر گشته و بر ضد آنان خواهند شد، آن موقعی است که آنان را در اعراف، یا در قیامت، یا در آتش، یا در حال احتضار ذلیل و مردود ببینند، علی علیه السّلام را در بالاترین مراتب عزّت ببینند، در خبر به آن اشاره شده است.

چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر کفّار اندوهناک بود و بر انحراف‌شان تأسّف می‌خورد و گویا که تصمیم گرفته بود نفرین کند خدای تعالی جهت دلداری او و تأخیر نفرین فرمود:

أَ لَمْ تَرَ با چشم و دید باطنی آیا نمی‌بینی؟

أَنَّا که ما، (نه غیر ما) أَرْسَلْنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الْکافِرِینَ شیاطین را بر کافرین فرستادیم دیگر چرا حسرت می‌خوری؟ یا در عذاب آنان شتاب می‌کنی؟

تَؤُزُّهُمْ أَزًّا «أزّت القدر» از باب «نصر» و «ضرب» جوشش دیگ شدت گرفت، «ازّت السّحابة» یعنی ابر از دور صدا کرد، «ازّ النّار» یعنی آتش را افروخت، «ازّ الشّیء» چیزی را به شدّت حرکت داد، «ازّ» ضربان رگها نیز می‌باشد.

پس حالا که می‌بینی ما شیاطین را بر کفّار فرستادیم دیگر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۸

فَلا تَعْجَلْ عَلَیْهِمْ در عذاب آن‌ها عجله نکن إِنَّما نَعُدُّ ما روزها، یا نفس‌ها را برای آنان می‌شماریم یعنی حساب روز و ساعت را

داریم.

لَهُمْ عَدًّا این کلمه وقتی گفته می‌شود که مقصود اشاره به قلّت و اندک بودن ایّام باشد.

و در خبر است که مقصود شمردن نفس‌هاست و گر نه پدران و مادران روزها را می‌شمارند، یا مقصود این است که ما اعمال آنان را می‌شماریم.

یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ وَفْداً روزی که پرهیزگاران را چون مهمانان گرامی به نزد خدای رحمان گرد آوریم.

بنای دین معین که گفته شد یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ ظرف برای «نعدّ» و ممکن است ظرف «لا یملکون» یا مفعول «اذکر» مقدّر باشد.

بدان که تقوای حقیقی جز با ولایت حاصل نمی‌شود، هر کس ولایت علی را داشته باشد او متّقی است، خواه به تقوای خود آگاه باشد یا نباشد.

و روز اعراف که آخر برزخ‌هاست شیعه علی علیه السّلام به سوی مقامات اخروی، نعمت‌ها و ازواجشان محشور می‌شوند طبق

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۲۹

تفاصیلی که در اخبار نقل شده است. «۱»

اختیار اسم رحمان بدان جهت است که شیعه‌ی علی علیه السّلام وقتی به اعراف می‌رسند چیزی از اوصاف نفس بر آنان باقی نمی‌ماند، از هر چیزی که باید از آن پاک شوند پاک می‌شوند از قبیل نسبت افعال و صفات به خودشان، بلکه از نسبت انانیّت به خودشان پاک می‌شوند، برای آنان فنای کامل و تامّ حاصل می‌شود که آن آخر مقامات تقواست، بعد از فنای تامّ هیچ بقایی وجود پیدا نمی‌کند، مگر با بقای خدا، پس از بقای شخصی که باقی مانده اهل عالم و مملکتش را باقی نگاه می‌دارد، این بقا عبارت از رجعت در عالم صغیر است، آن نمونه‌ی رحمت رحمانی خدای تعالی است.

و به همین اعتبار فرمود: «نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ» و بر حسب سلوک وقتی سفر دوم برای سالک تامّ و کامل شد و تقوای او به فنای ذاتی منتهی شد و به سبب حقّ در حق سیر نمود در صورتی که عنایت الهی او را درک نماید.

پس از فنا او را باقی بگذارد و سالک نیز با بقای خدا باقی می‌ماند، اهل ممکلتش و اهل ملک کبیر را نیز باقی نگه می‌دارد، با عدل خدا عادل می‌شود و حقّ هر کسی را می‌دهد.

و این از خواصّ اسم رحمان است، لذا فرمود:

---

(۱) مخزن العرفان فی تفسیر القرآن.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۰

«نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ».

لفظ «وفدا» جمع است مانند «رکب» و «صحب» حال از «متّقین» است، یا مصدر است به معنای جمع وصفی و حال یا مصدر مفعول مطلق است بدون این که از لفظ فعلش باشد، یا تقدیر «حشر وفد» است. «۱»

وَ نَسُوقُ الْمُجْرِمِینَ إِلی جَهَنَّمَ وِرْداً و گناهکاران را به صورت پیاده و تشنه (به مانند چارپایان) به سوی جهنّم برانیم.

لفظ «ورد» مصدر است، به معنای مشرف شدن بر آب خواه داخل بر آب بشود و خواه نشود، اسم جمع است به معنای جماعتی که وارد بر آب شوند و آن حال یا مصدر مانند «وفد» است.

و در استعمال لفظ «حشر» و در آن جا و «سوق» که جز برای چهارپایان نیست در این جا نکته‌ای است که برای اهل ذوق مخفی نیست، آن احترام و بزرگداشت در آن جا و توهین در این جا است.

ضمنا «یحشر» و «یساق» به صورت مفرد مذکّر غایب به صیغه‌ی مجهول، در آن صورت «متّقون» و «مجرمون» به حالت

(۱) نقل شده که بعضی بر مرکوب عبادات و طاعات سوار باشند و برخی بر مراکب همم علیا که مقصد آن‌ها قرب جوار حقّ تعالی است، جماعت اوّل بهشت جویانند و طایفه دوّم خدا طلبانند که آنان را به قرب رحمان خوانند، بسیار فرق است بین طالب جنان و طالب رحمان.

منهج الصّادقین.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۱

رفع (نایب فاعل) خوانده شده است. «۱»

لا یَمْلِکُونَ الشَّفاعَةَ مقصود مطلق بندگان است که از ذکر هر دو قسم متّقین و مجرمین استفاده می‌شود، یا مقصود فقط مجرمین است که از شفاعت برخوردار نیستند.

إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمنِ عَهْداً استثنای از فاعل «یملکون» یا از «الشفاعة» است به تقدیر «شفاعة من اتّخذ عند الرحمن عهدا» یا استثنای مفرّغ است، یعنی برای احدی مالک شفاعت نیستند، مگر برای کسی که از رحمان عهد و پیمان گرفته باشد.

شفاعت اعمّ از مصدر معلوم و مجهول، یا مصدر فعل معلوم است، یعنی مالک شفاعت برای دیگری، یا مالک شفاعت دیگری برای آنان نیستند، در اخبار به همه‌ی اینها اشاره شده است. «۲»

و عهدی که نزد رحمان گرفته شده عبارت از عهد و بیعت است، در اخبار به عهد ولایت و بیعت با علی علیه السّلام تفسیر شده است، چون گرفتن عهد و پیمان نزد رحمان بدون مظاهر و جانشینان الهی برای کسی قابل تصوّر نیست.

و از امام صادق علیه السّلام وارد شده که فرمود: «۳» یعنی کسی که به

(۱) اگر «یحشر المتّقون» بخوانیم یعنی وقتی که پرهیزکاران گرد آورده شوند در نزد خدا و اگر «یساق المجرمون» بخوانیم، یعنی وقتی گناهکاران رانده شوند به سوی جهنّم. مترجم

(۲) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۲۹۵ و الکافی ج ۱ ص ۴۳۱ ضمن ح ۹۰.

(۳) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۲۹۶ و تفسیر القمی ج ۲ ص ۵۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۲

ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و ائمّه‌ی پس از آن گردن نهاده باشد که همان عهد نزد خداست.

و نیز وارد شده که فرمود: نه برای آن‌ها شفاعت می‌شود و نه آن‌ها برای کسی شفاعت می‌کنند مگر این که با خدا عهد بسته باشند، مگر این که برای او اذن به ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و امامان پس از او داده شده باشد که همان عهد با خداست.

و در گذشته بارها تکرار شده است که ولایت همان بیعت است، نه چیز دیگر، در اخبار بر حسب ظاهر در بیان عهد چیزهای دیگری از قبیل عهد وصیت و غیر آن ذکر شده است.

وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً این جمله عطف بر «کفر بآیاتنا» است و لفظ «ولدا» به صورت جمع خوانده شده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: «۱» این آیه در مورد قریش است که گفتند: خدای تعالی از ملایکه دخترانی را به فرزندی گرفته است، لذا خدا به عنوان نکوهش فرمود: می‌گویند خدا برای خود فرزند برگزیده است!

(۱) مخزن العرفان فی تفسیر القرآن.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۳

ايات ۸۹ الى ۹۸

[سوره مريم (۱۹): آيات ۸۹ تا ۹۸] ..... ص : ۱۳۳

اشاره

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئاً إِدًّا (۸۹) تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبالُ هَدًّا (۹۰) أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمنِ وَلَداً (۹۱) وَ ما يَنْبَغِي لِلرَّحْمنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً (۹۲) إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمنِ عَبْداً (۹۳)
لَقَدْ أَحْصاهُمْ وَ عَدَّهُمْ عَدًّا (۹۴) وَ كُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَرْداً (۹۵) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا (۹۶) فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا (۹۷) وَ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً (۹۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۳

به راستى كه ادّعاى شگرفى پيش آورديد.
نزديكست كه آسمانها از [ناروايى] آن پاره پاره شوند و زمين بشكافد و كوهها خرد شده فرو ريزند.
از اين كه براى خداوند رحمان فرزندى قايل شدند.
و سزاوار نيست كه خداوند رحمان فرزندى برگزيند.
جز اين نيست كه هر موجودى كه در آسمان‌ها و زمين است، بنده‌وار سر به درگاه خداى رحمان فرود مى‌آورد.
به راستى همه را شماره كرده و حساب همگيشان را دارد.
و همگيشان روز قيامت يكّه و تنها به نزد او آيند.
كسانى كه ايمان آورده و كارهاى شايسته كرده‌اند، زودا كه خداوند رحمان در حقّ آنان مهربانى كند.
همانا آن [قرآن] را به زبان تو بيان كرديم تا پرهيزگاران را به آن
ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۴
بشارت دهى و مردم ستيزه جو را به آن بيم دهى.
و چه بسيار پيش از آنان نسلهايى را بر انداختيم، آيا هيچ يك از آنان را مى‌يابى يا كمترين صدايى از آنان مى‌شنوى
لا فتى الّا علىّ لا سيف الّا ذو الفقار
ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۵

تفسير ..... ص : ۱۳۵

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئاً إِدًّا اى كافران همانا شما سخنى بسيار زشت و منكرى را بر زبان آورديد اين جمله جواب سؤال يا حال است به تقدير قول، «إدّ» و «إدّة» با كسره هر دو، «ادّه» با فتح همزه شگفتى و امر رسوا و بد و منكر است.
يعنى: قطعا ادّعاى شگفت و رسوا كننده‌اى را پيش كشيده‌اند! تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ نزديك است كه آسمانها از اين اتّهام ناروا از هم گسسته شود.

این جمله صفت بعد از صفت برای «شیئا» «۱» یا حال از آنست، «۲» یا جمله مستأنفه «۳» است.

وَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَ تَخِرُّ الْجِبالُ هَدًّا «الخرّ» به معنای سقوط به صورت مطلق یا سقوط از بلندی است، «هدّ» منهدم شدن شدید و شکستن است، یعنی، زمین بشکافد و کوهها فرو ریزد.

أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمنِ وَلَداً بدل از ضمیر «منه» است،

---

(۱) اگر صفت بعد از صفت باشد در آن صورت معنای آن این است که چیز پیش خود ساخته‌ی شکافنده آسمانها آورده‌اند.

(۲) اگر حال باشد یعنی چیز پیش خود ساخته‌ای است که شکافنده آسمانهاست. [.....]

(۳) جمله مستأنفه همان نفی فوق است که آورده‌ایم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۶

یعنی آن گونه‌ای که برای خدا فرزند قایل شدند.

وَ ما یَنْبَغِی لِلرَّحْمنِ أَنْ یَتَّخِذَ وَلَداً و شایسته‌ی خدا نیست که فرزند بگیرد.

که او واحد احد است، که رویارو، همراه، همانند، دوّمی ندارد، اگر فرزند داشت برای او دوّم می‌شد، اگر دوّم داشت وحدتش منهدم می‌شد، با انهدام وحدت وجوبش منهدم می‌گشت، پس منزّه است کسی که ذاتش اقتضا می‌کند دوّم نداشته باشد.

إِنْ کُلُّ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِلَّا آتِی الرَّحْمنِ عَبْداً جواب سؤال در موضع تعلیل است، یعنی، هر کسی که در آسمانها و زمین است روز قیامت بنده‌ی رحمان می‌آید، یا در حال وجودشان بنده‌ی رحمان می‌آیند در حالی که از انانیّتش بیرون می‌رود، نه این که در مقابل خدا قرار گیرد و دوم برای او بشود، تا این که او فرزند نامیده شود چه دختر و چه پسر.

چون مقصود از بندگی، بندگی تکوینی است، همه‌ی افراد انسان بندگان اسمای لطیف و مظاهر آن نیستند، بلکه بعضی از بندگان، بندگان اسمای قهری و مظاهر آن در دنیا و آخرت می‌باشند، لذا از بین اسما اسم رحمان را اختیار کرد که آن محلّ اجتماع اسمای لطفی و قهری است.

لَقَدْ أَحْصاهُمْ جواب سؤال مقدّر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۷

گویا که گفته شده: آیا خداوند آنها را می‌داند در حالی که آنها زیاد هستند؟ فرمود: خداوند آنها را شمرده و احصا کرده است.

از حیث ذات و اجزای ذات، آنچه که به نفع آنان و نیز آنچه که بر ضررشان است.

وَ عَدَّهُمْ و آنها را از حیث تعداد رءوس و افعال و اقوال و احوال و اخلاقشان شمارشی کرده، جمیع حرکات و اشاره‌های آنان را شمرده است.

عَدًّا یک نوع شمارشی که از مانند شمارش شما که موقوف بر زمان و تفحّص و تجسّس است خارج می‌باشد.

وَ کُلُّهُمْ آتِیهِ یَوْمَ الْقِیامَةِ فَرْداً و همه آنها روز قیامت تنها نزد خدا می‌آیند یعنی تنها و جدا از کسانی که خیال می‌کرد برای او هستند، از کسانی که در دین و دنیا به آنها اعتماد می‌کرد، نیز جدا از جمیع اموال و قوا و اعضا، از جمیع نسبت‌ها و اضافات و از دوستان و یاران نزد خدا می‌آید.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمنُ وُدًّا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا همه‌ی آنان (چه مؤمن و چه کافر) تنها می‌آیند؟

پس فرمود: مؤمنین با کردار شایسته، دارندگان صفت حبّ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۸

و دوستی یا با دوستانشان می‌آیند، از دوستانشان نسبت آن‌ها منقطع نمی‌شود، که هر نسبت و دوستی قطع می‌شود جز آن نسبت و دوستی که در راه خدا باشد.

و در اخبار متعدّد وارد شده که رسول صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود:

یا علی بگو: الهی برای من در قلوب مؤمنین دوستی و محبّت قرار بده، پس علی علیه السّلام این دعا را کرد و این آیه نازل شد. «۱»

و در بعضی از اخبار آمده است که ولایت امیر المؤمنین همان دوستی و محبّت است که خدای تعالی فرموده، «ودّ» با حرکت سه گانه و او مصدر «ودّ» از باب «علم» و «منع» یا وصف از همین باب است، معنای وصفی این جا مناسب است.

چه مقصود این است که برای آنان محب و دوستداری قرار می‌دهیم وقتی که به سوی ما بازگشت نمایند، چون نور آن‌ها نور (امام آن‌ها) از جلو و راستشان و راست می‌تابد و می‌شتابد، «۲» اگر مقصود از «ودّ» معنای مصدری آن باشد پس باید همین معنای مراد باشد.

زیرا که حبّ حقیقی عبارت از ملکوت امام است که بر

---

(۱) در حدیثی از امام صادق علیه السّلام می‌خوانیم: که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در آخر نماز خود با صدای بلند به طوری که مردم می‌شنیدند در حقّ امیر مؤمنان علی علیه السّلام چنین دعا می‌کرد. خداوندا محبّت علی علیه السّلام را در دلهای مؤمنان بیفکن و هم چنین هیبت و عظمت او را در دلهای منافقان، در این هنگام آیه فوق و آیه بعد از آن نازل شد. نور الثّقلین ج ۳ ص ۳۶۳.

(۲) اشاره به آیه ۸ سوره تحریم ... و الّذین آمنوا نورهم یسعی بین ایدیهم و بایمانهم ...

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۳۹

سینه‌ی سالک ظاهر می‌شود.

این اشاره به فکر و حضور و سکینه‌ایی دارد که صوفیان گفته‌اند، این همان ظاهر شدن امام با ملکوتش بر سالک می‌باشد و این که سالک باید همه‌ی اهتمام و همتّش این باشد که شیخ بر او ظاهر شود، اوست که مطلوب نهایی و مقصود بزرگ است.

فَإِنَّما یَسَّرْناهُ لفظ «فاء» عاطفه است و دلالت بر شرافت حکم آینده می‌کند و ضمیر «ه» به قرآن، یا به قرآن ولایت علی علیه السّلام یا به قرار دادن محبّت و دوستی که ملکوت علی علیه السّلام است بر می‌گردد، یعنی قرآن یا ولایت یا محبّت را برایت آسان نهادیم.

بِلِسانِکَ تا با لغت و زبان تو باشد، چه زبان در لغت بسیار استعمال می‌شود، یا مقصود بر زبان، یا در زبان تو می‌باشد.

لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِینَ تا بدان وسیله به متّقین بشارت دهی، به کسانی که به سبب ولایت از راههای منحرف نفسانی پرهیز کردند.

وَ تُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا لفظ «لدّ» جمع «ألدّ» است، آن به معنای خصم لجبازی است که به حقّ نمی‌گرود، یعنی ستیزه‌جویان را بیم دهی،

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ که چه بسیار از این گونه ستیزه‌جویان (با این گونه نسلها) را برانگیختیم.

که این تهدید بیان جهتی از جهات انذار است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۰

هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ حال از ما بعدش می‌باشد، در حالی که آیا از آن‌ها هیچ حسّ و دریافتی داری؟! مِنْ أَحَدٍ لفظ «من» زایده است.

أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِکْزاً آیا صدایی از آن‌ها می‌شنوی؟

یعنی از آن‌ها هیچ اثری نمی‌بینی و هیچ صدایی نمی‌شنوی. «۱»

---

(۱) اشاره به این که همه مردند و هلاک گردیدند و نه از آن‌ها اثری باقی مانده و نه صوت و صدایی از آنان شنیده می‌شود.

کو اثر از سروران تاج بخش کو نشان از خسروان تاجدار

سوخت دیهیم شهان کام جوی خاک شد تخت ملوک کامکار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۱

سورة طه ..... ص : ۱۴۱

اشاره

آیات ۱ الی ۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۱۴۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
طه (۱) ما أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقى (۲) إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشى (۳) تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَ السَّماواتِ الْعُلى (۴)
الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى (۵) لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ ما تَحْتَ الثَّرى (۶) وَ إِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفى (۷) اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى (۸)

ترجمه: ..... ص : ۱۴۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

طه [طا. ها]

قرآن را بر تو نازل نکرده‌ایم که در رنج افتی.

جز این نیست که یاد آور کسی است که خشوع و خشیت داشته باشد.

فرو

---

(۱) خلاصه مطالب این سوره عبارت است از نزول قرآن برای متنبّه و آگاه نمودن خلایق به مبدأ و معاد و بیان توحید، داستان بعثت موسی، فرعون و بنی اسرائیل، حکایت شیطان و فریب دادن آدم بیان حشر و نشر و اینکه انسان نباید از یاد خدا غفلت نماید. مترجمان

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۲

فرستاده‌ای است که از سوی کسی که زمین و آسمانها برافراشته را آفریده است.

خداوند رحمان بر عرش استیلا یافت.

او راست هر آنچه در آسمانها و هر آنچه در زمین و بین آن‌ها و در زیر زمین است.

و اگر سخنت را آشکار کنی [یا پوشیده بداری] بدان که او هر راز و هر نهفته‌ای را می‌داند. و اگر سخنت را آشکار کنی [یا پوشیده بداری] بدان که او هر راز و هر نهفته‌ای را می‌داند.

خداوند است که خدایی جز او نیست، او را نامهای نیکوست.

تفسیر ..... ص : ۱۴۲

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم طه «۱» (ای مشتاق و هادی حقّ) بیان تامّ و کاملی برای امثال این حروف گذشت، در خصوص این لفظ «طه» وارد شده که:

آن از نامهای پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله است.

ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی «۲» ما قرآن را بر تو نازل نکردیم که خسته و ناراحت گردی، بلکه برای آن فرستادیم که سعید و خوشبخت گردی، زیرا مفهومها در مقام خطابه معتبر و حجّت هستند. «۳»

---

(۱) از امام صادق نقل شده که طه سوگند به طهارت اهل بیت است.

تفسیر منهجّ الصّادقین ج ۵ ص ۴۶۵

(۲) صاحب کشف الاسرار نقل می‌کند که پیامبر به قدری نماز می‌خواند که پاهای وی متورّم شده بود و نیز گوید گاهی به یک پای می‌ایستاد و نماز می‌خواند.

(۳) این که مفهوم مقابل رنج و شقاوت، که خوشبختی و سعادت است، از دین خطاب خدا به محمّد

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۳

و «شقاء» به معنای خستگی و رنج است، به طرق متعدّد وارد شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر روی اطراف انگشتان پاهایش می‌ایستاد تا جایی که دو پایش ورم کرد و صورتش زرد شد و همه‌ی شب را بیدار بود و عبادت می‌کرد تا جایی که (به واسطه این آیه) مورد عتاب و سرزنش قرار گرفته (بر مبنای آن) خدای تعالی فرمود:

ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ لِتَشْقی.

إِلَّا تَذْکِرَةً استثنای منقطع یا (استثنای) مفرّغ است، مفعول له «لتشقی» یا مفعول به «ما أنزلنا» است مشروط بر این که «لتشقی» حال از «القرآن»، یا از مجرور «علیک» باشد، یا استثنای مفرّغ و حال از فاعل «انزلنا» یا از مجرور «علیک» یا از «القرآن» یا از فاعل «تشقی» می‌باشد، یعنی جز یادآوری نیست.

لِمَنْ یَخْشی برای آگاهان خاشع، زیرا خوف، به معنای خاصّ از صفات نفس است و آن تا جایی است که نفس عالم نگردد، که اگر در واقع و حقیقت عالم گشت خوف نفس تبدیل به خشیت می‌شود، چنانچه اگر به صورت مکاشفه و مشاهده در بیاید خشیت تبدیل به هیبت می‌شود. «۱»

مصطفی صلّی اللّه علیه و آله فهمیده می‌شود که دلیل به نوع خطاب و مخاطب است.

(۱) چنانچه مصطفی در قنوت گفت: خدایا، شرّ و بدی را به تو چه راه و شریر را با تو چه روی. تفسیر ادبی و عرفانی کشف الاسرار.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۴

تَنْزِیلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَ السَّماواتِ الْعُلی «۱» فرو فرستاده‌ای است از سوی آن که زمین و آسمانها را بر افراشته است.

لفظ «تنزیلا» مفعول مطلق فعل خودش است «انزلنا تنزیلا» که محذوف است.

یا منصوب است بنابر این که باشد که به سبب نصبش یا مفعول مطلق نوعی برای «ما انزلنا» یا مفعول به برای «یخشی» یا مفعول له برای «تذکرة» یا منصوب به نزع لام و تعلیل «لتشقی» یا «لیخشی» است.

و وجه مفرد آمدن لفظ «الارض» و جمع آمدن لفظ «السّماوات» و بیان مصادیق هر یک در اول سوره‌ی انعام گذشت.

و مقدّم داشتن زمین بر آسمانها با این که آسمان شریفتر و قدیمتر از زمین است به جهت مراعات رءوس آیه‌هاست و نیز بدان جهت است که آیه در مقام بیان بزرگداشت و شرافت تنزیل است نسبت به کسی که او از نظر خلقت وسیع و از نظر قدرت قوی است.

و این مقتضی ترقّی از پایین‌تر و ضعیف‌تر به قوی‌تر است،

---

(۱) حافظ در باره آسمانهای بلند چنین می‌سراید:

چیست این سقف بلند ساده بسیار نقش زین معمّا هیچ دانا در جهان آگاه نیست

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۵

از سوی دیگر زمین در عالم صغیر و در انظار حسّی مقدّم بر آسمانهاست.

الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى «۱» خدای رحمان بر عرش عالم وجود استیلا یافت است.

لفظ «الرّحمن» مبتدای مرفوع و «علی العرش» خبر آن خوانده شده، جمله حال است یا مستأنف، یا «علی العرش» متعلّق به «استوی» و «استوی» خبر آن، بنابر اوّل «استوی» مستأنف است، یا حال، یا خبر بعد از خبر است.

و «الرّحمن» مرفوع خوانده شده که از وصف بودن مقطوع گشته و خبر مبتدای محذوف باشد، در این صورت «علی العرش» حال یا خبر بعد از خبر، یا به تقدیر مبتدای جمله‌ای است مستأنف.

هم چنین است حال در «استوی» و لفظ «الرحمن» که با

---

(۱) ابن بابویه ذیل آیه فوق از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده فرمود هر کس گمان کند که خداوند چیزی است و یا بر چیزی قرار نگرفته است آن شخص کافر شده است حضورش عرض کردم پس تفسیر این آیه را بیان فرمایید فرمودند منظور آنست که خداوند محتوی چیزی نیست و چیزی خداوند را نگاهداری نمی‌نماید و هیچ چیزی بر او پیش نگرفته.

تفسیر جامع جلد ۴ ص ۲۷۹.

سنایی در این باره چنین سروده است:

ای که در بند صورت نقشی بسته‌ی استوی علی العرش

صورت از محدثان خالی نیست در خور عزّ لا یزالی نیست

زان که نقّاش بود و نقش نبود استوی بود و عرش و فرش نبود

استوی از میان جان می‌خوان ذات او بسته جهان میدان

کاستوی آیتی ز قرآنست گفتن لامکان زایمان است

عرض چون حلقه از برون در است از صفات خدای بی‌خبر است

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۶

جرّ خوانده شده تا صفت «من خلق الارض» و «علی العرش» در این هنگام حال یا متعلّق به «استوی» یا جمله‌ی مستأنفه به تقدیر مبتدای محذوف است، وجوه سابق در «استوی» جریان پیدا می‌کند، بیان تامّ و کامل استوای رحمن بر عرش و وجه آفرینش آسمانها و زمین در شش روز در سوره‌ی اعراف گذشت.

لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ ما تَحْتَ الثَّرى «۱» آنچه در آسمانها و زمین و ما بین آن‌هاست و هر که در زیر زمین از معادن و کنوز می‌باشد همه ملک اوست یعنی پروردگار مالک و مدبّر هر چیزی است.

این جمله مستأنفه و در موضع تعلیل است، چه وقتی خداوند به طور جمال ذکر نمود که او خالق آسمانها و زمین است و نسبت او به بزرگ و کوچک و کم و زیاد و ناچیز مساوی است خواست به نحو تفصیل آن را تعلیل نماید.

پس فرمود: همه‌ی آسمانها و آنچه که در آنست از حیث آغاز، غایت و ملک از آن خداست، زیرا مکرّر این مطلب

---

(۱) نظامی گنجوی در مخزن الاسرار مفهوم آیه فوق را در ارتباط با آیه قبل چنین بیان می‌کند.

ای همه هستی ز تو پیدا شده خاک ضعیف از تو توانا شده

زیر نشین علمت کائنات ما به تو قائم چو تو قائم به ذات

هستی تو صورت پیوندنی تو به کس و کس به تو مانند

آنچه تغیّر نپذیری تویی و آن که نمرده است و نمیرد تویی

ما همه فانی و بقا بس تراست ملک تعالی و تقدّس تو راست

خاک به فرمان تو دارد سکون قبّه‌ی خضرا تو کنی بیستون

هر که نه گویای تو، خاموش به هر چه نه یاد تو، فراموش به

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۷

گذشته است که نسبت چیزی به مظروف مشتمل نسبت به ظرف نیز هست به خصوص اگر مظروف شریفتر از ظرف باشد.

و آنچه که ما بین آسمان‌ها و زمین است نیز از آن خداست، مانند عالم برزخ یا نفوسی که متعلّق به آسمانها و زمین است، ولی در آن دو منطبع نشده، مقصود از آنچه که در آسمانها و زمین است چیزهایی است که در آن دو جایگزین گشته و در نهانخانه وجود آن دو است و مقصود از «تحت الثّری» عالم جنّیان، یا قوا و استعدادهای بعید و پنهانی است که جز خدا کسی آن‌ها را نمی‌داند. «۱»

وَ إِنْ تَجْهَرْ ای محمّد اگر بلند سخن گویی یا آهسته خدا آشکار و پنهان را می‌داند ممکن است مقصود هر کسی باشد که در مورد او خطاب ممکن است.

و آن عطف است بر قول خدا «لَهُ ما فِی السَّماواتِ» و تعلیل دیگری برای شمول علم و گستردگی خداست و تصریح به احاطه‌ی علم او.

پس از آن که این مطلب را به طور اشاره ذکر نمود و ممکن است جمله حالیّه باشد.

---

(۱) اگر ارض را جهان مادّی و ظاهری در برابر سما که جهان معنوی و باطنی است بگیریم، تحت الثّری که به همان معنای زیر زمین است، به نفس مفعول یا ناخود آگاه اطلاق می‌شود که عالم جنّ یعنی پنهانیهای درون است و مبتنی بر آتش شهوت و خشم (کشش زندگی و دفع مرگ) است. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۸

و معنای آن این است که اگر بلند سخن بگویی بِالْقَوْلِ خداوند آن را می‌داند.

فَإِنَّهُ یَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفی «۱» خداوند سرّ و خفیه را می‌داند پس چگونه جهر و آشکار را نداند؟! و سرّ چیزی است که در نفست آن را پنهان کنی (خواستهای جهان زیرین ناخودآگاه) و «أخفی» آنست که به ذهنیّت خطور کند (خود آگاه و نیمه خود آگاه) و سپس آن را فراموش کنی.

چنانچه در خبر است، یا سرّ آنست که از غیر خودت مخفی باشد، «أخفی» آنست که از خودت نیز پنهان باشد که نه تو و نه غیر تو بر آن اطلاع نداشته باشید «۲».

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ اللّه تنها خدایی است که جز او خداوندی نیست، این عبارت استیناف و تعلیل و حصر الهیّت در اوست. «۳»
بعد از آن که این مطلب را با اشاره و تلویح افاده نموده،

---

(۱) نفس چه داند که در کنج خانه‌ی دل چه تعبیه است؟ در چه داند که در حرم روح چه لطیفه‌هاست؟ روح چه داند که در سرا پرده‌ی سرّ چه ودیعه‌هاست؟ و سرّ چه داند که در اخفی چه حقیقت هاست؟
پس نفس جای امانت، دل خانه معرفت، روح نشانه مشاهدت، سرّ محلّ رحل عشق است و اخفی را حقّ داند که چیست؟ داننده‌ی آن کیست؟ و فهم و درک خلق از دانش آن تهی است. تفسیر ادبی و عرفانی کشف الاسرار، خواجه عبد اللّه انصاری.
(۲) تفسیر جامع ج ۴ ص ۳۸۱
(۳) استیناف است چون اوّل جمله آمده است. تعلیل است چون علّت موضوعات پیش از آفرینش آسمان و زمین بوده است، امر الهیّت است تا معلوم شود همه تنها به قدرت او وابسته است و غیری وجود ندارد.
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۴۹
اینجا با صراحت همه را به خدای واحد نسبت داده است.
لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی مر او راست نامهای نیک این عبارت تعلیل دیگری برای عمومیّت و ثبوت همه‌ی صفات خداست که اجمالا استفاده شد.
زیرا اگر همه‌ی صفات کمال برای خدا ثابت نباشد یا بعضی از صفاتش محیط نباشد اسم آن صفت و اسم این کمال از خداوند سلب می‌شود، آن وقت دیگر همه‌ی اسمای حسنی نمی‌تواند در خداوند منحصر باشد. «۱»

---

(۱) در قرآن کریم علاوه بر این که پیش از یک صد نام نیک (صفت نیک) برای خدا یاد شده در چند سوره از جمله سوره اعراف آیه ۱۸۰ و اسراء آیه ۱۱۰ و حشر آیه ۲۴ و همین جا (طه آیه ۸) به اسماء الحسنی اشاره شده است.
که اشاره به جامعیّت اللّه است در همه صفات و همین بیانگر آنست که اسماء اللّه که از نظر دستوری و معنایی صفات اللّه هستند، نمود و ظهور ذاتی‌اند، پس عین ذات‌اند.
چنانکه علّامه طباطبایی در المیزان می‌نویسد، صفات خدای تعالی عین ذات اوست و هم چنین هر یک از صفات عین صفت دیگر اوست.
و هیچ تمایزی میان آن‌ها نیست، مگر به حسب مفهوم .... پاره‌ای از صفات خدا آن صفاتی است که عین ذات اوست نه زاید بر ذات مانند حیات، علم و قدرت، پاره‌ای دیگر صفاتی است که تحقیقشان محتاج به این است که ذات قبل از تحقق آن صفات محقّق فرض شود مثل خالق و رازق که صفت فعلی است که این گونه صفات زاید بر ذات و منتزع از مقام فعلند.
(ترجمه المیزان ج ۸ ص ۴۵۹).
اما تعداد این اسماء در احادیث اهل سنّت و شیعه ۹۹ نام ذکر کرده‌اند. در احکام القرآن بر طبق تحقیق ابن العربی ۱۴۶ نام در قرآن آمده در طبق شمارش المیزان ۱۲۷ و طبق فرهنگ موضوعی قرآن ۱۵۳. در جوشن کبیر ۱۰۰۱ نام الهی آمده است که یکی نام ذات اللّه است صفات (ولی همه صفات ذاتی و اوّلیّه نیستند بلکه صفات فعلی می‌باشند).
نگارندگان معتقدند ظهور اسماء الحسنی طبق آنچه از معصوم وارد شده و در سوره حمد آمده است انسان کامل است که جامع تجلّیات الهی است و هم صفات ذاتی و فعلی حقّ در او مکنون است که هر که آن‌ها را ببیند خدا را دیده است.
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۰

آيات ۹ الى ۲۴

[سوره طه (۲۰): آيات ۹ تا ۲۴] ..... ص : ۱۵۰

اشاره

وَ هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى (۹) إِذْ رَأى ناراً فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدىً (۱۰) فَلَمَّا أَتاها نُودِيَ يا مُوسى (۱۱) إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً (۱۲) وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِما يُوحى (۱۳) إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ أَنَا فَاعْبُدْنِي وَ أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِي (۱۴) إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكادُ أُخْفِيها لِتُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما تَسْعى (۱۵) فَلا يَصُدَّنَّكَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدى (۱۶) وَ ما تِلْكَ بِيَمِينِكَ يا مُوسى (۱۷) قالَ هِيَ عَصايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْها وَ أَهُشُّ بِها عَلى غَنَمِي وَ لِيَ فِيها مَآرِبُ أُخْرى (۱۸)

قالَ أَلْقِها يا مُوسى (۱۹) فَأَلْقاها فَإِذا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعى (۲۰) قالَ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِيدُها سِيرَتَهَا الْأُولى (۲۱) وَ اضْمُمْ يَدَكَ إِلى جَناحِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرى (۲۲) لِنُرِيَكَ مِنْ آياتِنَا الْكُبْرى (۲۳)

اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى (۲۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۱

ترجمه: ..... ص : ۱۵۱

و آيا داستان موسى به تو رسيده است؟

چنين بود كه [از دور] آتشى ديد و به خانواده‌اش گفت بايستيد كه من آتشى ديده‌ام، باشد كه اخگرى از آن براى شما بياورم، يا در پرتو آن آتش راه را باز يابيم.

و چون به نزديك آن رسيد، ندا در داده شد كه اى موسى.

همانا من پروردگار تو هستم كفشهايت را [به احترام] از پا بيرون كن و [بدان كه] تو در وادى مقدّس طوى هستى.

و من تو را برگزيدم و من تو را برگزيده‌ام، پس به آنچه وحى مى‌شود، گوش دل بسپار.

همانا من خداوندم كه جز من خدايى نيست، پس مرا بپرست و نماز را به ياد من برپادار.

قيامت فرا رسنده است، مى‌خواهم [چندى هم] پنهانش بدارم تا مبادا بر وفق كوشش جزا يابد.

مبادا كس كه به آن ايمان ندارد و از هوى و هوس خويش پيروى مى‌كند، تو را باز دارد آن گاه به هلاكت افتى.

و اى موسى آن در دستت چيست؟

گفت: اين عصاى من است كه بر آن تكيه مى‌كنم و با آن براى گوسفندانم برگ فرو مى‌تكانم و حاجتهاى ديگر نيز به آن دارم.

فرمود اى موسى آن را [بر زمين] بيانداز.

آن را انداخت و ناگهان به هيأت مارى كه جنب و جوش داشت درآمد.

فرمود آن را بگير و مترس، آن را به هيأت نخستينش در مى‌آوريم.

و دستت را در بغلت كن، تا سپيد و درخشان بدون هيچ بيمارى [پيسى] بيرون آيد كه اين نيز معجزه‌ى ديگرى است.

تا بعضى از آيات سترگ خود را به تو بنمايانيم.

به سوى فرعون برو كه او سر به طغيان برداشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۲

تفسیر ..... ص : ۱۵۲

وَ هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى و ای رسول ما داستان موسی را می‌خواهی بدانی؟

این جمله عطف بر «ما انزلنا» است، چه استفهام برای تقریر است که «هل اتیک» به منزله «قد أتیک» است، یا جمله مستأنفه است.

و مقصود یاد آوری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به حکایت موسی علیه السّلام است تا دلداری او از آزار و اذیّت قومش باشد، او را وادار به صبر بر خستگی‌ها و رنج‌هایشان نماید و به او جرأت دعوت آن‌ها را بدهد.

بدون این که در قبول و ردّ آن‌ها اندیشه نماید و بدون این که از سرزنش و آزار آن‌ها بترسد و توکّل و اعتماد او را بر پروردگارش تقویت نموده و او را به توسّل خدا و انقطاع از هر کسی جز خدا ترغیب کند یعنی به یاد آور حکایت موسی علیه السّلام را.

إِذْ رَأى ناراً در آن گاه که آتشی را دید این جمله بدل از «حدیث موسی» یا ظرف آنست و در سوره‌ی قصص حکایت حال موسی: تولّد، نشو و نما، فرارش به مدین، تزویج دختر شعیب و بازگشتش به مصر خواهد آمد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۳

فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا موسی پس از بازگشت از «مدین» در شبی تاریک راه گم کرد، باد و سرمای سختی به آنان اصابت کرد، گوسفندانش متفرّق گشته و همسرش درد زاییدن گرفت، پس موسی آتشی را دید و به اهلش گفت: مکث و درنگ نمایید.

إِنِّي آنَسْتُ ناراً «۱» من آتشی دیدم به نحوی که قلبم مطمئن شد و وحشتم ساکن و آرام گشت لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ شاید من از آن آتش قطعه‌ای بیاورم.

أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدىً «۲» یا بر آتش راهنمایی بیابم از قبیل راه، یا خانه‌های آباد، یا انسانی که راه را نشان دهد، موسی مرد غیرت‌مندی بود که با قافله نمی‌رفت که مبادا اجنبی همسرش را ببیند.

پس وقتی تاریکی شب او را فرا گرفت، گوسفندان و چهارپایانش پراکنده گشته و با سرمای شدیدی مواجه شدند و همسرش به درد زاییدن مبتلا گشت، موسی خواست که با چخماق آتش افروزد روشن نشد، اضطراب شدیدی او را فرا گرفت، در این هنگام آتشی دید به آن گرایش یافت، آنگاه جهت دلداری

---

(۱) آتش نشان جود است و دلیل سخا بادیه نشین آتش افروزد تا بدان مهمان گیرد، هیچ کس به آتش، مهمانی چون موسی نیافت و هیچ کس از آتش، میزبانی چون خدای تعالی ندید.

کشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصاری.

(۲) مولوی می گوید:

پرده بر انداخت حور، جمله جهان همچو طو زیر و زبر بست نور، موسی عمران رسید

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۴

خانواده‌اش به آنان گفت: من آتشی را دیدم، حیوانات و اهلش را ترک کرد و خود به سوی آتش رهسپار شد.

(یعنی از این بیابان و سرما در پی این آتش رفته و به منزلگاهی رهبری شوم).

فَلَمَّا أَتاها وقتی پیش آن آتش آمد و در حالی که دلش پیش اهل و گوسفندانش بود (چون آن‌ها را در حالی ترک کرد که عقل ترک در آن حال را جایز نمی‌داند).

نُودِيَ يا مُوسى إِنِّي أَنَا رَبُّكَ (در میان درختی آتش روشنی دیده از آنجا) ندا در داده شد، ای موسی، همانا من پروردگار تو هستم.

لفظ «إنّی» با فتحه‌ی همزه و کسره‌ی آن خوانده شده.

فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوی دلت را از صحبت دو جهان فارغ ساز و به صفت انفراد، خود را تنها برای حقّ آماده ساز کفش خویش را بیرون آور که تو در وادی مقدّس «طوی» هستی، «طوی» صحرای بازی است بین کوهها، تپّه‌ها و درّه‌ها واقع شده و این لفظ به صورت منصرف و غیر منصرف خوانده شده به اعتبار این که اسم خاص وادی بقعه است، دلیل این که مقدّس نامیده شده است.

هم چنان که برخی گفته‌اند: از آن روست که آنجا با گستره‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۵

روزی، سبزی و خرّمی مبارک شده است.

یا چون آنجا از نافرمانی و عصیان بنی آدم پاک مانده است، یا در آنجا ارواح مقدّس شده و ملایکه برگزیده شده‌اند.

و خداوند با موسی سخن گفته است چنانچه در خبر است.

و «طوی» نامیده شده چون علوم در آن مطوی و پیچیده شده است، یا ملایکه و بشر، یا خیر و برکت یا عالم طبع و کثرت‌ها یا خلق و حقّ در آنجا گنجانیده شده است.

علّت این که خدای تعالی او را به کندن کفشهایش فرمان داد، از آن روست که پای برهنه به تواضع نزدیکتر است و نیز بدان جهت است که پاهایش به آن صحرا بچسبد تا آن وادی متبرّک گردد، از طرفی نعلین کنایه از اهل یا از اهل و مال بوده است، چنانچه نعلین در خواب به زن نکاح شده تعبیر می‌شود.

یا برای این بیرون کردن نعلین امر شده که نعلین کنایه از ترس گم شدن مال و اهلش یا ترس گم شدن اهلش و ترس از فرعون بوده است.

پس خدای تعالی به موسی امر نمود تا دوستی غیر یا ترس از غیر را از قلبش بیرون نماید یا از آن‌ها دل بکند و آنچه که از طرق عامّه نقل شده است این که نعلین از پوست مرده بود، از خداوند بیرون کردن آن امر کرد تکذیب آن از طریق پیشوایان ما

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۶

به طور صریح وارد شده است.

بدان که انسان از ابتدای کودکی و طفولیّتش به خواسته‌های حیوانی و مقتضیات نفسانی مبتلاست، پس او بعد از بلوغ یا در همانجا می‌ایستد، از دین و شریعت جز آن مقدار که از پدران و دوستان گرفته چیزی نمی‌داند، یا در وجودش یک زاجر الهی پدید می‌آید که او را از توقّف بر حیوانیّت نهی می‌کند و یا اگر در همین حالت توقّف کرده در کارش متحیّر و سرگردان می‌نماید تا مرگش فرا رسد.

و این حالت، حالت بیشتر مردمان است، یا با هیجان و انزجارش به یک زاجر الهی ظاهری مانند نبّی یا جانشین نبیّ می‌رسد و خودش را تسلیم او می‌کند و احکام قالبی ظاهر را از او می‌گیرد در هر دین و شریعتی باشد.

در همین حال انسان یا از طلبش باز می‌ایستد و با اتّصال به زاجر و مانع الهی بر ظواهر احکام قالبی اکتفا می‌کند که این حال اغلب کسانی است که ظاهر شریعت را اخذ کرده‌اند یا تهییج و تحریک می‌شود که باطن‌های احکام قالبی را طلب کند که باز در این حالت یا توقّف کرده و متحیّر می‌شود تا مرگش فرا رسد، یا به کسی می‌رسد که او را بر طریق معرفت باطن احکام راهنمایی می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۷

و در این حالت یا به همان اتّصال بشری و بیعت و لوی اکتفا می‌کند، یا با این اتّصال شوق او به معرفت و شناخت باطن‌ها و شهود

غیب فزونی می‌یابد، که باز یا در همین حالت توقّف می‌کند تا مرگش برسد، یا این که عنایت الهی را درک کرده و به واسطه آن به مقامی از نفس می‌رسد که در آن مظاهر خدا را می‌بیند و صدای خدا را از مظاهرش می‌شنود.

و این حالت اول مقام اطّلاع بر غیب و لذّت بردن از باطن‌های شرع است، این اوّل مقامی است که عبد صلاحیّت پیدا می‌کند که خدا او را برای دعوت و تکمیل به سوی خلق برگرداند، چه دعوت او در این حالت روی آگاهی و بصیرت انجام می‌گیرد و این بنده در واقع از پیروان محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌شود که خداوند به آن‌ها اشاره کرده و فرموده: «قُلْ هذِهِ سَبِیلِی أَدْعُوا إِلَی اللَّهِ عَلی بَصِیرَةٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِی» «۱» خواه از امّت محمّد باشد یا از امّت‌های پیشین.

چون انسان فطرتا وابسته به کثرت‌هاست و به این مقام نمی‌رسد مگر کسی که کثرت‌ها را دور بریزد و انائیّت را با همه‌ی اقسامش از خود زایل کند.

لذا خدای تعالی هر گاه بخواهد بنده‌ای را به این مقام

---

(۱) سوره یوسف آیه ۱۰۸ برای معنای و شرح و تفسیر آن به جلد هفتم ترجمه تفسیر مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۸

برساند او را به بلاهای روانی و بدنی و حقّی و خلقی مبتلا می‌سازد تا در نهایت زجر و امتناع منزجر شود و در نهایت وحشت مستوحش گردد و از کثرت به وحدت متمایل شود، از این رو قبل از ظهور صاحب الامر، دجّال و سفیانی ظاهر می‌شوند و قبل از خراب شدن دنیا یأجوج و مأجوج پدیدار می‌شوند.

و چون خدای تعالی می‌خواست این مقام را به موسی ابلاغ نماید و از کثرتها او را بر حذر دارد، در حالی که موسی علیه السّلام به کثرت‌ها و حقوق کثرت‌ها زیاد اهتمام می‌ورزید، لذا او را مبتلا نمود بر تحمّل سرما، تاریکی شب، پراکندگی گوسفندان، درد زاییدن همسر، روشن نشدن آتش چخماق و گم کردن راه، تا جایی که نهایت دهشت و وحشت او را فرا گرفت، سپس با نشان دادن نور خودش به صورت آتش او را به آن وادی کشانید.

و آن وادی بین دو کوه انائیّت خدا و انائیّت بنده واقع شده است و آن محلّ خیرات و برکات و مجتمع ملایکه و بشر، خلق و حقّ است و نمونه‌های همه‌ی علوم و همه‌ی آیات و نشانه‌ها در آنجا منطوی و گنجانیده شده است.

و در آنجا طور نفس و ببلندی و ارتفاع آن و فنای نفس و سرای توحید است، چه طور اسم کوه و اسم فنا و سراست، چنانچه «طور» اسم خاص کوهی است نزدیک «ایلهٔ» که اضافه به سینا و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۵۹

سینین می‌شود و نیز اسم خاص کوهی است در شام.

برخی گفته‌اند: طور اضافه به سینا و سینین می‌شود و آن نام کوهی است در قدس جانب راست مسجد و کوه دیگری از جانب جلو مسجد که قبر هارون در آنجاست و نام کوهی است در رأس العین، نام کوهی است مشرف بر طبریّه، نام کوره‌ای است در مصر و نام شهری است در نواحی نصیبین. «۱»

وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ من تو را به رسالت و وحی انتخاب کردم، «انّا اخترناک» با فتح همزه و تشدید نون «أنا» و «اخترنا» به صورت صیغه‌ی متکلّم مع الغیر خوانده شده است.

فَاسْتَمِعْ لِما یُوحی «۲» پس وحی یا آنچه را که بر تو وحی می‌شود بشنو.

إِنَّنِی أَنَا اللَّهُ که همانا من خداوندم و این سخن بیان

---

(۱) طور سینا: در باره‌ی طور سینا (طور سینین) یعنی کوه سینا ابو الفتوح رازی می‌نویسد: ابن زید گفت: آن کوه است میان مصر و ایله، مقاتل گفت: این کوه را تخصیص کرد به زیتون که اوّل کوهی که زیتون رویاند کوه طور بود. در اعراب القرآن الکریم (جلد ۶ ص ۵۰۲) به قول محی الدین درویش می‌نویسد: سینا شبه جزیره‌ای است محدود از شمال به دریای مدیترانه، از غرب به کانال سوئز و خلیج سوئز، از مشرق به فلسطین و خلیج عقبه، از جنوب منتهی است به رأس محمّد در دریای سرخ و «سینا» کوهی است واقع در جنوب شبه جزیره سینا و مراد از شجره در آیه، درخت زیتون است و مراد از تخصیص آن به طور سینا این است که اصل این درخت از آنجاست، سپس به جاهای دیگر منتقل شده است. در دائرة المعارف فارسی ذیل طور سینا نوشته شده طور سینا یا کوه سینا، کوه معروفی است در قسمت جنوبی شبه جزیره‌ی سینا که امروزه جبل موسی خوانده می‌شود. و وادی طور نزدیک طور سیناست.

(۲) سنایی در حدیقه خود در باره این آیه چنین می‌سراید:

از درون کن سماع موسی وار نز برون سو چون زیر موسیقار

حرف قرآن ز معنی قرآن همچنانست کز لباس تو جان

حرف را بر زبان توان راندن جان قرآن، به جان توان خواندن

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۰

آنچیزی است که وحی می‌شود (و بدانکه) منم خدای یکتا.

لا إِلهَ إِلَّا أَنَا که جز من خدایی نیست، چون اساس رسالت و اصل اصول و فروغ در دین عبارت از توحید است خدای تعالی توحید را وحی نمود و عبادت اوّلین چیزی است که وحی می‌شود.

فَاعْبُدْنِی پس مرا (به یگانگی بپرست). با خروج از بردگی خویشتن و شیطان و خروج از شرکت دادن (هوای) نفست و شیطان در بندگی‌ات برای خدا، بنده‌ی من باش، یا برای من عمل کن مانند عمل بندگان.

وَ أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِکْرِی «۱» نماز را بپادار برای ذکر من، تا تو را یاد کنم و هیچ شرافتی شریفتر از آن نیست.

یعنی نماز ذکر توست که با نماز مرا ذکر می‌کنی (به یاد می‌آوری) و ذکرت مستلزم این است که من هم تو را یاد کنم.

یا مقصود این است که نماز را بپادار بدان غرض و نیّت که مرا یاد کنی، یا نماز را جهت محض ذکر من بپادار بدون این که غرض دیگری با آن آمیخته گردد.

یا معنای آیه این است که نماز را بپادار برای این که ذکر

---

(۱) ذکر معانی مختلفی دارد از جمله: یاد که خلاف فراموشی و نسیان است تلفّظ به زبان، احضار امری در ذهن به نحوی که بماند و غایب نشود و ... و ذکری که صاحب ولایت تلقین کند، ثمره‌ی ولایت اوست. مرصاد/ ۱۳۱ مفردات راغب.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۱

من حاصل شود، به این معنا که هرگاه مرا به یاد آورده و توجّه تمام به سوی من بکنی تا آنجا که نماز بپاداری و مانند کسی نباشی که با ذکر ناقص مرا ذکر می‌کند که در آن توجّه و التفات ندارد.

یا معنای آیه این است که هر گاه نماز فراموش شده را به یاد آوردی به این گونه که مرا (امر مرا) به یاد آوردی و متذکّر فراموش کردن نماز فراموش شده گشتی، پس آن را بپادار و انجام بده.

یا به معنای این است که من تو را با ذکر عامّ دایما یاد می‌کنم و این معنا اقتضا می‌کند که تو با توجّه تمام متوجّه من باشی و در اوّل سوره‌ی بقره معانی صلاة و تحقیق بپاداشتن (اقامه‌ی) آن گذشت.

و گفتیم که اقامه‌ی نماز عبارت از رساندن نماز قالبی به نماز ذکری قلبی و رساندن نماز ذکری قلبی به نماز فکری صدری، رساندن نماز فکری به نماز قلبی حقیقی و رساندن نماز قلبی به نماز روحی.

بدان که ذکر چنانچه بیان آن در سوره‌ی بقره در قول خدا «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» گذشت دارای مراتب و درجاتی است.

و ذکر حقیقی و حقیقت ذکر عبارت از خلیفه‌ی خدا در زمین

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۲

است، که خلیفه‌ی خدا اگر چه بر حسب ملک ذکر خدا بودنش پنهان و مختفی است، لکن او بر حسب ملکوتش ذکر جلیّ خداست به نحوی که بر کسی که بصیرت تامّ و کاملی ندارد امر مشتبه شده و خیال می‌کند همان خداست.

زیرا خداوند که به وسیله خلیفه‌اش حکایت می‌شود آنچنان در او ظهور پیدا می‌کند که بینونت و جدایی پنهان شده و حکم ظاهر بر مظهر غالب می‌شود.

و مقصود از اذکار و اعمال که صاحب این امر بر سالک تقریر می‌کند عبارت از حصول همین ذکرست که آن غایت، غایات و نهایت، نهایت‌هاست.

بنا بر این معنای آیه چنین می‌شود: نماز را بپادار و هر یک از مراتبش را به دیگری وصل کن تا ذکر حقیقی روحی تحصیل گردد یا به جهت حصول این ذکر نماز را بپادار، یعنی اگر این ذکر برای تو حاصل نیست نماز را بپادار تا حاصل شود، چرا که آن مطلوب بزرگ و مقصود نهایی است و اگر این ذکر برای تو حاصل است نماز را بپادار تا شکر این نعمت را به جا آورده و آن (برکت) را تکمیل نموده باشی.

إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ (و بعد از توحید بدانکه) محقّقا ساعت قیامت خواهد رسید، این جمله تعلیل قول خدا «أَقِمِ ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۳

الصَّلاةَ لِذِكْرِي»

می‌باشد، چون ساعت در اخبار به ساعت ظهور قائم علیه السّلام و به ساعت مرگ و قیامت تفسیر شده است و این سه تا در عالم صغیر متّحدند.

زیرا ظهور امام با ملکوتش نمی‌شود مگر هنگام مرگ اختیاری، چنانچه مرگ اختیاری محقّق نمی‌شود مگر وقت ظهور امام، هنگام مرگ قیامت صغری به پا می‌شود و ظهور امام همانطور که در هنگام مرگ اختیاری انجام می‌گیرد در مرگ اضطراری نیز محقّق می‌شود، چنانچه در اخبار آمده است.

بنا بر این معنای آیه چنین می‌شود: نماز را به پادار در حالی که منتظر ظهور امام با ملکوتش باشی، چون قطعا ساعت ظهور او خواهد آمد، پس منتظر آن ساعت باش. «۱»

أَكادُ أُخْفِيها که می‌خواهم چندی پنهانش بدارم.

(تا مردم آزمایش شوند) لفظ «اخفیها» با ضمّه‌ی همزه از «إخفا» به معنای قرار دادن چیزی به صورت مخفی و پنهان می‌باشد، یا به معنای سلب خفای از شیء است، با فتحه‌ی همزه از «خفاه» به معنای «أظهره» خوانده شده، لکن در اخبار اشاره به

---

(۱) ای موسی بدان محقّقا روز قیامت می‌آید و ما موعد آن را پنهان نگاه داشته‌ایم تا هر کس پاداش آنچه که کرده است ببیند و کسانیکه به روز قیامت ایمان ندارند تو را غافل نکنند تا پیرو هوی و هوی نفس شده و هلاک شوی یعنی هر کس کار خود را بر طبق هوای نفس کند نه بر دستورات حقّ هلاک و نابود گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۴

معنای ستر و پوشش شده است.

و چون ظهور ساعت از امور خفی و پنهانی است که نفوس ضعیف بلکه نفوس کامل هم بر آن اطّلاع پیدا نمی‌کند، مگر صاحب ولایت مطلق که بر دقایق امور و رازهای نهانی آن‌ها مطّلع می‌باشد.

و لذا علی علیه السّلام فرمود: من مخصوص شدم به علم منایا و بلایا.

که مراد از منایا یا انواع مرگ‌های انسان در سلوک و در برزخ‌ها است و انواع ظهورات ساعت و قائم عجّل اللّه فرجه.

و مقصود از بلایا انواع امتحانات برای خلاصی و رهایی از حجابهای ظهور ساعت و امتحان برای ظهور ساعت تا فرع علم به کیفیّت ظهور ساعت و وقت آمدن آنست و در اخبار ما آمده است:

من آن ساعت را از نفس خودم مخفی می‌کنم.

و بعضی گفته‌اند: در اصل آیه این چنین نازل شده است:

«أکاد أخفیها من نفسی» و این قرائت در قرائت أبیّ است، این کلمه یعنی اخفا و پنهان کردن از نفس وقتی گفته می‌شود که در پنهان کردن چیزی مبالغه شود بدون این که اخفای از نفس اعتبار شود.

یا مقصود از قول خدا «من نفسی» «من خلیفتی» است، چه

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۵

خلیفه‌ی خدا در زمین به منزله‌ی خداست.

لِتُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما تَسْعی و هر کسی را به پاداش (نیک و بدی اعمالش در آنروز برسانیم) تعلیل انّ قول خداست که می‌فرماید: إِنَّ السَّاعَةَ آتِیَةٌ زیرا که ظهور قائم علیه السّلام موجب این است که حقّ هر صاحب حقّی داده شود، یا تعلیل قول خدا: أَکادُ أُخْفِیها است، زیرا در اخفا و عدم اظهار است که ابتلاها، گرفتاریها، امتحان و آزمایش‌ها، خالص شدن برای سالکین در دنیا و برای گناهکاران در برزخهای بعد از مرگ حاصل می‌شود.

بنابر این که مقصود از ساعت قیامت کبری و قیام نزد امام باشد، پس از آن که از شایبه بدیها و ابتلائات رهایی یابد تا پاداش و جزای کارهایی باشد که بنده به اقتضای نفس و خواسته‌های نفسش انجام داده است.

ممکن است جمله‌ی فوق تعلیل هر دو باشد یعنی تعلیل «إِنَّ السَّاعَةَ آتِیَةٌ» و «أکاد أخفیها» بر سبیل تنازع و جزای هر نفسی یا به عین آن عملی است که انجام داده است بنا بر تجسّم اعمال یا جزای آن عمل.

آیه طبق تفسیر اخیر دلالت بر چیزی دارد که صوفیان گفته‌اند مبنی بر این که سالک باید منتظر ظهور صاحب الامر علیه السّلام باشد و از همه‌ی عمل‌هایش منظوری جز ظهور صاحب الامر علیه السّلام ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۶

نداشته باشد.

و در قول خدای تعالی أَقِمِ الصَّلاةَ لِذِکْرِی اشاره به این است که مقصود از اعمال منحصر در ذکرست بنابر این که مفهوم «۱» قید معتبر باشد.

فَلا یَصُدَّنَّکَ عَنْها مَنْ لا یُؤْمِنُ بِها پس زنهار مردمی که به قیامت ایمان ندارند یعنی از بپا داشتن نماز برای ذکر من، یا از خود نماز برای ذکر من، یا از ساعت یعنی از ساعت ظهور امام عجّل اللّه فرجه کسانی که ایمان ندارند جلوگیری نکنند.

زیرا مرجع ضمیر «بها» همان است که ضمیر «عنها» به آن برمی‌گردد.

وَ اتَّبَعَ هَواهُ و پیرو هوای (نفس) شد از قبیل عطف علّت با معلول است، یعنی به علّت این که از هوس پیروی کند، فَتَرْدی تو را از آن روز هولناک باز ندارند و غافل نکنند و گر نه هلاک خواهی شد (تو را به هلاکت افکند).

زیرا نفس در صورت جلوگیری از بپا داشتن نماز هلاک و نابود می‌شود و جلوگیری نفس از بپا داشتن نماز انصراف از نماز است و

انصراف از نماز توجّه به دار سفلی و حرکت در آنست.

چون نفس متحرّک است و به تدریج از قوّه به فعل خارج

---

(۱) یعنی مقید بودن نماز خواندن به پدید آمدن ذکر مترجم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۷

می‌شود، هنگامی که از دار علیا منصرف شد حتما به دار سفلی توجّه می‌کند و در درکات آن حرکت می‌کند که آن جایگاه هلاکت نفس است.

وَ ما تِلْکَ بِیَمِینِکَ یا مُوسی «۱» ای موسی در دستت چیست؟ این پرسش برای آنست که چون موسی از ترس گم شدن مال و عیالش و دیدن عجایب و غرایبی که قبل از آن مانند آن‌ها را ندیده بود، مانند شعله‌ور شدن آتش سفید از درخت سبز از ریشه تا شاخه‌هایش به نحوی که آتش به سبزی و خرّمی درخت ضرری نمی‌زد و مایل شدن آتش به او هر وقت که می‌خواست از آن آتش بگیرد و سخن گفتن سخنگوی از آتش از همه‌ی اینها موسی را نهایت وحشت و دهشت و اضطراب فرا گرفته بود.

لذا خدای تعالی از محبوبترین چیزهایش پرسید تا به آن مشغول شود تا از وحشتش کاسته و با اشتغالش بر آن اضطرابش آرام گردد.

---

(۱) محمّد بن حسن صفّار در بصائر الدرجات از ابن بصیر روایت کرده گفت حضرت باقر علیه السّلام می‌فرمود شب بسیار تاریکی امیر المؤمنین علیه السّلام در آنوقتی که در رحبه تشریف داشتند بر اصحاب خود وارد شده و به آنان می‌فرمودند امام شما با قمیص آدم و انگشتر سلیمان و عصای موسی خارج شده و مقصودش از این فرمایشات آن بود که مردم بدانند حضرتش وصی و وارث تمام پیغمبران است و خصایص ایشان نزد آن بزرگوار می‌باشد.

مولوی می‌گوید:

گفت ای موسی به کف چه داری گفتا که عصاست راه ما را

موسی چون بدید ناگهانی از سوی درخت آن ضیا را

گفتا که ز جست و جوی رستم چون یافتم اینچنین عطا را

گفت ای موسی سفر رها کن و ز دست بیافکن این عصا را

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۸

زیرا مشغول شدن اضطراب را ساکن می‌کند.

به خصوص اگر سؤال از محبوب باشد و سؤال کنند کسی باشد که اضطراب ناشی از اوست.

و لذا موسی جواب را گسترش داد و کلام را مفصّل نمود.

قالَ هِیَ عَصایَ گفت: این عصای من است.

همین جواب در مقابل سؤال خداوند کافی بود، اما موسی اضافه کرد: أَتَوَکَّؤُا عَلَیْها در راه رفتن به این عصا تکیه می‌کنم، یا هر وقت بخواهم بر امور گوسفندانم قیام کنم این عصا را به کار می‌برم.

وَ أَهُشُّ بِها عَلی غَنَمِی «۱» و با این عصا برگها را از درختان برای گوسفندانم می‌ریزم.

وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْری «۲» و کارهای دیگری نیز با این عصا انجام می‌دهم، مانند راندن گوسفندان و حرکت دادن آن‌ها با این عصا و دفع گرگ وقتی که گرگ متعرّض گوسفندان شود و سایه‌بان ساختن با این عصا به این ترتیب که عصا را در آفتاب به زمین فرو

می‌کرد و دو تا چخماق را روی آن می‌گذاشت و عبایش

---

(۱) باز مولوی می‌گوید:

خواه ما را مار کن خواهی عصا معجزه موسی و برهان توایم

گر عصا سازی بیفشانیم برگ وقت خشم و جنگ ثعبان توایم

[.....]

(۲) عطّار در الهی نامه می‌گوید:

عصای او چو در معنای چنان شد که موسیش خصم دشمنان شد

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۶۹

را روی آن می‌انداختم و هم چنین بلند کردن ریسمان دلو با این عصا اگر طناب دلو کوچک می‌آید و غیر اینها.

و مقاصدی که با این عصا داشت و کارهایی که با آن انجام می‌داد به صورت اجمال در یک کلمه «مئارب» خلاصه کرد، در حالی که مفصّل بودن جواب اقتضا می‌کرد مئارب و مقصاد هم مفصّل بیان شود.

این اجمال یا به جهت شرم و آزرم او بود، یا از شدّت اضطراب قلب او که بیشتر از این یاری نمی‌کرد و نیز خداوند خواست عصایش را نشانه‌ی نبوّت موسی و نشانه‌ی این مطلب قرار دهد که کلام رحمانی است نه شیطانی.

توضیح مطلب این است که برخی گفته‌اند: موسی شک کرد که آن کلام شیطانی یا رحمانی است، حتّی بعضی گفته‌اند: وقتی از درخت شنید که می‌گوید من خدا هستم گفت دلیل بر این ادّعا چیست؟

پس چون موسی در شکّ بود خداوند خداست از عصای او سؤال کند تا موسی متنبّه این مطلب بشود که عصا جماد و مرده است و این مطلب را به خاطر بیاورد، تا وقتی عصا به صورت یک مار زنده در آمد دیگر شکّ نکند که آن الهی است نه شیطانی.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۰

قالَ خدای تعالی فرمود:

أَلْقِها یا مُوسی فَأَلْقاها فَإِذا هِیَ حَیَّةٌ تَسْعی ای موسی آن را (که این همه تعلّق خاطر با او داری) بیانداز، پس نگاه چون موسی عصا را انداخت ناگهان دید آن ماری است که با سرعت حرکت می‌کند.

بعضی گفته‌اند: وقتی عصا را انداخت به کلفتی عصا ماری زنده شد و سپس به صورت اژدهایی بزرگ درآمد و روی همین جهت بود که خدای تعالی آن را گاهی جانّ و گاهی اژدها نامید، یا از همان اوّل به بزرگی اژدها شد ولی مانند جانّ سریع حرکت می‌کرد.

و چون موسی دید که عصایش مار بزرگی شد و راه می‌رود، از آن ترسید و پشت به آن کرد و از ترسش شروع به فرار کرد.

قالَ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الْأُولی خدا فرمود: عصا را بگیر و نترس که ما شکل اوّلی آن را بر می‌گردانیم.

وَ اضْمُمْ یَدَکَ إِلی جَناحِکَ لفظ «جناح» به معنای دست و بازو، بغل و پهلو می‌باشد، یعنی، دستت را به گریبانت فرو بر.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۱

تَخْرُجْ بَیْضاءَ «۱» مِنْ غَیْرِ سُوءٍ تا دستی بدون هیچ عیب و مرضی و پیسی (چون خورشید) درخشان بیرون آید و موسی شدیدا گندم گون بود، دستش را از آستینش که بیرون آورد دنیا برای او روشن شد.

آیَةً أُخْری این نشانه‌ی دیگر بر صدق کلام من و رحمانی بودن آن می‌شود و نیز نشانه‌ای بر صدق رسالت تو نزد کسی می‌شود که من تو را به سوی او می‌فرستم.

لِنُرِيَكَ بر تو بنمایانیم، متعلّق به «تخرج» یا به «اضمم» است، یا ظرف مستقرّ و خبر مبتدای محذوف است، لام برای تبیین، یا متعلّق به «اذهب» می‌باشد و معنای آن این است: تا ما آیات و نشانه‌های بزرگمان را بر تو بنمایانیم.

مِنْ آياتِنَا الْكُبْرى اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ مقصود اهمّ از فرستادن تو به سوی فرعون تکمیل تو در ذات خودت می‌باشد تا آماده شوی نشانه‌های بزرگ ما را ببینی و آن مشاهده‌ی نور ولایت علیاست.

و لفظ «کبری» یا صفت «آیات» است و مفعول محذوف است و «من آیاتنا» جانشین مفعول می‌باشد، یا لفظ «من» خودش به تنهایی مفعول دوم «لنریک» است.

---

(۱) وحشی بافقی گوید:

شمع هدایت کجا در دل هر کس نهند همچو کلیما بجو دیده‌ی بیضا طلب

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۲

چون «من» اسم است، یا از باب این که جانشین مفعول شده است مفعول دوّم «لنریک» است چون معنای بعضی بودن در «من» قوی است یا لفظ «کبری» مفعول دوم «لنریک» است.

إِنَّهُ طَغى فرعون از حدّ تجاوز کرد تا بر خلفای خدا استکبار ورزید.

آیات ۲۵ الی ۳۵

[سوره طه (۲۰): آیات ۲۵ تا ۳۵] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي (۲۵) وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي (۲۶) وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِي (۲۷) يَفْقَهُوا قَوْلِي (۲۸) وَ اجْعَلْ لِي وَزِيراً مِنْ أَهْلِي (۲۹)

هارُونَ أَخِي (۳۰) اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي (۳۱) وَ أَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي (۳۲) كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً (۳۳) وَ نَذْكُرَكَ كَثِيراً (۳۴)

إِنَّكَ كُنْتَ بِنا بَصِيراً (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۲

گفت پروردگارا دل مرا برایم گشاده دار.

و کارم را بر من آسان کن.

و گره از زبانم بگشا.

تا سخنم را در یابند.

و از خانواده‌ام برایم دستیاری بگمار.

هارون برادرم را.

و با او پشتوانه‌ام را نیرومند گردان.

و او را در کارم شریک گردان.

و او را بسیار شریک گردان.

تا تو را بسیار یاد کنیم.

که تو خود بر احوال ما بینایی.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۳

تفسیر ..... ص : ۱۷۳

قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی موسی به خدا عرضه داشت پروردگارا (اکنون که به این کار بزرگم مأمور فرمودی) پس شرح صدرم عطا فرما (که از جفای مردم تنگدل نشوم) بدان که داستان موسی و قومش و داستان او با فرعون با اختلاف ناچیزی در الفاظ تکرار شده، چه تکرار این است که حکایت موسی از اوّل انعقاد نطفه‌اش تا آخر زندگی‌اش همه عبرت، پند و اندرز، وعد و وعید، انذار و تبشیر بوده و دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین، تقویت توکّل و صبر آن‌ها بر چیزی است که از روزگار و از دشمنان دیده‌اند.

در داستان موسی آیات زیادی است که دلالت بر علم و قدرت، لطف و رحمت و نکال و عقوبت خدای تعالی دارد و هم چنین دلالت بر قوّت قلب موسی علیه السّلام و سعه‌ی صدر او و زیادی تحمّل او در مورد سختی‌هایی که از قومش به او رسید دارد، که قوم او از امّت‌های جمیع انبیا احمق‌تر بودند و نیز دلالت بر شدّت صبر موسی بر مدارا با دشمنان دارد تا برای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین در جمیع این موارد اسوه و اقتدا باشد.

در قوّت قلب و سعه‌ی صدر موسی علیه السّلام در مقام مناجات- که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۴

مناجات کننده کمتر اتّفاق می‌افتد از حالت بیهوشی و بیرون شدن از کثرت‌ها و از آگاهی و شعور به مناجات بتواند جدا شود- همین بس که التفات و توجّه موسی به کثرت‌ها باقی بود به نحوی که از حقوق کثرت‌ها چیزی فرو گذار نمی‌کرد، چون بعد از امر خدای تعالی و تشریف او به رسالت، موسی احساس کرد که رسول باید زبان فصیح داشته باشد تا بتواند از عهده‌ی دعوت به توحید و مجادله که لازمه دعوت است بر آید و خصم و شبهات او را دفع نماید، ولی موسی لکنت زبان داشت و برای او مجادله و دفع شبهات خصم ممکن نبود.

از سوی دیگر رسول باید سینه‌ی گشاده داشته باشد، تا بتواند سختی‌ها و رنج‌های رسالت را تحمّل نماید، از هر ناخوشایند و مکروهی ناراحت نشود، که لازمه‌ی رسالت مکروهات و ناخوشایندهای زیادی که بیشتر مردم از آن راحت و سالم هستند، در حالی که موسی سینه‌ای تنگ و غضب شدید داشت و از هر ناخوشایندی زود ناراحت می‌شد.

و نیز رسول باید محبوب مردم باشد، نه مبغوض آنان در حالی که موسی چون یکی از مردم را کشته بود کینه‌اش را بر دل داشتند.

چون موسی همه‌ی این مطالب را می‌دانست و آن‌ها را

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۵

احساس می‌کرد، لذا عذر آورد و از رسالت استعفا کرد، چنانچه در سوره‌ی شعرا آمده است چنین گفت: خدایا من می‌ترسم آن‌ها مرا تکذیب کنند و سینه‌ام تنگ می‌شود، زبانم فصیح نیست و آزاد نمی‌چرخد پس هارون را نیز بفرست و بر من از این قوم گناهی است که می‌ترسم مرا بکشند.

شاید کلام و امر و نهی از جانب خدا و عذر آوردن و استعفا و درخواست از جانب موسی مکرّر بوده، استعفای موسی چنانچه در سوره‌ی شعراست اوّلین جوابی است که موسی داده، پس وقتی خداوند از استعفای او منع کرد از خدا درخواست شرح صدر کرد و گفت: اگر از فرستادن و رسالت من چاره‌ای نیست پس شرح صدری به من عنایت کن.

وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی و کار مرا آسان گردان (و سختی‌هایی که در انجام این وظیفه بر من پیش می‌آید آسان کن) تا مرا ردّ نکنند و نسبت به من بغض و کینه نگیرند که اگر کینه‌ی مرا به دل بگیرند دعوت من آن‌ها را سخت می‌شود، چون من نفسی را از آنان کشته‌ام، پس امر را بر من آسان کن که سخن مرا بپذیرند.

وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی «۱» گره را از زبان ظاهر و زبان باطن من بگشا.

---

(۱) صائب تبریزی:

هر محنتی مقدمه‌ی راحتی بود شد همزبان حقّ چو زبان کلیم سوخت

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۶

یَفْقَهُوا قَوْلِی «۱» تا مردم سخنم را خوش فهم کرده و (بپذیرند) زبان موسی لکنت داشت و سبب آن آتشی بود که داخل دهان کرده بود و آن هنگامی بود که فرعون رشد و تمیز او را امتحان می‌کرد.

وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی و از خانواده‌ام دستیاری برایم بگمار، هارون برادرم را، نیرو و قوّت مرا به وسیله برادرم هارون محکم کن.

وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی «۲» او را در امر رسالت با من شریک ساز لفظ «أشدد» در جمله‌ی قبلی با ضمّه همزه، لفظ «أشرکه» در این جمله با فتحه‌ی همزه به صورت صیغه‌ی امر خوانده شده، اوّلی با فتحه‌ی همزه‌ی و دوّمی با ضمّه‌ی همزه به صورت صیغه‌ی مضارع متکلّم خوانده شده، پس اگر هر دو امر

---

(۱) حافظ ابو نعیم که یکی از مخالفین و علمای اهل سنّت است ذیل آیه فوق از ابن عبّاس روایت کرده که روزی پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله دست من و علی را گرفت و به جانب کعبه برد وارد خانه کعبه شدیم چهار رکعت نماز به جا آورد و پس از اتمام دستهای مبارک را بالا برد دعا کرد و فرمود: پروردگارا موسی بن عمران پیغمبرت دعا نمود و گفت خدایا شرح صدری به من عطا فرما و کارم را آسان گردان و گره از زبانم بگشای تا گفتارم را مردم بفهمند و یکی از اهل مرا کمک من قرار ده و برادرم هارون را وزیرم کن و پشت مرا به او محکم کن پروردگارا محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیغمبر تو است از حضرت مسئلت می‌نمایم علی علیه السّلام که از اهل بیت من است برادر و وزیرم قرار ده پشتم را به او محکم کن و در تبلیغ و رسانیدن احکام او را شریک من بنما ابن عبّاس می‌گوید دعای پیغمبر هنوز به اتمام نرسیده بود که شنیدم منادی صدا زد ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله آنچه درخواست نمودی به تو عطا کردیم و برادرت علی را خلیفه و وزیرت قرار دادیم.

تفسیر جامع جلد ۴ ص ۲۸۷.

(۲) حافظ:

دو دوست با هم اگر یکدلند در همه حال هزار طعنه‌ی دشمن به نیم جو نخرند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۷

باشند تأکید قول خدا «اجْعَلْ لِی وَزِیراً» می‌شود.

و لذا ادات وصل نیاورد، اگر مضارع باشند مجزوم می‌شوند در جواب امر، قول خدا «أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی» دلالت می‌کند بر این که مقصود موسی از وزیر بودن هارون مجرّد کمک کردن در کار نیست، بلکه مقصود او این است که در رسالت نیز شریک او باشد، تا اهتمام او به امر مانند اهتمام موسی علیه السّلام باشد.

کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً «۱» وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً تا تو را بسیار نیایش کنیم و ذکر تو بسیار گوییم.

چون ستون و پایه‌ی امر رسالت و عبادت، عبارت از تسبیح و تحمید، بلکه اساس همه‌ی کارها مبتنی بر طرح و اخذ، خلع و لبس است که صورت آن دو زکات و نماز و تسبیح و تحمید و تبرّی و تولّی است.

در غایت درخواست و سؤال خود، بین آن دو جمع کرد، غایت درخواست محکم کردن قوّت و نیرو را همین امر قرار داد تا اشعار به این داشته باشد که منظور و مقصود او از سؤال و درخواست تنها آن چیزی است که ملاک همه‌ی کارها قرار می‌گیرد و در آن اشعار به این است که اگر اجتماع بر سبیل موافقت و اتّحاد باشد بر جهت عبادت کمک می‌کند.

---

(۱) عطّار:

همه تسبیح گویانند اگر ماه است اگر ماهی و لیکن عقل استاد است او مشروح می‌گوید

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۸

إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً که همانا تویی بصیر (و مهربان) به احوال ما (و ما به جز تو کسی نداریم) اعتذار از سؤال وزارت هارون است به این که تو به احوال ما بینا و بصیر هستی و میدانی که من به تنهایی نمی‌توانم این کار را انجام دهم، هارون برای وزارت من از غیرش برای من سزاوارتر است، و من از این درخواست جز تکثیر تسبیح و ذکر چیزی نمی‌خواهم.

ممکن است این جمله جهت استدراک نقصان درخواست و سؤالش باشد، معنای آن این است که خدایا تو به حال ما آگاه هستی، اگر می‌دانی که این درخواست برای من صلاحیّت ندارد، یا اگر هارون صلاحیّت وزارت ندارد یا بر شرح صدر من و آسان کردن کارم فایده‌ای مترتّب نیست درخواست مرا اجابت نکن.

آیات ۳۶ الی ۴۸

[سوره طه (۲۰): آیات ۳۶ تا ۴۸] ..... ص : ۱۷۸

اشاره

قالَ قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ یا مُوسی (۳۶) وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلَیْکَ مَرَّةً أُخْری (۳۷) إِذْ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّکَ ما یُوحی (۳۸) أَنِ اقْذِفِیهِ فِی التَّابُوتِ فَاقْذِفِیهِ فِی الْیَمِّ فَلْیُلْقِهِ الْیَمُّ بِالسَّاحِلِ یَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَیْتُ عَلَیْکَ مَحَبَّةً مِنِّی وَ لِتُصْنَعَ عَلی عَیْنِی (۳۹) إِذْ تَمْشِی أُخْتُکَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی مَنْ یَکْفُلُهُ فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْساً فَنَجَّیْناکَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتَنَّاکَ فُتُوناً فَلَبِثْتَ سِنِینَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلی قَدَرٍ یا مُوسی (۴۰)

وَ اصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی (۴۱) اذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوکَ بِآیاتِی وَ لا تَنِیا فِی ذِکْرِی (۴۲) اذْهَبا إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی (۴۳) فَقُولا لَهُ قَوْلاً لَیِّناً لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی (۴۴) قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا أَوْ أَنْ یَطْغی (۴۵)

قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسْمَعُ وَ أَری (۴۶) فَأْتِیاهُ فَقُولا إِنَّا رَسُولا رَبِّکَ فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ وَ لا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْناکَ بِآیَةٍ مِنْ رَبِّکَ وَ السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی (۴۷) إِنَّا قَدْ أُوحِیَ إِلَیْنا أَنَّ الْعَذابَ عَلی مَنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی (۴۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۷۹

ترجمه: ..... ص : ۱۷۹

فرمود ای موسی خواسته‌ات برآورده شد.

و بار دیگر هم در حقّ تو نیکی کرده‌ایم.

آن گاه که به مادرت آنچه باید وحی کردیم.

که او را در صندوق بگذار و آن را در دریا بیفکن، تا او را به ساحل افکند تا [سر انجام] دشمن من و دشمن او، او را بیابد و برگیرد در حقّت مهربانی کردم تا زیر نظر من بارآیی.

چنین بود که خواهرت [سرگشته] می‌رفت و می‌گفت آیا کسی را به شما نشان دهم که سرپرستی او را عهده‌دار شود؟ [گفتند آری] و [سر انجام] تو را به آغوش مادرت بازگرداندیم که دل و دیده‌اش روشنی یابد و غم نخورد [سپس که بزرگ شدی] کسی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۰

را [به غیر عمد] کشتی و تو را از غم و غصه رهانیدیم و چنانچه باید و شاید آزمودیم سپس چندی در میان اهل مدین به سربردی، سپس ای موسی به هنگام [برای رسالت] آمدی.

و تو را برای خود پروردیم.

تو و برادرت نشانه‌های معجزه وار مرا ببرید و در یاد کردن من سستی مورزید.

به سوی فرعون بروید که او را سر به طغیان برداشته است.

و با او سخنی نرم بگویید، باشد که پند گیرد یا خشوع و خشیت یابد.

گفتند پروردگارا ما می‌ترسیم که بر ما پیشدستی یا گردنکشی کند.

فرمود مهراسید من خود با شما هستم [و] می‌شنوم و می‌بینم.

پس به نزد او بروید و بگویید ما فرستادگان پروردگارت هستیم، بنی اسرائیل را همراه ما بفرست، آزارشان مکن ما برای تو از سوی پروردگارت پدیده‌ای معجزه‌آسا آورده‌ایم و سلام بر کسی که از هدایت پیروی کند.

به راستی به ما وحی شده است که عذاب بر کسی نازل می‌شود که تکذیب پیشه کند و روی بگرداند.

تفسیر ..... ص : ۱۸۰

قالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ یا مُوسی «۱» خداوند فرمود ای موسی درخواست تو به تو داده شد.

بعضی گفته‌اند: این جمله دلالت می‌کند بر این که مقصود از

---

(۱) حافظ:

سحر با باد می‌گفتم حدیث آرزومندی خطاب آمد که واثق شو به الطاف خداوندی

دعای صبح و آه شب کلید گنج مقصود است به این راه و روش میرو که با دلدار پیوندی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۱

قول موسی: «گره از زبانم بگشا» گره باطنی بوده است، چه لکنت ظاهری زبان و گره ظاهری باقی بوده است، چه خدای تعالی در حکایت از فرعون می‌فرماید: موسی بیان واضحی ندارد.

وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرى همانطور که بر تو این دفعه منّت گذاشتیم و تو را با رسالت شرافت بخشیدیم و درخواست تو را اجابت کردیم یک بار دیگر بر تو منّت گذاشتیم.

إِذْ أَوْحَيْنا ظرف «منّنا» یا بدل از «مرّة اخری» اگر در لفظ «مرّة» ظرفیّت اعتبار شود، چه این لفظ به معنای «فعلة» یعنی یک مرتبه از فعلی است که قبل از آن آمده است، ولی گاهی در آن معنای ظرفیّت اعتبار می‌شود به این گونه که قبل از آن زمان در تقدیر گرفته می‌شود.

إِلی أُمِّکَ آن وقت که تو به دنیا می‌آمدی و مادر تو می‌ترسید که تو را بکشند.

ما یُوحی «۱» آنچه که باید به مادرت وحی می‌شد وحی کردیم، این وحی نباید ترک می‌شد چون مصلحت‌های متعدّدی بر آن مترتّب بود از قبیل نجات دادن بنی اسرائیل از قبطی و هلاک کردن دشمنان خدا، و احیای عالم به سبب انتشار آوازه‌ی رسالت.

---

(۱) مثنوی:

باز وحی آمد که در آبش فکن روی در امّید دار و مو مکن

در فکن در نیلش و کن اعتمید من تو را با او رسانم رو سفید

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۲

در مورد وحی به مادر موسی سخن بسیار است که الهام بود، یا وحی بر لسان نبّی وقتش بود، یا به طریق سخن گفتن ملایکه در خواب یا در بیداری، کدام؟

أَنِ اقْذِفِیهِ فِی التَّابُوتِ لفظ «أن» تفسیریّه و تفسیر آن چیزی است که به مادر موسی وحی شده است، یا مصدریّه و بدل از «ما یوحی» یعنی به او وحی کردیم که صندوقی بسازد که آب در آن نفوذ نکند و تو را در آن صندوق بگذارد. «۱»

فَاقْذِفِیهِ فِی الْیَمِّ پس آن تابوت یا موسی را در دریا بینداز.

فَلْیُلْقِهِ الْیَمُّ بِالسَّاحِلِ یَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ «۲» تا دریا او را به ساحل افکند، تا سر انجام دشمن من و دشمن او (تو) آن را برگیرد.

تکرار «عدوّ» برای این است که در مقام ذمّ تکرار ذمایم مطلوب است و برای این که جهت عداوت و دشمنی هر یک غیر از جهت دشمنی دیگری است.

وَ أَلْقَیْتُ عطف بر «أوحینا» است و تفاوت در مسند الیه

---

(۱) منظور از تابوت در اینجا، صندوق یا جعبه‌ای پاپیروسی بود که مادر موسی فرزند را در آن نهاد و در رود نیل روانه کرد. تابوت دیگر صندوق عهد است که در سوره بقره آیه ۲۴۸ شرح آن ذکر شد.

(۲) مثنوی:

صد هزاران طفل می‌کشت از برون موسی اندر صدر خانه در درون

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۳

که در اینجا متکلّم وحده است، در آنجا متکلّم مع الغیر یا برای این است که وحی جز با یک واسطه یا واسطه‌های متعدّد محقّق نمی‌شود، ولی القای محبّت بدون واسطه است، یا جهت اشاره به احترام و بزرگداشت موسی علیه السّلام است به این گونه که خدای تعالی محبّت را خودش به موسی القا کرده، ولی وحی به مادر موسی چنین نبوده، ممکن است که تفاوت مسند الیه از باب محض تفنّن و تجدید نشاط باشد.

عَلَیْکَ مَحَبَّةً محبّت بزرگ یا کوچک.

مِنِّی صفت محبّت است یعنی محبّت خودم را بر تو القا کردم، پس تو محبوب من شدی، هر کس که محبوب من شود محبوب همه می‌گردد، که محبّت همه‌ی موجودات رقیق شده‌ی محبّت من است.

پس هر گاه محبّت من به چیزی متعلّق شود محبّت جمیع موجودات به همان چیز متعلّق می‌شود، چون همه‌ی محبّت‌ها میل به اصلشان دارند، که آن محبّت من است.

یا معنای آن این است که محبّت مردم را از جانب خودم بر تو القا کردم نه از جانب اسباب و وسایل مانند جمال و کمال، یا محبّت

تو نسبت به خودم را بر تو القا کردم تا تو محبّت و دوستدار من شدی، من هم محبّت و دوستدار تو شدم، زیرا که هر محبوبی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۴

محبّ و دوستدار خودش را دوست دارد، یا محبّت تو نسبت به مردم را بر تو القا کردم، پس تو محبّ و دوستدار مردم شدی، پس مردم نیز محبّ و دوستدار تو شدند.

لفظ «منّی» ظرف لغو متعلّق به «القیت» به این دو معنای است. و موسی طوری بود که هر کس او را می‌دید دوستدار و محبّ او می‌شد، لذا وقتی آسیه همسر فرعون به فرعون گفت که این کودک روشنی چشم من و تو می‌شود فرعون در پاسخ گفت:

او را نکشید.

وَ لِتُصْنَعَ تا ساخته شوی، عطف بر محذوف است که تقدیر چنین بوده: «لتصیر محبوبا و لتصنع» یا متعلّق به محذوف است که معطوف بر «القیت» است که تقدیر چنین بوده: «فعلت ذلک لتصنع».

عَلی عَیْنِی وقتی گفته می‌شود «فلان علی عینی» یعنی پیش من محترم است، یا مقصود این است که او محترم است نزد نگهبان من که موکّل بر تو است، به جهت بزرگداشت موسی نسبت به کشتی نوح اینجا فرمود: «علی عین» و در آنجا فرمود:

اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا.

إِذْ تَمْشِی أُخْتُکَ ظرف متعلّق به «القیت» یا به «تصنع» است، یعنی تا تو تربیت شوی و تکمیل گردی پیش

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۵

چشمان و نظر من در وقتی که به دست فرعون افتادی و محبّت تو بر دل فرعون افتاد، دایه شیر دهنده‌ای برای تو طلب کردند، تو از هیچ پستان به دهن نگرفتی، آن‌ها منتظر و متوقع شیر خوردن تو بودند، احتیاج شدید به دایه داشتند که ناگاه خواهرت در جستجوی تو نزد فرعونیان می‌رود.

فَتَقُولُ پس به آن‌ها می‌گوید:

هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی مَنْ یَکْفُلُهُ آیا شما را راهنمایی بر کسی بکنم که کفایت این کودک را بر عهده بگیرد، آنان از خواهرت خواستند که دایه‌ای برای تو پیدا کند، فرعون مادر تو را احضار کرد و تو را به او تسلیم نمود تا با اجرت و مزد تو را شیر دهد.

فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها وَ لا تَحْزَنَ پس تو را به مادرت باز می‌گردانیدیم تا چشم مادرت را روشن کنی که اندوهناک نگردد، یا تو اندوهناک نباشی.

وَ قَتَلْتَ نَفْساً عطف بر «أوحینا» است، مقصود از قتل نفس قتل قبطی است که با سبطی نزاع می‌کرد که موسی علیه السّلام به او حمله کرد. چنانچه خواهد آمد.

فَنَجَّیْناکَ مِنَ الْغَمِّ پس تو را از غم نجات دادیم، به این گونه که به تو الهام کردیم و تو را جهت خروج از شهر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۶

راهنمایی کردیم.

وَ فَتَنَّاکَ فُتُوناً «۱» تو را از اوّل انعقاد نطفه‌ات با انواع بلاها آزمایش کردیم تا عبرت برای ناظرین و شنوندگان و حجّت بر کسانی باشی که قدرت خدا را انکار می‌کنند، با خدا مکر و حیله به کار می‌برند، به این گونه که انعقاد نطفه‌ی تو را بر در قصر فرعون دادیم، در شبی که فرعون بین زنها و مردهای بنی اسرائیل جدایی انداخته بود.

و مادر تو در سالی به تو حامله شد که فرعون به هر زنی از بنی اسرائیل یک زن قبطی را موکّل کرده بود که زنها را تفتیش می‌کرد تا زنهای حامله را کشف کند.

امّا در مورد تو حیای زنانه آنان را گرفت، حمل تو آشکار نگشت، تو در سالی به دنیا آمدی که فرعون هر مولود مذکّر اسرائیلی را

می‌کشت، پس محبّت تو را بر دل زنی که موکّل مادرت بود انداختم تا به مادرت گفت: اندوهناک مباش و هر کاری که دلت می‌خواهد با این کودک بکن و تو ار به فرعونیان خبر نداد، مادرت تو را به دریا انداخت.

پس تو را از غرق شدن و سایر آفت‌های دریایی سالم نگهداشته و تو را تسلیم فرعون نمودیم، محبّت تو را در دلش

---

(۱) ای موسی تو را در کوره‌ی بلا بردیم و به اخلاص نهادیم، تا در دلت جز مهر ما و بر زبانت جز ذکر ما نماند. کشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصاری.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۷

انداختم، در دامن دشمنت تو را تربیت نمودم و بزرگ کردم تا آنجا که از مادرت تقاضا نمود با مزد و اجرت به تو شیر بدهد، تو را آزمایش کردم به این گونه که فرعون چند بار کمر همّت به قتل تو بست و من تو را سالم نگهداشتم، یک تن از آن‌ها را کشتی و از ترسشان به شهر مدین فرار کردی در حالی که رفیق و زاد و راحله نداشتی.

و تو را به مدین پیش شعیب پیامبرم سالم رساندم که او دخترش را به تو تزویج نمود، نیز تو را امتحان کردم که خودت را ده سال اجاره دادی تا گوسفندان شعیب را بچرانی.

یعنی با آن اجاره ده سال محبوس شدی و کمال تو در همان حبس بود، پس از آن که از مدین خارج شدی تو را به سرما، تاریکی شدید، گم کردن راه، پراکنده شدن گوسفندان، درد زاییدن گرفتن همسرت و روشن نشدن چخماق مبتلا کردم تا تو را به این وسیله برای مناجات و کلام خودم خالص گردانیدم.

فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ «۱» پس سالها (ده سال) در مدین ماند طبق آنچه روایت شده موسی دورترین و بیشترین مدّت را که لازمه پیمان با شعیب بود به اتمام رسانید.

---

(۱) حافظ:

شبان وادی ایمن گهی رسد به مراد که چند سال به جان خدمت شعیب کند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۸

ثُمَّ جِئْتَ سپس از مدین به سوی من، یا به اینجا، یا به مصر آمدی عَلى قَدَرٍ در حالی که به حدّ کمال رسیدی، یا به حدّی رسیدی که اکنون می‌توانی سنگینی رسالت را بر عهده بگیری، یا بر قوّت بدن و نفست رسیدی.

یا مقصود فضل و برتری رسالت است که برای تو مقدّر شده است.

یا مُوسی در تکرار ندا لطف از جانب خدا و لذّت بردن منادی است.

وَ اصْطَنَعْتُكَ این صیغه جهت مبالغه در صنع و آفرینش است، یعنی من تو را آفریدم و تربیت کردم و کامل نمودم، کمالی که شایسته‌ی بزرگان و کاملین از مردها و مخصوص آنانست.

لِنَفْسِي این نهایت بزرگداشت، احترام و تکریم موسی علیه السّلام است و چون مقصود خدای تعالی این است که موسی را به سوی کسی بفرستد که موسی از او ترسناک است، قبل از آن چیزهایی را ذکر می‌کند که دفعات متعدّد بر او منّت گذاشته، تا آن‌ها را یادآوری کرده او را از ترسی که دارد دلداری دهد تا هنگامی که به سوی فرعون می‌رود قوّت قلب داشته باشد.

خدای تعالی فرمود: اذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ بِآياتِي وَ لا تَنِيا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۸۹

سست نباشید فِي ذِكْرِي در ذکر من که آن را از شیختان گرفتید تا بر آن ذکر مستمّر و دایم باشید.

یـا در یـادآوری من و توجّه به من با دلهایتان در هر وضـعی که بودیـد، یا در هنگام دعوت به سوی من، یا در رسالت من یا در ذکر من با زبانهایتان نزد فرعون سستی نکنید.

اذْهَبا إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی شما دو تن به سوی فرعون بروید که سرکشی نموده است.

«اذهبا» تأکید «اذهب» اوّلی است و لذا ادات وصل نیاورد.

فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً «۱» و با او به ملایمت سخن گویید لفظ «قول» به معنای مصدری یا به معنای مقول مفعول مطلق یا مفعول به است.

لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی شاید که او پند گیرد تا از خدا بترسد (و ترک ظلم کند).

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: این که خدای می‌فرماید: لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشـی برای آنست که موسـی بر رفتن به سوی فرعون حریص‌تر باشد، در حالی که خداوند می‌دانست که فرعون نه متذکّر می‌شود و نه می‌ترسد، مگر وقتی که عذاب ببیند، تذکّر

---

(۱) مثنوی:

موسیا در پیش فرعون زمن نرم باید گفت قولا لیّنا

آب اگر در روغن جوشان کنی دیگدان و دیگ را ویران کنی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۰

کنایه از امید و رجا و خشیت عبارت از خوف است.

قالا موسـی بر زبان قال و هارون به زبان حال گفتند، یا فقط موسـی گفت، ضمیر تثنیه از باب تغلیب است، یا هر دو پس از بازگشت موسی به مصر و اعلام هارون علیه السّلام به رسالت گفتند:

رَبَّنـا إِنَّنـا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا پروردگارا ما می‌ترسـیم که فرعون با اتّکا به قـدرت و قوّتش بر ما و آیات ما پیشـدستی کنـد، یا بر ما زیاده ستم روا دارد.

لفـظ «یفرط» به صورت مجهول و معلوم خوانـده شـده، از «أفرط» به معنـای حمله کردن بـا سـرعت و شـتاب، یـا از «أفرط» به معنـای اسراف کردن است.

أَوْ أَنْ یَطْغی یا به علّت قساوت و پادشاهی که دارد، می‌ترسیم که پیش از ابلاغ پیام گردنکشی ورزد.

یا نسبت به تو چیزی اظهار کند که ما به آن راضی نیستیم و تحمّل آن را نداریم.

قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما خداوند فرمود: نترسـید که من همواره همراه شما هستم یعنی همراهی خاصّی که غیر از همراهی مطلق است که خدا با هر چیزی دارد.

پس معیّت و همراهی من با شما از حمله و ستم بر شما و طغیان بر من بازش می‌دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۱

أَسْمَعُ من از او چیزی می‌شنوم که شما نمی‌شنوید.

وَ أری «۱» و از او چیزی می‌بینم که شـما آن را نمی‌بینیـد، پس شـرّ او را از شـما در هر حال بر می‌گردانم و شـما را یاری می‌کنم به نحوی که نه شما می‌بینید و نه فرعون می‌بیند.

فَأْتِیاهُ حالا که من با شما هستم و می‌بینم و می‌شنوم پس بدون ترس نزد فرعون بروید و به یاری من متّکی باشید.

فَقُولا إِنَّا رَسُولا رَبِّکَ و بگویید که ما فرستادگان پروردگارت هستیم.

تثنیه آوردن لفظ «رسول» در اینجا، مفرد آوردن آن در سوره‌ی شعرا برای اشاره به وحدت رسالت و تعدّد رسول‌ها می‌باشد.

فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ وَ لا تُعَذِّبْهُمْ بنی اسرائیل را از بندگی رها کن و با ما به هر شهری که بخواهیم بفرست.

یا بنی اسرائیل را با ما از عذاب رها کن چه ما در مصر باشیم یا در غیر مصر از شهرهای دیگر.

قَدْ جِئْناکَ بِآیَةٍ مِنْ رَبِّکَ جواب سؤال مقدّر، یا سؤال است که در حین تکلّم مذکور است و در هنگام حکایت

---

(۱) حافظ:

هزار دشمنم اگر می‌کنند قصد هلاک گرم تو دوستی از دشمنان ندارم باک

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۲

حذف می‌شود، گویا که گفته است:

آیا شما چیزی دارید که دلالت بر صدق و راستی شما بکند؟

پس موسی و هارون گفتند: ما نشانه‌ای آوردیم که دلالت بر صدق و راستی در رسالت ما از جانب پروردگار تو می‌کند.

و تکرار «ربّک» برای اشاره به این است که فرعون مربوب است، ربّ نیست بر خلاف ادّعایی که می‌کرد، این کلام جزیی از بیان سخنی است که موسی و هارون به آن امر شده بودند، یا این کلام از موسی و هارون است، تقدیر آن چنین است: پس هارون آمدند و آنچه را که خداوند فرموده بود به فرعون گفتند پس فرعون گفت: دلیل و نشانه‌ی شما چیست؟

گفتند: ما نشانه‌ای از جانب پروردگارت برای تو آورده‌ایم ... تا آخر آیه.

وَ السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی شما دعوتتان را نزد فرعون اظهار کنید، اظهار کنید که بر دعوت خود نشانه و دلیل دارید، سپس به او بدورد بگویید به گونه‌ی ترک و متارکه، به نحوی که کنایه از گمراهی او و دعوت او به پیروی از هدایت باشد، یا به او بگویید: سلامتی مال کسی است که پیرو هدایت باشد.

بنا بر آنچه که گفته شد، آیه بعد که می‌فرماید: إِنَّا قَدْ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۳

أُوحِیَ إِلَیْنا أَنَّ الْعَذابَ عَلی مَنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی

در موضع تعلیل می‌باشد، یعنی چون به ما وحی شده که عذاب خدا بر تکذیب کننده و روی گردان وارد می‌شود ما از تو می‌خواهیم که بنی اسرائیل را با ما بفرستی، بنابر معنای اوّل در جمله‌ی این جمله جواب از حال آن‌ها در رسالتشان می‌باشد.

این در صورتی است که قول خدا: قَدْ جِئْناکَ نقل بیان خدا باشد (که می‌فرماید: به فرعون بگویید که برای تو نشانه‌ها و معجزات دادیم.)

ولی اگر این کلام از خود موسی و هارون هنگام ورود بر فرعون باشد قول خدای تعالی: وَ السَّلامُ عَلی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدی ...

تا آخر آیه» از قول موسی و هارون می‌شود که ارتباط آن با جمله‌ی سابقش نیز ظاهر بوده است.

آیات ۴۹ الی ۵۶

[سوره طه (۲۰): آیات ۴۹ تا ۵۶] ..... ص : ۱۹۳

اشاره

قالَ فَمَنْ رَبُّکُما یا مُوسی (۴۹) قالَ رَبُّنَا الَّذِی أَعْطی کُلَّ شَیْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدی (۵۰) قالَ فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولی (۵۱) قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی فِی کِتابٍ لا یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنْسی (۵۲) الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ سَلَکَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ أَزْواجاً

مِنْ نَباتٍ شَتَّى (۵۳)
كُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعامَكُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى (۵۴) مِنْها خَلَقْناكُمْ وَ فِيها نُعِيدُكُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى (۵۵) وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ آياتِنا كُلَّها فَكَذَّبَ وَ أَبى (۵۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۴

ترجمه: ..... ص : ۱۹۴

گفت ای موسی پس پروردگار شما کیست؟

گفت پروردگار ما همان کسی است که به هر چیز آفرینش سزاوار آن را بخشیده سپس هدایتش کرده است.

گفت پس سرنوشت اقوام پیشین چه می‌شود؟

گفت علم آن با پروردگار من [و] در کتابی مکتوب است که پروردگار من نه فرو می‌گذارد و نه فراموش می‌کند.

همان کسی است که زمین را زیر انداز شما کرد و در آن برای شما راهها کشید و از آسمان آبی فرو فرستاد

و با آن بازتان می‌گردانیم و بار دیگر از آن بیرونتان می‌آوریم.

و همه‌ی پدیده‌ای شگرف خویش را به او نمایاندیم ولی دروغ انگاشت و سرباز زد.

تفسیر ..... ص : ۱۹۴

قالَ فَمَنْ رَبُّكُما یا مُوسی فرعون (پس از شنیدن نصایح آنان) گفت: پروردگار شما کیست ای موسی؟ موسی علیه السّلام را ندا کرد یا از باب این که موسی اصل بود و هارون فرع، یا خواست موسی سخن بگوید تا بر حاضرین روشن شود که موسی از تکلّم

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۵

عاجزست و ادّعایش سست.

و بر این معنا دلالت می‌کند قول خدای تعالی در حکایت از فرعون که گفت: «أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَ لا يَكادُ يُبِينُ» «۱».

قالَ وقتی فرعون موسی را مورد خطاب قرار داد موسی در مقام جواب از او گفت:

رَبُّنَا الَّذِي أَعْطى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش مخصوص خودش را عطا نمود.

لفظ «خلقه» به سکون لام خوانده شده تا مفعول دوّم «أعطی» یا مفعول اوّل آن باشد، یعنی خداوند به هر چیزی خلق و ایجادش را اعطا کرد، یا خلق و صورت متناسبش را عطا نمود، یا به هر چیزی نظیرش را عطا نمود.

زیرا که هر چیزی از حیوان دارای نظیر و مانندی از مذکّر و مؤنّث است، هم چنین است نبات و معدن، حتّی عناصر، که مثلا نظیر و همانند زمین که موافق و سازگار با آنست عبارت از آب است.

ضمنا «خلقه» به صورت فعل ماضی نیز خوانده شده تا صفت «شیئی» باشد.

---

(۱) زخرف، ۵۲ یعنی: بلکه من بهترم از این کسی که بی‌مقدار است و نزدیک نیست که سخن واضح بگوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۶

و معنای آن این است: به هر چیزی از اعیان ثابت و تعیّنات که در مقام علم خدا ظاهر است آنچه را که عطا کرد به آن احتیاج دارد، از قبیل وجود و لوازم وجود از کمالات اوّلی که مناسب حال هر موجودی است، و کمالات ثانوی.

و قول خداوند: ثُمَّ هَدی بیان و تفضیل قول خدا:

«أَعْطی کُلَّ شَیْءٍ» می‌باشد. معنای «خلقه» بخشیدن و کمالات اوّلی است، «هدی» نشان دادن راه، رساندن به طریق، یا به مطلوب است برای وصول به کمالات ثانوی اختیاری در مختارها، با کمالات اضطراری در موجودات مضطرّ و غیر مختار می‌باشد، تعبیر از عطای کمالات ثانوی به هدایت برای بیان این نکته است که وصول به کمالات ثانوی حتمی نیست بلکه گاهی هست و گاهی نیست.

و موسی علیه السّلام جواب را طوری داد که تلبیس و به اشتباه انداختن و فریب حاضرین برای فرعون ممکن نباشد، موسی در جواب عموم ربوبیّت را پیش کشید تا انکار آن برای فرعون ممکن نگردد و نیز نتواند، این گونه عموم ربوبیّت را با فریب و نیرنگ به خودش نسبت دهد آن چنانکه نمرود گفته بود: «من زنده می‌کنم و می‌میرانم» لذا فرعون مبهوت ماند و نتوانست سخن موسی را بشکند و پاسخش دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۷

لذا پرسش دیگر پیش کشید و گفت:

قالَ فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولی پس حال گذشتگان بر حسب بقا و فنا خیر و شرّ، نعمت و نقمت، منازل و امکنه چگونه است؟

از سؤال اوّل اعراض کرد، این بار از چیزی سؤال کرد که موسی در جواب عاجز بماند.

چه اگر موسی احوال گذشتگان را بیان می‌کرد از اقامه‌ی دلیلی که شنوندگان مجلس فرعون بفهمند عاجز می‌شد، لذا طوری جواب داد که فرعون از آن سخن دلیل نخواهد و گفت:

قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی موسی پاسخ داد حال گذشتگان از امور غیبی است که خداوند احدی را بر آن آگاه نمی‌سازد مگر کسی که خدا از او راضی باشد، و اگر من هم با فهماندن خدا چیزی از آن می‌دانستم ممکن نبود که به تو و امثال تو بفهمانم.

فِی کِتابٍ لا یَضِلُّ رَبِّی وَ لا یَنْسی و آن در کتابی نزد خدا مکتوب است که نه چیزی را از آن فرو گذارد و نه فراموش کند.

«لا یضلّ» صفت «کتاب» است، ضمیری که به آن بر می‌گردد در تقدیر است، یعنی «یضلّ عنه» پروردگارم از آن کتاب و راه آن علم گمراه نمی‌شود، و پس از علم هم فراموش نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۸

و ممکن است این جمله مستأنفه باشد و جواب سؤال مقدّر.

و چون فرعون از جواب سؤال اوّلش اعراض کرد و متعرّض ردّ و قبول آن نشد موسی جواب سؤال دوّم او را به نحوی داد که منجرّ به جواب سؤال اوّل شد، تا این که فرعون ناچار به قبول شود، یا مات و مبهوت بماند.

چنانچه دفعه‌ی اوّل چنین شده بود، عجز او بر حاضرین آشکار شود، پس موسی در مقام جواب چنین گفت:

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ سَلَکَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا آن خدایی که زمین را آسایشگاه شما قرار داد، راههایی قرار داد تا بدان وسیله شما به شهرهای دیگر غیر از شهرهای خودتان بروید تا منافع و ما یحتاج خود را تحصیل نمایید، راههایی قرار داد تا معایش و وسایل زندگی‌تان را تحصیل کنید، از قبیل زراعت‌ها و تجارت‌ها و صنعت‌ها، راههایی نیز جهت تحصیل منافع اخروی شما قرار داد، از قبیل انبیا و شرایع و جانشینان آنان.

وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ و از جهت بالا آب را نازل نمود و از آن بیرون آوردیم ....

بعضی گفته‌اند: این جمله از قبیل التفات از غیبت به تکلّم است، این مطلب صحیح است در صورتی که متکلّم همان متکلّم باشد، در حالی که اینجا چنین نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۱۹۹

بعضی گفته‌اند: آن کلامی است از جانب خدا که مربوط به کلام موسی است به این نحو که این جمله از کلام حاکی است که به کلام محکّی عنه مربوط است، مانند آن در مخاطب آن در مخاطبات و محاورات فراوان است.

لکن ما می‌گوییم: رسول علیه السّلام در هنگام رسالت و تبلیغش گاهی از انانیّتش منسلخ می‌شود به نحوی که در وجودش جز انانیّت فرستنده باقی نمی‌ماند، در این هنگام است که شأن مرسل (فرستنده) ظاهر می‌شود، به کلامی که مخصوص مرسل است تکلّم می‌کند در حالیکه پیش از آن از جهت رسالتش به کلام خودش تکلّم می‌نمود.

و هر دو کلام متّصل می‌شوند به گونه‌ای که گمان می‌رود هر دو کلام از یک نفر صادر شده است، به این اعتبار می‌شود کلام از قبیل التفات از غیبت به تکلّم باشد، گویا که رسول خدا مرسل و فرستنده شده و لذا فرمود: «فأخرجنا به» یعنی ما از آن بیرون می‌آوریم.

أَزْواجاً اضاف و انواع، زیرا هر صنف و نوع از نبات مانند حیوان دارای دو قسم است مانند مذکّر و مؤنّث از حیوان.

یا اطلاق ازواج به این اعتبارست که هر صنفی از اصناف نبات دارای نظیر یا نظایری از نوع خودش می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۰

یا به اعتبار این است که هر صنفی با ملاحظه‌ی ترکّب آن از عناصر زوج است، یا با ملاحظه تعیّش و وجود زوج است.

مِنْ نَباتٍ شَتَّی نبات‌های متفرّق و مختلف در شکل و رنگ و گل و دانه و میوه و مزاج و خاصیّت، وقت روییدن و وقت دانه و میوه و غیر اینها.

در حالی که می‌گویند: کُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعامَکُمْ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ تا ای بندگان شما از آن نعمتها تناول کنید و چهارپایانتان را هم بچرانید در اینها آیات و نشانه‌های متعدّدست که دلالت بر علم و قدرت و حکمت رسای خدای تعالی دارد.

و نیز دلالت می‌کند بر این که خدای تعالی به شأن موالید زمینی و مخصوصا به اشرف آنها که انسان است اهمیّت می‌دهد، انسان را بر حسب بقای او در آخرت مهمل نمی‌گذارد، که مقصود از آفریدن او در دنیا بقای در آخرت است.

و لذا خداوند انسان را بدون تهیّه‌ی اسباب بقا و بدون این که کسی او را بر بقایش راهنمایی کند تعلّق و بستگی بقایش به رضای خدا، او را به حال خود رها نکرده و آیات و نشانه‌هایی را که برای همه‌ی موجودات نیست به او می‌نمایاند.

زیرا که بعضی از موجودات مانند ملایکه از اظهار آیات بی‌نیازند، بعضی دیگر آیات و نشانه بودن بعضی از آیات را

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۱

درک نمی‌کنند، بلکه این آیات مخصوص انسان است، و آن هم نه برای همه‌ی گروهها و اصناف بشری.

بلکه لِأُولِی النُّهی که همانا ربوبیّت برای خردمندان پدیدارست برای کسانی است که با قبول ولایت و پیروزی از شروط آن عهد، به آن خردی رسیدند تا مرجع و نهایت همه‌ی اعضا و جوارح بر حسب افعالشان بوده و مرجع همه‌ی قوا و مدارک بر حسب آثارشان باشد، همه‌ی آن‌ها را از آن که که شایسته نیست نهی کند و همه‌ی علوم سابقین به آن منتهی گردد.

و در خبر به هر یک از اینها اشاره شده، از همین جا وجه نامگذاری این عقل به «نهی» که در آیه آمده نیز معلوم شد، و این عقل جز با ولایت حاصل نمی‌شود.

زیرا کسی که پذیرای ولایت به ولیّ امرش نباشد شیطان بر گردن او جای گزیند، کسی را که شیطان بر گردنش جای گیرد، وی را به حال خود نمی‌گذارد آن گاه دیگر جهت وحدتی ندارد که همه‌ی احشا و جوارحش بر آن برگردد.

در نتیجه عقل او مانند مردی می‌شود که مردانی در باره‌ی او به مشاجره و نزاع می‌پردازند.

و اصل در اتّصاف به «نهی» (خرد و عقل) ائمّه علیهم السّلام هستند، لذا «اولی النهی» را به طریق حصر به خودشان تفسیر کرده‌اند، شیعه‌ی آن‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۲

فرع هستند و غیر شیعه از این عقل قدسی بهره‌ای ندارند.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که بهترین شما خردمندانند، گفته شد:

یا رسول اللّه صاحبان خرد چه کسانی هستند؟ فرمود: آنان دارای اخلاق نیکو و شکیبایی همراه با وقار و صله‌ی ارحام و خوبی به مادران و پدران و متعهّد نسبت به فقرا و همسایگان و یتیم‌ها هستند، آنان کسانی هستند که اطعام می‌کنند و سلام را در عالم نشر می‌دهند و نماز می‌خوانند در حالی که مردم غافلند.

مِنْها خَلَقْناكُمْ از آن (خاک) شما را آفریدیم.

بدان که مورد خطاب از هر مخاطب عبارت از فعلیّت اخیر است که آن صورت است و آن مخاطب به سبب همان صورت مخاطب است، در مورد خطاب فعلیّت سابق نیست که فانی و مستهلک تحت فعلیّت اخیر باشد و لیکن فعلیّت آخر به حکم احاطه و معیّت و همراه بودنش با همه‌ی فعلیّت‌های سابق آن‌ها متّحد است و حکم همه‌ی آن فعلیّت‌ها بر فعلیت اخیر جریان دارد.

و لذا صحیح است که انسان مورد خطاب قرار بگیرد، بر او حکم مادّه‌اش که از زمین آفریده شده است جاری شود و محکوم به حکم مادّه گردد، به اعتبار این که جزو زمینی انسان در آفرینش او غلبه دارد و گر نه انسان از عناصر چهارگانه خلق شده است، آفرینش انسان از زمین و بازگشت او به زمین واضح و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۳

آشکارست، خروج مادّه انسان از زمین پس از بازگشت به آن به اعتبار این که زمین مادّه این انسان است ظاهر و آشکار نیست.

بلی، مادّه‌ی انسان از زمین خارج می‌شود و مادّه‌ی موالید دیگر یا مردمان دیگر قرار می‌گیرد و این کار بارها، بلکه دفعات غیر متناهی تکرار می‌شود.

و لکن ما می‌گوییم: انسان دارای مراتب پایین طبیعی و مصادیق عالی روحانی است، و منظور از انسان همانند قرآن مصادیق روحانی است، و مصادیق طبیعی بالتّبع مورد نظر قرار می‌گیرد.

و همانطور که مرتبه‌ی طبیعی انسان از زمین طبیعی آفریده شده است هم چنین مرتبه‌ی برزخی و مثالی انسان از خاک علیّین برزخی مثالی یا از خاک سجّین برزخی آفریده شده است.

بنابر این صحیح است که خداوند بفرماید: از زمین برزخی یا مثالی شما را آفریدیم.

وَ فِيها نُعِيدُكُمْ بعد از مرگ طبیعی شما را به زمین باز می‌گردانیم.

وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى بعد از انتهای اعراف از برزخ، بار دیگر شما را از زمین بیرون می‌آوریم.

و در خبر آمده است که از ابو ابراهیم علیه السّلام در باره‌ی میّت سؤال

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۴

شد که چرا میّت را غسل جنابت می‌دهند؟

پس فرمود: خدای تعالی بالاتر و برتر و خالص‌تر از آنست که اشیا را با دست خودش بیافریند، خداوند تبارک و تعالی هرگاه بخواهد چیزی را بیافریند به دو فرشته آفریننده فرمان می‌دهد که بیافرینند.

پس آنان از خاکی که خداوند در کتابش فرموده: مِنْها خَلَقْناكُمْ وَ فِيها نُعِيدُكُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَةً أُخْرى برمی‌گیرند پس آن خاک را با نطفه‌ای که در رحم قرار گرفته مخلوط می‌کنند، وقتی که نطفه با خاک مخلوط شد آن دو ملایکه می‌گویند: پروردگارا چه خلق کنیم؟ ابو ابراهیم علیه السّلام فرمود: پس خداوند به آن‌ها آن که را که می‌خواهد وحی می‌کند، از قبیل مذکّر و مؤنّث بودن، مؤمن و کافر بودن و سیاه و سفید و شقیّ و سعید بودن.

پس وقتی که مرد رجل همان نطفه از او بیرون می‌آید، نه چیز دیگر، از همین جهت است که میّت را غسل جنابت می‌دهند. «۱»
این خبر مشعر به خاک برزخی است که ما آن را ذکر کردیم، زیر که تربت و خاکی که با نطفه در رحم مخلوط می‌شود، یا بعد از چهل روز از نزول نطفه در رحم مخلوط می‌شود همان خاک

---

(۱) الکافی ج ۳ ص ۱۶۱ ح ۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۵

برزخی است، که دارای کیفیّت استعدادی برای حصول جسد برزخی و مثالی در آن نطفه است.
و با همین استعداد انسان که امر روحانی است در آن نطفه خلق می‌شود، اگر این استعداد نبود نطفه قابلیّت صورت انسانی و روحانیّت آن را پیدا نمی‌کرد.
و مرگ صفتی است که عارض بر بدن انسان می‌شود و گر نه جهات روحانی انسان زنده است و مردن عارض بر آن نمی‌شود و آن که که در حین مرگ از بدن انسان خارج می‌شود، جز روح و استعداد نطفه برای پذیرش روح و خاک مثالی چیزی نیست.
پس قول امام علیه السّلام در خبر که فرمود: «هر گاه انسان بمیرد» مقصود مرگ مرتبه‌ی طبیعی انسان است و قول امام علیه السّلام «منی و نطفه از او خارج می‌شود» یعنی از آن مرتبه‌ی طبیعتی از نطفه بیرون می‌آید، یعنی همان که با خاک برزخی مخلوط و عجیب شده است، که حیثیّت عجین بودن و استعداد آن نطفه مقصودست، نه حیثیّت زمینی طبیعی بودن آن.
و به مضمون این خبر از ائمّه علیهم السّلام اخبار دیگری وارد شده است. «۱»

---

(۱) تصوّر می‌شود که منظور از نطفه آغازین و نطفه‌ی خروجی در حال مرگ ژن وجودی یا کوانتوم بشری باشد که خود تمام صفات بشر را بالقوّه در خودش دارد و لذا هم در این جهان مولود بشری است و هم در جهان دیگر تا خصوصیّت انسان را ظاهر می‌کند.
مترجمان

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۶

وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ آياتِنا به واسطه‌ی موسی آیات خود را به فرعون نشان دادیم.
مقصود از آیات قرار دادن عصا به صورت مار زنده و ید بیضا می‌باشد.
و نیز آیاتی که قبل از رسالت موسی از حین ولایت تا خروجش از مصر واقع گردید که همه‌ی آن‌ها دلالت بر علم و قدرت ما دارد، نیز دلالت دارد بر این که هیچ چیزی مانع از امضای مقدّرات ما نیست و هر کس با ما مکر کند به خودش مکر کرده است، پس از جهت مکرش مغلوب واقع می‌شود، یا به فرعون آیات و نشانه‌های خود را اعلام کردیم که دلالت بر قدرت، علم و غلبه‌ی ما در خواب و بیداری دارد و نیز سایر معجزات را به فرعون نشان دادیم.
کُلَّها عموم آیه‌ها، نشانه‌ها و تأکید عموم با لفظ «کلّ» اضافی و نسبی است، نه حقیقی و مقصود آیاتی است که ارایه‌ی آن به فرعون ممکن باشد.
فَكَذَّبَ فرعون موسی (آیات و نشانه‌ها) را تکذیب نمود.
وَ أَبى و از ایمان آوردن به ما (رسول ما) خودداری ورزید و پنداشت که موسی مانند دیگر مردم طالب ملک فانی است. ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۷

لا فتی الّا علی لا سیف الّا ذو الفقار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۸

آیات ۵۷ الی ۷۶

[سوره طه (۲۰): آیات ۵۷ تا ۷۶] ..... ص : ۲۰۸

اشاره

قالَ أَ جِئْتَنا لِتُخْرِجَنا مِنْ أَرْضِنا بِسِحْرِكَ يا مُوسى (۵۷) فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنا وَ بَيْنَكَ مَوْعِداً لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَكاناً سُوىً (۵۸) قالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى (۵۹) فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتى (۶۰) قالَ لَهُمْ مُوسى وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى (۶۱)

فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوى (۶۲) قالُوا إِنْ هذانِ لَساحِرانِ يُرِيدانِ أَنْ يُخْرِجاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِما وَ يَذْهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلى (۶۳) فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلى (۶۴) قالُوا يا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقى (۶۵) قالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى (۶۶)

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسى (۶۷) قُلْنا لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى (۶۸) وَ أَلْقِ ما فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا كَيْدُ ساحِرٍ وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى (۶۹) فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى (۷۰) قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقى (۷۱)

قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الَّذِي فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا (۷۲) إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى (۷۳) إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحْيى (۷۴) وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلى (۷۵) جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ مَنْ تَزَكَّى (۷۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۰۹

ترجمه: ..... ص : ۲۰۹

گفت ای موسی آیا آمده‌ای که ما را با جادوی خود از سرزمینمان آواره کنی؟

پس [بدان که] ما نیز جادویی همانند آن برایت به میان می‌آوریم پس بین ما و خودت موعدی بگذار در مکانی مقبول [هر دو

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۰

طرف] که ما و تو در آن خلاف نکنیم.

گفت موعدتان روز جشن باشد که مردمان نیز در روز گرد آورده شوند.

فرعون برگشت و همه‌ی مکر و تدبیر خود را به کار برد آن گاه به میان آمد.

موسی به ایشان گفت وای بر شما، بر خداوند افترا مزنید که شما را با عذابی ریشه کن می‌سازد و هر کس افترا پیشه کند نومید گردد.

پس [آنان] در میان خود در باره‌ی کار و بارشان اختلاف پیدا کردند و رازگویی‌شان را پنهان داشتند.

[و] ادّعا کردند این دو جادوگرانی هستند که می‌خواهند با جادویشان شما را از سرزمینتان آواره کنند و آیین پسندیده‌ی شما را از بین ببرند.

پس همفکری کنید و هماهنگ عمل کنید و امروز هر که چیره شود، رستگارست.

گفتند: ای موسی یا تو [اوّل] می‌اندازی یا ما اوّلین کسی باشیم که می‌اندازیم؟

گفت شما بیاندازید، [انداختند] ناگهان از جادوی آنان چنین به نظرش آمد که ریسمانها و چوبدستهایشان [مار شده و] و جنب و جوش دارد.

پس موسی در دل خود بیمی احساس کرد.

گفتیم مترس که تو برتری.

و آنچه در دست داری بینداز تا ساخته‌هایشان را ببلعد که آنچه ساخته‌اند، نیرنگ جادوگران است و جادوگر هر جا رود رستگار نمی‌شود.

آن گاه جادوگران به سجده در افتادند [و] گفتند: به پروردگار هارون و موسی ایمان آوردیم.

[فرعون] گفت آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آورده‌اید بیشک او بزرگتر [و آموزگار] شماست که به شما جادوگری آموخته است، بدانید که دستها و پاهایتان را بر خلاف جهت یکدیگر می‌برم و شما را بر تنه‌های درخت خرما به دار می‌کشم، خواهید دانست که کداممان عذابی شدیدتر دارد و پاینده‌ترست؟

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۱

[جادوگران] گفتند: هرگز تو را بر روشنگریهایی که برای ما آمده است، بر کسی که ما را آفریده است، بر نمی‌گزینیم، هر چه خواهی بکن، جز این نیست که تو فقط در زندگی دنیوی کاری توانی کرد.

ما به پروردگارمان ایمان آورده‌ایم تا گناهانمان را و همین جادویی را که تو به آن وادارمان کرده‌ای ببخشد و خداوند است که بهتر و پاینده‌تر است.

آری هر کس گناهکار به نزد پروردگارش بیاید، جهنّم نصیب اوست که در آن نه می‌میرد و نه زنده می‌ماند.

[همان] بهشتهای عدن که جویباران از فرو دست آن جاری است، [و] جاودانه در آنند، در این پاداش کسی است که پاکی پیشه کند.

تفسیر ..... ص : ۲۱۱

قالَ أَ جِئْتَنا لِتُخْرِجَنا مِنْ أَرْضِنا بِسِحْرِكَ یا مُوسی فرعون در پاسخ گفت ای موسی تو آمده‌ای به طمع آنکه ما را از کشورمان به سحر و شعبده‌ی خود بیرون کنی؟

فرعون آیات و نشانه‌ها را بر سحر حمل کرد، مانند کارهای خارق العاده‌ای که جادوگران انجام می‌دادند و گفت: ای موسی آمده‌ای که ما را با جادوی خویش از سرزمینهایمان آواره کنی؟

فَلَنَأْتِیَنَّکَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَیْنَنا وَ بَیْنَکَ مَوْعِداً و بدان که ما نیز جادویی همانند آن برایت به میان می‌آوریم.

پس بین ما و خودت موعدی بگذارد که مقصود زمان وعده، یا مکان وعده، یا خود وعده است به طور مطلق (در هر زمان و مکان که بخواهی).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۲

لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَکاناً «۱» که هیچکدام از آن در آن مکان وعده خوداری و خلاف نکنیم.

«مکانا» حال از «موعدا» یا وصف آن، یا بدل از آن به صورت بدل کلّ یا بدل اشتمال است، یا مفعول اوّل یا مفعول دوّم «أجعل» یا مفعول محذوف است.

سُوی لفظ «سوی» با ضمّه‌ی سین و کسره‌ی آن خوانده شده که هر دو وصف است و به معنای «مستوی» می‌باشد، یعنی جایی که مسافت آن نسبت به ما و به تو مساوی باشد، یا مقصود این است که زمین هموار و مسطّح باشد به نحوی که هیچ تپّه و درّه و سرازیری و سر بلندی در آن نباشد، تا همه تماشاگران بدون مانع آن صحنه را تماشا کنند.

قالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ گفت: زمان وعده روز زینت باشد، (یعنی روز عید قبطیان) زیرا آن روز، روز عید آنان بود که جشن گرفته و خودشان را آرایش و تزیین می‌کردند و روی همین جهت است که آن را روز زینت می‌نامیدند.

يَوْمُ الزِّينَةِ با نصب خوانده شده، وعده گذاشتن برای آن روز مخصوص برای این است که حقّانیّت حقّ و باطل بودن باطل

---

(۱) چون در آیه‌ی بعید «یوم الزیّنه» یعنی روز جشن آمده پس زمان وعده است و چون «مکانا» آمده مکان وعده است و در مکانی جشن در آن روز برقرار می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۳

ثابت شود، این مطلب در ملاء عام و در انظار همه انجام بگیرد و به نحوی که بر حاضر و غایب مخفی نباشد.

و لذا فرمود: وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى و مردم هنگام ظهر به محل قرار (برای مشاهده) همه بیرون آیند عطف بر «زینة» یا بر «الیوم» به تقدیر مضاف است.

و لفظ «یحشر» به صورت مجهول و معلوم و به صیغه‌ی خطاب یا غیبت خوانده شده است.

فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ پس فرعون از موسی روی گردانید و به جمع کردن جادوگران و اسباب جادو روی آورد.

فَجَمَعَ كَيْدَهُ پس آنچه که می‌توانست از جادوگران و اسباب فریب جادویشان گرد آورد.

ثُمَّ أَتى فرعون به وعده‌گاه آمد.

قالَ لَهُمْ مُوسى موسی به فرعون و قومش یا به جادوگران گفت: وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً وای بر شما، بر خداوند (که عصایم را اژدها می‌کند) افترا نزنید.

لفظ «کذبا» مفعول به است. بنابر این که افترا معنای کذب و دروغ از آن دریافت نشود.

یا مفعول مطلق است بدون این که فعلی از لفظ خودش داشته باشد، شاید هم آن‌ها ادّعا کردند. ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۴

همانطور که موسی می‌گوید: آیات و نشانه‌های من از جانب خداست، سحرهای ما نیز از جانب خداست، موسی می‌گوید:

به خدا افترا نزنید، سحر از خدا نیست.

یا موسی نفی آنان را که می‌گفتند معجزات موسی از جانب خدا نیست افترا بر خدا نامیده است، به این گونه که قضیّه‌ی سالبه‌ای که آنان ادّعا کرده‌اند موجبه‌ی معدوله قرار داده شود.

گویا که آنان می‌گفته‌اند خداوند این آیات و نشانه‌ها را نفرستاده است.

فَيُسْحِتَكُمْ لفظ «یسحتکم» از باب «منع» و از باب افعال خوانده شده، یعنی شما را مستأصل و درمانده کند (که بنیاد شما را بر باد هلاک دهد).

بِعَذابٍ عذابی بزرگ، بنا بر این که تنوین برای بزرگ کردن و ترساندن باشد.

وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى کسی که افترا بست از هدف و خواسته‌اش ناامید گشت.

چنانچه فرعون از خواسته‌ی خودشت در افترایش ناامید شد، چه او هدفش از این افترا بقای ملکش بود، یا از آنچه که فطرت انسان امید دارد که با مقرّبین باشد ناامید شد.

فَتَنازَعُوا جادوگران، یا قوم فرعون، همگی، یا فرعون

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۵

با قومش، یا فرعون و قومش و جادوگران، یا همه‌ی آنان، یا بعضی از آن‌ها با موسی و هارون نزاع کردند، و نزاع آن‌ها بر سر این بود که کار موسی و هارون جادو است یا امر الهی است، یا جادوگران با موسی و هارون نزاع کردند در این که گروه و چه کسی سحر و جادو را شروع کند.

أَمْرَهُمْ مرجع این ضمیر با مقایسه با ضمیر «فتنازعوا» معلوم می‌شود که آن قوم در مورد آن امر نزاع می‌کردند.

بَيْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوى جادوگران بین خودشان نجوی کردند و با هم در گوشی صحبت کردند، یا قوم فرعون بین خودشان، یا جادوگران با همدیگر یا قوم فرعون با فرعون نجوا کردند، این نجوی را از موسی و هارون یا از دیگران پنهان می‌کردند.

قالُوا بیان «أَسَرُّوا النَّجْوى» است و لذا ادات وصل نیاورد یعنی در گوشی حرف زدنشان این بود که می‌گفتند: إِنْ هذانِ لَساحِرانِ فرعونیان گفتند: این دو تا جادوگرند، لفظ «ان» با تشدید و «هذان» با الف خوانده شده است.

و بنابر این قرائت گفته شده: «انّ» به معنای «نعم» است بدون تقدیر و بعضی گفته‌اند: به معنای «نعم» است به تقدیر مبتدای بعد از لام تا این که لام بر مبتدا داخل شده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۶

و برخی گفته‌اند: «انّ» از عمل ملغاست و بعضی گفته‌اند:

تقدیر آن «انّه لهذان» به تقدیر ضمیر شأن است.

و بعضی گفته‌اند: این الف الف تثنیه نیست، بلکه به الف «هذا» نون تثنیه ملحق شده است و همه‌ی این احتمالات و اقوال از یک وجه یا چند وجه ضعیف است.

و بعضی گفته‌اند: تثنیه با الف بسته شده طبق لغت کسی که مطلق تثنیه را با الف می‌بندد، که قرآن به لغت‌های مختلف و متفرّق نازل شده است.

و «ان هذان» «۱» با تخفیف نون «إن» خوانده شده که نافیه باشد، که در این صورت لام به معنای «الّا» است (یعنی اینها نیستند جادوگر) یا «ان» مخفّف از انّ است «۲» که لام لام فارقه است.

و «إنّ هذین» خوانده شده که از نظر ظاهر درست همین است، لذا آن هم بی‌اشکال است (زیرا اسم إنّ باید منصوب باشد و هذین منصوب به «ی» است) و با تشدید نون «هذان» خوانده شده است که تشدید نون عوض از الف محذوف از «هذا» باشد، و «ما هذان لساحران» نیز خوانده شده، و از بعضی از قرّا روایت شده: «إن ذان الّا ساحران»»

---

(۱) ابن مسعود از قرّا این گونه قرائت کرده است.

(۲) اعراب القرآن، کشاف ابو الفتوح.

(۳) ابیّ از قرّا این گونه قرائت کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۷

يُرِيدانِ أَنْ يُخْرِجاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِما گفتند:

موسی و هارون می‌خواهند با جادو شما را از زمین‌تان بیرون کنند، به این گونه که شما را یا تبعید می‌کنند، یا بر زمین شما مسلّط می‌شوند و مالک آن می‌گردند و شما را از آن محروم می‌کنند.

وَ يَذْهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلى و موسی و هارون می‌خواهند طریقه‌ی نیکوی شما را از بین ببرند.

به این گونه که می‌خواهند این دین شما را محو کرده و مذهبی غیر مأنوس و غیر نیکو نشر نمایند تا به این وسیله بر مردم سروری

جویند.

فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ لفظ «أجمعوا» از باب افعال با قطع همزه و با وصل آن خوانده شده است.

یعنی مکر و حیله‌های پراکنده و متفرّق خودتان را در باب مقابله با موسی علیه السّلام یک جا گرد آورید و هماهنگ عمل کنید.

ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا سپس با هم به صورت یک صف منظم بیائید، که اتّفاق و صف آرایی در مناظره رعب آورتر و هیبت و عظمت آن در انظار شدیدتر است.

بعضی گفته‌اند: آنان هفتاد هزار نفر بودند که هر یک دارای عصا و ریسمان بودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۸

وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلى آنان گفتند: امروز کسی رستگار است که غلبه کند، بعضی گفته‌اند: این گفته از طرف فرعون به جادوگران است، بعضی گفته‌اند: این قول بعضی به بعضی دیگر است، یا گفته و قوم فرعون با جادوگران است.

قالُوا یا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقى جادوگران موسی علیه السّلام را مخیّر کردند (ادب کرده) و گفتند: ای موسی تو شروع می‌کنی یا ما شروع کنیم تا مراعات ادب نموده و به او احترام کرده باشند، چون فهمیدند که موسی الهی است و کار او جادو نیست، و لذا او را در تخیّر بر خودشان مقدّم داشتند.

برخی گفته‌اند: به جهت همین ادب و احترام بود که خداوند آن‌ها را هدایت کرد و به خودشان واگذار ننمود.

قالَ بَلْ أَلْقُوا موسی علیه السّلام از کار آن‌ها ناراحت و نگران نشد، و گفت: شما شروع کنید، تا آنان نهایت کوشش خود را در این راه انجام دهند تا غلبه‌ی موسی علیه السّلام بر همه‌ی آن‌ها ظاهر شود، چه موسی علیه السّلام بر پروردگارش اتّکا داشت.

أَلْقُوا پس آنچه را که ساخته بودند آوردند و به آنجا انداختند، بعضی گفته‌اند: میدان را پر کردند، و چوب دستی و ریسمان در وسیع‌ترین حدّ ممکن بود.

فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۱۹

چوبدستی‌ها و رسن‌های جادوگران در اثر جادو چنین به نظر مردم (یا موسی) آمد که در حرکت و جنبش‌اند، و لفظ «یخیّل» با یای غیبت به صورت مجهول، و با تاء تأنیث به صورت معلوم خوانده شده است.

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسى پس موسی در نفسش احساس ترس کرد.

و در اخبار وارد شده است که موسی از خودش نمی‌ترسید، بلکه از آن می‌ترسید که مغلوب شود، و باطل غلبه کند، و لفظ «ایجاس» به معنای احساس کردن یک امر پنهان.

گویا با این لفظ اشاره به این دارد که ترس موسی آن قدر مخفی بود که بر غیر خودش ظاهر نمی‌شود.

و چون انسان کامل کسی است که در جمیع مراتب کمال کامل شود، کمال مرتبه‌ی بشری این است که بخورد و بیاشامد و نکاح کند و صحیح و مریض باشد، امید و خوف داشته باشد لذا ترسیدن موسی دلالت بر نقصی نمی‌کند که با مقام رسالت کامل او منافات داشته باشد.

قُلْنا به طریق وحی به موسی گفتیم:

لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى نترس که تو برتر و بالاتری، (که هرگز سحر با معجزه برابری نتواند کرد و باطل بر حقّ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۰

غالب نخواهد شد) این جمله با تأکیدهای متعدّد مؤکّد گشته است، چون ترسیدن موسی علیه السّلام به منزله‌ی شکّ بود.

وَ أَلْقِ ما فِي يَمِينِكَ آنچه دوستداری بیانداز، یعنی عصا را بیانداز.

تَلْقَفْ لفظ «تلقف» با جزم و رفع و از ثلاثی مجرّد و از باب تفعیل خوانده شده، از باب تفعّل نیز آمده است، به این گونه که تای مضارع در تا مطاوعه ادغام شده است.

و «لقف» از باب «علم» و «لقف» از باب تفعیل، «تلقّف» از باب تفعل به معنای بلعیدن است.

و «لقّف» از باب تفعیل در ابلاع و بلع کردن استعمال شده است.

و ممکن است «تلقّف» خطاب به موسی علیه السّلام باشد که ضمیر مؤنّث به عصا برگردد، یعنی نترس که عصای تو آن‌ها را می‌بلعد.

ما صَنَعُوا عصای تو آنچه را که آن‌ها ساخته‌اند می‌بلعد حیله‌های طبیعی ناشی از تصرّفات طبیعی، یا با حیله‌های شیطانی ناشی از امتزاج قوای روحانی با قوای طبیعی و ترتیب آثار خارق العاده بر آن، در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعالی: «یُعَلِّمُونَ النَّاسَ» تحقیق و تفصیل کامل سحر و جادو و معنای آن گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۱

إِنَّما صَنَعُوا كَيْدُ ساحِرٍ که آنان با مکر و حیله سحر عمل کرده‌اند و لفظ «ساحر» بدون الف خوانده شده است.

وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى «۱» ساحر و جادوگر هر اندازه هم که به مقامات عالی برسد رستگار نمی‌شود.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً وقتی موسی عصایش را افکند، و عصای موسی تمام ساخته‌های آن‌ها را بلعید، دور قصر فرعون را گرفت و با دو فکّش قصر فرعون را احاطه نمود، فرعون و هامان از ترس زرد کردند، چنانچه ذکر خواهیم کرد، جادوگران دیدند و فهمیدند که این مطلب جز امر الهی چیزی نیست ...

لذا مضطرب شده و پناهنده گشتند و نتوانستند مالک خویشتن باشند و تعادل خود را حفظ نمایند، گویا که آن‌ها را کسی به سجده انداخت که همگی جهت تعظیم خدا و عظمت و بزرگ شمردن آنچه را که دیدند سجده کردند.

قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى «۲» گفتند: ما به پروردگار موسی و هارون ایمان آوردیم (و از فرعون و فرعونیان بیزاری جستیم) گویا که از فرط تعجّب و تحیّر دیگر مراعات ادب

---

(۱) حافظ:

سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار سامری کیست که دست از ید و بیضا ببرد

(۲) عطّار در مصیبت‌نامه:

ساحران دیده عصایی را امین گفته آمنّا بربّ العالمین

از عصایی ساحر ایمان یافته پس جهود از گاو کافران یافته

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۲

و رتبه برای آنان امکان‌پذیر نبود، پس هارون را بر موسی علیه السّلام به همین جهت مقدّم داشتند، البتّه در این تقدیم مراعات رءوس آیه‌ها نیز شده است، در ایمان آوردن به خدا دیگر به فرعون اجازه و مجال نداند.

و قبل از این که به فرعون بگویند که موسی حقّ است و انکار او جایز نیست ایمان آوردند. از این جهت بود که قالَ فرعون گفت: قالَ آمَنْتُمْ لَهُ لفظ «ءامنتم» با یک همزه به صورت اخبار، و با دو همزه به صورت استفهام انکاری خوانده شده، یعنی آیا به او ایمان آوردید! قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ قبل از آن که به شما اجازه داده شود ایمان آوردید موسی رئیس و معلّم شما در این فنّ است، و شما قبلا بر این مسأله اطّلاع داشته‌اید و با هم قرار گذاشته و توطئه کرده‌اید.

نقل شده است که جادوگران قبل از این یقین کرده بودند که موسی الهی است، ولی با این کارشان خواستند این مطلب در بین

مردم ظاهر و آشکار شود.

فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ و من حتما دست راست و پای چپ (یا برعکس) شما را خواهیم برید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۳

وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ و شما را به تنه‌ی درخت خرما به دار می‌کشم.

لفظ «جذوع» ریشه‌ی خود درخت یا ریشه‌ی شاخه‌هایش می‌باشد که مقصود ساقه‌ی درخت است.

وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقى تا بدانید کدام یک از ما و موسی، یا کدام یک از من و از پروردگار موسی علیه السّلام عذابی شدیدتر و دیرپاتر داریم.

قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ ساحران گفتند: با وجود روشنگریهایی که برای ما آمده است، هرگز تو را برنمی‌گزینیم، مقصود از بیّنات معجزه‌های واضح و دلیل‌های ظاهر شده می‌باشد.

وَ الَّذِي فَطَرَنا فَاقْضِ پس هر چیزی را که از حکم می‌خواهیم اجرا کنی، بکن از قتل و قطع و دار کشیدن و حبس، یا هر حکمی از احکام که می‌خواهی حکم کن، چون ما دیگر بعد از آن که خداوند دلایل روشن خویش و جایگاه ما را به ما نشان داد دیگر از هیچ چیز نمی‌ترسیم.

بعضی گفته‌اند: هنگامی که آنان سجده کردند خداوند منازل آن‌ها را در بهشت به آن‌ها نشان داد.

ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا هر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۴

کاری که انجام می‌دهی یا هر حکمی که می‌کنی در همین دنیا است، و هیچ کار و حکمی در آخرت نداری و آنچه که مطلوب و باقی ماندنی است حیات اخروی است، نه دنیا.

یا «هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا» مفعول به است، و معنای آن این است که تو تنها می‌توانی در این حیات دنیوی فرمان رانی و پیش بروی در حالی که آخرت بهتر و باقی‌تر است و ما آخرت را اختیار کردیم که تو بر آن تسلّط نداری.

«وَ الَّذِي فَطَرَنا» عطف است یا قسم.

[با این توضیح که در صورت عطف بودن بر علی بیّنات معنای آیه چنین می‌شود که گفتند: هرگز ما متأثّر نخواهیم شد (با این تهدیدها تغییر موضع نخواهیم داد) از کسی که ما را آفریده است.

و در صورت قسم بودن معنای آیه این که، سوگند بر آن که ما را آفریده است هرگز غیر خدا (فرعون) را برنمی‌گزینیم].

إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا جمله‌ی استیناف در مقام علّت آوردن برای «لن نؤثرک» است، یعنی به دلیل آن که خدا را برگزیده‌ایم و او پروردگار ماست به او ایمان آورده‌ایم.

لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا تا (او) خطاهای گذشته‌ی ما را بیامرزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۵

وَ و خطای فعلی حال حاضر ما را نیز ببخشد، و آن خطا عبارت است از:

ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ همین جادوگری و سحری که تو ما را بر آن واداشتی که با آن به معارضه‌ی آیت الهی برخواستیم.

روایت شده است که جادوگران به فرعون گفتند: تو موسی را به ما در حال خواب نشان بده، پس دیدند که عصا موسی را در آن حالت که خوابیده است نگهبانی و حفظ می‌کند.

گفتند: این کار موسی جادو نیست، چون جادوگر وقتی بخوابد جادویش باطل می‌شود، امّا فرعون جز به معارضه‌ی با موسی حاضر نشد و ساحران را به آن کار واداشت.

وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى خداوند از تو حيات دنيوى بهتر و ماندگارترست.

يا مقصود اين است كه خداوند از جهت ثواب بهتر از تو و از جهت عقاب ماندگارترست، بر اين معنا دلالت مى‌كند گفته‌ى آنان در مقام تعليل «إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا» يعنى به اين دليل به پروردگارمان ايمان آورديم كه تا إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحْيى كسى كه به پيشگاه الهى مجرم بياييد جهنّم براى اوست كه در آن نه مى‌ميرد و نه

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۶

زنده مى‌ماند.

اين عبارت در بين عرب و عجم ضرب المثل شده است براى كسى كه به بلاى بزرگى گرفتار شده و از آن هيچگونه راه رهايى ندارد، و مقصود از اين امثال اين است از حيات انسانى نمى‌ميرد تا عذاب براى او شيرين باشد، و با حيات انسانى زنده نمى‌شود، آن نوع از حيات و زنده بودن كه از شايبه‌هاى ظلمات شيطانى خالص باشد و در نتيجه از جهنّم خارج گردد.

وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلى هر كس به خداى خود مؤمن و به اعمال صالح وارد شود اجر آن‌ها هم عالى‌ترين درجات بهشتى است آوردن اسم اشاره بعيد «أولئك» براى تفخيم و تعظيم است.

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ آن بهشتهاى عدنى كه دايم زير درختانش نهرها جارى است آنجا نعمت و حيات ابدى است بارها اين مطلب گذشته است كه مقصود از جريان نهرها زير جنّت‌ها جريان آن نهرها زير عمارتهاى بهشت، يا زير درختان يا زير قطعه‌هاى آنست.

و اين مطلب را نيز در گذشته گفته‌ايم كه تحقيق اين است كه وجود و صفات آن به منزله‌ى نهرهايى است كه از غيب به عوالم امكان جارى مى‌شود، هر مرتبه‌ى بالا از عالم هر يك اعتبار جنّت

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۷

و بهشت است و به اعتبار ديگر محلّ بهشت است و افاضات حقّ كه به منزله‌ى نهرهاست اوّلا به عالم اعلى مى‌رسد و از زير آن عالم به عالم پايين‌تر افاضه مى‌گردد.

خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ مَنْ تَزَكَّى در اين بهشت جاودانه و ابدى خواهند ماند، اين پاداش و جزا براى كسى است كه از كفر و گناهان و هر چيزى كه انسانيّتش را آلوده كند از قبيل حيوانيّت، درنده خويى و شيطانيّت پاكيزه شده باشد.

چون نفوس آنان بر آخرت و نعمتهايش روى آورده بود و جانب رجا تقويت گشته بود.

لذا در جانب وعده‌ى كلام را بسط و تفصيل دادند، و ممكن است آيه‌ها جمله‌هاى مستأنف باشد، يعنى جمله‌ى آغازينى كه گويياى بيان خدا در باره‌ى پاداش و جزا باشد نه بيان ساحران.

آيات ۷۷ الى ۸۴

[سوره طه (۲۰): آيات ۷۷ تا ۸۴] ..... ص : ۲۲۷

اشاره

وَ لَقَدْ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ يَبَساً لا تَخافُ دَرَكاً وَ لا تَخْشى (۷۷) فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ ما غَشِيَهُمْ (۷۸) وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى (۷۹) يا بَنِي إِسْرائِيلَ قَدْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ واعَدْناكُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَ نَزَّلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى (۸۰) كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوى (۸۱)

وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی (۸۲) وَ ما أَعْجَلَکَ عَنْ قَوْمِکَ یا مُوسی (۸۳) قالَ هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی وَ عَجِلْتُ إِلَیْکَ رَبِّ لِتَرْضی (۸۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۸

ترجمه: ..... ص : ۲۲۸

و به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه روانه کن، و برای آنان راهی خشک در دریا بشکافت، به طوری که نه از فرا رسیدن [دشمن] بیمناک باشی و نه [از غرق] بترسی.

آن گاه فرعون با سپاهیانش آنان را دنبال کرد، و آب دریا آنان را فرا گرفت و فرو پوشاند.

و [بدینسان] فرعون قومش را به گمراهی کشاند و به جایی نرساند.

ای بنی اسرائیل به راستی شما را از دشمنتان رهانیدیم و با شما در جانب طور ایمن وعده گذاردیم و بر شما منّ و سلوی فرو فرستادیم.

[و گفتیم] از پاکیزه‌ها آنچه که روزیتان کرده‌ایم، بخورید و در آن از حدّ تجاوز مکنید، که خشم من بر شما فرود آید، هر کس که خشم من بر او فرود آید، به راستی نابود شود.

و من در حقّ کسی که توبه کرده، ایمان آورد و کاری شایسته پیش گرفته و به راه آید آمرزگارم.

و [گفتیم] ای موسی چه چیز باعث شد که بر قومت پیشی بگیری؟

گفت آنان به دنبال من روانند و من پروردگارا به سوی تو شتافتیم تا از من خشنود باشی.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۲۹

تفسیر ..... ص : ۲۲۹

وَ لَقَدْ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی پس از آن که موسی حدود چهل سال یا بیشتر در بین آن‌ها ماند و آنان را به سوی خدا فرا خوانده و آیات الهی را روشن و ظاهر نمود، طغیان و سرکشی‌شان فزونی یافت به موسی وحی کردیم:

أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی بنی اسرائیل را از مصر به سوی دریا ببر.

فَاضْرِبْ لَهُمْ برای آن‌ها راهی در دریا طلب کن، که «فاضرب» از «ضرب المجد» است، یعنی بزرگی و بزرگواری را کسب کرد و طلب نمود، یا معنای آن این است که عصایت را به دریا بزن تا برای آن‌ها راهی آشکار شود.

طَرِیقاً فِی الْبَحْرِ یَبَساً مقصود از طریق یک راه نیست، بلکه مقصود جنس طریق است، زیرا راههایی که ظاهر شد دوازده راه یا یک راه بود که از آن دوازده راه منشعب می‌شد.

و این تقدیر که گفته شده (دوازده راه) با قول خدای تعالی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۰

در سوره‌ی شعراء: فَأَوْحَیْنا إِلی مُوسی أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَکانَ کُلُّ فِرْقٍ کَالطَّوْدِ الْعَظِیمِ موافق‌تر و سازگارتر است.

لا تَخافُ دَرَکاً حال یا مستأنف یا صفت دوم برای «طریقا» است یعنی راهی که در آن نترسی که دشمن فرا رسد، یا در دریا غرق شوی.

وَ لا تَخْشی تأکید «لا تخاف» است، یا مقصود این است که از دشمن یا غرق شدن نترس، که در اینجا چیزی مغایر با «لا تخاف» اراده

شده تا از حیث تأسیس باشد نه تأکید.

یا معنای آن این است: از چیزی که به شما صدمه برساند نترس که معنای «لا- تخاف» است و بر یارانت نیز نترس که معنای «لا تخسی» است، چون خشیت متعلّق به کسی است که به او مهر ورزیده و به امرش همّت گمارند.

چنانچه خوف از کسی می‌شود که از او فرار کنند، «لا تخف» با جزم، «لا تخشی» با الف خوانده شد که در این صورت «لا تخف» مجزوم جواب امر است، یا حال از فاعل «أوحینا» یا از فاعل «اضرب» به تقدیر قول می‌باشد و «لا تخشی» نیز مجزوم و معطوف بر «لا تخاف»، که در این صورت الف «لا تخشی» برای اطلاق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۱

مانند قول خدای تعالی: وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا، یا جمله‌ی مستأنف یا حال است به تقدیر مبتدا.

فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فرعون با لشگریانش آنان را دیده و دنبال کرد.

اگر لفظ «با» برای تعدیه باشد، یا همزه برای تعدیه معنای آن این است که: فرعون خودش با لشگریانش آن‌ها را دنبال کرد، چه «أتبع» به صورت لازم و متعدّی استعمال شده است.

و «ابتعهم» از باب افتعال نیز خوانده شده که در این صورت «باء» در «بجنوده» به معنای «مع» است یا برای تعدیه است (یعنی فرعون لشگریانش را) و در این کلام اختصار و ایجاز به روشنی و آشکار معلومست.

چون معنای آیه چنین است: موسی بنی اسرائیل را حرکت داد و به دریا رسید، و عصایش را به دریا زد و برای آنان راه خشکی ظاهر نمود، پس او و قومش داخل آن راه شدند، که فرعون با لشگریانش به آنان ملحق شد، پس فرعونیان نیز داخل دریا شدند، پس آن گاه که آخرین فرد از بنی اسرائیل از دریا خارج شد و آخرین فرد از فرعونیان داخل دریا گشت دو طرف آب به هم رسید و راه بسته شد.

فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ ما غَشِيَهُمْ روی آنان را آب

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۲

پوشانید که عظمت و بزرگی آب آنقدر زیاد بود که ممکن نبود اندازه‌ی آن معرّفی شود.

و نیز «فغشّاهم ما غشّاهم» از باب تفعیل خوانده شده است، یعنی خداوند آنان را با آب پوشانید، یا فرعون موجب شد که لشگریانش را آب فرا گیرد.

وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى و فرعون پیروان (نادان) خود را علاوه بر این که هدایت نکرد سخت به ضلالت و بدبختی افکند.

عطف «ما هدی» بر «أضلّ» برای تأکید و اشعار بر این است که گمراه کردن برای فرعون مستمرّ بوده و تغییری پیدا نکرده است.

و مقصود این است که فرعون آنان را از حقّ گمراه کرد، یا در دریا گمراه کرد.

و این جمله ردّ قول فرعون است که می‌گفت: من شما را جز به راه راست و رشد راهنمایی نمی‌کنم.

روایت شده که جبرئیل علیه السّلام به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد:

وقتی فرعون به قومش گفت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى» که به دریا رسید و دید که دریا خشک شده و در آن راه باز شده است.

پس به قومش گفت: می‌بینید که دریا از جایی که من باز کرده‌ام خشک شده، پس قومش او را تصدیق کردند، چون دیدند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۳

که راه باز شده، این است معنای قول خدای تعالی: وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى.

یا بَنِي إِسْرائِيلَ این جمله مربوط به ما قبلش می‌باشد و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است، و حکایت از چیزی که خدای تعالی بعد از نجات دادن بنی اسرائیل به آن‌ها گفته است، گویا که گفته شده: بعد از غرق شدن فرعون و قومش چه کاری در مورد بنی

اسرائیل انجام گرفت؟ و خداوند به آنان چه گفت؟

پس فرمود: خداوند به آن‌ها گفت: ای بنی اسرائیل ممکن است این جمله از ما قبلش منقطع و استیناف و خطاب از جانب خدای تعالی به کسانی از بنی اسرائیل باشد که در زمان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حاضر باشند.

قَدْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ به سبب غرق کردن فرعون شما را از دشمنتان نجات دادم.

وَ واعَدْناكُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ و به شما جهت مناجات موسی و نزول تورات در وادی ایمن در کوه طور وعده دادیم. چه خدای تعالی به موسی وعده‌ی تورات و نزول احکام و شرایع داد. و موسی نیز به قومش وعده داد که به آن‌ها ابلاغ کند.

پس خدای تعالی وعده دادن به موسی را وعده دادن به آن‌ها حساب کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۴

یا مقصود این است که در جانب کوه طور که آن سینه‌ی گشوده شده‌ی به اسلام است، جانب ایمن آن را که به دنبال قلب می‌آید وعده دادیم به شرط این که شما به شروط عهد و پیمان بیعت خود وفادار باشید.

وَ نَزَّلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى در صحرا که سرگردان و حیران بودید برای شما من به و سلوی نازل کردیم، تفصیل این مطلب در اول سوره‌ی بقره گذشت و هر سه فعل «أنجیناکم» و «واعدناکم» و «نزّلنا» به صورت متکلّم وحده خوانده شده است.

در حالی که به شما گفتیم: كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ طغی یطغی از باب «علم» و «طغی یطغو» از باب «نصر» و «طغی یطغی» از باب «منع» یعنی از اندازه تجاوز کرد، در کفر بلند مرتبه گشت و علوّ پیدا کرد و در معاصی و ظلم اسراف کرد.

و همه‌ی معانی به خروج از تسلیم در برابر عقل خارجی یا داخلی مربوط می‌شود.

و معنای «لا تَطْغَوْا فِيهِ» این است که در آنچه بر شما روزی کردیم از حدّی که خدا تعیین کرده است تجاوز نکنید، یعنی مقدار خوردن، جهت تحصیل مأکول و آداب خوردن و غایات آن

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۵

و نام خدا بردن و شکر کردن به این که در نعمت ملاحظه منعم بشود.

یا مقصود این است که با زیادی مأکولات و رنگارنگ بودن سفره، یا با زیاد خوردن، یا اطعام به کسی که اهل نیست یا به سبب غیر ذکر خدا اسراف نکنید.

یا در خوردن تجاوز نکنید که ضمیر به اکل برگردد، که در ضمن «کلوا» است و از آن فهمیده می‌شود، یا به علّت خوردن، تجاوز از حدّ نکنید، یا به سبب آنچه که ما به شما روزی کردیم تجاوز از حدّ نکنید، یا در حالی که شما در بین آنچه که ما روزی کردیم ثابت هستید یا در خوردن از حدّ تجاوز نکنید.

فَيَحِلَّ با ضمّه‌ی حاء و کسر آن خوانده شده، چنانچه «یحلل» با ضمّه‌ی لام اول و با کسره‌ی آن خوانده شده است.

عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوى بر هر کس که غضب من حلول کند او نابود و هلاک شده است، یا از آسمان انسانیّت به زمین هفتم سقوط کرده که آن خانه‌ی اجنّه و اشقیاست.

بدان که خدای تعالی از حالی به حالی منتقل نمی‌شود، در وصف یا حالی تغییر پیدا نمی‌کند بلکه خدای تعالی صرف رحمت، همه‌ی موجودات را با رحمت خودش ایجاد و ابقا نمود و هیچ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۶

چیزی در عالم نیست مگر این که به رحمت رحمانی او متحقّق و متقوّم باشد، با این رحمت در بیشتر موجودات ظاهر گشته به نحوی که موافق فطرت نوع موجودات است، مگر انسان و جنّ، که انسان مجمع عوالم است، در آن طبق نصّ «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ» نمونه‌ی جمیع موجودات است.

لـذا گـاهی آن رحمت در وجودش مخالف انسانیّت و صورت نوع می‌شود، زیرا قوای جمیع موجودات در انسان به ودیعت گذاشـته شده به نحوی که یک قوّه هر گاه از بالقوّه بودن خارج شود و به فعلیّت برسد، تحت تسخیر انسانیّت انسان قرار می‌گیرد.

و آن گاه که یک فعلیّت از آن فعلیت‌ها مقابل انسانیّت باشـد، یا انسانیّت انسان را تسـخیر کند مخالف انسانیّت و مخالف آفرینش و خلقت انسانیّت از او ظاهر می‌شود، اگر تحت تسخیر انسانیّت گشت موافق انسانیّت و موافق خلقت آن می‌شود.

و این مخالف بودن و موافق بودن هر دو ظهور رحمت رحمانی و صورت آن هستند.

پس غضب و رضا که از آن به رحمت رحیمی تعبیر می‌شود از عوارض و ظهور فعل اوست، نه از صـفات ذاتش و عروض آن دو بر فعلش که از جهت قابل (قابلیّت) است نه از جهت فاعل

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۷

فاعلیّت بدون دخالت قابلیّت «۱».

وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ عطـف بر «کلـوا» اسـت، بـه این گـونه که آن را در جمله‌ای قرار می‌دهیم که مقـول قـول مقـدّر باشـد، یـا عطـف بر «قَدْ أَنْجَیْنـاکُمْ» یـا عطف بر یکی از جمله‌هـای سـابق و اجزای آن یعنی «قلنا قـد أنجیناکم» و «قلنا إنّی لغفّار» لِمَنْ تابَ من بخشاینـده‌ام به کسی که به دست جانشینان ما توبه نموده و از نفس و خواسته‌های آن انزجار داشته باشد.

وَ آمَنَ و با بیعت عام نبوی که همان اسلام است ایمان بیاورد.

وَ عَمِلَ صالِحاً و عمل صالح انجام دهد یعنی عملی که موافق امر مولایی است که با دست او بیعت عامّ انجام داده است.

ثُمَّ اهْتَدی و سپس به سوی ولایت ولیّ امرش هدایت یابد و به بیعت خاصّ ولوی نایل گردد.

پس معنای آیه این است که من بخشـنده هسـتم نسـبت به کسی که با توبه‌ی خاصّ ولوی به دست ولیّ امرش توبه کند، به این گونه که از توقّف تنها بر ظاهر احکام قالبی منزجر بوده، باطن

---

(۱) به قول حافظ:

طبیب عشق مسیحا دم است و مشفق لیک چو درد در تو نبیند که را دوا بکند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۸

و نمونه‌ی معانی را جوید، با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورد و عمل صالح موافق شروط بیعتش انجام دهد.

سپس تا ظهور امام عجّل اللّه فرجه و بروز ملکوت او بر سـینه‌اش و دخول او در خانه‌ی قلبش هدایت یابد، که تا قائم عجّل اللّه فرجه ظاهر نشود مغفرت تامّ و کامل به ظهور نمی‌رسد.

و در اخبار زیاد با الفاظ مختلف و متوافق وارد شـده که مقصود از اهتدا هدایت یافتن به ولایت است و هیچ عملی بدون ولایت نافع نیست، و اگر بنـده‌ای خودش را در راه عبـادت پروردگارش بین رکن و مقام خسـته کنـد تا ماننـد مشگ دریـده و کهنه لاغر گردد خداوند عبادت او را قبول نمی‌کند، یا خداوند او را با رو به آتش می‌اندازد.

و در اخبار زیادی آمده است: اسلام بر پنج چیز بنا شده است که بالاترین و شریفترین آن‌ها ولایت است.

و خداوند پنج چیز را بر بندگانش فرض و واجب نموده است که در چهار چیز ترخیص نموده است که اشاره به نماز و زکات و حجّ و صوم است و در یکی از آن‌ها ترخیص نکرده است که اشاره به ولایت است.

و در خبر دیگری انتظار قائم عجّل اللّه فرجه را یکی از ارکان دین شمرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۳۹

اخبار بسـیاری است که دلالت می‌کند بر این که اسـلام غیر از ایمان است، اثر اسلام از دنیا فراتر نمی‌رود، فایده‌ی اسلام حفظ خون

و ناموس، جواز تناکح و توارث است اجر و پاداش مترتّب بر ایمان است.

این اخبار دلالت می‌کند بر این که ملاک امر آخرت فقط ولایت است، نه چیز دیگر.

و قول خدای تعالی: وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ «۱» دلالت می‌کند بر این که ایمان همان ولایت است که عبارت از بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی است، که با پذیرش دعوت باطنی و بیعت خاصّ ولوی، یک حالت و کیفیّتی از کسی که با او بیعت شده است در قلب بیعت کننده داخل می‌شود که به وسیله‌ی آن بیعت کننده فرزند کسی می‌شود که با او بیعت کرده است، استحقاق کرامت و شرافت نزد خدا پیدا می‌کند و با همین وسیله است که گناه به او ضرر نمی‌رساند اگر چه مرتکب گناهان ثقلین شود.

و خداوند حیا می‌کند که او را عذاب کند اگر چه فاجر «۲» باشد و از عذاب کردن بدون ولایت حیا نمی‌کند اگر چه در اعمالش (به حسب ظاهر) نیکوکاری باشد.

---

(۱) سوره‌ی الحجرات آیه ۱۴

(۲) المواعظ العددیه.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۰

و با ولایت است که وارث منازل اهل آتش می‌شود، سرشت و طینت سجّینی او با عمل‌های بدش که از لوازم سرشت سجّینی است گرفته شده و به دشمنش داده می‌شود، طینت و سرشت علیّین و اعمال خوب دشمنش که از لوازم طینت علیّین است گرفته شده و به خود او داده می‌شود.

و با همین ولایت است که علوی، فاطمی، هاشمی، عالم، متعلّم، عارف، مؤمن، عابد و متّقی بر او صدق می‌کند.

و با ولایت است که انسان ولیّ خدا نامیده می‌شود.

و در خبر دیگری است: سه طایفه گمراه شدند و به سرگردانی و حیرت بزرگی دچار گشتند، که اشاره به توبه‌ی عامّ و بیعت عامّ اسلامی و اعمال قالبی می‌کند.

اخباری که دلالت می‌کند بر این که هر کس بمیرد و امام زمان خود را نشناسد، به مرگ جاهلیّت مرده است، «۱» دلالت بر این دارد که بیعت عام بدون راه یافتن و اهتدای به ولایت در آخرت نفعی به حال او ندارد.

و در خبر دیگری است: هر کس از این امّت صبح بکند و از جانب خدا امام ظاهر عادلی نداشته باشد گمراه و سرگردان است و اگر بر همین حالت بمیرد مردنش به حالت کفر و نفاق است. «۲»

---

(۱) المواعظ العددیه.

(۲) المواعظ العددیه. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۱

و نیز دلالت می‌کند بر این که اسلام و احکام آن بدون هدایت یافتن و راه پیدا کردن به سوی امام ظاهر عادل و بیعت خاصّ با او در نجات انسان از عذاب کافی نیست.

اخباری که دلالت می‌کند بر این که حجّت بر مردم قائم نمی‌شود مگر با امام زنده‌ای که شناخته شود دلالت بر لزوم راه یافتن به امام دارد. «۱»

آیاتی که دلالت بر این دارد که لازم است انسان همراه با صادقین باشد.

و لازم است وسیله‌ای به سوی خدا طلب کند، و لازم است اقتدای به صادقین بنماید، و رسالت جز انذار و هدایت و راهنمایی به

ولایت چیز دیگری نیست.

و نیز اخباری که دلالت می‌کند بر این که معرفت و عبادت و علم جز با ائمّه علیهم السّلام محقّق نمی‌شود، ولایت دلیل معرفت است، رسالت و احکام آن حجاب خداست ... همه‌ی اینها دلالت بر لزوم اهتدا و راه یافتن به واسطه‌ی امام می‌کند. «۲»

و هم چنین اخباری که دلالت می‌کند بر این که کوچ کردن جهت طلب امام جانشین بعد از وفات امام علیه السّلام واجب است و کوچ کنندگان مادام که در طلب هستند معذورند و به انتظار نشستگان،

(۱، ۲) المواعظ العددیه.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۲

مادام که منتظرند، معذورند، مدّعای ما را ثابت می‌کند. «۱»

و اخباری که دلالت می‌کند به منع تفسیر به رأی، و منع عمل به رأی و منع رأی و قیاس بر آنچه ما گفتیم ارشاد می‌کند. «۲»

وَ ما أَعْجَلَکَ عطف بر قول خدای: «یا بَنِی إِسْرائِیلَ» است، زیرا بنابر این که جمله‌ی «یا بَنِی إِسْرائِیلَ» حکایت قول خدای تعالی در گذشته باشد لفظ «قول» در تقدیر قرار می‌گیرد، و تقدیر چنین می‌شود: «قلنا یا بنی اسرائیل» و «قلنا ما أعجلک» یا عطف بر «کلوا» است، اعمّ از آن که ندای اوّل برای گذشتگان یا برای حاضرین باشد، گویا که گفته است: «أنجیناکم من عدوّکم قائلین کلوا و قائلین ما أعجلک» عَنْ قَوْمِکَ یا مُوسی ای موسی چه چیز باعث شد که بر قومت پیشی گیری.

برخی گفته‌اند: قرار بر این بوده که موسی و قومش به وعده‌گاه بروند، و بعضی گفته‌اند: بنا بوده موسی با بعضی از بزرگان و وجوه قومش به میعاد برود، که موسی عجله کرد و بر قومش پیشی گرفت و آنان نیز به دنبال موسی به سوی میقات می‌آمدند.

این معنای ظاهر آیه بعدی موافق است که می‌فرماید:

قالَ هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی موسی گفت: آنان به دنبال

(۱- ۲) المواعظ العددیه.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۳

من روانند، گویا قرار بر این بود که موسی و قومش با هم به میقات بروند که موسی پیشی گرفت و هارون را به عنوان جانشین خود بر آنان برگماشت.

پس قوم موسی از همان اوّل از ملحق شدن به موسی تخلّف کردند، یا معنای آیه این است: چه چیز باعث شد که تو در رفتن به سوی میقات عجله کردی و از قوم خودت جدا شدی و از آن‌ها پیشی گرفتی، در حالی که ماندن تو در بین آنان و توجّهت ایشان را از شرّ شیطان حفظ می‌کند و آنان را بر دین باقی می‌گذارند، در حالی که دست برداشتن از آن‌ها اخلال در ایمانشان پیش می‌آورد و آنان را فاسد می‌سازد.

و بنابر این معنای قول خدا «هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی» این است که آنان بر سنّت من باقی هستند، گویا بدون این که از جانب خدا وقتی برای میعاد تعیین شود موسی خارج شده، و منتظر تعیین خدا نماند، پس خدای تعالی او را سرزنش کرد و شتاب او را در رها کردن قوم در غیر وقتش مورد ایراد قرار داد.

پس موسی در باره‌ی علّت دست برداشتن از قومش جواب داد: که آن‌ها بر سنّت من باقی هستند یا به دنبال من در حال آمدن هستند، یعنی از این که دستم بر سرشان نیست، باکی بر آنان نمی‌باشد به مخصوص که هارون را جانشین و خلیفه قرار داده‌ایم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۴

و جواب خروج از بين قوم را مقدّم انداخت، زيرا كه شأن نبىّ اهتمام به امر قوم و مراقبت احوال آنانست، دست برداشتن از آنان و خروج از بينشان خلاف شأن نبوّت نبىّ است، سرزنش بر اين خروج شديدتر از هر چيز ديگرست.

و از شتاب و عجله‌اش جواب داد كه سرعت و تعجيل به جهت شوق به رضايت پروردگارش بوده نه از غم وقوف در بين قومش و هواى نفس، كه عجله را مورد رضايت پروردگارش مى‌ديد، اشتياق به رضايت پروردگار مرضىّ پروردگار و مقبول اوست.

در حالى كه دو مطلب اخير يعنى غم وقوف در بين قوم پيروى از هواى نفس مبغوض خداست و مقبول درگاه الهى نمى‌باشد.

وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى موسى عليه السّلام گفت:

پروردگارا من عجله كردم تا تو راضى شوى.

آيات ۸۵ الى ۹۸

[سوره طه (۲۰): آيات ۸۵ تا ۹۸] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (۸۵) فَرَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ يا قَوْمِ أَ لَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْداً حَسَناً أَ فَطالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (۸۶) قالُوا ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنا وَ لكِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْناها فَكَذلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ (۸۷) فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ فَقالُوا هذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسى فَنَسِيَ (۸۸) أَ فَلا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَ لا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً (۸۹)

وَ لَقَدْ قالَ لَهُمْ هارُونُ مِنْ قَبْلُ يا قَوْمِ إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ وَ إِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمنُ فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي (۹۰) قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنا مُوسى (۹۱) قالَ يا هارُونُ ما مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (۹۲) أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَيْتَ أَمْرِي (۹۳) قالَ يَا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَ لا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي (۹۴)

قالَ فَما خَطْبُكَ يا سامِرِيُّ (۹۵) قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُها وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي (۹۶) قالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَياةِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ وَ إِنَّ لَكَ مَوْعِداً لَنْ تُخْلَفَهُ وَ انْظُرْ إِلى إِلهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عاكِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفاً (۹۷) إِنَّما إِلهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً (۹۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۵

ترجمه: ..... ص : ۲۴۵

فرمود ما قومت را در غياب تو امتحان كرديم و سامرى آنان را گمراه ساخت.

آن گاه موسى خشمگين و اندوهگين [و شتابان] به سوى قومش بازگشت و گفت اى قوم من آيا پروردگارتان با شما وعده‌اى نيكو نگذاشت؟ آيا به نظرتان اين عهد طولانى شد، يا خواستيد كه خشم ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۶

پروردگارتان بر شما فرود آيد، كه در وعده‌تان با من خلاف كرديد؟

گفتند: در وعده‌ى تو به اختيار خود خلاف نكرديم، بلكه از زر و زيور مردم انبوهى به ما داده شد و آن‌ها را [در آتش] انداختيم، و سامرى چنين راهنمايى كرد.

و [چنين بود كه سامرى] براى آنان پيكر گوساله‌اى ساخت و پرداخت كه بانگى [همچون بانگ گاو] داشت، آن گاه گفتند اين خداى شما و خداى موسى است كه فراموشش كرده بود.

آیا اینان نیندیشیدند که [این گوساله] پاسخ سخنی به آنان نمی‌دهد و زیان و سودی برای آنان ندارد؟!

و هارون پیش از آن به آنان گفته بود، ای قوم من شما با آن امتحان پس می‌دهید، و پروردگار [حقیقی] شما خداوند رحمان است، از من پیروی کنید و از دستورات من اطاعت کنید.

گفتند:

همچنان در خدمت او [گوساله] می‌ایستیم تا موسی به نزد ما باز گردد.

[موسی آمد و برآشفت و] گفت: ای هارون چون دیدی که گمراه شده‌اند.

چه چیزی تو را از متابعت من بازداشت؟ آیا از دستور من سرپیچی کردی؟

[هارون] گفت ای پسر مادرم مرا و سرم را مگیر [و با من درشتی مکن] من ترسیدم که بگویی بین بنی اسرائیل تفرقه انداختی و سخن مرا پاس نداشتی.

[سپس رو به سامری کرد و] گفت ای سامری کار و بار تو چیست؟

[سامری] گفت من چیزی را دیدم که دیگران آن را ندیده بودند، و مشتی از خاکپای جبرئیل برگرفتم، آن را [در خمیر مایه‌ی گوساله] انداختم و بدینسان بود که نفسم بدی را به من آراسته جلوه داد.

گفت: پس برو و برای تو موعدی است که در آن با تو خلاف نشود و به «خدایت» که در خدمتش معتکف بودی بنگر که می‌سوزانیمش،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۷

سپس آن را بر دریا می‌افشانیم،

همانا خدای شما خداوند است که خدایی جز او نیست، که بر همه چیز احاطه‌ی علمی دارد.

تفسیر ..... ص : ۲۴۷

قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ خدای تعالی فرمود: ما قوم تو را بعد از خروج تو (به فتنه سامری) آزمایش کردیم، یعنی عجله و شتاب تو سبب آزمایش قوم تو شد، به این گونه که آن‌ها مستحقّ آن بودند که گمراهی را اختیار کردند چون تو در بین آن‌ها نبودی و نگهبانی تو نسبت به آن‌ها باقی نماند و در سوره‌ی بقره و سوره‌ی اعراف حکایت آن‌ها و حکایت سامری و گوساله‌اش گذشت.

وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ما آن‌ها را آزمودیم به واسطه‌ی سامری گمراهشان کرد.

لکن خدای تعالی نسبت گمراه کردن را به سامری داد تا مشعر به این باشد که نسبت اضلال به گمراهی به سبب صحیح است همانطور که نسبت آن به فاعل صحیح است.

و از سوی دیگر چون خدا فتنه و آزمایش را به خودش نسبت داد می‌باید اضلال و گمراه کردن نیز به خودش منسوب

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۸

باشد، (لذا خدا سامری را به عنوان سبب آزمایش مطرح نموده است).

فَرَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً موسی (که از فتنه سامری آگاه شد) متأسّف و غضبناک به سوی قوم بازگشت، غضبناک شدن موسی در راه خدا بود، چه آنان از خدا روی گردانیده بودند، و موسی از این بابت تأسّف می‌خورد، چون کالای ایمان را باطل کرده بودند.

زیرا هر نبیّ پدر مهربانی برای امّت خودش می‌باشد، امّت فرزندان عزیزی برای او هستند، ایمانشان به منزله‌ی صحّت کامل آنان، و

نقصان ایمانشان و بطلان آن به منزله‌ی مرض و هلاکت است، حال نبیّ در صحّت و مرض و هلاکت امّت خود، حال پدر مهرمان نسبت به اولادش می‌باشد بلکه مهربانی و شفقت در نبیّ نسبت به امّت به مراتب شدیدتر و زیادترست.

قالَ یا قَوْمِ لذا موسی از باب دلسوزی بر آنان گفت:

أَ لَمْ یَعِدْکُمْ رَبُّکُمْ وَعْداً حَسَناً آیا پروردگارتان به شما وعده‌ی نیکویی نداد؟ که من وعده را به شما خبر دادم! و او به من وعده داده است که تورات را بدهد، که در آن جمیع آنچه را که به آن احتیاج دارید، وجود دارد.

أَ فَطالَ عَلَیْکُمُ الْعَهْدُ مقصود از عهد وعده‌ای است که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۴۹

ذکر شد.

یعنی آیا مدّت وعده طولانی شد؟ (که عهد من شکستید) یا مقصود از عهد عهد ملاقات است، یعنی آیا فراق عهد بر شما طولانی شد؟

که لفظ «فراق» به جهت وجود قرینه حذف شده است.

أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ یَحِلَّ عَلَیْکُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّکُمْ مطلب چنین نیست که عهد بر شما طولانی شده باشد، بلکه شما خواستید غضب پروردگار بر شما (حلال شود) وارد آید.

استعمال اراده در چیزی که اصلا اراده نشده است، برای اشعار به این است که اعمال شما آثار اراده‌ی چیزی است که هیچ عاقلی آن را اراده نمی‌کند و کنایه از عدم عقل و شعورست.

فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِی اخلاف و خلاف کردن در مستقبل مانند دروغ در ماضی است، معنای آن این است که شما از آمدن به کوه طور که موعد من و شما بود تخلّف کردید و آن بنا بر آنست که به همه‌ی قوم یا بزرگانشان وعده‌ی ملحق شدن به موسی در طور را داده باشند، چنانچه در معنای «هُمْ أُولاءِ عَلی أَثَرِی» گذشت.

یا معنای آیه این است که شما از وعده‌ی ملحق شدن به من تخلّف کردید، یا از وعده‌ی ثبات بر دین و پیروی از هارون، یا از

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۰

وعده‌ی خلافت و جانشینی نیکو تا بازگشت من تخلّف ورزیدید.

قالُوا ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَکَ بِمَلْکِنا لفظ «ملکنا» با فتحه و ضمّه و کسره‌ی میم خوانده شده و در هر سه قرائت مصدر «ملک» است، یعنی اگر ما را به حال اختیار و مالکیّت خود می‌گذاشتند ما تخلّف نمی‌کردیم و لکن سامری با فریب و تزویر تملّک و اختیار را از ما گرفت.

وَ لکِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِینَةِ الْقَوْمِ لفظ «حمّلنا» با ضمه‌ی «حا» و تشدید میم و فتحه‌ی «حا» و تخفیف میم خوانده شده است یعنی ما متحمّل و حامل بارهای سنگینی شدیم که آن بارها عبارتند از قسمتی از زیور آلات قبطی‌ها که برای عروسی یا برای عید آن‌ها عاریه گرفته بودیم.

سپس خارج شدیم بدون آن که آن‌ها را به صاحبانشان ردّ کنیم، یا آن زیور آلات را پس از غرق شدن آنان و پس از آن که دریا آنان را به ساحل انداخت از آنان گرفتیم.

یا ما حامل زیور آلاتی که از قوم به عاریه گرفته بودیم حاصل بار سنگین گناهان شدیم، و در عدم رد آن‌ها به صاحبانشان خیانت کردیم، پس ما به سبب خیانتی که در وامهایمان ورزیدیم فریب خوردیم و سامری از ما خواست که آن‌ها را داخل آتش بیفکنیم تا برای ما خدا درست کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۱

فَقَذَفْناها و يا انداختن زيور آلات در آتش آن را نابود كرديم.

فَكَذلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ هم چنين سامرى آنچه را كه با خود داشت در آتش افكند تا ما گمان كنيم كه او از ما است، يا معناى آن چنين است: هم چنين سامرى قبل از ما انداخت تا ما از او پيروى كنيم، پس ما از او پيروى كرديم و آن كه را كه در دست ما بود افكنديم.

بعضى گفته‌اند: اين جمله كلامى از خداى تعالى است كه معطوف بر كلام آن‌ها مى‌باشد و مؤيّد اين گفته‌ى خداى تعالى است كه مى‌فرمايد:

فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً و از آن زينتها برايشان پيكر گوساله‌اى بيرون آورد، يعنى ساخت.

اگر اين جمله از كلام آن‌ها بود بايد مى‌گفتند: «فأخرج لنا» (يعنى براى ما ساخت) و ممكن است جمله‌ى قبلى از كلام آن‌ها باشد، و اين آيه: فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً از كلام خداى تعالى، و در بدل آوردن لفظ «جسدا» از «عجلا» اشعار به اين است كه گوساله در حقيقت گوساله نبود، بلكه جسدى بود مانند جسد گوساله بدون آن كه روح داشته باشد.

لَهُ خُوارٌ آن جسد داراى صداى گاو بود فَقالُوا

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۲

سامرى و كسانى كه شريك او بودند گفتند:

هذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسى اين گوساله خداى شما و موسى است فَنَسِيَ كه موسى فراموشش كرده بود.

لفظ «فنسى» عطف بر «هذا الهكم» و از كلام سامرى و شركاى اوست، يعنى موسى فراموش كرد كه اين گوساله (خداى او و خداى شماست)، رفت كه خدا را طلب كند، يا آن دو را در اينجا فراموش كرد و رفت تا در جاى ديگر طلب كند، يا خدا را فراموش كرد، وعده داده بود كه در طور از درخت بر موسى ظاهر شود و در اينجا از گوساله ظاهر شد. يا اين جمله از قول خداى تعالى است كه بر «قالوا» يا «اخرج لهم عجلا» عطف شده است.

و معناى آن اين است كه سامرى ايمان خودش به موسى را فراموش كرد، يا دلائل نبوّت موسى عليه السّلام و الهيّت إله را فراموش نمود، يا فراموش كرد بفهمد كه حادث بودن گوساله دلالت مى‌كند بر اين كه آن ساخته شده و مصنوع دست مخلوق است و نمى‌تواند معبود باشد.

أَ فَلا يَرَوْنَ آيا اين گوساله پرستان نمى‌نگرند.

استفهام توبيخى است و جهت توبيخ بت‌پرستان است، يعنى آيا انديشه نمى‌كنند؟! پس نمى‌بينند؟! أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا كه بت‌ها با پاسخ و جوابى به

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۳

سوى آن‌ها باز نمى‌گردند و جواب عبادت كنندگانشان را نمى‌دهند؟! وَ لا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً بت‌ها مالك ضرر و نفعى براى عبادت‌كنندگانشان نيستند.

بعضى گفته‌اند: پس از آن كه بيست روز از رفتن موسى گذشت سامرى گفت: اين چهل روزى است كه موسى به شما وعده داده، كه بيست روز با شب و روزش چهل روز مى‌شود، موسى اشتباه كرده و به سوى شما برنمى‌گردد.

به اين ترتيب سامرى آن‌ها را فريب داد، بعضى گفته‌اند:

وقتى از سى روز گذشت سامرى آن‌ها را فريب داد، چون موعد موسى سى روز بود.

و برخى گفته‌اند: پس از گذشت سى و پنج روز آن‌ها را فريب داد و گوساله را در روز سى و ششم و سى و هفتم و سى و هشتم ساخت و آن‌ها را در روز سى و نهم به عبادتش فراخواند و موسى بعد از كامل شدن چهل روز آمد.

و بعضی گفته‌اند: سامری از اهل کرمان بود و در بین بنی اسرائیل مطاع بود و بعضی گفته‌اند: او از قریه‌ای بود که گوساله پرست بودند و دوستی گوساله در دلش بود.

بعضی گفته‌اند: از بنی اسرائیل بود و هنگامی که از دریا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۴

گذشتند منافق شد، وقتی بنی اسرائیل گفتند: برای ما خدایی بساز همانطور که آن‌ها خدا دارند فرصت را غنیمت شمرد و گوساله را در آورد و آن‌ها را به عبادت گوساله فراخواند. «۱»

وَ لَقَدْ قالَ لَهُمْ هارُونُ مِنْ قَبْلُ و هارون قبلا به آن‌ها گفته بود: ای قوم شما با این کار آزمایش شدید، این سخن را هارون قبل از بازگشت موسی به سوی آن‌ها گفته بود، یا قبل از فراخواندن سامری به عبادت گوساله در حین ظهور گوساله، یا پس از دعوت سامری و پیش از پرستش گوساله گفته بود.

یا قَوْمِ إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ لفظ «الفتن» به معانی متعدّدی آمده است: به معنای سوزاندن، آزمایش و امتحان، پسند کردن چیزی، گمراهی، گناه، کفر، رسوایی، عذاب، آب کردن طلا، گمراه کردن، دیوانگی، شغل، کار و اختلاف انداختن و فتنه درست کردن که همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است جز این که در بعضی از معانی باید ماضی را به معنای مستقبل گرفت.

وَ إِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمنُ البتّه خدای شما که مستحق پرستش و عبادت است، از خداوند رحمان است که قوام و وجود و بقای هر چیزی به او بستگی دارد و هم چنین وجود هر چیزی که به

---

(۱) طبری سامری را فردی برجسته از بنی اسرائیل از قبیله‌ی سامره می‌داند. زمخشری می‌گوید (و از قبیله‌ی سامره ولی دینش با سایرین تفاوت داشته سامری را نماینده ابی طالب سامره‌ای در فلسطین بود که در انجیل لوقا و یوحنّا آمده است) (نقل از پاورقی قرآن ترجمه خرّمشاهی).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۵

آن احتیاج است به وسیله خدای بخشاینده است.

فَاتَّبِعُونِي از آن رو و از آن جهت که موسی مرا جانشین خودش قرار داده است، (سامری و گوساله‌اش را ترک گوئید و) از من پیروی کنید.

وَ أَطِيعُوا أَمْرِي و از دستور من فرمان برید، که من از جانب این خدای بخشنده شما را فرا می‌خوانم و به شما دستور می‌دهم.

مقصود از این سخن بیان مفهوم در لغت است که ناشی از تعلّق فعل «اطیعوا» بر مفعول خاصّ می‌باشد که از قرینه‌ی مقام معلوم می‌شود، گویا که گفته است: پیرو من باشید نه سامری و از امر من اطاعت کنید نه سامری.

قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عاكِفِينَ گفتند: ما بر عبادت گوساله ثابت هستیم.

حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنا مُوسى «۱» تا وقتی که موسی برگشت تا آن گاه نظر کنیم و ببینیم که این گوساله همان خدای موسی است، همانطور که سامری گفته است، یا این گوساله خدای او نیست و سامری به ما دروغ گفته است.

---

(۱) سعدی:

بگوی آنچه دانی سخن سودمند و گر هیچ کس را نیاید پسند

که فردا پشیمان بر آرد خروش که آوخ چرا حقّ نکردم به گوش

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۶

و هارون پس از آن که آن‌ها را پند و اندرز داد و از او نپذیرفتند با دوازده هزار نفر بنی اسرائیل جدا شد، وقتی موسی باز گشت، صدای بنی اسرائیل را شنید که دور گوساله می‌رقصند و دایره و مزمار می‌زنند و هارون به استقبال موسی آمد، و موسی از شدّت غضب و خشم الواح را انداخت و هارون را سرزنش نمود و سروریش او را گرفت و کشید.

قالَ یا هارُونُ ما مَنَعَکَ إِذْ رَأَیْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ گفت: ای هارون وقتی دیدی آنان گمراه شدند چه چیزی تو را از متابعت من باز داشته است؟

لفظ «لا» زاید است، نظیر «ما مَنَعَکَ أَلَّا تَسْجُدَ» یعنی چه چیز تو را از پیروی من باز داشت و مانع از آن شد که در راه خدا خشمناک شوی و با گوساله پرستان، بعد از آن که نصیحت تو را نشنیدند، جنگ و کارزاریی، یا چه چیزی مانع تو شد از این که به من ملحق شوی، و از آن‌ها جدا گردی.

أَ فَعَصَیْتَ أَمْرِی آیا دستور مرا مبنی بر جانشینی خود و اصلاح امور مردم و پیروی نکردن راه مفسدین گوش نکردی و نافرمانی نمودی؟.

این که موسی، هارون را توبیخ کرد از آن رو بود که چون موسی به خاطر خدا خشمناک شد کسی جز هارون را قابل سرزنش و مسئول امّت نمی‌دید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۷

لذا به سوی هارون شد، او را بر کار بنی اسرائیل سرزنش کرد، و در حقیقت سرزنش و عتاب هارون سرزنش آن‌ها بود، زیرا که سرزنش هارون بر جدا نشدن از قوم در حقیقت سرزنش و عیب گرفتن بر قوم است که چرا حالشان به آن حدّ رسیده که باید هارون از میان آن‌ها جدا شود و برود.

لَ

هارون علیه السّلام گفت:

بْنَ أُمَ

ای فرزند مادر ای برادر مهربان (بر من قهر و عتاب مکن و) هارون برادر ابوینی موسی بود، ولی از نظر عاطفی و استرحام او را به مادر نسبت داد.

تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی إِنِّی خَشِیتُ أَنْ تَقُولَ

ریش و سر من نگیر من اگر به تو ملحق می‌شدم یا با بنی اسرائیل جنگ می‌کردم می‌ترسیدم تو بگویی:

ّقْتَ بَیْنَ بَنِی إِسْرائِیلَ

بین بنی اسرائیل تفرقه انداختی، یعنی اگر من از آن‌ها جدا می‌شدم یا با آن‌ها جنگ می‌کردم متفرّق و پراکنده می‌شدند، یعنی عدّه‌ای به من ملحق می‌شدند و عدّه‌ای بر عبادت گوساله باقی می‌ماندند.

لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِی

و تو می‌گفتی و به گفته‌ی من در مورد خلافت و اصلاح گوش ندادی و وقعی ننهادی، وقتی خشم ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۸

موسی فرو خوابید و تیزی آن شکست بر اثر مهربانی که از هارون دید و پوزش هارون در مقابل آنچه را که موسی آن را خلاف می‌دید شنید، بر سامری خشم گرفت و به او روی آورد و گفت:

قالَ فَما خَطْبُکَ یا سامِرِیُّ آن گاه موسی به سامری (با خشم گفت) ای سامری چه چیز ساختی و چگونه آن را ساختی؟

که چون سؤال از چگونگی ساخت گوساله بود، لذا سامری در باره چگونگی ساخت آن جواب داد.

قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ من چيزى از اجزاى ملكوت يا ملك محكوم به ملكوت ديدم كه آن‌ها نديدند.

فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ من جبرئيل و عالم او را ديدم، و مشتى از عالم او كه عالم ملكوت است از خاك قدم جبرئيل يا از خاك اسب جبرئيل از عالم ملكوت يا از عالم ملك برداشتم، كه بعد از تأثير پذيرى از قدم جبرئيل يا از قدم اسب او محكوم به حكم ملكوت گشت، اثر آن خاك اين بود كه زنده كند و حركت دهد هر چيزى را كه اين خاك بر آن ريخته شود.

فَنَبَذْتُها پس من آن خاك را در پوست گوساله ريختم كه بحركت در آمده و صدا كرد.

وَ كَذلِكَ مانند اين كار را كه گرفتن از خاك قدم جبرئيل است نفس من در نظرم جلوه داد، در حالى كه شايسته نبود من چنين كارى انجام دهم.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۵۹

سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي در ساخت گوساله و خاك ريختن بر آن نفسم مرا فريب داد و آن را در نظرم خوب جلوه داد.

قالَ موسى گفت: حالا كه نفست تو را فريب داده فَاذْهَبْ پس از نزد من يا از دين من يا از شهر يا از بين مردم بيرون برو.

فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَياةِ كه در دار دنيا به مرضى مبتلا خواهى شدنْ تَقُولَ

كه هرگاه يكى از مردم را ببينى به او بگويى لا مِساسَ به من نزديك نشو، تا اين عقوبتى بر فعل تو باشد، چه هر كس با تو تماس بگيرد و به تو نزديك شود او هم به آن مرض تب گرفتار خواهد شد چنانچه بعضى گفته‌اند.

و برخى معتقدند كه اين مرض در نسل و اولاد او باقى مانده است كه هر گاه يكى از آنان با يكى از مردم تماس بگيرد هر دو را تب مى‌گيرد.

و برخى گفته‌اند: موسى عليه السّلام به سبب امر خدا به مردم امر كرد كه با او رفت و آمد نكنند و انس نگيرند «۱» و با او چيزى نخورند تا عرصه را بر او تنگ كنند، پس سامرى در صحرا با وحوش و

---

(۱) طبرى مى‌گويد: موسى براى مجازات سامرى بنى اسرائيل را از هر گونه تماس اجتماعى و تجارى نهى كرد. زمخشرى هم همين نظر دارد و اضافه مى‌كند كه قوم او هنوز اين منع را مراعات مى‌كنند و با مردم تماس نمى‌گيرند.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۰

درندگان زندگى مى‌كرد.

وَ إِنَّ لَكَ براى عذاب تو مَوْعِداً لَنْ تُخْلَفَهُ موعدى است كه خداوند از آن وعده تخلّف نخواهد كرد، اين معناى قرائت «لن تخلفه» به صورت مجهول است، امّا بنابر اين كه فعل به صورت معلوم از باب افعال خوانده شود معناى آن چنين است: تو از آن موعد تخلّف نكرده، بلكه آن را اجرا مى‌كنى.

و فعل «لن تخلفه» با نون به صورت متكلّم مع الغير خوانده شده بنابر اين كه حكايت قول خداى تعالى باشد، يا بنا بر آن كه خودش را به منزله‌ى خداى تعالى قرار دهد، چون رسول از جانب اوست، و قول و فعلش، قول و فعل خدا مى‌باشد.

وَ انْظُرْ إِلى إِلهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عاكِفاً به خدايت كه عبادت او را بپا مى‌دارى نگاه كن.

لَنُحَرِّقَنَّهُ لفظ «لنحرّقنّه» از باب تفعيل خوانده شده به معناى سوزاندن آن با آتش مى‌باشد و «لنحرّقنّه» از حرق يحرق از باب نصر خوانده شده كه به معناى سائيدن و سوهان زدن مى‌باشد، بنابر اوّل احراق دلالت مى‌كند بر اين كه آن گوساله حيوان شد.

چنانچه روايت شده پس از آن كه خاك بر آن ريخته شد حركت كرد و موى و پشم در آورد و صدا كرد. ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۱

و بنابر احتمال دوّم كه ساييدن و سوهان زدن باشد دليل آنست كه آن پيكره بر فلزّ طلا بودنش باقى بوده است.

ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفاً سپس آن را در دريا پخش مى‌كنيم، يعنى پس از سوزاندن خاكستر آن را به دريا مى‌دهيم.

إِنَّما إِلهُكُمُ اللَّهُ اين جمله مستأنفه و جواب سؤال از علّت حكم است.

و معناى آن اين است كه ما گوساله را از آن جهت مى‌سوزانيم كه خدا نيست و خداى شما فقط آن خدايى است كه اللّه ناميده مى‌شود و بر زبانهاى همگى شما جريان دارد.

الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ آن خدايى كه جز ذات او هيچ معبودى نيست و اين جمله صفت بيانى و تصريح به حصر الوهيّت در خدا و نفى الهيّت از غير اوست.

وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً اين جمله كنايه از احاطه‌ى علم خدا به اشيا است، چون علم خدا داراى مراتبى است، مرتبه‌اش از آن عين ذاتش است، كه آن مرتبه‌ى غيب است كه خبرى و اثرى از آن نيست، پس در اين مرتبه ما را بحثى در آن نيست.

مرتبه‌ى ديگر آن مرتبه‌ى فعل حقّ است كه از آن تعبير به مشيّت و حقّ مطلق مى‌شود و اين مرتبه جامع همه‌ى موجودات با وجودهايشان مى‌باشد، نه با حدود و تعيّناتشان، كه حدود و

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۲

تعيّنات نسبت به ذات نيست مى‌باشند و راهى به آن عالم ندارند.

و مرتبه‌ى ديگر از علم خداى تعالى مرتبه‌ى اقلام عالى است، كه حكم آن حكم مشيّت است، مرتبه‌ى ديگر آن نفوس كلّى، مرتبه‌ى اى نفوس جزيى، مرتبه‌اى از آن وجودات طبيعى است و هر مرتبه‌اى از مراتب عالى علم خداى تعالى است بر مراتب پايين‌تر، زيرا كه جميع مراتب پايين با همه وجودهايشان با حدودشان در مرتبه‌ى عالى مجتمع نيست.

و همانطور كه آن مرتبه‌ى عالى، به همه‌ى مراتب پايين‌تر عالم است، به خود نيز عالم است.

علم مرتبه‌ى پايين‌تر داشتن دانش است برخاسته از سبقت بر عالم از نظر مرتبه عالى، علم به خود آن مرتبه‌ى علمى است كه همراه معلوم است، و عالم طبع با همه‌ى وجودش علم خداى تعالى است از نوع علمى كه همراه معلوم است.

پس هر چيزى براى خدا معلوم است به سبب علم سابق حقّ تعالى بر معلوم و با وجود خاصّ‌ش معلوم خداى تعالى است كه همان علم خداى تعالى به همان است.

آيات ۹۹ الى ۱۱۴

[سوره طه (۲۰): آيات ۹۹ تا ۱۱۴] ..... ص : ۲۶۲

اشاره

كَذلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْباءِ ما قَدْ سَبَقَ وَ قَدْ آتَيْناكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْراً (۹۹) مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وِزْراً (۱۰۰) خالِدِينَ فِيهِ وَ ساءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ حِمْلًا (۱۰۱) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقاً (۱۰۲) يَتَخافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْراً (۱۰۳)

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْماً (۱۰۴) وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبالِ فَقُلْ يَنْسِفُها رَبِّي نَسْفاً (۱۰۵) فَيَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً (۱۰۶) لا تَرى فِيها عِوَجاً وَ لا أَمْتاً (۱۰۷) يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لا عِوَجَ لَهُ وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً (۱۰۸)

يَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا (۱۰۹) يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ لا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً (۱۱۰) وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَ قَدْ خابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً (۱۱۱) وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا يَخافُ ظُلْماً وَ لا هَضْماً (۱۱۲) وَ

كَذلِكَ أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً (۱۱۳)

فَتَعالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً (۱۱۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۴

ترجمه: ..... ص : ۲۶۴

بدینسان بر تو از اخبار آنچه گذشته است می‌خوانیم و به راست از سوی خویش به تو پند آموزی بخشیده‌ایم.

هر کس از آن روی برتابد، روز قیامت بار گناهی بر دوش کشد.

جاودانه در آن [عذاب] می‌مانند و در روز قیامت سربار بدی برای آنانست.

همان روزی که در صور دمیده شود و ما گناهان را در آن روز سبز چشم محشور گردانیم.

آهسته در میان خود سخن گویند که جز ده روز [در دنیا] به سر نبرده‌اید.

ما به آنچه می‌گویند آگاهترین آن گاه که رهیافته‌ترین آن‌ها به ایشان گوید: جز [به اندازه‌ی] یک روز به سر نبرده‌اید.

و از تو در باره‌ی کوهها می‌پرسند. بگو پروردگارم آن‌ها را پخش و پریشان می‌کند.

و آن را همچون دشتی هموار رها می‌کند.

که در آن نه نشیبی می‌بینی و نه فرازی.

در آن روز همه از منادی [اسرافیل] پیروی می‌کنند، که در کارش هیچ گونه کژی نیست و صداها همه در برابر خدای رحمان به خاموشی گراید، آن گاه جز نوایی نرم نشنوی.

در آن روز شفاعت سودی ندارد مگر برای کسی که خداوند رحمان به او اجازه دهد و از سخن او خشنود باشد.

گذشته و آینده‌شان را می‌داند و آنان به احاطه‌ی علمی ندارند.

و سرها در برابر [پروردگار] زنده‌ی پاینده فرود آید و هر کسی بار ستمی برداشته باشد، نومید گردد.

و هر کس که از کارهای شایسته

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۵

کرده باشد و مؤمن باشد و از ستم و کاستی [در پاداشش] نترسد.

و بدینسان آن را به صورت قرآنی عربی نازل کردیم و در آن گونه گونه هشدار آوردیم، باشد که پروا پیشه کنند، یا پندی برای آنان پدید آورد.

بزرگا خداوند فرمانروای بر حقّ است، و در [باز خوانی] قرآن پیش از به پایان رسیدن وحی آن شتاب مکن و بگو پروردگارا مرا دانش افزای.

تفسیر ..... ص : ۲۶۵

كَذلِكَ این چنین داستانهایی برای تو بازگو کردیم.

نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْباءِ ما قَدْ سَبَقَ پس از این هم اخبار وقایعی که گذشته است از قبیل وقایع انبیاء و غیر آن‌ها بر تو می‌خوانیم.

وَ قَدْ آتَيْناكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْراً و ما از سوی خود به تو مقام ذکر و پند آموزی که سبب یاد آوری امور گذشته است دادیم، و آن ولایت است، که به واسطه‌ی آن جمیع مراتب وجود و جمیع آنچه که در هر مرتبه است یاد آوری می‌شود، یعنی ما بر تو بازگو

می‌کنیم در حالی که ما به تو ولایت را دادیم که از داستانها تو را بی‌نیاز می‌کند.

یا مقصود از ذکر قرآن یا آوازه و شهرت و ذکر جمیل است، یا مقصود از ذکر داستانهای اخبار گذشته است و مقصود این است که ما این ذکر را از پیش خود به تو دادیم نه از ناحیه‌ی واسطه‌ها.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۶

مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ لفظ «من» موصوله، یا شرطیّه و جمله صفت «ذکرا» یا حال یا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است، ضمیر مجرور به ذکر با جمیع معانی‌اش بر می‌گردد، یا به «قصص» یا به «اللّه» تعالی بر می‌گردد زیرا هر کس از هر یک از اینها که گفته شد اعراض کند و روی برگرداند، فَإِنَّهُ یَحْمِلُ یَوْمَ الْقِیامَةِ وِزْراً او در روز قیامت حامل بار سنگین گناه است چه، لفظ «وزر» با کسره به معنای گناه، سنگینی و بار سنگین است.

خالِدِینَ فِیهِ جمع آوردن ضمیر در اینجا و مفرد آوردن آن در ما قبل این جمله به اعتبار لفظ «من» و معنای آنست.

و مقصود این است که: آن‌ها یعنی اعراض کنندگان در عذاب آن وزر و آتشی که لازمه‌ی آنست مخلّد و همیشگی‌اند.

وَ ساءَ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ حِمْلًا و آن بار گناه در روز رستاخیز چه بار بدی است! توضیح اینکه، انسان بین سرای رحمان و شیطان واقع شده است و هر کس به ولایت الهی توجّه کند از قوّه به فعلیّت‌های و لوی رحمانی می‌رسد، که موجب دخول در بهشت است.

و هر کس از ولایت اعراض کند از قوّه به فعلیّت‌های شیطانی رسد، چون بالاخره باید از قوّه به تدریج به فعلیّت‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۷

خارج شود، بین فعلیّت‌های و لوی و فعلیّت‌های شیطانی فاصله و واسطه‌ای نیست، و فعلیّت‌های شیطانی به مثابه بار سنگین بر انسان است که او را به سوی آتش سوق می‌دهد، پس آن فعلیّت در روز قیامت چه بد حملی است.

یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ روز که نفخ صور دمیده نشود این جمله بدل از «یوم القیامة» است، مقصود از نفخ دمیدن حیات و زنده کردن است.

و «ینفخ» با یاء به صورت مجهول و معلوم خوانده شده، «ننفخ» با نون نیز خوانده شده تا نسبت فعل به امر باشد از جهت تفخیم و بزرگداشت فعل یا فاعل و «صور» در لغت به معنای شاخی است که به تعداد هر نفس سوراخی دارد.

وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ آنروز بدکاران ازرق چشم محشور خواهند شد (و چشم کبودشان نشانه جرم خواهد بود) لفظ «نحشر» با یاء به صورت مجهول، و «المجرمون» با رفع خوانده شده است.

و این جمله عطف بر «یحمل» است و به جای ضمیری که به اعراض کنندگان بر گردد و اسم ظاهر «المجرمین» را آورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۸

و مقصود از مجرمین کسانی هستند که از ذکر اعراض کرده‌اند و این بدان جهت است که نکوهش آنان را به صراحت بیان دارد.

و نیز اشعار به علّت حکم باشد و ممکن است جمله عطف بر «ساءَ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ حِمْلًا» یا بر «یُنْفَخُ فِی الصُّورِ» باشد.

و بنا بر این قول خدای تعالی یَوْمَئِذٍ تأکید است، زیرا تقدیر آیه چنین می‌باشد: «یوم نحشر المجرمین یومئذ» زُرْقاً کبودی چشم که کبودی بدترین رنگ چشم است و ممکن است مقصود کوری باشد.

زیرا کبودی به معنای کوری نیز استعمال می‌شود، بعضی گفته‌اند: «زرقا» به معنای تشنگی است، چون چشم آدم تشنه مایل به کبودی می‌شود.

یَتَخافَتُونَ با هم نجوی می‌کنند و به طور سرّی حرف می‌زنند، و جمله حال مترادف، یا متداخل است، یا صفت «رزقا» و یا مستأنفه است.

بَیْنَهُمْ از شدّت ترس و عدم توانایی آنان بر بلند کردن صدا یا از ترس اطلاع نگهبانان بر مکالمه با هم آهسته حرف می‌زنند، زیرا که

آن‌ها خبر با اذن و اجازه خدا سخن نتوانند گفت.

يا از شدّت خوف و وحشت گمان مى‌كنند كه بلند حرف

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۶۹

زدن سبب عذاب ديگرى مى‌شود.

إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْراً بين خودشان مى‌گويند در دنيا جز ده روز درنگ نكرديد، يا در قبرها، يا بين دو نفخ، كه مدّت ماندنشان را فراموش مى‌كنند، يا آن را در چيزهايى كه ذكر شد طولانى بودن مدّت عذابشان كوتاه مى‌كنند و تعبير به ده روز جهت تقليل است، چه يقين به ده روز ندارند، و لذا بزرگ و برتر آن‌ها مى‌گويد: فقط يك روز در دنيا ماند يد.

نَحْنُ أَعْلَمُ ما از خودشان و از نگهبانان داناتريم بِما يَقُولُونَ به آنچه مى‌گويند خواه آهسته بگويند، خواه بلند، يا ما داناتريم به آنچه كه در مورد تعيين مدّت ماندنشان مى‌گويند.

إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً (آن گاه آن كه از حيث سيره افضل ديرتر از آنهاست زيرا سيره و روش نيك جز از عقل كامل ناشى نمى‌شود) مى‌گويد:

إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْماً جز يك روز نمانديد، زيرا كه روزهاى دنيا اگر چه با توجّه به عرض زمان متعدّد و متكثّر است (و هم چنين ايّام قبر و برزخ و ايّام بين دو نفخ) و ليكن آن ايّام نسبت به مافوق خودش در طول جز يك روز نيست.

لذا اين گفته را به امثال و افضل نسبت داده، چه نسبت به مافوق آن ايّام حدود و كثرت‌ها برداشته و مستهلك مى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۰

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبالِ عطف بر قول خدا: «كذلك نقصّ» است تا مشعر به سؤال رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله يا سؤال مردم از اخبار باشد، پس گويا كه گفته شده است: تو از اخبار گذشته مى‌پرسى و مردم از كوه‌ها مى‌پرسند.

فَقُلْ لفظ «فقل» جواب شرط مقدّر، يا به تقدير فعل بعد از فا است، تا عطف انشا بر خبر لازم نيايد.

و تقدير آيه چنين است: آن گاه كه از تو سؤال مى‌كنند پس بگو، يا از تو مى‌پرسند پس من به تو مى‌گويم كه در جواب آن‌ها بگو:

يَنْسِفُها رَبِّي نَسْفاً «۱» پروردگارم آن كوهها را قطع مى‌كند، يا آن‌ها را ويران و با خاك يكسان مى‌كند و آن‌ها را مانند شن قرار مى‌دهد كه باد از بين ببرد.

آن چنان ويرانى بزرگى كه هيچ اثرى از كوه باقى نماند.

بعضى گفته‌اند: مردى از طايفه‌ى ثقيف پرسيد: كوه در روز قيامت چگونه مى‌شود؟ كه به نظر او شايسته بود كه در باره كوه سؤال شود به خصوص پس از آن كه بين آن‌ها مشهور شد كه زمين در روز قيامت صاف و هموار است و در آن درّه و تپّه و كوه نيست.

---

(۱) ابن جريج گويد قريش به پيامبر گفتند يا محمّد خداوند در روز قيامت با اين كوهها چه كارى خواهد كرد اين آيه نازل گرديد. تفسير ابن المنذر.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۱

فَيَذَرُها قاعاً صَفْصَفاً پس كوه را چنان رها مى‌كند كه چون زمينى صاف شود، ضمير «ها» به كوهها بر مى‌گردد به اعتبار محلّ كوه، از قبيل استخدام، يا به زمين بر مى‌گردد كه به دلالت التزامى آورده شده است و «قاع» زمين صافى است كه كوه و تپّه ندارد و صفصف زمين صاف است.

لا تَرى فِيها عِوَجاً در آن به دليل عدم وجود كوه و تپّه كجى و سرازيرى نمى‌بينى.

وَ لا أَمْتاً و بلندی در آن نمی‌بینی، «عوج» زمین گرد و سرازیر است و «امت» تپّه و بلندی است.

یَوْمَئِذٍ یَتَّبِعُونَ الدَّاعِیَ در آن روز از کسی پیروی می‌کنند که آن‌ها را به بهشت و جهنّم فرا می‌خوانند به خلاف روز دنیا که اکثر مردم در دنیا از دعوت کننده پیروی نمی‌کنند و کسی هم که از داعی پیروی می‌کند، پیرویش با وجود او یا داعی در نظرش کج و معوج است لذا می‌فرماید:

لا عِوَجَ لَهُ در او هیچ کژی نیست، این عبارت جمله حالیّه یا مستأنفه است.

و بنابر این که حالیّه باشد حال از «الدّاعی» یا از فاعل «یتّبعون» است و ضمیر مجرور یا به اتّباع یا به داعی بر می‌گردد و در صورتی که جمله حال از «الدّاعی» یا از فاعل «یتّبعون»

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۲

باشد.

و ضمیر مجرور به اتّباع بر گردد تقدیر ضمیر عاید لازم می‌شود، چه در آن روز در داعی هیچ کجی و اعوجاجی وجود ندارد، چه در واقع و چه در نظر آنان و پیروی‌شان نیز بدون کجی است و آنان که دعوت می‌شوند و فرا خوانده می‌شوند نیز اعوجاجی ندارند، که آن‌ها نیز مانند زمین‌هایی هستند که صاف و هموار گشته‌اند، به این گونه که کوه انانیّت در ایشان از بین رفته است و نفاق از وجودشان برداشته شده است.

زیرا در آن روز همانطور که کوههای زمین به طور طبیعی از بین می‌رود کوه انانیّت‌ها و تقیّدها از عالم صغیر نیز برداشته می‌شود.

وَ خَشَعَتِ الْأَصْواتُ لِلرَّحْمنِ و صداها در برابر خدای بخشنده به خاموشی گراید (از جهت محبّت و هیبت) تحقیق معنای خشوع و فرق بین آن و بین خضوع و تواضع گذشت و همه‌ی آن‌ها از نظر مفهوم متقارب و نزدیک به همدیگراند و گذشت که خشوع حالتی است که از امتزاج محبّت و ادراک هیبت نسبت به شخص مورد خشوع حاصل می‌شود.

و لکن محبّت و لذّت در خشوع غلبه دارد ولی در خضوع غلبه ندارد و در تواضع عظمت و هیبت غالب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۳

و گاهی خشوع نسبت به صدا داده می‌شود، چه خشوع به وسیله‌ی صدا نیز ظاهر می‌شود و گاهی به همین جهت به بدن نسبت داده می‌شود.

و جمله عطف بر قول خدا «لا عوج له» یا بر «یتبعون الدّاعی» است و تفاوت دو جمله در اسمیّه و فعلیّه بودن یا در مستقبل و ماضی بودن برای اشعار به این است که اصوات در دنیا برای رحمان خاشع بوده‌اند همانطور که در آن روز خاشع می‌شوند، ولی خشوع اصوات در دنیا ظاهر نبود و در آن روز خشوع اصوات ظاهر می‌شود.

و ممکن است جمله به تقدیر «قد» حال باشد.

فَلا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْساً لفظ «همس» صدای خفی و پنهان، یا چیز خفی است یا آهسته و مخفی‌ترین صدای قدم است.

یَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر یا حال است (یعنی آن روز شفاعت سود ندهد یا در حالی که شفاعت سود ندهد).

إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ هیچ شفاعتی در آن روز فایده ندارد، مگر شفاعت کسی که خدا به او اذن داده باشد، یا شفاعت هیچ کس را فایده نمی‌رساند مگر کسی که در شفاعتش مأذون باشد، یا شفاعت از کسی نافع نیست مگر از کسی که مأذون

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۴

باشد، یا شفاعت برای احدی نافع نیست مگر کسی که رحمان به او اجازه داده باشد.

در سوره‌ی بقره و غیر آن در باره‌ی ضرورت شفاعت به اذن از جانب خدا، یا جانشینانش، که مأذون از جانب خدا، بدون واسطه، یا

با واسطه باشند، گفته شد.

و گفتیم که امر به معروف و نهی از منکر و فتوی دادن برای مردم و قضاوت‌ها و محاکمات و امامت جماعت و جمعه و غیر اینها از کارهایی که به علماء مربوط می‌شود، همه شفاعت هستند و جز از کسی که از طرف رحمان مأذون باشد صحیح نیست.

و متصدّی این امور بدون اجازه و اذن از جانب خدا مبغوض‌ترین خلق به سوی خداست، که خداوند ما را از شرور نفوسمان در امان دارد.

وَ رَضِیَ لَهُ قَوْلًا جارّ و مجرور «له» یا لغو است و صله‌ی «رضی» می‌باشد، یعنی خداوند برای او به خاطر او به گفتاری از میانجی (شافع) خشنود شده است، یا در حقّ او به گفتاری از شافع گردیده است، یا به خاطر او به گفتاری از او در شفاعت خشنود شده باشد، یا ظرف مستقرّ است و حال از «قولا» یعنی خداوند به قول او راضی باشد اعمّ از این که او شفاعت کننده باشد، یا شفاعت در حقّ او انجام گرفته شده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۵

و نکره آوردن لفظ «قولا» جهت تغلیب جان رجا است.

یعنی انسان طوری باشد که خداوند یا گفتار ناچیز کوچکی که میانجی در حقّ او گوید راضی بشود یا شفاعت او در حقّ غیر نافع باشد.

یَعْلَمُ خداوند می‌داند ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ آنچه را که پیش رویشان می‌باشد.

یعنی پیش روی کسانی که از دعوت کننده پیروی می‌کنند، یا پیش روی کسانی که رحمان به آن‌ها اجازه داده است.

وَ ما خَلْفَهُمْ و آنچه که پس سر آنانست یعنی از احوال آینده و گذشته‌شان، و از دنیا و آخرت یا از آخرت و دنیا بنا بر اختلافی که در تفسیر دو جمله‌ی «ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ» و «ما خلفهم» وجود دارد، آگاه است.

وَ لا یُحِیطُونَ بِهِ عِلْماً و آنان به آنچه که پیش رویشان و پشت سرشان وجود دارد احاطه علمی ندارند.

وَ عَنَتِ الْوُجُوهُ صورت‌ها خاضع می‌گردد یا اسیر می‌شود، به این معنای که روی نمایانگران سرکش ذلیل و خاضع می‌گردند و ادا کردن با لفظ «وجوه» بدان جهت است که تسلیم شدن و اطاعت کردن به وسیله‌ی صورت‌ها معلوم می‌شود (که روی نمایند یا رو گردانند).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۶

لِلْحَیِّ الْقَیُّومِ فعل را معلّق بر وصف حیات و قیومیّت مطلق نمود، تا اشعار به این باشد که حیات مطلق و قیّومیّت مطلق مخصوص به اوست، و نیز جهت اشاره به علّت حکم است، چه حیّ مطلق و حیات مطلق مقتضی احاطه داشتن به جمیع اصناف حیات جزیی است و قیومیّت اقتضا می‌کند، که به آنچه تحت قیومیّت اوست احاطه و اشراف داشته باشد.

وَ قَدْ خابَ منکر ولایت الهی از آنچه که بندگان خدا به آن امید دارند از ثواب و قرب نومید است.

مَنْ حَمَلَ ظُلْماً و آن نومیدی بر هر ستمگری که بار ستم می‌برد حکمفرماست، البتّه بار ستم انکار ولایت یا شرک آوردن به آنست و آن به قرینه تقابل یا آیه بعد معلوم می‌شود که می‌فرماید: وَ مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا یَخافُ ظُلْماً وَ لا هَضْماً کسی که عمل صالح انجام دهد در حالی که مؤمن باشد به ایمان خاصّ و بیعت خاصّ و لوی و قبول دعوت باطنی از ستم و کاهش پاداشش نرسد.

اختصاص به ایمان خاص از آن روست که اثر ایمان عامّ و قبول دعوت ظاهری از دنیا فراتر نمی‌رود.

ثواب فقط مترتّب بر ایمان خاصّ و قبول ولایت است و شکّی نیست که مقصود از ناامیدی فقط از ثواب آخرت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۷

بنابر این «ظلم» اشاره به ظلم و سقوط در آخرت دارد، «هضم» به معنای هجوم، هبوط، سقوط، ظلم، غصب و شکستن است.

و فعل «فلا یخاف» به صورت مجزوم «فلا یخف» نیز خوانده شده است.

وَ كَذلِكَ همانطور که اخبار قیامت و وعید آن را با قرآن عربی نازل کردیم هم چنین أَنْزَلْناهُ قُرْآناً همه‌ی قرآن یا قرآن یا این سوره را به لغت عرب نازل کردیم، یا مقصود این است که قرآن مشتمل بر آداب و علوم است، نه عجمی است (که عرب درک نکنند) و نه اعرابی که در آن آداب و علوم نباشد و این جمله عطف بر جمله‌ی «عنت الوجوه» است.

عَرَبِيًّا وَ صَرَّفْنا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ و در این قرآن وعید را تکرار کردیم آن هم با الفاظ مختلف و متوافق و مثل‌های بسیار و متخالف.

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ تا شاید که مجرمین یا عرب یا مردم پرهیزکار شوند یا از وعده‌هایی که به آن‌ها داده می‌شود بترسند یا از معاصی پرهیز کنند.

أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً یا قرآن عربی موجب تذکّر امور آخرت و اشتیاق به آن‌ها گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۸

بدان که خروج انسان، بلکه همه‌ی حیوان از قوّه‌ها به فعلیّت‌ها، بلکه باقی ماندن در این حیات و زندگی نیست مگر با خوف و رجا، توبه و انابه، زکات و نماز، برائت و ولایت، خلع و لبس، از بین رفتن و تشکّل پیدا کردن، پشت کردن و روی آوردن تخلیه و تحلیه، بغض و حبّ، دفع و جذب، تقوی و طاعت و غیر اینها از اسمایی که دلالت بر این دو معنای می‌کند.

پس قول خدای تعالی: لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اشاره به برائت است، قول خدای تعالی: أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً اشاره به ولایت است.

فَتَعالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ این جمله عطف بر قول خدا: عَنَتِ الْوُجُوهُ و فرع بر آنست.

و مقصود این است که خدای تعالی با قیومتش، بر هر چیزی استعلا و برتری دارد، او مالک علی الاطلاق و حقّ است که هیچ شایبه‌ی بطلان در آن نیست، که قیّومیّت این معنای را اقتضا می‌کند، پس چیزی از او درخواست و سؤال نکن، که او با قیّومیّت و علوّش همه چیز می‌داند و هر چه را که شایسته درخواست باشد، چه درخواست بشود و چه نشود عطا می‌کند.

وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ «۱» و در بازخوانی قرآن تعجیل

---

(۱) بعضی از مفسّرین گویند علّت نزول آیه چنین بوده که وقتی که جبرئیل آیات را بر پیامبر نازل می‌نمود رسول خدا از شدّت علاقه‌ی به آیات، قبل از اتمام و پایان یافتن آن با جبرئیل قرائت می‌کرد و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۷۹

نکن.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ قبل از آن که ما قرآن را وحی کنیم یا قبل از آن که جبرئیل آن را بخواند از آن سؤال نکن، که ما به مصالح نزول قرآن و وقت آن داناتریم، یا عجله به خواندن و قرائت قرآن با ملایکه‌ای که وحی را آورده نکن و قبل از تمام کردن ملایکه تو نخوان، یا در خواندن بر یارانت قبل از آمدن وقت حکم آن یا قبل از بیان مجمل آن شتاب نکن.

وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً بلکه بگو: پروردگارا به علم من بیافزا یعنی بر علم به وقت حکم قرآن و بیان آن، یا بر علم به تفصیل و اجمال آن، یا کلّا بر علم من بیافزا.

آیات ۱۱۵ الی ۱۲۹

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۲۹] ..... ص : ۲۷۹

اشاره

وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً (۱۱۵) وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلاَّ إِبْلِيسَ أَبى (۱۱۶) فَقُلْنا يا آدَمُ إِنَّ هذا عَدُوٌّ لَكَ وَ لِزَوْجِكَ فَلا يُخْرِجَنَّكُما مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقى (۱۱۷) إِنَّ لَكَ أَلاَّ تَجُوعَ فِيها وَ لا تَعْرى (۱۱۸) وَ أَنَّكَ لا تَظْمَؤُا فِيها وَ لا تَضْحى (۱۱۹)

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطانُ قالَ يا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لا يَبْلى (۱۲۰) فَأَكَلا مِنْها فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما وَ طَفِقا يَخْصِفانِ عَلَيْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ عَصى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوى (۱۲۱) ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَيْهِ وَ هَدى (۱۲۲) قالَ اهْبِطا مِنْها جَمِيعاً بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ فَلا يَضِلُّ وَ لا يَشْقى (۱۲۳) وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَعْمى (۱۲۴)

قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمى وَ قَدْ كُنْتُ بَصِيراً (۱۲۵) قالَ كَذلِكَ أَتَتْكَ آياتُنا فَنَسِيتَها وَ كَذلِكَ الْيَوْمَ تُنْسى (۱۲۶) وَ كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِآياتِ رَبِّهِ وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبْقى (۱۲۷) أَ فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى (۱۲۸) وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكانَ لِزاماً وَ أَجَلٌ مُسَمًّى (۱۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۰

ترجمه: ..... ص : ۲۸۰

بعضى گفته‌اند مراد اين آيه آنست كه تا تمام آيات قرآن را نشنوى و ندانى براى اصحاب خود مگو.

تفسير روض الجنان يا روح الجنان.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۱

و از پيش به آدم سفارش كرديم، ولى فراموش كرد، و در او عزمى استوار نيافتيم.

و چنين بود كه به فرشتگان گفتيم به ادم سجده بريد، همه سجده بردند مگر ابليس كه سر باز زد.

آن گاه گفتيم اى آدم اين [ابليس] دشمن تو و [دشمن] همسرت است، پس مبادا شما را از بهشت آواره كند و در رنج افتى.

براى تو مقرّر است كه در آنجا [بهشت] گرسنه و برهنه نمانى.

و هم چنين آنجا تشنه و آفتاب زده نشوى.

سپس شيطان آنان را وسوسه كرد، گفت اى آدم آيا مى‌خواهى درخت جاودانگى و فرمانروايى بى‌انقراض را نشانت دهم؟

آن گاه از آن [ميوه‌ى ممنوعه] خوردند و عورتهايشان بر آنان آشكار شد و بر آن‌ها از برگ [درختان] بهشتى مى‌چسبانيدند [تا پوشيده شود] و [بدينسان] آدم از امر پروردگارش سرپيچى كرد و گمراه شد.

سپس پروردگارش [باز] او را برگزيد و از او درگذشت و هدايتش كرد.

[و] فرمود همگى از آن [بهشت] پايين رويد- برخى از شما دشمن برخى ديگر- و چون از سوى من رهنمودى برايتان آمد، هر كس كه رهنمود مرا پيروى كند، نه گمراه شود و نه به رنج افتد.

و هر كس از ياد من دل بگرداند، زندگانى او تنگ خواهد بود، و او را روز قيامت نابينا برانگيزم.

گويد پروردگارا چرا مرا نابينا برانگيختى حال آن كه من بينا بودم.

فرمايد بدينسان بود كه آيات ما براى تو آمد و آن‌ها را فراموش كردى و به همان گونه امروز فراموش شده باشى.

و بدينسان هر كس را كه از حدّ درگذرد و به آيات پروردگارش ايمان نياورده باشد، جزا مى‌دهيم، عذاب آخرت سنگين‌تر و پاينده‌تر است.

آیا برای آنان روشن نشده است که پیش از آنان چه

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۲

بسیار نسلهایی را نابود کردیم که [آنان اکنون] در خانه و کاشانه هایشان آمد و رفت می‌کنند؟ بیگمان در این [امر] برای خردمندان مایه‌های عبرت است.

و اگر وعده‌ی پیشین پروردگارت و اجل معیّنی در کار نبود، آن عذاب [هم اکنون] لازم می‌شد.

تفسیر ..... ص : ۲۸۲

وَ لَقَدْ عَهِدْنا این جمله عطف بر قول خدا «کَذلِکَ أَنْزَلْناهُ» است.

مقصود این است که ما قرآن را عربی نازل کردیم، و در آن وعیدها را تکرار کردیم که شاید تقوی ورزند، و لیکن آن‌ها را فراموش می‌کنند، چه ما به آدم پدر آن‌ها عهد بستیم، (که فریب شیطان نخورد).

پس این جمله عطف است که در آن معنای تعلیل است، یا عطف بر «لا تعجل» به اعتبار قسم مقدّر می‌باشد.

زیرا که این لام در «لقد» لامی است که مشعر به قسم است و معنای آن این است که در مورد قرآن عجله نکن و عهد و وصیّتی که به تو به آرامی و آهسته وحی کردیم فراموش نکن، چون ما قبل از این با آدم نیز عهد بستیم.

إِلی آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِیَ وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً قبل از این زمان، یا قبل از خلقت بنی آدم، یا قبل از نزولش به دنیا با

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۳

آدم عهد بستیم، ولی در او ثبات قدم و استواری نیافتیم و او عهد را فراموش کرد و در نتیجه به بلای بزرگی گرفتار شد، پس تو فراموش نکن، که مانند او گرفتار شوی و مقصود از عزم ثبات قدم و توانایی و تمکّن در امر است.

وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ به یاد آور هنگامی را که به ملایکه گفتیم به آدم سجده کنید تا بزرگداشت و تکریم ما را نسبت به آدم و گرفتار نمودن و آزمایش ما در مورد او را بر اثر فراموش کردن بدانی، تا از فراموش کردن و عدم ثبات قدم بر حذر باشی.

فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ أَبی همه‌ی ملایکه سجده کردند جز ابلیس که از سجود یا از پذیرفتن خودداری ورزید.

فَقُلْنا یا آدَمُ إِنَّ هذا عَدُوٌّ لَکَ وَ لِزَوْجِکَ فَلا یُخْرِجَنَّکُما مِنَ الْجَنَّةِ به آدم گفتیم این شیطان دشمن تو و همسر تو است. (هشیار باش) پس طوری نباشید که وسوسه‌اش در شما اثر کند و از بهشت آواره‌تان سازد مقصود از نهی، آدم و همسرش هر دو بود، نه تنها نهی خود آدم.

فَتَشْقی که در رنج افتی، اینجا ضمیر را مفرد آورد تا مشعر به این باشد که بدبختی و خوشبختی زن تابع بدبختی و خوشبختی مرد است و از سوی دیگر سجع و قافیه‌ی رءوس آیه‌ها نیز محافظت شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۴

یا برای این است که مقصود از شقا و بدبختی خستگی در طلب معاش است، که وسوسه‌ی شیطان سبب هبوط آدم و حوّا به زمین و احتیاج آن‌ها به مأکول و ملبوس و مشروب و مسکن شد و خستگی همه‌ی اینها بر مردان نه بر زنان که این معنای را آیه بعد نیز تأیید می‌کند که خدای تعالی می‌فرماید:

إِنَّ لَکَ أَلَّا تَجُوعَ فِیها وَ لا تَعْری وَ أَنَّکَ لا تَظْمَؤُا فِیها وَ لا تَضْحی زیرا برای تو چنین خواستیم تا گرسنه و برهنه نمانی، و تشنه و آفتاب زده نشوی.

«انّک» با فتحه‌ی همزه خوانده شده تا عطف بر «أن لا تجوع» باشد، با کسره‌ی همزه خوانده شده تا عطف بر «إِنَّ لَکَ أَلَّا تَجُوعَ» باشد و قول خدا: إِنَّ لَکَ أَلَّا تَجُوعَ استیناف بیانی در مقام تعلیل است.

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطانُ باز (با این همه سفارش) شیطان وسوسه‌ای را به آدم القا کرد.

قالَ گفت:

یـا آدَمُ هَلْ أَدُلُّکَ عَلی شَـجَرَةِ الْخُلْدِ آیا (میل داری) تو را به درخت جاودانگی رهنمون شوم؟ درختی که اگر از آن بخوری سبب جاودانگی‌ات می‌شود، اضافه‌ی لفظ «شـجرة» به «خلد» به سبب کوچکترین رابطه‌ای است که بین آن دو وجود دارد (به عنوان اضافه استعاری که جنبه مجازی دارد نه حقیقی). ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۵

وَ مُلْکٍ لا یَبْلی و نیز بر سلطنت بی‌انقراض رهنمون شوم؟

این عبارت عطف بر «شَجَرَةِ الْخُلْدِ» یا بر «الخلد» است.

پس آدم و حوّاء گفته‌ی شیطان را پذیرفتند و فریب او را خوردند.

فَأَکَلا مِنْها فَبَدَتْ لَهُما سَوْآتُهُما در نتیجه از آن درخت خوردنـد و عورتهایشان برایشان آشـکار شـد در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خـدای تعـالی: «وَ لا تَقْرَبـا هـذِهِ الشَّجَرَةَ» تحقیق درختی که از خوردن آن نهی شـده و چگونگی فریب خوردن آدم و حوّا با گفته‌ی ابلیس گذشت.

وَ طَفِقا یَخْصِفانِ عَلَیْهِما مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ برگ درختان بهشت بر بدنهایشان می‌چسباندند.

وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ و آدم امر تکوینی پروردگارش را مخالفت کرد یا امر تکلیفی خدا را مخالفت کرد که برای آدم ترک اولی بود.

فَغَوی راهی که طبق فطرت بر آن راه بود گم شد.

بدان که نسبت عصیان و نافرمانی بر آدم علیه السّلام با این که او نبیّ معصوم از خطا بود بدان جهت بود که در مورد او انحراف از فطرت توحیدی لحاظ شده است.

زیرا که فطرت و سرشت همه‌ی اشیاء بر توحید استوار بوده

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۶

است، البتّه این معصیت منافی با عصـمت نیست، زیرا که آن به امر خدای تعالی و رضای او بوده است، یا به لحاظ این بوده که آدم دار توحید را ترک کرده و به کثرتها توجّه نموده در حالی که خداوند او را امر بر بقا بر توحید و عدم التفات بر کثرتها نموده است. زیرا که بقا در دار توحید برای آدم بهتر و اولی‌تر از التفات به کثرت‌ها بوده است اگر چه نسبت به نظام عالم و ایجاد بنی آدم توجّه به کثرت‌ها اولی می‌باشد.

و عصیان و نافرمانی نامیدن ترک اولی به جهت مخالفت آدم با امر اولوی است که نسبت به حال او اولی بوده است و این معنای نیز منافی عصمت آدم نبوده و نیست.

و در خبر آمـده است: نهی آدم در بهشت بود، نه در دنیـا، و قبـل از آن بود که نهی به عنوان حجّت باشـد نه بعـد از آن و آنچه که منافی عصمت است عبارت از عصیان و گناه در دنیا و بعد از حجّت بودن نهی است.

و در خبر دیگری است: منافی عصمت گناه کبیره یا صغیره بعد از حجّت بودن است، نه صغیره قبل از حجّت بودن.

و در خبر دیگری است: خداونـد از نزدیـک شـدن به درخت معیّنی نهی کرد، شـیطان درخت دیگری که از جنس همان درخت بود نشانش داد و وسوسه نمود، عصیان و نافرمانی آدم به این بود

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۷

که از قول شیطان فریب خورد.

ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَیْهِ وَ هَدی قالَ اهْبِطا مِنْها جَمِیعاً سپس پروردگارش باز او را برگزید و از او درگذشت و هدایتش کرد.

خدا گفت: همگی از بهشت بروید.

آنان قبل از انتخاب و برگزیده شدن به رسالت به زمین هبوط کردند، چه توبه‌ی آدم در دنیا بود، هبوط به زمین و دنیا قبل از توبه صورت گرفته بود، و این آیه در سوره‌ی بقره چنین آمده است: قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْها جَمِيعاً که شیطان و مار، یا ذرّیه را با آدم و حوّا بیرون کرده است و چون اصل در خطاب آدم و حوّا بودند.

لذا آن دو را مخصوص به خطاب قرار داد، و به شیطان و مار یا ذرّیه با این جمله اشاره کرد و فرمود:

بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ و همه را مورد خطاب قرار داده گفت، برخی بر برخی دیگر دشمن خواهید بود.

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ فَلا يَضِلُّ وَ لا يَشْقى و چون از سوی من رهنمودی برای شما آمد، هر که از رهنمود پیروی کند، گمراه نشود و به رنج بیافتد.

گمراهی در دنیا و شقاوت در آخرت حاصل می‌شود یا هر دو در هر دو است، شقاوت به منزله‌ی نتیجه‌ی گمراهی است و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۸

مراد از شقاوت ضدّ سعادت و خوشبختی است، یا مقصود رنج و خستگی است.

وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً و هر که از ذکر من دل برگرداند، زندگانی او تنگ خواهد بود.

چون هدایت در اخبار متعدّد به ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و به خود علی علیه السّلام تفسیر شده، ذکر نیز اینچنین تفسیر شده است.

و مقصود از تنگی زندگی تنگی و ضیق در احتیاجات دنیاست از قبیل مأکول و ملبوس و غیر آن دو، به همین اعتبار در اخبار زیادی به تنگی و ضیق در رجعت تفسیر شده، و این که آن‌ها پس ماده و مدفوع می‌خورند و در بعضی از اخبار به عذاب قبر و تنگی آن تفسیر شده است.

تحقیق مطلب این است که خداوند راحتی را در آخرت وضع کرده و قرار داده است که قلب انسان نمونه‌ای از آنست، و وسعت زندگی و راحتی برای انسان جز از طریق قلب میسّر نیست که آن طریق ولایت و طریق آخرت است.

و تنگی عیش و رنج آن جز از دنیا نیست که آن نمونه‌ی جهنّم است و خستگی و تنگی در آنجاست و هر کس توجّه به دنیا بکند باب راحتی را بر خودش می‌بندد و باب تنگی و خستگی را باز می‌کند و در تنگی می‌افتد، خواه این تنگی را احساس بکند و آگاه باشد، یا نباشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۸۹

و هر کس که ولایت علی علیه السّلام را داشته باشد و راه قلب را باز کند، طریق راحتی را بر خودش هموار کرده است.

پس اگر به در قلب و آخرت داخل شود، در وسعت و راحتی داخل شده است، اگر در باب قلب و آخرت داخل نشود در رنج و تنگی می‌ماند، چون هنوز در دنیا مانده است و لیکن او در طریق وصول به راحتی بوده است.

و تنگی زندگی در دنیا و تنگی سینه و تنگی قبر، تنگی عیش در رجعت، همه‌ی این تنگناها در اثر بسته شدن طریق قلب است.

وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَعْمى لفظ «نحشره» با رفع خوانده شده، گاهی هم به جزم خوانده شده است، یعنی روز قیامت او را نابینا برانگیزیم.

یعنی او را در روز قیامت از ولایت و امام و آیات و نشانه‌ها و نعمت‌های آخرت محروم و از نگرش به آن کور و نابینا می‌کنیم.

قالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمى وَ قَدْ كُنْتُ بَصِيراً می‌گوید: خدایا چرا با وجودی که من بینا بودم نابینا محشور کرده‌ای.

بعضی گفته‌اند: وقتی از قبرش برمی‌خیزد و زنده می‌شود بیناست و آن‌گاه که به محشر می‌آید نابینا می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۰

قالَ كَذلِكَ أَتَتْكَ آياتُنا فَنَسِيتَها خداوند می‌فرماید:

نشانه‌ها و آیات بزرگ ما اینچنین بر تو آمد و تو آن‌ها را فراموش کردی، مقصود از آیات بزرگ، انبیا و اولیاست و منظور از آیات کوچک، آیات آفاق و انفس است.

وَ كَذلِكَ الْيَوْمَ تُنْسى همانطور که تو آیات ما را ترک کردی و پیروی از آن ننمودی همینطور امروز تو ترک می‌شوی و کسی به تو اعتنا نمی‌کند.

وَ كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ و این چنین کسی را که در توجّه به دنیا بیشتر از مقدار واجب و مستحب اسراف نماید، جزا می‌دهیم.

وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِآياتِ رَبِّهِ و ایمان به نشانه‌های پروردگارش نیاورد که آن‌ها انبیا و اولیا هستند.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَ أَبْقى بعذاب آخرت از فراموشی، و کور محشور شدن، و تنگی معیشت شدیدتر و ماندگارتر است، تا جایی که اینها در مقابل عذاب آخرت نعمت محسوب می‌شوند.

قصّه‌ی آدم علیه السّلام در سوره‌ی بقره و در سوره‌ی اعراف با اختلاف جزیی در لفظ و مطلب با آنچه که در اینجا ذکر شده گذشت.

أَ آیا خدا آن‌ها را نهی نکرد؟! فَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ تقدیر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۱

آیه چنین است: آیا خداوند آن‌ها را تنبیه و آگاه نکرد؟! پس آیا آن‌ها را راهنمایی ننمود؟

بنابر اختلافی که در همزه و حرف عطف است این که آیا قبل از همزه معطوف علیه در تقدیر است و همزه باید بعد از جرّ عطف فرض شود، یا معطوف علیه بعد از همزه است و همزه در جای خودش می‌باشد؟

و فاعل «لم یهد» ضمیر «اللّه» یا «الرسول» است، بنابر این جمله‌ی «کم أهلکنا» در محل مفعول که فعل نسبت به آن معلّق است، بنابر آن که تعلیق در غیر افعال قلوب جاری می‌باشد، یا «لم یهد» به معنای «لم یعلم» است، ممکن است فاعل «لم یهد» ضمیر مجمل باشد، که مضمون جمله‌ی كَمْ أَهْلَكْنا آن را تفسیر کند.

یا فاعل خود جمله با مضمونش بوده باشد و لفظ «نهد» با نون خوانده شده، یعنی آیا ما راهنمایی نکردیم؟! که چقدر از امّتهای پیشین را هلاک کردیم؟! قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ هلاک کردن امّتهای پیشین باید برای آنان عبرت باشد و آنان را به این یقین هدایت کند که خودشان نیز هلاک خواهند شد و برای بعد از نابودی و هلاکتشان زاد و توشه برگیرند.

يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ جمله حالیّه یا مستأنف است،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۲

جواب سؤال از حال آن‌ها یا سؤالی از علّت هدایت است.

یعنی در حالی که هم اکنون در خانه‌هاشان رفت و آمد می‌کنند.

إِنَّ فِي ذلِكَ در این هلاک کردن به انواع هلاکت‌ها لَآياتٍ لِأُولِي النُّهى نشانه‌هایی برای صاحبان عقل است، عقل‌هایی که نهی کننده هستند، یا منتهی الیه هر موجودی در عالم صغیر یا در عالم کبیر هستند و هر جا که لفظ «اولو النّهی» در قرآن آمده است به ائمّه علیهم السّلام تفسیر شده است.

وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اگر «کلمه» یعنی وعده تأخیر عذاب برای امّت مرحوم، یا وعده‌ی عدم عذاب در حالی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله در میان آن‌هاست از پیش نبود.

لَكانَ لِزاماً هلاک کردن به انواع هلاکتها لازم و واجب می‌شد، و «لزام» با کسر لام اسم مصدر، یا مصدر «لازم» است، که این وصف جهت مبالغه آورده شده است.

وَ أَجَلٌ مُسَمًّى و اجل معیّنی برای عمر کردن آن‌ها و مدّت بقایشان در دنیا هست یا برای عذاب آن‌ها اجل و مدّت معیّنی است، که

آن اجل و مدّت یا مربوط به روز قیامت، یا روز بدر، یا احد، یا فتح مکّه است.

و این جمله عطف بر «کلمه» است و فاصله‌ی بین معطوف و معطوف علیه جهت اشعار به استقلال هر یک از آن دو در نفی لزوم عذاب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۳

آیات ۱۳۰ الی ۱۳۵

[سوره طه (۲۰): آیات ۱۳۰ تا ۱۳۵] ..... ص : ۲۹۳

اشاره

فَاصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِها وَ مِنْ آناءِ اللَّیْلِ فَسَبِّحْ وَ أَطْرافَ النَّهارِ لَعَلَّکَ تَرْضی (۱۳۰) وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَیاةِ الدُّنْیا لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ وَ رِزْقُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۱۳۱) وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَیْها لا نَسْئَلُکَ رِزْقاً نَحْنُ نَرْزُقُکَ وَ الْعاقِبَةُ لِلتَّقْوی (۱۳۲) وَ قالُوا لَوْ لا یَأْتِینا بِآیَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَ وَ لَمْ تَأْتِهِمْ بَیِّنَةُ ما فِی الصُّحُفِ الْأُولی (۱۳۳) وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَکْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی (۱۳۴) قُلْ کُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِیِّ وَ مَنِ اهْتَدی (۱۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۳

پس بر آنچه می‌گویند شکیبایی کن و سپاسگزارانه پروردگارت را پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب آن تسبیح بگوی، و در پاسهایی از شب و در سوی روز [به نماز برخیز و] تسبیح بگوی باشد که خشنود شوی.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۴

به چیزی که اصنافی از آنان را به آن بهره‌مند گردانیده‌ایم چشم مدوز که تجمّل زندگی دنیوی است تا سر انجام آنان را بدان بیازمایم، و روزی پروردگارت بهتر و پاینده‌تر است.

و خانواده‌ات را به نماز فرمان ده و در آن صبورانه بکوش، ما از تو روزی نخواسته‌ایم بلکه ما خود تو را روزی می‌دهیم و سر انجام نیک، با پروا و پرهیز است.

و گویند چرا پدیده‌ی روشنگری از سوی پروردگارش برای ما نمی‌آورد، [بگو] آیا پدیده‌ی روشنگری که در کتابهای آسمانی پیشین است برای آنان نیامده است؟

و اگر آنان را پیش از آن [آیات بیّنات] به عذابی نابود می‌ساختیم بی‌شک می‌گفتند که پروردگارا چرا پیامبری به سوی ما نفرستادی، تا پیش از آن که خوار و زار شویم، از آیات تو پیروی کنیم؟

بگو همه منتظرند، پس شما هم منتظر باشید، زودا که خواهید دانست رهروان راه راست و رهیافتگان چه کسانی‌اند؟.

تفسیر ..... ص : ۲۹۴

فَاصْبِرْ اگر عذاب آن‌ها به سبب وعده‌ی مهلت و تأخیر و سر رسیدن مدّت و اجل باید به تأخیر بیفتد پس صبر کن.

عَلی ما یَقُولُونَ بر آن که در باره‌ی دین تو می‌گویند، یا در باره‌ی فریب و خدعه‌ی با تو یا در باره‌ی وصیّ تو و غصب حقّ او و

جلوگیری از رسیدن به حقّ خود به زبان می‌آورند.

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ این مطلب گذشت که مقصود از تسبیح اعمّ از این که متعلّق بر «اللّه» یا «ربّ» یا «اسم ربّ» باشد،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۵

اعم از این که با لا متعدّی شود یا خودش بدون واسطه متعدّی باشد یا به صورت مطلق آورده شود و خواه لام بعد از آن برای تعلیل یا تقویت باشد ...

منزّه کردن لطیفه‌ی انسانی از تشبّث تعیّنات و وابسته بودن به کثرت‌ها است.

و آن لطیفه عبارت است از ربّ در عالم صغیر، که اسم ربّ است و با تنزیه آن خداوند از هر چیزی که نباید در حقّ او معتقد شد منزّه می‌گردد.

و چون تنزیه خدای تعالی به سلب نقایص بر می‌گردد که همان حدود وجودست.

و آن نیز به سلب ناشایست حقّ بر می‌گردد تنزیه او عبارت از سلب ناشایست، سلب ناشایست جز گستردگی وجود چیز دیگری نیست و گستردگی وجود به گستردگی صفات خدای تعالی بر می‌گردد به نحوی که هیچ وجود و هیچ صفت وجود از وجود و صفات خدای تعالی را فرو گذار نمی‌کند.

لذا تسبیح او عین تحمید او می‌شود، از همین رو است که کم اتّفاق می‌افتد تسبیح ذکر شود مگر این که لفظ حمد یا معنای آن همراه تسبیح باشد و امر به رسول خدا به تسبیح به سبب حمد یا به سبب اشتغال بر حمد او یا در حال تلبّس بر حمد او نیز از این

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۶

جهت است، یعنی او را از حدود کثرت‌ها تنزیه کن در عین حال کمالات کثرت را برای خدای تعالی ملاحظه نمای و گر نه تسبیح تو تسبیح خدا نمی‌شود، بلکه نقص آوری می‌شود.

قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ اگر مقصود از تسبیح تسبیحی باشد که در ضمن نمازها محقّق می‌شود مقصود از تسبیح پیش از طلوع خورشید نماز صبح می‌شود.

وَ قَبْلَ غُرُوبِها و پیش از غروب خورشید یعنی نماز عصر وَ مِنْ آناءِ اللَّیْلِ لفظ «الآناء» جمع «إنی» با کسره‌ی همزه و فتحه‌ی آن و سکون نون، جمع «الانو» با کسره‌ی همزه و سکون نون به معنای ساعت‌ها است، یعنی نماز مغرب و عشاء و نافله‌های شب.

فَسَبِّحْ وَ أَطْرافَ النَّهارِ و خدای را در دو سوی روز تسبیح گوی، که منظور نماز ظهر و نافله‌های آنست و وقت نماز ظهر را اطراف نامیدن برای این است که این وقت دو طرف نصف النهار است، یا مقصود مطلق نماز مستحبّی در روز است.

اگر مقصود از تسبیح مطلق تسبیح باشد، مراد از اوقات نیز مطلق اوقات و استغراق آن می‌شود و ذکر قبل از طلوع آفتاب و قبل از غروب آن جهت اهمیّت دادن به این دو وقت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۷

لَعَلَّکَ تَرْضی لفظ «ترضی» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده است یعنی باشد که خشنود شوی یا باشد که مورد خشنودی قرار گیری.

وَ لا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلی ما مَتَّعْنا بِهِ «۱» هرگز چشم آرزو و طمع باز نکن به آنچه که به کفار داده‌ایم، از اصناف و انواع نعمت‌های صوری و لذّت‌های قوای حیوانی، این جمله خطاب به محمّد است به طریق کنایه «به تو می‌گویم همسایه بشنود» و ممکن است خطاب عامّ باشد اگر چه بعید است.

أَزْواجاً مِنْهُمْ «ازواجا» مفعول به «متّعنا» و معنای آن این است که: چشمهایت را باز نکن به لذّت‌هایی که به آن‌ها دادیم، در حالی که آن صنف‌هایی از نعمت‌های و مستلذّات باشد.

بنابر این لفظ «منهم» مفعول به است و اعمّ از این که «من» تبعیضی اسم قرار داده شود یا جانشین موصوف محذوف باشد، زیرا که معنای بعضیّت در لفظ «من» قوی است.

زَهْرَةَ الْحَیاةِ الدُّنْیا به آنه جلوه زندگی دنیوی را می‌دهیم لفظ «زهرة» منصوب بر ذمّ، یا بدل از محل «ما متّعنا» است.

---

(۱) گویند: رسول خدا از یک نفر یهودی طعامی به قرض خواست یهودی مزبور از دادن طعام بدون گرویی امتناع ورزید پیامبر از این جریان محزون گشت خداوند این آیه را به عنوان دلجویی و تسلیت برای وی نازل نمود و نیز ابو رافع هم از مولای خود آن را روایت کرده است. مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۸

و وجه آوردن این کلمه که به معنای جلوه‌ی حیات دنیاست تصریح به فانی شدن لذّت‌های دنیایی است که خداوند به آن‌ها داده و ذمّ لذّت‌های فانی و ذمّ کفّارست.

همچنین مشعر بر این است که آنچه که نهی شده چیزهایی است که وسیله‌ی لذّت و تمتّع دنیاست و امّا نعمت‌های اخروی و نزدیک شدن به مولی که باید مورد نظر و توجّه باشد.

لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ لذّت‌های فانی دنیا را بدیشان می‌دهیم تا آن‌ها را عذاب یا آزمایش و امتحان کنیم.

زیرا کثرت اموال موجب عذاب و شکنجه‌ی صاحبان آنست، زیرا آنان به جمع کردن و حفظ اموال اهتمام می‌روزند تا جایی که بر خودشان لذّت‌های بدنی را حرام می‌کنند تا بتوانند اموالشان را حفظ و جمع کنند و یا بر سودور شدن آن افزایند.

و نیز آنان پس از بین رفتن و سرقت اموال خود عذاب و شکنجه می‌بینند، تا آنجا که لذّت خواب را بر خود حرام می‌کنند و نیز کثرت مال موجب کثرت حقوق است که باید متعبّد به ادای آن شد، چه حقوق واجب و چه مستحبّ.

و تقیید به امتحان و آزمایش ذمّ دیگری برای کفّار و دلداری دیگری برای مؤمنین است.

وَ رِزْقُ رَبِّکَ و رزقی که پروردگارت داده است یا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۲۹۹

منتظر آن هستی بهتر است.

خَیْرٌ لفظ «خیر» یا مجرّد از تفضیل و برتری است یا مقصود برتر بودن روزی پروردگار است در گمان و نظر.

کسی که چشم خویش را به متاع دنیا دوخته و آن را خیر دانسته و بهتر و برتر می‌پندارد یا مقصود این است که متاع دنیا بهتر است به شرط این که همراه با ایمان باشد.

وَ أَبْقی و آن روزی پروردگار پاینده‌ترست.

ذکر پاینده‌تر از آن دوست که آنان می‌پندارند متاع دنیا پاینده است، لذا خدای تعالی فرماید: روزی پروردگار در آخرت از آن پاینده‌تر است و گر نه متاع دنیا را پایندگی نیست.

وَ أْمُرْ أَهْلَکَ بِالصَّلاةِ روزی پروردگارت را مورد توجّه و نظرت قرار بده، اکتفا به نصیب و سهم عنایت و توجّه خودت نکن، بلکه خانواده و اهل خودت را نیز متوجّه روزی پروردگارت و طالب آن بکن، آنان را به نماز فرمان ده که نماز نمونه‌ی آن رزق است، تا آن را طلب کنند و توجّه به سوی آن داشته باشند.

و اهل نبیّ صلّی اللّه علیه و آله عبارت از هر کسی است که منتسب به او باشد به سبب بیعت عام یا خاص، و کسی که با هر دو بیعت و با نسبت جسمانی به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت رساند به اهل پیغمبر بودن

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۰

سزاوارتر از کسی است که چنین نسبت جسمانی را ندارد.

و کسی که با هر دو بیعت به پیامبر منسوب باشد سزاوارترست از کسی که فقط با بیعت عامّ منسوب به اوست، علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام و حسن علیه السّلام و حسین علیه السّلام سزاوارتر از دیگران هستند.

و روی همین جهت بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از نزول این آیه تا نه ماه در وقت هر نماز به در خانه‌ی علی علیه السّلام می‌آمد و می‌گفت: «الصّلوة رحمکم اللّه».

یا مقصود از اهل پیامبر اصحاب کسا هستند و لذا رسول خدا فقط به در خانه‌ی علی علیه السّلام می‌آمد نه کس دیگر.

ابو جعفر علیه السّلام فرمود: «۱» خدای تعالی بر رسولش امر فرمود که به خانواده‌اش امر را مخصوص گرداند، نه مردم را تا مردم بدانند که اهل پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نزد خدا منزلتی دارند، که آن مقام و منزلت برای دیگران نیست، پس آنان را با عموم مردم امر کرد، سپس بار دوّم خصوص آنان را مورد امر قرار داد و فرمود:

(و اصطبر علیها) و بر آن صبورانه بکوش چون ادامه‌ی نماز کار دشواری است که جز برای آن که در مقامات آخرت متمکّن باشد ممکن نگردد، لذا خدای تعالی خصوص پیامبر را امر

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۲۷، مجمع البیان ج ۴ ص ۳۷ و عوالی اللئالی ج ۲ ص ۲۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۱

به صبر نمود، نه اهلش را، و امر به صبر را با صیغه و لفظی ادا کرد که دلالت بر مبالغه و تکلّف کند.

لا نَسْئَلُکَ رِزْقاً جواب سؤال مقدّر است، گویا که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته است: چگونه من بر نماز صبر کنم و ادامه دهم در حالی که من مکلّف به رفع حاجت خودم و خانواده‌ام در خوراک و پوشاک و آشامیدنی هستم؟

پس فرمود: ما از تو روزی درخواست نکرده‌ایم نه برای خودت و نه برای غیر خودت.

نَحْنُ ما، نه غیر ما نَرْزُقُکَ وَ الْعاقِبَةُ لِلتَّقْوی روزی می‌دهیم تو را و سر انجام و عاقبت نیکو از آن کسی است که از اشتغال به غیر نماز بپرهیزد، چون استعمال عاقبت در عاقبت پسندیده خوب زیاد شده لذا هر جا که لفظ عاقبت به صورت مطلق اورده شود عاقبت نیکو به ذهن متبادر می‌شود.

وَ قالُوا عطف بر «نفتنهم» است و تفاوت معطوف و معطوف علیه در ماضی و مضارع برای اشاره به این است که این قول از آن‌ها واقع و محقّق شده است یا عطف به اعتبار معناست، گویا که خداوند فرموده است:

«فتنّاهم به» یعنی ما آن‌ها را به این وسیله آزمایش کردیم.

و آنان گفتند: لَوْ لا یَأْتِینا چرا محمّد صلّی اللّه علیه و آله در ادّعای نبوّتش بِآیَةٍ مِنْ رَبِّهِ نشانه‌ای از پروردگارش برای ما

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۲

نمی‌آورد که بر صدق نبوّتش دلالت کند، گویا بر آنچه که از او دیدند اعتنا نکرده‌اند یا آن را حمل بر سحر و جادو کردند که این گونه اعتراض نمودند.

أ وَ لَمْ تَأْتِهِمْ بَیِّنَةُ ما فِی الصُّحُفِ الْأُولی آیا من آنان را بدون پدیده روشنگر وا می‌گذارم؟

در حالی که به رسول خدا قرآن دادم که بیان کننده‌ی جمیع چیزهایی است که در کتابهای پیشینیان است از عقاید، اخلاق، عبادات و سیاسات.

و حال آن که محمّد بی‌سواد است و نوشتن بلد نیست، با عالمی هم رفت و آمد نداشته که کتابهای گذشته را از او آموخته باشد، یعنی آنان با این درخواست و گفتارشان دلالت بر صدق پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و قبول نبوّت او را نمی‌خواهند، بلکه مقصودشان

اين است كه او را به امرى الزام كنند كه از آوردن آن عاجز باشد، يا مقصودشان استهزا و مسخره كردن است.

وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَكْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ و اگر ما آن‌ها را قبل از محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا قرآن، يا قبل از احتجاج به وسيله‌ى محمّد و كتابش با عذابى هلاك مى‌كرديم لَقالُوا دليل و برهان بر ما مى‌آوردند و مى‌گفتند: رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا پروردگارا چرا براى ما رسول نفرستادى تا م را به سوى تو ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۳

بخواند، و ما را از غفلت خويش بيدار سازد و از جهل و نادانى خارج نمايد.

فَنَتَّبِعَ آياتِكَ و ما در آن هنگام رسولان و جانشيان تو را پيروى مى‌كرديم و تابع كتابها و احكام تو مى‌شديم.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ پيش از آن كه با عذاب دنيوى ذليل گرديم.

وَ نَخْزى و قبل از آن كه در آخرت خوار شويم، يا قبل از آن كه در انظار و پيش خودمان خوار بگرديم، يا قبل از آن كه ذليل شويم و در نزد تو از اعمال خويش خجلت بريم.

قُلْ كُلٌّ بگو: هر يك از ما و از شما مُتَرَبِّصٌ منتظر سر انجام خويشيم و چشم به راه آنيم كه چه چيزى در عاقبت ظاهر مى‌شود.

فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ پس منتظر بمانيد، به زودى خواهيد دانست كه چه كسى صاحب راه راست است، يعنى بر شما ظاهر خواهد شد كه چه كسى از اصحاب صراط و ثابت در آنست؟ يعنى چه كسى به ولايت و صاحب قلب متحقّق است؟ وَ مَنِ اهْتَدى و به زودى معلوم خواهد شد كه چه كسى به صراط هدايت يافته است، مقام او مقام القاى سمع گشته است و لايق شنودن پيام ماست.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۴

با اين بيان ديگر از ذكر قضيه‌ى مخالف (مفهومى) آن استغنا جسته و ضرورى ندانست بگويد كه چه كسى اصحاب صراط نيست و چه كسى به صراط راه نيافته است؟

سورة الأنبياء ..... ص : ۳۰۴

اشاره

همه‌ى اين سوره مكّى است و آن يكصد و دوازده آيه است آيات ۱ الى ۱۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۳۰۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ (۱) ما يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَ هُمْ يَلْعَبُونَ (۲) لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَ فَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۳) قالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّماءِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۴)

بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ بَلِ افْتَراهُ بَلْ هُوَ شاعِرٌ فَلْيَأْتِنا بِآيَةٍ كَما أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (۵) ما آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها أَ فَهُمْ يُؤْمِنُونَ (۶) وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَكَ إِلَّا رِجالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۷) وَ ما جَعَلْناهُمْ جَسَداً لا يَأْكُلُونَ الطَّعامَ وَ ما كانُوا خالِدِينَ (۸) ثُمَّ صَدَقْناهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْناهُمْ وَ مَنْ نَشاءُ وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (۹)

لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ كِتاباً فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۵

ترجمه: ..... ص : ۳۰۵

به نام خداوند بخشنده مهربان

مردمان را [هنگام] حسابشان نزدیک شده است و ایشان همچنان در غفلت رویگردانند.

هیچ پندی تازه از سوی پروردگارت برای آنان نیامد مگر آن را به بازیچه شنیدند.

دلبسته‌ی لهوند، و ستم پیشگان [مشترک] رازگویی شان را پوشیده داشتند [و گفتند] آیا این [پیامبر] جز بشری همانند شماست، آیا دیده و دانسته به سوی جادو می‌روید؟

گفت: پروردگار من هر سخن را در آسمان و زمین می‌داند، و اوست شنوای دانا.

یا اینکه گوینـد: [قرآن] خوابهای پریشان است. یا [گوینـد] آن را بر ساخته است. یا [گویند] او شاعری است. پس باید مانند آنچه به پیشینیان داده شد معجزه‌ای برای ما بیاورد.

پیش از آنان هم اهل هیچ شهری که [بعدها] نابودش کردیم، ایمان نیاورده بودند، آیا آن وقت اینان ایمان می‌آورند؟

و ما پیش از تو جز مردانی که به آنان وحی می‌فرستادیم، نفرستادیم، اگر نمی‌خواستیم از پژوهندگان کتابهای آسمانی بپرسند.

و آنان را به صورت پیکری نساخته بودیم که خوراک

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۶

نخورند و [آنان هم] جاودانه نبودند.

سپس وعـده‌ی خویش را در بـاره‌ی آنـان تحقیق بخشـیدیم و آنـان و کسـانی را که می‌خواستیم نجات دادیم و اسـرافکاران را نابود کردیم.

به راستی که به سوی شما کتابی فرو فرستاده‌ایم که در آن یاد [و سخن] شما هست. آیا تعقّل نمی‌کنید؟

تفسیر ..... ص : ۳۰۶

اقْتَرَبَ «قرب منه» مانند «کرم» و «قربه» مانند «سمع» با «اقترب» یک معنا دارد، و لکن در «اقترب» معنای مبالغه است.

لِلنَّاسِ حِسابُهُمْ نسبت قرب و بعد به افعال جز به اعتبار اوقات آن افعال نیست و وقت حساب عبارت از وقت قیامت است.

چون قیـامت در طول زمـان واقع است نه در عرض آن، قیـامت مقوّم زمان است نه قسـمتی (اجزای) از آن لـذا قرب و بعـد آن دیگر نمی‌تواند بر حسب زمان باشد.

بلکه قیامت نزدیک به زمان است، اگر چه نسـبت زمانیّات نسـبت به قیامت متفاوت باشد، بعضی از آنها نزدیک و بعضی دور است، به جهت همین تفاوت است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

«بعثت أنا و السّاعة کهاتین» یعنی مبعوث شدم من و قیامت مانند این دو، بر خلاف سایر انبیا که در این وضعیّت نبودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۷

وَ هُمْ فِی غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ «۱» آنان از حساب و از آمادگی برای حساب در غفلت هسـتند (از یاد قیامت و مهیّای حساب شدن) اعراض می‌کنند (یعنی هر چه از عمر می‌گذرد مردم به مرگ نزدیک‌تر شوند ولی علاقه آنان به دنیا و غفلتشان از آخرت بیشتر می‌شود).

ما یَأْتِیهِمْ مِنْ ذِکْرٍ هیچ پند و ذکری برای حساب از پروردگارشان نیامد مگر اینکه آن را شنیده و بازیچه پنداشتند.

مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ پندی که از جانب پروردگارشان می‌آید یا در باطن آنانست به سبب زجر ملایکه‌ی زاجر، نهی عقل ناهی، واردات نفسانی از قبیل هموم و غموم و خوابهای ترساننده و بشارت دهنده، یا (پندی که) در خارج (از وجودشان) است به سبب واردات خارجی از قبیل ابتلائات، امتحانات و حرکت‌هایی که از گردش روزگار می‌آید.

و کمتر می‌شود که انسان از آنها خالی باشد و مانند یادآوری‌های انبیا و اولیا و علما (ره) از انذارها و تبشیرها.

إِلَّا اسْتَمَعُوهُ آن پندها را با گوشهای ظاهری یا باطنی شنیدند.

وَ هُمْ يَلْعَبُونَ آنان (آن پندها را) به بازیچه گرفته با آن

---

(۱) غافلان دو گروهند: یکی در کار دنیا و هوای نفس مستغرق گروه دوّم آنان که در مشاهده جلال و جمال حقّ مستهلک. کشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصاری.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۸

بازی کردند، بدین گونه که آن را مانند افسانه پنداشتند که حقیقتی ندارد، یا مشغول به چیزهایی دیگر غیر از آن پندها شدند چون اعتنا به پندها نکردند.

لاهِيَةً دلهای آنان قُلُوبُهُمْ مشغول به غیر آن پندها است، یا مشغول به لهو هستند.

و فرق بین لهو و لعب این است که لعب کاری است که هیچ غایت و هدف عقلانی ندارد، ولی دارای غایت خیالی است، ولی لهو نه غایت عقلانی دارد و نه غایت خیالی اگر چه در واقع و نفس الامر خالی از غایت نمی‌باشد ولی آن غایت مورد احساس و درک نیست.

وَ أَسَرُّوا النَّجْوَى این جمله عطف بر «اقترب» است و «نجوی» به معنای سرّ و جمع «نجی» می‌باشد.

و معنای آیه این است که آنان نجوی می‌کردند (سرّی حرف می‌زدند).

و تعلیق فعل «اسرّوا» به «نجوی» برای مبالغه در اخفا و پنهان کردن سخنان است، یا آنان مناجاتشان را پنهان می‌داشتند همانطور که هر چه را که در مورد آن نجوی داشتند پنهان می‌کردند علّت اینکه آنان سخن گفتن در باره رسالت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را مخفی می‌کردند این بوده که آنان از امر پیامبر در شکّ بودند و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۰۹

شخصی که شک می‌کند ممکن نیست تسلیم شود تا آن حدّ که دیگر سخنی نگوید.

و از سوی دیگر نمی‌تواند آشکار و علنی ردّ یا قبول نماید، چه بر هیچ یک از آن دو روی نمی‌آورد.

و ممکن است جهت اخفا این بود که می‌ترسیدند مؤمنین اطّلاع پیدا کنند و رسوا شوند.

الَّذِينَ ظَلَمُوا بدل از ضمیر یا فاعل است و واو علامت جمع است، یا منصوب بر ذمّ یا اختصاص است.

وجه آوردن این جمله تصریح به وصف ذمّ برای آنان مسجّل و ثابت نمودن ظلم و ستم‌شان می‌باشد.

هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ آنان در نجوای خودشان می‌گفتند:

آیا این رسول جز بشری مانند شماست، پس نمی‌تواند رسول باشد، بنا بر این هر چه از او صادر می‌شود و غیر طبیعی است، جز سحر و جادو چیزی نیست.

أَ فَتَأْتُونَ السِّحْرَ آیا سحر را پذیرفته و به آن روی می‌آورید؟! وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ در حالی که شما می‌بینید که محمّد بشر است و با وجود رسالت و جایز نیست که ساحر باشد، یا شما

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۰

بينايان و حكيم هستيد و نبايد به صرف ادّعايى كه برهان بطلان آن با خودش مى‌باشد فريب بخوريد.

قالَ پيامبر صلّى اللّه عليه و آله به آنان گفت سرّى و پنهان سخن بگوييد يا سخن آشكار سازيد بر خداوند چيزى مخفى نيست زيرا كه:

رَبِّى يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِى السَّماءِ وَ الْأَرْضِ پروردگار من هر گفته و سخن را كه در آسمان و زمين است مى‌داند.

لفظ «فِى السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» ظرف «القول» يا «ليعلم» يا حال از «القول» يا از فاعل «يعلم» است.

وَ هُوَ السَّمِيعُ و او شنواى هر مسموع است كه شنوايى جز او نيست.

الْعَلِيمُ او عالم به هر معلوم است كه دانايى جز او نيست.

«پس اقوال آنان را مى‌شنود، خواه پنهان باشد يا آشكار، احوال و ضماير آنان را مى‌داند، پنهان بكنند يا نكنند.

بَلْ قالُوا عطف بر «أسرّوا ... تا آخر» است زيرا كه اين جمله در معنا به اين بر مى‌گردد كه آنان چنين گفتند: محمّد صلّى اللّه عليه و آله جز بشرى همانند شما نيست و كلامى هم كه آورده سحر و جادوست.

و جمله‌ى «بل قالوا» نمايانگر و بيانگر آن گفته است كه از حقيقت قرآن بسى دورترست و آن اين بود كه مى‌گفتند:

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۱

أَضْغاثُ أَحْلامٍ قرآن صور خيالاتى است كه ديوانه آنها را مى‌بيند، يا مانند خيالاتى است كه شخص خوابيده به صورت رؤيا مشاهده مى‌كند بدون اينكه حقيقتى داشته باشد (كه با اين قرآن دعوى نبوّت مى‌كند).

بَلِ افْتَراهُ بلكه قرآن را از پيش خود ساخته و آن را به خداى تعالى نسبت داده است.

و اين جمله عطف بر «قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ» است به تقدير «قالوا»، كه دريافت و استدراك در حكايت است از قول دورتر به دورتر از آن، يا عطف بر «اضغاث احلام» و دريافت و بيان آن حكايت است، يعنى اين گفتار از قول و گفته‌ى آنان بوده كه خداوند آن را براى ما حكايت كرده است.

و به هر تقدير اين جمله انتقال از دورتر به دورتر از قرآنست.

زيرا كه خيالات شخص ديوانه هم مطابق واقع نمى‌شود و هم مقرون به قصد گوينده نيست بر خلاف اختلاق و ساختن و جعل كردن كه خيالاتى است كه با قصد قايل همراه است.

بَلْ هُوَ شاعِرٌ گفتند كه محمّد درك مى‌كند و آگاه است كه چه مى‌گويد: بلكه او تدليس كننده و فريب دهنده است و چيزى را كه حقيقت ندارد به صورت حقّ ظاهر مى‌كند، بدين گونه كه آن را

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۲

مشتبه مى‌سازد و اين دورتر و بعيدترست.

زيرا كه آگاهى و احساس اضافه بر معناى اختلاق و جعل همراه با تصرّف در اظهار شىء است.

و اين جمله نيز عطف بر «قالوا» به تقدير «قالوا» يا عطف بر حكايت كننده‌ى قول است.

فَلْيَأْتِنا بِآيَةٍ محمّد شاعر بزرگى است كه اين كلمات را خود فرا يافته است (و از دروغ به خدا نسبت ميدهد اگر محمّد صادق و راستگوست نشانه و آيه‌اى براى ما بياورد.

كَما أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ چنانچه پيامبران پيشين آيت و نشانه‌ى آشكار داشته‌اند، مانند عصا و يد بيضاى موسى، ناقه‌ى صالح، زنده كردن مردگان، خوب كردن برص و پيسى به دست عيسى عليه السّلام.

ما آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها پيش از مردم مكّه هم ما اهل شهرى را كه ايمان (به خدا و قيامت) نياوردند همه را هلاك كرديم، يعنى هلاك كردن آنان بدان جهت بود كه پيشنهاد آوردن آيات و نشانه‌ها مى‌دادند، اينكه هلاكت آنان بدين جهت باشد به دليل

آنست که خدای تعالی هلاکت آن قوم را بعد از پیشنهاد کفّار مبنی بر آوردن آیه و نشانه از طرف محمّد صلّی اللّه علیه و آله ذکر کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۳

أَ فَهُمْ يُؤْمِنُونَ اگر محمّد به پیشنهاد آنان عمل کرد و آنچه را خواستند آورد آیا آنان ایمان می‌آورند؟! (تا مگر از هلاک و عذاب خدا برهند؟) وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَكَ إِلَّا رِجالًا ردّ انکار آنانست مبنی بر اینکه چگونه می‌شود بشر رسول باشد؟ چنانچه فقره‌ی اوّل آیه ردّ نظریّه و پیشنهاد آنان است.

نُوحِي إِلَيْهِمْ به پیامبران پیشین وحی می‌فرستادیم همانگونه که بر تو وحی می‌فرستیم البتّه «یوحی» با یا نیز خوانده شده به معنای وحی می‌شود.

فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ آنچه نمی‌دانید از اهل ذکر بپرسید.

در سوره‌ی نحل تفسیر و تفصیل این (ای رسول ما به امّت بگو) که شما خود اگر نمی‌دانید بروید و از اهل ذکر سؤال کنید (برخی مفسّرین گفته‌اند: مراد از اهل ذکر علمای تورات و انجیل است و برخی گفته‌اند علمای ربّانی هر ملّت و در احادیث ما اهل ذکر به ائمّه علیهم السّلام تفسیر شده است).

وَ ما جَعَلْناهُمْ جَسَداً لا يَأْكُلُونَ الطَّعامَ وَ ما كانُوا خالِدِينَ هیچ یک از پیامبران را پیکره‌ای قرار ندادیم که طعام و غذا نخورند و در دنیا جاودانه و همیشگی نبودند، بلکه همه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۴

آنان در معرض مرگ بودند.

این بیان ردّ قول کفّار است که می گفتند:

چگونه است این رسول که طعام می‌خورد و در بازارها راه می‌رود؟ و نیز ردّ شگفت زدگی آنانست که چگونه بیماری و مرگ بر پیامبر عارض می‌شود، آنجا که گفتند: «هَلْ هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ»! ثُمَّ صَدَقْناهُمُ الْوَعْدَ از آنکه جهّال و اشرار امّت گفتار رسولان حقّ را انکار کردند و در مقام آزارشان بر آمدند، به آنان (رسولان) وعده‌ی یاری دادیم در آنجا که گفتیم: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا» و وعده‌ی منّت گذاشتن بر آنان به جهت امامت دادن و وارث نمودن بر زمین است که در آیه: وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا ... تا آخر» آمده است.

پس این وعده همان جانشینی در زمین و تمکین در دین و تبدیل خوف و ترس آنان به امنیّت است که البتّه بر این آیه تصریح شده است که،: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ... تا آخر وعده خدا مخصوص مؤمنان شایسته کار است که متضمّن همان وعده‌ها» نجات دادن از دشمنانشان و پیروزی بر آنانست.

فَأَنْجَيْناهُمْ وَ مَنْ نَشاءُ وَ أَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ و آنان

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۵

را با هر که خواستیم از شرّ دشمنان نجات دادیم و مسرفان ظالم را هلاک گردانیدیم اسراف ضدّ قصد و میانه روی است، و میانه روی و قصد عبارت از استعمال اموال، اعضا، قوا و مدارک است در چیزی که شایسته است.

البتّه همان مقدار که شایسته است، نه زیادتر از آن و نه کمتر.

پس اسراف به این معنای اعمّ از خشک دستی و زیاده روی است.

گاهی اسراف در مقابل این دو حالت استعمال می‌شود، چه تبذیر و زیاده روی، صرف و استعمال کردن امور فوق است در چیزی که نباید در آن استعمال شود.

و خشك دستى كوتاهى در مصرف و استعمال در جايى است كه شايسته مى‌باشد، يا كوتاهى در مصرف كردن به مقدار شايسته است و اسراف مصرف كردن آن امور است در چيزى كه شايسته است زيادتر از مقدار لازم و شايسته.

در اينجا معناى اوّل مقصود است، زيرا كه مقصود از اسراف در اينجا تسليم نشدن و سرباز زدن از انبياست، امساك در اين است كه مدارك و قوا را در جهت انقياد آنان مصرف كند.

و در اين آيه ترغيب و تشويق به تسليم و انقياد به نبىّ صلّى اللّه عليه و آله

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۶

و تهديد مخالفت با اوست.

لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ كِتاباً همانا ما به سوى امّت كتابى كه مايه‌ى شرافت و عزّت شماست فرستاديم پس از آنكه ترغيب و تخويف را به اتمام رسانيد قريش يا عرب را مخاطب قرار داد.

فِيهِ ذِكْرُكُمْ در آن كتاب آوازه و شرف شماست يا آن كتاب سبب ذكر شما در بين مردم است يا سبب تذكّر و ياد آورى شما نسبت به آخرت.

أ آيا اعراض مى‌كنيد؟! فَلا تَعْقِلُونَ پس تعقّل و انديشه نمى‌كنيد كه ذكر شما در آن كتاب است، يا عاقل نمى‌شويد و ظالم و ستمگر مى‌شويد؟!

آيات ۱۱ الى ۲۴

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۱۱ تا ۲۴] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

وَ كَمْ قَصَمْنا مِنْ قَرْيَةٍ كانَتْ ظالِمَةً وَ أَنْشَأْنا بَعْدَها قَوْماً آخَرِينَ (۱۱) فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا إِذا هُمْ مِنْها يَرْكُضُونَ (۱۲) لا تَرْكُضُوا وَ ارْجِعُوا إِلى ما أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَ مَساكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ (۱۳) قالُوا يا وَيْلَنا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ (۱۴) فَما زالَتْ تِلْكَ دَعْواهُمْ حَتَّى جَعَلْناهُمْ حَصِيداً خامِدِينَ (۱۵)

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ (۱۶) لَوْ أَرَدْنا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لاتَّخَذْناهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فاعِلِينَ (۱۷) بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْباطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذا هُوَ زاهِقٌ وَ لَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ (۱۸) وَ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَنْ عِنْدَهُ لا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ لا يَسْتَحْسِرُونَ (۱۹) يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ لا يَفْتُرُونَ (۲۰)

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ (۲۱) لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتا فَسُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۲۲) لا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ (۲۳) أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ هذا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَ ذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ (۲۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۷

ترجمه: ..... ص : ۳۱۷

و چه بسيار شهرهايى را كه [اهالى آن] ستمگر بودند، درهم شكستيم، و بعد از آنان قومى ديگر پديد آورديم.

و چون عذاب ما را احساس كردند، آنگاه بود كه از آن گريختند.

نگريزيد و به مهد ناز و نعمت و خانه و كاشانه‌تان باز گرديد، شايد كه از شما بازخواست شود.

و همچنان سخنانشان این است تا اینکه آنان را همچون [گیاه] درو شده‌ی پژمرده گردانیم.

و ما آسمان و زمین و ما بین آنها را به بازیچه نیافریدیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۸

اگر می‌خواستیم که بازیچه بگیریم، به اختیار خویش می گرفتیم که ما کاردانیم.

بلکه حقّ را بر باطل می کوبیم و آن را فرو می‌شکافد، آنگاه است که آن نابود می گردد، وای بر شما از توصیفی که می کنید.

و هر کس در آسمانها و زمین است از آن اوست و کسانی که نزد او هستند از پرستش او سرباز نمی‌زنند و خسته نمی‌شوند.

شب و روز نیایش می کنند بی‌آنکه سستی ورزند.

یا خدایانی زمینی به پرستش گرفته‌اند که برانگیزاننده‌ی [آنان در قیامت] اند؟

اگر در آن دو خدایانی [متعدّد] جز خداوند [یگانه] بود، تباه می‌شدند خداوند صاحب عرش از توصیف آنان منزّه است.

[و] در آنچه می کند بازخواست نمی‌شود، ایشان [/ انسانها] بازخواست می‌شوند.

یا به جای او خدایانی را به پرستش گرفته‌اند؟ بگو برهانتان را بیاورید این یاد کرد همراهان من و یاد کرد پیشینیان من است ولی بیشترین آنان حقّ را نمی‌شناسند و رویگردانند.

تفسیر ..... ص : ۳۱۸

وَ کَمْ قَصَمْنا این جمله حالیّه و «کم» خبریّه یا استفهامیّه است، و «قصم» به معنای کسر و شکستن است و آن کنایه از هلاک کردن است، اعم از اینکه مقصود از: مِنْ قَرْیَةٍ اهل قریه باشد.

که لفظ «قریه» از باب مجاز در اهل قریه استعمال شده است.

یا لفظ «أهل» در تقدیر باشد، یا مقصود خود قریه است و شکستن قریه کنایه از هلاک و نابودی اهل آنست.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۱۹

کانَتْ ظالِمَةً «۱» این جمله صفت «قریه» یا جواب سؤال از حال قریه یا از علّت هلاک کردن قریه است.

و به هر تقدیر مفید تعلیل است! یعنی به علّت ستمگر بودن هلاکشان کردیم.

وَ أَنْشَأْنا بَعْدَها قَوْماً آخَرِینَ عطف بر «کم قصمنا» از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است، یعنی و سپس بعد از ایشان مردمانی دیگر پدید آوردیم.

فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنا إِذا هُمْ مِنْها یَرْکُضُونَ و چون عذاب ما را احساس کنند از عذاب ما فرار می کنند.

لا تَرْکُضُوا جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است، گویا که گفته شده: پس چه چیزی شایسته است به آنان گفته شود؟

خدای تعالی از باب توبیخ و سرزنش و استهزا می‌فرماید:

از عذاب خدا فرار نکنید.

وَ ارْجِعُوا إِلی ما أُتْرِفْتُمْ فِیهِ: «أترفته النعمة» نعمت او را به طغیان انداخت و «و أترف فلان» به صورت فعل معلوم یعنی اصرار بر تجاوز کرد و «اترف فلان» به صورت فعل مجهول به معنای این است که او به حال خود رها شد تا هر چه می‌خواهد بکند و هر کاری می‌خواهد انجام دهد.

---

(۱) نتیجه ظالم، خرابی وطن است که مصطفی فرمود. اگر ظلم خانه‌ی در بهشت باشد خداوند خرابی را بر آن مسلّط خواهد کرد. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۰

یا به این معناست که او آن چنان در نعمت است که چیزی مانع آن نیست، یا تکبّر می‌ورزد.

وَ مَساكِنِكُمْ به منزلهایتان برگردید.

برخی گفته‌اند: بعد از نزول عذابهایی چون قتل و غیر آن، ملایکه از باب استهزا چنین گفتند: حالا به منزلهایتان برگردید! لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ باشد که سؤال کنندگان از دنیای شما همانطور که قبل از این سؤال می‌کردند سؤال کنند، یا شاید شما در مورد نعمت‌هایتان مؤاخذه بشوید که با آنان چکار کردید؟

یا مورد سؤال قرار می‌گیرید که چگونه است که نعمت‌های شما عذاب را از شما دفع نمی‌کند؟

یا مورد سؤال انبیا علیهم السّلام قرار می‌گیرید که: چرا به آنان ایمان نیاوردید همانطور که قبل از این از شما چنین سؤال می‌کردند و به هر تقدیر سؤال هر چه باشد برای استهزاست.

قالُوا یا وَیْلَنا بعد از احساس عذاب به حسرت و ندامت گفتند: ای وای بر ما! و کلمه‌ی «ویل» به معنای رسوایی است یا کلمه‌ی تفجّع است که هنگام فاجعه و سختی گفته می‌شود، یا به معنای وقوع در هلاکت و نابودی ورود شرّ است، و این کلمه منادی واقع می‌شود، بدین گونه که آن مانند ذوی العقول قرار داده می‌شود، یا منادی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۱

محذوف است و تقدیر آن چنین است: «یا قوم انظروا ویلنا» إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ استیناف در مقام تعلیل است، یعنی پس از دیدن عذاب اعتراف کردند به خودهاشان ستم کردند یا به پیامبرانشان، یا به مردم که آنان را از انقیاد و فرمانبری انبیا منع کردند، یا غیر از اینها از ظلم و ستم‌های دیگر و پس از دیدن عذاب، اعتراف به گناه به حال آنان سودی ندارد.

فَما زالَتْ تِلْكَ دَعْواهُمْ حَتَّى جَعَلْناهُمْ حَصِيداً این دعوی آنان استمرار دارد تا آنجا که آنان را مانند گیاه چیده شده قرار دهیم، و چون مقصود یک گیاه درو شده و چیده شده است لفظ «حصید» را به صورت جمع نیاورد، یا آنان را به یک زرع تشبیه کرد که مشتمل بر ساقه‌های متعدّد باشد و لذا «حصید» را مفرد آورد.

خامِدِينَ این کلمه وصف «حصید» یا مفعول بعد از مفعول است، زیرا که مفعول فعل «جعل» در اصل خبر است و آن کنایه از استیصال و درماندگی است.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی اهل قریه‌ای از یمن است که خداوند برای آنان پیامبر فرستاد امّا اهل آن قریه او را کشتند، از این رو خداوند بخت النّصر را بر آنان مسلّط نمود، آنان از وطن و دیارشان گریختند، ولی ملایکه آنان را برگردانیدند، و کوچک و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۲

بزرگشان کشته شدند تا آنجا که هیچ اسم و رسمی از ایشان باقی نماند.

در بعضی اخبار ذکر شده که این آیه در ظهور قائم علیه السّلام نازل شده، چه وقتی که او به بنی امیّه و شام خروج می‌کند، بنی امیّه به روم فرار می‌کنند اهل روم به آنان می‌گویند: ما شما را راه نمی‌دهیم تا نصرانی شوید، پس بنی امیّه به گردنهایشان صلیب می‌اندازند و داخل روم می‌شوند، وقتی اصحاب قائم علیه السّلام نزد آنان حاضر می‌شوند رومیان خواستار صلح و امان می‌شوند.

پس اصحاب قائم علیه السّلام هم به آنان می‌گویند: ما امان نمی‌دهیم مگر اینکه کسانی از ما که پیش شما هستند به ما واگذارید رومیان هم بنی امیّه را تسلیم می‌کنند.

این است بیان آینده از قول خدای تعالی: وَ ارْجِعُوا إِلى ما أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَ مَساكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْئَلُونَ از چه رو شما در باره‌ی گنجینه‌ها و خانه‌هایتان بازخواست می‌شوید؟! در حالی که خداوند به آن داناترست. پس آنان می‌گویند:

ای وای بر ما ظالم و ستمگر بودیم، و این دعوی آنان به طور استمرار هست تا وقتی که ما آنان را همانند گیاه درو شده نو مستأصل

و درمانده قرار دهیم.

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۳

آسمان و زمینی را عبث و بازیچه خلق نکردیم که در آن توجّه به غایت عقلانی و حکمت‌ها و نکات و دقایق متقن نشود.

چون لعب به معنای بازی عبارت از کاری است که دارای غایت و هدف است و لکن غایت آن فقط خیالی است مانند بازی کردن اطفال.

چنانچه لهو کاری است که حتّی غایت خیالی ظاهر نیز نداشته باشد.

و مقصود این است که در خلقت آسمان و زمین و ما بین آن دو آنقدر حکمت‌ها و دقایق و مصلحت‌هایی که بر آن مترتّب است زیاد است که شمردن غایت‌های متقن و محکم آن ممکن نیست.

بنابر این خلقت آن بازی نیست بلکه به جهت تکمیل نفوس و اتمام فعلیّت‌های آنانست تا مستحق ثواب و عقاب شوند.

لَوْ أَرَدْنا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لَاتَّخَذْناهُ مِنْ لَدُنَّا این جمله یک جمله شرطی فرضی است یعنی اگر می‌خواستیم کار لهو انجام دهیم و لهو اتّخاذ کنیم راهی بهتر از این اتّخاذ می‌کردیم، به نحوی که غیر از ما کسی بر آن مطّلع نمی‌شد و آسمان و زمین را که برای همه مشهود است لهو و بازیچه نمی‌گرفتیم.

ضمنا لهو به زوج و همسر نیز تفسیر شده است، تا ردّ کسی باشد که بین خود و بهشت نسبت و دامادی معتقد است (یعنی خود را بهشتی و داماد بهشتیان می‌داند).

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۴

تفسیر به فرزند هم شده است تا ردّ بر کسی باشد که برای خدا فرزند ثابت می‌کند و مؤیّد این تفسیر است آنچه که خواهد آمد همانطور که در آینده معلوم می‌شود.

إِنْ كُنَّا فاعِلِينَ تأکید شرطیّه اوّل و جزای شرط محذوف است، برخی گفته‌اند لفظ «إن» نافیه است.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْباطِلِ گمان می‌رود آنچه که مناسب‌تر به توافق دو جمله معطوف و معطوف علیه است این است که چنین گفته شود: «بل قذفنا بالحقّ علی الباطل» و لیکن ما می‌گوییم: مقصود از حقّ حقّی است که به وسیله او خلق شده است و آن مشیّت است که ولایت مطلقه نام دارد.

آسمان اعمّ از آسمان عالم طبع و آسمان عالم ارواح، خود عالم کبیر و صغیر است، همچنین زمین و آنچه که بین آسمان و زمین است اعمّ است از آنچه که در عالم کبیر و صغیر است.

و همانطور که مشیّت که اضافه‌ی اشراقی خداست حقّ است و شایبه‌ی باطل در آن نیست، همچنین جمیع تعیّنات و ماهیّات باطل‌اند و شایبه‌ی حقّ بودن در آنان نیست و خدای تعالی بر طبق آیه: بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ، هر طور که بخواهد بر سبیل استمرار و دوام انفاق می‌کند یعنی با اضافه‌ی اشراقیّه‌ی خویش

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۵

تعیّنات و ماهیّات را که امری اعتباری هستند باطل می‌کند، قوا، نقایص، استعداد و آمادگی‌ها را طرد می‌کند تا تنها وجه او که حقّ است بماند.

همانطور که خدای تعالی با آفریدن آسمان‌های ارواح و زمین‌های اشباح با تجلّی حقّی ماهیّت اعتباری ظلمانی را در ابتدا باطل نمود.

همچنین از حیثیّت دوام و استمرار نیز باطل را از آنها دور می‌کند، چه آن ماهیّت‌ها خودشان فانی هستند و بقا ندارند.

و بقای آنها از طرف موجد و بوجود آورنده آنهاست که به سبب تجدّد و استمرار اضافه و اشراق وجود بر آنها حاصل می‌شود، همانطور که خداوند با خلقت آسمان و زمین باطل (نمود اعتباری) را ابتدائا و استمرارا از ماهیّت‌ها طرد نمود همچنین با خلقت آنها بطلان را از ماهیّت‌ها و استعدادها که در عالم اکوان هستند از جهت استمرار نیز طرد می‌کند.

و برای اشاره به اینکه خدای تعالی بطلان را از ماهیّت‌ها و استعدادها به طور استمرار طرد می‌کند معطوف و معطوف علیه را با دو فعل مخالف آورد.

و لفظ «قذف» اشاره به این است که به جهت قوّت قدرت خدای تعالی هیچ مانعی نمی‌تواند او را از ایصال حقّ منع کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۶

فَيَدْمَغُهُ «دمغه» مانند «منع» و «نصر» یعنی او را شکست تا شکستگی به دماغ رسید و هلاک و نابود شد.

فَإِذا هُوَ زاهِقٌ باطل مضمحلّ و از بین رفتنی است.

وَ لَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ وای بر شما از چیزهایی که خدا را با آنها وصف می‌کنید، یا خدا را توصیف می‌کنید که در افعالش بازی می‌کند بدون اینکه غایت‌های محکمی بر افعالش مترتّب شود، و خدا را به زن و فرزند داشتن توصیف می‌کنید.

وَ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ «۱» خدای تعالی خالق و مالک و غایت کسی است که در آسمان و زمین است.

پس چگونه آنان می‌توانند شریکان یا دوستان یا فرزند خدا باشند؟

این جمله حال است در موضع تعلیل و مؤیّد این است که مقصود از نفی لهو نفی فرزند و همسر است.

وَ مَنْ عِنْدَهُ و آنان که نزد خدایند، یعنی ملایکه‌ی مقرّبین که از مقام نزد خدا بودن بهرمندند و آن عطف بر «مَنْ فِي السَّماواتِ» از قبیل عطف مفرد است، یا مبتداست که خبر آن.

لا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ می‌باشد، بنابر این احتمال

---

(۱) غوّاص بلند همّت که با دریای موّاج به جان داد و ستد کند تا گوهر شب افروز به دست آرد، کی به شبح سیاه رنگ تن در دهد؟ چه نیکو سخنی گفت آنکه گفت هر کس خدا را بشناسد تن به خواری نزد خلق ندهد! کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۷

اوّل «لا ستکبرون» حال از «مَنْ فِي السَّماواتِ» و معطوف آن می‌باشد، یا فقط حال از «من عنده» می‌باشد.

و مقصود از کسانی که نزد خدا هستند مقرّبین می‌باشند که از آسمانها و زمین طبیعی مجرّد هستند و ادا کردن از آنچه که در آسمانها و زمین است با لفظی که مخصوص ذوی العقول است از باب تغلیب می‌باشد یا برای این است که از آن این معنا استفاده می‌شود که غیر ذوی العقول به طریق اولی مال خدا می‌باشند.

و معنای آیه این است که آنان از عبادت خدا استکبار و تکبّر نمی‌کنند پس چگونه می‌شود که آنان معبود باشند چنانچه بعضی معتقدند که آنان دختران یا پسران خدا می‌باشند؟! وَ لا يَسْتَحْسِرُونَ و خسته و ناتوان هم نمی‌شوند، «حسر» مانند «ضرب» و «فرح» یعنی خسته و درمانده شد، مانند «استحسر» و بر وزن «نصر» و «ضرب» به معنای کشف و انکشاف است.

يُسَبِّحُونَ با زبان (حال و قال) و با فطرت وجودشان خدا را تسبیح گفته و از نقایص تنزیه می‌نمایند.

علّت اینکه تنها تسبیح را برای آنان ذکر کرد و حمد را برای آنان نیاورد، عدم جامعیّت این فرشتگان می‌باشد.

اللَّيْلَ وَ النَّهارَ در شب و روز، یعنی به طور دایم، که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۸

غذای آنان تسبیح است و عالم ملایکه مقرّبین دارای شب و روز مناسب خودش می‌باشد اگر چه از شب و روز محسوس مجرّد

باشد.

زیرا که ملایکه‌ی مقرّبین با جهات وجوبی و جهات امکانی که دارند و با وجودات و تعیّناتشان شب و روز و با جمیع جهات و جمیع مراتبشان خدا را تسبیح می گویند.

لا یَفْتُرُونَ و آنان از تسبیح کردن سست و ضعیف نمی‌شوند، زیرا که تسبیح برای آنان چنانچه گفته شده همانند نفس‌های ما قرار داده شده است.

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ آنچه گفته شد حال کسانی است که در آسمان هستند و ادّعای خدایی نمی کنند و نباید چنین ادّعایی بکنند.

زیرا آنان بندگان ذلیلی هستند و تحت قدرت خدا می‌باشند، این مشرکین هستند که از زمین خدایانی برگرفته‌اند تا لاف پروردگاری زنند و مدّعی الهیّت گردند (چنین ادّعایی نیز دارند).

هُمْ یُنْشِرُونَ آنان کار خدایان را انجام می‌دهند و آوردن ضمیر قبل از فعل برای اشاره به حصر اضافی نسبت به کسی است که در آسمان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۲۹

«نشر» به معنای حیات و زنده کردن است، «انشار» به معنای احیاست و لفظ «ینشرون» با فتحه‌ی یا و ضمّه‌ی آن خوانده شده است.

لَوْ کانَ فِیهِما آلِهَةٌ «۱» اگر در آسمان خدایی باشد، چنانچه قایلین به الوهیّت ملایکه و ستارگان می گویند خدا در آسمان است، در زمین، چنانچه بت پرستان و گوساله پرستان بعضی از مردم پرستان و شیطان پرستان معتقدند و یاد و خدا چنانچه ثنویّه قایل به آن می‌باشند.

إِلَّا اللَّهُ لفظ «الّا» در اینجا استثنایی نیست، زیرا استثنا نه از جهت لفظ صحیح است و نه از جهت معنا.

چون لفظ «الهة» جمع نکره در جمله‌ی موجبه است لذا شامل مستثنی نمی‌شود.

و نیز اگر استثنا صحیح باشد لازم می‌آید بر حسب مفهوم مخالف استثنا، تعدّد خدایان باللّه صحیح (یعنی اللّه نیز یکی از الهه‌ها) باشد.

لَفَسَدَتا اگر خدایان متعدّدی بود در آسمان و زمین فساد لازم می‌آمد، چون هر یک از خدایان باید قدرت تامّ و کامل داشته

---

(۱) این آیت بر ذوق جوانمردان طریقت اشارت است به قطع علاقه و ترک اسباب، که هر که را دیده بر اسرار این آیت افتاد و توفیق رفیق خود یافت، دیده از نظر به اغیار بردوزد.

کشف الاسرار [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۰

باشند و گر نه جدا نمی‌باشند.

و قدرت تمام داشتن هر کدام مقتضی این است که هر یک از آنان بتواند از تحقّق مراد دیگری جلوگیری کند و با هم تدافع و تمانع داشته باشند.

چنانچه گفته شود: هر گاه مراد هر دو مقرون به حکمت باشد مراد هر یک مراد دیگری هم می‌شود آنوقت تدافع و تمانع از بین می‌رود.

جواب گفته می‌شود که استدلال به صحّت تدافع و تناقض است نه به وقوع تدافع و صحّت تدافع مستلزم صحّت فساد در آسمان و زمین، این استدلال متکلّمین و بیان آنان در مورد آیه است، پس بیان آنان همانطور است که می‌بینی.

امّا حقیقت امر در بیان آیه این است که گفته شود: آیه اشاره به برهان تامّ و کاملی دارد که نام آن، برهان صدّیقین و طریق آنانست، و آن برهان «فرجه» است که امام صادق علیه السّلام به آن اشاره کرده‌اند و آن این است که از وجود خدایان متعدّد فرجه لازم می‌آید و فرض دو خدا مستلزم سه خداست و سه خدا مستلزم پنج خداست ... و همچنین.

زیرا اگر دو خدا فرض شود یا هر دو قدیم و قوی هستند، یا هر دو حادث و ضعیف، یا یکی از آن دو قدیم و قوی است و دیگری حادث و ضعیف و احتمال اخیر (هر دو حادث یا یکی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۱

قدیم، دیگری حادث) خلاف فرض و اثبات توحید است (چه حادث به هر حال خلّاقیّت) و اگر هر دو قدیم باشند و واجب، چون وجوب از صفات وجود است و وجود چنانچه در اوّل کتاب گذشت مبنا و اصل تحقّق است.

زیرا تحقّق هر متحقّقی به سبب تحقّق وجود می‌باشد: و این مطلب نیز گذشت که وجود حقیقت واحد است و هیچ نوع کثرتی از وجوه کثرت‌ها در آن نیست، تکثّر وجود جز با ضمیمه محقّق نمی‌شود، وقتی فرض کردیم هر دو خدا قدیم باشند و واجب بالذّات در حقیقت وجود مشترک می‌شوند، تعدّد و افتراق آن دو فقط با ضمیمه امکان پذیر است و لا اقّل باید به یکی از آن دو ضمیمه‌ای منضمّ شود تا افتراق صحیح باشد بدین گونه از هم جدا شوند که یکی مطلق باشد و دیگری مقیّد و منضمّ به ضمیمه.

و از سوی دیگر ضمیمه نمی‌تواند از سنخ ماهیّت وجودی باشد (پس زاید فرضی است) و گر نه لازم می‌آید که کلا خدا ممکن و حادث باشد و این خلاف فرض است.

بیان ملازمه این است که هر چیز مرکّب تابع پایین‌ترین و ضعیف‌ترین اجزای خودش باشد، چون ماهیّت از حیث ذاتش نمی‌تواند جز ممکن باشد و ممکن جز حادث نمی‌تواند باشد.

پس هر مرکّب که ماهیّت جزیی از آن شده است جز ممکن و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۲

حادث نمی‌تواند باشد، واضح است که آن ماهیّت نمی‌تواند از سنخ عدم باشد پس حتما از سنخ وجود است.

پس آنچه که دو خدا فرض شده سه خدا می‌شود، و چون هر سه در حقیقت وجود مشترک هستند تعدّد جز با ضمیمه‌های متعدّد ممکن نیست و اقلّ آن ضمیمه‌ها دو ضمیمه است که در آن صورت وجوهی به آن اضافه شده سه را پنج می‌کند و چون سخن را به پنج تا منتقل کنیم باز وجوهی پدید می‌آید که نه می‌شود ... و همچنین تا بی‌نهایت می‌رود.

و این برهان بعد از اتقان مقدّمات از محکم‌ترین برهانها و تمامترین آنهاست، زیرا که این برهان از این نظر به خود حقیقت وجود گرفته بدون اینکه چیز دیگری با آن اعتبار شود.

و همانطور که معرفت تامّ خدا حاصل نمی‌شود جز با رفع حجابها و مظاهر و نفی اسما و صفات و کشف سبحات جلال بدون اینکه برای عارف اشاره و ذاتی لحاظ شود.

چنانچه از ائمّه علیهم السّلام وارد شده: خدا را به سبب خدا بشناسید، یعنی نه به سبب مظاهر، اسما و صفاتش.

و علم تامّ به خدا حاصل نمی‌شود مگر با رفع نظر از معلول‌ها و توجّه به خدا و تحقیق حقیقت خدا و اخذ برهان بر او از خود حقیقت او تا حدّی که گفته شود: خدا را با خدا شناختم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۳

حاصل مطلب اینکه اگر واجب متعدّد باشد لازم می‌آید که واجب به ممکن منقلب شود، در این صورت بطلان عالم و فساد آسمانها و زمین لازم می‌آید.

زیرا که آسمانها و زمین ممکن است، ممکن مادامی که مستند به واجب نباشد وجود پیدا نمی‌کند، یا لازم می‌آید متعدّد واحد شود

كه آن مطلوب ماست، يا لازم مى‌آيد عدد واجب به يك حدّى محدود و منتهى نشود و بى‌نهايت بالا برود كه آن خلاف مدّعى است.

فَسُبْحانَ اللَّهِ اگر تعدّد موجب ابطال آسمانها و زمين است پس خداوند منزّه است رَبِّ الْعَرْشِ پروردگار عرش است و عرش عبارت از همه‌ى مخلوقات است.

عَمَّا يَصِفُونَ خداوند منزّه است از آنچه كه مشركين او را توصيف مى‌كنند كه مقصود شريك گرفتن براى خداست، يا توصيف خدا به شريك است.

لا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ اين جمله حال، يا جواب سؤال مقدّر، يا معترضه است، و مقصود اين است كه بر او حكم نمى‌شود به سبب سؤال كردن از او در افعالش و اين عدم سؤال دليل بر الهيّت او مى‌باشد و او بر هر چه مى‌كنيد (حاكم مطلق است و) بازخواست نشود.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۴

وَ هُمْ يُسْئَلُونَ «۱» در حالى كه معبودهاى ديگر مورد سؤال قرار مى‌گيرند و بر آنان حكم به سؤال مى‌شود، (هميشه در ذهن اين سؤال طرح است كه چگونه حادث قديم و واجب است و چرا و چرا؟!) و اين دليل آنست كه آنها خدا نيستند.

و ضمير در اين جمله به معبودها، يا به معبودها و عبادت كنندگان بر مى‌گردد، يا فقط به عبادت‌كنندگان جهت تهديد بر مى‌گردد، يا معناى آيه اين است كه شايسته نيست كه از فعل خدا سؤال شود، چه خداوند كارى را انجام نمى‌دهد مگر به جهت وجود حكمت‌ها و مصلحت‌هاى متعدّد متقن و محكم كه شمارش آنها ممكن نيست، در حالى كه آن معبودها به سبب جهل به غايات و راه نيافتن به مصالح، شايسته است كه مورد سؤال قرار گيرند.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لفظ «دون» به معناى تحت و فوق و به معناى جلو عقب است، اين لفظ از اضداد است و به معناى غير و مكان نزديك هم مى‌آيد.

و آنچه كه در اينجا مناسب است اين است كه به معناى جلو يا «عند» يعنى مكان نزديك باشد تا كلام از باب تأسيس بوده باشد.

زيرا آيه كه مى‌فرمايد:

---

(۱) يكى اهل توبيخ است از وى پرسد تا حجت بر او درست شود و او رد توبيخ كند، يكى اهل بخشش و آمرزش است از وى پرسد تا سزاى وى به تمامى به او رساند. كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۵

لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَنْ عِنْدَهُ اين احتمال را كه چيزى در عالم اله باشد باطل مى‌كند، خواه آن اله معبود قرار بگيرد يا نگيرد.

و قول خداى تعالى: أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ اين احتمال را كه چيزى با قرار داد بين خودشان اله باشد باطل مى‌كند، چه اتّخاذ خدايان از زمينى اعم از اينكه «من الأرض» صفت «آلهة» باشد، يا متعلّق به «اتّخذوا» مشعر اين است كه اتّخاذ خدايان از پيش خودشان است، نه از جانب خدا.

و قول خداى تعالى: أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً مشعر به اين است كه اتّخاذ خدايان با قرار داد الهى و با اذن و اجازه‌ى اوست، همانطور كه وقتى گفته مى‌شود: «جعلوا أميرا لهم من ملكهم» و «جعلوا أميرا لهم من عند الملك» جمله‌ى اوّل دلالت مى‌كند بر اينكه قرار دادن امير براى آنان از پيش خودشان بوده و جمله‌ى دوّم دلالت دارد بر اين كه اين قرار داد با اذن و اجازه ملك بوده است.

و تقديم لفظ «من دونه» در اينجا بر لفظ «آلهة» به جهت شرافت آنست كه از اضافه‌اش به خداى تعالى ناشى مى‌شود و آن حال از «الهة» يا متعلّق به «اتّخذوا» است.

قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ بگو: بر اثبات ادّعای خویش دلیل بیاورید چون گزینش خدایان به سبب قرار داد از پیش خودشان

ترجمه بیان السعادة، ج ۹، ص: ۳۳۶

بوده است، لازمه‌اش این است که در واقع و نفس الأمر صحّت خدایان را اثبات کنند.

لذا اوّلا بر سبیل انکار، خدا بودن خدایان را با جمله‌ی «هم ینشرون» باطل نمود.

ثانیا مطلق آنچه را که خدایان تصوّر می‌شود باطل نمود و فرمود: «لَوْ كانَ فِيهِما ... تا آخر» و قبل از این به طور مطلق خدایان را ابطال کرده بود آنجا که فرمود: «وَ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ ... تا آخر».

و چون خدا گزینی آنان با قرار داد الهی لازمه‌اش این است در واقع و نفس الامر وجود خدایان صحیح باشد بلکه در صحیح بودن آنچه که اله و خدا با اذن و اجازه‌ی خدا اخذ شده کافی باشد که آن چیز مظهر الوهیّت خدا باشد، به اینکه از حدود نفسش خارج شود و ربّ آن در آن ظهور پیدا کند ...

لذا فرمود: قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ به آنان بگو دلیل بر اذن خدا و اجازه‌ی او در الوهیّت آنچه را که خدا اخذ کرده‌اید بیاورید.

و چون امر برای تعجیز و عاجز کردن است و مقصود نفی برهان بر مدّعی است فرمود:

هذا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ این جمله در مقام تعلیل عدم برهان است، یعنی این قرآن ذکر کسانی است که با من‌اند و احکام متعلّق به آنانست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۹، ص: ۳۳۷

وَ ذِكْرُ مَنْ قَبْلِي و ذکر قبل از من نیز می‌باشد و در احکام کسانی که با من است و همه انبیا دانشمندان پیش از کسانی که قبل از من است، چیزی که دلالت بر اذن خدا در اتّخاذ آنچه را که به عنوان خدایان اخذ کردید وجود ندارد.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ بیشتر آنان حقّ اوّل تعالی و صفاتش را نمی‌دانند، تا اذن خدا و ترخیص او را در خدا بودن چیزی بدانند، یا حقّ ثابت را نمی‌دانند.

پس آنچه را که تخیّل می‌کنند مانند دیوانه به آن توجّه می‌نمایند بدون اینکه علم به حقّ بودن آن داشته باشند.

و تقیید به «اکثر» برای این است که اندکی از آنان بطلان خدایان را می‌دانند ولی به سبب غرض‌های نفسانی قایل به الوهیّت آنها شده‌اند

و لفظ «الحقّ» با رفع خوانده شده که خبر مبتدای محذوف یا مبتدای خبر محذوف باشد.

فَهُمْ مُعْرِضُونَ پس آنان از حقّ روی گردانند، به همان جهت که گفته شد.

آیات ۲۵ الی ۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۲۵ تا ۳۱] ..... ص : ۳۳۷

اشاره

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (۲۵) وَ قالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً سُبْحانَهُ بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ (۲۶) لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (۲۷) يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (۲۸) وَ مَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلهٌ مِنْ دُونِهِ فَذلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۲۹)

أَ وَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ كانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَ فَلا يُؤْمِنُونَ (۳۰) وَ جَعَلْنا فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَ جَعَلْنا فِيها فِجاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۸

ترجمه: ..... ص : ۳۳۸

و ما بیش از تو هیچ پیامبری نفرستادیم، مگر آنکه به او وحی می‌فرستادیم که خدایی جز من نیست، پس مرا بپرستید.
و گفتند که خداوند رحمان فرزندی برگزیده است منزّه است او، بلکه آنان [فرشتگان] بندگانی گرامی‌اند.
در سخن بر او پیشدستی نکنند و آنان به فرمان او کار کنند.
او گذشته و آینده‌شان را می‌داند و [فرشتگان] شفاعت نمی‌کنند مگر برای کسی که [خداوند] از او خشنود باشد و ایشان از خوف و خشیت او بیمناکند.
و هر کس از آنان که گوید من خدایی به
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۳۹
جای او هستم، جهنّم را جزای او می‌گردانیم [و] بدینسان ستمگران [مشرک] را جزا می‌دهیم.
آیا کافران نیندیشیده‌اند که آسمانها و زمین فرو بسته بودند، آنگاه آنها را برگشادیم، هر موجود زنده‌ای را از آب آفریده‌ایم، آیا ایمان نمی‌آورند؟
و در زمین کوههای استوار افکنده‌ایم تا ایشان را نجنباند و در آن راههایی گشاده پدید آوردیم باشد که آنان راه یابند.

تفسیر ..... ص : ۳۳۹

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِی إِلَیْهِ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ و ما هیچ رسولی را به رسالت نفرستادیم جز آنکه وحی کردیم که به جز من خدایی نیست تنها مرا به یکتایی پرستش کنید و بس.
چون وحی مخصوص به رسول است، عبادت برای او و امّتش عامّ است ضمیر «إلیه» را مفرد آورد و در امر به عبادت جمیع را مخاطب قرار داد.
و ممکن است «و مآ أرسلنا» عطف به اعتبار معنا باشد و در آن معنای برانگیختن و ترقّی باشد گویا فرموده باشد:
آنان برهانی بر این کارشان یعنی اتّخاذ خدایان ندارند، چه برهان این مطلب جز از طریق وحی نیست و در وحی اذن و ترخیص در اتّخاذ خدایی جز اللّه نیست، بلکه ما قبل از تو رسولی نفرستادیم جز اینکه به او وحی به توحید و سلب همانند و شریک
ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۰
نمودیم، نه اینکه به شرک آوردن و همانند آوری حکمی کرده باشیم».
وَ قالُوا عطف به اعتبار معناست که گویا گفته باشند، ما خدایانی برگزیده‌ایم، یا خداوند برای ما خدایانی قرار داده است و نیز گفتند:
اتَّخَذَ الرَّحْمنُ وَلَداً خداوند رحمان فرزندی برگزیده است، یعنی ملایکه دختران خدا هستند، یا عزیز و مسیح فرزند خدایند! سُبْحانَهُ خداوند منزّه از همسر و فرزند است.
بَلْ بلکه (کسانی را که مشرکان فرزند پنداشتند از فرشتگان ملایکه، مسیح و عزیز عِبادٌ مُکْرَمُونَ بندگان خدا هستند که گرامی و ارجمندند.
بدان همانطور که مکرّر گفته شده است حقایق و ذوات اشیا عبارت از فعلیّت‌های اخیر آنهاست، اسما و احکام آن اشیا بر همان

فعلیّت‌ها جاری می‌شود و انسان وقتی با بیعت خاصّ و لوی بیعت نمود فعلیّتی برای او حاصل می‌شود که همان فعلیّت اخیر اوست.

و این فعلیّت با ولایت منعقد و بسته می‌شود همانطور که شیر با مایه‌ی پنیر بسته می‌شود و با همین انعقاد است که برای او

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۱

نسبتی به صاحب ولایت و بیعت حاصل می‌شود که از آن نسبت تعبیر به بنوّت و ابوّت یعنی پسری و پدری می‌شود.

و به حکم منطوق صریح قول خدای تعالی: إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ بر آن نسبت صدق می‌کند که آن نسبتی بین عبد و خدای تعالی است و به همین اعتبار یهود گفتند:

ما فرزندان خدا هستیم.

و به همین اعتبار و به اعتبار اینکه نسبت جسمانی و نسبتی که از آن به ابوّت و بنوّت تعبیر می‌شود از مسیح منتفی بود، به اعتبار اینکه بدن مسیح محکوم به روحش شد.

نصاری گفتند: مسیح فرزند خداست و در غیر مسیح این حرف را نزدند و همچنین است مطلب در باره‌ی عزیر.

و چون پیروان و تابعین این گفته را بدون تحقیق و تحصیل گفتند و از ولادت جز ولادت جسمانی را که مستلزم مفاسد زاید در حقّ خدای تعالی می‌باشد درک نکردند خدای تعالی سخن آنان را ردّ کرد و بنده بودن را برای آنان اثبات نمود، ولادت و سنخیّت را.

لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ لفظ «با» به معنای «فی» یا برای سببیّت است.

تا در سخن به او پیشدستی نکنند (یعنی بالاتر از سخن خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۲

نگویند و لاف و گزاف نزنند).

وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ آنچه که با معطوف علیه موافق‌ترست این بود که بگوید: «و یعلمون بامره» و لکن خداوند اراده‌ی حصر در مسند الیه نمود و عمل آنان را حصر در این کرد که آن عمل با امر خدا باشد ... لذا روش را تغییر داد.

يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ مقصود از آنچه که بین دستهایشان است چنانچه در گذشته بارها گفتیم یا دنیا و یا آخرت است.

وَ ما خَلْفَهُمْ معنای آن با مقایسه با ما قبلش معلوم می‌شود و این جمله جواب سؤال مقدّر است.

گویا که گفته شده: آیا خداوند جهت دنیا و آخرت آنان را می‌داند تا جایز باشد که در آنچه که مردم به آن احتیاج دارند در دنیا و آخرتشان امر نماید؟ پس فرمود: خداوند آن را می‌داند.

وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى شفاعت نمی‌کنند مگر برای کسی که طینت و سرشت او مورد رضایت خدا باشد، چه شفاعت منحصر در کسی که ایمان آورده باشد نیست.

یا معنای آیه این است که شفاعت نمی‌کنند مگر برای کسی که خداوند راضی است که رسول خدا برای او شفاعت کند، پس این آیه در معنای مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۳

وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ در حالی که آنان از ترس خدا، از غیر ترس خدا مشفق هستند.

خشیت چنانچه گذشت ترس و خوف با ترحّم است، چه خشیت حالتی است که از لذّت وصال و احساس به فراق و جدایی یا فوات (از بین رفتن) ممزوج می‌شود، شفقت نیز به همین معناست جز اینکه در خشیت گاهی هیبت و در شفقت اعتنا و عنایت لحاظ می‌شود.

و معنای آیه این است که آن بندگان دارای هیچ جهت خوف و ترسی نیستند جز جهت خشیت از خدا و بنا بر این لفظ «من» برای تعلیل و تقدیم برای حصر است.

یا معنای آیه این است که آن بندگان به علّت ترس از خدا بر اهلشان یا بر خلق خدا مشفق هستند، یا معنای آن این است که آنان در عین خشیت و ترس مشفق هستند.

یعنی به واسطه‌ی ادراک لذّت وصال فی الجمله در خشیت دوستدار خشیت هستند و می‌ترسند که خشیت فوت شود.

بنابر این لفظ «من» صله‌ی اشفاق است، زیرا اشفاق گاهی متعدّی به واسطه‌ی «علی» اگر در آن جهت ترحّم لحاظ شود و گاهی با «من» متعدّی می‌شود اگر در آن معنای خوف لحاظ شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۴

وَ مَنْ یَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّی إِلهٌ مِنْ دُونِهِ لفظ «من دونه» ظرف لغو متعلّق به «یقل» است، یعنی هر کس از خلق یا بندگان گرامی بدون اجازه‌ی خدا بگوید: من خدا به معنای مربّی در طاعت هستم.

و لذا «إنّی إله» تفسیر شده که من إمام هستم، یا ظرف مستقرّ و صفت «اله» است و لفظ «من» برای تبعیض است.

یعنی کسی از آنان که (مقرّبان درگاهند) بگوید که من خدای ثابت هستم در حالی که در برخی از خصوصیّات غیر او هستم.

فَذلِکَ لفظ «ذلک» اسم اشاره‌ی بعید و جهت سست شمردن و دور کردن آن از ساحت حضور است.

نَجْزِیهِ جَهَنَّمَ کَذلِکَ نَجْزِی الظَّالِمِینَ پاداش آنان جهنّم است و ظالمین را این چنین پاداش می‌دهیم، یعنی ظالمین به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله به سبب غصب حقّ آنان، یا مقصود ظالمین به سبب منع حقّ از مستحقّ و دادن آن به غیر مستحقّ است که این ظلم ناشی نمی‌شود مگر از انانیّت، که آن نوعی الوهیّت در مقابل خدای تعالی و مغایر با اوست.

أ وَ لَمْ یَرَ الَّذِینَ کَفَرُوا و تقدیرا این چنین است:

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۵

آیا کسانی که کافر شدند نظر نکردند و ندیدند که:

أَنَّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ کانَتا رَتْقاً فَفَتَقْناهُما «۱» آسمانها و زمین طبیعی منضمّ و مجتمع بودند در وجود واحد جمعی در مقام مشیّت، سپس در مقام عقول، سپس در مقام نفوس، پس در مقام طبع آن دو را جدا کردیم؟

یا آسمانهای ارواح و زمین‌های اشباح در مقام مشیّت، عقول و نفوس یکی بود ما آن دو را جدا کردیم، یا آسمانها و زمین که در عالم صغیر واقع شده‌اند در نطفه و جنینی یکی بودند که ما آنها را جدا کردیم، یا آسمان‌ها و زمین‌ها یکی بودند، نه باران می‌داند و نه گیاه می‌رویاندند، پس آن دو را با باران و گیاه جدا کردیم.

بنا بر بعضی از تفسیرها استعمال رؤیت در آیه یا به این است که رؤیت به معنای علم قرار داده شود، یا به ادّعای این است که فرو بستن و گشادن از حدسیّات یا مانند حسیّات است و ندیدن آن از جهت عدم التفات و توجّه است.

وَ جَعَلْنا مِنَ الْماءِ «۲» کُلَّ شَیْءٍ حَیٍّ این جمله عطف بر «فتقنا» است و تقدیر آیه چنین است: از آب آسمانها و زمین

---

(۱) بزرگان دین گفته: آنچه در عقل محال است خداوند بر آن قادر بر کمال است و در قدرت بی‌احتیال و در قیامت برگشتن حال و در صفات جاوید متعال است. کشف الاسرار

(۲)

آب دارد صد کرم صد احتشام که پلیدان را پذیرد و السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۶

هر چیزی را زنده قرار دادیم، آن یا به سبب حیات حیوانی است یا به سبب حیات نباتی و حیوانی، چه، حیوان از آب خلق شده که همان نطفه است، نطفه مادّه‌ی انسان است و نبات و گیاه از آب آفریده شده، که آب سبب آفرینش و رویش گیاه است.

یا تقدیر این است: پس از برگشودن آنها از آب هر چیزی را زنده قرار دادیم.

أ آیا از آن آیات و نشانه‌ها که آیات علم، حکمت، قدرت و تصرّف خدای تعالی در بزرگ، کوچک، جلیل و حقیرست اعراض می‌کنند؟! فَلا یُؤْمِنُونَ پس آیا باز هم ایمان نمی‌آورند و به او اذعان نداشته و یقین نمی‌یابند.

وَ جَعَلْنا فِی الْأَرْضِ رَواسِیَ بعد از برگشایی آسمان در زمین، در زمینی کوههایی ثابت و استوار قرار دادیم (شاید امامان و مردمان ثابت ایمان مراد باشد).

أَنْ تَمِیدَ بِهِمْ تا ایشان را نجنباند، این آیه با تنزیل و تأویلش گذشت.

وَ جَعَلْنا فِیها فِجاجاً و در آن راههای گشاده پدید آوردیم.

لفظ «فجاج» جمع «فجّ» است و آن راه گشاد واسعی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۷

است که بین دو کوه قرار می‌گیرد، یا مطلق راه است، مانند «فجاج» با ضمّه و از تنزیل و تأویل آیه‌ی سابق بیان این آیه نیز استفاده می‌شود.

سُبُلًا بدل از «فجاجا» است لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ شاید که هدایت یابند و به معایش، مصالح، منافع خود و دفع ضرر از خودشان، به شهرهای صوری وطن‌های حقیقی‌شان رهنمون شوند.

آیات ۳۲ الی ۳۵

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۲ تا ۳۵] ..... ص : ۳۴۷

اشاره

وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ (۳۲) وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ (۳۳) وَ ما جَعَلْنا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِکَ الْخُلْدَ أَ فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ (۳۴) کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوکُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَیْرِ فِتْنَةً وَ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۷

و آسمانها را همچون سقفی محفوظی آفریده‌ایم حال آنکه ایشان از پدیده‌های شگرف آن رویگردانند.

و اوست که شب و روز و خورشید و ماه را آفریده، که هر یک در سپهری شناورند.

و ما پیش از تو هم برای هیچ انسانی جاودانگی مقرّر نداشته‌ایم، آیا اگر تو بمیری آنان جاویدانند؟

هرجانداری چشنده‌ی [طعم] مرگ است را به بد و نیک، به آزمایشی می‌آزماییم، و به سوی ما بازگردانیده می‌شوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۸

تفسیر ..... ص : ۳۴۸

اشاره

وَ جَعَلْنَا السَّماءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً آسمان را سقفی قرار دادیم که از کهنه شدن و از بین رفتن تا وقت معلوم، یا از وقوع بر زمین، یا از استراق سمع محفوظ است.

وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ آیاتی که دلالت بر وجود صانع و علم و حکمت و قدرت و عنایت او به خلقش می‌باشد بسیار است، ولی آن کفّار از آن آیات اعراض می‌کرده‌اند، آنها مانند دیگر اهل زمان‌ها از آیات عبرت نمی‌گرفتند، بلکه از آنها اعراض می‌کردند.

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ «۱» او خدایی است که شب و روز را آفرید، که آن دو از آیات الهی است که اکثر آثار جهان به آنها بستگی دارد.

و این جمله عطف بر قول خدا: وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ می‌باشد، یا حال از فاعل مستتر در «معرضون» یا

---

(۱) بر ذوق اهل معرفت این شب و روز نشان قبض و بسط عارفان است. گفته‌اند: بنده‌ی حقّ تا رنج بلا در هر مکان نکشد، لذّت ایمان نچشد. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۴۹

از «عن ءایتها» است چنانچه قول خدا: وَ هُمْ عَنْ آیاتِها مُعْرِضُونَ حال از ما قبلش می‌باشد.

معنای آیه این است: قرار دادیم آسمان را سقف محفوظ با آیات و نشانه‌های بسیار، در حالی که کفّار از آیات آسمان اعراض می‌کنند و توجّه به آنها ندارند در حالی که ما شب و روز را آفریدیم که برای آنان مشهودست و دیده می‌شود و شب و روز نیز از آیات آسمان است و بر شب و روز حکمت‌ها و مصالح بسیار مترتّب است، شایسته نیست از شب و روز غفلت و اعراض شود.

وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ «۱» و آفتاب و ماه را آفریدیم که آن دو از بزرگترین آیات آسمان است و هیچ چیزی تکوّن پیدا نمی‌کند مگر به سبب تأثیر آن دو، هر کسی با تأمّل و تدبّر که از شأن انسان است نظر به آفتاب و ماه بکند می‌فهمد که آن دو از نظر مقدار بزرگتر و از نظر اثر بیشتر است و ظهور و وضوح آن دو شدیدتر از آنست که غفلت شود، یا دلالت آن دو بر مبدأ علیم و حکیم و قدیر درک نشود.

کُلٌّ هر یک از خورشید و ماه فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ در سپهری شناورند، ظاهرا باید چنین می‌گفت: کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ

---

(۱) آفتاب نشانه‌ی صاحب توحید است و ماه نشان صاحب علم. صاحب توحید، خداوند در دست و صاحب علم خداوند عمل و درمان. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۰

اگر فرض شود هر یک از آن دو سیر می‌کند، یا باید بگوید: «یسبحان» یا «یسبح» اگر فرض شود هر دو سیر و حرکت می‌کنند و لکن خدای تعالی به جهت اشعار به کثرت افراد طولی هر یک از خورشید و ماه عبارت را چنین آورد.

چنانچه وارد شده است: پشت این خورشید شما سی و نه خورشید وجود دارد و پشت این ماه شما سی و نه ماه وجود دارد.

و نیز افراد عرضی خورشید و ماه نیز فراوان است، چنانچه در زمان ما از حکمای فرنگ شایع شده که بعضی از ستارگان خورشیدهایی هستند که به ذات خود نور دهنده است، بعضی از ستارگان ماه‌هایی هستند که نورشان را از غیر خودشان می‌گیرند.

بنابر این معنای آیه این است: هر جماعتی از افراد خورشید و افراد ماه در نوعی از فلک روحانی و جسمانی در سیر و حرکت‌اند.

زیرا افلاک مانند ستارگان همانطور که طبیعی هستند روحانی نیز هستند چنانچه گفته شده:

آسمانهاست در ولایت جان کار فرمای آسمان جهان

و آوردن ضمیر ذوی العقول برای شاره به این است که آن افلاک دارای شعور و علم هستند، چنانچه گفته شده.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۱

خرمگس، خنفسا «۱» حمارقبان «۲» همه با جان و مهر و مه بی‌جان!

و استعمال سباحت به معنای سیر و حرکت به جهت تشبیه فلک به دریا و نهر و تشبیه ستارگان به شنا کننده است.

وَ ما جَعَلْنا التفات از غیبت به تکلّم است، پیش از این فعل در صیغه غایب و اکنون در صیغه متکلّم آمده است، چنانچه ما قبل آن التفات از تکلّم به غیبت بود.

و این جمله عطف یا حال از سابقش می‌باشد (یعنی در حالی که جاودانگی نیست) و ضمنا انکار سخنی است که می گفتند مبنی بر اینکه ما منتظر مرگ پیامبر هستیم (یعنی ای کاش محمّد بمیرد و از دستش راحت شویم).

گویا که در مقابل خدا فرموده است: ما شب و روز را آفریدیم که با تعاقب و پشت سر هم آمدن خود همانطور که برای تو و جمیع مشهود است همه‌ی نفوس و موالید را فانی کنند و از بین ببرند.

لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ و برای بشری قبل از تو خلد و جاودانگی را قرار ندادیم که خارج از سنّت فنا کردن و از بین بردن شب و روز باشد تا آنان تصوّر کنند تو جاودانه‌ای و خواهان مرگت باشند.

---

(۱) خنفسا: جانوری است بدبوی و کوچک و سیاه

(۲) حمار قبان: جانوری است کوچک که به آن خرک خدا گویند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۲

أ آیا منتظر مرگ تو هستند، نه مرگ خودشان؟! فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ این جمله تعلیل انکار خلود است.

یعنی: اگر تو بمیری آیا آنان جاودانه خواهند بود! پس بدانید که هر جانداری چشنده طعم مرگ است.

وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ عطف بر «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ» یا بر «وَ ما جَعَلْنا» است.

و اختلاف در اسمیّه و فعلیّه بودن جمله یا در ماضی و استقبال بودن برای اشعار به این است که امتحان و اختیار از گذشته استمرار دارد تا مستقبل یعنی، همواره شما را به نیک و بد آزمایش می کنم.

«تحقیق در خیر و شرّ» ..... ص : ۳۵۲

بدان که انسان دارای مراتبی است و برای هر مرتبه از آن مراتب، شرّ و خیریست که مخصوص به همان مرتبه است، چه خیر مرتبه‌ی حیوانیّت ملایمات و سازگاریهای شهوت‌ها و غضب‌های اوست.

و خیر مرتبه‌ی بشریّت همین ملایمات و سازگاریهاست ولی به شرط اینکه از انقیاد و فرمانبری عقل خارج نشود و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۳

ملایمان مرتبه‌ی قلبی علوم و اوصاف زیبا و نیکوست.

و شرّ در هر یک از این مراتب منافرات و ناسازگاریهای آن مرتبه است ... و هکذا.

گاهی خیر و خوبی یک مرتبه شرّ و بدی مرتبه‌ی دیگر قرار می گیرد، گاهی هم خیر آن مرتبه می‌شود و گاهی نه شرّ می‌شود و نه خیر.

و معنای ابتلا، اختیار، امتحان و رهایی از چیزی است که شایسته نیست انسان با آن باشد.

امتحان به وسیله‌ی شرّ و بدی مرتبه‌ها واضح است و امتحان در مورد خیر مرتبه‌ها به این است که توجّه شود که آیا او شکر می کند و

در خیر متوجّه افاضه کننده‌ی خیر است، یا طغیان می‌کند و از مفیض خیر غافل می‌شود؟

زیرا که با شکر کردن لطیفه‌ی انسانی از آلودگی‌ها و نفس از رذایل رها می‌شوند، با طغیان و سرکشی لطیفه‌ی سجّینی از شایبه‌ی علیّین و نفس از شایبه‌ی خصایل رها می‌شود.

فِتْنَةً این کلمه مصدر است از غیر لفظ فعل وَ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ این جمله وعده و وعید است و آن عطف بر «کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ» بوده همانند ما قبلش دلیلی است بر عدم جاوید زیستن.

روایت شده است امیر المؤمنین علیه السّلام مریض شد و برادرانش

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۴

از او عیادت کردند، پس گفتند: حالت چگونه است یا امیر المؤمنین؟

فرمود: حالم بدست.

گفتند: این سخن مثل تو نیست، فرمود: خدای تعالی می‌فرماید: ما شما را با شرّ و خیر آزمایش می‌کنیم، خیر صحّت و بی‌نیازی و غناست و شرّ مرض و تنگدستی.

آیات ۳۶ الی ۴۴

[سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۶ تا ۴۴] ..... ص : ۳۵۴

اشاره

وَ إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلاَّ هُزُواً أَ هـذَا الَّذِی یَذْکُرُ آلِهَتَکُمْ وَ هُمْ بِذِکْرِ الرَّحْمنِ هُمْ کافِرُونَ (۳۶) خُلِقَ الْإِنْسانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِیکُمْ آیاتِی فَلا تَسْتَعْجِلُونِ (۳۷) وَ یَقُولُونَ مَتی هـذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۳۸) لَوْ یَعْلَمُ الَّذِینَ کَفَرُوا حِینَ لا یَکُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَ لا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ (۳۹) بَلْ تَأْتِیهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلا یَسْتَطِیعُونَ رَدَّها وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ (۴۰)

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۴۱) قُلْ مَنْ یَکْلَؤُکُمْ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحْمنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِکْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (۴۲) أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنا لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَ لا هُمْ مِنَّا یُصْحَبُونَ (۴۳) بَلْ مَتَّعْنا هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ حَتَّی طالَ عَلَیْهِمُ الْعُمُرُ أَ فَلا یَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِی الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ (۴۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۵

ترجمه: ..... ص : ۳۵۵

و چون کافران تو را ببینند، جز به ریشخندت نمی‌گیرند [و گویند] آیا این همان است که از خدایان شما [به بدی] یاد می‌کند؟ و هم آنان یاد خدای رحمان را منکرند.

انسان [گویی] از شتاب آفریده شده است به زودی آیات خود را به شما نشان می‌دهم، از من به شتاب مخواهید.

و گویند اگر راست می‌گویید پس کی این وعده فرا می‌رسد؟

اگر کافران بدانند هنگامی که نتوانند آتش را از چهره‌هایشان و از پشتهایشان باز دارند، و یاری نیابند [به صدق آن وعده پی نبرند].

آری آن [وعده و قیامت] ناگهانشان فرا می‌رسد، حیرانشان می‌سازد، نمی‌توانند بازش گردانند و به آنان مهلتی هم ندهند.

و به راستی پیامبرانی هم که پیش از تو بودند، ریشخند شدند و کیفر استهزایشان بر سر ریشخند کنندگانشان فرود آمد.

بگو چه کسی شما را در شب و روز از [عذاب] خدای رحمان باز می‌دارد آری آنان از یاد پروردگارشان دل می‌گردانند.

یـا برای آنان خـدایانی هست که آنان را در برابر ما حفظ می‌کنـد [حال آنکه] نمی‌تواننـد به خودشان یاری برساننـد، از ما هم یاری نبینند.

حقّ این است که اینان و پدرانشان را [از ناز و نعمت] بهره‌مند ساخته‌ایم، تا آنکه عمری دراز یافتند، پس آیا نیندیشیده‌اند که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۶

ما دامنه‌های سرزمین [کفر] را می‌کاهیم [و بر گسترده‌ی اسلام می‌افزاییم] آیا ایشان پیروز خواهند شد؟

تفسیر ..... ص : ۳۵۶

وَ إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا آنان که به تو یا به علی علیه السّلام کافر شدند، وقتی تو را ببینند.

إِنْ یَتَّخِذُونَکَ این جمله جواب «اذا» است، در جواب لفظ «فاء» نیاورد.

در حالی که فاء در جواب منفی به وسیله‌ی لفظ «إن» لازم است، برای اینکه «فاء» در تقدیر گرفته شده است.

یا جواب محذوف است به قرینه‌ی این جمله، و تقدیر جمله چنین است: «یتّخذونک إلّا هزوا إن یتّخذونک».

إِلَّا هُزُواً «مهزوّا به» مورد تمسخر و استهزا لفظ «هزوا» مصدر به معنای اسم مفعول است.

أَ هذَا الَّذِی یَذْکُرُ آلِهَتَکُمْ جمله حال است به تقدیر قول، یعنی در حالی که آنان می‌گویند:

آیا همین شخص که بین ما زندگی می‌کرد و در بین ما ضعیف بود خدایان شما را بد یاد می‌کند و از آنان عیب می‌گیرد؟

در حالی که خود آن کفّار به استهزا سزاوارترند، چه آنان از

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۷

خدا و جانشینانش روی گردانیدند.

وَ هُمْ بِذِکْرِ الرَّحْمنِ هُمْ کافِرُونَ (و ای رسول ما بـدان که) در حقیقت آنان به ذکر خـدا (و کتاب و آیات او) کافر هسـتند (و خدای مهربان را نشناخته‌اند).

تکرار مسـند الیه با ضـمیر جهت تأکید و حصـر ادّعاست، گویا کافری جز آنان نیست و تقدیم ظرف بر عاملش به جهت شـرافت آن نسبت به رحمان و نیز برای حصر است.

یعنی اشیا دارای دو جهت می‌باشند، یکی جهت ذکر رحمانی و دیگری جهت ذکر شیطانی و هوای نفس.

و تو که بر آنان از جهت خدایانشان عیب می‌گیری، از جهت شیطانی خدایانست، نه از جهت رحمانی آنها.

پس تو به تصـدیق سـزاوارتری، آنان کافر به اشـیا از جهت ذکر رحمانی هسـتند، توجّه و نظرشان متوجّه ذکر شـیطانی آنهاست پس آنان به استهزا و توهین سزاوارتر هستند».

ممکن است مقصود از ذکر، قرآن، یـا رسـالت، یـا ولایت باشـد، که همه‌ی آنها ذکر خـدای تعالی است، امّا لفظ «باء» در قول خـدا: «بذکر الرحمن» سببیّه یا صله‌ی «کافرون» است.

خُلِقَ الْإِنْسانُ مِنْ عَجَلٍ «۱» آدمی در خلقت و طبیعت

---

(۱) فرق است میان عجله و سـرعت در کارها، عجله شـتابی است ناپسـندیده و نکوهیده و از آن نهی شده ولی سـرعت شـتابی است پسندیده و ستوده، و بدان امر آمده که مسارعت کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۸

بسـیار شتابکار است، این جمله از ما قبلش در لفظ و معنا منقطع است، یا از نظر معنای مرتبط به ما قبل، جواب سؤال مذکور یا مقدّر

است.

گویا که رسول خدا یا امّت او در حالی که به نظرشان مؤاخذه‌ی کفّار دیر می‌شود و با تأخیر و کندی همراهان می‌شود گفته‌اند: خدایا تا کی آنان را مهلت می‌دهی؟

پس خدا در پاسخ می‌فرماید: انسان از عجله آفریده شده است.

و این عبارتی است که در بین عرب و عجم معروف است، وقتی بخواهند در امری مبالغه کنند می‌گویند: او از این امر خلق شده است، گویا که آن امر مادّه‌ی خلقت او قرار گرفته است.

در خبر است که وقتی روح در آدم دمیده شد خواست قبل از کامل شدن نفخ روح، بایستد.

پس خدای تعالی فرمود: انسان از عجله آفریده شده است.

سَأُرِيكُمْ آياتِي آیات خود را در مؤاخذه‌ی استهزا کنندگان به زودی به شما نشان خواهم داد.

فَلا تَسْتَعْجِلُونِ پس در حلول عذاب به آنها عجله نکنید (که هر کاری را وقت معیّنی است).

کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۵۹

و این آیه با این تفسیر دلالت می‌کند بر اینکه قول خدا:

خُلِقَ الْإِنْسانُ مِنْ عَجَلٍ از نظر معنا مرتبط به ما قبلش می‌باشد.

وَ يَقُولُونَ عطف بر قول خدا: أَ هذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ می‌باشد.

چه این جمله در تقدیر چنانی بوده: (یقولون أ هذا الذی یذکر الهتکم) چنانچه به آن اشاره کردیم آنان از باب استهزا به نحو دیگری می‌گویند:

مَتى هذَا الْوَعْدُ و کافران (منکر قیامت بر تو و اصحاب به اعتراض و انکار می‌گویند) این وعده‌ای که می‌دهید از قبیل وعده‌ی قیامت یا وعده‌ی عذاب چه وقتی است؟

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر شما در وعده خود راستگو هستید.

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا اگر کافران بدانند، اینجا اسم ظاهر آورد تا تصریح به کفر آنها بکند و اشعار به علّت حکم باشد.

حِينَ لا- يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَ لا- عَنْ ظُهُورِهِمْ وقتی که آتش دوزخ هر طرف از پیش روی و پشت سر به آنان احاطه می‌کند که نه خود دفع آن توانند، لفظ «حین» مفعول «یعلم» است، «لو» برای شرط و جزای محذوف است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۰

و معنای آیه این است که اگر کافرین وقت احاطه کردن آتش را در جهنّم یا در برزخ بدانند و بدانند که قدرت بر دفع آتش ندارند آن وقت می‌فهمند از ما و شما کدام یک به استهزا سزاوارتریم.

یا اگر احاطه‌ی آتش را می‌دانستند استهزا نمی‌کردند یا جهت رسیدن وعده شتاب نمی‌کردند.

یا لفظ «لو» برای شرط، «حین» ظرف است و معنای آن این است: اگر آنان در وقت احاطه‌ی آتش دارای علم بودند، عذابی را که بر آنان حلول می‌کرد می‌فهمیدند.

و ممکن است لفظ «لو» برای تمنّی باشد و لفظ «حین» بر همان دو وجه که گفته شد (ای کاش کافران احاطه‌ی آتش یا وقت آن را می‌دانستند).

وَ لا- هُمْ يُنْصَرُونَ آنان خودشان نمی‌توانند عذاب را دفع کنند و کمک کننده‌ی دیگری هم نیست که کمک کند (آن وقت از

قیامت آگاه می‌شوند).

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً این جمله یا برانگیزشی از باب عدم علم آنانست که از «لو یعلمون» استفاده می‌شود، یا از قدرت نداشتن بر دفع عذاب است و ضمیر به آتش، یا به وعده، یا به قیامت معهود بین آنان بر می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۱

فَتَبْهَتُهُمْ از فرا رسیدن مرگ یا قیامت ناگهانی آنان مبهوت و حیران می‌شوند به نحوی که هیچ شعور و تدبیری برای دفع آن برای آنان باقی نمی‌ماند.

فَلا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّها آنان نمی‌توانند آن آتش را از خودشان دور کنند.

وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ و نه به آنان مهلت داده می‌شود تا تدبیر دفع آتش بکنند، یا توبه و معذرت خواهی نمایند یا آنچه را که از اعمال صالح فوت شده جبران نمایند.

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ دلداری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است از استهزای قومش، یعنی رسولان قبل از تو هم مورد استهزا قرار گرفته‌اند.

فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ مقصود قول و عمل است که بدان وسیله استهزا می کردند، یا مقصود عذاب است که با آن استهزا می کردند.

قُلْ جهت ردّ آنان در اتّخاذ خدایان بگو: مَنْ يَكْلَؤُكُمْ چه کسی شما را حفظ می کند؟! بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ مِنَ الرَّحْمنِ از عقوبت رحمان، یا از جانب رحمان اگر برای شما بدی بخواهد چه کسی می‌تواند شما را حفظ کند؟! مقصود وادار کردن آنان بر اقرار به عجز خدایان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۲

و این آیه مانند آیه‌های سابق کنایه از کسی است که غیر از علی علیه السّلام اولیا و دوست اتّخاذ کرده باشد.

بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ از یاد آوری پروردگار مضاف روی گردانند، یا از چیزهایی که پروردگارشان را به یاد می‌آورد مانند آیات آفاق و انفس، آیات عظمی و بزرگ که بزرگترین آنان علی علیه السّلام است اعراض می کنند.

یا از همان اوّل مقصود از ذکر پروردگارشان: قرآن، محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی علیه السّلام است.

مُعْرِضُونَ اعراض می کنند.

لذا متذکّر نمی‌شوند که خدایانشان عاجزند و نگهدارنده از خشم خدا کسی جز خدا نیست.

أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ این جمله عطف به اعتبار معناست، گویا که گفته است: آیا خدایانی دارند که آنان را از عقوبت رحمان یا عقوبتی که از جانب رحمان است حفظ کند؟! یا خدایانی دارند که تَمْنَعُهُمْ از عذاب ما یا از حوادث زمان مانع باشد، در حالی که آن عذاب و عقوبت مِنْ دُونِنا از غیر ما یا از جانب ما باشد.

لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ استیناف و جواب سؤال مقدّرست، گویا که گفته شده: پس خدایانشان چکاره هستند و چه می‌توانند بکنند؟

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۳

پس جواب فرمود: آنان نمی‌توانند به خودشان یاری برسانند تا چه رسد به غیر خودشان.

وَ لا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ و آن خدایان از جانب ما نیز حفظ نمی‌شوند، لفظ «یصحبون» از «اصحب فلانا و اصطحبه» یعنی او را حفظ و نگهبانی کرد اخذ شده است.

معنای آن این است که خدایانشان نمی‌توانند به خودشان یاری رسانند و خودشان از جانب ما محفوظ نیستند، یا از عذاب ما

محفوظ نيستند، نه خودشان و نه غير آنان.

بَلْ مَتَّعْنا هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ پس آنها سزاوار خدايى نيستند (كه به آنان نعمت بخشند).

بلكه ما آنان و پدرانشان را از نعمت بهرمند ساختيم بدين گونه كه به آنان اموال، اولاد، عمر، صحّت و امنيّت داديم.

حَتَّى طالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ تا اينكه عمر آنان طولانى شد و به نعمت‌هايى كه ما داديم مغرور شدند و پيرو خواسته‌هاى خويش گشتند.

أَ فَلا يَرَوْنَ آيا به نعمت و مال بخشى ما مغرور شدند و از بازگشت به سوى ما غفلت كردند و نيانديشيده‌اند كه:

أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها ما زمين را

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۴

توسّط رسولان خود يعنى نفوسى كه از عالم ارواح به زمين نازل مى‌كنيم، سنگين كرده و از مقدار اصلى‌اش زيادتر ساخته از اطراف زمين كم مى‌كنيم و چون نفوس سفلى شيطانى گويا كه از زمين به وسيله‌ى مرگ منتقل نمى‌شوند نقصان زمين در اخبار ما به مرگ علما تفسير شده است.

بعضى گفته‌اند: معناى آيه اين است كه ما از اطراف زمين كف با وجود غلبه‌ى مسلمانان بر كفّار، مى‌كاهيم بدين گونه كه ديار مقاتلين و كفّار و زمين‌هايشان كم مى‌شود، ديار مسلمانان و زمين‌هايشان زياد مى‌شود، و لكن اين معنا مناسب سياق عبارت در مقام نيست.

أَ فَهُمُ الْغالِبُونَ آيا آنان بر امر و حكم ما غالب مى‌شوند، و اين آيه در سوره‌ى رعد گذشت.

آيات ۴۵ الى ۵۰

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۳۶۴

اشاره

قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ إِذا ما يُنْذَرُونَ (۴۵) وَ لَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يا وَيْلَنا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ (۴۶) وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَةِ فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ إِنْ كانَ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ (۴۷) وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكْراً لِلْمُتَّقِينَ (۴۸) الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (۴۹)

وَ هذا ذِكْرٌ مُبارَكٌ أَنْزَلْناهُ أَ فَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (۵۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۵

ترجمه: ..... ص : ۳۶۵

بگو همانا شما را از طريق وحى هشدار مى‌دهم، البتّه كران- چون هشدار يابند- سخن نمى‌شنوند.

و چون شمه‌اى از عذاب پروردگارت به آنان برسد خواهند گفت واى بر ما كه ستمكار [/ مشرك] بوديم.

و ترازوهاى راست و درست را در روز قيامت در ميان نهيم، بر هيچ كسى هيچ ستمى نرود اگر [عملى] همسنگ دانه‌ى خردلى باشد، آن را به حساب آوريم، ما خود حسابرسى را كفايت كنيم.

و به راستى كه به موسى و هارون فرقان و روشنى بخش و پند آموزى براى پرهيزگاران بخشيديم.

همان كسانى كه از پروردگارشان در نهان مى‌ترسند، هم آنان كه از قيامت بيمناكند.

و اين پند آموزى مبارك است كه فرو فرستاديمش، آيا شما منكرش هستيد؟

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۶

تفسیر ..... ص : ۳۶۶

قُلْ إِنَّما أُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ بگو: به واسطه وحی خدا بر من است که شما را انذار نموده و هشدار می‌دهم، این کار به دلیل هوی و هوس نیست، چنانچه ترساندن‌های شما ناشی از هوی و هوس است.

یا مقصود این است که من شما را انذار می‌کنم به آنچه که به من وحی شده است نه با تصوّر و خیال شخصی همانند شما و لیکن انذار من نفعی به حال شما ندارد.

وَ لا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعاءَ زیرا شما کر هستید و شخص کر درخواستی را نمی‌شنود.

إِذا ما يُنْذَرُونَ کر وقتی مورد انذار و ندا قرار بگیرد نمی‌شنود و در نتیجه نفعی نمی‌برد.

وَ لَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذابِ رَبِّكَ آنان به عذاب عجله می‌کنند و اگر یک دفعه (نسیمی) از عذاب پروردگارت برسد خواهند گفت: ای وای بر ما.

و «نفحة» به معنای یک دفعه است از «نفح الطیب» و «نفح الریح» به معنای وزیدن باد می‌باشد، «نفح العرق» یعنی خون از رگ برجست، و نفحه‌ای از عذاب قطعه‌ای از آنست.

لَيَقُولُنَّ یا وَيْلَنا مانند کسانی که عاجز از دفع عذاب

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۷

باشند و بدون اینکه به خدایان متوسّل شوند، طلب یاری کنند، می‌گویند: ای وای بر ما.

إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ ما در گزینش خدایان جز اللّه، یا اتّخاذ اولیا بدون ولیّ امر ستمکار بوده‌ایم.

وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ و ما ترازوی عدل برای روز قیامت خواهیم نهاد.

میزان چیزی است که به وسیله‌ی آن مقدار چیزی و حالت آن وزن و مورد مقایسه قرار می‌گیرد، اعمّ از آنکه آن میزان ترازو باشد که دو کفّه دارد، یا قپان، یا متر یا مقیاس بنّایی و مساحت، یا احکام شرایع و ملل، یا آداب طریق و سلوک و یا کتاب‌های آسمانی خدا.

یا وجود جانشینان خدا با اعمال، اقوال، احوال، اخلاق و مراتب وجودشان، چون میزان‌ها در آخرت بر حسب نشئه‌ها و مراتب اشخاص زیادست لفظ میزان را به صورت جمع آورد که دلالت بر کثرت می‌کند و در اوّل سوره‌ی اعراف تحقیق و تفصیل وزن و میزان گذشت.

و قسط به معنای عدل است و از (جمله‌ی) مصدرهایی است که صفت قرار می‌گیرد، در این لفظ واحد، جمع، مؤنّث و مذکّر مساوی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۸

لِيَوْمِ الْقِيامَةِ «۱» در روز قیامت، یا برای مردم در روز قیامت، یا برای حساب روز قیامت.

فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ ستمی به هیچ کسی نخواهد شد (به سبب کم کردن ثواب یا زیاد کردن عقاب، یا ثواب دادن به جای عقاب یا به عکس آن).

شَيْئاً لفظ «شیئا» مفعول دوّم «تظلم» یا جانشین مصدر است.

وَ إِنْ كانَ اگر چه عمل مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ به اندازه‌ی یک حبّه و دانه از خردل باشد و «مثقال حبّة» با رفع خوانده شده بنابر اینکه لفظ «کان» تامّه باشد.

أَتَيْنا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ لفظ «اتينا» با مدّ از باب افعال يا مفاعله خوانده شده است.

يعنى همه آنها را به حساب مى‌آوريم و ما خود حسابرسى را كفايت كنيم.

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ اين جمله معطوف است بر قول خدا: لَئِنْ مَسَّتْهُمْ يا بر قول خدا: وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ و احتمال اوّل بهتر است.

---

(۱) پس اى جوانمرد، اگر مددى از غيب به نام تو فرستاده‌اند و نظرى از نظرهاى لطف به تو رسيده، به يقين مى‌دان كه آن مدد به هيچ علّت فرود نيايد و آن نظر در هيچ سبب نيامزد.

كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۶۹

چون معطوف و معطوف عليه در انشا متوافق مى‌شوند، چه لام «لقد آتينا» لام موطئه‌ى قسم است ولى احتمال دوّم بر حسب تناسب معنا موافق‌ترست.

زيرا كه وضع موازين براى روز قيامت مناسب دادن فرقان به موسى است، زيرا آن نيز ميزان است.

پس گويا كه گفته است: موازين قسط را براى روز قيامت وضع مى‌كنيم و به موسى در دنيا ميزان قسط داديم كه همان تورات است كه فارق بين حقّ و باطل مى‌باشد.

وَ ضِياءً وَ ذِكْراً و فروغ الهى و ذكر حقّ نيز بخشيديم، اين در كلمه از قبيل عطف اوصاف متعدّد براى شىء واحد است بنا بر اينكه فرقان، ضيا و ذكر از اوصاف تورات بوده باشند.

يا از قبيل عطف اوصاف متباين است، اگر مقصود از فرقان تورات، يا شكافتن دريا، يا ساير معجزات و مقصود از ضيا و ذكر غير آنها باشد.

لِلْمُتَّقِينَ جار و مجرور متعلّق به «ءاتينا» است، علّت اينكه فرقان براى متّقين است اين است كه نزول فرقان جهت متّقين است و آنان از فرقان سود مى‌برند «۱».

يا صفت «ضياء» و «ذكرا» يا صفت فقط «ذكرا»

---

(۱) فرقان را تنها تقوا پيشگان درك مى‌كنند، زيرا فرقان ثمره‌ى هدايت، تهذيب نفس و تزكيه باطل است، پس بايد به آنان تعلّق بگيرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۰

مى‌باشد.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ متّقيان همان‌هايى هستند كه از خداى خود در نهان (و آشكار) مى‌ترسند اين جمله صفتى است كه خصوصيّت و حالت متّقين را بيان مى‌كند.

و لفظ «بالغيب» حال از «ربّهم» يا از فاعل «يخشون» است و «باء» براى ظرفيّت، يا مصاحبت، يا سببيّت است و ظرف لغو است متعلّق به «يخشون» است يعنى به سبب غيب اعمالشان از جهت صحّت و بطلان، يا بر اثر غيب جزاى اعمالشان، يا به واسطه غايب بودن موارد وعد و وعيد مى‌ترسند.

وَ هُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ در حالى كه بيمناك قيامتند، در باره مشفق و شفقت، پيش از اين بيان شد.

وَ هذا ذِكْرٌ مُبارَكٌ اين ذكرى است كه داراى بركت و خير زيادست و آن ميزان اهل اين زمان در دنياست.

أَنْزَلْناهُ پیش از این گفته شد که آوردن لفظ ایتا به معنای دادن در وصف کتاب موسی علیه السّلام و لفظ انزال و تنزیل در وصف کتاب محمّد صلّی اللّه علیه و آله جهت بزرگداشت قرآنست.

أَ فَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ پس از وضوح و روشنی شدن صدق و حجّت او و پس از آنکه در بین گذشتگان نظیر داشته است باز هم او را انکار می‌کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۱

آیات ۵۱ الی ۷۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۵۱ تا ۷۳] ..... ص : ۳۷۱

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا إِبْراهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا بِهِ عالِمِينَ (۵۱) إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما هذِهِ التَّماثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ (۵۲) قالُوا وَجَدْنا آباءَنا لَها عابِدِينَ (۵۳) قالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۵۴) قالُوا أَ جِئْتَنا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ (۵۵)

قالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَ أَنَا عَلى ذلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۵۶) وَ تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ (۵۷) فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ (۵۸) قالُوا مَنْ فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۵۹) قالُوا سَمِعْنا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ (۶۰)

قالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلى أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ (۶۱) قالُوا أَ أَنْتَ فَعَلْتَ هذا بِآلِهَتِنا يا إِبْراهِيمُ (۶۲) قالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا فَسْئَلُوهُمْ إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ (۶۳) فَرَجَعُوا إِلى أَنْفُسِهِمْ فَقالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ (۶۴) ثُمَّ نُكِسُوا عَلى رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ ما هؤُلاءِ يَنْطِقُونَ (۶۵)

قالَ أَ فَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَ لا يَضُرُّكُمْ (۶۶) أُفٍّ لَكُمْ وَ لِما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۶۷) قالُوا حَرِّقُوهُ وَ انْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ (۶۸) قُلْنا يا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ (۶۹) وَ أَرادُوا بِهِ كَيْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَخْسَرِينَ (۷۰)

وَ نَجَّيْناهُ وَ لُوطاً إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها لِلْعالَمِينَ (۷۱) وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ نافِلَةً وَ كُلًّا جَعَلْنا صالِحِينَ (۷۲) وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْراتِ وَ إِقامَ الصَّلاةِ وَ إِيتاءَ الزَّكاةِ وَ كانُوا لَنا عابِدِينَ (۷۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۲

ترجمه: ..... ص : ۳۷۲

و به راستی پیشاپیش به ابراهیم رهیافتی که سزاوارش بود بخشیدیم، به آن آگاه بودیم.

چنین بود که به پدرش و قومش گفت: این تندیسها چیست که شما را در خدمتشان معتکف‌اید؟

گفتند: پدرانمان را پرستنده‌ی آنها یافتیم!

گفت: هم شما و هم پدرانتان در گمراهی آشکار بوده‌اید.

گفتند: آیا برای ما حقّ را آوردی یا تو از بازیگرانی؟

گفت: حقّ این است که پروردگار آسمانها و زمین است. همو که آنان را آفریده است، من بر این [سخن] گواهم.

و [در دل گفت] به خدا پس از آنکه روی برتافتند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۳

فکری به حال بتهایتان خواهم کرد.

آنگاه آنها را خرد و ریز کرد، مگر بزرگترشان را، باشد که به او روی آورند.

گفتند: کسی که این کار را در حقّ خدایان ما انجام داده است، بیشک از ستمکاران است.

گفتند: شنیدیم جوانی که به او ابراهیم گفته می‌شد، از آنان سخن می‌گفت.

گفتند: پس او را در پیش چشمان مردم حاضر کنید تا آنان حاضر و ناظر باشند.

[آورندش و]

گفتند: ای ابراهیم آیا تو این کار را با خدایان ما کردی؟

[به ریشخند] گفت: نه، بلکه همین بزرگترشان چنین کاری کرده است، اگر سخن می‌گویند از آنها بپرسید.

پس به خود آمدند و گفتند: شما خود ستمگرید.

سپس سرهایشان را تکان دادند [و گفتند] خوب می‌دانی که اینها سخن نمی‌گویند.

گفت: آیا پس به جای خداوند چیزی را که نه سودی به شما می‌رساند و نه زیانی می‌پرستید؟

اف بر شما و بر آنچه به جای خداوند می‌پرستید، آیا تعقّل نمی‌کنید؟

گفتند: او را بسوزانید و اگر می‌خواهید کاری کنید خدایانتان را یاری دهید.

گفتیم: ای آتش بر ابراهیم سرد و سلامت شو.

و در حقّ او بدسگالی کردند، آنگاه آنان را زیانکارترین [مردم] گرداندیم.

و او لوط را رهاندیم و به سرزمینی رساندیم که برای همگان برکتش بخشیده بودیم.

و به اسحاق و افزون بر آنان یعقوب را بخشیدیم، همه‌شان را از شایستگان قرار دادیم.

و آنان را پیشوایانی که به فرمان ما ره می‌نمودند، گردانیدیم و به آنان نیکوکاری و بر پاداشتن نماز و پرداختن زکات را وحی کردیم، پرستندگان ما بودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۴

تفسیر ..... ص : ۳۷۴

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا إِبْراهِيمَ رُشْدَهُ «۱» حجّت‌ها و برهانهای به ابراهیم دادیم که موجب رشد او شد یا مقصود رشدی است که مناسب حال ابراهیم باشد از قبیل راه یافتن به کمالاتش.

مِنْ قَبْلُ قبل از قرآن یا قبل از موسی.

وَ كُنَّا بِهِ ما به رشد او، یا به ابراهیم عالِمِينَ إِذْ قالَ آگاه بودیم آن وقت که گفت: لفظ «إذ قال» ظرف است برای «ءاتینا» یا «عالمین».

لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما هذِهِ التَّماثِيلُ به پدر و قومش که این تندیسها چیست؟ لفظ «تماثیل» جمع تمثال است، و آن عکس است و اغلب در باره چیزی گفته می‌شود که روح ندارد.

الَّتِي أَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ که شما بدان روی آورده یا در کنار آن معتکف شده‌اید.

لفظ «لام» در «لها» به معنای «علی» یا برای تقویت است، زیرا مادّه‌ی عکوف بدون واسطه متعدّی می‌شود و به معنای حبس است.

و با «علی» متعدّی می‌شود و به معنای روی آوردن است، ممکن است متضمّن معنای عبادت باشد که در این صورت باز «لام» برای

تقویت است. قالُوا آنان در جواب مانند اهل هر زمان گفتند:

---

(۱) ای جوانمرد: کسیکه در حرم عنایت ازلی شده هرگز غوغای محنت ابدی گرد دولت سرمدی او نگردد.

کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۵

وَجَدْنا آباءَنا لَها عابِدِينَ ما پدرانمان را بت‌پرست یافتیم دلیل اینگونه بهانه‌ها این است که بسیاری از مردم به جهت غالب بودن مدارک حسّی، از محسوس فراتر نمی‌روند و در محسوس و در صحّت و بطلان آن تامّل و اندیشه نمی‌کنند، به خصوص در آنچه که از اوّل تمییز از پدران و مادران و بزرگان قوم دیده‌اند، آن را تلقّی به قبول می‌کرده و بدون حجّت به آن تمسّک می‌کنند.

و لذا در جواب اکتفا به ذکر تقلید پدران کردند، بدون اینکه حجّت و دلیلی ابراز کنند.

زیرا که سؤال اگر چه با لفظ «ما» است که دلالت بر طلب حقیقت می‌کند، ولی مقصود انکار عبادت تمثال‌هاست، و باید آنان جواب به چیزی می‌دادند که عبادت تندیسها را صحّه بگذارد.

علل پیدایش بت‌پرستی ..... ص : ۳۷۵

بدان که همانطور که نقل شده بین اوصیای آدم، شیث و نوح علیهم السّلام، مردان صالحی بودند که مردم با آنان انس می‌گرفتند و هنگامی که از دنیا رفتند به شدّت اندوهناک می‌شدند.

پس بعضی از صالحین برای انس گرفتن مردم، رفع اندوه و حزنشان تمثال‌های آن مردان صالح و خوب را ساختند، که زیارت کرده و با آن مأنوس شوند، با مردن پدران، تمثال‌ها را برای اولاد

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۶

و اولاد اولاد ماند، آن وقت شیطان آمد و به آنان گفت: پدران شما این تمثال‌ها را عبادت و پرستش می‌کردند، پس فریب خوردند و آن تماثیل را عبادت کردند.

بعضی گفته‌اند: آن تمثال‌ها تمثال‌های ستارگان بود، که آنها را زیارت می‌کردند و در حوایج خود به آنها متوسّل می‌شدند چنانچه شریعت عجم که به مهاباد «۱» و منسوب است بر همین منوال بود. «۲»

قالَ ابراهیم علیه السّلام جهت ردّ عبادت و تقلید آنان گفت:

لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ قالُوا أَ جِئْتَنا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ شما و پدرانتان در گمراهی آشکار بوده‌اید.

آنان نیز به ابراهیم گفتند: راست می‌گویی یا شوخی می‌کنی؟! قالَ ابراهیم بعد از انکار ربوبیّت آن تندیسها جهت حصر ربوبیّت در خدا گفت:

بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ بلکه پروردگار شما همان پروردگار آسمانها و زمین

---

(۱) برای آگاهی به دبستان المذاهب ملّا محسن کشمیری و بستان دبستان مراجعه شود.

(۲) توجیه فوق یکی از وجوه بت‌پرستی است. دهها مورد دیگر درونی و برونی در ساختار بت‌پرستی و تندیس گرایی مؤثر یا علّت به تاریخ ادیان جان ناس، تاریخ تمدّن ویل دورانت و صدها کتاب مشابه مراجعه شود. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۷

است که هم او آفریده است.

ابراهیم دعوا را طوری طرح کرد که اثبات آفرینش دلالت بر صحّت ربوبیّت که موضوع آن می‌کند، چه توصیف محمول به «الذّی فطرهنّ» دلالت بر صحّت حمل است.

وَ أَنَا عَلی ذلِکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ و من خود بر این مطلب گواهم این گفتار من ناشی از شوخی و بازی نیست بلکه جدّی و از صمیم قلب است (من با شهود قلبی ربوبیّت خالق را مشاهده کرده‌ام).

وَ تَاللَّهِ لَأَکِیدَنَّ أَصْنامَکُمْ و به خدا که من به بت‌های شما مخفیانه کاری کنم که با تصوّر شما در باره این خدایان سازگار نباشد.

بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِینَ لفظ «مدبرین» حال مؤکّد یا مقیّدست.

به اعتبار اینکه «تولیت» به معنای اقبال و ادبار یعنی روی آوردن و پشت کردن است و همچنین است معنای تولّا.

بعضی گفته‌اند: ابراهیم این سخنان را دور از چشم اصحاب نمرود، مخفیانه گفت، این سخنان را کسی جز یک نفر از آنان نشنید و آن یک نفر آن را افشا کرد.

و بعضی گفته‌اند: روز عید آنان بود، و دوست نداشتند که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۸

ابراهیم با آنان از شهر جهت مراسم عید خارج شود، او را موکّل و نگهبان خانه‌ی بت‌ها قرار دادند، یا ابراهیم خود را به مریضی زد چنانچه در آیه است، و از آنان تخلّف نمود.

پس کوچک و بزرگ آنان برای مراسم عید خارج شدند، ابراهیم علیه السّلام داخل خانه‌ی بت‌ها شد و تیشه را بر گرفت و بت‌ها را شکست.

فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً لفظ «جذاذ» با حرکات سه گانه در جیم اسم از «جدّ» است به معنای قطع و ریشه کن کردن و در اینجا «جذاذ» با ضمّه و کسره خوانده شده است.

إِلَّا کَبِیراً لَهُمْ مگر، بت بزرگ (در هیکل و عظمت یا در تعظیم و احترام) که آن را نشکست و تیشه را به گردن او آویخت و از آنجا خارج شد.

لَعَلَّهُمْ إِلَیْهِ یَرْجِعُونَ شاید آن مردمان کافر به سوی ابراهیم یا به سوی بت بزرگ باز گردند و حال بت‌ها و شکستن آنها را از ابراهیم بپرسند، آن وقت ابراهیم آنان را بر جهل و نادانی شان آگاه کند، یا از بت بزرگ بپرسند آنگاه خودشان متوجّه می‌شوند که بت قابل سؤال نیست تا چه برسد به عبادت و پرستش.

قالُوا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آن

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۷۹

کافران پس از آنکه به سوی بت‌ها برگشتند و آنها را شکسته یافتند چه گفتند؟

پس فرمود: گفتند: مَنْ فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا چه کسی این کار را با خدایان ما انجام داده است؟

اگر لفظ «من» استفهامیّه باشد که در همین جا باید وقف شود و اگر موصوله باشد قول خدا:

إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِینَ خبر آن می‌شود، اگر شرطیّه باشد این جمله جزای شرط قرار می‌گیرد، و لکن باید لفظ «فا» در تقدیر گرفت.

مقصود این است که هر کس این کار را با خدایان ما انجام داده بر خودش ستم روا داشته، چه نفس خودش را در معرض قتل و سیاست قرار داده، یا بر خدایان ما ظلم کرده است.

قالُوا سَمِعْنا بعضی در جواب این گوینده، گفتند: که قبلا ما شنیدیم فَتًی یَذْکُرُهُمْ جوانی از آنها عیب می‌گیرد و نام آن بت‌ها را می‌برد.

يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ به او ابراهيم گفته مى‌شود، مردم به جماعتى كه مى‌گفتند ما شنيديم جوانى نام آنها را مى‌برد گفتند:

قالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلى أَعْيُنِ النَّاسِ او را جلو چشم مردم بياوريد، او را با صورت باز جلو چشم همه بياوريد تا شناسايى كنند و بشناسند.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۰

لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ تا مردم شاهد شنيده‌هاى شما باشند، يا مردم شهادت بر اقرار او دهند، بدين گونه كه ابراهيم اقرار بر اين كار بكند و مردم هم شاهد اقرار او باشند، يا شايد مردم حاضر شوند و عقوبت و عذاب او را ببينند.

پس مردم آمدند و از ابراهيم سؤال كردند.

قضيّه در تقدير چنين است: بلكه بزرگ بت‌ها اين كار را انجام داده است اگر آنچه كه مى‌گوييد كه آنها خدايان هستند حقّ باشد.

زيرا شكستن خدا ممكن نيست مگر اينكه از طرف خدا صورت پذيرد، نيز بت بزرگ بايد غير را از الوهيت نفى كرده و خدايان ديگر را بشكند، چه هر يك از خدايان سزاوارند در آنچه كه كمالشان به آن بستگى دارد تنها و متفرّد باشند.

بعضى گفته‌اند: اين قضيّه مفروض است و شرط آن «إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ» مى‌باشد.

و بعضى گفته‌اند: مقصود از آن عاجز كردن و الزام است، خبر دادن نيست كه دروغ باشد.

و بعضى گفته‌اند: در «فعله» جمله تمام مى‌شود بايد آنجا وقف كرد، «كبيرهم» ابتداى كلام است و اين احتمال از نظر لفظ ومعنا بعيد است.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۱

قالُوا در وادار كردن ابراهيم براقرار گفتند: أَ أَنْتَ فَعَلْتَ هذا بِآلِهَتِنا يا إِبْراهِيمُ آيا تو اين كار را با خدايان ما كردى؟

قالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ ابراهيم گفت: من اين كار را نكرده‌ام بلكه بزرگ بت‌ها اين كار را كرده است.

چون سؤال از فاعل است و وقع فعل مسلّم پس آنچه كه موافق با جواب است اين است كه بگويد:

«بل كبيرهم فعل» تا اثبات فعل مسلّم الوقوع براى كبير و نفى فعل از غير كبير باشد، ولى فعل را مقدّم انداخت بدان جهت كه خواست فعل را به صورت مفروض ابراز نمايد.

زيرا قضيّه از قضايا‌ى فرضى متداول در عرب و عجم است و آنچه كه مناسب قضايا‌ى فرضى است اين است كه فعل نيز فرضى باشد.

چرا كه تقدير در اين صورت چنين مى‌شود: «فعله من فعله» و بالفعل جواب از سؤال از فاعل مى‌شود، در نتيجه حذف فاعل يا به صورت ضمير آوردن فاعل لازم مى‌آيد بدون قرينه و مرجع.

روايت شده است: كه بت بزرگ اين كار را انجام نداده و

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۲

ابراهيم نيز دروغ نگفته است و وجه اين مطلب دانسته‌اند.

به خبر نسبت داده شده كه ابراهيم سه دروغ گفت:

۱- گفت: «انى سقيم» ۲- گفت: «بل فعل كبيرهم» ۳- در مورد ساره بود كه وقتى پادشاه جبّار مى‌خواست او را از ابراهيم بگيرد گفت:

او خواهر من است در حالى كه همسرش بود.

تا بدين وسيله به خدا نبودن آن بت‌ها اقرار كنند و آوردن ضميرهاى ذوى العقول به جهت موافقت با اعتقاد آنان، براى استهزا مى‌باشد.

هذا فَسْئَلُوهُمْ إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ فَرَجَعُوا إِلى أَنْفُسِهِمْ آنگاه با خود فكر كرده يعنى صورت‌هايشان را از ابراهيم برگرداندند و به

یکدیگر نگاه کردند.

یا از عادت‌هایشان به عقل‌هایشان بازگشتند، و با عقولشان صدق گفتار ابراهیم را درک کردند.

فَقالُوا یکی از آنان خطاب به مردم گفت:

إِنَّکُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ شما در نسبت الوهیّت به چیزی که قادر نیست ضرر را از خودش دفع کند، قادر بر سخن گفتن نیست ظالم و ستمگر هستید، یا در نسبت ظلم به کسی که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۳

بت‌ها را شکسته، یا در قصد بد نسبت به کسی که بت‌ها را شکسته، یا در سؤال از ابراهیم، نه از بت‌ها ظالم هستید و ابراهیم ظالم نیست همانطور که شما می‌گویید «مَنْ فَعَلَ هذا بِآلِهَتِنا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِینَ».

ثُمَّ سپس از عقل‌هایشان به نفس‌هایشان و عادت‌ها و هواهای نفس منتقل شدند.

نُکِسُوا عَلی رُؤُسِهِمْ آنان را در انصراف و روی گردانیدن از عقول به عادت‌های نفوس تشبیه به کسی کرده که وارونه شده و از استقامت برگشته و سرش را در پایین و پاهایش را در بالا نگه داشته است و اعتراف کردند به آنچه که حجّت علیه آنها است، در حالی که می‌گفتند:

لَقَدْ عَلِمْتَ ای ابراهیم دانستی که ما هؤُلاءِ یَنْطِقُونَ اینها سخنی نمی‌توانند بگویند یعنی پس از آنکه اعتراف کردند که ظالم هستند با ابراهیم محاجّه کردند و احتجاج نمودند نه به چیزی که حجّت علیه خود آنان بود.

قالَ ابراهیم علیه السّلام گفت: أ آیا نمی‌دانید یا تعقّل نمی‌کنید؟! فَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُکُمْ شَیْئاً پس می‌پرستید جز خدا چیزی را که هیچ نفعی به شما نمی‌رساند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۴

لفظ «شیئا» در محلّ مصدر یا منصوب به نزع «۱» خافص است.

وَ لا یَضُرُّکُمْ پس از آنکه دانسته شد که آن بت‌ها قادر بر دفع ضرر از خودشان نیستند دانسته شد که آنها قادر بر دفع ضرر و جلب نفع نسبت به غیر خودشان هم نیستند، چیزی که نه حرف می‌زند، نه نفع و ضرری می‌رساند مستحقّ عبادت نمی‌تواند باشد.

أُفٍّ لَکُمْ پس از آنکه قبح کار بت‌پرستان معلوم شد به نحوی که دیگر برای آنان انکار قبح آن ممکن نبود ابراهیم علیه السّلام اظهار انزجار از آنان و از معبودهایشان کرد.

و لفظ «أفّ» را به کار برد که کلمه‌ی از انزجار است، و به وسیله‌ی آن ناراحتی و بی‌قراری ظاهر می‌شود.

لذا گفت: اف بر شما: وَ لِما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ از آنچه غیر خدا می‌پرستید، آیا شما تعقّل نمی‌کنید؟! قالُوا بعد از عاجز شدن از دلیل و برهان چنانچه عادت و رسم اهل هر زمان همین است که بعد از عجز متوسّل به قتل، ناسزا و سایر تهدیدها می‌شوند مانند تکفیر و تفسیق.

پس از عاجز شدن از دلیل و علم به خطای خودشان گفتند:

---

(۱) شرح نزع خافض در مجلّدات پیشین همین تفسیر ذکر شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۵

حَرِّقُوهُ او را بسوزانید، البتّه بعد از آن که نمرود با آنان مشورت کرد گفتند: ابراهیم علیه السّلام را بسوزانید.

و لذا امام صادق علیه السّلام فرمود: فرعون ابراهیم و یارانش عاقل نبودند و فرعون موسی و اصحابش عاقل بودند، وقتی فرعون با اصحابش در باره‌ی موسی مشورت کرد گفتند: موسی و برادرش را به تأخیر اندازد و در عقوبت آنان عجله نکن و مأمورانی به

شهرها بفرست تا ساحران را جمع كرده بياورند «۱».

وَ انْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ و به گفتار ابراهيم نگاه نكنيد كه شما در مقابل احتجاج او ناتوان هستيد خدايان خود را يارى كنيد.

برخى گفته‌اند: براى او هيزم جمع كردند تا جايى كه مردى از آنان كه مريض مى‌شد از مالش وصيّت مى‌كرد هيزم بخرند و زن بافندگى مى‌كرد و با پول آن هيزم مى‌خريد.

وقتى خواستند ابراهيم را در آتش بيندازند، از شدّت (حرارت) آتش نمى‌توانستند نزديك آن بروند ابليس آمد و منجنيق را به آنان ياد داد و آن اوّلين منجنيق بود كه ساخته شد.

پس ابراهيم را در آن گذاشتند و او را به داخل آتش پرتاب كردند، وقتى او را داخل آتش انداختند.

---

(۱) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۳۴۵

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۶

قُلْنا يا نارُ كُونِي بَرْداً گفتيم اى آتش سرد و سلامت باش آتش اگر چه نسبت به ما جماد است خطاب و امر به آن صحيح نيست، لكن نسبت به خداى تعالى عاقل است و شعور دارد و مأمورست.

وَ سَلاماً «۱» بر ابراهيم اگر نمى‌گفت «على ابراهيم» آتش تا آخر الابد براى همه كس سرد و سالم مى‌شد، پس آتش ابراهيم سرد شد و غير ابراهيم را مى‌سوزانيد.

در خبر است: وقتى او را در منجنيق نهادند جبرئيل در هوا با او ملاقات كرد و گفت: يا ابراهيم آيا تو را با من حاجتى است؟

ابراهيم گفت: امّا حاجت به سوى تو نه، امّا به سوى ربّ العالمين چرا، جبرئيل پايين آمد و با او نشست و در باره‌ى آتش با او سخن مى‌گفت، نمرود به سوى ابراهيم نظر انداخت و گفت:

هر كس خدايى گيرد بايد مانند خداى ابراهيم گزيند.

پس بزرگى از بزرگان اصحاب نمرود گفت: من به آتش ورد و دعا خواندم تا او را نسوزاند كه ستونى از آتش به سوى آن مرد خارج شده و او را سوزاند، پس لوط به او ايمان آورد.

---

(۱) اصحاب معرفت و اهل حقيقت را در اين آيت رمز ديگرى است. گفتند اين آتشى است كه در جان خليل تعبيه بود چون نمرود او را منجنيق نهاد، خليل نيز سرّ خويش در منجنيق مشاهده نمود و اين آتش خواست كه آتش نمرود را خاموش كند، ندا آمد: اى آتش، بر آتش نمرودى سر باش! كه ما حكم كرده‌ايم كه آتش نمرودى گلستان پر گل و شكوفه شود و كرامت خليل و معجزه او را ظاهر سازيم. كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۷

نقل شده است: پس از آنكه ابراهيم عليه السّلام را پيش نمرود آوردند، و نمرود فهميد كه او پسر آزر است به آزر گفت: تو به من خيانت كردى و اين پسر را از من پنهان كردى، آزر گفت: اين كار مادرش مى‌باشد.

پس نمرود مادر ابراهيم را فرا خواند و گفت: چه چيز تو را واداشت امر اين پسر را از ما پنهان كنى تا با خدايان ما چنين كارى بكند؟

پس مادر ابراهيم گفت: اى ملك من ملاحظه‌ى رعيّت را كردم.

گفت: چگونه؟! مادر ابراهيم گفت: من ديدم تو اولاد رعيّت خودت را مى‌كشى، اين موجب از بين رفتن نسل مى‌شود پس گفتم:

اگر آن شخصی را که ملک طلب می‌کند همین باشد که در دست ماست خوب او را به نمرود میدهم تا او را بکشد و از کشتن اولاد مردم خودداری کند و اگر این همان نباشد که به دنبال او میگردی، فرزند ما برای ما باقی می‌ماند، تو هم اکنون به او دست یافتی و هر کاری می‌خواهی بکن و از اولاد مردم دست بکش، نمرود رأی آن زن را پسندید.

وجه نسوزاندن آتش ابراهیم را آنست که ما در اوّل

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۸

سوره‌ی بنی اسرائیل و غیر آن اشاره کردیم گفتیم که آن ناشی از غلبه‌ی ملکوت بر ملک است، بعد از غلبه‌ی ملکوت بر ملک حکم ملک برداشته می‌شود و آتش ملکی دیگر نمی‌تواند جسم ملکوتی را بسوزاند.

و از همین غلبه‌ی ملکوت بر ملک است که طیّ الارض و روی آب و هوا راه رفتن بدون غرق و سقوط واقع می‌شود.

عَلی إِبْراهِیمَ وَ أَرادُوا بِهِ کَیْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَخْسَرِینَ و خواستند با او (ابراهیم) مکر و حیله به کار ببرند که ما آنان را از زیانکارترین مردم قرار دادیم.

زیرا کاری انجام دادند که می‌خواستند نور خدا را در زمین خاموش کنند.

پس نهایت کوشش آنان را حجّت صدق و راستی ابراهیم و دلیل خسران و زیان آنان قرار دادیم.

و هنگامی که دیدند آتش ابراهیم را نمی‌سوزاند نمرود امر کرد که ابراهیم را از شهرشان تبعید کنند و مانع شوند از اینکه او حیوانات و اموالش را خارج ساخته و با خود ببرد.

پس ابراهیم با آنان محاجّه و احتجاج نموده و گفت: اگر حیوان و مال مرا بگیرید باید حقّ مرا به من باز گردانید، حقّ من عبارت از مقدار عمری است که در شهر شما از بین رفته است و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۸۹

شما باید عمر مرا به من برگردانید.

فصل خصومت به قاضی نمرود بردند، پس قاضی حکم کرد بر ابراهیم که هر چه در شهر آنان به دست آورده برگردانده و با خود چیزی نبرد، بر اصحاب نمرود حکم کرد که عمر ابراهیم را برگردانند.

خبر حکم قاضی وقتی به نمرود رسید دستور داد مانع نشوند و بگذارند ابراهیم با مال و حیواناتش برود و او را از شهر اخراج کنند، نمرود گفت: اگر او در شهر شما بماند دین شما را فاسد کرده و به خدایان شما ضرر می‌رساند.

وَ نَجَّیْناهُ وَ لُوطاً إِلَی الْأَرْضِ الَّتِی بارَکْنا فِیها لِلْعالَمِینَ ابراهیم و (و برادرزاده‌اش) لوط را به سوی شام که مایه برکت جهانیان است برده و نجات دادیم.

بعضی گفته‌اند: برکت عمومی شام این است که بیشتر انبیا علیهم السّلام از آنجا مبعوث شده‌اند، پس برکات دنیوی (از ناحیه‌ی آن) در عالم منتشر شده است و شام از حیث نعمت‌های صوری (هم) از شریفترین بقعه‌های زمین است.

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ پس از خروج به سوی شام و باقی ماندن در آنجا (به مدّت زیاد) اسحاق را به او بخشیدیم.

وَ یَعْقُوبَ نافِلَةً و یعقوب را به او از باب عطیّه و

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۰

بخشش دادیم، چون نافله به معنای عطیّه و غنیمت است و نقل به معنای نفع می‌باشد.

وَ کُلًّا جَعَلْنا صالِحِینَ هر کدام از آنان (چهار یا سه یا دو نفر) را صالح قرار داده و شایسته‌ی مقام نبوّت گردانیدیم.

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً یَهْدُونَ بِأَمْرِنا آنان را از پیشوایانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می‌کنند نه با امر شیطان، نه به امر خودشان و نه با شراکت چیزی از آن دو.

وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِمْ به آنان نيز همانند فرستادگانمان وحى كرديم، چه آنان رسول ما بوده‌اند.

فِعْلَ الْخَيْراتِ به مطلق كارهاى نيك و انجام آن.

وَ إِقامَ الصَّلاةِ و در خصوص بر پا داشتن نماز، «اقام» از مصدر «اقامه» است كه تا را انداخت، براى اينكه مضاف اليه جانشين آن شده است.

وَ إِيتاءَ الزَّكاةِ و در خصوص دادن زكات كه نماز و زكات از مهمترين خيرات و نيكى‌هاست، بلكه اصلا خيرات جز نماز و زكات نيست، لذا بعد از ذكر خيرات به طور عموم كه شامل نماز و زكات نيز هست آن دو چيز اختصاصى را توصيه كرد.

وَ كانُوا لَنا عابِدِينَ و آنان بندگان ما بودند نه غير ما، از شيطان، نفس و هوى.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۱

اين بيان اشاره به مقام اخلاص است كه آن روشنى چشم سالكين است.

آيات ۷۴ الى ۷۶

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۷۴ تا ۸۶] ..... ص : ۳۹۱

اشاره

وَ لُوطاً آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فاسِقِينَ (۷۴) وَ أَدْخَلْناهُ فِي رَحْمَتِنا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵) وَ نُوحاً إِذْ نادى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَنَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (۷۶) وَ نَصَرْناهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ (۷۷) وَ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ إِذْ يَحْكُمانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شاهِدِينَ (۷۸)

فَفَهَّمْناها سُلَيْمانَ وَ كُلاًّ آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فاعِلِينَ (۷۹) وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شاكِرُونَ (۸۰) وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ عاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا فِيها وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عالِمِينَ (۸۱) وَ مِنَ الشَّياطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَ يَعْمَلُونَ عَمَلاً دُونَ ذلِكَ وَ كُنَّا لَهُمْ حافِظِينَ (۸۲) وَ أَيُّوبَ إِذْ نادى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۸۳)

فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَكَشَفْنا ما بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَ آتَيْناهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ ذِكْرى لِلْعابِدِينَ (۸۴) وَ إِسْماعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (۸۵) وَ أَدْخَلْناهُمْ فِي رَحْمَتِنا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (۸۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۲

ترجمه: ..... ص : ۳۹۲

و به لوط حكمت و علم بخشيده و از شهرى كه اهلش پليد كارى مى‌كردند، نجاتش داديم، كه آنان مردمى پليد و نافرمان بودند.

و او را در جوار رحمت خود در آورديم، كه او از شايستگان بود.

و نوح را [نيز رهانيديم] كه پيش از آن ندا به دعا برداشته بود، دعايشان را اجابت كرديم و او و خانواده‌اش را از گرفتارى بزرگ رهانيديم.

و او را در برابر قومى كه آيات ما را دروغ مى‌انگاشتند يارى داديم، كه آنان قومى پليد بودند و همگيشان را غرق كرديم.

و داود و سليمان را [ياد كن] كه در باره‌ى كشتزارى كه گوسفند كسانى شبانه در آن چريده بود، داورى كردند و ما شاهد

داوریشان بودیم.

و آن را به سلیمان فهمانیدیم به هر دو حکمت [/ نبوّت] و علم بخشیدیم، و کوهها و پرندگان را تسخیر کردیم که همراه با داود تسبیح می‌گفتند، و توانای آن کار بودیم.

و به او [داود] فن زره بافی برای شما آموخته بودیم تا شما را از آسیب

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۳

همدیگر محفوظ بدارد، آیا شما شاکرید؟

و برای سلیمان باد تندرو بودیم روان می‌شد و به هر چیزی دانا [و توانا] بیم.

و نیز بعضی از شیاطین را که برای غوّاصی می‌کردند و کارهایی جز این هم انجام می‌دادند نگاهبان آنان بودیم.

و ایّوب را [یاد کن] که پروردگارش را به دعا ندا داد که به من رنج رسیده است حال آنکه تو مهربان‌ترین مهربانانی.

سپس دعای او را اجابت کردیم و رنجی را که به او رسیده بود، برطرف کردیم، و خانواده‌اش را [دیگر بار] به او بخشیدیم و همانند آنان را با آنان که رحمتی از جانب ما بود، پندی برای عبادت پیشگان.

و اسماعیل و ادریس و ذو الکفل را [یاد کن] که همگی از شکیبایان بودند.

و آنان را در جوار رحمت خویش در آوردیم که آنان از شایستگانند.

تفسیر ..... ص : ۳۹۳

وَ لُوطاً عطف بر «کلّا» یا بر مفعول «جعلناهم» است از قبیل عطف مفرد، یا منصوب از باب اشتغال است، و جمله معطوف بر جمله‌ی «کُلًّا جَعَلْنا صالِحِینَ» است.

آتَیْناهُ حُکْماً حکمت عملی به او دادیم وَ عِلْماً نکره آوردن حکم و علم برای اشاره به این است که آنچه را که خداوند به او داده است اندکی از بسیار است (و لوط را هم مقام علم نبوّت و حکم فرمایی عطا نمودیم).

وَ نَجَّیْناهُ مِنَ الْقَرْیَةِ الَّتِی کانَتْ تَعْمَلُ الْخَبائِثَ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۴

در نسبت دادن کردار پلیدان به قریه مجاز عقلی است، یا در اطلاق قریه بر اهل آن مجاز لغوی است و ممکن است که مجاز در حذف باشد.

إِنَّهُمْ کانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فاسِقِینَ لفظ «سوء» با فتح سین اسم از «مساءة» است، و اضافه‌ی قوم به «سوء» برای اشاره به مبالغه در بدی آن قوم است، گویا که آنان اصلا قومی بد، شرور و منسوب به بدی هستند.

وَ أَدْخَلْناهُ فِی رَحْمَتِنا او را در دار رحمت خویش داخل کردیم، یا در رحمت ما که عبارت از ولایت است داخل نمودیم، بدین گونه که او را به ولایت محقّق نمودیم.

إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ زیرا که او از شایستگان بود، مستعدّ و آماده‌ی دخول در رحمت پس کار ما گزاف (و بدون سبب) نبوده است.

وَ نُوحاً عطف بر «لوطا» یا بر مفعول «نجیّنا» یا به تقدیر «سمعنا» یا «شرّفنا» یا «اذکر» یا «ذکّر» است.

إِذْ نادی مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَنَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ تکرار لفظ «نجیّنا» برای تأکید است، و برای عطف «أهله» بر مفعول، و برای تعیین آن چیزی است که از آن نجات پیدا کرده است، که او از مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ بلای عظیمی نجات ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۵

پیدا کرده که هیچ یک از انبیا به آن مبتلا نشده‌اند، و آن عبارت از غرق شدن تمام دنیا و اهلش می‌باشد، یا مقصود شدّت اذیّت و آزار قوم اوست وَ نَصَرْناهُ او را با نصرت و یاری کردن نجات دادیم.

مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا از دست قومى نجات داديم كه آيات ما را تكذيب كردند، آيات بزرگ و كوچك آفاقى، آيات انفسى مانند واردات الهى، زجر و نهى‌هاى عقلانى و ملكى، خوابهاى ترساننده و بشارت دهنده.

إِنَّهُمْ كانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ از اين رو كه مردمان بدى بودند همه آنان را غرق گردانيديم وَ داوُدَ لفظ «داود» عطف بر «نوحا» است، يا به تقدير فعل محذوف است مانند «نوحا».

وَ سُلَيْمانَ إِذْ يَحْكُمانِ فِي الْحَرْثِ و نيز سليمان كه آن دو در باره‌ى زراعت يا درخت انگور به داورى پرداختند.

إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ بدل از «إذ يحكمان» يا ظرف «يحكمان» است، يعنى چون گوسفند كسانى شبانه در آن جا چريده بود.

وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شاهِدِينَ و ما شاهد داورى آنان بوديم اين جمله، حاليّه است به تقدير «قد» يا عطف بر «يحكمان»

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۶

يا «نفشت».

آوردن مضارع بعد از «اذ» و در قضايايى كه گذشته‌اند براى اين است كه «اذ» را از ماضى منسلخ قرار داده يا ماضى به صورت حال مشهود تصوير مى‌گردد ...

و مقصود از قول خدا: وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شاهِدِينَ عالم يا حاضر حكم آنان بوديم كه حكم‌شان از ما پنهان نبوده تا حقّ از باطل نزد ما تميز پيدا نكند، يا داود و سليمان در حين حكم مى‌دانستند كه در حضور و محل شهود ما هستند.

پس با آراى خود سخن نمى‌گويند، بلكه حكم آنها به واسطه وحى ما است، پس كسى نگويد كه حكم آن دو به اجتهاد بوده و هر يك مخالفت ديگرى كرد چنانچه بعضى گفته‌اند.

و آوردن ضمير جمع در قول خدا «لحكمهم» براى اشعار به اين است كه حكم كنندگان متعدّد بوده‌اند، زيرا داود جميع اولادش را براى امتحان جمع كرد، و ممكن است ضمير به متحاكمين و به مجموع حاكمين و متحاكمين برگرداند.

فَفَهَّمْناها سُلَيْمانَ ما به سليمان حكم كردن، يا گوسفندان را از جهت حكم اضرار بر حسب اقتضاء وقت وحى كرديم، پس حكم او ناسخ حكمى شد كه سابقا بود، پس وحى و تفهيم ما به سليمان تجهيل و نسبت جهل دادن به داود نيست و

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۷

لذا فرمود:

وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً و به هر يك (از سليمان و داود) مقام حكم فرمايى و دانشى عطا كرديم.

از امام صادق عليه السّلام است كه فرمود: خداوند تعالى قبل از داود به پيامبران وحى كرد: هر گوسفندى كه زراعتى را تباه كند پس براى صاحب زراعت است كه خود گوسفندان را بابت خرابى مزرعه‌اش بر دارد، و اين حمله‌ى گوسفند و اين حكم مخصوص شب است، چه بر صاحب زراعت است كه روزها حافظ و نگهبان زراعتش باشد و بر صاحب گوسفند است كه در شب گوسفندش را حفظ كند، پس داود حكم كرد به همان حكمى كه انبياى قبل از او حكم كردند.

پس خداوند به سليمان وحى كرد: هر گوسفندى كه زراعت كسى را نابود كند صاحب زراعت فقط مى‌تواند به مقدار زراعت از شير گوسفندان استفاده كند.

و بعد از سليمان نيز اين چنين سنّت جارى شد، و اين است قول خداى تعالى كه فرمود: وَ كُلًّا آتَيْنا حُكْماً وَ عِلْماً پس حكم هر يك از آن دو به سبب حكم خداى تعالى است «۱».

در خبر ديگرى از امام صادق عليه السّلام آمده است: خداوند به

---

(۱) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۳۴۸ و الكافى ج ۵ ص ۳۰۲ ح ۳

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۸

داود وحی کرد از اهل خود وصیّ اتّخاذ کن که مشیّت و علم من بر این تعلّق یافته که هیچ پیامبری را مبعوث نکنم مگر اینکه از اهل خودش وصیّ داشته باشد، و داود فرزندان متعدّدی داشت و در بین آنان غلامی بود که مادرش پیش داود بود و داود او را دوست می‌داشت و هنگامی که چنین وحی بر داود آمد بر آن زن داخل شد و به او گفت: خداوند به من وحی کرده و امر نموده که وصیّ از اهل خودم بگیرم، زنش به او گفت: پس آن پسر من باشد، داود گفت: من هم همین را می‌خواهم.

ولی آنچه که در علم خدا گذشته و نزد او حتمی است این بود که سلیمان (پس دیگر از زن دیگر) وصیّ داود باشد.

پس خدای تعالی به داود وحی کرد: تا امر و دستور من نیامده عجله نکن، پس چیزی نگذشت که دو مرد بر داود وارد شدند که در گوسفند و درخت انگور نزاع می‌کردند.

خدای تعالی به داود وحی کرد: فرزندانت را جمع کن پس هر کس در این قضیّه قضاوت کرد و در قضاوتش مصیب بود او وصیّ تو بعد از توست.

پس داود فرزندانش را جمع کرد و داستان آن دو نفر را که با هم نزاع می‌کردند به آنان گفت، سلیمان گفت: ای صاحب باغ انگور گوسفندان این مرد چه وقت داخل باغ تو شده‌اند؟

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۳۹۹

گفت: شب داخل باغ شده‌اند، سلیمان علیه السّلام گفت: ای صاحب گوسفند حکم کردند که اولاد گوسفندانت و پشمهای آنها امسال مال صاحب باغ باشد.

سپس داود گفت: چرا حکم نکردی که خود گوسفندان مال صاحب باغ باشد، در حالی که علمای بنی اسرائیل چنین قیمت می‌گذاشته‌اند و قیمت باغ در مقابل قیمت گوسفندها قرار می‌گرفت.

سلیمان گفت: درخت انگور از ریشه که کنده نشده، بلکه بار و میوه‌ی آن خورده شده و آن سال آینده بر می‌گردد.

پس خدای تعالی به داود وحی کرد که حکم در این قضیّه همان است که سلیمان حکم کرده، ای داود تو چیزی را خواستی و ما چیز دیگری را خواستیم.

پس داود پیش زنش رفت و گفت: ما چیزی خواستیم و خدای تعالی چیز دیگر اراده کرد و جز آنچه که خدا اراده کرده محقّق نشد و ما هم به امر خدا راضی شدیم و تسلیم او گشتیم.

همچنین است حال اوصیای آنان نیز نمی‌توانند در این امر تعدّی کنند و از وصیّ مورد نظر تجاوز به غیر آن بکنند «۱».

و غیر از اینها اخبار دیگری با اختلاف در لفظ و معنا وارد

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۴۸ و الکافی ج ۱ ص ۲۷۸ باب ۶۰ ح ۳

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۰

شده است.

وَ سَخَّرْنا در سوره‌ی بقره گذشت که مسخّر کردن اراده‌ی تسخیر شده در اراده تسخیر کننده است.

مَعَ داوُدَ الْجِبالَ لفظ «مع داود» ظرف لغو، و متعلّق به «سخّرنا» است، یا ظرف مستقرّ است و حال از «الجبال» و امّا تعلّق آن به «یسبحن» بعید است.

چون لازم می‌آید وارد شدن غیر بین معمول مقدّم و عامل و تعلّق آن به «سخّرنا» دلالت می‌کند بر اینکه داود مانند کوهها تحت تسخیر خدای تعالی است و قرار دادن آن حال از «الجبال» مشعر به این است که کوهها تحت تسخیر داود علیه السّلام می‌باشند.

يُسَبِّحْنَ حال یا مستأنف است، برخی گفته‌اند ممکن است از تسبیح و از سباحت باشد.

وَ الطَّيْرَ عطف بر «الجبال» یا مفعول معه است، و با رفع خوانده شده که مبتدای محذوف الخبر باشد، یا عطف بر مرفوع متّصل است بنا بر قول ضعیف.

وَ كُنَّا و ما پیش از این امثال این گونه کارها را انجام داده‌ایم.

فاعِلِينَ پس بعید نیست که در مورد داود نیز از این کارها انجام بدهیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۱

وَ عَلَّمْناهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ به او صنعت زره سازی برای شما را یاد دادیم، یعنی چیزی که پوشیده می‌شود که مقصود زره است به قرینه‌ی قول خدای تعالی:

لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ لفظ «بأسکم» بدل از «لکم» است به نحو بدل اشتمال و «لیحصنکم» با «یا» تحتانی خوانده شده که ضمیر در این هنگام به داود، یا به لبوس یا به اللّه به طریق التفات بر می‌گردد و با «تا» فوقانی خوانده شده و ضمیر به «صنعة» یا به «لبوس» به اعتبار معنا بر می‌گردد که معنای آن زره است و با نون نیز خوانده شده است.

فَهَلْ أَنْتُمْ شاكِرُونَ اگر مطلب بر همین منوال باشد پس باید جهت آن نعمت بزرگ شکرگزار باشید.

وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ عاصِفَةً و مسخّر کردیم برای سلیمان باد تند را که شدید می‌وزد به نحوی که در یک شبانه روز به مقدار دو ماه راه می‌رود در عین اینکه خیلی آرام و آسوده و بدون حرکت است.

تَجْرِي بِأَمْرِهِ که باد به امر سلیمان حرکت می‌کند.

إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بارَكْنا و می‌رود به سوی زمینی که آن را مبارک گردانیدیم، که مقصود شام است.

بعضی گفته‌اند: سلیمان صبح از شام حرکت می‌کرد و عصر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۲

به آنجا بر می‌گشت.

فِيها وَ كُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عالِمِينَ پس عطای ما به هر کس و هر چه که باشد، امساک ما از هر کسی و هر چه که باشد از علم به اعطا، امساک و مصالح مترتّب بر آن دو ناشی می‌شود.

وَ مِنَ الشَّياطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ اظهار نعمت دیگری برای سلیمان است و آن تسخیر شیاطین و جنّ برای سلیمان است.

و لفظ «من» معطوف بر «الرّیح» یا مبتداست، خبر آن «من الشّیاطین» است.

و شیاطین در دریاها غوّاصی می‌کردند تا برای سلیمان علیه السّلام جواهر نفیس و گران قیمت بیرون آورند.

وَ يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِكَ و کارهای دیگری نیز غیر از غوّاصی انجام می‌دادند، مانند بنای شهرها، قصرهای عجیب و ساختن کاسه‌های بزرگ مانند دلو، اختراع صنایع غریب، دیگر چیزهایی که سلیمان خواستار آن بود از قبیل وسایل جنگی، تندیسها و غیره.

وَ كُنَّا لَهُمْ حافِظِينَ ما نگهبان و حافظ آنان بودیم تا از امر سلیمان خارج نشوند (و ملک و اهل) مملکتش را فاسد نکنند.

وَ أَيُّوبَ این لفظ عطف است یا به تقدیر فعل است،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۳

مانند «نوحا».

إِذْ نادى رَبَّهُ «۱» أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ «۲» گفت پروردگارا به من رنج و بیماری و سختی رسیده، لفظ «انّی» با کسره همزه خوانده شده، که قول در تقدیر باشد، یا ندای متضمّن معنای قول باشد.

وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ اکتفا به اظهار حال خودش نمود که مقتضی رحمت و ترحّم است و پروردگارش را به غایت رحمت و

مهربانی از درخواست عافیت توصیف کرد، که آن در مقام طلب رساتر، به حیا نزدیکتر و در حفظ حرمت کسی که از او سؤال و درخواست کرده کامل‌ترست.

بعضی گفته‌اند: ایّوب رومی بود از فرزندان عیص (عیسو) بن اسحاق بود، خداوند او را برای نبوّت اختیار کرد، و مال و اولادش را از یاد گردانید.

پس خداوند او را آزمایش نمود بدین گونه که فرزندانش را با خراب کردن خانه به سرشان کشته و اموالش را از بین برد و او را به بیماریهایی در جسم به مدّت هیجده یا سیزده و یا هفت

---

(۱) مصطفی فرمود: سخت‌ترین مردم از حیث بلا، نخست پیغمبران و پس از آنان اولیا، پیروان حقّ و سپس به درجه اختلاف و مقام، سایر بندگان خدایند. کشف الاسرار

(۲) لطیفه نوشته‌اند چون خداوند، نبوّت را صابر خواند با جزع و فزع که پیوسته می‌گفت: مسّنی الضّرّ منافات داشت و این را بر او خرده گرفتند لیکن این دعا بود نه شکایت چون ایّوب ترک صبر نکرد و به درگاه خداوند هم جزع و فزع ننمود. کشف الاسرار خواجه عبد اللّه انصاری

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۴

سال یا هفت ماه مبتلا گردانید، زن او «رحمه» دختر افراییم بن یوسف بود.

در خبری آمده است که زن او دختر یوسف بن یعقوب بود.

بعضی گفته‌اند: ایّوب در زمان یعقوب زندگی می‌کرد و با «لیّ» دختر یعقوب ازدواج کرد، روزی زنش به او گفت: چرا دعا نمی‌کنی بلا از ما بر طرف شود؟

گفت: رفاه و راحتی ما چند سال بود؟ گفت: هشتاد سال.

ایّوب گفت: من از خدا حیا می‌کنم دعا بکنم، زیرا مدّت ابتلاـ و بلای ما هنوز به مدّت راحتی و رفاه ما نرسیده است و در سوره یونس تفصیل حال او خواهد آمد.

فَاسْتَجَبْنا لَهُ فَكَشَفْنا ما بِهِ مِنْ ضُرٍّ دعای او را مستجاب گردانیدیم و دردها و مرض‌ها را از او برداشتیم.

وَ آتَيْناهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ و خانواده همانند آنچه از بین رفته بود به او باز بخشیدیم که خدای تعالی کسانی را از اهل او که در زمان بلا مرده بودند و کسانی را که قبلا با اجل‌هایشان مرده بودند همه را زنده گردانید و همچنین خداوند عین اموال و حیوانات او را به او برگردانید و مثل آنها را نیز همراه با خود آنها به او عطا کرد.

و بعضی گفته‌اند: خدای تعالی ایّوب را مخیّر گردانید و او

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۵

اختیار کرد که خداوند اهل او را در آخرت زنده کند، مثل و مانند آن در دنیا، پس آنچه که اختیار کرده بود به او داده شد.

و بعضی گفته‌اند: دو برابر آنچه که از بین رفته بود از او به دنیا آمد و بعضی گفته‌اند: فرزندانش را خداوند زنده گردانید و از آنان نوه‌ها زاده شوند.

و بعضی گفته‌اند: او دارای هفت دختر و سه پسر بود و بعضی هفت دختر و هفت پسر گفته‌اند.

رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا رحمت و مهربانی از نزد ما بر اوست، نه از ناحیه‌ی استحقاق او، نه از نزد مظاهر، بلکه از نزد خود ماست.

وَ ذِكْرى لِلْعابِدِينَ تا این مطلب تذکره و یاد آوری برای عبادت کنندگان باشد و این مطلب را یاد آوری کنند که صبر بر عبادت در راحتی و سختی همانطور که ایّوب در هر دو حالت صبر کرد موجب نعمت‌های دنیوی، اخروی، موجب فرج و سرورست.

وَ إِسْماعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ و نیز یادآور حال اسماعیل و ادریس و ذا الکفل عطف به تقدیر فعل است مثل آنچه که گذشت.
كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ همه‌ی اینها از صبر کنندگان هستند، زیرا اسماعیل از اوان بچّگی در سرزمین بی‌آب و علف

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۶

شکیبایی ورزید و هیچ انیسی نداشت، ادریس علیه السّلام بر دعوت قوم به سوی خدا صبر کرد در حالی که آن قوم در انکار شدید بودند، چه ادریس اوّلین کسی بود که به سوی آنان مبعوث می‌شد.

و امّا ذو الکفل که در باره شخصیت او و اختلاف نظرات به امام رضا علیه السّلام نسبت داده شده که او یوشع بن نون است.

و برخی گفته‌اند او الیاس است و بعضی او را زکریّا می‌دانند.

و بعضی گفته‌اند او مرد صالحی بود و نبیّ نبود، ولی به نبیّ وقتش قول داد که روزها را روزه بگیرد و شبها را عبادت کند، خشم نورزد و به حقّ عمل نماید به قول خودش وفا کرد.

بعضی گفته‌اند: او نبیّ بود و خداوند داستان او را بازگو نکرده است، بعضی گفته‌اند: او «یسع» است که با الیاس بود، امّا او آن «یسع» نیست که خداوند او را در قرآن ذکر کرده است که او برای پادشاه ستمگری تعهّد کرد که اگر توبه کند داخل بهشت می‌شود.

و نامه‌ای هم در همین مورد به او داد که گفته‌اند: اسم او کنعان بوده و به همین جهت او ذا الکفل یعنی صاحب کفایت نامیده شد.

به خبر نسبت داده شده که او از پیامبران مرسل بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۷

و بعد از سلیمان بن داود بود و «کفل» به معنای ضعف و دو برابر بودن است، چون ثواب او به جهت شرافتش در مقایسه با اهل زمانش دو برابر بود، به معنای نصیب و کفالت هم می‌آید و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

وَ أَدْخَلْناهُمْ فِي رَحْمَتِنا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ و آنان را در جوار رحمت خویش در آوردیم، که آنان از شایستگان بودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۸

آیات ۸۷ الی ۸۸

[سوره الأنبياء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸] ..... ص : ۴۰۸

اشاره

وَ ذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنادى فِي الظُّلُماتِ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (۸۷) فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۸

و ذو النّون [/ صاحب ماهی/ یونس] را [یاد کن] که خشمگینانه به راه خود رفت، و گمان کرد هرگز بر او تنگ نمی‌گیریم آنگاه در دل تاریکی ندا در داد خدایی جز تو نیست، پاکا که تویی، من از ستمکاران بودم.

آنگاه دعای او را اجابت کردیم و او را از اندوه رهانیدیم، و بدینسان مؤمنان را می‌رهانیم.

تفسیر ..... ص : ۴۰۸

وَ ذَا النُّونِ و تقدیر مانند گذشته است.

و «نون» به معنای ماهی است زیرا او به جهت گرفتار شدن او در شکم ماهی به این اسم نامیده شد ولی اسم او یونس بن متّی است.

إِذْ ذَهَبَ مُغاضِباً «۱» او در حالی رفت که قوم خود یا

---

(۱) خداوند را دوستانی است که اگر یک چشم به هم زدن لشکر بلا- از ایشان دور شود، چنانکه مردم دنیا از حرمان نعمتی، غریوناک شوند و ناله سر دهند، دوستان خدا از بی‌بلایی به فریاد آیند! و هر

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۰۹

پروردگارش را به غضب آورده بود چون «غاضبنی فلان» به معنای غضبناک کرد مرا و غضبناک کردم او را آمده است.

حال او با قومش این چنین بود، که او سی ساله بود که به سوی قومش مبعوث گشت و او سی و سه سال آن مردم را به خدا دعوت کرد امّا چون تندخو بود و جز تنوخای عابد و روبیل حکیم کسی دعوت او را نپذیرفت.

از این رو غضبناک شد و بر قومش نفرین کرد، و خداوند بعد از امر به تأنّی و صبر، وعده‌ی نزول عذاب بر قوم او را داد امّا یونس علیه السّلام قبول نکرد و اصرار بر نفرین نمود و بعد از مشورت با روبیل به قومش خبر نزول عذاب داد و روبیل از او درخواست می‌کرد که به پروردگارش مراجعه کند و دفع عذاب از قومش را بخواهد ولی یونس از مراجعه‌ی به پروردگار خودداری ورزید.

آنگاه که موعد عذاب فرا رسید مردم یونس و تنوخا را از شهرشان اخراج کردند و اسم آن شهر نینوا از توابع موصل بود، یونس دید که عذاب بر آنان نازل نشد به همین جهت به خشم آمد و بر قوم یا پروردگارش خشمگین شد.

بنا بر آنچه که در اخبار وارد شده خداوند او را در یک چشم بر هم زدن به خودش واگذار نمود.

قدر آسیب روزگار و بلای دهر بیش بینند، بر بلای خویش عاشق‌ترند! و هر چند زبانه‌ی آتش شمع ایشان تیزتر شود، دوستان چون پروانه برفتنه و فنای خویش هر روز عاشق‌ترند. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۰

فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ پس گمان کرد که ما بر او سخت نخواهیم گرفت، یا فرمان خود را در باره‌ی او اجرا نخواهیم کرد، یا قدرت بر اخذ او نداریم.

چنانچه وارد شده که او را خدا به خودش واگذارد) و این گمان در دلش راه پیدا کرد که هرگز بر او سخت گرفته نمی‌شود چنانچه در خبر هم این چنین است که، خداوند او را به حال خودش رها کرد پس به ذهنش این چیزها خطور کرد درست هم همین است.

این خطور ذهنی منافی مقام نبوّت نیست، زیرا که توبه‌ی انبیا علیهم السّلام از جهت ولایتشان است و توبه‌ی اولیا علیهم السّلام از خطورات ذهنی و قلبی.

خلاصه پس از بیرون رفتن در راه بر او عرصه را تنگ کردیم که داخل کشتی شد، اهل کشتی قرعه انداختند به اسم یونس در آمد و او را به دریا انداختند و ماهی او را بلعید.

فَنادی فِی الظُّلُماتِ در تاریکی شب، یا تاریکی دریا یا تاریکی شکم ماهی، ندا داد.

بعضی گفته‌اند، آن ماهی را که یونس را بلعیده بود، ماهی دیگری بلعید و او در آن تاریکی گفت:

أَنْ لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ ای خدایی که جز تو معبودی نیست لفظ «ان» مخفّف از مثقّله یا تفسیریّه است. ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۱

سُبْحانَکَ إِنِّی کُنْتُ مِنَ الظَّالِمِینَ «۱» تو منزّهی از هر خطا و اشتباه و این من بودم که از ستمکاران بوده‌ام اوّلا از انانیّت خودش تبرّی جست پس از آنکه انانیّت ورای او سبب هلاکت خودش شد، الوهیّت و رأی را برای خدا اثبات نمود.

سپس خدا را از هر چه كه موجب نقض در رأى و وجود اوست تنزيه كرد، سپس اعتراف كرد به اينكه نفرين او بر قومش و انانيّت او در مقابل انانيّت خدا ظلم بر قومش و خودش بوده است و چون اين اعتراف از يونس كنايه از درخواست نجات بود خداى تعالى فرمود:

فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْغَمِّ و آنگاه دعايش را اجابت كرديم او را از شكم ماهى نجات داديم، يا از غم خطا و غضبناك شدن نجات داديم.

وَ كَذلِكَ و اين چنين ما نجات مى‌دهيم، يعنى نجات دادن از شكم ماهى به سبب تبرّى از انانيّت و استقلال به رأى، اثبات انانيّت براى خدا و تنزيه او از معرفت بشر و اعتراف به ظلم در اثبات انانيّت و معرفت براى نفس، اينچنين مؤمنين را نجات مى‌دهيم.

نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ لفظ «ننجى» با دو نون از باب افعال

---

(۱) دعايى كه در آن سه چيز باشد دعاى مقرون به اجابت است: ۱- توحيد ۲- تنزيه ۳- اعتراف به گناه و چون دعاى يونس هر سه شرط داشت از حضرت الاهيت خطاب آمد كه: دعاى تو را اجابت كرديم. كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۲

خوانده شده و با يك نون و تشديد جيم و سكون يا خوانده شده است.

بنابر اينكه مضارع از باب افعال باشد، نون دوّم در جيم ادغام شده باشد.

يا بنابر اينكه از باب تفعيل باشد، و نون فاء الفعل حذف شده است.

يا بنابر اينكه ماضى مجهول منسوب به مصدر باشد و سكون آن به نيّت وقف است چنانچه بعضى گفته‌اند.

از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله روايت شده كه فرمود: هيچ اندوهناكى نيست كه اين دعا را بخواند مگر آنكه براى او استجابت گردد «۱».

زيرا مؤمن وقتى از انانيّتش در جنب انانيّت خدا خارج شد و اعتراف كرد كه رؤيت انانيّت در جنب انانيّت خدا ظلم است و در اين حال خدا را بخواند حتما دعاى او مستجاب مى‌شود، چه او در اين هنگام مصداق قول خداى تعالى: أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ مى‌شود.

و در خبرى از امام صادق عليه السّلام آمده است: تعجّب مى‌كنم از كسى كه مغموم باشد چگونه فزع نمى‌كند و پناه نمى‌برد به قول خداى تعالى: لا إِلهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ كه من شنيدم خداوند به دنبال آن مى‌گويد:

---

(۱) تفسير الصافى ج ۳ ص ۳۵۳

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۳

«فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ نَجَّيْناهُ مِنَ الْغَمِّ وَ كَذلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ «۱»».

آيات ۸۹ الى ۹۱

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۸۹ تا ۹۱] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

وَ زَكَرِيَّا إِذْ نادى رَبَّهُ رَبِّ لا تَذَرْنِي فَرْداً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوارِثِينَ (۸۹) فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ وَهَبْنا لَهُ يَحْيى وَ أَصْلَحْنا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كانُوا يُسارِعُونَ

فِي الْخَيْراتِ وَ يَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً وَ كانُوا لَنا خاشِعِينَ (۹۰) وَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها فَنَفَخْنا فِيها مِنْ رُوحِنا وَ جَعَلْناها وَ ابْنَها آيَةً لِلْعالَمِينَ (۹۱)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

و زكريّا را [ياد كن] كه پروردگارش را به دعا ندا داد كه پروردگارا مرا تنها مگذار، حال آنكه تو بهترين بازماندگانى.
آنگاه دعاى او را اجابت كرديم، به او يحيى را بخشيديم و همسرش را براى او شايسته گردانديم، اينان به نيكوكارى مى‌شتافتند، ما را از روى اميد و بيم مى‌خواندند، در برابر ما فروتن بودند.
و همچنين آن زن كه پاكدامنى ورزيد آنگاه از روح خويش در او دميديم و او و پسرش را پديده‌ى شگرفى براى جهانيان گردانيديم.

---

(۱) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۳۵۳

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۴

تفسير ..... ص : ۴۱۴

اشاره

وَ زَكَرِيَّا در عطف و تقدير مانند گذشته است.
إِذْ نادى پروردگار را ندا داد در حالى كه مى‌گفت:
رَبَّهُ رَبِّ لا تَذَرْنِي فَرْداً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوارِثِينَ «۱» بار پروردگارا مرا تنها مگذار، يعنى بدون فرزند و ذريّه كه وارث مى‌باشند نگذار» كه تو بهترين بازماندگانى.
از اين دعا اين توهّم حاصل مى‌شود كه زكريّا با خواستن فرزند با جمله‌ى «لا تَذَرْنِي فَرْداً» از خدا و همراهى خدا با خود صرف نظر كرده است.
فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ وَهَبْنا لَهُ يَحْيى خواستش را اجابت كرده و به او يحيى را داديم.
وَ أَصْلَحْنا لَهُ زَوْجَهُ و همسرش را شايسته پذيرش فرزند قرار داديم با وجود اينكه، همسر زكريّا به جهت پيرى حيضش قطع شده بود، قبل از پيرى نيز عقيم و نازا بود.
پس خداوند رحم او را اصلاح نمود و حيض و حمل پديدار

---

(۱) بر مذاق عارفان و اشارت محقّقان معناى آيه اين است كه خدايا خداوندا، پرده عصمت از منت باز مگير، بر ياد كرد و يادداشت خود ميدار و مرا از خود بر مگيرى مشغول مدار.
كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۵

شد، يا پير شده بود خداوند او را جوان زيبا و با اشتها قرار داد، يا بد اخلاق بود و خداوند او را خوش اخلاق كرد.

إِنَّهُمْ كـانُوا يُسـارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ استينـاف در مقـام تعليـل است، ضـمير به زكريّا و همسـرش، يحيى عليه السّـلام بر مى گردد، يا به پيامبران بر مى گردد كه از اوّل داستانها نامشان ذكر شـد، كه همه‌ى آنان در كارهاى خير بين خودشان و خـدايا بين خودشان و بين خلق در عالم صغير و كبير سرعت و سبقت مى‌جستند.

وَ يَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً صاحبان رغبت بودند، يا دعا با رغبت، يا راغب بودند يا به جهت رغبت و ترس.

و لفظ «الرغب» در حالى كه حركت داشته باشـد از «رغب اليه» است، يعنى در دعايش كوشـش كرد يا تضـرّع نمود و اين نظير قول خداى تعالى ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَ خُفْيَةً است.

ممكن است مقصـود از اين عبـارت اين باشـد كه بعضـى از انبيـاى خـدا را از بـاب رغبت و اميـد مى‌خواننـد و بعضـى از ترس و بيم مى‌خوانند.

يا مقصود اين است در بعضى وقتها با رغبت و امّيد خدا را مى‌خوانند، در وقت ديگرى با ترس.

و آن انبيا عليهم السّلام (ذكر شده) در حالى كه جامع هر دو وصف

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۶

هستند خدا را مى‌خوانند، اين معنا در اينجا مقصود است، زيرا شخص كامل پيوسته بين خوف و رجا، ترس و شوق است.

خوف و رجا ..... ص : ۴۱۶

بـدان كه انسـان، بلكه مطلق حيوان از اوّل اسـتقرار نطفه و مـادّه‌ى وجودش در مقرّ خود بين قوّه‌ى قبول فنـا و بقـا، تنزّل و اسـتكمال، نقصان و زياده واقع شده است.

هر موجـودى از نـاحيه‌ى فطرت وجـودش بـه بقـا و اسـتكمال و از ديـارش راغـب اسـت و از فنـا، تنزّل و نقصـان فرار مى‌كنـد و اگر موجودى به سـبب شـعور بسـيط احساس داشـته باشد مانند اكثر انواع حيوانات، به واسـطه‌ى شـعور تركيبى احساس داشته باشد مانند افراد انسـان، اگر بـا وجود شـعورش غافل نباشـد، از منافيات خود گريزان است، به ملايمات و سازگارهاى خود رغبت دارد و كامل آنست كه از منافيات و ملايمات خود غافل نباشد.

و كسـى كه از آنچه كه ذكر شـد غافل نباشد پيوسـته در بيم و اميد، فرار و طلب، ترس و رغبت، خيفه و تضـرّع، فرار و التجا، توبه و انابه و تبرّا و تولّا مى‌باشد.

گاهى انسان بر حسب شعور تركيبى از وجود و كمال وجود خود و نقصان آن غافل مى‌شود و گاهى مغرور مى‌شود و گاهى

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۷

ناامـيد، كه هر سه مـذموم است، آنچه كه ممـدوح است عبارت از سـير و سـلوك بين خوف و رجاء است و كمال عبارت از مساوى بودن خوف و رجاست به نحوى كه يكى بر ديگرى فزونى نيابد، چنانچه در خبر آمده است.

وَ كـانُوا لَنا خاشِـعِينَ براى ما خاشع هسـتند، نه براى غير ما در سوره‌ى بقره در ضـمن تفسـير قول خـداى تعالى: وَ إِنَّها لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخاشِعِينَ معناى خشوع و فرق خضوع و تواضع گذشت.

وَ الَّتِي أَحْصَـنَتْ فَرْجَها عطف يا بتقدير فعل است مانند گذشـته‌ها، مقصود مريم است كه خودش را از نظر به عوراتش و از اينكه در عوارتش به حلال و حرام تصرّف شود حفظ مى‌كرد.

فَنَفَخْنـا فِيها و چون فرج خويش را حفظ مى‌كرد از روح خود در آن دميـديم، بـدين گونه كه رسول (جبرييل، يا روح الهى متمثّل به شكل جوان) كه به منزله‌ى خود ماست در جيب پيراهن او دميد چنانچه در خبر است.

مِنْ رُوحِنا بعضى از روحمان را دميديم.

كه آن عبارت از ربّ نوع انسان است، نسبت به خداى تعالى جهت بزرگداشت آنست، يا مقصود اين است كه نفخ شده

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۸

ناشى از روح ماست.

وَ جَعَلْناها وَ ابْنَها آيَةً مريم و فرزندش را نشانه‌اى قرار داديم كه دلالت بر علم و قدرت و حكمت ما مى‌كند.

بدين گونه كه او بدون شوهر آبستن شد و بدون اينكه بكارت او زايل گردد، جنين در رحم او در عرض يك ساعت كامل شد مانند كمال جنين در نه ماه، فرزندش سخن گفت و گواهى بر پاك بودن مادرش داد، در اوّل تولّدش گواهى داد كه از زنان زاده نشده و در همان زمان شهادت بر نبوّتش داد.

لِلْعالَمِينَ مريم و فرزندش را آيت و نشانه براى همه‌ى عالم قرار داديم، چون احتياج به عقل، تذكّر، تأمّل و نظر يا تسليم و انقياد، يا تطهير يا عقل و يا اعتبار ندارد.

آيات ۹۲ الى ۱۰۳

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۹۲ تا ۱۰۴] ..... ص : ۴۱۸

اشاره

إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (۹۲) وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ (۹۳) فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلا كُفْرانَ لِسَعْيِهِ وَ إِنَّا لَهُ كاتِبُونَ (۹۴) وَ حَرامٌ عَلى قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها أَنَّهُمْ لا يَرْجِعُونَ (۹۵) حَتَّى إِذا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ (۹۶)

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذا هِيَ شاخِصَةٌ أَبْصارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يا وَيْلَنا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هذا بَلْ كُنَّا ظالِمِينَ (۹۷) إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ (۹۸) لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ (۹۹) لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ هُمْ فِيها لا يَسْمَعُونَ (۱۰۰) إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ (۱۰۱)

لا يَسْمَعُونَ حَسِيسَها وَ هُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ (۱۰۲) لا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ هذا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۱۰۳) يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْداً عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ (۱۰۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۱۹

ترجمه: ..... ص : ۴۱۹

اين امّت شماست كه امتى يگانه است و من پروردگار شما هستم،

پس به سوى ما باز مى‌گردند.

پس هر كس كه از كارهاى شايسته انجام دهد و مؤمن باشد، در برابر كوشش او ناسپاسى نخواهد شد، ما نويسنده‌ى [كار و كردار] او هستيم.

و بر اهل هر شهرى كه ما نابودش كرديم حرام است كه باز گردند.

تا آنگاه كه يأجوج و مأجوج رها شوند و آنان از هر پشته‌اى بشتابند.

و وعده‌ى راست و درست نزديك شود به ناگاه ديدگان كافران خيره گردد [و گويند] واى بر ما كه از اين حقيقت غافل بوديم،

بلکه ستمگر بودیم.

[گویند] شما و آنچه به جای خداوند می‌پرستید.

هیزم جهنّمید و شما وارد آن خواهید شد.

و اگر اینان خدایان حقیقی

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۰

بودند، وارد آن [جهنّم] نمی‌شدند همه در آن جاویدانند.

آنان در آن فریاد دارند و در آن [هیچ چیز] نمی‌شنوند.

کسانی که از پیش جانب ما در حقّ آنان نیکی مقرّر شده است، آنان از آن دور داشته شوند.

آواز آن را نشنوند و ایشان در [بهشت] دلخواهشان جاویدانند.

بیم بزرگ آنان را اندوهگین نکند و فرشتگان به استقبال آنان آیند [و گویند] این همان روزتان است که به شما وعده داده شده بود.

تفسیر ..... ص : ۴۲۰

إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: به پیامبران یا بندگان بعد از بعثت انبیا چه گفتی؟

پس فرمود: به آنان گفتم: این امّت شما یک امّت است، یا این جمله حال از افعال گذشته بر سبیل تنازع است، هر دو وجه به تقدیر قول است، یعنی به انبیا بعد از قبول امر آنان و جمع شدن عدّه‌ای بر شریعتشان گفتیم: این امّت شما به شما اقتدا کرده‌اند.

یا به مردم و پیروان انبیا گفتیم: این انبیا مأموم‌های شما هستند، یا به انبیا و پیروان گفتیم: این طریقه که همان طریقه‌ی توحید و تسلیم است طریقه‌ی شماست.

یا این جمله جواب سؤال مقدّرست، یا حال به تقدیر قول و خطاب به حاضرین در زمان محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد.

و معنای آن این است که این جماعت انبیا که ذکر شد امامان و اسوه‌های شما هستند، یا این طریقه، طریقه‌ی شماست.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۱

أُمَّةً واحِدَةً جماعت واحدی هستند از حیث راه و روش، یا یک راه هستند و پراکنده نیستند.

وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ «۱» و من پروردگار شمایم پس (از همه باز آیید و) مرا بپرستید.

وَ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ عطف بر قول مقدّرست، یعنی گفتیم که این امّت شما یک امّت است ولی آنان امر دینشان، یا امر امامتشان را قطعه قطعه کردند، بدین گونه که هر یک برای خود دین، طریق، امام و مقتدایی قرار دادند، یا امر پیروی و تبعیّت را قطعه قطعه کردند به اینکه هر کدام از آنان پیرو هواهای متعدّدی شدند.

كُلٌّ إِلَيْنا راجِعُونَ جواب سؤال مقدّر و وعده و وعید است، گویا که گفته شده: حال آنان چگونه می‌شود؟

فرمود: همه‌ی آنان به سوی ما باز می‌گردند، یا حال است و مفید این معنای، یعنی بازگشت همه به سوی ماست.

پس آنان را بر حسب کار و راهشان جزا می‌دهیم و صیغه‌ی «تقطّعوا» برای مبالغه در فعل است.

و لفظ «بینهم» ظرف لغو، متعلّق به «تقطّعوا» است، یا

---

(۱) پیر طریقت گفت: ایمان ما از راه سمع است نه حیلت عقل، به قبول و تسلیم نه به تأویل و تصرّف، دل اگر گوید چرا؟ گویی من امر را سر افکنده‌ام، عقل اگر گوید که چون؟ پاسخ ده که من بنده‌ام! ظاهر قبول کن و باطن بسپار. کشف الاسرار [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۲

ظرف مستقرّ و حال از «امرهم» است.

معنای آن این است: امر دینشان یا امر امامتشان یا امر پیروی کردن و اتّباعشان را بین خودشان پراکنده و متفرّق کردند.

فَمَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ لفظ «فاء» برای ترتیب در اخبار است یعنی هر کس بعضی و مقداری از اعمال صالح و نیک انجام دهد.

وَ هُوَ مُؤْمِنٌ در حالی که مؤمن باشد به سبب ایمان عامّ و بیعت عامّ نبوی، یا به سبب ایمان خاصّ و بیعت خاصّ و لوی.

فَلا کُفْرانَ لِسَعْیِهِ کوشش او ضایع نخواهد شد.

چه، کفران سعی عبارت از ضایع کردن سعی و کوشش است، ضایع نشدن سعی و کوشش را معلّق بر عمل کردن مقداری از اعمال صالح نمود که به سبب آن بریدن یا بر نفس اثر ایمان ظاهر می‌شود و آن را مقیّد به قبول دعوت ظاهری یا دعوت باطنی کرد.

و با توجّه به مفهوم هر دو قید معنای آیه چنین می‌شود:

کسی که هیچ عمل صالح انجام ندهد.

اعمّ از اینکه چیزی از گناهان را عمل کرده باشد، یا بعضی از گناهان را عمل کرده، یا همه‌ی گناهان را.

اعمّ از اینکه مؤمن باشد یا کافر و کسی که مقداری از اعمال صالح را یا همه‌ی آن را انجام داده باشد ولی مؤمن نباشد،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۳

سعی این دو طایفه ضایع و هدر است و مطلب هم چنین است، چنانچه اخبار بر آن دلالت می‌کند.

بنابر این مطلب آن طور نیست که قلندریّه می‌گوید که اگر معرفت حاصل کردی هر عملی می‌خواهی انجام بده پس ای برداران من به گفتارهای پوچ صوفی نمایان و قلندریّه بیکار گوش ندهید.

و به لوازم ایمان خود هر اندازه که می‌توانید عمل کنید تا انشاء اللّه به سبب نتایج ایمان و اعمالتان، رستگار شوید.

وَ إِنَّا لَهُ کاتِبُونَ و ما همان مقدار کم از اعمال صالح یا سعی او را می‌نویسیم، یا به خاطر کسی که مقداری از اعمال صالح را انجام می‌دهد در صحیفه‌ی عمل او آنچه را که عمل می‌کند می‌نویسیم.

وَ حَرامٌ لفظ «حرام» با فتح فا و مدّ و «حرم» با کسر حا و سکون را و «حرم» به صورت فعل مجهول خوانده شده است.

عَلی قَرْیَةٍ أَهْلَکْناها أَنَّهُمْ لا یَرْجِعُونَ و اهل دیاری را که ما هلاک گردانیدیم دیگر زندگانی بر آنان حرام و هرگز به دنیا (یا به ایمان) باز نخواهند گشت.

لفظ «أنّهم» با فتحه‌ی همزه و کسره‌ی آن خوانده شده، «حرام» خبر مقدّم یا مبتداست که با مرفوعش از خبر بی‌نیاز

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۴

شده است و لفظ «انّهم» مبتدای مؤخّر یا فاعل بی‌نیاز کننده‌ی از خیر است، یا «حرام» مبتدای محذوف است.

و مقصود از قریه اهل آن قریه است به طریق مجاز در حذف، یا مجاز در لفظ، و معنای آن این است: اهل قریه‌ای که ما آنان را نسبت به حیات انسانی هلاک و نابود کردیم محال است که به جزا و عقوبت ما برنگردند، یا محال است که به ثواب و پاداش ما بازگردند بنابر اینکه لفظ «لا» زایده باشد.

یا مقصود بازگشت به انسانیّت یا به دنیاست، یا آنچه که ذکر شد مبنی بر اینکه سعی و کوشش ضایع نمی‌شود حرام و ممتنع است بر قریه‌ای که اهل آن را هلاک کردیم.

زیرا آنان به انسانیّت یا به دار ثواب باز نمی‌گردند، یا آنان را هلاک کردیم برای اینکه از گمراهی شان باز نمی‌گردند.

بنا بر اینکه «أَنَّهُمْ لا یَرْجِعُونَ» تعلیل «أهلکناها» باشد و تقدیر گرفتن لام در «أنّهم» در معنی موافق با کسره‌ی همزه‌ی «انّ» است، آنچه که به مقابله‌ی فقره‌ی اوّل بر حسب ظاهر موافق‌ترست این است که چنین گفته شود: هر کس مقداری از گناهان را مرتکب شود یا

هر کس که هیچ عمل صالح انجام ندهد.

اعمّ از اینکه مؤمن باشد یا نباشد یا کسی که ایمان ندارد اعمّ از اینکه عمل صالح انجام بدهد یا ندهد سعی او مشکور

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۵

نیست و لکن از این عبارت عدول نمود.

مطلب را طوری ادا کرد که مفید همین معنا باشد با یک چیز زاید و آن هلاکت آنان از انسانیّت و هلاک کردن خداست و امتناع بازگشت‌شان به انسانیّت یا دار ثواب.

حَتَّى إِذا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ تا روز که راه یأجوج و مأجوج باز شود.

این جمله غایت عمل صالحات یا عدم کفران سعی یا حرمت رجوع، یا حرمت عدم رجوع، یا عدم رجوع از گمراهی می‌باشد.

و مقصود از انفتاح یأجوج مأجوج باز شدن سدّ آنان است و در سوره‌ی کهف بیان یأجوج و مأجوج و تأویل آن دو، و وجه منع صرف آن گذشت.

وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ و آنان از هر جانب پستی و بلندی لفظ «حدب» جای بلند از زمین است.

يَنْسِلُونَ می‌شتابند (که روز قیامت یا قیامت ولی عصر مقصود است) شتاب می‌کنند و ضمیر به یأجوج یا به مردم برمی‌گردد، «مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ» خوانده شده و آن مؤیّد برگشت ضمیر به مردم است، چه «جدث» به معنای قبر است.

بدان که امثال این کلمات از رموز و اسرار و علاماتی است که انبیا و حکمای پیشین قرار داده‌اند، منظور از حکایت‌های آنان

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۶

جز آگاهاندن حقایق رمز چیزی نیست زیرا نظر خدای تعالی و جانشینان خدا در زمین افسانه سرایی نیست.

با این وصف باید گفت: مقصود از یأجوج و مأجوج در عالم صغیر لشگریان ابلیس است که از جنّ وجود فرزند آدم زاده شده است ولایت، صاحب ولایت سدّی بین آنان و بنی آدم که از حورا متولّد گشته که برای فرزند دیگر آدم آورده شده است قرار می‌دهد.

و آنگاه که ساعت نزدیک شود سدّ باز می‌شود، یأجوج و مأجوج خارج می‌شوند و تمام صفحه‌ی نفس را می‌گیرند، هر چه در آن بیابند می‌بلعند و بنی آدم از صفحه‌ی نفس می‌گریزند تا از آنان فرار کنند.

پس تپّه و بلندی و درّه‌ای باقی نمی‌ماند مگر اینکه یأجوج و مأجوج در آن به سرعت می‌روند و مردم نیز به سرعت از آن دور می‌شوند.

وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ و چون وعده‌ی حقّ نزدیک شده، (ساعت احتضار و مرگ)، یا ظهور قائم عجّل اللّه فرجه و قیامت صغری) نزدیک شود.

فَإِذا هِيَ در این هنگام، آوردن فا و «اذا» که برای مفاجات است برای تأکید اتّصال و چسبیدن جزا به شرط است.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۷

و ضمیر ضمیر قصّه و شأن است، یا ضمیر مبهم است که لفظ «ابصار».

شاخِصَةٌ خیره گردد این لفظ مبتداست که به سبب مرفوع از خبر بی‌نیاز شده است، یا خبر مقدّم است.

أَبْصارُ الَّذِينَ كَفَرُوا چشم کافران از حیرت باز می‌ماند، نه چشم مؤمنین.

زیرا مؤمنین از ترس و وحشت آن روز ایمن هستند، ولی کفّار از ترس آن روز و انس نداشتن به آن چشمهایشان باز می‌ماند و پلک نمی‌زنند، امّا مؤمن به جهت أنسی که به آخرت و به آنچه در آن روز می‌بیند دارد مثل این است که امر ترسناک و غریبی نمی‌بیند.

و مؤمن اگر کامل باشد برای او هیچ امر ترسناکی وجود ندارد و غیر کامل گاهی ترسهای آن روز را می‌بیند، ولی نه از جهت ایمانش بلکه از جهت کفرش.

یا وَیْلَنا اینجا «قول» در تقدیر است، یعنی کفّار در حالی که می گویند: وای بر ما.

قَدْ کُنَّا فِی غَفْلَةٍ مِنْ هذا ما از این وعده و از این روز غافل بودیم، فکر آن را نمی کردیم و آن را قبول نمی کردیم که آماده‌ی آن شویم.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۸

بَلْ کُنَّا ظالِمِینَ بلکه ما ظالم بودیم، ما تنها به غافل بودن هم اکتفا نکردیم، بلکه بر ضدّ آن عمل می کردیم، در حالی که خداوند ما را برای عمل به آن و انس به آن خلق کرده است.

إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است گویا که گفته شده: به آنان چه گفته می‌شود؟

پس خدای تعالی فرمود: به آنان گفته می‌شود: شما و آنچه را که جز خدا عبادت می کنید هیزم جهنّم هستید.

مِنْ دُونِ اللَّهِ در حالی که آنچه را که شما عبادت می کنید بعضی از غیر خداست، یا آنچه را که عبادت می کنید.

بدون اذن خداست.

و فایده تقید به «مِنْ دُونِ اللَّهِ» اخراج کسانی است با اذن خدا مطاع و مورد اطاعت قرار می گیرند، مانند انبیا و جانشینان آنان.

حَصَبُ جَهَنَّمَ «حصب» به معنای هیزم و مطلق چیزی است که در آتش می‌اندازند، یا هیزم آنگاه حصب می‌شود که با آن آتش افروخته شود.

أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ و در آن آتش وارد می‌شوید لام «لها» زایده است جهت تقویت، و این جمله تأکید جمله‌ی اوّل است، در مقصود از خطاب مخاطبین و معبودهای آنانست به

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۲۹

طریق تغلیب.

لَوْ کانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها اگر این بتان که شما می‌پرستید به راستی که خدایان بودند جمله مستأنف است، جواب سؤال مقدّر که ناشی از ما قبلش می‌باشد، گویا که گفته است: پس چگونه است حال آن خدایان؟

پس فرمود: اگر آنها خدا بودند که وارد آتش نمی‌شدند.

یا جمله مستأنف است و در لفظ و معنا از ما قبلش منقطع است، و ردّ بر مخاطبین حاضر است بعد از مسجّل شدن بر خدایان که وارد آتش می‌شوند.

یا جواب سؤال مقدّر است به تقدیر قول، گویا که گفته شده:

در حین ورود و کفّار به آتش چه گفته می‌شود؟

پس خدای تعالی فرمود: به آنان گفته می‌شود: اگر معبودهای شما خدا بودند وارد آتش نمی‌شدند.

وَ کُلٌّ هر یک از عبادت کنندگان و معبودها.

فِیها خالِدُونَ لَهُمْ فِیها زَفِیرٌ در آتش تا ابد می‌مانند و از شدّت خستگی نفس‌های بلند می کشند.

وَ هُمْ فِیها لا یَسْمَعُونَ از جهت شدّت ترس و عدم احساس صداها نمی‌شنوند، یا به دلیل کر بودن، نمی‌شنوند.

یا آنچه را که به سود آنانست و آنان را راحت می کند

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۰

نمی‌شنوند و این اشکال که همه‌ی معبودهای غیر خدا مستحقّ آتش نیستند، چه خورشید، ماه، سایر ستارگان، ملایکه و عیسی علیه السّلام معبود و مورد پرستش واقع شده‌اند، در حالی که آنان مستحقّ به اینکه خطاب به عبادت کننده‌های بت‌هاست.

یا آن معبودهایی که طبق آیه بعد از این حکم مستثناست آنجا که خدای می‌فرماید: إِنَّ الَّذِینَ سَبَقَتْ که این جمله به منزله‌ی «الّا

الذين سبقت» (جز كسانى كه پيش از اين در حقّ آنان نيكى مقرّر شده است) مى‌باشد چنانچه در خبر به اين وجه اشاره شده است.

يا در جواب اشكال چنين گفته مى‌شود كه معبود حقيقى در اين عبادت‌ها شيطان معنوى و جنّى است كه همراه عبادت كننده در عبادتش مى‌باشد. «۱»

چنانچه خداى تعالى به ملائكه فرمود: أ هؤُلاءِ إِيَّاكُمْ كانُوا يَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى جواب سؤال مقدّرست و لذا آن را از باب استحسان تأكيد كرد.

---

(۱) به قول مولانا:

مادر بتها بت نفس شماست چونكه آن بت مار و اين بت اژدهاست

مترجمان

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۱

يعنى آنان كه در گذشته (پيشاپيش) از جانب ما در حقّ آنان نيكى مقرّر شده است أُولئِكَ تكرار مبتدا به وسيله‌ى اسم اشاره‌ى بعيد جهت بزرگداشت شأن آنانست.

عَنْها مُبْعَدُونَ آنان از عذاب آتش و رسيدن رنج و درد آن دور هستند، تا منافى قول خداى تعالى: وَ إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وارِدُها نباشد و آنچه كه گفته شده كه اين آيه ناسخ آن آيه است جدّا بعيد است.

لا يَسْمَعُونَ حَسِيسَها آنان هرگز آواز جهنّم را نخواهند شنيد «حسيس» صدايى است كه احساس مى‌شود، جمله حال يا مستأنف و جواب سؤال مقدّر يا خبرست.

وَ هُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ لا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ مقصود فزع و بى‌قرارى قيامت كبير است كه آن ناراحت كننده و بى‌تاب كننده‌تر از قيامت صغراست.

و برخى گفته‌اند: فزع اكبر موقعى است به عبد امر مى‌شود كه داخل آتش شود و بازگشت اين دو معنا به همان معناى اوّل است.

و بعضى گفته‌اند: آن عذاب آتش است وقتى كه اهل آتش را فرا گيرد و آن پشت سر قيامت كبراست.

وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ و ملايكه آنان را ملاقات كرده

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۲

و مى‌گويند:

هذا يَوْمُكُمُ اين روز دولت و روز ثواب شماست كه الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ به آن وعده داده مى‌شديد.

بدان كه حسن و زيبايى مطلق عبارت از ولايت مطلقه است، هر چيزى كه متّصل به ولايت يا منتهى به آن گردد به وسيله‌ى زيبايى و حسن ولايت نيكو و زيبا مى‌شود، اعمّ از اينكه فعل، يا قول، يا اخلاق يا حال يا علم، يا اعتقاد، يا وجدان و يا شهود باشد.

پس معناى قول خدا: إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى اين است: كسانى كه فعليّت ولايت كه عبارت از «حسنى» است بر فعليّت‌هاى آنان، تفوّق و غلبه پيدا كند، بر همه‌ى فعليّت‌هايشان مقدّم گردد از آتش دور هستند.

يا معناى آن اين است: كسانى كه وعده‌ى نيكوى ما «حسنى» براى انتفاع و بهره‌مندى آنان بر وجود طبيعى‌شان در عوالم بالا سبقت گرفته است.

و «حسنى» عبارت از ولايت است، بدين گونه كه ما ولايت را بر آنان تقدير كرديم لفظ «منّا» لغو، متعلّق به «سبقت» مى‌باشد، يا مستقرّ و حال از «حسنى».

و بنا بر معنای اوّل آن کس محکوم به دوری از عذاب و آتش است که فعلیّت ولایت بر تمام فعلیّت‌های او غالب باشد، نه

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۳

آن کسی که فعلیّت ولایت در وجودش غالب نباشد.

و این معناست که موافق اعتقاد شیعه و مذهب آنانست، زیرا کسی که ولایت بر فعلیّت‌های او غالب نباشد در برزخ‌ها بر آتش دنیا برگردانده می‌شود و به تقدیر مقصود کسی است که دوستدار علی علیه السّلام بوده و تولّای او را داشته باشد و بر این معنا اخبار بسیاری است.

پس از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است که به علی علیه السّلام فرمود: یا علی تو و شیعه‌ات بر حوض هستید آب می‌دهید هر کس را که دوست دارید، از آن منع می‌کنید هر کس را دوست ندارید، شما هستید که در روز فزع اکبر در سایه‌ی عرش ایمن هستید، مردم بی‌تابی می‌کنند و شما نمی‌کنید، مردم محزون و اندوهناک می‌شوند و شما نمی‌شوید و در شما نازل شده است این آیه: إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى ... تا آخر» و در شما نازل شده است: لا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ «۱».

و به این مضمون اخبار متعدّدی است و در بعضی از اخبار آمده است که حسنه عبارت از ولایت علی علیه السّلام است.

در خبری از امام صادق علیه السّلام آمده است: شیعه‌ی ما در روز قیامت برانگیخته می‌شود با همه‌ی گناهان و عیب‌ها در حالی که

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۵۶ و امالی الصّدوق ص ۴۵۱ ح ۲

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۴

صورتهای آنان باز و سفید و عورت‌های آنان مستور و از ترس ایمن هستند، راهها بر آنان هموار و شدائد و سختی‌ها از آنان می‌رود ... تا آخر حدیث «۱».

در حدیثی طولانی از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در حالی که علی علیه السّلام را مخاطب قرار و فرمود: در باره‌ی شما این آیه نازل شده: إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى «۲».

يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ «۳» ظرف «لا يحزنهم» یا «تتلقّيهم» یا «توعدون» یا حال از «اليوم» یا حال از عایدی است که از «توعدون» حذف شده است، یا معمول «اذکر» مقدّرست.

كَطَيِّ السِّجِلِّ صحیفه‌ای که در آن حساب نوشته می‌شود، یا ملایکه‌ای است که کتابهای اعمال به سوی او بالا برده می‌شود، یا اسم کاتب نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است و لفظ «السّجلّ» مانند «دلو» و «السّجل» مانند «عتلّ» خوانده شده که هر دو لغتی در «السّجلّ» است.

لِلْكُتُبِ لفظ «کتب» به صورت مفرد و جمع خوانده

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۵۷ و المحاسن ص ۱۷۸ ح ۱۶۶

(۲) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۵۷ و امالی الصّدوق ص ۴۵۱ ح ۲

(۳) آسمان گنبد بلندی است که دوستان خدا زیر آنند و زمین فرش گسترده‌ای است که روی آن قرار دارند و چون از دنیا رفتند آسمان هم در نور دیده می‌شود. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۵

شده، و لام برای تعلیل است یعنی به خاطر کتابت و نوشتن، یا برای تقویت است، یعنی نوشته و مکتوب یا چیزی که در آن نوشته شده و طیّ آسمان عبارت از نابود کردن آن یا پیچیدن آن مانند پیچیدن طومار.

كَما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ و به حال اوّل كه آفريديم يا به حال اوّل برگردانيم لفظ «ما» كافّه يا مصدريّه است، فرقى بين آن دو در معنا نيست.

و لفظ «خلق» به معناى مصدرى يا به معناى مخلوق است و مقصود از خلق يا مخلوق يا فرد غير معيّن نيست، بلكه مقصود جنس خلق يا جميع افراد خلق است.

و «اوّل خلق» مفعول «بدأنا» يا «نعيد» مقدّرست كه «نعيد» مذكور آن را تفسير مى‌كند، يا ظرف «بدأنا» يا ظرف «نعيد» مؤخرست.

و معناى آيه اين است: ما آغاز كرديم خلق و آفرينش را در اوّل مراتب خلق، يا اعاده مى‌كنيم خلق را در اوّل مراتب خلق و مقصود اوّل مراتب خلقت، اوّل افراد خلق است.

و اوّلين مراتب خلقت در همه‌ى عوالم مرتبه‌ى مشيّت است، اوّل خلق آنست كه در مشيّت باشد كه فرد لاهوتى ناميده مى‌شود و اوّل خلق در عالم خلق در مقابل عالم امر مادّه‌ى مستعدّ

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۶

متميّز است از بين موادّ جهت شيء مخصوص، مانند نطفه كه در رحم مستقرّ مى‌شود.

و ضمير «نعيده» به خلق بر مى‌گردد، اگر خلق به معناى مخلوق باشد، يا به مخلوق بر مى‌گردد كه از لفظ «خلق» استفاده مى‌شود، يا لفظ «ما» موصوله و عايد محذوف است، «اوّل خلق» حال از عايد محذوف است، يا مفعول به يا مفعول فيه براى «بدأنا» يا براى «نعيد» مقدّرست.

و معناى آن اين است: مثل آن چيزى كه آن را آغاز كرديم در حالى كه آن اوّل خلق بود، يا مثل چيزى كه آن را آغاز كرديم در اوّل مراتب خلق، يا مانند كيفيّتى كه در اوّل خلق آن را آغاز كرديم اعاده مى‌كنيم.

و منظور تشبيه اعاده به آغاز خلقت است در جواز اراده و امكان، يا تشبيه آنچه كه اعاده شده است به آنچه كه ابتدا شده است در اينكه هر دو عارى و خالى هستند از چيزى كه خداوند به آنان داده است.

وَعْداً مفعول مطلق فعل محذوف است عَلَيْنا انجاز آن بر ما است، يا بر عهده‌ى ما ثابت و محكم است.

إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ جواب سؤال مقدّر است كه از باب استحسان تاكيد شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۷

آيات ۱۰۵ الى ۱۱۲

[سوره الأنبياء (۲۱): آيات ۱۰۵ تا ۱۱۲] ..... ص : ۴۳۷

اشاره

وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصَّالِحُونَ (۱۰۵) إِنَّ فِي هذا لَبَلاغاً لِقَوْمٍ عابِدِينَ (۱۰۶) وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِينَ (۱۰۷) قُلْ إِنَّما يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۰۸) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلى سَواءٍ وَ إِنْ أَدْرِي أَ قَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ ما تُوعَدُونَ (۱۰۹)

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَ يَعْلَمُ ما تَكْتُمُونَ (۱۱۰) وَ إِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَ مَتاعٌ إِلى حِينٍ (۱۱۱) قالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَ رَبُّنَا الرَّحْمنُ الْمُسْتَعانُ عَلى ما تَصِفُونَ (۱۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۷

روزی که آسمان را همچون در نور دیدن طومار کتابها در نوردیدیم همچنانکه آفرینش نخستین را آغاز کرده‌ایم، آن را باز می‌گردانیم بر وفق وعده‌ای که بر عهده‌ی ماست، و ما انجام دهنده‌ی آنیم.

و به راستی در زبور، پس از تورات نوشته‌ایم که زمین را بندگان شایسته‌ی من به ارث می‌برند.

در این برای اهل عبادت، کفایتی هست.

و ما تو را جز مایه‌ی رحمت برای جهانیان نفرستاده‌ایم.

بگو همین به من وحی می‌شود که

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۸

خدای شما یگانه است، پس آیا شما پذیرنده‌اید؟

پس اگر رویگردان شدند بگو همه‌تان را یکسان آگاه کردم، خود نمی‌دانم که آیا آنچه به شما وعده داده شده است نزدیک است یا دور؟

به راستی که او هم سخن آشکارا می‌داند و هم آنچه پنهان می‌دارید می‌داند.

و نمی‌دانم شاید آن آزمودنی برای شما باشد، برخورداری تا زمانی معیّن.

گفت پروردگارا به حقّ حکم فرما و پروردگار ما، خدای رحمان، در آنچه می‌گویید مددکار [ما] است.

تفسیر ..... ص : ۴۳۸

وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصَّالِحُونَ زبور کتاب داود، کتاب آسمانی، مطلق کتاب و الواح عالی از قبیل لوح محفوظ و لوح محو و اثبات است.

و ذکر مصدر است به معنای تذکّر، هر چیزی که موجب تذکّر است از اقلام عالی، الواح روحانی، جسمانی، کتب آسمانی، انسان کامل، ولایت، نبوّت و تورات.

مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ متعلّق به کتبنا، یا ظرف مستقرّ و حال است از «زبور» یا خبر مقدّم است، «إنّ الأرض» تا آخر آیه مبتدای مؤخّر و جمله مفعول «کتبنا» است چون «کتبنا» به معنای قول است، این احتمال جدّا بعید است و وجوه اعتبار معنا

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۳۹

در هر یک از احتمالات اعتبار لفظ بر حسب اعتبار لفظ می‌باشد.

بندگان صالح شیعه‌ی علی علیه السّلام می‌باشند، زیرا که آنان مالک زمین عالم صغیر در هنگام ظهور قائم علیه السّلام هستند با مرگ اضطراری یا اختیاری.

و همچنین مالک زمین فردوس نیز می‌شوند، مالک زمین عالم کبیر می‌شوند با تصرّف کردن آن زمین پس از ظهور قائم علیه السّلام هر طور که بخواهند و لذا این آیه به یاران قائم علیه السّلام تفسیر شده است.

إِنَّ فِي هذا در این وعده‌ی وارث شدن زمینی، یا در این قرآن، یا در این زبور یا در این وعده و وعید که ذکر شد لَبَلاغاً لِقَوْمٍ عابِدِينَ کفایت است، یا رسیدن به مقصود است.

وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِينَ ای رسول ما ترا نفرستادیم مگر آنکه رحمت برای اهل عالم باشی جمله‌ی وَ ما أَرْسَلْناكَ ... تا آخر» عطف یا حال است، در آن معنای استدراک نیز هست، زیرا از قول خدا لِقَوْمٍ عابِدِينَ این توهّم پیش می‌آید که کتاب و پندها و موعظه‌ها مخصوص عبادت کنندگان است.

پس خدای تعالی این توهّم را با این استدراک دفع نمود که فرمود: وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِينَ پس هر کس

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴۰

که روی به آن رحمت آورد سهمی از آن را می‌گیرد، و هر کس از آن روی گرداند محروم میشود و عاید متعرّض آن رحمت و روی آورنده به آنست.

و در اخبار (در وجه) رحمة للعالمین بودن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمده است که او مبعوث شد به کنایه و اشاره نه به تصریح، قوم او مهلت داده شدند و وعده‌ی عذاب به آنان داده نشد.

و تصریح به امری برای آنان نشد که مخالفت بکنند و در نتیجه معذّب، باشند مانند ولایت علی علیه السّلام و از این امّت مسخ و خسف برداشته شده است.

تحقیق مطلب این است که وجود جانشینان خدا در زمین رحمت از جانب خدا بر اهل زمین و برکت و رفع بلا از آنانست.

زیرا آنان با فنا از انانیّت‌ها و بقا به سبب وجود الهی اخروی عین رحمت الهی گشته‌اند و در زمین بودن آنان عبارت از وجود آن رحمت در زمین بر همه‌ی موجودات است.

قُلْ إِنَّما یُوحی این جمله از حیث لفظ از ما قبلش منقطع ولی از نظر معنا به آن مرتبط می‌باشد، گویا که گفته است:

حالا که تو رحمت برای عالمین هستی پس به آنان بگو که به من وحی می‌شود.

إِلَیَّ أَنَّما إِلهُکُمْ إِلهٌ واحِدٌ و توحید را به آنان ابلاغ

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴۱

کن که آن اصل جمیع انواع رحمت است، حصر در اینجا اضافی و نسبی یا ادّعایی است، گویا که سایر اقسام وحی، وحی محسوب نمی‌شود.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ پس آیا شما عبادت را برای خدای تعالی از شریک قرار دادن خالص می‌کنید؟

البتّه در قرائت اهل بیت «مسلّمون» با تشدید لام خوانده شده، یعنی تسلیم کننده‌ی وصیّت به علی علیه السّلام و بنابر این جایز است در تفسیر آیه گفته شود: خدای شما بر حسب ظاهر و جانشینانش خدای واحد، بدون تعدّد و شراکت غیر خداست.

پس آیا شما تسلیم کننده‌ی ولایت به این إله واحد که عبارت از علی علیه السّلام است هستید.

فَإِنْ تَوَلَّوْا پس اگر آنان از توحید، یا از وصیّت تو و ولایت خلیفه‌ی تو روی گرداندند فَقُلْ پس به آنان بگو:

آذَنْتُکُمْ به شما اعلان جنگ می‌کنم.

عَلی سَواءٍ در حالی که شما با ما در اعلام جنگ مساوی هستید، تا شما هم مثل ما آماده‌ی جنگ شوید، یا اعلام توحید یا ولایت می‌کنم در حالی که شما در این اعلام با ما متساوی هستید، و اختلاف تنها از جانب شما ناشی شده است، نه از مساوی نکردن من بین شما، یا من شما را به سبب اعلام ولایت

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴۲

بر راه راست وادار کردم، یا شما را به امری واداشتم که نسبت آن به جمیع امور مساوی است و آن ولایت است.

وَ إِنْ أَدْری أَ قَرِیبٌ أَمْ بَعِیدٌ ما تُوعَدُونَ نمی‌دانم جنگی که وعده می‌دهید یا قیامت یا عذاب آخرت، یا وارث شدن زمینی نزدیک است یا دور.

إِنَّهُ یَعْلَمُ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا خداوند این مطلب را نمی‌داند؟ پس فرمود: او می‌داند.

الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَ یَعْلَمُ ما تَکْتُمُونَ خداوند آشکار از گفتار را می‌داند، و آنچه را که در نفسهایتان پنهان می‌کنید نیز می‌داند، یا این جمله جواب سؤال مقدّر از علّت عدم علم پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است، یعنی بدان جهت پیغمبر نمی‌داند که فقط خدا، نه غیر خدا آشکار و پنهان از گفتار را می‌داند، و این مطلب از امور غیبی مخفی و پنهان است.

مقصود از قول آشکار سخن آشکار علنی است، قول مکتوم ضدّ آنست، یا مقصود آشکار مطلق گفتاری است که بر زبان ظاهر می‌شود و مکتوم از قبیل حدیث نفس و با خود سخن گفتن است، یا قول آشکار مطق چیزهایی است که بر صفحه‌ی نفس ظاهر می‌شود، خواه به طریق حدیث نفس باشد، یا بر زبان جاری گردد.

و مکتوم آنست که هنوز بر صفحه‌ی نفس ظاهر نشده باشد،

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴۳

یا آشکار مطلق چیزهایی است که بر اعضا ظاهر می‌شود از افعال و اقوال.

و مکتوم چیزی است که بر اعضا ظاهر نمی‌شود از قبیل احوال و اخلاق و علوم یا آشکار مطلق چیزهایی است که بر نفس ظاهر می‌شود از قبیل افعال و اقوال و صفات و احوال و علوم و مکتوم آنست که هنوز بر نفس ظاهر نشده، مانند امور مخفی و پنهان که انسان از آنان اطّلاعی ندارد.

وَ إِنْ أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَکُمْ شاید امر ولایت، یا علیّ علیه السّلام یا آنچه که به آن وعده داده می‌شوید، یا تأخیر عذاب امتحان برای شما است، یا گمراهی یا رسوایی، یا اذابه «۱» و تخلیص است.

وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ لذّت و تمتّع موقّت است، یا چیزی است که از آن لذّت برده می‌شود.

یعنی آن جامع بین دو صفت است، صفت فتنه و آزمایش، صفت تمتّع و لذّت، یا برای بعضی فتنه و امتحان است و برای بعضی دیگر متاع و تمتّع تا وقتی که مشیّت خدا آن را اقتضا کند، و آن مدّت بودن شما در حجاب‌های تعیّنات و قید زندگی دنیاست.

قالَ رَبِّ احْکُمْ بِالْحَقِّ از مشیّت و خواست خودت

---

(۱) اذابه یعنی ذوب کردن و خالص نمودن فلزّات.

ترجمه بیان السعادة، ج۹، ص: ۴۴۴

خارج شو، و کارهایت را به پروردگارت واگذار، و از او طلب اصلاح به حقّ کن و بگو پروردگار را حکم به حقّ بنما.

و لفظ «قل» و «قال» به صورت ماضی و «ربّ» با ضمّه‌ی با و «احکم» به صورت صیغه‌ی تفضیل و به صورت فعل ماضی خوانده شده است.

وَ رَبُّنَا الرَّحْمنُ پروردگار ما رحمان است که رحمت او نسبت به کوچک و بزرگ و بر (نیکوکار) و فاجر متساوی است.

الْمُسْتَعانُ خدایی که جامد و نامی، با شعور و بی‌شعور و مطیع و عاصی همه در جمیع امور از او کمک می‌گیرند.

عَلی ما تَصِفُونَ مخصوصا بر آن چیزی که شما وصف می‌کنید از خدا کمک گرفته می‌شود، از قبیل تکذیب من، شمردن کتاب من از افسانه‌ها، یا شرک آوردن به خدا، یا انکار برانگیخته و زنده شدن روز قیامت، یا انکار ولایت و اتّفاق شما بر اینکه امر خلافت را به علی واگذار نکنید و «یصفون» به صورت مضارع غایب خوانده شده است.

جلد دهم

اشاره

(هو الحی الذی لا یموت)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷

(۲۲) سوره‌ی حجّ ..... ص : ۲۷

اشاره

این سوره‌ی مکّی است جز چند آیه، بعضی گفته‌اند مدنی است به جز آیاتی که در باره‌ی سفر نازل شده و بعضی گفته‌اند غیر از شش آیه و برخی غیر از چهار آیه گفته‌اند «۱».

و در فضیلت این سوره (حجّ) از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که هر کس سوره‌ی حجّ را بخواند مانند کسی که حجّ و عمره‌ای که انجام داده باشد به او پاداش داده می‌شود و حتما به عدد کسانی که حجّ و عمره در گذشته و آینده انجام داده‌اند به او اجر داده می‌شود «۲».

و از ابی عبد اللّه علیه السّلام آمده است: هر کسی این سوره را در هر سه روز یک مرتبه بخواند از آن سال بیرون نمی‌رود مگر آنکه به سوی بیت اللّه الحرام خارج شود و اگر در این سفر مرگ او فرا رسد داخل بهشت می‌شود «۳».

---

(۱) مجمع البیان ج ۴ ص ۶۸

(۲) مجمع البیان ج ۴ ص ۶۸، تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۴۶۹ ح ۲

(۳) مجمع البیان ج ۴ ص ۶۸، ثواب الاعمالص ۱۳۵ ح ۱ و تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸

آیات ۱- ۶

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (۱) يَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها وَ تَرَى النَّاسَ سُكارى وَ ما هُمْ بِسُكارى وَ لكِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِيدٌ (۲) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ (۳) كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ (۴)

يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً وَ تَرَى الْأَرْضَ هامِدَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۵) ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتى وَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۶) وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹

ترجمه: ..... ص : ۲۹

به نام خداوند بخشنده مهربان

هان ای مردم از پروردگارتان پروا کنید، تا زلزله‌ی قیامت چیزی سهمگین است.

روزی که در آن بینید هر زن شیر دهنده‌ای از نوزاد شیری‌اش غافل شود، و هر زن آبستنی [بی‌اختیار] وضع حمل کند و مردمان را

مست بینی، حال آنکه مست نباشند، ولی عذاب الهی سخت و سنگین است.

و از مردمان کسی هست که در باره‌ی خداوند بدون دانش مجادله می‌کند و از هر شیطان سرکشی پیروی می‌کند.

بر او مقرّر شده است که هر کس او را دوست گیرد، او گمراهش می‌کند و به عذاب آتش جهنّم می‌کشاند.

هان ای مردم اگر در باره‌ی رستاخیز شکّ و شبهه دارید، [بدانید که] ما شما را از خاک، سپس از نطفه، سپس از خون بسته، سپس گوشت پاره‌ی شکل یافته و شکل نیافته آفریدیم تا [حقیقت را] برای شما هویدا کنیم، هر چه را بخواهیم تا زمانی معیّن در رحمها قرار می‌دهیم، سپس شما را که کودکی شده‌اید [از شکم مادر] بیرون می‌آوریم تا به کمال بلوغتان برسید، بعضی از شما جانشان گرفته می‌شود و بعضی از شما به حدّ اعلای فرتوتی برده شوند، چندانکه پس از دانستن [بسیاری چیزها] چیزی نداند و زمین را پژمرده بینی، آنگاه چون بر آن آب [باران] فرو فرستیم، جنبش یابد و رشد کند و چه بسیار از گونه‌های خرّم برویاند.

این از آنست که خداوند بر حقّ است و از آنکه او مردگان را زنده می‌کند و او بر هر کاری تواناست.

و اینکه قیامت آمدنی است [و] در آن شکّی نیست و خداوند کسانی را که در گورها خفته‌اند، برمی‌انگیزد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰

تفسیر ..... ص : ۳۰

یا أَیُّهَا «۱» النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمْ «۲» ای مردم از غضب و خشم پروردگارمان و عقوبت او بترسید و مخالفت اوامر و نواهی او را ترک کنید.

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ که زلزله‌ی روز قیامت جمله مستأنفه و در مقام تعلیل است.

مقصود از ساعت ساعت ظهور قائم عجّل اللّه فرجه وقت احتضار با مرگ اختیاری یا اضطراری است، ساعت قیامت صغری، یا ساعت قیامت کبری و ظهور ولایت کلیّه می‌باشد، چنانچه به همه‌ی اینها در خبر اشاره شده است.

شَیْءٌ عَظِیمٌ بسیار حادثه بزرگ و واقعه سختی خواهد بود که آن زلزله چیز سهمناکی است چون حال احتضار و زلزله‌ی آن در عالم صغیر امری است که نفوس بشری و مدارک حیوانی تحمّل آن را ندارند، زیرا که آن زلزله جهت خراب کردن نفوس بشری و مدارک حیوانی و مبانی دانی و پست است.

یَوْمَ تَرَوْنَها تَذْهَلُ

آن روز که آن ساعت و زلزله را ببینید می‌بینید که زن شیرده از غایت دهشت و وحشت بچّه

---

(۱) ندای علامت است، ندای علامت بر عامّه‌ی مردم است. کشف الاسرار

(۲) دین دو کلمه یکی قهر است یکی لطف اتّقوا قهر است که می‌داند به عدل خویش و ربّکم لطف است که می‌نماید به فضل خویش. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱

شیر خوارش را رها می‌کند.

کُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ

با اینکه مرضعه که بچه‌اش را شیر می‌دهد خود را فدای شیر خوارش می‌کند.

وَ تَضَعُ کُلُّ ذاتِ حَمْلٍ حَمْلَها

و هر آبستن بار رحم را بیافکند، مقصود از آبستن و صاحب حمل هر چیزی است که در آن چیز دیگری پنهان و مخفی باشد، چون

آن روز زمین سنگینی‌ها و پنهان شده‌هایش را بیرون می‌اندازد.

وَ تَرَی النَّاسَ سُکاری

مردم را می‌بینی از غایت حیرت و هول و هراس عقلشان زایل شده است و مست‌اند.

وَ ما هُمْ بِسُکاری

و در حقیقت آنان مست نیستند، یعنی چنان نیست که از لذّت مستی بهره‌مند شوند.

وَ لکِنَّ عَذابَ اللَّهِ شَدِیدٌ

و لکن عذاب خدا شدید است (که از هول آن مردم چنین مست و مدهوشند) و روی همین جهت است که عقل آنان زایل می‌شود، نه از جهت لذّت مستی است.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ برخی مردم از جهل و نادانی در کار خدا جدل کنند جمله حالیّه یا مستأنفه است بنابر اینکه «واو» برای استیناف آمده باشد، یا عطف بر مقدّر است.

گویا که گفته است: از مردم کسانی هستند تسلیم می‌شوند و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲

می‌ترسند و از ترس آنروز تسلیم می‌شوند و از مردم کسانی نیز هستند که تسلیم نمی‌شوند و جدال می‌کنند.

فِی اللَّهِ جدال می‌کند در ذات، صفات، افعال، مظاهر، خلفای خدا و از همین قبیل است مجادله در احکام بندگان و نظر در آنان با رأی و استحسان بدون اینکه از خدا اذن و از جانشینان خدا اجازه داشته باشد.

بِغَیْرِ عِلْمٍ و آنان در این مجادله علم ندارند، چه علم به خدا و صفات و احکام و جانشینان یا با شهود و وجدان حاصل می‌شود، که آنان در این مورد قصور دارند و از آن محروم و دست‌هایشان کوتاه است، یا با تقلید از صاحب شهود و وجدان حاصل می‌شود که آنان از تقلید استنکاف دارند.

وَ یَتَّبِعُ کُلَّ شَیْطانٍ مَرِیدٍ عطف است و در آن معنای تعلیل است، یعنی مجادله می‌کند از روی جهل و نادانی و بدون علم، زیرا که او پیروی می‌کند از هر شیطانی متکبّر و سرکش، با پیروی از آن جز جهل و سرکشی چیزی حاصل نمی‌شود، پس برای او نه علم حاصل می‌شود، و نه تقلید از اهل علم.

کُتِبَ عَلَیْهِ این جمله مستأنف، یا صفت بعد از صفت، یا حال به تقدیر «قد» است.

یعنی در حالی که اینگونه مقرّرش است که در تقدیر چنین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳

فرض و لازم شده است.

أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ یُضِلُّهُ وَ یَهْدِیهِ إِلی عَذابِ السَّعِیرِ هر کس شیطان را دوست گیرد او گمراهش می‌کند به عذاب آتش جهنّم می‌کشاندش.

پس از این آنجا ماندن و بعد از بر حذر داشتن از وحشت بعث و برانگیخته شدن و زنادقه را که منکر بعث هستند مورد خطاب قرار داد و فرمود: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ «۱» گذشت که «ریب» عبارت از تزلزل در اعتقاد ثابت و اضطراب در آنست، و ریب مقدمه‌ی شکّ است، و بسیار در شکّ استعمال می‌شود.

مِنَ الْبَعْثِ اگر از زنده شدن اموات در روز حساب در شکّ و ریب هستید (برای رفع شکّ خود بدین دلیل توجّه کنید) پس در حالاتی که برای شما گذشته است فکر و اندیشه کنید تا بدانید که بعث و زنده شدن مردگان جایز است، زیرا شما نشئه اوّل را که خلقت آغازین شماست که می‌دانید، پس چرا آن را به یاد نمی‌آورید.

فَإِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ تُرابٍ که ما شما را از خاک

---

(۱) همه چیز در آدمی بازیابی و آدمی را در هیچ باز میابی و این تن بدین صفت که شنیدی مانند تختی است که شاهی بر آن نشسته که آن را دل گویند و او را با این خاک تیره خویشاوندی نه! و همچون زندانی او را آرام و قراری نه! کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴

آفریدیم، یعنی در مادّه‌ی خلقت و آفرینش خود نظر و اندیشه کنید که جزؤ اعظم آن خاک بود که پست‌ترین عنصرهاست، سپس آن خاک در مراتب استکمالش کامل گشت، هر کامل شدنی برای شما مرگ بود از صورتی و زنده شدن در صورتی دیگر، تا به بالاترین مراتب بشری رسیدید، و مرگ شما از بشریّت و زنده شدنتان با ملکیّت مانند مردن‌ها و زنده‌شدنهای گذشته است.

ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ آنگاه از نطفه و از خون بسته «علقه» عبارت از خون بسته است.

ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ «مضغه» قطعه گوشتی است که هنوز کامل خود را نگرفته و شل است و اجزای آن متماسک و به هم پیوسته نیست، همانند گوشتی که جویده می‌شود.

و داخل شدن لفظ «من» بر مادّه دلالت بر آن دارد که مادّه انسان نیست و جزیی از آن هم نیست، بلکه انسان اسم فعلیّت اخیر است که عبارت از روح است و نفس انسانی چنانچه فلاسفه معتقدند از نظر حدوث جسمانی است، نه قدیم است، نه قبل از بدنها خلق شده است.

چنانچه جمعی از متکلّمین و فقها می‌گویند، آنچه که وارد شده ارواح قبل از بدنها خلق شده‌اند بر حسب نشئه‌ی مجرّد روح است، نه بر حسب نشئه‌ی متعلّق و وابسته، تعلّق و وابستگی یک ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵

وصف عرضی برای نفوس نیست چنانچه برخی گفته‌اند، بلکه آن مرتبه‌ای از مراتب ذات نفوس و نشئه‌ای از نشئه‌های وجود نفوس است.

مُخَلَّقَةٍ آنکه با خلقت کامل و تامّ است و وزن «تخلیق» که برای مبالغه می‌آید دلالت بر تمام و کامل بودن خلقت دارد.

وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ و آنکه خلقت او تمام نیست، یا ناتمام شدن زمان خلقتش در رحم باقی مانده، آن زمانی است که برای جنین در رحم معهود است، یا در رحم باقی نمانده، سقط شده یا به طور سالم قبل از نه ماه خارج شده است.

لِنُبَيِّنَ لَكُمْ تا برای شما کیفیّت و چگونگی زنده شدن شما پس از مرگ را از این زنده شدن که برای شما مشهود است بیان کنیم.

و حذف مفعول برای این است که هر احتمال ممکن در ذهن سامع شکل بگیرد، گویا که گفته است: تا برای شما بیان کنیم حکمت، قدرت، علم، رأفت، پشتکار، خسته نشدن، میراندن و زنده کردن، بعث، نشر، جزا و حساب شما را.

وَ نُقِرُّ این لفظ با رفع و نصب از باب افعال خوانده شده، و از ثلاثی مجرّد به صورت تکلّم و غیبت خوانده شده، ثلاثی مجرّد متکلّم از «قررت الماء» مأخوذ است، یعنی آب را ریختم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶

و اگر «نقرّ» مرفوع خوانده شود عطف بر «خلقنا» است، یا حال است به تقدیر مبتدا، یا مستأنف است.

و اگر منصوب خوانده شود معطوف بر «نبیّن» است، گویا که گفته است: غرض ما از صبر و تدریج در خلقت بیان حکمت و قدرت ما بر بعث و زنده کردن و استقرار نطفه‌های شماست.

فِي الْأَرْحامِ مدّتی در رحم‌ها قرار می‌گیرید، تا دلیل بر بقای شما در برزخ و قبل از بعث باشد، همانند باقی ماندن شما در رحم‌ها.

ما نَشاءُ تا مدّت مشیّت و خواست ما باید در رحم باقی بمانید، یا آنچه را که از نطفه‌ها می‌خواهیم در رحم بماند آن را در رحم برقرار می‌سازیم و آنچه را که میخواهیم از رحم‌ها زایل می‌کنیم.

إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی تا مدّت معیّنی در رحم می‌مانید، حدّ اقلّ آن شش ماه و حدّ اکثرش نه ماه است.

و در خبری آمده است: اگر زن در مدّت حمل و آبستن حیض شود به مقدار ایّام حیض بر ایّام حمل و آبستنی اضافه می‌شود.

و در خبر دیگری است: اگر بیشتر از یک سال هم طول بکشد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷

نباید تصدیق و باور کرد اگر چه یک ساعت باشد «۱».

و از طریق عامّه آمده است: اکثر حمل آخر چهار سال می‌باشد.

ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ تا وقتی معیّن طفلی چون (گوهر) از (صدف) رحم بیرون آوریم، لفظ طِفْلًا حال از مفعول است، مفرد آمدن حال یا بر این تقدیر است که هر یک از شما را به صورت طفل خارج می‌سازیم، یا به لحاظ این است که لفظ «طفل» اسم جنس است و بر یکی و بیشتر اطلاق می‌شود، یا به اعتبار این است که آن در اصل مصدر است که بر واحد و کثیر اطلاق می‌شود.

ثُمَّ لِتَبْلُغُوا عطف بر محذوف است، یعنی تا باقی بمانید و شیر بخورید و رشد و نموّ داشته باشید، سپس به حدّ بلوغ برسید، یا متعلّق به محذوف است، یعنی سپس به شما نموّ و رشد می‌دهیم، و شما را باقی می‌گذاریم تا به حدّ بلوغ برسید.

أَشُدَّکُمْ تا به کمال در نیرو و عقل برسید، این مطلب گذشت که «أشدّ» هنگام کمال جمیع قوای بدنی و نفسانی است و آن از هیجده سالگی یا از اوّل بلوغ تا سی یا چهل سالگی است.

و این لفظ مفرد است در صورت لفظ جمع، یا جمع است که

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۶۴

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸

از لفظ خود مفرد ندارد، یا مفرد آن «اشدّة» با کسره است، مانند «النّعمة» و «انعم» یا مفرد آن «شدّ» است مانند «کلب» و «أکلب» یا مفرد آن «شدّ» است، مانند «ذئب» و «أذؤب»، ولی این دو مورد شنیده نشده است.

وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی جمله حالیّه، یا عطف است به اعتبار معنا، گویا که خدای تعالی گفته: کسانی از شما با مادّه‌اش در رحم‌ها مستقرّ می‌شوند، کسانی ساقط می‌شوند و کسانی قبل از بلوغ یا حین بلوغ می‌میرند.

وَ مِنْکُمْ مَنْ یُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ و کسانی از شما به پایین‌ترین و پست‌ترین اوقات عمر می‌رسند، که آن وقت پیری و هنگام خرفتی و نفهمیدن و پی نبردن به نکته‌ها و دقایق مقصود و مصنوع است، و آن خرفتی و نفهمی نسبت به اشخاص مختلف است، پس چه بسا پیری که در صد سالگی یا بیشتر خرفت نشود، و چه بسا پیری که در هفتاد و پنج سالگی خرفت شود، و لذا در اخبار در بیان وقت پست‌ترین عمر اختلاف کرده‌اند.

لِکَیْلا یَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَیْئاً لام برای غایت است، زیرا که نادانی و عدم علم بعد از علم از غایت‌های عرض است، نه علّت غایی.

زیرا که علّت غایی ابقاً عبارت از استکمال به وسیله‌ی علم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹

و عمل است، نه زوال علم پس از کامل شدن.

ممکن است همین زوال علم علّت غایی باشد، بدین معنا که علوم دنیوی و ادراکات بشری که به وسیله مدارک دنیوی حاصل می‌شود در آخرت از موذیات و آزاردهنده‌هاست، خداوند بعضی از بندگانش را باقی می‌گذارد و نگه می‌دارد تا مدارک دنیوی ضعیف گردد و مدرکاتش زایل گردد تا در آخرت راحت باشد.

و لذا خیر و نفع بنی آدم در این است که بعد از رسیدن به پیری بماند چنانچه در خبر است، چه بقای ادراکات دنیوی در آخرت

صاحبش را آزار می‌دهد.

و چه خوب گفته شده:

سینه‌ی خود را برو صد چاک کن دل از این آلودگیها پاک کن

وَ تَرَی الْأَرْضَ هامِدَةً زمینی را می‌بینی از گیاه خالی و خشک است این جمله خطاب به فرد غیر معیّن و عطف بر جزا یا شرط و جزاست.

گویا که خداوند در مقام استدلال بر امکان بعث و حشر همه را مورد خطاب قرار داده و فرمود: وَ تَرَی الْأَرْضَ هامِدَةً ...

تا آخر» یا خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و عطف به اعتبار معنا و کنایه از منکرین زنده شدن بعد از مرگ است، گویا که خداوند چنین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰

فرموده است: نطفه و تغییرات و میراندن و زنده کردن آن را می‌بینی پس چگونه منکر بعث می‌شوی در حالی که زمین را هم خشک می‌بینی؟! فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ پس آنگاه که آب را بر زمین فرستادیم حرکت و نشاط در زمین پدید می‌آید، زمین را در سیراب شدن از آب و تحریک دانه‌ها و ریشه‌های گیاهان و رشد و نموّ آنها به کسی که آب بیاشامد و نشاط و تحرّک پیدا کند، مثال زده است.

وَ رَبَتْ گیاه در آن می‌روید و بالا می‌آید.

وَ أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ از هر نوع گیاه زیبا و خوب می‌روید.

ذلِكَ آنچه که ذکر شد از تغییرات نطفه و عارض شدن حالات آن و میراندن و زنده کردن آن و زنده شدن زمین بعد از مرگش به سبب فرستادن باران بر آن، همه‌ی اینها بدان جهت است که:

بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ «۱» این (آثار قدرت) عالم دارای

---

(۱) خداوند یگانه مخلوق را برای اظهار قدرت خلق کرد! و برای اظهار کرم روزی داد، و برای اظهار جبروت میرانید، و در آخر برای کیفر و پاداش دوباره زنده کرد! چنانکه آدمی نخست نطفه بود به قدرت خود آن را علقه گردانید به مشیّت خود آن را مضغه ساخت به اراده خود استخوان پدید آورد. کشف الاسرار [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱

مبدأ قادر، علیم و حکیم است که عنایت و لطف و مهربانی به خلقش دارد.

و اگر این مبدأ نبود آن تغییرات واقع نمی‌شد، تغییراتی که از ادراک دقایق و نکته‌های آن و ادراک نظم اسباب آن حکمای عقلا عاجزند.

وَ أَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتى و بدان جهت خداوند پس از مرگ زنده می‌کند که عادت خدای تعالی زنده کردن مرده‌هاست، هر مرده‌ای می‌خواهد باشد.

پس وقتی خداوند زمین مرده را ترک نمی‌کند (در نتیجه به طریق اولی) نطفه‌ی میّت را به حال خود رها نمی‌کند، بلکه آن دو را زنده می‌کند، پس انسان را که شریف‌تر از همه است رها می‌کند و بعد از مرگش زنده نمی‌کند.

وَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ این زنده گردانیدن بدان جهت است که عادت و رسم خدای تعالی زنده گردانیدن مرده‌هاست باضافه اینکه خداوند قدرت و توانایی این کار را دارد، پس حتما انسان را مرده رها نمی‌کند.

وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ ساعت و روز قیامت حتما می‌آید و این بدان جهت است که همه‌ی عالم مادّه از نظر ذات و صفت از نقص به

کمال در تجدّد هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲

و همین است معنای اینکه جهان هستی در ترقّی است و آنچه که از نقص به کمال تجدّد و تحرّک پیدا کرده حتما از حجابهایش که همان حدود مانع از حضور نزد پروردگارش می‌باشد خارج می‌شود.

و آنچه که از حدود خارج گشته نزد پروردگار می‌ایستد و ساعت جز قیام و ایستادن نزد پروردگار نیست.

مقصود در اینجا پروردگار مضاف است که آن قائم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

لا رَیْبَ فِیها نباید در ساعت و قیامت شکّ کرد.

یا شکّی در آن باقی نمی‌ماند بعد از ملاحظه‌ی ترقّی‌های نطفه و دانه‌ها و ریشه‌ها، یا جنس ریب و شکّ از ساعت منفی است، بدین معنا که هر کس ساعت قیامت را تصوّر کند در آن شکّ نمی‌کند، هر کس در آن شکّ کند ساعت را تصوّر نکرده است، پس در قیامت یا ظهور شکّی نیست و در آنچه که شکّ است ساعت نیست.

وَ أَنَّ اللَّهَ عادت و رسم خدا این است که یَبْعَثُ حتما زنده می‌گرداند.

مَنْ فِی الْقُبُورِ کسانی را که در قبرها هستند.

چنانچه می‌بینی همه‌ی قوای پنهان در نطفه‌ها و زمین‌ها را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳

زنده می‌کند، پس چگونه انسان را که اشرف موجودات است به حال خود رها می‌سازد و ارواح و قوای پنهان در بدن او را زنده نمی‌گرداند.

آیات ۸- ۱۶

[سوره الحج (۲۲): آیات ۸ تا ۱۶] ..... ص : ۴۳

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ (۸) ثانِیَ عِطْفِهِ لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ لَهُ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ نُذِیقُهُ یَوْمَ الْقِیامَةِ عَذابَ الْحَرِیقِ (۹) ذلِکَ بِما قَدَّمَتْ یَداکَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ (۱۰) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَعْبُدُ اللَّهَ عَلی حَرْفٍ فَإِنْ أَصابَهُ خَیْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلی وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْیا وَ الْآخِرَةَ ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ (۱۱) یَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُ وَ ما لا یَنْفَعُهُ ذلِکَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِیدُ (۱۲)

یَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلی وَ لَبِئْسَ الْعَشِیرُ (۱۳) إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ إِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ (۱۴) مَنْ کانَ یَظُنُّ أَنْ لَنْ یَنْصُرَهُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ فَلْیَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَی السَّماءِ ثُمَّ لْیَقْطَعْ فَلْیَنْظُرْ هَلْ یُذْهِبَنَّ کَیْدُهُ ما یَغِیظُ (۱۵) وَ کَذلِکَ أَنْزَلْناهُ آیاتٍ بَیِّناتٍ وَ أَنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یُرِیدُ (۱۶)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴

ترجمه: ..... ص : ۴۴

و از مردمان کسی هست که در باره‌ی خداوند بدون هیچ علمی و هیچ رهنمودی و هیچ کتابی روشنگر مجادله می‌کند.

پهلوی خویش به تکبّر بگرداند تا [مردمان را] از راه خدا گمراه کند. در دنیا خفّت و خواری دارد و در روز قیامت عذاب آتش را

به او می‌چشانیم.

این به خاطر کار و کردار پیشین توست، و [گر نه بدان که] خداوند هرگز در حقّ بندگان ستمگر نیست.

و از مردم کسی هست که خداوند را با دو دلی می‌پرستند، پس اگر خیری به او برسد، دلش به آن آرام گیرد، اگر رنجی به او رسد رویگردان شود، در دنیا و آخرت زیانکار شده است این همان زیانکاری آشکار است.

کسی را به دعا می‌خواند که زیانش محتملتر است از سودش بد یار و بد دمسازی است.

بیگمان خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، به باغهایی درآورد که جویباران از فرو دست آن جاری است بیگمان خداوند هر چه اراده کند انجام می‌دهد.

هر کس می‌برد که خداوند هرگز او [پیامبر] را در دنیا و آخرت یاری نمی‌کند، ریسمانی به سقف [خانه‌اش] ببندد [و به گردن اندازد] سپس [آن یا نفس خود را] ببرد آنگاه بنگرد آیا این تدبیر او مایه‌ی خشمش را از بین می‌برد؟

و بدینسان آن را به صورت آیاتی روشنگر فرو فرستادیم و خداوند هر که بخواهد را هدایت می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵

تفسیر ..... ص : ۴۵

اشاره

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ و برخی از مردم چون (ابو جهل و نصر حارث) جدل می‌کند در کار خدا جمله حالیّه، یا مستأنف، یا معطوف بر مقدّر است مانند گذشته.

و تکرار این جمله بدان جهت است که هر یک از دو جمله در جهتی مستغرق است غیر از جهت جمله‌ی دیگر، پس هر یک معنایی را افاده می‌کند غیر از معنای جمله‌ی دیگر.

بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ از روی جهل و نادانی و گمراهی بی‌هیچ کتاب و حجّت روشن.

مراتب ادراک علم ..... ص : ۴۵

بدان که انسان دارای مراتبی است و ادراک او در هر مرتبه غیر از ادراکی است که در مرتبه‌ی دیگرست.

زیرا انسان در مقام نفسش که نسبت به معانی غیبی حجاب و پرده دارد ادراکش جز به صورت‌های معلومات نیست، که آن صورت‌ها مغایر با معلوماتی است احتمال مطابقت آنها با صورت‌ها و عدم مطابقت با آنها می‌رود، و در این مرتبه ادراکات او تصوّر، اوهام، شکوک، ظنون و علوم عادی و تقلیدی و نامیده می‌شود.

یقینی ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶

و لکن در عرف شرع همه‌ی تصدیقات ظنّی و یقینی انسان ظنون و گمان نامیده می‌شوند و این بدان جهت است که بارها در گذشته گفتیم که علوم در این مرتبه چون مغایر با معلومات و منفکّ از آنها و زوالش جایز است، همانند ظنون و گمان‌ها که ظنون نامیده می‌شوند.

پس اگر ادراک انسان به جولان دادن نفسش و ترتیب مقدّمات و فکر و نظر از ناحیه‌ی تقلیدی نامیده می‌شود، و تقلید یا با شنیدن

از کسی است که از او تقلید شده یا با دیدن کتابی از اوست، به این سه نوع علم اشاره نمود آنجا که فرمود: بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدىً وَ لا كِتابٍ مُنِيرٍ و علم را مقدّم انداخت چون از حیث خود علم از تقلید شریف‌تر است اگر چه تقلید از جهت خروج از انانیّت و تسلیم شریف‌تر از علم است.

زیرا که علم حصولی خالی از شایبه‌ی انانیّت نیست که آن انانیّت نوعی تفرعن و ادعای الهیّت است.

و عبارت را با کلمه‌ی «هدی» و «كِتابٍ مُنِيرٍ» ادا کرد تا اشعار به این باشد که تقلید اگر از کسی باشد که تقلیدش صحیح است به اینکه از جانب خدا مجاز و صدق او معلوم باشد توسّل به او و اعتماد بر او در تکلّم و جدال صحیح است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷

و امّا اگر تقلید از کسی باشد که تقلید از او صحیح نباشد از قبیل امثال و اقران و پدران و معلمین پس اعتماد بر او جایز نیست.

ممکن است مقصود از کتاب منیر علم شهودی حضوری باشد که در مرتبه‌ی قلب و روح برای صاحب شهود و عیان است، زیرا که مشهود در آن مرتبه مانند مکتوب است که در صفحه‌ای نزد نفس در اعیان حاضر باشد.

بنابر این اقسام سه‌گانه به ترتیب الاشرف فالاشرف می‌شود.

ثانِيَ عِطْفِهِ کنایه از اعراض و استکبار و تکبّر است یعنی پهلوی خویش به تکبّر بگرداند.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ تا خلق را از راه خدا گمراه کند لفظ «یضلّ» از باب افعال و از ثلاثی مجرّد خوانده شده، سبیل خدا همان ولایت است و نبوّت نیز سبیل خداست، چه آن سبیل ولایت است.

لَهُ فِي الدُّنْيا خِزْيٌ در دنیا برای آن کس که در خدا مجادله می‌کند خواری، گرفتاری و رسوایی است.

زیرا حالت جدل، اراده‌ای غلبه بر بندگان خدا، استکبار و تکبّر بر بندگان بلایی بزرگ و آتشی از جهنّم است، چون او در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸

گمراهی‌اش فرو رفته است دیگر رنج و درد آن را احساس نمی‌کند.

وَ نُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَذابَ الْحَرِيقِ و اختلاف معطوف و معطوف علیه با اسمیّه و فعلیّه بودن جمله برای اشعار به این است که خزی و خواری لازمه‌ی جدال مجادله کننده است و محتاج جعل جاعل نیست و آن خواری در دنیا برای او ثابت است بدون اعتبار تجدّد، به خلاف عذاب آخرت که محتاج به جعل و تجدّد است که هر وقت پوست بدنشان از بین برود به پوست دیگری غیر از آن تبدیل خواهد شد و به او گویند: ذلِكَ این خواری عذاب بِما قَدَّمَتْ يَداكَ به سبب آن چیزی است که دستان تو آن را پیش فرستاده، یا دستهای تو عمل‌های بد را مقدّم انداخته و این عذاب و خواری بدون استحقاق و آمادگی از خود تو نیست تا ظلم بشود.

و چون بیشتر عمل‌ها با دو دست انجام می‌گیرد جمیع بدیها را از اقوال و افعال و حالات و اخلاق به دو دست نسبت داد.

وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ عطف بر بِما قَدَّمَتْ يَداكَ است و نفی ظلم کنایه از عدل است، یعنی این خواری و عذاب بدان جهت است که خداوند عادل است و عدل اقتضا می‌کند حقّ هر مستحقّی به او داده شود و تو استحقاق خواری و عذاب را داشتی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹

و لفظ «ظلام» مانند تمّار برای نسبت است نه برای مبالغه.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلى حَرْفٍ بعضی از مردم کسی است که خدا را به ظاهر می‌پرستد.

«حرف» به معنای طرف و کنار است، خداوند عابد را که در امرش شکّ می‌کند و در عبادتش متزلزل است به جنگجویی تشبیه کرده که عازم بر قتال نیست، شک کننده و متزلزل از پیروزی است که به‌طور دایم کناری می‌ایستد و در کنار سربازان و در یک طرف آنانست که اگر فتح و غلبه‌ای بود با سربازان راه می‌افتد و موافق آنان می‌شود و گر نه فرار می‌کند.

و صحیح است تفسیر آیه به کسی که در خدا شکّ می‌کند، یا به خدا اقرار کرده و در محمّد صلّی اللّه علیه و آله شکّ می‌کند.

و به کسی که در امرش متزلزل است و بر حسب دنیایش مترصّد خیر و شرّ است.

چنانچه فرمود: فَإِنْ أَصابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَ إِنْ أَصابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلى وَجْهِهِ این رو هرگاه به نعمتی رسد اطمینان پیدا کند و اگر به شرّ و آفتی رسد از دین خدا رو برگرداند.

مقصود از خیر، خیرهای بدنی و مقصود از شرّ، شرور بدنی است و ممکن است مقصود از «حرف» کسب باشد، یعنی بعضی از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰

مردم خدا را عبادت می‌کنند در حالی که مشتمل بر کسب دنیا و خیرهای بدنی در عبادتش باشد، یعنی عبادتش را وسیله‌ی دنیایش قرار می‌دهد.

پس اگر به دنیایش رسید آرام می‌گیرد و مطمئن می‌شود و گر نه از خدا روی برمی‌گرداند.

خَسِرَ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةَ چنین کسی در دنیا و آخرت زیانکارست.

لفظ «خسر» به معنای این است که گمراه شد و مغبون گشت، به کمتر از سرمایه‌ی اصلی فروخت، درمان کم شد و ناقص شد، و «خسر» در این معنای اخیر مثل «اخسر» است و نصب الدُّنْيا وَ الْآخِرَةَ بنابر ظرفیّت است در همه‌ی این معانی، یا بنابر ظرفیّت است در غیر معنای اخیر و در معنای اخیر مفعول به است.

یا بنابر تشبیه به مفعول به است در همه‌ی معانی، یا در غیر معنای اخیر مانند «حسن الوجه» است با نصب «الوجه» خسران او در دنیا به این است که عمرش را که کالای با ارزش و گرانبهایی است بدون عوض تمام کند.

زیرا عوض در دنیا لذّت بردن از مناجات خدا، فارغ و خالی شدن قلب از چیزهایی است که او را مشوش می‌کند و طهارت و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱

پاکی او از کینه، حسد، بخل و سایر رذایل می‌باشد، عوض در آخرت نعمت‌ها و بهشت‌های آخرت است و رضوان از خدا که آن بزرگتر است.

و این عابد از همه‌ی اینها محروم است، علاوه بر این او از مستلذّات حیوانی نیز در دنیا بهرمند نمی‌شود و لذّت نمی‌برد، چون در هر حال اضطراب دارد و آرامش و اطمینان ندارد.

ذلِكَ این خسران و زیان و آن محروم بودن از لذّت‌های انسانی در دنیا و آخرت و از لذّت‌های حیوانی است زیان آشکار و واضحی است.

هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ و این (نفاق و دو رویی) زیانش بر همه کس آشکار است.

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ بدون اذن خدا چیزی را فرا می‌خواند که نه به او ضرر می‌رساند و نه نفعی عاید او می‌کند.

یا «من» برای تبعیض و ظرف مستقرّست و حال از قول خدا: ما لا يَضُرُّهُ وَ ما لا يَنْفَعُهُ می‌باشد.

زیرا مدعوّ و معبودش در حقیقت هوای نفس اوست و او گمان می‌کند که در یک طرف از دین خدا را عبادت می‌کند، در حالی که هوای نفسش توانایی ضرر و نفع او را ندارد.

و این آیه کنایه از کسی است که به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و رسالتش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲

اقرار نموده، و به قول پیامبر در باره‌ی علی علیه السّلام توجّه نکرده و به خود علی علیه السّلام اقرار ننموده است.

ذلِكَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِيدُ و این حقّ همان گمراهی دور از سعادت است نسبت دوری به گمراهی مجاز عقلی است و حصر در اینجا و در قول خدا: ذلِكَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ حقیقی است یا ادّعایی.

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ بدبخت خدا را رها کرده و چیزی که به ضرر نزدیکتر از نفع است می‌پرستد.

لفظ «یدعوا» برای تضمین «یقول» است، «لمن ضرّه» مبتدا، لام مقدّمه و آماده کننده‌ی برای قسم است.

لَبِئْسَ الْمَوْلی بسیار بد معبودی یافته خبر آن «لمن ضرّه» است و لام آن «لبئس» لام جواب قسم است که مؤخّر شده و روی خبر آمده، چه جمع بین دو لام خوب نیست و ناخوشایند است، چنانچه بعضی گفته‌اند.

یا خبر موصول محذوف است، یعنی می گوید کسی که ضررش نزدیکتر از نفعش می‌باشد «مولای» و «لبئس المولی» ابتدای کلام یا به تضمین «یزعم» یا «یعلم» است، که در این صورت جمله با هر دو جزؤ آن دو مفعول «یعلم» می‌شوند.

یعنی پس از آنکه در آخرت امر مدعوّ (دعوت شونده

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳

زیانبخش) ظاهر شد به کسی که ضررش نزدیکتر از نفعش است می گوید (یا می‌داند) که، چه بد مولایی است! و در صورتی که فعل به معنای «یزعم» و «یعلم» معلق به دو مفعولی می‌باشد که به توسّط لام معلّق گردیده است.

یا «یدعوا» تأکید «یدعوا» سابق است، لام مقدمه و آماده کننده است مثل سابق، جز اینکه در این صورت جمله دیگر تعلّقی به «یدعوا» ندارد.

وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ چه بد معاشر و همراه و دمسازی اختیار کرده است.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ به راستی که خداوند کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کردند در بهشتهایی داخل می کند که در زیر آنها نهرهایی جاری است.

آنچه که موافق‌تر به مقابله است این است که بگوید: (و من الناس من یؤمن بالله و یعمل الصالحات) لکن خدای تعالی به این عبارت عدول نمود، تا این معنا و پاداش مؤمنین را با یک عبارت برساند، دیگر اینکه برای بزرگداشت مؤمنین ابتدا به پاداش آنان کرد و آن را قرین و مقابل غیر مؤمنین از اصناف گذشته قرار نداد، گویا که مؤمنین شریفتر از آن هستند که در مقابل

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴

غیر مؤمنین ذکر شوند.

مقصود از ایمان، ایمان عامّ است که به معنای اسلام است که جز با بیعت عامّ نبوی و قبول دعوت ظاهری حاصل نمی‌شود.

پس عمل صالح اشاره به بیعت خاصّ و لوی و قبول دعوت باطنی و ایمان خاصّ می‌شود که آن جز با بیعت خاصّ حاصل نمی‌شود.

یا مقصود از ایمان، ایمان خاصّ است که عمل صالح در این صورت اشاره به عمل به آن چیزی است که در بیعت او اخذ شده، که خداوند آنان را که ایمان آوردند به سبب بیعت با دست علی علیه السّلام و دخول ایمان در قلبشان و به سبب امتیاز آنان از غیرشان با حصول فعلیّت ولایت در وجودشان ... داخل بهشت می کند که نهرها در آن جاری است که بیان کیفیّت جریان نهرها از زیر بهشت‌ها بارها در گذشته گفته شد.

إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ خدای (قادر مطلق) هر چه اراده کند خواهد کرد هیچ چیزی نمی‌تواند از تحقّق مراد خدا مانع باشد، این آیه با تفصیل تمام در بیان آن در تفسیر قول خدا: وَ لكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ در سوره‌ی بقره گذشت.

مَنْ كانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ کسی که گمان می کند خداوند هرگز او را (رسولش را در دنیا و آخرت) یاری نخواهد کرد و این مطلب او را به خشم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵

می‌آورد، یا کسی که چیزی بر او عارض می‌شود موجب خشم و غضبش می گردد و گمان می کند که هرگز خدا او را یاری نخواهد کرد فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّماءِ پس ریسمانی به آسمان بیاندازد یعنی ریسمانی به آسمان (سقف) خانه‌اش بیاندازد تا خودش را خفه کند.

ثُمَّ لْيَقْطَعْ سپس نفس خود را با اختناق و خفه کردن قطع کند.

فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ کید و مکر او در اختناق خودش آیا غیظ او را می‌برد؟

ما يَغِيظُ آنچه که او را به غیظ و خشم می‌آورد، یا ریسمانی را به آسمان دنیا بیاندازد و کوشش در رسیدن به آسمان بکند، سپس ریسمان را قطع کند، یعنی خشم خود را استعمال کند، آن وقت نظر بیافکند و ببیند آیا کید و حیله‌اش غیظ و خشم او را می‌برد؟

یا هر کس از مؤمنین گمان می‌کند که خدا محمّد صلّی اللّه علیه و آله را یاری نخواهد کرد و به همین جهت خشمناک می‌شود ریسمانی به آسمان خانه‌اش بیافکند تا خود را خفه کند، یا به آسمان دنیا ریسمان اندازد و بخواهد حیله‌ای برای یاری کردن محمّد صلّی اللّه علیه و آله درست کند سپس نفسش را قطع کند یا خشمناک گردد، پس ببیند ... تا آخر.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶

یا هر کس از منافقین یا کافرین که گمان می‌کرده است خداوند محمّد صلّی اللّه علیه و آله را هرگز یاری نخواهد کرد، اکنون که گمان می‌کند خدا به او یاری می‌کند و از این رو به خشم می‌آید خوب است ریسمانی به آسمان خانه‌اش بیافکند تا خود را خفه کند، یا به آسمان دنیا ریسمانی اندازد تا یاری خدا را دفع کند، سپس ببیند ...

تا آخر آیه.

وَ كَذلِكَ همچنین است انزال قرآن در بیان بعث و زنده کردن پس از مرگ با برهان واضح و روشنی که برای بیان این مطلب آوردیم، در بیان حال کسی که در خدا مجادله نماید بدون دلیل و بیان، حال کسی که بر یک طرف از دین عبادت می‌کند و بیان حال مؤمن که بر دین ثابت و استوارست.

در بیان حال همه‌ی این گروهها أَنْزَلْناهُ قرآن را نازل کردیم، آیاتٍ بَيِّناتٍ آیاتی که واضح هستند، یا آیاتی که واضح کننده‌ی حال مردم و صفات خدا و جانشینان خدا هستند.

وَ أَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ این جمله عطف بر «کذلک» به تقدیر لام، یا عطف بر ضمیر مفعول است، یعنی به تو این مطلب را نازل کردیم که خداوند هر کس را بخواهد هدایت می‌کند.

و فاعل «یرید» ضمیری است که به موصول یا به «اللّه» برمی‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷

آیات ۱۷- ۲۴

[سوره الحج (۲۲): آیات ۱۷ تا ۲۴] ..... ص : ۵۷

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئِينَ وَ النَّصارى وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۱۷) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَ كَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذابُ وَ مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يَشاءُ (۱۸) هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ (۱۹) يُصْهَرُ بِهِ ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ (۲۰) وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ (۲۱)

كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ (۲۲) إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ (۲۳) وَ هُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُدُوا إِلى

صِراطِ الْحَمِيدِ (۲۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸

ترجمه: ..... ص : ۵۸

همانا خداوند در میان مؤمنان، یهودیان، صائبین، مسیحیان، مجوس و مشرکان در روز قیامت داوری خواهد کرد بیگمان خداوند بر همه چیز گواه است.

آیا نیاندیشیده‌ای که هر که در آسمانها و هر که در زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و کوهها و درختان و جانوران و بسیاری از مردم، بر خداوند سجده می‌برند بسیاری هم هستند که عذاب بر آنان محقّق شده است هر کس که خداوند خوار [ش] بدارد، گرامی دارنده‌ای ندارد، که خداوند هر چه خواهد همان را انجام می‌دهد.

اینان حریفان هستند که در حقّ پروردگارشان مجادله کرده‌اند اما کسانی که کفر می‌ورزیده‌اند، بر بالای آنان جامه‌هایی از آتش بریده‌اند [و] از بالای سرهایشان آب جوش ریخته شود.

که آنچه در درونشان هست و پوستهایشان به آن گداخته می‌شود.

و گرزهای آهنی برای آنان [مهیّا] هست.

هرگاه که بخواهند از شدّت اندوه از آن [جهنّم] بیرون روند، به آن باز گردانده شوند [و گویند] عذاب آتش را بچشید.

بیگمان خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، به باغهایی درمی‌آورد که جویباران از فرودست آن جاری است، در آنجا به دستبندهایی زرّین و نیز مروارید آراسته شوند، و لباسشان را آنجا ابریشم است.

و به سخن پاکیزه و راه خداوند ستوده ره نموده شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹

تفسیر ..... ص : ۵۹

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا آنان که با بیعت به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله اسلام آوردند، چون در بدو اسلام ایمان اسم اسلام بود، چون مسلم مشرّف بر ایمان بود.

وَ الَّذِينَ هادُوا و آنان که بر یهودیّت بودند.

وَ الصَّابِئِينَ آنان که از دین خارج شدند، آنان کسانی هستند که ستارگان را عبادت می‌کنند.

بعضی گفته‌اند: آنان گمان می‌کنند بر دین نوح هستند. «۱»

وَ النَّصارى وَ الْمَجُوسَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا و مسیحیان و زرتشتیان (و شاخه‌های آیین مسیح) و آنان که بت‌ها یا غیر بت‌ها را با خدا شریک قرار دادند.

إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ خداوند بین آنان در روز قیامت تمیز می‌دهد.

اگر چه در دنیا شبیه هم بودند و از همدیگر ممتاز و جدا نبودند و کلمه «انّ» در اینجا با مدخولش خبر «إنّ» اوّل (انّ الّذین) است.

---

(۱) صائبین: دو دسته‌اند، نخستین آنان از مغان کلده و ستاره‌پرست بودند. و سپس آنان صابئین موحّدند که از پیروان حضرت یحیی علیه السّلام بودند.

(مراجعه شود به اعلام قرآن و دائرة المعارف اسلامی و فرهنگ دهخدا و غیره)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ که او بر احوال همه موجودات عالم (بصیر و) گواه است این جمله استیناف و در مقام تعلیل است.

أَ لَمْ تَرَ آیا (به چشم بصیرت) مشاهده نکردی؟

از ماقبلش در لفظ و معنا منقطع است، یا به ماقبلش ربط دارد و جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل است، یعنی تعلیل تمیز دادن گروههای مختلف و علّت قدرت خدا بر هر چیز.

گویا که گفته شده: آیا خداوند می‌تواند بین نفوس زیاد که با هم شبیه هستند و تشابه‌شان نیز شدیدست تمیز بدهد؟

پس فرمود: خداوند توانایی بر این کار دارد، چون تو همه‌ی نفوس بشری را بلکه همه‌ی موجودات علوی و سفلی را با کثرت و تشابه آنها می‌بینی که برای خدا سجده می‌کنند و تحت فرمان او هستند.

و خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که در این صورت یا خطاب به غیر معیّن است که استفهام برای توبیخ می‌شود، یعنی برای تو شایسته نیست که نبینی.

أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ همه‌ی آنچه که در آسمان‌ها و زمین است برای خدا خضوع می‌کنند نهایت خضوع.

و خضوع در هر چیزی بر حسب همان چیزست، غایت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۱

خضوع برای کسانی که مختار هستند این که از اراده و اختیار و انائیّت خود خارج شوند، تحت اختیار انائیّت کسی که برای او سجده می‌کنند داخل شوند، چون افتادن بر خاک ظهور آن خروج است سجده‌ی نماز را سجود نامیده‌اند، چون همه‌ی موجودات با فطرت وجودشان تحت امر حقّ تعالی مسخّر و فرمانبردارند همه برای خدا سجده می‌کنند با فطرت وجودشان.

پس سجده می‌کند برای خداوند مَنْ فِي السَّماواتِ همه‌ی کسانی که در آسمانهاست به‌طور تکوینی و اختیاری.

وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ همه‌ی آنچه که در زمین است به طور تکوینی و بعضی از آنان در حال اختیار نیز سجده می‌کنند.

وَ الشَّمْسُ و خورشید با جریانش سجده می‌کند.

وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ و نیز ماه، ستارگان، کوهها، گیاهان و جانوران سجده‌گرند، که مقصود از درخت مطلق چیزی است که از زمین می‌روید، یا خصوص چیزی است که دارای ساق باشد، چنانچه همین معنای لغوی «شجر» است.

وَ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ عطف بر مَنْ فِي السَّماواتِ است، یعنی بسیاری از مردم هم به‌طور اختیاری سجده می‌کنند.

یا مبتداست که خبر آن ما بعدش می‌باشد و جمله بر جمله‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۲

«ألم تر» عطف شده است.

وَ كَثِيرٌ ابتدای کلام است، بنا بر اینکه «كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ» از قبیل عطف مفرد باشد، یا تکرار و تأکید اوّلی است.

حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذابُ خبر مبتدای اوّل «کثیر» یا مبتدای دوّم است، که آنان سزاوار عذابند.

وَ مَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ جمله‌ی معطوفه یا حالیّه است که هر که خدا خوارش بدارد هیچ کس گرامیش ندارد.

إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يَشاءُ این جمله در مقام تعلیل است و (در سوره‌ی بقره) در تفسیر قول خدای تعالی: وَ لكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ بیان تامّ این آیه گذشت که چگونه خدا هر چه بخواهد همان را می‌کند؟

هذانِ خَصْمانِ این دو گروه (مومن و کافر) که در دین خدا با هم به جدال برخاستند مخالف و دشمن یکدیگرند مستأنف است و جواب سؤال مقدّر، گویا که گفته شده: چگونه است حال کسی که در خدا و مؤمنین جدال می‌کند، مؤمنینی که کفّار با آنان در

باره‌ی خدا مجادله می کنند؟

پس فرمود: این دو گروه مؤمن و کافر مخالفت و دشمن یکدیگرند.

لفظ «خصم» در اصل مصدر است که بر مؤنّث و مذکّر و تثنیه و جمع اطلاق می‌شود، یا وصف است و اینچنین است، گاهی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۳

تثنیه و جمع بسته می‌شود، مانند اینجا.

اخْتَصَمُوا با هم مجادله کردند.

فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا آنان که در باره‌ی خدا بدون علم مجادله کردند قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ بر ایشان جامه‌هایی از آتش بریده شده است کنایه از خیّاطی است که در اینجا از باب استهزا استعمال شده است.

لفظ «قطّعت» را به صورت ماضی آورد تا اشعار به تحقّق و حتمی بودن وقوع آن داشته باشد.

يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ و از بالای سرشان آب جوش (یا بسیار سرد) ریخته می‌شود، چه «حمیم» به معنای آب گرم و آب سرد است، یعنی از اضدادست.

يُصْهَرُ بِهِ که بدنشان با آن آب جوش بریان می‌شود، یا با آن ذوب می گردد.

ما فِي بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ اثر آن آب داغ از ظاهرشان به باطنشان می‌رسد پس ظاهر و باطن آنان بریان می‌شود و تقدیم باطن جهت اهمیّت دادن به آن در مقام تهدیدست.

وَ لَهُمْ مخصوص به آنانست مَقامِعُ عمودهای آهنین، زیرا مقامع جمع «مقمعه» است، مانند «مکنسه» و جمع «مقمع» مانند «مکحل» نیست که آن چوبی است که با آن به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۴

سر فیل می‌زنند.

مِنْ حَدِيدٍ و آن گرزهای آهنین است تقیید به «حدید» آهن جهت تصریح به این است که «مقامع» جمع «مقمعه» است نه «مقمع».

كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها هر گاه خواستند از آتش یا از عمود آهنی خارج شوند، یعنی از عذاب آنان خارج شوند.

مِنْ غَمٍّ قصد خروج آنان از غم و اندوه است نه از شوق، زیرا اگر شوق داشتند و قصد خروج به مراتب عالی را داشتند که به طور حتمی خارج می‌شدند، چون افسار شوق آنان را می کشاند و در آتش وانمی گذارد.

أُعِيدُوا فِيها با همان عمودهای آهنی دوباره به سر جای خود برگردانده می‌شوند. وَ و به آنان گفته می‌شود:

ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ عذاب آتش سوزان و سوزاننده را بچشید، بنابر آن که «حریق» اسم مصدر یا وصفی باشد که مذکّر و مؤنّث در آن مساوی است، یا مقصود عذاب آب داغ سوزان است.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ آنانکه ایمان به خدا آوردند و نیکوکار شدند البتّه خدا همه را در بهشت‌هایی داخل گرداند (و الذین امنوا و عملوا الصالحات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۵

قطعت لهم ثياب من النعيم أولهم جنات ...) تا آخر».

ولی خدای تعالی به این عبارت عدول کرد تا بزرگداشت مؤمنین باشد، بدین گونه که شأن آنان بالاتر از این است که قرین کافران قرار گیرد، علاوه بر افاده‌ی این معنا مؤمنین را شرف و بزرگی بخشید و مباشرت پاداش را به خدا نسبت داد.

نیز اشعار به این دارد که جزای کافرین از لوازم اعمال آنانست، جزای پاداش مؤمنین محض تفضّل از خداست، اینجا اکتفا به ایمان نکرد، چنانچه در جانب کفّار بر کفر اکتفا کرد.

زیرا کفر در عقوبت کافی بود، بر خلاف اسلام که اگر مقرون به عمل که همان ولایت است نباشد یا مقرون به ولایت که جزیی از عمل صالح است نباشد، برای پاداش کافی نیست بلکه صاحب این اسلام مثل کسانی است که امیدوار به امر خدا هستند، تا وقت مرگ محکوم به چیزی نیستند بر خلاف کسی که تولّای علی علیه السّلام را دارد که آنان محکوم به این هستند که خدا آنان را به بهشت داخل می‌کند.

جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ آن‌گونه بهشتها که از زیر عمارتها یا درختانش نهرها جاری است مکرّر گذشت که مقصود زیر عمارتهای بهشت یا درختان یا قطعه‌هایش می‌باشد، یا مقصود از نهرها، نهرهای معنوی است که از هر مرتبه‌ای به مراتب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۶

پایین‌ترش جریان دارد و از مراتب جنان تا عالم طبع.

یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ «۱» که در آنجا به دستبندهایی زرّین و مروارید آراسته شوند و لباسشان ابریشم است لفظ «لؤلؤ» با نصب (مفعول یحلّون» و جرّ (معطوف به ذهب) خوانده شده است.

وَ هُدُوا «۲» إِلَی الطَّیِّبِ مِنَ الْقَوْلِ خداوند آنان را به اقوال و گفتارهایی ارشاد می‌کند که با آنها نفوسشان پاک می‌شود.

از قبیل ذکرها، تحیّت‌ها، افکار و تخیّلات و این جمله‌ی «لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ» عطف بر «تجری» یا «یحلّون» است.

اگر جمله‌ی «یحلّون» صفت بعد از صفت نباشد، یا هر دو جمله با جمله‌ی «یحلّون» حال‌های مترادف یا متداخل‌اند.

و اگر معنای «هدوا» یهدون باشد پس آوردن ماضی به جهت تحقّق وقوع آنست، اگر معنای آن این باشد که آنان در دنیا به گفتار خوب هدایت شدند و راه یافتند پس ماضی بر همان

---

(۱) همانگونه که امروز اهل معرفت متفاوتند و مؤمنان در ایمان کمی و بیشی دارند، فردا در سرای جاودان هم هر کسی بر حسب حال خویش و بر اندازه‌ی معرفت خویش، نوازش و کرم بیند. کشف الاسرار

(۲) گفتار پاک زدن است که از دعوی پاک است و از خودبینی و خودستایی دور، به نیاز نزدیک و به عجز خویش اقرار و به گناه خویش اعتراف کردن و به سوز و گداز اقتدای به آدم کردن و ظلمنا انفسنا گفتن است. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۷

معنای خودش خواهد بود.

وَ هُدُوا إِلی صِراطِ و آنان به راه خدا هدایت شدند.

الْحَمِیدِ عنوان «حمید» را آورد تا اشاره به این باشد که مؤمن چون عمل کننده به صالحات و کارهای نیک است در اوصاف پسندیده و نیروهای معنوی استکمال پیدا کرده، از جهت محمودیّت و پسندیده بودنش به سوی خدا هدایت شده است.

بر خلاف مجذوب غیر عامل که به سوی خدا از جهت سبّوح و قدوّس بودنش هدایت می‌شود.

روی همین جهت است که خدای تعالی خطاب به پیامبرش فرمود: قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی سنّت خویش را به سنّت من استوار سازید و به عمل من عمل کنید تا مثل خدا متّصف به صفات پسندیده شوید که آن وقت خدا شما را دوست می‌دارد، چون به صفات او متّصف هستید، اساتید بر حقّ از گذشته و آینده سالکین را امر به حفظ ناموس‌های شرعی و عمل به جمیع واجبات و مستحبّات می‌کنند که در شریعت وارد شده است.

پس نباید به آنچه که صوفی نمایان مثل قلندریّه و اباحیّه می‌گویند گوش فرا داد، که می‌گویند شریعت حجاب است، و عارف احتیاجی به عمل ندارد و کسی که واصل شده عمل از او قبیح است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۸

آيات ۲۵- ۳۸

[سوره الحج (۲۲): آيات ۲۵ تا ۳۸] ..... ص : ۶۸

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ الَّذِي جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ وَ الْبادِ وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۲۵) وَ إِذْ بَوَّأْنا لِإِبْراهِيمَ مَكانَ الْبَيْتِ أَنْ لا تُشْرِكْ بِي شَيْئاً وَ طَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَ الْقائِمِينَ وَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ (۲۶) وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجالاً وَ عَلى كُلِّ ضامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (۲۷) لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ وَ يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُوماتٍ عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ فَكُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِيرَ (۲۸) ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَ لْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۲۹)

ذلِكَ وَ مَنْ يُعَظِّمْ حُرُماتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ أُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعامُ إِلاَّ ما يُتْلى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثانِ وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ (۳۰) حُنَفاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكانٍ سَحِيقٍ (۳۱) ذلِكَ وَ مَنْ يُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ فَإِنَّها مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ (۳۲) لَكُمْ فِيها مَنافِعُ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّها إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ (۳۳) وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَكاً لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ فَإِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَ بَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ (۳۴)

الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ الصَّابِرِينَ عَلى ما أَصابَهُمْ وَ الْمُقِيمِي الصَّلاةِ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۳۵) وَ الْبُدْنَ جَعَلْناها لَكُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيها خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْها صَوافَّ فَإِذا وَجَبَتْ جُنُوبُها فَكُلُوا مِنْها وَ أَطْعِمُوا الْقانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ كَذلِكَ سَخَّرْناها لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۳۶) لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى مِنْكُمْ كَذلِكَ سَخَّرَها لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ (۳۷) إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ (۳۸)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۰

ترجمه: ..... ص : ۷۰

كسانى كه كفر ورزيده‌اند و [مردم را] از راه خدا و مسجد الحرام- كه آن را براى مردم اعمّ از مقيم و مسافر بيابانى نهاده‌ايم- بازداشته‌اند [آنان را به عذابى دردناك دچار مى‌كنيم]،

هر كس در آن از سر ستمگرى آهنگ كژروى كند، به او عذابى دردناك مى‌چشانيم. و چنين بود كه براى ابراهيم جايگاه خانه‌ى كعبه را معيّن كرديم [و گفتيم] كه براى من هيچ‌گونه شريك مياور و خانه‌ام را براى غريبان و مقيمان و نمازگزاران پاكيزه بدار.

و در ميان مردم براى حجّ ندا ده كه پياده و سوار بر هر شتر لاغرى- كه از هر راه دورى مى‌آيند- رو به سوى تو آورند.

تا در منافعى كه براى آنان هست حضور داشته باشند، نام خداوند را در روزهاى معيّن بر چارپايان زبان بسته‌اى كه روزيشان داده‌ايم، ببرند [و قربانى كنند]، آنگاه از آن بخورند و به درمانده‌ى بينوا هم بخورانند.

آنگاه بايد آلايشهايشان را بزدايند و نذرهايشان را وفا كنند و پيرامون بيت العتيق را طواف كنند.

چنين است و هر كس شعاير الهى را بزرگ بشمارد، آن برايش در نزد پروردگارشان بهتر است حلال است، پس از پليدى بتها پرهيز كنيد و نيز از شهادت دروغ پرهيز كنيد.

در حالى كه براى خداوند پاكدين هستيد و به او شرك نمى‌ورزيد، هر كس به خداوند شرك ورزد، گويى از آسمان در افتاده و پرندگان او را در ربوده، يا باد او را به جايى دور دست در انداخته است.

چنین است و هر کس شعایر الهی را بزرگ شمارد، [بداند که] آن از پروا و پرهیز دلهاست.

در آنها تا زمانی معیّن برای شما سودهایی هست، آنگاه بازگشتگاه آن بیت العتیق است.

و برای هر امّتی قربانی‌ای معیّن داشته‌ایم تا نام خدا را، [به هنگام ذبح]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۱

بر چارپایان زبان بسته‌ای که روزیشان کرده‌ایم، ببرند [آری] خدای شما خدای یگانه است، در برابر او تسلیم باشید، به فروتنان بشارت ده.

همان کسانی که چون یاد خدا به میان آید، دلهایشان خشیت گیرد، و نیز کسانی که بر مصائبشان شکیبایی می‌ورزند، برپادارندگان نماز و کسانی که از آنچه روزیشان داده‌ایم می‌بخشند.

و [قربانی] شتران درشت اندام را برای شما از شعایر الهی گردانیده‌ایم برای شما در آن خیری هست، پس در حالی که به صف و بر پا ایستاده‌اید، نام خداوند را بر آنها ببرید [و قربانی کنید] و چون پهلویشان به خاک رسید [و بدنشان سرد شد] از آن بخورید، به فقیر غیر سایل و سایل نیز بخورانید بدینسان آنان را برای شما رام کرده‌ایم، باشد که سپاس بگزارید.

گوشتهای آنان و خونهایشان هرگز به خداوند نمی‌رسد، بلکه پرهیزکاری شما به رضای او نایل می‌گردد بدینسان آنان را برای شما رام کرده است تا خداوند را به خاطر آنکه راهنمایی‌تان کرده است تکبیر گویید و به نیکوکاران بشارت ده.

بیگمان خداوند از مؤمنان دفاع می‌کند، بیگمان خداوند هیچ خیانتگر ناسپاسی را دوست ندارد.

تفسیر ..... ص : ۷۱

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا از جهت لفظ و معنای این جمله از سابقش گسسته است، یا جواب سؤال مقدّرست، گویا که گفته شده:

حال کافر مطلق و مؤمن را فهمیدیم پس چگونه است حال کافری که از راه خدا جلوگیری می‌کند؟ ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۲

پس فرمود: کسانی که کافر شدند، وَ يَصُدُّونَ از راه خدا جلوگیری می‌کنند، اینجا «یصدّون» را به صورت مضارع آورد تا اشعار به این باشد که کفر یک امر وجدانی ثابت است بر خلاف صدّ و منع از راه خدا که آن امری است متجدّد الحصول.

نیز برای اشاره به این است که خصلت و عادت کافر جلوگیری از راه خدا بر سبیل استمرار تجدّدی است.

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ راه خدا راه قلب است که تکوینی آن ولایت تکوینی و تکلیفی آن ولایت تکلیفی است، خداوند جز آن راهی ندارد و هر آنچه که راه خدا حساب شود یا راه خدا به آن تفسیر شود همان راه خداست چون راهی به سوی راه قلب است.

وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ مسجد الحرام صوری یا معنوی که آن قلب است.

الَّذِي جَعَلْناهُ لِلنَّاسِ سَواءً الْعاكِفُ فِيهِ «۱» وَ الْبادِ آن را برای مردم اعمّ از مقیم یا مسافر قرار دادیم، که سواء مفعول دوّم «جعلنا» یا حال و «العکف» مرفوع «جعلنا» است،

---

(۱) اشارت است به جوانمردی، زیرا نزد جوانمرد، مقیم و مسافر یکی هستند و در خانه‌ی وی هر که فرود آید حرمت دارد و دلیل عمده سخن خداوند است که می‌گوید: در حرم من چه شهرنشین چه بادیه نشین هر دو یک حال دارند و یک مقام. که هر زینهاری و هر خواهنده‌ای را به سرای جوانمردان و پناه کریمان راه بود و چون بازگرداندند، آن که شکسته‌ترست بیشتر نوازند و هر که دورتر او را نزدیکتر دارند. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۳

خواه «سواء» وصف قرار داده شود، یا مصدر در معنای وصف، وجه اینکه کعبه موضوع انتفاع و بهرمندی مردم می‌باشد در سوره‌ی آل عمران گذشت.

لفظ «سواء» با رفع خوانده شده تا خبر مقدّم باشد یا مبتدایی باشد که با مرفوعش از خبر بی‌نیاز گشته است.

امّا «الباد» از لفظ «و الباد» یا در وقف اسقاط شده، و در حال وصل نیز بر همان حالت وقف جاری شده است.

و مقصود از «بادی» مطلق مسافر است، یعنی کسی که به سوی بادیه خارج شود، خواه آنجا ساکن شود یا نشود، و مقصود از مسجد الحرام حرم است و آنچه که حرم مشتمل بر آنست.

یا مکّه یا خود مسجد است و در اخبار ما تصریحاتی است به اینکه مقصود مکّه و خانه‌های آنست، که اخذ اجرت بر آن خانه‌ها جایز نیست و جایز نیست بر آن خانه‌ها در بگذارند.

و اوّل کسی که بر خانه‌اش دو لنگه در گذاشت معاویه بود و او صاحب زنجیر و سلسله‌ای است که خدای تعالی فرموده:

فِی سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً و دیدار کنندگان هرگاه وارد مکّه می‌شدند بر کسانی فرود می‌آمدند که در خانه‌هایشان حاضر بودند (و درهاشان باز بود).

و لفظ «عاکف» با جرّ خوانده شده تا بدل از «النّاس»

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۴

باشد، و حذف خبر «انّ» به جهت اتّکال بر جزای شرط است که می‌آید و آن عبارت از قول خداست:

سَواءً الْعاکِفُ فِیهِ وَ الْبادِ وَ مَنْ یُرِدْ فِیهِ بِإِلْحادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ هر کس در مسجد یا در راه خدا چیزی را با الحاد و ظلم بخواهد، ما به او عذابی دردناک می‌چشانیم.

که مفعول به جهت تعمیم حذف شده است (چیزی که مفعول بوده حذف شده است) و لفظ «بظلم» بدل از «بالحاد» یا صله‌ی آنست.

یا هر دو حال متداخل یا مترادف است، یا «بالحاد» صله‌ی «یرید» و «بظلم» حال است، «یرید» با فتحه‌ی یا از «ورد» خوانده شده است.

وَ إِذْ بَوَّأْنا به یاد آور، یا قومت را یادآوری کن هنگامی که معیّن کردیم بر ابراهیم جای کعبه را، بنا بر آنچه که وارد شده:

خداوند باد را فرستاد تا جای بیت را جارو کرد و در نتیجه پایه‌های بیت ظاهر شد که برای آدم از بهشت نازل شده بود، پس ابراهیم بیت را طبق همان پایه بنا نمود.

لِإِبْراهِیمَ مَکانَ الْبَیْتِ «۱» یعنی جای بیت (کعبه)، چون ظاهر عنوان باطن است پس جای دادن ابراهیم در مکان بیت، یا

---

(۱) خداوند می‌فرماید: ما ابراهیم را نیرو و اسباب و ابزار کار دادیم و او را یاری کردیم تا خانه کعبه را ساخت آنگاه به او گفتیم ساخته خود را مبین و توفیق و یاری ما را ببین جهد و کوشش خود را منگر بلکه عنایت و خواست ما را بنگر. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۵

تعیین آن بیت برای او عنوان جای دادن او به قلب و تعیین محل قلب برای اوست تا به سوی او جذب شود، توحید را برای او خالص گرداند.

و لذا خدای تعالی فرمود: أَنْ لا تُشْرِکْ تا مدد هیچ شریک و انباز نگیرد (و به اخلاص کامل مرا پرستش کند).

لفظ «أن» تفسیریه است، چون «بوّأنا» در معنای قول است یا مصدریّهٔ است به تقدیر لام.

بِی شَیْئاً وَ طَهِّرْ بَیْتِیَ خانه‌ی ظاهر و باطن مرا از بت‌های ظاهر و باطن و از نجاست‌های ظاهر و آلودگی‌های آن به سبب رذایل باطنی پاک و طاهر کن.

لِلطَّائِفِينَ وَ الْقائِمِينَ «۱» برای کسانی که دعوت به سوی خدا می‌کنند در قیامت و به سبب قیام نزد او، یا مقصود کسانی است که به امور بندگان قیام می‌کنند و متصدّی امور می‌شوند.

وَ الرُّكَّعِ و برای کسانی که برای خدا خضوع می‌کنند، یا کسانی که منحنی می‌شوند جهت مرمّت معاش خود و کسانی که برو می‌افتند و سرشان را بلند نمی‌کنند، یا کسانی که بر حسب دنیا

---

(۱) به زبان اهل اشارت می‌گوید: دل خویش را یک بارگی باز تر پرداز و هیچ دیگری را در آن راه مده که دل پیرایه شراب مهر و محبّت ما است. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۶

یا آخرت فقیر و محتاج هستند.

السُّجُودِ کسانی که تواضع می‌کنند در نهایت تواضع، یا مبتلا به مرمّت معاش خویش هستند به نحوی که در عالم کبیر و صغیر از آن خلاصی و رهایی ندارند.

وَ أَذِّنْ به مردم برسان و اعلان کن.

فِي النَّاسِ لفظ «فی» آورد و نگفت: «أذّن الناس» برای اشعار به اینکه اعلام ابراهیم برای همه نیست، بلکه برای کسی است که خداوند می‌خواهد او ندای ابراهیم را بشنود، که روایت شده: ابراهیم علیه السّلام بالای کوه ابو قبیس رفت، گفت: ای مردم حجّ خانه‌ی پروردگارتان را انجام دهید.

پس خداوند آن را به گوش همه‌ی کسانی که در صلب‌های در رحم زنان بود ما بین مشرق و مغرب رسانید، یعنی همه‌ی کسانی که در علم خدا گذشته بود که حجّ انجام می‌دهند «۱».

و مقصود فقط کسانی نیستند که در زمان ابراهیم در اصلاب مردان و رحم زنان بوده‌اند، بلکه مقصود همه کسانی بوده‌اند که در آینده تا روز قیامت در اصلاب مردان و رحم زنان قرار می‌گیرند.

زیرا که ابراهیم علیه السّلام با زبان ملکوتی و ندای ملکوتی ندا کرد

---

(۱) تفسیر البرهان ج ۳ ص ۸۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۷

و هر کس که این ندا را شنید با گوش ملکوتی‌اش شنید و همه‌ی مردم قبل از این عالم در عوالم عالی از عوالم ملکوت و جبروت از نفوس و عقول بوده‌اند.

پس هر کس که با گوشهای ملکوتی ندا را شنید جواب داد و هر کس نشنید و نسبت به آن ندا کر بود جواب نداد و در این عالم حجّ انجام نداد.

بنابر این تفسیر اصلاب رجال و ارحام زنان به عوالم عالیه از عقول و نفوس جایز می‌شود و وجود مردم در صلب‌ها و رحم‌ها کنایه از وجود اجمالی آنان در عقول و نفوس می‌شود بدون تفصیل و تمیز.

روایت شده وقتی که ابراهیم و اسماعیل مأمور به بنای خانه شدند و بنای آن را تمام کردند، ابراهیم بر پایه و رکنی نشست، سپس ندا سر داد که: «هلّم الحجّ» (بیا برای حجّ) پس اگر ندا می‌داد «هلّموا الی الحجّ» (بیایید برای حجّ) به صورت جمع که شامل همه می‌شد عمل حجّ انجام نمی‌داد مگر کسی که در آن روز انسان باشد و مخلوق.

ولی ابراهیم گفت: «هلّم هلّم الحجّ الحجّ» بدین ترتیب همه‌ی کسانی که در اصلاب مردان بودند جواب مثبت داده و گفتند: لبّیک

داعی اللّه، لبّیک داعی اللّه، پس آنکس که ده بار لبّیک گفت ده

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۸

مرتبه حجّ کرد، آنکس که پنج مرتبه لبّیک گفت پنج بار حجّ نمود، هر کس بیشتر لبّیک به تعداد آن حجّ انجام داد، هر کس یک بار لبّیک گفت یک حجّ انجام داد و هر کس لبّیک نگفت حجّ انجام نداد. «۱»

و در خبری آمده است: خداوند شنواند همه‌ی کسانی را که در اصلاب مردان و رحم زنان هستند تا روز قیامت «۲».

در خبر وارد شده که خطاب در قول خدا: «أَذِّنْ فِی النَّاسِ» به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است. «۳».

از امام صادق علیه السّلام آمده است که رسول خدا در مدینه ده سال اقامت نمود و عمل حجّ انجام نداد، سپس خدای تعالی این آیه را نازل نمود: وَ أَذِّنْ فِی النَّاسِ بِالْحَجِّ ... تا آخر پس مؤذنین را امر کرد با بلندترین صداهایشان اعلام کنند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در همین سال حجّ می‌کنند، این مطلب را هر کس در شهر حاضر بود و اهل شهر و بادیه فهمیدند و برای حجّ رسول خدا اجتماع کردند چون آنان فقط تابع رسول خدا بودند به آنچه که امر می‌شد، تبعیّت می‌کردند، یا کاری را که پیامبر انجام می‌داد آنان هم آن را انجام

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۷۳ و علل الشّرایع ص ۴۱۹ ح ۱

(۲) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۷۳ و علل الشّرایع ص ۴۱۹ ح ۲

(۳) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۸۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۷۹

می‌دادند «۱».

بِالْحَجِّ «۲» به قصد خانه خدا جهت انجام مناسک مخصوص.

یَأْتُوکَ به قصد حجّ پیش تو بیایند، نفرمود: به بیت اللّه بیایند تا اشاره به این باشد که مقصود از تشریع حجّ زیارت قلب و صاحب قلب است، نه زیارت سنگهای آن، چنانچه در قول خدای تعالی: فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِی إِلَیْهِمْ اشاره به همین معناست.

امام باقر علیه السّلام وقتی که دید مردم دور کعبه طواف می‌کنند در اشاره به همین معنا فرمود: در جاهلیّت اینچنین طواف می‌کردند، مردم مأمور شده‌اند طواف کنند، سپس به سوی ما کوچ کنند، پس ولایت ما و مودّت و دوستی خودشان را اعلام کنند و یاری خودشان را بر ما عرضه بدارند «۳».

رِجالًا با پای پیاده، لفظ «رجالا» با کسره را، تخفیف جیم و ضمّه‌ی را، تخفیف جیم و تشدید آن و مانند «سکاری» خوانده شده است.

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۷۳، الکافی ج ۴ باب ۲۷ ح ۴، التّهذیب ج ۵ ص ۴۵۴ باب ۲۶ ح ۲۳۴ و البرهان ج ۳ ص ۸۵

(۲) حجّ دو حرف است (حاء) اشارت است به حلم خداوند و (جیم) اشاره است به جرم بنده بدین حال که بنده گوید: خداوندا آمدم با جرم خویش مرا بیامرز با فضل خویش. کشف الاسرار

(۳) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۷۷ و الکافی ج ۱ ص ۳۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۰

وَ در حالی که خودشان یا بارهایشان را حمل می‌کنند.

عَلی کُلِّ ضامِرٍ چون اطراف مکّه بیابان‌های دور و خالی از آب و علف بود و هر اسب یا شتر یا قاطر یا الاغی که به مکّه می‌آمد

شکمش داخل می‌رفت و به پشتش می‌چسبید آن را با لفظ «ضامر» ادا کرد.

چون آنانی که به حجّ می‌آمدند همه‌ی افرادشان نمی‌توانستند همه‌ی مرکب‌های چهارپا را که در عالم موجود است سوار شوند و به آنجا بیاورند و لذا «ضامر» را با لفظ یَأْتِینَ توصیف کرد، یعنی آن مرکب‌های چهارپا که صاحبانشان قصد مکّه را دارند، به سمت مکّه می‌آیند.

مِنْ کُلِّ فَجٍّ از هر راه وسیع، «فجّ» در اصل راه وسیعی است که بین دو کوه واقع شده باشد و لکن لفظ توسعه داده شده و در مطلق راه استعمال شده است.

عَمِیقٍ دور که مقصود از هر راهی است که در اطراف مکّه باشد، نه در عالم این تقییدها خلاف ظاهر آیه است، ولی جهت تصحیح تنزیل آید لازم است.

چون ظاهر آیه چنین است: به همه‌ی مردم اعلام کن.

زیرا الف و لام در مثل «النّاس» جز برای استغراق نمی‌باشد، که همه‌ی مردم به صورت پیاده و سواره بر حیوان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۱

چهار پا که در عالم موجود است از هر راهی در عالم بیایند.

در حالی که همه‌ی مردم نیامدند، یا همه‌ی مردم نمی‌آیند، همچنین همه‌ی مرکب‌های حیوان نمی‌آیند، همه‌ی حیواناتی هم که می‌آیند به مکّه نمی‌آیند، همه‌ی آنان که به مکّه می‌آیند مرکوب حجّاج نیستند و همه‌ی مرکب‌های حجّاج از هر راه موجود در عالم نمی‌آیند.

و لیکن خدای تعالی چون خواست تنبیه بر تأویل بکند آیه را به این عبارت ادا کرد، زیرا در صورت تأویل اطلاق و عموم در جمیع الفاظ آیه صحیح می‌شود.

زیرا وقتی ابراهیم علیه السّلام که در عالم صغیر است یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله در عالم صغیر با زبان رسالت یا ولایت در بین مردم در عالم صغیر اعلام به حجّ بیت اللّه الحرام که همان قلب است کردند، خداوند تعالی ندا را به جمیع قوای انسانی رسانده و شنواند اعمّ از اینکه قوای انسان موجود باشد یا پنهان، با قوای حیوانی مخلوط نشده باشد، یا مخلوط شده باشد ولی از حرم سینه‌ای که به اسلام گشوده شده و در سیرش به سوی مکّه‌ی قلب محتاج به سوار شدن قوای حیوانی باشد، خداوند بعد از شنواندن جمیع قوای انسانی را که عبارت از افراد انسان در عالم صغیر است و به سوی قلب و صاحب قلب آمده‌اند تهییج و تحریک نمود و آنان که در اطراف

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۲

حرم سینه و خانه‌ی قلب حاضر بودند پیاده آمدند.

چون با قوای حیوانی مختلط نشده بودند و احتیاج به رکوب آنان نداشتند و آنان که از حرم و بیت دور بودند سواره آمدند و با قوای حیوانی اختلاط کرده بودند.

و روی همین جهت حجّ پیاده برای اهل حرم افضل و برترست، به تدریج قوای پنهان که هنوز به فعلیّت نرسیده‌اند به فعلیّت می‌رسند، بعد از خروج از قوّه به فعل به سوی بیت اللّه می‌آید و دور قلب طواف می‌کند پیاده و سواره.

لِیَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ «۱» تا حاضر بوده و شاهد منافعی (دنیوی و اخروی) برای خودشان باشند چه منافع دینی و دنیوی، چه کسی که به مکّه آمده رحمت الهی که از حقّ تعالی بر حجّاج نازل می‌شود و در ایّام حجّ مغفرت و برکت نازل می‌گردد و به واسطه‌ی همین مغفرت و برکات برکات دنیوی نیز حاصل شده و از گوشت قربانی‌ها بهرمند می‌گردد ... شامل حال او نیز می‌شود.

و نکره آوردن لفظ «منافع» برای اشعار به این است که مقصود منافعی است که در ایّام حجّ حاصل می‌شود.

وَ يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُوماتٍ و در

---

(۱) رونـدگان در راه حقّ مختلفنـد و منافع هر یکی بر اندازه روش اوست و به قدر همّت او صاحبان مال را منافع مال و معاش است، صاحبان کار منافع حلاوت طاعات است و ارباب احوال را منافع صفای انفاس است. خواجه عبد اللّه انصاری [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۳

روزهای معیّنی اسم خدا را ببرند.

بعضـی گفته‌انـد: مقصود از روزهای معیّن ده روز اوّل از ماه ذی الحجّه است و آن روزهایی است که برای مناسک حـجّ تعیین شده است و بعضی گفته‌اند: روزهای تشریق روز نحر و سه روز بعد از آنست.

بعضی گفته‌اند: مقصود از ذکر در اینجا بردن نام خدا هنگام قربانی است.

و بعضی گفته‌اند: مقصود از ذکر ذبح است از باب اینکه صحّت ذبح به سبب ذکرست پس نام ذکر بر ذبح نهاده شده است.

حقّ این است که مقصود مطلق ذکر خـداست، خواه با تلبیه در احرام باشد یا با تضـرّع و دعا در ایّام حجّ، یا با یادآوری ایسـتادن نزد خـدا در قیامت باشـد که این یادآوری از مشاهـده حال احرام ناشـی می‌شود که آن خود یادآوری قیام نزد خدا در محشـرست، یا به سبب ذکر هنگـام ذبـح باشـد یـا بـا تکبیرات دهگـانه باشـد که در تعقیب نمازهـای پنجگانه که اوّل آن نماز ظهر روز نحرست گفته می‌شود.

و ایّام معلومات عبارت از ایّام حجّ است، از اوّل احرام به حجّ تا آخر ایّام تشـریق، زیرا کسـی که احرام به حجّ بسته است می‌داند که از مناسک حجّ فارغ نمی‌شود مگر بعد از ایّام تشریق در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۴

نفر اوّل یا نفر دوّم.

عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَـةِ الْأَنْعامِ در اوّل سوره‌ی مائـده بیان بهیمه‌ی انعام گـذشت، و تقییـد ذکر به قول خـدا عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ نوعی اشـعار به این دارد که مقصود از ذکر، ذکر هنگام ذبح است که بر آن چهارپایان زبان بسته را باید با نام خود کشت (تا به کمال خویش رسند).

فَكُلُوا مِنْها و از آن بخورید این امر جهت مباح یا مستحبّ بودن خوردن است و امر برای وجوب نیست.

وَ أَطْعِمُوا الْبائِسَ الْفَقِيرَ مقصود از «بائس» کسی است که به جهت فقر و تنگدستی در مضیقه و سختی قرار گرفته و لذا کلمه‌ی «فقیر» را به آن اضافه نمود.

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ «تفث» به معنـای غبـار آلودگی و ژولیـده موی شـدن است، قضای آن عبارت از زایل کردن آنست به سـبب غسل، حلق، ناخن گرفتن و عطر استعمال کردن، یا مقصود از «تفث» مناسک حجّ یا احلال از احرام است.

یـا مقصود چیزی است که در احرام برای انسـان لازم می‌شود، ماننـد کفّاره‌ی گفتـاری یـا عملی و تضاد آن تـدارک و ادای کفّاره است، یا مراد از «تفث» تعلّقات و وابستگی‌های نفسانی است که در احرام برای انسان باقی می‌ماند و قضای آن به این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۵

است که امام علیه السّـلام را ملاقات کند، چه کسی که امامش را با ملک یا ملکوتش ببیند از تعلّقات و وابستگی‌هایش منسلخ و در اخبار به همه‌ی اینها اشاره شده است.

وَ لْيُوفُوا نُذُورَهُمْ نذرهایی که در ایّام حجّ یا قبل از حجّ برای حجّ کرده‌اند، یا مقصود نذر قبل از حجّ است به طور مطلق.

مراد از نذرها کفّاراتی است که برای مرتکبین منهیّات در ایّام حجّ لازم شده است.

یا مقصود مطلق کفّارات است، یا مقصود مناسک است که آنها نیز مانند نذرها بعد از شروع به وجهی برای انسان لازم می‌شود.

وَ لْيَطَّوَّفُوا و باید در طواف بیت مبالغه کنند، یا طواف در بیت را زیاد کنندن، پس از آنکه بر حسب ظاهر از آلودگی که لازمه‌ی احرام است خود را پاکیزه نمودند و حلق نموده و کثافت ظاهر را زدودند.

و همچنین کثافت باطن از قبیل کفاره‌ها و وابستگی‌ها را از بین بردند باید بسیار طواف کنند بدین‌گونه که امام را با ملک و ملکوتش ملاقات نمایند چه لقای امام با ملکوت او که همان معرفت به نورانیّت است، در رسیدن به قلب می‌باشد که آن خانه‌ی خداست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۶

پس مردم طواف نمایند بِالْبَيْتِ بیت ظاهر و باطن را، داخل بیت نشوند مگر بعد از طواف واجب.

الْعَتِيقِ بیت قدیم، چون بیت اللّه در ظاهر اوّلین بیت است که برای مردم وضع شده است چنانچه در اخبار آمده است «۱» که آن بیت برای آدم از بهشت و به باطنش نازل شده است، چه قلب صنوبری در ملک بدن عنصری اوّلین خانه‌ای است که برای مردم در عالم صغیر شده است.

و همچنین است قلب روحانی یا منظور از عتیق آزاد شده از غرق و آزاد شده‌ی از کثرت‌ها و وابستگی‌هایش می‌باشد، یا آزاد از تسلّط جبّاران بر اوست در عالم صغیر و کبیر.

ذلِكَ لفظ «ذلک» خبر مبتدای محذوف یا مبتدای خبر محذوف است، یعنی «الأمر ذلک» یا «ذلک کذلک» یا مفعول فعل محذوف است، یعنی «خذ ذلک» آن را بگیرد.

وَ مَنْ يُعَظِّمْ عطف است، یا حال یعنی و کسی که بزرگ شمرده یا در حالی که بزرگ شمرد.

حُرُماتِ اللَّهِ حرمتهای خدا را، چه «حرمات» جمع حرمة یا حرم با ضمّه است، با ضمّه و سکون، یا حرم با دو ضمّه و

---

(۱) تعظیم حرمتها کار جوان مردان و سیره‌ی صدّیقان است، اصحاب خدمت دیگرند و ارباب حرمت دیگر. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۷

سکون، یا حرم با دو ضمّه است که جمع حرام است، یا «حرم» با کسره‌ی حاء، یا «حرمات»، یا «حرمة» با دو ضمّه است، یا «حرمة» بر وزن همزه است.

و حرمات خدا چیزی است که هتک آن حرام است، مانند امر و نهی، مکان و زمان و غیر آنها یا مانند حرمین، ماههای حرام، روزهای متبرّک شرایع الهی، کتابهای آسمانی، اخبار نبوی و ولوی، بیعت نبوی و ولوی، مشاهد مشرّفه، مؤمن خود ایمان و جانشینان خدا از انبیا و اوصیای آنان.

و آنچه که وارد شده یا گفته شده مبنی بر اینکه «حرمات اللّه» مخصوص به مناسک حجّ، یا بیت الحرام و بلد حرام و شهر حرام است «۱» به قرینه‌ی ذکر شدن آن در ذیل آیه‌ی حجّ.

این گفته بیان مقصود از «حرمات اللّه» و تخصیص آنست و گر نه مفهوم آن عامّ است و با عمومش وارد شده است.

ولی مقصود و منظور در دین مقام همان چیزهایی است که ذکر شد.

فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ تعظیم و بزرگداشت حرمات خدا برای او بهتر از ترک تعظیم است، نه از هتک حرمت که آن شرّ و بد است.

و ممکن است لفظ «خیر» از معنای تفضیل منسلخ شده باشد.

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۸۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۸

عِنْدَ رَبِّهِ چون لکم اتّفاق می‌افتد که تعظیم حرمات از تلف شدن اموال و خسته شدن نفوس جدا شود.

وَ أُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعامُ زوج‌های هشتگانه چهارپایان بر شما حلال گردید إِلَّا ما يُتْلى به جز چیزهایی که تحریم آنها برای شما خوانده می‌شود، مانند میته و آن ذبیحه‌ای که غیر نام خدا بر آن برده شده و حیوانی که خفه شده، ... تا آخر آن و مانند بحیره و سائبه ... تا آخر آیه.

عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ و از پلید حقیقی یعنی بتها اجتناب کنید لفظ «رجس» با کسره را و سکون جیم، با تحریک، با فتحه‌ی را دو کسر جیم پلیدی و گناه و هر مقدار از عملی است که پلید باشد، هر عملی است که به عذاب و شکّ و عقاب و غضب منجرّ شود و تفسیر به هر یک از اینها صحیح است.

و معنای «من» در مِنَ الْأَوْثانِ در هر یک از این معانی مناسب خودش می‌باشد و در خبر «الرّجس من الأوثان» به شطرنج نیز تفسیر شده است.

وَ اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ و نیز از قول باطل (مانند دروغ و شهادت ناحقّ و سخنان لهو غنا) دوری گزینید.

تکرار امر به اجتناب برای اشعار به این است که هر یک از آنها به طور مستقلّ امر به اجتناب دارند، «و الزّور» با ضمّه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۸۹

دروغ و شرک به خدا، مجلس غنا و خود غنا و آنچه که جز خدا مورد عبادت قرار می‌گیرد می‌باشد.

آیه تفسیر شده است به شهادت زور، به مطلق گفتار دروغ و به آنچه که مشرکین در تلبیه‌شان می‌گفتند، مانند «لبّیک لا شریک لک الّا شریکا هو لک تملکه و ما ملک».

و نیز به غنا و سایر گفتارهای لهوی تفسیر شده است و در اخبار به بعضی از آنها تصریح شده است.

حقّ این است که لفظ «وثن» اختصاص به بت ساخته شده ندارد.

بلکه هر چیزی که به آن نظر شود و قلب به آن وابسته باشد برای نفس بت است، بلکه هر هوا و خواهش و اقتضای نفس، و هر رأی و انانیّت از نفس بت نفس می‌باشد و نیز گفتاری که مسبّب از باطل و انحراف از حقّ باشد یا سبب باطل و انحراف باشد مخصوص به غنا و شهادت باطل نیست.

بلکه افعال قوای نباتی و حیوانی و انسانی، آثار اعضای بدنی و ادراک مدارک ظاهری و باطنی و احوال و اخلاق نفسانی و خطور است قلبی و تصرّفات واهمه ... همه‌ی اینها گفتارهای قوا و نیروها است.

پس اگر آنها بر سبیل استقامت انسانی باشد یعنی متّصل بر طریق ولایت یا منتهی به آن باشد گفتارهای صدق و راست

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۰

محسوب می‌گردد، اگر اینچنین نباشد گفتارهای باطل است هر چه که می‌خواهد باشد.

بنابر این معنای آیه چنین می‌شود: از رجس که عبارت از انانیّت نفس است که آن بت حقیقی نفس می‌باشد و هر چیزی است که انانیّت آن را به دنبال می‌آورد مانند هواهای فاسد، معبودهای باطل و منظورهای فانی ... اجتناب کنید و از هر قول یا فعل یا خطور ذهنی یا خیال یا تخیّل که سبب انحراف از حقّ یا مسبّب از انحراف است اجتناب کنید.

و از آنجا که اجتناب قید و کدورت ویژگی نفس است و از نوعی انانیّت برای نفس حاصل می‌شود در صورتی که با توجّه و التفات نفس و خواهش آن حاصل شود موجب یک انانیّت دیگری برای آن خواهد بود، در حالی که مطلوب این است که نفس به‌طور مطلق از انانیّت مجرّد شده، از هواها پاک گردد اگر چه هوای نزدیکی به خدا بوده باشد ...

لذا خدای تعالی فرمود: حُنَفاءَ از انانیّت و هوای نفس خالص باشد اگر چه آن هوای نفس هوای خلاص و رهایی از هوای نفس

باشد.

لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ خالص بی‌هیچ شایبه‌ای از شرک، خدا را بپرستید تأکید «حنفاء» است یعنی پاکدینان غیر مشرک.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۱

وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ و هر کسی به خدا شرک بورزد حتّی شرک آوردن به سبب خواسته‌های اجتناب از هوا.

فَكَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ پس (در عجز و بیچارگی) گویا که او از آسمان سقوط کرده است تشبیه معقول به محسوس است، زیرا که انسان با شرک آوری و وابستگی از آسمان اطلاق به زمین وابسته‌ها سقوط می‌کند.

فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ پس آنگاه پرنده هواها و آرزوها او را بربایند.

أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ یا باید او را به جای دوری بیافکند.

عطف بر «خرّ» یا بر «تخطفه» است و آن را موافق‌ترست یعنی باد شهوت‌ها، غضب‌ها و جهالت‌های شیطانی او را به جای دور بیافکند.

فِي مَكانٍ سَحِيقٍ جای دور، حالات مشرک را به کسی تشبیه کرده که از آسمان سقوط کند، چه لطیفه‌ی سیّاره‌ی انسانی به واسطه شرک آوردن و انانیّت از آسمان اطلاق به زمین محدود سقوط می‌کند، پس از سقوط او به مقام تعیّن و انانیّت یا آرزوها، بخل، حسد و امثال آنها که در انسان از ترکیب شهوت، غضب و شیطنت متولّد شده و در لطیفه‌ی سیّاره‌ی انسانی تصرّف می‌کنند.

یا شهوت، غضب و شیطنت که مانند بسترهایی هستند در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۲

آن تصرّف می‌کنند، پس کسی را که آرزوها، حسد و امثال آنها که مانند موالید هستند تصرّف می‌کنند، تشبیه کرده به کسی که پرنده‌ای او را می‌رباید، کسی را که در او شهوت و امثال آن که در بساطت مانند عناصر هستند تصرّف کنند تشبیه کرده به کسی که باد او را به جای دور می‌افکند.

پس لفظ «أو» برای گوناگونی است، نه برای تخییر در تشبیه.

ذلِكَ این کلمه اندکی قبل از این گذشت.

وَ مَنْ يُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ و هر کسی شعایر دین خدا را بزرگ و محترم دارد این جمله نظیر وَ مَنْ يُعَظِّمْ حُرُماتِ اللَّهِ و تاکید بر آنست، در سوره‌ی بقره بیان شعایر گذشت.

و آن مانند «حرمات» مطلق هر چیزی است که دارای حرمت و احترام بوده و تعلّق به دین داشته باشد، شعایر نیز مانند «حرمات در اینجا به ملاحظه‌ی مقام تفسیر به مناسک حجّ و مخصوصا به «هدی» شده است، حقّ این است که آن عمومش وارد شده است و لیکن نظر و توجّه به مناسک یا به هدی به سبب قرینه‌ی مقام است.

فَإِنَّها آن شعایر.

مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ (خوشا بر او که) این صفت دلهای با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۳

تقواست از قبیل جایگزین شدن سبب به جای جزاست، چه تقدیر چنینی است: کسی که شعایر را تعظیم کند از متّقین می‌شود، چه آن شعایر از تقوای قلوب است و بودن شعایر از تقوای قلوب با اینکه بیشتر آنها از کثرت‌هایی است که دل را به غیر خدا مشغول می‌کند بدان جهت اعتبار است که قلب دارای دو وجه است، وجهی به سوی کثرات دارد و وجهی به سوی وحدت و با ملاحظه‌ی این دو وجه است که از قلب سلوک پدیدار می‌شود و جذب به وقوع می‌پیوندد.

و لذا قول خدا: فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ اشاره به سلوک دارد تقوای مکتب هم در حالتی است که کثرت‌ها حفظ شود و حقوق به

اهلش داده شود که البتّه دادن حقوق به اهلش جز با ملتزم شدن اوامر و نواهی خدای تعالی در کثرت‌ها ممکن نیست.

پس با جذب قلب که قول خدای تعالی: إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ اشاره به آن دارد، تقوای قلب حاصل می‌شود و آن وقتی میسّر است که کثرت‌ها طرح شود و التفات به ما سوی اللّه ترک گردد در این صورت تعظیم شعایر که عبارت از اطاعت اوامر و نواهی قالبی و قلبی خدای تعالی، انبیا و اولیا به واسطه‌ی قالبهای ملکی و ملکوتی می‌باشد حاصل می گردد همه از تقوای قلوب است، نه اشتغال به حضور فقط.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۴

پس دور افکندن آنچه که غیر از حضور است جهت تحقّق تقوای قلوب ضروری است.

لَكُمْ فِيها در شعایر برای شما منافعی است.

و مقصود از شعایر «بدنه» یعنی شتر یا گاوی است که جهت قربانی به مکّه اهدا می‌شود.

مَنافِعُ مقصود از منافع، منافع چهارپایان است، از قبیل سوار شدن بر آنها و نیز پشم، شیر و بچّه‌های آنها می‌باشد.

إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى تا وقتی که آن شتر هدی قرار داده شود که دیگر پس از آن منافع قطع می‌شود، چنانچه بعضی گفته‌اند.

یا تا وقت نحر «۱» شتر، یا مقصود این است: برای شما در مناسک حجّ منافعی است در دنیا به سبب کثرت برکات و منافعی است در آخرت بر اثر کثرت اجر و پاداش.

یا برای شما در مطلق عبادات منافع دنیوی است از جهت حفظ خون‌ها، اموال، عرض‌ها، صحّت توارث و تناکح و منافع اخروی است بر اثر اجر و پاداش‌ها، در این صورت قول خدای تعالی «إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى» قید تحصیل انتفاع است نه قید خود منافع.

---

(۱) نحر یعنی گلو بریدن شتر و روز عید قربان یوم النّحر نیز نامیده شده است. مترجمان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۵

ثُمَّ مَحِلُّها محلّ بدن یا مناسک حجّ.

إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ به طرف مکّه و حومه‌ی آنست، که بیت در اینجا اعمّ از حرم یا محلّ عبادات است، که انتهای حلول آن بدن (شتر یا گاو قربانی) و نزول آن به بیت عتیق و معتق قدیم باشد که عبارت از بیت معمور است.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَكاً برای هر امّتی روشی قرار دادیم، یعنی قربانی شگفتی نیست، همانطور که عجم می گویند قربانی را آزار حیوان شمرده منکر اذیّت حیوان می‌شوند.

و در مناسک حجّ نیز شگفتی نیست، چنانچه کسی که خبره و عالم نیست، می گوید: این افعال از کارهای عقلا نیست و نیز در مطلق عبادات شگفتی نیست، چنانچه متصوّفهٔ (صوفی نمایان) و اباحیّه می گویند.

زیرا که ما برای هر امّتی روش خاصّی از قربانی‌ها، اضحیه‌ها و مناسک مخصوصی در ایّام مخصوص قرار دادیم یا برای هر امّتی مناسک مخصوصی از عبادات، اوامر، نواهی قالبی و قلبی، ریاضت‌های بدنی و نفسی قرار دادیم.

لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلى ما رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعامِ بیان بهیمه‌ی انعام در اوّل سوره‌ی مائده گذشت و تعلیل به آن برای اشعار به این است که مقصود از جمیع عبادات و جمیع بهرمندی‌ها و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۶

لذّت بردن‌ها تذکّر و یادآوری معبودست، نه چیز دیگر.

فَإِلهُكُمْ پس اگر نحوه‌ی ستایش شما متخالف است نباید با همدیگر تخالف و تباغض داشته باشید زیرا خدای شما إِلهٌ واحِدٌ خدای یکتاست و آن مقتضی اتّفاق است، نه اختلاف که موجب لجاجت و عناد و شقاست سالم نگهدارید.

فَلَهُ أَسْلِمُوا وَ بَشِّرِ خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا به هر كسى است كه خطاب او ممكن باشد، پس «بشّر» در معنا «و بشّروا» تا عطف بر «أسلموا» باشد، يعنى تسليم او شويد و بشارت دهيد.

الْمُخْبِتِينَ از «خبت» به معناى مكان وسيع است، يا از «خبيت» به معناى حقيرست، شايد توصيف به اوصافى كه مى‌آيد به اعتبار هر دو معناست.

و تفسير به «خاشعين» شده به اعتبار تحقير نفس و به كسى كه دلش به خدا آرامش يافته به اعتبار معناى اتّساع و وسيع بودن دل.

لذا بقيّه‌ى آيه: الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ كسانى كه نزد آنان ذكر خدا مى‌شود وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ دلهايشان خشيت مى‌گيرد، ناظر به معناى كوچك شمردن خود و خودش است.

و نيز بقيه آيه:

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۷

وَ الصَّابِرِينَ عَلى ما أَصابَهُمْ كسانى كه بر رويدادهاى سخت شكيبايى مى‌ورزند ناظر به معناى وسعت است، چه وسيع بودن قلب موجب تحمّل كردن بلاهاست بدون بى‌قرارى و بى‌تابى.

وَ الْمُقِيمِي الصَّلاةِ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ چون صبر عبارت از باقى ماندن بر حال اوّل بدون حادث شدن و تجدّد چيزى است و بپا داشتن نماز عبارت از دوام توجّه به حقّ اوّل تعالى است مناسب صبر و نماز اين بود كه با اسم فاعل مطلب ادا شود.

و چون مطلوب از انفاق تجدّد آن بر سبيل استمرارست آن را به صورت مضارع آورد تا دلالت بر تجدّد استمرارى بكند.

وَ الْبُدْنَ لفظ «بدن» با ضمّه و سكون، و «بدن» با حركت، و «بدن» مانند «كتب» جمع «بدنة» مانند خشبة و آن به معناى شترهاى چاقى است كه آنها را براى قربانى به مكّه رهسپار مى‌كنند يا شتر و گاوست به معناى اعم.

جَعَلْناها لَكُمْ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ آنها (شتران فربه) را از شعاير حجّ مقرّر داشتيم از جمله علامت‌هاى دين خدا قرار داديم، يا از جمله‌ى مناسك خانه‌ى خدا.

لَكُمْ فِيها براى شما در آنها خيرست، مانند لَكُمْ فِيها مَنافِعُ.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۸

خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْها صَوافَّ اسم خدا را بر آن ببريد در حالى كه براى نحر شتر ايستاده‌ايد و در حالى كه به سنّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله مقيّد باشيد و آن بدين‌گونه است كه يكى از دو دستش بسته مى‌شود و شتر روى سه دست و پا مى‌ايستد، يا دو دست آن را از پايين تا زانو به يكديگر ببيندند.

فَإِذا وَجَبَتْ جُنُوبُها چون پهلويش بر زمين افتاد (بدنشان سرد شد)، كنايه از خروج روح است.

فَكُلُوا مِنْها از آن حيوان بخوريد اگر چه به مقدار يك خوراك، در اينجا امر براى وجوب نيست، يا براى استجاب است يا اباحه، چون مردم در زمان جاهليّت خوردن گوشت آن را حرام مى‌كردند.

بعضى گفته‌اند: امر براى وجوب است.

وَ أَطْعِمُوا الْقانِعَ و به مردمان بينواى قانع، يعنى به كسى كه به آنچه داده مى‌شود و آنچه كه دارد قانع است و سؤال نمى‌كند، اطعام كنيد.

وَ الْمُعْتَرَّ و نيز به كسى كه هر چه به او بدهيد مى‌گيرد و سؤال نمى‌كند، از آن گوشت بدهيد.

كَذلِكَ اينچنين حيوانات را جهت ذبح و خوردن گوشت آنها سَخَّرْناها لَكُمْ و آنها را در ساير منافع مسخّر شما گردانيديم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۹۹

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ باشد كه شما شكر نعمت رام كردن آنها را به جاى آوريد، يا به ياد آوريد نعمت ما را كه بر شما داديم پس بر تمام

نعمت‌ها، شاكر باشيد.

لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها بدانيد كه هرگز گوشت اين قربانى‌ها نزد خدا قبول نمى‌شود جواب سؤال مقدّرست، خداى تعالى وقتى گفت: وَ مَنْ يُعَظِّمْ شَعائِرَ اللَّهِ فَإِنَّها مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ و منظور از شعاير خدا در اينجا اضحيه‌ها و قربانى‌ها بود، و قربانى هم چيزى است كه خونش ريخته مى‌شود، گوشتش خورده مى‌شود، خداوند آن را توصيف نمود به اين صفت كه به تقواى قلوب مقرون و نزديك است اكنون جاى اين سؤال بود كه: آيا گوشت و خون آن قربانى به خدا مى‌رسد؟

خداى تعالى در مقام جواب فرمود: گوشت و خون آن به خدا نمى‌رسد.

وَ لكِنْ يَنالُهُ التَّقْوى بلكه پرهيزگارى شما به رضاى او نايل مى‌شود.

بعضى گفته‌اند: مردم در جاهليّت وقتى ذبح مى‌كردند با خون كعبه را استقبال مى‌كردند، دور بيت را با خون آلوده مى‌كردند

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۰

تا به خدا تقرّب جويند و نزديك شوند.

مِنْكُمْ كَذلِكَ سَخَّرَها آرى اين چنين آنها را رام و فرمانبر شما قرار داديم (كه هم مى‌خوريد و هم به خدا تقرّب مى‌جوييد) اين جمله را تكرار كرد تا تأكيد و مقدّمه باشد براى غايت ديگرى.

و آن اين است:

لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ تا خدا را تكبير گوييد بر اينكه شما را به تسخير حيوانات راهنمايى كرد.

يا شما را هدايت كرد به مناسك بيت اللّه، يا به معالم دينش، يا به ذبح قواى بهيميّه از نفس، يا به ولىّ امرتان.

وَ بَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ و تو اى رسول نيكوكاران را (به سعادت ابدى) بشارت ده عطف بر مقدّر، يا عطف به اعتبار معناست، گويا كه گفته شده: پس تكبير خدا يكى، و نيكوكاران در اعمالشان را بشارت بده، يا عمل كنندگان را بشارت بده به اينكه گويا آنان خدا را مى‌بينند، يا آنان كه به خلق خدا احسان مى‌كنند، يا آنانى كه خوى و عادتشان احسان است، يا مؤمنين به ايمان خاصّ را كه با بيعت و لوى حاصل مى‌شود بشارت بده، زيرا كه اصل احسان عبارت از ولايت است كه همان بيعت خاصّ ولوى مى‌باشد كه از آن به ايمان تعبير مى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۱

إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا «۱» اين جمله جواب سؤال مقدّرست كه به منزله‌ى تعليل براى بشارت دادن است.

و تنزيل آيه اين است كه خداوند دفع مى‌كند كفّارى را كه با مؤمنين جنگ مى‌كنند و مقصود تعميم دفع خداى تعالى است يعنى خداوند كفّار، بلاها و حيله‌ى حيله كنندگان، آزار اذيّت كننده‌ها، لشگريان جهل از جنّ و شياطين را از مؤمنين دفع مى‌كند.

و در لفظ «يدافع» اشعار به اين است كه كفّار و بلاها و آزار دهندگان، و جنود جهل از جنّ و شياطين بر مؤمنين هجوم مى‌آورند و لكن خداوند آنها را دفع مى‌كند.

إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ خداوند هر خيانتكار ناسپاس را مبغوض مى‌دارد.

اين نيز در مقام تعليل است، گويا گفته است: خداوند مؤمنين را دوست مى‌دارد، كافرين، مكر كنندگان و جنود شياطين را مبغوض مى‌دارد و لكن آن را با لفظ «خوّان كفور» يعنى خيانتكار ناسپاس آورد تا اشعار به اين باشد كه هر كس بر مؤمنين هجوم آورد او خيانتكار ناسپاس است، هر كس كه مى‌خواهد باشد.

---

(۱) پير طريقت گفت: وقتى خواهد آمد كه زبان در دل برسد و دل در جان برسد و جان در سرّ برسد و سرّ در حقّ برسد، آنگاه دل به زبان گويد خاموش سرّ به جان گويد خاموش و نور به سرّ گويد خاموش خداوند گويد: اى بنده من ديرى بود تا قولى گفتى.

اکنون من می گویم و تو می‌شنوی. خواجه عبد اللّه انصاری

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۲

آیات ۳۹- ۴۸

[سوره الحج (۲۲): آیات ۳۹ تا ۴۸] ..... ص : ۱۰۲

اشاره

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (۳۹) الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلاَّ أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۴۰) الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَ لِلَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ (۴۱) وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ ثَمُودُ (۴۲) وَ قَوْمُ إِبْراهِيمَ وَ قَوْمُ لُوطٍ (۴۳)

وَ أَصْحابُ مَدْيَنَ وَ كُذِّبَ مُوسى فَأَمْلَيْتُ لِلْكافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۴۴) فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها وَ هِيَ ظالِمَةٌ فَهِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ (۴۵) أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ يَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَى الْأَبْصارُ وَ لكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (۴۶) وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ وَ لَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۴۷) وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَها وَ هِيَ ظالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُها وَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۴۸)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۳

ترجمه: ..... ص : ۱۰۳

به کسانی [از مؤمنان] که [مشرکان] با آنان کارزار کرده‌اند، رخصت جهاد داده شده است، چرا که ستم دیده‌اید، خداوند بر یاری دادن آنان تواناست.

همان کسانی که از خانه و کاشانه‌شان به ناحقّ رانده شده‌اند، جز این نبوده که گفته‌اند خداوند پروردگار ماست اگر خداوند بعضی از مردم را به دست بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، هم صومعه‌های راهبان و هم معابد [مسیحیان] و هم عبادتگاه [ی یهودیان] و هم مساجد [مسلمانان] که نام خداوند در آنها بسیار یاد می‌شود، ویران می گردید و خداوند پیروزمند است.

کسانی که چون در این سرزمین تواناییشان دهیم، نماز را بر پا می‌دارند و زکات را می‌پردازند، امر به معروف و نهی از منکر می کنند و سر انجام کارها با خداوندست.

و اگر تو را دروغگو انگاشتند [بدان که] پیش از آنان قوم نوح و عاد و ثمود هم [پیامبرانشان را] دروغگو انگاشتند.

همچنین قوم ابراهیم و قوم لوط.

و اهل مدین و نیز موسی با تکذیب مواجه شد، آنگاه به کافران مهلت و میدان دادم سپس فرو گرفتمشان، پی [بنگر که] عقاب من چگونه بوده است.

و چه بسیار شهرها را که چون [مردمش] ستمکار بود، نابود کردیم، و سقفها و دیوارهایش فرو ریخته است و چه بسیار چاهها بی رونق مانده، و نیز چه بسیار قصرها استوار و سر به فلک کشیده.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۴

آیا در زمین گردش نگرده‌اید تا دلهایی داشته باشند که با آن بیندیشند یا گوشهایی که با آن [حقّ را] بشنوند آری [فقط] دیدگان

نیست که نابینا می‌شود، بلکه دلهایی که در سینه‌ها هست [هم] نابینا می گردد.

و از تو عذاب را به شتاب می‌خواهند، حال آنکه خداوند هرگز در وعده‌اش خلاف نمی کند، یک روز به حساب پروردگارت برابر با هزار سال است از آن دست که شما می‌شمارید.

و چه بسیار [اهل] شهرها که به آنان مهلت و میدان دادم در حالی که ستمگر بودند، سپس فرو گرفتمشان، و سیر و سر انجام به سوی من است.

بگو ای مردم، من برای شما فقط هشدار دهنده‌ای آشکارم.

تفسیر ..... ص : ۱۰۴

أُذِنَ جواب سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: اگر خداوند از مؤمنین دفاع می کند پس برای مؤمنین شایسته نیست که جنگ کنند، پس خدای تعالی فرمود: اجازه داده شده است لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ به آن کسانی از مؤمنینی که قتال می کنند لفظ «أذن» به صورت مجهول و معلوم خوانده می‌شود.

و بنا بر هر یک از دو قرائت لفظ «یقاتلون» به صورت مجهول و معلوم خوانده شده است.

بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا در نزول آیه ذکر شده که مشرکین مسلمین را اذیّت می کردند به طوری که همیشه سرشکسته و کتک

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۵

خورده پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌آمدند و شکایت به او می‌بردند پس رسول خدا به آنان می گفت: صبر کنید من مأمور به قتال و جنگ نشدم تا آنکه هجرت نمود، پس این آیه بر او نازل شد، این اوّلین آیه‌ای است که در باره‌ی قتال نازل شده است.

وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ و خدا بر یاری آنان قادرست جمله حالیّه یا معطوف بر جمله‌ی فعلیّه است، یا معطوف بر إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ است.

الَّذِينَ أُخْرِجُوا بدل یا صفت «لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ» یا «الَّذِينَ آمَنُوا» است، یا مبتداست و خبر آن «الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ» است، یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدای خبر محذوف، یا مفعول فعل محذوفست.

مِنْ دِيارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ از قبیل استثنای مدیحه از ذمّهای منفی است جهت مبالغه‌ی در مدح.

و مقصود از «من أخرجوا» در عالم کبیر مؤمنین هستند که اوّلا از خانه خود رانده و به حبشه مهاجرت کردند و ثانیا به مدینه هجرت نمودند و این آیه در ائمّه نیز مانند امام حسین علیه السّلام و اصحابش جریان پیدا می کند.

چنانچه در اخبار آمده است و در باره‌ی مؤمنینی نیز صدق می کند با تحقّق شرایط جهاد و دفاع که در کتب فقهی مقرّر است «۱».

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۶

وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ «۲» «دفع اللّه» از ثلاثی مجرّد و «دفاع اللّه» از باب مفاعله است و جمله حالیّه، یا معطوفه است.

و در آن جمله تعلیل برای قول خدا: أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ هست و در آخر سوره‌ی بقره بیان وجوه این آیه در تفسیر: لَوْ لا ـ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ گذشت.

لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ «صوامع» معبدهای نصاری جهت کشیش‌های آنهاست.

و آن را بر سایر معبدها در ذکر مقدّم داشت، چون آن معبدها تا زمان رسول صلّی اللّه علیه و آله حقّ بودند، در آن زمان شیوع داشتند و نیز برای اینکه آن معابد مخصوص کسی است که کاری جز عبادت نداشته باشد.

وَ بِيَعٌ معابد مشترک نصاری است.

وَ صَلَواتٌ اصل معابد یهود در زبان عبری «ثلوتا» است، پس

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۹۳

(۲) خداوند می‌گوید: هر وقت می‌خواهم گناه‌کاران روی زمین را کیفر دهیم، چون نظر به تعمیر کنندگان خانه خود می‌افکنم و شب زنده داران به عبادت و دوستان خود را می‌نگرم و استغفار کننده، هنگام سحر را مشاهده می‌کنم از عذاب آنها منصرف می‌شوم. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۷

معرّب شده و به «صلوات» تبدیل گشته و جمع آن «صلوات» آمده است.

بعضی گفته‌اند: صوامع معبدهای نصاری در کوهها و صحراها است و «بیع» معابد آنان را در قریه‌ها است و «صلوات» معبدهای یهود است، چون در آنها نماز گزارده می‌شود.

و بعضی گفته‌اند: «صوامع» معبدهای نصاری، «بیع» معابد یهود و «صلوات» نیز معابد یهود است.

و بعضی گفته‌اند: مقصود از «صلوات» نمازهای شریعت محمّد است از نمازهای پنجگانه و غیر آن «۱».

وَ مَساجِدُ و نیز مساجد که اگر خداوند به سبب وجوهی که در سوره‌ی بقره نیز گذشت، مردم را دفع نمی‌کرد زمین فاسد می‌شد و هر جا که در زمان هر پیامبر محلّ عبادت بود، منهدم می‌گشت.

يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً که در همه این معابد نام خداوند بسیار ذکر می‌شود.

این معنای وصف همه‌ی معابد یا خصوص مساجدست و آن در حالی است که نظر آنان را که گفته‌اند که در غیر مساجد اسم خدای تعالی ذکر نمی‌شود، زیرا که شرایع گذشته نسخ شده است بپذیریم بندگان را مهیّا و آماده نماید.

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۸۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۸

و چون افعال بندگان و اوصاف آن‌ها فعل خداست که در مظاهر بندگان ظاهر می‌شود یاری بندگان برای خدا عین یاری خدا به بندگان است و جلب کننده یاری دیگری از جانب خداست.

چنانچه خوار نمودن لطیفه‌ی انسانی، عین خواری است که از جانب خدا برای بندگان حاصل می‌شود و همان خواری دیگری را جلب می‌کند (و خاسر را اخسر و زیانکار را بدبخت‌تر می‌کند).

وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ در مقام تعلیل یاری کردن خداست، یعنی خداوند قدرت دارد و از یاری کردن ضعیف نیست.

عَزِيزٌ خداوند غالب است و مانعی از تنفید و اجرای امر او نیست.

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ «۱» فِي الْأَرْضِ این جمله صفت، یا بدل از «الَّذِينَ آمَنُوا» یا از «الَّذِينَ يُقاتِلُونَ» یا از «الَّذِينَ أُخْرِجُوا» یا از «من ینصره» می‌باشد، یا خبر «الَّذِينَ أُخْرِجُوا» یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدا خبر محذوف، یا مفعول فعل محذوف است.

و مقصود از تمکین در زمین قدرت داشتن بر تصرّف در زمین است به هر نحو که بخواهند.

أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ در اوّل بقره تحقیق تامّ

---

(۱) اهل تمکین در زمین، کسانی هستند که نظام کار عالم به کف کفایت ایشان بسته است. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۰۹

نماز و بپاداشتن آن و زكوة و ادا كردن آن گذشت.

وَ أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ در سوره‌ى بقره در ضمن تفسير قول خداى تعالى: أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ بيان كافى و وافى امر به معروف و نهى از منكر را گذرانديم.

و چون معامله‌ى عبد كامل بين او بين خدا منحصر در نماز و زكوة است چنانچه در آنجا گذرانديم، معامله‌ى عبد كامل بين او و بين بندگان منحصر بر امر به معروف و نهى از منكر است.

در صورتى كه امر و نهى تعميم داده شود به قولى و فعلى با صراحت يا التزام تا شامل احسان‌ها و تحيّت‌ها و نصيحت‌ها بشود و روى اين جهات بود كه در مدح مؤمنين اين دو صفت را آورد و از آن دو فراتر نرفت.

وَ لِلَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ جمله حاليّه و مدح ديگرى است، الف و لام در «الامور» عوض از مضاف اليه است.

معناى آن اين است: آنان نماز را بپا داشتند در حالى كه امور آنها كه ذكر شد، يا مطلق امور آنها براى خداست، هيچ شايبه‌ى قصه نفس غير از خدا در آنها نيست.

يا اين جمله عطف يا حال است وعده براى نيكوكار و وعيد بدكار و گناهكارست بدون نظر به مؤمنين يا غير مؤمنين.

وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ عطف بر مقدّر است كه تقدير آن چنين است:

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۰

پس اگر تو را تصديق كردند كه همان مطلوب است، اگر تو را تكذيب كردند پس اندهناك نباش كه تكذيب عادت و خوى انسان است مادامى كه از انانيّت خود خارج نشود حقّ را تكذيب مى‌كند.

فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ ثَمُودُ وَ قَوْمُ إِبْراهِيمَ وَ قَوْمُ لُوطٍ وَ أَصْحابُ مَدْيَنَ وَ كُذِّبَ مُوسى چنانكه پيش از آنان هم قوم نوح، عاد، ثمود.

و همچنين قوم ابراهيم، لوط، اهل مدينه و نيز موسى مورد تكذيب واقع شدند.

فَأَمْلَيْتُ لِلْكافِرِينَ و آنگاه آنان را مهلت دادم و عمرشان را طولانى كردم.

ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ و سپس فرو گرفتنشان، پس بنگر كه عقاب من چگونه بوده است؟

يعنى بنگر چگونه عملهاى آنان را ناپسند و نعمت‌هاى‌شان را به نقمت بدل ساختم؟

يا چگونه بود نقل كردن من آنان را از حالتى كه خوشحالشان مى‌كند به حالى كه ناراحتشان مى‌سازد؟

فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها وَ هِيَ ظالِمَةٌ فَهِيَ خاوِيَةٌ چه بسيار شهر و دياری كه ما اهلش را در آن حال كه به ظلم و ستم مشغول بودند به خاك هلاك نشانديم پس آن شهرهاى خالى است، در حالى كه ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۱

مشتمل عَلى عُرُوشِها بر سقف‌ها و قصرها و تخت‌ها مى‌باشد، يا آن قريه سرنگون شده و بر پايه‌هايش گشته، يعنى ديوارهايش بر سقف‌هايش خراب شده، يا زير و رو شده و بناهاى پايين بر قصرهاى عالى خراب شده، يا تخت‌هاى سلاطين آن سرنگون گشته است.

وَ بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ عطف بر «قريه» است، يعنى چه بسا و قنات‌ها كه معطّل ماند و اهل آنان را هلاك كرديم.

وَ قَصْرٍ مَشِيدٍ و قصر محكمى كه آن را نابود ساختيم.

البتّه «بئر معطّلة» به عالمى تفسير شده كه به او مراجعه نمى‌شود و «قصر مشيد» به عالم يا جاهل مشتبه به اهل علم كه به او مراجعه مى‌شود.

و نيز تفسير به امام صامت، امام ناطق، امام غائب، امام ظاهر، به فاطمه عليها السّلام و فرزندش كه از سلطنت و حقّشان معطّل شده‌اند. و به امير المؤمنين عليه السّلام و اولادش كه فضايل‌شان در بين خلق منتشرست و به علم آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه معطّل

ماند و برای آن اهل پیدا نمی‌کردند، به مجد و سایر صفات آنها که نزد همه مشهور است، به ولایت علی علیه السّلام و نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله، به حقیقت دین که در هر شریعتی معطّل بود و به ملّتهایی که در زمان هر نبیّ و بعد از آن از بین رفته‌اند، نیز تفسیر شده است.

أ آیا از راه رفتن با پاها یا از سیر کردن با نظرها باز می‌ایستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۲

فَلَمْ یَسِیرُوا پس با پاها و نظرهایشان سیر نمی‌کنند فِی الْأَرْضِ زمین عالم کبیر یا عالم صغیر، یا زمین قرآن و اخبار، یا زمین سیره‌ها و احوال گذشتگان پس سیر نمی‌کنند تا نظر به احوال نیکوکاران و بدکاران گذشتگان بیاندازند و در نتیجه آن نظر موجب تفکّر و حصول عقل برای آنها گردد.

فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها نه دلهایی دارند که با آن اندیشه کنند تا دارای مقام تحقیق گردند و نه گوش شنوا دارند تا مقام تقلید و انقیاد حاصل شود، که هر یک از تحقیق و تقلید کمال تامّ انسان است.

فَإِنَّها ضمیر «انّها» ضمیر قصّه است، یا مبهم است که لفظ «أبصار» آن را تفسیر می‌کند، لا تَعْمَی الْأَبْصارُ چشمی که در سر دارند با ترک سیر و نظر کور نمی‌شود.

وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ و لکن دلها را که در سینه‌هاست کور می‌کند، یا مقصود این است که اگر چشمهای ظاهر هم کور شوند بینایی از دیدن کور نمی‌شود.

زیرا چشم دارای دو روزنه است، یک روزنه به دنیا و روزنه‌ی دیگر به آخرت، هر گاه چشم کور شود روزنه‌ای که به سوی دنیاست کور می‌شود.

مقصود این نیست که چشم (ظاهر) می‌بیند، بلکه مقصود این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۳

است که روزنه‌ی به آخرت می‌بیند، ولی در مورد قلوب اگر دلها کور شوند روزنه‌ای که به آخرت است کور می‌شود.

در خبری از امام سجّاد علیه السّلام آمده است که: بنده دارای چهار چشم است، دو چشم که با آنها دین و دنیایش را می‌بیند و دو چشم که امر آخرتش را می‌بیند.

پس آنگاه که خداوند خوبی بنده‌ای را بخواهد دو چشم را که در قلب جای دارند باز می‌کند که با آنها غیب و امر آخرتش را می‌بیند، اگر خداوند برای بنده‌ای غیر از این بخواهد قلب را به حال خودش وامی‌گذارد «۱».

از امام صادق علیه السّلام است که فرمود: فقط شیعیان ما دارای چهار چشم هستند، دو چشم در سر دارند و دو چشم در قلب، آگاه باشید که همه‌ی خلائق چنین هستند جز اینکه خداوند چشمان شما را باز گذاشته و چشمان آنان را کور کرده است «۲».

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: کوری فقط کوری دل است و سپس این آیه را خواند «۳».

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ و به عذابی که به آنان وعده داده شده عجله می‌کنند.

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۸۳، الخصال ص ۲۴۰ و التّوحید ص ۳۶۶ ح ۴

(۲) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۸۳، و الکافی ج ۸ ص ۲۱۴ ح ۲۶۰

(۳) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۸۴ و من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۲۴۸ ح ۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۴

و این بدان جهت بود که رسول خدا به آنان خبر داد که عذاب می‌آید، گفتند: پس عذاب کجاست؟ و جمله عطف بر «لم یسیروا»

است.

وَ لَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ إِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ و حال آنكه خداوند هرگز در وعده‌اش خلاف نمى‌كند و يك روز به حساب پروردگارت برابر با هزار سال است از آن دست كه شما مى‌شماريد.

اين بيان توضيح، تقرير تأنّى و دير شدن عذاب و مهلت دادن به آنانست، بيان سبب تأخير است، يا تهديد به طول عذاب و طول ايّام عذاب مى‌باشد.

در باره اين سالها در سوره‌ى بنى اسرائيل گذشت و در سوره‌ى سجده نيز تحقيق گستردگى ايّام و روزهاى ربوبى خواهد آمد.

وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَها و چه بسا قريه‌اى كه به اهل آن مهلت داديم همانطور كه به قوم تو مهلت داديم.

وَ هِيَ ظالِمَةٌ در حالى كه اهل آن قريه مانند قوم تو، ستمگر بودند، ثُمَّ أَخَذْتُها سپس در دنيا قبل از احتضار به انواع مؤاخذه آن‌ها را مؤاخذه كرديم، در حين احتضار با حضور ملايكه‌ى عذاب و ملك الموت مؤاخذه نموديم.

وَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ بازگشت آنان به سوى من است، پس در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۵

آخرت اهل آن قريه را عذاب مى‌كنم به انواع عذابها كه در آخرت وعده داده شده است.

آيات ۴۹- ۵۷

[سوره الحج (۲۲): آيات ۴۹ تا ۵۷] ..... ص : ۱۱۵

اشاره

قُلْ يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّما أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۴۹) فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۵۰) وَ الَّذِينَ سَعَوْا فِي آياتِنا مُعاجِزِينَ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۵۱) وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِيٍّ إِلَّا إِذا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آياتِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۲) لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ (۵۳)

وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۴) وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ (۵۵) الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۵۶) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَأُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۵۷)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۶

ترجمه: ..... ص : ۱۱۶

پس [بدانيد] كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند از آمرزش و روزى نيك برخوردارند.

و كسانى كه در [ردّ و انكار] آيات ما مقابله‌كنان [و بيحاصل] كوشيده‌اند، اينان دوزخى‌اند.

و پيش از تو هيچ رسول يا نبى نفرستاديم مگر آنكه چون قرائت [وحى را] آغاز كرد، شيطان در خواندن او اخلال مى‌كرد، آنگاه خداوند اثر القاى شيطان را مى‌زدايد، سپس خداوند آيات خويش را استوار مى‌دارد و خداوند دانا‌ى فرزانه است.

تا [بدين وسيله] خداوند القاى شيطان را مايه‌ى آزمودن بيماردلان و سخت دلان بگرداند، و بيگمان القاى ستمكاران در ستيزه‌اى دور و درازند.

و تا دانش یافتگان [راستین] بدانند که آن حقّ [و] از سوی پروردگار توست، به آن ایمان آورند و دلهایشان در برابرش خاشع شود، بیگمان خداوند راهنمای مؤمنان به راه راست است.

و کافران همچنان از آن در شکّ هستند، تا آنکه قیامت ناگاه فرا رسد، یا عذاب روزی [سهمگین و] سترون گریبانگیرشان شود.

در چنین روزی فرمانروای خاصّ خداوند است که میان آنان داوری می‌کند، آنگاه کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، در باغهایی بهشتی پر ناز و نعمت‌اند.

و کسانی که کفر ورزیده‌اند و آیات ما را دروغ انگاشتند، اینان عذابی خفّت‌بار [در پیش] دارند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۷

تفسیر ..... ص : ۱۱۷

قُلْ بعد از دلداری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله که تکذیب قوم او را استمرار تاریخی دانسته و مسأله کلیه انبیا نشان داده یادآور شده است که تکذیب‌کنندگان مؤاخذه می‌شوند، عجله کنندگان به عذاب مهلت داده می‌شوند، و لیکن در دنیا و آخرت مؤاخذه می‌شوند ...

رسول خدا امر کرد که دعوت خویش را علنی سازد و قومش را نداد دهد و به سوی خدا فرا خواند و از تکذیب آنان اندیشه به دل راه ندهد پس فرمود چنین بگو: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّما أَنَا لَکُمْ نَذِیرٌ مُبِینٌ ای مردم من بر شما انذار کننده‌ی هستم روشن و آشکار، یعنی حجّت و راستی انذار من ظاهر است، یا ظاهر کننده‌ی صدق و انذار من است (مواظب باشید بلای آن قوم تکذیب کننده‌ی انبیا، بر شما نیاید!).

فَالَّذِینَ آمَنُوا امّا آنان که با ایمان (بیعت) عامّ نبوی ایمان آوردند، این جمله از جانب رسول صلّی اللّه علیه و آله یا از جانب خدا عطف بر قول رسول صلّی اللّه علیه و آله است و ظاهر قول خدا: وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا نیز همین معناست.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و اعمال صالح انجام دادند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۸

یعنی عمل‌های نیکویی که بعد از بیعت آن را از من گرفتند.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ برایشان آمرزش و روزی کریم است و کریم از هر چیزی آنست که جامع فضایل آن چیز باشد.

وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا آنها که در ردّ و ابطال و منع و انکار آیات ما کوشش کردند مُعاجِزِینَ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ تا عاجز کنند، اینان دوزخی‌اند، چه معاجز کسی است که دشمن خود را عاجز کرده باش در آن هنگام که در دفع و تعجیز مسابقه گذارند.

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ عطف بر یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ و دلداری دیگری برای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله است، یعنی پیش از تو نفرستادیم.

مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِیٍّ هیچ رسول یا نبی را در قرائت اهل بیت علیهم السّلام کلمه‌ی «و لا محدّث» موجود است و تحقیق و تفضیل مراتب انسان و فرق بین محدّث و نبیّ و رسول در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدا: «وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما» گذشت.

در آنجا اخباری که در فرق بین رسول و نبیّ و محدّث و امام وارد شده بیان کردیم، بدین‌گونه که رسول صدای ملایکه را می‌شنود و در خواب و در بیداری می‌بیند، نبیّ صدا را می‌شنود و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۱۹

ملایکه را در خواب می‌بیند ولی در بیداری نمی‌بیند، محدّث و امام صدای ملایکه را می‌شنود، ولی در خواب و بیداری نمی‌بینند.

إِلَّا إِذا تَمَنَّی هر گاه آن رسول یا نبیّ چیزی از مشتهیات قوای حیوانی یا انسانی را از جهت دنیا یا از جهت آخرت خواست.

أَلْقَى الشَّيْطانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ شیطان در خواسته‌ی او القای دسیسه کرد، یعنی هر گاه خواسته‌ی رسول حاصل شد، یا حصول آن نزدیک شد شیطان خلاف خواسته‌ی او را القا نمود.

و این آیه دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله است از آنچه که منافقین امّتش در حقّ او و شریعت و کتاب و خلیفه‌ی عترتش می‌دهند، چه آرزو و خواسته‌ی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این است که مخالفت امر او نشود، نافرمانی پروردگارش نشود، شریعت و کتابش تغییر پیدا نکند، جانشین او مورد اتّباع و پیروی قرار گیرد، عترتش مورد دوستی و محبّت قرار گیرد.

که به طریق خاصّه از امیر المؤمنین علیه السّلام در حدیثی آمده است:

خداوند تعالی برای نبیّ خود ذکر می‌کند آنچه را که دشمن او در کتاب نبیّ بعد از خودش پدید می‌آورد.

در این باره خدای تعالی می‌فرماید: وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۰

... تا آخر آیه هیچ پیامبری نبوده است که آرزو کرده باشد، تا خدا نفاق، نافرمانی و دگرگونی را تا سرای جاویدان از قومش دور کند مگر اینکه شیطان به سبب عداوتی که با پیامبر در قرآنی که به پیامبر نازل می‌شود در غیاب او ذمّ پیامبر را وارد می‌کند و با دسیسه قدح و طعن پیامبر را به قرآن اضافه می‌کند.

ولی خداوند متعال آن را از دلهای مؤمنین پاک و نسخ می‌کند، غیر از دلهای منافقین و جاهلین کسی به آن گوش فرا نمی‌دهد و خداوند آیات خود را محکم می‌کند، بدین گونه که اولیا و دوستداران خودش را از گمراهی و تجاوز پیروی اهل کفر و طغیان نگاه میدارد و در مقابله اهل کفر و طغیان که خداوند راضی نشده آنان را مانند چهارپایان قرار دهد، بلکه فرموده آنها گمراه‌تر و بدتر از چهارپایان هستند- از اولیای خود حمایت می‌کند. «۱»

و از ابن عباس و غیر او به طریق عامّه روایت شده که وقتی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله سوره‌ی «و النّجم» را تلاوت کرد و رسید به قول خدا:

أَ فَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّى وَ مَناةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرى شیطان در تلاوت او این جمله‌ها را القا کرد: «تلك الغرنيق العلى، و انّ شفاعتهنّ لترجى» پس مشرکین با این جملات خوشحال شدند، وقتی پیامبر به آیه سجده رسید مسلمانان سجده کردند و مشرکین نیز چون از

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۳۸۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۱

ذکر خدایانشان خوششان آمد به سجده افتادند «۱».

بعضی گفته‌اند: لفظ «تمنّی» به معنای تلاوت کرد می‌باشد، یعنی هیچ پیامبری نیست مگر آنکه هر گاه آیات کتابش را تلاوت کرد شیطان در تلاوت او القا نمود، چون «تمنّی الکتاب» به معنای «خواند آن کتاب را» استعمال می‌شود.

و این خبر که از عامّه روایت شده بر فرض تسلیم به صحّت آن باید تأویل شود به گونه‌ای که منافی مقام نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نباشد.

و لفظ «غرانیق» جمع است و مفرد آن «غرنیق» با ضمّه غین و فتحه‌ی نون، یا مانند زنبور، یا بر وزن قندیل، یا بر وزن «سموئل» یا بر وزن «فردوس» یا بر وزن «قرطاس» است که همه‌ی آنها به معنای جوان زیبا و سفید است.

فَيَنْسَخُ اللَّهُ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ پس خداوند آنچه را که در کتاب یا شریعت خود تبدیل کرده‌اند نسخ می‌کند.

بدین گونه که آنچه را که از القا اراده کرده‌اند از دلها نسخ می‌کند، یا آنچه را که شیطان در خواسته‌های پیامبر از جهت دنیوی حیوانی القاء می‌کند نسخ می‌نماید، بدین گونه که آن جهت را از نظر او محو و دور می‌سازد.

ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آياتِهِ وَ اللَّهُ سپس خداوند آيات

---

(۱) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۳۸۶

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۲

خود را محكم مى‌كند، بدين گونه كه آيات خدا تغيير و تبديل نمى‌پذيرد و از دلهاى مؤمنين و از نظر نبىّ صلّى اللّه عليه و آله بيرون نمى‌رود.

عَلِيمٌ خداوند داناست، صلاح بندگانش در اين مى‌داند كه شيطان را آزاد بگذارد كه هر چه را كه مى‌خواهد در خواسته‌ى نبىّ القا كند، تا بدين وسيله خالص و ناخالص آزمايش شود و مؤمن از منافق جدا گردد.

حَكِيمٌ خداوند حكيم است و جز براى غايت‌هاى متقن و جز با توجّه به استعداد و آمادگى‌ها پنهان‌كارى انجام نمى‌دهد، معطوف را قبل از تمام شدن معطوف عليه مقدّم انداخت تا اين توهّم پيش نيايد كه اين جعل خالى از حكمت است.

لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ آنچه كه شيطان القا مى‌كند خارج از اختيار ما نيست اگر چه مورد رضايت ما نباشد، ولى شيطان را در آنچه كه القا مى‌كند فِتْنَةً آزمايش و امتحان قرار دهيم.

لفظ «فتنة» به معناى امتحان و گمراهى و گناه و كفر و رسوايى و عذاب و گمراه كردن، ذوب كردن طلا و نقره، حرفه و شغل و اختلاف در آرا آمده است و همه‌ى اين معانى در اينجا مناسب است، كه همه‌ى اين معانى ممكن است اراده شود.

فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ كسانى كه براى دلهايشان استعداد صحّت نمانده و قساوت دل آنها را گرفته است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۳

مَرَضٌ وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ جمله حاليّه است و مقصود از ظالمين دو صنف مذكور است، يعنى آنان كه دلهايشان مريض است، آنان كه دلهايشان قساوت دارد و نهادن اسم ظاهر به جاى ضمير اشاره به وصف ذمّ ديگرى براى آنانست.

و معناى آيه اين است: شيطان اين مطلب را القا كرد تا آنچه را كه القا مى‌كند آزمايش قرار دهيم در حالى كه اميد خير به آنان نيست، چه آنان در دشمنى يا اختلاف هستند.

وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ تا آنان كه به آنها علم داده شده بدانند كه آن القا از جانب پروردگار توست و علم عبارت از نورى كه خداوند در قلب هر كس مى‌خواهد بياندازد.

يا علمى است كه آن تميز دقايق كثرت‌ها و احكام آنست.

أَنَّهُ آن القا، يا آنچه كه القا شده است، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ حقّ همان است كه از جانب پروردگارت نازل شده است.

نه آنچه به صورت باطل و بر زبان شيطان يا به دست شيطان نازل شده است.

يا ضمير به كتاب نبىّ يا دين او، يا جانشين معيّن كردن او برمى‌گردد، در اين صورت كنايه از قرآن، يا دين محمّد، يا جانشينى، يا خليفه‌ى او مى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۴

فَيُؤْمِنُوا بِهِ اذعان كنند و تسليم او گردند، يا با او با بيعت خاصّ يا عامّ بيعت كنند.

فَتُخْبِتَ پيروى كند و آرام و مطمئن شود، يا خشوع و تواضع كند.

لَهُ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ البتّه خدا اهل ايمان را به راه راست هدايت فرمايد اين جمله در مقابل إِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقاقٍ بَعِيدٍ است، يعنى خداوند كسانى را كه اسلام آوردند به ولايت على عليه السّلام هدايت مى‌كند، چون صراط مستقيم عبارت از ولايت تكوينى و تكليفى است، يا خداى تعالى مؤمنينى به سبب قبول ولايت و بيعت خاصّ و لوى و قبول دعوت

باطنى و دخول ايمان در قلب به راه راست در همه‌ى امور هدايت مى‌كند، حتّى در قرآن و در آنچه كه شيطان در خواسته‌ى رسول صلّى اللّه عليه و آله القا مى‌كند.

وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا كافران هميشه به خدا، يا به تو، يا به كتاب تو، يا آنچه در باره‌ى خليفه‌ات گفتى، يا به ولايت شكّ دارند.

فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ مرجع اين ضمير عين مرجع «أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ است، يعنى از آن القائات.

حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً تا ساعت مرگ كه عبارت

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۵

از ساعت ظهور قائم عليه السّلام و قيامت صغرى است ناگهان فرا رسد.

أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ يا عذاب آن روز بد (كه شب آسايش و خير و سعادت در پى ندارد) بر آنها فرود آيد.

بعضى گفته‌اند: مقصود روز بدر است زيرا در آن روز خيرى براى كفّار نبود، پس از خير عقيم بوده است، يا مثل و مانند آن روز در سختى و خلاف گمان نبود، پس از مثل و مانند عقيم بوده است.

و بعضى گفته‌اند: مقصود روز قيامت است و عقيم ناميده شده، چون نه داراى شب است و نه نظير دارد، يا از باب اينكه آن روز نه براى كفّار خير مى‌زايد و نه براى نيكان شرّ.

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ در چنين روزى يعنى روز احتضار، يا روز قيامت اين معنا مناسب جمله پس از آن مى‌باشد.

پس بايد ساعت يا روز عقيم را به روز قيامت تفسير كرد.

لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ خداوند ميان آنان داورى مى‌كند.

آنگاه كسانى كه ايمان آورده و كارهاى شايسته كرده‌اند در باغهاى بهشتى پرناز و نعمت‌اند) اين بيان تفصيل حكم خداى تعالى است (كه در رابطه با مسأله ذكر شده سر انجام مؤمن و كافر را مشخص مى‌سازد).

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۶

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَأُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ و كسانى كه كفر ورزيدند و آيات ما را دروغ انگاشتند، برايشان عذابى خفّت‌بارست.

چون مقام مقام تشديد و سخت گرفتن بر كفّار و بر كسانى كه در خواسته‌هاى مؤمنين القاى دسيسه مى‌كنند در جانب كفّار در خبر «فاء» و اسم اشاره آورد.

آيات ۵۸- ۶۶

[سوره الحج (۲۲): آيات ۵۸ تا ۶۶] ..... ص : ۱۲۶

اشاره

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۵۸) لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ (۵۹) ذلِكَ وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (۶۰) ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۶۱) ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْباطِلُ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۶۲)

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۶۳) لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۶۴) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ وَ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ يُمْسِكُ السَّماءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا

بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۶۵) وَ هُوَ الَّذِي أَحْياكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسانَ لَكَفُورٌ (۶۶)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۷

ترجمه: ..... ص : ۱۲۷

و كسانى كه در راه خدا هجرت كرده‌اند، و سپس كشته شده، يا در گذشته‌اند، بيگمان خداوند آنان را از روزى نيكو برخوردار مى‌سازد، و بيگمان خداوند بهترين روزى دهندگان است.

بيشك آنان را به جايگاهى كه آن را مى‌پسندند درآورد، به راستى خداوند دانا‌ى بردبار است.

آرى و كسى كه همانند عقابى كه ديده است، [بر ديگران] عقاب را دارد، سپس بر او ستم رود، خداوند او را يارى مى‌دهد كه بيگمان خداوند بخشاينده‌ى آمرزگار است.

اين از آنست كه خداوند از شب مى‌كاهد و بر روز مى‌افزايد، از روز مى‌كاهد و بر شب مى‌افزايد، [بدان كه] خداوند شنواى بيناست.

اين از آنست كه خداوند بر حقّ است، و آنچه به جاى او مى‌پرستند خود باطل است، همانا خداوند بلندمرتبه‌ى بزرگ است.

آيا نيانديشيده‌اى كه خداوند از آسمان آبى فرو فرستاد، آنگاه زمين سبز و خرّم مى‌گردد، بيگمان خداوند باريك‌بين و آگاه است.

آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است از آن اوست، و بيگمان خداوند بى‌نياز ستوده است.

آيا نيانديشيده‌اى كه خداوند آنچه در زمين است و كشتيها كه در دريا به فرمان او روانند، براى شما رام كرد و او [اجرام] آسمان را نگاه مى‌دارد كه بر زمين نيافتد، مگر به اذن او بيگمان خداوند به ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۸

مردم رئوف مهربان است.

و اوست كسى كه شما را زنده كرد، سپس شما را مى‌ميراند، آنگاه دوباره زنده‌تان مى‌دارد، بيگمان انسان ناسپاس است.

تفسير ..... ص : ۱۲۸

وَ الَّذِينَ هاجَرُوا «۱» فِي سَبِيلِ اللَّهِ كسانى كه بعد از آنكه ايمان آوردند در راه خدا هجرت كردند.

ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ سپس كشته شد، يا در گذشته‌اند، بى‌گمان خداوند آنان را از روزى نيكو خودداري مى‌سازد، بى‌گمان خداوند بهترين روزى دهندگانست، كه جهات خير و بهتر بودن در او جمع است.

چون او مالك جميع روزى‌هاست، به هر كس آنچه را كه استحقاق دارد (به مقدارى كه احتياج دارد ميدهد و به همه‌ى حاجات مرزوق علم وارد، بدون عوض و غرض روزى ميدهد و آنچه را كه هر روزى دهنده در ارتزاقش به آن احتياج دارد عطا مى‌كند.

چنانچه گفته شده (مولوى گويد):

---

(۱) مصطفى فرمود: مهاجر كسى است كه از كوى جفا هجرت كند و راه صفا و وفا پيش گيرد از بدى و بدان ببرد و به نيكى و نيكان پيوندد، نهى شريعت بركار گيرد و از مواضع تهمت بپرهيزد. كشف الاسرار [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۲۹

لقمه بخشى آيد از هر كس بكس حلق بخشى كار يزدان است و بس

حلق بخشد جسم را و روح را حلق بخشد بهر هر عضوى جدا

کوه طور اندر تجلّی حلق یافت تا که می‌نوشید و می را برنتافت

این گهی بخشد که اجلالی شود از دغا و از دغل خالی شود.

همچنین برای این است که روزی جز در دست او نیست و روزی او در حسن و خوبی و لذّت بخشیدن فوق آن چیزی است که تصوّر کنندگان تصوّر کنند، روی همین جهات بود که جمله‌ی وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ را به صورت معطوف یا حال آورد پس از آنکه رزق را با کلمه‌ی «حسن» توصیف کرد تا شأن رزق خدا را بزرگ نماید و حسن و خوبی آن را تأکید کند.

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا خدا آنها را در بهشت منزلی عنایت کند لفظ «مدخلا» مفعول به، یا مفعول مطلق است و مفعول به محذوف است، و لفظ «مدخلا از مجرّد و از باب افعال خوانده شده است.

يَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ خداوند به احوال جنگ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۰

کنندگان با آنها و به احوال آنها آگاه است، و لیکن خداوند حَلِيمٌ بردبار است و به عقوبت جنگ کنندگان عجله نمی‌کند، راضی است که بندگانش نیز بردبار باشند و در مکافات کسی که به آنها بدی کرده یا با آنها جنگ کرده عجله نکنند این جمله را در اینجا به صورت عطف یا حال آورد تا مقدّمه‌ی ما بعدش باشد.

ذلِكَ آری این چنین است نظیر این اندکی قبل از این گذشت.

وَ مَنْ عاقَبَ و کسی که ظالم را مجازات کند بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ به مثل آن مقدار که به او ظلم شده کلمه عوقب از عقاب با وجود اینکه در جزا استعمال می‌شود، از این رو آورده است تا مشاکلت با «و من عاقب» داشته باشد.

ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ سپس بر او ظلم شد، یعنی بر کسی که از باب مکافات عقوبت می‌کرد یا بر کسی که ابتداءا ظلم کرد، که ظالم نخستین اگر چه صریحا ذکر نشده، ولی به الالتزام مذکور است.

لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ البتّه خداوند یاری می‌کند شخصی معاقب یا ظالم نسخت را.

إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ جواب سؤال مقدّر و در مقام تعلیل است، یعنی خداوند یاری می‌کند عقوبت کننده و قصاص کننده» را که بر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۱

او ظلم شده است.

زیرا که خداوند بخشنده از لغزشهای او که لازمه‌ی پیروی از هوای در قصاص کردن است، چون آنچه که مورد رضایت خدا بود عفو و بخشش بود، یا ظالم را بعد از ظلم بر او یاری می‌کند.

زیرا ظالم پس از آنکه به مقدار ظلمش مورد قصاص قرار گرفت مورد عفو خداوند قرار می‌گیرد.

ذلِكَ اذن در قصاص و یاری قصاص کننده که بر او ظلم شده، یا یاری ظالم پس از قصاص گرفتن از او و ظلم بر او.

بِأَنَّ اللَّهَ به سبب اینکه خداوند نه غیر خدا يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ «۱» داخل می‌کند شب قصاص گیرنده را در جای روز عفو، یا شب ظلم داخل در روز عدل می‌کند، یا از شب رذیلت‌ها می‌کاهد و به بروز فضایل اضافه می‌کند.

وَ يُولِجُ النهار فِي اللَّيْلِ از روز خصلت‌ها کم و بر شب رذیلت‌ها اضافه می‌کند، پس قصاص گرفتن قصاص گیرنده و ظلم ظالم هر دو به سبب تسخیر خدا و امر تکوینی اوست، پس اگر نسبت به هر کدام بیشتر از مقداری که خداوند رخصت فرموده، کاری انجام شود ظالم به سبب یاری مظلوم مورد عقوبت قرار می‌گیرد.

---

(۱) این آیت بیان قدرت است در آفرینش شب و روز و تاریکی و روشنی به صفت عزت خداوند. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۲

و در سوره‌ى آل عمران تفصيل شب و روز در نظير اين آيه گذشت.

وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ و خداوند آنچه را كه ظالم و قصاص گيرنده و قصاص شوند مى گويند، مى‌شنود.

بَصِيرٌ و نسبت به آنچه كه انجام مى‌دهند بيناست.

ذلِكَ اين داخل كردن شب و روز در همديگر و شنوا و بينا بودن بدان جهت است كه:

بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ خداوند در حقّ بودن كامل است به نحوى كه هيچ شايبه‌ى باطل در او نيست.

وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ و آنچه كه جز خداى مى‌خوانند از هواها و آرزوها كه دعوت به بت‌ها مى كنند، بت‌ها، عناصر، ستارگان و به خصوص رؤساى ضلالت و گمراهى.

هُوَ الْباطِلُ همه‌ى آنها باطل هستند، به نحوى كه هيچ شايبه‌ى حقّ در آنها نيست، حقّى كه هيچ شايبه‌ى بطلان ندارد محيط بر همه چيز است، هيچ چيزى از حيطه‌ى وجود و علم و قدرت او بيرون نيست.

پس همه‌ى ديدنى‌ها را مى‌بيند، همه‌ى شنيدنى‌ها را مى‌شنود و بر هر كارى قدرت دارد.

وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ و خداوند بر هر چيز علوّ و احاطه دارد، پس آن را مى‌داند و در آن هر طور كه بخواهد مى‌تواند ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۳

تصرّف كند.

الْكَبِيرُ خداوند بزرگ است، بزرگى كه هر بزرگى نزد او كوچك و مطيع و فرمانبر امر اوست.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً تقرير علوّ و بزرگى خدا و احاطه‌ى علم و سمع و بصر اوست فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً پس به وسيله‌ى آب كه خداوند از آسمان نازل مى كند زمين سبز و خرّم مى‌شود تعميم آب و آسمان و زمين و سبز شدن آن به صورى و معنوى و عالم كبير و صغير مخفى و پنهان نيست (اين دليل قدرت و رحمت آفريننده است).

إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خداوند در ذاتش لطيف است، پس هيچ درك كننده‌اى او را درك نمى كند، در صفاتش و افعالش لطيف است، دقايق صنع او و غاياتى كه بر آن مترتّب است و حكمت‌هايى كه در آن نهاده مى‌شود جز او كسى درك نمى كند.

خَبِيرٌ به سبب خبره بودنش دقايق هر موجود و مصالح هر مصنوع را مى‌داند.

لَهُ از جهت ابتدا، بازگشت و مالكيّت آنچه كه در آسمانها و زمين است از آن اوست.

ما فِي السَّماواتِ آسمانها و آنچه كه در آنهاست،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۴

چنانچه مكرّر اين مطلب را در گذشته گفتيم: كه اگر به زيد گفته شود: در صندوق چه چيز است؟ مقصود صندوق و محتويّات آنست، به خصوص اگر در صندوق چيز گرانبهايى باشد.

وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ و آنچه در زمين است، و ذات خداوند بى‌نياز و حميد است بدون اينكه در ذات يا در محمود و پسنديده بودنش احتياجى به آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است داشته باشد.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ (اى بشر) نديدى كه هر چه در زمين است امر خدا مسخّر شما گردانيد تقرير مالكيّت و مبدأ بودن و بى‌نيازى اوست از آنچه كه در زمين است.

و نيز اعلام اين مطلب است كه هر چه در زمين است براى انسان ايجاد و تسخير شده است، كه اين خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا به هر كسى است كه خطاب در مورد او ممكن باشد.

وَ الْفُلْكَ لفظ «و الفلك» با نصب خوانه شده تا عطف بر «ما فِي الْأَرْضِ» يا بر اسم «انّ» باشد و با رفع خوانده شده تا مبتدا باشد، يعنى و كشتيهايى را كه تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ در دريا به امر خدا روانند، اين جمله مستأنف، يا حال، يا خبر است، يعنى، حركت كشتى در

دريا با امر تكوينى خداست.

زيرا بالا بودن چوبها از آب و زير آب رفتن آنها و شكافتن

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۵

آب به وسيله چوب و تحريك باد يا نجّار چوب را و همه‌ى اينها به سبب امر تكوينى خداست.

وَ يُمْسِكُ السَّماءَ و خداوند افلاك و ستارگان و ابر و بار آنها و همه را در جاهاى خود و مراكز خود نگه مى‌دارد.

أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ كه آنها را از افتادن بر روى زمين نگه مى‌دارد.

إِلَّا بِإِذْنِهِ مگر آنكه خداوند اذن دهد، يعنى اگر خداى تعالى اجازه دهد كه افلاك و ستارگان بر روى زمين بيافتند مى‌افتند.

پس بايد آسمان و زمين را تعميم داد تا صحيح شود كه چنين گفته شود: خداوند آسمان را با افلاك و ستاره‌هاى و آثارشان و با نفوس و عقول و ارواح و آثارشان از افتادن بر زمين خاكى و بر زمينهاى موادّ از همه‌ى عناصر و افلاك و نطفه‌ها و بذرها و ريشه‌ها و همه مواليد حفظ مى‌كند، مگر هيچ اثرى به صاحب اثر و هيچ قوّه‌اى به صاحب قوّه، هيچ طبعى به صاحب طبع و هيچ نفس و عقلى به صاحب نفس و عقل متّصل نمى‌شود.

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ اين همه براى آنست كه خدا بر مردم دلسوز و مهربان اين بيان تعليل تسخير كردن اشيا براى انسان و نگداشتن آسمان از جانب خداست.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۶

و فرق بين رأفت و رحمت به اين است كه يكى از آن دو خوى و عادت و خصلت رحمت قرار داده شود.

و ديگرى اثر رحمت كه بر اعضا ظاهر مى‌شود، اگر چه هر كدام استعمال مى‌شوند مانند ساير خصلت‌هاست.

وَ هُوَ الَّذِي أَحْياكُمْ او خدايى است كه شما را از جماد بودن به حيات حيوانى، يا از حيات حيوانى به حيات بشرى، يا از حيات بشرى به حيات انسانى رسانيد.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ سپس آنان را از حيات حيوانى و بشرى مى‌ميراند، يا هنگام نفخ اوّل از حيات انسانى نيز مى‌ميراند.

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ پس با حيات انسانى يا بهيمى يا سبعى يا شيطانى هنگام بازگشت زنده مى‌گرداند.

إِنَّ الْإِنْسانَ لَكَفُورٌ (با وجود اين آيت و نعمت بزرگ باز هم) انسان نسبت به زنده گردانيدن اوّل ناسپاس است.

و لذا متنبّه نعمت زنده گردانيدن دوّم نيز نمى‌شود و اين جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چگونه است انسان آيا سپاسگزار است يا ناسپاس؟

يا انسان منكر است، يعنى عادت و خصلت او جحود و انكار است، زيرا او زنده شدن و مبدأ را انكار مى‌كند با اينكه دليلهاى واضح بر ابدا و اعاده موجود است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۷

آيات ۶۷- ۷۲

[سوره الحج (۲۲): آيات ۶۷ تا ۷۲] ..... ص : ۱۳۷

اشاره

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَكاً هُمْ ناسِكُوهُ فَلا يُنازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَ ادْعُ إِلى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلى هُدىً مُسْتَقِيمٍ (۶۷) وَ إِنْ جادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ (۶۸) اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۶۹) أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ ذلِكَ فِي

كِتابٍ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۷۰) وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً وَ ما لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۷۱) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آياتِنا قُلْ أَ فَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۷۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۳۷

هر امّتى را شريعتى مقرّر داشته‌ايم كه ايشان متمسّك به آنند، پس نبايد كه با تو در اين امر ستيزه كنند و به راه پروردگارت بخوان، كه تو بر طريق هدايتى مستقيم هستى.

و اگر با تو مجادله كردند بگو خداوند به آنچه مى‌كنيد داناتر است.

خداوند در ميان شما، در آنچه اختلاف داشتيد، در روز قيامت داورى مى‌كند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۸

آيا نمى‌دانى كه خداوند آنچه در آسمان و زمين است مى‌داند، كه اينها در كتابى [مسطور] است بيگمان اين امر بر خداوند آسان است.

و به جاى خداوند چيزى را مى‌پرستند كه در باره‌ى آن برهانى نازل نكرده است و چيزى را [مى‌پرستند] كه به آن عملى ندارند ستمكاران [مشترك] ياورى ندارند.

و چون آيات روشنگر ما را بر آنان بخوانند، در چهره‌هاى كفر پيشگان [نشان] ناخوشايندى مى‌بينى نزديك است كه كسانى كه آيات ما را بر آنان مى‌خوانند حمله برند بگو آيا به از اين بدترى [كه در كمين شماست] آگاهتان كنم؟ آن آتش دوزخ است كه خداوند به كافران [وعده و از آن] بيم داده است و بد سر انجامى است.

تفسير ..... ص : ۱۳۸

لِكُلِّ أُمَّةٍ ما براى هر امّتى كلام منقطع از ما قبلش مى‌باشد لفظا و معنى، يا جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: آيا خداوند براى درك كردن زندگى پس از مرگ يا به وصول به خيرات و نيكى‌ها پس از زنده كردن دوّم راهى قرار داده است؟ پس خداى تعالى در مقام جواب فرمود: براى هر امّتى جَعَلْنا مَنْسَكاً منسك و روشى قرار داديم، يعنى عبارت يا راه و روشى از عبادت‌ها يا ذبيحه‌اى كه با آن به خدا نزديك شوند، يا مكان عبادت، يا محلّ ذبح و قربانى قرار داديم.

هُمْ ناسِكُوهُ فَلا يُنازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ امر عبادت تو، يا

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۳۹

امر حجّ تو، يا شريعت تو، يا مساجد تو يا ذبيحه‌ى تو قرار داديم، چه هر امّتى اين چيزها را داشته است، و در همه‌ى اين موارد بر حسب اقتضاء وقت و مكان و حال اختلاف داشته‌اند، يعنى آنها نبايد با تو نزاع كنند، و تو نبايد به خاطر نزاع آنها مضطرب شوى و در دعوت آنها سستى به خرج دهى، پس تو بر آنچه كه هستى ثابت قدم باش.

وَ ادْعُ إِلى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلى هُدىً مُسْتَقِيمٍ و آنان را به راه پروردگارت بخوان كه تو بر هدايتى مستقيم هستى.

اين جمله استيناف و جواب سؤال مقدّر و در مقام تعليل است.

وَ إِنْ جادَلُوكَ اگر در امر ذبيحه يا در مكان آن يا در اكل ذبيحه، نه اكل ميته با تو مجادله كردند، چه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى‌گفت: چه شده است شما را كه از آنچه كه با دوستان مى‌كشيد مى‌خواهيد و آنچه را كه خداوند مى‌كشد نمى‌خوريد؟ يا در

سایر چیزهایی که لفظ «منسک» تفسیر به آن شده است نزاع کردند.

فَقُلِ پس بر سبیل ترک کردن آنها و متعرّض نشدن به مجادله‌ی آنها بگو:

اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ خدا به آنچه که می‌کنید بهتر آگاه است.

اللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ استیناف در مقام تعلیل است، گویا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۰

که گفته شده است: چرا جواب را ترک کردی و متعرّض جدال آنها نشدی؟ پس فرمود: ای کسانی که با ما اختلاف دارید، خداوند بین آنها حکم می‌کند.

یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کُنْتُمْ فِیهِ تَخْتَلِفُونَ در روز قیامت دوباره چیزی که با ما مخالفت می‌کردید، یا در چیزی که بین خودتان اختلاف داشتید.

أَ لَمْ تَعْلَمْ آیا نمی‌دانید، این کلام از جمله چیزهایی است که خداوند به رسول صلّی اللّه علیه و آله امر کرده که به آنها بگوید این جمله نیز از سخنانی است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله امر کرده که به آنها بگوید: و همچنین این جمله نیز از سخنانی است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مأمور بود که به جدال کنندگان بگوید.

یا ابتدای کلام از جانب خدا با آنها است، و خطاب عامّ یا مخصوص رسول صلّی اللّه علیه و آله است.

أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ خداوند آنچه را که در آسمان و زمین است می‌داند، پس اختلاف شما را می‌داند و بین شما حکم می‌کند.

إِنَّ ذلِکَ فِی کِتابٍ اینها هم در کتاب علم خدا موجودات تأکید علم خدای تعالی یا تعلیل آنست.

إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ جواب سؤال از حال خدای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۱

تعالی یا علّت ثبت این مطلب در کتاب که، بی‌گمان این امر بر خدا آسان است.

وَ یَعْبُدُونَ عطف بر جمله‌ی «إن جادلوک» است، گویا گفته است: با تو مجادله می‌کنند و جز خدا را پرستش می‌کنند.

مِنْ دُونِ اللَّهِ (و این مشرکان) خدا را رها کرده و چیزی غیر از او می‌پرستند ظرف لغو است، متعلّق به «یعبدون» و لفظ «من» ابتدائیّه است، یعنی بدون اذن خدا عبادت می‌کنند، یا حال است از قول خدا:

ما لَمْ یُنَزِّلْ بِهِ سُلْطاناً لفظ «باء» سببیّه، یا به معنای «مع» یا به معنای «فی» و سلطان به معنای حجّت و برهان، یا به معنای استقلال و سلطنت است و قید «ما لم ینزّل به سلطانا» تقیید است، نه بیان، یعنی عبادت می‌کنند.

و آن عبادت اعمّ از عبادت عبودیّت و عبادت طاعت است، آنها عبادت معبود و مطاعی را می‌کنند که برهان و دلیل بر جواز طاعت و عبادت او ندارند، مانند بت‌ها و ستارگان و عناصر و موالید از نبات و حیوان و انسان، یعنی اگر آنها عبادت می‌کردند چیزی را که حجّت و اذن الهی در معبودیّت و مطاع بودن آن وجود داشت مذموم نبود.

به امام موسی بن جعفر علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: وقتی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۲

این آیه نازل شد لِکُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَکاً رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مردم را جمع کرد، سپس فرمود: ای گروه انصار و مهاجرین خدای تعالی می‌گوید: لِکُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنا مَنْسَکاً هُمْ ناسِکُوهُ و منسک عبارت از امام است برای هر امّتی پیامبری است تا پیامبر بعدی آن را درک کند، آگاه باشید که لزوم امام و طاعت امام همان دین و منسک است و علیّ بن أبی طالب امام شما بعد از من است، من شما را به هدایت او فرا می‌خوانم که او بر هدایت مستقیم است، مردم از این مطلب تعجّب می‌کردند و می‌گفتند: در این صورت

ما نزاع می‌کنیم و هرگز به اطاعت از او راضی نمی‌شویم، رسول خدا از این سخنان آنها به تنگ می‌آمد و دلتنگ می‌شد پس خدای تعالی این آیه را نازل کرد: ادْعُ إِلی سَبِیلِ رَبِّکَ ... تا آخر آیات.

بنابر این تفسیر آیات چنین می‌شود: برای هر امّتی امامی قرار دادیم که آن امّت به او اقتدا کنند و برای امّت تو علی علیه السّلام را امام قرار دادیم که به او اقتدا کنند، در امر امامتش با تو نزاع نکنند، تو در ولایت به سوی پروردگارت بخوان که تو در ولایت علی علیه السّلام و جانشین قرار دادن او در هدایت مستقیمی و اگر در ولایت علی با تو جدال کردند پس تو با آنان مجادله نکن و بگو: خدا داناترست به آنچه که بعد از من در حقّ علی انجام می‌دهید، و خداوند بین شما حکم می‌کند، یعنی بین علی و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۳

پیروانش و بین شما در آنچه که در امر ولایت اختلاف دارید حکم می‌کند، آنان بعد از وفات تو عبادت می‌کنند، عبادت طاعت بدون اذن خدای تعالی خلیفه‌ای را که خداوند بر خلافت او حجّت و برهانی نازل نکرده، یا در وجودش سلطنت بر غیر خودش قرار نداده است.

وَ ما لَیْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ خلیفه‌ای که از جهت خلافت و مطاع بودن علم به آن ندارند.

زیرا آنچه که مورد اطاعت مردم است باید از جانب خدا مأذون باشد و اطاعت کننده نیز باید علم داشته باشد که او از جانب خدا مأذون است یا خیر؟

پس هر کسی مطاعی را اطاعت کند و بداند که او از جانب خدا مأذون نیست یا نداند که: آیا او از جانب خدا مأذون است یا نه؟ اطاعت کننده مشرک و ظالم است.

چون طاعت خود را که از بزرگترین حقوق است در غیر موضع و جای خود نهاده است، یعنی آن حقّ را در جایی بکار برده که مأذون از جانب خدا نبوده یا به اذن داشتن او علم نداشته و طاعت را از صاحب حقّ خود که امام مأذون از جانب خداست منع کرده است.

وَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ نَصِیرٍ برای ظلم کنندگان که اطاعت خویش را در غیر موضع و جای اصلی‌اش گذاشته‌اند یار و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۴

یاوری نیست منظور اینکه یاری کننده‌ای در امر آخرت نیست، که یاری کننده عبارت از امام یا کسی است که امام او را برای یاری کردن نصب کرده است.

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ هر گاه بر آنان آیات ما در باره‌ی ولایت علی خوانده شود آیاتی واضح، یا واضح کننده‌ی ولایت علی علیه السّلام.

تَعْرِفُ فِی وُجُوهِ الَّذِینَ کَفَرُوا الْمُنْکَرَ در وجوه و صورت‌های آنان که به ولایت علی علیه السّلام کافر شدند مخالفت و انکار می‌بینی و منکر از هر چیز آنست که عقل و عرف به آن راضی نباشد.

یَکادُونَ یَسْطُونَ بِالَّذِینَ یَتْلُونَ عَلَیْهِمْ آیاتِنا نزدیک است از شدّت غیظ می‌خواهند به کسانی که آیات ما را تلاوت می‌کنند حمله‌ور شوند.

قُلْ أَ فَأُنَبِّئُکُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِکُمُ یعنی آیا به شما خبر بدتری بدهم که موجب خشم شما گردد؟

النَّارُ و آن خبر وعده‌ی آتش است لفظ «النّار» با رفع خوانده شده تا خبر محذوف یا مبتدا باشد و ما بعدش خبر، با نصب بنا بر اختصاص و با جرّ خوانده شده تا بدل از «شرّ» باشد.

وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ خدا به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۵

كافران وعده داد و آنجا بسيار بد جايگاهى خواهد بود.

به امام كاظم عليه السّلام نسبت داده شده كه در باره‌ى قول خدا: وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا ... تا آخر آيه» فرمود: هر گاه در باره‌ى امير المؤمنين على عليه السّلام آيه‌اى در كتاب خدا نازل مى‌شد كه طاعت او را واجب مى‌كرد، يا فضيلتى در او و در اهلش ثابت مى‌كرد مردم به خشم مى‌آمدند و آن را ناخوش مى‌داشتند تا آنجا كه آهنگ او مى‌كردند و از اين رو قصد كشتن رسول خدا و على عليه السّلام را در شب عقبه نمودند و اين از جهت خشم و غيظ و غضب و حسد است تا اين آيه نازل شده كه مقصود آيه‌ى سابق است.

آيات ۷۳- ۷۸

[سوره الحج (۲۲): آيات ۷۳ تا ۷۸] ..... ص : ۱۴۵

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَيْئاً لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ (۷۳) ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (۷۴) اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلائِكَةِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۷۵) يَعْلَمُ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۷۶) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَ اسْجُدُوا وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۷۷)

وَ جاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباكُمْ وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْراهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هذا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ (۷۸)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۶

ترجمه: ..... ص : ۱۴۶

اى مردم مثلى زده مى‌شود كه به آن گوش فرا دهيد: كسانى كه به جاى خداوند مى‌پرستيد، اگر هم دست يكى كنند، هرگز مگسى را هم نتوانند آفريد و اگر مگس چيزى از آنان برباد، نمى‌توانند آن را از او باز پس گيرند، هم پرستنده و هم پرستنده ناتوانند.

خداوند را چنانچه سزاوار ارج اوست، ارج نگذاشتند بيگمان خداوند توانائى پيروزمندست.

خداوند از ميان فرشتگان و مردمان، پيامبرانى برمى‌گزيند بيگمان خداوند شنواى بيناست.

گذشته و آينده‌ى آنان را مى‌داند، و همه‌ى كارها به خداوند بازگردانده مى‌شود.

اى مؤمنان به ركوع و سجود [/ نماز] بپردازيد و پروردگارتان را بپرستيد، و نيكى كنيد، باشد كه رستگار شويد.

و در راه خدا چنانچه سزاوار جهاد اوست جهاد كنيد او شما را برگزيده است و براى شما در دينتان محظورى قرار نداده است كه آيين پدرتان ابراهيم است همو شما را از پيش مسلمان ناميد و در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۷

اين [كتاب] هم [مسلمان ناميده شده‌ايد]، تا سر انجام پيامبر گواه بر شما و شما گواه بر مردمان باشيد پس نماز برپا داريد و زكات بدهيد و به خداوند پناه ببريد، او سرور شماست، نيكو سرورى و نيكو ياورى است.

تفسیر ..... ص : ۱۴۷

اشاره

یـا أَیُّهَا النَّاسُ پس از آنکه وعـده‌ی عـذاب به کافرین به ولایت علی علیه السّـلام داد، مردم به طور عموم نـدا کرد و فرمود: ای مردم ضُرِبَ مَثَلٌ جهت بیان حال آنها و حال علی علیه السّلام مثل زده شده است (تا حقیقت حال خود را بدانید).

فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا کسـانی که شـما جز خـدا فرا می‌خوانیـد هرگز نمی‌توانید مگسـی را خلق کننـد اگر چه همه جمع شوند و با هم کمک و همکاری کنند، حال منافقین امّت را تشبیه به حال بت‌هایی کرده که قدرت بر خلق کوچکترین موجود ندارند.

لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ اگر مگسی از آنها بخواهد چیزی بگیرد نمی‌توانند از آن پس بگیرند، در این مثل گویا علی علیه السّـلام را در ضعیف بودن حالش و در اینکه حمله کننده است، نه فرار کننده به مگس مثال آورده باشد هر چه رانده شود بازمی‌گردد! ضَعُفَ الطَّالِبُ آن طالب و بت‌پرستی که این گونه بتی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۸

را فرا می‌خواند ضعیف است و آن بت نیز چنان است که توانایی آفریدن شیء حقیر و کوچک را ندارد.

وَ الْمَطْلُوبُ آن بت که قدرت بر آفریدن کوچکترین چیز نداشته و نیز ناتوان از دفع آن نسبت به خود نیز می‌باشد.

مـا قَدَرُوا اللَّهَ حـال یـا مستأنف اسـت و جـواب سـؤال مقـدّر است، مقصـود به قرینه‌ی مقـابله این است که قـدر علی علیه السّـلام را نشناختند.

حَقَّ قَدْرِهِ قدر او را آن‌چنان که سزاوار او بود نشناختند که عدول به بت‌هایی کردند که بر هیچ چیز توانایی و قدرت ندارند.

إِنَّ اللَّهَ خداوند در مظهر خلیفه و جانشینش که علی علیه السّلام است لَقَوِیٌّ صاحب قدرت و توانایی است بر هر چیزی که بخواهد.

عَزِیزٌ هیچ مانعی نمی‌تواند از خواسته‌ی او منع کند.

پس چگونه به این قوی عزیز شـرک می‌ورزیـد، و ماننـد این ضـعیف عاجز و ناتوانی را که مثل مگس را از خودش نمی‌توانـد براند شریک خدا قرار می‌دهید، اگر این تمثیل که ذکر شد مقصود نباشد.

و مقصود این باشـد که این بت‌ها را که به زعفران آلوده کردیـد قـدرت بر آفرینش مثل مگس را ندارنـد و اگر مگس زعفران را از آنان سلب کند نمی‌توانند آن را از مگس بگیرند دیگر قول

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۴۹

خدای تعالی: ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ و او مجاز نبود.

و بنابر آنچه که ما ذکر کردیم دیگر احتیاج به تأویل در قول خدا: ضُرِبَ مَثَلٌ پیدا نمی‌شود.

و قول خدا: ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ محتاج بیان نمی‌شود و در خبر به آنچه که ما ذکر کردیم اشاره شده است.

اللَّهُ یَصْطَفِی مِنَ الْمَلائِکَةِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ انتخاب و برگزیدن رسولان خواه از ملایکه باشند یا از مردم منحصر به خداست.

پس چرا شـما بر خلافـت را کـه رسـالتی از جـانب خـداست بـه خـود خـدا موکـول نمی‌کنیـد و بـا آرای خودتـان خلیفه و جانشـین می‌سازید؟

إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ خداوند به اقوال جمیع بندگان از ملایکه و مردم شـنواست، پس حقّی دارد و می‌تواند برای رسالت برگزیند و انتخاب کند، زیرا او آنچه را که رسول و مردمی که رسول برای آنان فرستاده شده می‌گویند می‌شنود.

بَصِیرٌ خداوند به دقایق همه‌ی چیزهای مخفی و پنهان بیناست و هیچ چیز از مکنونات و پوشیده شده‌ها بر او مخفی نیست تا اختیار و انتخاب او بر غیر اصلح واقع شود، در اختیار خلیفه خطا واقع شود، بر خلاف شما مردم که خطا می‌کنید.

ممکن است این آیه را نیز همانطور که آیه‌ی سابق را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۰

تفسیر نمودیم تفسیر کرد.

اینچنین: خداوند در مظهر خلیفه‌اش که علی علیه السّلام است رسولانی از ملایکه برگزیده و به سوی انبیا، اوصیا، عالم طبع و دو عالم ملکوت می‌فرستد تا امور آنان را تدبیر نموده و آنچه را که انفاذ و قضای آن لازم است انفاذ و اجرا کنند و از مردم نیز رسولانی انتخاب می‌کند و به سوی بندگان می‌فرستد، (و آن رسولان) مانند: انبیا، رسولان، اوصیا و مشایخ آنان می‌باشند، که خداوند در مظهر علی علیه السّلام شنوا و بیناست، بارها این مطلب را در گذشته گفتیم که علی علیه السّلام با علویّتش عبارت از مشیّت است، آن مشیّت با وجهی که به سوی خلق دارد علی علیه السّلام نامیده می‌شود، با وجهی که به سوی غیب دارد «اللّه» نامیده می‌شود.

یَعْلَمُ ما بَیْنَ أَیْدِیهِمْ خداوند در مظهرش که عبارت از علی علیه السّلام است می‌داند آنچه را که جلو دست مردم است، یا جلو دست ملایکه و مردم است، از دنیا و آخرت و از گذشته و آینده.

وَ ما خَلْفَهُمْ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ امور در مظهر خدا به سوی خدا بازگشت می‌کند.

در خطبه‌ای از علی علیه السّلام آمده است: بازگشت خلق به سوی من و حساب آنان بر من است.

سپس خدای تعالی علی علیه السّلام و رسولانش را که مؤمن حقیقی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۱

آنان هستند مورد خطاب قرار داد تا در جهت بزرگداشت شأن آنان لطف کرده و این معنا به سبب ذکر اوصاف بزرگ و مهمّ آنان و فضل و کرم بزرگ الهی شامل حالشان می‌شود.

لذا فرمود: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ارْکَعُوا ای مؤمنین رکوع نماز انجام دهید، یا نسبت به پروردگارتان تواضع کنید.

وَ اسْجُدُوا و سجده نماز به جای آرید، یا نهایت تواضع را برای پروردگارتان بکنید.

وَ اعْبُدُوا رَبَّکُمْ و با رکوع و سجود از انانیّت‌های خود خارج شده، از عبودیّت خودتان آزاد و بندگان پروردگارتان باشید.

وَ افْعَلُوا الْخَیْرَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ بارها این مطلب گذشت که ترجّی از جانب خدا به معنای وجوب است، یعنی نیکی کنید باشد که رستگار شوید.

مراتب سالکین و سفرهای آنان ..... ص : ۱۵۱

بدان که آیه‌ی شریفه اشاره به مراتب سالکین و سفرهای آنان می‌کند، چه سفر سالکین اگر چه حدّ و نهایتی ندارد، لکن بر حسب امّهات و اصول محصور در چهار سفر است.

چنانچه مکرّر این مطلب را از نظرتان گذرانده‌ایم: سفر اوّل سفر از خلق به حقّ است و در این سفر انانیّتی که ناشی از خلق است شکسته می‌شود به نحوی که نسبت فعل به نفس سالک باقی ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۲

نمی‌ماند، بلکه فعل را از فاعل می‌بیند که در وجود او ظاهر است، و در اینجا که سفر او از خلق به حقّ پایان می‌پذیرد.

بعد از این سفر، سفر دوّم است که از حقّ به سوی حقّ است، در این سفر انانیّت او که عبارت از رؤیت وجود به جهت ذات وجود و

رؤیت ذات خود می‌باشد شکسته می‌شود و مادامی که ذات او باقی است سفر او از حقّ به حق است و عبد و بنده‌ی خدا نیست.

چون نوعی انانیّت در او باقی است، وقتی که این سفر به آخر رسید به نحوی که برای او ذات و اثری از ذاتش باقی نماند عبد خدا شده و از ذاتش فانی می گردد.

و بعد از این سفر، سفر او در حقّ است.

پس اگر عنایت الهی او را درک کرده و بعد از فنا ابقا نمود نیکوکار، محسن، فاعل خوبی‌ها و خیرات می‌شود، چون کار او در سفر اوّل و دوّم به واسطه‌ی بقای انانیّت به طور مطلق خیر و خوب نبود.

و در سفر سوّم (سفر در حقّ) دیگر کار او از خودش نیست تا اینکه فاعل و انجام دهنده‌ی کاری باشد، ولی در سفر چهارم که همان سفر به سبب حقّ در خلق است سالک دارای انانیّت به واسطه انانیّت خدا و فاعلیّت به سبب فاعلیّت خدا می‌شود، کار او خیر و خوبی مطلق می گردد و به این چهار سفر خدای تعالی در این آیه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۳

اشاره کرده است.

چه قول خدا: «ارکعوا» اشاره به سفر از خلق به سوی حقّ است، و قول خدا: «اسجدوا» که خروج از انانیّت است حتی از نسبت ذات به نفس اشاره به سفر از حقّ به حقّ است، و قول خدا:

«وَ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ» اشاره به سیر به سبب حقّ در حقّ است، و قول خدا: «وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ» اشاره به سیر حقّ در خلق است.

و این خطاب منافات با کمال کامل ندارد تا منافی با تفسیر آیه به ائمّه علیهم السّلام باشد، زیرا کامل چون جامع جمیع مراتب است به‌طور استمرار دارای سیر از خلق به حقّ و سیر با حقّ در خلق است.

در مقدّمات و در تفسیر فاتحه بعد از آن به این سفرها و کیفیّت سلوک در آنها اشاره کردیم.

وَ جاهِدُوا «۱» فِي اللَّهِ حَقَّ جِهادِهِ چون خطاب به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است آنان را با این خطاب مخاطب کرده است و گر نه مانند این تکلیف برای غیر آنان تکلیف به فوق طاقت است، بلکه باید به غیر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله چنین خطاب کرد:

در راه خدا جهاد کنید حقّ جهاد خودتان نه حقّ جهاد خدا، زیرا حقّ جهاد در راه خدا به‌طور مطلق، حقّ جهاد مناسب و لایق به خدا این است که هیچ انانیّتی از عبد باقی نماند و عبد بعد از فنا

---

(۱) جهاد بر ۳ قسم است جهاد به نفس جهاد به دل جهاد به مال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۴

طوری باقی بماند که حقّ را در خلق و خلق را در حقّ لحاظ کند، بدون اینکه چیزی از آن دو کم گردد.

و لحاظ وحدت و کثرت آن طور که شایسته است میّسر نیست مگر برای صاحب جمع مطلق، یعنی صاحب ولایت کلّی و رسالت کلّی، چنانچه گفته شده:

جمله صورت با چنین معنی ژرف می‌نیاید جز ز سلطان شگرف

هُوَ اجْتَباكُمْ استیناف در مقام تعلیل است یعنی زیرا (و شما را برگزیده است).

وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ و برای شما در دینتان تنگنایی قرار نداده است.

این جمله عطف بر قول خدا: «هوا اجتبیکم» است و نیز مفید تعلیل است.

و دین همانطور که مکرّر گذشته است عبارت از صورت ملّت است که آن احکام قالبی اسلامی و عبارت است از احکام ایمان قلبی، از طریق نفس به قلب و قلب به روح و روح به عقل ... و هکذا.

و خداوند برای کسی در هیچ یک از اینها حرج و سختی قرار نداده، چون تکلیف به قدر وسع و توانایی است.

و آنگاه که سالک به طریق می‌رسد دارای سعه و گستردگی می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۵

که مانند آن تصوّر نمی‌شود، چه سالک مادامی که به سوی طریق می‌رود در تنگی، حرج، گرفتگی و ناآرامی اضطراب است.

ولی وقتی به طریق الی اللّه رسید که آن مثال شیخ و ملکوتش می‌باشد تنگی او به وسعت، گرفتگی‌اش به گشادگی و خستگی‌اش به راحتی و اضطرابش به اطمینان تبدیل می‌شود خداوند بما و جمیع مؤمنین روزی نماید.

مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْراهِيمَ در این جمله اشاره به این است که تنزیل آیه در مورد اهل بیت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، چنانچه این آیه را برای ما چنین تفسیر کرده‌اند.

و اگر مقصود از ابوّت، ابوّت روحانی باشد تفسیر از تنزیل منصرف به تأویل می‌شود و این نسبت بر کسی صادق است که منتسب به ابراهیم، باشد به سبب فرزندی و این انتساب محقّق نمی‌شود مگر آنکه اتّصال با بیعت عامّ صورت گرفته باشد اگر نگوییم که در صدق این نسبت بیعت خاصّ و لوی لازم است.

هُوَ ابراهیم علیه السّلام یا خدا سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ شما را مسلم نامیده است قبل از این زمان یا قبل از قرآن یا قبل از این عالم از عوالم بالا.

وَ فِي هذا در این زمان، یا در این قرآن، یا در این عالم و نام‌گذاری ابراهیم آنان را مسلمان در این زمان بدان جهت است

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۶

که این اسم برای آن‌ها در این زمان از ابراهیم مانده است.

لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً تعلیل امرهای گذشته یا مدح‌های لایق و مناسب، یا تعلیل مجموع است یعنی مجاهده کنید رسول صلّی اللّه علیه و آله شاهد و گواه شما باشد.

عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ و شما نیز گواه بر مردمان باشید این جمله نیز دلالت بر اختصاص آیه به ائمّه علیهم السّلام می‌کند.

فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ در اوّل سوره‌ی بقره بیان نماز و اقسام آن و بپا داشتن آن و بیان زکات و حالات و ادا کردن آن گذشت.

وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ و با اعتصام به ولایت چنگ به خدا بزنید، چون چنگ زدن به او به اعتبار مقام غیب برای انسان مادامی که ذات خودش را احساس کند قابل تصوّر نیست.

پس مقصود چنگ زدن به جانشینان خدا و چنگ زدن به طریق خداست که همان طریق ولایت است.

هُوَ مَوْلاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلى که اگر خدا مولای شما باشد پس چه خوب مولایی است.

وَ نِعْمَ النَّصِيرُ و چه خوب یاری کننده‌ای است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۷

(۲۳) سورة المؤمنون ..... ص : ۱۵۷

اشاره

آیات ۱- ۱۱

[سوره المؤمنون (۲۳): آيات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۵۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (۱) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ (۲) وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (۳) وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ (۴)
وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ (۵) إِلاَّ عَلى أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۶) فَمَنِ ابْتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ
العادُونَ (۷) وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ (۸) وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ (۹)
أُولئِكَ هُمُ الْوارِثُونَ (۱۰) الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۷

سوره‌ى مؤمنون (مؤمنان) (مكى، ۱۱۸ آيه)

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

به راستى كه مؤمنان رستگار شوند.

همان كسانى كه در نمازشان فروتنند.

و همان كسانى كه از [كار و سخن] بيهوده رويگردانند.

و كسانى كه زكات مى‌پردازند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۸

و كسانى كه پاكدامنى مى‌ورزند.

مگر در مورد زنانشان يا ملك يمينشان، كه در اين صورت آنان نكوهيده نيستند.

پس هر كس كه از اين فراتر رود، اينانند كه تجاوزكارند.

و نيز [رستگار شوند] كسانى كه در برابر امانتهايشان و پيمانهايشان رعايت‌گر هستند.

و كسانى كه بر نمازهاى خويش مواظبت دارند.

اينانند كه ميراث برند.

كه فردوس را به ارث مى‌برند [و] در آن جاودانه‌اند.

تفسير ..... ص : ۱۵۸

بسم الله الرحمن الرحيم قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ كسانى كه با بيعت خاص، ايمان خاص آوردند و دعوت باطنى را پذيرفتند، رستگار شدند.

زيرا مؤمن به معناى مسلمان، اگر در همان اسلامش توقّف كند و به ايمان نرسد، به فلاح و رستگارى نايل نمى‌شود، بهره و منفعت او جز منافع دنيوى مانند: حفظ خون، جواز تناكح و توارث، معامله همانند ديگر مسلمانان، جايز نبودن غيبت و هتك ناموس و حرمت او نخواهد بود.

لذا توصيف به اوصافى در آيات فوق دلالت بر اراده‌ى ايمان خاصّ مى‌كند.

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ کلمه‌ی «الصّلوة» به معنای دعاست، یعنی خواندن خدا برای حضور نزد داعی، نیز به معنای هر چیزی است که خداوند با آن فرا خوانده می‌شود، مانند:

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۵۹

فعل، قول، هیئت، فکر یا تخیّل.

چون نماز مشروع قالبی از هیّیت‌ها و افعال و اقوالی است که خداوند به وسیله‌ی آن‌ها فرا خوانده می‌شود، تا نزد دعاکننده حاضر باشد آن را «صلاة» نامیده‌اند.

همچنین ذکری که از صاحب اجازه گرفته شده باشد، خواه ذکر جلی باشد یا خفی.

و همین طور فکر- که مصطلح صوفی‌هاست- که ملکوت شیخ نزد سالک متمثّل می‌باشد اعم از این که سالک با عمل خود آن را حاصل کرده باشد یا بدون اعمال (به صورت عنایت حاصل شده باشد).

چون مقصود از دعا و خواندن خدا، به هر صورت که باشد ورود خدا در قلب دعا کننده، یا حضور وی نزد خداست.

و از سوی دیگر، حضور سالک نزد خدا جز با شکستن انانیّت و خروج از خودش میسّر نمی‌شود، این نیز جز با محبّت به خدا و احساس هیبت و خوف از او ممکن نیست لذا فرمود:

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ.

زیرا خشوع حالتی که از محبّت کسی که برای او خشوع می‌کند و از او احساس هیبت دارد حاصل می‌شود، این حالت محقّق نمی‌شود مگر با شکستن انانیّت خاشع، پس اگر دعا کننده در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۰

دعای خود خشوع نکند دعای او لغو خواهد بود.

و چون کسی که نماز قالبی شرعی را می‌خواند، قیام و ایستادنش در نماز چون کسی است که در برابر سلطان قدرتمند و توانایی ایستاده است و تکبیر، اظهار و احساس عظمت خداست.

یعنی در دل و یاد او جز خدا نیست و برای همین جهت تکبیرة الاحرام نامیده شده، از سوی دیگر همه‌ی گفته‌هایش دعا و تضرّع در برابر خداست، رکوع و سجودش تواضع و کرنش در مقابل عظمت باری تعالی است ...

بنابر این، اگر حال او موافق فعل او نباشد، عمل او لغو و استهزای خدا می‌شود.

و لذا به دنبال الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ فرمود: وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ و این جمله را بر وَ الَّذِينَ هُمْ لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ مقدّم داشت، با این که مناسب‌تر به ذکر نماز این است که زکوة به دنبال آن بیاید.

و «لغو» فعل یا قولی است که مورد توجّه و اعتنا قرار نمی‌گیرد و فایده‌ی مطلوب بر آن مترتّب نمی‌شود.

چون فایده‌ی نماز خروج از انانیّت و عروج به ملکوت و حضور نزد معبود است، اشتغال به غیر و توجّه خیال به کثرت‌ها با آن فایده منافات داشته و ساقط کننده‌ی آن است لذا نماز در این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۱

حال لغو می‌باشد.

بنابر این، وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ تأکید مفهوم الَّذِينَ هُمْ فِي صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ است (و در اوّل سوره‌ی بقره تفصیل تامّ نماز و اقسام آن و زکات و انواع آن گذشت).

و «لام» در قول خدا: «لِلزَّكاةِ فاعِلُونَ» زایده و برای تقویت، یا تعلیل است.

و زکات در این جا به معنای نموّ، طهارت، صلاح، تنعّم، یا زیادی مال است، که آن را بیرون می‌آوری تا بقیّه‌اش را تطهیر کنی.

و نفرمود: «للزّکوة مؤتون» (زکات می‌دهند) تا شنونده همه‌ی معنای و احتمالات را به ذهن بیاورد.

وَ الَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ «فروج» جمع فرج به معنای عورت است، آن عورت زن و مرد است که باید از نگاه کردن محفوظ بماند، مقصود از حفظ کردن عورت، وطی (جماع) یا نگاه کردن به آن است.

إِلَّا عَلی أَزْواجِهِمْ چون متعلّق حفظ فروج را مثل اطلاق و استرسال قرار داد، یعنی رها کردن فرجها، آزاد گذاشتن آن را با الّا مستثنی کرد و با علی مجرور کرد تا به صورت استثنای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۲

مفرّغ باشد، یعنی کسانی که فرج‌های خود را از رها کردن و آزاد گذاشتن حفظ می‌کنند مگر بر همسرانشان، یعنی در مورد همسرانشان خروج خود را از رها کردن و آزاد گذاشتن حفظ نکنند.

بعضی گفته‌اند: لفظ «علی» در اینجا مانند «علی» در «احفظ علیّ عنان فرسی» است یعنی افسار اسب مرا نگهدار که نگهداشتن فرج برای همسران مفید این مقصود است (یعنی عورت خود را تنها برای همسران خود نگه می‌دارند نه غیر).

أَوْ ما مَلَکَتْ مقصود کنیزان است، نه بنده‌ها، آمدن لفظ «ما» برای اشعار به این است که کنیزان از آن حیثیت که کنیز هستند مانند سایر اموال و دارایی‌ها هستند که باید با آن‌ها معامله غیر عاقل کرد.

و آیه مجمل است، زیرا آیه از بیان حالاتی که ازواج و کنیزان در آن حالت‌ها حرام می‌شوند ساکت بوده و افاده‌ی اطلاق می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۳

أَیْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَیْرُ مَلُومِینَ در این صورت مورد سرزنش و نکوهیده نیست، همخوابی زنان اگر به امر خدا و از جهتی باشد که خداوند راضی شده دارای اجر است، از آن دور است که بیشتر مردم مانند سایر افعال و کارهایشان جز برای اشتهای نفس همبستری نمی‌کنند، پس دارای اجر و پاداشی نیستند (در این صورت گر چه پاداشی ندارند ولی اعمالشان نکوهیده نیست).

فَمَنِ ابْتَغی وَراءَ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ العادُونَ امانت‌ها چنانچه در سوره‌ی نساء گفته شد، در سوره‌ی احزاب خواهد آمد:

عبارت از هر چیزی است که نزد انسانی امانت گذارده شده تا محفوظ و سالم مانده و برای صاحبش نموّ کند، به طوری که در صورت مطالبه‌ی صاحبش به او تسلیم نماید، این معنا بر امانت‌های صوری که بعضی از مردم نزد بعضی دیگر می‌گذارند صدق می‌کند، بر امانت‌هایی که خداوند به‌طور تکوینی نزد بندگان و کنیزانش گذاشته نیز صادق است.

این امانت تکوینی از امانت‌های اصلی است و همان لطیفه‌ی سیاره انسانی می‌باشد که خداوند بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه داشت، که از حمل آن خودداری کردند، آن بار امانت را انسان بر دوش کشید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۴

از سایر نعمت‌هایی که خداوند بر بندگانش داده عبارت از:

اعضا، جوارح، قوا، مدارک، علوم و مناسک تکوینی است، از امانت‌هایی که خداوند نزد بندگانش توسّط جانشینان و مظاهرش به امانت سپرده، احکام قالبی نبوی و قلبی و لوی، اذکار جلی و خفی.

و ودیعه‌های وصایت که هر امامی برای امام دیگر می‌گذارد و مقصود از عهد چنانچه مکرّرا گذشت بیعت عام و خاصّ است، زیرا عهدی که مورد نظر است و از آن سؤال می‌شود عبارت از میثاق و پیمانی است که بین انسان و خدا توسط مظاهر او با بیعت به دست آنان حاصل می‌شود، سایر عهود و عقود مانند نذرها، عهدها و سایر عهد و پیمان‌هایی که بین بندگان واقع می‌شود بالطّبع مقصود است.

مراعات امانت به این است که در حفظ و به نموّ رساندن آن کوتاهی نکند اگر امانت نامی باشد، آنچه را که نگهداری آن امانت احتیاج دارد از قبیل مأکول و مشروب و مخزن و بستن در، نقل مکان و جابه‌جایی باید همه‌ی اینها را متحمّل گردد.

اگر آن امانت از چیزهایی باشد که به این چیزها احتیاج پیدا می‌کند و مراعات عهد و پیمان به این است که شروط آن را نقض ننماید.

وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلَواتِهِمْ لفظ «صلاتهم» به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۵

صورت مفرد دو جمع خوانده شده است.

يُحافِظُونَ چون مفرد مضاف در صورتی که فرد معینی یا یک فرد غیر معین مقصود نباشد بر عموم صدق می‌کند دیگر بین جمع و مفرد فرقی نمی‌ماند.

محافظت عبارت از مواظبت بر چیزی است بدین گونه که از آن دفاع کرده و از گم شدن نگهدارد و محافظت بر نمازهای قالبی، صدری و قلبی به حمایت و دفاع کردن از آن‌ها و دفع شیاطین جنّ و انس از دخالت، حفظ اوقات و حدود هر یک از آن‌ها و دوام و استمرار دادنشان می‌باشد، که استمرار و دوام در هر کدام از نمازها بر حسب خودش می‌باشد، آن بدین گونه است که نماز قالبی را در اوقات خودش ترک نکرده و از نمازهای صدری و قلبی، ذکری و فکری غافل نشود.

ذکر «الصلوة» را تکرار نمود، نخست آن را با وصف خشوع آورد که خشوع از احکام باطنی نماز است، اخیرا با وصف محافظت ذکر کرد که اعمّ از حفظ صورت، احکام ظاهری، حفظ معنا و احکام باطنی آن است.

این تکرار بدان جهت است که اهتمام به شأن نماز داده شود، نیز اشاره به این که نماز باید افتتاح و اختتام همه باشد.

آوردن فعل مضارع در اینجا اشاره به این است که چیزهایی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۶

که در نماز باطنی و ظاهری خلل آورد از جهت استمرار حدوث آن در حال تجدّد است، حفظ کردن و نگهداشتن آن از موارد اخلال نیز باید از نظر استمرار متجدّد الحدوث باشد بر خلاف اوصاف دیگر.

أُولئِكَ این بزرگان که با اوصاف بزرگشان حضور دارند.

هُمُ الْوارِثُونَ وارث حقیقی هستند، نه غیر آنان، که وراثت غیر آنان اگر از قبیل اموال صوری یا درکات اخروی جهنّمی باشد وراثت محسوب نمی‌شود، اگر از قبیل وراثت درجات بهشت باشد وراثت نیست بلکه طفیلی آن بزرگان است.

پس اسم اشاره‌ی بعید آورد تا اشاره به بزرگی و احضار آنان با اوصاف پسندیده بوده باشد، ضمیر فصل آورد تا تأکید بر حکم و اشعار بر حصر باشد، معرفه آوردن مسند نیز فایده‌ی حصر در بر دارد.

الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ نفرمود: «هم الوارثون للفردوس» تا موهم این مطلب باشد که آنان وارث همه‌ی چیزهایی هستند که ممکن است به ارث برده شود، تا در مدح آنان رساتر باشد.

و فردوس بر درّه‌هایی اطلاق می‌شود که نوعی گیاه در آن جا می‌روید، بر بستانی که جمیع آنچه که در بستان‌ها می‌باشد در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۷

آنجا موجود باشد، بر طبقات بهشت و بر طبقه‌ی بالای آن نیز اطلاق می‌شود، این لفظ مذکّر و مؤنّث می‌شود، آن عربی یا رومی، یا سریانی مستعرب است. «۱»

هُمْ فِيها خالِدُونَ آنان در بهشت جاودانه و همیشگی هستند، این جمله را آورد تا اشاره به کامل شدن نعمت کند، چون تمام و کمال نعمت به این است که زایل نشود.

بدان که انسان از ابتدای خلقتش که عبارت از خلقت نطفه و اوّلین مادّه‌ی او و استقرار آن در قرارگاه رحم است بالقوّه دارای همه‌ی چیزهایی است که ممکن است برای انسان حاصل شود، هر آن برای او فعلیّتی از فعلیّت‌های انسانی که همان فعلیّت‌های ولایت است

حاصل می‌شود.

هر فعلیّتی که حاصل شود دارای مرتبه‌ای از ولایت تکوینی است که در جمیع موجودات سریان دارد.

و هر مرتبه بر حسب دوری از مرتبه‌ی مادّه، نزدیکی بر

---

(۱) آقای بهاء الدین خرّمشاهی در پیوست ترجمه قرآن مجید می‌نویسد: اصل واژه ایرانی است در اوستایی «پاییوندیزا» (پارادیس) در حالت جمع به معنای جای گرد و دربست است. گرنفون این واژه را وارد زبان یونانی کرد و برای باغها و گردشگاهای شاهنشاهان ایران به کار برد. در فرهنگهای فارسی دجله و معین نیز کلمه‌ی فردوس معرّب کلمه‌ی فارسی مادی پیرادزا به معنای محوّطه‌ی محصور و مدوّر و نیز باغ و بوستان و بهشت دانسته‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۸

ولایت، فعلیّتی از فعلیّت‌های ولایت است، نقص و عدمی از عدمهای مادّه از او خلع می‌گردد، حصول هر فعلیّتی برای او نوعی وراثت از پدرش می‌باشد که همان ولایت مطلق است که عبارت از مشیّت می‌باشد، این خلع و وراثت برای او تا اوان نوجوانی و زمان بلوغ و تمیز خیر و شرّ انسانی ادامه دارد.

وقتی به این مرحله می‌رسد بین تصرّف ملک و شیطان و بین نسبت به رحمان و شیطان به صورت بالقوّه واقع می‌شود پس اگر شیطان در او تصرّف کرد نسبت او به شیطان بالفعل می‌شود، هر فعلیّتی از تصرّف شیطان برای او حاصل شود آن فعلیّت برای او ارث از شیطان شمرده می‌شود، هر اندازه تصرّف شیطان زیاد گردد فعلیّت نسبت به شیطان شدیدتر می‌شود و بر حسب آن فعلیّت‌هایی که از شیطان حاصل می‌شود شدّت می‌گیرد و تا جایی که همه‌ی فعلیّت‌های مناسب با درکات آتش برای او حاصل می‌شود و در اتّباع و پیروی شیطان متمکّن می‌گردد، در نتیجه و ارث جمیع مال و شیطان و مراتب آن می‌شود به نحوی که شیطان از اجزا و سایه‌های او می‌شود.

ولی اگر رحمان در او تصرّف کرد نسبت او به رحمان بالفعل می‌شود، هر فعلیّتی که از تصرّف رحمان برای او حاصل شود آن فعلیّت ارث او از رحمان است، لیکن چون شیطان هنگام

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۶۹

بلوغ از رحمان به او نزدیکتر است خدای تعالی بین خود و خلقش واسطه‌هایی از انبیا و اوصیا قرار داده تا با ظاهر بشری‌شان موافق بندگان باشند، بندگان بتوانند با مدارک حیوانی خود آنان را درک کنند، تا به آنان انس گرفته و به خدا متوسّل شوند، رسولان و جانشینان آنان در قبول تصرّف رحمان به بندگان کمک کنند.

پس هر کس با بیعت عامّ یا بیعت خاصّ متوسّل به انبیا و اوصیا شد متعرّض تصرّف رحمان می‌شود و نسبت بین خود و رحمان را تحصیل می‌کند، با همین نسبت فرزند کسی می‌شود که با او بیعت خاص یا بیعت عام را انجام داده است.

هر فعلیّتی که از جهت این نسبت برای او حاصل گردد فعلیّت ولایت و رحمان می‌شود، وارث از صاحب ولایت مطلقه می‌گردد تا آنجا که جمیع فعلیّت‌های ولایت مطلقه از طبقات جنان برای او حاصل گردد.

فرق بین این ارث و ارث دنیوی صوری این است که ارث صوری برای انسان مادامی که مورّث از مال موروث و وارث با مرگ دست برندارد و نسبت بین او و ارث قطع نشده باشد حاصل نمی‌شود، ولی ارث معنوی برای انسان مادامی که نسبت بین او و وارث شدّت نگیرد حاصل نمی‌شود، مادامی که مورّث ید تملکی را بر وارث نگذارد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۰

بر حسب اشتداد نسبت و قوّت دست یافتن ارث و مال موروث زیاد می‌شود، این ارث موجب وسعت و گستردگی مورّث و کثرت

مال او است، به خلاف ارث صوری.

چون برای هر انسان بالقوّه فعلیّت جهنّم و بهشت است، درکات جهنّم و درجات بهشت پیش از این برای انسان بالقوّه و منزله مال مملوک او حساب می‌شد، هر گاه بر یکی از آن دو می‌رسید دیگری را ترک می‌کرد، همانند ترک کردن میّت مالش را برای وارثش، امّا اکنون بالفعل و ثابت شده است ...

لذا وارد شده که منازل اهل جنان در جهنّم را اهل جهنّم به ارث می‌برند و منازل اهل جهنّم در بهشت را اهل بهشت یعنی هر یک از دو به تناسب منازل دیگری را وارث می‌شود، به سبب همین تناسب است که اطلاق توارث صحیح می‌شود.

پس بنا بر آنچه که ذکر شد معنای آیه چنین می‌شود: کسانی که فردوسی را از صاحب ولایت مطلقه یا متناسب مثال خودشان از اهل جهنّم ارث می‌برند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۱

آیات ۱۲- ۲۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۲ تا ۲۲] ..... ص : ۱۷۱

اشاره

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ (۱۲) ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَةً فِي قَرارٍ مَكِينٍ (۱۳) ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظاماً فَكَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِينَ (۱۴) ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذلِكَ لَمَيِّتُونَ (۱۵) ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ تُبْعَثُونَ (۱۶)

وَ لَقَدْ خَلَقْنا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرائِقَ وَ ما كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غافِلِينَ (۱۷) وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّا عَلى ذَهابٍ بِهِ لَقادِرُونَ (۱۸) فَأَنْشَأْنا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ لَكُمْ فِيها فَواكِهُ كَثِيرَةٌ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ (۱۹) وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْناءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَ صِبْغٍ لِلْآكِلِينَ (۲۰) وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِها وَ لَكُمْ فِيها مَنافِعُ كَثِيرَةٌ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ (۲۱)

وَ عَلَيْها وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (۲۲)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۲

ترجمه: ..... ص : ۱۷۲

و به راستی که انسان را از چکیده‌ی گل آفریدیم.

آنگاه او را به صورت نقطه‌ای در جایگاهی استوار قرار دادیم.

آنگاه نطفه را به صورت خون بسته و سپس خون بسته را به صورت گوشت پاره درآوردیم، سپس گوشت پاره را استخواندار کردیم و آنگاه بر استخوان‌ها پرده‌ای گوشت پوشاندیم، آنگاه آن را به صورت آفرینشی دیگر پدید آوردیم پس برتر آمد خداوند که بهترین آفرینندگان است.

سپس شما پس از اینها میرا هستید.

سپس شما در روز قیامت برانگیخته شوید.

و به راستی که بر فراز هفت طبقه [آسمان] آفریده‌ایم، ما [هرگز] از آفرینش غافل نبوده‌ایم.

و از آسمان آبی به اندازه فرو فرستادیم و آن را در زمین جای دادیم، ما به از بین بردن آن تواناییم.

آنگاه با آن برای شما باغهای خرما و انگور پدید آوردیم که در آن برای شما میوه‌های بسیار است و از آن می‌خورید.
و [همچنین] درخت که از طور سینا می‌روید و روغن [زیتون] برمی‌آورد و نیز نانخورشی برای خورندگان.
و برای شما در چارپایان مایه‌ی عبرتی هست که شما را از آنچه در شکمهای آن‌هاست می‌نوشانیم و در آن‌ها برای شما سودهای فراوان است و از [گوشت] آن‌ها می‌خورید.
و بر آن‌ها و بر کشتی سوار می‌شوید.

تفسیر ..... ص : ۱۷۲

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ عطف بر قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ است و وجه مناسبت دو جمله این است
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۳
که فلاح و رستگاری مؤمن عبارت از رهایی او از نقایص مادّه و شایبه‌های عدم، خروج از قوّه به فعلیّت است، اوّلین مراتب خلقت نیز رهایی از عدم و از نقایص مادّه و خروج از قوّه به فعلیّت است، پس گویا که خداوند صحّت رستگاری و فلاح انسان را با این عطف تعلیل کرده و فرموده: رستگاری و فلاح انسان مانند خلقت او بر حسب آثارش برای شما مشهود است، چه نشئه‌ی آخرت مانند نشئه‌ی دنیاست و ممکن است این جمله به همین معنای حال باشد.
لفظ «سلالة» صاف شده و چکیده‌ی از شیء است، نکره بودن «سلاله» و «طین» برای اشعار به این است که آن دو نوع مخصوص از سلاله و طین هستند.
«من» اوّل ابتداییّه، متعلّق به «خلقنا» است، «من» دوّم بیانیّه یا تبعیضیّه، متعلّق به محذوف است که صفت «سلاله» باشد، یا ابتداییّه و متعلّق به «سلاله» است یا متعلّق به محذوف و صفت «سلالة».
یا «من دوّم» و ما بعدش بدل از «من سلالة» و مقصود از انسان جنس انسان است، مقصود از سلاله نطفه است قبل از جدا شدن آن از صلب مردان و رحم زنان، قبل از آن که نطفه نامیده شود، مقصود از «طین» گل آدم، یا مطلق غذاست، یا غذایی است که در معده یا کبد، یا رگ‌ها، یا اعضا است که همه‌ی
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۴
اینها به وجهی خاک است که با آب مخلوط شده باشد به‌طور تمامتر و رساتر از گل معروف.
و بعضی گفته‌اند: مقصود از انسان آدم علیه السّلام ابو البشر است، مقصود از «سلالة» خاکی است که از روی زمین گرفته شده است.
ثُمَّ جَعَلْناهُ نُطْفَةً فِي قَرارٍ سپس آن را نطفه‌ای قرار دادیم در جایی که باید در آنجا مستقرّ شود.
و «قرار» و «قراره» با فتحه چیزی است که شیء در آن مستقرّ می‌شود.
(مکین) لفظ «مکین» از مکان به معنای موضع و جا، یا از «مکانة» به معنای مقام و منزلت نزد پادشاه است، یا از تمکّن به معنای اقتدار و توانایی است، مقصود از قرار مکین رحم است.
ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً سپس نطفه را به صورت علقه گردانیدیم یا از نطفه علقه آفریدیم (که آن خون بسته، یا لخته خون است).
فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً آنگاه لخته خون را به صورت گوشت درآوردیم، در قسمت اوّل عبارت لفظ «ثمّ» آورد تا اشاره به این بکند که از اوّل استقرار نطفه در رحم تا وقتی که خون بسته بشود احتیاج به امتداد زمان دارد بر خلاف آنجا که علقه مضغه شود که بین علقه و مضغه فاصله و مهلتی نیست.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۵

فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظاماً سپس گوشت پاره را استخواندار کردیم پاسخی اوّلا به صورت استخوان، چون مادامی که استخوان بندی در بدن جنین متمیّز نشود تصویر گوشت‌ها متصوّر نمی‌شود.

زیرا که گوشتها در هر جایی به نحو ویژه‌ای است، تمیّز و خصوصیّات گوشتها جز با تمیّز محلّ آن‌ها که عبارت از استخوان‌ها و خصوصیّات آن‌هاست محقّق نمی‌شود.

فَكَسَوْنَا الْعِظامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ آنگاه بر استخوان گوشت پوشاندیم و پس از آن، آن را به صورت آفرینشی دیگر درآوردیم.

اینجا لفظ «ثمّ» آورد تا اشعار به فاصله و دوری مرتبه‌ی انشای خلق باشد، چه خلق در مکوّنات مادّیّات استعمال می‌شود، انشا در مجرّدات، گاهی خلق به چیزی اختصاص پیدا می‌کند که احتیاج به مادّه دارد، نه مدّت، مانند آسمانها و عناصر، انشای مخصوص متقدّرات مجرّد از مادّه و مدّت می‌گردد، ابداع مخصوص مجرّدات از همه است و به هر دو معنا درجه‌ی انشا بالاتر از خلق است، برای اشاره به این که انشای نفس انسان مانند مضغه شدن علقه نیست که بدون فرجه و مهلت و زمان باشد.

بلکه انشای نفس انسان از بدنش ممتاز نمی‌شود مگر در آخر ایّام حمل یا اوّل ایّام وضع حمل، که در این صورت بین پوشیده شدن استخوان با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۶

گوشت و بین انشای نفس فاصله‌ی زمان قرار می‌گیرد.

فَتَبارَكَ اللَّهُ خداوند منزّه و مقدّس است، این کلمه‌ای است که به این معنا مخصوص خداست، که در مقام تعجّب از شیء و تعظیم آن گفته می‌شود.

اگر چه اصل کلمه‌ی «تبارک» از برکت به معنای رشد و زیادی در خیرات است، به دنبال انشا این کلمه را آورد تا اشاره به این باشد که نفس انسان امر عظیمی است که شایسته‌ی تعجّب است، انشا کننده‌ی آن از عیب و نقص منزّه است.

از تکلّم به غیبت التفات کرد، نفرمود: «تبارکنا» چون این کلمه مانند مثل در مخاطبات عرب شده و تغییرپذیر نیست.

أَحْسَنُ الْخالِقِينَ خالقیّت حقیقی اگر منحصر در خدا باشد پس واسطه‌های خلقت او از ملایکه و قوا و صنعتگرها بسیارند، خدای تعالی بهتر از همه است، چون در خلقتش احتیاج به چیزی ندارد، مانند نمونه‌ی قبلی، مادّه، مدد، آلت، قوا، جوارح و اعضا.

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ تُبْعَثُونَ و سپس (پس از مراتب قبلی، چنانکه در مورد «ثمّ» آورده شده) بعد از این مراتب مبرّا هستید و سپس (پس از مراتب دیگر) در روز رستاخیز برانگیخته می‌شوید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۷

وَ لَقَدْ خَلَقْنا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرائِقَ لفظ «طرائق» جمع «طریقه» است به معنای آسمان، زیرا هر آسمانی طریقه و مطارقه است، یعنی مطابق با دیگری است.

یا برای این است که آسمانها مسیر ستارگان هستند، یا به معنای شکاف در زمین است شبیه راه، مقصود این است که شما طبقات زمین را که بر آن مرور کردید از مراتبی که ذکر شد مشاهده نمودید، مافوق شما طبقات آسمان را آفریدیم، شما باید قبل از مرگ بر آن مرور کنید یا بعد از مرگ، پس خودتان را برای مرور بر آن آماده کنید و برای خودتان دلیل و راهنما طلب کنید که شما به راههای آسمان نادان‌تر هستید تا به راههای زمین.

وَ ما كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غافِلِينَ و ما از مخلوق یا ایجاد خلق و آفرینش غافل نبودیم تا آنچه را که خلق به آن احتیاج دارند مهمل بگذاریم و آن را برای آنان خلق نکنیم، پس آنچه را در سیر بر راههای آسمان به آن احتیاج دارید طلب کنید تا بیابید.

وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ عطف است، در آن معنای تعلیل است یعنی به همان دلایل از آسمان آب را فرو فرستادیم.

کلمه آسمان از جهت بالا بودن طبقه هوا، یا از ابر موجود در آسمان است.

ماءً بِقَدَرٍ آب به اندازه فرستادیم به نحوی که شما از آن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۸

بهرمند شوید، اماکن و زراعت‌های شما را فاسد نکند، شما را از باران منع نکردیم به نحوی که موجبات آنچه که معاش شما بستگی به آن دارد و کمک زندگانی شماست حاصل نشود، زیرا اگر باران پشت سر هم و زیاد بیاید بناها و زراعت‌ها را خراب می‌کند.

و همچنین اگر آب قنات‌ها، چشمه‌ها، سیل‌ها و دریاها زیاد شود تا آنجا که روی زمین را بگیرد فساد و هلاکت به بار می‌آورد، اگر هیچ آب و بارانی نباشد زندگی اصلا امکان‌پذیر نمی‌شود، فرستادن باران به اندازه دلیل این است که ما از خلق غفلت نکردیم.

مخفی نماند که نازل کردن آب حیات حیوانی و بشری از آسمان ارواح و اسکان آن در زمین بدن حیوانی و انسانی نیز منظور و مقصود است.

فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ و آب را در زمین ساکن کردیم که زراعت‌ها و چهارپایانتان را سیراب سازید و از سایر منافع آن بهرمند شوید.

وَ إِنَّا عَلى ذَهابٍ بِهِ لَقادِرُونَ و ما توانایی و قدرت این را داریم که آب را از بین ببریم و برای ترحّم بر شما آن را ابقا کردیم.

فَأَنْشَأْنا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ لَكُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۷۹

فِيها فَواكِهُ كَثِيرَةٌ

آنگاه با آن برای شما باغهای خرما و انگور پدید آوردیم که در آن برای شما میوه‌های بسیار است (چه خشک و چه تر).

وَ مِنْها تَأْكُلُونَ و از باغ‌ها یا از میوه‌ها می‌خورید.

علّت این که از بین چیزهایی که به سبب آب حاصل می‌شود به ویژه باغ‌ها را اسم برد و از باغها نیز به طور اختصاصی باغ خرما و انگور را نام برد از این رو است که عرب باغ خرما و انگور را می‌پسندد و غیر از آن‌ها چیزی را نمی‌شناسد که قابل اعتنا باشد (و خداوند چیزی را مثال می‌آورد که محسوس مردم باشد).

وَ شَجَرَةً لفظ «شجرة» با نصب خوانده شده تا عطف بر «جنّات» و با رفع خوانده شده تا خبر مبتدای محذوف باشد، یعنی از چیزهایی که کشته شده و نموّ نموده درخت است، یا مبتداست و خبر آن «تنبت بالدّهن» است.

تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْناءَ لفظ «سینا» با فتحه، سین و مدّ، با کسره‌ی سین و مدّ و قصر خوانده شده، «طور» کوه یا آستانه‌ی خانه است، مقصود کوهی است که موسی علیه السّلام در آنجا با پروردگارش مناجات کرده، «سینا» اسم جایی است که این کوه در آنجاست، یا اسم سنگ مخصوصی در آنجاست.

برخی گفته‌اند: مقصود از «سیناء» کوهی است که درختان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۰

زیادی دارد و بعضی هم آن را کوه نیکویی دانسته‌اند.

و بعضی گفته‌اند: «سیناء» به معنای برکت است، معنای «طور سینا» کوه برکت است که بین مصر و ایله واقع شده است، بعضی گفته‌اند: «طور سیناء» کوهی است در شام، در اخبار ما اشاره به این است که طور سینا نجف است، آن همان جایی است که مشهد امیر المؤمنین علیه السّلام آنجاست.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: وصیّت امیر المؤمنین چنین بود:

مرا به سوی دشت و زمین بلند خارج سازید، هر گاه قدمهای شما به نشیب رسید و بادی شما را استقبال کرد مرا همانجا دفن کنید که آن اوّل طور سیناست»

.و از امام صادق علیه السّلام آمده است: غرّی «۲» قطعه‌ای از کوهی است که خداوند با موسی علیه السّلام بر روی آن کوه سخن گفته است، عیسی در آنجا خدا را تقدیس نموده، خداوند ابراهیم را آنجا خلیل اتّخاذ کرده، محمّد صلّی اللّه علیه و آله را حبیب اتّخاذ نموده، آنجا را برای پیامبران مسکن قرار داده پس به خدا قسم بعد از دو پدر پاکش آدم و نوح کریم‌تر و شریف‌تر از امیر المؤمنین علیه السّلام آنجا ساکن نشده است «۳».

مقصود از درختی که از طور سینا خارج می‌شود درخت

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۳۹۷ و التهذیب ج ۶ ص ۳۴ ح ۱۳

(۲) غرّی: (غ. ر. یّ) زیبا. نیکو. ساختمان و بنای خوب، و یکی از نامهای نجف اشرف (فرهنگ عمید).

(۳) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۳۹۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۱

زیتون است، خصوص آن را ذکر کرد، چون نفع آن درخت برای عرب زیاد است.

تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ لفظ «تنبت» از ثلاثی مجرّد خوانده شده که در این صورت لفظ «باء» برای متعدّی کردن یا برای مصاحبت و همراهی است، «تنبت» از انبات به معنای روییدن خوانده شده، یا متعدّی است و مفعول آن محذوف است، یعنی میوه‌ی روغن به بار می‌آورد.

وَ صِبْغٍ لِلْآكِلِينَ نان خورش برای خورندگان، چون میوه‌ی آن نان خورش است.

برخی گفته‌اند: مقصود درخت زیتون است، آن مثل رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام است، پس طور کوه، سینا درخت است.

وَ إِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعامِ لَعِبْرَةً در چهارپایان عبرت و استدلال بر عنایت خدای تعالی به شما و کمال حکمت و قدرت او است.

و جمله عطف بر: «لَقَدْ خَلَقْنا» یا بر: «أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ» است که آن دو در معنا این است که گفته شود: برای شما در خلقت‌تان و فرستادن آب از آسمان عبرت است.

نُسْقِيكُمْ لفظ «نسقیکم» با ضمّه‌ی نون و فتح آن خوانده شده، جمله مستأنفه یا حالیّه است، یعنی در حالی که می‌نوشانیم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۲

مِمَّا فِي بُطُونِها از آنچه که در شکم‌های حیوانات است، که مقصود شیر آن‌ها است.

وَ لَكُمْ فِيها مَنافِعُ كَثِيرَةٌ و برای شما در چهارپایان منفعت‌های زیادی است، یعنی شما با رام کردن چهارپایان بهره‌های زیادی، مانند سوار شدن بر آن‌ها، پشم و موی و تجمّل و زینت به وسیله‌ی آن‌ها عایدتان می‌شود وَ مِنْها تَأْكُلُونَ از گوشت و چربی آن‌ها می‌خورید.

عَلَيْها وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ

به وسیله‌ی چهارپایان و کشتی در خشکی و دریا حمل و نقل می‌کنید، چون مقصود شمردن نعمت‌ها جهت عبرت گرفتن از آنهاست کشتی را هم به چهارپایان اضافه کرد.

آیات ۲۳- ۴۱

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۳ تا ۴۱] ..... ص : ۱۸۲

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۲۳) فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما هذا إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً ما سَمِعْنا بِهذا فِي آبائِنَا الْأَوَّلِينَ (۲۴) إِنْ هُوَ إِلاَّ رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ (۲۵) قالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِما كَذَّبُونِ (۲۶) فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا فَإِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ أَهْلَكَ إِلاَّ مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَ لا تُخاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (۲۷)

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۸) وَ قُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلاً مُبارَكاً وَ أَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (۲۹) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ وَ إِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ (۳۰) ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ (۳۱) فَأَرْسَلْنا فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۳۲)

وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ الْآخِرَةِ وَ أَتْرَفْناهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا ما هذا إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ (۳۳) وَ لَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ (۳۴) أَ يَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُراباً وَ عِظاماً أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ (۳۵) هَيْهاتَ هَيْهاتَ لِما تُوعَدُونَ (۳۶) إِنْ هِيَ إِلاَّ حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (۳۷)

إِنْ هُوَ إِلاَّ رَجُلٌ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً وَ ما نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ (۳۸) قالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِما كَذَّبُونِ (۳۹) قالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نادِمِينَ (۴۰) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْناهُمْ غُثاءً فَبُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۱)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۴

ترجمه: ..... ص : ۱۸۴

و به راستى نوح را به سوى قومش فرستاديم، كه [به آنان] گفت اى قوم من خداوند را بپرستيد كه خدايى جز او نداريد، آيا پروا نمى‌كنيد؟

آنگاه بزرگانى از قومش كه كفر ورزيده بودند گفتند اين [مرد] جز بشرى همانند شما نيست كه مى‌خواهد بر شما برترى جويد، اگر خدا مى‌خواست [بر شما] فرشتگانى مى‌فرستاد ما در حق نياكانمان چنين چيزى نشنيده‌ايم.

او جز مردى نيست كه جنونى دارد، در كار او چندى درنگ كنيد.

[نوح] گفت پروردگارا در قبال اين كه تكذيبم مى‌كنند ياريم فرما.

آنگاه به او وحى كرديم كه كشتى را زير نظر ما و با وحى ما بساز و چون فرمان ما در رسيد و [آب از] تنور فوران كرد، در آن از هر [جانورى] جفتى دوگانه راه بده، نيز خانواده‌ات مگر كسى از ايشان كه حكم [ما] از پيش در باره‌ى او تحقق يافته است، در باره‌ى كسانى كه ستم [شرك] ورزيده‌اند، با من سخن مگو كه ايشان غرق شدنى‌اند،

چون تو و همراهانت بر كشتى قرار گرفتند، آنگاه بگو سپاس خداوندى را كه ما را از قوم ستم‌پيشه [و مشرك] رهانيد،

بگو پروردگارا مرا به منزلى مبارك فرود آور و تو بهترين ميزبانى،

بيگمان در اين مايه‌هاى عبرتى هست و ما آزماينده بوده‌ايم،

آنگاه پيامبرى از ايشان به ميان ايشان فرستاديم [و گفتيم] كه خداوند را بپرستيد كه خدايى جز او ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۵

نداريد، آيا پروا نمى‌كنيد؟

و بزرگانى از قومش كه كفر ورزيده و لقاى آنجهانى را انكار كرده بودند، در زندگانى دنيا، از ناز و نعمت برخوردارشان ساخته بوديم، گفتند اين [مرد] جز بشرى همانند شما نيست، كه از همانچه شما از آن مى‌خوريد، مى‌خورد و از همانچه شما مى‌آشاميد، مى‌آشامد،

اگر از بشرى همانند خودتان پيروى كنيد، در آن صورت شما زيانكاريد،

آيا به شما وعده مى‌دهد كه چون شما مرديد و خاك و استخوان [پوسيده] شديد، از نو برانگيخته مى‌شويد،

بعيد است آنچه به شما وعده داده است،

حياتى جز همين زندگى دنيويمان در كار نيست كه [بعضى] مى‌ميريم و [بعضى] زندگى مى‌كنيم، ما [هرگز] برانگيختنى نيستيم،

او جز مردى كه بر خداوند دروغى بسته است نيست، ما به [سخن] او باور نداريم،

[هود] گفت پروردگارا در قبال اين كه تكذيبم مى‌كنند ياريم فرما،

فرمود زودا كه به سختى پشيمان گردند،

آنگاه بانگ مرگبار آنان را به حق فرو گرفت، آنگاه آنان را همچون خاشاك گرداندیم، نفرين بر ستم‌پيشگان [مشرك].

تفسير ..... ص : ۱۸۵

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ وقتى خداى تعالى صنع خود در خلق انسان، تدبير او نسبت به امكان بقاى انسان را ذكر كرد، انسان را آگاه نمود كه بعد از مرگش باقى مى‌ماند، غايت نعمت‌ها و اصل و اشراف آن‌ها را بيان فرمود.

كه همان ارسال رسولان براى هدايت به بهترين راههاست

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۶

چه، بقاى حقيقت انسانى تمامترين و اشرف نوع ايجاد و بقاست.

فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ (لفظ «غير» با رفع و جرّ خوانده شده) پس گفت: اى قوم خداى را بپرستيد كه خدايى جز او نداريد.

أَ فَلا تَتَّقُونَ آيا شما كه بت‌ها را مى‌پرستيد از سخط و خشم پروردگار نمى‌ترسيد؟! فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ پس بدان به پيروان گفتند: ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ اين نوح جز بشرى مانند شما نبوده، فرقى بين او و شما نيست تا مستحقّ برترى بر شما و سزاوار آن باشد كه پيامبر و فرستاده‌ى خدا باشد.

يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ او مى‌خواهد بر شما برترى نمايد و شما را پيرو خود قرار دهد.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ و اگر خدا مى‌خواست رسولى براى ما بفرستد.

لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً ملايكه‌اى براى رسالت مى‌فرستاد.

ما سَمِعْنا بِهذا ما چنين چيزى نشنيديم كه رسولى از بشر بيايد، يا ما در باره‌ى توحيدى كه ما را به آن فرا مى‌خواند نشنيديم.

فِي آبائِنَا الْأَوَّلِينَ در ميان پدران پيشين خود چنين چيزى نشنيده‌ايم كه حالا آن را غريب نشمرده و انكار نكنيم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۷

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ او جز مرد ديوانه‌اى نيست.

فَتَرَبَّصُوا بِهِ پس شما تحمّل كنيد و منتظر باشيد تا او خوب بشود.

حَتَّى حِينٍ قالَ تا آنجا كه رسول گفت: رَبِّ انْصُرْنِي بِما كَذَّبُونِ خدايا مرا بر آنان كه سخنم را دروغ پنداشتند يارى ده.

فَأَوْحَيْنا إِلَيْهِ پس از دعاى نوح و اجابت ما، مهلتى طولانى كه به آنان داديم تا آنجا كه كسانى كه در دين او داخل شده بودند برگشتند به نوح وحى كرديم:

أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا كشتى را جلو چشمان ما درست كن، لفظ «أعين» جمع «عين» به معناى باصره يا به معناى ديدگان است، «باء» به معناى «فى» يعنى كشتى را در حضور چشمهاى ما بساز يا براى سببيّت است، يعنى كشتى را بساز به سبب كمك و امداد

ملایکه‌ی ما.

بنا بر احتمال اوّل ظرف لغو است متعلّق به «اصنع» یا مستقرّ است و حال از مفعول و فاعل.

وَ وَحْيِنا کشتی را با وحی و تعلیم ما بساز فَإِذا پس آنگاه که کشتی را ساختی.

جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ و عذاب ما آمد و تنور

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۸

به جوش آمد، یعنی تنوری که فوران و جوشش آن را با آب علامت هلاکت قومت و غرق آنان قرار دادی.

فَاسْلُكْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ لفظ «کلّ» با تنوین و اضافه خوانده شده، یعنی آنگاه از هر نوع حیوان که مشتمل بر نر و مادّه است.

اثْنَيْنِ از هر زوجی دو عدد مذکّر و مؤنث بردارد تا نسل منقرض نشود.

وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَ لا تُخاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ تفسیر این آیه در سوره‌ی هود گذشت.

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ چون کسی که فطرت او قطع شده مانند عضو فاسد است که صاحبش را اذیّت می‌کند و مجاور خودش را فاسد می‌کند، با قطع آن عضو سایر اعضا سالم می‌شود، بدن استراحت می‌کند، قوم او بعد اکمال شقاوتشان مانند اعضا فاسد شده که با قطع آن‌ها و ریشه‌کن شدنشان ملایکه و جانشینان خدا راحت می‌شوند خدای تعالی امر کرد که بر نعمت ریشه کن شدن ایشان حمد خدا را گویند و گر نه نوح علیه السّلام همانطور که در دفع عذاب از قومش با خدا مجادله می‌کرد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۸۹

بر هلاک آنان اندوهناک می‌شد، نه این که او بر استیصال و درماندگی آنان شکر می‌نمود.

وَ قُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي بگو پروردگارا مرا از کشتی و از مقام حضور، اطلاق به مقام غیبت و کثرات فرود آر.

مُنْزَلًا لفظ «منزلا» از انزال و از نزول خوانده شده، آن مصدر یا اسم مکان یا اسم زمان است.

مُبارَكاً مبارک گردان برای من در مال و اولاد و یارانم.

وَ أَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ در حالی که تو بهترین میزبانی در روایت آمده است که این آیه در هنگام نزول به منزل و فرود آمدن در خانه‌ای خوانده شود.

إِنَّ فِي ذلِكَ در این قصه‌ها و داستان‌ها، یا در فرستادن نوح و دعوت او و هلاک کردن قومش لَآياتٍ نشانه‌های متعدّدی است، که دلالت بر مبدأ و توحید و علم و قدرت و مهلت دادن او نسبت به گناهکاران، رحمت و تدبیر او می‌کند.

وَ إِنْ كُنَّا و ما همواره چنین بوده‌ایم لَمُبْتَلِينَ که بندگانمان را با شرّ و خیر امتحان می‌کنیم، یا در فرستادن نوح علیه السّلام و تأخیر در هلاک کردن قوم نوح آنان را امتحان می‌کردیم.

ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ پس از قوم نوح اقوام دیگری را پدیدار ساختم که آن قوم هود، یا قوم صالح بود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۰

فَأَرْسَلْنا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ رسول عبارت از هود بود یا صالح علیه السّلام.

أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ لفظ «أن» تفسیریّه است، تفسیر «أرسلنا» است، چون در آن معنای قول است، (یعنی گفتیم که خدای را پرستش کنید.)

ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ أَ فَلا تَتَّقُونَ معنای این آیه اندک قبل از این گذشت.

وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ الْآخِرَةِ وَ أَتْرَفْناهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا (آنگاه سران آن قوم که منکر بعثت و روز قیامت بودند، یا فعل و حالت آنان گویای چنین مطلبی بود (مانند اکثر اهل هر زمان) با وجودی که ما در زندگی دنیا به آنان نعمت داده خوشحالشان کرده بودیم گفتند: ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ این رسول جز مانند شما نیست، از

آنچه شما می‌خورید او هم می‌خورد، از آنچه می‌آشامید، می‌آشامد، این دو جمله را ذکر کردند به جهت تاکید تشابه رسول به بشر، غریب شمردن برتری رسول نسبت به بشر می‌گفتند: وَ لَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ اگر از بشری مثل خودتان پیروی کنید در این صورت شما از زیانکاران هستید، چون با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۱

اطاعت بشری مثل خودتان کالای شما که همان عقل‌های شماست از بین رفتنی است.

أَ يَعِدُكُمْ آیا او به شما وعده‌ی قیامت می‌دهد! با این استفهام این وعده را بعید شمردند چون اقرار به معاد نداشتند.

أَنَّكُمْ إِذا مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ تُراباً وَ عِظاماً أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ هنگامی که شما مردید و خاک و استخوان شدید شما از نو برانگیخته می‌شوید؟!

لفظ «أنّکم» دوّم تأکید «أنّکم» اوّل است، آن را جهت طولانی شدن کلام و فاصله واقع شدن بین «انّ» اوّل و خبر آن آورده است.

یا «أنّکم» دوّم مبتداست که خبر آن ظرف مقدّم، جمله خبر «انّ» اوّل است، یا «انّکم» دوّم فاعل فعل محذوف و جواب شرط است، یا «انّکم» دوّم مبتدای محذوف الخبر و جمله جواب شرط است به تقدیر «فاء» یا فاعل ظرف است، ظرف خبر «انّ» اوّل، یا خبر «انّ» اوّل محذوف است، «انّ» دوّم با خبرش تأکید «انّ» اوّل و خبر آن است.

هَيْهاتَ هَيْهاتَ لِما تُوعَدُونَ دور و بسی دور (محال اندر محال است) آنچه رسولان به شما وعده دادند! لفظ «هیهات» با تثلیث تا با تنوین و غیر تنوین، با سکون تاء، با تبدیل تا به هاء ساکن خوانده شده.

در لفظ «هیهات» پنجاه و دو لغت وجود دارد «هیهات» و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۲

«ایهات» و «هیهان» و «ایهان» و «هایهات» و «هایهان» و «ایهات» و «ایهان» آخر این کلمه با حرکات سه‌گانه با تنوین و غیر تنوین، «هیهات» با سکون حرف آخر با «تاء» و با «هاء» و «ایها» و «آیات» این کلمه اسم است برای دوری، یا اسم فعل است به معنای دور شد، خواه مفرد باشد، یا جمع «هیه» باشد، آن کلمه‌ی طرد و زجر است و اگر کلمه «هیهات» اسم برای دوری و بعد باشد «لِما تُوعَدُونَ» خبر آن می‌شود و اگر اسم فعل باشد ضمیر فاعل در ان مستتر است. و لام «لِما تُوعَدُونَ» در این صورت برای تبیین است.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ جواب سؤال مقدّر و در مقام تعلیل است، یعنی بر همین علّت که نمی‌تواند خاک و استخوان زنده شود، در زندگی دنیوی ما جز بودن و مرگ چیز دیگری نیست و ما برانگیخته نمی‌شویم.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً وَ ما نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ما به آن رسول اذعان نداریم، یا به گفته‌ی او یقین نداریم زیرا او به خدا به دروغ افترا بسته و ما به او ایمان نداریم.

قالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِما كَذَّبُونِ هود گفت: در برابر آنچه تکذیبم می‌کنند، مرا یاری ده و خداوند در مقام اجابت دعای هود گفت: قالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نادِمِينَ و زودا که به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۳

سختی پشیمان گردند.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْناهُمْ غُثاءً آنگاه بانگ مرگباری که سزاوارشان بود آنان را فرا گرفت و چون خاشاکی پوسیده شدند.

چه کلمه «غثاء» به معنای چیزی است که سیل حامل آن است مانند کف، مرده، چیزهای پوسیده و از بین رفته.

فَبُعْداً یعنی «بعدوا بعدا» دور شدند دور شدنی، فعل حذف شده و مصدر جای آن نشسته، قاعده این بود که بگوید: «فبعدا لهم» و لکن به جای ضمیر اسم ظاهر «لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» آورد تا اشعار به علّت حکم و ذمّ دیگری برای آنان بوده باشد.

پس فرمود: لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ لام برای تبیین است، آن اخبار یا نفرین بر آنان است، معنای آن این است که هلاکت و نابودی برای گروه ستمگران ثابت است.

آیات ۴۲- ۴۴

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۲ تا ۴۴] ..... ص : ۱۹۳

اشاره

ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُوناً آخَرِينَ (۴۲) ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ (۴۳) ثُمَّ أَرْسَلْنا رُسُلَنا تَتْرا كُلَّ ما جاءَ أُمَّةً رَسُولُها كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنا بَعْضَهُمْ بَعْضاً وَ جَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ فَبُعْداً لِقَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ (۴۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۴

ترجمه: ..... ص : ۱۹۴

سپس بعد از آنان نسلهای دیگر پدید آوردیم.

هیچ امّتی از اجل خویش پیش نمی‌افتند و پس نمی‌مانند.

سپس پیامبرانمان را پیامی فرستادیم، هر گاه که پیامبری به سراغ امّتش می‌آمد او را دروغگو می‌انگاشتند، آنگاه آنان را به دنبال همدیگر آوردیم [و از میان بردیم] و افسانه‌شان گرداندیم آری لعنت بر قوم بی‌ایمان.

تفسیر ..... ص : ۱۹۴

ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُوناً آخَرِينَ پس بعد از آنان اقوام دیگری را ایجاد کردیم و آنان نیز در موعدی که بر ایشان مقدّر شده بود هلاک شدند، زیرا که قول خدا: ما تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَها وَ ما يَسْتَأْخِرُونَ کنایه از هلاکت و نابودی آنان در موعد مقرّر و تهدید حاضرین است، یعنی، هیچ امّتی از اجل خویش پیش نمی‌افتند و پس هم نمی‌ماند.

ثُمَّ أَرْسَلْنا رُسُلَنا تَتْرا لفظ «تتری» از وتر ضدّ شفع است، تاء از واو تبدیل شده است، مانند تاء «تقوی» و آن وصف یا مصدر است، الف برای تأنیث است مثل «تقوی» یا برای الحاق است.

بنابر همین دو احتمال است که به صورت منوّن و غیر منوّن خوانده شده، معنای آن این است که رسولان خود را یکی یکی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۵

فرستادیم و لیکن کلمه‌ی «مواترت» استعمال نمی‌شود مگر این که بین اشیا تعاقب و دنبال هم بودن باشد با مهلت و تراخی، چه اگر بین اشیا مهلت و تراخی نباشد مدارکت و مواصلت استعمال می‌شود.

كُلَّ ما جاءَ أُمَّةً رَسُولُها كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنا بَعْضَهُمْ بَعْضاً امّا هر گاه که پیامبر به سوی امّتی می‌آید او را تکذیب می‌کردند، لذا در انکار و در عقاب و هلاک کردن بعضی از امّت‌ها به دنبال بعضی دیگر بودند.

وَ جَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ بعضی آنان را طوری به هلاکت و نابودی رساندیم که سرگذشت و حال و وضع آنان بین مردم به صورت افسانه درآمد.

لفظ «أحادیث» جمع «أحدوثة» یا جمع «أحداث» است که آن هم جمع حدیث است، یا از همان اوّل جمع «حدیث» است که شاذّ می‌باشد، حمل احادیث بر قوم و امّت در صورتی که جمع حدیث باشد جهت مبالغه در ریشه کن شدن آنان‌ست، گویا که در بین مردم از آنان جز افسانه‌هایشان باقی نمانده است.

فَبُعْداً لِقَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ نظير اين نفرين اندكى قبل گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۶

آيات ۴۵- ۵۰

[سوره المؤمنون (۲۳): آيات ۴۵ تا ۵۰] ..... ص : ۱۹۶

اشاره

ثُمَّ أَرْسَلْنا مُوسى وَ أَخاهُ هارُونَ بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ (۴۵) إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً عالِينَ (۴۶) فَقالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ (۴۷) فَكَذَّبُوهُما فَكانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ (۴۸) وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۴۹) وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً وَ آوَيْناهُما إِلى رَبْوَةٍ ذاتِ قَرارٍ وَ مَعِينٍ (۵۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۹۶

سپس موسى عليه السّلام و برادرش هارون را همراه با معجزات خويش و برهان آشكار فرستاديم.

به سوى فرعون و بزرگان قومش، آنگاه گردنكشى كردند و قومى بزرگى طلب بودند.

پس گفتند آيا به دو بشر همانند خودمان ايمان بياوريم؟ حال آن كه قوم آنان پرستندگان ما هستند.

سپس آن دو را دروغگو انگاشتند و جزو نابود شدگان گرديدند.

و به راستى به موسى عليه السّلام كتاب آسمانى داديم، باشد كه هدايت يابند.

و پسر مريم و مادرش را پديده‌ى [معجزه آساى] شگرفى قرار داديم و آن دو را بر زمينى بلند كه آرام جاى بود، آبى روان داشت، جاى داديم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۷

تفسير ..... ص : ۱۹۷

ثُمَّ أَرْسَلْنا مُوسى وَ أَخاهُ هارُونَ بِآياتِنا سپس موسى عليه السّلام و هارون برادرش را با آيات و نشانه‌هاى نه‌گانه‌ى يا با معجزات يا با احكام خويش فرستاديم.

وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ و نيز با سلطان ظاهر، يا ظاهر كننده، مقصود از سلطان عصاى موسى عليه السّلام، يا برهان قولى، يا سلطنت و تسلّط او بر قهر دشمنان است.

إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بر قوم فرعون به صورت مطلق، يا خواص فرعون.

فَاسْتَكْبَرُوا ولى آنان نسبت به موسى عليه السّلام و قبول دين او استكبار و تكبر ورزيدند.

وَ كانُوا قَوْماً عالِينَ و آنان يعنى قوم فرعون قومى عالى و برتر بودند، البته دين و برترى بر حسب دنيا و غلبه‌ى آنان بر اهل سرزمين خويش و تفوّق بر ساكنان مصر حاصل شده بود.

فَقالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ پس گفتند: آيا ما به دو نفر ايمان بياوريم كه مثل ما هستند در حالى كه قوم آنان بنده‌ى ما هستند، يعنى موسى عليه السّلام و هارون خودشان كه فضل و برترى ندارند، همچنين است قومشان،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۸

شخص عاقل کسی را که هیچ جهت برتری ندارد و ترجیح نمی‌دهد، بلکه ما بر آنان برتری داریم که قوم آن دو را به بندگی و بردگی کشیده‌ایم، چون قبطی در کارها بندگی سبطی می‌کرد، یا سبطی همانند قبطی فرعون را پرستش می‌کرد.

فَكَذَّبُوهُما فَكانُوا پس قوم فرعون آن دو را تکذیب کردند، بعد از تکذیب بدون مهلت.

مِنَ الْمُهْلَكِينَ از هلاک‌شدگان گشتند یعنی از حیات انسانی نابود و هلاک شدند، نه از حیات حیوانی، یا از همان لحظه خود را در مسیر غرق و هلاکت که پس از آن رخ داد قرار دادند و آوردن لفظ «فاء» برای این است که فاء و ترتیب در هر چیزی بر حسب همان چیز است، هلاک کردن که به دنبال رسالت بدون مهلت باشد، به این است که رسالت و احتجاجات آن تمام و کامل شود، آنگاه انجام بگیرد.

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ و ما به موسی علیه السّلام کتاب نبوّت و احکام آن، یا تورات را دادیم.

لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ تا شاید که قوم فرعون، یا فرعون و قوم او راه هدایت پیش گیرند، این معنا موافق تفسیر کتاب به نبوّت و احکام آن می‌باشد.

وَ جَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ آيَةً و فرزند مریم و مادرش را آیت و نشانه قرار دادیم، چه مریم از اوّل بلوغش آیت و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۱۹۹

نشانه‌ی خدا بود، که او عبادت می‌کرد و توجّه به دنیا و لذّت‌های آن نداشت، روزیش از جانب خدا می‌آمد، میوه‌ی تابستانی در زمستان و میوه‌ی زمستانی در تابستان برای او می‌آمد، حامله شد بدون این که با بشری تماس پیدا کند، مدّت حمل او کوتاهترین مدّت بود، یک ساعت بود یا اندکی بیشتر، چه بر احدی حامله بودن او ظاهر نشد، حامله گشت بدون این که بکارتش زایل شود، آیت و نشانه بودن عیسی احتیاج به تفضیل ندارد.

وَ آوَيْناهُما إِلى رَبْوَةٍ «ربوة» به معنای جای بلند و مرتفع است، «ربوة» با ضمّه را و فتحه آن خوانده شده، «رباوة» با ضمّه را، کسره‌ی آن، «ربوة» و «رباوة» با حرکات سه‌گانه‌ی را، در هر دو خوانده شده، معنای آن جای بلند از زمین است.

ذاتِ قَرارٍ که سرزمین بلند و هموار برای آب و آرامش بخش بود بدین گونه که باز و هموار و قرارگاه آب بود، یا قرارگاه برای مردم، به سبب این که هر کس در آنجا بود، داخل آنجا می‌شد استقرار پیدا می‌کرد و در آنجا ماندگار می‌شد، چون جایش خوب و نعمت‌ها در آنجا فراوان بود.

وَ مَعِينٍ و دارای آب جاری بود، یعنی از «معنی الماء» یعنی آب جریان پیدا کرد، یا از «ماعون» به معنای معروف است، یا اسم مفعول از «عین» است یعنی به علّت آشکار بودن و بلند بودن آنجا با چشم دیده می‌شود،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۰

مقصود بیت المقدس، یا دمشق، یا رمله‌ی فلسطین، یا مصر است.

از ابی جعفر و ابی عبد اللّه علیه السّلام آمده است: که مقصود حیره‌ی کوفه و اطراف آن است، قرار مسجد کوفه، معین فرات است «۱».

آیات ۵۱- ۶۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۱ تا ۶۲] ..... ص : ۲۰۰

اشاره

يا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّباتِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً إِنِّي بِما تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (۵۱) وَ إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (۵۲) فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُراً كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (۵۳) فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ (۵۴) أَ يَحْسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مالٍ وَ بَنِينَ (۵۵)

نُسارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْراتِ بَلْ لا يَشْعُرُونَ (۵۶) إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۵۷) وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۵۸) وَ الَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لا يُشْرِكُونَ (۵۹) وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ ما آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلى رَبِّهِمْ راجِعُونَ (۶۰)

أُولئِكَ يُسارِعُونَ فِي الْخَيْراتِ وَ هُمْ لَها سابِقُونَ (۶۱) وَ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ لَدَيْنا كِتابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۶۲)

---

(۱) التفسير الصافی ج ۳ ص ۴۰۱ و مجمع البيان ج ۴ ص ۱۰۸

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۱

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

ای پیامبران از پاکیزه‌ها بخورید و کارهای شایسته کنید که من از آنچه می‌کنید آگاهم.

و همانا این امّت شماست، امّتی یگانه، من پروردگار شما هستم، پس از من پروا کنید.

ولی آنان در کارشان، در میان خود اختلاف و تفرقه یافتند هر گروهی به آنچه دارند دلخوشند.

پس ایشان را یک چند در غفلتشان واگذار.

آیا چنین می‌انگارند که آنچه از مال و فرزندان که بدان مددشان می‌کنیم.

در خیر و خوبی به نفع ایشان می‌کوشیم؟ [چنین نیست] بلکه [حقیقت را] در نمی‌یابند.

بیگمان کسانی که از خشیت پروردگارشان بیمناکند.

و کسانی که به آیات پروردگارشان ایمان می‌آورند.

و کسانی که به پروردگارشان شرک نمی‌ورزند.

و کسانی که آنچه باید [در راه خدا] بدهند، می‌دهند و دلهایشان هراسان است که به سوی پروردگارشان باز می‌گردند.

اینانند که به نیکوکاری می‌شتابند و هم ایشان در آن پیشتازند.

و ما بر هیچ کس جز به اندازه‌ی توانش تکلیف نمی‌کنیم و نزد ما کتابی است که به حق سخن می‌گوید و به ایشان ستم نرود.

تفسير ..... ص : ۲۰۱

يا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّباتِ جمله‌ی «من الطّيبات» حال است به تقدير قول، يا جواب سؤال مقدّر است بنا به تقدير قول، گويا كه گفته شده: خداوند به رسولان چه گفت؟ اعمّ از اين كه خطاب در يک دفعه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۲

برای مجموع آنان در عالم جمع باشد، كه آن عالم ارواح است، يا خطاب برای هر يک در زمان خودش باشد، لكن خداوند در مقام حكايت آنان را در يک جا جمع نمود.

برخی گفته‌اند: كه آن خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، بدون اين كه قول در تقدير گرفته شود، آوردن صيغه‌ی جمع برای جاری شدن بر طريقه و روش عرف است كه در مخاطبه‌ی يک نفر هم جمع می‌آورند.

و بارها این مطلب گذشته است که اکل (خوردن) فقط مخصوص چیزی نیست که عرف آن را خوردن بداند و بشناسد، بلکه ادراک هر درک کننده، فعل هر عضو، تحریک هر محرّک، تحرّک هر متحرّک برای آن اکل و خوردن محسوب می‌شود چون مراتب انسان زیاد است طیّبات و پاکیزه‌های هر مرتبه از جهت خلقی‌اش آن است که سازگار و علایم لذّت آن مرتبه باشد.

و از جهت حقّی‌اش آن است که مباح بوده و با امر خدا کسب شده باشد و مورد رضای او باشد، اعمّ از این که موافق سایر مراتب باشد یا نباشد.

وَ اعْمَلُوا صالِحاً عمل صالح انجام دهید، مقصود از عمل صالح یک فرد معیّن نیست، زیرا که انبیاء اگر مأمور به انجام همه‌ی عمل‌های صالح نبودند مأمور به بیشتر آنان بوده‌اند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۳

خداوند از سایر بندگان به یک فرد غیر معیّن از عمل صالح اکتفا نمی‌کند تا چه رسد به انبیا.

پس مقصود این است که عمل صالح بزرگی انجام دهید، چه تنوین و تنکیر در امثال این موارد بعد از آن که معلوم شد مقصود یک فرد غیر معین نیست یا برای تحقیر است یا تعظیم، تحقیر منافات با امر انبیا دارد پس باید مقصود و تعظیم باشد، عمل صالح بزرگی که هیچ صالحی جز با صالح بودن آن ممکن نیست عبارت از ولایت است.

بنابر این باید آیه چنین تفسیر شود: ای رسولان بخورید از طیّبات و پاکیزه‌ها که همان روزی‌های اعضاء و قوا و مدارک است از اعمال قالبی شرعی و نفسانی نبوی، عمل صالح بزرگی را انجام دهید که عبارت از ولایت و توجّهات و استعدادها و الهام‌ها و مشاهدات متعلّق به ولایت است.

إِنِّی بِما تَعْمَلُونَ من به آنچه که از اعمال قالبی و قلبی انجام می‌دهید عَلِیمٌ دانا هستم، ممکن است خطاب به رسولان باشد، مقصود از حکم امّت‌های آنان باشد از قبیل به تو می‌گویم تا همسایه بشنود، یا امّت‌ها با رسولان همه مقصود باشند.

وَ إِنَّ هذِهِ أُمَّتُكُمْ این دین شما، یا جماعت شما که به شما ایمان آورده‌اند، به شما اقتدا کرده‌اند، سیاق عبارت اقتضا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۴

می‌کند که چنین گفته شود:

«هذه أممکم» به صورت جمع امّت، لیکن خدای تعالی چون در مقام حکایت خطاب را به صورت جمع آورد، یا آنان را در اصل خطاب در عوالم بالا جمع کرد، امّت‌ها را نیز در لفظ «امّت» جمع نمود، چه این لفظ بر واحد و کثیر اطلاق می‌شود.

و لفظ «انّ» با همزه‌ی مفتوح در دو صورت مشدّد و مخفّف خوانده شده که عطف بر «بما تعملون» یا بتقدیر لام باشد تا تعلیل قول خدا «فاتّقون» قرار گیرد، لفظ «انّ» با کسره‌ی همزه خوانده شده تا عطف بر «إِنِّی بِما تَعْمَلُونَ عَلِیمٌ» باشد.

أُمَّةً واحِدَةً وَ أَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ مقصود از آیه این است که ما رسولان را فرستادیم و پس از آن که تبلیغ رسالت کردند، امّت‌هایشان به آنان پاسخ دادند، بین ما و بندگان ما واسطه قرار گرفتند، صاحب دو اضافه و دو نسبت گشتند، یکی نسبت آنان با ما، دیگری نسبت‌شان با بندگان، آنوقت به آنان گفتیم:

ای رسولان شما پیشوایان بندگان ما هستید، پس عمل‌های قالبی که مورد رضای نفوس و رضای ما باشد انجام دهید، تا امّت‌ها به شما تأسّی و اقتدا کنند، از شما منزجر و دینتان متنفّر نشوند، عمل‌های قلبی انجام دهید که بدان وسیله توجّه شما به سوی ما باشد و فیض ما به شما برسد تا تربیت شما نسبت به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۵

بندگان ما بر حسب ظاهر و باطن تمام گردد.

زیرا من به اعمال قالبی و قلبی که انجام می‌دهید دانا و آگاهم، نیز برای این که این مردم امّت شما هستند پس باید منظور از اعمال

شما صلاح حال آنان باشد، من پروردگار شما هستم که بر شما چیزی را افاضه می‌کنم قوام و استواری و صلاح شما و صلاح امّت‌تان به آن بستگی دارد، پس در عدم مراقبت حال امّت‌ها و عدم توجّه به من جهت گرفتن چیزی که صلاح امّت‌ها به آن است از خشم من بترسید.

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ امّت هر رسولی در زمان خودش به واسطه‌ی مراقبت رسول و جمع شدن مردم بر دین آن رسول یک امّت بود، ولی بعد از رفتن رسولشان به سبب استبداد بعضی از آنان در رأی و تسلیم نشدن به وصیّ رسولشان، اختیار مذهب و ملک خاصّی، در امر دینشان پراکنده گشتند، چنانچه این مطلب در امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله اتّفاق افتاد، یا به خاطر امر دینشان به فرقه‌های مختلف پراکنده و متفرّق شدند.

زُبُراً لفظ «زبر» جمع «زبور» به معنای گروه و فرقه است، «زبرا» با فتحه‌ی باء جمع «زبرة» به معنای قطعه نیز خوانده شده، مثل غرفه و غرف، یعنی امر دینشان را به قطعه‌های مختلف متفرّق و پراکنده ساختند، یا متفرّق شدند در حالی که آنان گروههای مختلف بودند، یا لفظ «زبر» جمع

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۶

«زبور» به معنای کتاب است.

یعنی دینشان را کتابهایی قرار دادند که به آن کتابها متوسّل شده و از صاحب دینشان منصرف می‌گردند، می‌گویند: کتاب ما را کافی است همان‌طور که امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله امر دینشان را مستند به کتاب آسمانی کردند که آن را جمع کردند، یا مستند به کتابهایی کردند که برای تصحیح دینشان آن‌ها را تدوین نمودند، بر همه‌ی تقاریر صحیح است که «زبرا» مفعول دوّم و حال باشد.

كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ استنیاف و جواب سؤال مقدّر و در مقام تعلیل است، یعنی آنان به همان چیزی از علوم و مسایل که نزد خودشان است و آرای راضی و خوشحال شدند، پس خواستند آنچه را که نزد خودشان است رواج دهند، از صاحب دینشان استنکاف ورزیدند.

فَذَرْهُمْ اکنون که حال امّت‌ها این چنین است که ذکر شد، حال امّت تو نیز به همان حال که ذکر شد برمی‌گردد پس امّت‌ها و منافقین امّتت را به حال خودشان واگذار.

فِي غَمْرَتِهِمْ و بگذارد در غفلت خویش به‌سر برند و نگران ردّ یا قبول آنان مباش.

حَتَّى حِينٍ تا هنگام عذاب بدست تو یا جانشین تو، یا هنگام مرگ و ظهور علی علیه السّلام فرا رسد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۷

أَ يَحْسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مالٍ وَ بَنِينَ نُسارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْراتِ مردم کافر خیال می‌کنند که ما آنان را به مال و فرزندان مدد می‌کنیم برای این است که در حقّشان مساعدت و تعجیل به خیرات دنیا کردیم؟ و در نتیجه از وصیّ تو استنکاف می‌کنند، نه چنین نیست.

بَلْ لا يَشْعُرُونَ بلکه آنان نمی‌دانند که مال و فرزند جز فریب و مکر نیست و لذا به گمان و پندارشان خوب می‌آید و از وصیّ تو استنکاف می‌کنند.

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

چرا این گمان شایسته نیست و نباید این گمان را بکنند؟! سپس فرمود: برای اینکه ما در خیرات برای اینان و ایشان سرعت و پیشی می‌گرفتیم و بیان این کلمه در سوره‌ی انبیا در تفسیر قول خدا: وَ هُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ گذشت.

وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ مؤمنین کسانی هستند که به همه‌ی آیات خدا ایمان می‌آورند، به خصوص به آیات بزرگ خدا از

انبیا و اولیا اذعان می‌کنند، یا کسانی هستند که به آیات پروردگارشان با بیعت عام یا خاص ایمان می‌آورند، بدین گونه که آیات آفاقی و انفسی سبب می‌شود که به انبیا توجّه کنند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۸

و به دست آنان با بیعت عامّ اسلام بیاورند یا به اولیاء توجّه کنند.

و به دست آنان با بیعت خاصّ ایمان بیاورند، آنان کسانی هستند که بعد از اسلام یا ایمان بِرَبِّهِمْ به پروردگار مضافشان که همان ربّ آنان در ولایت است لا یُشْرِکُونَ شرک نمی‌آورند.

یعنی به دست غیر انبیا و اولیا بیعت نمی‌کنند، یا به غیر آنان توجّه نمی‌کنند، یا اطاعت غیر آنان را نمی‌کنند، یا پیروی هوای خودشان را نمی‌کنند.

وَ الَّذِینَ یُؤْتُونَ ما آتَوْا و نیز مؤمنین کسانی هستند آنچه را که دارند و به آنان داده شده به دیگران می‌دهند از قبیل صدقات یا همه‌ی اعمال الهی.

یُؤْتُونَ ما آتَوْا از ثلاثی مجرّد خوانده شده، یعنی انجام می‌دهند آنچه را که به جا آورده‌اند.

وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ دلهایشان از کوتاهی و تقصیر در اعمال ترسناک است زیرا آنان می‌دانند که نمی‌توانند در راه خدا آن چنان که باید جهاد کنند و حتی نمی‌توانند در خور جهاد خودشان نیز جهاد نمایند این عبارت در اخبار ما این چنین تفسیر شده است: دلهایشان ترسناک است و امیدوار، نقل شده است که مؤمن جامع احسان و شفقت است و منافق جامع اسائه و بدی و منّت‌گذاری است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۰۹

أَنَّهُمْ إِلی رَبِّهِمْ راجِعُونَ دلهای آنان ترسناک است بدان سبب که آنان در حال بازگشت و سلوک به سوی خدا یا پروردگار مضافشان هستند، یا دلهای آنان ترسناک است از این که به سوی خدا پروردگار مضافشان باز می‌گردند در حالی که تقصیر و کوتاهی کرده‌اند، یا دلهای آنان ترسناک است از فوت بازگشت به پروردگارشان، از این که برای آنان رجوع به حضور نزد ربّ مضاف به سبب فکر مصطلح صوفی- که عبارت از تمثّل صورت شیخ نزد سالک است- ممکن نیست، یا دلهای آنان ترسناک است زیرا که آنان در حال سلوک به سوی پروردگار مضافشان هستند، هر اندازه که به او نزدیک‌تر می‌شوند عظمتش را بیشتر از سابق احساس می‌کنند، هر اندازه که بیشتر عظمت او را احساس کنند ترس و هیبت او در دلشان زیادتر می‌شود.

در خبری از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است: سپس فرمود، می‌دانید چه چیزی به مؤمنین داده شد؟ به خدا قسم به آنان طاعت همراه با محبّت و ولایت داده شد، آنان در این مسئله ترسناک هستند و ترس آنان ترس شک نیست، لکن می‌ترسند که آنان در محبّت و طاعت ما مقصّر باشند «۱».

أُولئِکَ یُسارِعُونَ فِی الْخَیْراتِ آنان با شتاب به

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۰۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۰

سوی خیرات می‌روند این جمله در مقابل جمله‌ی أَ یَحْسَبُونَ أَنَّما نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مالٍ وَ بَنِینَ نُسارِعُ لَهُمْ فِی الْخَیْراتِ می‌باشد، اینجا در مورد مؤمنین فعل به خودشان نسبت داده شده تا اشعار بر این باشد که عمل و اوصاف مؤمنین که ذکر شد اگر چه سبب فاعلی خیرات و سرعت آنان نیستند، لیکن آنان سبب قابل می‌باشند، این که اگر آنان به خیری رسیده‌اند به علّت عملشان بوده است.

بر خلاف مسارعت در مورد کفّار که سرعت در خیرات آنان در آنجا عبارت از مدد رساندن به مال و اولاد بوده است و این جز از ناحیه‌ی خدا نمی‌تواند باشد و این در حقیقت سرعت بخشیدن در خیرات نیست.

بلکه هلاکت تدریجی و سرعت در عقوبت از ناحیه‌ی خداست زیرا خدا فرمود: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ (خدا خواسته است تا آنان را در زندگی دنیا عذاب دهد و از بین ببردشان زیرا آنان کافر بودند).

وَ هُمْ لَها سابِقُونَ و مؤمنین در خیرات و کارهای خیر متّصف به سبقت گرفتن از همدیگر هستند، یا در نزد خدا نسبت به مردم سابق هستند، یا به طاعت، یا ثواب، یا بهشت از مردم سبقت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۱

می‌گیرند، یا مؤمنین ثواب یا بهشت را قبل از آخرت یا قبل از مردم اخذ می‌کنند، بنابر این لام زایده می‌باشد که برای تقویت آورده شده است.

وَ لا نُکَلِّفُ عطف بر ما قبل است، در آن رفع توهّم است، چون ممکن است کسی توهّم نماید که جمع بین حقایق این اوصاف ممکن نیست، یا توهّم شود که آنان که به آنچه نزدشان است خوشحالند و قدرت و توانایی اقدام بر اوصاف مذکور را ندارند، پس این توهّم را رفع نمود که ما هیچ نفسی را جز به مقدار قدرت و طاقتش مکلّف نمی‌کنیم.

نَفْساً إِلَّا وُسْعَها لفظ «وسع» با حرکات سه‌گانه‌ی و او قدرت و طاقت است، یعنی ما نفسی را تکلیف نمی‌کنیم جز به مقدار طاقت، یا به مقداری که طاقت او گنجایش تکلیف دارد یعنی همیشه تکلیف پایین‌تر از طاقت است.

وَ لَدَیْنا کِتابٌ یَنْطِقُ بِالْحَقِّ این جمله نیز برای رفع توهّم دیگری است مبنی بر مدد کردن به اموال و اولاد کفّار را خوشحال کرده است.

پس نباید خداوند به آنان در این مورد مدد برساند، پس خداوند فرمود: امداد و مهلت دادن ما به سبب بدکار بودن و بدی کردارشان است و نزد ما کتابی است که آن کتاب اعمال آنانست

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۲

(که نگهبانان می‌نویسند) یا کتابی است که سابق بر وجود آنانست از الواح عالی که سخن به حقّ می‌گوید.

و نسبت سخن گفتن به کتاب مجازست، یا برای این است که همه‌ی کتابهای عالی دارای حیات، علم، شعور و نطق است.

وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ بر آنان با زیاد شدن عقاب (عقوبت بدون استحقاق) ستم و ظلم نمی‌شود.

آیات ۶۳- ۷۷

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۳ تا ۷۷] ..... ص : ۲۱۲

اشاره

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِی غَمْرَةٍ مِنْ هذا وَ لَهُمْ أَعْمالٌ مِنْ دُونِ ذلِکَ هُمْ لَها عامِلُونَ (۶۳) حَتَّی إِذا أَخَذْنا مُتْرَفِیهِمْ بِالْعَذابِ إِذا هُمْ یَجْأَرُونَ (۶۴) لا تَجْأَرُوا الْیَوْمَ إِنَّکُمْ مِنَّا لا تُنْصَرُونَ (۶۵) قَدْ کانَتْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ فَکُنْتُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ تَنْکِصُونَ (۶۶) مُسْتَکْبِرِینَ بِهِ سامِراً تَهْجُرُونَ (۶۷)

أَ فَلَمْ یَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جاءَهُمْ ما لَمْ یَأْتِ آباءَهُمُ الْأَوَّلِینَ (۶۸) أَمْ لَمْ یَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْکِرُونَ (۶۹) أَمْ یَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَ أَکْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ کارِهُونَ (۷۰) وَ لَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْواءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ بَلْ أَتَیْناهُمْ بِذِکْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِکْرِهِمْ مُعْرِضُونَ (۷۱) أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجاً فَخَراجُ رَبِّکَ خَیْرٌ وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ (۷۲)

وَ إِنَّکَ لَتَدْعُوهُمْ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۷۳) وَ إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّراطِ لَناکِبُونَ (۷۴) وَ لَوْ رَحِمْناهُمْ وَ کَشَفْنا ما بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ (۷۵) وَ لَقَدْ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ فَمَا اسْتَکانُوا لِرَبِّهِمْ وَ ما یَتَضَرَّعُونَ (۷۶) حَتَّی إِذا فَتَحْنا عَلَیْهِمْ باباً ذا

عَذابٍ شَدِيدٍ إِذا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۳

ترجمه: ..... ص : ۲۱۳

بلکه دلهای ایشان از این [حقیقت] در غفلت است، کارهایی [ناروا] جز این دارند که انجام دهنده‌ی آنند.

تا آنگاه که نازپرورده‌گانشان را به عذاب فرو گیریم، آنگاه است که زاری می‌کنند.

امروز زاری مکنید چرا که شما از ما یاری نمی‌یابید.

چنین بود که آیات من بر شما خوانده می‌شد، شما [به آن] پشت می‌کردید.

در حالی که در برابر آن تکبّر می‌ورزیدید و در باره‌ی آن شبها افسانه‌سرایی و پریشانگویی می‌کردید.

آیا در این سخن اندیشه نمی‌کنند یا چیزی که به سراغ نیاکانشان نیامده بود، به سراغ آنان آمده است؟

یا آن که پیامبرشان را نمی‌شناسند و لذا با او بیگانه‌اند.

یا می‌گویند او جنونی دارد [چنین نیست] بلکه [پیامبر] حق را برای آنان آورده است، بیشترینه‌ی آنان ناخواهان حق‌اند.

و اگر حق از هوی و هوسهای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۴

آنان پیروی می‌کرد، بی‌شک آسمان و زمین و هر که در آنان‌ست، تباه می‌شد حق این است که حدیث خودشان را برایشان آورده‌ایم، آنگاه آنان از یاد خویش رویگردانند.

یا [شاید] از آنان مزدی می‌طلبی؟ ولی پاداش پروردگارت [بسی] بهتر است، او بهترین روزی دهندگان است.

و تو ایشان را به راهی راست می‌خوانی.

و کسانی که به آخرت ایمان نمی‌آورند، از راه [راست] به دور افتاده‌اند.

و اگر بر آنان رحمت می‌آوردیم و بلایی را که دچارش بودند، می‌گرداندیم، در طغیانشان با سرگشتگی پای می‌فشردند.

و به راستی آنان را با عذاب فرو گرفتیم، در برابر پروردگارشان زاری و خاکساری نکردند.

تا آن که بر آنان دری از عذاب سخت گشودیم، آنگاه بود که نومید شدند.

تفسیر ..... ص : ۲۱۴

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هذا بلکه قلوب آنان در غفلت است و در حال غفلت از این کتاب هستند، یا از آنچه که ذکر شد از اوصاف نیکان و اخیار که سابق هستند، یا از اتّصاف ایشان (اخیار) به آن اوصاف، یا از قرآن غافل هستند، چنانچه در تفسیر قمی آمده است. وَ لَهُمْ أَعْمالٌ مِنْ دُونِ ذلِكَ آنان غیر از تفرّق در دین و خوشحال شدن به آنچه که در نزدشان است و پسندیدن آرای خودشان اعمال دیگری نیز دارند، یا غیر از آن جهل و غفلت اعمال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۵

دیگری ندارند.

هُمْ لَها عامِلُونَ کارهایی انجام می‌دهند که عبادت هوای نفس است، خواه به صورت عبادات باشد یا به صورت معاصی.

حَتَّى إِذا أَخَذْنا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذابِ تا وقتی که نازپرورده‌ها و آنانرا که در رفاه و نعمت زندگی می‌کنند به عذاب اعمالشان بگیریم،

این جمله غایت عمل آنان یا غایت غفلت قلوبشان است، خصوص مالداران را ذکر کرد، چون آنان منشأ کفر خود و دیگران شدند، نیز برای این که مالداران با مؤاخذه‌ی دیگران متنبّه نشده و تضرّع نمی‌کنند، مقصود از عذاب، عذاب مرگ و آخرت یا عذاب دنیا است.

این آیه به کشته شدن مالداران قریش در روز بدر و به گرفتار شدن به قحطی تفسیر شده است.

هنگامی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر آنان نفرین کرد و فرمود: خدایا بر قبیله‌ی «مضر» سخت بگیر، بر آنان رحم نکن و سالهایی پیش بیاور مانند سالهای یوسف (یعنی سالهای قحطی که یوسف علیه السّلام پیش‌بینی کرده بود)، خداوند آنان را به قحطی مبتلا کرد، تا جایی

. لفظ «مضر» مانند «زفر» پدر قبیله‌ای است، لقب «مضر الحمراء» به او داده‌اند، چون از پدرش طلا به ارث برده، یا برای این که آنان در جنگ علم سرخ بلند می‌کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۶

که نجاست و سگ‌ها را خوردند.

إِذا هُمْ یَجْأَرُونَ لفظ «جأر» بر وزن «منع» یعنی صدایش را به دعا بلند کرد و تضرّع و استغاثه نمود، یعنی آن قحطی و بلا به حدّی رسید که آنان صدایشان را به دعا و ناله بلند کردند.

لا تَجْأَرُوا الْیَوْمَ در اینجا قول در تقدیر است و جواب سؤال مقدّر است، یعنی به آنان گفتیم استغاثه و فریاد نکنید.

إِنَّکُمْ مِنَّا لا تُنْصَرُونَ شما از طرف ما، یا از عذاب ما یاری داده نمی‌شوید.

قَدْ کانَتْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ فَکُنْتُمْ عَلی أَعْقابِکُمْ تَنْکِصُونَ آیات من به شما خوانده می‌شد و شما به پیشینیانتان «تنکصون» برمی‌گشتید.

لفظ «نکص» استعمال نمی‌شود مگر در بازگشت و رجوع از خیر و خوبی، گذشت که فطرت همه‌ی مردم بر کار خیر است، بر همان فطرت حرکت می‌کنند و می‌روند.

خدای تعالی کسی را که از دین و خیر برمی‌گردد مادامی که فطرتش قطع نشده به کسی تشبیه می‌کند که از مقصد به عقب و قهقرا برمی‌گردد، چون با باقی ماندن فطرتش روی او به مقصدش بود اگر چه از آن خیراتی که برای او با فطرت یا با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۷

کسبش حاصل شده بود تنزّل کرده و پایین آمده باشد.

مُسْتَکْبِرِینَ بِهِ به خانه‌ی خدا، یا به شهر مکّه استکبار می‌ورزیدند، شهرت افتخار و استکبار آنان به بلد حرام و بیت حرام از ذکر قبلی آن بی‌نیاز کرده است.

یا نسبت به قرآن استکبار می‌ورزیدند، که تلاوت آیات دلالت بر همین معنا می‌کند، یا مقصود محمد صلّی اللّه علیه و آله است که جاری بودن او بر زبانهایشان در محافل و مجالس آنان قرینه‌ی این معناست.

و بنابر دو احتمال اوّل لفظ «باء» برای سببیّت، یا صله‌ی «مستکبرین» است با تضمین کلمه‌ای که معنای تکذیب دهد.

ممکن است لفظ «به» متعلّق به «تهجرون»، «باء» برای ظرفیّت باشد اگر ضمیر به «بیت» یا «حرم» برگردد.

برای سببیّت یا الصاق باشد اگر ضمیر به قرآن یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله برگردد.

سامِراً لفظ «سامر» اسم جماعت سامرین است، یعنی کسانیکه شب سخن بی‌فایده می‌گویند، یا نام محلّ سمر و افسانه است.

تَهْجُرُونَ یعنی از محمّد صلّی اللّه علیه و آله قطع می‌کنید، یا استهزا و مسخره می‌کنید، یا سر می‌شکنید.

لفظ «تهجرون» با فتحه‌ی (ت) ضمّه‌ی جیم، با ضمّه‌ی (ت) و کسره‌ی جیم خوانده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۸

أَ فَلَمْ یَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ آیا در باره‌ی تو و ادّعای رسالتت اندیشه نکردند، پس در قرآن تدبّر نمی‌کنند یا در گفتار تو تدبیر و اندیشه نکردند تا بدانند که از هوای نفسانی و امراض قلبی و اغراض دنیوی ناشی نشده است.

أَمْ جاءَهُمْ ما لَمْ یَأْتِ آباءَهُمُ الْأَوَّلِینَ یا چیزی برای آنان آمد که برای پدران پیشین‌شان نیامد، مانند کتاب و شریعت و رسول تا جایی که نفهمیدند و نشناختند و مانند او را نشنیدند آنان روی همین جهت او را انکار می‌کنند.

أَمْ لَمْ یَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ یا رسولشان را نمی‌شناسند از جهت نسب و حسب و از جهت صدق و امانت از اوّل طفولیّت، نشو و نما؟! فَهُمْ لَهُ سپس این کفّار پیامبر را مُنْکِرُونَ انکار می‌کنند، نه شریعت و کتاب را، چون شناختی به حال پیامبر ندارند.

أَمْ یَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ یا می‌گویند او جنون دارد، لذا او را انکار می‌کنند.

بَلْ یعنی بلکه هیچ کدام از اینها نیست، زیرا شریعت و رسالت و کتاب سیره‌ی الهی است که از زمان آدم جریان دارد، رسول آنان نیز به حسب و نسب، صدق و امانت معروف بود به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۱۹

خوبی که او را محمّد امین لقب دادند، محمّد صلّی اللّه علیه و آله در بین آنان قبل از ادّعای رسالت عاقل‌ترین آنان بود.

و لکن: جاءَهُمْ بِالْحَقِّ چون حقّ آمد که هم سنخ با آنان نبود، وَ أَکْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ کارِهُونَ و بیشتر آنان حقّ را نمی‌پسندند، چون سنخیّت با آن ندارند، حقّ موافق هواهای آنان نیست.

البتّه حقّ مطلق عبارت از خدای تعالی است، حقّ مضاف مشیّت اوست و آن فعل خدای تعالی، سپس ولایت، سپس نبوّت، سپس رسالت است، سپس هر چیزی است که حقّ بودن در آن غالب و باطل بودن مغلوب باشد.

وَ لَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْواءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ اگر حق از هواهای ایشان پیروی می‌کرد آسمانها و زمین و هر کسی که در آنهاست فاسد و تباه می‌شد.

زیرا که هواهای اینان از آنچه خواست و مشتهیات نفوس آن‌هاست فراتر نمی‌رود، بدون این که برای مشتهیات نفوسشان غایت هدفی ملاحظه نمایند.

و بدون این که حقوق کسانی را که در عالم صغیر و عالم کبیرشان هستند مراعات نمایند، اگر حقوق مراعات نشود آسمانها و زمین فاسد می‌شوند، همچنین کسانی که در آسمانها و زمین (در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۰

عالم صغیر) هستند و کسانی که در عالم کبیراند همه فاسد و تباه می‌شوند، آسمانهای عالم کبیر و زمینش فاسد و تباه می‌شوند.

زیرا در این صورت غایت و هدف آسمانها و زمین عالم کبیر فاسد شده است، غایت و هدف عبارت از صلاح و مصلحت کسانی است که در آسمانها و زمین هستند.

بَلْ أَتَیْناهُمْ بِذِکْرِهِمْ انکار حقّ که محمّد صلّی اللّه علیه و آله آن را آورد امر عظیمی است، این کفّار به جهت خروجشان از فطرت انسانیّت آن را انکار کردند، انکار حقّ بزرگتر از خود حقّ است، چه انکار آنان، انکار ذکر و شرف خودشان است، یا موعظه و پند خود را انکار کردند، در حالی که این ذکر و شرف و موعظه را ما به آنان داده‌ایم.

سپس در اینجا اضراب و ترقّی از پایین‌تر به بالاترست، مقصود از ذکر رسول، قرآن، شریعت، یا سلطنت است.

فَهُمْ عَنْ ذِکْرِهِمْ مُعْرِضُونَ پس آنان از ذکر خودشان که ما به آنان داده‌ایم اعراض کردند.

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجاً هیچ یک از این امور که ذکر شد نمی‌تواند مانع از ذکر باشد مگر تو از آنان خرج و مزد خواستی، که (این خرج)

بر آنان سنگینی کند؟! و در نتیجه رسالت تو را انکار کنند؟! پس اگر هم درخواست خرج می‌کردی دیگر درخواست نکن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۱

که فَخَراجُ رَبِّکَ خَیْرٌ خرج و مزد پروردگارت بهتر از هر خرج و مزد است که خراج و مزد پروردگار همه‌ی ما سوی اللّه است.

وَ هُوَ خَیْرُ الرّازِقِینَ که او بهترین روزی‌دهندگان است بیان «خیر الرّازقین» بودن خداوند در سوره‌ی حج گذشت.

وَ إِنَّکَ لَتَدْعُوهُمْ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ جمله حالیّه است، یعنی انکار آنان برای این نیست که تو آنان را به راه کج فرا می‌خوانی بلکه (آنان را به راه راست دعوت می‌کنی) به دلیل کج اندیشی خردهایشان آن را نمی‌پذیرد گویا که گفته است: آیا تو آنان را به راه کج دعوت می‌کنی که نمی‌پذیرند؟! وَ إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ اسم ظاهر آوردن به جای ضمیر برای تعلیل حکم است، برای اشاره به ذمّ دیگری برای آنان.

آن جمله در معنای این است: لکن آنان که اذعان به آخرت ندارند عَنِ الصِّراطِ لَناکِبُونَ از راه راست عدول می‌کنند، لذا انکار می‌کنند، گاهی راه راست در آیه تفسیر به ولایت علیّ علیه السّلام و عدول آنان از صراط به عدول از علی علیه السّلام یا از امام شده است.

از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است که: خدای تعالی اگر می‌خواست خودش را به بندگان معرّفی می‌کرد، لکن خداوند ما را ابواب و صراط و سبیل خودش قرار داده، طوری قرار داده که هر کسی بخواهد خدا را بشناسد از وجه و روی ما باید به خدا برسد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۲

پس هر کس از ولایت ما عدول کند یا غیر ما را بر ما ترجیح و برتری دهد از راه راست عدول کرده است «۱».

وَ لَوْ رَحِمْناهُمْ وَ کَشَفْنا ما بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا حتی در صورتی که ما بر آنان رحم کرده و کشف ضرر آنان بنماییم، به خصومتشان ادامه می‌دهند.

فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ لفظ «فی طغیانهم» متعلّق به «لجّوا» یا به «یعمهون» است، یعنی در طغیان و سرکشی تردّد می‌کنند، چه «عمه» به معنای تردّد در گمراهی و تحیّر در طریق است.

روایت شده که آنان قحطی زده شدند تا آنجا که «علهر» «۲» می‌خوردند، پس ابو سفیان خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و عرض کرد:

به خدا قسم رحم کن، مگر تو گمان نمی‌کنی که برای آن مبعوث شدی تا برای جهانیان رحمت باشی؟ تو که پدران را با شمشیر کشتی، فرزندان را با قحطی و گرسنگی دچار ساختی! که آیه‌ی زیر نازل شد «۳»:

وَ لَقَدْ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ آنان را به سبب عذاب گرفتار ساختیم که مقصود کشتار روز بدر یا گرسنگی، قتل و خوف است.

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۰۶

(۲) «علهر» بر وزن «زبرج» نوعی غذا است که از خون و پشم در خشکسالی درست می‌کردند.

(۳) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۰۶ و نقله عن کتاب الجوامع

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۳

فَمَا اسْتَکانُوا لِرَبِّهِمْ لفظ «استکان» از باب استفعال از «کون» به معنای ذلّت و خواری است، یا از باب افتعال به معنای سکون است که فتحه‌ی کاف اشباع شده است، در لغت عرب چنین چیزی نظیر دارد، مثل در «المنتزح و المنتزاح» می‌گویند.

یعنی آنان در حین ابتلاء و گرفتاری سکون و آرامش نداشتند.

وَ ما یَتَضَرَّعُونَ و تضرّع نمی‌کنند، در حالی که مقصود از ارسال رسولان، انزال عذاب تضرّع بندگان و ذلّت آنان برای

پروردگارشان مى‌باشد: پس چگونه تضرّع مى‌كنند در وقتى كه عذاب از آنان برداشته شود؟! و لفظ «استكانه» به دعاء و به خضوع، تضرّع به سبب دعا، به دست بالا بردن براى دعا تفسير شده است.

حَتَّى إِذا فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً ذا عَذابٍ شَدِيدٍ خوى و خصلت آنان سركشى و طغيان در هر حال است حتّى اگر درى از جهنّم براى‌شان باز شود، يا در عذاب ديگرى مانند عذاب فتح مكّه.

يا درى به سوى عذاب هنگام مرگ، يا هنگام بازگشت و رجعت بازگردد، چنانچه در خبر آمده است.

إِذا هُمْ فِيهِ آنان در عذاب يا بر آن در مُبْلِسُونَ متحيّر و از خير ناامند يا به شرّ گرفتار هستند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۴

آيات ۷۸- ۹۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آيات ۷۸ تا ۹۲] ..... ص : ۲۲۴

اشاره

وَ هُوَ الَّذِى أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ (۷۸) وَ هُوَ الَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۹) وَ هُوَ الَّذِى يُحْيِى وَ يُمِيتُ وَ لَهُ اخْتِلافُ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۸۰) بَلْ قالُوا مِثْلَ ما قالَ الْأَوَّلُونَ (۸۱) قالُوا أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۸۲)

لَقَدْ وُعِدْنا نَحْنُ وَ آباؤُنا هذا مِنْ قَبْلُ إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۸۳) قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيها إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۴) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۸۵) قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ السَّبْعِ وَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۸۶) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَ فَلا تَتَّقُونَ (۸۷)

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ يُجِيرُ وَ لا يُجارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۸۸) سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ (۸۹) بَلْ أَتَيْناهُمْ بِالْحَقِّ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۹۰) مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَ ما كانَ مَعَهُ مِنْ إِلهٍ إِذاً لَذَهَبَ كُلُّ إِلهٍ بِما خَلَقَ وَ لَعَلا بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (۹۱) عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَتَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۹۲)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۵

ترجمه: ..... ص : ۲۲۵

و او كسى است كه براى شما گوش [ها] و چشمها و قلبها آفريد، چه اندكمايه سپاس مى‌گزاريد.

و او كسى است كه شما را در زمين پديد آورد و نزد او محشور مى‌شويد.

و او كسى است كه زنده مى‌دارد و مى‌ميراند و در پى يكديگر آمدن شب و روز از اوست، آيا تعقّل نمى‌كنيد؟

بلكه همانند آنچه پيشينيان گفتند، (مى‌گوييد).

گويند: آيا چون مرديم، خاك و استخوانهاى [پوسيده] شديم، آيا ما از نو برانگيخته مى‌شويم؟

به راستى كه به ما و پدرانمان پيشتر چنين وعده‌اى داده‌اند اين جز افسانه‌هاى پيشينيان نيست.

بگو اگر مى‌دانيد، زمين و هر كس كه در آن است، از آن كيست؟

زودا كه مى‌گويند از آن خداست بگو پس آيا پند نمى‌گيريد؟

بگو پروردگارت آسمانهاى هفتگانه و پروردگار عرش عظيم كيست؟

زودا كه مى‌گويند [اينها] از آن خداست بگو پس آيا پروا نمى‌كنيد؟

بگو اگر می‌دانید ملکوت همه چیز به دست کیست؟ کیست که خود امان می‌دهد و در برابر او نتوان به کسی امان داد؟!

زودا که می گویند [اینها] از آن خداست، بگو پس چگونه فریب داده می‌شوید؟

بلکه حق را بر ایشان آورده‌ایم، آنان دروغگو هستند.

خداوند فرزندی بر فرزندی برنگزیده است، خدایی در جنب او نیست، چرا که [در آن صورت] هر خدایی آفریده‌ی خود را می‌برد، بعضی از آنان بر بعضی دیگر غلبه می‌جست، منزّه است خداوند از آنچه می گویند.

دانای پنهان و پیدا، فراتر است از آنچه شرک می‌ورزند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۶

تفسیر ..... ص : ۲۲۶

وَ هُوَ الَّذِی أَنْشَأَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ این جمله در مقایسه با متکلّم التفات از تکلّم به غیبت، نسبت به مخاطبین التفات از غیبت به خطاب، برگردانیدن خطاب از محمد ۹ به مخاطبین می‌باشد.

جمله حال یا معطوف است و مقصود این است که خدای تعالی آنان را از چیزی که به وسیله‌ی آن تدبّر و اندیشه در گفتار کنند منع نکرده، در آنچه که تدبیر و اندیشه به آن محتاج است اهمالی از جانب خدا صورت نگرفته است.

و لیکن کفّار چون در برابر نعمت‌های خدا کفران کردند نسبت به این نعمت‌ها که اصل نعمت‌هاست کافر و ناسپاس شدند زیرا آنها را در جهتی که به خاطر آن خلق شده‌اند و خود به خاطر آنان هستند، استعمال نکردند، مانند نظر، فکر، عبرت گرفتن، تمیز دادن حقّ از باطل و مبطل از محقّ.

لذا فرمود: قَلِیلًا ما تَشْکُرُونَ امّا شما، تنها اندکی شکرگزارید و نعمت‌ها را در راه صحیح خودش استعمال نمی‌کنید.

چون مقصود این است که از جانب خدا هیچ مانعی از پذیرش رسالت در کفّار نیست، این سه قوّه گوش، چشم و دل را آورد، چون تدبیر و تمیز به این سه قوّه احتیاج دارد، نه به سایر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۷

مدارک و قوا.

وَ هُوَ الَّذِی ذَرَأَکُمْ فِی الْأَرْضِ در حالی که خداوند شما را در زمین خلق کرد.

وَ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ و خدای تعالی مبدأ (سر آغاز) و معاد (سر انجام) شماست، پس نباید نظر در نعمت‌های او را ترک کرده، تدبّر و اندیشه در امر و نهی‌اش ننمایید.

وَ هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ لَهُ اخْتِلافُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ و اوست که زنده می‌کند و می‌میراند و از پی هم آمدن شب و روز به قدرت اوست مقصود از اختلاف شب و روز به دنبال هم بودن آن‌ها یا بلند و کوتاه شدنشان از همدیگرست، یا مقصود اختلاف هر یک با دیگری به زیادی و کمی یا اختلاف در کیفیّت، یا در تاریک و روشن کردن کرده است و مقصود از شب و روز صورت مشهود آن‌هاست، زیرا که تعیّش و زندگی انسان و اسباب آن به شب و روز بستگی دارد.

یا مقصود اعم از آن دو است، گویا که گفته است: او خدایی است که سایر متضادّها را بین بندگان قرار داده، چنانچه او زنده می‌کند و می‌میراند و این دو متضادّ را بین بندگانش ایجاد می‌کند.

لفظ «لام» در مثل اینجا «له» ممکن است از قبیل لا می‌باشد که بر مبدأ یا غایت یا مملوک داخل می‌شود.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا تعقّل نمی‌کنید؟ تا بدانید کسی که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۸

همه‌ى اين كارها به دست اوست و سزاوار است كه مورد اطاعت قرار گرفته (و تنها) در برابر او تضرّع و از او سؤال و درخواست گردد.

بَلْ قالُوا مِثْلَ ما قالَ الْأَوَّلُونَ بلكه آنان تفكّر و انديشه نمى‌كنند تا بدانند كه خدا آفريننده و بازگرداننده است.

بلكه با تقليد (از پدران نادان و گذشتگان گمراه) همان گفته‌ها را گفتند:

قالُوا أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ كه چگونه وقتى مرديم و خاك و استخوان پوسيده شديم دوباره برانگيخته مى‌شويم بدين ترتيب آنان برانگيخته شدن و زنده شدن پس از مرگ را كه بايد به آن اقرار مى‌كردند غريب شمردند.

لَقَدْ وُعِدْنا نَحْنُ وَ آباؤُنا هذا مِنْ قَبْلُ كافران گفتند:

اين وعده‌ها پيش از اين هم بر ما و پدرانمان داده مى‌شد، اگر اين وعده‌ها حق بود در اين مدّت طولانى اثرش ظاهر مى‌گرديد.

إِنْ هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ اين سخنان جز افسانه‌ى گذشتگان چيزى نيست.

«أساطير» سخنانى است كه داراى نظام نيست، جمع «اسطار» و «اسطير» با كسر همزه در هر دو، «اسطور» با ضمّه‌ى همزه است، گاهى «تاء» به هر سه ملحق مى‌شود و به معناى سخن و حديثى است كه داراى نظام نباشد، امّا «اساطير» جمع «اسطار» جمع «سطر» به معناى خط و كتابت و نوشتن در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۲۹

اينجا مناسب نيست.

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيها إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ آنان اقرار دارند كه خالق و آفريننده خداست، پس اقرار را به يادشان بياور، سپس آگاهشان ساز كه آفرينش ابتدايى سخت‌تر از بازگرداندن و اعاده است.

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ آنان در جواب تو اقرارشان را آشكار كرده، اعتراف مى‌كنند كه خداوند آفريننده است، پس تو آنان را آگاه ساز، پس از آن اقرار.

قُلْ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ بگو: آيا به ياد نمى‌آوريد كه اعاده و بازگردانيدن آسان‌تر از آفريدن است.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ السَّبْعِ وَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ بگو پروردگار آسمانهاى هفتگانه و پروردگار عرش بزرگ چه كسى است؟ يعنى خالق آن دو و مدبّر امور با ملاحظه‌ى عظمت و زياد بودن ملايكه و ستارگان در آن دو چه كسى است؟

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ و «سيقولون اللّه» خوانده شده، اين قرائت با سؤال موافق‌تر و سازگارترست.

قُلْ بعد از اقرار به اين كه خداوند خالق و مدبّر آسمانها و عرش عظيم است به آنان بگو: أَ فَلا تَتَّقُونَ آيا در مخالفت او و مخالفت رسولش صلّى اللّه عليه و آله به صورت مطلق، يا در انكار اعاده از خشم خدا نمى‌ترسيد؟

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۰

قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ بگو: تدبير هر چيزى و تصرّف و تسلّط بر آن به دست چه كسى است؟

كه ملكوت عبارت از باطن اشياست كه خداوند بر آن‌ها مسلّط و هر طور كه بخواهد در آن‌ها تصرّف مى‌كند.

وَ هُوَ يُجِيرُ در حالى كه او پناه مى‌دهد و فريادرس است.

وَ لا يُجارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ غضب شده‌ى خدا را هيچ كس نمى‌تواند پناه داده و به دادش برسد، البته اگر شما بفهميد و بدانيد!

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ به زودى مى‌گويند، بلى اينها از خداست لفظ «للّه» بدون لام به صورت «اللّه» خوانده شد.

قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ بگو: پس چگونه حق با اينكه واضح است براى شما به صورت باطل جلوه مى‌كند؟! يا چگونه از صحّت اعاده كور مى‌شويد با اين كه دليلهاى آن ظاهر است؟

يا چگونه فريب مى‌خوريد؟

بَلْ بلکه انکار و گفتارشان ناشی از خفا و روشن نبودن دلیل نیست، همچنان که ناشی از واضح بودن دلیل انکار نیست، لکن أَتَیْناهُمْ بِالْحَقِّ ما حقّ را به آنان دادیم که عبارت از ولایت در مظهر رسول صلّی اللّه علیه و آله است، که در وجودش جز حقّ، بعث و حشر نیست و اقرار به رسول جز آثار حقّ چیز دیگری نمی‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۱

وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ آنان به طور مطلق دروغ می‌گویند، وجودشان عاری از جهت صدق است و جهت صدقی وجود ندارد تا دروغ‌گفتنشان را مقیّد به غیر آن (جهت) بکنیم تا از باب تقیه صحیح باشد و کسی که در وجودش جهت حقّ و صدق نباشد حقّ را تصدیق نمی‌کند.

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ پاسخ برای پرسشی می‌باشد که در تقدیرست، گویا که گفته است: حال منکرین بعث و اعاده معلوم شد.

پس حال کسی که برای خدا، خدای دیگری قرار داده چگونه است؟

آیا این کار از او صحیح است یا نه؟

پس فرمود: خداوند برای خود فرزند نگرفته است، زیرا فرزند چیزی است که در ذات و لوازم آن مماثل والد است، پس اگر برای خدا فرزندی بود مثل او (خدا) می‌شد، اگر مثل او خدای دیگری بود لازم می‌آمد آنچه که برای تعدّد خدایان لازم می‌آید.

لذا برای بطلان آن برهان دیگری نیاورد، به برهان تعدّد خدایان اکتفا کرد و فرمود:

وَ ما کانَ مَعَهُ مِنْ إِلهٍ إِذاً لَذَهَبَ لفظ «إذا» ظرف محذوف است.

تقدیر آن چنین است: (لو کان معه اله إذا لذهب) اگر با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۲

خدا خدایی دیگر بود، پیش می‌آورد.

کُلُّ إِلهٍ بِما خَلَقَ وَ لَعَلا بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ هر خدایی آفریده خود را، یعنی اگر خدا دو تا بود خالی از این صورت‌ها نبود که یا هر دو قادر قوی بودند یا هر دو عاجز ضعیف یا یکی قادر قوی و دیگری عاجز و ضعیف بود.

پس اگر یکی قوی و دیگری عاجز و ضعیف بود که خدا یکی می‌شود، اگر هر دو ضعیف باشند که هیچ کدام نمی‌تواند خدا بوده باشد.

به جهت ضعفی که در هر دو ظاهرست، اگر هر دو قوی و قادر باشند لازم می‌آید که هر کدام هم قوی باشد و هم عاجز، هم غالب باشد و هم مغلوب، آن محال است.

و این بدان جهت است که خدا بودن مقتضی قدرت تامّ و کامل است، قدرت تامّ اقتضا می‌کند که تامّ ماسوای او مقدور باشد، پس اگر خدا دو تا فرض شود لازم می‌آید هر یک از آن دو در عین حالی که قادر است مقدور دیگری هم باشد چون دیگری خدا فرض شده است.

و این حجّت و دلیل از جانب خدای تعالی برهان کامل است، اگر بعضی از مقدّمات مذکور که از عنوان خدا بودن معلوم است به آن منضمّ شود، بنابر این معنای قول خدا: لَعَلا بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ این می‌شود که می‌بایست یکی بر دیگری برتری یابد،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۳

بدین گونه که اضافه لفظ «بعض» برای استغراق می‌شود.

سُبْحانَ اللَّهِ خداوند منزّه است، این جمله به منزله‌ی نتیجه‌ی مطالب گذشته است.

عَمَّا یَصِفُونَ و خداوند از آنچه (فرزند و شریک) که آنان وصف می‌کنند منزّه است.

عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ فَتَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ دانای پنهان و پیداست، پس از آنچه شرک می‌آورند فراتر و برترست.

«سخن در تفسیر عالم الغیب و الشّهاده، چگونگی علم غیب و شهادت» بدان که علم همانطور که در اوّل کتاب و در سوره‌ی بقره گذشت گاهی بدین گونه است که ذات معلوم نزد عالم حاضر است، که علم حضوری نامیده می‌شود، در حقیقت علم همین است.

و این علم جز با احاطه‌ی عالم بر معلوم به طوری که معلوم از شئون و سایه‌های او شده باشد محقّق نمی‌شود، گاهی بدین گونه است که صورتی از معلوم نزد عالم حاصل است، که آنچه در حقیقت معلوم است همان صورت است و معلوم، معلوم بالعرض است، نه بالذّات اگر چه مقصود بالذّات بوده باشد، این، ظنّ نامیده می‌شود.

چون معلوم از علم منفکّ و جداست و مطابقت نکردن علم با معلوم جایز است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۴

علم خدای تعالی به اشیا از قبیل قسم اوّل است، چون صفحه‌ی اعیان و اشیا نسبت به خدای تعالی همانند صفحه‌ی اذهان نسبت به ماست، نسبت جمیع موجودات به خدای تعالی نسبت صور ذهنی به ماست.

پس همانطور که صورت‌های ذهنی مورد احاطه‌ی ما و منوط به اراده و توجّه ماست به‌طوری که هر گاه بقایشان را اراده کنیم باقی و هر گاه فنایشان را اراده کنیم فانی می‌شوند، همچنین است موجودات که معلوم خدای تعالی هستند نسبت به او.

مقصود از غیب و شهادت عالم غیب است که از درکهای حیوانی غایب است و عالم شهادت است که با مدارک حیوانی درک می‌شود، چون موجودات به حکم عقل منحصر در آن دو می‌باشد پس قول خدا عالم غیب و شهادت به منزله‌ی عالم جمیع موجودات می‌باشد.

و چون علم خدا بر همه‌ی موجودات به نحو احاطه و تسلّط بر ابقا و افناست پس قول خدا عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ به منزله‌ی این است که او محیط به همه‌ی موجودات و غالب و قاهر بر همه است.

و لذا فَتَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ را به نحو تفریع آورد که در اوّل جمله فا تفریع آمد بر خلاف جمله‌ی سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یَصِفُونَ با این که هر دو جمله تفریع و نتیجه‌ی ما قبلش می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۵

سرّ مطلب این است که در قول خدا: «سبحان اللّه» معنای تعجّب است و کم اتّفاق می‌افتد که خالی از تعجّب استعمال شود.

و آنچه که مناسب انشای تعجّب است قطع از ما قبل می‌باشد بر خلاف قول خدا: فَتَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ که خالی از تعجّب و اخبار به نتیجه‌ی سابق است.

آیات ۹۳- ۱۰۲

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۳ تا ۱۰۲] ..... ص : ۲۳۵

اشاره

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِیَنِّی ما یُوعَدُونَ (۹۳) رَبِّ فَلا تَجْعَلْنِی فِی الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۹۴) وَ إِنَّا عَلی أَنْ نُرِیَکَ ما نَعِدُهُمْ لَقادِرُونَ (۹۵) ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ السَّیِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِما یَصِفُونَ (۹۶) وَ قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِکَ مِنْ هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ (۹۷)

وَ أَعُوذُ بِکَ رَبِّ أَنْ یَحْضُرُونِ (۹۸) حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (۹۹) لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلَّا إِنَّها کَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۱۰۰) فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ فَلا أَنْسابَ بَیْنَهُمْ یَوْمَئِذٍ وَ لا یَتَساءَلُونَ (۱۰۱) فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۰۲)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۶

ترجمه: ..... ص : ۲۳۶

بگو پروردگارا اگر آنچه به آنان وعده داده شده است به من بنمايانى [يا نه].
پروردگارا هرگز مرا در زمره‌ى ستم‌پيشگان [مشرك] مياور.
و ما توانائى آن هستيم كه آنچه به آنان وعده مى‌دهيم به تو بنمايانيم.
ناشايستى را به شيوه‌اى كه نيكوترست، دفع كن، ما به آنچه مى‌گويند داناتريم.
و بگو پروردگارا از وسوسه‌هاى شياطين به تو پناه مى‌آورم.
و پناه بر تو پروردگارا از اين كه نزد من حاضر شوند.
آنگاه كه يكى از ايشان را مرگ فرا رسد، گويد پروردگارا، مرا بازگردانيد.
باشد كه در آنچه فرو گذار كرده‌ام، كارى شايسته پيش گيرم حاشا، اين سخنى است كه او [ظاهرا] گوينده‌ى آن است و پيشاپيش آنان [زندگى] برزخى است تا روزى كه برانگيخته شوند.
آنگاه كه در صور دميده شود، در آن روز پيوند و خويشى در ميانشان برقرار نماند، از هم پرس و جو نكنند.
آنگاه كسانى كه كفّه‌ى اعمال [خير] شان سنگين باشد، آنانند كه رستگارند.

تفسير ..... ص : ۲۳۶

اشاره

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّى ما يُوعَدُونَ رَبِّ فَلا تَجْعَلْنِى فِى الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ بگو: اگر آنچه را كه به آنان وعده داده مى‌شود به اين نشان دهى، پروردگارا مرا از ستم پيشگان مياور.
آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير به جهت ذمّ ديگرى است،
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۷
جمله تهديد كفّار است به انتظار نزول عذاب بر آنان.
وَ إِنَّا عَلى أَنْ نُرِيَكَ ما نَعِدُهُمْ لَقادِرُونَ ادْفَعْ بِالَّتِى هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ و ما تواناييم تا آنچه به آنان وعده داده‌ايم به تو بنماييم، پاسخ پرسش مقدّرست.
گويا كه گفته است: پس با كفّار چه بكنم و چگونه رفتار نمايم؟ خدا فرمود: بدى آنان را با نيكى دفع كن يعنى با خصلتى و حسنه‌اى كه نيكوترست، يا با دفع كردنى كه نيكوتر است بدى خودت يا بدى غير خودت را دفع كن، و خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، ولى مقصود از خطاب امّت او است، اين تأديب خوبى براى او و امّتش مى‌باشد.

بيانى در دفع بدى و بدكار با خوبى ..... ص : ۲۳۷

بدان كه رفع بدى بدكار به سبب بدى كردن به او تصوّر مى‌شود به نحوى كه بدى كردن به او معقول و قابل تصوّر باشد، مانند كشتن بدكار، قطع اعضا و شقّه كردن آن‌ها، زدن او به مقدار بدى كه كرده است يا مساوى يا كمتر، عفو از او، صفح يعنى پاك كردن قلب از كينه‌اش و احسان كردن به او، خصلت نيكو به طور مطلق عبارت از احسان كردن به بدكار كه بر آن محبّت و وداد

مرتّب می‌شود که در پشت و دنباله‌ی آن چیزی که در قول خدای تعالی: فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَةٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۸

است قرار می گیرد.

و چون حسن و قبح افعال جز به سبب نسبت آن‌ها به مبادی و غایاتش محقّق نمی‌شود، در صورت متعدّی بودن افعال اضافه و نسبت آن‌ها به کسی که فعل بر او واقع شده نیز اعتبار و لحاظ می گردد.

بلکه گاهی در حسن و قبح افعال نسبت به مکان، زمان، آلت و حاضرین و غیر آن‌ها لحاظ و اعتبار می‌شود ...

لذا مقصود از دفع به احسن به‌طور مطلق نمی‌تواند باشد، بلکه دفع به احسن نسبت به فاعل و منفعل و مکان و زمان و غیر آن‌ها مقصود است، زیرا صاحب نفسی که از جنایت کننده جز به قتل یا به چند برابر جنایت او رضایت نمی‌دهد دفع به احسن جز با قصاص نمی‌باشد.

کسی که بر فرو بردن خشم قدرت دارد دفع به احسن این است که کظم غیظ کند و خشم فرو برد، کسی که قدرت بر گذشت و صلح دارد صلح و گذشت برای او بهتر است، کسی که می‌تواند بر بدکار احسان نماید احسان بهتر است و احسان به جنایتکاری که جنایت و طغیانش را فزونی بخشد بلکه تسبیح است.

و همچنین است متعرّض نشدن به کسی که عدم تعرّض به او بر اعتداد و تجاوزش می‌افزاید، مطلب نسبت به زمان و مکان و آلات و سامعین و شاهدین نیز همین طور می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۳۹

بنابر این معنای آیه این است که نظر کن به بدکار و حالات او زمان دفع بدی و مکان آن، آن وقت به نحو احسن آن بدی را دفع کن، در این مورد باید نظر به جمیع چیزهایی کرد که دفع بدی به آن‌ها اضافه می‌شود و با آنان نسبتی دارد، خواه آن بدی و سیّئه از لشگریان و قوای خودت، از انسانی جز تو، یا از حیوانی غیر از انسان بوده باشد.

پس بکش هر کس را که سزاوار کشتن است، قطع کن اعضای کسی را که سزاوار قطع است، قصاص کن کسی را که باید قصاص شود، بزن کسی را که سزاوار زدن است، با زبان ادب نما کسی را که باید چنین ادب بشود، احسان کن به کسی که شایسته‌ی احسان است.

و مقصود از احسان در قول خدای تعالی: فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَةٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ کاری است که موافق و سازگار با مرتبه‌ی بدکار است بدون نظر به حال فاعل و بدون نظر به حال بدکار.

چنانچه ممکن است مقصود از احسان در اینجا هم همین معنا بوده باشد، به قرینه‌ی قول خدای تعالی: نَحْنُ أَعْلَمُ بِما یَصِفُونَ زیرا معنای این جمله این است که با عذاب و مکافات متعرّض آنان نمی‌شویم، چون ما به آنچه که آنان توصیف می کنند داناتریم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۰

و لفظ «ما» مصدریّه یا موصوله است.

وَ قُلْ هنگامی که شیطان تو را به بدکردن در مقابل بدکار وادار می کند بگو: رَبِّ أَعُوذُ بِکَ مِنْ هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ لفظ «همزه» به معنای عیب‌جویی، فشار، طرد، دفع، ضرب، انگشت به دندان گرفتن، شکستن می‌باشد.

همزات شیاطین عبارت از دردسرها و فشارهای شیطان است، بدین معنا که: پروردگارا ز فشارهای شیطان به تو پناه می‌برم.

وَ أَعُوذُ بِکَ رَبِّ أَنْ یَحْضُرُونِ و پناه به تو می‌برم از این که شیاطین بر من حاضر شوند.

زیرا که حضور شیاطین جز برای این نیست که مناسبتی بین من و آن‌ها وجود دارد، از حضور آن‌ها مناسبت دیگری پدید می‌آید، پس مرا از حضور آن‌ها پناه بده، یعنی از مناسبت من با آن‌ها و پدید آمدن مناسبت دیگر (پناه بده).

حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ این جمله غایت «یصفون» یا «کاذبون» یا غایت قول خدا: «قالوا مثل ما قال الأوّلون» است، آن گاه که یکی از ایشان مرگش فرا برسد.

قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ می گوید: پروردگارا مرا به دنیا بازگردان.

جمع آوردن لفظ «ارجعون» یا به جهت شرکت دادن ملایکه با خدای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۱

تعالی است یا به جهت تعظیم ربّ.

لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً باشد که (اگر دنیا بازگردم) عمل صالح انجام دهم یعنی عمل‌های صالح یا عمل صالح بزرگ که عبارت از ولایت علیّ بن ابی طالب علیه السّلام است، انجام دهم.

زیرا در هنگام مرگ ظاهر و روشن می‌شود که ربّ مضاف علی علیه السّلام بوده است، هیچ عملی جز با ولایت او قبول نمی‌شود و هیچ عمل صالحی جز ولایت او نیست و هر عملی به سبب ولایت اوست که صالح می‌شود.

فِیما تَرَکْتُ در دنیا یا اعمال، یا ولایتی که آن را ترک کرده‌ام، در اخبار تفسیر به زکات متروک شده است.

کَلَّا این کلمه جواب و ردّ سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: آیا خداوند درخواست آنان را اجابت می کند؟

پس فرمود: هرگز، بایستی از این تقاضا درگذرد، یا گویا گفته شده: آیا اگر به دنیا بازگردد عمل صالح انجام می‌دهد؟

فرمود: هرگز! إِنَّها کَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها سخنی از بازگشت به دنیا چیزی است که فقط کافر می گوید و اجابت نمی‌شود، یا اگر او به دنیا برگردد عمل صالح انجام نمی‌دهد.

وَ مِنْ وَرائِهِمْ از جلو و پشت سر آنان تا روز قیامت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۲

برزخ است، چون کفّار در حین رجوع به آخرت به دنیا روی می‌آورند و به آخرت پشت می کنند چون دلهایشان به دنیا تعلّق دارد.

لفظ «وراء» با حرکات سه گانه در حرف آخر کلمه مبنی است، «الوراء» در حالی که با الف و لام معرفه شده باشد به معنای قدام (رو برو) و خلف (پشت سر) است.

بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ برزخ تا روزی است که مردم برای حساب یا برای بهشت و جهنّم برانگیخته می‌شوند، مقصود روز قیامت، روز انتهای برزخ و انتقال اهل بهشت به بهشت و اهل آتش به آتش است.

بیان ترقّی ارواح در برزخ ..... ص : ۲۴۲

برزخ عبارت از حاجز و پرده‌ی بین دو چیز است، ما بین عالم طبع و عالم مثال برزخ نامیده می‌شود، چون بین دنیا و آخرت است، زیرا که دنیا دار ابتلاـ و امتحان است، آخرت دار راحت و قرار برزخ بین آن دو آن است که انسان بعد از مرگ داخل می‌شود، در برزخ انسان استقرار پیدا نمی کند بلکه از آن‌جا می گذرد با سرعت یا به کندی، با خستگی یا با راحتی برزخ همان است که «هور قولیا» نامیده می‌شود، بعد از برزخ جابلسا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۳

قبل از آن جابلقا است و آن شهری است که هزار هزار در دارد، هر روز خلق خدا آنقدر وارد آنجا می‌شوند که به شمارش نمی‌آیند، همان مقدار نیز از آنجا خارج می‌شوند، در سوره‌ی بقره در قول خدای تعالی: فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ و غیر آن به آن اشاره شد.

قول در این که انسان پس از مرگ ترقّی یا تنزّل دارد مختلف است، بعضی گفته‌اند: ترقّی، تنزّل و خروج از قوّه به فعل جز در دنیا نمی‌شود، زیرا حاصل قوّه که همان مادّه است جز در دنیا نمی‌باشد، بعد از مرگ و انفصال از مادّه دیگر قوّه‌ای نیست تا خروج از قوّه به فعلیّت علیا یا سفلی محقّق شود، پس ترقّی و تنزّل وجود پیدا نمی‌کند.

آنچه که از انبیاء علیهم السّلام و پیروان آنان روایت شده این است که عالم برزخ عالمی است که نفوس در آن از شایبه‌های غریب و بیگانه خالص می‌شوند.

پس اگر نفوس جهنّمی باشند از شایبه‌ها و آمیختگی علیّین پاک و خالص می‌شوند تا وقتی که به اعراف برسند هیچ از علیّین بر آنها نمی‌ماند، اگر نفوس بهشتی و علیّینی باشند از آلودگی‌های سجّینی پاک می‌شوند که وقتی به اعراف رسیدند از شایبه‌های غریب و بیگانه به طور کلّی پاک می‌شوند، هر یک از نفوس به مقرّ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۴

اصلی خود از جهنّم و بهشت داخل می‌شوند، این در حقیقت دور ریختن غریبه‌ها و ظاهر شدن ذاتیّات نفوس است، از قوّه به فعلیّت خارج شدن نیست، بلکه ظهور فعلیّت حاصل است.

پس منافاتی بین آنچه که در شرایع الهی وارد شده و بین آنچه که حکما از طریق موازین عقلی گفته‌اند وجود ندارد.

ایستادن و وقوف در برزخ‌ها برای هر کس نیست، بلکه دو طایفه بدون وقوف پس از مرگ داخل مقرّ اصلی خویش می‌شوند، یکی آن گروه که به سوی فعلیّات سفلی خارج شده‌اند و هیچ اثری از فعلیّت‌های علیا در آنان باقی نمانده است، دیگری آن گروه که به فعلیّات علیا رسیده‌اند و هیچ اثری از فعلیّت‌های سفلی در آنان باقی نمانده است.

و آنچه که وارد شده که بعضی از مردم بر صراط آن چنان سریع می‌گذارند مانند برق خاطف اشاره به این دو گروه است.

و غیر از این دو گروه، بقیّه مردم در برزخ کم یا زیاد، معذّب یا غیر معذّب می‌ایستند تا از شایبه‌های غیر ذاتی خالص و پاک گردند، آن وقت به مقرّ اصلی خود داخل می‌شوند، شکّی نیست که مؤمن گاهی دارای برزخ است.

امّا مؤمنی که با بیعت خاص بیعت کرده و ولایت را قبول نموده و ایمان در قلبش داخل شده، او در امر ائمّه علیهم السّلام داخل گشته

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۵

بنابر بیشتر اخبار او را برزخی نیست و رهایی و پاک شدن او از شایبه‌ها قبل از مرگ انجام می‌شود.

و هنگام مرگ هیچ آلودگی و آمیختگی ندارد تا احتیاج به وقوف در برزخ پیدا کند و بعضی اخبار دلالت دارد بر این که مؤمن نیز گاهی در برزخ‌ها نگه داشته می‌شود، شهود اهل شهود نیز بر این معنا دلالت دارد، لیکن این وقوف برای آن دسته از مؤمنین است که ایمانشان ضعیف باشد، بیشتر مؤمنین در برزخ‌ها وقوف ندارند.

تحقیق مطلب این است که اگر مؤمن از حدود نفس خودش خارج شود، یا خارج نشود ولی در او نیرویی باشد که او را تحریک بر خروج نماید در برزخ‌ها نگه داشته نمی‌شود، اگر از حدود نفسش خارج نشود نیروی تحریک کننده‌ی بر خروج هم نداشته باشد، به خانه‌ی نفس خود رضایت دهد، به زمین طبعش مطمئن و آرام باشد به طور قطعی در برزخ نگه داشته می‌شود، این وقوف در برزخ بر حسب تفاوت غرایب و مقدار آمیختگی و آلودگی متفاوت می‌شود، برای بعضی از مؤمنین تکرار مرگ و جان کندن در برزخ مشاهده شده است.

پس ای برادران من از وقوف‌های برزخ و مرگ‌های آن بترسید، هر کسی بنگرد که برای فردا چه پیش فرستاده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۶

پس آنچه که وارد شده مبنی بر این که مؤمن از دنیا بیرون نمی‌رود مگر بعد از پاکی و طهارت از گناهان در مورد کسی است که

از حدود نفس خود خارج شده باشد، یا نیروی محرّک بر خروج داشته باشد.

و آنچه که اشعار به وقوف در برزخ دارد در مورد کسی است که از حدود نفس خویش خارج نشده و نیروی محرّک بر خروج هم نداشته باشد.

فَإِذا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلا أَنْسابَ بَيْنَهُمْ کلمه‌ی «صور» با ضمّ صاد و سکون واو شاخی است که در آن دمیده می‌شود، در اخبار وارد شده که آن شاخی از نور است که اسرافیل در آن می‌دمد، آن دارای یک سر و دو طرف است، پس اسرافیل در آن میدمد، صدا از طرفی که به سوی زمین است در می‌آید و در نتیجه همه‌ی اهل زمین می‌میرند.

از طرفی که به سوی آسمان‌هاست صدایی بیرون می‌آید پس اهل آسمانها می‌میرند، سپس زمین و آسمانهای خالی از اهل و سکّان هر چقدر که خدا بخواهد میماند پس از آن که خداوند جبرییل و میکاییل و اسرافیل و عزراییل را نیز می‌میراند.

سپس خداوند در صور می‌دمد، یا اسرافیل را زنده می‌کند و به او امر می‌کند که بار دیگر در صور بدمد. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۷

صور دارای سوراخهایی است به عدد ارواح خلایق، پس صدا از یکی از دو طرفش که به سوی آسمانهاست خارج می‌شود.

پس در آسمانها کسی نمی‌ماند مگر آن که زنده می‌شود و می‌ایستد و به حالت اوّلی برمی‌گردد، حاملین عرش برمی‌گردند و بهشت و جهنّم حاضر می‌شوند، خلایق برای حساب حشر می‌شوند.

بعضی گفته‌اند: لفظ «صور» در اینجا و در امثال آیه هر جا که ذکر شده جمع صورت به معنای هیئت و شکل است.

و به امام سجّاد علیه السّلام نسبت داده شده که از او از دو نفخ و دوباره دمیدن سؤال شد، این که مدّت بین دو دم چقدرست؟ فرمود:

مدّت بین دو دم مقداری است که خدا بخواهد.

عرض شد ای فرزند رسول خدا به من خبر بده چگونه در صور نفخ می‌شود؟

فرمود: امّا دمیدن اوّل چنین است که خدای تعالی به اسرافیل امر می‌کند که به دنیا هبوط کند، در حالی که صور همراه اوست، صور یک سر و دو طرف دارد، فاصله بین سر هر طرف تا طرف دیگر همانند ما بین آسمان و زمین است، پس وقتی ملایکه دیدند اسرافیل با صور به دنیا هبوط کرده می‌گویند: خداوند اذن داده که اهل زمین و آسمان بمیرند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۸

امام سجّاد علیه السّلام فرمود: پس اسرافیل به حظیره‌ی بیت المقدّس هبوط می‌کند در حالی که او رو به روی کعبه است، وقتی اهل زمین او را دیدند می‌گویند: خداوند به مرگ اهل زمین اجازه داده، پس اسرافیل یک بار در صور می‌دمد، صدا از طرفی بیرون می‌آید که رو به زمین است، پس در زمین صاحب روحی باقی نمی‌ماند مگر آن که صیحه کشیده و می‌میرد، بار دیگر صدا از طرفی بیرون می‌آید که رو به آسمان‌هاست، پس در آسمان‌ها صاحب روحی نمی‌ماند مگر آن که صیحه کشیده و می‌میرد، فقط اسرافیل زنده می‌ماند امام سجّاد علیه السّلام ادامه داد: پس خداوند به اسرافیل می‌فرماید: ای اسرافیل بمیر، پس اسرافیل می‌میرد، همه در همین حالت مرگ به مقداری که خدا بخواهد می‌مانند، سپس خداوند به آسمانها امر می‌کند که به جریان بیافتند، به کوهها امر می‌کند که حرکت کنند، این است معنای قول خدا که فرمود: «یوم تمور السّماء مورا و تسیر الجبال سیرا».

یعنی زمین گسترش پیدا می‌کند و تبدیل به زمینی غیر از این زمین می‌شود، یعنی زمینی می‌شود که بر روی آن گناه نشده است، کوه و گیاه در آن نیست، همانطور که زمین را بار اوّل گسترش داد، عرش خود را بر آب برمی‌گرداند همانطور که بار اوّل چنان بود در حالی که خدای تعالی مستقلّ به عظمت و قدرت خویش است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۴۹

امام سجّاد علیه السّلام ادامه داد: در این هنگام جبّار تبارک و تعالی با صدای بلندی از جانب خودش ندا می‌کند به طوری که همه‌ی اقطار آسمانها و زمین‌ها می‌شنوند: امروز ملک و پادشاهی از آن کیست؟ پس هیچ کس جواب نمی‌دهد، در این هنگام جبّار عزّ و جل به خودش جواب می‌دهد و می‌گوید: «للّه الواحد القهّار» و من بر همه‌ی خلایق غالب هستم و همه را من میرانم، به درستی که من خدا هستم و جز من هیچ پرستیده و خدایی نیست، من دارای شریک و وزیر نیستم، خلقم را با دست خود آفریدم، آنان را با مشیّت خود میراندم، آنان را با قدرت خود زنده می‌کنم.

امام سجّاد علیه السّلام فرمود: پس جبّار تبارک و تعالی بار دیگر در صور می‌دمد، از آن طرف که رو به آسمان‌هاست صدایی بیرون می‌آید، پس در آسمانها کسی نمی‌ماند جز این که زنده شده و می‌ایستد همانطور که پیش از آن بوده است، حاملین عرش برمی‌گردند، بهشت و جهنّم حاضر می‌شود، خلایق برای حساب فراهم می‌آیند.

و اخبار دیگری در این زمینه غیر از این خبر به طور مفصّل وارد شده که هر کس بخواهد به کتابهای مفصّل مراجعه کند.

و چون نسبت‌های جسمانی از قبیل مناسبت‌ها (نسبی)،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۰

دامادی (سببی) و همچنین ولای عتق جز به توسّط مادّه‌ی جسمانی و اعتبارات آن حاصل نمی‌شود اعمّ از این که تناسب بین دو نفس با همان نسبت جسمانی حاصل بشود یا نشود، با دمیدن و نفخ اوّل نفوس از مادّه‌ی جرمانی خالص و پاک می‌شوند اعمّ از اینکه به بدن‌های مثالی متعلّق باشند یا مجرّد از آن باشند، با نفحه‌ی دوّم موادّ برنمی‌گردند، بلکه اجسام در حال تجرّد از موادّشان بر می‌گردند ... لذا هر نوع نسبت و دوستی جسمانی در هر دو نفخ منقطع می‌شود غیر از نسبت‌های روحانی که برای انسان با یکی از دو بیعت یا با سنخیّت و توادد بین متناسبین حاصل می‌شود، پس دیگر نسبت‌های جسمانی بین آنان باقی نمی‌ماند.

یَوْمَئِذٍ وَ لا یَتَساءَلُونَ در آن روز کسی حال کسی را نپرسد، امّا در نفخ اوّل که واضح است، امّا در نفخ دوّم پس مقصود موقف حساب است، نه جمیع مواقف زیرا در بعضی مواقف بعضی بر بعضی روی آورده و حال همدیگر را می‌پرسند.

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ پس آنانکه میزان (کردارهای پسندیده و شایسته‌شان) سنگینی کند رستگارند.

. عتق: ع (ع) آزادشدن، آزادشدن بنده‌ی زر خرید از قید بندگی و نیز به معنای شرف و نجابت و آزادگی.

فرهنگ عمید

. دوستی و محبّت بین یکدیگر. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۱

تحقیق وزن، میزان و بیان موازین در نظیر این آیه (اوّل سوره‌ی اعراف) گذشت.

آیات ۱۰۳- ۱۱۸

[سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۰۳ تا ۱۱۸] ..... ص : ۲۵۱

اشاره

وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِی جَهَنَّمَ خالِدُونَ (۱۰۳) تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَ هُمْ فِیها کالِحُونَ (۱۰۴) أَ لَمْ تَکُنْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ فَکُنْتُمْ بِها تُکَذِّبُونَ (۱۰۵) قالُوا رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَیْنا شِقْوَتُنا وَ کُنَّا قَوْماً ضالِّینَ (۱۰۶) رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ (۱۰۷)

قالَ اخْسَؤُا فِيها وَ لا تُكَلِّمُونِ (۱۰۸) إِنَّهُ كانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبادِي يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (۱۰۹) فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَ كُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (۱۱۰) إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِما صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفائِزُونَ (۱۱۱) قالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ (۱۱۲)

قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْئَلِ الْعادِّينَ (۱۱۳) قالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلاَّ قَلِيلاً لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱۴) أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ (۱۱۵) فَتَعالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (۱۱۶) وَ مَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ لا بُرْهانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّما حِسابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الْكافِرُونَ (۱۱۷)

وَ قُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَ ارْحَمْ وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (۱۱۸)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۲

ترجمه: ..... ص : ۲۵۲

و كسانى كه كفّه‌ى اعمال [خير] شان سبك باشد، آنان كسانى هستند نفس خويش را به زيان افكنده و آنان در جهنّم جاودانه هستند.

چهره‌هايشان را آتش مى‌گذارد، ايشان در آن ترشرو هستند.

[به آنان گويند] آيا آيات من بر شما خوانده نمى‌شد، شما آن‌ها را دروغ مى‌انگاشتند؟

گويند پروردگارا شقاوت ما بر ما چيره شد و قومى گمراه بوديم.

پروردگارا ما را از آن [جهنّم] بيرون آور، اگر [به كارهاى گذشته] بازگشتيم، آنگاه ستم پيشه‌ايم.

گويد در آن گم شويد، با من سخن مگوييد.

چرا كه گروهى از بندگان من بودند كه مى‌گفتند پروردگارا ايمان آورده‌ايم، ما را بيامرز و بر ما رحمت آور، تو بهترين مهربانانى.

آنگاه شما ايشان را به ريشخند مى‌گرفتيد، تا آنجا كه ياد مرا [از بس به آن‌ها پرداختند] از خاطر شما بردند، به آنان مى‌خنديدند.

امروز به خاطر صبرى كه پيشه كرده بودند، پاداششان مى‌دهم

گويد چه مدّت در روى زمين، به شمار ساليان، به سر برديد؟

گويند [به اندازه‌ى] روزى يا بخشى از روز به سر برديم، [بايد] از شما گران بپرسى.

گويد اگر مى‌دانستيد جز اندكى به سر نبرده‌ايد.

آيا پنداشته‌ايد كه شما را بيهوده آفريده‌ايم، شما به نزد ما بازگردانده نمى‌شويد؟

بزرگا خداوند كه فرمانروای بر حقّ است، خدايى جز او نيست كه پروردگار عرش گرانقدر است.

و هر كس در جنب خداوند خدايى ديگر بپرستد كه در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۳

اين كار حجّتى ندارد جز اين نيست كه حسابش با پروردگارش است آرى كافران رستگار نمى‌شوند.

و بگو پروردگارا بيامرز و رحمت آور و تو بهترين مهربانانى.

تفسير ..... ص : ۲۵۳

وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُولئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ آن كسى كه اعمالش سبك وزن است نفس خويش را به زيان افكنده، زيرا

کالای خویش را که عبارت از فطرت انسانی و مدّت عمر بوده است ضایع کرده است، بدون این که کمالی برای خود کسب کند، پس کالای خویش را بدون عوض از بین برده است.

فِی جَهَنَّمَ خالِدُونَ و آنان در جهنّم جاودانه هستند، چون فطرتی که سازگار با جهنّم نباشد و آنان را از جهنّم خارج سازد برایشان باقی نمانده است.

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ «لفح النّار» آتش با گرمی سوزانید (یعنی آتش رخسار آنانرا می‌سوزاند)، هر دو جمله خبر بعد از خبر هستند، یا «الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» صفت، «فِی جَهَنَّمَ خالِدُونَ» خبر آن است، یا «فِی جَهَنَّمَ خالِدُونَ» حال است، «تلفح وجوههم» خبر، یا هر دو جمله‌ی حالند به صورت دو حال مترادف یا مداخل یا هر دو جمله مستأنف‌اند.

وَ هُمْ فِیها کالِحُونَ «کلح» بر وزن «منع» کلوحا، کلاحا با ضمّه‌ی هر دو به معنای برگشتن دو لب است به بالا و پایین در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۴

حالت عبوسی خواه در تبسّم باشد یا غیر تبسّم، این جمله حالیّه یا معطوفه است، یعنی در آنجا با ترشرویی ناشی از عذاب به سر می‌برند.

أَ لَمْ تَکُنْ آیاتِی تُتْلی این جمله مستأنفه به تقدیر قول، جواب پرسش مقدّر است، گویا که گفته شده: به آنان در این هنگام چه گفته می‌شود؟

پس فرمود: جهت سرزنش آنان گفته می‌شود: أَ لَمْ تَکُنْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ آیا آیات من بر شما خوانده نمی‌شد.

عَلَیْکُمْ فَکُنْتُمْ بِها تُکَذِّبُونَ و شما تکذیب می‌کردید؟! قالُوا این جمله «قالوا» نیز پاسخ پرسش مقدّر است، گویا که گفته شده: آنان چه می‌گویند؟

پس فرمود: آنان چنین می‌گویند، لفظ ماضی بدان جهت آورد که وقوع آن محقّق است.

رَبَّنا غَلَبَتْ عَلَیْنا شِقْوَتُنا می‌گویند: پروردگارا شقاوت ما بر ما غلبه کرد و نگذاشت تا ما پیرو تو باشیم، ما را به تکذیب آیات و سوء عاقبت رهنمون گشت.

وَ کُنَّا قَوْماً ضالِّینَ و ما بر حبّ فطرت قومی گمراه بودیم.

رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا ای پروردگار ما، ما را از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۵

جهنّم بیرون آور.

پس اگر برگشتیم به آنچه که در آن بودیم فَإِنَّا ظالِمُونَ ما ظالم و ستمگر هستیم، گویا از تکذیب آیات در دفعه‌ی اوّل عذر آوردند به این که آنان مغلوب شقاوت خویش بودند، رادع و مانعی از پیروی شهوت نداشتند، نه از جانب نفسهایشان و نه از خارج، چون از راه گمراه بودند، پس ممکن نبود که بتوانند به آثار راه متوسّل گردند.

زیرا آثار راه برایشان روشن نبود و راهنمایی صاحب طریق نیز به گوششان نرسیده بود، چون گمراه بودند.

و لذا وقتی راه و عقبات آن را دانستند آرزوی بازگشت به دنیا را نمودند، گفتند: اگر به دنیا برگردیم چون طریق و آثار و عقبات آن را دانستیم دیگر تکذیب ننماییم، از راه خارج نشویم و آن را گم نکنیم.

و هر گاه راه را گم نکنیم صاحب راه را نیز گم نخواهیم کرد، هر گاه صاحب راه را گم نکنیم تکذیب آیات نخواهیم کرد، اگر آن وقت تکذیب کنیم ما ظالم و ستمگر خواهیم بود، که تکذیب را که برای ما شایسته نبود- به جای تصدیق گذاشتیم که شایسته‌ی ما بود، امّا تکذیب سابق و بار اوّل پس آن مقتضای گمراهی ما بود، ظلم و ستمی از جانب ما نبود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۶

قالَ اخْسَؤُا فِيها لفظ «اخسا» کلمه‌ای است که برای بازداشتن سگ و زجر آن گفته می‌شود، یعنی بروید گم شوید (به ضجّه!) وَ لا تُكَلِّمُونِ سخن نگویید.

این دو کلمه‌ی «اخسئوا» و «وَ لا تُكَلِّمُونِ» اظهار نهایت خشم بر آنان، ردع آنان از ساحت حضور و محلّ خطاب حقّ تعالی است.

إِنَّهُ كانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبادِي يَقُولُونَ گروهی از بندگان من با زبان حال و قال می گویند:

رَبَّنا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ بار پروردگارا ایمان آورده‌ایم، ما را بیامرز بر ما رحمت آور که تو بهترین مهربانانی.

منظور جماعتی از بندگان هستند که تولّای علی علیه السّلام را با بیعت خاصّ دارند که متوسّل شده و تضرّع نموده و به خدا پناه می‌آورند.

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا همانهایی که شما به ریشخندشان می گرفتید لفظ «سخریّا» با ضمّه سین و کسره‌ی آن خوانده شده است.

حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي چون شما مشغول استهزای مؤمنین بودید ذکر مرا فراموش کنید نه این که شما به مقتضای فطرت‌تان گمراهی بوده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۷

وَ كُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ و بر آنان می‌خندیدید، در حالی که اولیای من بودند، استهزای‌شان استهزای من به شمار می‌رفت، لذا من هم شما را چنین جزا و پاداش دادم، مؤمنین را در نهایت اکرام اکرام نمودم.

إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِما صَبَرُوا و من هم به جهت صبرشان بر استهزا و آزار شما امروز به آنان پاداش داده‌ام.

أَنَّهُمْ هُمُ الْفائِزُونَ لفظ «انّهم» با فتحه‌ی همزه خوانده شده تا مفعول «جزیتهم» باشد، با کسره‌ی همزه خوانده شده تا مستأنف و در مقام تعلیل باشد، یعنی به مؤمنین پاداش دادم به بهترین پاداش‌ها، بدین گونه که آنان را مخصوص به رستگاری و نجات قرار دادم، یا آنان را به مقصودهایشان یا به کمالات انسان و لذایذ آن به‌طور مطلق رساندم.

قالَ خداوند یا ملایکه‌ی آنان گفت، لفظ «قال» «قل» خوانده شده بنابر این که امر به ملایکه‌ی موکّل آنان شده باشد.

كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ در هنگام زندگی دنیا، یا در زمین قبرها پس از مرگ چه مدّت درنگ کردید.

قالُوا لَبِثْنا يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ آنان به جهت وحشت و ترسی که پیدا کرده بودند مدّت زندگی در دنیا یا در قبرها را اندک شمردند.

فَسْئَلِ الْعادِّينَ پس از ملایکه که بپرس که بر حفظ سالها، ماهها و روزها موکّلند آنان بر صدق گفتارشان ملایکه را به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۸

شهادت می‌طلبند، یا گویا که آنان توجّه دارند که خلط کرده و در تعیین روزها و ماهها متحیّر گشته‌اند، می گویند: ما به آنچه می گوییم علم نداریم از ملایکه بپرس.

قالَ خداوند یا فرشته می گوید، لفظ «قال» مانند سابق «قل» خوانده شده است.

إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ شما کم درنگ کردید اگر بدانید آنچه را که خلط کردید، ممکن است لفظ «لو» برای تمنّی باشد، یعنی ای کاش می‌دانستید.

أَ فَحَسِبْتُمْ آیا تأمّل نکردید، یا اهمال کردید و این چنین گمان کردید؟! أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً که ما شما را بیهوده آفریدیم لفظ «عبث» «بر وزن» «فرح» به معنای بازی و بازیچه و بر وزن «ضرب» به معنای خلط کردن است.

وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است.

یعنی می گوییم: آیا گمان کردید شما را بدون کمال جویی و بقایتان آفریدیم پس شما تکذیب کردید و خواسته‌های خود را پیروی نمودید و از فرستادگان و جانشینان ما اعراض کردید؟

فَتَعالَی اللَّهُ الْمَلِکُ الْحَقُّ پس از خدای حقّ که هیچ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۵۹

شایبه‌ی باطل در آن نیست سزاوار نیست که فعلی عبث یعنی کاری که غایت نداشته باشد، انجام دهد، او از بیهوده کاری بسی فراتر برترست.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ معبود و خدایی جز او نیست، پس احتیاج به کسی نیست که او را کمک کند، لازم باشد تا مخلوقی بیافریند که او را مساعدت و کمک نمایند، سپس آنان را بدون غایت و هدف هلاک سازد.

رَبُّ الْعَرْشِ الْکَرِیمِ او پروردگار عرش کریم است و کسی که پروردگار عرش باشد که آن همه‌ی موجودات است دیگر احتیاجی به خلق ندارد، بلکه آن‌ها را خلق می‌کند تا بر آنان جود و بخشش کند.

وَ مَنْ یَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ این جمله حالیّه یا معطوف بر «لا اله الّا هو» است یعنی کسی که به جای حق تعالی خدای دیگری فرا می‌خواند مانند بت‌ها، ستارگان (روشنایی)، (تاریکی)، ظلمت، اهریمن (و اهورا مزدا)، یا کسی که با علیّ علیه السّلام امام دیگری را بخواند که لا بُرْهانَ لَهُ بِهِ برهان و دلیلی بر آن ندارد.

چون کسی که خدای حقیقی را می‌خواند بر خدایی او برهان و دلیل دارد، مانند کسی که انبیا و اولیا علیهم السّلام را می‌خواند از باب این که برهان صدق آنان در ادّعایشان ظاهر و آشکار است، در نتیجه چنین شخصی موحّد است،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۰

نه مشرک و مثاب است، نه معاقب، ولی کسی که خدا یا امامی را فرا می‌خواند که برهان بر صدق او ندارد.

فَإِنَّما حِسابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ حساب او نزد پروردگارش است، این جمله کنایه از شدّت عقاب و بدی حساب است.

إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الْکافِرُونَ جواب سؤال از علّت است، گویا که گفته است: چنین شخصی کافر است، کافران رستگار نمی‌شوند.

وَ قُلْ خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است و عطف بر مقدّر، گویا که گفته است: به یاد آور، یا یادآوری کن، متوسّل به ما باش، از ما در خواست کن، بگو: رَبِّ اغْفِرْ پروردگارا بدی‌های ما را که لازمه‌ی مشغول شدن به کثرت‌های وجود ما و کثرت‌های خارج از وجود ما است ببخشای، از قبیل پیروی کردن از هواهای خود و نظر کردن در کارها به غیر تو.

وَ ارْحَمْ و پس از آمرزش بر ما ببخشا و رحمت کن وَ أَنْتَ خَیْرُ الرَّاحِمِینَ در حالی که تو بهترین مهربانانی.

این عبارت جمله حالیّه است، ذکر خدای تعالی است بدین گونه که او را به کمال مسئول خودش متّصف می‌سازد، تا از خدا طلب رحمت و مهربانی کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۱

(۲۴) سورة النّور ..... ص : ۲۶۱

اشاره

همه‌ی این سوره (بدون اختلاف) مدنی و مشتمل بر ۶۴ آیه است روایت شده است از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: زنان را در غرفه‌ها فرود نیاورده نوشتن نیاموزید و آنان را ریسندگی و سوره‌ی نور بیاموزید «۱».

از امام صادق علیه السّلام آمده است: اموال و فروج خویش را با تلاوت سوره‌ی نور حفظ کنید، زنانتان را با این سوره حفظ نمایید، که هر کس در هر شب یا در هر روز بخواندن این سوره مداومت نماید کسی از خانه او تا آخر زنا نمی‌کند تا مرگش فرا رسد «۲».

آیات ۱- ۱۰

[سوره النور (۲۴): آيات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۶۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
سُورَةٌ أَنْزَلْناها وَ فَرَضْناها وَ أَنْزَلْنا فِيها آياتٍ بَيِّناتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱) الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲) الزَّانِي لا يَنْكِحُ إِلَّا زانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَ الزَّانِيَةُ لا يَنْكِحُها إِلَّا زانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَ حُرِّمَ ذلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (۳) وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِينَ جَلْدَةً وَ لا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَةً أَبَداً وَ أُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۴)
إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵) وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (۶) وَ الْخامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۷) وَ يَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبِينَ (۸) وَ الْخامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْها إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۹)
وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ (۱۰)

---

(۱) تفسير الصافى ج ۳ ص ۴۵۲ و الكافى ج ۵ ص ۵۱۶ ح ۱
(۲) تفسير الصافى ج ۳ ص ۴۵۲ و ثواب الاعمال ص ۱۳۵ ح ۱
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۳

ترجمه: ..... ص : ۲۶۳

به نام خداوند بخشنده مهربان.
اين سوره‌اى است كه فرو فرستاده و [احكام] آن را واجب گردانده‌ايم، در آن آياتى روشنگر نازل كرده‌ايم باشد كه پند گيرند.
زن و مرد زناكار [بكر] را (به هر يك از آنان) يكصد تازيانه بزنيد، اگر به خداوند و روز بازپسين ايمان داريد، در دين الهى، در حقّ آنان دچار ترحّم نشويد و گروهى از مؤمنان، در صحنه‌ى عذاب كشيدن آنان حاضر باشند.
مرد زانى نبايد جز با زن زانى يا زن مشرك ازدواج كند، همچنين با زن زانى نبايد جز مرد زانى يا مشرك ازدواج كند و اين كار بر مؤمنان حرام گرديده است.
و كسانى كه به زنان پاكدامن تهمت [زنا] مى‌زنند، سپس چهار شاهد نمى‌آورند، ايشان را هشتاد تازيانه بزنيد، ديگر هرگز شهادت آنان را قبول نكنيد، اينانند كه فاسقند.
مگر كسانى كه پس از آن توبه كنند و كار شايسته پيش بگيرند، كه خداوند آمرزگار مهربان است.
و كسانى كه به زنانشان تهمت [زنا] مى‌زنند، شاهدى جز خويشتن ندارند، [بايد] چهار بار به نام خداوند سوگند بخورند كه ايشان راستگو هستند.
و بار پنجم بگويند كه لعنت الهى بر او باد اگر از دروغگويان باشد.
و عذاب [حدّ] را اين كار از زن، باز مى‌دارد كه چهار بار سوگند به نام خداوند بخورد كه او [شوهرش] از دروغگويان است.
و بار پنجم بگويد كه خشم الهى بر آن زن باد اگر آن مرد از راستگويان باشد.

و اگر بخشش و بخشایش الهی و رحمت او بر شما نباشد و این که خداوند توبه‌پذیر فرزانه است [کار بر شما دشوار می گردد].

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۴

تفسیر ..... ص : ۲۶۴

سُورَةٌ در اوّل سوره‌ی فاتحه بیان لفظ «سوره» گذشت، در اینجا مرفوع خوانده شده تا مبتدا یا خبر برای محذوف باشد، یا مبتدا باشد و أَنْزَلْناها خبر آن، مجوّز مبتدا بودن آن این است که تنوین برای تفخیم یا تنویع است.

لفظ «سورة» با نصب خوانده شده تا مفعول فعل محذوف باشد بدون آن که فعل از لفظ مفعول باشد، یا مفعول فعل محذوف باشد که «أنزلناها» آن را تفسیر می کند.

وَ فَرَضْناها و آن را زمان‌بندی کرده و تعیین نمودیم، یا آنچه را که در سوره است بر مردم واجب کردیم، یا آن را تفصیل و تمییز دادیم، احکام موجود در سوره را تمییز دادیم، یا آن را عطا کردیم.

أَنْزَلْنا فِيها آياتٍ در آن سوره آیات تدوین نازل نمودیم.

بَيِّناتٍ معانی آن آیات روشن است، یا بیان کننده و روشن سازنده مقاصد است، یا احکام تکلیفی در صورت کلمات و حروف است که مصالح آن‌ها ظاهر و روشن است.

. تفخیم: بزرگ کردن. گرامی داشتن. بزرگ شمردن. فرهنگ عمید

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۵

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ شاید شما مصالح و حکمت‌های آن احکام را یاد آورده به آن‌ها دانا شوید: پس از این مقدّمه به مسأله مورد خطاب پرداخته فرمود:

الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي زنا کننده‌ی زن و مرد حکم آن دو چنین است.

یا لفظ «الزّانیة» مبتدا (فاجلدوا) خبر آن است و داخل شدن فاء در «فاجلدوا» به تقدیر «امّا» یا به توهّم آن است از باب این که مقام مقام تفصیل است، یا مبتدا متضمّن معنای شرط است، چون لفظ «الزّانیة» به معنای کسی است که زنا کرده است.

و لفظ «الزانیة» و «الزّانی» هر دو با نصب خوانده شده، برای آن دو فعل ناصب از مادّه‌ی فعل متأخّر در تقدیر گرفته شده، یعنی از مادّه‌ی «اجلدوا» یا از مادّه‌ی دیگر از قبیل «اذکروا» یا «احضروا».

و تقدیم زن زناکار با این که مرد سزاوارتر به تقدیم است، از ان جهت است که زنا از جانب زن قبیح‌تر است، نیز شأن زن به مقتضای فطرتش این است که خود را از مردان نگهدارد، ولی اگر مرد را تمکین داد به عقاب سزاوارتر می‌شود، روی همین جهت است که حدّ زن مساوی حدّ مرد است.

خدای تعالی فرمود: كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ هر کدام را یک صد تازیانه بزنید با این که شأن زن در حدود این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۶

است که نسبت به مردان تخفیف داده شود.

وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ لفظ «بهما» متعلّق به «لا تأخذکم» است، باء برای سببیّت یا آلت است، یا جار و مجرور متعلّق به «رأفة» می‌باشد و تقدیم آن بر مصدر به جهت ظرف بودن آن است.

(فی دین اللّه) ظرف لغو، متعلّق به «اجلدوا» یا به «لا تأخذکم» یا به «رأفة» است، که دین خدا تشبیه به مکان مخصوص شده است.

یا ظرف مستقرّ است حال از فاعل «اجلدوا» یا از مفعول آن، در صورتی که حال از مفعول باشد مفید این است که اگر آن دو در

دین خدا نباشد تازیانه زده نمی‌شوند، ممکن است حال از مفعول «لا تأخذکم» یا صفت «رأفة» باشد، فایده‌ی این تقیید برای تنبیه جهت خلوص از شایبه‌ی هوای نفس است (در این صورت معنای آن این است که در اجرای دین خدا رأفت نورزید).

إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ اگر به خدا و روز واپسین ایمان دارید.

این جمله قید «جلد» یا قید عدم اخذ رأفت و رقّت است، جمله‌ی شرط برای تهییج و تحریک است.

وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ و باید عذاب و تازیانه‌ی زن و مرد زناکار را گروهی از مؤمنین شاهد باشند که حدّ اقل آن سه نفر است، بعضی اقلّ آن را یک نفر گفته‌اند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۷

و برخی آن را چهار نفر دانسته‌اند.

زیرا کمترین تعدادی که زنا با آن ثابت می‌شود شهادت چهار نفر است و بعضی عدد آن‌ها را منوط به رأی امام دانسته‌اند.

و مقصود از حاضر کردن گروهی از مؤمنین برای دیدن و مشاهده‌ی عذاب و تازیانه‌ی عقوبت زناکار است، بدین معنا که علاوه بر عقوبت و عذاب تازیانه عقوبت رسوایی هم داشته باشند تا عذاب آنان شدید و عبرت دیگران باشد.

این آیه در بیان حدّ زناکار مجمل است، چون دو زنا کننده یا هر دو یا یکی از آن دو از اهل ذمّه‌اند یا هر دو مسلمان هستند، به هر تقدیر یا زنای هر دو محصنه است یا غیر محصنه، یا هر دو بکر هستند یا غیر بکر، یا هر دو حرّ آزادند یا بنده، هر یک از این موارد حکم مخصوص به خود را دارد، آنچه که در آیه آمده است حکم دو مسلمان آزاد است که هر دو بی‌همسر و عزب باشند.

روایت شده که پنج نفر را پیش عمر آوردند که در زنا گرفتار شده بودند، پس عمر دستور داد که بر هر یک از آنان حدّ اقامه شود، امیر المؤمنین علیه السّلام در آن مجلس حاضر بود، فرمود: ای عمر این که گفتی حکم آن پنج نفر نیست.

عمر گفت: تو بر آنان حدّ جاری کن، پس علی علیه السّلام یکی را جلو انداخت و گردنش را زد، دیگری را سنگسار نمود، سوّمی را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۸

حدّ زد، در چهارمی نصف حدّ جاری ساخت و پنجمی را تعزیر نمود پس عمر متحیّر شد و مردم از کار علی علیه السّلام تعجّب کردند، عمر گفت: یا ابا الحسن پنج نفر در یک قضیّه پنج نوع حدّ بر آنان جاری ساختی که هیچ یک از حدود شبیه حدّ دیگر نبود.

پس امیر المؤمنین علی علیه السّلام فرمود: امّا اوّلی چون ذمّی (کافری که در تحت حمایت مسلمانان بود و از حقوق فردی و اجتماعی برخوردار باشد ذمّی است و اگر نبود حربی است) بود و از ذمّه‌اش خارج شد و جز شمشیر حدّی نداشت، امّا دوّمی مردی بود که زنای محصنه انجام داد و باید سنگسار می‌شد، سوّمی چون عزب بود و بی‌همسر حدّش تازیانه بود، چهارمی بنده و مستحقّ نصف حدّ بود، پنجمی دیوانه بود و عقلش را از دست داده بود حدّی نداشت.

و در روایت دیگری شش نفر نقل شده و در آن آمده است که نفر ششم را آزاد کرد، در توجیه مطلب علیّ علیه السّلام فرمود: امّا نفر پنجم که زنا در مورد او با شبهه انجام گرفته بود که او را تعزیر و تأدیب نمودیم و نفر ششم دیوانه بود و عقل نداشت و تکلیف از او ساقط بود. «۱»

تفصیل دو زناکار و حکم آن در کتابهای فقهی آمده است.

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۱۵ و تفسیر القمی ج ۲ ص ۹۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۶۹

الزَّانِی لا یَنْکِحُ إِلَّا زانِیَةً أَوْ مُشْرِکَةً وَ الزَّانِیَةُ لا یَنْکِحُها إِلَّا زانٍ أَوْ مُشْرِکٌ در اینجا مرد زناکار را مقدّم آورد، زیرا مقام برای بیان حکم زن و مرد زناکار است و مرد در حکم مقدّم بر زن است.

بعضی گفته‌اند: این آیه ردّ کسانی است که تمتّع از زنهای زناکار و تزویج با آنان را جایز و حلال می‌دانند (و مقصود زنهایی است که در دنیا به زنا معروف و مشهوراند) به نحوی که مرد نمی‌تواند آنان را پاک کرده و از زنا نگهدارد.

و در خبر از امام صادق علیه السّلام آمده است، آنان زنان و مردانی هستند که به زنا معروف و مشهورند و مردم آن‌ها را به همین نشانه می‌شناسند پس هر کس که حدّ زنا بر او جاری شود و یا معروف و مشهور به زنا باشد شایسته نیست کسی با او نکاح کند تا توبه او معروف و معلوم شود «۱».

در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام آمده است: این حکم در صورتی است که زنا علنی و آشکار باشد، اگر انسانی زنا کند و سپس توبه نماید می‌تواند که بخواهد ازدواج کند «۲».

و در خبر دیگری است: خداوند زن و مرد زناکار را مؤمن

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۱۶ و الکافی ج ۵ ص ۳۵۴ ح ۱

(۲) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۱۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۰

نام نگذاشته است، چون خدای تعالی آن دو را در مقابل مؤمنین و قرین و همردیف مشرکین قرار داده است «۱».

پس بنابر آنچه که در اخبار ذکر شده آیه نهی است در صورت اخبار، تأکید آن بیشتر از صورت نهی است و آن کنایه از نهی زن و مرد مؤمن از نکاح زن و مرد زناکار و مشرک است.

زیرا که خبر دادن از زانی و زانیه به این که نکاح آنان منحصر در زناکار و شرک است دلالت می‌کند بر این که عنوان زنا مقتضی انحصار نکاح زناکار در زناکار و مشرک است.

پس هر مرد و زن با عفّت که راضی به نکاح زناکار باشد خود به منزله‌ی زناکار است و مرد و زن با عفّت راضی نمی‌شوند به منزله‌ی زناکار قرار بگیرند پس آنان با زناکار و مشرک نکاح نمی‌کنند.

و همین معنا که به صورت کنایه مورد اشاره قرار گرفته بود به صورت تصریح در آیه‌ی بعدی آمده و خدای تعالی فرموده:

وَ حُرِّمَ ذلِکَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ بر مرد و زن مؤمن چنین نکاحی حرام شده است و اکتفا بر مردان مؤمن کرد از باب تغلیب.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است: کسی که زناکار است جز با

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۱۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۱

کسی که در زنا شریک او یا مشرک است نمی‌تواند همبستر شود.

زیرا که شرک از زنا بدتر است، یعنی همسر مرد زناکار یا باید در زنا با او شریک باشد یا حال او بدتر از زناکار باشد.

بعضی گفته‌اند: این حکم برای هر مرد و زن زناکار ثابت است، نکاح کسی که موصوف به زنا نباشد بر آن دو حرام است اعمّ از این که آن دو معروف و مشهور به زنا باشند یا نباشند.

سپس این حکم با قول خدای تعالی: وَ أَنْکِحُوا الْأَیامی مِنْکُمْ ... تا آخر آیه» یا معنای آیه مبتنی بر خبر دادن و اخبار است و مقصود این است که زناکار رغبت نمی‌کند و عقد نمی‌کند مگر به زن زناکار را، چرا که سنخیّتی بین او و زنهای عفیف و صالح وجود

ندارد.

پس اخبار از کلّ به اعتبار غالب است، یعنی اغلب موارد این گونه است.

وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ وقتی که حکم مرد و زن زناکار و حدّ آن دو را بیان کرد و بر آنان سخت گرفت خواست این مطلب را بیان نماید که نسبت فاحشه و فحشا به بندگان امر بزرگی است که فاعل آن مستحقّ عذاب است همانند عذاب زانی و زانیه نهایت این است که مرتبه و درجه‌ی عذاب او پایین‌تر از عذاب آن دو است.

و نیز خدای تعالی خواست این مطلب را بیان نماید که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۲

اثبات فحشا برای بندگان مانند اثبات سایر حقوق نیست که در آن به دو بیّنه اکتفا شود تا مردم جرأت نکنند به بندگان نسبت زنا بدهند.

پس فرمود: کسانی که نسبت زنا به مردم دهند به الْمُحْصَناتِ زنانی که فرج‌های خویش را با عفت و حفظ حریم اسلام و حریّت و بلوغ و عقل محافظت می‌کنند، که مقصود از احصان در اینجا همین معناست.

ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِينَ جَلْدَةً و چهار شاهد هم نیاورند به آن‌ها هشتاد تازیانه بزنید این آیه مانند بیشتر آیات مجمل است.

زیرا ظاهر آن اختصاص نسبت دهنده‌ها به مردان، نسبت داده شده‌ها و متّهمین به زناست، در حالی که در نسبت دهنده و نسبت داده شده فرق بین زن و مرد، عبد و حرّ، محصن و غیر محصن، بکر و غیر بکر وجود ندارد.

و نیز فرقی نیست بین این که نسبت زنا در حضور متّهم یا در غیاب او باشد، در اکثر این چیزها که ذکر شد خلافی نیست و نیز فرقی نیست بین این که نسبت دادن به‌طور صریح یا با کنایه باشد.

البتّه در کنایه باید غیر آن نسبت احتمالی داده نشود، باید

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۳

نسبت دهنده آشنا به معنای کلمه باشد.

بنابر این اگر بگوید: تو زنا می‌کنی یا پدرت زنا کرده است، یا بگوید: ای پسر زناکار، یا تو عمل قوم لوط انجام می‌دهی، یا تو از پدرت نیستی، یا مادر من هیچ وقت زنا نکرده است به صورتی که احتمال جز کنایه در این جمله داده نشود، یا بگوید: من از زنا به دنیا نیامده‌ام، که کنایه از دیگری باشد به نحوی که جز کنایه متحمّل نباشد، یا در مقام ناسزا گفتن چیزی بگوید که صریح در نسبت زنا باشد و قصد چنین نسبتی را هم داشته باشد.

به عنوان مثال بگوید: زن تو زناکار است، یا با قصد نسبت زنا او را به دیّوث بودن نسبت دهد ... تمام این صورت‌های ذکر شده رمی و نسبت زناست.

ولی اگر مقصود نسبت زنا و اتهام نباشد یا صریح در این معنا نباشد، مثل این که بگوید: تو از حرام زاده شدی، که مشترک بین نسبت زنا و تولّد از غذای حرام و انعقاد در حال حیض است در این صورت رمی و نسبت زنا حساب نمی‌شود.

بلی، اگر چنین سخنی را در حضور مسلمان بگوید هتک حرمت او می‌شود و گوینده‌اش استحقاق تعزیر دارد.

و چون خدای تعالی حکم زنای محصنه و حکم لواط و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۴

سحق «۱» را و قتل و کشتن قرار داده لذا در اثبات آن‌ها وجود چهار مرد را معتبر دانسته است بدون این که به جای مرد وجود چهار زن را معتبر بداند اعم از آن که زنها به صورت منفرد و تنها باشند، یا همه با هم باشند.

و این سختگیری بدان جهت است که اثبات آن امور دشوار گردد، برای هر کس که یکی از این کارها را بدیگری نسبت دهد و در اثبات آن چهار مرد شاهد نداشته باشد حدّ قرار داده تا کسی جرأت نسبت این اتّهامات را به مردم نداشته باشد.

و حتّی اگر مردم را در چنان حالی ببیند جرئت ابراز آن را نداشته باشد تا مسلمانان بدون جرم رسوا نشوند، یا مجرم توبه کند و رسوا نگردد و با جرمی که امکان توبه در آن هست و ممکن است بعد از توبه عبادت خدا بنماید کشته نشود.

و نیز عامّه بر خاصّه افترا نبندند، هر گاه خاصّه را در حال متعه دیدند جرأت اظهار پیدا نکنند، چون خدای تعالی می‌دانست که اهل سنّت به زودی متعه را انکار خواهند کرد و بر آن سختگیری و مؤاخذه خواهند نمود.

لذا شاهد زنا را فقط چهار مرد قرار داد تا اگر یکی را در حال بهره بردن از متعه دیدند جرأت اظهار نداشته باشند.

---

(۱) لواط همجنس گرایی بین دو مرد و سحق همجنس گرایی بین دو زن است

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۵

زیرا کم اتّفاق می‌افتد که چهار مرد بر همبستری اطّلاع پیدا کنند اگر چه حلال باشد.

از امام صادق علیه السّلام سؤال شد چرا در زنا چهار شاهد قرار داده شد و در قتل دو شاهد؟ فرمود: خداوند متعه را برای شما حلال کرد، می‌دانست شما به زودی آن را انکار خواهید کرد و بر آن مؤاخذه خواهید نمود، لذا جهت احتیاط به نفع شما چهار شاهد مرد را لازم نمود و اگر چنین نمی‌کرد بر ضرر شما می‌شد و کم اتّفاق می‌افتد که چهار شاهد بر یک مطلب اجتماع نمایند «۱».

و در روایت دیگری فرمود: در زنا دو حدّ وجود دارد، جایز نیست که هر دو نفر بر یکی شهادت دهند، زیرا که بر مرد و زن هر دو حدّ جاری می‌شود، بر خلاف قتل که حدّ فقط بر قاتل جاری می‌شود نه مقتول. «۲»

وَ لا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَةً أَبَداً وَ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ این جمله عطف است که در آن معنای تعلیل است.

به امام باقر علیه السّلام نسبت داده شده که آیه‌ی وَ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ در مدینه نازل شده است، فرمود: خداوند وجود ایمان

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۵۷۳ ح ۲۹، المحاسن ص ۳۳۰ ح ۹۲ و علل الشرایع ج ۲ ص ۵۰۹ ح ۱

(۲) تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۵۷۴ ح ۲۹ و علل الشرایع ج ۲ ص ۵۱۰ ح ۳

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۶

را از کسی که تهمت می‌زند و افترا می‌بندد و فرموده: أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ (آیا مؤمن مانند فاسق است؟!)، خدای تعالی فاسق را منافق قرار داده و فرموده: إِنَّ الْمُنافِقِینَ هُمُ الْفاسِقُونَ و خداوند او را از دوستداران و اولیای ابلیس قرار داده و فرموده: إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ (جز آن کس که از جن بود و گفت به امر خدا فاسق بود) و خداوند او را به ملعون قرار داده و فرموده: إِنَّ الَّذِینَ یَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ لُعِنُوا فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ (که در این آیه است) «۱».

إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ مگر آنانی که پس از این توبه کنند و به اصلاح خویش کوشند، در در این صورت خدا بر آن‌ها آمرزش و رحمت آورده است.

از امام صادق سؤال شد، چگونه توبه‌ی او شناخته می‌شود؟

حضرت فرمود: خودش را در حضور و پیش مردم هنگامی که تازیانه زده می‌شود تکذیب کند و استغفار خدا نماید.

پس اگر چنین کرد توبه‌اش ظاهر شده است «۲».

و در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام آمده است: کسی که

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۵۷۳ ح ۲۷

(۲) تفسیر البرهان ج ۳ ص ۲۱۴ الکافی ج ۷ ص ۲۴۱ ح ۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۷

نسبت زنا می‌دهد هشتاد تازیانه به او زده می‌شود، هیچ وقت شهادت او قبول نمی‌شود مگر این که توبه کند یا خودش را تکذیب نماید و اگر برای اثبات نسبت زنا اگر سه شاهد از چهار شاهد شهادت دادند و نفر چهارم از شهادت امتناع کرد آن سه نفر تازیانه زده می‌شوند، شهادت آنان قبول نمی‌شود تا این که نفر چهارم نیز بگوید: ما آن را مانند میل در سرمه‌دان دیدیم، هر گاه کسی بر علیه خودش شهادت دهد که زنا کرده است شهادت او قبول نمی‌شود تا این که چهار مرتبه شهادت را تکرار کند، که هر مرتبه در مقابل یک شاهد باشد «۱».

بنابر این قول خدای تعالی: إِلَّا الَّذِينَ تابُوا استثناء از:

لا- تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهادَةً أَبَداً یا از: أُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ می‌باشد و ممکن است مقصود از توبه توبه‌ی خاصّ باشد که به دست خلقا و جانشینان خدا جاری می‌شود.

چه اگر چنین توبه‌ای حاصل شود جمیع آنچه را که گذشته می‌پوشاند و از بین می‌برد.

و بنابر این ممکن است استثنای از قول خدا: فَاجْلِدُوهُمْ ثَمانِينَ جَلْدَةً باشد.

مقصود از اصلاح بعد از توبه و بعد از نسبت دادن اصلاح

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۵۷۳ ح ۲۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۸

کردن نفوس خویش با اعمال صالح است، یا مقصود راضی کردن شخص تهمت زده شده و تکذیب کردن تهمت زننده می‌باشد که این تکذیب باید نزد کسی باشد که پیش او تهمت زده و نسبت زنا داده و باعث هتک حرمت طرف مقابل شده است، یا مقصود از توبه این است که خودش را جهت اجرای حدّ تسلیم کند بدون این که در قلبش احساس نارضایتی و سختی بکند.

وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْواجَهُمْ وقتی حکم نسبت زنا به اجنبی و بیگانه را ذکر نمود خواست حکم نسبت دادن زنا را به همسران را ذکر نماید تا این توهّم پیش نیاید که نسبت دادن زنا به همسران مانند نسبت آن به بیگانگان است.

وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَداءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ شاهدها و گواهانی جز خودشان نداشته باشند، آوردن این استثنای «الّا انفسهم» مشعر به این است که نسبت زنا دادن گاهی ناشی از ظنّ و تخمین و حدس است، گاهی ناشی از شهود و عیان است، این حکم مربوط به کسی است که شاهد باشد و ببیند، نه کسی که حدس بزند.

فَشَهادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهاداتٍ شهادت یکی از آنان به جای چهار شاهد است.

لفظ «اربع شهادات» با نصب خوانده شده تا مفعول مطلق باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۷۹

بنابر این «شهادة أحدهم» مبتداست و خبر آن محذوف است، آن لفظ «واجبة» یا «علیهم» می‌باشد، ممکن است خبر باشد که مبتدای آن محذوف است، مبتدای محذوف الفاظی از قبیل «الواجب» یا «المعتبر» یا «حکم اللّه» می‌باشد، یا رفع خوانده شده که در این صورت «شهادة أحدهم» مبتدا و «اربع شهادات» خبر آن می‌باشد، یا «شهادة احدهم» طبق وجوه گذشته است، «اربع شهادات» بدل از آن است.

و مقصود از «احدهم» یک نفر غیر معیّن است تا مفید عموم بدلی باشد یعنی شهادت هر یک از آنان جانشین یکی از چهار شاهد

باشد.

بِاللَّهِ لفظ «باللّه» متعلّق به «شهادات» یا به «شهادهٔ احدهم» یا متعلّق به یکی از آن دو به صورت تنازع است.

إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ شهادت بدهد که در نسبتی که داده از راستگویان است.

و این جمله مفعول «شهادهٔ احدهم» یا «شهادات» است، عامل از آن جمله معلّق است، یا این جمله خبر از «شهادهٔ» است، وجه جواز حمل این جمله بر «شهادهٔ» برای این است که شهادت به معنای قول و گفتار است.

یا جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: او در شهادت چه بگوید، چگونه شهادت بدهد؟

پس خداوند فرمود: [اگر با رعایت شرایط چهار شهادت

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱۰، ص: ۲۸۰

سخن] بگوید: او از راستگویان است.

وَ الْخامِسَةُ یعنی شهادت پنجم، أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ با تخفیف نون «انّ» و رفع «لعنهٔ اللّه» و تشدید نون «انّ» و نصب «لعنهٔ اللّه» خوانده شده است.

عَلَيْهِ إِنْ كانَ مِنَ الْكاذِبِينَ لعنت خدا بر او اگر از دروغگویان باشد، این لعان مرد است، که حکم آن سقوط حدّ قذف از او، لزوم جدایی بین او و بین زن است.

وَ يَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذابَ امّا وقتی عذاب رجم و سنگ از زن برداشته می‌شود که أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبِينَ که چهار بار به خدا سوگند خورد که شوهرش در نسبتی که به او داده است از دروغگویان است.

وَ الْخامِسَةَ لفظ «الخامسهٔ» با رفع خوانده شده تا مبتداء باشد، با نصب خوانده شده تا عطف بر «أربع شهادات» منصوب باشد.

أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ لفظ «انّ» با تخفیف نون و «غضب اللّه» مصدر مرفوع، با تشدید نون و «غضب اللّه» مصدر منصوب خوانده شده است.

عَلَيْها إِنْ كانَ مِنَ الصَّادِقِينَ برای پنجم می‌گوید خشم خدا بر او اگر شوهرش در نسبتی داده است از راستگویان باشد.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱۰، ص: ۲۸۱

از امام صادق علیه السّلام در جواب کسی که از این آیه سؤال کرده آمده است: او کسی است که به زنش نسبت زنا می‌دهد، پس هر گاه نسبت زنا دهد سپس اقرار کند که به دروغ نسبت داده است به او حدّ زده می‌شود، زنش به سوی او بازگردانده می‌شود، اگر از آن عمل زنا امتناع کرد و اقرار به دروغ نکرد باید چهار مرتبه خدا را شاهد بگیری که او از راستگویان است، در مرتبه‌ی پنجم خودش را لعن کند اگر از دروغگویان باشد و اگر زن بخواهد عذاب را که همان سنگساری است از خودش دفع کند باید چهار مرتبه خدا را شاهد بگیرد که آن مرد از دروغگویان است، مرتبه‌ی پنجم غضب خدا بر آن زن باشد اگر مرد نسبت دهنده از راستگویان باشد.

پس اگر زن چنین نکند سنگسار می‌شود، اگر چنین کند حدّ را از خودش دفع می‌کند، دیگر تا روز قیامت این زن برای آن مرد حلال نمی‌شود.

گفته شد: چگونه است اگر بین آن دو جدایی افکنده شود، آن زن دارای فرزندی باشد که مرده باشد؟

فرمود: مادرش از آن فرزند ارث می‌برد، اگر مادرش بمیرد دایی‌هایش ارث می‌برند، هر کس بگوید او زنازاده است حدّ زده می‌شود.

گفته شد: آیا فرزند به پدر داده می‌شود اگر اقرار به فرزند

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱۰، ص: ۲۸۲

داشته باشد؟ فرمود: نه، کرامت و احترامی ندارد، او از فرزند ارث نمی‌برد، فرزند از او ارث می‌برد «۱».

و در خبر دیگری است: این آیه در باره‌ی مردی از مسلمانان نازل شد که خدمت رسول خدا آمد و ادّعا کرد که مردی را با زنش دیده است «۲».

و در خبر دیگری است که عویمر بن ساعده‌ی عجلانی چنین دیده بود و خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد، با هم ملاعنه و لعان کردند.

و در خبر دیگری است: هلال بن امیّه به زنش نسبت زنا، با شریک بن سمحا داد «۳».

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: هر گاه مردی به زنش نسبت زنا دهد لعان محقّق نمی‌شود تا این که مرد بگوید: من دیدم بین دو پای زن مردی با آن زن زنا می‌کرد «۴».

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: امام پشت به قبله می‌نشیند و آن زن و مرد را رو به قبله جلو خودش در محاذات یکدیگر می‌نشاند و ابتدا به مرد خطاب می‌کند و سپس به زن، اگر مرد دو یا سه بار خدا را شاهد گرفت ولی برای بار چهارم و نکول نمود به

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۲۵ و الکافی ج ۶ ص ۱۶۲ ح ۳ [.....]

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۲۵

(۳) البرهان ج ۳ ص ۱۲۵

(۴) نور الثقلین ج ۳ ص ۵۷۷ ح ۴۹ و الکافی ج ۶ ص ۱۶۳ ح ۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۳

او حدّ زده می‌شود، بین او و زنش جدایی افکنده نمی‌شود «۱».

در روایت به این مطلب اشاره شده که چون خداوند برای مرد مدخلی قرار داده که برای غیر او از پدر و فرزند و برادر و غیره شهادت او را خداوند چهار شاهد گرفتن خدا قرار داد تا به جای چهار نفر شاهد باشد و اگر غیر از همسر چنین نسبتی را بدهد به او گفته می‌شود: چه کسی تو را به آن مدخل کرد (اجازه داد) تا چنین چیزی را تو تنها ببینی؟ تو تهمت زننده‌ای.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مکرّر این طلب گذشت که مقصود از فضل رسالت و احکام آن و خود رسول است، مقصود از رحمت ولایت و آثار آن و علی ولیّ اللّه است.

وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ اگر نبود فضل و رحمت خدا و این که خدای تعالی توبه پذیر و حکیم است شما را رسوا می‌کرد یا در عقوبت شما عجله می‌نمود.

جواب شرط حذف شده تا حاکی از عقوبتی بزرگ باشد، گویا که عقوبت آنچنان است که ممکن نیست بر زبان جاری شود، نیز شنونده بتواند هر احتمال ممکن را در ذهن خود بدهد.

و نیز برای این است که خدای تعالی به روش و اسلوب خطاب‌ها و گفتگوهای عرفی سخن می‌گوید.

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۲۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۴

و در عرف کسی که خشمناک شود غضبش شدید گردد و به اوج خود برسد سخن را به اتمام نمی‌رساند و شدّت غضب او نمی‌گذارد و سخن به درازا بکشد بلکه بعضی از کلام و قسمتی از سخن را حذف می‌کند اگر چه اصل غضب مقتضی طولانی شدن کلام و غلظت و شدّت آن است.

آيات ۱۱- ۲۰

[سوره النور (۲۴): آيات ۱۱ تا ۲۰] ..... ص : ۲۸۴

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ جاؤُ بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۱) لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً وَ قالُوا هذا إِفْكٌ مُبِينٌ (۱۲) لَوْ لا جاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ (۱۳) وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِيما أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۴) إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ (۱۵) وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما يَكُونُ لَنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهذا سُبْحانَكَ هذا بُهْتانٌ عَظِيمٌ (۱۶) يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷) وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۸) إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۱۹) وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۲۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۵

ترجمه: ..... ص : ۲۸۵

كسانى كه تهمت ناپاكى را در ميان آوردند، جماعتى از شما هستند آن را شرّى به زبان خويش مپنداريد، بلكه [در نهايت] خيرى براى شماست بر عهده‌ى هر يك از آنان سهمى از گناه است كه مرتكب شده، كسى از آنان كه عمده‌ى آن را دامن زد، عذابى سهمگين دارد.

چرا چون آن را شنيديد، مردان و زنان مؤمن در حقّ خويش گمان نيك نبردند و نگفتند كه اين تهمت آشكارى است.

چرا بر آن چهار گواه نياوردند پس چون گواهان را نياوردند، اينان نزد خداوند دروغگو هستند.

و اگر در دنيا و آخرت بخشايش و رحمت الهى بر شما نبود در آنچه گفت و گو مى‌كرديد به شما عذابى سهمگين مى‌رسيد.

آنگاه كه از زبان همديگر فرا مى‌گرفتيدش و دهان به دهان چيزى را كه به آن علم نداشتيد، مى‌گفتيد و آن را آسان [و ساده] مى‌پنداشتيد، حال آن كه آن نزد خداوند سترگ است.

و چرا چون آن را شنيديد نگفتيد كه ما را نرسد كه در اين باره سخن گوييم، پاكا كه تويى، اين بهتانى بزرگ است.

خداوند اندرزتان مى‌دهد كه اگر مؤمن هستيد، هرگز مانند آن را تكرار مكنيد.

و خداوند آياتش را براى شما روشن مى‌گرداند و خداوند دانا‌ى فرزانه است.

كسانى كه خوش دارند كه بدنامى در حق مؤمنان شايع گردد، در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۶

دنيا و آخرت عذابى دردناك دارند و خداوند مى‌داند و شما نمى‌دانيد.

و اگر بخشايش و رحمت الهى در حق شما نبود و اين كه خداوند رئوف [و] مهربان است [شما را سخت كيفر مى‌داد].

تفسير ..... ص : ۲۸۶

إِنَّ الَّذِينَ جاءُوا بِالْإِفْكِ لفظ «افک» بر وزن علم «افکا» با کسره اوّل و نیز با فتحه (بر وزن ضرب) به معنای دروغ گفتن می‌باشد، مانند «افک» با تشدید و «افکه عنه» بر وزن ضرب یعنی او را منصرف کرد و برگردانید، یعنی رأی او را برگردانید.

یعنی، کسانی که نظر دیگران را در باره پاکی کسی برگرداندند.

(عصبة) ضمیر «منکم» و «لکم» به جماعت و گروه برمی‌گردد، ممکن است به آوردن دروغ و دروغ گفتن برگردد که از جمله‌ی «جاءُوا بِالْإِفْكِ» استفاده می‌شود.

بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ تهمت زدن و دروغ گفتن آنان به ضرر شما نیست بلکه به نفع تانست، چه آن کفّاره‌ی گناهان شما و موجب سبکی بارهای سنگین شماست.

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ هر مردی از آنان که تهمت و افترا می‌بندد به مقداری که تهمت زده گناه کسب می‌کند.

زیرا بعضی از این گروه افترا می‌بندد و می‌داند که آن افترا و تهمت، است و برخی سخنی را با ظنّ و تخمین می‌گویند، بعضی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۷

از باب تقلید، بعضی گوش فرا می‌دهند و بعضی می‌شنوند، که هر یک از اینان باندازه‌ی خودشان گناه کسب می‌کنند.

وَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ و در این میان کسی است که بالاترین گناه و بیشتر آن را کسب کرد، مانند عبد اللّه بن ابیّ سلول که در رأس اصحاب افک و دروغ بود به نحوی که مردم نزد او اجتماع می‌کردند و به آنان از افک سخن می‌گفت و تهمت را تکرار می‌کرد و آن را بین مردم شایع می‌ساخت و می‌گفت همسر پیامبرش با مرد اجنبی خوابیده و تا صبح با او بوده سپس آن مرد آمده و او را می‌کشد و برای آن زن دلّالی می‌کند، به خدا قسم آن زن از آن مرد نجات پیدا نمی‌کند و آن مرد نیز از آن نجات پیدا نمی‌کند.

بعضی گفته‌اند: مقصود مطح بن اثاثه، برخی او را حسّان بن ثابت گفته‌اند.

و ممکن است مقصود از آیه این باشد که تکبّر کرد و از اطاعت و انقیاد رسول سر باز زد و احترام رسول خدا را ننمود.

مِنْهُمْ برای این گروه تهمت زنند.

لَهُ عَذابٌ عَظِيمٌ در تفاسیر خاصّه و عامّه نقل شده که این آیات در باره‌ی عایشه نازل شده، سبب نزول آن این بوده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در غزوه‌ی بنی المصطلق او را با خود برد،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۸

رسول خدا هر وقت می‌خواست یکی از زنانش را در غزوه‌ای با خود ببرد بین آنان قرعه می‌انداخت.

پس از بازگشت از آن غزوه هنگامی که نزدیک مدینه رسیدند و اجازه حرکت داده شد عایشه بلند شد و راه رفت تا از لشگر جلو افتاد، وقتی قضای حاجت نمود و کارش را تمام کرد به سوی کاروان حرکت کرد، پس دست به سینه‌اش زد دید گردن‌بندش نیست، جهت پیدا کردن گردن‌بندش دوباره برگشت و در طلب گردن‌بند مقداری معطّل شد، جماعتی هم کجاوه‌ی عایشه را حمل می‌کردند آمدند و کجاوه‌ی او را به دوش گرفتند و حرکت کردند و گمان می‌کردند که عایشه گردن‌بندش را پیدا کرده و داخل کجاوه نشسته است، ولی وقتی عایشه به محلّ فرود لشگر رسید هیچ کس را آنجا ندید، نه صدا کننده و نه خواب دهنده‌ای پس در همان منزلی که قبلا بود همانجا ماند به گمان این که جماعت خودشان می‌فهمند که عایشه را گم کرده‌اند.

از سوی دیگر صفوان بن معطّل سلمی از پشت سر لشکر عایشه آمد و شب را در همان منزل به صبح رسانید و عایشه را شناخت، از شترش فرود آمد و عایشه را سوار کرد تا پیش لشگر آمدند و پس از این قضیّه منافقین تهمتها در حقّ عایشه گفتند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۸۹

پس خدای تعالی این آیات را جهت تبریه‌ی عایشه نازل نمود «۱».

و از طریق خاصّه نقل شده که این در باره‌ی ماریه‌ی قبطیّه نازل شده است که عایشه به او تهمت زده بود «۲».

از امام باقر عليه السّلام روايت شده كه فرمود: وقتى ابراهيم فرزند رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از دنيا رفت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به شدّت اندوهناك شد، پس عايشه به او گفت: چه چيز تو را اندوهناك كرده است؟

او جز فرزند جريح چيزى نيست، پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله على عليه السّلام را به دنبال جريح قبطى درب بستان را زد، جريح نيز آمد تا در را باز كند، وقتى جريح على عليه السّلام را ديد و خشم و غضب على عليه السّلام را درك كرد پشت بر در كرد و برگشت و درب بستان را باز نكرد.

پس على عليه السّلام به ديوار پريد و داخل بستان شد و به دنبال جريح رفت، جريح پشت به على نمود و فرار كرد، چون ترسيد كه على عليه السّلام به او برسد بالاى درخت خرما رفت و على عليه السّلام هم به دنبال او بالاى درخت رفت، وقتى جريح ديد على به او نزديك شد خود را از بالاى درخت به پايين انداخت و عورتش نمايان شد كه ناگهان نه علامت مردان را داشت و نه علامت زنان را، پس على عليه السّلام به سوى پيامبر صلّى اللّه عليه و آله برگشت و گفت: اى رسول خدا وقتى مرا براى

---

(۱) مجمع البيان ج ۸- ۷ ص ۱۳۰ و تفسير البيضاوى ج ۲ ص ۱۱۹

(۲) تفسير الصّافى ج ۳ ص ۴۲۳

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۰

كارى مى‌فرستى من بايد مانند ميخ گداخته شوم تا آن كار را انجام دهم، يا صبر و تأمّل نمايم؟ رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: بلكه صبر و تأمّل نما، على عليه السّلام عرض كرد: قسم به خداى كه تو را به حقّ مبعوث نمود جريح نه علامت مردان را دارد و نه علامت زنان، پس رسول خدا فرمود: حمد خدايى را كه از ما اهل بيت بدى را برگرداند «۱».

و حكايت نسبت دادن ماريه به نحو ديگرى نيز روايت شده است «۲».

لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْراً چرا وقتى آن تهمت را شنيدند مردان و زنان شوش در حق خودهايشان گمان خير كردند؟! در اين آيه موضوع سخن را از غايب به مخاطب كشاند تا اين نكته را بفهماند كه ايمان مقتضى ظنّ و گمان خير به مؤمن است، چون ايمان به بعضى معناى اسلام مقتضى تسليم و عدم استبداد به رأى پيروى نكردن به مقتضاى هواى نفس است، نيز مقتضى ظنّ تسليم و انقياد به مؤمنين است، با وجود ظنّ تسليم به مؤمن ديگر ظنّ و گمان پيروى هواى نفس و فحشا باقى نمى‌ماند.

---

(۱) نور الثقلين ج ۳ ص ۵۸۱ ح ۶۰ و تفسير القمى ج ۲ ص ۱۰۰- ۹۹

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۲۷

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۱

و ظرف را «بأنفسهم» مقدّم نمود چون مقصود توبيخ و سرزنش كردن بر عدم ظنّ خير هنگام شنيدن تهمت و افترا و در عين حال تشويق و تحريك بر ظنّ خير است و گر نه در غير زمان تهمت و افترا ظنّ و گمان خير مسلّم و مفروغ عنه است.

مقصود از مؤمنين و مؤمنات صفوان و عايشه، يا ماريه و جريح است.

يا مقصود همه‌ى مؤمنين است، مقصود از «أنفسهم» كسانى است كه ذكر شد، از آنان با كلمه‌ى «أنفسهم» تعبير نمود تا مشعر به اين باشد كه شايسته است هر يك از مؤمنين به منزله‌ى نفس ديگرى باشد.

وَ قالُوا عطف بر «ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ» است، يعنى مؤمنان بايد مى گفتند:

هذا إِفْكٌ مُبِينٌ لَوْ لا جاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكاذِبُونَ اين تهمت آشكارى است چرا بر

آن چهار گواه نیاوردند، چون گواهانی نیاوردند پس ایشان نزد خدا از دروغگویانند.

این جمله از تتمّه‌ی مقول قول است، یا ابتدای کلام از جانب خدا است و اشاره به این است که هر گاه مدّعی بیّنه‌ی بر ادّعای خودش نداشته باشد نزد خدا دروغگو حساب می‌شود و بر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۲

آن حکم دروغ مترتّب می‌شود.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ این کلمه را تکرار کرد چون جمله‌ی اوّل در مورد نسبت زنا است که از ناحیه‌ی زوج می‌باشد، این جمله در قضیّه‌ی خاصّی است و آن نسبت دادن به ماریه یا عایشه است که اگر بخشایش خدا در دنیا و آخرت نبود! لَمَسَّكُمْ فِيما أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذابٌ عَظِيمٌ برای این گونه تهمتهایتان عذاب سهمگینی می‌رسیده که این قسمت آیه چون غضب مقتضی طولانی کردن کلام و شدّت و غلظت آن است، نیز تصریح به بزرگی عذاب و تصریح به این مطلب است که سبب این غضب و شدّت عذاب فرو رفتن در این افترا و بهتان است.

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ هنگامی که آنانرا با زبانهایتان قبول می‌کنید، نه با دلهایتان، یعنی آن را بین خودتان می‌گردانید بدون این که تحقیقی راجع به آن بعمل بیاورید، گویا که زبانهای شما آن را می‌گیرد و آنچه را که غیر شما آن را القاء می‌کند می‌پذیرد بدون این که ذوات و قلوب شما از آن اطّلاعی داشته باشد.

گفته می‌شود: «تلقّی القول» یعنی آن را قبول کرد و پذیرفت و «تتلقّونه» با دو تاء خوانده شده که مطابق اصل باشد، «تلقونه» با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۳

تخفیف از «لقیه» به معنای تناول کردن باشد، «تلقونه» با کسره‌ی حرف مضارع از همین مادّه، «تلقونه» از «القاء» و «تلقونه» از «ولق» به معنای دروغ گفت، «تألقونه» از «ألق» به معنای دروغ گفت، «تثقفونه» از «ثقف» یعنی طلب کرد و یافت و «ثقفونه» از «وقف» به معنای پیروی و تبعیّت کرد ... خوانده شده است.

وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِكُمْ ما لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ با زبانهایتان می‌گویید بدون این که دلهای شما از آن اطّلاع داشته باشد و بر آن معتقد باشد.

وَ تَحْسَبُونَهُ هَيِّناً آن را آسان حساب می‌کنید و گمان می‌کنید گناه دنباله‌ای ندارد.

وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ در حالی که آن نزد خدا بزرگ است.

بدان که زمان‌ها شبیه هم هستند، حال اهل هر زمانی مشابه حال اهل زمان گذشته و آینده است.

زیرا که اهالی زمانهای گذشته طبق آنچه که از سیره‌ی آنان به ما رسیده مانند اهل این زمان بوده‌اند، آنان خودشان را به دین نسبت می‌دادند به جهت غرض‌های نفسانی، نه به جهت غایات انسانی، غیبت می‌کردند و هر کس که داخل در دین می‌شد تهمت می‌زدند، از عیوب و اسرار تفحّص و تجسّس می‌کردند، به همدیگر لقب‌های بد می‌دادند، با آشکار شدن عیوب و بدیهای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۴

برادرانشان خوشحال می‌شدند، با آشکار شدن خوبی‌ها و محاسن برادرانشان ناراحت، که همه‌ی این چیزها منافات با دین داشت، بلکه مناقض غایاتی بود که مقصود از دینداری است.

وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما يَكُونُ لَنا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهذا سُبْحانَكَ چرا وقتی شنیدید نگفتید که ما را نرسد که در این باره سخن گوییم و چرا نگفتید خدا منزّه است، نگفتید «سبحانک» که تعجّب کنید از جرأت کردن بر مثل این گفتار، یا چرا خدا را تنزیه نکردید از این که همسر پیامبرش زناکار باشد.

زیرا که در فجور و زنای همسر رسول خدا برای مردم ناخوشایند می‌شود، ناخوشایندی پیامبر برای مردم منافات با دعوت او دارد.

هذا بُهْتانٌ عَظِيمٌ خداوند شما را پند می‌دهد و خیر شما را می‌خواهد.

أَنْ تَعُودُوا برای این که دیگر آن را تکرار کنید، یا مبادا که به این گونه اعمال برگردید.

یا در این که عود کنید و دوباره از سر گیرید، یا این که خداوند با موعظه و نصیحت شما را از این که به این عمل برگردید منع می‌کنید.

لِمِثْلِهِ أَبَداً تا چندی که در دنیا هستید مانند این چنین بهتانی را مبندید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۵

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ اگر واقعا مؤمن هستید این شرط برای تحریک و تهیج است، که ایمان مقتضای آن است که چنین سخنی در حقّ کسی که در دین او باشد تفوّه نکند.

وَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ یعنی خداوند علامات و آثار احکام را برای شما بیان می‌کند.

ممکن است مقصود آیات تدوینی باشد که دلالت بر احکام تکلیفی قالبی و قلبی می‌کند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ خداوند آنچه را که برای شما شایسته است و آنچه را که شایسته نیست، آنچه را که بر افعال شما مترتّب است می‌داند.

حَكِيمٌ برای شما حکمی را تشریع نمی‌کند، شما را از چیزی منع نمی‌کند مگر به جهت حکمتی که مقتضی آن حکم و منع باشد.

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفاحِشَةُ آنانی که دوست دارند که زنا و بدی شایع شود چه فاحشه عبارت از زنا یا هر چیزی است که قبح آن شدید باشد، یا هر چیزی است که خدای تعالی آن را نهی فرموده است فِي الَّذِينَ آمَنُوا جار و مجرور متعلّق به «تشیع» است و معنای آن چنین است: کسانی که دوست دارند زنا یا سایر فواحش در بین مؤمنین زیاد شود، یا کسانی که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۶

دوست دارند ذکر فاحشه در بین مؤمنین زیاد شود.

و ممکن است «فِي الَّذِينَ آمَنُوا» ظرف مستقرّ و حال از «الفاحشة» باشد، معنای آیه این است: کسانی که دوست دارند فاحشه‌ی ثابت بین مؤمنینی ظاهر و آشکار شود و ذکر آن زیاد گردد.

لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ مقصود از عذاب دنیا حدّی است که در شریعت برای او مقرّر شده است، یا مقصود عذاب هنگام احتضار، یا ترس از افتضاح و رسوایی، یا استیحاش و کناره‌گیری مؤمنین از او است.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ خداوند می‌داند که برای آنان در دنیا و آخرت عذاب است و لذا شما را از بازگشت به مانند چنین بهتان و افتراها منع می‌کند.

وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید، لذا شما دوست دارید و نمی‌ترسید این جمله معطوف بر جمله‌ی «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ» یا بر اسم «انّ» و خبر آن می‌باشد و هر دوی آنان در مقام تعلیل قول خدا: «يَعِظُكُمُ اللَّهُ» می‌باشد، یا جمله‌ی «اللّه یعلم» جمله‌ی حالیّه و مفید تعلیل است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هر کس در باره‌ی مؤمن چیزی بدی را بگوید که دو چشمش دیده و دو گوشش شنیده پس او از کسانی است که خداوند در باره‌ی آنان فرموده: إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۷

أَنْ تَشِيعَ الْفاحِشَةُ تا آخر آیه «۱».

از امام کاظم علیه السّلام روایت شده است: که به او گفته شد: از یکی از برادرانم به من خبری رسید که من دوست نداشتم آن خبر را در باره‌ی آن برادر بشنوم، از خود او که سؤال می‌کنم مطلب را انکار می‌کند در حالیکه این خبر را گروهی ثقه و مورد اطمینان به من خبر داده‌اند.

امام فرمود: گوش و چشمت را در مورد برادرت تکذیب کن، اگر نزد تو پنجاه قسامه شهادت دهند ولی آن برادرت چیز دیگری بگوید تو او را تصدیق کن و آنان را تکذیب نما و چیزی شایع نساز که او را رسوا کنی و مروّت او را از بین ببری که در این

صورت از كسانى مى‌شويى كه در باره‌ى آنان خدا فرموده: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ ... تا آخر».

و از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله روايت شده است: هر كس فاحشه و كار زشتى را اشاعه دهد مانند كسى است كه آن را شروع كرده است «۲».

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ تكرار اين كلمه اشاره به نهايت قبح اين گفتار، غضب به خاطر آن گفتار است، اشاره به قبح دوست داشتن شياع فاحشه بين

---

(۱) نور الثقلين ج ۳ ص ۵۸۲ ح ۶۳

(۲) ثواب الاعمال ص ۲۹۵ ح ۱ و الصّافى ج ۳ ص ۴۲۶

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۸

مؤمنين است، حذف جواب در اينجا براى اشعار به شدّت قبح و شدّت غضب بر دوست داشتن اشاعه فاحشه است.

آيات ۲۱- ۲۶

[سوره النور (۲۴): آيات ۲۱ تا ۲۶] ..... ص : ۲۹۸

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَكى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً وَ لكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۱) وَ لا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَ السَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبى وَ الْمَساكِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لْيَعْفُوا وَ لْيَصْفَحُوا أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۲) إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۲۳) يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۲۴) يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ (۲۵)

الْخَبِيثاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَ الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثاتِ وَ الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ وَ الطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّباتِ أُولئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۲۶)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۲۹۹

ترجمه: ..... ص : ۲۹۹

اى مؤمنان از گامهاى شيطان پيروى مكنيد و هر كس از گامهاى شيطان پيروى كند [بداند كه] او به ناشايستى و نابكارى فرمان مى‌دهد، اگر بخشايش و رحمت الهى در حق شما نبود، هيچ يك از شما هرگز پاكدل نمى‌شد، ولى خداوند است كه هر كسى را بخواهد پاكدل مى‌سازد و خداوند شنواى داناست.

و متمكّنان و توانگران شما نبايد سوگند بخورند كه به خويشاوندان و بينوايان و مهاجران [بى‌چيز] در راه خدا بخشش نكنند و بايد كه بگذارند و بگذرند آيا دوست نداريد كه خداوند از شما درگذرد؟ و خداوند آمرزگار مهربان است.

بيگمان كسانى كه به زنان پاكدامن بى‌خبر مؤمن، تهمت زنا مى‌زنند، در دنيا و آخرت ملعونند و عذابى سهمگين [در پيش] دارند.

روزى كه زبان و دست و پايشان بر آنان به كارهايى كه كرده‌اند شهادت دهند.

در چنين روزى خداوند جزاى حقّانيّتشان را به تمام و كمال بدهد و بدانند كه خداوند بر حق آشكار است.

زنان پليد براى مردان پليدند و مردان پليد براى زنان پليد و زنان پاك براى مردان پاكند و مردان پاك براى زنان پاك اينانند كه از

آنچه [شایعه افکنان] در حقّشان می گویند بری و برکنار هستند، از مغفرت الهی و روزی ارزشمند برخوردارند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۰

تفسیر ..... ص : ۳۰۰

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مؤمنین را مورد ندا قرار داد تا اظهار لطف به آنان کرده و به شنیدن خطاب ترغیب کند.

لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ در اشاعه‌ی فاحشه و نسبت دادن فحشاء به بی گناه و با گناه پیرو لجامهای شیطان نباشید، در سوره‌ی بقره در ضمن آیه‌ی لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ تحقیق خطوات گذشت.

وَ مَنْ یَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّیْطانِ و هر کس پیرو لجامهای شیطان باشد گمراه و شقی می‌شود.

فَإِنَّهُ یَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ که شیطان امر به فحشایی می کند که در زشتی و قبح به نهایت رسیده است.

وَ الْمُنْکَرِ منکر چیزی است که عقل و عرف آن را خوب نمی‌دانند، آن چیزی است که در قبح و زشتی به نهایت نرسیده باشد.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ ما زَکی مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً زکی یزکو زکاء یعنی نموّ کرد، مانند «أزکی» و «زکی الرّجل» یعنی صالح و متنعّم گشت و از کدورت‌ها صاف شد، یعنی اگر بخشایش و رحمت الهی در حق شما نبود هیچ یک از شما هرگز پاک‌دل نمی‌شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۱

وَ لکِنَّ اللَّهَ یُزَکِّی مَنْ یَشاءُ و لکن خداوند تزکیه می کند کسی را که بخواهد، یعنی به سبب استعداد و آمادگی که از جانب قابل به سبب قول یا فعل او پدید می‌آید، خدا آنان را تزکیه و پاک می گرداند.

وَ اللَّهُ سَمِیعٌ و خداوند شنوای اقوال مقالی و حالی اوست.

عَلِیمٌ و خداوند به افعال و احوال و نیّت‌ها و استعدادهای باطنی که بر شخصی و غیر او ظاهر نیست دانا و آگاهست.

وَ لا یَأْتَلِ ألا، مانند «ضرب» و «الوّا» مانند «قعود» و «الیّا» مانند «مضیّ» و «ائتلی» یعنی کوتاهی کرد و کندی و تکبّر نمود، آلی، ائتلی یعنی سوگند یاد کرد.

و در نزول آیه گفته شده که گروهی از صحابه سوگند یاد کردند بر مردی که به چیزی از افک و بهتان تکلّم کند تصدّق ننمایند، با آنان مواسات و برادری نکنند «۱».

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی ابی بکر و مسطح بن اثاثه نازل شده که پسر خاله‌ی ابو بکر و از مهاجرین و از بدریّین بود، فقیر بود و نفقه‌ی او را ابو بکر متحمّل می‌شد و از رؤسای اصحاب افک و افترا بود، هنگامی که در افترا و بهتان فرو رفت نفقه‌ی او را قطع نمود و سوگند یاد کرد که به او نفعی نرساند، پس وقتی آیه:

«و لا یأتل» «۲».

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۴۲۶

(۲) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۳۳

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۲

أُولُوا الْفَضْلِ مِنْکُمْ وَ السَّعَةِ نازل شد دوباره به دادن نفقه و مواصلت او بازگشت.

و مقصود از فضل گسترش و وسعتی است مازاد آنچه که انسان در در هزینه زندگی به آن احتیاج دارد او وسعت و سعه اعم است از آنچه که گفته شد و از آنچه که انفاق به نحو سعه و گستردگی به آن احتیاج دارد، یا یکی مخصوص به مال و دیگری مخصوص

به سعه‌ی قلب از جهت علم و اخلاق است.

أَنْ يُؤْتُوا اگر خوشایندشان نباشد که بدهند، یا بنابر این که ندهند، یا در این که ندهند.

این معنا بنابر این است که «لا ـ یأتل» به معنای سوگند نخورده باشد، اگر به معنای کوتاهی نکند باشد در تقدیر لفظ «فی» گرفته می‌شود، یعنی صاحبان فضل کوتاهی نکنند در این که ندهند (ان تؤتوا به لفظ مخاطبهم خوانده شده یعنی در بخشیدن کوتاهی نکنید).

أُولِي الْقُرْبى وَ الْمَساكِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ به خویشاوندان خودشان یا خویشاوندان رسول صلّی اللّه علیه و آله و مسکینان و هجرت کنندگان در راه خدا، (یعنی سوگند بر امتناع نفقه نداشته باشند).

وَ لْيَعْفُوا وَ لْيَصْفَحُوا و باید که عفو کنند و درگذرند و مکرّر گذشت که عفو عبارت از ترک انتقام است اعمّ از این که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۳

مقارن کینه و حقد قلب بر بدکار باشد یا نباشد، صفح عبارت از پاک کردن قلب از حقد و کینه است، لکن عفو و صفح مانند لفظ فقرا و مساکین است که هر گاه جدا شوند جمع می‌شوند، هر گاه جمع شوند جدا می‌شوند.

البتّه این آیه اشاره دارد به کیفیّت حسن عمل با بدکاره به ویژه طبق آنچه که از سبب نزول آیه نقل شده است پس گویا که گفته است: گنه‌کار و بدکار را عفو نمایند و از او درگذرند.

حتّی و صاحبان فضل و ثروت در احسان به او اگر اهلیّت احسان را داشته باشد کوتاهی نکنند.

أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ آیا دوست ندارید که خدا از شما درگذرد ترغیب و تشویق به مراتب مذکور با بهترین وجه است، یعنی خداوند بدکار را می‌بخشد، هر کسی که طالب غفران خدا است در عفو از گنه‌کار همانند خدا می‌شود، که همانندی با صفت خدا بالاخره مورد بخشش خدا قرار می‌گیرد.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ خداوند می‌بخشد کسی را که بدکار را ببخشد، رحم می‌کند به کسی که به بدکار احسان کند.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ البتّه کسانی که نسبت زنا می‌دهند به زنان شوهردار مؤمنی که از آن نسبت غافل هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۴

لُعِنُوا فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ لعنت دنیا و آخرت و عذاب سخت برای آنان است و تکرار این آیه بدان جهت است که آیه اوّل برای بیان عقوبت صوری و حدود دنیوی است.

و این آیه برای بیان عقوبت اخروی و حدود باطنی است، نیز برای تنبیه و آگاه کردن بر بزرگی گناه است.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ لفظ «تشهد» با تاء و یا (یشهد) خوانده شده یعنی روزی که بر آنان گواهی می‌دهند.

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ در آن روز خداوند جزای آنان را می‌دهد و بدانند که خداوند بر حقّ آشکار است.

روایت شده که جوارح بر ضرر مؤمن شهادت نمی‌دهد، بلکه تنها شهادت بر کسی میدهد که کلمه‌ی عذاب بر او ثابت شده باشد «۱».

الْخَبِيثاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَ الْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثاتِ وَ الطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبِينَ وَ الطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّباتِ مقصود از خبیثات (پلیدها) و طیّبات (پاکها) اقوال و گفتارهای ناپاک و پاک است بدان قرینه که خبیثات و طیّبات به دنبال افک و افترا ذکر شده،

(۱) الکافی ج ۲ ص ۳۲ ح ۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۵

یا مقصود اعمال خبیث و طیّب است اعمّ از آن که از سنخ افعال و اقوال باشد، یا از سنخ علوم و اخلاق و احوال، یا مقصود مطلق آن چیزی است که ناپاک و پاک نامیده شود خواه از سنخ اقوال باشد یا اوصاف، یا از سنخ ذوات باشد از قبیل خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها و نگاه‌کردنی‌ها و مسکن و نکاح شده‌ها و اگر خبیثات تعمیم یابد شایسته است (خبیثین) نیز نسبت به مردان و زنان به طریق تغلیب و تعمیم یابد.

و از امام حسن مجتبی علیه السّلام وارد شده است: پس از آن‌که با معاویه و اصحابش محاجّه نمود و از مجلس معاویه برخواست فرمود: الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثاتِ ای معاویه به خدا سوگند آن خبیث‌ها تو و اصحاب و پیروانت هستید، «الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ» علیّ بن ابی طالب و یاران و شیعه‌ی او هستند «۱».

أُولئِکَ یعنی صفوان و عایشه را و جریح و ماریه و امثال آن دو، یا مقصود این است که طیّبون و طیّبات یعنی مردان و زنان پاک مُبَرَّؤُنَ مِمَّا منزّه هستند از افک و بهتانی که مردم در باره‌ی آنان می‌گویند.

یا مبرّا و منزّه هستند از آنچه که خبیث‌ها می‌گویند، یعنی از این که مانند قول آنان بگویند: یَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ

---

(۱) تفسیر الصافی ج ۳ ص ۴۲۸ و الاحتجاج ص ۲۷۸ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۶

چون آنان طیّب و پاک هستند و مغفرت و رزق کریم نیز برای آنان می‌باشد.

آیات ۲۷- ۳۴

[سوره النور (۲۴): آیات ۲۷ تا ۳۴] ..... ص : ۳۰۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ بُیُوتِکُمْ حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلی أَهْلِها ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (۲۷) فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِیها أَحَداً فَلا تَدْخُلُوها حَتَّی یُؤْذَنَ لَکُمْ وَ إِنْ قِیلَ لَکُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْکی لَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِیمٌ (۲۸) لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ مَسْکُونَةٍ فِیها مَتاعٌ لَکُمْ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ (۲۹) قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ یَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِکَ أَزْکی لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما یَصْنَعُونَ (۳۰) وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ یَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ یَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا ما ظَهَرَ مِنْها وَ لْیَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلی جُیُوبِهِنَّ وَ لا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبائِهِنَّ أَوْ آباءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنائِهِنَّ أَوْ أَبْناءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِی إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِی أَخَواتِهِنَّ أَوْ نِسائِهِنَّ أَوْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِینَ غَیْرِ أُولِی الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِینَ لَمْ یَظْهَرُوا عَلی عَوْراتِ النِّساءِ وَ لا یَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِیُعْلَمَ ما یُخْفِینَ مِنْ زِینَتِهِنَّ وَ تُوبُوا إِلَی اللَّهِ جَمِیعاً أَیُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۳۱)

وَ أَنْکِحُوا الْأَیامی مِنْکُمْ وَ الصَّالِحِینَ مِنْ عِبادِکُمْ وَ إِمائِکُمْ إِنْ یَکُونُوا فُقَراءَ یُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ (۳۲) وَ لْیَسْتَعْفِفِ الَّذِینَ لا یَجِدُونَ نِکاحاً حَتَّی یُغْنِیَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ الَّذِینَ یَبْتَغُونَ الْکِتابَ مِمَّا مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ فَکاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِیهِمْ خَیْراً وَ آتُوهُمْ مِنْ مالِ اللَّهِ الَّذِی آتاکُمْ وَ لا تُکْرِهُوا فَتَیاتِکُمْ عَلَی الْبِغاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ مَنْ یُکْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِکْراهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۳۳) وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَیْکُمْ آیاتٍ مُبَیِّناتٍ وَ مَثَلًا مِنَ الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِکُمْ وَ مَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِینَ (۳۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۷

ترجمه: ..... ص : ۳۰۷

ای مؤمنان به خانه‌هایی جز خانه‌های خودتان وارد نشوید، مگر آن که آشنایی دهید و اجازه گیرید و بر اهل آن سلام کنید. این به خیر شماست، باشد که پند پذیرید.

پس اگر کسی را در آنان نیافتید، وارد آنان نشوید، تا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۸

آن که به شما اجازه داده شود و اگر به شما گفته شد برگردید، برگردید که آن برای شما پاکیزه‌تر است، خداوند به آنچه می‌کنید داناست.

بر شما گناهی نیست که وارد خانه‌های غیر مسکونی شوید که در آنجا کالایی از آن شما هست، خداوند آنچه آشکار می‌دارید و آنچه پنهان می‌دارید، می‌داند.

به مردان مؤمن بگو دیدگانشان [از نظر بازی] فرو گذارند، ناموسشان را محفوظ بدارند، این برای آنان پاکیزه‌تر است بیگمان خداوند به آنچه می‌کنند آگاه است.

و به زنان مؤمن [هم] بگو دیدگانشان را فرو گذارند و ناموسشان را محفوظ بدارند و زینتشان را جز آنچه از آن آشکار است، آشکار نکنند، روسریهایشان را بر گریبانهایشان بیاندازند، زینتشان را آشکار نکنند مگر بر شوهرشان یا پدرشان، یا پدران شوهرشان یا پسرانشان، یا پسران شوهرشان، یا برادرشان یا پسران برادرشان یا پسران خواهرشان یا زنان [همکیش] شان، یا ملک یمینهایشان، یا غلامانی که نیازمند [به زن] نیستند، یا کودکانی که بر نهانیهای زنان آگاه نیستند و [بگو که] چنان پای نکوبند تا زینتی که پنهان داشته‌اند معلوم شود، و ای مؤمنان همگی به درگاه خداوند توبه کنید، باشد که رستگار شوید.

و بی‌همسران خویش و بردگان و کنیزکان صالح خویش را به همسری [دیگران] دهید [و] اگر تهیدست باشند خداوند از بخشش خویش آنان را توانگر می‌گرداند، خداوند گشایشگر داناست.

و کسانی که اسباب زناشویی نمی‌یابند، پاکدامنی ورزند، تا آن که خداوند از بخشش خویش توانگرشان گرداند و کسانی از ملک یمینهایتان که قصد باز خرید خویش را دارند، اگر در آنان خیری سراغ دارید، آنان را بازخرید کنید و به آنان [برای کمک به باز خریدشان] از مال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۰۹

الهی [سهمی از زکات] که به شما بخشیده است، ببخشید و کنیزکانتان را اگر عزم پاکدامنی دارند، به فحشا وادار مکنید که بهره‌ی دنیوی به دست آورید و هر کس ایشان را اجبار کند، بداند که خداوند با توجه به اکراهشان، آمرزگار مهربان است.

و به راستی به سوی شما آیاتی روشنگر نازل کرده‌ایم، مثلی از پیشینیانتان و پندی برای پرهیزگاران.

تفسیر ..... ص : ۳۰۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ بُیُوتِکُمْ ای کسانی که ایمان آوردید داخل بیوت یعنی خانه‌های مسکونی نشوید! مگر خانه‌های خودتان.

حَتَّی تَسْتَأْنِسُوا «استأنس» وحشت او از بین رفت، «استأذنه» یعنی طلب اجازه نمود، «استأنس» استعلام نمود، «استأنس» یعنی انسان

طلب کرد.

به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته شد: یا رسول اللّه استیناس چیست؟

فرمود: استیناس آنست که مرد با پاک شمردن، ستایش و بزرگ شماری با اهل بیت سخن گوید و دلش انس بگیرد «۱».

که این معنا مناسب استیناس است که مقابل استیحاش یعنی آزردن و استعلام یعنی پرس و جو است.

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۳۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۰

و بعضی گفته‌اند: مردی به یکی از حجره‌های رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اطّلاع پیدا کرد.

پس رسول خدا در حالی که با شانه‌ای سرش را می‌خاراند فرمود: اگر می‌دانستم تو نگاه می‌کنی آن را در چشمانت فرو می‌کردم «۱».

از این گفتار چنین برمی‌آید که در نگاه کردن هم باید اذن و اجازه به عمل آید.

وَ تُسَلِّمُوا عَلی أَهْلِها و بر اهل خانه سلام کنید، سلام کردن بیان بعضی از معانی استیناس و حکم دیگری بر بعضی از معانی دیگر است.

ذلِکُمْ این استیناس یا داخل شدن به خانه در حالت انس و محبّت و اجازه خَیْرٌ لَکُمْ برای شما بهتر است، این مطلب را ما به شما گفتیم، یا این حکم را بر شما نازل کردیم.

لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ باشد که شما مصالح آن را متذکّر گردید.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِیها أَحَداً فَلا تَدْخُلُوها اگر کسی در خانه نیافتید داخل آن نشوید زیرا گاهی در خانه‌های غیر را چیزی یافت می‌شود که اطّلاع بر آن بر شما جایز نیست و گاهی

---

(۱) نور الثقلین ج ۳ ص ۵۸۶ ح ۸۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۱

چیزی در آنجا است که صاحب خانه خوش ندارد دیگری بر آن اطّلاع پیدا کند.

حَتَّی یُؤْذَنَ لَکُمْ وَ إِنْ قِیلَ لَکُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا اگر به شما گفتند برگردید و داخل آن خانه نشوید که گاهی صاحب خانه در حالتی است که دوست ندارد دیگری بر آن حالت اطّلاع حاصل نماید.

هُوَ أَزْکی لَکُمْ آن برای شما با نموّتر و صاف‌تر و نافع‌تر است.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَلِیمٌ پس اگر با طیب نفس برگشتند خداوند آن را می‌داند و پاداش انرا به شما می‌دهد.

لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ جواب سؤال مقدّر است یعنی در ورود به خانه‌ای ایرادی بر شما نیست.

أَنْ تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ مَسْکُونَةٍ که داخل خانه‌های غیر مسکونی شوید بدون اجازه و سلام.

فِیها مَتاعٌ لَکُمْ در آن خانه‌هایی که در آن تمتّع و استمتاع شما است، یعنی از آنان بهره و لذّت می‌برید.

در خبر آمده است که مقصود از آن خانه‌ها حمّام‌ها و کاروانسراها و آسیاب‌ها و امثال آنان است «۱».

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۲۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۲

بعضی گفته‌اند: مقصود خرابه‌هایی است که انسان برای قضای حاجت داخل آنان می‌شود «۱».

و بعضی گفته‌اند: مقصود خانه‌های تجّار و صنعتگران است که در آنان برای معامله‌ی مردم باز است «۲».

و برخی آن را منازل مسافرین دانسته‌اند «۳».

حقّ این است که اگر مقصود از متاع تمتّع و بهره بردن باشد باید مراد از بیوت مطلق خانه‌هایی باشد که از طرف شارع یا مالک اجازه عمومی برای دخول در آنان داده شده است.

و اگر مقصود از متاع اجناسی باشد که از آن بهره برده می‌شود منظور از خانه‌ها مطلق خانه‌هایی است که اجناس شما در آن قرار گرفته اعمّ از این که خانه‌های غیر مسکونی مملوک باشد یا غیر شما، یا مملوک غیر شما باشد ولی مسکونی برای شما و غیرش نباشد.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ خداوند می‌داند آنچه را که آشکار می‌کنید و آنچه را که مخفی می‌کنید از افعال و حالات و اخلاق و نیّت‌ها و استعدادهایی که هنوز به آنان آگاه نشده‌اید.

پس خداوند داخل شدن شما در خانه‌ی دیگران و نیّت‌های شما در دخول را می‌داند، پس بدون اجازه داخل نشوید که در این

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۳۶

(۲) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۳۶

(۳) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۳۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۳

صورت شما را به زنا یا قصد زنا متّهم می‌کنند.

و نظر شما بر چیزی از حریم صاحب خانه نیافتد که در این صورت تحریک می‌شوید و نمی‌توانید از زنا و فحشا خودداری کنید.

و این معنای بر حذر داشتن انسان از چیزهایی است که انسان را در معرض تهمت و ریبه و تحریک قرار می‌دهد.

زیرا خدای تعالی وقتی بر زن و مرد زناکار سخت گرفت و بر نسبت زنا دادن به کسی شدّت و غلظت به کار برد مؤمنین را از مواقع تهمت و ریبه و تحریک بر حذر داشت تا در ریبه و فحشاء قرار نگیرند، مستحقّ عقوبت فاحشه نشوند، مردم در بدگمانی و نسبت دادن زنا واقع نشوند تا مستحقّ عقوبت و کیفر تهمت و افترا زنندگان باشند.

همچنانچه به وسیله‌ی آیه بعدی مؤمنین را از چیزی که موجب ریبه و تحریک آنان یا دیگران باشد مانند نظر کردن خروج دیگران یا نظر کردن دیگران به خروج آن‌ها بر حذر داشت و زنان را نیز از این کار و از آشکار کردن زینت خویش برای کسی که نظر با ریبه برای او جایز نیست بر حذر نمود.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ مکرّر این مطلب گذشت که خدای تعالی در امثال این موارد مقول قول را نمی‌آورد تا اشعار به این باشد که قول رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از جهت قوّت نفسش در مؤمنین مؤثّر است به نحوی که سبب چیزی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۴

می‌شود که در ما بعدش مذکور است بدون این که در جزم جواب مقول اعتبار شود.

و «غضّ طرفه غضاضا» با کسره، «غضا و غضاضهٔ و غضاضا» با فتحه، یعنی نگاهش را حفظ کرد، متحمّل سختی گردید، «غضّ من بصره» یعنی از او کم نمود و از قدرش کاست.

بعضی گفته‌اند:

لفظ «من» در اینجا زایده است، معنای آیه این است که چشمهایشان و نظرهایشان را از چیزی که نظر کردن به آن حلال و جایز

نیست حفظ کنند و نگاه دارند.

یا از نگاه کردن به چیزی که شایسته نیست به آن نگاه کنند چشمان خود را حفظ کنند اعم از آن که عدم استحقاق نظر از باب حرمت باشد یا کراهت و ممکن است مقصود نظر کردن به ما سوی اللّه و آیات او باشد چنانچه می‌آید.

وَ یَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ فروج خود را از نظر کسانی که نظرشان جایز نیست حفظ کنند، نگهدارند از کسی که نگاه کردنش بر او حلال نیست همان طور یک در خبرست «۱».

یا از مطلق نظر به فروج حفظ نمایند، خواه نگاه کننده‌ها خودشان باشند یا دیگران و خواه نظر حلال باشد یا غیر حلال.

---

(۱) نور الثقلین ج ۳ ص ۵۸۹ ح ۹۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۵

بنابر این که نظر به فروج خودشان در مورد صاحبان فروج و نظر ازدواج به عورتهایشان مکروه باشد، امر مقدّر اعم از وجوب و استحباب باشد.

یا مقصود این است که فروج خود را از آمیزش با غیر حلال حفظ کنند، یا فروج خویش را از آمیزش با غیر حلال و از نظر غیر حلال نگهدارند.

یا مقصود این است که فروج خودشان را از نظر وطی به طور مطلق حفظ کنند.

بنابر این که حکم مربوط به کسانی باشد که با بیعت خاصّ ولوی بیعت کرده‌اند که در حقّ آنان وطی و نظر به فروج یا فروج را در معرض دید قرار دادن ممنوع باشد، چه حکم سالک الی اللّه حکم محرم است که تا سلوکش تمام نشود و از احرام به حجّ‌های نفس حلال نمی‌شود، بر زنانشان نیز تمتّع از مردان و سایر لذّت‌های نفس حلال نمی‌شود، بلکه برای آنان التفات و توجّه به ما سوی اللّه و سوای خبر در مقصدی که دارند جایز نیست.

ذلِکَ أَزْکی لَهُمْ و این حفظ فروج برای آنان پاکیزه‌تر یا صالح‌تر یا با نموّتر است، چه آن به ریبه و تحریک و اشتغال به کارهای لهو نفس دورترست.

إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما یَصْنَعُونَ خداوند به کارهای آنان که نظر می‌کنند یا نمی‌کنند آگاه است و بر حسب کارشان به آنان جزا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۶

و پاداش می‌دهد.

وَ قُلْ لِلْمُؤْمِناتِ یَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصارِهِنَّ وَ یَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لا یُبْدِینَ زِینَتَهُنَّ این آیه نیز مجمل است و محتمل وجوهی است که همه‌ی وجوه آن مراد است، زیرا ممکن است آشکار کردن زینت به آشکار کردن خود زینت برای کسی که محرم نیست و نظر او به جسد زنان جایز نیست تفسیر شود، ممکن است به آشکار کردن مواضع زینت تفسیر شود، چه خود زینت از چیزهایی است که برای اجانب و نامحرمان نظر کردن به آن جایز است، ممکن است به مطلق آشکار کردن زینت یا به مطلق آشکار کردن مواضع زینت تفسیر شود.

بدون این که ناظر و نظر کردن یا غیر حرام مورد توجّه و نظر باشد.

بدین معنا که خود آشکار کردن زینت به نحوی که اگر کسی به آن نگاه کند حرام است چه ناظری نگاه بکند یا نگاه نکند.

این معنا بنابر این است که نهی مخصوص زنانی باشد که با بیعت خاصّ و لوی بیعت کرده و حکم آن‌ها عدم التفات و توجّه به ما سوی اللّه است مادامی که از سلوک و احرامشان محلّ نشوند، که در این صورت التفات و توجّه به زینت و آشکار کردن آن بر آنان حرام است.

إِلَّا ما ظَهَرَ مِنْها مگر آنچه که از زینت ظاهر شود که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۷

حلال است، مانند لباسی که ظاهر است، زینت جاهایی که استثنا شده، خود جاهایی که در زنان عورت نیست، مانند انگشتر و سرمه و بازگذاشتن و نمایان کردن دو گونه و دو کفّ و دست و دو پا.

بدان که نهی زنان از آشکار کردن زینت خود و نهی مردان از نظر کردن به زینت آنان برای آن است که زینت و آشکار کردن آن و نگاه مقدّمه‌ی فساد و موجب ریبه و تردید و باعث فتنه است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خطاب به علی علیه السّلام وارد شده: یا علی نگاه اوّل برای تو و حقّ تو است و بر تو جایز است، ولی نگاه دوّم به ضرر تو است و نباید محقّق شود، یعنی اگر با نظر اوّل آزمایش و امتحان شدی به نظر دوّم وعده داده می‌شوی که وزر و وبال آن بر توست «۱».

در روایت دیگری است: اوّلین نظر به زن برای شما است، پس آن را به نظر و نگاه دوّم نکشانید و از فتنه بپرهیزید «۲».

بنابر این اگر با نگاه کردن به صورت و دستها و پاها و زینت آنان از ریبه و بر فتنه افتادن ترسیده شود آشکار کردن آنان بر زن جایز نیست و نیز بر مرد جایز نیست که به آنان نظر کند.

و اگر از ریبه نترسید نظر کردن به غیر از زینت ظاهر مانند زینت باطن و مواضعی که استثنا نشده جایز می‌شود، مانند سر و

---

(۱) تفسیر نور الثّقلین ج ۳ ص ۵۸۹ ح ۹۶

(۲) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۴۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۸

موی و ساق و ذراع در صورتی که زن از مسلمانان نباشد که دارای حرکت و رفعت است، مانند کنیزان بدویان و صحرانشین‌ها که نمی‌توانند خود را از بیگانگان حفظ کنند و برای معاشرین آنان ممکن نیست خود را از نگاه کردن به آنان حفظ نمایند.

و اختلاف اخبار ناظر به اختلاف احوال و اشخاص در ریبه و عدم ریبه و حرمت و عدم حرمت و امکان تحفّظ و نگهداری خود و عدم امکان آن می‌باشد.

وَ لْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ لفظ «خمر» جمع «خمار» با کسره است که مانند «خمر» با سکون می‌باشد، خمار مقنعه‌ای است که سر زن را می‌پوشاند و بر دو طرف سر آویزان می‌شود، زنها مقنعه‌هایشان را به پشتهایشان می‌انداختند و صورتهایشان (گریبانهایشان) آشکار می‌شد، پس خدای تعالی فرمود: مقنعه‌ها را بر اطرافشان بیاندازند.

عَلى جُيُوبِهِنَّ باید اطراف و سینه را با مقنعه بپوشانند تا سینه‌ی آنان آشکار نشود که سینه‌ی زنان شدیدترین چیزی است که موجب فتنه و تحریک می‌شود.

وَ لا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ و آشکار ننمایند آرایشهای خود را تکرار این جمله به جهت تفصیل اجمال گذشته است.

إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ مگر آن که زینت را برای همسرانشان آشکار سازند، که برای زینت جز برای آنان نبوده است، بلکه زنان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۱۹

مأمور به زینت و آشکار کردن آن برای همسرانشان هستند تا میل همسران را به سوی خود تحریک کنند.

أَوْ آبائِهِنَّ أَوْ آباءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنائِهِنَّ أَوْ أَبْناءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَواتِهِنَّ یا برای پدرانشان که ریبه و فتنه در مورد آنان متصوّر نیست و پدران شوهرشان، یا برادرشان، یا پدران برادرشان، یا پسران خواهرشان.

به امام باقر علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: زینت ظاهر عبارت از لباس و سرمه و انگشتر و خضاب دست و النگوست.

و زینت سه نوع است:

۱- زینت برای مردم.

۲- زینت برای محرم.

۳- زینت برای همسر امّا زینت برای مردم همان است که ذکر کردیم، امّا زینت محرم جای گردن بند و بالاتر از آن است و جای دستبند و پایین‌تر از آن و خلخال و پایین‌تر از آن می‌باشد. و امّا زینت برای همسر همه‌ی بدن است «۱».

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است که فرموده: از گردن به پایین برای همسر است، از گردن به بالا- برای فرزند و برادر است، برای

---

(۱) نور الثقلین ج ۳ ص ۵۹۲ ح ۱۱۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۰

کسی که محرم نیست چهار لباس است پیراهن بلند، مقنعه، چادر و شلوار «۱».

أَوْ نِسائِهِنَّ مقصود زنان مؤمن است، چه اضافه به ضمیر «مؤمنات» به این معناست که این امر تنها به زنان مؤمن اختصاص دارد، بعد از اعتبار حیثیّت ایمان در اضافه معلوم می‌گردد که مقصود از زنان زنانی هستند که متّصف بر وصف ایمان و مؤمن باشند، نه با قرابت و خویشی، که حیثیّت ایمان در قرابت و خویشی معتبر نیست، نه با مملوک بودن زنان که آن حیثیّت در مملوک بودن نیز نیست، همچنین مملوک را پس از آن ذکر می‌کند.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که شایسته نیست زن مسلمان بین زنان یهودی و نصرانی خود را منکشف و بی‌حجاب نماید، زیرا آنان این موضوع را خصوصیّات بدن آن زن با همسرانشان در میان می‌گذارند و به آنان تعریف می‌کنند «۲».

أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُنَّ یعنی کنیزان مسلمان یا غلام و بنده و کنیز، زیرا اشکالی ندارد که مملوک و بنده موی مولای زن و ساق او را ببیند در صورتی که از فساد و فتنه در امان و مطمئن باشد، چنانچه در خبر است «۳».

و در خبر دیگری است: برای زن جایز نیست که بنده‌اش به

---

(۱) تفسیر الصّافی ج ۳ ص ۴۳۰

(۲) تفسیر نور الثقلین ج ۳ ص ۵۹۳ ح ۱۲۳ و من لا یحضره الفقیه ج ۳ ص ۵۶۱ ح ۴۹۲۸

(۳) تفسیر نور الثّقلین ج ۳ ص ۵۹۲ ح ۱۱۴

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۱

جایی از بدن او نگاه کند مگر این که مورد نگاه موها باشد در صورتی که عمدی در کار نباشد «۱».

«أو التّابعین» کسانی که شأن آنان این است که تابع باشند، مانند خادم و کلفت، زن و مرد سقّا و اجیر، پیرمرد و پیرزن، مرد و زن ابله، زن و مردی که احتیاج به ولیّ دارند و زن و مرد دیوانه.

غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ و نیز کسانی که احتیاج به زن ندارند، یعنی نسبت به زنان شهوتی ندارند و گر نه برای آنان نظر به زنان جایز نیست، چنانچه آشکار کردن زینت برای آنان بر زنان جایز نیست.

مِنَ الرِّجالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلى عَوْراتِ النِّساءِ یا کودکانی که از عورتهای زنان آگاهی ندارند:

یعنی از آن جهت که نگاه زنان آلت تمتّع است آگاهی ندارند، یعنی در آنان شهوت زنان نیست تا عورت از غیر عورت نزد آنان تمیز داده شود، لفظ «الطّفل» جنس در معنای جمع است، لذا آن را با جمع توصیف نمود.

وَ لا یَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ چون از بیان آشکار کردن زینت آشکار نمودن آن بر چشمها به ذهن می‌آید نه آشکار کردن آن بر گوشها لذا فرمود آنطور پای بر زمین نزنند که صدای زینت

---

(۱) تفسیر البرهان ج ۳ ص ۱۳۱ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۲

مانند خلخال و غیر آن بگوش برسد.

لِیُعْلَمَ ما یُخْفِینَ مِنْ زِینَتِهِنَّ و آنچه که از زینت مخفی کردند آشکار گردد، چه صدای خلخال و لباس از چیزهایی است که میل مردان را تحریک می‌کند.

وَ تُوبُوا إِلَی اللَّهِ وقتی زنان را از آشکار کردن لباس و زینت و بدن که مردان را تحریک می‌کند نهی کرد به مردان نیز امر کرد از چیزی که آنان را تحریک می‌کند روی برگردانند به پروردگارشان روی نمایند.

یا وقتی به مردان امر کرد چشمهایشان را بپوشند و فروج خویش را حفظ نمایند همچنین زنان را به این مطلب امر نمود.

به زنان و مردان همگی امر کرد از هر چیز که شهوت آنان را تحریک می‌کند روی بگردانند و به خدا توجّه داشته باشند و به روش تغلیب «۱» فرمود: «توبوا» یعنی شما مردان و زنان به درگاه خدا توبه کنید.

جَمِیعاً لفظ «جمیع» اگر چه به معنای مجتمع است و لیکن برای محض تأکید عموم بدون اعتبار اجتماع در زمان حکم استعمال می‌شود، لذا فرمود همگی شما در همه وقت،

---

(۱) تغلیب: چیره گردانیدن. هر گاه خطاب متوجه مذکر و مؤنث هر دو باشد لفظ مذکر غالب است و باید آورده شود لذا هر کجا صیغه مذکر ذکر شده است شکل هر دو جنس است ولی صیغه مؤنث خاص مؤنث.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۳

أَیُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ ای مؤمنان توبه کنید، باشد که رستگار شوید.

لفظ «أیّها» در اینجا در مصاحف بدون الف اخیر به صورت «ایّه» نوشته شده، «ایّه المؤمنون» با فتحه و ضمّه‌ی هاء خوانده شده، چه لفظ «هاء» را بعد از اسقاط الف به حرف آخر کلمه تشبیه کرده و بر آن حرکت ضمّه‌ی منادی اجرا کرده‌اند.

و چون زنان و مردان مؤمن را امر به پوشاندن چشم و حفظ فروج نمود، این کار برای مجرّدین و کسانی که همسر اختیار نکرده‌اند دشوار بود خدای تعالی فرمود:

وَ أَنْکِحُوا الْأَیامی لفظ «ایامی» مقلوب «ایایم» جمع «ایّم» با تشدید یا کسی است که همسر نداشته باشد مرد باشد یا زن، پس معنای آیه چنین می‌شود: به مردانی که زن ندارند زن بدهید و زنانی را که شوهر ندارید امر به نکاح و اختیار همسر بکنید.

مِنْکُمْ در حالی که آن همسران از جهت ایمان از شما باشند که خطاب برای مؤمنین به عنوان ایمان است، مفهوم مخالف آن این است که مجرّدها با غیر خودتان از جهت ایمان نکاح نکنند، اعمّ از این که از حیث نسب و فامیلی از شما باشند یا نباشند.

وَ الصَّالِحِینَ مؤمنین، چه مراد از صلاح در اینجا اسلام است، یا مقصود با عفّت‌ها است، که عفّت نیز صلاح نفس است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۴

مِنْ عِبادِکُمْ وَ إِمائِکُمْ بندگان و کنیزان نیز اگر ازدواج کنند از ریبه و تحریک سالم‌تر و برای خدمت صالح‌تر می‌شوند.

إِنْ یَکُونُوا فُقَراءَ ضمیر به «أیامی» فقط برمی‌گردد، یا به ایامی و صالحین بنابر قول به تملّک بندگان و کنیزان.

یا بنابر این که مقصود بندگان و کنیزانی باشند که مولاهایشان آنان را آزاد کرده‌اند، خداوند مسلمانان را امر به تزویج آنان کرده،

امر کرده که از جهت کنیز و بنده بودن به دماغشان برنخورد.

یا مقصود این است که اگر به سبب فشار شهوت و تجرّد (عزوبت) محتاج به همسر باشند نگران نباشند.

یا مقصود این است که اگر فقرای الی اللّه باشند و در خلاص و رهایی از کثرت‌ها و بهره‌مندی از توحید احتیاج به خدا داشته باشند نگران نباشند.

که یُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ از فضل خودش آنان را از کثرتها بی‌نیاز می‌کند، به نحوی که کثرت‌ها نمی‌توانند حجاب آنان باشند، خدا را در کثرت‌ها می‌بینند، که رفع حجاب کثرت اگر چه به سبب عزلت باشد آسان‌تر و مشاهده‌ی جمال توحید در وحدت کامل‌تر است.

و لکن کسی که کناره‌گیری کرده هر اندازه که به کثرت‌ها به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۵

جهت ضرورت از باب این که محتاج به کثرت‌ها خلق شده است مشغول گردد کثرت‌ها حجاب واقع می‌شوند بلکه ستر و پوشانیدن آنان قوی‌تر و شدیدترست و لذا می‌بینی که مرتاض‌های کناره‌گیر و گوشه‌گیر موارد معاشرت با خلق را کم تحمّل می‌کنند و امکان معامله‌ی با خلق و اقامت در بین آنان را ندارند.

وَ اللَّهُ واسِعٌ خداوند از توسعه‌ی بر آنان عاجز نیست.

عَلِيمٌ و به علّتهای پنهان دانا است و می‌داند که نکاح سبب غنا و بی‌نیازی است اگر چه شما آن را نمی‌دانید، یا خداوند استعداد و صلاح هر کس را می‌داند.

پس اگر بعضی را به سبب نکاح غنی و بی‌نیاز نکرد برای انسان است که استعداد او را می‌داند و می‌داند که صلاح او در فقر است، پس کسی نگوید که ما می‌بینیم بعضی از نکاح کننده غنا و بی‌نیاز نشدند، یا خداوند به شما داناست و میداند که نکاح فقر و حاجت شما را زیاد می‌کند.

امّا بعد از نکاح به امر الهی فقر شما از بین می‌رود.

در آیات فوق خدای تعالی وقتی حکم اولیای مجرّدها و شرکای آنان در ایمان را ذکر کرد حکم خود مجرّدها را بیان نمود به اضافه نوعی اشعار و اشاره به این که بر مؤمنین واجب است موانع نکاح بی‌همسران را برطرف کنند در صورتی که مانع از طرف

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۶

آنان باشد مانند به دماغ برخوردن و ملاحظه‌ی هم شأن و همانند بودن در حسب و نسب و ملاحظه‌ی فقر و عدم قدرت بر انفاق یا عدم قدرت بر زندگی کردن، یعنی این چیزها را ملاحظه نکنند، نه این که اسباب نکاح را تهیّه نمایند مانند صداق و نفقه و پوشاک.

پس فرمود: وَ لْيَسْتَعْفِفِ پس باید که مجرّدهای زن و مرد عفاف بخرج دهند.

الَّذِينَ لا يَجِدُونَ نِكاحاً و کسانی که برای زنها و مردهایشان همسر پیدا نمی‌کنند و یا چیزی را که در نکاح به آن احتیاج دارند پیدا نمی‌کنند مانند صداق و نفقه و پوشاک و مسکن، یا اگر اولیا از نکاح منع کردند و آنان قدرت بر مخالفت اولیا نداشتند چنین اشخاصی باید عفاف داشته باشند.

حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ تا خداوند آنان را از فقر دنیا بی‌نیاز سازد، پس بیابند آنچه را که نکاح را بر آنان آسان سازد، یا خداوند آنان را از فقر و احتیاج به سبب یافتن همسر بی‌نیاز سازد.

پس برای خودشان همسر پیدا کنند، یا از فقر آنان را بی‌نیاز کنند بدین گونه که منع اولیا را برطرف نمایند، یا آنان را از نکاح بی‌نیاز سازد، بدین نحو که طبیعت‌های آنان تولید نطفه را فراموش کرده و حرارت نطفه‌ی موجود را خاموش سازند، در نتیجه نه از

دغدغه و وسوسه‌ی نطفه اذیّت می‌کشند، نه با پر شدن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۷

ظرف نطفه آزاری به آنان می‌رسد.

یا بدین گونه که دلهای آنان با حفظ عفّت به ملأ أعلی چنگ زده، نفوس آنان تابع ملأ اعلی گردد، پس چون مشغول طبیعت و لوازم آن و لذّت‌های آن نیستند.

مِنْ فَضْلِهِ خداوند آنان را از فضل و کرم خود از نکاح بی‌نیاز می‌کند.

یا معنای آیه این است که مجرّدهای زن و مرد که نکاح و آمیزش جنسی نمی‌یابند و همسر ندارند و از ترس فقر ازدواج نکرده‌اند عفاف بخرج دهند و عفّت نفس پیشه کنند تا خداوند با نکاح که می‌ترسیدند موجب فقر شود آنان را بی‌نیاز سازد.

بنابر این آیه‌ی اوّل امر به مؤمنین و اولیا مجرّدها است به تزویج آنان، آیه‌ی دوّم امر به مجرّدها است که تزویج نمایند.

چنانچه به امام صادق علیه السّلام در تفسیر این آیه نسبت داده شده که فرمود: تزویج بکنند تا خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز سازد «۱».

و نیز از امام صادق علیه السّلام است: هر کسی از ترس عایله‌مند شدن و فقر ازدواج را ترک کند به پروردگارش بد گمان شده است، چه خدای تعالی فرمود: إِنْ يَكُونُوا فُقَراءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ «۲».

---

(۱) نور الثقلین ج ۳ ص ۶۰۰ ح ۱۵۴

(۲) مجمع البیان ۸- ۷ ص ۱۴۰- ۱۳۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۸

و به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که فرمود: هر کس که فطرت مرا دوست دارد سنّت و روش مرا باید پیش بگیرد، از جمله‌ی سنّت من نکاح است «۱».

و فرمود: ای گروه جوانان هر یک از شما صلاحیّت و آمادگی همسر گرفتن را دارد ازدواج کند که آن برای چشم پوشاننده‌تر و برای فرج حفظ کننده‌تر است، هر کس آمادگی ازدواج را ندارد و روزه بگیرد، که روزه برای او اخته کردن است «۲».

و «وجاء» که در روایت آمده است به معنای اخته کردن و قطع خایه‌های حیوان است که شهوت جماع را از او می‌برد، در اینجا کنایه از قطع شهوت است.

و به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که فرموده: هر کس فرزندی بهم رساند و بتواند او را تزویج کند ولی تزویج نکند پس اگر امری حادث شد و گناهی واقع شد هر دو در آن گناه شریک‌اند «۳».

و نیز به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت داده شده که فرمود: چهار طایفه‌اند که خداوند آنان را از بالای عرش خود لعنت می‌کند و

---

(۱) مجمع البیان ۸- ۷ ص ۱۴۰- ۱۳۹

(۲) مجمع البیان ۸- ۷ ص ۱۴۰- ۱۳۹

(۳) مجمع البیان ۸- ۷ ص ۱۴۰- ۱۳۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۲۹

ملایکه‌اش بر آن آمین گویند:

۱- کسی است که خودش را در حصر و مضیقه بیاندازد و تزویج نکند و کنیز نخرد برای این که دارای فرزند نشود.

۲- مردی است که تشبّه به زنان پیدا می‌کند و خود را شبیه زنان می‌سازد در حالی که خداوند او را مذکّر آفریده است.

۳- زنی است که خود را شبیه مردان می‌سازد در حالی که خداوند او را مؤنّث آفریده است.

۴- کسی است که مردم را گمراه کند و فریب دهد، به فقیر و مسکین گوید: بیا تا تو را چیزی دهم، وقتی فقیر می‌آید می‌گوید چیزی با خود ندارم، و به شخص نابینا می‌گوید: از حیوان بر حذر باش در حالی که جلو او چیزی نیست، و کسی از او آدرس می‌پرسد و او عوضی جواب می‌دهد و او را گمراه می‌کند «۱».

وَ الَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتابَ و کسانی از غلامان و کنیزان شما که قصد بار خرید خویش دارند زیرا لفظ «الکتاب» مصدر «کاتبه» از کتابت است که بین مولی و عبد یا کنیز یا کتاب و نوشته‌ای می‌گذارند که مشتمل بر مقدار مال الکتابه و مدّت و شروط کتابت می‌شود، یا اسم است به معنای کاغذی که در آن نوشته می‌شود یا به معنای اندازه، یا به معنای فرض و واجب

---

(۱) مجمع البیان ۸- ۷ ص ۱۴۰- ۱۳۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۰

است، یا مصدر از مجرّد یا مزید فیه از «کتاب» به یکی از دو معنای اخیر.

زیرا مولی و عبد مال الکتابه را اندازه می‌گیرند و قرار آن را می‌گذارند، یا مولی بر خودش و آزادی بنده‌اش را در مقابل ادای مال الکتابه واجب می‌کند.

مِمَّا مَلَكَتْ از بندگان و کنیزان که آنان را مالک شده‌اند.

أَيْمانُكُمْ در «ممّا ملکت» لفظ «ما» آورد، نه «من» تا اشعار به این بوده باشد که بندگان و کنیزان از جهت مملوک بودن در حکم غیر ذوی العقول هستند.

فَكاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً با آنان مکاتبه نمایید اگر دانستید در آنان خیر وجود دارد، منظور از خیر مال یا حرفه یا قدرت بر کسب مال یا امین بودن است، تا کسب حرام مانند سرقت و سؤال و زنا انجام ندهند، یا در آنان صلاح دیدید تا از مال الکتابه فرار نکنند.

وَ آتُوهُمْ مِنْ مالِ اللَّهِ الَّذِي آتاكُمْ از مال الکتابه کم کنید، یا ای موالی آنچه را که از اقساط مال الکتابه گرفتید مقداری به آنان ردّ کنید، یا از زکات به آنان بدهید تا کمک به اداء مال الکتابه باشد ای مولی‌ها یا ای مؤمنین.

وَ لا تُكْرِهُوا فَتَياتِكُمْ عَلَى الْبِغاءِ و ای موالی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۱

کنیزان جوانتان را با اکراه به زنا وادار نکنید.

إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً «۱» اگر آن کنیزان اراده عفّت و تحصّن و تحفّظ دارند این جمله بیان وادار کردن و اکراه بر زنا است، چه اکراه محقق نمی‌شود مگر آن که آنان اراده‌ی تحصّن و تحفّظ داشته باشند.

علاوه بر این اگر مفهوم شرط قید باشد حجّت نیست.

لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا با کسب آنان و گرفتن اجرت زنا زندگی عرضی دنیا را می‌خواهید.

وَ مَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْراهِهِنَّ غَفُورٌ یعنی اگر توبه کنند خداوند بخشنده است، یا آن زشتی و شرمی را که لازمه‌ی زنا است اگر چه زنا از روی اکراه باشد مورد بخشش خدا قرار می‌گیرد، یا مقصود زشتی است که بعد از اکراه لازمه‌ی زنا است در صورتی که به مقتضای طبیعت زنان رغبت به زنا داشته باشند.

(۱) مفسّران از جمله شیخ طوسی، زمخشری ابو الفتوح گفته‌اند که شأن نزول آیه آن بوده است که عبدو اللّه بن ابی شش کنیز داشت و آنان را به فحشا نشانده بود و از آنان باج می‌گرفت «تا این که دو تن از آنان به حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله پناه بردند و این آیه نازل شد که اگر عزم پاکدامنی دارند به اکراه آنان را بر زنا وادار نکنند. که همین شرط باز جای اشکال بوده است که شیخ طوسی می‌گوید: این عبارت به صورت شرط است ولی در معنای شرط نیست.

زمخشری می‌گوید: اکراه بدون اراده تحصّن (عزم پاکدامنی) ممکن نیست (منظور این است که خودشان نخواسته بودند به زنا رو آرند هرگز کسی را جرأت اجبار آنان نبوده است. ممکن است آنان خود را متمایل نشان می‌دادند و فعلی که قبول زناست انجام می‌دادند. چرا اگر واجب بود باید به نزاع و درگیری و شکایت می‌انجامید)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۲

رَحِيمٌ خداوند به آن مردان یا به زنان رحم می‌کند تا چه برسد به بخشش و مغفرت، این آیه چنین نیز خوانده شده است:

«فانّ اللّه من بعد اکراههن لهنّ غفور رحیم» با اضافه‌ی لفظ «لهنّ».

وَ لَقَدْ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ آياتٍ مُبَيِّناتٍ و ما آیاتی که روشن‌کننده یا روشن هستند، بر شما فرو فرستادیم.

لفظ «مبیّنات» با کسره‌ی یاء و فتحه‌ی آن خوانده شده، فعلهای «بان، أبان، بیّن، تبیّن، استبان» همه به صورت لازم و متعدّی استعمال می‌شوند.

و معنای آیه این است: ما برای شما آیاتی فرستادیم که احکام یا مقاصد، یا حکمت و مصالح، یا براهین آن واضح و روشن است، یعنی مانند قضایایی است که قیاسات آن با خودشان است، یا صدق آن روشن است، مقصود از آیات از حیث معنا اعمّ از آیات تدوینی و تکوینی آفاتی و انفسی است از قبیل انبیا، اولیا علیهم السّلام و عقول و واردات آنان.

وَ مَثَلًا و حجّت یا حدیث یا شبیه به آن مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ از آنانی که پیش از شما بودند، و ممکن است مقصود از آیات آیات تدوینی و منظور از مثلا، علیّ علیه السّلام باشد.

یا مقصود از آیات محمّد صلّی اللّه علیه و آله و عقول است، چه محمّد صلّی اللّه علیه و آله از حیث نبوّت از جانب خدا نازل شده است و مقصود از «مثل»

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۳

علی علیه السّلام است، چه علی علیه السّلام از حیث ولایت از جانب خدا نازل شده است و محمّد صلّی اللّه علیه و آله از حیث نبوّت آیه‌ای بلکه آیه‌هایی از جانب خدا است و علیّ علیه السّلام از حیث ولایت شبیه همه‌ی گذشتگان است.

وَ مَوْعِظَةً یعنی یادآوری و پند و ترغیب و تخویف و ممکن است آیات، مثل و موعظه اوصاف یک ذات باشند و مقصود علی علیه السّلام باشد که او با اوصاف و اخلاق و علوم و مکاشفات و قدرت و تصرّفاتش آیه‌های متعدّدی است که دلالت بر صفات حقّ اوّل تعالی می‌کند در حالی که بیانگر ذات و صفات او است، چنانچه او مثل جمیع انبیا و اولیا گذشته و او با ذات و سایر صفاتش موعظه و پندی است.

لِلْمُتَّقِينَ بر پرهیزگاران، عبارت «للمتقین» جار و مجرور متعلّق به «موعظة» یا به «انزلنا» است، یا لام برای تبیین و ظرف مستقرّ، خبر مبتدای محذوف یا حال است، و علّت این که فرمود «للمتّقین» این است که غیر متّقین از آن آیات بهره‌ای نمی‌برند.

آیه (۳۵) نور

[سوره النور (۲۴): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۳۳

اشاره

اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكاةٍ فِيها مِصْباحٌ الْمِصْباحُ فِي زُجاجَةٍ الزُّجاجَةُ كَأَنَّها كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لا شَرْقِيَّةٍ وَ لا غَرْبِيَّةٍ يَكادُ زَيْتُها يُضِيءُ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ نُورٌ عَلى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۳۵)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۴

ترجمه: ..... ص : ۳۳۴

خداوند نور آسمانها و زمین است. داستان نورش همچون چراغدانی است که در آن چراغی هست، و چراغ در آبگینه‌ای هست آبگینه گویی ستاره‌ای درخشان است [چراغ] از درخت مبارک زیتون- که نه شرقی است و نه غربی- افروخته شود. نزدیک است که روغنش، با آن که آتشی به آن نرسیده است، روشنی دهد، نور در نور است خداوند به نور خویش هر کس را که خواهد هدایت کند، و خداوند برای مردم این مثلها را می‌زند و خداوند به هر چیزی داناست.

تفسیر ..... ص : ۳۳۴

اشاره

اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بدان که لفظ «اللّه» چنانچه مکّرر گذشته اسم است برای ذات واجب الوجود به اعتبار مقام ظهور او که همان مقام مشیّت است، آن اضافه‌ی اشراقی خدا به اشیاست و آن فعل و فیض و نور او است که بر جمیع اشیای منبسط و گسترده است و به همین وسیله است که اشیا از نیست محض به هستی و از عدم به وجود و از ظلمت به نور، از خفا به ظهور خارج می‌شوند، ذات احدیّت بدون این عنوان غیب محض است، نه اسم و نه رسم و نه خبری از آن هست، لذا در اخبار به ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۵

«عمی» یعنی مقام کوری (پشت به معرفت ما) نامیده شده است.

«اللّه» تعالی در آیات به سایر مظاهر خدا از انبیا و اولیا تفسیر شده است و کفر و شرک به خدای تعالی در اخبار به کفر و شرک به خلفای خدا تفسیر شده است.

و نور اسم روشنایی است، اعم از آن که روشنایی آفتاب باشد یا ماه یا سایر ستارگان، و اعمّ از آن که روشنایی آتش باشد یا چراغ یا گوهر و جواهر است یا غیر آنان.

یا نور اسم شعاع روشنایی است، یا اعمّ از آن است و «نار نورا و أنار و استنار و نور و تنوّر» همه به معنای «أضاء» روشن عودت و لازم می‌باشد و لفظ «انار و نور» به صورت متعدّی نیز آمده است و نور اسم محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا نبوّت یا رسالت یا ولایت اوست، یا اسم علیّ علیه السّلام یا خلافت یا ولایت او است.

و گاهی بر آنچه که اشیا را روشن سازد به صورت مطلق نور اطلاق می‌شود، چه ضیاء و شعاع باشد، یا دلیل و برهان، یا علامت و آثار، به همین معناست که بر کتابهای آسمانی و خلفا و جانشینان الهی اطلاق می‌شود، گاهی بر هدایت و آنچه که هدایت به آن محقّق می‌شود اطلاق می گردد و به این معنای همه‌ی کتابهای آسمانی و رسالت‌ها و نبوّت‌ها و ولایت‌ها و اقوال و افعال و احوال و

اخلاق نیکو نور می‌شوند، البتّه اسما به مصادیق عرفی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۶

اختصاص ندارند، بلکه آنچه که در صدق اسما معتبر است مطلق معانی است که در جمیع عوالم و جمیع مراتب حاصل می‌شود.

بدون آن که خصوصیّتی از خصوصیّات مصادیق و عوالم در آن اعتبار گردد.

زیرا که نور اسم است بر آنچه که به ذاتش ظاهر و روشن است بدون این که چیزی واسطه‌ی روشنایی آن قرار گیرد، و روش کننده‌ی غیر خودش می‌باشد، و نور عرضی نیز یکی از مصادیق نور است، و نور عرضی آن است که در دو آن باقی نماند، و جز بر چشمها ظاهر نیست و ظهور آن بر چشمها نیز محقّق نمی‌شود مگر بعد از اجتماع آن در سطح سفت غلیظ به نحوی که در آن نور نفوذ نکنند، و ظاهر نمی‌سازد مگر سطوح و الوان و اشکال را.

و این چیزها را ظاهر نمی‌کند مگر بر چشمها نه بر سایر مدارک و در صدق نور بر نور عرضی این خصوصیّت‌ها اعتبار نشده است.

بلکه می‌گوییم: معنای این جمله «خودش بذاته ظاهر است و ظاهر کننده‌ی غیر خودش است» در حقیقت جز حقیقت وجود چیزی نیست که آن واجب لذاته و واجب کننده‌ی غیر خودش است، امّا سایر نورهای عرضی و حقیقی که وجود است اشیا هستند و انوار رسالت، نبوّت، ولایت و هدایت اگر چه به وجهی به ذات خود و به خودی خود ظاهر و روشن هستند و احتیاج به نور

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۷

دیگری ندارند که آنان را ظاهر سازد، و لکن احتیاج به علّتی دارند که آنان را خارج و ظاهر سازد و احتیاج به چیزی دارند که بر آن واقع شوند از قبیل سطوح ماهیّات، سینه‌ها، دلها، ارواح و سطوح اجسام مادّی.

پس این انوار نیز در حقیقت به نحوی خود و به ذواتشان ظاهر نیستند.

و نیز بدان که آسمان‌ها اختصاص به افلاک طبیعی و کرات علوی ندارد، بلکه هر چیزی که دارای جهت علوّ و بلندی و فاعلیّت نسبت به پایین‌تر از خودش باشد آن چیز نسبت به پایین‌تر آسمان است.

بنابر این عقول کلّی طولی و عرضی، نفوس کلّی و جزیی و افلاک طبیعی همه‌ی اینها آسمان هستند و زمین اسم چیزی است که دارای نوعی پایین بودن و پذیرش باشد، نام زمین اختصاصی به زمین خاکی ندارد، بلکه عالم طبع با تمام وجودش و عالم مثال سفلی و علوی همه‌اش زمین است.

در اوّل سوره‌ی انعام و جمع آوردن «سماوات» و مفرد آوردن «ارض» گفته شد.

و آسمان و زمین دو اسم هستند بر آنچه که از آن دو موجود است و با تعیّن آسمانی و زمینی ممتاز و جدا گشته‌اند، یا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۸

دو اسم هستند برای خدا ماهیّت آسمان و زمین بدون این که وجود با آن اعتبار شود.

بنابر این صحیح است در بیان آیه گفته شده: خداوند صاحب نور آسمانها و زمین است، و این معنا موافق است با آنچه که به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که «نور» را به صورت فعل ماضی از باب تفعیل خوانده است: «اللّه نور السّماوات و الأرض» اعمّ از این که مقصود از نور نور محسوس عرضی باشد یا وجود یا هدایت «۱».

و صحیح است گفته شود: خداوند روشن کننده‌ی آسمانها و زمین و خارج کننده‌ی آنان از خفا و عدم به وجود است.

و نیز صحیح است گفته شود: خداوند وجود آسمانها و زمین است اعم از این که مقصود از وجود آسمانها و زمین باشد.

بنابر این که مراد از آسمانها و زمین موجودیّت آن دو باشد، و در اضافه‌ی نور به آن دو قید حیثیّت اعتبار گردد یا مقصود خود وجود آن دو باشد.

زیرا خدای تعالی به اعتبار مقام ظهورش که همان مشیّت است به وجهی قوام وجودات اشیا و فاعل و روح آنان است و به وجهی

خود وجودات اشیاست.

---

(۱) تفسیر البیضاوی ج ۲ ص ۱۲۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۳۹

چنانچه فصول به وجهی که «بشرط لا» اخذ شوند فاعل وجودات اجناس و قوام آنان است، و به وجهی که «لا بشرط» اخذ شوند خود وجودات اجناس است، چه فعل حقّ که همان مشیّت است عبارت از صورت اشیا و قوام و فاعل آنان‌ست.

و نیز صحیح است گفته شود: خداوند بر حسب مظهرش که آن عقل کلّی یا روح کلّی است که همان ربّ نوع انسانی است نور آسمانها و زمین است طبق وجوهی که ذکر شد، یا بر حسب مظهرش که نفس کلّی است، یا بر حسب مظهرش که عالم مثال است نور آسمانها و زمین است.

یا بر حسب مظاهرش که انبیا و اولیای خدا هستند هدایت اهل آسمانها و زمین یا بیان کننده‌ی اهل آسمانها و زمین است.

یا بر حسب مظاهرش که لطایف ولایت و نبوّت و رسالت است نور آسمانها و زمین در عالم کبیر یا در عالم صغیر طبق وجوه گذشته است، یا بر حسب مظاهرش که عبارت از ارواح و عقول و قلوب و نفوس بشری و نفوس حیوانی و نور آسمانها و زمین در عالم صغیر طبق وجوه گذشته می‌باشد.

یا بر حسب مظاهرش که عبارت از ارواح و عقول و قلوب و نفوس بشری و نفوس حیوانی است نور آسمانها و زمین در عالم صغیر است طبق وجوه گذشته یا بر حسب مظهرش که نور و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۰

روشنایی آفتاب است نور آسمانها و زمین طبیعی است به همان معنا که برای همه قابل درک است.

یا بر حسب مظهرش که مثال اولیای خداست در سینه‌های سالکین ظاهر می‌شود نور آسمانها و زمین در عالم صغیر است اگر آن مثال قوی و قادر بر روشن کردن خارج از عالم سالک نباشد، یا در عالم صغیر و کبیر اگر مثالی قوی و قادر بر روشن کردن خارج باشد و عارف ربّانی (قدس سرّه) به همین وجه اشاره کرده آنجا که فرموده است:

کرد شهنشاه عشق در حرم دل ظهور قدّ ز میان برفراشت رایت اللّه نور

یا بر حسب مظهرش که قوّه واهمه و متخیّله و خیال است، یا بر حسب مظهرش که مدارک باطنی یا مدارک ظاهری است.

مَثَلُ نُورِهِ صفت یا حدیث او کَمِشْکاةٍ مانند صفت مشکوة یا حدیث مشکوة است، سابقا گذشت که در تشبیهات تمثیلی ذکر جمیع اجزای مشبّه و جمیع اجزا مشبّه به و ترتیب بین اجزاء آن دو و ذکر جزؤ مخصوصی به دنبال ادات تشبیه و آوردن لفظ «مثل» در جانب مشبّه یا در جانب مشبّه به، و آوردن ادات تشبیه هیچ یک از این مسایل لازم نیست.

لفظ «نور» را اضافه به «اللّه» نمود، با این که مناسب این بود که بگوید «مثله» زیرا که خداوند خودش را نفس نور قرار داده تا اشاره به این باشد که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۱

از ذات بر حسب مقام غیب و مقام ذات احدیّت خبری نیست و حکمی بر او نمی‌باشد و خبر و حکم بر آن تنها بر حسب مقام ظهور به مراتب ظهور او است، چنانچه به آن اشاره کردیم، و «مشکوة» روزنه‌ای است که نور از آن نفوذ نمی‌کند.

فِیها در مشکافی که نور از آن نفوذ نمی‌کند مِصْباحٌ چراغی است الْمِصْباحُ فِی زُجاجَةٍ در تکرار لفظ «مصباح» به صورت اسم ظاهر و معرفه بزرگداشت و برانگیختن تعجّب است که از شأن آن است، چنانچه نکره نکره آوردن «مصباح» اوّل مفید تفخیم و بزرگداشت است.

الزُّجاجَةُ كَأَنَّها كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ لفظ «درّی» با ضمّه دال و کسره‌ی آن با یاء مشدّد و همزه‌ی آخر منسوب به «درّ» است، یا بر وزن «فعول» با تشدید عین و ضمّه‌ی فاء، یا بر وزن «فعّیل» با تشدید عین و ضمّه فاء یا کسره‌ی فاء از «درء» به معنای دفع است و به هر تقدیر به معنای تلألؤ و درخشندگی است.

یُوقَدُ لفظ «یوقد» با یای تحتانی، و «توقد» یعنی، آن آبگینه چون ستاره‌ای درخشان است با تای فوقانی به صورت مجهول از «أوقد» خوانده شده (یعنی بر افروخته شد) و «توقّد» به صورت ماضی معلوم از «توقّد» خوانده شده است.

مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ از درخت مبارک زیتون

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۲

در زیتون برای عرب نفع و بهره‌ی فراوانی است چه آن خوردنی و نوشیدنی و میوه و خورش و روغن است، روشن شدن و آتش‌گیره‌ی ستارگان یا شیشه یا چراغ از درخت زیتون به اعتبار این است که فتیله‌ی چراغ با روغن میوه‌ی آن درخت روشن می‌شود.

لا شَرْقِيَّةٍ در مشرق دیوار قرار نگیرد که مدّتی از اوایل روز آفتاب بر آن نتابد.

وَ لا غَرْبِيَّةٍ در مغرب دیوار قرار نگیرد تا مدتی از آخر روز آفتاب نبیند، پس زیتون چنین درختی صاف‌تر و خالص‌تر و میوه‌ی آن لذیذتر می‌شود چون در طول روز آفتاب دیده است.

یا معنای آیه این است که آن درخت مانند درختان دنیا نیست، که درخت دنیا یا باید شرقی باشد یا غربی یا شرقی و غربی با هم نسبت به جهت‌های مختلف یا معنای آیه این است که آن درخت منسوب به شروق و طلوع آفتاب نیست به نحوی که هیچ سایه نبیند و در نتیجه میوه‌اش بسوزد، و منسوب به غروب آفتاب نیست به نحوی که آفتاب دایما از آن غروب کند و در نتیجه میوه‌اش نرسد.

یا معنای آیه این است که آن درخت درختی نیست که در جهت شرق یا غرب زمین در دامنه شرقی یا غربی کوه قرار گرفته باشد که این دو ناحیه به جهت شدّت حرارت آفتاب میوه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۳

درختشان می‌سوزد.

بلکه آن درخت در وسط معموره قرار گرفته که در این صورت رسیدن میوه‌اش کامل‌تر بوده و از حرارت آفتاب نمی‌سوزد و از سرمای هوا نیز کال و نارس نمی‌ماند، يَكادُ زَيْتُها يُضِيءُ از فرط و شدّت صفا و لطافتش نور آن فروزان است وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ اگر چه آتشی آن به آن برخورد نکرده باشد.

گونه‌های احتمالی تطبیق اجزای مثل با ممثل تطبیق اجزای مثل با ممثل له طبق احتمالات چهارده‌گانه که مطابق است با عدد آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله. ..... ص : ۳۴۳

بدان که وقتی دانستی که ممثّل له (آنچه مورد مثال واضح می‌شود) عبارت است مشیّت یا عقل اوّل، یا مطلق عقول، یا ربّ النّوع انسانی، یا مطلق ارباب انواع، یا نفوس کلّی یا جزیی یا عالم مثال، یا روح انسان، یا عقل او، یا قلب یا نفس او، یا نفس حیوانی، یا مثال خلفای خداست که بر سینه‌ی سالک ظاهر می‌شود و نزد آنان سکینه و فکر نام دارد ... دیگر تطبیق این مثال بر ممثّل له و تطبیق اجزای مثل بر ممثّل له بر تو آسان می‌شود.

چون اگر مقصود از نور مشیّت باشد مشکوة عالم طبع می‌شود و زجاجه عالم ارواح به صورت مطلق، و مصباح خود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۴

مشیّت از آن وجهی که به عالمی دارد که عالم کرسی و فیض مقدّس نامیده شده و «شجره» نیز همان مشیّت می‌شود با آن وجه که به سوی خدا دارد که عرش و فیض اقدس نامیده شده است.

یا «شجره» مادّه‌ی اوّل یا مطلق مادّه است، و مشکوة علام مثال یا عالم نفوس یا عالم مثال باشد مشکاة عالم طبع یا عالم مثال می‌شود و زجاجه عالم نفوس و مثال یا عالم نفوس فقط.

و «شجره» مطلق عالم مشیّت یا جهت الهی یا جهت خلقی مشیّت یا مادّه‌ی اوّل یا مطلق مادّه می گردد.

اگر مقصود از نور نفوس باشد مشکوة عالم طبع یا عالم برزخ و زجاجه عالم مثال و شجره مشیّت می‌شود با همان وجوهی که در مشیّت ذکر شد یا شجره عقول یا مادّه می‌شود.

اگر مقصود از نور عالم مثال باشد مشکوة عالم طبع و زجاجه عالم برزخ می‌شود و مقصود از شجره ممکن است هر چیزی که گذشت باشد، و ممکن است مقصود از آن مادّه باشد.

اگر مراد از نور «ممثّل له» ولایت یا نبوّت یا رسالت یا اسلام، یا ایمان، یا روح، یا عقل، یا قلب، یا نفس بشری، یا مثال شیخ باشد تطبیق سایر اجزا ظاهر و روشن است.

اگر مقصود از نور نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولیّ علیه السّلام یا رسول صلّی اللّه علیه و آله یا مؤمن باشد مشکوة بدنهای طبیعی آنان یا سینه‌های باز شده به اسلام و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۵

به رسالت و خلافت آنان می‌شود، یا منظور از مشکوة دلهای آنان است که در آن احکام نبوّت و آثار ولایت نقشی بسته است.

و زجاجه‌ی نفوس، یا قلوب یا عقول آنان است، و مصباح نیز بر حسب زجاجه تغییر پیدا می کند.

و «شجره» عبارت می‌شود از مشیّت یا عقول کلّی و ارباب انواع، یا نفوس کلّی، یا جهت وحی کردن و افاضه‌ی علوم لدنّی یا ولایت یا نبوّت آنان.

ممکن است مقصود از نور «ممثّل له» روح نفسانی یا روح حیوانی، یا نفس نباتی باشد، که زجاجه نیز عبارت می‌شود از روح حیوانی یا نفس نباتی یا طبع جمادی، و مشکوة نفس نباتی می‌شود، یا بخاری که در قلب پدید می‌آید، یا بخار قلب و رگها، یا طبع جمادی، یا قلب صنوبری، یا قلب با شرایین یا همه‌ی بدن می‌شود.

و در اخبار اشاره به بعضی از این وجوه و بعضی از وجوه دیگر شده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: آن مثلی است که خداوند تعالی برای ما زده است. و نیز از امام صادق علیه السّلام است: «اللّه نور السّموات و الأرض» فرمود: این چنین است خدای عزّ و جلّ، «مثل نوره»، فرمود: یعنی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و «کمشکاة» فرمود: یعنی سینه‌ی محمد صلّی اللّه علیه و آله، «فیها مصباح» فرمود: در آن نور علم یعنی نبوّت است،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۶

«المصباح فی زجاجة» فرمود: علم رسول خدا است، که به قلب علی علیه السّلام صادر شده است.

«الزجاجة کأنّها» فرمود: گویی در تلألؤ ستارگانی هستند درخشان و روشن از درخت مبارک زیتون که نه شرقی است و نه غربی، فرمود: آن امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام است، نه یهودی است و نه نصرانی شرق و غرب جهان بدان فروزان است اگر چه آتشی به آن نرسد، فرمود: نزدیک است که علم از دهان عالم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله خارج شود قبل از آن که به آن نطق کند.

«نور علی نور» فرمود: امام است به دنبال امام دیگر و از ائمّه «۱» علیهم السّلام با اختلاف مختصر در بیان وجوه نظیر این خبر زیاد

وارد شده است.

از امام باقر علیه السّلام، وارد شده که فرمود: خدای تعالی می‌فرماید: من هدایت کننده‌ی آسمانها و زمین هستم، مثل علمی که به او دارم و آن نوری است که به هدایت می‌رساند مثل مشکوة است که در آن چراغ باشد پس مشکوة قلب محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، و مصباح نور او است که در آن علم است. این که می‌فرماید:

«المصباح فی زجاجة» یعنی می‌فرماید: من می‌خواهم قبض روح تو بکنم، پس آنچه را که نزد تو است نزد وصیّ قرار بده همانطور

---

(۱) نور الثّقلین ج ۳ ص ۶۰۳ ح ۱۷۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۷

که مصباح در زجاجه قرار داده می‌شود «۱».

«کأنّها کوکب دریّ» پس فضل وصیّ را به آنان اعلام بدار که از درخت مبارک فروزان می‌شود پس اصل درخت مبارک ابراهیم علیه السّلام است و آن قول خدای تعالی است: «رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَکاتُهُ عَلَیْکُمْ أَهْلَ الْبَیْتِ إِنَّهُ حَمِیدٌ مَجِیدٌ» و آن قول خدای تعالی است که میفرماید: إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ ذُرِّیَّةً بَعْضُها مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ «۲».

و «لا شَرْقِیَّةٍ وَ لا غَرْبِیَّةٍ» می گوید: شما یهود نیستید که جانب مغرب نماز بخوانید و نصاری نیستید تا جانب مشرق نماز بخوانید، شما بر ملّت و دین ابراهیم هستید که خدای تعالی فرموده: ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ و قول خدا: یَکادُ زَیْتُها یُضِیءُ می گوید: مثل اولاد شما که از شما به دنیا می‌آیند مثل روغن زیتونی است که از زیتون درمی‌آورند که نزدیک است به

---

(۱) نور الثّقلین ج ۳ ص ۶۰۳ ح ۱۷۳

(۲) سوره‌ی آل عمران آیه یعنی: همانا خداوند برگزید بر عالمیان بعضی از ذریه‌ی آدم و نوح و آل عمران را بر بعضی دیگر و خدا شنوایی داناست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۸

نبوّت تکلّم نمایند اگر چه ملایکه‌ای بر آنان نازل نشود «۱».

از امام صادق علیه السّلام از پدرش در باره‌ی این آیه آمده است:

اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فرمود: خدای تعالی به نور خودش ابتدا کرد که آن مانند هدایت است در قلب مؤمن. «کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ» مشکوة جوف مؤمن، و قندیل قلب مؤمن است، و مصباح نوری است که خداوند در قلب مؤمن قرار داده، در باره‌ی «یُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَکَةٍ» فرمود: شجره مؤمن است.

«زَیْتُونَةٍ لا شَرْقِیَّةٍ وَ لا غَرْبِیَّةٍ» که بر قلّه‌ی وسط کوه قرار گرفته، نه شرق دارد و نه غرب، وقتی آفتاب طلوع می کند بر همان جا طلوع می کند، و هنگام غروب در همانجا غروب می کند و نوری که خداوند در قلب مؤمن قرار داده نزدیک است فروزان و روشن شود اگر چه سخن نگوید.

«نور علی نور» یعنی واجب روی واجب، و مستحبّ روی مستحبّ «یَهْدِی اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ یَشاءُ» فرمود: یعنی هر کس را که خداوند بخواهد به واجبات و مستحباتش هدایت می کند.

«وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ» فرمود: پس این مثلی است که خداوند برای مؤمن زده است.

فرمود: پس مؤمن در پنج نور قرار می گیرد: مدخل او نور،

(۱) نور الثّقلین ج ۳ ص ۶۰۳ ح ۱۷۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۴۹

مخرج او نور، علم او نور، کلام او نور، و بازگشت در روز قیامت به بهشت نور است.

راوی گفت: به جعفر علیه السّلام عرض کردم: آنان می‌گویند: مثل نور پروردگار، فرمود: سبحان اللّه خداوند مثل ندارد، آیا نفرمود:

فَلا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثالَ برای خدا مثل نزنید «۱».

و ممکن است مقصود از مصباح خصوص ولایت محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد، پس باید زجاجه نبوّت، و مشکوة رسالت او، و شجره لطیفه‌ی سیّاره‌ی انسانی، یا مادّه‌ی کامل و جثّه، عنصری او باشد، که هر دو در حاقّ وسط قرار داشتند که نه به توحید مایل بودند و نه به تکثیر، مانند عیسی و موسی علیه السّلام که یکی از آن دو به توحید میل پیدا کرد و دیگری به تکثیر.

ممکن است مقصود از مصباح نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد که در این صورت «زجاجه» رسالت او، و «مشکوة» سینه‌ی او، و «شجره» لطیفه‌ی سیّاره یا ولایت کامل، یا مادّه او باید باشد.

بعضی گفته‌اند: مشکوة ابراهیم علیه السّلام و «زجاجه» اسماعیل علیه السّلام و «مصباح» محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، از درخت مبارک یعنی از ابراهیم علیه السّلام که بیشتر انبیا از صلب او هستند، «لا شَرْقِيَّةٍ وَ لا غَرْبِيَّةٍ» یعنی نه نصرانی است و نه یهودی. «يَكادُ زَيْتُها يُضِيءُ»

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۳۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۰

یعنی محاسن و نیکویی‌های محمّد صلّی اللّه علیه و آله ظاهر می‌شود قبل از این که به او وحی شود.

برخی گفته‌اند: مصباح قرآن، و «زجاجه» قلب مؤمن، و «مشکوة» زبان و دهن او، و «شجره» درخت وحی است که «یکاد» یعنی حجّت‌های قرآن نزدیک است که واضح شود اگر چه خوانده نشود.

نُورٌ عَلى نُورٍ خبر بعد از خبر برای «مثل نوره» است، یعنی صفت نور او که عبارت از مشیّت صفت نور روی نور است در شدّت روشن کردن، زیرا روشن کردن آن به سبب صاف بودن زیت و صاف بودن شیشه‌اش و جمع کردن مشکوة نور آن را مضاعف می‌گردد، به اضافه‌ی این که مشیّت که وجود مطلق است مقوّم جمیع وجودات مقیّد است پس مشیّت وجود مطلق است که بر جمیع وجودهای مقیّد وارد می‌شود و همچنین است سایر وجوهی که در نور ذکر شد.

ممکن است «نور علی نور» خبر مبتدای محذوف باشد، یعنی نور ربّ نور علی نور است با جمیع وجوهی که در نور ذکر شده است.

یا خبر بعد از خبر برای «اللّه» است، یعنی اللّه بر حسب مظاهرش نور علی نور است یا مبتدای خبر محذوف است، یعنی در مشکوة نور علی نور

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۱

است، یا خبر بعد از خبر برای «مصباح» است، یا خبر بعد از خبر برای «زجاجة» یا خبر بعد از خبر برای «کأنّ»، یا صفت «مصباح» یا صفت «کوکب» است، یا خبر مبتدای محذوف است.

یعنی کوکب درّیّ نور علی نور است، یا مبتدا است، و «علی نور» خبر آن، و مسوّغ مبتدا بودن وصف مقدّر است این چنین: «نور عظیم علی نور» یا مبتداست و خبر آن (يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ) می‌باشد، و عاید آن تکرار مبتدا است یعنی نور روی نور است، خداوند به

آن هدایت می‌کند (من یشاء) هر کسی را بخواهد.

وجوه اعراب آیه‌ی نور ..... ص : ۳۵۱

بیان اعراب آیه به نحو اجمال این است که گفته شود: لفظ «اللّه» مبتدا و «نُورُ السَّماواتِ» خبر آن است، چنانچه آن ظاهر و روشن است، یا بدل از آن، یا صفت آن می‌باشد، و «مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکاةٍ» یک جمله است و خبر بعد از خبر برای «اللّه» یا خبر «اللّه» یا حال است، یا مستأنفه است، و جواب سؤال مقدّر، یا معترضه است، و «فیها مصباح» صفت «مشکوة» یا مستأنفه یا معترضه است.

و «الْمِصْباحُ فِی زُجاجَةٍ» صفت مصباح، یا صفت مشکوة، یا حال از مشکوة است، و عاید بنابر احتمال اوّل تکرار موصوف و بنابر دو احتمال اخیر مقدّر است، و تقدیر عبارت چنین است: «الْمِصْباحُ فِی زُجاجَةٍ» یا جمله‌ی مستأنفه یا معترضه است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۲

و لفظ «فی زجاجة» خبر «المصباح» یا حال از آن است.

و «الزُّجاجَةُ کَأَنَّها کَوْکَبٌ» صفت زجاجة، یا صفت مصباح، یا صفت مشکوة، یا حال از هر دو است، و عاید مانند جمله‌ی «الْمِصْباحُ فِی زُجاجَةٍ» است، یا مستأنفه یا معترضه است.

و «کَأَنَّها کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ» خبر «الزجاجة» یا حال از آن است و «یُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبارَکَةٍ» صفت «کوکب» یا حال از آن، یا خبر بعد از برای «اللّه» یا خبر نخستین آن، یا حال از آن، یا حال از «نور السّماوات» یا مستأنفه یا معترضه است، و وفق دادن و تطبیق نمودن تذکیر و تأنیث با آنچه به آن حمل می‌شود، یا به آن توصیف می‌گردد موکول به تفطّن «۱» ناظر خبیر است.

و «یَکادُ زَیْتُها یُضِیءُ» صفت «شجره» یا حال از آن یا مستأنفه یا معترضه است و وجوه اعراب «نُورٌ عَلی نُورٍ» گذشت.

وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ یعنی خداوند به راه مقصود مردم را می‌رساند، یا هر کسی را که بخواهد به سوی مقصود می‌برد، و مثل‌ها را می‌زند برای همه‌ی مردم جهت آگاهی بر طریق مقصود تا هر کس که بخواهد هدایت یابد، و هر کس بخواهد گمراه شود گمراه شود، و هر کسی زنده گردد و حیات پیدا کند از روی بیّنه باشد، و هر کس به هلاکت می‌رسد نیز از روی بیّنه باشد.

---

(۱) (ت. ف. ط) به فطانت درک کردن، با زیرکی به مطلبی پی بردن.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۳

لِلنَّاسِ وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ عطف بر «اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ» یا بر جمله‌ی «مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکاةٍ» یا بر جمله‌ی (یَهْدِی اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ یَشاءُ» یا بر جمله‌ی «یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ» می‌باشد.

آیات ۳۶- ۳۸

[سوره النور (۲۴): آیات ۳۶ تا ۳۸] ..... ص : ۳۵۳

اشاره

فِی بُیُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ (۳۶) رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاةِ وَ إِیتاءِ الزَّکاةِ یَخافُونَ یَوْماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصارُ (۳۷) لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ (۳۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۳

در خانه‌هایی که خداوند فرمان داده است که گرامی داشته و نامشان در آن‌ها یاد شود، در آن بامدادان و شامگاهان نیایش او گویند.

مردانی که هیچ داد و ستد و خرید و فروشی ایشان را از یاد خداوند و برپاداشتن نماز و پرداختن زکات بازنمی‌دارد، [و] از روزی که در آن دلها و دیدگان دیگرگون شود، بیمناکند.

تا خداوند به بهتر از آنچه کرده‌اند پاداششان دهد و از فضل خویش بر پاداش آنان بیفزاید، و خداوند هر که را بخواهد بی‌حساب روزی می‌بخشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۴

تفسیر ..... ص : ۳۵۴

فِی بُیُوتٍ جار و مجرور متعلّق به «علیم» و اشاره به این است که مظاهر خداوند همانطور که مظاهر خدای تعالی هستند مظاهر جمیع اسما و صفات او نیز می‌باشند، دلیل بر این است که مظاهر خداوند انوار آسمانها و زمین است، مثل مقام ظهور او، زیرا که مظاهر وقتی مظاهر علم او باشند که از صفات حقیقی خدا و شریفترین صفت‌ها است حتما مظاهر اضافات خدا که ضعیفترین صفت‌هاست نیز می‌شوند، و معنای آیه این است: همانطور که خداوند همه چیز را در مقام ذات و مقام ظهورش میداند همه‌ی آنان را در مظاهرش نیز می‌داند.

و ممکن است «فی بیوت» متعلّق به فعل محذوف باشد که «یسبّح» مذکور آن را تفسیر می‌کند به روشی باب اشتغال، و ممکن است متعلّق به جمله‌های سابق باشد، و مقصود از «تلک البیوت» خانه‌های خلفای خدا از انبیا و اولیا و سینه‌ها و دلهای آنان، و ولایت و نبوّت آنان و ذات خود انبیا و اولیا باشد.

و ممکن است مقصود از خانه‌هایی که أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَ یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ خداوند اجازه داده رفعت یافته و بلند شوند و نام خدا در آن برده شود، ممکن است (مقصود) مساجد صوری باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۵

زیرا مساجد صوری جایز است بلندتر از سایر خانه‌ها باشند، و جایز نیست خانه‌ها از آن بلندتر باشد، و در مورد مساجد حقیقی خداوند اجازه داده بلندتر از همه‌ی موجودات باشند، اذن تکوینی و ارتفاع تکوینی و اذن تکلیفی و ارتفاع تکلیفی.

یُسَبِّحُ لفظ «یسبّح» به صورت مجهول و معلوم با یاء تحتانی و با تاء فوقانی خوانده شده، اگر به صورت مجهول و با یاء تحتانی خوانده شود مرفوع و نایب فاعل آن یکی از ظروف سه‌گانه است که می‌آید، اگر با تاء فوقانی باشد مرفوع آن «سبحة» است که از فعل استفاده می‌شود و اگر به صورت معلوم خوانده شود مرفوع آن «رجال» است و مؤنّث آمدن فعل به اعتبار صورت جمع مکسّر است.

لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ جمله‌ی «یُسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ» حالیّه یا مستأنفه است و لفظ «غدوّ» مصدر است به معنای اوقات صبح استعمال شده و لذا «غدوّ» مفرد در مقابل «آصال» جمع قرار گرفته نیکو شده است.

مقصود از تسبیح تنزیه لطیفه‌ی انسانی است از چیزی که او را از سلوک الی اللّه ممانعت کند خواه بدون واسطه به «اللّه» یا به «اسم اللّه» متعدّی شود، یا بلام متعدّی گردد، و خواه لام برای تقویت باشد، یا برای غایت، چه آن لطیفه مظهر «اللّه» و اسم برای اللّه است، و تنزیه آن لطیفه جز برای خدا نیست.

(رجال) لفظ «رجال» فاعل «یسبّح» مذکور است اگر «یسبّح» به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۶

صورت معلوم خوانده شود و فاعل فعل محذوف است اگر به صورت مجهول خوانده شود.

و در اخبار ما آمده است که «رجال» خبر مبتدای محذوف و کنایه از «بیوت» است.

یعنی در خانه‌ها مردانی هستند و ممکن است «رجال» مبتداء و خبر آن «یخافون» باشد.

لا تُلْهِیهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَیْعٌ تجارت مطلق معامله یا خرید و فروش است و لفظ «بیع» از اضداد است و در خرید و فروش هر دو استعمال می‌شود مانند لفظ «شراء» بنابر این ذکر کردن بیع بعد از تجارت از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ، یا از قبیل ذکر مرادف بعد از مرادف برای تأکید است اگر بیع اعمّ از بیع و شراء باشد به طریق عموم اشتراک استعمال می‌شود.

یا مقصود از تجارت مطلق مکاسب و کسب است خواه به طریق معامله باشد یا غیر معامله، و مقصود از بیع تجارت معهود و معلوم است.

عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ در سوره‌ی بقره در قول خدا:

فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ تحقیق ذکر و اقسام آن گذشت، ذکر خواه زبانی جلیّ باشد یا جنانی خفی یا سینه‌ای حقیقی که از آن به سکینه و فکر و حضور تعبیر می‌شود آن مثال شیخ است که نزد سالک متمثّل می‌شود.

چون اشتغال او به ذکری که از شیخ گرفته قوی است، یا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۷

متذکّر امر و نهی خدا هنگام هر فعلی است، این ذکر منافی اشتغال به کسب نیست، بلکه وقتی حال سالک ملاحظه‌ی امر و نهی خدای تعالی در هنگام هر فعل باشد، و کسب او به لحاظ نهی الهی باشد.

کسب او ذکر می‌شود، بلکه کسب او از شریفترین اقسام ذکر می‌باشد، چنانچه در سوره‌ی بقره گذشت.

چه ذکر لسانی و جنانی عبارت از چیزی است که بر لسان یا بر جنان جاری می‌شود و انسان به سبب آن صفات رحمان را بیاد می‌آورد، و این کسب با این لحاظ که ذکر شد سبب یادآوری دو صفت لطف و قهر خدا و دو نسبت امر و نهی الهی می‌شود پس مردان به جهت ذکر خدا کسب را ترک نمی‌کنند، بلکه کسب را ذکر خدا قرار می‌دهند.

وَ إِقامِ الصَّلاةِ در اوّل سوره‌ی بقره تحقیق و تفضیل صلاة و اقسام آن و به پا داشتن آن گذشت.

وَ إِیتاءِ الزَّکاةِ در سوره‌ی بقره بیان زکات و ادا کردن آن به طور مفصّل گذشت.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که آن مردان اصحاب تجارت بودند، پس آنگاه که وقت نماز می‌شد تجارت را ترک می‌کردند و به سوی نماز می‌رفتند، لذا اجر و پاداش آنان بزرگتر از کسی بوده ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۸

است که تجارت نمی‌کرده و به کسب و کار نمی‌پرداخته است «۱».

و در خبر دیگری است: آن مردان تاجرهایی هستند که تجارت و بیع آنان را از ذکر خدا بازنمی‌دارد، و هر گاه وقت نماز برسد حقّ خدا را در آن وقت ادا می‌کنند.

از امام صادق علیه السّلام از تاجری سؤال شد که می‌گویند او مرد صالحی است ولی تجارت را ترک کرده، پس امام سه مرتبه فرمود:

این کار کار شیطان است. أیا ندانسته است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بار کاروانی را که از شام آمده بود خرید و در آن سود برد و از زیادی آن قرضش را ادا کرد و بین خویشانش تقسیم نمود، خدای عزّ و جلّ می‌فرماید: رِجالٌ لا تُلْهِیهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ ... تا آخر آیه».

گوینده‌ی همین داستان می‌گوید: این که گفته‌اند، آن مردم (مؤمنان از اهل صفّه و دیگران) تجارت نمی‌کردند، دروغ گفتند، و لکن آنان چنین بودن که نماز را در اوقات خود ترک نمی‌کردند و به جای می‌آوردند، و این عمل افضل از عمل کسی است که به نماز حاضر می‌شود و تجارت نمی‌کند «۲».

یَخافُونَ حال یا صفت بعد از صفت برای «رجال» یا خبر بعد از

---

(۱) الصّافی ج ۳ ص ۴۳۷ و من لا یحضره الفقیه ج ۳ ص ۱۹۲ ح ۳۷۲۰

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۳۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۵۹

خبر است، یعنی آنان مردانی هستند که می‌ترسند، یا خبر برای «رجال» یا جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل است.

یَوْماً تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ از روزی می‌ترسند که دلها در آن روز دگرگون و متغیّر می‌شود، یعنی در احوال و حالات بی‌ثبات می‌گردد، مانند حزن و سرور، قبض و بسط خوف و رجاء، و غیر اینها از احوال متضادّ، از آن جهت است که اسباب این حالت‌ها را آنجا می‌بیند، زیرا که آن روز روزی است که بهشت و نعمت‌های آن و جهنّم و انواع عذابهایش به مردم عرضه می‌شود.

وَ الْأَبْصارُ چشمها نیز ثابت نمی‌ماند و در تغییر است، مانند باز شدن و بسته شدن، و بالا و پایین نگاه کردن، و دور زدن و ساکن شدن، یا دلها از پست‌ترین حالاتش به شریفترین تغییر پیدا می‌کند، یا از حالات پست به پست‌ترین منتقل می‌شود، یا چشمها از بینایی و دیدن به نابینایی، یا از ضعیف دیدن به تیز و قوی دیدن تغییر می‌کند، یا دلها به سوی حنجره و چشم‌ها به چپ و راست از زیادی امور وحشتناک و هراس‌انگیز حرکت می‌کنند یا قلوب از شک به یقین و چشمها از آنچه که آن را گمراهی کننده دیده بود تغییر می‌کند و آن را رشد و هدایت یافته می‌بیند.

لِیَجْزِیَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا لام در «لیجزیهم» اشاره به عاقبت، یهدی اللّه لنوره من یشاء» یا برای «وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ» یا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۰

برای «اذن اللّه» یا برای «ترفع» یا برای «یُذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ» یا برای «یسبّح» یا برای «لا تلهیم» یا برای «ذِکْرِ اللَّهِ وَ إِقامِ الصَّلاةِ» یا برای «یخافون» یا برای تَتَقَلَّبُ فِیهِ الْقُلُوبُ» یا علّت همه‌ی این امور است بر سبیل تنازع.

یعنی جزا و پاداش به بهترین عملی که انجام داده‌اند لازمه‌اش آن دگرگونی در چشمها و دلهاست یا بدین گونه است که غیر از آن عمل که بهترین است پاداش داده نمی‌شود چه غیر از آن عمل خوب باشد و چه بد یا پاداش همه‌ی عمل‌ها خوب و خوبترین و بد در مقابل بهترین آنان قرار می‌گیرد و مقصود همین معناست.

و در سوره‌ی توبه در نظیر این آیه بیان وجه پاداش دادن همه‌ی عمل‌ها به پاداش بهترین آن‌ها گذشت.

وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ و خداوند از فضل خودش پاداش آنان را زیاد می‌کند وَ اللَّهُ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ این جمله عطف یا حال است در معنای تعلیل، یا عطف است که در آن معنا بسیاری و ترقّی است، زیرا ظاهرا باید پاداشی که زیادتر از پاداش مقدار عمل است بر مبنای اندازه و حساب باشد.

امّا خدای تعالی پاداش آن را از این هم فراتر و افزونتر نموده و فرمود: بلکه بدون حساب و اندازه به آنان روزی میدهد، زیرا آنان را خدای می‌خواهد و هر کسی را خدا بخواهد روزی بدون حساب می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۱

آیات ۳۹- ۴۶

[سوره النور (۲۴): آیات ۳۹ تا ۴۶] ..... ص : ۳۶۱

اشاره

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمالُهُمْ كَسَرابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّى إِذا جاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسابَهُ وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ (۳۹) أَوْ كَظُلُماتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحابٌ ظُلُماتٌ بَعْضُها فَوْقَ بَعْضٍ إِذا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَراها وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَما لَهُ مِنْ نُورٍ (۴۰) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَفْعَلُونَ (۴۱) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۴۲) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكاماً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ مِنْ جِبالٍ فِيها مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشاءُ يَكادُ سَنا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصارِ (۴۳)

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصارِ (۴۴) وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ ماءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ ما يَشاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۵) لَقَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ مُبَيِّناتٍ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۶)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۲

ترجمه: ..... ص : ۳۶۲

و كافران اعمالشان همچون سرابى در بيابان است كه تشنه آبش مى‌پندارد، تا آن كه نزديك آن برسد و آن را چيزى نيابد، و آنگاه خداوند را نزد خود حاضر يابد كه حسابش را به تمام و كمال به او بپردازد و خداوند زود شمار است.

يا [اعمالشان] همچون تاريكيهايى است در دريايى ژرف كه آن را موجى فرو پوشانده و بر فراز آن موجى ديگر است كه بر فراز آن ابرى است. تاريكيهايى تو بر تو، چون دستش را برآورد، چه بسا نبيندش، و هر كس كه خداوند برايش نورى مقرر نداشته باشد، نورى ندارد.

آيا ندانسته‌اى كه هر كس كه در آسمانها و زمين است، پرندگان بال گشاده خداوند را تسبيح مى‌گويند هر يك نماز و نيايشش را مى‌داند، و خداوند به آن كه مى‌كنند داناست.

و فرمانروايى آسمانها و زمين از آن خداوند است، سير و سر انجام [جهان] به سوى خداوند است.

آيا ندانسته‌اى كه خداوند ابرها را مى‌راند، سپس بين آنان را پيوند مى‌دهد، سپس در هم فشرده‌اش مى‌كند، آنگاه باران درشت را مى‌بينى كه از لابه‌لاى آن بيرون مى‌آيد، و سپس از آسمان، از ابرى كه به كوه مى‌ماند تگرگ فرو مى‌فرستد و به هر كس كه بخواهد آن را مى‌زند

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۳

و آن را از هر كس كه بخواهد برمى‌گرداند، نزديك است كه درخشش برق آن، ديدگان را از بين ببرد.

خداوند شب و روز را مى‌گرداند [و پياپى مى‌آورد] بيگمان در اينامر مايه‌ى عبرتى براى ديده‌وران است.

و خداوند هر جانورى را از آب آفريده است، كه بعضى از آنان بر شكمش راه مى‌روند و بعضى از آنها بر دو پا راه مى‌روند، بعضى از آن‌ها بر چهار [پا] راه مى‌روند خداوند هر چه بخواهد مى‌آفريند، بيگمان خداوند بر هر كارى تواناست.

به راستى آياتى روشنگر نازل كرديم و خداوند هر كسى را كه بخواهد به راه راست هدايت مى‌كند

تفسير ..... ص : ۳۶۳

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عطف بر «يهدى اللّه» و معادل آن است، و مناسب معادله‌ى اين است كه بگويد: «و يضل اللّه عن نوره من يشاء».
لكن براى اشاره به اين كه هدايت از غايات ذاتى، و گمراه كردن از غايات عرضى است گويى كه فقط از فعل عبد است و جز آن نيست از آن جمله عدول كرد و فرمود: كسانى كه به نور يعنى به علىّ عليه السّلام و ولايت او كافر شدند، يا عطف بر جمله‌ى «يُسَبِّحُ لَهُ فِيها» و معادل با آن است، يعنى مردانى كه در آن‌ها خانه‌ها تسبيح نمى‌گويند.
أَعْمالُهُمْ كَسَرابٍ اعمال آنان مانند سراب است، عدول به اين عبارت كرد براى اشعار به اين كه اعمال آنان مانند سراب بودن معلول كفر آن‌هاست، و نيز اشاره به اين است كه عدم تسبيح

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۴

نيز به علت كفر آنان مى‌باشد.
يا عطف بر جمله‌ى «رجال» است بنابر اين كه «رجال» خبر براى مبتداى محذوف باشد، يا عطف بر جمله‌ى «يخافون» است بنابر اين كه مستأنفه باشد.
بِقِيعَةٍ لفظ «قيع، قيعة قيعان» با كسر قاف در همه‌ى اينها جمع «قاع» است و آن عبارت از زمين صاف و هموار و مطمئن است كه كوهها از آن منشعب شده‌اند.
يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّى إِذا جاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَ وَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسابَهُ و اين از تشبيهات تمثيلى است كه عمل كافر را كه شبيه طاعت‌هايى است كه از شخص قبل از ولايت صادر مى‌شود و با تلقيح ولايت و بيعت خاصّ ولوى دارائ مغز شده است، به سراب تشبيه كرده كه به صورت آب جارى در صحرايى دور مى‌درخشد آيت تشبيه از اين رو است كه صورت عمل او طراوت و خرّمى دارد، ولى از معناى طاعت خالى است و عمل او فانى است به نحوى كه هيچ اثرى از آن بر نفس باقى نمى‌ماند.
از سوى ديگر در اين آيه اعمال كافرى كه اين عمل را انجام مى‌دهد، يا ناظر به اين عمل را كه كردار او به ظاهر حقّ طلب است در حالى كه حقّ از او پنهان و مستور مى‌باشد و عمل

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۵

كننده به صورت اين عمل فريب مى‌خورد، به تشنه‌اى تشبيه كرده است كه به صورت سراب فريب مى‌خورد.
توجّه عامل يا ناظر به صورت اين عمل و فريب خوردن او را تشبيه به فريب خوردن تشنه و عجله كردن او در رفتن به سوى سراب كرد.
و فناى عمل و از بين رفتن آن را به نحوى كه در وقت حاجت هيچ اثر از آن نماند تشبيه به از بين رفتن و فناء سراب نمود كه شخص بعد از شدّت احتياج كه در اثر شدّت تشنگى پديد مى‌آيد كه آنهم معلول سرعت حركت و تهيّه كردن آب خوردن پيش مى‌آيد وقتى به آنجا مى‌رسد مى‌بيند سراب از بين رفته و فانى شده و در آنجا چيزى نيست.
و كافر وقتى در روز قيامت خدا را مى‌يابد و خداوند او را محاسبه مى‌كند، و امانتى را كه نزد او به وديعت گذاشته مطالبه مى‌كند اين حالت را تشبيه به يافتن آب آن تشنه‌اى كرده كه به سرعت به سوى سراب مى‌شتافت و به آنچه كه اميد بسته بود ناامید گشت، كه ناگهان با يك حسابگر قوى رو برو مى‌شود كه از آن تشنه طلبكارهاست و طلب‌هاى خود را مطالبه كند و به حساب او رسيدگى مى‌نمايد.
وَ اللَّهُ سَرِيعُ الْحِسابِ تهديد كافر و تهديد كسى است

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۶

كه نظر به صورت عملش دارد، كه سرعت حساب كنايه از اين است كه ناچيز و بزرگ و ريز و درشت از خدا فوت نمى‌كند.

أَوْ كَظُلُماتٍ کسانی که به ولایت کافر شدند یا بر صورت اسلام هستند و عملشان در صورت عمل مؤمن است، یا بر صورت اسلام نیستند و عمل آنان موافق عمل مؤمن نیست، بلکه عملشان بر خلاف شریعت و خلاف عمل مؤمن است.

پس صورت آن عمل تاریک می‌شود، چنانچه آن عمل مغزدار هم نمی‌شود، مانند عمل کافر که به صورت اسلام بود و ایمان نداشت چنانچه گذشت پس خدای تعالی اعمال تاریک آنان را به تاریکی‌های شب و نفوس تاریک آنان را به دریایی عمیق یا به دریایی که به ساحل دور است، تشبیه کرده است.

و نیز اضطرابات نفوس آنان را که در اثر زیادی آرزوها و شهوت‌ها پدید می‌آید و زیادی ترس آنان که هر صدایی را علیه خودشان گمان می‌کنند تشبیه به موج‌های پشت سر هم و پی‌درپی و متراکم نموده است، و هواهایی را که حقّ را از نظر او مخفی می‌کند تشبیه به ابر کرده که خورشید را در بالای دریا پنهان می‌سازد، که این خود سبب شدّت تاریکی و کثرت موج‌ها می‌شود، به ویژه اگر قطراتی از باران همراه آن باشد.

لذا فرمود: اعمال آنان مانند تاریکی و ظلمات است فِي

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۷

بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشاهُ مَوْجٌ

که موج آن دریا، یا عمل کننده را بپوشاند.

مِنْ فَوْقِهِ از بالای موج، یا دریا، یا عمل کننده مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ این ضمیر «من فوقه» مانند ضمیر «من فوقه» قبلی است (سحاب) ابر به صورت اضافه و منون (سحاب) هر دو خوانده شده است.

ظُلُماتٌ لفظ «ظلمات» با رفع خوانده شده که مبتدا باشد، و مسوّغ «۱» مبتدا بودن وصف بودن آن است که از تنوین استفاده می‌شود، یا خبر مبتدای محذوف است، و با جرّ خوانده شده (سحاب ظلمات) که بنا بر قرائت تنوین، «سحاب» بدل از «ظلمات» می‌شود.

بَعْضُها فَوْقَ بَعْضٍ ظلمت و تاریکی دریا و ظلمت شب و تاریکی امواج و تاریکی ابر با هم و بر هم آنان را احاطه می‌کند.

إِذا أَخْرَجَ يَدَهُ هر گاه عامل یا هر خارج کننده‌ای دستش را خارج کند.

لَمْ يَكَدْ يَراها هیچ نتواند دید، یا دیدن آن نزدیک نمی‌شود، یا بعد از سختی و مشقّت می‌بیند که جمله‌ی «لَمْ يَكَدْ يَراها» در این معنا استعمال می‌شود.

وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً کسی که خداوند او را

---

(۱) مسوّغ: گواراکننده. جایزکننده.

فرهنگ معین دکتر محمّد معین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۸

به نور خودش هدایت و راهنمایی نکرده، و این معنا دلالت می‌کند بر این که قول خدا: وَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... تا آخر» معادل قول خدا: يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشاءُ است، و نفرمود: «من لم یهتد الی نوره» تا اشعار بر این باشد که هدایت یافتن به نور به علّت فعل خداست، بر خلاف کفر که علّت آن استعداد و آمادگی بنده است.

مقصود از نوری که خداوند برای بندگانش قرار می‌دهد ولایت است که آن مانند بذر در زمین قلب و مانند مایه برای شیر وجود است، و مانند مغز برای گردو، و بادام و پسته‌ی اعمال است، که به واسطه‌ی ولایت بندگان و اعمال آنان دارای مغز می‌شوند و بدون ولایت وجود اعمال بندگان مانند گردوی خالی از مغز می‌شود.

و این ولایت همان است که مانع بندگان در خروج از اطاعت مشایخ خویش می‌باشد و ولایت چیزی است که هر گاه قوی می‌شود،

و نفوس صاف گردد به صورت مشایخ آنان در قلوبشان ظاهر می گردد.

و قول خدای تعالی: نُورُهُمْ یَسْعی بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ اشاره به همین ظهور است، چه در قیامت نفوس از حجابهای مادّه صاف می‌شود و ولایت آنان به صورت امامشان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۶۹

ظاهر می‌شود، و به واسطه ظهور همین نور است که جمیع خیرات محقّق گشته و جمیع شرور و بدی‌ها دفع می‌شود، و آن ولایت مانند سفینه‌ی نوح است که هر کس به آن متوسّل شود از امواج فتنه‌ها و تاریکی‌های زمان ایمن می گردد.

مولانا به همین ولایت اشاره کرده آنجا که گفته است:

بهر این فرمود پیغمبر که من همچو کشتی‌ام به طوفانی ز من

ما و اصحابیم چون کشتی نوح هر که دست اندر زند یا بد فتوح

و اشعار زیر نیز به همین ظهور اشاره دارد.

چون خدا مر جسم را تبدیل کرد رفتنش بی‌فرسخ و بی‌میل کرد

چونکه با شیخی تو دور از زشتئی روز و شب سیّاری و در کشتئی

هین مپر الّا که با پرهای شیخ تا ببینی عون لشگرهای شیخ

فَما لَهُ مِنْ نُورٍ کسی که خداوند برای او نور قرار ندهد او دارای هیچ نوری نیست، زیرا که ذات او مقتضی این است که در ذات و صفاتش هیچ نداشته باشد و هر چیزی از طرف خدا بر او عطا شود. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۰

پس گویا که خدای تعالی فرموده: چنین شخصی دارای نور نیست، زیرا که ذات او دارای نور نیست.

و جهت اشاره به بعضی از وجوه تأویل از امام صادق علیه السّلام شرحی در تأویل آیه وارد شده تا جایی که فرمود: وقتی مؤمن دستش را در تاریکی فتنه‌ی آنان دراز می کند نزدیک است که دستهای خودش را نبیند، و کسی که خداوند برای او از نور امامی از اولاد فاطمه علیها السّلام قرار ندهد در روز قیامت دارای امامی از نور نخواهد بود «۱».

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جواب سؤال مقدّر است که از قول خدا: یُسَبِّحُ لَهُ فِیها ناشی می‌شود، زیرا تقیید تسبیح به این که در ان خانه‌ها مردان مخصوصی باشد.

موهم این معناست که در غیر آن خانه‌ها خداوند تسبیح نمی‌شود، پس این سؤال پیش می‌آید که تسبیح غیر مردان مذکور و تسبیح در غیر آن خانه‌ها چگونه است؟

پس خدای تعالی فرمود: أَ لَمْ تَرَ ... و این خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به کسی است که دیدن از او ممکن است، زیرا هر بیننده وقتی با کوچکترین تأمّل نظر کند می‌بیند که جمیع ذرّات در

---

(۱) نور الثّقلین ج ۳ ص ۶۱۲ ح ۱۹۹ و الکافی ج ۱ ص ۱۹۵ ح ۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۱

جمیع احوال و جمیع افعال در تسبیح پروردگار و تسبیح برای پروردگار هستند.

زیرا که همه‌ی ذرّات به طور مستمّر و دایم در استکمال فطری می‌باشند، و این کمال‌جویی و استکمال تنزیه لطیفه‌ای است که عبارت از اسم ربّ و آینه‌ی او است، که آن تنزیه از نشانه و برچسب نقصان و حجاب‌های قوا و خارج کردن آن لطیفه از قوا به فعلیّت‌هاست.

و این تسبیح کامل‌تر و تمام‌تر از تسبیح زبانی اختیاری است که بیشتر اوقات آمیخته با اغراض نفسانی و آلوده کردن آن لطیفه

می‌باشد، که این در حقیقت ترک تسبیح و ضدّ آن است.

مکرّر این مطلب گذشت که مقصود از تسبیح ربّ خواه فعل تسبیح بدون واسطه به «ربّ» یا اسم ربّ متعدّی شود، یا به واسطه باء یا لام زایده تقویت شود، و یا لام تعلیل متعدّی گردد عبارت است از تنزیه آن لطیفه از شایبه‌ی قوّه و استعداد، که آن لطیفه مرتبه‌ی نازله‌ی ربّ و اسم او است، و تنزیه آن لطیفه جز تنزیه به ربّ نیست و با تنزیه آن لطیفه تنزیه ربّ محقّق می‌شود.

پس همه‌ی کسانی که در آسمانها هستند خدا را تسبیح می‌گویند و به خاطر خدا تسبیح می‌گویند، مقصود جمیع موجودات آسمانها و زمین است وَ الطَّیْرُ، و ذکر کردن پرنده بعد از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۲

موجودات آسمانها و زمین بدان جهت است که پرنده‌ها در زمین هستند و نه در آسمان، بلکه اغلب در بین آسمان و زمین قرار دارند.

و ممکن است مقصود از آن دو ذوی العقول باشد، و ذکر پرنده از بین سایر حیوانات برای آن است که پرنده‌ها از سایر اصناف حیوانات شریف‌تر و زیرک‌تر هستند.

صَافَّاتٍ یعنی در حالی که پرنده‌ها دارای بالهای صاف هستند که در آسمان پر نمی‌زنند، و این تقیید مشعر به این است که ذکر پرنده‌ها بدان جهت است که آنان بین آسمان و زمین هستند.

کُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ صلاة عبارت از دعا و رحمت و عبادت مخصوصی است که در هر ملّت و دینی و برای هر امّتی وضع می‌شود.

و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است، چه خداوند دعای هر کس و رحمتی را که شایسته‌ی او و عبادت خاصّ او را می‌دانند، و هر کسی که در زمین و آسمان است و پرنده‌ها کیفیّت دعای خویش برای خدا و طریق رحمت مخصوص و عبادت مخصوص به خود را می‌داند، که طریق رحمت هر کس و کیفیّت دعای او برای خدا عبارت از سیر او بر طریق مخصوص و منحرف نشدن از آن طریق است، و آن عبادت مخصوص به او است.

بنابر این ممکن است ضمیر «علم» به خدا و به هر کسی و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۳

هر موجود برگردد.

وَ تَسْبِیحَهُ چگونگی تنزیه هر موجودی خدا را به این است که از قوایش به فعلیّاتش خارج شود و هر موجودی چگونگی تنزیه خودش را می‌داند.

نهایت این که غیر صاحبان عقول با ادراک بسیط علم پیدا می‌کنند، نه با ادراک و شعور ترکیبی (ترکیب از غرایز و علم حضوری و حصولی).

چنانچه در قول خدای تعالی است: وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ که مقصود شعور ترکیبی است.

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِما یَفْعَلُونَ خداوند به آنچه که انجام می‌دهند دانا است، پس به آنان بر حسب افعالشان پاداش و جزا می‌دهد، و چیزی از افعال آنان از خدا فوت نمی‌شود تا پاداش ندهد.

وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در حالی که خدای تعالی خالق و آفریننده‌ی آسمانها و زمین است.

پس چگونه افعال خلقش را نمی‌داند؟! وَ إِلَی اللَّهِ الْمَصِیرُ غایت نهایت همه‌ی دگرگونیهای مالکانه‌ی آسمانها و زمین از آن خداست.

افعال هر کسی که در آسمانها و زمین است به خدا برمی‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۴

بـدين معنا كه فاعل در كلّ خداست و واسطه‌هاى به منزله‌ى آلات هسـتند، مانند قلم و دست و نيروى محرّك و قوّه‌ى شوق و اراده براى نفس پس هر گاه كسـى به افعال بنـدگان نظر نمايـد، توجّه مى‌كنـد كه آن افعال از بنـدگان صادر شده است، لكن اگر به اين مطلب توجّه داشـته باشد كه بندگان خدا تحت تسخير و فرمان نفوس خويش هستند و نفوس آنان تحت تسخير اراده‌ى افعال است و اراده‌ى افعال از غير آنان به سوى آنان نازل شده است مى‌فهمند كه همه‌ى افعال بر حسب سـينه‌ها به كسى بازمى‌گردد كه اراده‌هاى بندگان تحت تسخير و فرمان او و او جز خدا كسى نيست.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحاباً اين جمله مستأنفه و در مقـام تعليـل «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمـاواتِ» يـا «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» يا تعليل براى مجموع و خطاب به محمّد صـلّى اللّه عليه و آله است، چون او است كه مثل اين مطالب را مى‌بيند، نه كسى كه از مشاهده‌ى فعل حقّ در افعال عباد و طبايع محجوب است.

و ممكن است خطاب به هر كسـى باشـد كه رؤيت و ديدن از او ممكن است، يا خطاب راى هر بيننده است كه هر بيننده‌اى شايسـته است چنين باشد.

بنابر احتمال اوّل و دوّم استفهام براى تعزير، بنا بر احتمال سوّم براى توبيخ است و «ازجاء» به معناى سوق دادن و راندن است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۵

ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ قطعه‌هاى پراكنده ابر را جمع مى‌كند.

ثُمَّ يَجْعَلُهُ و سپس بعد از جمع كردن قطعات ابر آن‌ها را رُكاماً متراكم و فشرده قرار مى‌دهد.

فَتَرَى الْوَدْقَ پس تو بـاران را مى‌بينى يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّمـاءِ كه از ابرهـا خـارج مى‌شود، و مقصود از فرسـتادن باران از آسمان، فرستادن آن از ابرها است، چون هر چيزى كه بالا قرار گيرد، آن آسمان است.

مِنْ جِبالٍ فِيها بدل از قول خدا «من السّما» است و معناى آن اين است كه از ابرها و از قطعه بزرگ و بلند ابر از فراز كوهها.

مِنْ بَرَدٍ بعضى تگرگ مى‌شود كه، لفظ «من» تبعيضيّه مى‌باشد، و وجوه ديگر در اعراب آيه و معناى آن وجوه جدا ضعيف است.

فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشاءُ و ضرر تگرگ را به هر كس كه بخواهد مى‌رساند.

پس زراعت و مال او را نابود مى‌سازد و خانه‌اش را خراب مى‌كند.

وَ يَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشـاءُ يَكـادُ سَـنا بَرْقِهِ و از هر كه خواهـد بـازش دارد، روشـنى برق ابر يا تگرگ چنان مى‌تابـد كه يَـذْهَبُ بِالْأَبْصارِ روشنى ديده‌ها را از بين مى‌برد.

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ جواب سؤال مقدر است، گويا كه گفته شده! چگونه است حال شبها و روزها كه گاهى ابر

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۶

نيست و گاهى هست و گاهى باران و تگرگ است و گاهى نيست؟

پس خداى تعالى فرمود: خداوند شب و روز را ميگرداند بدين گونه كه بعضـى از آن دو را گرم و مرطوب قرار مى‌دهد: و در نتيجه در آن بخار حاصل مى‌شود كه ابر و باران و تگرگ پديد مى‌آيد و بعضـى از آن دو را خيلى گرم يا خيلى سرد يا خيلى خشگ قرار مى‌دهد كه در آن ابر پديد نمى‌آيد، يا مقصود از آيه اين است كه جاى شب را روز و جاى روز را شب قرار مى‌دهد، يا مقصود اين است كه شب را و روز را بلند و كوتاه قرار مى‌دهد.

إِنَّ فِي ذلِكَ در اين گردانيدن شب و روز.

لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصـارِ عبرت است براى صاحبان بصيرت، يعنى كسانى كه اشـيا را از جهت حكمت‌ها، مصـلحت‌ها، نظم و ترتيب‌ها و غايـاتى كه بر آن‌هـا مترتّب مى‌شود مى‌بيننـد، كه اينـان از اختلاـف شب و روز از جهت بلنـدى و كوتـاهى و سـردى و گرمى و نور ظلمت عبرت مى‌گيرند و به آن‌ها با ديده‌ى عبرت مى‌نگرند.

و از این اختلاف و نظم و هماهنگی در اختلاف و حکمت‌هایی که در آن به ودیعت گذاشته شده، و غایاتی که بر آن مترتّب گشته مانند تربیت همه، و غایاتی که بر آن مترتّب است مانند تربیت همه‌ی موالید ... استدلال می‌کنند بر این که آفریننده‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۷

شب و روز دانا، حکیم، توانا و قوی است، و این نظم و هماهنگی در اختلاف جز از مبدأ حکیم ساخته نیست، و از دهر و زمان نیست چنانچه دهریّون می‌گویند.

و از طبع هم نیست چنانچه طبیعیّون قایلند و مجرّد اتّفاق و تصادف نیست، چنانچه عدّه‌ای به بخت و اتّفاق معتقد شده‌اند.

وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ ماءٍ این جمله حالیّه، یا معطوف بر قول خدا: «أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ ...» به لحاظ معناست.

چه این آیه در معنا چنین است: اللّه یسبّح له من فی السّموات و استفهام و نفی جز تأکید این معنا نیست، یا عطف لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یا بر وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ یا بر أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي به لحاظ معنا، یا بر يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ می‌باشد.

مقصود از آب که خداوند جنبنده‌ها را از آن آفریده همان نطفه است، لذا لفظ «ماء» را به صورت نکره آورد تا اشاره به نوع خاص از آب، یا به جنس آب باشد، که آن جز مادّه‌ی هر جنبنده است، و بقا و حیات هر جنبنده به آن بستگی دارد.

فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى بَطْنِهِ و بعضی از حیوانات بر شکم راه می‌روند، مانند مارها و ماهی‌ها و کرم‌ها.

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى رِجْلَيْنِ و بعضی از آن‌ها با دو پا راه می‌روند، مانند انسان‌ها و پرندگان از حشرات زمین.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۸

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلى أَرْبَعٍ و بعضی از حیوانات بر چهار پا راه می‌روند مانند چهارپایان و درندگان و غیر آن‌ها.

خدای تعالی نفرمود که بعضی از حیوانات بر بیشتر از چهار پا راه می‌روند، چون بیشتر حیواناتی که بر بیش از چهارپا راه می‌روند اعتمادشان بر چهار پاست، آنچه که اعتماد و تکیه‌اش بر بیش از چهارپاست بسیار اندک و نادرست.

و به ابی جعفر علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: بعضی از حیوانات بر بیش از چهارپا راه می‌روند. «۱»

يَخْلُقُ اللَّهُ ما يَشاءُ و خداوند آنچه را که می‌خواهد می‌آفریند و این به منزله‌ی این است که بگوید: بعضی از حیوانات بر بیش از چهارپا راه می‌روند و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا در حیوان چیزی هست که بر بیشتر از چهارپا راه رود؟

پس فرمود: خداوند آنچه را که بخواهد می‌آفریند إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ خداوند بر هر چیزی تواناست، پس قدرت دارد خلق کند چیزی را که بر بیشتر از چهارپا راه رود، پس این جمله در مقام تعلیل قول خدای تعالی: يَخْلُقُ اللَّهُ ما يَشاءُ می‌باشد، و آوردن لفظ «من» که مخصوص صاحبان عقل و خرد است در مورد غیر صاحبان عقل از جهت غلبه دادن صاحبان عقل و نزدیک بودن آن دو به یکدیگر است.

---

(۱)- مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۴۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۷۹

لَقَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ و ما آیات را از مقام مشیّت و مقام اقلام و الواح فرو فرستادیم.

منظور این که آیات تدوینی را در صورت آیات قرآنی فرستادیم، و آن را برای تو تلاوت کردیم.

و آیات تکوینی را در صورت‌های طبیعی نازل نمودیم، از قبیل تسبیح آنهایی که در آسمانها هستند، و راندن ابرها و نازل نمودن باران، و گردانیدن روزها، و آفریدن همه جنبنده‌ها از آب، و نیز گوناگونی در حرکت و راه رفتن و غیره پدید آوردیم.

مُبَيِّناتٍ که آن آیات واضح و روشن یا واضح کننده وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ و خداوند به وسیله‌ی آن آیات هر که را بخواهد به راه راست هدایت می‌نماید.

بنابر اين در هدايت نيافتن بعضى با وضوح آيات هدايت كننده تعجّبى نيست، زيرا كه هدايت فقط به دست خداست، و راه مستقيم عبارت از ولايت و طريق قلب است.

آيات ۴۷- ۵۷

[سوره النور (۲۴): آيات ۴۷ تا ۵۷] ..... ص : ۳۷۹

اشاره

وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ ما أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۴۷) وَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ (۴۸) وَ إِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (۴۹) أَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتابُوا أَمْ يَخافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولُهُ بَلْ أُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۵۰) إِنَّما كانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵۱)

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ (۵۲) وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لا تُقْسِمُوا طاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۵۳) قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّما عَلَيْهِ ما حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۵۴) وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَما اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۵۵) وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۵۶)

لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ لَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۵۷)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۱

ترجمه: ..... ص : ۳۸۱

و مى‌گويند به خداوند و پيامبر ايمان آورديم و فرمان برديم، سپس گروهى از آنان بعد از اين روى مى‌گردانند، و اينان مؤمن نيستند.

و چون به سوى خداوند و پيامبر خوانده شوند كه [پيامبر] در ميان آنان داورى كند، آنگاه است كه گروهى از آنان رويگردان مى‌شوند.

و اگر حق با آنان باشد [شتابان] با اطاعت و تسليم به نزد او مى‌آيند.

آيا در دلهايشان بيمارى است، يا شك و شبهه دارند، يا مى‌ترسيند كه خداوند و پيامبر او بر آنان ستم روا دارند، نه بلكه اينان ستم پيشه‌اند.

سخن مؤمنان، چون به سوى خداوند و پيامبرش خوانده شوند كه در ميان آنان داورى كند، تنها اين است كه مى‌گويند شنيديم و فرمان برديم، و اينانند كه رستگارند.

و كسانى كه از خداوند و پيامبر او اطاعت كنند و از خداوند بترسند، و از او پروا داشته باشند، اينانند كه كاميابند.

و سخت‌ترين سوگندهايشان را به [نام] خداوند مى‌خورند كه اگر به ايشان دستور دهى [براى جهاد] بيرون مى‌آيند. بگو سوگند نخوريد. اطاعت نيكو بايد، بيگمان خداوند به آنچه مى‌كنيد آگاه است.

بگو از خداوند اطاعت كنيد و از پيامبر [هم] اطاعت كنيد و اگر روزى بگردانيد، به عهده‌ى او [پيامبر] تكليف خود اوست، و بر شما

تکلیف خود شماست و اگر از او اطاعت کنید هدایت می‌یابید، و بر پیامبر جز پیام رسانی آشکار نیست.

خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، وعده داده است که آنان را در این سرزمین جانشین گرداند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۲

همچنانکه کسانی را که پیش از آنان بودند نیز جانشین [پیشینیان] گرداند و دینشان را که بر آنان می‌پسندد، برای آنان پایگاه دهد، و بعد از بیمناکیشان، به آنان امن و امان ببخشد که مرا می‌پرستند و چیزی را شریک من قرار نمی‌دهد و کسانی که بعد از این کفر ورزند، اینانند که نافرمانند.

و نماز را برپا دارید و زکات را بپردازید و از پیامبر اطاعت کنید باشد که مشمول رحمت شوید.

کافران را هرگز در این سرزمین به ستوه آورنده [مؤمنان] مپندار، و سرا و سر انجام آنان آتش دوزخ است، و بد سر انجامی است.

تفسیر ..... ص : ۳۸۱

وَ یَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنا ثُمَّ یَتَوَلَّی فَرِیقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ این جمله عطف بر «اللّه یهدی» است، اعمّ از آن که معطوف بر «قد أنزلنا» باشد یا حال باشد.

و ممکن است «یقولون» ال باشد به تقدیر بر مبتدا یعنی در حالی که آنان می‌گویند به خدا و رسول ایمان آوردیم و اطاعت کردیم، عدّه‌ای از آنان رو گردانند، منظور این است که ایمان آنان به تنهایی (با عملشان) منافات دارد.

لذا فرمود: وَ ما أُولئِکَ بِالْمُؤْمِنِینَ وَ إِذا دُعُوا إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِیَحْکُمَ بَیْنَهُمْ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ در واقع آنان از جمله مؤمنان نیستند، زیرا وقتی که خدا و رسولش آنان را می‌خوانند که بینشان داوری کند بعضی از این درخواست،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۳

رو برمی‌گرداندند این بیان وجه دیگری است که دلالت بر عدم ایمان آنان می‌کند.

وَ إِنْ یَکُنْ لَهُمُ الْحَقُّ یَأْتُوا إِلَیْهِ مُذْعِنِینَ ولی اگر به آنان حق داده شود می‌پذیرند به آن ادّعا می‌کنند.

این نیز وجه دیگری برای دلالت بر عدم ایمان آنان است و دلالت بر این است که توجّه آنان به اسلام برای جلب نفع در دنیایشان است.

أَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ در دلهای آنان مرضی است که به سبب آن مرض از اسلام و حقّ روی می‌گردانند با این که یقین به حقّ دارند أَمِ ارْتابُوا یا آنان در نبوّت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شکّ کرده‌اند.

أَمْ یَخافُونَ أَنْ یَحِیفَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ رَسُولُهُ بَلْ أُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ آیا می‌ترسند که خدا و رسولش در حق آنان ستم روا دارند با این نحوه فکر و عمل آنان ظالم و ستمگرانند، نه خدا و رسولش تا توهّم نمایند که خداوند به آنان ظلم و ستم خواهد نمود. «۱»

---

(۱) در مورد مصداق و شأن نزول این نظریات مختلف است شیخ طوسی در تفسیر البیان می‌نویسد:

گفته‌اند در توصیف منافقان نازل شده است ... و گفته‌اند که در باره‌ی مردی از منافقان و مرد یهودی که دعوایی بود نازل شده است که یهودی آن مرد را به رفتن نزد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دعوت می‌کرد ولی منافق او را به رفتن نزد کعب بن اشرف رییس دعوت می‌کرد یهودیان گفته‌اند: در حق حضرت علی علیه السّلام و مردی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۴

إِنَّما کانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِینَ جواب سؤال مقدّر از حال مؤمنین است که ایمانشان مجرّد قول و گفتار نیست بلکه مؤمنان حالشان اینگونه

است إِذا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنا مى گويند: ما اين دعوت را شنيديم، يا حكم آن را شنيديم خواه به نفع ما باشد يا بر ضرر ما.

وَ أَطَعْنا وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَخْشَ اللَّهَ وَ يَتَّقْهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْفائِزُونَ و اطاعت مى كنم اينان رستگارانند، پس كسانى كه از خدا و رسولش اطاعت كنند و خدا ترس و پرهيزگار باشند و آنان كامياب شوندگانند.

لفظ «يتّقه» با كسره‌ى قاف و هاء بدون اشباع خوانده شده و با سكون قاف و كسره‌ها بدون اشباع خوانده شده تا در تخفيف تشبيه به لفظ

از بنى اميه نازل شده است كه او را به نزد رسول اللّه مى‌خواند و به نزد يهود و منازعه مربوط به ملك و آب بود و بلخى گفته است كه بين على عليه السّلام و عثمان منازعه‌اى در باره زمينى بود كه آن را از على عليه السّلام خريده بود سپس آن زمين سنگى پيدا شد. تصميم گرفت آن را به خاطر اين عيب به حضرت عليه السّلام برگرداند و حضرت عليه السّلام نمى‌پذيرفت و مى گفت بين من و تو رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله حكم است. امّا حكم بن العاص (از خويشان عثمان و از بنى اميّه بود) به آن مرد مى گفت اگر به او داورى برى به نفع پسر عمّش على عليه السّلام حكم خواهد كرد پس با او به نزد پيامبر صلّى اللّه عليه و آله رفتند. آنگاه اين آيه نازل شد. (وجهى كه على عليه السّلام با يكى از بنى اميّه اختلاف داشت، چه عثمان و چه ديگرى با فحواى آيات و صفات مؤمن كه پس از آن ذكر شده كه به طور جامع در مورد على عليه السّلام بيشتر مقبول است) مترجمان

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۵

«كتف» شده باشد، با كسره‌ى قاف و كسره‌ى هاء با اشباع خوانده شده كه طبق اصل است و با كسره‌ى قاف و سكون هاء خوانده شده تا ضمير آن تشبيه به هاء سكت شود.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ

آنان كه گفتند: «آمنا بالله» يا آنان كه از حقّ روى گردانيدند به خدا سوگند ياد كردند جَهْدَ أَيْمانِهِمْ

لفظ «جَهْدَ أَيْمانِهِمْ»

مفعول مطلق نوعى است.

يعنى سوگند ياد كردند و در سوگندهايشان مبالغه نمودند، چنانچه همين عادت كسى است كه بسيار دروغ مى گويد، كه سوگند را زياد مى‌خورد و آن را تأكيد و سنگين و غليظ مى كند.

يا «جَهْدَ أَيْمانِهِمْ»

مفعول مطلق فعل محذوف است كه آن حال است و عبارت چنين بوده است: «يجهدون جهد أيمانهم».

لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ

كه اگر به آنان دستور خروج به غزوه‌ها بدهى لَيَخْرُجُنَّ قُلْ

آنان بيرون خواهند رفت پس و تو به آنان بگو: لا تُقْسِمُوا

سوگند ياد نكنيد و احتياجى به سوگند نيست، زيرا كه طاعت و عبادت تو.

طاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ

طاعت معروفى است كه عقل و عرف به آن اعتراف دارند و رضايت مى‌دهند، نفع آن به خود آنان بر مى گردد نه احتياج به اظهار و قسم باشد.

إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ قُلْ

که البتّه خدا به آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۶

می‌کنند آگاه است لذا به آنان بگو:

أَطِيعُوا اللَّهَ خدا را با عمل اطاعت کنید، نه به گفتار فقط.

وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا رسول خدا را نیز با عمل اطاعت کنید پس اگر آنان از اطاعت رسول روی گردانند هیچ ضرری به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نمی‌زند.

فَإِنَّما عَلَيْهِ پس آنچه که بر عهده‌ی رسول صلّی اللّه علیه و آله است ما حُمِّلَ چیزی است که بر عهده‌ی او گذاشته است، و آن تبلیغ رسالت اوست که تبلیغ کرده است و وظیفه‌ی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هدایت شماست به طاعت نیست تا اگر عمل نکردید تا وزر و وبال روی گردانیدن شما از حقّ بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باشد.

وَ عَلَيْكُمْ ما حُمِّلْتُمْ و بر شما است آنچه بر عهده‌ی شما گذاشته شده است، یعنی متابعت و پیروی از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وظیفه‌ی شماست، از این رو ضرر روی گردانیدن به خود شما باز می‌گردد، نه بر پیامبر و خدا.

وَ إِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا و اگر اطاعت کنید به سوی ایمان رهنمون می‌شوید که آن سرمایه‌ی آخرت شما امّت است، و ان ولایت علیّ علیه السّلام است.

وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ بر رسول جز تبلیغ نیست، الْمُبِينُ آن هم تبلیغ واضح به نحوی که بر کسی مخفی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۷

نباشد، یا به نحوی که ظاهر کننده‌ی مقصود باشد.

وَعَدَ اللَّهُ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: برای اطاعت کننده‌ی رسول چه چیز است؟ یا برای کسی که به ایمان حقیقی رهنمون گشته چه چیز است؟ پس فرمود: خداوند به آنان وعده داده، و در وعده‌ی خدا خلاف نیست.

الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ کسانی که با بیعت عامّ نبوی یا با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و عمل صالح انجام دادند که لازمه‌ی ایمان است، تا ایمان آن‌ها مستقرّ شود.

لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ آن‌ها را جانشینان گذشتگان یا جانشینان خودش قرار می‌دهد.

فِي الْأَرْضِ در زمین عالم صغیر، یا زمین عالم کبیر، بدین گونه که جبّارهای مسلّط بر زمین را از زمین خارج می‌کند، یا آنان را با رغبت یا بدون رغبت مطیع اسلام می‌نماید.

كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ چنانچه کسانی را که قبل از آن‌ها بود در عالم صغیر و کبیر خلیفه و جانشین قرار داد.

بدان که الفاظ قرآن به جهت گستردگی که دارد بر یک معنا و یک وجه حمل نمی‌شود، بلکه منظور از آن الفاظ جمیع معانی آن با جمعی وجوه آن می‌باشد، که هم متکلّم و هم مخاطب آن را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۸

وسیع و گسترده حمل می‌نماید.

پس اگر مقصود از ایمان اسلام باشد که با بیعت عامّ نبوی حاصل می‌شود ممکن است مقصود از عمل صالح اعمالی باشد که لازمه‌ی اسلام است، چنانچه ممکن است مقصود از استخلاف و جانشین قرار دادن تسلّط صوری و غلبه در دنیا باشد.

چنانچه در روایت وارد شده است که وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش به مدینه آمدند، و انصار به آنان پناه دادند همه‌ی عربها اتّفاق نمودند که رسول خدا و یارانش را آزار و اذیّت نمایند، و بدون سلاح نمی‌خوابیدند و جز با سلاح صبح نمی‌کردند.

پس رسول خدا و اصحابش فرمودند: می‌بینید که ما زندگی می‌کنیم تا امن و مطمئن بخوابیم و جز خدا از کسی نترسیم؟ پس این آیه نازل شد و بعد از غلبه‌ی بر مدینه و حومه‌ی آن و مطیع شدن عرب یا بعد از فتح مکّه صدق آیه محقق گشت.

چنانچه بعضی گفته‌اند که این آیه در فتح مکّه نازل شده است.

و در روایت دیگری از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: زمین برای من جمع شد پس مشارق و مغارب آن به من نشان داده شد، و ملک امّت من به آن مقدار از زمینی که برای من جمع گشت و نشان داده شد خواهد رسید.

و در خبر دیگری از مقداد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۸۹

زمین خانه‌ای باقی نمی‌ماند مگر آن که کلمه‌ی اسلام را بر آن خانه داخل نماید، چه با عزّت باشد یا با ذلّت، یا آن‌ها را عزیز می‌کند و از اهل اسلام قرار می‌دهد، یا آن‌ها را ذلیل می‌کند تا به دین اسلام گردن نهند «۱».

بنابر این معنای قول خدا: وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ خداوند آنان را بر مخالفین و دشمنانشان مسلّط خواهد کرد تا اظهار کلمه‌ی اسلام و لوازم آن ممکن باشد.

و ممکن است مقصود از عمل صالح بیعت ولوی ایمانی و از استخلاف جانشینی در علم و تصرف نسبت به عالم صغیر یا به عالم کبیر باشد.

و ممکن است مقصود از جانشینی لطیفه‌ی ولوی آنان باشد که به صورت ولیّ امر در ملک صغیرشان ظاهر می‌شود، که هرگاه آن لطیفه قوی و متمکّن گردد در علم و عمل عالم صغیر و کبیر جانشین خدا می‌شود و ممکن است مقصود از استخلاف جانشینی در نبوّت یا رسالت بعد از جانشین شدن لطیفه‌ی ولوی باشد.

اگر مراد از ایمان ایمانی باشد که با بیعت ولوی حاصل شده است ممکن است مقصود از استخلاف جانشینی در ملک، یا جانشینی در علم و عمل باشد، یا استخلاف در نبوّت و رسالت

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۵۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۰

باشد.

و اگر مقصود از ایمان ایمان شهودی است که جز با شهود ملکوت ولیّ امر محقّق نمی‌شود ممکن است مقصود از عمل صالح باقی ماندن بر حضور نزد ولیّ امر باشد و مقصود از استخلاف جانشینی در نبوّت یا رسالت باشد.

و بر این معانی و وجوه در اخبار اشاره شده است، چه در اخبار «الّذین آمنوا» گاهی به مسلمین و گاهی به مؤمنین که ولایت را با بیعت خاصّ ولوی قبول کرده‌اند.

و گاهی هم به کسانی که در ایمان کامل هستند مانند ائمّه‌ی اطهار علیهم السّلام تفسیر شده است و استخلاف (جانشینی) نیز گاهی به جانشینی در ملک و گاهی به جانشینی در علم و دین و عبارت، و گاهی به جانشینی در ظهور قائم علیه السّلام تفسیر شده است و هر کس طالب اخبار است به کتابهای مفصّل مراجعه نماید.

وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً از ترس دشمنان ظاهری در عالم کبیر و دشمنان باطنی در عالم صغیر در امان باشند.

يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي و تنها مرا پرستند و به هیچ یک از انواع شرک صوری و باطنی مشرک نشوند.

شَيْئاً و به هیچ یک از بت‌ها، هواها و شرکاء در ولایت روی نیاورند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۱

شَيْئاً وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ هر كس پس از اين آيات كافر شود فاسق خواهد بود، يعنى از حكم خدا و دين او خارج است.

زيرا كسى كه به اين مقام نرسيده باشد و استعداد دخول در آن مقام در او باقى باشد او مانند اين است كه از طريق انسانيّت خارج نشده است اگر چه هنوز در آن طريق با دخول تكليفى و سلوكى داخل نشده باشد.

بر خلاف كسى كه به اين مقام رسيده و سپس از آن خارج شده، كه او از قوّه به فعل خارج گشته، و با خروج از اين مقام فعليّت باطل مى‌شد، و در او قوّه و استعدادى محقّق نمى‌شود، و او در حقيقت فاسق است.

اگر مقصود از «الّذين آمنوا» مؤمنين شيعه باشند كه تابع ائمّه عليهم السّلام هستند وفا كردن به وعده در حال زندگى دنيا يا در حال احتضار است.

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ پس نماز را بر پا داريد چون قول خداى تعالى: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» كنايه از حاضرين (كه) آنان را امر به ايمان و عمل صالح نموده.

پس در حقيقت آيه بدان معناست كه ايمان آورده و عمل صالح انجام بدهيد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۲

و از سوى ديگر «عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» مجمل بود و خداوند خواست اعمال صالح را تفصيل دهد.

لذا جمله‌ى «أَقِيمُوا الصَّلاةَ» را بر آن عطف كرد، يا در تقدير لفظ امر است، يعنى «آمنوا» استفاده مى‌شود به خلاف «أَقِيمُوا الصَّلاةَ» كه از قول خدا «عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» استفاده نمى‌شود.

پس گويا كه چنين گفته باشد: «فآمنوا و أقيموا الصّلوة» وَ آتُوا الزَّكاةَ و زكات بپردازيد در اوّل سوره بيان و تفصيل به پا داشتند نماز و دادن زكات گذشت.

وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ در ساير چيزهايى كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به شما امر مى‌كند او را اطاعت كنيد، يا او را در به پا داشتن و دادن زكات اطاعت كنيد.

يعنى داعى و انگيزه‌ى نماز و زكاتتان را محض امر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله قرار دهيد، نه غير آن از ريا و شهرت و طبق عادت و همانند گشتن با امثالتان يا حفظ مال يا تحصيل مال، يا حفظ عيال و ناموس و جاه و مقام و غير اينها از چيزهايى كه صاحبان نفوس آنان را غايات افعال و عباداتشان قرار مى‌دهند، باشد كه مورد رحمت واقع شويد.

لا تَحْسَبَنَّ لفظ «يحسبنّ» به صورت غيبت و «تحسبنّ» به صورت خطاب خوانده شده، و ممكن است خطاب

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۳

به محمّد صلّى اللّه عليه و آله باشد يعنى، تو مى‌پندارى و ممكن است خطاب عامّ باشد و بنابر قرائت غيبت فاعل مستتر است، يعنى گمان كننده يا فاعل و به جاى آوردنده.

الَّذِينَ كَفَرُوا مفعول اوّل در اينجا محذوف است بدين گونه: «لا يحسبنّهم الّذين كفروا آنانى كه كافر شدند گمان نكنند.

مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ كه خدا را از فرمانروايى خودش در زمين عاجز خواهند كرد.

وَ مَأْواهُمُ النَّارُ وَ لَبِئْسَ الْمَصِيرُ اين جمله كلامى است كه از ماقبلش لفظا و معناى منقطع است يعنى جايگاه ايشان آتش است و البتّه آن بازگشتگاه بدى است.

آيات ۵۸- ۶۴

[سوره النور (۲۴): آيات ۵۸ تا ۶۴] ..... ص : ۳۹۳

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ وَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلاةِ الْفَجْرِ وَ حِينَ تَضَعُونَ ثِيابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلاةِ الْعِشاءِ ثَلاثُ عَوْراتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَ لا عَلَيْهِمْ جُناحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلى بَعْضٍ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۸) وَ إِذا بَلَغَ الْأَطْفالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَما اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۵۹) وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللاَّتِي لا يَرْجُونَ نِكاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُناحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِينَةٍ وَ أَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۶۰) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ لا عَلى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَواتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خالاتِكُمْ أَوْ ما مَلَكْتُمْ مَفاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتاتاً فَإِذا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبارَكَةً طَيِّبَةً كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۱) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمْرٍ جامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۲)

لا تَجْعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاً قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِواذاً فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۶۳) أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَ يَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۶۴)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۵

ترجمه: ..... ص : ۳۹۵

اى مؤمنان، بايد كه ملك يمينهايتان و كسانى از شما كه هنوز به حد بلوغ نرسيده‌اند، سه بار، پيش از نماز صبح، و هنگامى كه در ظهر لباسهايتان را درمى‌آوريد، و پس از نماز عشاء، كه سه هنگام برهنگى شماست، از شما [براى ورود] اجازه بگيرند و پس از آن [سه هنگام] نه بر شما و نه بر ايشان گناهى نيست چرا كه پيرامون شما در گردشند، و با هم حشر و نشر داريد بدينسان خداوند آيات خويش را براى شما روشن مى‌گرداند و خداوند دانائ فرزانه است.

و چون فرزندانتان به حد بلوغ رسند، بايد همانند كسانى كه پيش از آنان [در همين شرايط] اجازه مى‌گرفتند، [براى ورود] اجازه بگيرند بدينسان خداوند آياتش را براى شما روشن مى‌گرداند، و خداوند دانائ فرزانه است.

و زنان يائسه‌اى كه اميد زناشويى ندارند، بر آنان گناهى نيست كه جامه‌ها [/ چادرها] يشان را فرو گذارند، به شرط آن كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۶

زينت‌نمايى نكنند و اين كه پاكدامنى بورزند [و چادرهايشان را فرو نگذارند] برايشان بهتر است و خداوند شنواى داناست.

بر نابينا ايرادى نيست، و بر لنگ ايرادى نيست و بر بيمار هم ايرادى نيست، و نيز بر خود شما در اين كه از [آذوقه‌ى] خانه‌هاى خودتان، يا خانه‌هاى پدرانتان، يا خانه‌هاى مادرانتان، يا خانه‌هاى برادرانتان، يا خانه‌هاى خواهرانتان، يا خانه‌هاى عموهايتان، يا خانه‌هاى عمّه‌هايتان، يا خانه‌هاى داييهايتان، يا خانه‌هاى خاله‌هايتان، يا خانه‌هايى كه كليدشان را در اختيار داريد، يا [خانه‌هاى] دوستتان، بخوريد بر شما گناهى نيست در اين كه با همديگر يا پراكنده‌وار [و تنها] غذا بخوريد، و چون وارد هر خانه‌اى شديد بر خودتان سلام دهيد كه تحيّت الهى است و مبارك و پسنديده است بدينسان خداوند آياتش را براى شما روشن مى‌گرداند، باشد كه انديشه كنيد.

همانا مؤمنان کسانی هستند که به خداوند و پیامبر او ایمان دارند و چون با او در کاری همداستان شدند [به جایی] نمی‌روند مگر آن که از او اجازه بگیرند. بیگمان کسانی که از تو اجازه می‌گیرند همان کسانی هستند که به خداوند و پیامبر او ایمان دارند پس چون برای بعضی از کارهایشان از تو اجازه خواستند، به هر کسی از آنان که خواستی اجازه بده و برای آنان از خداوند آمرزش بخواه چرا که خداوند آمرزگار مهربان است.

خواندن پیامبر را در میان خودتان همانند خواندن همدیگر مشمارید به راستی که خداوند کسانی را از شما که پنهانی و پناه جویانه خود را بیرون می‌کشند می‌شناسد باید کسانی که از فرمان او سرپیچی می‌کنند بر حذر باشند از این که بلایی یا عذابی دردناک به آنان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۷

برسد.

بدانید که بیگمان آنچه در آسمانها و زمین است از آن خداوند است به راستی می‌داند که شما اکنون در چه کاری هستید روزی را که به سوی او بازگردانده می‌شوید، آنگاه آنان را از [نتیجه و حقیقت] آنچه کرده‌اید آگاه می‌گرداند و خداوند به هر چیزی داناست.

تفسیر ..... ص : ۳۹۷

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کلام به جهت یاد دادن ادبی از آداب منقطع است.

لِیَسْتَأْذِنْکُمُ الَّذِینَ مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ باید که بندگانی که مالک‌شان شده‌اید، از شما اجازه بگیرند.

در خبری آمده است: اجازه گرفتن مخصوص مردان است، نه زنان، از امام سؤال شد آیا زنان نیز در این سه ساعت باید اجازه بگیرند؟ فرمود: نه و لکن داخل شوند و خارج گردند و درنگ نکنند «۱».

در روایت دیگری است: کسانی که باید اجازه بگیرند بندگان و کنیزان و اطفالی هستند که هنوز به حدّ بلوغ نرسیده‌اند «۲».

وَ الَّذِینَ لَمْ یَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْکُمْ ثَلاثَ مَرَّاتٍ کسانی که بالغ نشده‌اند در هر روز و شب سه مرتبه اجازه بگیرند.

---

(۱) نور الثّقلین ج ۳ ص ۶۲۱ ح ۲۳۰

(۲) الصّافی ج ۳ ص ۴۴۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۸

مِنْ قَبْلِ صَلاةِ الْفَجْرِ پیش از نماز صبح، یعنی در اوقاتی که انسان غالبا از لباسی که ستر عورت می‌کند عاری است و لباس زیبایی و لباس رویین بدن را ندارد و دخول بندگان و غیر بالغ‌های ممیّز در آن اوقات موجب دیدن عورت‌ها و جاهای زشت بدن است و این موجب از بین رفتن هیبت شخصی از انظار است.

وَ حِینَ تَضَعُونَ ثِیابَکُمْ مِنَ الظَّهِیرَةِ وَ مِنْ بَعْدِ صَلاةِ الْعِشاءِ و هنگامی که لباسهایتان را بیرون می‌آورید، بعد از ظهر و بعد از نماز عشا، وسط و میان شب، چون آن موقع از شب وقت طواف و دخول نیست.

یا امر به اذن و اجازه در دو طرف روز همه‌ی شب را می‌گیرد و موجب استغراق شب، یا برای این است که وجوب اذن در دو طرف موجب وجوب اذن در وسط است به طریق اولی.

ثَلاثُ عَوْراتٍ لَکُمْ این سه موقع زمان شرم است (و نمایان شدن شرمگاه) عورت عبارت از خلل در حدّ و مرز و غیر آن است، هر چیزی که کمینگاه و پناه شر و زشتی و پوشش باشد عورت است و همچنین ساعتی که زنها از ظهور عورت در آن ساعت بلند

می‌شوند، که مقصود از عورت در اینجا همین است.

لَیسَ عَلَیْکُمْ وَ لا عَلَیْهِمْ جُناحٌ بَعْدَهُنَّ بعد از اوقات و ساعت‌های مذکور دیگر باکی بر شما و بر آنان در ترک

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۳۹۹

استیذان و دخول بدون اذن اگر بخواهد ترک کنند نیست.

طَوَّافُونَ عَلَیْکُمْ استیناف و جواب سؤال مقدّر و در مقام تعلیل به تقدیر مبتدای محذوف است.

یعنی این گروه که گفته شد چون در خدمت و تربیت‌شان به آنان احتیاج دارید، زیاد دور و بر شما می‌چرخند و در رفت و آمد هستند و اجازه گرفتن آنان بر شما و آنان سخت است.

بَعْضُکُمْ عَلی بَعْضٍ بدل از ضمیر است، اشعار به این دارد که بندگان و اطفال مانند اجزای قسمتهایی از شما هستند، پس در غیر وقت ظهور عورت‌ها برای شما و آنان احتیاجی به اجازه نیست، یا لفظ «بعضکم» فاعل فعل محذوف یا مبتدای خبر محذوف است.

کَذلِکَ این چنین است تبیین و بیان کردن احکام با اشاره به علل احکام و حکمت‌های آن‌ها.

یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمُ الْآیاتِ خداوند این چنین برای شما آیات دیگر و احکام قلبی و قالبی را با حکمت‌ها و علّت‌هایش بیان می‌کند.

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ خداوند دانا است و مصالح آنچه را که برای شما به عنوان شریعت قرار می‌دهد می‌داند.

حَکِیمٌ و خداوند حکیم است و به دقایق حکمت‌ها نظر می‌کند و تشریع می‌کند آنچه را که دقایق حکمت‌ها بر آن مترتّب می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۰

وَ إِذا بَلَغَ الْأَطْفالُ مِنْکُمُ الْحُلُمَ و هرگاه اطفال شما به حدّ بلوغ رسیدند، نه مملوک‌های شما که حکم اطفالشان در هنگام بلوغ حکم خودشان است که در اوقات سه‌گانه باید استیذان و اجازه‌ی ورود تحصیل نمایند.

فَلْیَسْتَأْذِنُوا در جمیع اوقات باید اجازه بگیرند، این معنا از اجازه به طور مطلق و از مقابله‌ی افراد بالغ با نابالغان استنباط می‌شود که آنان فقط در سه وقت باید اجازه می‌گرفتند و افراد بالغ باید در جمیع اوقات اجازه بگیرند.

کَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ چنانچه بالغین قبل از اینها نیز اجازه می‌گرفتند.

کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ آیاتِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ این چنین خدا آیاتش را روشن بیان می‌کند و خدا دانا به مسایل و حکیم به دقایق است تکرار مطلب جهت محض تأکید و مبالغه در امر استیذان است.

وَ الْقَواعِدُ زنانی که پیر شده و از رغبت و میل مردان به سوی خودشان مأیوسند، و مردان نیز به آنان رغبتی ندارند، این زنان قواعد هستند، یعنی از طلب نکاح باز نشسته‌اند.

مِنَ النِّساءِ اللَّاتِی لا یَرْجُونَ نِکاحاً زنانی که امید و طمع به نکاح ندارند، و مردان نیز به آنان طمع و رغبت ندارند.

فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ جُناحٌ این جمله خبر موصول است، و دخول فاء

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۱

در خبر یا برای این است که لام موصول است یا «قواعد» موصوف «اللّاتی» قرار گرفته یا لفظ «امّا» متوهّم یا مقدّر است.

چون هنگام ظهور عورت و در آوردن و بیرون انداختن لباس امر به استیذان شده از اینجا استفاده می‌شود که پوشیدن لباس و ستر عورت لازم است.

مخصوصا در مورد زنانی که جمیع بدن آنان عورت است، و امّا بر پیرزنها باکی نیست، أَنْ یَضَعْنَ ثِیابَهُنَّ که بعضی از لباسهایشان را در بیاورند، مانند چادر و مقنعه.

چنانچه خوانده شده: أن یضعن من ثیابهن زیرا اظهار غیر از دو دست و دو پا و صورت بر غیر محارم همانطور که برای غیر پیرزنها حرام است بر آنان نیز حرام است.

غَيْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِينَةٍ چیزی از زینت و مواضع زینت را ظاهر نسازند، چه اظهار زینت و مواضع آن از چیزهایی که موجب ریبه و تحریک مردان باشد اعمّ از آن که از پیرزنان باشد یا از غیر آنان جایز نیست.

بلی در مورد پیر زنان موها استثنا شده، چون از دیدن موهای آنان اگر برای مردان انزجار و تنفّر حاصل نشود قطعا رغبت و میلی هم نشان نخواهند داد.

وَ أَنْ يَسْتَعْفِفْنَ با همه‌ی این احوال که گفته شد پیرزنان نیز اگر عفّت پیشه کنند و خود را بپوشانند و لباسهای رویی را در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۲

نیاورند بهتر است.

خَيْرٌ لَهُنَّ جامه را پوشیدن بهتر از درآوردن آن است.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ خدای تعالی شنوا است، پس به مردان چیزی نگویند که موجب ریبه و تحریک باشد.

عَلِيمٌ و خداوند به نیّات آنان داناست، پس به قصد تحریک و به ریبه انداختن مردان لباسشان را از تن برنگیرند.

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ این جمله استیناف و از ما قبلش در لفظ و معنا «منقطع است، و لذا ادات وصل نیاورد، و نیز بیان ادب دیگری از آداب معاشرت است.

مطلب همانطور که روایت و نقل شده از این قرار بوده که مریض‌ها دوست نداشتند با سالمها معاشرت کرده و با آنان غذا بخورند، و اشخاص سالم و صحیح نیز از معاشرت با مریض‌ها ناراحت بودند و از آن و خودداری می‌کردند.

و از سوی دیگر این احتمال بود که اشخاص سالم از غذا خوردن و معاشرت آنان منزجر و ناراحت شوند، و تندرست‌ها نیز دوست نداشتند با آنان غذا بخورند.

چون مریض‌ها نمی‌توانستند مثل تندرست‌ها غذا بخورند، و آنان که به غزوات می‌رفتند (هر گاه به غزا و جنگ می‌رفتند) زمین‌گیرها و مریض‌ها را در خانه‌هایشان می‌گذاشتند، و زمین‌گیرها خوردن از آن خانه‌ها را خوش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۳

نداشتند.

و هر گاه برای سریّه‌ای «۱» خارج می‌شدند کلید خانه‌هایشان را به جنگجویان می‌دادند که هر چه احتیاج دارند بگیرند و بخورند، ولی آنان بدون همراهی صاحبان خانه خوردن از آن خانه‌ها را خوش نداشتند و هر وقت می‌خواستند مریض‌ها را طعام دهند در خانه‌های خود چیزی پیدا نمی‌کردند که بدهند، مریض‌ها را به خانه‌های خویشان خود می‌بردند و مریض‌ها خوردن از آن خانه‌ها را خوش نداشتند، در زحمت و حرج بودند از باب این که توانایی جهاد نداشتند و قدرت بر طاعت نداشتند و مانند افراد سالم نمی‌توانستند تندرستها و مؤمنین را زیارت کنند.

پس خدای تعالی از همه‌ی این موارد حرج و زحمت را برداشت «۲» و فرمود: لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ.

وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ حذف متعلق برای این است که شنونده بتواند هر احتمال ممکن را بدهد و در اوّل کتاب گذشت که همه‌ی وجوه محتمل از الفاظ قرآن مقصود است.

پس گویی که چنین گفته باشد: بر آنان که گفته شد باک و حرجی نیست در این که با تندرستها بخورند و با آنان معاشرت نمایند و همچنین از

---

(۱)- جنگهایی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله خود شرکت داشت غزوه و اگر خود حضرت نبود و فرماندهی می‌فرستاد سریّه نام داشت.

(۲) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۴

خانه‌هایی بخورند که آنان را به جای خود گماردند، و نیز از خانه‌هایی بخورند که صاحبانشان کلید آنها را به اینان داده‌اند و نیز از خانه‌هایی بخورند که فامیل و خویش با دعوت‌کنندگان دارند.

و همچنین باکی بر آنان نیست که از جهاد تخلّف کرده و مانند صحیح‌ها نتوانند اطاعت و زیارت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را بکنند.

و لفظ «حرج» را تکرار کرد تا اشاره به این باشد که بین این سه گروه در ظنّ حرج و عدم آن فرقی نیست.

وَ لا عَلی أَنْفُسِکُمْ و بر خودتان نیز حرجی نیست أَنْ تَأْکُلُوا مِنْ بُیُوتِکُمْ که از خانه‌های خویش بخورید.

«من بیوتکم» جار و مجرور متعلّق به مجموع یا مختصّ به اخیرست، معنای آن این است که بر خودتان حرج و باکی نیست در این که بخورید به تنهایی یا با معلولین، از خانه‌های خودتان، چون فرزند و خانه‌اش برای پدر است خانه‌ی او را در «بیوتکم» داخل قرار داد.

و آن را تنها ذکر نکرد، چنانچه در حقّ فرزند وارد شده: تو و هر چه که داری مال پدرت می‌باشد.

نیز وارد شده: پاکیزه‌ترین چیزی که مرد می‌خورد از کسب خویش می‌باشد «۱» و فرزند او از کسب او محسوب می‌شود.

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۵۶ و تفسیر البیضاوی ج ۲ ص ۱۳۵ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۵

أَوْ بُیُوتِ آبائِکُمْ أَوْ بُیُوتِ أُمَّهاتِکُمْ أَوْ بُیُوتِ إِخْوانِکُمْ أَوْ بُیُوتِ أَخَواتِکُمْ أَوْ بُیُوتِ أَعْمامِکُمْ أَوْ بُیُوتِ عَمَّاتِکُمْ أَوْ بُیُوتِ أَخْوالِکُمْ أَوْ بُیُوتِ خالاتِکُمْ أَوْ ما مَلَکْتُمْ مَفاتِحَهُ خانه‌هایی که کلید آن‌ها را مالک شده‌اید بدین معنا که شما و کیل مالک باشید در کالا یا مخزن یا خانه‌ی او، یا مالک خانه کلید را به صورت عاریه به شما داده، یا مقصود خانه‌ی مملوک و بنده است، چه «مفاتح» جمع «مفتح» به معنای مخزن است، و مالک بنده مالک ملک بنده است.

أَوْ صَدِیقِکُمْ یا خانه‌های دوست خودتان بخورید که دوستی و صداقت مقتضی خوشحال شدن با خوردن دوست از خانه‌اش می‌باشد و حدّ اقل این است که اجازه داشته باشد، ولی همه‌ی اینها تا وقتی است که صریحا عدم اذن از صاحبان خانه‌ها صادر نشده باشد و تا چندی که منجرّ به اسراف و فساد نباشد.

لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَأْکُلُوا جَمِیعاً با صاحبان خانه‌ها با همدیگر بخورید، یا با معلولین، یا با انسان دیگر یا با مهمان بخورید.

أَوْ أَشْتاتاً یا به طور پراکنده و تنها تنها، زیرا آنان چنانچه بعضی گفته‌اند خوش نداشتند از خانه‌های ذکر شده بدون صاحبانشان بخورند و در بعضی از طایفه‌ها مرد تنها نمی‌خورد و با تنها خوردن به حرج می‌افتاد و در خانه‌های فقرا نمی‌خوردند.

زیرا که غنی و ثروتمند به خانه‌ی فقرای فامیل یا دوستش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۶

که داخل می‌شد و دعوت به خوردن غذا می‌شد برای او خوردن سخت می‌آمد و چنین بودند که هر گاه مهمانی برایشان می‌آمد خوردن غذا جز با مهمان بر آنان سخت می‌شد.

فَإِذا دَخَلْتُمْ بُیُوتاً ادب دیگری از آداب معاشرت است و آن را با فاء آورد چون دخول خانه به دنبال اذن به دخول است فرمود: پس چون به خانه‌ای وارد شدید.

فَسَلِّمُوا عَلی أَنْفُسِکُمْ بعضی بر بعضی دیگر سلام کند، که هر یک از معاشرت‌کنندگان به منزله‌ی نفس دیگری است، یا سلام بر

اهل خانه‌ها بکنید تا آنان نیز سلام بر شما ردّ کنند، پس سلام شما بر اهل خانه‌ها سلام بر خودتان است.

یا سلام بر خودتان بکنید وقتی که کسی را در خانه نمی‌یابید بدین گونه که بگویید:

«السّلام علینا و علی عباد اللّه الصالحین» یا بگویید:

«السّلام علینا من عند ربّنا».

تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مفعول مطلق است بدون این که از لفظ فعل باشد، یعنی این درود و سلام از جانب خدا مشروع گشته یا نازل شده است، زیرا که زبان سلام کننده در وقتی که به امر خدا سلام می‌کند مسخّر امر خدا است، چیزی که بر زبان جاری می‌شود و آن زبان مسخّر خدا باشد از جانب خدا جاری شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۷

مُبارَكَةً مبارك بودن تحیّت و سلام بدان جهت است که آن دعوت مؤمن از مؤمن دیگری به واسطه‌ی امر خداست، و دعوت مؤمن از مؤمن برکت بر هر دو است، هر گاه این دعوت به امر خدا باشد و دعوت کننده ناظر به امر الهی باشد برکت آن دعوت مضاف می‌شود.

طَيِّبَةً چون در تحیّت نفس سلام کننده و سلام گیرنده طیّب و پاکیزه، می‌شود.

كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآياتِ خداوند این چنین برای شما آیات و احکام معاشرت را بیان می‌کند یا آیات تدوینی در بیان احکام معاشرت را این چنین نمایان می‌سازد.

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ تا باشد که شما حکمت‌ها و مصالح آن آیات را تعقّل و اندیشه کنید.

یا شاید که شما عاقل شوید، یا شاید آدابی را که لازمه‌ی معاشرت است تعقّل نمایید و آنان را بفهمید و به آنان علم پیدا کنید.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ این جمله در لفظ و معنا از ما قبلش منقطع است یا جواب سؤال مقدّر است. گویا که گفته شده: وقتی مؤمنین آن اوامر را امتثال نکنند آیا مؤمن هستند؟

پس فرمود: الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ مؤمنین کسانی هستند که به خدا رسولش ایمان آوردند و از آنچه که به آن امر شده‌اند تخلّف نمی‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۸

وَ إِذا كانُوا مَعَهُ عَلى أَمْرٍ جامِعٍ و هر گاه برای امری که مؤمنین را جمع کند مانند جمعه و عید و قتال و مشاوره با او (پیامبر) باشند.

لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ از آنجا نمی‌روند مگر این که برای رفتن اجازه بگیرند.

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ آنانی که از تو اجازه می‌گیرند، کسانی هستند که ایمان به خدا و رسولش دارند و چون اجازه خواستند، کار به تو واگذار شده است به هر که خواهی اجازه بده.

وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ و برای کسانی که اجازه می‌طلبند استغفار کن که التفات و توجّه به غیر تو و غیر خدا آنوقت که نزد تو هستند برای آن‌ها معصیت بزرگی است.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ خداوند می‌بخشد گناهانی را که از توجّه و نظر به غیر تو ناشی شده است، یعنی از این که در آن وقت که نظر کردن جز به سوی تو شایسته نبود، جز به تو نباید نظر می‌کردند توبه کردند، تا خدا آنان را ببخشد.

رَحِيمٌ خداوند به واسطه‌ی توجّه به تو و استیذان از تو به آنان رحم می‌کند، نقل شده است که آیه در باره‌ی حنظلة بن ابی عیّاش نازل شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۰۹

و این بدان جهت بود که حنظله در شبی ازدواج کرد که صبح آن شب جنگ احد بود، پس او از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اجازه گرفت که نزد اهلش بماند.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود و حنظله نزد اهلش ماند، سپس صبح که شد در حالی که او جنب بود در جنگ حاضر شد و به شهادت رسید.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ملایکه را دیدم حنظله را با آب باران می‌شویند در صفحه‌هایی از نقره بین آسمان و زمین و به همین جهت حنظله غسیل ملایکه نامیده شده است «۱».

لا تَجْعَلُوا دُعاءَ الرَّسُولِ بَیْنَکُمْ کَدُعاءِ بَعْضِکُمْ بَعْضاً فرا خواندن و صدا کردن رسول صلّی اللّه علیه و آله را مانند صدا کردن همدیگر قرار ندهید بدین گونه که اسم یا کنیه‌ی رسول صلّی اللّه علیه و آله را ذکر کنید، یا او را با صوت بلند ندا کنید، بلکه صداهای خود را نزد او پایین بیاورید و او را با اسم و کنیه ذکر نکنید، بلکه او را با الفاظ تعظیم مانند یا رسول اللّه، یا نبیّ اللّه و امثال آن ذکر نمایید و نگویید یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا ابا القاسم صلّی اللّه علیه و آله چنانچه در خبر آمده است.

به امام صادق علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: فاطمه علیها السّلام فرمود: وقتی این آیه نازل شد ترسیدم که به او بگویم: ای پدر بلکه می‌گفتم: یا رسول اللّه، پس رسول خدا یک مرتبه یا دو مرتبه

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۵۳ و تفسیر القمی ج ۲ ص ۱۱۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۰

یا سه مرتبه از من اعراض نمود، سپس روی به سوی می‌کرد و فرمود: ای فاطمه این آیه در باره‌ی تو و اهل تو و نسل تو نازل نشده، تو از من و من از تو هستم، این آیه تنها در اهل جفا و غلظت از قریش نازل شده که از اصحاب کبر و تکبر هستند، بلکه تو ای فاطمه بگو: ای پدر که آن برای قلب زنده کننده‌تر و برای ربّ راضی کننده‌تر است «۱».

و معنای آیه این است که دعا کردن رسول را به نفع یا ضرر شما به خیر یا به شرّ مانند دعای بعض از شما نسبت به همدیگر نیست در این که ممکن است دعاهای شما مورد اجابت واقع نشود یا دعای رسول صلّی اللّه علیه و آله را مانند دعای بعضی از شما که خدا را به نفع بعضی یا به ضرر بعضی می‌خوانید قرار ندهید.

یا مقصود این است که وقتی رسول صلّی اللّه علیه و آله شما را به امری فرا می‌خواند مانند جهاد و غیر آن مانند فراخواندن دیگران قرار ندهید.

قَدْ یَعْلَمُ اللَّهُ لفظ «قد» برای تحقیق است، یعنی محققا خدا می‌داند. الَّذِینَ یَتَسَلَّلُونَ مِنْکُمْ لفظ «النسل» و «تسلّل» یعنی به طور مخفیانه فرار می‌کنند، یعنی خداوند می‌داند کسانی را که از جهاد و به‌طور مخفیانه می‌گریزند، یعنی خداوند می‌داند کسانی را که از جهاد بطور مخفیانه و یواش فرار می‌کنند به نحوی که کسی بر آن‌ها مطّلع نمی‌شود، یا از

---

(۱) الصّافی ج ۳ ص ۴۵۱ و المناقب لابن شهر آشوب ج ۳ ص ۳۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۱

مسجد این چنین فرار می‌کنند.

چه نقل شده که خطبه‌ی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روز جمعه برای منافقین سنگین می‌آمد، پس پشت بعضی از اصحاب مخفی می‌شدند و بدون اجازه از مسجد خارج می‌شدند، بعضی گفته‌اند: از جهاد فرار می‌کردند.

(لواذا) لفظ «لواذا» مفعول له، یا مفعول مطلق است با حذف مضاف اینچنین: «تسلّل لواذ» یعنی فرار مخفیانه و با پناه گرفتن در پشت

ديگرى، يا حال است، و «لوذ» زير پوشش چيزى قرار گرفتن و پناه گرفتن پشت چيز ديگر است، مانند «لواذ» با حركات سه گانه، و لياذ، و ملاوذه.

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ پس بايد كسانى به با امر خدا يا امر رسول صلّى اللّه عليه و آله مخالفت مى كنند، بترسند.

أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ يا عذاب دردناكى در آخرت به آنان برسد، يا فتنه و عذاب هر دو در دنيا يا در آخرت يا در هر دو به آن‌ها برسد.

أَلا إِنَّ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بعد از آن‌كه از مخالفت امر رسول خدا ترسانيد و از عذاب آن بر حذر داشت آن را به ثبوت و تحقّق رسانيد بدين نحو كه خداوند قدرت بر عذاب دارد و هيچ مانعى از عذاب نمى‌تواند موجود باشد، زيرا همه مملوك خدا هستند بدون مانع و رادع.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۲

قَدْ يَعْلَمُ ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ خداوندى مى‌داند آنچه را كه شما بر آن هستيد از قبيل افعال و احوال و اخلاق و نيّت‌ها و خطور است ذهنى و امور نهانى كه شما احساس و ادراك آن‌ها را نكرده‌ايد، و اين معنا تعميم علم خدا بعد از تخصيص آن به فرار كننده‌ها است، و تأكيد و بر حذر داشتن آنان از مخالفت امر رسول صلّى اللّه عليه و آله است از آن جهت كه خداوند به جميع حالاتى كه شما بر آن حالت‌ها هستيد) داناست.

وَ يَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ عطف بر محذوف است، يعنى خداوندى مى‌داند الآن را و روزى را كه به سوى او بازمى گردند.

يا عطف بر «ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ» است، يا ظرف فعل محذوف است، به قرينه‌ى قول خدا: «فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا» فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا يا ظرف «ينبئهم» است و فاصله قرار گرفتن فاء بين ظرف و متعلّق يا به سبب توهّم «أمّا» يا با تقدير «أمّا» يا لفظ «فاء» زايده است، و مانع عمل كردن ما بعدش در ما قبلش نمى‌باشد.

و هر تقدير كلام التفات از خطاب به غيبت است، يعنى، به آنچه كرده‌اند خبرشان مى‌دهد، وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ تعميم ديگرى براى علم خداى تعالى است كه او بر همه چيز داناست.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۳

(۲۵) سورة الفرقان ..... ص : ۴۱۳

اشاره

اين سوره داراى هفتاد و هفت آيه است كه همه‌ى آن مكّى، و بعضى گفته‌اند: جز سه آيه همه مكّى است و آن سه آيه كه در مدينه نازل شده عبارت است از: وَ الَّذِينَ لا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ ... تا غَفُوراً رَحِيماً آيات ۱- ۹

[سوره الفرقان (۲۵): آيات ۱ تا ۹] ..... ص : ۴۱۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

تَبارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعالَمِينَ نَذِيراً (۱) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً (۲) وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَ لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَ لا حَياةً وَ لا نُشُوراً (۳) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْكٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جاؤُ ظُلْماً وَ

زُوراً (۴)

وَ قالُوا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَها فَهِيَ تُمْلى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا (۵) قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۶) وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْواقِ لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيراً (۷) أَوْ يُلْقى إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْها وَ قالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً (۸) انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثالَ فَضَلُّوا فَلا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (۹)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۴

ترجمه: ..... ص : ۴۱۴

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

بزرگا كسى كه فرقان را بر بنده‌اش نازل كرد تا هشدار دهنده‌ى جهانيان باشد.

كسى كه فرمانروايى آسمانها و زمين از آن اوست، و فرزندى برنگزيده است، و در فرمانروايى شريكى ندارد، و همه چيز را آفريده است و به اندازه‌اش مقرر داشته است.

و [مشركان] به جاى او خدايانى را به پرستش گرفته‌اند كه چيزى نيافريده‌اند و خود آفريده شده‌اند، و براى خود اختيار زيان و سودى ندارند و اختيار مرگ و زندگى و برانگيختن ندارند.

و كافران گفتند اين [قرآن] جز افترايى نيست كه آن را برساخته است و گروهى ديگر بر آن ياريش داده‌اند به راستى كه ستم و بهتانى در ميان آوردند.

و گفتند افسانه‌هاى پيشينيان است كه براى خود نسخه برداشته است، و آن بامداد و شامگاه براى او خوانده مى‌شود.

بگو آن را كسى نازل كرده است كه نهانيهاى آسمان و زمين را مى‌داند او آمرزگار مهربان است.

و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۵

گفتند اين چه پيامبرى است كه غذا مى‌خورد و در بازارها راه مى‌رود، چرا فرشته‌اى به سوى او فرستاده نشده است كه همراه او هشدار دهنده باشد؟

يا چرا گنجى بر او نازل نمى‌شود، يا چرا باغى ندارد كه از [باروبر] آن بخورد و مشركان گفتند كه جز از مردى جادو زده پيروى نمى‌كنيد.

بنگر كه چگونه براى تو مثل مى‌زنند و گمراه شده‌اند و راهى [به جايى] نمى‌توانند برد.

تفسير ..... ص : ۴۱۵

تَبارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقانَ لفظ فرقان به اعتبارات مختلف اسم قرآن است، به اعتبار نزول آن به مقام فرق و عالم فصل و به اعتبار صدور آن از مقام قلب نبىّ صلّى اللّه عليه و آله كه از آن تعبير به بيت معمور مى‌شود، زيرا مصدر كه همان قلب نبىّ صلّى اللّه عليه و آله مى‌باشد در اين صورت از عالم فرق مى‌شود.

به اعتبار اين كه حقّ را از باطل و محقّ را از مبطل جدا مى‌كند و به اعتبار تفرّق و پراكندگى آن در نزول كه در طول بيست و سه سال انجام گرفته است، به اعتبار محكمات آن كه بيان كننده و روشنگر معناست.

و در سوره بقره در آيه‌ى هُدىً لِلنَّاسِ وَ بَيِّناتٍ مِنَ الْهُدى وَ الْفُرْقانِ و در اوّل سوره‌ى آل عمران بيان اجمالى فرقان و قرآن گذشت.

و این مطلب نیز گفته شد که اختیار لفظ «تنزیل» بر انزال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۶

در قرآن بـدان اعتبار است که قرآن از مقام اطلاق (به‌طور مطلق و کلّی) به مقام تقیید (در قید زمان و مکان و عقول افراد) نازل شده و محتاج به کنکاش بسیار و سختی کشیدن از جانب کسی است که قرآن بر او نازل شده است، بر خلاف سایر کتابهای آسمانی که آنها از مقام تقیید نازل شده‌اند و احتیاجی به سختی کشیدن از جانب کسی که بر او نازل شده نیست.

تعلیق لفظ «تبارک» بر موصول (الّذی) از آن رو است که در حکم حیثیّت صله (نزّل القرآن) معتبر است، گویا گفته است: خیرات و خوبیهای کسی که قرآن را نازل کرده بسیار و فراوان شده است از آن جهت که فرقان را نازل کرده است.

و این معنا دلالت می‌کند بر این که خیرات قرآن زیاد است، مطلب همین‌طور است، چون کسـی که به قرآن متوسّل می‌شود، خیرات دنیوی و خیرات اخروی او زیـاد می‌شود، چنـانچه در آیات و اخبار وارد شـده است و چنانچه تجربه شخصـی و وجـدان انسانی گواه آن می‌باشد.

عَلی عَبْدِهِ بر بنده‌اش محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

لِیَکُونَ لِلْعـالَمِینَ لفـظ «عالمین» جمع عالم و آن ما سوی اللّه است، یا آنچه که در جوف فلک است، یا آنچه که مشـتمل بر کثرتها و متّحد با وحدت طبیعی باشد، مانند افراد نبات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۷

و حیوان و انسان، یا آنچه که مشـتمل بر افراد هر یک از این افراد باشد که مشـتمل بر کثرتها و متّحد با وحدتهای طبیعی باشد، مانند انواع نبات و حیوان و نوع انسان، یا آن اسم جمع است، چه شـرط جمع بسـتن با واو و نون این است که مفرد آن علم مـذکّر عاقل یا وصف او باشد.

و نیز چنانکه برخی گفته‌اند «عالمین» مختصّ به صاحبان عقل و خرد است در حالی که «عالم» اعم از ذوی العقول است.

به هر تقدیر مقصود از عالمین مکلّفها از انسان و جنّ است، که انذار رسول صلّی اللّه علیه و آله مخصوص به آنان است.

نَـذِیراً و برای اشـعار به این که انذار مخصوص به شأن رسالت است، که تنزیل کتاب مشـعر به این مطلب است، چون کتاب جز برای رسول نمی‌شود اکتفا به لفظ «نذیر» کرد و تبشیر را که از شئون ولایت است ذکر ننمود.

الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّمـاواتِ وَ الْأَرْضِ در گذشـته این مطلب بارهـا گفته شـد که لاـم در چنین موارد بر مبـدأ و غـایت و مالـک داخل می‌شود، چون مقصود ذمّ کسـی است که جز خدا برای خود اله اتّخاذ کرده و ذم کسی که رسول و کتابش را انکار کرده لذا خدای تعالی اوّلا خود را به کثرت خیرات وصف نموده، سـپس خود را به انزال قرآن بر محمّد صـلّی اللّه علیه و آله وصف کرده تا به منزله و مانند برهان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۸

باشـد بر ذمّ کسـی که آن دو را انکار کرده است، سـپس خود را به خالق بودن ملک آسـمانها و زمین توصـیف نمود تا ردّ بر کسـی باشد که گمان کرده شیطان ملکی دارد و از خدا منعزل و جدا و در مقابل خدا و معاند اوست.

وَ لَمْ یَتَّخِذْ وَلَداً و او فرزندی نگرفته است. این سـخن ردّ بر کسی است که گمان کرده عیسی یا عزیر فرزند خداست، و نیز ردّ بر آن کسی است که گفت: ما فرزندان خدا هستیم (یهودیان که می‌گویند نحن ابناء اللّه.

وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ شَرِیکٌ فِی الْمُلْکِ و این ردّ بر کسی است که گمان کرده بتها یا ستارگان، یا اهریمن در ملک با خدا شریکند.

وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْءٍ و او هر چیز را آفرید این سخن ردّ کسی است که قایل به قدیم بودن ستارگان یا ظلمت یا اهریمن است.

فَقَـدَّرَهُ پس او هر چیزی را آفریـد و آن را بانـدازه آفریـد، یعنی ذات و احوال و ارزاق آن و مـدّت بقـا و وقت و مکان و اجل آن را

اندازه‌گیری نمود.

تَقْدِیراً وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آنان برای خود خدایی اتّخاذ کردند غیر از خدایی که ذکر شد و موصوف به اوصاف مذکور بود.

آلِهَةً خدایی اتّخاذ کردند که هیچ یک از اوصاف مذکور را ندارد، بلکه متّصف به اضداد آن اوصاف می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۱۹

زیرا که آن خدایان: لا یَخْلُقُونَ شَیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ وَ لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً چیزی خلق نمی‌کنند، بلکه خود مخلوق و آفریده شده‌اند، و برای خودشان مالک نفع و ضرری نیستند تا چه برسد به این که مالک آسمانها و زمین باشند.

وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً یعنی آنان مالک نسبتهای اختیاری نیستند همانطور که مالک امور غیر اختیاری نیز نیستند.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا آنان که به خدا کافر شدند جهت انکار رسالت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و کتاب او گفتند:

إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ وقتی از معارضه‌ی با قرآن عاجز شدند و نیکویی نظم آن را دیدند آن را انکار کردند و گفتند: این جز مطالبی از خود درآورده نیست و در آوردن قرآن کسانی به او (پیامبر صلّی اللّه علیه و آله) یاری کرده‌اند.

فَقَدْ جاءُوا ظُلْماً وَ زُوراً منکرین رسالت، یا منکرین خدا و رسالت با هم ظلم و زور آوردند.

اعمال و گفته‌های آنان از آن جهت ظلم است که آنچه را که حق آن اقرار است انکار کردند، و آنچه را که حقّ آن نفی و انکار است عبادت و پرستش کردند و از آن جهت زور است که رأی و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۰

گفتار منحرف از صواب می‌باشد.

وَ قالُوا و گفتند: این قرآن یا این اخبار که محمّد صلّی اللّه علیه و آله از آنان خبر می‌دهد أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ نوشته‌های پیشینیان است که به او رسیده است، یا احادیث پراکنده‌ای است که نظمی ندارد و از پیشینیان به او رسیده است، پیش از این بیان شد «اساطیر» جمع اسطار جمع سطر، یا جمع اسطار یا اسطیر با کسره‌ی همزه در هر دو، یا جمع اسطور با ضمّ همزه می‌باشد و هر سه با تاء نیز استعمال می‌شود و همه‌ی این الفاظ به معنای احادیث و سخنانی است که دارای نظم و نظام نمی‌باشند.

اکْتَتَبَها این جمله مستأنف یا خبر «اساطیر الأوّلین» است و «اکتتب» به معنای نوشت یا طلب نوشتن و املاء نمود می‌باشد و «اکتتبها» به صورت مجهول خوانده شده بنابر این که اصل آن به معنای افسانه‌ها برای او نوشته شده باشد که در اصل «اکتتب له الأساطیر» بوده و سپس لام حذف شده و ضمیر متّصل شده و مستتر گشته است.

فَهِیَ تُمْلی عَلَیْهِ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا که آن افسانه‌ها بر او تکرار شده تا آنجا که آنها را حفظ کرده است، زیرا که او بی‌سواد بود، یا بر او املا شده تا برای او نوشته شود.

قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِی یَعْلَمُ السِّرَّ فِی السَّماواتِ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۱

وَ الْأَرْضِ

بگو از آسمانهای اجسام و ارواح و همچنین از زمین اجسام و ارواح نازل شده و آن را و کسی که سرّ آسمانها و زمین در عالم کبیر را می‌داند که هیچ کس بر آن اطّلاعی ندارد نازل نموده است و او سرّ و جهر، پنهان و آشکار آسمانهای ارواح و زمین اشباح (از شما) را می‌داند، پس بترسید از این که چیزی بگویید یا کاری بکنید در تنهایی و در ملأ عامّ، یا تخیّل نمایید یا نیّت کنید آنچه را لایق به خدا یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به شما نیست.

إِنَّهُ کانَ غَفُوراً جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس چرا گناهکار و سرکش مؤاخذه نمی‌شود؟

پس فرمود: خداوند بخشنده است و بدیها را می‌پوشاند و تا چندی که در گناهکار استعداد توبه است مؤاخذه نمی‌کند.

رَحِیماً و خداوند رحیم است و به آنان رحم می‌کند تا چه رسد به مؤاخذه نکردن آنان.

وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ یَأْکُلُ الطَّعامَ چون گمان کردند که رسالت منافی بشریّت و لوازم آن است.

لذا گفتند: این چه پیامبری است که غذا می‌خورد تا حجّت بر انکار آنان باشد.

وَ یَمْشِی فِی الْأَسْواقِ و برای رفع حاجت در بازار راه می‌رود، آنان گمان می‌کردند که شایسته‌ی رسول نیست که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۲

محتاج باشد و این فکر خطاء و اشتباه از آنان است، چون رسول اگر بشر نباشد یا بشر باشد ولی متّصف به لوازم بشریّت نباشد رسالت او صحیح نمی‌شود.

چه رسول صلّی اللّه علیه و آله کسی است که حقوق کثرتها را حفظ می‌کند، و اگر دقایق کثرتها در رسول ممتاز و مشخصّ نباشد حفظ حقوق از پیامبر صحیح نمی‌گردد.

لَوْ لا أُنْزِلَ إِلَیْهِ مَلَکٌ فَیَکُونَ مَعَهُ نَذِیراً و چرا فرشته‌ای با او نازل نشد که در انذار با او باشد؟! این سخن نیز خطا و اشتباه از آنان است زیرا اگر صحیح بود که ملایکه را بشر بتواند ببیند بدون آن که سنخیّتی با آن داشته باشند خود ملایکه رسول می‌شد، بلکه ملایکه اگر بخواهد بر بشر ظاهر گردد هلاک یا مجنون می‌شود یا غشّ می‌کند.

پس نزول ملایکه به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به نحوی که مردم ملایکه را ببینند صحیح نیست.

أَوْ یُلْقی إِلَیْهِ کَنْزٌ یا چرا گنجی بر او نازل نمی‌شود؟! این سخن نیز اشتباه است، چه مشیّت خدا اقتضای آن دارد که اشیاء توسّط اسباب جریان پیدا کند.

أَوْ تَکُونُ لَهُ جَنَّةٌ یَأْکُلُ مِنْها یا چرا باغی ندارد که از بار و بر آن بخورد، چون خیرات و خوبیها را در خیرات حسّی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۳

محصور نمودند امثال این سخنان را بر زبان راندند.

وَ قالَ الظَّالِمُونَ اسم ظاهر به جای ضمیر آوردند تا مشعر به ظلم آنان باشد و نیز اشعار به این باشد که خود این سخنان از آنان جز ظلم و ستم نیست، یعنی با اینگونه ایرادات باطل ستمگران گفتند:

إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً شما جز از مردی جادو شده پیروی نمی‌کنید! لفظ «سحر» بر وزن «منع» یعنی خدعه کرد و دور شد، و بر وزن «سمع» یعنی تکبّر نمود، و معنای «مسحور» زمین و مکان فاسد است، از باب این که باران زیاد باریده یا سبزه در آنجا کم است.

انْظُرْ کَیْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ ببین در حقّ تو چگونه مثالها زدند، یا در حالی که تو را مورد خطاب قرار دادند، که آنان رسالت رسول خدا از جانب خدا را گاهی به فرستاده از جانب پادشاه روم تشبیه نمودند و گاهی به سفرایی که از جانب پادشاه فارس می‌آمد تشبیه کردند.

آنان دیدند که فرستاده روم یا فارس دارای خدم و حشم و خیمه‌ها و اموال است، در حالی که پروردگار ما خالق و آفریننده‌ی فرستاده فارس و روم است، پس باید رسول خدا تعالی اشرف از رسول پادشاه روم و فارس باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۴

فَضَلُّوا آنان گمراه شدند، چون از طریق آخرت منحرف شدند و به دنیا توجّه کردند و رسول خدا را در امور اخروی به رسول پادشاهان در امور دنیوی تشبیه کردند.

فَلا یَسْتَطِیعُونَ پس آنان نمی‌توانند به آخرت یا به حقّی که واقع شده، یا به معنای راه پیدا کنند، پس از طریق احتیاج گمراه شدند سَبِیلًا پس نمی‌توانند در احتیاج غلبه نمایند.

داستان عبد اللّه بن امیّه مخزومی و احتیاج او با رسول صلّی اللّه علیه و آله و مثال زدن او بر پیامبر به پادشاه روم و فارس در کتابهای

مفصّل ذکر شده است «۱».

آیات ۱۰- ۲۰

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۱۰ تا ۲۰] ..... ص : ۴۲۴

اشاره

تَبارَکَ الَّذِی إِنْ شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیْراً مِنْ ذلِکَ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ یَجْعَلْ لَکَ قُصُوراً (۱۰) بَلْ کَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ کَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِیراً (۱۱) إِذا رَأَتْهُمْ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ سَمِعُوا لَها تَغَیُّظاً وَ زَفِیراً (۱۲) وَ إِذا أُلْقُوا مِنْها مَکاناً ضَیِّقاً مُقَرَّنِینَ دَعَوْا هُنالِکَ ثُبُوراً (۱۳) لا تَدْعُوا الْیَوْمَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادْعُوا ثُبُوراً کَثِیراً (۱۴)

قُلْ أَ ذلِکَ خَیْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ کانَتْ لَهُمْ جَزاءً وَ مَصِیراً (۱۵) لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ خالِدِینَ کانَ عَلی رَبِّکَ وَعْداً مَسْؤُلاً (۱۶) وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ وَ ما یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَیَقُولُ أَ أَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبادِی هؤُلاءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِیلَ (۱۷) قالُوا سُبْحانَکَ ما کانَ یَنْبَغِی لَنا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِکَ مِنْ أَوْلِیاءَ وَ لکِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَ آباءَهُمْ حَتَّی نَسُوا الذِّکْرَ وَ کانُوا قَوْماً بُوراً (۱۸) فَقَدْ کَذَّبُوکُمْ بِما تَقُولُونَ فَما تَسْتَطِیعُونَ صَرْفاً وَ لا نَصْراً وَ مَنْ یَظْلِمْ مِنْکُمْ نُذِقْهُ عَذاباً کَبِیراً (۱۹)

وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَیَأْکُلُونَ الطَّعامَ وَ یَمْشُونَ فِی الْأَسْواقِ وَ جَعَلْنا بَعْضَکُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَ تَصْبِرُونَ وَ کانَ رَبُّکَ بَصِیراً (۲۰)

---

(۱) الصّافی ج ۶ ص ۶ و الاحتجاج ج ۱ ص ۲۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۵

ترجمه: ..... ص : ۴۲۵

بزرگا کسی که اگر خواهد برای تو بهتر از آن پدید آورد: بوستانهایی که جویباران از فرو دست آن جاری است، و برایت قصرها قرار دهد.

حق اینست که قیامت را انکار کرده‌اند و برای منکر قیامت آتشی فروزان آماده ساخته‌ایم.

چون [دوزخ] از فاصله‌ای دور آنان را ببیند، خشم و خروشی از آن می‌شنوند.

و چون دست و پا بسته در تنگنایی از آن انداخته شوند، آنجاست که زاری کنند.

امروز یک بار زاری مکنید، بلکه بسیار زاری کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۶

بگو آیا این بهترست یا بهشت جاویدانی که به پرهیزگاران وعده داده شده است که پاداش و سر انجام آنان است.

در آنجا هر چه خواهند برایشان هست و جاویدانند این بر پروردگارت وعده‌ای واجب است.

و روزی که آنان را با آنچه به جای خدا پرستیده‌اند، گرد آورد، [به آنان] گوید آیا شما این بندگان مرا گمراه کردید؟ یا آن که خود ایشان راه گم کردند؟

گویند پاکا که تویی، ما را نرسد که به جای تو سروری بگیریم ولی ایشان و پدرانشان را چندان برخوردار گرداندی که پند [قرآن] را فراموش کردند، و قومی تباه شدند.

و به راستی گفته‌های [باطل] شما را تخطئه کردند، پس نه چاره‌ای توانید و نه نصرتی یابید، و هر کس از شما که ستم [شرک] ورزیده باشد، به او عذابی سهمگین می‌چشانیم.

و پیش از تو کسی از پیامبران را فرستادیم مگر آن که ایشان غذا می‌خوردند و در بازارها راه می‌رفتند، و بعضی از شما را مایه‌ی آزمون بعضی دیگر ساخته‌ایم آیا شکیبایی می‌ورزید؟ و پروردگار تو بیناست.

تفسیر ..... ص : ۴۲۶

تَبارَکَ الَّذِی إِنْ شاءَ جَعَلَ لَکَ خَیْراً مِنْ ذلِکَ بزرگ است آن خدایی که اگر بخواهد برای تو بهتر از این را قرار می‌دهد، و لیکن خداوند آن را نخواسته است، زیرا که این مطلب با رسالت از جانب خدا و روی گردانیدن مردم از دنیا منافات دارد.

جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ بوستانهایی قرار دهد که از فرو دست آنها جویبارها جاری است در آخر سوره‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۷

آل عمران در ذیل قول خدای تعالی: فَالَّذِینَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ بیان چگونگی جریان نهرها از زیر جنّتها گذشت.

وَ یَجْعَلْ لَکَ قُصُوراً بنابر این که لفظ «یجعل» با رفع خوانده شود جمله عطف بر قول خدا: «تبارک الّذی» است، یعنی خداوند برای تو در آخرت قصرهایی قرار می‌دهد.

و بنابر قرائت جزم جمله عطف بر جزاست، و عطف جمله بر جزا بنابر قرائت رفع نیز صحیح است.

بَلْ کَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ اضراب و استدراک از پایین‌تر به بالاتر است، یعنی تو را در رسالتت تکذیب کردند، بلکه قیامت و آخرت را تکذیب کردند که همه بر آن اتّفاق دارند.

وَ أَعْتَدْنا لِمَنْ کَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِیراً و برای آن که منکر قیامت است آتشی فروزان آماده ساخته‌ایم.

إِذا رَأَتْهُمْ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ سَمِعُوا لَها تَغَیُّظاً وَ زَفِیراً و چون دوزخ از فاصله‌ای دور آنان را بیند، آنان خشم و خروش از آن می‌شنوند «تغیّظ» عبارت از شدّت گرما است، یا از غیظ به معنای غضب، یا شدّت یا تیزی آن است و تغیّظ جهنّم بدان جهت است که عالم آخرت با همه‌ی وجود و سراسرش زنده و عالم و مدرک و محبّ برای خدا و مبغض برای خدا است.

وَ زَفِیراً زفیر آتش عبارت از صدای آتش گرفتن آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۸

وَ إِذا أُلْقُوا مِنْها مَکاناً ضَیِّقاً مُقَرَّنِینَ دَعَوْا هُنالِکَ ثُبُوراً ثبور به معنای هلاکت و ویل است، یعنی و چون دست و پا بسته در تنگنایی از آن انداخته شوند آنجاست که در هلاکت آیند (یا زاری کنند).

لا تَدْعُوا جواب سؤال مقدّر بتقدیر قول است، گویا که گفته شده: به آنان چه چیز گفته می‌شود؟

پس فرمود: به آنان گفته می‌شود: زاری مکنید.

الْیَوْمَ ثُبُوراً واحِداً وَ ادْعُوا ثُبُوراً کَثِیراً قُلْ امروز یکبار، بلکه زاری بسیار کنند.

پس بگو: أَ ذلِکَ خَیْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ آیا این بهتر است یا بهشت جاودانی که به پرهیزگاران وعده داده شده است، این عبارت جواب سؤال مقدّر و رفع توهّم منّت گذاشتن به این احسان است.

کانَتْ لَهُمْ جَزاءً وَ مَصِیراً لَهُمْ فِیها ما یَشاؤُنَ خالِدِینَ که آن پاداش و سر انجام آنان است و برای آنان هر چه بخواهند همیشه هست و چون تمام و کامل شدن احسان به مهمانها حاضر بودن چیزی است که هر کس هر آنچه بخواهد بدان دسترس یابد و ضمنا زایل نشدن نعمت است.

لذا هر دو (پاداش و جاودانگی) را آورده است و اضافه کرده است که کانَ عَلی رَبِّکَ وَعْداً مَسْؤُلًا این کار بر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۲۹

پروردگارت وعده‌ای واجب است.

جمله‌ی «وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ» عطف بر «هنالک» است اعم از اینکه برای زمان باشد یا مکان، یا عطف بر «قل» است به تقدیر «أذکر» یا ظرف است برای «یقول» و لفظ «فاء» زایده یا به تقدیر «أمّا» یا توهّم «أمّا» است.

وَ ما یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خداوند روزی که آنان را و آنچه که جز خدا عبادت می‌کنند محشور می‌سازد، منظور از آنچه که جز خدا عبادت می‌کنند افراد بشر و سایر موالید و ستارگان و بتها است، یا مقصود چیزی است که عبادت می‌کنند عبادت طاعت بدون ولیّ امرشان.

فَیَقُولُ پس خداوند خطاب به معبودها می‌گوید:

أَ أَنْتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبادِی هؤُلاءِ أَمْ هُمْ آیا شما بندگان را گمراه ساختید یا خودشان ضَلُّوا السَّبِیلَ قالُوا راه را گم کردند؟

آنان در جواب می‌گویند: خدایا ما نباید چنین کاری می‌کردیم.

تعبیر به لفظ ماضی «قالوا» بدان جهت است که وقوع آن محقّق و حتمی است، یا نسبت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله وقوع آن حتمی است، زیرا که محمّد صلّی اللّه علیه و آله مشاهده می‌کرد از امر آخرت آنچه را که دیگران مشاهده نمی‌کردند.

سُبْحانَکَ خدایا تو منزّهی از این که امثال ما برای تو

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۰

همانند و مثل و شرکاء در معبودیّت باشند.

ما کانَ یَنْبَغِی لَنا شایسته نبود بر عبادت‌کنندگان و بر ما که جز تو برای خود ولیّ بگیریم، و ممکن است فقط معبودها مقصود باشند.

أَنْ نَتَّخِذَ لفظ «نتّخذ» با نون به صورت معلوم و مجهول خوانده شده است.

مِنْ دُونِکَ مِنْ أَوْلِیاءَ بدون اذن تو ولی بگیریم، یا حال است از «أولیاء» و لفظ «من» برای تبعیض است.

وَ لکِنْ مَتَّعْتَهُمْ و لکن آنان را از خواسته‌های دنیوی بهره‌مند ساختی و آنان به دنیا مشغول شدند و از آخرت روی‌گردان گشتند.

وَ آباءَهُمْ هیچ وقت در تنگی و مضیقه نبودند، نه در وقتی که در خودشان مستقلّ بودند، نه در وقتی که عیال غیر خودشان بودند، پس هیچ وقت مضطرّ نبودند تا متذکّر آخرت شوند، و آخرت در یاد آنان باشد.

حَتَّی نَسُوا الذِّکْرَ ذکر بر کتابهای آسمانی و شرایع الهی و بر رسالت و ولایت، بر انبیا و اوصیای آنان علیهم السّلام، و بر ولایت تکوینی که آن فطرت خداست که مردم را بر آن فطرت آفریده و بر جهتی که به سبب آن خدا به یاد انسان می‌افتد، اطلاق می‌شود.

وَ کانُوا قَوْماً بُوراً و آنان در عالم ذرّ یا در اصل فطرتشان قومی هلاک شده و تباه بودند یا چنین شدند و لفظ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۱

«بورا» مصدر است و صفت «قوما» قرار گرفته است.

و روی همین جهت بر مفرد و تثنیه و جمع و مذکّر و مؤنّث با لفظ واحد اطلاق می‌شود، یا مشترک است بین جمع «بائر» و وصف «بار» به معنای هلاکت و نابودی، و مصدر آن و معنای آیه این است که آنان از حیات انسانی نابود و هلاک هستند، و از لطیفه‌ی الهی که بدان وسیله انسان خدا و امور آخرت را بیاد می‌آورد غافل می‌باشند.

پس از توجّه به ما امر الهی اخروی را متذکّر و یادآور نمی‌شوند، بلکه توجّه آنان در عبادت ما به جهت نفسانی ما است که موافق با جهت نفسانی و هواهای باطل و شیاطین معنوی آنان باشد، بنابر این در عبادت ما جنّ و هواهای آنان را عبادت می‌کنند.

فَقَدْ کَذَّبُوکُمْ عطف بر «قالوا» به تقدیر قول است، یعنی به عبادت‌کنندگان گفته می‌شود: معبودها شما را تکذیب کردند، و بر گرداندن خطاب از معبودها به عبادت کنندگان است.

بِما تَقُولُونَ لفظ «باء» به معنای «فی» یا برای سببیّت، یا برای تعدیه است، نظیر «کذّب بالآیات» که به معنای «کذّب الآیات» است، که در این صورت بدل از مفعول است و معنای آن این است که معبودها این گفتار شما را که آنها خدایان هستند یا این گفتار شما را که شما آنها را پرستش نمودید.

یا گفته‌ی شما را که پروردگار آنها ما را گمراه کردند تکذیب نمودند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۲

لفظ «تقولون» به صورت غیبت نیز خوانده شده، یعنی معبودها شما را تکذیب کردند با این گفتار که گفتند: «سبحانک ... تا آخر آیه» فَما تَسْتَطِیعُونَ یعنی ای مشرکین شما نمی‌توانید عذاب را از خودتان دفع کنید.

صَرْفاً عذاب را از خودتان برگردانید.

وَ لا نَصْراً و نمی‌توانید آنها را یاری کنید. و لفظ «تستطیعون» به صورت غیبت خوانده شده، یعنی معبودها نمی‌توانند عذاب را از خود دور کرده یا شما را یاری نمایند، سپس خطاب را به مکلّفین حاضر برگردانید و فرمود:

وَ مَنْ یَظْلِمْ مِنْکُمْ هر کس از شما به سبب شرک آوردن به خدا ظلم و ستم نماید یا هر نوع ظلم دیگری بکند بشرط این که توبه نکند نُذِقْهُ عَذاباً کَبِیراً عذاب بزرگی را به او می‌چشانیم.

که شرط مطلق است و وعید غیر مقیّد و لیکن خلف وعده در وعید قبیح نیست، بلکه خوب است و ممدوح، سپس خطاب را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله بازگردانید و در ردّ کسانی که خوردن رسول صلّی اللّه علیه و آله و راه رفتن او در بازارها را انکار کرده‌اند فرمود:

وَ ما أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَیَأْکُلُونَ الطَّعامَ وَ یَمْشُونَ فِی الْأَسْواقِ وَ جَعَلْنا بَعْضَکُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً و ما پیش از تو فرستادگانی نفرستادیم مگر این که طعام

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۳

می‌خوردند و در بازارها راه می‌رفتند و تا بعضی از شما را برای بعضی بمنزله‌ی امتحان قرار دادیم.

زیرا که خداوند انبیا و اولیا علیهم السّلام را فتنه و امتحان برای مؤمنین و امتحان و فساد برای منافقین قرار داده است و مؤمنین به سبب افعال غیر مرضیّ‌شان امتحان برای انبیا و اولیا علیهم السّلام قرار داده و با افعال اخرویشان و اتّصال به رسالت و ولایت امتحان و فساد برای منافقین قرار داده، منافقین و کافرین را به سبب اذیّت کردنشان با رفتار و گفتار امتحان برای انبیا و اولیا علیهم السّلام و همچنین برای مؤمنین قرار دادیم.

و بنابر این اضافه‌ی لفظ «بعض» به ضمیر برای تعریف جنس است که مفید فرد مبهم بدون تعیین است.

أَ تَصْبِرُونَ این جمله استفهام در معنای امر است، یعنی باید صبر کنید وَ کانَ رَبُّکَ بَصِیراً جمله حالیّه است در معنای تعلیل اعم از آن که به لزوم لفظ «قد» در ماضی که حال واقع شده قایل شویم یا قایل نباشیم یعنی در حالی که پروردگارت بیناست.

آیات ۲۱- ۳۴

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۲۱ تا ۳۴] ..... ص : ۴۳۳

اشاره

وَ قالَ الَّذِینَ لا یَرْجُونَ لِقاءَنا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْنَا الْمَلائِکَةُ أَوْ نَری رَبَّنا لَقَدِ اسْتَکْبَرُوا فِی أَنْفُسِهِمْ وَ عَتَوْا عُتُوًّا کَبِیراً (۲۱) یَوْمَ یَرَوْنَ الْمَلائِکَةَ لا بُشْری یَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِینَ وَ یَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً (۲۲) وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً (۲۳) أَصْحابُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ

خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا (۲۴) وَ يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالْغَمامِ وَ نُزِّلَ الْمَلائِكَةُ تَنْزِيلًا (۲۵)
الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمنِ وَ كانَ يَوْماً عَلَى الْكافِرِينَ عَسِيراً (۲۶) وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلى يَدَيْهِ يَقُولُ يا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ
سَبِيلًا (۲۷) يا وَيْلَتى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلًا (۲۸) لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جاءَنِي وَ كانَ الشَّيْطانُ لِلْإِنْسانِ خَذُولًا (۲۹) وَ قالَ
الرَّسُولُ يا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً (۳۰)
وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَ كَفى بِرَبِّكَ هادِياً وَ نَصِيراً (۳۱) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً
كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَكَ وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِيلًا (۳۲) وَ لا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْناكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيراً (۳۳) الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلى
وُجُوهِهِمْ إِلى جَهَنَّمَ أُوْلئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ سَبِيلًا (۳۴)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۵

ترجمه: ..... ص : ۴۳۵

و كسانى كه به لقاى ما اميد ندارند گويند چرا فرشتگان بر ما نازل نمى‌شوند يا چرا پروردگارمان را نمى‌بينيم؟ در دلشان استكبارى ورزيدند و سركشى بزرگى كردند.

روزى كه فرشتگان را ببينند، آن روز بشارتى براى گناهكاران نيست و گويند حرمان نصيب شماست.

و به هر گونه كارى كه كرده‌اند مى‌پردازيم و آن را هيچ و پوچ مى‌گردانيم.

در آن روز بهشتيان خوش جايگاه‌تر و مرفه‌ترند.

و روزى كه آسمان با ابرها بشكافد و فرشتگان فرو فرستاده شوند.

در چنين روزى فرمانروايى بر حقّ از آن خداوند رحمان است و روزى است كه بر كافران سخت و سنگين است.

و روزى كه ستمكار [مشرك] دست [حسرت] مى‌گزد و مى‌گويد كاش من راه [پيروى از] پيامبر را پيش مى‌گرفتم.

واى بر من كاش من فلانى را دوست نمى‌گرفتم.

او مرا از پند [قرآن] پس از آن كه برايم آمده بود، دور و گمراه كرد، و شيطان تنها گذار انسان است.

و پيامبر گويد پروردگارا قوم من اين قرآن را وانهادند.

و بدينسان براى هر پيامبرى دشمنى از گناهكاران قرار داديم و پروردگارت بس رهنما و ياور است.

و كافران گويند چرا قرآن يكباره بر او نازل نمى‌شود؟

بدينسان [نازل مى‌شود] تا دل تو را به آن استوار داريم و آن را چنانكه بايد و شايد به شيوايى بخوانيم.

و [كافران] براى تو هيچ مثلى نياورند، مگر آن كه [جوابى] حقّ و خوش بيان‌تر برايت بياوريم.

[آرى] كسانى كه به سوى جهنّم بر روى چهره‌هايشان محشور شوند اينان بد منصب‌تر و گمراه‌ترند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۶

تفسير ..... ص : ۴۳۶

وَ قالَ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ لِقاءَنا يعنى كسانى كه اميد به لقاى ما ندارند، يعنى به رويارويى حساب و ثواب و عقاب ما، يا مظاهر ما امّيدى ندارند و امّيد نداشتن به لقاء پروردگار يا به سبب عدم اعتقاد به خدا، يا به علّت عدم التفات و توجّه به او است، و طلب نكردن آنان و مانند حال بيشتر كسانى است كه معتقد به آخرت نمى‌باشند.

آنان گفتند: لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلائِكَةُ چرا برای رسالت ربّ ملایکه بر ما نازل نشده است، زیرا که ملایکه به رسالت از جانب خدا یا به تصدیق محمّد صلّی اللّه علیه و آله در رسالتش سزاوارتر از بشر است، یا معنای آن این است: اگر ملایکه بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل می‌شود پس چرا بر ما نازل نمی‌شود، اگر ما به نازل شدن ملایکه سزاوارتر از محمّد صلّی اللّه علیه و آله نباشیم پایین‌تر از او که نیستیم.

أَوْ نَرى رَبَّنا یا چرا ما پروردگارمان را نمی‌بینیم که خودش تکالیف ما را خبر دهد، یا به ما خبر دهد که محمّد صلّی اللّه علیه و آله از جانب من رسول است، یا اگر ما پروردگاری داریم که رسول برای ما می‌فرستد پس چرا خودش بر ما ظاهر نمی‌شود تا او را ببینیم؟

لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ اینان نزد خودشان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۷

تکبّر کرده احساس برتری‌جویی کردند وَ عَتَوْا عُتُوًّا كَبِيراً و در استکبار از حدّ گذشتند و طغیان کردند.

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلائِكَةَ لا بُشْرى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ آنان استدعای نزول ملایکه کردند در حالی که آنان مجرم و آلوده به آلودگی مادّه هستند و ملایکه مجرّد از مادّه و از آلودگی پاک و مجرّد بر مادّی ظاهر نمی‌شود مگر این که مادّی هلاک شود، و اگر مادّی پاک نشده از آلودگیهای مادّه هلاک شود دیگر دیدن ملایکه برای آنان مژده و بشارت نخواهد بود، بلکه برای آنان عذاب می‌شود.

و گذاشتن لفظ «مجرمین» به جای ضمیر برای این است که مانند علّت حکم باشد.

وَ يَقُولُونَ ملایکه می‌گویند: حِجْراً مَحْجُوراً یعنی حرام محرّم، یعنی بشارت، یا بهشت، یا دیدن ربّ، یا پناه بردن برای شما حرام و محرّم است، چون پناهگاهی برای شما نیست، یا مجرمین این سخن را می‌گویند.

وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ هر عملی که آن را ذخیره‌ی آخرتشان گمان می‌کنند، از قبیل صدق، امانت، وفاء، دیانت، انفاقها، صله‌ها و اعمالی که در صورت دین الهی است و تعبیر به ماضی نمود تا موهم این باشد که مطلب واقع شده یا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۸

اخبار از وقوع آن است، یا اخبار از این است که حال و مقام مخاطب مانند حال کسی است که قیامتش قائم شده و آنچه را که نسبت به ناقصها واقع خواهد شد واقع شده و محقّق می‌بیند.

فَجَعَلْناهُ هَباءً لفظ «هباء» عبارت از غباری است که در شعاع آفتاب دیده می‌شود.

مَنْثُوراً لفظ «منثورا» صفت «هباء» یا خبر بعد از خبر است به معنای پراکنده.

أَصْحابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ بهشتیان در روز قیامت، یا روزی که ملایکه را می‌بینند.

خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا از جهت منزلت افضل و برترند.

وَ أَحْسَنُ مَقِيلًا و در دنیا از اینان راحت‌ترند و ممکن است تفضیل مقصود نباشد.

وَ يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّماءُ روزی که آسمان شکافته شود این جمله عطف بر «یومئذ» یا بر «يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلائِكَةَ» یا متعلّق به «الحقّ» است، یا متعلّق به «للرّحمن» و جمله معطوف بر ما قبلش می‌باشد.

بِالْغَمامِ در حالی که آسمان متلبّس به ابر است، یا از هم شکافته شدن آسمان به سبب تراکم و نیروی ابرهاست، گویی که ابر از هم شکافته شده گشته، یا شکافته شدن به سبب خارج شدن ابر ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۳۹

حاصل شده است، که خدای تعالی در این مورد فرموده: هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمامِ وَ الْمَلائِكَةُ.

وَ نُزِّلَ الْمَلائِكَةُ تَنْزِيلًا زیرا که در وقت احتضار آسمان ارواح از هم شکافته می‌شود و ابری که در روح به سبب شهوتها و غضبها از کدورات نفس حاصل می‌گردد ظاهر می‌شود و ملایکه‌ی رحمت و نعمت فرود می‌آیند.

الْمُلْكَ لفظ «ملك» با حركات سه گانه‌ى ميم مصدر فعل «ملكه» و اسم براى مملوك است، و آن مبتداء است، (يومئذ) خبر آن است اعمّ از آن كه «ملك» به معناى مصدرى باشد يا به معناى مملوك و ليكن اگر به معناى مملوك باشد تقدير «عظمة الملك» مى‌شود تا اخبار از ذات به سبب ظرف زمان لازم نيايد.

و در اين صورت قول خدا: الْحَقُّ خبر بعد از خبر است، (للرّحمن) و نيز چنين است، يا متعلّق به «الحقّ» يا حال از ضمير مستتر در آن است.

يا «يومئذ» متعلّق به «الملك» يا به «الحقّ» است، يا متعلّق به «للرّحمن» و «الحقّ» خبر آن است و حكم «للرّحمن» مانند سابق است، يا «الحقّ» صفت «يومئذ» و «للرّحمن» خبر آن است و مقصود از قول خدا «يومئذ» روز احتضار، يا مرگ است يا روز

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۰

قيامت است.

وَ كانَ يَوْماً عَلَى الْكافِرِينَ عَسِيراً آن روز بر كافران روز سختى است.

وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلى يَدَيْهِ جمله‌ى «و يوم يعضّ الظّالم» عطف بر ضمير مستتر در «كان» يا بر «يومئذ» يا بر «يوم تشقّق السّماء» يا متعلّق به «يقول» آينده است و جمله معطوف بر ماقبلش مى‌باشد.

و دست به دندان گرفتن ظالم كنايه از نهايت پشيمانى و حسرت او است، چه شخص غضبناك يا كسى كه حسرت مى‌خورد انگشتان دو دستش را به دندان مى گيرد.

يَقُولُ يا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يعنى ظالم مى گويد: اى كاش من با رسول راهى به سوى نجات پيش مى گرفتم، يا با او در يك راه بودم و راههاى متفرّق را نمى‌رفتم.

و ممكن است مقصود از راه بزرگ باشد كه آن طريق ولايت است و همين معنا مناسب است با يا وَيْلَتى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلاناً خَلِيلًا اگر مقصود كنايه از امّت باشد منظور از «فلانا» منافقين امّت است.

و اگر مقصود به طور مطلق ظالم باشد مقصود از «فلانا» به طور مطلق رؤساى گمراهى و ضلالت مى‌باشد يعنى شخص ستمكار مى گويد: واى بر

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۱

من كه رؤساى گمراهى را دوست خود گرفتم.

لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ كه مراد از شريعت، يا ولايت، يا قرآن يا نبىّ، يا ولىّ يا على عليه السّلام يا عقل، يا فطرت گمراه كرد.

بَعْدَ إِذْ جاءَنِي پس از آن كه ذكر به زبان رسول صلّى اللّه عليه و آله يا بطور مطلق به من رسيد وَ كانَ الشَّيْطانُ لِلْإِنْسانِ خَذُولًا ابتداى كلام از جانب خدا يا از قول ظالم است.

يعنى: شيطان خوار كننده و تنها گذارنده انسان است چون شيطان انسان را به كارى دعوت مى كند و سپس او را ترك مى كند، و در وقت حاجت، چه در دنيا يا در آخرت او را يارى نمى كند.

وَ قالَ الرَّسُولُ عطف بر «يَقُولُ يا لَيْتَنِي» يا بر «يَعَضُّ الظَّالِمُ» يا بر «تَشَقَّقُ السَّماءُ» و بر جميع تقادير معناى آيه مستقبل است، يعنى رسول صلّى اللّه عليه و آله در اين مورد گويد. يا عطف بر «قالَ الَّذِينَ لا يَرْجُونَ» و در اين صورت بر همان معناى ماضى باقى مى‌ماند، يعنى آنان كه اميدوار نيستند جهت استهزاى به رسول صلّى اللّه عليه و آله گفتند:

چرا ملايكه بر ما نازل نمى‌شوند.

و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در مقام شكايت از آنان گفت:

يا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً بار پروردگارا قوم من اين قرآن يا قرآن ولايت على عليه السّلام را متروك گذاشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۲

و در خطبه‌ای از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است: من آن ذکر هستم که از آن گمشده‌اند، و راهی هستم که از آن روی گردانیده‌اند، و ایمانی هستم که به آن کافر شده‌اند، و قرآنی هستم که ترک و مهجور شده است، و دینی هستم که آن را تکذیب کرده‌اند «۱».

وَ کَذلِکَ و مانند قرار دادن دشمنان برای تو که مشتمل بر حکمتها و مصلحتهای متعددی است، از قبیل سوق دادن پیروان تو به سوی دار آخرت.

چنانچه گفته شده:

این جفای خلق بر تو در جهان گر بدانی گنج زر آمد نهان

خلق را با تو چنین بدخو کند تا ترا ناچار رخ آنسو کند

آن یکی واعظ چو بر منبر بدی قاطعان راه را داعی شدی

می‌نکردی او دعا بر اصفیا می‌بکردی او خبیثان را دعا

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۶۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۳

مر ورا گفتند کاین معهود نیست دعوت اهل ضلالت جود نیست

گفت نیکویی از اینها دیده‌ام من دعاشان زین سبب بگزیده‌ام

چون سبب ساز صلاح من شدند پس دعاشان بر من است ای هوشمند

و نیز فایده‌ی دشمنان نشر کردن فضیلت تو در عالم و رساندن آوازه‌ی تو به گوش بنی آدم است که فضل فاضل را حسد حاسدین نشر می‌سازد و توجّه دادن مردم و ترغیب آنان به دیدن و صحبت توست.

زیرا که فطرت نفوس توجّه کردن به هر چه که جدید است می‌باشد و با وجود دشمنان، مؤمن از کافر و خالص از منافق تمیز داده می‌شود، معجزات به سبب عداوت دشمنان از تو ظاهر می‌شود، تو و پیروانت در دین متّکی می‌شوید و دلهای شما قوی می‌شود و غیر اینها از مصالحی است که بر وجود دشمنان تو مترتّب می‌شود.

جَعَلْنا لِکُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا ما برای هر پیامبری دشمن قرار دادیم.

مقصود از «عدوّ» یا جنس دشمن است به نحوی که بر واحد و کثیر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۴

اطلاق گردد، یا مقصود از آن معنای جمع است، چون هر نبیّ دارای دشمنان متعدّدی بود و لفظ «عدوّ» بر مفرد و جمع اطلاق می‌شود.

مِنَ الْمُجْرِمِینَ که دشمنان نبیّ از مجرمین است، نه از مؤمنین.

وَ کَفی بِرَبِّکَ هادِیاً وَ نَصِیراً و پروردگارت برای تو بس است که راهنما و یاور تو است دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امّت اوست که از زیادی دشمنان به شدّت می‌ترسیدند.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا نُزِّلَ عَلَیْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً واحِدَةً یعنی گاهی می‌گویند چرا ملایکه بر ما نازل نمی‌شود که می‌خواهند تو را مسخره کنند، گاهی می‌گویند اگر آنچه را که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید حقّ است پس چرا همه‌ی آن یکدفعه بر او نازل نمی‌شود؟ به چه سبب آیه آیه نازل می‌شود؟

در حالی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله ادّعای رسالت از جانب او را می‌کند که قدرت دارد همه‌ی کتاب را یک مرتبه و دفعی نازل کند و احتیاج به تأمّل و فکر و گذشت زمان ندارد که آن را جمع و تألیف کند.

و اسم ظاهر آوردن به جای ضمیر برای این است که آنان را با صفت بد و رسوایشان احضار نماید.

کَذلِکَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَکَ نزول تدریجی برای آن است که شهودگاه دلت پایداری و ثبات یابد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۵

چون هر اندازه که بر تو آیه‌ای از قرآن نازل شود انس و الفت تو به رحمان زیاد می‌شود و هر اندازه که انس تو به رحمان افزون شود ثبات قلب تو بر دین زیادتر می‌گردد.

وَ رَتَّلْناهُ تَرْتِیلًا عطف بر لفظ «انزلناه» مقدّر است و ترتیل خواندن قرآن است به آرامی و آهستگی، مقصود این است که آن را بر تو با فاصله و پراکنده در طول بیست و سه سال خواندیم.

وَ لا یَأْتُونَکَ بِمَثَلٍ و آنان نمی‌توانند حالتی بیاورند که شبیه حال تو در ادّعای رسالت باشد.

مانند این گفتارشان که می‌گفتند: این پادشاه روم و پادشاه فارس است که هر گاه رسولی بفرستد دارای خدم، حشم، کالا، زمین، خیمه‌ها و بستانها می‌شود و حال آنان در رسالت شبیه به حال تو در ادّعای رسالت از جانب خداست که او خالق زمین و آسمان است، بلکه حال تو در این ادّعا والاتر و برتر از حال آنان است و چون آنچه را که آنها دارند تو نداری پس تو نباید رسول باشی! یا مقصود حالتی است که شبیه حال تو در بشر بودن باشد که مانع از رسالت است، مانند این گفتار آنان که می‌گفتند: تو مانند ما می‌خوری و در بازارها راه می‌روی، چنین حالاتی دلالت بر احتیاج می‌کند و احتیاج منافی با رسالت از بی‌نیاز مطلق است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۶

یا مقصود حالتی است که شبیه حالت تو باشد بلکه شریفتر از حالت تو باشد، ولی به دارنده‌ی آن حالت ملایکه نازل نمی‌شود و او فرستاده‌ی خدا نمی‌گردد.

پس تو هم رسول نیستی، مانند این گفتار آنان که چرا ملایکه بر ما نازل نمی‌شود، چه این سخن آنان بدین معناست که ما از جهت تربیت پدران و تعلیم معلّمین و کسب فضایل انسانی شریفتر از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستیم.

زیرا ما در مدارس علم درس خوانده‌ایم و خود را در تحصیل علوم و حکمت خسته کرده‌ایم، خط و کتابت و نوشتن کسب کرده‌ایم و همچنین از جهت نسب و حسب شریفتریم و در عین حال رسول نشده‌ایم.

پس چگونه او از بین ما رسول شد، با این که او پدر ندید، علم تحصیل نکرد، دارای مال و ثروتی نبود، نخواند و ننوشت؟! یا مقصود حالتی است که شبیه حال تو در رسالت باشد ولی حالت تو موافق رسالت نباشد، مانند این گفتار آنان که چرا قرآن یکمرتبه و دفعی بر او نازل نمی‌شود، که این سخن آنان بدین معناست که حال او در رسالت شبیه حال رسولان گذشته است، پس اگر او هم مانند آنان رسول بود باید قرآن خود را یک مرتبه و یک جا می‌آورد، مانند رسولان پیشین که کتابهایشان را یک‌جا ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۷

می‌آوردند حال که او چنین نکرده پس رسول نیست! إِلَّا جِئْناکَ بِالْحَقِّ و ما به تو جوابی دادیم که حقّ و ثابت است و جهت باطل کردن مثالهای آنان آمده است، که باطل کننده‌ی مثلهای آنان و نگهدارنده‌ی رسالت تو بدون معارض و مبطل است.

وَ أَحْسَنَ تَفْسِیراً و جواب ما از نظر بیان و تفسیر بهتر از بیان آنان است که می‌خواهند رسالت تو را ابطال نمایند.

الَّذِینَ یُحْشَرُونَ این جمله بدل یا صفت از «الَّذِینَ کَفَرُوا» است، یا اظهار ذمّ دیگر و رسوایی دیگرست.

یا مبتداست و خبر آن جمله‌ی بعدی است که می‌آید یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی آنان هستند که بر صورتهایشان محشور می‌شوند.

عَلی وُجُوهِهِمْ بر صورتهایشان راه می‌روند چنانچه راست قامت مانند انسان بر دو پایش راه می‌رود، یا مقصود این است که با صورتهایشان إِلی جَهَنَّمَ به سوی جهنّم روی می‌آورند.

بدان که انسان همانطور که بدنش راست قامت آفریده شده و سرش در بالای بدن و پاهایش بر روی زمین قرار گرفته و در مورد احتیاجات بدنی با دو پایش راه می‌رود روح او نیز این چنین آفریده شده است که سر معنوی او در بالای وجودش و دو پای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۸

معنوی‌اش در پایین قرار گرفته، آنچه که بر فطرت انسانی‌اش باقی مانده حال باطنی آن بر همین منوال است.

و هر گاه که از فطرتش برگشته و مرتدّ شود سر و صورت باطنی‌اش از بالای وجودش سقوط کرده و به وسطهای وجود برمی‌گردد، در همین انحطاط و پایین آمدن به تدریج پیش می‌رود تا جایی که سرش به جای پایش می‌رسد و پایش به جای سر باز می‌گردد.

چون صورت اخروی و بدن ملکوتی او تابع نفس اوست به نحوی که نفسش هیچ حالتی به خود نمی‌گیرد مگر آن که بدن او نیز به همان حالت درمی‌آید لذا بدن اخروی او معکوس می‌شود به‌طوری که راه رفتن او با صورتش می‌شود و پاهای او بالای سرش قرار می‌گیرد.

در روایت آمده است: مردی گفت: یا نبیّ اللّه کافر در روز قیامت چگونه بر صورتش محشور می‌شود؟ رسول خدا فرمود: آن کسی که قدرت دارد انسان را بر دو پایش به راه اندازد قدرت دارد او را در روز قیامت با صورت راه ببرد و همین است معنای تناسخ ملکوتی، که گاهی این معنا قوی می‌شود به نحوی که اثرش به بدن ملکی سرایت می‌کند که در این صورت مسخ می‌شود «۱».

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰ و نور الثّقلین ج ۴ ص ۱۵ ح ۵۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۴۹

أُوْلئِکَ شَرٌّ مَکاناً وَ أَضَلُّ سَبِیلًا کفّار مکّه به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یارانش گفتند: آنان بدترین خلق خدا هستند، پس آیه نازل شد، یعنی کفّار گمان کردند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یارانش بدترین خلق خدا هستند، ولی آنان در آن هنگام که به سوی آتش کشیده می‌شوند بدتر از اینان هستند، یا در این دنیا بدتر و گمراه‌تر از آنان هستند.

آیات ۳۵- ۴۴

[سوره الفرقان (۲۵): آیات ۳۵ تا ۴۴] ..... ص : ۴۴۹

اشاره

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ وَ جَعَلْنا مَعَهُ أَخاهُ هارُونَ وَزِیراً (۳۵) فَقُلْنَا اذْهَبا إِلَی الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا فَدَمَّرْناهُمْ تَدْمِیراً (۳۶) وَ قَوْمَ نُوحٍ لَمَّا کَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْناهُمْ وَ جَعَلْناهُمْ لِلنَّاسِ آیَةً وَ أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ عَذاباً أَلِیماً (۳۷) وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ أَصْحابَ الرَّسِّ وَ قُرُوناً بَیْنَ ذلِکَ کَثِیراً (۳۸) وَ کُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ وَ کُلًّا تَبَّرْنا تَتْبِیراً (۳۹)

وَ لَقَدْ أَتَوْا عَلَی الْقَرْیَةِ الَّتِی أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ أَ فَلَمْ یَکُونُوا یَرَوْنَها بَلْ کانُوا لا یَرْجُونَ نُشُوراً (۴۰) وَ إِذا رَأَوْکَ إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلَّا هُزُواً أَ هذَا الَّذِی بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا (۴۱) إِنْ کادَ لَیُضِلُّنا عَنْ آلِهَتِنا لَوْ لا أَنْ صَبَرْنا عَلَیْها وَ سَوْفَ یَعْلَمُونَ حِینَ یَرَوْنَ الْعَذابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِیلًا (۴۲) أَ رَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ أَ فَأَنْتَ تَکُونُ عَلَیْهِ وَکِیلًا (۴۳) أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَکْثَرَهُمْ یَسْمَعُونَ أَوْ یَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِیلًا (۴۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۰

ترجمه: ..... ص : ۴۵۰

و به راستی به موسی علیه السّلام کتاب آسمانی دادیم و برادرش هارون را همراه و دستیار گرداندیم.
آنگاه گفتیم که به سوی قومی که آیات ما را دروغ انگاشتند بروید، آنگاه به کلی نابودشان کردیم.
و قوم نوح چون پیامبران را دروغگو انگاشتند، غرقه‌شان کردیم و آنان را برای مردم مایه‌ی عبرت ساختیم، و برای ستمکاران مشرک، عذابی دردناک آماده ساختیم.
و عاد و ثمود و اصحاب رس و نسلهایی فراوان را در میان اینان [هلاک کردیم].
و برای هر یک مثلها زدیم و همه را یکایک هلاک ساختیم.
و به سراغ شهری که بر آن باران بلا باریده شده بود، رفتند آیا آن را نمی‌دیدند، یا بلکه امیدی به حشر و نشر نداشتند.
و چون تو را بینند جز به ریشخندت نمی‌گیرند [و می‌گویند] آیا این همان کسی است که خداوند به پیامبری برانگیخته است؟
چه بسا نزدیک بود که ما را پرستش خدایانمان- اگر در راه [پرستش] آنان مقاومت نمی‌کردیم- بیراه کند و به زودی، چون عذاب را بینند، بدانند که چه کسی گمراه‌تر است.
آیا دیده‌ای آن کس را که هوای نفسش را [همچون] خدای خود گرفت؟ آیا تو نگهبان او می‌شوی؟
یا گمان می‌کنی که بیشترینه‌ی آنان گوش شنوا دارند یا تعقل می‌کنند آنان جز همانند چارپایان نیستند بلکه ایشان گمراه‌ترند.
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۱

تفسير ..... ص : ۴۵۱

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وقتی حال محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در رسالتش و حال کفّار را در انکار رسالت ذکر نمود، رسولان پیشین و انکار منکرین و نابود ساختن آنان را نیز ذکر کرد تا دلداری و تقویت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین و تهدید منکرین باشد.
وَ جَعَلْنا مَعَهُ أَخاهُ هارُونَ وَزِيراً فَقُلْنَا اذْهَبا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَدَمَّرْناهُمْ تَدْمِيراً چون مقصود از ذکر رسالت موسی علیه السّلام و هارون دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و مؤمنین و تهدید منکرین و معاندین است لذا اکتفا به ذکر ارسال آن دو و انکار قوم آن دو و نابود ساختن آنان نمود و تفصیل کیفیّت ارسال آن دو و نابود کردن قوم آنان را ذکر نکرد، و حقّ عبارت این بود که گوید:
«ثمّ دمّرناهم» ولی به جای «ثمّ» لفظ «فاء» آورد تا موهم این باشد که تدمیر و نابود ساختن بدون تأخیر و مهلت به دنبال رسالت واقع شده تا در دلداری و تهدید رساتر باشد، و تقدیر آیه چنین است: پس آن دو رفتند و رسالتشان را تبلیغ نمودند، و مدّت زیادی با قومشان مدارا کردند، و قوم در انکار مبالغه نمودند تا در انکارشان منتهی به ابطال فطرتشان گشت، پس ما آنان را واژگونه نموده و نابود ساختیم.
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۲
وَ قَوْمَ نُوحٍ این جمله عطف بر مفعول «دمّرناهم» است لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ کلام مستأنف و جواب و سؤال مقدّر است، یا مفعول لفظ «اذکر» محذوف است که عطف بر قول خدا: «لقد آتینا موسی علیه السّلام الکتاب» شده است، چه این جمله به معنای «اذکر موسی

علیه السّلام و قومه» می‌باشد و ما بعد آن مستأنف یا مفعول فعل محذوف است که ما بعدش آن را تفسیر می‌کند و از باب «شریطهٔ التّفسیر» نیست، زیرا ما بعد «لمّا» جایز نیست بر ما قبلش تسلّط پیدا کند.

و تکذیب جمیع رسولان به آنان نسبت داده شده یا بدان جهت است که آنان رسالت را انکار کردند، یا نوح علیه السّلام و ما قبل نوح را انکار نمودند، یا بدان جهت است که انکار یکی از رسولان مستلزم انکار جمیع رسولان است.

أَغْرَقْناهُمْ همه‌ی آنان را غرق کردیم.

وَ جَعَلْناهُمْ لِلنَّاسِ آیَةً و آنان را برای مردم آیت و نشانه‌ای قرار دادیم که دلالت بر قدرت و خشم ما بر مخالفین رسولان می‌کند که این قدرت و خشم به نحوی است که بر کسی مخفی نیست.

وَ أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِینَ اینجا به جای «للظّالمین» می‌توانست ضمیر بیاورد بگوید «لهم» ولی اسم ظاهر را به جای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۳

ضمیر آورد تا تصریح به این معنا بکند که آنان در تکذیب رسولان ظالم و ستمکارند.

یا مقصود تهدید مطلق ظالمین و ستمکاران است که برای آنان آماده کرده‌ایم عَذاباً أَلِیماً عذاب دردناک را در آخرت، همچنانکه زیر و رو کردن و نابود ساختن و غرق کردن در دنیا بود.

وَ عاداً عطف بر مفعول «دمّرناهم» یا مفعول «جعلناهم» است، یا عطف به «للظّالمین» است به طریقه‌ی حذف و ایصال یا بطریقه‌ی عطف بر محلّ آن یا مفعول «أذکر» محذوف، یا مفعول «أهلکنا» محذوف است.

حکایت اصحاب رس ..... ص : ۴۵۳

وَ ثَمُودَ وَ أَصْحابَ الرَّسِّ «الرّس» چاهی است که از سنگ ساخته شده و اسم چاهی است که برای باقیمانده‌ی از قوم ثمود بود و به معنای حفر و کندن و پنهان کردن و دفن چیزی در زیر چیزی است.

و اصحاب رسّ طبق آنچه که از مولای ما امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده کسانی بودند که درخت صنوبر را عبادت می‌کردند، آنان دارای دوازده قریه بودند که در کنار نهر قرار گرفته بود و به همه‌ی آن قریه‌ها «رسّ» گفته می‌شد، آنان قریه‌های خود را به نامهای ماههای فارسی می‌نامیدند و در هر ماه در یکی از قریه‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۴

عید داشتند، نام ماهها را از نامهای آن قریه‌ها می‌گرفتند و برای هر ماه اسم همان قریه‌ای را می‌گذاشتند که در آن ماه آنجا عید گرفته بودند و در هر قریه درختی بود که آن را عبادت می‌کردند و در موسم عید گرد آن درخت جمع می‌شدند.

شیطان پس از اجتماع مردم در پیش آن درخت و پرستش آن آن را حرکت می‌داد و با آنان حرف می‌زد و از ساقه‌ی آن داد می‌زد: بندگان من، من از شما راضی شدم پس راحت باشید.

و چون که نوبت عید قریه‌ی بزرگ آنان می‌رسید نزد درخت بزرگی که در آنجا بود جمع می‌شدند، بیشتر از مقداری که در سایر قریه‌ها جمع می‌شدند و قربانیهایش را افزونتر از سایر قریه‌ها ذبح می‌کردند و شیطان از داخل آن درخت حرف می‌زد و بلند سخن می‌گفت و بیشتر از سابق آنان را به تمنّا و آرزو می‌انداخت.

وقتی این مطلب ادامه پیدا کرد و طولانی شد خدای تعالی پیامبری از اولاد یهود فرزند یعقوب به سوی آنان فرستاد که مدّتی طولانی در میان آنان بود و آنان را به توحید دعوت می‌کرد و چون آن نبیّ دید که آنان در طغیان و سرکشی ادامه می‌دهند از خدا خواست درختانشان را خشک کند، پس درختانشان خشک شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۵

وقتی دیدند که درختانشان خشک شده دو گروه شدند، گروهی گفتند: این شخص خدایان شما را جادو کرد، و گروهی گفتند: خدایان شما وقتی دیدند این مرد روی مردم را از آنان برمی‌گرداند و شما غضبناک نمی‌شوید به خشم آمدند و اتّفاق نمودند که او را در نهر «رسّ» زیر درخت بزرگ دفن کنند، که او را زیر رود «رسّ» دفن کردند.

پس خدای تعالی آنان را اصحاب رسّ نامید چه آنان صاحبان قریه‌هایی بودند که بر رود رسّ واقع شده بود، یا از آن جهت اصحاب رسّ نامیده شده‌اند که پیامبرشان را زنده دفن کردند، پس خدای تعالی بر آنان غضب نمود و باد شدید سرخی بر آنان فرستاد که زمین در زیر آنان سنگ گوگردی بود که افروخته می‌شد، و ابر سیاهی بر آنان سایه افکند که بر روی آنان آتش می‌بارید و شعله می‌کشید، پس بدنهای آنان ذوب شد همانطور که سرب در آتش آب می‌شود «۱».

بعضی گفته‌اند: «رسّ» نهری است در ناحیه‌ی آذربایجان «۲».

روایت شده که جماعتی از زنان خدمت امام صادق علیه السّلام

---

(۱) الصّافی ج ۴ ص ۱۵ و عیون اخبار الرضا ج ۲ ص ۱۳۶ ح ۱

(۲) الصّافی ج ۴ ص ۱۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۶

رسیدند و یکی از زنان از سحق (نزدیکی زنان با زنان) سؤال کرد، پس امام فرمود: حدّ سحق حدّ زنا است، آن زن پرسید: آیا خداوند آن را در قرآن ذکر نکرده؟ امام فرمود: چرا، ذکر کرده است. پرسید:

کجا ذکر شده؟ امام فرمود: «هنّ اصحاب الرسّ».

و در خبر دیگری است: زنی با کنیزش خدمت ابی عبد اللّه علیه السّلام رسید و گفت: چه می‌گویی در باره‌ی زنان با زنان، یعنی مساحقه؟

امام فرمود: اینان در آتش‌اند تا آنجا که آن پرسنده گفت:

آیا این مطلب در کتاب خدا نیست؟ فرمود: چرا، سایل گفت:

کجاست این مطلب؟ امام فرمود: قول خدای تعالی: «وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ أَصْحابَ الرَّسِّ» که آن زنان همان زنان منسوب به رسّ هستند «۱».

و در خبر دیگری است: مساحقه‌ی زنان در زمان اصحاب رسّ بوده است «۲».

برخی گفته‌اند: رسّ اسم چاهی است که پیامبر خودشان را در آن چاه افکنده‌اند «۳».

و بعضی گفته‌اند که اصحاب رسّ صاحبان حیوانات بوده‌اند و آنان دارای چاهی بوده‌اند که بر روی آن چاه می‌نشسته‌اند و

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۶۸ و تفسیر القمی ج ۲ ص ۱۱۳

(۲) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰

(۳) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۷

بتها را عبادت می‌کرده‌اند، پس خداوند شعیب را به سوی آنان فرستاد که او را تکذیب کردند و در نتیجه چاه جوشید و آب بالا آمد و زمین آنان را فرو برد و هلاک شدند «۱».

و بعضی گفته‌اند: رسّ قریه‌ای است در یمامه که مردم آنجا پیامبر خود را کشتند و در نتیجه خداوند آنان را هلاک و نابود ساخت «۲».

بعضی گفته‌اند: رسّ چاهی در انطاکیه است، که اهل آنجا حبیب نجّار را کشتند، مردم آنجا به آن چاه نسبت داده شدند «۳».

وَ قُرُوناً لفظ «قرون» جمع «قرن» است، و لفظ «قرن» معانی متعدّدی دارد که در اینجا مناسب این است که به معنای امّت باشد امّتی که به هلاکت رسیده‌اند و هیچ یک از آنان باقی نمانده است، یا به معنای امّتی است که اهل یک زمان باشند، یا به معنای امّت بعد از امّت است.

بَیْنَ ذلِکَ بین این اقوام و ملّتها که ذکر شد، یعنی قوم نوح و عاد و ثمود و اصحاب رسّ و قوم موسی علیه السّلام.

کَثِیراً وَ کُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ برای هر یک از امّتهایی که هلاک شده‌اند حکایتهای متعدّدی از گذشتگان گفتیم که آنان را نسبت به خشم ما تهدید می‌کرد و به رحمت ما ترغیب

---

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰

(۲) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰

(۳) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۰ و تفسیر البیضاوی ج ۲ ص ۱۴۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۸

می‌نمود، چنانچه برای امّت تو مثالهای متعدّدی به همین منوال آوردیم.

وَ کُلًّا تَبَّرْنا تَتْبِیراً لفظ «التبّر» به معنای شکستن و هلاک کردن است مانند «تتبیر» وَ لَقَدْ أَتَوْا عَلَی الْقَرْیَةِ الَّتِی أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ مقصود قریه‌های قوم لوط است که سنگ‌باران شد.

أَ فَلَمْ یَکُونُوا یَرَوْنَها آیا آنان را نمی‌بینند تا عبرت بگیرند و در تنبیه و تهدید احتیاج به غیر آنان پیدا نکنند.

بَلْ بلکه آنان را دیدند، و لیکن کانُوا لا یَرْجُونَ نُشُوراً امید حشر و نشر نداشتند، چون اعتقاد به حشر نداشتند یا از رحمت خدا مأیوس بودند، پس معنای آیه این است که آنان امید حشر و نشر برای ثواب را ندارند.

وَ إِذا رَأَوْکَ إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلَّا هُزُواً لفظ «هزؤ» با ضمّه و سکون و «هزّؤ» با دو ضمّه مصدر «أهزء به» و «أهزء منه» مانند «منع» و «سمع» به معنای مسخره کردن است.

پس معنای آیه این است: هر گاه که تو را می‌بینند از باب مسخره و تحقیر کردن تو می‌گویند: أَ هذَا الَّذِی بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا این سخن کفّار جهت نهایت تحقیر و استهزاست چون آنان در کلامشان استفهام تعجّبی آوردند که دلالت بر این دارد که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۵۹

حال رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به جهت حقارتش با رسالت الهی منافات دارد و کلام را با اسم اشاره‌ی قریب آوردند که دلالت بر تحقیر دارد، جمله‌ی «بعث اللّه رسولا» را بر سبیل تسلیم گفتند، یعنی بعث و برانگیختن را صله‌ی موصول قرار دادند که دلالت بر تحقّق و تسلیم آن دارد با این که آنان رسالت پیامبر را انکار می‌کنند.

إِنْ کادَ لَیُضِلُّنا عَنْ آلِهَتِنا لفظ «ان» مخفّف از مثقله یا بنابر قولی نافیه است، یعنی می‌گویند این رسول از کثرت و زیادی دعوت و اصرار بر دعوت به سوی خدا، از کثرت احتیاج به چیزی که آن را بزعم خودش برهان می‌داند، از کثرت و فراوانی آنچه را که ظاهر می‌کند و آن را به زعم خودش معجزه می‌داند نزدیک است که ما را از توجّه به خدایان خود روی‌گردان کند.

لَوْ لا أَنْ صَبَرْنا عَلَیْها جواب لفظ «لو لا» به قرینه‌ی سابق محذوف است، یعنی اگر صبر و استواری ما بر پرستش خدایان خویش نبود نزدیک بود که ما را گمراه کند.

پس این جمله بمنزله‌ی قید: «ان کان لیضلّنا» است و به زودی وَ سَوْفَ یَعْلَمُونَ حِینَ یَرَوْنَ الْعَذابَ و به زودی در حال احتضار، یا در برزخ، یا در روز قیامت خواهند دانست:

مَنْ أَضَلُّ سَبِیلًا چه کسی و کدام یک از تو و از آنان گمراه‌ترست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۰

چون قول خدای تعالی إِنْ کادَ لَیُضِلُّنا عَنْ آلِهَتِنا دلالت بر این دارد که رسول خدا گمراه است و می‌خواهد مردم را نیز گمراه کند لذا خدای تعالی فرمود: به زودی خواهند فهمید که چه کسی گمراه‌ترست.

أَ رَأَیْتَ خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که آیا دیدی؟ چه مقصود از رؤیت دیدن با چشمان باشد یا مشاهده‌ی قلبی، یا خطاب عامّ است که آیا شما به چشم یا به دل ندیده‌اید؟

مَنِ اتَّخَذَ آن کسی را که، لفظ «من» موصوله و مفعول «رأیت» یا استفهامیّه و مفعول است که معلّق از عامل است.

إِلهَهُ هَواهُ هوی و هوس او خدای اوست مفعول دوّم را جهت اهتمام به آن مقدّم انداخت.

لفظ «هوی» به حالت قصر محبّت و عشق در خیر و شرّ است، همچنین است لفظ «مهوی» و لیکن هر گاه به انسان یا به نفس انسان نسبت داده شود هوای در شرّ نسبت به انسانیت متبادر می‌شود و «اله» کسی است که انسان او را عبادت می‌کند.

یعنی در اوامر و نواهی وی را اطاعت می‌کند، و غایت و هدف حرکات و سکنات خودش را که آن را عبادت می‌نامد رضای او قرار می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۱

و چون انسان مادامی که نسبت به خدا و شیطان همانند مدارک نسبت به نفس دارای دو وجه نباشد که یک وجه به سوی نفسش و وجه دیگر به سوی عقلش می‌باشد که وجه نفسانی او را به خواسته‌های نفس امر کند که در آن هلاک و گمراهی او است و وجه عقلانی او به خواسته‌های عقل امر می‌کند، که آن خواسته‌ها مورد رضایت خدا و مورد امر خداست.

به عبارت دیگر مادام که انسان از حکم نفسش خارج نشود و در پیروی رحمان یا شیطان متمکّن نگردد و دو حاکم بر او حکومت می‌کنند، حاکم الهی عقلانی و حاکم شیطانی نفسانی که این زاجر و مانع است و دیگری فریب دهنده و اغواکننده.

پس اگر شیطان را در اغوا و فریبش تبعیّت نمود، در هوی و اراده و خواسته‌های نفس پیرو نفس گردید در محکوم شدن به حکم شیطان و نفس به تدریج پیش می‌رود تا آنجا که در این معنا متمکّن می‌گردد و دیگر مدخل و مخرجی برای عقل و ملایکه و رحمان باقی نمی‌ماند، حکم خدا را به توسّط ملایکه و عقل نمی‌پذیرد، آنچه را که عقل به آن راضی است دوست ندارد و آن را نمی‌طلبد، بلکه مطیع امر شیطان می‌شود که او را امر به طلب خواسته‌های نفس می‌کند و مطیع خواسته‌های نفس می‌شود که آنان را جذب و تحصیل نماید که آن امر تکوینی همان خواسته‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۲

است و مطیع اراده‌ها می‌شود که آن را تسخیر نماید و آن امر اراده است.

بنابر این نخست شیطان معبود او قرار می‌گیرد، چنانچه خدای تعالی در حکایت قول ملایکه فرمود: بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ بلکه جنّ را عبادت می‌کردند، بیشترشان به جنّ ایمان دارند ولی خودشان نمی‌دانند، بلکه گمان می‌کنند خدا را عبادت می‌کنند، سپس در مرحله‌ی دوّم معشوقها و خواسته‌ها معبود آنان قرار می‌گیرند و در مرحله‌ی سوّم هواها و اراده‌ها.

و چه خوب گفته شده است:

ای هواهای تو خدا انگیز زین خداهای تو خدا بیزار

أَ فَأَنْتَ تَکُونُ عَلَیْهِ وَکِیلًا آیا تو وکیل بر نفس آنان هستی تا از پیروی هوای نفس و گوش نکردن سخنان تو اندوهناک شوی و

سينه‌ات به تنگ آيد.

و لفظ «و كيل» بر وزن فعيل به معناى مفعول است، «و كل إليه الأمر» يعنى كار را به او تسليم كرد و به او واگذارد و متعدّى شدن آن با لفظ «على» به جهت تضمين مثل معناى رقيب و نگهبان است.

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ آيا تو گمان

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۳

مى‌كنى كه بيشترشان كه در مقام تقليد هستند مى‌شنوند أَوْ يَعْقِلُونَ يا در مقام تحقيق انديشه و تعقّل مى‌كنند، كه شنيدن و استماع اوّل مقام علم است كه آن مقام تقليد است، تعقّل و انديشه آخر مقام تقليد است كه همان مقام تحقيق و تحقّق است و به اين دو مرحله خداى تعالى اشاره كرده آنجا كه فرمود: إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ «۱» إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ آنان در عدم تدبّر و انديشه و عدم تذكّر مقصود از تخاطب و اين كه محكوم بحكم شهوت و غضب خويش هستند بدون اين كه مانعى از خودشان داشته باشند كه رادع و جلوگير آنان باشد جز مانند حيوانات نيستند.

بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا بلكه آنان از حيوانات گمراه‌ترند، زيرا كه حيوانات فطرتا پيرو شهوتها و غضبها آفريده شده‌اند و از راه فطرى خودشان منحرف نشده و گمراه نگشته‌اند و گمراهى حيوانات نسبت به انسان و راه انسان است، در حالى كه انسان فطرتا در جهت سلوك و رفتن به سوى خدا آفريده شده و فطرت انسان خواهان خروج از همه‌ى تعيّنات و لحوق به عالم اطلاق است.

پس آنگاه كه از اين سير و لحوق روى برمى‌گرداند و در

---

(۱) سوره‌ى ۵۰ ق آيه‌ى ۳۷ [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۴

بعضى از مراتب چهارپايان يا درندگان يا شياطين مى‌ايستد از راه مخصوصى خودش گمراه گشته و از هر گمراهى گمراه‌تر مى‌شود.

زيرا كه گمراهى هر گمراهى جز انسان و جنّ نسبت به طريق انسانيّت سنجيده مى‌شود كه از غير انسان توقّع سير بر راه انسانيّت نمى‌رود، بر خلاف گمراهى انسان كه نسبت به طريق و راه خودش كه توقّع مى‌شود انسان بر آن راه باشد.

آيات ۴۵- ۷۷

[سوره الفرقان (۲۵): آيات ۴۵ تا ۷۷] ..... ص : ۴۶۴

اشاره

أَ لَمْ تَرَ إِلى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَ لَوْ شاءَ لَجَعَلَهُ ساكِناً ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا (۴۵) ثُمَّ قَبَضْناهُ إِلَيْنا قَبْضاً يَسِيراً (۴۶) وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِباساً وَ النَّوْمَ سُباتاً وَ جَعَلَ النَّهارَ نُشُوراً (۴۷) وَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً طَهُوراً (۴۸) لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنا أَنْعاماً وَ أَناسِيَّ كَثِيراً (۴۹)

وَ لَقَدْ صَرَّفْناهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُوراً (۵۰) وَ لَوْ شِئْنا لَبَعَثْنا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيراً (۵۱) فَلا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً كَبِيراً (۵۲) وَ هُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُما بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً (۵۳) وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً وَ كانَ رَبُّكَ قَدِيراً (۵۴)

وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَنْفَعُهُمْ وَ لا يَضُرُّهُمْ وَ كانَ الْكافِرُ عَلى رَبِّهِ ظَهِيراً (۵۵) وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِيراً (۵۶) قُلْ ما

أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلاَّ مَنْ شاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلاً (۵۷) وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوتُ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَ كَفى بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِيراً (۵۸) الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمنُ فَسْئَلْ بِهِ خَبِيراً (۵۹)

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا وَ زادَهُمْ نُفُوراً (۶۰) تَبارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّماءِ بُرُوجاً وَ جَعَلَ فِيها سِراجاً وَ قَمَراً مُنِيراً (۶۱) وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرادَ شُكُوراً (۶۲) وَ عِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً (۶۳) وَ الَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِياماً (۶۴)

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذابَها كانَ غَراماً (۶۵) إِنَّها ساءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً (۶۶) وَ الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كانَ بَيْنَ ذلِكَ قَواماً (۶۷) وَ الَّذِينَ لا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ وَ لا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ لا يَزْنُونَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ يَلْقَ أَثاماً (۶۸) يُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ يَخْلُدْ فِيهِ مُهاناً (۶۹)

إِلاَّ مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلاً صالِحاً فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۷۰) وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتاباً (۷۱) وَ الَّذِينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراماً (۷۲) وَ الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْها صُمًّا وَ عُمْياناً (۷۳) وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا هَبْ لَنا مِنْ أَزْواجِنا وَ ذُرِّيَّاتِنا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِينَ إِماماً (۷۴)

أُولئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِما صَبَرُوا وَ يُلَقَّوْنَ فِيها تَحِيَّةً وَ سَلاماً (۷۵) خالِدِينَ فِيها حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً (۷۶) قُلْ ما يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْ لا دُعاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزاماً (۷۷)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۷

ترجمه: ..... ص : ۴۶۷

آيا نينديشيده‌اى كه پروردگارت چگونه سايه را مى‌گسترد- و اگر مى‌خواست آن را ساكن مى‌گرداند- سپس خورشيد را نمايانگر آن مى‌گردانيم.

سپس آن را اندك اندك به سوى خود باز مى‌گيريم.

و او كسى است كه شب را براى شما پرده پوش و خواب را آرامبخش گرداند و روز را مايه‌ى جنب و جوش ساخت.

و او كسى است كه بادها را پيشاپيش [باران] رحمتش مژده‌بخش مى‌فرستد و از آسمان، آبى بس پاكيزه فرو فرستاديم.

تا بدان سرزمينى پژمرده را زنده گردانيم و آن را به چارپايان و مردمان بسيارى از آنان كه آفريده‌ايمشان مى‌نوشانيم.

و به راستى كه آن را گونه گونه برايشان بيان داشتيم تا پند گيرند و بيشترينه‌ى مردم، جز ناسپاسى نخواستند.

و اگر مى‌خواستيم در هر شهرى [پيامبر] هشدار دهنده‌اى برمى‌انگيختيم.

پس، از كافران اطاعت مكن و با آنان به سختى جهاد كن.

و او كسى است كه دو دريا را به هم آميخت. اين يك شيرين و خوشگوار، و اين يك شور و تلخ.

و در ميان آن دو برزخ و حايلى استوار قرار داد.

و او كسى است كه از آب، انسانى آفريد، و او را داراى پيوند نسبى و سببى گردانيد و پروردگار تو تواناست.

و به جاى خداوند چيزى را مى‌پرستند كه نه سودى برايشان دارد و نه زيانى و كافر بر مخالفت پروردگارش پشتيبان [طاغوت] است.

و ما تو را جز مژده‌رسان و هشداردهنده نفرستاديم.

بگو براى آن از شما مزدى نمى‌طلبم، مگر اين كه كسى بخواهد كه به سوى پروردگارش راه برد.

و بر [خداوند] زنده‌اى كه نمى‌ميرد توكل كن و شاكرانه او را تسبيح گوى و او به گناهان بندگانش بس آگاه است.

همان كسى كه آسمانها و زمين و ما بين آنان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۸

را در شش روز آفرید، سپس بر عرش استیلا یافت [اوست] خداوند رحمان، پس در باره‌اش از [فردی] آگاه بپرس.

و چون به آنان گفته شود به خداوند رحمان سجده برید، گویند رحمان دیگر کیست، آیا به چیزی که تو به ما می‌فرمایی سجده بریم؟ و بر رمیدگیشان می‌افزاید.

بزرگا کسی که در آسمان برجهایی آفریده است و در آنان چراغی و ماهی تابان قرار داده است.

و او کسی است که شب و روز را پیاپی‌اند همدیگر آفرید، تا هر که خواهد پند گیرد و سپاس گزارد.

و بندگان خدای رحمان کسانی‌اند که روی زمین فروتنانه راه می‌روند، و چون نادانان ایشان را مخالف سازند، سلیمانانه پاسخ دهند.

و کسانی که برای پروردگارشان به سجده و قیام شب‌زنده‌داری کنند.

و کسانی که گویند پروردگارا از ما عذاب جهنّم برگردان، چرا که عذاب آن سخت و سنگین است.

آن بد جایگاه و منزلگاهی است.

و کسانی که چون انفاق کنند، اسراف نکرده و بخل نمی‌ورزند و در میان این دو اعتدالی هست.

و کسانی که در جنب خداوند خدای دیگر را نمی‌پرستند و هیچ کس را که خداوند [کشتنش را] حرام داشته، جز به حقّ نمی‌کشند، زنا نمی‌کنند و هر کس چنین کند [عقوبت] گناه را خواهد دید.

در روز قیامت عذابش دو چندان شود و به خواری و زاری جاودانه در آن [عذاب] بماند،

- مگر کسی که توبه کند و ایمان ورزد و عملی شایسته پیشه کند، که اینان کسانی هستند که خداوند سیّئاتشان را به حسنات بدل می‌کند و خداوند آمرزگار مهربان است.

و هر کس توبه کند و عمل صالح پیشه کند، حقّا که به درگاه خداوند چنانکه باید و شاید توبه کرده است.

و نیز کسانی که در مجلس باطل حضور نیابند و چون بر امری لغو برخوردند کریمانه بگذرند.

و کسانی که چون آیات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۶۹

پروردگارشان را فرا یادشان دهند، هنگام شنیدن آن ناشنواوار و نابیناوار برخورد نکنند.

و کسانی که گویند پروردگارا به ما از همسرانمان و زاد و ولدمان مایه‌ی روشنی چشم ببخش و ما را پیشوای پرهیزکاران قرار ده.

اینانند که غرفه [های بهشتی] را به خاطر صبری که [در شداید] ورزیده‌اند، نصیب می‌برند و در آنجا با تحیّت و سلام رو به رو می‌شوند.

جاودانه در آنند، چه نیکو جایگاه و منزلگاهی است.

بگو اگر دعایتان نباشد، پروردگار من اعتنایی ندارد و به راستی که [حقایق را] دروغ انگاشته‌اند و زودا که [عذابشان] گریبانگیر شود.

تفسیر ..... ص : ۴۶۹

اشاره

أ لَمْ تَرَ آیا پروردگارت را نمی‌بینی که چگونه سایه را گسترش داده؟ خطاب در اینجا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، زیرا او است که اهل این رؤیت و دیدن است و سزاوار است که بر ترک این رؤیت سرزنش شود و ثبوت این رؤیت برای او تأکید گردد، یا خطاب عامّ است، چه غیر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز شایسته است که ربّ را ببیند و بر ترک رؤیت سرزنش شود.

إِلی رَبِّکَ مقصود ربّ مضاف و آن ربّ او در ولایت است، و گستردن سایه عبارت است از صورت مثالی او که هر گاه قبول کننده‌ی ولایت متمکّن در اتّصال به آن صورت باشد گستردگی و وسعت احاطه‌ی آن صورت و تصرّف او را در ماسوای خودش می‌بیند و متوقف بر گذشت زمان یا قطع مکان و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۰

نقل از مقامی نیست.

و ممکن است مقصود پروردگار مطلق تو باشد، و گستردن سایه از جانب او عبارت از وسعت و گستردگی مفعولات و کارهای انجام شده‌ی او و کثرت مقدورات او، منتهی شدن آن سایه به ملکوت سفلی و عالم جنّ و شیاطین باشد، یا مقصود از سایه کسی باشد که از انانیّتش خارج شده و با حیات دادن خدا زنده گشته و به سبب بقای خدا باقی مانده است، آنان انبیا و اولیا هستند، که آنان نسبت به خدا مانند سایه نسبت به شاخص هستند از آن جهت که انانیّت و استقلال و بقایی از خودشان ندارند.

چنانچه گفته شده:

سایه‌ی یزدان بود بنده‌ی خدا مرده‌ی این عالم و زنده‌ی خدا

کیف مدّ الظلّ نقش اولیاست کاو دلیل نور خورشید خداست

دامن او گیر زوتر بیگمان تا رهی از آفت آخر زمان

اندر این وادی مرو بی این دلیل لا احبّ الآفلین گو چون خلیل

کَیْفَ مَدَّ الظِّلَّ بعضی طبق ظاهر تنزیل چنین معنا کرده‌اند: آیا به کار پروردگارت نگاه نمی‌کنی؟ بعضی گفته‌اند: آیا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۱

نمی‌دانی؟

و بعضی این کلام را مبنی بر قلب و تقدیر می‌دانند، که تقدیر آن چنین است: «ا لم تر إلی الظل کیف مده ربک» یعنی آیا به سایه نگاه نمی‌کنی که چگونه پروردگارت آن را گسترانید؟

بعضی گفته‌اند: مقصود از ظلّ بین الطّلوعین است که آن سایه‌ای است کشیده شده و مقطوع نیست و بعضی ظلّ را ما بین غروب آفتاب تا طلوع آن می‌دانند.

وَ لَوْ شاءَ لَجَعَلَهُ ساکِناً اگر خداوند می‌خواست سایه را نمی‌گسترانید و آن را در جهت گسترانیدن حرکت نمی‌داد، یا آن را ساکن قرار می‌داد از سکونت به معنای اقامت، چه اگر خداوند می‌خواست آفتاب را ظاهر نمی‌کرد تا سایه دایمی می‌شد یا اوضاع و حالتهای خورشید تبدیل و تغییر پیدا نمی‌کرد و تا سایه نیز در یک حالت باقی می‌ماند، یا فانی و از بین رفته را به بقاء برنمی‌گشت یا آنچه که به بقا برمی‌گشت به حضور او نمی‌رفت و در نتیجه در همه‌ی ادوار عالم یک نبیّ و یک ولیّ می‌بود، یا مکوّنات و موجودات را از قوا به فعلیّت خارج نمی‌ساخت یا وجود را از عالم ارواح به عالم اکوان نازل نمی‌کرد.

ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَیْهِ دَلِیلًا اگر می‌خواست آفتاب را بر سایه دلیل قرار می‌داد و لیکن خدا نخواسته چنین کند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۲

زیرا که سایه با همه‌ی معانی و بطونش دلالت بر آفتاب می‌کند.

یا معنای آیه این است که خداوند اگر می‌خواست آفتاب را دلیل بر سایه قرار می‌داد و لیکن خداوند این معنا را اراده کرد و

خواست و آفتاب را دلیل بر سایه قرار دهد برای کسی که از دیدن افعال خدا ترقّی کرده و بالا رود و ذات او را در مظاهر جمالش مشاهده کند.

یا معنای آیه این است: آیا نمی‌بینی چگونه سایه را گسترانید؟ و سپس چگونه آفتاب را دلیل سایه قرار داد برای کسی که این چنین باشد؟

بنابر این دو معنای، آوردن لفظ «ثمّ» با این که آفتاب از همان اوّل و ابتدای امر مدلول سایه است برای اشعار به این است که دلالت آفتاب بر سایه پس از مشاهده‌ی فعل خدا در خیلی از افعال با تأخیر صورت می گیرد، چنانچه التفات از غیبت به تکلّم برای اشاره به این است که دلالت آفتاب بر مصنوعات خدا محقّق نمی‌شود مگر بعد از حاصل شدن مقام حضور.

ثُمَّ قَبَضْناهُ پس از گسترانیدن آنان را بهم آورد.

إِلَيْنا قَبْضاً يَسِيراً لفظ «إلينا» همانند تصریح به این مطلب است که مقصود از «ظلّ» انبیا و اولیا علیهم السّلام و همه‌ی موجودات است و قبض کردن سایه آفتاب و بازگردانیدن آن بعد از گسترانیدن محسوس است.

قبض انبیا، اولیا و همه‌ی مخلوقات نیز محسوس است،

زیرا ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۳

همه‌ی موجودات از ابتدای خلقتشان که همان گستردن سایه است همیشه در حال خروج از قوّه به فعلیّت‌هاست و در حال طرح نقایص و اعدام.

این خروج و طرح همان قبض پروردگار است که آنان را به سوی خودش به هم آورد و لفظ «یسیر» اشاره به تدریج در قبض است.

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِباساً این جمله عطف «أَ لَمْ تَرَ إِلى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ» است به اعتبار معنا، چه این جمله به معنای این است: «هو الّذی مدّ الظلّ» او است که سایه را گسترانید.

و مقصود از لباس جامه است، زیرا که تاریکی شب که اشخاص را از نظرها می‌پوشاند شبیه به لباسی است که بدن را از نظرها می‌پوشاند، یا مقصود اختلاط است، که شب سبب اختلاط قوا و آثار آنان است، یا مقصود اجتماع در مقابل انتشار در روز است، که شب وقت اجتماع اشخاص در خانه‌ها و اجتماع قوا و ارواح در باطن است.

وَ النَّوْمَ سُباتاً یعنی خواب را سبب قطع از دنیا و کارهای آن، یا سبب راحتی یا نوم قرار داده است.

وَ جَعَلَ النَّهارَ نُشُوراً و روز را سبب نشر و انتشار قرار داد، و چون مقام مقام امتنان و منّت گذاردن به تعداد نعمتها و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۴

تکرار نعمتها است، و بسط کلام و تفصیل در این موارد مطلوب است لفظ «جعل» را در اینجا تکرار کرد و چون نوم از نعمتهای شب است و گویی که نعمت مستقلّی نیست در اینجا لفظ «جعل» را تکرار نکرد.

وَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ او همان کسی است که بادها را جهت بشارتی از رحمت خویش فرستاد.

زیرا بادهای صوری در وقت زمستان و بهار ابرها را حرکت می‌دهد و سبب باریدن باران می‌شود و اطلاق رحمت بر باران در بین عرب و عجم شایع است و بادهای غصّه‌ها، ترسها، مرضها، گرفتگی‌ها، بلاها و سایر چیزهایی که با انسان سازگار نیست به ضدّ آن بشارت می‌دهند.

چون با عسر و سختی دو آسانی و یسر است، و در سوره‌ی اعراف اختلاف قرائت در «بشرا» و غیر آن گذشت.

وَ أَنْزَلْنا چون امتحانات الهی موجب ترقّی سالک از مقام غیبت به مقام حضور است، امتحان در غیاب صورت می گیرد «أرسل الرّیاح» را به صورت غیبت آورد و «انزلنا» را به صورت التفات از غیبت به حضور ذکر کرد.

مِنَ السَّماءِ مقصود از آسمان در اینجا ابر یا جهت بلندی و بالایی بعد از ارسال باد است که نزول باران را مژده می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۵

ماءً طَهُوراً چون آب خودش طاهر است، غیر خودش را از آلودگیها ناپاکیها پاک و طاهر می‌کند و لفظ «طهور» که مبالغه‌ی در «طاهر» است آورد.

و مبالغه‌ی در طهارت آن است که چیزی از شدّت طهارتش موجب طهارت و پاکی مجاور خودش گردد و توصیف جنس آب به لفظ «طهور» دلالت می‌کند بر این که آب مادامی که از حدّ اطلاق این اسم خارج نشود.

و مضاف و مغلوب وصف غیر خودش نگردد این وصف طهور از آن سلب نمی‌شود، آب کم باشد یا زیاد، بر متنجّس وارد شود یا متنجّس بر آن وارد شود، یا غساله با آن ملاقات کند یا غیر غساله، چنانچه بعضی از فقها (رضوان اللّه علیهم) به این مطلب فتوی داده‌اند و لیکن احتیاط طریق رشاد است، مخصوصا در شهرهایی که آب در آنان زیاد است و منجرّ به عسرت، سختی، تبذیر و اسراف گردد.

لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً که با آن باران سرزمین مرده را زنده گردانیم مرگ شهرها و بلادها به این است که رگهای زمین و دانه‌هایش از هیجان و حرکت و نموّ باز ایستند، فعالیت حیاتی و تخمیر و آبرسانی و غیره انجام نشود چه حیات و زنده شدن شهرها به هیجان و روییدن و نموّ است.

وَ نُسْقِيَهُ و با آب طهور سیراب سازیم مِمَّا خَلَقْنا ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۶

بعضی از آنچه را که آفریدیم.

أَنْعاماً از چهارپایان لفظ «أنعاما» مفعول «نسقیه» و «ممّا خلقنا» حال مقدّم است، یا «ممّا خلقنا» مفعول «نسقیه» بنابر این که «من» تبعیض اسم یا جانشین اسم باشد و لفظ «انعاما» بدل یا حال از «من» است.

وَ أَناسِيَّ و انسانها لفظ «أناسیّ» جمع «انسیّ» به معنای انسان است، یا جمع انسان است که نون آن ساقط شده و عوض از آن یا آورده شده، یا نون تبدیل به یاء شده است.

كَثِيراً لفظ «کثیر» برای جمع گاهی به صورت مفرد و گاهی مطابق موصوف آورده می‌شود و لفظ «انعام» به صورت نکره آورده شد و خصوص انعام را از بین حیوانات ذکر نمود.

زیرا که خیلی از حیوانات از نهرها آب می‌خورند، خیلی از حیوانات از آب غنی و بی‌نیازند و بعضی از حیوانات آب را در مسافتهای دور طلب می‌کنند و لفظ «اناسیّ» نیز به همین جهت به صورت نکره آمده است.

احیای زمین و آب خوردن حیوانات را بر آب خوردن و سیراب شدن انسان مقدّم انداخت، چون احیای زمین و آب نوشی حیوانات جز به خاطر انسان نیست، عمده‌ی منافع انسان و اسباب زندگی و تعیّش او منوط به آن دو است، پس اهمیّت دادن به آن دو در مقام شمارش نعمتها بیشتر از آب خوردن و سیراب گشتن انسان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۷

وَ لَقَدْ صَرَّفْناهُ بَيْنَهُمْ امر ولایت علی علیه السّلام را در بین مردم گردانیدیم، چون آنچه که به‌طور مطلق معهود است و از هر قول و خطابی منظور است همان ولایت علی علیه السّلام است، یا مقصود این است که شمارش و تعداد نعمتها را در قرآن، سایر کتب و بر زبان جانشینان گردانیدیم، یا باران را در شهرها، صحراها، دریاها و در اوقات و اوصاف متغیّر ساختیم، بدین گونه که آن را به صورت باران درشت قطره، یا به صورت باران نم‌نم و ریز ریز، به صورت تگرگ و برف، پشت سر هم و متناوب درآوردیم.

لِيَذَّكَّرُوا تا متذکّر این مطلب گردند و اقرار به مبدأ و معاد کنند.

فَأَبى أَكْثَرُ النَّاسِ امّا بیشتر مردم از این کار خودداری و امتناع نمودند و آخرت را فراموش کردند و جز به حیات دنیوی نگرویدند.

إِلَّا كُفُوراً جز این که به ولایت یا به نعمتهایی که شمارش شد کفران ورزیدند و کفران آنان از جهت انعام ما بود، یا به نعمت باران

و نعمت دادن ما کافر شدند.

از ابی جعفر علیه السّلام آمده است که فرمود: پس بیشتر مردم از امّت تو، از ولایت علی علیه السّلام خودداری کردند و جز کفران قبول نکردند «۱».

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۶۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۸

وَ لَوْ شِئْنا لَبَعَثْنا فِی کُلِّ قَرْیَةٍ نَذِیراً و اگر ما می‌خواستیم در هر قریه یک نذیر (ترساننده از بدیها و نافرمانیها) مبعوث می‌کردیم و لیکن ما چنین نخواستیم، چون در خور حکمت ما نبود.

زیرا که توحید رسول صلّی اللّه علیه و آله و یکی بودن آن بزرگداشت شأن رسول و توحید جهت توجّه خلق است و در این توحید اصلاح و تکمیل آنان محقّق می‌شود.

فَلا تُطِعِ الْکافِرِینَ پس از کافرین (به خدا یا به تو یا به ولایت در اراده) و هواهای آنان اطاعت نکن.

وَ جاهِدْهُمْ بِهِ جِهاداً کَبِیراً به علّت بی‌توجّهی به قرآن یا ترک اطاعت‌شان یا به سبب ناپذیرایی علی علیه السّلام، با آنان جهاد کن، آن هم جهادی بزرگ.

وَ هُوَ الَّذِی مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ او خدایی است که دو دریا شیرین و تلخ را رها کرد و آزاد گذاشت و با هم درآمیخت.

هذا عَذْبٌ فُراتٌ یکی را به نهایت شیرینی قرار داد، چه خوردنی و نوشیدنی عذب عبارت از گوارایی آن دو است و «فرات» یعنی آخرین حدّ شیرینی و گوارا بودن است.

وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ و آن دیگری بی‌نهایت شور، زیرا ملح یعنی شور که ضدّ شیرینی است و اجاج آخرین حدّ شوری است.

وَ جَعَلَ بَیْنَهُما بَرْزَخاً و از قدرت خویش بین آن دو

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۷۹

دریا حاجز و مانع گذاشت، این معنا بر حسب تنزیل است.

و امّا بر حسب تأویل حاجز از عالمی است غیر از آن دو عالم و از چیزی است غیر از دو دریا.

وَ حِجْراً لفظ «حجر» با حرکات سه‌گانه به معنای منع است که در مانع و حرام نیز استعمال می‌شود.

مَحْجُوراً این لفظ برای تأکید «حجر» است مانند «ظلّ ظلیل».

بعضی گفته‌اند: آن مانند آب دجله است که داخل دریا می‌شود و دریا را می‌شکافد، هیچکدام طعم دیگری را تغییر نمی‌دهد.

و بعضی گفته‌اند: آن مانند نهرهای بزرگ است که خداوند بین آن نهرها و بین دریاهای بزرگ برزخی از زمین قرار داده که مانع از اختلاط آبهاست.

یا مقصود از دو دریا دریای فاعلیّت است که عین ذات فاعل است، دریای قابلیّت که عین ذات قابل و مقصود از برزخ صورتهایی است که به وجهی از جهت قابل منطبع می‌شود و به وجهی از جهت فاعل، آن برزخ است که مانع از اختلاط فاعلیّت به قابلیّت و آلوده شدن فاعلیّت با قابلیّت می‌شود و از نابودی و هلاک قابلیّت به سبب فاعلیّت جلوگیری می‌کند.

یا مقصود دو دریای عالم ارواح مجرّد صرف و عالم اجسام

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۰

مادّی می‌باشد و برزخ نیز عالم برزخ و عالم مثال که از فنای اجسام به سبب ارواح و اختلاط ارواح با اجسام مانع می‌شود یا مقصود از دو دریا یا عالم اجسام مادّی و عالم مثال و مافوق آن است.

و مقصود از برزخ عالم برزخ است که از آن به هور قولیا تعبیر می‌شود، یا مقصود دو دریای ملکوتی سفلی و علوی است، برزخ عالم اجسام است که از ظهور یکی بر دیگری مانع می‌شود، چه اگر یکی بر دیگری ظاهر شود ملکوت سفلی فانی و نابود می‌شود.

یا مقصود دو دریای عالم اجسام و عالم مثال است و مقصود از برزخ عالم نفوس حیوانی است.

همه‌ی این معانی همانطور که در عالم کبیر جاری است در عالم صغیر نیز جاری می‌شود.

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ از آب دو دریا که آنچه مناسب ذکر آن در ذیل دو دریا است که لام «الماء» برای عهد باشد، یعنی عوض از مضاف الیه باشد.

یا مقصود خلق از نطفه است که انسان از نطفه آفریده شده که آن مخلوطی از دو طینت سجّینی (گل آگینی) و علیّینی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۱

(برین جایگاهی) است که آن دو از دو دریا هستند. «۱»

بَشَراً بشر انسان است مذکّر باشد یا مؤنّث، مفرد باشد یا غیر مفرد، گاهی تثنیه و جمع بسته می‌شود و لکن اطلاق بشر بر انسان به اعتبار جسمانیّت او است که به سبب روحانیّتش زنده است.

فَجَعَلَهُ پس از آن که او را خلق کرد نَسَباً منسوب به خودش قرار داد، یا صاحب نسب قرار داد و نسب مطلق خویش یا خویشی از جانب پدر است.

وَ صِهْراً و او را به سبب نسبت و در صورت دامادی، خویشاوند قرار داد چه صهر مطلق خویشاوندی یا خویشی به سبب مصاهره و دامادی است که همین معنا مقصود است، چنانچه مقصود از نسب انتساب به توالد است.

در خبر وارد شده است که مقصود از بشر آدم علیه السّلام و حوّاء علیها السّلام که خداوند آن دو را از آب خلق کرد، بدین گونه که آب را جزو مادّه‌ی آن دو قرار داد، یا آن دو را از امتزاج آب شیرین و شور خلق نمود، حوّاء را از دنده‌ی چپ آدم آفرید که هر دو صاحب نسب شدند و خدا حوّاء را به آدم تزویج کرد و هر دو صاحب صهر شدند «۲».

---

(۱) مولانا می‌فرماید:

ذرّه ذرّه آب شیرین و آب شور تا قیامت می‌رود تا نفخ صور

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۶۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۲

در اخبار متعددی آمده است که مقصود از بشر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی است و خداوند آبی را زیر عرش آفرید مثل قبل از آن که آدم را خلق کند، او را در لؤلؤ سبز در زیر پوشش علمش اسکان داد تا آن که آدم را خلق کرد.

وقتی آدم را آفرید آن آب را از لؤلؤ به صلب آدم منتقل نمود و این امر ادامه یافت تا آن که آن را در صلب عبد المطّلب قرار داد و سپس آن را به دو نصف کرد که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی از آن دو نصف هستند، پس آن دو صاحب دو نسبت شدند (نسبت نبوّت و نسبت ولایت) و علی با فاطمه علیها السّلام ازدواج نمود و هر دو صهر گشتند و این آیه در باره‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی و فاطمه و حسن و حسین است و بشر آنان هستند که خداوند آنان را صاحب نسبت و صهر قرار داده است «۱».

وَ کانَ رَبُّکَ قَدِیراً پروردگار تو بر خلق بشر از آب و نسب و صهر قرار دادن او تواناست.

وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَنْفَعُهُمْ وَ لا یَضُرُّهُمْ مشرکین و کافرین یا آنان که در زیر پرده‌های اجسام محجوب گشته‌اند، یا غافلها یا منکرین ولایت (این معنا بهتر است) جز خدا چیزی را که نفعی به حال آنان ندارد عبادت می‌کنند

---

(۱) البرهان ج ۳ ص ۱۷۰ و امالی الشیخ الطوسی ج ۱ ص ۳۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۳

مانند درختان و سنگها و ستارگان و بتها و جن و شیاطین و هواها و خواسته‌ها و رؤسای گمراهی‌ها.

وَ کانَ الْکافِرُ جمله‌ی «و کان الکافر» عطف در معنای اضراب و استدراک است، گویا که گفته است: «بل کانوا» و لیکن اسم ظاهر به جای ضمیر آورده تا تصریح به ذمّ و سرزنش آنان به کفر باشد، ضمن این که تعلیل حکم نیز می‌باشد.

و مقصود از کافر یکی از صنفهایی است که ذکر شده، زیرا همه‌ی آنان اصناف عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً بر پروردگارشان پشت می‌کنند.

زیرا پروردگار کافر ظاهر نمی‌شود مگر با فطرت انسانی که همان ولایت تکوینی یا لطیفه‌ی عقلانی است و آن فطرت مظهر ربّ در ولایت و مظهر ربّ مطلق است.

و کافر به هر معنا که باشد ستر کننده و پنهان‌کننده‌ی آن لطیفه است و هر کس که آن لطیفه را پنهان کرده و بپوشاند آن را به پشت سرش انداخته و کمک به شیطان کرده است که آن فطرت و لطیفه را در همه‌ی کارهایش تضعیف نماید اعم از آن‌که آن کارها به صورت عبادات باشد یا نباشد.

زیرا که ساتر آن لطیفه در کارهایش متوجّه غیر آن می‌شود، هر فعلی که از او صادر شود خروج از قوّه به فعلیّت است و خروج از قوّه به فعلیّت اگر با توجّه به آن (لطیفه) نباشد صاحب آن با آن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۴

کار از آن (لطیفه) دور می‌شود تا جایی که آن (لطیفه) از او منقطع شده و موجب ارتداد فطری می‌شود که هیچ امید خیری از او نیست و توبه‌اش (هم) پذیرفته نمی‌شود.

در اخبار اشاره شده که مقصود از کافر مخالف ولایت و کسی است که به ربّ خود که علی علیه السّلام باشد کافر شده است «۱».

و بعضی گفته‌اند: مقصود از کافر ابو جهل و مقصود از پروردگارش محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

و این معنا منافاتی با تعمیم ندارد چنانچه وجه آن را دانستی.

وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِیراً دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و رفع حرج از اوست، گویا که دل رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از کفر و پشت کردن آنان به تنگ آمده و از این که نمی‌توانست آنان را از کفرشان تغییر دهد به سختی و حرج افتاد.

قُلْ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله جهت دلداری خودت و ترک کردن کفّار و اتمام حجّت بر آنان بگو:

ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ من بر ارسال یا بر تبشیر و انذار مزدی طلب نمی‌کنم.

مِنْ أَجْرٍ اجرتی نمی‌خواهم، یعنی حتّی اجرت اندکی هم

---

(۱) الصّافی ج ۴ ص ۲۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۵

نمی‌خواهم تا مرا متّهم کنید که این ادّعای من از جانب خدا نیست.

إِلَّا مَنْ شاءَ أَنْ یَتَّخِذَ إِلی رَبِّهِ اجر من همین بس که هر که بخواهد راه پروردگار خود پیش گیرد به سعادت می‌رسد، مقصود ربّ و پروردگار او در ولایت یا پروردگار مطلق است.

سَبِیلًا یعنی هر راهی که باشد.

بدان که شأن رسالت جز انذار چیزی نیست، انذار از ایستادن در محلّ درّندگی نفس و ترساندن از هول و هراس وقوف و ایستادن در مشتهیات نفسی که موجب دخول در آتش با کفّار است.

چنانچه به طریق حصر فرمود: «إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ» و نیز بدان که مقصود از قبول رسالت و بیعت اسلامی جز اهتدا و راه یافتن به ایمان که طریق الی اللّه است چیزی نیست و دانستی که این مطلب حاصل نمی‌شود مگر با قبول ولایت و بیعت ایمانی، پس اسلام در حقیقت مقدّمه‌ی ایمان و دلالت بر طریق الی اللّه است.

بنابر این مقصود رسول از تبلیغش جز ایمان مؤمن نمی‌تواند باشد، نه اسلام مسلم مگر از باب مقدّمه.

و نیز مؤمن با شأن ایمانش از اظلال و سایه‌های رسول صلّی اللّه علیه و آله و اجزای او از جهت ولایت می‌شود و لذا صحیح است که رسول صلّی اللّه علیه و آله بگوید: من در مقابل رنجهای رسالتم چیزی طلب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۶

نمی‌کنم مگر ذات کسی را که به سوی پروردگارش راه یابد یعنی کسی را طلب می‌کنم که مؤمن باشد و ولایت را بپذیرد.

و ای رسول صلّی اللّه علیه و آله کفّار را که اموات هستند ترک کن و به سوی آنان و به کارهایشان نگاه نکن که غیر خدا را عبادت می‌کنند و تو را آزار می‌دهند که کار آنان جز با خدا نیست و تو هم کارهایت را به خدا واگذار نما.

وَ تَوَكَّلْ و اعتماد کن.

عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوتُ بر کسی که بالذّات زنده است، چون کسی که می‌میرد زنده بودن و حیاتش عرضی است، یعنی افعال را از غیر خدا نبین، بلکه از نسبت افعال به غیر خدا فانی شو.

و نظر به علم و قدرت و اراده‌ی بالذّات خدای تعالی کن، که حیات مستلزم علم و قدرت و اراده است، اگر حیات ذاتی باشد آن امور نیز ذاتی می‌شوند.

و بدان که این امور در غیر خدا به توسّط خداست تا بر آن اعتماد بکنی و کارهایت را به او واگذاشته نظر به فعل و اراده و قدرت غیر او نکنی، که مقام توکّل برای سالک حاصل نمی‌شود مگر با فنای از فعلش و با نظر به سریان قدرت و اراده و فعل او در جمیع موارد.

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِهِ و او را با حمد از جمیع چیزهایی که لایق و مناسب او نیست تنزیه کن چه، حمد خدا که موجب سعه و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۷

گستردگی وجود است و تسبیح خدا جز تحمید او نیست، چنانچه در اوّل سوره‌ی فاتحه گذشت که تسبیح خدا سلب نقایص و حدود از خداست و سلب حدود جز سلب سلب نیست که به گستردگی و سعه‌ی وجود برمی‌گردد.

و مقصود از تسبیح رسول صلّی اللّه علیه و آله جز تسبیح فعلی نیست که آن عبارت از خارج شدن از جمیع حدود و فانی شدن از افعال، صفات و ذات خود است، یعنی نظر به حدود خود و حدود غیر خودت و گناهان آنان نکن که خداوند آنان را در حدود و گناهان می‌گرداند و طبق استحقاقشان بدانان پاداش و جزا می‌دهد.

وَ كَفى بِهِ بِذُنُوبِ عِبادِهِ خَبِيراً و همین آگاهی خدا به گناه بندگان کافی است، احتیاجی به نظر تو به سوی آنان نمی‌باشد.

الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ این جمله بدل یا صفت «الَّذِي لا يَمُوتُ» یا خبر مبتدای محذوف است، یا مبتداست که خبر آن «الرّحمن» یا «فاسئل» است.

وَ ما بَيْنَهُما آنچه که بین آسمانها و زمین است از ملایکه و موالید.

فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمنُ در شش روز (شش مرحله یا دوره) و سپس بر عرش استیلا یافت این آیه با تمام اجزا در سوره‌ی اعراف گذشت.

و در آنجا چگونگی آفرینش آسمانها و زمین در شش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۸

روز، و سرّ ذكر كردن استواى بر عرش به دنبال آفرينش آسمان و زمين با ادات مهلت، تراخى و تأخير را ذكر كرديم.

چون استواى خداى تعالى بر عرش كه عبارت از همه‌ى مخلوقات است بدين معناست كه نسبت خداوند با صفت رحمانى‌اش به بزرگ و كوچك مساوى است لذا مسند اليه را عنوان وصف رحمان قرار داده است.

فَسْئَلْ بِهِ خَبِيراً سئلته كذا و عن كذا و بكذا به يك معناست، بنابر اين ممكن است لفظ «باء» صله‌ى «اسئل» و «خبيرا» مفعول اوّل آن باشد يا «خبيرا» حال و مفعول اوّل آن محذوف است، يعنى از حال او بپرس در حالى كه او خبير است يا از ذات او بپرس در حالى كه او خبير است.

ممكن است لفظ «باء» براى سبب باشد و «خبيرا» مفعول اوّل آن، و كلام در اين صورت بنابر تجريد مى‌شود، مانند «رأيت بزيد اسدا».

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ عطف بر «يعبدون» و ذمّ ديگرى براى آنان است، چون مخاطبها از عناوين اللّه جز رحمت رحمانى او را درك نمى‌كنند حكم را معلّق بر اسم رحمان كرد، نه ساير اسماء و فرمود: هر گاه به آنان گفته شود به خداى رحمان سجده كنيد.

قالُوا از باب استهزا يا اظهار جهل به خدا و سؤال از او، يا از باب انكار در سجده او گفتند: وَ مَا الرَّحْمنُ رحمان

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۸۹

چيست، آوردن لفظ «ما» نه لفظ «من» براى همين جهات است كه گفته شد.

أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا آيا سجده كنيم چيزى را كه تو امر به سجده او مى‌كنى؟

استفهام براى انكار است، گويا كه آنان امتثال امر او را انكار كردند، نه سجده براى رحمان را و لذا نگفتند: «أ نسجد للرحمن» وَ زادَهُمْ امر تو، يا ذكر رحمان، يا ذكر سجده‌ى رحمان نُفُوراً نفرت آنان را از تو يا از امر تو يا از رحمان يا از سجده‌ى او زياد كرد.

تَبارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّماءِ بُرُوجاً اين جمله انشا و از ما قبلش منقطع است و لفظ «سماء» اعم از اين كه آسمان مشهود، عوالم ارواح و آسمانهاى آنهاست و برج به معناى ركن و حصن، به معناى برجهاى دوازده‌گانه مشهور موهوم در فلك اطلس است كه به سبب شكلهاى موهوم از كواكب فلك هشتم تعيين شده‌اند.

و ممكن است مقصود از بروج ستارگان سيّاره، يا ستارگان بزرگ روشن‌كننده باشد، خواه ستارگان سيّاره باشند يا ثوابت، يا مقصود مطلق ستارگان است كه هر يك از آنها حصن يا مانند حصن است، يا ستارگان كه اركان آسمان هستند و ممكن است

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۰

مقصود لطيفه‌هاى نبوى و ولوى باشد كه كليّات آن در دوازده حصر شده و جزئيّات آن منتهى به حدّى مى‌شود كه بر حسب اصول و امّهات به يكصد و بيست و چهار هزار محدود مى‌شود يا يكصد و بيست هزار يا يكصد هزار.

ممكن است مقصود انبيا و اوليا عليهم السّلام باشد كه آنان به سبب تعلّق و وابستگيشان به بدنهاى زمينى اركان زمين هستند و به سبب تجرّد ذاتيشان از زمين طبع اركان آسمان هستند.

ممكن است مقصود جهات فاعلى زنده كننده، ميراننده، افاضه كننده‌ى روزى و افاضه كننده‌ى علوم باشد كه از آن به اسرافيل، عزراييل، ميكاييل و جبراييل تعبير مى‌شود، چون جميع خيرات و خوبيها كه در عوالم منتشر است منوط به برجهاست به هر معنا كه باشد خداى تعالى خودش را در اين جعل به كثرت بركات مدح كرده است.

وَ جَعَلَ فِيها سِراجاً لفظ «سراجا» «سرجا» نيز خوانده شده است، بنابر قرائت مفرد (سراج) مقصود از آن آفتاب است و بنابر قرائت جمع (سرج) مقصود همه ستارگان است كه خودشان روشن هستند.

وَ قَمَراً مُنِيراً مناسب با قرائت مفرد (سراج) اين است كه بروج عبارت از ستارگانى باشند كه خودشان روشن هستند، و مقصود از

سراج بر حسب تأویل لطیفه‌ی ولایت است که خودش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۱

بذاته روشن است، و مقصود از قمر لطیفه‌ی نبوّت و رسالت است که نور خود را از ولایت می‌گیرد.

وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ نفرمود: «و تبارک الّذی جعل اللّیل» و نفرمود: «الّذی جعل اللّیل» تا «تبارک» مقدّر باشد، زیرا همانطور که ذکر کردیم همه‌ی خیرات و خوبیهای عالم به بروج منوط است، بر خلاف تعاقب شب و روز که آن دو اگر چه موجب خیرات عالم‌اند، ولی هر دو آلت بروز خیرات بروج در عالم هستند.

پس گویا که فرموده است: «وَ هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ ...»

وَ النَّهارَ خِلْفَةً شب روز را پشت سر هم قرار داد تا برکات و خیرات برجها بروز کند، یعنی هر یک از شب و روز را بدل دیگری قرار داد.

تا آنجا که اگر کاری از کسی در یکی از آن دو فوت شود در دیگری قضا می‌کند.

یا مقصود این است که هر یک از شب و روز را پشت سر دیگری قرار داد، یا هر یک را در کیفیّت روشنایی، تاریکی، سرما و گرما مخالف دیگری قرار داد.

لِمَنْ أَرادَ أَنْ یَذَّکَّرَ أَوْ أَرادَ شُکُوراً شب و روز دو نعمت بزرگ برای انسان هستند، زیرا جمیع مصالح معاش و زندگانی انسان، بلکه جمیع مصالح معاد و معاش انسان منوط به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۲

تعاقب و پشت سر هم بودن شب و روز است در صورتی که شب و روز نسبت به جمیع معانی تنزیلی و تأویلی تعمیم داده شود.

و لکن آنها دو نعمت بزرگ هستند برای کسی که آخرت را اراده کند خواه مبتدی و مقلّد باشد و آن کسی است که بخواهد یادآور شود، خواه محقّق و منتهی و به آخر رسیده باشد و آن کسی است که بخواهد شکر نماید.

چه شکور عبارت از رؤیت و دیدن انعام است در نعمت و دیدن منعم است در انعام و لازمه‌ی آن صرف کردن نعمت است در چیزی که به خاطر آن آفریده شده است، آن نیست جز در مقام تحقیق و خروج از تقلید.

و این معنا به منزله‌ی قول خدای تعالی: «لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ» است که اشاره به مقام تحقیق است، یا به منزله‌ی «أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ» است، که اشاره به مقام تقلید است.

وَ عِبادُ الرَّحْمنِ این جمله با جمله‌های ما بعدش عطف است «هُوَ الَّذِی مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ» یا بر «هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً» یا «یعبدون» یا «کانَ الْکافِرُ عَلی رَبِّهِ ظَهِیراً» یا «الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما» یا بر «تَبارَکَ الَّذِی جَعَلَ فِی السَّماءِ بُرُوجاً» یا بر «هُوَ الَّذِی جَعَلَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ خِلْفَةً». الَّذِینَ یَمْشُونَ عَلَی الْأَرْضِ هَوْناً صفت «عِبادُ الرَّحْمنِ» و خبر آن قول خدای تعالی: «أُوْلئِکَ یُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ» است، یا این جمله خبر «عِبادُ الرَّحْمنِ» است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۳

در صف بندگان ..... ص : ۴۹۳

بندگان خدا کسانی‌اند که با آرامی در زمین راه می‌روند.

در این آیه خدای تعالی خواست علامتهای مقام عبد بودن را بیان کند تا سالکین الی اللّه به آنچه که از تجلیّات غیبی ظاهر می‌شود مغرور نشوند و گمان نکنند که آنان واصل شده‌اند و از انانیّت و اسارت نفس خارج گشته‌اند و مقام عبد بودن و حضور را تحصیل

نموده‌اند.

زیرا که مقام عبدیّت برای سالک حاصل نمی‌شود مگر در صورتی که از انانیّتش خارج شود و فعل و صفتی جز از جانب خدای تعالی نبیند.

و پایین‌ترین مراتب این مقام بر حسب ظهور در مظاهر این است که سکینه و آرامش الهی بر سالک فرود آید و آن را مشاهده نماید، نه آن طور که مباین مباین را مشاهده کند، نه آنطور که محلّ حال را مشاهده کرده و خبر از حلول دهد و نه آنطور که متّحد متّحد را بیند که خبر از اتّحاد دهد، که هیچ یک از این حالات از مقام عبد بودن نیست، بلکه مقام عبد بودن این است که بر او سکینه و آرامش مالک و محیط باشد به نحوی که برای عبد فعل، صفت، ذات، اراده و شعوری باقی نماند.

و لکن مقام حلول و اتّحاد نمونه‌ای از مقام عبدیّت و مخبر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۴

از آن مقام است و در این مقام است که عبد مانند کسی می‌شود که پرنده‌ی عزیزی بر سرش فرود آمده باشد بلکه آن را عزیزتر از ذات خودش می‌شمارد و نمی‌خواهد آن پرنده از آنجا بپرد و برود، بلکه می‌بیند که پرواز آن پرنده مساوی با فنای ذات او است.

لذا همه‌ی کوشش خود را به کار می‌برد تا آن پرنده از سرش پرواز نکند، پس کوشش می‌کند که صدایش را پایین بیاورد و اعضای بدنش را ساکت نگهدارد، دست، پا و سایر اعضایش را حرکت ندهد و اگر مجبور به حرکت باشد با تأنّی، مدارا و آهسته حرکت می‌دهد و اگر غیر از او شخص دیگری بخواهد صدایش را بلند کند یا اعضاء بدنش را حرکت دهد از او خواهش و التماس می‌کند که صدا بلند نکند و اعضای بدنش را حرکت ندهد و صاحبان سکینه و آرامش راه نمی‌روند مگر همانطور که صاحب پرنده راه می‌رود.

وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ اگر آن بندگان مورد خطاب نادانان از جهت جهل و نادانی (آنان) قرار بگیرند، بمانند جهل آنان معارضه نمی‌کنند و مثل آنان جواب نمی‌دهند، که جاهل و نادان از حیث جهل خطاب نمی‌کند مگر به چیزی که رضای خدا در آن نیست.

قالُوا از باب رفق و مدارا به جاهلان می‌گویند:

سَلاماً تا از آنان چیزی که منافی شأن‌شان است و چیزی که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۵

آن را خوش ندارند ظاهر نشود.

وَ الَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَ قِياماً لذّت خضوع، تذلّل و مناجات آنان بر لذّت خواب و استراحت غالب است.

پس نمی‌خوابند مگر آن مقدار که مجبورند و با سجود و قیام در برابر پروردگارشان خاکساری کرده و با او مناجات می‌نمایند.

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذابَ جَهَنَّمَ و بندگان خدا کسانی هستند که دنیا و مشاغل آن را مانع از حضورشان و عذاب برای نفسهایشان می‌بینند و می‌بینند که دنیای مشغول کننده جز از جانب جهنّم نیست.

پس پناه به خدا می‌برند و می‌گویند: خدایا عذاب دوزخ را از ما برگردان إِنَّ عَذابَها كانَ غَراماً إِنَّها ساءَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً که عذاب دوزخ موجب شرّ همیشگی و هلاکت و عذاب است و آن بد قرارگاه و جایگاهی است.

وَ الَّذِينَ إِذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا علامت بندگان خدا توجّه به کثرتها و عدالت بین آنهاست.

بدین گونه که به آنچه دارند از قبیل اموال دنیوی عرضی، قوا، حشمت، اعضا و مدرکات نظر می‌کنند، آنچه را که حقّ آن انفاق است انفاق می‌کنند و نگه می‌دارند آنچه را که باید

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۶

نگهدارند و می‌بخشند به کسی که حقّ آن بخشیدن است و منع می‌کنند از کسی که باید منع کنند.

زیرا که تعییـد به عـدم اسـراف و اقتـار مفیـد همین معنـاست، زیرا که عطا کردن و بخشـیدن به غیر مسـتحق اسـراف است اگر چه از زیادی مال باشد و منع کردن و نبخشیدن به مستحقّ اقتار و بخل است اگر چه از اصل مال باشد.

و از این علامت وجه اضافه‌ی «عباد» به «رحمن» نه به سایر اسما استفاده می‌شود، زیرا خدای تعالی با رحمت رحمانی‌اش به هر کس و هر چیز به مقدار استعداد و استحقاقش می‌بخشد.

وَ کانَ بَیْنَ ذلِکَ قَواماً و میان اسراف و بخل عدل یا معتدل یا میانه‌روی است.

وَ الَّذِینَ لا یَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ و بنـدگان خـدا کسانی هسـتند که با اللّه خـدای دیگری را فرا نمی‌خواننـد، نه با زبان قال و نه با زبـان حـال، چـون کسـی که سـکینه و آرامش بر او نـازل شـده به نحـوی که مالـک آن باشـد دیگر برای او جهت دعوتی جز خـدا نمی‌ماند.

وَ لا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللَّهُ نفسـی را که خداونـد کشـتن آن را حرام کرده نمی‌کشـند، نه در عـالم صـغیر و نه در عالم کبیر بر خلاف کسی که بنده‌ی رحمان نشده است، خواه بنده‌ی شیطان باشد یا بنده‌ی غیر رحمان از اسمای خدای تعالی، که او در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۷

این صورت نفس محترم را مانند قوای انسانی یا قوای حیوانی به غیر حقّ می‌کشد خواه در خارج نفسی را بکشد یا نه.

إِلَّا بِالْحَقِّ جز با امر حقّ، یا به سبب امر حقّ مانند قصاص و حدّ، یا به سبب حقّ مطلق به این که دستش دست حقّ باشد.

بدان مادامی که دست قاتل دست حقّ نشد یا تسـخیر امر حقّ نگشـته و مادامی که زبان امر کننده‌ی به قتل زبان حقّ نگشـته یا مسخّر امر او نشده باشد قتل و امر به قتل جایز نیست، اعمّ از آن که در مورد قصاص و حدّ باشد یا غیر آنها.

و لذا قتل و اجرای حدود جایز نیست مگر از جانب حاکم الهی یا کسـی که آن حاکم به او امر کرده باشد به نحوی که مأمور مسخّر امر حاکم و متحرّک به امر او باشد، امّا کسی که چنین نباشد نه قتل او جایز است و نه امر به قتل.

چنانچه گفته شد:

آن که جان بدهد اگر بکشد رواست نایب است و دست او دست خداست

بنابر این معنای آیه این است: نفسی را که خداوند قتل آن را حرام کرده است نمی‌کشند مگر به سبب خدا، یعنی با دست خدا.

وَ لا یَزْنُونَ از شهوت پیروی نمی‌کنند.

بدان که گناهان انسان منحصر در مقتضیات شیطنت و قوّه غضب و قوّه‌ی شهوت است و خدای تعالی به اصول و امّهات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۸

مقتضیات سه‌گانه اشاره فرمود.

زیرا فراخواندن غیر خدا از مقتضـیات شـیطنت است، بلکه می‌گوییم مقتضـیات شـیطنت منحصر در فراخواندن غیر خداست، زیرا هر خودپسـندی و هر خود نشـان دادن و مجـادله‌ی و غیر آنهـا از مقتضـیات شـیطنت فراخوانـدن غیر خـداست و قتل نفس از مقتضـیات غضب و زنا از مقتضیات شهوت است.

و بنابر تعمیم قتل نفس و تعمیم زنا همه‌ی مقتضیات غضب و شهوت منحصر در قتل نفس و زناست.

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ و هر کس از آن مقتضیات سه‌گانه‌ی مذکور چیزی انجام دهد یَلْقَ أَثاماً با عقوبت برخورد می‌کند، یا «آثام».

چنـانچه در خبر است وادی در جهنّم است «۱»، یا آن از «اشـهد اللّه فی کـذا» بر وزن منع و نصـر است یعنی آن را اثم و گناه حساب کرد.

یُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ این جمله بدل از قول خدا «یلق اثاما» یا مستأنف و جواب سؤال مقدّرست.

یَوْمَ الْقِیامَةِ و معنای مضاعف شدن عذاب این است که عذاب او در قیامت نسبت به عذاب خودش و حدّ آن در دنیا

(۱) مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۷۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۴۹۹

مضاعف می‌شود، یا نسبت به عذاب او در برزخ در قیامت عذابش مضاعف می‌شود.

زیرا که در برزخ معذّب به عذابی است که از خودش است بدین گونه که صورت عصیان و گناه بر او ظاهر می‌شود ولی در قیامت هم عذاب خودش است و هم عذابی که جزای عملش می‌باشد.

به عبارت دیگر در برزخ با تجسّم عملش عذاب می‌شود، در قیامت هم تجسّم عمل است و هم جزای عمل و مقصود این نیست که عذاب نسبت به استحقاقش مضاعف می‌شود تا منافی عدل الهی گردد.

وَ یَخْلُدْ فِیهِ خلود در عذاب یا در گناهان.

مُهاناً تقیید به لفظ «مهان» برای اشعار به این است که بعضی عذاب می‌شوند ولی نه به صورت ذلّت، خواری و اهانت، یا این لفظ تأکید و بیان است.

إِلَّا مَنْ تابَ مگر کسی که توبه کند با توبه‌ی عامّ نبوی به دست نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا خلیفه‌ی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وَ آمَنَ یعنی احکام اسلام را با بیعت عام پذیرفته باشد.

وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً با توبه‌ی خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی و بیعت خاصّ ولوی عمل صالح انجام بدهد.

زیرا عمل، صالح نمی‌شود مگر با ولایت که با بیعت ولوی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۰

و قبول دعوت باطنی حاصل می‌شود، یا توبه کنایه از اسلام است که مشتمل بر توبه و بیعت عامّ است و «ءامن» کنایه از بیعت خاصّ است که با آن ایمان خاصّ حاصل می‌شود.

و عمل صالح عبارت از عمل به چیزی است که در میثاق او گرفته شده که مقصود از وفای به عهد خدا نیز همان است.

حاصل مطلب این است که باید ایمان خاصّ و بیعت ولوی در مستثنی گرفت تا ترتّب تبدیل سیّئات به حسنات بر آن صحیح شود، زیرا این تبدیل محقّق نمی‌شود مگر در مورد کسی که ولایت علی علیه السّلام را داشته باشد، چنانچه مکرّر به تصریح و اشاره این مطلب گذشته است.

فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ از جانب ما مکرّر این مطلب گذشته است که هر فعلی از انسان صادر شود موجب فعلیّتی برای خودش می‌شود و هر فعلیّتی اگر تحت تسخیر عقل نباشد مسخّر شیطان و نفس است و هر فعلیّتی که تحت تسخیر شیطان باشد سیّئه و گناه نفس محسوب می‌گردد.

و آنگاه که انسان توبه کرد و به واسطه‌ی ولیّ امر تحت حکم امر عقل داخل شد جمیع فعلیّاتش تحت تسخیر عقل قرار می‌گیرد و هر فعلیّتی تحت تسخیر عقل قرار گیرد حسنه و ثواب نفس می‌شود.

این است معنای تبدیل سیّئات به حسنات، چنانچه محو

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۱

سیّئات و از بین بردن و بخشیدن آن عبارت از زایل کردن حدود آن است بدون زحمت و عمل، یا با کردار و پوشانیدن حدود سیّئات.

پس کسی که به دست علی علیه السّلام توبه می‌کند اگر برای نفسش فعلیّتی باشد که تحت تسخیر شیطان قرار گیرد آن فعلیّت عوض می‌شود، بدین معنا که آن فعلیّت مسخّر رحمان می‌گردد.

و اگر براى نفسش نقايص و حدودى باشد آن حدود زايل مى‌شود اگر زوال آن ممكن باشد و زوال با كردار و عدم آن متفاوت مى‌شود و اگر زوال ممكن نباشد بخشيده و پوشانيده مى‌شود.

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً خداوند مى‌بخشد آنچه را كه تبديل نمى‌شود و آنچه را كه زايل نمى‌شود، مانند حدودى كه لازمه‌ى وجود عمل است.

رَحِيماً و بعد از تبديل و غفران با رحمتش بر او تفضّل مى‌كند.

وَ مَنْ تابَ و كسى كه به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا به دست على عليه السّلام با توبه‌ى عام يا توبه‌ى خاصّ توبه كرده باشد.

وَ عَمِلَ صالِحاً وفا به عهدش بكند، عهدى كه در توبه و بيعت او از او گرفته شده است.

فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتاباً چنين شخصى توبه به سوى خدا كرده و به سوى او بازگشته است، چنانچه فرمود: إِنَّ

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۲

الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

كسانى كه با تو بيعت مى‌كنند در حقيقت با خدا بيعت مى‌كنند، دست خدا بالاى دست آنانست و اين مطلب را خداوند به طريق حصر فرمود.

سرّ مطلب اين است خلفا و جانشينان الهى در هنگام توبه و بيعت از پرده‌ها و حجابهاى طبيعت و انانيّتشان منسلخ مى‌شوند، بدون اين كه انانيّتشان در آن بيعت دخالت كند آلات خدا مى‌شوند.

سپس در حقيقت قبول كننده‌ى توبه و گيرنده‌ى پيمان در حين بيعت خداى تعالى است كه توسّط مظاهرش كه آنان به منزله‌ى آلات خدا هستند انجام مى‌پذيرد.

وَ الَّذِينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ زور: كذب، شرك به خداى تعالى، اعياد يهود و نصارى، مجلس غناء و هر چيزى است كه جز خدا عبادت شود، و همه‌ى اين معانى مناسب اينجاست.

و تحقيق مطلب اين است كه زور هر عمل يا عمل كننده‌اى است كه از راه و از ولايت على عليه السّلام منحرف باشد و هر كس كه بنده‌ى رحمان باشد زور را دوست ندارد، بلكه آن را مبغوض مى‌دارد، پس هيچ وقت شاهد آن نمى‌باشد.

إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا به مقتضاى عبوديتشان هر گاه با كار بيهوده و لغو برخورد كنند از كنار آن مى‌گذرند كِراماً بدون آن كه به آن كار رغبتى نشان دهند و بدون اين كه حرمت صاحب آن كار را هتك نمايند. ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۳

وَ الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ بندگان خدا كسانى هستند كه هر گاه متذكّر به آيات خدا گردند، يعنى آيات تدوينى و تكوينى موجود در آفاق و انفس و به خصوص آيات بزرگ اعم از آن كه بشرى مانند خودشان يادآور آيات باشد يا نبىّ يا امام يا ملايكه يا خداى تعالى در خواب باشد يا در بيدارى لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْها صُمًّا وَ عُمْياناً بر آن آيات لال و كر سقوط نمى‌كنند و همانند اكثر مردم (نيستند) كه از آيات الهى جز جهات دنيوى آنها كه موافق با هواها و آرزوهايشان باشد متذكّر نشده و نسبت به جهات اخروى كر و لال مى‌شوند.

وَ الَّذِينَ يَقُولُونَ كسانى هستند كه به مقتضاى حفظ حقوق كثرتها كه از جمله‌ى آنها ارحام و خويشاوندانشان هستند و به مقتضاى جهت الهى آنها در حالى كه از خدا استدعا و تقاضا مى‌كنند چنين مى‌گويند: رَبَّنا هَبْ لَنا مِنْ أَزْواجِنا وَ ذُرِّيَّاتِنا قُرَّةَ أَعْيُنٍ پروردگارا براى ما از همسرانمان روشنى چشم قرار ده، يا بعضى از همسران و ذريّه‌هاى ما را روشنايى چشم ما بگردان، يا براى ما اولادى كه از همسرانمان به دنيا آمده باشند يا از ذريّه‌هاى ما متولّد شده باشند كه براى ما روشنى چشم باشند پديد آر.

«قرّة العين» به معناى وسط چشم كنايه از سرور يا كنايه از آرامش و قرار گرفتن پس از اضطراب است.

وَ اجْعَلْنا لِلْمُتَّقِينَ إِماماً و چون هر مرتبه‌اى امام

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۴

مرتبه‌ی سابق است و هر کسی که عبد رحمان باشد مرتبه‌ی او بعد از مرتبه‌ی تقواست، چه تا با فنای تامّ تقوی تمام و کامل نشود سالک عبد رحمان نمی‌گردد، چنانچه در قول خدای تعالی: يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمنِ وَفْداً آمده است لذا طبق وفق دادن مقامشان استدعا کردند که امام متّقین باشند یا به دلیل تمکین در این مقام یا به سبب بقا و عدم زوال آن) (مقام)، پیشوایی پرهیزگاران را خواستار شدند.

در اخبار متعدّد آمده است: آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام یا در باره‌ی ائمّه علیهم السّلام است «۱».

و در روایتی از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنان سؤال و درخواست بزرگی از خدا کردند از خدا خواستند که آنان را برای متّقین امام قرار دهد پس به امام عرض شد چگونه است این مطلب ای فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله؟ فرمود: اصل آیه که خداوند نازل فرموده چنین است: و اجعل لنا للمتقین اماما یعنی از متّقین برای ما امامی قرار بده «۲».

و این معنا از سعه و گستردگی وجوه قرآن به قدر گستردگی مراتب آفرینش است چنانچه در اوّل کتاب این مطلب را گفتیم و اشاره کردیم که مانعی ندارد قرآن بر حسب اختلاف مردم

---

(۱) تأویل الایات الظّاهرة ص ۳۸۱

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۷۷

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۵

به قرائتهای مختلف نازل شده باشد.

أُوْلئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ جزای آنان (بندگان رحمان) غرفه است، یعنی غرفه‌ی بهشتی که وعده داده شده است و یا بنای عالی و بلند یا بهشت برین.

بِما صَبَرُوا و آن بر اثر صبرشان، یا به سبب بلاها و گرفتاریها و طاعتهایی است که بر آنها صبر کردند.

وَ يُلَقَّوْنَ فِيها تَحِيَّةً وَ سَلاماً و آنان از مؤمنین امثال خودشان یا از ملایکه یا از جانب خدا تحیّت و سلام القا می‌کنند، که البتّه ذکر لفظ «سلاما» بعد از «تحیّة» از قبیل ذکر خاص بعد از عامّ است.

خالِدِينَ فِيها حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً در آن غرفه دایمی و همیشگی هستند، که تمام و کمال نعمت به این است که زایل نشود.

قُلْ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله به کفّار بعد از تمام اوصاف بندگان رحمان و جزای آنان جهت ترغیب و تشویق آنان در مثل این اوصاف بگو: ما يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي چه اعتنایی خدا به شما داشت لَوْ لا دُعاؤُكُمْ اگر نبود فراخواندن شما خدا را با زبانهای قال و حال زیرا که همه مادام که فطرت را باطل نکنند خدای را فرا می‌خوانند به زبان حال یا قال. یا چه می‌شد به عذاب شما اگر با اللّه خدایان دیگری را فرا نمی‌خواندید.

یا چه اعتنایی به شما می‌شد اگر خدا شما را به دین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۶

فرا نمی‌خواند، که سنّت خدا بر این جاری شده که همه را به دین فرابخواند؟ یا به شما چه می‌شد اگر شما را به دین فرا نمی‌خواند؟ یا چه اعتنایی به شما می‌شد اگر عبادت شما نسبت به او نبود؟! فَقَدْ كَذَّبْتُمْ لفظ «فاء» سببیّه است، یعنی تکذیب کردید رسول یا خدا را فَسَوْفَ يَكُونُ پس زود است که تکذیب شما لِزاماً گردن شما را بگیرد، یعنی جزای تکذیب شما در دنیا برای شما لازم است، چنانچه در بدر، یا در آخرت لازم است که عذاب آخرت لازم است و زایل شدنی نیست.

قال علی علیه السّلام:

من حاسب نفسه ربح و من غفل عنها خسر هر آنکه خویش را پای حساب کشد سودمند و آنکه از آن غفلت نماید زیانکار گردد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۷

(۲۶) سورة الشّعراء ..... ص : ۵۰۷

اشاره

دارای ۲۲۷ آیه که همه‌ی آنها مکّی است مگر «و الشّعراء یتّبعهم الغاوون» تا آخر سوره.

آیات ۹- ۱

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۵۰۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

طسم (۱) تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ (۲) لَعَلَّكَ باخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۳) إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْناقُهُمْ لَها خاضِعِينَ (۴)

وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (۵) فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبؤُا ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۶) أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۷) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۸) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۹)

ترجمه ..... ص : ۵۰۷

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

طسم (طا. سین. میم).

این آیات کتاب روشنگرست.

چه بسا تو جانت را می‌فرسایی که چرا (مشرکان) مؤمن نمی‌شوند.

اگر بخواهیم معجزه‌ای از آسمان بر آنان نازل می‌کنیم، آنگاه گردنهایشان را (به تسلیم) در برابر آن فرود خواهند آورد.

و هیچ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۸

پندی تازه از سوی خدای رحمان برای آنان نیامد، مگر آنکه از آن روی‌گردان بودند.

به راستی که آن را دروغ انگاشتند، به زودی حقیقت اخبار آنچه بدان استهزا کردند برایشان آشکار خواهد شد.

آیا به زمین ننگریسته‌اند که چه بسیار در آن از هر گونه‌ای ارزشمند رویانده‌ایم.

بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست ولی بیشترین آنان مؤمن نیستند

و بی‌گمان پروردگارت پیروزمند مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۵۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ طسم با ظاهر كردن «ن» سين خوانده شده كه آن اصل است و با اخفاى آن نيز خوانده شده بر خلاف اصل براى اينكه سكون آن عرضىّ است نه اصلى.

تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ اين آيات كتاب روشنگرست در ابتداى سوره‌ى بقره و غير از آن پيرامون فواتح سوره‌ها (حروف مقطّعه) بيان وافى اين مطلب گذشت.

لَعَلَّكَ يا محمّد صلّى اللّه عليه و اله باخِعٌ نَفْسَكَ چه بسا تو جانت را مى‌فرسايى.

باخع از بخع يعنى خود را با غصّه و اندوه كشتن أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ كه چرا (مشركان) مؤمن نمى‌شوند به اللّه يا به رسالت تو يا به ولايت على عليه السّلام و شايسته نيست كه براى اين،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۰۹

اندوه به دل راه بدهى چرا كه اين امر خارج از مشيّت و اراده‌ى ما نيست.

إِنْ نَشَأْ اگر بخواهيم ايمان ايشان را نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّماءِ آيَةً معجزه‌اى از آسمان بر آنان نازل مى‌كنيم، بر ايشان نشانه‌اى از نشانه‌هاى غيبى از آسمان فرو مى‌فرستيم تا به موجب آن، اين آيت را مسخّرشان ساخته و ناچار بر ايمان مذكور نماييم.

فَظَلَّتْ أَعْناقُهُمْ لَها خاضِعِينَ آنگاه گردنهايشان را (به تسليم) در برابر آن فرود خواهند آورد.

كه گردنهايشان به موجب آن براى خداى تعالى يا به موجب نشانه‌اى كه فرستاده شده و يا به واسطه‌ى خضوعى كه براى او از خود آن نشانه حاصل مى‌شود خاضع گردد.

و جمع آمدن خاضعين يك نوع جمع عقلايى است كه يا به دليل بودن اعناق «گردنها» از خود ايشان يا به دليل اينكه با اعطاى حكم مضاف، حكم از مضاف اليه ساقط مى‌شود كه اين سقوط صحيح مى‌باشد.

اين عبارت جهت تسلّى خاطر پيامبر صلّى اللّه عليه و اله مى‌باشد كه سرباز زدن آنان از پذيرش اسلام تابع مشيّت خداوند است پس نبايد نسبت به آنچه كه از اراده‌ى خداوند سر چشمه مى‌گيرد حسرت و اندوه به خود راه دهد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۰

وَ ما يَأْتِيهِمْ و هيچ پندى تازه از سوى خداى رحمان براى آنان نيامد، جمله‌ى حاليّه است كه با مضارع منفى با «ما» نافيه آغاز گرديده با در تقدير گرفتن مبتداى (مقدّر) با قول به جايز نبودن واو در آن يا بدون قايل شدن به تقدير داشتن و آوردن واو در آن است.

مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمنِ مُحْدَثٍ در حالى كه نو و تازگى در آن مقتضاى استقبال بود.

إِلَّا كانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ فَقَدْ كَذَّبُوا مگر آنكه از آن روى گردان بودند، به راستى كه آن را دروغ انگاشتند، فاى «فقد» افاده‌ى معناى سببيّت مى‌نمايد براى پيش از خود به واسطه‌ى بعد از خود، يا افاده‌ى معناى سببيّت ما قبل از براى ما بعد خود مى‌كند، يا صرف تعقيب و پيگيرى مى‌باشد.

يعنى اينكه دروغ انگاشتن آيات سبب روى گردانى سابق گرديد و تو يا خدا را تكذيب كردند يا قرآن و رسالت تو را منكر شدند يا خلافت و جانشينى وصىّ تو را انكار نمودند.

فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْباءُ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ به زودى حقيقت اخبار آنچه بدان استهزا كردند برايشان آشكار خواهد شد.

«ما» در ما كانوا موصوله است و ضمير برمى‌گردد به

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۱

صله‌ى آن و مراد از آن قول يا فعلى است كه به واسطه‌ى ارتكاب آن، استهزا را به عمل آوردند يا چيزى كه از آن براى مسخره كردن بهره گرفتند.

یا «ما» مای مصدری است و ضمیر برمی‌گردد به آنچه که برای آن پیامبر صلّی اللّه علیه و اله یا قرآن، یا علی علیه السّلام و ولایت آن حضرت را به استهزا گرفتند.

و در اخبار متعدّد آمده است که مراد از «آیه» در این آیه نشانه‌ای صحیح است که جوانان هنگامی که خروج حضرت قائم عجّل اللّه فرجه می‌شنوند برای اعلام خروج یا راکد شدن خورشید، خارج شدن صدر و وجه در منظر خورشید که آیه و نشانه‌ای از نشانه‌های خروج حضرت قائم عجّل اللّه فرجه است.

و در بعضی از اخبار آمده است که این آیه در خصوص حضرت قائم عجّل اللّه فرجه نازل شده است.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا آیا نمی‌بینند یا نمی‌نگرند یعنی آنانی که منکر رسالت و ولایت هستند إِلَی الْأَرْضِ زمین عالم کبیر یا عالم صغیر را کَمْ أَنْبَتْنا فِیها مِنْ کُلِّ زَوْجٍ که چه بسیار در آن از هر زوجی ارزشمند از معادن، گیاهان، جانوران و انسان رویانده‌ایم.

کَرِیمٍ صفت بیانیّه است، پس به راستی که هر کدام از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۲

آنها بر هر کسی که نیازمند آن باشد ارزشمند است.

یا با مقیّد نمودن بر زوج و متّصف بودن انسان، حیوان و بعضی از نباتات بر آن واضح و آشکار است یا مراد از زوج پدید آمده از مقارنت و همجواری چیزی با غیر خود است.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست این آیه دلالت دارد بر اینکه انسان را مهمل و بیهوده نشمرده و او را شالوده‌ای از زمین و آسمان بالقوّه دانسته و توانمندی او را در فعلیّت بخشیدن بر تواناییهای بالقوّه جدّی گرفته است.

چه او را همانند معادن روی زمین که استخراجش نیازمند اسباب است دانسته و بپذیریم که بدون تهیّه‌ی اسباب طبیعی توان بهره‌وری بهینه را نخواهیم داشت.

همچنانکه موالید زمینی به صورت بالقوّه موجود است و تا مادامی که زمینه‌ی بهره‌وری فراهم نشود و اسباب طبیعی به کار گماشته نشود فعلیّت نخواهد یافت.

این اسباب همانند سیّارات علویه، ستارگان آسمان و افلاک متحرّک و حرکتهای دوری و انضباط حرکتهاست که تولید هر کدام در روی زمین و نیز تسهیلاتی که خود زمین برای این امر بستگی به آنها دارد، در بردارد.

از گرمای تابستان گرفته تا سرمای زمستان و اختلاف طول

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۳

شبانه روز، گردش ابرها و بارش باران در وقت و اندازه‌ای که سود بخش بوده و بالقوّه وجود دارد.

پس انسان را نیز در نیاز بر تهیّه‌ی اسباب رویش و بهره‌وری استعدادهایش نادیده نگرفته و اسباب را در جهت فعلیّت بخشیدن توانمندی بالقوّه‌اش ضروری دانسته و از جمله‌ی سببهای او ارسال رسل، فرو فرستادن کتب آسمانی، نصب اوصیا و جانشینان آنان می‌باشند.

وَ لکن ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ ولی بیشترین آنان مؤمن نیستند یعنی به رغم اذعان بر اینکه رویاندن از ماست بیشترین آنان ایمان به خدا، رسالت تو ای محمّد صلّی اللّه علیه و اله یا ولایت علی علیه السّلام را ندارند.

یا (در اصل) مؤمن در علم خداوند و عالم ذر نبوده‌اند.

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ و بی‌گمان پروردگارت پیروزمند است و پیروزمند را ایمان و عدم ایمان خللی نرساند الرَّحِیمُ مهربان که با رحمت خود آنان را مهلت می‌دهد تا شاید توبه نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۴

آيات ۲۱- ۱۰

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۱۰ تا ۲۱] ..... ص : ۵۴۱

اشاره

وَ إِذْ نادى رَبُّكَ مُوسى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰) قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَ لا يَتَّقُونَ (۱۱) قالَ رَبِّ إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ (۱۲) وَ يَضِيقُ صَدْرِي وَ لا يَنْطَلِقُ لِسانِي فَأَرْسِلْ إِلى هارُونَ (۱۳) وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ (۱۴)
قالَ كَلَّا فَاذْهَبا بِآياتِنا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ (۱۵) فَأْتِيا فِرْعَوْنَ فَقُولا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۶) أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِي إِسْرائِيلَ (۱۷) قالَ أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ (۱۸) وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ (۱۹)
قالَ فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ (۲۰) فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْماً وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۲۱)

ترجمه ..... ص : ۵۱۴

و چنين بود كه پروردگارت به موسى ندا در داد كه به سوى قوم ستم پيشه برو.
قوم فرعون كه آيا پروا نمى‌كنند؟
گفت:
پروردگارا من مى‌ترسم كه مرا دروغگو بينگارند
و دلم تنگ مى‌شود و زبانم گشاده نيست، پس به هارون نيز براى همكارى پيام
بفرست
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۵
و آنان را بر من (ادّعاى) گناهى هست لذا مى‌ترسم كه مرا بكشند.
فرمود: چنين نيست معجزات ما را (همراه) ببريد ما خود همراه شما شنوا هستيم.
به سوى فرعون برويد و بگوييد ما پيامبر پروردگار جهانيان هستيم.
براى اينكه بنى اسرائيل را همراه ما بفرستى.
فرعون گفت: آيا تو را در كودكى در ميان خود پرورش نداديم و سالهايى از عمرت را در نزد ما به سر نبردى؟
و كارى را كه كرده بودى كردى و تو از كافر (نعمتان) هستى.
گفت: آن كار را در هنگامى انجام دادم كه از سرگشتگان بودم.
آنگاه چون از شما ترسيدم از شما گريختم، سپس پروردگارم به من حكمت (نبوّت) بخشيد و مرا پيامبر گردانيد.

تفسير ..... ص : ۵۱۵

وَ إِذْ نادى معطوف است بر محذوفى كه متعلّق است به العزيز يا الرّحيم. يعنى آنگاه كه خداوند پيروزمند مهربان، ندا داد در آن روز رَبُّكَ مُوسى پروردگارت موسى عليه السّلام را.
يا متعلّق است به «قال ربّى انّى اخاف» يا اينكه متعلّق به محذوف معطوف است بر محذوف يا معطوف است بر سابق از خود به اعتبار

معنا، پس به راستی که در سبقت معنا به یاد آر پس مثل این که گفته آن را یاد آر آنگاه که موسی علیه السّلام را ندا داد.

أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ به سوی قوم ستم پیشه برو آنان را خداوند توصیف بر ظلم و ستمگری نمود تا همانندعلّت و دلیل بر امر بوده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۶

قَوْمَ فِرْعَوْنَ قوم فرعون بدل است از آن برای تعیین شدن آنان. أَ لا يَتَّقُونَ که آیا پروا نمی‌کنند؟

جمله حالیه است با تقدیر داشتن قول به این معنا که در حالی که بی‌پروا بودند گفته شود بر ایشان آیا پروا نمی‌کنند؟

یا جمله مستأنفه است از خداوند متعال که ذمّ (سرزنش) آنان را انشا فرموده است.

و نیز به صورت خطاب خوانده شده است با مقدّر دانستن قول با این معنا که برو به سوی قوم (فرعون) با گویا شدن بر این گفتار که آیا پروا نمی‌کنید.

قالَ گفت (موسی علیه السّلام): رَبِّ إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ وَ يَضِيقُ صَدْرِي پروردگارا من می‌ترسم که مرا دروغگو بیانگارند و دلم تنگ شود. که این دلتنگی از معاشرت و تحمّل سختی‌های همنشینی آنان با این وصف که سنخیّتی ندارند بر من (موسی علیه السّلام) دشوار شود.

وَ لا يَنْطَلِقُ لِسانِي فَأَرْسِلْ إِلى هارُونَ و زبانم گشاده نیست، پس به هارون نیز برای همراهی با من بفرست برای رسالت.

ظاهر این سخن از موسی علیه السّلام به منزله‌ی استعفا می‌باشد از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۷

پذیرش این مسئولیّت و مانند این است که گفته باشد رسالت و پیامبری تو لازم می‌دارد سعه‌ی صدر را چرا که پیامبر تو ناچارست بر او معاشرت با دانی و عالی (افراد پست و افراد بلند مرتبه) ایشان که در آن مشاهده‌ی افعال و کردارهایی که عقل بر آن رضا ندهد از ایشان سر خواهد زد.

و ناچارست از سخن گفتن و مجادله با فصیحان اهل منطق که اگر لکنت زبان داشته باشد غالب نخواهد شد بلکه مغلوب می‌شود که این نیز با رسالت از جانب تو منافات دارد.

و بناچار بایستی رغبت و میلی به رسول تو باشد از جانب هر کس که معاشرت می‌کند و من مردی را از ایشان کشته‌ام که در مقام جستجوی من هستند که نسبت به خون او رغبتی در من نمی‌کنند و هارون از همه‌ی اینها بی‌عیب‌تر و بهترست هم دارای سعه‌ی صدر است، زبان گویا و آزاد دارد و بین او و آنان خونی در میان نیست پس او را رسول خود گردان.

یا به این معنا که به هارون رسالت بده که معاون من بوده باشد تا موافق با سایر آیات نیز باشد و بنا بر معنای اوّل موسی علیه السّلام استعفا از رسالت می‌نمود و خداوند ابا فرمود از غیر رسالتش لذا بعد از ابای الهی استدعا نمود معاونت هارون را وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ و آنان را بر من

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۸

(ادّعای) گناهی هست لذا می‌ترسم که مرا بکشند.

بعد از اینکه استعفا نمود و هارون را معیّن کرد برای رسالت وجه دیگری برای استعفا بیان نمود.

قالَ كَلَّا فرمود: چنین نیست با این بیان از استعفای او رادع (و مانع) گردیده و گویا بعد از قول كَلَّا سؤال موسی علیه السّلام در خصوص معاونت هارون و اجابت آن از جانب خدای تعالی که گفت: پس پروردگارا وزیری برایم از خویشانم قرار ده هارون برادرم را که با آن زور بازویم را قوّت داده و او را در امر من شریک نما که تو را بسیار تسبیح گفته و بسیار (یاد آور) تو باشیم پس خدای تعالی فرمود: خواسته‌ات را اجابت کردم.

فَاذْهَبا بِآياتِنا معجزات ما را (همراه) ببريد منظور آيات نه‌گانه يا احكام و شرايع ما را با خود ببريد و نترسيد.

إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ فَأْتِيا فِرْعَوْنَ فَقُولا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِينَ ما خود همراه شما شنوا هستيم به سوى فرعون برويد و بگوييد ما پيامبر پروردگار جهانيان هستيم.

لفظ رسول را به دليل مساوى بودن مذكّر و مؤنّث واحد و اكثر در فعول به معناى فاعل و فعيل به معناى مفعول به صورت تثنيه نياورد.

يا براى اشاره نمودن بر اين امر كه رسالت يكى است و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۱۹

رسول يكى از دو و ديگرى معين و ياور اوست.

أَنْ أَرْسِلْ ان تفسيريه يا ان مصدريّه با تقدير داشتن با مَعَنا بَنِي إِسْرائِيلَ براى اينكه بنى اسرائيل را همراه ما بفرستى يعنى از زندان كسى را كه به دستور تو زندانى شده يا كسى را كه تبعيد كرده‌اى آزاد و رها ساز.

قالَ (فرعون) گفت: مستأنف جواب براى سؤال مقدّر مى‌باشد مثل اينكه گفته باشد: پس بعد از آن چه كردند؟

- در پاسخ گفت: موسى عليه السّلام به مصر رفت و با هارون اجتماع كرد و با همديگر پيش فرعون رفته گفتند: ما رسول فرستاده‌ى ربّ العالمين هستيم ما را به سوى تو فرستاد تا بنى اسرائيل را وارهانده و با ما به شام روانه سازى.

فرعون در جواب آن دو، موسى عليه السّلام را كه مدّتى با او بود مورد خطاب قرار داده و گفت: أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً آيا تو را در كودكى در ميان خود (همانند فرزند) پرورش نداديم؟

براى اينكه موسى عليه السّلام را وادار به اقرارى نمايد كه موجب خجالت و آزرم گشته، او را از اين دعوا باز دارد و (به همين سادگى) انصراف از اين ادّعا حاصل گردد.

وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ و (آيا) سالهايى از عمرت را در نزد ما به سر نبردى؟ تو دانشمند و حكيم نبودى و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۰

رياضت با مرتاضى هم نداشته‌اى كه با رياضتها و مجاهده‌ها بر اين جايگاه رسيده باشى كه فرستاده‌ى خدا شوى پس چگونه پيامبر خدايى شدى كه كسى او را نمى‌بيند و دانشمندى دانش و آگاهى به او ندارد؟

و تو تا آنگاه كه با ما بودى سفّاك و خونريز بودى كسى را كه محترم بوده (ناروا) كشته‌اى.

وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ و كارى را كه كرده بودى كردى اين عبارت در مقام بيان كنايه از ذلك است.

وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ و تو از كافر (نعمتان) هستى (بر نعمت من كفران نموده‌اى).

يعنى به آن معنا كه از كافرين بودى به واسطه اين قتل كه مرتكب شده بودى و امروز هم به دليل اينكه حرمت و حقّ خدمت مرا رعايت نكرده‌اى از كفران نعمت كنندگان نعمتهاى من هستى پس چگونه پيامبر هستى از سوى آنكه ادّعاى رسالت او را دارى؟

از جانب خدايى كه ادّعا مى‌كنى آفريننده آسمانها و زمين است؟

پس از اينكه ديد قتل نفس از چيزهايى است كه ممكن نيست انكار آن به آن اقرار كرده و:

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۱

قالَ فَعَلْتُها إِذاً گفت: آن كار را در هنگامى كردم و ليكن آنطورى كه تو نسبت دادى كافر نيستم براى اينكه من موحّد هستم (خدا را به يگانه‌گى مى‌پرستم)، بر نعمتهايش عارف و شاكرم و آن شخص را چون استحقاق داشت كشتم.

وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ كه از سرگشتگان بودم.

يعنى گمراه شدم از طريقه‌ايى كه داشتم و بر مبناى آن در صدد سير و سلوك بودم.

یا از طریق توحید گمراه بودم در حالی که طالب آن بودم یا اینکه از راه حسن تدبیر با دشمنان و مدارای با آنان گمراه بودم.

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ آنگاه چون از شما ترسیدم و گریختم، به سبب گمراهی از طریق مدارا و کشتن مرد قبطی بر خود ترسیدم بنا به آنچه که به من رسید که مردمان تو در تعقیب من هستند.

فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْماً سپس پروردگارم به من حکمت (نبوّت) بخشید. بدون اینکه از کسی کسب نمایم و یا کسی در این راه مرا یاری نماید.

وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ و مرا از پیامبران گردانید بر مبنای فضل و احسان محض خود بدون اینکه عملی کرده باشم.

بعد از ادّعای موسی علیه السّلام نسبت به رسالت خود از جانب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۲

خداوند فرعون سه چیز از موانع رسالت را به ترتیب از ضعیف‌تر به قوی‌تر بیان کرد.

موسی علیه السّلام از هر سه به ترتیب قوی‌تر پس از آن ضعیف‌تر پاسخ داد:

(۱). او ابتدا یادآوری کرد مربّی بودن خود را نسبت به موسی علیه السّلام که جایز نیست کسی به مربّی خودش فرمان دهد.

(۲). و دوّمین مانع این که موسی علیه السّلام مدّتی از عمر خود را بدون اینکه کمالاتی کسب نموده باشد در بین قوم فرعون سپری کرده که به اعتقاد آنان کمالات اکتسابی لازمه‌ی رسالت است.

(۳). و سوّمین مانع قتل نفس محترم را منافی رسالت از جانب خدا از حیث ظاهر و باطن بیان کرد که رسول شایسته است از جانب خدا کسی باشد که هر فردی بر او رغبت نماید و اکثر مردم به سفّاک و خون‌ریز رغبت نمی‌کنند.

و شایسته است از هر چه که مایه‌ی شرمساری برای انسان است پیراسته و پاک باشد تا استحقاق قرب خداوندی را که رسالت نیز از آنست (به حسب باطن) بیابد.

پس (حضرت موسی علیه السّلام) پاسخ فرمود:

۱. ابتدا اعتراف فرمود بر بالفعل بودن (عملی که انجام داده) و نفی کرد کفر منافی با رسالت را بلکه اعمال را بر دوران

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۳

ضلالت نسبت داده و از مقدّمات کمال جویی برشمرد چرا که هر کس علم بر گمراهی خود نیابد در صدد طلب هدایت برنمی‌آید.

۲. و در ثانی از ایرادات فرعون پاسخ فرمود به اینکه:

رسالت موهبت الهی است و اکتسابی نیست تا منافات داشته باشد با زندگی کردن چندین و چند ساله در کنار قوم فرعون و این غیر از راه کسب علوم عقلی و شرعی است.

۳. سوّمین پاسخ را به فرعون از اوّل ایرادات او فرمود به اینکه: تربیت کردن تو در حقّ من از راه احسان و نیکی نبوده بلکه نوعی اسائه‌ی ادب بوده است که با دور کردن قومم از من در خدمت و نیز با به کار گماشتن خاندانم به عنوان خدم، حشم و دولت از من نگهداری کردی.

یا با دور داشتن قومم و کشتن اولادشان تا جایی که از تو ترسیدند و مادرم از تو ترسیده و مرا در داخل تابوتی در نیل رها کرد که در دست تو قرار گرفتم.

یا با دور داشتن قومم که حتّی مادرم را نیز بر خدمتم گماشتی یا پاسخ داد با اقرار به تربیت شدنش به عنوان نعمت سپس تقاضای درک توهّم اسائه را به جای احسان و نیکی نمود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۴

آیات ۳۶- ۲۲

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۲۲ تا ۳۶] ..... ص : ۵۲۴

اشاره

وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرائِيلَ (۲۲) قالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُّ الْعالَمِينَ (۲۳) قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۲۴) قالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَ لا تَسْتَمِعُونَ (۲۵) قالَ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۲۶)
قالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (۲۷) قالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (۲۸) قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (۲۹) قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ (۳۰) قالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۱)
فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ (۳۲) وَ نَزَعَ يَدَهُ فَإِذا هِيَ بَيْضاءُ لِلنَّاظِرِينَ (۳۳) قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ (۳۴) يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ (۳۵) قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ (۳۶)

ترجمه ..... ص : ۵۲۴

و آيا اين نعمتى است كه بر من منّت مى‌نهى كه بنى اسرائيل را به بردگى كشانده‌اى؟
فرعون گفت: «پروردگار جهانيان» ديگر چيست؟
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۵
گفت: اگر ايقان داشته باشيد، پروردگار آسمانها و زمين است و آنچه در ميان آنهاست.
(فرعون) به اطرافيانش گفت: آيا نمى‌شنويد؟
(موسى) گفت: پروردگار شما و پروردگار نياكان نخستين شما.
(فرعون) گفت: بى‌شك پيامبرتان كه به سوى شما فرستاده شده است، ديوانه است.
(موسى) گفت: اگر تعقّل كنيد (او) پروردگار مشرق و مغرب است و آنچه در ميان آنهاست.
(فرعون) گفت: اگر خدايى جز من برگزينى، تو را از زندانيان خواهم ساخت.
(موسى) گفت: حتّى اگر معجزه‌اى آشكار برايت بياورم؟ (فرعون)
گفت: اگر راست مى‌گويى بياورش.
آنگاه (موسى) عصايش را در انداخت و ناگهان اژدهايى آشكار درآمد.
و دستش را (از بغلش) بيرون آورد، ناگهان سپيد و درخشان در ديد تماشاگران پديدار شد.
(فرعون) به بزرگان پيرامونش گفت: اين (مرد) جادوگرى داناست.
مى‌خواهد شما را با جادويش از سرزمينتان آواره كند، تا رأى شما چه باشد.
گفتند: او و برادرش را (به نحوى) باز دار و گردآورندگان (جادوگران) را به شهرها بفرست.

تفسير ..... ص : ۵۲۵

پس فرمود: وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرائِيلَ و آيا اين نعمتى است كه بر من منّت مى‌نهى كه بنى اسرائيل را به بردگى كشانده‌اى؟

پس جمله‌ى استفهاميّه را با حذف همزه‌ى استفهام آورد يا به صورت جمله‌ى خبريّه بدون اينكه استفهام مقدّر باشد.

در این جمله اشاره می‌کند بر تربیت یا برده ساختن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۶

بنی اسرائیل (به واسطه‌ی فرعون) که نعمهٔ خبر است برای تلک و ان عبّدت بدل از تلک یا خبر بعد از خبر یا خبر ابتدایی یا خبر برای مبتدای محذوف یا مبتداست برای خبر محذوف و در چنین حالی جمله‌ی مستأنفه‌ایی به عنوان جواب برای سؤال مقدّر می‌باشد.

مانند این است که گفته باشد: امّا این است نعمتی که انکار کرده‌ام- یا کدامین چیز است که به واسطه‌ی انکار آن در حق تو ناسپاسی کرده‌ام؟

- پس فرمود: این که بنی اسرائیل را برده نموده‌ای بر من منّت می‌نهی.

در اینجا فرقی نمی‌کند که مطلب برای معنای استدراک بوده باشد یا در معنای اینکه، لیکن آن همین است که بنی اسرائیل را برده نموده‌ای یا استدراک نبوده باشد.

قالَ فِرْعَوْنُ فرعون گفت: بعد از اینکه جواب حضرت موسی علیه السّلام را شنید از ایرادهایی که کرده بود برای مجادله‌ی با او با سؤال از اجزای ادّعاهایش تا او را عاجز از بیان و ادّعا نماید گفت:

وَ ما رَبُّ الْعالَمِينَ «پروردگار جهانیان» دیگر چیست؟ آنکه ادّعا کردی از جانبش رسالت داری؟

آنگاه از حدّ و حقیقت سؤال نمود حال آنکه خداوند ماهیّت مرکّبه نیست تا دارای جنس و فصل باشد، موسی علیه السّلام از جواب «ما

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۷

هو» «۱» به جواب بر (مبنای) اعراضی که جواب لایّ شیء هو «۲» عدول کرد.

و قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا گفت: اگر ایقان داشته باشید، پروردگار آسمانها و زمین است و آنچه در میان آنهاست. بدل اجمالی است که در «العالمین» به تفصیل.

إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ اگر از یقین آورندگان هستید از اهل ایقان که شرط است برای تهییج و آشکار نمودن یعنی شما اهل نفسهایی هستید که در گمانها و شکّ به سر می‌برید و از اهل عقول و یقین آورندگان نیستید.

قالَ فرعون بعد از اینکه عدم مطابقت جواب را با پرسش دریافت برای سبک جلوه‌دادن رأی و نظر موسی علیه السّلام و سفاههٔ خود در خردورزی گفت:

لِمَنْ حَوْلَهُ أَ لا تَسْتَمِعُونَ (فرعون) به اطرافیانش

---

(۱). «ما هو» در فارسی به معنای «چیست آن» است که بیشتر در آشکار نمودن اشیا با تعریفهایی که بر مبنای روشهای منطقی تعریف انجام می‌گیرد می‌گنجد و این امر با لحاظ نمودن جنس و فصل امکان‌پذیر می‌باشد.

(۲). «لایّ شیء هو» معنای فارسی این واژه «برای چیست آن» می‌باشد با عنایت بر کلّی‌تر بودن موضوعات، پاسخ بر پرسش را در قالب تعریف امکان‌پذیرتر نموده و تا حدودی از قیودات بایسته تعریفهای منطقی با فصل، جنس و ... می‌رهاند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۸

گفت: آیا نمی‌شنوید؟

با این گفتارش که: طریق بحث و حجّت آوردن را بلد نیست و ادّعایی به این بزرگی می‌نماید و برتری جویی و ریاست هم بر اهل عالم دارد.

و موسی علیه السّلام پس از اینکه استهزای فرعون را نسبت به خود و جوابش دید و احتمال داد که مخلوق بودن آسمانها و زمین و مربوبیّت آن دو را انکار نموده و بگوید: این دو قدیمی و غنیّ هستند از آن عدول کرده و قالَ رَبُّکُمْ وَ رَبُّ آبائِکُمُ الْأَوَّلِینَ (موسی) گفت: پروردگار شما و پروردگار نیاکان نخستین شما.

فرعون پس از اینکه اصرار و پافشاری موسی علیه السّلام را بر جواب با اعراض اضافی دید که ضعیف‌ترین اعراض شمرده می‌شود. قالَ خطاب به قومش و با استهزای موسی علیه السّلام گفت: إِنَّ رَسُولَکُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَیْکُمْ لَمَجْنُونٌ بی شکّ پیامبرتان که به سوی شما فرستاده شده است، دیوانه است.

برای اینکه او با تنبیه متنبّه نمی‌شود و با بازداشتن از گمراهی خود باز نمی‌گردد و بر جهل خود اصرار و پافشاری دارد.

قالَ حضرت موسی علیه السّلام با پافشاری بر آنچه که پاسخ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۲۹

داده بود به عنوان اعتراض بر عدم تنبّه به تنبیه کننده گفت: رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَیْنَهُما إِنْ کُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (موسی) گفت: اگر تعقّل کنید (او) پروردگار مشرق و مغرب است و آنچه در میان آنهاست.

تصریح فرمود بر سفاهت و نادانی آنان بعد از آنکه فرعون بر جنون (دیوانگی) او تصریح کرد و مقصودش این بود که خداوند چنان است که از او پرسیده نشود نسبت به ماهیّت چرا که او را حدّی وجود ندارد و با این وصف توانی بر ادراکش نیست بنابر این ممکن نیست تعریف او مگر بر مبنای آنچه که از او محسوس است و پافشاری شما در پاسخ گویی بر مبنای ماهیّت گواهی می‌دهد از عدم تعقّل‌تان بر اساس آنچه که لایق شأن خداوند نیست.

فرعون پس از اینکه اصرار موسی علیه السّلام را بر پاسخی که داده بود دریافت که مطابق با پرسشش نبود و برنگشتنش را از رأی ارائه شده با کنایه و تصریح فهمید.

قالَ فرعون به عنوان تهدید موسی علیه السّلام گفت: لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ اگر خدایی جز من برگزینی، تو را از زندانیان خواهم ساخت.

گفته شده که فرعون موسی علیه السّلام را به بدترین کیفری که برای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۰

مخالفین خود روا می‌داشت تهدید کرد برای اینکه او سیاه چال عمیقی داشت که هیچ کس در آن زندانی نمی‌شد مگر اینکه در آنجا می‌مرد موسی علیه السّلام بعد از شنیدن تهدید فرعون گفت:

قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُکَ بِشَیْءٍ مُبِینٍ (موسی) گفت: حتّی اگر معجزه‌ای آشکار برایت بیاورم؟

که دلالت کند بر صدق گفتارم نسبت به ادّعایی که دارم و متوسّل شد بر اماراتی «۱» که صدق گفتارش را اثبات می‌نمود.

قالَ فرعون گفت: فَأْتِ بِهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ فَأَلْقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنَّاظِرِینَ اگر راست می‌گویی بیاورش.

آنگاه (موسی) عصایش را در انداخت و ناگهان اژدهایی آشکار درآمد.

و دستش را (از بغلش) بیرون آورد، ناگهان سپید و درخشان در دید تماشاگران پدیدار شد.

چون سحر و جادو در زمانش شایع بود و گاه بی‌گاه از این قبیل اتّفاقها زیاد رخ می‌داد.

---

(۱). امارات جمع اماره به معنای دلیل و قرینه‌ای که در نزد عقلای عالم مورد استناد یا واسطه در ثبوت و اثبات قرار می‌گیرد و شارع مقدّس نیز آن را تأیید نموده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۱

قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ (فرعون) به بزرگان پیرامونش گفت: این (مرد) جادوگری داناست.

و در آن زمان سحر و جادو بد شمرده نمی‌شد و عیب هم نبود اکتفا بر آنچه که گفته بود نکرده و گفت:

يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ می‌خواهد شما را با جادویش از سرزمینتان آواره کند، تا با این سخنان موجبات انزجار و بی‌رغبتی نسبت به موسی علیه السّلام ظاهر ساخته و بر هدف تخریب شخصیت موسی علیه السّلام دست یابد.

گفت: فَما ذا تَأْمُرُونَ تا رأی شما چه باشد جهت به دست آوردن دل اطرافیانش به عنوان مشورت با آنان چنین کرد.

قالُوا أَرْجِهْ گفتند: او و برادرش را (به نحوی) بازدار و گردآورندگان (جادوگران) را به شهرها بفرست. تا هر جادوگر دانایی را به حضورت بیاورند. آنگاه جادوگران در موعد روزی معیّن گرد آورده شدند. و به مردم گفته شد: آیا شما هم جمع می‌شوید؟ تا اگر جادوگران پیروز شدند ما از آنان پیروی کنیم.

در سوره‌ی اعراف وجوه قرائت «ارجه» گذشت «۱».

وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ «۲» گفتند:

---

(۱). همانطور که بیان شد در جلدهای پیشین این تفسیر بیان مفصل آیات آمده لذا خوانندگان عزیز می‌توانند به جلد مورد نظر که تفسیر سوره‌ی اعراف را در بردارد مراجعه فرمایند.

(۲). سوره‌ی اعراف آیات ۱۲۵- ۱۱۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۲

او و برادرش را (به نحوی) باز دار و گردآورندگان (جادوگران) را به شهرها بفرست. تا هر جادوگر دانایی را به حضورت بیاورند.

آیات ۵۱- ۳۷

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۳۷ تا ۵۱] ..... ص : ۵۳۲

اشاره

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ (۳۷) فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۳۸) وَ قِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ (۳۹) لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كانُوا هُمُ الْغالِبِينَ (۴۰) فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالُوا لِفِرْعَوْنَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ (۴۱)

قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۴۲) قالَ لَهُمْ مُوسى أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۴۳) فَأَلْقَوْا حِبالَهُمْ وَ عِصِيَّهُمْ وَ قالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ (۴۴) فَأَلْقى مُوسى عَصاهُ فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ (۴۵) فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ (۴۶)

قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ (۴۷) رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ (۴۸) قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ (۴۹) قالُوا لا ضَيْرَ إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ (۵۰) إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ (۵۱)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۳

ترجمه ..... ص : ۵۳۳

تا هر جادوگر دانایی را به حضورت بیاورند.

آنگاه جادوگران در موعد روزی معیّن گرد آورده شدند.

و به مردم گفته شد: آیا شما هم جمع می‌شوید؟

تا ما اگر جادوگران پیروز شدند از آنان پیروی کنیم.

چون جادوگران (گرد) آمدند به فرعون گفتند: آیا اگر ما پیروز شویم پاداشی داریم؟

(فرعون) گفت: آری و شما در آن صورت از نزدیکان (من) خواهید بود.

موسی به آنان گفت:

چیزی را که اندازنده‌اش هستید، بیندازید

آنگاه ریسمانها و چوبدستیهایشان را درانداختند و گفتند: به جاه و جلال فرعون که ما پیروز خواهیم شد.

سپس موسی عصایش را درانداخت که (اژدها شد) و ناگهان ساخته‌هایشان را فرو می‌بلعید.

آنگاه جادوگران به سجده افتادند.

گفتند: به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم.

پروردگار موسی و هارون.

(فرعون) گفت: آیا پیش از آنکه به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ بی‌شک او بزرگتر (و آموزگار) شماست که به شما جادوگری آموخته است. به زودی خواهید دانست دستان و پاهایتان را در خلاف جهت همدیگر خواهم برید، سپس همگیتان را به دار خواهم زد.

(جادوگران) گفتند: باکی نیست ما به پروردگارمان روی آورده‌ایم.

ما امید داریم که پروردگارمان خطاهای ما را ببخشد. چرا که نخستین ایمان آورندگان بوده‌ایم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۴

تفسیر ..... ص : ۵۳۴

توضیح و تفسیر این آیات که با الفاظ یا بیان معانی در سوره‌ی الاعراف و غیر آن گذشت «۱».

آیات ۶۷- ۵۲

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۵۲ تا ۶۷] ..... ص : ۵۳۴

اشاره

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ (۵۲) فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ (۵۳) إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ (۵۴) وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ (۵۵) وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ (۵۶)

فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۵۷) وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ (۵۸) كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ (۵۹) فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ (۶۰) فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ قالَ أَصْحابُ مُوسى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ (۶۱)

قالَ كَلَّا إِنَّ مَعِي رَبِّي سَيَهْدِينِ (۶۲) فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ (۶۳) وَ أَزْلَفْنا ثَمَّ الْآخَرِينَ (۶۴) وَ أَنْجَيْنا مُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ (۶۵) ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ (۶۶)

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۶۷)

(۱). سوره‌ی اعراف آیات ۱۲۵- ۱۱۰ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۵

ترجمه ..... ص : ۵۳۵

و به موسی وحی کردیم که بندگان مرا شبانه روانه کن، که شما تعقیب می‌شوید

آنگاه فرعون گردآورندگان را به شهرها فرستاد.

(آنان در باره‌ی یاران موسی) گفتند: اینان گروهکی اندک شمارند

و ایشان ما را به خشم آورده‌اند.

و ما انبوهی مسلّح هستیم.

آنگاه ایشان را از باغها و چشمه‌ها آواره کردیم.

و از گنجها و جایگاه نیکو.

و بدینسان آنها را به بنی اسرائیل به میراث دادیم.

سپس ایشان را به هنگام طلوع آفتاب دنبال کردند.

و چون دو گروه همدیگر را دیدند، یاران موسی گفتند: ما گیر افتاده‌ایم.

(موسی) گفت: چنین نیست، پروردگارم با من است و به زودی مرا راهنمایی خواهد کرد.

سپس به موسی وحی کردیم که با عصایت به دریا بزن آنگاه (دریا) بشکافت و هر پاره‌ای از آن همچون کوهی بزرگ بود.

و دیگران را به آنجا نزدیک کردیم.

و موسی و همراهانش، همگیشان را رهانیدیم.

سپس دیگران را غرقه ساختیم.

بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

تفسیر ..... ص : ۵۳۵

وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى و به موسی وحی کردیم که بعد از توقف مدّت طولانی، بندگانم را از فرعون طلب کرده و به سوی مصر خارجشان کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۶

أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي بندگان مرا شبانه روانه کن، به سوی دریا (رود نیل) إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ که شما تعقیب می‌شوید به واسطه‌ی فرعون و قومش.

فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ آنگاه فرعون گردآوردندگان را به شهرها فرستاد. (آنان در باره‌ی یاران موسی) گفتند: اینان گروهکی اندک شمارند و ایشان ما را به خشم آورده‌اند (خون غضب و خشم را در ما به جریان انداخته‌اند).

وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ و ما انبوهی مسلّح هستیم.

یعنی به راستی که ما قومی هستیم که از عادتهای ما حزم و دوراندیشی در امور است و مراعات عاقبت کار آنهاست.

یا به این معنا که ما جماعتی هستیم که از عادات ما عاقبت اندیشی و حذر از دشمنان و آمادگی با قوا و سلاح در حدّ ممکن است.

و خوانده شده حادرون با دال مهمله به معنای اقویا یا شتابندگان در تعقیب دشمنان و تیزبینی در نظر (حدّت نظر).

فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ آنگاه ایشان را از باغها آواره کردیم.

وَ عُيُونٍ و چشمه‌ها وَ كُنُوزٍ و از گنجهای بزرگ برای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۷

اینکه نکره آوردن کنوز برای تفخیم و تعجّب می‌باشد.

وَ مَقامٍ كَرِيمٍ و جایگاه نیکو. منزلهای گران قیمت.

كَذلِكَ بدینسان کذلک متعلّق است به اخرجناهم برای شگفت انگیز معرّفی کردن موضوع یعنی بیرون راندیم آنان را از دیارشان و جمیع آنچه که داشتند مثل بیرون کردن شگفت زده‌ای که با میل و رغبت خود که فقط با امید بازگشت به سرزمین خود از آنجا خارج می‌شوند و به دلیل زیاد بودن تعجّب عطف شده بر این گفتار: وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ و بدینسان آنها را به بنی اسرائیل به میراث دادیم.

قبل از اتمام قصّه‌ی آنان جایز است که «کذلک» خبر مبتدای محذوف بوده باشد تا پاسخی باشد برای سؤال مقدّر یا متعلّق است بر فعل محذوف کذلک.

مثل اینکه گفته شود: آیا امر ایشان چنین بوده است؟! بر سبیل تعجّب یا اینکه آیا خروج آنان این چنین واقع شد؟! پس فرمود: امرشان چنین است، یا بدینسان بود خروج آنان، یا همانند این است که پرسیده شود: آیا بعد از خروج باقی ماندند یا به هلاکت رسیدند؟ پس فرمود: بدینسان هلاک شدند.

فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ سپس ایشان را به هنگام طلوع آفتاب دنبال کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۸

یعنی تعقیب کردند ایشان را و به دنبالشان رفتند هنگامی که آفتاب طلوع می‌کرد یا به این معنا که ایشان را ادراک کردند یعنی با چشمهایشان نه با بدنهایشان هنگامی که خورشید بالا می‌آمد.

فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ و چون دو گروه همدیگر را دیدند، یعنی به اندازه‌ای به همدیگر نزدیک شدند که همه یکدیگر را دیدند.

قالَ أَصْحابُ مُوسى یاران موسی گفتند: در حالی که ترس از فرعون داشتند إِنَّا لَمُدْرَكُونَ براستی که ما گیر افتادیم ادراک و دیده شدیم (با بدنهایمان) همانطوری که با دیدگان و انظار دیده شدیم برای تأکید در نزدیک بودنشان می‌باشد.

قالَ موسی علیه السّلام در جهت رفع اضطراب و نگرانی قومش گفت: كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي چنین نیست پروردگارم با من است پس، با نصرت و حفظ، اعتنایی بر نزدیک بودن فرعون و لشکریانش نداشته باشید.

سَيَهْدِينِ و به زودی مرا به سوی راه خلاصی و نجات از شرّ ایشان راهنمایی خواهد کرد آنگاه که به دریا (رود نیل) رسیدند در حیرت و سرگردانی ایستادند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۳۹

فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ سپس به موسی وحی کردیم که با عصایت به دریا بزن و آن رود نیل است پس عصا را بر دریا زد فَانْفَلَقَ آنگاه (دریا) بشکافت و از دریا دوازده راه منشقّ شد به طوری که آب دریا همانند کوه مشبّک به روی هم انباشته شده به طوری که هر کس به راحتی همراه خود را دید.

فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ پس هر پاره‌ای از دریا جدا کننده راهی بود از راهی که به واسطه‌ی آن بین دو راه هر کدام طریقی را بوجود آورده

بود كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ همچون كوهى بزرگ بود فرق با كسره اسمى است بر آنچه كه جدا (فرقه فرقه) شده همان طورى كه با فتحه مصدر است.

وَ أَزْلَفْنا ثَمَّ الْآخَرِينَ و ديگران را به آنجا نزديك كرديم يعنى در اين مكان (دريا) فرعون و قومش را بدانجا رسانده و نزديك ساختيم و موسى عليه السّلام و قومش را داخل در دريا كرديم.

وَ أَنْجَيْنا مُوسى وَ مَنْ مَعَهُ و موسى و همراهانش، همگيشان را رهانيديم (نجات داديم) به طورى كه آنان را از دريا سالم بيرون آورديم.

أَجْمَعِينَ ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ سپس ديگران را غرقه ساختيم با اين كه تكّه‌هاى جدا شده‌ى دريا را بر هم آورديم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۰

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً بى گمان در اين مايه‌ى عبرتى هست (كه) قوم تو را بر مبدأ، علم خداوند و قدرتش دلالت مى كند.

وَ ليكن ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ و بيشترين آنان به موسى عليه السّلام مؤمن نبودند.

يا معنايى كه در اين آيه است كه براى قوم موسى عليه السّلام بود كه بيشترينشان مؤمن به موسى عليه السّلام و خداى او نبودند اين است كه اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله تو بر ايمان نياوردن قومت به خدا يا به خودت غمگين مباش زيرا كه نديده بودند آنچه كه آنان ديده بودند و مبتلا نشده بودند آنچه را كه آنها مبتلا شده بودند.

آيات ۸۹- ۶۸

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۶۸ تا ۸۹] ..... ص : ۵۴۰

اشاره

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶۸) وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْراهِيمَ (۶۹) إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما تَعْبُدُونَ (۷۰) قالُوا نَعْبُدُ أَصْناماً فَنَظَلُّ لَها عاكِفِينَ (۷۱) قالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ (۷۲)

أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ (۷۳) قالُوا بَلْ وَجَدْنا آباءَنا كَذلِكَ يَفْعَلُونَ (۷۴) قالَ أَ فَرَأَيْتُمْ ما كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۷۵) أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ (۷۶) فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعالَمِينَ (۷۷)

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ (۷۸) وَ الَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَ يَسْقِينِ (۷۹) وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ (۸۰) وَ الَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ (۸۱) وَ الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ (۸۲)

رَبِّ هَبْ لِي حُكْماً وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (۸۳) وَ اجْعَلْ لِي لِسانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ (۸۴) وَ اجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ (۸۵) وَ اغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كانَ مِنَ الضَّالِّينَ (۸۶) وَ لا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ (۸۷)

يَوْمَ لا يَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ (۸۸) إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۹)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۱

ترجمه ..... ص : ۵۴۱

و همانا پروردگارت پيروزمند مهربان است.

و بر آنان داستان ابراهيم را بخوان.

آنگاه كه به پدرش و قومش گفت كه: شما چه مى‌پرستيد؟

گفتند: بتانی می‌پرستیم و در خدمت آنها معتکفیم.

(ابراهیم) گفت: آیا چون آنان را به پرستش می‌خوانید ندای شما را می‌شنوند؟

یا برای شما سودی یا زیانی دارند.

گفتند: نه، ولی پدرانمان را یافتیم که چنین می‌کردند.

(ابراهیم) گفت: آیا در آنچه می‌پرستید تأمّل کرده‌اید؟

هم شما و هم نیاکان کهنتان.

(بدانید) که آنها دشمن منند، بر خلاف پروردگار جهانیان.

همان کسی که مرا آفریده است و همو که هدایتم می‌کند.

و همان کسی که مرا سیر و سیراب می‌سازد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۲

و چون بیمار شدم او مرا شفا می‌بخشد.

و همان کسی که مرا می‌میراند و سپس (از نو) زنده‌ام می‌سازد.

و همان کسی که امید دارم که در روز جزا خطای مرا ببخشد.

پروردگارا به من حکمت ببخش و مرا به شایستگان بپیوند.

و برای من در میان امّتهای آینده سخن. (گوی) نیک قرار ده.

و مرا از میراث بران بهشت پرناز و نعمت بدار.

و پدرم را بیامرز که او از سرگشتگان بود.

و مرا در روزی که (مردم) برانگیخته شوند رسوا مساز.

(همان) روزی که مال و پسران سود ندهد.

مگر آنکه کسی دلی پاک و پیراسته از (شکّ و شرک) به نزد خداوند آورد.

تفسیر ..... ص : ۵۴۲

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است و بر آنان بخوان.

بر آنان یعنی بر مشرکان قومت.

نَبَأَ إِبْراهِیمَ داستان ابراهیم را بخوان تا قبح و بدی شرک ورزی را بدانند و بدانند که ابراهیم علیه السّلام مشرک نبود و او را به شرک ورزی نسبت ندهند و همانطور خودشان را هم به او نسبت ندهند و با وجود شرک بزرگی و ولایت بیت اللّه را به خود نسبت ندهند به واسطه‌ی انتسابی که بر ابراهیم علیه السّلام نسبت می‌دهند.

إِذْ قالَ لِأَبِیهِ وَ قَوْمِهِ ما تَعْبُدُونَ قالُوا نَعْبُدُ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۳

أَصْناماً فَنَظَلُّ لَها

آنگاه که به پدرش و قومش گفت که:

شما چه می‌پرستید؟ گفتند: بتانی می‌پرستیم و در پناه و سایه آنها هستیم برای بندگی در برابرشان عاکِفِینَ قالَ و در خدمت آنها معتکفیم (ابراهیم) گفت:

هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ آیا می‌شنوند یعنی گفتار شما را إِذْ تَدْعُونَ آنگاه که می‌خوانیدشان یعنی می‌خوانید آنها یا چیزی از آنها یا غیر از آنها را به طور مطلق می‌شنوند؟

أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ یا با عبادتی که می‌کنید آیا (بتها) برای شما سودی دارند؟

أَوْ يَضُرُّونَ یا زیانی دارند با ترک عبادتی که می‌کنید؟

و در این احتجاج دلیلی وجود دارد بر اینکه هر کس که برای خود دینی را اخذ کرد لا بدّ برای خود در باره‌ی آن بایستی حجّت و دلیلی از برهان شهود و عیان برگزیند.

و جایز نیست که انسان از راه تقلید بدون دلیل مثل کورها دینی برگزیند که برهان و دلیلی بر آن نمی‌داند.

و مشرکان چون دلیل، حجّت و برهانی نداشتند به توسّل بر تقلید روی آوردند.

و قالُوا: گفتند: نه، این که گفتی چنین نیست بَلْ وَجَدْنا آباءَنا كَذلِكَ يَفْعَلُونَ قالَ بلکه پدرانمان را یافتیم ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۴

که چنین می‌کردند.

ابراهیم علیه السّلام گفت: أَ فَرَأَيْتُمْ ما كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ آیا در آنچه می‌پرستید هم شما و هم نیاکان کهنتان تأمّل کرده‌اید؟! کسانی که بر تقلیدشان دل بسته‌اید؟

فَإِنَّهُمْ پس به راستی که آنها (بتها) ضمیر عقلا- را به لحاظ اینکه پرستیده شده‌اند آورده است یا با ضمّ ابا نمودن بر آنها و غالب بودنشان بر غیر عقلا.

عَدُوٌّ لِي که آنها دشمن منند، مساوی است در دشمن مذکّر، مؤنّث، واحد و اکثر إِلَّا رَبَّ الْعالَمِينَ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ وَ الَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَ يَسْقِينِ برخلاف پروردگار جهانیان. همان کسی که مرا آفریده است و همو که هدایتم می‌کند و همان کسی که مرا سیر و سیراب می‌سازد.

این امر اعمّ است از اینکه با تهیّه‌ی اسباب خوردن و آشامیدن یا با الهام طریق تحصیل آن دو یا راحت ساختن بلع و شرب (خوردن و آشامیدن) باشد.

وَ إِذا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ و چون بیمار شوم او مرا شفا می‌بخشد از راه اسباب طبیعی یا بدون اسباب برای شفا سبب سازی می‌کند.

وَ الَّذِي يُمِيتُنِي و همان کسی که مرا می‌میراند بعد از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۵

پایان یافتن اجل (عمر معیّن) ثُمَّ يُحْيِينِ و سپس (از نو) با نفخه‌ی احیای اموات زنده‌ام می‌سازد. یا او که مرا به طور مستمرّ (دائم) می‌میراند و زنده می‌کند بعد از هر مرگی.

که توضیح این مطلب در اوّل سوره‌ی بقره ذیل آیه‌ی:

«و کنتم أمواتا فأحیاکم «۱»» گذشت که تحقیق تامّ و کاملی است پیرامون تکرار مرگ و زندگی برای انسان.

وَ الَّذِي أَطْمَعُ و همان کسی که امید دارم.

عدول کرد از رجا به لفظ اطمع برای اینکه ناظر به سبب، عمل یا تهیّه‌ی حصول غفرانی از جانب خود نبوده است.

پس (در واقع) متبادر از رجا و امید این است که اسباب وصول مسبوق برخواسته مهیّا شده باشد بر خواسته‌ای که امید بر وصولش هست و امّا طمع بدون اینکه برای طمع کننده اسباب ویژه‌ای در این باب در اعمال و افعال یا بهانه‌ای وجود داشته باشد که (آن بهانه) سبب وصول تلقّی می‌شود.

أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ که در روز جزا خطای مرا ببخشد از آنجا که برای رجوع کننده بر کثرات بعد از فنای فی اللّه تعالی

این است که متوسّط در بین افراط و تفریط در

---

(۱). سوره‌ی بقره آیه‌ی ۲۸ کیف تکفرون باللّه و کنتم أموتا فأحیکم ثمّ یمیتکم ثمّ یحییکم ثمّ إلیه ترجعون (۲۸)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۶

توجّه به سوی حضرت حقّ و توجّه به سوی کثرات بوده و میانه‌رو باشد به طوری که هیچ کدام از توجّه به کثرت و توجّه بر وحدت بر دیگری پیشی نگیرد.

و خطایش خارج شدن از رعایت توسّط و میانه‌رو بودن با میل و گرایش بر یکی از دو جهت می‌باشد «۱».

نسبت دادن خطا بر خودشان و تضرّع بر درگاه خداوند تعالی و تقاضای مغفرت از او، پناه بردن بر خداوند از عذابش و اظهار ترس و خوف از او از انبیاء علیهم السّلام نیز صحیح است.

پس حاجتی برای اینکه در صدد توجیه آیه‌ی شریفه و تصحیح و تأویل نسبت حضرت ابراهیم علیه السّلام در خصوص نسبت دادن خطا باشیم وجود ندارد.

چرا که هر گاه که محبّ از اوصاف محبوب خود یاد می‌کند تصوّر شمایل او شدّت یافته و سوزشش بیشتر می‌شود قدرت تصوّرش به حدّی فزونی می‌یابد که ممکن است خود را متمثّل محبوب یا محبوب را به شکل و شمایلی که دارد در پیش خود ببیند. غیبتش را به حضور مبدّل ساخته و مسافت یا سایر مقوله‌های مانع سر راه را در نوردد.

---

(۱). از آن در اصطلاح به عنوان ترک اولی یاد می‌شود و این ترک اولی از پیامبران الهی نیز سر می‌زند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۷

بنابراین آن حضرت علیه السّلام از غیبت به حضور ملتفت شده پس او را منادا قرار داده و مورد خطاب و استدعا قرار می‌دهد.

پس گوید: رَبِّ هَبْ لِی حُکْماً پروردگارا به من حکمت ببخش مراد از حکم: حکم قضایی نافذ، حکومت بین مردم، فرمانروایی بر آنها، دقّت در علم و عمل که هر کدام از اینها از همه‌ی آنچه که گفتیم مناسب است و مقصود از حکم، رسالت کامله یا حکم باطنی است که آن از آثار ولایت می‌باشد.

وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ و مرا به شایستگان بپیوند.

بر آنانی که در صالحین به صلاح مطلق متّصفند.

پس کسی که استعدادش را برای پذیرش اسلام باطل نمی‌کند صالح است بر حسب فطرت و استعدادش برای اسلام آوردن و مسلم برای استعدادش بر اینکه ایمان بیاورد صالح است و مؤمن برای عروج بر درجات «مراتب» ایمان به سوی فنای فی اللّه صالح است و فانی برای رجوع و بقای باللّه صالح است و باقی برای نبوّت صالح است.

و نبیّ برای رسالت صالح است و رسول است به اینکه اولی العزم بوده باشد و صالح صاحب عزم برای دوستی و پیشوایی «امامت» که بالاتر از آن درجه‌ای نیست صالح است و امام برای خاتمیّت و جامعیّت بین کثرت و وحدت، همان طوری که شایسته

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۸

است صالح است.

پس فرمود علیه السّلام: مرا ملحق بر صالحین فرما و الحاق غیر از ادخال «داخل کردن» است و نیز صالحین را بدون هر قیدی برای اشاره آورد بر این که متمکّن شود بر صلاح مطلق و آن صلاح صالحی است که استعداد خود را از جمیع جهات فعلیّت بخشیده، و قدرت و استعدادی که فعلیّت نیافته باشد در او باقی نمی‌ماند.

این دعا نیازی به تأویل و تفسیر ندارد.

وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ و برای من در میان امّتهای آینده سخن (راست) نیک قرار ده.

لسان صدق در گفتار خوب و ثنای زیبا بکار می‌رود و انسانی که از او تعبیر شخصی می‌شود در حضور و غیاب، به ۸ تحقیق در هر دو در اینجا به طور کلّی تفسیر شده است.

در خبری آمده: لسان صدق برای هر فردی برای او از مال و دارایی برتر است یعنی ذکر خیر، سخن نیکو و ثنای زیبا از مالی که می‌خورد و به ارث می گذارد بهتر است.

و نیز تفسیر شده به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام و ائمّه‌ی معصومین از اولاد ایشان علیهم السّلام.

وَ اجْعَلْنِی مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِیمِ وَ اغْفِرْ لِأَبِی و مرا از میراث بران بهشت پرناز و نعمت قرار بده. و پدرم را بیامرز

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۴۹

تا این که او را هم هدایت نمایی بر راه راست و محکم و استوار «اسلام» إِنَّهُ کانَ مِنَ الضَّالِّینَ که او از سرگشتگان بود از طریق دعای آن حضرت (حضرت ابراهیم علیه السّلام) موسی علیه السّلام برای وعده‌ای جهت احتمال هدایت داده شده بود.

پس آنگاه که برای او روشن شد که از فطرتش به طور ذاتی منقطع شده است و پی برد که او «ذاتا و فطرتا» دشمن خداست از خودیت و نفس امّاره تبرّی جست.

وَ لا تُخْزِنِی و رسوایم مساز از «الخزی» به معنای بی‌آبرویی یا از «الخزایة» به معنای حیا و آزرم یَوْمَ یُبْعَثُونَ یَوْمَ لا یَنْفَعُ مالٌ وَ لا بَنُونَ در روزی که (مردم) برانگیخته شوند. (همان) روزی که مال و پسران سود ندهد.

پس به راستی که نسب اعتباری برای انسان در این روز منقطع می‌شود به دلیل انقطاع جسم و اعتبارات آن إِلَّا مَنْ أَتَی اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیمٍ مگر آنکه کسی دلی پاک و پیراسته از (شکّ و شرک) به نزد خداوند آورد.

«الّا» از ادات استثنا است و این استثنا اینجا استثنای مفرّغ است یعنی مال و فرزندان نفع و سودی عاید کسی نکند مگر کسی را که با دلی پیراسته از شکّ و شرک به نزد پروردگار خویش آمده باشد پس به راستی که سلیم بودن قلب از مال و فرزندانی است که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۰

در آخرت هم به همان اندازه‌ای که در دنیا سود می‌رساندند سود می‌رسانند.

این دو «مال و فرزند» وسیله‌ی آزمایش است از جانب خداوند برای بندگانش پس هر کس که از امتحان الهی در این دو موّفق بیرون آمد از دنیا سلیم القلب بیرون آمده و از آنانی گشته است که خداوند دلش را بر ایمان آزموده و پر کرده و داخل شده است در زمره‌ی مؤمنینی که «ممتحن قلوبهم للإیمان» و بر سابقین پیوسته است.

و چقدر خوش سروده که:

مال را کز بهر دین باشی حمول نعم مال صالح گفت آن رسول

چیست دنیا از خدا غافل شدن نی قماش و نقره و فرزند و زن

آب در کشتی هلاک کشتی است آب در بیرون کشتی پشتی است

و برای این است که خداوند از انفاق در غیر محلّش را منع کرده است و فرموده: و لا تؤتوا السّفهاء أموالکم الّتی جعل اللّه لکم قیاما «۱» اموالتان را که خداوند برای شما مایه‌ی

---

(۱). سوره نساء آیه ۴

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۱

تعیّش قرار داده است به کم خردان ندهید.

و سروده شده است که:

منفق و ممسک محل بین به بود چون محل باشد مؤثّر می‌شود

ای بسا امساک کز انفاق به مال حقّ را جز به امر حقّ مده

و جایز است که استثنای متّصل باشد از «من المال و البنون» با تقدیر داشتن مضاف یعنی مال و فرزند سود نبخشد مگر بر کسی که با قلب سلیم به سوی خدا آمده باشد و فرزندان او یا متّصل از «البنین» بدون تقدیر باشد.

جایز است که استثنای منقطع باشد و سلامت قلب به این است که از آفات به وجود آمده از فرومایگی نفسانی سالم باشد.

و در خبر است: قلب سلیم قلبی است که از دوستی و حبّ دنیا سالم و در امان باشد «۱».

و در خبر دیگری: قلب سلیم قلبی است که در حالی با خدای خود ملاقات می‌کند که در آن غیر از خدا وجود ندارد، فرمود: و هر قلبی که در آن شرک و شکّ بوده باشد ساقط است «۲».

از این وصف جز این نیست که اراده کرده‌اند دل نبستن

---

(۱). نور الثّقلین ۱۴/ ۵۸/ ۵۰ و ح ۵۱

(۲). الکافی ۲/ ۱۶/ ۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۲

«زهد» در دنیا را جهت فارغ بودن قلب‌ها برای سفر آخرت.

و در خبری است: صاحب نیّت راستین صاحب قلب سلیم است برای اینکه سلامت قلب از آرزوهای نفسانی مذکور فقط با نیّت خالص برای خدا امکان پذیر است در همه‌ی امور و سپس این آیه را تلاوت فرمود. «۱»

آیات ۱۰۴- ۹۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۹۰ تا ۱۰۴] ..... ص : ۵۵۲

اشاره

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ (۹۰) وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغاوِينَ (۹۱) وَ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (۹۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ أَوْ يَنْتَصِرُونَ (۹۳) فَكُبْكِبُوا فِيها هُمْ وَ الْغاوُونَ (۹۴)

وَ جُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ (۹۵) قالُوا وَ هُمْ فِيها يَخْتَصِمُونَ (۹۶) تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۹۷) إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ (۹۸) وَ ما أَضَلَّنا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ (۹۹)

فَما لَنا مِنْ شافِعِينَ (۱۰۰) وَ لا صَدِيقٍ حَمِيمٍ (۱۰۱) فَلَوْ أَنَّ لَنا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۲) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۰۳) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۰۴)

ترجمه ..... ص : ۵۵۲

و بهشت برای پرهیزگاران نزدیک شود.

و جهنّم برای گمراهان آشکار گردد

و به آنان گفته شود: آنچه به جای خداوند

---

(۱). نور الثّقلین ۱۴/ ۵۸/ ۵۰ و ح ۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۳

می‌پرستیدید کجاست؟.

آیا شما را یاری می‌دهند یا خود یاری می‌یابند؟

آنگاه ایشان و گمراهان (دیگر) در آن سرنگون شوند

و سپاهیان ابلیس همگی.

در حالی که در آنجا با همدیگر ستیزه می‌کنند گویند:

به خدا ما در گمراهی آشکار بودیم.

چرا که شما را با پروردگار جهانیان برابر می‌شمردیم.

و جز گناهکاران کسی ما را گمراه نکرد.

حال هیچ شفیعی نداریم.

و نه دوستی مهربان. کاش برای ما بازگشتی بود،

تا آنگاه از مؤمنان می‌شدیم.

بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۵۵۳

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ و بهشت برای پرهیزگاران نزدیک شود.

حال است با «قد» مقدّر یا عطف علی است بر جمله‌ی «یبعثون» و برای اشعار بر اینکه وقوع آن محقّق خواهد شد با فعل ماضی آمده است.

وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغاوِينَ و جهنّم برای گمراهان آشکار گردد و در اختلاف دو فعل اشارتی بر شریف بودن متّقین است، برای اینکه جنّت بر ایشان نزدیک شده است نه اینکه ایشان سوق داده بشوند به سوی جنّت و نیز اشارتی بر توهین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۴

گمراهان شده که جحیم (جهنّم) بر ایشان آشکار شده و سوق داده می‌شوند به سوی آن جهنّم نه اینکه آن (جهنّم) به آنان نزدیک شده باشد.

وَ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ و به آنان گفته شود آنچه به جای خداوند می‌پرستیدید کجاست؟ لفظ «ما» در اینجا زاید یا موصوله است.

مِنْ دُونِ اللَّهِ بدون خداوند جانشین مفعول است بنابر قاعده‌ی اوّل و حال است بنا بر قاعده‌ی دوّم از عاید محذوف یا ظرف لغو است که متعلّق به «تعبدون» و معنای آن این است که هر کجا که بودید بدون اذن خداوند «بر غیر او» بندگی نمودید.

هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ آیا شما را یاری می‌دهند در برطرف نمودن عذاب از شما و یا در نجات دادنتان از آنچه که شما را عذاب می‌دهد؟

أَوْ يَنْتَصِرُونَ یا خود یاری می‌یابند؟ از عذاب دهنده‌ی شما یا انتقام می‌گیرند و یا از خودشان می‌توانند عذاب را به واسطه‌ی خود و

یا غیر خود که بتوانند یاری دهنده باشند دور کنند. فَكُبْكِبُوا فِيها آنگاه سرنگون شوند در آن یعنی انداخته می‌شوند آلهه (خدایانشان) با سرهایشان و چهره‌هایشان بر جهنّم ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۵

هُمْ وَ الْغاوُونَ وَ جُنُودُ إِبْلِيسَ ایشان و گمراهان (دیگر) در آن سرنگون شوند و همچنین سپاهیان ابلیس همگی.

از فرزندان آدم و فرزندان جنّ پس از قبیل ذکر عامّ است بعد از خاصّ یا از فرزندان جنّ عطف از قبیل عطف مباین است.

أَجْمَعُونَ قالُوا وَ هُمْ فِيها يَخْتَصِمُونَ یعنی پرستندگان، پرستیده شدگان غیر خدا «الالهة» و پیروان شیاطین در حالی که در آنجا با همدیگر ستیزه می‌کنند گویند: تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ به خدا ما در گمراهی آشکار بودیم.

چرا که شما را با پروردگار جهانیان برابر می‌شمردیم.

یعنی ربّ مضاف که او علی علیه السّلام است بنابراین مراد از شرک، شرک به ولایت می‌باشد.

وَ ما أَضَلَّنا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ و جز گناهکاران کسی ما را گمراه نکرد یعنی گذشتگانی ما بر آنان اقتدا کردیم، یا کسانی که همانند خودمان بودند ما را به خودشان مغرور کردند و یا خدایان دروغینی که ما را فریفتند یا شیاطین.

فَما لَنا مِنْ شافِعِينَ وَ لا صَدِيقٍ حَمِيمٍ حال هیچ شفیعی نداریم. و نه دوستی مهربان حمایت کننده.

برای اینکه تمامی نسبتها و دوستی‌ها قطع می‌شوند مگر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۶

نسبت و دوستی که برای خدا و با اذن او بوده باشد «۱» و هیچ شفاعت کننده‌ای جز به اذن خداوند شفاعت نمی‌کند و هیچ نسبت، دوستی و جهت الهیّه‌ی دروغینی باقی نمی‌ماند تا شفاعت کننده یا حمایت کننده و دوست برای ایشان باشد.

روایت شده از امام جعفر صادق علیه السّلام «۲» که فرمود: به خدا که ما شیعیانمان را شفاعت خواهیم کرد، به خدا ما شیعیانمان را شفاعت خواهیم کرد، به خدا ما شیعیانمان را شفاعت خواهیم کرد تا اینکه مردم گویند پس از برای ما از شفاعت کنندگان (شفاعت کننده‌ای) نیست و دوست حامی نیز نداریم (تا این بیان) پس ای کاش باز می‌گشتیم که ما هم از مؤمنان باشیم «۳».

فَلَوْ أَنَّ لَنا كَرَّةً کاش برای ما بازگشتی بود، «لو» برای تمنّی یا شرط آمده است. فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ فِي ذلِكَ تا آنگاه از مؤمنان می‌شدیم.

بی‌گمان در این قصّه‌هایی که از حضرت ابراهیم علیه السّلام و حجّت

---

(۱). قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: شفاعتی لامّتی من أحبّ اهل بیتی (پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شفاعت من شامل آن کس از امّتم می‌شود که اهل بیت مرا دوست داشته باشد.) کنز العمّال

(۲). مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۹۵

(۳). قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: لأشفعنّ یوم القیامة لمن کان فی قلبه جناح بعوضة ایمان (پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من در روز قیامت کسی را که در دلش به اندازه‌ی بال پشّه‌ای ایمان باشد قطعا شفاعت خواهم کرد.) کنز العمّال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۷

آوردنش یا گفتار مشرکین به خداوند یا مشرکین بر ولایت علی علیه السّلام آوردیم لَآيَةً عبرتی هست برای کسی که تأمّل در آن نماید یا برای کسی که از حجاب مادّه منسلخ شده و مکاشفه نماید در دنیا حال مشرکان را در قیامت و این برای کسی محقّق نخواهد بود مگر اینکه قیامتش در حالی که متمکّن است در قیامت و یا رنگ آن را به خود گرفته است بر پا شده باشد.

وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ و بیشترین آنان مؤمن نبودند که تفسیر این قبیل کلمات گذشت.

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است توضیح و تفسیر این مطلب نیز گذشت.

آيات ۱۲۰- ۱۰۵

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۱۰۵ تا ۱۲۰] ..... ص : ۵۵۷

اشاره

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۰۵) إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۰۶) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۰۷) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۰۸) وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۰۹)

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۱۰) قالُوا أَ نُؤْمِنُ لَكَ وَ اتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ (۱۱۱) قالَ وَ ما عِلْمِي بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۲) إِنْ حِسابُهُمْ إِلَّا عَلى رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ (۱۱۳) وَ ما أَنَا بِطارِدِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۴)

إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۱۵) قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ (۱۱۶) قالَ رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ (۱۱۷) فَافْتَحْ بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ فَتْحاً وَ نَجِّنِي وَ مَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۸) فَأَنْجَيْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (۱۱۹)

ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِينَ (۱۲۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۸

ترجمه ..... ص : ۵۵۸

قوم نوح پيامبران را دروغگو مى‌انگاشتند.

چنين بود كه برادرشان نوح به ايشان گفت: آيا (از شرك) پروا نمى‌كنيد؟

من براى شما پيامبرى امين هستم.

پس، از خدا پروا و از من پيروى كنيد.

و براى آن از شما پاداشى نمى‌طلبم، پاداش من جز بر پروردگار جهانيان نيست.

پس از خداوند پروا و از من پيروى كنيد.

گفتند: آيا به تو ايمان بياوريم، حال آنكه فرومايگان از تو پيروى مى‌كنند.

(نوح) گفت: من از (حقيقت) آنچه ايشان كرده‌اند آگاهى ندارم.

اگر دريابيد، حساب ايشان جز بر پروردگار من نيست.

و من طرد كننده‌ى مؤمنان نيستم.

من جز هشدار دهنده‌اى روشنگر نيستم.

گفتند: اى نوح اگر دست برنداري از سنگسار شدگان خواهى شد.

(نوح) گفت: پروردگارا قوم من مرا دروغگو انگاشتند.

پس در ميان من و ايشان، چنانكه بايد و شايد، داورى كن

و مرا و همراهان مؤمنم را رهايى ده.

آنگاه او و همراهانش را در كشتى پر و گرانبار رهايى داديم. سپس در پى آن بازماندگان را غرقه ساختيم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۵۹

تفسیر ..... ص : ۵۵۹

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ قوم نوح پیامبران را دروغگو می‌انگاشتند پاسخ است برای پرسش مقدّر.

مثل این است که بعد از حکایت ابراهیم علیه السّلام و قومش گفته شود: چه کار کردند قوم نوح علیه السّلام؟ که قصّه‌ی آنها معروف است.

پس پاسخ داده که پیامبران را تکذیب کردند و نسبت دادن تکذیب جمیع مرسلین بر ایشان در سوره‌ی فرقان گذشت.

إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَ لا تَتَّقُونَ چنین بود که برادرشان نوح به ایشان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟

«الا» برای عرض یا تخصیص است إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ من برای شما پیامبری هستم از جانب خداوند.

أَمِینٌ امین که به امانت داری بین شما معروف هستم پس قول مرا بپذیرید و نسبت دروغ و خیانت به من ندهید.

فَاتَّقُوا اللَّهَ پس، از خدا پروا و از من پیروی کنید.

یعنی بعد از اینکه مرا به امانت داری شناخته‌اید از خدا بترسید در باره‌ی مخالفت با من وَ أَطِیعُونِ و از من اطاعت کنید در آنچه که می‌گویم و مرا تکذیب نکنید.

همان طوری که بارها بیان این مطلب گذشت انسان فطری

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۰

التّعلق است و اگر تعلّق به خلیفه‌ی الهی نداشته باشد دل به دیگران می‌بندد از مظاهر شیطان و هواهای نفسانی، آرزوهای دراز و دین در واقع با بیعت و اقتدا و فرمانبری تعلّق به خلیفهٔ اللّه دارد.

و هر کس که به خلیفه‌ی الهی تعلّق داشته باشد لامحاله رهایی یافته و غیر او داخل در امیدواران امر الهی‌اند و لذاست که همه‌ی انبیا علیهم السّلام در ابتدای تبلیغشان امّت را به اطاعت و فرمانبری خود امر می‌فرمودند.

وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ برای تبلیغ چیزی به عنوان مِنْ أَجْرٍ پاداش و مزد نمی‌خواهم تا مرا متّهم کنید بر آن و به واسطه‌ی آن مرا تکذیب نمایید.

پس براستی که کار اگر برای خدا نباشد در جهت نفسانیّ خواهد بود که امر نفسانی خالی از خواستهای نفسانی و شهوات دنیایی نخواهد بود.

إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست. پس از خداوند پروا و از من پیروی کنید.

دستور به تقوا و طاعت را برای اهتمام بر این امر که هیچ غایتی برای رسالت بلکه برای انسانیّت جز آن نیست تکرار نمود.

و به دلیل اینکه اوّلا مترتّب بودن اطاعت و تقوا بر شناخت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۱

امانت در اینجا مبتنی بر نخواستن اجرت بر تبلیغ از آنان است.

قالُوا أَ نُؤْمِنُ لَکَ وَ اتَّبَعَکَ الْأَرْذَلُونَ گفتند: آیا به تو ایمان بیاوریم، حال آنکه فرومایگان از تو پیروی می‌کنند.

و خوانده شده «اتّباعک الارذلون» همانند این است که امانت و استغنای او و طمع نداشتنش را بر اموالشان تکذیب نکرده‌اند لیکن آنان تبعیّت اراذل را مانع قبول نمودن رسالتش دانسته‌اند، اراذل را نسبت به رذالت داده‌اند که تابعین رذالت شأنیّتی با رسالت ندارند.

پس بنابراین به انبیا علیهم السّلام جنون، خبط و مورد وسوسه شیاطین شدن و امثال اینها را نسبت داده‌اند.

قالَ وَ ما عِلْمِي بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (نوح) گفت: من از (حقيقت) آنچه ايشان كرده‌اند آگاهى ندارم.

و براى چه آنـان را از اراذل نـام گذاشـته‌ايد در حـالى كه حسن و قبـح عملشـان بر دست من نيست و جز اين نيست كه من از ايشان بيعتى براى خدا گرفته‌ام.

إِنْ حِسابُهُمْ و در حالى كه حسابشان در عملى كه انجام مى‌دهند إِلَّا عَلى رَبِّي جز براى پروردگارم نيست.

و حساب آنان با من نيست تا مراقب آنان باشم در اعمالى كه انجام مى‌دهند لَوْ تَشْعُرُونَ اگر دريافته باشيد اين كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۲

پيروى آنان را دليل انكار من مى‌دانيد يا «لو» براى تمنّى است كه در اين صورت معناى آن اى كاش دريافته باشيد.

وَ ما أَنَا بِطارِدِ الْمُؤْمِنِينَ و من طرد كننـده‌ى مؤمنان نيسـتم مثل اينكه آنان متعرّض اين گفتار شدنـد كه: از تو اراذل تبعيّت مى‌كنند تا پيامبر آنان را از خود براند كه ايمان بياورند إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ من جز هشدار دهنده‌اى روشنگر نيستم.

و در شأن من نيست كه كسى را طرد كنم يا مراقب عمل كسى باشم و اين دو (طرد و مراقبه) از شأن ولايت است.

قالُوا بعد از اينكه ديدند او از پيروان خود حمايت مى‌كند و آنان را از خود نمى‌راند گفتند:

لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ اى نوح اگر دست بر نداری از سنگسار شدگان خواهى شد.

پس از اينكه از احتجـاج بـا او عاجز شدنـد او را تهديـد به مرگ كردنـد با بـدترين نوع آن همانطورى كه اين روش هر عاجز غالبى است كه از راه محاجّه عاجز شده باشد.

قالَ (نوح عليه السّلام) بعـد از اينكه مدّت نهصد و پنجاه سال يا كمى كمتر از آن با آنان مدارا كرد در مقام درخواست از خدا و به عنوان شكايت گفت: رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ فَافْتَحْ پروردگارا قوم من مرا دروغگو انگاشتند قضاوت يا داورى

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۳

نمـا بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ فَتْحـاً وَ نَجِّنِي وَ مَنْ مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ پس در ميـان من و ايشـان، چنانكه بايـد و شايـد، داورى كن و مرا و همراهان مؤمنم را رهايى ده يعنى از «شرّ» آنان يا از عذابى كه آنان مسئول آنند.

فَأَنْجَيْناهُ آوردن فا پشت سـر دعا براى اشـعار بر اين است كه عـذاب بعـد از دعا بـدون مهلت آمـده تا در مقام تهديد بلاغت بيشترى داشته باشد و گر نه بين دعاى او و تحقّق وعده‌ى اجابت و غرق شدن آنان مدّت طولانى بوده است.

وَ مَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ آنگاه او و همراهانش را در كشتى پر و گرانبار رهايى داديم با مردم و تعدادى از حيوانات.

ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِينَ سپس در پى آن بازماندگان را غرقه ساختيم در حالى كه حقّ مطلب اقتضا مى‌كرد كه عبارت با فا مى‌آمد يا ثمّ آورد تا تفاوتى بين دو خبر باشد.

آيات ۱۵۱- ۱۲۱

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۱۲۱ تا ۱۵۱] ..... ص : ۵۶۳

اشاره

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كـانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۲۱) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُـوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيـمُ (۱۲۲) كَذَّبَتْ عادٌ الْمُرْسَـلِينَ (۱۲۳) إِذْ قـالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۲۴) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۲۵)

فَـاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۲۶) وَ مـا أَسْـئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۲۷) أَ تَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ (۱۲۸) وَ تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ (۱۲۹) وَ إِذا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ (۱۳۰)

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۳۱) وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِما تَعْلَمُونَ (۱۳۲) أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ (۱۳۳) وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۱۳۴) إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳۵)

قالُوا سَواءٌ عَلَيْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْواعِظِينَ (۱۳۶) إِنْ هذا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ (۱۳۷) وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۱۳۸) فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْناهُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳۹) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۴۰)

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ (۱۴۱) إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صالِحٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۴۲) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۴۳) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۴۴) وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۴۵)

أَ تُتْرَكُونَ فِي ما هاهُنا آمِنِينَ (۱۴۶) فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۱۴۷) وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلْعُها هَضِيمٌ (۱۴۸) وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً فارِهِينَ (۱۴۹) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۵۰)

وَ لا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ (۱۵۱)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۵

ترجمه ..... ص : ۵۶۵

بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است.

قوم عاد پیامبران را دروغگو انگاشتند.

چنین بود که برادرشان هود به آنان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟

من برای شما پیامبری امینم.

پس، از پروردگار پروا و از من پیروی کنید.

و برای آن پاداشی از شما نمی‌طلبم، پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

آیا در هر بلندی بنایی از سر بازیچه می‌سازید.

و کوشکها (ی استوار) می‌سازید به امید آنکه جاویدان بمانید؟.

چون دست گشایید همچون زورگویان دست می‌گشایید.

پس از پروردگار پروا و از من پیروی کنید.

و از کسی که شما را به آنچه می‌دانید یاریتان داد، پروا کنید.

شما را با (بخشیدن) چارپایان و پسران یاری داد.

و (نیز) باغها و چشمه سارها.

من از عذاب سهمگین بر شما بیمناکم.

گفتند: برای ما یکسان است، چه پند دهی چه از پند دهندگان نباشی.

این جز شیوه‌ی پیشینیان نیست.

و ما عذاب شوندگان نیستیم.

بدینسان او را دروغگو انگاشتند، آنگاه آنان را نابود کردیم بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

و همانا خداوند پیروزمند مهربان است.

قوم ثمود (هم) پیامبران را دروغگو انگاشتند.

چنین بود که برادرشان صالح علیه السّلام به آنان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟

من برای شما پیامبری امینم.

پس از خداوند پروا و از من پیروی کنید.

و برای آن از شما پاداشی نمی‌طلبم پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

آیا شما را به حالتی که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۶

در اینجا هست در امن و امان رها می‌کنند؟

در باغها و چشمه‌سارها.

و کشتزارها و خرمابنانی که میوه‌ی آنها لطیف است.

و از کوهها، ماهرانه (برای خود) خانه‌هایی می‌تراشید.

پس، از خداوند پروا و از من پیروی کنید.

و از فرمان گزافکاران اطاعت مکنید.

تفسیر ..... ص : ۵۶۶

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ کَذَّبَتْ عادٌ الْمُرْسَلِینَ إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ أَ تَبْنُونَ بِکُلِّ رِیعٍ بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است.

قوم عاد پیامبران را دروغگو انگاشتند. چنین بود که برادرشان هود به آنان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟ من برای شما پیامبری امینم. پس، از پروردگار پروا و از من پیروی کنید. و برای آن پاداشی از شما نمی‌طلبم، پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست. آیا در هر بلندی بنایی از سر بازیچه می‌سازید.

«الرّیع» با کسره و فتحه به معنای جای مرتفع از زمین یا هر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۷

فجّ یا هر طریق یا طریق منفرج در کوه، کوه مرتفع و برج کبوتر که برای آنکه در آن مأوی گزینند ساخته‌اند.

آیَةً علامت تَعْبَثُونَ که به بیهودگی ایجاد می‌کنید و مراد از آن قصرهای بلند یا قلعه‌های ساخته شده بر روی کوهها و زمینهای مرتفع است، یا برجهای دیدبانی بر سر راهها بدون اینکه نیازی به وجود آنها داشته باشند، یا ابنیه‌ای که برای اشراف بر رهگذران و مسخره کردنشان بنا می‌کنند، یا داشتند بنا می‌کردند برای بازیهای بیهوده و اجتماع در آنها به بطالت و هرزگی.

وَ تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ و کوشکها (ی استوار) می‌سازید «مصانع» جمع «المصنعة» یا «المصنع» به معنای حوض و آب‌نما، یا میهمانخانه‌هایی که در آنها از میهمانان برای میهمانی دعوت می‌شود یا روستاهایی که برای زراعت و انتفاع و بهره‌وری ساخته می‌شود، یا بناهایی از قصرها و چهار دیواریهایی که ساخته می‌شود.

لَعَلَّکُمْ تَخْلُدُونَ به امید آنکه جاویدان بمانید؟ یعنی گمان می‌کنید که جاودانه‌اید و این چنین بنیانها را محکم و استوار می‌کنید وَ إِذا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِینَ چون دست گشایید همچون زورگویان دست می‌گشایید بدون اینکه ادب را رعایت نمایید یعنی شما جمع کردید بین افراط در قوّه‌ی شهوت را با ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۸

افراط در قوّه‌ی غضبیّه.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ پس از پروردگار پروا و از من پیروی کنید که بیان وجه تکرار این عبارت گذشت.

وَ اتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِما تَعْلَمُونَ و از کسی که شما را به آنچه می‌دانید یاریتان داد، پروا کنید.

یعنی دانسته‌اید و می‌دانید که جز با امداد الهی (چنین یاریی) امکان پذیر نیست «اتّقوا» پروا داشته باشید را تکرار نمود برای اینکه مقدّمه‌ای باشد جهت تنبّه بر بعضی از نعمتهایی که می‌شناسند از خداوند است تا بپذیرند و بخواهند از او که فراوان گردد و بترسند از زایل شدنش و مخالفت با او «پیامبر» نکنند.

أَمَدَّكُمْ بِأَنْعامٍ وَ بَنِينَ وَ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ شما را با (بخشیدن) چارپایان، پسران و (نیز) باغها و چشمه سارها یاری داد تعدادی نعمتهایش را که عرب از شریف‌ترین و بهترین‌های نعمتها می‌شمارد بر شمرده است.

إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ من از عذاب سهمگین روز قیامت بر شما بیمناکم.

مثل این است که فرمود: امر کردم شما را بر تقوا چون از زایل شدن این نعمتها با مخالفت شما بر شما می‌ترسم و همچنین واهمه دارم بر شما بزرگتر از آن عذاب روز بزرگ «قیامت» را.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۶۹

قالُوا در جوابش جهت اظهار هیچ شمردنشان به او گفتند: سَواءٌ عَلَيْنا أَ وَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْواعِظِينَ برای ما یکسان است، چه پند دهی چه از پند دهندگان نباشی برای اینکه بهتر بتوانند قصدشان در بی‌توجّهی‌شان را بر موعظه‌ی او برسانند نگفتند: اگر موعظه کنی یا موعظه نکنی برای ما مساوی است چه پند دهی و چه از پند دهندگان نباشی.

إِنْ هذا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ این جز شیوه‌ی پیشینیان نیست یعنی می‌دانستند که آن جز با امداد الهی نیست و تکرار کرده، خلق با فتحه و سکون خوانده شده که به معنای افترا یا فطرت و طبع می‌باشد و نیز با دو ضمّه خوانده شده است که به معنای سجیّه و طبع می‌باشد و معنای آن این است که آنچه که پیامبر ادّعا می‌کند جز آنچه که پیامبران پیشین ادّعا می‌کردند نیست که پیشینیان نیز مثل تو ادّعای نبوّت کردند! یا این حیات و مماتی که در حال جریان دارد جز آنچه که تا به حال بوده نیست که مدّتی عیش و گذران زندگی است و بعد از مدّتی مرگ و نیستی یعنی زمان بر مرگ و زندگی همان است که از قدیم «پیش» بوده است.

یا آنچه که تو ای پیامبر ادّعا می‌کنی نیست جز آنچه که بر مبنای عادت پیشینیان بوده از پیامبران علیهم السّلام یا هر کسی که ادّعای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۰

نبوّت کرده است از مدّعیان نبوّت.

یا آنچه که ما به عنوان دین بر آن هستیم نیست مگر عادت دیرینه‌ای که پیشینیان داشته‌اند و ما بر آنان اقتدا کرده‌ایم.

وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ و ما از عذاب شوندگان نیستیم برای اینکه قیامت، حساب و عقابی در کار نیست یا از این جهت که ما بر حقّیم به طوری که استحقاق ثواب داریم نه عقاب (عذاب).

فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْناهُمْ بدینسان او را دروغگو انگاشتند، آنگاه آنان را نابود کردیم وجه اینکه پس از تکذیب که با «فا» آورده بود باز هم با «فا» آورده «اهلکناهم» را پیش از این (در سابق) گذشت.

إِنَّ فِي ذلِكَ براستی که در این حکایتهای ذکر شده هود علیه السّلام و قومش یا آنچه که از هلاک کردن قومش به دلیل دستیابی اخبار بدان ظفر یافتیم.

لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صالِحٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ أَ تُتْرَكُونَ فِي ما هاهُنا آمِنِينَ بعد از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۱

اينكه براى صدق ادّعايش از آنچه كه آنان مى‌شناختند اقامه‌ى بيّنه نمود و از خود طمع را كه موّرث اتّهام بود نفى كرده و آنان را تهديد كرد بر مرگ و خارج شدن از دنيا و خانه‌هايشان.

فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلْعُها هَضِيمٌ در باغها و چشمه‌سارها. و كشتزارها و خرمابنانى كه ميوه‌ى آنها لطيف است.

يعنى شيره يا رطب نرم خرما كه رسيده يا نضيد يا سريع الهضم و گفته شده خرمايى است كه در آن سفتى نباشد.

وَ تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبالِ بُيُوتاً فارِهِينَ و از كوهها، ماهرانه (براى خود) خانه‌هايى مى‌تراشيد. و استاد هستيد در تراشيدن كوه فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ وَ لا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ پس، از خداوند پروا و از من پيروى كنيد و از فرمان گزافكاران اطاعت مكنيد. (يعنى) آنهايى (را) كه از حدّ خود در مشتهيّات و خشم پا را فراتر مى‌گذارند (اطاعت و پيروى مكنيد).

آيات ۱۵۹- ۱۵۲

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۱۵۲ تا ۱۵۹] ..... ص : ۵۷۱

اشاره

الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لا يُصْلِحُونَ (۱۵۲) قالُوا إِنَّما أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (۱۵۳) ما أَنْتَ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۵۴) قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ وَ لَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۱۵۵) وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۵۶) فَعَقَرُوها فَأَصْبَحُوا نادِمِينَ (۱۵۷) فَأَخَذَهُمُ الْعَذابُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۵۸) وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۵۹)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۲

ترجمه ..... ص : ۵۷۲

(همان) كسانى كه در اين سرزمين فتنه و فساد مى‌كنند و در اصلاح نمى‌كوشند.

گفتند جز اين نيست كه تو از جادو زدگانى.

تو جز بشرى همانند ما نيستى اگر راست مى‌گويى معجزه‌اى بياور.

گفت: اين مادّه شترى است كه آبشخورى (معيّن) براى او و آبشخور روزى معيّن براى شماست.

و به آن آسيبى نرسانيد كه عذابى سهمگين گريبانگيرتان خواهد شد.

آنگاه آن را پى كردند و سپس پشيمان شدند.

و عذاب ايشان را فرو گرفت بى‌گمان در اين مايه‌ى عبرتى هست و بيشترين آنان مؤمن نبودند.

و همانا پروردگارت پيروزمند مهربان است.

تفسير ..... ص : ۵۷۲

حكايت نوح، هود و صالح: در سوره‌ى الاعراف و سوره‌ى هود به طور مفصّل گذشت. «۱»

---

(۱) بنابراين علاقمندان محترم مى‌توانند جهت اطّلاع بيشتر به جلد مربوطه همين تفسير مراجعه نمايند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۳

آیات ۱۷۵- ۱۶۰

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۶۰ تا ۱۷۵] ..... ص : ۵۷۳

اشاره

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ (۱۶۰) إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۶۱) إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۶۲) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۱۶۳) وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۶۴)

أَ تَأْتُونَ الذُّكْرانَ مِنَ الْعالَمِينَ (۱۶۵) وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عادُونَ (۱۶۶) قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ (۱۶۷) قالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقالِينَ (۱۶۸) رَبِّ نَجِّنِي وَ أَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ (۱۶۹)

فَنَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۷۰) إِلَّا عَجُوزاً فِي الْغابِرِينَ (۱۷۱) ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ (۱۷۲) وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (۱۷۳) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۷۴)

وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۷۵)

ترجمه ..... ص : ۵۷۳

قوم لوط (هم) پیامبران را دروغگو انگاشتند.

چنین بود که برادرشان لوط به آنان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟

من برای شما پیامبری امینم.

پس، از خداوند پروا و از من پیروی کنید.

و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۴

برای آن از شما پاداشی نمی‌طلبم پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست.

آیا از میان مردم جهان با مردان می‌آمیزید؟

و همسرانتان را که پروردگارتان برای شما آفریده است رها می‌کنید، آری شما قومی تجاوزکار هستید.

گفتند: ای لوط اگر دست بر نداری از رانده‌شدگان خواهی شد.

(لوط) گفت: من از دشمنان کار و کردار شما هستم.

پروردگارا مرا و خانواده‌ام را از شرّ کاری که می‌کنند رهایی ده.

آنگاه او و خانواده‌اش را رهانیدیم

مگر پیرزنی را که از بازپس‌ماندگان بود.

سپس دیگران را نابود کردیم.

و بر آنان بارانی (از سنگ) باریدیم، باران (بلای) هشدار یافتگان چه بد است.

بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند.

و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۵۷۴

اشاره

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَ لا تَتَّقُونَ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ أَ تَأْتُونَ الذُّكْرانَ مِنَ الْعالَمِينَ وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قوم لوط (هم) پیامبران را دروغگو انگاشتند. چنین بود که برادرشان لوط علیه السّلام به آنان گفت: آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟ من برای شما پیامبری امینم. پس، از خداوند پروا و از من پیروی کنید. و برای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۵

آن از شما پاداشی نمی‌طلبم پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست. آیا از میان مردم جهان با مردان می‌آمیزید؟ و همسرانتان را که پروردگارتان برای شما آفریده است رها می‌کنید، و شما بر این اندازه از ظلم واقف نیستید برای اینکه شما قَوْمٌ عادُونَ قومی تجاوزکار هستید.

قوم تجاوزکاری هستید در همه‌ی امورتان، «العادون» از «عدی» به معنای ستم، دزدی، صرف، وثب، تجاوز یا «عدوّ» ضدّ «صدیق» به معنای دشمن، یا از «عدی» بر وزن علم به معنای به خشم آوردن است.

مطابقت موجود بین تکالیف اختیاری ..... ص : ۵۷۵

بدان که تکالیف اختیاریّه‌ی نبویّه یا ولویّه با آنچه که در عالم تکوینی الهی وجود دارد مطابقت دارد.

و خداوند متعال جنس حیوان را در اکثر انواعی که دارد مکلّف به زندگی اجتماعی کرده است تا به وسیله‌ی این زندگی اجتماعی که شهوات را در آن ترکیب داد و در «کشش» آن جنس مذکّر و مؤنث را قرار داده است که آنها را طوری کرده که هیچکدام صبر و بردباری بر نبود دیگری ندارد به اقتضای شهوت و میلی که در نهاد آنها قرار داده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۶

و هیچ مقصودی از آفرینش شهوت جز بقای نسل و نوع نبوده و در صورت نبودن شهوت هیچ مواقعه‌ای که موجب پیدایش و بقای نوع سایر حیوانات بود ممکن نبود.

و امّا انسان به موجب تکالیف نبویّه مواقعه ممکن بود لیکن در مواردی برخورد می‌شود بر افرادی که اعتنایی بر اوامر تکلیفیّه نمی‌کنند در این صورت ممکن بود خللی در امور پدید آید بنابراین مطابق ساخت این اوامر را با اوامر تکوینی انسان.

که اگر چنین نبود ممکن بود مواقعه‌ای بر مبنای اوامر اختیاریّه نبوی به محض امر تکلیفی صورت نگیرد.

و در این صورت بیم آن می‌رفت که نوع و جنس از بین برود یا کاهش یابد پس برای قصد تناسل خداوند تعالی در نر و ماده آلت و وسیله‌ای را برای قضای حاجت (دفع شهوت) قرار داد که مادّه‌ی تشکیل دهنده نطفه‌ی انسان در آن طوری قرار داده شده است که در جایگاه ویژه‌ای است (که با تحریک طرفین حرکت کرده و در رحم برای تشکیل جنین جای می‌گیرد).

علاوه بر این مذکّر و مؤنّث را به نحوی عاشق فرزند و مربّیان او قرار داده است که هر کدام او را جزوی از خود می‌داند.

و غیر از انسان در حیوان نیز که توجّهی بر امر تکلیفی نیست شیطنت و ذکاوت ویژه‌ای قرار داده که اگر نبود ممکن نبود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۷

که رغبتی در جهیدن بر همدیگر نشان داده موجبات ازدیاد نسل را فراهم نمایند که این در واقع به مقتضای امر تکوینیّ انجام می‌گیرد و امر تکلیفی برای حیوان وجود ندارد.

امّا انسان که دارای قدرت تخیّل، زمینه‌ی وسوسه شدن به واسطه‌ی شیطان که به نحوی می‌تواند تصرّف در امر قضای شهوت نماید وجود دارد.

و گاهی انسان مخالفت می‌کند بر اساس تدبیر و شیطنتش با امر تکوینی و امر تکلیفی، خداوند او را به دلیل مخالفت با امر تکوینی و تکلیفی مورد عقاب و مؤاخذه قرار داده و حدّ و عقوبتی را برایش قرار می‌دهد.

و چون خروج از امر تکلیفی در این مورد افساد کلّی در زمین به قطع نسل را در پی داشت، طبیعت مرد و زن را بیرون از حیا و پست‌تر از حیوان در قوّه‌ی حیوانی قرار داد و برای دفع شهوت مذکّر با مذکّر یا زن با زن (همجنس بازی) اشدّ عقوبت را وضع کرد.

قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ یا لُوطُ گفتند: ای لوط اگر دست بر نداری از آنچه که نهی از آن می‌کنی.

لَتَکُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِینَ از رانده‌شدگان خواهی شد از روستای ما.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۸

قالَ إِنِّی لِعَمَلِکُمْ مِنَ الْقالِینَ (لوط) گفت: من از دشمنان کار و کردار شما هستم نه خود شما چرا که شما آفریده‌ی پروردگارم هستید و قادر نیستم شما را دست کم بگیرم (مورد بی اعتنایی قرار دهم) لیکن عملتان مخالف با امور تکوینی و تکلیفی است که مورد غضب من است چه، مرا از روستایتان بیرون کنید و چه بیرون نکنید.

سپس از آنان روی گردانیده و در مقام التجا به خداوند متعال عرضه داشت: رَبِّ نَجِّنِی وَ أَهْلِی مِمَّا یَعْمَلُونَ فَنَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِینَ إِلَّا عَجُوزاً پروردگارا مرا و خانواده‌ام را از شرّ کاری که می‌کنند رهایی ده. آنگاه او و خانواده‌اش را رهانیدیم مگر پیرزنی را از اهل او که همسر لوط بود.

فِی الْغابِرِینَ که از باز پس ماندگان بود از باقی ماندگانی که در قرا ماند و با لوط بیرون نیامد یا از باقیماندگان در عذاب است بنابر آنچه که گفته شده «۱»: او نیز خارج شد ولی در راه با اصابت سنگی هلاک شد.

ثُمَّ دَمَّرْنَا سپس نابود کردیم الْآخَرِینَ دیگران را با پوشاندن و فرو بردن در زمین و دگرگون نمودن قرا پس از آن با

---

(۱). مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۰۲

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۷۹

بارش سنگ از آسمان قرای آنان را زیر و رو کردیم.

وَ أَمْطَرْنا عَلَیْهِمْ مَطَراً و بر آنان بارانی (از سنگ) باریدیم، بارش عجیبی از باران سنگ.

فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِینَ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ باران (بلای) هشدار یافتگان چه بد است. بی‌گمان در این مایه‌ی عبرتی هست و بیشترین آنان مؤمن نبودند. و همانا پروردگارت پیروزمند مهربان است.

آیات ۱۹۱- ۱۷۶

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۱۷۶ تا ۱۹۱] ..... ص : ۵۷۹

اشاره

کَذَّبَ أَصْحابُ الْأَیْکَةِ الْمُرْسَلِینَ (۱۷۶) إِذْ قالَ لَهُمْ شُعَیْبٌ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۷۷) إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ (۱۷۸) فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ (۱۷۹) وَ

ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۸۰)
أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ لا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ (۱۸۱) وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِيمِ (۱۸۲) وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۱۸۳) وَ اتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ (۱۸۴) قالُوا إِنَّما أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ (۱۸۵)
وَ ما أَنْتَ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنا وَ إِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكاذِبِينَ (۱۸۶) فَأَسْقِطْ عَلَيْنا كِسَفاً مِنَ السَّماءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۸۷) قالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸۸) فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كانَ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۸۹) إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً وَ ما كانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۹۰)
وَ إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۱۹۱)
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۰

ترجمه ..... ص : ۵۸۰

اهل ايكه (هم) پيامبران را دروغگو انگاشتند.
چنين بود كه شعيب به ايشان گفت: آيا (از شرك) پروا نمى‌كنيد؟
من براى شما پيامبرى امينم.
پس، از خداوند پروا و از من پيروى كنيد.
و براى آن از شما پاداشى نمى‌طلبم پاداش من جز بر پروردگار جهانيان نيست.
پيمانه را تمام دهيد و از كم فروشان مباشيد.
و با ترازوى درست بسنجيد.
و به مردم كم مدهيد و در اين سرزمين فتنه و فساد برپا مكنيد.
و از كسى كه شما و امّت پيشين را آفريده است پروا كنيد.
گفتند: جز اين نيست كه تو از جادوزدگانى.
و تو جز بشرى همانند ما نيستى و ما تو را بى‌شبهه از دروغگويان مى‌دانيم.
پس اگر از راستگويانى، پاره‌اى از آسمان را بر (سر) ما بينداز.
(شعيب) گفت:
پروردگار من به آنچه مى‌كنيد داناتر است.
آنگاه او را دروغگو انگاشتند و عذاب روز ابرى سايه افكن آنان را فرو گرفت كه آن عذاب روزى سهمگين بود.
بى‌گمان در اين مايه‌ى عبرتى هست و بيشترين آنان مؤمن نبودند.
و همانا پروردگارت پيروزمند مهربان است.

تفسير ..... ص : ۵۸۰

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۱
كَذَّبَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ اهل ايكه (هم) پيامبران را دروغگو انگاشتند.
«الايك» جايگاهى كه با درختان به هم پيچ خورده و بافته شده زياد پوشانده شده يا جماعتى از درختان كه از هر درختى در آن وجود داشته باشد حتّى درخت خرما يك ايكه يا مجموعه‌ى انبوهى از درختان و مراد از اصحاب ايكه اهل مدين است. يا جماعتى

که نزدیک به قریه‌ی مدین بودند و از قبیله‌ی شعیب نبودند شعیب بر آنان مبعوث شد همانطوری که بر اهل مدین مبعوث شد آنها از قبیله‌ی او نبودند.

و برای اینکه آنان از قبیله‌ی او نبودند، خداوند تعالی فرمود: إِذْ قالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ چنین بود که شعیب به ایشان گفت:

و نگفت برادرشان شعیب أ لا تَتَّقُونَ إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُونِ وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ أَوْفُوا الْکَیْلَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِینَ آیا (از شرک) پروا نمی‌کنید؟ من برای شما پیامبری امینم. پس، از خداوند پروا و از من پیروی کنید. و برای آن از شما پاداشی نمی‌طلبم پاداش من جز بر پروردگار جهانیان نیست. پیمانه را تمام دهید و از کم فروشان مباشید، یعنی از هرچه که در ترازو موجب خسران و سبک بودن کیل و میزان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۲

گردد، بپرهیزید.

وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقِیمِ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ و با ترازوی درست بسنجید نقصان از برای مردم پدید نیاورید.

أَشْیاءَهُمْ و به مردم کم مدهید یا اینکه در اشیا و چیزهایی که وزن می‌کنید بر مردم ستم روا مدارید بنابر اوّل بیانی است برای مفهوم مخالف «اوفوا» وفا کنید «وزنوا» بسنجید.

و بنابر دوّم معنای اعمّ منظور است که در آنچه که به مردم می‌دهید کم مگذارید و بر آنچه که می‌گیرید زیاده نکنید.

وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ و در این سرزمین فتنه و فساد برپا مکنید و این تعمیم بعد از تخصیص است.

وَ اتَّقُوا الَّذِی خَلَقَکُمْ وَ الْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِینَ قالُوا إِنَّما أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِینَ و از کسی که شما و امّت پیشین را آفریده است پروا کنید. گفتند: جز این نیست که تو از جادوزدگانی.

به معنای کسانی که (گرفتار) سحر شده و (حتّی) عقلهایشان را از دست داده‌اند و نمی‌فهمند چه می‌گویند و نوعی تضعیف کردن زیادی در مبالغه است. و یا کسانی منظور است که برایشان فقط ریه برای کشیدن هوا، معده برای فرو بلعیدن غذا و نوشیدنی است و از انسانیّت دور افتاده‌اند.

وَ ما أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا وَ إِنْ نَظُنُّکَ و تو جز بشری

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۳

همانند ما نیستی و ما تو را بی‌شبهه از دروغگویان می‌دانیم، یعنی گمان می‌کنیم لَمِنَ الْکاذِبِینَ فَأَسْقِطْ عَلَیْنا کِسَفاً از دروغگویانی پس پاره‌ای از آسمان را بر سر ما بینداز «کسفا» جمع «الکسفة» مثل «کسف» با کسره «کسف» با فتحه مِنَ السَّماءِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ قالَ اگر از راستگویان هستی بعد از اینکه نتوانست با محاجّه در ایشان مؤثّر واقع شود.

گفت: رَبِّی أَعْلَمُ بِما تَعْمَلُونَ پروردگار من به آنچه می‌کنید داناتر است. پس اگر ببیند که استحقاق عذاب و سقوط آسمان بر سرتان را دارید، چنین خواهد کرد و اگر ببیند که مستحقّ بازگشت و توبه‌اید و استعداد رحمت او را دارید، به شما توفیق خواهد داد.

فَکَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذابُ یَوْمِ الظُّلَّةِ آنگاه او را دروغگو انگاشتند و عذاب روز ابری سایه افکن آنان را فرو گرفت یعنی روز ابری که بر آنان سایه افکند. پس به راستی که چنان گرمایی در هفت روز بر آنان رساند که باد را از آنان حبس کرد و سپس ابرها را بر آنان پوشانیده و آنگاه که پوشیده بر آن شده بودند، برای جست و جوی خنکی توفیق خارج شدند. پس بر ایشان بارانی از آتش بارانید و آنان را سوزانید و این از بزرگترین روزها و وقایع بود و برای این بود که خداوند تعالی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۴

فرمود:

إِنَّهُ کانَ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ که آن عذاب روزی سهمگین

بود. بى‌گمان در اين مايه‌ى عبرتى هست و بيشترين آنان مؤمن نبودند. و همانا پروردگارت پيروزمند مهربان است.

آنگاه كه قصّه‌هاى پيامبران گذشته عليهم السّلام و هلاك ساختن قومهايشان را به دليل تكذيبشان بيان كرد، تا تسلّى خاطرى براى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و تهديدى براى قومش كه انكار كننده‌اند بوده باشد قرآن و قرآن ولايهٔ على عليه السّلام و دلايل و امارات صدقش را ذكر كرد تا نزديكتر به قبول و انذار بوده باشد.

آيات ۲۱۲- ۱۹۲

[سوره الشعراء (۲۶): آيات ۱۹۲ تا ۲۱۲] ..... ص : ۵۸۴

اشاره

وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۹۲) نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (۱۹۳) عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ (۱۹۴) بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ (۱۹۵) وَ إِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ (۱۹۶)

أَ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَماءُ بَنِي إِسْرائِيلَ (۱۹۷) وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ (۱۹۸) فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ (۱۹۹) كَذلِكَ سَلَكْناهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (۲۰۰) لا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۲۰۱)

فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۲۰۲) فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ (۲۰۳) أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ (۲۰۴) أَ فَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْناهُمْ سِنِينَ (۲۰۵) ثُمَّ جاءَهُمْ ما كانُوا يُوعَدُونَ (۲۰۶)

ما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يُمَتَّعُونَ (۲۰۷) وَ ما أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَها مُنْذِرُونَ (۲۰۸) ذِكْرى وَ ما كُنَّا ظالِمِينَ (۲۰۹) وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّياطِينُ (۲۱۰) وَ ما يَنْبَغِي لَهُمْ وَ ما يَسْتَطِيعُونَ (۲۱۱)

إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ (۲۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۵

ترجمه ..... ص : ۵۸۵

و آن (قرآن) فرو فرستاده‌ى پروردگار جهانيان است.

كه روح الامين (جبرئيل)

آن را بر دل تو فرود آورده است تا از هشدار دهندگان باشى.

به زبان عربى شيوا.

و (خبر) آن در صحف آسمانى پيشينيان هست.

آيا اين براى آنان نشانه (ى صدق) نيست كه علماى بنى اسرائيل آن را (از پيش) مى‌شناسند.

و اگر آن را بر بعضى از مردم بيگانه زبان نازل كرده بوديم.

سپس آن را در دلهاى گناهكاران راه داده‌ايم.

كه به آن ايمان نمى‌آورند مگر آنگاه كه عذاب دردناك را بنگرند.

كه ناگهان بر سر آنان آيد و آنان آگاه نباشند.

آنگاه گويند آيا ما مهلت يافته خواهيم بود؟

پس آيا عذاب ما را به شتاب مى‌خواهند.

ملاحظه کن که اگر سالها برخوردارشان سازیم.

سپس آنچه از آن بیمشان داده‌ایم، به سراغ آنان آید.

آن برخورداریشان به کار آنان نیاید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۶

و (اهل) هیچ شهری را نابود نکردیم مگر آنکه هشدار دهندگانی داشتند.

(برای) پند آموزی و ما ستمگر نبوده‌ایم.

و آن را شیاطین نازل نکرده‌اند.

و آنان را نرسد و چنین کاری نتوانند کرد.

چرا که ایشان از شنیدن (وحی) برکنار هستند.

تفسیر ..... ص : ۵۸۶

و قال: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ و آن (قرآن) فرو فرستاده‌ی پروردگار جهانیان است.

این عبارت عطف است بر سابق خود به اعتبار.

معنا مثل این است که گفته باشد: «به راستی که شعیب از مرسلین است و تو از مرسلین هستی و همانا قرآن یا قرآن ولایت علیّ فرو فرستاده‌ی پروردگار عالمیان است».

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ که روح الامین (جبرئیل) علیه السّلام پس به راستی که از جمله‌ی ارواح و امین است بر امر اللّه.

عَلى قَلْبِكَ یعنی بر سینه‌ی تو یا قلب حقیقی تو که در مقابل صدر است و نفس پس به راستی که ولایت در قلب است همانطور که رسالت و احکام و کتبش در سینه است.

لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ آن را بر دل تو فرود آورده است تا از هشدار دهندگان باشی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۷

یعنی از پیامبران که شأن آنان انذار (و هشدار دادن) است نه فقط از بشارت دهندگان، پس به راستی که بشارت منفکّ از انذار است و شأن ولایت جدا از شأن رسالت است.

قبل از اینکه تمام مغیّی «۱» یا کلامی را بیاورد که آن مفهوم در آن نباشد مطلب را با غایت آورد تا اشعار داشته باشد بر اینکه انذار جز این نیست که با خود قرآن است یا ولایت، به زبان عربی بودن آن (نیز) تقدیر است بر این سخنش.

بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ به زبان عربی شیوا.

که متعلّق است بر «نزل» و امّا هر گاه متعلّق بوده باشد بر «کونه من المنذرین» از اجزای غایت شمرده می‌شود نه مغّی.

مراد از «بلسان عربی» لغت عرب است به طور مجازی برای اینکه استعمال لسان در گفتار زیاد است.

و مراد از «مبین» فصیح بودن ظاهر کلمات و حروف است، یا ظاهر معانی و آشکار بودن مقاصد.

یا روشنگر بودن بر مقاصد، یا روشنگر بودن بر زبانها، پس به راستی که او همانطور که در خبر نیز هست تبیین می‌نماید زبانها را و سایر زبانها نمی‌تواند مبیّن آن باشد و این به دلیل وسعت

---

(۱). المغی: مصدر: گفتن چیزی در باره‌ی کسی که آن چیز در او نیست خواه شوخی باشد خواه جدّی: (فرهنگ لاروس)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۸

گسترده صرف در شكل كلماتش مى‌باشد كه با صرف در آن شكلها دلالت مى‌كند بر معناهاى متخالف كه اين امر با ساير زبانها (به اين راحتى) ممكن نيست مگر با آوردن قيدهاى متعدّد.

مثل اينكه: «الضّرب» افاده‌ى معناى مصدرى مى‌كند يعنى زدن و شكل «ضرب» افاده‌ى معناى مصدرى را با زمانش، و توأم با نسبتى كه بر فاعلش و مذكر بودن فاعلش و يك نفر غايب بود همچنين است ساير متصرّفات آن و اين خصوصيّت در ساير زبانها وجود ندارد پس در زبان عربى خود تصريف افعال زبانها را تبيين مى‌كند با كلمات خود ولى ساير زبانها چنين خصوصيّتى را در مورد اين زبان ندارند مگر با ضميمه نمودن قيدهايى بر كلماتش.

وَ إِنَّهُ به راستى كه او يعنى قرآن با اوصافش يا با معانى كه دارد يا قرآن ولايت على عليه السّلام لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ و (خبر) آن در صحف آسمانى پيشينيان يعنى در كتابهاى آسمانى‌شان هست.

أَ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ يعنى قرآن با اوصافش يا با معانى و احكامى كه دارد يا قرآن ولايت على عليه السّلام عُلَماءُ بَنِي إِسْرائِيلَ آيا اين براى آنان نشانه (ى صدق) نيست كه علماى بنى اسرائيل آن را (از پيش) مى‌شناسند.

براى اينكه پيامبران بنى اسرائيل در كتابهايشان ثبت

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۸۹

كرده‌اند و امّتهاى خودشان را بر آمدن محمّد صلّى اللّه عليه و آله و كتابش و جانشينى وصيّش كه او پسر عمو، داماد و خليفه‌اش مى‌باشد خبر داده‌اند پس به راستى كه علما خبر داده‌اند كه در كتابشان چنين مسطور است و مژده آمدنش را داده‌اند.

و يهود پيوسته از محمّد صلّى اللّه عليه و آله و اوصيايش عليهم السّلام بر دشمنانشان استفتا مى‌نمودند.

و در حقيقت اخبار بى‌شمارى هست كه: اين آيات در ولايت وصيّش علىّ بن ابى طالب عليه السّلام نازل شده است «۱».

و در خبر است كه ولايت على عليه السّلام در جميع كتابهاى (آسمانى) پيامبران نوشته شده است و هيچ پيامبرى به رسالت مبعوث نگرديد مگر به تصديق رسالت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و ولايت وصيّش على بن ابى طالب عليه السّلام «۲».

وَ لَوْ نَزَّلْناهُ يعنى قرآن با اوصافش يا با معانى كه دارد يا قرآن ولايت على عليه السّلام عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ و اگر آن را بر بعضى از مردم عجم (غير عرب كه بيگانه از زبان عربند) نازل كرده بوديم كسانى كه عاجز از فصاحت در كلام هستند يا كسانى كه غير عرب يا ساير افراد زنده‌ى عجم.

فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ سپس آن را در

---

(۱). الصّافى ج ۴ ص ۵۰

(۲) البرهان ج ۳ ص ۱۸۸ [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۰

دلهاى گناهكاران راه داده‌ايم كه به آن ايمان نمى‌آورند.

به دليل عدم فصاحتش از بيان كلمات و مقاصد چرا كه آنان با اينكه در اداى كلمات و بيان مقاصد فصيح بودى، بعد از نزول قرآن ايمان نياوردند پس اگر نازل مى‌كرديم بر كسى كه لكنت در زبان داشت ايمان نياوردن براى آنان جزو خصوصيّاتشان مى‌شد.

و براى اشاره بر اين معنا بود كه فرمود: «ما كانوا به مؤمنين» به واسطه‌ى خلل وارده از عدم فصاحت آن، او (كه عجم بود) يا براى عناد ورزى با علىّ عليه السّلام يا معناى «لو انزلناه على عجمى ما كانوا ليؤمنوا» براى حميّت و نژادگرايى چنانى كه در عرب بود در رابطه با عجم، يا براى عجم بودن او و يا براى عناد با علىّ عليه السّلام ايمان نمى‌آوردند.

يا معناى اين گفتار، اينكه اگر نازل مى‌كرديم آن را بر حيوانى غير ناطق كه به موجب اعجاز آن از جانب ما ناطق مى‌شد ايمان

نمی‌آوردند با اینکه این امر می‌توانست دلیل صدقش بوده باشد و این به دلیل شدّت دوری ایشان و نفرتشان از حقّ بود برای آن حیوان یا به دلیل شدّت عنادشان با علیّ علیه السّلام.

روایت شده است از امام صادق علیه السّلام: که اگر قرآن را بر عجم نازل می‌کردیم عرب به آن ایمان نمی‌آورد و با اینکه بر عرب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۱

نازل شد عجم بر آن ایمان آورد و این در فضیلت عجم است (نسبت به عرب) «۱».

کَذلِکَ یعنی همانند آنچه که کفر در دلهای اینها کرده است سَلَکْناهُ یعنی با کفر فِی قُلُوبِ الْمُجْرِمِینَ در دلهای گناهکاران یا همانند نزول قرآن بر قلب تو که به زبان عربی فصیح انجام گرفت در دلهای مجرمان (در این صورت به آن ایمان نمی‌آورند)، یا مثل سیر و سلوک دادن قرآن در دلهای این کفّار است در حالی که تنفّر از آن دارند و ایمان نمی‌آورند و قرآن ولایت را در دلهای گناهکاران در حالی که متنفّر از آن بودند سیر و سلوک دادیم.

لا یُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ و با وجود این آنان به او ایمان نمی‌آورند مگر آنگاه که عذاب دردناک را بنگرند.

در این صورت ایمان کسی سودی به او نمی‌رساند.

و در اخبار بسیاری اشاره شده است که مراد از مجرمین بنی امیّه‌اند و به راستی که آنان به علی علیه السّلام ایمان نمی‌آورند تا اینکه عذاب دردناک «۲» را ببینند.

فَیَأْتِیَهُمْ عذاب دردناکی که بَغْتَةً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ

---

(۱). نور الثّقلین ج ۴ ح ۸۶ ص ۶۵

(۲). البرهان ج ۳ ص ۱۸۹

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۲

ناگهان بر سر آنان آید و آنان بر آمدنش به دلیل نبود هر نشانه‌ای که مقدّم بر آن بوده باشد آگاه نباشند.

فَیَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ آنگاه گویند: آیا به ما مهلت داده می‌شود؟

یعنی پیش از اینکه عذابی بیاید آن را به استهزا گرفته و بر آمدنش شتاب می‌کنند پس آنگاه که عذاب آمد تقاضای مهلت می‌کنند.

أَ فَبِعَذابِنا یَسْتَعْجِلُونَ پس آیا عذاب ما را به شتاب می‌خواهند برای تهدید و به هول و هراس انداختن آنان است.

أَ فَرَأَیْتَ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله آیا ندیدی؟

یا خطاب عامّ است و عمومیّت دارد إِنْ مَتَّعْناهُمْ سِنِینَ ملاحظه کن که اگر سالها برخوردارشان سازیم برای سالهای بسیار طولانی.

ثُمَّ جاءَهُمْ ما کانُوا یُوعَدُونَ سپس آنچه از آن بیمشان داده‌ایم، عذاب به سراغ آنان آید.

ما أَغْنی عَنْهُمْ چیزی آنان را از عذاب الهی بی‌نیاز نمی‌کند ما کانُوا یُمَتَّعُونَ آنچه که در دنیا کامیاب بودند.

در اخبار زیادی تصریح شده است بر اینکه أَ فَرَأَیْتَ تا الی آخر در مورد بنی امیّه نازل شده و اینکه پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله آنان را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۳

در خواب دیده بود که از منبرش بالا می‌روند و مردم را به گمراهی می‌کشانند به سوی صراط قهقرا- و افسرده از خواب برخاست که جبرئیل علیه السّلام بر او نازل شد و از اندوهش پرسید پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود که در خواب چنین و چنان دیدم.

جبرئیل علیه السّلام عروج کرد و بعد با این آیه آمد که برای تسلّی خاطر رسول صلّی اللّه علیه و آله باشد و سوره‌ی انّا انزلناه برای

تسلّی آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است برای اینکه لیلهٔ القدر شبی است که در آن خیری بیش از هزار ماه اعطا شده است و هزار ماه در حدود دوران حکومت بنی امیّه است «۱».

وَ ما أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَها مُنْذِرُونَ و (اهل) هیچ شهری را نابود نکردیم مگر آنکه هشدار دهندگانی داشتند.

عطفی است که در آن «استدراک توهّم» از اینکه عذاب ناگهانی از مصادیق ظلم است می‌باشد.

ذِكْرى (برای) پند آموزی مفعول له و اسم برای یادآوری و تذکّر دادن است وَ ما كُنَّا ظالِمِينَ و ما ستمگر نبوده‌ایم که بدون استحقاق عذاب و بدون تذکّر بر ایشان مبتنی بر نزول عذاب عذاب کننده باشیم.

وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ او یعنی قرآن با اوصافش یا با معانی که

---

(۱). البرهان ج ۳ ص ۱۸۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۴

دارد یا قرآن ولایت علی علیه السّلام را الشَّياطِينُ و آن را شیاطین نازل نکرده‌اند همانطوری که مشرکان گمان کرده‌اند: نزول قرآن بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله از قبیل القائاتی است که شیطان بر کاهنان و جادوگران القا می‌کند.

وَ ما يَنْبَغِي لَهُمْ وَ ما يَسْتَطِيعُونَ و آنان را نرسد و چنین کاری نتوانند کرد چرا که ایشان از شنیدن (وحی) برکنار هستند چه رسد به اینکه آن را نازل کنند یعنی شأن قرآن جز این نیست که کلام خداوند است و آورنده‌ی آن فرشته‌ای «جبرئیل امین علیه السّلام» از جانب اوست بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله فرشته‌ای که او برترین فرشتگان است و برتر است از اینکه او را شیاطین ملاقات کنند، که قادر بر گرفتن آن نیستند تا بتوانند نازل کنند.

برای اینکه عالم شیاطین عالم ظلمانی است که اسفل عوالم است ولی عالم قرآن، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و ملائکه عالم نورانی است که برتر از همه‌ی عوالم است پس اگر قرآن بر شیاطین برسد و آن را دریابند فرار می‌کنند بلکه هلاک می‌شوند همانطوری که گفته شده است:

دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ یعنی از گوشی که بتوانند کلام قرآن، و کلام فرشته‌ی الهی را بشنوند لَمَعْزُولُونَ برکنار شده‌اند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۵

(محرومند) برای اینکه کلام ملک و خطاب قرآن بسان شهابی سوزان، رادع (دور کننده‌ی) شیطان است.

آیات ۲۲۷- ۲۱۳

[سوره الشعراء (۲۶): آیات ۲۱۳ تا ۲۲۷] ..... ص : ۵۹۵

اشاره

فَلا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ (۲۱۳) وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (۲۱۴) وَ اخْفِضْ جَناحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۱۵) فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۱۶) وَ تَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۲۱۷)

الَّذِي يَراكَ حِينَ تَقُومُ (۲۱۸) وَ تَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ (۲۱۹) إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۲۲۰) هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّياطِينُ (۲۲۱) تَنَزَّلُ عَلى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۲۲۲)

يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ (۲۲۳) وَ الشُّعَراءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ (۲۲۴) أَ لَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وادٍ يَهِيمُونَ (۲۲۵) وَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ ما لا

يَفْعَلُونَ (۲۲۶) إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيراً وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (۲۲۷)

ترجمه ..... ص : ۵۹۵

پس در جنب خداوند خدایی دیگر (به نیایش) مخوان که از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۶

عذاب دیدگان خواهی شد.

و خاندان خویشاوندت را هشدار ده.

و در برابر مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند مهربان و فروتن باش.

پس اگر از تو سرپیچی کردند بگو که من از آنچه می‌کنید بری و برکنارم.

و بر (خداوند) پیروزمند مهربان توکّل کن.

همان که تو را به هنگامی که (برای عبادت) بر می‌خیزی می‌بیند.

و نیز گشتن تو را در میان نمازگزاران.

چرا که او شنوای داناست.

آیا شما را آگاه کنم که شیاطین بر چه کسی فرود می‌آیند؟

بر هر تهمت زن گناهکاری فرود می‌آیند.

گوش فرا می‌دهند و بیشترین آنان دروغگو هستند.

و شاعران (کافر) را گمراهان پیروی می‌کنند.

آیا نمی‌نگری که ایشان در هر وادی سرگشته‌اند؟

و ایشان چیزهایی می‌گویند که خود انجام نمی‌دهند.

مگر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند و خداوند را بسیار یاد می‌کنند و پس از آنکه ستم دیده‌اند انتقامشان را گرفته‌اند و کسانی که ستم کرده‌اند به زودی بدانند که به چه بازگشتگاهی راه خواهند برد.

تفسیر ..... ص : ۵۹۶

فَلا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ پس در جنب خداوند خدایی دیگر (به نیایش) مخوان که از عذاب دیدگان خواهی شد.

یعنی به این دلیل که می‌بینی، قرآن از جانب خداست بدون اینکه وجود دیگری در آن شراکت داشته باشد هنگامی که ولایت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۷

علی علیه السّلام با اللّه است پس با خدا دیگری را مخوان (به عنوان پرستش) و با علی علیه السّلام کسی را به عنوان شرک بر او مخوان إِلهاً یعنی معبودی یا صاحب ولایتی را آخَرَ و این از باب این مثل معروف عربی است که: «ایّاک اعنی و اسمعی یا جارة» به در می‌گویم که دیوار بشنود.

فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ که «به واسطه‌ی این شرک» از عذاب شوندگان شوی مثل بنی امیّه کسانی که از علی علیه السّلام عدول کردند و (از او روی گرداندند به سوی غیر او) عذاب دردناک را برای خود حتمی و قطعی نمودند.

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ و خاندان خویشاوندت را هشدار ده.

دلیل اینکه خداوند متعال اقربین از عشیره‌ی پیامبر را برای شروع دعوت مخصوص گردانید در حالی که پیامبر گرامی برای انذار همه‌ی خلایق مأمور بود یا از این جهت بود که آنان از قرابت و نزدیکی که برخوردار بودند اقرب به قبول بودند از دیگران، چرا که بیش از دیگران بر ویژگیهای پیامبر صلّی اللّه علیه و آله واقف بودند و این از باب مداهنه نبوده و پیامبر خدا در پی طلب دنیا نبوده بلکه برای این بود که اگر ایشان ایمان می‌آوردند کار برای پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت به دعوت دیگران در پذیرش دعوت آسان‌تر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۸

می‌شد که این امر، چه با این فرض که در مقام یاری حضرت می‌شتافتند و به دلیل اشرافی که بر اطّلاع شخصی از پیامبر داشتند دیگران هم با دیدن ایشان رغبت بیشتری نشان می‌دادند.

طبیعی است با در افتادن آنان با پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله کار مخالفت دیگران با اسلام در تنفّر بالا می‌گرفت با استدلال بر اینکه اگر حقّ بود بایستی اقارب و فامیل زودتر از دیگران بر او می‌گرویدند.

علاوه بر این دعوت عشیره و اقربا پیش از سایرین الهی بودن نیّت و قصد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را بیشتر نمایان ساخت که دیگران نگویند چرا از اقربا و خویشان شروع نکرد.

از طریق عامّه و خاصّه نقل شده است که پیامبر بعد از نزول این آیه به علی علیه السّلام فرمود: ای علی، غذایی برای آنان درست کن پس علی علیه السّلام غذای اندکی نسبت به (نفرات) درست کرد.

پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله آنان را جمع کرد، پس همه از آن غذای کم خوردند و سیر شدند و أبو لهب (با مبادرت بر پیش دستی در هتّاکی) گفت: این بود سحر و جادویی که این مرد «رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله» کرد! پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سکوت اختیار کرد و چیزی نگفت.

پس از آن یک بار دیگر آنان را برای چنین طعامی دعوت کرد و سپس در مقام انذار فرمود: ای فرزندان عبد المطّلب به راستی که من پیامبری «نذیر» هشدار دهنده هستم از جانب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۵۹۹

پروردگار عزّ و جلّ به سوی شما و پیامبری بشارت دهنده پس اسلام بیاورید و مرا اطاعت کنید که هدایت شوید.

سپس فرمود صلّی اللّه علیه و آله: کیست که برای من برادری کند که وزیر من باشد؟ و ولی و وصی من باشد بعد از من و جانشین من باشد در میان اهل و خویشانم و دینم را ادا نماید؟

قوم ساکت شدند و پاسخی ندادند سه بار این مطالب را بیان کرد و آن قوم ساکت بودند و علی علیه السّلام پاسخ می‌داد: انا (من)، پس پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله برای سوّمین بار که مطالب را فرمود علی علیه السّلام پاسخ داد: من پیامبر خدا فرمود: تو.

پس قوم برخاستند در حالی که به أبو طالب می‌گفتند:

پسرت را اطاعت کن که امیر تو شد! و در روایت عامّه آمده است: کدامیک از شما برمی‌خیزد که با من بیعت کند؟ و سه بار این جمله را تکرار کرد و همه‌ی قوم سکوت کردند. سپس فرمود: آیا از شما کسی به پا می‌خیزد؟ یا کسی غیر از شما به پا خواهد خاست که شما خودتان پشیمان شوید (از برنخاستن) پس علیّ علیه السّلام به پا خاست و با او بیعت کرد و او را اجابت کرد پس پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بر من نزدیک شو پس نزدیک‌تر آمد دهان علی علیه السّلام را باز کرد و آب دهانش را بر آن انداخت، سپس بین دو کتف‌ها و پستانش را از بزاق دهانش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۰

انداخت. أبو لهب گفت: چه بد حمايت كردى پسر عمويت را كه تو را اجابت كرد كه دهان و صورتش را آب دهان و بزاق انداختى؟! فرمود صلّى اللّه عليه و آله: پر كردم آن را از حكمت و دانش.

و از طريق عامّه و خاصّه: «و أنذر عشيرتك الأقربين و رهطك منهم المخلصين» از رضا عليه السّلام: «و أنذر عشيرتك الأقربين» و رهطك منهم المخلصين» كه فرمود: در قرائت ابىّ بن كعب اينچنين آمده است و همچنين در مصحف عبد اللّه بن مسعود نيز اينطور ثبت شده است و فرمود: اين جايگاه و منزلت بالا و فضيلت بزرگى است و شرف عالى كه خداوند اينچنين عنوان كرده است محمّد صلّى اللّه عليه و آله و يادآورى فرمود براى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله «۱».

و جايز است كه بگوييم مراد از «عشيرة الاقربين» كسانى بودند كه به حسب مرتبه‌ى روحانى خود به مقام عشيره‌ى پيامبر رسيده و اقرب از او گرديده‌اند.

و معناى «انذر» بيمده در واقع اين مى‌شود كه به دليل داشتن مقام برتر و عالى كه دارى بيمده آنان را كه عشيره و نزديكان تو هستند و تنزّل نموده و فرود آى از مقام عالى كه دارى تا مقام تابعين «۲».

---

(۱) عيون اخبار الرّضا عليه السّلام ج ۱ ص ۱۸۱ باب ۲۳ ح ۱

(۲) غرض از اين امر اين است كه با اين اقدام پيامبر گرامى صلّى اللّه عليه و آله زمينه‌ى مناسب را براى تعالى بخشيدن بر پيشرفت معنوى افراد فراهم نموده و با آنان همگام شود كه بتوانند

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۱

وَ اخْفِضْ جَناحَكَ مهربان و فروتن باش و خفض جناح استعاره است از فروتنى و تواضع در اظهار محبّتى كه به جمع كردن پرهاى پرندگان براى زوجهايشان شباهت دارد يعنى تنزّل كن با تواضع از مقام والايى كه دارى.

لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ و در برابر مؤمنانى كه از تو پيروى مى‌كنند.

چرا كه ايشان قادر بر درك كلام تو به حسب مقام عالى كه دارى نيستند و انذار بايستى با مقام مؤمنان و تابعان مناسب باشد.

فَإِنْ عَصَوْكَ پس اگر از تو سرپيچى كردند يعنى عشيره و تابعين تو كه مؤمنون هستند جز اين نيست كه اين سرپيچى‌شان به حسب مقام و تعيّنات نازله‌ى آنان است.

فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ بگو كه من از آنچه مى‌كنيد برى و بركنارم و نگو كه از شما برى‌ام براى اينكه اگر آنان از تابعين تو باشند برائت تو از آنان برائت از لطيفه‌ى الهيّه است.

همانطور كه بارها توضيح اين مطلب گذشت كه اسما و احكام اسما بر فعليّت اخير از اشيا جارى مى‌شود پس مخاطب

خيلى از مفاهيم بالا را ادراك نمايند اين امر بر تنزّل براى ساختن افراد امّت است و مصداق اين شعر كه:

چون كه با كودك سر و كارت فتاد پس زبان كودكى بايد گشاد

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۲

كردن پيروانت و برائت و بى‌زارى از آنان در واقع برائت از فعليّت اخيرشان است كه فعليّت رسالت يا فعليّت ولايت مى‌باشد كه اين دو فعليّت نيز جز فعليّت الهيّه نيستند.

و اگر جزو پيروان تو نباشند و در عين حال از مرتدّها نيز نباشند كه از فطرتشان با ابطال فطرت انسانى برگشته‌اند فعليّت اخيرشان فعليّت انسانيّت است اگر چه پوشيده شده باشد تحت غير از آن برائت از آن در واقع برائت از انسانيّت كه آن هم لطيفه‌ى الهيّه است مى‌باشد.

آری اگر کسی فطرت را نیز منقطع کرده باشد صحیح است که گفته شود: بیزار (بری) ام از تو همانطور که خداوند متعال از ابراهیم علیه السّلام با این فرمایش حکایت کرده است که: «فلمّا تبیّن له أنّه عدوّ للّه تبرّأ منه «۱»» یعنی از مقام والایی که داری تنزّل نموده و با آنان در مقام نازله‌ای که دارند شراکت کن و اگر در تقیید (مقیّد کردن) بر حدود با تو مخالفت کردند (در حدّ مقامشان) منزّه بودن ذاتت را از آن حدود آشکار نما و برایشان بگو: من به حسب مرتبه‌ی عالی که دارم از حدود این مقامات و تعیّناتشان منزّهم و اگر در بعضی از لوازم آن شرکت نمودم برای این بود که

---

(۱) سوره‌ی التوبه آیه‌ی ۱۱۴: و ما کان استغفار إبراهیم لأبیه إلّا عن مّوعدة وعدها إیّاه فلمّا تبیّن له أنّه عدوّ للّه تبرّأ منه إنّ إبراهیم لأوّاه حلیم (۱۱۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۳

از من وحشت ننمایید تا این توهّم برایشان پیش نیاید که تو هم مثل آنان هستی.

وَ تَوَکَّلْ «۱» عَلَی الْعَزِیزِ و توکّل کن بر (خداوند) پیروزمند خدایی که در ملکش جز آنچه که مشیّت و خواست اوست واقع نشود یعنی دیدن و رؤیت افعال را از فاعلین بیرون ساخته و در جمله‌ی افعال برای فاعل حقّ آشکار نموده است تا اینکه مشاهده نمایند که عامل دست خداست پس کار خود و امور ایشان را به خدا واگذار و بر عصیان آنان غمگین مباش.

الرَّحِیمِ مهربان خدای مهربانی که برای بندگانش جز صلاحشان را نمی‌خواهد و برای دشمنانش نمی‌خواهد مگر آنچه را که به صلاح بندگان مؤمنش یا صلاح نظام عالم باشد.

پس محزون مباش بر آنچه که صلاح مؤمنین یا صلاح نظام کلّی در آن است.

الَّذِی یَراکَ حِینَ تَقُومُ

همان که تو را به هنگامی که (برای عبادت) برمی‌خیزی می‌بیند برای نماز به تنهایی، همانطور که در خبر است یا با به پا داشتن تمامی مراتب خود برای حضور در پیشگاه پروردگارت برای نماز در شب قیام می‌کنی یا

---

(۱) قال علیّ علیه السّلام فی التّوکّل حقیقة الایقان (حقیقت یقین در توکل است) غرر الحکم ۵۸۰۲، ۶۴۸۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۴

در بین مردم یا برای عروج از مقام کثرات و خارج شدن از بین آنها قیام می‌کنی.

وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ و نیز دگرگون شدن تو را در میان سجده‌کنندگان در وقتی که نماز جماعت می‌گزاری از قیام و خم شدنت به رکوع در رکوع کنندگان و نگونسار شدنت را در گرفتار شدگان کثرات، یا حرکت تو را در خضوع کنندگان متواضع برای خداوند یا قرار گرفتنت را در صلب پدران و رحمهای پاکی که سجده گزاران خدا بودند پس به راستی که این محقّق نخواهد بود مگر از نکاح صحیح از نزد آدم علیه السّلام و همه‌ی پدران او که از موحّدین (یکتا پرستان) بودند.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ چرا که او شنوایی است که شنوایی جز او نیست الْعَلِیمُ دانایی است که جز او دانایی نیست پس به راستی که شنوایی هر شنوا و دانش هر دانشمندی (شنوایی و دانش او) در مرتبه‌ای بسیار پایین‌تر از اوست.

و در خبر است: فرمود رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله: قبل از من بلند نشوید و پیش از من خم نشوید پس به راستی که شما را پشت سر خود آنچنان می‌بینم که از رو به رو و سپس این آیه را تلاوت کرد: یعنی هرگاه در نماز بودید سرهایتان را از سجده بلند نکنید و پیش از من

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۵

به سجده نرويد»

.اين آيه دلالت مى‌كند بر اينكه امر به توكّل از جانب خداوند متعال است و مأمور به توكّل هم خود اوست به اعتبار مقام خودش، همانا توكّل كننده نيز خود اوست و همچنين بر حسب روح (خداوند) كه همان مقام ولايت است نيز بر خود اوست (هو الأوّل و الأخر و الظّاهر و الباطن «۲» و او به عزّت، رحمت و رؤيت در همه‌ى احوال موصوف است.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ آيا شما را آگاه كنم؟ پس از اينكه بيان كرد كه قرآن از القائات شيطان نيست اشتياق و علاقه‌ى شنوندگان براى شنيدن اين خبر كه شياطين بر چه كسانى و براى چه چيزى نازل مى‌شوند بيشتر شده پس فرمود خداى تعالى: هل انبّئكم عَلى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّياطِينُ آيا شما را آگاه كنم كه شياطين بر چه كسى فرود مى‌آيند؟

«من» موصوله و ظرف متعلّق به «انبّئكم» يا استفهاميّه و ظرف متعلّق به تنزّل است.

تَنَزَّلُ عَلى كُلِّ أَفَّاكٍ بر هر تهمت زن گناهكارى فرود مى‌آيند. أَفَّاكٍ از ريشه‌ى «افك» مانند «ضرب» و «علم» افكا با فتح و كسر و تحريك به معناى دروغ، يا از «افكه عنه» كه مثل

---

(۱) مجمع البيان ج ۸- ۷ ص ۲۰۷

(۲) سوره‌ى حديد آيه‌ى ۳

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۶

«ضرب» صرفش يعنى دگرگون كرد او را و يا رأيش را، يا از «افك فلانا» يعنى او را دروغگو قرار داد.

أَثِيمٍ گناهكار يعنى شياطين با توجّه بر وفق وجود و ذاتى كه دارند دروغ‌گو و از راه مستقيم منحرفند و وارونه سران دگرگون گشته و تنزّل يافته از مقام انسانى كه نازل نمى‌شوند (شياطين) جز بر دروغگوى گناهكار كه بيرون از وجود خود بر فطرتش قواى وجوديش را صرف مى‌كند از حقّ و استقامت براى لزوم سنخيّت بين نازل و منزول و گناهكار «اثيم» افعالى را انجام مى‌دهد كه بر مقتضاى صراط مستقيم انسانى نيست.

يُلْقُونَ شياطين القا مى‌كنند فرا مى‌دهند السَّمْعَ گوش را يعنى صعود مى‌كنند به سوى آسمان براى استراق سمع از ملائكه و از ايشان مى‌شنوند و سپس بر هم سنخها و هم جنسهاى خودشان از انس و جنّ نازل مى‌شوند و آنها را باخبر مى‌سازند.

وَ ليكن أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ و بيشترين آنان دروغگو هستند. پس آنچه كه مى‌شنوند، اگر چه ظاهرى شبيه به حقّ داشته باشد وقتى كه سخن حقّ به آنها و گوشهايشان رسيد و موقعى كه در آن گوشهاى آنها داخل شده و ريشه يابى كنى مى‌بينى كه از وجهه‌ى حقّانى برخوردار نيست و باطل است پس وجود آنها همانند آيينه‌ى معوّجى هست كه هر چه در آن ديده شود خلاف

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۷

واقعيّتشان است.

يا شياطين شنيده‌هاى خود را بر هم سنخها و هم جنسهاى انسان خود يا افّاكان القا كرده و آنان را منقاد مى‌كنند بر اكاذيب خودشان و ضمير بيشتر آنان متوجّه شياطين يا افّاكين است پس هر كدام از آنها در حالى هستند كه هر گاه چيز راستى هم كه بر آنها برسد دروغ مى‌شود.

و اين واقعيّت در بيشتر آنها صدق مى‌كند و عدّه‌ى اندكى از آنها (شياطين و افّاكين) فطرتشان باقى است و استقامت نموده است و حقّ در وجودشان باطل نمى‌شود و صدق در وجودشان صادق مى‌ماند.

وَ الشُّعَراءُ و شاعران (كافر) جمع شاعر و شاعر كسى است كه شعر بگويد «شعر» مانند «نصر» و «كرم» شعرا با كسره و شعرا با فتح به معناى «علم به» يعنى آگاه و هوشيار شد بر آن و عقلش را براى آن به كار گرفت و شاعر كسى است كه با زيركى تمام كلام

موزون را بـا الفـاظ و معـانی متنـاسب و دقیق آراسـته نموده و ارائه می‌دهـد که در عرف بر آن اسم شـعر به دلیل موزون بودن کلام گفته شده است.

و اسم شاعر را بر پدید آورنده‌ی کلام موزون گفته‌اند لیکن از آنجا که اغلب شاعران در سروده‌های خود باطل و اکاذیب را به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۸

صورت حقّ جلوه داده‌انـد بـا هنر نوپردازی و تزیینـات نقـل شـعری بنـابراین اسم شـعر و شـاعر تـداعی همـان معنـا را در ذهن به بـار می‌آورد.

و از انواع آن است قیاسـات شـعری و وهمی برای قیاسـهای وهمیّه‌ی بـاطله که بـا آرایش ظاهر کلام آن را به صورت حقّ صادق در انظار جلوه‌گر نموده‌اند.

و از آنجا که قرآن دارای وجوه گوناگون به حسب طبقات مردم است و اراده می‌شود از آن هر وجهی به حسب طبقات مردم و مراد از حمل بر وجوه احسن همانطور که در بحث مقدّمات حمل بر احسن وجوه الاضافیّ گذشت تفسیر این قول خدای تعالی: و الشّعراء یَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ شاعران را گمراهان پیروی می‌کنند به کسانی که کلام منظوم می‌آورند صحیح خواهد بود.

همان طور که نقل شده است مراد شعرای عرب است که با آوردن اباطیل و کذب، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را هجو می‌نمودند «۱» در حالی که

---

(۱) البراء بن عازب: قیل: یا رسول اللّه ان أبا سـفیان بن الحرث بن عبـد المطلب یهجوک فقام ابن رواحهٔ فقال یا رسول اللّه ائذن لی، قال انت الّذی تقول ثبّت اللّه؟ قال: نعم یا رسول اللّه قلت:

ثبّت اللّه ما اعطاک من حسن تثبیت موسی و نصرا مثل ما نصرا

قال صلّی اللّه علیه و آله: و انت یفعل اللّه بک مثل ذلک.

براء بن عازب می‌گویـد: به رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله عرض شد که أبو سـفیان بن حرث بن عبد المطلب شـما را هجو می‌کند پس ابن رواحه برخاست و عرض کرد: ای رسول خدا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۰۹

عدّه‌ای از گمراهان هم برای شنیدن سروده‌های آنان اجتماع می‌کردند که اسمها و عدد آنها را ذکر کرده‌اند.

و همچنین صـحیح است تفسیرش بر نقّالها و قصّه پردازان که در کوچه و بازار محافلی تشکیل داده و قصّه‌ها و حکایات را که خیلی از آنها اصل و حقیقتی هم نداشتند نقل می‌کردند «۱».

و صحیح است تفسیرش به وعّاظ که پند و اندرز به مردم می‌دادند بدون اینکه خودشان بر آن عمل نمایند.

فقیهان و قاضـی‌هایی که فتوا و رأی می‌دادند بین مردم بدون اینکه از جانب خداوند یا خلفا و جانشـینان بر حقّ اولیای الهی مجاز بر این امر باشند. و مثل فقهای عامّه و قضات آنان که می‌گویند و عمل نمی‌کنند به آنچه که می‌گویند.

عبـد المطلب شـما را هجو می‌کند پس ابن رواحه برخاست و عرض کرد: ای رسول خدا اجازه می‌دهید پاسخ دهم. حضـرت فرمود: تویی که گفته‌ای ثبّت اللّه عرض کرد: آری ای رسول خدا، من گفته‌ام: خدا آن نیکویی را که به تو داده استوار گرداند همچنان که موسی فرا پایدار کرد و پیروزت کند همچنانکه او را پیروز گردانید. پیامبر فرمود: خدا با تو نیز چنین کند.

الدرّ المنثور ۶/ ۳۳۶.

(۱). عن الامـام الصّـادق علیه السّـلام: انّ امیر المؤمنین علیه السّـلام رأی قاصّـا فی المسـجد فضـربه بالـدّرّهٔ و طرده (امـام صـادق علیه

السّلام: امیر المؤمنین علیه السّلام نقل گویی را در مسجد دید او را با دوال زد و بیرونش کرد.)

تفسیر المیزان ۱۱/ ۷۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۱۰

و از امام صادق علیه السّلام آنان قصّه گوها هستند «۱».

و از امام صادق علیه السّلام: ایشان قومی هستند که بدون داشتن علم (و دانش فقهی) تفقّه کنند، پس خود گمراه شده و دیگران را نیز گمراه نمودند «۲».

و از امام صادق علیه السّلام: نازل شده است در باره‌ی کسانی که دین خدا را تغییر داده و امر الهی را مخالفت نمودند آیا دیده‌ای کسی را که شاعر باشد و مردم از او تبعیّت نمایند؟ جز این نیست اینکه آنان کسانی‌اند که دینی را به باطل با آرای خود وضع کردند و در این مورد مردم از آنان تبعیّت کردند «۳».

و از امام باقر علیه السّلام: آیا شاعری را دیده‌ای که کسی از او پیروی کند؟ جز این نیست که آنان قومی هستند که برای غیر دین دانش آموختند و در نتیجه هم خود گمراه شدند و هم دیگران را گمراه کردند «۴».

أَ لَمْ تَرَ أَنَّهُمْ آیا نمی‌بینی که آنان یعنی شعرا فِی کُلِّ وادٍ در هر وادی از وادیهای نفس و خیال یَهِیمُونَ

---

(۱) الصّافی ج ۴ ص ۵۵، الاعتقادات شرح باب الحادیعشر ص ۱۰۵ و بحار الانوار ۷۲/ ۲۶۴/ ۱ [.....]

(۲) الصّافی ج ۴ ص ۵۵ و مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۰۸

(۳) البرهان ج ۳ ص ۱۹۴ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۲۵

(۴) الصّافی ج ۴ ص ۵۵ و تفسیر مجمع البیان ۷/ ۳۲۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۱۱

سرگشته‌اند؟- همانند تخیّلات خودشان که هیچ گونه ثباتی ندارد سرگردانند و هیچ حقّی را نمی‌بینند از آن و معتقد بر صدقش نمی‌شوند در وادیهایی همچون درّه‌های بین وادی کوهها و تپّه‌هایی که اطراف آن دیده نمی‌شود گیر افتاده‌اند که به سبب ارتفاع کوهها و تپّه‌هایی که بر آنان محیط هستند و در آن طریقی هم که راهرو را رهایی بخش سلوک باشد دیده نمی‌شود و سالک نمی‌داند که راه رهایی‌اش کجاست؟

خواه مراد شعرای قایل بر شعر یا قصّه گویان، وعّاظ یا فقیهان و قضات (غیر مأذون) باشد.

وَ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ ما لا یَفْعَلُونَ و ایشان چیزهایی می‌گویند که خود انجام نمی‌دهند پس به راستی که حال هر کدام از آنان چنین است: شعرایی هستند که در تمام گفته‌های خود غرق شده‌اند.

همانطور که گفته شده: «که از اکذب اوست احسن او» و قصّه گوها و واعظان، شأن و شغلشان در این است که کلام را زینت دهند تا نشاط نوی را برای استماع حکایات جدید و ساخته‌هایشان که تا به حال کسی نشنیده است از دروغ و غیر دروغ که عامل بر آن بوده باشند یا نبوده باشند و فقهای عامّه که شغلشان فتوا دادن است بدون اینکه خود عامل بر آن باشند به وجود آورند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۱۲

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا «۱» مگر کسانی که ایمان آورده‌اند با بیعت عامّه یا خاصّه وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و کارهای شایسته کرده‌اند با رعایت کلیه‌ی شرطها و کیفیّتی که اخذ شده است از حقّ. پس به راستی که شاعر از ایشان نمی‌گوید آنچه را که در آن رضای الهی نباشد، نقل کننده و واعظ همچنین آنچه را که می‌گوید عمل می‌کند اوّلا پس از آن می‌گوید، ثانیا فقیه ایشان بدون اجازه سخن نمی‌گوید و فتوا نمی‌دهد و بعد از اجازه است که باطلش صحیح و دروغش راست و ظنّش یقین خواهد بود.

وَ ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيراً و خداوند را بسيار ياد مى‌كنند در شعرشان و قصّه‌ها و موعظه‌ها و مسايل فقهىّ‌شان وَ انْتَصِرُوا انتقام مى‌گيرند از آنچه كه برايشان اتّفاق افتاده است.

---

(۱) أبو الحسن مولى بنى نوفل: انّ عبد اللّه بن رواحة و حسان بن ثابت اتيا رسول اللّه حين نزلت «الشّعراء» يبكيان و هو يقرأ «الشّعراء يتّبعهم الغاؤون» حتّى بلغ «الّا الّذين امنوا و عملوا الصّالحات قال: انتم «و ذكروا اللّه كثيرا» قال: انتم «و انتصروا من بعد ما ظلموا» قال: انتم «و سيعلم الّذين ظلموا ايّ منقلب ينقلبون» قال: الكفّار. (أبو الحسن وابسته‌ى بنى نوفل مى‌گويد: هنگامى كه سوره‌ى شعراء نازل شد، عبد اللّه بن رواحه و حسان بن ثابت با چشم گريان خدمت رسول خدا آمدند و آن حضرت: «و شاعران را گمراهان پيروى مى‌كنند» را مى‌خواند تا كه به «مگر آنان كه ايمان آوردند و كار شايسته كردند» رسيد فرمود: شما هستيد «و خدا را بسيار ياد مى‌كنند» فرمود: شما هستيد «و بعد از آنكه مورد ستم واقع شدند يارى خواستند» فرمود: شما هستيد «و كسانى كه ستم كردند بزودى خواهند دانست كه به چه مكانى باز مى‌گردند» فرمود: كافران هستند. الدرّ المنثور ۶/ ۳۳۴

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۰، ص: ۶۱۳

مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا و پس از آنكه ستم ديده‌اند انتقامشان را گرفته‌اند در مقام و امّا كسانى كه ستم نمودند از شعرا به اين كه بگويند و عمل نكنند و ظاهرشان بر خلاف باطنشان باشد پس به زودى خواهند دانست كه أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ و كسانى كه ستم كرده‌اند به زودى بدانند كه به چه بازگشتگاهى راه خواهند برد اين تهديد است براى ايشان (كافران).

جلد يازدهم

سوره‌ى نمل ..... ص : ۴۱

اشاره

اين سوره نود و پنج آيه است كه همه‌ى آنها در مكّه نازل شده است.

آيات ۱- ۶

[سوره النمل (۲۷): آيات ۱ تا ۶] ..... ص : ۴۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

طس تِلْكَ آياتُ الْقُرْآنِ وَ كِتابٍ مُبِينٍ (۱) هُدىً وَ بُشْرى لِلْمُؤْمِنِينَ (۲) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۳) إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ (۴)

أُوْلئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذابِ وَ هُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ (۵) وَ إِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (۶)

ترجمه ..... ص : ۴۱

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

طس [طا. سين] اين آيات قرآن و كتابى روشنگر است.

رهنمود و مژده بخش مؤمنان.

کسانی که نمار را بر پا [دارند و زکات را می‌پردازند و به آخرت یقین دارند.

بیگمان کسانی که به آخرت ایمان ندارند کار و کردارشان را در چشمشان آراسته جلوه می‌دهیم، ایشان سرگشته‌اند.

اینان کسانی هستند که عذاب سخت را [در پیش] دارند و در آخرت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲

زیانکارترین [انسانها] هستند.

و تو قرآن را از پیشگاه فرزانه‌ای دانا فرا می گیری.

تفسیر ..... ص : ۴۲

طس تِلْکَ آیاتُ الْقُرْآنِ وَ کِتابٍ مُبِینٍ لفظ [کتاب] با جرّ خوانده شده که عطف بر [القرآن] باشد، با رفع خوانده شده تا عطف بر [آیات القرآن] باشد و نکره آمدن آن جهت تفهیم و بزرگ جلوه دادن آن است.

هُدیً وَ بُشْری لِلْمُؤْمِنِینَ الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ یُوقِنُونَ این آیات با تمام اجزا در اوّل بقره به طور مفصّل گذشت.

إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ جواب سؤال مقدّر است، گویا پس از آن که فرمود: هُدیً وَ بُشْری لِلْمُؤْمِنِینَ گفته شده: چگونه است حال غیر مؤمنین؟ فرمود: کسانی که ایمان به آخرت نمی‌آورند.

زَیَّنَّا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ عمل آنان را زینت دادیم، یعنی کارهایی را که برای دنیای خویش و با هوای نفس انجام می‌دهند در نظرشان زیبا جلوه دادیم تا از آن منصرف نشوند، یا اعمال‌شان را که به آن امر کردیم و لایق و مناسب انسانیّتشان بود، بریشان زینت دادیم تا شاید از گمراهی خویش برگشته و به اعمال خیر و اعتقاد به مبدأ و معاد و روز قیامت راغب گردند.

فَهُمْ یَعْمَهُونَ پس آنان مردّد و حیرانند و اطمینان بر اعمال نفسانی خویش ندارند و از آن اعمال به طور کامل منسلخ نمی‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳

أُولئِکَ الَّذِینَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذابِ در دنیا بری آنا عذاب بدی هست، که تحیّر و تردّد در کار خود عذابی است عاجل، علاوه بر آن، اینان هر صدایی را به زیان خویش می‌شمارند و اطمینان بر امری پیدا نمی کنند.

وَ هُمْ فِی الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ و در آخرت زیانکارترین هستند، زیرا آنها که اعتقاد به آخرت نداشته برای آن عملی انجام نداده‌اند همه‌ی عمل‌ها و کارهایشان در جهت خواسته‌های فانی آنها می‌باشد.

پس بضاعت و کالایی را که خداوند آن را سرمایه و کالای آخرت آنها قرارداده به باد فنا می‌دهند، در عوض عذاب آخرت را می گیرند.

وَ إِنَّکَ لَتُلَقَّی الْقُرْآنَ این جمله عطف بر إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ است، جامع بین معطوف و معطوف علیه این است که هر دو جواب سؤال مقدّر هستند، گویی که گفته است: حال غیر مؤمن چگونه است؟ و حال من چگونه است که آخرت را با شهود می‌بینم که آن فوق ایمان به غیب و به آخرت است؟

پس در جواب فرمود: حال نا باوران چنین است و حال تو این است که قرآن را فرا گرفته‌ای، که مقصود مقام جامع بین وحدت و کثرت است.

مِنْ لَدُنْ حَکِیمٍ عَلِیمٍ و آن از نزد خدای حکیم در عمل (در عمل و علم) است همان طور که قبلا نیز گفته شده! که حکمت عبارت از لطف در عمل و اتقان آن است، به نحوی که آن عمل دارای غایت‌های متعدّد متقن و مترتّب باشد، لطف در علم این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴

است که ادراک چیزی مستلزم ادراک مباد و غایات آشکار و غایات دقیق پنهان بوده باشد و گاهی حکمت در هر یک جدا از دیگری استعمال می‌شود.

آیات ۷- ۱۴

[سوره النمل (۲۷): آیات ۷ تا ۱۴] ..... ص : ۴۴

اشاره

إِذْ قالَ مُوسى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ ناراً سَآتِيكُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (۷) فَلَمَّا جاءَها نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۸) يا مُوسى إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹) وَ أَلْقِ عَصاكَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ كَأَنَّها جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ يا مُوسى لا تَخَفْ إِنِّي لا يَخافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ (۱۰) إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۱) وَ أَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آياتٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ (۱۲) فَلَمَّا جاءَتْهُمْ آياتُنا مُبْصِرَةً قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِينٌ (۱۳) وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (۱۴)

ترجمه ..... ص : ۴۴

چنین بود که موسی به خانواده‌اش گفت: من آتشی می‌بینم، به زودی از آن خبری برای شما می‌آورم یا شعله‌ی اخگری بریتان می‌آورم، باشد که گرم شوید.

و چون به نزدیک آن آمد، ندا داده شد که هر کس در نزدیک

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵

آتش و پیرامون آن است، برکت یاته است، و پاک است خداوندی که پروردگار جهانیان است.

ای موسی بدان که من خداوند پیروزمند فرزانه هستم.

و عصایت را بینداز، آنگاه که آن را جنبان دید گویی که ماری است، روی برتافته بازگشت و برنگشت. [گفته شد] ای موسی مترس که پیامبران در پیشگاه من نمی‌ترسند.

مگر کسی که ستمی کرده باشد، سپس نیکو کاری را جانشین گناه کرده باشد، که آنگاه من آمرزگار مهربانم.

و دستت را در گریبانت کن، تا سپید و درخشان بدون هیچ بیماری [پیسی بیرون آید [و] با معجزات نه گانه به سوی فرعون و قومش [برو] که ایشان قومی نافرمانند.

و چون آیات ما روشنگرانه به سر وقت آنان آمد، گفتند: اینجا دویی آشکار است.

و آنها را از در ستم و سرکشی انکار کردند، حال آن که دلهایشان آنها را باور داشت، بنگر که سر انجام اهل فساد چگونه بود.

تفسیر ..... ص : ۴۵

إِذْ قالَ مُوسى لفظ إِذْ ظرف عَلِيم یا حَكِيم است، تقیید علم یا حکمت خدای تعالی با این که آن دو در حقّ خدای تعالی مطلق هستند برای اشعار به این است که آنچه برای موسی علیه السّلام رخ داد و آنچه از او واقع شد جز با علم و حکمت خدای تعالی

نبوده است و مشتمل بر دقایق غایات و دقایق اعتبارات بوده است.

پس در حقیقت تقیّد چیزی است که برای موسی و از موسی علیه السّلام واقع شده، که همه‌ی این رخدادها به سبب علم و حکمت خدای تعالی بوده است.

و ممکن است ظرف متعلّق به قول خدا لَتُلَقَّی الْقُرْآنَ باشد و معنای

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶

آن این است که حال تو چنین است که توانستی نزد پروردگارت حضور پیدا کنی و از همی‌ی شهود و مقام‌ها برتر گردی.

زیرا موسی علیه السّلام شاهد بعضی از آیات و در عین حال در مشاهداتش مضطرب بود.

این جمله نظیر این است: (کنت نبیا و ءادم بین الماء و الطین) من نبی بودم در حالی که آدم بین آب و گل بود.

لِأَهْلِهِ إِنِّی آنَسْتُ ناراً سَآتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ آتِیکُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ لفظ بِشِهابٍ قَبَسٍ به طریق توصیف و به طریق اضافه هر دو خوانده شده است.

و شهاب شعله‌ی آتش است، اختلاف کلمات در حکایت‌های مکرّر یا برای اشاره‌ی به این است که آن کلمات بر حسب معنا منقول هستند، منقول بر حسب معنا با الفاظ مختل متراد یا متوافق در ادای مقصود استعمال می‌شود، یا برای اشاره‌ی به این است که پرسش و پاسخ‌ها زیاد بوده است و هر وقت حکایتی ذکر شود بعضی از آن (پرسش و پاسخ‌ها) یاد آوری می‌شود.

لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ فَلَمَّا جاءَها نُودِیَ أَنْ بُورِکَ مَنْ فِی النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ چون فرمود: مَنْ فِی النَّارِ و مَنْ حَوْلَها این توهّم پیش آمد که خدای تعالی محاط است، لذا خداوند فرمود منزّه است خداوند از این که محاط بوده باشد چه او پروردگار و پروردگار عالمیان مورد احاطه‌ی چیزی از آفریده‌های خویش نمی‌شود.

یا مُوسی إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ کسی که با تو

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷

سخن می‌گوید خدای تعالی است پس آگاه باشد و آماده‌ی گرفتن چیزی باش که به تو الفا می‌شود.

پس لفظ «هاء» ضمیر متکلّم و أَنَا خبر و اللَّهُ بدل آن است، ممکن است «هاء» ضمیر شأن و أَنَا اللَّهُ تفسیر کننده‌ی آن بوده بشد.

نقل شده است که موسی پس از شنیدن این کلمه درخواست برهان بر مطلب نمود، پس خدای تعالی فرمود: وَ أَلْقِ این که عطف بر محذوف است که جواب سؤال مقدّر یا مذکور می‌باشد.

و تقدیر آن چنین است: (ایقن ذلک و ألق) به آن یقین پیدا کن و بیانداز.

عَصاکَ عصایت را ممکن است لفظ عَصاکَ عطف بر بُورِکَ باشد تا این که همانند آن بُورِکَ تفسیر نُودِیَ باشد، ممکن است عطف بر إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ باشد که آن در معنا چنین است: (قال یا موسی انه انا الله و الق عصاک).

پس موسی عصا را انداخت، که عصا ماری زنده و متحرّک شد، پس نگاه کرد دید عصایش ماری است که حرکت می‌کند.

فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ وقتی دید مار حرکت می‌کند.

کَأَنَّها جَانٌّ گویی که آن مار بزرگ نیست، چه لفظ جَانٌّ ماری است که بزرگ نبوده و اذیّت و آزار در پی نداشته باشد ....

برخی گفته‌اند آن عصا در آن مقام ماری کوچک و بدون اذیّت شده چون اوّلین بار بود که موسی آن را می‌دید، پس خداوند آن را مار بزرگ قرر نداد (همانند وقتی که فرعون را ملاقات کرد)، زیرا خداوند خواست که موسی وحشت نکند (نترسد)، در عین حال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸

موسی از همان مار کوچک هم ترسید «۱» وَلَّی مُدْبِراً حال تأکید کننده است عنی در حالی که به او پشت کرده بود.

وَ لَمْ یُعَقِّبْ موسی به عقب برنگشت، یا به عقبش نگاه نکرد.

یا مُوسی جواب سؤال مقدّر به تقدیر قلنا است. یعنی گفتیم یا موسی لا تَخَفْ إِنِّی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ نترس چون ترس جز از بقاای انانیّت نیست که بر بنده باقی می‌ماند، فرستادگان خدا آنگاه که به مقام حضور برسند و نزد پروردگار باشند چیزی از انانیّت آنان باقی نمی‌ماند، در تیجه چیزی که بر آن بترسند در آنان نیست و هم چنین چیزی از لوازم انانیّت از قبیل نسبت اموال، افعال و صفات بر خودشان در آنان باقی نمی‌ماند که ترس از دست دادن آن را داشته باشند.

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ استثنای منقطع است، یعنی لکن کسی که ظلم نماید.

ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ و پس از بی آن را تبدیل به خوبی کند، بدین گونه که ظلمش را جبران کند، یا استغفار و توبه کند دیگر ترس ندارد البتّه در جایی که جبران ظلم میسّر نیست، در این صورت می‌ترسد.

فَإِنِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ و لکن خداوند او را می‌بخشد و به

---

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۱۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۴۹

او رحم می‌کند و ممکن است استثنای متّصل باشد، مقصود از ظلم بقایای اثر نفس در آنان می‌باشد تا منافی عصمت‌شان نبوده باشد، مگر کسی که از انانیّت او چیزی باقی مانده باشد که آن به وجهی ظلم بر انسانیّت اوست و این معنا را تأیید می‌کند قرائت کسی که إِلَّا مَنْ ظَلَمَ را از باب افعال خوانده است.

سپس این ظلم را تبدیل به خوبی و نیکی کرده تا ظلم او مانع از رسالتش نباشد.

و تبدیل ظلم به خوبی بدین گونه است که با آن انانیّت، استبداد به خرج نداده و به من پناه آورده، بر درگاه من تضرّع نموده و استغفار کند، که در این صورت او را نسبت به انانیّت مؤاخذه نکرده و می‌بخشم، با دادن منصب رسالت رحم می‌کنم، چون من بخشنده‌ی مهربان هستم.

وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ جیب قمیص و لباس معروف و مشهور است، مقصود این که دستش را زیر لباسش داخل نموده و آن را بر روی قلبش بگذارد تا از ترس ایمن گشته، دستش از روشنایی قلبش متأثّر شود.

چنانچه فرمود: وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهْبِ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ دست تو سپید و روشن بیرون آید بدون آن که مرض (برصی) در بین باشد فِی تِسْعِ آیاتٍ د تعیین آیات نه گانه اخبار مختلف است.

و در خبری از نبی صلی اللّه علیه و آله و سلم آمده است: که آن نشانه‌های نه گانه عبارتند از: ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۵۰

۱- شرک به خدا نیاورید.

۲- اسراف نکنید.

۳- زنا نکنید.

۴- نفسی را که خداوند کشتن آن را جز به حق حرام کرده است نکشید.

۵- بی گناهی را پیش سلطان نبرید که او را بکشد.

۶- تمسخر و استهزا نکنید.

۷- ربا نخورید.

۸- نسبت زنا به زن محصنه (شوهر دار ندهید.

۹- روز جهاد پشت به دشمن (فرار) نکنید.

و شما ای یهودیان در روز شنبه دشمنی و تجاور بر حریم یکدیگر نکنید.

شخصی یهودی از نبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم آیات نه گانه را پرسید، وقتی جواب را شنید دست آن حضرت را بوسید و گفت: من شهادت می‌دهم که تو نبیّ هستی «۱».

و در اخبار بسیار آیات نه گانه تفسیر به معجزاتی شده که از موسی علیه السّلام‌ظاهر می‌شد، مانند نمایان شدن ملخ شپش و قورباغه و غیر اینها با اختلاف اخبار در تعیین‌شان: چه معجزتی، که به دست موسی (به واسطه‌ی) او ظاهر شده است بیشتر از نه بوده است.

ظرف فِی تِسْعِ حال از فاعل تَخْرُجْ یا ظرف لغو است و متعلّق

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۵۹]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۱

ب فعلی از افعال خصوص، در حالی که حال از فاعل أَدْخِلْ باشد، مانند (اذهبا) یا (مرسلا فی تسع آیات) و متحمل است که معجزه نور و روشنایی دست از جمله‌ی معجزات نه گانه باشد و ممکن است اضافه‌ی بر آنها بوده باشد.

إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ پس موسی با آن نشانه‌های نه گانه به سوی فرعون و قومش رفت.

فَلَمَّا جاءَتْهُمْ آیاتُنا مُبْصِرَةً لفظ مُبْصِرَةً از (ابصر) است وقتی که به آن نظر کند و آن را ببیند نسبتش بر آیات از باب مجاز عقلی است، یا از (بصره) است یعنی او را بینا قرار داد، مُبْصِرَةً با فتحه‌ی میم و صاد خوانده شده به معنای محّل تبصّر، یا مصدر است به معنای صاحبان چشمها.

پس چون آیات ما روشنگرایانه به نزد آنان آمد، قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِینٌ وَ جَحَدُوا بِها گفتند: این سحر آشکار است و آن را انکار کردند، یعنی با وجود آیات و نشانه‌ها به جای اقرار موسی را انکار کردند.

زیرا آنان کمال عناد با حقّ را داشتند و فاسق و فاجر بودند، یا آیات را انکار کردند از آن جهت که آن آیات، آیات الهی است و گفتند آن آیات سحر و جادوست.

وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا در حالی که دلهایشان آن را باور داشت از جهت ظلم و استکبار بود که انکار کردند.

فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِینَ از همین جا عاقبت مفسدان را نگاه کن در سوره‌ی اعراف تفصیل آیات و کیفیّد آنها، چگونگی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۲

ابتلای آنان بر آن آیات و نشانه‌ها و عاقبت کارشان گذشت.

آیات ۱۵- ۴۴

[سوره النمل (۲۷): آیات ۱۵ تا ۴۴] ..... ص : ۵۲

اشاره

وَ لَقَدْ آتَینا داوُدَ وَ سُلَیْمانَ عِلْماً وَ قالا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی فَضَّلَنا عَلی کَثِیرٍ مِنْ عِبادِهِ الْمُؤْمِنِینَ (۱۵) وَ وَرِثَ سُلَیْمانُ داوُدَ وَ قالَ یا أَیُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ وَ أُوتِینا مِنْ کُلِّ شَیْءٍ إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِینُ (۱۶) وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ فَهُمْ یُوزَعُونَ (۱۷) حَتَّی إِذا أَتَوْا عَلی وادِ النَّمْلِ قالَتْ نَمْلَةٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ لا یَحْطِمَنَّکُمْ سُلَیْمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۱۸) فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها وَ قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِی أَنْ أَشْکُرَ نِعْمَتَکَ الَّتِی أَنْعَمْتَ عَلَیَّ وَ عَلی والِدَیَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَدْخِلْنِی بِرَحْمَتِکَ فِی عِبادِکَ الصَّالِحِینَ (۱۹)

وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقالَ ما لِيَ لا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كانَ مِنَ الْغائِبِينَ (۲۰) لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۲۱) فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقالَ أَحَطْتُ بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ وَ جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ (۲۲) إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَ أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَها عَرْشٌ عَظِيمٌ (۲۳) وَجَدْتُها وَ قَوْمَها يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لا يَهْتَدُونَ (۲۴)

أَلاَّ يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ ما تُخْفُونَ وَ ما تُعْلِنُونَ (۲۵) اللَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۲۶) قالَ سَنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكاذِبِينَ (۲۷) اذْهَبْ بِكِتابِي هذا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ (۲۸) قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتابٌ كَرِيمٌ (۲۹)

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ (۳۰) أَلاَّ تَعْلُوا عَلَيَّ وَ أْتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۱) قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي ما كُنْتُ قاطِعَةً أَمْراً حَتَّى تَشْهَدُونِ (۳۲) قالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَ أُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَ الْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانْظُرِي ما ذا تَأْمُرِينَ (۳۳) قالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِها أَذِلَّةً وَ كَذلِكَ يَفْعَلُونَ (۳۴)

وَ إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَناظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (۳۵) فَلَمَّا جاءَ سُلَيْمانَ قالَ أَ تُمِدُّونَنِ بِمالٍ فَما آتانِيَ اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ (۳۶) ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُمْ بِها وَ لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها أَذِلَّةً وَ هُمْ صاغِرُونَ (۳۷) قالَ يا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِها قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (۳۸) قالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِكَ وَ إِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ (۳۹)

قالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قالَ هذا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَ مَنْ شَكَرَ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ (۴۰) قالَ نَكِّرُوا لَها عَرْشَها نَنْظُرْ أَ تَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لا يَهْتَدُونَ (۴۱) فَلَمَّا جاءَتْ قِيلَ أَ هكَذا عَرْشُكِ قالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَ أُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِها وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ (۴۲) وَ صَدَّها ما كانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنَّها كانَتْ مِنْ قَوْمٍ كافِرِينَ (۴۳) قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ ساقَيْها قالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوارِيرَ قالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَ أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۴۴)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۴

ترجمه ..... ص : ۵۴

و به راستى به داود و سليمان دانشى بخشيديم و هر دو گفتند سپاس خداوند را كه ما را بر بسيارى از بندگان مؤمنش برترى داد.

و سليمان از داود ميراث برد و گفت اى مردم به ما فهم زبان مرغان آموخته شده است، بسى چيزها به ما بخشيده شده است، اين است كه بخششى آشكار است.

و سپاهيان سليمان از جنّ و انس و مرغان به نزد او گرد آمدند، آنگاه به همديگر پيوستند.

تا آنجا كه به وادى موران رسيدند، مورى [به زبان حال گفت:] اى موران به درون خانه‌هايتان برويد كه سليمان و سپاهيانش شما را ناآگاهانه در هم نكوبند.

[سليمان] از سخن او دهان به خنده گشود و گفت پروردگارا مرا توفيق ده بر نعمتت كه بر من و پدر و مادرم ارزانى داشتى سپاس گزارم و كارى نيك كنم كه آن را بپسندى، و مرا به رحمتت در زمره‌ى بندگان شايسته‌ات درآور.

و سپس از [حال] مرغان باز جست و گفت مرا چه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۵

مى‌شود كه هدهد را نمى‌بينم، يا شايد از غايبان است؟

او را عذابى سخت مى‌كنم يا سرش را مى‌برم، مگر آن كه حجّتى روشن براى من [براى غيبت خود] بياورد.

آنگاه [هدهد] مدّتى نه چندان دراز [در غيبت] درنگ كرد، سپس [آمد و] گفت: من به چيزى كه تو به آن آگاهى نيافتى، آگاه

شدم و برایت از سبا خبر یقینی آورده‌ام.

من زنی را یافتم که بر آنان فرمانروایی می‌کرد و از همه چیز برخوردار بود، تختی شگرف داشت.

او و قومش را چنین یافتم که به جای خداوند، به خورشید سجده می‌کردند، شیطان کار و کردارشان را در نظرشان آراسته جلوه داده بود و ایشان را از راه [راست] باز داشته بود و آنان رهیافته نبودند.

تا سجده نکنند در برابر خداوندی که نهان آسمانها و زمین را آشکار می‌کند و آن که پنهان می‌دارید و آنچه آشکار می‌دارید می‌داند.

خداوند است که خدایی جز او نیست و او پروردگار عرش عظیم است.

[سلیمان] گفت: خواهیم دید که آیا راست گفته‌ای یا از دروغگویان بوده‌ای؟

ان نامه‌ی مرا ببر و آن را نزد آنان بیفکن، سپس از آنان روی برتاب و ببین که چه پاسخی می‌دهند.

[بلقیس] گفت ای بزرگان نزد من نامه‌ای گرامی انداخته شده است.

آن از سوی سلیمان است و آن به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان [آغاز] می‌گردد.

حاکی از این که بر من سرکشی مکنید و با من از در تسلیم درآیید.

[بلقیس] گفت ای بزرگان در کارم به من نظر دهید، [چرا که] هیچ کاری را از پیش نبردام، مگر آن که شما در نزد من حاضر و ناظر بوده‌اید.

گفتند: ما نیرومندان و رزم آوران سهمگینی هستیم و حکم حکم توست، بنگر که چه می‌فرمایی؟

[بلقیس] گفت: همانا پادشاهان چون به شهری درآیند، آن را به تباهی کشند و گرانقدران اهلش را بیمقدار گردانند، اینگونه عمل کنند.

و من فرستنده‌ی هدیه‌ای به سوی آنان هستم و چشم به راه این که فرستادگان چه پاسخی می‌آورند.

و چون [پیک] نزد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۶

سلیمان آمد [سلیمان هدیه را دید و] گفت آیا به من مدد مالی می‌رسانید؟

بدانید که آنچه خداوند به من بخشیده است، از آنچه به شما بخشیده است بهتر است، آری [می‌بینیم که] شما به هدیه‌تان دلخوشید.

به سوی آنان باز گرد [و بگو] به سر آنان سپاهیانی آوریم که تاب پایداری در برابر آن ار ندشته باشند و آنان را خوار و زبون از آنجا آواره کنیم.

گفت ای بزرگان کدامیک از شما پیش از آن که آنان از در تسلیم نزد من آیند، تخت او را برای من می‌آورد؟

عفریتی از جنّیان گفت من پیش از آن که از جایت برخیزی آن را به نزد تو می‌آورم، من بر این کار توانای درستکارم.

کسی که از [علم کتاب] بهره‌ای داشت گفت من پیش از آن که چشمت را بر هم زنی آن را به نزدت می‌آورم [پذیرفت و آورد] و چون [سلیمان] آن ار در نزد خویش مستقر دید، گفت این از فضل پروردگار من است تا مرا بیازماید که آیا شکر می‌ورزم یا کفران، و هر کس شکر ورزد جز این نیست که به سود خویش شکر ورزیده است و هر کس کفران کند، [بداند که] پروردگارم بی نیاز [و] بخشنده است.

[سلیمان] گفت تختش را در ید او ناشناخته کنید، تا بنگریم که به آن پس می‌برد یا از کسانی است که پی نمی‌برد.

و چون [بلقیس] آمد به او گفته شد آیا تخت تو این چنین است؟ گفت آیا آن همان است و پیش از این، به ما علم [به حقانیّت سلیمان] داده شده است و ما فرمانبردار بوده‌ایم.

و آنچه به جای خدا می‌پرسید، او را [از ایمان به خدا] بازداشته بود، که او [در آغاز] از قوم کافران بود.
به او گفته شد وارد قصر شو، و چون آن را دید آن را برکه‌ی آبی پنداشت و از دو ساق پایش جامه برداشت. [سلیمان] گفت آن قصری صاف و صیقلی از آبگینه‌هاست [و آب نیست بلقیس] گفت پروردگارا حقّا که بر خود ستم کرده‌ام و اینکه همراه سلیمان در برابر خداوند که پروردگار جهانیان است فرمانبردارم.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۷

تفسیر ..... ص : ۵۷

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ وَ سُلَيْمانَ عِلْماً به داود و سلیمان علم بزرگی دادیم، زیرا آنچه که خداوند به آن دو داده اگر چه نسبت به علم خدا و علم محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلم و آل او علیهم السّلام کوچک است، لیکن علم آن دو در حدّ خودش بزرگ و بسیار است، یا مقصود چیز اندکی از علم آل محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلم است، با همین مقدار اندک بود که داود علیه السّلام با کوهها و پرندگان سخن می‌گفت و سلیمان علیه السّلام نیز زبان پرنده‌گان و سایر حیوانات را می‌دانست، جنّ و پرنده‌گان، حیوانات و باد را مسخّر نمود.
وَ قالا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنا عَلى كَثِيرٍ مِنْ عِبادِهِ الْمُؤْمِنِينَ آن دو اظهار سپاس و شکر جهت نعمت (علم) کردند، مقصود برتری آن دو بر بسیاری از بندگان در زمان آدم علیه السّلام، یا بر بسیاری از بندگان زمان خودشان می‌باشد که ملائکه نیز داخل در میان آنها باشد، یا این سخن را گفتند چون احتمال می‌دادند یا علم (داشتند) بر این که بعضی از بندگان حمد کننده برتر از آنان است، یا به جهت شکسته نفسی و برای آموختن راه شکر و سپاس به دیگران چنین گفتند تا به دیگران یاد دهند که شاکر بر نعمت شایسته نیست که بر نعمت‌ها مغرور شده و (فقط) خود را بپسندد، بلکه باید در همه‌ی حالات دیگری را برتر از خویش ببیند تا مبتلا به غرور و خود پسندی نگردد.
و این آیه دلالت بر فضیلت عم نسبت به سایر نعمت‌ها می‌کند، چه خدای تعالی به دنبال دادن علم، شکر آن دو را ذکر می‌کند و آن را معلّق بر
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۸
تفضیل و برتری بندگان به سبب علم می‌نماید، با این که به آن دو (سلیمان و داود) ملک عظیم و سلطنت گسترده‌ای داده شده است.
وَ وَرِثَ سُلَيْمانُ داوُدَ سلیمان آنچه را که شایسته بود از داود ارث ببر از قبیل رسالت علم، ملک و سلطنت به ارث برد و لذا جت تعمیم مفعول دوّم حذف شده است.
به امام جواد علیه السّلام گفته شد: مردم در باره‌ی کوچکی سنّ و جوان بودن تو حرف می‌زنند، فرمود: خدای تعالی به داود علیه السّلام وحی کرد سلیمان علیه السّلام را جانشین خود کند در حالی که کودک بود و گوسفند چرانی می‌کرد، عبّاد بنی اسرائیل و علمایشان این مطلب را انکار کردند، خداوند به داود علیه السّلام وحی کرد: عصای مردمی که سخن می‌گویند و عصای سلیمان علیه السّلام را بگیر و در خانه‌ای بگذار و بر هر دو مهرهای مردم را بزن، وقتی صبح فردا فرا رسید، عصای هر کس کمه دارای برگ و میوه شد او جانشین است، پس داود علیه السّلام مطلب را با آنان در میان گذاشت و خبر داد، گفتند: ما راضی و تسلیم

گشتيم «۱».

وَ قالَ و سليمان عليه السّلام جهت اظهار نعمت‌هاى خدا و شكر گفت: يا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّيْرِ لفظ عُلِّمْنا به صورت مجهول آمده يعنى به من زبان مرغان تعليم داده شده است تا تبرّى از انانيّت بوده باشد، اشاره بر اين كه علمى: كه خداى تعالى به او داده از محض فضل خداست، نه از خودش.

وَ أُوتِينا لفظ أُوتِينا به صورت مجهول آمده است يعنى

---

۱. نور الثقلين ج ۴ ص ۷۷ ح ۲۰ و الكافى ج ۱ ص ۳۸۳ ح ۳

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۹

داده شده، آن بدان جهت است كه ذكر شد.

مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اين كه فرمود: به ما از هر چيز داده شده و نفرمود همه چيز و هر چيز به ما داده شده بدان جهت است كه براى ممكن به هر اندازه و درجه كه رسيده باشد ممكن نيست هر چيز و همه چيز داده شود، مر اين كه شيئى و چيز مختص به ممكنات باد، كه در اين صورت غير از خاتم كسى نمى‌تواند بگويد: هر چيز به ما داده شده است.

و در خبرى آمده است كه: در آيه لفظ مِنْ نيست، اصل آن و أوتينا كل شيء مى‌باشد.

پس از آن كلمه سليمان عليه السّلام ذكر كرد كه نعمت خدا از خودش نيست و از جانب خداست او (خدا) را به بزرگى ياد كرد و نعمت‌هاى او را با اهميّت و بزرگ بيان نمود و گفت: إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ.

از امام صادق عليه السّلام آمده است كه خداوند به سليمان بن داود عليه السّلام علاوه بر علم سخن گفتن با هر لغت و معرفت لغت‌ها، زبان پرنده‌گان چرنده‌گان و درندگان عطا فرمود، سليمان عليه السّلام چنين بود كه هرگاه در جنگها حاضر مى‌شد به فارسى حرف مى‌زد، هرگاه با كارمندان و لشكريان و اهل مملكتش مى‌نشست با زبان رومى سخن مى‌گفت، هرگاه با زنانش خلوت مى‌كرد به زبانى سريانى و نبطى حرف مى‌زد، آنگاه كه در محرابش براى مناجات با پروردگارش مى‌ايستاد به عربى تكلّم مى‌كرد و آنگاه كه براى وفود دشمنان مى‌نشست به

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۰

عبرانى حرف مى‌زد «۱».

امام صادق عليه السّلام از پدرش آمده است: خداوند به سليمان بن داود عليهما السّلام حكومت و ملك مشارق و مغارب زمين را داد، پس او هفتصد سال و شش ماه پادشاهى كرد و مالك همه‌ى اهل دنيا از جنّ، انس، شياطين، چرندگان، پرندگان و درندگان گشت، خداوند علم هر چيز و زبان هر چيز را به او داد، در زمان او صنعت‌هاى شگفت آورى و پديد آمد كه مردم آنها را ديدند و همين است معناى قول خدا: [علّمنا ... تا آخر] «۲».

در اخبار ما (بسيارى) آمده است كه جميع چيزهايى كه به سليمان عليه السّلام داده شده بود به ائمّه ما عليهم السّلام داده شده و آنها بر سليمان عليه السّلام برترى دارند «۳».

وَ حُشِرَ لِسُلَيْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ و سپاهيان از جنّ و انس نزد سليمان عليه السّلام گرد آمدند.

جنّ را بر انس مقدّم داشت، كارهاى مهمّى كه لشكريان انجام مى‌دادند، مانند سرعت سير، خبر دادن از حوادثى كه در آن نواحى واقع مى‌شد و پديد آوردن صنعت‌هاى شگفت كه سلاطين و پادشاهان به آن احتياج دارند همه‌ى اينها از جنّ‌ها بود.

وَ الطَّيْرِ از ميان همه‌ى حيوانات خصوص پرنده‌گان را ذكر كرد، چون در سايه انداختن به آنها احتياج است.

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۶۱ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۲۹

۲. الصّافی ج ۴ ص ۶۱

۳. الصّافی ج ۴ ص ۶۱

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۱

فَهُمْ یُوزَعُونَ همه‌ی جنّ، انس و طیر می‌ایستند تا اوّل و آخر آنها به هم برسند در صورتی که یُوزَعُونَ از (وزع) به معنای کفّ نفس و خود نگهداشتن باشد، یا (یعزون) است یا به معنای این است که سلیمان علیه السّلام تدبیر و تنظیم امور آنها را انجامی می‌دهد آنها را می‌دانند، از (وزع) یعنی کارهای لشکر را تدبیر می‌کند.

یا (اوزاع) به معنای جماعت است یا از (ایزاع) به معنای تقسیم و توزیع است.

حَتَّی إِذا أَتَوْا عَلی وادِ النَّمْلِ سیر کردند و در حرکت بودند تا به وادی مورچه‌ها رسیدند.

برخی گفته‌اند: وادی نمل صحرایی است در طائف که مورچه در آنجا زیاد است، بعضی آن را صحرایی این چنین در شام دانسته‌اند.

در تفسیر قمّی آمده است: سلیمان علیه السّلام بر تختش نشست و باد او را حرکت داد، پس گذرش بر وادی نمل افتاد و آن صحرایی است که در آنجا طلا و نقره می‌روید و مورچه‌ها محافظت آنجا را بر عهده دارند «۱».

این روایت مطابق قول امام صادق علیه السّلام است که فرمود:

خداوند صحرایی دارد که در آنجا طلا و نقره می‌روید و (خداوند) آنجا را با ضعیفترین خلق‌اش حفظ کرده است که عبارت از مورچه

---

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۱۵

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۲

است. «۱»

به روایت نسبت داده شده که مورچه‌ی سلیمان علیه السّلام مانند گرگ‌ها و سگ‌ها بوده است.

قالَتْ نَمْلَةٌ یا أَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَساکِنَکُمْ لا یَحْطِمَنَّکُمْ مورچه‌ای که پادشاه رییس مورچه‌ها بود (چنانچه بعضی گفته‌اند) گفت: در مسکنهایتان داخل شوید تا سلیمان و لشکریانش بر شما آسیب نزنند.

لفظ لا یَحْطِمَنَّکُمْ بدل از ادْخُلُوا به صورت بدل اشتمال است یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است، آن نهی، است نه نفی که در جواب امر مجزوم شده باشد.

(چنانچه بعضی گفته‌اند)، چه نون تأکید بر نفی و فعل ایجابی (در از صورت غیر ضرورت) داخل نمی‌شود.

سُلَیْمانُ وَ جُنُودُهُ وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ جمله‌ی وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ بدان جهت گفت که نبیّ علیه السّلام را از ظلم تبرئه کند.

فَتَبَسَّمَ ضاحِکاً مِنْ قَوْلِها سلیمان علیه السّلام تبسّم نمود در حالی که از گفتار مورچه می‌خندید، چون از قدرت خدا، از این که سخن مورچه را شنیده بود مخصوصا از راه دور تعجّب می‌کرد، یا از نعمت خدا بر او تبسّم نمود، یعنی از این که خداوند به او توانایی شنیدن سخن مورچه و فهم مقصود آن را داده بود، یا از زیرکی مورچه و تمیز دادن آن بین نابود کننده‌ی مورچه و غیر او و شناختن

---

۱. نور الثّقلین ج ۴ ص ۸۲ ح ۴۶ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۲۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۳

سليمان عليه السّلام و لشكريانش خنده‌اش گرفت.

اين مطلب دلالت دارد بر اين كه سليمان و لشكريانش به صورت پياده و سواره راه مى‌رفتند، نه آن كه آنها در هوا با مركب باد حركت كنند.

وَ قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ به من الهام كن يا مرا بر شكر نعمت خود حريص نما، كه همان نعمت فهميدن زبان حيوانات مى‌باشد.

يا مقصود جنس نعمتى است كه خداوند به سليمان عليه السّلام داده است.

وَ عَلى والِدَيَّ نعمتى كه بر پدر و مادرم دادى كه فرزندى همانند من به آنان عطا نمودى يا ساير نعمت‌هايى كه داده‌اى.

وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ تا عمل من شكر فعلى و عملى نعمت‌هاى تو باشد.

وَ أَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبادِكَ الصَّالِحِينَ خدايا مرا با رحمت خود در بين بندگان صالحت داخل نما، در دنيا يا در آخرت يا در هر دو.

وَ تَفَقَّدَ الطَّيْرَ پس سليمان عليه السّلام از حال پرنده تجسس و جستجو مى‌كرد تا فقدان پرنده‌اى را دريابد كه هدهد را نديد.

فَقالَ ما لِيَ لا أَرَى الْهُدْهُدَ و گفت: چه شده است كه من هدهد را نمى‌بينم، اصل ما لِيَ لا أَرَى (ماله لا أراه) بوده، ليكن قلب شده و در اين معنا بين عرب و عجم به كار رفته است، يا همان جمله‌ى اوّل طبق اصل است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۴

أَمْ كانَ مِنَ الْغائِبِينَ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ اگر هدهد غيبت كرده باشد او را عذاب شديدى خواهم كرد، بدين گونه كه پر و موى او را كنده و او را جلو آفتاب خواهم انداخت، يا او را با غير جنس خودش هم نشين خواهم كرد چنانچه بعضى گفته‌اند.

أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطانٍ مُبِينٍ مگر آن كه دليل و حجّت واضح و روشنى بياورد كه در عذرش واضح باشد، يا توضيح دهنده‌ى عذر غيبتش باشد.

و جستجو و تجسّس در بين پرنده‌گان و سرزنش هدهد به جهت غايب شدنش براى اين است كه سليمان عليه السّلام روش پادشاهان و فرماندهان لشكر را پيش گرفته است، كه فرمانده لشكر وقتى ببيند يكى از اعضاى لشكر غيبت كرده است او را به اين جرم سرزنش و مؤاخذه مى‌كند.

زيرا هر يك از اعضا داراى شغل و عملى است كه اگر بدون اجازه و جانشين غايب شود كار لشكر مختل مى‌شود، شايد غيبت يكى از اعضاى لشكر سبب هلاكت همه‌ى لشكر گردد.

هدهد چنانچه در خبر آمده است لشكر را به آب راهنمايى مى‌كرد، چه او آب را در زير زمين مى‌ديد همان طورى كه كسى روغن را در كوزه و دبّه ببيند، يا پرنده‌گان سايبانى بودند كه تخت سليمان عليه السّلام را با سايه انداختن از آفتاب حفظ مى‌كردند و با غيبت هدهد آفتاب بر دامن سليمان عليه السّلام ظاهر گشت.

فَمَكَثَ سليمان عليه السّلام يا هدهد در غيبت خود مدّتى درنگ

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۵

كرد.

غَيْرَ بَعِيدٍ زمانى نه چندان دور، يا مكانى نه چندان دور، سپس هدهد پيش سليمان عليه السّلام بازگشت.

فَقالَ أَحَطْتُ بِما لَمْ تُحِطْ بِهِ هدهد گفت: من دانستم چيزى را كه تو نمى‌دانى و اطلاع پيدا كردم بر چيزى كه از آن آگاه نيستى.

وَ جِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ و از سبا براى تو خبرى آوردم، سَبَإٍ شهرى است در سرزمين يمن.

و بعضى گفته‌اند: خداوند به سبا دوازده پيامبر فرستاده شده است.

و از نبىّ صلى اللّه عليه و آله نقل شده كه وقتى از سبا سؤال شد فرمود: سبا مردى بود عرب كه ده فرزند داشت، شش نفر از آنان نيك بخت و فرهيخته و چهار نفر بدكار بودند، شهر سبا به اسم اين مرد ناميده مى‌شد «۱».

بِنَبَإٍ يَقِينٍ إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَ أُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هدهد گفت: در سرزمين سبا زنى را يافتم كه مالك آنها بود و بر مردمش حكومت مى‌كرد و از هر چيز به او داده شده بود، چون مملكتش گسترده بود و هر چه انسان به آن احتياج داشت در آنجا يافت مى‌شد و نام آن زن بلقيس دختر شراحيل بن مالك بن ريّان بود چنانچه بعضى گفته‌اند.

و برخى گفته‌اند: پدرش شرحيل بوده و پدرانش تا چهل

---

۱. مجمع البيان ج ۸- ۷ ص ۲۱۸

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۶

پادشاه بوده‌اند. «۱»

وَ لَها عَرْشٌ عَظِيمٌ و او داراى تختى بزرگ است، بزرگى تخت او نسبت به بلقيس يا ساير تخت‌ها بود و گر نه آن تخت سى ذراع در عرض سى ذراع در ارتفاع سى ذراع بود.

و بعضى گفته‌اند: هشتاد در هشتاد بوده.

بعضى گفته‌اند: جلو تخت از طلاى مرصّع تزيين يافته با ياقوت سرخ و زمرّد سبز بود و عقب آن از نقره بود كه با الوان و رنگهاى جواهر، آن تخت داراى هفت محفظه بود، كه هر محفظه‌اى درى بسته داشت.

وَجَدْتُها وَ قَوْمَها يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ شيطان كارهاى آنان را برايشان زينت داده بود تا به پرستش آفتاب بپردازند و كارهايى براى دنيا و آخرتشان انجام دهند و از كارهاى خويش راضى و خوشحال باشند و همان مانع از طلب حقّ و پيروى اهل آن گردد.

فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ و شيطان با اين تزيين و راضى كردن، آنان را از راه حقّ باز مى‌دارد.

فَهُمْ لا يَهْتَدُونَ و راه هدايت پيش نمى‌گيرند.

بعضى گفته‌اند: هدهد عارف به اين مطالب نبود، بلكه به او اين مطالب خبر داده شده، همان طور كه به بچّه‌هاى مميّز خبر داده

---

۱. مجمع البيان ج ۸- ۷ ص ۲۱۸. مراجعه شود به تاريخ پادشاهان سبا و حمير و دائرة المعارف اسلامى كلمه‌ى سبا. [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۷

مى‌شود، زيرا جز بر ملايكه، انس و جنّ تكليفى نيست.

اين گفتار ناشى از غفلت ادراك موجودات است، بلكه ما مى‌گوييم: همه‌ى موجودات مى‌فهمند و مى‌دانند: ولى مردم احساس و شعور آنها را نمى‌فهمند.

خداى تعالى مى‌فرمايد: إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ چون مردم ادراك ساير موجودات را در نمى‌يابند تسبيح آنها را نمى‌فهمند.

پس همه‌ى موجودات با صداى بلند چنين مى‌گويند

ما سميعيم و بصيريم و هشيم با شما نامحرمان ما خامشيم

چون شما سوى جمادى مى‌رويد محرم جان جمادان كى شويد

از جمادى در جهان جان رويد غلغل اجزاى عالم بشنويد

فاش تسبیح جمادات آیدت وسوسه تأویلها بربایدت

چون ندارد جان تو قندیلها بهر بینش کرده‌ی تأویلها

مولوی قدّس سرّه در مثنوی أَلَّا یَسْجُدُوا لفظ أَلَّا با تخفیف لام از أَلَّا خوانده شده، بنابر آن که اصل آن (یا قوم اسجدوا) بوده که منادی حذف شد، که در این صورت جمله‌ی أَلَّا یَسْجُدُوا از کلام هدهد است به تقدیر قول تا جواب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۸

سؤال مقدّر باشد، گویا که گفته شده: به آنها چه گفتی؟

پس هدهد گفت: به آنها گفتم ای قوم سجده کنید.

یا از کلام سلیمان علیه السّلام است و پس از ذکر هدهد اهل سبا و سجده‌ی آنها بر آفتاب قوم خود را مخاطب قرار داده است، یا خطاب از جانب خدا به قوم سلیمان علیه السّلام است.

و لفظ أَلَّا با تشدید لام خوانده شده که در این صورت ممکن است (ان) تفسیر باشد و (لا یسجدوا) نهی باشد و تفسیر قول خدای تعالی:

فَصَدَّهُمْ که صدّ قولی در معنای قول است، گویا که گفته شده: شیطان مانع از هدایت و راه راست رفتن آنها شد با این گفتار که به آنها گفت: أَلَّا یَسْجُدُوا آنها را از سجده برای خدا نهی کرد.

و ممکن است لفظ (ان) ناصبه باشد بدل از أَعْمالَهُمْ و ممکن است لفظ (لام) یا (باء) در تقدیر گرفته شود که متعلّق به یَسْجُدُونَ یا زَیَّنَ یا فَصَدَّهُمْ یا یَهْتَدُونَ باشد.

و ممکن است لفظ (لا) زایده باشد، آن به تقدیر (الی) متعلّق به یَهْتَدُونَ یا بدون تقدیر بدل از السَّبِیلِ و آن این است که شیطان آنها را از راه حق و سجده خدا باز داشت.

لِلَّهِ الَّذِی یُخْرِجُ الْخَبْءَ لفظ (الخبأ) با فتحه و سکون مصدر است و به معنای چیزی است که مخفی باشد، یا مشترک بین مصدر و وصف به معنای مفعول است مانند (خبئی).

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۶۹

سخنی در چیستی آسمانها و زمین ..... ص : ۶۹

فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بدان که سماوات و آسمانها بر کرات علوی اطلاق می‌شود که محیط به زمین و با حرکات ستارگانش مشهودست و نیز اطلاق می‌شود بر خود ستارگان، مجرّدات از مادّه (از عالم مثال تا عالم مشیّت).

و زمین اطلاق می‌شود بر زمین محسوس که در حیّز مرکز واقع شده است و همه‌ی مادّیّات چه از بسایط و موالید علیا باشد یا سفلی و نیز اطلاق می‌شود بر مراتب موادّ از هیولای نخستین تا بشریّت که هفت مرتبه شمرده می‌شود و از آن به زمینهای هفتگانه نیز تعبیر می‌شود.

و نیز زمین اطلاق می‌شود بر معنایی که شامل مثالیّات علیا و سفلی و همه‌ی استعدادهای قریب و بعید است که برای موادّ وجود دارند.

موالید در حقیقت وجودهای ضعیفی برای مستعدّ له شمرده می‌شوند که در واقع حاکی از خود آنست که پنهان و پوشیده شده است.

چون هنوز حدود وجودهای قوی خویش و جمیع فعلیت‌ها که از علویّات و جهات فاعلی بر مادّیّات افاضه می‌شود به ظهور و بروز

نرسیده‌اند، جهت‌های قابلی به نحو اجمالی و بساطت در جهت‌های فاعلی موجود است و لیکن به نحو تفصیل و تمیز و از حیث وجودات مخصوص در جهت‌های فاعلی مخفی است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۰

پس خبأ و مخبوئات که به معنای چیزهای پنهان و پوشیده است اختصاصی به دانه‌ها و رگ ریشه‌های مختفی زیر زمینی ندارد و همین طور اختصاصی به ستارگان مخفی در آسمان ندارد.

در اشعار فارسی اشاره شده است:

ای که خاک شوره را تو نان کنی و ای که نان مرده را تو جان کنی

عقل و حسّ را روزی و ایمان دهی ای که خاک تیره را تو جان کنی

می‌کنی جزو زمین را آسمان می‌فزایی در زمین از اختران

مثنوی معنوی وَ یَعْلَمُ ما تُخْفُونَ آنچه از افعال، احوال، اقوام، نیّت‌ها، عزم‌ها، خیالات، خطورات و چیزهای مخفی و پوشیده‌ای که شما آن را احساس نمی‌کنید همه را خداوند می‌داند.

وَ ما تُعْلِنُونَ و هم چنین می‌داند آنچه را که آشکار می‌کنید.

دو فعل تُخْفُونَ و تُعْلِنُونَ به صورت غایب خوانده شده، یعنی شیطان به آنها گفت: خدا را (که سزاوار عبادت و پرستش است) سجده نکنید، چون کمال دقّت و لطف در عمل دارد و جمیع پنهانیها و پوشیده شده‌های ارواح و اجساد را می‌داند همه‌ی آن نهانی‌های وجود شما را خارج ساخته و بر آن جزا می‌دهد.

همچنین او خدایی است که کمال دقّت و لطف در علم دارد به نحوی که همه‌ی آنچه را که دانسته یا ندانسته پنهان و آشکار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۱

می‌کنید می‌داند جزای آن را می‌دهد.

اللَّهُ خبر الَّذِی یا بدل آن، یا مبتداست که خبر آن لا إِلهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِیمِ می‌باشد.

او آن خدایی است که جز او خدایی نیست و او پروردگار عرش عظیم (فرمانروایی بزرگ) است تا اینجا آخر حکایت قول هدهد است، یا آخر آن یَهْتَدُونَ است یا أَلَّا یَسْجُدُوا بنابر تخفیف لام ابتدای کلام از جانب خدا یا از سلیمان است، یا أَلَّا یَسْجُدُوا لِلَّهِ آخر حکایت و الَّذِی یُخْرِجُ الْخَبْءَ ابتدای کلام از خدا یا سلیمان علیه السّلام است، یا اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ ابتدای کلام خدا یا سلیمان علیه السّلام است.

قالَ سَنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ سلیمان علیه السّلام گفت: ببینیم آیا در این خبر دادن راست گفتی؟

أَمْ کُنْتَ مِنَ الْکاذِبِینَ یا از دروغگویان هستی نگفت:

(أم کذبت) چون کم اتّفاق می‌افتد که مخبر در حکایتش چیزی کم و زیاد نکند و مقصودش این نیست که هدهد در اخبارش دروغ داخل کرده است، بلکه مقصودش این است که ببیند که خبر هدهد دروغ است و هدهد عمدا دروغ گفته است، یا در اصل خبر صادق است اعم از آن که دروغ در آن داخل کرده باشد یا نه.

اذْهَبْ بِکِتابِی هذا اکنون با این نوشته برو، مکرّر این مطلب گذشت که امثال این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّرست.

فَأَلْقِهْ إِلَیْهِمْ و نزد آنان بیافکن.

(هاء) در فَأَلْقِهْ با سکون خوانده شده تا هاء ضمیر به واو و یاء

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۲

ضمیر تشبیه شده باشد، یا تشبیه به هاء وقف شده و وقف به منزله‌ی وصل گردد.

ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ حال خودت را از آنان مخفى نما تا بتوانى گفتارشان را بشنوى.

فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ پس ببين بعضى با بعضى ديگر چه حرفى مى‌زنند و چه مى گويند؟

و بعضى گفته‌اند: بناى دو كلمه بر تقديم و تأخير است و اصل جمله چنين است: ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ ما ذا يَرْجِعُونَ ببين چه مى گويند و سپس پشت به آنان كرده و به سوى ما باز گرد تا خبرشان را بدهى.

بعضى گفته‌اند، هدهد گفت: بلقيس در قلعه‌اى غير قابل نفوذ قرار دارد، سليمان عليه السّلام گفت: نامه‌ى مرا بر يقه‌ى او بيانداز، پس هدهد آمد و نامه را بر دامن بلقيس انداخت بلقيس ترسيد و لشكريانش را جمع كرد «۱».

بعضى گفته‌اند: وقتى هدهد آمد كه بلقيس به پشت خوابيده بود و نامه را به گلوى او انداخت.

و برخى گفته‌اند: اطاق بلقيس روزنه‌اى رو به آفتاب داشت كه هرگاه آفتاب طلوع مى كرد از آنجا به داخل اطاق مى‌تابيد و آنگاه كه نظر بلقيس به آفتاب مى‌افتاد به آن سجده مى كرد، پس هدهد بالاى آن روزنه آمد و آنجا را با بالهايش بست و آفتاب بالا

---

۱. تفسير القمّى ج ۲ ص ۱۲۷.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۳

آمد و بلقيس نفهميد و مشغول نگاه كردن و جستجوى آفتاب بود كه هدهد نامه را به سوى او انداخت. «۱»

بلقيس نامه را خوانده و همه‌ى اشراف، بزرگان و افراد با نفوذ را جمع كرد كه در آن روز سيصد و دوازده نفر بودند.

قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتابٌ كَرِيمٌ گفت: اى جماعت به سوى من نامه‌ى كريمى انداخته شده، نامه را (كريم) خوانند از جهت مهر سليمان عليه السّلام يا خوبى محتوا و مضمون نامه يا چون مصدر به بسم اللّه بود، يا (از اينكه) خيلى غريب در نظرش جلوه كرد چون درهاى قلعه بسته بود و هيچ كس را راه ورود و خروج نبود، يا از جهت جلالت و بزرگى فرستنده‌ى نامه. إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَ أْتُونِي مُسْلِمِينَ كه آن از سليمان عليه السّلام است كه با نام خداى بخشنده مهربان آغاز مى‌شود و مى گويد: بر من برترى مجوييد و از مسلمين گرديد.

البته مقصود از مُسْلِمِينَ اطاعات و انقياد و فرمانبردارى است، يا مقصود همان اسلام است كه دين الهى است. «۲»

قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي ما كُنْتُ قاطِعَةً أَمْراً حَتَّى تَشْهَدُونِ اين سخن را بر اصحابش گفت چون آنان وزرا، اصحاب شور و به منزله‌ى اعضاى دولتش بودند.

قالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ گفتند: ما نيرومنديم و از حيث نيروى

---

۱. مجمع البيان ج ۸- ۷ ص ۲۱۹.

۲. معناى دوّم (يعنى دين اسلام) هم در معناى اوّل يعنى اطاعت و انقياد و مستتر است لذا فصاحت سخن و ضرورت معناى، اوّل را مى‌رساند پس مسلمين يعنى تسليم شوندگان. مترجمان

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۴

بدنى، تعدّد و تهيّه‌ى اسباب مى‌توانيم با پادشاهان جنگ كنيم.

وَ أُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ از توان جنگى بالايى برخورداريم و شجاعان با مهارتى داريم.

وَ الْأَمْرُ إِلَيْكِ و لكن كار صلح و جنگ با توست و ما فرمانبردار تو هستيم.

فَانْظُرِي ما ذا تَأْمُرِينَ قالَتْ پس بنگر كه چه دستور مى‌دهى؟ بلقيس به روش شور و مشورت گفت: إِنَّ الْمُلُوكَ إِذا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِها أَذِلَّةً چون پادشاهان داخل شهرى شوند آن را به تباهى كشيده و عزيزان آنجا را ذليل گردانند، پس اگر

آنان بر ما چیره شوند شهرهای ما را خراب و عزیزان را ذلیل می‌نمایند.

وَ كَذلِكَ يَفْعَلُونَ این جمله‌ی تأکید تفصیل مطلب سابق است، یا جمله‌ی معترضه از جانب خدا در جهت تصدیق بلقیس است، گویا که دل بلقیس تحت تأثیر نامه قرار گرفت نسبت به صلح نرم شد، بنابراین خواست یارانش را به جای امر و دستور، از طریق شور و مشورت مایل به صلح کند.

وَ إِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَناظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ بلقیس گفت: من برای آنان هدیه‌ای می‌فرستم تا ببینم فرستادگان چگونه برمی‌گردند؟

چون بلقیس عادت پادشاهان را می‌دانست و می‌دانست که آنان با هدایا راضی می‌شوند، گفت: ما به سلیمان هدیّه‌ای می‌فرستیم، اگر آن را قبول کرد که او پادشاه است و ملک و پادشاهی می‌خواهد و جنگ با او ممکن است، ولی اگر هدیه را ردّ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۵

کرد و اصرار بر طلب دین نمود او رسول الهی است و نباید با او جنگ کنیم.

در هدیه‌ی بلقیس اختلاف شده، بعضی گفته‌اند: پسران و دختران جوانی بودند که یک نوع لباس پوشانیده شده بودند که مذکّر از مؤنّث تشخیص داده نمی‌شد.

و بعضی گفته‌اند: پسران لباس دختران، دختران لباس پسران پوشیده بودند و بعضی گفته‌اند: آن هدیه صفحه‌هایی از طلا در ظرف‌هایی از دیبا بوده است.

و بعضی گفته‌اند: که بلقیس پانصد پسر در لباس دختران و آرایش‌های دخترانه، پانصد دختر و کنیز در لباس و آراستگی پسران دختران را سوار بر پانصد اسب مادیان تاتاری و پسران را پانصد اسب چابک و تیزرو کرد، لگام هر اسبی از طلایی بود که با جواهر مزیّن گشته بود، پانصد خشت از طلا و پانصد خشت از نقره و یک تاج مزیّن به درّ و یاقوت به و در درون کوزه‌ای یک عدد مروارید غلطان سالم بدون سوراخ و سوزن کوچکی که دارای سوراخی کج بود گذاشته، سپس مردی از اشراف قومش به نام منذر بن عمرو را فرا خوانده، با او مردانی از قومش همراه نمود و نامه‌ای به سلیمان علیه السّلام نوشت که در آن نامه چنین آمده بود: اگر تو نبی هستی بین دختر بچّه و پسر بچّه تمیز بده، قبل از آن که در کوزه را باز کنی بگو در آن چیست و مروارید غلتان را سوراخ کن به نحوی که سوراخ کج نباشد و مساوی باشد و داخل کن بدون یاری گرفتن از انس و جنّ، سوزن را نخ کن.

پس فرستاده‌ی بلقیس با هدایا حرکت کرد و هدهد شتابان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۶

پیش سلیمان علیه السّلام آمد و او را از قضایا باخبر ساخت، پس سلیمان علیه السّلام به جنّ دستور داد که خشت‌های طلا و نقره بزنند که این کار را کردند، سپس دستور داد از همان جا که موضع سلیمان علیه السّلام بود تا چند فرسخ یک میدان از خشت‌های طلا و نقره درست کنند و دور میدان دیواری بسازند از طلا و نقره.

پس این کار را کردند، سپس به جنّ گفت: اولاد خود را پیش من بیاورید، پس خلق زیادی در آنجا جمع شد، سلیمان آنان را به صورت ایستاده در راست و چپ میدان گذاشت، سپس بر تخت خویش نشست، چهار هزار تخت از راست و چهار هزار از چپ برای او گذاشتند، بر انس و جنّ امر کرد که فرسخ‌ها صف بکشند، حوش، درندگان، حشرات و پرندگان از راست و چپش فرسخ‌ها صف بکشند.

آنگاه که گروه بلقیس به میدان نزدیک شدند و ملک و پادشاهی سلیمان علیه السّلام را دیدند احساس حقارت کرده و پس از انداختن هدایا مقابل سلیمان علیه السّلام ایستادند.

و سلیمان علیه السّلام با نظر لطف و نیکویی بر آنان نگریست.

بلقيس به قاصدان خود سفارش كرده بود كه اگر سليمان عليه السّلام به شما نگاه غضب آلود كرد پادشاه است، ولى اگر نگاه لطف و محبّت آميز كرد او نبىّ است.

سليمان عليه السّلام گفت: چه چيز پشت سر شماست؟

رييس گروه آنچه را كه آورده بودند خبر داده و نامه‌ى بلقيس را به سليمان عليه السّلام تقديم نمود: سليمان عليه السّلام نظرى به نامه افكند،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۷

كوزه را طلب كرد و از آنچه كه در داخل آن بود خبر داد و مرواريد را با موريانه سوراخ كرده و نخ را با كرم سفيد در سوزن داخل نمود، پسران و دختران را از همديگر تشخيص داده و هدايای آنان را به خودشان برگردانيد.

چنانچه خداى تعالى فرمود: فَلَمَّا جاءَ سُلَيْمانَ قالَ أَ تُمِدُّونَنِ بِمالٍ فَما آتانِيَ اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتاكُمْ پس آنگاه كه پيك نزد سليمان عليه السّلام آمد (آنحضرت) گفت: آيا به من مدد مالى مى‌رسانيد؟ در حالى كه آنچه خداوند به من داده بهتر از آن است كه به شما داده است و مقدارى از آن را ديديد.

بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ و اين شما هستيد كه با هديّه كردن به يكديگر خوشحال مى‌شويد در صورتى كه آن هديه از اعراض دنيوى باشد، نه من.

يعنى من خوشحال نمى‌شوم، چه خوشحالى من با هديه كردن قلب سالم و ايمان صحيح است.

ارْجِعْ إِلَيْهِمْ سليمان به رييس گروه گفت: به سوى قوم بلقيس برگرد و اسمى از برگرداندن هدايا نبرد، چون به هدايا اعتنايى نداشت.

فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لا قِبَلَ لَهُمْ بِها لشكرى در مقابل آنان مى‌آرايم كه توان مقابله با آن را نداشته باشند و (نمونه‌اى از آن را شما ديديد).

وَ لَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْها أَذِلَّةً وَ هُمْ صاغِرُونَ و آنان را خوار و ذليل از سرزمين سبا و يا از پيش بلقيس بيرون مى‌كنيم لفظ صاغِرُونَ تأكيد أَذِلَّةً است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۷۸

وقتى فرستادگان بلقيس پيش بلقيس برگشته و داستان را بازگو كردند بلقيس فهميد كه سليمان عليه السّلام فرستاده‌ى خداست و تصميم گرفت پيش سليمان عليه السّلام بيايد، وقتى سليمان عليه السّلام از تصميم بلقيس مطّلع گرديد و فهميد كه دل بلقيس پيش تختش مى‌باشد قالَ به اشراف لشكريانش گفت:

يا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِها قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ بعضى گفته‌اند: اين گفته‌ى سليمان پس از آن بود كه بلقيس به مكانى نزديك سليمان عليه السّلام رسيده بود، سليمان به اندازه‌اى هيبت داشت كه نمى‌شد نزد او ابتداى به سخن كرد، تا او خودش آغاز سخن مى‌كرد و از چيزى سؤال مى‌نمود.

پس روزى كه بيرون آمده و بر تختش نشسته بود آن نزديكى‌ها گرد و غبارى ديد، در حالى كه ما بين او و كوفه به مقدار يك فرسخ بود، گفت:

چه كسى تخت بلقيس را مى‌تواند بياورد؟.

قالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ عفريت با كسره‌ى عين كسى است كه حكمش نافذست و به آن اهميّت مى‌دهد و نوعى ذكاوت و زرنگى دارد. «۱»

أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِكَ من آن تخت را قبل از آن كه از جايگاهت برخيزى مى‌آورم.

۱. بعضی کلمه‌ی عفریت را از واژه‌ی آفرید فارسی دانسته‌اند.

(واژه‌های دخیل در قرآن مجید نوشته جفری، ترجمه دکتر فریدون بدره‌ای) عفریت بالکسر بغایت رساننده‌ی هر چیزی و مرد در گذرنده در امور و رسا و مبالغه کننده در آن.

منتهی الارب فی لغهٔ العرب صفی پور در تفسیر نسفی و لسان التنزیل به معنای مردم درشت و قوی هیکل و دلیر آمده است.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱۱، ص: ۷۹

و سلیمان علیه السّلام در آن مجلس از صبح تا نصف روز می‌نشست.

وَ إِنِّی عَلَیْهِ لَقَوِیٌّ و من بر این کار نیرومندم و هیچ یک از اجزای آن تخت فوت نمی‌شود، بلکه جمیع اجزای آن را یکجا می‌آوردم بدون آن که آن را جدا جدا سازم.

أَمِینٌ و در هیچ یک از اجزای آن تخت خیانت نمی‌کنم.

سلیمان علیه السّلام گفت: من سریعتر از این می‌خواهم.

قالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ آن که نزد او اندکی از علم قرآن بود، یعنی بر علم قرآن تکوینی داشت که تنزّل نموده و فرقان می‌شود و به صورت کتابهای آسمانی یا به صورت شرایع الهی در می‌آید.

مردی که چنین گفت آصف بن برخیا وزیر سلیمان علیه السّلام و پسر خواهرش بود. بعضی گفته‌اند: مردی بود به نام بلخیا، برخی نام او را اسطوم دانسته و برخی او را خضر علیه السّلام می‌دانند.

بعضی گفته‌اند: کسی که اندکی از علم کتاب دارد جبرئیل علیه السّلام است و بعضی گفته‌اند: خود سلیمان بوده است.

در بیان احاطه‌ی وجودی بر ممکنات ..... ص : ۷۹

أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ آن کس گفت:

من آن را پیش از این که چشم به هم بزنی به نزدت می‌آورم.

در ضمن سخنانی که در گذشته و به خصوص در اوّل سوره‌ی بنی اسرائیل گفتیم این مطلب را متذکّر شدیم که انسان دارای دو جزؤ است جزؤ ملکی و جزؤ ملکوتی.

پس آنگاه که جزؤ ملکی غالب شود چنانچه در بیشتر مردم چنین

ترجمه بیان السعادهٔ، ج ۱۱، ص: ۸۰

است جزؤ ملکوتی و حکم آن مستهلک می‌شود، به طوری که دیگر اثر و حکمی از آن ظاهر نمی‌شود.

و اگر جزؤ ملکوتی غالب شود جزؤ ملکی مستهلک می‌شود بدون آن که اثر و حکمی از آن باقی بماند و چون حکم ملکوت عدم تقیید به زمان و مکان، بلکه احاطه بر آن دو و مجرّد از آن دو است جمیع زمانیّات و زمان‌ها نزد ملکوت مانند الان می‌شود و جمیع مکانیّات و مکان‌ها مانند یک نقطه می‌شود.

و کسی که ملکوت در او غالب شده می‌تواند حال آیندگان و گذشتگان را بفهمد، مشرق و مغرب را در آن واحد سیر کند و هر چیزی از اجسام سنگین نیز به آن متّصل شود حکم او را به خود می‌گیرد و به زمان و مکان مقیّد نمی‌شود.

چنانچه عبا و نعلین محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم به سبب اتّصال به او از حکم ملک خارج شده، با سیر محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم در ملکوت و جبروت، بلکه فوق امکان سیر کرد. حال که این مطلب را دانستی بدان که آصف علیه السّلام اسم اعظم را

که لطیفه‌ی ملکوتی است می‌دانست، با آن لطیفه خداوند را خواند، یعنی شأن آن لطیفه را به خود گرفت و کارش را با شأن آن لطیفه انجام داد، پس ملکش مغلوب گشت به نحوی که دارای هیچ حکمی نبود، پس مسافت بین او و بین تخت بلقیس مانع از اتصال دست ملکوتی‌اش به آن نبود، کوهها، درّه‌ها و تپه‌ها بین دیدگان و دست او و بین تخت حایل نبود و پس از اتّصال دست او به تخت نیز حکم ملکوت به خود گرفت و از زمان و مکان فراتر رفت و دیگر حرکت آن احتیاج به مدّت و گذشت زمان نداشت، کوهها و تپّه‌ها مانع از حرکت آن نبودند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۱

پس دستش به تخت رسید و آن را در آن واحد آورد و این است معنای قول خدا: قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ در مدّتی کوتاهتر از چشم به هم زدن، نه آنچه گفته‌اند و این آیه را تفسیر کرده‌اند.

فَلَمَّا رَآهُ دستش را دراز کرد و تخت را آورد در مدّتی کمتر از چشم به هم زدن سلیمان وقتی دید تخت بلقیس پیش چشمش مستقرّ است.

مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قالَ جهت اظهار نعمت خدا و این که منعم را در این نعمت دادن می‌بیند گفت: هذا این آوردن تخت قبل از چشم بر هم زدن از طرف وزیر من مِنْ فَضْلِ رَبِّی از فضل پروردگارست.

لِیَبْلُوَنِی أَ أَشْکُرُ أَمْ أَکْفُرُ تا مرا بیازماید که شکر نعمت می‌کنم یا کفران آن، شکر گزار مطلق نعمت‌ها هستم یا نه؟! وَ مَنْ شَکَرَ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ کَفَرَ فَإِنَّ رَبِّی غَنِیٌّ هر که سپاسگزار بود به خود سپاس نهاده (چون حقیقت وجودش خداست) و هر کس کفران نعمت کند پروردگار از او و از شکرش بی‌نیازست.

کَرِیمٌ پروردگار من کریم است و هر کس کفران نعمت کند نعمتش را از او دریغ نمی‌دارد، هر کس شکرگزار باشد فضل خویش را به او فزونی می‌بخشد.

در وجه آوردن تخت بلقیس اختلاف شده، بعضی گفته‌اند: وصف آن تخت سلیمان علیه السّلام را خوش آمد و خواست آن را ببیند و دوست داشت قبل از آن که بلقیس اسلام بیاورد مالک آن تخت گردد، که بعد از اسلام گرفتن مال

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۲

بلقیس حرام می‌شد و این سخن شبیه به اقوال عامّه است.

سلیمان خواست با این کار عقل و زرنگی بلقیس را امتحان کند، یا خواست قبل از ورود بلقیس معجزه‌ای را بر او ظاهر سازد، چون بلقیس تختش را در خانه‌اش گذاشته و آن را محکم سفارش کرده و اشخاص ثقه و مطمئنی را موکّل آن نموده بود.

و بعضی گفته‌اند: بلقیس آن تخت را دوست می‌داشت و سلیمان علیه السّلام می‌خواست هنگام ورود بلقیس دلش وابسته به غیر او نباشد.

قالَ سلیمان علیه السّلام گفت: نَکِّرُوا لَها عَرْشَها تخت بلقیس را تغییر دهید، یعنی هیئت و صورت آن را عوض کنید و منظورش امتحان بلقیس بود، چنانچه گفت:

نَنْظُرْ أَ تَهْتَدِی ببینیم آیا بلقیس تخت خود را می‌شناسد؟

أَمْ تَکُونُ مِنَ الَّذِینَ لا یَهْتَدُونَ آنگاه ببینیم که آیا بلقیس با وجود حضور تخت بر صدق و نبوّت من و قدرت خدا پی می‌برد یا به این استدلال راه نمی‌یابد.

فَلَمَّا جاءَتْ قِیلَ وقتی بلقیس آمد به او گفته شد:

أَ هکَذا عَرْشُکِ قالَتْ کَأَنَّهُ هُوَ آیا تخت تو این چنین است؟ گفت: گویا که همین است! نه آن را اثبات کرد و نه آن را نفی و انکار نمود، چون می‌دید که این تخت در جمیع اجزا و اوضاع و هیئت‌هایش مثل تخت خودش می‌باشد و از سوی دیگر بر حسب رنگ‌ها

و شکل‌ها بعضی تغییرات در آن می‌دید.

و لذا نه اثبات کرد و نه انکار، این از کمال عقل و احتیاط

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۳

است که مبادرت به تصدیق و تکذیب و تثبیت در امرش نکرد، بعضی گفته‌اند: بلقیس تخت خود را شناخت ولی وقتی به او به طریق تشبیه گفتند: آیا تخت تو این چنین است؟ او نیز به طریق تشبیه جواب داد و گفت: گویا که این تخت همان است.

تا جواب مطابق سؤال باشد، بعضی گفته‌اند: بلقیس زن حکیمی بود، اگر او می‌گفت: این تخت همان تخت من است، ترس تکذیب را داشت و اگر می‌گفت: این تخت آن نیست باز می‌ترسید تکذیب شود، پس طوری سخن گفت که تکذیب نشود.

پس به بلقیس گفته شد: این همان تخت توست که به اینجا آورده شده و بستن درها و نیروی پاسداران و محافظین تخت و اهمیّت دادن آنها به حفظ تخت، تو را توانمند نکرد و به مقصود نرسانید، همچنین دوری مسافت و عظمت و بزرگی تخت و سنگینی آن موجب عجز ما نشده و مانع از آوردن تخت به اینجا نگشته است.

پس بلقیس گفت: وَ أُوتِينَا الْعِلْمَ ما علم پیدا کردیم که سلیمان علیه السّلام رسول و فرستاده‌ی خداست و مراد الهی و غیر بشری است.

مِنْ قَبْلِها وَ كُنَّا مُسْلِمِينَ بلکه آگاهی ما پیش از این بوده است، ما پیش از این (هم از) آیت و نشانه‌ای که بر ما ظاهر شد، فهمیده بودیم که او فرستاده‌ی خداست و تسلیم امر او شدیم، یا قبل از این ساعت ما آن را فهمیدیم.

و ممکن است این سخن از کلام سلیمان علیه السّلام باشد، یا از کلام کسی باشد که گفت: آیا تخت تو چنین است؟ یا از قوم سلیمان باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۴

معنای آیه این است: ما به سبب قدرت خدا بر امثال این نشانه قبل از این نشانه یا قبل از بلقیس علم پیدا کرده‌ایم یا قبل از آمدن بلقیس، به تسلیم و انقیاد او علم پیدا کرده‌ایم و برای همین جهت بود که تخت او را آوردیم.

وَ صَدَّها ما كانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ پس این امر یعنی وجود یا تخت بلقیس که آنجا حاضر بود بلقیس را از عبادت غیر خدا بازداشت یا مانع شد از این که چیزی جز خدا مانند خورشید معبود قرار گیرد، یا جلوی ایمان بلقیس را به عبادت جز خدا، یا به معبود قرار دادن چیزی جز خدا را گرفت.

إِنَّها كانَتْ مِنْ قَوْمٍ كافِرِينَ در حالی که پیش از آن از کافران بود، این جمله در موضع تعلیل است و پس از آن آمده است که سؤال و جواب از تخت تمام شده است.

لَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ

لفظرْحٌ

به معنای جایی است که بدون سقف و تکیه گاه باز و منبسط شده است، بعضی گفته‌اند: صرح قصری از شیشه است و بعضی گفته‌اند: هر بنای محکم از شیشه یا سنگ صرح است.

و برخی گفته‌اند: چون بلقیس آمد سلیمان به شیاطین دستور داد بنایی از شیشه بسازند و زیر آن آب به جریان انداخت و در آن ماهی‌ها و قورباغه‌ها و حیوانات دریایی جمع کرد، سپس برای خود تختی گذاشت و روی آن نشست و آنگاه به بلقیس گفته شد: به قصر وارد شو.

مَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً

وقتی بلقیس آن بنا و آب را دید خیال کرد دریاست، بعضی گفته‌اند: بلقیس وقتی آنجا را دید

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۵

گفت: پسر داود عذابی جز غرق کردن پیدا نکرده که مرا بکشد و به دماغش برخورد که بترسد و داخل نشود.

كَشَفَتْ عَنْ ساقَيْها

بلقیس خیال کرد آنجا آب است و لباسش را بالا کشید و ساق پایش نمایان شد، سلیمان علیه السّلام ساق پای بلقیس را دید و دید که پاهای بلقیس موی دارد، سلیمان علیه السّلام را خوش نیامد، در این مورد با جنّ مشورت نمود و در نتیجه حمّامها درست کرده و نوره ساختند. و اوّلین بار که نوره ساخته شد همین موقع بود.

لَ

سلیمان علیه السّلام به بلقیس گفت: اینجا آب نیست.

ّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوارِيرَ

ساختمان لطیفی از شیشه است.

لَتْ

بلقیس پس از آن که به اشتباه خود پی برد و فهمید که سوء ظنّ به نبیّ خدا علیه السّلام پیدا کرده گفت:بِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي

پروردگارا من به خود ظلم و سوء ظن به نبی تو پیدا کردم.

أَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ

و برای این که بلقیس ضعف و عدم استقلال خودش را در اسلام آوردنش برساند.

گفت: من با سلیمان اسلام آوردم.

و در امر بلقیس اختلاف شده و برخی گفته‌اند سلیمان او را تزویج کرد و بر ملک و پادشاهی خودش اثبات و برقرار نمود.

و برخی گفته‌اند: او را به ملکی به نام تبّع «۱» تزویج نمود و

---

۱. سلاطین تبّع پس از سلاطین سبأ بر یمن حکومت کردند و پس از آن حمیریان به سلطنت رسیدند.

(دائرة المعارف اسلامی. تبّع)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۶

به سرزمین خودش باز گردانید، به امیری از امرای جنّ در یمن امر کرد که اطاعت آن ملک کند و برای او عمل نماید، پس او در یمن کارگاههایی ساخت.

آیات ۴۵- ۵۳

[سوره النمل (۲۷): آیات ۴۵ تا ۵۳] ..... ص : ۸۶

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذا هُمْ فَرِيقانِ يَخْتَصِمُونَ (۴۵) قالَ يا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْ لا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۶) قالُوا اطَّيَّرْنا بِكَ وَ بِمَنْ مَعَكَ قالَ طائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (۴۷) وَ كانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَ لا يُصْلِحُونَ (۴۸) قالُوا تَقاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ ما شَهِدْنا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۴۹)

وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۵۰) فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْناهُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ (۵۱) فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خاوِيَةً بِما ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵۲) وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۵۳)

ترجمه ..... ص : ۸۶

و به راستى به سوى قوم ثمود، برادرشان صالح را فرستاديم، كه خداوند را بپرستيد، آنگاه به دو گروه ستيزه‌جو تقسيم شدند.

صالح گفت:

اى قوم من چرا عذاب را پيش از رحمت، به شتاب مى‌طلبيد؟ چه را از

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۷

خداوند آمرزش نمى‌خواهيد؟ باشد كه مشمول رحمت شويد.

گفتند: ما به تو و همراهانت فال بد زده‌ايم. گفت: فال بد شما با خداست، بلكه شما قومى هستيد كه در معرض آزمونيد.

و در شهر نه تن بودند كه در آن سرزمين به فساد مى‌پرداختند و هيچ كار شايسته‌اى نمى‌كردند.

گفتند: به خدا هم قسم شويد، بر او و خانواده‌اش شبيخون مى‌زنيم، سپس به خونخواهش مى‌گوييم كه ما در كشتار خانواده‌اش حاضر و ناظر نبوده‌ايم و ما راست گوييم.

و سخت مكر ورزيدند و ما نيز سخت مكر در ميان آورديم و آنان در نمى‌يافتند.

پس بنگر كه سر انجام مكرشان چگونه بود كه ما ايشان و قومشان را همگى، نابود كرديم؟

اين است خانه‌هايشان كه به خاطر ستمى كه ورزيدند [خاموش و] خالى است، بى‌گمان در اين براى اهل معرفت مايه‌ى عبرتى هست.

و كسانى را كه ايمان آوردند و پروا و پرهيز ورزيدند نجات داديم.

تفسير ..... ص : ۸۷

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذا هُمْ فَرِيقانِ يَخْتَصِمُونَ چون به قوم ثمود برادرشان صالح را فرستاديم كه خدا را عبادت كنند، آن قوم دو گروه شدند، گروهى مؤمن، گروهى منكر كه با هم ستيزه مى‌كردند.

قالَ پس از آن كه قوم صالح به او گفتند: اگر راست مى‌گويى آنچه را كه به ما وعده مى‌دهى بياور صالح به آنان گفت:

يا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ اى قوم چرا به عذاب عجله مى‌كنيد؟! قَبْلَ الْحَسَنَةِ قبل از سؤال رحمت، لَوْ لا تَسْتَغْفِرُونَ

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۸

چرا از كارى كه كرده‌ايد طلب مغفرت را نمى‌كنيد؟! اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ شايد شما مورد رحم خدا قرار گيريد.

قالُوا اطَّيَّرْنا گفتند: ما با وجود تو به شومى گرفتار آمده‌ايم.

بِكَ وَ بِمَنْ مَعَكَ از وقتى كه تو ادّعا كرده‌اى آنچه را كه ادّعا به همراه دارى و دين جديدى آورده‌اى ما به قحطى، خشكسالى و امراض گرفتار آمده‌ايم و اين جز شومى دين جديد تو نيست.

در سوره‌ى اعراف وجه اطلاق تطيّر بر تشأم و شومى گذشت.

قالَ صالح گفت: طائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ سبب خير و شرّ شما نزد خدا موجود است.

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ بلكه شما قومى هستيد كه با خير و شرّ امتحان مى‌شويد شايد متذكّر گرديد كه اين شومى و بدبختى به سبب

شومى اعمال شماست، پس بايد به خدا پناه ببريد و رسول او را تصديق نماييد.

يا معناى آيه اين است كه شما قومى هستيد كه به علّت شومى و بدى اعمالتان با اين بلا يا عذاب مى‌شويد.

وَ كانَ فِي الْمَدِينَةِ در شهر صالح عليه السّلام تِسْعَةُ رَهْطٍ نه گروه بودند.

لفظ رَهْطٍ با سكون و حركت قوم و قبيله‌ى مرد مى‌باشند كه از سه نفر يا هفت نفر تا ده نفر يا كمتر از ده نفر مى‌باشند، اين لفظ مفردى از لفظ خودش ندارد، اين گروهها از اشراف قوم صالح بودند و كسانى بودند كه در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۸۹

پى كردن ناقه (شتر ماده) سعى مى‌كردند.

يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ آن گروهها در زمين افساد مى‌كردند، يعنى در زمين شهر خود و حومه‌ى آن، زمين عالم صغيرشان به تباهكارى مى‌پرداختند.

وَ لا يُصْلِحُونَ و اصلاح نمى‌شدند تا افسادشان را جبران بكند.

قالُوا تَقاسَمُوا بِاللَّهِ همگى هم قسم شدند و سوگند به خدا خوردند كه هيچ كس تخلّف نكند.

لفظ تَقاسَمُوا امر است و مقول قول، يا ماضى است و بدل از قالُوا يا حال از فاعل قالُوا است.

لَنُبَيِّتَنَّهُ وَ أَهْلَهُ شب بر او و خانواده‌اش وارد شده، او و خانواده‌اش را مى‌كشيم.

ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ سپس به ولىّ دمّ و صاحب خون او مى‌گوييم كه ما او را نكشته‌ايم.

هر دو فعل لَنُبَيِّتَنَّهُ و لَنَقُولَنَّ با نون و فتحه‌ى آخر و با تا و ضمّه‌ى آخر خوانده شده است.

ما شَهِدْنا مَهْلِكَ أَهْلِهِ و سپس مى‌گوييم: ما هلاكت خانواده‌اش، يا وقت يا مكان هلاكت شان را نديده‌ايم يعنى ما اصلا اطّلاع نداريم تا چه برسد به اين كه ما متصدّى قتل و كشتن باشيم، چرا گفتند: ما خبر از هلاكت اهل صالح نداريم و نگفتند خبر از هلاكت خود صالح نداريم؟ تا اشعار به اين باشد كه هلاك شدن صالح دشوارتر از هلاك شدن اهل اوست و كسى كه هلاك شدن

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۰

اهل او را شاهد نباشد به طريق اولى هلاكت خود او را شاهد نمى‌شود.

يا خواستند توريه كنند و مقصودشان اين بود كه ما شاهد هلاكت اهل او تنها نبوده‌ايم، بلكه شاهد هلاكت او و اهلش همگى با هم بوده‌ايم و لذا گفتند: وَ إِنَّا لَصادِقُونَ و ما از راستگويانيم! وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً فعل خدا را مكر ناميدن يا از باب صنعت مشاكله است، يا از باب تشبيه به مكر بندگان و گر نه مكر كننده از آن جهت مكر مى‌كند كه از آشكار كردن و اعلان بدى و اسائه عاجز است و اسائه و بدى را مخفى كرده و تظاهر به اراده‌ى احسان مى‌نمايد تا به اين وسيله بتواند اسائه و بدى كردنش را انفاذ كند و خداى تعالى از انفاذ و اجرا مراد و مقصودش عاجز نيست تا آن را مخفى سازد.

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ و آنان جزاى بدى كردن پنهانى ما را احساس نمى‌كنند.

فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْناهُمْ وَ قَوْمَهُمْ بنگر سر انجام مكرشان چگونه بود؟! ما آنها و قومش را نابود كرديم.

لفظ أَنَّا با كسره‌ى همزه خوانده شده تا استيناف باشد، بدين گونه كه جواب سؤال مقدّر قرار داده شود، با فتح همزه خوانده شده بنابراين كه بتقدير لام يا باء يا فى باشد، يا بدل از اسم كانَ يا خبر كانَ باشد، در اين صورت لفظ كَيْفَ حال مى‌شود، يا بنابر آن كه أَنَّا دَمَّرْناهُمْ خبر مبتداى محذوف باشد.

أَجْمَعِينَ بعضى گفته‌اند: صالح در بلاد ثمود مسجدى در

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۱

درّه‌اى داشت كه در آنجا نماز مى‌خواند، به قومش پس از سه روز وعده‌ى نزول عذاب داده بود، آن نه گروه گفتند: صالح گمان مى‌كند بعد از سه روز از دست ما راحت خواهد شد، ما زودتر به شعب آن درّه مى‌رويم و قبل از سه روز از او و اهلش راحت مى‌شويم.

پس به آن درّه رفتند تا صاح را بكشند كه سنگ روى آنان افتاد و در آن درّه را بست و همگى هلاك شدند و بقيّه‌ى قوم صالح نيز در جاهاى خودشان با صيحه هلاك شدند.

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خاوِيَةً ويران شد، لفظ خاوِيَةً از (خوى الدار) با كسره‌ى عين و فتحه‌ى آن يعنى خانه خالى شد، يا از (خوت) مفتوح العين فقط و بعضى گفته‌اند: آن خانه‌ها در (وادى القرى) بين مدينه و شام بود.

بِما ظَلَمُوا هلاكت آن قوم به سبب ظلم آنان بود و اين آيه دلالت بر آن دارد كه ظلم و ستم خانه‌ها را خراب مى‌كند.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ نشانه و آيت براى گروهى است كه خرابى خانه‌ها را مى‌دانند، يا داستان‌هاى آنان را مى‌دانند، يا داراى علم و عقل هستند.

وَ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا آنان كه ايمان به صالح يا به خدا آوردند آنها را نجات داديم، وَ كانُوا يَتَّقُونَ خوى و عادت آنان تقوى شد، زيرا متخلّل شدن لفظ (كان) مفيد اين معناست، بعضى گفته‌اند:

آنان چهار هزار نفر بودند كه صالح عليه السّلام آنان را به حضرموت برد و آنجا [حضرموت] نام گرفته چون صالح وقتى داخل آنجا شد مرد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۲

آيات ۵۴- ۵۸

[سوره النمل (۲۷): آيات ۵۴ تا ۵۸] ..... ص : ۹۲

اشاره

وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (۵۴) أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۵۵) فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلاَّ أَنْ قالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۵۶) فَأَنْجَيْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْناها مِنَ الْغابِرِينَ (۵۷) وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (۵۸)

ترجمه ..... ص : ۹۲

و نيز لوط را [فرستاديم] كه به قومش گفت ايا ديده و دانسته مرتكب [عمل] ناشايسته مى‌شويد؟

آيا شما از روى شهوت، با مردان به جاى زنان مى‌آميزيد؟

آرى شما قومى ندانمكار هستيد. اما پاسخ قوم او جز اين نبود كه مى‌گفتند خاندان لوط را از شهرتان برانيد كه ايشان مردمى منزّه طلب هستند.

آنگاه او و خانواده‌اش را نجات داديم، مگر زنش را كه جزو واپس‌ماندگان تعيينش كرده بوديم.

و بر آنان بارانى سخت [از سنگ] باراندیم، باران [بلاى] هشدار يافتگان چه بد است.

تفسير ..... ص : ۹۲

وَ لُوطاً عطف بر مجموع إِلی ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً است.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ منظور از فاحشه لواط است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۳

وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ در حالی که شما افرادی آگاه و بینا هستید، یا قبح و زشتی این کار را می‌دانید، یا در حالی که همدیگر را در حال انجام کار می‌بینید.

أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ بدل تفصیلی از قول خدا: أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ است.

یعنی عمل فاحشه و زشت شما این است که به جای شهوت رانی با زنان به مردان می‌آمیزید.

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ شما مردمی هستید که کار نادانان را می‌کنید، یا قبح و زشتی این کارها و سر انجام بدش را نمی‌دانید، یا قیامت و دار آخرت را نمی‌دانید و شما صاحبان جهل و نادانی هستید.

فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ چون جوابی با دلیل و برهان نداشتند آنها را تهدید به قتل و اخراج کردند، چون لوط از اهل قریه‌ی آنان نبود گفتند او را بیرون کنید و علّت اخراج را پاکی آل لوط از مانند افعال آنها ذکر کردند.

فَأَنْجَيْناهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْناها مِنَ الْغابِرِينَ وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ و اهلش را نجات دادیم مگر زنش را که از اهل عذاب قرار دادیم و آن زن در بین آنان باقی ماند.

بر آنان باران عجیبی باراندیم و آن بارانی از سنگ بود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۴

آیات ۵۹- ۶۱

[سوره النمل (۲۷): آیات ۵۹ تا ۶۱] ..... ص : ۹۴

اشاره

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلامٌ عَلى عِبادِهِ الَّذِينَ اصْطَفى آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ (۵۹) أَمَّنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ ذاتَ بَهْجَةٍ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَها أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ (۶۰) أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَراراً وَ جَعَلَ خِلالَها أَنْهاراً وَ جَعَلَ لَها رَواسِيَ وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حاجِزاً أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۶۱)

ترجمه ..... ص : ۹۴

بگو سپاس خداوند را و سلام بر آن بندگانش که ایشان را برگزیده است، آیا خداوند بهتر است یا آنچه برایش شریک می‌آورند؟

یا کیست که آسمانها و زمین را آفریده است و از آسمان برای شما آبی فرو فرستاده است و بدان باغهای خرم رویانده‌ایم که شما نمی‌توانید درختانش را برویانید؟ آیا در جنب خداوند خدایی هست؟ حقّا که آنان قومی کژرو هستند.

یا کیست که زمین را قرارگاه ساخت و در میان آن جویبارها پدید آورد و برای آنان کوههای استوار آفرید و بین دو دریا برزخی قرار داد، آیا در جنب خداوند خدایی هست؟ حقّا که بیشترینه‌ی آنان نمی‌دانند.

تفسیر ..... ص : ۹۴

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ پس از آن که داستانهای انبیا و آنچه که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۵

مخصوص به آنان بود از نشانه‌ها و آیات دالّ بر صدق نبوّتشان و قدرت و حکمت خدا در یاری دادن و پیروز کردن‌شان بر دشمنانشان ... ذکر نمود رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلّم را امر به شکر کرد، سپاس بر نعمتهایی که خداوند به رسولانش داده است، چون نعمت دادن به رسولان مقدّمه‌ی ارسال و انعام بر رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلّم است.

وَ سَلامٌ عطف بر الْحَمْدُ لِلَّهِ است، یعنی پس از ستایش خدا بگو: سلام بر بندگان خدا.

عَلی عِبادِهِ الَّذِینَ اصْطَفی سلام بر بندگان خدا که خداوند آنها را انتخاب و اختیار کرد.

چون دانستی که خداوند آنان را از بین بندگان مخصوص گردانیده و با تحیّت خواصّ بندگان تحیّت گفت، یا جمله مستأنف از جانب خداست تا تحیّت بر رسولان و فرستادگانش باشد.

آللَّهُ خَیْرٌ أَمَّا یُشْرِکُونَ آیا خدا بهتر است یا چیزهایی که قوم‌های رسولان شریک خدا قرار می‌دهند، مانند بت‌ها و ستارگان و گوساله و ملائکه و شیاطین و هواها.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لفظ (أم) منقطعه و متضمّن استفهام است و (من) موصوله و بدل از اللَّهِ است.

چون مقصود الزام آنان بر این مطلب است که خداوند بهتر از شرکاست و آنان در ترجیح و اختیار غیر خدا بر خدا سفیه هستند، از سوی دیگر ما بعد (أم) در فقره‌های بعدی واضح‌تر و رساتر در این معناست از قول خدا: آللَّهُ خَیْرٌ أَمَّا یُشْرِکُونَ اضراب نمود و فرمود:یْرٌ أَمَّا یُشْرِکُونَ أَمَّنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ

و ممکن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۶

است لفظ (من) استفهامیّه، (أم) منقطعه که متضمّن استفهام نباشد و کلام مستأنف باشد.

وَ أَنْزَلَ لَکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ و برای شما از آسمان آب فرستاد که با آن باغها و بستانها رویانده‌ایم.

ذاتَ بَهْجَةٍ که دارای منظره‌ی زیبا و خرّم و خوبند که موجب سرور و شادی می‌گردد.

این که از صیغه‌ی غایب أَنْزَلَ به متکلم فَأَنْبَتْنا پرداخت، از این رو است که رویاندن دانه‌ها و مغزها و رگ و ریشه‌ها که جماد هستند و نموّ دادن آنها و بیرون آوردن برگها و شاخه‌ها و میوه‌ها بدون حضور خدا و اسباب غیبی از عهده‌ی اسباب طبیعی خارج است و نیز برای اشاره به این است که نظر کننده به اسباب باید نظرش به اسباب طوری باشد که از اسباب به مسبّب الاسباب منتقل شود، که هرگاه به یک یا دو سبب نظر افکند باید به مسبّب منتقل شود و مسبّب نزد او مجسّم و حاضر گردد.

ما کانَ لَکُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَها شما نمی‌توانید درخت آن را برویانید اگر چه در نهایت اهتمام و در غایب تدبیر و تربیت باشید، زیرا اگر تردّد شب و روز بر آنها نباشد و گرمای آفتاب و سرمای شب بر آن نخورد نمی‌روید و نموّ نمی‌کند.

و آوردن لفظ کانَ در امثال این موارد برای نفی صحّت و امکان است، یعنی نه صحیح است و نه ممکن.

أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ آیا با خدای تعالی إله و خدایی هست از چیزهایی که آن را خدا می‌شمارند؟! بَلْ بلکه با او اله و خدایی نیست، پس آنان هُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۷

قَوْمٌ یَعْدِلُونَ

قومی هستند که غیر خدا را معادل خدا قرار می‌دهند، یا از حقّ عدول می‌کنند.

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَراراً یا چه کسی زمین را ساکن و ثابت قرار داده که بتوانید در آن زندگی کنید و تحصیل امور معیشت نمایید.

وَ جَعَلَ خِلالَها أَنْهاراً و نهرهايى در زمين قرار داده كه آنها عمده‌ى اسباب معيشت شما هستند.

وَ جَعَلَ لَها رَواسِيَ و كوهها در زمين برافراشت تا به سبب آن جريان نهرها و توليد آب‌ها ممكن شود و با آن كوهها زمين ساكن و آرام گردد.

اين معنا بر حسب تنزيل است و معناى آيه بر حسب تأويل اين است كه شما صاحب خير و شرّ و كم و زياد نمى‌شويد مگر با وجود سبب كوهها و اگر آب كوهها نباشد همه فانى مى‌شوند و ذرّه‌اى از ذرّات باقى نمى‌ماند.

وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حاجِزاً بين دو دريـاى شور و شيرين حاجزى گـذاشت تا مانع از اختلاط آب شيرين و شور باشـد و بر حسب تأويل يعنى بين عالم شرور و عالم نور حاجز قرار داد كه مانع از اختلاط عالم زور و باطل است كه شما و عالم شما را فاسد مى‌سازد و در سوره‌ى فرقان بيان دو دريا و حاجز بين آن دو گذشت.

أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ بيشتر آنان علم ندارند و ملحق به چهارپايان هستند يا بيشتر آنان خدا و صفات خدا را نمى‌دانند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۸

آيات ۶۲- ۶۶

[سوره النمل (۲۷): آيات ۶۲ تا ۶۶] ..... ص : ۹۸

اشاره

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفاءَ الْأَرْضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ (۶۲) أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ مَنْ يُرْسِلُ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ تَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۳) أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۶۴) قُلْ لا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَ ما يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (۶۵) بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْها بَلْ هُمْ مِنْها عَمُونَ (۶۶)

ترجمه ..... ص : ۹۸

يا كيست كه دعاى درمانده را چون بخواندش، اجابت مى‌كند، بلا را مى‌گرداند و شما را جانشينان [پيشينيان بر] روى زمين مى‌كند؟ آيا در جنب خداوند خدايى هست؟ چه اندك پند مى‌گيريد.

يا كيست كه شما را در تاريكيهاى خشكى و دريا راه مى‌نمايد و كيست كه بادها را پيشاپيش [باران] رحمتش مژده بخش مى‌فرستد؟ آيا در جنب خداوند خدايى هست؟ خداوند فراتر است از آن كه شريكش مى‌گيرند.

يا كيست كه آفرينش را آغاز مى‌كند، سپس آن را باز مى‌گرداند؟ و كيست كه شما را از آسمان و زمين روزى مى‌دهد؟ آيا در جنب خداوند خدايى هست؟ بگو اگر راست

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۹۹

مى‌گوييد برهانتان را بياوريد.

بگو هر آن كس كه در آسمانها و زمين است جز خداوند غيب نمى‌داند، و [ايشان] نمى‌دانند كه چه هنگامى برانگيخته مى‌شوند؟

يا مگر عملشان در [باره‌ى] آخرت به كمال است [؟!]، بلكه ايشان از آن در شك هستند، [و] بلكه از [درك] آن كور دل هستند.

تفسير ..... ص : ۹۹

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ بدان که انسان از اوّل استقرار مادّه‌اش در مقرّ خود (رحم) بالفعل جماد است، بالقوّه نزدیک به فعل نبات، بالقوّه دور حیوان است و در نسبت دورتر و بالقوّه دورتر انسان طبیعی ملکی است و از آن هم دورتر انسان ملکوتی و جبروتی است.

و لکن فطرت انسان در آن حال مقتضی استقرار در رحم و تغذیه از خون و سایر رطوبت‌های رحم است، که به رحم می‌چسبد و از رطوبت‌های آن استفاده می‌کند.

سپس نبات بالفعل، سپس حیوان بالفعل مانند حیوان بودن کرمهای خاکی می‌گردد، تا آن که متولّد می‌گردد، و حیوان بالفعل و انسان ملکی بالقوّه می‌شود تا آنگاه که به مقام تمیز و مراهقه می‌رسد که در این هنگام انسان ضعیف بالفعل می‌شود و هم چنین شیطنت او در این هنگام ضعیف است و قوّه‌ی شهوی و غضبی‌اش قوی است به نحوی که بر انسانیّت و شیطانیّت غالب است.

با شهواتش خواسته‌اش را طلب می‌کند و آن را جذب و با غضبش معارض و ممانع خود را دفع می‌کند و بر او غضب می‌کند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۰

با شیطانیّت ضعیفش در تحصیل خواسته‌هایش حیله‌های ضعیفی به کار می‌برد، با انسانیّت ضعیفش از بعضی از کارهایی که از او ظاهر می‌شود خجالت ضعیفی می‌کشد.

تا وقتی که به مقام بلوغ و رشد برسد و آماده‌ی تعلّق تکلیف گردد که در این هنگام انسانیّت و شیطانیّت قوی می‌شوند چنانچه شهوت و غضبش نیز قوی می‌شوند، با شهوت قوی طلب او نسبت به خواسته‌هایش شدّت می‌گیرد و با غضب قوی‌اش دفع و غضب او بر مزاحمش شدید می‌شود.

با شیطنت قوی‌اش حیله به کار بستن در طلب خواسته‌هایش شدّت می‌گیرد و با انسانیّتش انزجار و خجلت او از چیزی که منافی انسانیّت اوست فزونی می‌یابد.

پس اگر در این هنگام توفیق او را یاری کرد، داعی الهی با دعوت ظاهری یا دعوت باطنی او را فرا خواند و دعوت را پذیرفت و با بیعت عامّ یا خاصّ بیعت نمود و مسلمان یا مؤمن گشت و آنچه که در بیعت او با او گرفته شده به آن عمل کرد انسانیّت او شدّت می‌گیرد و سالک الی اللّه می‌شود و پشت به عالم و اسباب عالم می‌کند تا آنجا که از اسباب قطع نظر می‌کند و با همه‌ی وجودش به مسبّب الاسباب توجّه پیدا می‌کند و این اضطرار تکلیفی است.

زیرا اضطرار عبارت است از قطع نظر از وسائل و اسباب و توجّه به مسبّب الاسباب و توسّل به او.

و به همین معنا اشاره کرده است امام صادق علیه السّلام که فرموده:

اضطرار عین دین است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۱

و تفصیل دعا و روش آن در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعالی: إِذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ «۱».

و اگر انسان به دامن وصیّ یا نبیّ چنگ نزند و با بیعت اسلامی یا ایمانی بیعت نکند قوای حیوانی و سبعی و شیطانی او رو به اشتداد و قوای انسانی در اغلب مردم و اغلب اوقات رو به ضعف می‌رود تا جایی که انسانیّت تحت قوای سه گانه‌ی مذکور مخفی می‌شود و حکم و آثار مخصوص همین قوای سه گانه می‌شود، لکن همین انسان گاهی مبتلا و گرفتار می‌شود تا آنجا که شیطنت از حیله کردن عاجز می‌گردد، قوّه‌ی شهوت از خواسته‌ها و آرزوها ناامید می‌گردد و قوه‌ی غضب از دفع و بسط به حسرت می‌افتد.

زیرا قوّه‌ی مدرکه درک می‌کند و می‌فهمد که چه می‌خواهد و شیطنت با استعمال متخیّله و اظهار واهمه و خیال صورت‌ها و معانی را تصرّف می‌کند و برای رسیدن به آن خواسته حیله به کار می‌برد و نیروهای عمل کننده برای طلب خواسته‌ها به حرکت در می‌آیند، ولی وقتی شیطنت در راه رسیدن به هدف و خواسته مانع و دافعی بیابد قوّه‌ی غضب برای دفع آن مانع به حرکت می‌افتد.

پس اگر از رسیدن به آن خواسته و هدف ناامید شد قوّه‌ی متخیّله از حرکت و تصرّف، قوّه‌ی واهمه و خیال از اظهار معانی و صور، قوّه‌ی عمل کننده از طلب و قوّه‌ی شهوت و غضب از خواستن و دفع باز می‌ایستد و در این هنگام انسانیّت بدون حاجب و مزاحم

---

۱. سوره‌ی بقره آیه‌ی ۱۸۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۲

ظاهر می‌شود.

و چون فطرت انسانیّت تضرّع و پناه بردن به خدا و سؤال و درخواست از اوست با فطرتش تضرّع می‌کند و به خدا پناه می‌برد و از او درخواست می‌کند.

و این همان اضطرار تکوینی فطری است و چون هر دو اضطرار مظهر انسانیّت انسان است و لطیفه‌ی سیّاره‌ی انسانی لطیفه‌ی الهی است زبان انسانیّت زبان خدا و درخواست و سؤال او سؤال خدا می‌شود (سؤال و درخواست خدا از خودش) ردّ نمی‌شود بلکه اجابت می‌شود.

و مولوی قدّس سرّه به همین اضطرار و این که زبان دعا کننده هنگام اضطرار زبان خداست اشاره نموده است آنجا که گفته:

هم دعا از من روان کردی چو آب هم ثباتش بخش و گردان مستجاب

هم تو بودی اوّل آرنده دعا هم تو باش آخر اجابت را رجا

چون خدا از خود سؤال و کدّ کند پس سؤال خویش را کی ردّ کند

هم دعا از تو اجابت هم ز تو ایمنی از تو مهابت هم ز تو

این مضطرّ اگر اضطرارش تکلیفی باشد حتما بر قوای سه گانه غالب می‌شود و در عالم صغیر مالک آنها می‌گردد، اگر در عالم صغیر مالک شد، مالکیّت او منتهی به مالکیّت در عالم کبیر می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۳

و این مالکیّت و اجابت جز از جانب خدا نیست و اگر اضطرار او تکوینی باشد و بر آن باقی بماند بالاخره به اضطرار تکلیفی منتهی و اضطرار تکلیفی سبب مالکیّت و جانشینی در دو عالم می‌شود.

وَ یَکْشِفُ السُّوءَ خداوند در جهت اجابت دعای او سوء و بدی را کشف می‌کند و بر می‌دارد و سوء اعمّ است از چیزهایی که بر انسان وارد می‌شود و با انسانیّت انسان و حیوانیّت او سازگاری ندارد.

و از تبعات و پی آمدهای گناهان و از نقایصی که لازمه‌ی انسان است از قبیل انانیّت و حدود نجات می‌یابد.

وَ یَجْعَلُکُمْ از غیبت به خطاب التفات نمود تا اشعار به این باشد که مضطر اگر اهل خلافت و جانشینی باشد برای او حالت حضور و تخاطب پیش می‌آید و اگر حالت حضور برای او حاصل نشود شأنیّت خلافت را نخواهد داشت.

خُلَفاءَ الْأَرْضِ خلفای زمین عالم صغیر و کبیر چنانچه ذکر شد.

امّا تفسیر به جانشینی گذشتگان به سبب ارث بردن زمین و اموال آنها پس ذکر آن بعد از اجابت مضطرّها و کشف سوء از آنان مناسب نیست، خصوصا طبق آنچه که از ائمّه علیهم السّلام وارد شده که [واو] در قرآن برای ترتیب است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که آیه‌ی در قائم آل محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم نازل شده که او به خدا سوگند مضطرّ است آنگاه که در مقام دو رکعت نماز می‌گذارد و خدای عزّ و جلّ را فرا می‌خواند و خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۴

دعای او را مستجاب کرده و کشف سوء می‌نماید و او را خلیفه‌ی در زمین قرار می‌دهد «۱».

أ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ آیا با خدا خدایی هست؟ اندکی از شما به این نکته پی می‌برند.

یا چیز اندکی را به یاد می‌آورید، یعنی چه مقدار اندک از نعمت‌های خدا را به یاد می‌آورید.

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ چه کسی شما را در تاریکی‌های خشکی و دریا هدایت می‌کند؟ بدین گونه که به شما قوا و مشاعر می‌دهد و ستارگان را در حرکاتش منظّم و منضبط می‌نماید.

وَ مَنْ يُرْسِلُ الرِّياحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ و چه کسی بادها را پیشاپیش مژده ده باران رحمت می‌فرستد.

تکرار مطلب برای آن است که فرستادن بادها جدا از جنس هدایت است.

أ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ تَعالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ آیا در جنب خداوند خدایی هست؟ خدا بزرگتر است از آنچه شرک می‌آورند، چه کسی است که آفرینش را آغاز و سپس برمی‌گرداند و کیست که به شما از آسمان روزی می‌دهد، بدین گونه که اسباب آسمانی را سبب سازی می‌کند

---

۱. تفسیر نور الثّقلین ج ۴ ص ۹۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۵

و فراهم می‌آورد؟ از قبیل اشعّه‌ی ستارگان و تخالف و پشت سر هم آمدن شب و روز، حرکت دادن ابر و نازل کرد باران، یا مقصود از آسمان آسمان عالم ارواح است.

و مقصود از رزق انسان علوم و احوال و اخلاق و مکاشفات است.

أ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هاتُوا بُرْهانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ جایز نیست این کارها را بر معبودهای خودتان نسبت دهید، بلکه این کارها کارهای خدای تعالی است و جایز نیست چیزی از معبودهای شما با خدای تعالی در این مورد شریک باشند و اگر در این افعال با خدای تعالی شریکی نباشد در عبادت نیز شریکی با خدا نخواهد بود، زیرا استحقاق عبادت جز با این افعال نیست.

قُلْ بگو ای محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم: لا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ هیچ کس در آسمانها و زمین جز خدا غیب نمی‌داند.

[معنای غیب و علم غیب] بدان که آسمان اطلاق می‌شود بر چیزی که دارای علوّ و ارتفاع بوده و در پایین‌تر از خودش تأثیر داشته باشد.

و زمین اطلاق می‌شود بر چیزی که پایین و دارای انفعال است و این دو به معنای اختصاصی به آسمان و زمین طبیعی ندارند، بلکه همه‌ی عالم ارواح به این معنا آسمان است و همه‌ی عالم اجسام ملکی و ملکوتی علوی و سفلی زمین است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۶

غیب عبارت از چیزی است که از نظر کسی که این غیب برای او غیب است غایب باشد اعمّ از آن که برای غیر او مشهود و حاضر باشد یا نباشد.

و مقصود از کسی که در آسمانها و زمین است کسی است که محدود به حدود آسمانها و زمین بوده و از حجابهای تعیّنات آسمان و زمین خارج نباشد.

زیرا انسان ملکی کسی است که تحت حدود ملک محجوب باشد و ادراکاتش منحصر بر محسوسات باشد، زیرا مدرک در ادراک خودش باید هم سنخ و همجنس مدرک باشد، بلکه باید متّحد با او باشد، پس مدرک وقتی ملکی باشد مدرک آن نیز ملکی می‌شود و در این صورت جمیع آنچه که در آسمانهاست اعم از آسمانهای طبیعی و آسمانهای ارواح نسبت به او غیب شمرده می‌شود.

و ادراک انسان ملکوتی از ملکوت فراتر نیم رود و مدرک او مجرّد صرف نمی‌تواند باشد و چیزهایی که مجرّد از تقدّر و اندازه هستند نسبت به او غیب است، ادراک انسان جبروتی که محدود به حدود عقول است به عالم مشیّت نمی‌رسد و عالم مشیّت نسبت به او غیب است.

پس صحیح است که گفته شود: همه‌ی محدودها به حدود آسمانهای ارواح و زمینهای اشباح غیب را نمی‌دانند که آن عالم اسماء و صفات است و جز خدا کسی آن را نمی‌داند و اگر لفظ مَنْ موصوله مخصوص به ممکنات باشد استثنای منقطع است و اگر مختصّ به ممکنات نباشد استثنای متّصل است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۷

[علم ائمّه علیهم السّلام] از آیه‌ی فوق نمی‌توان این نتیجه را گرفت و اشکال کرد که پس چگونه ائمّه علیهم السّلام علم آنچه را که واقع شد و آنچه را که واقع خواهد شد تا روز قیامت می‌دانستند، علی علیه السّلام و اصحابش علم تأویل خوابها، بلاها و انساب را می‌دانستند وارد نیست، زیرا ائمّه علیهم السّلام غیر از کسانی هستند که در آسمانها و زمین هستند، چون آنها محدود به حدود آسمان و زمین نیستند، زیرا آنها به مقام اطلاق رسیده‌اند که همان مقام مشیّت است، در این مقام فرقی بین آنها و حبیبشان نیست، پس علم آنها در آن مقام علم خداست و امّا در مورد سایر مقامات که مقیّد و محدود به حدود آسمانها و زمین است علمشان به واسطه‌ی تعلیم خداست، یعنی به واسطه‌ی تعلیم، مقام مطلق آنها که فرقی با آن ندارد.

بدان معنا که ایشان در این مقام از انسانیّت خود فانی و به وجود خدا باقی هستند، نه به وجود خودشان، پس بسبب علم خدا و با علم خدا عالم به غیب آسمانها و زمین هستند و با تعلیم خدا سایر مقامهای نازلشان را که محدود به خود مقامهای نازل است تعلیم می‌دهند.

روایت شده که امیر المؤمنین علیه السّلام روزی از کارهایی خبر داد که هنوز نیامده و تحقّق نیافته بود، پس به او عرض شد: یا امیر المؤمنین به تو علم غیب داده شده؟ آن حضرت خندید و فرمود:

آن علم غیب نیست، بلکه یاد گرفتن و تعلّم از صاحب علم است، علم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۸

غیب فقط علم ساعت و قیامت است و چیزی است که خداوند آن را علم غیب شمرده و فرموده: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ ... تا آخر آیه پس خداوند سبحانه و تعالی می‌داند آنچه در رحم‌هاست، مذکّر است یا مؤنّث، زشت یا زیبا! سخی است یا بخیل! بدبخت است یا خوشبخت! و چه کسی هیزم آتش است! یا در بهشت مرافق پیامبران است! پس این علم غیب است که جز خدا کسی آن را نمی‌داند و ما سوای این امور علمی است که خداوند به نبیّ خود یاد داده و نبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلّم علم آن را به من آموخته، برای من دعا کرده است که سینه‌ام گنجایش، جوارح و اعضایم آن را نگهدارد و پس از آنچه که بیان شد دیگر حاجت بیان اجزای حدیث نیست «۱».

وَ ما یَشْعُرُونَ أَیَّانَ یُبْعَثُونَ نمی‌دانند در چه مقامی از مقامات برانگیخته، زیرا کسی که محدود به حدّ از حدود آسمانها و زمین است هنگام برخاستن از قبر حدّش را نمی‌داند، هم چنانکه جای این قیام و موقعیّت خود را نیز در آن نمی‌داند و کسی که از این حدّ رها و آزاد است وقت برانگیخته شدن و موقعیّتش را به سبب علم خدا می‌داند، نه با علم خودش.

بَلِ ادَّارَکَ عِلْمُهُمْ فِی الْآخِرَةِ علم آنان در آخرت فانی می‌شود، با آخرت تکامل پیدا می‌کند، یا علم آنان در حقّ آخرت فانی می‌گردد، بدین معنا که چیزی از آخرت را نمی‌دانند، یا اسباب علم‌شان در حقّ آخرت متلاحق می‌شود، یعنی آیات و علاماتی را

---

۱. نهج البلاغه خطبه ۱۲۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۰۹

درک می‌کنند که دلالت بر وجود آخرت می‌دارد.

لفظ بَلِ ادَّارَکَ (ابدال شده دال بر تاء در باب تفاعل)، بل أدرک از باب افعال، بل ادرک از باب افتعال، بل درک با فتحه‌ی لام و سکون دال خفیفه از باب افعال با نقل حرکت حمزه و لام الفعل و حذف لام الفعل، بل اءدرک و (بل اتدارک) و (بلی ادرک) و (بلی اءدرک) و (ام ادرک) و (ام تدارک) خوانده شده است.

بَلْ هُمْ فِی شَکٍّ مِنْها بلکه آنان در شک از آخرت هستند.

بَلْ هُمْ مِنْها عَمُونَ کسی که در چیزی شک می‌کند آن را نخست تصوّر می‌کرده و سپس در ثبوتش آن شک می‌کند، آن را اثبات یا نفی می‌کند و اینان نسبت به امر آخرت کور هستند و اصلا آن را درک نمی‌کنند، نه به صورت تصوّر و نه تصدیق و ترتّب اضراب‌ها و وجه ترتّبشان بر حسب معانی ادراک موکول به ذوق ناظر است.

آیات ۶۷- ۹۳

[سوره النمل (۲۷): آیات ۶۷ تا ۹۳] ..... ص : ۱۰۹

اشاره

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَ إِذا کُنَّا تُراباً وَ آباؤُنا أَ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ (۶۷) لَقَدْ وُعِدْنا هذا نَحْنُ وَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۶۸) قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمِینَ (۶۹) وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ وَ لا تَکُنْ فِی ضَیْقٍ مِمَّا یَمْکُرُونَ (۷۰) وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۷۱)

قُلْ عَسی أَنْ یَکُونَ رَدِفَ لَکُمْ بَعْضُ الَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ (۷۲) وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَشْکُرُونَ (۷۳) وَ إِنَّ رَبَّکَ لَیَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ وَ ما یُعْلِنُونَ (۷۴) وَ ما مِنْ غائِبَةٍ فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ (۷۵) إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَقُصُّ عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ أَکْثَرَ الَّذِی هُمْ فِیهِ یَخْتَلِفُونَ (۷۶)

وَ إِنَّهُ لَهُدیً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِینَ (۷۷) إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ بِحُکْمِهِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْعَلِیمُ (۷۸) فَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّکَ عَلَی الْحَقِّ الْمُبِینِ (۷۹) إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ (۸۰) وَ ما أَنْتَ بِهادِی الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۸۱)

وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَیْهِمْ أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُکَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ کانُوا بِآیاتِنا لا یُوقِنُونَ (۸۲) وَ یَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً مِمَّنْ یُکَذِّبُ بِآیاتِنا فَهُمْ یُوزَعُونَ (۸۳) حَتَّی إِذا جاؤُ قالَ أَ کَذَّبْتُمْ بِآیاتِی وَ لَمْ تُحِیطُوا بِها عِلْماً أَمَّا ذا کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸۴) وَ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَیْهِمْ بِما ظَلَمُوا فَهُمْ لا یَنْطِقُونَ (۸۵) أَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِیَسْکُنُوا فِیهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۸۶)

وَ یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ وَ کُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِینَ (۸۷) وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْءٍ إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفْعَلُونَ (۸۸) مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ (۸۹) وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَةِ فَکُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِی النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۰) إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِی حَرَّمَها وَ لَهُ کُلُّ شَیْءٍ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ (۹۱)

وَ أَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّما أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِینَ (۹۲) وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَیُرِیکُمْ آیاتِهِ فَتَعْرِفُونَها وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۹۳)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۱

ترجمه ..... ص : ۱۱۱

و کافران گویند: آیا چون ما و پدرانمان [مردیم] و خاک شدیم [از نو زنده و] برانگیخته خواهیم شد؟

و ما و پدرانمان از این پیش نیز چنین وعده‌ای داده‌اند، این جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

بگو در زمین سیر و سفر کنید و بنگرید که سر انجام گناهکاران چگونه بوده است؟

و بر آنان اندوه مخور، از نیرنگی که می‌ورزند دلتنگ مباش.

و گویند اگر راست می‌گویید:

این وعده کی فرا می‌رسد؟

بگو چه بسا بخشی از آنچه در باره‌اش بی‌تابی می‌کنید به شما برسد.

و بیگمان پروردگارت بر مردم بخشش و بخشایش دارد ولی بیشترینه‌ی آنان سپاس نمی‌گزارند.

و بی‌گمان پروردگارت آنچه در دلهایشان دارند و آنچه را آشکار می‌کنند می‌داند.

و هیچ نهفته‌ای در آسمان و زمین نیست مگر آن که در کتابی روشنگر است.

همان این قرآن بیشترینه‌ی آنچه بنی اسرائیل در آن اختلاف نظر دارند بر آنان بیان می‌دارد.

و آن رهنمود و رحمتی برای مؤمنان است.

بیگمان پروردگارت با حکم خویش در میان آنان داوری خواهد کرد و او پیروزند داناست.

پس بر خداوند توکّل کن که تو برخوردار از حقّ [و حقیقتی] آشکار هستی.

تو مردگان را [سخن]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۲

نشنوانی، به ناشنوایان [به ویژه] چون پشت کنند آوایی نشنوانی.

و تو به راه آورنده‌ی نابینایان از گمراهیشان نیستی، تو [سخن خود را] جز به کسانی که به آیات ما ایمان دارند و خود اهل تسلیم‌اند، نمی‌شنوانی.

و چون حکم [عذاب] ما بر آنان تعلّق گرفت برایشان دابّةِ الارض را از زمین برآوریم که با آنان سخن بگوید که مردم به آیات ما یقین نداشته‌اند.

و روزی که از هر امّتی گروهی از منکران آیات خود را محشور گردانیم و سپس به هم بپیوندند.

چون گرد آمدند فرماید: آیا آیات مرا دروغ انگاشتید؟ حال آن که به آنها احاطه‌ی علمی نداشتید، یا خود چه کارها کردید؟

و به خاطر ستمی که ورزیده بودند، حکم [عذاب] بر آنان تعلّق گیرد و سخن نگویند.

آیا ننگریسته‌اند که ما شب را آفریده‌ایم که در آن آرام گیرند و روز را چشم اندازی روشن [گردانده‌ایم]، بی گمان در این برای اهل ایمان مایه‌های عبرت است.

و روزی که در صور دمیده شود، هر کس که در آسمانها و هر کس که در زمین هست- جز کسی که خدا خواهد- هراسان شوند، همگان خاکسارانه به نزد او آیند.

و کوهها را بینی [و] آنها را ساکن انگاری، حال آن که همانند حرکت ابر، حرکت دارد، [این] آفرینش خداوند است که هر چه را در کمال استواری پدید آورده است، او به آنچه می‌کنید آگاه است.

هر کس که کار نیکی پیش آورد، او را پاداشی است بهتر از آن، آنان از هراس در آن روز ایمن هستند.

و هر کس کار بدی پیش آورد، چهره‌هایشان در آتش جهنّم سرنگون شود، آیا جز در برابر آنچه کرده‌اید جزا می‌یابید؟
همانا فرمان یافته‌ام که پروردگار این شهر را که آن را حرم [امن] قرار داده است، بپرستم، و همه چیز او راست، و فرمان یافته‌ام که از مسلمانان باشم.
و این که قرآن را بخوانم، پس هر کس رهیاب شود، همانا به سود خویش رهیاب شده است، هر کس بیراه رود بگو که من فقط از هشدار دهندگانم.
و بگو سپاس
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۳
خداوند را، زودا که آیات خویش را به شما بنمایاند، آنگاه آنها را بشناسید، پروردگارت از آنچه می‌کنید غافل نیست.

تفسیر ..... ص : ۱۱۳

اشاره

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا آنان که به آخرت و بعث کافر شدند گفتند: أَ إِذا کُنَّا تُراباً وَ آباؤُنا أَ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ جواب إِذا محذوف است، أَ إِنَّا لَمُخْرَجُونَ تأکید جمله‌ی اوّل است و تقدیر چنین است: «ا ذا کنا ترابا مخرج ا انا لمخرجون لقد وعدنا هذا نحن و آباؤنا من قبل» کافران می‌گویند: آنچه می‌گویید به پدران ما قبل از ما وعده داده شده، یا قبل از وعده‌ی ما به آنان وعده داده شده و چیزی از آن وعده‌ها به ظهور نرسیده است.
إِنْ هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ اینها احادیث و سخنانی هستند که دارای نظم و نظام نیستند، افسانه‌هایی هستند که حقیقت ندارند.
لفظ أَساطِیرُ جمع (اسطار) جمع (سطر) است، یا جمع (اسطار) و اسطیر با کسره‌ی همزه در هر دو است، یا جمع (اسطور) یا ضمّ همزه است بدون تاء یا با تاء در همه‌ی این لغات، چنانچه سابقا گذشت.
قُلْ به آنها بگو: سِیرُوا فِی الْأَرْضِ در سرزمین عالم طبع (عالم کبیر) یا صغیر یا در عالم سرّ و اخبار گذشتگان، یا در زمین قرآن و اخبار انبیا و اولیاء علیهم السّلام سیر کنید.
فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمِینَ و سر انجام کسانی را که به سبب انکار آخرت و سپس با انکار رسولان علیهم السّلام و
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۴
اطاعت نکردن از آنها در امر آخرت مرتکب جرم شدند، بنگرید.
وَ لا تَحْزَنْ عَلَیْهِمْ تو به جهت نهایت رحمت و مهربانی که داری می‌خواهی همه‌ی بندگان مطیع باشند و مورد رحمت قرار گیرند، آنگاه که اطاعت نمی‌کنند و مستحقّ عذاب می‌شوند اندوهناک می‌شوی و نباید بر آنان اندوهناک شوی چون ایمان نیاوردن و اطاعت نکردنشان مسبوق به مشیّت ماست.
وَ لا تَکُنْ فِی ضَیْقٍ مِمَّا یَمْکُرُونَ تو از مکرهای آنان در تنگ و ضیقی مباش که خداوند به سوی تو و به آنان و مکرشان نظر می‌اندازد و مکر آنان جز با مشیّت و خواست ما تنفیذ نمی‌شود و اگر ما تنفیذ آن را بخواهیم جهت حکمت‌ها و مصالحی است که بر تو باز می‌گردد.
وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ و می‌گویند وعده‌ی عذاب یا وعده‌ی قیامت یا رجعت چه وقت است؟
آنها عذاب یا قیامت را از باب استهزا دیر شمردند، به قرینه‌ی رَدِفَ لَکُمْ بَعْضُ الَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ یا آنان از وقت قیامت و عذاب به

طور استهزا می‌پرسیدند.

قُلْ عَسی أَنْ یَکُونَ رَدِفَ لَکُمْ بگو آن موعد نزدیک شما یا به دنبال شماست.

بَعْضُ الَّذِی تَسْتَعْجِلُونَ و بعضی از چیزهایی که عجله می‌کنید به شما نزدیک است، یعنی عذاب.

برخی گفته‌اند: آن بعضی چیزها عبارت از کشتن و اسارت در روز بدر یا عذاب هنگام مرگ یا عذاب در برزخ است (و شاید موارد بی شمار دیگر).

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۵

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو فَضْلٍ عَلَی النَّاسِ و پروردگار تو صاحب فضل بر مردم است و لذا بر بندگان مهلت می‌دهد تا شاید توبه کنند، انعام کرده و انواع نعمت‌های ظاهری و باطنی می‌دهد باشد که شکرگزار باشند.

وَ لَکِنَّ أَکْثَرَهُمْ و لکن بیشترشان نعمت‌ها را احساس نمی‌کنند، چون مانند چهارپایان هستند و شکرگزار نیستند.

لا یَشْکُرُونَ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَیَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ پروردگار تو می‌داند آنچه را که در سینه‌هایشان پنهان می‌کنند، یعنی آنچه را که از دیگران می‌پوشانند از قبیل نیّت‌ها، تصمیم‌ها، اراده‌ها، اخلاق، احوال، خیالات و خطورات قلبی، یا می‌داند آنچه را که سینه‌هایشان از خودشان و از نفسهایشان پنهان می‌کنند، یعنی چیزهای نهانی و مخفی که آنها را اصلا احساس نمی‌کنند.

وَ ما یُعْلِنُونَ و آنچه را که از اقوال و افعال آشکار می‌سازند، یا آنچه را که بر دیگران یا خودشان علنی می‌سازند که در این صورت شامل خیالات و خطورات ذهنی نیز می‌شود.

وَ ما مِنْ غائِبَةٍ لفظ غائِبَةٍ مصدر یا اسم مصدر به معنای چیزی است که غایب باشد، یا فقط اسم است که به همین معنای آمده است، یا وصف است به معنای خصلت یا به معنای ذرّه‌ای که غایب باشد.

فِی السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ خود آن کتاب ظاهر و روشن است یا آنچه که در آن است ظاهر و روشن است، یا ظاهر کننده‌ی چیزی است که در آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۶

و این جمله از قبیل تعمیم است، یعنی خداوند می‌داند آنچه را که سینه‌هایشان آن را پنهان کرده و آنچه را که آشکار می‌سازند، بلکه خداوند جمیع ذرّات را که از جمیع خلق در آسمانها و زمین غایب است می‌داند.

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَقُصُّ عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ این قرآن آنچه بر بنی اسرائیل گفته شده بیان می‌دارد این کلام از ما قبلش در لفظ و معنا منقطع است، یا جواب سؤال مقدّر از علّت حکم است لذا ادات وصل نیاورد.

أَکْثَرَ الَّذِی هُمْ فِیهِ یَخْتَلِفُونَ بیشتر چیزهایی که مورد اختلاف آنان است بیان می‌کند از قبیل بهشت و اوصاف آن، جهنّم و رنجهایش، خلود و عدم آن و تشبیه و تنزیه، سایر اوصاف ربوبی و نبی موعود که موسی و سایر انبیا علیهم السّلام بشارت داده‌اند و احکام تورات که بیشتر آن را مخفی می‌کنند و در آن اختلاف دارند.

وَ إِنَّهُ لَهُدیً قرآن صاحب هدایت یا هدایت کننده یا سبب هدایت است، البته حمل هدایت بر قرآن از باب مبالغه است (زیرا قرآن فی حد ذاته خود هدایت پرهیزکاران هست چه کلمه هدایت بیاید یا نیاید) وَ رَحْمَةٌ و سبب رحمت است.

لِلْمُؤْمِنِینَ برای مؤمنان زیرا غیر مؤمن از قرآن بهره‌مند نمی‌شود یا قرآن برای آنها و گمراهی و نعمت است.

إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی جواب سؤال مقدر است، گویا گفته شده:

خداوند در اختلاف بین آنان چه می‌کند؟ پس فرمود: خداوند بین آنان حکم می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۷

بَیْنَهُمْ بِحُکْمِهِ حکمی که مناسب و لایق‌شان باشد، نه با حکمی که از پیش خود اختراع کرده‌اند.

وَ هُوَ الْعَزِيزُ خداوند عزيز است و چيزى نمى‌تواند مانع نفوذ حكمش گردد.

الْعَلِيمُ خداوند دقايق استحقاق آنان را مى‌داند.

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ به قضا و حكم خدا كه در بين مردم نافذ است نظر بيانداز و به تصرّف تامّ او همان طور كه مى‌خواهد نگاه كن و از خستگى نظر به افعال آنان راحت باش، در همه‌ى كارهايت و همه‌ى كارها و اقوال آنها به خدا توكّل كن.

إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ تو بر حقّ آشكار هستى، پس در همان حالت كه هستى شك به خود راه نده تا اين كه توكّل تو از بين برود.

اين جمله (براى) دلدارى محمّد صلى اللّه عليه و آله و سلّم و امّت اوست و آنان را از شك و ترديد بازمى‌دارد.

إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى جواب سؤال مقدّر است، گويا كه محمّد صلى اللّه عليه و آله و سلّم گفته باشد: آيا چيزى به آنان نگويم؟

پس فرمود: چيزى به آنان نگو، چون آنان مردگانند و تو مى‌توانى مردگان را شنوا سازى.

وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ و تو نمى‌توانى آنان را بشنوانى و شنوا كنى، چون آنان از انسانيّت مرده هستند، نمى‌توانند ندائ انسان را بشنوند، چون آنان نسبت به ندائ انسان كر هستند.

لفظ لا تُسْمِعُ با تا به صورت خطاب و لفظ الصُّمَّ با نصب خوانده شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۸

إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ وقتى پشت به تو مى‌كنند كه در نتيجه حتى اشاره را نيز نمى‌فهمند.

و لفظ مُدْبِرِينَ حال تأكيدى يا غير تأكيدى است.

وَ ما أَنْتَ بِهادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ چون تو هر اندازه كه راه را به آنان ارائه كنى از ديدن راه عاجزند.

إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآياتِنا تو نمى‌توانى شنوا سازى مگر كسى را كه مشرف بر ايمان باشد، يا كسى را كه تصديق و اذعان به آيات تكوينى ما بكند كه در آفاق و انفس حاصل است، بخصوص در نفس انبيا و اوليا عليهم السّلام يا اذعان به آيات تدوينى بنمايند.

يا با بيعت عامّ يا خاصّ ايمان بياورد.

فَهُمْ مُسْلِمُونَ با بيعت عامّ مسلمان هستند، يا براى شنيدن و گوش فرا دادن تسليم هستند.

وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ هنگامى كه وعده‌ى عذاب كافران برسد و آن هنگام ظهور قائم (عجّ) و قول و گفته‌ى ظهور قائم (عجّ) در عالم صغير و كبير است و تفسير به نزول عذاب هنگام فرا رسيدن قيامت نيز شده است.

أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ در آن هنگام جنبنده‌اى برانگيزيم كه با آنان سخن گويد.

اين از علامات ظهور قائم (عجّ) است و آن وقتى است كه طلوع آفتاب از مغرب صورت گيرد و جنبنده تفسير به امير المؤمنين عليه السّلام شده و خداوند او را در بهترين صورت بيرون

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۱۹

مى‌آورد و با او علامت گذارنده‌اى (متوسّم) هست كه دشمنانش را علامت مى‌گذارد.

و از على عليه السّلام آمده است: من صاحب عصا و علامت گذار و جنبنده‌اى هستم كه با مردم سخن مى‌گويد.

و از على عليه السّلام در حديث ديگرى آمده است: با آن جنبنده انگشتر سليمان عليه السّلام و عصاى موسى عليه السّلام است كه انگشتر را بر صورت هر مؤمن مى‌زند نقش مى‌بندد: او به حقّ مؤمن است، عصا را بر صورت هر كافر مى‌گذارد و در صورت او نوشته مى‌شود: او به حقّ كافر است.

وَ يَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآياتِنا فَهُمْ يُوزَعُونَ (جمله‌ى عطف اذا به تقدير لفظ اذكر مى‌باشد) به ياد آور آن هنگام در روز ظهور قائم يا قيامت را كه از هر امّتى گروهى از دروغ انگاران را گرد هم آوريم و سپس آنان را به هم بپيوندند.

حَتَّى إِذا جاءُوا قالَ أَ كَذَّبْتُمْ بِآياتِي وَ لَمْ تُحِيطُوا بِها عِلْماً أَمَّا ذا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ وَ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِما ظَلَمُوا چون گرد آمدند فرماید: آیا آیات ما را دروغ انگاشتید و حال آن که به آنها احاطه‌ی علمی نداشتید، این چه کارهایی بود که کردید و به خاطر او ظلم به آیات که مقصود آل محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم است، عذاب موعود بر آنان تعلّق می گیرند.

فَهُمْ لا يَنْطِقُونَ و آنان نمی‌توانند سخن بگویند (حرفی برای توجیه عمل خود ندارد) چون عذاب شدید است،

یا ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۰

اجازه سخن گفتن به آنان داده نمی‌شود.

و در خبری از امام صادق علیه السّلام آمده است: منظور از آیات امیر المؤمنین علیه السّلام و ائمّه علیهم السّلام می‌باشند، پس راوی گفت: عامّه گمان می کنند که مقصود از قول خدای تعالی: وَ يَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجاً روز قیامت است.

پس امام علیه السّلام فرمود: آیا خداوند در روز قیامت از هر امّتی گروهی را حشر می کند و بقیّه را به حال خود می گذارد؟ نه، چنین نیست، لکن مقصود روز رجعت است و اما آیه‌ی قیامت عبارت است از وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً «۱».

أَ لَمْ يَرَوْا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا چنین چیزی می‌شود؟ پس فرمود: به زودی چنین چیزی خواهد شد که خداوند شما را در دنیا مهمل نمی گذارد در حالی که دنیا مقدّمه‌ی آخرت است و برای شما جمیع آنچه را که برای معیشت و زندگی خود احتیاج دارید مهیّا و آماده ساخته، پس در آخرت شما را مهمل نمی گذارد.

أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ آیا نمی‌بینند که ما شب را قرار دادیم تا در آن آرام و ساکن گردند، (آرامش پیدا کنند)؟

که آن با خواب، سکون قوا از هیجان و روح پراکندگی و نفس از خیالات، حاصل می‌شود.

وَ النَّهارَ مُبْصِراً و روز را چشم اندازی روشن قرار دادیم اسناد روشنگر بودن به روز از باب مجاز عقلی است، یا بدان

---

۱. سوره کهف آیه ۱۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۱

معنا می‌باشد که روز را سبب دیدن قرار دادیم یا به معنای که روز شخص را بینا قرار می‌دهد.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ و در این امور آیات و نشانه‌های متعدّدی است که دلالت بر علم قدرت و حکمت خدای تعالی می کند و هم چنین دلالت می کند بر این که خدای تعالی نسبت به بندگانش مهربان است و آنان را به بهترین وجه تربیت می کند، در دنیا نیز که مقدّمه‌ی آخرت و پل عبور به منازل اخروی است مهمل نمی گذارد پس در آخرت نیز آنان را بدون حساب ثواب و عقاب یا بدون بقا و حیات رها نمی کند.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ البتّه این آیات و نشانه‌ها برای قومی است که ایمان به خدا و آخرت بیاورند.

وَ يَوْمَ يُنْفَخُ عطف بر يَوْمَ نَحْشُرُ است، سپس در روزی که دمیده شود.

فِي الصُّورِ در صور لفظ صور چنانچه گذشت جمع (صورت) است، خواه مخفّف صور با ضمّه‌ی صاد و فتحه‌ی واو باشد، خواه خودش جمع باشد، یا شاخی از آهن باشد که نفخه‌ی اوّل در آن دمیده می‌شود برای میراندن اشیا و نفخه‌ی دویم برای زنده کردن و برانگیختن و ممکن است مقصود نفخه‌ی اوّل باشد که در این صورت فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ مقصود از فزع مرگ است.

و برخی گفته‌اند: در صور سه بار دمیده می‌شود بار اول

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۲

دمیدن برای فزع و بار دوم دمیدن میراندن بار سوّم دمیدن زنده کردن می‌باشد و ممکن است مقصود دمیدن برای احیا و زنده

گردانیدن باشد که در این صورت مقصود از فزع، فزع حیات بعد از مرگ است.

إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ مگر کسانی که خداوند بخواهد که فزع نکنند یا نمیرند و آنان ملایکه هستند که با بقای خدا باقی هستند، نه با بقایی خودشان، به وجود خدا موجود هستند، نه با وجود خودشان و هم چنین‌اند انبیایی که بر آن حال هستند.

بعضی گفته‌اند: آنان جبرائیل، میکائیل، اسرافیل و عزرائیل علیهم السّلام هستند.

و بعضی گفته‌اند: در خبری آمده است: مقصود از آنان شهدا هستند که در آن روز فزع نمی‌کنند، مقصود از (آمنین) کسانی هستند که مرتکب حسنه شوند، چه خدای تعالی می‌فرماید: وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ چنانچه می‌آید «۱».

وَ كُلٌّ همه‌ی کسانی که فزع و بی‌تابی می‌کنند أَتَوْهُ داخِرِينَ منقاد و ذلیل به محشر درآیند، اگر مقصود از فزع بی‌تابی مرگ باشد مقصود این است که همه‌ی آنها پس از زنده شدن مطیع و ذلیل خواهند آمد.

وَ تَرَى الْجِبالَ خطاب به محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم یا عامّ است، اگر خطاب به محمّد صلی اللّه علیه و آله و سلّم باشد مقصود این است که تو کوه را با چشم

---

۱. نور الثّقلین ج ۴ ص ۱۰۱ ح ۱۱۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۳

بشری می‌بینی و خیال می‌کنی ساکن و بی حرکت است، ممکن است کلام به روشی به تو می‌گویم، همسایه بشنود باشد.

تَحْسَبُها جامِدَةً گمان می‌کنی کوه ایستاده و در جای خود ساکن و بی‌حرکت است، چه لفظ جمود گاهی در وقوف از حرکت استعمال می‌شود، چنانچه در مقابل سیلان استعمال می‌شود.

در تجدّد امثال و حرکت جوهری ..... ص : ۱۲۳

وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ در حالی که کوهها مانند ابرها هستند در سرعت حرکت و قطع مسافت.

و این آیه ممکن است اشاره به تجدّد امثال به نحو اتّصال باشد که نیست شدن و موجود شدن به نحو اتّصال و دایمی در نظرها محسوس نیست.

چنانچه دایره‌ی محسوسی که از حرکات توسّطی شعله‌ی چرخان و جوّال حاصل می‌شود در حقیقت و نفس الأمر وجود ندارد، ولی بواسطه‌ی اتّصال نیستی‌ها و هستی‌ها دایره دیده می‌شود و عرفای کامل بر همین عقیده هستند و به همین آیه استشهاد می‌کنند.

و ممکن است اشاره به حرکت زمین باشد نه آفتاب، چنانچه طبیعیّون فرنگ بر همین عقیده‌اند و هیئت جدیدشان بر همین مبناست و ممکن است اشاره به انحلال بدنها و اغتذای آنها با بدل چیزی که از آنها به تحلیل می‌رود باشد و ممکن است اشاره تبدّل انانیّت نفس به انانیّت خدایی و انانیّت عقل، یا تبدّل انانیّت عقل انانیّت شیطان باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۴

و ممکن است اشاره به سیر نفوس کامل باشد که سیر آنها در هر آن به سوی عرش پروردگارشان می‌باشد و مولوی قدّس سرّه به همین معنا اشاره کرده است:

سیر زاهد هر مهی تا پیشگاه سیر عارف هر دمی تا تخت شاه

و ممکن است اشاره به قیامت و به هنگامی باشد که کوهها مانند پشم و پنبه‌ی زده شده باشند که کوهها در این هنگام در حرکت سریع طوری می‌شود که حرکت آنها با چشم دیده نمی‌شود، زیرا اطراف آنها دور بوده و نظر نمی‌تواند به اطراف آنها احاطه نماید.

و لکن قول خدای تعالی صُنْعَ اللَّهِ در مقام مدح صنع خدا دلالت بر معانی سابق می‌کند.

الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْءٍ خداوند هر چیزی را متقن و محکم آفریده به نحوی که اوصاف موجود آن درک نمی‌شود و بر خلاف اوصافی که دارد به نظر می‌آید.

إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفْعَلُونَ این جمله تعلیل قول خدای تعالی:

تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً است به اعتبار لازم حکم و آن عبارت از علم خدا به دیدن کوهها و گمان ساکن بودن آنها، یا این جمله به منزله‌ی نتیجه‌ی:

أَتْقَنَ کُلَّ شَیْءٍ است.

زیرا وقتی خداوند هر چیزی را متقن آفرید هر نفس را نیز متقن نمود و تعلّق نفس به بدن و تصرّف آن در حرکات و سکنات بدن را نیز متقن نمود، پس او آگاه است به آنچه که از خیر و شرّ عمل می‌کنید، این وعده و وعید است و لذا به دنبال آن فرمود:

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَیْرٌ مِنْها هر کس حسنه‌ای انجام

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۵

دهد خدا به او بهتر از آن تا ده برابر و بیشتر از آن تا آنچه بخواهد می‌دهد یا برای او خیری است که ناشی از آن حسنه است.

وَ هُمْ مِنْ فَزَعٍ یَوْمَئِذٍ آمِنُونَ مقصود از (حسنه) جنس حسنه و کار نیک است، یا مقصود حسنه‌ی معهود است که آن ولایت علی علیه السّلام است و برای انسان با بیعت خاصّ و لوی و با توبه و تلقین حاصل می‌شود، چه اگر انسان با ولیّ امرش تبعیت نکند برای او مغز حاصل نمی‌شود، چنانچه اگر درخت خرما مورد تلقیح و اصلاح قرار نگیرد میوه نمی‌دهد.

و اگر برای انسان به سبب ولایت مغز حاصل گشت و فعلیّتی که به سبب ولایت حاصل شده است با حجابهای هواها و آرزوها پوشیده نشد از جمیع چیزهایی که غیر او در روز قیامت فزع و بی‌تابی می‌کند، ایمن می‌گردد.

و مقصود از آیه همین معنای می‌باشد به قرینه‌ی قرین و نظیر این آیه که می‌فرماید:

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّیِّئَةِ که اگر مقصود از سیّئه جنس بدی و گناه باشد لازم می‌آید صاحب آن سیّئه بر رو در آتش افکنده شود در حالی که چنین نیست، ولی اگر مقصود از سیّئه محبّت دشمنان اهل بیت و ولایت آنان باشد صحیح است گفته شود:

فَکُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِی النَّارِ به آنان چنین گفته می‌شود که با چهره‌های خویش در آتش جهنّم سرنگون شوید.

هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ آیا در برابر آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۶

کردید جزا می‌یابید؟ چنانکه گفته شد، حسنه و سیّئه در اخبار متعدّد به ولایت اهل بیت و بغض آنها تفسیر شده است.

به آنان بگو: إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هذِهِ الْبَلْدَةِ من فرمان یافته‌ام که پروردگار این شهر (مکّه) را که نزد شما شریف است و پروردگار آن مستحق عبادت است، بپرستم.

الَّذِی حَرَّمَها زیرا خدایی که آن را (مکّه) محترم داشته است.

وَ لَهُ کُلُّ شَیْءٍ و همه چیز مر اوراست، این عبارت تعمیم بعد از تخصیص است.

وَ أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ و من مأمور شدم که از مسلمین باشم یعنی تسلیم و مطیع باشم.

وَ أَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ و قرآن را بر شما تلاوت کنم و شما را به خواندن آن دعوت کنم و باکی از قبول و ردّ شما نداشته باشم.

فَمَنِ اهْتَدی فَإِنَّما یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ هر کس هدایت یابد برای خودش هدایت یافته است نه برای من.

وَ مَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّما أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِینَ و هر کس گمراه شود بگو: من انذار کننده هستم نه هدایت کننده تا بر گمراهی شما اندوهناک شوم.

وَ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ و بگو: حمد خداى را بر آنچه كه به من انعام نموده و بر آنچه كه بدان امر شدم، مرا مكلّف بر چيزى نكرد كه طاقت آن را نداشته باشم از قبيل دعوت قوم و هدايت‌شان، يا حمد

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۷

خداى را بر اين كه ولايت را نشانه‌ى بزرگ خويش قرار داد.

سَيُرِيكُمْ آياتِهِ خداوند آيات خود را به شما نشان مى‌دهد، يعنى وقتى كه آن آيات را مشاهده مى‌كنيد، در حال احتضار، يا در قيامت و خصوصا آيات و نشانه‌هاى بزرگ را به شما نشان مى‌دهد.

فَتَعْرِفُونَها آن آيات را از آن جهت كه آيات و نشانه‌ها هستند مى‌شناسيد.

وَ ما رَبُّكَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ و پروردگار تو از آنچه كه عمل مى‌كنيد غافل نيست، اين تهديد آنهاست.

و اضافه رَبَّ به محمّد صلى اللّه عليه و آله و سلّم به صورت خطاب و جمع آوردن تَعْمَلُونَ اشاره به نكته‌ى لطيفى است و آن اين است كه آنان لياقت ندارند كه رَبَّ به آنها اضافه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۲۸

سوره‌ى قصص ..... ص : ۱۲۸

اشاره

اين سوره مكّى است و هشتاد و هشت آيه مى‌باشد.

آيات ۱- ۲۱

[سوره القصص (۲۸): آيات ۱ تا ۲۱] ..... ص : ۱۲۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

طسم (۱) تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ (۲) نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسى وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۳) إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۴)

وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ (۵) وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ (۶) وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (۷) فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما كانُوا خاطِئِينَ (۸)

وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۹)

وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰) وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۱۱) وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ (۱۲)

فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۱۳) وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوى آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۴)

وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِها فَوَجَدَ فِيها رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلانِ هذا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسى فَقَضى عَلَيْهِ قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (۱۵) قالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۶) قالَ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ (۱۷) فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خائِفاً يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قالَ لَهُ مُوسى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ (۱۸) فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ يا مُوسى أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ وَ ما تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ (۱۹)

وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعى قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ (۲۰) فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ قالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۱، ص: ۱۳۰

ترجمه ..... ص : ۱۳۰

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

طسم (طا. سين. ميم).

اين آيات كتاب روشنگر است.

بخشى از داستان موسى و فرعون را براى اهل ايمان به راستى و درستى بر تو مى‌خوانيم.

همانا فرعون در آن سرزمين سركشى كرد و اهل آن را فرقه فرقه كرد، طايفه‌اى از آنان را به زبونى كشيد [چنانكه] پسرانشان را مى‌كشت و زنان [و دخترانشان را براى كنيزى] زنده باقى مى‌گذاشت، او از تبهكاران بود.

و ما مى‌خواهيم بر كسانى كه در روى زمين به زبونى كشيده شده‌اند، منّت نهيم [و نعمت دهيم] و ايشان را پيشوا گردانيم و ايشان را وارث گردانيم.

و به آنان در روى زمين تمكّن بخشيم و از آنان به فرعون و هامان و سپاهيانشان چيزى كه از آن پروا داشتند، نشان دهيم

و به مادر موسى الهام كرديم كه او را شير بده، چون بر او بيمناك شدى، او را [در جعبه‌اى] به دريا بيافكن، مترس و غم مخور، [چرا كه] ما برگرداننده‌ى او به سوى تو و گرداننده‌ى او از پيامبران هستيم.

آنگاه خانواده‌ى فرعون او را [يافتند و] برگرفتند تا سر انجام دشمن و مايه‌ى اندوهشان شود، چرا كه فرعون و هامان و سپاهانشان خطاكار بودند.

و همسر فرعون گفت: هم براى من و هم براى تو روشنى چشم است، او را نكشيد، چه بسا به ما سود برساند، يا آن كه به فرزندى بگيريمش، و آنان [حقيقت را] در نمى‌يافتند.

و دل مادر موسى به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۱، ص: ۱۳۱

كلّى [از اميد و شكيب] خالى شد، چنانكه اگر دلش را گرم نمى‌كرديم كه از باور دارندگان باشد، نزديك بود راز او را آشكار كند.

و به خواهر او گفت پى او را بگير، آنگاه دورادور او را مى‌پاييد، ولى ايشان در نمى‌يافتند.

و از پيش او [نوزاد] را از پذيرفتن پستانها [ى دايگان] باز داشتيم سپس [خواهر موسى] گفت: آيا شما را به خانواده‌اى راهنمايى كنم كه نگهدارى او را براى شما بپذيرند و خيرخواه او باشند؟

[سر انجام] او را به مادرش بازگرداندیم تا دل و ديده‌اش [به او] روشنى يابد و غم نخورد و بداند كه وعده‌ى الهى حق است، ولى بيشترينه‌ى آنان نمى‌دانند.

و چون [موسى] به كمال بلوغش رسيد و برومند شد، به او حكمت [نبوّت] و علم بخشيديم و بدينسان نيكوكاران را پاداش دهيم.

و او در هنگامی که مردم شهر [سرگرم و] بی‌خبر بودند وارد شهر شد، آنگاه در آنجا دو مرد را یافت که با هم سخت ستیزه می‌کردند. این یک از پیروانش و آن یک از دشمنانش [بود]، آنگاه کسی که از پیروانش بود، در برابر کسی که از دشمنانش بود، از او یاری خواست، پس موسی مشتی به او زد و او را کشت. [موسی تکان خورد و] گفت اینکار شیطان بود، که او دشمن و گمراه کننده‌ای آشکار است.

گفت پروردگارا من بر خود ستم کردم، مرا بیامرز، آنگاه [خداوند] او را آمرزید، چرا که او آمرزگار مهربان است.

گفت پروردگارا به خاطر لطفی که در حقّ من کردی هرگز پشتیبان گناهکاران نخواهم شد.

سپس بامدادان در شهر ترسان و نگران می‌گشت، ناگهان همان کسی که دیروز از او یاری خواسته بود، باز از او فریادرسی خواست، موسی [برآشفت و] به او گفت تو واقعا ندانمکاری.

و چون خواست به کسی که دشمن هر دوشان بود حمله برد، گفت ای موسی می‌خواهی مرا بکشی همان طور که دیروز کسی را کشتی، نمی‌خواهی مگر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۲

این که زورگوی ستمگری در این سرزمین باشی، و نمی‌خواهی از نیکوکاران باشی.

و مردی از دورترین نقطه‌ی شهر شتابان آمد [و] گفت ای موسی [بدان که] بزرگان در باره‌ات هم رأی شده‌اند که تو را بکشند [از این شهر] بیرون برو که من از خیر خواهان توام.

آنگاه [موسی] از آنجا ترسان و نگران بیرون شد [و] گفت پروردگارا مرا از قوم ستمکار نجات بده.

تفسیر ..... ص : ۱۳۲

طسم تِلْکَ آیاتُ الْکِتابِ الْمُبِینِ این آیات کتاب ظاهر و روشن یا روشن کننده است که عبارت از قلم اعلی، لوح محفوظ یا قرآن تدوینی است.

نَتْلُوا عَلَیْکَ مِنْ نَبَإِ مُوسی وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ که بخشی از خبر موسی و فرعون را به راستی برای انتفاع و بهرمندی مؤمنین بر تو می‌خوانیم چه غیر مؤمنین از آن بهرمند نمی‌شوند.

إِنَّ فِرْعَوْنَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

خبر موسی و فرعون چگونه است؟ در جواب می‌گوید: به راستی که فرعون عَلا فِی الْأَرْضِ در زمین مصر سرکشی کرد.

وَ جَعَلَ أَهْلَها شِیَعاً و میان اهل آن سرزمین اختلاف افکنده، بدین گونه که قبطی را عزیز و گرامی داشته و با انواع کرامت‌ها او را تکریم نموده، سبطی را با انواع اهانت‌ها خوار داشته، یا سبطی را در به بردگی کشیدن و اعمال شاقّه گروههای پراکنده و مختلف قرار داده، زیرا قبطیان اهل مصر بودند و آنان را سزاوارتر به انواع کرامت می‌دانست.

یَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ دلالت بر معنای اوّل دارد که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۳

طایفه سبطیان را زبون می‌ساختند.

یُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ لفظ یُذَبِّحُ بدل از یَسْتَضْعِفُ است، یعنی نوع استضعاف این بود که پسرانشان را سر می‌برید.

وَ یَسْتَحْیِی نِساءَهُمْ و زنانشان را باقی می‌گذاشت، یا نسبت به شرم و حیای زنان تجسّس می‌کرد و این تجسّس و تفتیش برای این بود که حامله یا عیب داشتن آنان را معلوم دارند.

إِنَّهُ کانَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ او در زمین از فساد کنندگان بود و اهل فساد کسی است که اهل زمین را از طلب کمالشان و رسیدن به

رسول يا امام منع مى‌كند، يا با كشتار و برده كشى (بدون استحقاق) فساد مى‌كند.

وَ نُرِيدُ مناسب چنين بود كه بگويد: (و أردنا) به صورت ماضى، ليكن به مضارع عدول نمود تا اشاره به استمرار اين اراده در گذشته و آينده باشد و اشاره به جهت تأويل.

زيرا كه فرعون عالم صغير در زمين خودش علوّ نموده و خداوند مى‌خواهد بر موسى اين عالم و قومش منّت گذارد و نيز اشاره به دلدارى رسول خدا صلى اللّه عليه و آله باشد، زيرا پس از آن كه رسول خدا صلى اللّه عليه و آله اطلاع پيدا كرد كه چه حوادثى براى اهل بيتش رخ خواهد داد اندوهناك گشت.

پس خداى تعالى فرمود: أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ ما همواره مى‌خواهيم بر مستضعفين منّت گذاريم، پس تو اندوهناك مباش كه استضعاف اهل بيت تو سبب منّت گذاشتن ما بر آنانست.

وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً كه آنان را امامان و پيشوايانى قرار مى‌دهيم كه مورد اقتدا قرار مى‌گيرند.

وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ و آنان را وارثين زمين قرار مى‌دهيم به

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۴

سبب ظهور قائم (عجّ) و با خلاص كردن زمين عالم صغير از دست فرعون و قومش، آنان را وارث عالم صغيرشان قرار مى‌دهيم.

وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ و آنان را در زمين متمكّن مى‌سازيم، در عالم كبير، در همه‌ى زمين، يا در سرزمين مصر، يا در زمين وجودشان.

وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ و به فرعون موسى عليه السّلام يا فرعون اهل بيت يا فرعون عالم صغير مكانت آنان را نشان مى‌دهيم.

ما كانُوا يَحْذَرُونَ و به فرعون و هامان و لشگريان آن دو آنچه را كه از آن مى‌ترسيدند نشان خواهيم داد، آنان مى‌ترسيدند كه ملكشان با دست مردى از بنى اسرائيل از بين برود.

بعضى گفته‌اند: فرعون چهارصد سال زندگى كرد، او كوتاه قدّ و زشت بود و اوّلين كسى است كه با رنگ سياه خضاب نمود و موسى عليه السّلام يكصد و بيست سال عمر كرد.

وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى پس از تولّد موسى عليه السّلام به مادرش وحى كرديم:

أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ موسى را شير بده و اگر از كشته شدن او و اطّلاع سربازان و جاسوسان فرعون ترسيدى او را در دريا بيانداز.

وَ لا تَخافِي و (از غرق شدن، گم شدن و كشته شدنش) نترس.

وَ لا تَحْزَنِي و اندوهناك مباش و بر فراق او غصّه نخور.

إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ ما او را سالم به تو برمى‌گردانيم تا

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۵

چشم تو روشن شود و انيس تو باشد.

وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ و ما او را از مرسلين قرار مى‌دهيم، بعضى گفته‌اند: مادر موسى وقتى حامله شد حملش ظاهر و آشكار نشد و موكّلى از جانب فرعون بر او نبود، پس موسى را به دنيا آورد و هيچ كس نفهميد و او را سه ماه شير داد كه نه گريه مى‌كرد و نه حركت تا وقتى كه ترسيد او را بكشند، آنگاه تابوتى محكم و بدون درز براى او ساخت و او را در آن نهاد و به اذن خدا به دريا انداخت.

زيرا به مادر موسى در اين مورد از جانب خدا توسّط فرشته‌اى وحى شده بود، يا به واسطه‌ى خواب يا الهام قلبى اين مطلب را دريافته

بود.

بعضی گفته‌اند: فرعون زنی را موکّل کرده بود که حامله بودن مادر موسی را بفهمد و اطّلاع دهد، ولی اصلا آثار حمل بر مادر موسی ظاهر نمی‌شد تا آن که موسی علیه السّلام به دنیا آمد، وقتی آن زن موکّل موسی علیه السّلام را دید در میان دو چشم او نوری مشاهده کرد، که به شدّت به او علاقه پیدا کرد و گفت: فرزندت را حفظ کن که من او را خیلی دوست می‌دارم، گمان می‌کنم این فرزند همان کسی است که نابودی قبطی به دست اوست، وقتی قابله از نزد مادر موسی بیرون رفت چشم‌ها متوجّه مادر موسی شد، آمدند تا مادر موسی را ببینند که خواهرش گفت: ای مادر سربازان فرعون بر در خانه‌اند مادر موسی چاره‌ای ندید جز این که کودک را در پارچه‌ای پیچده و داخل تنور روشن قرار دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۶

سربازان فرعون داخل شده و تجسّس کردند هیچ اثری از موسی نیافتند و رفتند.

مادر موسی علیه السّلام سراغ فرزندش رفت و دید که خداوند آتش را برای موسی سرد و سالم قرار داده است سر انجام وقتی دید که فرعون زیاد در طلب موسی علیه السّلام اصرار می‌ورزد به سبب وحی از جانب خدا او را در تابوتی نهاده و به دریا افکند.

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ فرعون دارای قصرهایی مشرف بر شطّ نیل بود، وقتی مادر موسی او را در رود نیل انداخت و امواج آب او را بالا و پایین انداخت فرعون در حالی که آسیه (همسرش) با او بود در رود نیل سیاهی را دید که امواج آب آن را بالا می‌آورد و باد حرکتش می‌دهد تا آن که به درب قصر فرعون رسید، فرعون دستور داد او را از آب گرفتند و پیش او بردند، وقتی صندوق را باز کرد کودکی را در آن یافت و گفت: این کودک اسرائیلی است.

پس خداوند تعالی محبّت شدیدی از موسی علیه السّلام را در قلب فرعون القا نمود و هم چنین در قلب آسیه همسر فرعون و فرعون وقتی خواست او را بکشد آسیه گفت او را نکشید چنانچه به زودی این مطلب می‌آید.

لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً لام در لِيَكُونَ برای عاقبت یا غایت است، لکن لام جهت استهزای فرعونیان آورده شده است.

إِنَّ فِرْعَوْنَ این جمله تعلیل مطلب سابق است.

وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما كانُوا خاطِئِينَ فرعون و هامان و لشکریانشان از پروردگارشان نافرمانی می‌کنند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۷

وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ زن فرعون گفت: این فرزند نور چشم برای من و توست، بعضی گفته‌اند: فرعون گفت: نور چشم من است نه نور چشم تو.

لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً زن فرعون گفت: او را نکشید شاید نفع او به ما برسد یا او را برای خود به فرزندی بگیریم.

این سخن را بدان جهت گفت که آسیه و فرعون دارای فرزند نبودند.

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ آنان نمی‌دانستند که آن کودک موسی علیه السّلام است و نابودی ملکشان به دست اوست.

وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً دل مادر موسی خالی از عقل گشت، چون ترس بر او غالب شده بود، یا از هر چیزی جز ذکر موسی خالی شد، یا از حزن و اندوه خالی شد چون بر وعده‌ی خدا متّکی بود، یا خداوند به او وحی کرده بود و با فراموش کردن وحی از تذکّر وحی فارغ و خالی گشت.

و (فزعا) با فاء و زای معجمه و عین مهمله، (قرعا) با قاف و راء و عین مهمله و (فرغا) با فا و راء مهمله و غین معجمه خوانده شده، که همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

إِنْ كادَتْ که نزدیک بود لَتُبْدِي راز غم خویش را بِهِ به خاطر موسی علیه السّلام آشکار سازد.

و بعضی گفته‌اند: نزدیک بود هنگامی که فرعون جهت دایه او را فرا خواند از خوشحالی رازش را آشکار کند.

لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها اگر ما قلب او را محکم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۸

نمی‌کردیم رازش را فاش می‌کرد، ولی ما در او را محکم کردیم تا ناراحت نشود (در فراق موسی مضطرب و نگران نشود).

لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ تا از مؤمنین باشد که وحی و صدق وعده را تصدیق کند، یا مقصود این است که از مؤمنین به خدا باشد.

وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ مادر موسی علیه السّلام پس از آن که او را به دریا انداخت و سه روز گذشت چنانچه در خبر آمده است به خواهر موسی گفت:

قُصِّيهِ به دنبال موسی برو و داستان او را پیگیری کن تا ببینی حال او چگونه است؟ و بر سر او چه آمده است؟ و به او چه شده است؟ پس او به قصر فرعون رفت.

فَبَصُرَتْ بِهِ موسی را عَنْ جُنُبٍ از دور دید و زیر نظر گرفت.

وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ و فرعونیان نمی‌دانستند که او خواهر موسی علیه السّلام است، یا نمی‌دانستند که او از دور نگاه می‌کند.

وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ سه روز قبل از آمدن خواهر موسی شیر هر دایه را بر او حرام کردیم چنانچه گذشت و به همین جهت فرعون به شدّت اندوهناک شد.

فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ خواهر موسی علیه السّلام گفت: آیا دوست دارید شما را به دایه‌ای راهنمایی کنم که شیر او را بخورد و با مهربانی او را تربیت نمایند؟ گفتند: بلی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۳۹

پس رفت و مادرش را آورد، وقتی مادر، موسی را بغل کرد و پستانش را به دهن او گذاشت موسی شیر خورد، پس فرعون و خانواده‌اش خوشحال شدند و مادر موسی را گرامی داشتند.

فرعون به مادر موسی گفت: او را برای ما تربیت کن که ما در عوض چنین و چنان می‌کنیم.

فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ تا مادر موسی بداند که وعده‌ی برگردانیدن موسی به مادرش حقّ است.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ و لکن بیشتر مردم، یا بیشتر قوم فرعون نمی‌دانند، که وعده‌ی خدا حقّ است، یا آنان دارای علم نیستند.

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ و چون به کمال بلوغ رسید «۱».

وَ اسْتَوى برخی گفته‌اند منظور از (بلوغ اشد) رسیدن به سی و سه سالگی است و مقصود از استوا رسیدن به چهل سالگی، یا مراد از بلوغ اشدّ شدّت تمام قوا و اعضا و رسیدن آنها و به حدّی است که شایسته‌ی آن بایستی به آن حدّ برسد که اوّل آن زمان هیجده سالگی است.

آتَيْناهُ حُكْماً به او دقّت در عمل دادیم به نحوی که دیگران از آوردن مثل عمل او عاجز بودند.

وَ عِلْماً علم عظیم و بزرگ دادیم، چون تنوین برای تفخیم است.

---

۱. البته در سوره‌ی انعام بیان معانی «اشد» گفته شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۰

وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ موسی علیه السّلام بعد از استوا و بزرگ شدن داخل شهر شد.

داستان از این قرار بود که بنی اسرائیل در سختی، بلا و تنگنا بودند و از خبر آمدن موسی علیه السّلام و نابودی فرعون راحت و خوشحال می‌شدند، پس در یک شب مهتابی نزد شیخی رفتند که دارای علم بود و به او گفتند: ما از حدیث موسی علیه السّلام و

هلاکت فرعون خوشحال و راحت می‌شدیم.

پس تا کی ما در این بلا و سختی خواهیم ماند؟ شیخ گفت: به خدا سوگند شما در این سختی و بلا خواهید ماند تا خداوند جوانی از اولاد لاوی بن یعقوب را بفرستد که نام او موسی بن عمران است، او جوان بلند قدّی است با موهای مجعّد، در این بین که آنان مشغول این سخنان بودند موسی علیه السّلام بر قاطری سوار حرکت می‌کرد به نزدیک این جماعت که رسید ایستاد و شیخ سرش را بلند کرد و او را با اوصافش شناخت و گفت: نام تو چیست؟ جواب داد: نام من موسی است.

شیخ گفت: فرزند چه کسی؟ موسی گفت: فرزند عمران.

پس شیخ به سوی او دوید و دستش را گرفت و بوسید، جماعت به طرف پاهایش حمله‌ور شدند و بوسیدند، موسی آنان را شناخت و آنان موسی علیه السّلام را شناختند، آنجا پیروانی برای خود اتّخاذ کرد، پس از آن قدری مکث نمود، مقداری که خدا خواست و قوم فرعون به او بدگمان شدند، مقصود از مدینه مصر یا شهر دیگری از زمین مصر است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۱

عَلی حِینِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِها وقتی وارد شهر شد که اهل شهر غافل بودند، بعضی گفته‌اند: وقت قیلوله یا بین مغرب و عشاء بوده، یا روز عید بوده که فرعونیان مشغول بازی خودشان بوده‌اند و علّت این که در حین غفلت اهل شهر وارد شهر شده آن است که موسی علیه السّلام پس از آن که بزرگ شد در موکب فرعون مسافرت می‌کرد، روزی جهت مسافرت آماده شد که به او گفته شد فرعون سفر کرد و رفت، پس او هم به دنبال فرعون رفت و چون وقت قیلوله فرا رسید داخل شهر شد تا استراحت کند.

و بعضی گفته‌اند: بنی اسرائیل نزد موسی علیه السّلام جمع می‌شدند و سخنان او را می‌شنیدند و این مطلب معروف و مشهور گشت و او را ترسانیدند، او داخل شهر نمی‌شد مگر آن که اهل شهر غافل بودند.

و بعضی گفته‌اند: وقتی کار موسی علیه السّلام مشهور شد فرعون دستور داد او را از شهر اخراج کنند.

فَوَجَدَ فِیها رَجُلَیْنِ یَقْتَتِلانِ پس دو مرد را دید که با هم نزاع و جنگ می‌کردند.

هذا مِنْ شِیعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ فَوَکَزَهُ مُوسی یکی از پیروانش و یکی از دشمنانش، پیرو موسی از او یاری خواست، موسی علیه السّلام دشمن او را با مشت یا با عصایش زد چنانچه بعضی گفته‌اند.

فَقَضی عَلَیْهِ و او را کشت.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۲

قالَ موسی گفت: هذا این جنگ و نزاع، با شتاب در قتل او یا این کافر مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ از کار شیطان است و شیطان دشمن بنی آدم است.

مُضِلٌّ مُبِینٌ شیطان گمراه کننده‌ی آشکار است و لکن قول خدای تعالی: قالَ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ دلالت می‌کند بر این که مقصود موسی علیه السّلام این است که کشتن آن مرد که از من صادر شده کار شیطان است.

و این معنا منافات با اعتقاد شیعه و عصمت انبیا علیهم السّلام ندارد زیرا انبیا علیهم السّلام معصوم از گناهان هستند.

نه از ترک اولی و به عبارت دیگر: انبیا معصوم از گناهانی هستند که نسبت به غیر آنان گناه است، نه از گناهانی که نسبت به خود انبیا گناه محسوب می‌شود، چه حسنات و نیکی‌های ابرار و نیکان گناهان و سیّئات مقرّبین است و توبه‌ی انبیا علیهم السّلام از التفات و توجّه به غیر خدا می‌باشد.

پس جای تعجّب نیست که موسی علیه السّلام تعجیل در کشتن کسی را که مستحقّ قتل است بدون ملاحظه مفاسد مترتّب بر قتل برای خودش گناه حساب کرده و از آن استغفار نماید و نسبت ظلم به خودش بدهد، با این که او مستحقّ قتل بوده و پس از آن که از استغفارش فارغ شد و برای ترک اولی استغفار نمود نظر به قوّت و نیرویش کرد و گفت: قالَ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَیَّ پروردگارا

نعمتی که به من دادی و آن قوّت و نیرویی است که توانستم با مشت کسی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۳

را بکشم.

فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ دیگر هیچ وقت مجرمین را یاری نخواهم کرد چنانچه این بار مجرم را یاری کردم.

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خائِفاً پس (در نتیجه) در شهر بیم‌ناک شد چون شایع شده بود که او قبطی را کشته و سبطی دور او جمع شده‌اند.

يَتَرَقَّبُ و منتظر اخباری بود که در حقّ او از ناحیه‌ی فرعون و قومش برسد.

فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قالَ لَهُ مُوسى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ که ناگهان همان کسی که دیروز از موسی یاری خواسته بود باز از او فریادرسی خواست به وی گفت: تو دیروز با یک مرد جنگ و نزاع می‌کردی و امروز با یک مرد دیگر جنگ می‌کنی واقعا تو آدم ندانم کاری هستی! فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ يا مُوسى أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ بعضی گفته‌اند:

وقتی موسی علیه السّلام به سبطی گفت تو سخت گمراهی سبطی تصمیم گرفت موسی علیه السّلام را اذیّت کند و گفت من تو را حتما اذیّت و آزار خواهم نمود، وقتی موسی خواست دست به قبطی دراز کند سبطی گمان کرد که موسی می‌خواهد به او دست دراز کند، پس اسرائیلی گفت: آیا می‌خواهی مرا بکشی همان طور که دیروز کسی را کشتی؟!

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۴

بعضی گفته‌اند: قبطی این سخن را گفت.»

إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ وَ ما تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ و آیا می‌خواهی که در این سرزمین ستمگر و زورگو باشی و نمی‌خواهی صلح جو باشی؟ در این وقت مردی از دورترین نقطه‌ی شهر آمد.

يَسْعى او با عجله می‌آمد و در حرکت سرعت داشت مطلب از این قرار بود که خبر کشتن قبطی به فرعون رسید و فرعون پس از مشورت دستور کشتن موسی علیه السّلام را داد و شخصی را به دنبال موسی و برای پیدا کردن او فرستاد آن شخص پسر عموی فرعون یا پسر عموی موسی علیه السّلام بود، او مؤمن آل فرعون بود، که مؤمن بود و ایمانش را ششصد سال مخفی کرده بود، او خزانه دار فرعون، نام او حزقیل بود، بعضی نام او را شمعون و برخی سمعان گفته‌اند.

قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ گفت ای موسی فرعونیان با هم مشاوره می‌کنند که تو را بگیرند و بکشند.

لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ تو از سرزمین مصر خارج شو.

إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ قالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ که من از خیر خواهان توام.

---

۱. امام فخر رازی و شیخ طوسی معتقدند قبطی اعتراض کرد و گفت: می‌خواهی مرا بکشی ولی ابن عبّاس و اکثر مفسرین از جمله ابو الفتوح رازی اعتراض را به سبطی نسبت می‌دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۵

پس موسی ترسان و نگران بیرون شد و گفت پروردگارا مرا از قوم ستمکار نجات بده.

آیات ۲۲- ۳۵

[سوره القصص (۲۸): آیات ۲۲ تا ۳۵] ..... ص : ۱۴۵

اشاره

وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْيَنَ قالَ عَسى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَواءَ السَّبِيلِ (۲۲) وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودانِ قالَ ما خَطْبُكُما قالَتا لا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعاءُ وَ أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ (۲۳) فَسَقى لَهُما ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إِنِّي لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (۲۴) فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِي عَلَى اسْتِحْياءٍ قالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۲۵) قالَتْ إِحْداهُما يا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (۲۶)

قالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَ وَ ما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۲۷) قالَ ذلِكَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلا عُدْوانَ عَلَيَّ وَ اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ (۲۸) فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً قالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (۲۹) فَلَمَّا أَتاها نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يا مُوسى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ (۳۰) وَ أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ كَأَنَّها جانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ يا مُوسى أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ (۳۱)

اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَ اضْمُمْ إِلَيْكَ جَناحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذانِكَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّكَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ (۳۲) قالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ (۳۳) وَ أَخِي هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ (۳۴) قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكُما سُلْطاناً فَلا يَصِلُونَ إِلَيْكُما بِآياتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغالِبُونَ (۳۵)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۶

ترجمه ..... ص : ۱۴۶

و چون رو به سوى مدين نهاد، گفت باشد كه پروردگار مرا به راه راست راهنمايى كند.

و چون به آبشخور مدين رسيد، پيرامون آن گروهى از مردم را يافت كه [اغنام خويش را] آب مى‌دادند و از پس ايشان دو زن را يافت كه [چارپايان خود را] جمع و جور مى‌كردند. [موسى] گفت: كار و بار شما چيست؟ گفتند: ما [به چارپايان خود] آب نمى‌دهيم تا آن كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۷

شبانان [چارپايان خود را از آبشخور] باز گردانند، پدر ما پيرى فرتوت است.

سپس براى آنها [چارپايان را] آب داد، آنگاه رو به سايه آورد و گفت: پروردگارا من به هر خيرى كه برايم بفرستى نيازمندم.

سپس يكى از آن دو، در حالى كه با شرم و آزرم گام بر مى‌داشت، به نزد او آمد و گفت: پدرم شما را دعوت كرده است كه پاداش آبدهى‌ات را براى [چارپايان] ما به شما بدهد، و چون [موسى] به نزد او آمد و براى او داستانش را بيان كرد، [شعيب] گفت، مترس كه از قوم ستمكار نجات يافتى.

يكى از آن دو [دختر] گفت: پدر جان او را [با دستمزد] به كارگير چرا كه بهترين كسى كه مى‌توانى به كار بگيرى [اوست كه] توانائى درستكار است.

[شعيب به موسى] گفت: من مى‌خواهم يكى از اين دو دخترم را به همسرى تو درآورم، در قبال اين كه [به جاى كابين] هشت سال براى من كار كنى، اگر آن را به ده سال پايان دادى، ميل خودت است، ولى من نمى‌خواهم بر تو سخت بگيرم، كه اگر خدا بخواهد، مرا از درستكاران خواهى يافت.

[موسی] گفت: این بین من و بین شما باشد که هر کدام از دو مدّت را به سر بردم، از من زیاده خواهی نشود، خداوند بر آنچه می‌گوییم ضامن [و شاهد] ماست.

و چون موسی مدّت [مقرّر] را به سر برد و خانواده‌اش را [همراه خود] برد، از جانب طور آتشی دید، به خانواده‌اش گفت: صبر کنید، من [از دور] آتشی می‌بینم، شاید از آنجا برای شما خبری یا پاره‌ی آتشی بیاورم، باشد که گرم شوید.

و چون به نزدیک آن [آتش] آمد، از کرانه‌ی وادی ایمن، در جایگاه متبرّک، از درخت ندا داده شد که ای موسی من خداوندم پروردگار جهانیان.

و عصایت را بینداز. چون [انداخت و] آن را نگریست که می‌جنبید گویی که ماری بود، پشت کرد [و پا به فرار گذاشت] و برنگشت، [گفته شد]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۸

ای موسی روی به این سو کن و مترس، تو از ایمنانی.

دستت را در گریبانت کن، تا سپید و درخشان بدون هیچ بیماری [پیسی] بیرون آید و بازوی خود را از ترس جمع کن، [و بدان که] این دو، دو برهان از سوی پروردگارت هستند برای فرعون و بزرگان قومش، که ایشان قومی نافرمان هستند.

[موسی] گفت: پروردگارا من یکی از ایشان را کشته‌ام و می‌ترسم که مرا بکشند.

و برادرم هارون از من گشاده زبان‌تر است، او را یاور من بفرست که به صدق من گواهی می‌دهد که من می‌ترسم مرا دروغگو بدانند.

فرمود: زودا که تو را با [پیوستن] برادرت نیرومند سازیم و به شما دو تن سلطه‌ی دهیم که با معجزات ما [که همراه شماست] دستشان به شما نرسد، شما و هر کس از شما پیروی کند پیروزید.

تفسیر ..... ص : ۱۴۸

وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْيَنَ قالَ عَسى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَواءَ السَّبِيلِ وقتی موسی علیه السّلام به سوی مدین توجّه کرد گفت:

باشد که پروردگارم مرا به راه راست در دین و دنیا هدایت کند.

مدین تحت سلطنت و قلمرو فرعون نبود و آنجا به نام مدین فرزند ابراهیم نامیده شده است.

بعضی گفته‌اند: بین او و مدین سه روز راه فاصله بود و بعضی گفته‌اند: هشت روز.

و موسی راه را بلد نبود، لذا می‌گفت: باشد که پروردگارم مرا به راه راست هدایت نماید و شاید او طالب شعیب بود و مدین را جهت ملاقات شعیب انتخاب کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۴۹

و بعضی گفته‌اند: موسی علیه السّلام جای مشخّص و معیّنی را قصد نکرده بود و اتّفاقا راه مدین را پیش گرفت.

و بعضی گفته‌اند: فرشته‌ای راه مدین را به او نشان داد.

وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْيَنَ وقتی به آب مدین رسید، یعنی چاهی که از آن آب می‌بردند.

وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ در کنار آن چاه مردمی را دید که به حیوانات خود آب می‌دادند.

وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودانِ دو دختر را دید که گوسفندان را از آب مانع شده‌اند.

قالَ ما خَطْبُكُما گفت چرا گوسفندان شما را از ورود به آب منع می‌کنند؟

قالَتا لا نَسْقِي آن دو گفتند: ما گوسفندانمان را هنگام ازدحام و شلوغی آب نمی‌دهیم.

حَتَّی یُصْدِرَ الرِّعاءُ لفظ یُصْدِرَ از باب افعال و از ثلاثی مجرّد خوانده شده است.

آن دو گفتند: ما منتظر زیادی و اضافه‌ی آب هستیم که با آن گوسفندانمان را سیراب سازیم و ما نمی‌توانیم از چاه آب برداریم.

وَ أَبُونا شَیْخٌ کَبِیرٌ پدر ما پیر است و نمی‌تواند خودش متصدّی آب دادن باشد.

فَسَقی لَهُما پس موسی علیه السّلام به گوسفندان آنان آب داد.

بعضی گفته‌اند: سنگی بر روی آن چاه بود که کمتر از ده نفر نمی‌توانستند آن را بردارند و موسی علیه السّلام به تنهایی آن سنگ را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۰

برداشت و درخواست دلو از آنان کرد.

دلوی به او دادند که کمتر از ده نفر نمی‌توانستند با آن آب بکشند و گفتند: اگر می‌توانی آب بکش، موسی علیه السّلام به تنهایی آب کشید و با یک دلو آنها را سیراب کرد، در حالی که سه روز بود چیزی نخورده بود.

ثُمَّ تَوَلَّی إِلَی الظِّلِّ فَقالَ سپس به سایه‌ای روی آورد در حالی که گرسنه بود گفت:

رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ پروردگارا برایم هر خیری که فرستی بدان نیازمندم، که مقصود از خیر گرسنگی است که باعث می‌شود انسان غذا طلب کند و بقای زندگی انسان با غذاست و اگر گرسنگی نباشد غذا طلب نمی‌کند، در نتیجه نمی‌تواند زندگی و عبادت کند، مریض می‌شود و محتاج به معالجه می‌گردد.

[فقیر] محتاج به غذا.

بعضی گفته‌اند: پیامبر خدا از خدا درخواست نیمه نانی کرد که با آن بتواند بایستند.

و از علی علیه السّلام آمده است: او از خدا جز نانی که بخورد درخواست نکرد، چون او از گیاهان زمین می‌خورد و سبزی گیاهان از زیر شکمش پیدا بود و دیده می‌شد، چون شکمش لاغر و بی‌گوشت شده بود «۱».

پس خداوند دعای او را مستجاب کرد، چه بعد از آن که

---

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۴۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۱

دختران شعیب زود به خانه برگشتند شعیب از آنان سبب زود برگشتن را پرسید آنان داستان را تعریف کردند، پس شعیب به یکی از آنان گفت: موسی علیه السّلام را فرا بخوان، آن دختر پیش موسی علیه السّلام رفت چنانچه خدای تعالی می‌فرماید:

فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِی عَلَی اسْتِحْیاءٍ یکی از دختران با حیا و شرم راه می‌رفت به نحوی که نمی‌توانست حرف بزند و نمی‌توانست در میان مردان آن چنان که باید، راه برود.

قالَتْ إِنَّ أَبِی یَدْعُوکَ لِیَجْزِیَکَ أَجْرَ ما سَقَیْتَ لَنا و به موسی علیه السّلام گفت: پدرم تو را می‌خواهد تا مزد آب کشیدنت را بدهد موسی علیه السّلام از این سخن خوشش نیامد و خواست به دنبال آن دختر نرود، ولی ترس و گرسنگی او را مجبور به متابعت از دختر نمود و بالاخره با دختر راه افتاد، باد گاهی لباس دختر را بالا می‌زد و بدن او برای موسی آشکار می‌شد.

گاهی موسی علیه السّلام از او روی بر می‌گردانید و گاهی چشمانش را می‌بست، تا آن که گفت: ای کنیز خدا تو از پشت سر من راه بیا و راه را با انداختن سنگ ریزه به من نشان بده، که ما از قومی هستیم که پشت زنان را نگاه نمی‌کنند.

وقتی موسی علیه السّلام بر شعیب علیه السّلام وارد شد شعیب علیه السّلام آماده شام خوردن بود، به موسی علیه السّلام گفت: ای جوان بنشین و شام بخور، موسی علیه السّلام به او گفت: پناه به خدا می‌برم.

شعیب علیه السّلام گفت: چرا مگر گرسنه نیستی؟ گفت: چرا، گرسنه‌ام، ولی می‌ترسم این شام عوض سیراب کردن و آب کشیدن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۲

من باشد و من از خانواده‌ای هستم که چیزی از عمل آخرت را به مقدار زمین پر از طلا نمی‌فروشیم.

شعیب علیه السّلام به او گفت: نه به خدا سوگند ای جوان، این شام بدان جهت نیست، بلکه عادت من و پدران من چنین است که میهمان را عزیز می‌داریم و به او طعام می‌دهیم.

پس موسی علیه السّلام مشغول خوردن شد و سپس داستان خود را تعریف کرد، چنانچه خدای تعالی فرمود:

فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قالَ شعیب علیه السّلام گفت:

لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ نترس که از قوم ستمگر نجات پیدا کردی، چون سرزمین ما در مملکت فرعون نیست.

قالَتْ إِحْداهُما یا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ یکی از دختران گفت:

ای پدر او را برای چرانیدن گوسفندان اجیر نما.

إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ که بهترین کسی است که اجیرش کردی قوی، نیرومند و درستکار است.

عوض ضمیر اسم ظاهر آورد تا دلالت بر دو صفت بکند که سبب استیجار موسی علیه السّلام شده‌اند.

شعیب گفت: قوی بودنش را با برداشتن سنگ از روی چاه که کمتر از ده نفر نمی‌توانستند بردارند و با کشیدن دلو آب که کمتر از ده نفر نمی‌توانند آن را بکشند فهمیدی، ولی امانت و درستکاری او را چگونه فهمیدی؟

دختر گفت: من جلو او راه می‌رفتم که او به من گفت: از پشت سرم بیا و راه را با سنگ ریزه به من نشان بده، ما از قومی هستیم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۳

که در پشت زنان به آنان نگاه نمی‌کنند و من امانت و درستکاری او را از اینجا شناختم.

وقتی دختر این را گفت میل و رغبت شعیب علیه السّلام به موسی علیه السّلام فزونی گرفت.

قالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَ وَ ما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ قالَ ذلِكَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلا عُدْوانَ عَلَيَّ وَ اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ [شعیب به موسی] گفت: من می‌خواهم یکی از این دو دخترم را به همسری تو در آورم، در قبال این که [به جای کابین] هشت سال برای من کار کنی، اگر آن را به ده سال پایان دادی، میل خودت است، ولی من نمی‌خواهم بر تو سخت بگیرم، که اگر خدا بخواهد، مرا از درستکاران خواهی یافت. [موسی] گفت: این بین من و بین شما باشد که هر کدام از دو مدّت را به سر بردم، از من زیاده خواهی نشود و خداوند بر آنچه می‌گوییم ضامن [و شاهد] ماست.

آن دو سال جزو مهریه و صداق نیست، بلکه آن را از باب لطف و تفضّل قرار می‌دهم.

بعضی گفته‌اند: اصلا کار کردن مهریه دختر نبوده، بلکه نکاح

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۴

به مهر مخصوصی واقع شده بود و چند سال کار کردن شرط عقد بود و بعضی گفته‌اند: مهر همان بود و آنچه که در اخبار ماست دلالت می‌کند بر این که همین کار کردن مهر بوده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: علی علیه السّلام فرمود: امروز در اسلام نکاح با اجیر شدن جایز نیست، بدین گونه که بگوید: من نزد تو چنین و چنان (کار) می‌کنم به شرط آن که تو خواهر یا دخترت را به من تزویج کنی.

علی علیه السّلام فرمود: این عقد حرام است، چه مهریه برای خود آن دختر است و او سزاوارتر به مهریه می‌باشد «۱».

به این مضمون اخبار فراوان دیگری وجود دارد و در اخبار ما وارد شده: دختر نکاح شده کوچکترین آن دو بود، او همان دختری

است که گفت: پدرم تو را فرا می‌خواند و گفت: ای پدر او را اجیر کن که او قوی و امین است.

و موسی علیه السّلام بیشترین مدّت را ایفا نمود.

فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ در حدیثی آمده است:

موسی علیه السّلام پس از ده سال چوپانی کردن برای شعیب علیه السّلام گفت: من باید به وطنم و نزد مادر و خانواده‌ام برگردم، چه چیزی نزد شما دارم؟

گفت: هر یک از گوسفندان من در این سال گوسفند سیاه و سفید بزاید مال تو باشد.

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۸۸ و من لا یحضره الفقیه ج ۳ ص ۴۲۳ ح ۴۴۷۱. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۵

موسی علیه السّلام هر وقت می‌خواست گوسفند نر بر مادّه ارسال کند به عصایش تکیه می‌داد و مقداری از پوست عصا را می‌کند و مقداری را باقی می‌گذاشت، آن را در وسط خوابگاه و چراگاه گوسفندان قرار داد و یک پارچه و پوشش دو رنگ روی آن انداخت، سپس گوسفند نر را بر آنها می‌فرستاد تا با مادّه جفت گیری کنند، پس در آن سال گوسفندان جز دو رنگ نزاییدند، چون یک سال کامل شد موسی علیه السّلام زنش را با خود برداشت و شعیب علیه السّلام از پیش خود به آنان اضافه نیز داد، پس وقتی موسی علیه السّلام خواست از آنجا خارج شود به شعیب علیه السّلام گفت: من یک عصا می‌خواهم که همراه من باشد، عصای پیامبران نزد شعیب علیه السّلام بود و همه را به ارث برده و در یک اطاق جمع کرده بود.

پس شعیب علیه السّلام گفت: داخل این خانه شو و یک عصا از بین عصاها بگیر، موسی علیه السّلام داخل شد و عصای نوح علیه السّلام و ابراهیم علیه السّلام به سوی موسی علیه السّلام پریدند و در دست موسی علیه السّلام قرار گرفتند، موسی علیه السّلام آن عصا را برداشت، شعیب علیه السّلام آن عصا را که دید گفت: آن را بر گردان و عصای دیگر بردار، پس موسی علیه السّلام آن عصا را برگردانید تا عصای دیگر بردارد همان عصا دوباره به سوی موسی علیه السّلام آمد، دوباره آن را برگردانید که همان عصا باز برگشت، تا سه مرتبه این عمل تکرار شد، چون شعیب علیه السّلام این قضیّه را دید گفت:

برو که خدای تعالی آن عصا را مخصوص تو گردانیده، موسی علیه السّلام گوسفندانش را راند و از آنجا به قصد مصر خارج شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۶

وقتی به بیابانی رسید در حالی که خانواده‌ی او همراهش بود سرمای شدیدی همراه باد و تاریکی آنان را درگرفت و شب فرا رسید، موسی علیه السّلام نگاه کرد آتشی پدیدار گشت، چنانچه خدای تعالی می‌فرماید: فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ ... تا آخر «۱».

وَ سارَ بِأَهْلِهِ شب فرا رسید و گوسفندانش پراکنده شدند و سرما و باد شدیدی آنان را فرا گرفت و همسرش به درد زاییدن گرفتار شد، موسی علیه السّلام در این هنگام آتشی از دور به نظرش رسید چنانچه بعضی گفته‌اند.

آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً بدان که خدای تعالی هر گاه خیر و خوبی بنده‌ای را بخواهد او را ابتدا به سختی‌ها مبتلا می‌کند، که راه چاره‌اش را می‌بندد و راههای امید خیالش را از غیر خدا قطع می‌کند تا آنجا که مجبور شود به سوی خدا توجّه کند و با زبان حال یا قال از خدا درخواست نماید و بر حسب استعداد و استحقاقش اجابت می‌کند.

زیرا خداوند دعای مضطرّ را اجابت می‌کند اگر با زبان حال یا قال دعا کند، چنانچه خداوند مقام رسالت را برای موسی علیه السّلام خواسته است، پس او را به تاریکی شب، ابر، یخ، سرما، پراکنده شدن گوسفندان، ضع حمل همسر و روشن نشدن چخماق گرفتار کرد تا آنجا که همه‌ی چاره‌های خیالش و راههای امیدش قطع شد و در

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۸۸ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۳۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۷

نتیجه مجبور شد به جهت غیبش توجّه نماید.

چه موسی علیه السّلام وقتی مجبور شد به جهت غیب خویش توجّه کند از جانب طور نفس که همان بقعه‌ی مبارکه است و از جانب راست نفس نوری ظاهر شد به صورت آتشی که از درخت بیرون می‌آید، آن آتش و آن درخت در کوهی ظاهر شد که طور نامیده می‌شود، یا پس از آن طور نامیده شد و بحث از اختلاف در محلّ آن کوه قبلا گذشت.

پس وقتی موسی علیه السّلام از جانب طور آتشی را دید به آن توجّه نمود و از وحشت زدگی و ترس آرام شد، (وقتی مطمئن و آرام شد).

قالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً به خانواده‌اش گفت:

درنگ کنید که من آتشی دیدم، این سخن را به آنان جهت دلداری و تسکین بی تابی و وحشت‌شان گفت.

لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِخَبَرٍ شاید از آن آتش خبری بیاورم، یعنی خبر راه یا خبر آتش و صاحب آتش یا خبر کسی که با او انس بگیریم یا خبر یک آبادی و آبادانی.

أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ یا قطعه‌ای آتش بیاورم تا گرم شوید.

در لفظ جَذْوَةٍ سه لغت است، که جیم را با سه حرکت خوانده‌اند، آن قطعه از آتش شعله‌ور یا آتش سرخ و گداخته یا قطعه‌ی چوبی است که قسمتی از آن سوخته و آتش شده و قسمت دیگر چوب است و هنوز شعله‌ور نشده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۸

فَلَمَّا أَتاها نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ و چون به نزدیک آن آتش آمد از وادی ایمن، یعنی طرف راست (طرف راست نفس) و ممکن است ایمن وصف از [یمن] به معنای برکت باشد. «۱»

فِي الْبُقْعَةِ الْمُبارَكَةِ زمینی که خیر آن زیاد است، چون آن زمین از شام بوده، برکت زمین‌های شام ظاهرست و هم چنین است برکات طور نفس.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ که در قرآن آمده است عبارت از فرات و بقعه‌ی مبارکه‌ی کربلاست «۲».

مِنَ الشَّجَرَةِ بعضی گفته‌اند: آن درخت بر ساحل روییده بود.

أَنْ يا مُوسى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ در حدیث ذکر شده که او به سوی آتش آمد که از آن اندکی بر دارد ناگهان درختی را دید که آتش از آن شعله‌ور و ملتهب است و چون نزدیکش رفت (که از آن آتش بگیرد) آتش به سوی او آمد، پس موسی علیه السّلام ترسید و فرار کرد و آتش دوباره بر درخت بازگشت، موسی علیه السّلام دید که آتش به درخت باز گشته برای بار دوّم خواست از آن آتش بردارد که آتش به سوی او آمد باز ترسید و فرار کرد و آتش را به حال خود

---

۱. تفسیر صافی ملا محسن فیض کاشانی ج ۲ سوره قصص ذیل همین آیه.

۲. الصّافی ج ۴ ص ۸۹ و تهذیب الاحکام ج ۶ ص ۳۸ ح ۲۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۵۹

گذاشت، سپس توجّه نمود در حالی که آتش به درخت بازگشت.

برای بار سوّم به سوی آتش رفت که از آن بردارد که آتش به سوی او آمد، این دفعه ترسید و فرار کرد و برنگشت و به عقب نگاه نکرد که خدای تعالی ندا کرد: ای موسی من خدا هستم پروردگار عالمیان.

موسی علیه السّلام گفت: دلیل این مطلب چیست؟ خدای تعالی فرمود:

آنچه در طرف راست تو است چیست ای موسی؟ گفت: آن عصای من است، خداوند فرمود: آن را بیافکن ای موسی، موسی علیه السّلام آن را انداخت ماری شد که حرکت کرد.

موسی علیه السّلام از آن ترسید و فرار کرد، پس خدای عزّ و جلّ ندا کرد: ای موسی آن مار را بگیر و نترس که تو ایمن خواهی بود.

و وجه تکرار این داستان بیشتر از داستانهای دیگر گذشت.

و وجه اختلاف الفاظ مکرّر بدان جهت است که حکایت‌ها ترجمه‌ی محکیّ و حکایت شده‌هاست و ترجمه با الفاظ مختلف ادا می‌شود، یا به جهت کثرت سؤال و جواب و گفتارها در طرف محکیّ و در هر جا که داستان ذکر شده بعضی از محکیّ نیز ذکر شده است.

وَ أَنْ أَلْقِ بیافکن، عطف بر أَنْ یا مُوسی است.

عَصاکَ عصایت را پس عصا را انداخت که اژدهایی شد زنده و متحرک.

فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ کَأَنَّها جَانٌّ و چون آن را انداخت دید که می‌جنبد گویی که ماری بوده با چشمان سیاه که آزار و اذیّت نمی‌رساند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۰

وَلَّی مُدْبِراً به او پشت کرد و پا به فرار گذاشت، ترسیدن موسی علیه السّلام از آتش و فرار کردن او از آن و ترس او از مار نقص نیست، بلکه ترس موسی علیه السّلام در چنین حالی که از همه‌ی کثرت‌ها منسلخ شده و به مقام وحدت بازگشته دلالت بر کمال و قدرت نفس او در مقام بشریّتش دارد.

زیرا که معلوم می‌شود کثرات زایل نشده و از اهل مملکتش به طور کامل فانی نگشته در حالی که هر کس در چنین حالی از جمیع کثرت‌ها و از جمیع اهل مملکتش فانی می‌شود و حقّ هیچ یک از کثرت‌ها را حفظ نمی‌کند، حقّ بشریّت ترس و فرار از آتش و مار موذی است.

و حفظ حقوق کثرت‌ها در چنان حال از کامل‌ترین دلیل‌ها بر کمال است.

و هم چنین است مطلب در طلب دلیل بعد از شنیدن إِنِّی أَنَا اللَّهُ از درخت.

وَ لَمْ یُعَقِّبْ و توجّه به عقبش نکرد، (به عقب برنگشت) بر خلاف آن وقتی که از آتش فرار کرد.

یا مُوسی بعضی گفته‌اند: یعنی ندا شد ای موسی.

أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ بیا و نترس که تو از آسیب چیزهای ترسناک ایمن خواهی بود.

اسْلُکْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ دستت را در آستین ببر نوری بیرون می‌آید بدون آن که مرض (برص) در بین باشد، پس موسی علیه السّلام دستش را در آستین فرو

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۱

برد و بیرون آورد، دنیا برای او روشن شد.

وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهْبِ حال به خاطر ترسی که داری دست به گریبانت گذار تا ترس تو از بین برود، چه گذاشتن دست و باز و بر قلب به آرامش و رفع اضطراب قلب کمک می‌کند.

فَذانِکَ با تخفیف نون و تشدید آن خوانده شده است، یعنی، این دو: بُرْهانانِ اژدها شدن عصا و ید بیضا و برهان از:

مِنْ رَبِّکَ پروردگار توست.

إِلی فِرْعَوْنَ و با این دو برهان نزد فرعون و قومش بروید.

وَ مَلَائِهِ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ كه آنان قومى نافرمان هستند.

وقتى موسى عليه السّلام فهميد كه منتهى شدن دو برهان به فرعون و قومش جز به دست او نيست.

قالَ در پاسخ جهت استعفا از مسئوليّت يا طلب كمك هارون بنابر آنچه كه در ضمن قول خداى تعالى: فَأَرْسِلْ إِلى هارُونَ از سوره‌ى شعراء گذشت و آنجا گفتيم كه موسى عليه السّلام اوّل استعفا داد و پس از آن كه استعفاى او ردّ شد كمك برادرش را طلب كرد چنين گفت:

رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ وَ أَخِي هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً پروردگارا من يكى از آنان را كشته‌ام و مى‌ترسم كه مرا بكشند. و برادرم هارون از من گشاده زبان‌تر است، او را به كمك من بفرست. لفظ

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۲

ردء به معناى كمك و ماده و بار سنگين است، ردأ با تخفيف همزه خوانده شده است.

يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ من مى‌ترسم مرا تكذيب كنند و زبان من در ردّ آنان فصيح نيست، اگر در جوابشان با زبان غير فصيح دليل و حجّتى بياورم از من قبول نمى‌كنند، چون كسى از آنان را كشته‌ام و بر من خشمگين هستند.

قالَ خداوند در مقام اجابت درخواست او فرمود:

سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكُما سُلْطاناً خداى تعالى درخواست موسى عليه السّلام را اجابت نمود و علاوه بر اين او بر او تفضّل نيز نمود، يعنى وعده داد و آن دو را يارى كند و ضررى از فرعونيان بر ايشان نرسد.

فَلا يَصِلُونَ إِلَيْكُما و نمى‌توانند به شما ضرر و آسيبى برسانند.

بِآياتِنا لفظ (باء) براى سبب، ظرف متعلّق به فَلا يَصِلُونَ يا الْغالِبُونَ است.

أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغالِبُونَ شما دو نفر و پيروان شما غالب هستيد، پس موسى عليه السّلام با وعده‌ى الهى مطمئنّ شد و به سوى فرعون رفت.

آيات ۳۶- ۴۷

[سوره القصص (۲۸): آيات ۳۶ تا ۴۷] ..... ص : ۱۶۲

اشاره

فَلَمَّا جاءَهُمْ مُوسى بِآياتِنا بَيِّناتٍ قالُوا ما هذا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرىً وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِي آبائِنَا الْأَوَّلِينَ (۳۶) وَ قالَ مُوسى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جاءَ بِالْهُدى مِنْ عِنْدِهِ وَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۳۷) وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يا هامانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكاذِبِينَ (۳۸) وَ اسْتَكْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنا لا يُرْجَعُونَ (۳۹) فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۴۰)

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ لا يُنْصَرُونَ (۴۱) وَ أَتْبَعْناهُمْ فِي هذِهِ الدُّنْيا لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (۴۲) وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولى بَصائِرَ لِلنَّاسِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۴۳) وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ وَ ما كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (۴۴) وَ لكِنَّا أَنْشَأْنا قُرُوناً فَتَطاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَ ما كُنْتَ ثاوِياً فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِنا وَ لكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۴۵)

وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَيْنا وَ لكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۴۶) وَ لَوْ لا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ آياتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۴

ترجمه ..... ص : ۱۶۴

و چون موسی برای آنان معجزات روشنگر ما را آورد، گفتند: این جز جادوی بر ساخته نیست و ما در حقّ نیاکانمان چنین چیزی نشنیده‌ایم.

و موسی گفت: پروردگارم داناتر است که چه کسی از سوی او رهنمود آورده است، چه کسی نیک سر انجامی دارد؟ آری ستمکاران رستگار نمی‌شوند.

و فرعون گفت: ای بزرگان برای شما خدایی جز خود نشناخته‌ام، ای هامان برای من آتش بر گل برافروز [آجر بپز] و برای من برجی [بلند] برآور، باشد که به خدای موسی پی ببرم، من او را از دروغگویان می‌دانم،

او و سپاهیانش به ناحقّ در روی زمین استکبار ورزیدند، و پنداشتند که ایشان به سوی ما بازگردانده نمی‌شوند

آنگاه او و سپاهیانش را فرو گرفتیم و آنان را به دریا رها کردیم، سپس بنگر که سر انجام ستمکاران چگونه بوده است؟

و آنان را پیشوایانی خواندیم که به سوی آتش دوزخ دعوت می‌کنند، و روز قیامت یاری نمی‌یابند.

و در این جهان، لعنتی گریبانگیرشان کردیم و در روز قیامت هم ایشان از نفرین زدگان هستند.

و به راستی پس از آن که نسلهای نخستین را نابود کردیم به موسی کتاب آسمانی دادیم که روشنگریهای برای مردم و رهنمود و رحمت بوده باشد که پند گیرند.

و تو در جانب غربی [کوه طور] نبودی آنگاه که با موسی کار [رسالت] سپری کردیم و تو از گواهان نبودی.

ولی ما [در این میان] نسلهایی پدید آوردیم و روزگار بر آنان دراز شد و تو در میان اهل مدین مقیم نبودی که آیات ما را بر ایشان بخوانی ولی ما فرستندگان [پیامبران] بودیم

و تو در جانب [غربی کوه] طور نبودی آنگاه که ندا در دادیم ولی این [وحی] رحمتی از سوی پروردگار توست که قومی را که پیش از تو هشدار دهنده‌ای به سویشان نیامده است، هشدار دهی باشد که پند بگیرند.

و اگر نبود که به خاطر کار و کردار پیشینشان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۵

مصیبتی به آنان رسد، می‌گفتند: پروردگارا چرا پیامبری به سوی ما نفرستادی که از آیات تو پیروی کنیم و از مؤمنان باشیم؟.

تفسیر ..... ص : ۱۶۵

فَلَمَّا جاءَهُمْ مُوسی بِآیاتِنا بَیِّناتٍ لفظ (باء) در بِآیاتِنا برای تعدّی یا برای مصاحبت است، مقصود از آیات، عصا و ید بیضاست و جمع آیات برای این است که در هر یک از آن دو دلالت‌های متعدّدی بر صدق موسی علیه السّلام در رسالتش و بر توحید خدا وجود دارد، یا مقصود آن دو نشانه با اضافه کردن حجّت‌های دیگری می‌باشد که دلالت بر صدق موسی علیه السّلام می‌کند.

قالُوا از راه جهل و عناد گفتند:

ما هذا إِلَّا سِحْرٌ این جز سحر نیست.

بیان سحر و تحقیق آن در سوره بقره ذیل آیه‌ی: یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ گذشت.

مُفْتَرىً و بر خدا افترا زده شده است.

وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ این وحدانیّت خدا را که موسی آن را مدّعی است ما در دین پدرانمان نشنیده‌ایم.

وَ قالَ لفظ وَ قالَ بدون واو خوانده شده است.

مُوسی پس از آن که موسی علیه السّلام و رسالتش را انکار کردند معجزات و حجّت‌های او را قبول نکردند موسی علیه السّلام در حالی که استشهاد به خدا و علم او می‌کرد و گفت:

رَبِّی أَعْلَمُ بِمَنْ جاءَ بِالْهُدی مِنْ عِنْدِهِ وَ مَنْ تَکُونُ لَهُ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۶

عاقِبَةُ الدَّارِ

خدایم داناتر است که چه کسی از سوی او رهنمود آورده است و چه کسی عاقبت پسندیده و سر انجام خوب دارد، گویی که عاقبت ناپسند عاقبت نیست و این جمله کنایه از خودش می‌باشد، گویا که گفته‌ی: پروردگار من داناتر است به این که من هدایت آوردم و عاقبت پسندیده از آن من است، پس باکی از ردّ و انکار شما ندارم.

إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ حقّ عبارت این است که بگوید:

(بمن لا یجیء بالهدی و لا یکون له عاقبة الدار) و لیکن از این عبارت عدول نمود تا کنایه از ظالم بودن آنان بوده باشد، ظلم‌شان را اثبات و هدایت و حسن عاقبت‌شان را با برهان سلب کند، گویا که گفته است: ظالمین با هدایت و حسن عاقبت رستگار نمی‌شوند و شما با انکار خدا که خالق خلق است و عبادت کردن غیر او و انکار رسالت من ظالم هستید.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ و فرعون پس از آن که از حجّت و برهان عاجز شد و از معارضه به خاطر اژدها ترسید روی به قومش کرد تا هم مطلب را بر آنان مشتبه سازد و هم خودش از ترس آرامش یابد گفت:

یا أَیُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی این کلام دلالت بر عاجز شدن او از حجّت و نهایت ترس او از موسی علیه السّلام و عصای او می‌کند، چون برای خودش به طور صریح ادّعای الهیّت نمی‌کند، بلکه نفی علم نسبت به خدایی دارد که موسی علیه السّلام ادّعا می‌کند و شک خویش را اظهار می‌کند که همان اقرار به عجز از حجّت است، آن کلمه‌ی اوّل اوست که خداوند بر آن مؤاخذه نمود و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۷

کلمه آخر او أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی است، بین کلمه‌ی اوّل و آخر چهل سال بود، چنانچه به خبر نسبت داده شده است.

چون عجز او از حجّت و برهان و ترس او از موسی علیه السّلام ظاهر شد خواست قومش را فریب دهد بدین گونه که گفت: خدایی که موسی ادّعا می‌کند اگر حقّ بود در جهت و مکان مثل من می‌بود و دسترسی به او ممکن می‌شد.

پس گفت: فَأَوْقِدْ لِی یا هامانُ عَلَی الطِّینِ ای هامان جهت بنّایی برای من، آتش بر افروز.

برای خشت درست کردن از گل، بعضی گفته‌اند: او اوّل کسی بود که آجر ساخت.

فَاجْعَلْ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الْکاذِبِینَ برای من قصر عالی و بلند بساز که تا عنان آسمان برود تا به خدای موسی علیه السّلام آگاهی یابم چه من موسی علیه السّلام را از دروغگویان می‌پندارم اگر مقصود فرعون فریب مردم نبود چنین تکلّم نمی‌کرد، چون او مرد دانایی بود و می‌دانست که ساختن قصری که از آن به آسمان برسد ممکن نیست.

در حدیث آمده است: هامان برای فرعون در هوا قصری بسیار بلند ساخت آن قدر بلند بود که بر اثر فشار هوا و باد کسی نمی‌توانست بایستد.

آنگاه به فرعون گفت: دیگر از این قصر بلندتر نمی‌توانیم بسازیم، خدای تعالی بادهایی فرستاد و آن قصر را سرنگون ساخت. «۱»

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۸

فرعون و هامان در آن هنگام طبق تفصیلی که در اخبار ذکر شده است تابوتی ساختند. «۲»

وَ اسْتَكْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ پس فرعون و سربازانش به ناحقّ در روی زمین استکبار نمودند، (به طور مطلق و بدون داشتن هر گونه حقّی)، یا پس از آن که از هوا بازگشت اضافه بر استکبار سابق برتری جویی دیگری آغازیدند. و استکبار بدون حقّ در جایی است که به علّت کبریایی خدایا به سبب امر خدا نباشد، مانند امر خدا به تکبّر با متکبّر.

وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنا لا يُرْجَعُونَ و آنان گمان کردند باز زنده شدن) به سوی ما باز نمی‌گردند.

فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ آنگاه او و سپاهیانش را فرو گرفتیم و آنان را به دریا رها کردیم چنانچه تفصیل غرق شدن آنان در دریا گذشت و در این آیه تحقیر فرعونیان و تفخیم و بزرگ کردن شأن گیرنده‌ی آنان و اندازنده‌ی آنان به دریا است، چه خدای تعالی با کثرتی که آنان دارند آنان را مانند چیزی قرار داده که با دست گرفته و انداخته می‌شود و گرفتن گیرنده را در وسعت و عظمت نسبت به کثرت سربازانش مانند گرفتن چیزی قرار داده که به آسانی با دست گرفته می‌شود.

۱- در تفسیر کشف الاسرار میبدی می‌گوید جبرئیل بر آن پری زد که قصر سه پاره، به طرف لشکر فرعون افتاد هزار هزار مرد و زن بر آن پست شدند.

۲- جهت اطلاع بیشتر از اهرام مصر و تاریخچه‌ی آن به تاریخ تمدّن ویل دورانت مراجعه شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۶۹

فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ پس بنگر که سر انجام ستمگران چگونه بوده است.

این سخن کنایه از امّت و ستمکاران امّت است.

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً آنان را برای جمع کثیری پیشوا قرار دادیم، یعنی همه‌ی آنان را امامان مورد پیروی اهل مملکتشان قرار دادیم، یا تبعیّت آنان را پیشوایان قرار دادیم.

يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ پیشوایانی که به آتش دعوت می‌کنند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که ائمّه در کتاب خدا دو امام است، خدای تعالی فرمود: وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا آنان را امامانی قرار دادیم که با امر ما هدایت می‌کنند، نه با امر مردم، امر خدا را قبل از امر مردم و حکم خدا را قبل از حکم مردم مقدّم می‌دارند، خدای تعالی فرمود:

وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ این رهبران، فرمان مردم را قبل از امر خدا و حکم مردم را قبل از حکم خدا مقدّم می‌دارند، به هواهای مردم اهمیّت می‌دهند و می‌گیرند بر خلاف آنچه که در کتاب خدای تعالی است «۱».

و مقصود از نقل این خبر تنبیه و آگاه کردن خودم و همه‌ی غافلین، یاد آوری برادرانم و همه‌ی طالبین است به این که تقدیم امر خدا بر امر مردم یعنی تقدیم امر خدا بر امر خود عمل کننده، چون امر عمل کننده از جمله‌ی امر مردم است.

---

۱. الکافی ج ۱ ص ۲۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۰

و این تقدیم امر خدا اختصاصی به ائمّه‌ی هدی ندارد، بلکه هر فردی از افراد مردم پیشوای اهل مملکت خودش می‌باشد و هر فعلی که از او صادر می‌شود یا این است که منظور در آن امر خدا و حکم او قبل از نظر به امر و حکم خودش می‌باشد.

یا منظور در آن امر و حکم خودش قبل از نظر به امر و حکم خدا، پس اگر اوّلی باشد او امامی است که به امر خدا قبل از امر خودش اهل مملکتش را هدایت می‌کند.

و اگر دوّمى باشد امامى است كه اهل مملكتش را به آتش فرا مى‌خواند، مثلا اگر در يك كاسه ترد شريكى داشته باشى و خودت گرسنه باشى و ترد براى تو و شريكت كفايت نكند، يا در كاسه چيز لذيذى باشد و آن چيز لذيذ براى هر دوى شما كافى نباشد، تو بخواهى بيشتر از شريكت نخورى، بلكه مى‌خواهى يا مساوى با شريكت بخورى يا كمتر از آن يعنى او را بر خودت ترجيح دهى و ايثار كنى، مقصودت از اين كار خودنمايى و خودستايى و چيزهاى ديگر از اغراض نفس نباشد تو از قسم اول خواهى بود و اگر چنين نباشى از قسم دوّم.

من برادرانم و خود را توصيه مى‌كنم كه هنگام هر فعلى از ذكر خدا غافل نشويد، كه اگر شما هنگام فعل متذكّر خدا شويد براى شما تذكّر امر خدا و تقديم آن بر امر خودتان ممكن مى‌شود و گر نه نفس‌هاى شما بر شما غلبه مى‌كند و امر نفس را بر امر خدا مقدّم مى‌دارد و روى همين جهت است كه گفته شده: بالاترين مراتب ذكر تذكر امر و نهى خدا در هنگام هر فعل و ترك است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۱

وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ لا يُنْصَرُونَ و اينان روز قيامت يارى نمى‌شوند، چون در آن روز يارى كردن منحصر بر خداست، و آنان چون به توسّط خلفاى خدا به خدا متّصل نيستند، خدا و خلفا او را انكار كرده‌اند ديگر يارى نمى‌شوند.

وَ أَتْبَعْناهُمْ فِي هذِهِ الدُّنْيا لَعْنَةً لعنت عبارت است از طرد از رحمت يا گفتن: خدايا آنان را لعن كن.

و قول خداى تعالى: فِي هذِهِ الدُّنْيا اگر حال از مفعول باشد معناى آن اين است كه به دنبال و پشت سر آن كفّار طرد از رحمت يا لعنت لعن كنندگان را قرار داديم در حالى كه آنان در زندگانى دنيا هستند.

اين معناى به قرار گرفتن در مقابل آنچه كه مى‌آيد موافق‌تر است و اگر فِي هذِهِ الدُّنْيا متعلّق به أَتْبَعْناهُمْ يا به لَعْنَةً يا حال از لَعْنَةً باشد معناى آيه اين است كه پشت سر آنان لعنت قرار داديم.

بدون تعرّض به اين كه در دنيا باشند يا در آخرت.

وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ و روز قيامت هم ايشان از نفرين زدگان هستند.

كنايه از عدم شمول رحمت خداى تعالى نزول غضب خداى تعالى بر آنان در روز قيامت است.

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ نبوّت و رسالت و احكام آن دو، يا تورات را به موسى عليه السّلام داديم.

مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولى و آن پس از آن بود كه نسلهاى نخستين را نابود كرديم مانند قوم نوح و هود و صالح و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۲

ابراهيم و شعيب عليهم السّلام، يا مقصود از قرون فرعون است، چه آنان امّت‌هاى متعدّدى بودند كه با غرق هلاك شدند.

بَصائِرَ و لفظ بَصائِرَ جمع بصيرت به معناى حجّت است، زيرا حجّت چيزى است كه قلب با آن مى‌بيند و بَصائِرَ حال يا بدل از الْكِتابَ است.

لِلنَّاسِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ به نبى صلى اللّه عليه و آله نسبت داده شده كه فرمود: خداوند قومى و نه قرنى و نه امّتى و نه اهل قريه‌اى را از وقتى كه تورات نازل شده است در روى زمين به عذاب آسمانى عذاب نكرده به جز اهل قريه‌اى كه به صورت ميمون مسخ شدند.

آيا نمى‌بينى كه خداى تعالى مى‌فرمايد: وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ ... تا آخر آيه «۱» وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ و تو در جانب كوهى كه به نام طور است نبودى، يا صحرايى كه در آن صحرا كوه طور است و نسبت به تو يا به موسى عليه السّلام جانب غرب واقع شده است نبودى چه كوه طور بنابر آن قولى كه در شام باشد نسبت به مكّه و مدينه و نسبت به مصر و مدين جانب غربى مى‌شود، يا معناى آيه اين است كه تو در جانب طرف غربى طور نبودى.

إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ ما امر نبوّت را به موسى عليه السّلام رسانديم در وقتى كه پس از بازگشت به مصر از او خواستيم تا

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۳

پیامبر باشد یا امر تورات و الواح آن را در طور به او دادیم، یا امر نور ولایت را به او دادیم در وقتی که کوه زیر و رو و متلاشی شد و موسی علیه السّلام بیهوش گشت و قوم او هفتاد نفر به هلاکت رسیدند، که همه‌ی اینها از اخبار غیبی است که جز از طریق وحی یا اخبار کسی که شاهد قضایا بوده علم به آنها پیدا نمی‌شود.

وَ ما کُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِینَ و تو شاهد قضایا نبودی که با دین و مشاهده به آنها علم داشته باشی.

وَ لکِنَّا أَنْشَأْنا و لکن ما آن را به تو وحی کردیم تا همانطور که واقع شده بدانی در حالی که این قضایا را تو مشاهده نکردی، از کسی که مشاهده کرده باشد نشنیدی و از کسی که خبر صحیح بدهد نیز نشنیدی، چون ما قُرُوناً امّت‌های بسیار و پشت سر هم خلق کردیم.

فَتَطاوَلَ عَلَیْهِمُ الْعُمُرُ و روزگار بر آنان دراز شد از کسانی که شاهد قضایا بوده‌اند کسی نمانده و نیز از کسانی که اخبار صحیح و اطّلاع دقیق دارند، تا به تو خبر بدهد و اخبار به طور صحیح و واقعی باقی نمانده، بلکه تغییر پیدا کرده و منحرف شده است.

پس علم تو به آن (اخبار) جز از طریق وحی نمی‌تواند صحیح باشد.

پس آنچه که استدراک شده در حقیقت وحی آن اخبار است، پس وحی حذف شده و ادات استدراک بر علّت اثبات وحی داخل شده است.

وَ ما کُنْتَ ثاوِیاً فِی أَهْلِ مَدْیَنَ و تو در میان اهل مدین یعنی قریه‌ی شعیب علیه السّلام ساکن نبودی.

تَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا که آیات ما را بر ایشان بخوانی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۴

این جمله صفت ثاوِیاً یا مستأنفه است و بنابر استیناف ضمیر مجرور به اهل مدین یا به اهل مکّه بر می‌گردد و معنای آن این است که تو در اهل مدین نبودی تا اخبار تو ناشی از شهود باشد و کسی هم از اخبار صحیح آنان به تو خبر نمی‌دهد چون زمان طولانی شده و اخبار مندرس و تحریف شده، پس اخبار تو از آنان جز با وحی نیست و وحی جز برای رسول نمی‌شود.

وَ لکِنَّا کُنَّا مُرْسِلِینَ و لکن ما اخبار پیشینیان را برای تو می‌فرستیم، پس اخبار تو به سبب وحی از جانب ماست.

و مستدرک در اینجا نیز وحی است، ولی ادات استدراک بر ارسال داخل شده، چون مقصود از وحی کردن همان فرستادن و ارسال است.

وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَیْنا آن هنگام که ما موسی علیه السّلام را با ندای إِنِّی أَنَا اللَّهُ ندا کردیم تو در جانب طور نبودی یا نبودی آن زمانی که ندای ما را هفتاد نفر از یاران موسی علیه السّلام شنیدند، یا آنگاه که امت تو را ندا کردیم در حالی که آنان در اصلاب مردان و رحم‌های زنان بودند، چنانچه می‌آید.

وَ لکِنْ و لکن پروردگار تو این مطلب را به تو خبر داد.

رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ لِتُنْذِرَ تا به سبب این خبر هشدار دهی، یا دلیل بر رسالت تو باشد تا بعد از نبوّت و رسالت به هشدار مردم بپردازی.

قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِکَ تا تو قومی را بیم (هشدار) دهی که قبل از تو بیم دهنده‌ای برای آنان نیامده، چون آنان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۵

در زمان فترت و نبود آثار انبیای پیشین بوده‌اند.

لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ شاید آنان متذکّر به مبدأ و معاد و ثواب و عقابشان باشند.

از پیامبر صلی اللّه علیه و آله آمده است: وقتی که خدای تعالی موسی بن عمران را مبعوث نمود و او را به عنوان نجات دهنده انتخاب کرد، دریا را برای او شکافت و بنی اسرائیل را نجات داد و تورات و الواح را به او داد و موقعیّت و جای خود را نسبت به پروردگارش دید، گفت: پروردگارا مرا به کرامتی اکرام نمودی که هیچ احدی را قبل از من به آن کرامت اکرام نکردی.

پس خدای تعالی فرمود: ای موسی آیا ندانستی که محمّد صلی اللّه علیه و آله نزد من برتر از جمیع ملائکه و جمیع خلق من است؟

موسی علیه السّلام گفت:

پروردگارا اگر محمّد صلی اللّه علیه و آله نزد تو از جمیع خلقت گرامی‌تر است آیا در آل پیامبران برتر از آل من وجود دارد؟

خدای تعالی فرمود: ای موسی آیا ندانستی که فضل و برتری آل محمّد صلی اللّه علیه و آله بر جمیع آل پیامبران مانند فضل محمّد صلی اللّه علیه و آله بر جمیع مرسلین است؟

پس موسی علیه السّلام گفت: اگر آل محمّد صلی اللّه علیه و آله چنین است آیا در امّت‌های انبیا علیهم السّلام نزد تو برتر و افضل از امّت من هست؟ که بر امّت من از ابر سایه افکندی و منّ و سلوی بر آنان نازل کردی و دریا را شکافتی. پس خدای تعالی فرمود: ای موسی آیا ندانستی که فضل و برتری امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله بر جمیع امت‌ها مانند فضل محمّد صلی اللّه علیه و آله بر جمیع خلق من است؟

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۶

موسی علیه السّلام گفت: پروردگارا کاش من آنان را می‌دیدم، خدای تعالی به او وحی کرد: یا موسی و امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله را هرگز نخواهی دید، چون وقت ظهور آنان نیست، لیکن در آینده آنان را در بهشت خواهی دید، در بهشت‌های عدن و فردوس در حضور محمّد صلی اللّه علیه و آله می‌بینی که در نعمت‌های بهشتی می‌چرخند و در خیرات بهشت خوشحال می‌شوند، آیا دوست داری کلام آنان را به تو بشنوانم؟

موسی علیه السّلام گفت: بلی الهی. خدای متعال فرمود: در محضر من بایست و کمرت را ببند و مانند عبد ذلیل که در جلو پادشاه بزرگ می‌ایستد بایست، پس موسی علیه السّلام چنین کرد.

آنوقت پروردگار عزّ و جلّ ندا کرد: ای امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله، همه‌ی آنان جواب دادند در حالی که در اصلاب پدران و در ارحام مادرانشان بودند و گفتند: [لبّیک لبّیک لا شریک لک لبّیک انّ الحمد و النّعمة و الملک لک لا شریک لک.]

نبیّ صلی اللّه علیه و آله فرمود: خدای تعالی این اجابت را شعار حج کننده‌ها قرار داد، سپس پروردگار عزّ و جلّ ندا کرد: ای امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله حکم من بر شما چنین است که رحمتم بر غضبم پیشی گرفته و عفوم قبل از عقاب من است، من دعای شما را اجابت کردم قبل از آن که دعا کنید و به شما عطا نمودم قبل از آن که درخواست نمایید و هر کس مرا ملاقات کند با شهادت لا اله الا اللّه وحده لا شریک له و أنّ محمّدا عبده و رسوله و محمّد در اقوالش صادق و در کارهایش محقّ است و علیّ بن ابی طالب علیه السّلام برادر و وصیّ او پس از او و ولیّ اوست و طاعت او لازم است، همان طور که طاعت محمّد صلی اللّه علیه و آله لازم

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۷

است و اولیای خدا که طاهر و مطهّر انتخاب شده‌اند دارای عجایب آیات خدا و دلایل حجّت‌های او بعد از علی و محمّد صلی اللّه علیه و آله هستند اولیا او بوده و مرا چنین ملاقات کند او را داخل بهشت خود می‌کنم اگر چه گناهانش مانند کف دریا باشد.

نبیّ صلی اللّه علیه و آله فرمود: وقتی خداوند محمّد صلی اللّه علیه و آله را مبعوث گردانید فرمود: ای محمّد تو در جانب طور نبودی که امّت تو را به این کرامت ندا کردیم، سپس خدای تعالی به محمّد گفت: بگو: حمد می‌کنم خدای را که پروردگار عالمیان است بر این فضیلتی که مخصوص من گردانیده و خداوند به امّت محمّد فرمود: بگویید: حمد خدایی را که پروردگار

عالمیان است بر این فضیلت‌ها و برتری‌ها که ما را به آنان مخصوص گردانیده است «۱».

وَ لَوْ لا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ اگر نبود این مطلب که مبادا مصیبتی با دست خودشان بر آنان برسد.

بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ عملی که به علّت جهالت و نادانی با دست خود انجام داده‌اند.

فَيَقُولُوا بعد از عمل خودشان که از روی نادانی صورت گرفته از باب اعتراض بر ما و عذر آوردن از جهالت و نادانی‌شان می گویند:

رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا چرا برای ما رسولی نفرستادی تا بدانیم که تو دارای آیات و نشانه‌ها هستی.

فَنَتَّبِعَ آياتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ که از آیات تو

---

۱. عیون اخبار الرّضا علیه السّلام ج ۱ ص ۲۲۰ ح ۳۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۸

پیروی کنیم و آن وقت دیگر به علّت نادانی آن مصیبت به ما نمی‌رسید و از مؤمنان بودیم.

و ما تو را به سوی آنان نفرستادیم، چون آنان استعداد و استحقاق رسولی مثل تو را نداشتند.

آیات ۴۸- ۵۷

[سوره القصص (۲۸): آیات ۴۸ تا ۵۷] ..... ص : ۱۷۸

اشاره

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا لَوْ لا أُوتِيَ مِثْلَ ما أُوتِيَ مُوسى أَ وَ لَمْ يَكْفُرُوا بِما أُوتِيَ مُوسى مِنْ قَبْلُ قالُوا سِحْرانِ تَظاهَرا وَ قالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كافِرُونَ (۴۸) قُلْ فَأْتُوا بِكِتابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدى مِنْهُما أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴۹) فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۰) وَ لَقَدْ وَصَّلْنا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۱) الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

وَ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ قالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ (۵۳) أُولئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِما صَبَرُوا وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۵۴) وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لا نَبْتَغِي الْجاهِلِينَ (۵۵) إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۵۶) وَ قالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنا أَ وَ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً يُجْبى إِلَيْهِ ثَمَراتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۵۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۷۹

ترجمه ..... ص : ۱۷۹

و چون از جانب ما حقّ به سوی آنان آمد گفتند: چرا او [محمّد صلی اللّه علیه و آله] را نظیر آنچه به موسی داده بودند، نداده‌اند؟ آیا آنچه را که پیشتر به موسی داده شده بود، انکار نکردند؟ گفتند: این دو [تورات و قرآن] جادوهایی هستند که از همدیگر پشتیبانی می کنند، و گفتند ما همه‌ی آنها را منکریم.

بگو:

اگر راست می گویید کتابی از سوی خداوند بیاورید که از این دو راهنماتر باشد، تا از آن پیروی کنیم،

امّا اگر پاسخت را ندادند پس بدان که ایشان از هوی و هوسهایشان پیروی می کنند و کیست گمراه‌تر از کسی که بدون رهنمود

الهی از هوای نفس خویش پیروی کند؟ بی گمان خداوند ستمکاران را هدایت نمی‌کند.

و برای آنان سخن در سخن پیوستیم باشد که پند گیرند.

کسانی که پیش از آن به ایشان کتاب آسمانی داده بودیم، به آن ایمان می‌آورند.

و چون [قرآن] بر آنان خوانده شود گویند: به آن ایمان داریم، آن حقّ و از جانب پروردگار ماست، ما پیش از آن اهل تسلیم [و باور] بوده‌ایم.

ایناننـد که به خاطر صبری که ورزیده‌انـد پاداشـشان دوبار داده شود، بـدی را با نیکی دفع کننـد و از آنچه روزیشان کرده‌ایم انفاق کنند

و چون سخن لغوی بشنوند از آن روی برمی‌گردانند و گویند اعمال ما از آن ما و اعمال شما از آن شما، سلام بر شما، ما با نادانان کاری نداریم.

تو هر کس را که دوست داری هدایت نمی‌کنی، بلکه خداوند است که هر کس را که بخواهد هدایت می‌کند و او به رهیافتگان داناتر است.

و گویند: اگر همراه تو از هدایت پیروی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۰

کنیم، از سرزمینمان ربوده و رانده شویم، [بگو] آیا آنان را در حرمی امن جای نداده‌ایم که فرآورده‌های هر چیز- که روزی‌ای از جانب ماست- [جمع و] به سوی آن ارسال می‌گردد؟ ولی بیشترینه‌ی آنان نمی‌دانند.

تفسیر ..... ص : ۱۸۰

اشاره

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا وقتی رسول یا رسالت او یا کتاب یا معجزات‌اش از نزد ما آمد به دماغشان برخورد و از قبول رسالتش استکبار نمودند.

قالُوا و در مقام ردّ رسالت رسول گفتند: لَوْ لا أُوتِيَ مِثْلَ ما أُوتِيَ مُوسى چرا به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله معجزات روشن و ظاهر داده نشده مانند ید بیضا، عصا و شکافته شدن دریا، یا همه‌ی کتاب یک مرتبه بر او نازل نشده است.

أَ وَ لَمْ يَكْفُرُوا بِما أُوتِيَ مُوسى مِنْ قَبْلُ آیا آنان از موسی علیه السّلام قبول کردند، یعنی معجزات موسی علیه السّلام را از محمّد صلی اللّه علیه و آله درخواست می‌کنند ناشی از صدق نیّت و طلب دلیل نیست، بلکه این درخواست محض سرکشی و استکبار از قبول است، چون پیشینیان اینها از موسی علیه السّلام قبول نکردند، اینها نیز هم سنخ آنان هستند، پس اگر محمّد صلی اللّه علیه و آله مثل معجزات موسی علیه السّلام را هم بیاورد این مردمان قبول نخواهند کرد، یا معنای آیه این است که این کفّار قریش موجود آیا به معجزات موسی علیه السّلام کافر نشدند؟

قالُوا پیشینیان گفتند: (ساحران) موسی و هارون علیهما السّلام جادوگرند.

و لفظ سِحْرانِ سِحْرانِ خوانده شده تا مبالغه باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۱

و این کفّار موجود نیز گفتند: محمّد صلی اللّه علیه و آله و موسی علیه السّلام جادوگرانند، یا کتاب آن دو جادو است. تَظاهَرا هر

دو گروه به همدیگر کمک کردند، یا هر دو تطابق نمودند.

وَ قالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كافِرُونَ کافران گفتند: ما به هر یک از آن دو یا به هر یک از انبیا کافر هستیم.

قُلْ به اینها که هم سنخ گذشتگانشان هستند، یا به موجودین از کفّار قریش بگو:

فَأْتُوا بِكِتابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدى مِنْهُما اگر راست می‌گویید از جانب خدا کتابی بیاورید که بهتر از کتاب من و کتاب موسی باشد.

أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ آن وقت من هم پیروی از شما می‌کنم اگر راست می‌گویید که موسی علیه السّلام و هارون علیه السّلام، یا محمّد صلی اللّه علیه و آله و موسی علیه السّلام ساحر هستند و کتاب من و کتاب او سحر و جادو است.

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اگر استجابت نکردند (و جواب ندادند) بدان که آنان پیروی هوای نفس می‌کنند، این سخن از قبیل [به تو می‌گویم همسایه بشنود] می‌باشد، گر نه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بدون این آزمایش نیز عالم و آگاه است.

أَنَّما يَتَّبِعُونَ أَهْواءَهُمْ آنان پیروی از اهواهای (نفسانی) خود می‌کنند، در درخواست و پرسشهایشان صدق نیّت ندارند، در انکارشان دارای برهان نیستند.

- ضرب المثل عربی معروف.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۲

وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ گمراه‌تر از کسی که پیرو هوایش باشد کیست؟! عبارت آیه اگر چه اعمّ از این معناست، لیکن جز در همین معنا استعمال نمی‌شود پس اگر گمراه‌تر از او نیست دیگر احتیاجی بر احتجاج با او نیست.

بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ لفظ [باء] برای سببیّت یا برای مصاحبت است، ظرف مِنَ اللَّهِ بیان پیروی از هوی است، منظور این است که اینان بدان جهت از هوی و هوس پیروی می‌کنند که هدایت نشده‌اند، یا تقیید است، یعنی پیروی از هوی و هوس گاهی برخاسته از هدایت و امر خدا و خلفای بوده و مصاحب و همراه با آن است و گاهی برخاسته از غیر امر خدا و خلفای او می‌باشد، زیرا همه‌ی افعال که موافق با مقتضیّات نفوس است بالاخره صاحبان آنان به وجهی پیروی از هوای نفس خویش کرده‌اند.

پس اگر در این پیروی ناظر به خدا و امر خلفای خدا باشند، با وجودی که از هوای نفس پیروی کرده‌اند طبق رهنمود خدایی بوده است (مانند اجرای شهوت نفس و غضب در چهارچوب شریعت) و گر نه پیروی هوای نفس بدون هدایت الهی نموده‌اند، (مانند اجرای شهوت و غضب در بیرون از حدود شریعت) پس ای برادران من از غفلت امر الهی در کارهایتان بر حذر باشید تا مصادیق قول خدای تعالی: وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَواهُ بِغَيْرِ هُدىً مِنَ اللَّهِ نباشید.

از امام کاظم علیه السّلام در این آیه آمده است: یعنی کسی که دینش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۳

را با رأی خودش و بدون امامی از ائمّه هدی برگرفته باشد «۱».

و از امام صادق علیه السّلام مثل این روایت وارد شده است «۲».

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ تعلیل این مطلب است که پیروی کننده‌ی از هوای گمراه‌ترین مردم است، یا تعلیل اتّباع هوی بدون هدایت از جانب خداست.

وَ لَقَدْ وَصَّلْنا جمله حالیّه است و استدراک توهّمی است که از قول خدا إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ناشی شده است، آن توهّم این است که خداوند آنان را مهمل گذاشته و اسباب هدایت را نداده است و رفع توهّم چنین است که: ما آنان را هدایت نمی‌کنیم چون قابلیّت ندارند و قبول نمی‌کنند و گر نه به حال خود رها نمی‌کردیم و گفتار خویش را بر ایشان رساندیم.

لَهُمُ الْقَوْلَ گفتار خود را در احکام، مواعظ، نصایح، عبرت‌ها، وعده و وعیدها بر آنان گوشزد کردیم، بلکه اقوال حقیقی را که جانشینان ما در روی زمین هستند به آنان رساندیم و در اخبار تفسیر به امام بعد از امام شده است.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ شاید متذکّر آنچه که به نفع و ضررشان است بشوند و بدون هدایت از جانب خدا پیروی خوای نفس نکنند.

الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِهِ کسانی را که پیش از محمّد صلی اللّه علیه و آله یا قبل از قرآن کتاب آسمانی دادیم.

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۹۴ و الکافی ج ۱ ص ۳۷۴ ح ۱.

۲. الصّافی ج ۴ ص ۹۴ و بصائر الدّرجات ص ۲۳ ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۴

هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ به آن ایمان می‌آورند.

شکّی نیست که همه‌ی اهل کتاب به کتاب ایمان نیاوردند و نیز شکی نیست که بیشتر کسانی که ایمان آوردند دارای اوصافی که می‌آید نبوده‌اند، پس باید مقصود مؤمنین کامل باشند، چون آنانند که خداوند حقیقتا کتاب داده است، گویی که کتاب در غیر عاریه است، یا مقصود کاملین از امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله است که خداوند پیش از قبول رسالت محمّد صلی اللّه علیه و آله کتاب نبوّت و احکام آن و شناخت معروف و منکر به طور تکوین بر ایشان داده است.

یا مقصود از آنان امامان علیهم السّلام هستند (چنانچه در اخبار آمده است)، زیرا آنان کامل هستند در این که کتاب را تکوینا از اوّل کودکی دریافت نموده‌اند.

وَ إِذا يُتْلى و هرگاه کتاب (یعنی احکام نبوّت یا قرآن خوانده می‌شود).

عَلَيْهِمْ قالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنا اینان گفتند: ما به کتاب ایمان آوردیم و آن حقّ است از جانب پروردگار ما، چون ما آن را تکوینا از وجود خودمان می‌شناسیم.

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ما قبل از قبول رسالت محمّد صلی اللّه علیه و آله یا قبل از قرآن و نزول آن، یا قبل از خوانده شدن و خواندن آن مسلمان بودیم.

أُولئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِما صَبَرُوا صبر عبارت است از نگهداری و حبس نفس بر چیزی که موجب ناشکیبایی شود، مانند بلا معصیت و طاعت، مؤمن آنگاه که ایمان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۵

می‌آورد دارای یک اجر و پاداش است، آنگاه که نفسش را حبس می‌کند و نفس خویش را از افشای آن نگه می‌دارد و ایمانش را کتمان می‌کند اجر دیگر و پاداش دیگری به او داده می‌شود.

البتّه این مطلب در صورتی است که افشا کردن بر او یا بر دوستش یا بر برادرانش قبیح باشد، یا افشا کردن سبب شهرت و ریا گردد.

وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ با خوبی‌ها و در گفتار، کردار، اخلاق، عقایدشان، گرایشها و پلیدیها را دفع می‌کنند، یا به سبب خوبی و حسنه نسبت به بدکار بدی و سیّئه‌ی بدکار را دفع می‌کنند، یا به سبب تقیّه سیّئه و بدی کفّار را نسبت به خود، دوستان یا برادرانشان دفع می‌کنند، یا با تقیّه افشا کردن را، با مدارا نمودن معارضه‌ی آشکار با خلق را، با حلم جهل جاهل را یا با کارهای خوب بلاهایی را که بر آنان یا غیر مقدّر شده است دفع می‌کنند، یا با مجموع این کارهای خوب بدیها را دفع می‌کنند، چه آنان در بین خلق امان از بلاها هستند و در اخبار بر همه‌ی این معانی اشاره شده است.

وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ و از آنچه روزیشان داده‌ایم انفاق می‌کنند در اوّل بقره تفصیل کاملی برای این کلمه گذشت.

وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ و چون بیهود، بشنوند از آن روی بر می‌گردانند.

لغو چیزی است که غایت عقلانی دنیوی یا اخروی نداشته باشد و عاقل تکیه به چیزی نمی‌کند که غایت عقلانی نداشته باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۶

وَ قالُوا لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ با ردّ و انکار متعرّض آنان نمی‌شوند و می‌گویند: اعمال ما از آن ما و اعمال شما از آن شما.

سَلامٌ عَلَيْكُمْ سلام بر شما، البته سلام خداحافظی و ترک کننده (که در موقع خدا حافظی می‌گویند).

لا نَبْتَغِي الْجاهِلِينَ ما نادانان و مصاحبت آنان را نمی‌خواهیم، زیرا که مؤمنین ضدّ جاهلین و نادانان بوده و با زبان حال و قال خویش می‌گویند: ما همنشینی نادانان را نمی‌خواهیم.

إِنَّكَ لا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ تو نمی‌توانی هر کس را که دوست داری هدایت کنی، یا کسی که محبوب توست او را هدایت کنی تا چه برسد به غیر محبوب.

این جمله جواب سؤالی است که ناشی از ما قبلش می‌باشد، گویا که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرموده باشد: آیا می‌شود هدایت اینان با کوشش و سعی من باشد و من هدایتشان کنم؟

یا فرموده باشد: آیا در هدایت فامیل و دوستانم کوشش کنم؟

یا جواب سؤال و کوشش او در باره‌ی هدایت ارحام رسول خدا می‌باشد، به خصوص طبق آنچه که از عامّه نقل شده مبنی بر این که این آیه در باره‌ی ابی طالب نازل شده، که محمّد صلی اللّه علیه و آله کوشش در ایمان او می‌کرد و ابی طالب قبول نمی‌کرد.

در اسلام ابی طالب ..... ص : ۱۸۶

بدان که به طریق عامّه نقل شده که آیه در باره‌ی ابی طالب نازل شده و اخبار متعدّدی در حق او ذکر کرده‌اند که مشعر به ذمّ ابی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۷

طالب و عدم اسلام او می‌باشد و بعضی از خاصّه نیز بعضی از اخبار عامّه را ذکر کرده‌اند که مناسب شأن ابی طالب نیست.

چه جلالت شأن ابی طالب بزرگتر و برتر از آن است که عقول مردان به آن برسد تا چه رسد به ارباب بحث و جدل و ارباب ظنّ و خیال.

زیرا آن طور که از اخبار استفاده می‌شود ابو طالب بعد از انوار چهارده گانه (چهارده معصوم علیهم السّلام) از جمیع انبیا و اولیا علیهم السّلام نورانی‌تر و قدر و منزلتش بیشترست.

و او کسی است که ودیعه‌های وصایت از جمیع انبیا و اولیا علیهم السّلام به او سپرده شده بود، آن ودیعه‌ها و امانت‌هایی که باید به محمّد صلی اللّه علیه و آله که خاتم انبیاست تسلیم می‌شد و کسی که حامل ودیعه‌های وصایت رسول خداست باید هم سنخ او باشد و در مرتبه‌ی شرافت مناسب با او.

و او تربیت کننده‌ی محمّد صلی اللّه علیه و آله از اول کودکی بود، بلکه مدّتی از پستان نفسش به او شیر داده بود، (یعنی او را تربیت کرده بود) و ابو طالب قبل از ولادت محمّد صلی اللّه علیه و آله و بعد از ولادت او به ولادت و نبوّت و شرافت او زیاد خبر داده بود و او از اوصیا عیسی علیه السّلام بود و همه‌ی اوصیا باید به او برگردند و از او بگیرند.

در کتابهای معتبر از امام کاظم علیه السّلام سؤال شد: آیا رسول خدا در مقابل حجّت و دلیل ابی طالب مغلوب بود؟ فرمود: نه، لیکن او امانت‌دار وصایا بود که آنان را به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله داد، گفته شد:

وصایا را به رسول خدا داد بنابر آن که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله مغلوب اوست، پس امام فرمود: اگر رسول خدا صلی اللّه علیه و آله مغلوب ابی طالب بود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۸

وصیّت را به او نمی‌داد، گفته شد: پس حال ابی طالب چگونه بود؟

فرمود: او به پیامبر صلی اللّه علیه و آله و آنچه که آورده بود اقرار کرده و وصایا را به او داد و همان روز از دنیا رفت «۱».

اگر در حقّ ابی طالب جز همین خبر نبود کافی بود در دلالت بر جلالت شأن و بزرگواری قدر او، چون این خبر دلالت بر این می‌کند که وصایا نزد ابی طالب به ودیعه و امانت گذارده شده بود که باید به محمّد صلی اللّه علیه و آله دفع می‌کرد، آن را ادا کرد و همان روز از دنیا رفت.

روایت شده که امیر المؤمنین علیه السّلام روزی در آستانه‌ی در نشسته بود و مردم دور او جمع شده بودند که مردی بلند شده و به او گفت: یا امیر المؤمنین تو در جایی هستی که خداوند تو را به آنجا فرود آورده است در حالی که پدر تو در آتش معذب است؟

امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: ساکت باش، خدا دهانت را بشکند، قسم بخدایی که محمّد صلی اللّه علیه و آله را به حق برای نبوّت مبعوث کرد اگر پدرم در مورد هر گناهکاری روی زمین شفاعت کند خداوند شفاعت او را قبول می‌کند، آیا پدر من معذّب با آتش است در حالی که پسرش قسیم آتش است؟، سپس فرمود: سوگند به خدایی که محمّد صلی اللّه علیه و آله را به حقّ مبعوث نمود، نور ابی طالب در روز قیامت همه‌ی انوار خلق را خاموش می‌کند، جز پنج نور، نور محمّد و نور من و نور فاطمه، نور حسن و نور حسین و دیگر ائمّه علیهم السّلام که از حسین علیه السّلام به دنیا آمده‌اند، زیرا که نور ابی طالب از نور ماست که خداوند دو

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۹۶ و بشارة المصطفی ص ۲۰۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۸۹

هزار سال قبل از خلقت آدم آن را خلق کرده است «۱».

وَ قالُوا عطف بر قول خدا: قالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كافِرُونَ است، مقصود قریش، یا عشیره‌ی تو، یا بنابر قول عامّه ابو طالب است.

إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنا گفتند: اگر ما با تو از رسالت تو پیروی کنیم ما را از سرزمین خود بیرون می‌رانند.

از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده است که آیه در باره‌ی قریش نازل شده و آن هنگامی بود که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آنان را به اسلام و به هجرت فرا خواند و از نبی صلی اللّه علیه و آله آمده است که فرمود: قسم به کسی که جانم در دست اوست من به این امر دعوت می‌کنم سفید و سیاه را و کسانی را که بر قلّه‌ی کوهها و امواج دریاها هستند و دعوت می‌کنم به این امر فارس و روم را «۲».

پس قریشیان تکبّر و استکبار نمودند و به ابو طالب گفتند: آیا نمی‌شنوی پسر برادرت چه می‌گوید، به خدا سوگند اگر فارس و روم این سخن را بشنوند ما را از سرزمین‌مان بیرون می‌کنند و سنگ‌های کعبه را یک یک از جا می‌کنند پس خدای تعالی این آیه را نازل کرد.

أَ وَ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً آیا به آنان در حال کفرشان روزی ندادیم از هر چیزی که روزی داده می‌شود؟

با این که جای آنان صحرایی است بدون آب و علف و برای آنان حرم قرار ندادیم؟

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۹۷.

۲. تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۴۲. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۰

آمِناً آن هم حرمى داراى امنيّت؟! يا ساكنين آنجا را ايمن قرار داديم؟ يعنى مكان و محلّ سكناى كافرين را امن قرار داديم، پس چگونه است حال آنان اگر موحّد و مستحقّ كرامت ما باشند؟! يُجْبى إِلَيْهِ ثَمَراتُ كُلِّ شَيْءٍ كه در آنجا فرآورده‌هاى هر چيزى جمع مى‌شود.

فرمود: (كل نبات) تا ثمرات نسبت به هر خير و مال تعميم پيدا كند: چون جمع كردن اشياء در سرزمين مكّه اختصاصى به ميوه‌ها ندارد، بلكه در آنجا جمع مى‌شود هر چيزى كه حاصل شود از نباتات درختان و حيوانات، بلكه در آنجا جمع مى‌شود ميوه‌هاى دلها و خيرات آخرت.

و لذا خداى تعالى فرمود: رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا ثمرات و ميوه‌هاى دنيوى اگر چه رزق و روزى زمين است و ليكن ثمرات آخرت و قلوب از ميوه‌هاى لدنّى است، هم چنين است بركات ميوه‌هاى زمين و آنچه كه رزق ارواح است.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ و لكن بيشتر آنان نمى‌دانند كه روزى كه ما داديم از فضل و حكمت و قدرت ماست، آن را به خودشان نسبت مى‌دهند، بيشترشان علم (به اين مطلب ندارند).

آيات ۵۸- ۷۰

[سوره القصص (۲۸): آيات ۵۸ تا ۷۰] ..... ص : ۱۹۰

اشاره

وَ كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَها فَتِلْكَ مَساكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا وَ كُنَّا نَحْنُ الْوارِثِينَ (۵۸) وَ ما كانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمِّها رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِنا وَ ما كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرى إِلَّا وَ أَهْلُها ظالِمُونَ (۵۹) وَ ما أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ زِينَتُها وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۶۰) أَ فَمَنْ وَعَدْناهُ وَعْداً حَسَناً فَهُوَ لاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْناهُ مَتاعَ الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۶۱) وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۶۲)

قالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنا هؤُلاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنا أَغْوَيْناهُمْ كَما غَوَيْنا تَبَرَّأْنا إِلَيْكَ ما كانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ (۶۳) وَ قِيلَ ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَ رَأَوُا الْعَذابَ لَوْ أَنَّهُمْ كانُوا يَهْتَدُونَ (۶۴) وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ فَيَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ (۶۵) فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْباءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لا يَتَساءَلُونَ (۶۶) فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ (۶۷)

وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ ما يَشاءُ وَ يَخْتارُ ما كانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحانَ اللَّهِ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۸) وَ رَبُّكَ يَعْلَمُ ما تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَ ما يُعْلِنُونَ (۶۹) وَ هُوَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولى وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۷۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۱

ترجمه : ..... ص : ۱۹۱

و چه بسيار شهرها كه از [شدّت رفاه] زندگانيشان سرمستى مى‌كردند نابود كرديم و اين خانه‌هايشان است كه پس از آنان جز اندكى مسكون نبوده است، ما خود وارثانيم.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۲

و پروردگار تو نابودگر شهرها نيست مگر آن كه در مركز آن پيامبرى برانگيزد كه بر آنان آيات ما را بخواند و ما نابود كنندگان شهرها نيستيم مگر آن كه اهالى آنان ستمگر [و مشرك] باشند.

و آنچه به شما داده شود بهره‌ى [گذارى] زندگانى دنيا و پيرايه‌ى آن است، آن كه نزد خداوند است بهتر و پايدارتر است، آيا تعقّل

نمی‌کنید؟

آیا کسی که به او وعده‌ای نیکو داده‌ایم و او دریابنده‌ی آن است، مانند کسی است که به بهره‌ی زندگانی دنیا بهره‌مندش ساخته‌ایم؟ سپس در روز قیامت از حاضر شدگان [در صحنه‌ی عذاب] است؟

و روزی که به ایشان ندا در دهد و فرماید پس همتایان من که شما گمان می‌بردید، کجا هستند؟

کسانی که حکم [عذاب] بر آنان تعلّق گرفته گویند: پروردگارا اینان کسانی هستند که ما گمراهشان کردیم، ما از آنجا که خود گمراه بودیم آنان را گمراه کردیم [اینک] در نزد تو تبرّی می‌جوییم ایشان [در واقع] ما را نمی‌پرستیدند.

گفته شود: همتایانی را که قایل بودید بخوانید. آنگاه آنان را بخوانند، ولی آنان به ایشان پاسخ ندهند و عذاب را بنگرند و تمنا کنند که کاش ایشان رهیافته بودند.

و روزی که ایشان را ندا در دهد و فرماید به فرستادگان چه پاسخی داده‌اید؟.

آنگاه در آن روز همه‌ی اخبار و احوال بر آنان مشتبه شود، ایشان همپرسی نکنند.

و امّا کسی که توبه کند و ایمان آورد و کاری شایسته در پیش گیرد، چه بسا از رستگاران باشد.

و پروردگارت آنچه بخواهد می‌آفریند و برمی‌گزیند اختیاری برای آنان نیست خداوند منزّه است از شریکی که می‌آورند و فراتر است.

و پروردگارت آنچه دلهایشان پنهان می‌دارد و آنچه آشکار می‌دارند می‌داند.

و او خداوند است که خدایی جز او نیست، سپاس او را در آغاز و انجام، حکم او راست و به سوی او بازگردانده می‌شوید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۳

تفسیر ..... ص : ۱۹۳

وَ کَمْ أَهْلَکْنا مِنْ قَرْیَةٍ عطف بر قول خدا: أ وَ لَمْ نُمَکِّنْ است و بین وعده و وعید و ترغیب و ترهیب نموده و فرموده است:

و چه بسیار شهرهایی را که:

بَطِرَتْ مَعِیشَتَها مردمش از جهت گستردگی و وسعت نعمت و معیشت، به خوشگذرانی و هوسرانی پرداختند.

فَتِلْکَ مَساکِنُهُمْ لَمْ تُسْکَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِیلًا این خانه‌های ویران آنان است که بعد از آنان جز عدّه‌ی قلیلی در آن سکونت نیافت و این ناشی از بدی کارها و سوء افعال آنان بود.

پس ای اهل مکّه از مثل افعال کرده‌های آنان بپرهیزید.

وَ کُنَّا نَحْنُ الْوارِثِینَ و تنها ما وارث خانه‌ها، اموال، اجساد و ارواح آنان شدیم.

وَ ما کانَ رَبُّکَ مُهْلِکَ الْقُری حَتَّی یَبْعَثَ فِی أُمِّها شیوه و سنّت پروردگار تو این نیست که بدون آگاهی دادن و یادآوری، شهرهایی را هلاک کند، پس آنها را هلاک نمی‌کند مگر این که رسولی در امّ القری (مادر قریه) است، که بازگشت همه‌ی قریه‌ها به سوی آن مبعوث نماید منظور از مادر قریه‌ها است (شهر وجود رسول خدا صلی اللّه علیه و آله).

رَسُولًا و این مطلب که رسول در قریه‌ی بزرگ و مرکز قریه‌ها باشد بنا بر اغلب است، گر نه بعضی از رسولان را خداوند از روستاها مبعوث نموده و از آنجا خارج نمی‌شده‌اند و بازگشت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۴

قریه‌های بزرگ نیز به آن روستا می‌شد.

یا بنا بر اشاره به تأویل است، چون رسولان الهی هر جا باشند و هر جا مبعوث شوند اصل قریه‌های انسانیّت و مرجع و معظم آن

می‌باشند و رسول که عبارت از لطیفه‌ی انسانیّت است متّصف به صفات روحانیّین شده است اوّلا در همان قریه‌ی عظیم که مملکت وجود رسول است مبعوث می‌شود، سپس از آنجا به سایر قریه‌های انسانیّت مبعوث می گردد.

یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِنا و آیات تدوینی و آفاقی و احکام ما را که عبارت از لوازم رسالت است برای آنان می‌خواند.

وَ ما کُنَّا مُهْلِکِی الْقُری إِلَّا وَ أَهْلُها ظالِمُونَ ما قریه‌ها را نابود و هلاک نمی‌سازیم مگر آن که اهل آن قریه‌ها ستمگر باشند بدین گونه که رسولان علیهم السّلام را تکذیب نموده و سایر انواع ظلم و کفر را مرتکب شوند که اصل همه‌ی ظلم‌ها انکار رسولان علیهم السّلام است.

وَ ما أُوتِیتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَمَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ زِینَتُها و آنچه به شما داده شود بهره‌ی زندگانی و زینت آن است.

این آیه جمع بین زهد و روی گردانیدن از دنیا و تشویق به آن است، چنانچه آیه‌ی اول جمع بین انذار و تبشیر است.

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ آنچه که نزد خداست بهتر از چیزی است که به شما داده شده است.

یعنی اگر آنچه که بشما داده شده بنا به اعتقاد شما خیر است پس آن چه که نزد خداست از آن بهتر است، ممکن است لفظ خَیْرٌ از معنای تفضیل و برتری خالی باشد، گر نه هیچ نسبت و مناسبتی بین ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۵

آنچه نزد خداست و آنچه که نزد شماست نیست.

وَ أَبْقی و آنچه که نزد خداست از آنچه که نزد شماست باقی‌تر است طبق اعتقاد شما.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا تعقّل نمی‌کنید؟ یا آیا شما عقل ندارید؟

که آنچه را که نزد خداست ترک می‌کنید و آنچه را که پیش خودتان درست می‌دانید به آن می‌چسبید؟

أَ فَمَنْ وَعَدْناهُ وَعْداً حَسَناً فَهُوَ لاقِیهِ کَمَنْ مَتَّعْناهُ مَتاعَ الْحَیاةِ الدُّنْیا آیا کسی که به او وعده‌ی نیکو داده‌ایم و او دریابنده‌ی آن است مانند کسی است که به زندگانی دنیا بهره‌مندش ساخته‌ایم؟ این آیه تأکیدی بر روی برگردانیدن از دنیا که بقایی ندارد، لذّت آن آمیخته با رنج است و راحتی آن آمیخته با خستگی، غنایش و توأم بر نیازمندی، سر انجام آن حسرت و پشیمانی می‌باشد و تشویق به سرای آخرت است.

ثُمَّ هُوَ یَوْمَ الْقِیامَةِ مِنَ الْمُحْضَرِینَ در روز قیامت از کسانی است که باید برای حساب یا عقاب حاضر شود.

وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ عطف بر یَوْمَ الْقِیامَةِ یا به تقدیر (اذکر) یا (ذکر) است، یا متعلّق به قول خدا: قالَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ است یعنی در روز قیامت خداوند به آنان ندا در دهد.

فَیَقُولُ به مشرکین گوید:

أَیْنَ شُرَکائِیَ الَّذِینَ کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ کجایند شریکانی که برایم، گمان می‌کردید.

از قبیل: بتها، ستارگان، هواها، هوسها، سایل، شرکاء ولایت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۶

در هر عصر و زمان.

قالَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ پس کسانی که مدّعی ربوبیّت و ولایت و رسالت و کسانی که مشرکین آنان را شرکای، خدا یا ولایت قرار داده‌اند، لیکن منظور شرکای ولایت است.

می گویند: رَبَّنا هؤُلاءِ الَّذِینَ أَغْوَیْنا پروردگار ما اینها را گمراه کردیم.

أَغْوَیْناهُمْ و آنان را از آن جهت که گمراه بودیم گمراهشان کردیم، تا از تو یا از ولیّ امرشان برگردند.

کَما غَوَیْنا همان طور که خود را گمراه کردیم.

تَبَرَّأْنا إِلَیْکَ از آنان بیزاری و تبرّی می‌جوییم، که دشمنان ما بودند و ما آنان را دوستان خود می‌پنداشتیم.

ما كانُوا إِيَّانا يَعْبُدُونَ آنان ما را عبادت نمى‌كردند، بلكه معبود و مطاع آنان هواهايشان بود.

وَ قِيلَ به پيروان گفته مى‌شود: ادْعُوا شُرَكاءَكُمْ شركاى خود در ولايت و طاعت يا در ربوبيّت را فرا بخوانيد.

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ فرا مى‌خوانند ولى آنان جواب نمى‌دهند، چون از جواب دادن عاجزند يا به خودشان مشغولند.

وَ رَأَوُا الْعَذابَ لَوْ أَنَّهُمْ كانُوا يَهْتَدُونَ اين جمله استيناف به صورت تمنّى است و اظهار اين مطلب كه بايد به حال آنان حسرت خورد، يا حال به تقدير قول است، يعنى در حقّ آنان گفته مى‌شود: اگر به ولايت هدايت مى‌يافتند در عذاب نبودند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۷

وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ عطف بر ما قبلش مى‌باشد. يعنى و نيز روزى كه به آنان ندا در دهد.

فَيَقُولُ ما ذا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ و خداوند به مشركين مى‌گويد: رسولان و فرستادگان ما را چه جواب داديد آن وقت كه شما را به سوى خدا و قبول رسالت خويش فرا خواندند؟ و مقصود از مرسلين اعم از رسولان و جانشينان آنان است.

فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْباءُ لفظ فَعَمِيَتْ از (معامى) و (اعماء) زمين‌هايى است كه از آنها اثرى نمانده و علامتى در اذهان ندارند، اخبار در اينجا به زمين تشبيه شده است و از بين رفتن اخبار از دلها تشبيه به عدم آبادانى و عدم علامت و نشانى از آن.

يا جمله مقلوب است، بدين معنا كه اخبار كور شده‌اند يعنى آنان نسبت به اخبار كور شده‌اند تا اشعار به انقلاب و دگرگونى احوالشان باشد گويا كه آنان تميز ندارند و فرق دو جمله را نمى‌فهمند كه گفته شود: آنان نسبت به اخبار كور شده‌اند، يا اخبار نسبت به آنان كور شده است و در اين جمله ايهام اين مطلب است كه كورى آنان آن قدر شديد است كه به اخبار نيز سرايت كرده است.

يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لا يَتَساءَلُونَ آنان در آن روز هيچ سؤال و جواب نكنند، چون سؤال و جواب نمى‌شود مگر پس از ظهور آثار اخبار در اذهان.

فَأَمَّا مَنْ تابَ و امّا كسى كه از شرك به ربوبيّت يا ولايت توبه كند و توبه‌اش به دست ولىّ امرش باشد وَ آمَنَ و با قبول ولايت ولىّ امر در ضمن بيعتش ايمان آورد اميد است كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۸

رستگار گردد، چون رستگارى منحصر است در كسى كه ولايت على عليه السّلام را با توبه به دست او يا به دست جانشينان او و بيعت بپذيرد.

وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ آوردن ادات ترجّى با لفظ فَعَسى طبق عادت بزرگان است و مكرّر اين معنا گذشت كه ترجّى از جانب خدا واجب است، يا معناى آن اين است كه توبه كننده اميد دارد از رستگاران باشد، زيرا از جانب توبه كننده جز اميد رستگارى نيست.

وَ رَبُّكَ پروردگارت، نه غير او، چه تقديم براى حصر است.

يَخْلُقُ ما يَشاءُ آنچه بخواهد مى‌آفريند چون غير خداى تعالى پس از آفريده شدنش از حفظ خودش نيز عاجز است تا چه رسد به اين كه ديگرى را خلق و حفظ نمايد.

وَ يَخْتارُ ما كانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ اختيار يا مختار، چون لفظ خيرة اسم مصدر است و در مختار (اختيار شده) نيز استعمال مى‌شود، چه غير خداى تعالى به خير خودش جاهل است و خيرش را از شرّش تميز نمى‌دهد و سر انجام كارش و آنچه را كه اختيار مى‌كند نمى‌داند، پس براى او ممكن نيست كه خير خودش را اختيار كند و اين آيه‌ها كنايه از امّت و شرك آوردن آنان به على عليه السّلام در ولايت و اختيار كردن امام با آراى خودشان مى‌باشد اگر چه نزول آيه در باره‌ى غير امّت است.

اعراب: وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ ... تا آخر چنين است كه واو حاليّه است و جمله حال از جمله‌هاى سابق است، لفظ يَخْتارُ يا عطف بر يَشاءُ كه

در این صورت لفظ ما نافیه یا موصوله است و بدل از ما یَشاءُ یا عطف بر ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۱۹۹

یَخْلُقُ است، که ما نافیه یا موصوله است.

سُبْحانَ اللَّهِ این جمله انشای تسبیح یا اخبار از تنزیه است، یا کلمه‌ی تعجّب و شگفتی است و به هر تقدیر مقصود این که خدای تعالی در مظهرش که علی علیه السّلام باشد منزّه است.

وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ و بالاتر و والاتر است از آنچه که در ولایت و خلافت علی علیه السّلام شرک می‌آورند.

و لفظ ما در عَمَّا یُشْرِکُونَ مصدریّه یا موصوله است و در اخبار اشاره‌هایی به این کنایه و تأویل هست و هر کس طالب اطّلاع بیشتر باشد به کتابهای مفصّل از کتب تفاسیر و اخلاق مراجعه کند.

وَ رَبُّکَ و پروردگارت، نه غیر او.

یَعْلَمُ ما تُکِنُّ صُدُورُهُمْ وَ ما یُعْلِنُونَ آنچه در سینه‌ها پنهان می‌دارند و آنچه آشکار می‌کنند، می‌داند.

در گذشته این مطلب تکرار شد که مکنونات و چیزهای نهایی سینه‌ها بر اراده‌ها، عزم‌ها، خیال‌ها و خطورات قلبی صدق می‌کند، لیکن مکنونات حقیقی قوایی هستند که در نفوس پنهان شده و صاحبانش بر آنها اطّلاع ندارند، جز خدا کسی آن را نمی‌داند مگر کسی که از جانب خدا علم داشته باشد و امّا آنچه که از قبیل خطورات و خیالات باشد صاحبش و برای ملایکه‌ی موکّل آن آشکار است.

این جمله عطف در معنای تعلیل است، چه اختیار خیر ممکن نیست مگر از کسی که قوای نهایی را بداند، قوایی که نه برای صاحبش ظهور دارد و نه برای دیگری.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۰

وَ هُوَ اللَّهُ عطف است و مانند نتیجه برای ما قبلش می‌باشد، زیرا کسی که خلق کردن آنچه را که بخواهد و اختیار خیر برای هر مخلوق و علم جلیّات و خفیّات منحصر به او باشد الوهیّت نیز در او منحصر می‌شود.

و هم چنین استحقاق عبادت و جمیع اضافات و نسبت‌های مبدأ بودن و جمیع صفات پسندیده برای هر محمود و پسندیده‌ای در دنیا و آخرت منحصر در اوست.

چون او مبدأ همه‌ی آنهاست و فاعل هر چیز به آن چیز، سزاوارتر از قابل آنست، پس گویا که فرموده است: او خدایی است که جز او خدایی نیست.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْأُولی جز او خدایی نیست، حمد و ستایش در دار دنیا و در (دار آخرت) مراوراست.

یا در نظر اوّل که نظری در آن نیست جز به مخلوق، زیرا خالق کسی است که با صورتش در مخلوق ظاهر شود.

پس آنچه که در نظر اوّل به مخلوق نسبت داده می‌شود آن در حقیقت منسوب به خالق است و هم چنین است در نظر آخرت که هر تعیّن و ماهیّت در نظر فانی می‌شود و خالق با خالقیّت خویش در آن می‌ماند.

وَ الْآخِرَةِ وَ لَهُ الْحُکْمُ در دنیا و آخرت حکم حکم خداست.

وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ به سوی او باز می‌گردید، یا در نظر بصیرت به سوی او باز می‌گردید.

زیرا همه چیز در نظر بصیر با وجود، افعال و اوصافش به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۱

سوی خدا باز می‌گردد، بدین معنا که بصیر وجود کلّ را وجود خدا می‌داند که با صورتش ظاهر گشته، هم چنین افعال و اوصاف همه را متعلّق به او می‌داند.

آیات ۷۱- ۷۷

[سوره القصص (۲۸): آیات ۷۱ تا ۷۷] ..... ص : ۲۰۱

اشاره

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِياءٍ أَ فَلا تَسْمَعُونَ (۷۱) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهارَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۷۲) وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۷۳) وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (۷۴) وَ نَزَعْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً فَقُلْنا هاتُوا بُرْهانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۷۵)

إِنَّ قارُونَ كانَ مِنْ قَوْمِ مُوسى فَبَغى عَلَيْهِمْ وَ آتَيْناهُ مِنَ الْكُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قالَ لَهُ قَوْمُهُ لا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (۷۶) وَ ابْتَغِ فِيما آتاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيا وَ أَحْسِنْ كَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۷۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۲

ترجمه ..... ص : ۲۰۲

بگو بیاندیشید اگر خداوند شب را بر شما تا روز قیامت پاینده گرداند، چه خدایی جز خداوند برای شما روشنایی [به میان] می‌آورد، آیا نمی‌شنوید؟

بگو بیندیشید اگر خداوند روز را بر شما تا روز قیامت پاینده گرداند، چه خدایی جز خداوند برای شما شب را [به میان] می‌آورد که در آن می‌آرامید، آیا نمی‌نگرید؟.

و از رحمت او [این است که] برای شما شب و روز آفریده است تا در آن بیارامید و از فضل او روزی خویش بجویید باشد که سپاس بگزارید.

و روزی که به ایشان ندا در داده و فرماید: پس همتایان من که شما گمان می‌بردید، کجا هستند؟.

و از هر امّتی گواهی جدا کنیم و گوییم برهانتان را بیاورید، آنگاه دانند که حقّ از آن خداوند است و بر ساخته‌شان نابود گردد.

قارون از قوم موسی بود و بر آنان شورید و ما به او گنجینه‌هایی بخشیده بودیم که کلیدهای آن بر گروهی نیرومند هم سنگین می‌آمد، چنین بود که قومش به او گفتند: شادی مکن بی گمان خداوند شادی زدگان را دوست ندارد.

و در آنچه خداوند بر تو بخشیده است سرای آخرت را بجوی و [در عین حال] بهره‌ات را از دنیا هم فراموش مکن، و از آنجا که خداوند بر تو نیکی کرده است، نیکی کن، در این سرزمین فتنه و فساد مجوی که خداوند تبهکاران را دوست ندارد.

تفسیر ..... ص : ۲۰۲

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ در سوره‌ی انعام بیان این کلمه در تفسیر قول خدای تعالی: قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ گذشت.

إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَداً إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مَنْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِياءٍ اگر خدا شب را بر شما تا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۳

روز قیامت همیشگی و طولانی گرداند چه خدایی جز اللّه برای شما روز خواهد آورد.

چون مقصود از روز روشنایی است که با آن می‌بینند و زندگی می‌کنند، لذا به جای روز [نهار] ضیا و روشنایی آورد.

أ فَلا تَسْمَعُونَ آیا این مسأله را در جان نمی‌شنوید؟ چون ضیا و روشنایی خودش مطلوب و نافع است و طلب مکاسب و معایش به سبب انتفاع و بهره‌مندی از نور و ضیاست برای لفظ [ضیاء] وصف نیاورد.

همان طور که برای لفظ [لیل] وصف آورد.

قُلْ أ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ النَّهارَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِلَیْلٍ تَسْکُنُونَ فِیهِ أ فَلا تُبْصِرُونَ بگو حال بیاندیشید که اگر خدا روز را تا قیامت همیشگی قرار می‌داد، چه خدایی جز اللّه برای شما شب را به میان می‌آورد تا در آن موقع بیارامید.

آیا به این امر نمی‌نگرید؟ علّت این که در این آیه دیدن و در آیه قبل شنیدن را آورد از این رو است مناسب عنوان شب شنیدن است، نه دیدن.

لذا آنجا أ فَلا تَسْمَعُونَ آورد از باب توبیخ یا تقریر شنیدن آنان بر خلاف فقره‌ی دوّم که عنوان در آن روز است، مناسب آن دیدن است و نیز چون شنیدن اشاره به مقام تقلید و دیدن اشاره به مقام تحقیق است.

چنانچه خدای تعالی فرموده: إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۴

بصیرت قلبی موجود نمی‌شد، پس شکر نعمت‌هایی را بکنید که در اختلاف (از پی هم آمدن) شب و روز مندرج است، شکر گزار خود نعمت باشید که عبارت نعمت باشید که عبارت از شب و روز است.

وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ وَ یَوْمَ یُنادِیهِمْ فَیَقُولُ أَیْنَ شُرَکائِیَ الَّذِینَ کُنْتُمْ تَزْعُمُونَ چون مقصود از این آیه کنایه از امّت و شرک آوردن آنان بر ولایت است و اصل دین و توحید ولایت، اصل الحاد (کفر) و شرک، کفر و شرک آوردن به ولایت است ... لذا آن را با الفاظ خودش و غیر الفاظ خودش تکرار کرد.

وَ نَزَعْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ شَهِیداً و چون مقصود کنایه از امّت است این آیه را به گروههای امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله و به امامشان تفسیر کرده‌اند که آن امام از آل محمّد صلی اللّه علیه و آله است و او شاهد بر آنانست.

فَقُلْنا هاتُوا بُرْهانَکُمْ ای امّت‌هایی که بر ولایت امامتان مشرک و به آن کافر هستید برهانتان را بیاورید یعنی برهان بر شرک آوردنتان را بیاورید.

فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ پس دانستند که حقّ از آن خداست در مظاهرش یعنی کسانی که علیه کافران گواهند.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ آنچه که به دروغ و افترا یافتند همه نابود گردد، مانند امام‌های باطل‌شان و ماضی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۵

آوردن افعال مذکور برای اشاره به تحقّق و وقوع آن افعال است.

إِنَّ قارُونَ کانَ مِنْ قَوْمِ مُوسی جمله مستأنفه و جواب سؤالی است از ما قبلش از جهت کنایه بودن آن ناشی شده است، گویا که گفته شده: آیا ایمان آنان به محمّد صلی اللّه علیه و آله پس از انکار علی علیه السّلام فایده‌ای به حال آنان دارد پس خدای تعالی فرمود سرکشی و ظلم آنان نسبت به علی علیه السّلام موجب از بین رفتن ایمان‌شان و آنچه که در زمان ایمانشان عمل کرده‌اند می‌باشد، چون قارون هم از قوم موسی علیه السّلام بود.

فَبَغی عَلَیْهِمْ قارون به موسی و قومش ظلم کرد و به سبب ظلمش زمین او را فرو برد و قوم موسی بودنش نفعی به حال او نداشت.

وَ آتَیْناهُ مِنَ الْکُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِی الْقُوَّةِ لفظ (مفاتح) جمع (مفتح) با کسره به معنای مفتاح و کلید است، یا جمع (مفتح) مانند مخزن به معنای خزانه و گنج است یعنی ما به او بسی کنز (گنج فارسی) بخشیده بودیم.

که حمل کلیدهای گنج‌ها حتّی اشخاص نیرومند و قوی را خسته می‌کرد، (ناء بالحمل) بار را برداشت در حالی که سنگین بود و (ناء به الحمل) بار بر او سنگین آمد.

بِالْعُصْبَةِ با ضمّه از مردان و اسبان و پرندگان از ده تا چهل عدد است.

و بعضی گفته‌اند: ده تا پانزده است و برخی آن را چهل مرد دانسته‌اند و بعضی بین سه تا ده گفته‌اند. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۶

و بعضی گفته‌اند: به معنای جماعت است و نسبت به تعیین عدد مطلق است «۱».

إِذْ قالَ لَهُ قَوْمُهُ لا تَفْرَحْ این عبارت طرف فَبَغی عَلَیْهِمْ وَ آتَیْناهُ است.

یعنی چنین بود که حتّی قومش به او گفتند: شادی مکن (مغرور مباش) این نیز کنایه از امّت و خوشگذرانی‌های آنان است و کسانی که به آنچه که خدا داده است مغرور و خوشحالند و خلفای خدا را ردّ می‌کنند گمان می‌کنند نعمتی که خدا به آنان داده است از جهت استحقاقشان بوده بدون آن که گمان نابودی آن را داشته باشند.

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْفَرِحِینَ وَ ابْتَغِ فِیما آتاکَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ که خدا شادی زدگان را دوست ندارد.

و در آنچه که خدا داده سرای آخرت را طلب کن، بدین گونه که بر مستحقّین انفاق کن و در سایر مصارف برّ و نیکی مصرف کن.

وَ لا تَنْسَ نَصِیبَکَ بهره‌ی اخروی را فراموش نکن.

مِنَ الدُّنْیا از چیزی که خداوند در دنیا به تو داده، یا از متاع‌های دنیا مانند اموال، قوا، مدارک، سلامتی، صحّت، فراغت، جوانی و غیر اینها، بدین گونه که از همه‌ی اینها آن را بگیری که برای آخرت باید گرفته شود.

یا مقصود این است که سهم خودت را که تو در دنیا به آن

---

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۶۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۷

احتیاج داری فراموش نکن، یعنی آن طور نباشد که خداوند هر چه به تو بخشیده است همه را انفاق کنی.

که بنابر معنای اوّل تأکید خدای تعالی وَ ابْتَغِ ... می‌شود و بنابر معنای دوّم تأسیس است و امر به حدّ وسط بین اسراف و امساک است.

وَ أَحْسِنْ به بندگان یا در اعمال خویش نیکی کن، یا به شکرانه نعمت، احسان و نیکی کن و در چیزی صرف کن که برای آن خلق شده است یا مقصود این است که خوب باش.

کَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ چنانچه خداوند به تو احسان کرده و نعمتش را فراوان کرده است.

وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ و در زمین فتنه و فساد مکن. که خدا تبهکاران را دوست ندارد.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: فساد ظاهر ناشی از فساد باطن است و هر کس باطن خویش را اصلاح نماید خداوند ظاهر و آشکار او را اصلاح خواهد کرد، هر کس در سرّ و خفا خیانت کند خداوند ستر و پوشش او را در ظاهر و آشکار از بین می‌برد. و بزرگترین فسادها آن است که بنده به غفلت از خدا راضی باشد، این فساد از طول آرزو، حرص، آز و تکبّر پدید می‌آید، چنانچه خدای تعالی در داستان قارون در قول خدای تعالی: وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ خبر داده است «۱».

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۱۰۳ و مصباح الشّریعة ص ۱۰۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۸

و خصلت‌های مذکور از ساخته‌های قارون و اعتقادات او بود، که همه ناشی از حبّ دنیا و جمع آن، پیروی نفس و هوای آن و بر پا

داشتن شهوت‌های نفس و دوست داشتن حمد و ستایش و موافقت شیطان و پیروی از گامهای آن می‌باشد.

و همه‌ی اینها در غفلت از خدا و فراموش کردن منّت و نعمت او جمع شده است.

مقصود از نقل این خبر تنبیه خود و جمیع برادرانم می‌باشد، که برای ما کم اتّفاق می‌افتد که از غفلت جدا شویم و آن اصل هر فساد و منبع هر شرّ است خداوند ما و جمیع مؤمنین را موفق به ذکر خدا نماید و در عدم غفلت از خدا موفّق بدارد.

قالَ قارون از قبول گفته‌ی قومش استنکاف نمود و با خودپسندی گفت:

إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي این چیزهایی که خداوند به من داده طبق علم و کمالی است که نزد من و مخصوص خودم می‌باشد، پس چرا خوشحال نباشم و من بر کسی که این کمال را ندارد بذل و بخشش می‌کنم.

یا معنای آیه این است: این چیزها به من داده شده در حالی که من مشتمل بر علم از ناحیه‌ی خود و مخصوص به خود می‌باشم و آن علم به وجوه مکاسب و تحصیل سودهاست، یا در حالی که من مشتمل بر علم مخصوص هستم که آن علم کیمیاست چنانچه بعضی گفته‌اند.

و برخی گفته‌اند: موسی علیه السّلام به قارون مقداری از علم کیمیا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۰۹

آموخت و به فرزندش و یوشع علیه السّلام نیز مقداری آموخت، پس قارون آن دو را فریب داد و هر چه که موسی علیه السّلام به آن دو یاد داده بود از آنان آموخت.

أَ وَ لَمْ يَعْلَمْ کنایه از امّت و خوشگذرانی آنان و اعتمادشان بر حیات دنیا و متاع آن است، یعنی آیا قارون نمی‌داند که حیات و وجودش در اختیار او نیست تا چه رسد به اعراض دنیوی که هیچ نسبتی بین او و آنان نیست؟! مگر محض اعتبار که عرف یا شرع آن را اعتبار می‌کنند.

أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعاً آیا نمی‌داند که خداوند قبل از او کسانی را هلاک کرده است که دارای قوّت و قدرت بیشتری بوده و بیشتر از او مال و اولاد و قوا و خدم و حشم جمع می‌کرده‌اند.

وَ لا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ و لکن مجرمین از گناهانشان یعنی وقتی خداوند بخواهد بنده‌ای به سبب سوء استحقاقش گناه بکند او را کور می‌کند و زشتی گناه و سوء عاقبتش را نمی‌بیند، پس او را در گناه واقع می‌سازد، پس از سبب گناهش سؤال نمی‌شود.

زیرا خداوند گناه را به علت سوء استحقاق خود او واقع ساخته است و این سوء استعداد را خود شخص نمی‌داند.

یا معنای آیه این است که از گناهان مجرمین سؤال نمی‌شود تا از گناهان عذر آورند و مانند خدای تعالی: فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ یا معنای آیه این است که مجرمین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۰

گذشته نسبت به گناهان حاضرین مورد سؤال قرار نمی‌گیرند، چنانچه بعضی گفته‌اند.

چون اعراض دنیوی برای صاحبان نفوس و هواهای نفوس موجب استکبار و خودپسندی و تحقیر بندگان است لذا قارون که مبتلا به هواهای نفس بود خود پسند شد و بر دیگران تکبّر ورزید.

فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ بعضی گفته‌اند: سوار بر استری دو رنگ و تیزرو شده بود که بر آن گیسوان بود و زینی از طلا داشت و با قارون چهار هزار نفر بر همین منوال و بر همین شکل بودند.

قالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا يا لَيْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِيَ قارُونُ آنان که حیات دنیا را می‌خواستند گفتند: ای کاش به ما هم مثل قارون داده می‌شد، چنانچه این درخواست عادت اهل دنیا در هر زمان است.

إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ می‌گفتند: قارون دارای حظّ بزرگی است، چون آنچه که قارون داشت در نظر آنان از بزرگترین نعمت‌ها بود،

چه غفلت داشتند از این که این نعمت‌ها زوال و عقاب به دنبال دارد و موجب محروم شدن از چیزی است که خداوند برای بندگانش در آخرت مهیّا کرده است.

وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ و آنان که علم به دنیا و اعراض و آفات آن و علم به آخرت و عقاب و ثواب و درجات آن داده شده گفتند: وَيْلَكُمْ ثَوابُ اللَّهِ وای بر شما ثواب خدا در دنیا به این است که با مناجات کردن با خدا لذّت حاصل شود، از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۱

مشغول شدن به خستگی‌های دنیا و حرص و آرزوهای آن فراغت حاصل گردد و ثواب خدا در آخرت به چیزهایی است که برای بندگانش مهیّا کرده است.

خَيْرٌ ثواب خدا در دنیا و آخرت بهتر است از زینت دنیا که بر قارون می‌بینید، چه زینت دنیا در معرض زوال است و صاحب آن محلّ آفات و بلاها و ناخوشایندها و غم‌هاست.

لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً و بهتر بودن ثواب خدا برای کسی است که ایمان بیاورد به وسیله‌ی توبه و بیعت به دست خلفای الهی به صورت ایمان عامّ، یا ایمان خاصّ با بیعت خاصّ ولوی که منجر به عمل صالح گردد.

وَ لا يُلَقَّاها این موعظه، یا این کلمه را تلقّی نمی‌کنند إِلَّا الصَّابِرُونَ مگر صبر کنندگان از دنیا و آرزوهایش، که گرفتار دنیا و آرزوهایش نسبت به نصایح و مواعظ اخروی گوشش کر می‌شود.

فَخَسَفْنا به سبب بدی عمل او و بدی خودپسندی خودش و خانه‌اش را به زمین فرو بردم.

بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ.

روایت شده که موسی علیه السّلام با برادرش هارون و فرزندانش با قارون مباهله کرد و در نتیجه قارون و خانواده و مال او و کسانی از قومش که او را یاری کردند، همه را زمین فرو برد «۱».

و بعضی گفته‌اند: قارون زن زناکاری از بنی اسرائیل را فرا

---

۱. تفسیر البیضاوی ج ۲ ص ۲۰۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۲

خواند و به او گفت: من دو هزار (سکّه) به تو می‌دهم به شرط این که فردا هر وقت بنی اسرائیل نزد من جمع شدند بیایی و بگویی موسی با من رابطه داشته است.

و به آن زن دو کیسه پول داد که مهرش روی پولها بود، وقتی آن زن به خانه‌اش برگشت پشیمان شد و گفت: دیگر کاری نمانده جز آن که بر نبیّ خدا افترا ببندم؟! پس صبح که شد آمد و دو کیسه پول را هم با خودش آورد و در میان بنی اسرائیل ایستاد و آنچه را که قارون به او گفته بود به مردم گفت.

و گفت: پناه به خدا می‌برم از این که به نبیّ خدا افترا بندم، این درهم‌های قارون است که مهر خودش روی آنهاست، پس موسی علیه السّلام غضبناک شد و بر او نفرین کرد، پس قارون و خانه‌اش را زمین فرو برد.

بعضی گفته‌اند: قارون از کسانی بود که موسی علیه السّلام او را دوست می‌داشت، قارون با قوم در صحرای تیه تورات می‌خواند، صدای قارون بهتر از دیگران بود، چون گم شدن در صحرا بر قوم طولانی شد و داخل در توبه و گریه شدند قارون از دخول در توبه با آنان خودداری کرد.

پس موسی علیه السّلام نزد او آمد و گفت: ای قارون قوم تو در حال توبه هستند و تو در اینجا نشسته‌ای؟! با آنان داخل توبه شو و گر نه بر تو عذاب نازل می‌شود.

ولی قارون اهمیّت نداد و سخنان موسی علیه السّلام را سبک شمرد، موسی علیه السّلام از نزد او ناراحت و اندوهناک خارج شد، در آستانه‌ی قصر او نشست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۳

قارون دستور داد بر سر او خاکستر مخلوط با آب بریزند و چنین کردن، پس موسی علیه السّلام به شدت غضبناک شد و در شانه‌ی موسی علیه السّلام موهایی بود که هر وقت غضبناک می‌شد آن موها از لباسش بیرون می‌زد و قطرات خون از آن بیرون می‌آمد.

پس موسی علیه السّلام گفت: پروردگارا اگر به خاطر من غضب نکنی من نبیّ تو نیستم، پس خدای تعالی به او وحی کرد به زمین امر کردم از تو اطاعت کند، پس هر چه که می‌خواهی به زمین امر کن و قارون قبلا دستور داده بود که در قصر بسته شود.

پس موسی علیه السّلام آمد و اشاره به درها کرد و درها باز شد و موسی علیه السّلام بر قارون وارد شد، وقتی قارون به موسی علیه السّلام نگاه کرد فهمید که او عذاب آورده، پس گفت: ای موسی از تو درخواست می‌کنم به قرابت و خویشاوندی که بین من و توست.

موسی علیه السّلام به او گفت: ای پسر لاوی زیادتر حرف نزن، ای زمین او را با قصر و خزاین فرو ببر، این سخنانی بود که موسی علیه السّلام به قارون گفت روزی که خدای تعالی قارون را هلاک کرد.

ولی خدای تعالی موسی علیه السّلام را به خاطر سخنانی که به قارون گفته بود سرزنش کرد، وقتی موسی علیه السّلام دانست که خدای تعالی او را به خاطر کاری که کرده (حرفی که زده) سرزنش می‌کند گفت:

پروردگارا قارون مرا به غیر تو قسم داد و فرا خواند و اگر به تو قسم می‌داد اجابت می‌کردم، پس خدای تعالی فرمود: ای فرزند لاوی زیادتر حرف نزن.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۴

موسی علیه السّلام گفت: اگر می‌دانستم که رضای تو در این بود که من این عمل را انجام ندهم انجام نمی‌دادم و خواهش قارون را اجابت می‌کردم.

پس خدای تعالی فرمود: به عزّت و جلال و وجود و مجد و عظمت و به علوّ و بلندی مقامم قسم اگر قارون همان طور که از تو خواهش کرد و دعا نمود از من خواهش می‌کرد اجابتش می‌کردم، لیکن وقتی او از درخواست و خواهش نمود امر او را به تو واگذار نمودم «۱».

از امام باقر علیه السّلام آمده است: وقتی قوم یونس او را آزار دادند ... تا آنجا که فرمود: خودش را به دریا انداخت و ماهی او را فرو برد، دریاهای هفت گانه را طواف نمود تا به دریای جوشان و خروشان رسید که در آنجا قارون معذّب بود، پس قارون در آنجا صدایی شنید و علّت صدا را از ملایکه پرسید.

ملایکه به او خبر داد که او یونس علیه السّلام است و خداوند او را در شکم ماهی زندانی کرده است، قارون گفت آیا اجازه می‌دهی من با او سخن بگویم؟ ملایکه اجازه داد، پس قارون از یونس علیه السّلام حال موسی علیه السّلام را پرسید که یونس علیه السّلام خبر داد موسی علیه السّلام فوت کرد سپس از هارون پرسید یونس علیه السّلام گفت: او هم مرده است، قارون گریه کرد و

---

۱. تفسیر الصّافی ج ۴ ص ۱۰۵- ۱۰۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۵

بی تابی شدیدی نمود و از خواهر هارون کلثوم که نامزدش بود سؤال کرد.

یونس علیه السّلام به او خبر داد که او هم مرده است، قارون گریه کرد و بی تابی شدیدی نمود، امام باقر فرمود: خداوند به ملایکه

موكّل او وحى كرد كه عذاب را بقيّه ايّام دنيا از او بردارد، زيرا قارون بر فاميل و خويشان رقيق القلب بود و همين رقّت موجب نجات او شد.

فَما كانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ نه گروهى داشت كه او را يارى كنند و از عذاب خدا برهانند و از جانب خدا نيز هيچ يارى نشد.

پس اى امّت محمّد صلى اللّه عليه و آله از ظلم و تجاوز بر كسى كه خداوند او را براى بندگان امام نصب كرده بپرهيزيد، از استكبار و تكبّر و فخر فروشى به وسيله مال و جاهى كه خداوند آن را به شما داده است بر حذر باشيد، از فخر فروختن به زينت و لباس فاخر بر حذر باشيد.

و در خبرى آمده است: نهى شده است كه مرد در راه رفتن تكبّر نمايد، هر كس لباس بپوشد و در آن لباس تكبّر ورزد خداوند او را به قعر جهنّم فرو مى‌برد و همنشين قارون مى‌شود، زيرا او اوّل كسى است كه تكبّر كرد و خداوند او و خانه‌اش را به زمين فرو برد.

وَ أَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ آنان كه ديروز آرزو مى‌كردند مانند قارون باشند بعد از عذاب و فرو رفتن قارون به زمين مى‌گويند: اى واى كه عجب است، گويا كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۶

بايد خدا روزى را گسترش دهد و زياد كند.

و لفظ (وى) كلمه‌ى تعجّب است، مانند (ويك) و نيز به معناى ويل و واى استعمال مى‌شود، بر كانَ داخل مى‌شود به صورت مخفّف و مشدّد.

پس در اين آيه محتمل است لفظ (ويكأن) مركب از (وى) و (كأن) و ممكن است مركّب از (ويك) و (/ ان) به معناى تعجّب باشد و ممكن است مركّب از (وى) و (كاف خطاب) و (ان) يا مركّب باشد از (ويك) مخفّف (ويلك) و (ان) و اگر لفظ (ان) منفصل و جدا باشد بايد قبل از آن مانند (اعلم) در تقدير گرفت تا عامل (ان) باشد.

اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ وسعت دادن روزى و تقدير آن به مشيّت و خواست بندگان نيست چنانچه قارون مى‌گفت، نيز از باب خوارى يا كرامت از جانب خدا هم نيست.

لَوْ لا- أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا اگر نبود منّت خدا بر ما، ما را نيز زمين فرو مى‌برد ولى خدا منّت بر ما گذاشت و به ما، مانند قارون مال دنيا عطا نكرد چنانچه ما آن را آرزو مى‌كرديم.

لَخَسَفَ بِنا وَيْكَأَنَّهُ لا يُفْلِحُ الْكافِرُونَ كافرين مانند قارون رستگار نمى‌شوند.

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ جواب سؤالى است كه از جمله‌ى سابق ناشى مى‌شود، گويا كه گفته شده: چه كسى از عذاب نجات پيدا مى‌كند و چه كسى داخل بهشت مى‌شود؟

پس فرمود: آن دار آخرت است نَجْعَلُها مقر و جايگاه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۷

كسانى قرار مى‌دهيم كه لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ طالب علوّ در زمين نباشند، چون كسى كه در زمين علوّ و برترى جويد، منازع و معارض من است و منازع من به خانه‌ى من داخل نمى‌شود.

وَ لا فَساداً و طالب فساد نباشد كه شخص مفسد، بندگان و خلق مرا اذيت مى‌كند.

وَ الْعاقِبَةُ عاقبت و سر انجام نيك لِلْمُتَّقِينَ از آن پرهيزكاران است.

يعنى كسانى كه نسبت به علوّ و فساد متّقى باشد، يا كسى كه عادتش تقوى و پرهيز كردن از جميع چيزهايى است كه بايد از آنها

پرهيز شود.

مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها جواب سؤال ديگرى است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال كسى كه عمل خوب انجام دهد ولى از متّقين نباشد؟

و چگونه است حال كسى كه عمل بد انجام دهد ولى نسبت به علوّ و فساد پرهيزكار باشد؟ كه مى‌فرمايد: هر كه نيكى ورزد خير آن به خود او برمى‌گردد.

وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ و كسى كه عمل بد انجام دهد جزاى او خود عمل بد اوست بنا بر تجسّم اعمال، يا جزاى عمل او به او داده مى‌شود.

آيات ۷۸- ۸۸

[سوره القصص (۲۸): آيات ۷۸ تا ۸۸] ..... ص : ۲۱۷

اشاره

قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي أَ وَ لَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَ أَكْثَرُ جَمْعاً وَ لا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (۷۸) فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا يا لَيْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِيَ قارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۷۹) وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ لا يُلَقَّاها إِلَّا الصَّابِرُونَ (۸۰) فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ فَما كانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ (۸۱) وَ أَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا لَخَسَفَ بِنا وَيْكَأَنَّهُ لا يُفْلِحُ الْكافِرُونَ (۸۲)

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُها لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَ لا فَساداً وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (۸۳) مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۸۴) إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدى وَ مَنْ هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۸۵) وَ ما كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقى إِلَيْكَ الْكِتابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلا تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكافِرِينَ (۸۶) وَ لا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آياتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَ ادْعُ إِلى رَبِّكَ وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۸۷)

وَ لا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۸)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۱۹

ترجمه ..... ص : ۲۱۹

گفت: همانا به خاطر علمى كه دارم اينها را به من داده‌اند، آيا نمى‌دانست كه خداوند پيش از او از ميان نسلها [يى كه بودند] كسانى را كه از او نيرومندتر و مال اندوزتر بودند، نابود كرده است، گناهكاران را از گناهشان نپرسند.

آنگاه [قارون] با تجمّلش در ميان قومش آشكار شد، و كسانى كه خواهان زندگانى دنيا بودند گفتند: اى كاش ما نيز مانند آنچه به قارون داده شده است داشتيم، چرا كه او داراى بهره [و مال منال] كلانى است.

و دانش يافتگان گفتند: واى بر شما، ثواب الهى براى كسى كه ايمان آورد و نيكوكارى كند بهتر است، جز شكيبايان آن را فرا نگيرند.

آنگاه او و خانه‌اش را به زمين فرو برديم، كس و كارى نداشت كه در برابر خداوند ياريش دهند و از نصرت يافتگان نبود.

و بامدادان كسانى كه ديروز مقام او را آرزو مى‌كردند و مى‌گفتند: وه كه خداوند روزى را بر هر كسى از بندگانش كه بخواهد

گشاده می‌دارد و [بر هر کس که بخواهد] تنگ می گیرد، اگر خداوند بر ما منّت ننهاده [و نعمت نداده] بود، ما را نیز فرو می‌برد، وه که کافران رستگار نمی‌شوند.

این سرای آخرت را برای کسانی که در روی زمین نمی‌خواهند سرکشی و تبهکاری کنند، مقرّر داشته‌ایم، سر انجام نیک از آن پرهیزگاران است.

هر کس که نیکی پیش آرد، او را [پاداشی] بهتر از آن است، و هر کس بدی پیش آورد، بداند که کسانی که کارهای ناروا انجام می‌دهند جز همانند آنچه کرده‌اند کیفر نیابند.

بی گمان کسی که [احکام] قرآن را بر تو واجب کرد، باز گرداننده‌ی تو به بازگشتگاه [تو] است، بگو پروردگارم بهتر می‌داند که چه کسی هدایت پیش آورده است، چه کسی در گمراهی آشکار است؟

و امید نداشتی که کتاب آسمانی بر تو فرود آید، [این نبود] مگر رحمتی از جانب پروردگارت، پس پشتیبان کافران مباش.

و تو را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۰

از آیات الهی پس از آن که بر تو نازل گردیده است باز ندارند، و به سوی پروردگارت بخوان و از مشرکان مباش.

و در جنب خداوند خدایی دیگر مخوان، خدایی جز او نیست، همه چیز فناپذیر است، مگر ذات او، حکم او راست و به سوی او بازگردانده می‌شوید.

تفسیر ..... ص : ۲۲۰

إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیْکَ الْقُرْآنَ کسی که قرآن را بر تو معین یا واجب کرد یا عمل به آنچه را که در قران است از اعمال و اخلاق بر تو سنّت نمود.

لَرادُّکَ إِلی مَعادٍ تو را به مکّه باز می گرداند، چه معاد عبارت از محلّی است که قبلا در آنجا بوده‌ای و سپس از آنجا خارج شده‌ای و می‌خواهی دوباره به آنجا برگردی.

بدان که قرآن نام مقام جمع است، چون مصدر کتاب محمّد صلی اللّه علیه و آله مقام جمع است که عبارت از مقام مشیّت است و آن مقام جمع مطلق و برزخ بین وجوب و امکان و محلّ جمع دو دریای وجوب و امکان است خدای تعالی آن را قرآن نامید.

و فرض قرآن بر محمّد صلی اللّه علیه و آله عبارت است از رساندن او به آن مقام که احدی از انبیا علیهم السّلام به آن مقام نرسیده است، چون مبدأ نزول محمّد صلی اللّه علیه و آله این مقام است بر این مقام صدق می کند که آن معاد محمّد صلی اللّه علیه و آله است، چون محمّد صلی اللّه علیه و آله محیط به همه است، او دارای مقامی در دنیا، مقامی در نفوس بندگان است پس وقتی از دنیا خارج می‌شود صحیح است آنگاه که به دنیا برمی گردد گفته شود دنیا معاد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۱

محمّد صلی اللّه علیه و آله است.

و هم چنین نفوس بندگان معاد اوست.

پس صحیح است آیه تفسیر شود بر این که کسی که عمل به قرآن را بر تو واجب کرده تو را به مکّه باز می گرداند، صحیح است تفسیر شود بر این که کسی که تعیین کرده و مقام جمع را بر تو اثبات نموده تو را به آن مقام یا به دنیا یا به نفوس بندگان هنگام احتضار یا هنگام حسابشان برمی گرداند.

چنانچه در اخبار و اقوال به این معانی اشاره شده است و از امام سجّاد علیه السّلام آمده است که فرمود: نبیّ شما صلی اللّه علیه و

آله و امیر المؤمنین علیه السّلام به سوی شما باز می گردند «۱».

قُلْ رَبِّی أَعْلَمُ مَنْ جاءَ بِالْهُدی بگو پروردگارم بهتر می‌داند که چه کسی هدایت پیش آورده است چیزی که با آن به بهشت و نعمتهای آن راه یافته می‌شود، یا کارهای نیک و اعمال حسنه که با آنها به خدا و قرب او راه یافته می‌شود.

یا مقصود کسی است که با وصف اهتدای به دین و راه یافتن به آن آمده است.

و این آیه جواب ادّعایی است که ذکر می‌شد، چه کفّار بیشتر اوقات محمّد صلی اللّه علیه و آله را به گمراهی نسبت می‌دادند، یا جواب سؤالی است که از قول خدا: مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها ... تا آخر ناشی شده است، گویا که گفته شده: چه کسی کار نیک می کند؟ و چه

---

۱. الصّافی ج ۴ ص ۱۰۷ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۴۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۲

کسی کار بد می کند؟

وَ مَنْ هُوَ فِی ضَلالٍ مُبِينٍ اختلاف بین دو فقره‌ی آیه برای ایهام و اشاره به این مطلب است که ضالّ و گمراه در جهنّم نفسش ایستاده است، ولی هدایت یافته از دار شرکش به سوی پروردگارش هجرت کننده است.

وَ ما كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقى إِلَيْكَ الْكِتابُ این جمله عطف به اعتبار معناست، چه مقصود از قول خدا: قُلْ رَبِّی أَعْلَمُ تا آخر دلداری رسول خدا است.

گویا که گفته است: تو بر هدایت هستی و امید نداشتی که کتاب یعنی نبوّت و قرآن بر تو القا شود.

إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لفظ رَحْمَةً استثنای مفرّغ در موضوع تعلیل یا منصوب بنزع است که در اصل «الا برحمة من ربک» بوده است، یا استثنای منقطع است و معنای آن این است: به تو کتاب داده شده به جهت رحمت از جانب پروردگارت.

فَلا تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكافِرِينَ پس تو پشتیبان کافران مباش، چون کتاب نعمت است و نبوّت نعمت بزرگی است.

پس آن دو را در مسیر دشمنان نعمت دهنده به کار نگیر این آیه و ما بعدش خطاب به محمّد صلی اللّه علیه و آله است از باب به تو می گویم تا همسایه بشنود.

وَ لا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آياتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ پس از آن که آیات بر تو نازل شد، کفّار تو را از آیات خدا باز ندارند، یعنی از آیات تکوینی و احکام رسالت و غرایب آخرت باز ندارند تا به آنها عمل نکرده و به کلی فراموش نمایی و از آیات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۳

تدوینی بازت ندارند که به آنها عمل نکرده ترک گویی.

وَ ادْعُ إِلى رَبِّكَ پس با قول و گفتار مردم را به سوی پروردگارت بخوان و آیات را متذکّر باش و یاد آورد و با افعال، اخلاق، احوال و پروردگارت را بخوان یعنی به آیات عمل کن.

یا معنای آیه این است که کافران تو را از تبلیغ آیات خدا که در باره‌ی علی علیه السّلام نازل شده باز ندارند و به سوی علی علیه السّلام مردم را دعوت کن.

وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ و از مشرکین به ولایت علی علیه السّلام مباش (یعنی ای مردم شما نباشید).

وَ لا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ و با خدا اله دیگری از بت‌ها، ستارگان و هواها نخوان، یا با علی علیه السّلام در ولایتش ولیّ دیگری نخوان و این جمله تأکید قول خدای تعالی: وَ لا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ است.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ تعلیل دو نهی سابق است زیرا جز او خدایی نیست.

كُلَّ شَيْءٍ هالِكَ تعليل قول خداى تعالى: لا إِلهَ إِلَّا هُوَ است، زيرا هر چيزى نابود شونده است.

إِلَّا وَجْهَهُ جز وجه خدا يا وجه آن شيء، اگر رجوع ضمير به خدا باشد جايز است كه مقصود وجه خدا باشد كه با آن توجّه به اشيا پيدا مى‌شود و جايز است مقصود وجه شيء باشد كه با آن توجّه به خدا مى‌شود، يعنى هر چيزى هالك و فانى است جز وجه آن شيء كه با آن توجه به خدا حاصل مى‌شود، پس اضافه‌ى وجه به خدا با كوچكترين مناسبت است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۴

بدان كه وجه اسم آن چيزى است كه با آن توجّه حاصل مى‌شود و اختصاصى به صورت و وجه بدن انسان ندارد و بدان كه در هر چيزى لطيفه‌ى غيبى الهى است كه آن مقوّم آن چيز است و نگهدارنده و مشخّص كننده‌ى آن و آن فاعليّت خداى تعالى و قضا و علم اوست.

و آن لطيفه است كه او را حفظ و تربيت مى‌كند، او را به كمال مخصوص خود مى‌رساند اگر مانعى از آن منع نكند.

و در شعر فارسى به اين لطيفه اشاره كرده است آنجا كه گفته:

يكى ميل است با هر ذرّه رقّاص كشاند ذرّه را تا مقصد خاص

دواند گلخنى را با بگلخن رساند گلشنى را با بگلشن

گلشن راز و ديگرى نيز به همين معناى اشاره كرده است آنجا كه گفته:

گر ز چاهى عكس ماهى وانمود سر بچه در كرد و آن را مى‌ستود

در حقيقت مادح ماه است او گر چه جهل او بعكس كرد رو

مدح او مه راست نى آن عكس را كفر شد آن چون غلط شد ماجرا

مثنوى مولوى و اين لطيفه چيزى است كه به وسيله‌ى آن اشيا به غايات و كمالات مخصوص خودشان توجّه پيدا مى‌كنند و به وسيله‌ى آن

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۵

انسان به آخرت و به خداى تعالى و به جانشينان او توجّه مى‌كند، با آن خداى تعالى به اشيا و به انسان توجّه مى‌كند.

پس آن لطيفه به وجهى وجه اشيا و به وجهى وجه خداست، چون آن لطيفه ولايت تكوينى نام دارد كه از آن به ريسمان از جانب خدا تعبير مى‌شود و آن چيزى است كه توجّه تكوينى اشيا به وسيله‌ى آن صورت مى‌گيرد و از سوى ديگر براى انسان توجّه ديگرى است كه آن توجّه تكليفى است و آن توجه تكليفى جز با ولايت تكليفى محقّق نمى‌شود كه از آن به ريسمان از جانب مردم تعبير مى‌شود.

زيرا آن حاصل نمى‌شود مگر به توسّط مظاهر بشرى با بيعت خاصّ ولوى، با آن ايمان داخل در قلب مى‌شود و نسبت ابوّت و بنوّت و پدرى و فرزندى بين مظهرها و بيعت كنندگانش حاصل مى‌گردد ...

لذا روى اين جهات صحيح مى‌شود تفسير وجه در آيه به دين، يعنى ولايت تكليفى، يا آن كه با ولايت تكليفى و با انبيا و اوليا و با هر كسى كه مطيع خدا و رسولش باشد حاصل شود.

و در اخبار زياد وجه اللّه به انبيا و ائمّه عليهم السّلام و به دين خدا و به كسى كه خدا و رسولش را مطيع و فرمانبر است تفسير شده است.

حال كه اين مطلب را دانستى بدان كه حدود و تعيّنات اعتباريّات محض است، وجود حقيقى ندارد و وجود و بقا فقط مخصوص آن لطيفه است.

و لذا گفته شده: اعيان ثابت هرگز بويى از وجود نبرده‌اند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۶

آنها باقی هستند بر همان حالتی که بر آن حالت هستند و حالت آنها این است که از ذاتشان وجودی ندارند و وجود بالذّات تنها برای آنها لطیفه است، اعیان ثابت بالعرض موجود هستند.

پس آن اشیا متکثّر جدای از هم عین همان حدود است که وجود ندارند و از ابد تا ازل هالک و غیر موجودند و آن لطیفه از ابد تا ازل موجود است.

پس آنچه که از هر چیز باقی می‌ماند همان لطیفه است، هلاک شونده و نابود شونده همه‌ی ما سوای آن لطیفه است از حدود و اعتبارات.

لَهُ الْحُكْمُ حکم از آن خداست نه غیر خدا، چون غیر خدا هالک و فانی است.

وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ به سوی خدا باز می گردید، نه به غیر خدا، دو ضمیر مجرور لَهُ و إِلَيْهِ صحیح است که به وَجْهَهُ برگردند، صحیح است که به خدا برگردند، زیرا که آن لطیفه تنها حاکم در اشیا و بر اشیا است، وجود هر چیزی بعد از ملاحظه‌ی فنای جمیع حدودش به آن لطیفه برمی گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۷

سوره عنکبوت ..... ص : ۲۲۷

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، برخی همه‌ی آن را مدنی دانسته‌اند، بعضی هم گفته‌اند: جز ده آیه از اوّل «۱» سوره همه‌ی آن مکّی است.

آیات ۱- ۷

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۲۲۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ (۲) وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ (۳) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ أَنْ يَسْبِقُونا ساءَ ما يَحْكُمُونَ (۴)

مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۵) وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ (۶) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ (۷)

ترجمه ..... ص : ۲۲۷

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

الم (الف. لام. میم).

آیا مردم گمان می‌برند که رهایشان کنند [همین] که [به زبان] بگویند ایمان آورده‌ایم و ایشان را نمی‌آزمایند؟

و

---

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۷۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۸

به راستی پیشینیان آنان را آزموده‌ایم، و بی شک خداوند راستگویان و دروغگویان را نیک می‌شناسد

آیا کسانی که کارهای ناروا انجام می‌دهند گمان می‌برند که بر ما پیشی می گیرند، چه بد است داوریشان.

هر کس که به لقای الهی امید داشته باشد [بداند که] اجل مقرّر الهی فرا رسنده است و او شنوای داناست.

و هر کس [در راه حق] بکوشد، به سود خویش کوشیده است، بی گمان خداوند از جهانیان بی نیاز است.

و کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند سیّئاتشان را از ایشان می‌زداییم و به بهتر از آنچه کرده‌اند پاداششان دهیم.

تفسیر ..... ص : ۲۲۸

الم در اوّل سوره‌ی بقره تفصیل کامل همه‌ی فواتح سوره‌ها گذشت أ حَسِبَ النَّاسُ آیا مردم می‌پندارند؟! استفهام انکاری توبیخی است.

أَنْ یُتْرَکُوا که رهایشان کنند؟! این جمله جانشین دو مفعول [حسب] است.

أَنْ یَقُولُوا برای این که بگویند، یا به این که بگویند، یا در این که بگویند، بدل از [ان یترکوا] است (به صورت بدل اشتمال).

آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ ایمان آورده‌ایم و (گمان کرده‌اند که اگر چنین گفتند) آزموده نخواهند شد (یا بدون آزمایش این حرف پذیرفته است، حال اینکه آزموده می‌شوند) تا لطیفه‌ی ایمان‌شان ظاهر شده و حقیقت ولایت آنان خالص گردد.

و چنین گمانی محقّق نمی‌شود (نباید چنین گمانی را بکنند)، بلکه شایسته است کسی که با قبول رسالت یا ولایت ایمان آورده خود را برای امتحان آماده کند، مانند مریضی که بدنش را به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۲۹

حجامتگر می‌سپارد تا برای حجامت و عمل جرّاحی اقدام کند و این امتحان گاهی با تکالیف بدنی و مالی است و گاهی با مصیبت‌ها در انفس و اموال و گاهی با اذیّت و آزار مردم، مانند ناسزا گفتن، کتک، تبعید و قتل.

وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ و ما البتّه کسانی را هم که پیش از آنان بودند مورد امتحان و آزمایش قرار دادیم، کسانی که مدّعی ایمان عامّ با بیعت نبوی یا مدّعی ایمان خاصّ با بیعت خاصّ ولوی بودند.

این جمله حالیّه است، لام لام قسم است.

فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا تا بدان سبب آنان را امتحان کردیم تا خداوند بداند راستگویان و دروغگویان را، لفظ [فاء] سببیّه است.

البتّه علم در اینجا به معنای عرفان و شناخت است و متعدّی به یک مفعول شده است یا مفعول دوّم محذوف است و تقدیر آن چنین است: (و لیعلمن الله الذین صدقوا صادقین) یا (متمیزین من غیرهم).

وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ و دروغگویان را باز شناسد و وَ لَیَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِینَ خوانده شده و در هر دو با ضمّه‌ی یاء و کسره‌ی لام از (اعلم) به معنای او را دارای علامت قرار داده خوانده شده، یا از علم به معنای عرفان، یا از [علم] است که متعدّی بر دو مفعول است.

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ أَنْ یَسْبِقُونا آیا کسانی که کارهای ناروا انجام می‌دهند گمان کرده‌اند که بر ما پیشی می گیرند؟!

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۰

آیه‌ی اوّل جهت دلداری مؤمنین و این آیه برای ترسانیدن بدکاران است.

ساءَ ما يَحْكُمُونَ چه بد داورى مى‌كنند؟! مَنْ كانَ يَرْجُوا لِقاءَ اللَّهِ هر كس كه به لقاى خدا رغبت كرده و طالب آن باشد يا از آن ترسد و فرار كند.

(چون لفظ (رجاء) گاهى به معناى ترس استعمال مى‌شود، پس تهديد و ترغيب مى‌شود).

فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ اجل خدا حتما خواهد آمد، پس رغبت كننده بر رغبت خويش تثبيت مى‌شود و كسى كه مى‌ترسد از چيزى كه موجب ترس اوست خود دارى مى‌كند.

وَ هُوَ السَّمِيعُ و او گفتارهاى قال و حال شما را شنواست.

الْعَلِيمُ و به جميع اعمال و نيّتهاى شما آگاه و داناست، پس بدكار و بزهكار بر حذر باشد، نيكوكار و محسن، شوق و رغبت پيدا كند.

و اين جمله جواب سؤال مقدّرى است كه گويا گفته شده: آيا لقاى خدا واقع مى‌شود؟ و اين گونه پاسخ داده باشد.

وَ مَنْ جاهَدَ فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ جمله حاليّه يا معطوفه است و اين جمله براى استدراك توهّمى است كه از ترغيب و تشويق خداى تعالى به عمل و ترساندن او از معصيت پديد مى‌آيد زيرا اين توهّم پيش مى‌آيد كه خداوند از اطاعت نفع و بهره مى‌برد و از معصيت متضرّر مى‌گردد پس فرمود: چنين نيست، هر كس كوشش كند براى خودش كوشش مى‌كند.

إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ خداوند بى نياز از عالميان است، از طاعت آنان بهرمند نمى‌شود و از معصيت‌شان متضرّر نمى‌گردد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۱

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ عطف بر مَنْ جاهَدَ ...

تا آخر است به نحو عطف تفصيل بر اجمال و رفع توهّمى است كه از قول خدا: فَإِنَّما يُجاهِدُ لِنَفْسِهِ ناشى مى‌شود، گويا اين توهّم پيش مى‌آيد كه اگر كوشش كننده فايده‌اى كوشش خود را مى‌برد و از جانب خدا هيچ التفات و فعلى نسبت به او صورت نمى‌گيرد، پس خدا براى او چه مى‌كند؟

خداى تعالى مى‌فرمايد: هر كس مجاهده و كوشش كند و ايمان بياورد و عمل صالح انجام دهد ما سيّئات و گناهان آنان را زايل مى‌كنيم و پاداش آنان را به بهترين وجه مى‌دهيم.

آنچه كه مقتضى و موافق با مقابله و مقصود است اين است كه گفته شود: [هر كس مى‌نشيند و از كوشش در راه خدا باز مى‌ايستد بر ضرر خودش تمام مى‌شود] در حالى كه اين مقابله را ذكر نكرد و هم چنين مقابل وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ را نيز (ذكر نكرد).

زيرا مقتضاى مقام و مقابله اين بود كه بگويد: (و الذين كفروا و عملوا السيئات لنجزينهم جهنم) عدم ذكر طرف مقابل به جهت عدم اعتنا به كفّار و ذكر آنانست و از سوى ديگر حكم آنان با مقايسه و مقابله معلوم مى‌شود و احتياجى به ذكر آنان نيست.

و نيز قول خداى تعالى: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ ... تا آخر و قول خداى تعالى: وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... تا آخر موجب بى نيازى از ذكر كفّار در مقابل مؤمنين است، گويا كه شأن مؤمنين بالاتر و برتر از آن است كه منافقين و كفّار در مقابل و مقارن با آنان ذكر شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۲

لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ همه‌ى سيّئات آنان را زايل مى‌كنيم، وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ تحقيق اين آيه در اواخر سوره‌ى توبه گذشت.

آيات ۸- ۱۳

[سوره العنكبوت (۲۹): آيات ۸ تا ۱۳] ..... ص : ۲۳۲

اشاره

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حُسْناً وَ إِنْ جاهَداكَ لِتُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ (۹) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذابِ اللَّهِ وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَ وَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِي صُدُورِ الْعالَمِينَ (۱۰) وَ لَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِينَ (۱۱) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطاياكُمْ وَ ما هُمْ بِحامِلِينَ مِنْ خَطاياهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۲)

وَ لَيَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالاً مَعَ أَثْقالِهِمْ وَ لَيُسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ عَمَّا كانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳)

ترجمه ..... ص : ۲۳۲

و انسان را سفارش کرده‌ایم که به پدر و مادرش نیکی کند و [می‌گوییم] اگر تو را واداشتند که چیزی که بدان علم نداری شریک من گردانی، پس از آن دو اطاعت مکن، [چرا که] بازگشت شما به سوی من است آنگاه به [حقیقت] آنچه می‌کردید آگاهتان می‌سازم.

و کسانی که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۳

ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، در زمره‌ی شایستگان در می‌آوریمشان.

و از مردم کسی هست که می‌گوید به خدا ایمان آورده‌ایم و چون در راه خدا رنج و آزار بیند، آزارگری مردم را همچون عذاب الهی پندارد، و اگر نصرتی از سوی پروردگارت فراز آید، می‌گویند ما همراه شما بودیم، آیا خداوند به آنچه در دلهای جهانیان هست آگاهتر نیست؟

و خداوند مؤمنان را [نیک] می‌شناسد و منافقان را [نیک] می‌شناسد.

و کافران به مؤمنان گویند از راه ما پیروی کنید ما گناهانتان را به گردن می‌گیریم، ولی در حقیقت هیچ باری از گناهان ایشان به گردن نگیرند، که ایشان دروغگو هستند.

و باشد که بار گناهان خودشان و بار گناهانی علاوه بر بار گناهان خودشان را بر دوش گیرند، و روز قیامت از آنچه افترا می‌بستند خواهندشان پرسید.

تفسیر ..... ص : ۲۳۳

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حُسْناً در سوره‌ی بقره و در سوره‌ی نسا بیان پدر و مادر و تعمیم آن دو و بیان احسان به آن دو گذشت.

و چون اهتمام به تعظیم پدر و مادر، مخصوصا پدر و مادر روحانی بعد از تعمیم خدا و توحید او بیشتر از سایر طاعتهاست، بلکه عملی که در آن تعظیم والدین روحانی بعد از تعظیم خدا نباشد طاعت بر آن صدق نمی‌کند.

خدای تعالی سفارش به احسان به والدین را تکرار نمود، آن را مقرون به توحید خویش کرد و نهی از شرک آوردن به خدا نمود و در بسیاری از جاهای قرآن حال کسانی را که ایمان آوردند و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۴

عمل صالح انجام دادند ذکر نمود.

چون ایمان جز با بیعت عامّ نبوی یا بیعت خاصّ ولوی نمی‌شود، با هر یک از آن دو ابوّت و نبوّت روحانی حاصل می‌شود، از سوی دیگر در میان عمل‌های صالح عملی صالح‌تر و بهتر از احسان به والدین نیست.

لذا سفارش به احسان به پدر و مادر را عطف بر ایمان و عمل صالح کرد، چون بعد از والدین روحانی پدر و مادر جسمانی بزرگترین حقّ را دارا می‌باشند، لذا در میان اعمال صالح‌تر از احسان به پدر و مادر بعد از احسان به پدر و مادر روحانی نیست.

وَ إِنْ جاهَداکَ لِتُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما ولی اگر بکوشند که به من شرک آورند در چیزی که بدان علم نداری از آنان پیروی مکن.

اگر مقصود از آن دو پدر و مادر روحانی باشند طبق آنچه که در خبر وارد شده، در این صورت ضمیر به والدین روحانی سفلی بر می‌گردد به طریق استخدام و آن دو شیطان و نفس (و سایه‌های آن دو) می‌باشد و ممکن است مقصود پدر و مادر جسمانی باشد.

و بعضی از اخبار را در سوره‌ی لقمان ذیل این آیه ذکر خواهیم کرد.

إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فَأُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ این جمله در موضع تعلیل جمله‌ی سابق است.

زیرا بازگشت شما به سوی من است.

و به حقیقت آنچه می‌کردید شما را آگاه می‌کنم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۵

وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِی الصَّالِحِینَ این آیه را تکرار کرد تا اهمیّت به شأن مؤمنین داده باشد.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ کَعَذابِ اللَّهِ این آیه به جای (و الذین قالوا آمنا و لم تؤمن قلوبهم) می‌باشد یعنی، از مردم کسانی هستند که می‌گویند به خدا ایمان آورده‌ایم.

هرگاه اذیّت شود در حالی که او در طاعت خدا باشد، یا هرگاه در حقّ خدا و در راه ایمان به خدا اذیّت شوند، بدین گونه که انسانی او را آزار دهد، یا ضرری در بدن و مالش به او برسد فتنه‌ی مردم را مثل عذاب خدا قرار می‌دهد و از طاعت خدا و ایمان به او منصرف می‌شود و این عین نفاق است.

وَ لَئِنْ جاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّکَ امّا اگر با پیروزی و غنیمت از جانب پروردگارت یاری برسد لَیَقُولُنَّ إِنَّا کُنَّا مَعَکُمْ خواهند گفت ما با شما بودیم، چنانچه آن رسم طالبین دنیاست، که هر جا ضرر به دنیای خویش بیابند منصرف می‌شوند و هر جا گمان منفعت رود روی می‌آورند.

أَ وَ لَیْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِما فِی صُدُورِ الْعالَمِینَ وَ لَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْمُنافِقِینَ آیا خدا نیّت‌های آنان را نمی‌داند؟ و آنان را بر آن نیّت‌ها عذاب نمی‌کند؟ خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند می‌داند و منافقین را هم می‌داند. تا علم خدا به آنان ظاهر گردد، یا آنان را تمیز دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۶

این را نیز تکرار کرد تا به ترغیب و ترهیب اهمیّت دهد.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا و آنان که کافر شدند چه مؤمنان گویند: این جمله در جای الَّذِینَ کَفَرُوا است.

اتَّبِعُوا سَبِیلَنا وَ لْنَحْمِلْ خَطایاکُمْ با ما باشید، آن چیزی که شما از آن می‌ترسید چیزی نیست، اگر گفته‌ی شما حقّ باشد ما متحمّل گناهان شما می‌شویم، پس خداوند آنان را دو بار عذاب می‌کند، یک بار به خاطر گناهان خودشان و بار دیگر به خاطر گناهان دیگران «۱».

وَ ما هُمْ بِحامِلِینَ مِنْ خَطایاهُمْ مِنْ شَیْءٍ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا ولی در حقیقت باری از خطاهای ایشان را بر گردن گرفته که ایشان دروغگو هستند و باشد که سنگینی گناهان آنان را حمل می‌کنند.

مَعَ أَثْقالِهِمْ و سنگینی گناه خودش را با سنگینی گناه کسانی را که گمراه کرده‌اند حمل می‌کنند، بدون آن که از سنگینی گناه افترا زننده‌ها چیزی کم بشود.

وَ لَيُسْئَلُنَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ روز قیامت مؤاخذه می‌شوند، چه لفظ سؤال بیشتر در مؤاخذه و عقوبت استعمال می‌شود.

عَمَّا كانُوا لفظ «ما» مصدریّه یا موصوله یا موصوفه است.

يَفْتَرُونَ مقصود از افترا شریک قرار دادن در وجوب یا در عبادت یا در ولایت است یا مقصود اقوال و افعالی است که بر خدا افترا می‌بندند.

---

۱. الصافی ج ۴ ص ۱۱۲ و تفسیر القمّی ج ۲ ص ۱۴۸

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۷

آیات ۱۴- ۱۵

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۴ تا ۱۵] ..... ص : ۲۳۷

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلاَّ خَمْسِينَ عاماً فَأَخَذَهُمُ الطُّوفانُ وَ هُمْ ظالِمُونَ (۱۴) فَأَنْجَيْناهُ وَ أَصْحابَ السَّفِينَةِ وَ جَعَلْناها آيَةً لِلْعالَمِينَ (۱۵)

ترجمه ..... ص : ۲۳۷

و به راستی نوح را به سوی قومش [به رسالت] فرستادیم و در میان آنان پنجاه سال کمتر از هزار سال به سر برد، آنگاه طوفان [سیل و بلا] آنان را فرو گرفت، در حالی که ایشان ستمکار [مشرک] بودند.

آنگاه او و کشتی نشینان را نجات دادیم و آن را مایه‌ی عبرت جهانیان گرداندیم.

تفسیر ..... ص : ۲۳۷

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ وقتی حال مؤمنین و منافقین و کافرین را به طور کلّی ذکر کرد خواست حال آنان را با مثال‌های جزیی ذکر کند و ابتدا به نوح علیه السّلام و ایمان آورندگان به او و کافرین به او نمود.

چون نوح علیه السّلام اوّلین پیامبر است که حکایت رسالتش و انکار قومش و هلاک شدن آنان نزد آنان معروف بوده است.

لذا فرمود: به حقیقت نوح علیه السّلام را به سوی قومش فرستادیم.

فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عاماً و در بین آنان ۹۵۰ سال بماند.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: نوح علیه السّلام مردم را به صورت پنهان و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۸

آشکار به خدا دعوت می‌کرد، ولی وقتی امتناع و سرکشی کردند، گفت: پروردگارا من مغلوب هستم مرا یاری فرما «۱».

فَأَخَذَهُمُ الطُّوفانُ وَ هُمْ ظالِمُونَ فَأَنْجَيْناهُ وَ أَصْحابَ السَّفِينَةِ آنگاه طوفان آنان را فرا گرفت در حالی که آنان ستمکار بودند.

و ما نوح علیه السّلام و کسانی را که به او ایمان آوردند، یا مؤمنین که با او سوار کشتی شدند، نجات دادیم.
وَ جَعَلْناها آیَةً لِلْعالَمِینَ کشتی را از جهت ساختنش بدون دریا و آب، از جهت نجات دادن آن و نجات دادن اهل کشتی آیت و نشانه برای عالمیان قرار دادیم به نحوی که آثار کشتی در افواه و اخبار باقی ماند و در عالم منتشر شد.
آیات ۱۶- ۳۲

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۱۶ تا ۲۳] ..... ص : ۲۳۸

اشاره

وَ إِبْراهِیمَ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۶) إِنَّما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً وَ تَخْلُقُونَ إِفْکاً إِنَّ الَّذِینَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا یَمْلِکُونَ لَکُمْ رِزْقاً فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَ اعْبُدُوهُ وَ اشْکُرُوا لَهُ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۱۷) وَ إِنْ تُکَذِّبُوا فَقَدْ کَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِینُ (۱۸) أَ وَ لَمْ یَرَوْا کَیْفَ یُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ (۱۹) قُلْ سِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ یُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۲۰)
یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ یَرْحَمُ مَنْ یَشاءُ وَ إِلَیْهِ تُقْلَبُونَ (۲۱) وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۲۲) وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ اللَّهِ وَ لِقائِهِ أُولئِکَ یَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِی وَ أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۲۳)

---

۱. الصافی ج ۴ ص ۱۱۳ و الکافی ج ۸ ص ۲۸۲ ح ۴۲۴.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۳۹

ترجمه ..... ص : ۲۳۹

و ابراهیم را [به رسالت فرستادیم] آنگاه که به قومش گفت:
خداوند را بپرستید و از او پروا کنید، این اگر بدانید برایتان بهتر است.
شما فقط بتهایی را به جای خداوند می‌پرستید و بهتانی بر ساخته‌اید، بی گمان کسانی که به جای خداوند می‌پرستید اختیار روزی شما را ندارند، پس روزی را نزد خداوند بجویید و او را بپرستید و او را سپاس بگزارید، که به سوی او بازگردانده می‌شوید.
و اگر [مرا] دروغگو انگارید [بدانید که] امّتهایی پیش از شما هم تکذیب پیشه کردند، و بر عهده‌ی پیامبر جز پیام رسانی آشکار نیست.
آیا نیندیشیده‌اند که خداوند چگونه آفرینش را آغاز می‌کند و سپس بازش می‌گرداند؟ بی گمان این بر خداوند آسان است.
بگو در زمین سیر و سفر کنید و بنگرید خداوند چگونه آفرینش را آغاز کرده است و سپس نشأه‌ی آخرت را پدید می‌آورد، بی گمان خداوند بر هر کاری تواناست.
هر کس را که بخواهد عذاب می‌کند و بر هر کس که بخواهد رحمت می‌آورد، به سوی او باز گردانده می‌شوید.
و شما چه در زمین و چه در آسمان از خداوند گریز و گزیری ندارید و در برابر خداوند یار و یاوری ندارید. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۰
و کسانی که آیات الهی و لقای او را منکر شدند اینانند که از رحمت من نومید شدند، اینانند که عذابی دردناک [در پیش] دارند.

تفسير ..... ص : ۲۴۰

وَ إِبْراهِيمَ عطف بر [نوحا] يا به تقدير (اذكر) يا (ذكّرهم) است.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ ابراهيم عليه السّلام به قومش گفت: خدا را به پرستيد و تقوى پيشه كنيد كه اين براى شما بهتر از تقليد پدران و گرفتن دين به رسم و عادت و پرستش بت‌ها بدون حجّت و دليل است.

و لفظ خَيْرٌ يا خالى از معناى تفضيل و برترى است، يا آوردن لفظ تفضيل بدان جهت است كه آنان معتقد بودند كه تقليد از پدران خوب است.

إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ إِنَّما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً وَ تَخْلُقُونَ بت‌هايى را مى‌پرستيد كه از پيش خود خلق كرديد بدون برهان.

إِفْكاً كه دروغ خلق مى‌كنيد، يعنى در ادّعاى اين كه آن بت‌ها خدايان يا معبودها، يا شفيع‌هايى هستند دروغ مى‌گويند و دروغ خلق مى‌كنيد.

و اين سخن ابتداى كلام از جانب خدا يا از قول ابراهيم عليه السّلام است.

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقاً پس اگر بت‌ها براى شما مالك رزق نيستند فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ از خدا روزى طلب كنيد، زيرا خداست كه مالك روزى هر روزى داده شده‌اى است و اين نيز محتمل است از قول ابراهيم عليه السّلام و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۱

از قول خداى تعالى باشد.

وَ اعْبُدُوهُ او را عبادت كنيد، چون او به دليل مالك روزى بودن مستحقّ عبادت است.

وَ اشْكُرُوا لَهُ شكر او را به جاى آوريد، چون او مالك همه‌ى نعمت‌ها و عطا كننده‌ى آنهاست.

إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ تعليل براى ما قبلش مى‌باشد و به دليل اين كه به سوى او باز مى‌گرديد.

وَ إِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ در اينجا نيز دو وجه قول ابراهيم و قول خدا بودن محتمل است.

ممكن است اين جمله ابتدا كلام و خطاب از جانب خداى تعالى باشد به امّت محمّد صلى اللّه عليه و آله و در بين حكايت‌هاى قول ابراهيم عليه السّلام جمله‌ى معترضه باشد، يعنى اى امّت محمّد صلى اللّه عليه و آله اگر شما تكذيب كنيد جاى شگفتى نيست، چون تكذيب رسم هم سنخ‌هاى شما از قديم است.

وَ ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ بر رسول جز تبليغ رسالتش نيست.

الْمُبِينُ تبليغ آشكار و بر عهده‌ى رسول نيست كه شما را از تكذيب و ساير معاصى حفظ كند.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا لفظ يَرَوْا به صورت غايب خوانده شده است بنابر تقدير قول، يا بنابر آن كه ابتداى كلام از جانب خدا باشد كه در بين حكايت به عنوان معترضه قرار گرفته است.

و به صورت خطاب خوانده شده است بنابر اين كه جز حكايت و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۲

موافق ما قبلش باشد، يا بنابر آن كه معترضه و ابتداى كلام از جانب خدا باشد.

كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ چگونه خداوند آفرينش خلق را آغاز مى‌كند و خلق را از عناصر يا از عالم ارواح مى‌آفريند، سپس آن را به عناصر يا به سوى خودش بر مى‌گرداند، ديدن مردم اين معنا را بدين گونه است كه آنان ببينند كه در اوّل خلقتشان چيزى از صفات اخرويّين را نداشتند و بتدريج در صفات كمال پيش رفتند و با صفات روحانيّين كامل شدند.

يا معنا مبتنى بر توبيخ است، يعنى بايد آنان نفوسشان را تكميل كنند تا اعاده باز گردانيدن خدا آنان را ببينند.

إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ قُلْ اين كار براى خدا ساده و آسان است خطاب به ابراهيم عليه السّلام يا ابتداى كلام است و خطاب به محمّد صلى اللّه عليه و آله است كه بگو:

سِيرُوا فِي الْأَرْضِ در زمين طبع يا زمين قرآن و اخبار يا زمين سير امّت‌هاى گذشته، يا زمين وجودتان سير كنيد تا حال تكذيب كنندگان و تصديق كنندگان را مشاهده نماييد، يا حال آنان را از مشاهده‌ى آثارشان بدانيد، يا ايجاد و آفرينش خلق و اعاده‌ى آن را مشاهده كنيد.

فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ تا بدانيد كه خداوند نشئه‌ى آخرت را انشا مى‌كند، چه مشاهده‌ى ابدا و ابتداى آفرينش منجرّ به علم نشئه آخرت مى‌شود، چنانچه فرمود: لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولى فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۳

إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ خداوند بر هر چيز تواناست، پس چرا آنان بازگشت را انكار مى‌كنند، با اين كه بازگشت مشهود آنانست.

يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَرْحَمُ مَنْ يَشاءُ وَ إِلَيْهِ تُقْلَبُونَ يعنى در حالى كه خدا هر كه را خواهد عذاب مى‌كند و هر كه را خواهد مى‌بخشايد و به سوى او باز گردانده مى‌شويد.

جمله حاليّه يا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است.

وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ و شما نمى‌توانيد خداوند را از ادراك و عذاب شما عاجز نماييد.

فِي الْأَرْضِ در حالى كه آنان در زمين هستند.

لفظ فِي الْأَرْضِ ظرف براى بِمُعْجِزِينَ است يعنى نه در زمين خدا را عاجز توانيد كرد.

وَ لا فِي السَّماءِ و نه در آسمان، يعنى اگر در آسمان هم بوديد، نمى‌توانستيد عاجز كنيد و ممكن است كنايه از آخرت باشد.

وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ جز خدا شما را وليّ و يارى كننده‌اى نيست پس چه شده است شما را كه غير خدا را عبادت مى‌كنيد و متوسّل به غير او مى‌شويد، بيان وليّ و نصير مكرّر گذشته است، گفته‌ايم كه نبيّ با نبوّت و خليفه بودنش به جانشينى نبوّت نصير است، ليّ با ولايتش و جانشينى‌اش به جانشينى ولايت وليّ است كه متوليّ اصلاح عبد و تربيت اوست.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ لِقائِهِ كسانى كه به آيات خدا و لقاى او كافر شدند از آن جهت كه آن آيات از آيات تكوينى در آفاق و انفس است كه بزرگترين آنها آيات عظمى هستند از انبيا

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۴

و اوليا عليهم السّلام و هم چنين آيات تدوينى از قبيل كتب آسمانى و احكام نبوّت و رسالت، اين جمله ابتداى كلام از جانب خداست اگر ما قبلش از خدا نباشد.

أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي اين جمله مقابل قول خدا:

الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ... تا آخر است، لكن مقابل قرار گرفتن آن در لفظ و عطف آن بر جمله‌ى مقابل بر حسب لفظ بعيد است.

و قول خدا: أُولئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي نفرين بر آنانست، يا اخبار به اين است كه آنان شايسته يأس و نوميدى هستند، يا اخبار به اين است كه آنان بالفعل از رحمت خدا مأيوسند.

وَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ و براى آنان عذابى دردناك است.

آيات ۲۴- ۳۵

[سوره العنكبوت (۲۹): آيات ۲۴ تا ۳۵] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۴) وَ قالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۲۵) فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۶) وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ جَعَلْنا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَ الْكِتابَ وَ آتَيْناهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيا وَ إِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۲۷) وَ لُوطاً إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَةَ ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِينَ (۲۸)

أَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَما كانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتِنا بِعَذابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۹) قالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ (۳۰) وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِيمَ بِالْبُشْرى قالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلِ هذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَها كانُوا ظالِمِينَ (۳۱) قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ (۳۲) وَ لَمَّا أَنْ جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَ قالُوا لا تَخَفْ وَ لا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَ أَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ (۳۳)

إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلى أَهْلِ هذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ (۳۴) وَ لَقَدْ تَرَكْنا مِنْها آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۳۵)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۵

ترجمه ..... ص : ۲۴۵

آنگاه پاسخ قومش جز این نبود که گفتند: او را بکشید یا او را بسوزانید، سپس خداوند او را از آتش نجات داد، بی گمان در این امر مایه‌های عبرتی برای اهل ایمان است.

و گفت: همانا به جای خداوند بتانی را می‌پرستید که در زندگانی دنیا مایه‌ی دوستی ورزیدن بین شما باشد، سپس روز قیامت بعضی از شما بعض دیگر را ردّ و تخطئه می‌کند و بعضی از شما بعض دیگر را لعنت می‌کند، سر انجام شما آتش دوزخ است و یاورانی ندارید.

آنگاه لوط به او [ابراهیم] ایمان آورد و [ابراهیم] گفت: من به سوی پروردگارم مهاجرم، بی گمان او پیروزمند فرزانه است.

و به او اسحاق و یعقوب را بخشیدیم و در میان زاد و ولد او پیامبری و کتاب آسمانی قرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۶

دادیم و پاداش او را در دنیا به او دادیم و او در آخرت از شایستگان است.

و لوط را نیز [به رسالت فرستادیم]، آنگاه که به قومش گفت: شما [عمل] ناشایستی را مرتکب می‌شوید که هیچ کس از جهانیان در آن بر شما پیشدستی نکرده است.

آیا شما با مردان می‌آمیزید و راه و پیوند [طبیعی] را می‌برید و در انجمنتان مرتکب زشتکاری می‌شوید؟ اما پاسخ قومش جز این نبود که گفتند: اگر از راستگویان هستی عذاب الهی را [هم اکنون] بر سر ما بیاور.

[لوط] گفت: پروردگارا مرا در برابر تباهکاران یاری ده.

و چون فرشتگان ما برای ابراهیم مژده آوردند، گفتند: ما نابود گران اهالی این شهر هستیم، چرا که اهل آن ستمکارند.

[ابراهیم] گفت: در آنجا لوط هم هست. گفتند: ما به کسانی که در آنجا هستند آگاه‌تریم، او و خانواده‌اش جز همسرش را که از واپس ماندگان [در عذاب] است، نجات می‌دهیم.

و چون فرشتگان ما به نزد لوط آمدند، از ایشان نگران شد و [از کمک به آنان] دستش کوتاه شد و [آنان] به او گفتند: مترس و اندهمگین مباش، ما رهاننده‌ی تو و خاندانت هستیم، جز همسرت که از واپس ماندگان [در عذاب] است.

ما بر اهل این شهر به خاطر نافرمانی ورزیدنشان عذابی از آسمان فرود می‌آوریم.

و به راستی از آن پدیده‌ی روشنگری برای خرد ورزان باقی گذاردیم.

تفسیر ..... ص : ۲۴۶

فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ داستان ابراهیم علیه السّلام گذشت، گفته شد که قوم او اجماع کردند که او را بسوزانند، پس هیزم جمع کردند و بیشترین هیزم ممکن را جمع نمودند، سپس آتش افروختند و ابراهیم علیه السّلام را در آتش انداختند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۷

فَأَنْجاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ پس خداوند او را از آتش نجات داد که تفصیل آن گذشت.

إِنَّ فِي ذلِكَ در این نجات دادن.

لَآياتٍ آیات و نشانه‌هایی است که دلالت بر مبدأ علیم و حکیم و قادر و محیط می‌کند.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ برای قومی که ایمان بیاورند با یکی از دو بیعت عامّ یا خاصّ، یا برای قومی که به خدا و ملایکه و کتابها و رسولان او و روز قیامت اذعان دارند.

وَ قالَ ابراهیم علیه السّلام یا خدا گفت:

إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثاناً مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا لفظ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ با نصب و اضافه، با رفع و اضافه، با نصب و تنوین و با نصب بینکم خوانده شده است.

یعنی بت‌ها را به خدایی گرفتن ناشی از اعتقاد دینی و طلب شفیع اخروی و خوف عقاب الهی نیست، بلکه محض مودّت دنیوی است و بدان جهت است که دوستان و اقران و رؤسای شما، شما را دوست داشته باشند، مانند اکثر کسانی که در دین اسلام به زهد گراییده‌اند، که آنان تلخی و رنج زهد را به خود می‌دهند، و خستگی منع نفس از لذّت‌ها را تحمّل می‌کنند و غرض آنان تنها خودنمایی شهرت و گفتار مردم است.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ سپس در روز قیامت بعضی از عبادت کنندگان بعضی دیگر را تکفیر می‌کند.

وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً و برخی از شما برخی دیگر را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۸

لعن می‌کند یا مقصود این است که بعضی از عبادت کنندگان و معبودین بعضی دیگر را تکفیر می‌کند.

زیرا که عبادت کنندگان بت‌ها چون عبادتشان به خاطر مودّت بین آنان در حیات دنیا بوده است، در عبادتشان هیچ جهت الهی نبوده است، بلکه پرستش بت‌ها جهت الهی را نیز تحت الشّعاع قرار داده و روز قیامت روشن می‌شود که دوستی همدیگر و عبادتشان مانع از فواید اخروی بوده است و همان آنان را به عذاب دردناک کشانده است ...

لذا هر کدام مورد بغض دیگری قرار گرفته و دیگری را لعن می‌کند، معبودها عبادت مردم را انکار کرده و به هواها و جنّ نسبت داده و آنان را لعنت می‌کنند، چه همه‌ی لعنت کننده‌ها آنان را لعنت می‌کند.

وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ و جایگاه شما آتش (دوزخ) است و یاوری ندارید.

در اینجا اکتفا کردن به لفظ (ناصر) برای آن است که در آتش جز نصرت و یاری چیزی نیست، البتّه اگر مورد نصرت و یاری قرار

گیرند و امّا ولایت بعد از خروج از آتش است.

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّی مُهاجِرٌ لوط علیه السّلام به ابراهیم علیه السّلام ایمان آورد و گفت: من با ابراهیم علیه السّلام از وطن خویش به شام مهاجرت می‌کنم، به سبب ایمانم به دست ابراهیم علیه السّلام از موطن نفسم مهاجرت می‌کنم.

إِلی رَبِّی هجرتی به سوی پروردگارم در ولایت، که آن مقام قلب و عقل است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۴۹

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ که او پیروزمند حکیم است.

وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ پس از هجرت او به شام و مکث و درنگ در آنجا به مدّت طولانی به او اسحاق علیه السّلام را دادیم.

وَ یَعْقُوبَ و یعقوب را بعد از اسحاق علیه السّلام بخشیدیم.

وَ جَعَلْنا فِی ذُرِّیَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَ الْکِتابَ رسالت، یا جنس کتاب آسمانی را در ذریّه‌ی او قرار دادیم.

وَ آتَیْناهُ أَجْرَهُ فِی الدُّنْیا و پاداش او را در دنیا دادیم، بدین گونه که در دنیا عزیز شد و اموال زیادی از اموال دنیا و لسان صدق در دنیا نصیبش گردید یعنی هیچ احدی نیست مگر آن که او را مدح می‌کند.

وَ إِنَّهُ فِی الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِینَ و در آخرت از شایستگان است که هیچ شایبه‌ی فساد در آنان نیست.

وَ لُوطاً و لوط علیه السّلام را فرستادیم.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَةَ ما سَبَقَکُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِینَ أَ إِنَّکُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِیلَ لوط علیه السّلام به آنان گفت چرا به مردان می‌آمیزید و فحشا انجام می‌دهید، پس مردم از سفر به شهرهای شما خود داری می‌کنند، یا راه زن پسرها می‌شوید، یا راه را می‌بندید تا اموال رهگذران را غارت کنید.

بعضی گفته‌اند: آنان و در راه مانده را می‌گرفتند و با سفال قرعه می‌انداختند و قرعه به نام هر کس می‌افتاد آن در راه مانده را به او می‌دادند، مال او را می‌گرفتند و با او نکاح می‌کردند و او را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۰

سه درهم جریمه می‌کردند و دارای یک قاضی بودند که چنین حکمی صادر می‌کرد.

وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ و در انجمنهایتان مرتکب زشتکاری می‌شوید.

از امام رضا علیه السّلام آمده است: آنان در مجالس خود باد رها می‌کردند بدون آن که شرم و حیا داشته باشند «۱».

بعضی گفته‌اند: مقصود از منکر همه‌ی کارهای قبیح و زشت است، که مجالس آنان مشتمل بر انواع قبایح و زشتی‌ها بود، از قبیل ناسزا گفتن، سیلی زدن، قمار، زدن مخراق و انداختن سنگ بر کسی که از پیش آنان عبور کند و زدن مزمار، کشف عورت و لواط.

و بعضی گفته‌اند: آنان در مجالس خود با مردان لواط می‌کردند.

فَما کانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتِنا بِعَذابِ اللَّهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ قوم لوط علیه السّلام جوابی ندادند جز آن که از باب استهزا گفتند: اگر راست می‌گویی عذاب خدا را بر ما بیاور.

قالَ رَبِّ انْصُرْنِی عَلَی الْقَوْمِ الْمُفْسِدِینَ وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِیمَ بِالْبُشْری لوط علیه السّلام گفت: پروردگارا مرا بر تبهکاران یاری ده.

تا این که فرشتگان ما به ابراهیم علیه السّلام بشارت فرزند بعد از نا امیدی از آن، دادند.

قالُوا پس از تفصیل گفتگو که بین آنان و رسولان ما واقع

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۸۰

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۱

شد چنانچه گذشت رسولان ما به ابراهیم علیه السّلام گفتند:

إِنَّا مُهْلِكُوا أَهْلِ هذِهِ الْقَرْيَةِ ما اهل قریه‌ی لوط علیه السّلام را هلاک و نابود می‌کنیم.

إِنَّ أَهْلَها كانُوا ظالِمِينَ قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً ابراهیم علیه السّلام پس از مجادله و گفتگو با رسولان ما جهت هلاک نکردن و نابود نساختن قریه و اهلش، پس از آن که از رسولان پرسید که آیا اگر یک نفر از مؤمنین باشد باز هم هلاک و نابود خواهی کرد؟ و رسولان جواب نفی دادند ابراهیم علیه السّلام گفت: لوط علیه السّلام در آن قریه است.

قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ آنان گفتند: ما به کسانی که در آنجا هستند داناتریم.

او و خانواده‌اش جز همسرش که از واپس ماندگان در عذاب است نجات می‌دهیم.

در اینجا لفظ إِنَّ اضافه نمود، تا چسبیدن جزا به شرط را تأکید کند، بر خلاف حکایت رسولان با ابراهیم علیه السّلام که تأکید در آنجا مطلوب نبود، خبر دادن آنان به هلاکت و نابودی قوم لوط علیه السّلام جز بعد از مدّتی از ورود آنان بر ابراهیم علیه السّلام نبود.

وَ لَمَّا أَنْ جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِيءَ بِهِمْ و چون فرستادگان ما به نزد لوط علیه السّلام آمدند.

از آمدن رسولان ما ناراحت شد، چون از حال قومش و رسوا کردن رهگذران را می‌دانست.

وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً و از کمک به آن مردم دستش کوتاه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۲

شد، این سخن کنایه از دلتنگی و بد خلقی و عدم طاقت است، چون دست بلند کارهایی انجام می‌دهد که دست کوتاه نمی‌تواند.

وَ قالُوا فرشتگان وقتی ناراحتی و دلتنگی لوط علیه السّلام را دیدند به او گفتند: لا تَخَفْ وَ لا تَحْزَنْ نترس و اندوهناک مباش.

إِنَّا مُنَجُّوكَ ما تو را از این قریه یا از عذابی که برای این قریه آورده‌ایم نجات خواهیم داد.

وَ أَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ و نیز خاندانت را جز همسرت را که از واپس ماندگان است.

آوردن فعل ماضی جهت (تأکید) تحقق وقوع آن است.

إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلى أَهْلِ هذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ ما بر اهل این قریه عذاب از آسمان نازل خواهیم کرد.

بِما كانُوا يَفْسُقُونَ وَ لَقَدْ تَرَكْنا مِنْها آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ نزول عذاب به دلیل فسق آنان است و ما نشانه‌ای باقی می‌گذاریم تا برای قومی که تعقّل و اندیشه کنند عبرت باشد و آن منزل لوط علیه السّلام بود که از عذاب سالم ماند تا عبرت هر کاروانی باشد که از آنجا می‌گذرد، یا مقصود آثار زیر و رو شدن قریه‌ها و خراب شدن آنهاست.

آیات ۳۶- ۴۰

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۳۶ تا ۴۰] ..... ص : ۲۵۲

اشاره

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۳۶) فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ (۳۷) وَ عاداً وَ ثَمُودَ وَ قَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَساكِنِهِمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ كانُوا مُسْتَبْصِرِينَ (۳۸) وَ قارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَ ما كانُوا سابِقِينَ (۳۹) فَكُلًّا أَخَذْنا

بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنا عَلَيْهِ حاصِباً وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنا بِهِ الْأَرْضَ وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنا وَ ما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۴۰)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۳

ترجمه ..... ص : ۲۵۳

و به سوی قوم مدین برادرشان شعیب را [به رسالت فرستادیم] که گفت: ای قوم من خداوند را بپرستید و به روز بازپسین امید داشته باشید، در این سرزمین فتنه و فساد برپا مکنید.

سپس او را دروغگو شمردند، آنگاه زلزله ایشان را فرو گرفت و در خانه‌شان از پای در آمدند.

و عاد و ثمود نیز، و [این امر] به راستی از خانه‌ها و کاشانه‌هایشان بر شما روشن شده است، و شیطان کار و کردارشان را در چشم آنان آراسته جلوه داده بود و آنان را از راه [راست] بازداشته بود، حال آن که باریک بین می‌نمودند.

و قارون و فرعون و هامان نیز، که موسی برای آنان پدیده‌های روشنگر آورد، آنگاه در آن سرزمین استکبار ورزیدند و پیشتاز نبودند.

آنگاه هر یک از آنان را به گناهش فرو گرفتیم، پس بعضی از آنان بودند که بر آنان شنبادی فرستادیم، و بعضی از آنان بودند که بانگ مرگبار فرو گرفتشان، و بعضی از آنان بودند که به زمین فرو بردیمشان، و بعضی از آنان بودند که غرقه‌شان کردیم و خداوند نمی‌خواست که بر آنان ستم کند، بلکه [آنان] بر خود ستم کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۴

تفسیر ..... ص : ۲۵۴

وَ إِلى مَدْيَنَ أَخاهُمْ شُعَيْباً و در مدین شعیب علیه السّلام که در معاشرت و قبیله برادر آنان محسوب می‌شد فرستادیم.

فَقالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ پس گفت: ای قوم خدا را بپرستید و به روز باز پسین امیدوار باشید و در این سرزمین فساد نکنید.

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ پس او را تکذیب کردند، آنگاه رجفه آنان را فرا گرفت و [رجفه] زلزله شدید است که در آن صیحه و فریاد باشد.

فَأَصْبَحُوا فِي دارِهِمْ جاثِمِينَ و در خانه‌شان از پا در آمدند.

وَ عاداً وَ ثَمُودَ عاد و ثمود را یاد آور، یا متذکّر آن دو باش، یا اصل جمله چنین بوده: «و أرسلنا الی عاد و ثمود» که حرف جر حذف شده و دو لفظ عاد و ثمود منصوب شده‌اند.

وَ قَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَساكِنِهِمْ بر شما از بعضی از خانه‌های آنان هنگام عبور از آنجا روشن شد که ما بر آنان چکار کردیم، یا مقصود این است که از مساکن آنان روشن شد آنچه را که بر آنان انجام دادیم.

وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ شیطان اعمال آنان را زینت داده و از راه آنان را باز داشته، یعنی راهی که شایسته است انسان آن راه را برود، آن راه آخرت و راه ولایت است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۵

وَ كانُوا مُسْتَبْصِرِينَ آنان قدرت بر دیدن داشتند، یا صاحبان بصر و چشم بودند، یا صاحبان فطانت، زیرکی و بصیرت بودند (که راه

را تشخیص دهند ولی نه خواستند).

وَ قارُونَ وَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ به یادشان بیاور از قارون و فرعون و هامان.

تقدیر آیه: (ذکر) یا (اذکر) یا (ارسلنا إلی قارون و فرعون و هامان) بوده است.

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مُوسی بِالْبَیِّناتِ فَاسْتَکْبَرُوا فِی الْأَرْضِ وَ ما کانُوا سابِقِینَ که موسی علیه السّلام با معجزات روشن به هدایت آنان آمد ولی باز در زمین ظلم و طغیان کردند و یکسر هلاک شدند و نتوانستند بر قهر حقّ سبقت بگیرند یا خدا را عاجز کنند.

فَکُلًّا أَخَذْنا بِذَنْبِهِ پس هر یک را به گناهش فرو گرفتیم.

فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِ حاصِباً و بر بعضی از آنان (حاصب) فرستادیم.

و (حاصب) باد تندی است که خاک را جامد می‌کند، ممکن است مقصود از حاصب کسی باشد که از آسمان سنگ می‌ریزد و سنگ باران می‌کند.

اگر مقصود باد باشد که مراد باید قوم هود علیه السّلام باشد چون خدای تعالی آنان را با تندباد به هلاکت رسانید، ولی بنابر معنای دوّم باید قوم لوط علیه السّلام مقصود باشد.

وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّیْحَةُ و بعضی‌ها را صیحه و فریاد برگرفت مانند اهل مدین و قوم صالح علیه السّلام.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۶

وَ مِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنا بِهِ الْأَرْضَ و بعضی را در زمین فرو بردیم، مانند قارون.

وَ مِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنا و بعضی را غرق کردیم، مانند قوم نوح علیه السّلام، فرعون و قومش.

وَ ما کانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ و این خداوند نبود که به آنان ظلم کرد بلکه خودشان بر خویش ستم کردند.

آیات ۴۱- ۴۵

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۱ تا ۴۵] ..... ص : ۲۵۶

اشاره

مَثَلُ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِیاءَ کَمَثَلِ الْعَنْکَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَیْتاً وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُیُوتِ لَبَیْتُ الْعَنْکَبُوتِ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ (۴۱) إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَیْءٍ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۴۲) وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنَّاسِ وَ ما یَعْقِلُها إِلَّا الْعالِمُونَ (۴۳) خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِلْمُؤْمِنِینَ (۴۴) اتْلُ ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ وَ أَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ وَ لَذِکْرُ اللَّهِ أَکْبَرُ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ (۴۵)

ترجمه ..... ص : ۲۵۶

داستان کسانی که به جای خداوند سرورانی را به پرستش گرفتند همانند داستان عنکبوت است که خانه‌ای ساخت، اگر در می‌یافتند، سست‌ترین خانه‌ها، خانه‌ی عنکبوت است.

بی گمان خداوند آنچه را که به جای او به پرستش می‌گیرند، می‌شناسد و او پیروزمند فرزانه است.

و این مثلها را برای مردم می‌زنیم و جز دانشمندان کسی آنان را تعقّل نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۷

خداوند آسمانها و زمین را به حقّ آفریده است، بی گمان در این امر مایه‌ی عبرتی برای مؤمنان است.

آنچه از کتاب آسمانی که بر تو وحی شده است، بخوان و نماز را بر پا دار، که نماز از ناشایستی و زشتکاری باز می‌دارد، یاد کرد خداوند [از هر کاری] مهمتر است و خداوند می‌داند که چه می‌کنید.

تفسیر ..... ص : ۲۵۷

اشاره

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ کسانی که از غیر خدا اولیا اتّخاذ کرده‌اند یا در حالی که اولیای بعضی از غیر خداست.
لفظ مِنْ دُونِ اللَّهِ متعلّق به اتَّخَذُوا یا حال از أَوْلِياءَ می‌باشد.
كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتاً وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ حال آنان همانند عنکبوت است که خانه‌ای ساخت، در حالی که سست‌ترین خانه، خانه عنکبوت است.

سخنی در باره‌ی ولایت ..... ص : ۲۵۷

ولایت بر دوستی در معاشرت، که آن دوستی و الفت بین خلق است و نیز بر قبول سلطنت و حکومت که از بیعت عامّ یا خاصّ حاصل می‌شود و اطلاق می‌گردد و در هر یک از این دو ولایت دوست و بیعت کننده و دارنده‌ی ولایت اعتماد می‌کند بر کسی که ولایت او را پذیرفته است، او را تکیه‌گاه خویش قرار می‌دهد و پشت و یار خود حساب می‌کند و یاور وقت حاجت خویش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۸

می‌داند ...

لذا ولایت گاهی به بیت و خانه مثل زده می‌شود، گاهی به حبل و ریسمان، گاهی به حصن و قلعه، گاهی نیز به آن پشت و گاهی دوست و همدم، گاهی تکیه‌گاه و گاهی ستون و غیر اینها گفته می‌شود.

و اگر ولایت به سبب بیعت الهی باشد از بیعت گیرنده صورت ملکوتی والی در بیعت کننده و مولّی علیه حاصل می‌شود، که با آن صورت اتّصال بین آن دو پدید می‌آید و همین اتّصال و صورت ملکوتی است که شخص بیعت کننده را از هر آفتی حفظ می‌کند و آن قلعه‌ای است که از تصرّف شیطان مانع می‌شود، آنچنان تصرّفی که می‌تواند شخص را از ولایت خارج سازد و به همین اعتبارات است که ولایت ریسمان، خانه، قلعه و غیر اینها نامیده می‌شود.

و اگر ولایت الهی نباشد یا با بیعت حاصل نشده باشد اعتماد مولّی علیه بر والی و اتّصالش به او، تحفّظ او از آفات به سبب ولایت والی یک امر خیالی می‌شود که ناشی از تخیّل مولّی علیه است، نه از امری که از والی در او حاصل می‌گردد.

و چیزی که محض تخیّل مولّی علیه نباشد نمی‌تواند اثری در او داشته باشد و مانند عنکبوتی می‌شود که از آب دهن خود خانه می‌سازد تا او را از گرما و سرما و سایر آفاتی که بر او وارد می‌شود و سایر حشرات و بادها حفظ کند، در حالی که از هیچ یک از آنها حفظ نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۵۹

لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ اگر آنان می‌دانستند که این ولایت جز محض تخیّل چیزی نیست و در واقع چیزی از این ولایت دستگیرشان نمی‌شود از این ولایت خود داری می‌کردند.

ممکن است لفظ لَوْ برای تمنّی باشد، یا معنای آیه چنین باشد که اگر آنان از اهل علم بودند می‌دانستند که هر چیزی را که فرا می‌خوانند غیر خدا نیست، فقط بر حسب ادراکات جزیی آنهاست که غیر خدا دیده می‌شود.

إِنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَیْءٍ لفظ ما نافیه، ما یَدْعُونَ از ما قبلش منقطع یا متّصل است، لفظ یَعْلَمُ معلّق از عمل در ما است و این به معنای اخیر قول خدا: لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ موافق‌ترست.

یعنی هر چیزی که آن را می‌خوانید و خیال می‌کنید غیر خداست در حقیقت غیر خدا نیست، بلکه ظاهر و باطن در آن نیز خداست، لیکن شما به جهت مقیّد و محدود بودن مدارک جزئی‌تان که جز کثرت‌های متغایر و محدود را درک نمی‌کند، نمی‌توانید از آن معبودهای خود خدای واحد احد را درک کنید که مقدّم بر آن معبودهاست، آن کثرت‌های متغایر و محدود را می‌خوانید از آن جهت که آنها متغایر و جدا از هم می‌باشند.

در حالی که همه با خدا هستند و خدا این مطلب را می‌داند، می‌داند که مقدّم، ظاهر و باطن در همه خداست و هر چیزی را که فرا می‌خوانند در آن فراخوانی خدا را می‌خوانند، نه غیر خدا را، چون عبادت با نیّت عبادت کننده محقّق می‌شود و نیّت جز با علم به منوی صورت نمی‌گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۰

این بت‌پرستان این معنا را نمی‌دانند تا در آن عبادت نیّت عبادت خدا کنند ... و لذا در آن دعوت و عبادت مؤاخذه می‌شوند، نه این که اجر و پاداش داشته باشند و در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدای تعالی: وَ لکِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ چیزی که این مطلب را روشن و تحقیق کند گذشت و در بیان این مطلب گفته شده:

اگر مؤمن بدانستی که بت چیست یقین کردی که دین در بت پرستی است

اگر کافر ز بت آگاه بودی چرا در دین خود گمراه بودی.

(گلشن راز) یا لفظ ما موصوله و معنای آن ظاهر است، یا مصدریّه است، مِنْ شَیْءٍ بیان مصدر است، شَیْءٍ عبارت از دعای اندک است، یا لفظ ما استفهامیهٔ و مفعول یَدْعُونَ است.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ خداوند غالب است و هیچ چیز نمی‌تواند بر او غلبه کند تا معبود باشد.

الْحَکِیمُ خدایی که مخلوقات را طوری ساخته که خالی از او نباشد، در عین حال این معنا را جز اندکی از بندگان خدا درک نمی‌کنند و این درک نکردن بدان جهت است که نهایت لطافت در صنع مخلوقات به کار رفته و این معنا مناسب این است که لفظ ما نافیه باشد.

وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ مثل عنکبوت و نظایرش، یا مثل عنکبوت و امثال امّت‌های گذشته و انبیا آنان را نَضْرِبُها لِلنَّاسِ جهت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۱

تنبیه و یاد آوری برای مردم می‌آوریم.

وَ ما یَعْقِلُها این مثل‌ها را از جهت مقصود و نظر به غایات إِلَّا الْعالِمُونَ جز دانایان و عالمان درک نمی‌کنند، یعنی کسانی که خداوند به سبب ولایت علی علیه السّلام با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود در علم را بر آنان باز کرده است، می‌فهمند و امّا غیر عالمین از امثال و افسانه‌ها و حکایت‌ها جز ظواهر آنها را درک نمی‌کنند که آنان را از مقصود دور می‌کند، آن ظواهر با خیال درک می‌شوند نه با عقل.

از نبیّ صلی اللّه علیه و آله آمده است که او این آیه را خواند و فرمود:

عالم کسی است که آنچه از جانب خدا بر عهده دارد ادا کند و به طاعت او عمل نماید و از سخط او اجتناب کند.

خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ تفسیر این آیه مکرّر آمده است.

إِنَّ فِی ذلِکَ در خلق آسمانها و زمین آیت و نشانه‌ای بزرگ است، بدین گونه با خلق و آفرینش آن دو امر موالید و استمرار فیض از واهب فیّاض تامّ و کامل می‌شود به نحوی که اگر آسمانها و زمین نبود امر موالید تمام و کامل نمی‌شد و فیض استمرار پیدا نمی‌کرد و غایت ایجاد که انسان است موجود نمی‌شد.

یا معنای آیه این است که در خلق آسمانها و زمین غایات حقّ و تنظیم و ترتیب حقّی است که هیچ شایبه‌ی باطل در آنها نیست.

لَآیَةً آیت و نشانه‌ی عظیم و بزرگ است، یا مقصود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۲

جنس است، یعنی آیات متعدّد است.

لِلْمُؤْمِنِینَ برای کسانی که با بیعت عامّ یا خاصّ ایمان آوردند، یا کسانی که به خدا و آخرت اذعان دارند.

اتْلُ جواب سؤال مقدّر است، چنانچه قول خدای تعالی:

خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ ... جواب سؤال مقدّر بود، گویا که گفته شده:

آیا برای تعقّل و اندیشه‌ی مثل‌ها نشانه و تنبیه کننده‌ای هست؟ پس در جواب فرمود: خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ و در خلق آسمانها و زمین آیات و نشانه‌های متعدّدی است که تنبیه کننده بر تعقّل امثال است.

چنانچه در آنها آیات متعدّدی است که دلالت بر وجود مبدأ دانا، حکیم، توانا، مرید، رحیم و رءوف می‌کند.

و گویا که پس از این جواب دوباره سؤال شده: آیا جهت یاد آوری آیات و نشانه‌هایی که در آفرینش آسمانها و زمین است تنبیه کنند و آگاهی دهنده‌ای وجود دارد؟ پس خدای تعالی خطاب به محمّد صلی اللّه علیه و آله فرمود: اتْلُ (بخوان) به روش به تو می‌گویم تا همسایه بشنود و ممکن است خطاب عامّ باشد.

ما أُوحِیَ إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله آنچه که به تو از طریق جبرئیل وحی شده است بخوان.

یا ای مؤمن آنچه توسّط حضرت محمّد صلی اللّه علیه و آله بر تو ابلاغ شده است بخوان. (خطاب خاصّ که افاده‌ای عامّ می‌کند).

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۳

نماز و بازداشتن آن از فحشا و منکر ..... ص : ۲۶۳

وَ أَقِمِ الصَّلاةَ نماز را به پای دار تا آماده‌ی تذکّر و یاد آوری آیات گردی و از کارهای لهو که تو را از یاد آوری آیات مانع می‌شوند خود داری نما.

إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ در اوّل بقره و در سوره‌ی نسا در تفسیر قول خدا: لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُکارى تفصیل معانی نماز و مراتب آن و بپا داشتن آن گذشت.

چون نماز قالبی بنا بر قرار و وضع الهی از اشتغال به غیر نماز مانع می‌شود اگر چه مباح باشد.

لذا به سبب وضع و قرارداد از فحشا و منکر قالبی نهی می‌کند و نماز قلبی که از صاحب اجازه‌ای الهی اخذ شود مانع از فحشا و منکر در مرتبه‌ی قلب می‌شود.

و هم چنین است نماز صدر و سینه‌ای که عبارت از آرامش قلبی است، نزد صوفیّه فکر و حضور نامیده می‌شود و آن ملکوت ولیّ امر و نخستین مقام معرفت علی علیه السّلام به نورانیّت است با زبان حال و زبان قال از همه‌ی فحشا و منکر نهی می‌کند.

نماز کسی که در شهود جمال وحدت مستغرق است از التفات به غیر خدا نهی می‌کند و همین التفات به غیر خدا در آن مقام منکر او حساب می‌شود.

نمازی که عبارت از رسول یا امام است از فحشا و منکری که مقابل آن دو است از اصناف بشر نهی می کند.

و نماز به هر یک از این معانی تفسیر شده و فحشا و منکر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۴

به دشمنان رسول صلی اللّه علیه و آله و امام علیه السّلام تفسیر شده است.

نقل شده است: نماز مادامی که از فحشا و منکر نهی نکند، چیزی جز دوری از جانب خدا نمی‌افزاید «۱».

و روایت شده است: جوانی از انصار همه‌ی نمازها را با رسول خدا صلی اللّه علیه و آله می‌خواند و مرتکب فاحشه‌ها نیز می‌شد، آنگاه که این مطلب برای رسول خدا وصف شد، فرمود: بالاخره روزی نمازش او را از ارتکاب فواحش نهی می کند و چیزی نگذشت که او توبه کرد «۲».

بنابراین معنای آیه این است که نماز در مستقبل و آینده صاحبش را از فحشا و منکر باز می‌دارد.

وَ لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ اگر مقصود از نماز، نماز قالبی باشد مقصود از ذکر خدا ذکر خدا نسبت به عبد است یا مقصود ذکر قلبی، یا مقصود ذکری است که عبارت از فکر است.

یا مقصود ذکر اوامر و نواهی خدا هنگام هر فعل است که عبد را بر امتثال اوامر و نواهی وا می‌دارد.

و اگر مقصود از نماز، نماز قلب باشد مراد از ذکر خدا ذکر خدا نسبت به عبد یا یکی از معانی مذکور است.

و هم چنین است مطلب در سایر مراتب نماز و اگر مقصود از نماز رسول خدا صلی اللّه علیه و آله یا امام علیه السّلام باشد مراد از ذکر خدا نسبت به عبد است، یا مقصود مقام نورانیّت رسول صلی اللّه علیه و آله و امام علیه السّلام است که ذکر

---

۱. تفسیر القمّی ج ۲ ص ۲۸۵.

۲. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۲۸۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۵

حقیقی خدا همین مقام است.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ پس خداوند نماز شما و ذکر شما را می‌داند، بر حسب آن دو به شما پاداش می‌دهد علاوه بر آن نماز و ذکر شما را بر تذکّر آیات آگاه و بیدار می کند.

و جمله‌ی وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ حالیّه است.

آیات ۴۶- ۵۵

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۴۶ تا ۵۵] ..... ص : ۲۶۵

اشاره

وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْكِتابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَ إِلهُنا وَ إِلهُكُمْ واحِدٌ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۴۶) وَ كَذلِكَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ فَالَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مِنْ هؤُلاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلَّا الْكافِرُونَ (۴۷) وَ ما كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتابٍ وَ لا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذاً لارْتابَ الْمُبْطِلُونَ (۴۸) بَلْ هُوَ آياتٌ بَيِّناتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلَّا الظَّالِمُونَ (۴۹) وَ قالُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آياتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآياتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّما أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰)

أ وَ لَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ يُتْلى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَرَحْمَةً وَ ذِكْرى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۱) قُلْ كَفى بِاللَّهِ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ شَهِيداً يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْباطِلِ وَ كَفَرُوا بِاللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۵۲) وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ وَ لَوْ لا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجاءَهُمُ الْعَذابُ وَ لَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۵۳) يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ (۵۴) يَوْمَ يَغْشاهُمُ الْعَذابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَ يَقُولُ ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۵)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۶

ترجمه ..... ص : ۲۶۶

و با اهل كتاب جز به شيوه‌اى كه نيكوتر است، مجادله مكنيد، مگر با ستمگران آنان، بگوييد: به آنچه بر ما و [به آنچه] بر شما نازل شده ايمان آورده‌ايم، خداى ما و خداى شما يكى است و ما همه فرمانبردار اوييم.

و بدينسان بر تو كتاب آسمانى را نازل كرديم، و اهل كتاب به آن ايمان آورند، از ايشان [اهل مكّه] نيز كسانى هستند كه به آن ايمان آورند، جز كافران كسى به آيات ما انكار نمى‌ورزد.

و پيش از آن [وحى و نبوّت] نه كتابى مى‌خواندى و نه به دست خود [مكتوبى] مى‌نوشتى، چه در آن صورت باطل انديشان شك و شبهه به ميان مى‌آوردند.

آرى آن آياتى روشنگر [محفوظ] در سينه‌هاى دانش يافتگان است، جز ستمگران [مشرك] كسى به آيات ما انكار نمى‌ورزد.

و گويند: چرا بر او معجزاتى از سوى پروردگارش نازل نمى‌شود،؟ بگو معجزات فقط در اختيار خداوند است، و من فقط هشدار دهنده‌اى آشكارم.

آيا براى ايشان كافى نيست كه ما بر تو كتاب آسمانى را فرو فرستاديم كه بر آنان خوانده مى‌شود، بى گمان در اين امر رحمت و پند آموزى براى اهل ايمان است.

بگو خداوند بين من و شما گواه بس، كه آنچه در آسمانها و زمين است مى‌داند، و كسانى كه به باطل ايمان آورده و به خداوند كفر مى‌ورزند، اينانند كه زيانكارند.

و از تو عذاب را به

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۷

شتاب مى‌خواهند و اگر اجلى معيّن در كار نبود، عذاب بر آنان نازل مى‌شد و در حالى كه ناآگاهند ناگهان به سراغشان مى‌آيد.

از تو عذاب را به شتاب مى‌خواهند و [غافل از آنكه] بى گمان جهنّم فراگير كافران است.

روزى كه عذاب از فراز و فرودشان فراگيردشان و گويد: [حاصل] عمل كرد خود را بچشيد.

تفسير ..... ص : ۲۶۷

وَ لا تُجادِلُوا أَهْلَ الْكِتابِ إِلَّا بِالَّتِي با اهل كتاب مجادله نكنيد مگر مجادله‌اى كه هِيَ أَحْسَنُ بهترين مجادله باشد، يا به طريقه و روشى كه بهترين روش باشد، يا كلمه‌اى كه بهترين كلمه باشد.

و جدل و جدال به معناى (فتل) «۱» است، چون مجادله كننده مى‌خواهد طرف مقابل را به پيچاند و به طرف مذهب خودش بكشاند و اين معنا با شمشير، زدن حبس، مكالمه با ناسزا خشونت ابطال حقّ و اثبات باطل متصوّر است، ليكن لفظ مجادله در عرف به منصرف كردن خصم از مذهب خودش با مباحثه و مكالمه‌ى علمى اختصاص پيدا كرده است.

مقصود از اهل کتاب کسی است که به پیامبری ایمان آورده باشد و هر کسی است که به یک دین الهی منتسب باشد، پس اهل دین اسلام و منتسبین به آن را شامل می‌شود، چنانچه شامل زردشتی و مهابادی‌ها می‌شود.

۱- فتل به معنای بافتن و مفتول ریسمان بافته شده است، ظاهرا فتل است با فاء نه فتل با قاف به معنای کشتن.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۸

یا مراد کسانی است که به این اسم معروفند (یهود و نصاری هستند) و لیکن حکم شامل اهل اسلام است به طریق کنایه یا به طریق قیاس اولویّت.

و چون اهل دین الهی و منتسبین به آن به واسطه‌ی نسبتشان به نبیّ یا منتسب کردن خودشان به او دارای فی الجمله حرمت و احترامی هستند از بین اقسام کفّار خصوص اهل کتاب را ذکر نمود تا اشعار به این باشد که مشرکین دارای حرمت و احترام نیستند و نباید با آنان مدارا کرد.

و مجادله‌ی نیکو آن است که باطلی را ظاهر نکند و باطلی را با باطل دیگری باطل نکند، چیزی نگوید که طرف مقابل را به خشم آورد، او را در تنگنا قرار ندهد که مجبور به قبول و تسلیم شود و او را طرد نکند، چیزی نگوید که طرف مقابل نتواند تحمّل کند و اگر خصم حقّی را اظهار کند با انصاف برخورد نماید و او را ردّ نکند، سخنی نگوید که او خجالت بکشد و همتّش این نباشد که بر او غلبه کند، بلکه همتّش اصلاح او باشد، اگر چه بدین نحو خود را مغلوب قرار دهد اگر صلاحش در آن باشد.

إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ در مجادله ستم کردند، یا با جنگ و کشتار به شما ظلم کردند، یا با لجاج و گوش فرا ندادن به حقّ شما به خودشان ظلم کردند و این استثنای ترخیص و اجازه در مجادله به غیر احسن با ظالمین از اهل کتاب است، مانند قول خدا:

لا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ ولی به هر حال نباید از حق خارج شد، یا در باطل داخل شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۶۹

وَ قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنا وَ أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ بگویید ما به آنچه به ما و بر شما نازل شده است ایمان داریم، یعنی با اقرار به حقّ بودن کتاب و دین آنان تندی و لجاج و عناد آنان را بشکنید.

وَ إِلهُنا وَ إِلهُكُمْ واحِدٌ و بگویید خدای ما و خدای شما یکی است یعنی در مبدأ و معبود اظهار اتّحاد با آنان بکنید تا دلالت کند بر این که شما با آنان متّحد هستید و مغایرتی با آنان ندارید، تا آنان ترغیب و تشویق به معاشرت با شما و دوست داشتن شما بشوند.

وَ نَحْنُ لَهُ و ما به خدای شما که همان خدای ماست مُسْلِمُونَ تسلیم هستیم و ایمان داریم و به غیر آن خدا ایمان نداریم تا شما با ما دشمنی کنید.

در سوره‌ی نحل در تفسیر قول خدا: وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ مقداری از بیان آیه گذشت.

وَ كَذلِكَ و این چنین مانند نازل کردن کتاب به سوی آنان، یا مانند امر به مجادله به نحو احسن، یا مانند امر به این که بگویید ما به آنچه که بر شما نازل شده، ایمان آورده‌ایم ... تا آخر آیه.

أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ کتاب نبوّت یا قرآن را بر تو نازل کردیم.

فَالَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ پس کسانی که به آنان قرآن دادیم، آنان آل محمّد صلی اللّه علیه و آله هستند یا کسانی که به آنان احکام نبوّت دادیم، که رسالت را با بیعت عامّ و ولایت را با بیعت خاصّ پذیرفتند، یا کسانی که به آنان نیرو دادیم، یا استعداد و آمادگی تکوینی برای امور آخرت دادیم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۰

يُؤْمِنُونَ بِهِ با بیعت عامّ یا خاصّ به قرآن یا به محمّد صلی اللّه علیه و آله، یا به کتاب نبوّت، یا به علی علیه السّلام ایمان می‌آورند،

که منظور از هر مقصود و منظوری همین است.

وَ مِنْ هؤُلاءِ و از اهل کتاب که یهود و نصاری هستند، یا از مشرکین، یا از کسانی که قرآن به آنان دادیم و با بیعت به آن ایمان آوردند.

مَنْ یُؤْمِنُ بِهِ کسانی هستند که با یکی از دو بیعت عامّ و خاصّ ایمان می‌آورند یا قلبا اذعان به محمّد صلی اللّه علیه و آله یا به قرآن، یا به احکام نبوّت، یا به علی علیه السّلام می‌کنند.

وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الْکافِرُونَ آیات ما را که بزرگترین آنان علی علیه السّلام است جز کفّار کسی انکار نمی‌کند و این کنایه از منافقین امّت است که علی علیه السّلام را انکار کردند.

وَ ما کُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ کِتابٍ در حالی که پیش از وحی قرآن کتابی نخوانده بودی.

این جمله‌ی حالیّه یا معطوفه است و ردّ بر کسانی است که گمان کردند یا گفتند رسول خدا قرآن را از دیگران گرفته، یا از کتابهای گذشتگان و پیشینیان التقاط کرده است.

وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ تو بلد نبودی قرآن یا هر کتابی را به نویسی.

إِذاً لَارْتابَ الْمُبْطِلُونَ اگر تو قبلا خواندن و نوشتن بلد بودی آن وقت کفّار شک می‌کردند، یعنی شک آنان به جا و به موقع بود، گر نه آنان به هر حال شک می‌کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۱

و از بزرگترین نشانه‌های صدق رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در ادّعایش این بود که او یتیم و فقیر و چوپان بود، نزد معلّمی نرفته بود و با علما مصاحبت و آمیزش نداشت، نوشتن یاد نگرفته بود و در بین نویسندگان زندگی نمی‌کرد.

با این حال کتاب و شریعتی آورد که در درک دقایق و نکات آن دو (کتاب و شریعت) حکما حیران شدند و از پژوهش و تحقیق علومی که در آن دو مدّرج است علما عاجز گردیدند و از رسیدن به لطایف آن دو عرفا به تنگنا افتادند، به زبردستی کتاب او در بلاغت سخنوران اعتراف کردند.

از مولا و مقتدای ما علیّ بن موسی الرّضا علیه السّلام نقل شده است:

او یعنی رسول خدا یتیم فقیر چوپان و اجیر بود، که نوشتن یاد نگرفته بود، نزد معلّمی نرفته بود، در عین حال قرآنی آورد تمام داستان‌های انبیا علیهم السّلام و اخبار آنان بدون کم و زیاد در آن بود، هم چنین اخبار گذشتگان و آیندگان تا روز قیامت در آن موجود بود «۱».

بَلْ هُوَ بلکه کتاب نبوّت یا کتاب ولایت، چه قرآن صورت قرآن و شریعت است و این جمله اضراب و استدراک از قول خدای تعالی است که:

الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ ... تا آخر، چون این آیه دلالت بر بیشتر از ایمان تقلیدی نمی‌کند، در حالی که آیه‌ی فوق

---

۱. تفسیر الصّافی ج ۴ ص ۱۱۹ و عیون اخبار الرّضا علیه السّلام ج ۱ ص ۱۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۲

دلالت بر ایمان تحقیقی به کتاب می‌کند، بلکه دلالت بر تحقیق به کتاب می‌کند.

بنابر روش اتّحاد عاقل و معقول، یعنی خود کتاب آیاتٌ آیاتی است که دلالت بر مبدأ و صفات او، دلالت بر رسالت و احکام آن و صادق بودن آورنده‌ای آن می‌کند، یا مقصود این است که صاحب رسالت و صاحب ولایت با ولایت و نورانیّت خود آیات بَیِّناتٌ روشن یا روشن کننده هستند.

فِی صُدُورِ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ در سینه‌ی دانش یافتگان، نفرمود در سینه کسانی که علم کسب کردند، فرمود: در سینه‌ی کسانی که به آنان علم داده شد، تا مشعر به این باشد که علم نوری است که خداوند آن را در قلب هر کس که به خواهد می‌اندازد و چنان نیست که با کسب تحصیل شود، بلی کسب علم شخص را آماده‌ی تابش این نور می‌کند.

و فعل أُوتُوا را به صورت مجهول آورد تا اشاره به این باشد که احتمال داده نمی‌شود فاعل فعل جز خدا کسی باشد، مراد از کسانی که به آنان علم داده شده اوصیا علیهم السّلام هستند، چنانچه این مطلب در اخبار زیادی از ائمّه علیهم السّلام آمده است.

وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا الظَّالِمُونَ تکرار مطلب برای اهمیّت دادن به کنایه از امّت است، نیز برای اشعار به این است که انکار کننده همان طور که کافر است ظالم نیز می‌باشد.

وَ قالُوا عطف به لحاظ معناست، گویا که گفته است:

ظالمین آیات را انکار کردند، گفتند:

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۳

لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ چرا آیاتی از پروردگارش بر او نازل نمی‌شود؟ و تو از مقام ولوی خویش تنزّل کن و بر حسب مقام بشری اظهار عجز نما و بگو:

إِنَّمَا الْآیاتُ عِنْدَ اللَّهِ آیات فقط نزد خداست و چیزی از آیات نزد من نیست تا آنچه پیشنهاد شماست بیاورم.

وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ من هشدار دهنده ظاهر و روشن، یا ظاهر کننده‌ی هشدار دهی خود و صحّت آن هستم، پیش از این بیان شد که رسول باید دارای دو شأن باشد، شأن هشدار دهی با رسالتش، شأن مژده دهی با ولایتش، ولی چون شأن رسالت در او غالب است گاهی با شأن رسالت تکلّم می‌کرد و شئونش را در آن منحصر می‌نمود، چنانچه اینجا همه‌ی شئونش را در هشدار دهی منحصر نمود که آن شأن رسالت است، نه ولایت.

أَ وَ لَمْ یَکْفِهِمْ آیا برای کفّار کافی نیست که تو یتیم بودی و با کسی رفت و آمدی نداشتی و از کسی یاد نگرفتی؟ آیا در دلالت بر صدق تو همین کافی نیست؟ که آنان پیشنهاد آیت و نشانه‌ی دیگر می‌کنند؟! أَنَّا ما، نه غیر ما أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ بر تو احکام رسالت یا صورت قرآن را نازل کردیم، با آن که تو بی سواد بودی، کتاب تو مشتمل بر دقایق حکمت‌ها بود به نحوی که عقلا و حکما از ادراک آن عاجز می‌باشند، در حالی که این قرآن یُتْلی عَلَیْهِمْ بر آنان خوانده می‌شود، از آنان مخفی نیست.

إِنَّ فِی ذلِکَ در این انزال، یا در این کتاب، یا در آنچه که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۴

ذکر شد از استمرار تلاوت کتاب.

لَرَحْمَةً رحمت است، چون دلالت بر صدق رسالت تو می‌کند.

وَ ذِکْری و یاد آوری و دلالت بر حقّ بودن تو می‌کند.

لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ برای قومی که ایمان بیاورند با یکی از دو بیعت عامّ یا خاصّ، یا برای قومی که اذعان به خدا، ملایکه، کتب و رسولانش و روز قیامت داشته باشند.

و لام برای بیان کردن مفعول لَرَحْمَةً و ذِکْری است، یعنی ناباوران چون توجّه به آخرت ندارند، اهمّیت به خدا و به کسی که به سوی خدا دعوت می‌کند نمی‌دهند، در قرآن اندیشه نمی‌ورزند در دلالت آن تفکّر نمی‌کنند.

پس قرآن را به عنوان افسانه می‌شنوند، در نتیجه نه بهره‌ای از آن می‌برند و نه متذکّر آن می‌گردند.

روایت شده که گروهی از مسلمانان صحیفه‌ای خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آوردند که در آن بعضی از چیزهایی که یهود می‌گفتند نوشته بود، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: در گمراهی قومی همین بس که از چیزی که پیامبرشان

آورده روی بگردانند و به چیزی که غیر پیامبرشان آورده است، روی آورند؟ پس این آیه نازل شد «۱».

قُلْ پس از آن که این آیات در آنان مؤثّر نیفتاد و فایده نکرد برای این که اظهار اعراض از آنان بکنی و به پروردگارت پناه

---

۱. تفسیر الصّافی ج ۴ ص ۱۲۰. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۵

ببری تا تندی لجاج و عناد آنان بشکند، چه اصرار بر دعوت به سوی خدا با لجوج در لجاجت و عناد او می‌افزاید ...

بگو: کَفی بِاللَّهِ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ شَهِیداً خداوند برای گواه و شاهد بودن بین من و شما کافی است.

پس اگر من دروغ گفته باشم خداوند دروغ مرا می‌داند و مرا بر آن عذاب می‌کند و اگر شما دروغگو باشید خداوند می‌داند و شما را عذاب می‌کند.

یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خداوند آنچه را که در آسمانها و زمین است می‌داند، پس از عناد و لجاج با او و با رسولش به پرهیزید.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْباطِلِ وَ کَفَرُوا بِاللَّهِ أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ جمله حالیّه یا معطوفه و به منزله‌ی نتیجه است.

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ آن کفّار به عذاب عجله می‌کنند، مانند آن وقت که تو به آنان وعده‌ی عذاب می‌دادی می‌گفتند: آنچه را که به ما وعده می‌دهی بیاور، یا می‌گفتند: اگر آنچه که تو می‌گویی حقّ است پس بر ما از آسمان سنگ به باران.

وَ لَوْ لا أَجَلٌ مُسَمًّی لَجاءَهُمُ الْعَذابُ نیامدن عذاب از آن جهت نیست که گفته‌ی تو حقّ نیست، یا آنان پیش ما گرامی هستند، بلکه برای این است که هر چیزی وقت مخصوصی دارد که از آن فراتر نمی‌رود.

وَ لَیَأْتِیَنَّهُمْ عذاب بر آنان خواهد آمد در دنیا و در حال بقا زندگی‌شان، مانند آمدن عذاب در بدر و غیر بدر، مانند بلاهایی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۶

که در اموال و انفس پیش می‌آید، یا در حال احتضارشان به دست ملایکه‌ها، یا در آخرت در برزخ‌ها، یا در قیامت.

بَغْتَةً عذاب ناگهانی بدون آن که از پیش علامتی داشته باشد، یا بدون آن که آنان علامات عذاب را احساس کنند، چون آنان در لهو و لعب فرو رفته‌اند.

وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ آنان در هنگام عذاب احساس آمدن عذاب نمی‌کنند، یا آنان الان احساس نمی‌کنند که بعدا عذاب بر آنان خواهد آمد و گر نه درخواست عذاب نمی‌کنند.

یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ این گفته را تکرار کرد تا اشعار به این باشد که اوّلی مربوط به عذاب دنیا بود و دوّمی مربوط به عذاب آخرت.

یا بدان جهت تکرار کرد که اوّلی مقدّمه تهدید به آوردن عذاب است و دوّمی تهدید به احاطه‌ی آن در زمان حال و لیکن آنان عذاب را احساس نمی‌کنند.

یا منظور از تکرار مبالغه در سفیه بودن آنانست که چطور جرأت بر کاری می‌کنند که باید از آن پرهیز کرده و بر حذر باشند، اگر چه عذاب محتمل و غیر یقینی هم باشد عاقل از آن می‌پرهیزد.

وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَةٌ بِالْکافِرِینَ آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر اشعار به علّت حکم و اظهار کفر آنهاست که به واسطه انفاق حاصل شده است.

یعنی آنان کافر هستند و هر کافری در وسط جهنّم واقع است و معذّب به انواع عذاب جهنّم است، اگر چه آن را احساس نکند و نفهمد، پس آنان در عجله کردنشان به عذاب در حقیقت در عذاب واقع شده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۷

بدان که نفس انسانی به علّت مقتضیّات حیوانی‌اش نمونه‌ی جهنّم، شعله‌ها و انواع عذاب آن است، پس اگر انسان که در مقام نفس واقع شده و در حالت غیب از خدا و آخرت است از ولایت منقطع و وجه‌ی ولوی از او پوشیده شده باشد در جهنّم واقع می‌شود، در آن نگه داشته می‌شود در حالی که به واسطه‌ی آن احاطه شده است، و اگر منقطع از ولایت نبوده باشد در اثر ایمان بر آن جهنّم بر او سرد و سلامت می‌گردد به طوری که هیچ چیزی از دردها و ناملایماتش را حس نمی‌کند و از شایبه‌های غریب پاک می‌گردد.

و نمونه‌ی جهنّم بودن انسان و این که واجب است انسان بر جهنّم و از جهنّم عبور کند یکی از وجوه آیه: إِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وارِدُها می‌باشد که گویند آن پلی است که بر متن جهنّم کشیده شده است و در سوره‌ی توبه بیان اجمالی احاطه جهنّم به کافرین در نظیر این آیه گذشت. يَوْمَ يَغْشاهُمُ الْعَذابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ این جمله مفعول برای بِالْكافِرِينَ یا طرف برای لَمُحِيطَةٌ است، یا ظرف فعل محذوف است که (اذکر) یا (ذکرهم) باشد.

یعنی یادشان آور روزی را که عذاب از بالا و پایین پایشان (از فراز و فرودشان) ایشان را فرا گیرد.

وَ يَقُولُ لفظ يَقُولُ به صورت غیبت و تکلّم خوانده شده است.

ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ در آن حال می‌گوید: حاصل عمل کرد خویش را بچشید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۸

آیات ۵۶- ۶۹

[سوره العنکبوت (۲۹): آیات ۵۶ تا ۶۹] ..... ص : ۲۷۸

اشاره

يا عِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي واسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ (۵۶) كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ (۵۷) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفاً تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ (۵۸) الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۵۹) وَ كَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُها وَ إِيَّاكُمْ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۰)

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۶۱) اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۶۲) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۶۳) وَ ما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا إِلاَّ لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوانُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۶۴) فَإِذا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذا هُمْ يُشْرِكُونَ (۶۵)

لِيَكْفُرُوا بِما آتَيْناهُمْ وَ لِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۶۶) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ (۶۷) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُ أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْكافِرِينَ (۶۸) وَ الَّذِينَ جاهَدُوا فِينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (۶۹)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۷۹

ترجمه ..... ص : ۲۷۹

ای بندگان من که ایمان آورده‌اید، بدانید که زمین من گسترده است، پس فقط مرا بپرستید.

هر جانداری چشنده‌ی [طعم] مرگ است، سپس به سوی ما باز گردانده می‌شوید.

و کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، در غرفه‌هایی از بهشت که جویباران از فرودست آنان جاری است، جایشان می‌دهیم [و] در آنجا جاویدانند، چه نیکوست پاداش اهل عمل.

همانان که شکیبایی ورزیده و بر پروردگارشان توکّل می‌کنند.

و چه بسیار جنبنده که عهده‌دار روزی خود نیست، بلکه خداوند روزی بخش او و شماست و او شنوای داناست.

و اگر از ایشان بپرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است و خورشید و ماه را رام کرده است، گویند: خداوند، پس چگونه بیراهه می‌روند؟

خداوند روزی را برای هر کس از بندگانش که بخواهد گشاده یا تنگ می‌دارد، بی گمان خداوند به هر چیزی داناست.

و اگر از ایشان بپرسی چه کسی از آسمان آبی فرو فرستاد و بدان زمین را پس از پژمردنش زنده [و بارور] کرد،؟ خواهند گفت: خداوند، بگو: سپاس خداوند را، ولی بیشترینه‌شان تعقّل نمی‌کنند.

و این زندگانی دنیا جز سرگرمی و بازیچه نیست، اگر می‌دانستند بی گمان سرای آخرت کانون زندگی است.

و چون سوار بر کشتی شوند خداوند را در حالی که دین خود برای او پاک و پیراسته می‌دارند بخوانند ولی آنگاه که آنان را رهانید و به خشکی رسانید آن وقت است که ایشان شرک می‌ورزند.

تا سر انجام در باره‌ی آنچه به ایشان بخشیده‌ایم ناسپاسی کنند و [از ظواهر زندگی] بهره برند، زودا که [حقیقت را] بدانند.

آیا ندانسته‌اند که ما حرمی امن [از کعبه] قرار

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۰

دادیم؟ حال آن که مردمان را در پیرامونشان تاراج می‌کردند و می‌ربودند، آیا به باطل ایمان می‌آورند و به نعمت خداوند کفران می‌روزند؟

و کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند دروغ بندد یا حقّ را چون به سراغش آید تکذیب کند؟ آیا جایگاه کافران در دوزخ نیست؟

و کسانی که در راه ما کوشیده‌اند آنان را به راههای خاص خویش رهنمون می‌شویم، بی‌گمان خداوند با نیکوکاران است.

تفسیر ..... ص : ۲۸۰

یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا ای ایمان آورندگان با بیعت کردن به دست محمّد صلی اللّه علیه و آله با بیعت عامّ یا به دست علی علیه السّلام با بیعت خاصّ.

إِنَّ أَرْضِی واسِعَةٌ

زمین من گسترده است، پس اگر برای شما در زمینی عبادت من میسّر نشد از آنجا خارج شوید و به زمین دیگری بروید که برای شما توحید عبادت من ممکن باشد.

فَإِیَّایَ

پس مرا نه غیر مرا فَاعْبُدُونِ

بپرستید.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: هر گاه در زمینی خداوند نافرمانی و عصیان شد و تو در آن زمین بودی از آنجا به زمین دیگر خارج شو «۱».

کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ در مقام تعلیل است، زیرا هر موجود زنده‌ای چشنده‌ای مرگ است.

۱. مجمع البیان ج ۸- ۷ ص ۱۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۱

ثُمَّ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفاً تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ عین این آیات پیش از این گفته شد و بیان صبر و توکّل به طور مشروح گذشت و هم چنین تفسیر جریان نهرها از زیر بهشت‌ها در آیات پیشین بیان شد.

وَ كَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا چه بسیار حیواناتی که از جهت نوع و خرد به شمارش نمی‌آید و بار روزی خود را نمی‌تواند به دوش کشد و خداوند به آنها و شما روزی می‌دهد.

این عبارت خطاب عامّ، یا مخصوص به محمّد صلی اللّه علیه و آله است، یا مخصوص کسی است که گمان می‌کند جز اسباب طبیعی چیزی در امور مدخلیّت ندارد، مانند طبیعیّون که اعتقادشان چنین است، یا مانند بیشتر مردم که چنین حالتی دارند.

اللَّهُ يَرْزُقُها وَ إِيَّاكُمْ این خداست که به آنها و شما روزی می‌دهد انسان در نظر ابتدایی گمان می‌کند که روزی منوط به اسباب طبیعی است، لیکن نظر دقیق حکم می‌کند که چیزی از اسباب طبیعی (فی حدّ ذاته) در ارتزاق انسان مدخلیتی نداشته باشد، ارتزاق جز با اسباب الهی نیست و اسباب طبیعی حجابهایی بر اسباب الهی است.

و چه خوب گفته شده:

ای گرفتار سبب بیرون مپر لیک عزل آن مسبّب ظنّ مبر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۲

هر چه خواهد آن مسبب آورد قدرت مطلق سببها بر درد

این سبب‌ها بر نظرها پرده‌هاست که نه هر دیدار صنعش را سزاست

دیده‌ای باید سبب سوراخ کن تا حجب را بر کند از بیخ و بن

تا مسبّب بیند اندر لا مکان هرزه بیند جهد و اسباب دکان

(مثنوی مولوی) وَ هُوَ السَّمِيعُ و او اقوال قال و حال و استعدادی شما را که خود شما آن را احساس نمی‌کنید می‌شنود.

الْعَلِيمُ و او به مقدار استعداد و اندازه‌ی استحقاق و عمده‌ی اسباب روزی آسمانها و زمین و آفتاب و ماه داناست.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ اگر از متقیّدین به اسباب و غافلین از مسبّب الاسباب سؤال کنی.

مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ چه کسی آسمانها و زمین را آفرید و خورشید و ماه را مسخّر نمود؟ که آنان سبب تولید موالید و روزی خوردن روزی خورندگان‌اند.

لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ خواهند گفت: خدا آفرید، پس چرا افترا و دروغ می‌بندند.

و به سوی اسباب می‌روند و به او اکتفا نمی‌کنند.

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ لَهُ خداوند روزی وسیع و گسترده می‌کند برای کسی که بخواهد و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۳

قدرت آن را دارد، یعنی قدرت دارد روزی را برای کسی زیاد کند یا برای هر کسی که بخواهد کم روزی دهد.

لفظ [من] در [من یشاء] مطلق است و ممکن است ضمیر به آن برگردد بدون اعتبار تقیید به بسط رزق، جمله حالیّه یا مستأنفه است، تعلیل انکار روی گردانیدن از خدا در طلب روزی است یا تعلیل جمله‌ی اللَّهُ يَرْزُقُها وَ إِيَّاكُمْ می‌باشد.

إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ پس خداوند صلاح بندگانش را می‌داند که روزی را گسترش دهد یا آن را بسته گرداند و کم کند.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها چون اسباب قريب و نزديك براى روزى بعد از آسمانها و زمين و خورشيد و ماه باراندن باران و احياى زمين است به سبب رويانيدن گياهان لذا بعد از سؤال از آسمانها و زمين و تسخير خورشيد و ماه مسئله‌ى باران و زنده كردن زمين را آورد و فرمود: اگر بپرسند چه كسى از آسمان آب را فرستاد كه زمين را پس از مرگش (پژمرده بودنش) زنده كرد.

لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ خواهند گفت: خدا پس تو بعد از اقرار و اعترافشان بگو: الْحَمْدُ لِلَّهِ سپاس خداى را كه آن جهت شكر انعام خدا بر توست كه تو را بر اين مطلب بينا كرد.

يا مقصود اين است كه بعد از اين به آن كفّار بگو: همه‌ى صفاتى كه خداوند بر آن حمد مى‌شود براى خدا و مال خداست، زيرا جميع خيرات و نيكى‌هاى منتشر و محسوس كه ادراك اينان از آنها فراتر نمى‌رود منحصر در خلق آسمانها و زمين و خورشيد و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۴

ماه و باراندن باران و رويانيدن گياه است، پس اينان خدا و سبب سازى او به اسباب روزى را انكار نمى‌كنند.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ بلكه بيشتر آنان تعقّل و انديشه نمى‌كنند.

پس متوسّل به اسباب مى‌شوند، از مسبّب اسباب منصرف مى‌شوند، اين از جهت عدم تعقّل و انديشه است نه از جهت انكار خدا.

وَ ما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ جمله حاليّه يا معطوفه به اعتبار معناست.

گويا كه گفته است: خداوند اسباب حيات دنياى پست را مهيّا كرده است، دنيايى كه جميع زنده‌هاى آن آميخته با مرگ است، جود آن آميخته به عدم‌هاست و جدّ راستى آن لهو يا لعب است، خداوند در عين حال زندگى دنيا را بدون تهيّه‌ى اسباب وجود و بقا و زندگانى نگذاشت و آن را به اعتراف مقرّ و منكر به حال خود رها نكرد پس چگونه زندگى آخرت را به حال خود رها مى‌كند كه در آنجا حيات جميع اجزا آخرت عين ذرّات آنهاست، جود حيات آخرت از شايبه‌ى نقص خالص است و لذّت‌هاى آن از شوب رنج و درد مبرّاست، كه حيات دنيا حيات عرضى است.

وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوانُ و سراى آخرت با جميع اجزايش كانون زندگى است و حيات منحصر در دار آخرت است، يا معناى آيه اين است: كفّار به امر حيات دنيا اهميّت مى‌دهند، در حالى كه مى‌بينند زندگى دنيا مانند بازى اطفال باقى نمى‌ماند و بر آن فايده‌اى مترتّب نيست و حيات و زندگى منحصر در دار آخرت است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۵

لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ اگر مى‌دانستند از اهتمام به امر حيات دنيا خودداری مى‌كردند و اهتمام به امر زندگانى اخروى مى‌دادند.

و ممكن است لفظ [لو] براى تمنّى باشد، فرق بين لهو و لعب گذشت، گفتيم كه لهو آن است كه داراى غايتى نباشد، نه غايت عقلانى و نه غايت خيالى، لعب آن است كه غايت عقلانى نداشته باشد ولى غايت خيالى داشته باشد، اگر چه لهو نيز از نوعى غايت پنهانى خالى نيست.

فَإِذا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ عطف به اعتبار معناست، گويا كه گفته است: آنگاه كه در خشكى بودند مطمئن و آرام بودند و از خدا و آخرت غافل بودند و اهتمام به امر حيات دنيا مى‌دادند ولى آنگاه كه بر كشتى سوار شوند بر حيات دنيا مى‌ترسند.

دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ آن وقت خدا را فرا مى‌خوانند البتّه مقصود از [دين] راه به سوى خداست، نه ملّت يا اسلام، يا ايمان، چون آيه عامّ است و شامل همه‌ى صاحبان ملّت‌هاى الهى و غير آنهاست.

فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذا هُمْ يُشْرِكُونَ وقتى خداوند آنان را نجات داد به خدا يا به آخرت يا به دين شرك مى‌آورند، يا مشرك مى‌شوند.

لِيَكْفُرُوا تا كفران پيشه كنند اين جمله از قبيل فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً غايت شرك آوردن آنان كفران نعمت بود.

بِما آتَيْناهُمْ كفران نعمتى را كردند كه ما به آنان داده‌ايم، يعنى نعمت نجات دادن يا مطلق نعمت‌ها. ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۶

وَ لِيَتَمَتَّعُوا و در حيات فانى متمتّع گردند و لذّت ببرند، چون كسى كه متذكّر نعمت‌هاى خدا و نعمت دادن او باشد تمتّع و لذّت بردن با لذايذ حيوانى براى او ميسّر نمى‌شود.

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ پس به زودى عقوبت شرك آوردن و وبال تمتّع در حيات حيوانى را خواهند دانست، يا به زودى خواهند دانست كه كار آنان خطا و وزر و وبال بوده است.

أَ آيا اهل مكّه به نعمت‌هاى خدا كافر مى‌شوند و به او شرك مى‌آورند؟

وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنا حَرَماً آمِناً آيا نمى‌بينند كه ما مكّه را براى آنان حرم امن قرار داديم، چه اهل حرم از قديم و جديد با قرارداد بين مردم از صدمات كه بر ساير شهرها و بر ساير عربها وارد مى‌شد ايمن بوده‌اند و با مشيّت و خواست خدا از تعرّض متعرّضين نيز در امان مانده‌اند، مانند تعرّض پادشاه يمن جهت خراب كردن حرم (كه در سوره فيل خواهد آمد).

وَ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ در حالى كه از اطراف حرم مردم را با كشتن و اسارت مى‌ربايند.

أَ آيا هواهاى خود را پيروى مى‌كنند؟

فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ پس آيا آنان به باطل ايمان مى‌آورند؟ كه باطل عبارت است از اوّلا هوى و هوس آنان ثانيا شياطين ثالثا، بت‌ها و ستارگان يا شركاى ولايت.

وَ بِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ و به نعمت خدا كه عبارت است از امن قرار دادن حرم براى آنان، يا همه‌ى نعمت‌هاى خدا، يا ولايت

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۷

كه اصل همه‌ى نعمت‌ها است، كفران مى‌ورزند؟! وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً لفظ [كذبا] مفعول به براى [افترى] است اگر بنابر تجريد باشد، يا مفعول مطلق است بدون آن كه از لفظش فعلى مشتقّ باشد و اين عبارت در ظالم‌تر بودن مفترى استعمال مى‌شود اگر چه مفهوم لغوى آن اعمّ است.

و افترا بر خدا اعمّ از آن است كه چيزى را كه اذن داده نشده براى او شريك قرار دهند، يا فتوا داده شود، يا بين مردم قضاوت نمايد، يا براى مردم امامت كند، يا رياست مردم را بر عهده بگيرد بدون اذن و اجازه از جانب خدا و جانشينان او.

زيرا اجازه از جانب خدا يا جانشينانش وجود مجاز را مانند مايه‌ى پنير قرار مى‌دهد كه به هر شيرى كه برسد در آن كيفيّتى ايجاد مى‌كند كه با آن كيفيّت شير بسته مى‌شود و پنير درست مى‌شود، بدون اجازه ملاقات عالم اثر نمى‌بخشد.

و هم چنين قول او و بيعت با او مفيد واقع نمى‌شود، بلكه بدون اجازه ضرر عالم بر عقلهاى ضعيف از ضرر لشكر يزيد [لعنة اللّه] بر اصحاب امام حسين عليه السّلام بيشتر است، چون ملاقات عالم در اين هنگام و بيعت با او در اغلب اوقات استعداد ملاقات كننده را هدايت كرده‌اند، يا در تعظيم ما يا در توسّل به ما به وسيله‌ى توسّل به خلفاى ما. از همين جا دانسته مى‌شود حال كسى كه مى‌گويد: من احتياج به اجازه ندارم، بلكه مردم به اجازه‌اى من احتياج دارند.

أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ مقصود از حقّ امر ثابت يا ولايت است كه در حقيقت حقّ همان است و حقّ بودن ساير اشيا جز با ولايت محقّق نمى‌شود.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۸

لَمَّا جاءَهُ آن هم در وقتى كه حقّ از جانب نبىّ وقتش براى او پيش آمد بدين گونه كه او را نصب كرد و براى ولىّ امر بودن تعيين نمود (زيرا با آن نصب حقّ مى‌شود و تكذيب او كفر است).

أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْكافِرِينَ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال مفترى و دروغگو؟ و جاى او در

كجاست؟

پس فرمود: حال او چنين است كه او كافر است، چون شخص مادامى كه حقّ و وجهه‌اى آن را كافر نشود و نپوشاند افترا نمى‌بندد و تكذيب نمى‌كند.

و چون چنين كرد كافر شده و جاى هر كافرى جهنّم است، ولى خداى تعالى مطلب را با اين عبارت ادا كرد تا آن را تأكيد نمايد و اشعار به اين باشد كه كفر مانند مفترى و مكذّب احتياج به بيان ندارد.

وَ الَّذِينَ جاهَدُوا عطف بر قول خدا: وَ مَنْ أَظْلَمُ چون معناى آن اين است: كسى كه مجاهدت در راه ما را ترك كند، مستبدّ به رأيش باشد و به انائيّتش متوسّل گردد، انائيّتش را با افترا بر ما و تكذيب حقّ تقويت نمايد چه كسى او را ظالم‌تر است و كسانى كه با قتال ظاهر يا با قتال باطن در راه ما مجاهده كردند، يا خودشان را خسته كردند، يا در كوشش و خستگى به آخر رسيدند.

فِينا در طلب ما، يا در محبّت ما، يا در راه ما كه با توسّل به جانشينان ما هدايت مى‌شوند يا با بزرگداشت ما يا در توسّل به ما

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۸۹

با متوسّل شدن به جانشينان ما لَنَهْدِيَنَّهُمْ چنين كسانى را ما هدايت خواهيم كرد، يعنى آنان را به آن راه خواهيم برد، يا به آن راه خواهيم رساند، يا آن راه را نشان خواهيم داد.

سُبُلَنا همه‌ى راههاى كج و راست خودمان را به او نشان خواهيم داد.

وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ اسم ظاهر به جاى ضمير آورد تا اشاره به يك قياسى اقترانى باشد، يعنى كسى را كه ما به همه‌ى راههايمان هدايت كرديم او محسن است، يا كسى كه در راه ما مجاهدت كند او محسن است، هر كس كه محسن باشد خدا با اوست، پس خدا با مجاهدين كه محسنين و نيكوكاران مى‌باشد.

يا مقصود از مجاهدين كسانى باشند كه در راه و در سفر اوّل و دوّم باشند، مقصود از [محسن] كسى است كه در خلق با حقّ باشد و كسى كه سير مى‌كند در سفر چهارم پس به راستى كه در سفر چهارم سير كند او محسن على الإطلاق است چنانچه در سوره‌ى مائده در تفسير قول خداى تعالى: ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا گذشت.

و معناى آن اين است: كسانى كه در راه ما مجاهده كنند آنان را به راههاى خود هدايت مى‌كنيم.

و كسانى كه به ما واصل شدند و سپس به سوى خلق بازگشتند خداوند كه از مجاهدين غايب است با آنان حاضر است و وجه التفات‌ها در اين آيه‌ها موكول به ذوق ناظر است و خداوند توفيق دهنده راه رشد و صواب است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۰

سورة الرّوم ..... ص : ۲۹۰

اشاره

همه اين سوره مكّى است و برخى گفته‌اند تنها آيه‌ى فَسُبْحانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ مدنى و ديگر آيات آن مكّى و اين سوره شامل شصت آيه مى‌باشد «۱».

آيات ۱- ۱۰

[سوره الروم (۳۰): آيات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۹۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) غُلِبَتِ الرُّومُ (۲) فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ (۳) فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ وَ يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (۴)

بِنَصْرِ اللَّهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۵) وَعْدَ اللَّهِ لا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۶) يَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غافِلُونَ (۷) أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ لَكافِرُونَ (۸) أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ أَثارُوا الْأَرْضَ وَ عَمَرُوها أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوها وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۹)

ثُمَّ كانَ عاقِبَةَ الَّذِينَ أَساؤُا السُّواى أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ كانُوا بِها يَسْتَهْزِؤُنَ (۱۰)

---

۱. صافى: ج ۴، ص ۱۲۵.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۱

ترجمه ..... ص : ۲۹۱

به نام خداوند بخشنده مهربان

الم (الف. لام. ميم). (اشاره بأسماء يا اسرار كتاب الهى است)

روم شكست خورد.

در نزديك‌ترين سرزمين (به شما)، ايشان بعد از مغلوب شدنشان به زودى غالب خواهند شد.

در عرض چند سال، چرا كه امر در گذشته و آينده با خداوند است، در چنين روزى مؤمنان از يارى خداوند شادمان شوند.

خداوند هر كس را كه بخواهد يارى مى‌كند، او پيروزمند مهربان است.

اين وعده الهى است و خداوند در وعده خويش خلاف نمى‌كند ولى بيشترين مردم نمى‌دانند (آگاه نيستند).

فقط ظاهرى از زندگانى دنيا را مى‌دانند (مانند صنعت و تجارت و غيره) و ايشان از آخرت (وعده‌ى ثواب و عقاب حقّ) غافلند.

آيا در دلهاى خويش نينديشيده‌اند كه خداوند آسمانها و زمين را و آنچه ما بين آنهاست، جز به حقّ و سر آمدى معيّن نيافريده است، و بى گمان بسيارى از مردم لقاى پروردگارشان را منكرند.

آيا در زمين سير و سفر نكرده‌اند كه بنگرند چگونه بوده است سر انجام كسانى كه پيش از آنان بودند آنان از ايشان نيرومندتر بودند و زمين را كند و كاو كردن و بيش از آنچه آنان آن را آباد ساخته بودند، آبادش كردند، پيامبرانشان برايشان پديده‌هاى شگرف آوردند، خداوند نمى‌خواست بر آنان ستم كند، بلكه آنان بر خود ستم مى‌كردند.

سپس سر انجام كسانى كه بد عملى كرده بودند، بدتر شد چرا كه آيات الهى را انكار و به آنها استهزا مى‌كردند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۲

تفسير ..... ص : ۲۹۲

الم غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ روم مغلوب شد در نزديكترين زمينشان از زمين فارس يا زمين عرب.

وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ هر دو فعل غُلِبَتِ و سَيَغْلِبُونَ به صورت مجهول خوانده شده، فعل اول به صورت مجهول و دوّمی به صورت معلوم خوانده شده، که آن قرائت مشهور است، برعکس نیز خوانده شده است. «۱»

بعضی گفته‌اند: وقتی فارس به روم حمله کرد در (اذرعات) و بعضی گفته‌اند در جزیره به هم رسیدند، پس فارسیان به رومیان غلبه کردند و این خبر به مکّه رسید، مشرکین خوشحال شدند، به مسلمین شماتت کردند و گفتند: شما و نصاری اهل کتاب هستید و ما و فارس بدون کتاب هستیم و برادران ما بر برادران شما غلبه کردند و بر شما نیز غلبه خواهند کرد، پس این آیه نازل شد. «۲»

در خبر دیگری است: رسول خدا بعد از اینکه به مدینه مهاجرت کرد و رسالتش را ظاهر نمود نامه‌ای به ملک روم و نامه‌ای به پادشاه فارس نوشت، پس پادشاه روم به نامه‌ی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله احترام گذاشت و آورنده‌ی نامه را نیز احترام کرد، ولی پادشاه فارس به نامه‌ی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و آورنده‌اش اهانت کرد، بین روم و فارس جنگ بود، هنگامی که فارس بر روم غلبه کرد

---

۱. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۲۹۴.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۲۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۳

مسلمین ناراحت شدند، چون پادشاه روم را دوست می‌داشتند و از پادشاه فارس بغض و کینه بدل داشتند، پس آیه نازل شد که روم مغلوب شد، یعنی فارس بر روم در نزدیکترین زمین غلبه کرده و آن سرزمین شامات و حومه آن بود، ولی فارس بعد از غلبه‌شان بر روم مغلوب واقع می‌شوند، یعنی مسلمانان بر آنان غلبه خواهند کرد «۱».

فِي بِضْعِ سِنِينَ در چند سال آینده و آن ما بین سه تا ده سال است، از نزول آیه چند سالی گذشت تا مسلمین در زمان خلافت عمر فارس را فتح کردند، امام فرمود: آیا من به تو نگفتم که این آیه دارای تأویل و تفسیر است، قرآن ناسخ و منسوخ است، آیا نمی‌شنوی قول خدای تعالی را؟ که می‌فرماید:

لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ خواست، خواست خدا است در گفتار که آنچه را که مقدّم انداخته به تأخیر اندازد و آنچه را که در گفتار به تأخیر انداخته مقدّم بدارد تا روزی که قضاء حتمی شود و در آن روز یاری بر مسلمین نازل گردد .. و آنچه که ذکر شد مبنی بر این است که هر دو فعل به صورت مجهول خوانده شود.

و از اهل بیت علیهم السّلام روایت شده که گروهی به قریش نسبت داده می‌شوند در حالیکه در نسبت حقیقی از قریش نیستند و این مطلب را جز معدن نبوّت و ورثه‌ی علم رسالت کسی نمی‌داند و اینان مانند بنی امیّه که از قریش نیستند و اصل آنان از روم است و

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۲۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۴

تأویل آیه‌ی الم غُلِبَتِ الرُّومُ در باره‌ی آنانست، معنای آن آیه این است که آنان بر ملک و خلافت غالب می‌شوند، طولی نمی‌کشد که بنی العبّاس بر آنان غالب می‌شوند «۱».

و این تفسیر مبنی بر این است که غُلِبَتِ به صورت معلوم و سَيَغْلِبُونَ به صورت مجهول خوانده شود.

بدان که قرآن چنانچه در فصل یازدهم و دوازدهم و در اوّل کتاب گذشت بر حسب معانی‌اش دارای وجوهی است، بر حسب الفاظ و قرائاتش دارای وجوهی است، جایز است جمیع وجوه قرآن مقصود باشد و جمیع قرائات آن نازل شده باشد و بیشتر اوقات معانی و وجوه اختلاف پیدا می‌کنند، آنچنان اختلاف کاملی که منجرّ به اراده دو ضدّ از لفظ بر حسب حقایق و مجازات و تعریضات و

کنایه‌هایش می‌شود.

بنابر این تفسیرهای مختلفی که به اعتبار قرائت‌های سه گانه از ائمّه علیهم السّلام وارد شده صحیح می گردد و صحیح می‌شود تفسیر روم به بنی امیّه بنابر تشبیه ایشان به اهل روم در کثرت یا در اهتمام به دنیا و اعتبارات آن، یا در گرفتن مذهب مجرّد عادت و ملّت، یا در اختلاف مذاهب و کثرت آنها.

و همچنین صحیح می‌شود تفسیر آن به اهل مودّت و سلامت، تفسیر آن به ملک نفس و هواهای متضادّ و متخالف آن، طبق این تفسیر و تفسیر اوّل وارد شده است: خوشحالی مؤمنین از یاری و

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۲۷، کتاب الاستغاثة، ص ۸۷ و ۸۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۵

نصرت خدا زمانی است که قائم (عجّ) قیام کند «۱».

و در خبر دیگری آمده است: مؤمنین با قیام قائم (عجّ) در قبرهایشان خوشحال می‌شوند. «۲»

و معنای قول خدای تعالی: لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ این است که قبل از غلبه‌ی آنها و بعد از غلبه‌ی آنها امر از قدرت خدا بیرون نیست یا مقصود قبل از قضای الهی و بعد از قضای حکم الهی است، یعنی خداوند در آن تصرّف می کند هر طور که بخواهد مادامی که آن را امضاء نکرده است، که در نتیجه اشاره به جواز بداء می‌شود.

وَ یَوْمَئِذٍ روز غلبه روم، یا مغلوب شدن فارس بدست مسلمین، یا مغلوب شدن بنی امیّه، یا مغلوب شدن سربازان جهل و هواهای نفس با ظهور قائم (عجّ).

یَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ بِنَصْرِ اللَّهِ یَنْصُرُ مَنْ یَشاءُ پس یاری کردن خدا اختصاص به مؤمن ندارد بلکه گاهی مؤمن را یاری می کند و گاهی کافر را، ولی در هر صورت صلاح مؤمن و اصلاح آنان منظور نظر خداست.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ خداوند غالب است و کسی نمی‌تواند او را از مرادش باز دارد.

الرَّحِیمُ کاری را که انجام می‌دهد جز با رحمت خود انجام نمی‌دهد، غضب و عذاب شدن رحمت در بعضی از قابل‌ها تنها از جانب قابل است.

---

۱. تأویل الآیات الظّاهره: ص ۴۲۶ و ۴۲۷.

۲. برهان: ج ۳، ص ۲۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۶

وَعْدَ اللَّهِ وعده‌ی خدا به یاری و خوشحالی مؤمنین وعده‌ای است که خداوند تخلّف از آن نمی کند.

لا یُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ بیشتر مردم عدم خلف وعده‌ی خدا را نمی‌دانند، یا یاری و نصرت خدا به مؤمنین را، یا یاری خدا نسبت به هر کس را که بخواهد یا چگونگی وعده‌ی خدا را، یا چگونگی یاری خدا را نمی‌دانند، روی همین جهت است که از یاری خدا جز غلبه‌ی ظاهری، نه غلبه‌ی در باطن چیزی نمی‌بینند.

و لذا فرمود: یَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَیاةِ الدُّنْیا آنها فقط ظاهری از زندگی دنیا را می‌دانند.

یا معنای آیه این است که بیشتر مردم دارای علم نیستند، چون علم عبارت از آن ادراک اخروی است که به سوی جهت آخرت در فزونی باشد و صاحب این ادراک اندک است، ادراک اکثر مردم منحصرا در جهتی است که به زندگی دنیوی آنها کمک می کند، نه زندگی اخروی، یا ادراک امور اخروی آنها در اشتداد به جهت آخرت نیست، بلکه از جهت آخرت روی تافته و به سوی دنیا

متمایل است.

و لذا خداوند فرمود:

یَعْلَمُونَ ظاهِراً مِنَ الْحَیاةِ الدُّنْیا و لفظ مِنَ بیانیّه یا ابتدائیّه یا تبعیضیّه است، یعنی به امر ظاهر علم پیدا می‌کنند که فقط مدرکات ظاهر حیوانی آن را درک می‌کند، آن عبارت از زندگی دنیا و لوازم بقاء آن می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۷

یا امر ظاهری را می‌دانند و آن عبارت از آثاری است که از حیات دنیا ناشی می‌شود، از قبیل مقتضیّات زندگی دنیوی و ملایمات و ناسازگاری‌های آن، یا امری را می‌دانند که آن جزیی از حیات دنیاست و در اخبار علم نجوم از جمله این بعض از لوازم زندگی شمرده شده و چه خوب گفته شده:

مرغ جانش موش شد سوراخ جو چون شنید از گربکان او عر جو

زان سبب جانش وطن دید و قرار اندر این سوراخ دنیا موش وار

هم در این سوراخ بنّایی گرفت در خور سوراخ دانائی گرفت

پیشه‌هایی که مر او را در مزید اندر این سوراخ کار آید گزید

زان که دل برکند از بیرون شدن بسته شد راه رهیدن از بدن

وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ و آنان از آخرت که باطن حیات دنیا و جهت غیب آن و بعضی از آن است غافل هستند.

هُمْ غافِلُونَ آوردن ضمیر فصل برای تأیید حکم و اشعار به حصر است و در استعمال غفلت، نه جهل و امثال آن برای اشعار به این است که آخرت برای هر کسی معلوم است، بلکه برای آنها در خواب هنگام رؤیا مشهود است، مخصوصا هنگام رؤیاهای صادق، بلکه در بیداری هم مشهود است و آن به سبب آثاری است که دلالت بر وجود حیات اخروی می‌کند، از قبیل تغییرات و دگرگونی‌ها که در عالم کبیر و در عالم صغیر اتّفاق می‌افتد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۸

و نظر نکردن و توجّه نداشتن به آن امور جز از روی غفلت نیست، نه آنکه ناشی از جهل باشد.

در فصل اوّل و دوّم و سوّم در اوّل کتاب و در ضمن قول خدای تعالی: لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَراهُ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ از سوره‌ی بقره تحقیق و تفصیل علم و فرق بین آن و بین جهل مشابه با علم گذشت، هر کس بخواهد به آنجا رجوع کند.

أَ آیا به مدارک باطنی‌شان برنمی‌گردند؟

وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا فِی أَنْفُسِهِمْ در حقّ نفسهای خودشان فکر نکرده‌اند، تا بیابند که در نفس خویش آسمان و زمین است، یعنی روح و جسد است و حیات جسد که حیات دنیاست جز با حیات روحی ممکن نیست که حیات روحی همان حیات اخرویست، در این امور فکر نمی‌کنند تا به آخرت علم پیدا کنند و از آن غافل نباشند.

یا معنای آیه این است که پیش خودشان فکر و اندیشه نمی‌کنند تا بدانند.

ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ خداوند سماوات و آسمانهای ارواح را.

وَ الْأَرْضَ و زمین اشباح را.

وَ ما بَیْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ و ما بین آندو را جز به حقّ نیافریده، حقّی که حقیقت حیات دنیا و آخرت است، تا بدانند که در دگرگونیها و از بین رفتنها و فانی شدن‌ها که از جمله‌ی آنها دنیا است حقّی باقی و ثابت است که از آن غفلت نکنند و رسیدن به آن را که جهت آخرت است طلب نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۲۹۹

و لفظ لَمْ يَتَفَكَّرُوا نسبت به این جمله معلّق از علم است، که لَمْ يَتَفَكَّرُوا به معنای (لم یعلموا) است.

وَ أَجَلٍ مُسَمًّى خداوند آسمانها و زمین و ما بین آندو را برای مدّت محدود و معیّنی آفریده است، بیشتر مردم اگر چه با تفکّر و اندیشه علم به فانی شدن و از بین رفتن آسمانهای طبع و زمین طبع در عالم کبیر پیدا نمی‌کنند، ولی علم به فنای آن دو در عالم صغیر پیدا می‌کنند و می‌فهمند که آن دو بر حسب اسباب طبیعی و عمر طبیعی اجل و مدّت معیّنی دارند و نیز بر حسب پیشامدها و موانع از رسیدن به اجل طبیعی اجل معلّق نیز دارند.

وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ لَكافِرُونَ و بیشتر مردم به ملاقات پروردگارشان کافر هستند، لذا کارهای بد و زشت مرتکب می‌شوند و آنگاه که مؤمنین به فکر بیفتند که اعمال این عدّه کثیر ناشی از کفرشان به لقای پروردگار است از مثل اعمال آنها اجتناب می‌کنند.

و این جمله عطف بر جمله‌ی ما خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ است، یا لفظ لَمْ يَتَفَكَّرُوا نسبت به این جمله معلّق از عمل است مثل معطوف علیه.

أَ آیا از وطن‌های صوری خود و از خانه‌های نفوس خویش خارج نمی‌شوند.

وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ و در زمین طبیعی و در زمین وجودشان و زمین قرآن سیر نمی‌کنند و سیر اعم از سیر خوب و غیر خوب می‌باشد.

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ پس به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۰

سر انجام پیشینیان خود بنگرید و ضمیرهای سه گانه به كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ بر می‌گردد یا مرجع ضمیر فاعل قول خدا: لَمْ يَتَفَكَّرُوا است.

كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً که بر حسب بدن و مال و اعوان از آنها نیرومندتر بودند چه پیش آمد.

وَ أَثارُوا الْأَرْضَ زمین را شخم زدند و کندند و برگردان نمودند جهت استخراج آب و معادن، جهت زراعت و کاشتن درختان و غیر اینها از تصرّفات در زمین و مقصود این است که پیشینیان بیشتر از اینها روی زمین کار کردند و شخم زدند و آباد نمودند، به قرینه‌ی قول خدای تعالی:

وَ عَمَرُوها أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوها آن گذشتگان زمین را بیشتر از اینها آباد نمودند ولی در عین حال خداوند آنها را هلاک و نابود گردانید و قوّت و شخم زدن و آبادانی‌شان نفعی به حال آنها نرسانید، پس نباید شما به قدرت و نیرو و شخم زدن و آباد کردنتان مغرور شوید.

وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ رسولان آنان احکام رسالت یا معجزات برای آنها آوردند، ولی آنها به قدرتشان مغرور شدند و رسولان را تکذیب کردند مثل شما پس خداوند آنها را خوار و نابود ساخت.

فَما كانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ آنان با در معرض قرار دادن خودشان در مقابل خشم و سخط الهی به خودشان ظلم و ستم می‌کنند.

ثُمَّ كانَ عطف بر أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا به اعتبار معناست، چه این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۱

جمله به معنای این است که آنان فکر نمی‌کنند، یا عطف بر أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا به اعتبار معناست، گویا که گفته شده: سیر نکردند و سپس عاقبت آنها چنان شد. یا عطف بر كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ است.

یعنی آنان به خودشان ظلم می‌کردند، سپس چنین شد.

عاقِبَةَ الَّذِينَ أَساؤُا السُّواى این جمله از قبیل گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر است تا اشعار به سبب بودن اسائه (بدی) بر سیّئه (گناه)

باشد، زیرا گناه ناپسندتر از بدکاری است، چه سیّئه تکذیب آیات خدا و مسخره کردن آن آیات است، یا مقصود تخصیص این وصف به بدکاران و تبهکاران است که کار بد انجام می‌دهند، نه تبهکاران که مرتکب بدی شوند.

و ممکن است از قبیل گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر نباشد، بلکه مقصود بیان حکم کسی باشد که کار بد انجام می‌دهد بدون تعرّض به آنها که ذکر شد.

لفظ (سوأی) مؤنّث (أسود) است یا مصدر است، لفظ ثُمَّ برای تعقیب در وجود، یا تعقیب در اخبار است.

أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ و اعظم آیات و بزرگترین آنها انبیاء و اولیا علیه السّلام می‌باشند.

وَ كانُوا بِها يَسْتَهْزِؤُنَ جرم استهزا به آیات بزرگتر از تکذیب و اعراب آیه این است که لفظ (سوأی) خبر كانَ یا اسم كانَ بنابر اختلاف قرائت به رفع عاقِبَةَ الَّذِينَ و نصب آن، أَنْ كَذَّبُوا بدل از آن یا بتقدیر لام، یا (سوأی) مفعول مطلق یا مفعول به أَساؤُا است، أَنْ كَذَّبُوا خبر كانَ یا اسم كانَ است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۲

آیات ۱۱- ۲۰

[سوره الروم (۳۰): آیات ۱۱ تا ۲۰] ..... ص : ۳۰۲

اشاره

اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۱۱) وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ (۱۲) وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكائِهِمْ شُفَعاءُ وَ كانُوا بِشُرَكائِهِمْ كافِرِينَ (۱۳) وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ (۱۴) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ (۱۵) وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَةِ فَأُولئِكَ فِي الْعَذابِ مُحْضَرُونَ (۱۶) فَسُبْحانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ (۱۷) وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ (۱۸) يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ كَذلِكَ تُخْرَجُونَ (۱۹) وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ إِذا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (۲۰)

ترجمه ..... ص : ۳۰۲

خداوند است که آفرینش را آغاز کرده است، سپس آنرا باز می‌گرداند سپس به سوی او باز گردانده می‌شوید.

و روزی که ساعت قیامت بر پا شود، گناهکاران نومید شوند.

و برای آنان از شریکانی که قائل بودند، کسی شفیعشان نباشد، خود به شریکانی که قائل بودند، منکر (و بی اعتقاد) شوند.

و روزی که قیامت بر پا شود، آن روز است که از هم جدا شوند.

امّا کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، ایشان در بوستانی سر خوشند.

و امّا کسانی که کفر ورزیده و آیات ما و لقای آخرت را تکذیب

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۳

کرده‌اند، اینانند که برای عذاب احضار شوند.

پس هنگامی که در شامگاه یا در بامداد وارد شوید خداوند را تسبیح گویید.

و در آسمانها و زمین سپاس او را است، و هنگامی که در عصر وارد شوید و هنگامی که به نیمروز رسید (هم تسبیح گویید).

زنده را از مرده بیرون می‌آورد و مرده را از زنده، زمین را پس از پژمردنش زنده (و بارور) می‌دارد، و بدینسان شما نیز (از گورها)

بیرون آورده شوید.

و از جمله آیات او این است که شما را از خاک آفرید، سپس که انسان شدید (در زمین) پراکنده شدید.

تفسیر ..... ص : ۳۰۳

اللَّهُ یَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ یُعِیدُهُ این جمله منقطع از ما قبل و مقدّمه قول خدا: یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ ... تا آخر است و مقصود از اعاده اعاده به برزخ‌هاست.

ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ بعد از مکث در برزخ‌ها به سوی خدا بر می‌گردید، نه به سوی غیر خدا.

وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ روز که قیامت قائم شود هنگام بازگشت به سوی خدا.

یُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ مجرمین از خلق ناامید می‌شوند، یا از غایت دهشت و ترس متحیّر و سرگردان می‌شوند.

وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَکائِهِمْ مقصود شرکاء در وجوب، یا شرکاء در عبادت، یا در طاعت، یا در ولایت، یا در وجود و شهود است.

شُفَعاءُ آنها از شرکای خود شفیعانی ندارند که نزد خدا برای آنان شفاعت کنند، چنانچه بعضی از مشرکین گفتند: هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۴

وَ کانُوا بِشُرَکائِهِمْ کافِرِینَ لفظ [باء] صله‌ی کافِرِینَ یا سببیّه است وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ یَوْمَئِذٍ تأکید یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ قبلی است.

یَتَفَرَّقُونَ دو فرقه و دو گروه می‌شوند، گروهی به بهشت و گروهی به آتش می‌روند.

یا معنای آیه این است که آنها در دنیا در خوردن و آشامیدن و کیفیّت آن دو، مواقعه، شکل، نوع و همچنین در برزخ‌ها همگی یکسان هستند و تفرّق و اختلافی ندارند، ولی در قیامت و در هنگام ظهور هر یک با صورت ملکوتی‌اش که بر آن صورت حشر می‌شود متفرّق می‌شوند و انواع و اشکال مختلف به خود می‌گیرند بعضی از آنها به صورت خوک‌ها محشور می‌شوند، به شکلی که میمون و خوک از آن بهتر است و بعضی به صورت سگ‌ها و سایر درندگان.

و بعضی در صورت حشرات در می‌آیند، بعضی بر بهترین رخسارند، هر کدام به جانب مقامات خود در بهشت و جهنّم پراکنده می‌شوند.

فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا تفضیل تفرّق و پراکندگی آنانست اجمالا، وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِی رَوْضَةٍ یُحْبَرُونَ لفظ یُحْبَرُونَ از (أحبره) است وقتی که او را خوشحال کند یا انعام بر او نماید.

وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا وَ لِقاءِ الْآخِرَةِ به زبان قال کافر شدند و تکذیب کردند، مانند طبیعی‌ها و دهری‌ها و منکرین معاد، یا بزبان حال مانند بیشتر مردم.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۵

فَأُولئِکَ فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ فِی الْعَذابِ ظرف لغو است، متعلّق به مُحْضَرُونَ یا ظرف مستقرّ است و حال از فعل مُحْضَرُونَ. فَسُبْحانَ اللَّهِ جواب شرط مقدّر، (سبحان) مصدر در معنای تسبیح است، یا به معنای لازم و فعل امر مقدّر است، تقدیر آیه چنین است: (إذا کان الأمر هکذا فسبحوا الله) یا (فلیسبح الله سبحانا).

حِینَ تُمْسُونَ داخل در مسا و عصر می‌شوید.

وَ حِینَ تُصْبِحُونَ داخل در صبح شوید، این دو وقت هنگام اختلاط نور و ظلمت و روشنائی و تاریکی است.

وَ لَهُ الْحَمْدُ جمله حالیه، یا خبر در معنای انشاء و عطف بر فَسُبْحانَ است.

فِی السَّماواتِ آسمانهای طبع و آسمانهای ارواح.

وَ الْأَرْضِ زمین طبع و زمین عالمهای مثال.

وَ عَشِيًّا وقت عصر، آن وقت دخول فضیلت نماز عصر تا آخر روز است.

وَ حِينَ تُظْهِرُونَ داخل در ظهر می‌شوید که آن ساعت زوال است، یا مقصود هنگام بالا آمدن آفتاب تا گذشتن و تمام شدن وقت فضیلت نماز ظهر است، تسبیح را به صبح و عصر اختصاص داد، چون این در وقت هنگام اختلاط نور و ظلمت و نمونه‌ی اختلاط تاریکی طبع و نور روح و تاریکی مقام دانی و پست و نور مقام عالی است.

و در این هنگام است که شایسته است انسان لطیفه‌ی انسانی‌اش را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۶

که نمونه‌ی خدا و اسم خدای تعالی است از تاریکی پاک و منزّه سازد بر خلاف اوقات روز، که اوقات استوا و برابر بودن روز و روشنایی است بدون اینکه تاریکی به آن مخلوط شده باشد.

و در آن هنگام انسان احتیاجی به تنزیه لطیفه ندارد و آسمانها را ذکر نکرد، چون آسمانها مقام تنزّه خدا است، آنچه که در آن مقام واقع شود احتیاج به تنزیه ندارد و چون آسمانها را ذکر نکرد به پیروی از آن زمین را نیز ذکر ننمود و گر نه آنچه که در زمین واقع شود محتاج به تنزیه لطیفه‌ی انسانی است.

و ممکن است قول خدا: عَشِيًّا و حين تُظْهِرُونَ عطف بر حِينَ تُمْسُونَ باشد و اشاره به استغراق تسبیح به جمیع اوقات و استغراق حمد نسبت به جمیع مکانها و مقامها باشد.

بنابر همین معناست که گفته شده: ذکر اوقات اشاره به نمازهای پنجگانه است.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ جمله‌ی مستأنفه، جواب سؤال مقدّر است که از ما قبلش ناشی شده است.

وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ این آیه با تفسیرش در سوره‌ی یونس گذشت.

وَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها زمین طبع را در عالم کبیر با رویانیدن گیاه آن زنده می‌کند بدین گونه که ریشه‌های پنهان شده و دانه‌های پوشیده شده را تحریک می‌کند، آنها را هنگام بهار با انواع گیاهان و درختان می‌رویاند، زمین عالم صغیر را زنده می‌گرداند بدین گونه که قوای زمینی آن عالم را که با حیات انسانی از بین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۷

رفته است زنده می‌گرداند، قوائی که پس از مرگ زمین و حیات انسانی در زمستان و هنگام کودکی و بعد از آن تا زمان بیعت با یکی از دو بیعت عامّ یا خاصّ باقی می‌ماند.

وَ كَذلِكَ مثل خارج ساختن زنده از مرده، خارج ساختن مرده از زنده و خارج ساختن گیاه از زمین به سبب فرستادن باران بر آن.

تُخْرَجُونَ در نفخه‌ی دوّم خارج می‌شوید، یا مقصود این است که در حال خروج هستید از ابتدای انعقاد نطفه‌ی شما و اوّلین مادّه‌ی شما، چون خدای تعالی دائما از همان ابتدای انعقاد نطفه در رحم آن به آن و لحظه به لحظه پنهانی‌های بالقوّه‌ی نطفه را به ظهور و فعلیّت خارج می‌سازد، یا مانند احیاء زمین که گیاه و قوای پنهانی آن خارج می‌شود شما نیز خارج می‌شوید و لفظ تُخْرَجُونَ به صورت مجهول و معلوم از ثلاثی مجرّد خوانده شده.

و از امام کاظم علیه السّلام بیانی در یک وجه از وجوه آیه در قول خدا: يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وارد شده است که فرمود: چنین نیست که خداوند زمین را با باران زنده کند و لیکن خداوند مردانی را می‌فرستد که عدالت را زنده می‌کنند، پس زنده شدن زمین جهت احیای عدل و اقامه‌ی حدّ مفیدتر و نافع‌تر از باران چهل روز است «۱».

وَ مِنْ آياتِهِ عطف بر جمله‌ی يُخْرِجُ الْحَيَّ است، که آن در معنی این است که بگوید: (من آياته أن يخرج الحى من الميت).

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۲۹. کافی: ج ۷، ص ۱۷۴، ح ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۸

أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ از آیات خدا این است که شما را از خاک آفرید، باعتبار اینکه پدر شما آدم را از خاک آفرید، یا باعتبار اینکه مادّه‌ی شما را از چیزی خلق کرد که از خاک حاصل می‌شود و خاک بر آن غلبه دارد.

ثُمَّ إِذا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ سپس شما بشری می‌شوید که حرکت می‌کنید، در حالیکه برای زمین حرکت و قدرت بر حرکت نیست.

بدان که انسان موجودی است دارای علم و اراده و قدرت و اختیار، استعداد تصرّف در دو ملکوت و تسخیر اهل آن دو ملکوت، همچنین دارای استعداد ترقّی از این عالم و حرکت به سوی آسمان و به سوی عوالم ارواح و این انسان از عناصری آفریده شده که دارای شعور و قدرت و اختیار نیستند و بعلاوه، آنچه که در مادّه‌ی انسان غالب است آب و زمین است که پست‌ترین عناصر است.

پس در آفرینش انسان آیات و نشانه‌های متعدّدی است که دلالت بر علم و قدرت و حکمت و احاطه و تدبیر خدای تعالی می‌کند و دلالت می‌کند بر اینکه افعال خدا منوط به غایات بیشمار و پایدار است، نیز دلالت می‌کند بر تصرّف او در عالم ارواح و عالم طبع به نحوی که ادراک کیفیّت تصرّف و آمیختن قوای روحانی را با قوای زمینی ممکن نیست.

و این آمیختگی طوری صورت می‌گیرد که تمییز و جدایی بین آن دو ممکن نیست تا جایی که بر بسیاری مشتبه می‌شود که قوای روحانی جز قوای جسمانی نیست تا آنجا که گفته‌اند:

نفس ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۰۹

انسان جسم است که در بدن سریان دارد، مانند سریان آب در گل.

آیات ۲۱- ۲۹

[سوره الروم (۳۰): آیات ۲۱ تا ۲۹] ..... ص : ۳۰۹

اشاره

وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْها وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۱) وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اخْتِلافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَ أَلْوانِكُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِلْعالِمِينَ (۲۲) وَ مِنْ آياتِهِ مَنامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ ابْتِغاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۲۳) وَ مِنْ آياتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ ماءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۴) وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ثُمَّ إِذا دَعاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ (۲۵)

وَ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قانِتُونَ (۲۶) وَ هُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلى فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷) ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ شُرَكاءَ فِي ما رَزَقْناكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَواءٌ تَخافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذلِكَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۲۸) بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْواءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِي مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۲۹)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۰

ترجمه ..... ص : ۳۱۰

و از جمله آیات او این است که برای شما از نوع خودتان، همسرانی آفرید که با آن آرام گیرید، در میان شما دوستی و مهربانی

افکند، بی گمان در این امر برای مردم با فکرت مایه‌های عبرت است.

و از جمله آیات او آفرینش آسمانها و زمین است و اختلاف زبانهای شما و رنگهای شما، بی گمان در این امر برای دانشمندان مایه‌های عبرت است.

و از جمله آیات او خفتن شما در شب و روز و طلب معاش شما از فضل او است، بی گمان در این امر برای کسانی که گوش شنوا دارند، مایه‌های عبرت است.

و از جمله آیات او این است که برق را بیم انگیز و امید انگیز به شما می‌نمایاند و از آسمان آبی فرو می‌فرستد و با آن زمین را پس از پژمردنش زنده می‌دارد، بی گمان در این امر برای خردورزان مایه‌های عبرت است.

و از آیات او این است که آسمانها و زمین به فرمان او برپاست، سپس آن گاه که شما را به صلایی از زمین بخواند، آنگاه است که برانگیخته می‌شوید.

و او راست هر که در آسمانها و زمین است، همگان فرمانبردار اویند.

او کسی است که آفرینش را آغاز می‌کند و سپس بازش می‌گرداند و این امر بر او آسانتر است، و او را در آسمانها و زمین برترین وصف است و او پیروزمند فرزانه است.

برای شما مثلی از خودتان می‌زند آیا از مالك شدن یمینهایتان شریکی در آنچه روزیتان داده‌ایم، دارید که در آن برابر باشید و از آنان همانگونه که از امثال خودتان بیمناکید، بیمناك باشید؟ (چنین نیست) بدینسان آیات خود را برای خردورزان روشن بیان می‌کنیم.

آری ستم پیشگان (مشرك) بی هیچ عملی از هوی و هوسشان پیروی می‌کنند و کیست که کسی را که خداوند در بیراهی وا نهاده است، به ره آورد و اینان یاورانی ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۱

تفسیر ..... ص : ۳۱۱

اشاره

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ از جنس شما.

أَزْواجاً لِتَسْکُنُوا همسرانی برای شما خلق کرد که به آنها میل پیدا کنید.

و از آنها روی گردان نشوید، چه همسران اگر از جنس شما نبودند بعد از قضای حاجات خویش از آنها متنفّر می‌شدید.

وَ جَعَلَ بَیْنَکُمْ ای زوجها و ای مردم.

مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً خداوند بین شما محبّت و عاطفه و رقّت قرار داد، تا آن محبّت سبب اجتماع شما و بقاء اجتماع شما شود و این رقّت سبب این باشد که شما در حفظ یکدیگر بکوشید و به خیر و اصلاح همدیگر اهتمام ورزید.

إِنَّ فِی ذلِکَ در این امور که ذکر شد. از قبیل آفریدن همسران از جنس خودتان و قرار دادن مودّت و مهربانی بین شما یا در اخراج زنده از مرده ... تا آخر آیه، در همه اینها، لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ آیات و نشانه‌هایی است برای گروهی که فکر و اندیشه کنند.

مراتب تحقیق در علم ..... ص : ۳۱۱

بدان که انسان بر حسب افرادش دارای عرض عریض و دارای مراتب زیادی و همچنین است بر حسب حالات هر فرد.

پس بعضی از انسانها از خدا و آیات او غفلت دارند، که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۲

سخن و خطابی با آنها نیست و از برای آنها نشانه و دلالت هم نیست، وَ کَأَیِّنْ مِنْ آیَةٍ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَمُرُّونَ عَلَیْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ و بعضی از انسانها بدین نکته آگاه می‌شوند که دنیا مقدّمه‌ی آخرت است و مقصود از آفرینش انسان این نیست که در دنیا مانند حیوان زندگی کند.

او در چگونگی خلقت خود و سایر موالید اندیشه می‌کند و در می‌یابد که این آفرینش را آفریننده‌ی قادر و علیم و حکیمی است.

برخی دیگر با این تفکّر پذیرای افاضه‌ی نور علم از جانب حق تعالی می‌شوند، پس خداوند نور علم را بر آنان افاضه می‌کند، که علم نوری است خداوند در دل هر کسی که بخواهد می‌تاباند، در نتیجه صاحب نخستین مرتبه علم می‌شود که این مرتبه سبب تحیّر و سکوت و گوش فرا دادن است، چه اوّلین مرتبه‌ی علم به گوشیاری تفسیر شده است.

و چنانچه از نبی صلی اللّه علیه و آله رسیده است: تحیّر و سرگردانی وی سبب می‌شود که طالب کسی باشد که راه وصول به دار العلم و معدن نور را به او بیاموزد «۱».

و بعضی از انسانها پس از طلب به عالم وقتش می‌رسند و مطیع او می‌گردند و از او می‌شنوند و به او گوش فرا می‌دهند و این مرتبه دوّمین مرتبه‌ی علم است، چنانچه در خبر مأثور از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آمده است.

---

۱. کافی: ج ۱، ص ۴۸، ح ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۳

و بعضی از مقام استماع و گوش فرا دادن که مقام تقلید و علم تقلیدی است خارج می‌شوند و ذوق علمی می‌یابند یا به مشاهده‌ی معلوماتشان می‌پردازند.

یا با معلوماتشان تحقّق پیدا می‌کنند، این مراتب، مراتب تحقیق در علم است.

حال که این مطلب را دانستی بدان که این آیات: یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ تا قول خدا ... وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ بر مراتب افراد انسان، نازل شده است و هر چیزی که بر مراتب انسان بر حسب افراد او نازل شود حتما بر مراتب انسان بر حسب احوال شخص واحد نیز نازل می‌شود و هر چیزی که بر مرتبه‌ی پایین نازل شود بر صاحب مرتبه‌ی عالی نیز نازل می‌شود و این از جهت گستردگی و احاطه‌ی آن است، بر خلاف چیزی که برای صاحب مرتبه‌ی عالی است که مخصوص به همان مرتبه است، مرتبه پایین سهمی از آن ندارد.

پس از: یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ ... تا وَ جَعَلَ بَیْنَکُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً برای صاحب تنبّه و تفکّر است، یعنی برای صاحب تفکّر غیر آن نیست، نه اینکه صاحب علم آن آیات را درک نمی‌کند و از آن لذّت نمی‌برد.

وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ آسمانهای طبع و زمین آن و آسمانهای ارواح و زمینهای اشباح در عالم کبیر و صغیر.

وَ اخْتِلافُ أَلْسِنَتِکُمْ اختلاف لغتهای شما، چه در میان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۴

عرب و عجم از لغتها و کلماتی که بر زبانها جاری می‌شود تعبیر به السِّنَّ می‌کنند، یا مقصود اختلاف زبانهای شما در کیفیّت ادا کردن لفظ است با اینکه شما از یک نوع هستید.

وَ و اختلاف رنگ‌هایتان.

أَلْوانِكُمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ در اين اختلاف آياتى است كه دلالت بر علم و حكمت خداى تعالى و كمال عنايت او به خلقش، قدرت و اراده و سلطنت و وحدتش دارد، يا دلالت بر احوال صاحب زبانها و رنگها دارد، چنانچه در خبر آمده است.

لِلْعالِمِينَ لفظ لِلْعالِمِينَ با فتحه لام خوانده شده كه در اين صورت مخصوص كسانى مى‌شود كه براى آنها علم حاصل شده باشد، زيرا (عالمين) با فتحه لام مخصوص صاحبان عقول است، بر خلاف عالم كه مفرد عالمين است كه آن اعمّ از ذوى العقول و غير ذوى العقول است.

و صاحبان عقول در حقيقت كسانى هستند كه شعور انسانى براى آنها حاصل شده باشد و آنها نيستند مگر كسانى كه خداوند در دل آنها نور علم تابانده است.

و با كسره لام خوانده شده و آنان كسانى هستند كه خداوند در قلوب آنها نور علم تابانند، نه كسانى كه صورتهاى ادراكى را از امثالشان و از دفترها تحصيل كرده باشند و اين صنف بر مستمعين مقدّم انداخت به اعتبار نخستين مرتبه‌ى علم، چون مستمع كسى است كه مرتبه‌ى سماع براى او حاصل شده باشد، كه مرتبه سماع دوّمين مرتبه علم است، چنانچه در خبر نبوى صلى اللّه عليه و آله آمده است.

و نفرمود: (لقوم يعلمون) مانند ما قبلش و ما بعدش تا مشعر به اين

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۵

باشد كه حصول علم خصوصا مرتبه نخستين آن در ادراك اين آيات كفايت نمى‌كند.

و از امام صادق عليه السّلام روايت شده: امام هرگاه مردى را ببيند او را مى‌شناسد و رنگ او را مى‌شناسد، اگر سخن او را از پشت ديوار بشنود او را مى‌شناسد، مى‌فهمد كه آن چه چيز است. خداى تعالى مى‌گويد: وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ... تا آخر فرمود:

آنان علما هستند.

و اين خبر بيان يكى از وجوه آيه است و امام عليه السّلام آخرين مرتبه علم را اعتبار كرده است و نيز امام عليه السّلام (عالمين) را با كسره‌ى لام خوانده است يا آنرا بر معنايى حمل كرده كه موافق كسره‌ى لام باشد و دلالت آيات را بر احوال صاحب زبانها و رنگها قرار داده، بنابر اين مقصود از آسمانها و زمين آسمانهاى ارواح و زمين اشباح در عالم صغير بايد باشد تا در آن عالم آياتى كه دلالت بر احوال صاحب آسمانها و زمين بكند صحيح باشد «۱».

وَ مِنْ آياتِهِ مَنامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ فايده‌ى تقييد به شب و روز با اينكه خواب در غير آن دو وقت نمى‌شود اطلاق خواب از تقييد است، چون اگر شب و روز را به دنبال خواب ذكر نكند اين توهّم پيش مى‌آيد كه مقصود خوابيدن در شب است.

چون شب است كه براى خواب مهيّا شده است، نه روز، اذا ابتغاء و طلب روزى را مقيّد به شب و روز نكرد، پس در خواب

---

۱. كافى: ج ۱، ص ۴۳۸، ح ۳.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۶

مطلق آيات و نشانه‌هايى است كه دلالت بر حكمت حق تعالى و اتقان صنع او و كيفيّت خروج نفس از بدن هنگام مرگ مى‌كند، دلالت بر عالم ديگرى غير از عالم كون و فساد مى‌كند و نيز دلالت مى‌كند بر بقاى آن عالم و احاطه‌ى آن بر عالم طبع، بر اينكه صورتهاى جميع اشياى در آن عالم ثابت است، بر كيفيّت احاطه‌ى حق تعالى بر همه موجودات.

وَ ابْتِغاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ طلب روزى در شب و روز نيز يكى از آيات خدا است، چه در طلب فضل و روزى كه در آن بر حسب ظنّ نفس كمال نفس است.

اعمّ از آنکه مقصود از فضل وسعت روزی و سایر ما یحتاج انسان در دنیا باشد یا کمالات انسان و گستردگی نفس نسبت به امور آخرت باشد آیات و نشانه‌هایی است که دلالت بر مبدأ صاحب کمال و وسعت و فضل می‌کند، چه اگر مبدأ کمال و فضل وجود نداشته باشد انسان چیزی از او طلب نمی‌کند.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَسْمَعُونَ در این امور که ذکر شد آیات و نشانه‌هایی است برای قومی که می‌شنوند، یعنی کسانی که مرتبه‌ی دوّم علم را دارا می‌باشند، که آن مرتبه‌ی استماع و تقلید است، خدای تعالی به آن اشاره کرده آنجا که فرموده: أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ.

وَ مِنْ آیاتِهِ یُرِیکُمُ الْبَرْقَ موافق عبارتهای سابق و لاحق این بود که بگوید: «و من آیاته ان یریکم البرق» ولی چون نخواست بگوید که ارایه‌ی و نشان دادن برق از آیات خدا است از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۷

آن عدول کرد.

و مِنْ آیاتِهِ ظرف لغو است، متعلّق به یُرِیکُمُ می‌باشد که در یُرِیکُمُ یا لفظ إِنَّ در تقدیر گرفته می‌شود، یا یُرِیکُمُ جای مصدر نشسته است.

که در این صورت نکته عدول از صریح إِنَّ یا مصدر از بین می‌رود.

زیرا وقتی خداوند خواست بیان کند که آن آیات، آیات و نشانه است برای کسی که علم او تحقیقی باشد و لذا فرمود:

یُرِیکُمُ و خواست بگوید که برق مشهود از آیات غیبی ناشی می‌شود که صاحب تحقیق دائما منتظر آن است ... فرمود: مِنْ آیاتِهِ یُرِیکُمُ و نفرمود: (أن یریکم).

خَوْفاً یعنی نشان دادن خوف و ترس، ممکن است خَوْفاً به تقدیر لام باشد و مفعول له نباشد، یا حال از مفعول باشد.

وَ طَمَعاً مقصود ترس از صاعقه و طمع در باران است.

وَ یُنَزِّلُ مِنَ السَّماءِ ماءً فَیُحْیِی بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ در علم تحقیق می‌کنند بدین گونه که از حدّ تقلید خارج می‌شوند، چه تعقّل عبارت از ادراک شیئی است به وسیله عقل، نه محض تقلید و آنان کسانی هستند که دارای قلب‌اند و به آنها اشاره شده است در قول خدای تعالی: لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ و این مقام تحقیق در علم و یافتن آثار معلوم و لذّت بردن به علم است.

بالاتر از آن مقام مشهود و عیان در ادراک معلوم است، آن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۸

مخصوص انبیا و اولیاست و بالاتر از آن مقام تحقّق به معلوم است که مقام بعضی از انبیا و اولیاست.

وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ بِأَمْرِهِ و از آیات خدا این است که آسمان و زمین به امر خدا بدون آلت و وسیله ایستاده است، مقصود آسمان و زمین در عالم صغیر و عالم کبیر است.

ثُمَّ إِذا دَعاکُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ عطف بر أَنْ تَقُومَ است با تأویل به مفرد، یعنی: (ثم خروجکم من الارض إذا دعاکم دعوة من الارض).

إِذا أَنْتُمْ تَخْرُجُونَ و ممکن است عطف بر مجموع مِنْ آیاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّماءُ باشد به صورت عطف جمله، که در این صورت بیرون آمدن از زمین از جمله آیات و نشانه‌ها نمی‌شود.

و در اینجا نفرمود: در این امور آیات و نشانه‌هایی است برای گروهی که ایمان آورند یا تفکّر نمایند ... و هکذا.

چون این آیات مخصوص مشاهده کنندگان است، عالمین غیر مشاهده کننده، سهم و نصیبی از آن ندارند، مشاهده کننده از آن جهت که مشاهده می‌کند از ناحیه خداست، نه از جانب خلق و خدای تعالی احتیاج به آیت و نشانه ندارد، پس نفرمود: در این امور

آیات و نشانه‌ها برای مشاهده کنندگان است.

و این آیات، آیات علیا و بلند هستند که جز برای صنف اعلی و برتر از انسان نمی‌توانند آیات باشند و در گذشته به این مطلب اشاره کردیم که هر چیزی که آیت و نشانه برای صنف پائین‌تر باشد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۱۹

آیت برای صنف بالاتر نیز می‌شود و عکس مطلب درست نیست، آیه در سوره نحل با بعضی اشاره‌ها و نکته‌ها گذشت.

وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ آسمانها و زمین و کسانی که در آن دو هستند برای خداست، یعنی احدی نیست که شریک خدای تعالی باشد.

کُلٌّ لَهُ قانِتُونَ همه خاضع و مطیع خدا هستند و در مقابل او نیستند.

چنانچه ثنویّه قائل به نور و ظلمت و به یزدان و اهریمن هستند، پس مثل و ضدّی برای او نیست.

وَ هُوَ الَّذِی یَبْدَؤُا الْخَلْقَ او است که ابتداء به آفرینش کرده است، نه غیر او، چنانچه ثنویّه و ابلیسیّه می‌گویند اهریمن مبدأ شرور است.

ثُمَّ یُعِیدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَیْهِ یعنی نسبت به اندازه‌ها و اصول شما بازگرداندن و اعاده آسانتر است بر خدا از ابتدای خلقت، گر نه بر خدای تعالی چیزی سخت‌تر از چیز دیگر نیست، یا ضمیر مجرور به خلق بر می‌گردد.

و معنای اینکه باز گرداندن آسانترست این است که اعاده احتیاج به مادّه و آلت و تربیت برای حصول مادّه‌اش و اقتضاء فطرتش برای صعود به اصلش ندارد، به خلاف ابداء و خلقت ابتدایی که احتیاج به تهیّه مادّه و تربیت علوی‌ها و نگه داشتن زمینی‌ها و ترکیب و الفت دادن متخالف‌ها و شکستن تیزی آنها دارد.

و بعضی گفته‌اند: لفظ أَهْوَنُ از معنای تفضیل و برتری منسلخ است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۰

وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلی فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کلیّه صفات علیا در آسمانها و زمین برای اوست.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: وَ لِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلی برای خدا است مثل اعلی که چیزی شبیه او نیست، به وصف و وهم نیاید، پس آن مثل اعلی است، یا مقصود این است که برای خداوند در آسمانها مشابه اعلی است، مانند ارباب انواع و عقول، در زمین مانند انبیا و اولیا «۱».

از امام رضا علیه السّلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: «۲» تو مثل اعلی هستی و در خبر دیگری است: ما کلمه تقوی و سبیل هدایت و مثل اعلی هستیم «۳».

وَ هُوَ الْعَزِیزُ و او پیروزمندی است که مغلوب نمی‌شود.

الْحَکِیمُ و هر کاری که انجام می‌دهد جز برای حکمت‌ها و مصلحت‌ها و غایت‌های پایدار نیست.

ضَرَبَ لَکُمْ خداوند جهت بهره‌مندی و پند گرفتن شما مثل زده است، یا جهت احوال شما مثل زده که مملوکها و مخلوقهای خدا را شریک خدا قرار می‌دهید تا متنبّه شوید و بدانید که این شرک آوردن خطای محض است.

مَثَلًا خداوند مثل زده است به حال خود و شرکاء خود که

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۳۰. کتاب التوحید: ص ۳۲۳، باب ۵۰، ح ۱.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۳۰، عیون اخبار الرضا علیه السّلام ج ۲، ص ۶، باب ۳۰، ح ۱۳.

۳. خصال: ج ۲، ص ۴۲۳، باب العشره، ح ۱۴. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۱

به گمان شما خداوند شریک دارد.

مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ شُرَكاءَ بیان مثل است، گویا که گفته است: مثل این است که مملوکهای شما با اینکه در حقیقت مملوک شما نیستند آیا در روزی که ما به شما دادیم شرکاء شما هستند؟

فِي ما رَزَقْناكُمْ در آنچه که ما به شما روزی کردیم، با اینکه روزی از جانب ما است و نسبت آن به شما محض اعتبار است، در عین حال شما راضی نمی‌شوید مملوک‌ها را در روزی با خودتان شریک سازید.

پس چگونه راضی می‌شوید، یا خداوند چگونه راضی شود که مملوک‌های حقیقی او که وجودی از خودشان ندارند شریکان او قرار گیرند، مملوک‌هایی که اصلا وجودشان از خودشان نیست تا چه برسد به سایر صفات.

خدای تعالی از این عبارت عدول نمود و مملوک‌های انسانها را ذکر کرد تا راضی نشدن آنها به شریک را تأیید کند، چون وقتی آنها راضی به شراکت مملوکهای خودشان نیستند و این عدم رضایت مورد تأکید قرار می‌گیرد طبیعتا نفی شریک برای خدا نیز مؤکّد می‌شود.

فَأَنْتُمْ فِيهِ سَواءٌ عطف بر مدخول استفهام است، یعنی شما راضی نیستید حتی مملوک‌های شما با شما مساوی باشند پس چگونه راضی می‌شوید یا خداوند راضی می‌شود مملوک‌های او با او مساوی باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۲

یا عطف بر (حزب الله)، لفظ [فاء] برای تعقیب در اخبار است، بعضی از اجزاء معطوف محذوف است، تقدیر آیه چنین است: پس شما ای مردمان حرّ و آزاد در آنچه که به شما روزی دادیم با مملوک‌های خود مساوی هستید، در عین حال راضی نمی‌شوید که مملوک‌ها با شما مساوی باشند با اینکه در همه جهات با شما مساوی هستند، پس چگونه راضی می‌شوید یا خداوند راضی می‌شود که مملوک‌ها با خداوند شریک باشند؟! تَخافُونَهُمْ این جمله حالیّه یا مستأنفه است، یعنی از مملوک‌ها می‌ترسید همانقدر که از خودتان می‌ترسید؟

كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ آیا مملوک‌های خود را از جهت ترس از آنها شریک خودتان قرار می‌دهید؟

یا معنای آن این است که شما و مملوک‌هایتان در روزی از هر جهت مساوی هستید جز همین اعتبار که نسبت آنها را به خودتان می‌دهید و از آنها می‌ترسید همانقدر که از احرار می‌ترسید، بدین ترتیب باید راضی باشید که آنها با شما شریک باشند، در حالیکه راضی نمی‌شوید، پس خداوند چطور راضی شود مملوک‌هایش با او شریک باشند با اینکه مملوک‌های خدا در هیچ جهتی از جهات مساوی او نیستند و خداوند از آنها هیچ ترسی ندارد.

كَذلِكَ مانند تفصیل و تمثیل شرک آوردن آنها.

نُفَصِّلُ الْآياتِ اینگونه آیات را در هر چیزی تفصیل می‌دهیم.

لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ برای کسانیکه که در علم و ادراک تحقیق نمودند پس از آنکه از مقام تقلید خارج شدند، یا قومی که ادراک

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۳

آنها ادراک انسان است، نه ادراک حیوان، خواه این ادراک تقلیدی باشد، خواه تحقیقی، چه تعقّل در ادراک انسانی مطلق استعمال می‌شود، چنانچه در ادراک عقلانی که با تحقیق باشد، نه با تقلید نیز استعمال می‌شود.

بعضی گفته‌اند: سبب نزول آیه این بود که قریش و عرب هر گاه به حجّ می‌رفتند تلبیه می‌گفتند «۱».

و تلبیه آنان چنین بود: [لبّیک، لبّیک، لا شریک لک لبّیک، انّ الحمد و النّعمة لک و الملک لا شریک لک] و آن تلبیه‌ی ابراهیم و انبیا علیهم السّلام است، پس شیطان در صورت پیر مردی آمد و گفت: این تلبیه، تلبیه‌ی پیشینیان شما نیست، گفتند: پس تلبیه

گذشتگان ما چگونه بوده است؟

شیطان گفت: آنها چنین می گفته‌اند: [لبّیک، اللّهم لبّیک، لا شریک الّا شریکا هو لک].

پس قریش از این گفتار متفرّق و پراکنده شدند، ابلیس گفت:

بایستید و گوش کنید تا سخن من تمام شود و آخر حرفم را بزنم، گفتند: سخن آخر تو چیست؟ گفت: باید بگوئید: [الّا شریک هو لک تملکه و ما یملکک] یعنی شریکی برای تو نیست جز شریکی که تو مالک او هستی و او مالک تو نیست.

آیا نمی‌بینید که خدا مالک شریک و هر چیزی است که شریک مالک آن است.

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۳۱. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۵۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۴

بدین ترتیب همه به این تلبیه راضی شدند و این تلبیه را فقط قریش می گفتند، وقتی خداوند رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را فرستاد، این تلبیه را انکار کرد و گفت این شرک است، پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: ضَرَبَ لَکُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِکُمْ هَلْ لَکُمْ مِنْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ مِنْ شُرَکاءَ فِی ما رَزَقْناکُمْ فَأَنْتُمْ فِیهِ سَواءٌ یعنی شما راضی می‌شوید در مملوک خودتان شریک داشته باشید.

و اگر شما راضی نمی‌شوید در آنچه که مالک آن هستید شریک داشته باشید پس چگونه راضی می‌شوید برای من در مملوک خودم شریک قرار دهید؟

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا این جمله اضراب و استدراک از مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا آنها با وضوح بطلان شرک آوردن برای آن برهانی هم دارند؟ پس فرمود: آنان برهانی بر ادّعایشان ندارند، بلکه پیرو کسانی شدند که با شرک آوردن به خدا بدون اذن خدا به خودشان ظلم کردند و اسم ظاهر به جای ضمیر آوردن برای آن است که بدین وسیله آنها را ذمّ نماید.

أَهْواءَهُمْ بِغَیْرِ عِلْمٍ فَمَنْ یَهْدِی مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ چه کسی هدایت می کند آنرا که خدا گمراه کرده است.

یعنی خداوند آنان را خواری گمراه کرد و کسی را که خدا گمراه کرده است هیچ کس نمی‌تواند به راه راست آورد.

وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ و آنان کسی را ندارند که در مقابل عذاب خدا آنها را یاری کند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۵

آیات ۴۰- ۳۰

[سوره الروم (۳۰): آیات ۳۰ تا ۴۰] ..... ص : ۳۲۵

اشاره

فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۳۰) مُنِیبِینَ إِلَیْهِ وَ اتَّقُوهُ وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ لا تَکُونُوا مِنَ الْمُشْرِکِینَ (۳۱) مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُمْ وَ کانُوا شِیَعاً کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ (۳۲) وَ إِذا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِیبِینَ إِلَیْهِ ثُمَّ إِذا أَذاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ یُشْرِکُونَ (۳۳) لِیَکْفُرُوا بِما آتَیْناهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۴)

أَمْ أَنْزَلْنا عَلَیْهِمْ سُلْطاناً فَهُوَ یَتَکَلَّمُ بِما کانُوا بِهِ یُشْرِکُونَ (۳۵) وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِها وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ إِذا هُمْ یَقْنَطُونَ (۳۶) أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ (۳۷) فَآتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ وَ

الْمِسْكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ ذلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۳۸) وَ ما آتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا فِي أَمْوالِ النَّاسِ فَلا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَ ما آتَيْتُمْ مِنْ زَكاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ (۳۹)
اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۰)
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۶

ترجمه ..... ص : ۳۲۶

پاکدلانه روی بدین بیاور، این فطرت الهی است که مردمان را بر وفق آن آفریده است، در آفرینش الهی تغییری راه ندارد، این دین استوار است، ولی بیشترین مردم نمی‌دانند.
رو به سوی او آورده و از او پروا کنید و نماز را بر پا دارید و از مشرکان مباشید.
از همان کسانی که دینشان را پاره پاره کردند و فرقه فرقه شدند، هر گروهی به آنچه دارند دلخوش هستند.
و چون بلایی به مردم رسد انابت کنان پروردگارشان را می‌خوانند سپس چون رحمتی از سوی خویش به ایشان بچشاند آنگاه است که گروهی از آنان به پروردگارشان شرک می‌آورند.
تا سر انجام در باره آنچه به ایشان بخشیده‌ایم کفران پیشه کنند، و (از ظواهر زندگی) بهره‌ورید، زودا که حقیقت را بدانید.
یا مگر بر ایشان حجّتی نازل کرده‌ایم که در باره آنچه به آن شرک ورزیده‌اند سخن می گوید.
و چون به مردم رحمتی بچشانیم به آن شادمان شوند و اگر به خاطر کار و کردار پیشینیان مکروهی به ایشان رسد آنگاه است که نومید می‌شوند.
آیا ندانسته‌اند که خداوند روزی را برای هر کس که بخواهد گشاده و برای هر کس که بخواهد تنگ می‌دارد، بی شک در این امر برای اهل ایمان مایه‌های عبرت است.
پس به خویشاوند حقّش را بده و نیز به بینوا و در راه مانده، این برای کسانی که در طلب خشنودی الهی هستند بهتر است و اینانند که رستگارند.
و هر ربایی که بدهی که بهره شما را از اموال مردم افزونتر کند در حقیقت نزد خداوند افزایش ندارد و هر زکاتی که در طلب خشنودی الهی بپردازی، اینان افزایش یاب هستند.
خداوند کسی است که شما را آفرید و سپس روزیتان بخشید، سپس شما را می‌میراند، سپس زنده می‌دارد، آیا از شریکانی که قائلید هیچ کدام هست که چیزی از این کارها انجام دهد؟ او از آنچه شریکش می‌آورند، منزّه و فراتر است.
ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۷

تفسیر ..... ص : ۳۲۷

فَأَقِمْ اگر تو نمی‌توانی کسی را که خدا گمراهش کرده هدایت کنی و نمی‌توانی به او یاری برسانی پس اندوهناک بر آن مباش و از اهتمام به آنها منصرف و از میل به آنها روی گردان و رویت را فقط به سوی خدا کن.
وَجْهَكَ لِلدِّينِ راه به سوی خدا.
حَنِيفاً ظاهر و روش، یا خالص، آن حال از [وجه] یا از مضاف الیه [وجه] یا از [الدّین] است.
مقصود از دین راه تکوینی به سوی خداست که آن ولایت تکلیفی است و اقامه وجه برای دین یعنی بر پا داشتن صورت به سوی

دین و آن به روی کردن در نماز به سوی قبله تفسیر شده است بدون توجه و التفات به راست و چپ و تفسیر به ولایت نیز شده است.

فِطْرَتَ اللَّهِ منسوب به اغراء «۱» یا مدح یا به تقدیر [خذ] است، یا مصدر فعل محذوف است که فعل مذکور بعد از آن دلالت بر آن می کند.

و فطرت عبارت از خلقتی است که مردم بلکه جمیع موجودات بر آن خلقت آفریده شده‌اند و آن ولایت تکوینی است که در همه موجودات سریان دارد و ولایت تکلیفی که همه مردم به آن مکلّف شده‌اند مطابق ولایت تکوینی است.

---

۱. اغراء: برانگیختن، أداء کردن، آزمند گردانیدن. (فرهنگ عمید)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۸

الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها و تفسیرهای مختلفی که از معصومین علیهم السّلام در مورد این آیه وارد شده به آنچه که ما ذکر کردیم بر می گردد.

لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ پس در باره آنچه که در وصیّ تو گفته‌اند و او را از مقامش منع کرده‌اند اندوهناک مباش که احدی بر تبدیل ولایت تکوینی و تکلیفی قادر نیست.

ذلِکَ روی به سوی دین کردن، یا این دین حنیف، یا ولایت تکلیفی همان دین قیّم است.

الدِّینُ الْقَیِّمُ نه غیر آن.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ بیشتر مردم نمی‌دانند که دین قیّم همان ولایت است، که آن طریق به سوی خداست و لذا تمسّک به صورت اسلام کرده و در همانجا توقّف نمودند و به آن اهمیّت دادند و از ولایت که دین حقیقی است اعراض کردند و صورت اسلام جز این نیست که هادی و راهنما به سوی ولایت باشد.

مُنِیبِینَ إِلَیْهِ یعنی به سوی این دین برگردند که آن راه قلب به سوی خداست، که آنها دائما در حال بازگشت از کثرات به سوی خدا هستند و این بازگشت به سبب صنع خدا است که هر چیزی را آن چنان نموده است، که دائما در حال زکاة دادن هستند، که عبارت و از بین رفتن فعلیتهای ناقص و بذل و بخشش تکوینی آنهاست.

و همچنین آنها دائما در حال نماز هستند که عبارت از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۲۹

پوشش فعلیتهای کامل است که آن بازگشت به قلب و راه آن است.

یا مقصود بازگشت به سوی خدا است، که بازگشت به طریق قلب، بازگشت به خدا و بازگشت به قلب هم یک چیز است، فرق بین آنها اعتباری است.

و این جمله حال از فاعل فَأَقِمْ است به ضمیمه امّت به رسول صلی اللّه علیه و آله یا حال از النَّاسَ است.

وَ اتَّقُوهُ بترسید از دین یا از خدا.

وَ أَقِیمُوا الصَّلاةَ معنی نماز و اقامه آن در اول سوره بقره گذشت. از مشرکین به خدا در وجوب یا در عبادت یا در طاعت یا در دین یا در اقامه نماز نشوید.

مِنَ الَّذِینَ فَرَّقُوا دِینَهُمْ یعنی کسانی که طریق توجّه خود را یا طاعت یا نماز یا ولایتشان را متفرّق و پراکنده ساختند بدین گونه که هر یک از آنان راهی یا اطاعتی یا نمازی برای خود گرفتند غیر از آنچه که دیگری اتّخاذ کرده، پس هر یک با دیگری اختلاف کرده است.

یا مقصود این است که هر کدام دین خود را پاره پاره کرده بدین گونه که برای خود راههای متعدّد یا طاعتهای متعدّد قرار داده یا هر یک دین خود را بر هواهای متعدّد متفرّق نموده، مانند مردی که مردمان دیگر سر او دعوا کنند، فَرَّقُوا دِينَهُمْ خوانده شده، یعنی از راه انسانی خودشان را که خداوند بر همان فطرت آنها را آفریده که عبارت از ولایت تکوینی است جدا شده‌اند، یا از ولایت تکلیفی خودشان دور شده‌اند که به آنچه که از ولیّ امرشان به آنها

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۰

رسیده است یا از علی علیه السّلام جدا شده‌اند.

در آخر سوره انعام بیان کاملی از این آیه گذشت.

وَ كانُوا شِيَعاً كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ جمله حالیّه، یا صفت [شیعا] یا مستأنفه است جهت بیان حال آنها، یا تعلیل تفرّق و پراکندگی آنانست.

بدان که انسان چون از ناحیه فطرت وابسته است و تعلّق دارد اگر بیدار و متنبّه شود و بداند که کمالات انسانی‌اش برای او حاصل نمی‌شود و آنچه که برای او حاصل شده است کمال کامل نیست، بلکه برای انسان کمالات مفقود نامتناهی وجود دارد.

پس اگر گم شده‌اش را پیدا نکرد و گم کننده‌ای جز سالک الی اللّه با قدم صدق کسی نبود به آنچه که نزد او است خوشحال نخواهد شد، بلکه از آنچه که دارد منزجر است و پشت به آن می‌کند.

ولی اگر انسان گم شده‌ای نداشته باشد و خیال کند که کمالات همان مقدار است که او دارد، او وابستگی و تعلّق پیدا نمی‌کند جز به همان کمالاتی که نزد او است و برای او حاصل شده است، مانند کمالات صوری از قبیل علوم و عقائد و صفات و اخلاق و مکاشفات و اموال و اولاد.

پس هر حزب و گروهی به آنچه که نزد او است خوشحال است، حتّی رفتگر خوشحال به کمالی است که در جارو کردن دارد، ساحر و جادوگر خوشحال به سحرش، تاجر به تجارتش و عالم به علمش و عابد به عبادتش و زاهد به زهدش و عارف به عرفانش و خلاصه هر کس به کار خودش خوشحال است. ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۱

وَ إِذا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ هرگاه به مردم رنج و المی برسد دعا می‌کنند و خدای را می‌خوانند چه در این موقع حجاب و پرده نفس و مانع رجوع و سلوک إلی اللّه برداشته می‌شود و از بین می‌رود.

ثُمَّ إِذا أَذاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً پس از خلاصی از آن رنج و رسیدن به نعمت.

إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ ناگهان گروهی از آنان شرک می‌آورند، نه همه آنها، چون قوّه واهمه بر همه آنان غلبه نمی‌کند و از شکر نعمت آنها مانع نمی‌شود، همانطور که در حال رنج و درد قوّه‌ی واهمه آنها را از پناه بردن به خدا و دعا جهت رفع زیان و بر طرف شدن درد و رنج مانع نمی‌شود.

بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ به پروردگار مطلق خویش شرک می‌آورند که بت‌ها و ستارگان و هواها را می‌پرستند و آنها را با خدای تعالی مساوی می‌دانند، یا به ربّ مضاف شرک می‌آورند که غیر ولیّ امرشان را با ولیّ امر مساوی می‌دانند.

لِيَكْفُرُوا کفران آنان حاصل شده است یا لام برای غایت است و داخل بر علّت غائی نیست، یعنی بعد از شرک آوردن کفران حاصل می‌شود.

بِما آتَيْناهُمْ کفران نمایند به آنچه دادیم یعنی بر طرف کردن سختی و دادن نعمت.

فَتَمَتَّعُوا التفات جهت مبالغه در تهدید است.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ به زودی خواهید دانست که شرک

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۲

آوردن یا تمتّع و لذّت بردن شما وزر و وبال بر شما بوده است.

أَمْ أَنْزَلْنا بلکه آیا ما انزال نمودیم؟

عَلَيْهِمْ سُلْطاناً حجّت و دلیلی، یا صاحب سلطنت از ملائکه بر آنان فرستادیم.

فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِما كانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ لفظ «ما» موصوله یا مصدریّه است، یعنی او از شرک آوردن سخن می گوید که شرک می‌آورند، یا او از شرک آوردن شریکی سخن می گوید که با او شرک می‌آورند، یا از شرک آوردنشان به خدا سخن می گویند.

یا آنها در ولایت به علی علیه السّلام شرک می‌آورند و همین معنا مقصود است.

وَ إِذا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً وقتی به مردم نعمت و وسعت در مال و اولاد دادیم، یا صحّت در جسم و اولاد دادیم.

فَرِحُوا بِها خوشحال می‌شوند، چون تعلّق و وابستگی آنها به چیزی است که فعلاـ نزد آنها موجود است، یعنی نفس و قوای آن و ملایمات و سازگاریهای آن.

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذا هُمْ يَقْنَطُونَ اگر به آنها با دست خودشان بدی برسد از رحمت خدا مأیوس می‌شوند.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ آیا نمی‌بینند که خداوند برای هر کس که بخواهد روزی را وسیع می کند و بر آن قادر است.

تا در حال راحتی و خوشحالی شکر نعمت به جای آورند، در

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۳

حال سختی از خدا بخواهند و درخواست گشایش کنند و تنها به آنچه که موجود است خوشحال نشوند، در هنگام فقدان آن از رحمت خدا نومید نشوند.

إِنَّ فِي ذلِكَ در اختصاص بسط روزی و تقدیر به خدای تعالی که از شأن او این است که هر بیننده‌ای او را ببیند، زیرا که آثار خدای تعالی ظاهر و روشن است، چه دیده می‌شود که صاحبان حیله‌های دقیق و اشخاص زرنگ در تحصیل معیشت از وسعت در معیشت محروم هستند و صاحبان بلاهت و اشخاص ساده و کسانی که راه تحصیل معیشت را بلد نیستند روزی وسیع و زندگی خوبی دارند.

لَآياتٍ نشانه‌های متعدّدی است که دلالت بر علم خدای تعالی و عنایت او به خلقش، تدبیرش برای آنان و حکمت او در تدبیرش، عجز آنان از تحصیل آنچه را که می‌خواهند و مسخّر شدن آنها برای غیر خودشان دارد.

لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ نشانه‌ها و آیات برای گروهی است که با بیعت خاصّ ایمان بیاورند، زیرا با دین ایمان است که در قلب باز می‌شود و با باز شدن در قلب آیات را از آن جهت که آیات و نشانه‌ها هستند درک می کند.

فَآتِ ذَا الْقُرْبى حَقَّهُ وَ الْمِسْكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ اگر بسط روزی و تقدیر به دست خدای تعالی است پس به آنچه که در دست تو است بخیل نباش و حقّ هر صاحب حقّی را بده و این آیه با تفصیل در تفسیر آن در اوّل سوره بنی اسرائیل گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۴

ذلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ دادن حقّ صاحب حقّ بهتر است برای کسانی که وجه خدا را می‌خواهند و از جمله‌ی اعطای حقّ برای صاحب حقّ است اعطاء امامت برای علی علیه السّلام و اعطای سعه‌ی صدر و قلب برای مستحقّین آن و این اعطای حقّ صاحب حقّ برای سالکین الی اللّه و طالبین وجه خدا که همان ملکوت ولیّ امرشان است بهتر است، اگر چه برای منافقین که به زندگی دنیا راضی شدند و با آن آرامش یافتند خوب نباشد.

وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ فلاح و رستگاری منحصر در بیعت کنندگان با بیعت خاصّ و سالکین الی اللّه و طالبین ظهور ملکوت ولیّ امرشان است.

وَ ما آتَيْتُمْ اين جمله خبر در معناى نهى است، لذا عطف آن به امر نيكو شده است.

چون نبىّ صلى اللّه عليه و آله اصل در خطاب اوّل بود، بلكه اصل حقوق عبارت از خلافت بود، اعطاى اين حقّ منحصر در رسول خدا صلى اللّه عليه و آله او را خداى تعالى مخصوص به خطاب نمود.

و چون منظور از حكم دوّم امّت محمّد بود خداى تعالى امّت را با او در خطاب جمع كرد، يا خطاب را به امّت برگردانيد.

مِنْ رِبًا ربا چيزى است كه با زيادى برگردانده شود مانند قرض يا هديه با قصد عوض، اين در اخبار تخصيص خورده به هديه‌اى كه در آن عوض زيادتر متوقّع است.

از امام صادق عليه السّلام وارد شده كه فرمود: ربا دو نوع است:

ربايى كه خورده شود و ربايى كه خورده نشود، اما ربا جايز

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۵

هديه‌ى تو به شخص است تا به ثواب برتر و بالاتر از آن برسى، پس اين ربايى است كه خورده مى‌شود و آن قول خداى تعالى است:

وَ ما آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا ... تا آخر و امّا ربايى كه خورده نمى‌شود آن است كه خداوند از آن نهى كرده و وعده آتش بر آن داده است «۱».

و از امام باقر عليه السّلام آمده است: ربا آن است كه شخص چيزى ببخشد، يا هديه بدهد تا به ثواب بيشتر از آن برسد، كه در آن نه اجر است و نه گناه «۲».

و لفظ آتَيْتُمْ آتَيْتُمْ با قصر خوانده شده، يعنى آنچه كه آورديد تا به ربا داده شود.

لِيَرْبُوَا لفظ يَرْبُوا با ياء تحتانى به صورت مفرد از ثلاثى مجرّد و با تاء فوقانى به صورت جمع از باب افعال خوانده شده است.

فِي أَمْوالِ النَّاسِ فَلا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَ ما آتَيْتُمْ مِنْ زَكاةٍ هديه يا صدقه يا قرض.

آيات ۵۰- ۴۱

[سوره الروم (۳۰): آيات ۴۱ تا ۵۰] ..... ص : ۳۳۵

اشاره

ظَهَرَ الْفَسادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۴۱) قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ (۴۲) فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ (۴۳) مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ (۴۴) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ (۴۵)

وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّياحَ مُبَشِّراتٍ وَ لِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۴۶) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَانْتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا وَ كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ (۴۷) اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّياحَ فَتُثِيرُ سَحاباً فَيَبْسُطُهُ فِي السَّماءِ كَيْفَ يَشاءُ وَ يَجْعَلُهُ كِسَفاً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ فَإِذا أَصابَ بِهِ مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۸) وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ (۴۹) فَانْظُرْ إِلى آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ ذلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتى وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۵۰)

۱. صافی: ج ۱، ص ۱۳۴. کافی: ج ۵، ص ۱۴۵، ح ۶.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۳۴. مجمع البیان: ج ۷ و ۸ ص ۳۰۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۶

ترجمه ..... ص : ۳۳۶

به خاطر کار و کردار مردم تباهی در برّ و بحر فراگیر شده است تا خداوند جزای بخشی از کار و کردارشان را به آنان بچشاند باشد که باز گردند و به خود آیند.

بگو در زمین سیر و سفر کنید آنگاه بنگرید سر انجام کسانی را که پیشتر بودند چگونه بوده است؟ که بیشترشان مشرک بودند.

پس روی دلت را پیش از آنکه روزی بی بازگشت از جانب خداوند فرا رسد که در آن روز مردم از هم جدا شوند به سوی دین استوار بدار.

هر کس کفر ورزد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۷

کفرش به زیان اوست و کسانی که کرداری شایسته پیشه کنند برای خودشان پیش اندیشی کرده‌اند.

تا کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، از فضل خویش جزا دهد، چرا که او کافران را دوست ندارد.

و از آیات او این است بادها را بشارت دهنده (باران رحمت) می‌فرستد تا به شما از رحمت خویش بچشاند و تا کشتیها به امر او جریان یابند و شما از فضل او در طلب روزی خود برآیید، باشد که سپاس بگزارید.

و به راستی پیش از تو پیامبرانی به سوی قومشان فرستادیم، آنگاه ایشان معجزات را به نزد آنان آوردند (و با انکار مواجه شدند) و ما از کسانی که گناه (و بد عملی) کرده بودند، انتقام گرفتیم، یاری رساندن به مؤمنان حقّی است که بر عهده ماست.

خداوند کسی است که بادها را می‌فرستد که ابرها بر می‌انگیزد و آن را در آسمان هر گونه که بخواهد می‌گستراند، آن را پاره پاره می‌کند و باران درشت قطره را می‌بینی که از لابه‌لای آن می‌تراود، چون آن را به هر یک از بندگانش که بخواهد برساند، آنگاه است که شادی می‌کنند.

و بی شک پیش از آنکه بر ایشان فرو فرستاده شود (آری) پیش از آن نومید بودند.

پس به آثار رحمت الهی بنگر که چگونه زمین را پس از پژمردنش زنده می‌دارد، آری او زندگی بخش مردگان است و او بر هر کاری تواناست.

تفسیر ..... ص : ۳۳۷

ظَهَرَ الْفَسادُ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ فساد ضدّ صلاح است، صلاح در هر چیزی عبارت از آن است که آن چیز طبق مقتضای طبیعتش باشد، فساد آن است که خارج از مقتضای طبیعتش باشد و گاهی فساد در اخذ مالی به صورت ظلم استعمال می‌شود و در مورد خشکسالی نیز به کار می‌رود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۸

و مقصود از ظهور فساد کثرت و زیادی فساد است بنحوی که نمی‌تواند مخفی باشد، یا فساد بر صلاح یا بر عدل یا بر فراوانی نعمت غالب باشد.

مقصود از دریا خود دریا یا قریه‌هایی است که در دریا و سواحل آن است.

بِما کَسَبَتْ أَیْدِی النَّاسِ فساد در زمین جز سبب شوم بودن اعمال مردم و زشتی آنها در زمین نیست، اعمّ از آنکه مقصود از فساد خروج اشیا از مجرای طبیعی باشد یا مقصود ظلم و خشکسالی باشد.

امام صادق علیه السّلام فرمود: «۱» زندگی حیوانات دریایی به وسیله باران است، هرگاه باران ایستاد فساد در خشکی و دریا ظاهر می‌شود، آن هنگامی است که گناهان و معاصی زیاد شود.

و امام باقر علیه السّلام فرمود: «۲» به خدا سوگند این همان وقتی است که انصار گفتند از ما امیری باشد و از شما امیری.

لِیُذِیقَهُمْ بَعْضَ الَّذِی عَمِلُوا خداوند با فساد جزای بعضی از اعمالشان را به آنها می‌چشاند، چون جزای همه اعمال جز در آخرت نمی‌باشد.

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ شاید که آنها از گناهان برگردند.

قُلْ بگو ای محمّد صلی اللّه علیه و آله.

---

۱. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۰.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۳۵. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۳۹

سِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلُ در زمین سیر کنید ببینید عاقبت کسانی که قبل از شما بودند چگونه شد.

آنها گناه می‌کردند و کارهای زشت انجام می‌دادند، پس خداوند بعضی از جزای اعمالشان را به آنها چشانید، تا شما عبرت بگیرید و یقین کنید که اعمال بدون پاداش و جزا نمی‌ماند، نه در دنیا و نه در آخرت، مکرّر تفسیر زمین به زمین عالم صغیر و عالم کبیر، زمین قرآن و اخبار و سیرتهای گذشته در این تفسیر بیان شده است.

کانَ أَکْثَرُهُمْ مُشْرِکِینَ بیشتر آنان مشرک بودند، یعنی شرک آنها را به سوء عاقبت در دنیا و آخرت مبتلا کرد. پس از شرک دست شسته و از بدی سر انجام آن بترسید و بر حذر باشید.

فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ الْقَیِّمِ این جمله را تکرار کرد، چون هر یک از دو جمله شاخه‌ای از مطلبی است، نیز تأکیدی است تا راهرو به دین خدا اهتمام نماید، دیگر آنکه جمله اول تنها خطاب به نبیّ صلی اللّه علیه و آله است، در حالی که این جمله خطاب به او و کنایه از امّتش می‌باشد.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ یعنی قبل از آنکه روزی بیاید که خداوند آنروز را بر نمی‌گرداند، یا آن روز را بر نمی‌گرداند، کس هم نمی‌تواند خدا را از تصرّف باز دارد.

یَوْمَئِذٍ یَصَّدَّعُونَ یعنی آنروز متفرّق و پراکنده می‌شوند، بیان این جمله در همین سوره در تفسیر قول خدا: وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ یَوْمَئِذٍ یَتَفَرَّقُونَ بیان می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۰

مَنْ کَفَرَ بیان تفرّق و پراکندگی آنها یا بیان علّت تفرّق آنهاست.

فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِأَنْفُسِهِمْ یَمْهَدُونَ یعنی کسی که عمل صالح انجام می‌دهد منزل خود را در بهشت درست می‌کند، با عملهایشان آن منزلها را برای خودشان اصلاح می‌کنند، نه برای دیگران.

لذا حضرت صادق علیه السّلام فرمود: «۱» عمل صالح، صاحبش را به بهشت پیش می‌برد و برای او خدمتگزار تهیّه می‌کند، چنانچه یکی از شما خدمتگزارانی برای خود می‌گمارید.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا این جمله علّت قول خدا: فَأَقِمْ وَجْهَكَ يا الْقَيِّمِ يا يَأْتِيَ يَوْمٌ يا (لا ـ مردله) يا يَصَّدَّعُونَ است و مقصود از ایمان ایمان عامّ است که با بیعت عامّ نبوی و قبول دعوت ظاهری حاصل می‌شود.

و مقصود از عمل صالح ایمان خاصّ است که با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی پدید می‌آید، یا مقصود از ایمان ایمان خاصّ است که با بیعت ولوی حاصل می گردد، که در این صورت:

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اشاره به عمل به چیزی است که در عهد و بیعت با او گرفته شده است.

مِنْ فَضْلِهِ جزای آنان به سبب اعمالشان نیست زیرا کسی به وسیله عمل خویش داخل بهشت نمی‌شود، بلکه به محض فضل و کرم خداست.

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۳۵. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۰۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۱

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْكافِرِينَ سیاق عبارت مقتضی بود که بگوید: (و یجزی الذین کفروا) ولی به این عبارت عدول کرد تا اشاره به این باشد که جزای کافران را غایت‌های ذاتی نیست، بلکه آن از تبعات و لوازم اعمال و کفر آنهاست و مکرّر این مطلب گذشته است که امثال این عبارت در معنای مبغوض بودن آنان استعمال می‌شود اگر چه مفهوم جمله اعمّ است.

وَ مِنْ آياتِهِ این جمله عطف بر جمله اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ است، چه معطوف علیه در معنای این است: (من آیاته أن خلقکم ثم رزقکم ثم أماتکم) ... تا آخر أَنْ يُرْسِلَ الرِّياحَ مُبَشِّراتٍ از آیات خدا این است که باد را جهت حمل ابرها و حرکت دادن آنها هر جا که بخواهد می‌فرستد، سپس با راندن باران و توسعه روزی بر شما از جمله آیات خدا است که دلالت بر مبدأ دانا و حکیم و مرید و رئوف و مهربان می کند.

وَ لِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ این جمله عطف بر مُبَشِّراتٍ است که آن در معنای (لیبشرکم به) می‌باشد.

وَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ و تا کشتی را بادها به امر خدا به حرکت در آورند، چه اگر بادها نباشند کشتی بر روی آب حرکت نمی کند، خواه آن بادها به امر خدا باشد، یا ساختگی به دست مردم، مانند کشتی‌هایی که با بخارهای مصنوعی حرکت می کنند.

وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ تا از فضل خدا روزی طلب کنید، این طلب روزی با جریان کشتی در دریا حاصل می‌شود، یا با مطلق چیزهایی که از باران و باد پدید می‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۲

وَ لَعَلَّكُمْ شاید شما متنبّه شوید به اینکه آن نعمت‌ها از جانب خدا است و هیچ کس بر امثال آن نعمت‌ها قدرت ندارد.

تَشْكُرُونَ پس شما نعمت‌های خدا را شکر گزار باشید.

لَقَدْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا إِلى قَوْمِهِمْ فَجاؤُهُمْ بِالْبَيِّناتِ

قبل از تو رسولانی را به سوی قومشان فرستادیم و بیّنات و دلیل‌های روشنی با خود آورده بودند، چنانچه تو را به سوی قومت فرستادیم و دلیل‌های روشنی را خود آوردی، پس همچنانکه آن اقوام پیشین رسولان خود را تکذیب کردند، قوم تو نیز تو را تکذیب نمود.

نْتَقَمْنا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا

و ما از اقوام رسولان پیشین که مرتکب جرم شدند انتقام گرفتیم، پس قوم تو هم باید از تکذیب تو و انتقام ما بترسند، تو و مؤمنین بر آزار آنها صبر کنید، که ما شما را یاری خواهیم کرد و از مجرمین انتقام خواهیم گرفت.

كانَ حَقًّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ

و یاری رساندن بر مؤمنین بر ما حقّ و حتمی است و کسی که یاری او و پیروز گردانیدن او بر دشمنانش حقّ و حتمی باشد نباید از دشمنی کسی اندوهناک باشد.

و این آیه دلداری کاملی برای مؤمنین و تقویت قلوب آنها و بزرگداشت شأن آنهاست، از آن جهت که خدای تعالی آنها را بر خود صاحب حقّ قرار داده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۳

از نبیّ صلی اللّه علیه و آله آمده است: «۱» هیچ مرد مسلمانی نیست که از ناموس برادرش دفاع کند مگر آنکه بر خدا حتم و واجب شود که آتش جهنّم را در روز قیامت از او بردارد.

سپس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله این آیه را تلاوت نمود: کانَ حَقًّا عَلَیْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِینَ

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: «۲» در یاری مؤمن همین بس است که ببیند دشمنش گناه می‌کند.

اللَّهُ الَّذِی یُرْسِلُ الرِّیاحَ این جمله مستأنفه و در مقام تعلیل است.

فَتُثِیرُ سَحاباً فَیَبْسُطُهُ خداوند باد را می‌فرستد تا ابرها را در فضا برانگیزد.

فِی السَّماءِ کَیْفَ یَشاءُ هر طور که بخواهد، یعنی در حال حرکت و ایستاده، کند و تند، غلیظ و رقیق، دارای باران و برف و تگرگ، خالی از همه اینها.

وَ یَجْعَلُهُ کِسَفاً بعد از بسط آنها را قطعه‌های متراکم قرار می‌دهد، یا گاهی آنها را بسط می‌دهد و پهن و باز می‌کند، گاهی آنها را فشرده و متراکم قرار می‌دهد.

فَتَرَی الْوَدْقَ پس باران را می‌بینی.

یَخْرُجُ مِنْ خِلالِهِ فَإِذا أَصابَ بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ هرگاه باران به سرزمین بندگانش برسد.

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۳۶. مجمع البیان: ج ۷ و ۸ ص ۳۰۹.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۳۶. من لا یحضره الفقیه: ج ۴، ص ۳۹۸، ح ۵۸۵۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۴

إِذا هُمْ یَسْتَبْشِرُونَ با آمدن باران و برف یکدیگر بشارت می‌دادند.

وَ إِنْ کانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ یُنَزَّلَ عَلَیْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِینَ و آنها قبل از آنکه باران بیاید از آمدن باران و روییدن گیاهان نا امید بودند.

فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ ذلِکَ لَمُحْیِ الْمَوْتی وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ این جمله تعمیم بعد از تخصیص است جهت تأکید زنده شدن زمین پس از مرگ که نشانه عمومی زندگی پس از مرگ است.

آیات ۵۱- ۶۰

[سوره الروم (۳۰): آیات ۵۱ تا ۶۰] ..... ص : ۳۴۴

اشاره

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنا رِیحاً فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ یَکْفُرُونَ (۵۱) فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ (۵۲) وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلاَّ مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (۵۳) اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفاً وَ شَیْبَةً یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ هُوَ الْعَلِیمُ الْقَدِیرُ (۵۴) وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ یُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ ما لَبِثُوا غَیْرَ ساعَةٍ

كَذلِكَ كانُوا يُؤْفَكُونَ (۵۵)

وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتابِ اللَّهِ إِلى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهذا يَوْمُ الْبَعْثِ وَ لكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ (۵۶) فَيَوْمَئِذٍ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۵۷) وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَ لَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ مُبْطِلُونَ (۵۸) كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ (۵۹) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لا يُوقِنُونَ (۶۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص:۳۴۵

ترجمه ..... ص : ۳۴۵

و اگر بادى بفرستى و آن (كشتزار) را زرد شده بينند، بعد از آن كفر (انكار) پيشه كنند.

بدان كه تو مردگان را سخن نشنوانى و به ناشنوايان چون پشت كنند آوايى نشنوانى.

و تو به راه آورنده نابينايان از گمراهيشان نيستى، تو سخنى نشونانى جز به كسانى كه به آيات ما ايمان دارند و خود اهل تسليم‌اند.

خداوند كسى است كه شما را از حالت ناتوانى آفريد، سپس بعد از آن ناتوانى، توانايى پديد آورد، سپس دوباره پس از توانايى پيرى و ناتوانى قرار داد، هر آنچه خواهد مى‌آفريند و او دانا‌ى تواناست.

و روزى كه قيامت بر پا شود گناهكاران سوگند خورند كه (در دنيا يا گور) جز ساعتى درنگ نكرده‌اند، بدينسان بيراه مى‌رفتند.

و كسانى كه از دانش و ايمان برخوردار شده‌اند گويند بر وفق كتاب الهى تا روز رستاخيز درنگ كرده‌ايد، پس اين روز رستاخيز است، ولى شما به هيچ وجه نمى‌دانستيد.

چنين روز ستم پيشگان را عذر خواهيشان سود ندهد، عذرشان را نپذيرند.

و براستى در اين قرآن براى مردم هر گونه مثلى زده‌ايم و اگر معجزه‌اى براى آنان بياوريم، كافران گويند شما جز باطل انديش نيستيد.

بدينسان خداوند بر دلهاى كسانى كه حق را در نمى‌يابند مهر مى‌زند.

شكيبايى پيشه كن و بدان كه وعده الهى حق است و مبادا نا مؤمنان تو را از راه بدر برند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۶

تفسير ..... ص : ۳۴۶

وَ لَئِنْ أَرْسَلْنا اگر ما بر زراعت‌ها و ساير نباتات و درختان كه آثار رحمت خداست و احياى زمين به وسيله آنهاست.

رِيحاً فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا بادى مى‌فرستاديم كه اثر رحمت خدا يا ابر را مى‌ديدند.

مُصْفَرًّا كه چگونه به وسيله باد گرم يا ابر خالى از باران همه برگ‌ها زرد مى‌شوند.

لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ آنها پس از آن به كفر به خدا و نعمت دادن او را از سر مى‌گيرند، چون آنها فكر نمى‌كنند كه خداى تعالى به بندگانش مهربان است، كارى كه در باره آنها انجام ميدهد به غايتى بر مى‌گردد كه به خود آنها بر مى‌گردد، از خداى تعالى جز رحمت چيزى نيست، ولى در بعضى قابل‌ها گاهى رحمت قهر و درد سر مى‌شود، اين جز از جانب قابل نيست.

«ف» پس اينان با حيات انسانى زنده نيستند، با چشم و گوش انسانى نمى‌بينند و نمى‌شوند.

إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى تو نمى‌توانى مردگان از حيات انسانيّت بشنوانى، بر نشنيدن آنها اندوهناك مباش، در عدم هدايت آنها

خودت را سرزنش نکن.

وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ یعنی حیات آنها حیات حیوانی است و آنها نسبت به گوش انسانی کر هستند.

إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ یعنی اگر کر روی به تو آورد بالأخره با

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۷

اشاره می‌شود به او مطلب را فهماند، ولی اینان کر هستند و پشت به تو و به حقّ کرده‌اند، اگر آنها روی به تو می‌کردند خداوند آنها را می‌فهمانید. چنانچه گفته شده:

نی غلط گفتم که گر کر سر نهد پیش وحی کبریا سمعش دهد

وَ ما أَنْتَ بِهادِ الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ تو نمی‌توانی بشنوانی مگر کسی را که اذعان کند، با بیعت عامّ یا خاصّ ایمان آورد.

بِآیاتِنا و بزرگترین آیات انبیا و اولیا علیهم السّلام و اصل همه علی علیه السّلام است.

فَهُمْ مُسْلِمُونَ آنان که ایمان به آیات ما آوردند مطیع تو هستند، یا با بیعت اسلامی تسلیم تو هستند.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ جمله مستأنفه، در مقام امتنان و اظهار آیات و نشانه‌هاست، گویا که گفته است: خدای تعالی، نه غیر او شما را آفریده است، مِنْ ضَعْفٍ از ماده ضعیف، که این خود از جمله آیات خداست، پس چرا از او به سوی غیر او روی بر می‌گردانید، یعنی شما را از ماده ضعیفی آفریده تا آنجا که شما نیرومند و قوی و خصم همدیگر شدید، ممکن است ضعف را به منزله مادّه انسان قرار داده باشد تا مبالغه در ضعف مادّه‌ی او باشد، در همه‌ی این معانی با ضمّه [ضا] و فتحه‌ی آن خوانده شده و معنای همه یکی است.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفاً و پس از ضعف و ناتوانی توانا کرد و بعد از توانایی و جوانی به ضعف و سنّ میانسالی و کهولت برگردانید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۸

وَ شَیْبَةً یعنی سنّ پیری که موی سفید می‌شود، ممکن است مقصود هم ضعف و هم سفید شدن مو در پیری باشد.

یَخْلُقُ ما یَشاءُ خداوند ضعف و توانایی و پیری و جوانی را می‌آفریند، چنین نیست که آفریدنش هر چه را که بخواهد منوط به حکمت نباشد، چه خداوند جز آنچه را که به حال خلقش شایسته‌تر باشد، نمی‌خواهد.

وَ هُوَ الْعَلِیمُ و خداوند به خلقش و آنچه که در آن صلاح آنهاست داناست.

الْقَدِیرُ بر آنچه که می‌خواهد تواناست، پس جز آنچه را که صلاح خلقش در آن است، نمی‌خواهد.

وَ یَوْمَ تَقُومُ عطف بر قول خدا: اللَّهُ الَّذِی خَلَقَکُمْ است، یا حال است به تقدیر مبتدا یعنی این است چگونگی خلقت آنها و امتداد مدّت و امر آنها.

السَّاعَةُ و روزی که قیامت صغری، یا کبری بر پا می‌شود.

یُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مجرمین قسم یاد می‌کنند، یعنی از غایت وحشت و ترس و اختلال مدارکشان سوگند می‌خورند.

ما لَبِثُوا که در دنیا جز ساعتی درنگ نکردند، یعنی در دنیا درنگ نکردند اگر مقصود از ساعت ساعت احتضار باشد، یا در دنیا و برزخ‌ها اگر منظور قیامت کبری بعد از برزخ‌ها باشد.

غَیْرَ ساعَةٍ کَذلِکَ آنها این چنین بودند در دنیایشان، یعنی از حقّ و آنچه که برای آنها معلوم و مشهود بود و غائب نبودروی می‌گردانیدند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۴۹

كانُوا يُؤْفَكُونَ از حقّ كه براى آنها مشهود بود مثل امر آخرت و صحّت رسالت و صدق امامت و خلافت روى برمى گردانند و به نا حقّ به دروغ روى مى‌آورند.

وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ اين جمله عطف بر جمله‌ى كَذلِكَ كانُوا يُؤْفَكُونَ و آوردن لفظ ماضى براى اشاره به تحقّق وقوع آن است، يا براى اشاره به اين است كه قضيّه نسبت به مقام مخاطب كه عبارت از محمّد صلى اللّه عليه و آله است، ايمان عبارت از اذعان و انقياد است، يا مقصود از علم، علم به احكام رسالت و قبول آن است، چه لفظ علم زياد در قبول احكام رسالت و علم تقليدى يا تحقيقى به آن احكام استعمال مى‌شود.

و مقصود از ايمان، ايمان خاصّ است كه با بيعت خاصّ ولوى و قبول دعوت باطنى حاصل مى‌شود، كه در اين صورت معناى آيه چنين مى‌شود: كسانى كه با قبول دعوت ظاهرى اسلام آوردند و با قبول دعوت باطنى ايمان آوردند چنين گفتند ...

ممكن است مقصود از علم، علم تحقيقى و مقصود از ايمان، ايمان شهودى باشد كه آن دو جمع نمى‌شوند مگر در كسى كه خليفه خدا شده باشد.

چنانچه امام رضا عليه السّلام در وصف امامت مى‌گويد: «۱» پس على عليه السّلام امامت را به امر خداى تعالى قبول كرد بر طبق آنچه كه

---

۱. صافى: ج ۴، ص ۱۳۷، عيون اخبار الرّضا: ج ۱، ص ۱۷۲، باب ۲۰، ح ۱. الكافى: ج ۱، ص ۱۹۹، ح ۱.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۰

خداى تعالى واجب كرده است، پس امامت در ذريّه‌ى برگزيده او فرض گشت، ذريّه‌اى كه خداوند به آنها علم و ايمان داده است، آنجا كه فرموده: وَ قالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَ الْإِيمانَ.

وَ الْإِيمانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتابِ اللَّهِ در مكتوب خدا، آن عبارت است از عالم طبع، عالم برزخ‌ها، عالم بدن طبيعى و بدن برزخى، كه همه اينها كتاب خدا است كه خداوند آن را با دست خودش نوشته است.

إِلى يَوْمِ الْبَعْثِ از اول خلقت و در عالم طبع و برزخ‌ها تا روز قيامت كبرى در همان حال ماندند.

فَهذا يَوْمُ الْبَعْثِ پس اين روز بعث است و زمان فرا رسيدن و مدّت آن را جز خدا كسى نمى‌داند، در شما به جهت نهايت وحشتى كه داريد ديگر شعور و احساس به آن مدّت طولانى نمانده است.

وَ لكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و ليكن شما به آمدن طولانى علم پيدا نكرديد، چون حيران و سرگردان هستيد و شعورى براى شما باقى نمانده به روز بعث و برانگيخته شدن نيز علم نداريد و طبق آنچه كه ما آيه را تفسير و بيان نموديم ديگر احتياجى به تكلّفات و زحماتى كه مفسّرين مرتكب آنها شده‌اند نيست.

فَيَوْمَئِذٍ اين كلمه از جمله‌ى قول كسانى است كه به آنان علم داده شده، يا آن از قول خداى تعالى است.

لا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ معذرت خواهى ستمگران فايده‌اى به حال آنان ندارد، نه با آنها طورى رفتار مى‌شود كه راضى شوند، كه لفظ يُسْتَعْتَبُونَ از (عتبى) به معناى رضايت است نه از (عتب) به معناى امر كريه و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۱

زشت، به معناى اين است كه آن ظالمين حتّى ملامت هم نمى‌شوند، بنا بر اينكه از عتاب به معناى ملامت باشد، يعنى به جهت اسقاط آنها از درجه ملامت و سرزنش، ديگر ملامت نمى‌شوند.

وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ در اين قرآن براى مردم از هر مثلى زديم كه از آن پند گيرند و موجب انذار و بشارت آنها شود، ليكن آنها پند نمى‌گيرند، انذار نمى‌شوند.

وَ لَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ و عطف يـا حاليّه است، آيه خطاب به رسول صـلى اللّه عليه و آله و مؤمنين مى‌باشد يعنى آنها به علّت شقاوتى كه دارند اين مثل‌ها و بيم دادنها عناد آنها را اضافه مى‌كند، به نحوى كه وقتى آيت و نشانه‌اى از تو ببيند كه دلالت بر صدق تو كند آنرا انكار مى‌كنند، تو را به باطل نسبت مى‌دهند.

كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى قُلُوبِ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ اينچنين خداونـد بر دلهاى كسانى كه نمى‌داننـد مهر مى‌زند يعنى، كسانيكه به نخستين مرتبه علم متّصف نيسـتند، نخستين مرتبه علم عبارت از نورى است كه خداونـد در قلب هر كس كه مى‌خواهـد مى‌تاباند، كسـى كه داراى اين مرتبه از علم نباشد بر دلش مهر زده شده اگر چه از مقدارى از مدركات كسبى پر شده باشد.

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ وعـده خـدا به يارى تو و غالب كردن دين تو بر دين‌ها، يا وعـده يارى خليفه تو و احقاق حقّ او حَقٌّ حقّ است و تغيير نمى‌پـذيرد وَ لا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لا يُوقِنُونَ آنان كه ايمان و ايقان ندارند تو را وادار بر جهل كنند، امّا نمى‌توانند تو را از حقّى كه بر آن هستى برگردانند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۲

سورة لقمان ..... ص : ۳۵۲

اشاره

اين سوره مكّى است، برخى گفته‌انـد: «۱» غير از سه آيه، آن قول خـدا: (و لو أن مـا فى الارض) تا آخر سه آيه بقيّه اين سوره مكّى است و اين سوره شامل سى و سه يا سى و چهار آيه است.

آيات ۱- ۷

[سوره لقمان (۳۱): آيات ۱ تا ۷] ..... ص : ۳۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْحَكِيمِ (۲) هُدىً وَ رَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ (۳) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (۴)

أُولئِكَ عَلى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّخِذَها هُزُواً أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۶) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا وَلَّى مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۷)

ترجمه ..... ص : ۳۵۲

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

الم (الف. لام. ميم).

اين آيات كتاب حكمت آموز است.

رهنمود و رحمتى براى نيكوكاران.

كسانى كه نماز را بر پا مى‌دارند و زكات را مى‌پردازند و به

۱. تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۲۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۳

آخرت یقین دارند.

اینانند که از سوی پروردگارشان از هدایتی برخوردارند و هم اینانند که رستگارند.

و از مردمان کسی هست که خریدار سخنان سرگرم کننده است تا بی هیچ عملی مردمان را از راه خدا گمراه گرداند، آنرا به ریشخند گیرد، اینانند که عذابی خفّت بار در پیش دارند

و چون آیات ما بر او خوانده شود متکبّرانه روی برگرداند که گویی آنرا نشنیده است، چنانکه گویی در گوشهایش سنگینی‌ای هست، پس او را از عذاب دردناک خبر ده.

تفسیر ..... ص : ۳۵۳

در اوّل سوره بقره و در غیر آن مطالبی گذشت که ما را از تفسیر این آیات بی نیاز می‌کند.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لفظ اشترا در معاوضه مطلق استعمال می‌شود اعمّ از اینکه عوضین ثمن و مثمن از اعیان باشند یا غیر اعیان، اعمّ از آنکه غیر مقرون به صیغه مخصوص باشد یا نباشد.

بنابراین اشترا صادق است بر بذل اموال بر وعّاظ، قصّه گوها و نقّال‌ها که افسانه نقل می‌کنند و نیز صدق می‌کند بر بذل قوا و استعدادها و عمرها در گوش دادن به چیزی که لذّت نفس و خیال در آن است، نه عقل، اعمّ از آنکه مسموع قرآن و اخبار باشد یا اباطیل و افسانه‌ها.

لهو حدیث عبارت از چیزی است که تو را از خدا و آخرت مشغول کرده و باز دارد، از قبیل گفتارهای زبانی، فعلهای ارکانی.

و احادیث نفسی، اعمّ است از آنکه باز دارنده و شاغل قران و خبر از معصوم علیه السّلام و عبادت شرعی باشد، یا ذاتا لهو و معصیت، زیرا در هر قول و فعلی یک جهت عقلانی است و یک جهت شیطانی،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۴

پس اگر گوش دادن و اشتغال به آن از جهت عقلانی‌اش باشد آن حدیث صحیح عقلانی می‌شود اگر چه صورت آن صورت باطل و گناه باشد، اگر استماع و اشتغال به آن از جهت شیطانی‌اش باشد آن لهو حدیث است اگر چه صورتش صورت قرآن و اخبار معصومین باشد.

مقصود خدای تعالی این است که قرآن و آیات آن هدایت و رحمت برای نیکوکاران و گمراهی و نقمت برای بدکاران است، لیکن خداوند از این عبارت عدول نمود تا قرآن را از نسبت گمراه کردن و نقمت تنزیه کرده و تصریح نماید به اینکه گمراهی و نقمت جز از جانب خودشان نیست، که آنان با بدی استعداد و کارشان بوسیله قرآن که هدایت از جانب خدا است گمراه می‌شوند، قرآن در گوشهایشان مانند افسانه حدیث لهو می‌شود.

لِيُضِلَّ و لفظ لِيُضِلَّ با فتحه‌ی یاء و ضمّه‌ی آن خوانده شده، لام مانند لام در لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً است، یا لامی که برای علّت غائی داخل می‌شود.

زیرا بعضی از مردم به ملاهی مشغول می‌شوند در حالی که مقصودشان گمراهی یا گمراه کردن نیست، یا مقصودش هدایت یافتن است، ولی گمراه می‌کند و گمراه می‌شود بدون آنکه خودش بفهمد و بعضی از مردم به قصد گمراه کردن مشغول ملاهی می‌شوند، مانند کسی که تحصیل علم می‌کند تا شریعت را فاسد سازد.

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ بدون علم و با اشترا مردم را گمراه می‌کند، یا نمی‌داند که اشترا مذکور گمراهی و گمراه کردن است، یا علم به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۵

گمراه بودن و گمراه کردن آن ندارد، یا اصلا متّصف به علم نیست، در این صورت تنکیر لفظ عِلْمٍ برای جنس یا برای فرد غیر معیّن است، ولی نسبت به فرد غیر معیّن استغراق دارد، چون بعد از لفظ «غیر» واقع شده که در معنی نفی است و ممکن است تنوین برای تفخیم باشد، یعنی بدون علم بزرگ، که آن علم به ولایت است.

وَ يَتَّخِذَها هُزُواً این چنین کسی که راه خدا را به مسخره و استهزا گیرد و راه خدا جز طریق ولایت نیست.

أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا وَلَّى مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْراً فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ برای این گونه کسان عذاب خوارکننده‌ای است، زیرا چون آیات ما بر ایشان خوانده شود با تکبر روی بر می‌گردانند که گویا هرگز نشنیده‌اند، آنچنان که گویا در گوششان گرانی است، پس آنان را به عذاب دردناک مژده ده.

آیات ۸- ۱۱

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۸ تا ۱۱] ..... ص : ۳۵۵

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (۸) خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۹) خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دابَّةٍ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ (۱۰) هذا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۱۱)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۶

ترجمه ..... ص : ۳۵۶

بی گمان کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند بوستانهای پر ناز و نعمت برای آنان است.

که جاودانه در آنند، بر وفق وعده راستین الهی، او پیروزمند فرزانه است.

آسمانها را بدون ستونهایی که آنها را ببینند پدید آورد، و در زمین کوهها بیافکند تا شما را نجنباند، در آن از هر گونه جانوری پراکند، و از آسمان آبی فرو فرستادیم، آنگاه در آن از هر گونه‌ای ارزشمند رویاندیم.

این آفرینش خداست، پس به من نشان دهید کسانی که مدّعی و در برابر او هستند چه چیزی آفریده‌اند؟ آری ستمکاران در گمراهی آشکارند.

تفسیر ..... ص : ۳۵۶

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا جواب سؤال مقدّر است، گویا که بعد از ذکر جزاء بدکاران گفته شده: جزای محسنین و نیکوکاران چیست؟ پس فرمود: کسانی که با بیعت عامّ یا خاصّ ایمان آوردند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و کرداری شایسته کردند، طبق آنچه که در بیعت از آنها گرفته شده آنان در بهشت جاودانه هستند.

و اسم ظاهر به جاى ضمير براى فاصله قرار گرفتن بين اين حكم و ذكر محسنين (نيكوكاران) است و نيز براى اشاره به اين است كه نيكوكار جز كسى كه ايمان آورد و عمل شايسته انجام دهد، نيست.

لَهُمْ براى آنانست، نه براى غير آنان جَنَّاتُ النَّعِيمِ خالِدِينَ فِيها وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ خَلَقَ السَّماواتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها بهشتهاى پر نعمتى كه در آن جاودانه‌اند وعده‌ى الهى حقّ است و او عزيز و حكيم است،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۷

آسمانها آفريد بدون تكيه‌گاهى كه ببينيد، اين آيه بيان عزّت و حكمت خداى تعالى است.

از امام رضا عليه السّلام آمده است كه فرمود: آسمانها ستون دارند ولى شما آنرا نمى‌بينيد «۱».

وَ أَلْقى فِي الْأَرْضِ رَواسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ تفسير اين آيه در اوّل سوره نحل نوشته شد.

وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دابَّةٍ وَ أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ در زمين از هر زوجى رويانيديم، منظور از زوج صنف است، چون هر صنفى به اعتبار پايين‌تر و بالاترش زوج ناميده مى‌شود، يا هر گياهى به اعتبار اينكه صحرايى يا بوستانى است زوج است.

كَرِيمٍ كرم در هر چيزى بر حسب آن چيز است و كرامت نبات و گياه به اعتبار كثرت منافع آن است، ابتدا به آفرينش آسمانها كرد چون آسمانها اشرف از زمين‌اند، سپس آفريدن زمين را ذكر كرد در ضمن قرار دادن كوه بر روى زمين، سپس خلق موالید را ذكر نمود و به ترتيب از شريفتر ابتدا كرد تا به پست‌تر رسيد.

هذا اينكه ذكر شد از آسمانها و زمين و كوهها و موالید، خَلْقُ اللَّهِ مخلوق خداست. فَأَرُونِي ما ذا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ به من نشان بدهيد كه آن معبودهاى باطل چه چيزى آفريده‌اند؟ تا مستحقّ شراكت با خدا و معبود شدن براى مردم باشند، چه، شريك بايد در مقدارى از صفاتش مانند شريك ديگر باشد.

---

۱. تفسير قمى: ج ۲، ص ۳۲۸.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۸

بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ التفات از خطاب به غيبت است، آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير براى آن است كه آنها را به ظلم در شرك آوردنشان توصيف نمايد، بيان علّت حكم باشد، لفظ بَلِ اضراب و استدراك از به عجز در آوردن آنها به تصريح به گمراهى آنها است.

آيات ۱۲- ۱۶

[سوره لقمان (۳۱): آيات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۳۵۸

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۱۲) وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (۱۳) وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلى وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِي عامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِوالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ (۱۴) وَ إِنْ جاهَداكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوفاً وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۵) يا بُنَيَّ إِنَّها إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّماواتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (۱۶)

ترجمه ..... ص : ۳۵۸

و به راستی به لقمان حکمت بخشیدیم که خدای را سپاس گو، بدان که هر کس سپاسگزاری کند همانا به سود خویش سپاس گزارده است، هر کس کفران ورزد بداند که خداوند بی نیاز ستوده است.

و چنین بود که لقمان به پسرش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۵۹

در حالیکه پندش می‌داد گفت: فرزندم به خداوند شرک میاور چرا که شرک ستم بزرگی است.

و انسان را در حقّ پدر و مادرش سفارش کردیم که مادرش او را با ضعف روز افزون آبستن بوده است، از شیر گرفتن او دو سال به طول انجامیده که برای من و پدر و مادرت سپاس بگزار که سیر و سر انجام به سوی من است.

و اگر تو را وا دارند تا چیزی را که بدان علم نداری شریک من گردانی، از آنان فرمان مبر، و با آنان در دنیا به نیکی همنشینی کن، و به راه کسی برو که به سوی من بازگشته است، سپس بازگشت شما به سوی من است، آنگاه از نتیجه کار و کردارتان آگاهتان می‌سازم.

فرزندم بدان که اگر عملی هم سنگ دانه خردلی باشد و آنگاه در دل تخته سنگی یا در دل آسمانها یا در زمین نهفته باشد خداوند آنرا به میان می‌آورد چرا که خداوند باریک بین آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۳۵۹

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ این جمله عطف بر جمله خَلَقَ السَّماواتِ است، چون وقتی خدای تعالی اصول نعمتها را که بر بندگانش داده است شمردن شکر نعمتهایش را ذکر نمود، شکر نمود، شکر نعمت را حکمت حساب کرد.

چه حکمت عبارت است از دقّت نظر در قوّه علّامه و نظری، اتقان صنع در قوّه عمّاله و عملی، شکر نعمت جز ناشی از دقّت نظر و اتقان صنع قلبی و بدنی نیست.

زیرا شکر چنانچه در سوره‌ی بقره در تفسیر خدای تعالی:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي گذشت عبارت است از ملاحظه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۰

نعمت دادن منعم در نعمت، ملاحظه حقّ منعم در انعام، که مستلزم تعظیم منعم و صرف نعمت است در جایی که به خاطر آن خلق شده است.

و این ملاحظه جز دقّت نظر نیست، آن تعظیم و صرف نعمت جز اتقان صنع قلبی و بدنی نیست.

در نسبت لقمان ذکر شده است که او فرزند باعورا از اولاد فرزند خواهر ایّوب یا خاله او بوده، زنده ماند تا داود علیه السّلام را درک کرد.

أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ به ملاحظه‌ی حقّ و عظمت خدا در هر چیزی که در وجود و بقای تو دخالت دارند شکر خدا به جای آر، آن هر موجودی است در عالم کبیر از محسوسات و غیر مشهودات و در عالم صغیر هر چیزی که در وجود یا در کمال وجود تو دخالت داشته باشد.

و لفظ أَنِ تفسیریّه و تفسیر حکمت است، چه لفظ أَنِ همانطور که مجمل محذوف را تفسیر می‌کند همچنین مجمل مذکور را نیز

تفسیر می‌کند.

یا أنِ مصدریّه به تقدیر لام، یا أنِ با ما بعدش بدل از الْحِکْمَةَ است.

وَ مَنْ یَشْکُرْ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ جمله حالیّه، یا معطوف بر جمله‌ی لَقَدْ آتَیْنا لُقْمانَ ... تا آخر.

یا معطوف بر الْحِکْمَةَ یا بر أنِ اشْکُرْ می‌باشد بنابر اینکه لفظ أنِ مصدریّه و بدل باشد و بنابر اینکه جمله عطف بر الْحِکْمَةَ یا أنِ اشْکُرْ باشد باید قبل از آن دو مضاف در تقدیر گرفته شود تا مفرد باشد و تقدیر آن چنین است: أن اشکر لله و مضمون مَنْ یَشْکُرْ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ یا عطف بر اشْکُرْ اعمّ از آنکه أنِ تفسیریّه باشد یا مصدریّه و لیکن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۱

لفظ (قول) در تقدیر گرفته می‌شود.

که تقدیر چنین می‌شود: (ان اشکر لله و قل لغیرک): مَنْ یَشْکُرْ فَإِنَّما یَشْکُرُ لِنَفْسِهِ یعنی خودت شکر خدا کن و به غیر خودت بگو: هر کس شکر کند برای خودش شکر می‌کند، زیرا نفع آن به خودش برمی‌گردد.

وَ مَنْ کَفَرَ هر کس کفران نعمت کند، یعنی ملاحظه منعم را ننماید و او را در نعمت تعظیم نکند و نعمت را در راه و وجه اصلی خودش که برای آن خلق شده صرف ننماید هیچ ضرری به خدا نمی‌زند.

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِیٌّ که خداوند از حمد حمد کنندگان و شکر شکر کنندگان بی‌نیاز است.

حَمِیدٌ خداوند خودش حمید و حمد شده است، خواه کسی او را حمد بکند و یا نکند.

و در خبری آمده است: شکر هر نعمتی به این است که خداوند بر آن ستوده شود اگر چه بزرگ نبوده باشد «۱».

و در خبر دیگری است: اگر در نعمتی که خداوند به او داده است حقّی باشد با شکر نعمت آن حقّ را ادا کرده است «۲».

و در خبر دیگری است: کسی که خداوند به او نعمتی بدهد و آن نعمت را با قلبش بشناسد و بفهمد که شکر آن نعمت را ادا کرده است «۳».

و در خبر دیگری است: خدای تعالی به موسی وحی کرد: ای

(۱، ۲، ۳). صافی: ج ۴، ص ۱۴۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۲

موسی مرا شکر کن و حقّ شکر مرا ادا کن، پس موسی گفت:

پروردگارا چگونه حقّ شکرت را ادا کنم و هیچ شکری نیست که من با آن تو را شکر گزار باشم مگر آنکه تو با آن شکر به من نعمت دادی؟ خدای تعالی فرمود: ای موسی الان تو شکر مرا نمودی حال که فهمیدی این شکر کردن تو نیز از جانب من است «۱».

شرحی در احوال لقمان ..... ص : ۳۶۲

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که از لقمان و حکمتش که خدای تعالی در قرآن ذکر نموده است سؤال شد پس فرمود: «۲» آگاه باشید، به خدا سوگند به لقمان از جهت حسب و نسب و مال و اهل و جسم و جمال حکمت داده نشد و لیکن او مردی بود در امر خدا قوی و نیرومند، در دین و راه خدا امانت دار، او ساکت بود، بسیار ساکت، نگاهش عمیق، فکرش طولانی، نظرش تیز، چیزهای عبرت انگیز او را بی‌نیاز می‌کرد، هیچوقت روز نخوابید، هیچ کس او را بر بول و غائط و غسل ندید، چون به شدّت خودش را می‌پوشانید و نظرش عمیق بود، کارهایش را پنهان می‌داشت و نمی‌گذاشت امرش آشکار شود.

و هرگز از هیچ چیز نخندید که مبادا مرتکب گناه شود، هرگز غضبناک نشد، با هیچ انسانی شوخی نکرد، به چیزی که از دنیا برای

---

۱. ایضا و تفسیر نور الثقلین: ج ۴، ص ۲۰۱، ح ۳۳. کافی: ج ۲، ص ۹۸، ح ۲۷. [.....]

۲. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۱. تفسیر برهان: ج ۳، ص ۲۷۰ و ۲۷۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۳

او می‌آمد هیچوقت خوشحال نمی‌شد، بر امور دنیوی هرگز اندوهناک نشد و از زنان نکاح کرد و اولاد بسیار برای او به دنیا آمد.

بیشتر آنان در کوچکی مردند و بر مرگ هیچ یک از آنان گریه نکرد از کنار دو نفر که با هم خصومت یا دعوا می‌کردند نگذشت مگر آنکه بین آن دو اصلاح نمود و از آنجا نرفت تا آن دو با هم دوست شدند، از کسی گفتار خوبی نشنید مگر آنکه از تفسیر آن و از کسی که این سخن از او گرفته شد سؤال می‌کرد، زیاد با فقها و حکما نشست و برخاست می‌کرد، به قضات و ملوک و سلاطین سر می‌زد، به قضات از ابتلا و گرفتاریهایشان دلسوزی می‌کرد و ناراحت می‌شد، نسبت به ملوک و سلاطین که مغرور و آسوده خیال بودند دلسوز بود و عبرت می‌گرفت و چیزی یاد می‌گرفت که با آن بتواند بر نفسش غلبه کند و در مقابله با هوای نفسش مجاهده نماید، از شیطان احتراز کند.

و قلبش را با تفکّر و عبرت مداوا می‌کرد، جز در چیزی که سود بخش بود نمی‌اندیشید و بر چیزی نمی‌نگریست مگر اینکه به او کمک رساند.

بدین جهات بود که به او حکمت داده شد، عصمت بخشیده شد، خدای تعالی هنگامی که روز نصف شد، چشمها به خواب قیلوله و نیمروز رفت و آرام شد به گروههایی از ملائکه دستور داد به لقمان ندا کردند به نحوی که صدا را می‌شنید ولی آنها را نمی‌دید، پس گفتند: ای لقمان آیا می‌خواهی خدا تو را در زمین خلیفه قرار دهد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۴

بین مردم حکم کنی؟

لقمان گفت: اگر پروردگارم مرا به این امر کند که گوش می‌دهم و اطاعت می‌کنم، چون اگر خداوند این کار را در باره‌ی من انجام دهد مرا کمک می‌کند و تعلیم می‌دهد و مرا حفظ و نگهداری می‌کند ولی اگر مرا مخیّر بگذارد عافیت و راحتی را قبول می‌کنم.

ملائکه گفتند: ای لقمان چرا چنین کردی؟

گفت: حکم بین مردم سخت‌ترین منازل از دین است و فتنه و بلا از آن بیشتر است و چیزی است که خواری می‌آورد و هیچ کس کمک نمی‌کند و ظلم حاکم را از هر طرف می‌پوشاند و صاحب حکم بین دو امر قرار می‌گیرد، اگر به حقّ حکم کند و به حقّ اصابت نماید پس شایسته سلامت است، اگر خطا کند که راه بهشت را خطا کرده است.

و کسی در دنیا ضعیف و ذلیل باشد آسانتر از آن حاکم شریفی است که در آخرت سرگردان باشد، هر کس دنیا را بر آخرت ترجیح دهد در هر دو خسارت می‌کند، که دنیا زایل می‌شود و به آخرت هم نمی‌رسد.

امام فرمود: ملائکه از حکمت او تعجّب کردند، خداوند منطق او را پسندید.

وقتی شب شد و لقمان به بستر خواب رفت خدای تعالی حکمت را بر او نازل کرد و با آن او را از سر تا پایش پوشانید، در حالی که او خواب بود و با حکمت او را پوشانید، وقتی بیدار شد حکیم‌ترین مردم در زمان خودش بود، بین مردم که می‌رفت سخنان با حکمت

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۵

می‌گفت و حکمت را در میان آنان نشر می‌کرد.

وقتی حکم به خلافت او داده شد و او قبول نکرد خداوند به ملائکه دستور داد داود علیه السّلام را ندا کنند و خلافت را به او بدهند، او قبول کرد، شرطی همانند لقمان نکرد.

پس خدای تعالی خلافت زمین را به او داد و در مورد خلافت چند مرتبه او را امتحان کرد، در هر مورد خطا کرد و توبه او را خداوند قبول می‌کرد و او را می‌بخشید.

و لقمان زیارت داود علیه السّلام را زیاد می‌کرد و او را با پندها و حکمت و زیادی علمش پند می‌داد و داود به او می‌گفت: گوارا باد تو را ای لقمان که به تو حکمت داده شده و گرفتاری و بلا از تو برداشته شده است ولی به داود خلافت داده شده و به حکم و آزمایش و فتنه گرفتار شده است. «۱»

و چون حکمت جز با شناخت امام زمان حاصل نمی‌شود امام صادق علیه السّلام آن را به شناخت امام زمانش تفسیر نموده است «۲».

و چون حکمت بر حسب جزء عملی‌اش جز با فهم و عقل حاصل نمی‌شود امام کاظم علیه السّلام آن را به فهم و عقل تفسیر کرد. «۳»

از حکمت‌های لقمان و وصیّت‌هایش به فرزندش و غیرش در کتابهای مفصّل ذکر شده هر کس بخواهد به آنها رجوع کند.

وَ إِذْ قالَ عطف بر قول خدای تعالی لَقَدْ آتَيْنا است، زیرا در

---

۱. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۱- ۱۶۳. تفسیر برهان: ج ۳، ص ۳۰- ۲۷۱.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۴۱. قمی: ج ۲، ص ۱۶۱.

۳. صافی: ج ۴، ص ۱۴۱. کافی: ج ۱، ص ۱۶، ح ۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۶

معنای (أذکر إذ آتینا لقمان الحکمة) و وَ إِذْ قالَ است.

لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ هنگامی که لقمان به پسرش پند می‌داد گفت: به خدا شرک میاور، اهمیّت مواعظ و آثار حکمت لقمان این بود که نهی از شرک آوردن را مقدّم قرار داد، چون توحید اصل همه‌ی پندها و اساس جمیع انواع حکمتهاست.

إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ که شرک ظلمی بزرگ است، چون خدای تعالی آنرا نمی‌بخشد و پایین‌تر از آنرا می‌بخشد، چه، ظلم بنده بر خودش را که در اثر تقصیر او در حقوق خدا پیش آمده خداوند می‌بخشد، ظلم بنده به دیگران در مال یا بدن یا ناموس را به حال خود وانمی‌گذارد ولی چنین نیست که خداوند هرگز آنرا نبخشد بلکه بعد از دور شدن و بد شمردن آن بخشیده می‌شود، بر خلاف شرک، که آن ناشی از انانیّت نفس است، مادامی که نفس انانیّت دارد خداوند آنرا نمی‌بخشد، پس بزرگترین اقسام ظلم همین قسم است.

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ انسان را سفارش کردیم به پدر و مادرش احسان کند، چه این عبارت در این معنا استعمال می‌شود و در سوره‌ی بقره و سوره‌ی نساء در تفسیر قول خدا: وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً بیان والدین و احسان به آن دو، اقسام والدین گذشت.

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً انسان را مادرش حامله شده و با این حمل سست و ضعیف می‌شود.

عَلى وَهْنٍ ضعف بر روی ضعف و سستی بر روی سستی،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۷

چون هر چه از زمان حمل فرزند بگذرد وهن و سستی دیگری بر مادر اضافه می‌شود.

وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ و از شیر باز گرفتن او اغلب با گذشت دو سال صورت می‌گیرد که شایسته است شیر خوردن از دو سال تجاوز نکند.

و هر دو جمله معترضه، جواب سؤال مقدّر و در مقام تعلیل است، چنانچه مجموع قول خدای تعالی: وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ تا قول خدا: یا بُنَیَّ إِنَّها إِنْ تَکُ ... تا آخر معترضه است، برای اشعار به اهتمام به امر پدر و مادر آورده شده، مثل اهتمام به امر توحید، چنانچه در سوره مذکور گذشت که خدای تعالی جهت کمال اهتمام به امر پدر و مادر آن دو را به توحید خود و به نهی از شرک آوردن در چند مورد مقرون ساخت.

أَنِ اشْکُرْ لِی لفظ أَنِ تفسیریّه یا مصدریّه، با ما بعدش بدل اشتمال از (والدین) است.

وَ لِوالِدَیْکَ جهت کمال اهتمام به پدر و مادر شکر پدر و مادر را مقرون به شکر خودش نمود.

إِلَیَّ الْمَصِیرُ این جمله در مقام تعلیل است، نفرمود: [بر من شکر کن، بر پدر و مادرت نیز شکرگزار باش] تا توهّم نشود که شکر پدر و مادر چیزی مغایر با شکر خداست، بلکه شکر خدا جز شکر پدر و مادر نیست.

چنانچه از امام رضا علیه السّلام آمده است: که فرمود: خداوند امر کرد به سپاسگزاری بر او و بر پدر و مادر، پس کسی که بر پدر و مادرش

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۸

شکر و سپاس نکند خدا را شکر نخواهد کرد. «۱»

من می‌گویم: این مطلب علّتی ندارد جز اینکه شکر خدا مندرج در شکر والدین است.

وَ إِنْ جاهَداکَ عَلی أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما چون پدر و مادر تکوینی چنانچه در سوره‌ی بقره و سوره‌ی نساء گذشت بر حسب هر مرتبه از مراتب وجود انسان و هر شأنی از شئون او غیر از پدر و مادر بر حسب مرتبه‌ی دیگر و شأن دیگر است. همچنین است بر حسب تکلیف و اختیار ... لذا شیطان و نفس والدین انسان محسوب می‌شود، چنانچه عقل و نفس و محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام نیز والدین می‌شوند و همانطور که جایز است مقصود از والدین والدین جسمانی باشد.

همچنین جایز است مقصود از دو والدین روحانی باشد، همانطور که جایز است مقصود پدر و مادر تکوینی باشد ممکن است مراد پدر و مادر تکلیفی باشد.

بنا بر این جایز است مقصود از والدین در قول خدا: وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ والدین جسمانی و روحانی باشد.

و مقصود از ضمیر در قول خدا: وَ إِنْ جاهَداکَ والدین جسمانی و روحانی ولی والدین بر حسب مقام جهل او تکوینی یا تکلیفی و در مرجع ضمیر به طریقه استخدام عمل شده است.

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۴۳. عیون اخبار الرّضا: ج ۱، ص ۲۰۲، باب ۲۶، ذیل ح ۱۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۶۹

و اخبار زیادی وارد شده که دلالت می‌کند بر اینکه محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام افضل پدران این امّت هستند و حقّ آن دو بزرگتر از حقّ پدران جسمانی است و کسی که آن دو را راضی کند خداوند پدر و مادر جسمانی او را راضی می‌کند.

از جعفر بن محمّد علیه السّلام وارد شده: هر کس حقّ پدران برتر یعنی محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام را مراعات کند آنچه را که از حقّ پدر و مادر خودش و سایر بندگان خدا ضایع کرده به او ضرر نمی‌زند، چه علی علیه السّلام و محمّد صلی اللّه علیه و آله پدر و مادر او را با شفاعت خود، راضی می‌سازند. «۱»

و از علی بن محمّد علیه السّلام آمده است: کسی که پدر و مادر دینیش یعنی محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام بر او گرامی‌تر از پدر و مادر نسبیش نباشد پس از جانب خدا در حلال و حرام و قلیل و کثیر نیست. «۲»

و از امیر المؤمنین علیه السّلام است که فرمود: والدین که خداوند شکر آندو را واجب نموده کسانی هستند که علم به دنیا آوردند و حکم به ارث گذاشتند و مردم به طاعت آن دو مأمور شدند سپس فرمود:

إِلَیَّ الْمَصِیرُ یعنی بازگشت بندگان به سوی خداست و دلیل بر این مطلب پدر و مادر هستند.

سپس امام به ابن حنتمه و دوستش رو کرد و در میان خاصّ و عامّ گفت لقمان در سفارش و وصیّت می‌گوید: اگر پدر و مادر کوشش کردند که به من شرک بورزی و از کسی که مأمور به

---

۱. برهان: ج ۳، ص ۲۴۵.

۲. برهان: ج ۳، ص ۲۴۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۳۷۰

اطاعت او شدی عدول کنی از آنان اطاعت مکن و سخن ایشان را گوش مکن.

سپس قول بر والدین را عطف کرد و گفت: وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً می‌گوید: فضل پدر و مادر را بر مردم بشناسان و مردم را به راه ایشان دعوت کن، این است قول خدای تعالی: وَ اتَّبِعْ سَبِیلَ مَنْ أَنابَ إِلَیَّ ثُمَّ إِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فرمود بازگشت شما به سوی خدا و سپس به سوی ما است، پس از خشم خدا بترسید، نافرمانی والدین را نکنید که رضای آن دو رضای خدا و خشم سخط آن دو خشم و غضب خداست. «۱»

اخبار زیادی در حفظ حقّ والدین جسمانی و اطاعت از آنان، دلسوزی و دعا بر آندو حتّی اگر حقّ را نشناسند وارد شده است.

روایت شده: مردی خدمت نبی صلی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد سفارش و توصیه‌ای به من بکن، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: به خدا شرک نیاور اگر چه با آتش سوخته شوی، در هر حال قلب تو با ایمان آرام و مطمئنّ باشد، از پدر و مادرت اطاعت کن و به آنها نیکی کن زنده باشند یا مرده، اگر به تو امر کردند از اهل و مال خود خارج شوی دستور آنها را انجام بده که آن از ایمان است. «۲»

از امام صادق علیه السّلام آمده است: نیکی به پدر و مادر واجب است اگر چه مشرک باشند و در معصیت خالق نباید آن دو یا غیر آن دو را

---

۱. کافی: ج ۱، ص ۴۲۸، ح ۷۹. برهان: ج ۳، ص ۲۴۴.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۴۴. عیون الاخبار: ج ۲، ص ۱۲۳، باب ۳۵، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۳۷۱

اطاعت کرد، که در معصیت خالق اطاعت از هیچ مخلوقی نباید کرد. «۱»

وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً در دنیا با آن دو با حسن خلق مصاحبت کن، یعنی با آنها طوری رفتار کن که عقلا آنرا به نیکویی نام ببرند و معروف و نیکویی و حسن خلق بر حسب انواع پدر و مادر فرق می‌کند.

زیرا معروف نسبت به محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام این است که با قول آنها مخالفت نکنیم چه در ظاهر، چه در باطن و آن دو را اطاعت کنیم در هر چیزی که تو را امر می‌کنند و آن دو را دوست داشته باشیم و با آن دو بیعت نماییم و رابطه قلبی با آن دو داشته باشی، بدین گونه که متوجّه آن دو باشی و آنها را به یاد آوری و صورت آن دو را در هر حال تصوّر کنی و

نیکویی و حسن خلق نسبت به پدر و مادر جسمانی بر کسی پوشیده و مخفی نیست.

وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ یعنی رفتار خوب و حسن خلق تو را از طریق ولایت خارج نسازد و از توجّه تو با راه قلبت تو را برنگرداند، چه اهتمام به شأن والدین جز برای سلامت بقا بر طریق قلب و طریق ولایت نیست، پس اهتمام تو به والدین نباید تو را از ولایت خارج سازد.

ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ يا بُنَيَّ إِنَّها إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ ضمير إِنَّها به داستان (قصّه) یا به شرک

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۴۴. عیون الاخبار: ج ۲، ص ۱۲۳، باب ۳۵، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۲

آوردن بر می‌گردد و تأنیث به اعتبار خبر است و آن لفظ مِثْقالَ حَبَّةٍ می‌باشد، که لفظ مِثْقالَ به سبب صحّت سقوط آن کس به تأنیث از مضاف الیه می‌کند، یا به اعتبار خصلت است، گویا که گفته است خصلت شرک آوردن و برخی گفته‌اند: ضمیر به عمل برمی‌گردد به اعتبار خصلت باشد یا خوب و لفظ مِثْقالَ با رفع خوانده شده بنابر آنکه ضمیر به نَقُصُّهُ برگردد و (کان) تامّه باشد.

فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ یعنی در جوف سخت‌ترین اشیا باشد که سنگ است، أَوْ فِي السَّماواتِ یعنی در دورترین مکانها، یعنی در آسمانها، أَوْ فِي الْأَرْضِ یعنی در زمین که نزدیکترین جاها به شما است.

يَأْتِ بِهَا اللَّهُ خداوند آن اعمال را حاضر می‌کند و بر آن محاسبه می‌نماید، بعضی گفته‌اند: از فرزند لقمان سؤال شد: آیا دانه‌ای که در قعر دریاست خداوند به آن علم دارد؟

پس جواب داد: دانه‌ای که تو سؤال کردی إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ ...

تا آخر همین آیه «۱» و بعضی گفته‌اند: مقصود روزی است که اگر به مقدار دانه‌ای از خردل باشد خداوند آن را به تو می‌رساند. «۲»

إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خداوند در علم و عملش لطیف است، مثقالی از دانه خردل را می‌داند اگر چه مخفی‌ترین مکانها و سخت‌ترین و دورترین و نزدیکترین جاها باشد، او قدرت دارد آنرا از آنجاها

---

۱. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۱۹.

۲. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۳

بیاورد، چون در عمل خود دقّت دارد.

خَبِيرٌ ممکن است مقصود از لطیف لطف او در علمش، مقصود از خبیر لطف او در عملش باشد.

از امام صادق و باقر علیهما السّلام آمده است: از گناهان کوچک و پست بپرهیزید که آنها نیز طلب کننده دارد، یکی از شماها نگوید: من گناه می‌کنم و سپس خدا را استغفار می‌کنم، که خداوند می‌گوید: إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ ... تا آخر. «۱»

آیات ۱۷- ۲۱

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۱۷ تا ۲۱] ..... ص : ۳۷۳

اشاره

یـا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَکَ إِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۱۷) وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّکَ لِلنَّاسِ وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ (۱۸) وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ إِنَّ أَنْکَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِیرِ (۱۹) أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُجادِلُ فِی اللَّهِ بِغَیْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدیً وَ لا کِتابٍ مُنِیرٍ (۲۰) وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَیْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ کانَ الشَّیْطانُ یَدْعُوهُمْ إِلی عَذابِ السَّعِیرِ (۲۱)

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۴۵. کافی: ج ۲، ص ۲۷۰، ح ۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۴

ترجمه ..... ص : ۳۷۴

فرزنـدم نماز را بر پا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن، بر مصیبتی که تو را فرا رسـد شـکیبایی کن که این از کارهای سترگ است.

و روایت را از مردم به تکبّر برمگردان و در زمین خرامان راه مرو چرا که خداوند هیچ متکبّر فخر فروشی را دوست ندارد.

و در راه رفتنت میانه روی کن و صدایت را آهسته بدار چرا که ناخوشترین آوازها بانگ درازگوشان است.

آیا نیندیشیده‌اید که خداوند آنچه در آسـمانها و آنچه در زمین است برای شـما رام کرد، نعمتهای آشکار و پنهانش را بر شما تمام کرد، از مردم کسی هست که بدون هیچ علمی و هیچ رهنمودی و هیچ کتابی روشنگر در باره خداوند مجادله می‌کند.

و چون به ایشان گفته شود از آنچه خداوند نازل کرده است پیروی کنید گویند بلکه از آنچه پدرانمان را طرفدار آن یافته‌ایم پیروی می‌کنیم، حتّی اگر شیطان ایشان را به سوی عذاب آتش دوزخ بخواند؟

تفسیر ..... ص : ۳۷۴

یا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاةَ در اوّل سوره بقره و در سوره نساء در تفسیر قول خدا، لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُکاری بیان کاملی از اقسام نماز و بر پا داشتن آن گذشت.

وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَکَ بر بلاها و مشقّت‌ها و اذیت‌ها که در راه امر به معروف و نهی از منکر به تو می‌رسد صبر کن.

إِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ایـن چیزی است که بایـد عزم بر آن جزم کرد، زیرا امر به معروف و نهی از منکر و صـبر بر سـختیهای آن فرض از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۵

جانب خدا است، یا فرض و واجب تکوینی برای نفس انسانی است.

و برای اهتمام به این امور بین جمله‌های بهم پیوسته و عطف شده فرمود: إِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ.

لا تُصَعِّرْ خَدَّکَ لِلنَّاسِ شانه‌ات را در معاشـرت با آنها کـج نگیر و تکبّر نکن و از کسـی که با تو حرف می‌زنـد جهت اسـتخفاف و سبک شمردن او روی برمگردان.

و بعضی گفته‌اند: یعنی جهت طمع در آنچه که مردم دارند ذلّت و خواری به خود راه نده. «۱»

وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً روی زمین با شدّت فرح و خوشحالی راه نرو، یعنی به مردم تکبّر نکن از جهت خوشحالی به آنچه که داری.

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ اختیال و فخر از ناحیه مفهوم متقارب هستند، که آن دو خصلتی هستند ناشی از ملاحظه نفس و انانیّت آن و خوشحال شدن به آن.

و همچنین ناشی از ملاحظه غیر و تحقیر او در مقابل خودش می‌باشد، ولی در اختیال ملاحظه نفس غالب است و در فخر ملاحظه دیگران و تحقیر آنان غلبه دارد.

وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ در راه رفتن از سرعت خودداری کن، چون مقصود از قصد میانه روی و حدّ وسط بین اختیال که ناشی از آرام و تأنّی در راه رفتن است و بین سبکی نفس و عدم وقار و سنگینی به سبب سرعت در مشی است.

---

۱. برهان: ج ۳، ص ۲۷۶. قمی: ج ۲، ص ۱۶۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۶

وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ صدایت را آهسته کن و آنرا تا حدّ ممکن بلند نکن که مقصود حدّ وسط در صداست، یعنی نه آنقدر صدا را کم کن که مخاطب نشنود و نه آنقدر بلند کن که بیش از شنواندن مخاطب باشد.

إِنَّ أَنْکَرَ الْأَصْواتِ صدایی که بیشترین زجر را می‌دهد صدای الاغ است.

لَصَوْتُ الْحَمِیرِ از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: منظور عطسه‌ی زشت و قبیح است و شخص صدایش را هنگام سخن گفتن بلند می‌کند و آنرا به طور زشت و به صورت هیاهو بلند می‌کند، مگر آنکه دعا یا قرآن بخواند «۱» و خدای تعالی از حکایت پندهای لقمان اکتفا بر چیزی کرد که اصلی از اصول دین است و آن شرک آوردن به خدا و شرک آوردن به نبوّت یا ولایت است.

و در اعمال شرعی نیز به اصل آنها اکتفا کرد، مانند اقامه نماز، امر به معروف و نهی از منکر و صبر بر سختی‌های آن یا صبر بر بلاها و لیکن مقصود صبر بر نماز و ما بعد نماز است تا شمردن آن از اعمال شرعی قالبی ممکن باشد.

چون صبر بر بلاها از اخلاق نفسی شمرده می‌شود و نیز از آداب معاشرت نیز بر اصل در آنها اکتفا کرد و اندکی قبل از این گفتیم آنچه که از مواعظ لقمان نقل شده است بسیار است و هر کس بخواهد به کتابهای مفصّل مراجعه نماید.

---

۱. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۲۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۷

أَ لَمْ تَرَوْا این جمله جواب سؤال مقدّر است که ناشی از قول خدا:

لَقَدْ آتَیْنا لُقْمانَ الْحِکْمَةَ است گویا که گفته شده: تو به لقمان حکمت دادی پس چرا به من حکمت داده نشده؟

پس خدای تعالی فرمود: به شما اسباب حصول حکمت دادیم، از قبیل مدارک ظاهری و مدارک باطنی و تسخیر جمیع آنچه که در آسمانها و جمیع آنچه که در زمین است برای شما به نحوی که ممکن باشد بر شما استدلال بر مبدأ دانا و توانا و حکیم و رئوف که در علم و عملش لطیف، در صنع و آفرینشش متقن است.

و نیز ممکن باشد بر شما استدلال بر اینکه انسان اشرف موجودات است و همه مخلوقات جهت بقاء و انتفاع او آفریده شده و مقصود از آفرینش انسان تعمیر و آبادانی این دار فانی نیست.

و گر نه مانند سایر موالید به خاطر غیر خودش موجود می‌شد، سزاوار است که انسان بر زندگی این دنیا متوقّف نشود، بلکه باید زندگی در دنیا را مقدّمه آخرت قرار دهد و هر چیزی از جهات این عالم مقدّمه آخرت نباشد فانی است و باقی نیست، عاقل نباید به

آن متوسّل شود و بر آن متوقّف گردد و حكمت جز اين نيست، پس اگر فكر و انديشه نكنيد و متّصف به حكمت نگرديد تقصير از جانب خود شما است.

أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ خداوند آنچه را كه در آسمانهاست براى شما مسخّر نمود از قبيل ستارگان، ملائكه موكّل به آسمانها و ستارگانش به نحوى كه لحظه‌اى از تحريك اجسام سستى نمى‌كنند، با تحريك اجسام مواليد توليد مى‌شوند و باقى مى‌مانند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۸

وَ ما فِي الْأَرْضِ يعنى مسخّر كرد بر شما آنچه را كه در زمين است، از قبيل جنبنده‌ها و نبات و معادن به نحوى كه از تصرّف شما خودداري و امتناع نمى‌كنند و مى‌توانيد هر نوع تصرّف كه بخواهيد بكنيد، پس آنچه كه در آسمانهاست تحت تسخير خداوند تو است، آن هم جهت انتفاع و بهرمندى شما و آنچه كه در زمين است تحت تسخير و فرمان خدا و شما است جهت انتفاع و بهره‌گيرى خودتان.

وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً نعمتهاى ظاهرى هر چيزى است كه با تو سازگار باشد و متعلّق به ظاهر محسوس تو باشد از قبيل مأكول و مشروب و ملبوس و مسكن و مركوب، نكاح شده و عزّت و عرض و حشمت و شهرت و مدارك ظاهرى و اعضاء و غير اينها.

و شريفترين همه اينها چيزى است كه متعلّق به ظاهر تو باشد در عين حال جلب كننده نعمتهاى باقى اخروى باشد از قبيل رسول و رسالتش و قبول رسالت او با بيعت عامّه و دعوت ظاهرى و احكام رسالت او و عمل به آن احكام.

و نعمتهاى باطنى نعمتهايى است كه متعلّق به باطن تو باشد از قبيل مدركات باطنى و ادراك دقيق كه از تفكّرات دقيق و نفس و قلب و عقل و استعداد خروج از اين دنيا ناشى مى‌شود.

و شريفترين آنان ولىّ عليه السّلام و ولايتش، قبول ولايت او با بيعت خاصّ ولوى و قبول دعوت باطنى و احكام ولايت است.

و در اخبار به اين معنا اشاره شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۷۹

از امام باقر عليه السّلام روايت شده است: امّا نعمت ظاهرى، پس نبىّ صلى اللّه عليه و آله و آنچه كه آورده است از قبيل معرفت خدا و توحيد او مى‌باشد، امّا نعمت باطنى، پس ولايت ما اهل بيت و عقد مودّت ماست. «۱»

از امام كاظم عليه السّلام آمده است: نعمت ظاهرى، امام ظاهر، نعمت باطنى، امام غايب است. «۲»

گويا كه اين اشاره به فكر مصطلح صوفى‌ها است، معناى آن ظهور ملكوت ولىّ امر بر سينه سالك است.

وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُجادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ لا هُدىً وَ لا كِتابٍ مُنِيرٍ اين آيه با تمام اجزاى آن در سوره حج گذشت.

وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ وقتى به آنها گفته شود پيروى كنيد از آنچه كه خدا نازل كرده است روى برمى‌گردانند و مى‌گويند: قالُوا بَلْ نَتَّبِعُ ما وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا ما پيروى پدرانمان را مى‌كنيم چنانچه اهل هر زمان چنين بودند، وقتى به آنها گفته شود پيروى كنيد ولىّ امر و عالم وقت خود را مى‌گويند: ما از پيشينيان و گذشتگان خود پيروى مى‌كنيم.

أَ وَ لَوْ كانَ الشَّيْطانُ يَدْعُوهُمْ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ نبايد تقليد از كسى بكنى كه حالش بر تو معلوم نباشد، بلكه بايد انسان مقلّد عالم زنده باشد و حال او را تميز داده باشد و بداند كه او از طرف معصوم با واسطه يا بلا واسطه مجاز است و حدّ اقل علم داشته

---

۱. صافى: ج ۴، ص ۱۴۸. قمى: ج ۲، ص ۱۶۵.

۲. صافى: ج ۴، ص ۱۴۸. كمال الدّين: ص ۳۶۸، باب ۳۴، ح ۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۰

باشد که آنچه را که می گوید انجام می‌دهد، آنچه را که انجام می‌دهد می گوید و از آن مدّعیانی نباشد که با زبانشان چیزی را می گویند که در دلهایشان نیست.

آیات ۲۲- ۲۴

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۲ تا ۲۴] ..... ص : ۳۸۰

اشاره

وَ مَنْ یُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَی اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقی وَ إِلَی اللَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ (۲۲) وَ مَنْ کَفَرَ فَلا یَحْزُنْکَ کُفْرُهُ إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۲۳) نُمَتِّعُهُمْ قَلِیلاً ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلی عَذابٍ غَلِیظٍ (۲۴)

ترجمه ..... ص : ۳۸۰

و هر کس روی دلش را به سوی خداوند نهد و نیکوکار باشد، به راستی که دست در دستاویز استواری زده است، و سر انجام کارها با خداوند است.

و هر کس کفر ورزد، کفر او تو را اندوهگین نکند، بازگشتشان به سوی ماست، آنگاه ایشان را از (حقیقت و نتیجه) آنچه کرده‌اند آگاه سازیم، که بیگمان خداوند از راز دلها آگاه است.

اندکی بر خوردارشان سازیم، سپس به عذابی سخت و سنگین دچارشان سازیم.

تفسیر ..... ص : ۳۸۰

وَ مَنْ یُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَی اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَکَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقی اوّل آیه در سوره نساء با تفصیل و تحقیق در بیان آن، آخر آن در سوره بقره گذشت.

وَ إِلَی اللَّهِ عاقِبَةُ الْأُمُورِ سر انجام و عاقبت همه امور به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۱

خدای تعالی منتهی می‌شود بدین معنا که ایجاد املاک و افلاک و عناصر جز جهت ایجاد موالید نیست و جمیع حرکات ارادی و طبیعی و سکنات آنها و جمیع موالید جز جهت ایجاد انسان نیست، در حالی که خداوند انسان را به خاطر خودش خلق کرده است.

یا معنای آیه این است که هر امری به خدای تعالی منتهی می‌شود، بدان معنا که غایت هر فعلی به امری منتهی می‌شود که آن مقصود بالذّات نیست، بلکه مقصود به خاطر غیر است تا منتهی شود به غایت غایتها و نهایت نهایتها.

یا معنای آیه این است که عاقبت همه امور در نظر و لحاظ به خدا برمی گردد، یعنی ناظر هرگاه به امری نظر کند آن را صادر از فاعل می‌یابد و هرگاه به آن فاعل نظر کند می‌بیند که او در آن فعل تحت فرمان و تسخیر غیر خودش می‌باشد ....

و همچنین پیش می‌رود تا به تسخیر کننده و فرمان دهنده حقیقی برسد که آن خدای تعالی است، پس فاعل هر امری خداست، لیکن خدای تعالی در این لحاظ عاقبت همه فاعلها است.

وَ مَنْ کَفَرَ هر کس به ولایت کافر شود، که اسلام و تسلیم وجه برای خدا جز با ولایت نمی‌شود، پس کفر در مقابل تسلیم وجه برای

خدا، جز کفر به ولایت نمی‌تواند باشد و کفر به ولایت ناشی از ترک بیعت با ولیّ امر یا انکار ولیّ امر است، یعنی کسی که به علی علیه السّلام کافر شود.

فَلا یَحْزُنْکَ کُفْرُهُ کفر کافر تو را اندوهناک نسازد که آن نه بر تو، نه به علی علیه السّلام ضرر می‌رساند و از دست ما هم بیرون

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۲

نمی‌رود، زیرا:

إِلَیْنا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا مرجع و بازگشت آنان به سوی ما است، ما آنان را به آنچه که عمل کردند آگاه خواهیم ساخت، چون ما به دقایق و نهانی‌های اعمال آگاه هستیم.

إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ خداوند به نهانی‌های سینه‌ها از قبیل قصدها و نیّت‌ها یا حتّی استعدادهایی که صاحبان آنها به آن شعور و احساس ندارند دانا و آگاه است، تا چه رسد به اعمال و دقایق و نکته‌ها و نهانی‌های آنان.

نُمَتِّعُهُمْ قَلِیلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلی عَذابٍ غَلِیظٍ جواب سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: اگر خداوند به اعمال آنها عالم است پس چرا ما آنها را متمتّع به انواع نعمتها و از انواع بلاها معاف می‌بینیم؟

پس فرمود: ما آنها را اندکی در دنیا بهرمند می‌کنیم تا آنچه را که داده‌ایم از آنها بگیریم و آنچه را که از بقیّهٔ اللّه در آنها مانده است بگیریم تا کاملا برای آتش آماده شوند و سپس آنان را به عذابی سخت مجبور می‌سازیم.

آیات ۳۲- ۲۵

[سوره لقمان (۳۱): آیات ۲۵ تا ۳۲] ..... ص : ۳۸۲

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَیَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۲۵) لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ (۲۶) وَ لَوْ أَنَّ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَ الْبَحْرُ یَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ما نَفِدَتْ کَلِماتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۲۷) ما خَلْقُکُمْ وَ لا بَعْثُکُمْ إِلَّا کَنَفْسٍ واحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ (۲۸) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُلٌّ یَجْرِی إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ (۲۹)

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِیُّ الْکَبِیرُ (۳۰) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْکَ تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِیُرِیَکُمْ مِنْ آیاتِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ (۳۱) وَ إِذا غَشِیَهُمْ مَوْجٌ کَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَی الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ ما یَجْحَدُ بِآیاتِنا إِلَّا کُلُّ خَتَّارٍ کَفُورٍ (۳۲)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۳

ترجمه ..... ص : ۳۸۳

و اگر از ایشان پرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است گویند خداوند، بگو سپاس خدای را، ولی بیشتر آنان نمی‌دانند.

آنچه در آسمانها و زمین است از آن خداوند است، بیگمان خداوند بی‌نیاز ستوده است.

و اگر آنچه درخت در زمین هست، قلم شود، دریا (چون مرکّب باشد) سپس هفت دریا به آن مدد برساند، کلمات الهی به پایان نرسد، که خداوند پیروزمند فرزانه است.

آفرینش و برانگیختن شما (در قیامت) جز مانند تنی یگانه نیست، بیگمان خداوند شنوای بیناست.

آیا ننگریسته‌ای که خداوند از شب می‌کاهد و بر روز می‌افزاید و از روز می‌کاهد و بر شب می‌افزاید و خورشید و ماه را رام کرده است که هر یک تا سر آمدی معیّن روان است، خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

این از آن است که خداوند بر حقّ است، آنچه به جای او می‌پرستند باطل است، و (بدان که) خداوند است که بلند مرتبه بزرگ است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۴

آیا ننگریسته‌ای که کشتیها به نعمت الهی در دریا روانند، تا به شما از آیات خویش بنمایاند، بی گمان در این برای هر شکیبایی شاکری مایه‌های عبرت هست.

و چون موجی سایبان‌وار آنان را فرا گیرد خداوند را در حالی که دین خود را برای او پیراسته می‌دارند به دعا می‌خوانند آنگاه چون آنان را برهاند و به خشکی برساند بعضی از ایشان میانه رو و درستکارند و بعضی کج رو و جز غدّار ناسپاس کسی منکر آیات ما نمی‌شود.

تفسیر ..... ص : ۳۸۴

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ اگر از آنان سؤال کنی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده؟

خواهند گفت: خدا، چون پاسخی جز آن ندارند، یعنی اگر از مشرکین مکّه بپرسی چنین جواب خواهند داد و گر نه زنادقه و منکرین مبدأ اینگونه جواب نمی‌دهند.

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بگو: حمد خدای را که مشرکین نیز او را و آفریدن و خلقت او را انکار نمی‌کنند، چون خدای تعالی و برهانش ظاهر و روشن است.

یا معنای آیه این است که اگر از جمیع مخلوقات بپرسی چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است؟ همه با زبان حال گویای تکوینی خواهند گفت: خداوند خالق آنهاست.

اگر چه به این زبان و سخن احساس نداشته باشند، ولی چون گوشهای اخروی تو باز است و کلمات تکوینی را می‌شنوی سخن آنان و شهادتهایشان را می‌شنوی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۵

پس بگو: حمد خدای را که همه شهادت به خالق بودن خدا میدهند و حمد خدای را که گوشهای اخروی مرا باز کرده و این شهادت را می‌شنوم و در اخبار اشاره به این معنا شده است.

از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آمده است: هر مولودی طبق فطرت به دنیا می‌آید، یعنی می‌داند که خدای تعالی خالق او است و همین است معنای قول خدای تعالی: وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ ... تا آخر «۱» بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ بیشتر مردم نمی‌دانند، یعنی دارای علم نیستند، بلکه ادراکهای آنان جز جهالتها چیزی نیست، یا نمی‌دانند که زبانهایشان گویای این مطلب است، چون زبانهای تکوینی استعدادی را احساس نمی‌کنند.

لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته است: این حال آسمانها و زمین است، پس چگونه است حال چیزی که در آسمانها و زمین است؟

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ جمله استیناف در مقام تعلیل، یا جواب سؤال دیگری از حال خدای تعالی است، گویا که گفته شده:

آیا خداوند احتیاجی به آسمانها و زمین دارد؟ و آنها را جهت احتیاج خودش آفریده است؟ پس فرمود: خداوند بی‌نیاز است، جز او بی‌نیازی نیست، پس در او جهت احتیاجی نیست.

الْحَمِيدُ خداوند حمید است، جز او حمیدی نیست، یعنی هر چه که برای او از صفات کمال تصوّر شود او دارای آن صفات است، هر چه که از

---

۱. کتاب التّوحید: ص ۳۳۰- ۳۳۱، باب ۵۳، ح ۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۶

صفات سلبی و نقایص تصوّر شود که نباید به آن متّصف شود متّصف به آن نیست، پس جهت احتیاجی برای او تصوّر نیست.

وَ لَوْ أَنَّ ما فِي الْأَرْضِ جمله حالیّه یا معطوفه است جهت تأکید این معنا.

مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ وَ الْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ما نَفِدَتْ كَلِماتُ اللَّهِ بیان این آیه در آخر سوره کهف گذشت و دیگر آن را تکرار نمی‌کنیم.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ این جمله در مقام تعلیل است، یعنی خداوند عزیز است، عزّت او مانع از آن است که مقاماتش بشماره درآید، یا کلماتش را همه‌ی مراتب اعداد، همه مایعاتی که می‌توانند مرکّب شوند و همه نباتاتی که میتوانند قلم شوند تمام کنند، چه اگر چیزی بر مقامات یا کلمات او غالب آید متناهی می‌شود و هر چه که متناهی باشد فانی است و غیر غالب.

حَكِيمٌ خداوند حکیم است و این کلمات غیر متناهی را خارج نمی‌سازد مگر به مقدار استعداد موادّ و استحقاق اعیان ثابت آنها.

ما خَلْقُكُمْ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: اگر کلمات الهی بی‌نهایت است پس خداوند چگونه آنها را در یک روز محاسبه می‌کند؟ پس فرمود: آفرینش و برانگیختی شما جز مانند آفرینش و برانگیختگی یک نفس نیست.

وَ لا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ واحِدَةٍ یا (کخلق نفس واحدة و بثها) مانند آفرینش یک تن و برانگیختن او.

بعضی گفته‌اند: به ما چنین رسیده است و الله اعلم که مشرکین گفتند: ای محمّد صلی اللّه علیه و آله ما با حالتهای مختلف آفریده شدیم، نطفه بودیم،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۷

سپس علقه شدیم، سپس همانطور که تو گمان می‌کنی خلق دیگری آفریده شدیم و تو گمان می‌کنی ما در یک ساعت مبعوث می‌شویم، خدای تعالی فرمود: خلق کردن و برانگیختن شما جز مانند یک نفس نیست، خداوند به کاری که می‌خواهد انجام بگیرد می‌گوید، باش و انجام بگیر پس می‌شود و انجام می‌گیرد كُنْ فَيَكُونُ. «۱»

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل است، یعنی خداوند هر شنیدنی را می‌شنود و هر دیدنی را می‌بیند، چه حذف مفعول جز برای تعمیم نیست، هر کس اینچنین باشد هیچ کاری از کار دیگر او را باز نمی‌دارد.

پس آفریدن نفسی و برانگیختن آن از آفریدن و برانگیختن نفس دیگر مانع نمی‌شود.

أَ لَمْ تَرَ خطاب عامّ، یا مخصوص محمّد صلی اللّه علیه و آله و جمله جواب سؤال دیگری است که در مقام تعلیل جمله‌ی اوّل، یا تعلیل قول خدا: إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ مقدّر است.

أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ بیان داخل کردن شب و روز در همدیگر در سوره‌ی آل عمران گذشت.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي جمله حالیّه یا مستأنفه است برای بیان احوال خورشید و ماه.

إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى جریان دور فلک وقت معیّن و مضبوطی دارد، به نحوی که مستخرجین دور و مدّت دور آنها را سالها قبل از

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۵۰، ج ۲، ص ۱۶۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۸

وقوع استخراج می‌کنند و تخلّفی در استخراج آنها واقع نمی‌شود.

یا معنای آیه این است که جریان و حرکت هر یک از خورشید و ماه نزد خدا مدّت معینی دارد و آن هنگام خراب شدن و نابودی دنیا و در هم پیچیدن آسمان است مانند در هم پیچیدن طومار نامه‌ها.

وَ أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ و خداوند به آنچه که شما عمل می‌کنید آگاه است و این نیست جز بدان جهت که خداوند را شأنی از شأن دیگر، صفی از وصف دیگر و علمی از علم دیگر باز نمی‌دارد.

ذلِكَ این علم به هر چیز، داخل کردن شب در روز، روز در شب و تسخیر ستارگان همه بدان جهت است که:

بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ خداوند حقّ است و او حقیقت حقّ است و حق بودن با حقیقت حقّ همانطور که مقتضای وجوب ذاتی است مقتضی احاطه به جمیع اشیا و علم به همه به طور یکسان است، هیچ شأنی از شأن دیگر و علمی از علم دیگر او را منع نمی‌کند.

وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ و آنچه را که آنها جز خدا می‌خوانند از شرکا، مانند بتها و ستارگان و غیر آنها، یا مانند شرکای علی علیه السّلام در ولایت باطل است.

الْباطِلُ چه اگر شایبه‌ی حقّ بودن در آنها بود مزاحم خدای تعالی در شئون و علومش می‌شد، یا مقصود اشاره به جدال بدون علم است ... تا قول خدا: أَنَّ اللَّهَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ ما يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْباطِلُ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ خداوند علیّ و اکبر است، یعنی بلند مرتبه و بزرگ است.

و علوّ خداوند مانند علوّ نفس است نسبت به قوا و اعضایش،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۸۹

همچنین است در کبیر و بزرگ بودن و لذا خبیر و آگاه بودن خداوند در همه به طور مساوی است، تصرّف خدا در همه نیز به طور یکسان و مساوی است.

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل علوّ و بزرگی خدای تعالی است، یعنی تو ای محمّد صلی اللّه علیه و آله با چشم بصیرت خویش می‌بینی که کشتی بر روی آب به علل عدیده‌ی ظریف و رقیق حرکت می‌کند که طبیعیّون نسبت به آنها کور هستند.

و حرکت آن را به اسباب طبیعی نسبت میدهند و از اسباب الهی غفلت دارند، یا خطاب عامّ است، ای کسی که دیدن تو ممکن است آیا نمی‌بینی، در حالیکه شایسته است ببینی.

لِيُرِيَكُمْ مِنْ آياتِهِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ در اینها که گفته شد آیات و نشانه‌هایی است برای هر کسی که در نظر به نعمت دادن خدا و توجّه به سبب سازی او صبر کننده باشد، چه غیر خدا از آیات او چیزی درک نمی‌کند.

شَكُورٍ شکر کننده باشد، بدین معنا که به نعمت دادن خدا و تعظیم او در انعامش نظر داشته باشد و مقصود از صبر کننده شکور مؤمنی است که در نمازش سهو کننده نباشد.

چه در خبر آمده است: ایمان دو نصف است نصف آن صبر و نصف دیگرش شکر است «۱».

بعضی گفته‌اند: مقصود کسی است که سوار کشتی است و در دریا

---

۱. تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۱۳۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۰

حرکت می‌کند که او بین بیم و امید و صبر و شکر است. «۱»

وَ إِذا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ وقتی موجی از دریا آنها را پوشانید.

كَالظُّلَلِ موج آنقدر بلند باشد كه بالاى سر آنها را بپوشاند.
دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ در آن هنگام خدا را فرا مى‌خوانند، لفظ الدِّينَ يعنى راه دعا، يا طاعت، يا مطلق راه.
و مكرّر اين مطلب در گذشته گفته شده: وقتى مانع فطرت مثل خيال و حيله‌ها و چاره‌هاى آن از بين برود انسانيّت براى پروردگارش خالص مى‌شود، راه خدا از راههاى شيطانى خالص و جدا مى‌شود.
فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وقتى خداوند آنها را به خشكى رسانيد و نجات داد بعضى از آنان بر خلوصشان باقى مى‌مانند و بعضى به خيال و حيله خود برمى‌گردند و آيات پروردگارشان را انكار مى‌كنند.
وَ ما يَجْحَدُ بِآياتِنا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ غدّار و حيله‌گر، چه خَتَّارٍ از (ختر) به معناى غدر يا بدتر از غدر و حيله و فريب است.
كَفُورٍ كسى كه راه به معناى ولايت را زياد مى‌پوشاند و آن راه قلب به سوى خداست، يا مقصود كفران نعمت است.
آيات ۳۴- ۳۲

[سوره لقمان (۳۱): آيات ۳۳ تا ۳۴] ..... ص : ۳۹۰

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَيْئاً إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۳۳) إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ ما فِي الْأَرْحامِ وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ ما ذا تَكْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۳۴)

---

۱. صافى: ج ۴، ص ۱۵۱، با قدرى تفاوت.
ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۱

ترجمه ..... ص : ۳۹۱

اى مردم از پروردگارتان پروا كنيد و از روزى بترسيد كه هيچ پدرى به داد فرزندش نرسد، هيچ فرزندى فرياد رس پدرش نباشد، بى گمان وعده الهى حقّ است، پس زندگانى دنيا شما را نفريبد، و شيطان فريبكار شما را نسبت به خداوند فريفته نگرداند.
بى گمان آگاهى از قيامت خاصّ خداوند است، و باران را نيز او نازل مى‌كند، و مى‌داند كه در رحمها چيست، و هيچ كس نمى‌داند كه فردا چه بدست مى‌آورد، و هيچ كس نمى‌داند كه در كدامين سرزمين مى‌ميرد، بى گمان خداوند داناى آگاه است.

تفسير ..... ص : ۳۹۱

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ لفظ يَجْزِي از ثلاثى مجرّد خوانده شده، يعنى حكم نمى‌شود و از باب افعال خوانده شده، يعنى كفايت نمى‌كند.
وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ و نه مولود و فرزند به جاى پدر و خويشانش پاداش و كيفر داده مى‌شود.
عَنْ والِدِهِ شَيْئاً إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ وعده‌ى خدا به آمدن قيامت و نشر كتاب و حساب و پاداش كيفر در قيامت حقّ است و شايبه دروغ در آن نيست، فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا پس حيات دنيا شما را از آخرت و

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۲

روز موعود مغرور نسازد، تا از آخرت و عمل برای آن غافل شوید.

وَ لا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ و شیطان شما را به خداوند مغرور نسازد، بدین گونه که آرزوهای شما را طولانی بکند و توبه را تأخیر اندازد تا هنگام مرگ، شما را بر معاصی خدا و جمع دنیا از حلال و حرام جری نسازد.

إِنَّ اللَّهَ یعنی خدا نه غیر خدا عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ وَ یَعْلَمُ ما فِی الْأَرْحامِ وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ از امام صادق علیه السّلام آمده است: این پنج چیز را هیچ کس مطّلع نمی‌شود، نه ملائکه مقرّب، نه نبیّ مرسل، این پنج چیز از صفات خدای تعالی است. «۱»

در نهج البلاغه آمده است: این همان علم غیب است که کسی جز خدا آن را نمی‌داند. «۲»

بعضی گفته‌اند: حارث بن عمرو خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد، قیامت کی بپا می‌شود؟ و من دانه بر زمین افکنده‌ام باران کی می‌بارد و زن من حامله است پسر است یا دختر؟ و فردا من چکاری انجام می‌دهم؟ و کجا می‌میرم؟ پس این آیه نازل شد «۳».

بدان که اخبار دلالت می‌کند بر انحصار علم این پنج چیز در خدای تعالی و بر انحصار استدلال به همین آیه کرده‌اند.

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۵۲. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۶۷.

۲. نهج البلاغه: ص ۱۸۶، خطبه ۱۲۸.

۳. تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۳۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۳

و به ما رسیده است که انبیا و اوصیای آنان و بعضی از پیروانشان از بعضی از این پنج چیز خبر می‌دادند.

و ظاهر این آیه دلالت بر ثبوت علم برای خدای تعالی در مرگ نفس‌ها و محلّ مرگ آنها نمی‌کند تا چه برسد به دلالت بر انحصار علم در خدای تعالی.

پس می‌گوییم: ساعت به ساعت مرگ و احتضار تفسیر شده که آن قیامت صغری است، تفسیر به ساعت ظهور قائم علیه السّلام و به قیامت کبری نیز شده است و ساعت [سوع] به معنای از بین رفتن و هلاک است و در همه این معانی ضیاع و از بین رفتن است، چون تعیّنات هنگام مرگ و هنگام قیامت کبری از بین میرود.

امّا ساعت مرگ که از آن خبر می‌دادند بلکه اطبّا حاذق نیز از آن خبر می‌داده‌اند.

و امّا ظهور قائم علیه السّلام که آن ملازم مرگ اختیاری یا اضطراری است، چه هر کس بمیرد او را می‌بیند و قائم علیه السّلام در قیامت کبری نیز ظاهر می‌شود.

و قیامت کبری را نبیّ و وصیّ و مؤمن از حیث نبوّت، وصایت و ایمانش نمی‌داند و لیکن چون الوهیّت درجاتی دارد، اشخاص کامل بعد از خروج از جهت مخلوق بودنشان در جهت حقّ بودن و درجات الوهیّت حرکت می‌کنند تا بعد از کمال در مقام اعراف می‌ایستند که اعراف مقام قیامت کبری است استبعادی ندارد که آنها به ساعت قیامت کبری برای بندگان از جهت الوهیّت علم داشته باشند، نه از جهت مخلوق بودن.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۴

و آمدن باران و علم به وقت نزول و محلّ و مقدار نزول باران گاهی از ناحیه‌ی انبیا و اوصیا علیهم السّلام و پیروان آنان پیش می‌آید و لیکن نه از جهت مخلوق بودن، بلکه از جهت الهیّت و همچنین است مطلب در بقیّه.

پس علم به این پنج چیز و به هر چیزی که از مدارک بشری غایب باشد جز برای خدا نیست اعمّ از آنکه علم به آنها در مظاهر الهی باشد یا در مقام مشیّت یا در مقام احدیّت.

و به ائمّه علیهم السّلام نسبت داده شده که فرموده‌اند: این پنج چیز را به نحو تفصیل و تحقیق جز خدا کسی نمی‌داند.

اما دلالت آیه بر علم خدای تعالی و انحصار علم به آن پنج چیز در خدای تعالی پس می گوییم: تقدیم مسند الیه و تقدیم ظرف در قول خدا: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ دلالت بر حصر می کند.

و عطف يُنَزِّلُ الْغَيْثَ بر مسند دلالت بر حصر فرستادن باران می کند و فرستادن باران مستلزم علم به باران است، عدول از علم به فرستادن باران برای اشاره به حصر فرستادن باران است یا اشاره به علم آن.

و قول خدا: إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ با قول خدا: ما تَدْرِي نَفْسٌ دلالت می کند بر حصر علم به مرگ نفسها و محلّ مرگ آنها در خدای تعالی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۵

سورة السجده ..... ص : ۳۹۵

اشاره

این سوره به نام سجده‌ی لقمان نامیده شده تا با سوره حم سجده اشتباه نشود، این سوره مشتمل بر سی آیه است که همه آیات آن مکّی است جز سه آیه از قول خدای تعالی: أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً ... تا آخر سه آیه آیات ۱- ۱۴

[سوره السجده (۳۲): آیات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۳۹۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتابِ لا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۲) أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ ما لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا شَفِيعٍ أَ فَلا تَتَذَكَّرُونَ (۴)

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۵) ذلِكَ عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۶) الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ (۷) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ (۸) ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلاً ما تَشْكُرُونَ (۹)

وَ قالُوا أَ إِذا ضَلَلْنا فِي الْأَرْضِ أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ (۱۰) قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۱) وَ لَوْ تَرى إِذِ الْمُجْرِمُونَ ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنا أَبْصَرْنا وَ سَمِعْنا فَارْجِعْنا نَعْمَلْ صالِحاً إِنَّا مُوقِنُونَ (۱۲) وَ لَوْ شِئْنا لَآتَيْنا كُلَّ نَفْسٍ هُداها وَ لكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۳) فَذُوقُوا بِما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا إِنَّا نَسِيناكُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۴)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۶

ترجمه ..... ص : ۳۹۶

الم (الف. لام. میم)

کتابی است فرو فرستاده از سوی پروردگار جهان که شک در آن نیست.

یا گویند که آن را بر ساخته است، نه بلکه حقّ است و از سوی پروردگار توست تا قومی را که پیامبر هشدار دهنده پیش از توبه سراغشان نیامده بود، بیم دهی باشد که به راه آیند.

خداوند کسی است که آسمان و زمین و ما بین آنها را در شش روز آفرید، سپس بر عرش استیلا یافت، شما را جز او سرور و شفیعی نیست، آیا پند نمی‌گیرید.

از آسمان کار و بار زمین را تدبیر می‌کند سپس (اعمال مردمان) در روزی که اندازه‌اش هزار سال است از آنچه شما می‌شمارید به سوی او بالا می‌رود.

اوست که دانای نهان و آشکار و پیروزمند مهربان است.

و کسی که هر چیز را آفرید نیکو آفرید، آفرینش انسان را از گل آغاز کرد.

سپس نسل او را از چکیده آب بی مقدار پدید آورد.

سپس او را استوار کرد و در او از روح خویش دمید و برای شما گوش و چشمان و دلها آفرید، چه اندک سپاس می‌گزارید.

و گویند آیا چون در زمین ناپدید شدیم آیا آفرینش تازه‌ای خواهیم یافت؟

بلکه ایشان لقای پروردگارشان را منکرند.

بگو فرشته مرگ که بر شما

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۷

گماشته شده است روح شما را می‌گیرد سپس به سوی پروردگارتان بازگردانده می‌شوید.

و چون گناهکاران را نزد پروردگارشان سر افکنده بینی گویند پروردگارا چشم بینا و گوش شنوا یافتیم پس ما را بازگردان که کاری شایسته پیشه کنیم ما دیگر اهل یقینیم.

و اگر خواهیم به هر انسانی هدایتش را ارزانی می‌داریم، ولی وعده من تحقّق یافته است که جهنّم را از جنّ و انس، همگان، آکنده سازم.

پس به خاطر آنکه دیدار این روزتان را فراموش کردید عذاب را بچشید، ما نیز فراموشتان کرده‌ایم و عذاب جاودان را به خاطر کار و کردار پیشینیان بچشید.

تفسیر ..... ص : ۳۹۷

الم تَنْزِیلُ الْکِتابِ لا رَیْبَ فِیهِ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ در اوّل سوره بقره و در غیر آن در باره این آیه مطالب مشروحی بیان شد و دیگر در اینجا احتیاجی به بیان نیست.

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ بَلْ هُوَ کتاب یا تنزیل کتاب.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِیرٍ مِنْ قَبْلِکَ تو قومی را بیم دهی که قبل از تو برای آنها بیم دهنده‌ای نیامده، چون آنها در زمان فطرت و خمودی آثار رسالت قرار گرفته بودند و اوصیای رسولان نیز در آن زمان وجود نداشت.

لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ شاید که آنان (به ولایت که طریق آخرت است) راه یابند.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ تفسیر این آیه در سوره اعراف گذشت.

ما لَکَمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا شَفِیعٍ أَ فَلا تَتَذَکَّرُونَ لفظ

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۸

شَفِیعٍ به منزله‌ی نصیر و یار و یاور است و بیان آن در گذشته تکرار شده است.

یُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّماءِ إِلَی الْأَرْضِ امر را نازل می‌کند از آسمان ارواح به زمینهای اشباح به طور استمرار و دائم، با این لحاظ که تدبیر و عاقبتش نیکو است.

ثُمَّ یَعْرُجُ إِلَیْهِ سپس امر از زمین به سوی او عروج میکند.

فِی یَوْمٍ کانَ مِقْدارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ در روزی که مقدارش هزار سال است.

بدان که ایّام آخرت در عرض ایّام زمان نیست، بلکه ایّام آخرت در طول ایّام زمان است، بدین معنا که ایّام دنیا قالبهایی برای ایّام آخرت و ایّام آخرت به منزله‌ی ارواح ایّام دنیاست، گستردگی و احاطه‌ی هر مرتبه از مرتبه‌های آخرت نسبت به مراتب دنیا مضاعف و دو برابر است.

پس گستردگی هر روز از روزهای آخرت نسبت به هر روز از روزهای دنیا ده برابر، صد برابر، هزار، ده هزار تا پنجاه هزار برابر است.

این معنا نسبت به دهر است و امّا ایّام سرمد با چیزی محدود نمی‌شود چون نهایت و حدّی ندارد.

و مقداری از تحقیق این مطلب در اوّل سوره بنی اسرائیل گذشت.

مقصود از امری که خداوند آن را به زمین می‌فرستد و سپس از زمین به سوی آسمان بالا- می‌رود وجود فعلی است که عبارت از مشیّت است، آن امر و فعل و کلمه‌ی خدای تعالی است، آن نسبت و اضافه‌ی خدای تعالی است به اسمای دیگری غیر از اینها که ذکر شد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۳۹۹

چه امر خدا از آسمان مشیّت به آسمان ارواح نازل می‌شود، سپس به آسمان نفوس کلّی، سپس به آسمان نفوس جزؤی، سپس به زمین‌های اشباح نوری، سپس به زمین‌های اشباح ظلمانی، پس از این مرحله عروج و صعود آن از عالم طبع یا از عالم جنّ آغاز می‌شود و به سوی زمین‌های اشباح نوری بالا می‌رود، سپس به سوی نفوس جزئی، سپس به سوی نفوس کلّی، سپس به سوی ارواح، سپس به سوی مشیّت بالا می‌رود.

ذلِکَ آن خدایی که عظیم است، از نظرها، اوهام و عقول دور است.

عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ آگاه به عالم نهان و آشکار (بود و نبود) است.

الْعَزِیزُ خدای غالب که از مراد او هیچ مانعی منع نکند.

الرَّحِیمُ خداوند مهربان است و بندگانش را بدون دعوت و دعوت کننده نمی‌گذارد اگر چه بندگان بر مخالفت و عصیان اصرار ورزند.

الَّذِی أَحْسَنَ کُلَّ شَیْءٍ هر چیزی را با رحمت و علم و عنایتش بر حسب صورت آن چیز نیکو نموده و آنرا مستعدّ و آماده‌ی طلب کمالاتش قرار داده است.

پس آنها را بدون دعوت کننده نمی‌گذارد، تا نشئه‌ی اخروی‌شان قبیح و زشت نشود.

خَلَقَهُ لفظ خَلَقَهُ بدل از کُلَّ شَیْءٍ است بنابر اینکه لام با سکون خوانده شود، بنابر قرائت فتحه‌ی لام صفت شَیْءٍ یا بدل از أَحْسَنَ یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۰

و بعضى گفته‌اند: معناى آيه اين است كه شناخت و معرفت هر چيزى را نيكو نموده است.

مانند اين كه گفته‌اند: (قيمة المرء ما يحسنه) يعنى ارزش مرد به خوبى شناخت و معرفت اوست.

وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مقصود آدم يا مطلق انسان است.

مِنْ طِينٍ انسان را از گل آفريده، چون آب و خاك ظاهرترين و غالب‌ترين اجزاى عنصر انسان است.

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ نسل عبارت از خلق و فرزند است.

مِنْ سُلالَةٍ لفظ سُلالَةٍ آن چيزى است كه از يك شىء تحليل مى‌رود و نابود مى‌شود و مقصود در اينجا غذايى است كه در هضم چهارم تحليل مى‌رود.

مِنْ ماءٍ مَهِينٍ از آب خوار و بى مقدار لفظ مِنْ بيانيّه است.

ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ روح را جهت بزرگداشت به خودش اضافه نمود، مقصود از روح ربّ النّوع است، ولى چون اثر ظهور اين روح روح حيوانى و نفسانى است و آن دو شبيه به باد هستند و مانند باد حركت مى‌كنند لفظ نَفَخَ در آن استعمال كرد و در سوره بنى اسرائيل بيان روح گذشت.

وَ بعد از نفخ در ماه چهارم در شما.

جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ براى شما گوش قرار داد، چون انسان بعد از اتّصاف به گوش و چشم و قلب قابل تخاطر مى‌شود از غيبت به خطاب التفات نمود.

وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ وَ قالُوا أَ إِذا ضَلَلْنا

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۱

براى اينكه قائلين اين سخن را از ساحت حضور دور نمايد از خطاب التفات به غيبت نمود.

فِي الْأَرْضِ آنان گفتند: وقتى ما در زمين از بين رفتيم و اجزا و اعضاى ما متلاشى و با خاك زمين مخلوط گشت آيا دوباره خلق و زنده مى‌شويم؟

أَ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ جهت تأكيد تعجّب و به تعجّب انداختن و انكار استفهام را تكرار كرد.

بَلْ هُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ كافِرُونَ چون قول خداى تعالى: قالُوا أَ إِذا ضَلَلْنا در مقام ذمّ آنان است و چون اين گفتار از آنان از روى علم و آگاهى نيست، بلكه محض حدس و خيال است.

پس قول خداى تعالى در معنا چنين است: گفتارشان از روى علم و تحقيق نيست، بلكه به لقاى پروردگارشان كافرند، يعنى به حساب و محاسبه خدا در آخرت كافرند، چنانچه در خبر آمده است.

يا مقصود لقاى ربّ مضاف است، يعنى لقاى فطرى كه رب آنان در ولايت از جهت فطرت ملاقى آن بوده، به اين (لقا) كافرند و لذا تمسّك به خيال و هواهاى خويش كردند و از علم و آثار آن اعراض نمودند.

قُلْ در مقام جواب از تعجّب آنان از زنده شدن بعد از گم شدن و از بين رفتن در زمين به آنان بگو: در زمين گم نمى‌شويد و از بين نمى‌رويد بلكه:

يَتَوَفَّاكُمْ ملك الموت همه شما و همه اجزاى وجود شما را مى‌گيرد به نحوى كه از شما كسى و جزوى در زمين باقى نمى‌ماند و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۲

چيزى از شما از بين نرفته و گم نمى‌شود تا بگوييد ما بعد از گم شدن و نابود شدن چگونه زنده مى‌شويم؟

آنچه كه در زمين از بين مى‌رود مادّه‌ى شماست كه جزوى از شما نيست.

مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ملك الموت كه موكّل قبض ارواح و اجزاى شما، شمارش مدّت عمر و اجل‌هاى شماست.

ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ پس از آنكه ملك الموت جميع اجزاى شما را قبض كرد شما به سوى ربّ مضاف خود كه پروردگار شما در ولايت است باز مى گرديد.

وَ لَوْ تَرى لفظ لَوْ براى تمنّى، يا شرط است، اگر براى شرط باشد جزاى محذوف است، يعنى (لرأيت امرا عجيبا) يعنى اگر نگاه كنى امر عجيبى را مى‌بينى، بنابر احتمال اوّل جمله حاليّه تقدير قول است و خطاب عامّ است، يا مخصوص محمّد صلى اللّه عليه و آله است.

إِذِ الْمُجْرِمُونَ ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ مجرمين نزد پروردگار مضافشان سر بزير انداخته و مى گويند:

رَبَّنا أَبْصَرْنا پروردگارا ما ديديم پس از بازگشت ما به سوى تو، يا در دنيا ولى عمل نكرديم، اين سخن را جهت اعتراف به تقصيرشان گفتند.

وَ سَمِعْنا و از تو شنيديم و قبول كرديم، يا در دنيا از انبياى تو شنيديم ولى عمل نكرديم.

فَارْجِعْنا ما را به دنيا برگردان.

نَعْمَلْ صالِحاً پس از آنكه عظمت تو را ديديم و عقوبت تو

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۳

را مشاهده كرديم ديگر عمل صالح انجام خواهيم داد.

إِنَّا مُوقِنُونَ ما يقين داريم بدون شك و ريب.

وَ لَوْ شِئْنا لَآتَيْنا كُلَّ نَفْسٍ هُداها اگر مى‌خواستيم هر نفسى را به هدايت و رشدش مى‌رسانديم، يا اسباب هدايت آن را بدون ملاحظه استعداد و استحقاق آماده مى كرديم.

و ليكن ما نخواستيم تا مشيّت ما گزاف نبوده و مسبوق به ملاحظه‌ى استعدادها باشد.

وَ لكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ تا اراده‌ى من گزاف نباشد و عذاب نافرمانان و ثواب فرمانبرداران از جهت استعداد آنها باشد.

فَذُوقُوا بِما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا إِنَّا نَسِيناكُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْخُلْدِ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ چون ملاقات آن روزتان را فراموش كرديد، پس بچشيد كه ما نيز شما را ترك كرديم و بايد عذاب هميشگى بكشيد كه چنين كرده‌ايد.

آيات ۳۰- ۱۵

[سوره السجده (۳۲): آيات ۱۵ تا ۳۰] ..... ص : ۴۰۳

اشاره

إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا الَّذِينَ إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً وَ سَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ (۱۵) تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (۱۶) فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۷) أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ (۱۸) أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلاً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۹)

وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها أُعِيدُوا فِيها وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۰) وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى دُونَ الْعَذابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۱) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ (۲۲) وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ (۲۳) وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ (۲۴)

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۲۵) أَ وَ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ أَ فَلا يَسْمَعُونَ (۲۶) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَ فَلا يُبْصِرُونَ (۲۷) وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۸) قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ (۲۹)

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ (۳۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۴

ترجمه ..... ص : ۴۰۴

به آيات ما فقط كسانى ايمان آورند كه چون آنها را فريادشان آرند به سجده در افتند و پروردگارشان را سپاس گزارانه تسبيح گويند و تكبّر نورزند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۵

پهلوهايشان از بسترها جدا شود (به نيايش شبانه برخيزند) و پروردگارشان را با بيم و اميد بخوانند و از آنچه روزيشان كرده اين ببخشند.

آرى هيچ كس نداند كه چه بسيار مايه روشنى چشمها براى آنان نهفته است كه جزاى كار و كردار پيشينشان است.

آيا كسى كه مؤمن است همانند كسى است كه فاسق است؟ (هرگز) برابر نيستند.

امّا كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند، جنّت المأوى دارند كه به خاطر و كردار پيشينشان پيشكش آنان است.

و امّا كسانى كه سرپيچى كرده‌اند سرا و سر انجامشان آتش دوزخ است هرگاه كه خواهند از آن بيرون روند، به آن بازگردانده شوند و به ايشان گفته شود عذاب آتشى را كه منكرش بوديد بچشيد.

و به ايشان عذاب كوچكتر را غير از عذابى بزرگتر، مى‌چشانيم باشد كه باز گردند.

و كيست ستمكارتر از كسى كه به آيات پروردگارش پند داده شود سپس از آن روى برگرداند ما از گناهكاران انتقام مى‌گيريم.

و به راستى به موسى كتاب آسمانى بخشيديم، پس در لقاى او شك نداشته باش و آن را رهنمود بنى اسرائيل گردانديم.

و از ايشان چون شكيبايى ورزيدند و به آيات ما يقين يافتند، پيشوايانى برگماشتيم كه به فرمان هدايت مى‌كردند.

بى گمان پروردگار توست كه در ميان آنان در روز قيامت در آنچه در آن اختلاف داشتند، داورى خواهد كرد.

آيا براى ايشان روشن نشده است كه پيش از آنان چه بسيار نسلهايى را نابود كرديم كه بر خانه و كاشانه‌هايشان مى‌گذرند، بى گمان در اين مايه‌هاى عبرت است، آيا به گوش دل نمى‌شنوند؟

آيا نينديشيده‌اند كه ما آب (ابرهاى بارانى) را به سوى زمين بى گياه مى‌رانيم و بدان كشتزارى بر مى‌آوريم كه چارپايانشان و خودشان از آن مى‌خورند، آيا به چشم بصيرت نمى‌نگرند؟

و گويند اگر راست مى‌گوييد اين داورى كى خواهد بود؟

بگو روز داورى كافران را ايمانشان سود ندهد و به آنان مهلت ندهند.

پس از آنان روى بگردان و منتظر باش كه آنان نيز منتظرند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۶

تفسير ..... ص : ۴۰۶

إِنَّما يُؤْمِنُ بِآياتِنَا این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته است: آیا اینان با ظهور و روشن بودن آیات و نشانه‌ها مؤمن به آیات نبودند که الآن فراموش و رها شوند؟ پس فرمود: اینان به آیات و نشانه‌های ما مؤمن نبودند، فقط کسانی به آیات ما ایمان می‌آورند که هرگاه متذکّر آن آیات شوند به سجده می‌افتند.

إِذا ذُكِّرُوا بِها خَرُّوا سُجَّداً بدان که یقین کننده به آیات از ان جهت که آیات عظمت و قدرت و وسعت خداست وقتی که متذکّر و یاد آور آن آیات می‌شود دیگر به حدود و تعیّنات‌شان نظر نمی‌کند.

بلکه به آنها از آن جهت نظر می‌کند که آیات عظمت خداست، پس بدان وسیله عظمت خدا را متذکّر شده و دیگر با یافتن آن عظمت مالک نفس خودش نیست و خودش را نمی‌تواند نگه دارد و بی اختیار برای عظمت خدا به سجده می‌افتد.

چنانچه از مولای ما امام جعفر صادق علیه السّلام آمده است: که آنحضرت در نماز صیحه‌ای کشید و به سجده افتاد در حالی که غشّ کرده بود، وقتی که از علّت آن سؤال شد فرمود: آیه را تکرار کردم تا آنکه از گوینده‌اش شنیدم پس جسم من به جهت معاینه و دیدن قدرت او ثابت نماند و نتوانست خودش را نگهدارد. «۱»

وَ سَبَّحُوا لطیفه انسانی خود را که وجه ربّ و اسم و مظهر او

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۵۶. علل الشّرایع: ج ۲، ص ۳۶۵، باب ۸۶، ح ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۷

و به وجهی خود اوست تنزیه کردند.

بِحَمْدِ رَبِّهِمْ به سبب حمد پروردگارشان، یعنی بسبب گستردگی وجود او به نحوی که هیچ وجود و هیچ تعیّن وجود از او خارج نیست.

زیرا تسبیح جز تنزیه ربّ از نقایص و حدود نیست و تنزیه خدا از نقایص و حدود جز با گستردگی وجودش نیست، به نحوی که هیچ وجودی از او خارج نشود و این معنا محقّق نمی‌شود مگر با حمد و سعه‌ی کمالات او.

وَ هُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ و آنان نسبت به خدا یا تسبیح خدا، یا از به خاک افتادن و سجده کردن یا از ایمان و طاعت استکبار نمی‌کنند، یا در نفس‌های خودشان استکبار نمی‌ورزند.

تَتَجافى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضاجِعِ لفظ تَتَجافى از (جفا السرج عن فرسه) می‌باشد، یعنی زین را از روی اسبش برداشت.

يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ صدر آیه در سوره‌ی اعراف و ذیل آن در اوّل سوره‌ی بقره گذشت.

از امام باقر علیه السّلام در باره این آیه آمده است که فرمود: شاید تو ببینی که قوم نمی‌خوابند، در حالی که باید این بدن را راحت نمایی تا نفسش بیرون بیاید، که هرگاه نفس بیرون آمد بدن راحت می‌شود و نیروی کار به روح باز می‌گردد «۱».

فرمود: این آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و پیروانش از شیعه ما نازل شده که در اوّل شب می‌خوابند، آنگاه که دو سوّم شب یا هر

---

۱. الصّافی: ج ۴ ص ۱۳۴ و الکافی: ج ۵ ص ۱۴۵ ح ۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۸

چقدر که خدا بخواهد از شب گذشت بلند می‌شوند و به سوی پروردگارشان پناه می‌برند، در حالی که به پروردگار راغب و شایق هستند، از او می‌ترسند و به آنچه که نزد خداست طمع دارند.

پس خدای تعالی این مطلب را در کتابش ذکر نمود و به شما خبر داد که آنان را در جوار خویش اسکان داده و به بهشتش داخل

می‌کند و ترس‌شان را ایمن می‌سازد، رعب و هراس آنان را از بین می‌برد «۱» در خبری از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی این آیه آمده است که فرمود: آنها نمی‌خوابند تا نماز عشا را به جای آورند. «۲»

فَلا تَعْلَمُ نَفْسٌ ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ و در اخبار زیادی جمله‌ی ما أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ذکر شده است، هر کس می‌خواهد به کتابهای مفصّل مراجعه نماید.

أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا بر سبیل تعجّب گفته شده: آیا برای آنها چنین چیزی است؟ پس فرمود: نه، چنین چیزی نیست و مؤمن با فاسق یکسان نیست.

كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ بیان مساوی نبودن مؤمن و فاسق است.

فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوى نُزُلًا بِما كانُوا يَعْمَلُونَ لفظ نُزُلًا یعنی بهشت برای آنها آماده شده، یا برای آنها منزل است و آن جهت کردار

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۱۵۶. علل الشّرایع: ج ۲، ص ۳۶۵، باب ۸۶، ح ۴.

۲. صافی: ج ۴، ص ۱۵۶. امالی شیخ طوسی: ج ۱، ص ۳۰۰، ح ۲۲ و نور الثقلین ج ۴ ص ۲۲۹، ح ۳۴. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۰۹

شایسته آنان می‌باشد.

وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْواهُمُ النَّارُ نفرمود: (لهم الجحیم نزلا) تا اشعار به این باشد که فاسق مورد اعتنا و توجّه نیست که عذاب برای او منزل باشد بلکه عذاب از لوازم اعمال او است که به او ملحق می‌شود.

كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها أُعِيدُوا فِيها بدان که اهل جهنّم مانند اهل دنیا می‌خواهند از جهنّم خارج شوند و از غم و غصّه‌ای که برای آنان مستولی شده است بیرون آیند، ولی چون فقط می‌خواهند از غم خارج شوند و شوقی را که آنان به خروج بکشاند ندارند از جهنّم خارج نمی‌شوند، بلکه به آنجا بر می‌گردند، اگر اراده خروج‌شان ناشی از شوق خروج بود در سریعترین زمان خارج می‌شدند.

وَ قِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ بعضی گفته‌اند: وقتی آنان داخل جهنّم می‌شوند در آن سقوط می‌کنند و سرنگون می‌شوند به فاصله‌ی هفتاد سال راه، آنگاه که به قعر جهنّم رسیدند جهنّم آنان را بیرون می‌اندازد، آنگاه که به بالای جهنّم می‌رسند با آهن نگهداشته می‌شوند و از خروج‌شان جلوگیری می‌شود و حالشان به طور دایم چنین است.

وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذابِ الْأَدْنى لفظ «أدنی» از «دنی» بمعنی ساقط ضعیف یا از (دنو) بمعنی قرب و نزدیکی است.

و به هر تقدیر مقصود از عذاب أدنی عذاب دنیا یا عذاب قبر یا عذاب برزخ است و لیکن ادات ترجّی بعد از آن مناسب عذاب دنیا است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۰

دُونَ الْعَذابِ الْأَكْبَرِ عذاب احتضار، یا عذاب قبر، یا عذاب برزخ، یا عذاب قیامت.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ شاید از گمراهیشان برگردند، یا در رجعت باز گردند برای عذاب اکبر و عذاب أدنی تفسیر به عذاب هنگام خروج دابّه و دجّال شده است.

و در اخبار زیادی آمده است که آیات در باره‌ی علی علیه السّلام و ولید بن عقبه نازل شده است، چه ولید بن عقبه‌ی فاسق به علی علیه السّلام گفت:

به خدا سوگند زبان من از تو بازتر و رساتر است و نیزه من از تو تیزتر و ایستادن من در بین سربازان از تو بهتر است.

پس علی علیه السّلام گفت: ساکت باش تو فاسق هستی، پس خدای تعالی این آیات را نازل نمود. «۱»

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآياتِ رَبِّهِ مكرّر اين مطلب گذشت كه مقصود از امثال اين عبارت اثبات ظالم‌تر بودن مورد ستم است، اگر چه مفهوم عبارت اعمّ از آن است.

ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْها با اينكه آيات واضح و روشن است، تذكير و ياد آورى مقتضى روى اوردن به آيات است در عين حال از آنها اعراض مى‌كند.

إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ما از مطلق مجرم انتقام خواهيم گرفت و كسى كه بعد از ياد آورى آيات از آنها اعراض كند جرم او از هر مجرمى بزرگتر است.

---

۱. صافى ج ۴، ص ۱۵۹. تفسير قمى ج ۲، ص ۱۷۰. نور الثقلين ج ۴، ص ۲۳۱، ح ۴۳.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۱

وَ لَقَدْ آتَيْنا عطف بر مقدّر است، يعنى: (آتيناك الكتاب و لقد آتينا) مُوسَى الْكِتابَ به موسى كتاب داديم همانطور كه به تو كتاب داديم، پس دادن كتاب امر عجيب و غريب نيست تا تو يا مردم از آن در شك باشند.

فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ از نزول كتاب بر خودت در شك نباش، يا از لقاى كتاب به موسى عليه السّلام، يا از ملاقات تو با موسى عليه السّلام در دنيا قبل از مرگ، يا از لقاى تو با موسى در شب اسراء، يا در آخرت، يا از لقاء موسى با تو اين چنين.

بعضى گفته‌اند: يعنى از رسيدن آزار مردم در شك نباش چنانچه موسى عليه السّلام اذيّت و آزار ديد.

وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ كتاب موسى عليه السّلام را هدايت براى بنى اسرائيل قرار داديم همانطور كه كتاب تو را هدايت براى جهانيان قرار داديم.

وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنا از آنان امامانى قرار داديم كه با امر ما هدايت مى‌كنند، نه با امر خودشان.

لَمَّا صَبَرُوا پس تو و فرزندان صبر كنيد تا از شما نيز امامانى قرار دهيم.

وَ كانُوا بِآياتِنا يُوقِنُونَ آنها به آيات ما يقين داشتند، پس تو و فرزندانت شك نداشته باشيد.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ پروردگار تو بين بنى اسرائيل حكم مى‌كند همانطور كه بين قوم تو حكم مى‌كند.

پس تو بر اختلاف آنان اندوهناك مباش، يا خداوند بين مردم كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۲

اختلاف دارند حكم مى‌كند پس بين قوم تو نيز حكم مى‌كند، يا بين قوم تو در روز قيامت حكم خواهد كرد.

يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ در آنچه كه اختلاف دارند از امر وصايت و وصىّ، يا از احكام شريعت، يا از كتاب و پوشيدن و ستر بعضى از كتاب و تبديل بعضى، يا از تصديق رسولان عليهم السّلام و تكذيب آنان.

أَ وَ لَمْ يَهْدِ لَهُمْ آيا خداوند قوم تو يا قوم موسى عليه السّلام را هدايت نكرد.

جمله معطوف بر مقدّر است، يعنى أَ وَ لَمْ يَتَفَكَّرُوا و فاعل يَهْدِ ضمير كِتابَكَ يا كتاب موسى عليه السّلام يا اللّه و يا مبهم است و آنرا كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ تفسير مى‌كند، يعنى اخبار هلاكت پيشينيان را مى‌شنوند اگر چه آن (هلاكت) را نمى‌بينند، ولى آثار را مى‌بينند.

يَمْشُونَ فِي مَساكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ أَ فَلا يَسْمَعُونَ چون اينان در مساكن آنان راه مى‌روند، چون اطّلاع بر هلاكت پيشينيان به سبب شنيدن اخبارشان است در اينجا لفظ (سماع) استعمال شده است.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْماءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ زمين جرز زمينى است كه گياه در آنجا نمى‌رويد، يا گياهش خورده شده، يا باران به آنجا نيامده است و لفظ «جرز» با دو ضمّه، با ضمّه و سكون، با فتحه و سكون و با حركت خوانده شده است.

فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعامُهُمْ وَ أَنْفُسُهُمْ أَ فَلا يُبْصِرُونَ چون اطّلاع بر جریان آب باران، سیل و آب نهرها به سبب رؤیت و دیدن است.

و همچنین در اخراج زراعت و خوردن حیوانات و أنفس از گیاهان زمین

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۳

لذا لفظ (ابصار) استعمال کرد، در اینجا قول خدا: إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ را که در فقره قبلی بود حذف کرد، چون یک مرتبه ذکر آن کفایت می‌کرد.

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْفَتْحُ مقصود از فتح که مورد سؤال آنها یا مورد استهزای آنان قرار گرفته ظهور قائم علیه السّلام و روشن شدن زمین با نور پروردگارش و از بین رفتن اختلاف از اهل زمین است، این معنا در عالم صغیر جز هنگام مرگ اختیاری یا اضطراری نیست، چه وقتی رسول خدا ظهور قائم علیه السّلام و ظهور دین، قرار دادن همه دینها به صورت یک دین را به آنها خبر داد بر سبیل استهزا یا استفهام سؤال کردند که این چه موقع اتّفاق می‌افتد. و جمله عطف بر لَمْ يَهْدِ یا أَ وَ لَمْ يَرَوْا است، یعنی آیات و نشانه‌های این فتح زیاد است، مانند هلاک کردن قرن‌ها و ملّت‌های پیشین و احیاء و زنده کردن زمین بعد از مرگ آن، در این نشانه‌ها فکر نمی‌کنند، آنوقت می‌گویند: این فتح چه موقع است؟

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر در این اخبار راستگو هستید بگویید فتح کی است؟ قُلْ در جواب آنان بگو در باره این فتح عجله نکنید که يَوْمَ الْفَتْحِ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ ایمان روز فتح نفعی به کفّار نمی‌رساند، چه آن روز روز بروز و ظهور کسب شده‌ها است، نه روز کسب خوبی‌ها و خیرات.

وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ از جواب سؤال با آنان یا از دعوت یا خود آنان اعراض کن که آنان با اعراض نکردن و روی آوردن تو به آنان تحت تأثیر قرار نمی‌گیرد.

وَ انْتَظِرْ و منتظر روز فتح باش إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ آنان نیز منتظر این روز هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۴

سورة الاحزاب ..... ص : ۴۱۴

اشاره

همه آیات این سوره مدنی است و آن هفتاد و سه آیه است.

آیات ۶- ۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۴۱۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً (۱) وَ اتَّبِعْ ما يُوحى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۲) وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا (۳) ما جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَ ما جَعَلَ أَزْواجَكُمُ اللَّائِي تُظاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهاتِكُمْ وَ ما جَعَلَ أَدْعِياءَكُمْ أَبْناءَكُمْ ذلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْواهِكُمْ وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَ هُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (۴)

ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آباءَهُمْ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ وَ مَوالِيكُمْ وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ فِيما أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَ لكِنْ ما

تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۵) النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُهاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلى أَوْلِيائِكُمْ مَعْرُوفاً كانَ ذلِكَ فِي الْكِتابِ مَسْطُوراً (۶)

ترجمه ..... ص : ۴۱۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

ای پیامبر از خداوند پروا کن و از کافران و منافقان اطاعت مکن، که خداوند دانای فرزانه است.

و از آنچه از پروردگارت به تو وحی می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۵

پیروی کن، که خداوند از آنچه می‌کنید آگاه است.

و بر خدا توکّل کن و خداوند کار سازی را بسنده است.

خداوند برای هیچ مردی دو دل در درونش ننهاده است، و همسرانتان را که با آنان ظهار می‌کنید مادر (حقیقی) شما نگردانده است، پسر خواندگانتان را نیز فرزند (حقیقی) شما نگردانده است، این سخن شماست که (ندانسته) به زبان می‌آورید، خداوند حق را می‌گوید و به راه راست هدایت می‌کند.

آنان را به نام پدرانشان بخوانید که نزد خداوند دادگرانه‌تر است، و اگر پدرانشان را نمی‌شناسید در آن صورت برادران دینی و آزاد کردگان شما هستند، بر شما در آنچه اشتباه کرده‌اید گناهی نیست مگر در آنچه دلهایتان قصد آن را دارد و خداوند آمرزگار مهربان است.

پیامبر از خود مؤمنان به آنها نزدیکتر و سزاوارتر است و همسران او در حکم مادران ایشان هستند، و خویشاوندان در حکم و کتاب الهی نسبت به همدیگر از سایر مؤمنان و مهاجران سزاوارتر به ارث بردن هستند، مگر آنکه بخواهید در حقّ دوستانتان وصیتی نیک انجام دهید که بی اشکال است، این در کتاب آسمانی (لوح محفوظ) نوشته شده است.

تفسیر ..... ص : ۴۱۵

اشاره

یا أَيُّهَا النَّبِيُّ ندایی به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است به روش به تو می‌گویم تا همسایه بشنود.

یا ندا و حکم هر دو برای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است و به هر تقدیر این ندا برای اظهار لطف و بزرگداشت شأن پیامبر صلی اللّه علیه و آله می‌باشد.

اتَّقِ اللَّهَ وَ لا تُطِعِ الْكافِرِينَ وَ الْمُنافِقِينَ ای پیامبر در برابر خدا پرهیزگاری ورز و از کافران و منافقان پیروی مکن.

برخی از مفسّرین گفته‌اند: این آیه در باره ابی سفیان عکرمهٔ بن

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۶

ابی جهل، ابی الأعور سلمی نازل شده، که بعد از غزوه‌ی احد با گرفتن امان از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله جهت دیدار با عبد اللّه ابی به مدینه آمدند، تا با او سخن بگویند، پس از پایان مذاکرات در حالی که عبد اللّه ابی و عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح و طعمهٔ ابن ابی رقّ با آنان بودند بر رسول خدا صلی اللّه علیه و آله داخل شدند و گفتند: ای محمّد صلی اللّه علیه و آله از ذکر

خدایان ما، لات، عزّی و منات دست بردار و بگو: هر کس آنها را عبادت کند شفاعت او را می‌کنند و ما هم تو و خدایت را به حال خود می‌گذاریم.

پس این معنا بر نبیّ سخت آمد، پس عمر بن خطّاب گفت: یا رسول اللّه اجازه بده آنان را بکشیم، رسول خدا فرمود: من به آنان امان داده‌ام.

رسول خدا صلی اللّه علیه و آله دستور داد آنان را از مدینه اخراج کردند و آیه نازل شد که کافرین از اهل مکّه و منافقین از اهل مدینه را اطاعت مکن.

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیماً جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

نباید از اجابت آنان نهی کرد.

زیرا در اجابت آنها مصلحت‌های متعدّدی است از قبیل به دست آوردن دل آنان و خاموش شدن آتش جنگ، سلامت مسلمین و قوّت و شوکت آنان با اجابت، اختلاط مشرکین با آنان و شنیدن آیات خدا و غیر اینها از فواید دیگر، پس خدای تعالی در مقام پاسخ فرمود: خداوند بر مصالح مترتّب بر چیزی که شما را از آن نهی می‌کند دانا و آگاه است.

حَکِیماً خداوند در علم و صنعش دقیق و لطیف است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۷

وَ اتَّبِعْ ما یُوحی إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ تو پیروی از چیزی کن که به تو وحی می‌شود، نه پیروی از چیزی که آنان به تو می‌گویند.

إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً ای امّت محمّد صلی اللّه علیه و آله، یا ای محمّد و امّت او خداوند به عمل شما آگاه است.

لفظ (تعملون) به صورت غایب خوانده شده است.

وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ توکّل بر خدا کن، نه بر آنچه می‌گویند.

وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا و کافی است که خداوند و کیل امور تو باشد، پس کارهایت را بر مشورت دیگران وانگذار.

ما جَعَلَ اللَّهُ جواب سؤال مقدّر است: و ناشی از حصری که از قول خدا: لا تُطِعِ الْکافِرِینَ ... وَ اتَّبِعْ ما یُوحی إِلَیْکَ استفاده می‌شود، گویا که گفته شده: منافاتی بین پیروی از وحی و مدارا کردن با کفّار و پیروی از مشورت با آنها نیست، پس خداوند در پاسخ این سؤال فرمود:

لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَیْنِ فِی جَوْفِهِ خداوند در جوف یک مرد دو قلب قرار نداده است که با یک قلب خدا را دوست داشته باشد و از آن پیروی کند.

و بعضی گفته‌اند: این آیه در باره ابی معمّر حمید بن معمّر بن حبیب فهری نازل شده و او شخصی عاقل بود و آنچه را که می‌شنید حفظ می‌کرد و می‌گفت: در جوف من دو قلب است که با هر یک از آن دو تعقّل می‌کنم برتر از عقل محمّد صلی اللّه علیه و آله، سپس در روز بدر او هم چون دیگران شکست خورد در حالی که، یک لنگه از نعلین او در دستش و دیگری در پایش بود، در این مورد از او سؤال کردند،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۱۸

گفت: من نفهمیدم و احساس نکردم جز اینکه آن دو را در پایم احساس کردم، آن وقت فهمیدند که او یک قلب بیشتر نداشت (یعنی فقط به خود می‌اندیشید).

از علی علیه السّلام آمده است: دوستی ما و دوستی دشمن ما در جوف انسانی جمع نمی‌شود، خداوند برای یک مرد دو قلب در جوف او قرار نداده که با یکی کسی را دوست داشته باشد و با یکی دیگر دیگر را. «۱»

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هر کس که قلب او در نمازش متعلّق به چیزی باشد غیر از خدا پس او نزدیک به همان چیز

است و در حقیقت از آنچه که خدا از او در نمازش خواسته است دور است «۲» سپس این آیه را خواند: وَ ما جَعَلَ أَزْواجَکُمُ اللَّائِی تُظاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهاتِکُمْ عرب گمان میکرد هر کس به همسرش بگوید: تو بر من مانند پشت مادرم هستی همسر او در حرمت جماع مانند مادرش می‌شود، پس خدای تعالی در مقام ردّ آنها فرمود: ما جَعَلَ أَزْواجَکُمُ ... تا آخر.

وَ ما جَعَلَ أَدْعِیاءَکُمْ أَبْناءَکُمْ لفظ (الدعیّ) مانند (الغنیّ) بر وزن فعیل به معنای مفعول است، به معنای کسی است که در نسبش متّهم باشد.

و این آیه در باره زید بن حارثه کلبی آزاد شده رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نازل شده، سبب نزول بنا بر نقل تفسیر قمّی از امام صادق علیه السّلام این

---

۱. تفسیر قمّی ج ۲ ص ۱۷۱- ۱۷۲.

۲. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۶۲ و مصباح الشّریعة ص ۹۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۴۱۹

بوده که رسول خدا بعد از ازدواج با خدیجه زید را خرید، وقتی که به نبوّت رسید زید را به اسلام دعوت کرد و مسلمان شد، به نام مولای محمّد خوانده می‌شد، پس حارثه نزد ابی طالب آمد و به او گفت: به پسر برادرت بگو: یا او را بفروشد، یا به فدیه قبول کند، یا آزادش کند.

وقتی ابو طالب این مطلب را به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله گفت رسول خدا فرمود: او آزاد است لوجه اللّه هر جا که می‌خواهد برود.

پس حارثه بلند شد و دست زید را گرفت و گفت: ای فرزند به شرف و حسب خودت ملحق شو، زید گفت: من هیچوقت از رسول خدا جدا نمی‌شوم، پدرش غضبناک شد و گفت: ای جماعت قریش شهادت بدهید که من از او بیزارم و او فرزند من نیست.

پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: شاهد باشید که زید فرزند من است و من از او ارث می‌برم و او از من ارث می‌برد و به او زید پسر محمّد می گفتند.

وقتی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله هجرت کرد زید زینب دختر جحش را به ازدواج او در آورد.

یک روز که زید دیر کرده بود رسول خدا به منزل زید آمد که ناگهان دید زینب وسط اطاق نشسته و با سنگ مخصوص عطر می‌زند، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نگاهش به زینب افتاد، زینب زیبا بود و محبّتش در دل رسول خدا صلی اللّه علیه و آله واقع شد و فرمود: (سبحان خالق النّور و تبارک اللّه احسن الخالقین) سپس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به خانه برگشت، زید هم به منزلش آمد و زینب آنچه که پیش آمده بود برای زید

ترجمه بیان السعادة، ج۱۱، ص: ۴۲۰

تعریف کرد.

زید گفت: آیا می‌خواهی تو را طلاق دهم تا رسول خدا با تو ازدواج کند؟

زینب گفت: می‌ترسم طلاق بدهی ولی رسول خدا مرا به ازدواج خود در نیاورد، پس زید خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد:

آیا می‌خواهی زینب را طلاق بدهم تا با او ازدواج کنی؟

پیغمبر فرمود: نه، برو و از خدا بترس و همسرت را نگهدار.

سپس خدای تعالی داستان را چنین حکایت کرد: أَمْسِکْ عَلَیْکَ زَوْجَکَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِی فِی نَفْسِکَ مَا اللَّهُ مُبْدِیهِ وَ تَخْشَی النَّاسَ

وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ فَلَمَّا قَضى زَيْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناكَها ... تا قول خدا: وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا.

پس خدای تعالی از فوق عرش خود زینب را به رسول خدا تزویج کرد، پس منافقین گفتند: زن فرزندان ما را بر ما حرام می‌کند و خودش زن پسرش زید را می‌گیرد، پس خدای تعالی در این مورد این آیه را نازل نمود: وَ ما جَعَلَ أَدْعِياءَكُمْ أَبْناءَكُمْ تا قول خدا: يَهْدِي السَّبِيلَ.

و در این سوره اخبار دیگری در باره‌ی کیفیّت ازدواج رسول خدا صلی اللّه علیه و آله زینب را برای زید و سپس برای خود خواهد آمد. «۱»

ذلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْواهِكُمْ این گفتار زبانی شماست بدون آنکه اعتقادی به آن داشته باشید و بدون آنکه در واقع حقیقتی

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۶۳- ۱۶۴ و تفسیر قمّی ج ۲ ص ۱۷۲- ۱۷۵.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۱

داشته باشد، پس این گفتار شما در ترتّب احکام شرعی تأثیر ندارد.

وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ و خداوند حقّ می‌گوید، یعنی چیزی را که در واقع و نفس الامر حقیقتا ثابت باشد به نحوی که باید به آن معتقد بود.

وَ هُوَ یعنی خدا، نه غیر خدا. يَهْدِي السَّبِيلَ راه را به سوی حقّ رهنمون می‌شود.

ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ فرزندان را به نام پدرانشان بخوانید، یعنی بگویید زید بن حارثه و به نام دیگران نخوانید اگر چه دیگران آنان را فرزند خوانده خود بدانند.

هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ آن عادل‌ترست بدون آنکه شایبه ظلم و تجاوز از حقّ در آنان باشد.

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آباءَهُمْ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ اگر پدران آنان را ندانستید آنان را برادران دینی خود بخوانید.

وَ مَوالِيكُمْ و آنها را دوستان خود بخوانید.

وَ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ فِيما أَخْطَأْتُمْ بِهِ اگر خطا و اشتباه کردید باکی بر شما نیست.

یعنی اگر قبل از نهی، یا بعد از نهی به سبب فراموشی نهی یا به سبب عادت زبانی، آنها را به نام غیر پدرانشان صدا کردید.

وَ لكِنْ ما تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ولی دلهای شما متعمّدا چنین کاری نکرده باشد.

یا لفظ ما تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ مبتداست، خبر آن محذوف است.

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً چون خداوند بخشنده مهربان

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۲

است، خطا کننده و متعمّد را بعد از توبه می‌بخشد و از باب تفضّل و کرم به او رحم می‌کند.

النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ این جمله مستأنف و جواب سؤالی است که از نفی فرزند بودن زید برای محمّد صلی اللّه علیه و آله ناشی می‌شود و از اینجا ناشی می‌شود که فرزند بودن زید برای محمّد صلی اللّه علیه و آله یک گفتار زبانی است بدون آنکه حقیقتی داشته باشد.

گویا که گفته شده: اگر نسبت فرزندی زید برای محمّد صلی اللّه علیه و آله حقیقت نداشته باشد، پس نسبت بین محمّد صلی اللّه علیه و آله و بین امّت او چیست که گفته شود: محمّد صلی اللّه علیه و آله پدر امّت است؟

پس خدای تعالی در جواب این سؤال فرمود: آنچه که نفی شده است پدر بودن جسمانی است و احکام شرعی قالبی از قبیل حرمت زن فرزند مربوط به پدر و فرزند جسمانی است.

و امّا پدر روحانی که با حصول صورتی از پدر در وجود فرزند به واسطه بیعت عامّ یا خاصّ حاصل می‌شود و با این صورت نسبت پدر و فرزند بودن حاصل می گردد برای پیغمبر صلی اللّه علیه و آله نسبت به همه امّت ثابت است.

چون آن کیفیّت که با بیعت حاصل می‌شود صورت نازله و مرتبه پایین از محمّد صلی اللّه علیه و آله است و این صورت نازله فعلیّت اخیر فرزند می‌شود، چیز بودن و شیئیّت هر چیزی به سبب فعلیّت اخیر آن چیز است و از سوی دیگر چون این فعلیّت به اسم آن چیز سزاوارتر از فعلیّت‌های قبلی است، از باب اینکه فعلیّت‌های قبلی تحت این فعلیّت مستهلک شده‌اند و این فعلیّت صورت نازله‌ای از محمّد صلی اللّه علیه و آله است ...

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۳

لذا محمّد صلی اللّه علیه و آله نسبت به کسی که با او، بیعت عامّ یا خاصّ نماید، سزاوارتر از سایر فعلیّت‌هایی است که به او نسبت داده می‌شود، که نفس بیعت کننده نیز یکی از سایر فعلیّت‌هاست، در نتیجه نبیّ صلی اللّه علیه و آله به مؤمنین سزاوارتر از خود آنها می‌باشد در جمیع چیزهایی که به آنها نسبت داده می‌شود، مانند اعمال و اقوال و احوال و اخلاق و احکام و آلام و گمان نبری که محمّد صلی اللّه علیه و آله در این صورت نسبت به گناهان آنها نیز سزاوارتر است، زیرا معاصی ناشی از حدود و نقایص است، حدود و نقایص ناشی از فعلیّت‌های سابق بوده و بازگشت آن به عدمها است، نه به فعلیّت‌ها.

و لذا خود آنها به فعلیّت‌های سابق و به حدود و نقایص سزاوارتر از فعلیّت اخیر می‌باشند و در سوره بقره در قول خدا: وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً تحقیق و تفصیل کاملی از ولادت روحانی گذشت.

از اینجا معلوم می‌شود که خلفای محمّد صلی اللّه علیه و آله که مأمور به گرفتن بیعت عامّ یا خاصّ از مردم بوده‌اند نسبت به بیعت کنندگان سزاوارتر از خودشان بوده‌اند مثل محمّد صلی اللّه علیه و آله و برای مؤمنین پدر بوده‌اند بدون فرق.

و لذا وارد شده: ائمّه علیهم السّلام بعد از محمّد صلی اللّه علیه و آله به مؤمنین سزاوارتر از خودشان بوده‌اند مثل محمّد صلی اللّه علیه و آله.

وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ امام صادق علیه السّلام در اینجا خوانده است: (و هو أب لهم). «۱»

---

۱. تفسیر قمّی ج ۲ ص ۱۷۵- ۱۷۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۴

بیانی در پدر روحانی و قالبی ..... ص : ۴۲۴

بدان که روح محمّدیّت بر مقام بشریّت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله چنان حاکم شد که بر حسب مقام قالبش جز آثار روحی برای او نبود، از سوی دیگر چون نسبت او به امّتش نسبت به ابوّت و پدری است ...

لذا بر قالب او نیز حکم ابوّت روحانی جاری می گردد، در نتیجه همسران او نسبت به امّت پیامبر مانند همسران پدران نسبت به اولاد می‌شود و لذا همسران پیامبر، بر امّت پیامبر حرام است، اگر چه امّت نسبت به پیامبر بر حسب مقام بشریّتشان محکوم به حکم فعلیّت اخیر نیستند. و بر حسب همین فعلیّت اخیر بود که امّت فرزندان پیامبر محسوب می‌شدند.

چون محکوم به فعلیّت اخیر نیستند بر قالبهای آنها حکم ارواحشان جاری نمی‌شود، همسران آنان نسبت به پیامبر مثل همسران فرزندان نسبت به پدران نمی‌باشد، با اینکه حکم رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بر حسب قالبش نسبت به امّت حکم پدران نسبت به اولاد است.

و لـذا خـدای تعـالی فرموده: مـا كانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِكُمْ رسول خـدا صـلی اللّه علیه و آله پـدر جهات روحانی امّت است و مردان شـما که محکوم به حکم قالبها هسـتند با نسـبت فرزندی منسوب به او نیستند، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پدر مردان قالبی شما نیست اگر چه پدر امّت می‌باشد از آن جهت که آنها مردان روحانی الهی هستند.

و لذا خدای تعالی فرمود: نبیّ صلی اللّه علیه و آله به مؤمنین سزاوارتر است،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۵

یعنی از جهت ایمانشان و همسران نبیّ صلی اللّه علیه و آله مادران مؤمنین هستند از جهت ایمانشان.

اگر اشـکال شود که چون رسول صـلی اللّه علیه و آله بر حسب قالبش محکوم به حکم پدر امّت می‌باشد پس باید نکاح زنان امّتش برای او جایز نباشـد و همچنین باید نکاح همسـران امّتش برای او جایز باشد، در جواب این اشـکال می‌گوییم: رسول خدا صـلی اللّه علیه و آله بر حسب قالبش محکوم به حکم روحش می‌باشد، ولی امّت او محکوم به حکم ارواحشان نیسـتند، پس امّت او بر حسـب قوالبشان اولاد او نمی‌توانند باشند.

و شـرافت مادر مؤمنین بودن و شرافت هم بستر بودن با رسول صلی اللّه علیه و آله مانع از آن است که همسران رسول صلی اللّه علیه و آله مادران امّت نباشند و اینکه بر حسب قالب‌هایشان بر آنان حرام نباشند.

و لیکن این حکم، یعنی جریـان حکم نسـبت روحـانی بر قالبهـای جسـمانی بین مؤمنین و مهـاجرین جـاری نیست که بعضـی از آنان نسبت به بعضی سزاوارتر از قرابت‌های جسمانی باشند در وصایت، یا در امارت، یا در ارث و غیر اینها.

بلکه: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ صاحبان رحم‌های جسمانی.

بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ برخی به بعضی از خویشان و اقربای روحانی سزاوارتر می‌باشند.

فِی كِتـابِ اللَّهِ قرآن، یـا مطلق کتابهای الهی که از آسـمان نازل شـده است، یا مقصود کتاب علوی ماننـد لوح محفوظ و لوح محو و اثبات است یا مقصود مفروض و واجبات خدا، یا احکام رسالت است و این آیه در آخر سوره‌ی انفال گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۶

در اینجا طبق آنچه که در اخبار وارد شـده ذکر شده که این آیه جهت نسخ توارث به سـبب هجرت و یاری کردن نازل شده است و لیکن آیه اختصاصی به توارث و امامت و به سایر حقوق ندارد، بلکه در هر حقّ و احسان و انفاق جریان دارد.

و آنچه که وارد شـده، مبنی بر اینکه آیه در امارت و ولایت نازل شده است و در اولاد امام حسـین علیه السّـلام بعد از او جریان پیدا کرد «۱»، بیان اهمّ موارد آیه است.

مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُهـاجِرِینَ ذکر مهـاجرین بعـد از مؤمنین از قبیـل ذکر خـاصّ بعـد از عـامّ است که جهت اهتمام به خاصّ ذکر شـده است.

و لفظ (من) برای بیان (الوا الارحام) است، یا (من) تفضیلیّه و برتری است.

إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلی أَوْلِیـائِكُمْ مَعْرُوفاً اسـتثنای متّصل مفرّغ است یعنی بعضـی از اولوا الأرحام در همه‌ی امور به بعضـی سـزاوارترند مگر آنکه نسـبت به اولیا خود در دین معروفی را انجام دهیـد، که در این صورت با آن کار از اولوا الأرحام سـزاوارتر می‌شوند، یا در هر حال سزاوارترند مگر در این حال.

یا استثنای منقطع است، یعنی و لکن کار معروف و خوبی که نسبت به اولیای خود انجام می‌دهید، نیکو و خوب است.

و مقصود از کار معروف و خوب وصیّت و قرار دادن اولیا و اوصیاست، یا مقصود وصیّت به چیزی برای اولیاست.

كانَ ذلِكَ فِی الْكِتابِ مَسْطُوراً در کتاب علوی از لوح

۱. علل الشّرایع ج ۱ ص ۲۰۶ باب ۱۵۶ ح ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۷

محفوظ و لوح محو و اثبات یا در کتاب تدوینی الهی که بر شما نازل شده است، مانند قرآن و کتابهای پیشینیان، نوشته شده است.

آیات ۲۷- ۷

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۷ تا ۲۷] ..... ص : ۴۲۷

اشاره

وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثاقَهُمْ وَ مِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ وَ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً (۷) لِيَسْئَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً أَلِيماً (۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً وَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً (۹) إِذْ جاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا (۱۰) هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزالاً شَدِيداً (۱۱)

وَ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً (۱۲) وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ يا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَ يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً (۱۳) وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطارِها ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْها وَ ما تَلَبَّثُوا بِها إِلَّا يَسِيراً (۱۴) وَ لَقَدْ كانُوا عاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ وَ كانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلاً (۱۵) قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلاً (۱۶)

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرادَ بِكُمْ سُوءاً أَوْ أَرادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۱۷) قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَ الْقائِلِينَ لِإِخْوانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنا وَ لا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلاً (۱۸) أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۹) يَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِي الْأَعْرابِ يَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِكُمْ وَ لَوْ كانُوا فِيكُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِيلاً (۲۰) لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً (۲۱)

وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً وَ تَسْلِيماً (۲۲) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضى نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِيلاً (۲۳) لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ إِنْ شاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۲۴) وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنالُوا خَيْراً وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً (۲۵) وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ صَياصِيهِمْ وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِيقاً (۲۶)

وَ أَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِيارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً (۲۷)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۲۹

ترجمه ..... ص : ۴۲۹

و چنین بود که از پیامبران پیمانشان را گرفتیم و نیز از تو و از نوح و از ابراهیم و موسی و عیسی بن مریم، از ایشان پیمانی استوار گرفتیم.

تا سر انجام درستکاران را از درستکاریشان بپرسند و برای کافران عذابی دردناک آماده ساخته است.

ای مؤمنان نعمت الهی را بر خود یاد کنید آنگاه که سپاهیانی بر شما تاختند، سپس، بر آنان تند بادی فرستادیم و سپاهیانی که آنها را نمی‌دیدید و خداوند به آنچه می‌کنید بینا است.

آنگاه از فراز و فرودتان به سراغ شما به هجوم آمدند، آن‌گاه که چشمها برگشت و جانها به گلوگاهها رسید، در حقّ خداوند گمانهایی ناروا بردید.

آنجا بود که مؤمنان به مهنت آزموده شدند، تکانی سخت خوردند.

آنگاه که منافقان و بیمار دلان گفتند که خداوند و پیامبر او جز از روی فریب به ما وعده نداده‌اند.

و آنگاه که گروهی از آنان گفتند ای اهل مدینه شما را جای ماندن نیست باز گردید، و گروهی از ایشان از پیامبر اجازه قعود خواستند و به بهانه می‌گفتند خانه‌های ما بی حفاظ است، آن بی حفاظ نبود، هیچ قصدی جز فرار نداشتند.

و چون از حوالی آن شهر برایشان وارد شوند، سپس از ایشان اقرار به شرک طلب کنند، آنرا انجام دهند و سپس در آنجا جز اندکی درنگ نمی‌کردند.

و هم اینان بودند که پیشترها با خداوند پیمان بسته بودند که پایداری ورزند و پشت نکنند، پیمان الهی بازخواست دارد.

بگو فرار از مرگ یا کشته شدن، اگر

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۰

بگریزید برایتان نهایتا سودی ندارد، در آن صورت هم جز اندکی از زندگی برخوردار نخواهید شد.

بگو اگر خداوند در حقّ شما بلا یا رحمتی خواسته باشد، چه کسی شما را در برابر خداوند نگاه می‌دارد؟ و در برابر خداوند برای خود یار و یاوری نمی‌یابند.

براستی که خداوند از میان شما، بازدارندگان (کار شکنان) را می‌شناسد، نیز کسانی را که به دوستان خود می‌گویند به راه ما بیایید و جز اندکی در کارزار شرکت نمی‌کنند.

و در حقّ شما بسیار بخیل‌اند و چون بیمی فرا رسد، می‌بینیشان در حالتی که دیدگانشان می‌گردد مانند کسی که از سکرات مرگ بیهوش شده می‌شود، به سوی تو می‌نگرند، چون آن بیم بر طرف شود به شما با زبانهای تند و تیز خویش آزار می‌رسانند، و آزمند مال (غنایم) اند، اینانند که ایمان نیاورده‌اند و خداوند اعمالشان را تباه و باطل می‌گرداند و این بر خداوند آسان است.

اینان گمان میبرند که هنوز (گروه مشرکان همدست) از صحنه به در نرفته‌اند و اگر گروه مشرکان همدست بر گردند خوش دارند که بیابانی و در میان بادیه نشینان باشند و از اخبار شما پرس و جو کنند، و اگر در میان شما بودند جز اندکی کارزار نمی‌کردند.

براستی که برای شما و برای کسی که به خداوند و روز باز پسین امید و ایمان دارد و خداوند را بسیار یاد می‌کند، در پیامبر خدا سرمشق نیکویی هست.

و چون مؤمنان هجوم گروه مشرکان همدست را دیدند گفتند این همان است که خداوند و پیامبرش به ما وعده داده بودند و خداوند و پیامبر او در امید بخشیدن به ما راست گفته‌اند، و در نهایت جز بر ایمان و تسلیم آنان نیافزاید.

از میان مؤمنان مردمی هستند که در پیمانی که با خداوند بسته‌اند، راست و درست رفتار کرده‌اند، و از ایشان کسی هست که عهد خویش تا پایان حیات به سر برده است و کسی هست که شهادت را انتظار می‌کشد و هیچ گونه تغییر و تبدیلی در کار نیاورده‌اند.

تا خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۱

درستکاران را بر وفق و درستی‌شان پاداش دهد، منافقان را اگر خواهد عذاب کند یا از آنان درگذرد، بیگمان خداوند آمرزگار

مهربان است.

و خداوند کافران را در عین غیظ و غضبشان باز گرداند، که هیچ کامی نیافتند، و خداوند در کارزار مؤمنان را حمایت و کفایت کرد، خداوند توانای پیروزمند است.

و آن عدّه از اهل کتاب را که از آنان (احزاب/ گروه مشرکان همدست) پشتیبانی کردند، از برج و باروهاشان فرود آورد و در دلشان هراس افکند، چندان که گروهی از ایشان را می‌کشتید و گروهی را به اسارت می‌گرفتید.

و سرزمینشان و خانه و کاشانه‌هاشان و مال و منالشان را به شما میراث داد، نیز سرزمینی را که هنوز پا به آنجا نگذارده بودید، خداوند بر هر کاری تواناست.

تفسیر ..... ص : ۴۳۱

وَ إِذْ أَخَذْنا عطف بر (فی کتاب اللّه) یا بر (فی الکتاب) یا بر مقدّر است، تقدیر چنین است: (النبیّ اولی بالمؤمنین فی ذلک الزّمان و فی وقت اخذنا میثاق النبیّین) یا تقدیر چنین است: (اولوا الأرحام بعضهم اولی ببعض فی هذا الزّمان و وقت أخذ المیثاق من النبیّین) یا معطوف بر مقدّر است اینچنین: (تذکّر ذلک و اذکروا إذا أخذنا).

مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ از پیامبران با بیعت در این عالم پیمان گرفتیم، یا در عالم ذرّ خود ما از آنها عهد و پیمان گرفتیم.

وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ وَ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ ذکر این پنج نفر بعد از ذکر عموم انبیا علیهم السّلام جهت اهتمام به شأن آنانست، چون آنان انبیای اولو العزم هستند.

وَ أَخَذْنا این جمله حالیّه به تقدیر (قد) است، یا عطف بر (أخذنا) یا

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۲

مستأنف است، بنابر آنکه (واو) برای استیناف باشد.

مِنْهُمْ مِیثاقاً غَلِیظاً ضمیر منهم به نبیّین یا به انبیا مخصوص که بعد از نبیّین ذکر شده است بر می‌گردد.

لِیَسْئَلَ تا خداوند یا هر پرسنده‌ای.

الصَّادِقِینَ عَنْ صِدْقِهِمْ از کیفیّت و مقدار صدق آن پیامبران سؤال کند تا بر حسب آن دو (پیمان و صدق) به آنها پاداش داده شود.

وَ أَعَدَّ لِلْکافِرِینَ عَذاباً أَلِیماً این جمله عطف یا حال است، نفرمود: و یسأل الکافرین یا یعذّب الکافرین تا اشعار به این باشد که سؤال از کافران و عذاب آنها از غایات ذاتی نیست.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مؤمنین را ابتدا مورد ندا قرار داد تا به آنها نشاط ببخشد تا هشیار و بیدار باشند و آماده‌ی شنیدن مطلب بعدی باشند.

اذْکُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جاءَتْکُمْ جُنُودٌ منظور از جنود، احزاب است، چون ابو سفیان گروههایی (احزاب) را از عربها مانند قریش و قبیله‌هایی که اطراف مکّه بودند و بنی غطفان از طایفه نجد، بنی قریظه و بنی النّظیر از اطراف مدینه، جمع کرد تا علیه مؤمنین به نبرد بپردازند.

فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً جهت یاری شما تند بادی بر آنها فرستادیم به نحوی که نه خیمه‌ای برای آنها باقی ماند، نه آتشی، سرمای شدیدی فرستادیم که نتوانستند تعادل خود را نگهدارند.

وَ جُنُوداً و سربازانی از ملایکه فرستادیم که، لَمْ تَرَوْها شما آنها را نمی‌دیدید، چون دیدن ملایکه برای بیننده‌ی بشری ممکن نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۳

وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً و خداوند همه‌ی کارهای شما را می‌دید از قبیل حفر خندق، خروج از مدینه، ترساندن بعضی بعض

دیگر را و قصد فرار بعضی و این گفته بعضی: (إنّ بیوتنا عورة و ماهی بعورة) و لفظ بِما تَعْمَلُونَ (لما یعملون) خوانده شده، یعنی کاری که قریش انجام می‌دهند و می‌خواهند به شما حمله کنند.

إِذْ جاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ از بالای شهر آمدند و آن جانب مشرق و شمال مدینه بوده است.

وَ مِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ و از جانب مغرب و جنوب، چون بنی غطفان از بالای شهر آمدند و قریش از پایین.

وَ إِذْ زاغَتِ الْأَبْصارُ و از شدّت ترس و هراس حاصل از کثرت دشمنان، چشمان حیران شد.

وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَناجِرَ و جان به گلو رسیده بود.

کنایه از اضطراب قلوب، زیرا که هنگام غلبه ترس و وحشت دلها مضطرب می‌شود و از پایین به بالا حرکت می‌کند و اگر بخواهند در اضطراب دلها مبالغه کنند می‌گویند: قلب از پایین‌ترین جایش حرکت کرد و به گلو رسید.

وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا و بسا گمانهای واهی به خدا نسبت دادید یا مقصود گمانهای متعدّد و مختلف است.

و لفظ الظّنونا در وصل یا در وصل و وقف با حذف الف خوانده شده است.

منظور از گمانها، گمان بر دروغ گفتن محمّد صلی اللّه علیه و آله، گمان تکذیب محمّد صلی اللّه علیه و آله از سوی خدا، گمان درماندگی و نابودی و گمان حمله بر مدینه و گمان صدق محمّد صلی اللّه علیه و آله و اطمینان به خدا و نصرت و یاری از

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۴

جانب خدا و غلبه بر دشمنان و شکست آنها ... همه‌ی اینها گمانهایی بود که داشتند.

هُنالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ در این موقعیّت بود که مؤمنان به سبب زیادی سربازان دشمن و اندک بودن عده‌ی خود و گمانهای مختلف و قصد فرار آزمایش شدند.

وَ زُلْزِلُوا زِلْزالًا شَدِيداً و سخت در آنجا متزلزل شدند و تکان خوردند و این زلزله و تکان، خلوص ایمان مؤمن و ظهور نفاق منافق را موجب شد.

وَ إِذْ يَقُولُ عطف بر (إذا جاءتکم) است الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ منافقین می‌گفتند:

وعده‌ی پیروزی و اعلای دین و سلطنت بر اهل زمین جز فریب چیزی نبوده است.

إِلَّا غُرُوراً وعده‌ی پوچ و باطلی که ما را فریب داد.

وَ إِذْ قالَتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ يا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقامَ لَكُمْ در این هنگام، گروهی می‌گفتند: ای مردم یثرب اینجا جای ایستادن شما نیست.

فَارْجِعُوا به منزلهای خود برگردید.

وَ يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ گروهی از نبیّ صلی اللّه علیه و آله اجازه بازگشت می‌خواستند.

يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنا عَوْرَةٌ لفظ (عورة) عبارت از شکاف است، یعنی می‌گفتند: خانه‌های ما دیوار و حفاظی ندارد.

وَ ما هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِراراً دروغ می‌گویند و می‌خواهند از جنگ فرار کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۵

وَ لَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ اگر دشمنان به خانه‌های آنها داخل شوند، یا به شهر داخل شوند در حالی که غالب بر آنها باشند.

مِنْ أَقْطارِها از اطراف خانه‌ها یا از اطراف شهرها.

ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ و سپس از آنها تقاضای بازگشت به کفر یا جنگ با مسلمانان بکنند، قبول خواهند کرد.

لَآتَوْها وَ ما تَلَبَّثُوا بِها در حالیکه آنها در حالت ارتداد، یا در مدینه، یا در خانه‌ها، بیش از اندک زمانی درنگ نخواهند کرد، یا در قبول کفر یا به سبب قبول کفر فقط زمان کوتاهی زیست خواهند کرد، چون وثوق و اطمینان بدین خویش ندارند.

إِلَّا يَسِيراً ماندن و درنگ کردن اندک، یا زمان اندک می‌باشد.

وَ لَقَدْ كانُوا عاهَدُوا اللَّهَ و به دست محمّد صلى اللّه عليه و آله با خدا عهد بستند.

مِنْ قَبْلُ لا يُوَلُّونَ الْأَدْبارَ وَ كانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْؤُلًا مردم از وفا يا نقض عهد در برابر خدا مسئول هستند.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ از مرگ يا كشته شدن هيچ كس نمى‌تواند فرار كند و هيچ كس از يكى از آن دو نجات پيدا نمى‌كند.

وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا آنگاه كه فرار كنيد جز زمانى كوتاه از زندگى بهره نمى‌بريد.

قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرادَ بِكُمْ سُوءاً أَوْ أَرادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ بگو: كيست شما را در برابر اراده خدا كه بر شما بدى كند يا رحمت، نگه دارد، شما غير از خدا يار و ياورى نداريد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۶

خداوند مى‌داند چه كسانى از جهاد و از موافقت با رسول صلى اللّه عليه و آله سرباز مى‌زنند، و لفظ قَدْ براى تحقيق است.

وَ الْقائِلِينَ لِإِخْوانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنا وَ لا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا به جنگ و جهاد نمى‌آيند مگر عدّه اندكى از آنها، يا آمدن اندك، يا زمان اندك، يا جنگ اندك و مقصود از بأس جنگ است.

أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ لفظ أشحّة از شحّ با شين به معناى بخل و حرص است و از باب علم و نصر و ضرب و معناى آن اين است كه شما بر خيرتان بخيل هستيد، يا بخيل‌هايى هستيد كه بر ضررتان ثابت مى‌باشيد، يا بر ضررتان حريص هستيد.

فَإِذا جاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ و چون بيمى بر آنان آيد مى‌بينى كه چنان بر تو مى‌نگرند كه، چشمهايشان در سرهايشان از شدّت ترس دور مى‌زند.

كَالَّذِي يُغْشى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ مانند كسى كه از سختى مرگ حال بى‌هوش به او دست دهد.

فَإِذا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدادٍ سلقه بالكلام يعنى او را با سخن اذيّت كرد، السنه و زبانها را به سر نيزه تشبيه كرد، براى آنها از باب استعاره‌ى كنايه‌اى و ترشيح استعاره تيزى اثبات كرد، يعنى آنها جمع كردند بين بخل و ترس و شدّت اذيّت هنگام امنيّت.

أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ حال از السنة يا از فاعل سلقوكم يا منصوب بر ذمّ است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۷

أُولئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا آنان از راه اخلاص ايمان نياوردند.

فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمالَهُمْ اعمالى را كه در ظاهر اسلام انجام داده‌اند خداوند آنها را حبط و نابود مى‌كند.

وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً و اين حبط و نابود كردن بر خداوند آسان است.

يَحْسَبُونَ الْأَحْزابَ لَمْ يَذْهَبُوا پس از آنكه خداوند بر مسلمين باد و ملايكه را به يارى فرستاد و دشمن از شدّت ترس و هراس شكست خورد، هنوز منافقين گمان مى‌كنند دشمن نرفته و شكست نخورده است.

وَ إِنْ يَأْتِ الْأَحْزابُ اگر دشمن بار ديگر حمله مى‌كرد.

يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بادُونَ فِي الْأَعْرابِ يَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبائِكُمْ دوست داشتند كنار بودند و از هر كس كه از مدينه مى‌آمد اخبار جنگ را مى‌پرسيدند.

وَ لَوْ كانُوا فِيكُمْ ما قاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا و اگر بار دوّم بين شما بودند، يا اگر در بين شما باقى مى‌ماندند و به مدينه در حال حاضر برنمى‌گشتند باز هم جز اندكى جنگ نمى‌كردند.

داستان جنگ احزاب، جمعيّت‌شان از اعراب و يورش‌شان به مدينه، كشته شدن عمرو بن عبد ود، شكست دشمن و ترس منافقين اصحاب رسول خدا و وحشت آفرينى آنان نسبت به سايرين در كتابهاى مفصّل ذكر شده هر كس كه بخواهد (جهت اطّلاع بيشتر)

مراجعه کند.

لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِی رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ در رسول خدا خصلت نیکویی است، که باید به آن اقتدا و تأسّی شود، یا این کلام از باب تجربه است مانند (رأیت بزید اسدا).

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۸

لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ لفظ لمن بدل از قول خدای تعالی: لکم به صورت بدل بعض از کلّ است، یا لام برای تبیین است و مبتدای محذوف مقدّر است.

وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَکَرَ اللَّهَ کَثِیراً آن اسوه و اقتدا محقّق نمی‌شود مگر برای کسی که رجا و امیدواری به خدا را با ذکر زیاد خدا همراه نماید.

و این جمله معترضه است بین حکایت حال مسلمین و احزاب، که خداوند این جمله را جهت لطف به مسلمین و کنایه از منافقین و یادآوری مؤمنین خالص آورده است.

وَ لَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ما زادَهُمْ إِلَّا إِیماناً وَ تَسْلِیماً مؤمنین خالص وقتی احزاب و دشمنان را می‌بینند می گویند: این آن چیزی است که خدا و رسولش به ما وعده داده‌اند و خدا و رسولش راست گفته‌اند، جز ایمان و تسلیم بر اعتقادشان افزوده نمی‌شود و به خلاف مؤمنین غیر خالص و منافقین که آنان گفتند: خدا و رسولش جز فریب به ما وعده ندادند.

مِنَ الْمُؤْمِنِینَ رِجالٌ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: چگونه حال مؤمنین خالص؟

آیا مساوی هستند؟ پس خدای تعالی فرمود: از مؤمنین مردانی هستند که: صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ آنچه را که با خدا عهد بستند به صدق و راستی محقّق نمودند یعنی هنگام بیعت با محمّد صلی اللّه علیه و آله شروط او را اجابت نمودند، معنای آیه این است که آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۳۹

را که عهد بستند راست گفته‌اند، نه دروغ مانند منافقین، یا آنچه را که عهد بستند به راستی محقّق ساختند.

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ لفظ نحب معانی زیادی دارد که از آن جمله است: خطر بزرگ، احتیاج، قت، خواب، شدّت، مدّت، مرگ، اجل، نذر که همه این معانی در اینجا مناسب است چون مقصود قضا و تمام شدن عمر است.

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ بعضی از مؤمنین منتظر نحب و مرگ هستند.

وَ ما بَدَّلُوا تَبْدِیلًا آن عهدی را که با خدا بستند تبدیل و دگرگون نکردند.

این آیه کنایه از (تبدیل و دگرگون کننده‌های عهد) اهل نفاق است و اخبار زیادی وارد شده که (صدر) آیه در باره‌ی حمزه و جعفر و عبیده و علی علیه السّلام نازل شده است.

و در بعضی از اخبار آمده است: که آیه در باره مؤمنین از شیعه آل محمّد صلی اللّه علیه و آله نازل شده است «۱».

و در خبری از امام صادق علیه السّلام آمده است: مؤمن دو نوع است:

مؤمنی که عهد خدا را به راستی و صدق محقّق ساخته و به شرطش وفا کرده و همین است قول خدای تعالی: رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و به این مؤمن، ترسهای دنیا و آخرت نمی‌رسد، او از کسانی است که برای دیگران شفاعت می کند و احتیاج به شفاعت برای خود ندارد، مؤمن همانند شاخه‌ی درخت است گاهی کج

---

۱. الخصال ص ۳۷۶ ح ۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۰

می‌شود و گاهی راست، او از کسانی است که ترس و هراس دنیا و آخرت به او می‌رسد و برای او شفاعت می‌شود ولی او نمی‌تواند برای دیگری شفاعت کند «۱».

و در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام آمده است: خدای تعالی شما را در کتاب خود ذکر کرده، فرموده: رِجالٌ صَدَقُوا ... تا آخر شما به آنچه که از ولایت ما خداوند از شما پیمان گرفته وفا کردید و شما غیر ما را به جای ما تبدیل نکردید «۲».

و از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: یا علی هر کس تو را دوست بدارد و سپس بمیرد از کسانی است که:

قضی نحبه و هر کس که تو را دوست داشته باشد و هنوز نمرده باشد از کسانی است که: ینتظر و آفتاب طلوع و غروب نکند مگر آنکه با رزق و ایمان بر او سایه‌ای افکند «۳».

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ إِنْ شاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ تعلیل صدقوا و از غایاتی است که بر آن مترتّب است.

یعنی آنان صادق بودند و راست گفتند، در نتیجه صدق‌شان موجب این شد که خداوند پاداش و جزایشان داده و آنان را میزان و مقیاس (سنجش) نفاق منافق قرار دهد و منافقین را به سبب نفاقشان عذاب کند.

أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ یا توبه منافقین را قبول کند اگر توبه کرده و

۱، ۲. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۸۱ و الکافی ج ۲ ص ۲۴۸ ح ۲.

۳. الکافی ج ۸ ص ۳۰۶ ح ۴۷ و تفسیر برهان ج ۳ ص ۳۰۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۱

از نفاق به صدق و راستی برگردند، یا اگر توفیق توبه پیدا کنند.

و ممکن است این جمله تعلیل وعدنا اللّه یا صدق اللّه یا قول خدا:

ما زادَهُمْ إِلَّا إِيماناً باشد در این صورت نیز از غایاتی می‌شود که مترتّب بر صدق است.

یا تعلیل قول خدا: لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ یا قول خدا:

جاءَتْكُمْ جُنُودٌ یا تعلیل أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً یا كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً یا لجاؤكم من فوقكم یا ابتلی المؤمنون می‌باشد.

و آنچه که فاصله بین علّت و معلول واقع شده چون از متعلّقات معلول است از تعلّق علّت به معلول و عمل در آن مانع نمی‌شود.

إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً تعلیل قول خدای: أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ است.

وَ رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا این جمله حال است از یکی از جمله‌های سابق که مناسب با آن باشد، یا عطف است بر قول خدا: قالُوا هذا ما وَعَدَنَا اللَّهُ یا بر قالَتِ الْأَعْرابُ یا بر يَقُولُ یا بر ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ یا بر زُلْزِلُوا یا بر زاغَتِ الْأَبْصارُ یا جاؤُكُمْ یا جاءَتْكُمْ.

یعنی به یاد آورید نعمت خدا را، هنگامی را که خداوند احزاب و دشمنان را با غیظ و کینه‌ای که به مسلمانان داشتند برگردانید بدون آنکه آنها خیری ببینند.

بِغَيْظِهِمْ و آن به دلیل کینه‌ای بود که بر مسلمانها داشتند.

لَمْ يَنالُوا خَيْراً آنان به ظفر و غنیمتی نرسیدند.

وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ و خداوند در امر جنگ برای مؤمنان کافی بود، پیروزی را خود کفایت فرمود، بدین گونه که دو ملایکه را به یاری‌شان فرستاد.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۲

در اخبار زیادی آمده است: خداوند به سبب علیّ بن ابی طالب مؤمنین را در جنگ کفایت نمود، که مقصود همین جنگ احزاب است یا مطلق جنگها.

زیرا که با کشته شدن عمرو بن عبد ود که به دست علی علیه السّلام انجام گرفت کفّار سست و ضعیف و مؤمنین تقویت شدند، احتیاجی به جنگ کردن برای مؤمنین باقی نماند که در جنگ کشته شوند.

از این جهت بود که وارد شده است: ضربهٔ علی یوم الخندق افضل من عبادهٔ الثّقلین ضربت علیّ علیه السّلام در روز خندق برتر از عبادت ثقلین است «۱».

وَ کانَ اللَّهُ قَوِیًّا و خداوند قوی است و هیچ کس نمی‌تواند از مراد و مقصود او ممانعت به عمل آورد.

عَزِیزاً خداوند پیروزمندست و بر هر غالب پیروز می‌شود.

وَ أَنْزَلَ الَّذِینَ ظاهَرُوهُمْ آنانکه احزاب و دشمنان مسلمین را کمک کردند.

مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ صَیاصِیهِمْ خداوند آنان را از حصار و سنگرهایشان فرود آورد.

و آنان بنی قریظه بودند که پیمان و عهد رسول صلی اللّه علیه و آله را نقض کرده و به احزاب کمک نمودند، داستان آنان و نقض عهدشان به سبب وسوسه حیّ ابن اخطب که از طایفه بنی نضیر بود، پایین آمدن آنان

---

۱. مجمع البیان ج ۷- ۸ ص ۳۵۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۳

از سنگرهایشان و کشته شدن و اسارت زنان و فرزندانشان در کتابهای مفصّل ذکر شده است.

وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِیقاً تَقْتُلُونَ وَ تَأْسِرُونَ فَرِیقاً وَ أَوْرَثَکُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِیارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ وَ أَرْضاً لَمْ تَطَؤُها و آن زمین خیبر است که خداوند آن را با صلح فتح نمود بدون آنکه پای اسب یا شتری بعد از بنی قریظه به آنجا برسد.

بعضی گفته‌اند: آن زمین مکّه است، بعضی گفته‌اند: روم و فارس است.

بعضی گفته‌اند: هر زمینی است که تا روز قیامت فتح شود و بعضی گفته‌اند: هر چیزی است که خداوند آنرا بر رسولش غنیمت قرار داده باشد بدون آنکه با جنگ فتح شده یا اسب و اسب سواری آنجا تاخته باشد «۱».

وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیراً و خدا بر همه چیز تواناست.

آیات ۴۰- ۲۸

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۲۸ تا ۴۰] ..... ص : ۴۴۳

اشاره

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَیاةَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها فَتَعالَیْنَ أُمَتِّعْکُنَّ وَ أُسَرِّحْکُنَّ سَراحاً جَمِیلاً (۲۸) وَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِناتِ مِنْکُنَّ أَجْراً عَظِیماً (۲۹) یا نِساءَ النَّبِیِّ مَنْ یَأْتِ مِنْکُنَّ بِفاحِشَةٍ مُبَیِّنَةٍ یُضاعَفْ لَهَا الْعَذابُ ضِعْفَیْنِ وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیراً (۳۰) وَ مَنْ یَقْنُتْ مِنْکُنَّ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْمَلْ صالِحاً نُؤْتِها أَجْرَها مَرَّتَیْنِ وَ أَعْتَدْنا لَها رِزْقاً کَرِیماً (۳۱) یا نِساءَ النَّبِیِّ لَسْتُنَّ کَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ إِنِ اتَّقَیْتُنَّ فَلا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَیَطْمَعَ الَّذِی فِی قَلْبِهِ مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۳۲)

وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِیَّةِ الْأُولی وَ أَقِمْنَ الصَّلاةَ وَ آتِینَ الزَّکاةَ وَ أَطِعْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً (۳۳) وَ اذْکُرْنَ ما یُتْلی فِی بُیُوتِکُنَّ مِنْ آیاتِ اللَّهِ وَ الْحِکْمَةِ إِنَّ اللَّهَ کانَ لَطِیفاً خَبِیراً (۳۴) إِنَّ

الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِماتِ وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْقانِتِينَ وَ الْقانِتاتِ وَ الصَّادِقِينَ وَ الصَّادِقاتِ وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِراتِ وَ الْخاشِعِينَ وَ الْخاشِعاتِ وَ الْمُتَصَدِّقِينَ وَ الْمُتَصَدِّقاتِ وَ الصَّائِمِينَ وَ الصَّائِماتِ وَ الْحافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحافِظاتِ وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَ الذَّاكِراتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً (۳۵) وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً مُبِيناً (۳۶) وَ إِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَ اتَّقِ اللَّهَ وَ تُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَ تَخْشَى النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ فَلَمَّا قَضى زَيْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناكَها لِكَيْ لا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْواجِ أَدْعِيائِهِمْ إِذا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً (۳۷)

ما كانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيما فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَقْدُوراً (۳۸) الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لا يَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً (۳۹) ما كانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِكُمْ وَ لكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِيِّينَ وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً (۴۰)

---

۱. تفسير بيضاوى ج ۲ ص ۲۴۳.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۵

ترجمه ..... ص : ۴۴۵

ای پیامبر به همسرانت بگو اگر زندگانی دنیا و تجمّل آنرا می‌خواهید پس بیایید تا بهرمندتان سازم و به خیر و خوشی رهایتان کنم.

و اگر خداوند و پیامبر او و سرای آخرت را می‌خواهید بدانید که خداوند از برای نیکوکاران شما پاداشی عظیم آماده ساخته است.

ای زنان پیامبر هر کس از شما مرتکب کار ناشایست آشکار شود، عذاب او دو چندان می‌شود و این امر بر خداوند آسان است.

و هر کس از شما در برابر خداوند و پیامبرش فروتنی و تسلیم پیشه کند و کار شایسته پیش گیرد پاداش او را دو بار (دو چندان) می‌دهیم، برای او روزی ارزشمند فراهم سازیم.

ای زنان پیامبر شما همانند هیچ یک از زنان نیستید و برتر و مسئول ترید، چون رعایت تقوی کنید، پس در سخن نرمی نکنید که فرد بیمار دل به طمع خام افتد، و سخنی سنجیده بگویید.

و در خانه‌هایتان قرار و آرام گیرید و همانند زینت نمایی روزگار جاهلیت پیشین، زینت نمایی نکنید و نماز را بر پا دارید و زکات را بپردازید و از خداوند و پیامبر او اطاعت کنید، همانا خداوند می‌خواهد که از شما اهل بیت هر پلیدی (احتمالی/ شک و شبه) را بزداید و شما را چنانکه باید و شاید پاکیزه دارد.

و هر آنچه از آیات الهی و حکمت که در خانه‌های شما خوانده می‌شود در یاد

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۶

گیرید، خداوند باریک بین و آگاه است.

بی گمان مردان و زنان مسلمان، مردان و زنان مؤمن و مردان و زنان فرمانبر و مردان و زنان درستکار و مردان و زنان شکیبا، مردان و زنان فروتن، مردان و زنان صدقه بخش، مردان و زنان روزه دار، مردان و زنان پاکدامن و مردان و زنانی که خداوند را بسیار یاد می‌کنند، خداوند برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ آماده ساخته است.

و هیچ مرد و زن مؤمنی را نرسد که چون خداوند و پیامبرش امری را مقرر دارند آنان را در کارشان اختیار و چون و چرایی باشد و هر کس از امر خداوند و پیامبر او سرپیچی کند در گمراهی آشکاری افتاده است.

و چنین بود که به کسی که هم خداوند و هم خود تو در حق او نیکی کرده بودید، گفتی که همسرت را نزد خویش نگه دار و

طلاق مده و از خداوند پروا کن و چیزی رغا در دل خود پنهان می‌داشتی که خداوند آشکار کننده آن بود و از مردم بیم داشتی، حال آنکه خداوند سزاوارتر است به اینکه از او بیم داشته باشی، آنگاه چون زید از او حاجت خویش برآورد، او را به همسری تو برآوردیم، تا برای مؤمنان در مورد همسران پسر خواندگانشان- به ویژه آنگاه که از اینان حاجت خویش را برآورده باشند- محظوری نباشد، و امر الهی انجام یافتنی است.

بر پیامبر در آنچه خداوند برایش مقرر داشته است، محظ وری نیست، این سنّت الهی است که در حقّ پیشینیان هم معمول بوده است، و امر الهی سنجیده و بسامان است.

همانند کسانی که پیامهای الهی را می‌رسانند و از او پروا دارند و از هیچ کس جز خداوند پروا ندارند و خداوند حسابرسی را بسنده است.

محمّد صلی اللّه علیه و آله هرگز پدر هیچ یک از مردان شما نیست، بلکه پیامبر خدا و خاتم پیامبران است، خداوند به هر چیزی داناست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۷

تفسیر ..... ص : ۴۴۷

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ خطاب دیگری است مخصوص به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و او پس از آن مورد ندا قرار گرفت که بعضی از زنانش حفصه یا زینب بنت جحش گفتند: اگر ما طلاق داده شویم در قوم ما همسرانی مناسب ما وجود دارد.

و سبب نزول آیه طبق آنچه که قمّی گفته است این است که وقتی رسول خدا صلی اللّه علیه و آله از جنگ خیبر برگشت و گنج آل ابی الحقیق به او رسید همسرانش گفتند: از آنچه که به تو رسیده است بما بده، رسول خدا به آنان گفت: من آنرا بین مسلمانان همانطور که خداوند امر کرده بود تقسیم کردم.

پس همسران ناراحت شدند و گفتند: شاید تو گمان می‌کنی که اگر ما طلاق داده شویم دیگر همسرانی مناسب از قوم خود پیدا نمی‌کنیم که با ما تزویج کنند؟

پس خدای تعالی این پیش آمد را برای رسولش دوست نداشت، پس خدای تعالی دستور داد از زنانش کناره گیری کند، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در مشربه مادر ابراهیم بیست و نه روز از زنان کناره گیری کرد تا زنان حیض شدند و پاک شدند، سپس خدای تعالی این آیه را نازل نمود و فرمود: قُلْ لِأَزْواجِکَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَیاةَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها فَتَعالَیْنَ أُمَتِّعْکُنَّ وَ أُسَرِّحْکُنَّ سَراحاً جَمِیلًا وَ إِنْ کُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِناتِ مِنْکُنَّ أَجْراً عَظِیماً برای نیکوکاران از شما

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۸

خداوند اجر و پاداش بزرگی را آماده کرده است، نه بر بدکاران که با شمشیر خارج شوند.

پس امّ سلمه اوّلین کسی بود که بلند شد و گفت: من خدا و رسولش را اختیار کردم، پس همه‌ی آنان بلند شده و با رسول خدا معانقه کردند و عین سخن امّ سلمه را گفتند.

پس خدای تعالی از جهت بزرگداشت شأن رسول خدا و مخیّر گذاشتن او این آیه را نازل فرمود: تُرْجِی مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِی إِلَیْکَ مَنْ تَشاءُ «۱».

یا نِساءَ النَّبِیِّ خدای تعالی خطاب با نبیّ صلی اللّه علیه و آله را قطع کرد و همسرانش را مخاطب قرار داد تا شأن آنان را از آن جهت که همسران نبیّ صلی اللّه علیه و آله هستند بزرگ نماید.

مَنْ یَأْتِ مِنْکُنَّ بِفاحِشَةٍ مُبَیِّنَةٍ هر کس از شما کار زشتی مرتکب شود که زشتی آن واضح و روشن باشد، (همانند شمشیر کشیدن)

عذاب او دو برابر می‌شود.

و در اخبار به خروج با شمشیر (کشیدن) تفسیر شده است «۲» و تفسیر به شورش بر علیه علی علیه السّلام شده که کنایه از کار عایشه است «۳».

یُضاعَفْ لَهَا الْعَذابُ ضِعْفَیْنِ در آخرت عذاب او دو برابر می‌شود و گر نه در دنیا علی علیه السّلام اسارت عایشه را نیکو انجام داد، چه

---

۱. تفسیر بیضاوی ج ۲ ص ۲۴۶.

۲. تفسیر قمّی ج ۲ ص ۲۴۴.

۳. بصائر الدّرجات ص ۲۶۳ باب ۱۱ ح ۴. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۴۹

پس از آنکه علی علیه السّلام جنگ کرد، جنگجویان عایشه را کشت و عایشه اسیر شد و فرمود: حرمت و احترام عایشه همچنان باقی است.

وَ کانَ ذلِکَ این دو برابر شدن.

عَلَی اللَّهِ یَسِیراً بر خدا آسان است و چون مقام مقام تهدید است قبل از آنکه دو برابر شدن پاداش نیکوکاران از همسران رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را ذکر کند کلمه‌ی (یسیر) و آسان شدن را آورد، تا این توهّم پیش نیاید که سخن در دو برابر شدن اجر و پاداش است.

وَ مَنْ یَقْنُتْ مِنْکُنَّ هر کس از شما تواضع یا اطاعت کند.

لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْمَلْ صالِحاً و عمل صالح انجام دهد، هر عمل صالحی، یا عمل صالح بزرگ که ولایت علی بن ابی طالب علیه السّلام است.

نُؤْتِها أَجْرَها مَرَّتَیْنِ پاداش او را دو برابر می‌دهم.

وَ أَعْتَدْنا لَها رِزْقاً کَرِیماً همه‌ی اینها به سبب شرافت نزدیک بودن به نبیّ صلی اللّه علیه و آله است، چون قبح و زشتی نافرمانی نزدیک به رسول و پاداش طاعتش بزرگتر است.

یا نِساءَ النَّبِیِّ بزرگداشت دیگری برای زنان نبیّ صلی اللّه علیه و آله است به سبب تکرار نداء و خطاب.

لَسْتُنَّ کَأَحَدٍ مِنَ النِّساءِ شما به خاطر نزدیک بودن به نبیّ صلی اللّه علیه و آله و شرافت او مانند دیگر زنان نیستید.

إِنِ اتَّقَیْتُنَّ اگر می‌خواهید خصلت و خوی تقوی را پیشه خود سازید، یا از خشم خدا بترسید، یا از هواهای نفس و راههای مختلف نفسانی بپرهیزید.

فَلا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ پس خضوع در گفتار نداشته باشید، یعنی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۰

گفتارتان با مخاطب‌هایتان طوری انجام ندهید که خیال شود آنان را دوست دارید.

فَیَطْمَعَ الَّذِی فِی قَلْبِهِ مَرَضٌ پس طمع کند کسی که دلش مریض است وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفاً سخن خوب بگویید که از ریبه و شک به دور باشد.

وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ لفظ قرن با کسره قاف خوانده شده که در این صورت ممکن است از وقار و از قرار باشد، با فتحه قاف خوانده شده که در این صورت از قرار و به معنای قرار می‌باشد، چه لفظ قرّ از باب علم و از باب ضرب آمده است.

وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِيَّةِ الْأُولى اشاره به عايشه و كار او در مورد على عليه السّلام است.

چه از نبىّ صلى اللّه عليه و آله روايت شده كه يوشع بن نون بعد از موسى سى سال زندگى كرد صفورا دختر شعيب همسر موسى بر آن شورش كرد و گفت: من به خلافت سزاوارتر از تو هستم، پس يوشع با او جنگ نمود و جنگجويان او را كشت، در اسارت او به نيكويى رفتار نمود، دختر ابى بكر بر على عليه السّلام خروج مى‌كند در چنين و چنان با هزار نفر از امّت من، پس على عليه السّلام با او جنگ مى‌كند و جنگجويان او را مى‌كشد و او را اسير مى‌كند و به نيكويى با او رفتار مى‌كند و در همين مورد است كه خداى تعالى نازل فرموده: وَ قَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِيَّةِ الْأُولى يعنى صفورا دختر شعيب «۱».

---

۱. كمال الدّين و تمام النّعمة ص ۲۷.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۱

وَ أَقِمْنَ الصَّلاةَ وَ آتِينَ الزَّكاةَ وَ أَطِعْنَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ و نماز را بر پاى داريد، زكات بدهيد، خدا و رسولش را در هر چه كه امر و نهى مى‌كنند اطاعت كنيد.

إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً جواب سؤال مقدّر است، گويا كه اهل بيت سؤال كردند مقصود خداوند از امر و نهى به زنان نبىّ صلى اللّه عليه و آله و اهتمام به شأن آنها چيست؟

پس خداى تعالى در جواب فرمود: خدا به سبب اهتمام به امر زنان نبىّ صلى اللّه عليه و آله مى‌خواهد اهل بيت او را تطهير نمايد و آنان اصحاب كسا هستند، يا آنان ائمّه و شيعيان آنان مى‌باشند.

زيرا مقصود از جميع اوامر و نواهى كه در شريعت مطهّر وارد شده تطهير اهل بيت عليهم السّلام است، يعنى ائمّه و شيعيان آنها، چون همه آنها مقدّمه ولايت و بيعت خاصّ ولوى است، صاحبان ولايت ائمّه و جانشينان آنها و كسانى هستند كه براى گرفتن بيعت يا براى تبليغ احكام به آنها اجازه داده‌اند و شيعيان آنان هستند كه ولايت را قبول كردند و با بيعت خاصّ ولوى بيعت كردند.

از طريق عامّه و خاصّه اخبار زيادى وارد شده كه اهل بيت را به اصحاب كسا تفسير كرده‌اند، كه آنان على و فاطمه عليها السّلام و حسن و حسين عليهم السّلام.

و از طريق خاصّه وارد شده كه آيه تطهير بعد از اصحاب كسا در ائمّه عليهم السّلام جارى شده است.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: آنان (ائمّه) ولايت‌شانست، هر كس

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۲

داخل در ولايت شود در بيعت نبىّ صلى اللّه عليه و آله داخل شده است، لكن خداى تعالى در كتابش به نبىّ خود نازل نمود: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ ... تا آخر و آنان على و حسن و حسين و فاطمه عليهم السّلام بودند، كه رسول خدا آنها را در خانه امّ سلمه زير كسا و پوشش داخل نمود، سپس فرمود: خدايا هر نبىّ دارای خاندانى گران سنگ است و اينان اهل بيت و گرانمايگان من هستند، پس امّ سلمه گفت: آيا من از اهل تو نيستم؟

رسول خدا صلى اللّه عليه و آله فرمود: تو بر خير و خوبى هستى ولى اهل و ثقل من اينان هستند «۱».

و در آخر حديث فرمود: رجس عبارت از شك است و به خدا سوگند ما، در باره‌ى پروردگارمان هرگز شك نمى‌كنيم «۲».

و براى اشاره به اينكه مقصود اهل بيت عليهم السّلام است فرمود: عنكم و نفرمود: عنكنّ و براى اهتمام به شأن اهل بيت و اينكه منظور از تأديب زنان نبىّ صلى اللّه عليه و آله تطهير اهل بيت عليهم السّلام است اين جمله را (آيه تطهير) بين احكام زنان نبىّ صلى اللّه عليه و آله به صورت معترضه آورد.

وَ اذْكُرْنَ ما يُتْلى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آياتِ اللَّهِ به ياد آوريد آنچه را كه در خانه‌هايتان از آيات خدا خوانده مى‌شود.

وَ الْحِكْمَةِ تا در كارهايتان حكيم باشيد.

إِنَّ اللَّهَ كانَ لَطِيفاً خَبِيراً خداوند در صنعش لطيف و آگاه است.

ممكن است مقصود از لطف دقّت در علم و عمل باشد، جمله جواب سؤال مقدّر و تعليل قول خدا: اذْكُرْنَ ما يُتْلى.

---

۱. تفسير قمّى ج ۲ ص ۱۹۳.

۲. بصائر الدّرجات ص ۲۲۶ باب ۱۱ ح ۱۳.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۳

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُسْلِماتِ اين جمله تعليل ما قبلش از قول خدا: وَ مَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ ... تا آخر آيات است.

مقصود از مسلمين در صورت و ظاهر كسى است كه با دست محمّد صلى اللّه عليه و آله يا جانشينانش بيعت كند به صورت بيعت عامّ نبوى با اقرار زبانى در پذيرش دعوت ظاهرى و انقياد در تحت احكام شريعت، امّا در حقيقت و واقع مسلمان كسى است كه باطنا تسليم احكام شريعت باشد، به نحوى كه خلاف آن احكام از او پديد نيايد و ممكن نباشد.

و به همين معنا از نبىّ صلى اللّه عليه و آله وارد شده: مسلمان كسى است كه مسلمانان ديگر از دست و زبان او در سلامت و امان باشند «۱».

وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ مؤمن در صورت و ظاهر كسى است كه به دست محمّد صلى اللّه عليه و آله يا جانشينان او به واسطه‌ى قبول دعوت باطنى و تسليم در مقابل احكام طريقت و قبول احكام قلب، بيعت خاصّ ولوى نمايد.

و در حقيقت و واقع مؤمن كسى است كه متخلّق به اخلاق نيكو بوده، از رذايل پاك، در قومش امين، مهربان، كريم و پسنديده، با حيا بوده، ديگر خصلتهاى خوب را هم داشته باشد.

در همين معنا از نبىّ صلى اللّه عليه و آله وارد شده: مؤمن كسى است كه همسايه‌اش از او در امان باشد و ايمان به من نياورده كسى كه شب

---

۱. تفسير صافى ج ۴ ص ۱۸۹ و مجمع البيان ج ۷- ۸ ص ۳۵۸.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۴

سير بخوابد در حالى كه همسايه‌اش گرسنه باشد «۱».

و نيز وارد شده: مؤمن كسى است كه مؤمنين در اموال و انفس خود به او اعتماد و اطمينان كنند و او را امين خود بدانند «۲».

در اوّل سوره بقره تفصيل اسلام و ايمان گذشت، گفتيم كه ايمان به سبب كيفيّتى داخل در قلب مى‌شود، كه با آن كيفيّت نسبت پدرى و فرزندى بين مؤمن و كسى كه با دست او بيعت كرده است واقع مى‌شود و بين بيعت كنندگان به اسلام، برادرى واقع مى‌شود كه طبق آن ازدواجها و ارثها و حفظ خون حاصل مى‌شود.

به همين معنا خداى تعالى اشاره كرده آنجا كه فرموده است: قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ.

وَ الْقانِتِينَ وَ الْقانِتاتِ تواضع كننده‌ها، يا بپادارندگان نماز، يا اطاعت كنندگان مرد و زن.

وَ الصَّادِقِينَ وَ الصَّادِقاتِ آنان كه در اقوال و افعال و احوال و اخلاقشان از اعوجاج و كجى خارج شده‌اند.

وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِراتِ كسانى كه بر مصيبتها (طاعتها) صبر مى‌كنند يا نسبت به معاصى و گناهان خويشتندار و صبور هستند.

وَ الْخاشِعِينَ وَ الْخاشِعاتِ تحقيق معناى خشوع و فرق

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۸۹ و مجمع البیان ج ۷- ۸ ص ۳۵۸

۲. المحاسن ص ۲۸۵ ح ۴۳۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۵

بین خشوع، خضوع و تواضع در سوره بقره در ضمن قول خدای تعالی: وَ إِنَّها لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخاشِعِينَ گذشت.

وَ الْمُتَصَدِّقِينَ وَ الْمُتَصَدِّقاتِ صدقه دهندگان که از کالاهای دنیوی و قوای بدنی و حشمت و جاه و هر چیزی که انسان به خودش نسبت می‌دهد و از انانیّت خودشان صدقه می‌دهند.

وَ الصَّائِمِينَ وَ الصَّائِماتِ از وجودی که به آنها منسوب است روزه گرفته و امساک می‌کنند، یعنی وقتی که حشرشان به سوی رحمان آغاز می‌شود، تقویت وجود آنها به آخر می‌رسد.

وَ الْحافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحافِظاتِ بعد از حشر آنها به سوی اسم رحمان فروج خویش را حفظ می‌کنند، بدین گونه که به کثرت‌ها باز می‌گردند و عورتها را ملاحظه می‌کنند در حالی که حین بازگشت به سوی حق تعالی دارای آن عورتها بودند امّا از آنها غفلت داشتند.

وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَ الذَّاكِراتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً روایت شده وقتی اسماء بنت عمیس با همسرش جعفر بن ابی طالب از حبشه برگشت بر زنان رسول خدا صلی اللّه علیه و آله داخل شد و گفت: آیا در بین ما چیزی از قرآن هست؟ گفتند: نه.

پس خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد: یا رسول اللّه زنان در زیان و نومیدی‌اند، حضرت فرمود: چرا و به چه علّت این چنین هستند؟ اسماء گفت: چون هیچ خیر و خوبی را ذکر نمی‌کنند همانطور

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۶

که مردان ذکر می‌کنند، پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود «۱».

بدان که آیه اشاره به جمیع مراتب سلوک بعد از ایمان خاصّ است که با بیعت ولوی و دخول ایمان در قلب حاصل می‌شود، چه اسلام موجب تنبّه، بیداری و سبب هدایت به ایمان است، باید اسلام برای انسان حاصل شود تا ایمان حاصل گردد، ایمانی که با بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی حاصل می‌شود و خود آن بیعت سبب توجّه به سوی خداست و بعد از توجّه به سوی خدا سلوک به طریق یا سلوک الی اللّه محقّق می‌شود.

نخستین چیزی که برای سالک بعد از ایمان حاصل می‌شود عبارت از محبّت برای خدا و احساس عظمت او و عظمت مظاهر او و احساس هیبت از او است.

و از این احساس تواضع دست می‌دهد و آن حالتی است که از امتزاج هیبت و محبّت با غلبه محبّت حاصل می‌گردد و با غالب شدن محبّت تصدّق و طرح کردن هر چه را که از خدمت محبوب مانع می‌شود حاصل می‌گردد با این طرح انداختن مانع روزه که انتهای تقواست حاصل می‌شود.

تقوا منتهی بر بقای بعد از فنا، مراعات حقوق کثرتها از قبیل منع، اعطا، بذل و حفظ می‌شود، با مراعات کثرتها و حقوق آنها ذکر کثیر حاصل می‌شود، چه ذکر کثیر آن است که به سبب تذکّر امر و نهی الهی هنگام هر فعل پدید آید و این محقّق نمی‌شود مگر بعد از

۱. مجمع البیان ج ۷- ۸ ص ۳۵۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۷

بازگشت به کثرات باللّه، که آن آخر و پایان سفرهایی است که سالکین می‌پیمایند.

وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ عطف بر مقدّری است که از جمله سابق استفاده می‌شود.

گویا گفته است: هیچ مرد و زن مؤمنی حقّ ندارد آن مغفرت عظیم و اجر و پاداش بزرگ را بخوانند و بر این جمله عطف است: و ما کان لمؤمن و لا مؤمنة یعنی این کار برای مرد و زن مؤمن صحیح و جایز نیست.

إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً آنگاه که خدا حکم نماید، یا مطلبی را حتمی و لازم کند یا بیان نماید.

أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ لفظ خیرة اسم اختیار است و در مختار نیز استعمال می‌شود.

مِنْ أَمْرِهِمْ چون خدا و رسول به آنان سزاوارتر، به امرشان بیناتر و به آنان مهربانتر است.

این آیه هنگامی نازل شد که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله زینب دختر جحش را برای زید، بنده خودش خواستگاری نمود، زینب و برادرش غضبناک و ناراحت شدند و زینب گفت: آیا دختر عمّه‌ات را به بنده‌ات تزویج می‌کنی؟! «۱» ولی وقتی آیه نازل شد زینب راضی شد و کار خودش را به

---

۱. تفسیر بیضاوی ج ۲ ص ۲۴۶، تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۰، تفسیر قمّی ج ۲ ص ۱۹۴ و تفسیر البرهان ج ۳ ص ۳۲۵.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۸

دست رسول خدا صلی اللّه علیه و آله سپرد.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره امّ کلثوم دختر عقبة بن ابی معیط نازل شده که او خودش را به رسول خدا بخشیده بود.

و رسول خدا او را پذیرفته بود ولی به زید بن حارثه تزویج نمود، پس دختر عقبه و برادرش غضبناک شدند و گفتند: ما رسول خدا را خواستیم و او به بنده‌اش تزویج نمود، سپس این آیه نازل شد.

در سوره قصص گذشت که نزول آیه اگر در هر چیزی غیر از خلافت باشد منظور از آن خلافت است، یعنی کسی حقّ ندارد امام را از پیش خودش انتخاب کند و او را بر انتخاب خدا و رسولش ترجیح دهد.

وَ مَنْ یَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ و هر کس در امامت که خدا و رسول برای آنها اختیار کرده است نافرمانی و عصیان بکند به گمراهی آشکار دچار شده است.

فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا مُبِیناً وَ إِذْ تَقُولُ عطف بر مقدّر عامّ یا خاصّ است، تقدیر چنین است: ما کان لمؤمن و لا مؤمنة اذا قضی اللّه و رسوله امرا أن یکون لهم الخیرة من أمرهم یعنی وقتی خدا و رسول او حکمی بکنند مؤمنین حقّ انتخاب و اختیار ندارند در هر وقت، یا در وقت نصب علی علیه السّلام به خلافت.

لِلَّذِی أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِ به یادآور وقتی را که می‌گویی به کسی که خداوند به او نعمت اسلام و توفیق اطاعت و خدمت به تو را داده است.

وَ أَنْعَمْتَ عَلَیْهِ و تو بر او نعمت دادی بدین گونه که او را آزاد کردی و همسر برای او گرفتی و آنچه را که به او احتیاج داشت به او دادی.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۵۹

أَمْسِکْ عَلَیْکَ زَوْجَکَ وَ اتَّقِ اللَّهَ به زید گفتی همسرت را نگهدار و از خدا بترس.

با اینکه تو می‌دانستی که اختیار خدا و اختیار تو این است که زینب همسر تو گردد.

وَ تُخْفِی فِی نَفْسِکَ مَا اللَّهُ مُبْدِیهِ و مخفی می‌کنی در نفس خویش آنچه را که خداوند آنرا آشکار می‌کند. مقصود نکاح زینب برای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است که آن اختیار خدا و او است.

وَ تَخْشَى النَّاسَ و از مردم و ملامت‌شان مى‌ترسى و از آن مى‌ترسى كه بگويند رسول خدا صلى اللّه عليه و آله آرزوى زن ديگران را مى‌كند.

وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ و خداوند سزاوارترست از اينكه از او بترسى اگر اين مطلب چيزى باشد كه شايسته ترس باشد.

از امام سجّاد عليه السّلام روايت شده: آنچه را كه رسول خدا صلى اللّه عليه و آله در نفسش مخفى كرده بود اين بود كه خداوند او را آگاه كرده بود كه زينب از همسران او خواهد شد و زيد او را طلاق خواهد داد، وقتى زيد آمد و به او گفت: من مى‌خواهم زينب را طلاق دهم، رسول خدا صلى اللّه عليه و آله به او فرمود: همسرت را نگهدار، پس خداى تعالى به رسولش مى‌فرمايد: چرا گفتى همسرت را نگهدار؟! من تو را آگاه كرده بودم كه زينب از همسران تو خواهد شد «۱».

فَلَمَّا قَضى زَيْدٌ مِنْها وَطَراً وقتى زيد احتياجش را از زينب برآورده ساخت و او را طلاق داد و عدّه‌اش تمام شد.

---

۱. مجمع البيان ج ۷- ۸ ص ۳۶۰.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۰

زَوَّجْناكَها او را به تو تزويج كرديم و در قرائت اهل بيت عليهم السّلام زوّجتكها آمده است كه بر تعظيم نبىّ صلى اللّه عليه و آله بهتر دلالت مى‌كند زيرا دلالت مى‌كند كه خداوند تزويج را خودش مباشرة انجام داده است، نه به واسطه سفيران و جانشينانش.

لِكَيْ لا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْواجِ أَدْعِيائِهِمْ إِذا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً وَ كانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ما كانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيما فَرَضَ اللَّهُ لَهُ بر نبىّ صلى اللّه عليه و آله حرجى نيست در آنچه كه خداوند آن را مقدّر حتمى نموده است، زيرا خداى تعالى مقدّر و حتمى نموده است كه زينب از همسران رسول خدا صلى اللّه عليه و آله باشد.

به امام باقر عليه السّلام نسبت داده شده است كه فرمود: رسول خدا صلى اللّه عليه و آله زينب را به زيد تزويج نمود، پس مقدارى نزد زيد مكث و درنگ نمود، سپس زينب و زيد در باره چيزى مشاجره و بحث نمودند و داورى به رسول خدا صلى اللّه عليه و آله بردند، پس رسول خدا به زينب كه نگاه كرد او را پسنديد و خوشش آمد.

زيد گفت: اى رسول خدا آيا اجازه مى‌دهى كه من او را طلاق دهم كه او متكبّر است و با زبانش مرا اذيّت مى‌كند؟

پس رسول خدا صلى اللّه عليه و آله فرمود: از خدا بترس و همسرت را نگهدار و به او نيكى كن.

سپس زيد او را طلاق داد و عدّه‌اش كه تمام شد خداوند نكاح او را بر رسولش نازل نمود «۱».

---

۱. تفسير صافى ج ۴ ص ۱۹۱ و تفسير قمّى ج ۲ ص ۱۹۴.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۱

از امام رضا عليه السّلام در حديثى آمده است: خداى تعالى نامهاى همسران رسول را در دار دنيا به رسولش معرفى نمود و همچنين نامهاى همسرانش را در آخرت، نيز خداى تعالى آنان را مادران مؤمنين خواند و در بين نامهاى زنان دنيا يكى به نام زينب بنت جحش بود كه در آنروز همسر زيد بن حارث بود.

پس رسول خدا اسم زينب را در دلش نگهداشت و آنرا آشكار نكرد تا كسى از منافقين نگويد كه رسول خدا زنى را كه در خانه مرد ديگرى است يكى از همسرانش و از مادران مؤمنين مى‌شمارد و از قول منافقين ترسيد، خداى تعالى در اين باره فرمود: تو از مردم مى‌ترسى در حالى كه خداوند سزاوارترست كه از او بترسى، يعنى تو در دلت از خدا بترسى سزاوارترست.

و خداى تعالى تزويج احدى از خلقش را به عهده نگرفته است، جز تزويج حوّا به آدم عليه السّلام و زينب به رسول خدا صلى اللّه عليه و آله آنجا كه فرمود:

فَلَمَّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناکَها و تزویج فاطمه علیها السّلام به علی علیه السّلام «۱».

از امام صادق علیه السّلام آمده است: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در مورد کاری قصد خانه زید بن حارثه را نمود دید که زن زید خودش را می‌شوید به او فرمود: سبحان اللّه الذی خلقک یعنی منزّه است خدایی که تو را آفرید، مقصود رسول خدا صلی اللّه علیه و آله از این گفتار تنزیه خدای تعالی از قول کسانی بود که گمان می‌کردند ملایکه دختران خدا هستند ...

---

۱. عیون اخبار الرّضا علیه السّلام ج ۱ ص ۱۵۵ باب ۱۴ ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۲

امام رضا علیه السّلام در ادامه حدیث فرمود: نبیّ صلی اللّه علیه و آله فرمود: منزّه است خدایی که تو را آفریده، از اینکه تو را به فرزندی بگیرد که احتیاج به این تطهیر و شستشو داشته باشد.

وقتی زید به خانه‌اش برگشت همسرش آمدن رسول صلی اللّه علیه و آله و سخن او را به همسرش خبر داد، ولی زید نفهمید که مقصود رسول خدا صلی اللّه علیه و آله چه بوده و گمان کرد که پیغمبر از زیبایی زینب خوشش آمده.

پس زید خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله رسید و گفت: یا رسول اللّه همسر من بد اخلاق است و می‌خواهم طلاقش بدهم، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به او فرمود: همسرت را نگهدار و از خدا بترس، خدای تعالی عدد همسران او را معرفی کرده بود و زینب را یکی از آنان شمرده بود، ولی این مطلب را در دلش مخفی نگه داشته بود و به زید چیزی آشکار نکرده بود و می‌ترسید که مردم بگویند: محمّد به بنده‌اش می‌گوید زن تو به زودی همسر من خواهد شد، به رسول خدا این مطلب را عیب بگیرند که خدای تعالی این آیه را نازل فرمود:

سپس زید بن حارثه زینب را طلاق داد و عدّه گرفت و خدای تعالی او را به رسولش تزویج نمود و در این مورد آیه‌ای نازل نمود، فرمود: فَلَمَّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً ... تا آخر سپس خدای تعالی می‌دانست که منافقین با این تزویج رسول خدا را سرزنش خواهند کرد و به او عیب خواهند گرفت که این آیه را نازل نمود: ما کانَ عَلَی النَّبِیِّ مِنْ حَرَجٍ فِیما فَرَضَ اللَّهُ لَهُ «۱».

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۲ عیون اخبار الرّضا علیه السّلام ج ۱ ص ۱۶۱- ۱۶۲ باب ۱۵ ح ۱ و تفسیر البرهان.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۳

سُنَّةَ اللَّهِ تزویج همسران پسر خوانده‌ها یا رفع حرج در آنچه که برای انبیا مقدّر نموده و سنّتی را که مباح کرده است قبلا هم در بین انبیای پیشین بوده است.

و مقصود از: فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ انبیا و پیامبران پیشین است به قرینه‌ی الّذین یبلّغون رسالات اللّه چه تبلیغ رسالت کار انبیاست.

وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَقْدُوراً امر خدا قبلا- در الواح مقدّر و حتمی شده به نحوی که قابل تخلّف نیست، پس چرا باید منافقین در کاری تو را سرزنش کنند که حتمی شده و تخلّف پذیر نیست.

الَّذِینَ یُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللَّهِ این جمله صفت یا بدل از الّذین خلوا است، یا خبر مبتدای محذوف، یا مفعول فعل محذوف است.

وَ یَخْشَوْنَهُ وَ لا یَخْشَوْنَ أَحَداً إِلَّا اللَّهَ وَ کَفی بِاللَّهِ حَسِیباً پس باید جز از خدا نترسید.

ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ بیان این جمله در اوّل سوره در تفسیر قول خدا: وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ گذشت.

و چون از نفی پدر بودن رسول خدا نسبت به مردان این توهّم پیش آمد که نسبت بین رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و امّت او منتفی است خدای تعالی مطلب را استدراک نمود که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پدر جسمانی مردان شما نیست، لیکن از آن جهت که امّت مؤمن می‌باشند و مردان و زنانی روحانی هستند رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پدر آنان می‌باشد.

ج ۳ ص ۳۲۶

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۴

پس قول خدای تعالی:

وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ به منزله‌ی آن است که بگوید: و لکن رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پدر روحانی مردان است.

وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ این کلمه جهت ترقّی از پدر امّت بودن است، گویا که گفته است: بلکه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله پدر همه مرسلین و امّتهای آنان می‌باشد، چون او خاتم انبیاست و خاتم باید محیط بر همه و منسوب به همه باشد، مثل نسبت پدر به اولاد.

و لفظ خاتم با کسره و فتحه تاء خوانده شده.

وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیماً و خداوند به هر چیزی داناست، نه شما، او است که نسبت جسمانی و روحانی بین اشیا را می‌داند و مقدار هر یک و حکم هر یک بر حسب خودش و قدرش می‌داند، نه شما.

پس در حکمی که خداوند می‌کند چون و چرا نیاورید و نگویید چرا چنین شد و اگر چنین نمی‌شد چنان می‌شد، که این سخن جاهلانه ردّ از جاهل بر عالم است، تأمّل از جانب جاهل در حکم عالم است.

آیات ۴۸- ۴۱

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۱ تا ۴۸] ..... ص : ۴۶۴

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً (۴۱) وَ سَبِّحُوهُ بُکْرَةً وَ أَصِیلًا (۴۲) هُوَ الَّذِی یُصَلِّی عَلَیْکُمْ وَ مَلائِکَتُهُ لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً (۴۳) تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ یَلْقَوْنَهُ سَلامٌ وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْراً کَرِیماً (۴۴) یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً (۴۵)

وَ داعِیاً إِلَی اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنِیراً (۴۶) وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً (۴۷) وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ دَعْ أَذاهُمْ وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا (۴۸)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۵

ترجمه ..... ص : ۴۶۵

ای مؤمنان خدا را بسیار یاد کنید.

و او را در بامداد و شامگاه نیایش کنید.

او کسی است که خود و فرشتگانش به شما درود می‌فرستند، تا سر انجام شما را از تاریکیها به سوی روشنایی برآورد و او با مؤمنان، مهربان است.

درود آنان در روزی که به لقای او نایل شوند سلام است و او برای ایشان پاداشی ارجمند آماده ساخته است.

ای پیامبر ما تو را گواه و مژده رسان و هشدار دهنده فرستادیم.

و نیز دعوت‌گر به سوی خداوند به اذن او، همچون چراغی تابان.

و مؤمنان را بشارت ده که برای آنان از جانب خداوند بخشش و بخشایش بزرگی در پیش است.

و از کافران و منافقان اطاعت مکن و آزارشان را بدون مقابله و تلافی بگذار و بر خداوند توکّل کن و خداوند کار سازی را بسنده است.

تفسیر ..... ص : ۴۶۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً در سوره بقره بیان ذکر و مراتب و انواع آن گذشت.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هیچ چیز وجود ندارد مگر آنکه حدّی داشته باشد که به آن منتهی شود جز ذکر که حدّی ندارد که به آن منتهی گردد، چه خدای تعالی به اندک از آن راضی نشده و حدّی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۶

هم برای آن قرار نداده، سپس این آیه را تلاوت فرمود «۱».

و از امام صادق علیه السّلام است: تسبیح فاطمه زهرا علیها السّلام از ذکر کثیر است که خداوند تعالی فرموده: اذْکُرُوا اللَّهَ ذِکْراً کَثِیراً «۲».

در خبر دیگری است: کسی که خدا را در سرّ و نهان ذکر گوید ذکر خدا را زیاد کرده است «۳».

وَ سَبِّحُوهُ خدا را با قول و فعل تسبیح و تنزیه کرده‌اند.

بُکْرَةً وَ أَصِیلًا اشاره به استغراق اوقات است، یا مقصود تسبیح در این دو وقت است از باب اینکه آن دو وقت شرافت دارند، ذکر تسبیح بعد از ذکر تخصیص بعد از تعمیم است، یا تقیید بعد از اطلاق است اگر مقصود از ذکر ذکر لفظی یا نفسی و مقصود از تسبیح نیز تسبیح قولی یا نفسی باشد، نه تنزیه فعلی و فرق بین تسبیح و تقدیس در سوره بقره در قول خدا: وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ گذشت.

و در ضمن مطالب گذشته گفتیم که مقصود از تسبیح ربّ و تسبیح اسم ربّ و تسبیح اللّه تنزیه لطیف انسانی است که به وجهی اسم ربّ، به وجهی ربّ، به وجهی مظهر اللّه و به وجهی اله است از حدود و نقایص آن لطیفه است، همه‌ی اعمال و اقوال شرعی مقدّمه‌ی این تنزیه است، چنانچه همه‌ی ریاضت‌ها و مجاهدت‌ها و سایر اعمال قلبی خود این تنزیه است.

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۴ و الکافی ج ۲ ص ۴۹۸ ح ۱. [.....]

۲. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۴، الکافی ج ۲ ص ۵۰۰ ح ۴ و تفسیر البرهان ج ۳ ص ۳۲۷.

۳. الکافی ج ۲ ص ۵۰۱ ح ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۷

هُوَ الَّذِی یُصَلِّی عَلَیْکُمْ بر شما رحم می‌کند، یا رحمت را بر شما نازل می‌کند.

وَ مَلائِکَتُهُ ملایکه‌ی خدا بر شما استغفار می‌کنند، که صلاة از بندگان دعا و از خدا رحمت و از ملایکه استغفار است و این جمله در موضع تعلیل امر به ذکر کثیر است.

لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ تا شما را از تاریکی‌های نقایص مادّه و حدود طبع و هواهای نفس و رذیلت‌های آن خارج کند.

إِلَی النُّورِ و به نور ایمان و طاعت و اخلاق نیکو و نور عالم اطلاق رهنمون گردد.

وَ کانَ بِالْمُؤْمِنِینَ رَحِیماً و خدا بر مؤمنان مهربان است. زیرا فعلیّت اخیر آنها عبارت است از صورت نازله‌ای از ولیّ امرشان که رحمت از جانب خدا و جذب کننده رحمت دیگری از سوی اوست، چنانچه آن فعلیّت اخیر به وجهی ولیّ امر آنهاست.

تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ یَلْقَوْنَهُ روزی که حساب و حسابگران خدا را ملاقات می‌کنند، یا مظاهر خدا و امامانشان را ملاقات می‌کنند تحیّت

مؤمنین سلام است.

زیرا مؤمن بعد از طیّ برزخ‌ها امامش را ملاقات می‌کند اعمّ از آنکه طیّ برزخ‌ها با اختیار و با سلوک باشد تا آنجا که در دنیا نزد امامشان حاضر شوند، یا طیّ برزخ به اضطرار و رسیدن به اعراف و حضور آنها نزد امامشان در آخرت باشد.

سَلامٌ سالم و سلامت، چون مؤمن بعد از حضور نزد امامش از جمیع آفات و نقایص سالم می‌شود و اضافه کردن لفظ (تحیة) به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۸

ضمیر از قبیل اضافه مصدر به فاعل یا مفعول است، یعنی تحیّت بعد از مؤمنین به بعضی دیگر، یا تحیّت خدا و ملایکه‌اش به مؤمنین.

و جمله حالیّه یا مستأنفه‌ی معترضه، جواب سؤال مقدّر است.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ أَجْراً کَرِیماً پاداشی که نه در آن منّت است و نه نقص.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً تو را ارسال نمودیم تا متحمّل شهادت باشی نسبت به کسانی که به سوی آنان و بر آنان فرستاده شدی، یا تو را فرستادیم تا به نفع یا علیه‌شان شهادت بدهی، یا در اعمالشان حاضر باشی.

وَ مُبَشِّراً و بشارت دهنده مؤمنان وَ نَذِیراً و بیم دهنده‌ی کافران وَ داعِیاً إِلَی اللَّهِ و دعوت کننده همه مردم به سوی خدا، باشی بِإِذْنِهِ دعوت خدا را مقیّد به قول خدا: باذنه نمود تا اشعار به این باشد که دعوت اگر با اذن و اجازه از جانب خدا نباشد گمراهی و گمراه کردن است.

وَ سِراجاً مُنِیراً و چراغ فروزان باشی که از تو نور گرفته شود و چشمها از تو روشن گردد.

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ این جمله عطف بر محذوف است، که تقدیر آن چنین است: پس کافران را بیم ده و همه مردم را به سوی خدا فرا خوان و مؤمنین را بشارت ده.

بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً اکتفا به ذکر معطوف کرد تا اشعار به این باشد که مقصود بالذّات بشارت دادن به مؤمنین است.

وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ از کافرین و منافقین در آنچه که در حقّ فقرای مؤمنین، یا در ترک تعرّض نسبت به

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۶۹

بت‌هایشان، یا در حقّ علی علیه السّلام و خلافتش می‌خواهند، اطاعت نکن.

وَ دَعْ أَذاهُمْ این کلمه اسم مصدر ایذاء و مضاف به فاعل یا مضاف به مفعول است. یعنی، از آزارشان در گذر.

وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا در همه کارهایت به خدا توکّل کن، که خدا تنها تو را بس باشد که کارها بدو واگذاری.

آیات ۵۵- ۴۹

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۴۹ تا ۵۵] ..... ص : ۴۶۹

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نَکَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَکُمْ عَلَیْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها فَمَتِّعُوهُنَّ وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَمِیلًا (۴۹) یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَحْلَلْنا لَکَ أَزْواجَکَ اللَّاتِی آتَیْتَ أُجُورَهُنَّ وَ ما مَلَکَتْ یَمِینُکَ مِمَّا أَفاءَ اللَّهُ عَلَیْکَ وَ بَناتِ عَمِّکَ وَ بَناتِ عَمَّاتِکَ وَ بَناتِ خالِکَ وَ بَناتِ خالاتِکَ اللَّاتِی هاجَرْنَ مَعَکَ وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَها لِلنَّبِیِّ إِنْ أَرادَ النَّبِیُّ أَنْ یَسْتَنْکِحَها خالِصَةً لَکَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَیْهِمْ فِی أَزْواجِهِمْ وَ ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُمْ لِکَیْلا یَکُونَ عَلَیْکَ حَرَجٌ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۵۰) تُرْجِی مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِی إِلَیْکَ مَنْ تَشاءُ وَ مَنِ ابْتَغَیْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلا جُناحَ عَلَیْکَ ذلِکَ أَدْنی أَنْ تَقَرَّ أَعْیُنُهُنَّ وَ لا یَحْزَنَّ وَ یَرْضَیْنَ بِما آتَیْتَهُنَّ کُلُّهُنَّ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِکُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَلِیماً (۵۱) لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ وَ لا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ

مِنْ أَزْواجٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلاَّ ما مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيباً (۵۲) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلى طَعامٍ غَيْرَ ناظِرِينَ إِناهُ وَ لكِنْ إِذا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذلِكُمْ كانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَ اللَّهُ لا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَ إِذا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتاعاً فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَراءِ حِجابٍ ذلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَ لا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً إِنَّ ذلِكُمْ كانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيماً (۵۳)

إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً (۵۴) لا جُناحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبائِهِنَّ وَ لا أَبْنائِهِنَّ وَ لا إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ أَخَواتِهِنَّ وَ لا نِسائِهِنَّ وَ لا ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُنَّ وَ اتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً (۵۵)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۰

ترجمه ..... ص : ۴۷۰

اى مؤمنان چون با زنان مؤمن ازدواج كرديد سپس پيش از آنكه با آنان هم‌آغوشى كنيد، طلاقشان داديد براى شما به عهده آنان عدّه‌اى را كه حسابش را نگه داريد نيست پس آنان را (به نيمه مهر، يا هديه‌اى) برخوردار سازيد و به خير و خوشى رهايشان كنيد.

اى پيامبر، ما همسرانت را يعنى آنانى را كه مهرشان را داده‌اى بر تو حلال داشته‌ايم، آنانى را كه خداوند از طريق فىء و غنيمت به تو بخشيده است، ملك يمين تو هستند و همچنين دختران عمويت و دختران عمّه‌ات و دختران دايى‌ات و دختران خاله‌ات كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۱

همراه با تو هجرت كرده‌اند، نيز زن مؤمنى را كه خويشتن را به پيامبر ببخشد به شرط آنكه پيامبر بخواهد او را به همسرى خود در آورد كه اين خاصّ تو و نه ساير مؤمنان است، خود به خوبى مى‌دانيم كه براى ايشان در مورد همسرانشان و ملك يمين‌هايشان چه چيزهايى مقرّر داشته‌ايم، تا در نهايت براى تو محظورى نباشد و خداوند آمرزگار مهربان است.

هر كدام از آنان (همسرانت) را كه مى‌خواهى از خود دور بدار و هر كدام را كه مى‌خواهى نزديك بدار و نيز اگر هر يك از آنانى كه از ايشان كناره گرفته‌اى جويا شوى در همه حال، هيچ گناهى بر تو نيست اين نزديكتر است به آنكه دل و ديدگانش روشن شود و اندوهگين نشوند و همگى‌شان به آنچه به آنان بخشيده‌اى خشنود شوند و خداوند ما فى الضّميرتان را مى‌داند و خداوند داناى بردبار است.

پس از آن ديگر هيچ زنى بر تو حلال نيست و نشايد كه همسرانى را جانشين آنان سازى و گرچه زيبايى آنان تو را خوش آيد مگر آنچه ملك يمينت باشد و خداوند ناظر و نگاهبان همه چيز است.

اى مؤمنان وارد حجره‌هاى پيامبر نشويد مگر آنكه به شما براى صرف طعامى اجازه داده شود، بى آنكه (بى تابانه) منتظر آماده شدنش باشيد ولى چون دعوت شديد، وارد شويد و چون غذا خورديد پراكنده شويد و سرگرم سخن‌گويى نشويد، چرا كه اين كارتان پيامبر را رنج مى‌دهد و او از شما شرم مى‌كند كه حقيقت را بگويد ولى خداوند از گفتن حقّ شرم نمى‌كند و نيز هنگامى كه از همسران او چيزى (كالايى) خواستيد از پشت حجاب و حايلى آنرا از ايشان بخواهيد، كه اين كارتان براى دلهاى شما و دلهاى ايشان پاكيزه‌تر است و شما را نرسد كه پيامبر خدا را آزار برسانيد و نيز نرسد كه هرگز پس از او با همسرانش ازدواج كند بيگمان اين كار از نظر خداوند سهمگين است.

اگر چيزى را آشكار كنيد يا پنهانش بداريد، بدانيد كه خداوند به هر چيزى داناست.

ولى بر آنان در مورد فرو گذاشتن حجاب در مورد پدرانشان،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۲

پسرانشان و برادرانشان، پسران برادرانشان، پسران خواهرشان و نيز زنان هم نشينشان و ملك يمين‌هايشان گناهى نيست و از خداوند

پروا کنید که خدا بر هر چیزی گواه است.

تفسیر ..... ص : ۴۷۲

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نَکَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَکُمْ عَلَیْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها ای مؤمنین هرگاه با زنان مؤمنه ازدواج نموده و سپس آنان را طلاق دادید بدون آنکه با آنها تماس گرفته باشید دیگر عدّه گرفتن بر آنها لازم نیست.

فَمَتِّعُوهُنَّ واجب است نصف مهر را به آنها بدهید اگر مهر برای آنها قرار داده بودید و اگر مهر قرار نداده بودید مهر المثل آنها را بدهید، یا مقصود این است که بعد از دادن نصف مهر یا نصف مهر المثل مستحّب است آنها را با چیزی بهره‌مند سازید.

وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَمِیلًا آنان را طلاق دهید یا از خانه‌های خودتان رها سازید بدون آنکه به آنها اذیّت کنید یا آنها را از حقّ خود منع نمایید.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَحْلَلْنا لَکَ أَزْواجَکَ اللَّاتِی آتَیْتَ أُجُورَهُنَّ اجر و مزدشان که مقصود مهریه آنانست، زیرا مهر اجرت همخوابگی است.

وَ ما مَلَکَتْ یَمِینُکَ مِمَّا أَفاءَ اللَّهُ عَلَیْکَ وَ بَناتِ عَمِّکَ وَ بَناتِ عَمَّاتِکَ وَ بَناتِ خالِکَ وَ بَناتِ خالاتِکَ عمّ و خال یعنی عمو و دایی را به صورت مفرد آورد، ولی عمّه و خاله را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۳

به صورت جمع، چون از لفظ خال و عمّ جنس اراده کرده، ولی لفظ عمّه و خاله چون دارای تاء هستند اگر مفرد آورده شوند اشاره به افراد است نه جنس.

اللَّاتِی هاجَرْنَ مَعَکَ آنانی که با تو هجرت کردند این قیدهای سه گانه قیود حلال کردن ازواج و همسران نیست چون خدای تعالی برای رسول خدا آنچه را که از زنان بخواهد حلال کرده و ذکر دو قید اوّل جهت بزرگداشت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است و قید اخیر جهت بزرگداشت زنان او است.

و بعضی گفته‌اند: آن قیود قیود حلال کردن است «۱» و خبری هم از طریق عامّه بر این مطلب نقل کرده‌اند.

و علّت اینکه حلال کردن همسران را ذکر کرده با اینکه آنان برای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله حلال بوده‌اند و در خانه او بوده‌اند آن است که توهّم پیش آمده رفع شود و سخن بعضی در این مورد ردّ شود.

چه بعضی گفته‌اند و بعضی دیگر توهّم نموده‌اند که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بر امّت خود بیشتر از چهار زن را حرام کرده در حالی که خود او بیشتر از چهار زن دارد و شایسته نیست که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله چنین باشد.

و دلیل آن قول خدا: قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَیْهِمْ فِی أَزْواجِهِمْ می‌باشد که به صورت جمله معترضه بیان حلال کردن همسران رسول خدا صلی اللّه علیه و آله واقع شده است.

---

۱. تفسیر بیضاوی ج ۲ ص ۲۴۹.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۴

وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَها لِلنَّبِیِّ و نیز زن با ایمانی که خود را به پیامبر ببخشد از خطاب به غیبت التفات نمود، تا اشعار به این باشد که این حکم جهت شرافت نبوّت است.

إِنْ أَرادَ النَّبِیُّ أَنْ یَسْتَنْکِحَها خالِصَةً لَکَ البتّه اگر پیامبر بخواهد که او را به نکاح خود درآورد در آن صورت خالص است برای تو.

تأکید اختصاص این حکم بحیثیّت نبوّت است، خالصة مصدر فعل محذوف است، یعنی: خلص هذا الحکم خلوصا لک یا اسم فاعل

است و تاء برای مبالغه و حال از محذوف است.

یعنی: حکمنا هذا الحکم خالصة یا قلنا هذا الحکم خالصة یا لفظ تا برای تأنیث است و تقدیر چنین است: ذکرنا هذه الهبة الخالصة لک و غیر از آنچه که ذکر شد از وجوه اعراب جدا ضعیف است.

مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ ظرف حال از ضمیر مجرور در لک است.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: زنی از انصار خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در منزل حفصه رسید، که آرایش کرده و لباس پوشیده و شانه زده بود، عرض کرد: یا رسول اللّه زن به خواستگاری مرد نمی‌رود، ولی من زنی هستم بیوه که مدّت زمانی است شوهر و فرزند ندارم، آیا تو احتیاجی به من نداری؟

اگر تو قبول کنی من خودم را به تو هبه می‌کنم، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله دعای خیر در حقّ او نمود، سپس فرمود: ای خواهر انصار خدا به شما جزای خیر بدهد که مردان شما به من کمک کردند و زنان شما به من رغبت نشان دادند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۵

پس حفصه به آن زن گفت: چقدر حیای تو اندک است؟! چقدر با جرأت، بی پروا و شهوت پرست هستی؟! پس رسول خدا به حفصه فرمود: بس کن ای حفصه این زن از تو بهترست، او به رسول خدا مایل شده است و تو او را سرزنش می‌کنی و عیب می‌گیری؟! سپس رسول خدا به آن زن رو کرد و فرمود: برو، خدا تو را رحمت کند، خداوند به خاطر میل و رغبتی که به من داشتی و موجب محبّت و خوشحالی من شدی بهشت را بر تو واجب گردانید و به زودی خبر این مطلب را به تو خواهم داد انشاء اللّه.

پس خدای عزّ و جلّ این آیه را نازل فرمود: وَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً ... تا آخر آیه.

امام باقر علیه السّلام فرمود: خدای تعالی حلال کرد که زن، خودش را به رسول خدا هبه کند و این برای غیر از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله حلال نیست «۱».

و ذکر شده است که این حکم از خصایص رسول خدا صلی اللّه علیه و آله است و غیر از او کسی حقّ ندارد زنی را بدون مهر با هبه کردن خودش به نکاح درآورد.

بعضی گفته‌اند: نزد رسول خدا صلی اللّه علیه و آله زنی نبود که خودش را برای او هبه کرده باشد.

و برخی گفته‌اند: نزد رسول خدا میمونهٔ دختر حارث بود که خودش را هبه کرده بود.

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۶، الکافی ج ۵ ص ۵۶۸ ح ۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۶

و برخی او را زینب دختر حزیمه دانسته‌اند که کنیه او امّ المساکین بود.

و بعضی گفته‌اند: او زنی از بنی اسد بود که به او امّ شریک گفته می‌شد و بعضی گفته‌اند: خولهٔ دختر حکیم بود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا پانزده زن داشت و به سیزده نفر آنها دخول نمود، دو نفر از آنان را رها کرد و امّا آن دو نفر که به آنان دخول نکرد عبارت بودند از عمره و شنباء.

و امّا آن سیزده نفر که دخول در آنها کرد پس نخستین آنان خدیجه بنت خویلد، سپس سوده دختر زمعه، سپس امّ سلمه که نام او هند دختر ابی امیّه است، سپس امّ عبد اللّه عایشه که دختر ابی بکر است، سپس حفصه دختر عمر، سپس زینب دختر حزیمه بن الحارث امّ المساکین، سپس زینب دختر جحش، سپس امّ حبیبه رمله دختر ابی سفیان، سپس میمونه دختر حارث، سپس زینب دختر عمیس، سپس جویریّه دختر حارث، سپس صفیّه دختر حیّ بن اخطب و آنکه خودش را برای نبیّ صلی اللّه علیه و آله هبه کرده بود

خوله دختر حکیم سلمی، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله دارای دو کنیز بود که آن دو را با همسرانش تقسیم می‌کرد به نامهای ماریه‌ی قبطیّه، ریحانه‌ی خندقیّه.

آن نه نفر که رسول خدا آنها را رها کرد عبارت بودند از عایشه، حفصه، امّ سلمه، زینب دختر جحش، میمونه دختر حارث، امّ حبیبه دختر ابو سفیان، صفیّه، جویریّه، سوده.

و افضل زنان پیغمبر صلی اللّه علیه و آله خدیجه دختر خویلد، سپس امّ سلمه،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۷

سپس میمونه بود. «۱»

قَدْ عَلِمْنا ما فَرَضْنا عَلَيْهِمْ فِي أَزْواجِهِمْ ما با علم و آگاهی واجب کردیم آنچه را که در حقّ همسران رسول صلی اللّه علیه و آله و همسران دیگر واجب نمودیم، از قبیل عدد و تقسیم.

وَ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ و همچنین در حقّ کنیزانی که مالک شدند، مقصود کنیزان است.

یعنی ما با علم و آگاهی به حقّ کنیزان و حقّ صاحبان آنها احکام همسران و کنیزان را بر آنان فرض نمودیم، مانند توسعه بر کنیزان در معیشت و عدم تضییق بر آنها در خدمت و اکتفا کردن بر کنیز در صورتی که توانایی زن آزاد را نداشته باشند.

و اکتفا بر یک زن آزاد اگر از بی عدالتی خود بترسند.

و این جمله معترضه و جواب سؤال مقدّر است، گویا گفته شده:

چرا برای رسول صلی اللّه علیه و آله بیش از چهار زن حلال شده و برای امّتش حلال نشده است؟ بلکه اگر از بی عدالتی بترسند بیش از یک زن حلال نشده است؟

خدای تعالی در جواب فرمود: سبب این احکام را در رسول و در امّت دانستیم و از روی علم و آگاهی آنها را وضع نمودیم و این حکم در نبیّ و امّت بدون سبب و استحقاق نیست و کسانی که بر اسباب جاهل‌اند رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را بر آنچه که خداوند برای او فرض نموده سرزنش می‌کنند.

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۷، الخصال ص ۴۱۹ باب التّسعة.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۸

لِكَيْلا يَكُونَ عَلَيْكَ این جمله متعلّق به احلّ یا به خالصة لک یا به عامل إمرأة مؤمنة، یعنی از تقیید خارج شدی و مطلق گشتی، نباید دیگر در آنچه که می‌خواهی حرجی بر تو باشد.

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً سپس خداوند آنچه را که از تعدّد ازواج برای تو پیش می‌آید مانند کدورت قلب به سبب کثرت‌ها و تعدّد همسران می‌بخشد، یا کسی را که تو را از جهت جهل به علّت، در مورد تعدّد همسران ملامت و سرزنش می‌کند می‌بخشد.

رَحِيماً خداوند به تو رحم می‌کند، پس حفظ می‌کند تو را از چیزی که در دنیا برای تو زشت است، مانند تعدّد ازواج.

یا در آخرت به تو رحم می‌کند و در مقامات تو توسعه می‌دهد، یا خداوند به امّت رحم می‌کند و آنها را از چیزی که در ملامت تو از ایمان خارج می‌سازد حفظ می‌کند، یا در آخرت به آنها رحم می‌کند.

تُرْجِي مَنْ تَشاءُ مِنْهُنَّ وَ تُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشاءُ سبب نزول این آیه در تفسیر قول خدای تعالی: يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْواجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَياةَ الدُّنْيا ... تا آخر آیه گذشت.

و معنای آیه این است که با هر یک از همسرانت را که می‌خواهی هم بستر شوی و مقدّم بداری مقدّم بدار، ملاحظه تقسیم لازم نیست.

بنابر این نوعی توسعه‌ی در قسمت و تقسیم بین همسرانش می‌باشد.

یا معنای آیه این است: از هر یک از همسران که می‌خواهی کناره گیری کن بدون طلاق و بیست و نه روز بعد از کناره‌گیری اگر خواستی به سوی تو باز می‌گردد.

یا هر کدام را می‌خواهی طلاق بده و هر کدام را می‌خواهی

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۷۹

امساک کن و نگهدار یا هر یک از زنان امّتت را می‌خواهی نکاح کن و می‌خواهی ترک نکاح کن.

به هر تقدیر جمله جواب سؤال مقدّر و توسعه برای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نسبت به همسرانش و نکاح او است.

و در باره‌ی مخیّر گذاشتن رسول خدا صلی اللّه علیه و آله همسرانش را بین اختیار دنیا و اختیار خدا و رسولش صلی اللّه علیه و آله و در صورت اختیار دنیا همین اختیار طلاق آنان بوده یا بعد از این اختیار احتیاج به طلاق داشتند؟

و همچنین در مورد کناره گیری رسول خدا صلی اللّه علیه و آله از همسرانش.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده که سؤال شد از مردی که زنش را مخیّر گذاشته پس او خودش را اختیار کرده آیا این زن جدا می‌شود و همین طلاق است؟

فرمود: نه، این چیزی بود که مخصوص رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بود که به این مطلب امر شد و انجام داد، اگر همسران رسول خدا صلی اللّه علیه و آله خودشان را اختیار می‌کردند آنان را طلاق می‌داد و این است معنای قول خدا:

قُلْ لِأَزْواجِکَ إِنْ کُنْتُنَّ ... تا آخر «۱» وَ مَنِ ابْتَغَیْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلا جُناحَ عَلَیْکَ هر یک از همسران را بعد از کناره گیری خواستی باکی بر تو نیست و احتیاج به عقد جدید ندارد.

ذلِکَ این تخییر و توسعه بر تو، یا این اجازه در ترک تقسیم و تسویه‌ی بین همسران یا این اجازه که از هر کدام می‌خواهی

---

۱. الکافی ج ۶ ص ۱۳۷ ح ۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۰

کناره گیری کن، یا اجازه نکاح یا ترک نکاح زنانی که خودشان را به تو می‌بخشند.

أَدْنی أَنْ تَقَرَّ أَعْیُنُهُنَّ کوچکترین چیزی است که چشمان همسرانت را روشن می‌کند.

وَ لا یَحْزَنَّ و آنان نباید با ترک تقسیم و تسویه ناراحت و اندوهناک شوند.

وَ یَرْضَیْنَ بِما آتَیْتَهُنَّ کُلُّهُنَّ باید راضی باشند به آنچه که به همه آنان داده‌ای.

لفظ تقرّ از ثلاثی مجرّد به صورت معلوم، از باب افعال به صورت مجهول خوانده شده، لفظ أعینهنّ در هر دو با رفع خوانده شده و لفظ تقرّ از باب افعال به صورت معلوم خوانده شده و أعینهنّ با نصب، لفظ کلّهنّ با رفع خوانده شده تا تأکید ضمیر یرضین باشد و با نصب خوانده شده، تا تأکید ضمیر ءاتیتهنّ باشد.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی قُلُوبِکُمْ خطاب به صورت جمع به همسران یا به امّت است، یا همه را با رسول خدا صلی اللّه علیه و آله در خطاب جمع کرده است، یا خطاب را از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به امّت بر گردانید، یا خطاب به امّت و همسران است.

وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً عطف است به منزله‌ی تعلیل.

حَلِیماً خداوند به عقوبت آنچه که در دلهای شماست عجله نمی‌کند و این به جهت حلم خداوند است، نه جهل و عجز او.

لا یَحِلُّ لَکَ النِّساءُ مِنْ بَعْدُ بعد از مواردی که در آیه سابق ذکر شد، چنانچه گفته شده و چنانچه همین معنای ظاهر آیه است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۱

براى تو زنان ديگر حلال نيست.

وَ لا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْواجٍ جايز نيست بر تو همسران را تبديل كنى به غير از آنان كه در آيه‌ى سابق ذكر شد.

و بعضى گفته‌اند: منع رسول خدا صلى اللّه عليه و آله از نكاح غير همسران سابق و منع او از تبديل آنان از پاداش به همسران است كه خدا و رسولش را اختيار كرده‌اند «۱».

و در اخبار زياد مضمون آنچه كه از امام باقر عليه السّلام آمده وارد شده است: و آن اين است كه مقصود خداوند آن است كه براى تو حلال نيست زنانى كه خداوند در اين آيه حرام كرده است: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ ... تا آخر «۲».

و اگر آنچه مى‌گويند درست باشد لازم مى‌آيد بر رسول خدا صلى اللّه عليه و آله حرام باشد چيزى كه بر شما حلال است، زيرا بر شماها جايز است زنان را تبديل كنيد هر چه بخواهيد، چگونه مى‌شود كه بر پيغمبر صلى اللّه عليه و آله جايز نباشد؟

مطلب اين چنين نيست كه مى‌گويند بلكه خداى تعالى بر نبىّ خود حلال كرده هر چه بخواهد نكاح كند مگر آنچه كه در اين آيه و در سوره نساء حرام كرده است.

در بعضى از اخبار آمده است: احاديث آل محمّد صلى اللّه عليه و آله بر خلاف احاديث مردم است.

---

۱. تفسير بيضاوى ج ۲ ص ۲۵۰.

۲. تفسير صافى ج ۴ ص ۱۹۸، الكافى ج ۵ ص ۳۹۱ ح ۸ و تفسير نور الثّقلين ج ۴ ص ۲۹۰ ح ۱۹۶.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۲

وَ لَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا ما مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيباً خداوند بر هر چيز مراقب است حتّى بر عدد همسران نسبت به تو و به امّت تو، يعنى بايد همسران تو منحصر در عدد معيّن و اقتصار بر اشخاص معيّن باشد، نه بر آنها بيفزايى و نه آنها را تبديل كنى.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تأديب أمّت است كه چگونه با رسول صلى اللّه عليه و آله معامله كنند كه پدر آنانست و چگونه با همسران او رفتار كنند.

لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ بدون اجازه او به خانه‌هاى پيامبر داخل نشويد شايد آنان به خانه نبىّ صلى اللّه عليه و آله و خانه‌هاى بعضى ديگر بدون اجازه داخل مى‌شدند كه اين آيه و آيه‌ى امر به استيناس نازل شد.

إِلى طَعامٍ متعدّى شدن فعل يؤذن با لفظ الى به جهت تضمين معناى دعوت است.

غَيْرَ ناظِرِينَ إِناهُ وقتى به منزل رسول خدا صلى اللّه عليه و آله براى خوردن غذا دعوت شديد قبل از رسيدن و حاضر شدن غذا و قبل از وقت خوردن نرويد، كه اين كار منزل را بر او و اهل خانه‌اش تنگ مى‌كند.

وَ لكِنْ إِذا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا و آنگاه كه دعوت شديد داخل شويد و همين كه غذا خورديد متفرّق شويد و منزل را بر او و اهل بيتش تنگ نكنيد.

وَ لا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ براى سخنرانى و سرگرمى آنجا مكث نكنيد، يعنى براى سخن گفتن با محمّد صلى اللّه عليه و آله، يا سخن گفتن شماها با همديگر.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۳

اين جمله عطف است بر غير النّاظرين اناه يا حال از عامل محذوف است و تقدير آن چنين است: و لا تمكثوا مستأنسين الحديث.

إِنَّ ذلِكُمْ كانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ اين كار شما نبىّ صلى اللّه عليه و آله را آزار مى‌دهد و منزل بر او تنگ مى‌شود همانطور كه ذكر شد و نيز شايد رسول خدا صلى اللّه عليه و آله مى‌خواهد در خانه‌اش يا با بعضى از همسرانش خلوت كند.

فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ از شما شرم دارد كه فرمان خروج شما را بدهد.

وَ اللَّهُ لا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ و خداوند از گفتن حقّ شرم ندارد و لذا امر مى‌كند از نزد نبىّ صلى اللّه عليه و آله برويد.

وَ إِذا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتاعاً و هرگاه از زنان رسول متاعى مى‌طلبيد.

فَسْئَلُوهُنَّ مِنْ وَراءِ حِجابٍ از پشت پرده بطلبيد.

در تفسير قمّى آمده است: وقتى رسول خدا صلى اللّه عليه و آله با زينب دختر جحش ازدواج نمود او را دوست مى‌داشت.

پس وليمه داد و اصحابش را دعوت كرد، اصحابش وقتى غذا مى‌خوردند دوست داشتند نزد رسول خدا صلى اللّه عليه و آله بمانند و سخن بگويند، رسول خدا صلى اللّه عليه و آله دوست داشت كه با زينب خلوت كند، كه خداى تعالى اين آيه را نازل كرد: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ ... تا قول خدا: مِنْ وَراءِ حِجابٍ و نزول اين آيه بدان جهت بود كه آنها

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۴

بدون اذن داخل خانه رسول خدا صلى اللّه عليه و آله مى‌شدند «۱».

از امام صادق عليه السّلام روايت شده است: هر وقت جبرئيل خدمت رسول خدا صلى اللّه عليه و آله مى‌رسيد جلو پيامبر صلى اللّه عليه و آله مانند بنده‌ها مى‌نشست و داخل خانه نمى‌شد تا آنكه از رسول خدا صلى اللّه عليه و آله اذن مى‌گرفت، پيش از نزول اين آيه زنان همانطورى كه در ملّتهاى باطل رايج بود بر مردان بيگانه بدون حجاب ظاهر مى‌شدند مى‌شدند و شكّى نيست وقتى زنان بدون حجاب ظاهر شوند دواعى و انگيزه‌هاى ريبه و شك بيشتر مى‌گردد.

ذلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ و اين حجاب براى دلهاى شما پاكيزه‌تر است، يعنى از شك و ريبه خالى و پاك است.

وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ عطف است جهت تعليل جمله‌هاى سابق و تمهيد جمله‌هاى بعدى است.

يعنى سزاوار نيست كه رسول خدا را بيازاريد.

وَ لا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْواجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَداً و شما حقّ نداريد بعد از رسول خدا صلى اللّه عليه و آله هرگز همسران او را به نكاح در آوريد، چون پيش از اين گفته شد كه همسران نبىّ صلى اللّه عليه و آله مادران امّت باشند.

إِنَّ ذلِكُمْ كانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيماً إِنْ تُبْدُوا شَيْئاً اگر قصد نكاح آنها را داريد بدين گونه كه با زبانتان چيزى بگوييد.

أَوْ تُخْفُوهُ يا آن را مخفى كنيد و با زبانتان چيزى اظهار نكنيد.

---

۱. تفسير صافى ج ۴ ص ۱۹۹، تفسير قمّى ج ۲ ص ۱۹۵، تفسير نور الثّقلين ج ۴ ص ۳۹۷ و تفسير البرهان ج ۳ ص ۳۳۱.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۵

فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً اين جمله تهديد و وعيدست.

از قمّى در باره نزول آيه آمده است: وقتى خداى تعالى اين آيه را نازل نمود كه: النبىّ اولى بالمؤمنين من أنفسهم و أزواجه امّهاتهم طلحه غضبناك شد و گفت: محمّد صلى اللّه عليه و آله زنان خودش را بر ما حرام مى‌كند و او خودش زنان ما را تزويج مى‌كند اگر خداوند محمّد صلى اللّه عليه و آله را بميراند ما بين خلخال‌هاى زنانش مى‌دويم چنانچه او بين خلخال‌هاى زنان ما دويد.

پس خداى تعالى اين آيه را نازل فرمود: وَ ما كانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ ... تا آخر «۱».

و اين حكم يعنى حكم تحريم شوهر كردن همسران پيامبر بعد از رسول خدا صلى اللّه عليه و آله اختصاص به زنانى كه دخول بر آنان شده ندارد، بلكه زنى كه به عقد رسول خدا صلى اللّه عليه و آله درآيد اگر چه دخول به آن نشده باشد در حكم همسران پدران مى‌شود.

بعضى گفته‌اند: وقتى رسول خدا صلى اللّه عليه و آله قبض روح شد و ابى بكر امور مردم را به دست گرفت دو همسر عامريّه و

کندیّه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله که دخول در حقّ آندو صورت نگرفته و به خانواده خودشان ملحق شده بودند آمدند و شوهر می‌خواستند، ابو بکر و عمر جمع شدند و به آن دو گفتند: اگر خواستید حجاب اختیار کنید، اگر خواستید شهوت، آن دو شهوت اختیار کردند و ازدواج نمودند که یکی از دو شوهر جذام

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۹، تفسیر قمّی ج ۲ ص ۱۹۰ و تفسیر البرهان ج ۳ ص ۳۳۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۶

گرفت و دیگری دیوانه شد «۱».

روایت شده که این حکم در وصیّ نیز جریان دارد، یعنی کسی که ایمان به وصیّ دارد جایز نیست با همسر او نکاح کند «۲».

لا- جُناحَ عَلَیْهِنَّ این جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا حکم حجاب در محارم نیز جریان دارد؟ یا جواب سؤال مذکور است.

چون بنابر آنچه که روایت شده وقتی آیه حجاب نازل شد نزدیکان و خویشان گفتند: ای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آیا ما هم با همسران تو از پشت حجاب و پرده سخن گوییم؟ پس فرمود: نه باکی بر محارم نیست.

فِی آبائِهِنَّ وَ لا أَبْنائِهِنَّ وَ لا إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ إِخْوانِهِنَّ وَ لا أَبْناءِ أَخَواتِهِنَّ وَ لا نِسائِهِنَّ زنان مؤمن.

وَ لا ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُنَّ در سوره نور بیان نِسائِهِنَّ و بیان ما مَلَکَتْ أَیْمانُهُنَّ گذشت.

وَ اتَّقِینَ اللَّهَ خطاب را از مؤمنین به زنان برگردانید تا به آنها جهت امتثال امر نشاط بخشد.

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ شَهِیداً خداوند شاهد هر چیزی است، حتّی بر نیّت شما و ظاهر ساختن نیّت خودتان.

---

۱. تفسیر صافی ج ۴ ص ۱۹۹ و الکافی ج ۵ ص ۴۲۱ ح ۳.

۲. تفسیر صافی ج ۴ ص ۲۰۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۷

آیات ۵۶- ۶۲

[سوره الأحزاب (۳۳): آیات ۵۶ تا ۶۲] ..... ص : ۴۸۷

اشاره

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَیْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِیماً (۵۶) إِنَّ الَّذِینَ یُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِیناً (۵۷) وَ الَّذِینَ یُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَیْرِ مَا اکْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً (۵۸) یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِأَزْواجِکَ وَ بَناتِکَ وَ نِساءِ الْمُؤْمِنِینَ یُدْنِینَ عَلَیْهِنَّ مِنْ جَلابِیبِهِنَّ ذلِکَ أَدْنی أَنْ یُعْرَفْنَ فَلا یُؤْذَیْنَ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۵۹) لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِی الْمَدِینَةِ لَنُغْرِیَنَّکَ بِهِمْ ثُمَّ لا یُجاوِرُونَکَ فِیها إِلَّا قَلِیلًا (۶۰) مَلْعُونِینَ أَیْنَما ثُقِفُوا أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِیلًا (۶۱) سُنَّةَ اللَّهِ فِی الَّذِینَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِیلًا (۶۲)

ترجمه ..... ص : ۴۸۷

همانا خداوند و فرشتگانش به پیامبر درود می‌فرستند، ای مؤمنان شما نیز بر او درود فرستید و سلام و تسلیم عرضه دارید.

و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بدون آنکه مرتکب عملی ناروا شده باشند آزار می‌رسانند، زیر بار بهتان و گناهی آشکار رفته‌اند.

ای پیامبر به همسرانت و دخترانت و زنان مسلمانان بگو که روسری‌های خود را بر خود بپوشند که به این وسیله محتمل‌تر است که شناخته شوند و رنجانده نشوند و خداوند آمرزگار مهربان است.

اگر منافقان و بیمار دلان و شایعه سازان در مدینه از کارهای خود دست

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۸

بر ندارند تو را به ایشان تسلّط دهیم و سپس جز اندک مدّتی در آن (شهر:

مدینه) در جوار تو نباشند.

اینان ملعونند و هر جا که یافت شوند، باید بی محابا به اسارت و قتل درآیند.

این سنّت الهی است که در باب پیشینیان جاری بوده است، هرگز در سنّت الهی تغییر و تبدیلی نخواهد یافت.

تفسیر ..... ص : ۴۸۸

اشاره

إِنَّ اللَّهَ وَ مَلائِكَتَهُ این جمله مستأنفه و جواب سؤالی است که ناشی از اهتمام به شأن نبیّ صلی اللّه علیه و آله و بزرگداشت و طلب رضایت او است، گویا که گفته شده: چگونه است که خداوند در تعظیم نبیّ صلی اللّه علیه و آله و تحفّظ همسران او مبالغه می‌کند؟ یا ابتدای کلام است که از ما قبلش منقطع و آماده کردن امر مؤمنین به صلوات بر اوست.

يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ بدان که اخبار در فضیلت صلوات بر محمّد و آل محمّد، اینکه صلوات افضل و برتر از همه ذکرهاست از طریق خاصّه و عامّه بیشتر از آن است که شمرده شود.

پس در بعضی از اخبار آمده است: «۱» هر کس بعد از هر نماز صبح و نماز مغرب بر محمّد صلی اللّه علیه و آله و آل او علیهم السّلام صلوات بفرستد خداوند صد حاجت او را برآورده می‌سازد، هفتاد حاجت در دنیا و سی حاجت در آخرت.

---

۱. برهان: ج ۳، ص ۳۳۵- ۳۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۸۹

و در بعضی از اخبار است: «۱» فرشته‌ای تا روز قیامت ایستاده است و هیچ یک از مؤمنین نمی‌گوید: «صلّی اللّه علی محمّد و آله و سلّم» مگر آنکه آن فرشته می‌گوید: «و علیک السّلام» سپس آن فرشته می‌گوید: یا رسول اللّه فلان شخص به تو سلام می‌رساند، پس رسول خدا صلی اللّه علیه و آله می‌فرماید: «و علیه السّلام».

و در بعضی از اخبار آمده است: «۲» هیچ دعایی به سوی آسمان بالا نمی‌رود مگر آنکه بر محمّد و آل او درود فرستاده شود.

و در بعضی دیگر از اخبار است: «۳» آنگاه که شب جمعه شود از آسمان ملائکه به عدد ذرّات نازل می‌شوند که در دست آنها قلمهای طلا و کاغذهای نقره است که تا شب شنبه جز صلوات بر محمّد و آل محمّد نمی‌نویسند.

در بعضی از اخبار آمده است: ثواب صلوات بر محمّد و آل محمّد خروج از گناهان است مانند روزی که به دنیا آمده است. «۴»

در بعضی دیگر است: از گناهان او هیچ ذرّه‌ای نمی‌ماند. «۵»

در بعضی دیگر از اخبار آمده است: هر کس بر محمّد و آل او ده مرتبه صلوات بفرستد خدا و ملایکه‌اش هزار صلوات بر او می‌فرستند. «۶»

و در بعضی دیگر از اخبار آمده است:

هر کس بر نبیّ صلی اللّه علیه و آله یک مرتبه صلوات بفرستد خداوند بر او هزار

---

۱. برهان: ج ۳، ص ۳۳۵- ۳۳۶. [.....]

۲، ۳، ۴- برهان: ج ۳، ص ۳۳۵- ۳۳۶.

۵. معانی الاخبار: ص ۳۶۷، ح ۱.

۶. تأویل الآیات الظاهره: ص ۴۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۰

صلوات در هزار صف از ملایکه می‌فرستد، از مخلوقات خدا هیچ چیز نمی‌ماند مگر آنکه بر عبد درود می‌فرستد بدان جهت که خدا و ملایکه‌اش درود می‌فرستند.

پس هر کس راغب و شایق این کار نباشد او جاهل و مغرور است که خدا و رسولش صلی اللّه علیه و آله و اهل بیت نبیّ صلی اللّه علیه و آله از او بیزار هستند. «۱»

و در بعضی دیگر از اخبار است: در میزان چیزی سنگین‌تر از صلوات بر محمّد و آل محمّد نیست.

و در بعضی دیگر از اخبار آمده است: «۲» هر کس بر من صلوات بفرستد ولی بر آل من صلوات نفرستد بوی بهشت را نمی‌یابد، بوی بهشت از فاصله پانصد سال پیدا می‌شود.

و در بعضی از اخبار است: هرگاه نماز عصر را در روز جمعه خواندی بگو: «اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد الأوصیاء المرضیین بأفضل صلواتک و بارک علیهم بأفضل برکاتک، السّلام علیهم و علی ارواحهم و اجسادهم و رحمة اللّه و برکاته» هر کس این صلوات را بعد از عصر بفرستد خدای تعالی برای او یکصد هزار حسنه می‌نویسد و یکصد هزار گناه از او محو می‌کند و یکصد هزار حاجت از او بر آورده می‌سازد و یکصد هزار درجه‌ی او را بالا می‌برد. «۳»

و در بعضی دیگر از اخبار آمده است: ملایکه بر من و بر علی علیه السّلام هفت سال درود فرستاده‌اند و این بدان جهت بوده که جز علی علیه السّلام

۱، ۲، ۳ برهان: ج ۳، ص ۳۳۵- ۳۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۱

کسی با من نماز نخواند. «۱»

و در بعضی دیگر از اخبار آمده: هرگاه نام نبیّ را بردی، یا کسی در اذان یا غیر اذان نام او را پیش تو ذکر کرد بر او صلوات بفرست. «۲»

و بسیاری از فقها فتوی به وجوب صلوات بر محمّد و آل محمّد صلی اللّه علیه و آله داده‌اند در صورتی که نام او را ببری یا نزد تو نام او برده شود.

فضیلت صلوات بر نبیّ و اسرار آن ..... ص : ۴۹۱

در بیان لفظی که بدان وسیله صلوات بر محمّد صلی اللّه علیه و آله فرستاده می‌شود اخبار مختلف است.

و از مجموع اخبار و اختلاف آنها استفاده می‌شود که مقصود توجّه و روی آوردن بر رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بر سبیل تعظیم است و لفظ مخصوصی در این مورد معتبر نیست و روی همین جهت است که اخبار در تعیین لفظ مختلف است و سرّ فضیلت صلوات و اهتمام به آن و تأکید آن هرگاه نام محمّد صلی اللّه علیه و آله برده می‌شود.

و برتری آن بر سایر اذکار چنانچه در اخبار به آن اشاره شد، این است که لطیفه‌ی سیّاره انسانی که آن امانت عظمی است که خدای تعالی از خزانه مخصوص خود آنرا بیرون آورده و فرمانروای آسمانهای ارواح، عقول، نفوس و زمین‌های اشباح نوری و اشباح طبیعی نمود، که از آن اشباح طبیعی به آسمانها و زمین‌های طبیعی و

(۱، ۲). صافی: ج ۴، ص ۲۰۲. کافی: ج ۳، ص ۳۰۳، ح ۷. نور الثقلین: ج ۴، ص ۳۰۲، ح ۲۲۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۲

کوههای موالید تعبیر می‌شود.

پس همه آنها از حمل آن امانت خود داری کردند، چون دیدند که آن امانت از مقام اطلاق است و هیچ موجودی لیاقت حمل آنرا ندارد مگر آنکه آمادگی خروج از مقام تقیّد و حدود، وصول به مقام اطلاق و وجوب داشته باشد، دیدند که خودشان هر کدام مقام معلوم و حدّی مخصوص دارد که آمادگی خروج از آن مقام و آن حدّ را ندارد، به خلاف هیکل انسان و مادّه صاحب نطق و بیان که در او استعداد خروج از حدّ و رسیدن به اطلاق موجود است.

پس انسان آن امانت را حمل کرد که او بر جمیع حدود و تعیّنات خویش ظلوم و ستمکار است و نسبت به جمیع کثرتها و حقوق آنها هنگام ظهور سلطنت خدا و وصول امانت به خزانه، جهول و نادان است.

پس از آنکه انسان آن امانت را حمل کرد و به دوش کشید دید که دزدهایی از عالم اجنّه و شیاطین در کمین نشسته و مترصّد فرصت هستند تا آن امانت را بدزدند و راهزنی کنند و دید که بدون معاون و کمک کننده از سنخ اجنّه و شیاطین نمی‌تواند امانت را حفظ کند.

و لذا با زبان حال از خداوند درخواست نگهبان و کمک کننده کرد و خدای تعالی درخواست او اجابت نمود، از عالم ملایکه نگهبانانی گذاشت که در حفظ امانت کفایت کنند.

و نیز انسان دید که دزدانی از شیاطین انس در کمین هستند، پس درخواست نگهبانان و کمک کننده‌هایی کرد که از سنخ آنها باشند، خدای تعالی این درخواست را نیز اجابت نموده و انبیاء، رسولان و ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۳

جانشینان آنان را فرستاد تا در حفظ امانت به انسان کمک کنند و آنرا به خزانه برسانند، آنان را امر کرده به بندگان کمک نموده و بندگان را امر به پیروی از آنان نمود.

چون کمک کردن و پیروی در این مورد جز با اتّصال روحانی به جانشینان خدا و دخول حافظ و نگهبان در قلوب بندگان که صورت نازل از خلفای خداست ممکن نیست، از این دخول حافظ به قلوب بندگان تعبیر به ایمان می‌شود که داخل در قلب است.

این اتّصال و این دخول ممکن نیست مگر با اتّصال صوری و توجّه تمام از جانب خلفا و استغفار برای بندگان و توبه و تسلیم کامل از جانب بندگان، این همان بیعت است که از زمان آدم علیه السّلام تا زمان خاتم صلی اللّه علیه و آله معمول و با شرایط بیعت نزد مردم مقرّر و ثابت بوده است و تا چندی که بندگان با یکی از دو بیعت بیعت نمی‌کردند داخل در دین نمی‌شدند و مسلمان و مؤمن نامیده نمی‌شدند و هر گاه کسی با یکی از دو بیعت بیعت می‌نمود دیگر کاری بزرگتر از این ندارد که توجّه به کسی نماید که با او

بیعت نموده و نظر به سوی او کند و با او بنشیند و خدمت و تعظیم برای او نماید و در شئون او تأمّل کرده و او را بر حسب روحانیّتش به سوی خود جذب کند و خودش را به سبب زیادی و کثرت تذکّر شئون او به سوی او بکشاند.

چون محمّد صلی اللّه علیه و آله اصل جمیع خلفا و جانشینانست و همه‌ی خلفا سایه‌ها و شئون او محسوب می‌شوند.

لذا هر چیزی که از جمیع خلفا به دست می‌آید از او حاصل می‌گردد و آنچه که برای جمیع خلفا لازم است از قبیل: نظر، خدمت،

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۴

تعظیم، تذکّر و تأمّل در شئونشان تنها برای او لازم است و هر کس با یکی از آنان (خلفا) بیعت کند مانند کسی است که با محمّد صلی اللّه علیه و آله بیعت کرده است.

بنابر این کسی که در اسلام یا در ایمان داخل شود برای او عملی پر ارج‌تر و با ارزش‌تر از این نیست که توجّه به محمّد صلی اللّه علیه و آله نموده و او را یاد آوری کند، دعا و طلب رحمت برای او کرده و خود را به سویش سوق دهد به نحوی که آنحضرت یا یکی از جانشینانش بر حسب ملکوتش بر سینه او ظاهر شود.

و لذا از ابی عبد اللّه علیه السّلام وارد شده که فرمود: مردی خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد: آیا نصف صلوات‌هایم را برای تو قرار بدهم؟

فرمود: بلی، آن مرد گفت: همه صلوات‌هایم را برای تو قرار بدهم؟ فرمود: بلی، وقتی آن مرد رفت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: از همّ دنیا و آخرت کفایت و راحت شد. «۱»

در خبر دیگری است: مردی خدمت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله عرض کرد: یا رسول اللّه من یک سوّم صلواتم را برای تو قرار داده‌ام، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: کار خوبی کردی.

پس آن مرد گفت: یا رسول اللّه، نصف صلواتم را برای تو قرار داده‌ام، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: این برتر و بهتر است. آن مرد عرض کرد آیا همه صلواتم را برای تو قرار بدهم؟ پس

۱- ثواب الاعمال: ص ۱۸۸، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۵

رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: در این صورت خداوند هر مهمّ تو از دنیا و آخرت کفایت می‌کند. «۱»

در این هنگام مردی به ابی عبد اللّه علیه السّلام عرض کرد: خدا تو را اصلاح کند چگونه شخص صلواتش را برای رسول خدا صلی اللّه علیه و آله قرار میدهد؟

ابو عبد اللّه علیه السّلام فرمود: بدین گونه که از خداوند چیزی درخواست نمی‌کند مگر آنکه ابتدا بر صلوات بر محمّد و آل او می‌کند.

امثال این اخبار همانند قرآن دارای وجوهی است که تمام آن وجوه بر حسب مراتب مردم مقصود است، زیرا که صلاة به معنای دعا است و کسی که حاضر نیست و غایب از حضور از صلوات او برای محمّد صلی اللّه علیه و آله جز دعا برای او چیزی نیست.

و نیز صلاة به معنای نماز مشروع که مشتمل بر اذکار و افعال مخصوص است می‌باشد و کسی که نزد محمّد صلی اللّه علیه و آله حاضر است ممکن است صلاة او دعا برای محمّد صلی اللّه علیه و آله باشد و ممکن است معنای آن چنین باشد که در نماز مشروع خود به غیر محمّد صلی اللّه علیه و آله نظر نمی‌کند و مخاطب در نماز بلکه متکلّم بلکه فاعل در نماز محمّد صلی اللّه علیه و آله است.

چنانچه کسی که حالت حضور نزد شیخش را پیدا کند چنین حالتی برای او حاصل می‌گردد و هر کس چنین حالتی برایش حاصل

شد همه مهمّاتش را کفایت خواهد نمود، بلکه جمیع خیرات دنیا و آخرت برایش حاصل شده، غنا و بی نیازی از دنیا و آخرت شامل

---

۱. ثواب الاعمال: ص ۱۸۸، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۶

حالش می‌گردد، از این رو مشایخ رحمة اللّه علیهم اهتمام داشتند که برای سالکین این حالت حاصل شود.

و سالکین (هم) منظوری جز حصول این حالت نداشتند و مشایخ عجم به سالکین امر می‌کردند که با تعمّل و تمرین صورت شیخ را نصب العین خود قرار دهند تا با این تعمّل و تمرین آن حالت حاصل شود.

وقتی به آنان گفته می‌شد که این کفر و تقیّد به صورت و غفلت کردن از معبود و مسمّی به سبب اشتغال به اسم است جواب می‌دادند که این کفر و تشبّه به عبادت بتهاست، ولی کفری است که فوق کفر و ایمان است.

و مولوی قدّس سرّه به این مطلب اشاره نموده آنجا که گفته:

آینه‌ی دل چون شود صافی و پاک نقشها بینی برون از آب و خاک

هم ببینی نقش و هم نقّاش را فرش دولت را و هم فراش را

چون خلیل آمد خیال یار من صورتش بت معنی او بت شکن

شکر یزدان را که چون او شد پدید در خیالش جان خیال او ندید

مثنوی معنوی و این شعر اشاره به این است که حضور نزد شیخ اگر چه در ظاهر قید و کفر است، لیکن در واقع و بر حسب معنا مطلق از قید است.

و معنای صلوات از جانب خدا رحمت بر محمّد صلی اللّه علیه و آله و از ملایکه

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۷

تزکیه اوست.

چنانچه در خبر است یا از ملایکه طلب نزول رحمت از جانب خدا بر اوست و صلاة از بندگان طلب رحمت از خدای تعالی بر محمّد صلی اللّه علیه و آله است.

و چون فعلیّت اخیر مؤمن صورت نازله ولیّ امر او است، آن صورت نازله از محمّد صلی اللّه علیه و آله می‌باشد معنای طلب رحمت از خدا بر محمّد صلی اللّه علیه و آله طلب رحمت بر فعلیّت اخیر او می‌شود و در نتیجه صلاة او بر محمّد صلی اللّه علیه و آله دعا برای خودش می‌شود.

و لذا در خبری از امام رضا علیه السّلام آمده است: «۱» صلوات ما بر پیغمبر صلی اللّه علیه و آله رحمت و برای ما قربت است.

چون محمّد صلی اللّه علیه و آله مظهر تامّ خدای تعالی است هر کس توجّه به او نموده و طلب رحمت بنماید خداوند نیز به او توجّه می‌کند، طبق مضمون این حدیث «هر کس یک وجب به سوی من نزدیک شود من به او یک ذراع نزدیک می‌شوم» توجّه خدا به او بیشتر از توجّه او به خداست، ده برابر، یا صد برابر، یا هزار برابر، یا بیشتر بر حسب استعداد مصلّی.

و توجّه خداوند به سوی او جز صلاة و نزول رحمت خداوند بر بنده چیزی نیست.

و چون خداوند تعالی حقیقت هر صاحب حقیقت است و لذا وقتی او به چیزی توجّه کند همه‌ی اشیا به سوی او توجّه پیدا می‌کنند، پس

---

۱. کافی: ج ۲، ص ۶۵۳، ح ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۸

وقتی خداوند بر بنده‌ای درود بفرستد هیچ موجودی باقی نمی‌ماند مگر آنکه بر او درود می‌فرستد، مخصوصا فرشتگان مقرّب از جهت نزدیک بودن آنها به خدای تعالی «۱».

و در بعضی از اخبار اشاره شده که چیزی باقی نمی‌ماند مگر آنکه بر او درود می‌فرستد. «۲»

وَ سَلِّمُوا تَسْلِيماً از بعضی از اخبار استفاده می‌شود که مقصود از قول خدا: «وَ سَلِّمُوا تَسْلِيماً» تحیّت اسلامی است و از بعضی دیگر از اخبار استفاده می‌شود که مقصود تسلیم و انقیاد نسبت به محمّد صلی اللّه علیه و آله است در آنچه که در نزد خدای تعالی آورده است «۳».

و مستفاد از بعضی دیگر از اخبار این است که مقصود انقیاد و تسلیم است در آنچه که راجع به خلافت علی علیه السّلام آورده است، یا مقصود انقیاد و تسلیم به وصیّ اوست. «۴»

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً مُهِيناً این جمله جواب سؤال مقدّر و تعلیل این قول خدا: (ما کان لکم أن تؤذون رسول الله) می‌باشد.

و علّت اینکه فرمود: يُؤْذُونَ اللَّهَ با اینکه مقصود آزار رساندن به رسول صلی اللّه علیه و آله است این است که اشاره به این باشد که آزار رسول خدا صلی اللّه علیه و آله آزار به خدای تعالی است.

و نیز کنایه از کسی است که علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام را اذیّت کرده

---

۱. ثواب الاعمال: ص ۱۸۸ و ۱۸۵.

۲. ثواب الاعمال: ص ۱۸۸ و ۱۸۵.

۳. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۹۶.

۴. الاحتجاج: ص ۲۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۴۹۹

باشد.

چه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: فاطمه پاره تن من است هر کس او را اذیّت کند مرا اذیّت کرده است، فرمود: هر کس در حیات من او را اذیّت کند مانند کسی است که بعد از مرگ من او را اذیّت کند، هر کس او را بعد از مرگ من اذیّت کند مانند کسی است که در حیات من او را اذیّت کرده باشد، هر کس فاطمه را اذیّت کند مرا اذیّت کرده و هر کس مرا اذیّت کند خدا را اذیّت کرده است و آن قول خدای تعالی است: إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ «۱» در باره‌ی علی علیه السّلام است رسول خدا در حالیکه ریشش را گرفته بود، فرمود: هر کس به تار مویی از تو آزار برساند به من آزار رسانده است و هر کس به من آزار برساند به خدا آزار رسانده است و هر کس به خدا آزار برساند لعنت خدا بر او باد. «۲»

وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا کسانی که مرد و زن مؤمن را اذیّت کند بدون اینکه آنان گناهی کرده باشند که بدان وسیله مستحقّ آزار و اذیّت باشند.

فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتاناً اینان متحمّل کذب و دروغ شده‌اند، یعنی اذیّت و آزار مؤمنین به این است که به آنان چیزی نسبت بدهی که آن را انجام نداده و در آنان موجود نباشد، یا مقصود این است که ایذای مؤمن چیزی جز امر باطل نیست و هر باطلی دروغ و بهتان

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۲۰۲. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۱۹۶.

۲. صافی: ج ۴، ص ۲۰۳، مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۷۰. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۰

است.

وَ إِثْماً مُبِيناً نزول این آیه در مورد ایذای علی علیه السّلام و فاطمه علیهما السّلام منافات با عمومیّت و شمول آن نسبت به جمیع مؤمنین و مؤمنات ندارد.

صاحب تفسیر بیضاوی در باره این آیه گفته است: «۱» این آیه در باره منافقین نازل شده که علی علیه السّلام را اذیّت می‌کردند و سرّ مطلب این است که مؤمن از جهت ایمانش جز ولیّ امرش نیست، ایذای او از جهت ایمانش جز ایذای ولیّ امر او نیست، ایذای ولیّ امر او مقرون به ایذای محمّد صلی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام است، آن ایذای خدای تعالی است.

یا أَيُّهَا النَّبِيُّ ادب دیگری برای زنان نبیّ صلی اللّه علیه و آله و سایر امّت است.

قُلْ لِأَزْواجِكَ وَ بَناتِكَ وَ نِساءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ همسران رسول خدا و همسران مؤمنین صورتها و سایر مواضع زینت خود را با چادر نمی‌پوشانیدند پس خدای تعالی امر به پوشانیدن صورتها و سینه‌ها کرد، تا بدین وسیله از سایر زنان جدا شوند و تمیز پیدا کنند و جلباب زنان لباس گشادی است که روی همه لباسها و قبل از چادر می‌پوشند و ممکن است همین چادر مقصود باشد.

ذلِكَ أَدْنى أَنْ يُعْرَفْنَ و این کمترین چیزی است که می‌تواند آنها را از کنیزان و سایر زنان جدا سازد.

---

۱. تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۱

فَلا يُؤْذَيْنَ برخی گفته‌اند: سبب نزول این آیه این بوده که زنان به مسجد می‌رفتند و پشت سر رسول خدا نماز می‌خوانند، آنگاه که شب می‌شد و برای نماز مغرب و عشاء و نماز صبح از خانه خارج می‌شدند که به مسجد بروند جوان‌ها در راه زنان می‌نشستند و آنها را اذیّت می‌کردند و متعرّض آنان می‌شدند. «۱»

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً پس خداوند غفور است و تقصیر گذشته زنان را می‌بخشد و رحیم است و به آنان رحم می‌کند و آداب معاشرت را به آنها یاد می‌دهد.

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ چون خدای تعالی خواست اهل ریبه و شهوت را که متعرّض زنان در راهها می‌شدند تهدید نماید منافقین و فتنه انگیزها را نیز به آنها منضمّ نمود و فرمود: اگر منافقان و آنانی که در دلهایشان مرض است در مدینه، از کردارشان باز نایستند.

لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لا يُجاوِرُونَكَ فِيها إِلَّا قَلِيلًا البتّه تو را بر آنان بر گماریم که زمان اندک یا مجاورت و همسایگی اندک، با آنان مدارا کنی! لفظ «قلیل» از فاعل استثنا شده است مَلْعُونِينَ حال از فاعل لا يُجاوِرُونَكَ است أَيْنَما ثُقِفُوا حال دیگری از فاعل لا يُجاوِرُونَكَ یا از مرفوع مَلْعُونِينَ است.

أُخِذُوا وَ قُتِّلُوا تَقْتِيلًا اگر از کار بد خویش برنگردند و باز

---

۱. تفسیر قمی ج ۲، ص ۱۹۷.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۲

نايستند بايد از شهر با بدترين حال اخراج و تبعيد شوند كه جامع بين لعن و طرد از رحمت خدا در دنيا و آخرت و بين مضيقه و تنگنا قرار گرفتن به سبب كشتن و اسارت، بين لعن مردم و در تنگنا قرار دادن آنهاست كه هر جا باشند سزاوار كشته شدن هستند.

سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا و اين گونه مجازات سنّت خداست كه پيش از اين هم بوده و فتنه انگيزان امّت‌هاى آنان چنين كارهايى مى‌كردند و مجازات مى‌شدند و سنّت خدا را تغيير و تبديلى نيست.

آيات ۶۳- ۷۳

[سوره الأحزاب (۳۳): آيات ۶۳ تا ۷۳] ..... ص : ۵۰۲

اشاره

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً (۶۳) إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً (۶۴) خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۶۵) يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولا (۶۶) وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلا (۶۷)

رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً (۶۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ كانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً (۶۹) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلاً سَدِيداً (۷۰) يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمالَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً (۷۱) إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولاً (۷۲)

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ وَ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۷۳)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۳

ترجمه ..... ص : ۵۰۳

مردم از تو در باره قيامت مى‌پرسند، بگو علم آن و اطّلاع از زمانش با خداوند است، و تو چه دانى چه بسا قيامت نزديك باشد.

بى گمان خداوند كافران را لعنت كرده است و براى آنان آتشى فروزان آماده ساخته است.

كه همواره- جاودانه- در آنند و يار و ياورى نمى‌يابند.

روزى كه چهره هايشان در آتش دوزخ گردانده شود، گويند كاش از خداوند اطاعت مى‌كرديم و از پيامبر اطاعت مى‌كرديم.

و گويند پروردگارا ما از پيشوايان و بزرگترانمان اطاعت كرديم، آنگاه ما را به گمراهى كشاندند.

پروردگارا به آنان دو چندان (سهم) از عذاب بده و عظيم لعنتشان كن.

اى مؤمنان مانند كسانى كه موسى را آزار دادند مباشيد كه خداوند از آنچه مى‌گفتند و بهتان مى‌زدند برى و بر كنارش داشت و نزد خداوند آبرومند بودند.

اى مؤمنان از خداوند پروا كنيد و سخنى درست و استوار بگوييد.

تا اعمالتان را صالح بدارد و گناهانتان را بيامرزد و هر كس از خداوند و پيامبر او اطاعت كند، به راستى به رستگارى بزرگى نايل شده است.

ما امانت خويش را بر آسمانها و زمين و كوهها عرضه داشتيم، ولى از پذيرفتن آن سر باز زدند، از آن هراسيدند، انسان آن را پذيرفت، كه آن در حقّ خويش ستمكار نادانى بود.

تا سر انجام خداوند مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را عذاب کند، از غفلت و قصور مردان و زنان مؤمن درگذرد، خداوند آمرزگار مهربان است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۴

تفسیر ..... ص : ۵۰۴

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ مکرّر این مطلب گذشت که السَّاعَةِ تفسیر به ساعت مرگ شده که آن قیامت صغری است و به ساعت ظهور قائم علیه السّلام تفسیر شده که آن نیز قیامت دیگری است اختیاری یا اضطراری و به قیامت کبری تفسیر شده و در هر دو قیامت صغرا و کبرا نیز ظهور قائم علیه السّلام است.

و چون همه این امور در طول زمان است نه در عرض آن و برای کسانی که با حجابهای زمان و مکان محجوب هستند امکان درک آنها نیست، کسی به آن امور علم پیدا نمی‌کند مگر آنکه از حدود زمان و مکان خارج شود و به ملاء اعلاء بپیوندد و عالم به علم خدا گردد که آن علم نزد خداست نه نزد مردم ...

لذا خدای تعالی به رسولش امر نمود که جواب آنها را بطور اجمال بدهد، فرمود:

قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللَّهِ بگو که علم آن نزد خداست، شما نزد مردم هستید و از علمی که نزد خداست جز کسی که نزد خدا و عالم به علم خدا باشد آگاه نمی‌شود.

وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً اینکه ساعت و قیامت اگر چه در طول زمان است و کسانی که مقیّد به زمان هستند در نهایت دوری از آن هستند، لیکن آن ساعت به آنها نزدیک است در نهایت نزدیکی، چون آن ساعت به منزله‌ی روح زمان و زمانیّات

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۵

است و روح هر موجودی نزدیکترین چیز به آن موجود است.

إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكافِرِينَ خدا کافران به ساعت (قیامت) را لعن کرده است زیرا در اینجا مناسب آن است که مقصود، کافران به ساعت باشد.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراً خالِدِينَ فِيها أَبَداً لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً و برای آنان آتش سوزان برای همیشه آماده شده است و یار و یاوری ندارند.

يَوْمَ تُقَلَّبُ لفظ «یوم» متعلّق به قول خدا: «لا یجدون» یا به «یقولون» است.

وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا می‌گویند ای کاش خدا و رسول را در حقّ علی علیه السّلام اطاعت می‌کردیم.

وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ كُبَراءَنا لفظ «سادتنا» «ساداتنا» به صورت جمع الجمع خوانده شده است.

یعنی می‌گویند: پروردگارا ما از سرکردگان و بزرگانمان پیروی کردیم.

فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا لفظ «الرّسول» و «السّبیل» با الف خوانده شده جهت وقف بر فتحه با الف و اجراء حالت وصل بر حالت وقف.

یعنی آنان ما را از راه گمراه کردند.

رَبَّنا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذابِ پروردگارا عذاب‌شان را دو برابر کن، چون گمراه بودند و ما را نیز گمراه کردند وَ الْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراً لفظ کبیرا با ثاء سه نقطه «کثیرا» خوانده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۶

در تفسیر قمیّ آمده است: این آیه کنایه از کسانی است که حقّ آل محمّد صلی اللّه علیه و آله را غصب کردند، که می‌گویند: ای

کاش ما خدا و رسول را در حقّ امیر المؤمنین علیه السّلام اطاعت می‌کردیم، نه سادت و کبرا را.

مقصود از سادات و کبرا اوّلین کسانی هستند که ابتدا به ظلم آل محمّد و غصب حقّ آنان کردند و ما را از بهشت گمراه کردند، در اینجا مقصود از سبیل، راه امیر المؤمنین علیه السّلام است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ آذَوْا مُوسی فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا ای مؤمنین مانند کسانی نباشید که موسی را اذیّت کردند و خداوند او را از آنچه که در حقّ او می‌گفتند و اذیّت می‌کردند تبرئه کرد.

در اینجا مناسب مقام که آیات ایذای رسول و مؤمنین را بر ایذا در حقّ علی علیه السّلام و ایذای علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام حمل نمودیم این است که معنای آیه چنین باشد: ای مؤمنین در اذیّت کردن رسول صلی اللّه علیه و آله یا در اذیّت کردن علی علیه السّلام مانند کسانی نباشید که موسی را اذیّت کردند.

وَ کانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِیهاً موسی نزد خدا وجیه و با حیا بود، این بدان جهت بود که موسی آن قدر شرم داشت که هنگام شستشو و غسل جایی می‌رفت که کسی او را نبیند، تا جایی که بعضی گفتند:

موسی عنین است و بعضی گفتند: آلت مردانگی ندارد.

و برخی گفتند: او دارای عیب است، یا برص دارد و یا فتق.

پس یک مرتبه رفت که خود را شستشو دهد لباسش را روی سنگی گذاشت و باد لباس او را برد، موسی در طلب لباس رفت و بنی اسرائیل او را عریان دیدند و فهمیدند که او مانند بهترین مردان ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۷

است، پس خداوند او را از آنچه می‌گفتند تبرئه نمود.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِیداً وقتی خداوند تعالی مؤمنین را از ایذای رسول صلی اللّه علیه و آله نهی کرد و ایذایشان بدین گونه بود که به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله چیزی نسبت می‌دادند که مناسب و لایق او نبود، مثلا نمی‌گفتند او می‌خواهد پسر عمویش را بر ما امیر قرار دهد، یا می‌گفتند: آنچه که محمّد در باره‌ی علی علیه السّلام می‌گوید از جانب خدای تعالی نیست یا امثال این اذیّت‌ها.

وقتی خدای تعالی از چنین اذیّتهایی نهی کرد خواست آنان را به گفتار راست امر کند، تا شایبه و بطلان در آن نباشد و قبح و زشتی از آن پدید نیاید، نه بر گوینده و نه بر کسی که در باره او سخن گفته شده و نه بر یکی از مؤمنین و در آن اذیّت هیچ یک از مؤمنین نباشد.

یُصْلِحْ لَکُمْ أَعْمالَکُمْ تا خداوند اعمال شما را اصلاح کند اگر در آن خلل و فساد باشد، یعنی زبان رییس سایر اعضا است که اگر آن صالح شود و آنچه که بر زبان جاری می‌شود صالح گردد خداوند جمیع اعمال اعضا را اصلاح می‌کند.

وَ یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که به عبّاد بن کثیر صوفی بصری گفت: وای بر تو ای عبّاد مغرور شدی که بطن و فرج تو عفیف است؟! خدای تعالی در کتابش می‌فرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِیداً یُصْلِحْ لَکُمْ أَعْمالَکُمْ بدان که خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۸

از تو چیزی را قبول نمی‌کند تا گفتار عدل بگویی. «۱»

این خبر دلالت می‌کند بر اینکه اهل علم و عرفان اگر مجاز در گفتار نباشند نباید حقّ بگویند، چون اصل سداد قول به این است که با اذن و اجازه از جانب خدا باشد، بخصوص در جایی که متعلّق به دین خدا باشد و هرگاه اجازه داشته باشند نباید بگویند مگر چیزی را که بدانند و بشناسند که آن حقّ است.

پس وای و هزار وای بر کسی که تشبّه به اهل حقّ از صوفیّه و علماء بکند، پس هر آنچه در قلبش خطور کند بر زبانش جاری شود،

بدون آنکه از طرف خدای تعالی اذن و اجازه داشته باشد.

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً و هر کس از خدا و رسولش در امر ولایت علی علیه السّلام اطاعت کند به رستگاری بزرگ رسیده است، چنانچه در اخبار آمده است. «۲»

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَ أَشْفَقْنَ مِنْها وَ حَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولًا مقصود از امانت چنانچه در دو سوره نساء و مؤمنون و غیر آن دو و در این سوره اندکی قبل از این اشاره شد لطیفه‌ی سیّاره‌ی انسانی است، که در خزانه‌ی حقّ تعالی گوهری با ارزش‌تر و بهتر از آن نبوده.

پس خدای تعالی آنرا از خزانه‌ی غیبی‌اش خارج ساخت و آنرا بر

---

۱. صافی: ج ۴، ص ۲۰۶. کافی: ج ۸، ص ۱۰۷، ح ۸۱.

۲. صافی: ج ۴، ص ۳۰۶. کافی: ج ۱، ص ۱۴۴، ح ۸.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۰۹

آسمانهای عقول و نفوس و آسمانهای افلاک طبیعی عرضه داشت، بدین معنا که آن لطیفه و امانت را بر آنها فرمانده و امیر قرار داد، سپس بر زمینهای عناصر عرضه داشت سپس بر کوههای موالید، پس همه‌ی اینها از حمل آن امانت خود داری کردند، چون هیچکدام اهل و لایق این گوهر نبودند، زیرا ذات این گوهر خودش محل امنی را اقتضا می‌کرد که دارای نگهبان زیادی باشد چه دزدها و حسودهای آن زیاد بود.

و نیز محلّی می‌خواست که مستعدّ و آماده‌ی خروج از تقیید و حدود باشد و بتواند به عالم اطلاق برسد و همه آنها که ذکر شد یا مستعدّ و آماده‌ی خروج از حدود نبودند یا علاوه بر آن دارای امیّت و نگهبان نبودند.

و لذا هر یک از آنها بر این امانت و گوهر گرانبها ترسیدند و نگران فنا و هلاک آن بودند، به درگاه خدا تضرّع و زاری کردند که خداوند آنها را از حمل این امانت معاف بدارد، سپس آن امانت را خداوند بر مولود اخیر و غایت کلّ و نهایت جمیع عرضه نمود که آنرا اهل و لایق حمل امانت یافت، انسان نیز نظر نمود و دید آمادگی و استعداد دارد و می‌تواند از حدود خارج شود، پس نسبت به آن امانت شوق پیدا کرد و آنرا پذیرفت.

و از خدای تعالی درخواست نگهبان و کمک کننده از سنخ اجنّه و شیاطین و نیز درخواست نگهبانی از سنخ انسانها نمود، که خداوند این درخواست را اجابت کرد.

با این بیان امانت همه‌ی اخبار مختلف جمع می‌شود و متخالف‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۱۰

متوافق می‌گردند، چه امانت در اخبار به مطلق تکلیف، نماز، امامت، امارت و خلافت، مقام و منزلت محمّد صلی اللّه علیه و آله و آل محمّد صلی اللّه علیه و آله، آرزوی منزلت آنان، مطلق امانت، ولایت علیّ بن ابی طالب علیه السّلام، شهادت حسین بن علی علیه السّلام و خلافت غصب شده تفسیر شده است.

و با اختلاف تفاسیر در امانت تفسیر انسان نیز به علی علیه السّلام، حسین علیه السّلام، آدم علیه السّلام، غصب کنندگان خلافت و مطلق انسان می‌شود و همچنین است تفسیر ظلوم و جهول هر که می‌خواهد به اختلاف اخبار اطّلاع (بیشتری) پیدا کند به کتب تفاسیر و اخبار مراجعه کند.

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ تعلیل عرضه داشتن امانت، یا حمل انسان است، چنانچه قول خدای تعالی: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ تعلیل قول خدا: اتَّقُوا اللَّهَ وَ قُولُوا قَوْلًا سَدِيداً یا تعلیل قول خدا: «يُصْلِحْ لَكُمْ و يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ می‌باشد.

گویا که گفته است: از خشم و عذاب خدا بترسید، چون ما امانت را بر آسمانها و زمین عرضه نکردیم مگر بدان جهت که منافق و شرک را از مؤمن جدا کنیم و مگر بدان جهت که منافق به عذاب و مؤمن به ثواب برسد، یا اعمال شما را اصلاح نماید و گناهان شما را ببخشد، چون ما امانت را جز به همین جهت عرضه نکردیم.

و مقدّم داشتن (بیان) عذاب منافق و نسبت عذاب به خدا بدان جهت است که این سوره در رسوا کردن منافقین نازل شده است و روی همین جهت است که در اوّل سوره محمّد صلی اللّه علیه و آله از اطاعت منافقین نهی شده است.

از منافقین نقل شده که سوره‌ی احزاب زنان قریش از عرب را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۱، ص: ۵۱۱

رسوا کرد و طولانی‌تر از سوره‌ی بقره بوده است و لکن این سوره را کم کرده و تحریف نمودند، پس خدای تعالی عذاب منافقین را طوری ادا کرد گویا که همان غایت است و به همین جهت عذاب را به خودش نسبت داد و برای اینکه سوره را به ثواب مؤمنین و رحمت آنها ختم نماید فرمود:

وَ یَتُوبَ اللَّهُ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً پس غایت بالذّات جز مغفرت و رحمت خدا نسبت به مؤمنین نیست، پس این آیه استدراک این توهّم است که غایت بالذّات عذاب منافقین یا عذاب آنان و رحمت برای مؤمنین است.

جلد دوازدهم

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

پیشگفتار ..... ص : ۵

اشاره

سپاس بی‌قیاس یگانه بی‌همتایی را سزاست، که او نور، نور نور، نور علی نور و خالق نور به نورست.

درود فراوان بر روان تابناک سیّد المرسلین و حبیب اله العالمین محمّد مصطفی صلّ اللّه علیه و آله الطّیبین الطّاهرین به ویژه خلیفه‌ی بلافصلش امام المتّقین، یعسوب الدّین علی عالی اعلی و اوصیای معصوم آنحضرت باد که در هر زمان لنگر زمین و آسمان و نور بخش دل سالکان می‌باشند.

با کسب اجازه از پیشگاه مبارک مولانا المعظّم الحاج دکتر نور علی تابنده مجذوبعلیشاه ارواحنا فداه جلد دوازدهم ترجمه‌ی فارسی و متن عربی تفسیر شریف بیان السّعادة فی مقامات العبادة تألیف جدّ امجد بزرگوارشان عارف شهیر و نابغه‌ی علم و عرفان حضرت حاج آقای سلطان محمّد گنابادی بیدختی سلطان علی شاه قدّس سرّه را که شامل سوره‌های سبا، فاطر، یس، صافّات، زمر، غافر (مؤمن) و حم سجده (فصّلت) می‌باشد به صورت حاضر ترجمه و چاپ، تقدیم علاقمندان شیفته‌ی خاندان عصمت و طهارت می‌نماییم.

مفسّر عظیم الشأن در هر کدام از سوره‌های مورد بحث این مجلّد از تفسیر نیز نکات ارزنده‌ای ارایه فرموده‌اند که به طور اجمالی و به عنوان چکیده‌ی مفید و مختصر در تفسیر سوره‌های عنوان شده جهت آمادگی اذهان عزیزان به شرح زیر می‌باشد.

سوره‌ی سبا ..... ص : ۵

پس از حمد و سپاس خدای حکیم و آگاه از آنچه که بر زمین فرو می‌رود و آنچه خارج می‌شود و نیز آنچه نازل و یا بالا می‌رود آمرزش و غفران توأم با رحمت رحیمی را با این نکته که چیزی از کوشش کوشش‌گران از او پوشیده نمی‌ماند و همه در نوشته‌ای بیانگر باقی است پاسخی بسیار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶

سنجیده به منکران قیامت، ظهور حضرت قائم علیه السّلام و رجعت می‌دهد و مراد از آن را پاداش دادن، آمرزش و روزی کریمانه بر شایستگان ایمان آورنده می‌دانند.

ذیل آیه وَ یَرَی الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ علم را به عنوان سکوت و انصات معرّفی می‌نمایند البتّه غرض از آن را علم و دانشی که هدایتگرست به راه عزیز حمید دانسته‌اند.

متابعت (پیروی) باد از حضرت سلیمان علیه السّلام و سایر نعمتهای الهی را که بر آن حضرت کرامت فرموده و شکرگزاری‌اش را یادآور شده، سپس اشاره فرموده‌اند بر کفایت نکردن همه‌ی آن همه امکانات و ثروت حتّی برای به پایان رساندن سرور یک روز ملاقات حضرت سلیمان با ملک الموت، رحلت آن حضرت و وقایع متعاقب آن را متذکّر شده‌اند.

همچنین اشاره‌ی شیوایی دارد بر وجه تسمیه‌ی سبا و اینکه از اسم مردی گرفته شده است که دوازده پسر داشت، شش نفر خوب و خوش یمن و شش نفر بد و شوم! در حکایت سبا و ساکنانش آیت و نشانه‌ای را گوشزد فرموده است که آن سرزمین دو بستان از چپ و راست آن به هم پیوسته، آباد با روزی فراوان داشت از شکرگزاری فروگذار شده و از خدا غافل گشتند به واسطه‌ی سیل عرم کیفر سختی را متحمّل شدند ابلیس گمان آنان را تصدیق نموده (از غفلتشان سوء استفاده کرد) ذیل این عبارت واکنش (مشابه) ابلیس را در واقعه‌ی غدیر خم بیان فرموده‌اند که غیر از مؤمنین اغلبشان از شیطان پیروی کردند.

در ذیل تفسیر وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا کَافَّةً لِلنَّاسِ همه جانبه و تامّ بودن رسالت پیامبر گرامی اسلام را حتّی در برابر هواهای نفسانی همه‌ی انسانها متذکّر و با استناد به روایات معتبر ابلاغ رسالت آن حضرت را به تمامی بلاد به زبان متداول هر کدام از اقوام و ملّتها بیان می‌نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷

و به طور تلویحی نجات‌بخش بودن رسالت پیامبر اکرم و حکومت جهانی آن را با ظهور حضرت قائم علیه السّلام متذکّر شده و تشکیک کنندگان را مشمول ذیل آیه (لا یعلمون) دانسته‌اند.

سوره‌ی فاطر ..... ص : ۷

در تفسیر جاعِلِ الْمَلائِکَةِ رُسُلًا مرقوم فرموده‌اند که پیامبران و فرشتگان را فرستاده و به اوصیا وحی و الهام و گفتار و رؤیاهای صادق و برای بندگان صالح الهام و سخن و رؤیا، برای جمیع خلقش الهام و رؤیا را قرار داد تا خلق اصلاح گردند و کمبودها جبران شود و نفوس آنها از قوّها به فعلها درآید.

و در تفسیر «اولی الاجنحة» فرموده‌اند ملائکه صاحبان بالها بر حسب عوالمی که در آن سیر می‌کنند و با آن بالها برای اصلاح امور پرواز می‌کنند.

بر حسب عوالم سه‌گانه ملک و ملکوت و جبروت تعداد بالها فرق می‌کند در اخبار آمده است که بالهای جبرائیل ششصد هزار پاست و فاصله‌ی بالهای یکی از ملائکه پانصد سال راه با پریدن پرش است.

و در اخبار دیگری آمده است که ائمّه علیهم السّلام ملائکه را می‌بینند و با آنها مصافحه می‌کنند.

و در تفسیر آیه‌ی مبارکه: یا أَیُّهَا النَّاسُ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ فرموده‌اند اصل نعمت ولایت تکوینی است که از آن به ریسمانی از

جانب خدا تعبیر می‌شود و ولایت تکلیفی که از آن به ریسمان از جانب مردم به سوی خدا تعبیر می گردد.

هر چیزیکه به ولایت متّصل است (به سبب اتّصالش به ولایت) نعمت می‌شود و هر چیزی که از ولایت منقطع باشد هر چه که باشد نقمت است.

در تفسیر آیه شریفه یا أَیُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ ... فرموده‌اند بی‌نیازی مانند سایر صفاتش عین ذات

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۸

اوست و به این نحو وجود، نشانی جز بی‌نیازی ندارد، غنا و بی‌نیازی از خدای تعالی فراتر نمی‌رود مگر به نسبت خود حقّ تعالی، بدین معنا که بی‌نیازی جز او نیست، زیرا اگر صفت کمال یافت شود که برای خدای تعالی نباشد حتی جز به آن صفت و فاقد آن صفت است، در این صورت به طور مطلق غنی و بی‌نیاز نمی‌شود.

در تفسیر آیه شریفه إِنَّا أَرْسَلْناکَ بِالْحَقِّ بَشِیراً وَ نَذِیراً ...

مرقوم داشته‌اند بدان که خدای تعالی غایت خلق عالم را بنی آدم و غایت خلق بنی آدم را ولایت علی بن ابی طالب علیه السّلام قرار داده، خواه ولایت در هیکل و صورت نبوّت ظاهر شود، خواه در صورت رسالت یا خلافت و مقصود از «نذیر» جز، رسول یا نبیّ یا خلیفه او نیست.

در تفسیر کَذلِکَ إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ ...

مرقوم داشته‌اند بدان که انسان دارای مراتبی است و هر مرتبه‌ای دارای خوف، رجا و نوعی از علم است که مغایر با مرتبه دیگر است.

بعد از مراتب انسان در مورد نفس امّاره، نفس لوّامه، نفس مطمئنّه را که در این مرتبه ادراکات او علوم، ذوق و وجدان می‌شود و خوف او در این مرتبه از خدا، از خشم و فراق اوست.

و این خوف خشیت نامیده می‌شود، چه خشیت عبارت از حالتی است که از امتزاج احساس مهر، لطف، خوف و محبّت حاصل می‌شود مادام که انسان به این مقام نرسیده است هیچ محبّتی نسبت به خدا پیدا نمی‌کند و در نتیجه خشیت نیز برای او حاصل نمی‌شود و خوفش خوف صرف است، که اگر خوفی هم وجود داشته باشد ناشی از قهر خداست.

چهارمین مرتبه، مرتبه قلب اوست که در این مرتبه ادراکات او شهود، ذوق و وجدان می‌شود و خوف او هیبت است که مشاهده کننده خدا را جز محیط خود نمی‌بیند و نشان محاط جز هیبت و ترس از محیط نیست.

و پس از آن نوبت سطوت و سحق و محق می‌رسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹

از امام علیه السّلام آمده است: مقصود از «العلماء» کسی است که کردارش گفتارش را تصدیق کند و کسی که عملش گفتارش را تصدیق نکند عالم نیست.

در تفسیر آیه‌ی مبارکه الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ ...

می‌فرمایند: از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در حدیثی که در آن آنچه را که خداوند برای دوست‌داران علی علیه السّلام در روز قیامت آماده می کند، ذکر می‌نماید می‌فرماید:

وقتی دوست‌داران علی علیه السّلام داخل منزل‌هایشان می‌شوند می‌بینند که ملائکه به آنان به سبب کرامت پروردگارشان تبریک و تهنیت می گویند تا آن وقت که در جای خود مستقرّ می‌شوند به آنان گفته می‌شود:

آیا آنچه را که پروردگارتان وعده داده راست یافتید؟ گویند: بلی، پروردگارا ما راضی شدیم پس تو از ما راضی باش، خداوند می‌فرماید: به سبب خوشنودی من از شما، به دلیل آنکه شما خاندان پیامبر مرا دوست داشته‌اید، خانه‌ام را برای شما حلال کرده‌ام،

شما با ملایکه مصافحه کردید، گوارا باد بر شما این بخششی که دایمی است و در آن نقصی نیست.
در این هنگام دوست‌داران اهل بیت علیهم السّلام می گویند: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ ...

سوره‌ی یس ..... ص : ۹

در تفسیر مرقوم فرموده‌اند: این سوره قلب قرآن است.
از ابی عبد اللّه علیه السّلام آمده است که فرمود: هر کس سوره یس را در عمرش یک مرتبه بخواند خداوند برای او به عدد هر مخلوق در دنیا و هر مخلوق در آخرت و در آسمان در مقابل هر یک دو هزار هزار حسنه و ثواب می‌نویسد.
؟ همین عدد از گناهان او محو می‌شود، هیچ وقت فقیر و بدهکار نمی‌شود و هیچ ویرانی، درد و بیماری و جنون، پیسی و وسواس و دردی که مضرّ باشد به او نمی‌رسد.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰
خداوند کراهت مرگ را بر او آسان می کند و خود قبض روحش را متصدّی می‌شود و از کسانی می‌شود که خداوند وسعت در معیشت و خوشحالی هنگام ملاقات با خدا و راضی شدن خدا به ثواب، آخرت او را تضمین می کند و خدای تعالی به همه‌ی ملایکه‌اش در آسمان و زمین می‌فرماید: من از فلانی راضی شدم پس بر او استغفار کنید.
در تفسیر آیه‌ی مبارکه لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أُنْذِرَ ... مرقوم فرموده‌اند:
در خبری که به امام صادق علیه السّلام منسوب است اشعار به این است که معنای آیه انذار به ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام است، پس مردم از آن غافل هستند.
این اشعار بدان جهت است که ولایت غایت رسالت و اصل همه‌ی احکام، وعده‌ها و وعیدهاست.

سوره‌ی صافّات ..... ص : ۱۰

در تفسیر احْشُرُوا الَّذِینَ ظَلَمُوا فرموده‌اند اصل ظلم، ظلم و ستم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، هر چیزی که از این ظلم ناشی شود ظلم است.
و اوّلین ظلم به آل محمد صلّی اللّه علیه و آله پوشیدن و پنهان کردن ولایت تکوینی که آن ریسمانی است از جانب خدا و ظلم تکلیفی و ترک ولایت تکلیفی از آن ناشی می‌شود، ظلم در اینجا به ظلم آل محمد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است.
در تفسیر آیه وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ مرقوم داشته‌اند، که آنان نسبت به کارهایی که انجام داده‌اند مورد سؤال قرار می گیرند یا از نبأ عظیم سؤال می‌شوند که آن ولایت امیر المؤمنین علی علیه السّلام است چنانچه تفسیر شده است.
به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و به امام باقر علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: بنده گامی بر نمی‌دارد، مگر آنکه از چهار چیز مورد سؤال قرار می گیرد، از جوانی‌اش که در چه چیز صرف کرده و عمرش که در چه چیز صرف کرده و از مالش که از کجا جمع کرده و در کجا انفاق کرده و از دوستی ما اهل بیت علیهم السّلام.
در تفسیر آیه مبارکه وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ مرقوم
ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱
داشته‌اند: و از امام باقر علیه السّلام آمده است: گوارا باد بر شما این اسم، گفته شد: آن اسم چیست؟ فرمود: شیعه، گفته شد: مردم ما را سرزنش می کنند و با این کلمه بر ما عیب می گیرند.
فرمود: آیا قول خدا وَ إِنَّ مِنْ شِیعَتِهِ لَإِبْراهِیمَ و قول خدا فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ را نشنیدی.

و سرّ مطلب چنانچه از امام صادق علیه السّلام آمده این است که خداوند وقتی ابراهیم را خلق کرد پرده را از چشمش برداشت، انوار پنجگانه را دید، پس گفت این انوار چه هستند؟ پس خدای تعالی فرمود: این نور محمّد صلّی اللّه علیه و آله، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السّلام است و نه نور دید که بر آنها احاطه کرده، و گفت: نه نور می‌بینم که آنها را احاطه کرده‌اند، عدد آنها را کسی جز تو نمی‌تواند بشمارد، گفته شد: یا ابراهیم اینها شیعیان آنها هستند، شیعیان امیر المؤمنین علیه السّلام و در این هنگام ابراهیم گفت: خدایا مرا از شیعه امیر المؤمنین قرار بده.

امام صادق علیه السّلام فرمود: خدای تعالی فرمود: وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ بدان که جمیع انبیاء مرسلین، اولیا و صالحین علیهم السّلام از جمله شیعه امیر المؤمنین علیه السّلام هستند، زیرا علی علیه السّلام با علویّت و مقام ولایت کلّی‌اش امام همه است، حتّی امام رسول ختمی مرتبت ما صلّی اللّه علیه و آله از جهت رسالتش می‌باشد، نه از جهت ولایتش که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با علی علیه السّلام از حیث ولایتش متّحد است.

و در تفسیر آیه مبارکه وَ هَدَيْناهُمَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ فرموده‌اند: آن دو را به راه راست هدایت نمودیم و آن راه فطری است که فطری آن راه ولایت فطری است و تکلیفی آن راه ولایت تکلیفی است و خلاصه راه مستقیم اشاره به ولایت است، چنانچه کتاب اشاره به نبوّت و رسالت است.

در تفسیر آیه‌ی مبارکه سلام علی آل یاسین ضمن شرح مفصّل فرموده‌اند: چون محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او شرف هر صاحب شرف، فخر هر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲

صاحب فخر، مقام هر صاحب مقام است لذا سلام بر آل محمد صلّی اللّه علیه و آله سلام بر هر صاحب سلام و شرف است برای هر صاحب شرف لسان صدق و نام نیک برای هر صادق است، پس صحیح است گفته شود: بر الیاس نام نیک در بین مردم گذاشتیم که سلام بر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد.

سوره‌ی ص ..... ص : ۱۲

در تفسیر آیه شریفه‌ی وَ شَدَدْنا مُلْكَهُ وَ آتَيْناهُ الْحِكْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ مرقوم فرموده‌اند: مقصود از حکمت آثار ولایت است، که حکمت جز دقّت در علم و اتقان عمل و دقّت در آن نیست.

و حکمت از آثار ولایت است، چون انسان مادامی که ولایت را با شروط مقرّر قبول نکند بصیرت و بینایی او باز نمی‌شود، مادام که بصیرت او باز نشود نظر او دقیق نمی‌شود، مادامی که نظرش دقیق نگردد اتقان در عمل برای او ممکن نیست.

و مقصود از فصل خطاب آثار رسالت است فصل خطاب به هر معنایی که گرفته شود از جهت اشتغال به کثرت‌هاست، اشتغال به کثرت‌ها از جهت بندگان جز به خاطر رسالت به سوی آنان یا به خاطر قبول رسالت از طرف رسول صلّی اللّه علیه و آله نیست.

در تفسیر آیه‌ی مبارکه كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ فرموده‌اند: انسان مادامی که متصل به ولایت نباشد بدون مغز است، آنگاه که با شروط مقرّر متصل به ولایت شد صاحب مغز می‌شود.

پس انسان بدون ولایت مانند گردوی بی‌مغز است و لایق آتش، با ولایت مانند گردویی است که مغز دارد.

از امام صادق علیه السّلام است لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ امیر المؤمنین و ائمّه علیهم السّلام است، پس آنان ژرف‌بینان و خردورزان هستند.

در تفسیر هذا عَطاؤُنا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسابٍ ضمن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳

شرح و تفسیر مفصّل در مورد ملک و پادشاهی حضرت سلیمان علیه السّلام مرقوم داشته‌اند.

از امام صادق علیه السّلام در قول خدای تعالی هذا عَطاؤُنا ... آمده است که فرمود: به سلیمان ملک عظیم و بزرگی داده شد، سپس این آیه در مورد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جریان پیدا کرد، که او می‌توانست هر چه را که بخواهد و به هر کسی بخواهد ببخشد یا منع کند، به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چیزی عطا نمود که برتر و بهتر از چیزی بود که به سلیمان داده شد، چه خدای تعالی فرمود: آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به شما داد آن را بگیرید و آنچه را که از آن نهی کرد خودداری کنید.

در تفسیر آیه‌ی رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْرى لِأُولِي الْأَلْبابِ مرقوم فرموده‌اند: حصول ولایت برای انسان مانند تلقیح درخت خرماست که آن را دارای میوه و مغز می‌کند.

پس مقصود از لِأُولِي الْأَلْبابِ جز شیعه‌ی علی علیه السّلام نیست، شیعیانی که ولایت برای آنها با شروطش حاصل شده باشد.

در تفسیر نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ شرح مفصّل از تمام ما وقع زندگی حضرت ایّوب با بیان معجزآسای خود پرده برداشته‌اند که این شرح بزرگ را باید در تفسیر آیه‌ی فوق الذّکر مطالعه کرد.

.... ایّوب گفت: به عزّت پروردگار قسم خدا خودش می‌داند که من طعامی نخورده‌ام مگر آنکه یتیم یا ضعیفی با من خورده است، هر وقت دو کار برای من پیش آمده که هر دو طاعت خدا بود من آن کار را انتخاب کردم که بر بدنم شدیدتر و سخت‌تر بوده است.

... ایّوب گفت: پروردگارا اگر من در مجلس حکم و قضاوت می‌نشستم حجّت و دلیل خود را ظاهر می‌کردم، خدای تعالی لکّه ابری را فرستاد و گفت: ای ایّوب حجّت خویش را ظاهر ساز که تو را در کرسی حکم نشاندم، من نزدیک تو هستم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴

ایّوب گفت: پروردگارا تو می‌دانی که هرگز نشده که دو امر برای من پیش بیاید و هر دو طاعت تو باشد مگر آنکه من سخت‌ترین آن دو را عمل کردم آیا تو را حمد نکردم؟ آیا تو را شکر ننمودم؟ آیا تو را تسبیح نگفتم؟

از ابر پاره با هزار زبان ندا آمد که یا ایّوب چه کسی تو را چنین کرده که عبادت خدا کنی در حالی که مردم از آن غافلند؟

و حمد و تسبیح و تکبیر خدا گویی، در حالی که مردم از آن غافلند؟ آیا منّت می‌گذاری بر خدا بر چیزی که خدا باید بر تو منّت بگذارد؟

امام صادق علیه السّلام فرمود: ایّوب مقداری از خاک را گرفت و در دهانش گذاشت، سپس از پروردگارش عذرخواهی کرد ....

این داستان بسیار حیرت‌انگیز است و مایه عبرت برای هر مطالعه کننده‌ای می‌باشد.

در تفسیر آیه هذا وَ إِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ مرقوم فرموده‌اند لفظ «طاغین» به بنی امیّه و داستان آنها تفسیر شده، مکرّر گفته شده که اصل در هر شر و صاحب شرّ دشمنان علی علیه السّلام بنی امیّه و موافقین آنانست، لذا صحیح است هر جا که در قرآن شرّ و صاحب شرّ ذکر شده باشد به دشمنان علی علیه السّلام تفسیر شود.

در تفسیر قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ می‌فرمایند آن توحید یا ولایت و امامت امیر المؤمنین که من به آن خبر داده‌ام، چنانچه در خبر، تفسیر ولایت علی علیه السّلام شده است و نبأ خبر بزرگش است.

چون ولایت خبری است که هیچ خبری نیست مگر (اینکه) از آن حاصل شده باشد، هیچ امر و نهی در رسالت، نبوّت، بشارت، انذار، وعده و وعید نیست مگر به سبب ولایت و به خاطر ولایت.

سوره‌ی زمر ..... ص : ۱۴

در تفسیر اوّلین آیه این سوره تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ مرقوم داشته‌اند: مقصود از کتاب قرآن یا رسالت یا نبوّت و احکام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵

آن دو یا ولایت و آثار آن، یا کتاب ولایت علی و خلافت او می‌باشد.

در تفسیر فَبَشِّرْ عِبادِ الَّذِینَ یَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَیَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ضمن شرح معانی بی‌شمار این آیه شریفه فرموده‌اند مقصود از «قول» ولایت و صاحب ولایت می‌باشد منظور از پیروی بهترین ولایت، پیروی از بهترین جهات ولایت است.

زیرا ولایت دارای جهتی به کثرت‌ها و احکام رسالت‌هاست و جهتی به وحدت و آثار آن اگر امر دایر شود بین پیروی از جهت وحدت و جهت کثرت، جهت وحدت ترجیح داده می‌شود که بهترین ولایت است.

و همچنین است اگر امر دایر شود بین پیروی از خلیفه رسالت و خلیفه ولایت که آن دو شیخ در روایت و طریقت هستند، شیخ طریق ترجیح داده می‌شود در صورتی که انسان از احکام قالبش فارغ شده باشد و اگر عالم به احکام قالب نباشد شیخ روایت ترجیح داده می‌شود ...

در تفسیر أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ فَهُوَ عَلی نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ... فرموده‌اند نور عبارت از ولایت است که شخص را از پیروی شیطان بازمی‌دارد و پس از او شیعیان علی علیه السّلام هستند که با ولایت علی علیه السّلام بیعت خاص را قبول کرده‌اند، سپس آن دسته از شیعیان علی علیه السّلام که ولایت تکوینی در آنها زنده شده، زنده شدن آن ولایت عبارت از نوری است که در قلب عبد می‌ماند که از آن تعبیر به علم می‌شود، چنانچه وارد شده: علم نوری است که خداوند در قلب کسی که بخواهد می‌تاباند.

در تفسیر اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِیثِ فرموده‌اند: مقصود از بهترین حدیث که خداوند نازل فرمود ولایت علی علیه السّلام است، آن (نبأ عظیم) یعنی: خبر بزرگ و بهتر از هر حدیثی است، که آن صورت ولایت است، چه اصل ولایت عبارت از مشیّت است که خدای تعالی آن را از مقام جمع الجمعی‌اش بر مراتب عقول و نفوس و عالم طبع نازل فرموده است، بعد از نزول آن بر مراتب انسان به صورت حروف، گفتار، کلمات و اصوات نمایان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶

گشته است و بالاخره در شکل کتابهای آسمانی تدوین گردیده است و اصل همه همان قرآن است که آن صورت ولایت است.

بنابر این صحیح است که بهترین حدیث به قرآن تفسیر شود.

در تفسیر قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِیعاً می‌فرمایند: بگو: همه‌ی شفاعتها برای خداست، پس چرا شما غیر او را نزد او شفیع قرار می‌دهید؟! بگو: یا معنا آیا این است: بلکه آنان جز علی را شفیع اتّخاذ کردند که او مظهر تامّ است و به سبب همین مظهریّت است که اسم خدا بر او اطلاق می‌شود.

در تفسیر لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً از رحمت خدا ناامید نشوید که خداوند همه‌ی گناهان را می‌بخشد و این مطلب برای کسی است که نسبت به مظاهر و خلفای الهی سمت بندگی و عبودیّت داشته باشد و این معنا محقّق نمی‌شود مگر برای کسیکه با آنان بیعت عام یا خاصّ کرده باشد، زیرا ایمان که همان سمت بندگی است، جز با بیعت خاصّ داخل در قلب نمی‌شود، امّا دخول مسلمانان در اسلام، جز مانند اسلام تحت حکم سلاطین سوری نیست، لذا اجر او ثواب فقط بر ایمان است نه اسلام.

یا در معنای آیه می‌گوییم: خطاب عام است و شامل هر کسی است که به طور تکوینی از عبودیّت و بندگی خدا منسلخ نشده باشد اعمّ از آنکه در مقام تکلیف نیز بنده خدا باشد یا نه.

این مطلب از جانب مفسّر محترم آنچنان محقّقانه و عالمانه شرح داده شده که اگر خواننده با عشق الهی هزار بار هم مطالعه کند باز لذّت می‌برد.

از نبی صلّی اللّه علیه و آله آمده است: من در مقابل این آیه همه دنیا و آنچه که در آن هست دوست ندارم، یعنی همه دنیا را به این آیه نمی‌دهم.

در تفسیر وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها مرقوم داشته‌اند:

.... آنگاه که زمین عالم دگرگون شود، زمین ملکوت بر زمین ملک غالب گردد و زمین بدن ما به نور ملکوت امام روشن می‌شود، بلکه زمین عالم کبیر با نور

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷

ملکوت امام روشن گشته و انسان با نور امام از نور آفتاب بی‌نیاز می‌شود.

چنانچه مولوی از زبان شیخ معروف مغربی گفته است:

گفت عبد اللّه شیخ مغربی شصت سال از شب ندیدم من شبی

من ندیدم ظلمتی در شصت سال نه به روز و نه به شب از اعتدال

و چون انسان نمونه‌ای از عالم است اینچنین است که هرگاه با ولادت دوّم متولّد شود و ملکوت امامش بر او ظاهر گردد چگونگی روشن شدن زمین با نور پروردگارش بر او ظاهر می‌شود.

امام صادق علیه السّلام فرمود: پروردگار زمین امام آنست، پرسیده شد:

آنگاه که خروج کند چه می‌شود؟

فرمود: آن وقت مردم از نور آفتاب و ماه بی‌نیاز می‌شوند، به نور امام اکتفا می‌کنند.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که قائم ما قیام کند زمین با نور پروردگارش روشن می‌شود، بندگان از نور آفتاب و ماه بی‌نیاز می‌شوند و تاریکی از بین می‌رود، همه‌ی این مطالب در عالم صغیر اشاره به تولّد دوّم و ظهور ملکوت امام علیه السّلام است.

سوره‌ی مؤمن (غافر) ..... ص : ۱۷

در تفسیر ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِینَ کَفَرُوا مرقوم فرموده‌اند: جز کسانی که به ولایت تکوینی و تکلیفی کافر شدند.

که کفر به خداوند، ملایکه، کتابها، فرستادگان، نعمت‌های خدا و روز قیامت، محقّق نمی‌شود مگر بعد از کفر به ولایت تکوینی و تکلیفی، چه انسان مادامی که وجهه‌ی دلش را نپوشاند کافر به خدا، روز قیامت، ملایکه، رسولان، کتابها و نعمتهای الهی نمی‌شود، وجهه قلب همان ولایت تکوینی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸

است و ولایت تکلیفی چیزی جز کمک کننده‌ای برای کشف حجاب از آن وجهه نیست.

داستان حضرت موسی و فرعون بسیار آموزنده و برای هر خواننده‌ای مایه‌ی عبرت است تقاضا داریم این شرح دلپذیر را از صفحه ۴۰۶ این ترجمه مطالعه فرمایید.

باید عرض کنیم که هر حرف و کلمه‌ی قرآن کریم از معجزات الهی و اعجاب‌انگیز است که باید با نهایت خضوع و نیازمندی درک و فهم آن را از حضرت احدیّت تقاضا نمود.

سوره‌ی حم السجده (فصّلت) ..... ص : ۱۸

در تفسیر ... خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ ... مرقوم فرموده‌اند از مراتب عالم گاهی به اعتباری به امام، به اعتباری به ماهها، به اعتباری به سالها تعبیر می‌شود، زمین اسم هر چیزی است که در آن جهت مقبول ظاهرتر و روشن‌تر و جهت فاعلیّت مخفی‌تر باشد.

و حال همه‌ی عالم طبع و عالم مثال این چنین بود، تعبیر از این دو عالم به زمین بسیار است.

پس مقصود از زمین اجسام ظلمانی و نورانی است، خلق آن دو، جز در مرتبه‌ای اخیر نازل نشده است که همان عالم طبع است یا در مرتبه‌ای قبل از آن که عالم مثال است نمی‌باشد، از آن دو عالم به اعتبار مدّت بقای آنها به یومین یعنی دو روز تعبیر نمود.

در سوره‌ی اعراف بیان آفرینش آسمان‌ها و زمین در شش روز گذشت.

به طور یقین مطالعه این دو قسمت در مورد آفرینش بر ایمان اهل دل می‌افزاید.

در تفسیر آیه‌ی وَ لکِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لا یَعْلَمُ کَثِیراً مِمَّا تَعْمَلُونَ ... مرقوم داشته‌اند: از امام صادق علیه السّلام آمده است که رسول صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹

فرمود: آخرین بنده‌ای که به آتش رانده می‌شود، آنگاه که دستور صادر شد و به سوی آتش رفت به خدا توجّه پیدا می‌کند، خدای تعالی می‌فرماید او را برگردانید، پس او را برمی‌گردانند، خدای تعالی به او می‌فرماید: چرا به من التفات کردی؟

بنده می‌گوید: پروردگارا من تو را این چنین گمان نمی‌کردم، خداوند می‌فرماید: گمان تو به من این چنین نبود؟ می‌گوید: پروردگارا گمان من به تو این بود که گناه مرا ببخشی و در بهشت سکونت دهی پس خدای جبّار می‌فرماید: ای فرشتگان من قسم به عزّت، جلال، نعمت‌ها، بلندی و ارتفاع مکانتم که این بنده من در هیچ ساعتی به من گمان خوب نبرده است، اگر لحظه‌ای در باره‌ام گمان خوب می‌برد او را به آتش نمی‌ترساندم، با وجودی که دروغ می‌گوید، او را اجازه دهید و داخل بهشتش گردانید.

سپس (رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله) فرمود: هیچ بنده‌ای نیست که گمان خوب به خدا داشته باشد مگر آنکه با او طبق گمانش رفتار شود.

فضل و کرم الهی شامل حالمان گردید که با عنایات خاصّه و تأییدات عارفانه پیر بزرگوارمان حضرت مجذوبعلیشاه (دکتر نور علی تابنده) چاپ و به پیشگاه یگانه منجی عالم بشریّت و اولیای الهی و فقرای وادی فقر و فنا و عاشقان حقیقی طریقت مرتضوی تقدیم داریم.

از بزرگوارانی که با کمال عشق و محبّت در ترجمه و چاپ این اثر نورانی ما را همراهی فرموده‌اند از صمیم جان و دل سپاسگزاری نموده، سعادت دنیا و آخرت آنان را از حضرت احدیّت مسئلت می‌نماییم.

عدّه‌ای از عزیزان که اجازه فرموده‌اند نام مبارکشان زینت‌بخش این مقدّمه شود عبارتند از:

۱- توجّه باطنی و تأییدات ظاهری مولای درویشان زمان آقای مجذوبعلیشاه (دکتر نور علی تابنده) روحی فداه.

۲- مآخذ احادیث و اخبار معصومین علیهم السّلام حضرت آیة اللّه سمامی،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰

حجّة الاسلام شیخ مهدی کیائی و چند تن از علمای بزرگوار قم.

۳- توجّه و محبّت استاد بزرگوار و محقّق ارجمند جناب دکتر سیّد جعفر شهیدی که تقریظ آن بزرگوار در جلد اوّل به چاپ رسیده است.

۴- جناب آقای سیّد عزیز اللّه قائمی طباطبائی با کمال محبّت و عشق به حقیقت قرآن عهده‌دار ویراستاری نگارشی و فنّی این مجلّد می‌باشند.

۵- برادر بزرگوار جناب آقای محسن نهال مدیر محترم نشر محسن.

۶- سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که عهده‌دار چاپ و صحافی این تفسیر شریف شده‌اند.

۷- تایپ کامپیوتری توسّط سرکار خانم نفیسه بذرکار انجام گرفته است.

۸- تهیه‌ی پرینت کالک را برادر مکرّم محترم جناب آقای مجید احمدیان عهده‌دار بوده‌اند.

۹- از اساتید بزرگوار و فقرای عالی مقدار و خوانندگان محترم تقاضا داریم با ارائه‌ی نظرات سودمند خود ما را در جهت بهبود خدمات یاری فرموده و رهین منّت خود قرار دهند.

(ربنا افرغ علینا صبرا انک انت السمیع البصیر)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱

سوره‌ی سبا ..... ص : ۳۱

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است و پنجاه و پنج آیه است.

آیات ۹- ۱

[سوره سبإ (۳۴): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۳۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْآخِرَةِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱) يَعْلَمُ ما يَلِجُ فِی الْأَرْضِ وَ ما يَخْرُجُ مِنْها وَ ما يَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما يَعْرُجُ فِيها وَ هُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ (۲) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلى وَ رَبِّی لَتَأْتِيَنَّكُمْ عالِمِ الْغَيْبِ لا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّةٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْبَرُ إِلاَّ فِی كِتابٍ مُبِينٍ (۳) لِيَجْزِیَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

وَ الَّذِينَ سَعَوْا فِی آياتِنا مُعاجِزِينَ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ (۵) وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِی أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَ يَهْدِی إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۶) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِی خَلْقٍ جَدِيدٍ (۷) أَفْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أَمْ بِهِ جِنَّةٌ بَلِ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِی الْعَذابِ وَ الضَّلالِ الْبَعِيدِ (۸) أَ فَلَمْ يَرَوْا إِلى ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفاً مِنَ السَّماءِ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲

ترجمه: ..... ص : ۳۲

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

سپاس خداوندی را که آنچه در زمین است، از آن اوست و در آغاز آخرت نیز سپاس او راست و او فرزانه آگاه است.

می‌داند هر آنچه را که در زمین فرو می‌رود و هر آنچه از آن برون می‌آید و هر آنچه از آسمان فرود می‌آید و هر آنچه به آن فرا می‌رود و او مهربان آمرزگار است.

و کافران گویند قیامت برای ما فرا نمی‌رسد بگو چرا، سوگند به پروردگارم- همان دانای راز نهان- که بی‌شبهه به شما فرا می‌رسد و همسنگ ذرّه‌ای در آسمانها و زمین از او پنهان نیست نیز چیزی کوچکتر از این و نه بزرگتر نیست مگر آنکه در کتابی مبین ثبت است.

تا بـدین سان کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسـته کرده‌انـد پاداش دهنـد اینانند که بر ایشان آمرزش و روزی ارجمند مقرّر است.

و کسانی که در ردّ و انکار آیات ما مقابله‌کنان و بی‌حاصل می‌کوشند، اینانند که عذابی از عقوبتی دردناک در انتظارشان است.

و دانش یافتگان آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل شده است حقّ می‌دانند، که به راه خداوند پیروزمند ستوده، هدایت می‌کند.

و کافران گویند آیا بشـناسانیم به شما مردی را که خبر می‌دهد به شما که چون یکسره پاره و پراکنده شدید، آنگاه آفرینش و هیأت جدیدی خواهید یافت.

گویند بر خداوند دروغ بسته است یا جنونی دارد (هیچ کدام) بلکه نامؤمنان به آخرت در عذاب و گمراهی دور و دراز هستند.

آیا آسـمان و زمینی که پیش روی و پشت ایشان است ننگریسـته‌اند؟ اگر خواهیم به زمین فرو بریمشان، یا بر آنان پاره‌ای از آسـمان را فرو اندازیم در این امر برای هر بنده توبه‌کار، مایه عبرتی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳

تفسیر ..... ص : ۳۳

الْحَمْدُ لِلَّهِ در اوّل سوره‌ی حمد تفسیر این جمله گذشت.

الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ سپاس خدای را که آسمانهای ارواح و آسمانهای افلاک از آن اوست.

وَ ما فِی الْأَرْضِ و نیز زمین عالم مثال و عالم طبع که همه اینها نسبت به ارواح اراضـی و زمینها هسـتند، همچنین زمین عنصر و مکرّر گفته شده که لام در مانند اینجا در مبدأ، مرجع و مالک بودن استعمال می‌شود.

و نیز مکرّر گفته شده که وقتی گفته می‌شود: «لزید ما فی الصّندوق» دلالت می‌کند بر اینکه صـندوق و آنچه که در صـندوق اسـت مال زید است به ویژه اگر آنچه که در صندوق است نفیس و گرانبها باشد.

وَ لَهُ الْحَمْدُ فِی الْآخِرَةِ در حالی که حمد مخصوص او در دار آخرت است، یا حمد در آخرین مراتب مخصوص او است.

چون انسان مادامی که در دنیا یا در مراتب حمـد است چنین به نظر می‌رسد که غیر خدا نیز محمود باشد، ولی بعد از نظر دقیق و در دار آخرت که حقیقت همه چیز همانطور که هست دیده می‌شود دانسته می‌شود که حمد مخصوص خدای تعالی است.

وَ هُوَ الْحَکِیمُ در افعال، یا در افعال و علومش حکیم است.

الْخَبِیرُ به هر چیزی خبیر و آگاه است با اتّفاق عمل و دقّت در علم.

یَعْلَمُ ما یَلِجُ فِی الْأَرْضِ می‌داند آنچه را که در زمین

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴

عـالم مثـال علوی داخـل می‌شود از قبیـل اشـعّه‌ی عقول، نفوس و صور علوم عقول و نفوس، افاضـاتی که از عالم علوی به عالم مثال علـوی افـاضه می‌شـود که بقـا و رزق زمین عـالم مثـال علوی به سـبب همین افـاضه است، افاضـاتی که از زمین عـالم مثـال علوی به عالم‌های پایین‌تر افاضه می‌شود، مانند عالم طبع و عالم جنّ.

و خداونـد می‌دانـد آنچه را که در زمین داخل می‌شود که آن همه‌ی عالم طبع است، از قبیل اشـعّه‌ی عقول و نفوس و عالم مثال، از چیزهایی که به آن افاضه می‌شود و بقا و رزق آن به وسیله‌ی آن افاضه است و از قبیل صورتهایی که بر اجرام زمین افاضه می‌شود و وجودی که بر همه‌ی اجزای آن زمین آن به آن و لحظه به لحظه تجـدّد پیـدا می‌کنـد و می‌داند آنچه را که در زمین عنصـری داخل می‌شود.

از قبیـل اشـعّه‌ی عقول، نفوس، عالم مثال و اشـعّه‌ی سـتارگان افلاک، صورتهای موالیـد و قوا و اسـتعدادها که پس از امتزاج با سایر

عناصر و تولّد موالید از آنها در زمین عنصری داخل می‌شود و همچنین است استعدادهایی که در همه‌ی موالید داخل می‌شود.

و خداوند می‌داند آبهایی را که در زمین عنصری داخل می‌شود، از قبیل دریاها و نهرها و بارانها و آنچه که از هوا به آب تبدیل می‌شود، از قبیل اجزا، دانه‌ها و ریشه‌ها که در زمین داخل می‌شوند.

و آنچه را که در عالم به زمین داخل می‌شود، مانند قوا، استعدادها، انسانهای شقی که داخل در عالم اشقیا و عالم خودشان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵

می‌شوند و از سنخ آنها می‌گردند، مانند چیزهایی که بر آنها از مراتب بالا افاضه می‌شود، قوا و استعدادهایی در آنها از تأثیر عالم بالا تولید می‌شود.

و خداوند می‌داند آنچه را که در عالم برزخ داخل می‌شود که در زبان قدما «هورقولیا» نامیده شده است که گویند: آن شهری است که دارای هزار هزار در است.

و در مرحله‌ی نزول و پایین آمدن هر روز از درهای شرقی آن شهر ملایکه داخل می‌شوند که عدد آنها به شماره نمی‌آید و از آن درها چیزهایی داخل می‌شود که قابل شمارش نیست و افاضه بر پایین‌تر از خودشان مثل عالم طبع و عالم جنّ می‌کنند.

و همچنین در مرحله‌ی صعود و بالا رفتن هر روز بلکه در آن شهر داخل می‌شوند که عدد آنها قابل احصا و شمارش نیست، از قبیل فرشتگانی که بالا می‌روند و نفوس بشری که از بدن‌ها خلع شده و به سوی مثال علوی و عالم ارواح بالا می‌روند، یا آنها که به عالم جنّ و جهنّم سقوط کرده و پایین می‌روند.

وَ ما یَخْرُجُ مِنْها وَ ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما یَعْرُجُ فِیها وَ هُوَ الرَّحِیمُ خدایی که به بندگان و مخلوقاتش رحم می‌کند، یعنی مدد زندگی و روزی آنها را قطع نمی‌کند با اینکه زشتی عمل آنها را می‌بیند و اعمال بد آنها به سوی آسمانها بالا می‌رود که آنها را شایسته و مستحقّ عذاب می‌نماید.

الْغَفُورُ خداوند بخشنده است و زشتی اعمال بندگان را از مردم و ملایکه و بلکه از خودشان می‌پوشاند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لا تَأْتِینَا السَّاعَةُ کافرین گفتند:

ساعت برای ما نمی‌آید و مقصود از ساعت قیامت، یا ظهور قائم یا رجعت است، که آنرا انکار کردند، یا از باب استهزا دیر و دور شمردند.

قُلْ بَلی وَ رَبِّی لَتَأْتِیَنَّکُمْ عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّةٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ در سوره‌ی یونس تفسیر این آیه گذشت، در آنجا زمین را مقدّم و اینجا مؤخّر آورد.

و وجه مقدّم داشتن آسمانها آشکارست و وجه تقدیم زمین در آنجا گذشت.

لِیَجْزِیَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ روزی و رزقی که در آن رنج و خستگی و دنباله و مؤاخذه نباشد، مقدّم داشتن جزا و پاداش مؤمنین و نسبت فعل به سوی خدا جهت اشعار به این است که غایت و هدف پاداش دادن به مؤمنین است.

غایتی بالذّات است که بالذّات منسوب به خدای تعالی است و لذا روش و اسلوب را در اینجا تغییر داد و نفرمود: «و لیجزی الّذین سعوا فی آیات اللّه» و فرمود:

وَ الَّذِینَ سَعَوْا فِی آیاتِنا کسانی که در محو و نابودی آیات آفاقی ما از قبیل انبیا و اولیا علیهم السّلام سعی و کوشش کردند، بدین گونه که آنان را استهزا، توهین، آزار و اذیّت نمودند، زدند و کشتند، احوال و اخلاق و سنّت‌های آنان را از مردم پنهان کردند و احکام را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷

بر مردم مشتبه ساختند.

و سعی در نابودی آیات آفاقی دیگر ما کردند که آنها را از مردم و از خودشان پنهان نموده و خواستند که آیات تدوینی ما را پنهان و تحریف کنند و گونه‌ای تأویل نمایند که با عقاید باطل‌شان موافق باشد.

مُعاجِزِینَ تا مردم را از اعلان حقّ خود و اظهار آیت و نشانه حقّ خویش عاجز و ناتوان کنند، یا کسانی را که مدّعی دلالت آیات بر حقّ هستند از ادّعای خویش عاجز سازند، یا خداوند و جانشینانش را عاجز نمایند.

و لفظ «معاجزین» «معجزین» خوانده شده، یعنی آنان را از ایمان و از نظر به دلالت آیت و نشانه بر حقّ مشغول دارد.

أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِیمٌ تنوین لفظ «عذاب» برای بزرگ نشان دادن و ترساندن است، رجز مطلق عذاب است، در این صورت لفظ «من» برای تبعیض، یا بیانیّه است و تنکیر آن جهت تفخیم است، یا مقصود عبادت بتهاست که لفظ «من» برای تعلیل یا برای ابتداست، یا مقصود شرک است که تنکیر برای تفخیم و تنویع است، لفظ «من» مانند ما قبلش می‌باشد و مقصود از شرک عظیم شرک به ولایت.

یا مقصود از رجز نجاست و پلیدی است که لفظ «من» مانند ما قبلش می‌باشد، لفظ «ألیم» با رفع خوانده شده تا صفت «عذاب» باشد، با جرّ خوانده شده تا صفت «رجز» باشد.

وَ یَرَی الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ لفظ «یری» به معنای اعتقاد یا علم است، مقصود از علمی که داده شده نوری است که خداوند در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸

قلب هر کس که بخواهد می‌تاباند.

و لذا خدای تعالی فرمود: «أُوتُوا الْعِلْمَ» و نفرمود: «کسبوا العلم» و نخستین درجات این علم نوری است که انسان را در کارش متحیّر و سرگردان قرار می‌دهد، که نمی‌داند چه می‌گوید و چه کار می‌کند، از سخن گفتن ساکت می‌شود.

و در طلب اصل خویش سرگردان می‌شود که چگونه طلب کند؟ و لذا هنگامی که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علم سؤال شد فرمود: علم عبارت از انصات و سکوت است. «۱»

الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ هُوَ الْحَقَّ و لفظ «الحقّ» منصوب خوانده شده و بنابراین «الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ» مفعول اوّل «یری» است، لفظ «هو» ضمیر فصل، لفظ «الحقّ» مفعول دوّم «یری» می‌باشد.

و اگر لفظ «الحقّ» مرفوع خوانده شود ممکن است «الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ» صفت «العلم» و مفعول «یری» محذوف باشد و جمله «هو الحقّ» مستأنفه باشد.

و ممکن است موصول فعل «یری» و «یری» متعدّی به یک مفعول باشد، یا مفعول دوّم محذوف، «هو الحقّ» جمله مستأنفه باشد.

و ممکن است موصول مفعول اوّل، جمله‌ی «هو الحقّ» مفعول دوّم باشد.

مقصود از «الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ» همه چیزهایی است که بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شده، یا مقصود چیزهای معهودی است که در ولایت علی علیه السّلام نازل گشته و مقصود از «الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ» علی علیه السّلام یا همه‌ی مؤمنین است.

---

(۱) کافی: ج ۱، ص ۴۸، ح ۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹

وَ یَهْدِی إِلی صِراطِ الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ عطف بر جمله‌ی «هو الحقّ» یا عطف بر جمله‌ی «یَرَی الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ» است، که در این صورت ضمیر فاعل به بعض برمی‌گردد که از «الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ» استفاده می‌شود.

بعضى از آنها با تمام وجود و فعل و قول و خلق و حالش مانند على عليه السّلام و بعضى از مؤمنين هدايت به راه عزيز حميد مى‌كند، يا با بعضى از اين امور هدايت مى‌كند نه با تمام وجود، مانند بعضى ديگر از مؤمنين.

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اين جمله مقابل قول خداى تعالى: «وَ يَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» است، هر دو معطوف هستند، در هر دو معنا تعليل است، مناسب مقابله اين بود كه بگويد: «و يقول الذين كفروا» ضبه صورت فعل مستقبل، ليكن به جهت اشعار به ثبات اقوال و افعال مؤمنين و استمرار آنها در آنجا مضارع آورد، براى دلالت بر عدم ثبات اقوال كافرين و افعال آنها در اينجا فعل را به صورت ماضى آورد، كه اقوال و افعال كفّار مانند درخت خبيثى است كه در روى زمين روييده و استقرارى نداشته باشد.

هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ كفّار گفتند: آيا ما شما را به امر عجيبى، راهنمايى كنيم؟! كه مقصودشان نبىّ صلّى اللّه عليه و آله و استهزاى اوست.

إِذا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ كه او به شما مى‌گويد بعد از پوسيدن، پاره پاره شدن و بعد از مرگ دوباره زنده مى‌شويد.

أَفْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً كه او در مسأله زنده شدن بعد از مرگ يا در ادّعاى رسالت از جانب خدا، به خداوند دروغ بسته است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰

أَمْ بِهِ جِنَّةٌ يا ديوانه است و جنون دارد و آنچه مى‌گويد ناشى از قصد و شعور نيست.

بَلِ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير جهت اشعار به علّت حكم است.

فِي الْعَذابِ كسانى كه ايمان به آخرت نمى‌آورند در عذاب هستند، عذابى كه آنها را مانند مجنون و ديوانه قرار داده و نبايد به گفتار آنها اعتنا كرد.

وَ الضَّلالِ الْبَعِيدِ در گمراهى بعيد هستند، نسبت بعد و دورى به ضلال و گمراهى مجاز عقلى است، يعنى آنها افترازن و دروغگو هستند، آنها مانند ديوانه‌اند، نه رسول خدا.

أَ فَلَمْ يَرَوْا آيا نگاه نمى‌كنند، يا كور شده‌اند و نمى‌بينند؟

إِلى ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ و آيا به جلو و پشت سرشان از آسمان و زمين نگاه نمى‌كنند؟ يعنى به آسمان ارواح و زمين اشباح نمى‌نگرند؟ چه، انسان از همان ابتداى خلقت متوجّه به عالم آخرت و عالم ارواح بوده و پشت به عالم اشباح نموده است.

و نيز زمين طبع زير دو پاى انسان است، پس آن مانند چيزى است كه پشت سر او باشد و آسمان طبع بالاى سر او است، پس آسمان به جلوى او بودن شبيه‌تر است و ممكن است.

لفظ «من» تبعيضيّه باشد، يعنى آيا نگاه نمى‌كنند به چيزى كه در جلو آنها قرار دارد در حاليكه آن قسمتى از آسمان و قسمتى از زمين است؟

يا لفظ «من» ابتداييّه است، يعنى آيا نگاه نمى‌كنند به حوادث گذشته كه در جلو روى آنها است؟ ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱

در حالى كه آن حوادث ناشى از حركات آسمان و تحت تأثير قرار گرفتن زمين است، يا مقصود حوادث آينده است.

بنابر اختلافى كه در تفسير «ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ» وجود دارد.

و انسان اگر به آسمان طبع و آنچه كه در آسمان است از ستارگان و آثارى كه در زمين حادث مى‌شود و از ستارگان ناشى مى‌گردد نظر كند، به زمين طبع و آنچه كه در آن به واسطه‌ى اشعّه‌ى ستارگان و دوران افلاك حادث مى‌شود نظر كند يقين پيدا مى‌كند كه اين آسمان و زمين داراى مبدأ حكيم و مرجع باقى است و همچنين اگر نظر به نفس و بدنش نمايد و اتّصال نفس و بدن

و هم‌آغوشى و تعاشق آن دو را ببينـد و به انحلال بـدن و استكمال نفس كمالات مناسب آن نظر نمايـد، يقين پيدا مى‌كند كه بدن فانى و نفس باقى است، اينكه نفس و بدن پديد آورنده‌اى مدبّر و حكيم و عالم و قادر و مختار دارد.

إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ اين جمله بدل از قول خدا:

«إِلى ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ» به صورت بـدل اشتمال است، كه در اين صورت عامل معلّق از آن است و معناى اين آيه اين است كه آيا نمى‌نگريد به آسمان و زمين و اينكه ما اگر بخواهيم آنها را به زمين فرو مى‌بريم؟! أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفاً مِنَ السَّماءِ يا جمله مستأنفه يا معترضه است.

يعنى، يا پاره‌اى از آسمان (سنگهاى آسمانى) بر سرشان مى‌ريزيم.

إِنَّ فِي ذلِكَ در اين نظر و فكر، يا در آنچه كه از آسمان و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲

زمين در جلو و پشت سر آنهاست، يا در قدرت ما بر فرو بردن زمين، يا در فرود آوردن قطعه‌اى از آسمان بر سر آنها.

لَآيَةً نشانه و آيتى است كه دلالت بر مبدأ و معاد مى‌كند.

لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ نشانه براى هر بنده‌اى است كه به باطنش برگردد و مشغول به نفسش باشد، يا به پروردگارش بازگشت مى‌كند و آن به علّت بازگشت به ولىّ امرش مى‌باشد كه به وسيله‌ى تو به دست او بيعت مى‌نمايد.

آيات ۱۰- ۱۹

[سوره سبإ (۳۴): آيات ۱۰ تا ۱۹] ..... ص : ۴۲

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا يا جِبالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَ الطَّيْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ (۱۰) أَنِ اعْمَلْ سابِغاتٍ وَ قَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَ اعْمَلُوا صالِحاً إِنِّي بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱) وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ وَ أَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ (۱۲) يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ وَ جِفانٍ كَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِياتٍ اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُكْراً وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ (۱۳) فَلَمَّا قَضَيْنا عَلَيْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ ما لَبِثُوا فِي الْعَذابِ الْمُهِينِ (۱۴)

لَقَدْ كانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتانِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبٌّ غَفُورٌ (۱۵) فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْناهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَواتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ (۱۶) ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِما كَفَرُوا وَ هَلْ نُجازِي إِلَّا الْكَفُورَ (۱۷) وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بارَكْنا فِيها قُرىً ظاهِرَةً وَ قَدَّرْنا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيها لَيالِيَ وَ أَيَّاماً آمِنِينَ (۱۸) فَقالُوا رَبَّنا باعِدْ بَيْنَ أَسْفارِنا وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ وَ مَزَّقْناهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۱۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۳

ترجمه: ..... ص : ۴۳

و به راستى از خود به داود بخششى ارزانى داشتيم و گفتيم اى كوهها و اى مرغان با او در تسبيح همنوايى كنيد و آهن را براى او نرم گردانيديم.

و گفتيم كه زره‌هاى بلند و رسا بساز و در زره‌بافى سنجيده و بسامان كار كن و همگان نيكوكارى كنيد كه من به آنچه مى‌كنيد

آگاهم.

و برای سلیمان باد را رام گردانیدیم، که سیر بامدادیش یکماهه راه و سیر شامگاهیش یکماهه راه بود برای او چشمه مس گداخته و جوشان را روان ساختیم و از جنّیان گروهی در نزد او و به اذن پروردگارش کار می‌کردند و هر کدام از آنان که از فرمان ما سرپیچید، به او از عذاب آتش دوزخ می‌چشانیم.

(آنان) برای او هر چه می‌خواست از محرابها و نقش و نگارها و کاسه‌های بزرگ حوض مانند، دیگدانهای استوار (و غیر قابل نقل) می‌ساختند (و گفتیم) ای خاندان داود سپاس ورزید و از بندگان من اندکی سپاسگزار هستند.

و چون مرگ او را مقرر داشتیم، چیزی جز کرم چوب خواره، مرگ او را به آنان نشان نداد، که عصایش را خورد پس چون (جسدش) در افتاد، جنّیان پی بردند که اگر غیب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۴

می‌دانستند، در آن رنج و عذاب خفّت بار نمی‌ماندند.

برای قوم سبا در مسکنهایشان پدیده شگرفی بود (از جمله) دو بوستان در جانب راست و چپ (که به ایشان گفتیم) از روزی پروردگارتان بخورید، او را سپاس بگزارید (شما را) شهری پاکیزه و پروردگاری آمرزگار است.

ولی رویگردان شدند، آنگاه بر آنان سیل بنیان‌کن را روانه کردیم، به جای آن دو بوستانشان دو بوستان دارای میوه‌های ناگوار و درخت گز و اندک مایه‌ای از درخت سدر برای آنان جانشین کردیم.

به خاطر کفرانی که ورزیده بودند اینگونه جزایشان دادیم و آیا جز ناسپاس را کیفر می‌دهیم؟

و در بین آنان و آبادیهایی که به آنها برکت بخشیده بودیم آبادیهای به هم پیوسته قرار داده بودیم، در میان آنها سیر و سفر مقرر داشته بودیم، به آنان می‌گفتیم شبها و روزها با کمال امن و امان در آنها سیر و سفر کنید.

سپس گفتند پروردگارا بین سفرهای ما فاصله انداز و بدینسان بر خویشتن ستم کردند آنگاه همچون افسانه‌شان گرداندیم و پاره و پراکنده‌شان ساختیم بی‌گمان در این برای هر شکیبای شاکری مایه‌های عبرت است.

تفسیر ..... ص : ۴۴

وَ لَقَدْ آتَيْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا این جمله حالیّه یا معطوف بر مقدّر است و معنای آیه این است: چرا به آنچه که در جلو و ما بین دستهایشان است نگاه نمی‌کنند و چرا به پشت سرشان از حوادث گذشته نظر نمی‌اندازند؟ تا به مبدأ دانای حکیم یقین پیدا کنند، در حالیکه ما به داود از فضل و کرم خود دادیم که دلالت بر مبدأ و معاد می‌کند، یا تقدیر آیه چنین است: ما در گذشته آیات و نشانه‌های عجیبی ایجاد کردیم که دلالت بر کمال قدرت و آگاهی ما می‌کند، در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵

حالیکه به داود از فضل و کرم خود دادیم.

یا جِبالُ حال یا مستأنف، یا بدل تفصیلی از «آتینا» است، بنابر تقدیر قول است، یعنی گفتیم ای کوهها.

أَوِّبِي با صدای داود هماهنگ شوید، صدای او را به تسبیح بر گردانید.

مَعَهُ وَ الطَّيْرَ لفظ «و الطّیر» با رفع خوانده شده تا عطف بر «جبال» یا بر ضمیر مستتر در «أوّ بی» باشد، به سبب نوعی فاصل و جدا کننده از تأکید به منفصل بی‌نیاز شده است.

و با نصب خوانده شده تا عطف بر محلّ «جبال» یا بر ضمیر مجرور باشد و عطف بر ضمیر مجرور بدون اعاده‌ی حرف جرّ ضعیف است، یا قرائت نصب بنابر این است که مفعول معه باشد.

این آیه و بیان آن در سوره‌ی انبیاء گذشت.

وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ما آهن را برای او نرم کردیم تا داود او را مانند شمعی به هر شکلی که بخواهد در آورد.

أَنِ اعْمَلْ لفظ «أن» تفسیریّه یا مصدریّه است.

سابِغاتٍ به او گفتیم زره‌های گشاد بساز، تنها اکتفا به «سابغات» و صفت کرد، از زره که موصوف است اسم نبرد، چون ساختن زره آهنی از داود علیه السّلام مشهور و معروف است.

وَ قَدِّرْ فِي السَّرْدِ در بافت و حلقه‌ها و گره‌های زره اندازه‌ی مخصوصی باید باشد، به نحوی که پوشیدن آن ممکن باشد و از نفوذ شمشیر و تیر و نیزه مانع شود و آنقدر سنگین نباشد که پوشنده از حمل آن عاجز و ناتوان باشد و سبک نباشد تا مانع نفوذ چیزهایی که ذکر شد باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶

وَ اعْمَلُوا صالِحاً إِنِّي بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ و کارهای شایسته کنید، که من به آنچه می‌کنید آگاهم.

اینجا اهل و عشیره، یا امّتش را با او در خطاب همراه نمود، نکره آوردن لفظ «صالحا» یا برای تحقیر و اکتفا کردن به نوعی مختصر از عمل صالح است یا برای تفخیم و بزرگ کردن و اشعار به عمل صالح حقیقی است که آن ولایت است.

وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ برای سلیمان علیه السّلام باد را نرم و مطیع ساختیم.

غُدُوُّها شَهْرٌ وَ رَواحُها شَهْرٌ سیر باد در طرف صبح یک ماه است و در طرف عصر نیز یک ماه است.

برخی گفته‌اند: باد تخت و بساط سلیمان علیه السّلام را حمل می‌کرد و طرف صبح فاصله‌ی یک ماه راه را طی می‌کرد و طرف عصر نیز همچنین.

وَ أَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ چشمه‌ی مس را برای او جاری ساختیم، بعضی گفته‌اند: خدای تعالی مس را برای او از معدنش جاری ساخت که مانند جوشش چشمه می‌جوشید و لذا آنرا چشمه نامید و این معدن در یمن بود.

وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ و افرادی از جنّ زیر دست سلیمان تحت فرمان او بودند که به دستور او عمل می‌کردند.

بِإِذْنِ رَبِّهِ ضمیر به موصول یا به سلیمان برمی‌گردد.

وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ و کسی از آنان که از فرمان ما سرپیچی می‌کرد در دنیا و آخرت از عذاب آتش سوزان به او می‌چشاندیم.

يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ برای او قصرهای بلند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷

می‌ساختند و آن قصرها و کاخها «محاریب» نامیده شده، چون قصرها بسیار بلند بودند که از تسلّط بر قصرها و قدرت بر جنگ در میان آنها مانع می‌شدند.

وَ تَماثِيلَ صورتها.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: به خدا سوگند مقصود تماثیل مردان و زنان نیست و لیکن مقصود درخت و شبه درخت است. «۱»

وَ جِفانٍ لفظ «جفان» جمع «جفنة» به معنای سینی و ظرف بزرگ است كَالْجَوابِ لفظ «جواب» جمع «جوابیة» به معنای حوض بزرگ است وَ قُدُورٍ راسِياتٍ دیگهای بزرگ که بر زمین ثابت‌اند و چون خیلی بزرگ هستند از جایشان بیرون نمی‌آیند.

اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُكْراً وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ در حالیکه به آنان گفته می‌شود: ای آل داود شکر کنید.

چه کلمه «الشّکور» یعنی کسی که زیاد شکر می‌کند و از نعمت و نعمت دادن و تعظیم منعم و صرف نعمت در جای خودش غفلت

نمی‌کند و در عین حال برای کسی ممکن نیست حقّ شکر را ادا کند، زیرا خود شکر کردن نعمتی است بسی بزرگتر از هر نعمتی که بر آن شکر شود.

فَلَمَّا قَضَيْنا عَلَيْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ «الارضة» که این لفظ با حرکت راء حشره‌ی معروفی است که چوب را می‌خورد و آنرا مانند زمین قرار می‌دهد، کار آن «ارض» نامیده می‌شود به معنای خوردن چوب و قرار دادن آن مانند زمین.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۱۲. کافی: ج ۶، ص ۴۷۶، ح ۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸

زیرا آن حشره «موریانه» سطح چوب را از گل قرار می‌دهد که چوب روی آن قرار بگیرد، مانند زمین و اضافه‌ی لفظ «دابّة» به زمین از قبیل اضافه‌ی فاعل به فعل یا اضافه فاعل به چیزی است که منفعل را مثل فاعل فرار می‌دهد و مفعول «دلّهم» به جنّ یا به انس یا به مجموع برمی‌گردد.

تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ لفظ «منسأته» اسم آلت از «نسأه» است، یعنی او را طرد کرد، یا دفع نمود، یا سوق داد.

فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ ما لَبِثُوا فِي الْعَذابِ الْمُهِينِ از امام رضا علیه السّلام روایت شده که سلیمان بن داود علیه السّلام روزی به اصحابش گفت: خدای تعالی به من ملک و پادشاهی عطا کرده است که برای هیچ کس بعد از من چنین ملکی شایسته نیست، برای من باد، انس، جنّ، پرنده و وحوش را مسخّر نمود، زبان پرندگان را به من آموخت و از هر چیزی داد.

و در عین حال با این همه ملک و پادشاهی که به من داده شده است، خوشحالی و سرور برای من یک روز تا شب کامل نشد، من دوست دارم فردا داخل قصر خود شده و به بالای آن بروم تا مملکتهایم را بنگرم.

به هیچ کس هم اجازه ندهید نزد من بیاید تا مبادا یک روز خوشحالی مرا ناقص کند.

یاران سلیمان پذیرفته و پاسخ مثبت دادند.

وقتی که فردا شد و ساعت موعود رسید سلیمان علیه السّلام عصایش را به دست گرفته و به بالاترین جای قصرش رفت، در حالیکه بر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹

عصایش تکیه داده و به آنچه که به او داده شده بود خوشحال بود، به مملکت‌هایش با سرور و خوشحالی نگاه می‌کرد که ناگهان نظرش به جوانی افتاد زیبا روی با لباسهای زیبا که از بعضی از زوایای قصر او بیرون آمد و به سلیمان نزدیک شد، وقتی سلیمان چشمش به او افتاد گفت: چه کسی تو را به این قصر راه داد؟

من خواستم امروز در این قصر خلوت کنم تو با اجازه‌ی چه کسی اینجا داخل شدی؟

جوان گفت: پروردگارم مرا اینجا داخل کرد و با اجازه‌ی او داخل شدم، سلیمان (با خود) گفت: پروردگارش به او از من سزاوارترست، حال بگو تو چه کسی هستی؟

جوان گفت: من ملک الموت هستم، سلیمان گفت: برای چه چیزی آمده‌ای؟

گفت: آمده‌ام که قبض روح کنم، گفت: مأموریّت خویش را انجام بده، امروز روز خوشحالی من بود، خداوند نخواست من بدون ملاقات او خوشحال شوم.

پس ملک الموت قبض روح او را نمود در حالیکه بر عصایش تکیه داده بود، پس سلیمان همانطور در حالیکه وفات یافته بود، بر عصایش تکیه داده و آنجا مدّتی به همان حالت ماند و مردم به او نگاه می‌کردند، گمان می‌کردند که او زنده است.

پس در باره‌ی او فتنه‌انگیزی کرده و اختلاف عقیده پیدا کردند، بعضی از آنان گفتند: سلیمان زنده است و این مدّت طولانی را بر

عصایش تکیه داده در حالیکه خسته نمی‌شود، نمی‌خوابد،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰

نمی‌خورد و نمی‌آشامد، او پروردگار ماست که بر ما واجب است او را عبادت کنیم.

برخی گفتند: سلیمان ساحر و جادوگرست و او با جادو و سحر و تصرّف در چشم‌های ما به ما نشان می‌دهد که بر عصایش تکیه داده و ایستاده است در حالیکه مطلب چنین نیست.

و مؤمنین گفتند: سلیمان بنده‌ی خدا و نبیّ اوست و خدای تعالی کار او را آن طور که می‌خواهد تدبیر می‌کند، وقتی اختلاف بالا آمد خدای تعالی موریانه را فرستاد تا عصای سلیمان را بخورد، وقتی موریانه داخل عصا را خورد عصا شکست و سلیمان از قصرش به روی زمین افتاد.

پس جنّ از موریانه به خاطر کاری که کرده بود تشکّر کرد و روی همین جهت است که موریانه هر جا یافت شود حتما نزد آن آب و گل وجود دارد.

و خدای تعالی به این داستان اشاره کرده و فرموده: «فَلَمَّا قَضَيْنا عَلَيْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ» یعنی عصایش را موریانه بخورد. «فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كانُوا ... تا آخر».

سپس امام صادق علیه السّلام فرمود: به خدا سوگند این آیه این چنین نازل نشد و آیه این چنین نازل شده است: «فلمّا خرّ تبيّنت الإنس انّ الجنّ لو كانوا يعلمون الغيب ما لبثوا فى العذاب المهين». «۱»

و از پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: سلیمان بن داود هفتصد ودوازده سال زندگی کرد. «۱»

---

(۱) عیون الاخبار الرّضا: ج ۱، ص ۲۰۶، باب ۲۶، ح ۲۴. علل الشّرایع: ص ۷۳، باب ۶۴، ح ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱

«لقد كان» این جمله جواب سؤال مقدّر است گویا که گفته شده: حوادث آسمان و زمین که ذکر شد دلالت بر علم و قدرت و حکمت خدای تعالی می‌کرد همه از نعمتها و نعمت دادن خدا بود.

آیا از نعمتهای خدا نیز چیزی واقع شده که دلالت بر این معنا بکند؟ خدای تعالی در جواب فرمود:

لَقَدْ كانَ لِسَبَإٍ برای قوم سبأ چنین پیش آمد.

سبأ از اولاد سبا بن یشجب بن یعرب بن قحطان بوده‌اند.

از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمده است: که از او در باره سبأ سؤال شد که آیا او مرد است یا زن؟ پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او مردی از عرب بود که ده فرزند از او ماند که شش نفر از آنها میمون و خوشقدم و چهار نفر از آنان شوم و بد قدم بودند، امّا کسانی که خوشقدم بودند عبارتند از: ازد، کنده، مذحج، اشعرون، انمار، حمیر، گفته شده: انمار چیست: فرمود: کسانی هستند که از آنان خثعم و بجیله است و امّا آن چهار نفر که شوم بودند: عامله، جزام، لخم، غسّان بودند. «۲»

فِي مَسْكَنِهِمْ و «فى مساكنهم» خوانده شده و آن محلّ سکنی و زندگی آنانست.

بعضی گفته‌اند: در یمن بوده است و نام آنجا «مأرب» بوده که از آنجا تا صنعاء سه روز راه بوده است.

آيَةٌ در محلّ سکنای قوم سبأ نشانه‌ی آیتی است که

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۱۵. اکمال الدّین و اتمام النّعمة: ص ۵۲۳، باب ۴۶، ذیل ح ۳.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۱۵. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۸۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲

دلالت بر قدرت حقّ و عنایت او به خلقش و ثواب و عقاب او در دنیا و آخرت می‌کند.

جَنَّتانِ یعنی دو گروه از بستان‌ها و باغ‌ها، قرار داشت.

عَنْ یَمِینٍ وَ شِمالٍ دو باغ از راست و چپ شهرستان که هر یک از آن باغها تا شهر ده روز راه است و درختان هر دو بستان از بس بهم پیچیده و به هم پیوسته است که گویی یک بستان است، در باره‌ی آنها گفته می‌شود:

کُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّکُمْ و ممکن است جمله مستأنفه به تقدیر لفظ «قول» باشد گویا که گفته شده: به آنها چه گفته شده؟

یا پروردگارا به آنها چه گفتی؟

پس فرمود: به آنها گفته شده، یا گفتیم: از روزی پروردگارتان بخورید.

وَ اشْکُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَیِّبَةٌ این جمله نیز مستأنف و در مقام تعلیل است.

یعنی و او را سپاس گزارید که این شهر، شهر طیّب و پاکیزه است.

وَ رَبٌّ غَفُورٌ این چهار کلمه «بلدة» و «طیّبة» و «ربّ» و «غفور» با نصب خوانده شده بنابر اینکه حال باشد یا مدح یعنی: در حالی که پروردگاری آمرزنده است.

فَأَعْرَضُوا پس آنها از شکرگزاری اعراض کردند، بلکه از نعمت خسته شدند، چنانچه خواهد آمد.

فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ سَیْلَ الْعَرِمِ لفظ «عرم» گاهی تفسیر به سدّی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۳

شده که در درّه‌ها ساخته می‌شود و آن جمع است که مفرد ندارد، یا مفرد آن «العرمه» است، گاهی تفسیر به موش نر بزرگی شده که سدّ آنها را خراب کرد و به باران شدید و به صحرایی که سدّ در آنجا بوده تفسیر شده است.

بعضی گفته‌اند: دریایی در یمن بوده و سلیمان علیه السّلام به سربازانش امر کرد که خلیجی از دریای شیرین برای آنان تا بلاد هند جاری سازد، این کار را کردند و آنرا با سنگ و آهک محکم کردند تا بر شهرهایشان فایده برساند و برای خلیج مجراهای متعدّدی گذاشتند که هر وقت می‌خواستند به قدر احتیاج از آنجا آب باز می‌کردند.

آنها دارای دو باغ بودند از راست و چپ که مسیر آن ده روز راه بود، که از به هم پیوستگی درختانش کسی در آن مسیر آفتاب نمی‌دید.

ولی آنگاه که مرتکب گناه شدند، از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند و به نهی از منکر صالحین گوش فرا ندادند خدای تعالی موش بزرگی بر آن سدّ مأمور ساخت، که سنگ را از جا می‌کند و به دور می‌انداخت در حالیکه مردان نمی‌توانستند این کار را انجام دهند.

گروهی از قوم سبأ وقتی چنین دیدند فرار کرده و شهر را ترک نمودند.

پس همچنان موش سنگ را می‌کند تا جایی که سدّ را خراب کرد و آنها نفهمیدند و احساس نکردند تا آنکه سیل همه جا را فرا گرفت و شهرشان را خراب کرد و درختانشان را از جا کند. «۱»

---

(۱) تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۰- ۲۰۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۴

وَ بَدَّلْناهُمْ بِجَنَّتَیْهِمْ جَنَّتَیْنِ ذَواتَیْ أُکُلٍ خَمْطٍ وَ أَثْلٍ به جای آن دو باغ، دو باغ دیگر به آنها دادیم که بار درختانش تلخ و ترش و بد طعم و شور و گز و اندکی درخت سدر بود.

بعضى گفته‌اند: مقصود امّ غيلان است. «۱»

وَ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ و چون ميوه سدر خوردنى است آنرا به اندك بودن توصيف كرد، جهت استهزاى آنان اين دو گونه درختان (شوره گز و سدر) را هم باغ ناميد.

ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِما كَفَرُوا اين جزاى آنانست بدان جهت كه كافر شدند.

پس آگاه باشيد اى امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله و به نعمت نبوّت و ولايت كفر نورزيد كه آن دو مانند دو باغ هستند كه به راست و چپ شما احاطه كرده‌اند و نيز به نعمت صفحه‌ى نفس عمّ اله و علّامه كافر نشويد، به نعمت اسلام كه با بيعت عامّ نبوّى حاصل مى‌شود و به نعمت ايمان كه با بيعت خاصّ و لوى حاصل مى گردد كافر نشويد و نيز به نعمت احكام شريعت قالبى و به نعمت آثار طريقه‌ى قلبى كافر نشويد.

وَ هَلْ نُجازِي إِلَّا الْكَفُورَ لفظ «نجازى» و لفظ «كفور» با نصب خوانده شده و لفظ «يجازى» با ياء به صورت مجهول و «كفور» با رفع خوانده شده است.

وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بارَكْنا فِيها مقصود از سرزمينهايى كه مى‌فرمايد مبارك گردانيديم بلاد شام، يا به قول

---

(۱) تفسير صافى: ج ۴، ص ۲۱۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۵

بعضى مكّه است.

قُرىً ظاهِرَةً قريه‌هاى به هم پيوسته كه به جهت نزديكى و اتّصال همديگر از همديگر ديده مى‌شوند.

وَ قَدَّرْنا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيها اين جمله حال به تقدير قول، يا مستأنف و جواب سؤال به تقدير قول است.

لَيالِيَ وَ أَيَّاماً هر روز و شب به سوى شام يا به طرف مكّه به سير و سفر پردازيد.

آمِنِينَ در حاليكه از گرسنگى و تشنگى و از دزدان و راهزنان در امان بودند.

فَقالُوا رَبَّنا باعِدْ بَيْنَ أَسْفارِنا با زبان حال كه همان عمل به گناهان و كفران نعمت باشد گفتند: پروردگارا سفرهاى ما را دور و دراز گردان.

يا با زبان قال و حال چنين گفتند، بدين گونه كه از نعمت و عافيت اظهار خستگى كردند، درخواست مسافتهاى طولانى در سفرها داشتند تا بر فقرا در حمل توشه و احتياجات خويش زورگويى كنند.

و لفظ «ربّنا» با نصب، «بعّد» به صورت صيغه امر از باب تفعيل، «بعد» به صورت صيغه‌ى ماضى از ثلاثى مجرد، «ربّنا» با رفع، «باعد» به صورت صيغه ماضى از باب مفاعله خوانده شده.

و قرائت مشهور «ربّنا» با نصب، «باعد» به صورت صيغه‌ى امر از باب مفاعله است.

اگر عبارت به صورت خبر خوانده شود مقصودشان اعتنا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۶

نكردن به نعمت و طلب زيادى آن با كفران نعمت است.

وَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ با كفران نعمت به خودشان ستم كردند.

فَجَعَلْناهُمْ أَحادِيثَ لفظ «أحاديث» جمع حديث است كه شاذّ و نادر است، يا جمع أحداث است كه جمع «حدث» است، يا جمع «احدوثه» است به معناى امر عجيب و غريب، يعنى آنها را بر حسب حال و مالشان از عجايب روزگار قرار داديم به نحوى كه مردم از آنها سخن بگويند.

وَ مَزَّقْناهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ آنها را به طور كامل پراكنده ساختيم تا آنجا كه هر كس به يك شهرى رفت و به آنجا ملحق شد.

بعضى گفته‌اند: غسّان به شام ملحق شد، انصار به يثرب و جزام به تهامه، ازد به عمّان. «۱»

إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ در تمام اينها آيات و نشانه‌هايى است كه دلالت بر قدرت ما بر فرو بردن زمين و فرود آوردن قطعه‌اى از آسمان بر سرها و بر علم و حكمت و تدبير ما نسبت به امور بندگان ما و جزاى هر يك از آنان بر حسب حالشان مى‌باشد، نيز دلالت مى‌كند بر اينكه ما پاداش شكرگزار را با افزون كردن نعمت مى‌دهيم و جزاى كفران نعمت را با سلب نعمت.

لِكُلِّ صَبَّارٍ اين نشانه‌ها و آيات براى كسى است كه نسبت به معاصى و طاعات و مصيبت‌ها صبور باشد، كه غير صبور چون اسير شهوتها و غضب‌ها و مورد بلاهاست ديگر فراغتى ندارد كه در اين مورد تأمّل كند و از اين آيت‌ها و نشانه‌ها بر چيز ديگرى استدلال كند.

---

(۱) صافى: ج ۲، ص ۲۱۷ و مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۳۷۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۷

شَكُورٍ در نعمت ناظر به انعام و به منعم است و امّا غافل از منعم و انعام از نعمت و زوال آن و دگرگونى آن پى به تصرّف منعم نمى‌برد تا بتواند از نعمت و تغييرات آن استدلال بر صفات منعم و علم و حكمت و قدرت او بكند.

بدان كه آيات قرآن مانند آيات بزرگ آفاقى از قبيل انبيا و اولياء عليهم السّلام داراى ظاهرها و باطن‌ها تا هفت بطن، تا هفتاد بطن، تا هفتاد هزار بطن، تا آن مقدار كه خدا بخواهد.

و نيز آن آيات داراى تنزيل و تأويل است، تأويل آن نيز داراى تأويل است تا هفت مرتبه، تا آنقدر كه خدا بخواهد.

تنزيل اين آيه ذكر شد و در تنزيل آن از امام صادق عليه السّلام وارد شده كه فرمود: اينان قومى بودند داراى قريه‌هاى متّصل به هم كه همديگر را مى‌ديدند و داراى نهرهاى جارى و اموال ظاهر بودند كه به نعمتهاى خدا كفر ورزيدند و عافيتى را كه خداوند داده بود دگرگون ساختند، خداوند نيز نعمت‌شان را تغيير داد، «إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ».

پس خداى تعالى بر آنها سيل عرم را جارى ساخته، قريه‌هايشان را پراكنده و شهرهاى‌شان را خراب كرد، اموالشان را از بين برد و به جاى دو باغ خوب پيشين، دو باغ داد كه ميوه‌هاى تلخ و شور و گز و اندكى از ميوه سدر آورد. «۱»

تأويل اين آيه بر حسب عالم صغير و كبير بسيار است، چون

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۱۷. كافى: ج ۲، ص ۲۷۴، ح ۲۳.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۸

پس از آنكه عقل بر اثر نفس انسانى بر نفس حيوانى متجلّى مى‌شود خداوند بين نفس حيوانى و بين قريه‌هاى مبارك كه همان عقول و ارواح است قريه‌هاى ظاهرى از مراتب نفس انسانى و مراتب قلب قرار مى‌دهد، كه نفس حيوانى به علّت روى گرداندن از آن قريه‌هاى مبارك و فرو رفتن در خواسته‌هاى حيوانى به زبان ساده درخواست مى‌كند كه سفر بين او و قريه‌ها دور و دراز باشد، يا به سبب فرو رفتن در آن خواسته‌هاى حيوانى مى‌خواهد كه سفر به آن قريه‌ها دور باشد.

پس در زمين حيوانى ثابت مى‌ماند و از سفر به قريه‌هاى مبارك وحشت مى‌كند.

و نيز خداوند افراد انسان را بعد از بلوغ و استكمال نفس حيوانى كه بر اثر تسلّط نفس انسانى حاصل مى‌شود، بين آنها و بين قريه‌هاى مبارك كه عبارت از مشايخ ائمّه عليهم السّلام هستند، قريه‌هاى ظاهرى قرار مى‌دهد كه آن قريه‌ها عبارت از شيعيان آنان و راويان احاديث و ناقلين اخبارشان مى‌باشند.

ولی افراد انسان پشت به آنان می‌کنند و با زبان حال درخواست دوری سفر و مشقّت و خطر می‌نمایند.

یا خداوند بین افراد انسان و بین قریه‌های مبارک که عبارت از خود ائمّه علیهم السّلام می‌باشند قریه‌های ظاهری قرار داده که آنان مشایخ ائمّه هستند که خود ائمّه علیهم السّلام آنان را جهت هدایت خلق نصب کرده و از افراد انسان عهد و پیمان گرفته‌اند که به دست آن مشایخ بیعت نمایند و نزد آنان و با دست آنان توبه کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۹

یا خداوند بین افراد انسان بعد از اسلام و بیعت عام و قبول دعوت ظاهری و بین قریه‌های مبارک که مشایخ ائمّه علیهم السّلام یا خود ائمّه علیهم السّلام می‌باشند، قریه‌های ظاهری قرار می‌دهد.

یا خداوند بین افراد انسان بعد از ایمان و بیعت خاصّ ولوی و قبول دعوت باطنی و بین قریه‌های مبارک که خود ائمّه علیهم السّلام می‌باشد، مشایخ و ناقلین اخبار آنان را قرار می‌دهد.

یا خداوند بین افراد انسان و بین قریه‌های مبارک که ائمّه علیهم السّلام با نورانیّت و ظهور ملکوتیشان بر نفوس بیعت کنندگانش می‌باشند قریه‌های ظاهری از مراتب ذکر و فکر آنها قرار می‌دهد، یا از مراتب نفوسشان تا قلوبشان که در آن مراتب، ائمّه آنها با نورانیّت خویش ظاهر می‌شوند، مراتب و درجاتی قرار می‌دهند.

یا خداوند برای افراد انسان پس از آنکه ائمّه آنان با نورانیّت خود بر آنان ظاهر می‌شوند قریه‌های ظاهر و روشنی قرار می‌دهد، که آن قریه‌ها عبارت از مراتب نورانیّت ائمّه آنانست که بین آنان و مقام ولایت ائمّه‌شان آنها قرار دارد.

پس همه آنان پراکنده و متفرّق می‌شوند، چنانچه این معنا از مردم مشاهده می‌شود.

مردمی که با بیعت خاصّ ایمان نیاورده‌اند و بر ایمانشان ثابت نیستند و به آن قریه‌های ظاهر مسافرت می‌کنند، مشاهده می‌شود که آنها چگونه متفرّق و پراکنده می‌شوند.

و بر حسب مقصد و مذهب و اراده و خواسته چگونه پراکنده‌اند، به نحوی که همدیگر را لعن و تکفیر می‌کنند و بغض و کینه همدیگر را بدل دارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۰

و کم اتّفاق می‌افتد که دو نفر با هم متّفق باشند، اگر احیانا نسبت به بعضی از مؤمنین متّفق و متّحد باشند این اتّحاد مانند اتّفاق سگ‌هایی است که بر مردار جمع می‌شوند، از آن جهت که هر یک بغض دیگری را در دل دارد و هر یک دیگری را زخمی می‌کند.

همین سگها آنگاه که انسانی را از دور می‌بینند در حمله بر او و غارت و قتل او متّفق می‌شوند، با اینکه انسان از جیفه سگها متأذّی و ناراحت است.

ما از غضب و کفران نعمت خدا به خود خدا پناه می‌بریم.

از امام باقر علیه السّلام وارد شده که فرمود: بلکه خداوند مثل‌ها را در قرآن در باره ما زده است، پس ما قریه‌هایی هستیم که خداوند آنها را مبارک گردانیده و آن قول خدای تعالی است در مورد کسی که به فضل ما اقرار کند، چه، به آنان امر کرده که نزد ما بیایند، پس فرمود:

«وَ جَعَلْنا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بارَكْنا فِيها» یعنی بین آنها و بین شیعیانشان قریه‌هایی قرار دادیم که آنها را مبارک گردانیدیم، قریه هایی که ظاهر و روشن‌اند

[سوره سبإ (۳۴): آیات ۲۰ تا ۲۸] ..... ص : ۶۱

اشاره

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۲۰) وَ ما كانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِي شَكٍّ وَ رَبُّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۲۱) قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لا يَمْلِكُونَ مِثْقالَ ذَرَّةٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ وَ ما لَهُمْ فِيهِما مِنْ شِرْكٍ وَ ما لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ (۲۲) وَ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّى إِذا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قالُوا ما ذا قالَ رَبُّكُمْ قالُوا الْحَقَّ وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۲۳) قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَ إِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلى هُدىً أَوْ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۲۴)

قُلْ لا تُسْئَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنا وَ لا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۲۵) قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنا رَبُّنا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنا بِالْحَقِّ وَ هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (۲۶) قُلْ أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۷) وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۲۸)

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۱۷. اکمال الدّین: ص ۴۸۳، باب ۴۵، ح ۲. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۲

ترجمه: ..... ص : ۶۲

و به راستی شیطان گمان خود را در باره‌ی ایشان راست یافت، آنگاه جز گروهی از مؤمنان از او پیروی کردند.

و او (شیطان) را بر آنان سلطه‌ای نبود، مگر آنکه سر انجام کسی را که به آخرت ایمان دارد از کسی که به آن شکّ دارد، بازشناسانیم و پروردگارت بر همه چیز نگهبان است.

بگو کسانی را که در برابر خدا قایلید بخوانید خواهید دید که هم‌سنگ ذرّه‌ای در آسمانها و زمین اختیار و دست ندارند و در اداره و آفرینش آنها ایشان را شرکتی نیست، او خداوند را از میان آنان پشتیبانی نیست.

و شفاعت نزد او سودی ندهد مگر در باره کسی که برای او اجازه دهد تا چون هراس از دلهای ایشان برطرف شود گویند پروردگارتان چه گفت؟ گویند: حقّ و او بلند مرتبه بزرگ است.

بگو چه کسی از آسمانها و زمین شما را روزی می‌دهد؟ بگو خداوند و ما یا شما بر طریق هدایت یا در گمراهی آشکاریم.

بگو نه از شما در باره گناهی که ما کرده‌ایم می‌پرسند و نه از ما در باره آنچه شما می‌کنید خواهند پرسید.

بگو پروردگار، ما و شما را (برای داوری) گرد می‌آورد، سپس در میان ما به حقّ داوری می‌کند و اوست داور دانا.

بگو به من بنمایانید کسانی را که در مقام شریک به او نسبت می‌دهید چنین نیست، بلکه او خداوند پیروزمند فرزانه است.

و تو را جز مژده‌آور و هشدار دهنده برای همگی مردم نفرستاده‌ایم ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

تفسیر ..... ص : ۶۲

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ و شیطان گمان باطل خود را سخت به صدق و حقیقت در نظر مردم جلوه داد، یعنی آن گمان خود را که وقتی گفت: «لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ» و گفت: «لَأُضِلَّنَّهُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۳

وَ ...

تا آخر» اظهار و آشکار نمود.

بدان که تنزیل این آیه در باره اهل سباست، ولی تأویل آن در باره‌ی منافقین امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

از ابی جعفر علیه السّلام وارد شده که فرمود: در روز غدیر وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست علی علیه السّلام را گرفت ابلیس در بین لشگریانش فریاد کشید، فریادی که در خشگی و دریا احدی از آنها باقی نماند مگر آنکه نزد ابلیس آمدند، گفتند: ای آقا و مولای ما چه چیز تو را به صدا در آورد؟ ما تا کنون فریادی از این وحشتناکتر از تو نشنیده‌ایم؟

ابلیس به آنها گفت: این نبیّ کاری انجام داده است که اگر آن کار به اتمام برسد هیچ وقت خداوند مورد عصیان و نافرمانی قرار نمی‌گیرد.

لشگریان ابلیس گفتند: او از هوا سخن می‌گوید و یکی به رفیقش گفت: آیا نمی‌بینی چشمانش در سرش دور می‌زند گویی که دیوانه است، مقصودشان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است ابلیس فریادی از طرب کشید، پس اولیا و دوستانش را جمع کرد و گفت: آیا ندانستید که من قبلا برای اغوای آدم بودم؟ گفتند: بلی، او پیمان شکست ولی به ربّ کافر نشد، اینان نقض عهد کردند و به رسول صلّی اللّه علیه و آله کافر شدند.

وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قبض روح شد، مردم غیر علی علیه السّلام را برای خلافت برگزیدند ابلیس تاج ملک را بر سر گذاشت و منبری نصب کرد، با زینت و آرایش نشست، سوارها و پیاده‌هایش را جمع کرد، سپس به آنها گفت: طرب و شادی کنید دیگر خداوند اطاعت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۴

نمی‌شود مگر آنکه امامی قائم گردد، امام ابو جعفر علیه السّلام این آیه را خواند: «وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ» ... تا آخر حدیث. «۱»

و اخبار زیادی به این مضمون با اختلاف در لفظ وارد شده است.

فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ ما كانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ دفع این توهّم است که ابلیس در تصرّفات خود استقلال دارد.

چنانچه ابلیسها و ثنوی‌ها توهّم نموده‌اند، یعنی تسلّط شیطان بر مردم جز با اذن و مسلّط کردن ما بر کسی که می‌خواهیم بر او مسلّط شود نیست و این تسلّط دادن.

إِلَّا لِنَعْلَمَ جز برای این نیست که علم ما ظاهر شود یا متعلّق علم ما آشکار گردد.

مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِي شَكٍّ یا بدانیم در مقام معلوم چه کسی به آخرت ایمان می‌آورد، در حالی که او از کسی که نسبت به آخرت در شکّ است، متمایز شود.

وَ رَبُّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ این جمله دفع توهّمی است که از قول خدا: «لنعلم» پیش می‌آید.

زیرا از این جمله اینگونه برداشت می‌شود که برای خدا علم حاصل می‌گردد و این علم قبلا نبوده است.

که خدای تعالی در رفع این اتّهام می‌فرماید: پروردگار تو احتیاجی به این امتحان ندارد، چه او هر چیزی را با جمیع صفات و

---

(۱) کافی: ج ۸، ص ۳۴۴، ح ۵۴۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۵

آثارش می‌داند، پس مسلّط نمودن شیطان برای این است که آنچه که برای خدا معلوم است بر شما ظاهر می‌گردد.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ بگو: کسانی را که برای خدا انباز می‌پنداشتید، فرا خوانید.

مِنْ دُونِ اللَّهِ به شرطی که آن شرکا بدون اذن خدا، یا عبادت غیر خدا باشند.

یعنی بگو: آن شرکا را در حوایج خود فراخوانید.

لا يَمْلِكُونَ اين جمله حال يا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است.

مِثْقالَ ذَرَّةٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ آن شركاء مالك مثقال ذرّه‌اى در آسمانها و زمين نيستند، قدرت بر جلب نفعى براى شما يا دفع ضررى از شما ندارند.

وَ ما لَهُمْ فِيهِما مِنْ شِرْكٍ در هيچ يك از آسمانها و زمين، در هيچ يك از آنچه كه در آن دو است مالك چيزى نيستند، نه به نحو استقلال، نه به نحو شراكت.

پس اين جمله به منزله‌ى اضراب و تنزّل از صفت بالا به صفت پايين است.

وَ ما لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ اينجا نيز اضراب و تنزّل از بالا به پايين است، گويا كه گفته است: بلكه آن شركا دخالتى در آسمانها و زمين ندارند، اگر چه به صورت كمك و يارى رساندن به خدا، باشد.

وَ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ اضراب ديگرى است، گويى كه گفته است: نه آنها مى‌توانند شفاعت كنند و نه مورد شفاعت قرار گيرند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۶

عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ مگر كسى كه در شافع يا مشفوع (مورد شفاعت) بودن از طرف خدا اذن داشته باشد و خداوند براى شركا در شافع بودن يا مورد شفاعت قرار گرفتن اذن نداده است.

و در ضمن مطالب گذشته اين مطلب نيز گذشت كه امامت‌ها و بيان احكام براى مردم، قضاوت‌ها، امر به معروف و نهى از منكر، اجراى توبه، گرفتن صدقات، اخذ بيعت از بندگان براى خدا و رياست‌هاى دينى ... همه اينها نوعى شفاعت در نزد خدا محسوب مى‌شود.

و هيچ يك از اين امور جايز يا مباح نيست مگر براى كسى كه خداوند به او اذن داده باشد، بدون واسطه مانند انبيا عليهم السّلام يا با واسطه مانند اوصيا عليهم السّلام پس واى، سپس واى بر كسى كه خود را براى مردم علم كرده و متصدّى محاكمه‌ها يا فتوى‌ها، يا امامت، يا اخذ صدقات، يا اخذ بيعت از بندگان شده است.

بدون آنكه از جانب خدا اذن و اجازه‌اى داشته باشد، كه او افترا زننده بر خداست «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً».

به قمّى نسبت داده شده كه گفت: هيچ يك از انبيا و اوليا و رسولان خدا عليهم السّلام روز قيامت شفاعت نمى‌كنند مگر اينكه خداوند به آنان اجازه دهد، مگر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله كه خداى تعالى به او از قبل اجازه شفاعت در روز قيامت داده است و شفاعت مخصوص او و ائمّه عليهم السّلام است، پس از آنها ديگر انبيا عليهم السّلام شفاعت مى‌كنند. «۱»

از امام باقر عليه السّلام در حديثى آمده است: از اوّلين و آخرين كسى

---

(۱) تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۰۱. صافى: ج ۴، ص ۲۱۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۷

نيست مگر آنكه در روز قيامت محتاج به شفاعت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله باشد، سپس فرمود: براى رسول خداست شفاعت در امّتش، براى ماست شفاعت در شيعيان ما، براى شيعيان ماست شفاعت در اهالى خويش، مؤمن مى‌تواند شفاعت كند در مثل ربيعه و مضر، مؤمن مى‌تواند شفاعت كند حتّى در مورد خادم خود و مى‌گويد: پروردگارا او حقّ خدمت به گردن من دارد و او مرا از سرما و گرما حفظ مى‌كرد. «۱»

حَتَّى إِذا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ اين جمله غايت محذوف است و تقدير آن چنين است: خلق در حيرت و وحشت هستند تا وقتى كه اضطراب از دلهايشان برطرف شود.

قالُوا به همديگر، يا به ملايكه، يا به شفاعت كنندگان گويند:

ما ذا قالَ رَبُّکُمْ قالُوا الْحَقَّ وَ هُوَ الْعَلِیُّ الْکَبِیرُ پروردگار شما چه گفت؟ می گویند حقّ گفت و او رفیع و بزرگ است.

و در خبری از امام باقر علیه السّلام آمده است: اهل آسمانها بین مبعوث شدن عیسی بن مریم علیه السّلام تا مبعوث شدن محمّد صلّی اللّه علیه و آله وحی نشنیدند، وقتی خداوند جبرئیل علیه السّلام را به سوی محمّد صلّی اللّه علیه و آله فرستاد اهل آسمانها صدای وحی قرآن را شنیدند، مانند افتادن آهن بر روی سنگ و از شدّت صدا اهل آسمانها از هوش رفتند، پس وقتی از وحی فارغ شد، جبرئیل رو به پایین آمد و به اهل هر آسمان که می‌رسید وحشت و اضطراب را از دلهای آنها برطرف می‌ساخت،

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۱۹. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۲. برهان: ج ۳، ص ۳۵۰- ۳۵۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۸

پس اهل آسمانها به همدیگر می گفتند: پروردگار شما چه گفت؟

پاسخ دادند: حقّ و درستکاری که او خدای بلند مرتبه و بزرگوار است. «۱»

بنابر این تقدیر آیه چنین است: «استمع جبرئیل الوحی و صعق الملائکة من سماعه فانحدر جبرئیل حتّی إذا مرّ بأهل السّماوات و فزّع عن قلوبهم قالوا: ماذا قال ربّکم؟» قُلْ ای محمّد برای اینکه آنها را ملزم به اقرار به مبدأ خالق رازق کنی به آنان بگو:

مَنْ یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چه کسی به شما از آسمانها و زمین روزی می‌دهد؟ یعنی چه کسی اسباب آسمانی و زمینی را جهت روزهای انسانی و حیوانی و نباتی شما آماده می کند؟

یا چه کسی از آسمانها با رزق انسانی و از زمین با رزق نباتی و حیوانی به شما روزی می‌دهد؟

قُلِ اللَّهُ بگو: خدا روزی می‌دهد، چون جوابی جز آن ندارند.

وَ إِنَّا أَوْ إِیَّاکُمْ لَعَلی هُدیً أَوْ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ پس از آنکه شرکا را باطل نمود و جواز دعوت آنها را نیز بیهوده نامید.

گمراهی پیروان شرکا را آورد به نحوی که به انصاف نزدیکتر و از فتنه و آشوب دورتر باشد.

چون معنایی که از این عبارت استفاده می‌شود بعد از اظهار عجز شرکا که گذشت به این معناست که ما بر هدایت و شما در گمراهی آشکار

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۱۹. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۱. برهان: ج ۳، ص ۳۵۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۶۹

هستید و لیکن لفظ «أو» آورد که برای تفصیل و تقسیم در جانب مسند و مسند الیه باشد.

تا خصم فتنه و آشوب برپا نکند و دشمنی و انکارش شدّت نگیرد، پس گویا که گفته است: ما و شما بر هدایت و گمراهی آشکار هستیم به صورت لفّ و نشر، اختلاف دو حرف جرّ در جانب مسند برای اشعار به این است که هدایت یافته بر صفاتش استیلا و احاطه دارد و گمراه مغلوب و مورد احاطه صفات خویش است.

قُلْ به روش انصاف در مجادله و بحث بگو: لا تُسْئَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنا از جرم و گناه ما، شما مورد سؤال قرار نمی گیرید، یعنی جرم و گناه به شما نسبت داده نمی‌شود.

وَ لا نُسْئَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ و از عمل شما ما مورد سؤال قرار نمی گیریم قُلْ یَجْمَعُ بَیْنَنا رَبُّنا بگو در قیامت پروردگار ما، ما را جمع می کند، این جمله را بگو تا وعده و وعید برای شما و آنها باشد.

ثُمَّ یَفْتَحُ بَیْنَنا بِالْحَقِّ بین ما با حقّ و فتح داوری خواهد کرد، یعنی با حکومت حقّ.

وَ هُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِیمُ قُلْ أَرُونِیَ الَّذِینَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَکاءَ بگو: شریکانی را که برای خدا می گرفتید ظاهر سازید تا بر شما ظاهر و آشکار

گردد که آن شریکان از وصف شراکت برای خدا چیزی ندارند.

کَلَّا کلام از جانب خداست جهت بازداشت و منع آنها از شرک‌آوری یا جزء مقول قول خدا.

بَلْ هُوَ اللَّهُ خدایی که به حقّ معبود است نه غیر او.

الْعَزِيزُ غالب است که پس در مقابل او خدای دوّمی جایز نمی‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۰

الْحَكِيمُ کسی که از ادراک و دقایق صنع، لطایف علم او عقول عقلا عاجز است، پس چگونه می‌شود که مصنوع او یا مصنوع شما با او شریک باشد؟! با اینکه مصنوع متّصف به جهل و عدم شعور است تا چه رسد به حکمت و حکیم بودن؟! وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ لفظ «کافّة» حال است، مقدّم بر «النّاس» شده است.

یعنی تو را نفرستادیم مگر برای همه مردم مانند «جاء النّاس کافّة» یعنی مردم همگی در حالی آمدند که عموم این لفظ مانع از آن بود که فردی از افراد از تحت آن امور خارج گردد.

یا صفت مفعول مطلق محذوف است، یعنی تو را رسالتی دادیم که مردم را از پیروی هواهایشان منع می‌کند.

یا حال از مفعول «أرسلنا» است، یعنی ما تو را نفرستادیم مگر در حالی که مردم را از اتّباع هواها مانع شوی.

که در این صورت لفظ «تاء» برای مبالغه است.

بَشِيراً رسول خدا بشارت دهنده مؤمنین و کسانی است که از جهت ایمان و استعدادشان مستعدّ و آماده ایمان هستند.

وَ نَذِيراً و بیم دهنده کافران و مؤمنان و مستعدّان از جهت کفر کافران و غفلت مؤمنان است.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ و لیکن بیشتر مردم رسالت تو، یا عموم رسالت تو را نمی‌دانند، یا آنها دارای جهت علم نیستند تا رسالت تو را بدانند و لذا رسالت تو را انکار می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۱

از امام صادق علیه السّلام در حدیثی آمده است: خداوند پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به سوی همه مردم فرستاد، به سوی سفید و سیاه، جنّ و انس. «۱»

و از امام صادق علیه السّلام آمده است که به مردی فرمود: به من بگو ببینم آیا رسول صلّی اللّه علیه و آله عامّ بود برای همه؟ آیا خدای عزّ و جل در قرآن نفرمود: «و ما أرسلناك إلّا كافّة للنّاس» یعنی تو را برای همه مردم فرستادیم، برای اهل شرق و غرب و اهل آسمان و زمین از جنّ و انس، آیا رسالتش را برای همه آنها تبلیغ کرد؟ آن مرد گفت:

نمی‌دانم. امام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از مدینه که خارج نشد پس چگونه رسالتش را به اهل شرق و غرب رساند؟! سپس فرمود: خدای تعالی به جبرئیل علیه السّلام امر کرد که زمین را با یک پر از بالش گرفت و جلوی چشم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آورد به طوری که زمین بین دستان پیامبر مانند کف دستش بود، به اهل شرق و غرب نگاه می‌کرد، هر قومی را به زبان خودشان مخاطب قرار می‌داد و آنها را به سوی خدای تعالی و به نبوّتش فرامی‌خواند، هیچ قریه‌ای و شهری باقی نماند مگر آنکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خودش آنها را به سوی خدا دعوت کرد. «۲»

و در بیشتر اخبار این مضمون آمده است که، زمینی باقی نمی‌ماند مگر آنکه در آنجا شهادت لا اله الّا اللّه و محمّد رسول اللّه ندا زده شده و لیکن این معنا در هنگام رجعت یا ظهور قائم علیه السّلام است.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۰. کافی: ج ۱، ص ۱۷، ح ۱.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۲۱. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۲- ۲۰۳. برهان: ج ۳: ص ۳۵۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۲

آيات ۲۹- ۳۷

[سوره سبإ (۳۴): آيات ۲۹ تا ۳۷] ..... ص : ۷۲

اشاره

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۹) قُلْ لَكُمْ مِيعادُ يَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَةً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ (۳۰) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهذَا الْقُرْآنِ وَ لا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (۳۱) قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناكُمْ عَنِ الْهُدى بَعْدَ إِذْ جاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (۳۲) وَ قالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً وَ أَسَرُّوا النَّدامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وَ جَعَلْنَا الْأَغْلالَ فِي أَعْناقِ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۳۳)

وَ ما أَرْسَلْنا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۳۴) وَ قالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوالاً وَ أَوْلاداً وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۳۵) قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۳۶) وَ ما أَمْوالُكُمْ وَ لا أَوْلادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنا زُلْفى إِلَّا مَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِكَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِي الْغُرُفاتِ آمِنُونَ (۳۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۳

ترجمه: ..... ص : ۷۳

و گويند اگر راست مى‌گوييد اين وعده كى فرا مى‌رسد.

بگو براى شما موعد روزى مقرّر است كه نه از آن ساعتى پس افتيد و نه پيش افتيد.

و كافران گويند هرگز به اين قرآن و به آنچه پيش از آن بود ايمان نمى‌آوريم و چون به ستمكاران بنگرى كه نزد پروردگارشان بازداشته شوند بعضى با بعضى ديگر بگومگو كنند، مستضعفان به مستكبران گويند اگر شما نبوديد بى شك ما مؤمن بوديم.

مستكبران به مستضعفان گويند آيا ما شما را از هدايت- وقتى كه به سراغ شما آمد- بازداشتيم؟ چنين نيست، بلكه خودتان گناهكار بوديد.

و مستضعفان به مستكبران گويند چنين نيست، بلكه مكر شما در شب و روز بود آنگاه كه به ما فرمان مى‌داديد كه به خداوند كفر بورزيم و براى او شريك قايل شويم و چون عذاب را ببينند پشيمانى خود را پنهان دارند و غلها را گردنهاى كافران بگزاريم آيا جز در برابر آنچه كرده‌اند جزا مى‌يابند؟

و هيچ هشدار دهنده‌اى به هيچ شهرى نفرستاديم مگر نازپروردگان آن گفتند ما رسالت شما را منكريم.

گفتند ما پرمال و منال‌تر و پرزاد و زورتر هستيم، ما عذاب ديده نخواهيم بود.

بگو بى‌گمان پروردگار من روزى را براى هر كسى كه بخواهد گشاده يا تنگ مى‌دارد ولى بيشتر مردم نمى‌دانند.

و اموال و اولاد شما چيزى نيست كه شما را چنانكه بايد و شايد به ما نزديك گرداند مگر كسى كه ايمان آورده و كار شايسته كند، ايناننند كه به خاطر كار و كردارشان پاداش دو چندانى دارند، هم ايشان در غرفه‌هاى بهشتى در امن و امانند.

تفسير ..... ص : ۷۳

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ می گویند اگر راست می گویید وعده جمع بین ما و روز فتح خدا چه وقت است؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۴

قُلْ لَكُمْ مِيعادُ يَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَةً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهذَا الْقُرْآنِ وَ لا بِالَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ كفّار گفتند: نه به این قرآن ایمان می‌آوریم و نه به کتابهایی که ادّعا می‌کنید از آسمان نازل شده‌اند، یا کتابهایی که بر رسالت تو دلالت می‌کنند.

وَ لَوْ تَرى إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ لفظ «لو» شرطیّه و جواب آن محذوف است، یا برای تمنّی است و جواب ندارد و جمله حالیّه و دلداری دادن به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امّت او و تهدید آنان است.

و بیان این آیه در اوّل سوره انعام در طی تفسیر قول خدا: «و لو تری اذ وقفوا علی ربّهم» گذشت.

يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ الْقَوْلَ با همدیگر محاوره و گفتگو و مجادله می‌کنند.

يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا پیروان و اتباع مستکبرین را مخاطب قرار می‌دهند و به آنان می‌گویند: لَوْ لا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ اگر شما نبودید ما ایمان می‌آوردیم، شما از ایمان آوردن ما جلوگیری کردید.

قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا مستکبرین در جواب می‌گویند: أَ نَحْنُ صَدَدْناكُمْ عَنِ الْهُدى بَعْدَ إِذْ جاءَكُمْ آیا ما راه هدایت شما را بستیم پس از آنکه هدایت به توسط رسولان آمد و ممکن است مقصود از «هدی» خود رسولان باشند.

بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ بلکه خود شما مجرم و گناهکار بودید، مستکبرین انکار کردند که جلوی ایمان مستضعفین را گرفته باشند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۵

عدم هدایت آنها را مستند به جرم و گناه خود آنها کردند، چون اگر جرم و گناه خود آنان نبود جلوگیری و منع مستکبرین در آنها اثر نمی‌کرد، بدین معنا که استعداد فکری مستضعفین نسبت به پذیرش تقلید کسی که تقلید او صحیح نیست و گناهان و جرمهای کسبی آنها مانع از توجّه به فطرت انسانی و قبول گفته کسی که به آن فطرت کمک می‌کند و آنرا تقویت می‌نماید گشت و آنها را به قبول گفته کسانی متمایل کرد که قبول قول آنها نزد کسی که کمترین شعور و احساس و توجّه به آخرت داشته باشد، صحیح نیست.

وَ قالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ و مستضعفین پس از آنکه قدرت بر جواب مستکبرین و احتجاج به آنها را نداشتند و نتوانستند تقصیر را به گردن رؤسا و مستکبرین بگذارند، تقصیر را به عهده مکر شب و روز گذاشتند، چنانچه همین عادت زنان است که تقصیر خویش را به دیگران نسبت می‌دهند، یا مقصودشان از این کلام ردّ رؤسا و مستکبرین است که گمراهی آنان را به گناه و جرم خودشان نسبت می‌دهند.

و معنای این است که گمراهی ما ناشی از جرم و گناه خود ما نیست، بلکه سبب تکرار مکر شما در روز و شب است.

این معنا با قول خدا: إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً وَ أَسَرُّوا موافقترست.

یعنی رؤسا و مستکبرین یا پیروان، یا همه آنها پشیمان شدند و پشیمانی خود را مخفی نگه داشتند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۶

النَّدامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ وقتی عذاب را دیدند پشیمانی خود را از همدیگر مخفی کردند تا هیچکدام بر حال دیگری اطّلاع پیدا نکند.

روایت شده که آنان در آتش ندامت و پشیمانی را پنهان می‌کنند آنگاه که ولیّ خدا را می‌بینند پس گفته شد: یا رسول اللّه پنهان داشتن پشیمانی و ندامت چه فایده‌ای به حال آنها دارد در حالی که آنها در عذاب هستند؟ فرمود: شماتت دشمنان را خوش ندارند. «۱»

وَ جَعَلْنَا الْأَغْلالَ آوردن لفظ ماضى در اين افعال به جهت تحقّق وقوع آن است يا براى اشاره به اين است كه اين حادثه و مجادله نسبت به محمّد صلّى اللّه عليه و آله واقع شده است.

فِي أَعْناقِ الَّذِينَ كَفَرُوا آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير (الَّذِينَ كَفَرُوا) جهت اشعار به علّت حكم و اظهار ذمّ ديگرى براى آنهاست يعنى در گردن اينهايى كه كافر شدند زنجيرها نهاديم.

هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ آيا جزاى عمل آنها، جز اين است؟

و اين جزاى عمل آنهاست، جمله حاليّه است به تقدير قول، يا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است گويا كه گفته شده: چرا غل و زنجير در گردن آنان گذاشته مى‌شود؟

پس فرمود: به آنان جزا داده نمى‌شود مگر به آنچه كه عمل مى‌كردند و لكن اين معناى را به صورت استفهام ادا كرد تا نفى

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۲۲. تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۰۳. برهان: ج ۳، ص ۳۵۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۷

تأكيد شود.

وَ ما أَرْسَلْنا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها يعنى متنعّمين و آنان كه در رفاه مى‌باشند مى‌گويند:

إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ ما به آنچه كه شما فرستاده شده‌ايد كافر هستيم، چه همه فساد از مال‌داران و رفاه‌طلبان ناشى مى‌شود و امّا اتباع و پيروان شأنى و كارى جز نظر به رؤسا و ثروتمندان ندارند، چون عقل انسانى ندارند و عقل جزيى هم كه دارند استعمال نمى‌كنند.

وَ قالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً متموّلان به رسولان گفتند: ما از نظر اموال و اولاد بيشتر از شما داريم پس اگر رسالتى را كه ادّعا مى‌كنيد حقّ باشد ما به آن سزاوارتريم.

چون اموال و اولاد ما زياد است و اين زيادى اموال و اولاد دلالت بر تفضّل خدا نسبت به ما و قرب ما به خدا و تعيّن ما در رياست مى‌كند.

وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ و ما معذّب نخواهيم بود، چون به خدا نزديك هستيم و او بر ما تفضّل دارد وقتى او ما را رسول قرار نداده معلوم مى‌شود كه اصلا رسالتى در كار نيست و شما دروغ مى‌گوييد، اگر هم فرض شود كه شما در باره عذاب آخرت راست گوييد باز ما معذّب نخواهيم بود چون به خدا نزديك هستيم، يا معنى آيه اين است كه ما معذّب نخواهيم بود، در حالى كه شما مى‌گوييد اگر ما گناه كنيم خدا ما را عذاب خواهد كرد، پس چون ما معذّب نخواهيم بود بر رسالت سزاوارتريم.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۸

يا معناى آيه اين است كه اموال و اولاد ما زياد است و اين دلالت بر فضل خدا بر ما مى‌كند، پس چون خداى تعالى نسبت به ما فضل و لطف دارد ما را عذاب نمى‌كند، پس ما احتياجى به شما و رسالت شما نداريم.

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ بگو كه پروردگار من روزى را گسترش مى‌دهد براى كسى كه مى‌خواهد و بر اين كار قدرت دارد و در گسترش روزى حال نظام كلّ عالم را ملاحظه مى‌كند، چنين نيست كه ثروت ثروتمند كرامتى داشته باشد، يا فقر فقير ناشى از ذلّت و خوارى او باشد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ بيشتر مردم سرّ اين مطلب و جهت آن را نمى‌دانند.

وَ ما أَمْوالُكُمْ وَ لا أَوْلادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنا زُلْفى اين چنين نيست كه اموال و اولاد شما، شما را نزد ما مقرّب سازد، تا بدين وسيله مستحقّ رسالت باشيد، يا معذّب نباشيد.

إِلَّا مَنْ آمَنَ مگر اموال و اولاد کسیکه ایمان آورد وَ عَمِلَ صالِحاً و عمل صالح انجام دهد، بدین گونه که مال را برای خدا نگهدارد و آنرا برای خدا انفاق کند، اولاد را برای خدا تربیت نماید.

فَأُولئِکَ لَهُمْ جَزاءُ الضِّعْفِ بِما عَمِلُوا وَ هُمْ فِی الْغُرُفاتِ آمِنُونَ بدان که مؤمن چون متوجّه به خدا و امتثال کننده امر و نهی خداست.

لذا توجّه او به اموال و اولاد از جهت ایمان، تحمّل مشقّتهای اموال و اولاد و عدم اهمال آنانست از آن جهت که خدا امر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۷۹

کرده است و انزجار از اموال و اولاد از همان جهت است که خدا نهی نموده است.

روی گردانیدن از جهت توحید به سبب امر و نهی خدا، خود توجّه به خداست، به اضافه مراعات کثرتهای وجودش و کثرتهای خارج مملکت وجودش و توجّه داشتن به خدا با این کیفیّت تکمیل دو طرف و دو صفحه نفس است، یعنی نفس مجرّد، نفس متعلّق و وابسته و تعمیم جهت وحدت و کثرت.

پس از هر دو جهت استحقاق پیدا می‌کند و از هر دو ناحیه موجب اجر و ثواب است، در نتیجه اجر و پاداش او نسبت به کسی که این چنین نیست مضاعف می‌شود.

به خلاف کافر که توجّه او به اموال و اولاد اغفال از فطرت و نابود ساختن لطیفه انسانی است و لذا مال و اولاد برای کافر در دنیا عذاب و موجب این است که روحشان از بدنشان در حال کفر بیرون بیاید.

و در نتیجه مال و اولاد برای او نقمت و بدبختی می‌شود، نه نعمت.

لذا از امام صادق علیه السّلام وارد شده که او به کسی که از اغنیا و ثروتمندان سخن به میان آورد و از آنها بدگویی کرد فرمود: ساکت باش که ثروتمند اگر صله رحم بکند و به برادرانش خوبی نماید خداوند پاداش او را دو برابر می‌دهد، چه خدای تعالی می‌فرماید:

«وَ ما أَمْوالُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ ... تا آخر آیه» و آیه را تا آخر خواند. «۱»

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۳. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۳. برهان: ج ۳، ص ۳۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۰

و وارد شده که ابا بصیر گفت: نزد ابو جعفر علیه السّلام سخن از ثروتمندان شیعه به میان آوردیم، گویا که امام علیه السّلام آنچه را که از ما در باره اغنیای شیعه شنیده بود خوش نداشت، پس فرمود: اگر مؤمن ثروتمند و مهربان باشد و صله رحم انجام دهد و به یاران و اصحابش نیکی کند خدای تعالی پاداش آنچه را که در راه خیر و نیکی انفاق کرده است دو مرتبه و دو برابر می‌دهد، چه خدای تعالی می‌فرماید: وَ ما أَمْوالُکُمْ آیه را تا آخر خواند. «۱»

آیات ۳۸- ۴۵

[سوره سبإ (۳۴): آیات ۳۸ تا ۴۵] ..... ص : ۸۰

اشاره

وَ الَّذِینَ یَسْعَوْنَ فِی آیاتِنا مُعاجِزِینَ أُولئِکَ فِی الْعَذابِ مُحْضَرُونَ (۳۸) قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَهُوَ یُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ (۳۹) وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَةِ أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ (۴۰) قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۴۱) فَالْیَوْمَ لا یَمْلِکُ بَعْضُکُمْ لِبَعْضٍ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا وَ نَقُولُ

لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ (۴۲)
وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالُوا ما هـذا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كانَ يَعْبُدُ آباؤُكُمْ وَ قالُوا ما هذا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرىً وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۴۳) وَ ما آتَيْناهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَها وَ ما أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ (۴۴) وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما بَلَغُوا مِعْشارَ ما آتَيْناهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۴۵)

---

(۱) علل الشّرائع: ص ۲۰۴، باب ۳۸۵، ح ۷۳. برهان: ج ۳، ص ۳۵۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۱

ترجمه: ..... ص : ۸۱

و آنان كه در (ردّ و انكار) آيات ما مقابله‌كنان (و بى‌حاصل) مى‌كوشند، اينانند براى عذاب احضار شوند.
بگو بى‌گمان پروردگار من روزى را براى هر كس از بندگانش كه بخواهد گشاده يا براى او تنگ مى‌دارد و هر آنچه انفاق كنى او عوض آنرا مى‌دهد و او بهترين روزى دهندگان است.
و روزى كه همه آنان را گرد آورد سپس به فرشتگان گويد آيا اينان شما را مى‌پرستيدند؟
گويند پاكا كه تويى، تو سرور ما هستى نه آنان خير، ايشان جنّيان را مى‌پرستيدند و بيشترينشان به آنان مؤمن بودند.
و امروز هيچ يك از آنان در حقّ ديگرى اختيار سود و زيانى ندارد و به كسانى كه ستم ورزيده‌اند گوييم عذاب آتش را كه آنرا تكذيب مى‌كرديد بچشيد.
و چون آيات روشنگر ما بر آنان خوانده شود گويند اين جز مردى نيست كه مى‌خواهد شما را از آنچه پدرانتان مى‌پرستيدند باز دارد، گويند اين جز بهتانى بر ساخته نيست و كافران در باره حقّ گويند اين جز جادويى آشكار نيست.
و به آنان كتابهايى نداده بوديم، كه آن را بخوانند و بياموزند و پيش از تو به سوى آنان هشدار دهنده‌اى (پيامبر) نفرستاده‌ايم.
و كسانى كه پيش از آنان بودند تكذيب پيشه كردند و به يك دهم آنچه (از مكنت و نعمت به پيشينيان) آنان داده بوديم نايل نشدند، آنگاه پيامبران مرا دروغزن شمردند، (بنگر) تا عقوبت من چگونه بود.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۲

تفسير ..... ص : ۸۲

اشاره

وَ الَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آياتِنا مُعاجِزِينَ أُولئِكَ فِي الْعَذابِ مُحْضَرُونَ آنان كه در نابودى و محو آيات ما مى‌كوشند جهت انتقام و عذاب حاضر خواهند شد.
اين جمله به اعتبار معنا مقابل جمله سابق است، گويا كه گفته است: حال آن دسته از صاحبان اموال و اولاد كه ايمان آورند و عمل صالح انجام دهند چنين و چنان است، كسانى از صاحبان اموال و اولاد يا از مطلق مردم كه در محو و نابودى آيات ما مى‌كوشند اعمّ از آيات آفاقى تكوينى و تدوينى و آيات انفسى به خصوص آيات بزرگ ما مانند انبيا و جانشينان آنان عليهم السّلام و بدين وسيله مى‌خواهند خداى تعالى، يا انبيا و اوليا، يا مؤمنينى را كه مقرّ و معترف به آيات هستند ناتوان و عاجز سازند اينان جهت كيفر

عملشان برای عذاب حاضر خواهند شد.

قُلْ إِنَّ رَبِّی یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَهُ این آیه نسبت به یک شخص به اعتبار دو وقت از اوقات او می‌باشد، تقیید لفظ «یقدر» به لفظ «له» دلالت بر این معنا می‌کند.

و آیه سابق نسبت به اشخاص متعدّد است پس تکراری در بین نیست.

یا این آیه خطاب به مؤمنان، آیه قبل از خطاب به کافران است، تقیید به قول خدا: «من عباده» دلالت بر این معنی می‌کند که باز تکراری وجود ندارد، ممکن است این آیه تأکید و تکرار آیه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۳

اوّل باشد به اعتبار اینکه این مطلب، مطلب بزرگ و مهمّی است که مردم از آن غافل هستند.

وَ ما أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَهُوَ یُخْلِفُهُ این جمله برای واداشتن بر انفاق و بر حذر داشتن از بخل و امساک است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هر کس تصدیق کند که عوض انفاق را خداوند می‌دهد بخشش او خوب می‌شود. «۱»

از علیّ علیه السّلام آمده است: هر کس دستش را هنگام استطاعت به نیکی و معروف باز کند خداوند آنچه را که در دنیا داده برای او جانشین می‌سازد و در آخرتش برای او مضاعف می‌کند. «۲»

به امام صادق علیه السّلام گفته شد: من انفاق می‌کنم ولی جانشین و جایگزین نمی‌بینم، فرمود: آیا عقیده داری که خدای تعالی خلف وعده می‌کند؟ گفته شد: نه، فرمود: پس چرا چنین است؟ پرسنده گفت: نمی‌دانم.

امام علیه السّلام فرمود: اگر کسی مال حلال به دست آورد یک درهم انفاق نمی‌کند مگر آنکه خداوند عوض آنرا می‌دهد. «۳»

وَ هُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ و او بهترین روزی دهندگان است، بهتر از کسانی که شما نظر به آنها دارید، از قبیل واسطه‌های روزی، از چیزهایی که شما آنها را واسطه روزی می‌شمارید مانند اسباب آسمانی و زمینی و قوای عمل کننده در رساندن روزی حقیقی که

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۳. کافی: ج ۴، ص ۲، ح ۴.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۲۳. کافی: ج ۲، ص ۱۵۴، ح ۱۹.

(۳) صافی: ج ۴، ص ۲۲۳. کافی: ج ۴، ص ۴۸۶، ح ۸. برهان: ج ۳، ص ۳۵۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۴

همان جوهر شبیه به جوهر بدن است به روزی‌خور و روزی‌خواه حقیقی که عبارت از خلل اعضاست.

این که گفته شد در روزی نباتی است و همچنین است در روزی حیوانی و انسانی، که هر روزی دهنده غیر از خدا جز آلت رساندن روزی نیست، روزی دهنده حقیقی خدای تعالی است که به مرتزق اسباب و آلات ارتزاق را عطاء کرده است و به رزق و روزی صوری صورت و کیفیّتی بخشیده است که مرتزق به وسیله آن ارتزاق می‌کند و اوست که روزی را بدون عوض و غرض و منّت عطا می‌کند، به خلاف غیر خدا از وسائط روزی که عطای آنان با عوض و غرض و منّت همراه است.

چنانچه مولوی گفته است:

لقمه بخشی آید از هر کس به کس حلق بخشی کار یزدانست و بس

حلق بخشد جسم را و روح را حلق بخشد به هر عضوی جدا

و نیز فرموده:

روزی بی‌رنج جوی و بی‌حسیب کز بهشتت آورد جبریل سیب

بلکه رزقی از خداوند بهشت بی‌صداع باغبان بی‌رنج کشت

زان که نفع نان در آن نان داد اوست بدهدت آن نفع بی‌توسیط پوست

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۸۵

وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ عطف بر جمله محذوف است که متعلّق به لفظ «یخلفه» یا به لفظ «خیر الرّازقین» می‌باشد، یعنی او بهترین روزی دهندگان است در دنیا و در روزی که آنها را حشر خواهیم نمود و ممکن است متعلّق به محذوف باشد که عطف بر «قل» شده است، یعنی لفظ «اذکر» محذوف است.

و معنای آن این است: به یادآور روزی را که آنها را حشر می‌کنیم.

جَمِیعاً همگی پیروان و رؤساء در گمراهی و ضلالت.

ثُمَّ یَقُولُ لِلْمَلائِکَةِ سپس به ملایکه می‌گوییم آیا اینان شما را عبادت می‌کردند؟ از بین معبودها مخصوصا ملایکه را ذکر کرد چون آنها شریفترین معبودها و بیناترین و آگاهترین آنها به حال عبادت کنندگان و داناترین به نیّات آنها هستند و جوابی که ملایکه دادند همان جوابی است که دیگر معبودها می‌دهند، خواه درک و احساس داشته باشند یا نداشته باشند.

أَ هؤُلاءِ إِیَّاکُمْ کانُوا یَعْبُدُونَ آیا اینان که مدّعی پرستش شما هستند، شما را می‌پرستیدند؟

قالُوا سُبْحانَکَ ملایکه در جواب گویند: خدایا تو منزّه از شریک بودن امثال ما هستی.

أَنْتَ وَلِیُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ ملایکه اوّلا خدای تعالی را از شریک بودن امثال خودشان منزّه کردند و ثانیا رضایت به معبود قرار گرفتن خودشان را انکار کردند و از انکار رضایت و معبود قرار گرفتن برای مشرکین که از تنزیه خدای تعالی و اظهار عدم رضایت به فعل آنها استفاده می‌شود رو گرداندند و ثابت نمودند که آنها جنّ را می‌پرستیدند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۸۶

أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ بیشتر آن مشرکین به جنّ ایمان دارند، نه به ما، جنّ و ملایکه بر آنها مشتبه شده و در این مورد اشتباه کردند، جنّ را عبادت کردند به گمان آنکه آنها ملایکه هستند.

بیان اتّصال به ملکوت علیا و سفلی ..... ص : ۸۶

بدان که در گذشته این مطلب تکرار شده که عالم طبیعت بین دو ملکوت علیا و سفلی واقع است، عالم جنّ مانند عالم ملایکه محیط به دنیا و می‌تواند در دنیا تصرّف کند، در این مورد فرقی بین جنّ و ملایکه نیست و لذا حال ابلیس بر ملایکه مشتبه شد و گمان کردند که ابلیس از آنان است.

و هر کس به نفس خویش ریاضت دهد و خوردن و آشامیدن و خواب و سخن او اندک باشد و از خلق کناره‌گیری کند، اگر این معنا به سبب امر امر کننده‌ی الهی باشد به عالم ملایکه متّصل می‌شود و در حیطه‌ی آگاهی بر چیزی که بشر بر آن می‌تواند اطّلاع حاصل کند.

و نیز در تصرّف بر عناصر، شبیه به ملایکه می‌گردد و در عناصر و موالید آن هر طور که بخواهد تصرّف می‌کند، اعیان و اشیا را از وجود خود دگرگون می‌کند.

علاوه بر آن ملایکه نیز به او خبر می‌دهند، او را در علم و آگاهی به چیزی که قدرت علم به آنرا ندارد و در تصرّف به آن یاری می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۸۷

اگر ریاضت او به امر آمر الهی نباشد، یا به امر آمر الهی باشد ولی از تحت امر او خارج باشد و در ریاضت و مشاهده‌اش مستبدّ به

رأى باشد.

اعمّ از آنكه تحت امر آمر شيطانى باشد يا نباشد و اعمّ از آنكه رياضت او به طريق شرايع و طبق قانون نواميس الهى باشد يا چنين نباشد چنين شخصى حتما به عالم جنّ و شياطين متّصل شده و در احاطه و تصرّف شبيه آنها قرار مى‌گيرد و توانايى بر چيزى پيدا مى‌كند كه ديگران توانايى آن را ندارند و آگاهى بر چيزى مى‌يابد كه ديگران ندارند و او كسى را عبادت و پرستش مى‌كند كه در عالم مشهود او تصرّف مى‌كند به گمان اينكه او خداست، يا ملايكه بزرگى از ملايكه‌ى خداست و عبادت او را عبادت ملايكه مى‌نامد.

و روى همين جهت بود كه ملايكه عبادت مشركين نسبت به خودشان را انكار كردند، پرستش جنّ را براى آنها اثبات نمودند.

و نيز بدان كه هر عبادت كننده غير خدا عبادت غير خدا را نمى‌كند مگر با عبادت معنوى شيطان، خواه معبود غير خدا ملايكه باشند يا غير آنها از جماد، نبات، حيوان، انسان، جنّ و شيطان.

پس عبادت كننده غير خدا اوّلا شيطان را عبادت مى‌كند، به سبب عبادت شيطان، غير خدا را عبادت مى‌كند، پس او در حقيقت در عبادت غير خدا شيطان را عبادت مى‌كند، نه معبود خود را، زيرا اگر شيطان نبود آن معبود را عبادت نمى‌كرد.

فَالْيَوْمَ لا يَمْلِكُ لفظ «فاء» براى ترتيب در اخبار يا جزاء شرط مقدّر است، اگر امروز معبودها عبادت، عبادت كنندگان را انكار

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۸

مى‌كنند و هر يك در كار خود متحيّر و مضطرب و در نهايت اضطراب و تشويش است پس امروز هيچ يك براى ديگرى مالك نفع و ضرر نيست.

بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا زيرا همه كارها در آن روز به دست خداست به خلاف روز دنيا كه ممكن است توهّم شود كه بعضى قدرت بر نفع و ضرر بعضى ديگر را دارند.

و خطاب به ملايكه و عبادت كنندگان آنها يا به مطلق عبادت كنندگان و معبودها، يا به مطلق رؤسا و مرؤسين، يا به اجنّه و عبادت كنندگان آنهاست.

وَ نَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا كسانى كه ظلم و ستم كردند از فاليوم معبودها و متاعها و يعنى معبودها و متاع‌هايى كه معبود و متاع بودن آنان با اذن و اجازه از جانب خدا نبوده و اطاعت كنندگان يعنى كسانى كه عبادت و اطاعت و شرك آوردن آنها با اذن و اجازه از جانب خدا نبوده است.

به هر دو گروه مى‌گوييم:

ذُوقُوا عَذابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ اين جمله عطف به اعتبار معناست و لذا از خطاب به غيبت التفات نمود، يعنى آنان چنان بودند كه وقتى به آنها گفته مى‌شود: از آتشى كه خدا به آن وعده مى‌دهد بترسيد مى‌گفتند: اين جز دروغ نيست و هرگاه آيات ما بر آنها خوانده مى‌شد ... ممكن است برگرداندن خطاب از آنها به سوى محمّد صلّى اللّه عليه و آله و بيان حال امّت او باشد و نيز عطف به اعتبار معنا باشد و معناى آن چنين باشد: هرگاه آيات ما بر آنها خوانده مى‌شد آنرا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۸۹

تكذيب مى‌كردند، آنگاه كه بر قوم تو آيات ما خوانده شود مى‌گويند ...

آياتُنا بَيِّناتٍ آيات ما در وعد و وعيد يا در احكام معاد يا معاش واضح و روشن است.

قالُوا ما هذا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ مى‌گويند: اين مرد جز اين نيست كه با اين كارها كه بر ما ظاهر مى‌كند مى‌خواهد شما را از آنچه كه پدرانتان عبادت مى‌كنند باز دارد.

أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كانَ يَعْبُدُ آباؤُكُمْ و او مى‌خواهد شما را در بدعتهايش تابع و پيرو خودش كند، پرستش و عبادت معبودها را به

عبادت پدرانشان نسبت دادند تا بدين وسيله حقّ بودن عبادت را ظاهر كنند و حقّ بودن كار پدرانشان را مسلّم سازند.

وَ قالُوا ما هذا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرىً و گفتند: چيزى كه او مى‌گويد جز افترا بر خدا چيزى نيست.

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ گذاشتن اسم ظاهر به جاى ضمير به جهت ذمّ آنها و بيان علّت حكم است.

يعنى كافران گفتند: اين سخنى كه او مى‌گويد در مورد بدعت و اختراعى كه كرده است جز سحر و جادو نيست.

علوم دقيق، يا اين معجزه‌هايى كه بر ما ظاهر مى‌سازد جز سحر نيست و سحر از امتزاج قواى طبيعى با قواى روحانى حاصل مى‌شود.

يا اين سخنان كه در باره پسر عمويش مى‌گويد جز برگرداندن گفته‌هاى خداى تعالى از وجه خود و اصلش نمى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۰

وَ ما آتَيْناهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَها ما به آنان كتابى نداديم كه آن را بخوانند و صحّت مذهب خودشان و انكار مذهب تو را به آن كتابها نسبت دهند.

وَ ما أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ و قبل از تو انذار دهنده‌اى به سوى آنان نفرستاديم تا اين سخنان را به او نسبت دهند.

پس سخنانى كه مى‌گويند جز ناشى از تعصّب نسبت به راه و روش هذا خودشان نيست يا ناشى از تقليد پدرانشان است، بدون آنكه در مذهب آنان و آنچه كه در باره مذهب تو مى‌گويند تحقيق كنند و حتّى در تقليد خودشان نيز تحقيق نكرده‌اند.

وَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ ما بَلَغُوا مِعْشارَ ما آتَيْناهُمْ اينان تو را تكذيب كردند، تكذيبشان امر غريبى نيست، چون پيشينيان و گذشتگان آنان نيز رسولان خود را تكذيب كردند، ليكن بين اينها و پيشينيانشان فرق بزرگى است.

زيرا به پيشينيان اموال و اولاد و نيرو و طول عمر زياد داده شد كه بدان وسيله مورد آزمايش قرار بگيرند، مغرور شدند و انكار كردند، ولى اينها به يكدهم آنچه كه به پيشينيان داديم هم نرسيدند.

يا معناى آيه اين است كه ما به اينها معجزات و دلايل صدق رسولان عليهم السّلام آنقدر داديم كه پيشينيان به يكدهم آن نرسيدند، يا رسولان سابق به يكدهم فضل و برترى كه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله داديم نرسيدند.

از هشام بن عمّار در حديث مرفوع آمده است كه گفت:

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۱

معصوم عليه السّلام فرموده است: پيشينيان رسولانشان را تكذيب كردند و آنچه كه ما به رسولان آنان داديم به يكدهم آنچه كه به محمّد و آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله داديم نمى‌رسد. «۱»

كه در اين صورت آيه جهت دلدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است، به خلاف دو وجه سابق كه آن دو با دلالت ضمنى مفيد دلدارى است.

و نيز بنابر وجه اخير آيه جهت رسوا كردن قوم پيامبر است، يعنى رسولان گذشته تكذيب شدند در حالى كه تو به تكذيب سزاوارترى چون آنچه كه به تو داديم به حسادت سزاوارترست از آنچه كه به آنان داديم و تكذيب امثال تو جز از جهت حسادت نيست.

يا معناى آيه اين است: آنچه را كه از دلايل صدق به محمّد صلّى اللّه عليه و آله داديم رسولان پيشين به يكدهم آن نرسيده‌اند و اين وجه در دلالت بر رسوايى قوم، مثل دو وجه سابق است.

فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ يا شما اى امّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله اگر انكار مرا بر آنها نمى‌بينيد اخبار آنها را شنيده‌ايد، آثار مؤاخذه مرا مشاهده كرده‌ايد پس قوم تو از تكذيب تو و مؤاخذه من بترسند و بر حذر باشند.

آيات ۴۶- ۵۴

[سوره سبإ (۳۴): آيات ۴۶ تا ۵۴] ..... ص : ۹۱

اشاره

قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنى وَ فُرادى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا ما بِصاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذابٍ شَدِيدٍ (۴۶) قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۴۷) قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۴۸) قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ ما يُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما يُعِيدُ (۴۹) قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّما أَضِلُّ عَلى نَفْسِي وَ إِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِما يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ (۵۰)

وَ لَوْ تَرى إِذْ فَزِعُوا فَلا فَوْتَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ (۵۱) وَ قالُوا آمَنَّا بِهِ وَ أَنَّى لَهُمُ التَّناوُشُ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ (۵۲) وَ قَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَ يَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ (۵۳) وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُونَ كَما فُعِلَ بِأَشْياعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ (۵۴)

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۲۵. تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۰۴.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۲

ترجمه: ..... ص : ۹۲

بگو شما را فقط به يک نکته پند ميدهم، آن اين است که دوگان دوگان، ويکأن ويکأن به کار خداوند برخيزيد و سپس انديشه کنيد هم سخن شما جنونى ندارد او جز هشدار دهنده‌اى براى شما در پيشاپيش عذابى شديد نيست.

بگو هر مزدى که از شما طلبيده باشم متعلّق به خودتان مزد من جز با خداوند نيست و او بر هر چيزى گواه است.

بگو بى‌گمان پروردگار من حقّ را به ميان مى‌آورد و او داناى رازهاى نهانى است.

بگو حقّ به ميان آمد و (معبود) باطل نه (آفرينش چيزى را) آغاز کند و نه بازگرداند.

بگو اگر گمراه باشم، فقط به زيان خويش گمراه مى‌شوم و اگر ره يافته باشم، آن به برکت وحى‌اى است که پروردگار من به من مى‌فرستد چرا که او شنواى نزديک است.

و چون بنگرى آنگاه که هراسان شوند گريزى در کار نيست و از جايى نزديک فرو گرفته شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۳

و گويند به آن (قرآن/ قيامت/ پيامبر) ايمان آورديم و چگونه از جايى دور دسترس به آن براى آنان ميسر باشد؟

و پيشتر هم به آن انکار ورزيده بودن و از دوردستها تيرى در تاريکى مى‌اندازند.

و بين آنان و آنچه خوش دارند فاصله افتد، چنانکه پيشترها در حقّ همانندانشان هم چنين شده بود که آنان سخت در شک بودند.

تفسير ..... ص : ۹۳

قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ بگو من شما را به يک کلمه يا به يک خصلت موعظه مى‌کنم.

أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ از کجى و اعوجاج، يا از قعود و نشستن براى خدا برخاسته و راست گرديد.

مَثْنى وَ فُرادى اين کلمه بدل از لفظ «واحدة» است.

در اخبار زيادى وارد شده که مقصود از «واحدة» ولايت على عليه السّلام است. «۱»

که در اين صورت لفظ «أن تقوموا» به تقدير لام يا بدل از «واحدة» است به صورت بدل اشتمال، يا بدل کلّ از کلّ.

چون ولایت به وجهی عبارت از قیام برای خداست و به وجهی مستلزم قیام برای خداست.

از یعقوب بن یزید روایت شده که گفت: از ابا عبد اللّه علیه السّلام از قول خدای تعالی: «قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ» پرسیدم، فرمود: یعنی ولایت، گفتم: چگونه است آن؟ فرمود: هنگامی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله امیر المؤمنین علیه السّلام را برای مردم نصب کرد و فرمود: هر کس که من

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۵. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۴. نور الثقلین: ج ۴، ص ۳۴۱، ح ۸۷. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۴

مولای او هستم علی علیه السّلام مولای او است.

مردی ناراحت و خشمگین شد و گفت: محمّد صلّی اللّه علیه و آله هر روز به یک چیز تازه فرا می‌خواند و ابتدا به اهل بیت خودش کرده و می‌خواهد آنها را مالک رقاب ما بکند پس خدای تعالی بر نبیّ خود قرآنی نازل کرد و به او فرمود: «قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ» یعنی من شما را به یک چیز پند می‌دهم، آنچه که خداوند بر شما واجب کرده بود من آنرا ادا کردم و به شما رساندم.

گفتم: پس معنای قول خدای تعالی: «أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَثْنى وَ فُرادى» چیست؟ فرمود: امّا «مثنی» که طاعت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام است و امّا قول خدای تعالی: «فرادی» یعنی امام بعد از آن دو، از ذریّه‌ی آن دو، نه به خدا سوگند ای یعقوب خداوند غیر از این اراده نکرده است. «۱»

بنابر این روایت لفظ «مثنی و فرادی» دو حال از لفظ «اللّه» می‌باشند، معنای آیه این است: بگو من شما را به یک چیز پند می‌دهم، یعنی به ولایت علی علیه السّلام برای طاعت خدا در مظاهر او برخیزید در حالی که خداوند به اعتبار مظاهرش دو تا است، مانند زمان رسول صلّی اللّه علیه و آله، که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام در آن زمان دو مظهر برای خدا بودند، که طاعت هر یک طاعت دیگری و طاعت خدا بود.

و «فرادی» مانند زمان سایر ائمّه علیهم السّلام می‌باشد، که هر یک از امامان در زمان خودش مظهر طاعت خدا و فرد بود، چون امام دیگر

---

(۱) تأویل الآیات الظّاهرة: ص ۴۶۶- ۴۶۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۵

ساکت بود و به چیزی دعوت نمی‌کرد.

یا هر دو حال از فاعل «تقوموا» است، یعنی برای خدا قیام کنید در حالی که هر یک از شما دارای دو وجه باشد، وجه قبول رسالت، وجه قبول ولایت، چنانچه در زمان رسول صلّی اللّه علیه و آله بود، یا دارای یک وجه، که آن وجه قبول ولایت است.

که احکام رسالت مقدّمه قبول ولایت است، چنانچه وارد شده که خداوند در رسالت ترخیص نموده و در ولایت ترخیص نکرده است. «۱»

طبق تفسیرهای سابق دو لفظ «مثنی و فرادی» دو حال از فاعل «تقوموا» است و اختصاص به این دو حالت برای آن است که ازدحام و شلوغی حواس را پراکنده می‌کند، حالت فکر باقی نمی‌گذارد.

و قول خدا: «قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» دلالت بر تفسیر «واحدة» به ولایت می‌کند، چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر رسالتش اجر و مزدی درخواست نکرده جز مودّت و دوستی خویشان و اهل بیت خود، یعنی پیروی کردن از اوصیای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و قبول ولایت آنها، یعنی دوستی خویشان و اهل بیت که من از شما به عنوان مزد تبلیغ درخواست کردم برای

شما نافع و مفید است چه اگر شما از آنها پیروی بکنید از عذاب آخرت نجات پیدا خواهید کرد و دنیای شما مبارک و در آخرت خداوند بر شما نعمت خواهد داد.

چنانچه فرمود: «لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» یعنی برکات آسمان بر حسب آخرت،

---

(۱) خصال شیخ صدوق: ج ۱، ص ۲۲۷، ح ۲۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۶

برکات زمین بر حسب دنیا.

و ایمان جز قبول ولایت نیست چنانچه در ضمن مطالب گذشته تکرار شده است.

ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا بعد از قیام برای خدا و خالص و رها شدن قوّه وهم و فکر از حکومت و تفکّر شیطان باید فکر و اندیشه نمایید.

ما بِصاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ فعل «تتفکّروا» نسبت به این جمله معلّق است، یعنی در این مطلب فکر کنید که صاحب شما (رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله) مجنون نیست تا بدانید که او در کمال عقل و تدبیر است.

إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذابٍ شَدِيدٍ عذاب برزخ، یا قیامت، یا عذاب جهنّم.

قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ اجری که من از شما درخواست کردم برای شما و به نفع شما است، اجر من که به من برمی‌گردد و به حال من نافع است به عهده خداست.

وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ خداوند بر هر چیزی شاهد و گواه است و می‌داند که من در آنچه می‌گویم صادق هستم و می‌داند اجری که من راجع به مودّت اهل بیت از شما درخواست می‌کنم به حال شما نافع و مفید است و می‌داند اجر من که به حال من فایده دارد جز بر عهده پروردگارم نیست و شما نمی‌توانید آنرا ادا کنید.

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ بگو: پروردگار من حقّ را بر روی باطل می‌اندازد و باطل را از بین می‌برد، یا حقّ را خداوند به پیامبران القا می‌کند یا به طور استمرار و دایم حقّ را به من القا می‌کند.

عَلَّامُ الْغُيُوبِ پروردگار دانا و آگاه بر پنهانیهاست پس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۷

باطل را می‌داند اگر چه در دلها و نفوس شما پنهان باشد، آنرا نابود می‌سازد، جا و محل حقّ را هم می‌داند و حقّ را به آنجا القا می‌کند شما راضی باشید یا نباشید.

قُلْ یعنی برای آنکه آمدن حقّ را بشارت دهی و اهل باطل را تهدید نمایی بگو:

جاءَ الْحَقُّ حقّ یعنی ولایت آمد، که آن به حقیقت خدا حقّ است چنانچه بارها این مطلب گذشته است و هر حقّی به سبب حقّ بودن ولایت حقّ است.

وَ ما يُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما يُعِيدُ باطل از بین رفت و نابود شد به نحوی که دیگر از آن ایجاد و اعاده ممکن نیست.

و ممکن است لفظ «ما» استفهامیّه باشد، یعنی چه چیزی می‌تواند باطل را ایجاد کند، که در حقیقت مثل معنای اوّل نفی ایجاد و ابداست با تأکید.

بعضی گفته‌اند: مقصود از باطل ابلیس است، پس این آیه ردّ بر ثنوی‌ها است که معتقد به ابلیس و ایجاد و اعاده او هستند. «۱» و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که باطل برای اهلش خیری را در دنیا ایجاد نمی‌کند و خیری را در آخرت اعاده نمی‌کند.

یا معنای آن این است: باطل ابتداء به کلامی تکلّم نمی‌کند، کلام دیگران را هم مانند کوهها برنمی‌گرداند.

از امام رضا علیه السّلام آمده است رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در حالی داخل مکّه شد که در اطراف خانه خدا سیصد و شصت

بت بود و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با چوبی که در دست داشت آنها را میزد و می گفت:

---

(۱) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۶۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۸

«جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ كانَ زَهُوقاً» و «جاءَ الْحَقُّ وَ ما يُبْدِئُ الْباطِلُ وَ ما يُعِيدُ». «۱»

قُلْ از راه انصاف با آنها بگو:

إِنْ ضَلَلْتُ اگر من گمراه شوم ضرر گمراهی من بر شما نیست.

فَإِنَّما أَضِلُّ عَلى نَفْسِي وَ إِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِما يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي اگر گمراه شوم ضرر آن بر خودم برمی گردد، اگر هدایت یابم به سبب وحی پروردگارم می‌باشد، پس من در این مورد فخری بر شما ندارم.

إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ که او شنوای نزدیک است، گفته‌های مرا می‌شنود، احوال و استعداد و استحقاق مرا می‌داند.

وَ لَوْ تَرى لفظ «لو» برای تمنّی یا برای شرط است، جواب محذوف است.

إِذْ فَزِعُوا از هول، یا از صیحه و فریاد، بی تابی و جزع آنها را می‌بینی.

فَلا فَوْتَ از عذاب و گرفتاری به دست ملایکه ما فوت و گریزی برای آنها نیست.

وَ أُخِذُوا مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ آنان از مکان نزدیکی دستگیر شوند، یعنی از زیر پاهایشان به سبب فرو رفتن در زمین، چنانچه در خبر از امام باقر علیه السّلام آمده است: گویی که من به قائم علیه السّلام نظر می کنم که پشتش را به سنگ تکیه داده ... تا آنجا که فرموده: وقتی به بیابان می‌رسد لشگر سفیانی بر او خروج می کند، پس خدای تعالی به زمین دستور می‌دهد که آنان را فرو برد، این معنای قول خدای

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۶. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۹۷. امالی شیخ طوسی: ج ۱، ص ۳۴۶، ح ۲۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۹۹

تعالی است: «وَ لَوْ تَرى إِذْ فَزِعُوا فَلا فَوْتَ وَ أُخِذُوا مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ». «۱»

وَ قالُوا آمَنَّا بِهِ گفتند: به قائم علیه السّلام یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله ایمان آوردیم.

وَ أَنَّى لَهُمُ التَّناوُشُ کجا می‌توانند با این دوری به مقام ایمان نایل شوند.

مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ کفّار در آن هنگام در پایین‌ترین مراتب نفس بودند و ایمان اخذ نمی‌شود مگر در بالاترین مراتب نفس.

وَ قَدْ كَفَرُوا بِهِ به قائم علیه السّلام یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله کافر شدند.

مِنْ قَبْلُ قبل از آن زمان یا قبل از آن مکان که پایین‌ترین جاهای نفس است.

وَ يَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ امری که از آنها غایب است به محض ظنّ و تخمین دور می‌اندازند، یا غیب را که از آنها غایب است از آن جهت که مستور و پوشیده است کنار می‌نهند و امر حاضر مشهود را می گیرند.

مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ غیب که در جای دور است.

وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُونَ بین آنها و خواسته‌های نفس حیوانی‌شان دو فاصله افکنده شده است، هنگام مرگ، یا در قیامت، یا در هر دو.

كَما فُعِلَ بِأَشْياعِهِمْ مِنْ قَبْلُ چنانچه به هم‌سنخ‌های آنان، در گذشته این کار انجام شد.

---

(۱) تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۰

یا بین پیروان آنان و خواسته‌هایشان فاصله افکنده شد به سبب پیروی از رؤسا، چه آنان با پیروی از رؤسا بعضی خواسته‌ها را بر خودشان حرام کردند و از همه خواسته‌های اخروی محروم شدند.

إِنَّهُمْ پیروان، یا رؤساء، یا مجموع هر دو.

كانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ در شکّی تهمت افکنده بودند.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است که او سخن از فتنه‌ای به میان آورد که بین اهل مشرق و مغرب می‌افتد، فرمود: در حالی که آنها در این فتنه واقع می‌شوند سفیانی از وادی و صحرای خشک بلافاصله خروج می‌کند تا در دمشق فرود می‌آید.

پس دو لشگر می‌فرستد، لشگری به سوی مشرق و لشگر دیگری به مدینه تا آنکه زمین بابل از شهر ملعون یعنی بغداد فرود می‌آیند، در آنجا بیش از سه هزار نفر را می‌کشند، به بیشتر از یکصد زن تجاوز کرده و رسوا می‌سازند و سیصد بز از بنی العبّاس را می‌کشند.

سپس به سوی کوفه سرازیر شده و اطراف آنرا خراب می‌کنند، سپس به سوی شام حرکت می‌کنند، در این هنگام پرچم هدایت از کوفه خارج می‌شود و به آن لشگر می‌رسد، پس آنان را می‌کشند و هیچ کس جان سالم به در نمی‌برد و آنچه از اسرا و غنایم که به دست آنان بود نجات می‌دهند.

در این هنگام لشگر دوّم به شهر می‌رسد و سه روز و شب شهر را غارت می‌کند، سپس از آنجا به قصد مکّه خارج شده، تا به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۱

«بیداء» پیش می‌رود، که خدای تعالی جبرییل را می‌فرستد و به او می‌فرماید: «آنان را نابود ساز، جبرییل یک ضربه با پایش به زمین می‌زند که خداوند آنان را به زمین فرو می‌برد و هیچ کس جز دو مرد از «جهینه» نجات پیدا نمی‌کند.

و از همین جا این گفته آمده است: خبر یقینی نزد جهینه است، همین است معنای قول خدای تعالی: «وَ لَوْ تَرى إِذْ فَزِعُوا ... تا آخر» «۱» در تفسیر آیه اخبار زیادی به خروج مهدی (عج) و جیش سفیانی وارد شده نظیر آنچه که از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ذکر شد.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۷. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۳۹۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۲

سورة فاطر ..... ص : ۱۰۲

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند تنها دو آیه: «إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتابَ اللَّهِ ... تا آخر» (آیه ۲۹) و «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ ... تا آخر» (آیه ۳۲) مدنی است. «۱»

این سوره شامل چهل و پنج، یا چهل و شش آیه است.

آیات ۴- ۱

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۱۰۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جاعِلِ الْمَلائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ ما يَشاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) ما يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلا مُمْسِكَ لَها وَ ما يُمْسِكْ فَلا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲) يا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۳) وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۲

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان
سپاس خداوند را، پدید آورنده‌ی آسمانها و زمین، که فرشتگان را پیام‌رسان گردانده است، فرشتگانی که دارای بالهای دوگانه و سه‌گانه و

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۳

چهارگانه‌اند، در آفرینش هر چه خواهد می‌افزاید بی‌گمان خداوند بر همه چیز تواناست.
هر رحمتی که خداوند خواهد در حقّ مردم گشاده سازد باز دارنده‌ای ندارد، هر آنچه خواهد فرو بندد، گشاینده‌ای جز او ندارد، او پیروزمند فرزانه است.
ای مردم نعمت الهی را بر خودتان یاد آورید، آیا آفریدگاری غیر از خداوند هست که شما را از زمین و آسمان روزی دهد؟
خدایی جز او نیست، پس چگونه بیراهه می‌روید؟
و اگر تو را دروغ‌زن شمردند بدان که پیامبرانی پیش از تو هم با تکذیب رو برو شدند و کارها به سوی خداوند بازگردانده می‌شود.

تفسیر ..... ص : ۱۰۳

الْحَمْدُ لِلَّهِ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ حمد خدایی راست که آفریننده‌ی آسمانها و زمین است.
جاعِلِ الْمَلائِكَةِ رُسُلًا که پیامبران و فرشتگان را فرستاده و به اوصیا وحی و الهام و گفتار و رؤیاهای صادق و برای بندگان صالح الهام و سخن و رؤیا، برای جمیع خلقش الهام و رؤیا را قرار داد تا خلق اصلاح گردند و کمبودها جبران شود و نفوس آنان از قوّه‌ها به فعلها درآید.
أُولِي أَجْنِحَةٍ ملایکه صاحبان بال بر حسب عوالمی که در آن سیر می‌کنند و با آن بالها برای اصلاح امور آن عوالم پرواز می‌کنند.
مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ صاحبان دو بال و سه بال و چهار بال بر حسب عوالم سه‌گانه ملک و ملکوت و جبروت و این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۴

معنا منافات ندارد با آنچه که در اخبار بسیاری وارد شده که عدد بالهای جبرییل ششصد هزار بال است «۱»، اینکه دردابیل دارای شانزده هزار بال است «۲» و ...- زیرا مقصود از آیه نوع بال است و نوع بالهای ملایکه سه نوع است، اگر چه هر نوعی از بال افراد متعدّدی داشته باشد و در باره اوصاف ملایکه و کثرت عدد آنها اخبار زیادی وارد شده، اینکه خداوند ملایکه‌ای دارد که ما بین

گوش تا چشمش پانصد سال راه با پریدن پرنده است.

و خداوند را ملایکه‌ای است که بین دو شانه او و بین لاله گوشش هفتصد سال راه است و ملایکه‌ای است که نصف آنها از یخ و نصف آنها از آتش است، ملایکه‌ای است که با یک بال از بالهایشان افق را می‌بندند نه با استخوانهای بدنشان و غیر اینها، از اوصاف عظمت ملایکه و اینکه در هر روز یا در هر شب هفتاد هزار ملایکه فرود می‌آیند و به بیت الحرام می‌آیند و آنجا طواف می‌کنند، سپس به آسمان بالا می‌روند پس از آنکه خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام و حسین علیه السّلام می‌رسند و دیگر برنمی‌گردند.

یَزِیدُ فِی الْخَلْقِ ما یَشاءُ اشاره به کثرت عدد یا به کثرت بالهای آنهاست و اینکه اقتصار بر این عدد بر حسب نوع است، نه بر حسب شخص، یا اینکه اقتصار بر این عدد برای بیان کثرت است، نه برای انحصار در این عدد، یا اشاره به این است که کثرت بالها

---

(۱) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۲۶.

(۲) کمال الدین: ص ۲۸۲، باب ۲۴، ح ۳۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۵

جزیی از اجزای جمال خلقت او است به جمال و زیبایی آنها بر حسب صورت و هیئت و خلق و غیر اینها آنچه که بخواهد می‌افزاید.

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که مقصود از «یَزِیدُ فِی الْخَلْقِ ما یَشاءُ» صورت زیبا و صدای خوب و موی خوب است. «۱»

إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ خداوند بر هر چیزی تواناست از فزونی و زیادی در عدد، زیبایی، بالها و اخلاق.

از ثمالی روایت شده که گفت: به خانه علی ابن الحسین علیه السّلام داخل شدم، در حیاط ساعتی توقف کردم، سپس داخل خانه شدم، دیدم امام علیه السّلام چیزی از زمین برمی‌دارد و دستش را از پشت حجاب و پوشش داخل می‌کند و آنرا به کسی که در خانه است می‌دهد، پس عرض کردم: فدایت شوم می‌بینم چیزی را از زمین برمی‌داری آن چیست؟ فرمود: این زیادی پرهای کوچک ملایکه است ما هر وقت خلوت می‌شود آنها را جمع می‌کنیم و تسبیح برای اولادمان قرار می‌دهیم.

عرض کردم: فدایت شوم، ملایکه خدمت شما می‌رسند؟

فرمود: یا ابا حمزه آنها به ما فشار می‌آورند و در تکیه‌گاه ما، ما را هل می‌دهند. «۲»

و در اخبار زیادی وارد شده که ائمّه علیهم السّلام ملایکه را می‌بینند و با آنها مصافحه می‌کنند.

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۰۰.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۳۱. کافی: ج ۱، ص ۳۹۳، ح ۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۶

در سوره بقره در تفسیر قول خدا: «وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما» در ذیل بیان مراتب انسان.

فرق بین رسول و نبیّ و محدّث و وجه این مطلب را که در اخبار آمده است ذکر کردیم مبنی بر اینکه رسول ملایکه را در خواب می‌بیند و کلامش را می‌شنود و در بیداری او را می‌بیند، نبیّ در خواب می‌بیند و در بیداری معاینه نمی‌کند، صدا را می‌شنود و محدّث در خواب نمی‌بیند و دیدار ندارد و فقط صدایش را می‌شنود و در آنجا وجه عدم منافات این اخبار با آنچه که از ائمّه علیهم السّلام وارد شده که آنان ملایکه را می‌بینند ذکر کردیم، هر کس بخواهد به آنجا مراجعه کند.

ما یَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلا مُمْسِکَ لَها این جمله حال است از قول خدا: «انّ اللّه علی کلّ شیء قدیر» گویا که آیه اوّل جهت عموم قدرت خدای تعالی و این آیه جهت عجز غیر خدا از ممانعت و جلوگیری از نفوذ قدرت اوست.

یا جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است جهت بیان همین معنا، یا جمله مستأنفه و از ما قبلش منقطع است جهت بیان قدرت خدا و ناتوان بودن غیر او، که چون رحمت خدا بر مردی فرود آید کسی را قدرت جلوگیری نیست.

وَ ما یُمْسِکْ فَلا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ و آنچه از رحمت را که خودداری می‌ورزد کسی نتواند روانه سازد یا آنچه از رحمت و نقمت، که کند کسی مانع نتواند بود، یا هر بدبختی را که باز دارد کسی نتواند ایجاد کند شاید همین معنی اخیر مقصود باشد، تا امساک

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۷

رحمت به او نسبت داده نشود.

چون از جانب خدا جز افاضه رحمت دایم نیست و امساک یعنی عدم وصول رحمت به بعضی از قابلها جز از ناحیه خود آن قابلها نمی‌تواند باشد و امساک در این موارد از جانب خدا نیست.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ و او عزیز است و احدی را توان منازعه و مبارزه با او نیست.

الْحَکِیمُ او کسی است که کاری را انجام نمی‌دهد مگر با ملاحظه غایات متعدّد دقیق که درک آن جز برای او ممکن نیست، نیز کاری را انجام نمی‌دهد جز با اتقان در صنع به نحوی که از ادراک کیفیّت آن عقول عقلا عاجز است.

یا أَیُّهَا النَّاسُ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ ای مردم نعمت خدا را بر خودتان به یاد آورید و آن نهایت رحمت و مهربانی او نسبت به بندگانش می‌باشد، یادآوری نعمت بر بندگان را تکرار کرد تا آنرا فراموش نکنند، به حقّ قیام کنند و شکر آن بنمایند.

و قبل از امر به یادآوری نعمت آنها را مورد ندا و خطاب قرار داد، تا از ندای او لذّت ببرند، به امر او خوب گوش فرا دهند و در گذشته مکرر گفته شد که اصل نعمت ولایت تکوینی است که از آن به ریسمانی از جانب خدا تعبیر می‌شود و ولایت تکلیفی که از آن به ریسمان از جانب مردم تعبیر می‌شود.

و هر چیزی که به آن ولایت متّصل باشد به سبب آن نعمت می‌شود و هر چیزی که از ولایت منقطع باشد هر چه که می‌خواهد باشد نقمت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۸

هَلْ مِنْ خالِقٍ غَیْرُ اللَّهِ این جمله حال از «نعمة» یا از «اللّه» به تقدیر قول، یا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است، یا جمله مستأنفه جهت مدح نعمت است.

یَرْزُقُکُمْ مِنَ السَّماءِ خداوند از آسمان با تهیّه اسباب آسمانی روزی شما را می‌دهد.

وَ الْأَرْضِ از زمین با تهیّه‌ی اسباب زمینی، یا از آسمان روزی انسانی و از زمین روزی حیوانی و نباتی می‌دهد.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ جمله حالیّه یا مستأنفه جهت بیان حال «اللّه» یا برای تعلیل حصر رزق در او، یا برای مدح است.

فَأَنَّی تُؤْفَکُونَ پس به کجا از او روی‌گردان می‌شوید.

وَ إِنْ یُکَذِّبُوکَ و اگر تو را تکذیب کنند پس بر آنان اندوهناک مباش چون رسول باید تکذیب شود زیرا سنخیّت با مردم ندارد و سنّت ما از قدیم اینچنین بود.

فَقَدْ کُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِکَ رسولانی قبل از تو نیز تکذیب شده‌اند، ما حال آنان امّتهایشان را در تکذیبشان ذکر می‌کنیم تا اندوهناک بر تکذیب قوم خود نشوی.

وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ همه‌ی چیزها به خدا بازمی‌گردد (کارهای مربوط به) تو و تکذیب کنندگانت.

پس هر یک بر حسب اعمالش جزا داده می‌شود، یا بعد از نظر دقیق همه امور به خدا باز می‌گردد، پس تکذیب آنان نیز به خدا بازمی‌گردد، بدین معنا که تکذیب آنان جز به سبب امر تکوینی و ترخیص از جانب خدا نیست و در آن مصلحتی است که به تو و امّت تو برمی‌گردد پس از این جهت دلتنگ مباش.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۰۹

آیات ۱۰- ۵

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۵ تا ۱۰] ..... ص : ۱۰۹

اشاره

یـا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّکُمُ الْحَیاةُ الدُّنْیا وَ لا یَغُرَّنَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۵) إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما یَدْعُوا حِزْبَهُ لِیَکُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِیرِ (۶) الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ کَبِیرٌ (۷) أَ فَمَنْ زُیِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً فَإِنَّ اللَّهَ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ فَلا تَذْهَبْ نَفْسُکَ عَلَیْهِمْ حَسَراتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ بِما یَصْنَعُونَ (۸) وَ اللَّهُ الَّذِی أَرْسَلَ الرِّیاحَ فَتُثِیرُ سَحاباً فَسُقْناهُ إِلی بَلَدٍ مَیِّتٍ فَأَحْیَیْنا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها کَذلِکَ النُّشُورُ (۹)
مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِیعاً إِلَیْهِ یَصْعَدُ الْکَلِمُ الطَّیِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ یَرْفَعُهُ وَ الَّذِینَ یَمْکُرُونَ السَّیِّئاتِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ وَ مَکْرُ أُولئِکَ هُوَ یَبُورُ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹

ای مردم بی‌گمان وعده الهی حقّ است، پس زندگانی دنیا شما را نفریبد و (شیطان) فریبکار شما را نسبت به خداوند فریفته نگرداند.

بی‌گمان شیطان دشمن شماست، پس شما هم او را دشمن گیرید جز این نیست که او حزبش را دعوت می‌کند که سر انجام از دوزخیان باشد.

کسانی که کفر ورزیده‌اند عذابی شدید در پیش دارند، کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند از آمرزش و پاداشی بزرگ برخوردارند.

آیا کسی که بدی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۰

عملش در نظرش آراسته جلوه داده شده است، لذا آن را نیک می‌بیند (مانند کسی است که خداوند هدایتش کرده باشد)؟ بی‌گمان خداوند هر کس را که خواهد بی‌راه دارد و هر کس را که خواهد هدایت کند، مبادا جان تو از حسرت خوردن بر ایشان بفرساید، بی‌گمان خداوند به آنچه می‌کنند آگاه است.

و خداوند کسی است که بادها را می‌فرستد که ابری را برمی‌انگیزد، آنگاه آن را به سوی سرزمینی پژمرده می‌رانیم و بدان زمین را بعد از پژمردنش زنده می‌داریم، رستاخیز هم همین گونه است.

هر کس عزّت می‌خواهد بداند که هر چه عزّت است، نزد خداوند است سخنان پاکیزه به سوی او بالا می‌رود و کار نیک آن را بالا می‌برد و کسانی که بدسگالی می‌کنند، عذابی شدید در پیش دارند و مکر اینان بر باد است.

تفسیر ..... ص : ۱۱۰

یا أَیُّهَا النَّاسُ مردم را مورد ندا قرار داد تا با آنها ملاطفت نماید و آنها را برای گوش فرا دادن تهییج و تحریک کند، خطاب را از

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از دلداری دادن او به تکذیب کنندگان برگردانید تا از تکذیب آنها جلوگیری کند یا خطاب را به مطلق بندگان برگردانید تا برای آنها وعده و وعید باشد.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ وعده‌ی خدا به ثواب و عقاب.

حَقٌّ حقّ است و خلافی در آن نیست.

فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا پس حیات دنیا شما را مغرور نسازد که در نتیجه از وعده خدا غفلت ورزید و برای او عمل نکنید.

وَ لا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ شیطان شما را به خدا مغرور نکند بدین گونه که شما را به مغفرت امیدوار و آرزومند سازد و توبه شما را به تأخیر اندازد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۱

إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ شیطان دشمن شماست در این صورت: فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا شما هم او را دشمن بدانید و دستوراتش را موافقت نکرده و از او بر حذر باشید.

إِنَّما يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِيرِ از این رو، حزب و سپاهش را برای اغوای شما آماده ساخته است تا اهل دوزخ شوید.

این عبارت تأکید امر بر حذر بودن از او و تعلیل دشمنی اوست.

الَّذِينَ كَفَرُوا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

پس چگونه است حال حزب شیطان؟

پس فرمود: لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر جهت اشاره به این است که حزب شیطان کافراند، به جهت کفرشان از اصحاب و آتش شدند.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا آنان که با کفر به شیطان و بیعت با ولیّ امر با بیعت خاصّ یا عام ایمان آورند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ و با بیعت خاصّ عمل صالح انجام دهند، اگر مقصود از ایمان بیعت اسلامی باشد و اگر مقصود از ایمان بیعت خاصّ باشد عمل صالح عبارت از عمل به شروطی است که در بیعت او از او گرفته شده است.

أَ فَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَناً عطف بر جمله محذوف است، تقدیر آن چنین است: آیا کسی که پیروی شیطان کرده و زشتی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۲

کردارش را ندیده مثل کسی است که پیروی ولیّ امرش را نموده و زشتی‌ها و نقایص اعمالش را دیده؟

پس کسی که عمل بد او برای او زینت داده شده به نحوی که آنرا خوب می‌بیند تا چه رسد به آنکه زشتی عمل خود را ببیند آیا او مانند کسی است که عمل بد او زینت داده نشده بلکه در حضور مولایش اعمال نیک و خوب خود را هم زشت و بد می‌بیند؟

فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ تعلیل قول خدا: «زیّن» است، گویا که گفته شده: برای پیروان شیطان عملشان زینت داده شده، برای پیروان رحمان عملشان زشت جلوه کرده زیرا خداوند هر کس را بخواهد از راه راست گمراه می‌کند و راه راست آن است که خوبی و نیکویی عمل منصوب به نفس را ببیند.

وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ و خداوند هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می‌کند و آن دیدن قبح و نقص از عملی است که به نفس منصوب است هر چه می‌خواهد باشد.

حال که مطلب چنین است: فَلا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَراتٍ پس بر آنان حسرت و اندوه نخور، به جهت پی در پی بودن حسرتها به خاطر پیروی آنها از شیطان، خودت را هلاک نکن.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِما يَصْنَعُونَ خداوند به آنچه که انجام می‌دهند دانا و آگاه است، این جمله تعلیل نهی است.

وَ اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّياحَ عطف بر قول خدا: «فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ» و تعلیل هدایت بعضی و گمراه کردن بعضی دیگر و خوب

ديدن برخى از عملهاى بدش و بد ديدن بعضى عملهاى خوب مى‌باشد، گويا ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۳

كه گفته است: خداوند كسى است كه بادهاى هواهاى نفس را مى‌فرستد كه موجب درست شدن ابر مى‌شود و بدان وسيله بعضى از نفوس زنده مى‌شوند و بعضى به هلاكت مى‌رسند.

فَتُثِيرُ سَحاباً فَسُقْناهُ در اين جمله التفات از غيبت به تكلّم است (يعنى موارد بالا- به صورت فعل غايب به كار مى‌رفت ولى اكنون به صورت صيغه متكلّم).

إِلى بَلَدٍ مَيِّتٍ شهر مرده‌اى كه آماده زنده شدن است.

فَأَحْيَيْنا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها زمين آن شهر را با رويانده گياه و سبز شدن درختان پس از آنكه آن شهر از گياه و درخت مرده بود، زنده كرديم.

و همچنين خداوند بادهاى نفسانى و عقلانى و بادهاى حوادث زمان را مى‌فرستد تا بدان وسيله ابر رحمت را به سوى شهرهاى نفوس شما كه از گياه ايمان خشك شده است سوق دهد و در نتيجه نفوس مستعد و آماده را جان مى‌دهد و زنده مى‌كند و نفوس خشك را و با قساوت و سخت را هلاك مى‌كند.

كَذلِكَ النُّشُورُ همچنين است حشر و نشر از قبرهاى نفوس خود و جلد بدنهايتان و از قبرهاى برزخهايتان، چه قوا و استعدادها كه در بدنها و نفوس پنهان است، مانند دانه‌ها و رگ و ريشه‌هايى است كه در زمينها پنهان است، خروج آنها از قوّه به فعل توسّط بارانهاى رحمت الهى مانند خروج دانه‌ها و ريشه‌ها به سبب گياه و خروج درختان و برگهاست بر اثر بارانهاى ابر.

مَنْ كانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ اين جمله از ما قبلش در لفظ و معنا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۴

منقطع است جهت ابدا و ايجاد حكم و اندرز، يا جواب سؤالى است كه از ما قبلش ناشى شده است، گويا كه گفته شده: كسى كه عزّت مى‌خواهد چه كند؟ آيا آنرا از غير خدا طلب كند؟

با اينكه زنده گردانيدن گياه زمين بدست خدا است، يا آنرا جز از خدا طلب نكند؟ پس فرمود: هر كس كه عزّت مى‌خواهد جز نزد خدا يافت نمى‌شود.

فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً پس هيچ كس از كسى طلب عزّت نكند جز از خدا، كه عزّت را نزد احدى جز خدا نمى‌يابد.

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ لفظ «الكلم» چون اسم جنس جمعى است با آن معامله مفرد مذكّر مى‌شود و جمله جواب سؤال مقدّر است.

گويا كه گفته شده: براى ما وصول به خدا ممكن نيست تا از نزد او عزّت طلب كنيم؟

پس فرمود: اگر براى ذات شما وصول به خدا ممكن نيست كلمات طيّب و پاكيزه‌ى شما و اقوال صالح مانند ذكرهاى عالى، گفته‌هاى شما براى اصلاح ذات البين، نصيحت براى بندگان، امر به معروف و نهى از منكر، تعليم علوم و هدايت خلق به راه راست و غير آنها از اقوال و گفته‌ها به خداى تعالى مى‌رسد.

وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ و عمل صالحى كه با جسم و بدن انجام مى‌گيرد آن اقوال را بالا مى‌برد، پس گفتار نيك بگوييد و عمل صالح انجام دهيد تا عزيز شويد.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: كلمه‌هاى پاكيزه و طيّب اين گفته مؤمن است: «لا اله الّا اللّه، محمّد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله على ولىّ اللّه عليه السّلام

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۵

و خليفهٔ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله» و عمل صالح اعتقاد قلبى به اين مطلب است كه آن حقّ است و از نزد خداست و شكّى در آن نيست كه از جانب پروردگار عالميان است. «۱»

از امام صادق علیه السّلام در باره این آیه آمده است که فرمود: ولایت ما اهل بیت است، اشاره به سینه‌اش کرد، پس هر کس ما را دوست نداشته باشد عملی از او بالا نمی‌رود. «۲»

و از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا فرمود: هر گفته‌ای دارای مصداقی از عمل است که آن گفته را تصدیق یا تکذیب می‌کند، پس آنگاه که فرزند آدم چیزی را می‌گوید و قولش را با عمل تصدیق نماید عملش قولش را بالا می‌برد و اگر چیزی بگوید و عملش مخالف قولش باشد قول و گفتارش بر عمل خبیث او برمی‌گردد و در آتش سقوط می‌کند. «۳»

چون اصل جمیع کلمه‌های طیّب عبارت از کلمه ولایت و قول و اعتقاد به آن است تفسیر «کلم» به ولایت صحیح می‌شود، چون اصل جمیع عملهای صالح عمل ولایت است و آن بیعت خاصّ ولوی است که بر آن جمیع خیرها و جمیع عمل‌های صالح مترتّب می‌شود و عمل صالح، صالح نمی‌شود مگر با ولایت لذا تفسیر عمل صالح به ولایت صحیح می‌شود با اینکه آیه عامّ است و شامل جمیع کلمات و جمیع اعمال است.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۳۳. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۸.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۳۳. کافی: ج ۱، ص ۴۳، ح ۸۵.

(۳) صافی: ج ۴، ص ۲۳۳. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۰۸. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۶

وَ الَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئاتِ این جمله عطف به اعتبار معناست: گویا که گفته شده: پس کسانی که عمل صالح انجام می‌دهند اقوال و اعمالشان به سوی خدا بالا می‌رود و بدان وسیله عزیز می‌شوند و کسانی که مکر می‌کنند و در بدیها و سیّئات مکر و حیله به کار می‌برند مانند قریش و مکرشان در دار النّدوة، یا مانند منافقین امّت و مکرشان در دفع خلافت علی علیه السّلام عذاب شدیدی در انتظار آنهاست.

و همچنین است کسی که در بدی به بندگان یا به قوای خودش یا به اهل مملکتش مکر و حیله به کار ببندد.

زیرا هر کس که نافرمانی پروردگارش را می‌کند او در ارتکاب معصیت و گناه مکر می‌کند.

چون نفس زشتی فعل او را مخفی می‌کند و در چشم او نیک و خوب جلوه می‌دهد.

لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ بالفعل عذاب شدیدی برای آنهاست، ولی آنها عذاب را احساس نمی‌کند، مانند آدم بیهوش که آتش عضو او را می‌سوزاند و او آتش را احساس نمی‌کند، که خود گناه عذاب عاجل و فوری برای لطیفه سیّاره انسانی است و چون تحت فعلیّت‌های نفس پنهان است احساس نمی‌شود.

وَ مَكْرُ أُولئِكَ هُوَ يَبُورُ مکر اینان نابود یا فاسد می‌شود، چون مکر از ناحیه نفس است و نفس و لوازم آن هلاک شونده و فاسد است، این جمله دلداری دادن به رسول صلّی اللّه علیه و آله است که نسبت به او یا به علی علیه السّلام مکر و حیله به کار می‌برند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۷

آیات ۱۱- ۱۴

[سوره فاطر (۳۵): آیات ۱۱ تا ۱۴] ..... ص : ۱۱۷

اشاره

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْواجاً وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلاَّ بِعِلْمِهِ وَ ما يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لا يُنْقَصُ مِنْ

عُمُرِهِ إِلاّ فِي كِتابٍ إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۱۱) وَ ما يَسْتَوِي الْبَحْرانِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ وَ مِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْماً طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَها وَ تَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَواخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۲) يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ (۱۳) إِنْ تَدْعُوهُمْ لا يَسْمَعُوا دُعاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجابُوا لَكُمْ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَ لا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۷

و خداوند شما را از خاك، سپس از نطفه آفريده است، سپس شما را زوج (نر و مادّه) گردانده است و هيچ مادينه‌اى باردار نمى‌شود و وضع حمل نمى‌كند مگر با آگاهى او و هيچ كهنسالى عمر داده يا از عمر او كاسته نمى‌شود مگر آنكه در كتابى مسطور است اين امر بر خداوند آسان است.

و آن دو دريا يكسان نيستند، اين يك شيرين خوشگوار كه نوشيدنش گوارا است، اين يك شور تلخ و از هر كدام گوشت تر و تازه مى‌خوريد و از آنها

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۸

زيورى بيرون مى‌آوريد و آن را مى‌پوشيد كشتيها را در آن، دريا شكاف مى‌بينى تا در طلب روزى مقرّر از جانب او برآييد، باشد كه سپاس بگذاريد.

از شب مى‌كاهد و بر روز مى‌افزايد و از روز مى‌كاهد و بر شب مى‌افزايد و خورشيد و ماه را رام كرده است كه هر يك تا سر آمدى معيّن روان است چنين است خداوند پروردگارتان، كه فرمانروايى او راست، كسانى را كه (اى ناباوران) به جاى او مى‌خوانيد مالك چيزى حتّى به اندازه پوست هسته خرما نيستيد.

اگر بخواندينشان، ندائ شما را نمى‌شنوند، اگر هم مى‌شنيدند، پاسختان را نمى‌دادند، روز قيامت، شركت شما را انكار مى‌كنند و هيچ كس چون خداوند آگاه تو را آگاه نمى‌سازد.

تفسير ..... ص : ۱۱۸

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ اين جمله عطف به اعتبار معنا يا بر مقدّر است، گويا كه گفته است: خداوند شما را به سبب كلمه‌هاى پاك و عمل صالح عزيز گردانيد، با مكر بدكاريها خوار گردانيد، نيز خداوند شما را از خاك آفريد.

ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْواجاً سپس شما را مذكّر و مؤنّث به صورت زوج و جفت آفريد، يا شما را اصنافى مذكّر و مؤنّث، سفيد و سياه، زشت و زيبا و بدبخت و خوشبخت قرار داد.

وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى هيچ مؤنّث از شما يا از مطلق حيوان حامله نمى‌شود.

وَ لا تَضَعُ و وضع حمل نمى‌كند.

إِلَّا بِعِلْمِهِ مگر با علم و آگاهى خداوند، پس از خدا چيزى غايب نمى‌شود، پس چگونه ممكن است مكر آنان يا عمل

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۱۹

مؤمنين از خدا مخفى و غايب شود؟

وَ ما يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتابٍ كسى به عمر طبيعى يا كبراى بيشتر نمى‌رسد و از عمر طبيعى و عمر نزديك به آن كاسته نمى‌شود مگر آنكه در كتابى ثابت است.

و آن کتابی است که ملایکه صورتگر هنگام تصویر او در رحم مادرش نوشته‌اند، یا مقصود از کتاب عالم عقول یا عالم نفوس کلّی یا جزیی است.

یا معنای آیه این است: از عمر طبیعی کسی زیاد و کم نمی‌شود مگر در حالی که در کتابی نوشته شود، که آن کتاب اعمال شخص است که ملایکه موکّل بر آن می‌نویسند.

یا مقصود کتاب محو و اثبات است که در آن استعداد مستعدّین از اهل عالم طبع بعد از ظهور استعداد نوشته می‌شود.

و این آیه با همین وجه دلالت بر ثبوت بداء می‌کند که در اخبار زیادی وارد شده است.

تحقیق بدا ..... ص : ۱۱۹

بدان که آیات و اخبار با صراحت و اشاره دلالت بر ثبوت بدا برای خدا می‌کند، در اخبار نسبت تردّد در امر به خدای تعالی داده شده است.

همچنین اخباری که دلالت می‌کنند بر تأثّر خدا از فعل بندگان وارد شده، مانند اجابت دعاها، دگرگونی و تغییر عمر به وسیله‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۰

صدقه‌ها، نمازها، شکرگزاری، ناسپاسی و سایر حسنات و سیّئات «۱».

و همه‌ی این مطالب دلالت می‌کند بر اینکه خدای تعالی گاهی فعلی را ظاهر می‌سازد، سپس آنرا ترک می‌کند و غیر آنرا ظاهر می‌سازد، مانند کسی که از کار اوّلش پشیمان شده و چیزی غیر آنرا ظاهر می‌سازد.

و بعضی از اخبار دلالت می‌کند بر اینکه فعل خدا تابع فعل بندگان است و لذا فلاسفه همه این مطالب را انکار کرده و آنچه را که در آیات و اخبار وارد شده تأویل نموده‌اند، زیرا همه این معانی دلالت بر (نوعی) عجز (ناتوانی) و نقص می‌کند و بر کسی صدق می‌کند که عاقبت بعضی از کارهایش را نمی‌داند، که خداوند از این معنا منزّه است.

پس می‌گوییم: بیان این مطلب الزام می‌نماید پیرامون در عوالم و حقیقت هر کدام بررسی لازم انجام و بیان گردد، همچنین این مطلب بیان شود که همه‌ی عوالم، مراتب علم و اراده خدای تعالی است، بعضی از عالم‌ها از جهت ضیق و تنگی‌اش گنجایش ظهور جمیع فعلیّات آنچه که در عالم بالاترست را ندارد و فعلیّتهای آنچه که در عالم بالاترست در این عالم جز به نحو تعاقب و پشت سر هم ظاهر نمی‌شود، چنانچه عالم طبع نیز گنجایش ظهور همه صورت‌ها در آن نیست مگر به نحو تعاقب و پشت سر هم.

پس بدان که عوالم به وجهی سه و به وجهی شش و به وجهی هفت است.

---

(۱) تفسیر جوامع الجامع: ص ۳۸۷. کافی: ج ۲، ص ۱۵۲، ح ۱۷. خصال: ص ۳۲، ح ۱۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۱

زیرا که آن عوالم یا از جهت ذات و فعل مجرّد از مادّه و تقدّر و اندازه‌گیری‌اند، یا از جهت ذات مجرّد و از نظر فعل وابسته و متعلّق، یا از جهت ذات و فعل هر دو متعلّق و وابسته به مادّه‌اند.

قسم اوّل عبارت از عوالم عقول طولی است که در لسان شرع از آن به ملایکه مقرّبین تعبیر می‌شود و عوالم عقول عرضی است که از آن به ارباب طلسمات «وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا» تعبیر می‌شود.

و قسم دوّم عبارت از عوالم نفوس کلّی و جزیی است که از آن به «فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً» و ملایکه‌ی رکوع و سجود کننده و عوالم مثال علوی و سفلی تعبیر می‌شود.

و قسم سوّم عبارت از عالم طبع است که وجود آن وجود تعلّقی مادّی است.

و نیز بدان که همه عوالم معلول خدای تعالی است و البتّه این علیّت آن چنان نیست که برخی پنداشته‌اند که چون علیّت بنّا برای بنا، آتش برای آتش و آفتاب برای سفید و سیاه کردن باشد.

بلکه علیّت در اینجا با «تشأّن» است، بدین معنا که معلول باید در اینجا شأنی از شئون علّت و قوام معلول به علّت باشد، زیرا که تقابل علّت و معلول تقابل تضایف است که دو امر متضایف از همدیگر در خارج و ذهن جدا نیستند.

حال اگر علّت در قوام معلول داخل نباشد در حالیکه معلولیّت عین ذات معلول است تصوّر معلول برای کسی که به ژرفایش می‌اندیشد از تصوّر علّت جدا می‌شود، علیّت در حقّ تعالی عین ذات اوست، چنانچه معلولیّت در ممکن عین ذات اوست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۲

و نیز بدان که ذات علّت همه‌اش علم و اراده است همانطور که همه‌اش وجود است و چون قوام معلول فارغ از علّت نیست قوام آن علم و اراده برای خدای تعالی است و هر چیزی که بالامکان برای مجرّدات صرف ثابت شود بالفعل برای آنها حاصل می‌شود، چون در آنجا قوّه و استعداد نیست و نفوس کلّی از حیث ذوات و تجرّد ذاتی‌اش هر چیزی که در عقل بالفعل باشد در نفوس کلّی نیز بالفعل است و لیکن به نحو بساطت و وجود وحدانی، به نحو کثرت.

و روی همین جهت است که نفوس کلّی لوحی است محفوظ و مصون از تغییر و دگرگونی است و محو و اثبات در آن را ندارد.

و نیز بدان که نفوس جزیی علوی که به واسطه عالم مثال علوی تعلّق و وابستگی به عالم مادّه دارند از آن جهت که از احاطه به جزئیّات غیر متناهی در تنگنا و مضیقه می‌باشند هر چیزی که در آنها بالقوّه موجودست نمی‌تواند بالفعل باشد، بلکه فعلیّت‌ها در آنها پشت سر هم و به نوبت وجود پیدا می‌کنند و از قوّه‌ها و استعدادها بر حسب نزدیکی آنها به فعلیّتها خارج می‌شوند و آن هم به خاطر تعلّق و وابستگی است که به مادّیات دارند، یا خروج از قوّه به فعلیّت بر حسب نزدیک بودن تشبّهات پشت سر هم آنها به علویّات است.

مانند نفوس خیالی برای انسان که فعلیّتها پشت سر هم بر آن نفوس وارد می‌شوند، چون نفوس خیالی در ضیق و تنگی است، به همه‌ی آن فعلیّت‌ها نمی‌تواند یک مرتبه احاطه پیدا کند و از سوی دیگر استعدادهای آن نفوس به فعلیّتهای خوب یا بد نزدیک است، که خوب و بد فعلیّت‌ها بستگی به ضمیمه آنها دارد از قبیل عبادتها و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۳

معاشرین و همنشینها و افکار خوب و بد و غیر آنها.

نفوس جزیی علوی که مانند نفوس جزیی بشری است رویی به مادّیات دارد که بدان سبب تحت تأثیر مادّیات قرار می‌گیرد و مستعدّ و آماده گرفتن فعلیّتها از علویّات می‌شود، رویی به مجرّدات دارد که بدان وسیله آنچه را که استعدادهای نفوس به آن مجرّدات نزدیک باشند، می‌گیرد.

و هرگاه مادّه‌ای از مادّیات آماده و مستعدّ حصول صورت یا کیفیتی باشد صورت آن صورت یا کیفیّت از ناحیه مجرّدات بر آن نفوس جزیی علوی افاضه می‌کند و لکن به جهت ضیق و تنگی آن جمیع شروط و معدّات و موانع در آن ثبت نمی‌شوند.

پس آنگاه که بعضی از نفوس بشری مانند نفوس انبیا و اوصیای آنان در خواب یا بیداری به آن نفوس جزیی متّصل گردد آنچه را که از صورتها و کیفیّتها در آن ثبت شده مشاهده می‌کند و وقوع حادثه را در آن می‌بینند، احیانا از آن حادثه خبر می‌دهد، سپس بعد از آن می‌بینند که آن حادثه واقع نشد و از آن نفوس محو گشت و ضدّ آن ثبت گشت، در این هنگام بر سبیل مشاکلت می‌گوید: برای خدا بدا حاصل شد، یا به طور حقیقت می‌گوید برای خدا بدا حاصل شد، چون آن مرتبه از نفوس علم و اراده خداست، محو اراده اوّل و ثبت اراده دوّم جز بدا چیزی نیست ولی این مطلب ناشی از جهل و عجز در فاعل نیست.

بلکه آن از کم‌دامنگی وجود قابل است و گاهی در آن نفوس صورت حادثه با جمیع شرایط و معدّات و موانع ثبت می‌شود، ولی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۴

کسی که متّصل به آن نفوس است چون مدارک او از احاطه به آنچه که در آن نفوس است در تنگناست به همه‌ی آنچه که در نفوس است احاطه نمی‌کند و جمیع موانع و شروط را درک نمی‌کند، پس از صورت حادثه خبر می‌دهد، سپس حادثه تخلّف می‌کند و به وقوع نمی‌پیوندد.

در این هنگام می‌گوید: برای خدا بدا حاصل شد.

و چون این نفوس تحت تأثیر مادّیات می‌باشند و با آماده کردن زمینه از ناحیه مادّیات از مجرّدات بر آن افاضه می‌شود، آن مجرّدات از مراتب اراده خدای تعالی است نسبت تردّد به واسطه آنها به خدای تعالی صحیح می‌شود و تأثیر صدقه‌ها و دعاها و نمازها در آن و تغییر آنچه که در آن ثبت است، محو آنچه که ثبت شده و ثبت آنچه که در آن ثابت نیست نیز صحیح می‌گردد.

و آنچه که فلاسفه می‌گویند: مبنی بر اینکه این تغییرات از اتّفاقیّات است و علوی تحت تأثیر سفلی قرار نمی‌گیرد پس از مشاهده اهل شهود و امکان این مطلب، نباید به آن گوش فرا داد.

آنچه که از امام صادق علیه السّلام آمده است: که خدای تعالی عبد المطّلب را یک امّت مبعوث می‌کند که بر او بهاء و جلال پادشاهان و سیمای انبیا علیهم السّلام است، چون او نخستین کسی است که قایل به بداء شده است، مقصود این است که او نخستین کسی است که بداء را در حقّ خدای تعالی محقّق ساخت و گر نه بیشتر انبیا و پیشینیان قایل به بداء بوده‌اند، چنانچه از اخبار شیعه این مطلب به ما رسیده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۵

إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ و این امر بر خدا آسان است چنانچه ذکر کردیم این مطلب از لوازم وجود نفوس جزیی علوی است و دیگر احتیاجی به زحمت عمل و تمهید اسباب و مقدّمات نیست.

وَ ما یَسْتَوِی الْبَحْرانِ هذا عَذْبٌ فُراتٌ سائِغٌ شَرابُهُ وَ هذا مِلْحٌ أُجاجٌ سوره فرقان بیان دو دریا گذشت.

وَ مِنْ کُلٍّ تَأْکُلُونَ لَحْماً طَرِیًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حِلْیَةً تَلْبَسُونَها وَ تَرَی الْفُلْکَ فِیهِ مَواخِرَ کشتیهای مواخر کشتیهایی است که صدای حرکت آنها شنیده می‌شود، یا آب دریا را با دماغه‌اش می‌شکافد یا کشتی است که با یک باد جلو می‌روند و عقب می‌روند.

لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ تا از فضل خدا تجارتهای سودمندی طلب کنید.

وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ تا شاید شما شکر نعمت را بجای آورید، نعمتی را که خداوند در کشتی و دو دریا به ودیعت نهاده است، سپاس گویید.

یُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ بیان این کلمه در اوّل سوره آل عمران گذشت.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُلٌّ یَجْرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی شرح این آیه در اوّل سوره رعد و غیر آن گذشت.

ذلِکُمُ آنکس که موصوف به این اوصاف است خداست اللَّهُ رَبُّکُمْ لَهُ الْمُلْکُ خداوند پروردگار شما است که ملک از آن اوست.

مقصود عالم ملک است در مقابل عالم ملکوت، یا ملک به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۶

معنای مملوک است، یعنی هر مملوکی از خدا است، خلاف آنچه ثنویّه می‌گویند غیر اودر عالم ملک شرکتی ندارد، در هیچ یک از مملوکها نیز غیر خدا شریک نیست، خلاف آنچه بعضی از عبادت کنندگان ملایکه و جمیع ثنویّه به آن قایل هستند.

وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ و کسانی را که بدون اذن خدا فرا می‌خوانید، مانند کسی که مقابل ولیّ امر را فرامی‌خواند یا آنها را که فرامی‌خوانید در حالی که آنان از غیر خدا هستند یعنی هر معبودی جز خدا در حالیکه خدای تعالی در شرک آوردن آن اذن نداده باشد.

ما يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ آنها مالك حتّى پوست و هسته خرما نيستند، لفظ «قطمير» يعنى پوست نازكى كه بر پشت هسته قرار دارد، يا هسته خرما، يا پوست خرما، يا دم سفيدى است كه در پشت خرما قرار دارد.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لا يَسْمَعُوا دُعاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجابُوا لَكُمْ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ اوصافى كه در اين آيه ذكر شده در تنزّل و سير نزولى مترتّب است، گويا كه خداى تعالى از هر يك به ديگرى اضراب نموده است، بدين معنا كه اگر هم بخوانيد دعاى شما را نمى‌شنوند.

و اگر هم بشنوند نمى‌توانند پاسخ گويند (برآورند) و روز قيامت هم به شرك شما كافر مى‌شوند.

وَ لا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ و هيچ كس چون خدا خبير مطلق نيست و او تنها كسى است كه به همه امور داناست.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۷

آيات ۱۵- ۲۶

[سوره فاطر (۳۵): آيات ۱۵ تا ۲۶] ..... ص : ۱۲۷

اشاره

يا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۱۵) إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۶) وَ ما ذلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ (۱۷) وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى وَ إِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلى حِمْلِها لا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ مَنْ تَزَكَّى فَإِنَّما يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (۱۸) وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ (۱۹)

وَ لا الظُّلُماتُ وَ لا النُّورُ (۲۰) وَ لا الظِّلُّ وَ لا الْحَرُورُ (۲۱) وَ ما يَسْتَوِي الْأَحْياءُ وَ لا الْأَمْواتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشاءُ وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ (۲۲) إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (۲۳) إِنَّا أَرْسَلْناكَ بِالْحَقِّ بَشِيراً وَ نَذِيراً وَ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلا فِيها نَذِيرٌ (۲۴)

وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتابِ الْمُنِيرِ (۲۵) ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۲۶)

ترجمه: ..... ص : ۱۲۷

هان اى مردم، شما نيازمند به خداوند هستيد، خداوند است كه بى‌نياز ستوده است.

اگر بخواهيد شما را از ميان مى‌برد و آفريدگان جديدى به ميان مى‌آورد.

و اين امر بر خداوند دشوار نيست.

و هيچ بردارنده‌اى بار گناه ديگرى را برندارد. و اگر گرانبارى بخواند كه بارش را بردارند، چيزى از آن بار برداشته نشود و اگر چه خويشاوند باشد تو فقط كسانى را كه به ناديده از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۸

پروردگارشان خوف و خشيت دارند، نماز را برپا مى‌دارند، توانى هشدار دهى و هر كس پاكى ورزد، همانا به سود خويش پاكى ورزيده است و سير و سر انجام به سوى خداوند است.

و نابينا و بينا برابر نيست.

و نه تاريكى و روشنايى.

و نيز سايه و آتشباد.

و (دل) زندگان و (دل) مردگان نیز برابر نیستند بی‌گمان خداوند هر کس را که بخواهد (پیام و پند خویش) می‌شنواند و تو شنواننده‌ی (پند و پیامی به) در گور خفتگان نیستی

و تو نیستی مگر هشدار دهنده‌ای.

ما تو را به حقّ مژده رسان و هشدار دهنده فرستاده‌ایم و امّتی نیست مگر آنکه در میان آنان هشدار دهنده‌ای بوده است.

و اگر تو را دروغ‌زن انگاشتند، بدان که پیشینیان آنان هم که پیامبرانشان برای آنان معجزات و نوشته‌ها و کتابهای روشنگر آورده بودند، نیز تکذیب پیشه کردند.

سپس کافران را فرو گرفتیم، (بنگر) تا عقوبت من چگونه است.

تفسیر ..... ص : ۱۲۸

یا أَیُّهَا النَّاسُ خداوند مردم را از باب تلطّف و مهربانی مورد ندا قرار داد، غنیّ و بی‌نیاز بودن خود و فقر آنان را تثبیت نمود.

أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ معرفه آوردن مسند جهت اراده حصر است، این جمله ردّ بر کسی است که گفته است: خداوند فقیر است و ما بی‌نیاز.

وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ بدان که فقر و احتیاج در ممکن عین ذات وجودی اوست، بدین معنا که وجود ممکن وجود تعلّقی و وابسته است، وابستگی و تعلّق عین ذات است ممکن است، نه آنکه موجود ممکن چیزی و تعلّق و وابستگی هم صفت بوده باشد، لذا این نحو از وجود شأنی جز فقر و ناداری و وابستگی ندارد و وجود

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۲۹

خدای تعالی وجودی است که ذاتش از همه ما سوای خود بی‌نیازست.

بی‌نیازی مانند سایر صفاتش عین ذات اوست و این نحو از وجود شأنی جز بی‌نیازی ندارد و غنا و بی‌نیازی از خدای تعالی فراتر نمی‌رود مگر به سبب خود حقّ تعالی، هر کس که غنا و بی‌نیازی عین ذات او باشد علی الاطلاق حمید و پسندیده است.

بدین معنا که حمید و پسندیده‌ای نیست مگر او، زیرا اگر صفت کمالی یافت شود که برای خدای تعالی نباشد محتاج به آن صفت و فاقد آن صفت است و در این صورت به طور مطلق غنیّ و بی‌نیاز نمی‌شود.

إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ وَ یَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِیدٍ این جمله از قضیّه هایی است که مقدّم دایما در آن وضع شده است، گویا که گفته است:

و لیکن خدا آنرا می‌خواهد.

یا از قضایای فرضی است که مقدّم آن دارای وضع نیست، گویا که گفته است: لکن خدا آنرا نخواسته است، پس شما را از بین نبرده است، بنابر آنکه معنای آیه این باشد که اگر خدا بخواهد شما را قبل از رسیدن اجل‌هایتان از بین می‌برد.

وَ ما ذلِکَ عَلَی اللَّهِ بِعَزِیزٍ این کار برای خدا نیست، تا برای او متعذّر یا مشکل باشد، این جمله تأکید بی‌نیازی خدا و فقر و احتیاج آنان به اوست.

وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری و هیچ نفسی که قابلیّت بر دوش گرفتن بار گناه را داشته باشد بار گناه دیگری را بر دوش نخواهند گرفت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۰

پس مغرور نباشید به آنچه که به شما گفته می‌شود ما بار خطایای شما را بدوش می‌کشیم و قول خدای تعالی: وَ لَیَحْمِلُنَّ أَثْقالَهُمْ وَ أَثْقالًا مَعَ أَثْقالِهِمْ منافاتی با این معنا ندارد، زیرا معنای حمل اثقال این است که آنان سنگینی‌هایی را به دوش می‌کشند که ناشی از گمراه کردن دیگران باشد در عین حال از سنگینی گناه گمراه شده‌ها چیزی کم نمی‌شود، نه اینکه گمراه کننده‌ها بار گناه گمراه

شده‌ها را بكشند به نحوى كه پيروان و گمراه شده‌ها خالى از بار گناه باشند.

وَ إِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اگر نفسى كه بار سنگينى از گناهان دارد.

إِلى حِمْلِها ديگرى را جهت حمل گناهان فرا خواند كسى آنرا بر دوش نخواهد كشيد.

لفظ «الحمل» با كسره يعنى آنچه كه حمل مى‌شود «بار» يعنى اگر بخوانى هر چيزى را كه ممكن است فراخوانده شود از خدا و جانشينانش و شركاى خدا و شركاى در ولايت و هر نفس بشرى و هر صنفى از اصناف حيوان كه چيزى را بتواند حمل كند هيچ يك از اينها چيزى از بار گناه گناهكار را نتوانند حمل كرد.

لا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَ لَوْ كانَ اگر چه كسى كه فراخوانده شده از خويشان و نزديكان باشد، يعنى بر گناهكار طبق فطرت خويشى‌اش مهربان و دلسوز باشد.

إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ اين جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: آنها را چه شده است كه با اين انذارها از سوء عاقبت نمى‌ترسند؟

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۱

پس فرمود: تو بيم مى‌دهى اى كسى كه بيم دهنده‌اى.

يا اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله كسانى را كه از پروردگارشان مى‌ترسند.

و فطرت انسانى آنها كه شأن آن ترس از پروردگار است مى‌توانى بيم دهى.

و آن در حالى است كه آن گونه افراد از حضور پروردگارش غايب باشند، يا در حالى كه پروردگارشان از آنان غايب باشد.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ و نماز فطرى را برپا دارد و آن ريسمانى است از جانب خدا كه همان ولايت تكوينى است، يعنى انذار و ترساندن از جهات كفر به حال شخص نفعى نمى‌رساند مگر آنكه چنين حالتى داشته باشد، نه غير از آن.

وَ مَنْ تَزَكَّى اين جمله به جاى (و ءاتوا الزكوة) آورده شده و عدول به اين جمله براى افاده همين معناست با چيزى اضافه، (علاوه بر زكوة روحى و تزكيه نفسانى و تزكيه از ما سوى اللّه و اسما و صفات بپردازد).

فَإِنَّما يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ پس خداوند به آنان جهت برپا داشتن نماز و دادن زكات پاداش مى‌دهد.

(و او را از همه آلودگيها پاك كرده به سوى خودش بالا مى‌برد).

وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ كور و بينا در تميز اشيا، زيبا، زشت، ضارّ و نافع مساوى و يكسان نيستند تا كسانى كه از پروردگارشان در انذار مى‌ترسند با كسانى كه نمى‌ترسند مساوى باشند.

وَ لَا الظُّلُماتُ وَ لَا النُّورُ و همچنين تاريكى و نور مساوى نيستند تا كسانى كه دلهايشان با نور علم روشن است و

در ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۲

نتيجه از پروردگارشان به سبب اين علم و آگاهى مى‌ترسند با كسانى كه چنين نيستند مساوى باشند.

وَ لَا الظِّلُّ وَ لَا الْحَرُورُ بعضى گفته‌اند: يعنى بهشت و جهنّم «۱».

و بعضى گفته‌اند: شب و روز، يا سرما و گرماست، چون لفظ «حرور» اسم باد گرم و گرماست.

و همه اين دو معناهاى متقابل كنايه از مؤمن و ايمانش و كافر و كفرش مى‌باشد، يا به وسيله‌ى اين معانى متقابل مثال زده شده، مؤمن و ايمانش و كافر و كفرش مورد مثال است.

وَ ما يَسْتَوِي الْأَحْياءُ وَ لَا الْأَمْواتُ مقصود از احيا كسانى هستند كه با حيات ايمانى فطرى يا ايمانى تكليفى زنده‌اند، كه از آن دو به دور ريسمان، به ولايت تكوينى و تكليفى تعبير مى‌شود.

إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشاءُ وَ ما أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ خداوند مى‌شنواند كسى را كه بخواهد و تو نمى‌توانى كسانى را كه در قبرها

هستند بشنوانى، مقصود از قبور قبرهاى اجساد مرده آنان است و حال اين افراد كافر حال كسى است كه واقعا در قبرش مرده باشد.
يا معناى آن اين است كه تو نمى‌توانى بشنوانى كسانى را كه در قبرهاى نفوس حيوانى و بدنهاى طبيعى‌شان فرو رفته باشند.
إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ تو جز انذار كننده نيستى، بشنوند، يا نشنوند.

---

(۱) مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۰۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۳

إِنَّا أَرْسَلْناكَ بِالْحَقِّ تو را به ولايت فرستاديم، چه ولايت حقّ مطلق است و حقّ بودن هر حقّى به سبب حقّ بودن ولايت است.
بَشِيراً وَ نَذِيراً بشارت دهنده به مؤمن و انذار كننده به كافر.
وَ إِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلا فِيها نَذِيرٌ هيچ امّتى از امّتها را مهمل نگذاشتيم بلكه در هر امّتى انذار كننده‌اى فرستاديم، نبىّ، يا وصىّ نبىّ.
در حديثى از امام باقر عليه السّلام آمده است: محمّد صلّى اللّه عليه و آله از دنيا نرفت مگر آنكه انذار كننده‌اى فرستاد و از خود بر جا گذاشت، فرمود: اگر گفته شود: نه، چنين نيست، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله كسانى از امّتش را كه در اصلاب مردان بودند ضايع كرد، در پاسخ گفته مى‌شود: آيا قرآن براى آنها كافى نيست؟ فرمود: بلى قرآن كافى است، اگر مفسّر براى آن بيايد، گفته شد: آيا رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آنرا تفسير نكرد؟ امام فرمود:
چرا، قرآن را براى يك نفر تفسير كرده، براى امّتشان آن مرد را تفسير كرده و آن على ابن ابى طالب عليه السّلام است. «۱»
بدان كه خداى تعالى غايت خلق عالم را بنى آدم و غايت خلق بنى آدم را ولايت على ابن ابى طالب عليه السّلام قرار داده، خواه ولايت در هيكل و صورت نبوّت ظاهر شود، خواه در صورت رسالت يا خلافت و مقصود از نذير جز رسول يا نبىّ يا خليفه آن دو نيست.
پس اگر در عالم يك آن نذيرى نباشد خلقت باطل مى‌شود و غايتى براى آن محقّق نمى‌گردد «تعالى اللّه عن ذلك علوّا كبيرا»

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۳۶. كافى: ج ۱، ص ۲۴۹، ح ۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۴

پس عالمى نبوده مگر آنكه آدم در آن بوده، آدم در آن نبوده مگر آنكه براى آن نذير بوده ... و بر همين منوال عالم نه بدون آدم مانده و نه بودن نذير.
وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ و اگر تو را تكذيب كردن اندوهناك مباش كه آن يك سنّت قديمى است.
فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ وَ بِالزُّبُرِ وَ بِالْكِتابِ الْمُنِيرِ در آخر سوره آل عمران شرح و تفسير اين كلمات گذشت.
ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا سپس آنان كه به رسولانشان كافر شدند و آنها را تكذيب كردند، مورد مؤاخذه خداوند قرار گرفتند.
فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ و عقوبت و مؤاخذه‌ى من چقدر بر آنها سخت بود و اين تهديد تكذيب كنندگان است.
آيات ۲۷- ۳۸

[سوره فاطر (۳۵): آيات ۲۷ تا ۳۸] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

أ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ ثَمَراتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوانُها وَ مِنَ الْجِبالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُها وَ غَرابِيبُ سُودٌ (۲۷) وَ مِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ كَذلِكَ إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (۲۸) إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتابَ اللَّهِ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً يَرْجُونَ تِجارَةً لَنْ تَبُورَ (۲۹) لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (۳۰) وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ (۳۱)

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنا مِنْ عِبادِنا فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سابِقٌ بِالْخَيْراتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۳۲) جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها يُحَلَّوْنَ فِيها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِيها حَرِيرٌ (۳۳) وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنا لَغَفُورٌ شَكُورٌ (۳۴) الَّذِي أَحَلَّنا دارَ الْمُقامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لا يَمَسُّنا فِيها نَصَبٌ وَ لا يَمَسُّنا فِيها لُغُوبٌ (۳۵) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا يُقْضى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَ لا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها كَذلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ (۳۶)

وَ هُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيها رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ ما يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَ جاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (۳۷) إِنَّ اللَّهَ عالِمُ غَيْبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۳۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۵

ترجمه: ..... ص : ۱۳۵

آيا ننگريسته‌اى كه خداوند از آسمان آبى فرو فرستاده است، سپس بدان ميوه‌هاى رنگارنگ برآورديم و نيز از كوهها راههايى سفيد و سرخ رنگارنگ و همچنين سياه سياه پديد آورديم.

و بدين گونه از مردم و جانوران و چارپايان رنگارنگ آفريده‌ايم از ميان بندگان خداوند فقط دانش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۶

وران از او خوف و خشيت دارند، بى‌گمان خداوند پيروزمند آمرزگار است.

بى‌گمان كسانى كه كتاب الهى را مى‌خوانند و نماز را برپا مى‌دارند، از آنچه به ايشان روزى داده‌ايم پنهان و آشكارا مى‌بخشند به سودای كه هرگز زيان ندارد اميد دارند.

تا سر انجام پاداشهايشان را به تمامى بدهد، از فضل خويش به ايشان افزونتر مى‌بخشد، چرا كه آمرزگار قدردان است.

و آنچه از كتاب آسمانى به تو وحى كرده‌ايم، حقّ است و همخوان با آنچه از كتب آسمانى كه پيشاپيش اوست، بى‌گمان خداوند به احوال بندگانش آگاه بيناست.

سپس كتاب آسمانى را به بندگان خود كه برگزيده بوديمشان به ميراث داديم و بعضى از ايشان ستمكار در حقّ خويش و بعضى از ايشان ميانه‌رو و بعضى پيشتاز در نيكوكاريها به اذن الهى است اين همانا فضل بزرگ است.

و گويند سپاس خداوند را از ما اندوه را زدود بى‌گمان پروردگار ما آمرزگار قدردان است.

همان كه ما را از فضل خويش به اقامتگاه جاويدان در آورد كه در آنجا به ما خستگى نرسد، در آنجا به ما ماندگى نرسد.

و كسانى كه كفر ورزيده‌اند، آتش جهنّم را در پيش دارند، كه نه كارشان سپرى شود كه بميرند و نه چيزى از عذاب آن از ايشان كاسته شود بدين سان هر انسان ناسپاسى را جزا دهيم.

و ايشان در آنجا فرياد بردارند كه پروردگارا ما را بيرون آور، تا كارى شايسته، غير از آنچه مى‌كرديم پيشه كنيم، (در پاسخشان گوييم) آيا شما را چندان عمر نداديم كه در آن هر كس كه اهل پند گرفتن است، پند گيرد و آيا پيامبر هشدار دهنده‌اى به سوى شما نيامد؟ پس عذاب را بچشيد كه ستمكاران مشرك ياورى ندارند.

بى‌گمان خداوند داناى نهانيهاى آسمان و زمين است، او از راز دلها آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۱۳۶

أَ لَمْ تَرَ خطاب مخصوص به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و اشکالی در آن نیست، چه او می‌بیند که خداوند از آسمان آب نازل کرده است، یا خطاب به عامّ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۷

یعنی شایسته است هر بیننده‌ای آن را ببیند، چه اگر چشمش محجوب و پرده نداشته باشد باید این معنا را ببیند، لذا سرزنش می‌شود که چرا نمی‌بیند.

أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ ثَمَراتٍ چون فرستادن آب از آسمان توسّط اسباب طبیعی است که بر چشمها و عقلها ظاهر است لفظ «اللّه» را با لفظ غیبت آورد، گویا که خداوند در این هنگام از دیدگان غایب است.

و آنچه بر چشمها ظاهر است اسباب است، بر خلاف اخراج میوه‌ها که اسباب طبیعی در آن از چشمها مخفی است، پس گویا که نظر کننده به آن واسطه قرار گرفتن اسباب را نمی‌بیند و در آنجا مسبّب را می‌بیند و لذا از غیبت به تکلّم التفات کرد.

مُخْتَلِفاً أَلْوانُها وَ مِنَ الْجِبالِ جُدَدٌ لفظ «جدد» جمع «جدة» با ضمّه به معنای راه مثل جادّه است، آن عطف بر محلّ دو معمول «إنّ» یا عطف بر جمله «ألم تر» است، که آن به معنای این است که حتما می‌بینی یا حال است و مقصود این است که فرستادن آب از آسمان و اخراج میوه‌های مختلف از یک آب و اختلاف جاده‌ها و راههای کوهها که در سنگ بودن یکی هستند همه اینها دلالت بر قدرت و علم و اراده خدای تعالی می‌کند.

بِيضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُها رنگهای سفید مختلف است به سبب تیره و کدر و شفّاف بودن و همچنین است رنگ سرخ با اختلاف رنگهای آن.

وَ غَرابِيبُ سُودٌ لفظ «غرابیب» جمع «غربیب» است تأکید «اسود» است و حقّ این بود که بگوید «سود غرابیب» و لیکن جهت تأکید و به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۸

قصد بیان «غرابیب» آنرا عکس کرد.

وَ مِنَ النَّاسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْأَنْعامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ ضمیر «الوانه» به بعض برمی‌گردد که از لفظ «من» استفاده می‌شود.

كَذلِكَ لفظ «کذلک» متعلّق به «مختلف» است، رنگهای چیزهایی که ذکر شد مختلف است، مثل اختلاف راههای کوهها و اختلاف میوه‌ها.

كَذلِكَ إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: چرا مردم با این دلایل و انذارها چرا مردم از خدا نمی‌ترسند؟

پس فرمود: دلالت‌ها و انذارها برای کسی که خداوند در قلب او نور علم نتابانده فایده‌ای ندارد و چون اغلب مردم از نور علم خالی هستند در آنان این گونه بیم دهی فایده ندارد.

بدان که انسان دارای مراتبی است و هر مرتبه‌ای دارای خوف و رجا و نوعی از علم است که مغایر با مرتبه‌ای دیگر است.

پس نخستین مراتب انسان نفس امّاره اوست و در آن مرتبه ادراکات او جز ظنون و گمانها نامیده نمی‌شود، ادراکاتش فقط و فقط محصور بر لوازم حیات دنیاست که علم او در این مرتبه همین قدر است و بیش از این نیست و خوف و رجای او نیز جز در چیزی که متعلّق به حیات دنیا باشد، نیست.

دوّمین مرتبه از حیات انسان مرتبه نفس لوّامه او است که در این مرتبه ادراکات او از ظنون و علوم و ذوق و وجدان مخلوط می‌شود،

زیرا در این هنگام گاهی با شأن نفس امّاره ظاهر می‌شود

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۳۹

که به احکام آن محکوم می‌شود و گاهی با شأن نفس مطمئنّه ظاهر می‌شود و به احکام آن محکوم می گردد.

سوّمین مرتبه مرتبه‌ی نفس مطمئنّه است که در این مرتبه ادراکات او علوم و ذوق و وجدان می‌شود و خوف او در این مرتبه از خدا و از خشم و فراق خدای تعالی است.

و این خوف خشیت نامیده می‌شود، چه خشیت عبارت از حالتی است که از امتزاج احساس قهر و لطف و خوف و محبّت حاصل می‌شود و مادام که انسان به این مقام نرسیده است هیچ محبّتی نسبت به خدا پیدا نمی کند و در نتیجه خشیت نیز برای او حاصل نمی‌شود و خوف او خوف صرف است، که اگر خوفی هم وجود داشته باشد فقط ناشی از قهر خداست.

چهارمین مرتبه، مرتبه قلب او است که در این مرتبه ادراکات او شهود و ذوق و وجدان می‌شود و خوف او هیبت است، که مشاهده کننده خدا را جز محیط خودش نمی‌بیند و شأن محاط جز هیبت و ترس از محیط نیست و پس از آن نوبت سطوت و سحق و محق می‌رسد.

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ این جمله تعلیل خشیت و خوف علماست، چه عزّت مستلزم خوف است که آن یکی از دو جزء خشیت است و غفران مستلزم محبّت است که جزؤ دیگر خشیت است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: مقصود از «العلماء» کسی است که کردارش گفتارش را تصدیق کند و کسی که عملش گفتارش را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۰

تصدیق نکند عالم نیست. «۱»

از امام سجّاد علیه السّلام آمده است: علم به خدا و عمل چیزی جز دو الفت گیرنده دمساز نیستند، لذا کسی که خدا را بشناسد و علم به آن پیدا کند از خدا می‌ترسد و همین ترس و خوف او را بر عمل به طاعت خدا وادار می‌سازد، صاحبان علم و پیروان آنان کسانی هستند که خدا را شناختند، پس برای او عمل کردند و به او راغب شدند و خدای تعالی فرموده است: إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ. «۲»

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتابَ اللَّهِ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس چه چیز است برای کسی که از خدا می‌ترسد؟

پس فرمود: «آنانکه از خدا می‌ترسند ... تا آخر» لکن «از خدا می‌ترسند» را تبدیل کرد به آنچه که در آیه آمده است برای اشعار به اینکه کسانی که از قهر خدا می‌ترسند کتاب خدا را تلاوت می کنند.

وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً در اوّل سوره بقره بیان این کلمات گذشت و وجه اختلاف افعال در ماضی و استقبال بر شخص فهمیده و هشیار مخفی نیست.

يَرْجُونَ تِجارَةً لَنْ تَبُورَ تجارتی که فاسد نشود، یعنی آنان خودشان امید این معنا را دارند یا برای آنها چنین چیزی مورد امید قرار می گیرد، پس باید خودشان نیز امیدوار باشند.

لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ تعلیل رجا یا تجارت است، یا تعلیل

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۳۷. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۰۷.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۳۷. کافی: ج ۸، ص ۱۶، ح ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۱

قول خدا: «لن تبور» یا تعلیل قول خدا: «یتلون» و جمله‌هایی که معطوف بر «یتلون» است می‌باشد.

وَ یَزِیدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ خدای تعالی بخشنده است و آن مؤمنین را بر بدی‌هایشان محاسبه نمی‌کند، که ترک محاسبه چیز زیادی و اضافی است که ناشی از فضل خداست.

شَکُورٌ و خداوند سپاسگزار سپاس‌پذیر و سپاس افزون همیشگی است و به مقتضای شکور بودنش حتما بر مؤمنین افزون می‌کند و ثواب آنان را زیاد می‌نماید.

وَ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ عطف بر «إِنَّ الَّذِینَ یَتْلُونَ کِتابَ اللَّهِ» یا بر مدخول «إنّ» است و وجه مناسبت بین معطوف و معطوف علیه این است که شنونده گویا مردّد می‌شود در اینکه کتاب خدا که خداوند تلاوت کننده‌ی آن را مدح کرده مطلق احکام نبوّت‌هاست.

مانند احکام نوح، هود، صالح، ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السّلام، مطلق کتابهای آسمانی است، مانند صحف ابراهیم و تورات و انجیل و قرآن، پس جهت رفع تردید عطف نمود و فرمود: آنچه که ما به تو وحی کردیم از کتاب نبوّت و صورت قرآن حقّ است.

هُوَ الْحَقُّ و حقّی جز آن نیست، پس هیچ کس نپندارد که آنچه ذکر شد حقّ است و باید تلاوت شود، که آنها منسوخ گشته‌اند و حقّ فقط قرآن است.

مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ و چون از منحصر کردن در آنچه که به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وحی شده است این توهّم پیش آمد که کتابهای آسمانی ذکر شده باطل می‌باشد، این جمله را جهت رفع توهّم اضافه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۲

نمود: «مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ» شرایع و کتب گذشته نیز مورد تصدیق است تا بدین وسیله حقّ بودن آنها نیز محقّق گردد.

إِنَّ اللَّهَ بِعِبادِهِ لَخَبِیرٌ خداوند به بندگانش آگاه است و باطن امور آنها را می‌داند.

بَصِیرٌ و خداوند بیناست و ظاهر امور آنان را می‌داند، پس اگر در تو چیزی نبود که شایسته وحی و ظهور نبوّت بلکه خاتم نبوّت‌ها و رسالت‌ها و شایسته انزال این کتاب که خاتم کتابها و مهیمن بر آنهاست، خدای تعالی بر تو وحی نمی‌کرد.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْکِتابَ عطف بر «إِنَّ الَّذِینَ یَتْلُونَ کِتابَ اللَّهِ به اعتبار عقد وضع است یا عطف بر «الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ مِنَ الْکِتابِ» است که آن نیز به اعتبار عقد وضع است.

و مقصود از کتاب احکام رسالت و نبوّت است، قرآن صورت آنست.

و به ارث گذاشتن احکام رسالت و نبوّت عبارت از قبول احکام با بیعت عامّه صحیح اسلامی یا با بیعت خاصّ ایمانی است.

الَّذِینَ اصْطَفَیْنا مِنْ عِبادِنا یعنی کسانی از بندگانمان را وارث کتاب گردانیدیم که پذیرفتیم آنها خلیفه و جانشین ما در اخذ بیعت از مردم باشند.

فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ پس بعضی از مردم بر خود ستم کردند و در چراگاه حیوانیّت و درندگی و شیطنت خود ایستادند و از آن بیرون نشدند تا به انسانیّت وارد گردند.

وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ و امّا بعضی از آنها مقتصد و معتدل

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۳

هستند و مقتصد کسی است که از حیوانیّت خارج و به سوی انسانیّت در حرکت باشد، ولی در این مورد به آخر نرسیده، جهت تکمیل دیگری نیز باز نگشته است.

وَ مِنْهُمْ سابِقٌ بِالْخَیْراتِ و بعضی از آنها در همه‌ی خیرات بر همه غیر خودشان سبقت گرفتند.

بِإِذْنِ اللَّهِ در همه‌ی خیرها، یا در جنس خیرات به اذن خدا سبقت گرفتند.

این گونه بندگان کسانی هستند که به نهایت آنچه که باید برسند بر حسب شأن و استعدادشان رسیده‌اند و سپس جهت تکمیل دیگران بازگشته‌اند چنین کسانی در همه‌ی خیرات و نیکی‌ها یا در بعضی از آنها بر دیگران سبقت گرفته‌اند.

و این آیه با تفسیر شامل هر کسی است که با بیعت عامّ اسلامی صحیح بیعت کرده باشد نه با بیعت فاسد، مانند کسانی که با خلفای جور بیعت کرده‌اند.

اعمّ از آنکه با بیعت خاصّ ایمانی بیعت کرده باشد یا نه و اعمّ از آنکه از مقام خودش که قبلا در آن مقام بوده ترقّی کرده باشد یا ترقّی نه.

به نظر می‌رسد این آیه جز بر کسی که با بیعت ایمانی بیعت کرده، اطلاق نگردد.

زیرا که مسلمان اگر چه با کسی که با او بیعت اسلامی نموده است نسبت فرزندی و با کسانی که این چنین بیعت کرده باشند، نسبت برادری دارد و لیکن از غایت خفا گویی که چنین نسبتی نبوده است، لذا آن نسبت نمی‌تواند سلطنت و حکومتش را تا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۴

آخرت برساند و از آن نسبت جز حفظ خون و مال و عرض و جریان نکاح و ارث حاصل نمی‌شود و اجر و پاداش جز بر ایمان داده نمی‌شود.

پس وارث از نبیّ یا جانشین او جز کسی که دارای بیعت ایمانی است نمی‌تواند باشد.

و با همین بیعت است که نسبت پدری و فرزندی بین آن دو و نسبت برادری بین او سایر مؤمنین محقّق می‌شود، سلطنت این بیعت تا آخرت باقی است.

این معنا بر حسب ظاهر آیه است، چه کسانی که در اسلام و ایمان داخل شده‌اند به اندازه‌ی قوّت و ضعف نسبت آنها به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کتاب رسالت و کتاب قرآن را وارث می‌شوند.

ولی جدّا اخبار زیادی وارد شده مبنی بر اینکه وارثین و برگزیدگان مخصوص اولاد فاطمه علیها السّلام است و آیه در باره‌ی فاطمیّین نازل شده، ظلم و ستم آنان بخشیده می‌شود و هر کس به شمشیرش اشاره کند و مردم را به گمراهی دعوت کند داخل در فاطمیّین نمی‌شود. «۱»

و در بعضی اخبار آمده است: که آیه مخصوص آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، «۲» سایر تخصیص به فاطمیّین یا به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله برای اشاره به این است که آیه شامل بیعت کنندگان با بیعت خاصّ ایمانی است، نه بیعت کنندگان با بیعت عام.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۳۸. کافی: ج ۱، ص ۲۱۴، ح ۲.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۳۹. المناقب از ابن شهر آشوب: ج ۴، ص ۱۳۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۵

چه از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است: شیعه ما فاطمیّون و علویّون و هاشمیّون هستند. «۱»

و اگر آیه مخصوص اولاد جسمانی فاطمه علیها السّلام باشد، چنانچه در بعضی اخبار به آن اشاره شده بعید نخواهد بود، که آنان وارث و برگزیدگان حقیقی هستند و غیر آنان از شیعیانشان به سبب ارث بردن آنان ارث می‌برند و به سبب برگزیده شدن و پیروی آنان برگزیده می‌شوند.

و در اخبار آمده است: ظالم بر نفس کسی است که به امام اقرار نکند و مقتصد عارف به امام است و سابق به خیرات خود امام است. «۲»

و در بعضی اخبار ظالم تفسیر به کسی شده که حقّ امام را نمی‌شناسد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: ظالم دور و بر نفسش می‌چرخد، مقتصد دور و بر قلبش و سابق دور و بر پروردگارش می‌چرخد. «۳»

به همین مضامین اخبار زیاد است: و از مجموع آنها استفاده می‌شود که ذریّه جسمانی فاطمه علیها السّلام اگر امامشان را نشناسند و بیعت با او نکنند بخشیده می‌شوند، آنان که با بیعت خاصّ با امام بیعت کرده‌اند اگر از حدود نفس‌هایشان خارج نشوند و در جهنّم‌های نفس‌هایشان بایستند بخشیده می‌شوند به محض حصول

---

(۱) بصایر الدرجات: ص ۶۵، باب ۲۱، ح ۳، به مضمون فوق.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۳۸. الخراج و الجرایح: ج ۲، ص ۶۸۷، ح ۹.

(۳) صافی: ج ۴، ص ۲۳۹. معانی الاخبار: ص ۱۰۴، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۶

نسبت ایمانی بدون آنکه به دار ایمان برسند.

و لیکن ای برادران من، به شما می‌گویم: به امثال این روایت‌ها مغرور نشوید تا مبادا در خروج از مهلکه‌های نفسهایتان کوشش نکنید و در لذّت‌های حیوانی توقّف کرده و از فقر چیزی جز حلق و دلق نشناسید.

البتّه اگر شما بتوانید این نسبت را تا مرگ باقی نگهدارید به نفع شماست.

بلکه موجب مغفرت و حتّی وسیله ترقّی به درجات عالی است اگر چه گناهان جنّ و انس را مرتکب شده باشید، لیکن باقی نگهداشتن آن نسبت با عدم مبالات در حفظش و کوشش نکردن در خروج از مقام حیوانی در نهایت اشکال است.

و اگر العیاذ باللّه این نسبت قطع شود عذاب کسی که نسبتش قطع شده آن چنان شدید است که خداوند احدی را با آن عذاب معذّب نمی‌کند، پس از قطع شدن نسبت برحذر باشید، خداوند من و شما را حفظ نموده و موفّق بدارد.

ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ این برگزیده شدن و به ارث بردن، یا در خیرات و خوبی‌ها سبقت گرفتن همان فضل و برتری بزرگ است.

جَنَّاتُ عَدْنٍ یَدْخُلُونَها لفظ «جنّات عدن» با رفع خوانده شده تا مبتدا و خبر باشد، یا با نصب خوانده شده که منصوب بنابر تفسیر باشد، یا بدل از «الکتاب» است به صورت بدل اشتمال و بنا بر هر دو وجه جمله جواب سؤال مقدّر است و لفظ «یدخلونها» به صورت مجهول

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۷

خوانده شده است.

یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً لفظ «لؤلؤ» با جرّ و نصب خوانده شده است.

وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ و پوششهایی لایق و مناسب بهشت دارند، نه معنای اینکه از جنس حریرهای دنیا باشد.

«چون انسان در هر حالتی که باشد پیکره‌اش نمایان‌گر همان معناست».

وَ قالُوا پس از آنکه مقامشان را دیدند که از هر چیزی که لایق انسان نیست پاک و طاهرند می‌گویند:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ حمد خدای را که حزن و اندوه ما را بر چیزی که لایق انسانیّت ما نبود از بین برد.

إِنَّ رَبَّنا لَغَفُورٌ پروردگار ما بخشنده است، زیرا او آنچه را که موجب اندوه ما شده بود از بین برد و آنرا پوشاند.

شَکُورٌ در مقابل اعمال اندک ما به واسطه‌ی نسبت رساندن ما به اولیا خود چیزی عطا کرد که تصوّر آن هم نمی‌کردیم.

الَّذِی أَحَلَّنا دارَ الْمُقامَةِ و ما را به سرای اقامت دایمی وارد کرد.

مِنْ فَضْلِهِ و آن از فضل خودش بود نه از جهت استحقاق ما و این آخرین مراتب بهشت است، که مرتبه‌های دیگر دار عبور است، نه دار اقامت.

لا یَمَسُّنا فِیها نَصَبٌ وَ لا یَمَسُّنا فِیها لُغُوبٌ که در اینجا هیچ رنج و المی به ما نرسد و ضعف و خستگی نخواهیم یافت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۸

چه لغب لغبا مانند «نصر» و «لغوبا» با ضمه لام و فتحه آن مانند «منع» و «سمع» و «کرم» یعنی خسته شد در نهایت خستگی.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در حدیثی که در آن آنچه را که خداوند برای دوست‌داران علی علیه السّلام در روز قیامت آماده می‌کند ذکر می‌نماید می‌فرماید: وقتی دوست‌داران علی علیه السّلام داخل منزلهایشان می‌شوند می‌بینند که ملایکه به آنان به سبب کرامت پروردگارشان تبریک و تهنیت می‌گویند تا آن وقت که در جای خود مستقر می‌شوند به آنان گفته می‌شود: آیا آنچه را که پروردگارتان وعده داده حقّ و راست یافتید؟

گویند: بلی، پروردگارا ما راضی شدیم، پس تو از ما راضی باش، خداوند می‌فرماید: به سبب خشنودی من از شما، به دلیل آنکه شما خاندان پیامبر مرا دوست داشته‌اید، خانه‌ام را برای شما حلال کرده‌ام، شما با ملایکه مصافحه کردید، پس گوارا باد، گوارا باد بر شما این بخششی که دایمی است و در آن نقصی نیست، در این هنگام دوست‌داران اهل بیت علیهم السّلام می‌گویند: «الحمد للّه الّذی أذهب عنّا الحزن ... تا آخر» «۱» و از ابی جعفر علیه السّلام آمده است: از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از قول خدای تعالی: «یَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِینَ إِلَی الرَّحْمنِ وَفْداً» سؤال شد فرمود: یا علی آن وفد و گروه سواره هستند تا سخن را بدین جا رساند که فرمود: وقتی در بهشت به منزل خویش وارد شود بر سرش تاج ملک و کرامت نهاده می‌شود، به زیورهای طلا و نقره آراسته می‌گردد، درّ

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۴۱. سعد السعود: ص ۱۱۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۴۹

به طور منظّم در اکلیل زیر تاج قرار داده می‌شود، هفتاد نوع لباس با رنگهای مختلف و انواع مختلف که از طلا و نقره و لؤلؤ و یاقوت سرخ بافته شده بر او پوشیده می‌شود پس این است معنای قول خدای تعالی: «یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ» «۱» این دو حدیث دلالت می‌کنند بر اینکه برگزیده شدن و وارث بودن کتاب شامل ذرّیه فاطمه علیها السّلام می‌شود خواه ذرّیه جسمانی باشد یا روحانی.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا یعنی آنان که به خدا، یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به آل او، یا به ایمان، یا به کتاب، یا به نعمت ولایت، یا به مطلق نعمتها کافر شدند، چه این جمله در مقابل «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْکِتابَ» است، که آن به منزله آن است که گفته شود: کسانی که ایمان آوردند چنین و چنان هستند، کسانی که کافر شدند:

لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا یُقْضی عَلَیْهِمْ فَیَمُوتُوا برای آنانست آتش جهنّم، که به پایان نمی‌رسد تا بمیرند و از عذاب جهنّم راحت شوند.

وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها کَذلِکَ نَجْزِی کُلَّ کَفُورٍ وَ هُمْ یَصْطَرِخُونَ فِیها رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَیْرَ الَّذِی کُنَّا نَعْمَلُ کفّار در جهنّم فریاد می‌کنند پروردگارا ما را از جهنّم بیرون آر تا عمل صالح انجام دهیم غیر از آنچه که عمل می‌کردیم از قبیل کفر به ولایت یا کفر به سایر آنچه که ذکر شد.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۴۰. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۴۶- ۲۴۷. برهان: ج ۳، ص ۳۶۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۰

از علی علیه السّلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یا علی بین دوست‌دار تو و بین اینکه چیزی ببیند

كه چشمانش به آن روشن شود فاصله‌اى جز ديدن مرگ نيست، سپس اين آيه را خواند:

«رَبَّنا أَخْرِجْنا نَعْمَلْ صالِحاً غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ» «۱» يعنى دشمنان على عليه السّلام چنين مى گويند.

اين حديث دلالت مى‌كند بر آنكه مقصود از «الَّذِينَ كَفَرُوا» كسانى هستند كه به ولايت كافر شدند و آن دلالت مى‌كند بر اينكه آيه شامل مطلق كسانى است كه مؤمن به ولايت هستند.

أَ وَ لَمْ نُعَمِّرْكُمْ اينجا قول در تقدير است مثل قول خدا: «ربّنا أخرجنا».

ما يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ عمرى كه در آن تذكّر و يادآورى حاصل مى‌شود تفسير به هجده سال شده «۲».

در خبرى آمده است: بنده در گشايش و آزادى است تا چهل سال، پس از آن خداوند به ملايكه‌اش وحى مى‌كند كه من به اين بنده‌ام عمرى دادم، پس از اين سخت‌گيرى كنيد و اعمالش را زياد و كم و كوچك و بزرگ بنويسيد «۳».

در خبر ديگرى آمده است: عمرى كه خداوند فرزند آدم را در آن معذور مى‌داند شصت سال است «۴».

و در خبر ديگرى از پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است: كسى كه خداوند به او

---

(۱) تأويل الآيات الظّاهرة: ص ۴۷۴- ۴۷۵.

(۲) الفقيه: ج ۱، ص ۱۸۶، ح ۵۶۱. [.....]

(۳) برهان: ج ۳، ص ۳۶۶.

(۴) نهج البلاغه: ص ۵۳۲. قصار الحكم: ص ۳۲۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۱

شصت سال عمر داده باشد او را معذور نموده است «۱».

وَ جاءَكُمُ النَّذِيرُ اين جمله حاليّه است يعنى در حالى كه بازدارنده براى شما آمد.

فَذُوقُوا فَما لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ براى ظالمين يارى كننده‌اى نيست كه عذاب را از آنها دفع كند.

إِنَّ اللَّهَ عالِمُ غَيْبِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ

جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: عداوت على عليه السّلام و كفر به او از ظاهر بيشتر مردم معلوم نمى‌شود.- پس آيا خدا آن را مى‌داند؟ پس فرمود: خداوند عالم غيب آسمانهاست، پس چگونه آنچه كه در دل بندگانش باشد، نمى‌داند؟! إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ

تأكيد لازمه جمله سابق است و لذا ادات وصل نياورد، يعنى: البتّه خدا به انديشه‌هاى نهانى آگاه است.

آيات ۳۹- ۴۵

[سوره فاطر (۳۵): آيات ۳۹ تا ۴۵] ..... ص : ۱۵۱

اشاره

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً (۳۹) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ شُرَكاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّماواتِ أَمْ آتَيْناهُمْ كِتاباً فَهُمْ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً إِلَّا غُرُوراً (۴۰) إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَكَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كانَ حَلِيماً غَفُوراً (۴۱) وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لَئِنْ جاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ

فَلَمَّا جاءَهُمْ نَذِيرٌ ما زادَهُمْ إِلاَّ نُفُوراً (۴۲) اسْتِكْباراً فِي الْأَرْضِ وَ مَكْرَ السَّيِّئِ وَ لا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلاَّ بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (۴۳)

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّماواتِ وَ لا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كانَ عَلِيماً قَدِيراً (۴۴) وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِما كَسَبُوا ما تَرَكَ عَلى ظَهْرِها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِعِبادِهِ بَصِيراً (۴۵)

---

(۱) مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۲

ترجمه: ..... ص : ۱۵۲

او کسی است که شما را در این سرزمین جانشین ساخت پس هر کس کفر ورزد، کفرش به زیان اوست و کافران را کفرشان در نزد خداوند جز نفرت نیفزاید، کافران را کفرشان جز زیان نیفزاید.

بگو آیا شریکانی را که به جای خداوند قایلید نگریسته‌اید، به من بنمایانید چه چیزی را در زمین آفریده‌اند؟

یا آیا در آفرینش آسمانها شرکتی داشته‌اند؟ یا آیا به آنان کتابی داده‌ایم که ایشان بر مبنای آن حجّتی (در دست) دارند؟ حقّ این است که ستمکاران به یکدیگر وعده‌ای جز از روی فریب نمی‌دهند.

بی‌گمان خداوند آسمانها و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۳

زمین را از زوال نگه می‌دارد، از اگر بخواهند زوال یابند هیچ کس جز او نگاهشان نمی‌دارد، او بردبار آمرزگار است.

و سخت‌ترین سوگندهایشان را به نام خدا یاد کردند که اگر هشدار دهنده‌ای به نزد آنان آید از هر یک از امّتها (یهود و نصارا) ره یافته‌تر می‌شوند و چون هشدار دهنده‌ای به نزدشان آمد جز بر گریزشان نیفزود.

و این از سر استکبار در این سرزمین و بدسگالی بود و بدسگالی جز به صاحب آن بازنمی‌گردد آیا جز سنّت پیشینیان را انتظار می‌کشند؟ پس هرگز در سنّت الهی تبدیلی نمی‌یابی، هرگز در سنّت الهی تغییری نمی‌یابی.

آیا در زمین سیر و سفر نکرده‌اند که بنگرند سر انجام کسانی را که پیش از ایشان بودند و از ایشان نیرومندتر بودند چگونه بوده است؟ و هیچ چیز در آسمانها و زمین از (حیطه قدرت) خداوند گزیر و گریزی ندارد، چرا که او دانای تواناست.

و اگر خداوند مردمان را به خاطر کار و کردار (ناروای) آنان فرا می‌گرفت، هیچ جانوری را بر پشت آن (زمین) باقی نمی‌گذاشت ولی ایشان را تا سر آمدی معیّن بازپس می‌دارد و چون اجلشان فرا رسد، آنگاه خداوند در حقّ بندگانش بیناست.

تفسیر ..... ص : ۱۵۳

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ فِي الْأَرْضِ او خدایی است که شما را خلیفه و جانشینان خودش در زمین قرار داد، زیرا خداوند شما را بر مثال خودش قرار داد، یا جانشین پیشینیان و گذشتگان قرار داد و این جمله از ما قبلش منقطع و آماده ساختن برای ما بعدش می‌باشد، یا جواب سؤال مقدّر است که از ماقبلش ناشی می‌شود، گویا که گفته شده: آیا خدا آنچه را که در سینه‌ها است می‌داند؟ پس فرمود: خداوند شما را خلیفه‌ها در زمین قرار داد پس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۴

چگونه آنچه را که در سینه‌های شماست نمی‌داند.

فَمَنْ کَفَرَ یعنی هر کس که به خدا به نبوّت یا به ولایت یا به نعمت خلافت، یا به مطلق نعمت‌ها کافر شود.

فَعَلَیْهِ کُفْرُهُ کفر او به خود او ضرر می‌زند، نه به غیر او، زیرا خداوند عادل و عالم به کفر کافر و ایمان مؤمن است.

وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً وَ لا یَزِیدُ الْکافِرِینَ کُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً چون خشم پروردگار حتما موجب زیان عبد است.

قُلْ به این مشرکین به خدا، یا مشرکین به ولایت، یا کسانی که هواهای خود را با امر پروردگارشان شریک می‌سازند بگو: أَ رَأَیْتُمْ تحقیق این کلمه، اینکه آن به جای «أخبرونی» خبر دهید مرا استعمال می‌شود، پیش از این بیان شد.

شُرَکاءَکُمُ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِی لفظ «أرونی» بدل از «أ رأیتم» است.

یعنی اکنون از شما می‌پرسم که به من خبر دهید آن شریکانی که غیر از خدا می‌خوانید به من بگویند:

ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ از زمین چه چیزی خلق کردند تا چه رسد به آسمان؟

أَمْ لَهُمْ شِرْکٌ فِی السَّماواتِ أَمْ آتَیْناهُمْ کِتاباً آیا در شرک آوردن آنها اذن و اجازه‌ای از جانب ما به آنها داده شده است؟! فَهُمْ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْهُ آیا بیّنه‌ای از کتاب یا از جانب خدا در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۵

شرک آوردن دارند تا در پیروی از شرکا معذور باشند؟! یعنی این شرک آوردن یک امر عظیم و بزرگی است که عاقل نباید آنرا بدون دلیل اخذ کند، باید دلیلی داشته باشد دلالت کند بر اینکه شریک خدا خالق چیزی از موالید زمین است.

یا در چیزی از اجزای آسمان یا اسباب آن که در زمین مؤثّر هستند شریک می‌باشد، یا شریک باید دارای حجّت و دلیلی از جانب خدا باشد که دلالت بر شراکت او بکند، یا مشرک باید دارای حجّتی از جانب خدا باشد در حالی که آنها هیچیک از این امور را ندارند.

بَلْ إِنْ یَعِدُ الظَّالِمُونَ بلکه مشرکین یا شرکای در ولایت که ستمکارند جز وعده دروغ ندارند.

بَعْضُهُمْ بعضی از آنان، یا رؤسایشان بَعْضاً به بعضی از آنان یا مریوسین‌شان.

إِلَّا غُرُوراً جز غرور ایجاد نمی‌کنند، غرور یعنی وعده‌ای که حقیقت ندارد، بدین نحو که شرکای ولایت به پیروانشان بگویند:

ما به زبان قال یا حال شفیعان شما هستیم.

چون ادّعای امامت و خلافت ادّعای شفاعت است.

یا رؤسای گمراهی و ضلالت بگویند: ما خطاها و گناهان شما را تحمّل می‌کنیم، یا بگویند: ما از محمّد صلّی اللّه علیه و آله، یا از بلاها شما را حفظ می‌کنیم، یا شما را در چیزی که به وحشت و ترس می‌اندازد یاری می‌کنیم، یا پیروان بگویند: ما با شما هستیم و بر دشمن شما حمله می‌کنیم و غیر اینها از وعده‌های دروغ.

إِنَّ اللَّهَ یُمْسِکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تَزُولا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۶

خداوند آسمانهای طبع و زمینش را از زایل شدن از جاهایشان حفظ و نگه می‌دارد.

یا مقصود این است که آسمانهای ارواح و زمین‌های اشباح را از زایل شدن از مقامشان حفظ می‌کند، یا آسمانهای عالم صغیر و زمینش را از زوال حفظ می‌کند.

و جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: برای شرکا دخالتی در آسمانها و زمین در عالم کبیر و در عالم صغیر نیست؟ پس به نحو حصر فرمود: فقط خدا، نه غیر خدا آسمانها و زمین را از زوال حفظ می‌کند.

وَ لَئِنْ زالَتا إِنْ أَمْسَكَهُما مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ بعد از خدا، يا بعد از زوال چه كسى پس از او آن را حفظ مى‌كند؟

إِنَّهُ كانَ حَلِيماً او حليم و بردبار است و لذا در عذاب شركا و عبادت كنندگان‌شان شتاب نمى‌كند.

غَفُوراً هر كس توبه كند خداوند او را مى‌بخشد.

وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ آنان سوگند و قسم غليظى به خدا ياد كردند.

لَئِنْ جاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ قسم ياد مى‌كردند كه اگر از جانب خدا انذار كننده‌اى براى آنان بيايد هدايت يافته‌تر و بهتر از يهود و نصارى مى‌شوند و اين نوع سخنان رسم زنان و كسانى است كه خصلت و عادت زنان را داشته باشند.

بدين نحو كه مى‌گويند: اگر چنين بود چنان مى‌شد، كه هميشه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۷

با اگر و مگر راه مى‌روند و زندگى مى‌كنند.

بعضى گفته‌اند: وقتى قريش اطّلاع يافتند كه اهل كتاب رسولانشان را تكذيب كرده‌اند گفتند: خدا يهود و نصارى را لعنت كند، اگر براى ما رسولى بيايد ما هدايت يافته‌تر از آنان مى‌شويم. «۱»

فَلَمَّا جاءَهُمْ نَذِيرٌ وقتى محمّد صلّى اللّه عليه و آله آمد.

ما زادَهُمْ إِلَّا نُفُوراً چيزى جز مخالفت و نفرت بر آنان افزوده نشد، تا چه رسد به آنكه هدايت يابند يا هدايت يافته‌تر شوند.

اسْتِكْباراً فِي الْأَرْضِ لفظ «استكبارا» مفعول له است يعنى جهت برترى‌جويى در زمين چنين كرده‌اند.

وَ مَكْرَ السَّيِّئِ عطف بر «استكبارا» است، يا هر دو مصدرند و فعل هر دو محذوف است.

وَ لا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ مكر و حيله جز صاحبش را هلاك نخواهد كرد، چون مكر كننده در آن هنگام كه در انديشه مكر است مورد استهزا و احاطه‌ى شيطان قرار مى‌گيرد، محكوم او مى‌گردد.

و داخل شدن زير يوغ (حكومت) شيطان عذاب فورى براى انسانيّت انسان است قبل از آنكه مكر و حيله‌ى او به طرف مورد مكر برسد.

و پس از رسيدن مكر به طرف مقابل درجه‌ى شخص مورد مكر بالا مى‌رود يا در دنيا و آخرت يا در آخرت فقط و از سوى

---

(۱) تفسير بيضاوى: ج ۲، ص ۲۷۴- ۲۷۵. صافى: ج ۴، ص ۲۴۳.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۸

ديگر مكر كننده در دنيا و آخرت يا در آخرت جز تنزّل از مقام انسانى بهره‌اى ندارد.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ آيا آنان جز هلاكت به طريقه‌ى امّت‌هاى گذشته انتظارى دارند؟

إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ سنّت گذشتگان در رسولان و تكذيب كنندگان مكر كننده كه آنان عذاب شدند وزر وبال مكرشان به خودشان برگشت.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا عذاب الهى از مستحقّ به غير مستحقّ تحويل و تبديل نمى‌شود.

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ آيا اينان در زمين سير نمى‌كنند تا آثار رسولان و تصديق كنندگان و تكذيب كنندگان را مشاهده كنند.

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ پس چرا نظر نمى‌كنند كه عاقبت پيشينيان چگونه شد؟! تا از آنها عبرت بگيرند، به تصديق كنندگان اقتدا و تأسّى نمايند و از مثل كردارها و گفتارهاى تكذيب كنندگان بپرهيزند.

و تفسير زمين و سير در آن به زمين قرآن، اخبار و سيرت‌هاى گذشته و به زمين عالم صغير مكرّر گذشته است.

وَ كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً آن پيشينيان از اينها قوى‌تر بودند، پس اينها چون ضعيف هستند سزاوارترند به اجتناب و دورى كردن از مثل

کارهای پیشینیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۵۹

وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعْجِزَهُ مِنْ شَیْءٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ هیچ چیز نه در آسمان و نه در زمین، خدا را از انفاذ امر و امضاء سنّت خود ناتوان و عاجز نمی‌کند.

إِنَّهُ کانَ عَلِیماً خداوند به همه‌ی اشیا عالم است، پس تکذیب تکذیب کننده و استکبار و مکر او و تصدیق تصدیق کننده و تسلیم او را می‌داند.

قَدِیراً و بر هر چه که خواهد قدرت دارد.

وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ گویا که این توهّم پیش آمده که خداوند اگر به کار آنان عالم است و بر مؤاخذه‌شان قدرت دارد چرا مؤاخذه نمی‌کند؟

پس قول خدا: «وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ» را به آن عطف کرد، تا رفع توهّم شود و بگوید:

النَّاسَ بِما کَسَبُوا اگر مردم را به سبب عمل‌هایشان مؤاخذه می‌کرد.

ما تَرَکَ عَلی ظَهْرِها مِنْ دَابَّةٍ بر پشت زمین جنبنده‌ای نمی‌ماند و این به سبب شومی اعمال بنی آدم و مؤاخذه جنبنده‌های زمین است.

وَ لکِنْ یُؤَخِّرُهُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِعِبادِهِ بَصِیراً و لکن خدا کیفر آنان را تا سر انجام معیّن به تأخیر انداخت، چون آن سر انجام رسد، خداوند نسبت به بندگانش بینا و آگاه است، هر کس را در مقابل اعمالش پاداش می‌دهد و احدی از آن برکنار نمی‌ماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۰

سوره‌ی یس ..... ص : ۱۶۰

اشاره

همه‌ی آیه‌های این سوره مکّی است، بعضی یک آیه آن را مدنی می‌دانند، آن قول خدا: «وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ ... تا آخر آیه» و این سوره هشتاد و سه آیه است «۱» و در فضیلت این سوره اخبار زیادی وارد شده است.

و این سوره قلب قرآن «۲» است.

از ابی عبد اللّه علیه السّلام آمده است که فرمود: هر کس سوره یس را در عمرش یک مرتبه بخواند خداوند برای او به عدد هر مخلوق در دنیا و هر مخلوق در آخرت، در آسمان در مقابل هر یک دو هزار هزار حسنه و ثواب می‌نویسد. و مثل همین عدد از گناهان او محو می‌شود، هیچ وقت فقیر و بدهکار نمی‌شود و هیچ ویرانی، درد و بیماری و جنون، پیسی و وسواس و دردی که مضرّ باشد به او نمی‌رسد. خداوند سکرات مرگ را بر او آسان می‌کند و خود قبض روحش را متصدّی می‌شود و از کسانی می‌شود که خداوند وسعت در معیشت و خوشحالی هنگام ملاقات با خدا و راضی شدن خدا به ثواب در آخرت او را تضمین می‌کند و خدای تعالی به همه ملایکه‌یش در آسمانها و زمین می‌فرماید: من از فلانی راضی شدم.

پس بر او استغفار کنید. «۳»

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۴۴.

(۲) ثواب الاعمال: ص ۱۳۸، ح ۱.

(۳) ثواب الاعمال: ص ۱۳۸، ح ۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۱

آیات ۱- ۱۲

[سوره یس (۳۶): آیات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۱۶۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يس (۱) وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۳) عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴)

تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ (۵) لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أُنْذِرَ آباؤُهُمْ فَهُمْ غافِلُونَ (۶) لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۷) إِنَّا جَعَلْنا فِي أَعْناقِهِمْ أَغْلالاً فَهِيَ إِلَى الْأَذْقانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (۸) وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (۹)

وَ سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۱۰) إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَ أَجْرٍ كَرِيمٍ (۱۱) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتى وَ نَكْتُبُ ما قَدَّمُوا وَ آثارَهُمْ وَ كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْناهُ فِي إِمامٍ مُبِينٍ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۶۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

یس «یاسین».

سوگند به قرآن حکمت آموز.

که تو از پیامبرانی.

بر راهی راست.

این کتاب فرو فرستاده پیروزمند مهربان است.

تا قومی را که پدرانشان هشدار نیافته بودند و خود غافلند، هشدار دهی.

به راستی که حکم بر بیشتر آنان تحقّق یافته است و ایشان ایمان نمی‌آورند.

ما بر گردنهایشان غلهایی نهاده‌ایم تا (دستانشان را بسته است به گردنها و) چانه‌هایشان و ایشان سرهایشان به بالا و نگاهشان به پایین است.

و در پیشاپیش آنان سدّی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۲

و در پشت‌شان هم سدّی نهاده‌ایم و بر دیدگان آنان پرده‌ای افکنده‌ایم لذا نمی‌توانند دید.

برای ایشان یکسان است چه هشدارشان دهی، چه هشدارشان ندهی، ایمان نمی‌آورند.

تنها کسی را توانی هشدار دهی که از پند (کتاب آسمانی) پیروی کند و به نادیده از خدای رحمان بهراسد، پس او را به آمرزش و پاداشی ارجمند بشارت ده.

ما خود مردگان را از نو زنده می‌کنیم و آنچه در گذشته انجام داده‌اند و حتّی نقش گامهایشان را می‌نویسیم و همه چیز را در کتابی روشنگر برشمرده‌ایم.

تفسیر ..... ص : ۱۶۲

«یس» در اوّل سوره بقره و غیر آن چیزی که برای بیان آن کافی باشد گذشت، در اخبار وارد شده که یس و نون از اسما محمّد صلّی اللّه علیه و آله و در اینجا گفته شده، معنای یس در لغت طیّ یا انسان است و «یس و نون» خوانده شده که نون در حالت وصل طبق اصل ظاهر شده است. و با ادغام نون در واو بر خلاف اصل خوانده شده و با کسره‌ی نون به صورت مبنی مانند «جیر» و با فتحه‌ی نون مانند «أین» یا با تقدیر حرف قسم و منع صرف و با ضمّه به صورت مبنی مانند «حیث» یا به صورت معرب بنابر آنکه تقدیر «هذه یس» باشد خوانده شده است.

وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ از جهت تأکید سوگند یاد می‌کنم، قسم به قرآن یاد می‌کنم جهت تفخیم و بزرگداشت او تا دلیل بر رسالت او باشد، چون رسالت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با قرآن است، حکیم بودن قرآن بدان جهت است که مشتمل بر دقایق علوم، بلکه مشتمل بر دقایق عمل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۳

إِنَّکَ لَمِنَ الْمُرْسَلِینَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ راه راست عبارت است از ولایت تکوینی و تکلیفی، آن راه راست به سوی هر خیر است و راهی است که به خدا می‌رساند و این جمله ثابت کردن رسول خداست بر چیزی که واقعا دارای آن چیز است و تثبیت و محکم نمودن امّت او نیز می‌باشد و انکار منکرین اوست.

تَنْزِیلَ الْعَزِیزِ الرَّحِیمِ با رفع خوانده شده تا خبر مبتدای محذوف باشد و اشاره به قرآن است و تنزیل به معنای منزل و نازل شده است. یا اشاره به تنزیلی است که برای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مشهود بوده، با نصب خوانده شده تا مصدر فعل خودش باشد که محذوف است، یا مفعول فعل «أعنی» یا «أمدح» محذوف است، با جرّ خوانده شده بنابر آنکه بدل از «القرءان» باشد و «التّنزیل» را به «الْعَزِیزِ الرَّحِیمِ» اضافه کرد تا ترس او را از غیر خدا برطرف سازد و خوف و رجا به خدا را در او تقویت نماید.

لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أُنْذِرَ آباؤُهُمْ فَهُمْ غافِلُونَ تا به مردمی را که به پدرانشان انذار شد، بیم دهی آنانیکه از عقاب و ثواب و امر و نهی او غافل هستند.

در خبری که به امام صادق علیه السّلام منسوب است اشعار به این است که معنی آیه انذار به ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام است، پس آن مردم از آن غافل هستند، این اشعار بدان جهت است که ولایت غایت رسالت و اصل همه احکام و وعده‌ها و وعیدها است. «۱»

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ این قوم به دخول در آتش یا در عذاب بر

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۴۵. کافی: ج ۱، ص ۴۳۱، ح ۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۴

اکثر آنانی که ایمان نیاورده‌اند حتمی و ثابت است.

عَلی أَکْثَرِهِمْ در خبر مذکور آمده است که امام فرمود: اکثر آنان کسانی هستند که به ولایت علی امیر المؤمنین علیه السّلام و ائمّه بعد از او اقرار و اعتراف نمی‌کنند.

فَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ به ولایت علی علیه السّلام با بیعت به دست او یا دست جانشینان او ایمان نمی‌آوردند.

و در همان خبر مذکور آمده است که امام فرمود: به ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و اوصیای بعد از او اقرار نمی‌کنند. پس وقتی اقرار به آن نکنند عقوبت آنها همان می‌شود که خدای تعالی ذکر فرموده است.

إِنَّا جَعَلْنا فِي أَعْناقِهِمْ أَغْلالًا ما در گردن آنها غلّ‌هايى قرار داديم كه آن غلّ و زنجيرها صورت يا جزاى اعمال آنانست.

بنابر تجسّم اعمال و جزاى عامل به صورت ديگر اخروى كه مناسب با صورت اعمال مجسّم شده باشد و آوردن فعل ماضى يا به جهت حتمى بودن وقوع آن است، يا براى اشاره به اين است كه غلّ و زنجير در دنيا نيز برگردن آنها هست و ليكن مدارك آنها بى‌حس است و آن غلّها را درك نمى‌كنند و اين بدان جهت است كه غلّهاى اخروى از اخلاق دنيوى گرفته شده و آن غلّها (همانطورى كه) در دنيا به آنان احاطه داشت و در آخرت نيز به صورت غلّ و زنجير ظاهر مى‌شوند.

فَهِيَ إِلَى الْأَذْقانِ پس آن زنجيرها بر گردن آنان تا زنخ و چانه نهاده شده است، چون زنجيرها گشاد هستند و به جميع بدن‌هاى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۵

آنان احاطه دارند.

فَهُمْ مُقْمَحُونَ «أقمح الغلّ الاسير» يعنى زنجير در گردن اسير تنگ بود و او مجبور مى‌شد سرش را بلند نگه دارد.

وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا از جهت دنيا يا از جهت آخرتشان در جلو روى و پشت سر آنان راه خير را سدّ كرديم تا از جهت دنيايشان چيزى نبينند تا عبرت بگيرند و از جهت آخرتشان نيز چيزى نبينند.

فَأَغْشَيْناهُمْ بر همه اطرافشان پرده برافكنديم.

فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ پس آنها نمى‌بينند، نه جلوشان را مى‌بينند و نه پشت سر، نه راست و چپ خويش را، چون با دو سدّ بر آنها پرده برافكنديم، زير پاهايشان را هم نمى‌بينند چون زنجير مانع از آن مى‌شود و روى همين جهت بالا سرشان را هم نمى‌بينند.

در باره نزول آيه مطالبى ديگر ذكر شده است كه بايد به كتابهاى مفصّل مراجعه نمود.

وَ سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لا يُؤْمِنُونَ و در خبرى كه به امام صادق عليه السّلام منسوب است آمده است كه او فرمود: پس آنان ايمان به خدا و به ولايت على عليه السّلام و ائمّه بعد از او نمى‌آورند. «۱»

بيان اين كلمات در اوّل سوره بقره گذشت.

إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ مكرر اين مطلب گذشت كه ذكر عبارت از ولايت تكوينى و تكليفى

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۴۶. كافى: ج ۱، ص ۴۳۷، ح ۹۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۶

است، محمّد صلّى اللّه عليه و آله و على عليه السّلام چون با ولايت متّحد هستند ذكر به حساب مى‌آيد و قرآن نيز صورت ولايت است، ذكر لسانى و خيالى صورت آن ذكر است.

پس مقصود از ذكر در اينجا ولايت تكوينى است كه عبارت از فطرت انسانى است، هر كس پيرو فطرت انسانى گردد بر حسب فطرتش علم به خدا پيدا مى‌كند، هر كس به خدا علم پيدا كند از خدا مى‌ترسد پس انذار جز براى كسى كه به فطرتش توجّه داشته باشد سودبخش نيست، باشد كه خداوند به قلبش نور علم القاء كند و از قهر پروردگارش بترسد.

فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ پس او را به مغفرت بزرگى نسبت به جميع بدى‌هايش بشارت ده.

وَ أَجْرٍ كَرِيمٍ اجر كريم اجرى است كه در آن نقصان و فنا راه نداشته باشد و در آن منّتى بر مأجور نباشد.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتى اين جمله تعليل و دلدارى دادن و وعده و وعيدست وَ نَكْتُبُ ما قَدَّمُوا و اعمالى كه انجام داده‌اند و صورت آن عمل‌ها باقى نمانده ما آنها را مى‌نويسيم.

وَ آثارَهُمْ و آثار آنها را از قبيل علوم و اخلاق و آثار اعمالى كه انجام داده‌اند، پس آثار آن اعمال در نفوس آنان باقى مانده است.

وَ كُلَّ شَيْءٍ و هر چيزى غير از آنها كه ذكر شد همه را.

أَحْصَيْناهُ ما نوشته و احصا كرديم.

فِي إِمامٍ مُبِينٍ در لوح محفوظ، يا قلم اعلى، يا مقصود

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۷

امام است كه خود او علم خدا به هر چيز است.

كه خداوند به هر چيزى داناست، در خانه‌هايى كه خداوند اذن داده آن خانه‌ها بالا روند و آن خانه‌ها امامان مردم‌اند.

آيات ۱۳- ۲۷

[سوره يس (۳۶): آيات ۱۳ تا ۲۷] ..... ص : ۱۶۷

اشاره

وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (۱۳) إِذْ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ فَقالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ (۱۴) قالُوا ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا وَ ما أَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ (۱۵) قالُوا رَبُّنا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ (۱۶) وَ ما عَلَيْنا إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۱۷)

قالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۸) قالُوا طائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (۱۹) وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعى قالَ يا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (۲۰) اتَّبِعُوا مَنْ لا يَسْئَلُكُمْ أَجْراً وَ هُمْ مُهْتَدُونَ (۲۱) وَ ما لِيَ لا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۲)

أَ أَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمنُ بِضُرٍّ لا تُغْنِ عَنِّي شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً وَ لا يُنْقِذُونِ (۲۳) إِنِّي إِذاً لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۲۴) إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (۲۵) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قالَ يا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (۲۶) بِما غَفَرَ لِي رَبِّي وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (۲۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۸

ترجمه: ..... ص : ۱۶۸

و براى آنان مثلى بزن از همشهريانى كه پيامبران به آنجا آمدند.

آنگاه كه به نزد آنان دو تن را فرستاديم و آنان را دروغگو شمردند سپس جانب آنان را با فرستادن سوّمين فرد استوار داشتيم آنگاه همگى گفتند ما به سوى شما به رسالت فرستاده شده‌ايم.

گفتند شما جز بشرى همانند ما نيستيد و خداى رحمان چيزى فرو نفرستاده است، شما چيزى جز دروغ نمى‌گوييد.

گفتند پروردگار ما مى‌داند كه ما به سوى شما به رسالت فرستاده شده‌ايم.

و بر عهده ما جز پيام‌رسانى آشكار چيزى نيست.

گفتند ما به شما فال بد زده‌ايم، اگر دست برنداريد، شما را سنگسار مى‌كنيم و از ما عذابى دردناك به شما مى‌رسد.

گفتند فال بدتان با شماست، آيا چون اندرز داده شويد (بايد فال بد بزنيد؟) حقّ اين است كه شما قومى تجاوز پيشه‌ايد.

و مردى از دور دست شهر شتابان آمد، گفت اى قوم من از فرستادگان (پيامبران) پيروى كنيد.

از كسانى كه از شما پاداشى نمى‌خواهند و خود رها يافته‌اند پيروى كنيد.

و مرا نرسد كه كسى كه مرا آفريده است نپرستم حال آنكه شما هم به سوى او باز گردانده مى‌شويد.

آيا به جاى او خدايانى را به پرستش گيرند كه اگر خداى رحمان بلايى در حقّ من اراده كند، شفاعت ايشان مرا سودى ندهد و

نتوانند مرا نجات دهند.

من در آن صورت در گمراهی آشکارم.

من به پروردگارتان ایمان آورده‌ام، پس سخن مرا بشنوید و شهادت دهید.

گفته شود وارد بهشت شو گوید ای کاش قوم من می‌دانستند.

این را که پروردگارم مرا آمرزیده است و مرا از گرامیان قرار داده است.

تفسیر ..... ص : ۱۶۸

وَ اضْرِبْ لَهُمْ برای آنان ذکر کن مَثَلًا حالی را ذکر کن که شبیه حال آنها باشد تا به قبح احوال و افعال خودشان آگاه گردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۶۹

أَصْحابَ الْقَرْيَةِ مثل اصحاب قریه را.

و این جمله بدل از «مثلا» اگر لفظ «اضرب» متعدّدی به یک مفعول باشد، یا این جمله مفعول اوّل «اضرب» و «مثلا» مفعول دوّم آن است.

مقصود از قریه انطاکیه است که عیسی علیه السّلام به آنجا فرستادگانی فرستاد، یا خدای تعالی رسولانی فرستاد.

چنانچه در بعضی از اخبار است.

إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ إِذْ أَرْسَلْنا لفظ «إذ» اوّل بدل از «اصحاب القریة» است به صورت بدل اشتمال، «إذ» دوّم بدل از «إذ» اوّل است.

إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ آن دو رسول را که فرستاده بودیم و تکذیب کردند، با رسول سوّمی تقویت کردیم.

رسول سوّمی شمعون یا پیامبری از جانب خدای تعالی است، اسم آن دو رسول یحیی و یونس بود.

فَقالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ از امام باقر علیه السّلام نقل شده که خداوند دو مرد را به شهر انطاکیه فرستاد، پس، آن دو احکامی آوردند که برای مردم آنجا ناشناخته بود، امّا آنها بر آن دو نفر سخت گرفتند و آن دو را دستگیر کردند و در خانه بت‌ها زندانی کردند ... تا آخر حدیث که در تفاسیر ذکر شده است.

و در روایت دیگری آمده: عیسی علیه السّلام این دو رسول را فرستاد، به انطاکیه آمدند و به پادشاه آنجا دست نیافتند، مدّتی طولانی از اقامت آن دو گذشت، روزی پادشاه بیرون آمد، آن دو نفر تکبیر گفتند پادشاه آن دو را گرفت و در خانه بت‌ها زندانی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۰

گرفت، پس عیسی شمعون صفا را که در رأس حوّاریین بود به آنجا فرستاد، شمعون به صورت ناشناس دال شهر شد و به آن دو نفر یاری کرد و پادشاه و اهل آن شهر را در دین داخل نمود، چنانچه در تفاسیر ذکر شده است. «۱»

قالُوا ما أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا آنان بشریّت را برای آن دو رسول اثبات کردند، آن دو را منحصر در بشریّت نمودند و معتقد بودند که بشر بودن با رسالت از جانب خدا که از مواد و نقایص آن مجرّد است منافات دارد.

وَ ما أَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَيْءٍ گفتند خدای بخشنده چیزی نازل نکرده، چون خدای رحمان به سوی بشر کسی نمی‌فرستند.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ و شما جز دروغ نمی‌گویید، این جمله به منزله‌ی نتیجه سخنان آنهاست.

قالُوا پس از آنکه اهل شهر بر انکار خودشان با تأکیدهای متعدّد اصرار ورزیدند رسولان گفتند:بُّنا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ وَ ما عَلَيْنا إِلَّا الْبَلاغُ الْمُبِينُ

چون اهل شهر زیاد انکار می‌کردند رسولان تنها به مدّعا و تأکیدهای آن اکتفا نکرده و گفتند:

پروردگار ما می‌داند که ما محقّقا فرستاده خدا هستیم و بر ما جز تبلیغ و رساندن رسالت آشکار چیزی نیست.

قالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا باز منکران گفتند: ما شما را به فال بد می‌گیریم، اگر از آنچه که می‌گویید خودداری نکنید.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۴۷. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۱

لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ شما را سنگسار می‌کنیم و علاوه بر سنگساری شکنجه و عذاب سختی به شما خواهد رسید.

قالُوا طائِرُكُمْ مَعَكُمْ گفتند: فال بد شما از باطن خود شما نشأت می‌گیرد شرح این کلمه مکرّر گذشته است.

أَ إِنْ ذُكِّرْتُمْ فال بد که می‌زنید یا وعده می‌دهید با خود شما است اگر به آن توجّه کنید و به خاطر آورید.

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ بلکه شما قومی هستید که در همه امور اسراف می‌کنید، پس شگفت نیست که شما ما را عذاب کنید بعد از آنکه متذکّر شدید که ما جز حقّ نمی‌گوییم.

وَ جاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعى در این هنگام مردی از دورترین نقطه شهر به نام حبیب نجّار مؤمن آل یس رسید.

بعضی گفته‌اند: او به محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز ایمان آورد و بین آن دو ششصد سال فاصله بود، گویند: او در غاری بود و در آنجا پنهانی به عبادت خدا می‌پرداخت، وقتی خبر رسولان به او رسید دینش را اظهار نمود. «۱»

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است که فرمود: صدّیقین سه نفرند، حبیب نجّار مؤمن آل یس، حزقیل مؤمن آل فرعون و علی بن ابی طالب علیه السّلام. «۲»

قالَ يا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ اتَّبِعُوا مَنْ لا يَسْئَلُكُمْ أَجْراً حبیب نجّار گفت: ای قوم از رسولان پیروی کنید، از کسانی

---

(۱) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۷۸.

(۲) امالی: ص ۳۸۵، ح ۱۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۲

پیروی کنید که اجر و مزدی از شما نمی‌خواهند و لذا آنها به پیروی کردن سزاوارترند، چون نظر به دنیای شما ندارند و آنان همّی جز آخرت شما ندارند.

وَ هُمْ مُهْتَدُونَ آن رسولان هدایت یافته‌اند و این از اقوال و افعال آنها ظاهر است.

وَ ما لِيَ لا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي چرا من عبادت نکنم کسی را که مرا آفریده است؟! و آفریننده به عبادت و پرستش سزاوارتر از هر معبود است.

وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ به سوی او بازمی‌گردید و کسی که بازگشت خلق در آخر به سوی او باشد سزاوارترست به اینکه مورد پرستش قرار گیرد.

أَ أَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمنُ بِضُرٍّ لا تُغْنِ عَنِّي شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً معبود باید حدّ اقل از عبادت کننده عذاب را دفع کند، اگر دفع نکند حدّ اقل بتواند نزد کسی که می‌خواهد ضرر بزند شفاعت کند.

وَ لا يُنْقِذُونِ معبودهای باطل نه می‌توانند شفاعت کنند و نه می‌توانند نجات دهند.

إِنِّي إِذاً لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ حبیب نجّار چون دید که دیگر تقیّه به صلاح بندگان نیست و با تقیّه یاری رسولان نمی‌شود نمود، دین خود را ظاهر کرد و گفت: إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ خطاب به رسولان یا به اهل قریه است با اشاره به بطلان دین آنها و حقّ بودن دین خودش، یعنی من به پروردگار شما ایمان آوردم پس گوش کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۳

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ و خدا هم پس از كشته شدنش به او گفت: به بهشت داخل شو، تا قبل از دخول در بهشت بشارت به او باشد يا موجب اكرام و اعزاز او گردد.

قالَ يا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِما غَفَرَ لِي رَبِّي وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ در حديثى آمده است: او زنده و مرده‌اش قومش را نصيحت و اندرز داد.

آيات ۲۸- ۴۷

[سوره يس (۳۶): آيات ۲۸ تا ۴۷] ..... ص : ۱۷۳

اشاره

وَ ما أَنْزَلْنا عَلى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّماءِ وَ ما كُنَّا مُنْزِلِينَ (۲۸) إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ خامِدُونَ (۲۹) يا حَسْرَةً عَلَى الْعِبادِ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۳۰) أَ لَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لا يَرْجِعُونَ (۳۱) وَ إِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ (۳۲)

وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْناها وَ أَخْرَجْنا مِنْها حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ (۳۳) وَ جَعَلْنا فِيها جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ أَعْنابٍ وَ فَجَّرْنا فِيها مِنَ الْعُيُونِ (۳۴) لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَ ما عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَ فَلا يَشْكُرُونَ (۳۵) سُبْحانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لا يَعْلَمُونَ (۳۶) وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهارَ فَإِذا هُمْ مُظْلِمُونَ (۳۷)

وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَها ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۳۸) وَ الْقَمَرَ قَدَّرْناهُ مَنازِلَ حَتَّى عادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (۳۹) لا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَها أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَ لا اللَّيْلُ سابِقُ النَّهارِ وَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (۴۰) وَ آيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (۴۱) وَ خَلَقْنا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ ما يَرْكَبُونَ (۴۲)

وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلا صَرِيخَ لَهُمْ وَ لا هُمْ يُنْقَذُونَ (۴۳) إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتاعاً إِلى حِينٍ (۴۴) وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ ما خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۴۵) وَ ما تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آياتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ (۴۶) وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۴۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۴

ترجمه: ..... ص : ۱۷۴

و ما بر سر قوم او، پس از او، سپاهى از آسمان فرو نفرستاديم و ما فرو فرستنده آن نبوديم.

آن جز بانگ مرگبارى يگانه نبود آنگاه ايشان خاموش شدند.

اى دريغ بر بندگان هيچ پيامبرى براى آنان نيامد، مگر آنكه او را ريشخند مى‌كردند.

آيا نينديشيده‌اند كه چه بسيار پيش از ايشان، نسلهايى را نابود كرديم كه آنان به سوى اينان بازنگشتند.

و جز اين نيست كه همگيشان نزد ما احضار كرده شوند.

و زمين پژمرده مايه عبرتى است براى آنانكه زنده‌اش گرداندیم و از آن دانه‌ها برآورديم كه از آن مى‌خورند.

و در آن باغهايى از درختان خرما و انگور پديد آورديم و در آنجا چشمه‌ساران روان ساختيم.

تا سر انجام از بار و بر آن و آنچه دستهاى خودشان آن را عمل آورده بودند بخورند آيا سپاس نمى‌گذارند؟

پاك و منزّه است كسى كه همه گونه‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۵

را آفریده است از جمله آنچه زمین می‌رویاند و نیز از وجود خودشان و نیز آنچه نمی‌شناسند.

و برای آنان شب پدیده شگرفی است که روز را از آن جدا می‌سازیم که آنگاه در تاریکی آن می‌آرمند.

و خورشید با قرار و قاعده‌ای جریان دارد این اندازه آفرینی (خداوند) پیروزمند داناست.

و ماه را نیز منزلگاههایی مقرّر داشته‌ایم تا در سیر خویش همچون شاخه خشکیده دیرینه بازگردد.

نه خورشید را سزاوار است که در سیر خود به ماه برسد، نه شب بر روز سبقت جوید و همه در سپهری شناورند.

و مایه عبرتی است برای آنان که ما زاد ورودشان را در کشتی گرانبار سوار کردیم.

و برای آنان چیزی همانند آن آفریده‌ایم که سوار می‌شوند.

و اگر بخواهیم آنان را غرقه می‌سازیم و فریاد رسی ندارند و نجات داده نشوند.

مگر رحمتی از سوی ما ببینند و برخورداری تا زمانی (معیّن).

و چون به ایشان گفته شود از آنچه پیش روی شما و از آنچه پشت سرتان است، پروا کنید باشد که مشمول رحمت شوید.

و هیچ آیتی از آیات پروردگارشان برای آنان نیامده است مگر آنکه از آن روی‌گردان بوده‌اند.

و چون به ایشان گفته شود از آنچه خداوند به شما روزی داده است بخپپ کنید، کافران به مؤمنان گویند آیا کسی را خوراک دهیم که اگر خداوند بخواهد خوراکش می‌دهد، شما جز در گمراهی آشکار نیستید.

تفسیر ..... ص : ۱۷۵

وَ ما أَنْزَلْنا عَلی قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّماءِ یعنی ما بر قوم او از آسمان لشگری نفرستادیم، چنانچه در روز بدر و خندق چنین کردیم، بلکه آنها را با یک صیحه آسمانی هلاک کردیم.

وَ ما کُنَّا مُنْزِلِینَ لفظ «ما» نافیه یا موصوله، عطف بر «جند»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۶

است، یعنی بر آنچه را که بر پیشینیان از سنگ و باران و باد نازل کردیم بر مردم او فرو نفرستادیم.

إِنْ کانَتْ اگر عذاب و مؤاخذه ما نبود.

إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ خامِدُونَ مگر یک صیحه و فریاد که از جبرییل صادر شد و همه هلاک شدند.

یا حَسْرَةً عَلَی الْعِبادِ ای قوم حسرت بر بندگان باد، ممکن است خود حسرت طبق عادت عرف منادی قرار گرفته باشد (یعنی ای حسرت تو بر بندگان باش).

ما یَأْتِیهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بیدارباش برای آنهاست.

أَ لَمْ یَرَوْا کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَیْهِمْ لا یَرْجِعُونَ وَ إِنْ کُلٌّ لَمَّا جَمِیعٌ لَدَیْنا مُحْضَرُونَ نظیر این آیه در آخر سوره‌ی هود در ضمن قول خدا: «وَ إِنَّ کُلًّا لَمَّا لَیُوَفِّیَنَّهُمْ رَبُّکَ أَعْمالَهُمْ» بیان شد و تفسیر آن گفته شد.

وَ آیَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَیْتَةُ أَحْیَیْناها وَ أَخْرَجْنا مِنْها حَبًّا فَمِنْهُ یَأْکُلُونَ و از نشانه‌هایی که برای بندگان است این که زمین مرده را برای آنان زنده کردیم و از آن دانه‌ای جهت خوراک آنها بیرون آوردیم و آن دلیل بر علم و قدرت ما و اهتمام ما به آنان است و دلیل بر این که چیزی را بدون غایت نمی‌گذاریم، زنده گردانیدن ما جز از جهت غایت متقن نیست.

وَ جَعَلْنا فِیها جَنَّاتٍ مِنْ نَخِیلٍ وَ أَعْنابٍ وَ فَجَّرْنا فِیها مِنَ الْعُیُونِ لِیَأْکُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَ ما عَمِلَتْهُ أَیْدِیهِمْ جمله «و ما

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۷

عملته أيديهم» عطف بر «ثمره» است و ضمير به آنچه كه ذكر شده است بر مى‌گردد و مقصود از «ما عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ» انواع آب ميوه‌ها و ميوه‌هايى است كه خشك مى‌كنند، يا چيزهايى است كه از مطلق دانه‌ها و ميوه‌ها مى‌سازند، يا لفظ «ما» نافيه و جمله حاليّه است.

أَ فَلا يَشْكُرُونَ بايد شكر كنند و در آن نعمتها ملاحظه منعم كنند و منعم را با طلب امر و نهى و امثال آن دو تعظيم نمايند.

سُبْحانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها منزّه است خدايى كه همه اصناف موالید را آفريد.

مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ از چيزهايى كه در زمين مى‌رويد از انواع گياهان و درختان.

وَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لا يَعْلَمُونَ و آنچه از نفسهاى بشر مى‌رويد و مخلوقاتى كه آنها نمى‌دانند، مانند اصناف معادن و حيواناتى كه نه آنها را ديده‌اند و نه شنيده‌اند.

وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهارَ از آيات خدا كه قدرت او را اثبات مى‌كند وجود شب است كه ما چون پرده روز را از آن برگيريم همه را تاريكى فرا گيرد.

لفظ «نسلخ» يعنى زايل مى‌كنيم، از «سلخ الشّاة» يعنى پوست كندن گوسفند استعاره شده است.

فَإِذا هُمْ مُظْلِمُونَ از امام باقر عليه السّلام آمده است: يعنى وقتى محمّد صلّى اللّه عليه و آله قبض شد و ظلمت و تاريكى همه جا را فرا گرفت مردم فضل و برترى اهل بيت او را نديدند. «۱»

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۵۳. كافى: ج ۸، ص ۳۷۹، قسمتى از حديث ۵۷۴.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۸

وَ الشَّمْسُ تَجْرِي و اين جمله مبتدا و خبر است، دليل آيت و نشانه بودن آفتاب اين است كه خداى تعالى اين جمله را در ذيل شمارش آيتها و نشانه‌ها ذكر نمود. ممكن است لفظ «و الشّمس» عطف بر «اللّيل» باشد.

لِمُسْتَقَرٍّ لَها براى حركت و جريان خورشيد قرارگاه و محلّ استقرارى است، كه از منطقه خودش فراتر نمى‌رود، گر نه خورشيد سكون ندارد كه محلّ استقرار داشته باشد.

ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ اين تقدير كسى است كه هيچ مانعى او را از اجراى امر و اراده‌اش منع نمى‌كند.

الْعَلِيمِ كسى كه مصالح هر چيز و غايات مترتّب بر آن را مى‌داند، پس آن را طورى ايجاد مى‌كند كه مشتمل بر آن مصالح و غايات باشد، چون هيچ مانعى از ايجاد آن وجود ندارد.

وَ الْقَمَرَ قَدَّرْناهُ مَنازِلَ منزل‌هاى قمر «ماه» بيست و هشت منزل است كه نزد عرب معروف است، لذا از اوضاع فلك جز آن منازل را ذكر نكرد، چه عرب‌ها احكام نجوم را از آن منازل و بودن قمر در آنها و نظر قمر به ساير ستارگان در آن منازل مى‌گرفتند.

حَتَّى عادَ پس انتهاى سير و حركت خورشيد دوباره به منزل اوّل برمى‌گردد.

كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ لفظ «العرجون» شاخه خرما يا انگور است كه بر آن خرما يا انگور باشد، مقصود تشبيه ماه در دقّت و كجى به شاخه خشك و كج است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۷۹

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَها أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ نه خورشيد را باشد كه به ماه برسد چون افلاك آن دو متباين، مجارى آن دو مختلف است، سير ماه سريع و سير خورشيد كند است، يا معناى آيه اين است كه خورشيد را نه شايد كه بر روى ماه بيايد و نگذارد نور ماه ظاهر شود، چنانچه خورشيدهاى ارواح نبايد بر روى ماه‌هاى نفوس و مثال بيايند و موجب فنا و نابودى آنها شوند.

وَ لَا اللَّيْلُ سابِقُ النَّهارِ و نه شب مى‌تواند بر روز سبقت گيرد و فايق آيد به نحوى كه نگذارد روز ظاهر گردد، يا معناى آيه اين است: نشانه شب كه عبارت از ماه است نبايد نشانه روز را كه خورشيد است درك كند، يا معناى آن اين است كه وجود شب قبل از

وجود روز نیست.

از اشعث بن حاتم روایت شده، گفت: من در خراسان بودم آن وقت که امام رضا علیه السّلام و فضل بن سهل، مأمون در مرو اجتماع کردند، پس سفره غذا آماده شد.

مأمون گفت: مردی از بنی اسرائیل در مدینه سؤال کرده که آیا روز اوّل خلق شده یا شب؟ نظر شما چیست؟ راوی گفت: سخنانشان در همین موضوع دور می‌زد ولی در این مورد چیزی نداشتند بگویند. فضل به امام رضا علیه السّلام عرض کرد: خدا تو را اصلاح کند در این باره به ما خبر بده.

امام فرمود: بلی، از قرآن بگویم یا از حساب؟

فضل گفت: از جهت حساب بگو.

پس امام فرمود: ای فضل می‌دانی که طلوع و ظهور دنیا در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۰

سرطان است و ستارگان در مواضع شرف خود هستند، پس زحل در میزان، مشتری در سرطان، خورشید در حمل، ماه در ثور، است و این دلالت بر این می‌کند که خورشید در دهم حمل در وسط آسمان قرار می‌گیرد پس روز قبل از آسمان آفریده شده و قول خدای تعالی: لَا الشَّمْسُ یَنْبَغِی لَها أَنْ تُدْرِکَ الْقَمَرَ وَ لَا اللَّیْلُ سابِقُ النَّهارِ یعنی شب بر روز پیشی نجسته بلکه سبقت گرفته است. «۱» وَ کُلٌّ فِی فَلَکٍ یَسْبَحُونَ هر یک از خورشید و ماه و سایر اصناف ستارگان در مدار معیّنی شناورند یعنی در مدار خود در فضا شنا کنان حرکت می‌کنند.

حمل جمع بر لفظ «کلّ» یا به اعتبار این است که لفظ «اصناف النّجوم» به عنوان مضاف الیه «کلّ» در تقدیر گرفته شود، یا هر یک از ستارگان جماعت قرار داده شود، چه هر یک از آنها دارای نفسی است که صاحب سربازان و لشگریان است، استعمال جمع عقلاء (جمع با «ون» یا «ین» مخصوص ذوی العقول است) برای آن است که آنچه در آسمان است از خرد بهرمندند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: روز قبل از شب، خورشید قبل از ماه و زمین قبل از آسمان آفریده شده است. «۲»

و در خبر دیگری آمده است: نور قبل از ظلمت خلق شده است. «۳»

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۵۳. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۲۵. [.....]

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۵۳. الاحتجاج، ج ۲، ص ۳۵۲.

(۳) صافی: ج ۴، ص ۲۵۴. کافی: ج ۸، ص ۱۴۵، ح ۱۱۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۱

وَ آیَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنا ذُرِّیَّتَهُمْ فِی الْفُلْکِ الْمَشْحُونِ یکی دیگر از نشانه‌های قدرت پروردگار این است که ما نژاد و ذریّه بشر را در کشتی پر بار سوار گردانیدیم یعنی اصناف حیوان، یا اصناف اجناس و ذرّیه از «ذرّ» به معنای ثقلین، بر زنان اطلاق می‌شود، مفرد و جمع در آن مساوی است و گاهی جمع بسته می‌شود.

و مقصود از ذرّیه، ذریّه اشخاص موجود است به اعتبار اینکه پدران آنها در کشتی حمل شده‌اند و نه فرمود: ما خود آنان را در کشتی حمل کردیم، چون حمل ذرّیه مستلزم حمل آنانست. پس حمل ذرّیّه مفید حمل آنانست به اضافه منّت گذاردن بر آنها به سبب حمل ذرّیه و زنان آنان.

و مقصود از «فلک» کشتی نوح علیه السّلام است یا مقصود از ذرّیّه پدران است، چون لفظ «ذرّیّه» از «ذرء» به معنای خلق است، مقصود از «فلک» کشتی نوح است چنانچه بعضی گفته‌اند.

یا مقصود از ذریّه اولاد و زنان است و مقصود از کشتی کشتی‌هایی است که در دریا حرکت می‌کنند. «۱»

و امتنان و منّت نهادن به سبب حمل ذرّیه و زنان بدان جهت است که آنها ضعیفند و قدرت بر حرکت و سیر در دریا را ندارند و در خشکی هم نمی‌توانند با راه رفتن سیر کنند.

و قرینه این مطلب قول خدای تعالی است:

وَ خَلَقْنا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ ما یَرْکَبُونَ مانند کشتی چیزهایی از جنبنده‌ها آفریدیم که این ضعفا بر آن سوار شوند که در خشکی

---

(۱) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۸۱- ۲۸۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۲

راه رفتن برای آنان آسان شود.

وَ إِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ و ادا کردن مطلب به صورت شرط مستقبل دلیل معنای اخیر است یعنی اگر بخواهیم آنها را غرق خواهیم کرد، فَلا صَرِیخَ لَهُمْ پس هیچ چاره‌ای ندارند که از غرق و منع جلوگیری کنند.

وَ لا هُمْ یُنْقَذُونَ بعد از غرق هم نجات پیدا نخواهند کرد.

إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَ مَتاعاً إِلی حِینٍ استثنای منقطع است یعنی و لیکن آنها را غرق نمی‌کنیم به جهت رحمت، یا لکن ما به آنها رحم می‌کنیم در حالیکه رحمت از جانب ماست یا استثنای متّصل است از قول خدا: «فَلا صَرِیخَ لَهُمْ وَ لا هُمْ یُنْقَذُونَ» یا استثنای متّصل از «نغرقهم» یعنی مگر در آن حال با رحمتی که از جانب ماست به آنان رحم می‌کنیم.

وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اتَّقُوا ما بَیْنَ أَیْدِیکُمْ از حوادث دنیا و عذاب آن یا از عقبه‌های آخرت و عقوبات آن بترسید.

وَ ما خَلْفَکُمْ معنای آن با مقایسه با جمله قبلی دانسته می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: یعنی بپرهیزید از آنچه که در جلوی شماست از گناهان، آنچه که در پشت سر شماست از عقوبت. «۱»

لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ جواب شرط چنین است: «اعراض کردند و قبول ننمودند» جواب حذف شده به قرینه این قول خداست:

وَ ما تَأْتِیهِمْ مِنْ آیَةٍ مِنْ آیاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا کانُوا عَنْها مُعْرِضِینَ چون بر اعراض تمرین و عادت کرده‌اند.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۵۴. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۲۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۳

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ اگر به آنان گفته شود از آنچه که خدا روزی شما کرده به محتاج‌ها انفاق کنید.

قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا آنان که به خدا یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به علی علیه السّلام و ولایتش کافر شده‌اند.

لِلَّذِینَ آمَنُوا مؤمنین را مخاطب قرار داده و می‌گویند.

أَ نُطْعِمُ مَنْ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ آیا اطعام به کسی بکنیم که اگر خدا می‌خواست اطعامش می‌کرد و او را فقیر نمی‌نمود؟ تخصیص مؤمنین به خطاب یا برای استهزا آنانست گویا که کفّار متعرّض مؤمنین شدند و چنین گفتند: شما که به خدا اقرار می‌کنید و می‌گویید او روزی دهنده هر روزی خوارست پس اگر مطلب همانطور باشد که شما می‌گویید شما سزاوارتر به اطعام خدا بودید، یا مقصودشان ایجاد عذر در عدم انفاق است، بدین گونه که خداوند به عطا کردن و انفاق بر آنها شایسته‌تر از ماست، وقتی خدا نخواسته به آنها اطعام کند پس ما به عدم اطعام سزاوارتریم.

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِی ضَلالٍ مُبِینٍ شما در این گفتار، یا در اقرار به خدا، یا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله، یا به علی علیه السّلام جز در

گمراهى آشكار نيستيد.

آيات ۴۸- ۵۹

[سوره يس (۳۶): آيات ۴۸ تا ۵۹] ..... ص : ۱۸۳

اشاره

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴۸) ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ (۴۹) فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ (۵۰) وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (۵۱) قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (۵۲)

إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ (۵۳) فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۵۴) إِنَّ أَصْحابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فاكِهُونَ (۵۵) هُمْ وَ أَزْواجُهُمْ فِي ظِلالٍ عَلَى الْأَرائِكِ مُتَّكِؤُنَ (۵۶) لَهُمْ فِيها فاكِهَةٌ وَ لَهُمْ ما يَدَّعُونَ (۵۷) سَلامٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ (۵۸) وَ امْتازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (۵۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۴

ترجمه: ..... ص : ۱۸۴

و گويند اگر راست مى‌گوييد اين وعده كى فرامى‌رسد.

جز بانگ مرگبار يگانه‌اى را انتظار نمى‌كشند كه در حالى كه ستيزه و جدل مى‌كنند، فرو گيردشان.

پس در آن هنگام نه وصيّتى توانند كرد و نه به سوى خانواده‌شان بازمى‌گردند.

و در صور دميده شود آنگاه ايشان از گورها برخيزند و به سوى پروردگارشان بشتابند.

گويند واى بر ما كى ما را از خوابمان برانگيخت؟ اين همان است كه خداى رحمان وعده داده بود و پيامبران راست گفته‌اند.

آن جز بانگ مرگبار يگانه‌اى نبود آنگاه است كه همگى آنان در نزد ما احضار كرده شوند.

بدانيد كه امروز بر هيچ كس ستمى نرود و جز در برابر كارى كه كرده‌ايد، جزا نيابيد.

بى‌گمان بهشتيان امروز در كارى خوش و خرّمند.

ايشان و جفتهايشان در سايه‌ساران بر روى او رنگ‌ها تكيه زده‌اند.

در آنجا براى آنان ميوه‌هاست و براى آنان هر چه طلب كنند آماده است.

سلام بر شما، اين سخنى است از پروردگار مهربان.

و ندا آيد امروز اى گنهكاران از نيكوكاران جدا شويد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۵

تفسير ..... ص : ۱۸۵

وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ مى‌گويند: اين وعده عذاب كه شما و دوست شما به ما وعده مى‌دهيد، يا وعده قيامت و زنده گردانيدن ما براى جزا و عذاب كا در آن هنگام چه وقت است؟

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر شما راست می‌گویید که ما به وجود آورنده هستیم و خداوند بعد از مرگ ما را زنده خواهد کرد و محمّد صلّی اللّه علیه و آله رسول از جانب اوست، هر چه او می‌گوید راست است.

ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً آنان منتظر نمی‌مانند مگر به مقدار یک صیحه یعنی همان نفخ اوّل، یعنی انتظار آنان جز نفخ و دمیدن اوّل که همان نفخ میراندن است نیست و بعد از نفخ اوّل آنچه که وعده داده شده فرا می‌رسد.

تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ صیحه و عذاب آسمانی آنان را می‌گیرد در حالی که با همدیگر نزاع و دشمنی می‌کرده‌اند.

لفظ «یخصّمون» با فتحه یا دو کسره خا و تشدید صاد و با کسره یا همچنین، با فتحه خا و یا و تشدید صاد، با سکون خا و تشدید صاد خوانده شده است.

بعضی گفته‌اند: آن قرائت غلط است و همه اینها تغییر یافته «اختصم» است و از ثلاثی مجرّد خوانده شده یعنی عذاب آنان را می‌گیرد در حالی که در معاملاتشان مجادله و گفتگو می‌کنند.

در حدیثی آمده است: قیامت برپا می‌شود در حالی که دو نفر که لباسشان را گذاشته‌اند و می‌فروشند، ایشان آن لباس‌ها را هنوز

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۱۸۶

نپیچیده‌اند قیامت قایم می‌شود. و دیگری مشغول غذا خوردن است و دستش را بالا برده که غذا را به دهانش بگذارد قیامت بر پا می‌شود، دیگری حوضش را پر می‌کند تا حیواناتش را سیراب کند، پس آنها را سیراب نکرده قیامت قایم می‌شود. «۱»

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که آنان نزاع می‌کنند که آیا عذاب بر آنان نازل می‌شود یا نه؟ «۲» فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ از قمّی آمده است که این مطلب در آخر الزّمان است که صیحه‌ای واقع می‌شود در حالی که آنها در بازارشان با هم نزاع می‌کنند، پس همه آنها در جای خود می‌میرند، احدی به خانه‌اش بازنمی‌گردد و وصیّتی هم نمی‌تواند بکند. «۳»

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ نفخ دوّم، در سوره مؤمنون بیان و تفصیل صور و نفخ گذشت و همچنین بیان مکث خلایق بین دو نفخ و بیان کیفیّت نفخ و زنده گردانیدن آنان گذشت.

فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ قبرهای خاکی، یا قبرهای برزخی.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: قوم در قبرها می‌باشند و آنگاه که قیامت می‌شود آنها گمان می‌کنند که خواب بودند. «۴»

إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ به سوی پروردگارشان با شتاب می‌روند.

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۲۷.

(۲) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۲۷.

(۳) تفسیر قمّی: ج ۲، ص ۲۱۶.

(۴) جوامع الجامع: ص ۳۹۴.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۱۸۷

قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا به علی علیه السّلام نسبت داده شده که «من بعثنا» با لفظ «من» جارّه و مصدر خوانده است.

هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ یعنی حسرت می‌خورند و می‌گویند: این چیزی است که رحمان وعده آن را داده و مرسلین راست گفته‌اند و در حدیث سابق که از امام باقر علیه السّلام نقل شد آمده است: ملایکه می‌گویند این وعده رحمان است و رسولان خدا راست گفته‌اند.

إِنْ كانَتْ یعنی آن دمیدن و نفخ یا زنده شدن جز یک صیحه نبود.

إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً و آن یک صیحه همان نفخ اخیرست.

فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ بيان تسهيل كار زنده گردانيدن و بى‌نياز بودن او از اسباب است.

فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّ أَصْحابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فاكِهُونَ يعنى اصحاب بهشت از حساب فارق هستند و از يك كار بزرگ لذّت مى‌برند بر خلاف اصحاب شمال كه آنها در حساب و عذاب معذّب هستند.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: آنها (بهشتيان) به ازاله بكارت دوشيزگان مشغولند. «۱»

هُمْ وَ أَزْواجُهُمْ فِي ظِلالٍ عَلَى الْأَرائِكِ يعنى تخت‌هاى مزيّن، «ارايك» جمع «اريكه» است، آن تخت در حجله و

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۵۷. مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۲۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۸

هر چيزى است كه بتوان به آن تكيه داد، از قبيل تخت، كرسى، فراش و يا تخت آراسته و زينت داده شده در گنبد يا در خانه.

مُتَّكِؤُنَ از امام باقر عليه السّلام آمده است كه فرمود:

رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: هر گاه مؤمن بر تخت خود بنشيند تخت او از خوشحالى به اهتزاز در مى‌آيد. «۱»

لَهُمْ فِيها فاكِهَةٌ براى آنان در بهشت ميوه‌هاى بزرگ و لذيذى است كه وصف آن ممكن نيست.

وَ لَهُمْ ما يَدَّعُونَ براى آنانست آنچه را كه بخواهند يا آرزو كنند، لفظ «يدّعون» از «ادع على ما شئت» يعنى «بخوان هر چه را كه بخواهى» گرفته شده است.

يا آنچه را كه در دنيا مى‌خواستند مانند بهشت و نعمتهاى آن به سبب ايمانشان به آنها مى‌رسند، يا آنچه را كه در دنيا از ملاقات خدا مى‌خواستند برايشان حاصل مى‌شود.

سَلامٌ لفظ «سلام» بدل از «ما يدّعون» يا خبر مبتداى محذوف است، يعنى «هو سلام» يا خبر مبتداى محذوف است، يعنى «لهم سلام».

قَوْلًا حال موطّئه است.

مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ صفت «قولا» است و آن سلامى است از جانب پروردگار مهربان كه فوق همه نعمتهاى بهشت است.

وَ امْتازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ گفته مى‌شود: اى مجرمين امروز جدا شويد، پس از آنكه خداوند همه را جمع مى‌كند به اهل بهشت امر مى‌شود به دخول در بهشت.

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۵۷. تفسير قمّى: ج ۲، ص ۲۴۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۸۹

و به اهل جهنّم گفته مى‌شود: از اهل بهشت جدا شويد.

در تفسير قمّى آمده است: وقتى خداوند خلق را در روز قيامت جمع كرد بر روى پاهايشان ايستاده مى‌مانند تا عرق آنها را فرا گيرد، پس صدا زنند: پروردگارا ما را محاسبه كن حتّى اگر به سوى جهنّم باشد، فرمود: پس خداى تعالى بادهايى را مى‌فرستد و بين آنها مى‌زند و منادى ندا مى‌كند: امروز جدا شويد اى مجرمين، پس جدا مى‌شوند و مجرمين به سوى آتش مى‌روند، در قلب هر كس ايمان باشد به سوى بهشت مى‌رود. «۱»

آيات ۶۰- ۷۳

[سوره يس (۳۶): آيات ۶۰ تا ۷۳] ..... ص : ۱۸۹

اشاره

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۶۰) وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱) وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً أَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (۶۲) هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۶۳) اصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۶۴)

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلى أَفْواهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۶۵) وَ لَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلى أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّراطَ فَأَنَّى يُبْصِرُونَ (۶۶) وَ لَوْ نَشاءُ لَمَسَخْناهُمْ عَلى مَكانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطاعُوا مُضِيًّا وَ لا يَرْجِعُونَ (۶۷) وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلا يَعْقِلُونَ (۶۸) وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ وَ ما يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِينٌ (۶۹)

لِيُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا وَ يَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكافِرِينَ (۷۰) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينا أَنْعاماً فَهُمْ لَها مالِكُونَ (۷۱) وَ ذَلَّلْناها لَهُمْ فَمِنْها رَكُوبُهُمْ وَ مِنْها يَأْكُلُونَ (۷۲) وَ لَهُمْ فِيها مَنافِعُ وَ مَشارِبُ أَ فَلا يَشْكُرُونَ (۷۳)

---

(۱) صافى: ج ۴، ص ۲۵۷. قمّى: ج ۲، ص ۲۱۶.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۰

ترجمه: ..... ص : ۱۹۰

آيا اى آدميان با شما پيمان نبسته بودم كه شيطان را نپرستيد كه او دشمن آشكار شماست؟

و اينكه مرا بپرستيد، كه اين راهى راست است.

و به راستى گروهى بسيار از شما را گمراه كرد، آيا تعقّل نمى‌كرديد؟

اين همان جهنّمى است كه به شما وعده داده مى‌شد.

امروز به خاطر كفرى كه مى‌ورزيديد به آن درآييد.

امروز بر دهانهايشان مهر گذارديم و در باره آنچه مى‌كردند، دستهايشان با ما سخن بگويند، پاهايشان گواهى دهند.

و اگر خواهيم ديدگانشان را نابينا سازيم، آنگاه به سوى راه صراط بشتابند امّا چگونه بنگرند.

و اگر خواهيم آنان را در جايشان مسخ گردانيم، آنگاه نتوانند رفتارى كنند و نه باز گردند.

و هر كس را كه عمر دراز دهيم، خلقت و رفتارش را باژگونه كنيم، آيا تعقّل نمى‌كنند؟

و ما به او (پيامبر) شعر نياموخته‌ايم و سزاوار او نيست اين جز اندرز و قرآن مبين نيست.

تا هر كس را كه زنده است هشدار دهد و حكم الهى در حقّ كافران تحقّق يابد.

آيا نينديشيده‌اند كه ما براى آنان از آنچه دستان قدرتمان بر سازد، چهارپايانى آفريده‌ايم كه ايشان داراى آن هستند.

و آنها را رام ايشان گردانيده‌ايم، لذا هم مركوبشان از آنهاست و هم از آن مى‌خورند.

تفسير ..... ص : ۱۹۰

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ اين جمله حال يا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر است به تقدير قول، يا ابتداى كلام است از جانب خدا براى حاضرين.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۱

يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ آيا من با شما بنى آدم پيمان نبستم كه شيطان را عبادت نكنيد كه او دشمن آشكار شماست، اعم از عبادت طاعت مانند عبادت بيشتر مردم كه شيطان را در آنچه كه امر و نهى مى‌كند اطاعت مى‌كنند يا

عبادت عبودیّت مانند عبادت شیطان‌پرست‌ها.

وَ أنِ اعْبُدُونِی هذا صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ مرا عبادت کنید یا منظور عبادت طاعت است یعنی جانشینان مرا اطاعت کنید، یا عبادت عبودیّت، به اینکه مرا پرستش کنید.

وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْکُمْ جِبِلًّا کَثِیراً أَ فَلَمْ تَکُونُوا تَعْقِلُونَ لفظ «جبلّا» با کسره‌ی جیم و باء و تشدید لام و با ضمّه جیم و با سکون باء و تخفیف لام و با ضمّه جیم و باء و تشدید لام و با ضمّه جیم و باء و تخفیف لام خوانده شده و همه آنها به معنای خلق و خلق کثیر است.

هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ اصْلَوْهَا الْیَوْمَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ از امام باقر علیه السّلام آمده است: چنین نیست که جوارح و اعضاء علیه مؤمن شهادت دهند، بلکه آنها فقط در علیه کسی شهادت می‌دهند که عذاب او حتمی شده باشد.

و امّا مؤمن پس کتاب او به دست راستش داده خواهد شد، خدای تعالی فرموده: فَمَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ فَأُولئِکَ یَقْرَؤُنَ کِتابَهُمْ وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا «۱»

---

(۱) کافی: ج ۲، ص ۲۹- ۳۲، قسمتی از حدیث ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۲

وَ لَوْ نَشاءُ لَطَمَسْنا عَلی أَعْیُنِهِمْ اگر ما می‌خواستیم چشمهای آنها را در دنیا مسخ می‌کردیم تا در دنیا نبینند، یا چشمهایشان را در آخرت مسخ می‌کردیم.

فَاسْتَبَقُوا الصِّراطَ وقتی در راه بر او سبقت گیرند دیگر.

فَأَنَّی یُبْصِرُونَ کجا را خواهند دید؟! وَ لَوْ نَشاءُ لَمَسَخْناهُمْ اگر بخواهیم خود آنها را مسخ می‌کنیم، یعنی صورت‌های انسانی را به صورت‌های دیگر برمی‌گردانیم.

عَلی مَکانَتِهِمْ آن هم در همان منزلت و مقام خودشان، یا در جاهای خودشان.

فَمَا اسْتَطاعُوا مُضِیًّا وَ لا یَرْجِعُونَ یعنی نه می‌توانند از آن صورت بگذرند، نه به صورت اوّل بازگردند.

وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ فِی الْخَلْقِ هر کس را عمر دراز دهیم در پیری از خلقتش می‌کاهیم، یعنی اعضا و قوای او را در نقص و کاستی قرار می‌دهیم، یا او را در بین خلق منحنی قرار می‌دهیم و از اعضا و قوای او کم می‌کنیم و جمله حالیّه جهت تأیید قدرت بر محو و مسخ است.

أَ فَلا یَعْقِلُونَ آیا بیدار نمی‌شوند که از خردورزان گردند؟

یا تفکّر نمی‌کنند تا بفهمند که نقص در خلقت منتهی به فنا می‌شود؟! وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ ما به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شعر نیاموختیم تا قرآنی را که بر زبان او جاری است شعر موزون و با قافیه باشد، یا کلام شعری باشد که حقیقت نداشته و با ظاهر فریبنده و تخیّلات

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۳

بی‌اساس زینت گرفته باشد، چه لفظ شعر بر کلام موزون اطلاق می‌شود، بر کلام شعری که باطل بوده و با فریب‌ها و تزیینات به صورت حقّ جلوه می‌کند نیز شعر اطلاق می‌شود.

و هر دو معنا را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نسبت دادند.

چون شعرا بیشتر به سبب قوّت فصاحت و سخن‌آوری خوبشان کلام منظوم یا منثور می‌آورند که دلهای شنوندگان را جذب کند.

و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نیز چنین دیده‌اند لذا گفتند: او شاعر است و کلام او شعر است، ولی از سوی دیگر چون خواستند بگویند کلمات او محض تخیّلات است و حقیقت ندارد گفتند او شاعر است همانطور که گفتند مجنون است، یعنی او کلام فریبنده می‌آورد که حقیقت ندارد، چنانچه مجنون کلامی که می‌گوید حقیقت ندارد.

و لیکن فرق است بین شاعر که کلام زیبا و فریبنده می‌آورد، مجنون که کلامش باطل است و فریبنده نیست.

و از این آیه ذمّ شعر به صورت مطلق استفاده نمی‌شود، بلکه ذمّ نسبت شعر به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله استفاده می‌شود، زیرا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شعر را مدح کرده است و خود به شعرا گوش فرا داده، حسّان بن ثابت را مدح نموده است. «۱»

و روایت شده که او به قبول شعرا تمثّل می‌جست، ولی شعر را تغییر می‌داد و به صورت موزون نمی‌خواند. «۲»

و لیکن این روایت از طریق عامّه است، به ائمّه ما علیهم السّلام اشعار

(۱- ۲) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۳۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۴

فراوانی نسبت داده شده که به اشعار تمثّل می‌جستند، هر کس در باره آنها شعر می‌گفت صله و جایزه می‌داده‌اند.

وَ ما یَنْبَغِی لَهُ و ما به او کلام شعری نیاموختیم، در شأن او نبود که شعر یادش بدهیم و خودش نیز شاعر نبود که شعر بگوید.

إِنْ هُوَ یعنی قرآنی که بر زبانش جاری است.

إِلَّا ذِکْرٌ وَ قُرْآنٌ جز ذکر و قرآن چیزی نیست، کلامی است که جامع دو طرف دنیا و آخرت، احکام قلب و قالب و روح است.

مُبِینٌ صدق و راستی و جامع بودن آن ظاهر است، یا صدق و جامعیّتش را با مضامینش ظاهر می‌سازد.

لِیُنْذِرَ تا قرآن، یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله انذار کند.

مَنْ کانَ کسی را که به سبب فطرت زنده باشد چنانچه علی علیه السّلام آن را به کسی که عاقل باشد تفسیر نموده است، «۱» یعنی کسی که با حیات انسانی زنده باشد، بدین گونه که ریسمان خدا در او ظاهر باشد و قطع نشود، زیر پرده‌های هواها پوشیده نشده باشد، یا کسی که به سبب حیات تکلیفی که با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود و موجب ریسمانی از جانب مردم است زنده باشد، انذار حیّ و زنده جز از جهت کفر او نیست که موجب پوشیده شدن آن دو ریسمان گشته است.

وَ یَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَی الْکافِرِینَ تا قول و گفتار دخول در آتش

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۳۲. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۵

بر کافران حتمی گردد نفرمود: «و یعذّب» یا «یورث العذاب» تا اشعار به این باشد که عذاب آنها از جانب خدا یا از جانب خلفا و جانشینان او نمی‌باشد، بلکه عذاب تنها ناشی از درون خودشان و بدی اعمالشان است و خلفا چون میزان‌های بندگان و اعمال آنها شده‌اند، نمونه و الگوی بدی اعمال آنان و آنچه بدان تعلّق دارد، می‌باشند.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّا خَلَقْنا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَیْدِینا أَنْعاماً آیا فرشتگان کارپردازمان را که دست‌های خدا هستند، نمی‌بینند؟

کلمه «انعام» یعنی چیزهایی که انسان در معاش یا معادش از آن بهره‌مند می‌شود و آن خصوصا بر چهارپایان اطلاق می‌شود، چون در چهارپایان بهره‌ها و منافع معاش و زندگی هست، از قبیل مأکول و مشروب و لباس و مرکوب، پس چهارپایان نافع انسان است در جمیع جهات معاش، نه غیر چهارپایان، انسان می‌تواند در جهات معادش نیز از آنها بهره‌مند شود.

فَهُمْ لَها مالِکُونَ پس انسانها مالک چهارپایان هستند بر خلاف سایر چیزهایی که انسان از آنها بهره می‌برد، مانند انواع گیاهان و

درختان و معادن که اکثر آنها مملوک انسانها نیست.

وَ ذَلَّلْناها لَهُمْ و ما چهارپایان را برای آنها رام ساختیم به نحوی که از بچّه‌های آنها نیز فرمان می‌برند.

فَمِنْها رَكُوبُهُمْ وَ مِنْها يَأْكُلُونَ چهارپایان را سوار می‌شوند و شیرها و گوشت آنها را هم می‌خورند.

وَ لَهُمْ فِيها مَنافِعُ و برای آنها منافع دیگری نیز دارد، مانند بهره بردن از پشت آنها و موها و پشم‌ها و پوست‌های آنها.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۱۹۶

وَ مَشارِبُ و از شیر چهارپایان می‌نوشند.

أَ فَلا يَشْكُرُونَ آیا به این بهره‌هایی که از چهارپایان می‌برند نظر نمی‌کنند، فکر و اندیشه نمی‌کنند که آفریدن امثال این مخلوقات مشتمل بر چیزی است که مناسب جهتی است که انسان باید از آن بهره‌مند گردد، این آفرینش جز از ناحیه خداوند دانا و حکیم و بینا و توانا و مدبّر که دارای عنایت به انسان است ممکن نیست، پس این انسانها شکر این نعمت‌ها را به جا نمی‌آوردند.

آیات ۷۴- ۸۳

[سوره یس (۳۶): آیات ۷۴ تا ۸۳] ..... ص : ۱۹۶

اشاره

وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ (۷۴) لا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ (۷۵) فَلا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ (۷۶) أَ وَ لَمْ يَرَ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (۷۷) وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ (۷۸)

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (۷۹) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً فَإِذا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ (۸۰) أَ وَ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِقادِرٍ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلى وَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (۸۱) إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۸۲) فَسُبْحانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۳)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۱۹۷

ترجمه: ..... ص : ۱۹۷

و برای آنان در آنها سودها و آشامیدنیهاست آیا سپاس نمی‌گزارند؟

و به جای خداوند خدایانی را گرفته‌اند به امید آنکه ایشان یاری یابند.

آنها به یاری ایشان توانایی ندارند و ایشان برای آنها چون سپاهی هستند که در قیامت حاضر کرده شوند.

پس سخنشان تو را اندوهگین نکند ما آنچه پنهان می‌دارند و آنچه آشکار می‌دارند می‌دانیم.

آیا انسان نیندیشیده است که ما او را از نطفه‌ای آفریده‌ایم، آنگاه او جدل پیشه‌ای آشکار است.

و برای ما مثل می‌زند و آفرینش خود را فراموش می‌کند گوید چه کسی استخوانها را- در حالی که پوسیده‌اند- از نو زنده می‌گرداند؟

بگو همان کسی نخستین بار آن را پدید آورده است، زنده‌اش می‌گرداند، او به هر آفرینشی داناست.

همان کسی که برای شما از درخت سبز آتشی پدید آورد، که آنگاه از آن آتش می‌افروزید.

آیا کسی که آسمانها و زمین را آفریده است، توانای آن نیست که مانند ایشان را بیافریند چرا، او آفرینش‌گر داناست.

امر او چون چیزی را اراده کند، تنها همین است که به آن می‌گوید موجود شود، (و بی‌درنگ) موجود می‌شود.
پس منزّه است کسی که ملکوت هر چیز به دست اوست و به سوی او بازگردانده می‌شوید.

تفسیر ..... ص : ۱۹۷

وَ اتَّخَذُوا عطف بر «فَلا يَشْكُرُونَ» یعنی پس چرا شکر نمی‌کنند، بلکه کفر می‌ورزند و جز خدا خدایانی برای خود اتّخاذ می‌کنند، یا جمله عطف بر مجموع «أَ فَلا يَشْكُرُونَ» است یعنی آنها شکر نمی‌کنند در حالی که شایسته است شکر کنند، به جای شکر کردن خدایانی برای خود اتّخاذ کرده‌اند.
مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً به خدا و نعمتهایش کفر ورزیده‌اند و ممکن است عطف بر «لم یروا» یا بر «أَ وَ لَمْ يَرَوْا» باشد.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۸
لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ خدایانی جز خدا اتّخاذ کرده‌اند تا شاید آن خدایان آنها را یاری کنند، با اینکه خدای تعالی کمک کننده آنهاست در امور ریز و درشت و کوچک و بزرگ آنها، خداوند عطا کننده بر آنهاست در کم و زیادشان.
لا يَسْتَطِيعُونَ جواب سؤال مقدّر، یا صفت «الهة» است.
نَصْرَهُمْ وَ هُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ آنها سربازان خدایان هستند، خدایان را یاری می‌کنند نه آنکه خدایان آنها را یاری می‌کنند و نزد خدایان حاضر می‌شوند گویی که شیاطین یا نفوس آنها آنان را نزد خدایان حاضر می‌سازد، یا خدایان برای عبادت کنندگانشان سرباز و لشگریانند، چه آنها پیرو هواهایشان و آثار آنها هستند، که همه در آتش حاضر می‌شوند، یا عبادت کنندگان سربازان خدایان هستند که همه با هم داخل آتش می‌شوند.
فَلا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ گفتار آنان در باره خدا یا در باره تو، یا در باره خلافت خلیفه تو، تو را اندوهناک نسازد، معنای اخیر در اینجا مقصود است، چون آن غایت رسالت است.
إِنَّا نَعْلَمُ جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل است.
ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ یعنی آنچه را که پنهان می‌کنند یا آشکار ما می‌دانیم، پس دیگر از آنچه می‌گویند باک نداشته باش که ما قادر هستیم، اقوال آنان را می‌شنویم و به آنچه که نیّت می‌کنند و استحقاق آن را دارند آگاه هستیم.
أَ وَ لَمْ يَرَ الْإِنْسانُ أَنَّا خَلَقْناهُ مِنْ نُطْفَةٍ آیا انسان نمی‌بیند که ما او را از نطفه نجس و پلید جماد که از ضعیف‌ترین اشیاست آفریدیم.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۱۹۹
فَإِذا هُوَ انسانی که از ضعیف‌ترین چیزها خلق شده ناگهان مردی توانا و قوی و ناطق می‌شود.
خَصِيمٌ دارای عقل و علم و نطق و قدرت می‌شود و از خودش می‌تواند دفاع کند.
مُبِينٌ او ظاهر و آشکار یا ظاهر کننده هر چیز است.
وَ ضَرَبَ لَنا مَثَلًا این انسان برای ما مثل زده و می‌گوید: چه کسی استخوانها را بعد از از بین رفتن و متلاشی شدن زنده می‌کند.
وَ نَسِيَ خَلْقَهُ و خلقت خودش را فراموش کرده که از نطفه بوده، قبلا هیچ اثری از او نبوده است در حالی که زنده کردن انسان بعد از بقای روح و سایر آثار او از مادّه و بدن مثالی و نفس حیوانی و روح و عقل آسان‌تر است.
قالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ گفت: چه کسی استخوانهای پوسیده را زنده می‌کند؟! بگو: کسی که نخستین بار انسان را خلق کرد در حالی که هیچ اثری از او نبود.
وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ و خداوند به هر آفرینشی آگاه و عالم است، پس می‌داند آنچه را که از آن استخوانها باقی مانده، می‌داند چگونه آنها را وصل و فصل کند و آنها را در جاهای خودشان قرار دهد.

بدان که انسان دارای بدن طبیعی است که آن مرکب بدن مثالی او است، دارای بدن مثالی است که مرکب نفس حیوانی او است، که آن مرکب نفس انسانی و آن مرکب روح و عقل او است،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۰

آنچه که از انسان باقی می‌ماند عقل و روح و نفس انسانی و نفس حیوانی و بدن مثالی او است، آنچه که فانی می‌شود و از بین می‌رود بدن طبیعی او است و آن مادّه‌ای است که در انسان به نحو ابهام اعتبار شده، تشخّص و تحصّل جز به وسیله مراتب باقی نمی‌تواند باشد.

آیا نمی‌بینی که بدن طبیعی انسان از اوّل استقرار نطفه تا آخر عمرش در فنا و انحلال است؟ و البتّه چیزی از آن تا آخر عمرش باقی نمی‌ماند، و در عین حال می‌بینیم که او، او است بدون آنکه شخصیّت و تحصّل او تبدیل و تغییر پیدا کند، سرّ مطلب همان است که مکرّر گفته‌ایم که شیء بودن هر چیز همان فعلیّت اخیر او است و ما سوای فعلیّت اخیر به نحو اجمال در شخصیّت او اخذ شده است و در اخبار اشعار و اشاره به آنچه که ذکر شده است دارد.

چه از ائمّه علیهم السّلام وارد شده که اجزای اصلی انسان به صورت دایره در سینه او باقی می‌ماند و این بدان معناست که اجزای غیر اصلی در انسان به نحو تفصیل اعتبار نشده است، (چه رخدادها و ساختارهای غیر ذاتی و جوهری تمام عرضی‌اند و محو می‌شوند).

از امام صادق علیه السّلام آمده است: که روح در جای خودش ایستاده است، روح نیکوکار در روشنایی و گشادی است، روح بدکار در تنگی و تاریکی است، بدن خاک می‌شود همانطور که از خاک آفریده شده است و آنچه که درندگان و حشرات از داخل بدن انسان خورده‌اند و پاره کرده‌اند همه آنها در خاک محفوظ است و همه آن نزد کسی است که مثقال ذرّه‌ای در تاریکی زمین از او غایب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۱

نمی‌شود، عدد اشیا و وزن آنها را می‌داند، با این وصف خاک روحانیّین به منزله طلا در خاک است.

لذا آنگاه که وقت زنده شدن و بعث فرا می‌رسد از زمین باران نشور و زنده شدن می‌بارد و زمین رشد یافته و بزرگ می‌شود، سپس مانند مشک آب تکان می‌دهد و در نتیجه خاک بشر مانند طلا در خاک می‌شود که با آب شسته شود و مانند کره از شیر می‌شود، سپس خاک هر قالبی را به قالب خودش جمع می‌کند و می‌رساند، پس با اذن خدای قادر و توانا به محلّ روح منتقل می‌شود، پس صورت‌ها با اذن مصوّر و صورت‌گر مانند هیئت نخستین می‌شود، سپس روح در آن داخل می‌شود، پس آنگاه که درست شد دیگر چیزی را انکار نمی‌کند. «۱»

از امام صادق علیه السّلام در باره نزول آیه آمده است که فرمود: أبیّ بن خلف آمد و استخوان کهنه‌ای از دیوار گرفت و آن را متلاشی نمود، سپس گفت: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله ما وقتی استخوان و خاک شدیم آیا دوباره زنده می‌شویم؟! که این آیه نازل شد. «۲»

الَّذِی جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً خدایی که از درخت سبز برای شما آتش قرار داد، آن درخت «مرخ» است که آن دو چوب گرفته می‌شود، یکی از آن دو به دیگری مالیده می‌شود و از آن آتش افروخته می‌شود، چوب بالایی «زندا» و پایینی «زندة» نامیده می‌شود.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۶۱. الاحتجاج: ج ۲، ص ۳۵۰.

(۲) الاحتجاج: ج ۱، ص ۲۱۳ با کمی اختلاف.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۲

فَإِذا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ أ وَ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِقادِرٍ عَلى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ خداوند بر خلق و آفرینش ابتدایی توانا و قادر است، تا چه رسد به اعاده و زنده کردن دوباره.

بَلى وَ هُوَ الْخَلَّاقُ یعنی شأن خداوند آفریدن است، آفرینش ابتدایی یا بازگرداندن و زنده کردن.

الْعَلِيمُ خداوند داناست به آنچه که در آفریدن خلق در ابتدا یا اعاده لازم است، آگاه می‌باشد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: جدال و مجادله به روشی که آن روش نیکوتر و بهتر است چیزی است که خداوند نبیّ خود صلّی اللّه علیه و آله به آن امر کرده، که با آن روش مجادله و بحث با کسی بکند که زنده شدن بعد از مرگ و امر بعث را انکار می‌کند، پس به صورت حکایت فرمود: «ضَرَبَ لَنا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ ... تا آخر آیه» پس خداوند از پیامبرش خواسته که با مبطل که می‌گوید: چگونه خداوند این استخوانهای پوسیده را زنده می‌کند؟

مجادله بکند و بگوید: قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَها أَوَّلَ مَرَّةٍ یعنی بگو کسی آن استخوانها را زنده می‌کند که بار اوّل آنها را آفرید، پس آیا کسی که از هیچ و لا شیئی ابتدا به آفرینش انسان کرده عاجز و ناتوان است او را بعد از پوسیدن اعاده کند، بلکه نزد شما و به اعتقاد شما آفرینش ابتدایی سخت‌تر از دوباره زنده کردن است، سپس فرمود: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً» یعنی وقتی آتش سوزان در درخت سبزتر پنهان باشد، سپس آن آتش را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۳

خداوند خارج سازد او قادر و توانا است که استخوانها پوسیده را دوباره زنده کند.

سپس فرمود: «أ وَ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِقادِرٍ ...

تا آخر آیه» یعنی اگر خلق آسمانها و زمین بزرگ‌تر و در اوهام شما دورتر از زنده کردن استخوانها پوسیده باشد پس چگونه شما تجویز کردید که خداوند عجیب‌تر و سخت‌تر نزد شما را بیافریند، ولی زنده کردن استخوانهای پوسیده را که نزد شما آسان‌تر است تجویز نمی‌کنید. «۱»

إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ که شأن خدا چنین است که چون فرمانش به ایجاد چیزی تعلّق گیرد و بگوید بشر، می‌شود.

در تفسیر این مطلب در اوایل سوره‌ی بقره در ضمن قول خدا: «بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» مطالبی بیان شد که ما را در اینجا از بیان تفسیر این آیه بی‌نیاز می‌کند.

فَسُبْحانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ در سوره هود در ضمن قول خدای تعالی: ما مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِناصِيَتِها چیزی که از بیان این کلمه بی‌نیاز کند گذشت و همچنین بیان اجمالی آن در سوره‌ی «مؤمنون» در نظیر این آیه گذشت و در باره‌ی رجعت به سوی او مکرّر بیان شد.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۶۲. الاحتجاج: ج ۱، ص ۲۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۴

سورة الصّافّات ..... ص : ۲۰۴

اشاره

همه‌ى اين سوره مكّى است و آن يكصد و هشتاد و يك آيه است.

آيات ۱- ۱۰

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۲۰۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا (۱) فَالزَّاجِراتِ زَجْراً (۲) فَالتَّالِياتِ ذِكْراً (۳) إِنَّ إِلهَكُمْ لَواحِدٌ (۴)

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ رَبُّ الْمَشارِقِ (۵) إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ (۶) وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ (۷) لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى وَ يُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جانِبٍ (۸) دُحُوراً وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ (۹)

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (۱۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

سوگند به فرشتگان صف در صف.

و به بازدارندگان (از معاصى).

و به خوانندگان ذكر (قرآن و كتابهاى آسمانى).

كه خداى شما يگانه است.

پروردگار آسمانها و زمين و ما بين آنها و پروردگار مشرق‌ها (و مغربها).

ما آسمان فرودين را به زيور ستارگان آراسته‌ايم.

و از هر شيطان سركشى محفوظ داشته‌ايم.

به (اسرا) ملاء اعلى گوش نتواند داد و از هر سو رانده شوند.

به راندنى سخت، عذابى پاينده (در پيش) دارند.

مگر كسى كه ربايشى برباىد، كه شهابى درخشان در پى‌اش افتد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۵

تفسير ..... ص : ۲۰۵

وَ الصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِراتِ زَجْراً فَالتَّالِياتِ ذِكْراً خداى تعالى به اصناف ملايكه سوگند ياد كرده، چه ملايكه چند صنف هستند، به يك صنف از ملايكه مقرّبون، مهيّمون، ايستادگانى كه نگاه نمى‌كنند گفته مى‌شود، آنها در لسان فلاسفه عقول طولى هستند، صنف ديگر به آنها ارواح و ارباب انواع و ارباب طلسمات گفته مى‌شود.

و در اخبار به آنها با اين گفتار اشاره شده كه در آسمان خروسى است كه هرگاه آن خروس صدا كند و بخواند خروسهاى روى زمين مى‌خوانند.

و در عرش گاوی هست «۱» و این ملایکه در لسان فلاسفه عقول عرضی هستند و آنها در مقابل خدا صف کشیده‌اند، چون آنها صفوف و دارای صف هستند آنها را عقول عرضی نامیده‌اند، خدای تعالی به آنها قسم یاد کرده است.

بعضی گفته‌اند: مقصود مطلق ملایکه و انبیاء کسانی است که برای خدا صف کشیده و او را عبادت می‌کنند. «۲»

و بعضی گفته‌اند: مقصود ملایکه است که در آسمان صف می‌بندند مانند صفوف مؤمنین در نماز، یا بالهایشان را در هوا صاف می‌کنند آنگاه که می‌خواهند به زمین نازل شوند. «۳»

(۱، ۲) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۱۴.

(۳) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۳۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۶

بعضی گفته‌اند: مقصود مؤمنین هستند که به صورت صف در نماز و جهاد می‌ایستند. «۱»

صنف دیگری از ملایکه هستند که به آنها نفوس کلّی و نفوس جزیی می‌گویند، آنها تدبیر کنندگان امر می‌باشند، آنها ملایکه صاحبان بال هستند که طبایع و موالید را تدبیر می‌کنند و از خلاف طبیعت حرکت کردن طبایع جلوگیری می‌کنند.

یعنی هرگاه طبایع از جاهای خودشان جدا شوند و به غیر جنسهای خود متّصل گردند و حبس شوند، یا در موالید یا در فلکیات بر خلاف طبیعتشان حرکت بکنند یا آن ملایکه جلوگیری می‌کنند، مکلّفین از جنّ و انس را زجر و منع می‌کنند، چنانچه وارد شده که هر انسان دارای ملایکه است که او را زجر و منع می‌کند.

و بعضی گفته‌اند: مقصود فرشتگان هستند که برابر ما موکّلند و آنها را بازدارنده و راهبرند. «۲»

و بعضی گفته‌اند: مقصود آیات بازدارنده قرآن و آیات نهی کننده آن است. «۳»

و بعضی گفته‌اند: مقصود مؤمنین هستند که هنگام خواندن قرآن فریاد می‌کشند، چه لفظ «زجرة» به معنای صیحه و فریاد است. «۴»

صنفی از ملایکه بر انبیا و اوصیا علیهم السّلام نازل می‌شوند و احکام بندگان را می‌آورند.

و آنان ملایکه موکّل بر علوم وحی هستند و آنان تلاوت

(۱، ۲، ۳، ۴) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۳۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۷

کننده ذکر بزرگ بر انبیا هستند، یا مقصود آن دسته از ملایکه هستند که بر مؤمنین نازل می‌شوند، بعد از ظهور سکینه بر مؤمنین به آنان بشارت می‌دهند، سکینه عبارت از ذکر عظیم است. بنابر این لفظ «تالی» از «تلو» گرفته شده.

بعضی گفته‌اند: مقصود فرشتگانی هستند که کتاب خدا را که برای آنان نوشته تلاوت می‌کنند و در آن کتاب حوادث و پیش‌آمدها ذکر شده و آنگاه که می‌بینند خبر راست درآمد و حادثه بر طبق همان خبر، وجود پیدا کرد به یقین آنان اضافه می‌شود. «۱»

و بعضی گفته‌اند: مقصود مؤمنین‌اند که در نماز قرآن می‌خوانند. «۲»

إِنَّ إِلهَكُمْ لَواحِدٌ البتّه خدای شما واحد و یکی است، وحدت و یکی بودنی که خارج از وحدت‌های معروف است، بلکه مقصود وحدتی است که کثرتی در آن باقی نماند مگر آنکه در آن فانی شود، هیچ شایبه‌ای کثرت به هیچ وجهی از وجوه در آن نباشد، به خلاف وحدت جنسی که در عین وحدت دارای کثرت انواع و اصناف و اشخاص و ترکیب است و حدّ اقلّ دارای وجود و ماهیّت و وجوب و امکان است.

و همچنین است حال وحدت نوعی و صنفی و شخصی و بر خلاف وحدت عددی که ثانی و مقابل دارد، بر خلاف وحدت اجتماعی طبیعی، یا صناعی، یا اعتباری که در آن جز کثرت چیزی نیست. و بر خلاف وحدت اتّصالی طبیعی یا صناعی یا اعتباری.

(۱، ۲) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۳۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۸

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما پروردگار آسمانها و زمین و آنچه که بین آن دو است از اصناف ملایکه و ستارگان و اصناف موالید.

وَ رَبُّ الْمَشارِقِ لفظ «المشارق» جمع مشرق ستارگان است، که هر ستاره‌ای دارای مشرق مخصوص به خود است، بدین معنی که قطعه‌ای از فلک در مدّت دور آن ستاره مشرق آن قرار می‌گیرد و در هر روز بلکه در هر آن و لحظه دارای مشرقی مخصوص می‌شود.

یا جمع مشرق به معنای صاحب روشنایی است، که همه ستارگان روشن هستند و این روشنایی یا از ذات خودشان است مانند آفتاب، یا از یک روشن کننده دیگری کسب می‌کند مانند ماه.

و بر حسب تأویل هر مرتبه عالی و بالا- نسبت به مرتبه پایین‌تر مشرق آفتاب حقیقی است و هر مرتبه عالی نسبت به مرتبه پایین‌تر دارای تلألؤ و روشنایی است، مراتب در این صورت بی‌حدّ و نهایت است، پس مشارق به این معنا نیز غیر متناهی است.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل، یا در مقام بیان حال است. و مقصود از آسمان دنیا آسمان طبیعی است، نه آسمان دنیا در مقابل زمین نسبت به سایر آسمانها.

پس بودن بیشتر ستارگان در آسمان هشتم منافاتی با این مطلب ندارد، یا مقصود از آسمان دنیا عالم مثال و آسمان‌های آن است، یا مقصود سینه‌ای است که به اسلام گشوده شده، مقصود از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۰۹

ستارگان ستارگان روشن طبیعی، یا ستارگان قوا و مدارک جزیی و کلّی در مراتب نفس عالم کبیر یا نفس عالم صغیر است و مدارکی که با نور اسلام و ایمان روشن شده باشند مانع می‌شوند که شیاطین به آن آسمان‌ها عروج کنند و در آنها تصرّف نمایند.

چنانچه خدای تعالی فرمود: وَ حِفْظاً عطف به اعتبار معناست، گویا که گفته شده: «زيّنّاها للزينة و الحفظ» یا عطف بر مقدّر است، گویا که گفته شده است: «زيّنّاها زينة و حفظا» یا مصدر فعل محذوف است که بر «زيّنا» عطف شده است.

مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ لفظ «مرد» مانند «نصر» و «کرم» «مرودا و مرادة» یعنی اقدام و سرکشی کرد، یا به جایی و به غایتی رسید که بدان وسیله از همه حالاتی که آن صنف بر آن حالت است خارج شد و «مرده» یعنی آن را قطع کرد و عرض او را پاره کرد و «مرد علی الشیء» یعنی بر آن چیز تمرین کرد و عادت نمود، بیان شیطان در اوّل کتاب در تفسیر استعاذه گذشت.

و در سوره حجر چگونگی ردع و منع شیاطین به وسیله شهاب‌ها گذشت.

لا يَسَّمَّعُونَ نمی‌شنوند، یعنی قدرت بر استماع و شنیدن ندارند.

إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى نمی‌توانند به ملأ أعلی گوش فرا دهند و بشنوند، نه آنکه نمی‌خواهند بشنوند و قرینه بر این مطلب خواهد آمد، این بدان جهت است که فطرت آنها ظلمانی است، فطرت ملأ أعلی نورانی می‌باشند و ظلمت و تاریکی توانایی نزدیکی نور را ندارد و گر نه ذات آن باطل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۰

وَ و اگر بخواهند استراق سمع نمایند.

یُقْذَفُونَ با شهاب‌ها زده می‌شوند، یعنی با شهاب‌هایی که این شهاب‌های محسوس نمونه‌ای از آن شهاب‌ها و صورت آنها است و گر نه شهاب‌هایی که با آنها استراق سمع کنندگان زده می‌شوند شهاب‌هایی است که مناسب با دو عالم مثال‌اند، عالم جنّ و عالم ملایکه.

مِنْ کُلِّ جانِبٍ از همه جوانب آسمان، یا از جوانب خودشان اگر قصد بالا رفتن و صعود به آسمان محسوس داشته باشند، چه آسمان محسوس چون مظهر آسمان عالم ملایکه است نمی‌توانند بر آن صعود نمایند مگر به نحو استراق سمع، که به نزدیکی‌های آسمان عالم ملایکه می‌روند تا استراق سمع نمایند.

و همچنین است اگر قصد صعود به آسمان عالم مثال کلّی و عالم مثال جزیی انسان داشته باشند و چون عالم انسان نسخه مختصر از عالم است پس باید مراقب مجاهد نظر کند، ببیند که شیاطین تا مقام سینه او صعود می‌کنند و شهاب‌های تذکّرات و یادآوری‌های آن را و طرد شیاطین را به وسیله شهاب‌ها ببینند تا معلوم شود که چگونه آن شیاطین به آسمان عالم کبیر صعود می‌کنند، با شهاب‌های آسمان طرد می‌شوند.

دُحُوراً لفظ «دحر» و «دحور» با ضمّه دال طرد و دور کردن و دفع است و آن مفعول له یا حال است، بدین ترتیب که آنرا به معنی «مدحور» اسم مفعول قرار می‌دهیم، یا از باب مبالغه بر ذات حمل می‌کنیم، یا لفظ «ذوی» به عنوان مضاف در تقدیر می‌گیریم. و ممکن است آنرا مفعول مطلق فعل

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۱

محذوف خودش قرار دهیم، یا جمله مستأنف با تقدیر فعل از خودش باشد.

وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ لفظ «وصب» یعنی مریض شد، دوام پیدا کرد و ثابت شد، یعنی دارای عذاب ثابت است به طور مطلق، یا بعد از استراق سمع و طرد آنها از آسمان به وسیله شهاب‌ها.

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ آن کسی که مسموع و شنیده شده یا شنیدن را اختلاس نماید.

فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ تیر شهابی فروزان خود آنها را سوراخ می‌کند، یا جوّ را به سبب روشنایی‌اش سوراخ می‌کند.

آیات ۱۱- ۲۶

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱ تا ۲۶] ..... ص : ۲۱۱

اشاره

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنا إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ (۱۱) بَلْ عَجِبْتَ وَ يَسْخَرُونَ (۱۲) وَ إِذا ذُكِّرُوا لا يَذْكُرُونَ (۱۳) وَ إِذا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ (۱۴) وَ قالُوا إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (۱۵)

أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۱۶) أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۱۷) قُلْ نَعَمْ وَ أَنْتُمْ داخِرُونَ (۱۸) فَإِنَّما هِيَ زَجْرَةٌ واحِدَةٌ فَإِذا هُمْ يَنْظُرُونَ (۱۹) وَ قالُوا يا وَيْلَنا هذا يَوْمُ الدِّينِ (۲۰)

هذا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۱) احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ أَزْواجَهُمْ وَ ما كانُوا يَعْبُدُونَ (۲۲) مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلى صِراطِ الْجَحِيمِ (۲۳) وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ (۲۴) ما لَكُمْ لا تَناصَرُونَ (۲۵)

بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ (۲۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۲

ترجمه: ..... ص : ۲۱۲

پس از ایشان بپرس آیا آفرینش آنان استوارتر است یا آنانی که آفریده‌ایم که ایشان را از گلی چسبنده آفریده‌ایم.
بلکه تو (از حال آنان) تعجّب کرده‌ای و آنان (کار و بار تو را) ریشخند می‌کنند.
و چون اندرزشان دهند، پند نپذیرند.
و چون (هر) پدیده شگرفی بینند، تمسخر پیشه کنند.
و گویند این جز جادویی آشکار نیست.
(گویند) چون مردیم و خاک و استخوانها (ی پوسیده) شدیم، آیا ما از نو برانگیخته (و زنده) خواهیم شد؟
و همچنین نیاکان نخستین ما؟
بگو آری، شما خوار و زبون باشید.
آن همین یک بانگ یگانه است، پس آنگاه ایشان بنگرند.
و گویند ای وای بر ما این روز جزاست.
این (همان) روز داوری است که آن را انکار می‌کردید.
ستم پیشه گان (مشرک) و همتایانشان را همراه با آنچه به جای خداوند می‌پرستیدند (یکجا) گرد آورید.
آنگاه به سوی راه جهنّم راهنماییشان کنید.
و آنان را باز دارید که ایشان بازخواست کردنی هستند.
شما را چه می‌شود که همدیگر را یاری نمی‌کنید؟
آری ایشان امروز تسلیم پیشه‌اند.

تفسیر ..... ص : ۲۱۲

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ هُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمْ مَنْ خَلَقْنا از این منکران قیامت بپرس که آیا خلقت آنها سخت‌تر است یا موجودات با عظمتی که ما خلق کردیم، مانند ملایکه، جنّ، آسمان‌ها، زمین و ما بین آن دو، مشرق‌ها، ستارگان و شهاب‌ها.
إِنَّا خَلَقْناهُمْ ما آنها را از ضعیف‌ترین چیز یعنی مِنْ طِينٍ لازِبٍ از گل چسبناک آفریدیم، پس آنها
از ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۳
بیشتر مخلوقات بر حسب مادّه ضعیف‌تر و بر حسب قوّه و نیرو سست‌تر و بر حسب صورت کوچکترانـد و در عین حـال آنهـا بما شرک می‌ورزند و نافرمانی و گناه می‌کنند و غیر آنها با قوّت و عظمتشان به توحید و یکی بودن ما قایل‌اند و ما اطاعت می‌کنند.
بَلْ عَجِبْتَ لفظ «عجبت» با خطاب و تکلّم خوانده شده و اضراب از امر به استفتا آنها بدین معناست که استفتا شایسته و لازم نیست، احتیاجی به استفتا و پرسش نیست، بلکه باید از آنان و از حال آنان تعجّب کرد.
و مطلب را با فعل ماضی ادا کرد که تحقّق و حتمی بودن را برسانـد، تا اشعار به این باشـد که مقام اینگونه شدّت را اقتضا می‌کند، گویا که مطلب واقع شده است.
وَ يَسْخَرُونَ در حالی که آنها تو را، یا خدا و توحید خدا را یا کسی را که موحّد است مسخره می‌کنند.
وَ إِذا ذُكِّرُوا لا يَذْكُرُونَ اگر به این جاهلان پند دهند و حقایق عالم بالا را بگویند، چیزی نمی‌فهمند.
این جمله با جمله سابق و جمله‌های آینده حال هستند از «عجبت» و آن جمله‌ها چیزی است که مورد تعجّب قرار گرفته‌اند.
وَ إِذا رَأَوْا آيَةً آنگـاه که معجزه‌ای یـا آیت و نشـانه‌ای از آیـات بزرگ که انبیا و اولیا علیهم السّلام هسـتند ببیننـد، یا آیتی از آیات

کتاب تدوینی ببینند، یا آیتی در عالم صغیرشان ببینند.

یَسْتَسْخِرُونَ به مسخره می گیرند، بلکه در سخریّه و استهزاء به آیت یا به صاحب آیت شدّت می‌بخشند.

وَ قالُوا إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ و چون سحر هیچ چیز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۴

نشنیده و ندیده‌اند آن را با آگاهی جزیی خرد می‌سنجند و می گویند این سحر آشکاری است.

أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ قُلْ نَعَمْ وَ أَنْتُمْ داخِرُونَ با تعجّب (ناشی از حماقت) می گویند: وقتی ما مردیم و خاک و استخوان شدیم، باز زنده برانگیخته می‌شویم! پدران و پیشینیان ما چطور؟ بگو: بلی شما و نیاکانتان با ذلّت و خواری برانگیخته و محشور می‌شوید.

فَإِنَّما هِيَ یعنی این برانگیختن یا برانگیخته شدن فقط یک صیحه و فریاد است، تأنیث ضمیر به اعتبار مسند است.

زَجْرَةٌ واحِدَةٌ یک صیحه که آن نفخ دوّم است.

فَإِذا هُمْ يَنْظُرُونَ آنان می‌بینند، یا منتظر حساب هستند، یا منتظرند که با آنان چگونه رفتار خواهد شد.

وَ قالُوا یا وَيْلَنا هذا يَوْمُ الدِّينِ و گویند: ای وای بر ما که این روز مجازات و جزاست.

هذا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ این سخن را آنان به همدیگر می گویند، یا خدای تعالی یا ملایکه به آنان می گوید: این روز روز جدا کردن سره از ناسره و حقّ از باطل است که آنرا تکذیب می کردید.

احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا این جمله حال یا مستأنف به تقدیر قول است، اصل ظلم ظلم و ستم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، هر چیزی که از این ظلم ناشی شود آن ظلم است و اوّلین ظلم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله پوشیدن و پنهان کردن ولایت تکوینی است که آن ریسمانی است از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۵

جانب خدا و ظلم تکلیفی و ترک ولایت تکلیفی از آن ناشی می‌شود، ظلم در اینجا به ظلم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است.

وَ أَزْواجَهُمْ یعنی با همسران که با آنان تناسب دارند.

وَ ما كانُوا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلى صِراطِ الْجَحِيمِ استعمال لفظ هدایت جهت استهزا آنانست.

وَ قِفُوهُمْ در موقف محشر آنان را نگه می‌دارد.

إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ که آنان نسبت به کارهایی که انجام داده‌اند مورد سؤال قرار می گیرند یا از نبا عظیم سؤال می‌شوند که آن ولایت امیر المؤمنین علی علیه السّلام است، چنانچه به آن تفسیر شده است. «۱»

به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و به امام باقر علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: بنده گامی برنمی‌دارد، مگر آنکه از چهار چیز مورد سؤال قرار می گیرد، از جوانی‌اش که در چه چیز صرف کرده و از عمرش که در چه چیز فنا کرده و از مالش که از کجا جمع کرده و در کجا انفاق کرده و از دوستی ما اهل بیت علیهم السّلام. «۲»

ما لَكُمْ لا تَناصَرُونَ جواب سؤال بنا به تقدیر لفظ قول است (به آنها گفته می‌شود شما را چه می‌شود که به هم یاری نکردید).

بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ بلکه آنها امروز مطیع و تسلیم حکم خدا یا عذاب هستند، یا تسلیم و مطیع همدیگر هستند.

---

(۱) تفسیر تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۲۲. امالی طوسی: ج ۱، ص ۲۹۶. عیون الاخبار: ج ۱، ص ۳۱۳ ح ۸۶.

(۲) خصال: ج ۱، ص ۲۵۳، ح ۱۲۵. علل الشّرایع: ج ۱، ص ۲۱۸ با اختلاف در سند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۶

آيات ۲۷- ۴۰

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۲۷ تا ۴۰] ..... ص : ۲۱۶

اشاره

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ (۲۷) قالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنا عَنِ الْيَمِينِ (۲۸) قالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۲۹) وَ ما كانَ لَنا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْماً طاغِينَ (۳۰) فَحَقَّ عَلَيْنا قَوْلُ رَبِّنا إِنَّا لَذائِقُونَ (۳۱)

فَأَغْوَيْناكُمْ إِنَّا كُنَّا غاوِينَ (۳۲) فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۳) إِنَّا كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۳۴) إِنَّهُمْ كانُوا إِذا قِيلَ لَهُمْ لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ (۳۵) وَ يَقُولُونَ أَ إِنَّا لَتارِكُوا آلِهَتِنا لِشاعِرٍ مَجْنُونٍ (۳۶)

بَلْ جاءَ بِالْحَقِّ وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ (۳۷) إِنَّكُمْ لَذائِقُوا الْعَذابِ الْأَلِيمِ (۳۸) وَ ما تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۳۹) إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۲۱۶

و بعضى از آنان به بعضى ديگر به همپرسى روى آوردند.

گويند شما بوديد كه «حقّ به جانب» به سراغ ما مى‌آمديد.

گويند بلكه خود شما مؤمن نبوديد.

و ما را بر شما سلطه‌اى نبود، بلكه شما قومى سركش بوديد.

و حكم پروردگارمان در حقّ ما تحقّق يافت، كه ما چشندگان (عذاب) ايم.

پس شما را گمراه كرديم، چرا كه ما خود هم گمراه بوديم.

آنگاه ايشان در چنين روزى در عذاب مشتركند.

ما با گناهكاران چنين مى‌كنيم.

اينان چنان بودند كه چون به آنان (كلمه) لا اله الّا اللّه گفته مى‌شد، استكبار مى‌ورزيدند.

و مى‌گفتند آيا ما رها كننده خدايانمان به خاطر شاعرى ديوانه باشيم؟

حقّ اين است كه او (پيامبر) حقّ را به ميان آورد و پيامبران (پيشين) را تصديق كرد.

شما چشندگان عذاب دردناكيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۷

و جز بر حسب آنچه كرده‌ايد، جزا نمى‌يابيد.

مگر بندگان اخلاص يافته خداوند.

تفسير ..... ص : ۲۱۷

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ پيروان و تابعين به متبوعين و رؤساء روى مى‌آورند عَلى بَعْضٍ يا بعضى تسليم بعضى ديگر مى‌شوند يَتَساءَلُونَ از هم

پرس و جو مى‌كنند.

قالُوا و پيروان مى‌گويند: إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنا عَنِ الْيَمِينِ اين جمله بدل از قول خدا: «يتسائلون» يا مستأنف و جواب سؤال مقدّر، يا حال است و مقصود از آن آمدن از راست آوردن صورت اعمال دين و صورت اوامر و نواهى خداست، كه نظر به رؤساى ضلالت و گمراهى كه ادّعاى دين و ايمان و امامت و رياست دين بدون اذان و اجازه مى‌كنند زيرا آنها بندگان خدا را كه فطرتشان فطرت ايمان و اسلام است از طلب كردن دين كسى كه دينشان را از او مى‌گيرند جلوگيرى مى‌كنند، زيرا آن پيروان و متبوعين را اگر به حال خود رها كنند به جستجو پردازند تا بالاخره ما را مى‌يابند، چنانچه در خبر آمده است. «۱»

قالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ رؤسا جواب دهند: به ما مربوط نيست، شما خود ايمان نياورديد.

چون شما فقط بر صورت اسلام بوديد، بدون آنكه به شروط و عهود و پيمانهاى آن عمل كنيد و شما نه ايمان حقيقى داشتيد و نه اسلام حقيقى، بلكه شما منسوب به صورت اسلام بوديد و ايمان

---

(۱) تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۲۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۸

فطرى كه آن ريسمانى از جانب خداست بدون اسلام تكليفى و ايمان تكليفى كه ريسمان از جانب مردم است كفايت نمى‌كند.

وَ ما كانَ لَنا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ بر باطن و ايمان قلبى شما سلطه‌اى و بر ظاهر عقلتان، حجّت و دليل واضحى نداشتيم.

بَلْ كُنْتُمْ قَوْماً طاغِينَ بلكه شما گروهى بوديد كه نسبت به امام و ايمان طاغى و سركش بوديد و ما شما را به گمراهى دعوت مى‌كرديم و شما صورت دعوت ما را كه به صورت اعمال دين بود فريب نفس‌هايتان و وسيله مقاصد نفسانى خويش قرار داديد.

فَحَقَّ عَلَيْنا پس بر ما و بر شما حقّ و حتمى شد.

قَوْلُ رَبِّنا قول پروردگارمان در مورد عذاب.

إِنَّا لَذائِقُونَ ما حتما عذاب را مى‌چشيم و اين جمله به منزله نتيجه ما قبلش مى‌باشد. فَأَغْوَيْناكُمْ لفظ «فاء» براى سببيّت است، يعنى به سبب آن شما را گمراه كرديم.

إِنَّا كُنَّا غاوِينَ اين جمله در موضع تعليل است.

زيرا كه خود گمراه بوديم.

فَإِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ آنها در عذاب شريك هستند، چنانچه در گمراهى شريك مى‌باشند.

إِنَّا كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ با مجرمين چنين رفتار مى‌كنيم، مقصود مطلق مجرمين، يا اين صنف از مجرمين است، يعنى مشركين.

إِنَّهُمْ كانُوا إِذا قِيلَ لَهُمْ لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۱۹

شنيدن و قبول «لا اله الّا اللّه» تكبّر مى‌ورزند و امتناع مى‌كنند.

وَ يَقُولُونَ أَ إِنَّا لَتارِكُوا آلِهَتِنا لِشاعِرٍ مَجْنُونٍ مى‌گويند:

آيا ما به خاطر شاعرى ديوانه خدايان خود را ترك گوييم بدون اينكه از قول و دين او تحقيق كنيم و بدون آنكه در وصف خدايان و دين خودمان انديشه عميق بنماييم؟! بَلْ بلكه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله شاعر نيست كه با مشتبه كردن و فريب باطل را در صورت حقّ بياورد.

و يا خيال‌هاى فاسد را به صورت معقولات حقّ جلوه دهد، مجنون و ديوانه نيست، چنانچه نفس‌هاى شما او را چنين جلوه داده‌اند، ليكن او حقّ آورده است.

جاءَ بِالْحَقِّ هر چه از افعال و اقوال آورده است از جانب خدا و حقّ مى‌باشد.

وَ صَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ و دليل حقّ بودن او اين است كه فرستادگان خدا را كه شما معتقد به آنان هستيد تصديق كرده است.

إِنَّكُمْ لَذائِقُوا الْعَذابِ الْأَلِيمِ وَ ما تُجْزَوْنَ در اين چشيدن عذاب چيزى جز اعمال خود را نمى‌چشيد.

إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ خود آن عمل‌ها را مى‌چشيد و مى‌بينيد بنا بر تجسّم اعمال يا جزا و كيفر را مى‌چشيد.

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ استثناى منقطع است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۰

آيات ۴۱- ۷۴

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۴۱ تا ۷۴] ..... ص : ۲۲۰

اشاره

أُولئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ (۴۱) فَواكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ (۴۲) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۴۳) عَلى سُرُرٍ مُتَقابِلِينَ (۴۴) يُطافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۴۵)

بَيْضاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (۴۶) لا فِيها غَوْلٌ وَ لا هُمْ عَنْها يُنْزَفُونَ (۴۷) وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِينٌ (۴۸) كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ (۴۹) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ (۵۰)

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كانَ لِي قَرِينٌ (۵۱) يَقُولُ أَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ (۵۲) أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَدِينُونَ (۵۳) قالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ (۵۴) فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَواءِ الْجَحِيمِ (۵۵)

قالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ (۵۶) وَ لَوْ لا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ (۵۷) أَ فَما نَحْنُ بِمَيِّتِينَ (۵۸) إِلاَّ مَوْتَتَنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (۵۹) إِنَّ هذا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۰)

لِمِثْلِ هذا فَلْيَعْمَلِ الْعامِلُونَ (۶۱) أَ ذلِكَ خَيْرٌ نُزُلاً أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ (۶۲) إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ (۶۳) إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ (۶۴) طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ (۶۵)

فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۶۶) ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْها لَشَوْباً مِنْ حَمِيمٍ (۶۷) ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ (۶۸) إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّينَ (۶۹) فَهُمْ عَلى آثارِهِمْ يُهْرَعُونَ (۷۰)

وَ لَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ (۷۱) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (۷۲) فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳) إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۷۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۱

ترجمه: ..... ص : ۲۲۱

اينان روزى معيّن دارند.

(انواع) ميوه‌ها، خود گرامى‌اند.

در بهشت‌هاى پرناز و نعمت.

بر روى تخت‌ها، رو به روى همديگر.

براى آنان جامى از شرابى بگردانند (و پيش آرند).

سپید درخشان (و) لذّت‌بخش آشامندگان.

هیچ دردسری در آن نیست، از آن مست نشوند.

و نزد ایشان دوشیزگان چشم فروهشته (قانع به همسر) درشت چشم هستند.

گویی ایشان بیضه‌های شتر مرغ نهفته‌اند.

و بعضی از آنان به بعضی دیگر به همپرسی روی آورد.

گوینده‌ای از میان آنان گوید مرا (در دنیا) همنشینی بود.

که می‌گفت آیا تو (هم) از باوردارندگانی؟

(به اینکه) آیا چون مردیم و خاک و استخوانها (ی پوسیده) شدیم، آیا ما جزا خواهیم یافت؟

(سپس) گوید آیا شما نگرندگانید؟

سپس فرانگرد و او را در میانه دوزخ ببیند.

(و از دور به او) گوید به خدا نزدیک بود که تو مرا به نابودی بکشانی.

و اگر نعمت پروردگارم نبود من نیز از حاضر شدگان (در عذاب) بودم.

پس آیا ما دیگر نمی‌میریم؟

مگر به مردن نخستینمان و ما عذاب شونده نیستیم؟

بیگمان این (که من در بهشت هستم) همان رستگاری بزرگ است.

باید که اهل عمل برای چنین هدفی بکوشند.

آیا این پیشکش بهتر است یا درخت زقّوم؟

ما آن را مایه عذاب ستمکاران (مشرک) قرار داده‌ایم.

آن درختی است که از بن جهنّم می‌روید.

میوه‌اش گویی کلّه‌های شیاطین است.

آنگاه ایشان خورندگان آنند، شکم انباران از آن.

سپس برای آنان به دنبال آن آمیزه‌ای از آب جوش هست.

آنگاه بازگشتگاهشان به سوی دوزخ است.

چرا که ایشان پدرانشان را گمراه یافتند.

و آنان به دنبال ایشان شتافتند.

و به راستی پیش از آنان، بیشترینه پیشینیان گمراه شدند.

و به راستی به میان آنان هشدار دهندگانی فرستادیم.

پس بنگر سر انجام هشدار یافتگان چگونه بوده است.

مگر بندگان اخلاص یافته خداوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۲

تفسیر ..... ص : ۲۲۲

أُولئِکَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ بندگان مخلص خدا روزی معلوم دارند که خدمت کنندگان آنها از قبیل ملایکه و حور و غلامان آنرا

مى‌دانند.

فَواكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ و آنها بر حسب روزى و مسكن و مقام و معاشر اكرام شده هستند.

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ عَلى سُرُرٍ مُتَقابِلِينَ يُطافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ در بهشتهاى پر نعمت بر تختهاى رو بروى هم، حور و غلامان با جام پر شراب آنها را خدمت مى‌كنند.

حال آنها را در بهشت به حال اهل دنيا و شراب نوشيدن آنها تشبيه كرده است.

بَيْضاءَ شراب بهشتى سفيد است بخلاف شراب دنيا كه سرخ و تيره است.

لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لفظ «لذّت» مصدر يا وصف تأنيث «لذّ» به معناى لذيذ مى‌باشد. براى نوشندگان لذّت‌بخش است.

لا فِيها غَوْلٌ در آن مى و شراب بهشت درد سر و خمارى نيست به خلاف شرابهاى دنيا كه با درد سر و خمارى همراهند.

وَ لا هُمْ عَنْها يُنْزَفُونَ لفظ «نزف» مانند «عنى» يعنى عقلش زايل شد و مست گشت.

بعضى گفته‌اند: يعنى از آن شراب منع و طرد نمى‌شوند.

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ نزد آنان حورى‌ها و زنان بهشتى است كه خود را منحصر به همسرانشان مى‌كنند و جز به آنها

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۳

نمى‌نگرند كه از آنها فراتر نمى‌روند، مانند بعضى (از همسران دنيا).

عِينٌ لفظ «عين» جمع «عيناء» مؤنّث «أعين» و «عين» مانند «فرح» يعنى سياهى چشمش بزرگ است، به شدّت سياهى چشم در شدّت سفيدى آن تفسير شده است.

كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ گويى آن چشمان در سفيدى و لطافت بيضه‌ى مكنونند (مرواريد غلطانند).

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ در آنجا مؤمنين بعضى روى به بعضى كرده و صحبت مى‌كنند، مطلب را با فعل ماضى ادا كرد تا اشاره به تحقّق وقوع آن باشد، يا براى اينكه نسبت به محمّد صلّى اللّه عليه و آله واقع شده است.

يَتَساءَلُونَ هر يك با ديگرى سخن مى‌گويد، يا هر يك با ديگرى سؤال و جواب مى‌كند.

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ اين جمله بدل از «أقبل بعضهم» يا از «يتساءلون» است، يا مستأنف و جواب سؤال مقدّر مى‌باشد.

إِنِّي كانَ لِي قَرِينٌ يَقُولُ أَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَدِينُونَ قالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ گوينده به دوستان و همنشينانش مى‌گويد: آيا شما اهل جهنّم و آتش را مى‌بينيد؟

از اشراف و ديدن اهل جهنّم سؤال كرد تا بر حال دوستان خودش مطّلع گردد، يا خداى تعالى فرمود: آيا شما مشرف بر اهل آتش هستيد؟ يعنى مشرف هستند، يا كسى كه مى‌گفت: «انّى كان لى قرين يقول» به دوستان خود در آنجا به روش سؤال مى‌گويد: آيا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۴

شما بر حال او مطّلع هستيد تا به من خبر دهيد.

فَاطَّلَعَ گوينده خود مطّلع شد و دوستش را در وسط جهنّم ديد.

فَرَآهُ فِي سَواءِ الْجَحِيمِ يعنى وسط جهنّم.

قالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ آنگاه مؤمن به دوست جهنّمى خود گويد: به خدا قسم نزديك بود مرا نيز گمراه گردانى.

وَ لَوْ لا نِعْمَةُ رَبِّي اگر ولايت امر ولىّ من كه آن نعمت حقيقى است نبود، يا انعام پروردگار من به ولايت نبود.

لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ من هم با تو در عذاب حاضر بودم.

أَ فَما نَحْنُ بِمَيِّتِينَ حالا ببين ما مرده نيستيم؟ به دوست جهنّمى‌اش مى‌گويد آيا ما مرده نيستيم؟ او را استهزا مى‌كند و گفته او را به خودش برمى‌گرداند و مى‌خواهد آنچه را كه در دنيا مى‌گفت آنرا انكار نمايد.

إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولى تو بعد از مرگ اوّل مرگهاى متعدّدى ديدى در حالى كه مى‌گفتى جز يك مرگ يعنى مرگ از حيات دنيا بيشتر نداريم.

و در اوّل سوره بقره در تفسير قول خداى تعالى: «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ» تفصيل مرگ‌ها و زنده شدن‌ها گذشت.

وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ إِنَّ هذا اين مقامى كه براى مؤمن گوينده است، يا اين نعمت‌ها، يا اين احتجاج و محاجّه و لذّت بردن از غلبه و پيروزى رستگارى بزرگى است.

لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ لِمِثْلِ هذا فَلْيَعْمَلِ الْعامِلُونَ اين كلام از مؤمن گوينده يا از جانب خداست.

أَ ذلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا اشاره به مشاراليه اوّل است و آوردن

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۵

اسم اشاره دور جهت تمجيد و بزرگداشت آن است.

أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ لفظ «زقّوم» مانند «تنّور» درختى است در جهنّم و گياهى است در صحرا كه به شكل ياسمن است و داراى زهر است و طعام اهل جهنّم مى‌باشد، درختى است در اريحاء و ميوه‌اى مانند خرما دارد كه شيرين و گس، هسته او داراى روغنى است كه منافع زيادى در علاج امراض بلغمى و بادهاى سرد دارد و گفته مى‌شود كه اصل آن هليله كابلى است كه بنى اميّه آنرا نقل داده و در اريحا كاشته‌اند و به مرور زمان و طولانى بودن آن زمين اريحا، آن را از طبيعت هليله تغيير داده است.

و در «زقم» بر وزن «لقم» و «تزقّم» بر وزن «تلقّم» است، اينچنين در قاموس آمده است.

إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ روايت شده وقتى قريش اين آيه را شنيد گفت: ما اين درخت را نمى‌شناسيم، ابن الزبعرى گفته: زقّوم در زبان بربر خرما و كره است و در روايتى زبان يمن آمده است.

پس ابو جهل به كنيزش گفت: اى كنيز بما زقّوم بده، پس كنيز خرما و كره آورد، سپس به يارانش گفت: بخوريد از اين زقّوم كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله شما را از آن مى‌ترساند و گمان مى‌كند آتش درخت مى‌رويانند، آتش درخت مى‌سوزاند، پس خداى تعالى اين آيه را نازل فرمود: إِنَّا جَعَلْناها فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ. «۱»

إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ

---

(۱) تفسير صافى: ج ۴، ص ۲۷۰، مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۴۵، نور الثقلين: ج ۴، ص ۴۰۴، ح ۳۲.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۶

در نهايت آخرين درجه زشتى شكوفه آن درخت مانند سرهاى شياطين است، چه همانطور كه آخرين درجه زيبايى از انسان به ملايكه و حور تشبيه مى‌شود آخرين درجه قبح و زشتى به شياطين و ديوها تشبيه مى‌شود.

فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها از نهايت و شدّت گرسنگى و شدّت احتياج به خوراك از آن درخت زقّوم مى‌خورند.

فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْها لَشَوْباً پس از خوردن درخت زقّوم، شراب و آب گنديده و متعفّنى يا آب چركينى مى‌خورند كه: مِنْ حَمِيمٍ از آب سوزان جهنّم به آن مخلوط شده است كه امعاء و احشاء آنها را مى‌برد.

ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ سپس براى تكميل عذاب و تشديد آن دوباره به جهنّم برمى‌گردند، زيرا زقّوم و اين شراب غذاى آنانست كه در اوّل ورودشان براى آنها آماده مى‌شود.

إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آباءَهُمْ ضالِّينَ اين جمله در موضع تعليل است، يعنى آنها پدرانشان را بر غير راهى يافته‌اند كه به بهشت مى‌رساند، با اين حال از آنها پيروى كردند، بدين وسيله مستحقّ اين عذاب شدند.

فَهُمْ عَلی آثارِهِمْ یُهْرَعُونَ با شتاب از پدرانشان پیروی می‌کنند، در حالی که می‌دانند آنها گمراهند و آوردن لفظ «یهرعون» از «إهراع» به صورت مجهول دلالت بر این می‌کند که آنها وادار به شتاب و اضطراب شده‌اند برای اشاره به این است که آنها در این تقلید ثابت نبودند و اختیار نداشته‌اند، گویی که نفسهایشان اختیار را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۷

از آنها گرفته بود، آنها را وادار بر تقلید کرده بود بدون ملاحظه حجّت و برهان و این یک ذمّ دیگری برای آنانست.

وَ لَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَکْثَرُ الْأَوَّلِینَ وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا فِیهِمْ مُنْذِرِینَ فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الْمُنْذَرِینَ بنگر ببین عاقبت کسانی که انذار شده و تکذیب کردند چگونه شد؟

و این سخن به روش «به تو می‌گویم تا همسایه بشنود» می‌باشد، یعنی قوم تو باید به تکذیب کنندگان انبیا گذشته نظر نمایند تا از حال آنها عبرت بگیرند، از عاقبت تکذیب کردن تو بترسند.

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِینَ استثنای منقطع یا متّصل است به اعتبار معنا، گویا که گفته است: عاقبت مردم بدترین عاقبت‌ها بود، مگر بندگان مخلص خدا، یعنی تصدیق کنندگان انبیا علیهم السّلام.

آیات ۷۵- ۸۲

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۷۵ تا ۸۲] ..... ص : ۲۲۷

اشاره

وَ لَقَدْ نادانا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِیبُونَ (۷۵) وَ نَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ (۷۶) وَ جَعَلْنا ذُرِّیَّتَهُ هُمُ الْباقِینَ (۷۷) وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ (۷۸) سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ (۷۹)

إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۸۰) إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ (۸۱) ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِینَ (۸۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۲۷

و به راستی نوح ما را ندا داد، چه نیکو پاسخ دهندگانیم.

و او و خانواده‌اش را از گرفتاری بزرگ رهانیدیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۸

و تنها زاد و ولد او را ماندگار گردانیدیم.

و برای او در میان واپسینان، نام نیک نهادیم.

در میان جهانیان، سلام بر نوح.

ما بدینسان نیکوکاران را جزا می‌دهیم.

که او از بندگان مؤمن ما بود.

سپس دیگران را غرقه ساختیم.

تفسیر ..... ص : ۲۲۸

وَ لَقَدْ نادانا نُوحٌ شروع در بیان حال انذار کنندگان و انذار شوندگان است تا تهدید و دلداری دادن به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تکمیل گردد، یعنی قوم نوح بعد از آنکه در تکذیب و انکار و ایذاء اصرار ورزیدند، ما نوح را ندا کردیم که بر قومش نفرین کند، نوح گفت: «رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً» (یعنی: خدا بر زمین از کافران جنبنده‌ای مگذار).

فَلَنِعْمَ الْمُجِیبُونَ یعنی ما نوح را اجابت کردیم، پس به خدا سوگند چه خوب اجابت کننده ما هستیم.

وَ نَجَّیْناهُ وَ أَهْلَهُ مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ نوح و اهلش را از آزار قومش و از غرق نجات دادیم.

وَ جَعَلْنا ذُرِّیَّتَهُ هُمُ الْباقِینَ و ذریّه و نسلش را باقی گذاردیم.

در تفسیر مجمع البیان از ابن عبّاس و قتاده آمده است: همه مردم بعد از نوح از اولاد نوح می‌باشند، پس عرب و عجم از اولاد سام بن نوح، ترک و صقالبه و خزر و یأجوج و مأجوج از اولاد یافث بن نوح، سودان از اولاد حام بن نوح می‌باشند.

کلبی گفته: وقتی که نوح از کشتی خارج شد همه مردان و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۲۹

زنانی که با او بودند مردند جز فرزندانش و زنان آنها. «۱»

تا اینجا کلام مجمع تمام شد.

و لکن از امام باقر علیه السّلام در باره این آیه آمده است: حقّ و نبوّت و کتاب و ایمان در نسل نوح است، همه فرزندان آدم که در زمین هستند از اولاد نوح نیستند، خدای تعالی در کتابش فرمود: «احْمِلْ فِیها مِنْ کُلٍّ زَوْجَیْنِ اثْنَیْنِ وَ أَهْلَکَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَیْهِ الْقَوْلُ وَ مَنْ آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِیلٌ» و نیز فرموده: «ذُرِّیَّةَ مَنْ حَمَلْنا مَعَ نُوحٍ». «۲»

من می‌گویم: معنای آیه بنابراین چنین است: ذریّه نوح را با کتاب و نبوّت باقی قرار دادیم اگر چه غیر آنها نیز با حیات حیوانی باقی هستند.

وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ کسانی که بعد از نوح آمدند در حالی که بر زبان آنها چنین جاری شد: سَلامٌ عَلی نُوحٍ فِی الْعالَمِینَ جمله «سلام علی نوح» مفعول «ترکنا» است، یا جمله مستأنف از جانب خداست، که مفعول «ترکنا» محذوف است.

اینچنین: «ترکنا علیه فی الآخرین المدح و الثّناء له» و لفظ «فی العالمین» متعلّق بقول خدا «علی نوح» است، بنابر آنکه خبر برای لفظ «سلام» باشد، یا متعلّق به «سلام» یا ظرف مستقرّ است و خبر «سلام» یا متعلّق به قول خدا «ترکنا علیه» یا بدل از قول خدا «فی الآخرین» است، معنی آن این است که در همه عوالم نام نیکو برای نوح گذاشتیم.

و این است معنای قول انبیا علیهم السّلام «اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ».

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۴۷.

(۲) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۷۱، تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۲۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۰

از بعضی اخبار استفاده می‌شود که خداوند تعالی می‌گوید: بر نوح دولت جبّارها را واگذاردم، یعنی بعد از نوح بر ضرر او به اعتبار وصیّت و وصیّ او دولت جبّارین واگذاردیم که بر اوصیای او سرکشی و ستم کردند و خداوند بدین وسیله به محمّد صلّی اللّه علیه و آله دلداری می‌دهد.

و بنابراین قول خدا: «سلام علی نوح» مستأنف از جانب خداست، که از امام صادق علیه السّلام در حدیثی وارد شده است: نوح قومش را به آمدن هود بشارت داد و امر کرد از او پیروی کنند و هر سال وصیّت را به پا دارند و در آن نظر کنند و آن روز برای آنان عید باشد، همانطور که آدم علیه السّلام به آنها امر کرده بود.

ولی از اولاد حام و یافث گروهی جبّار و ستمگر ظاهر شدند و اولاد سام آن علم و آگاهی را که داشتند مخفی کردند و بعد از نوح به ضرر سام دولت برای حام و یافث استقرار یافت، همین است معنی قول خدای تعالی: «وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ» یعنی دولت جبّارین و ستمگران را بر نوح واگذاردم و بدین وسیله محمّد صلّی اللّه علیه و آله را دلداری میدهد و این وصیّت را هر عالم از عالم قبلی به ارث می‌برد تا آنکه خدای تعالی: هود را فرستاد. «۱»

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ما نیکوکاران را اینچنین پاداش می‌دهیم، که نام نیکو برای آنها می‌گذاریم و علم و کتاب و نبوّت را در نسل آنها باقی میداریم، به نسل آنها برکت می‌دهیم.

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ یعنی نوح از بندگان مؤمن ما

---

(۱) اکمال الدّین: ج ۱، ص ۱۳۴، ضمیمه ح ۳. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۱

است، یعنی از بندگانی است که شرافت اضافه بما را پیدا کرد.

ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ عطف بر «نجّیناه» است یعنی دیگران را غرق کردیم.

آیات ۸۳- ۱۱۳

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۸۳ تا ۱۱۳] ..... ص : ۲۳۱

اشاره

وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ (۸۳) إِذْ جاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (۸۴) إِذْ قالَ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ ما ذا تَعْبُدُونَ (۸۵) أَ إِفْكاً آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (۸۶) فَما ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ (۸۷)

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ (۸۸) فَقالَ إِنِّي سَقِيمٌ (۸۹) فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ (۹۰) فَراغَ إِلى آلِهَتِهِمْ فَقالَ أَ لا تَأْكُلُونَ (۹۱) ما لَكُمْ لا تَنْطِقُونَ (۹۲)

فَراغَ عَلَيْهِمْ ضَرْباً بِالْيَمِينِ (۹۳) فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ (۹۴) قالَ أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ (۹۵) وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَ ما تَعْمَلُونَ (۹۶) قالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْياناً فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ (۹۷)

فَأَرادُوا بِهِ كَيْداً فَجَعَلْناهُمُ الْأَسْفَلِينَ (۹۸) وَ قالَ إِنِّي ذاهِبٌ إِلى رَبِّي سَيَهْدِينِ (۹۹) رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰۰) فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِيمٍ (۱۰۱) فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قالَ يا بُنَيَّ إِنِّي أَرى فِي الْمَنامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ ما ذا تَرى قالَ يا أَبَتِ افْعَلْ ما تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (۱۰۲)

فَلَمَّا أَسْلَما وَ تَلَّهُ لِلْجَبِينِ (۱۰۳) وَ نادَيْناهُ أَنْ يا إِبْراهِيمُ (۱۰۴) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيا إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۰۵) إِنَّ هذا لَهُوَ الْبَلاءُ الْمُبِينُ (۱۰۶) وَ فَدَيْناهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (۱۰۷)

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۰۸) سَلامٌ عَلى إِبْراهِيمَ (۱۰۹) كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۱۰) إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۱۱) وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۱۲)

وَ بارَكْنا عَلَيْهِ وَ عَلى إِسْحاقَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِما مُحْسِنٌ وَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ (۱۱۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۲

ترجمه: ..... ص : ۲۳۲

و ابراهیم جزو پیروان او بود.

چنین بود که دل پاک و پیراسته (از شکّ و شرک) به درگاه پروردگارش آورد.

آنگاه که به پدرش و قومش گفت چه چیزی را می‌پرستید؟

آیا به دروغ و دغل در هوای خدایانی به جای خداوند هستید؟

پس گمانتان در باره پروردگار جهانیان چیست؟

سپس نگاهی به ستارگان انداخت.

و گفت من بیمارم.

آنگاه پشت‌کنان از او روی برتافتند.

رو به خدایانشان آورد و گفت چرا (چیزی) نمی‌خورید.

شما را چه می‌شود که سخن نمی‌گویید؟

پس نهانی بر آنان ضربه‌ای به شدّت فرود آورد.

آنگاه شتابان رو به سوی او آوردند.

(ابراهیم) گفت: آیا چیزی را که با دست خود تراشیده‌اید می‌پرستید؟

حال آنکه خداوند شما را و چیزهایی را که بر سر آنها کار می‌کنید، آفریده است.

گفتند برای او بنایی برآورید، او را در آتش بیاندازید.

آنگاه در حقّ او بدسگالیدند، ولی آنان را فرو دست گرداندیم.

و (ابراهیم) گفت: من رونده به سوی پروردگارم هستم، که بزودی مرا راهنمایی خواهد کرد.

پروردگارا به من از شایستگان فرزندی ببخش.

آنگاه او را به فرزندی بردبار مژده دادیم.

و چون در کار و کوشش به پای او رسید، (ابراهیم) گفت: ای فرزندم من در خواب دیده‌ام که سر تو را می‌برم، بنگر در این کار چه می‌بینی؟ (اسماعیل) گفت: پدر جان آنچه فرمانت داده‌اند، انجام بده، که بزودی مرا به خواست خداوند، از شکیبایان خواهی یافت.

آنگاه چون هر دو بر این کار گردن نهادند و او را بر گونه‌اش به خاک افکند.

ندایش دادیم که ای ابراهیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۳

رؤیایت را به حقیقت باور داشتی، ما بدین سان نیکوکاران را جزا می‌دهیم.

بی‌گمان این آزمونی آشکار است.

و به جای او قربانی بزرگی را فدیه پذیرفتیم.

و برای او در میان واپسینان نام نیک نهادیم.

سلام بر ابراهیم.

بدین سان نیکوکاران را جزا می‌دهیم.

چرا که او از بندگان مؤمن ما بود.

او را به اسحاق كه پيامبرى از شايستگان بود، بشارت داديم.

و به او و به اسحاق بركت بخشيديم و از زاد و رود آنان، هم نيكوكار بود و هم آشكارا ستمگر در حقّ خويش.

تفسير ..... ص : ۲۳۳

وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ از كسانى كه در رسالت و اجراء احكام خدا بر بندگان و تحمّل آزار قوم و صبر بر ابتلاى به آنان از نوح پيروى كرد. لَإِبْراهِيمَ ابراهيم است.

اين معناى ظاهر آيه شريفه است و شيعه از مشايعت و اتّباع است، چنانچه لفظ شيعه را به آن تفسير نموديم.

و از امام باقر عليه السّلام آمده است: گوارا باد بر شما اين اسم، گفته شد: آن اسم چيست؟ فرمود: شيعه، گفته شد: مردم ما را سرزنش مى‌كنند و با اين كلمه بر ما عيب مى‌گيرند. فرمود: آيا قول خدا: «وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ» و قول خدا «فَاسْتَغاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ» را نشنيدى؟ «۱» و ليكن از طريق خاصّه اخبار زيادى وارد شده مبنى بر اينكه مقصود اين است كه از شيعه على عليه السّلام ابراهيم عليه السّلام است، فهم اين مطلب

---

(۱) تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۲۳، مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۴۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۴

مخصوص كسى است كه مخاطب به كتاب باشد.

و سرّ مطلب چنانچه از امام صادق عليه السّلام آمده اين است كه خداوند وقتى ابراهيم را خلق كرد پرده را از چشمش برداشت، انوار پنجگانه را ديد، پس گفت: اين انوار چه هستند؟

پس خداى تعالى فرمود: اين نور محمّد صلّى اللّه عليه و آله و على عليه السّلام و فاطمه عليها السّلام و حسن عليه السّلام و حسين عليه السّلام است و نه نور ديد كه بر آنها احاطه كرده و گفت: نه نور مى‌بينم كه به آنها احاطه نموده است؟

پس خداى تعالى فرمود: اينان امام از اولاد على عليه السّلام و فاطمه عليها السّلام هستند.

و نام همه را ذكر كرد، پس ابراهيم گفت: الهى و سيّدى من نورهايى مى‌بينم كه آنها را احاطه كرده‌اند، عدد آنها را كسى جز تو نمى‌تواند بشمارد، گفته شد: يا ابراهيم اينان شيعيان آنها هستند، شيعيان امير المؤمنين عليه السّلام و در اين هنگام ابراهيم گفت: خدايا مرا از شيعه امير المؤمنين عليه السّلام قرار بده.

امام صادق عليه السّلام فرمود: خداى تعالى فرمود: «وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ». «۱»

بدان كه جميع انبيا، مرسلين، اوليا و صالحين عليهم السّلام از جمله شيعه امير المؤمنين عليه السّلام هستند، زيرا على عليه السّلام با علويّت و مقام ولايت كلّى‌اش امام همه است، حتّى امام رسول ختمى مرتبت ما صلّى اللّه عليه و آله از جهت رسالتش مى‌باشد، نه از جهت ولايتش، كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله با على عليه السّلام از حيث ولايتش متّحد است، چنانچه مكرّر گذشته كه ولايت كلّى

---

(۱) تأويل الآيات المظاهره: ص ۴۸۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۵

روح نبوّت و رسالت است چه كلّى باشد يا جزيى، همان روح همه ولايت‌هاى جزيى است.

بنابراين ممكن است لفظ شيعه از «شاع» به معناى پيروى كرد باشد، ممكن است از «شعاع» باشد، كه اصل آن «شعّه» با تشديد عين

است و سپس با ابدال عین اوّل به یاء، چنانچه در «أحسست» و «أحسیت» شیعه شده است.

إِذْ جاءَ این جمله ظرف خبرست (که بقیه عبارت خبر آن است).

رَبَّهُ بِقَلْبٍ هنگامی که پروردگارش به قلب سلیم او وارد شد.

در سوره شعرا بیان قلب سلیم گذشت.

إِذْ قالَ لِأَبِيهِ لفظ «إذ» بدل از «اذ» اوّل، یا ظرف «جاء» یا «سلیم» است.

وَ قَوْمِهِ ما ذا تَعْبُدُونَ أَ إِفْكاً آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ فَما ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعالَمِينَ چه گمان می‌برید به پروردگار عالمیان که از او روی برگرداندید و به چیزی روی آوردید که خودتان آن را ساخته‌اید.

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ابراهیم علیه السّلام نگاهی به ستارگان افکند و گفت: فَقالَ إِنِّي سَقِيمٌ من مریضم و نمی‌توانم با شما به جشن بیایم.

در خبر آمده است: ابراهیم سه دروغ گفت اوّل گفت: مریض هستم و دوّم گفت: شکستن بت‌ها را بت بزرگ انجام داده است سوّم در باره ساره است که گفت او خواهر من است. «۱»

مقصود این است که او در ظاهر دروغ گفت، در حقیقت دروغ نگفت،

---

(۱) معانی الاخبار: ص ۲۱۰ ذیل حدیث.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۶

زیرا او میخواست اصلاح کند و مصلح دروغگو نیست.

یا او در همه این موارد توریه کرد چون او به ستارگان و به حرکات و از بین رفتن هر حادثی با حرکت آنها نظر کرد گفت من به زودی مریض خواهم شد یعنی به زودی خواهم مرد.

و به ستارگان نظر کرد دید که نوبت تب کردنش نزدیک است، پس گفت: من مریض هستم یعنی نوبت تب من نزدیک است، یا نظر به ستارگان کرد تا موهم این باشد که ابراهیم مثل آنها محاسبه می‌کند، به نظرها و مقتضیات ستارگان حکم می‌کند، پس گفت: من سقیم و مریض هستم، مقصودش این بود که من سقیم هستم و هنوز در انسانیّت کامل نیستم.

چون هنوز ابراهیم علیه السّلام به مقام امامت که آخرین مقامات او است نرسیده بود، یا مقصودش این بود که من که قلب من سقیم و حزین اندوهناک است از کاری که شما انجام می‌دهید، یعنی می‌پرستید چیزی را که نه نفعی به شما می‌رساند و نه ضرر.

از امام صادق علیه السّلام نقل شده که فرمود: او بر مبنای نجوم محاسبه کرد و آنچه به حسین علیه السّلام پیش می‌آمد دید، از فرط ناراحتی گفت: من از این جریان که بر حسین وارد خواهد آمد بیمارم «۱» از امام صادق و باقر علیهما السّلام آمده است که فرمودند: به خدا سوگند ابراهیم علیه السّلام مریض نبود، دروغ هم نگفت. «۲»

بعضی گفته‌اند: بیشتر مرضهای آنان طاعون بود و از سرایت

---

(۱) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۳۳. کافی: ج ۱، ص ۴۶۵، ح ۵.

(۲) کافی: ج ۸، ص ۳۶۸ قسمتی از حدیث ۵۵۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۷

آن می‌ترسیدند، پس ابراهیم گفت: من مریض هستم، تا او را به مراسم عید نبرند که با خدایان تنها بماند و آنچه که می‌خواهد از شکستن بت‌ها انجام دهد. «۱»

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ به ابراهیم پشت کردند و به مراسم عیدشان رفتند.

فَراغَ إِلى آلِهَتِهِمْ «راغ الرجل» یعنی میل پیدا کرد، یعنی به سوی خدایان آنها رفت.

فَقالَ پس به آنها از باب استهزا گفت: أ لا- تَأْكُلُونَ آیا غذایی که پیش شما هست نمی‌خورید؟! ما لَكُمْ لا- تَنْطِقُونَ چرا حرف نمی‌زنید و جواب مرا نمی‌دهید؟! فَراغَ عَلَيْهِمْ ضَرْباً بِالْيَمِينِ لفظ «ضربا» مفعول له «راغ» یا مفعول مطلق فعل محذوف از جنس خودش می‌باشد، یا حال از «راغ» است.

در حالی که با دستش ضربه می‌زد، همه‌ی آن بت‌ها را شکست جز بزرگ آنها را، چنانچه در سوره‌ی انبیا گذشت.

فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ آنان با شتاب به سوی ابراهیم علیه السّلام آمدند.

لفظ «یزفّون» به صورت معلوم خوانده شده از «زفّ» یعنی شتاب و عجله کرد و به صورت مجهول خوانده شده از «زفّ العروس الی زوجها» یعنی عروس را به همسرش هدیه کرد.

قالَ پس از آنکه قوم نزد ابراهیم رسیدند ابراهیم گفت:

أ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ آیا آنچه را که خود می‌تراشید

---

(۱) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۷۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۸

عبادت می‌کنید و خدا را که باید عبادت شود ترک می‌کنید.

وَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَ ما تَعْمَلُونَ در حالیکه شما آنچه را که از بت‌ها می‌سازید خدا آفریده، زیرا که موادّ آن با خلقت خدا و ساختن آن با قدرت دادن خداست.

قالُوا پس از آنکه با ابراهیم محاجّه کردند و او با آنها احتجاج نمود چنانچه در سوره‌ی انبیا گذشت گفتند:

ابْنُوا لَهُ بُنْياناً فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ یعنی او را در آتش شدید بیاندازید.

فَأَرادُوا بِهِ كَيْداً خواستند در باره‌ی او حیله به کار ببرند و با آتش او را بسوزانند.

فَجَعَلْناهُمُ الْأَسْفَلِينَ کید آنها را باطل کردیم و او را حجّت بر دیگران قرار دادیم.

وَ قالَ إِنِّي ذاهِبٌ إِلى رَبِّي سَيَهْدِينِ از امام صادق علیه السّلام آمده است: که مقصود بیت المقدس است. «۱»

و از امیر المؤمنین علیه السّلام در بیان آن آمده است: رفتن به سوی پروردگارش توجّه او به پروردگارش از جهت عبادت و اجتهاد و تقرّب به سوی خداست. «۲»

و بعید نیست که مقصودش رفتن به سوی پروردگار بشری اش در دین و ایمان باشد، یا رفتن به مقام حضور نزد پروردگار ملکوتی‌اش می‌باشد که از آن تعبیر به فکر و سکینه و حضور

---

(۱) تفسیر صافی ج ۴، ص ۲۷۴. کافی: ج، ص ۳۷۰، ضمن حدیث ۶۵.

(۲) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۷۴. التوحید: ص ۲۶۶، باب ۳۶، ح ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۳۹

می‌شود.

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ بار پروردگارا بعضی از صالحین را به من بخشش ده تا انیس تنهایی من، کمک عبادت و دعوت من باشد و منظور ابراهیم علیه السّلام طلب فرزند بود.

فَبَشَّرْناهُ و ما درخواست او را پس از ناامیدی همسرش از فرزند اجابت کردیم.

بِغُلامٍ حَلِيمٍ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ وقتی به او فرزند دادیم و به سنّ بلوغ و به حدّ مردان رسید در خواب دید که خداوند امر به ذبح او می‌کند.

قالَ يا بُنَيَّ إِنِّي أَرى فِي الْمَنامِ به فرزندش گفت: ای فرزندم من در خواب چنین دیدم، چون خوابش تکرار شد گفت: می‌بینم.

أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ ما ذا تَرى که تو را ذبح می‌کنم، بنگر چه می‌بینی (نظرت چیست؟) لفظ «تری» با فتحه‌ی تاء و راء و با ضمه‌ی تاء و کسره‌ی راء خوانده شده است.

قالَ يا أَبَتِ افْعَلْ ما تُؤْمَرُ آوردن لفظ «بنیّ» به صورت تصغیر و ملحق کردن «تاء» به «أب» برای اظهار شفقت است.

اسمعیل گفت: ای پدر عزیز آنچه را که بدان امر شده‌ای انجام بده، نگفت: آنچه را که دیده‌ای یا می‌بینی، چون معتقد بود که خواب جز از جانب خدا نمی‌شود، جز امر به آنچه که در خواب دیده است نیست.

سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ و اگر خدا

بخواهد، مرا از شکیبایان خواهی یافت.

فَلَمَّا أَسْلَما وقتی تسلیم امر خدا شد، یا اسمعیل خودش را و ابراهیم فرزندش را تسلیم نمودند.

و امام علی علیه السّلام و امام صادق علیه السّلام «فلمّا سلّما» خوانده‌اند از تسلیم «۱».

وَ تَلَّهُ لِلْجَبِينِ ابراهیم علیه السّلام اسمعیل را برای کشتن به روی خاک درافکند.

وَ نادَيْناهُ أَنْ يا إِبْراهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيا به ابراهیم علیه السّلام گفتیم: تو خواب و رؤیا را به سبب عزم و تصمیم و آوردن آنچه که به آن امر شده‌ای محقّق ساختی. و جواب «لمّا» محذوف است، یعنی واقع شد آنچه که واقع شد از خوشحالی و استبشار و بالا بردن درجات، صدور مکالمات و حدوث حزن و اندوه به جهت منع شدن او از آن ریاضت بزرگ و فیض عظیم و پاسخ خدای تعالی از این موضوع به ابراهیم علیه السّلام چنانچه در اخبار وارد شده است مفصّل می‌باشد.

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّ هذا لَهُوَ الْبَلاءُ الْمُبِينُ که البتّه ما اینگونه به نیکوکاران پاداش می‌دهیم و این امتحان و امر به ذبح فرزند امتحان بزرگی است، یا این مصیبت که همان ذبح فرزند است، یا این صبر و توفیق جهت فرمانبرداری از این امر بزرگ نعمت بزرگی از جانب خدای تعالی است.

وَ فَدَيْناهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ و بر او ذبح بزرگی فدا ساختیم،

---

(۱) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۷۵. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۵۱.

که جثّه‌ی آن بزرگ بود یا قدر و منزلتش.

اخبار در باره‌ی اینکه ذبح اسماعیل بوده یا اسحاق مختلف است.

مشهور از اخبار اسماعیل اینکه او جدّ نبیّ ما محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، سلطنت در اولاد اسمعیل بوده و نبوّت در اولاد اسحاق، بشارت به ابراهیم نخست در باره‌ی اسماعیل از هاجر بوده است.

و سپس در مورد اسحاق از ساره و هاجر کنیز ساره بوده که او را به ابراهیم بخشیده بود و هاجر وقتی به اسماعیل حامله شد و او را به دنیا آورد ساره بر آن غبطه خورد، چون در آن هنگام فرزند نداشت و ابراهیم علیه السّلام را اذیّت می‌کرد، پس ابراهیم شکایت به سوی خدا برد، خدای تعالی فرمود: زن مانند استخوان دنده است که اگر آنرا راست کنی می‌شکنی، اگر باقی بگذاری از او

بهرمند می‌شوی، هاجر و اسماعیل از نزد ساره دور شدند، پس ابراهیم با هاجر و فرزندش و دلالت جبرئیل به سوی مکّه رفت که در آنجا آب و آبادانی و احدی هم نبود.

فاصله بین بشارت ابراهیم علیه السّلام به اسماعیل و بین بشارت او به اسحاق پنج سال بود.

و از امام صادق علیه السّلام روایت شده که از او سؤال شد بین بشارت ابراهیم به اسماعیل، بین بشارت او به اسحاق چقدر فاصله بود؟

فرمود بین دو بشارت پنج سال فاصله بود، خدای تعالی فرموده: «فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِيمٍ» یعنی اسماعیل، آن نخستین بشارتی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۲

بود در باره‌ی فرزند که خدای تعالی به ابراهیم داد، آنگاه که اسحاق برای ابراهیم از ساره به دنیا آمد و به سه سالگی رسید اسماعیل به سوی اسحاق آمد در حالی که اسحاق در دامن ابراهیم بود اسماعیل او را کنار زد و خود در جای او نشست، ساره که این منظره را دید گفت: ای ابراهیم فرزند هاجر فرزند مرا از دامن تو دور سازد و خود در جای او بنشیند!! نه، به خدا سوگند: در شهری که هاجر و فرزندش هستند مرا با آنان مجاور و همسایه نساز، آندو را از من دور ساز، ابراهیم به ساره احترام و اکرام می‌کرد، او را عزیز می‌داشت و حقّ او را می‌شناخت و این بدان جهت بود که ساره از اولاد انبیا و دختر خاله‌ی او بود.

پس دور کردن هاجر و فرزندش بر ابراهیم سخت شد و از فراق اسماعیل غمناک گشت، شب که فرا رسید از جانب پروردگار کسی آمد خواب را در مورد ذبح فرزندش اسمعیل در موسم مکّه به او ارایه کرد، ابراهیم به خاطر خوابی که دیده بود اندوهناک شد، وقتی در موسم حجّ آنسال حضور پیدا کرد ابراهیم هاجر و اسمعیل را در ماه ذیحجّه حرکت داد و به مکّه برد تا در موسم حجّ اسمعیل را ذبح کند، پس ابتدا به ساختن ستونهای بیت الحرام نمود، وقتی پایه‌های آنرا بالا برد به سوی «منی» خارج شد در حالی که حجّ کرد و مناسکش را انجام داد، سپس به مکّه بازگشت، یک هفته طواف بیت نمود، سپس رفتند و وقتی مشغول سعی شدند، ابراهیم علیه السّلام به اسماعیل علیه السّلام گفت: ای فرزندم من در خواب میبینم که تو را در موسم حجّ در همین امسال ذبح می‌کنم، نظر تو در این باره

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۳

چیست؟ گفت: پدر آنچه که مأمور شده‌ای انجام بده، وقتی سعی خود را تمام کردند.

ابراهیم علیه السّلام او را به «منا» برد که آن یوم نحر و قربانی است، وقتی به جمره‌ی وسطی رسیدند ابراهیم اسماعیل را بر پهلوی راست خواباند و کارد به دست گرفت تا او را ذبح کند که ندا آمد یا ابراهیم ... تا آخر آیه. «۱»

و چگونگی ذبح او و آمدن فدیه در کتابهای مفصّل ذکر شده و همچنین ذکر اخبار مختلف در این باره در کتابهای مفصّل ذکر شده که هر کس بخواهد می‌تواند به آنها مراجعه نماید.

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلامٌ عَلى إِبْراهِيمَ بیان این آیه قبل از این گذشت.

كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ چون این جمله در این داستان قبلا گذشت، گویا که شنونده آنرا تلقّی به قبول نموده، حالت شکّ و سؤال برای او باقی نمانده جمله را در اینجا بدون تأکید آورد.

إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ وَ بارَكْنا عَلَيْهِ وَ عَلى إِسْحاقَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِما مُحْسِنٌ وَ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ در این آیه و در قول خدای تعالی:

«ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنا مِنْ عِبادِنا ...» تا قول خدا: «فَمِنْهُمْ ظالِمٌ لِنَفْسِهِ ... تا آخر» اشعار به این مطلب است که گاهی در نسلهای انبیا ظالم وجود دارد، ظلم آنان عیب بر پدرانشان نیست و بیان ظلم نفس در آنجا ذکر شد.

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۵۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۴

آیات ۱۱۴- ۱۲۲

[سوره الصافات (۳۷): آیات ۱۱۴ تا ۱۲۲] ..... ص : ۲۴۴

اشاره

وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلی مُوسی وَ هارُونَ (۱۱۴) وَ نَجَّیْناهُما وَ قَوْمَهُما مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ (۱۱۵) وَ نَصَرْناهُمْ فَکانُوا هُمُ الْغالِبِینَ (۱۱۶) وَ آتَیْناهُمَا الْکِتابَ الْمُسْتَبِینَ (۱۱۷) وَ هَدَیْناهُمَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ (۱۱۸)

وَ تَرَکْنا عَلَیْهِما فِی الْآخِرِینَ (۱۱۹) سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ (۱۲۰) إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۱۲۱) إِنَّهُما مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ (۱۲۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۴

و به راستی بر موسی و هارون منّت نهادیم (و نعمت دادیم).

آن دو و قومشان را از گرفتاری بزرگ رهانیدیم.

و آنان را یاری دادیم پس آنان بودند که پیروز شدند.

و به آن دو، کتاب روشنگر بخشیدیم.

و آن دو را به راه راست هدایت کردیم.

و برای آنان در میان واپسینان نام نیک نهادیم.

سلام بر موسی و هارون.

ما بدین سان نیکوکاران را جزا می‌دهیم.

که آن دو از بندگان مؤمن ما بودند.

تفسیر ..... ص : ۲۴۴

وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلی مُوسی وَ هارُونَ به موسی و هارون منّت گذاردیم که آن دو را با قومشان از شدّت بردگی نجات دادیم و آن دو را یاری نمودیم و کتاب و نبوّت دادیم و نام نیک برای آنها گذاشتیم و غیر اینها.

بنابر این تفسیر، قول خدای تعالی: وَ نَجَّیْناهُما تا آخر ...

عطف است که آن تفسیر «منّنا» است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۵

وَ قَوْمَهُما مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ آنها را از غم و ناراحتی بزرگ نجات دادیم، کرب عظیم عبارت بود از برده‌کشی و کشتن اولاد، جدا کردن زنان از مردان، تجسّس از مورد حیا و شرم زنان از جهت عیب یا فرزند، ترس از کشته شدن به دست فرعون پس از خروج آنها از مصر و دستگیر شدن و دوباره مورد برده‌کشی قرار گرفتن و ترس از غرق شدن پس از ورود به دریا.

وَ نَصَرْناهُمْ آنها را يارى كرديم بدين گونه كه از دشمنانشان نجات داديم و دشمنشان را غرق كرديم.

فَكانُوا هُمُ الْغالِبِينَ وَ آتَيْناهُمَا الْكِتابَ الْمُسْتَبِينَ كتابى كه در ظهور صدق رسا و ظاهر است و صاحب و آورنده‌ى آن صادق است و مقصود از آن نبوّت و رسالت و احكام آن دو و تورات صورت آن دو است.

وَ هَدَيْناهُمَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ آن دو را به راه راست هدايت نموديم و آن راه انسانى است كه فطرى آن راه ولايت فطرى است و تكليفى آن راه ولايت تكليفى است و خلاصه راه مستقيم اشاره به ولايت است، چنانچه كتاب اشاره به نبوّت و رسالت است.

وَ تَرَكْنا عَلَيْهِما فِي الْآخِرِينَ سَلامٌ عَلى مُوسى وَ هارُونَ إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُما مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ سلام بر موسى و هارون.

ما بدين سان نيكوكاران را جزا مى‌دهيم كه آن دو از بندگان مؤمن ما بودند.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۴۶

آيات ۱۲۳- ۱۳۲

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۱۲۳ تا ۱۳۲] ..... ص : ۲۴۶

اشاره

وَ إِنَّ إِلْياسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۲۳) إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ (۱۲۴) أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِينَ (۱۲۵) اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۱۲۶) فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۲۷)

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۲۸) وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (۱۲۹) سَلامٌ عَلى إِلْياسِينَ (۱۳۰) إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۱۳۱) إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (۱۳۲)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۶

و همانا الياس از پيامبران بود.

چنين بود كه به قومش گفت آيا پروا نمى‌كنيد.

آيا بعل را مى‌پرستيد و بهترين آفريدگاران را رها مى‌كنيد؟

خداوند را، كه پروردگار شما و پروردگار نياكان شماست؟

پس او را دروغگو شمردند و ايشان (براى حساب و عذاب) احضار مى‌شوند.

مگر بندگان اخلاص يافته خداوند.

و براى او در ميان واپسينان نام نيك نهاديم.

و سلام بر ال ياسين.

ما بدين‌سان نيكوكاران را جزا مى‌دهيم.

او از بندگان مؤمن ما بود.

تفسير ..... ص : ۲۴۶

وَ إِنَّ إِلْياسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ بعضى گفته‌اند: الياس همان ادريس نبىّ است «۱» و بعضى گفته‌اند: پيامبرى از پيامبران بنى اسرائيل از

اولاد هارون فرزند عمران پسر عموی یسع بود که بعد از حزقیل

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۵۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۷

مبعوث شده بود.

وقتی یوشع شام را فتح کرد بنی اسرائیل در آنجا اقامت نمودند و آنجا را بین خودشان تقسیم کردند و یک گروه از آنان در بعلبک اقامت کرد که آنها نوادگان و طایفه الیاس بودند «۱».

و بعضی گفته‌اند: الیاس صاحب خشکی‌ها و صحراها است، خضر صاحب جزیره‌هاست، هر دو در روز عرفه در عرفات اجتماع می‌کنند «۲» و بعضی الیاس را ذو الکفل دانسته‌اند.

إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ الیاس به قومش در حالی که آنها را از راه شفقت و دلسوزی اندرز می‌داد گفت:

أَ لا تَتَّقُونَ أَ تَدْعُونَ بَعْلًا از خدا نمی‌ترسید و بعل را فرا می‌خوانید، بعل اسم بت آنان بوده از طلا، بعضی آنرا در لغت یمن اسم پروردگار دانسته‌اند، مقصود این است که پروردگاری غیر از خدا را فرا می‌خوانید؟! «۳» وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِینَ و بهترین آفرینندگان را وا می‌گذارید؟! بیان بهترین خالق بودن خدای تعالی گذشت.

اللَّهَ رَبَّکُمْ وَ رَبَّ آبائِکُمُ الْأَوَّلِینَ که خدای شما و پیشینیان نیاکان شماست.

فَکَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ آنان تکذیب کردند، غافل از اینکه برای حساب در آتش باید حاضر شوند.

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِینَ وَ تَرَکْنا عَلَیْهِ فِی الْآخِرِینَ سَلامٌ عَلی إِلْیاسِینَ

(۱، ۲) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۵۷.

(۳) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۲۹۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۸

مگر بندگان خلاصی یافته که او را برای آیندگان بگذاشتیم. پس سلام بر آل یس.

از طریق خاصّه اخبار زیادی روایت شده که قرائت «آل یس» با فتحه الف و مدّ آن و کسره لام است، مقصود از آل یس آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است «۱» و «یس» از اسم‌های رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و محاجّه آنها با علمای عامّه به این قرائت در اخبار ذکر شده، به نحوی که عامّه آنرا انکار نمی‌کردند، به صحّت قرائت مذکور اعتراف می‌کردند، «یس» از نامهای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد: از طریق عامّه نیز این قرائت روایت شده است، در بعضی از قرآنهای آنان لفظ «آل» از «یس» با فاصله نوشته شده است. «۲»

و گویا که منظور از آوردن آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله با این لفظ در ذیل داستان الیاس این بوده که آل را ساقط نکنند، چه اگر می‌گفت:

«سلام علی آل محمّد» لفظ «آل» را ساقط می‌کردند.

چون محمّد و اهل بیت او شرف هر صاحب شرف، فخر هر صاحب فخر، مقام هر صاحب مقام است لذا اسلام بر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله سلام بر هر صاحب سلام و شرف است برای هر صاحب شرف، لسان صدق و نام نیک برای هر صادق است، پس صحیح است گفته شود:

بر الیاس نام نیک در بین مردم گذاشتیم که آن سلام بر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

و «الياسين» با وصل لام در نوشتن خوانده شده، بعضى گفته‌اند: آن

---

(۱) تأويل الآيات الظّاهره: ص ۴۹۰. [.....]

(۲) تفسير بيضاوى: ج ۲، ص ۲۹۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۴۹

اسم الياس است، مانند «سينا» و «سينين» «۱».

بعضى گفته‌اند: جمع الياس است، ولى آن بعيد است، زيرا لفظ علم هرگاه جمع بسته شود به صورت معرفه با لام آورده مى‌شود. «۲»

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ.

آيات ۱۳۳- ۱۴۸

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۱۳۳ تا ۱۴۸] ..... ص : ۲۴۹

اشاره

وَ إِنَّ لُوطاً لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۳) إِذْ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (۱۳۴) إِلاَّ عَجُوزاً فِى الْغابِرِينَ (۱۳۵) ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ (۱۳۶) وَ إِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ (۱۳۷)

وَ بِاللَّيْلِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۳۸) وَ إِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (۱۳۹) إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (۱۴۰) فَساهَمَ فَكانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ (۱۴۱) فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَ هُوَ مُلِيمٌ (۱۴۲)

فَلَوْ لا أَنَّهُ كانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (۱۴۳) لَلَبِثَ فِى بَطْنِهِ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۱۴۴) فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ وَ هُوَ سَقِيمٌ (۱۴۵) وَ أَنْبَتْنا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (۱۴۶) وَ أَرْسَلْناهُ إِلى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (۱۴۷)

فَآمَنُوا فَمَتَّعْناهُمْ إِلى حِينٍ (۱۴۸)

ترجمه: ..... ص : ۲۴۹

و همانا لوط از پيامبران بود.

چنين بود كه او و خانواده‌اش، همگى را، رهايى داديم.

مگر پير زنى كه جزو واپس‌ماندگان (در عذاب بود).

سپس ديگران را نابود كرديم.

و خود شما بر (آثار) آنان بامدادان مى‌گذريد.

و نيز شامگاهان، پس آيا تعقّل نمى‌كنيد؟

و بى‌گمان يونس از پيامبران بود.

آنگاه كه

(۱، ۲) مجمع البيان: ج ۷ و ۸، ص ۴۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۰

به سوی کشتی گرانبار گریخت.

پس با آنان قرعه انداخت و او بیرون انداختنی شد

و ماهی (بزرگ/ نهنگ) او را فرو بلعید و او در خور ملامت بود.

و اگر از تسبیح گویان نبود.

در شکم آن تا روزی که مردمان برانگیخته شوند به سر می‌برد.

آنگاه او را به کرانه بایر افکندیم و او بیمار بود.

و بر سر او (برای سایه افکنی) گیاهی از (قسم) کدو رویاندیم.

و (سر انجام) او را به سوی صد هزار نفر یا بیشتر (به رسالت) فرستادیم.

آنگاه ایمان آوردند و ما نیز آنان را تا زمانی معیّن برخوردار ساختیم.

تفسیر ..... ص : ۲۵۰

وَ إِنَّ لُوطاً لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ داستان لوط در سوره هود و حجر و غیر آن دو گذشت.

إِذْ نَجَّيْناهُ وَ أَهْلَهُ أَجْمَعِينَ إِلَّا عَجُوزاً فِي الْغابِرِينَ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ وَ إِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ يعنی شما ای اهل مکّه بر آثار خراب شده پیشینیان مرور می‌کنید و از آنجا می‌گریزید، چه منزل‌های آنان در «سدوم» بود که در راه شام قرار گرفته است.

مُصْبِحِينَ وَ بِاللَّيْلِ أَ فَلا تَعْقِلُونَ وَ إِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ فَساهَمَ فَكانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ

در سوره‌ی یونس اشاره کردیم که داستان یونس و قومش، دعوت شدن او به سوی قومش و فرار او از میان آنها بعد از دفع عذاب از قومش، داخل شدن او در کشتی و گرفتار شدن او در شکم ماهی در کتابهای مفصّل ذکر شده است، هر کسی بخواهد به کتابهای مفصّل مراجعه نماید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۱

از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: وقتی یونس با قوم سوار کشتی شد کشتی در طوفان و امواج دریا ایستاد، پس قرعه‌کشی کردند که یکی از ساکنان را به دریا اندازند، که در سه مرتبه هر سه بار قرعه به نام یونس اصابت کرد، پس یونس علیه السّلام به سر کشتی رفت که ناگهان ماهی دهان باز کرده و یونس را بلعید. «۱»

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هیچ قومی قرعه نینداخت که امرشان را به خدای تعالی تفویض کنند مگر آنکه قرعه به محقّ اصابت کرد و فرمود: چه قضیّه‌ای و چه حکمی با عدالت‌تر از قرعه است اگر کار را به خدا واگذار کنند؟ آیا خدای تعالی نفرموده است:

«فَساهَمَ فَكانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ»

یعنی از کسانی که در قرعه مغلوب شدند، «۲» «و حض برجله» یعنی تفحّص نمود و «وحض عن الأمر» یعنی بحث و تفتیش نمود و «وحض رجله» یعنی پایش لیز خورد، آفتاب زایل شد و حجّت باطل گشت.

فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَ هُوَ مُلِيمٌ لفظ «ملیم» از «الام» است یعنی عدول کرد، یا از «الام» است یعنی چیزی آورد که مورد سرزنش قرار گرفت، یا سرزنش کننده شده است.

فَلَوْ لا أَنَّهُ كانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ این کنایه از امّت است، یعنی هرگاه به بلایی گرفتار شدید تسبیح و تهلیل و ذکر خدا را زیاد کنید تا خداوند شما را از بلا نجات دهد.

(۱) تفسير بيضاوى: ج ۲، ص ۳۰۰.

(۲) من لا يحضره الفقيه: ج ۳، ص ۹۲، حديث ۳۳۹۰ و ۳۳۹۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۲

فَنَبَذْناهُ بِالْعَراءِ او را به صحرا انداختيم، جايى كه از هر پوشاننده و سايه‌اندازى خالى بود و هيچ درخت يا گياه، يا بنا يا كوه در آنجا نبود.

وَ هُوَ سَقِيمٌ وَ أَنْبَتْنا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ در حالى كه بيمار بود، براى او درخت يقطين روياندىم و آن درختى است كه از زمستان تا تابستان مى‌ماند، ساقه هم ندارد و بعضى معتقدند مقصود بوته‌ى كدو است.

وَ أَرْسَلْناهُ إِلى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ او را به يكصد هزار، بلكه بيشتر فرستاديم.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: اضافه بر يكصد، هزار و سى هزار تن بودند. «۱»

فَآمَنُوا فَمَتَّعْناهُمْ إِلى حِينٍ تا وقت رسيدن اجل‌هايشان.

آيات ۱۴۹- ۱۸۲

[سوره الصافات (۳۷): آيات ۱۴۹ تا ۱۸۲] ..... ص : ۲۵۲

اشاره

فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّكَ الْبناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ (۱۴۹) أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِكَةَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ (۱۵۰) أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ (۱۵۱) وَلَدَ اللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۵۲) أَصْطَفَى الْبَناتِ عَلَى الْبَنِينَ (۱۵۳)

ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۱۵۴) أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۱۵۵) أَمْ لَكُمْ سُلْطانٌ مُبِينٌ (۱۵۶) فَأْتُوا بِكِتابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۵۷) وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً وَ لَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (۱۵۸)

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۵۹) إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۶۰) فَإِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ (۱۶۱) ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفاتِنِينَ (۱۶۲) إِلَّا مَنْ هُوَ صالِ الْجَحِيمِ (۱۶۳)

وَ ما مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ (۱۶۴) وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ (۱۶۵) وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ (۱۶۶) وَ إِنْ كانُوا لَيَقُولُونَ (۱۶۷) لَوْ أَنَّ عِنْدَنا ذِكْراً مِنَ الْأَوَّلِينَ (۱۶۸)

لَكُنَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (۱۶۹) فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۱۷۰) وَ لَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنا لِعِبادِنَا الْمُرْسَلِينَ (۱۷۱) إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (۱۷۲) وَ إِنَّ جُنْدَنا لَهُمُ الْغالِبُونَ (۱۷۳)

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ (۱۷۴) وَ أَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۵) أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ (۱۷۶) فَإِذا نَزَلَ بِساحَتِهِمْ فَساءَ صَباحُ الْمُنْذَرِينَ (۱۷۷) وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ (۱۷۸)

وَ أَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (۱۷۹) سُبْحانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۸۰) وَ سَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ (۱۸۱) وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۱۸۲)

(۱) كافى: ج ۱، ص ۱۷۴، ح ۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۳

ترجمه: ..... ص : ۲۵۳

از آنان بپرس که آیا پروردگار تو را دختران است و خود ایشان پسران؟

یا آنکه ما فرشتگان را مادینه آفریده‌ایم و ایشان شاهد بوده‌اند؟

حال ایشان از سر تهمتشان می گویند:

خداوند فرزندی پدید آورده است و ایشان دروغگو هستند.

آیا (خداوند) دختران را بر پسران ترجیح داده است؟

شما را چه می‌شود، چگونه داوری می کنید؟

آیا اندیشه نمی کنید؟

یا حجّتی آشکار در دست دارید؟

پس اگر راست می گویید سندتان را بیاورید.

و بین او و جن پیوندی قایل شدند، جنّیان خود به خوبی می‌دانند که ایشان (برای حساب)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۴

احضار می‌شوند.

پاک و منزّه است خداوند از آنچه می گویند.

مگر بندگان اخلاص یافته‌ی خداوند.

بدانید که شما و آنچه می‌پرستید.

شما کسی را به گمراهی نمی کشید.

مگر کسی را که در آینده‌ی دوزخ است.

و فرشتگان گویند هیچ کس از ما نیست مگر آنکه پایگاهی معیّن دارد.

و ماییم که تسبیح گویانیم.

و آنان ادعا می کردند،

که اگر در دست ما کتابی از (کتابهای آسمانی) پیشینیان بود.

بی‌شک از بندگان اخلاص یافته‌ی خداوند می‌شدیم.

ولی آن (کتاب آسمانی/ قرآن) را انکار کردند، زودا که بدانند.

و حکم ما در حقّ بندگان به رسالت فرستاده‌مان از پیش معیّن شده است.

ایشانند که نصرت یافتگانند.

و سپاه ماست که ایشان پیروزند.

پس تا مدّتی از آنان روی بگردان.

و بنگر ایشان را، که زودا به دیده بصیرت بنگرند.

آیا عذاب ما را به شتاب می‌خواهند

آنگاه که به سرای ایشان فرود آید، بد است بامداد (عذاب) هشدار یافتگان.

و تا مدّتی از آنان روی بگردان.

و بنگر زودا که به دیده بصیرت بنگرند.

پاک و منزّه است پروردگارت، که پروردگار پیروزمند است، از آنچه می گویند.

و درود بر پیامبران باد.

و سپاس خداوند را که پروردگار جهانیان است.

تفسیر ..... ص : ۲۵۴

فَاسْتَفْتِهِمْ پس از آنکه این داستانها را برای آنها ذکر کردی که در آنها عبرت برای هر عبرت گیرنده‌ای است از آنان بپرس: أَ لِرَبِّکَ ای پیامبر به این امّت که ملایکه را دختران خدا می‌خوانند بگو: آیا برای پروردگار تو که در مورد امّت‌های گذشته و تکذیب کنندگان و راست پنداران و ابنای آنان علیهم السّلام این همه کارها انجام داده است.

الْبَناتُ دختران هستند که به نظر شما پست‌ترین اولادند؟!

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۵

وَ لَهُمُ الْبَنُونَ و برای خودشان پسران باشند که به نظر آنان شریفترین اولاد می‌باشند، که بدانند که آنان در این نسبت خطا کرده‌اند، بیدار شوند و بدانند که در نسبت دادن فرزند به سوی خدای تعالی اشتباه کرده‌اند (و همچنین در برتری پس بر دختر در اشتباهند).

أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِکَةَ یا ما ملایکه را که شریفترین مخلوقات هستند و از نقایص مذکّر و مؤنّث بودن مبرّا هستند.

إِناثاً مؤنّث آفریدیم که به انواع نقایص مبتلا باشد.

وَ هُمْ شاهِدُونَ یعنی آیا آنها دیدند که ما ملایکه را دختر آفریدیم؟! تا متنبّه شوند که این گفتار آنان جز حدس و تخمین نیست، فکر و اندیشه کنند که عاقل نباید در مثل این مطلب مهمّ با حدس و تخمین سخن بگوید.

أَلا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْکِهِمْ لَیَقُولُونَ آنان از جهل و نادانی بر خدا دروغ بسته و این سخنان مهمّ و بزرگ را می گویند که نباید گفته شود، می گویند که:

وَلَدَ اللَّهُ وَ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ خدا را فرزند می‌باشد البتّه دروغ می گویند و هیچ احتمال و صدق در گفتار آنان نیست.

أَصْطَفَی الْبَناتِ عَلَی الْبَنِینَ ما لَکُمْ کَیْفَ تَحْکُمُونَ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ آیا متذکّر نمی‌شوید قبح و زشتی آنچه را که می گویند و نسبت فرزند به خدا می‌دهید.

زیرا چنین نسبتی خدای تعالی را از وجوب به امکان، از بی‌نیازی به احتیاج، از تنزّه به تدنّس، از تجرّد به مادّی بودن و غیر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۵۶

اینها از نقایص می کشاند، بعد از نسبت فرزند به خدا متذکّر زشتی و قبح گفتارتان نمی‌شوید و می گویید فرزندان خدا دختران هستند، نه پسران.

أَمْ لَکُمْ سُلْطانٌ مُبِینٌ یا شما دلیل و حجّتی آشکار، یا آشکار کننده دارید.

خدای تعالی این گفتار آنان را که: «لربّنا البنات، الملایکة بنات اللّه» انکار نمود، سپس نسبت مؤنّث بودن ملایکه را انکار کرد، که آنها از پلیدی مذکّر و مؤنث بودن منزّه هستند سپس شاهد بودن مشرکین خلقت ملایکه را انکار نمود.

چون مؤنّث و مذکّر بودن جز با شهود و دیدن دانسته نمی‌شود، سپس نسبت فرزند به خدا را انکار کرد، تصریح نمود که این نسبت از جمله دروغ‌های آنها است و تصریح کرد که مشرکین اکیدا دروغ می گویند.

سپس آنها را سرزنش کرد که چرا دختران را به خدا نسبت می‌دهند و پسران را به خودشان، با اینکه هرگاه نسبت دختر به آنها داده شود روی آنها سیاه می‌شود، سپس آنها را سرزنش کرد که چرا قبح و زشتی این مطلب را متذکّر نمی‌شوند، در حالی که قبح امثال

آنرا هر صاحب عقل و شعوری متذکّر می گردد، سپس آنان را سرزنش کرد که بدون دلیل و برهان سخن می گویند، به خصوص در امثال این گفتارها.

سپس از آنها درخواست دلیل و حجّت کرد تا آنانرا ملزم به اقرار بر دلیل نداشتن بکند، همه‌ی این مطالب جهت تأکید زشتی این

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۵۷

گفتار و تأکید سرزنش کردن گوینده‌اش می‌باشد.

فَأْتُوا بِكِتابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ

اگر شما در این گفتار و نسبت فرزند به خدا راستگو هستید دلیل و حجّت خود را بیاورید، که راستگو باید بر ادّعای خودش حجّت و برهان داشته باشد، یا اگر در ادّعای حجّت و کتاب راست می گویید کتاب خود را بیاورید.

وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً آنان بین خدای تعالی و بین جنّ نسبت قایل شدند، یعنی مشرکین گاهی می گویند: ملایکه دختران خدا هستند، گاهی می گویند: جنّ دختران خدا هستند، یا بعضی جنّ را می گویند، بعضی ملایکه را، بعضی گفته‌اند: مقصود آنها از جنّ ملایکه است، ولی چون دیده نمی‌شوند ملایکه نامیده‌اند.

و بعضی گفته‌اند: مشرکین گفتند: خداوند با جنّ تزویج کرد و فرزند ملایکه به دنیا آوردند، بعضی گفته‌اند: مشرکین گفتند: خدا و شیطان برادرند و خدا آفریننده خیر و نور و شیطان خالق شرّ و تاریکی است.

و بعضی گفته‌اند: مقصود از نسبت نسبت در عبادت است، چون بعضی از آنان ابلیس را عبادت می کنند و می گویند او به عبادت از خدا سزاوارتر است، یا در عبادت مثل او است. «۱»

وَ لَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ در حساب، یا در آتش حاضر می‌شوند، ضمیر «انّهم» به جنّ، یا به مشرکین، یا به مجموع برمی گردد.

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۶۰.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۵۸

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ منزّه است خدای تعالی از آنچه که در حقّ او توصیف می کنند از قبیل فرزند، نسبت و دامادی و تزویج جنّ.

إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ استثنا از فاعل «یصفون» یا از مرفوع «لمحضرون» یا استثنای منقطع است (یعنی غیر از بندگان پاک و خالص شده در اشتباهند).

فَإِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ شما و آنچه که می‌پرستید از ملایکه و جنّ و شیاطین و غیر اینها از معبودها.

ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ آن حالتی که شما بر آن حالت هستید، یعنی بر آنچه که عبادت می کنید، اعتقادی که به خدا دارید، یا بر این وصف که هستید.

بِفاتِنِينَ نمی‌توانید مردم را فاسد و گمراه سازید، جمله جز او شرط محذوف است، یعنی وقتی خداوند از آنچه که بدون تحقیق می گویید منزّه است و اگر امر مادّی نمی‌تواند تصرّف در چیزی بکند که منزّه ار مادّه است، پس شما و معبودهایتان نمی‌توانید مردم را بر خلاف امر تکوینی خدا فاسد و گمراه کرده و در فتنه بیاندازید.

إِلَّا مَنْ هُوَ صالِ الْجَحِيمِ مگر کسی که داخل در جهنّم باشد و در آنجا بسوزد، یعنی کسی که بالفعل در آتش جهنّم است و خودش آنرا احساس نمی کند، چون مدارکش بی‌حسّ است و از سوختن در آتش متأثّر نمی‌شود.

وَ ما مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ هیچ یک از ما فرشتگان

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۵۹

نیست جز آنکه مقامی معیّن و معلوم دارند، این سخن ملایکه است در ردّ بر عبادت کنندگانشان.

و جمله حالیّه به تقدیر قول یا معطوفه است، معنای آن این است که ملایکه می‌گویند: هر یک از ما در مقام بندگی خدا مقامی معیّن و معلوم دارد.

و بعضی گفته‌اند: این سخن قول جبرئیل علیه السّلام به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: این آیه در باره ائمّه و اوصیا از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است و معنای آن این است که هر یک از ما در عبودیّت مقام خاصّی دارد که از آن فراتر نمی‌رویم، پس چگونه ما می‌توانیم معبود بشویم و مراقب عبادت کنندگانمان باشیم و حافظ و یاری دهنده آنها باشیم؟! «۱» وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ما همه به عبادت و خدمت حقّ صف بسته‌ایم، نه آنکه بندگان برای ما صف ببندند.

وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ و ما تسبیح کنندگان خدا هستیم، نه این که جایز باشد کسی ما را تسبیح کند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: ما نورهایی بودیم در اطراف عرش صف بسته و تسبیح می‌کردیم، اهل آسمان به سبب تسبیح ما تسبیح می‌گفتند تا آنکه به زمین هبوط کردیم و تسبیح گفتیم، پس اهل زمین با تسبیح ما تسبیح گفتند، ما هستیم صف بستگان و ما هستیم تسبیح گویان. «۲»

وَ إِنْ كانُوا لَيَقُولُونَ مشرکین هم اگر چه چنین می‌گفتند که:

---

(۱) تفسیر صافی: ج ۴، ص ۲۸۶.

(۲) تأویل الآیات الظّاهرة: ص ۴۸۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۰

لَوْ أَنَّ عِنْدَنا ذِكْراً مِنَ الْأَوَّلِينَ اگر نزد ما هم کتابی از کتب پیشینیان، یا شریعتی از شرایع آنان، یا پیامبری از پیامبران آنان بود ما هم بندگان مخلص خدا بودیم.

لَكُنَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ فَكَفَرُوا بِهِ آنها به ذکر که عبارت از محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، یا به قرآن، یا به شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا ولایت علی علیه السّلام است، کافر شدند.

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ به زودی عاقبت کفرشان را خواهند دانست.

وَ لَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنا لِعِبادِنَا الْمُرْسَلِينَ در حالی که کلمه و عهد ما به وعده و یاری رسولان ما از پیش مقرّر شده است.

یعنی کلمه ما که عبارت از فعلیّت انسانی است دلیل هر خیر، طریق هر مطلوب و فعلیّت هر کمالی است، یا کلمه ما که ولایت است بر کلمه شیطان سبقت گرفته و کلمه شیطان مغلوب شده است.

و اگر کلمه شیطان مغلوب شود همه لشگریان داخلی و خارجی شیطان مغلوب می‌شوند، همه لشگریان داخلی و خارجی حقّ غالب می‌گردند و آیه دلداری دادن به رسول و مؤمنین و تهدید کافرین است که:

إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَ إِنَّ جُنْدَنا لَهُمُ الْغالِبُونَ آن پاکان یاری شده خدایند و لشگریان ما پیروزمندند.

این جمله بدل از «کلمتنا» یا جواب سؤال مقدّر در مقام بیان «کلمه» یا در مقام تعلیل است.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ از گفتگو و جنگ با مشرکین اعراض کن.

حَتَّى حِينٍ تا موعد یاری تو و کشتن آنها برسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۱

وَ أَبْصِرْهُمْ و آنها را بینا کن و چون چشم بصیرت تو باز شده می‌توانی آنها را نیز بر حال بدشان آگاه و بینا سازی و بینند که این

حالت آنان را به جهنّم و به عـذاب دردناك مى‌كشاند يا آنها را بر حالتى كه در قيامت و نزد حساب يا در جهنّم و نزد عذاب بر آن حالت هستند آگاه و بينا كن چه تو احتياج نداري كه قيامت بيايد، زيرا قيامت حال تو است و تو آن را مى‌بينى.

فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ و آنـان بـه زودى حـال خودشـان را در قيـامت مى‌بيننـد، چـون هنـوز از تنگنـاى طبع و زنـدان نفـوس و پرده‌هـاى هواهايشان خارج نشده‌اند.

أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ اين جمله تهديد آنها است.

روايت شده وقتى «فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ» نازل شد گفتند: قيامت چه وقت است، ما چه وقت حال خود را خواهيم ديد؟ پس خداى تعالى در مقام تهديد آنان فرمود: «أَ فَبِعَذابِنا يَسْتَعْجِلُونَ» آيا به عذاب ما عجله و شتاب مى‌كنند؟

فَإِذا نَزَلَ بِساحَتِهِمْ فَساءَ صَباحُ الْمُنْذَرِينَ كه چون عـذاب پيرامون آنها فرا رسـد، هنگام بـدى برايشان فرا مى‌رسد چه صـباح به وقت انذار شده‌ها گفته مى‌شود، زيرا بيشتر اوقات لفظ «صباح» در مطلق وقت استعمال و استعاره مى‌شود.

وَ تَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ وَ أَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ تأكيـد آيه اوّل و به دنبال هم بودن وعـد و وعيـد است تا هر دو طرف وعـد و وعيد كامل شود.

سُبْحانَ رَبِّكَ منزّه است پروردگار تو از هر چيزى كه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۲

وصف كنندگان او را وصف مى‌كنند، مخصوصا از چيزى كه مشركين او را وصف مى‌كنند.

رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ او پروردگار عزّت است، زيرا هيچ كمال و وصفى نيست مگر آنكه خداى تعالى خالق و پروردگار آن است.

وَ سَلامٌ سلام نام خداست و نيز به معناى سلامت يا تحيّت و سلام عَلَى الْمُرْسَلِينَ گويا كه خداى تعالى فرموده است:

نقمت بر مشـركين و سـلام بر مسـلمين باد، چه قول خـدا: «سُبْحانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ» در مقام اين است كه گفته شود: نقمت و عذاب بزرگى بر مشركين است بدون آنكه كسى بتواند آنرا دفع كند و سلام بر موحّدين.

وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ اين جمله تعليم بندگان است يا انشاى حمد است كه خداى تعالى جهت تعظيم خودش فرموده است.

يـا اخبـار از اين است كه هر كمـال و هر صـفت صـفت كمال مخصوص خـداست، پس چگونه براى او در ملكش شـريك مى‌تواند باشد؟!

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۳

سورة ص ..... ص : ۲۶۳

اشاره

مكّى است و داراى ۸۸ آيه آيات ۱- ۱۱

[سوره ص (۳۸): آيات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

ص وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَ شِقاقٍ (۲) كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنادَوْا وَ لاتَ حِينَ مَناصٍ (۳) وَ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَ قالَ الْكافِرُونَ هذا ساحِرٌ كَذَّابٌ (۴)

أ جَعَلَ الْآلِهَةَ إِلهاً واحِداً إِنَّ هذا لَشَيْءٌ عُجابٌ (۵) وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَ اصْبِرُوا عَلى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هذا لَشَيْءٌ يُرادُ (۶) ما سَمِعْنا بِهذا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هذا إِلَّا اخْتِلاقٌ (۷) أَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذابِ (۸) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ (۹)

أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ (۱۰) جُنْدٌ ما هُنالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزابِ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۳

ص (صاد) سوگند به قرآن پندآموز.

آرى كافران گرفتار حميّت (جاهليّت) و ستيزه‌جويى‌اند.

چه بسيار نسلها كه پيش از ايشان نابودشان كرديم و فرياد خواستند امّا (زمان)، زمان گريز (و رهايى) نبود.

و شگفتى مى‌كردند كه (پيامبر) هشداردهنده‌اى از خودشان به سراغ آنان آمده است و كافران گفتند اين جادوگر دروغزن است.

آيا به جاى همه خدايان به خداى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۴

يگانه‌اى دعوت مى‌كند اين بس امر عجيبى است.

و بزرگان ايشان به راه خود رفتند (و گفتند) كه برويد و بر (عبادت) خدايان خود شكيبايى پيشه كنيد، كه اين امر مطلوب است.

ما چنين چيزى در آئين اخير نشنيده‌ايم، اين جز از خود برساختن نيست.

آيا از ميان همه ما قرآن بر او نازل شده است؟ بلكه از ايشان از ياد من در شكّ و شبه‌اند، يا هنوز عذاب مرا نچشيده‌اند؟

يا گنجينه‌هاى رحمت پروردگار پيروزمند بخشنده‌ات در اختيار آنان است،

يا فرمانروايى آسمان و زمين و ما بين آنها از ايشان است پس با نردبانها فرا روند.

در آنجا سپاهى است از همدستان كه شكست خوردنى است.

تفسير ..... ص : ۲۶۴

ص اين لفظ با سكون خوانده شده كه اصل در فواتح سوره‌ها است، با كسره دال خوانده شده، يا از باب التقاء دو ساكن و حركت با كسره، يا از باب اينكه لفظ «ص» فعل امر از «مصادا» به معنى معارضه است، با فتحه دال خوانده شده جهت التقاء ساكنين، يا به جهت اينكه علم براى اين سوره است و غير منصرف مى‌باشد. و در اخبار بسيار آمده است كه لفظ «ص» چشمه‌اى است كه از زير عرش مى‌جوشد، يا از راست عرش، يا از ركنى از اركان عرش، آن آب زندگانى است. «۱»

و در خبر ديگرى آمده است: «ص» از نامهاى خداى تعالى يا از نامهاى نبىّ صلّى اللّه عليه و آله است. «۲»

در اوّل سوره بقره تفصيل كامل فواتح سوره‌ها گذشت كه ما را از بيان آن در اينجا بى‌نياز مى‌كند.

---

(۱) معانى الاخبار: ص ۲۲، ح ۲.

(۲) مجمع البيان: ج ۸ و ۷، ص ۴۶۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۵

وَ الْقُرْآنِ يعنى قسم به قرآن.

ذِى الـذِّكْرِ جواب قسم محـذوف است، يعنى قرآن حقّ است، يا تو حقّ هستى، يا كافران به قرآن يا كافران به تو كفر ورزيدنـد نه از آن جهت كه حجّت و دليل داشتند.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ كسانى كه كافر شدند از قبول حقّ خودداری ورزيدند و به دماغشان برخورد.

وَ شِقاقٍ و در عداوت و دشمنى با خدا و رسولش به سر مى‌برند. لذا رسالت رسول خدا و كتاب او را قبول نكردند.

كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ چه امّتهايى را قبل از آنها هلاك كرديم، اين جمله تهديد آنان بر كفرشان مى‌باشد.

فَنـادَوْا وَ لاـتَ حِينَ مَناصٍ اين جمله از قول كافرين و نـدايى است كه آنها سـر مى‌دهنـد و مى‌گوينـد: امروز هيـچ چاره‌اى از عـذاب نيست.

يا از جانب خـدا يا ملائكه است و اين جمله به تقـدير قول حكايت شده، يعنى آنان ندا كردند خداوند، يا ملائكه گفتند: امروز هيچ راه نجاتى نيست و زياد شدن تا براى تأكيد است.

وَ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْـذِرٌ مِنْهُمْ تعجّب كردنـد كه انذار كننده‌اى از خودشان بر آنها آمد، در حالى كه انذار كننده نبايد از خود آنان باشد.

وَ قالَ الْكافِرُونَ هذا ساحِرٌ كَذَّابٌ كافران گفتند: اين شـخص (حضرت محمّد صلّى اللّه عليه و آله) افسونگر دروغگويى است آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير براى اظهار ذمّ آنها و بيان مبناى قول آنها است.

بيان سحر در سوره بقره در ذمّ داستان هاروت و ماروت گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۶۶

أَ جَعَلَ الْآلِهَةَ إِلهاً واحِداً گفتند خدايان متعدّد را يک خدا قرار داده، تعجّب كردند كه خلاف آنچه را عادت كرده‌اند مى‌شنوند.

إِنَّ هذا لَشَـيْءٌ عُجابٌ اين چيز بسيار عجيبى است؟! وَ انْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ گروهى از سران قوم زبانهايشان به سخن گشوده شد و لذا بعد از اين جمله «أن» تفسيريّه آورد، يا مقصود آزاد شدن پاهاى آنها است، يعنى از پيش او رفتند و مى‌گفتند:

أَنِ امْشُوا از نزد اين مرد برويد، يا برويد بر دين خودتان.

وَ اصْـبِرُوا عَلى آلِهَتِكُـمْ إِنَّ هـذا بر خـدايان خـود ثـابت قـدم باشـيد كـه ايـن قيـام پيغمـبر بر نـابودى بتـان از جملـه بلايـا و مصـايب روزگارست.

لَشَيْءٌ يُرادُ و اين چيزى است كه براى ما خواسته شده است، يا اين چيزى كه پيغمبر ادّعا مى‌كند، مانند رياست بر بندگان و بالا بردن خودش در شهرها چيزى است كه آن را همه مى‌خواهند.

ما سَمِعْنا بِهذا فِى الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ اين چيزها را در ملّتى غير از اين ملّت، ملّتى كه ما درک كرديم نشنيده‌ايم.

إِنْ هذا إِلَّا اخْتِلاقٌ و اين دعوى محمّد صلّى اللّه عليه و آله جز دروغ چيزى نيست.

و اخبار در مورد اين آيه وارد شـده كه آن در مكّه نازل شده، نزول اين آيه پس از آن بود كه رسول خدا صـلّى اللّه عليه و آله دين خود را ظاهر كرد و اين مطلب به گوش قريش رسيد.

و داسـتان از اين قرار بوده كه قريش نزد ابى طالب اجتماع كردنـد و گفتنـد: اى ابى طالب پسـر برادر تو خواسـته‌ها و آرزوهاى ما را ناچيز شمرده، خدايان ما را ناسزا گفته و جوانان ما را فاسد كرده و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۲۶۷

اجتماع ما را پراكنده ساخته.

اگر فقر و ناداری موجب شده كه او اين كارها را انجام دهد ما براى او مال و ثروت جمع مى‌كنيم تا ثروتمندترين مرد قريش باشد و او را مالک خودمان مى‌گردانيم.

پس ابو طالب عليه السّلام خدمت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله رسيد و سخنان قريش را به او عرض كرد، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: اگر خورشيد را در طرف راست من و ماه را در طرف چپ من قرار دهند من آن را نخواهم، لكن به من كلمه‌اى بدهند و كلمه‌اى را بگويند كه به سبب آن مالك عرب و عجم گردند و در بهشت پادشاه باشند.

پس ابو طالب اين پاسخ رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را به قريش رساند، آنها گفتند بلى تنها ده كلمه باشد، پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به آنها گفت:

بايد شهادت بدهيد: «لا اله الّا اللّه، انّى رسول اللّه».

پس قريش گفتند: ما سيصد و شصت خدا را رها كنيم و يك خدا را عبادت كنيم؟ پس خداى تعالى اين آيه را نازل نمود «۱» «بَلْ عَجِبُوا ... تا آخر آيه» أَ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنا آنها گفتند: او كه در بين ما يتيم بود، نه مال و نه علم و نه مقام داشت آيا قرآن بر او نازل شده؟! بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بلكه اين كفر آنها ناشى از شكّ در ذكر من است، نه اينكه آنها به ذكر يقين كرده و تو را منكر باشند، يا منكر باشند كه تو صاحب ذكر باشى.

بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذابِ آنها هنوز عذاب نچشيده‌اند تا به عذاب

---

(۱) مجمع البيان: ج ۸ و ۷، ص ۴۶۵، با اختلاف مختصر.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۸

من يقين پيدا كنند، يقين به ذكر من داشته باشند، يعنى آنها را زيادى و فراوانى نعمتها و فراق از بلاها مست كرده و مدهوش ساخته پس به لذّتهاى نفوس مشغول شدند و ماورای آن را انكار نمودند.

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ آيا خزائن رحمت پروردگارت نزد آنها است تا براى رحمت خدا كه همان نبوّت و نزول ذكر است هر كس را خواستند اختيار كنند.

أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما آيا آنها داراى ملك آسمانها و زمين و ما بين آندو هستند تا تصرّف در آنها بكنند هر طور كه بخواهند، هر كس را بخواهند رئيس قرار دهند و هر كس را خواستند مرئوس نمايند.

فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ اين امر براى تعجيز است. يعنى اگر مى‌توانند با اسباب صعود به عرش بالا روند و ذكر را بر هر كس كه بخواهند نازل كنند، بعضى گفته‌اند: مقصود از اسباب آسمانها است، چه آسمانها اسباب موالید سفلى هستند.

جُنْدٌ ما هُنالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزابِ جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال آنها و عاقبت كار آنها؟

پس فرمود: آنها مغلوب خواهند شد، چون ذكر و صاحب ذكر را انكار مى‌كنند، ليكن فرمود: لشگريان زياد يا بزرگ در مقام اين انكار كه آن دورترين مقام از مقام عقول است از فرقه‌هاى مختلف عرب و عجم و ترك و ديلم شكست خواهند خورد تا تنبيه و دليل بر مقصود باشد و تهديد را برساند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۶۹

آيات ۱۲- ۱۶

[سوره ص (۳۸): آيات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۲۶۹

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ (۱۲) وَ ثَمُودُ وَ قَوْمُ لُوطٍ وَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ أُولئِكَ الْأَحْزابُ (۱۳) إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ

الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقابِ (۱۴) وَ ما يَنْظُرُ هؤُلاءِ إِلاَّ صَيْحَةً واحِدَةً ما لَها مِنْ فَواقٍ (۱۵) وَ قالُوا رَبَّنا عَجِّلْ لَنا قِطَّنا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسابِ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۲۶۹

پيش از آنان قوم نوح و عاد و فرعون صاحب سپاه، تكذيب (پيامبران) را پيشه كردند.

و نيز ثمود و قوم لوط و اهل أيكه، اين جماعت‌ها.

يكايك آنان جز تكذيب پيامبران كارى نكردند، لذا عقاب من (در حقّ آنان) تحقّق يافت.

و اينان جز بانگ مرگبار يگانه‌اى را انتظار نمى‌كشند كه فروگذار نمى‌كند.

و ادّعا كردند كه پروردگارا كارنامه ما را پيش از روز حساب، هر چه زودتر به ما بده.

تفسير ..... ص : ۲۶۹

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ بيان احزابى است كه تكذيب كننده و منكرند، بيان شكست آنها است با اشاره.

ذُو الْأَوْتادِ فرعون صاحب ميخ‌ها، فرعون به اين نام ناميده شده چنانچه در خبر آمده چون هر وقت مى‌خواسته كسى را شكنجه دهد او را در زمين به روى مى‌خوابانند، دو دست و دو پايش را با چهار ميخ بزمين مى‌كوبيد و چه بسا او را روى تختى از چوب مى‌خوابانيد، او را با چهار ميخ به تخت مى‌كوبيد و به حال خود رها مى‌كرد تا بميرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۰

برخى گفته‌اند: «ذو الأوتاد» يعنى صاحب ملك و پادشاهى كه با ميخ‌ها ثابت شده است، بعضى گفته‌اند: يعنى صاحب اركان قوى، چه او لشگريان بسيار، فرماندهان بزرگ و وزيران قوى داشت. «۱»

وَ ثَمُودُ وَ قَوْمُ لُوطٍ وَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ يعنى قوم شعيب. أُولئِكَ الْأَحْزابُ اينها حزب‌هاى شكست خورده‌اند، به حال و مال تكذيب و انكار آنها نظر كنيد.

إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ رسولان خودشان را تكذيب كردند، يا جميع رسولان را زيرا تكذيب يكى تكذيب همه است.

فَحَقَّ عِقابِ وَ ما يَنْظُرُ هؤُلاءِ تصريح به عقوبت منكرين از قريش است كه قبلا با كنايه آن را گفته بود و مقصود از «هؤلاء» منكرين از قريش است.

إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً اينان جز صيحه هنگام مرگ، يا هنگام قيامت، يعنى نفخ اوّل يا دوّم است، بهره‌اى ندارند.

ما لَها مِنْ فَواقٍ اين منكرين انتظارى جز يك صيحه ندارند، كه ديگر در آن صيحه توقّف يا بازگشت يا راحتى يا هشيار شدن از بيهوشى و بازگشت به دنيا يا سستى نيست.

وَ قالُوا بعد از صيحه و فرياد از باب استهزا مى‌گويند:

پروردگارا در عذاب ما شتاب كن، مطلب را با فعل ماضى ادا كرد

چون وقوع آن محقّق و حتمى است، يا نسبت به محمّد صلّى اللّه عليه و آله حتما واقع شده است، يا معناى آيه اين است كه مشركين با زبان حال يا زبان

---

(۱) مجمع البيان: ج ۸ و ۷، ص ۴۶۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۱

قال خود درخواست نزول عذاب موعود كردند، چنانچه گفتند: «إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ» يا گفتند:

«مطى هذا الوعد».

رَبَّنا عَجِّلْ لَنا قِطَّنا در سهم ما از عذاب موعود شتاب كن.

قَبْلَ يَوْمِ الْحِسابِ تعجيل در عذاب كردند يا از باب استهزا يا از باب اينكه گمان مى‌كردند اگر قبل از روز حساب عجله در عذاب بكنند ديگر از عذاب برزخ يا عذاب روز حساب راحت مى‌شوند، چون مى‌دانستند قبل از قيامت در برزخ‌ها عذاب شديدى در انتظار آنها است.

آيات ۱۷- ۲۹

[سوره ص (۳۸): آيات ۱۷ تا ۲۹] ..... ص : ۲۷۱

اشاره

اصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ اذْكُرْ عَبْدَنا داوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۱۷) إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِشْراقِ (۱۸) وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (۱۹) وَ شَدَدْنا مُلْكَهُ وَ آتَيْناهُ الْحِكْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ (۲۰) وَ هَلْ أَتاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرابَ (۲۱)

إِذْ دَخَلُوا عَلى داوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قالُوا لا تَخَفْ خَصْمانِ بَغى بَعْضُنا عَلى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنا بِالْحَقِّ وَ لا تُشْطِطْ وَ اهْدِنا إِلى سَواءِ الصِّراطِ (۲۲) إِنَّ هذا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِيَ نَعْجَةٌ واحِدَةٌ فَقالَ أَكْفِلْنِيها وَ عَزَّنِي فِي الْخِطابِ (۲۳) قالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤالِ نَعْجَتِكَ إِلى نِعاجِهِ وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ الْخُلَطاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ قَلِيلٌ ما هُمْ وَ ظَنَّ داوُدُ أَنَّما فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَ خَرَّ راكِعاً وَ أَنابَ (۲۴) فَغَفَرْنا لَهُ ذلِكَ وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفى وَ حُسْنَ مَآبٍ (۲۵) يا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما نَسُوا يَوْمَ الْحِسابِ (۲۶)

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما باطِلاً ذلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ (۲۷) أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ (۲۸) كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ (۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۲

ترجمه: ..... ص : ۲۷۲

بر آنچه مى‌گويند شكيبايى كن، از بنده ما داود ياد كن كه هم توانمند بود و هم توبه‌كار.

ما كوهها را همراه او رام كرده بوديم كه شامگاهان و بامدادان هم‌نوا با او تسبيح مى‌گفتند.

و پرندگان را كه گردانيده بودند (و) همه بازگردنده.

و فرمانروايى او را استوار داشتيم و به او پيامبرى و نفوذ كلامى فيصله‌بخش بخشيده بوديم.

و آيا خبر اصحاب دعوى به تو رسيده است كه از ديوار محراب (او) بالا رفتند.

آنگاه كه ناگهان بر داود وارد شدند و او از ايشان هراسيد گفتند مترس، اصحاب دعوايى هستيم كه بعضى از ما بر ديگرى ستم كرده است، پس در ميان ما به حقّ داورى كن، بيداد مكن و ما را به راه راست راهنمايى كن.

(یکی از آنـان گفت:) این دوست من است که نود و نه میش دارد، من یک میش تنها دارم، می‌گویـد آن را هم به من واگـذار و با من

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۳

درشتگویی می‌کند.

(داود) گفت به راستی با خواستن میش تو و افزودنش به میش‌های خود، در حقّ تو ستم کرده است، بسیاری از شریکان هستند که در حقّ همدیگر ستم می‌کنند، مگر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته پیش گرفته باشند، ایشان (به واقع) اندک شمارند و داود دانست که ما او را آزموده‌ایم، آنگاه به درگاه پروردگارش استغفار کرد، به سجده درافتاد و توبه کرد.

آنگاه این امر را بر او آمرزیدیم، او در نزد ما تقرّب و نیک سر انجامی داشت.

ای داود مـا تو را بر روی زمین خلیفه خود برگماشته‌ایم، پس در میان مردم به حقّ داوری کن، از هوا و هوس پیروی نکن، که تو را از راه خـدا گمراه کنـد، بی‌گمان کسانی که از راه خداونـد گمراه می‌شونـد عـذاب سـخت و سـنگینی در پیش دارنـد، چرا که روز حساب را فراموش کرده‌اند.

و ما آسـمان و زمین و ما بین آنها را بیهوده نیافریـده‌ایم، این پندار کسانی است که کفر ورزیده‌اند، ای بر کسانی که کفر ورزیده‌اند از آتش دوزخ.

آیا کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسـته کرده‌اند. همانند مفسدان در زمین قرار می‌دهیم، یا آیا پارسایان را مانند فاجران می‌شماریم؟

کتابی است مبارک که آن را بر تو فرستاده‌ایم، تا در آیات آن اندیشه کنند، خردمندان از آن پند گیرند.

تفسیر ..... ص : ۲۷۳

اصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ بر آنچه می‌گوینـد صبر کن و از گفتار آنها اندهناک مباش که آنها از دست ما نمی‌توانند فرار کنند، بدون اذن ما نمی‌توانند به تو آسیبی وارد سازند و در هر حال به پروردگارت مراجعه کن.

وَ اذْکُرْ عَبْدَنا داوُدَ ذَا الْأَیْدِ جمع «ید» به معنی قوّت و نعمت است، چنانچه در خبر آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۴

إِنَّهُ أَوَّابٌ داود را یاد کن که به درگاه ما توبه و انابه می‌کرد با اینکه نیرو و نعمت او زیاد بود، پس تو هم به پروردگارت رجوع کن.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ که ما کوهها را مسخّر او قرار دادیم، این سخن بیان نیرومندی و نعمت داشتن داود است.

مَعَهُ یُسَبِّحْنَ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِشْراقِ کوهها با داود تسبیح می‌گویند شب و صبح، لفظ «اشراق» یعنی وقت طلوع آفتاب، یا کنایه از صبح است.

وَ الطَّیْرَ مَحْشُورَةً پرندگان از هر طرف به سوی او می‌آیند، یا در حالی که پرندگان از لانه‌های خویش به سوی او می‌آیند.

کُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ این آیه با ترکیب و تفسیرش در سوره انبیاء و در سوره سباء گذشت.

وَ شَدَدْنا مُلْکَهُ یعنی ملک او را تقویت کردیم به نحوی که احدی نتواند در ملک او اخلال کند.

وَ آتَیْناهُ الْحِکْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ به او حکمت و خوش‌گفتاری دادیم، مقصود از حکمت آثار ولایت است، که حکمت جز دقّت علم و اتقان عمل و دقّت در عمل نیست.

و حکمت از آثار ولایت است، چون انسان مادامی که ولایت را با شروط مقرّر قبول نکند بصیرت و بینایی او باز نمی‌شود، مادام که بصیرت او باز نشود نظر او دقیق نمی‌شود، مادامی که نظرش دقیق نگردد اتقان در عمل برای او ممکن نیست، بیان حکمت به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۵

طور مفصّل بارها گذشته است.

و مقصود از فصل خطاب آثار رسالت است، چه فصل خطاب به هر معنی که گرفته شود از جهت اشتغال به کثرت‌ها است، اشتغال به کثرت‌ها از جهت بندگان جز به خاطر رسالت به سوی آنها یا به خاطر قبول رسالت از طرف رسول صلّی اللّه علیه و آله نیست.

در خبری که از حضرت علی علیه السّلام روایت شده در تفسیر فصل خطاب آمده است: اینکه قضاوت مبتنی باشد بر بیّنه بر عهده مدّعی و یمین بر عهده مدّعی الیه. «۱»

و در خبر مروی از امام رضا علیه السّلام آمده است: فصل خطاب شناخت لغات است. «۲»

فصل خطاب به تمییز حقّ از باطل نیز تفسیر شده است. «۳»

و نیز بر کلام جدا شده واضح که بر سامع و شنونده‌اش مشتبه نشود. «۴»

و خطاب معتدلی که ایجاز محل و طولانی کردن محل و خسته کننده نداشته باشد «۵» و مطلق علم به قضا تفسیر شده است.

وَ هَلْ أَتاکَ نَبَأُ الْخَصْمِ آیا حکایت آن دو خصم (دادخواه) به تو رسیده است؟! این سخن آگاهاندن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امّت او است بر اینکه امتحانات الهی بسیار است، که گاهی به صورت دو متخاصم در می‌آید، گاهی به صورت ذلیل کردن و عزیز

---

(۱) جوامع الجامع: ص ۴۰۴.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۹۴. عیون الاخبار: ج ۲، ص ۲۳۰، باب ۵۴، ح ۳. [.....]

(۳) جوامع الجامع: ص ۴۰۴.

(۴) صافی: ج ۴، ص ۲۹۴. عیون الاخبار: ج ۲، ص ۲۳۰، باب ۵۴، ح ۳.

(۵) تفسیر بیضاوی: ج ۲، ص ۳۰۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۶

کردن، گاهی به صورت عناد معاندین و محبّت محبّین ظاهر می‌شود، پس از امتحان خدا غافل نشوید و به نعمت و عزّت دادن او مغرور نگردید.

و جمله را با استفهام آورد تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امّتش را به تعجّب وادارد، تعجّب از حال داود، مبادرت او به نسبت ظلم به خصم بدون تفحّص و استظهار، این در تنبیه مؤکّدتر است.

إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرابَ لفظ «تسوّر» دخول از جانب مسوّر و دیوار است، محراب مجلس اشراف است که به خاطر آن نزاع می‌شود، آن جای مخصوص عبادت یا نزاهت و خلوت آنها است.

إِذْ دَخَلُوا عَلی داوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ وقتی فرشته‌ها به صورت دو خصم بر داود وارد شدند داود ترسید، چون فرشته‌ها در غیر وقت و بدون اجازه، از جای غیر معتاد وارد شده بودند.

قالُوا وقتی فرشته‌ها ترس داود را دیدند گفتند: نترس ما دو خصم هستیم که با هم دعوا داریم.

لا تَخَفْ خَصْمانِ گویا که فرشتگان جماعتی بودند، بعضی گفته‌اند: «هذان خصمان» این دو خصم هستند، یا «نحن خصمان» یعنی ما خصم هستیم.

بَغی بَعْضُنا عَلی بَعْضٍ فَاحْکُمْ بَیْنَنا بِالْحَقِّ وَ لا تُشْطِطْ که یکی بر دیگری ستم روا داشته و متجاوز بوده است و تو داوری کن ولی در حکم کردن جرم و ستم روا مدار.

وَ اهْدِنا إِلی سَواءِ الصِّراطِ یعنی راهی که مرضی خدا و عقل باشد، نشان ده.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۷

إِنَّ هذا أَخِی بیان صورت مخاصمه است که، این برادر من است.

لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعْجَةً وَ لِیَ نَعْجَةٌ واحِدَةٌ فَقالَ أَکْفِلْنِیها یکی از آن دو گفت: این برادر من نود و نه میش دارد و من یک میش دارم او می‌گوید: تو آن یک میش را به من بده.

لفظ «اکفلنیها» یعنی مرا مالک آن یک گوسفند گردان، از «کفل» به معنای نصیب و سهم است.

یعنی آن را سهم من قرار بده یا از «کفالت» است یعنی مرا کفیل آن قرار بده.

وَ عَزَّنِی فِی الْخِطابِ و در مخاصمه بر من غلبه کرده است.

قالَ لَقَدْ ظَلَمَکَ بِسُؤالِ نَعْجَتِکَ إِلی نِعاجِهِ وَ إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْخُلَطاءِ لَیَبْغِی بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ قَلِیلٌ ما هُمْ داود گفت او از درخواست یک میش تو بر تو ستم روا داشته است.

البتّه خیلی از شریکان به حقّ هم تجاوز می‌کنند، مگر ایمان آورندگانی که کارهای شایسته کرده‌اند و آنان هم که اندک‌اند.

لفظ «ما» که از ایده یا صفیّه است برای تأکید اندک بودن مؤمنین آورده است.

وَ ظَنَّ داوُدُ پس از آن که داود مبادرت به حکم به ظلم نمود فهمید که ما، أَنَّما فَتَنَّاهُ بدین وسیله او را امتحان کرده‌ایم.

فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ از داوری شتاب‌زده خود استغفار نمود.

وَ خَرَّ راکِعاً و به حالت خضوع افتاد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۸

وَ أَنابَ و با اعتذار به سوی خدا بازگشت.

فَغَفَرْنا لَهُ ذلِکَ و ما این زود حکم کردن او را بخشیدیم.

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ و او نزد ما مقامی دارد و به ما نزدیک است.

یا داوُدُ جمله بر طریق حکایت است، یعنی گفتیم ای داود: إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً تو را جانشین خود یا انبیا و پادشاهان گذشته نمودیم.

فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ در سوره لقمان در ذیل بیان حال لقمان و حکمت او بیان مختصری از خلافت داود کردیم.

از امام رضا علیه السّلام در بیان عصمت انبیا آمده است: امّا داود پس پیشینیان شما در باره‌ی او چه می‌گویند؟ گفته شد: می‌گویند: داود در محرابش مشغول نماز بود که ابلیس در صورت زیباترین پرنده آمد، پس داود نمازش را قطع کرد، بلند شد تا پرنده را بگیرد، پس پرنده به حیاط خانه رفت، داود هم به دنبال پرنده از اتاق بیرون رفت، پرنده به پشت بام پرید، داود هم در طلب پرنده به پشت بام رفت، که پرنده به خانه اوریا بن حیّان افتاد، داود هم به دنبال پرنده به همان خانه رفت که ناگهان زن اوریا را در حال شستشو دید، وقتی او را دید عاشق آن زن شد، داود جهت بعضی از غزوه‌هایش اوریا را فرستاده بود، داود به دوستش نوشت که اوریا را جلو بیانداز.

پس اوریا جلو انداخته شد ولی در جنگ بر مشرکین پیروز شد، این مطلب بر داود سنگین آمد، باز دوباره به دوستش نوشت که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۷۹

اوریا را جلو بیانداز، این بار که اوریا جلو انداخته شد کشته شد، پس داود با زن او تزویج کرد.

راوی می‌گوید: امام رضا علیه السّلام دستش را بر سرش زد و فرمود:

«إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ» شما پیامبری از پیامبران خدا را به سستی در نماز نسبت دادید تا جایی که به دنبال پرنده از خانه بیرون رفته و سپس نسبت فاحشه و قتل به او می‌دهید.

پس گفته شد: ای فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پس گناه او چه بوده؟

امام فرمود: وای بر تو، داود گمان می‌کرد خداوند مخلوقی از او داناتر نیافریده، پس خدای تعالی دو فرشته را فرستاد و به محراب او داخل شدند و به او گفتند: ما دو خصم هستیم که یکی بر دیگری ظلم کرده بین ما به حقّ حکم نما، در این حکم ستم و جور نکن، ما را به راه راست هدایت کن، این برادر من نود و نه میش دارد و من فقط یک میش دارم که می‌خواهد آن یکی را هم از من بگیرد و در مخاصمه بر من غلبه کرده است.

پس داود در مورد مدّعی علیه عجله کرد و گفت: برادرت به تو ظلم کرده و یک میش تو را می‌خواهد به میشهایش بیافزاید، از مدّعی بیّنه طلب نکرد، از مدّعی علیه هم هیچ سؤالی نکرد که تو چه می‌گویی.

پس این بود گناه و خطای داود نه آنچه شما می‌گویید. آیا نمی‌شنوی که خدا می‌گوید: «یا داود ما تو را بر زمین خلیفه قرار دادیم پس بین مردم حکم به حقّ بکن ... تا آخر آیه» پس گفته شد: ای فرزند رسول خدا داستان داود با اوریا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۰

چگونه بود؟ امام رضا علیه السّلام فرمود: در زمان داود وقتی شوهر زن می‌مرد یا کشته می‌شد دیگر هیچ وقت تزویج نمی‌کرد و اوّلین کسی که تزویج با زن شوهر مرده را مباح نمود داود بود که پس از کشته شدن اوریا و انقضای عدّه با همسر شوهر مرده‌اش تزویج کرد، پس این است آنچه که بر اوریا سخت شد. «۱»

اخبار در انکار آنچه که عامّه روایت کرده‌اند از ائمّه ما بسیار است، تا آنجا که از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده فرمود: هر کس حدیث داود را طبق روایات عامّه حدیث کند، یکصد و شصت تازیانه بر او خواهم زد، یعنی دو حدّ مفتری به او می‌زنم «۲».

و در خبر دیگری از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است: یک حدّ برای نبوّت و یک حدّ برای اسلام «۳».

و از ائمّه علیهم السّلام تصدیق روایات عامّه نیز روایت شده است.

و در بیان حکم حقّ بین مردم ذکر شده است که باید بین مدّعی و مدّعی علیه نزد قاضی تساوی برقرار باشد.

تساوی در نگاه کردن، سخن گفتن، نشستن و خوشرویی، همچنین ذکر شده است که حکم به حقّ باید در میل قلب متساوی باشند، یعنی میل قلبی‌اش از جهت حکومتش و از جهت احقاق حقّ نسبت به هر دو متساوی باشد، نه آنکه دوست داشته باشد که حقّ برای یکی از آن دو باشد.

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۴۹۵. عیون اخبار الرّضا: ج ۱، ص ۱۵۴، باب ۱۴، ح ۱.

(۲) صافی: ج ۴، ص ۲۹۶.

(۳) صافی: ج ۴، ص ۲۹۶. مجمع البیان: ج ۷ و ۸ ص ۴۷۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۱

و نباید برای قاضی فرقی داشته باشد در اینکه کدام یک از آن دو محقّ باشد.

و بعید نیست که قول خدای تعالی:

وَ لا تَتَّبِعِ الْهَوی اشاره به همین مطلب باشد، زیرا نهی از پیروی هوی اشاره به نهی از میل نفس به یکی از آن دو از باب مقدّمه است.

فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ راه خدا عبارت از حکم به حقّ است.

إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما نَسُوا يَوْمَ الْحِسابِ کسانی که مردم را از راه خدا گمراه می‌کنند برای آنها عذاب شدیدی است بدان جهت که روز حساب را فراموش کردند و از هوی نفس پیروی نمودند.

وَ ما خَلَقْنَا السَّماءَ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما باطِلًا این جمله از تتمّه خطاب داود است، پس جمله حالیّه، یا استیناف و خطاب به محمّد صلّی

اللّه علیه و آله است، چنانچه اخبار ما مشعر به آن است، پس جمله به لحاظ معنا عطف شده است، گویا که گفته است: ما داود را بیهوده امتحان نکردیم بلکه او را امتحان نمودیم تا از نقص موجود در او خلاصش کنیم و آسمان و زمین را بیهوده و باطل نیافریده‌ایم.

یا جمله حالیّه است، یعنی برای خلق آسمان و زمین غایت‌های متعدّدی است که آن نیز برای شما مشهود و معلوم است و آن تولید موالید و برای تولید موالید نیز غایت‌های متعدّدی است که برای شما مشهود و معلوم است و همه آن غایت‌ها به بهره بردن انسان در معاش خود برمی‌گردد، زندگی و حیات انسان، زندگی پست او

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۲

غایت غایات و نهایت نهایت‌ها نیست تا خلق همه باطل نشود.

و بنابراین مؤمن و مفسد، متّقی و فاجر نمی‌شود که مساوی باشند.

ذلِکَ ظَنُّ الَّذِینَ کَفَرُوا بیهوده بودن خلقت گمان و پندار کسانی است که به خدا یا به رسالت یا به خلافت یا به آخرت کافر شدند.

فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنَ النَّارِ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِینَ کَالْفُجَّارِ مقصود از متّقین و فجّار مؤمنین و مفسدین هستند و تکرار آن با تغییر دو وصف از مؤمنین و مفسدین به متّقین و فجّار جهت تأکید و تصریح است به اینکه تقوی جز برای مؤمن نیست و فجور جز برای مؤمن نیست.

از امام صادق علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند امیر المؤمنین و اصحاب او هستند آیا آنان مانند مفسدین در زمین می‌باشند، فرمود: مفسدین مانند حبتر، زیق و اصحاب آن دو هستند، یا آیا متّقین را مانند فجّار قرار می‌دهیم، فجّار مانند حبتر، زلام، اصحاب آن دو می‌باشند. «۱»

کِتابٌ خبر مبتدای محذوف، یا مبتداست که خبر آن لفظ «مبارک» یا «لیدبّروا» است و معنای آن این است که قرآن کتاب است، یا علی علیه السّلام کتاب است.

أَنْزَلْناهُ إِلَیْکَ مُبارَکٌ یعنی برای کسی که به آن چنگ زند دارای خیر و برکت است، تفسیر به علی علیه السّلام با قول خدا: «و وهبنا

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۲۹۷. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۳۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۳

لداود سلیمان» موافق‌تر و سازگارتر است.

لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ وَ لِیَتَذَکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ مکرّر این مطلب در گذشته گفته شده که انسان مادامی که متّصل به ولایت نباشد بدون مغز است، آنگاه که با شروط مقرّر متّصل به ولایت شد صاحب مغز می‌شود.

پس انسان بدون ولایت مانند گردوی بی‌مغز است و لایق آتش است، با ولایت مانند گردویی است که مغز دارد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: «لِیَدَّبَّرُوا آیاتِهِ» امیر المؤمنین و ائمّه علیهم السّلام است، پس آنها ژرف‌بینان و خردورزان هستند. «۱»

آیات ۴۰- ۳۰

[سوره ص (۳۸): آیات ۳۰ تا ۴۰] ..... ص : ۲۸۳

اشاره

وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَيْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۳۰) إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِناتُ الْجِيادُ (۳۱) فَقالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوارَتْ بِالْحِجابِ (۳۲) رُدُّوها عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْناقِ (۳۳) وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمانَ وَ أَلْقَيْنا عَلى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ (۳۴)

قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ هَبْ لِي مُلْكاً لا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (۳۵) فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخاءً حَيْثُ أَصابَ (۳۶) وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ (۳۷) وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ (۳۸) هذا عَطاؤُنا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسابٍ (۳۹)

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفى وَ حُسْنَ مَآبٍ (۴۰)

---

(۱) تفسير قمى: ج ۲، ص ۲۳۴، ذيل حديث ۱.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۴

ترجمه: ..... ص : ۲۸۴

و به داود سليمان را بخشيديم، نيكو بنده‌اى كه توّاب بود.

چنين بود كه شامگاهان اسبهايى نيكو بر او عرضه داشتند.

(سليمان سرگرم تماشاى آنان شد) آنگاه گفت: (دريغا) من چنان شيفته مهر اسبان شدم كه از ياد پروردگارم غافل شدم، تا آنكه (خورشيد) در حجاب (مغرب) پنهان شد.

(سپس گفت:) آنها را به نزد من بازگردانيد، آنگاه به دست كشيدن بر ساقها و گردنهاى آنها پرداخت.

و به راستى سليمان را آزموديم و بر تخت او جسدى را افكنديم، سپس توبه كرد.

گفت پروردگارا مرا بيامرز و به من فرمانروايى‌اى ببخش كه سزاوار هيچ كس غير از من نباشد كه تو بخشنده‌اى.

آنگاه باد را رام او ساختيم كه به فرمان او هر جا كه مى‌خواست به آهستگى روان بود.

و از ديوان نيز هر بنّا يا غوّاصى را (مسخّر او ساختيم).

و ديگرانى كه به هم بسته با پاى‌بندها بودند.

اين بخشش ماست، بى‌حساب (آن را) ببخش يا براى خود نگه‌دار.

و او را نزد ما تقرّب و نيك سر انجامى بود.

تفسير ..... ص : ۲۸۴

وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَيْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ و به داود سليمان را كه داديم، كه چه نيك بنده‌اى بود.

إِنَّهُ أَوَّابٌ سليمان هم مثل داود بدرگاه خدا تضرّع و زارى مى‌كرد.

إِذْ عُرِضَ لفظ «اذ عرض» ظرف «اوّاب» است، يا ظرف «مدح» است كه از قول خدا: «نعم العبد» لازم مى‌آيد، ولى در اين دو صورت لازم مى‌آيد چيزى را تقييد كنيم كه مقصود از آن اطلاق است، يا ظرف «اذكر» مقدّر است، چه مقصود از قول خدا: «وهبنا» يادآورى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به حال سليمان عليه السّلام و آگاه كردن او است به اينكه خداوند

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۵

على عليه السّلام را به او بخشيده است.

عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِناتُ الْجِيادُ لفظ «الصّافن» اسبی است که بر کنار سم پا، یا دست می‌ایستد، آن از صفات پسندیده اسب است، لفظ «جیاد» جمع جواد به معنای اسب سریع السّیر و خوب است. یعنی هنگام عصر (یا شب) برای اسبهای راهوار عرضه شد.

فَقالَ إِنِّی أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّی لفظ «احببت» یعنی نشستم، چون «احبّ» در این معنا استعمال شده است، یا از محبّت است و معنای آن این است که من نوع حبّ خیر (دوستی اسبان) را دوست داشتم در حالی که از ذکر پروردگارم متقاعد و غافل ماندم یا «حبّ الخیر» مفعول به است، اگر «احببت» به معنای «تقاعدت» یعنی نشستن و غافل شدن باشد «حبّ الخیر» مفعول له می‌شود و مقصود از «خیر» اسب است، چون عرب اسب را خیر می‌نامد و مقصود این است که توجّه به اسبان او را از نماز و ذکر خدا غافل نمود تا آفتاب غروب کرد.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: خیر تا روز قیامت به پیشانی اسبان گره خورده است، ممکن است مقصود مال فراوان باشد، چنانچه خیر در قول خدای تعالی: «ان ترک خیرا» به مال زیاد تفسیر شده است. «۱»

حَتَّى تَوارَتْ بِالْحِجابِ یعنی نماز را فراموش کرد تا آفتاب پشت پرده شب پنهان شد.

فاعل «توارت» خورشید است، به قرینه حال و قرینه ذکر «عشیّ» که

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۷۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۶

مستلزم سیر خورشید است.

و بعضی گفته‌اند: یعنی اسبان از نظر او به سبب حجاب پنهان شدند و مقصود از حجاب حجابی است که در آغل و محلّ خواب اسبان بوده است.

یا سلیمان مأمور به اجرای آن شد، مشغول تفکّر و اندیشه و نظر در آن بود که از نظرش پنهان گشت. «۱»

رُدُّوها عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَ الْأَعْناقِ اخبار از طریق خاصّه وارد شده که سلیمان علیه السّلام روزی عصر مشغول بازدید اسبان شد، چون می‌خواست جهاد برود، نماز عصر را فراموش کرد و وقتش گذشت و آفتاب غروب کرد، در بعضی اخبار آمده است: که اوّل وقت نماز فوت شد، بعضی گفته‌اند: نماز نافله از او فوت شد، پس سلیمان به ملائکه گفت: به امر خدا آفتاب را برای من برگردانید تا نمازم را در وقتش بخوانم، پس آفتاب را برای او بازگردانیدند، پس دو ساق و گردنش را مسح کرد و اصحابش را که نمازشان فوت شده بود امر کرد که چنین کنند و این وضوی آنها بود، سپس نماز خواند و وقتی آنرا تمام کرد آفتاب غروب نمود و ستارگان در آمدند. «۲»

بعضی گفته‌اند: سلیمان به اصحابش گفت: اسبها را بر من برگردانید، اسبها را برگردانیدند و سلیمان پاها و گردنهای اسبان را با

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۷۵.

(۲) الفقیه: ج ۱، ص ۲۰۲، ج ۷ و ۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۷

شمشیر زد، چون آنها سبب فوت نماز او شده بودند، «۱» و در تصحیح این مطلب گفته شده که آن اسبان عزیزترین مال او بود، آنها را ذبح کرد تا گوشتشان را بر مساکین تصدّق نماید که «لَنْ تَنالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ». «۲»

وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمانَ یعنی او را امتحان نمودیم.

وَ أَلْقَيْنا عَلى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده: سلیمان روزی در مجلس خود گفت: امشب نزد هفتاد

زن می‌روم که هر کدام از آنها پسری به دنیا بیاورند که در راه خدا شمشیر بزند، نگفت: «انشاء اللّه» پس نزد زنان رفت، ولی هیچکدام از زنان حامله نشدند جز یک زن که آن هم یک همزاد و شبیه به آدم به دنیا آورد، سپس فرمود: سوگند به کسی که جان محمّد به دست اوست اگر می‌گفت: «انشاء اللّه» همه آنها سواره در راه خدا جهاد می‌کردند.

و جسدی که روی کرسی سلیمان بوده همین بود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: وقتی برای سلیمان بن داود فرزندی دنیا آمد جنّ و شیاطین به یکدیگر گفتند: اگر این فرزند زنده بماند بلایی از او به ما می‌رسد همانطور که از پدرش رسید، سلیمان از جنّ و شیاطین بر فرزندش ترسید و او را در میان ابرها شیر داد و بزرگ کرد، دیگر چیزی احساس نکرد جز آنکه او را بر روی تختش مرده دید، تا آگاهی و تنبیه بر این مطلب داده شود که

---

(۱) تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۳۴.

(۲) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۷۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۸

بر حذر بودن فرار کردن از قضا و قدر جلوگیری نمی‌کند. و مورد سرزنش قرار گرفتن سلیمان بجهت ترس او از شیاطین است. «۱»

بعضی گفته‌اند: مقصود از جسد شیطان است که بر تخت سلیمان نشسته است، جسد نامیده شده چون از روح انسان خالی است. «۲»

در علّت ابتلای سلیمان به از بین رفتن ملک و پادشاهی‌اش ذکر شده که زنی در خانه سلیمان صورتی را عبادت و پرستش می‌کرد و سلیمان از او آگاه نبود. «۳»

نقل شده که سلیمان وقتی با یمانیّه ازدواج نمود آن زن فرزندی به دنیا آورد و او را دوست می‌داشت پس ملک الموت بر سلیمان نازل شد، ملک الموت زیاد بر سلیمان نازل می‌شد، این بار نگاه خاصّی به فرزند سلیمان کرد، سلیمان از این موضوع ناراحت شد و بی‌تابی نمود، به مادر فرزند گفت ملک الموت به این فرزند نگاه مخصوص نمود گمان می‌کنم که مأمور به قبض روح او بود، پس به جنّ و شیاطین گفت: آیا شما چاره و حیله‌ای دارید که این فرزند را از مرگ فرارش دهید؟ یکی از آنان گفت: من او را زیر چشمه آفتاب در مشرق می‌گذارم، سیمان گفت: ملک الموت به آنجا می‌رسد، دیگری گفت: من او را در بین ابر و هوا نگه می‌دارم، پس آن فرزند را بالا- برد و در بین ابرها گذاشت، ملک الموت آمد و در همانجا روحش را قبض کرد، جسد مرده او بر روی تخت سلیمان افتاد، پس سلیمان فهمید که خطا و اشتباه کرده و خدای تعالی این مطلب را در

(۱، ۲، ۳) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۷۵ و ۴۷۶. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۸۹

این آیه: وَ أَلْقَيْنا عَلى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ برای ما حکایت کرده است. «۱»

امثال این روایت و روایات سلب ملک سلیمان، جلوس شیطان بر تخت او، متوقّف بودن ملک سلیمان بر یک انگشتر از رموزی است که بین پیشینیان بوده است، عامّه صورت ظاهر و مفاهیم عامی آنها را گرفته و به انبیا علیهم السّلام چیزهایی نسبت داده‌اند که اصلا مناسب یک مؤمن نیست تا چه رسد به شخص کامل یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي پس از آنکه سلیمان فهمید ما او را امتحان کرده‌ایم گفت: پروردگارا مرا ببخش.

وَ هَبْ لِي مُلْكاً لا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ پروردگارا تو زیاد بخشش می‌کنی و عادت تو هبه و بخشش کردن است، زیاد بخشیدن منحصر در تو است، لذا این درخواست را از تو می‌کنم، اگر چه درخواست من نسبت به ما بزرگ و مهمّ است، ولی

نسبت به بخشش و جود تو کوچک است.

بدان که از ظاهر آیه چنین بنظر می‌رسد که سلیمان نسبت به عطای ملک و پادشاهی به غیر خودش بخل می‌ورزید، در اخبار نیز به این مطلب اشاره شده است، مانند قول رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: خدا برادرم سلیمان بن داود را رحمت کند، او بخیل نبود و اینکه در اخبار از بخل او آمده است، در رفع این توهّم می‌توان گفت: مراد از این آیه «لا ینبغی» که گفته شده است بعد از من به احدی این ملک نرسد، یعنی به غلبه و ستمگری نرسد، زیرا آن ملک عطا و بخشش

---

(۱) تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۳۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۰

الهی بر سلیمان بود و امکان نداشت که در باره‌اش گفته شود، یا غلبه بوده است مانند سرزمین ستمگران (دیکتاتورها)، از آن جهت که خدا باد و جمله‌ی جنبندگان و پرندگان زمین را تحت فرمان او قرار داد.

در اخبار در بیان قول پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آمده است: که او با اعتراض و بدگویی بخل نورزید و بخل او آن چیزی نیست که آنان تصوّر می‌کنند. «۱»

و از بزرگان است که مراد بخشیدن ملکی بوده است که لایق مقام او باشد که دیگری پس از آن به آن مقام نیست، بلکه فَسَخَّرْنا لَهُ الرِّیحَ تَجْرِی بِأَمْرِهِ رُخاءً حَیْثُ أَصابَ ما درخواست او را اجابت کردیم و باد را مسخّر او گردانیدیم که هر جا بخواهد به آرامی روان شود.

وَ الشَّیاطِینَ شیاطین را برای او مسخّر کردیم کُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ بدل تفصیلی از «شیاطین» است.

وَ آخَرِینَ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ و دیگران از شیاطین را به دست او به غل و زنجیر کشیدیم، در حالی که به او گفتیم: هذا این ملک و پادشاهی که به تو دادیم برای احدی از بشر نبود، یا این اعطا و بخشش عَطاؤُنا عطا و بخشش ماست.

فَامْنُنْ به هر کس هر چه که خواهی بده أَوْ أَمْسِکْ هر چه خواهی از هر کس که خواهی امساک کن.

بِغَیْرِ حِسابٍ بدون حساب و اندازه در مورد آنچه که بدیگری میدهی و آنچه که امساک می‌کنی زیرا آنچه که ما به تو

---

(۱) علل الشرایع: ج ۱، ص ۷۱، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۱

دادیم فراوان است، با بخشیدن بدیگران بدون حساب و اندازه چیزی از آن کم نمی‌شود، یا مقصود این است که ما تو را نسبت به آنچه که عطاء کردی یا امساک نمودی مطالبه و مؤاخذه نمی‌کنیم، چون کار را به خودت واگذار کردیم.

از امام صادق علیه السّلام در قول خدای تعالی: هذا عَطاؤُنا ... تا آخر آیه» آمده است که فرمود: به سلیمان ملک عظیم و بزرگی داده شد، سپس این آیه در مورد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جریان پیدا کرد، که او می‌توانست هر چه را که بخواهد و به هر کس بخواهد ببخشد یا منع کند، به رسولخدا صلّی اللّه علیه و آله چیزی عطا نمود که برتر و بهتر از چیزی بود که به سلیمان داده شد، چه خدای تعالی فرمود: آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به شما داد آنرا بگیرید و آنچه را که از آن نهی کرد خودداری کنید. «۱»

درخواستی است در باره آنچه که در خور مقام او بوده و کسی را فوق آن مقام امکان نداشته است.

به امام رضا علیه السّلام گفته شد: حقّ و لازم است بر ما که از شما سؤال کنیم؟ فرمود: بلی، گفته شد: آیا حقّ است بر شما که بما جواب دهید؟ فرمود: آن مربوط به ماست اگر خواستیم جواب می‌دهیم، اگر خواستیم جواب نمی‌دهیم.

وَ إِنَّ لَهُ عِنْدَنا لَزُلْفی وَ حُسْنَ مَآبٍ این جمله جهت رفع توهّم این مطلب است که درجات آخرت و نزدیکی به خدا شاید با این ملک عظیم دنیوی منافات داشته باشد، چون دنیا و آخرت دو

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۱. کافی: ج ۱ ص ۲۶۸، ح ۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۲

هوو هستند که جمع نمی‌شوند.

آیات ۴۱- ۴۴

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۱ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۲

اشاره

وَ اذْكُرْ عَبْدَنا أَيُّوبَ إِذْ نادی رَبَّهُ أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّيْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ (۴۱) ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ (۴۲) وَ وَهَبْنا لَهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَ ذِكْری لِأُولِی الْأَلْبابِ (۴۳) وَ خُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِهِ وَ لا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (۴۴)

ترجمه: ..... ص : ۲۹۲

و بنده‌ی ما ایوب را یاد کن آنگاه که پروردگارش را ندا داد که شیطان به من رنج و عذاب رسانده است.

(گفتیم) پایت را به زمین بزن، (اینک) این شستن گاهی است (با آب) سرد و نوشیدنی.

و (سپس/ دیگر بار) خانواده‌اش و همانند آن را همراه ایشان، از سر رحمت خویش و برای پندآموزی به خردمندان، به او بخشیدیم.

و (به او به رعایت عهدی که کرده بود، گفتیم:) دسته‌ای چوب ترکه به دستت بگیر، به آن (همسرت را فقط یک بار) بزن، سوگند مشکن ما او را شکیبا یافتیم، چه نیکو بنده‌ای که توّاب بود.

تفسیر ..... ص : ۲۹۲

وَ اذْكُرْ عَبْدَنا أَيُّوبَ إِذْ نادی رَبَّهُ جمله «اذ نادی» بدل از «عبدنا» به صورت بدل اشتمال است، چنانچه لفظ «ایّوب» بدل از «عبدنا» به صورت بدل کلّی است.

و معنای آیه این است که ایّوب و گرفتاری و شدّت بلا و ابتلاء او را به یاد آورد تا برای تو دلداری از ابتلاء و گرفتاری

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۳

باشد، چون به ندرت اتّفاق می‌افتد که پیامبران بدون بلا و گرفتاری باشند و به یاد آورد هنگامی را که از شدّت بلا و گرفتاری به ما پناه آورد تا برای تو در این مورد اسوه و الگو برای امّت تو باشد، تا آن را متذکّر و یادآور شوند و هنگام اضطرار به ما پناه بیاورند و به یاد آور که ما چگونه به بهترین وجه او را اجابت نمودیم تا امید کامل و تامّ به اجابت ما داشته باشی.

أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّيْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ لفظ «نصب» با ضمّه نون و سکون صاد و ضمّه آن و با فتحه نون و سکون صاد و فتحه آن به معنای تعب و خستگی است و به همه این صورتها خوانده شده است.

و نسبت عذاب به شیطان داده شده به جهت تجلیل و شرم از خدای تعالی و بعضی گفته‌اند: شیطان او را وسوسه می‌کرد و می‌گفت: مرض تو طولانی شده، پروردگارت به تو رحم نمی‌کند.

و بعضی گفته‌اند: شیطان به ایّوب می‌گفت: تو دارای نعمت و فرزند و اهل و چنین و چنان بودی، و الآن در بلا و گرفتاری و چنین و چنان واقع شدی، شیطان این سخنان را می‌گفت که شاید ایّوب بی‌تابی کند.

و بعضی گفته‌اند: مرض ایّوب شدید شد تا جایی که مردم از او اجتناب و دوری کردند، شیطان مردم را وسوسه نمود که او را ناپاک بدانند و از شهر خارج نمایند، نگذارند همسر ایّوب با آنان رفت و آمد نماید، ایّوب از این مسئله آزرده می‌شد و به خدا نیز از همین مسئله شکایت کرد، از بلا و گرفتاری شکایت ننمود. «۱»

---

(۱) مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۷۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۴

ارْكُضْ بِرِجْلِكَ دعای او را اجابت کردیم و گفتیم: پای بزمین زن و او پایش را بزمین زد و چشمه‌ای از آنجا جوشید، پس به او گفتیم:

هذا مُغْتَسَلٌ بارِدٌ وَ شَرابٌ این چشمه‌ای است که در آن شستشو می‌شود و از آن نوشیده می‌شود.

و مقصود امر به شستشو و نوشیدن است، پس ایّوب از آن آب غسل کرد و نوشید و به بهترین وجه سلامتی خود را بازیافت.

وَ وَهَبْنا لَهُ أَهْلَهُ و ما اهل و فرزندان او را که در ابتدای گرفتاری ایّوب مرده بودند دوباره به او بخشیدیم.

وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ و همان اندازه نیز بر آن افزودیم و به او اعطاء کردیم، یعنی به اندازه آنهایی که قبل از گرفتاری او مرده بودند.

در سوره انبیاء در باره ایّوب و همسرش مطالبی گفته شد. در همانجا مدّت گرفتاری و چگونگی گرفتاری و بیان دادن دوباره اهل و فرزندانش و چگونگی بخشیدن علاوه بر مقدار آنها بیان شد.

رَحْمَةً مِنَّا همه امور گذشته نتیجه رحمت و تفضّل از جانب ما بوده است بدون آنکه او استحقاق آنرا داشته باشد وَ ذِكْرى و این یادآوری است لِأُولِي الْأَلْبابِ برای بخردان ژرف‌بین، تا از ما ناامید و مأیوس نشوند، در هنگام سلب نعمت امید به رحمت ما داشته باشند، مکرّر این مطلب گذشت که عقل و مغز برای انسان جز با تلقیح ولایت حاصل نمی‌شود، زیرا انسان مادامی که ولایت برای او با شروطش حاصل نشود مانند بادام و گردوی خالی از مغز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۵

می‌شود که لایق آتش و سوختن است، حصول ولایت برای انسان مانند تلقیح درخت خرماست که آنرا دارای میوه و مغز می‌کند.

پس مقصود از «اولی الالباب» جز شیعه علی علیه السّلام نیست، شیعیانی که ولایت برای آنها با شروطش حاصل شده باشد.

وَ خُذْ بِيَدِكَ این جمله عطف بر «ارکض» است و با دستت بردار.

ضِغْثاً دسته‌ای از چوب باریک خرما فَاضْرِبْ بِهِ با آن چوب بر تن همسرت که قسم یاد کردی بزن.

وَ لا تَحْنَثْ و قسم خود را نشکن، این داستان چنانچه بعضی گفته‌اند چنین بوده: پس از آنکه ایّوب اطّلاع پیدا کرده که به همسرش نسبت زنا داده‌اند و زلفهایش را بریده‌اند، چون موهای زنش را بریده دید آن را راست شمرد و سوگند یاد کرد که صد چوب بر او بزند، بعد که فهمید همسرش موهایش را فرخته و به وسیله آن طعام و غذا خریده نسبت به سوگندی که خورده بود پشیمان شد. «۱»

إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً ما او را صبر کننده یافتیم، این جمله تعلیل «اذکر» یا «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» یا «وَهَبْنا لَهُ أَهْلَهُ» یا «وهبنا مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ» یا «خُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً» می‌باشد، یا تعلیل همه است، یا بیان حال ایّوب است که در جواب سؤال از حال او.

نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ و ایّوب چه خوب بنده‌ای بوده است که به سوی خدای تعالی زیاد و شدید و کامل بازگشت و انابه می‌کند.

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۶

از امام صادق علیه السّلام از گرفتاری ایّوب سؤال شد که به چه علّت در دنیا گرفتار شده؟

فرمود: به جهتی نعمتی که خدای تعالی در دنیا به ایّوب داد و ایّوب شکر آن نعمت را ادا کرد، در آن زمان ابلیس محجوب نبود که تا عرش برود، وقتی بالا رفت و شکر نعمت ایّوب را دید، به او حسادت کرد، گفت: پروردگارا ایّوب شکر نعمت تو را بجا نیاورده مگر به مقداری که از دنیا به او داده‌ای و اگر در دنیا او را محروم سازی شکر نعمت تو را ادا نخواهد کرد، پس مرا بر دنیای او مسلّط گردان تا بدانی که او شکر نعمت تو را هرگز بجا نمی‌آورد.

پس به شیطان گفته شد: من تو را بر مال و فرزند او مسلّط کردم.

ابلیس به پایین سرازیر شد و هیچ مال و اولادی برای او باقی نگذاشت مگر آنکه نابود کرد، پس ایّوب شکر و حمدش را اضافه کرد، شیطان گفت: پروردگارا مرا بر گوسفندان او مسلّط گردان، پس خداوند او را بر گوسفندانش مسلّط نمود، شیطان گوسفندان ایّوب را نابود و هلاک نمود. باز شکر و حمد ایّوب افزون شد، شیطان گفت: پروردگارا مرا بر بدن او مسلّط ساز، خداوند شیطان را جز بر عقل و چشم ایّوب مسلّط ساخت.

پس ابلیس در بدن او دمید، در بدنش یک زخم بزرگ از سر تا پا پدید آمد، مدّت طولانی بر همین حالت ماند، حمد و شکر خدا می‌کرد، تا در بدنش کرم پدیدار گشت، کرم از بدنش بیرون می‌آمد، آنرا به جای خودش برمی‌گرداند، می‌گفت: به جای خویش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۷

برگرد که خدا تو را از همانجا آفریده، بدن ایّوب متعفّن شد تا آنجا که اهل قریه او را از قریه بیرون کردند، او را در محلّ زباله بیرون شهر گذاشتند، زن او رحمه دختر یوسف فرزند یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم بود که از مردم صدقه می‌گرفت و هر چه که پیدا می‌کرد برای ایّوب می‌آورد، وقتی که بلا و گرفتاری ایّوب طولانی شد و ابلیس دید صبر او زیاد است پیش اصحاب ایّوب آمد که در کوه عزلت گزیده بودند، به آنها گفت: با ما نزد این بنده گرفتار و مبتلا بیائید تا از گرفتاری او سؤال کنیم، پس به قاطرهای تیزرو سوار شدند و آمدند، تا نزدیک ایّوب که رسیدند قاطرها از بوی بد ایّوب رم کردند، نزدیک نرفتند، اصحاب ایّوب به یکدیگر نگاه کردند، نزد او رفتند، در بین آنان نوجوانی بود که سنّش کم بود. آمد و نزد ایّوب نشست و گفت: ای ایّوب اگر بما بگوئی که گناه تو چه بوده شاید خداوند درخواست ما را اجابت کند، ما این گرفتاری تو را که هیچ کس تاکنون چنین گرفتار نشده جز ناشی از امری که مخفی می‌کنی نمی‌بینیم؟! ایّوب گفت: به عزّت پروردگارم قسم خدا خودش می‌داند که من طعامی نخوردم مگر آنکه یتیم یا ضعیفی با من خورده است، هر وقت دو کار برای من پیش آمده که هر دو طاعت خدا بوده من آن کار را انتخاب کردم که بر بدنم شدیدتر و سخت‌تر بوده است.

پس آن نوجوان به یارانش گفت: وای بر شما نبیّ خدا را سرزنش کردید تا عبادت پروردگار را که مخفی می‌کرد، ظاهر ساخت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۸

ایّوب گفت: پروردگارا اگر من در مجلس حکم و قضاوت می‌نشستم حجّت و دلیل خود را ظاهر می‌کردم، خدای تعالی لکّه ابری را فرستاد و گفت: ای ایّوب حجّت خویش را ظاهر ساز که تو را در کرسی حکم نشاندم، من نزدیک تو هستم، ایّوب گفت:

پروردگارا تو میدانی که هرگز نشده که دو امر برای من پیش بیاید و هر دو طاعت تو باشد مگر آنکه من سخت‌ترین آن دو را عمل کردم آیا تو را حمد نکردم؟ آیا تو را شکر ننمودم؟ آیا تو را تسبیح نگفتم؟

از ابر پاره ده هزار زبان ندا آمد که یا ایّوب چه کسی تو را چنین کرده که عبادت خدا کنی در حالی که مردم از آن غافلند؟ و حمد

و تسبیح و تکبیر خدا گوئی در حالی که مردم از آن غافلند؟ آیا منّت می‌گذاری بر خدا با چیزی که خدا باید بر تو منّت گذارد؟
امام صادق علیه السّلام فرمود: ایّوب مقداری از خاک را گرفت و در دهانش گذاشت، سپس از پروردگار عذرخواهی کرد و گفت: خدایا تو چنین کردی و بر من منّت گذاری پس خدای تعالی ملائکه‌ای را فرستاد، پایش را بر زمین زد، از آنجا آب بیرون آمد و ایّوب خود را در آن آب شست، سلامتی خود را بازیافت، حالش بهتر از قبل شد، خدای تعالی بر او در آنجا باغی سرسبز رویانید، اهل و مال و فرزند و زراعتش را به او بازگردانید، ملائکه‌ای با او نشست و سخن می‌گفت و با او مأنوس بود، همسر ایّوب آمد و با خودش لقمه نانی آورده بود، وقتی به محلّ قبلی ایّوب رسید ناگهان دید آنجا تغییر کرده و دو مرد نشسته‌اند، گریه کرد و فریاد زد ای ایّوب چه مصیبت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۲۹۹

و بلائی به تو رسیده است.

ایّوب همسرش را صدا زد، وقتی همسرش او را دید که خدای تعالی بدن و نعمتش را به او برگردانیده برای خدای تعالی سجده شکر به جای آورد، ایّوب دید زلفهای همسرش بریده، این بدان سبب بود که زن ایّوب از مردم برای ایّوب غذا می‌خواست ببرد و چون موهای زیبا داشت به او گفتند: زلفهایت را به ما بفروش تا به تو طعام بدهیم، پس موهایش را برید و به آنها داد و در مقابل آن برای ایّوب از آنها طعام گرفت، وقتی ایّوب دید موهای همسرش بریده غضبناک شد و سوگند یاد کرد که صد چوب به او بزند، بعدا همسرش به او خبر داد که سبب آن چنین و چنان بوده، ایّوب از این پیش‌آمد غمناک شد، خدای تعالی به او وحی کرد: یک دسته صد تایی از چوب باریک خرما برگیرد، به او بزن تا به سوگندت عمل کرده باشی، ایّوب یک خوشه و شاخه خرما مشتمل بر صد چوب برگرفت، یک بار به تن زنش زد، بدین ترتیب از سوگندی که یاد کرده بود خارج شد.
امام صادق علیه السّلام فرمود: خداوند اهل و فرزندان او را که قبل از گرفتاری و بلای ایّوب مرده بودند به او برگردانید، آنان که بعد از بلا و گرفتاری مرده بودند نیز برگردانید، همه آنها را زنده گردانید، با ایّوب زندگی کرد.
پس از آنکه خداوند به ایّوب صحّت و سلامتی‌اش را بازگردانید از او سؤال شد: از این همه مصیبت‌ها کدام یک بر تو سخت گذشت؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۰

گفت: شماتت دشمنان.

امام صادق علیه السّلام فرمود: خدای تعالی بارانی از ملخ طلا به خانه‌اش ریخت و آنها را جمع کرد، وقتی باد چیزی از آنها را می‌برد بدنبال آن می‌دوید جبرئیل گفت: ای ایّوب آیا سیر نمی‌شوی؟
ایّوب گفت: چه کسی از روزی پروردگارش سیر می‌شود؟ «۱» از امام صادق علیه السّلام از پدرش آمده است که فرمود: ایّوب بدون گناه هفت سال مبتلا شد، انبیا: معصوم‌اند و گناه و فساد نمی‌کنند، مرتکب گناه صغیره و کبیره نمی‌شوند، فرمود: ایّوب با آن همه گرفتاری و ابتلاء بوی تعفّن و بد از او پدید نیامد، صورت زشت و قبیحی پیدا نکرد، مدّتی خون یا چرک و خون از او بیرون نیامد، کسی که او را دید ناپاک و پلید ندانست، کسی از او وحشت نکرد و هیچ وقت در بدن او کرم نیفتاد، این چنین خدای تعالی رفتار می‌کند با جمیع کسانی که آنها را مبتلا می‌کند از انبیا و اولیای خدا که بر او عزیز و مکرّم هستند، بدان جهت مردم از او دوری می‌کردند که او فقیر و در ظاهر امر ضعیف بود، چون مردم به تأئید و فرج و منزلتی که از جانب خدای تعالی داشت جاهل بودند.
نبیّ صلّی اللّه علیه و آله فرموده: بزرگترین بلاها در بین مردم به انبیا می‌رسد، سپس اولیا، سپس هر کس که به آنها نزدیکتر است. و خداوند بدان جهت ایّوب را مبتلا کرد و بلای بزرگی که با آن بلا گرفتاریها بر مردم آسان شود به او داد که مردم دیگر ادّعای

ربوبیّت برای او نکنند در آن هنگام که ببینند خدای تعالی آنچه را که از نعمت‌های بزرگ

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۳ و ۳۰۵. تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۳۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۱

خویش ذکر نموده به او داده و رسانده است، تا مردم بدین وسیله استدلال کنند بر اینکه ثواب از جانب خدا دو نوع است: ثواب استحقاقی و ثواب اختصاصی. و نیز دیگر مردم ضعیفی را به جهت ضعفش تحقیر نکنند، فقیری را به جهت فقرش کوچک نشمارند، نه مریضی را به جهت مرضش، بدانند که خداوند مریض می‌کند هر کس را که بخواهد و شفا می‌دهد هر کس را که بخواهد هر وقت و هر طور و به سبب هر چیزی که بخواهد، آن عبرت قرار می‌دهد برای هر کس که بخواهد، او شقاوت و بدبختی قرار می‌دهد برای هر کس که بخواهد و سعادت و خوشبختی قرار می‌دهد برای هر کس که بخواهد، خدای تعالی در تمام این موارد در قضای خویش عادل و در افعالش حکیم است و برای بندگانش جز آنچه که اصلح به حال آنهاست انجام نمی‌دهد، هیچ نیرو و قوّتی جز برای خدا نیست. «۱»

آیات ۴۵- ۵۴

[سوره ص (۳۸): آیات ۴۵ تا ۵۴] ..... ص : ۳۰۱

اشاره

وَ اذْكُرْ عِبادَنا إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصارِ (۴۵) إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ بِخالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ (۴۶) وَ إِنَّهُمْ عِنْدَنا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيارِ (۴۷) وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِنَ الْأَخْيارِ (۴۸) هذا ذِكْرٌ وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ (۴۹) جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوابُ (۵۰) مُتَّكِئِينَ فِيها يَدْعُونَ فِيها بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَ شَرابٍ (۵۱) وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ أَتْرابٌ (۵۲) هذا ما تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسابِ (۵۳) إِنَّ هذا لَرِزْقُنا ما لَهُ مِنْ نَفادٍ (۵۴)

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۳. خصال: ج ۱ و ۲، ص ۳۹۹، ح ۱۰۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۲

ترجمه: ..... ص : ۳۰۲

و یاد کن بندگان ما ابراهیم و اسحاق و یعقوب را که همه توانمند (در عبادت) و دیده‌ور بودند.

ما آنان را به خصلتی ویژه ساختیم که آخرت اندیشی بود.

و ایشان در نزد ما از برگزیدگان نیک بودند.

و یاد کن اسماعیل و الیسع و ذو الکفل را که همه از نیکان بودند.

این یاد کردی است و پرهیزگاران را نیک سر انجامی است.

همان بهشتهای عدن که درهایش برای ایشان گشوده است.

در آنجا تکیه (بر اورنگ‌ها) زدگانند، در آنجا میوه‌های بسیار، نوشیدنی‌ها می‌طلبند.

و نزد آنان دوشیزگان همسال چشم فرو هشته (قانع به شوهر) هستند.

اين است آنچه به شما براى روز حساب وعده داده شده است.

اين همان رزق معيّن از جانب ماست كه تمامى ندارد.

تفسير ..... ص : ۳۰۲

وَ اذْكُرْ عِبادَنا إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصارِ ابراهيم و اسحق و يعقوب را به ياد آر كه در دنيا دولتمند، در آخرت بينش‌مند (بينا) بودند، تا تو و امّت تو در هنگام نعمت امر آخرت را فراموش نكنيد و دنيايتان را مقدّمه آخرت خود قرار دهيد، چنانچه اينان چنين كرده‌اند.

إِنَّا أَخْلَصْناهُمْ ما به سبب نعمت آنها را به اين خصلت در آورديم كه يا آخرت باشند.

بِخالِصَةٍ به همان خصلتى كه خالص براى ما است.

ذِكْرَى الدَّارِ اين جمله بدل از «خالصة» است، يعنى به خصلتى كه آن عبارت از تذكّر دائمى دار آخرت است، يا مفعول له

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۳

تحصيلى يا حصولى است، يعنى آنان را خالص گردانيديم به عبادت خالص براى ما نسبت به يادآورى دار آخرت، اطلاق دار براى اشعار به اين است كه آخرت عبارت از دار و محلّ قرار است، نه دنيا كه محلّ عبور و گذر بدان و نيكان است.

وَ إِنَّهُمْ عِنْدَنا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيارِ و البتّه همه آنها از برگزيدگانى هستند كه نزد مايند.

وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ اسماعيل فرزند ابراهيم را ياد كن.

وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِنَ الْأَخْيارِ و يسع (در سوره انعام ذكر شد) و ذو الكفل (در سوره انبياء ذكر شد) همگى از نيكان بودند.

هذا اينكه ذكر شد از انبيا و احوال آنان ذِكْرٌ ذكر و عبرت است براى كسى كه آخرت را بخواهد.

وَ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ يعنى عاقبت نيكو از آن متّقين است اعمّ از آنكه نبىّ باشند يا نباشند.

جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوابُ مُتَّكِئِينَ فِيها كنايه از استراحت در بهشت است.

يَدْعُونَ فِيها بِفاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَ شَرابٍ در بهشت دوستانشان را به ميوه زياد مى‌خوانند، يا غلامان و كنيزانشان را به سبب آوردن ميوه زياد فرا مى‌خوانند، يا خود ميوه و شراب را مى‌خوانند، چون متاعها و كالاهاى بهشتى همه داراى علم و شعوراند، خودشان به سوى طلب كننده آنها مى‌روند، آوردن باء زايده براى تأكيد و ارتباط دعوت به ميوه است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۴

وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ يعنى نزد اهل بهشت حوريان هستند كه به غير همسرانشان نگاه نمى‌كنند.

أَتْرابٌ با همسرانشان همسال هستند، نه عجوز و پير زن در ميان آنها هست، نه كودك و بچّه كه نتوان از او بهره‌مند شد. ما، يا ملائكه به آنان مى‌گوييم: هذا ما تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسابِ إِنَّ هذا لَرِزْقُنا ما لَهُ مِنْ نَفادٍ اين همان چيزى است كه براى روز حساب به شما وعده داده شده است و اين روزى ما است كه انقطاع و فنا ندارد.

آيات ۵۵- ۷۰

[سوره ص (۳۸): آيات ۵۵ تا ۷۰] ..... ص : ۳۰۴

اشاره

هذا وَ إِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ (۵۵) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمِهادُ (۵۶) هذا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَ غَسَّاقٌ (۵۷) وَ آخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْواجٌ (۵۸)

هذا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لا مَرْحَباً بِهِمْ إِنَّهُمْ صالُوا النَّارِ (۵۹)
قالُوا بَلْ أَنْتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنا فَبِئْسَ الْقَرارُ (۶۰) قالُوا رَبَّنا مَنْ قَدَّمَ لَنا هذا فَزِدْهُ عَذاباً ضِعْفاً فِي النَّارِ (۶۱) وَ قالُوا ما لَنا لا نَرى رِجالاً كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرارِ (۶۲) أَتَّخَذْناهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصارُ (۶۳) إِنَّ ذلِكَ لَحَقٌّ تَخاصُمُ أَهْلِ النَّارِ (۶۴)
قُلْ إِنَّما أَنَا مُنْذِرٌ وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۶۵) رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۶۶) قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ (۶۷) أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ (۶۸) ما كانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلى إِذْ يَخْتَصِمُونَ (۶۹)
إِنْ يُوحى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّما أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۷۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۵

ترجمه: ..... ص : ۳۰۵

چنين است، سركشان را بدترين سر انجام است.
همان جهنّم است كه واردش مى‌شوند و بد آرامگاهى است.
چنين است، آب جوش و چركابه كه بايد بچشندش.
و عذابى ديگر است همانند آن به انواع و اقسام.
اين گروهى است كه همراه با شما به دوزخ فرو رفته خوشامدى نيست ايشان را، چرا كه به آتش دوزخ در آينده‌اند.
گويند شما را خوشامدى نباشد شما بوديد كه آن راه را پيش پاى ما گذاشتيد، پس بد قرارگاهى است.
گويند پروردگارا هر كس كه اين را پيش پاى ما گذاشته است، عذابش را در آتش دوزخ دو چندان بيفزاى.
و گويند ما را چه شده است كه مردانى را كه از بدكاران مى‌شمرديمشان،
(در اينجا) نمى‌بينيم؟ آيا آنان را به ريشخند گرفته‌ايم، يا چشمها (مان) بر ايشان نمى‌افتد؟
بى‌گمان ستيزه‌ى دوزخيان با همديگر حقّ است.
بگو من فقط هشدار دهنده‌ام و خدايى جز خداوند يگانه‌ى قهّار نيست.
پروردگار آسمانها و زمين و ما بين آنها كه پيروزمند آمرزگار است.
بگو آن خبرى است بس بزرگ.
كه شما از آن روى گردانيد.
مرا هيچ آگاهى از ملاء اعلى نيست، آنگاه كه (فرشتگان) مجادله كردند.
به من وحى نمى‌شود جز در اين باب كه من هشدار دهنده‌اى آشكارم.

تفسير ..... ص : ۳۰۵

هذا وَ إِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمِهادُ لفظ «طاغين» به بنى اميّه و دوستان آنها تفسير شده، مكرّر گفته شده كه اصل در هر شرّ و صاحب شرّ دشمنان على عليه السّلام و بنى اميّه و موافقين آنها است، لذا صحيح است هر جا كه در قرآن شرّ و صاحب شرّ ذكر شده به دشمنان
ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۶
على عليه السّلام تفسير شود.

هـذا فَلْيَذُوقُوهُ لفظ «هذا» مبتداء، «ليذوقوه» خبر آن است، لفظ «فاء» زائده، يا منصوب بر شـريطه تفسـير است، فاء زايده، يا منصوب به فعل مقـدّر ماننـد فعل مـذكور و فاء غير زايـده، يا مبتداء به توهّم «أمّا» يا تقدير «أمّا» و فاء غير زائده است، يا لفظ «هذا» مبتداء و خبر آن «حميم» و «فليـذوقوه» معترضه است. يا لفظ «هـذا» خبر مبتداى محذوف است، يعنى «العذاب هذا» يا «هذا هو العذاب» يا به معناى «خذذا» است.

يعنى بگير آنرا كه ذكر شد از اينكه عاقبت بد براى طاغين و سركش‌ها است كه نافرمانى خدا كنند.

حَمِيمٌ وَ غَسَّاقٌ غسق الجرح غسقانا، يعنى از زخم آب زرد آمد، مقصود خونابه‌اى است كه از بدن‌هاى اهل جهنّم بيرون مى‌آيد.

وَ آخَرُ مِنْ شَـكْلِهِ عطف بر «حميم» يا مبتداست، خبر آن محذوف است، يعنى آنان عذاب ديگرى دارند مثل اين عذاب، يا چشـيدنى ديگرى دارند از مثل اين چشيدنى، يا مبتداست كه خبر آن أَزْواجٌ است، عذاب ديگرى مثل آن عذاب براى آنان است كه گوناگون مى‌باشد.

يا لفظ «ازواج» مبتداء، «آخر من شـكله» خبر است، معنى آن اين است: صنف ديگرى از عذاب مثل اين صنف ازواج گوناگون براى اين صنف يا انواع مختلف بر حسب باطن است. و لفظ «آخر» «أخر» بصورت جمع خوانده شده است.

هذا فَوْجٌ جمله حاليّه يا مستأنفه بنا بر تقدير قول است.

مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لفظ «الاقتحام» دخول در سختى و شدّت است با شدّت و سختى، يعنى به رؤسا يا بنى اميّه گفته مى‌شود: اين متبوع‌ها و پيروان،

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۰۷

يا بنى العبّاس گروهى هستند كه با شما داخل جهنّم شدند.

لا- مَرْحَبـاً بِهِمْ جمله حاليّه، يا وصـفيّه يا مسـتأنفه و جواب سؤال مقـدّر است، يا نفرين بر آنها از كلام خـدا است، يا از قول رؤساء به متبوعين به تقدير قول است، يعنى بدا به حال اينان.

إِنَّهُمْ صالُوا النَّارِ قالُوا اين جمله تعليل است، بعضى گفته‌اند:

بنى اميّه گويند: بدا به حال شما «۱».

پيروان به رؤساء يا بنى العبّاس به بنى اميّه گويند:

بَلْ أَنْتُمْ لا مَرْحَباً بِكُمْ بلكه بـدا بر حال شـما، چون اوّلا شـما اقدام بر چيزى كرديد كه ما را داخل در آتش نموده، شـما در اين مورد جلودار و مورد اقتداى ما بوديد.

أَنْتُمْ قَـدَّمْتُمُوهُ اين عـذاب، يـا اين دخول در آتش يـا اين دعوت را شـما براى ما پيش كشـيديد لَنا اوّلا با كارها و اقـداماتى كه انجام داديد و ثانيا ما را پيروان خود قرار داديد.

فَبِئْسَ الْقَرارُ پس جهنّم چه بد منزلگاه است.

قالُوا بعضى گفته‌اند: سپس بنى اميّه مى‌گويند:

رَبَّنا مَنْ قَـدَّمَ لَنا هـذا فَزِدْهُ عَـذاباً ضِـعْفاً فِي النَّارِ پروردگارا آن كس كه اين عذاب را براى ما پيش فرسـتاد، عذابش را در آتش چند برابر كن، چون آنها ظلم به آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله را تأسيس كردند، ما را در اين مورد از آنها پيروى كرديم.

وَ قالُوا پيروان يا بنى العبّاس، يا رؤساء و بنى اميّه، يا همه مى‌گويند: ما لَنا لا نَرى رِجالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرارِ چه

---

(۱) تفسير قمى: ج ۳، ص ۲۴۲.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۰۸

شده است ما مردانی را که از اشرار حساب می‌کردیم اینجا نمی‌بینیم؟

بعضی گفته‌اند: این سخن را دشمنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌گویند، مقصودشان شیعه امیر المؤمنین علیه السّلام است.

أَتَّخَذْناهُمْ سِخْرِيًّا لفظ «اتّخذناهم» با کسره‌ی همزه خوانده شده، که آن صفت دیگری برای «رجالا» است، با همزه‌ی استفهام خوانده شده بنابر اینکه انکار توبیخی باشد.

أَمْ زاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصارُ لفظ «ام» معادل قول خدا: «ما لَنا لا نَری» است، گویا که آنان گفتند: کسانی را که ما از بدان و اشرار حساب می‌کردیم اینجا نیستند، ما آنها را نمی‌بینیم، یا اینکه اینجا بودند و چشمهای ما به آنها نمی‌افتد.

إِنَّ ذلِكَ لَحَقٌّ این منازعه‌ی اهل جهنّم و بهشت امری است حتمی که واقع می‌شود.

تَخاصُمُ أَهْلِ النَّارِ این جمله بدل از لفظ «ذلک» است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: خدای تعالی شما را ذکر نموده آنجا که از دشمن شما در آتش حکایت کرده و فرموده: «وَ قالُوا ما لَنا لا نَری ... تا آخر» فرمود: به خدا سوگند خدای تعالی از این آیه جز شما را قصد و اراده نکرده، شما در نزد اهل این عالم از اشرار و بدان مردان شدید، در حالیکه به خدا سوگند در بهشت شادمانید، آنها در آتش به دنبال شما می‌گردند.

روایت شده: آگاه باشید به خدا سوگند حتّی دو نفر از شما هم وارد آتش نمی‌شود، نه به خدا سوگند، یک نفر هم وارد آتش نمی‌شود، به خدا سوگند شما هستید که خدای تعالی در باره‌ی آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۰۹

گفته: «وَ قالُوا ما لَنا».

در روایت دیگری است: آنگاه که اهل آتش در آتش مستقرّ شود شما را جستجو می‌کند، هیچ یک از شما را در آنجا نمی‌بیند و به یکدیگر می‌گویند: «ما لنا ... تا آخر». «۱»

و این است معنای قول خدای تعالی: «إِنَّ ذلِكَ لَحَقٌّ تَخاصُمُ أَهْلِ النَّارِ» یعنی در باره شما نزاع و مخاصمه می‌کنند، همانطور که در دنیا می‌گفتند.

قُلْ به مشرکین، یا به منافقین امّت خود بگو:

إِنَّما أَنَا مُنْذِرٌ من فقط انذار کننده هستم، من شما را بر توحید یا بر ولایت علی علیه السّلام مجبور نمی‌کنم.

وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ پس حکمی جز برای خدا نیست، چون خداوند قهّار است، پس معبودی جز او نیست، پس من حکم به خلافت و جانشینی از جانب خودم نمی‌کنم، کسی که او را شریک خدا قرار دادید دارای هیچ حکمی نیست.

رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ پس شرکاء شما در هیچ یک از آسمانها و زمین و آنچه که بین آن دو است ربوبیّتی ندارد.

و احدی در خلق او حکمی ندارد، نمی‌تواند از جانب خودش خلیفه و جانشین نصب کند. که تنها او پروردگار آسمانها و زمین و آنچه در بین آن است می‌باشد، او پیروزمند بخششگر است.

قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ آن توحید یا ولایت و

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۷. کافی: ج ۸، ص ۳۳، ح ۶. تأویل الآیات الظّاهره: ص ۴۹۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۰

امامت امیر المؤمنین که من به آن خبر داده‌ام، چنانچه در خبر تفسیر به ولایت علی علیه السّلام شده است. «۱»

نبأ و خبر بزرگش است، چون ولایت خبری است که هیچ خبری نیست مگر از آن حاصل شده باشد، هیچ امر و نهی و رسالت و

نبوّت و بشارت و انذار و وعد و وعیدی نیست مگر به سبب ولایت و به خاطر ولایت.

أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ اعراض و روی گردانیدن از آن نبأ اعراض از لطیفه انسانی است که همان لطیفه الهی است. آن لطیفه ربّ هر مربوب در مقام نازل و پائین خود می‌باشد، آن اسم ربّ است، آن عبودیّت است که کنه آن ربوبیّت است، آن ریسمان از جانب خدا است، ریسمانی که بدون آن و بدون ریسمانی از جانب مردم ذلّت و خواری بر مردم زده می‌شود.

ما کانَ لِی مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلی این جمله مقول قول رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، یعنی اگر از تو ملاء اعلی سؤال کردند به آنها بگو: من علم به ملاء اعلی ندارم.

یا آنها را آگاه کن که ملاء اعلی که التفات و توجّهی به زمین و اهل زمین ندارند در این خبر مخاصمه می‌کنند تا علم به مخاصمه و گفتگوی ملاء اعلی و فرشتگان را از خودت سلب کنی. و بگو: علم من از بالا و فرشتگان اندک است.

إِذْ یَخْتَصِمُونَ در باره این خبر بزرگ مخاصمه و گفتگو داشتند، چون دشمن‌ورزی آنها عظیم و آنچه که در باره آن بحث و

---

(۱) بصائر الدّرجات: ص ۲۲۷، ح ۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۱

گفتگو و اختصام دارند عظیم و بزرگ است، گویا که برای بشر ممکن نیست علم به آن جدال و مخاصمه آنها پیدا کند در حالی که من بوسیله وحی خدا بر مقام و کلام آنها آگاه شده‌ام.

إِنْ یُوحی إِلَیَّ إِلَّا أَنَّما أَنَا نَذِیرٌ مُبِینٌ لفظ «انّما» با فتحه‌ی همزه خوانده شده، بتقدیر لام یا با قرار دادن جمله در جای مرفوع لفظ «یوحی».

و ابن عبّاس از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت کرده که فرمود: پروردگارم به من گفته: آیا می‌دانی که ملاء اعلی و فرشتگان در چه چیز بحث و گفتگو می‌کنند؟ گفتم: نه. گفت: بحث و اختصام آنها در کفّاره‌ها و درجه‌ها است، امّا کفّاره‌ها عبارتند از کامل کردن وضو در صبح‌های سرد، قدم برداشتن به جماعت‌ها، انتظار نماز بعد از نماز. و امّا درجه‌ها عبارتند از افشای سلام، اطعام طعام و نماز در شب در حالی که مردم خواب هستند. «۱»

بنابراین این کلام بنا بر حکایت است به تقدیر محذوف، گویا که گفته شده: پروردگار من بمن گفته: آیا میدانی ملأ اعلی در چه چیز بحث و گفتگو می‌کنند؟ گفتم: نمی‌دانم. «لا علم لی ... تا آخر» در خبر معراج مضمون این خبر ذکر شده، «۲» و ممکن است مقصود از نبأ عظیم خبر آفرینش آدم باشد، که در این صورت معنای قول خدا: «ما کانَ لِی مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلی إِذْ یَخْتَصِمُونَ» این باشد که در آفرینش آدم علیه السّلام بحث و گفتگو و مجادله می‌کنند و آیه بعدی

---

(۱) صافی: ج ۴، ص ۳۰۹. مجمع البیان: ج ۷ و ۸، ص ۴۸۵.

(۲) تفسیر قمی: ج ۲، ص ۲۴۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۲

که با «إِذْ قالَ رَبُّکَ» شروع می‌شود متعلّق به «یختصمون» یا بدل از «اذ یختصمون» باشد، «اذ یختصمون» ظرف «کان» یا بدل از «الملأ الأعلی» باشد، یعنی من علم به ملأ اعلی ندارم، علم به وقت قول خدای تعالی: «لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً ... تا آخر» ندارم.

آیات ۷۱- ۸۳

[سوره ص (۳۸): آیات ۷۱ تا ۸۳] ..... ص : ۳۱۲

اشاره

إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ (۷۱) فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ (۷۲) فَسَجَدَ الْمَلائِکَةُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ (۷۳) إِلَّا إِبْلِیسَ اسْتَکْبَرَ وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ (۷۴) قالَ یا إِبْلِیسُ ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ أَسْتَکْبَرْتَ أَمْ کُنْتَ مِنَ الْعالِینَ (۷۵)

قالَ أَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ (۷۶) قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ (۷۷) وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ (۷۸) قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ (۷۹) قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ (۸۰)

إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۸۱) قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۸۲) إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ (۸۳)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۲

چنين بود كه پروردگارت به فرشتگان فرمود همانا من آفريده‌اى انسانى از گل هستم.

پس چون او را استوار بپرداختم، در آن از روح خود دميدم براى او به سجده درافتيد.

آنگاه فرشتگان همگى سجده كردند.

مگر ابليس كه استكبار ورزيد و از كافران شد.

فرمود اى ابليس چه چيزى تو را از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۳

سجده به آنچه با دستان خويش آفريده‌ام، بازداشت؟ آيا كبر ورزيدى يا از بلند مرتبگان بودى؟

گفت من بهتر از او هستم (چرا) كه مرا از آتش آفريده‌اى و او را از گل آفريده‌اى.

فرمود از آنجا (بهشت) بيرون شود كه تو مطرودى.

و لعنت من تا روز جزا بر تو باد.

گفت پروردگارا پس مرا تا روزى كه (همگان) برانگيخته شوند، مهلت ده.

فرمود تو از مهلت يافتگانى.

تا روز آن هنگام معيّن.

گفت: (سوگند) به عزّت تو كه همگى آنان را گمراه خواهم ساخت.

مگر از ميان آنان، آن بندگانت را كه اخلاص يافته‌اند.

تفسير ..... ص : ۳۱۳

إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَةِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ فَسَجَدَ الْمَلائِکَةُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِیسَ اسْتَکْبَرَ وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ قالَ یا إِبْلِیسُ ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ أَسْتَکْبَرْتَ أَمْ کُنْتَ مِنَ الْعالِینَ قالَ أَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قالَ فَبِعِزَّتِکَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ تفسير اين آيات در سوره اعراف و حجر گفته شد، بدانجا مراجعه شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۴

آيات ۸۴- ۸۸

[سوره ص (۳۸): آيات ۸۴ تا ۸۸] ..... ص : ۳۱۴

اشاره

قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ (۸۴) لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (۸۵) قُلْ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (۸۶) إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۸۷) وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (۸۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۱۴

فرمود حقّ است و حقّ را مى‌گويم

كه جهنّم را از تو و كسانى از آنان كه از تو پيروى مى‌كنند، جملگى آكنده خواهم ساخت.

بگو براى آن (رسالت) از شما مزدى نمى‌طلبم، من از بر خود بستگان نيستم.

اين جز پندى براى جهانيان نيست.

و خبرش را پس از چندى خواهيد دانست.

تفسير ..... ص : ۳۱۴

قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ لفظ «حقّ» در هر دو منصوب خوانده شده، بنابر اين «حقّ» اوّل مفعول فعل محذوف است، يعنى «فاحقّ الحقّ» يا «فالحقّ تقول» يا مفعول «أقول» است، «حقّ» دوّم براى تأكيد عطف شده است، يا مفعول «خذ» محذوف است به قرينه مقام، به حذف حرف قسم است، با رفع «حقّ» اوّل، نصب دوّم خوانده شده، كه در اين صورت «حقّ» اوّل مبتداء است كه خبر آن حذف شده يعنى حقّ بر من گفته شده، يا حقّ سوگند من است، يا حقّ از من است.

يا خبر آن جمله قسم محذوف و جواب آن است، چون لفظ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۵

«الحقّ» در معناى جمله است، يا «الحقّ» اوّل خبر است، مبتداى آن محذوف شده است، يعنى «أنا الحقّ» يا «قولى الحقّ» يا «قولك الحقّ»، هر دو لفظ «حقّ» مرفوع خوانده شده بنابر آنكه حقّ اوّل طبق وجوه سابق باشد، حقّ دوّم مبتداء، لفظ «أقول» خبر آن باشد كه ضميرش حذف شده است.

يا حقّ دوّم تأكيد حقّ اوّل، «أقول» مستأنف است، يا حقّ اوّل مبتداء و «أقول» خبر آن، حقّ دوّم تأكيد آن باشد.

و هر دو مجرور خوانده شده بنابر تقدير حرف قسم، با جرّ حقّ اوّل و نصب دوّم نيز خوانده شده، وجه آن ظاهر است.

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ كه من جهنّم را از تو و همگى آنانى كه از تو پيروى مى‌كنند، پر مى‌سازم.

قُلْ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ اين جمله اخير استيناف است.

خطاب به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است تا توهّم لكّه حرص و طمع را از او مرتفع سازد، نيز جهت وعده و وعيد است، يعنى به كفّار مكّه بگو: اين ادّعاى من اگر دروغ است خالى از اين نيست كه من طالب دنيا باشم، اگر من طالب دنيا بودم با تلويح و اشاره از من طلب مال از شما يا طلب اعتبار و مقام ظاهر مى‌شد در حالى كه تاكنون چيزى از من ظاهر نشده، يا به آنها بگو: من به

رسالت خویش مزد و اجر نمی‌خواهم تا مرا به طمع در اموالتان متّهم نکنید، از من اعراض نمایید.

وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ و من بدون دلیل و برهان مقام رسالت را بر خود نمی‌بندم، اگر من دروغگو بودم بالاخره به تکلّف

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۶

می‌افتادم.

و ممکن است اخبار به این باشد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در هیچ یک از امورش تکلّف نداشت، نه در لباس، نه در غذا، نه در میهمانی و نه برای میهمانها و اصحابش.

و مقصود از ضمیر مجرور تبلیغ یا پند و اندرز، یا یادآوری قرآن است.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ قرآن جز تذکّر و یادآوری، شرف، نام نیک نیست، یا مقصود این است که علی علیه السّلام یا تبلیغ ولایت او جز ذکر و یادآوری برای عالمیان نیست.

وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ خبر تبلیغ من یا خبر قرآن یا خیر علی علیه السّلام و ولایت او را حتما پس از مرگ یا در روز قیامت، یا روز بدر، یا بعد از کامل شدن سلطنت من، خواهی دانست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۷

سوره زمر ..... ص : ۳۱۷

اشاره

همه‌ی این سوره‌ی مکّی است، بعضی «۱» گفته‌اند: جزء سه آیه که در مدینه در باره‌ی وحشی قاتل حمزه نازل شده است، آن سه آیه از: «قُلْ يا عِبادِيَ ... تا آخر آن سه آیه است» کلا این سوره شامل هفتاد و پنج آیه است.

آیات ۱- ۸

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۳۱۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۱) إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۲) أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي ما هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ كاذِبٌ كَفَّارٌ (۳) لَوْ أَرادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً لاصْطَفى مِمَّا يَخْلُقُ ما يَشاءُ سُبْحانَهُ هُوَ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۴)

خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهارِ وَ يُكَوِّرُ النَّهارَ عَلَى اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى أَلا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (۵) خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعامِ ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُماتٍ ثَلاثٍ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ (۶) إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَ لا يَرْضى لِعِبادِهِ الْكُفْرَ وَ إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۷) وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ دَعا رَبَّهُ مُنِيباً إِلَيْهِ ثُمَّ إِذا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ ما كانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْداداً لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ (۸)

(۱) مجمع البیان جلد ۸- ۷ ص ۴۷۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۸

ترجمه: ..... ص : ۳۱۸

به نام خداوند بخشنده مهربان

کتابی است که از سوی خداوند پیروزمند فرزانه فرو فرستاده شده است.

ما کتاب آسمانی را به راستی و درستی بر تو نازل کرده‌ایم، پس خداوند را در حالی که دین خود را برای او پاک و پیراسته می‌داری بپرست.

هان دین خالص خدای راست، کسانی که به جای او سرورانی به پرستش می‌گیرند (و مدعی می‌شوند) آنان را جز برای این نمی‌پرستیم که ما را با تقرّبی به خداوند نزدیک گردانند، بیگمان خداوند در آنچه ایشان در آن اختلاف دارند، در میانشان داوری خواهد کرد که خداوند کسی را که دروغزن کفران‌پیشه است، هدایت نمی‌کند.

اگر خداوند می‌خواست که فرزندی (برای خود) برگزیند، آنچه میخواست از میان آنچه آفریده است، برمی‌گزید امّا او (از این نسبتها) منزّه است او خداوند یگانه قهّار است.

آسمانها و زمین را به حقّ آفریده است، شب را بر روز و روز را بر شب می‌گستراند، خورشید و ماه را رام کرده است، که هر یک تا سر آمدی معیّن روان است، هان او پیروزمند آمرزگار است.

شما را از تنی یگانه آفرید،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۱۹

سپس همسرش را از او پدید آورد، برای شما هشت قسم از چارپایان آفرید و خود شما را در شکم مادرانتان، آفرینشی در میان تاریکیهای سه‌گانه می‌آفریند این چنین است خداوند پروردگارتان، که فرمانروایی او راست، خدایی جز او نیست، پس چگونه به بیراهه میروید؟

اگر کفران بورزید، (بدانید که) خداوند از شما بی‌نیاز است امّا کفران را هم بر بندگان خویش نمی‌پسندد و اگر سپاس بگزارید آن را بر شما می‌پسندد و هیچ بردارنده‌ای بار گناه دیگری را برندارد سپس بازگشتگان به سوی پروردگارتان است، آنگاه شما را از (حقیقت و نتیجه) آنچه کرده‌اید، آگاه می‌سازد، که او از راز دلها آگاه است.

و چون بلایی رسد پروردگارشان را- انابت کنان- می‌خواند، سپس چون نعمتی از سوی خویش به او ارزانی دارد، فراموش می‌کند که پیشتر چه دعایی به درگاه او داشت، برای خداوند همتایانی قائل می‌شوند (دیگران را هم) از راه او گمراه سازد بگو با کفر خویش اندکی (از زندگانی) بهرمند شو که (سر انجام) تو از دوزخیانی.

تفسیر ..... ص : ۳۱۹

تَنْزِیلُ الْکِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ لفظ «تنزیل الکتاب» مبتدا، خبر آن لفظ «من اللّه» یا محذوف است، یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی «هذا تنزیل الکتاب» و توصیف «اللّه» به عزیز و حکیم جهت بزرگداشت شأن کتاب و بر حذر داشتن از مخالفت آن، ترغیب به پیروی از آن است.

و مقصود از کتاب قرآن یا رسالت، یا نبوّت و احکام آن دو، یا ولایت و آثار آن، یا کتاب ولایت علی و خلافت او می‌باشد، در اوّل

سوره‌ی بقره در باره «کتاب» شرح کاملی بیان شد.

إِنَّا أَنْزَلْنا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: چه کسی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۰

کتاب را نازل کرده، بر چه کسی نازل کرده است؟ پس فرمود: ما نازل کردیم.

إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ حقّ عبارت از مشیّت است، آن ولایت علی علیه السّلام و علویّت او است، یعنی به سبب حقّ یا متلبس بحق، یا با حقّ (یعنی علویّت است کتاب را از مقام پشتت امر به مقام کلمه و حکم یا صدر و نازل کردیم).

فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ مقصود از دین طریق و راه، یا اعمال دین و اخلاص طریق به سوی خداست پس خدا را طوری بپرستید که مبدأ سلوک و غایت آن آمیخته و آلوده به چیزی از اعراض نفس و شرک‌آوری شیطان نباشد، آن کار سخت و دشواری است که جز از کامل حکیمی که در همه‌ی کارها بر احوال مراقب است بر نیاید و ممکن نگردد.

أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخالِصُ تقدیم لفظ «للّه» جهت شرافت آن و قصد حصر است و با مفهوم مخالفت قید دلالت می‌کند بر اینکه دین غیر خالص به سوی خدا بازنمی‌گردد، چه خدای تعالی بی نیازترین شریکان است، در هر چیزی که شریک برای او قرار داده شوند خداوند شرک آورنده را به شریک واگذار می‌کند.

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ ما نَعْبُدُهُمْ جمله‌ی «ما تعبدهم» حال یا خبر یا مستأنف و معترضه بین مبتداء و خبر است، در همه‌ی صور لفظ «قول» در تقدیر گرفته می‌شوند.

إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر از حال آنها است، یا جمله خبر از «الّذین

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۱

اتّخذوا» یا خبر بعد از خبر از آن است.

یعنی برای تقرّب به خدا به آنها رو می‌کنند در حالی که خداوند داوری می‌کند.

ما هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ در چیزی که اختلاف می‌کنند، از امر دین یا رسالت یا ولایت علی علیه السّلام.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در خبری روایت شده که بر مشرکین عرب روی آورد و فرمود: شما چرا جز خدا بت‌ها را می‌پرستید؟ جواب دادند:

ما بدین وسیله به خدا نزدیک می‌شویم و تقرّب می‌جوئیم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آیا آن بت‌ها می‌شنوند و اطاعت و عبادت پروردگارشان را می‌کنند تا شما با تعظیم آنها به خدا نزدیک شوید؟! گفتند: نه، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پس شما آن بت‌ها را با دست خودتان ساخته‌اید؟ گفتند: بلی، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر آنها شما را بپرستند در صورتی که پرستش از آنها ممکن باشد سزاوارتر از این است که شما آنها را عبادت کنید، در صورتی که مأمور به تعظیم آنها نباشد و کسی که عارف به مصالح و عاقبت‌های شماست، در چیزی که شما را به آن تکلیف می‌کند حکیم باشد امر به تعظیم آن بت‌ها نکرده «۱» و نخواهد کرد.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي این جمله در مقام تعلیل یا خبر بعد از خبر است، رابطه تکرار معنای مبتداست.

---

(۱) الصافی ج ۲ ص ۳۱۳، الاحتیاج ج ۱ ص ۲۶ چ موسسه الاعلمی، نور الثقلین ج ۴ ص ۴۷۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۲

مَنْ هُوَ كاذِبٌ كَفَّارٌ خداوند دروغگوی ناسپاس را هدایت نمی‌کند، چون آمادگی و استعداد هدایت و استحقاق آنرا ندارد.

لَوْ أَرادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً اگر خدا می‌خواست فرزندی بگیرد، چنانچه ملائکه و مسیح و عزیز را برخی به او نسبت داده‌اند لَاصْطَفى

مِمَّا يَخْلُقُ از آنچه كه خلق كرده و مى‌آفرينـد انتخـاب مى‌كرد، از قبيـل اصـناف ملائكه و انـواع بشـر و جن مـا يَشـاءُ آنچه را كه مى‌خواست از پسران انتخاب مى‌كرد، نه آنچه را كه از دختران به او نسبت داده‌اند.

سُبْحانَهُ خداوند منزّه است از شريك، فرزند، هم‌نشين و دوست.

هُوَ اللَّهُ الْواحِدُ او خداى واحد است كه مثل و مانند ندارد تا داراى فرزند باشد.

الْقَهَّارُ آن گونه چيره‌دستى است كه جايز نيست داراى شـريك و ماننـد باشد، فرزند مثل و مانند او مى‌شود، شـريك مثل و مقابل او قرار مى‌گيرد، نه مقهور و مورد تسلّط و تسخير او.

خَلَقَ السَّمـاواتِ وَ الْأَرْضَ بِـالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْـلَ عَلَى النَّهـارِ او شب را در روز داخل مى‌كنـد، اگر لفظ «يكور» از باب تكرار «عمّامه» و پيچيـدن هر طاقه بر روى ديگرى باشد، به معناى اين است كه شب روز را مى‌پوشاند، يا به معناى تكرار و پشت سـر هم بودن شب و روز است.

وَ يُكَوِّرُ النَّهارَ عَلَى اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۳

براى اشـاره به پشت سـر هم بـودن شب و روز و تكرار اين مطلب در مورد شب و روز لفـظ مضـارع آورد و فرمود و روز را بر شـب مى‌پيچاند و مى‌پوشاند ولى در مورد تسـخير آفتاب و ماه لفظ ماضى آورد، يعنى از پيش خورشيد و ماه را فرمانبر قرار داد (كه تقدم وجود خورشيد و ماه بر حركت وضعى و انتقالى و وجود شب و روز است).

كُلٌّ يَجْرِى هر يك به طور استمرار بر مدار خود در وقت معيّن گردش مى‌كنند.

أَلا هُوَ الْعَزِيزُ خداونـدى كـه هيـچ مـانعى از تحقّق مر او او منـع نمى‌كنـد، چيزى از ايـن تكرار و گردش و از ايـن تسـخير و تسـلّط نمى‌تواند منع كند.

«الغفّار» آمرزنده‌اى كه بندگانش را بر حالتى كه بر آن هسـتند از انيازخواهى و نسبت فرزند به خدا او ساير گناهان مؤاخذه نمى‌كند تا شايد توبه كنند كه در اين صورت خداوند آنها را مى‌بخشد.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَةٍ در سوره‌ى نساء در باره اين آيه شرحى بيان شد.

ثُمَّ جَعَلَ مِنْها زَوْجَها آوردن لفظ «ثمّ» جهت اشاره به تعقيب و ترتيب در اخبار است، چه خلق كردن جماعت بسـيار از يك نفس امر غريب و شگفتى نيست، خلق همسر و جفت از آن نفس كه در ميان جماعت بسيار با آن نفس واحد شريك باشد امر غريب است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۴

وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعامِ ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ بيان زوجهاى هشـتگانه در سوره‌ى انعام گـذشت، لفظ «أنزل» در اينجا به معناى خلق و آفريـدن است چنانچه اين معنا به امير المؤمنين عليه السّلام نسبت داده «۱» شده است.

و اسـتعمال لفظ «أنزل» براى اشـعار به اين است كه شـىء بودن هر چيز به سـبب فعليت اخير آن است، فعليت اخير هر صاحب نفسـى نفس اوست.

و تحقيق مطلب اين است كه نفوس اگر چه از نظر جسـمانى حـادث است، ليكن از آسـمان ارواح و اربـاب انواع به سوى افراد انواع نازل شده است.

بنابر اين استعمال «أنزل» در معناى «خلق» به طريق مجاز نيست.

يَخْلُقُكُمْ فِى بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ شـما و بعد از خلقت گوشت و اسـتخوان، بعد مضغه و علقه به صورت حيوانى كامل و درست آفريد.

فِى ظُلُماتٍ ثَلاثٍ در حالى كه شما را از تاريكى شكم و رحم و مشيم چنانچه در خبر آمده است گذارند.

ذلِكُمُ اللَّهُ یعنی خدایی که اوصاف و افعالش چنان است که ذکر شد پروردگار شماست.
رَبُّكُمْ پس پروردگاری جز او طلب نکنید.

---

(۱) صافی ج ۴ ص ۳۱۴، احتیاج ج ۱ ص ۲۵۰ چ موسسه الاعلمی: نور الثقلین ج ۴ ص ۴۷۶ ج ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۵

لَهُ الْمُلْكُ یعنی همه مملوک‌ها و هر چیزی جز خدا مملوک او است، یا مقصود عالم ملک است در مقابل علم ملکوت.
لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ چون در پند و موعظه‌ی و منصرف ساختن آنها از معبودهای باطل مبالغه نمود این توهّم پیش امد که خدای تعالی چون احتیاج به آنها دارد و آنان را از معبودهای باطل باز می‌دارد، لذا این توهّم را بدین گونه از بین برد که اهتمام خدای تعالی به توجّه شما به سوی خدا جز محض رحمت و تفضّل بر شما نیست، نه آنکه خدای تعالی به شما احتیاج داشته باشد.
وَ لا یَرْضى لِعِبادِهِ الْكُفْرَ که خدا به کفر بندگانش راضی نیست.
تحقیق این مطلب کفر به سبب اراده خدا است، خداوند به آن راضی نیست و به ایمان راضی است:
در ضمن مطالب گذشته گفتیم که رحمت رحمانی که وجود و بقای اشیا به سبب آن می‌باشد به منزله مادّه رحمت رحیمی و غضب و رضا و سنحط و هدایت و اضلال است و کمالت اوّلی ذاتی همه‌ی مکوّنات به وسیله رحمت رحمانی حاصل می‌شود، کمالات ثانوی که در صورت عدم وجود مانع به موجودات می‌رسد به وسیله‌ی رحمت رحیمی حاصل می گردد که به آن ولایت تکوینی و رضای تکوینی گفته می‌شود، رسیدن صاحبان عقول به کمالات ثانوی تکوینی به سبب رحیمی است، که به آن ولایت تکلیفی و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۶

رضا و هدایت و توفیق و غیر آنها گفته می‌شود.
و انحراف تکوینی موجودات از راه مستقیم که فطرا آن راه را می‌روند تا به کمالات ثانوی برسند.
و انحراف مکلّفین از راه مستقیم تکلیف خودشان جز با اراده و خود است خدای تعالی نمی‌شود، لیکن این انحراف ناشی از نقص مادّه و حدود وجود آن موجود است، پس نسبت انحراف به خودش سزاوارتر از نسبت آن به خالقش می‌باشد و این انحراف اگر چه مورد اراده‌ی خداست ولی مورد رضایت او نیست چون اراده بر حسب رحمت رحمانی، رضا بر حسب رحمت رحیمی است، انحراف مبغوض و مورد خشم خدا است، صاحب انحراف خوار و گمراه، قابل ولایت تکوینی و تکلیفی نیست.
وَ إِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ چون شکر از کمالات ثانوی تکلیفی است، کفر بر خلاف آن تغیر شده است، یعنی خلاف ولایت و خلاف امام در حالی که شکر به ولایت و معرفت تفسیر شده است.
وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى و هیچ کس بار دیگری را نکشد، این آیه ردّ بر کسانی است با زبان قال چنانچه تعالی حکایت کرده یا به آن حال چنانچه شأن منافقین امّت و شأن کسانی است که بدون اذن و اجازه ادّعای ریاست در دین داشته و می گفتند: از راه ما پیروی کنید و ما خطایای شما را متحمّل می‌شویم.
ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ کنایه از این است که خداوند آنان را طبق عملشان مجازات می کند، چه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۷

خبر دادن از عمل در آخرت جز جهت مجازات بر آن نیست.
إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ مکرّر این مطلب گذشت که آنچه که در سینه‌هاست یا از قبیل: اراده‌ها، عزم‌ها، نیّت‌ها، خیال‌ها و خطورات که بر آنها ذات الصّدور صدق می کند یا از قبیل قوا و استعدادهای است که در نفوس پنهان است و صاحبان سینه‌ها خود به آنها

آگاهی ندارند، که آنها به ذات الصّدور بودن سزاوارتر هستند، چون امور قبلی مانند اراده‌ها و عزم نیّت‌ها به سرعت از بین می‌روند بر خلاف قوا و استعدادها که از بین نمی‌روند و لذا آنان به صدق همراهی و مصاحبت سزاوارتر هستند و این جمله تعلیل این قول خدا: «ینبئکم» است، تهدید کسی است که اعمالش را مخفی می‌کند.

وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ عطف بر قول خدا: «ان تکفروا» است، یعنی چگونه به خدا کفر می‌ورزید در حالی که هرگاه با سختی و ضرر رو برو می‌شوید به خدا پناه می‌برید، نه به غیر خدا؟! یعنی شما طبق فطرت اقرار به خدا کرده و به او پناه می‌برید؟! پس کفر و کفران نعمت‌ها بی‌شما جز به علّت پوشیده شدن سرشت و فطرت شما نیست.

دَعا رَبَّهُ مُنِیباً إِلَیْهِ لذا در موقع ناچاری خدا را می خوانید که به سوی او برگردید.

پیش از این گفته شد که خیال که به سبب تصرّف قوّه‌ی متخیّله است، قوه‌ی عاقله را از تدبیر و تصرّف منع می‌کند، پند و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۸

موعظه و ردع و منع عقل را می‌پوشاند، ولی وقتی با سختی و مشکل مواجه شد و واقعیتها را دید خیال از تصرّف باز می‌ایستد، انوقت که (غریزه حیات) و حکم عقل ظاهر می‌شود.

ثُمَّ إِذا خَوَّلَهُ وقتی خداوند تفضّل و عنایت نمود، چون لفظ «خوّله» جز در این معنا استعمال نمی‌شود.

نِعْمَةً مِنْهُ نَسِیَ ما کانَ یَدْعُوا إِلَیْهِ مِنْ قَبْلُ و آن مشکل سختی را که دفع آن را از خدا می‌خواست فراموش می‌کند، یا آن لطیفه‌ی غیبی را فراموش می‌کند که قوا و اهل مملکتش هنگام سختی او را فرامی‌خواند، چه پناه بردن به خدا، دعوت و فراخوانی جمیع اهل مملکتش به سوی خدا می‌باشد اگر چه نزول آیه در مورد ابی الفضیل می‌باشد، چنانچه در خبر آمده است.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که این آیه در مورد ابی الفضیل نازل شده است: او رسول خدا را ساحر می‌دانست، هر وقت به سختی و مریضی دچار می‌شد پروردگارش را فرامی‌خواند و از آنچه که در باره‌ی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته بود توبه می‌کرد، وقتی خدا به او صحّت و عافیت می‌داد، توبه را فراموش می‌کرد، لذا خدای تعالی فرمود: «قُلْ تَمَتَّعْ بِکُفْرِکَ قَلِیلًا إِنَّکَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ» منظور از اینکه ریاست تو بر مردم بدون حقّ از جانب خدا و رسولش می‌باشد پس بگو کسی از کفرت بهره‌مند شود که از تو اهل آتشی امام علیه السّلام فرمود: سپس خدای تعالی جمله بعد از این آیه را در باره‌ی علی علیه السّلام عطف نمود که از حال فضل او نزد خدای تعالی خبر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۲۹

می‌دهد، فرمود:«أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ ... تا آخر» وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْداداً برای خدای تعالی امثال و شریکانی مانند بت‌ها و ستارگان قرار داده، یا برای خدا امثالی در وجودش قرار داده، مانند هواههای نفس و خواسته‌های آن.

لِیُضِلَّ عَنْ سَبِیلِهِ تا مردم، یا اهل مملکتش را از راه خدا گمراه کند، لفظ «لیظلّ» با فتحه یا خوانده شده است.

قُلْ تَمَتَّعْ بِکُفْرِکَ قَلِیلًا بگو: ای ابا فضیل، یا ابا فلان، یا ای کسی که از قلب روی گردانده و به در نفس و خواسته‌های آن روی آمده اندکی از کفرت بهرمند شو.

إِنَّکَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ البتّه که تو از اهل آتش هستی، زیرا انصراف و روی گردانیدن از خدا، از ولایت و از علی علیه السّلام یا روی گردانیدن از در قلب جز کسی که به انگیزه‌ها و داعی نفسانی گرفتار است محقّق نمی‌شود، داعی و انگیزه‌های نفسانی جز شعله‌ی آتش نیست.

آیات ۹- ۲۰

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۹ تا ۲۰] ..... ص : ۳۲۹

اشاره

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ ساجِداً وَ قائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ (۹) قُلْ يا عِبادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةٌ وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ (۱۰) قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ (۱۱) وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (۱۲) قُلْ إِنِّي أَخافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۱۳)

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصاً لَهُ دِينِي (۱۴) فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَلا ذلِكَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ (۱۵) لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ يا عِبادِ فَاتَّقُونِ (۱۶) وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوها وَ أَنابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرى فَبَشِّرْ عِبادِ (۱۷) الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولئِكَ الَّذِينَ هَداهُمُ اللَّهُ وَ أُولئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبابِ (۱۸)

أَ فَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذابِ أَ فَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ (۱۹) لكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَعْدَ اللَّهِ لا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعادَ (۲۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۰

ترجمه: ..... ص : ۳۳۰

آيا كسى كه در پاسهايى از شب، گاه به سجده و گاه بر پا، نيايشگر است (و) از آخرت بيم و به رحمت پروردگارش اميد دارد (بهتر است يا مشرك غافل ناسپاس)، بگو آيا كسانى كه ميدانند، با كسانى كه نمى‌دانند بر ابرند؟ (هرگز) فقط خردمندانند كه پند مى‌گيرند.

بگو اى بندگان مؤمن من از پروردگارتان پروا كنيد براى كسانى كه در اين دنيا نيكى كنند، پاداش نيكوست، زمين خدا گسترده است (از هجرت مهر اسيد)، همانا پاداش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۱

شكيبايان بى‌حساب و به تمامى داده خواهد شد.

بگو من فرمان يافته‌ام كه خداوند را- در حالى كه دينم را براى او پاك و پيراسته مى‌دارم- بپرستم.

و فرمان يافته‌ام كه نخستين مسلمان (اين امت) باشم.

بگو من اگر از امر پروردگارم سرپيچى كنم، از عذاب روزى سهمگين مى‌ترسم.

بگو خداوند را- در حالى كه دينم را برايش پيراسته ميدارم- مى‌پرستم.

شما هم هر چه مى‌خواهيد به جاى او بپرستيد بگو زيانكاران (واقعى) كسانى هستند كه به خويشتن و خانواده‌شان در روز قيامت زيان رسانده‌اند هان اين است زيانمندى آشكار.

آنان را از فرازشان سايبانهايى از آتش است، از فرودشان هم سايبانهايى اين همان است كه خداوند بدان بندگانش را مى‌ترساند اى بندگان من از من پروا كنيد.

و كسانى كه از طاغوت پرهيز كرده‌اند از اينكه بپرستندش، به سوى خداوند بازگشته‌اند، بشارت (/ بهشت) ايشان راست پس بندگانم را بشارت ده.

همان كسانى را كه قول (نيك و حقّ) را مى‌شنود و آنگاه از بهترين آن پيروى مى‌كنند اينانند كه خداوند هدايتشان كرده است و

اینانند که خردمندانند.

آیا کسی که حکم عذاب بر او تحقق یافته (و دوزخی) است، آیا تو کسی را که در دوزخ است می‌رهانی؟

ولی کسانی که از پروردگارشان پروا داشته‌اند، غرفه‌هایی دارند که بر فراز آنها غرفه‌هایی ساخته شده است، (و) از فرودست آنها جویباران جاری است بر وفق وعده الهی است (و) خداوند خلف وعده نمی‌کند.

آیا ننگریسته‌ای که خداوند از آسمان آبی فرو می‌فرستد و آن را در (مخزن) چشمه‌ساران در دل زمین راه داد، سپس بدان کشت رنگارنگ برمی‌آورد، سپس (آن کشت) می‌خشکد و آن را زرد می‌بینی، سپس آن را خرد و خوار می‌کند در امر برای خردمندان یادآوری است.

آیا کسی که خداوند دلش را به اسلام گشاده داشته است، از سوی پروردگارش برخوردار از نور (هدایت) است (همانند سخت‌دلان است؟)، پس وای بر آنان که از ترک خدا یاد الهی، سخت‌دل هستند اینانند ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۲

که در گمراهی آشکارند.

خداوند بهترین سخن را در هیأت کتابی همگون و مکرر فرو فرستاده، که پوستهای کسانی که از پروردگارشان خشیت دارند از آن به لرزه درآید، سپس (آرامش یابند و) پوستهایشان و دلهایشان با یاد خدا نرم شود این هدایت الهی است که به آن هر کس را که بخواهد به راه می‌آورد، هر کس را که خداوند در بیراهی گذارده باشد، او را راهنمایی نیست.

آیا کسی که روز قیامت (با دستان بسته) بخواهد با چهره‌اش از عذاب سخت جان به در برد (مانند کسی است که از آن در امان نیست؟) و به ستمکاران (مشرک) گفته شود (نتیجه) کاری را که کرده بودید بچشید.

پیشینیان آنان هم تکذیب (پیامبران و کتب آسمانی) پیشه کردند آنگاه عذاب از جایی که گمانش را نمی‌بردند بر سرشان آمد.

سپس خداوند به آنان در زندگانی دنیا خفّت و خواری چشانید، اگر می‌دانستید عذاب اخروی سهمگین‌تر است.

و برای مردم در این قرآن از هر گونه مثل زده‌ایم، باشد که پند گیرند.

که قرآنی است عربی (/ شیوا) بدون کژی و کاستی، باشد که پروا پیشه کنند.

خداوند مثلی می‌زند از مردی (/ برده‌ای) که چند شریک در باره او ستیزه‌جو و ناسازگارند و مردی (/ برده‌ای) که (بی‌مدعی) ویژه یک مرد است، آیا این دو برابرند و همانندند سپاس خدای راست ولی بیشترینه آنان نمی‌دانند.

تفسیر ..... ص : ۳۳۲

أَمَّنْ هُوَ قانِتٌ آناءَ اللَّيْلِ ساجِداً وَ قائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَ يَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ آیا کسی شب را در حال سجده و قیام به عبادت می‌گذراند و از آخرت می‌ترسد و رحمت پروردگارش را امیدوار است مانند کسی است که چنین نیست؟

در این عبارت خبر مبتدا به جهت دلالت قرینه حالیه و دلالت قول

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۳

خدا: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ ... تا اخر آیه» حذف شده است.

یا معنای آیه چنین است: آیا کسی که کافر شده بهتر است یا کسی که عبادت و سجده خدا می‌کند؟ که معادل اوّل حذف شده، چون دو قرینه مذکور بر آن دلالت می‌کند، «امّن هو قانت» با تخفیف میم خوانده شده که در این صورت خبر محذوف است، یعنی آیا کسی که شب را به عبادت خدا مشغول است که این چنین نیست؟ یا خبر و معادل هر دو حذف شده، تقدیر آیه چنین است: «امّن هو قانت خیر أم من کفر» و لفظ «قانت» تفسیر به علی علیه السّلام شده، کسی که این چنین نیست جز دشمنان علی علیه السّلام نیستند، تخصیص لفظ «قانت» به علی علیه السّلام از باب اینکه او اصل خصلت‌های پسندیده و اعمال مرضی خداست منافات با

تعميم آن ندارد، چنانچه مكرر اين مطلب گذشته است.

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ بگو كسانى كه شب را در حال سجود و قيام به سر مى‌برند كه آن لازمه علم است با غير آن برابرند؟! چه علم و عمل با هم متلازم هستند، چنانچه در فصول اوّل كتاب گذشت.

وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ يعنى كسانى كه نمى‌دانند، در نتيجه به خدا، يا به نعمت‌هاى خدا، يا به رسول، يا به على عليه السّلام كافر مى‌شود.

إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ مساوى نبودن آن دو گروه را صاحبان عقل‌ها متذكّر مى‌شوند، نه غير آنها.

گويا كه گفته است: يادآورى تو فايده‌اى ندارد، چون آنها از عقل خالى هستند، كسى كه از عقل خالى است اگر چه همه‌ى نشانه‌ها براى او ذكر شود يا آورده شود، باز هم پند نمى‌گيرد. و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۴

مكرّر اين مطلب گفته شد كه انسان بدون ولايت و بدون اتّصال به ولىّ امر مانند گردوى بى‌مغز است كه لايق آتش و سوزاندن است، بعد از اتّصال و دخول در امر ائمّه عليهم السّلام و دخول ايمان در قلب صاحب مغز مى‌شود، زيرا ايمان به منزله‌ى مغز قلب است، لذا ائمّه عليهم السّلام أُولُوا الْأَلْبابِ را در آيات به شيعيان نشان بطريق حصر تفسير كرده‌اند، از امام باقر عليه السّلام آمده است: آنان كه مى‌دانند و علم دارند ما هستيم، دشمنان ما كسانى هستند كه نمى‌دانند، شيعه‌هاى ما صاحبان مغز و عقل هستند.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: خداى تعالى ما و شيعيان ما و دشمنان ما را در يك آيه ذكر نمود و فرمود: هَلْ يَسْتَوِي ..... به اين مضامين اخبار زيادى رسيده است.

قُلْ يا عِبادِ الَّذِينَ آمَنُوا خداى تعالى به رسولش صلّى اللّه عليه و آله امر كرد كه بندگان خدا را مورد خطاب قرار دهد، بنده بودن آنها را به خودش نسبت دهد تا مشعر به اين باشد كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله جانشين خدا در زمين او است، بلكه جانشين او در زمين و آسمان، مظهر جميع اوصاف و نسبت‌هاى او است، پس هر كس كه بنده و عبد خداى تعالى باشد عبد و بنده‌ى خليفه‌ى او نيز مى‌باشد، البتّه مقصود عبد اطاعت است، نه عبد عبادت.

اتَّقُوا رَبَّكُمْ از خشم خدا بپرهيزيد.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هذِهِ الدُّنْيا جمله‌ى فِي هذِهِ الدُّنْيا متعلّق به «أحسنوا» است يا حال از قول خداى تعالى: ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۵

«حسنه» است، زيرا محسن و نيكوكار همانطور كه در آخرت داراى نيكويى خوبى است در دنيا نيز داراى حسنه و نيكويى و خوبى است و حسنه‌ى در دنيا عبارت است از سهولت و آسانى راه و پيمودن آن راه و لذّت بردن از آن، چه خوب گفته است مولوى در تفسير حسنه در دنيا و آخرت آنجا كه فرموده:

آتنا فى دار دنيانا حسن آتنا فى دار عقبانا حسن

راه را بر ما چو بستان كن لطيف مقصد ما باش هم تو اى شريف

و اين جمله با آنچه كه در لفظ آمده و آنچه كه حذف در موضوع تعليل منطوق و مفهوم قول خداى تعالى: اتَّقُوا رَبَّكُمْ است، گويا كه فرموده است: از خشم خدا بپرهيزيد، كه گناهكار معذّب و مطيع و اطاعت كننده به ثواب مى‌رسد، زيرا براى كسانى كه خوبى كنند (حسنه) حسنه و براى كسانى بدى و گناه كنند عقوبت است.

وَ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةٌ زمين خدا وسيع و گسترده است، اگر در زمينى نتوانستيد خوبى و احسان نمائيد پس به زمينى هجرت كنيد كه بتوانيد در آن زمين احسان كنيد.

إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: اگر هجرت ممكن نبود كسى كه بر سختى‌هاى احسان در جائى

که احسان در جایی که احسان مشقّت دارد صبر کند چه اجری دارد؟

یا گفته شده: چه دارد کسی که هجرت کند و بر سختی‌های

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۶

هجرت صبر نماید، یا چه اجری است بر کسی که بر احسان و خوبی کردن در وطن‌ها یا بر هجرت نماید؟

پس فرمود: به صبر کنندگان اجر و پاداش بدون حساب داده می‌شود.

أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ کنایه از بزرگی اجر و کثرت و فراوانی آن است، در اخبار اشاره به این است که مقصود دادن اجر و پاداش بدون محاسبه‌ی اعمال است.

قُلْ إِنِّی أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّینَ یعنی من مأمور هستم خدا را عبادت و پرستش کنم در حالی که راه سلوک یا اعمال دین را از شرک‌آوری شیطان و نفس خالص سازم، شما هر چه که می‌خواهید بپرستید، در دین و عمل‌ها آنچه که می‌خواهید شرک بیاورید.

پس این آیه کنایه از مشرکین است، کنایه از این است که شرک آوردن آنان مورد رضایت خدای تعالی نیست، از جانب خدای تعالی به آن امر نشده است.

وَ أُمِرْتُ لِأَنْ أَکُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِینَ و من مأمور شدم که اوّل مسلمین باشم پس هر کس می‌خواهد اوّل مسلمین باشد باید در حال اخلاص خدا را عبادت کند، یا معنای آیه این است که من مأمور شدم اوّل مسلمین باشم و در این صورت «لام» زایده است که جهت تقویت آورده شده است.

قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی من می‌ترسم که خدا را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۷

نافرمانی ورزم و خالص گردانیدن دین را که خداوند مرا به آن امر کرده ترک گویم.

عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ من از عذاب روز بزرگ می‌ترسم و این و شما که هر چه را از شرک روزی و خالص می‌خواهید انجام دهید.

قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ تقدیم لفظ «اللّه» برای حصر است.

یعنی بگو: من امر خدا را امتثال می‌کنم و او را خالصانه عبادت و پرستش می‌نمایم.

فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ و شما هر چه می‌خواهید در دین خدا شرک بورزید و هر که را خواهید پرستش کنید.

قُلْ بگو شما زیان می‌کنید، چون به نفس‌ها، قوا و سربازان نفس ضرر می‌زنید، این ضرر و زیان همان زیان و خسران بزرگ است.

إِنَّ الْخاسِرِینَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِیهِمْ زیانکاران کسانی هستند که در روز قیامت خود و اهل بیت داخل و خارج خویش را به خسران همیشگی افکندند.

یَوْمَ الْقِیامَةِ أَلا ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِینُ و این است خسران و زیان آشکار نه خسران و زیان مال که با شما مغایر است و نسبتی بین آن و شما نیست جز مجرّد اعتبار که از ناحیه‌ی شرع یا عرف اعتبار می‌شود.

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۸

برای آنها از بالا و زیر سایبانی از آتش است، لفظ «ظلل» چیزی است که سایه اندازد، استعمال آن در جایی که سایبان از زیر یا از باب این است که سایبان از زیر نیز سایبان برای کسانی است که در زیر آن قرار دارند.

ذلِکَ این زیانی که ذکر شد، یا در زیر سایه‌بانی از آتش قرار گرفتن است.

یُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبادَهُ یا عِبادِ فَاتَّقُونِ از اموری که خدا بنده‌اش را می‌ترساند، ای بندگان من خدا را بنده باشید از قول خدای تعالی: أَلا

ذلِکَ هُوَ الْخُسْرانُ از چیزهایی است که به رسول خدا امر شده است آن را بگوید، یا ابتدا کلام از جانب خداست، لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ یا ذلِکَ یُخَوِّفُ اللَّهُ یا عِبادِ فَاتَّقُونِ ابتدای کلام از جانب خداست.

وَ الَّذِینَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ این جمله در مقابل: «الّذین خسروا» است یا به منزله‌ی این است که بگوید: «امّا سود کنندگان چنین و چنان‌اند که از این عبارت عدول کرد و آنچه را که سود کننده در آن است بیان نمود که سود کنندگان آنان هستند.

أَنْ یَعْبُدُوها که خداپرستند، این جمله بدل از (طاغوت) است.

وَ أَنابُوا إِلَی اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْری و چون طاغوت به بعضی دشمنان علی علیه السّلام تفسیر شده پس باید مقصود از انابه‌ی به سوی خدا توبه به دست علی علیه السّلام و بیعت با او باشد، مطلب همین طور است، چه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۳۹

بازگشت و رجوع به سوی خدا جز به سیر در جهت قلب نیست، راه قلب دانسته نمی‌شود و گشوده نمی‌گردد مگر با ولایت که همان بیعت به دست ولیّ امر است.

و اصل در آن علیّ علیه السّلام است.

فَبَشِّرْ عِبادِ الَّذِینَ یَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَیَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ آوردن اسم ظاهر (عباد) به جای ضمیر جهت بزرگداشت بندگان خداست، بدین گونه که آنها را بخودش اضافه می‌کند و ترغیب و توصیف به وصف مدحی می‌نماید تا آنان را به آن وصف و اهتمام به عبودیّت تشویق کند.

بیان پیروی کردن و اتباع از بهترین قول و تحقیق آن بدان که قول اطلاق می‌شود بر اقوال لفظی و اقوال نفسی و بر کلمات وجودی که نسبت به خدای تعالی مانند اقوال نفسی نسبت به ماست.

و لام در لفظ قول ممکن است برای جنس باشد و چون استماع و گوش فرادادن جنس جز در ضمن افراد نمی‌شود پس مقصود از جنس یا استغراق افراد به صورت عموم بدلی است، لیکن باید به چیزی مقیّد شود که آنرا از محال بودن خارج سازد.

معنا و تقدیر آیه چنین می‌شود: کسانی که جمیع اقوالی را که شنیدن آنها بر آنان اتّفاق می‌افتد و ممکن می‌گردد و می‌شنود و بهترین آنها را پیروی می‌کنند.

یا کسانی که می‌شنوند هر قولی را که شنیدن آن بر آنها محقّق می‌شود و این معنای به قرینه حال و تقدّم لفظ استماع حاصل می‌شود، یا مقصود از قول فرد مجهول و ناشناخته از قول است که معنای و تقدیر آن چنین می‌شود:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۰

کسانی که گفتار و قول ناشناخته و مجهولی را می‌شنوند که شناساندن و تعریف آن ممکن نیست و آن قول ولایت است.

و این وجه بر حسب لفظ بعید است.

و ممکن است لفظ (لام) برای عهد باشد، منظور از قول معهود علی علیه السّلام و ولایت او باشد، چون اقوال و الفاظ دلالت کننده‌ی بر معانی هستند منظور از آنه او از حسن بر حسب معانی و مدلولات است، زیرا دلالت کننده‌ی بر چیزی از جهت الفاظ و از آن جهت که دلالت بر معنا می‌کند محکوم به واقع نمی‌شود چنانچه اسم از آن جهت که اسم است محکوم علیه و محکوم به قرار نمی‌گیرد.

بنابراین مقصود از حسن اقوال نمی‌تواند حسن بر حسب الفاظ باشد، بلکه مقصود حسن بر حسب معانی و مدلولات است.

مقصود از پیروی از قول احسن پیروی از اوامر و نواهی است به سبب اتّصال اوامر و نواهی و پند گرفتن از مواعظ و نصایح و عبرت گرفتن از حکایات و امثال او است اگر مقصود از قول استغراق باشد.

و چون برای هر کس ممکن نیست تا مطلقا از بهترین پیروی کند پس باید مقصود از احسن و بهترین نسبی باشد، چه مثلا در کتاب

و سنّت در برابر رفتار نامناسب کسی به ترتیب امر به قصاص از مسیء و بدکار، امر به فرو بردن خشم، گذشت و کینه نگرفتن بر بدکار و احسان به او است و این چهار امر است که در فضیلت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۱

مرتّب و پشت سر هم قرار گرفته‌اند در حالی که نفس انسان به قصاص امر می‌کند و زیادتر از بدی بدکار را می‌طلبد و بعضی از مردم نمی‌توانند کظم غیظ کنند اگر آنها امر به کظم غیظ و فرو بردن خشم خود شود امر به محال می‌شود.

پس احسن و بهترین در حقّ چنین مردمی قصاص کردن و از آن تجاوز نکردن و فراتر نرفتن است پس اگر شنونده‌ای آن اقوال و گفتارهای پنجگانه را بشنود و بین حقّ و باطل و خوب و خوبترین آنها نسبت به خودش تمیز بدهد و از آنچه نسبت به او بهترین است پیروی نماید از کسانی می‌شود که گفتار را می‌شنود و از بهترین آنها پیروی می‌کند اعمّ از آنکه بهترین نسبت به او قصاص باشد یا فرو بردن خشم یا گذشت و یا احسان به مسیء و بد کننده باشد.

و ممکن است مقصود پیروی از بهترین اقوال بر حسب حکایت آن باشد، چه حکایت به لفظ بهتر از حکایت به معناست.

و حکایت به معنا به خوبی که تمام معانی آورده می‌شود بهتر از حکایت به بعضی از معانی است.

چنانچه از امام صادق علیه السّلام در این مورد وارد شده: او کسی است که حدیث را می‌شنود و همانطور که شنیده حدیث می‌کند، نه در آن چیزی زیاد می‌کند و نه چیزی از آن کم می‌کند.

و این معنا یکی از وجوه آیه است، ممکن است مقصود از پیروی از احسن اقوال پیروی از بهترین جهات آنها باشد، چه هر قولی را که سامع می‌شنود دارای جهتی است که نفسش را تقویت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۲

می‌کند و دارای جهتی است که عقلش را تقویت می‌کند.

و به عبارت دیگر: هر قول و گفتاری را که شنونده می‌شنود یا با گوش نفسش آنرا می‌شنود، یا با گوش عقلش، پس اگر با گوش عقل شنوای اقوال باشد و در آن مورد از حکم عقل پیروی نماید پیروی از بهترین جهات سخن را نموده است.

مقصود از قول ولایت و صاحب ولایت باشد منظور از پیروی بهترین ولایت، پیروی از بهترین جهات ولایت است، زیرا ولایت دارای جهتی به کثرت‌ها و احکام رسالت‌ها است، دارای جهتی به وحدت و آثار آن است، اگر امر دایر شود بین پیروی از جهت وحدت و جهت کثرت، جهت وحدت ترجیح داده می‌شود که بهترین ولایت است و همچنین است اگر امر دایر شود بین پیروی از خلیفه‌ی رسالت و خلیفه‌ی ولایت که آن دو شیخ در روایت و طریقت هستند، شیخ طریق ترجیح داده می‌شود در صورتی که انسان از احکام قالبش فارغ شده باشد و اگر عالم به احکام قالب نباشد شیخ روایت ترجیح داده می‌شود.

و اگر انسان به هر دو شیخ روایت و طریقت در احکام هر دو محتاج باشد آن جانب ترجیح داده می‌شود که احتیاج به آن شدیدتر است.

که آن بهترین اقوام نسبت به او می‌باشد، مطلب در پیروی جهات ولایت و رسالت نیز از همین قرار است.

أُولئِکَ الَّذِینَ هَداهُمُ اللَّهُ اینان کسانی هستند که خداوند آنها را به سوی ولایت راهنمایی و هدایت کرده، در نتیجه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۳

تمسّک به ولایت نمودند، زیرا که هدایت جز با توسّل به ولایت با بیعت خاصّ ولوی حاصل نمی‌شود.

وَ أُولئِکَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبابِ یعنی به سبب تلقیح ولایت آنها صاحبان مغز هستند، چنانچه مکرّر این مطلب گذشت.

أَ فَمَنْ حَقَّ عَلَیْهِ کَلِمَةُ الْعَذابِ آیا کسانی که عذاب در باره‌ی آنها حتمی است مانند آن بندگانی هستند که به آنها بشارت داده شده؟

يا تقدير عبارت چنين است: آيا كسانى كه عذاب آنها حتمى است از عذاب خلاص و رها مى‌شوند؟ يا خبر جمله‌ى «فَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ» به تقدير قول است.

أَ فَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ كسى كه عذاب در مورد او حتمى شده در آتش واقع و داخل شده است و براى دخول در آتش منتظر قيامت نمى‌ماند، تو اى پيامبر قدرت آن را نداارى كه او را از آتش نجات دهى.

پس اين جمله كنايه از وقوع آنها در آتش است و لذا در طرف مقابل آنها ادات استدراك آورد، گويا گفته است: كسى كه عذاب در حقّ او حتمى شده حال او مانند كسى نيست كه از جانب خدا مورد بشارت قرار گرفته است، زيرا دسته اوّل در همين حيات دنيا در آتش واقع شده‌اند تا چه رسد به حيات آخرت.

لكِنِ كسانى كه خداوند به آنها بشارت داده آنان هستند كه از پروردگارشان ترسيدند و تقوى پيشه نمودند.

الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ امّا آن كسانى كه در برابر

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۴۴

پروردگارشان تقوا پيشه مى‌كنند در اينجا اسم ظاهر آورد تا اشعار به وصف ديگر براى آنها باشد، نيز اشعار به اين باشد كه تقوى منحصر در آنان است و آنها با همين تقوى محشور مى‌شوند.

لَهُمْ غُرَفٌ لفظ «غرف» جمع «غرفه» به معناى قصر بلند است يعنى براى آنها قصرهاى بلند است.

مِنْ فَوْقِها غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ يعنى غرفه‌هايى كه در بهشت بنا شده و خداوند آنها را با دست عمّال و كارگزاران خود بنا نموده است، اين نيز بزرگداشت بندگان خداست كه براى آنان قصر بنا مى‌كند (منظور كاخ رفقت و سر بلندى مرتبه معنوى آنان است).

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ در آخر سوره‌ى نساء بيان جريان نهرها از زير بهشت‌ها گذشت.

وَعْدَ اللَّهِ خداوند وعده بس شگرفى به آنها داده است.

لا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعادَ كه آن وعده را خلافى نيست.

از امام باقر عليه السّلام آمده است: على عليه السّلام از رسول خدا از تفسير اين آيه پرسيد كه يا رسول اللّه اين غرفه‌ها و اطاق‌ها با چه چيز بنا شده است؟ پس رسول خدا فرمود: يا على آن غرفه‌ها غرفه‌هايى است كه خداوند با درّ و ياقوت و زبرجد براى اولياى خودش بنا كرده است.

سقفهاى آن غرفه‌ها از طلاست كه با نقره بافته و زينت داده شده، هر غرفه داراى هزار در طلاست كه هر يك از ان درها داراى ملائكه موكّل به آن است، آن غرفه‌ها مفروش است كه بعضى از فرشها بالاى بعضى ديگر قرار گرفته، آن فرشها از حرير و ديبا است

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۴۵

كه با رنگهاى مختلف بافته شده، در داخل آنها مشك و عنبر و كافور است و اين است معناى قول خداى تعالى: (و فرش مرفوعة).

آيات ۲۱- ۲۸

[سوره الزمر (۳۹): آيات ۲۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۴۵

اشاره

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَكَهُ يَنابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطاماً إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِأُولِي الْأَلْبابِ (۲۱) أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ فَهُوَ عَلى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولئِكَ

فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۲۲) اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتاباً مُتَشابِهاً مَثانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ إِلى ذِكْرِ اللَّهِ ذلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشاءُ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۲۳) أَ فَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ قِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۲۴) كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ (۲۵)

فَأَذاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۲۶) وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۷) قُرْآناً عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۲۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۶

ترجمه: ..... ص : ۳۴۶

خداوند دلش را به اسلام گشاده داشته است، از سوى پروردگارش بر خوردار از نور (هدايت) است (همانند سخت‌دلان است؟)، پس واى بر آنان كه از ترك خدا ياد الهى، سخت‌دل هستند ايناننـد كه در گمراهى آشكارند. خداوند بهترين سخن را در هيأت كتابى همگون و مكرر فرو فرستاده، كه پوستهاى كسانى كه از پروردگارشان خشيت دارند از آن به لرزه درآيد، سپس (آرامش يابند و) پوستهايشان و دلهايشان با ياد خدا نرم شود اين هدايت الهى است كه به آن هر كس را كه بخواهد به راه مى‌آورد، هر كس را كه خداوند در بيراهى گذارده باشد، او را راهنمايى نيست. آيا كسى كه روز قيامت (با دستان بسته) بخواهد با چهره‌اش از عذاب سخت جان به در برد (مانند كسى است كه از آن در امان نيست؟) و به ستمكاران (مشرك) گفته شود (نتيجه) كارى را كه كرده بوديد بچشيد. پيشينيان آنان هم تكذيب (پيامبران و كتب آسمانى) پيشه كردند آنگاه عذاب از جايى كه گمانش را نمى‌بردند بر سرشان آمد. سپس خداوند به آنان در زندگانى دنيا خفّت و خوارى چشانيد، اگر مى‌دانستيد عذاب اخروى سهمگين‌تر است. و براى مردم در اين قرآن از هر گونه مثل زده‌ايم، باشد كه پند گيرند. كه قرآنى است عربى (/ شيوا) بدون كژى و كاستى، باشد كه پروا پيشه كنند. خداوند مثلى مى‌زند از مردى (/ برده‌اى) كه چند شريك در باره او ستيزه‌جو و ناسازگارند و مردى (/ برده‌اى) كه (بى‌مدّعى) ويژه يك مرد است، آيا اين دو برابرند و همانندند سپاس خداى راست ولى بيشترينه آنان نمى‌دانند. تو ميرا هستى و آنان هم ميرا هستند. سپس شما در روز قيامت در برابر پروردگارتان مجادله (و محاكمه) مى‌كنيد. پس كيست ستمكارتر از كسى كه بر خداوند دروغ بندد و دين راست و درست را چون بر او عرضه شد، تكذيب كند، آيا منزلگاه كافران در جهنّم نيست؟

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۷

تفسير ..... ص : ۳۴۷

أَ لَمْ تَرَ خطاب عام و استفهام جهت سرزنش است يا مخصوص به محمّد و استفهام جهت تقرير است، زيرا رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اين مطلب را مى‌بيند اگر چه غير از آن را نبيند.

أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَكَهُ يَنابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُخْتَلِفاً أَلْوانُهُ مقصود از اختلاف الوان اصناف و انواع است، يا مقصود همان اختلاف حقيقى رنگهاست.

ثُمَّ يَهِيجُ پس نباتات از ريشه چون كنده‌اى خشك شده و جداى شود.

فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطاماً و نباتات را مى‌نگرى كه زرد مى‌شوند و آنگاه خداوند آنها را خشك و از هم پاشيده قرار مى دهد.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى و در اين سير صعودى و نزولى تذكّر و يادآورى صانع كمال حكمت و قدرت و عنايت او به خلقش نمايان مى‌باشد، مخصوصا عنايت او نسبت به بنى آدم، زيرا آدمى از ما سواى خودشان بهره‌مند مى‌برند، همه‌ى ما سواى بنى آدم جهت

انتفاع و بهرمند شدن بنی آدم آفریده شده، همچنین یادآوری این مطلب است که احیاء و زنده گردانیدن به سبب حیات دنیوی است، مانند رویانیدن گیاه و سبز نمودن، انحطاط و خشک شدن و زرد شدن و از هم پاشیدن آن، پس نباید به زندگی دنیا مغرور شود،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۸

بداند که حیات دنیا نیز با لذّات مقصود نیست، بلکه آن مانند سایر موجودات مقدّمه‌ی غیر دنیا است و باید آن غیر و ذی المقدّمه طلب شود و برای آن عمل انجام گیرد.

لِأُولِی الْأَلْبابِ یعنی صاحبان عقول، کسانی که ولایت علی علیه السّلام را با بیعت خاصّ ولوی قبول نموده‌اند، چنانچه مکرّر گذشت که لبّ و مغز برای انسان جز با تزریق ولایت حاصل نمی‌شود.

أَ فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ یعنی صاحبان لبّ و مغز، آنان کسانی هستند که خداوند سینه‌شان را به اسلام گشوده است، آیا کسی که خداوند سینه‌اش را به اسلام گشوده است بهتر است یا کسی که سینه‌اش را به کفر گشوده است، یا آیا اومثل کسی که خداوند سینه‌اش را تنگ قرار داده و بیان شرح صدر در سوره‌ی انعام در ضمن قول خدای تعالی: یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ گذشت.

فَهُوَ عَلی نُورٍ مِنْ رَبِّهِ نور عبارت از ولایت است که شخص را از پیروی شیطان باز می‌دارد و پس از او شیعیان علی علیه السّلام هستند که ولایت علی علیه السّلام را با بیعت خاصّ قبول کرده‌اند، سپس آن دسته از شیعیان علی علیه السّلام هستند که ولایت تکوینی در آنها زنده شده، زنده شدن آن ولایت عبارت از نوری است که در قلب عبد می‌تاباند که از آن تعبیر به علم می‌شود، چنانچه وارد شده: علم نوری است که خداوند در قلب کسی که بخواهد می‌تاباند.

فَوَیْلٌ لِلْقاسِیَةِ قُلُوبُهُمْ پس وای بر کسانی که دلهای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۴۹

تاریک و با قساوت دارند این جمله به منزله‌ی این است که بگوید:

آیا آن کسی را که خداوند برای اسلام شرح صدر عطا فرمود با مردم تاریک‌دل یکسان است.

و لیکن عبارت را چنین آورد و مطلب را با عبارت فوق وانمود تا این معنا را به اضافه مورد دیگر افاده نماید.

مِنْ ذِکْرِ اللَّهِ به خاطر ذکر خدا که ضروری قلب بوده و آنان در حال رو تافتن از ذکر خدایند لذا در گمراهی آشکارایی به سر می‌برند.

أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِیثِ مقصود از بهترین حدیث که خداوند نازل فرموده ولایت علی علیه السّلام است، آن نبأ عظیم، خبر بزرگ و بهتر از هر حدیثی است، که آن صورت ولایت است، چه اصل ولایت عبارت از مشیّت است که خدای تعالی آنرا از مقام جمع الجمعی‌اش بر مراتب عقول و نفوس و عالم طبع نازل فرموده است، بعد از نزول آن بر مراتب انسان به صورت حروف و اقوال و کلمات و اصوات نمایان گشته است و بالاخره در شکل کتابهای آسمانی تدوین گردیده است و اصل همه‌ی همان قرآن است که آن صورت ولایت است.

بنابر این صحیح است که بهترین حدیث به قرآن تفسیر شود.

کِتاباً لفظ (کتابا) بدل از (احسن الحدیث) یا حال یا تمیز است.

مُتَشابِهاً یعنی آیات قرآن همه در کمال فصاحت و اعجاز با هم متشابه‌اند، زیرا هر مرتبهای از مراتب عالم مرتبه‌ی بالا و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۰

عالی مشابه مرتبه‌ی پایین و سافل است، چه مرتبه‌ی سافل و پایین صورت مفصّل نازله از مرتبه‌ی عالی است و مرتبه‌ی عالی صورت مجمل و بسیط از مرتبه‌ی سافل است.

و صورت قرآن نیز متشابه است از آن جهت که هر یک از اجزای آن دلالت بر وجود مبدأ توانا و صانع حکیم و دانا می‌کند که عنایت به خلق و آفریده‌هایش دارد، از آن جهت که دلالت بر صدق آورنده آن می‌نماید.

و نیز متشابه است از آن جهت که تنزیل آن ظاهر و تأویل آن باطن است، از آن جهت که همه‌ی قرآن مشتمل بر بطون است، از آن جهت که قرآن مشتمل بر وجوه صحیح و متعدّد بر حسب مراتب خلق است و از آن جهت که مشتمل بر فصاحت و بلاغت است به نحوی که بر هر خطاب و کلام برتری و تفوّق دارد.

و ممکن است مقصود متشابه در مقابل محکم باشد زیرا قرآن و کتاب ولایت پس از نزول به عالم طبع مخفی است و مراد آن ظاهر نیست.

مَثانِیَ مثانی بودن قرآن در سوره‌ی فاتحة الکتاب (در اوّل سوره) و نیز در سوره‌ی حجر گفته شد.

تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِینَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ و آنان کسانی هستند که ولایت علی علیه السّلام را با بیعت خاصّ قبول کرده‌اند، یا ولایت تکوینی علی علیه السّلام در آنان ظاهر گشته است، ظهور ولایت تکوینی عبارت از ظهور علم تکوینی در آنان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۱

چه علم تکلیفی منحصر در کسی است که ولایت تکلیفی را قبول کرده باشد، علم تکوینی منحصر در کسی است که ولایت تکوینی در او ظاهر شده و از حجابهای هواها خارج گشته باشد.

و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن دو معنا اشاره کرده است آنجا که از او سؤال شد علم چیست؟ فرمود: علم عبارت از انصاف و خاموش بودن است، سپس از او در باره‌ی علم که سؤال شد فرمود: علم عبارت از گوش فرادادن است، که انصاف و خاموشی اشاره به ظهور علم تکوینی است که از آن به ولایت تکوینی تعبیر می‌شود، استماع و گوش فرادادن اشاره به ولایت تکلیفی است، زیرا استماع جز بعد از انقیاد و تسلیم محقّق نمی‌شود، انقیاد و تسلیم حاصل نمی‌شود مگر با بیعت خاصّ که همان وجهه عبارت از ولایت است.

و به وجهی سبب حصول ولایت می‌شود و خشیت و ترس جز بعد از علم محقّق نمی‌شود، خشیت بنا به آیه‌ی شریفه منحصر در کسی است که دارای علم باشد.

پس خشیت جز برای شیعه‌ی علی علیه السّلام حاصل نمی‌شود تکوینی باشد یا تکلیفی.

و کسی که ولایت را قبول کند و در طریقت داخل شود از تذکّر و یادآوری ولایت و مشاهده‌ی ولیّ امر خویش و قرائت قرآن لرزه بر اندامش می‌افتد.

ثُمَّ تَلِینُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ لفظ «قلوبهم» عطف بر «جلودهم» است إِلی ذِکْرِ اللَّهِ جمله‌ی «الی ذکر اللّه» متعلّق به «تلین» که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۲

معنای «تسکین» در آن تضمین شده است، یا لفظ «قلوبهم» مبتدا و «الی ذکر اللّه» خبر آن است، جمله‌ی حال است، یعنی بدن‌ها و پوست‌های آنان با ذکر خدا از لرزه می‌ایستد در حالی که دلهای آنان به ذکر خدا مایل یا ساکن و آرام است، ذکر خدا عبارت از ولایت یا ولیّ امر است یا مقصود ذکری است که از ولیّ امر اخذ شده است یا مقصود ملکوت ولیّ امر یا قرآن است، ممکن است منظور تذکّر و یادآوری خدا یا ذکر خدا، بهشت، آتش، ثواب و عقاب برای آنان باشد.

ذلِکَ آن کتاب که به ولایت و ولیّ امر و قرآن شد، یا آن لرزش و آرام شدن بدن‌ها، یا آن تنزّل.

هُدَی اللَّهِ حمل لفظ «هدی» بر «ذلک» از قبیل حمل مصدر بر ذات طبق بعضی از وجوه است، یعنی آن ذکر از هدایت خاص خداست که هر که را خواهد به آن هدایت کند.

یَهْدِی بِهِ مَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ کسی را که خداوند خوار سازد، یا کسی را که خداوند او را نیابد راهنما و راهبری

براى او نخواهد بود.

كلمه‌ى يضلل از «اضلّ الدّابّه» يعنى چهارپا را گم كرد و آن را نيافت گرفته شده است، چنانچه بعضى گفته‌اند.

أ فَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ يعنى كسى كه با صورتش كه شريفترين عضو بدن است از آتش پرهيز مى‌كند و ساير اعضاى بدن را در هر حال سپر آن قرار مى‌دهد.

سُوءَ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ و از جهت شدّت عذاب با

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۳

صورتش از عذاب پرهيز مى‌كند زيرا بر تحريك اعضاى بدنش قدرت ندارد، يا اعضاى بدنش بسته است، يا از جهت ترس و حيرت و سرگردانى به خود است كه بين عضو شريفتر و غير شريف تميز نمى‌دهد.

و خبر در اينجا محذوف است يا خبر و معادل آن هر دو محذوف هستند.

وَ قِيلَ لِلظَّالِمِينَ آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير اشاره به ظلم آنانست، در عين حال بدين وسيله آنان ذمّ شده‌اند، تلويحا اشاره به علّت حكم نيز مى‌باشد.

و اين جمله عطف بر «يتّقى» است، اختلاف به ماضى و مضارع جهت اشاره به استمرار عذاب و پرهيز از عذاب است، بر خلاف اين قول كه به ظالمين گفته مى‌شود، گويا كه چنين گفته باشد:

آيا كسى كه با صورتش عذاب را از خود او سازد، و آنرا با اين گفتار استهزا مى‌كند بهتر است يا كسى كه ايمان آورده است؟

ذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ بچشيد خود آنچه را كه عمل مى‌كرديد يا جزا يا كيفر آنرا طبق آنچه كه گذشت از تجسّم اعمال، تجسّم جزا با جزاى مناسب خودش.

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: آيا آنها در تكذيب آيات نظير و مانندى دارند؟

پس خداى تعالى فرمود: كسانى كه قبل از آنها بودند نيز تكذيب كرده‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۴

فَأَتاهُمُ الْعَذابُ مِنْ حَيْثُ لا يَشْعُرُونَ فَأَذاقَهُمُ اللَّهُ الْخِزْيَ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا تفصيل عذابى است كه بر پيشينيان وارد شده، يعنى عذاب بر آنها آمد، خداوند آن عذاب را بر آنها چشانيد، با مسخ كردن، يا به زمين فرو بردن، يا كشتن و آواره و دور از وطن نمودن، يا با اسارت و غارت، يا ساير بلاهايى كه از جانب خدا بر آنها وارد مى‌شود، كه آن بلاها اگر نسبت به مؤمنين نعمت باشد نسبت به منافقين و كافرين شكنجه و عذاب است.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ و عذاب آخرت بزرگتر است، زيرا عذاب دنيا هر چقدر هم باشد يك جزء از هفتاد جزء عذاب آخرت است.

لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ اگر مى‌دانستند از كفر اجتناب مى‌كردند و آيات خدا را تكذيب نمى‌كردند.

و ممكن است لفظ (لو) براى تمنّى باشد.

وَ لَقَدْ ضَرَبْنا لِلنَّاسِ فِي هذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ از هر مثلى را كه مردم در معاش و معادشان به آن احتياج دارند براى مردم آورديم.

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ شايد آنها متذكّر احوال خويش و احوال دنيا و آخرتشان شوند.

قُرْآناً لفظ (قرأنا) حال موطّئة «۱» است در حالى كه اين چنين است كه در قرآن عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ به زبان عربى

---

(۱) توطئه على الامر يعنى: در مطلب با او موافق شد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۵

بى‌تصحيح است كه از طريق مستقيم انسانى انحرافى ندارد لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ شايد آنها از انحراف از راه انسان پرهيز كنند.

آيات ۲۹- ۳۷

[سوره الزمر (۳۹): آيات ۲۹ تا ۳۷] ..... ص : ۳۵۵

اشاره

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۲۹) إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (۳۰) ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ (۳۱) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَ كَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جاءَهُ أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْكافِرِينَ (۳۲) وَ الَّذِي جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ أُولئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (۳۳)
لَهُمْ ما يَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِكَ جَزاءُ الْمُحْسِنِينَ (۳۴) لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَ يَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ (۳۵) أَ لَيْسَ اللَّهُ بِكافٍ عَبْدَهُ وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۶) وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَ لَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِي انْتِقامٍ (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۳۵۵

در اين قرآن از هر گونه مثل زده‌ايم، باشد كه پند گيرند. كه قرآنى است عربى (/ شيوا) بدون كژى و كاستى، باشد كه پروا پيشه كنند. خداوند مثلى مى‌زند از مردى (/ برده‌اى) كه چند شريك در باره او ستيزه‌جو و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۶

ناسازگارند و مردى (/ برده‌اى) كه (بى‌مدّعى) ويژه يك مرد است، آيا اين دو برابرند و همانندند؟ سپاس خداى راست ولى بيشترينه آنان نمى‌دانند.

تو ميرا هستى و آنان هم ميرا هستند.

سپس شما در روز قيامت در برابر پروردگارتان مجادله (و محاكمه) مى‌كنيد.

پس كيست ستمكارتر از كسى كه بر خداوند دروغ بندد و دين راست و درست را چون بر او عرضه شد، تكذيب كند، آيا منزلگاه كافران در جهنّم نيست؟

و آن كس كه دين راست و درست را آورد و (آن كس كه) آن را باور داشت، ايناننند كه پرهيزگارند.

براى آنان هر چه بخواهند در نزد پروردگارشان هست اين پاداش نيكوكاران است.

تا خداوند بدترين كارى را كه كرده‌اند از آنان بزدايد، پاداششان را بر وفق بهترين كارى كه كرده‌اند، بپردازد.

آيا خداوند بنده‌اش را بسنده نيست؟

و تو را از كسانى (/ معبودان ناحقى) كه بجاى او مى‌پرستيدند، مى‌ترسانند، كسى كه خداوند بيراهش گذارده باشد، او را راهنمايى نيست.

و هر كس كه خداوند هدايتش كند، گمراه كننده‌اى ندارد، آيا خداوند پيروزمند دادستان نيست؟

تفسير ..... ص : ۳۵۶

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا خداوند براى كافر و مؤمن و منافق و موافق مثل زده است تا مؤمن مخلص متذكّر حال خويش گردد و شكر

پروردگارش را بجای آورد و همچنین کافر و منافق متذکّر حال خود شود و از کفر و نفاق منزجر گردد و توبه نماید.

رَجُلًا لفظ (رجلا) بدل از (مثلا) است، بتقدیر (مثل رجل).

فِيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ یعنی شخصی که ارباب متعدّد دارد و همه مخالف یکدیگر که هر کدام از آنها او را به کاری می‌گمارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۷

وَ رَجُلًا سَلَماً لِرَجُلٍ یعنی مردمی که تسلیم امر یک شخص است، چه کسی که از هواهای متعدّد پیروی میکند و تبعیّت از غیر ولیّ امر می‌نماید هواهای نفسانی او را به اراده‌های متعدّد و خواسته‌های بسیار می‌کشاند به نحوی که متحیّر و سرگردان می‌شود، از همه‌ی اراده‌ها باز می‌ایستد، در این مورد نفس خویش را مبغوض می‌دارد.

و مادام که از هوای نفس پیروی نکند تبعیّت از رئیس باطل نمی‌نماید، آن کسی که تابع ولیّ امر و از هوای نفس پیروی نمی‌کند خویش را می‌نگرد به سوی پروردگارش رهسپار است، اراده و خواسته‌ای او را در جهت غیر پروردگارش جذب نمی‌کند و این نظر کننده وقتی نظر به حال کسی می‌کند که پیرو هواها است لا محاله پروردگارش را سپاس می‌گوید، ولی آن کسی که از هواها پیروی می‌کند اگر از حال خود آگاه نگردد، ناگزیر از بدکنشتی خویش منزجر می‌شود و توبه می‌کند، لکن آگاه شوندگان اندک‌اند چون هوسرانان در هواها و مستی غفلت خویش فرو رفته‌اند، امّا لفظ (مسلم) در اخبار متعدّد به علی علیه السّلام و شیعه‌ی علی علیه السّلام تفسیر شده است، مردی که ارباب متعدّد در او شریکند به دشمنان علی علیه السّلام تفسیر شده است.

هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا آیا آن دو نفر از نظر حال یا حکایت مساوی هستند؟ الْحَمْدُ لِلَّهِ اظهار شکر و سپاس بر نعمت، مساوی نبودن آن دو گروه است تا بندگان یاد بگیرند که از سپاسگزاران باشند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۸

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ بلکه بیشتر آنها دارای مقام علم نیستند، یا مساوی نبودن آن دو را نمی‌دانند چون نظر آنها بر متاع فانی دنیا است، یا احوال خویش را نمی‌دانند تا این مثل را بر احوال خودشان منطبق کنند تا متنبّه و منزجر شوند.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ به هر حال هم تو و هم آنها مرگ پذیرید. این جمله بشارت و دلداری برای رسول خدا و موافقین امّت او است و نیز تهدید مخالفین و منافقین امّت او می‌باشد.

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ و در روز رستاخیز به دادخواهی برخیزید آیه دلداری تام و کامل برای علی علیه السّلام و شیعیان او و تهدید تمام برای مخالفین او است و متخاصمون و دادخواهی کنندگان به علی علیه السّلام و دشمنان تفسیر شده است.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ در آن هنگام ظالم‌تر و ستمکارتر از آنان چه کسی است، این تهدید دیگری برای منافقین و دلداری دیگری برای علی علیه السّلام و موافقین او می‌باشد.

و آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای اشعار به صفت ذمّ برای آنها و اشاره به حکم و علّت آن است.

زیرا کسی که در دین ریاست کند- هر نوع ریاست- از قبیل:

قضا، فتوا، امامت جماعت، امامت جمعه، موعظه، تصرّف در اوقاف و اموال ایتام و غایبین و گرفتن بیعت از بندگان و تلقین و یاددادن وردها و در این ریاست اذن و اجازه از جانب خدا به توسّط

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۵۹

جانشینان الهی نداشته باشد او از کسانی است که بر خدا دروغ بسته است.

و همچنین است کسی که از چنین رئیسی پیروی می‌کند او نیز بر خدا دروغ بسته است، چه معتقد شده است که آن، همچنین است کسی که از چنین رئیس پیروی می‌کند که او نیز بر خدا دروغ بسته است، چه معتقد شده است که آن.

و همچنین است کسی که از چنین رئیس پیروی می‌کند که او نیز بر خدا دروغ بسته است، چه معتقد شده است که آن رئیس از

جانب خدا رئیس در دین است، با این اعتقاد از او پیروی کرده در حالی که از جانب خدا سروری نداشته است.

وَ کَذَّبَ بِالصِّدْقِ یعنی راستی و صدق را تکذیب کرد که آن ولایت تکوینی است او است، چه ولایت تکوینی او را از این ریاست و رئیس شدن پیروی کردن باز می‌دارد و نیز صدق راستی ولایت تکلیفی اوست اگر ولایت تکلیفی و ولیّ امرش تحصیل نموده باشد.

چون کسی که پیروی از آن رئیس باطل می‌کند همه را تکذیب می‌کند و همه ولایت تکوینی و تکلیفی و ولیّ امر صدق و صادق است.

إِذْ جاءَهُ یعنی ان صدق راستی به او رسید و او تکذیب کرد، یعنی صدق راستی از جهت تکوین یا تکلیف در ظاهر یا در باطن مستقیم یا غیر مستقیم با زبان نبیّ یا به زبان دوستش به سوی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۰

او آمد و در عین حال او را تکذیب کرد.

أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: حال آنان در آخرت چگونه است؟ پس فرمود:

آنها در جهنّم هستند.

وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ یعنی کسی که راستی و صدق را آورد و آنرا تصدیق کرد، آن هر کس است که ولایت تکلیفی را قبول کرده باشد، که چنین کسی ولایت تکلیفی و تکوینی را آورده است و آن را تصدیق نموده است، زیرا اگر پیروی هوایش را نکند هر دو ولایت را در احکام آن دو تصدیق می‌کند، ولیّ امرش را در هر امر و نهی و قول و فعل و خلقی که از او صادر شود تصدیق می‌نماید.

أُولئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ اینان نسبت به ظلم و ستم پرهیزکارند، این جمله در مقابل قول خدا: «ممّن کذّب» است چنانچه قول خدا: «وَ الَّذِی جاءَ بِالصِّدْقِ» در مقابل «کَذَبَ عَلَی اللَّهِ» ... تا آخر می‌باشد.

لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ این جمله در مقابل «أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْکافِرِینَ» است.

ذلِکَ جَزاءُ الْمُحْسِنِینَ در ذکر پاداش و جزا نسبت به تصدیق کنندگان بسط و شرح داد، نه نسبت به تکذیب کنندگان تا بزرگداشت تصدیق کنندگان و تحقیر مقابل آنان باشد.

لِیُکَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ تا خداوند زشت‌ترین عمل آنها را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۱

مستور و محو سازد، این جمله علّتی حصر تقوی در آنانست و اینکه هر چه برای خود می‌خواهند نزد پروردگارشان می‌باشد، یعنی وقتی خداوند اعمال بد آنان را محو ساخت و با بهترین عملشان پاداش داد این عمل خوب و پاداش از آن آنان می‌گردد یا این جمله غایت چیزی است که ذکر شد، یعنی تقوی و دادن آنچه را که می‌خواهند سبب محو گناهان و از بین رفتن اعمال زشت‌شان شده است.

أَسْوَأَ الَّذِی عَمِلُوا بدترین عمل آنان محو می‌شود تا چه رسد به اعمال دیگرشان.

وَ یَجْزِیَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِی کانُوا یَعْمَلُونَ این مطلب گذشت که مقصود پاداش دادن همه‌ی اعمال آنان است به پاداش بهترین اعمال، وجه این مطلب نیز گذشت، گفتیم که از هر عملی بد باشد یا خوب فعلیّتی برای نفس حاصل می‌شود.

پس اگر عمل‌ها و کارها نیکو و حسنه باشند فعلیّت در جهت عقلانی نفس حاصل می‌شود، اگر کارها زشت و گناه باشند فعلیّت‌ها در جهت شیطانی نفس حاصل می‌شوند و هر فعلیّتی که در جهت شیطانی نفس باشد در صورتی که عقل تسلّط پیدا کند و مالکیّت

را از شیطان بگیر و از سنخ حسنات و خوبی‌ها می گردد چه در این هنگام همه‌ی فعلیّت‌ها اعمّ از بد و خوب از لشگریان عقل می‌شود، در نتیجه بدیها زشتی‌ها حسنه و خوب می‌شوند.

زیرا حسنه و کار خوب جز این معنا ندارد که فعلیّت حاصل از آن لشگریان عقل باشد و این است معنای تبدیل سیّئات و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۲

زشتی‌ها به حسنات و خوبی‌ها و به همین اعتبار است که جزای همه‌ی سیّئات جزای بهترین اعمال می‌شود تا چه رسد به حسنات و کارهای خوب.

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِكافٍ عَبْدَهُ این جمله دلداری رسول خداست که قومش او را می‌ترسانیدند یا علی علیه السّلام را می‌ترسانیدند، یا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از علی علیه السّلام می‌ترسانیدند، بدین گونه که می‌خواستند خلافت را به علی علیه السّلام واگذار ننماید، مقصود از عبد محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علی علیه السّلام است.

وَ يُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بعضی گفته‌اند: قریش گفتند: ما می‌ترسیم خدایان ما تو را دیوانه کند چون تو بر آنها عیب می گیری.

و برخی گفته‌اند: به تو می گویند ای محمّد ما را از علی علیه السّلام معاف دار و تو را می‌ترسانند که به کفّار ملحق می‌شوند.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ این جمله حالیّه است یعنی در حالی که آنها را خداوند گمراه کرده است، تو آنها را هدایت نتوانی کرد.

یا آنها به آنچه که خیال می کنند مبنی بر ملحق شدن به کفّار راهی نخواهند یافت، یا به جلوگیری از خلافت علی علیه السّلام راه نمی‌یابد.

وَ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ مُضِلٍّ و کسی را که خداوند هدایت کند هیچ گمراه کننده‌ای نمی‌تواند او را گمراه سازد، پس از خدایان آنان نترس و نیز از آنچه که در باره علی علیه السّلام گفتند، ترس به خود راه مده، که خداوند تو و علی علیه السّلام را هدایت کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۳

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ آیا خداوند غالب نیست؟ آیا خداوند در امر و خواسته‌اش غالب نیست؟ تا تو از کفّار بترسی و از آنچه که در باره‌ی علی علیه السّلام می گویند ترس به خود راه دهی.

ذِي انْتِقامٍ و خداوند صاحب انتقام است، پس تو بر گردش کفّار در شهرها لذّت بردن و بهرمند شدنشان در روزگار اندوهناک مباش که ما از آنان انتقام خواهیم گرفت بلکه گردش و بهرمندی آنها بدین گونه که اسیر نفس و خیال بشوند خود ما از آنهاست.

آیات ۳۸- ۴۴

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۳۸ تا ۴۴] ..... ص : ۳۶۳

اشاره

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كاشِفاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ (۳۸) قُلْ يا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنِّي عامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳۹) مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ (۴۰) إِنَّا أَنْزَلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدى فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما يَضِلُّ عَلَيْها وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۴۱) اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها وَ الَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنامِها فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَ يُرْسِلُ الْأُخْرى إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۴۲)

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعاءَ قُلْ أَ وَ لَوْ كانُوا لا يَمْلِكُونَ شَيْئاً وَ لا يَعْقِلُونَ (۴۳) قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۴۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۴

ترجمه: ..... ص : ۳۶۴

و اگر از ایشان بپرسی که چه کسی آسمانها و زمین را آفریده است، بیشک گویند خداوند، بگو ملاحظه کنید که آنچه به جای خداوند می‌پرستید، اگر خداوند در حقّ من بلایی خواسته باشد، آیا آنان بلاگردانش هستند؟ یا اگر در حقّ من خیری خواسته باشد آیا آنان بازدارنده رحمت او هستند؟ بگو خداوند مرا کافی است، که اهل توکّل بر او توکّل می‌کنند.

بگو ای قوم من، هر چه توانید بکنید، من نیز کننده‌ام، پس به زودی خواهید دانست.

که بر سر چه کسی عذابی سازد، عذابی پاینده بر او فرود می‌آید.

ما کتاب آسمانی را به حقّ برای مردم بر تو فرستادیم، پس هر کس که رهیاب شود، همانا به سود خویش رهیاب شده است و هر کس بیراه می‌رود، همانا به زیان خویش بیراه رفته است، تو نگهبان آنان نیستی.

خداوند جانها را به هنگام مرگ آنها، نیز آن را که نمرده است در خوابش، می‌گیرد، سپس آن را که مرگش را رقم زده است، نگاه می‌دارد، دیگری را تا زمانی معیّن گسیل می‌دارد بیگمان در این امر برای اندیشه‌وران مایه‌های عبرت است.

آیا (کافران) به جای خداوند شفیعانی بر گرفته‌اند؟ بگو حتّی اگر بر چیزی دست نداشته باشند و تعقل نکنند (باز هم آنان را شفیع می‌گیرند؟)

تفسیر ..... ص : ۳۶۴

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ این جمله عطف بر «مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ» است، آن حال در مقام تعلیل می‌باشد.

مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اگر از آنها بپرسی آسمانها و زمین را چه کسی آفریده؟ در پاسخ می‌گویند: خدا آفریده، پس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۵

چگونه تو را از کسانی می‌ترسانند که پائین‌تر از خدای تعالی است؟

قُلْ در مقام ردّ آنها در مورد ترسانیدن توبه آنها بگو:

أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كاشِفاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكاتُ رَحْمَتِهِ يعنی آیا آن کفّار می‌توانند از رحمت خدا جلوگیری نمایند؟

در حالی که هیچ ضرری جز از ناحیه‌ی او نیست، هیچ رحمتی جز با اذن او نیست.

پس چگونه شما مرا از خدایان خود می‌ترسانید، در حالی که ترس محقّق نمی‌شود مگر با ضرر زدن یا منع کردن از نفع که هیچ کدام از دست آنها برنمی‌آید و در مؤنّث آوردن ضمیرها توهین به خدایان آنها است، خواه مقصود از خدایان بت‌ها و ستارگان و امثال آنها باشند، یا مقصود کسانی باشند که در دنیا ریاست را به خود بسته‌اند و خود را در برابر پیشوایان حقّ قرار داده‌اند.

قُلْ به آنان با جرأت بگو و نترس:

حَسْبِيَ اللَّهُ خداوند مرا بس است، من احتیاجی به غیر خدا ندارم، پس خدایان شما هر کاری که می‌توانند نسبت به من انجام دهند.

عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ باید توکّل کنندگان بر او توکّل نمایند، چون با اعتراف و اقرار همه فاعل و مؤثّر در وجود جز خدا نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۶

قُلْ در مقابل تهدیدشان تو نیز آنان را تهدید کن و بگو:

قُلْ یا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلی مَکانَتِکُمْ ای قوم بر منزلت یا به مقدار قدرت خویش عمل کنید، خواه لفظ «مکانتکم» از «کان» باشد یا از «مکن».

إِنِّی عامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ یَأْتِیهِ عَذابٌ یُخْزِیهِ وَ یَحِلُّ عَلَیْهِ عَذابٌ مُقِیمٌ تفسیر عین همین آیه در اوائل سوره‌ی هود بیان شد.

إِنَّا أَنْزَلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ این جمله مستأنفه و در مقام تعلیل امر به قول است، یعنی ما بر تو کتاب را نازل کردیم لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ تا آنها را تهدید و ترغیب نمایی پس چرا به آنها نمی‌گویی؟

پس آنچه را که به تو نازل کردیم بدون بیم و هراس بازگوی و از آن بیاندیش که می‌شنوند یا نمی‌شنوند.

فَمَنِ اهْتَدی فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ ضَلَّ فَإِنَّما یَضِلُّ عَلَیْها وَ ما أَنْتَ عَلَیْهِمْ بِوَکِیلٍ تو و کیل و نگهبان آنها نیستی تا مراقب عدم گمراهی آنها باشی و برای گمراهی آنها باشی و برای گمراهی آنان حزن و اندوه به خودت راه دهی.

اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ این جمله از ما قبلش منقطع است و در سوره‌ی نساء وجه جمع بین میراندن خدا و میراندن ملائکه و رسولان خدا و میراندن ملک الموت گذشت.

حِینَ مَوْتِها وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ جمله‌ی (وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ) عطف بر (الأنفس) از قبیل عطف عامّ بر خاصّ است. ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۷

فِی مَنامِها متعلّق به (لم تمت) است یعنی انسان دارای نفس حیوانی و نفس عقلانی است، خداوند جمیع نفس‌ها را به هنگام مرگشان می‌میراند، همچنین می‌میراند نفس‌های حیوانی را که هنگام خواب از بدن‌ها خارج نمی‌شوند، چه نفس‌هایی که هنگام خواب از بدن‌ها خارج می‌شوند نفس‌های عقلانی است، شباهت به این دارد و به نظر چنین می‌آید که خداوند هنگام مرگ نفس حیوانی را قبض نکند، زیرا آن نفس پست و بی‌ارزش است و توجّه و اعتنا به آن نمی‌شود، بلکه خود به خود فانی می‌شود، یا ملائکه آن را قبض می‌کنند.

و ممکن است لفظ (فی منامها) متعلّق به (یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ) باشد، معنی آن این است که خداوند و نفس‌ها را می‌میراند، یعنی هنگام خواب نفس‌ها را قبض می‌کند.

فَیُمْسِکُ الَّتِی قَضی عَلَیْهَا الْمَوْتَ وَ یُرْسِلُ الْأُخْری بنابر وجه اوّل معنای آیه این است خداوند نفسهایی را که مرگشان حتمی شده قبض و امساک می‌کند، نفس‌های دیگر را که مرگشان حتمی نشده رها کرده و واگذارد، یعنی در بدنهایشان باقی می‌گذارد تا اجلشان فرا برسد، یا نفس‌های عقلانی را هنگام خواب می‌گیرد و نفس‌های حیوانی را به حال خود می‌گذارد تا هنگام مرگ.

معنای آیه بنابر معنای دوّم این است که خداوند نفس‌هایی را که با مرگ میرانده است می‌گیرد و قبض می‌کند و نفس‌های دیگر را که با خواب میرانده است دوباره برمی‌گرداند، یعنی بعد از گرفتن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۶۸

دوباره به بدنها بازمی‌گرداند.

إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی یعنی تا مدّت معیّن و معلوم.

إِنَّ فِی ذلِکَ در این قبض روح و میراندن هنگام مرگ و خواب لأیت آیات و نشانه‌های متعدّدی بر مبدأ بودن خدا و علم قدرت و کمال حکمت او دارد، نیز دلالت دارد بر اینکه عالم دیگری غیر از این عالم باقی است و نفس‌ها به آن عالم برمی‌گردند و انسان دارای مراتبی است و حکم بعضی از مراتب حکم طبع است، حکم بعضی دیگر حکم عقل مجرّد است، ممکن است آنچه را که در عالم باقی است مشاهده نمود، همانطور که آنچه در این عالم است مشاهده می‌شود، غیر اینها.

لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ گروهی که قوّه مفکّره را استعمال می‌کنند و به کار می‌اندازند، بدین گونه که عقل را در استنباط معانی دقیق و نتایج خفی و پنهان از مقدّمات واضح و آشکار استخدام می‌کنند (به کار می‌گیرند).

و غیر آن گروه اگر چه دارای شعور و علم و مغز باشند و اگر چه دارای تذکّر و تنبّه باشند ولی از مشهودات و دیدنی‌های خود به آیات و نشانه‌های خدا راه نمی‌برند.

أَمِ اتَّخَذُوا لفظ (ام) منقطعه و متضمّن استفهام یا خالی از استفهام است یا متّصله است که معادل آن حذف شده است، تقدیر چنین است: (اتّخذوا من دون اللّه ءالهة یعبدونها ام اتّخذوا من دون اللّه شفعاء).

مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعاءَ قُلْ به آنان بگو: آیا خدایان خود را

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۶۹

برای خود خدا شفیع می‌گیرید.

أَ وَ لَوْ كانُوا لا يَمْلِكُونَ شَيْئاً و اگر بگیرند آنان از چیزهایی نیستند که قابل مالکیّت باشند.

وَ لا يَعْقِلُونَ این جمله به منزله‌ی (بل لا یعقلون) است.

یعنی، بلکه خردی ندارند.

قُلْ لِلَّهِ الشَّفاعَةُ جَمِيعاً بگو: همه‌ی شفاعت‌ها برای خداست، پس چرا شما غیر او را نزد او شفیع قرار می‌دهید.

یا معنای آیه این است: بلکه آنان جز علی را شفیع اتّخاذ کردند که مظهر تامّ الهی است و به سبب همین مظهریّت است که اسم خدا بر او اطلاق می‌شود.

به کفّار بگو: آیا آن بت‌ها و خدایان باطل را شفیعان و امامان خود اتّخاذ می‌کنید در حالی که آنها مالک هیچ چیزی نیستند، حتّی آن هم مالک نفوس و قوای آنها که هر صاحب نفسی مالک است نیز نمی‌باشند و آن بت‌ها نسبت به خیر و شرّ انسانی خود نیز نادانند و تعقّل نمی‌کنند تا چه رسد به غیر خودشان.

به کفّار بگو: ای گروهی که شفیعانی می‌طلبید تا نزد خدا برای شما شفاعت بکنند همه‌ی شفاعت‌ها برای علی علیه السّلام است، یعنی جمیع مراتب شفاعت و جزئیّات آن مخصوص علی علیه السّلام است و هیچ نوع شفاعتی برای هیچ کس نیست، پس شما چرا از علی علیه السّلام رو برمی‌گردانید و به سوی غیر علی علیه السّلام روی می‌آورد.

لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ این جمله در مقام تعلیل

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۳۷۰

است. ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ یعنی شفاعت در دنیا مختصّ به خدا است، چون خدا مالک آسمانها و زمین است، شفاعت در آخرت مختصّ به خداست، چون همه به سوی او بازمی‌گردند، نه به سوی غیر خدا.

آیات ۴۵- ۵۲

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۴۵ تا ۵۲] ..... ص : ۳۷۰

اشاره

وَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (۴۵) قُلِ اللَّهُمَّ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ عالِمَ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبادِكَ فِي ما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۴۶) وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ بَدا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (۴۷) وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ

حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۴۸) فَإِذا مَسَّ الْإِنْسانَ ضُرٌّ دَعانا ثُمَّ إِذا خَوَّلْناهُ نِعْمَةً مِنَّا قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۴۹)

قَدْ قالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ (۵۰) فَأَصابَهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هؤُلاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا وَ ما هُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۱) أَ وَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۱

ترجمه: ..... ص : ۳۷۱

بگو شفاعت به تمامی خدای راست فرمانروایی آسمانها و زمین او راست آنگاه به سوی او بازگردانده می‌شوید.

و چون خداوند به تنهایی یاد شود، دلهای نا مؤمنان به آخرت تنگ شود، چون کسانی که در برابر او به پرستش گرفته شده‌اند، یاد شونده، آنگاه است که آنان شادمانی می‌کنند.

بگو بار خدایا، ای پدید آورنده آسمانها و زمین، ای دانای پنهان و پیدا، تو در میان بندگانت، در آنچه در آن اختلاف می‌ورزیدند، داوری می‌کنی.

اگر هر آنچه در زمین است و همانند آن، از آن ستمکاران (مشرک) باشد، آن را در برابر سهمگینی عذاب در روز قیامت، (بدهند و) بلاگردان کنند، از سوی خداوند، چیزی که حسابش را نمی‌کردند، بر آنان آشکار شود.

و کیفر آنچه کرده بودند، بر آنان آشکار شد، (کیفر) آنچه به ریشخند گرفته بودند، آنان را فرو گرفت.

و چون به انسانی بلایی رسد، ما را به دعا بخواند، سپس چون از جانب خود به او نعمتی ارزانی داریم، گوید همانا به خاطر علم (ی که داشته‌ام) آن را به من داده‌اند حقّ این است که آن آزمونی است ولی بیشترینه آنان نمی‌دانند.

به راستی که پیشینیانشان هم همین سخن را گفتند و آنچه به دست آورده بودند، به دادشان نرسید.

سپس کیفر آنچه انجام داده بودند، به آنان رسید و کسانی از اینان که ستم کرده (/ شرک ورزیده) بودند زودا که کیفر آنچه انجام داده بودند، به آنان برسد و آنان گزیر و گریزی ندارند.

آیا ندانسته‌اند که خداوند روزی را برای هر کس که بخواهد گشاده یا فرو بسته می‌دارد، بی‌گمان در این امر برای اهل ایمان مایه‌های عبرت است.

تفسیر ..... ص : ۳۷۱

وَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ این جمله به منزله‌ی استدراک است، گویا که برای بعضی این توهّم پیش آمده که با این وصف دیگر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۲

نباید به غیر خدا توجّه کنند.

پس چرا می‌کنند لذا فرمود: و لکن هنگامی که خداوند به تنهایی ذکر شود دلهای آنان متنفّر می‌شود.

اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ دلهای آنانی که ایمان به آخرت ندارند از ذکر خدا مشمئز می‌شود، چه آنان به خدا پشت کردند، بر هواهای خویش روی آوردند، کسی که پشت به چیزی می‌نماید از آن چیز و ذکرش متنفّر و مشمئز است در حالی که کسی که بر چیزی روی بیاورد از آن چیز و ذکرش خوشحال است.

وَ إِذا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ یعنی هرگاه غیر از خدا مانند بت‌ها، طاغوت‌ها و معاندین علی علیه السّلام ذکر شود

خوشحال می‌شوند.

از امام صادق علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: هرگاه خدا به تنهایی ذکر شود و اطاعت کسی را یادآوری نماید که خداوند امر به اطاعت از آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله نموده است آنان که ایمان به جهان آخرت ندارند دلهایشان ناراحت و مشمئز می‌شود، هرگاه کسانی ذکر شوند که خداوند امر به اطاعت آنان نفرموده است خوشحال می‌شوند.

قُلِ ای رسول در حالی که تو از آنها اعراض می‌کنی و به پروردگارت روی می‌آوری بگو: اللَّهُمَّ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ عالِمَ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبادِكَ فِي ما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ پروردگارت توجّه کن، او را یاد آور به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۳

نحوی که در آن دلداری تو باشد، دلداری از اجابت نکردن قوم و از تخلّفشان، یعنی به یاد آور خدایی را که آفریننده همه‌ی ما سوی اللّه است، عالم و دانا به همه‌ی معلومات است، همه‌ی چیزها را می‌داند که از جمله‌ی معلومات عناد قوم تو با تو و مخالف بودنشان با تو و منحصر بودن حکم بین بندگان در خدای تعالی است.

وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا این جمله عطف بر (اللّهم) و از جمله‌ی چیزهایی است که خداوند امر کرده است تا رسول خدا جهت دلداری خودش آن را بگوید.

یا عطف بر جمله‌ی (إِذا ذُكِرَ اللَّهُ) یا حال از یکی از اجزا این جمله است، یا حال از اجزاء (قُلِ اللَّهُمَّ ... تا آخر آیه) می‌باشد و لفظ (لو) برای در استقبال یا شرط در ماضی است که مفید انتفا و نفی جزا هنگام انتفای شرط است و چون روز قیامت حتمی است فعل به صورت ماضی آمد تا قطعیّت را برسند.

مقصود از ظلم ظلم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، زیرا مطلق ظلم اراده نشده است، چون بیشتر اصناف و انواع ظلم بخشنده می‌شود، پس باید به آنچه که معهود به ظلم بر آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، ویژگی یابد.

ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ و این جمله تهدید رسایی برای کفّارست.

وَ بَدا لَهُمْ عطف بر (افتدوا) یا حال است.

مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۴

كَسَبُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ

یعنی عمل و کاری که استهزا قرار می‌داند، یا عذابی که آن را به مسخره می‌گرفتند.

فَإِذا مَسَّ الْإِنْسانَ آنگاه که به انسان زیان و ضرری برسد ما را فراخوانند آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر جهت اشعار به این است که این مطلب در فطرت و سرشت انسان است، لفظ (فاء) برای سبب بودن ما بعدش نسبت به ما قبلش می‌باشد.

یا لفظ (فاء) این جمله را بر جمله‌ی (إِذا ذُكِرَ اللَّهُ ... تا آخر) یا بر جمله‌ی (لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا) عطف می‌کند و دلالت بر ترتیب در اخبار دارد.

ضُرٌّ دَعانا یعنی در هنگام سختی انسان ما را فرامی‌خواند، چون فطرتش در آن هنگام ظهور می‌کند و با حجابهای وهم و خیال پوشیده نمی‌شود و نیاز ذاتی فطری چنین اقتضا می‌کند که به خدای تعالی وابسته گردد و به درگاه او تضرّع نماید.

ثُمَّ إِذا خَوَّلْناهُ نِعْمَةً مِنَّا یعنی آنگاه که نعمت به او دادیم و خیال انانیّت او بروز و ظهور کرد و حال تضرّع و دعای خویش را فراموش کرد، از یاد می‌برد.

قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ وقتی به انسان نعمت عطا کردیم گوید این نعمت باستحقاق به من عطا گردید و منّت علم و آگاهی به کسب آن نعمت داشتم، یا می‌دانستم که آن نعمت خواهد رسید، چون من فهمیدم که خداوند آن نعمت را به من خواهد داد، که

من نزد او مکانت و منزلتی دارم.

بَلْ بلکه چنین و آن نعمت را انسان خودش کسب نکرده،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۵

با علم و شعور و احساس خویش به آن دست نیافته، بلکه آن نعمت هِیَ فِتْنَةٌ فقط امتحان از جانب خدا و کشف از فساد انسان است، یا امتحان انسان است تا در او هیچ شایبه‌ای از علّت پنداری نباشد تا بدون شایبه‌ای داخل آتش شود.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ بیشتر انسانها دارای مقام علم نیستند تا بدانند که این مطلب منافی مقام علم آنانست، یا نمی‌دانند که این نعمت دادن آزمایش و امتحان آنانست.

قَدْ قالَهَا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قبل از اینان نیز کسانی چنین سخنانی را بر زبان آورده‌اند، مانند قارون که گفت: من هر چه دارم از علم و آگاهی خودم دارم.

فَما أَغْنی یعنی ثروت و دولت آنانی از عذاب خدا بی‌نیاز و جلوگیری نمی‌کند.

عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ مقصود اموال و قوا و اولاد و خدم و حشم است.

فَأَصابَهُمْ این جمله عطف است از قبیل عطف تفصیل بر اجمال.

سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا یعنی زشتی آنچه را که خودشان کسب کرده‌اند به خودشان می‌رسد، بنابر تجسّم اعمال یا مقصود جزا و کیفر گناهان و بدی‌هاست.

وَ الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْ هؤُلاءِ سَیُصِیبُهُمْ سَیِّئاتُ ما کَسَبُوا وَ ما هُمْ بِمُعْجِزِینَ یعنی آنها که ظلم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله کردند، یا به ولایت تکوینی خود ظلم نمودند که همان ولایت آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۶

است، به این معنای که ولایت تکوینی را به ولایت تکلیفی منضّم نکردند، آنان بدیهای دست‌آوردهای خویش را می‌گیرند و نمی‌توانند خدا را عاجز کنند چه مقصودی از ظلم مطلق ظلم نیست، بلکه مقصود فرد معهود و مخصوصی از ظلم است که ظلم به آن می‌باشد.

أَ وَ لَمْ یَعْلَمُوا این استفهام توبیخی است، یعنی چرا این مطلب را نمی‌دانند با اینکه برهان آن واضح و آثارش ظاهر است.

أَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ البتّه خدا گشایش می‌دهد روزی را بدون دخالت کسب و تدبیر در کسب روزی، تنگ می‌کند روزی برای بعضی با کمال کوشش و سعی و تدبیر، إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ در این کار نشانه‌های متعدّدی است که دلالت بر علم و قدرت و حکمت خدای تعالی و مراقبت او نسبت به بندگانش می‌کند.

لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ و آن برای گروهی است که ایمان و اذعان به خدا و صفات او دارند، یا کسانی که با بیعت عام اسلام می‌آورند، یا با بیعت خاصّ ولوی ایمان می‌آورند.

آیات ۵۳- ۶۱

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۵۳ تا ۶۱] ..... ص : ۳۷۶

اشاره

قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۵۳) وَ أَنِیبُوا إِلی رَبِّکُمْ وَ أَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ الْعَذابُ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ (۵۴) وَ اتَّبِعُوا أَحْسَنَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ الْعَذابُ

بَغْتَةً وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ (۵۵) أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يا حَسْرَتى عَلى ما فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ (۵۶) أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۵۷)

أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۵۸) بَلى قَدْ جاءَتْكَ آياتِي فَكَذَّبْتَ بِها وَ اسْتَكْبَرْتَ وَ كُنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ (۵۹) وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَ لَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوىً لِلْمُتَكَبِّرِينَ (۶۰) وَ يُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفازَتِهِمْ لا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۷

ترجمه: ..... ص : ۳۷۷

بگو اى بندگانم كه زياده بر خويشتن ستم روا داشته‌ايد، از رحمت الهى نوميد مباشيد، چرا كه خداوند همه گناهان را مى‌بخشد، كه او آمرزگار مهربان است.

و پيش از آنكه عذاب بر شما نازل گردد و سپس يارى نيابيد، به سوى پروردگارتان باز آييد و در برابر او تسليم پيشه كنيد.

همچنين پيش از آنكه عذاب به ناگهان بر سر شما فرو آيد و شما ناآگاه باشيد، از بهترين آنچه از سوى پروردگارتان به سوى شما نازل شده است، پيروى كنيد.

تا مبادا كسى بگويد وا حسرتا در آنچه در كار خداوند فروگذار كردم و به راستى كه از ريشخند كنندگان (اسلام و قرآن) بودم.

يا بگويد اگر خداوند مرا هدايت كرده بود، بى‌شك از پرهيزگاران مى‌شدم.

يا چون عذاب را بنگرد، بگويد كاش مرا بازگشتى (به دنيا) بود، آنگاه از نيكوكاران مى‌شدم.

حقّ اين است كه آيات من به سوى تو آمد و تو آنها را دروغ شمردى و سركشى كردى و از كافران شدى.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۸

و روز قيامت كسانى را كه بر خداوند دروغ بسته‌اند، بينى كه چهره‌هايشان سياه (شده) است. (به آنان گويند) آيا منزلگاه متكبران در جهنّم نيست؟

و خداوند كسانى را كه پرهيزگارى ورزيده‌اند به رستگارى‌شان برهاند، چنانكه نه عذابى به آنان برسد و نه اندوهگين شوند.

تفسير ..... ص : ۳۷۸

قُلْ يا عِبادِيَ همان طور كه گذشت مخاطب قرار دادن عباد از جانب محمّد صلّى اللّه عليه و آله با يا عبادى در محل خودش به راستى كه بندگان خداى تعالى همانطورى كه بنده‌ى خدايند بنده‌ى مظاهر او نيز هستند در طاعت و فرمان‌برى.

علاوه بر آن گاهى مى‌شود كه حكم ظاهر به مظهر نسبت داده مى‌شود و آن در وقتى است كه مظهر از انانيّت خويش بيرون رود و انانيّت ظاهر در او بروز و ظهور نمايد.

همچنانكه حكم مظهر گاهى به ظاهر نسبت داده مى‌شود و شاهد اين مطلب قول خداى تعالى است: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ و ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى و قول خدا قاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ و قول خدا: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ و قول خدا: إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ و قول خدا: أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقاتِ در اين آيه‌ها خريدن و بيعت و قبول توبه و گرفتن صدقات كه به خداى تعالى نسبت داده شده در حالى كه اين امور جزء توسّط مظاهر و خلفا محقّق نمى‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۷۹

الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ کسانی که در باره‌ی نفس خویش اسراف نمودند، یعنی در حقوق دنیوی نفس افراط کرده، در حقوق اخروی آن تفریط نمود.

لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً از رحمت خدا ناامید نشوید که خداوند همه‌ی گناهان را می‌بخشد و این مطلب برای کسی است که نسبت به مظاهر و خلفای الهی سمت بندگی و عبودیّت داشته باشد و این معنا محقّق نمی‌شود مگر برای کسی که با آنان با بیعت عام یا خاصّ بیعت کرده باشد.

بلکه می‌گوییم: سمت بندگی محقّق نمی‌شود مگر برای کسی که با بیعت خاصّ بیعت کرده باشد، زیرا ایمان که همان سمت بندگی است جز با بیعت خاصّ داخل در قلب نمی‌شود، امّا دخول مسلمانان در اسلام جز مانند دخول تحت حکم سلاطین صوری نیست، لذا اجر و ثواب او فقط بر ایمان است نه بر اسلام یا در معنای آیه می‌گوییم:

خطاب عامّ است و شامل هر کس است که تکوینا از عبودیّت و بندگی خدا منسلخ نشده باشد اعمّ از آنکه تکلیفا نیز بنده‌ی خدا شده باشد یا نشده باشد.

و انسلاخ و عادی شدن از بندگی تکوینی خدر تحقّق پیدا نمی‌کند مگر با تمکّن در پیروی هوی و شیطان، چه هر کس در پیروی آن دو متمکّن باشد بخشیده نمی‌شود.

چون این مرتبه از پیروی هوی و شیطان همان شرک است که خداوند فرموده آنرا نمی‌بخشد و پایین‌تر از آنرا می‌بخشد پس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۰

مقصود از گناهان در اینجا غیر از شرک است که خداوند آنرا نمی‌بخشد، هر کس که در پیروی شیطان متمکّن نباشد و شیطان را بر خود مسلّط نکرده باشد او تکوینا بر ولایت آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله باقی است اگر چه تکلیفا به ولایت با آنان بیعت نکرده باشد.

بنابر این منافاتی بین این تعمیم و بین آنچه که در اخبار وارد شده مبنی بر اختصاص آیه به شیعه‌ی آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله وجود ندارد.

در این مورد در تفسیر قمی آمده است: این آیه در خصوص شیعه‌ی علی ابن ابی طالب علیه السّلام نازل شده است.

و از امام صادق علیه السّلام وارد شده: خدای تعالی در کتاب خود شما را ذکر کرده آنجا که فرموده: «یا عبادی .... تا آخر» فرمود: به خدا سوگند از این آیه غیر شما را اراده نکرده است.

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: این آیه در خصوص شیعه از اولاد فاطمه علیها السّلام نازل شده است.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: جز شما کسی بر دین ابراهیم علیه السّلام نیست و جز از شما قبول نمی‌شود و گناهان جز شما بخشیده نمی‌شود.

از امیر المؤمنین علیه السّلام وارد شده: در قرآن آیه‌ای گسترده‌تر و وسیع‌تر از «یا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا ..... تا آخر» نیست.

و از نبی صلّی اللّه علیه و آله آمده: من در مقابل این آیه همه‌ی دنیا و آنچه که در آن هست دوست ندارم، یعنی همه‌ی دنیا را به این آیه نمی‌دهم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۱

و اگر آنچه که در باره‌ی شیعه‌ی علی علیه السّلام وارد شده با این آیه جمع شود معلوم می‌گردد که مقصود از «عبادی» جز شیعه‌ی علی کسی نیست، مانند حدیث: دوستی علی علیه السّلام حسنه و ثوابی که با آن هیچ گناهی ضرر نمی‌رساند، مانند: قدر دین خود را بدانید، قدر دین خود را بدانید، آنرا محکم بگیرید که در دین شما گناه بخشیده شده، در غیر دین شما ثواب و حسنه قبول

نمی‌شود.

و مانند این سخن، حالا که فهمیدی هر عمل خیری که دلت می‌خواهد انجام بده، چه خیر کم، یا شر زیاد، مانند: ولی و دوستدار علی جز حلال نمی‌خورد و مانند: خدای تعالی پنج چیز را بر خلقش واجب نموده، در چهار چیز ترخیص نموده و اجازه‌ی ترک داده و در یک چیز ترخیص نکرده است (که آن ولایت است).

و غیر این احادیث که دلالت دارند بر اینکه اگر شخص با ولایت به حال احتضار برسد خداوند همه‌ی گناهانش را می‌بخشد.

إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ که او آمرزنده‌ی مهربان است.

وَ أَنِيبُوا إِلى رَبِّكُمْ مقصود درب مضاف است که همان علی بن ابی طالب علیه السّلام و ولیّ امر شماست.

و انابه و بازگشت به سوی او پس از بیعت جز با حضور نزد او محقق نمی‌شود، حضور نزد او به سبب شناختن او به نورانیّت است که همان حضور نزد خدا و معرفت به خداست.

وَ أَسْلِمُوا لَهُ مطیع و تسلیم او شوید، بدین گونه که از جمیع نیّت‌ها و قصدهایتان خارج شوید، این معنا جز با حضور نزد او محقّق نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۲

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذابُ قبل از آنکه عذاب احتضار یا عذاب قیامت فرا رسد.

ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ مرگ یا عذاب ناگهان فرا رسد در حالی که شما از آمدن آن خبر ندارید تا برای دفع آن مهیّا شوید، یا آماده ورود آن باشید تا درد و رنج آن کمتر و آسانتر شود.

أَنْ تَقُولَ امر کردیم که نفس بگوید، یا این مطلب را ما گفتیم تا نفس نگوید، ممکن است این جمله بدل از أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذابُ به نحو بدل اشتمال باشد، یعنی از بهترین چیزی که بر شما نازل شده پیروی کنید قبل از آنکه نفس حسرت کشد و ناراحت شود.

نَفْسٌ اراده‌ی عموم بدلی یا اجتماعی از لفظ «نفس» در اینجا از نظر لفظ و معنا بعید است و اراده‌ی یک فرد غیر معیّن از نظر معنا مفید و از نظر لفظ قریب است، از جهت معنا و نکره بودن لفظ تحقیر لحاظ شده که آن در اینجا مورد نظرست.

يا حَسْرَتى عَلى ما فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ می‌گوید:

وا حسرتا بر چیزی که در جنب خدا افراط کردم، یعنی در باره‌ی علی علیه السّلام یا در ولایت او، چنانچه اخبار زیادی وارد شده و دلالت می‌کند بر اینکه از «جنب اللّه» علی علیه السّلام یا او و امامان بعد از او می‌باشند.

از امام باقر علیه السّلام در این باره آمده است: شدیدترین مردم از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۳

نظر حسرت خوردن در روز قیامت کسانی هستند که عدل و عدالت را توصیف نمودند ولی با آن مخالفت ورزیدند، در آن قول خدای تعالی است: «أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ».

و از امام کاظم علیه السّلام وارد شده: جنب اللّه امیر المؤمنین علیه السّلام است.

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: ما جنب اللّه هستیم.

و از امام سجاد علیه السّلام و از امام صادق علیه السّلام آمده است: جنب اللّه علی علیه السّلام است، آن حجّت خدا بر خلق است در روز قیامت.

و از امام رضا علیه السّلام در این آیه وارد شده که فرمود: این آیه در باره‌ی ولایت علی علیه السّلام است.

و از علی علیه السّلام آمده است: من جنب اللّه هستم و اخبار در این مورد بسیارست.

وَ إِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ من از کسانی بودم که جنب اللّه را مسخره می‌کردم.

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدانِی لَکُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِینَ أَوْ تَقُولَ حِینَ تَرَی الْعَذابَ لَوْ أَنَّ لِی کَرَّةً فَأَکُونَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ و لفظ «او» دلالت بر این می‌کند که نفس از نهایت تحیّر و وحشت گاهی چنین می‌گوید و گاهی چنان.

بَلی جواب نفی است که از قول خدای تعالی: لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدانِی استفاده می‌شود، اثبات آن چیزی است که نفی شده و ردّ بر آن نفی است، گویا گفته شده: وقتی که نفس می‌گوید اگر خدا مرا هدایت می‌کرد من از متّقین و پرهیزکاران می‌شدم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۴

در جواب آن چه گفته می‌شود؟ پس خدای تعالی فرمود: در جواب خدا می‌گوید بلی آیات و نشانه‌های من به سوی تو آمد، تا قول نفس را که خداوند مرا هدایت نکرد ردّ کند.

قَدْ جاءَتْکَ لفظ «جاءتک» به اعتبار معنا با تذکیر ضمیر خطاب خوانده شده، با تأنیث نیز خوانده شده است.

آیاتِی نقل شده است که مقصود از آیات ائمّه علیهم السّلام است، طبق آنچه که ما از اشارات اخبار ذکر کردیم ممکن است لفظ «آیات» به علی علیه السّلام و امامان پس از او تفسیر شود.

فَکَذَّبْتَ بِها وَ اسْتَکْبَرْتَ یعنی تو آیا مرا تکذیب کردی و از تسلیم و انقیاد و نسبت به آیات تکبّر ورزیدی.

وَ کُنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ یعنی تو به سبب کفر به آیات خدا از آن جهت که آیات خدا هستند به خدا کافر شدی چون آن آیات مظاهر خدا می‌باشند، همچنین به علّت کفر به ولایت کافر به خدا گشتی، چون ایمان به خدا جز به سبب ایمان به ولایت حاصل نمی‌شود، نیز تو کافر به نعمت‌های خدا شدی، چه ولایت از بزرگترین نعمت‌های خدا بر خلقش می‌باشد و کافر به ولایت کافر به بزرگترین نعمت‌هاست، زیرا نعمت، نعمت نمی‌شود مگر با ولایت.

وَ یَوْمَ الْقِیامَةِ تَرَی الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللَّهِ بر خدا دروغ بستن بدین گونه است که منصب دینی را ادّعا کند در حالیکه از خدا و جانشینانش اذن و اجازه نداشته باشد، مانند ادّعای امامت و خلافت از جانب رسول، ادّعای قضاوت، فتوا و ادّعای امر به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۵

معروف و نهی از منکر، ادّعای وعظ و امامت جمعه و جماعت، تصرّف در اوقاف و اموال ایتام و غایبین، اجرای حدود و تعزیرات، گرفتن فیء و انفال و صدقات، غیر اینها از مناصب دینی که به طور عموم یا خصوص احتیاج به اذن و اجازه از جانب خدا دارد.

به راههای متعدّد روایت شده که مقصود کسی است که ادّعای امامت کند در حالی که امام نباشد، پرسیده شد: حتّی اگر علوی و فاطمی باشد؟ فرمود: اگر چه علوی و فاطمی باشد.

وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ مَثْوًی لِلْمُتَکَبِّرِینَ این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: حال و مقام کفّار چگونه است؟

پس فرمود: حال آنان چنین است که در جهنّم هستند، لیکن خدای تعالی این مطلب را به صورت استفهام ادا کرد تا تأکیدی بر این معنای باشد.

وَ یُنَجِّی اللَّهُ عطف بر قول خدای تعالی: أَ لَیْسَ فِی جَهَنَّمَ است، زیرا معنای آیه‌ی چنین است: محلّ و اقامتگاه کافرین جهنّم است و خداوند نجات می‌دهد کسانی را که تقوی پیشه کردند.

الَّذِینَ اتَّقَوْا در اوّل سوره‌ی بقره بیان تقوی و تفاصیل آن گذشت.

بِمَفازَتِهِمْ خداوند متّقین را به دلیل استعدادی که برای نجات دارند رهایی می‌بخشد، یا منظور محلّ نجات آنهاست و لفظ «مفازة» به معنای محلّ نجات است، لفظ «مهلکة» ضدّ آن است و نیز «مفازة» به معنای صحرایی است که آب ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۶

لا یَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ این جمله جواب سؤال مقدّر و در مقام تحلیل است، یا از جهت لفظ و معنا از ما قبلش منقطع

مى‌باشد.

آيات ۶۳- ۶۸

[سوره الزمر (۳۹): آيات ۶۲ تا ۶۸] ..... ص : ۳۸۶

اشاره

اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۶۲) لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۶۳) قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجاهِلُونَ (۶۴) وَ لَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (۶۵) بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۶)

وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ (۶۷) وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ (۶۸)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۶

خداوند آفريدگار همه چيز است، او بر هر چيزى نگهبان است.

او راست كليدهاى آسمانها و زمين، كسانى كه آيات ما را انكار كرده‌اند، آنانند كه زيانكارند.

بگو اى نادانان آيا فرمانم مى‌دهيد كه غير از خدا را بپرستم؟

و به راستى بر تو و بر كسانى كه پيش از تو بوده‌اند وحى شده است كه اگر

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۷

شرك‌ورزى، عملت تباه گردد، بيشك از زيانكاران باشى.

بلكه خداوند را بپرست و از سپاسگزاران باش.

و خداوند را چنانكه سزاوار ارج اوست ارج ننهادند حال آنكه سراسر زمين در روز قيامت در قبضه قدرت اوست و آسمانها به دست او در هم نورديده مى‌گردد منزّه است او و فراتر است از آنچه براى او شريك مى‌دانند.

و در صور دميده شود، سپس هر كس كه در آسمانها و هر كس كه در زمين است، بى‌هوش شود مگر آنكه خدا خواهد سپس بار ديگر در آن دميده شود، آنگاه ايشان (انسانها) ايستادگانى چشم به راهند.

تفسير ..... ص : ۳۸۷

اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ يعنى خداوند بر هر چيزى نگهبان است و آنرا حفظ مى‌كند و بر آنچه كه خير و صلاح است ابقاء مى‌كند.

لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خداوند داراى كليدهاى آسمانها و زمين است، مقاليد آسمانها و زمين عبارت از وجود است كه سبب قوام و بقاى آنهاست و اگر همين وجود مملوك خداوند باشد ديگر آسمانها و زمين چيزى ندارند كه مملوك خدا نباشد، پس خداوند مالك همه‌ى اجزاء آسمانها و زمين است، آنها از خودشان هيچ موجوديت و انائيّتى ندارند و اين جمله در مقام تعليل است.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ و كسانى كه به على عليه السّلام و ولايت او كفر ورزيدند.

أُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ آنها زیان‌کارانند، زیانی جز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۸

کفر به علی علیه السّلام نیست زیرا کسی که به خدا کافر می‌شود در صورتی که استعداد فطری او باطل نشود امکان توبه و بازگشت برای او هست، همچنین است حال کسی که به رسول و روز قیامت کافر باشد، ولی اگر کسی به ولایت کافر شود، بدین گونه که ولایت تکلیفی و تکوینی را قطع کرده باشد دیگر استعداد توبه برای او باقی نمی‌ماند، او در این صورت مرتد فطری است که توبه‌اش قبول نمی‌شود و جز قتل و کشتن برای او نیست بر خلاف غیر آن از کفّار دیگر، لذا ادّعای انحصار خسران و زیان در این قسم از کفر شده است.

قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجاهِلُونَ لفظ «غیر اللّه» مفعول «اعبد» است، لفظ «تأمرونّی» جمله‌ی معترضه بین فعل و مفعول است، مفعول آن محذوف می‌باشد، تقدیرا چنین بوده است: «تأمرونّی بعبادته» یا لفظ «غیر اللّه» مفعول «تأمرونّی» و لفظ «اعبد» بدل اشتمال از آن است به تقدیر لفظ «ان» و لفظ «تأمرونّی» به سه وجه (حذف و ادغام و فکّ» که جایز بوده است در نون وقایه با نون جمع خوانده شود.

وَ لَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ این جمله ابتدای کلام از جانب خدا در مقام رد کفّار است که می‌گفتند: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله تو نسبت به بعضی از خدایان ما تسلیم شو تا ما به خدای تو ایمان بیاوریم، چنانچه قول خدای تعالی: «قُلْ أَ فَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي» نیز در همین زمینه ردّ قول کفّار بود.

وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ یعنی این وحی از اوّل زمان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۸۹

نبوّت استمرار داشت و اختصاص به نبیّ معیّن و وقت خاصّی نداشت.

زیرا بعثت پیامبر جز برای نفی شرک نبود به خصوص اگر مقصود از شرک شرک در ولایت باشد، که ولایت مبدأ بعثت و غایت آن می‌باشد.

لَئِنْ أَشْرَكْتَ اگر در عبارت شرک به خدا بیاوری یا اگر به علی علیه السّلام و ولایت مشرک شوی عمل تو از بین می‌رود و از زیانکاران خواهی شد.

لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ در آن صورت عمل تو تباه شده و از زیانکاران خواهی بود.

این مطلب کنایه از امّت و شرک آوردن آنها به ولایت است، لیکن در مورد این خطاب نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مورد خطاب قرار گرفته تا مبالغه در تهدید امّت باشد، دلالت بر این معنای بکند که نبی صلّی اللّه علیه و آله با کمال عظمت و مقام نبوّتش اگر بخواهد مشرک شود عملش از بین خواهد رفت تا چه رسد به غیر نبیّ که دارای این مقام نباشد.

بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ تقدیم لفظ «اللّه» برای اشاره به حصر است، یعنی فقط خدا را عبادت کن.

وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ و برای عبادت خدا و انحصار عبادت در خدا از شکرگزاران باش.

در تفسیر قمّی در باره‌ی این آیه آمده است: این آیه خطاب به نبی صلّی اللّه علیه و آله است ولی معنای آن به امّت برمی‌گردد و دلیل این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۰

مطلب قول خدای تعالی است: «بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» چه خدای تعالی می‌داند که نبیّ او عبادتش می‌کند و تشکّر آن را به جا می‌آورد، لیکن خداوند پیامبرش را دعوت به عبادت کرد تا به امّت پیامبر بیاموزد.

و از امام باقر علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: تفسیر آیه این است که اگر بعد از خودت با ولایت علی به ولایت دیگری نیز

دستور دهی عمل تو از بین می‌رود و از زیانکاران خواهی شد.

و از امام صادق علیه السّلام روایت شده: اگر در ولایت غیر او را شریک بیاوری، فرمود: بلکه خدا را عبادت کن بنحو عبادت اطاعت و از سپاسگزاران باش که برادر و پسر عمویت را کمک و یاد تو قرار دادم.

غرض از نقل امثال این اخبار این است که بدانی که هرگاه اشراک و توحید ذکر شود مقصود اشراک و توحید نسبت به ولایت است، خواه مقصود از ظاهر لفظ نیز همین معنی باشد یا مقصود از لفظ چیز دیگری می‌باشد.

بنابراین قول خدای تعالی: «بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ» یعنی بلکه علی علیه السّلام را عبادت (به طاعت) کن و ولایت او را بپذیر، که علی علیه السّلام مظهر خدای تعالی است، چون عبادت خدا جز با ولایت میسّر نیست، بر نعمت ولایت از شکر کنندگان باش.

و بنابراین معنای قول خدا: وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ نیز چنین می‌شود: قدر علی علیه السّلام را ندانسته، یا قدر ولایت را آنچنان که باید ندانستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۱

و چون مقصود و کنایه از امّت است بیان حال آنها را بر اشراک نبیّ صلّی اللّه علیه و آله عطف نمود، گویا که فرموده باشد: و لکن قدر او را آنچنان که باید ندانستند، زیرا همانطور که قدر و اندازه‌ی ذات احدیّت برای هیچ یک از مخلوقاتش ممکن نیست همچنین شناختن قدر و اندازه‌ی ولایت آنطور که باید برای کسی امکان‌پذیر نیست به جز صاحب ولایت مطلق.

قمّی گفته است: این آیه در باره‌ی خوارج نازل شده و سرّ اینکه مردم قدر خدا را نمی‌دانند این است که آنها محدود هستند، در این مورد فرقی بین انبیا و اوصیا و بین سایر خلق نیست، نهایت اینکه انبیا از بعضی حدود بشری و انسان خارج شدند، غیر آنان از آن حدود خارج نشده‌اند، ذات احدیّت و همچنین مشیّت که از آن به ولایت تعبیر می‌شود و آن علویّت علی علیه السّلام است از حدود مطلق و رهاست و محدود به حدود نمی‌تواند مطلق را درک کند، پس قدر و اندازه‌ی مطلق را نمی‌داند، چون دانستن قدر آن مسبوق به ادراک آن است و امّا نبیّ خاتم صلّی اللّه علیه و آله و ولیّ خاتم علیه السّلام قدر و ولایت را می‌دانند ولی قدر خدا را نمی‌دانند و تنها خداست که قدر همه را می‌داند.

وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ لفظ «قبضة» به معنای یکبار و قبض کردن است و این لفظ دلالت بر تفخیم عظمت خدا می‌کند، زیرا این لفظ می‌رساند که زمین با آن عظمت و بزرگی‌اش برای خداوند یک قبضه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۲

و مقصود از زمین چنانچه بارها گذشت اعمّ از عالم مثال سفلی و عالم مثال علوی و عام طبع یا جمع آسمانها و زمین‌هایش می‌باشد.

وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ در مورد زمین قبضه و گرفتن اطلاق نمود بدون تغییر به طرف راست، بدون قید طی به معنای پیچیدن ولی در مورد آسمانها لفظ طیّ را به کار برد و آنرا به طرف راست مقیّد نمود تا اشاره به این باشد که زمین نسبت به آسمانها حقیر و پست است و آسمانها نسبت به زمین شرافت و بلندی دارند، یعنی آسمانها با آن عظمت از آن خداست.

در عین حال کفّار بت جماد را که به دست خود ساخته‌اند یا مخلوق ضعیفی را شریک خدا قرار می‌دهند.

سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ خداوند منزّه است از آنچه که آنها شریک قرار داده از قبیل بت‌ها و ستارگان و انواع مخلوقات مانند عناصر و مولید آنها و منزّه است از آنچه که در ولایت به او شرک می‌آورند و از آنچه که در عبادت شریک او قرار می‌دهند مانند غرض‌ها و هواهای نفسانی.

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ آوردن لفظ ماضی برای اشاره به تحقّق و حتمی بودن آن است، یا از باب آنست که قضیه نسبت به نبی مخاطب گذشته است، یا قضیّه نسبت به او در حین خطاب واقع شده است.

فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ صور که دمیده شده همه‌ی کسانی که در آسمانها و زمین بودند مدهوش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۳

مرگ گشتند، مقدّم داشتن کسانی را که در آسمانها هستند جهت شرافت آنها است و گر نه نخست ساکنان زمین می‌میرند، چون مراد نفخه‌ی اوّل و دمیدن اوّل است که با آن تمام زمینیان می‌میرند و پس از آن کسانی که در آسمانها هستند می‌میرند.

إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ مگر کسی که خداوند بخواهد او زنده باشد و در خبری آمده است: مقصود جبرئیل، میکائیل، اسرافیل و ملک الموت است.

و در خبر دیگری است: آنان شهدا هستند که در اطراف عرش با شمشیر قرآن بافته‌اند.

ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى سپس نفخه‌ی دیگری می‌شود یعنی دمیدن دوم که آن نفخه‌ی احیا و زنده کردن است.

فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ در سوره‌ی نمل بیان کسانی که در روز قیامت و هنگام نفخ اوّل و دوم ایمن هستند گذشت، در سوره‌ی نور معانی صور و وجوه قرائت لفظ آن و چگونگی نفخ در آن و چگونگی میراندن و زنده کردن را بیان کردیم.

آیات ۶۹- ۷۵

[سوره الزمر (۳۹): آیات ۶۹ تا ۷۵] ..... ص : ۳۹۳

اشاره

وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الْكِتابُ وَ جِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَداءِ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۶۹) وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِما يَفْعَلُونَ (۷۰) وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آياتِ رَبِّكُمْ وَ يُنْذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا قالُوا بَلى وَ لكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذابِ عَلَى الْكافِرِينَ (۷۱) قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۲) وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ (۷۳)

وَ قالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ (۷۴) وَ تَرَى الْمَلائِكَةَ حافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ قِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۷۵)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۴

ترجمه: ..... ص : ۳۹۴

و سراسر عرصه‌ی محشر به نور پروردگارش درخشان گردد و نامه‌ی اعمال در میان نهند و پیامبران و گواهان را به میان آورند و بین مردم به حقّ داوری شود و بر آنان ستم نرود.

و به هر کس جزای کردارش به تمامی داده شود، او [خداوند] به آنچه کرده‌اند داناتر است.

و کافران را گروه گروه به سوی جهنّم برانند تا چون به نزدیک آن رسند، درهایش گشوده شود و نگهبانان آن به ایشان گویند آیا پیامبرانی از میان خودتان به نزد شما نیامدند که بر شما آیات پروردگارتان را می‌خواندند، شما را از دیدار این روزتان هشدار می‌دادند گویند چرا، ولی حکم عذاب بر کافران تحقّق یافته است.

گفته شود از درهای جهنّم وارد شوید که جاودانه در آنید، چه بد است منزلگاه متکبران.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۵

و کسانی را که از پروردگارشان پروا کرده‌اند، گروه گروه به سوی بهشت برانند، تا به نزدیک آن رسند، در حالی که درهایش

گشوده است، نگهبانان آن به ایشان گویند سلام بر شما خوش آمدید، به آن وارد شوید و جاودانه بمانید.
و گویند سپاس خداوندی را که وعده‌ی خود را در حقّ ما راست گردانید و به ما سرزمین [بهشت] را به میراث داد که از بهشت هر جا که خواهیم سکنا کنیم پس چه نیکوست پاداش اهل عمل.
و فرشتگان را بینی که عرش را در میان گرفته‌اند، سپاسگزارانه پروردگارشان را تسبیح می گویند، در میان آنان به حقّ داوری شود، گفته شود سپاس خداوند را که پروردگار جهانیان است.

تفسیر ..... ص : ۳۹۵

وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها تحقیق تبدیل و دگرگونی زمین و نورانی شدن آن با نور پروردگارش بدان که نسبت به زمین و زمینیان مانند نسبت روح به بدن و قوای بدن است، چنانچه نور روح فقط در قوای درک کننده ظاهر می‌شود، نه در سایر آلات بدن، چه سایر آلات در تاریکی مادّه فرو رفته است، همچنین نور امام در دنیا جز در کاملین از شیعیانش ظاهر نمی‌شود، نور امام در غیر شیعیان کامل از عناصر و موالید آنها انسان باشد یا حیوان، نبات باشد یا جماد ظاهر نمی گردد، چه آنها در تاریکی مادّه و عوارض آن فرو رفته‌اند، آنگاه که دنیا منقضی شود، برزخهایی که به وجهی از دنیا شمرده می‌شود به پایان برسد.
و انسان به اعراف یا به عالم مثال نوری علوی منتهی شود زمین دگرگون می‌شود، مادّه و لوازم آن از بین می‌رود، زمین با نور

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۶

امام علیه السّلام روشن می‌شود، چنانچه این زمین در دنیا با نور آفتاب روشن است، آنگاه که زمین عالم دگرگون شود، زمین ملکوت بر زمین ملک غالب گردد و زمین بدن با نور ملکوت امام روشن می‌شود، بلکه زمین عالم کبیر با نور ملکوت امام روشن می گردد و انسان با نور امام از نور آفتاب بی‌نیاز می‌شود.
چنانچه مولوی قدّس سرّه از زبان شیخ معروف مغربی گفته است:
گفت عبد اللّه شیخ مغربی شصت سال از شب ندیدم من شبی
من ندیدم ظلمتی در شصت سال نی به روز و نی به شب از اعتدال
و چون انسان نمونه‌ای از عالم است اینچنین است که هرگاه با ولادت دوّم متولّد شود و ملکوت امامش بر او ظاهر گردد و چگونگی روشن شدن زمین با نور پروردگارش بر او ظاهر می‌شود.
امام صادق علیه السّلام فرمود: پروردگار زمین امام زمین است، پرسیده شد: آنگاه که خروج کند چه می‌شود؟ فرمود: آن وقت مردم از نور آفتاب و نور ماه بی‌نیاز می‌شوند، به نور امام اکتفا می کنند.
و از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که قائم ما قیام کند زمین با نور پروردگارش روشن می‌شود، بندگان از نور آفتاب و نور ماه بی‌نیاز می‌شوند و تاریکی از بین می‌رود، همه‌ی این مطالب در عالم صغیر اشاره به تولّد دوّم و ظهور ملکوت امام است.
وَ وُضِعَ الْكِتابُ در سوره کهف بیان وضع کتاب گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۷

وَ جِيءَ بِالنَّبِيِّينَ پیامبران آورده می‌شوند.
پیامبرانی که فرستادگان خدا به سوی مردم هستند تا از آنان از اجابت مردم و از اطاعت آنان و تسلیم شدنشان نسبت به خدا سؤال شود.
وَ الشُّهَداءِ یعنی کسانی که در دعوت خلق جانشینان رسولان هستند، شاهد افعال و احوال و اخلاق و گفتار مردم بعد از پیامبران هستند.

وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بين بندگان يا بين پيامبران، شهدا و بين خلق حكم به حقّ شود بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ به نحوى كه آن قضاوت هرگز به باطل آميخته نشده است و لا جرم ظلمى در آن نيست.

در سوره آل عمران در باره مفهوم توقيه (وفات و ايفاى عهد) و بالاخره هر روان در كردار خويش شرح كافى داده شد.

وَ هُوَ أَعْلَمُ بِما يَفْعَلُونَ اين جمله حال است، يعنى آوردن انبياء و شهداء بدان جهت نيست كه خداوند به حال و افعال آنها جاهل است، بلكه نمودار ساختن افزودنى آگاهى خدا بر كردارهاى آنهاست.

وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا يعنى كسانى كه به ولايت كافر شدند دسته دسته به جهنّم سوق داده مى‌شوند، كفر به ولايت بدين گونه است كه ولايت از جهت تكوين و تكليف قطع مى‌شود تا وقتى كه مرگ آنها فرا رسد در حالى كه كافر هستند.

إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً لفظ «زمر» جمع «زمرة» به معناى دسته و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۸

جماعت پراكنده مى‌باشد، چون اهل جهنّم بر حسب اختلاف احوالشان در سبقت و عدم آن، شدّت عذاب و سبك بودن آن مختلف و پراكنده، هستند لذا لفظ «زمر» استعمال شده است.

حَتَّى إِذا جاؤُها فُتِحَتْ أَبْوابُها در اينجا لفظ «فتحت» جواب «اذا» است تا اشاره به اين باشد كه درهاى جهنّم قبل از رسيدن به آنها بسته است، آنگاه كه اهل جهنّم به درها مى‌رسند باز مى‌شود، بخلاف درهاى بهشت كه قبل از رسيدن اهل بهشت آن درها باز است.

و وجه مطلب اين است كه انسان بعد از آفرينش آدم از خاك كه از آسمانها و زمين‌ها و سجّين و علّيين در زمين بدنش جمع شده آدم را در بهشت دنيا جا مى‌دهد، پس آدم انسان از اوّل خلقتش در بهشت است و در نتيجه درهاى بهشت از اوّل خلقت آدم بر او باز است، او داخل در آن بهشت است، از آنجا جز با عصيان و گناه خارج نمى‌شود، ولى درهاى جهنّم بسته است، چون جهنّم و درهاى آن ضدّ فطرت آدم است هميشه بر او بسته است مگر آن وقت كه از بهشت بيرون رود و به سوى آتش سوق داده شود، آنگاه كه به سوى آتش سوق داده شود درهاى آتش بر او باز مى‌شود.

و لذا خداى تعالى در هيچ يك از آيات دخول را به درهاى بهشت نسبت نداده، در حالى در بيشتر آيات دخول را به درهاى جهنّم نسبت داده است.

وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آياتِ رَبِّكُمْ وَ يُنْذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا قالُوا بَلى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۳۹۹

وَ لكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذابِ عَلَى الْكافِرِينَ

گويا كه آنها چنين گفته‌اند: و لكن ما كافر بوديم، از جهت كفر ما كلمه‌ى عذاب بر ما حتمى شده و ما با آگاه كردن رسولان الهى آگاه و متنبه نشديم.

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها گفته مى‌شود كه به درهاى دوزخ داخل شويد و در آن هميشه بمانيد.

فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ بيان تقوى و معانى و مراتب آن در اوّل و اواسط سوره بقره و غير آن شرح كاملى آورده شد.

إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً به بهشت سوق داده مى‌شوند در جماعت‌ها و دسته‌هاى مختلف، اختلاف آنها بر حسب حال و مركب و مراتب و منازل مى‌باشد.

حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها جواب لفظ «اذا» محذوف است يعنى هرگاه بيايند و درها باز شوند داخل بهشت گردند، يا آنچنان داراى كرامت و بزرگوارى هستند كه وصف آن ممكن نيست، در نظير اين جمله كه در باره‌ى جهنّم بود وجه اسقاط «واو» در آنجا

و آوردن «واو» در اینجا را ذکر کردیم.

و بعضی گفته‌اند: آمدن لفظ «واو» در اینجا بدان جهت است که درهای بهشت هشت است، درهای جهنّم هفت و عرب‌ها در عدد هشت «واو» می‌آورند و آنرا و او هشت می‌نامند.

وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ به اهل بهشت تهنیت می گویند در مقابل استهزایی که نسبت به کفّار انجام می‌دهند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۰

فَادْخُلُوها خالِدِينَ از امام صادق علیه السّلام از پدرش علیه السّلام از جدّش از علی علیه السّلام آمده است که فرمود: بهشت دارای هشت در است:

دری که از آن پیامبران و صدّیقین داخل می‌شوند، دری که شهدا و صالحین داخل می‌شوند، از پنج در دیگر شیعیان و دوستداران ما داخل می‌شوند، من دائما بر صراط ایستاده و دعا می کنم و می گویم:

پروردگار را شیعیان، دوستداران، یاران، اولیای من و کسانی که در دنیا دوستدار من بودند همه را سالم نگهدار، در این هنگام ناگهان از بطن عرش صدایی شنیده می‌شود که می گوید:

دعای تو را اجابت کردم، در مورد شیعه‌ی تو شفاعت نمودم، هر کسی که از شیعه می‌باشد و مرا دوست داشته باشد، به من یاری کند، جنگ کند با کسی که با من در قول یا فعل جنگ می کند مورد شفاعت قرار می گیرد، تا هفتاد هزار از همسایگان و نزدیکانش نیز مورد شفاعت قرار می گیرد و در دیگری که سایر مسلمانان داخل می‌شوند، مسلمانانی که شهادت به لا اله الّا اللّه داده، در قلبشان مثقال ذرّه‌ای از بغض ما اهل بیت علیهم السّلام نباشد.

وَ قالُوا مومنین پس از مشاهده بهشت و نعمت‌ها و گستردگی و وسعت آن، منازل خودشان در بهشت، نعمت دادن خدا به آنها با انواع نعمت‌ها می گویند:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنا وَعْدَهُ وَ أَوْرَثَنَا الْأَرْضَ سپاس خدا را که وعده خود را نسبت به ما به درستی به انجام رسانید و زمین بهشت، یا زمین دنیا، یا زمین آخرت را به ما میراث بخشید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۱

چون کسی که در بهشت کامل است می‌تواند در جمیع اجزاء دنیا تصرّف کند.

نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ وَ تَرَى الْمَلائِكَةَ خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است که در این صورت معنای آیه این است که به هر بیننده‌ای گفته می‌شود: ملائکه را در حول عرش می‌بینی که حمد و تسبیح خدا می گویند.

اگر خطاب مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد عدول به مضارع برای اشعار به این است که حالت محمّد صلّی اللّه علیه و آله در زمان حال چنان است که ملائکه را ببیند.

حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ در اوّل سوره فاتحه وجه تغییر تسبیح به حمد گذشت، گفتم که تسبیح خدای تعالی جز با حمد او نیست، چنانچه حمد او جز تسبیح او نیست، در اوّل سوره بقره وجه فرق تسبیح و تقدیس، بیان معنای تسبیح و تقدیس در آیه «و نحن نسبّح بحمدك و نقدّس لك» بیان شد.

وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ بین ملائکه حکم شد بدین معنا که هر یک از آنها در مقام مناسب خود قرار داده شد، بر هر یک به عبادت شایسته‌ی خودش حکم شد، یا مقصود بین خلائق است که در این صورت تأکید ما قبلش می‌باشد، اشعار به این است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله آنرا دیده است.

وَ قِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ فعل «قیل» به صورت مفعول آورده شده تا اشاره به این باشد که این گفتار بر زبان هر کس می‌تواند جاری شود، مخصوص به گوینده‌ی خاصّی نیست.

رَبِّ الْعالَمِینَ که در این هنگام برای هر کس روشن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۲

می‌شود که خدای تعالی پروردگار جمیع اجزاء همه عالم‌ها است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هر کس سوره‌ی «زمر» را بخواند، آنرا بر زبانش سبک شمارد خداوند به او شرف دنیا و آخرت را عطا می‌کند و او را بدون مال و عشیره عزیز می‌نماید تا آنجا که هیبت او هر بیننده‌ای را می‌گیرد، جسد او بر آتش حرام می‌شود، در بهشت برای او هزار شهر بنا می‌شود که در هر شهری هزار قصر و در هر قصر یکصد حوریه است، در عین حال برای او دو چشمه‌ی جاری و دو چشمه‌ی جوشان آب گوارا، دو بهشت دارای درختان سبز و خرم و دارای حورانی که در سراپرده‌های خود مستورند، در آن بهشت‌ها میوه‌ها و نعمت‌های گوناگون است. و از هر نوع میوه یک جفت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۳

سوره‌ی مؤمن (غافر) ..... ص : ۴۰۳

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند: جز دو آیه که در مدینه نازل شده، آن دو آیه: إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ ... تا لا یَعْلَمُونَ می‌باشد.

و بعضی گفته‌اند: جز آیه وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِبْکارِ همه‌ی سوره در مکّه نازل شده و چون مقصود از «العشی و الابکار» نماز فجر و نماز مغرب است، ثابت شده است که: وجوب نماز در مدینه نازل شده است، پس این آیه مدنی است، کلا این سوره دارای هشتاد و پنج آیه است.

آیات ۱- ۹

[سوره غافر (۴۰): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۴۰۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) تَنْزِیلُ الْکِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ (۲) غافِرِ الذَّنْبِ وَ قابِلِ التَّوْبِ شَدِیدِ الْعِقابِ ذِی الطَّوْلِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ إِلَیْهِ الْمَصِیرُ (۳) ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِینَ کَفَرُوا فَلا یَغْرُرْکَ تَقَلُّبُهُمْ فِی الْبِلادِ (۴)

کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ الْأَحْزابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ هَمَّتْ کُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِیَأْخُذُوهُ وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِیُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَکَیْفَ کانَ عِقابِ (۵) وَ کَذلِکَ حَقَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ عَلَی الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحابُ النَّارِ (۶) الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِیمِ (۷) رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۸) وَ قِهِمُ السَّیِّئاتِ وَ مَنْ تَقِ السَّیِّئاتِ یَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۴

ترجمه: ..... ص : ۴۰۴

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم (حا. میم).

کتابی است فرو فرستاده از سوی خداوند پیروزمند دانا.

آمرزنده گناه و توبه‌پذیر سخت‌کیفر نعمت‌بخش، که خدایی جز او نیست، سیر و سر انجام به سوی اوست.

جز کافران کسی در آیات الهی مجادله نکند، پس گشت و گذرا آنان در شهرها تو را مفریبد.

بدینسان پیش از آنان قوم نوح و پس از آنان گروههای مشرک نیز تکذیب (پیامبران الهی را) پیشه کردند و هر امّتی قصد پیامبرشان را کردند که او را فرو گیرند، به دستاویز باطل مجادله کردند که حقّ را با آن ابطال کنند، آنگاه ایشان را فرو گرفتم پس (بنگر که) عقوبت من چگونه بود.

و بدینسان حکم پروردگارت بر کافران تحقّق یافت که ایشان دوزخی‌اند.

کسانی که عرش (الهی) را حمل می‌کنند، اطرافیان آن سپاسگزارانه پروردگارشان را تسبیح می‌گویند و به او ایمان دارند و برای مؤمنان آمرزش می‌خواهند (و می‌گویند) پروردگار را رحمت و علم تو همه چیز را فرا گرفته است، پس کسانی را که توبه کرده‌اند و راه تو را در پیش گرفته‌اند، بیامرز، از عذاب دوزخ در امانشان بدار.

پروردگارا ایشان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۵

را به بهشتهای عدن وارد کن، که آن را به آنان و هر کس از پدرانشان و همسرانشان و زاد و رودشان که شایسته باشد، وعده داده‌ای، که تو پیروزمند فرزانه‌ای.

و ایشان را از عقوبتها (ی اخروی) در امان بدار و هر کس را که در چنین روزی از عقوبتها در امان بداری، به راستی که بر او رحمت آورده‌ای، این همان رستگاری بزرگ است.

تفسیر ..... ص : ۴۰۵

حم در اوّل سوره بقره و غیر آن، بیان کاملی از حروف فواتح سوره‌ها گذشت.

تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غافِرِ الذَّنْبِ وَ قابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقابِ ذِي الطَّوْلِ خدای تعالی در اوصاف خود بین جلال و جمال و قهر و لطف جمع کرده است.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ چون از جمع بین اوصاف جلال و جمال و قهر و لطف، اوصاف حقیقی و نسبی تعدّد و کثرت در موجود است پنداشته می‌شود، لذا خدای تعالی کثرت را نفی و پس از آن توحید را اثبات نموده است.

إِلَيْهِ الْمَصِيرُ این جمله اشاره به توحید مبدأ و منتهی است.

ما يُجادِلُ فِي آياتِ اللَّهِ در اخفا و ابطال آیات و استهزای آنها إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا جز کسانی که به ولایت تکوینی و تکلیفی کافر شدند، نمی‌پردازند.

که کفر به خدا و به ملائکه‌ها و کتابها و فرستادگان و نعمت های خدا و کفر به روز قیامت محقّق نمی‌شود مگر بعد از کفر به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۶

ولایت تکوینی و تکلیفی، چه انسان مادامی که روی دلش را نپوشاند کافر به خدا و روز قیامت و ملائکه‌ها و رسولان و کتابها و نعمت‌های الهی نمی‌شود، وجهه‌ی قلب همان ولایت تکوینی است و ولایت تکلیفی چیزی جز کمک کننده‌ای برای کشف حجاب

از آن وجهه نیست.

فَلا یَغْرُرْکَ تَقَلُّبُهُمْ فِی الْبِلادِ تغییر و تحوّل و گردش آن‌ها در شهرها در اثر تجارت‌های سودمند و اعتباراتی که به دنیا برمی‌گردد تو را مغرور نکند چون آنها بزودی مورد مؤاخذه قرار می‌گیرند، چنانچه پیشینیان آنها مورد مؤاخذه قرار گرفتند.

کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ الْأَحْزابُ مقصود گروههای مختلف و امّت‌های گوناگون است که همه‌ی آنها پس از قوم نوح نیز رسولان و پیامبران را تکذیب کردند.

وَ هَمَّتْ کُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ و هر امّتی از امّت‌های مذکور، یا هر امّتی از امّت‌های پیشین که رسولی به سوی آنان فرستاده شد.

لِیَأْخُذُوهُ کوشیدند تا او را بگیرند و از رسالتش جلوگیری کنند، یا او را شکنجه دهند یا بکشند، چنانچه قوم تو چنین قصدی کردند تا تو را بگیرند و حبس کنند یا بکشند.

وَ جادَلُوا با رسول و پیامبرشان به باطل مجادله کردند.

لِیُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ تا حقّ را از بین ببرند، همانطور که قوم تو خواستند تو را از بین ببرند و حقّ را زایل سازند فَأَخَذْتُهُمْ یعنی به سبب سوء قصد و جدالشان آنها را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۷

مؤاخذه و عذاب کردم، پس تو اندوهناک مباش که ما قوم تو را نیز مؤاخذه و عقاب می‌کنیم.

فَکَیْفَ کانَ عِقابِ شما اگر چه عقوبت و عذاب پیشینیان را مشاهده نکردید، ولی اخبار آن را شنیدید و به خرابی شهرها و آثارشان مرور کردید، پس چرا عبرت نمی‌گیرید؟ و تو ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله چرا اندوهناک می‌شوی؟ که قوم تو سوء قصد داشتند و با تو جدال کردند.

وَ کَذلِکَ همانند آن عقاب که همه شنیده‌اند.

حَقَّتْ کَلِمَةُ رَبِّکَ عَلَی الَّذِینَ کَفَرُوا بر کسانی که به خدا و کتابها و رسولان او، به روز قیامت کافر شدند، عذاب حتمی است بخصوص به آن دسته از کفّار که به رسالت تو کافر شدند، که مقصود ناپذیرایان به «ولایت علی علیه السّلام» است.

أَنَّهُمْ أَصْحابُ النَّارِ که آنان از اهل آتشند از امام باقر علیه السّلام آمده است: مقصود بنی امیّه است.

الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ این جمله جواب سؤال مقدّر، مقابل قول خدا: «ما یُجادِلُ فِی آیاتِ اللَّهِ» است، گویا که گفته شده: این حال کافرین و مجادله کنندگان در آیات خداست پس چگونه است حال مؤمنین؟ پس فرمود:

حال آنها چنین است: کسانی که عرش را حمل می‌کنند.

وَ مَنْ حَوْلَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ و آنانی که دوروبر آنانند، به تسبیح و حمد پروردگار خویش مشغولند این جمله عطف بر «الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ» یا عطف بر «العرش» می‌باشد و نیز در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۸

اوّل سوره فاتحه و در غیر آن وجه مقدّم شدن تسبیح به حمد گفته شد.

وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ حاملین عرش را با وصف ایمان ذکر کرد تا بزرگداشت شأن ایمان و تعظیم اهل آن و بشارت بر مؤمنین باشد.

وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا آنها برای مؤمنین استغفار می‌کنند، استغفار آنان مورد اجابت قرار می‌گیرد، چون از هوای نفس و غرض‌های نفس خالی هستند، مقصود از مؤمنین که ملائکه برای آنان طلب مغفرت می‌کنند کسانی هستند که با ایمان و بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده باشند.

چه اینان در صورتی که آگاهی به بیعت خاصّ نداشته باشند و ولایت را متذکر نشوند اگر چه مورد مغفرت قرار می‌گیرند، اگر چه ایمان جز بیعت خاصّ ولوی نیست و آن‌ها نیز در پیروی از رسولان علیهم السّلام ثابت بوده و دگرگون نشده‌اند، لیکن با همه‌ی این

احوال آنچه که مورد استغفار ملائکه است جز به سوی ولایت نیست، چنانچه در اخبار ما مؤمنین تفسیر به شیعیان شده است.

از امام رضا علیه السّلام نقل شده است: مقصود کسانی است که به ولایت ما ایمان آورده باشند.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: خداوند فرشتگانی دارد که گناهان را از پشت شیعیان ما ساقط می‌کنند و از بین می‌برند همانطور که باد برگ درختان را در پائیز می‌اندازد. و این است معنی قول خدای تعالی: «الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ ...» فرمود: استغفار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۰۹

ملائکه به خدا سوگند بر شما است، نه بر این مردم.

رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تابُوا این جمله استیناف و جواب سؤال مقدّر یا حال بنابر تقدیر لفظ «قول» است.

یعنی می‌گویند: پروردگارا مرحمت تو بر هر چیز گسترده شده است، پس توبه کنندگان را بیامرز یعنی از کسانی که با تو به خاص ولوی که با دست ولیّ امر در ضمن بیعت خاصّ صورت می‌گیرد به مقام توبه نائل شده‌اند، درگذر وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ کسانی که توبه کردند و پیروی راه تو را نمودند.

و این جمله در مقام است که در سایر آیات همراه با ایمان ذکر شده است.

وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِیمِ رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ مقصود بهشت‌های قیامت است که از آنجا به غیر آنجا خارج نمی شود، چه بهشت عدن آخر بهشت‌ها است.

الَّتِی وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ عطف بر مفعول «وعدتهم» یا بر مفعول «أدخلهم» است و مقصود از صلاح آمادگی صلاح است، که آن خود نوعی صلاح است، مقصود صلاح بالفعل که با ولایت و بیعت خاصّ حاصل می‌شود نیست، چون اگر مقصود این نوع از صلاح بالفعل باشد دخول بهشت در مورد پدران با تبعیّت از غیر نمی‌شود و دیگر شرافتی برای متبوع ثابت نمی‌شود.

زیرا شرافت مؤمن به این است که به واسطه او پدرانش و پیروانش که خودشان استحقاق دخول در بهشت را ندارند داخل

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۰

بهشت شوند، چون از پدران و همسران و اولاد مؤمنین هر کس که استعدادش باطل نشده باشد به واسطه‌ی مؤمنین داخل بهشت می‌شوند، ممکن است مقصود از صلاح صلاح بالفعل باشد که در این صورت پدران و پیروان به سبب ایمان و به دلیل نسبت آنها به مؤمن استحقاق دخول پیدا می‌کنند، که آنها از همین نسبت نیز بهرمند می‌شوند.

وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ تقدیم همسران و ازواج جهت مراعات ترتیب در وجود است، نه در شرف، نه در نسبت.

إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ و تو البتّه غالب و غلبه کننده‌ای هستی که هیچ چیزی نمی‌تواند مانع تحقّق مراد تو باشد.

الْحَکِیمُ یعنی کسی که دقایق و نکات استحقاق و استعداد را می‌داند یعنی خدایا تو بر طبق استعداد و استحقاق عمل می‌کنی به نحوی که باطل کردن کار تو، سؤال از تو در باره آن ممکن نیست.

وَ قِهِمُ السَّیِّئاتِ یعنی خدایا تو مؤمنین را از بدیها و شرور نگهدار، شرور و زشتی‌هایی که به مردم در روز قیامت می‌رسد، روزی که اهل بهشت داخل در بهشت و اهل جهنّم داخل در آتش می‌شوند، زیرا بدیها و زشتی‌های دنیا اگر نسبت به حیوانی و مدارک آن شرور و بدی باشد نسبت به مراتب انسانی و مدارک آن رحمت از جانب الهی می‌شود، بر خلاف بدیها و زشتی‌های آخرت که نسبت به مقامات اخروی شرور و بدی می‌باشند، چه انسان در آخرت جز مراتب اخروی مرتبه‌ای ندارد که بدیها نسبت به آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۱

خوبی به حساب بیایند.

وَ مَنْ تَقِ السَّیِّئاتِ یَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ اگر روز دخول اهل بهشت به بهشت کسی را از بدیها حفظ کنی به او رحم کرده‌ای.

وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ و اين همان رستگارى و خوشبختى بزرگ است، چون رحم كردن در دنيا آميخته به رنج هاست بر خلاف رحم اخروى كه آن رستگارى خالص است، پس گويا كه رحم دنيوى اصلا رحم نيست و چون مقصود از رحم، رحم اخروى است، رستگارى بزرگ را منحصر در آن نمود.

قمّى قدّس سرّه آيه را چنين تفسير كرده است: كسانى كه حامل عرش هستند يعنى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اوصياى پس از او حامل علم خدا هستند.

و كسانى كه در اطراف و حول و حوش عرش هستند ملائكه‌هايى هستند كه ايمان آورده‌اند يعنى شيعه آل محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه از ولايت بنى اميّه توبه كردند و از راه تو پيروى نمودند.

يعنى از ولايت ولى خدا، «من صلح» يعنى صالحين كسانى هستند على عليه السّلام را دوست دارند و صلاح آنها همين است، به چنين كسى تو در روز قيامت رحم مى‌كنى، همين رستگارى بزرگى است براى كسى كه خداوند او را از اينان نجات داده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۲

آيات ۱۰- ۲۲

[سوره غافر (۴۰): آيات ۱۰ تا ۲۲] ..... ص : ۴۱۲

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنادَوْنَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمانِ فَتَكْفُرُونَ (۱۰) قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا فَهَلْ إِلى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ (۱۱) ذلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَ إِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (۱۲) هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آياتِهِ وَ يُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً وَ ما يَتَذَكَّرُ إِلاَّ مَنْ يُنِيبُ (۱۳) فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ (۱۴)

رَفِيعُ الدَّرَجاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلاقِ (۱۵) يَوْمَ هُمْ بارِزُونَ لا يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ (۱۶) الْيَوْمَ تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۱۷) وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَناجِرِ كاظِمِينَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَ لا شَفِيعٍ يُطاعُ (۱۸) يَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ ما تُخْفِي الصُّدُورُ (۱۹) وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۲۰) أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ كانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثاراً فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ ما كانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ (۲۱) ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۳

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

به كافران ندا در دهند كه نفرت خداوند از شما، بزرگتر از نفرت شما از خويشتن است، چرا كه به سوى ايمان دعوت مى‌شديد و انكار و كفر مى‌ورزيديد.

گويند پروردگارا ما را دوبار ميراندى و دوبار زنده كردى، ما به گناهانمان اعتراف كرده‌ايم، پس آيا براى بيرون رفتن (از اينجا) راهى است؟

اين از آن است كه چون خداوند به تنهايى خوانده مى‌شد، كفر مى‌ورزيديد و چون به او شرك ورزيده مى‌شد، ايمان مى‌آورديد،

حال داوری با خداوند بلند مرتبه است.

اوست که آیاتش را به شما می‌نمایاند و برای شما از آسمان روزی‌ای فرو می‌فرستد، جز کسانی که رو به توبه آورده باشند، کسی پند نمی گیرد.

پس خداوند را- در حالی که دین خود را برای او پاک و پیراسته می‌دارید- بخوانید هر چند که کافران ناخوش داشته باشند.

(او) برافرازنده درجات (و) صاحب عرش است، وحی را به فرمان خویش بر هر کس از بندگانش که بخواهد فرو می‌فرستد، تا از روز همدیداری هشدار دهد.

روزی که ایشان (سراپا) آشکار باشند (و) از آنان چیزی بر خداوند پوشیده نباشد (ندا آید:) امروز فرمانروایی از آن کیست؟ (پاسخ آید:) از آن خداوند یگانه قهار است.

امروز هر کسی بر وفق کار و کردارش جزا یابد، امروز ستمی (بر کسی) نرود بیگمان خداوند زود شمار است.

و ایشان را از روز قیامت (/ بس نزدیک) بیم ده، آنگاه که جانها به گلوگاهها رسید، غصّه خویش فرو برند، برای ستمکاران (مشرک) دوستی و شفیعی که اجازه و اجابت یابد، نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۴

(خداوند) خیانت و آنچه دلها پنهان می‌دارند، می‌داند.

و خداوند به حقّ حکم می‌راند و معبودانی که به جای او به پرستش گرفته می‌شوند، حکمی نمی‌رانند بیگمان خداوند است که شنوای بیناست.

آیا در زمین سیر و سفر نکرده‌اند که بنگرند سر انجام کسانی که پیش از اینها بودند چگونه بوده است. آنان از ایشان در روی زمین پرتوان‌تر و پراثرتر بوده‌اند، که خداوند آنان را به گناهانشان فرو گرفت و در برابر خداوند نگهدارنده‌ای نداشتند.

این از آن بود که پیامبرانشان برای ایشان معجزات می‌آوردند، ولی ایشان انکار کردند، آنگاه خداوند فرو گرفتشان که او توانای سخت کیفر است.

تفسیر ..... ص : ۴۱۴

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا جواب سؤال مقدّر است، گویا که سؤال شده است: این حال مؤمنان است.

حال کافران چگونه است؟ که با باطل مجادله می‌کنند و به رسولانشان سوء قصد می‌نمایند، یا چگونه است حال کسانی که به ولایت علی علیه السّلام کافر شده‌اند و همین معنای مقصود از آیه است.

و برای تأکید عقوبت کفّار و شدّت گرفتن بر آنهاست در اینجا لفظ «انّ» آورد.

يُنادَوْنَ ملائکه آنها را از باب استهزا ندا می‌کنند:

لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ خشم و قهر خدا بزرگتر از خشم خود شما بر شماست یا بزرگتر از خشم نفس اماره است، ممکن است مقصود از خودشان امامان بر حقّ آنها باشد که امامان بر حقّ در حقیقت خود آن‌ها هستند، چه آنان خودی جز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۵

به وسیله امامانشان ندارند.

این مطلب را بقیه آیه را تأیید می‌کند که می‌فرماید:

إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمانِ هنگامی که جهت ایمان به خدا یا به رسول صلّی اللّه علیه و آله یا به ولایت علی علیه السّلام (که مقصود همین معناست) دعوت می‌شدند.

فَتَكْفُرُونَ ظاهر این جمله این است که متعلّق به «مقت» و خشم دوم باشد و خشم آن‌ها در دنیا جز خشم کسی که به سوی او دعوت می‌شده‌اند نیست یعنی خشم خدا در دنیا بزرگتر از خشم شما در دنیا به امامتان است یا خشم خدا در قیامت بر شما بزرگتر از خشم شما در دنیا به امامتان است و ممکن است مقصود این باشد که خشم خدا در قیامت بزرگتر از خشم نفس امّاره شما یا خشم خود شما در قیامت است که در این صورت «اذا تدعون» متعلّق به محذوف یا تعلیل «مقت اللّه» می‌شود.

و از قمّی آمده است: «الّذین کفروا» بنی امیّه‌اند، «الی الایمان» یعنی به سوی ولایت علی علیه السّلام.

قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ در سوره بقره در طی تفسیر قول خدای تعالی: «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ» بیان دو میراندن و دو زنده کردن گذشت، غرض از ذکر این ندا و تضرّع و مناجات طلب ترحّم از خدای تعالی است.

لذا پس از آن فرمود: فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا فَهَلْ إِلى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ سؤال و درخواست خروج به صورت استفهام است، لفظ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۶

«خروج» را از آن جهت به صورت نکره می‌آورند تا اشعار به نهایت ناامیدی آنها باشد، گویا که چیز کمی و اندکی از خروج را می‌خواهند.

ذلِكُمْ این عذاب و اجابت نکردن خروج شما از جهنّم بدان جهت است که: بِأَنَّهُ إِذا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ ضمیر در لفظ «بأنه» ضمیر شأن است و لفظ «کان» با اسم «کان» بعد از «بأنه» مقدّر است تا آمدن لفظ «أذا» صحیح باشد، یعنی مطلب از این قرار است که شما چنین بودید که هرگاه به سوی خدا و توحید او دعوت می‌شدید کفر می‌ورزیدید، مقصود از دعوت خدا «وحده» و به تنهایی دعوت ولی امر است، چون با دعوت ولی امر به وحدت خدا فراخوانده می‌شود، یعنی آن وقت است که توحید برای سالک الی اللّه به سبب ولایت و راه رفتن بر طریق ولایت حاصل می‌شود.

و با روی آوردن بر ولی امر به خدا روی آورده می‌شود، با معرفت و شناخت ولی امر خدا شناخته می‌شود، بلکه معرفت ولیّ امر به نورانیّت همان معرفت خداست.

پس معنای آیه این است: هرگاه به مظهر خدا که جانشین خداست دعوت می‌شدید به او کفر می‌ورزیدید.

وَ إِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا یعنی اگر شرک آورده شود شما اذعان می‌کنید و تسلیم می‌شوید.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: هرگاه خدا به توحید ذکر شود، مأمور به قبول ولایت کسی باشید که خداوند امر به ولایت او نموده کفر ورزیدید و کافر شدید و به ولایت کسی ایمان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۷

می‌آورید که دارای ولایت نیست.

و نیز از امام صادق علیه السّلام وارد شده: هرگاه به سوی توحید خداوند و اهل ولایت فرا خوانده شوید کافر می‌شوید.

فَالْحُكْمُ لِلَّهِ تعلیل معنایی است که از مقام استفاده می‌شود، گویا که گفته است: عذاب را بچشید که حکم برای خداست.

الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ و او آن والا و بزرگی است که جز برای او حکمی نیست.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آياتِهِ این جمله آغاز پیام است که از ما قبلش منقطع است، یا جواب سؤال مقدّر است، گویا که فرموده است: اگر حکم فقط برای خداست پس چرا بر بندگان حکم به ایمان نمی‌کند؟ و نشان دادن و ارائه آیات یا به این است که معجزه‌های انبیا علیهم السّلام را نشان دهد، یا نشانه‌های صدق آنها را ارائه کند، یا آیات قدرت و حکمت و علم خویش را نشان دهد، یا نشانه های تدبیر را ارائه کند که بر طبق حکمت او انجام می‌گیرد، یا آیات نفسی را نشان دهد که هیچ کس از آن آیات و نشانه‌ها خالی نیست.

وَ يُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ رِزْقاً و از آسمان برای شما روزی بزرگ که عبارت از روزی انسانی از علم و حکمت است، بر شما نازل

می کند.

وَ ما یَتَذَکَّرُ و لکن متذکّر آیات و نشانه‌ها و نازل شدن روزی انسان از آسمان نمی‌شود مگر کسی که با توبه با دست ولیّ امرش به سوی خدا بازگردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۸

فَادْعُوا اللَّهَ حال که مطلب چنین است پس خدا را فراخوانید.

مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ اگر چه فراخواندن شما خدا را به کافران خوش نیاید، یا خالص گردانیدن شما دین را برای خدا مورد پسند کافران قرار گیرد.

رَفِیعُ الدَّرَجاتِ این جمله خبر بعد از خبر برای قول خدا «هو» در «هُوَ الَّذِی یُرِیکُمْ» یا بنابر قرائت رفع برای «اللّه» است، بنابر اینکه از مضاف الیه کسب تعریف کرده باشد یا بنابر قرائت نصب بر وصف بودن باقی است.

یا حال از «اله» است بنابر آنکه کسب تعریف از مضاف الیه نکره باشد، لفظ «رفیع» از رفع به معنای مرفوع است، یعنی درجات وجودش بلند است به نحوی که ادراک هیچ درک کننده‌ای جز خودش به او نمی‌رسد یا رفع به معنای رافع است، یعنی درجات بندگانش را بالا می‌برد یا بالا برنده‌ی درجات خلقش یا درجات فعل و صفاتش می‌باشد.

ذُو الْعَرْشِ یُلْقِی الرُّوحَ «روح» در اینجا به قرآن و به وحی و به جبرئیل تفسیر شده و در اخبار متعدّدی آمده است: روح ملائکه‌ای است بزرگتر از جبرئیل که با هیچ یک از پیامبران نبود، او با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود، با ائمه علیهم السّلام بود.

و روح در اخبار به معانی دیگر نیز تفسیر شده است مانند روح ایمان، روح قوّت، روح شهوت و غیر اینها.

و ممکن است تفسیر به ولایت شود که ولایت مصدر نبوّت و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۱۹

رسالت و روح آن دو است، چه ولایت در حقیقت مشیّت است که با رب نوع انسانی متّحد است، ربّ النّوع انسان عبارت از ربّ جمیع ارباب است، از آن تعبیر به روح القدس می‌شود که با هیچ یک از انبیا نبود امّا با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود.

مِنْ أَمْرِهِ از عالم امر، یا مقصود امر اوست که عبارت از کلمه «کن» وجودی است، آن عبارت از مشیّت است که آن فعل و کلمه و امر خداست.

عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ لِیُنْذِرَ یَوْمَ التَّلاقِ یعنی روزی که اهل زمین و اهل آسمان تلاقی می کنند، یا محسن و مسیء با هم تلاقی می کنند، یا مقصود تلاقی دوستان یا تلاقی مظلوم و ظالم یا تلاقی تندرو و کندرو و ملحق شدن آن دو به همدیگر یا تلاقی پیروان و رؤساست، آن روز عبارت از روز قیامت است.

یَوْمَ هُمْ بارِزُونَ یعنی روزی که از قبرهایشان نزد خدا آشکار می‌شوند، یا روزی که از پرده‌ها بیرون می‌آیند، که آن پرده ها عبارتند از حدود و تعیّنات آنهاست، چه در آن روز از همه تعیّنات و حدود خارج می‌شوند.

و لذا فرمود: لا یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْهُمْ شَیْءٌ یعنی هیچ یک از اعمال و اقوال و احوال و مراتب وجود آنان و دقایق آن از خداوند مخفی نمی‌ماند، بدین معنا که مردم می‌فهمند و بر آنان آشکار می گردد که دائما نزد خدا آشکار بوده‌اند، بر خدا چیزی از آنها مخفی نبوده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۰

لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ این جمله به تقدیر قول و حکایت چیزی است که خدای تعالی در آن روز برای مردم می گوید: امروز ملک هستی از آن کیست؟! یا ابتدای سخن از جانب خدا و اخبار به این است که در آن روز هیچ کس مالک هیچ چیز نیست.

لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ مگر از آن خدای یکتای چیره‌دست، این جمله جواب سؤال خدا از جانب خداست.

الْيَوْمَ تُجْزى تكرار لفظ يوم بدان جهت است كه آن روز را در قلوب تثبيت نمايد تا هم تهديد از آن و هم تشويق و ترغيب به آن روز باشد.

كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْيَوْمَ در آن روز هر كس هر چه كرده پاداش مى‌بيند و با كم كردن ثواب يا زياد كردن عقاب ظلم و ستم به كسى نمى‌شود.

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: نفوس بشرى غير متناهى است، پس چگونه ممكن است در يك روز همه مورد محاسبه قرار بگيرند؟

پس فرمود: خداوند در حساب كردن سريع است و همه را در يك زمان محاسبه مى‌كند چون هيچ كارى خداوند را از كار ديگر و هيچ حسابى از حساب ديگر بازنمى‌دارد.

از امير المؤمنين عليه السّلام آمده است: ميم ملك خداست در روزى كه غير از او مالكى نيست و خداوند مى‌گويد: ملك امروز از آن چه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۱

كسى است؟ سپس ارواح انبيا و رسولان و حجّت‌هايش را به سخن در مى‌آورد و همگى مى‌گويند: براى خداوند واحد قهّار است.

پس خداى تعالى مى‌فرمايد امروز هر نفسى به آنچه كه كسب كرده جزا داده مى‌شود.

از امير المؤمنين عليه السّلام است: خداى تعالى بعد از فناء دنيا تنها بر مى‌گردد كه هيچ چيز با او نيست و همانطور كه قبل از آغاز دنيا بود بعد از فناء دنيا نيز چنان مى‌شود، بدون وقت و زمان و حين و مكان كه مدتها و وقتها از بين مى‌روند، سالها و ساعتها زايل مى‌شوند، پس چيزى در آن هنگام جز واحد قهار نيست كه بازگشت همه امر به سوى او است، كه همه امور بدون آن كه قدرت داشته باشند در آغاز خلق شده‌اند، بدون آنكه امتناع و خودداری كرده باشند فانى شده‌اند، در حالى كه اگر امور قدرت بر امتناع و خودداری داشتند باقى مى‌ماندند.

وَ أَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ لفظ «الازفة» اسم روز قيامت است، چون قيامت نزديك است، پس اضافه لفظ «يوم» به «ءازفه» مثل اضافه عامّ به خاصّ است.

إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَناجِرِ دلها از شدّت خوف و وحشت به حنجره‌ها مى‌رسد، چه هنگام ترس و اضطراب دلها از جاى خود حركت مى‌كنند و به حنجره‌ها مى‌رسند.

كاظِمِينَ اين لفظ حال از «قلوب» يا حال از ضمير مستتر در ظرف است و نسبت كظم غيظ به قلوب، يعنى نسبت فرو نشان دادن خشم به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۲

دلها يا مجاز عقلى است يا اينكه قلوب به عقلاء تشبيه شده است.

ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ ستمكاران را نزديك و خويشى نيست تا نفعى به آنها برسانند و عذاب را از آنان دفع نمايند.

وَ لا شَفِيعٍ يُطاعُ لفظ «يطاع» وصف «شفيع» است تا اشعار به اين باشد كه شفيع وقتى مطاع نباشد شفاعت او فايده‌اى نمى‌رساند به نحوى كه گويى اصلا شفيع نيست و مقصود اين نيست كه آنها گاهى شفيع مى‌شوند ولى مطاع نيستند.

يَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْيُنِ لفظ «خائنة» مصدر است مانند «الكاذبة» يا وصف است و معناى آن اين است كه خداوند چشمى از چشمها را كه خاين باشد مى‌داند، چشم خيانتكار عبارت از چشمى است كه نگاه به چيزى كند كه نگاه كردن به آن حلال نباشد، يا كنايه از نگاه كردن به چيزى است كه نگاه از ديد همه مخفى باشد و بر هيچ كسى ظاهر و آشكار نگردد، يا كنايه از اشاره‌ى با چشم است و بعضى گفته‌اند كنايه از گفتار شخصى است كه مى‌گويد: نديده‌ام، در حالى كه ديده است يا مى‌گويد: ديده‌ام در حالى كه نديده

است، يا عبارت از نظر دوّم است كه بر ضرر تو است، چنانچه در خبر آمده: نظر اوّل براى تو و به نفع تو و نظر دوّم عليه تو و به ضرر تو است.

وَ ما تُخْفِي الصُّدُورُ يعنى آنچه كه در سينه‌ها پنهان است، مانند عزمها و نيّت‌ها و خطورات قلبى كه بر هيچ كس ظاهر نمى‌شود، يا قوا و استعدادها كه صاحبان دلها نيز از آنها اطّلاعى ندارند تا چه برسد به ديگران.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۳

وَ اللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ اين جمله عطف به منزله‌ى نتيجه است، گويا كه گفته است: اگر خداوند صاحب عرش است، يعنى اگر خداوند مالك همه‌ى خلق است، خداوند واحد قهّار است كه از هيچ چيز عاجز نيست و بر او چيزى از خلق مخفى نمى‌ماند و از ناحيه‌ى او بر كسى ظلم و ستمى نمى‌شود پس او بين آنها به حقّ قضاوت مى‌كند، نه به غير حقّ و طبق تفسيرهاى گذشته‌ى آيات سابق معناى آيه چنين است: على عليه السّلام كه مظهر خداوندى خداست به حقّ حكم مى كند.

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ كسانى كه بنى اميّه و موافقين آنها را فرا مى‌خوانند.

مِنْ دُونِهِ مقصود از غير خدا بنى اميّه و موافقين آنهاست، ممكن است آنچه كه به موصول برمى‌گردد ضمير فاعل باشد.

لا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ آنها اصلا به چيزى حكم نمى‌كنند، تا چه رسد كه به حقّ حكم نمايند.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ اين جمله در موضع تعليل انحصار حكم به حقّ در خداى تعالى است.

أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ آيا در زمين سير نمى‌كنند تا آثار گذشتگان و آثار حكم به حقّ خداى تعالى را مشاهده كنند.

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ كانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ آثاراً فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۴

وَ ما كانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ

رسولان آنها با بيّنه و دليلهاى روشن به سوى قومشان مى‌آمدند همانطور كه تو دليل روشن آورده‌اى، فَكَفَرُوا پس آنها كافر شدند چنانچه اينان كافر گشتند، فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ پس بايد اينان نيز بترسند از عذابى كه بر گذشتگان آنها نازل شده است.

آيات ۲۳- ۳۳

[سوره غافر (۴۰): آيات ۲۳ تا ۳۳] ..... ص : ۴۲۴

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ (۲۳) إِلى فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ قارُونَ فَقالُوا ساحِرٌ كَذَّابٌ (۲۴) فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا اقْتُلُوا أَبْناءَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَ اسْتَحْيُوا نِساءَهُمْ وَ ما كَيْدُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ (۲۵) وَ قالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسى وَ لْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسادَ (۲۶) وَ قالَ مُوسى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسابِ (۲۷)

وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَ إِنْ يَكُ كاذِباً فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَ إِنْ يَكُ صادِقاً يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (۲۸) يا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا قالَ فِرْعَوْنُ ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أَرى وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ (۲۹) وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَوْمِ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزابِ (۳۰) مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ (۳۱) وَ يا قَوْمِ

إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ یَوْمَ التَّنادِ (۳۲)
یَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِینَ ما لَکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۳)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۵

ترجمه: ..... ص : ۴۲۵

و به راستى موسى را همراه با آيات خويش و حجّتى آشكار فرستاديم.
به سوى فرعون و هامون و قارون، آنگاه گفتند او جادوگرى دروغزن است.
و چون حقّ را از سوى ما براى آنان آورد گفتند پسران كسانى را كه همراه با او ايمان آورده‌اند، بكشيد و [دختران و] زنانشان را زنده بگذاريد، نيرنگ كافران جز در تباهى نيست.
و فرعون گفت مرا بگذاريد تا موسى را بكشم و او پروردگارش را بخواند چه من مى‌ترسم دين شما را تغيير دهد، يا در اين سرزمين فتنه و فساد آشكار كند.
و موسى گفت من به پروردگار خود و پروردگار شما از [شرّ] هر متكبّرى كه به روز حساب ايمان ندارد، پناه مى‌برم.
و مردى مؤمن از آل فرعون- كه ايمانش را پنهان مى‌داشت- گفت آيا مى‌خواهيد مردى را بكشيد به خاطر اينكه مى‌گويد پروردگار من خداوند است؟ حال آنكه براى شما معجزاتى از سوى پروردگارتان آورده است، اگر دروغگو باشد زيان دروغش بر اوست، اگر راستگو باشد بخشى از آنچه به شما وعده مى‌دهد به شما خواهد رسيد بيگمان خداوند كسى را كه گزافكار و دروغزن است، هدايت نمى‌كند.
اى قوم
ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۲۶
من، امروز فرمانروايى از آن شماست، در اين سرزمين چيره‌ايد، ولى چه كسى ما را در برابر عذاب الهى- اگر بر سرمان بيايد- يارى خواهد داد؟ فرعون گفت به صلاح شما نمى‌دانم جز چيزى را كه خود صلاح مى‌بينم، شما را جز به راه رشد و راستى هدايت نمى‌كنم.
و همان كسى كه [پنهانى] ايمان آورده بود، گفت اى قوم من، من بر شما از چيزى همانند روزگار [سخت] گروههاى مشرك بيمناكم.
مانند حال و روز قوم نوح و عاد و ثمود و كسانى كه پس از ايشان بودند و خداوند در حقّ بندگان ستمى نمى‌خواهد.
و اى قوم من، من بر شما از روز فريادخوانى بيمناكم.
روزى كه پشت‌كنان روى بگردانيد، براى شما در برابر خداوند پناهى نيست، هر كس كه خداوند در بيراهى گذارد، براى او راهنمايى نيست.

تفسير ..... ص : ۴۲۶

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ قارُونَ فَقالُوا ساحِرٌ كَذَّابٌ فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا اقْتُلُوا أَبْناءَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ وَ اسْتَحْیُوا نِساءَهُمْ دخترانشان را زنده بگذاريد، يا مقصود اين است كه زنانشان را از هم‌بستر شدن با همسرانشان منع كنيد، يا از حيا و عفّت زنانشان تجسّس كنيد تا در آنها عيب يا حمل بيابيد.

وَ ما كَيْدُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ يعنى كيد و مكر كافران جز در حال از بين رفتن و ضايع شدن نيست.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ فرعون مانند كسى كه از دشمنش مى ترسد و در عين حال او را تهديد مى كند گفت:

ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسى وَ لْيَدْعُ رَبَّهُ بگذاريد موسى را من

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۲۷

بكشم و او پروردگارش را فراخواند، چه مانعى از كشتن موسى نبود، لكن فرعون از موسى و اژدهايش مى‌ترسيد و او را از قتل مى‌ترسانيد.

برخى گفته‌اند: فرعون را از كشتن موسى باز مى‌داشتند و به او مى گفتند: موسى آن كسى نيست كه تو از آن مى‌ترسى، بلكه او ساحر و جادوگرست اگر او را بكشى گمان مى كند كه تو از معارضه و مخالفت او با دليل و برهان عاجز شده‌اى.

إِنِّي أَخافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسادَ فرعون گفت: من مى‌ترسم موسى دين شما را عوض كند يا در زمين فساد ظاهر نمايد.

بدين گونه كه اجتماع مردم را پراكنده سازد يا از اطاعت خارج شود و ادّعاى سلطنت نمايد.

وَ قالَ مُوسى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسابِ وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ مقصود از آل فرعون خويشان و نزديكان فرعون است، در خبرى آمده است: مؤمن آل فرعون پسر خاله‌ى فرعون بوده و در خبر ديگرى است كه او پسر عمويش بود.

يَكْتُمُ إِيمانَهُ قمى گفته است: مؤمن آل فرعون ششصد سال ايمان خود را مخفى مى كرد.

أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا مؤمن آل فرعون گفت: آيا مرد (بزرگى) را مى كشيد، يا مى‌خواهيد مردى از مردان يا مردى را كه حالش

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۲۸

چنين باشد بكشيد؟.

أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ مردى كه مى گويد: پروردگار من اللّه است، اين جمله صفت (رجلا) است، چنانچه ذكر شد، يا لفظ (لام) در تقدير است تا علّت (تقتلون) باشد.

وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ موسى عليه السّلام دليل‌هاى روشنى بر صدق دعوى خويش بر شما آورده است.

مِنْ رَبِّكُمْ آن دليل‌ها از جانب پروردگار شماست، پس از مخالفت موسى عليه السّلام و مواخذه‌ى پروردگارتان بترسيد.

وَ إِنْ يَكُ كاذِباً فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ اگر موسى عليه السّلام دروغگو باشد دروغ او ضررى به شما نمى‌زند بلكه زيانش به خودش مى‌رسد.

وَ إِنْ يَكُ صادِقاً يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ و اگر او راست بگويد اگر چه همه آنچه را كه به شما وعده مى‌دهد، نرسد، بعضى از آنها بر شما اصابت مى كند.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ خداوند كسى را كه در كارش از حدّش تجاوز نمايد هدايت نمى كند.

كَذَّابٌ ظاهر اين است كه لفظ (كذّاب) تعليل قول خدا: (إِنْ يَكُ كاذِباً) باشد، يعنى اگر موسى كاذب باشد به آنچه از شما از كذب و دروغش مى‌خواهد نمى‌رسد، زيرا خداوند اسراف كننده و دروغگو را به مقصد و منظورش هدايت نمى كند، لكن اين جمله در حقيقت كنايه از فرعون و قوم اوست، به نحوى كه سبب ناراحتى و خشم‌شان نشود، چون با اين كلام: (وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ) صدق و

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۲۹

راستى موسى را اصابت نمود.

يا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ اى قوم امروز حكومت از آن شماست در حالى كه شما غالب هستيد.

در زمين مصر، شكر اين نعمت اين است كه رسول خدا را اجابت كنيد كه اين ملك را براى شما آورده است نه اين كه رسول او را انكار نماييد.

فَمَنْ يَنْصُرُنا اگر عذاب خدا بيايد چه كسى ما را يارى مى‌كند، مؤمن آل فرعون خودش را داخل قوم فرعون كرد تا گمان كنند كه او نيز از آن آنهاست.

مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا پس خود را در معرض عذاب خدا با انكار رسول و ايذاى او قرار ندهيد، مؤمن آل فرعون به خوبى مجادله و احتجاج، چه قتل موسى عليه السّلام را بر آنها انكار نمود، انكارش را به چيزى نسبت داد كه ردّ آن ممكن نيست و مورد خشم آنها نيز قرار نمى‌گيرد.

زيرا كه او گفت: موسى عليه السّلام مى‌گويد: پروردگار من خداست.

پس اگر شما اعتراف و اذعان به خدا نمى‌كنيد لااقلّ احتمال آنرا مى‌دهيد و دفع ضرر محتمل عقلا واجب است.

و ثانيا گفت: او بر صدق و راستى ادّعايش دليلهاى روشنى آورده است پس چگونه جرأت مى‌كنيد و او را مى‌كشيد.

و ثالثا سخن او خالى از اين نيست كه يا راست است يا دروغ، دروغش به شما ضررى نمى‌رساند، اگر راست بگويد قطعا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۳۰

به شما ضررى نمى‌رساند و اگر راست بگويد قطعا به شما ضرر محتمل واجب است.

و رابعا گفت: اگر او دروغ بگويد به مقصودش نمى‌رسد، اگر دروغ باشد به قتل او راه پيدا نمى‌كنيد، پس متعرّض قتل او نشويد.

و لكن وقتى صدق او را ثابت كرد گوئى كه چنين گفت: شما دروغ مى‌گوييد و به كشتن او راه پيدا نخواهيد كرد.

قالَ فِرْعَوْنُ فرعون جهت آرام و نرم كردن قومش گفت:

ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أرى يعنى جز به قتل موسى رأى ديگر نمى دهم و جز آن چيزى را صلاح نمى‌دانم.

وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَوْمِ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزابِ باز همان مؤمن آل فرعون گفت: اى قوم، من از آن روز مى‌ترسم كه شما مانند گروهها و امّت‌هاى پيشين شويد كه در مورد پيامبرشان گروه گروه و متفرّق شدند و نفرمود: «مثل أيّام الأحزاب» چون از لفظ «يوم» جنس اراده شده، آن روز به ايّام نوح و عاد و ثمود تفسير شده است.

مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ مثل سنّت و عادت خدا در باره‌ى قوم نوح و عاد و ثمود.

وَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مانند قوم ابراهيم و لوط و شعيب عليهم السّلام.

وَ مَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ خداوند براى بندگانش ظلم نمى‌خواهد، پس اگر شما صالح باشيد شما را عقاب نمى‌كند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۳۱

وَ يا قَوْمِ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنادِ اى قوم از سختيهاى روز قيامت بر شما مى‌ترسم، يوم التّناد روز قيامت است، چون مردم در آن روز به همديگر ندا مى‌كنند، هر يك از ديگرى كمك مى‌خواهد، از نهايت وحشت همانند غريق به چيزى متوسّل مى‌شوند، يا اهل بهشت و اهل جهنّم ندا مى‌كنند بدين گونه كه اهل جهنّم مى‌گويند: و اهل بهشت در جواب آنها مى‌گويند: «ان الله حرمها على الكافرين» از امام صادق عليه السّلام آمده است: يوم التّناد روزى است كه اهل آتش اهل بهشت را ندا مى‌كنند و مى‌گويند: «أَفِيضُوا عَلَيْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ».

بعضى گفته‌اند: روز قيامت را از آن جهت يوم التّناد گفته‌اند كه ظالمين و ستمكاران همديگر را با واى و حسرت ندا مى‌كنند.

و بعضى گفته‌اند: چون هر كسى به واسطه‌ى امام و پيشوايش مورد ندا قرار مى‌گيرد.

يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ اين جمله حال مؤكّد است، يعنى در حالى كه پشت به موقف مى‌كنيد، يا از خدا روى برمى‌گردانيد چون از رحمت خدا مأيوس هستيد، يا پشت به آتش مى‌كنيد در حالى كه از آن فرار مى‌كنيد.

ما لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ از عذاب خدا يا از جانب خدا كسى نگهدارنده‌ى عذاب از شما نيست.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ اين جمله عطف است كه در آن معناى تعليل ما قبلش نيز مى‌باشد، يا در آن معناى

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۲

استدراك است، گويا كه گفته است: و لكن پند و اندرز من نفعى به شما نمى‌رساند، زيرا خدا شما را گمراه كرده، هر كسى را خدا گمراه سازد هدايت كننده‌اى نخواهد داشت.

آيات ۳۴- ۴۰

[سوره غافر (۴۰): آيات ۳۴ تا ۴۰] ..... ص : ۴۳۲

اشاره

وَ لَقَدْ جاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولاً كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتابٌ (۳۴) الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (۳۵) وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبابَ (۳۶) أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ كاذِباً وَ كَذلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبابٍ (۳۷) وَ قالَ الَّذِي آمَنَ يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشادِ (۳۸)

يا قَوْمِ إِنَّما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا مَتاعٌ وَ إِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دارُ الْقَرارِ (۳۹) مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيها بِغَيْرِ حِسابٍ (۴۰)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۳

ترجمه: ..... ص : ۴۳۳

و پيشتر يوسف [پيامبر] براى شما معجزاتى آورد و همچنان از آنچه برايتان آورده بود در شك بوديد، تا آنكه چون درگذشت، گفتيد خداوند هرگز پس از او پيامبرى برنخواهد انگيخت، بدينسان خداوند كسى را كه گزافكار شك‌گراست بيراه مى‌دارد.

كسانى كه در آيات الهى بدون حجّتى كه برايشان آمده باشد، مجادله مى‌كنند، [كارشان] نزد خداوند و نزد مؤمنان بس ناپسند است بدينسان خداوند بر هر قلب متكبّر زورگويى مهر مى‌نهد.

و فرعون گفت اى هامان براى من برجى [بلند] برآور، باشد كه به اين راهها برسم.

راههاى آسمانها، تا به خداى موسى پى ببرم، من او را دروغگو مى‌دانم و بدينسان در نظر فرعون بدكردارى‌اش آراسته شد، از راه [صواب] بازداشته شد و نيرنگ فرعون جز در تباهى نبود.

و كسى كه ايمان آورده بود، گفت اى قوم من، از من پيروى كنيد كه شما را به راه رشد و راستى هدايت كنم.

اى قوم من، همانا اين زندگى دنيا، بهره‌اى [اندك] است، آخرت سراى اقامت است.

هر كس كار ناپسندى مرتكب شود، جز به مانند آن جزا نيابد، هر كس كارى شايسته انجام دهد، اعمّ از مرد يا زن، مؤمن باشد، ايناننند كه وارد بهشت مى‌شوند، [و] در آنجا بى‌حساب روزى مى‌يابند.

تفسير ..... ص : ۴۳۳

وَ لَقَدْ جاءَكُمْ اين جمله عطف يا حال است كه در آن معنى تعليل است يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذا هَلَكَ وقتى يوسف عليه السّلام از دنيا رفت به او اقرار كرديد، چون شما به كسى رضايت مى‌دهيد كه از انظار شما غايب باشد، نه كسى كه نزد شما حاضر باشد، او را خاتم رسالت و آخر پيامبران قرار داديد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۴

قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا و گفتيد خداوند بعد از او رسولى نخواهد فرستاد، يا معناى آيه اين است كه وقتى يوسف از دنيا رفت شما بر كفر خود باقى ماند يد و گفتيد: خداوند پس از او رسولى نخواهد فرستاد.

كَذلِكَ اينچنين است آن گمراهى كه شما و گذشتگانتان بر آن بوديد.

يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ خدا مسرف را گمراه مى‌كند مسرف كسى است كه از حدّ خودش تجاوز كند.

مُرْتابٌ كار او شكّ كردن است و هيچ حالت يقين به چيزى كه بايد به آن يقين پيدا كند ندارد.

الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ كسانى كه در آيات خدا مجادله مى‌كنند، بدين گونه كه آنها را باطل يا پنهان يا زياد و كم مى‌كنند.

بِغَيْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ بدون حجّت و دليلى كه برايشان آورده شود بلكه با محض تقليد، شكّ و هواى نفس، يا مقصود اين است كه صاحب سلطنت و قدرتى نيامده است كه آنان را به اين كار مجبور سازد.

كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا اعراب آيه چنين است: لفظ «من» در «من هو مسرف» موصوله و مفعول «ليضلّ» است، بدل از آن يا صفت آن است، يا خبر مبتداى محذوف يا مفعول فعل محذوف است، يا مبتدا است، خبر آن «بغير سلطان» يا «كبر مقتا» مى‌باشد كه تقدير آيه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۵

چنين است: «جدال الّذين يجادلون كبر مقتا».

يا قول خداى تعالى: كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ به تقدير ضميرى است كه به موصول برمى‌گردد، يا لفظ «من» در «من هو مسرف» موصوله و مبتدا است، «الَّذِينَ يُجادِلُونَ» خبر آن است.

يا خبر آن «بغير سلطان» يا «كبر مقتا» يا «كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ» مى‌باشد يا استفهاميه است، «الَّذِينَ يُجادِلُونَ» به تقدير مبتدا يا به تقدير خبر جواب استفهام از جانب خداست، يا «الَّذِينَ يُجادِلُونَ» مبتدا، يا «بِغَيْرِ سُلْطانٍ» يا «كَبُرَ مَقْتاً» يا «كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ» خبر آن است.

و «كَذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ» كلام مستأنف يا خبر است چنانچه ذكر شد، يا «كذلك» فاعل «كبر» است در صورتى كه «كاف» اسم قرار داده شود، «يطبع اللّه» كلام مستأنف يا خبر «الَّذِينَ يُجادِلُونَ» يا خبر «من» است.

عَلى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ لفظ «قلب» به صورت اضافه خوانده مى‌شده كه در اين اشاره به تفرقه و پراكندگى قلب متكبر و توزيع آن بر كارهاى متعدّد مى‌شود، مانند مردى كه در آن شريكانى رقابت مى‌كنند، لفظ «قلب» با تنوين خوانده شده، كه در اين صورت نسبت تكبر به قلب مجاز است، در اوّل سوره بقره بيان ختم دلها و مهر زدن بر آنها گذشت.

وَ قالَ فِرْعَوْنُ فرعون براى فريب دادن عوام گفت:

يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً اى هامان براى من قصر بلندى بساز كه بر انظار ظاهر باشد، لفظ «صرحا» از «صرح أبشى» يعنى ظاهر و آشكار شد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۶

لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ شايد من به راههاى آسمانها برسم.

هر چيزى كه وسيله قرار گيرد و با آن به چيز ديگرى رسيده شود سبب ناميده مى‌شود، اضافه به «اسباب» به «السّموات» اضافه بيانيّه است، چون آسمانها و سماوات اسباب ايجاد موالید و بقاى آنها هستند يا اضافه به تقدير است، مقصود راههاى است كه به وسيله

آنها به آسمانها رسيده مى‌شود.

فَأَطَّلِعَ اين لفظ با رفع خوانده شده تا عطف بر «أبلغ» باشد، با نصب خوانده شده تا جواب فاى نتيجه بوده باشد.

إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّى لَأَظُنُّهُ كاذِباً تأمّل فرعون در قتل موسى عليه السّلام، تصريح او به اينكه گمان مى‌كند موسى دروغ مى‌گويد به جهت حلال‌زاده بودن اوست، چنانچه در خبر آمده است.

وَ كَذلِكَ يعنى عمل بد فرعون براى او اينچنين زينت داده شد، مقصود تزيين در بناى قصر و صعود به آسمان است كه براى او زينت داده شده است: زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ يعنى بدى عمل او در ساير اعمال و كارهايش زينت داده شد.

وَ صُدَّ عَنِ السَّبِيلِ لفظ «صدّ» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده است.

وَ ما كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبابٍ مكر و حيله فرعون جز در نقصان و زيان نيست.

وَ قالَ الَّذِى آمَنَ يا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشادِ

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۳۷

يا قَوْمِ إِنَّما هذِهِ الْحَياةُ الدُّنْيا مَتاعٌ

اين زندگى دنيا تمتّع و بهرمندى اندكى است كه بر حسب مدارك پست حيوانى لذّت حساب مى‌شود، كه اگر نسبت به مدارك انسانى داده شود تمتّع و لذّت حساب نمى‌شود علاوه بر آن لذّت‌هاى دنيا آميخته به رنج‌ها و بيماريها و بلاها و ترس‌ها است، در عين حال مدّت بقاى آن نيز اندك است كه اگر با روزهاى آخرت مقايسه شود چيزى به حساب نمى‌آيد.

وَ إِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دارُ الْقَرارِ آخرت دار قرار و استقرار است كه ديگر آخر و نهايتى ندارد، بهرمندى و لذّت آن بدون هر گونه نقص و شايبه است.

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلا يُجْزى إِلَّا مِثْلَها وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى اين جمله جواب سؤال مقدّر از طرف حزقيل يا از جانب خداست.

وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيها بِغَيْرِ حِسابٍ در جانب ثواب كلام را تفصيل و بسط داد، ولى در جانب عقاب به ذكر جزا و كيفر، مقيّد بودن آن همانند و مثل گناه اكتفا كرد تا جانب وعده را ترجيح داده باشد.

آيات ۴۱- ۵۲

[سوره غافر (۴۰): آيات ۴۱ تا ۵۲] ..... ص : ۴۳۷

اشاره

وَ يا قَوْمِ ما لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجاةِ وَ تَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ (۴۱) تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أُشْرِكَ بِهِ ما لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ (۴۲) لا جَرَمَ أَنَّما تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيا وَ لا فِي الْآخِرَةِ وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحابُ النَّارِ (۴۳) فَسَتَذْكُرُونَ ما أَقُولُ لَكُمْ وَ أُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ (۴۴) فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ (۴۵)

النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ (۴۶) وَ إِذْ يَتَحاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيباً مِنَ النَّارِ (۴۷) قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيها إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبادِ (۴۸) وَ قالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ الْعَذابِ (۴۹) قالُوا أَ وَ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّناتِ قالُوا بَلى قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ (۵۰)

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ (۵۱) يَوْمَ لا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۵۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۳۸

ترجمه: ..... ص : ۴۳۸

و ای قوم من، مرا چه می‌شود که شما را به رهایی می‌خوانم، حال آنکه شما مرا به آتش دوزخ دعوت می‌کنید

مرا [به این] دعوت می‌کنید که به خداوند کفر بورزم، به او شرک بیاورم، این چیزی است که به آن علم ندارم،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۳۹

حال آنکه من شما را به سوی [خداوند] پیروزمند آمرزگار می‌خوانم.

حقّا که آنچه مرا به آن می‌خوانید، در دنیا و آخرت صاحب دعوتی نیست، سر انجام بازگشتمان به سوی خداوند است و گزافکاران دوزخی‌اند.

و زود باشد که آنچه [اینک] به شما می‌گویم به یاد آورید و کارم را به خداوند واگذار می‌کنم، چرا که خداوند بر احوال بندگانش بیناست.

پس خداوند او را از عواقب سوء نیرنگی که می‌ورزیدند، در امان داشت، عذابی سخت آل فرعون را فرو گرفت.

[یعنی] آتش دوزخ که بامدادان و شامگاهان ایشان را بر آن عرضه دارند و روزی که قیامت برپا شود [گویند] آل فرعون را به [جایگاه] سهمگین‌ترین عذاب وارد کنید.

و آنگاه که در آتش [دوزخ] با یکدیگر بگو مگو می‌کنند، ناتوانان به مستکبران می‌گویند ما پیرو شما بودیم، پس آیا شما بازدارنده‌ی بخشی از آتش [دوزخ] از ما هستید؟

مستکبران گویند همه‌ی ما در آن هستیم، به راستی که خداوند در میان بندگان داوری کرده است.

و دوزخیان به نگهبانان دوزخ گویند از پروردگارتان بخواهید که روزی از [روزهای] عذاب ما را کاهش دهد.

گویند آیا پیامبرانتان معجزاتی برایتان نمی‌آوردند؟ گویند چرا [نگهبانان] گویند پس دعا کنید، دعای کافران جز در تباهی نیست.

ما پیامبرانمان و مؤمنان را در زندگانی دنیا و روزی که شاهدان به شهادت برخیزند، یاری می‌کنیم.

روزی که برای ستمکاران [مشرک] عذرخواهیشان سود ندهد و لعنت و بدفرجامی نصیب آنان باشد.

تفسیر ..... ص : ۴۳۹

وَ يا قَوْمِ ما لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجاةِ یعنی ای قوم مرا چه شده است که شما را نجات دعوت می‌کنم و شما مرا به آتش فرا می‌خوانید؟ نگفت: شما را چه شده است؟ تا در مقام پند و اندرز از خودش انصاف به خرج دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۴۰

وَ تَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَ أُشْرِكَ بِهِ ما لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ لفظ «تدعوننی» دوم بدل از «تدعوننی» اوّل است یعنی: در حالی که شما مرا به آتش دعوت می‌کنید و می‌خواهید که به خدا کفر ورزم و به چیزی که به آن علمی ندارم شرک می‌ورزم. این جمله کنایه از این است که شما عبادت و پرستش چیزی را جایز می‌دانید که برهان و دلیل بر آن ندارید، این سفاهت و حماقت نیست، شما عبادت می‌کنید چیزی را که علم بخدا بودن آن ندارید.

وَ أَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ و من شما را دعوت به عزیزی میکنم که هیچ مانعی از تحقّق مراد و مقصود او منع نمی‌کند، عزّت او دلیل خدا بودن او است.

الْغَفَّارِ بخشنده‌ای که شایسته است به وسیله عبادتش غفران و بخشش او را طلب نمود.

لا جَرَمَ در باره این کلمه یعنی لفظ «لا جرم» گفته می‌شود:

«لا- جرم» و «لا- ذا جرم» و «لا- ان ذا جرم» یعنی باضافه لفظ «ذا» یا أن مفتوح با لفظ «ذا» و نیز گفته می‌شود: «و لا عن ذا جرم» همه‌ی اینها مانند لفظ «ضرب» است، «لا جرم» مانند «کرم» و نیز گفته می‌شود: «لا جر» با اسقاط میم، «لا جرم» با ضمّه جیم و سکون راء، گویا که فعل ماضی بوده، سپس استعمال آن زیاد گشته، لفظ «ذا» یا لفظ «أن» و «ذا» یا «عن» و «ذا» بر آن داخل شده و صورتش تغییر نکرده و این لفظ از مادّه «جرم» به معنای گناه است، به این قرینه که «لا جرم» با ضمّه جیم و سکون راء به معنای با باقی ماندنی استعمال شده است، یا از «جرم» به معنای قطع و یقین است به این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۴۱

قرینه که بمعنای حتما و لا عادله و به معنای حقّ و ثابت استعمال شده است. این گفته شد اصل این کلمه بود، سپس در مقام تاکید کلام زیاد استعمال شده است تا جایی که به معنای قسم برگشته است، چه گفته می‌شود: «لا جرم لآتینّک» که مانند جواب قسم برای آن نیز جواب آورده می‌شود، در سوره نحل بیان اجمالی گفته شد.

أَنَّما تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ شما مرا به سوی بت‌ها یا فرعون فرامی‌خوانید.

لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيا وَ لا فِي الْآخِرَةِ که او در دنیا و آخرت دارای یک دعوت مقبول و حقّ نمی‌باشد. و بازگشت ما و شما همگی به سوی خداست.

وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللَّهِ پس باید از خدایان شما روی‌گردان شد و به سوی خدایی روی آورد که کار ما به او و به محاکمه او منتهی می‌شود.

وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ و اسراف‌کاران، یعنی آنان که از حدّ انسانی خود به سبب پشت کردن به خدا، روی آوردن به چیزی که در دنیا و آخرت دارای دعوت نیست تجاوز کرده‌اند.

هُمْ أَصْحابُ النَّارِ فَسَتَذْكُرُونَ این مطالب را هنگام مرگ و آماده شدن اسباب عذاب برای شما به یاد خواهید آورد.

ما أَقُولُ لَكُمْ وَ أُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ من کار خودم را به خدا می‌سپارم، که او عزیز و دانا و توانا است و به امر بندگان عنایت دارد، از آنچه که مرا می‌ترسانید نمی‌ترسم، زیرا از آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۴۲

که مرا می‌ترسانید قدرت بر هیچ چیز ندارد.

إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ خداوند نسبت به بندگانش بینا و آگاه است، پس هر کس که به او روی نماید او را حفظ می‌کند.

فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ در اخبار وارد شده که مؤمن آل فرعون را قطعه قطعه کردند ولی خداوند او را از فتنه در دین خویش حفظ کرد و نگهداشت.

از امام صادق در حدیثی آمده است: حزقیل آل فرعون را به توحید خدا و نبوّت موسی علیه السّلام و برتری محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر جمیع رسولان الهی و بر جمیع خلقش و برتری علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و نیکان از ائمه بر سایر اوصیای پیامبران، به برائت از ربوبیّت فرعون دعوت می‌کرد.

که سخن‌چینان نزد فرعون سعایت نمودند و گفتند: حزقیل مردم را به مخالفت تو فرامی‌خواند، به دشمنان تو در ضدّیت با تو کمک می‌کند.

پس فرعون به آنها گفت: حزقیل پسر عموی من، جانشین من بر ملک من، ولیّ عهد من می‌باشد، اگر آنچه در باره او راست باشد که کفران نعمت مرا کرده و مستحقّ عذاب می‌باشد، اگر شما بر او دروغ می‌بندید استحقاق شدیدترین عذاب را دارید، چون شما بدی او را خواسته‌اید و خودتان را با دست خود به عذاب انداخته‌اید.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۳

پس فرعون حزقیل و آل فرعون را در یکجا جمع کرد و با هم رو برو ساخت، آنان گفتند: آیا تو خداوندی فرعون پادشاه را انکار می‌کنی، به نعمت‌های او کفر می‌ورزی؟ حزقیل گفت: ای ملک آیا تا کنون دیده‌ای که من دروغ بگویم؟ فرعون گفت: نه، حزقیل گفت:

از این مردم بپرس پروردگارشان کیست؟

گفتند: فرعون گفت: خالق و آفریننده‌ی شما کیست؟ گفتند:

همین فرعون. گفت: چه کسی روزی دهنده‌ی شماست و بدی‌ها را از شما دور و دفع می‌کند؟ گفتند: همین فرعون.

حزقیل گفت: ای ملک من شما و تمام حاضرین را گواه می‌گیرم که خدای آنان خدای من است، آفریننده‌ی آنان آفریننده‌ی من است، روزی دهنده‌ی آنان روزی دهنده من است، اصلاح کننده‌ی زندگی آنان اصلاح کننده‌ی زندگی من است، پروردگار و خالق و رازقی برای من نیست مگر همان کسی که پروردگار و خالق و رازق آنانست و تو و حاضرین را گواه می‌گیرم که از هر پروردگار و روزی دهنده و آفریننده‌ای غیر از پروردگار و خالق و رازق آنان بیزارم و به خدا بودن غیر آن کفر می‌ورزم مقصود حزقیل آن است که پروردگار آنان که همان خدای تعالی است پروردگار من است، نگفت آنچه که اینها می‌گویند و قایل به خدایی او هستند پروردگار من است و این معنا بر فرعون و سایرین مخفی ماند، چنین توهّم نمودند که حزقیل می‌گوید: فرعون پروردگار و خالق و رازق من است.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۴

پس فرعون به حاضرین گفت ای مردمان بد، ای فساد طلبان در ملک من، ای کسانی که بین من و پسر عمویم فتنه برمی‌انگیزید در حالی که او کمک و یاور من است، شما مستحقّ عذاب من هستید، چه شما فساد کار من و نابودی پسر عمویم و از بین رفتن یار و یاورم را می‌خواهید، سپس دستور داد میخ‌هایی آوردند و در ساق و سینه‌ی هر یک از آنها میخی قرار داد و به صاحبان شانه‌های آهنی دستور داد که گوشت آنها را از بدنهایشان جدا سازند، این است معنای قول خدا: یعنی وقتی پیش فرعون از حزقیل سعایت کردند تا او را نابود سازند خداوند او را از شرّ حیله‌های آنها نگهداشت، بدترین عذاب و شکنجه نصیب آل فرعون شد، یعنی همان کسانی که نسبت به حزقیل نزد فرعون سعایت و سخن‌چینی می‌کردند، عذاب و شکنجه عبارت بود از فرو کردن میخ بر بدنهایشان و جدا کردن گوشت بدنها با شانه‌های آهنی.

النَّارُ اگر مقصود از «سوء العذاب» عذاب برزخ و آخرت باشد ممکن است که لفظ «النّار» بدل از آن به صورت بدل اشتمال باشد، نیز ممکن است که لفظ «النّار» مبتدا و قول خدای تعالی: یعرضون خبر آن، جمله تفسیر «سوء العذاب» باشد، اگر مقصود عذاب و شکنجه فرعون در دنیا باشد لفظ «النّار» مبتدا، «یعرضون» خبر آن می‌باشد، جمله مستأنفه و منقطعه، یا حالیه است بصورت حال مقدّر، یعنی در حالی که بعد از سوء العذاب بر آنها صبح و شب آتش عرضه می‌شود.

عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا در اخبار زیادی آمده است که

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۵

عرضه داشتن عذاب صبح و شب در آتش دنیا یعنی آتش برزخ است، که آتش قیامت صبح و شب ندارد، امّا آتش همیشگی و جاودانه آتشی است که خدای تعالی در باره‌ی آن می‌فرماید:

وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ در اينجا قبل از لفظ «أدخلوا» قول در تقدير است، لفظ «أدخلوا» از ثلاثى مجرد نيز خوانده شده است.

وَ إِذْ يَتَحاجُّونَ فِي النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفاءُ مقصود از ضعفا پيروان هستند.

لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا يعنى رؤسا و متبوعين.

إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيباً مِنَ النَّارِ قالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيها إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبادِ اين آيه در سوره‌ى ابراهيم گذشت، بارها اين مطلب گذشت كه امثال اين آيه كنايه از منافقين امّت است.

وَ قالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّناتِ منظور از «بيّنات» معجزه‌هاى روشن، يا دليل و برهان هاى صدق رسولان، يا احكام رسالت است.

قالُوا بَلى قالُوا فَادْعُوا يعنى آنها را به استهزا و مسخره گرفتند، لذا گفتند: وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ يعنى دعا و فراخواندن كافران جز در گمراهى و تباهى نيست، محتمل است كه اين جمله از جانب خداى تعالى باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۶

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ مقصود از حيات دنيا اگر زندگانى دنيوى مى‌باشد كه همراه زندگانى حيوانى طبيعى است پس بايد مقصود از نصرت و يارى نصرت در دين آنها باشد، نه نصرت و يارى در دنيايشان، چه بيشتر انبيا بر حسب دنياى خويش مورد نصرت و يارى قرار نگرفته‌اند، اگر مقصود از حيات دنيا حيات برزخى است كه ديگر اشكالى پيش نمى‌آيد، مقصود از اشهاد و گواهان انبيا و اوصياى آنان مى‌باشند.

يَوْمَ لا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ مقصود از «سوء الدار» جهنّم است.

آيات ۵۳- ۵۸

[سوره غافر (۴۰): آيات ۵۳ تا ۵۸] ..... ص : ۴۴۶

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْهُدى وَ أَوْرَثْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ (۵۳) هُدىً وَ ذِكْرى لِأُولِي الْأَلْبابِ (۵۴) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ (۵۵) إِنَّ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ ما هُمْ بِبالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۵۶) لَخَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۵۷) وَ ما يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لا الْمُسِيءُ قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ (۵۸)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۷

ترجمه: ..... ص : ۴۴۷

و به راستى به موسى رهنمود بخشيديم و به بنى اسرائيل كتاب آسمانى به ميراث داديم.

كه رهنمود و پندآموز خردمندان است.

پس شكيبايى پيشه كن، [و بدان كه] وعده‌ى الهى حقّ است و براى گناهت آمرزش بخواه و شامگاه و بامدادان سپاسگزارانه پروردگارت را تسبيح گوى.

كسانى كه بدون حجّتى كه بر ايشان آمده باشد، در آيات الهى مجادله مى‌كنند، در دلهايشان جز خود بزرگ‌بينى نيست، كه به آن

نايل نشوند پس بر خداوند پناه ببر، كه او شنواى بيناست.

بيگمان آفرينش آسمانها و زمين از آفرينش انسانها بزرگتر است، ولى بيشترينه‌ى مردم نمى‌دانند.

و نابينا و بينا برابر نيستند همچنين كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند و بدكرداران هم [برابر نيستند] چه اندك پند مى گيريد.

تفسير ..... ص : ۴۴۷

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْهُدى وصف هدايت خلق را به موسى عطا كرديم، بدين گونه كه او را رسول خود به سوى آنها قرار داديم يا مقصود اين است كه موسى هدايت يافته است، بدين گونه كه او را به آنچه كه بايد به سوى آن رهنمون شود راهنمايى كرديم، يا آيات و يا احكام و يا تورات به او داديم كه به وسيله‌ى آن هدايت شود.

وَ أَوْرَثْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ يعنى كتاب نبوّت و احكام آن، يا كتاب تورات را به بنى اسرائيل به ارث داديم. ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۸

هُدىً وَ ذِكْرى كه آن دارنده‌ى هدايت، يا هدايت كننده، يا چيزى است كه به وسيله آن هدايت مى‌شود.

لِأُولِي الْأَلْبابِ بارها اين مطلب گذشته است كه انسان بدون ولايت مانند گردويى است كه از مغز خالى است، اعمال او نيز بدون مغز است، اگر چه آن اعمال مطابق آن چيز مى‌باشد كه در شريعت وارد شده است.

چنانچه فقها و طبق اخبار وارده به اين مطلب فتوا داده‌اند، كه چنين شخصى خود و اعمالش لايق آتش است، آن گاه كه به ولايت متصل مى‌شود داراى لب و مغز مى گردد، اعمال او نيز داراى مغز مى‌شود.

فَاصْبِرْ و چون ذكر امّت‌هاى پيشين و رسولان آنها و نابودى آنها به علت تكذيب رسولان، ذكر موسى و فرعون همه‌ى اينها جهت ديدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بود، كه قوم او او را تكذيب كردند و ولايت را ترك نمودند لذا بعد از ذكر حكايت آنها به طريق تفريح فرمود: صبر كن كه وعده‌ى خدا به يارى تو حقّ است إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ يعنى وعده‌ى خدا به يارى تو.

وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكارِ إِنَّ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ آيه را تكرار نمود تا امر به صبر را تعليل نمايد.

إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ كه البتّه در سينه‌ى آن‌ها جز انصراف از حقّ و تكبّر ورزيدن نسبت به اهل حقّ چيزى نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۴۹

ما هُمْ بِبالِغِيهِ آنان به آنچه لازمه آن برترى است نمى‌رسند.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ از آن برترى‌جويى آنها به خدا پناه ببر إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ او شنواى پناه بردن تو است، پس نسبت به آنچه كه در باره‌ى تو مى گويند و تدبير مى كنند تو را پناه مى‌دهد، نمى گذارد كه مكر و حيله‌ى انها در تو نفوذ نمايد.

الْبَصِيرُ يعنى خداوند به حال تو و آنها و به كار تو و به كار آنها و به كبر تو اگر كبر بورزى و به كبر آنان بينا و آگاه است.

لَخَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ يعنى آفريدن آسمانها و زمين بزرگتر از آفريدن مردم است، پس براى مردمى كه در خلق و آفرينش ضعيف‌ترند، شايسته نيست كه در مقابل آنچه كه از او بزرگتر است تكبّر نمايد و كبر بورزد فرمود:

آفريدن آسمانها و زمين بزرگتر از آفريدن مردم است، نفرمود: خود آسمانها و زمين بزرگتر است.

تا اشعار به اين باشد كه صورت خلقى و آفرينشى آسمانها و زمين بزرگتر از صورت آفرينش انسان است، ولى نشئه روحى انسانى به مراتب بزرگتر از صورت آسمانها و زمين و بزرگتر از نشئه روحى امرى آن دو است.

و مجادله كننده از مقام روحى امرى خويش به صورت خلقى و آفرينشى تنزّل نموده گويى كه اصلا نشئه روحى ندارد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ لكن بيشتر مردم داراى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۰

مقام علم نيستند، تا ضعف خود را بفهمد، يا بيشتر مردم ضعف و حقارت و كوچكى خود را به آسمانها نمى‌دانند.

وَ ما يَسْتَوِى الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ اين جمله براى رفع توهّم است كه عدم و جهل مى‌تواند عذر كبر ورزيدن و جدال نمودن آنها باشد، روى همين جهت است كه «اعمى» را مقدّم انداخت، مقصود از نابينايى، نابينايى قلب است كه از اوصاف قوّه علّامه به معناى جهل مى‌باشد، چنانچه مراد از بصر و بينايى بصيرت قلب است كه عبارت از علم است.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا از اين جهت ايمان آورندگان را مقدّم بر گنهكاران و بدكاران آورد، چون غرض با تقديم «أعمى» حاصل شده است.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ لَا الْمُسِيءُ مقصود از ايمان انقياد و تسليم است كه با بيعت عامّ يا بيعت خاصّ حاصل مى‌شود، يا مقصود خود بيعت عامّ يا خاصّ است، مقصود از عمل صالح بيعت خاصّ است، يا مقصود عمل به شروطى كه هر دو بيعت گرفته مى‌شود.

و هر يك از معانى فوق مراد باشد مقصود بيان اين مطلب است كه كسى كه قوّه عمّاله‌اش را كامل كرده باشد با كسى كه چنين نكرده باشد مساوى نيست.

و زياد شدن لفظ «لا» در «مسيئى» جهت يك اشاره خفى است به اينكه «مسيئى» و بدكار معدوم است به خلاف محسن و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۱

نيكوكار، گويى كه دخول نفى بر محسن و نيكوكار جايز نيست.

و گر نه سوق عبارت چنين بود كه لفظ «لا» كه براى تاكيد نفى است بر «الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ» داخل شود.

قَلِيلًا ما تَتَذَكَّرُونَ اين جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: پس چرا فرق بين نيكوكاران و بدكاران ظاهر نمى‌شود؟ پس فرمود: فرق در قيامت ظاهر مى‌شود.

آيات ۵۹- ۶۶

[سوره غافر (۴۰): آيات ۵۹ تا ۶۶] ..... ص : ۴۵۱

اشاره

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ (۵۹) وَ قالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ (۶۰) اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ النَّهارَ مُبْصِراً إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ (۶۱) ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۶۲) كَذلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كانُوا بِآياتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (۶۳) اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ (۶۴) هُوَ الْحَيُّ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۶۵) قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جاءَنِيَ الْبَيِّناتُ مِنْ رَبِّي وَ أُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۶۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۲

ترجمه: ..... ص : ۴۵۲

بيگمان قيامت آمدنى است كه شكّى در آن نيست، ولى بيشترينه‌ى مردم باور نمى‌دارند.

و پروردگارتان گويد مرا به دعا بخوانيد تا برايتان اجابت كنم، بيگمان كسانى كه از عبادت من استكبار مى‌ورزند، زودا كه به

خواری و زاری وارد دوزخ شوند.

خداوند کسی است که شب را برای شما آفرید تا در آن آرام گیرید و روز را چشم اندازی روشن ساخت بیگمان خداوند بر مردمان بخشش و بخشایش دارد، ولی بیشترینه‌ی مردم سپاس نمی‌گزارند.

چنین است خداوند، پروردگارتان، که آفریننده‌ی همه چیز است، خدایی جز او نیست، پس چگونه به بیراهه می‌روید؟

بدینسان کسانی که به آیات الهی انکار ورزیدند، به بیراهه افکنده شوند.

خداوند کسی است که زمین را آرامشگاه و آسمان را سرپناه شما قرار داد، شما را نقشبندی کرد و شکلهای شما را نیکو پرداخت و شما را از پاکیزه‌ها روزی داد چنین است خداوند، پروردگارتان، بزرگا خداوندی که پروردگار جهانیان است.

اوست زنده که خدایی جز او نیست، پس او را- در حالی که دین خود را برای او پیراسته می‌دارید- بخوانید سپاس خداوند را که پروردگار جهانیان است.

بگو من بازداشته شده‌ام از اینکه کسانی را که شما به جای خداوند می‌پرستید بپرستم، آن هم هنگامی که روشنگریهایی برای من از جانب پروردگارم آمده است و دستور یافته‌ام که در برابر پروردگار جهانیان، تسلیم پیشه کنم.

تفسیر ..... ص : ۴۵۲

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها در اوّل سوره بقره وجه عدم وجود شک و ریب در کتاب با وجود کثرت شک کنندگان گذشت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۳

، پس وجه عدم شک و ریب در قیامت و ساعت و ظهور قائم علیه السّلام با وجود کثرت شک کنندگان در این امور با مقایسه معلوم می‌شود.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ لکن بیشتر مردم به قیامت ایمان نمی‌آورند، یا به خدا ایمان نمی‌آورند تا آنوقت که آمدن قیامت را بدانند، یا به تو ایمان آورند، تا تو را در آمدن قیامت تصدیق کنند.

وَ قالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ در سوره بقره و در سوره نمل بیان تعلیق استجابت بر دعا و کیفیّت دعا و کیفیت اجابت خدای تعالی نسبت به دعا کنندگان گذشت، هر کس بخواهد به آنجا رجوع نماید.

و آیا رسیدن به مراد و مقصود بعد از دعاها و صدقه‌ها و برکت در اموال و اولاد به دنبال صله و انفاق از امور اتّفاقی است؟

بعضی از فلاسفه گفته‌اند: این مطلب از اتّفاقیّات است، برهان آنها در انکار سبب بودن دعاها و صدقات این است که عالی و بالا توجّهی به دانی و پایین ندارد، دانی نمی‌تواند در عالی مؤثر باشد.

بنابراین به مقصود رسیدن بعد از دعا و صدقه جز محض اتّفاق چیزی نیست.

ولی صریح آیات و اخبار تسبیب و سببیت بین دعاها و اجابت‌ها، بین صدقه‌ها و دفع بلاها و جذب برکت‌ها، بین صله‌ها و زیادی عمرها و اولاد را ثابت می‌کند.

تحقیق بدا و نسبت تردّد، محو و اثبات به خدای تعالی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۴

تحقیق مطلب این است که عوالم بعد از مقام غیب که از آن تعبیر می‌شود که از آن نه خبری و نه اسمی و نه رسمی هست، بعد از مقام واحدیت که از آن به مقام اسما و صفات تعبیر می‌شود و بعد از مقام فعل که از آن تعبیر به مشیّت می‌شود ... به وجهی شش عالم‌اند، به وجهی هفت و به وجهی هفتاد، به وجهی هفتصد، به وجهی هفت هزار، به وجهی هفتاد هزار و به وجهی غیر متناهی‌اند.

و حال هر عالم بالا- نسبت به عالم پایین حال نفس است نسبت به قوا و مدارک آن، مرتبه‌ی عالم مثال از عالم طبع مرتبه‌ی خیال

انسانی نسبت به بدن و قوایش می‌باشد.

پس همانطور که قوای خیالی نفس از بدن خیالی و غیر بدن خیالی متأثّر می‌شود و بدان وسیله خیال تحت تأثیر قرار می‌گیرد، تأثّر خیال عینا همان تأثّر نفس است همچنین عالم مثال از عالم طبع متأثّر می‌گردد، متأثّر عالم مثال عینا همان تأثّر نفوس کلّی است و تأثّر نفوس کلّی همان تأثّر عقول کلّی و تأثّر آن تأثّر مشیّت و آن عبارت از تأثّر اله است.

و همانطور که نفوس بشری بعد از تأثّر از بدن‌ها و قوای آن قوّه‌ی شوق و اراده را تحریک می‌کند تا موذی را دفع و نافع را جذب کند همین طورست نفوس کلّی که بعد از تأثّر قوای مثالی خیالی اسباب دفع موذی و جذب نافع را تحریک و تهیج می‌کند به آنچه که از آن متأثّر شده است.

و حوادث همانطور که به سبب اسباب طبیعی زمینی پدید

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۵

می‌آیند همچنین با اسباب الهی آسمانی و سبب‌های آسمانی گاهی به سبب اسباب طبیعی تحت تأثیر قرار می‌گیرند و گاهی به محض تصوّر و اراده متأثّر می‌شوند که اسباب آسمانی مظاهر اراده‌ی خدا و افعال آن مظاهر افعال خداست که هرگاه چیزی را اراده کند می‌گوید شو می‌شود بدون آنکه اسباب طبیعی در کار باشد.

عالم مثال مانند عالم خیال از احاطه‌ی به همه مدرکات در یک دفعه عاجز و در مضیقه است، بلکه صورت‌ها پشت سر هم و تدریجی بر او وارد می‌شود و ادراکات به صورت جایگزین و یکی پس از دیگری در آن تجدّد می‌یابد، روی همین جهت است که ضرر یا خیر (نفع) شخص در عالم مثال ثابت می‌شود، سپس از همان شخص یا غیر او دعا محقّق می‌شود تا ضرر دفع شود، یا عملی و کاری صورت گیرد که آن خیر جذب شود.

پس صورت آن دعا یا آن عمل در عالم مثال واقع می‌شود و صورت لازم دعا یا عمل نیز که همان دفع ضرر یا جذب خیر است در آن عالم واقع می‌شود.

و هر چیزی را که نفوس عالی کلّی یا جزؤی تصوّر کنند صورت آن در این عالم واقع می‌شود خواه طبق جریان عادی و با اسباب طبیعی و خواه خارج از جریان عادی و از همین لوح‌های مثالی است که بداء به خدای تعالی نسبت داده می‌شود و نیز تردّد به او نسبت داده می‌شود.

و تردّد عبارت است از ترجیح دادن یکی از دو چیز تصوّر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۵۶

شده به نحوی که گاهی این را ترجیح دهد و گاهی آن را، چه هرگاه مؤمن به شخصی دعای خیر کند، دیگری دعای شرّ نماید صورت دعای اوّلی با لازمش گاهی ثابت می‌شود و گاهی دعای دیگری با لازمه‌اش ثابت می‌گردد، آنگاه صورت تردّد در نظر ناظر ظاهر می‌شود و دو صورت متقابل می‌بیند، این تردّد را به خدای تعالی نسبت می‌دهد، چنانچه افعال قوای انسانی را به نفوس نسبت می‌دهد و همچنین است نسبت بدا به خدای تعالی.

گاهی اتّفاق می‌افتد که یک مکاشف از قبیل نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا ولیّ علیه السّلام به آن الواح اتّصال پیدا می‌کند و بعضی از اسباب و مسبّبات را آنجا می‌بیند، منافی اسباب و مسبّبات را اگر در آنجا ثابت باشد نمی‌بیند، چون نفوس خیالی بشری از احاطه به همه‌ی آنچه در آنجا ثابت است در تنگناست.

و در نتیجه از آنچه که مشاهده کرده خبر می‌دهد، آنچه که از آن خبر می‌دهد واقع نمی‌شود، در این صورت نسبت بدا به الواح می‌دهد و این معنا از قصور نظر بیننده است و از آن جهت نیست که آنچه واقع می‌شود در آنجا ثبت نشده است.

و آن مکاشف و بیننده نیز دروغ نگفته است چون از مشاهدات و دیده‌های خودش خبر داده است.

إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِي چون عبودیّت مقتضی خروج از انانیّت و وابستگی و تعلّق به حقّ اوّل تعالی بود و این وابستگی و تعلّق اقتضا می‌کرد که حقّ تعالی در وجود عبد

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۵۷

استقلال در انانیّت داشته باشد ...

لذا خدای تعالی در مقام «یستکبرون عن دعائی» فرمود:

«يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِي» تا اشاره به این تلازم باشد.

سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ یعنی در حال حقارت و خواری داخل جهنّم می‌شوند.

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ این جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر و شمارش نعمت‌های خدا بر بندگان در مقام تعطیل است.

وَ النَّهارَ مُبْصِراً این آیه با بیان آن در سوره یونس گذشت.

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ البتّه خداوند بر حسب مقامات نباتی، حیوانی و انسانی بر مردم فضل و لطف دارد.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ بیشتر مردم شکر نعمت‌ها و فضل خدا بر خودشان را به جا نمی‌آورند، چون بعضی از مردم مبدأ دانا و توانا و صاحب عنایت به خلق را انکار می‌کنند و بعضی به این مسأله هوشیار نیستند که نعمت‌ها از جانب خداست و بعضی به نعمت آگاه نیستند، برخی نیز از نعمت و نعمت دهنده غفلت دارند.

ذلِكُمُ اللَّهُ آن کسی که موصوف به نعمت دادن این نعمت‌هاست خدای تعالی است.

رَبُّكُمْ خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ خدای تعالی نخست ربوبیّت خود را بر آنان ثابت نمود تا متنبّه شوند که او مستحقّ عبادت است، نه غیر او که دارای مقام ربوبیّت نیست، سپس

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۵۸

خالق بودن و آفریننده همه چیزهای بودن را ذکر نمود، که از جمله‌ی آن چیزها معبودهای باطل آنهاست، سپس بعد از اشاره به عنایت به خلق و فضل بر آنان الوهیّت را منحصر در خودش نمود تا الوهیّت معبودهای آنانرا نفی کند، تا بر آن مردم قبل از انکار روی آوردن به غیر خدا بطلان روی آوردن به غیر خدا ظاهر و آشکار شود.

فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ كَذلِكَ یعنی به کجا روی می‌برید با اینکه بطلان آن واضح است.

يُؤْفَكُ الَّذِينَ كانُوا بِآياتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَراراً وَ السَّماءَ بِناءً وَ صَوَّرَكُمْ به شما در مقام بدنها و ارواحتان صورت داد.

فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ در هر دو مقام صورتهای شما را زیبا نمود.

وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ از روزیهای پاک نباتی زمینی به شما داد، که روزی مقام نبات انسان بر حسب شرف و لطف و لذّت و اندرز پاکیزه‌ترین روزی روزی برای بقیّه مراتب حیوانی است و همچنین طیّبات شامل روزیهای پاک زمینی و آسمانی است، که روزی حیوان عبارت از لذّت بردن و بهرمند شدن از غذای نبات و بهرمند شدن از ادراک مدرکات حیوان است، طیّبات شامل روزیهای پاک انسانی آسمانی است از قبیل علوم و مکاشفات و معاینات و متحقّق شدن به حقایق.

ذلِكُمُ کسی که موصوف به این اوصاف است خدای تعالی است که پروردگار شماست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۵۹

اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ خدای تعالی خودش را بر خلق انسان و تهیه رزق او مدح نموده که خدای تعالی روزی انسان را بر حسب همه مراتب و مقامات او تهیّه نموده، از لطیف‌ترین خوردنیها و آشامیدنیها و آنچه که درک می‌شود و تخیّل می‌گردد و

معلوم مى‌شود، كه در خلقت انسان دقايق متعدّد بزرگ و صنعت‌هاى متقن و حكمت‌هاى رسايى است كه از ادراك آنها عقول عاجزند و همچنين است در تهيّه اسباب روزى انسان بر حسب مقام‌ها و مراتب سه‌گانه انسان.

هُوَ الْحَيُّ پس از آنكه اشاره به بعضى نسبت‌ها و اضافات نسبت به خلقش نمود به بعضى از صفات حقيقى خود نيز اشاره نمود، تا كنايه از معبود باطل و فانى شدن آنها باشد، كنايه از خود آنها و مرگ و منتهى شدن نشان به خدا باشد، تا دليل و حجّت بر عبوديّت و بندگى آنان نسبت به خدا و بطلان معبود بودن غير خدا باشد.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ اين جمله را تكرار كرد تا در مقام رد خدايان آنها به توحيد خويش اهتمام بورزد.

فَادْعُوهُ اگر خداوند باقى است و بقيه غير از خدا همه فانى هستند پس خدا را بخوانيد و خواندن او را ترك نكنيد و غير خدا را نخوانيد، كه شما فانى مى‌شويد و به سوى خدا منتهى مى‌شويد، زيرا خدا باقى است و غير خدا فانى.

مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ مقصود از دين طريق و راه يا اعمال شرعى دين است.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۶۰

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ اين جمله انشاى حمد از جانب خداى تعالى بر تفرّد و تنهايى او به الهيّت است.

چنانچه از امام سجّاد عليه السّلام وارد شده: هرگاه يكى از شما بگويد: «لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ» بگويد: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ» كه خداوند مى‌فرمايد: «هُوَ الْحَيُّ ... تا آخر آيه» كه ظاهر آيه امر به انشاء حمد هنگام توحيد اوست.

يا اخبار از جانب خداى تعالى به اين است كه پس حصر الوهيّت در خدا بايد حمد را منحصر در خداى تعالى دانست پس اين جمله به منزله‌ى نتيجه‌ى ما قبلش مى‌باشد.

و چون آيه‌ها در مقام شمردن نعمت‌هاست در رأس آيه‌ها ادات وصل نياورد.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جاءَنِيَ الْبَيِّناتُ مِنْ رَبِّي وَ أُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعالَمِينَ منظور از اين آيات اين است كه پس از آنكه نعمت‌هاى خدا را يادآور شدى و متذكّر حصر الهيّت در او گشتى برائت و بيزارى خود را از عبادت معبودهاى آنان ظاهر كن.

آيات ۶۷- ۷۷

[سوره غافر (۴۰): آيات ۶۷ تا ۷۷] ..... ص : ۴۶۰

اشاره

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخاً وَ مِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَ لِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۶۷) هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ فَإِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۶۸) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ (۶۹) الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتابِ وَ بِما أَرْسَلْنا بِهِ رُسُلَنا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۷۰) إِذِ الْأَغْلالُ فِي أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ يُسْحَبُونَ (۷۱)

فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ (۷۲) ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ (۷۳) مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئاً كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكافِرِينَ (۷۴) ذلِكُمْ بِما كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (۷۵) ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (۷۶)

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنا يُرْجَعُونَ (۷۷)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۶۱

ترجمه: ..... ص : ۴۶۱

او کسی است که شما را [ابتدا] از خاک، سپس از نطفه، سپس از خون بسته آفرید سپس شما را به هیأت نوزادی [از رحمها] بیرون آورد، تا به کمال رشدتان برسید، سپس تا پیر شوید و بعضی از شما پیشاپیش جانش گرفته می‌شود و تا به سر آمدی معیّن برسید و باشد که تعقّل کنید.

او کسی است که زنده می‌دارد و می‌میراند و چون امری را اراده کند، فقط به آن می‌گوید موجود شو، بیدرنگ موجود می‌شود.

آیا کسانی را که در آیات الهی مجادله می‌کنند، ندیده‌اید که چگونه به بیراهه کشیده می‌شوند.

کسانی که کتاب آسمانی و آنچه پیامبرانمان را برای آن فرستاده‌ایم، تکذیب می‌کنند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۲

زودا که [نتیجه و حقیقت را] بدانند.

آنگاه که غلها در گردنهایشان است، به زنجیرها در آب گرم کشیده می‌شوند ....

سپس در آتش [دوزخ] سوخته می‌شوند.

سپس به آنان گویند آنچه در برابر خداوند شریک می‌آوردید، کجاست؟ ...

گویند از دید ما گم شدند، بلکه پیشتر هم چیزی را به پرستش نمی‌خواندیم بدینسان خداوند کافران را بیراه گذارد.

این از آن است که در روی زمین به ناحقّ شادی می‌کردید و از آن است که فخر می‌فروختید.

از دروازه‌های جهنّم وارد شوید، که جاودانه در آنید، جایگاه متکبران چه بد است.

پس شکیبایی پیشه کن، که وعده‌ی الهی حقّ است، اگر بخشی از آنچه به ایشان وعده داده‌ایم به تو بنمایانیم، یا جان تو را [پیش از آن] بگیریم، در هر صورت به سوی ما بازگردانده می‌شوند.

تفسیر ..... ص : ۴۶۲

هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ به طریقه شمارش نعمت‌ها نعمت دیگری را ذکر نمود، یا این جمله در مقام تعلیل قول خدای تعالی «نهیت» می‌باشد.

مِنْ تُرابٍ خداوند شما را از خاک آفرید، که تولّد مادّه نطفه حاصل نمی‌شود مگر از دانه‌ها و حبوب نبات، گوشت و شیر حیوان و همه اینها از خاک حاصل می‌شود.

ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ هر سه لفظ «تراب» و «نطفة» و «علقة» را بصورت نکره آورد تا اشاره به این باشد که خاکی که نطفه از آن حاصل می‌شود باید خاک مخصوص با کیفیّت مخصوص باشد که با سایر عناصر ممزوج شده باشد و نطفه‌ای که مادّه انسان می‌شود باید نطفه مخصوص باشد که از سایر نطفه‌ها جدا و ممتاز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۳

گردد و همچنین است مطلب در مورد علقه.

ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ ثُمَّ لِتَکُونُوا شُیُوخاً وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی مِنْ قَبْلُ وَ لِتَبْلُغُوا لفظ «و لتبلغوا» عطف بر «لتکونوا» یا عطف بر محذوف است که تقدیر جمله چنین بوده: «لتستکملوا فی نفوسکم و لتبلغوا».

أَجَلًا مُسَمًّی و قول خدای تعالی: وَ مِنْکُمْ مَنْ یُتَوَفَّی بین معطوف و معطوف علیه یا بین علت و معلول قرار گرفته، یا متعلق به محذوف است این چنین: «و منکم من یبقی لتبلغوا اجلا مسمی».

وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ شايد با عقلهايشان مطلب را درك كنيد، يا از جمله‌ى عقلا شويد، يا امر آخرى را تعقّل كنيد و از امر دنيا جدا سازيد، زيرا كه انتقال‌ها در حالت‌هاى مختلف ميراندن و زنده كردنهاست و بايد انسان از اين انتقال‌هاى كوچك به انتقال بزرگ پى ببرد و بداند كه آن انتقال بزرگ در حقيقت فانى شدن و از بين رفتن نيست، بلكه انتقال بزرگ فانى كردن يك صورت و زنده نمودن صورت ديگر به صورتى تمام‌تر و كامل‌ترست بيشتر اجزاى اين آيه با بيان آن در سوره حجّ گذشت.

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ اين آيه از قبيل شمارش نعمت‌ها يا تعليل ما قبلش و اشاره به نعمت‌هاى خدا مى‌كند.

فَإِذا قَضى أَمْراً فَإِنَّما يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ اين آيه با بيان آن در سوره بقره در ضمن قول خدا: بَدِيعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِذا قَضى أَمْراً و در غير آيه نيز گفته شد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۴

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ آيا نديدى كسانى را كه در آيات خدا مجادله مى‌كنند؟

اينها از خدا به كجا روى مى‌آورند؟! الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتابِ وَ بِما أَرْسَلْنا بِهِ رُسُلَنا اين جمله بدل يا صفت براى الَّذِينَ يُجادِلُونَ است يا خبر يا مفعول محذوف است.

يا مبتداست كه خبر آن «فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ» است.

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلالُ فِي أَعْناقِهِمْ لفظ «اذا» مفعول «يعلمون» يا ظرف آن است و مفعول فعل يا فراموش شده (منسىّ) و يا مقدّرست.

وَ السَّلاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ در آتش داغ مى‌شوند، يا افروخته مى‌شوند.

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ لفظ «ما» زايده يا موصوله يا موصوفه است و ضمير عايد محذوف است.

مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا يعنى آن كفّار ابتدا گفتند بت‌ها از نظر ما گم شدند و محو نابود گشتند، سپس توجّه پيدا كردند كه خود اين كفّار بر حسب حدود و تعيّناتشان بت‌ها را فرامى‌خواندند و حدود يك امر عدمى بودند و ليكن بر كوتاه‌بينان مانند سراب به صورت امر موجود و جلوه‌گر گشته‌اند، ولى در قيامت حدود برداشته مى‌شود و همه مى‌فهمند كه حدود و تعيّنات حقيقت نداشته‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۵

و لذا از اخبار به فرار و محو و نابود شدن بت‌ها و شركا را نتيجه گرفتند و گفتند: بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْئاً ما قبلا چيزى را به خدا فرانمى‌خوانديم و در اخبار وارد شده است كه آيه در باره كسانى است كه از ولايت و از على عليه السّلام اعراض كرده‌اند.

و مقصود از آنچه كه آنرا شريك قرار مى‌دهند رؤساى ضلالت و گمراهى است.

بنابر اين مقصود از «الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ) كسانى هستند كه در خلافت على عليه السّلام مجادله مى‌كنند و مقصود از «الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتابِ» كسانى هستند كه آيات وارد در ولايت را تكذيب نمودند.

و مقصود از بِما أَرْسَلْنا بِهِ رُسُلَنا ولايت است، چه آن عنايت رسالت است به دليل قول خداى تعالى: إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ و مقصود از عَمَّا يُشْرِكُونَ چيزى است كه آنرا در خلافت شريك على عليه السّلام قرار مى‌دهند و «مِنْ دُونِ اللَّهِ» يعنى بدون اذن خدا.

يا معناى آن اين است: در حالى كه شركاى غير على عليه السّلام باشند كه او مظهر خداى تعالى است.

كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكافِرِينَ خداوند اين چنين كافران را در دنيا يا در آخرت گمراه مى‌كند.

از امام باقر عليه السّلام آمده است: اينان (ناصبى‌ها) از اهل قبله هستند كه براى آنان گودالى از آتش كنده مى‌شود، آتشى كه خداوند در مشرق خلق كرده است و از آن آتش شراره، شعله و دود و گرما و ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۶

داغى به آنان مى‌رسد تا روز قيامت، سپس بازگشت و اعمال آنان به سوى آتش است و در آتش مى‌سوزند، سپس به آنان گفته

می‌شود: کجاست آن کسی که جز خدا او را شریک خدا قرار می دادید؟- یعنی کجاست آن امامی که آن را برای خود پیشوا قرار دادید، امامی را که خداوند او را برای مردم قرار داده ترک کردید؟! ذلِکُمْ یعنی این عذاب بِما کُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ مقصود از غیر حقّ باطل است که این لفظ در این معنا استعمال می‌شود.

وَ بِما کُنْتُمْ تَمْرَحُونَ لفظ «مرح» به معنای شدّت فرح و خوشحالی است و آن کاری است مذموم و ناپسند خواه به حقّ باشد یا به غیر حقّ چون اسراف در خوشحالی است.

ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ در سوره زمر وجه قید (تقیید) ورود به درهای جهنّم گذشت.

خالِدِینَ فِیها فَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ آوردن اسم ظاهر «المتکبّرین به جای ضمیر «هم» برای اشعار به این است که متکبّر کسی است که از اطاعت امام خارج شده باشد و سرّ آن این است که خروج از اطاعت امام جز از انانیّت ناشی نمی‌شود، انانیّت و خودبینی همان تکبّرست.

فَاصْبِرْ حال وقتی فهمیدی که با تو و علی علیه السّلام نفاق می‌ورزند چگونه هستند پس صبر کن و بی‌تابی نکن و اندوهناک مباش.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وعده‌ی خدا حقّ است و خلافی در آن نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۶۷

فَإِمَّا نُرِیَنَّکَ بَعْضَ الَّذِی نَعِدُهُمْ و ما قسمتی از عذابی را که به آنان وعده می‌دهیم به تو نشان دهیم.

أَوْ نَتَوَفَّیَنَّکَ فَإِلَیْنا یُرْجَعُونَ تفسیر این آیه در سوره یونس و سوره رعد گذشت.

آیات ۷۸- ۸۵

[سوره غافر (۴۰): آیات ۷۸ تا ۸۵] ..... ص : ۴۶۷

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ وَ ما کانَ لِرَسُولٍ أَنْ یَأْتِیَ بِآیَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذا جاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِیَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْمُبْطِلُونَ (۷۸) اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَنْعامَ لِتَرْکَبُوا مِنْها وَ مِنْها تَأْکُلُونَ (۷۹) وَ لَکُمْ فِیها مَنافِعُ وَ لِتَبْلُغُوا عَلَیْها حاجَةً فِی صُدُورِکُمْ وَ عَلَیْها وَ عَلَی الْفُلْکِ تُحْمَلُونَ (۸۰) وَ یُرِیکُمْ آیاتِهِ فَأَیَّ آیاتِ اللَّهِ تُنْکِرُونَ (۸۱) أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَةُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کانُوا أَکْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَدَّ قُوَّةً وَ آثاراً فِی الْأَرْضِ فَما أَغْنی عَنْهُمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ (۸۲) فَلَمَّا جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَرِحُوا بِما عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ حاقَ بِهِمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۸۳) فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ کَفَرْنا بِما کُنَّا بِهِ مُشْرِکِینَ (۸۴) فَلَمْ یَکُ یَنْفَعُهُمْ إِیمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ فِی عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِکَ الْکافِرُونَ (۸۵)

ترجمه بیان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۶۸

ترجمه: ..... ص : ۴۶۸

و به راستی پیش از تو پیامبرانی فرستادیم که داستان بعضی از آنان را با تو گفته‌ایم، داستان بعضی از آنان را با تو نگفته‌ایم، هیچ پیامبری را نرسد که جز به اذن الهی معجزه‌ای بیاورد پس چون امر الهی فرا رسید، داوری به حقّ انجام گیرد و باطل‌اندیشان در آنجا زیانکار شوند.

خداوند است که برای شما چارپایانی آفریده است که بر برخی از آنها سوار شوید و از برخی از آنها بخورید.

و برای شما در آنها سودهایی هست و نیز برای آنکه سوار بر آنها به مقصودی که در دل دارید برسید، بر آنها و بر کشتیها [به هر جا

خواهید] منتقل می‌شوید.

و به شما آیات خویش را می‌نمایاند، پس کدام یک از آیات الهی را انکار می‌کنید؟

آیا در زمین سیر و سفر نکرده‌اند که بنگرند سر انجام کسانی که پیش از آنان بوده‌اند چگونه بوده است، آنان از ایشان پر شمارتر و پر توان‌تر و پر اثرتر در زمین بوده‌اند، امّا آنچه به دست آوردند به کارشان نیامد.

آنگاه که پیامبرانشان برای آنان پدیده‌های روشنگر آوردند، از آن مقدار علمی که داشتند، شادمانی کردند و [تبعات] آنچه ریشخندش می‌کردند آنان را فرو گرفت.

و چون عذاب ما را دیدند گفتند تنها به خداوند ایمان آوردیم و به آنچه شرک آورده بودیم، اینک کافریم.

ولی هنگامی که عذاب ما را دیدند، دیگر ایمانشان برایشان سودی نداشت این سنّت الهی است که در میان بندگانش جاری بوده است، در آنجا کافران زیانکار شدند.

تفسیر ..... ص : ۴۶۸

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ پس نظر کن به حال و آینده رسولان از جانب خدا و آنچه که از امّت‌هایشان بر آنها وارد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۶۹

شده است، قوم تو نیز نظر کند به آنچه که از آن امّت‌ها بوده، تا توسّلی پیدا کنی و بر آزار قومت صبر نمایی، قوم تو نیز بدانند که رسول جز بشر نمی‌باشد و حال رسول جز حال سایر مردم نیست.

وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ هیچ رسولی آیه و معجزه‌ای نمی‌آورد مگر با اذن خدا، چه آیات و نشانه‌ها از جانب خدا طبق حکمت‌ها و مصلحت‌ها نازل می‌شود، پس کسی حقّ ندارد آنچه را که آنها پیشنهاد می‌کنند درخواست کنی.

فَإِذا جاءَ أَمْرُ اللَّهِ پس آنگاه که امر خدا به عذاب بیاید، عذاب در دنیا یا در آخرت، یا امر خدا به انقضای اجل، یا به حساب در قیامت، یا به ظهور قائم (عجّل اللّه تعالی فرجه) بیاید.

قُضِيَ بِالْحَقِّ وَ خَسِرَ هُنالِكَ الْمُبْطِلُونَ قطعا به حقّ حکم می‌شود و باطل‌کاران در آن زمان و مکان زیان می‌بینند.

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعامَ این جمله در مقام تعلیل، یا در مقام شمارش نعمت‌هاست.

لِتَرْكَبُوا مِنْها وَ مِنْها تَأْكُلُونَ وَ لَكُمْ فِيها مَنافِعُ منافع دیگر چهارپایان مانند شیر، پوست، چشم‌ها و غیر اینها.

وَ لِتَبْلُغُوا عَلَيْها حاجَةً فِي صُدُورِكُمْ با وجود چهارپایان به حاجت و مقصود خود می‌رسی، بدین گونه که بارها را بر پشت آنها گذاشته و به هر جا که می‌خواهید نقل می‌کنید.

وَ عَلَيْها و در خستگی بر آنها سوار می‌شوید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۰

وَ عَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ تفسیر بعضی از اجزای این آیه در سوره‌ی مؤمنون بیان شد.

يُرِيكُمْ آياتِهِ فَأَيَّ آياتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ

مقصود آیات خداست که بر علم و قدرت و حکمت و عنایت و مهربانی به خلقش دلالت کند.

أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ آیا در زمین عالم کبیر سیر نمی‌کنند تا آثار امّت‌های پیشین را که هلاک شده‌اند ببینند؟ و اخبار آنان را بشنوند؟- یا در زمین عالم صغیر سیر نمی‌کنند تا علم و آگاهی پیدا کنند و آثار امّت‌های پیشین را که تابع شهوت و غضب و شیطنت خویش بودند بیابند، یا در زمین اخبار و سیره‌های امّت‌های پیشین یا در زمین قرآن سیر کنند.

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كـانَ عاقِبَـةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كـانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَ أَشَـدَّ قُوَّةً وَ آثاراً فِي الْأَرْضِ فَما أَغْنى عَنْهُمْ كارهایی که انجام می‌دادند آنان را از عذاب بی‌نیاز نکرده است.

ما كانُوا يَكْسِبُونَ لفظ «ما» اوّل در «فما اغنی» نافیه یا استفهامیّه است، «ما» دوّم موصوله یا موصوفه یا مصدریّه یا استفهامیّه است.

فَلَمَّا جاءَتْهُمْ عطف از قبیل عطف تفصیل بر اجمال است که موارد دستاوردهای آنان را بیان می‌کند.

رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَرِحُوا بِما عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وقتی رسولان الهی با بینات و دلیل‌های روشن برای آنان آمدند، آنها چه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۱

همان مقدار علم که نزد خود داشتند خوشحال شدند که مقصود دقایق و نکات علوم حکمت از قبیل علوم طبیعی و ریاضی و الهی است، ندانستند که این علوم اگر با اذن از جانب خدا و جانشینانش نباشد و صاحب آن علوم در طریق الی اللّه نباشد آن علوم حجاب بزرگ و سدّ محکمی برای سلوک الی اللّه می‌شود، بلکه سلوک الی اللّه محقّق نمی‌شود مگر آنکه مقداری از علوم نفس را دور بیاندازد، از علوم نفسانی به جهل خارج شود.

چنانچه گفته شده: خارج شدن از جهل جهل و نادانی است.

خارج شدن به سوی جهل علم است، زیرا که نفس آنگاه که به صورت‌های آن علوم متصوّر گردد با انانیّت ظاهر می‌شود و انانیّت کبریای نفس است که هر کس به آن متّصف شود با خداوند به محاربه برخاسته و با خدا نزاع کرده است.

ما از این کار به خدا پناه می‌بریم و روی همین جهت است که می‌بینی بیشتر معاندین با اهل حقّ خود را به علما تشبیه می‌کنند، که نفوس آنان به صورت‌های علم‌های علوم حکمت و غیر آن متصوّر می‌باشد.

وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ عذاب یا قول یا فعل که آنرا مورد استهزا قرار می‌دادند.

فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا چون هنگام مرگ عذاب ما را ببینند می‌گویند: آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ به خدای یکتا ایمان آوردیم و از آن چه شریک قرار دادیم بیزاریم و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۲

مقصود از چیزی که آنرا شریک خدا قرار دادند، عبارت است از بتها و ستارگان و رؤسای ضلالت و گمراهی که آنها را با انبیا و اولیا شریک قرار دادند، خصوصا کسانی را که در ولایت شریک علی علیه السّلام قرار دادند، چه در هنگام مرگ بطلان شرکا را می‌بینند.

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا در آن هنگام که عذاب ما را می‌بینند دیگر ایمانشان نفعی به آنان نمی‌رساند.

چون ایمان هنگام دیدن عذاب جز از جهت خوف و هراس خیال نیست، در آن هنگام شوق عقل وجود ندارد و لذا آنان طوری هستند که اگر خوف و ترس زایل شود دوباره به کفر خویش برمی‌گردند.

چنانچه خدای تعالی می‌فرماید: یعنی آنان در کفر و نفاق متمکّن شدند به نحوی که از آن جدا نمی‌شوند و هرگاه که بخواهند از آن غم خارج شوند دوباره به آن بازگشت داده می‌شوند، چون آن قدر در کفر و نفاق فرو رفته‌اند که از آن جدا و زایل نمی‌شوند.

سُنَّتَ اللَّهِ سنّت خدا بر این قرار گرفته که هنگام چشاندن عذاب توبه را قبول نکند، یعنی قبول نکردن توبه در صورتی که توبه ناشی از غم و ترس باشد سنّت الهی است.

الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبادِهِ وَ خَسِرَ هُنالِكَ که این شیوه در باره بندگان است و در آن مقام یا در آن زمان کافران زیان می‌بینند، زیرا این مقام، مقام ظهور حقّ و بطلان باطل است (و غیر قابل برگشت و تغییر).

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۳

سوره‌ی حم السّجدة (فصّلت) ..... ص : ۴۷۳

اشاره

پنجاه و چهار آيه است و همه‌ى آن سوره مكّى است.

آيات ۱- ۸

[سوره فصلت (۴۱): آيات ۱ تا ۸] ..... ص : ۴۷۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ (۲) كِتابٌ فُصِّلَتْ آياتُهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيراً وَ نَذِيراً فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (۴)

وَ قالُوا قُلُوبُنا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ وَ فِي آذانِنا وَقْرٌ وَ مِنْ بَيْنِنا وَ بَيْنِكَ حِجابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنا عامِلُونَ (۵) قُلْ إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَ اسْتَغْفِرُوهُ وَ وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (۶) الَّذِينَ لا يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ (۷) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۳

حم [حا. ميم].

[كتابى است] فرو فرستاده از جانب [خداوند] رحمان رحيم.

كتابى است كه آياتش به شيوايى بيان شده است، قرآنى عربى براى اهل معرفت.

كه مژده‌آور و هشدار دهنده است، ولى بيشترينه‌ى آنان روى‌گردان شدند كه به گوش [دل] نمى‌شنوند.

و گويند دلهاى ما از آنچه ما را به آن مى‌خوانى در پوشش است و در گوشهايمان سنگينى‌اى، ميان ما و تو حجابى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۴

است، هر چه مى‌خواهى كن كه ما نيز كننده‌ايم.

بگو من بشرى همانند شما هستم [با اين تفاوت] كه به من وحى مى‌شود كه خداى شما خداى يگانه است، در كار او راست و درست باشيد و از او آمرزش بخواهيد، واى بر مشركان.

كسانى كه زكات نمى‌پردازند و هم ايشان آخرت را منكرند.

بيگمان كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند پاداشى ناكاسته [/ بى‌منت] دارند.

تفسير ..... ص : ۴۷۴

حم تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ كِتابٌ فُصِّلَتْ آياتُهُ بعد از آنكه آيات قرآن در مقام عالى مجمل و مجموع بود تفصيل داده شده است. قُرْآناً در حالى كه آن كتاب قرآن است، در مقامات بالا- مجموع است كه در آن احكام به موعظه‌ها و عبرت‌ها و علوم و قصّه‌ها و عقايد منضمّ شده است.

عَرَبِيًّا این قرآن به لغت عرب یا منسوب به عرب است نه اعراب، چون مشتمل بر آداب و احکام و علوم است.

لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ این اوصاف برای قرآن در مورد قومی است که می‌دانند، نه کسانی که نمی‌دانند.

یا مقصود این است که منسوب بودن قرآن به عرب برای قومی است که می‌دانند، یعنی قومی که از جهل‌های ساده و جهل‌های مرکّبشان که همان صورت‌های علوم عادی و نقوش فنون اصطلاحی است به سوی دار العلم خارج شدند، که اوّل حریم حرم آن مقام و گوش فرادادن انسان و تحیّر در طریق آن است، آخرین مقامات آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۵

نشر علم در بین بندگان است.

یا مقصود قومی است که می‌دانند این کتاب از جانب خدا نازل شده است.

بَشِيراً این قرآن بشارت دهنده‌ی کسی است که فطرت انسانی در او باقی مانده و به آن فطرت توجّه داشته باشد.

وَ نَذِيراً بیم دهنده‌ی کسی است که به آن فطرت پشت کرده باشد اعمّ از آنکه هر یک از آن دو با بیعت تکلیفی عام یا خاص بیعت کرده باشد یا بیعت نکرده باشد.

فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ بیشتر آنان از این کتاب اعراض نمودند.

فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ آنها قبول نمی‌کنند، چه سماع و شنیدن کنایه از قبول و تسلیم است، چنانچه لفظ سماع کنایه از دوّمین مقامات علم است.

وَ قالُوا قُلُوبُنا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ وَ فِي آذانِنا وَقْرٌ و آنان گفتند: در گوشهای ما سنگینی است که کنایه از کری است.

وَ مِنْ بَيْنِنا وَ بَيْنِكَ حِجابٌ و از آن جهت که تو ادّعای رسالت می‌کنی بین ما و تو حجاب است که ما را از دیدن آنچه را که تو ادّعا می‌کنی منع می‌کند، یعنی آنچه را که تو ادّعا می‌کنی اگر از معقولات است منتظر تعقّل ما نباش، اگر از مسموعات و شنیدنی‌ها است منتظر شنیدن ما نباش و اگر از دیدنی‌های با چشم یا ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۶

چشم بصیرت است پس منتظر دیدن ما نباش چون حجاب بین ما و تو مانع دیدن ما می‌شود.

فَاعْمَلْ آنچه را که در دین جدید خود خواستی انجام بده.

إِنَّنا عامِلُونَ ما در دین قدیم خود عمل می‌کنیم.

ممکن است مقصود آنها تهدید رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باشد، یعنی تو هر چه خواستی در باره‌ی ما انجام بده، که ما نیز هر چه خواستیم در مورد تو عمل خواهیم کرد.

قُلْ در جواب تهدید آنها بگو: إِنَّما أَنَا بَشَرٌ من بشری مثل شما هستم، چیزی را که بشر قدرت قدرت آن را ندارد من نیز قادر به انجام آن نیستم.

مِثْلُكُمْ يُوحى إِلَيَّ أَنَّما إِلهُكُمْ إِلهٌ واحِدٌ من مانند شما بشر هستم و نمی‌توانم هر چه را که بخواهم در باره‌ی شما انجام دهم، ولی بین من و شما این فرق وجود دارد که به من وحی می‌شود که، خدای شما خدای یکتاست.

یا معنای آیه این است که ای پیامبر به منافقین بگو: من هم بشری از جنس شما هستم، خارج از جنس شما نیستم تا شما متناسب با من نباشید و قلب‌های شما به وحشت بیفتد، یا شما زبان مرا نفهمید و دلهایتان از من روی‌گردان شود.

و من شما را به توحید فرا می‌خوانم که اگر به شما نفعی نرساند، ضرر هم نمی‌زند.

فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَ اسْتَغْفِرُوهُ پس مستقیم باشید و از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۷

کجی و اعوجاجتان خارج شوید و از خدا آمرزش طلبید.

وَ وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لا يُؤْتُونَ الزَّكاةَ پس واى بر مشركان، آنانى كه زكات نمى‌پردازند.

از اين جهت به پرداختن زكات اكتفا كرد تا اشعار به اين باشد كه شرك آوردن مشرك جز از انانيّت او ناشى نمى‌شود، كه آن انانيّت بايد دور انداخته شود، چه اصل زكات دادن طرح و دور انداختن انانيّت و عطا كردن در راه طاعت خداست، هر كس در مورد دور ريختن انانيّت بخل بورزد در اعطاى مال، قوا، جاه و مقام نيز بخل مى‌ورزد، اگر هم عطا كند اعطاى او اعطاى زكات حساب نمى‌شود، بلكه او از كسانى مى‌شود كه خداى تعالى در باره‌ى آنان فرموده:

كَالَّذِي يُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوانٍ عَلَيْهِ تُرابٌ فَأَصابَهُ وابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً لا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا همانند كسى كه مالش را براى نمايش دادن در چشم مردم، مى‌بخشد و به خداوند و روز بازپسين ايمان ندارد آرى داستان او همچون داستان تخته‌سنگى است كه بر آن خاكى باشد و باران سنگينى بر آن ببارد و آن را همچنان سترون واگذارد، آنان از كار و كردار خويش حاصلى نبرند ... «۱»

وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ شرك آوردن تفسير به شرك آوردن به ولايت شده، از امام صادق عليه السّلام آمده است: آيا مى‌بينى

---

(۱) سوره‌ى ۲ بقره آيه ۲۶۴

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۸

خداى تعالى از مشركين زكات اموالشان را طلب كرده در حالى كه آنان به خدا شرك مى‌آورند، آنجا كه مى‌فرمايد: وَ وَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لا يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ به امام عليه السّلام عرض شد: فدايت شوم، آن را براى من تفسير كن، پس فرمود: يعنى واى بر مشركين كه به امام اوّل شرك آوردند، آنان به امامهاى ديگر نيز كافر هستند. خداوند بندگان را به ايمان به خود فرا خوانده، پس آنگاه كه به خدا و رسولش ايمان آورند واجبات بر آنها واجب مى‌شود.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ آنانى كه ايمان آوردند و كردارهاى شايسته كردند، آنان را پاداشى است كه قطع نمى‌شود، يا اجرى كه بدون منّت است.

آيات ۹- ۱۲

[سوره فصلت (۴۱): آيات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۴۷۸

اشاره

قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْداداً ذلِكَ رَبُّ الْعالَمِينَ (۹) وَ جَعَلَ فِيها رَواسِيَ مِنْ فَوْقِها وَ بارَكَ فِيها وَ قَدَّرَ فِيها أَقْواتَها فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَواءً لِلسَّائِلِينَ (۱۰) ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ وَ هِيَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قالَتا أَتَيْنا طائِعِينَ (۱۱) فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَ أَوْحى فِي كُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِمَصابِيحَ وَ حِفْظاً ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۷۹

ترجمه: ..... ص : ۴۷۹

بگو آيا شما به كسى كه زمين را در دو روز آفريده است، كفر مى‌ورزيد و براى او همتايانى قائل مى‌شويد اين است پروردگار جهانيان.

و بر روی آن [زمین]، کوههای استوار آفرید و به آن برکت بخشید و در چهار روز زاد و برگش را در آن آماده ساخت، که برای خواهندگان یکسان است.

سپس به آسمان پرداخت که به صورت دودی [/ بخاری] بود به آن و به زمین فرمود خواه یا ناخواه رام شوید [به زبان حال] گفتند البتّه رام و تسلیم هستیم.

آنگاه آنها را به صورت آسمانهای هفتگانه در دو روز استوار کرد و در هر آسمانی امرش را وحی کرد و آسمان فرودین را به چراغهای [ی ستارگان] آراستیم و آن را محفوظ داشتیم این اندازه آفرینی [خداوند] پیروزمند داناست.

تفسیر ..... ص : ۴۷۹

قُلْ أَ إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِی خَلَقَ الْأَرْضَ آیا شما کافر می‌شوید به کسی که زمین را آفریده که آن محلّ استقرار و معاش شماست.

فِی یَوْمَیْنِ از مراتب عالم گاهی به اعتباری به امام، به اعتباری به ماهها، به اعتباری به سالها تعبیر می‌شود، زمین اسم هر چیزی است که در آن، جهت مقبول ظاهرتر و روشن‌تر و جهت فاعلیّت مخفی‌تر باشد.

و حال همه‌ی عالم طبع و عالم مثال این چنین بود، تعبیر از این دو عالم به زمین بسیار است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۰

پس مقصود از زمین اجسام ظلمانی و اجسام نورانی است، خلق آن دو جز در مرتبه‌ی اخیر نازل که همان عالم طبع است یا در مرتبه‌ی قبل از آن که عالم مثال است نمی‌باشد، از آن دو عالم به اعتبار مدّت بقای آنها به یومین یعنی دو روز تعبیر نمود.

و در سوره‌ی اعراف بیان آفرینش آسمانها و زمین در شش روز گذشت و زمین باعتبار وجود عینی‌اش در آن دو روز آفریده شده، لکن باعتبار وجود مطلق مانند آسمانها در شش روز آفریده شده، آسمانهای ارواح باعتبار وجود عینی در چهار روز آفریده شده‌اند، روز نفوس جزئی، روز نفوس کلّی، روز عقول و روز ارواح که از آن به یومین و دو روز تعبیر می‌شود، روز مدبّر است، روز مجرّدات صرف یعنی نفوس و عقول به معنی اعمّ، اندازه‌گیری قوت و روزی‌های زمین و زمینیان جز در آن ایّام که همان ایّام آسمانهاست نمی‌باشد، چه از آسمان برای شما روزی نازل می‌شود.

وَ تَجْعَلُونَ و با این حال شما برای خدا مثل قرار می‌دهید.

لَهُ أَنْداداً مثل‌هایی که بر چیزی قدرت ندارند، نه خلق می‌کنند، نه روزی می‌دهند.

ذلِكَ رَبُّ الْعالَمِینَ آن کس که به این اوصاف موصوف گشت پروردگار جهانیان است.

وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ مِنْ فَوْقِها و در روی زمین کوهها قرار داد تا شما را زمین به چپ و راست نلغزاند، از زیر آن کوهها آب تولید شود، جریان آب از زیر آنها آسان و سهل گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۱

وَ بارَكَ فِیها در کوهها برکت قرار داد یا در زمین، که کوهها بر حسب تنزیل منبع برکات زمین و محلّ معدن‌های مفید، نباتات مفید غذایی و دوایی است.

و بر حسب تأویل برکت جز از ناحیه‌ی کوهها نیست، زمین محلّ برکات فراوان است که از جمله‌ی آنها انسان و نفوس کامل است که برکت جز از ناحیه‌ی آنها نیست.

وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَةِ أَیَّامٍ سَواءً لِلسَّائِلِینَ در حالی که اقوات و روزیها برای همه‌ی سائلین و درخواست کنندگان مساوی است، در مورد سؤال و درخواست حال و استعداد در اقوات درخواست شده هیچ فرق و برتری وجود ندارد اگر چه در مورد سؤال قال گاهی مورد سؤال تخلّف می‌پذیرد، سؤال کنندگان نیز بر حسب اجابت و عدم آن اختلاف پیدا می‌کنند.

و ممکن است مقصود این باشد که برای سائلین و درخواست کنندگان چهار روز مساوی است، چون نسبت ایّام آخرت به مادون خود و پائین‌تر از خود نسبت حقّ به خلق با نسبت رحمانیّه است که در آن همه‌ی اشیاء مساوی و هیچ یک از اشیاء در این مورد تفاوتی با هم ندارند.

و لفظ «سواء» با جرّ و نصب و رفع خوانده شده.

ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ قصد آفریدن آسمان را نمود، لفظ «ثمّ» برای تربیت در اخبار است، نه تربیت در وجود، یا برای تربیت در وجود است و لکن وجود در عالم صغیر، چه حدوث آسمان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۲

ارواح در عالم صغیر بعد از وجود زمین بدن و قوای آن تقدیر و اندازه‌گیری روزی آن می‌باشد.

وَ هِیَ دُخانٌ در حالی که آسمان قبل از تمام شدن خلقتش بخار بوده، چون مرکب و مادّه‌ی نفوس که از آنها تعبیر به ارواح می‌شود بخار است که از قلب متولّد می‌شود، آن بخار با دود مختلط است که به سوی دماغ بالا می‌رود تا آن را تعدیل نماید، بعد از تعدیل دماغ به وسیله برودت دماغ متعلّق و وابسته به نفس می‌شود، بلکه نفس حیوانی و سپس نفس انسانی با آن متّحد می‌شود.

فَقالَ بعد از خلق زمین و صاف و هموار کردن آسمان فرمود: لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً به آسمان و زمین فرمود: همه به سوی خدا و اطاعت فرمان حقّ به شوق و رغبت یا به جبر و کراهت، بشتابید، آمدن به سوی خدا و طاعت او حقّ آسمانهاست، آمدن به جبر و کراهت حقّ زمین است.

و این معنا را در زمین و آسمانهای وجود خودت اعتبار کن، چه قوا و مدارک آسمانی با شوق و رغبت و طبق فطرت مطیع نفس می‌باشند به نحوی که اطاعت آنها از دستورات نفس تخلّف نمی‌پذیرد، اطاعت بدن که زمین وجود تو است و اعضاء بدن از نفس جز خلاف فطرت نیست، لکن وقتی زمین مبدّل به غیر از این زمین شد، زمین بدن طبیعی مغلوب زمین بدن مثالی گشت به نحوی که حکم طبیعی دیگر باقی نماند و تنها بدن مثالی حاکم شد آن وقت آمدن به سوی خدا و اطاعت از نفس با شوق و رغبت می‌شود مانند ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۳

بدن مثالی.

قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ پس از آنکه زمین مغلوب آسمانها شد زمین و آسمان می‌گویند ما با شوق و رغبت می‌آییم.

و آوردن جمع مذکّر عاقل بدان جهت است که این خطاب جز برای عقلا نیست و چون خطاب آنها به گونه‌ی خطاب عقلا بود لذا در مورد آنها جمع مذکّر عاقل آورد.

فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ این جمله کنایه از مراتب هفتگانه‌ی آسمانی انسانی، یا کنایه از لطایف هفتگانه قلبی است.

فِی یَوْمَیْنِ روز انشاء و روز ایجاد و ابداع، یا روز مدبّرات و روز مجرّدات، این احتمالات در اخبار ذکر شده، بزرگان علماء وجوه دیگری نیز برای روزهای شش‌گانه و چهارگانه و دو روزی که زمین در آن دو روز خلق شده و دو روزی که آسمان خلق شده ذکر کرده‌اند، هر کس بخواهد به کتابهای مفصّل مراجعه نماید.

وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها لفظ «وحی» در القاء علوم به واسطه‌ی ملائکه یا بدون واسطه استعمال غالب پیدا کرده است، چون علوم در مجرّدات عین ذوات آنها است، نه جدای از آنها، نه متأخّر از ذوات آنها لذا وحی مجرّدات عبارت از خلقت آنها بر همین حال است.

و مقصود از امر حال و شغل است، یعنی خداوند در هر آسمانی امر آن آسمان را به اهلش واگذار کرده است، نفرمود «الی کلّ سماء» یعنی لفظ «الی» نیاورد تا اشاره به این باشد که مقصود

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۴

از آسمانها مراتب است، خداوند در هر مرتبه امر همان مرتبه و آنچه كه آن مرتبه به آن احتياج دارد از قبيل تدبير اهلش و تدبير مادون آن مرتبه را به اهل همان مرتبه از ملائكه وحى كرد.

وَ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا منظور از آسمان دنيا، همان آسمان طبيعى است كه عبارت است از فلك داراى ستاره‌ها، افلاك هفتگانه‌ى ديگر، نيز آسمان دنياى صغير كه به اسلام گشوده شده است.

بِمَصابِيحَ وَ حِفْظاً به چراغهايى و حفظ از شياطين كه استراق سمع مى‌كنند، بيان آيه در سوره‌ى حجر و همچنين در سوره‌ى صافّات گذشت.

ذلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ اين اندازه‌گيرى و مقدار از آن خدايى است كه كسى از تحقّق مراد، او نمى‌تواند مانع باشد آن خداوند دانايى كه در فعلش قصورى از جهت جهل به سر انجام و عاقبت كار واقع نمى‌شود.

آيات ۱۳- ۱۸

[سوره فصلت (۴۱): آيات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۴۸۴

اشاره

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ (۱۳) إِذْ جاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قالُوا لَوْ شاءَ رَبُّنا لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً فَإِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۱۴) فَأَمَّا عادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ (۱۵) فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي أَيَّامٍ نَحِساتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذابَ الْخِزْيِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَخْزى وَ هُمْ لا يُنْصَرُونَ (۱۶) وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْناهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمى عَلَى الْهُدى فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (۱۷)

وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۱۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۵

ترجمه: ..... ص : ۴۸۵

و اگر رويگردان شدند بگو شما را از صاعقه‌اى مانند صاعقه‌ى عاد و ثمود هشدار مى‌دهم.

چنين بود كه پيامبران آنان پيش از آنان و پس از آنان به سويشان آمدند كه جز خداوند را مپرستيد گفتند اگر پروردگارمان مى‌خواست فرشتگانى مى‌فرستاد، پس ما رسالت شما را منكريم.

امّا قوم عاد در آن سرزمين به ناحقّ سركشى كردند و گفتند چه كسى از ما پرتوان‌ترست؟

آيا ننگريسته‌اند كه خداوندى كه آنان را آفريده است، از آنها پرتوان‌ترست؟

[اين چنين بود كه] آيات ما را انكار مى‌كردند.

آنگاه بر ايشان بادى سخت سرد، در روزهاى شوم، فرستاديم كه به آنان عذاب رسواگر را در زندگانى دنيا بچشانيم و عذاب اخروى رسواگرتر است و آنان يارى نيابند.

و امّا قوم ثمود را هدايت كرديم، ولى سرگشتگى را از هدايت خوشتر داشتند آنگاه به خاطر كار و كردارشان، صاعقه‌ى عذاب رسواگر آنان را فرو گرفت.

و كسانى را كه ايمان آورده و پروا پيشه كرده بودند رهانيديم.

تفسیر ..... ص : ۴۸۵

فَإِنْ أَعْرَضُوا پس از آنکه حجّت و دلیل راستی و صدق خود را بیان کردی، حجّت و دلیل الوهیّت او تدبیر خدا را بر همه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۶

امور بیان نمودی، اگر از تو و ایمانت اعراض کردند:

فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ پس بگو من شما را انذار کردم و بیم دادم چه با کنایه‌های گذشته، یا با تهدیداتی که در مورد شما نمودم، یا مقصود این است که با همین کلام با دلسوزی به شما اخطار می‌کنم.

صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُودَ إِذْ جاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ که از صاعقه و طوفانی که برای عاد و ثمود پیش آمد بترسید، آن وقتی که پیامبرانی در نزد آنها آمدند.

وَ مِنْ خَلْفِهِمْ و رسولانی که پیش از زمان آنها بودند. یا مقصود این است که رسولان پندها و موعظه‌هایی از جهت دنیا و آخرت آنها آوردند، یا آنها را از جمیع جوانب احاطه کردند، یا لفظ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ یعنی رسولان ظاهر، مِنْ خَلْفِهِمْ یعنی رسولان باطن یا بر عکس.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ لفظ «أن» تفسیریّه و لفظ «لا» ناهیه است، یا «أن» مصدریّه و «لا» ناهیه یا نافیه است، یعنی پند آنان این بود که، جز او را نپرستید.

قالُوا در جواب رسولان گفتند: لَوْ شاءَ رَبُّنا اگر خداوند می‌خواست رسولی برای ما بفرستد، لَأَنْزَلَ مَلائِكَةً ملائکه می‌فرستاد که با خدای تعالی مناسبت داشته باشد و از جنس ما نباشد.

فَإِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ و ما به آنچه که شما به گمان خود به آن فرستاده شده‌اید کافر هستیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۷

چون شما نیز مثل ما بشر هستید، هیچ مزیّتی بر ما ندارید تا ما از شما اطاعت کنیم و گفته‌ی شما را قبول نمائیم.

فَأَمَّا عادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ قالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً امّا قوم عاد بدون حقّ برتری‌جویی در زمین پیشه کرده به قوّت و نیروی خویش مغرور شدند، چه یک مرد از آنان با دست خویش سنگ بزرگ را از جا می‌کند- و گفتند: چه کسی در قوّت از ما بیشتر است؟! أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ آیات ما را می‌شناسند و می‌دانند، سپس آنها را انکار می‌کنند.

فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً پس بر آنها باد سرد فرستادیم فِي أَيَّامٍ نَحِساتٍ در روزهای شوم.

لِنُذِيقَهُمْ عَذابَ الْخِزْيِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا تا هنگام گرفتار شدن آنها به عذاب و خارج شدن ارواحشان به سبب همان باد سرد، عذاب خوار کننده‌ای در همین دنیا بچشند.

وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَخْزى وَ هُمْ لا يُنْصَرُونَ و عذاب آخرت خوار کننده‌تر است زیرا عذاب دنیا هر چقدر هم که شدید باشد، عشری از اعشار عذاب آخرت نمی‌شود.

وَ أَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْناهُمْ و ما راه نجات و نابودی را با فرستادن کتب و آفریدن آنها بر فطرت هدایت و صورت انسان که خود راهی به سوی رحمان است به قوم ثمود نشان دادیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۸

فَاسْتَحَبُّوا الْعَمى عَلَى الْهُدى قوم ثمود کوری را بر هدایت ترجیح دادند بدین گونه که از مقام انسانیّت تنزّل نمودند و فطرت را ترک کردند و حیوانیّت و درندگی و شیطانیّت را گرفتند، آنچه که در کتاب‌ها آمده بود ترک کردند و به پشت گوش انداختند،

رسولان را مسخره کرده، آنها را دشمن خویش تصوّر کردند.

فَأَخَذَتْهُمْ صاعِقَةُ الْعَذابِ الْهُونِ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ وَ نَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ پس طوفان عذاب خواری آنان را فرا گرفت و آن نتیجه دستاورد خودشان بود، ما گروندگان پرهیزگار را نجات دادیم.

آیات ۱۹- ۲۴

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۱۹ تا ۲۴] ..... ص : ۴۸۸

اشاره

وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْداءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (۱۹) حَتَّى إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۲۰) وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۲۱) وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لا أَبْصارُكُمْ وَ لا جُلُودُكُمْ وَ لكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لا يَعْلَمُ كَثِيراً مِمَّا تَعْمَلُونَ (۲۲) وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ (۲۳)

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوىً لَهُمْ وَ إِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَما هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ (۲۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۸۹

ترجمه: ..... ص : ۴۸۹

و روزی [باشد] که دشمنان خدا به سوی دوزخ گرد آورده شوند، به همدیگر فرا رسند.

تا چون به آنجا رسند، گوشها و چشمها و پوستهایشان در باره‌ی آنچه کرده‌اند، بر آنان گواهی دهند.

به پوستهایشان گویند چرا بر ما گواهی دادید؟ گویند ما را خداوند که هر چیز را به سخن درآورد، به سخن درآورده است، او شما را نخست بار [که چیزی نبودید] آفرید، به سوی او بازگردانده می‌شوید.

و شما پرده‌پوشی نمی‌کردید از اینکه مبادا گوشهایتان و چشمهایتان و پوستهایتان بر شما گواهی دهند، بلکه [از این روی بود که] گمان می‌کردید خداوند بسیاری از کار و کردارتان را نمی‌داند.

و این گمان شما بود که در حقّ پروردگارتان می‌پنداشتید که شما را هلاک کرد و از زیانکاران شدید.

پس اگر شکیبایی ورزند، آتش [دوزخ] جایگاه آنان است، اگر بخشایش طلبند، از بخشودگان نیستند.

تفسیر ..... ص : ۴۸۹

وَ يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْداءُ اللَّهِ این جمله عطف است بر لفظ «صاعقة» در أَنْذَرْتُكُمْ صاعِقَةً یا عطف بر إِذْ جاءَتْهُمُ الرُّسُلُ است بنابر آنکه لفظ «إذ» بدل از «صاعقة عاد» باشد، یا عطف بر فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ به تقدیر «اذکر» یا عطف بر محذوف است، تقدیر آیه چنین است: (نجینا الذین آمنوا فی الدنیا و یوم یحشر أعداء الله).

إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ لفظ «وزع» به معنای خودداری و نگهداشتن است، یعنی آنها که وارد آتش می‌شوند همانجا حبس و نگهداری می‌شوند تا همه به همدیگر برسند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۰

حَتَّى إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَ هُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ در تفسير قمّى آمده است: اين آيه در باره‌ى قومى نازل شده كه اعمالشان بر آنها عرضه مى‌شود ولى آنها انكار مى‌كنند و مى‌گويند: ما هيچ يك از اين كارها را انجام نداديم پس فرشتگانى كه اعمال آنها را مى‌نوشتند بر عليه آنها شهادت مى‌دهند.

امام صادق عليه السّلام فرمود: آن وقت آن مردم به خدا مى‌گويند:

پروردگارا اينان ملائكه تو هستند و به نفع تو شهادت مى‌دهند، به خدا سوگند ياد مى‌كنند كه هيچ يك از اين كارها را انجام نداده‌اند، اين است معناى قول خداى تعالى: يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَما يَحْلِفُونَ لَكُمْ و اينان كسانى هستند كه حقّ امير المؤمنين را غصب كردند، در اين هنگام است كه خداوند بر زبان آنها مهر مى‌گذارد و جوارح آنان را به نطق درمى‌آورد، پس گوش شهادت مى‌دهد به آنچه كه از محرّمات الهى شنيده است، چشم شهادت مى‌دهد به آنچه كه از حرامهاى خدا ديده است، دستها شهادت مى‌دهند به آنچه كه گرفته‌اند، پاها شهادت مى‌دهند به آنچه كه در محرّمات الهى راه رفته و انجام داده‌اند، خرج شهادت مى‌دهد به آنچه كه از حرامها مرتكب شده، سپس خداوند زبانهايشان را به نطق درمى‌آورد، به پوستهاى خويش گويند: چرا عليه ما شهادت داديد ... تا آخر آيه.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۱

وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ تقدير آيه «من أن يشهد» است يعنى، شما شهادت دادن را پنهان مى‌كرديد.

عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لا أَبْصارُكُمْ وَ لا جُلُودُكُمْ مقصود از «جلود» چنانچه در اخبار زياد وارد شده فروج است. و اكنون گوش و چشم و پوست (يا عورتهاى) شما شهادت مى‌دهند.

وَ لكِنْ ظَنَنْتُمْ شما از حضور اعضاء و جوارح باكى نداشتيد و كارهايتان را مخفى نمى‌كرديد و بر معاصى جرمى بوديد و گمان مى‌كرديد خداوند خيلى از كارهاى شما را نمى‌داند.

أَنَّ اللَّهَ لا يَعْلَمُ كَثِيراً مِمَّا تَعْمَلُونَ وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اين گمان شما در مورد پروردگارتان بود كه حقيقت نداشت.

أَرْداكُمْ همين گمان باطل موجب هلاك شما شد.

لفظ «ظنّكم» خبر «ذلكم» يا بدل از آن است، لفظ «أريكم» خبر آن است، يا خبر بعد از خبر يا جمله‌ى مستأنفه است، يا حال است و لفظ «قد» در تقدير مى‌باشد.

فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ پس با اين گمان‌هاى باطل شما از زيانكاران گشتيد چون متاع و كالاى شما كه همان عمرهاى شما بود از بين رفت، آنچه كه از آن شما و به نفع شما بود عليه خودتان گواهى داد.

از امام صادق عليه السّلام آمده است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود:

آخرين بنده‌اى كه به آتش رانده مى‌شود، آنگاه كه دستور صادر شد و به سوى آتش رفت به خدا توجّه پيدا مى‌كند، خداى تعالى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۲

مى‌فرمايد: او را برگردانيد، پس او را برمى‌گردانند، خداى تعالى به او مى‌فرمايد: چرا به من التفات كردى؟ بنده مى‌گويد: پروردگارا من تو را اين چنين گمان نمى‌كردم، خداوند مى‌فرمايد: گمان تو به من اين چنين نبود؟ مى‌گويد: پروردگارا گمان من به تو اين بود كه گناه مرا ببخشى در بهشتت سكونت دهى.

پس خداى جبّار مى‌فرمايد: اى فرشتگان من قسم به عزّت و جلال و نعمت‌ها و بلندى و ارتفاع مكانم كه اين بنده‌ى من در هيچ ساعتى به من گمان خوب نبرده است، اگر لحظه‌اى در باره‌ام گمان خوب مى‌برد او را به آتش نمى‌ترساندم، با وجودى كه دروغ مى‌گويد، او را اجازه دهيد و داخل بهشتش گردانيد.

سپس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: هيچ بنده‌اى نيست كه گمان خوب به خدا داشته باشد مگر آنكه با او طبق گمانش رفتار شود.

و اين است معناى قول خداى تعالى: وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوىً لَهُمْ بر اهل آتش فرقى نمى‌كند صبر پيشه گيرند يا بى‌تابى كنند يا راحتى و رضايت مسئلت نمايند.

وَ إِنْ يَسْتَعْتِبُوا اگر طلب رضايت كنند.

فَما هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ آنها از كسانى نيستند كه رضايت به آنها داده شود.

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۹۳

آيات ۲۵- ۳۶

[سوره فصلت (۴۱): آيات ۲۵ تا ۳۶] ..... ص : ۴۹۳

اشاره

وَ قَيَّضْنا لَهُمْ قُرَناءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۲۵) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَسْمَعُوا لِهذَا الْقُرْآنِ وَ الْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ (۲۶) فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذاباً شَدِيداً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ (۲۷) ذلِكَ جَزاءُ أَعْداءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيها دارُ الْخُلْدِ جَزاءً بِما كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ (۲۸) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ نَجْعَلْهُما تَحْتَ أَقْدامِنا لِيَكُونا مِنَ الْأَسْفَلِينَ (۲۹)

إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ أَلاَّ تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (۳۰) نَحْنُ أَوْلِياؤُكُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ لَكُمْ فِيها ما تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَ لَكُمْ فِيها ما تَدَّعُونَ (۳۱) نُزُلاً مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ (۳۲) وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعا إِلَى اللَّهِ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ قالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۳) وَ لا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَ لا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَداوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (۳۴)

وَ ما يُلَقَّاها إِلاَّ الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقَّاها إِلاَّ ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (۳۵) وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۳۶)

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۴۹۴

ترجمه: ..... ص : ۴۹۴

و براى آنان همنشينانى گماشتيم كه حال و آينده‌شان را در نظر ايشان آراسته جلوه دادند، در ميان امّتهايى از جنّ و انس كه پيش از ايشان بوده‌اند، حكم [عذاب] در حقّ ايشان تحقق يافت كه ايشان زيانكار بودند.

و كافران گويند به اين قرآن گوش مدهيد و در اثناى خواندن آن سخنان بيهوده بگوييد، باشد كه پيروز شويد.

پس به كافران عذابى سخت بچشانيم، بر وفق بدترين كارى كه كرده‌اند ايشان را جزا دهيم.

اين است جزاى دشمنان خدا كه آتش [دوزخ] است كه در آنجا سرايى جاودانه دارند، كه كيفر آن است كه به آيات ما انكار مى‌ورزيدند.

و كافران گويند پروردگارا كسانى را از جنّ و انس كه ما را گمراه كردند. به ما نشان بده تا به زير گامهايمان دراندازيمشان كه از فروماندگان باشند.

بيگمان كسانى كه گويند پروردگار ما خداوند است، سپس پايدارى ورزند، فرشتگان بر آنان نازل شوند [و گويند] كه مترسيد و

اندوهگین مباشید و شاد شوید به بهشتی که به شما وعده داده می‌شد.

ما دوستداران شما در زندگی دنیا و در آخرت هستیم، در آنجا برای شما هر چه دلتان بخواهد و هر آنچه بطلبید هست.

که پیشکشی از [خداوند] آمرزگار مهربان است.

و کیست نیکوسخن‌تر از کسی که به سوی خداوند دعوت کند، کاری شایسته در پیش گیرد و بگوید که من از مسلمانانم.

و نیکی و بدی برابر نیست. همواره به شیوه‌ای که آن نیکوتر است مجادله کن، آنگاه [خواهی دید] کسی که بین تو و او دشمنی‌ای بود، گویی دوستی مهربان است.

و آن را جز شکیبایان نپذیرند، آن را جز بختیار فرانگیرد.

و اگر وسوسه‌ای از سوی شیطان تو را به وسواس افکند، به خداوند پناه ببر، چرا که او شنوای داناست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۵

تفسیر ..... ص : ۴۹۵

وَ قَيَّضْنا این جمله عطف بر «نجّینا» است یعنی ما آن را مقدّر نمودیم. لَهُمْ برای آنها در دنیا قُرَناءَ شیاطین انس و جنّ را.

فَزَيَّنُوا لَهُمْ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ مکرّر این مطلب گذشت که لفظ ما بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ ما خَلْفَهُمْ به دنیا و آخرت تفسیر شده است، یعنی، شیاطین انس و جنّ شهوات که مقتضای درندگی و شیطانیّت است برای آنها زینت داده و خوب جلوه یافته است، در مورد آخرت از ردّ و انکار سخن گفتند، یا گفتند: اگر ما به سوی پروردگارمان بازمی‌گشتیم برای ما بهتر و بازگشت و تحوّل خوبی بود.

وَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ به سبب اعمال و احوال و اقوال بد آنها این گفتار در حقّ آنها حتمی شده.

فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ امّت‌های فاجر إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَسْمَعُوا لِهذَا الْقُرْآنِ مقصود از «قرآن» مطلق قرآن یا قرآن ولایت علی علیه السّلام است.

وَ الْغَوْا فِيهِ لفظ «لغی» مانند «سعی» و «دعا» و «رضی» به معنی خطا و اشتباه است، مقصود این است که آنها می‌گفتند: قرآن را غلط بخوانید، آن را با غیر قرآن مخلوط کنید، یا بر قرائت کنندگان قرآن چیزی داخل کنید که از قرآن نباشد، یا با باطل و لغو با قرآن معارضه نمایید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۶

لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ شاید شما بر قرائت کنندگان قرآن یا بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله غلبه کنید.

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذاباً شَدِيداً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كانُوا يَعْمَلُونَ جزا، پاداش همه‌ی اعمال آنها را می‌دهیم چه حسنات باشند یا سیّئات، کبیره باشند یا صغیره، خواه بدترین عمل‌های آنان یا جزاء و کیفر بدترین عمل آنان. بنابر تجسّم اعمال و جزای آنها به صورت کیفر اخروی، البتّه عاید آنان خواهد شد جزای اعمال مؤمن به بهترین عمل اوست، بیان معانی این عبارت در سوره‌ی توبه گذشت.

ذلِكَ جَزاءُ أَعْداءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيها دارُ الْخُلْدِ جَزاءً بِما كانُوا بِآياتِنا يَجْحَدُونَ (در باره این آیه چند وجه اعراب آمده است که کثرت وجوه اعراب آن بر کسی که به قوانین اعراب آشنا باشد پوشیده نیست).

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا در اینجا لفظ ماضی (قال) آورد، چون وقوع قضیّه حتمی است، یا از آن جهت است که نسبت به مخاطب ماضی است. یعنی: کافران گفتند:

رَبَّنا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ پروردگارا: دو گمراه کننده‌ی از جنّ و انس را به ما که به ابلیس که اوّلین بار نافرمانی خدا نمود، به قابیل از فرزندان آدم علیه السّلام، به ابلیس که وارد دار النّدوه در شورای آنان و غیر آن داخل شد، آنان را از حقّ گمراه

نمود، تفسیر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۷

نَجْعَلْهُما تَحْتَ أَقْدامِنا کفّار می‌گویند: خدایا آنان که ما را گمراه کردند به ما نشان بده تا آنها را زیر پاهایمان بگذاریم، که از آنها انتقام بگیریم.

لِیَکُونا مِنَ الْأَسْفَلِینَ تا از حیث خواری و ذلّت و مکان در پائین قرار بگیرند.

إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: این حال کافرین و منافقین است، پس چگونه است حال مؤمنین به ولایت و اقرار کنندگان به خلافت الهی؟ پس فرمود: إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ فرمود: قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ یعنی گفتند:

پروردگار ما خداست، نفرمود: دانستند، یا یقین کردند، یا مشاهده کردند، تا اشاره به اسلام و بیعت عامّ نبوی باشد، تو را با اسلام و بیعت عام جز اقرار به اینکه خدا پروردگار است حاصل نمی‌شود، اگر اعتقاد به آن حاصل شود آن اعتقاد ناشی از علوم نفس است که از معلومات نفس جدا و منفکّ است، از آن تعبیر به ظنون و گمانها می‌شود، چنانچه در طیّ بیانات گذشته اشاره به این مطلب نموده‌ایم.

و در اخبار وارد شده که اسلام اقرار به زبان است، نه ایمان.

ثُمَّ اسْتَقامُوا سپس اعتدال و میانه‌روی را گرفتند، اعتدال نسبی حاصل نمی‌شود مگر با بیعت ایمانی ولوی خاصّ، چنانچه اعتدال حقیقی که عبارت از خروج از کجی در جمیع مراتب است حاصل نمی‌شود مگر با همان بیعت و عمل به شروط آن.

پس اگر مقصود از اعتدال اعتدال نسبی باشد مراد از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۸

معتدل‌ها مطلق کسانی می‌شوند که با هر دو بیعت بیعت نموده و در امر ائمّه داخل شده باشند، ایمان در قلبشان وارد شده باشد، چنانچه در اخبار تفسیر به شیعه‌ی ائمّه علیهم السّلام وارد شده.

و اگر مقصود اعتدال حقیقی باشد مراد از معتدل‌ها انبیاء و اولیاء می‌باشند، چنانچه تفسیر به ائمّه علیهم السّلام نموده‌اند.

و اگر مقصود از استقامت کننده‌ها شیعه باشد آن وقت نزول ملائکه بر بعضی از آنها در مطلق حیات دنیا صورت می‌گیرد و بر بعضی مخصوص به وقت احتضار می‌شود، در این صورت معنا قول خدا: نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا

نسبت به کسی که نزول ملائکه بر او به وقت احتضار اختصاص دارد، معنا پیدا می‌کند، معنای آن چنین می‌شود: ما در حیات دنیا اولیای شما بودیم، ما شما را حفظ و حراست می‌کردیم و در کار خیر ثابت قدم می‌نمودیم و معنای آیه نسبت به کسی که فرشتگان به صورت مطلق بر او نازل می‌شوند ظاهر است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: بر ائمّه علیهم السّلام یکی از پس از دیگری استقامت کنید «۱».

و از امام رضا علیه السّلام آمده است: از او سؤال شد استقامت چیست؟ فرمود: به خدا سوگند استقامت همان حالتی است که شما بر آن هستید.

تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَةُ بر آنها ملائکه نازل می‌شود در

---

(۱) اصول کافی: ج ۱، ص ۲۲۰ به نقل از ابی ایوب از محمد بن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۴۹۹

دنیا به انبیا و اولیا و بعضی از پیروان، در آخر حیات دنیا به بعضی از پیروان دیگر.

أَلَّا تَخافُوا لفظ «أن» تفسیریّه، لفظ «لا» ناهیه است، یا لفظ «أن» مصدریّه، «لا» ناهیه یا نافیه است، یعنی مورد خطاب قرار می‌گیرید که

نترسید.

وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ مژده به بهشتی بدهید که بواسطه‌ی انبیاء به شما وعده داده شده است.

نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا

بیان این آیه قبلا گذشت.

وَ فِی الْآخِرَةِ

از اوّل مقامات برزخ تا اعراف، از اعراف تا بهشت و بعد از دخول در بهشت تا آخر.

وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ

مقصود از انفس ذات‌های شماها است، یا مقصود اشتها و خواست نفس‌ها است که در مقابل عقل‌های شما است، که عقول مشتاق پروردگار هستند، اشتهاء و خواسته مخصوص نفوس است، یعنی شما در دنیا نفس‌هایتان را از خواسته‌هایشان منع کردید، پس خداوند در آخرت بر شما تفضّل نمود، آنچه را که نفسهایتان خواست بر شما آماده نمود.

وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ

در بهشت هر چه که طلب کنید برای شما آماده است، خواه آن خواسته و طلب باقتضاء نفوس شما باشد، خواه باشتیاق عقولتان.

نُزُلًا در حالی که آنچه را که نفوس شما می‌خواهد و آنچه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۰

را که طلب می‌کنید برای شما مهیّا و آماده است جهت بزرگداشت بر شما نازل شده است.

مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ از امام صادق علیه السّلام آمده است: دوستدار ما و دشمن دشمنان ما نمی‌میرد مگر آنکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین و حسن علیه السّلام و حسین علیه السّلام نزد او حاضر می‌شوند و او را می‌بینند و به او بشارت می‌دهند، اگر میّت دوستدار ما نباشد آنان را می‌بینند به نحوی که از دیدن آنها ناراحت می‌شود، دلیل این مطلب قول امیر المؤمنین علیه السّلام به حارث همدانی است که فرمود:

یا حار همدان من یمت یرنی من مؤمن او منافق قبلا

و در تفسیر امام علیه السّلام در باره‌ی قول خدای تعالی: یَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ از سوره‌ی بقره آمده است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: مؤمن دائما از سوء عاقبت ترسناک است، یقین ندارد که به رضوان خدا خواهد رسید تا آن وقت که هنگام جان کندن و ظهور ملک الموت فرا رسد، بدین ترتیب که ملک الموت بر مؤمن وارد می‌شود در حالی که مؤمن در سختی مرض بسر می‌برد، سینه‌اش تنگ شده از اینکه اموالش را پشت سرش می‌گذارد و می‌رود و از حالتی که بر او عارض شده است و احوالش از معامله کنندگان و عیالش مضطرب و نگران است که حسرت آنها در دلش باقی مانده، بین او و آرزوهایش فاصله شده و به آنها نرسیده است.

پس ملک الموت به او می‌گوید: به تو چه شده‌ای که نمی‌توانی نفس بکشی، مؤمن در حال احتضار می‌گوید: چون احوالم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۱

مضطرب و مشوّش است، تو مرا از آرزوها و خواسته‌هایم بریدی، پس ملک الموت به او گوید: آیا هیچ عاقلی از مفقود شدن یک درهم مغشوش در صورتی که عوض آن هزار هزار برابر دنیا باشد اندوهناک می‌شود؟

او می‌گوید: نه. پس ملک الموت می‌گوید: به بالای سرت نگاه کن، پس او به بالای سرش نگاه می‌کند درجات بهشت و قصرهای آن را می‌بیند که آرزوها در مقابل آن هیچ است.

پس ملک الموت می‌گوید: آنچه که می‌بینی منزل‌ها و نعمت‌ها و اموال و اهل و عیال تو است و از اهل تو در اینجا و ذریّه‌ی تو هر

کس صالح باشد در اینجا با تو می‌باشد، آیا راضی هستی که آنها را عوض آنچه که در دنیا داری به تو بدهند؟

می گوید: آری به خدا سوگند، سپس می گوید: نگاه کن، نگاه می کند، محمّد و علی و پاکان از آل آن دو را در أعلی علیّین می‌بیند.

ملک الموت می گوید: آیا آنها را می‌بینی؟ آنان سادات و امامان تو، همنشین و همدمان تواند.

آیا راضی نمی‌شوی عوض آنچه که در دنیا از آن جدا می‌شوی با آنها باشی، پاسخ می‌دهد: بلی به خدا سوگند راضی هستم.

پس این است آنچه که خدا فرموده: إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا پس به آنچه که در پیش دارید و احوالی که پیش روی شما است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۲

پذیرا شدید و بدان خشنود گشتید آنچه که پشت سر گذاشتید از ذریّه و عیال در بهشت عوض آنها را دیدید و مشاهده کردید، بشارت باد بر شما بهشت که به آن وعده داده می‌شدید، این منازل شما است، اینان سروران و انس گیرندگان و همنشینان شمایند.

وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعا إِلَى اللَّهِ چه کسی در گفتار نیکوتر است از کسی که در مملکت وجودش یاران و لشگریانش را به سوی خدا فرا خواند در صورتی که کسی غیر از او اهل دعوت به سوی خدا نباشد، یا مقصود کسی است که اهل عالم کبیر را دعوت کند در صورتی که نبیّ یا جانشین نبیّ باشد.

این جمله به اعتبار معنا بر جمله‌ی إِنَّ الَّذِينَ قالُوا عطف شده است، چون معنای این جمله «لا أحسن قولا» است، یا به همین اعتبار یا به تقدیر قول جمله حالیّه است به هر حال این جمله در معنای تعلیل است.

وَ عَمِلَ صالِحاً وَ قالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ هیچ کس در گفتار بهتر از کسی نیست که با افعال و اقوال و احوال و اخلاقش به سوی خدا خوانده شود و عمل صالح را با ارکان آن انجام دهد، یعنی عمل صالح بزرگ که عبارت از ولایتی است که با بیعت خاصّ حاصل می‌شود، یا مقصود خود بیعت خاصّ است، چون نمی‌شود از عمل صالح یک فرد از عمل صالح اراده کرد.

زیرا در این صورت دلالت می کند بر اینکه هر کس به سوی خدا فرا خواند و یک عمل صالحی انجام دهد در گفتار از جمیع خلق بهتر می‌شود اگر چه همه‌ی عمل‌های صالح را ترک کند، که این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۳

عبارت یعنی عبارت عمل صالح بارها گذشت که در خود بیعت خاصّ استعمال می‌شود اگر چه از نظر مفهوم اعمّ باشد.

یا مقصود یک فرد مجهول از عمل صالح است، مقصود کسی است که با بیعت خاصّ بیعت کند و ایمان در قلبش داخل شود، اثر آن بیعت را بر اعضایش ظاهر سازد، بدین گونه که با حال و قال به سوی خدا فرا خوانده شود.

و چون عمل صالحی را با ارکانش انجام دهد اثر تسلیم خویش را بر زبانش نمایان سازد.

بدین گونه که بگوید: من از مسلمین هستم- (چه این عبارت هنگام مبالغه در امر ولایت آورده می‌شود، چنانچه وارد شده است) لازم به تذکّر است که خداوند بر خلقش پنج چیز را واجب نمود که در چهار چیز از آن از آن پنج چیز ترخیص نموده و در یکی ترخیص نکرده که اشاره به ولایت است، این تعبیر از باب مبالغه‌ی در امر ولایت است.

و امثال این خبر جهت مبالغه در ولایت از ائمّه علیهم السّلام بسیار وارد شده است.

و برای اشاره به این مطلب که اثر تسلیم لازم است بر زبان ظاهر شود خدای تعالی فرمود: وَ قالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ و نفرمود: «و کان من المسلمین» و همان طور که آیه‌ی سابق در باره‌ی علی علیه السّلام و شیعیان او بود بدون اختصاص به علی علیه السّلام یا به ائمّه علیهم السّلام همچنین این آیه اختصاص به علی علیه السّلام و ائمّه علیهم السّلام ندارد، بلکه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۴

در شیعیان آنها نیز جریان دارد، چنانچه ذکر کردیم.

وَ لا تَسْتَوِی الْحَسَنَةُ وَ لَا السَّیِّئَةُ تمهید و مقدّمه‌ی مطلبی است که می‌آید و تعلیل مطالب گذشته است، اعتقاد به مساوی نبودن حسنه و سیّئه از فطریّات است، هر کس بر حسنه و سیّئه اطّلاع پیدا کند و معنای آن دو را بفهمد، ولی غیر آنچه را گفتیم اختیار کند خارج از فطرت محسوب می‌شود.

ادْفَعْ بدی کسی را که به تو بدی کرده با کاری که بهتر است دفع کن.

«ب» به وسیله‌ی کاری که بهتر است.

التی هِیَ أَحْسَنُ بیان این آیه در سوره‌ی مؤمنون گذشت.

فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَةٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ دوست دارنده‌ای که خویش و نزدیک در نسبت است، در خبر حسنه به تقیّه و سیّئه به افشاء و اذاعه تفسیر شده و آن وجهی از وجوه آیه است.

و ممکن است جمله‌ی «التی هِیَ أَحْسَنُ» تفسیر به ولایت شود، یعنی سیّئات خودت و سیّئات غیر خودت را با یادآوری جهت ولایت یا با قبول ولایت، یا با یادآوری دیگران به ولایت دفع کن، شاید تعبیر از بدی کردن و اسائه به سیّئه نیز به همین جهت بوده است.

وَ ما یُلَقَّاها این عادت و خصلت را که عبارت از دفع اسائه به وسیله‌ی حسنه است جز صبر کنندگان تلقّی به قبول نمی‌کند.

إِلَّا الَّذِینَ صَبَرُوا مگر کسانی که صابر باشند، چون سرشت و فطرت نفس چنین است که هر وقت چیزی ناسازگار و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۵

ناملایم بر آن وارد شود غضب تحریک می‌شود، غضب اقتضا می‌کند که دفع بوسیله‌ی شدیدترین وجه ممکن باشد.

پس هر کس که نتواند از تحریک و هیجان غضب خود را نگهدارد این خصلت و صفت را درک نمی‌کند.

وَ ما یُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِیمٍ و کسی آن را در پیش نمی‌گیرد، مگر کسی که صاحب حظّ بزرگ از کمالات انسانی باشد چنانکه به فارسی گفته شده: «نیکی را خر نیکی خاری، بدی را بدی سگ ساری، بدی را نیکی کار عبد اللّه انصاری. و خطاب عامّ یا خاصّ به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و در عین حال کنایه از امّت او نیز می‌باشد.

وَ إِمَّا یَنْزَغَنَّکَ لفظ «نزغه» بر وزن «منعه» یعنی به او طعنه زد و غیبت او را کرد و وسوسه نمود، بین آنها فساد راه انداخت و فریب داد.

مِنَ الشَّیْطانِ نَزْغٌ لفظ «نزغ» مصدر به معنی فاعل است، یا از قبیل «جدّ جدّه» است، یعنی اگر وسوسه کننده‌ای از جانب شیطان تو را وسوسه کند، یا در تو طعن بزند، یا در حالیکه می‌خواهی به بدکار احسان کنی کسی مانع تو شود پس در همه‌ی این حالات به خدا پناه ببر.

فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ از وسوسه‌ی شیطان به خدا پناه ببر که خدا تو را پناه می‌دهد.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ او پناه‌خواهی تو را می‌شنود.

الْعَلِیمُ و پناه خواستن تو را می‌داند. یا مقصود این است که از اطاعت شیطان به خدا پناه ببر که او شنوای به قولی و دانا به برآورده‌های فعلی است، او بر طبق همان قول و فعل مؤاخذه می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۶

آیات ۳۷- ۴۴

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۳۷ تا ۴۴] ..... ص : ۵۰۶

اشاره

وَ مِنْ آياتِهِ اللَّيْلُ وَ النَّهارُ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (۳۷) فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ هُمْ لا يَسْأَمُونَ (۳۸) وَ مِنْ آياتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خاشِعَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْياها لَمُحْيِ الْمَوْتى إِنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹) إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آياتِنا لا يَخْفَوْنَ عَلَيْنا أَ فَمَنْ يُلْقى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِناً يَوْمَ الْقِيامَةِ اعْمَلُوا ما شِئْتُمْ إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴۰) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جاءَهُمْ وَ إِنَّهُ لَكِتابٌ عَزِيزٌ (۴۱)

لا يَأْتِيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (۴۲) ما يُقالُ لَكَ إِلَّا ما قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَ ذُو عِقابٍ أَلِيمٍ (۴۳) وَ لَوْ جَعَلْناهُ قُرْآناً أَعْجَمِيًّا لَقالُوا لَوْ لا فُصِّلَتْ آياتُهُ ءَ أَعْجَمِيٌّ وَ عَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدىً وَ شِفاءٌ وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ فِي آذانِهِمْ وَقْرٌ وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولئِكَ يُنادَوْنَ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ (۴۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۷

ترجمه: ..... ص : ۵۰۷

و از آيات او شب و روز و خورشيد و ماه است در برابر خورشيد و ماه سجده نكنيد، بلكه در برابر خداوند كه آنها را آفريده است- اگر تنها او را مى‌پرستيد- سجده كنيد.

و اگر تكبر ورزيدند، بدان كه كسانى كه نزد پروردگارت هستند، در شب و روز او را تسبيح مى‌گويند و ايشان ملول نمى‌شوند.

و از آيات او اين است كه تو زمين را پژمرده بينى، آنگاه چون بر آن، آب [باران] فرو فرستيم، جنبش يابد و رشد كند، بيگمان كسى كه آن را زنده گردانده است، زندگى‌بخش مردگان است او بر هر كارى تواناست.

بيگمان كسانى كه در آيات ما كژانديشى مى‌كنند، از ما پوشيده و پنهان نيستند، آيا [سرنوشت] كسى كه در آتش [دوزخ] افكنده شود، بهتر است، يا كسى كه در روز قيامت ايمن آيد هر چه مى‌خواهيد بكنيد، او به آنچه مى‌كنيد بيناست.

بيگمان كسانى كه قرآن را- چون بر آنان نازل شد- انكار مى‌كنند [از ما پوشيده و پنهان نيستند]، آن كتابى است گرامى.

كه در اكنون يا آينده‌اش، باطل در آن راه نمى‌يابد فرو فرستاده‌اى از سوى [خداوند] فرزانه‌ى ستوده است.

به تو چيزى گفته نمى‌شود، جز آنچه به پيامبران پيش از تو گفته شده است بيگمان پروردگارت هم صاحب آمرزش و هم صاحب عقوبتى دردناك است.

و اگر آن را به صورت قرآنى بيگانه و ناشيوا پديد مى‌آورديم، بيشك مى‌گفتند چرا آيات آن شيوا بيان نشده است، چرا آن بيگانه و ناشيواست، حال آنكه پيامبر عربى [و شيوا] است؟ بگو آن براى مؤمنان رهنمود و شفابخش است و كسانى كه ايمان ندارند در گوشهايشان سنگينى‌اى هست و آن [قرآن] برايشان مايه‌ى سر در گمى است اينانند كه از جايى دور دست ندايشان مى‌دهند.

تفسير ..... ص : ۵۰۷

وَ مِنْ آياتِهِ اللَّيْلُ وَ النَّهارُ عطف به اعتبار معنى است، گويا كه توهّم كننده‌اى توهّم كرده كه از آيات خدا «من دعا إلى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۸

اللّه» مى‌باشد، يعنى كسى است كه به سوى خدا فرا خواند، از آيات خدا مساوى نبودن حسنه و سيّئه است، پس خداى تعالى فرمود: از آيات خدا شب و روز و آفتاب و ماه است.

وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ مكرّر اين مطلب گذشت كه منظّم بودن شب و روز طبيعى، منسجم بودن حركت خورشيد و ماه، فرق كردن شب

و روز به وسیله‌ی تاریکی و روشنائی و سردی و رطوبت و حرارت و نظم و هماهنگی در زیاد و کم شدن و غیر اینها از لوازم این موضوعات که تولید موالید و بقای آنها و زندگی و تعیّش آنها در همه‌ی اینها نشانه‌های متعدّدی است که دلالت بر علم و قدرت و ربوبیّت و رأفت و مهربانی به مخلوقات و غیر اینها از اضافات الهی می‌کند.

لا تَسْجُدُوا این جمله تفریع بر ما قبلش می‌باشد، ولی عبارت را به روش جواب سؤال مقدّر ادا نمود تا حالت خورشید و ماه در ذهن شنونده خوب جایگزین شود.

لِلشَّمْسِ وَ لا لِلْقَمَرِ به خورشید و ماه سجده نکنید، چه آن دو از آیات و نشانه‌های خدای تعالی می‌باشند، تعمیم و عمومیّت دادن شب و روز و خورشید و ماه بر شخص آگاه مخفی نیست.

وَ اسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ لفظ «خلقهنّ» را به صورت جمع آورد از آن جهت که مقصود از خورشید و ماه جنس است، افراد آن دو متعدّد و عامّ هستند همان طور که حکمای فرنگ به آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۰۹

معتقد هستند، یا از جهت اشاره به تأویل است، که بر حسب تأویل خورشید و ماه زیاد هستند. زیرا از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و جانشین او به خورشید و ماه تعبیر می‌شود، همچنین جانشینان و مشایخ آن دو، بر عقل و نفس نیز خورشید و ماه اطلاق می‌شود، عقل کلّی و نفس کلّی خورشید و ماه هستند و هر معلّم و متعلّم خورشید و ماه است، در عالم برزخ و عالم مثال خورشید و ماه‌ها وجود دارند.

إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ اگر عبادت را منحصر در او می‌دانید. زیرا نظر و توجّه به واسطه و مسمّی قرار دادن آن با اینکه اسم است یا کفر است یا شرک. و توجه بر ذی الواسطه از راه آینده بودن واسطه عبادت مسمّی است به سبب واقع ساختن اسماء بر او، توحید ذات و عبادت او است. و اینجا یکی از موارد چهارگانه است که در آنجا سجده واجب است.

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا برگردانیدن خطاب از آنها به سوی پیامبرش بدان جهت است که نهی و امر متوجّه به مشرکین به اشراک صوری بود، یعنی آنان که عبادت خورشید و ماه را می‌کردند، یا متوجّه به مشرکین به اشراک معنوی بود یعنی آنها که عبادت نفس و هوای نفس را می‌کردند، یا خطاب متوجّه کسانی بودند که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و جانشین او را علیه السّلام از خدا منفکّ و جدا می‌دانند، یا خطاب به کسانی بود که پرستش ملائکه می‌کردند و آنها را غیر از خدا می‌دانستند، مناسب بود که خطاب متوجّه آنها باشد تا سبب نشاط آنان در استماع و شنیدن باشد، ولی خطاب به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله برگردانده شد تا ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۰

دلداری به او داده شود که بر استکبار مشرکین اندوهناک نگردد.

فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ ملائکه‌ی مقرّبین که آنها در نزد خدای تعالی مقامی ارجمند دارند و به او نزدیکند. و همچنین انسانهای کاملی که برای آنها مقام نزد خدا بودن، حاصل شده است.

يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ آوردن شب و روز به عنوان قید تسبیح آنها دلیل بر این است که مقصود از انسانها انسانهای کامل است.

وَ هُمْ لا يَسْأَمُونَ وَ مِنْ آياتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خاشِعَةً خشوع زمین کنایه از خشک و ثابت بودن آن است.

فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَيْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ اهتزاز زمین به این است که دانه‌ها و ریشه‌های آن به هیجان و حرکت درآیند تا گیاهان و برگ درختان برویند.

وَ رَبَتْ و زمین با گیاه سبز و خرّم شود.

إِنَّ الَّذِي أَحْياها لَمُحْيِ الْمَوْتى کسی که زمین را بعد از مرگ آن نسبت به گیاه زنده گردانید، مرده را نیز زنده می‌گرداند.

یعنی نه تنها مردگان را پس از مرگ از حیات حیوانی زنده می‌کند، بلکه بعد از مرگ از حیات انسانی نیز هنگام نفخ صور اوّل با

حیات شریف انسانی زنده می‌گرداند.

إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ خداوند بر همه چیز از میراندن و زنده کردن و غیر اینها توانا است.

إِنَّ الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی آیاتِنا جواب سؤال مقدّر است،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۱

گویا که گفته شده: چگونه است حال کسی که این همه آیات و نشانه‌های قدرت الهی را می‌بیند و از کنار آنها می‌گذرد، بلکه آنها را از اصل خودش با تحریف و تأویل برمی‌گرداند و لغو و بیجا به حساب می‌آورد، به آنها طعنه می‌زند و ردّ و استهزا می‌نماید؟

پس فرمود: آنانکه در مورد آیات و نشانه‌ها راه راست نمی‌روند و منحرف می‌شوند بر ما مخفی نیستند.

لا یَخْفَوْنَ عَلَینا أَ فَمَنْ یُلْقی فِی النَّارِ خَیْرٌ أَمْ مَنْ یَأْتِی آمِناً یَوْمَ الْقِیامَةِ آیا کسی که در مقامی و در جائی به آتش انداخته شود بهتر است یا کسی که در روز قیامت از آتش ایمن است؟ مقصود این است که کفّار و منکرین آیات الهی در آتش انداخته می‌شوند، لیکن مطلب را با این عبارت ادا کرد تا این معنا را با چیز دیگر افاده نماید.

اعْمَلُوا ما شِئْتُمْ إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ اکنون هر کاری که می‌خواهید بکنید که خدا به آنچه می‌کنید بیناست این آیه وعید شدید است.

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا بِالذِّکْرِ لَمَّا جاءَهُمْ جمله‌ی «لا یَخْفَوْنَ» خبر یا حال یا مستأنف است، جمله‌ی «أَ فَمَنْ یُلْقی» خبر یا خبر بعد از خبر یا حال یا مستأنف است، در همه‌ی این حالات لفظ «قول» در تقدیر است، جمله‌ی «اعملوا» خبر یا خبر بعد از خبر یا حال یا مستأنف است و نیز لفظ قول در همه‌ی این حالات در تقدیر است، جمله‌ی «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» تأکید قول خدا:

«إِنَّ الَّذِینَ یُلْحِدُونَ» می‌باشد، خبر «إنّ» محذوف است، قرینه‌ی آن خبر «إنّ»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۲

اوّل است، یا جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر است، خبر به قرینه‌ی قبلی محذوف است، یعنی «لا یخفون» یا «الَّذِینَ یُلْحِدُونَ» و ممکن است خبر قول خدای تعالی «أُولئِکَ یُنادَوْنَ مِنْ مَکانٍ بَعِیدٍ» باشد.

وَ إِنَّهُ لَکِتابٌ عَزِیزٌ و آن کتاب با عزّت و تکریم است.

لا یَأْتِیهِ الْباطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ بعد از قرآن چیزی که آن را باطل کند نخواهد آمد، یعنی رسول و کتابی که آن را نسخ کند نمی‌آید، یا چنین چیزی قبل از قرآن نیامده است، یعنی کتابهای پیشین مانند تورات و انجیل قرآن را باطل نکرده است.

وَ لا مِنْ خَلْفِهِ دو وجه پیش در اینجا نیز جریان دارد.

تَنْزِیلٌ مِنْ حَکِیمٍ حَمِیدٍ این جمله در مقام تعلیل عدم بطلان است، خواه جمله‌ی مستأنفه و خبر مبتدای محذوف باشد، یا حال یا خبر بعد از خبر باشد.

ما یُقالُ لَکَ این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که محمّد صلّی اللّه علیه و آله گفته باشد: با آنان و آنچه که در حقّ من یا در حقّ علی علیه السّلام می‌گویند چه کنم؟ پس خدای تعالی جهت دلداری رسولش فرمود:

آنچه که در حقّ تو می‌گویند در حقّ رسولان پیشین نیز گفته شده است.

إِلَّا ما قَدْ قِیلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِکَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَةٍ خداوند بیشتر اقوال آنان را می‌بخشد و آنها را به آنچه می‌گویند مؤاخذه نمی‌کند، پس تو به پیامبران پیشین تأسّی کن و مردم را ببخش.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۳

وَ ذُو عِقابٍ أَلِیمٍ خداوند به گناهان مردم را مؤاخذه خواهد کرد، پس تو در مؤاخذه آنان عجله نکن.

وَ لَوْ جَعَلْناهُ قُرْآناً أَعْجَمِيًّا گويا كه كفّار بين خودشان يا به محمّد صلّى اللّه عليه و آله گفتند: اگر قرآن از جانب خدا بود با زبانى غير از زبان بشر نازل مى‌شد، برخى گفته‌اند: اين آيه جواب اين سخن آنها است كه مى گفتند: چرا قرآن به زبان و لغت عجم نازل نشده است؟

لَقالُوا لَوْ لا فُصِّلَتْ آياتُهُ چرا به زبان و لغت ما نازل نشد تا آن را بفهميم.

ءَ أَعْجَمِيٌّ وَ عَرَبِيٌّ اگر قرآن به زبان عجم نازل مى‌شد مى گفتند: آيا قرآن عجمى است؟ در حالى كه مخاطب قرآن يا كسى كه قرآن بر او نازل شد، عربى زبان است. اعجمى كسى است كه كلامش مفهوم نيست، به سخن او نيز اعجمى گفته مى‌شود، اين لفظ با يك همزه و فتحه‌ى عين به صورت «أعجمىّ» خوانده شده.

قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدىً وَ شِفاءٌ وَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ فِي آذانِهِمْ وَقْرٌ از حيث شنيدن معنى و روى گردانيدن از آن گوش آنها سنگين است.

وَ هُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى اين قرآن براى آنها مفهوم نيست، به كلامى كه معنى آن فهميده نشود «عمى» و «معمّا» گفته مى‌شود.

أُولئِكَ يُنادَوْنَ مِنْ مَكانٍ بَعِيدٍ اين گروه با اين كتاب از راه دور مورد خطاب و نداء قرار مى گيرند كه صدا به آنها نمى‌رسد، زيرا كتاب از مقامى بلند و عالى به سينه‌اى نازل شده كه

ترجمه بيان السعادة، ج ۱۲، ص: ۵۱۴

به اسلام گشوده شده باشد، اينان از مقامى كه سينه‌شان به اسلام گشوده باشد.

(يعنى وجودشان در حالت تسليم كامل باشد) در نهايت دورى هستند، چون در حيوانيّت و درندگى و شيطنت فرو رفته‌اند.

آيات ۴۵- ۴۶

[سوره فصلت (۴۱): آيات ۴۵ تا ۴۶] ..... ص : ۵۱۴

اشاره

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۴۵) مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها وَ ما رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۴۶)

ترجمه: ..... ص : ۵۱۴

و به راستى به موسى كتاب آسمانى بخشيديم، آنگاه در باره‌ى آن اختلاف كلمه پيدا شد، اگر وعده‌ى پروردگارت [به تأخير حكم و عذاب] مقرر نگشته بود، هر آينه در ميان آنان داورى مى‌شد، و [اينك] آنان از آن سخت در شك هستند.

و هر كس كه كارى شايسته پيشه كند، به سوى خد اوست، هر كس كارى بد پيش گيرد، به زبان خود اوست، پروردگارت در حقّ بندگان ستمگر نيست.

تفسير ..... ص : ۵۱۴

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ در كتابى كه به موسى داديم اختلاف شد، يعنى در ردّ و قبول، عمل كردن و عمل نكردن به آن، عمل به بعضى و ترك بعضى ديگر اختلاف كردند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۵

چنانچه قوم تو در کتاب تو اختلاف نمودند.

وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ به آنها تا مدّت معیّنی مهلت داده می‌شود. و اگر چنین نبود که به آنها مهلت داده شده بین اختلاف کنندگان از قوم موسی علیه السّلام یا بین قوم تو حکم می‌شد (حکم به نابودی و جزا) وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ آنها از قرآن یا از کتاب موسی علیه السّلام در شکّ هستند.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ مقصود هر نوع عمل صالح یا عمل صالح بزرگ است که عبارت از ولایت و بیعت خاصّ است، که به هر حال برای خود کرده است.

وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها و هر کس که عمل زشت و ناشایست انجام دهد بر خود کرده است.

وَ ما رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ و خداوند صاحب ظلم نیست، یعنی آنچه را که مردم استحقاق آن را ندارند خداوند در حقّ آنها انجام نمی‌دهد.

آیات ۴۷- ۵۴

[سوره فصلت (۴۱): آیات ۴۷ تا ۵۴] ..... ص : ۵۱۵

اشاره

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ ما تَخْرُجُ مِنْ ثَمَراتٍ مِنْ أَكْمامِها وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلاَّ بِعِلْمِهِ وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكائِي قالُوا آذَنَّاكَ ما مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (۴۷) وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَ ظَنُّوا ما لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (۴۸) لا يَسْأَمُ الْإِنْسانُ مِنْ دُعاءِ الْخَيْرِ وَ إِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسٌ قَنُوطٌ (۴۹) وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هذا لِي وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِما عَمِلُوا وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ (۵۰) وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَى الْإِنْسانِ أَعْرَضَ وَ نَأى بِجانِبِهِ وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعاءٍ عَرِيضٍ (۵۱)

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقاقٍ بَعِيدٍ (۵۲) سَنُرِيهِمْ آياتِنا فِي الْآفاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَ وَ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۵۳) أَلا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقاءِ رَبِّهِمْ أَلا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (۵۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۶

ترجمه: ..... ص : ۵۱۶

آگاهی از قیامت به او بازمی‌گردد و هیچ بار و بری از پوستش برنمی‌آید، هیچ مادینه‌ای باردار نمی‌شود و وضع حمل نمی‌کند مگر با آگاهی او و روزی که ایشان را ندا دهد که پس شریکان من [که شما ادّعا می‌کردید] کجا هستند؟ گویند تو را خبر دادیم که ما را هیچ شاهدی نیست.

و آنچه در گذشته به پرستش می‌خواندند، از دید آنان ناپدید شود، دریابند که گریزگاهی ندارند.

انسان هرگز از طلب خیر به دعا خسته نمی‌شود، ولی چون شرّی به او رسد، بس نومید و دلسرد است.

و اگر به او پس از رنجی که به او رسیده است، از سوی خود رحمتی بچشانیم، گوید این حقّ من است و گمان ندارم که قیامت بر پا شود، اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم، همانا برای من در نزد او خوشی [/ بهشت] خواهد بود آنگاه کافران را از [نتیجه و حقیقت] کار و کردارشان آگاه سازیم و به آنان از عذاب سهمگین بچشانیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۷

چون به انسان ناز و نعمتی ارزانی داریم [از سر نعمت زدگی و ناسپاسی] روی برگرداند و دامن‌کشان بگذرد، چون بلایی به او رسد دعا خوانی پیگیر است.

بگو اندیشه کنید اگر [قرآن] از سوی خدا باشد، سپس شما منکرش شوید، دیگر چه کسی از کسی که [چنین] ستیزه جویی دور و درازی دارد، گمراه‌تر خواهد بود؟

زودا که آیات خود را در بیرون و درونشان به ایشان بنمایانیم، تا آنکه بر آنان آشکار شود که آن حقّ است آیا کافی نیست که پروردگارت بر همه چیز گواه است.

بدانید که ایشان از لقای پروردگارشان در شک‌اند، بدانید که او بر هر چیز چیره است.

تفسیر ..... ص : ۵۱۷

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ لفظ «السّاعة» به هنگام مرگ، به قیامت، به ظهور قائم علیه السّلام تفسیر شده است، بنابر تحقیق همه‌ی این تفسیرها به یک معنی برمی‌گردد، علم به آن مخصوص خدای تعالی است، امّا قول ائمّه علیهم السّلام که فرمودند: «علم بلاها و مرگ‌ها نزد ما است» پس آنان در این مورد الهی هستند، نه بشری و انسانی.

وَ ما تَخْرُجُ لفظ «ما» موصوله و معطوف بر «علم السّاعة» یا نافیه است و جمله معطوف بر جمله‌ی إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ می‌باشد.

مِنْ ثَمَراتٍ مِنْ أَكْمامِها لفظ «أكمام» جمع «كمّ» با کسره، «كمامة» به معنی ظرف شکوفه و پوشش و در نور است. یعنی خدا می‌داند که از دانه و مادّه هستی چه بیرون می‌آید.

وَ ما تَحْمِلُ مِنْ أُنْثى وَ لا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ و خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۸

می‌داند که مادگان چه می‌زایند مگر با علم خدا و علم کسی از افراد بشر که از ناحیه‌ی علم خدای تعالی وضع حمل را بداند.

وَ يَوْمَ يُنادِيهِمْ ظرف در این جمله متعلّق به محذوف است، یعنی «أذكر» یا «ذكّرهم» یا متعلّق به «قالوا» است.

أَيْنَ شُرَكائِي آنانکه آنها را شریکان من قرار دادید، شرکاء در وجوب یا در عبارت یا در طاعت کجا هستند؟ یا شرکای من بر حسب مظاهر من و جانشینان من از کسانی که در مقابل علی علیه السّلام قرار گرفتند کجا هستند؟

قالُوا آذَنَّاكَ ما بر گمراهی و ضلالت آنها را اعلام کردیم یا ما برائت خود را از آنها اعلام کردیم. یا قول خدای تعالی:

ما مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ دو مفعول «آذنّاك» است که عامل نسبت به هر دو معلّق است.

معنای آیه این است که از جانب ما شاهدی که شهادت به شراکت بدهد وجود ندارد، یا از جانب ما کسی نیست که آنها را مشاهده کند، چه آنها از نظر ما گم شده بودند، یا مقصود این است که شرک آوردن آنها را انکار کردند و گفتند: از جانب ما کسی نبود که در دنیا به شرک آنها شهادت دهد.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ و آنچه که از قبل فرامی‌خواندند از قبیل بت‌ها و ستارگان و پیشوایان باطل و گمراه و مطلق رؤسا از چشم آنها گم شدند.

وَ ظَنُّوا یقین کردند که دیگر چاره‌ای ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۱۹

ما لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ هیچ راه فرار و چاره‌ای ندارند.

لا يَسْأَمُ الْإِنْسانُ مِنْ دُعاءِ الْخَيْرِ این جمله از حیث لفظ و معنا از ما قبلش منقطع است، یا جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده:

چرا چنین یقین پیدا کردند؟

فرمود: برای اینکه انسان از دعای خیر و فراخواندن آن خسته نمی‌شود.

وَ إِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُسٌ قَنُوطٌ و اگر به انسان بدی برسد مأیوس و ناامید است، روی همین جهت است که آنها یقین کردند که هیچ چاره و راه فراری ندارند.

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هذا لِي وَ ما أَظُنُّ السَّاعَةَ قائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنى این مطلب بدان جهت است که بارها ما گفتیم که هنگام وحشت و غلبه‌ی همّ و غمّ خیال مانند شیطان فرار می‌کند و سلطان عقل ظاهر می‌شود، هنگامی که ترس از بین برود خیال عقل را حکم قرار نمی‌دهد و با انانیّتش ظاهر می‌گردد، مبدأ و معاد را انکار می‌کند، چنانچه کار خیال و کار شیطان این چنین است. و گمان می‌کند اگر آنچه را که می‌گویند راست باشد خداوند دیگری را بر او ترجیح نمی‌دهد، چون پیش خدا کرامت دارد.

فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِما عَمِلُوا وَ لَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ کنایه از این است که کفّار در مقابل اعمال زشت و بد خود مجازات می‌شوند و این بر خلاف گمان آنها است که تصوّر مجازات ندارند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲۰

وَ إِذا أَنْعَمْنا عَلَى الْإِنْسانِ أَعْرَضَ آن گاه که به انسان نعمت دهیم از ما و از شکر نعمت‌های ما اعراض کند.

وَ نَأى بِجانِبِهِ از ما دور می‌شود و بخودش توجّه می‌کند، بدین معنا که با انانیّتش ظاهر می‌شود و خود را می‌بیند، خود را می‌پسندد، گمان می‌کند که مستحقّ نعمت است و نعمت دادن ما را فراموش می‌کند، نیز فراموش می‌کند که نعمت عاریه و عرضی است و او دخالتی در آن ندارد.

وَ إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعاءٍ عَرِيضٍ هر گاه به انسان شرّ و بدی برسد صاحب دعائی طولانی می‌شود. چون می‌خواهد انانیّت و وجودش را حفظ کند.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ بیان تفسیر این جمله در سوره‌ی انعام در ضمن آیه‌ی، قُلْ أَ رَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اللَّهِ گذشت.

إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ اگر این نعمت دادن یا رسول یا قرآن یا ولایت علی علیه السّلام یا نصب علی علیه السّلام از سوی خدا باشد (که هست).

ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقاقٍ بَعِيدٍ و شما به آن کافر شدید، چه گمراهی سختی است برای آن کس که در دشمنی خدا یا رسول پاید و از رحمت خدا دور باشد.

و این جمله جزاء شرط به تقدیر قول یا به تقدیر فاء تنها است، یا جزاء محذوف است و «من أضلّ» مستأنف است.

سَنُرِيهِمْ آياتِنا این جمله جواب سؤال مقدّر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲۱

چون قرآن سفره اطعام خداست، در قرآن و آیات آن طعام آدمهای پست و شریف و کافر و مؤمن و گمراه و هدایت یافته است، چنانچه دیده می‌شود هر فرقه و گروهی در مذهب خویش به قرآن تمسّک می‌کند، چه خوب گفته شده است:

منعم کامل چه خوانباشی بود بر سر خوانش ز هر آشی بود

و لذا آیه نسبت به هر گروهی جواب سؤال است غیر از جواب گروه دیگر پس گویا که گفته شده نسبت به منکرین چطور؟ و این گروه چه وقت اعتراف می‌کنند؟ پس خدای تعالی فرمود: آیات خود را به آنها نشان خواهیم داد.

فِي الْآفاقِ چه با نقص در اموال و انفس آنها که جنبه بیرونی دارد با انواع بلاهایی که عادت آنها خارج بوده است، به آنها نشان می‌دهیم.

وَ فِی أَنْفُسِهِمْ و چه با امراض و دردهای درونی، حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَهُمْ تا برای کسی که استعداد توبه و خوشبختی هنگام مرگ نداشته باشد و کسی که قبل از مرگ استعداد توبه داشته باشد واضح و روشن شود که أَنَّهُ الْحَقُّ خدای تعالی حقّ است، تا آن کسی که موفّق به توبه می‌شود توبه کند، آنکه شقاوت نصیب او می‌شود شقی و بدبخت گردد.

گویا که نسبت به گمراهان که در خدا یا در رسالت یا ولایت متحیّرند گفته شده: چه وقت آنها هدایت می‌یابند، از سرگردانی و گمراهی کی خارج می‌شوند؟

پس خدای تعالی فرمود: آیات و نشانه‌های خود را به آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲۲

نشان خواهیم داد که دلالت بر مبدأ دانا و توانا و حکیم و رئوف و مهربان می‌کند، یا دلالت بر صدق رسول ما صلّی اللّه علیه و آله و رسالت او، یا بر ولیّ و ولایت او می‌کند، این آیات یا آیات آفاقی است از قبیل نشانه‌ها و آیت‌های گذشته و جبران آنچه که از آنها فوت شده و به آن آیات نرسیده‌اند و مترتّب شدن فوائد بسیار بر بلاهایی که در آفاق وارد می‌شوند.

و یا آیات انفسی است که در خود آنها است از قبیل آنچه که سابقا ذکر شد و آنچه که در خواب یا در بیداری می‌بینند مانند تبدّلات و تغییرات حالات آنها و از بسط و قبض‌هایی که در آنها واقع می‌شود و مانند علوم و ترس و بشارت‌هایی که در دلهای آنان القا می‌شود تا بر آنها روشن شود که خدا و رسول یا علی علیه السّلام حقّ است.

و گویا در مورد مسلمانی که در باره‌ی ولایت توقّف کرده گفته می‌شود: حقّ بودن ولایت چه موقع بر آنها ظاهر و روشن می‌شود؟ پس خدای تعالی فرمود: وقتی که آیات انفسی و آفاقی خود را بر آنها نشان دهیم. تا روشن شود که خدای تعالی همان حقّ مضاف است که آن علیّ علیه السّلام است، در مورد مؤمن که با بیعت خاصّ بیعت کرده و نسبت به مقام حضور توقف نموده آیات آفاقی و انفسی خود را به او نشان می‌دهیم تا با ظهور ولیّ امر در سینه‌اش، ظاهر شود او حقّ است، نسبت به کسی که دارای مقام حضور نزد پروردگارش می‌باشد قول خدای تعالی است که می‌فرماید:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲۳

أَ وَ لَمْ یَکْفِ بِرَبِّکَ و چون این معنی مخصوص کسی است که دارای مقام حضور باشد خطاب را به صورت عموم یا مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله آورد.

أَنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ شَهِیدٌ خدا بر هر چیزی شاهد و حاضر است، آوردن لفظ «علی» برای اشاره به این است که خداوند بر همه چیز احاطه دارد، لذا فرمود:

أَلا إِنَّهُمْ فِی مِرْیَةٍ مِنْ لِقاءِ رَبِّهِمْ أَلا إِنَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ مُحِیطٌ چون خدای تعالی بر حسب وجود ذاتش بی‌نهایت است، دارای حدّی نیست که وجود او را محدود کند، دارای نهایتی نیست که به آنجا منتهی شود.

پس باید هیچ چیز از حیطه‌ی وجود او خارج نشود، که اگر ذرّه‌ای از وجود او خارج شود محدود به آن می‌گردد، هر کس خدا را محدود کند او را به عدد و شمارش درآورده است، هر کس چنین کند او را دو کرده است و هر کس او را دو کند او را جزء جزء نموده است، هر کس او را جزء جزء کند او را نشناخته است و در برهان بر این مطلب چه خوب گفته شده:

ای خدای بی‌نهایت جز تو کیست چون توئی بی‌حدّ و غایت جز تو کیست

هیچ چیز از بی‌نهایت بی‌شکی چون برون نامد کجا ماند یکی

و احاطه‌ی خدای تعالی بر اشیا مانند احاطه‌ی ظرف نسبت به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۲، ص: ۵۲۴

مظروف یا مکان نسبت به متمکّن نیست، بلکه مانند احاطه‌ی مقوّم بر متقوّم است، که خداوند بر حسب قیّومیّت با همه چیز است، بر

حسب حدود آن چیز غیر آن است.

هو ۱۲۱ عن ابی جعفر علیه السّلام قال: أوحی اللّه الی نبیّه صلّی اللّه علیه و آله فَاسْتَمْسِکْ بِالَّذِی أُوحِیَ إِلَیْکَ إِنَّکَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ قال: انّک علی ولایهٔ علیّ و علیّ هو الصّراط المستقیم.

امام باقر علیه السّلام فرمود: خدا به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله وحی کرد: «به آنچه به سویت وحی شد چنگ زن، همانا تو به راهی راست هستی» یعنی:

تو به ولایت علی علیه السّلام هستی و علی همان راه راست است.

اصول کافی باب الحجّهٔ ص ۲۸۳

جلد سیزدهم

پیش گفتار ..... ص : ۴

اشاره

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه الّذی جعل الحمد مفتاحا لذکره و خلق الاشیاء ناطقهٔ بحمده و شکره و الصّلوهٔ و السّلام علی نبیّه محمّد و ءاله الطّیّبین الطّاهرین فضل و کرم پروردگار عالم شامل حالمان گردید جلد سیزدهم تفسیر شریف بیان السّعادهٔ فی مقامات العباده تألیف یگانه زمان و نادره‌ی دوران جامع الشّریعهٔ و الطّریقه مولانا المعظّم حضرت حاج ملّا سلطان محمّد گنابادی ملقّب به سلطان علی شاه قدس سرّه را با توجّه خاصّ مولای درویشان الهادی الی الشّریعهٔ و الطّریقه جناب آقای دکتر نور علی تابنده (مجذوبعلیشاه) ارواحنا فداه به صورت حاضر تقدیم عاشقان حقّ و حقیقت نموده و در کمال عجز و انکسار از خوانندگان گرامی به ویژه مؤمنین و مؤمنات بخواهیم که قدر این نعمت عظمای الهی را دانسته و از تمام نعمتهایی که خداوند عطا فرموده است بزرگتر بشمارند تا با به کار بستن اوامر و نواهی‌اش، دنیا و آخرت خود را منوّر به نور الهی ساخته و سعادت هر دو جهان را قرین حال خود فرمایند.

این مجلّد شامل سوره‌های شوری، زخرف، دخان، جاثیه، احقاف، محمّد صلّی اللّه علیه و آله فتح، حجرات، ق، الذّاریات، طور، نجم، قمر، رحمن، واقعه، حدید و فهرستهای پنجگانه می‌باشد.

در این مقدّمه سعی کرده‌ایم که نمونه مختصری از شیوه‌های ابتکاری مؤلّف گرانقدر را در بررسیهای حکیمانه‌ی مباحث فنّی برای خوانندگان عزیز بازگو نماییم تا با عشق و علاقه بیشتری بر پیگیری مطالب مطرح شده پرداخته و از مطالعه این تفسیر شریف که به اعتقاد این عاصیان بزرگ‌ترین تفسیر ولایی در جهان می‌باشد بهره‌ی وافی عاید نموده و مشمول فیوضات اکمل آن گردیده ما را نیز از دعای خیر محروم نفرمایند.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۳، ص: ۵

الشّوری ..... ص : ۵

در تفسیر [وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ] مرقوم فرموده‌اند: (فرشتگان) بر مؤمنین زمین، از خدا آمرزش می‌طلبند، که عقلای حقیقی همان مؤمنین هستند و غیر مؤمنان ملحق به چهارپایان می‌باشند، چنانچه در سوره‌ی مؤمن گذشت.

قمی گفته است: استغفار مخصوص مؤمنین از شیعه است که توبه کرده باشند، لفظ آیه عامّ ولی معنایش خاص می‌باشد، شاید مقصود قمی از توبه کنندگان کسانی هستند که در ضمن بیعت خاصّ توبه کرده باشند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: ملایکه برای مؤمنین که در زمین هستند استغفار می‌کنند، زیرا مؤمن وقتی به صورت بیعت خاصّ ولوی بیعت کرد در قلب او یک کیفیّت الهی حاصل می‌شود که آن به منزله‌ی وزش بوی خوش است و همین گوهر الهی باعث می‌شود که فرشتگان آسمان به او توجّه کنند، فرشتگان زمین دورش را گرفته و از خدا بخواهند که بدیها و عیب‌هایش را بپوشاند، خود ملایکه نیز عیب‌های او را می‌پوشانند و از ظاهر شدن بدی‌ها و عیب‌ها جلوگیری می‌کنند.

ولی در مورد غیر مؤمن ملایکه‌ی آسمانی توجّه و التفاتی ندارند، همچنانکه ملایکه‌ی زمین نیز متنفّرند و در نتیجه دورشان نمی‌گردند تا عیب‌هایشان را بپوشانند.

در تفسیر [إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ] می‌فرمایند: یعنی خداوند اندازه‌ای استحقاق آنان را می‌داند و مقداری را که اصلاح یا افساد می‌کنند نیز می‌داند.

پس به مؤمنین به اندازه‌ای که آنان را اصلاح کنند عطا می‌کند، به کافرین مقداری می‌دهد که به صلاح عالم و نظام کلّی باشد، نیز به اندازه‌ای عطا می‌کند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶

که به صلاح مؤمنین باشد، چون به صلاح بعضی از بندگان جز فقر نیست و به صلاح دیگری جز غنا نیست، اگر مؤمن صبح بکند در حالیکه مالک بین مشرق و مغرب باشد خیر و صلاح برای او می‌باشد و اگر صبح بکند در حالیکه قطعه قطعه شود خیر و صلاح او همان است.

در تفسیر [وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ] می‌فرمایند: خداوند به دلیل رحمت و تربیت شما، بسیاری از گناهانتان را می‌بخشد، یعنی بسیاری از گناهانی را که با دست‌های خویش کسب کرده‌اید.

آیا این مطلب عام است و شامل همه کسانی است که به مصیبتی گرفتار می‌شوند، یا مخصوص بعضی از افراد است، گرفتاری و مصیبت بعضی دیگر از جهت گناه نیست بلکه جهت بالا بردن درجه‌اش گرفتاری پیش می‌آورد چنانچه در اخبار آمده است.

ممکن است این امر تعمیم داده شود، بدین گونه که گناه تعمیم داده شود و شامل گناهانی که در طریقت گناه است بشود، گناهانی که از مقرّبین گناه محسوب می‌گردد، چه، خطورات ذهنی و خطورات دلها نسبت به اولیاء علیهم السّلام گناه شمرده می‌شود.

و التفات و توجّه به غیر خدا از انبیا علیهم السّلام با اینکه آنان مأمور به توجّه کثرت‌ها بودند.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است که از او در باره‌ی مصیبت‌هایی که به علی علیه السّلام و اهل بیتش پس از او رسیده است سؤال شد؟ آیا این مصیبت‌ها در اثر گناهان بوده است؟ در حالی که اهل بیت طهارت و معصوم هستند؟

امام صادق علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در هر شبانه روز صد مرتبه استغفار و توبه می‌کرد بدون اینکه مرتکب گناهی شده باشد، خدای تعالی اولیای خویش را مخصوص مصیبت‌ها می‌گرداند تا به آنان اجر بدهد بدون آنکه از آنها گناهی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷

صادر شده باشد.

از علیّ علیه السّلام آمده است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بهترین آیه در کتاب خدا همین آیه است و سپس فرمود: یا علیّ علیه السّلام هیچ خراش چوبی یا هیچ جراحت قدمی نیست مگر آنکه از گناه ناشی می‌شود، آنچه که خدای تعالی در دنیا از آن عفو نموده و بخشیده پس او برتر و بالاتر از آن است که دوباره برگردد و آنچه که در دنیا مورد عقاب قرار می‌گیرد او عادل‌تر از آن است که آن عقاب را بر بنده‌اش تکرار کند.

زخرف ..... ص : ۷

در تفسیر [وَ إِنَّهُ فِی أُمِّ الْکِتابِ] و آن کتاب واضح و آشکارست، که عبارت از لوح محفوظ است، که از آن در لسان حکما به نفس کلّی تعبیر می‌شود، یا آن قلم أعلی است، چه قرآن به وجهی قلم و به وجهی کتاب است که در لسان حکما عقل کلّی نامیده می‌شود.

یا مقام مشیّت است که از آن تعبیر به نفس رحمان و اضافه‌ی اشراقی می‌شود، چه آن به وجهی اضافه‌ی حقّ و به وجه دیگر فعل او، به وجهی کلمه‌ی او، به وجهی کتاب اوست و آن اصل و ما در جمیع کتابهاست.

[لَدَیْنا لَعَلِیٌّ] نزد ما بلند مرتبه و والا است، از همه برتر است که هیچ از آن برتر وجود ندارد.

[حَکِیمٌ] صاحب حکیم‌ها است، یا محکم است به نحوی که هیچ خلل و شکّ و ریب به آن راه نمی‌یابد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: او امیر المؤمنین علیه السّلام است در امّ الکتاب یعنی در سوره‌ی فاتحه، که در این سوره علی علیه السّلام نوشته شده است و در باره: [اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ] فرمود: صراط مستقیم امیر المؤمنین علیه السّلام و شناخت و معرفت اوست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸

در تفسیر [وَ رَحْمَتُ رَبِّکَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ] مرقوم داشته‌اند:

و رحمت پروردگار تو بهتر است از آنچه که جمع می‌کنند از قبیل اموال و اولاد و ناموس.

و در خبری آمده است: ای بنده خدا آیا نمی‌بینی که خداوند چگونه یکی را بی‌نیاز کرده و صورتش را زشت نموده است؟

و چگونه صورت یکی را خوب کرده و او را فقیر نموده است و چگونه به یکی شرافت داده و او را فقیر کرده و چگونه یکی را بی‌نیاز کرده و او را به مرتبه‌ی پست و پایین آورده است؟

سپس به موجب این آیه بی‌نیاز و غنی حقّ ندارد بگوید چرا به ثروت من جمال و زیبایی فلانی اضافه نشده است و زیبا حقّ ندارد بگوید چرا به زیبایی و جمال من ثروت و مال فلانی اضافه نشده است، شریف و بزرگ حقّ ندارد بگوید چرا به شرافت من مال و ثروت فلانی اضافه نشده است و آنکه در مرتبه پایین قرار دارد نمی‌تواند بگوید چرا به پست من شرافت فلانی اضافه نشده است.

و لکن حکم و فرمان از آن خداست هر طور که بخواهد تقسیم می‌کند، در افعال و کارهای خویش کلیم است همانطور که در اعمالش محمود و پسندیده است ...

[وَ مَنْ یَعْشُ عَنْ ذِکْرِ الرَّحْمنِ] و هر که از ذکر خدای بخشنده کور شود.

بدان آن ولایت که به طور تکوینی در جمیع موجودات ساری و جاری است در حقیقت ذکر خداست.

و همچنین است ولایت تکلیفی که بر انسان و اولاد اجنّه جاری و ساری است.

... و مقصود این است که هر کس از ولایت و از ولیّ امر کور شود این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹

کوری موجب کوری از جمیع اقسام ذکر است.

در تفسیر [فَاسْتَمْسِکْ بِالَّذِی أُوحِیَ إِلَیْکَ إِنَّکَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ] مرقوم فرموده‌اند: تو بر راه راست هستی که همان راه ولایت است و هر کس بر راه راست باشد نباید از آنچه گفته شده یا گفته می‌شود یا کاری که انجام داده‌اند یا انجام می‌دهند باک داشته باشد و نباید به آنها اعتنا کند.

از امام باقر علیه السّلام در معنای آیه آمده است: تو بر ولایت علی علیه السّلام هستی و علی علیه السّلام همان راه راست است یا معنای آیه این است که تمسّک کن به آنچه که از ولایت علی علیه السّلام به تو القا می‌شود که با این القا تو بر راه راست هستی.

الدخّان ..... ص : ۹

در تفسیر آیه [إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَةٍ مُبارَکَةٍ إِنَّا کُنَّا مُنْذِرِینَ] ضمن شرح مفصّل و بسیار حکیمانه مرقوم فرموده‌اند: ... بنابراین تفسیر شب قدر به فاطمه علیها السّلام جایز می‌شود.

چنانچه امام موسی کاظم علیه السّلام هنگامی که یک نصرانی از تفسیر این آیه در باطن پرسید فرمود: امّا [حم] (اوّلین آیه‌ی این سوره) پس آن محمّد صلّی اللّه علیه و آله در کتاب هود است که به سوی او نازل شده است و امّا [کتاب مبین] امیر المؤمنین علی علیه السّلام [لَیْلَةٍ] یعنی شب مبارک، فاطمه علیها السّلام است.

و امّا قول خدای تعالی [فِیها یُفْرَقُ کُلُّ أَمْرٍ حَکِیمٍ] در آن خیر فراوان می‌شود از از هر امر حکیم، امر حکیم مرد حکیم ... تا آخر حدیث.

از امام باقر و امام کاظم علیهما السّلام در معنای آیه آمده است که: ما قرآن و شب مبارک را نازل کردیم که مقصود شب قدر است، که خدای تعالی در آن شب قرآن را یکجا به بیت المعمور نازل کرد، سپس در طول بیست و سه سال از بیت المعمور بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرو فرستاده است.

و از امام باقر علیه السّلام: خدای تعالی در باره‌ی شب قدر فرموده: [فِیها یُفْرَقُ ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰
کُلُّ أَمْرٍ حَکِیمٍ]

هر امر حکیمی در آن شب نازل می‌شود، امر حکیم و محکم یک خبر بیشتر نیست، پس هر کس حکم کند به خبری که در آن اختلاف باشد و تنها نظر خود را درست ببیند به حکم طاغوت (حکم) کرده است، که تفسیر امور در هر سال در شب قدر به ولیّ امر نازل می‌شود و در آن شب به او امر می‌شود که در باره‌ی خودش چنین و چنان کند و در امور مردم چنین و چنان.

برای ولی امر غیر از خدا آنچه گفته شد، علم خاصّ، مکنون، عجیب و مخزون خدا حادث می‌شود، مانند اموری که در آن شب نازل می‌شود.

این شرح و تفسیر در مورد این آیه مفصّل است که از خداوند می‌خواهیم به همه‌ی ما توفیق مطالعه آن را عنایت فرماید.

الجاثیة ..... ص : ۱۰

در تفسیر [وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ] مرقوم فرموده‌اند: خداوند دوست و یاور کسانی است که از رأی یا پیروی نفس پرهیز می‌کنند.

مکرّر این مطلب را در گذشته نیز گفته‌ایم که پرهیزگار و متّقی جز شیعه‌ی علیّ بن ابی طالب علیه السّلام نیست.

در تفسیر [قُلِ اللَّهُ یُحْیِیکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یَجْمَعُکُمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ لا رَیْبَ فِیهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ] می‌فرمایند: و لیکن بیشتر مردم نمی‌دانند، چون تفکّر و اندیشه‌ی آنان در امور غیبی نیست و نظرشان منحصر در محسوسات است و گر نه آنان نیز عالم آخرت را در خواب مشاهده می‌کنند و عالم خواب نمونه مرگ است، سپس باید بدانند که خروج روح از بدن به وسیله‌ی مرگ نیست مگر مانند خروج آن از بدن بوسیله خواب، همانطور که بعد از خواب در عالمی دیگر روح باقی می‌ماند همچنین است بعد از مرگ.

الاحقاف ..... ص : ۱۰

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱

در تفسیر [قُلْ ما کُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِی ما یُفْعَلُ بِی وَ لا بِکُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما یُوحی إِلَیَّ وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِیرٌ مُبِینٌ] مرقوم فرموده‌اند: به آنان بگو: چرا رسالت مرا غریب می‌شماری؟ من همانند سایر رسولان و فرستادگان بودم.

من یک پدیده‌ی جدیدی از فرستادگان نیستم یا مقصود این است که من نیز از زمره‌ی همان فرستادگانی هستم که بشر بودند و می‌خوردند، می‌آشامیدند، نکاح می‌کردند و در بازارها راه می‌رفتند در عین حال از جانب خدا احکام می‌آوردند و مردم را به توحید فرا می‌خواندند.

بر حسب مقتضای بشر بودنم نمی‌دانم بر سر من و شما چه خواهد آمد؟

پس شما چرا از من علم غیب طلب می‌کنید؟

جز از آنچه که بر من وحی می‌شود فراتر نرفته از خواسته‌های شما و خودم پیروی نمی‌کنم.

و من بر حسب رسالتم هیچ شأن و مقامی جز انذار ندارم، اگر چه بر حسب ولایتی که دارم هادی و رهبر شما هستم و بر چیزهایی قدرت دارم که شما ندارید، چیزهایی را می‌دانم که شما نمی‌دانید.

در تفسیر آیه [قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِی أَنْ أَشْکُرَ نِعْمَتَکَ الَّتِی أَنْعَمْتَ عَلَیَّ وَ عَلی والِدَیَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی إِنِّی تُبْتُ إِلَیْکَ وَ إِنِّی مِنَ الْمُسْلِمِینَ] مرقوم فرموده‌اند خدایا بر من الهام نما یا مرا را در شکر نعمت ولع و حرص ارزانی دار تا نعمتی را که بر من و پدرم بخشیدی سپاس گویم، این کلمه دلالت می‌کند بر اینکه این آیه مخصوص به حسین علیه السّلام است. (زیرا خدا به او و پدرش علی علیه السّلام نعمت ولایت بخشید) و آن عمل شایسته‌ای انجام دهم که به آن راضی باشی و در سالهای پس از من نیز.

در خبری آمده است که اگر نمی‌گفت: «فی ذرّیتی همه ذرّیه‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲

امام حسین علیه السّلام ائمّه می‌شدند.

در این مورد شرح مفصّلی مرقوم فرموده‌اند خوشا به حال خوانندگانی که خداوند به آنان توفیق مطالعه و درک مطلب را عطا فرماید.

محمّد صلّی اللّه علیه و آله ..... ص : ۱۲

بیشتر آیات این سوره در مورد ولایت مولای متّقیان علی بن ابی طالب علیه السّلام می‌باشد که جهت آگاهی خوانندگان عزیز و ارجمند چند آیه به عنوان نمونه بیان می‌کنیم.

در تفسیر اوّلین آیه این سوره [الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ] مرقوم فرموده‌اند: بدان که در این سوره حال کسانی ذکر شده که به علی علیه السّلام ایمان دارند یا ولایت او را منکر هستند، اگر چه ظاهر آیات عام است ولی منظور همین است.

چنانچه در جای خود به آن اشاره خواهیم کرد پس قول خدای تعالی:

« [الَّذِینَ کَفَرُوا] اعمّ از کفر به خدا یا به رسول، یا به آخرت یا به علی علیه السّلام و ولایت اوست، ولی مقصود کفر به ولایت است، قرینه‌ی آن قول خدا: [وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ] می‌باشد که سبیل خدا و راه خدا جز ولایت نیست، اعم از آنکه لفظ «صدّوا» به معنای اعراض کردند یا جلوگیری کردند باشد.

اضلّ اعمالهم کارهایی که در اسلام انجام داده‌اند تباه گردیده است، قمّی گفته است: این آیه در باره آن عده از اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شده که بعد از آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله مرتّد شدند، حقّ اهل بیت او را غصب کردند و از ولایت ائمّه و امیر المؤمنین علیه السّلام جلوگیری نمودند.

در تفسیر [وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ] و قدمهای شما را در دینتان ثابت نگه می‌دارد، که مقصود ولایت علی علیه السّلام است ....

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳

ضمن حدیثی در احوال مردم در آخر الزّمان مرقوم فرموده‌اند: قمّی گفته:

ابن عباس گفت: ما با رسول صلّی اللّه علیه و آله حجّ گزاردیم، آن حجّة الوداع بود، پس حلقه‌ی درب کعبه را گرفت، سپس رویش را به سوی ما گردانید و فرمود، آیا به شما از علامت قیامت خبر ندهم، در آن روز نزدیک‌ترین مردم سلمان علیه السّلام بود، که گفت: بلی یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از علامات قیامت است از بین رفتن نمازها، پیروی از شهوات، تمایل به هوا و هوسها، تعظیم صاحبان ثروت و فروختن دین به دنیا، در آن هنگام است که قلب مؤمن در داخل بدنش ذوب می‌شود، همانطوری که نمک در آب ذوب می‌شود، این بدین جهت است که مؤمن منکر را می‌بیند و نمی‌تواند آن را تغییر دهد.

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب محقّق خواهد شد؟ فرمود: بلی، سوگند به کسی که جانم به دست اوست یا سلمان این مطلب محقّق شدنی است.

ای سلمان در آن هنگام است که امیران و پادشاهان ستمگر بر مردم مسلّط می‌شوند، وزیران فاسق، عارفانی ظالم و ستمگر و امانت دارهای خائن به وجود می‌آیند.

این پرسش و پاسخ بسیار مفصّل و اعجاب انگیز است همگان باید از خدا بخواهیم به فضل و کرمش و به خاطر اولیائش ما را از شرور چنین ایّامی حفظ فرماید.

مفسّر عالیقدر در پایان تفسیر این سوره فرموده‌اند: از امام صادق علیه السّلام آمده است هر کس بخواهد حال ما و حال دشمنان ما را بشناسد سوره‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله را بخواند که در این سوره آیه‌ای در باره‌ی ما و آیه‌ای در باره‌ی مخالفین ما می‌بیند.

فتح ..... ص : ۱۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴

در تفسیر اوّلین آیه این سوره [إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً] ضمن تفسیر و شرح مفصّلی در صلح حدیبیّه مرقوم فرموده‌اند: این فتح: فتح مکّه یا فتح خیبر یا فتح سایر شهرها نیست، بلکه مقصود فتح و پیروزی است که اصل همه فتوحات است، آن عبارت از فتح در ارواح به جبروت، بلکه به لاهوت است.

و در این فتح است که جمیع فتوحات محقّق می‌شود، از قبیل شهرها، رساندن نعمت‌های صوری و معنوی، غلبه‌ی بر دشمنان، حکم بین او و دشمنانش، چگونگی حکومت بین خلق، علم به اشیا ...

و خلاصه این فتح است که سبب بخشیده شدن گناهان کسی است که به او متّصل شده و در زیر پرچم او داخل گردد، هر کس که می‌خواهد باشد، گناهانش هر اندازه که می‌خواهد باشد، اگر چه گناهان او به عدد قطرات دریاها و دانه‌های ریگ‌ها و شن‌ها بوده باشد.

و روی همین جهت است که علی علیه السّلام فرمود: دینتان را محکم بگیرید که گناه در آن بخشیده شود و ثواب در غیر آن دین قبول نگردد.

و این فتح همان فتحی است که برای صاحب آن نقص و قصوری باقی نمی‌ماند و با این فتح است که صاحب آن خاتم کلّ در کلّ می‌شود.

و این فتح است که برای صاحبش محبوب‌تر از همه‌ی اشیاست.

به همین ترتیب تا پایان تفسیر این آیه مژده داده‌اند که این فتح بزرگ برای مؤمنین و مؤمنات آنقدر عظیم است که هیچیک از

پیروزی‌های دیگر دنیا و آخرت را نمی‌توان با آن مقایسه نمود.

در تفسیر [لَقَدْ رَضِیَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِینَ إِذْ یُبایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ] فرموده‌اند: چه بیعت کنندگان در آن روز بسیار بودند و سبب رضای خدای تعالی از آنان در آن بیعت این است که وقتی با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مخالفت کردند، با قریش وارد جنگ شدند و شکست سختی خوردند پشیمان شدند که چرا از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تخلّف نمودند و توبه کردند، از آن حضرت خواستار بخشش شدند.

و از صمیم قلب با او بیعت کردند و در حین آن بیعت اصلا هیچ انانیّتی نداشتند و لذا مستحقّ نزول سکینه و آرامش شدند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در آن بیعت شرط کرد که با او مخالفت نکرده و گفتار و دستور او سرپیچی نکنند و کاری را که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله انجام دهد انکار نکنند.

زیرا اصحاب پس از آنکه شکست خوردند و حضرت به سوی مدینه حرکت کرد و به تنعیم بازگشت و به زیر درخت فرود آمد، به خدمت او رسیدند و اظهار ندامت و پشیمانی کردند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از آنان عهد و پیمان گرفت و نخستین کسی که در آن هنگام با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بیعت کرد علی علیه السّلام بود، سپس حضرت بین هر دو نفر از آنان عقد اخوّت و برادری بست، بین خودش و علی علیه السّلام نیز عقد برادری بست.

داستان ابابکر و عمر و همراهان او که از جنگ خیبر ترسیدند و فرار کردند و دادن پرچم را به دست علی علیه السّلام و فتح خیبر به دست مبارک آن حضرت مفصّل و یکی از فتوحات بزرگ اسلام محسوب می‌شود.

الحجرات ..... ص : ۱۵

مفسّر عالیقدر قدّس سره العزیز: پس از بر شمردن اقسام ظنّ و معنای غیبت که با بکار بستن آن، اوامر برای مؤمن واجب است.

در تفسیر [وَ لا تَجَسَّسُوا] هرگز از حال درونی هم تجسّس و تفحّص نکنید تا برای شما گمان بد حاصل شود.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: در طلب لغزش‌های مؤمنین نباشید که هر کس در پی لغزش‌های برادرش باشد خداوند نیز لغزشهای او را پی می‌گیرد، هر کس را که خداوند به دنبال لغزشهای او باشد رسوایش می‌سازد اگر چه در داخل خانه‌اش باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶

ضمن شرح مفصّل در مورد غیبت فرموده‌اند: و غفلت کردن از نفس و عیوب آن مذموم و ناپسند است و خود بینی و خود پسندی اصل جمیع بدیها است، پس دیدن بدیها از غیر انسان قبیح است، دیدن بدی از انسان قبیح‌تر و زشت‌تر، از کسی که خود را به اسلام نسبت می‌دهد باز قبیح‌تر و قبح آن در مورد مسلمان شدیدتر و در مورد مؤمن باز شدیدتر است.

و ذکر مؤمن در غیاب و حضور او به بدی آن چنان قبیح است که هیچ قبحی از آن قبیح‌تر نیست تا آنجا که به خبری نسبت داده‌اش که غیبت از هفتاد زنای با مادر در کعبه بدتر و شدیدتر است (خوبی‌ها و محاسن برادر دینی را در نظر بگیرید).

چنانچه به عیسی علیه السّلام نسبت داده شد که او با حواریین بر مردار گندیده سگی برخورد کردند، حواریّین گفتند: چقدر متعفّن و گند است؟ عیسی علیه السّلام فرمود:

چقدر دندانهایش سفید است.

روایت شد نوح بر سگ بد قیافه‌ای برخورد و گفت: چقدر این سگ زشت و قبیح است؟ سگ به زانو نشست و با زبان فصیح گفت: ای نوح اگر به خلقت خدا راضی نیستی خلقت مرا عوض کن.

نوح متحیّر گشت، خود را ملامت و سرزنش می‌نمود و چهل سال بر حال خویش گریه و زاری می‌کرد، تا خدای تعالی خطاب

نمود: ای نوح تا کی گریه و زاری می‌کنی؟ توبه تو را قبول کردم.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هر کس بدون عذر دروغ بگوید هفتاد ملایکه او را لعنت می‌نمایند و از دل او عفونت و گند و بوی بد بیرون می‌آید و تا به عرش می‌رسد و حاملین عرش او را لعنت می‌کنند، خداوند به خاطر همان دروغ هفتاد زنا برای او می‌نویسد که کوچک‌ترین آن مانند کسی است که با مادرش زنا کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷

دروغ از هر کس که باشد قبیح و زشت است و به خصوص از مؤمن، و لکن غیبت مؤمن به مراتب از آن بدتر و زشت‌تر است ...

«ق» ..... ص : ۱۷

در تفسیر [وَ اسْتَمِعْ] و گوش دار تو در حال حاضر ندای منادی روز قیامت یا روز ظهور قائم علیه السّلام را بشنو، چون تو الان ندای آن منادی را می‌شنوی، زیرا تو از مرقد خویش خارج شدی و قیامت یا ظهور قائم علیه السّلام را مشاهده می‌کنی.

[یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ] در روزی که منادی روز حساب و بعث ندا کند، یا منادی به اسم قائم علیه السّلام و اسم پدرش ندا کند چنانچه در خبر آمده است.

در تفسیر [ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ] می‌فرمایند: از امام صادق علیه السّلام آمده است:

آن روز (یوم الخروج) روز رجعت است.

الذّاریات ..... ص : ۱۷

در تفسیر [وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُکِ] سوگند به آسمان که دارنده‌ی راههاست مانند مسیر ستارگان، یا آسمان دارنده‌ی زیبایی و زینت است.

چنانچه از امیر المؤمنین علیه السّلام وارد شده است، چه ستارگان و راههای آنها آسمان را زینت می‌دهند، چنانچه لباس راه دار راه راه داشتن زینت می‌دهد.

یا مقصود از راهها دلیل‌هایی است که بیننده‌ها از آنها می‌گیرند، بدان وسیله استدلال بر صانع آنها و علم و قدرت و اراده و حکمت صانع می‌نمایند.

از حسین بن خالد از ابی الحسن الرّضا علیه السّلام آمده است: گفت: خدمت امام علیه السّلام عرض کردم: از قول خدای تعالی: [وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُکِ] به من خبر بده، پس فرمود: آسمان به زمین بسته شده است، در اینجا امام علیه السّلام انگشتهای مبارکش را داخل هم به طور مشبّک قرار داد ... ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸

در تفسیر [وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ] و در سحرها از خدا آمرزش خواهی می‌کنند، بدان که انسان صغیر مانند انسان کبیر است، که در وجود آن شب و روز و خورشید و ماه است، شب او مراتب طبع و نفس حیوانی اوست، روز مراتب ملکوتش، خورشید او عقلش و ماه او نفسش می‌باشد که از نور عقل روشنایی می‌گیرد، مادام که انسان از خانه‌ی طبع و نفسش خارج نشود ممکن نیست بدیهای او بخشیده گردد اگر چه در هر روز هزار بار استغفار کند.

و آنگاه که از حدود نفس حیوانی‌اش خارج شد و به حدود قلبش و عقلش نزدیک شد- که آن در عالم صغیر به منزله‌ی سحرها در عالم کبیر است- با زبان حال از پروردگارش درخواست می‌کند تا بدیها و گناهانش را بیامرزد و ببخشد، خداوند اجابت می‌کند و می‌بخشد خواه با زبان قال هم سؤال و درخواست بکند یا نکند. و از همین جا سرّ تقیید استغفار به سحرها و سرّ تقدیم سحرها که مفید حصر است ظاهر می‌شود.

در تفسیر [أَ فَلا تُبْصِرُونَ] آیا در خود به چشم بصیرت نمی‌نگرید. ذکر آیات و نشانه‌های زمین که آیات آفاق است و ذکر آیات انفس مکرّر گذشته است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: مردی خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام رسید و عرض کرد: یا امیر المؤمنین به چه چیز پروردگارت را شناختی؟ فرمود: با فسخ عزم و اراده و با نقض همّت‌ها که هر گاه همّت کردم بین من و همّتم حایل شد، هر گاه عزم و اراده کردم قضای الهی مخالف عزم من قرار گرفت، آن وقت فهمیدم تدبیر کننده شخص دیگری است غیر از من.

در شرح تفسیر آیه‌ی [وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ] و ما جن و انس را نیافریدیم مگر برای آنکه مرا (به یکتایی) پرستش کنند.

بدان که خدای تعالی غیب مطلق بود که از او خبر و اسم و رسم نبود، پس دوست داشت تجلّی کند و شناخته شود چنانچه در حدیث قدسی آمده: «کنت کنزا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹

مخفیّا فأحببت أن اعرف فخلقت الخلق لکی أعرف».

پس خلق را آفرید تا بر آنان تجلّی کند و خلق با او الفت گیرند و خداوند بر آنان تجلّی نمی‌کند مگر آنگاه که از انانیّتشان خارج شوند و از انانیّتشان خارج نمی‌شوند مگر آن وقت که نفوس به آنچه که خدا مقرّر فرموده راضی باشند، مقرّرات الهی چیزی جز عبادات شرعی نیست.

و نیز از انانیّت خارج نمی‌شوند مگر آن زمان که بندگان خدای تعالی باشند و از عبودیّت و بندگی خودشان خارج شوند، مقصود از عبادات و بندگی جز این نیست که عارف گردند و متّصل به او شوند و به سوی او باز گردند.

پس مقصود از قول خدا: «إلّا لیعبدون» معرفت و شناخت است، ادا کردن شناخت به این لفظ و عبارت جهت اشعار به این است که معرفت و شناخت حاصل نمی‌شود مگر با عبادت یا با بندگی.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: علیّ بن الحسین علیه السّلام (شاید حسین بن علی علیه السّلام باشد) نزد اصحابش آمد و فرمود: ای مردم خدای تعالی بندگان را خلق نکرده مگر آنکه او را بشناسند و آنگاه که بشناسند او را عبادت می‌کنند و هر گاه عبادت کنند از عبادت غیر او بی‌نیاز می‌شوند، مردی خدمت علیّ بن الحسین علیه السّلام عرض کرد: ای فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پدر و مادرم فدای تو باد معرفت خدا چیست؟ امام فرمود: عبارت است از اینکه اهل هر زمان امامشان را بشناسند که اطاعت او بر آنان واجب است.

طور ..... ص : ۱۹

در تفسیر [وَ الطُّورِ] مرقوم فرموده‌اند: به کوه طور سوگند که خداوند با موسی بر روی آن کوه سخن گفته است، یا سوگند به مطلق کوه، چون انواع برکات و خیرات در آن هست، چون از زیر آن آب بیرون می‌آید که اصل جمیع برکات است و باطن آن امام علیه السّلام که وجود عالم، بقا و برکات آن به وسیله‌ی اوست یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰

مقصود جهت بالای نفس و مرتبه‌ی عالی آن است که اگر انسان به آنجا برسد به خدا نزدیک می‌شود در صورتی که بر جانب راست آن باشد.

در تفسیر [إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ] البتّه پرهیزکاران یعنی آنان که از تکذیب خدا و رسولش در ولایت علیّ علیه السّلام پرهیز کردند، بدین گونه که به او اقرار نمودند، و با او با بیعت خاصّ ولوی بیعت کردند.

که در بهشتهای پر ناز و نعمتند.

النّجم ..... ص : ۲۰

مفسّر بزرگوار قدّس سرّه در تفسیر [وَ النَّجْمِ] ضمن تفسیر مرقوم فرموده‌اند: از ابن عبّاس آمده است که گفت: ما یک شب عشا آخر را با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خواندیم، وقتی سلام کرد روی به سوی ما نمود و فرمود: ستاره‌ای از آسمان با طلوع فجر به زودی جدا می‌شود و در خانه‌ی یکی از شما می‌افتد، پس آن ستاره در خانه‌ی هر کس افتاد، او وصیّ و خلیفه‌ی من و امام بعد از من است، وقتی فجر نزدیک شد هر یک از ما در خانه‌اش نشست و منتظر بود ستاره در خانه او سقوط کند، طمعکارترین قوم در این مورد ابی العبّاس بود، وقتی فجر طلوع کرد ستاره از هوا جدا شد و در خانه‌ی علیّ بن ابی طالب سقوط کرد.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: یا علیّ سوگند به کسی که مرا به نبوّت مبعوث نمود وصی بودن و خلافت و امامت بعد از من بر تو واجب شد.

پس منافقین (عبد اللّه بن أبی و اصحابش) گفتند: محمّد در محبّت به پسر عمویش گمراه شد و در این ساعت جز با هوا و هوس سخن نمی‌گوید، پس خدای تعالی این آیه را نازل نمود ... تا آخر حدیث «۱».

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۴۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱

در تفسیر [أَ فَتُمارُونَهُ] چه اینان در خلافت علیّ علیه السّلام با او مجادله می‌کردند.

[عَلی ما یَری] بر آنچه رسول (در شب معراج) مشاهده کرد ... چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین بود که هر وقت به قلب خویش نظر می‌انداخت خلافت علی علیه السّلام و ولایت او را پس از خودش می‌دید.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مورد این وحی سؤال شد، فرمود: به من وحی شد که علیّ علیه السّلام سیّد المؤمنین، امام المتّقین، قائد الغرّ المحجّلین است در میان سخنان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله داخل شدند و گفتند: آیا این سخن از جانب خداست یا از جانب رسولش؟ پس خدای تعالی به رسولش فرمود: به آنان بگو: [ما کَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأی] سپس در جواب آنان فرمود: [أَ فَتُمارُونَهُ عَلی ما یَری] پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آنان فرمود: من به بالاتر از این مأمور شده‌ام، مأمور شده‌ام که او را برای مردم نصب کنم، و بگویم: او ولیّ شما بعد از من است و او به منزله‌ی کشتی در روز غرق است، هر کس داخل آن شود نجات پیدا می‌کند و هر کس از آن خارج شود غرق می‌شود.

در تفسیر [لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری] مرقوم فرموده‌اند:

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: یا علیّ علیه السّلام خداوند تو را با من در هفت جا شاهد و حاضر قرار داد، که شب معراج یکی از آنهاست.

القمر ..... ص : ۲۱

در تفسیر فرموده‌اند [اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ] آن ساعت (قیامت) نزدیک آمد و ماه شکافته شد (این آیه راجع به شقّ القمر است که کفّار از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند).

لفظ «السّاعة» ساعت ظهور قائم علیه السّلام و به ساعت قیامت و به حالت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲

احتضار تفسیر شده است، که همه‌ی این معانی به یک چیز بر می‌گردد و آن هنگام قیام نزد خداست.

الرّحمن ..... ص : ۲۲

در تفسیر فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ الا ای جنّ و انس کدامین نعمت‌های خدایتان را انکار می‌کنید؟! از امام رضا علیه السّلام روایت شده: خدای تعالی فرمود: الرَّحْمنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خداوند قرآن را تعلیم نمود قبل از خلقت انسان و آن امیر المؤمنین علیه السّلام است.

گفته شد: [عَلَّمَهُ الْبَیانَ]؟ فرمود: بیان هر چیزی را که مردم به آن احتیاج دارند به او یاد داد.

گفته شد: الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ؟ فرمود: آن دو در عذاب هستند.

گفته شد: آیا خورشید و ماه عذاب می‌کشند؟

امام فرمود: از چیزی سؤال کردی پس آنرا متقن و محکم نما همانا خورشید و ماه دو آیه و نشانه از آیات خدا است که با امر او جاری می‌شوند و مطیع امر او هستند، روشنی و نور آن دو از عرش خدا و حرارت آن دو از جهنّم است، پس آنگاه که قیامت بر پا می‌گردد پس دیگر نه خورشیدی وجود خواهد داشت و نه ماه، خدای تعالی فقط آن دو قصد کرده که لعنت خدا بر آن دو باد، آیا چنین نیست که مردم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت کرده‌اند که فرمود: خورشید و ماه دو نور در آتش می‌باشند؟

گفت: بلی این چنین است، فرمود: آیا قول مردم را نشنیدی که می‌گویند:

فلانی و فلانی دو خورشید این امّت و نور آن می‌باشند.

پس بنابر این آن دو نفر در آتش هستند، به خدا سوگند خدای تعالی جز آن دو را قصد نکرده است.

گفته شد: معنای [النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ] چیست؟ امام فرمود: نجم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، که خدای تعالی در موارد متعدّد او را به این نام نامیده است، که فرموده است: وَ النَّجْمِ إِذا هَوی و فرموده: عَلاماتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ یَهْتَدُونَ که علامت‌ها اوصیا علیهم السّلام هستند، و نجم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است.

گفته شد: «یسجدان» به معنای چیست؟ فرمود: یعنی: «یعبدان» یعنی آن دو عبادت می‌کنند، از قول خدا! وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِیزانَ سؤال شد.

امام فرمود: مقصود از آسمان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که خداوند او را به سوی آسمان بالا- برد و «المیزان» امیر المؤمنین علیه السّلام است که خداوند او را برای خلق خود نصب نموده است ... از قول خدا وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرَّیْحانُ سؤال شد؟ فرمود: حبّ عبارت از گندم و جو و حبوبات است، «عصف» کاه و «ریحان» چیزی است که از آن خورده می‌شود.

در تفسیر [یَسْئَلُهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

یعنی همه‌ی کسانی که در آسمانها و زمین هستند از خدای تعالی سؤال می‌کنند، که او بی‌نیاز علی الاطلاق است و همه به او محتاج و از او سؤال و درخواست می‌کنند با زبان فقر و استعداد و حالشان، چنانچه بیشتر مردم با زبان قال و با گفتار از او درخواست می‌کنند.

در تفسیر [وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید یعنی از مقام پروردگارش نسبت به خودش بترسد و بداند که خدای تعالی در مقامی است که گفتار او را می‌بیند و می‌شنود، یا از مقام خودش که نزد پروردگار برای حساب می‌رود بترسد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: کسی که بداند خداوند او را می‌بیند و گفتار او را می‌شنود و هر کاری از خیر و شرّ که انجام دهد می‌داند این علم او را از کارهای بد باز می‌دارد و این همان کسی است که از مقام پروردگارش می‌ترسد و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴

نفس را از هوی و هوس باز می‌دارد.

در تفسیر [هَلْ جَزاءُ الْإِحْسانِ إِلَّا الْإِحْسانُ] می‌فرمایند: یعنی جزا و پاداش کسی که به او نعمت معرفت داده شده جز بهشت چیزی هست؟ زیرا احسان یعنی دارای حسن و زیبایی شأن آن برای انسان حاصل نمی‌شود مگر با قبول ولایت علی علیه السّلام.

و در روایت دیگری آمده! آیا پاداش کسی که بگوید «لا اله الا الله» جز بهشت چیزی هست؟

یعنی با شرطش و علی علیه السّلام از شروط بهشت است.

و در خبر دیگری است: آیا پاداش کسی که نعمت توحید به او دادیم جز بهشت است؟ که مقصود ولایت است، زیرا توحید جز به سبب ولایت حاصل نمی‌شود.

و در خبری آمده است: این آیه در باره‌ی کافر و مؤمن و برّ و فاجر جاری می‌شود، به هر کس که به او خوبی شود باید در مقابل آن خوبی کند، تا پاداش خوبی او شود، مکافات و پاداش خوبی این نیست که به مقدار خوبی طرف مقابل به او خوبی شود، اگر همان اندازه نیز خوبی شود باز برتری و فضل با کسی است که ابتدا خوبی کرده است.

در تفسیر [تَبارَکَ اسْمُ رَبِّکَ] مرقوم فرموده‌اند: اسم «ربّ» به صورت مطلق عبارت از اسم اعظم خداست و آن عبارت از علی علیه السّلام با علویّتش می‌باشد.

[ذِی الْجَلالِ وَ الْإِکْرامِ] که خداوند جلال و عزت و احسان و کرامت است.

واقعه ..... ص : ۲۴

در تفسیر آیه [وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ] مرقوم فرموده‌اند: ... از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله هنگامی که از این آیه سؤال شد آمده است که فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵

جبرئیل به من گفت: اینان علی علیه السّلام و شیعیانش می‌باشند که آنها به بهشت سبقت گیرنده هستند به سوی بهشت، و به خدا نزدیک هستند به سبب کرامت او.

و از علیّ علیه السّلام آمده است که فرمود: [وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ] در باره‌ی من نازل شده است.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: ما هستیم السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ و ما هستم الاخرون.

امام صادق علیه السّلام فرمود: پدرم به گروهی از شیعه فرمود: شما شیعه‌ی خدا هستید، شما یاران و انصار خدا هستید، شما سابق و اوّل هستید و سابق و آخر هستید، یعنی در دنیا به ولایت ما و در آخرت به بهشت سبقت می گیرید.

در تفسیر [وَ أَصْحابُ الْیَمِینِ ما أَصْحابُ الْیَمِینِ] مرقوم فرموده‌اند:

تفسیر یمین به علی علیه السّلام و تفسیر اصحاب او به شیعه‌ی علیّ علیه السّلام که با بیعت خاصّ ولوی به دست او بیعت کرده‌اند گذشت، نیز مکرّر این مطلب گذشت که یمین عالم ارواح است، اصحاب یمین کسانی هستند که در توجّه یا اتّصال به عالم ارواح پاک، متمکّن گشته‌اند و توجّه و اتّصال به عالم ارواح پاک حاصل نمی‌شود مگر با ولایت که با بیعت خاصّ ولوی محقّق می‌شود.

حدید ..... ص : ۲۵

در تفسیر [آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ] به خدا و رسول او ایمان آورید.

این جمله به منزله‌ی نتیجه‌ی سابق است، گویا که فرموده باشد: حالا ـ که این مطلب را دانستید دیگر در روی گردانیدن از خدا و

رسولش عذری برای شما باقی نمی‌ماند، یا دیگری عذری ندارید در خروج از قول خدا و رسولش در باره‌ی ولایت علی علیه السّلام.

پس ایمان به خدا بیاورید و گفته‌ی او را در مطلق اوامر و نواهی تصدیق کنید، یا گفته‌ی او را در مورد ولایت علی علیه السّلام تصدیق نمایید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶

و به رسول او ایمان بیاورید با بیعت عام یا بیعت خاصّ، یا او را در آنچه از احکام یا ولایت علیّ علیه السّلام گفته تصدیق نمایید.

چون خطاب از جانب خدای تعالی عامّ است شامل موجودین از مسلمانها و غیر مسلمانها و معدومین می‌شود لفظ «آمنوا نیز باید عام باشد و شامل اذعان و تصدیق و بیعت اسلامی عامّ و بیعت ایمانی خاصّ باشد، گویی که فرموده باشد:

ای کفّار و ای کسانی که آمادگی اسلام دارید از موجودین و معدومین به خدا و رسولش ایمان بیاورید با بیعت عامّ به دست رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و ای مسلمانان اذعان کنید و خدا و رسولش را در آنچه که رسول صلّی اللّه علیه و آله به شما می‌گوید از مطلق احکام یا ولایت علی علیه السّلام تصدیق کنید.

و با بیعت خاصّ ولوی به خدا و رسولش صلّی اللّه علیه و آله یا به دست خلیفه و جانشین او ایمان بیاورید و معانی ایمان در اوّل سوره‌ی بقره گذشت.

در تفسیر [یَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ یَسْعی نُورُهُمْ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ] چشم بصیرتت را باز کنی روزی که مؤمنین را ببینی می‌بینی که نور ایمانشان از پیش رو و سمت راست آنها می‌شتابد.

و مقصود از این نور آن کیفیّتی است که در قلب بیعت کننده با بیعت خاصّ ولوی به سبب قبول ولایت داخل می‌شود، آن فعلیّت اخیر بیعت کننده است و از همین جاست که او فرزند کسی می‌شود که با او بیعت کرده است.

گاهی او را در یک واقعه به صورت کسی می‌بیند که به دست او بیعت کرده و گاهی به صورت فرزند او از صلب او می‌بیند، این کیفیّت یک کیفیّت عرضی نیست، بلکه آن یک صورت جوهری است که از ولیّ امرش نازل شده و به قلب او داخل گشته و قول خدای تعالی: [وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ] اشاره به همین صورت است و آن صورت با چشمان حسّی دیده نمی‌شود، بلکه با چشم بصیرت در دنیا و آخرت دیده می‌شود و در عالم برزخ‌ها و آخرت آن صورت از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷

پوشش مادّه رها می‌شود و هر کس که از حجاب چشم مادّی رهایی یافته آن را می‌بیند.

پس هر کس آن را می‌بیند، صاحب نور نیز آن را می‌بیند و می‌بیند که آن کیفیّت به صورت امامش در پیش رویش راه می‌رود، اختیار پیش رو و سمت راست بدان جهت است که آن صورت نورانی است و استاره‌ی از آن به مقداری که بر او ظاهر شود، پشت سر مؤمن دنیاست که ظلمانی و تاریک است و شمال او ملکوت سفلی است که آن تاریک‌ترست و نورانی با ظلمانی تناسب ندارد.

پیش روی او عالم غیب است که آن نور محض است، سمت راست او عالم ارواح پاک است که آن نیز نورانی است و گاهی آن نور بر سالک ظاهر می‌شود، و آن هنگامی است محبّت او شدّت بگیرد، در سلوک خود استقامت نماید و با مرگ اختیاری بمیرد، این همان مطلبی است که صوفی‌ها می‌گویند مبنی بر اینکه سالک باید در سلوک خود به حصول حال حضور اهتمام بورزد.

و این همان شناخت علی علیه السّلام به نورانیّت است که آن معرفت خداست، این همان است که حضور و سکینه و فکر نامیده شده و این همان ذکر حقیقی خداست.

بزرگواران و عزیزانی که فقط برای رضای خدا و ارادتی که به صاحب ولایت کبری الهی علی علیه السّلام دارند و در چاپ این مجلّد با ما همراهی فرموده‌اند عبارتند از:

۱) جناب آقای دکتر نور علی تابنده (مجذوبعلیشاه) ارواحنا فداه که با توجّه خاصّی که به این تفسیر شریف دارند باعث گشایش و پیشرفت کار گردیده‌اند.

۲) استاد دانشمند و محقّق ارجمند جناب آقای دکتر سیّد جعفر شهیدی.

۳) منابع احادیث و اخبار معصومین علیهم السّلام با سعی و کوشش حضرت آیهٔ الله سمامی و حجّهٔ الاسلام شیخ مهدی کیائی و چند نفر دیگر از علمای

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۳، ص: ۲۸

بزرگوار قم.

۴) جناب آقای سیّد عزیز اللّه قائمی (طباطبایی) در امور ویراستاری نگارشی و فنّی.

۵) جناب آقای محسسن نهال مدیر محترم انتشارات «محسن».

۶) سرکار خانم نفیسه‌ی بذر کار تایپ کامپیوتری.

۷) خط مهر و کلیشه پشت جلد به وسیله برادر محترم جناب آقای عبد اللّه شورورزی.

۸) تهیّه‌ی کالک به وسیله‌ی برادر بزرگوار جناب آقای مجید احمدیان.

۹) سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که عهده‌دار چاپ و صحّافی این تفسیر شریف شده‌اند.

از همه سرورانی که با کمال محبّت در این مهمّ با ما همراهی فرموده‌اند سپاسگزاریم.

از خوانندگان تقاضا می‌نماییم که با ارائه‌ی نظرات سودمند خود ما را در جهت بهتر شدن خدمات بعدی رهین منّت فرمایند.

الحمد لله ربّ العالمین وفّقنا اللّه و ایّاکم بمرضاته

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۳، ص: ۳۹

سورهٔ الشّوری ..... ص : ۳۹

اشاره

این سوره دارای پنجاه و سه آیه است، بعضی گفته‌اند: پنجاه آیه مکّی است، بعضی گفته‌اند: همه‌ی سوره مکّی است جز وَ الَّذِینَ اسْتَجابُوا ... تا لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ و برخی معتقدند جز چهار آیه همه‌ی آیات در مدینه نازل شده و آن چهار آیه عبارت است از قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی ... تا وَ الْکافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ آیات ۱- ۱۰

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱ تا ۱۰] ..... ص : ۳۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) عسق (۲) کَذلِکَ یُوحِی إِلَیْکَ وَ إِلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکَ اللَّهُ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۳) لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَلِیُّ الْعَظِیمُ (۴)

تَکادُ السَّماواتُ یَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَ الْمَلائِکَةُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۵) وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ اللَّهُ حَفِیظٌ عَلَیْهِمْ وَ ما أَنْتَ عَلَیْهِمْ بِوَکِیلٍ (۶) وَ کَذلِکَ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُری وَ مَنْ حَوْلَها وَ تُنْذِرَ یَوْمَ الْجَمْعِ لا رَیْبَ فِیهِ فَرِیقٌ فِی الْجَنَّةِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ (۷) وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لکِنْ یُدْخِلُ مَنْ یَشاءُ فِی

رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمُونَ ما لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (۸) أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۹)

وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ (۱۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰

ترجمه: ..... ص : ۴۰

حم [حا. میم].

عسق [عین. سین. قاف].

بدینسان خداوند پیروزمند فرزانه به سوی تو و کسانی که پیش از تو [پیامبر] بودند، وحی می‌فرستد.

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است او راست و او بلند مرتبه‌ی بزرگ است.

نزدیک است که آسمانها [از ناروایی بهتان آنان] بر فرازشان پاره پاره شود، فرشتگان سپاسگزارانه پروردگارشان را تسبیح می گویند و برای زمینیان آمرزش می‌خواهند هان همانا خداوند است که آمرزگار مهربان است.

و کسانی که به جای او سرورانی را به پرستش می گیرند، خداوند حاکم بر آنانست و تو نگهبان آنان نیستی.

و بدینسان قرآنی عربی [/ شیوا] بر تو وحی کردیم، تا [اهل] مکّه و پیرامونیان آن را هشدار دهی و از روز محشر که شکّی در آن نیست، هشدار دهی که گروهی در بهشتند و گروهی در دوزخ.

و اگر خداوند می‌خواست آنان را امّت یگانه‌ای قرار می‌داد ولی هر کس را که بخواهد در جوار رحمتش در می‌آورد و ستمکاران [مشرک] یار و یاوری ندارند.

آیا به جای او سرورانی را به پرستش گرفته‌اند، حال آنکه خداوند سرور [راستین] است و اوست که مردگان را زندگی می‌بخشد و او بر هر کاری تواناست.

و در هر آنچه اختلاف نظر پیدا کنید، حکمش با خداوند است چنین است خداوند، پروردگار من که بر او توکّل کرده‌ام و به درگاهش روی آورده‌ام.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱

تفسیر ..... ص : ۴۱

[حم عسق كَذلِكَ] این وحی که قبل از این هم به تو ابلاغ کردیم، چون اخبار غیبی و احکام و مواعظ بعد از این زمان [يُوحِي إِلَيْكَ] به تو وحی می‌شود یا همچنین وحی به صورت رمز و حروف مقطّعه که پیش از این بر تو فرستادیم پس از این نیز بر تو وحی خواهد شد. یا وحیی که با اذیّت و آزار قوم و انکار آنها همراه خواهد بوده همان طور که پیش از این‌ها بر تو وحی کردیم بعد از این نیز بر تو وحی خواهد شد، یا مقصود این است که همچنین در باره نابود شدن قوم و اسکان زمین بر تو وحی خواهد شد.

[وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ] خدای تعالی بر پیامبران پیش از تو نیز وحی کرد در اینجا عطف را به صورت عطف مفرد آورد، چون در ثوانی و توابع بعضی چیزها بخشیده شده، یا لفظ معطوف به قرینه‌ی معطوف علیه در تقدیر است.

و لفظ «یوحی» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده و در صورتی که به صورت مجهول خوانده شود.

قول خدای تعالی: [اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ] فاعل فعل محذوف یا مبتداست، جمله مستأنف در موضع تعلیل است و خبر آن لفظ «العزیز»

يا «الحكيم» مى‌باشد، يا خبر آن [لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ] است و معناى آيه اين است كه براى خداست آسمانها و زمين و آنچه كه در آن دو وجود دارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲

[تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَ] نزديك است كه آسمانها از فراز آسمانها يا از بالاى زمين‌ها از هم شكافته شود.

[وَ الْمَلائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ] اين جمله عطف بر «السّماوات» است، به صورت عطف مفرد، لفظ «يسبّحون» مستأنف است يا اين جمله با لفظ «يسبّحون» عطف بر اسم مقدّر و «تكاد» خبر آن مى‌باشد.

يا اين جمله بر محلّ «تَكادُ السَّماواتُ ... تا آخر آيه» معطوف است.

[وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ] و بر مؤمنين زمين از خدا آمرزش مى‌طلبند، كه عقلاى حقيقى همان مؤمنين هستند و غير مؤمنين ملحق به چهارپايان مى‌باشند چنانچه در سوره‌ى مؤمن در ضمن آيه‌ى وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا گذشت.

قمى گفته است: استغفار مخصوص مؤمنين از شيعه است كه توبه كرده باشند، لفظ آيه عامّ ولى معنايش خاص مى‌باشد، شايد مقصود قمى از توبه كنندگان كسانى هستند كه در ضمن بيعت خاصّ توبه كرده باشند.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: ملايكه براى مؤمنين كه در زمين هستند استغفار مى‌كنند، زيرا مؤمن وقتى به صورت بيعت خاصّ ولوى بيعت كرد در قلب او يك كيفيّت الهى حاصل مى‌شود كه آن به منزله‌ى وزش بوى خوش است و همين گوهر الهى باعث مى‌شود كه فرشتگان آسمان به او توجّه كنند، فرشتگان زمين دورش را گرفته و از خدا بخواهند كه بديها و عيب‌هايش را بپوشاند، خود ملايكه نيز عيب‌هاى او را مى‌پوشانند و از ظاهر شدن بدى‌ها و عيب‌ها جلوگيرى مى‌كنند.

ولى در مورد غير مؤمن ملايكه‌ى آسمانى توجّه و التفاتى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳

ندارند، همچنانكه ملايكه‌ى زمين نيز متنفّرند و در نتيجه دورشان نمى‌گردند تا عيب‌هايشان را بپوشانند.

[أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ] اين جمله جواب سؤال مقدّر است.

[وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ] كسانى كه جز خدا را اولياء و دوستان خود قرار دادند در حالى كه آن اولياء غير از خدا باشند يا بدون اذن و اجازه‌ى خدا وليّ و راهبر برگزيدند.

به هر تقدير مقصود از آنها كسانى هستند كه در مقابل مؤمنين قرار گرفته‌اند، زيرا مؤمنين عليّ عليه السّلام را كه از طرف خدا ولايت دارد براى خدا وليّ قرار داده‌اند.

[اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ] اين جمله در مقابل استغفار ملايكه نسبت به كسانى است كه با عليّ عليه السّلام بيعت كرده‌اند، يا مقصود اين است كه خداوند بر همه‌ى اعمال آنان حافظ و نگهبان است، حتّى آن اعمالى كه به زبان آنانست و اگر خداوند حافظ و نگهبان عمل عكس باشد هيچ يك از اعمال صغير و كبيرشان فوت نمى‌شود و همه‌ى اعمال ثبت مى‌گردد.

[وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ] و تو به سبب رسالت خود و كيل و نگهبان آنها نيستى تا به دليل مخالفت با تو يا عنادشان به عليّ عليه السّلام اندوهناك گردى، يا بخواهى نسبت به عمل‌هاى آنان حافظ و نگهبان باشى، يا آنان را از مخالفت با عليّ عليه السّلام حفظ كنى.

[وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ قُرْآناً عَرَبِيًّا] همانند وحى كه به صورت مطلق يا در مورد عليّ عليه السّلام بر تو مى‌كنيم.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴

قرآن را به زبان عربى بر تو وحى كرديم نه به زبان عجم، يا مقصود اين است كه قرآن را داراى حكمت، علم، پند، اندرز و احكام وحى نموديم، نه آنكه قرآن اعرابى باشد بدون حكمت، موعظه و احكام.

[لِتُنْذِرَ أَمَّ الْقُرى] تا اينكه مردم مكّه را از كفر و بدكارى بيم دهى.

[وَ مَنْ حَوْلَها] كسانى كه در دور و بر امّ القرى (مكّه) هستند از تمام اهل زمين كه همه‌ى زمين نسبت به عالم مثال اطراف مكّه حساب مى‌شود.

[وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ] همه‌ى خلق را از هر چيزى كه بايد از آن انذار شود از امور دنيا و آخرت انذار كنى و به خصوص مردم را از روز جمع كه همان روز قيامت است بترسانى و روز قيامت روز جمع ناميده شده چون همه‌ى خلايق در آن روز جمع مى‌شوند.

[لا رَيْبَ فِيهِ] كه در آن شكّ و ترديدى نيست. بيان عدم شكّ و ريب در امثال اين موارد در اوّل سوره‌ى بقره ضمن تفسير قول خداى تعالى: «لا رَيْبَ فِيهِ» گذشت.

[فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ] گروهى از كسانى كه در آنجا جمع شده‌اند در بهشت جاى مى‌گيرند و گروهى در جهنّم.

[وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً] اگر خدا مى‌خواست همه‌ى خلايق را بر يك دين، يك مذهب و يك اراده كه همان اراده طاعت است قرار مى‌داد، ولى چون مشيّت خدا بر حسب استعدادهاى خلايق است اين چنين نخواسته است.

[وَ لكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ] و لكن خداوند هر

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵

كس را كه بخواهد بر حسب استعدادش در رحمت خود داخل مى‌كند.

[وَ الظَّالِمُونَ ما لَهُمْ مِنْ وَلِيٍ] ستمكاران وليّ ندارند كه متولّى و عهده‌دار امورشان بوده و صلاح آنان را به سوى خودشان بكشاند.

[وَ لا نَصِيرٍ] و يار و مددكارى ندارند كه ضرر را از آنان دفع كرده و در سختى‌ها كمك‌شان كند، بارها اين مطلب گذشته كه نبيّ صلّى اللّه عليه و آله به سبب ولايتش وليّ و به سبب رسالتش نصير است.

و در اين جمله اولش عبارت و اداى جمله را تغيير داد تا اشعار به اين باشد كه ورود در رحمت از اوصاف ذاتى خداى تعالى است، ولى عقوبت ظالم از عرضيّات رحمت رحمانى او است، نه از اوصاف ذاتى.

[أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ] لفظ «أم» در اينجا به معناى «بل» با همزه يا بدون همزه است. يعنى آنان كه جز خدا دوستانى گرفتند از آن سودى نمى‌برند.

[فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُ] فقط خدا وليّ است و وليّى جز او نيست.

[وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى] و او است كه مردگان از حيات حيوانى را زنده مى‌كند، يا مردگان از حيات انسانى را كه عبارت از ولايت تكليفى است زنده مى‌كند.

[وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ] در هر چيزى كه اختلاف كرديد آن را به خدا برگردانيد، يعنى هر چيزى كه اسم شيء و چيز بر آن صادق باشد از امر دين يا امر دنيا از معاملات يا معاشرت‌ها يا نكاح‌ها و ارث‌ها.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶

[فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ] پس حكم آن چيز به خدا بر مى‌گردد يعنى حكم در آن چيز به اينكه حقّ باشد يا باطل، صحيح باشد يا فاسد بايد در دنيا به خدا بر مى‌گردد بر حسب مظاهر خدا، يعنى كسانى كه آنان مظهرهاى ولايت هستند و اصل همه عليّ عليه السّلام است كه هيچ يك از شما داراى حقّ نيستيد و حقّ نزد هيچ يك از شما نيست مگر آنكه از آن خانه بيرون بياييد.

بشر به مقام غيب نمى‌رسد تا وقتى كه خداوند خودش بين آنها حكم كند و حكم آن در آخرت به عليّ عليه السّلام منتهى مى‌شود، چه تمام خلق به سوى او بر مى‌گردند، كه او قسيم و تقسيم كننده‌ى بهشت و جهنّم است و امّا رجوع مورد اختلاف به كتاب خدا بدين معنا كه حكم مورد اختلاف از كتاب خدا استنباط شود هيچ حاصلى ندارد.

زيرا قرآن داراى مجمل و متشابه است و بازگشت به آن بدون بازگشت به امام كه آن را بيان نمايد هيچ فايده‌اى ندارد.

[ذلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي] حکایت قول رسول است، یعنی رسول به آنان، یا قول خدای تعالی است که به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله امر کرده چنین بگوید که در این صورت فعل امر از مادّه‌ی قول در تقدیر است، یعنی به آنان بگو:

کسی که دارای این اوصاف است پروردگار من است.

[عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ] در آنچه که مرا از آن می‌ترسانید بر خدا توکّل نمودم.

[وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ] در همه‌ی کارهایم به سوی خدا باز می‌گردم، یا در آخر بالاخره ذات خودم به سوی خدا باز می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷

آیات ۱۱- ۱۵

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۱۱ تا ۱۵] ..... ص : ۴۷

اشاره

فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (۱۱) لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۲) شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ ما وَصَّى بِهِ نُوحاً وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (۱۳) وَ ما تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۴) فَلِذلِكَ فَادْعُ وَ اسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتابٍ وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۷

پدید آورنده‌ی آسمانها و زمین که برای شما از نوع خودتان همتایانی آفریده است، از چارپایان نیز انواعی [قرار داده است] شما را در آن آفریده است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸

همانند او چیزی نیست و اوست که شنوای بیناست.

او راست کلیدهای آسمانها و زمین روزی را برای هر کس که بخواهد گشاده یا فرو بسته می‌دارد، که او به هر کاری داناست.

در دین شما، هر آنچه به نوح سفارش کرده بود، مقرّر داشت، نیز آنچه به تو وحی کرده‌ایم، آنچه به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش کرده‌ایم، که دین را بر پا بدارید، در آن اختلاف نورزید آنچه مشرکان را به آن می‌خوانی، بر ایشان دشوار آید خداوند است که هر کس را بخواهد به راه خویش بر می‌گزیند و هر کس را که روی به درگاه او آورد، به سوی خویش هدایت می‌کند.

و تفرقه پیدا نکردند مگر پس از آنکه علم [وحی] بر ایشان آمد، آن هم از روی رشک و رقابتی که در میانشان بود، اگر حکم پیشین پروردگارت تا سر آمدی معیّن تعلّق نگرفته بود، در میانشان داوری می‌شد و کسانی که پس از ایشان کتاب را فرا گرفتند از آن سخت در شکّ‌اند.

پس برای این [امر] دعوت کن، چنانکه دستور یافته‌ای پایداری کن، از هوی و هوس آنان پیروی مکن و بگو به هر کتابی که خداوند فرو فرستاده است، ایمان آورده‌ام، دستور یافته‌ام که در میان شما دادگری کنم خداوند پروردگار ما و پروردگار شماست،

اعمال ما از آن ماست، اعمال شما از آن شما در میان ما و شما گفت و گویی نیست، خداوند ما و شما را [برای داوری] گرد می‌آورد و سیر و سر انجام به سوی اوست.

تفسیر ..... ص : ۴۸

[فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً] این آیه از گفتار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله یا ابتدای کلامی است از جانب خدا.

[وَ مِنَ الْأَنْعامِ] مقصود چهارپایان هشتگانه است چنانچه در سوره‌ی انعام گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹

[أَزْواجاً] از چهار پایان جفت آفرید، به صورت مذکّر و مؤنّث یا مقصود از جفت اهلی و وحشی است، یا مقصود این است که برای شما و به نفع شما حیوانات را به صورت جفت آفرید.

[يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ] خود شماها و حیوانات را به صورت جفت آفرید تا نسل شما را زیاد کند.

و این جمله نیز از گفتار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله یا از جانب خدای تعالی است.

[لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ] لفظ «کاف» در «کمثله» زایده یا اسمیّه است و جمله خبر «لیس» است، که در این صورت این کلام برای مبالغه در نفی مثل است نه اینکه مفاد جمله اثبات مثل برای خدای تعالی باشد.

و در اوّل سوره‌ی بقره گذشت که خدای تعالی وجود محض و بسیط الحقیقهٔ است، بسیط بودن او اقتضا می‌کند که دوّم نداشته باشد و گر نه مرکّب می‌شود و اگر دوّمی برای او نباشد دارای مثل و ضدّ نیز نمی‌شود.

[وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ] این جمله به منزله‌ی نتیجه‌ی نفی مثل است، چون وقتی خدای تعالی دارای مثل نباشد پس هیچ شنوایی جز شنوایی او، هیچ بینایی جز چشم بینش او وجود نخواهد داشت. و گر نه غیر او نیز مانند او شنوا و بینا خواهد بود، پس شنوایی و بینایی منحصرا در خدا ثابت است.

[لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] لفظ «مقلاد» بر وزن «مفتاح» و لفظ «قلّید» بر وزن «سکیت» به معنای خزانه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰

[يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ] خداوند روزی را بر کسی که بخواهد گشایش می‌دهد و به اندازه‌ی استعداد شخص به او روزی می‌دهد.

[إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ] خداوند بر همه چیز آگاه و عالم است، پس مقدار استحقاق و استعداد هر کس را می‌داند.

[شَرَعَ لَكُمْ] خداوند برای شما راه و جادّه قرار داده.

[مِنَ الدِّينِ ما وَصَّى بِهِ نُوحاً] در هر یک از جمله‌های قبلی احتمال داده می‌شود از قول رسول صلّی اللّه علیه و آله باشد یا آغاز کلام از جانب خدا باشد، چنانچه به آن اشاره کردیم. و قول خدای تعالی:

[وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ] عطف بر «ما وَصَّى بِهِ نُوحاً» است به صورت عطف مفرد.

و ممکن است جمله مستأنف از جانب خدا باشد، خواه جمله‌های گذشته از جانب خدا باشد یا از جانب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله.

و در این صورت این جمله مبتداء می‌شود، خبر آن جمله‌ی «أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ» یا «كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ» می‌باشد.

و ضمیری که به مبتداء بر می‌گردد در لفظ «کبر» مستتر است و لفظ «ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ» بدل از آن می‌باشد.

[وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ] لفظ «أن» تفسیری یا مصدری است، لفظ «الدّین» بر طریق به سوی خدا

اطلاق می‌شود، راه به سوی خدا از نظر تکوین ولایت تکوینی و از جهت تکلیف ولایت تکلیفی است و گاهی به علیّ علیه السّلام تفسیر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱

و نیز لفظ «دین» بر اعمالی اطلاق می‌شود که سالک را در سیرش کمک می‌کند و لذا ملّت نیز دین نامیده شده است.

و اقامه نمودن و به پا داشتن دین بدین گونه است که هر مرتبه‌ای از راه و طریق به مرتبه‌ی دیگر وصل شود و اعمال هر مرتبه به اعمال مرتبه‌ی دیگر متّصل گردد، نظیر اقامه و به پاداشتن نماز، تفصیل اقامه‌ی نماز در اوّل سوره‌ی بقره گذشت.

[وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ] در دین متفرّق و پراکنده نشوید. یعنی در اعمالی که لازمه راه و طریق است، یا در خود طریق، یا در علیّ علیه السّلام و ولایت او متفرّق نشوید، بدین گونه که هر یک عمل و طریقی را اختیار کند که مغایر با عمل و راه دیگری باشد، یا مقصود این است که چنین نباشد که هر یک راههای متعدّد و عمل‌های مختلفی انجام دهید، یا هر یک در عمل خویش هواهای نفسانی متعدد و غرض‌های فراوانی داشته باشد.

[كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ] مقصود، مشرکین به خدا یا به ولایت است.

[ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ] مقصود از چیزی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مشرکین را به آن چیز دعوت می‌کند توحید و حصر عبادت در خدا یا ولایت است.

[اللَّهُ يَجْتَبِي] خداوند هر که را بخواهد برای رسالت انتخاب می‌کند.

إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ پس تو از پشت کردن آنها به خدا یا به علیّ علیه السّلام اندوهناک مباش.

[وَ يَهْدِي] می‌رساند، یا راه را نشان می‌دهد [إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ] به هر کس که به سوی خدا روی کند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲

از امام صادق علیه السّلام آمده است: «أَنْ أَقِيمُوا» و «لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ» کنایه از امیر المؤمنین علیه السّلام و «ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ» یعنی ولایت علی علیه السّلام و لفظ «من یشاء» کنایه از علیّ علیه السّلام است.

اخبار فراوانی با این مضمون یا نزدیک به این مضمون وارد شده است و چون قرآن دارای وجوه بسیاری است این وجه بهترین وجوه به حساب می‌آید.

وَ ما تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ پس از آنکه علم به صحّت دینشان پیدا کردند، یا علم به صدق و راستی خلافت علیّ علیه السّلام پیدا کردند، بعضی آن را از روی علم قبول و بعضی نیز از روی حسد انکار نمودند.

[وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى] اگر مشیّت و قضای حتمی الهی نبود که همان موجب مهلت تا مدّت معیّنی بود.

[لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ] منکران را نابود و هلاک می‌ساخت، پذیرفتگان را از بین منکرین راحت و خلاص می‌کرد.

[وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ مِنْ بَعْدِهِمْ] و آنانکه بعد از پیامبران و امّت‌های آنها وارث کتاب شوند.

[لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ] پیش از این عبارت «بَغْياً بَيْنَهُمْ» بود به معنای ظلم و ستم روا داشتن بعضی بر بعضی و آن هنگامی بود که برتری امیر المؤمنین علیه السّلام را می‌دیدند، اکنون: «لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ» آمده است که کنایه از کسانی است که امر و دستور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را شکستند و نقض کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳

[فَلِذلِكَ فَادْعُ] مردم را به دین و برپاداشتن آن، یا به علیّ علیه السّلام و ولایت او فراخوان.

و لفظ «لام» در «فلذلک» به معنای «إلی» یا برای تعلیل است و معنی آن این است که جمیع مردم را به دین و شریعتی که برای تو به خاطر ولایت تأسیس کرده‌ام فراخوان، که اسلام به معنای شریعت تنها برای هدایت به ولایت است و اگر ولایت نبود اسلام فایده‌ای

نداشت.

از امام صادق عليه السّلام آمده است كه مقصود ولايت امير المؤمنين عليه السّلام است.

[وَ اسْتَقِمْ] پس در دين اعتدال و استقامت ورز.

[كَما أُمِرْتَ] آن گونه پايدارى كه به آن مأمور شده‌اى و آن استقامت در جميع مقامات و در چيزى است كه فوق امكان است و آن حقيقت ولايت است، چون در اينجا امّت به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله منضّم نشده است آنچه كه در سوره‌ى هود وارد شده اينجا وارد نشده است، در سوره‌ى هود از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله وارد شده است كه فرمود: سوره‌ى هود مرا پير كرد.

[وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ] در دين يا در ولايت امير المؤمنين عليه السّلام از هواهاى آنان پيروى نكن.

[وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتابٍ] و بگو: من به آنچه كه خداوند نازل كرده است از كتاب امّت‌هاى پيشين و كتاب اين زمان ايمان آوردم تا كنايه از ايمان به كتاب ولايت علىّ عليه السّلام باشد و كنايه از كسانى باشد كه ايمان به ولايت علىّ عليه السّلام نداشتند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴

[وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ] من مأمور شدم كه بين شما عدالت برقرار كنم و از جمله‌ى عدالت بين شما اين است كه مردى از شما را براى شما امام قرار دهم تا بعد از وفات من اختلاف بين شما مرتفع گشته و كجى شما راست گردد.

[اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ] پس آنچه كه از امر و نهى به شما مى‌گويم به حال شما سود بخش است و سودش به شما مى‌رسد، ضرر آن نيز به شما بر مى‌گردد و هيچ نفع و ضررى از امر و نهى به خود من بر نمى‌گردد تا در اين مورد مرا متّهم كنيد.

[لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ] بين ما و شما احتجاج و محاجّه لازم نيست. زيرا حقّ و برهان آن ظاهر و روشن است و احتياج به احتجاج نيست، اين جمله به منزله‌ى متاركه و جدا شدن از آنانست.

[اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنا] اين جمله تهديد آنانست به اينكه خداوند بين شان داورى و حكم خواهد كرد.

[وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ] پس هم او به خدا بر مى‌گردد و او به نفع محّق و بر ضرر مبطل حكم مى‌كند.

آيات ۱۶- ۲۴

[سوره الشورى (۴۲): آيات ۱۶ تا ۲۴] ..... ص : ۵۴

اشاره

وَ الَّذِينَ يُحاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ (۱۶) اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزانَ وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (۱۷) يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ (۱۸) اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۱۹) مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (۲۰)

أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ ما لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَ لَوْ لا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۱) تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ ما يَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (۲۲) ذلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيها حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (۲۳) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلى قَلْبِكَ وَ يَمْحُ اللَّهُ

الْباطِلَ وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۲۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵

ترجمه: ..... ص : ۵۵

و کسانی که در باره‌ی خداوند پس از پذیرفته شدن دعوت او محاجّه می‌کنند، احتجاجشان در نزد پروردگارشان باطل است، بر آنان خشمی [از جانب خداوند] است و عذابی سهمگین [در پیش] دارند.

خداوند کسی است که کتاب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶

آسمانی و سنجه را به حقّ نازل کرده است و چه دانی چه بسا قیامت نزدیک باشد.

کسانی که آن را باور ندارند در باره‌ی آن شتاب می‌ورزند و کسانی که ایمان آورده‌اند، از آن ترسانند، می‌دانند که آن حقّ است، بدانید کسانی که در باره‌ی قیامت شک و شبهه‌ای دارند، در گمراهی دور و درازند.

خداوند در کار بندگانش باریک بین است هر کس را که بخواهد روزی می‌دهد و اوست توانای پیروزمند.

هر کس که [بهره‌ی] کشت اخروی را خواسته باشد، برای او می‌افزاییم، هر کس [بهره‌ی] کشت دنیوی را خواسته باشد، از آن به او می‌بخشیم و برای او در آخرت بهره‌ای نیست.

یا مگر برای آنان شریکان [/ معبودان ناحقّ] ی است که برای آنان احکامی دینی مقرّر داشته‌اند که خداوند آن را اجازه نداده است؟ و اگر حکم فیصله بخش [پیشین] نبود، در میان آنان داوری می‌شد، برای ستمکاران [مشرک] عذابی دردناک [در پیش] است.

[آنگاه] ستمکاران [مشرک] را از کار و کردارشان هراسان بینی و [کیفر] آن به ایشان فرا می‌رسد و کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، در سرا بستانها باشند آنچه بخواهند برای ایشان نزد پروردگارشان فراهم است، آن همان نعمت بزرگ است.

این همان است که خداوند به بندگانش که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، مژده می‌دهد بگو برای آن کار از شما مزدی نمی‌طلبم، مگر دوستداری در حقّ نزدیکان [/ اهل بیتم] و هر کس کار نیکی کند، در آن برایش جزای نیک بیافزاییم چرا که خداوند آمرزگار قدردان است.

یا می‌گویند [پیامبر] بر خداوند دروغ بسته است [بدان که] اگر خداوند بخواهد بر دل تو مهر می‌گذارد و خداوند باطل را می‌زداید، با کلمات خویش [دین] حقّ را استوار می‌دارد که او دانای راز دلهاست.

تفسیر ..... ص : ۵۶

[وَ الَّذِینَ یُحَاجُّونَ فِی اللَّهِ] کسانی که در باره‌ی علیّ علیه السّلام پس از مرگ یا در قیامت احتجاج می‌کنند، یا در عبادت و معصیت خدا بعد از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷

مرگ یا در قیامت با خدا احتجاج می‌کنند.

یا با خلفای خدا و مؤمنین در حقّ خدا یعنی در دین خدا احتجاج می‌کنند، یعنی در حقّ بودن و ثبوت خدا یا در عبادت او، یا در

شرک آوری او، یا در سلوک به سوی او، یا در توحید، یا در مظاهر او یعنی در نبوت و خلافت انبیا و به خصوص در خلافت علی علیه السّلام، یا در اعاده و بازگرداندن و زنده کردن خدا در روز قیامت احتجاج می‌کنند و خلاصه در همه‌ی صفات حقیقی و اضافی و در همه‌ی افعال و مظاهر الهی احتجاج و محاجّه می‌کنند.

[مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ] پس از آنکه مردم دعوت الهی را پذیرفتند، یعنی ندای الهی و ندای ملایکه‌اش را برای مرگ پذیرفتند، یا مقصود ندای خدا در قیامت جهت حساب است، یا مقصود ندای جانشینان الهی و دعوت و ظهور حجّت و برهان آنهاست به طوری که در حقّ بودن آنها اشتباهی باقی نماند.

یا مقصود استجابت دعای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است در مورد کافرین و مشرکین که در روز بدر کشته شوند و به اهل مکّه و بنی مضر قحطی برسد.

یا استجابت خواست نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در اعطای معجزات یا مقصود این است که استجابت به خاطر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله انجام گرفت، چون یهودیان با محمّد صلّی اللّه علیه و آله استفتاح می‌کردند و کارهایشان با نام محمّد صلّی اللّه علیه و آله شروع می‌کردند و در این مورد استجابت نیز می‌شدند.

[حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ] حجّت و برهان آنها نزد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸

پروردگارشان باطل است.

[وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ] غضب خدا و عذاب شدید بر آنانست، چون در جدل و احتجاجشان ظالم و ستمگرند.

[اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ] خدایی که کتاب نبوّت و رسالت یا کتاب ولایت فرو فرستاد که قرآن صورت همه‌ی آنانست.

[بِالْحَقِ] به سبب حقّ که قرآن آفریده شده‌ی اوست، یا متلبّس به حقّ و جمله مستأنف است و جواب سؤال مقدّر و دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است در احتجاج آنها، گویا که گفته شده: آیا آنان می‌توانند قرآن را باطل نمایند یا علیّ علیه السّلام را از مقامش منع کنند یا دین را باطل سازند؟ پس خدای تعالی فرمود: تنها خداست که کتاب را به حقّ نازل کرده، نه غیر خدا، پس بطلان به آن راه ندارد.

[وَ الْمِيزانَ] در اوّل سوره‌ی اعراف، در سوره‌ی انبیاء بیان اجمالی وزن و میزان گذشت.

و چون مقصود از کتاب نبوّت یا رسالت یا ولایت یا کتاب تدوینی است که صورت همه‌ی اینهاست یا احکام دینی است که آن نیز صورت همه‌ی اینهاست و از سوی دیگر همه‌ی آنها که گفته شد میزان وجود بندگان و احوال و اخلاق و اقوال آنانست ... لذا فقط «المیزان» را بر لفظ «الکتاب» عطف کرد.

[وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ] تو چه می‌دانی شاید قیامت نزدیک باشد، پس تو نباید بر عدم مؤاخذه‌ی فعلی آنها اندوهناک شوی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹

و خطاب عامّ یا مخصوص نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و کنایه از امّت و تهدید کفّار و منافقین امّت است، چون لفظ «قریب» شبیه به «فعیل» به معنای مفعول است که گاهی مذکّر و مؤنّث آن در لفظ یکسان است.

[يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها] کسانی به عذاب عجله می‌کنند که ایمان به روز قیامت ندارند، قیامت را به استهزا می‌گیرند و در باره‌اش شتاب می‌ورزند.

[وَ الَّذِينَ آمَنُوا] کسانی که اذعان و یقین به قیامت نمودند، کسانی که با بیعت عام اسلام آوردند و با بیعت خاصّ ایمان آوردند.

[مُشْفِقُونَ مِنْها] اینان از قیامت می‌ترسند، چون می‌دانند در مورد خرد و درشت، پست و شریف، کوچک و بزرگ باید مؤاخذه

شوند.

[وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ] مى‌دانند كه قيامت امرى حقّ و ثابت است.

[أَلا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ] آگاه باشيد آنها كه در مورد خواه مقصود از ساعت ساعت ظهور قائم عليه السّلام باشد، يا ساعت قيامت، يا ساعت رجعت، يا ساعت مرگ.

برخى گفته‌انـد: كفّار به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى‌گفتند: قيامت را براى ما برپا ساز و اگر راست مى‌گويى آنچه را كه بما وعده دادى بياور، پس خداى تعالى آنان را اين چنين ردّ كرد.

[اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ] خداونـد به بندگانش نيكوكار است [يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ] به هر كس كه بخواهد علم و فهم و ايمان مى‌دهد، قيامت را تأخير مى‌اندازد كه شايد توبه كنند و متذكّر شوند و در نتيجه اعتراف نمايند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۰

[وَ هُوَ الْقَوِيُ] و خداوند تواناست و بر هر چيزى كه بخواهد قادرست.

[الْعَزِيزُ] هيـچ مانعى از كار خدا منع نمى‌كند، پس تأخير در مؤاخذه‌ى آنها از جهت عجز و ناتوانى نيست، نيز از آن جهت نيست كه مانعى او را از اين كار منع كند، بلكه از باب لطف به بندگان است.

[مَنْ كـانَ يُرِيـدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ] اين جمله جواب سؤال مقـدّر است، گويا گفته شـده: بنابراين كسـى كه براى آخرت يا دنيا كوششـى انجام دهد از سـعى و كوشش خود هيچ بهره‌اى نمى‌برد، پس خداى تعالى در جواب فرمود: كسى كه در سعى خودش دنبال آخرت باشد ما هم بر كاشته‌ى او مى‌افزاييم.

[نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ] و به مقدار سعى و كوشش او به او عطا مى‌كنيم و بيش از مقدار سعى نيز افزون مى‌كنيم.

[وَ مَنْ كانَ يُرِيـدُ حَرْثَ الـدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها] كسـى كه طالب دنيا باشـد ما به مقدار تخمى كه كاشـته يا كمتر از آن را به او مى‌دهيم، كه اين جمله در مقابل جمله‌ى نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ بيش از اين افاده نمى‌كند.

[وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ] و بهره‌اى از آخرت ندارد، چه كه او براى آخرت كشت نكرده است.

از امام صادق عليه السّـلام آمـده است: مال و اولاد كشت دنيا است، عمل صالـح كشت آخرت است، كه گاهى خداوند همه‌ى آنها را براى گروهها و ملّت‌هايى جمع مى‌كند.

از امام صادق عليه السّـلام آمـده است: مال و اولاد كشت دنيا است، عمل صالـح كشت آخرت است، كه گاهى خداوند همه‌ى آنها را براى گروهها و ملّت هايى جمع مى‌كند.

از امـام صـادق عليه السّـلام است: كسـى كه به جهت نفع دنيوى حـديث بخواهـد در آخرت بهره‌اى نخواهـد داشت، كسـى كه خير آخرت بخواهد خداوند خير دنيا و آخرت را به او اعطا خواهد كرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۱

و اخبـار زيادى وارد شـده در اينكه هر كس با اعمال و اقوالش همه‌ى همّتش دنيا باشـد خداونـد كار او را متفرّق و پراكنـده خواهد ساخت و فقر را جلو چشم او قرار خواهـد داد، در حالى كه دنيا هم به او روى نخواهـد آورد مگر آنچه كه براى او نوشـته شده و هر كس كه همّ خود را آخرت قرار دهـد خداونـد تفرّق و پراكنـدگى او را جمع كرده و غنـا و بى‌نيازى را در قلب او قرار خواهـد داد، دنيا به او روى خواهد آورد در حالى كه او دنيا را نمى‌خواهد.

از امـام صـادق عليه السّـلام در مورد «اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبـادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشـاءُ» سؤال شـده فرمود: مقصود ولايت امير المؤمنين عليه السّـلام است و از مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ سؤال شد، فرمود: مقصود شـناخت امير المؤمنين و ائمّه عليهم السّلام است، از «نزد له فى حرثه» سؤال شد، فرمود:

یعنی از سهم و نصیب آخرت می‌افزاییم و او از دولت ائمّه علیهم السّلام بهره و نصیب خود را استیفا می‌کند و در مورد وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَةِ مِنْ نَصِیبٍ فرمود: یعنی او در دولت حقّ با امام علیه السّلام هیچ بهره و نصیبی ندارد «۱».

[أَمْ لَهُمْ شُرَکاءُ] یا آنها برای خدا شریکانی قرار می‌دهند که برای آنها دستوری بر خلاف دستور خدا صادر می‌کنند.

[شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّینِ ما لَمْ یَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ] آن شرکا که در دین چیزهایی بر خلاف دین خدا می‌آوردند مانند بحیره و مانند.

[وَ لَوْ لا کَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ] کلمه‌ی فصل عبارت از

---

(۱) رجوع شود به تفسیر سوره مائده آیه ۱۰۳ از همین تفسیر.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۲

لطیفه‌ی انسانی است که او را از سایر حیوانات جدا می‌کند و آن عبارت از ولایت تکوینی است و آن چیزی است که به وسیله‌ی آن عنایت و تکریم الهی حقّ جلّ و اعلی نسبت به انسان تحقّق یافته است و خداوند به انسان مهلت می‌دهد تا آن لطیفه ظاهر گشته و تکمیل شود، یا از بین برود و انسان ملحق به چهارپایان گردد، بلکه از چهار پایان نیز گمراه‌تر شود، آنگاه که آن لطیفه از انسان خارج شود و از او منقطع گردد انسان مرتدّ فطری می‌شود و توبه‌اش دیگر مورد قبول قرار نمی‌گیرد و بر حسب احکام شرع کشتن او واجب می‌شود.

و آنچه که از امام باقر علیه السّلام در تفسیر آیه وارد شده گفتار ما را در کلمه‌ی فصل تأیید می‌کند.

او فرمود، اگر نبود آنچه که از جانب خداوند و در قضاء الهی در باره‌ی مردم گذشته ثابت شده قائم هیچ یک از آنها را باقی نمی‌گذاشت، شاید مقصود از قائم جانشین و خلیفه‌ی خدا باشد که امر الهی را در بین بندگان بپا می‌دارد.

[وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ] این جمله حالیّه است و معنای آن این است که در وجود ظالمین و ستمگران به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله وهم و خیال آن لطیفه است (نه خود آن لطیفه) و هر کس که از آن لطیفه‌ی و همی متولّد شود خواه در خارج ظالم به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد و خواه نباشد در دنیا و در حال حاضر عذابی دردناک همراه آنانست، لیکن به جهت تخدیر اعضا آنان دیگر آن عذاب را احساس نمی‌کنند.

یا در آخرت عذابی دردناک منتظر آنانست و لیکن چون یقین به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۳

عذاب اخروی نداشتند به آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله ستم روا داشتند.

[تَرَی] الان می‌بینی یا در آخرت خواهی دید، خطاب مخصوص به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است.

[الظَّالِمِینَ مُشْفِقِینَ] ستمگران را ترسان و خایف می‌بینی.

[مِمَّا کَسَبُوا] ترس ستمگران از کیفر کارهایی است که انجام داده‌اند، یا از خود اعمال است بنابر تجسّم اعمال در دنیا چنانچه حال بعضی از گناهکاران چنین است، یا در آخرت چنانچه حال همه است.

[وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ] در دنیا عذاب آنها حتمی است ولی احساس نمی‌کنند، یا عذاب آخرت مقصود است.

[وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِی رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ] این جمله عطف بر دو مفعول «تری» است، یعنی می‌بینی کسانی را که ایمان آورده‌اند ... تا آخر، یا عطف بر اسم «انّ» و خبر آن، یا عطف بر جمله‌ی «إِنَّ الظَّالِمِینَ ... تا آخر آیه، یا عطف بر جمله‌ی «تَرَی الظَّالِمِینَ» یا بر جمله‌ی «هُوَ واقِعٌ بِهِمْ» می‌باشد.

[لَهُمْ ما یَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ] ظرف «عند ربّهم» ظرف مستقرّ و حال از فاعل «یشاؤون» یا از موصول، یا از مجرور «لهم» یا از ضمیر متن

در آن، یا خبر بعد از خبر یا خبر مبتدای محذوف، یا متعلّق به «یشاؤون» یا «بل هم» می‌باشد.

[ذلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الْکَبِیرُ] اینکه گفته شد فضل بزرگی است/ [ذلِکَ] لفظ «ذلک» اشاره به همان چیزی است که ذکر شد که قدر آن عظیم و منزلت و مقام آن بالا است.

[الَّذِی یُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۴

الصَّالِحاتِ]

مکرّر این مطلب گذشت که مقصود از ایمان در امثال این عبارات اسلام است که با بیعت عامّ حاصل می‌شود.

یا مقصود خود بیعت عامّ است، مراد از عمل صالح ایمان است که با بیعت خاصّ حاصل می‌شود یا خود بیعت خاصّ است، یا مقصود از ایمان ایمان خاصّ است که با بیعت خاصّ حاصل می‌شود یا خود همان بیعت مقصود است، مقصود از عمل صالح عمل کردن به شروط آن بیعت است.

[قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً] بگو: بر این کاری که من انجام می‌دهم از تبلیغ رسالت الهی و فرا خواندن شما به ایمان به خدا مزد و اجری طلب نمی‌کنم تامر امّتهم به دنیا خواهی در ادّعاهایم بکنید.

[إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی] هیچ مزد و اجری نمی‌خواهم مگر دوستی و مودّت اهل بیت.

استثناء در اینجا متّصل است، سود دولتی اهل بیت و نزدیکان پیامبر اگر چه به خود مردم باز می‌گردد و تکمیل نفوس آنها است، لکن با استکمال مردم، پیامبر نیز بهرمند می‌شود، چه آن مردم اجزاء پیامبر و سعه و گستردگی وجود او می‌شوند.

پس قول خدای تعالی: قُلْ ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ اشاره به هر دو جهت نفع است، زیرا در این آیه مودّت اهل بیت اجر و مزد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله قرار داده شده از آن جهت که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از مودّت آنان بهرمند می‌شود، که با مودّت کامل می‌شوند و با کامل شدن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دارای وجودی گسترده‌تر می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۵

بنابراین آنچه که گفته شده که استثنا منقطع است صحیح نیست، لفظ «قربی» مصدر «قرب» است و مقصود مودّت در تقرّب به سوی خدا است، یا مقصود حالت نزدیکی شما به خداست، که به معنای حبّ و دوستی فی اللّه می‌شود.

یا معنای آیه دوست داشتن اعمالی است که انسان را به خدا نزدیک می‌سازد، یا معنای آیه این است که من از شما اجری نمی‌خواهم جز اینکه مرا به خاطر نزدیکی‌ام با شما دوست داشته باشید بعضی آیه را این چنین تفسیر کرده‌اند.

و لکن آنچه که از ائمّه‌ی ما علیهم السّلام در ضمن اخبار زیاد به ما رسیده است معنای آیه را چنین می‌رساند: من از شما مزد و اجری طلب نمی‌کنم جز اینکه نزدیکان مرا دوست داشته باشید.

و بنابراین لفظ «القربی» مصدر به معنای اسم فاعل می‌شود و تعبیر به مصدر جهت اشعار به این است که دوست داشتن نزدیکان و اقربا من از آن جهت که نزدیکان من هستند به نفع خود شماست خواه مقصود از قرابت جسمانی باشد یا روحانی.

روایت شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هنگامی که وارد مدینه شد و اسلام را محکم نمود انصار بین خودشان گفتند: ما خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برسیم و به او بگوییم: تو تهی دست هستی و بعضی چیزها را نداری، این اموال ماست و تو می‌توانی هر طور بخواهی در اموال ما حکم و تصرّف کنی بدون آنکه بر تو حرج و منعی باشد.

پس این آیه نازل شد: «قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی» رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این آیه را بر انصار خواند و فرمود: بعد از من نیز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۶

نزدیکان مرا دوست داشته باشید، انصار از پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در حالی که تسلیم گفتار او شده بودند بیرون آمدند.

پس منافقین گفتند: این سخن پیامبر چیزی است که خود ساخته است و مقصودش این است که ما را بعد از خودش ذلیل نزدیکان خود سازد، پس این آیه نازل شد: أَمْ یَقُولُونَ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به دنبال انصار فرستاد و آیه را بر آنان خواند، انصار گریه کردند و مطلب بر آنها سنگین و سخت شد، سپس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله انصار را فرا خواند و آنها را با این آیه مژده داد.

و به این مضمون و نزدیک به آن اخبار زیادی وارد شده است.

[وَ مَنْ یَقْتَرِفْ حَسَنَةً] این مطلب مکرّر از جانب ما گذشته است که حسن و حسنه‌ی حقیقی فقط ولایت است، نه چیز دیگر و هر نوع گفتار و فعل، حالت، اخلاق، علم، شهود و عیان که متعلّق به ولایت باشد با حسن ولایت زیبا و حسن می‌شود و هر چه که متعلّق به ولایت نباشد قبیح محسوب می گردد.

و لذا در اخبار زیادی فرو رفتن در حسنه و انجام آن به ولایت و مودّت اهل بیت علیهم السّلام تفسیر شده است.

خواه تنکیر لفظ «حسنة» برای تفخیم باشد یا تحقیر.

[نَزِدْ لَهُ فِیها حُسْناً] یعنی در آن حسنه خوی و حسن دیگری اضافه می کنیم، چه وقتی از حسنه و خوبی فعلیّت خوبی برای نفس حاصل شد، فاعل بر آن فعلیّت باقی ماند و آنرا باطل نکرد و آن را ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۷

نسوزانید خدای تعالی آن حسنه را افزون می‌سازد، زیرا که کون و هستی بر حسب اقتضای ذاتش در ترقّی است.

[إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ] خداوند قبل از حسنه هر سیّئه‌ای را که کسب شده است می‌بخشد.

[شَکُورٌ] و خداوند شکور و سپاسگزار است، این معنا اقتضاء می کند که آن حسنه را تا ده برابر و هر چند برابر که بخواهد افزون نماید.

[أَمْ یَقُولُونَ افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً] وجه نزول این آیه گذشت.

[فَإِنْ یَشَإِ اللَّهُ یَخْتِمْ عَلی قَلْبِکَ] اگر خدا بخواهد مهر بر قلب تو می گذارد تا تو نیز بر خدا افتراء ببندی، پس نعمت مهر نکردن و وحی کردن به تو را شکر گزار باش.

بنابراین این آیه اظهار منّت گزاردن بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است به اینکه سینه‌ی او را گشوده و مهر بر دل او ننهاده است.

یا معنای آیه این است که اگر خداوند می‌خواست فضیلت و برتری اهل بیت تو را اظهار نکند بر قلب تو مهر می‌نهاد تا فضل اهل بیت تو بر تو وحی نمی‌شد، پس فضل و برتری اهل بیت خودت را ظاهر ساز، از ردّ و قبول آنان باکی نداشته باش، که خدا حافظ اهل بیت تو و ظاهر کننده‌ی فضل آنانست.

و این آیه بنابراین دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مورد انکار قولش می‌باشد.

[وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ] خداوند باطل را محو می‌سازد، پس اگر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۸

قول محمّد افترا و باطل بود خداوند آنرا از روزگار محو می کرد، در حالی که قول محمّد صلّی اللّه علیه و آله در روزگار رو به فزونی ثبوت است.

[وَ یُحِقُّ الْحَقَ] و خداوند احقاق حقّ می کند، پس اگر قول محمّد صلّی اللّه علیه و آله حقّ نبود خداوند با کلمات تکوینی‌اش که همان افراد بشر است آن را حقّ نمی‌ساخت.

یا معنای آیه این است که خداوند باطل را از دلها محو می‌کند، که آن شکّ و ریب در اهل بیت توست، حقّ را که ولایت اهل بیت توست در دلها در طول زمان زنده می‌سازد.

یـا معنای آیه این است که خداونـد باطل را از صـفحه‌ی روزگار پاک می‌کنـد و حقّ را که علیّ علیه السّـلام و ائمّه علیهم السّـلام و ولایت آنان است زنده نگه می‌دارد.

[بِكَلِماتِهِ] با کلمات خود که همان جانشینان تو بعد از تو هستند.

[إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ] خداوند بر سینه‌ها آگاه است، می‌داند آنچه را که در دلهای منافقین می‌گذرد، مانند دشمنی با تو و دشمنی با اهل بیت تو.

آیات ۲۵- ۳۶

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۲۵ تا ۳۶] ..... ص : ۶۸

اشاره

وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ وَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ (۲۵) وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ الْکافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ (۲۶) وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِی الْأَرْضِ وَ لکِنْ یُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما یَشاءُ إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِیرٌ بَصِیرٌ (۲۷) وَ هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ الْغَیْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا وَ یَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَ هُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیدُ (۲۸) وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِیهِما مِنْ دابَّةٍ وَ هُوَ عَلی جَمْعِهِمْ إِذا یَشاءُ قَدِیرٌ (۲۹)

وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَةٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ (۳۰) وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ (۳۱) وَ مِنْ آیاتِهِ الْجَوارِ فِی الْبَحْرِ کَالْأَعْلامِ (۳۲) إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ عَلی ظَهْرِهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ (۳۳) أَوْ یُوبِقْهُنَّ بِما کَسَبُوا وَ یَعْفُ عَنْ کَثِیرٍ (۳۴)

وَ یَعْلَمَ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِنا ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ (۳۵) فَما أُوتِیتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَمَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ وَ أَبْقی لِلَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ (۳۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۶۹

ترجمه: ..... ص : ۶۹

و اوست که توبه‌ی بندگانش را می‌پذیرد و گناهان را می‌بخشد و می‌داند که چه می‌کنید.

و [دعـای] کسـانی را که ایمـان آورده‌ایـد و کارهـای شایسـته کرده‌انـد، اجابت می‌کنـد، بر جزای آنان از فضل خویش می‌افزایـد و کافران عذابی سهمگین [در پیش] دارند.

و اگر خداونـد روزی را بر همه‌ی بنـدگانش گسترده می‌داشت، در روی زمین فتنه و فسـاد می‌کردنـد، ولی به انـدازه‌ای که بخواهد مقرر می‌دارد، که او به کار بندگانش آگاه و بیناست.

و هموست که باران را پس از آنکه نومید شده‌اند، فرو می‌فرستد، رحمتش را می‌گسترد، او سرور ستوده است.

و از آیات او آفرینش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۰

آسمانها و زمین و جانورانی است که در آنها پراکنده است و او هر گاه بخواهد بر گرد آوردن آنها تواناست.

و هر مصیبتی که به شما برسد از کار و کردار خودتان است، او از بسیاری [گناهان] در می گذرد.

و شما در روی زمین گزیر و گریزی ندارید، شما را در برابر خداوند یار و یاوری نیست.

و از پدیده‌های شگرف او کشتیهاست در دریا مانند کوهها.

اگر خواهد باد را نگه دارد، آنگاه آنها بر روی آن [دریا] راکد مانند در این برای هر شکیبایی شاکری مایه‌های عبرت است.

یا آنان [/ اهل کشتی] را به خاطر کار و کردارشان نابود کند، او از بسیاری [گناهان] در می گذرد.

و تا کسانی که در آیات ما مجادله می کنند، بداند که گریزگاهی ندارند.

پس آنچه به شما داده شده است، بهره‌ی [گذاری] زندگانی دنیاست، برای کسانی که ایمان آورده‌اند و به پروردگارشان توکّل کرده‌اند، آنچه نزد خداوند است، بهتر و پایدارتر است.

تفسیر ..... ص : ۷۰

[وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ] وجه نزول این آیه گذشت.

بدان که بیشتر آنچه که از ذکر توبه در قرآن وارد شده مقصود از آنها توبه‌ای است که به دست جانشینان خدای تعالی در ضمن میثاق و بیعت حاصل می‌شود، کسی که در ظاهر قبول کننده‌ی آن توبه است خلیفه و جانشین خداست که بیعت با دست او صورت گرفته، لیکن چون خلیفه‌ی الهی مظهر صفات خدای تعالی و به خصوص هنگام اخذ بیعت از بندگان می‌باشد قبول توبه را به طور منحصر به خودش نسبت داده است، چنانچه در قول خدای تعالی: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ چنین است. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۱

[وَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ] لفظ «تفعلون» به هر دو صورت خطاب و غیابی (مغایب) خوانده شده است.

[وَ یَسْتَجِیبُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ] دعای مؤمنین را خداوند مستجاب می گرداند، دعای مطلق آنها را، یا دعای آنها در صورتی که برای خدا و لقای او باشد، یا دعای آنان را در مورد برادرانشان چنانچه در خبر آمده است.

و مقصود از ایمان اسلام یا ایمان خاصّ است.

بنابر اوّل مقصود از عمل صالح بیعت خاصّ و ایمان خاصّ است.

یا معنای آیه این است که خداوند خواسته‌های کسانی را که به خدا یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در مودّت و دوستی به خویشاوندان پیامبر ایمان بیاورند، بری آورده.

[وَ یَزِیدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ] و افزون بر آنچه که خواسته‌اند نیز عطا می کند.

[وَ الْکافِرُونَ] و کسانی که به ولایت علیّ علیه السّلام کافر شدند.

[لَهُمْ عَذابٌ شَدِیدٌ] برایشان عذاب سختی است و برای اشاره به این مطلب که عذاب کفّار از لواحق و لوازم اعمال آنان و از توابع مشیّت عرضی الهی است اسلوب و روش را در اینجا تغییر داد.

[وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِی الْأَرْضِ] بدان که ظلم و ستم و عداوت نفس انسانی با خلق خدا، عدول آن از حقّ جز از انانیّت و خود پسندی نفس ناشی نمی‌شود.

زیرا هر اندازه از نیازمندی به حقّ را بکاهد و بر بی‌نیازیش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۲

فزونی بخشد، انانیّت او افزون می گردد، هر اندازه که انانیّت او افزون شود خود پسندی او افزون‌تر و لوازم خودپسندی نیز اضافه می‌شود و اعمالی از قبیل تحقیر بندگان و دشمنی با کسی که گمان می کند اراده‌ی برتری و استعلا بر او دارد.

و ظلم و ستم بر کسی که در مقابل او قرار می‌گیرد و سازگار با حال او نباشد، همه عدول از حقّ است، از او سر می‌زند و آنگاه که خداوند در روزی نباتی را بگشاید و خوردنیها و نوشیدنیهایش را فراهم سازد یا رزق حیوانی او را گسترش دهد و شهوات حیوانی، خویهای درندگی، اعتبارات شیطانی او را وسعت بخشد.

یا در رزق انسانی را بسط دهد و در الهامات و علوم و حکمت‌ها و مکاشفات صوری و معنوی بر بندگان بگشاید، در این صورت است که برخی خودپسند شده بر بندگان تعدّی می‌ورزند، به آنها ظلم و ستم روا می‌دارند و آنان را تحقیر می‌کنند و از حقّ روی بر می‌گردانند، چه مادامی که شایبه‌ای از نفس در انسان باقی باشد علوم صوری و همچنین مشاهدات صوری و مکاشفات معنوی موجب افزونی انانیّت می‌گردد.

از این رو بیشتر مذاهب باطل از مشاهدات افراد ناقص پدید می‌آید، چنانچه تفصیل این مطلب از جانب ما گذشته است.

[وَ لكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ] و لکن خدای تعالی روزی‌های سه گانه را به قدر آنچه را که می‌خواهد نازل کند یعنی به قدر استحقاق شخص نازل می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۳

زیرا خداوند آنچه را که می‌خواهد نمی‌خواهد مگر بر حسب حال کسی که برای او می‌خواهد.

و قول خدای تعالی: لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ ... تا قول خدا:

«بصیر» جهت رفع توهّمی است که از قول خدا: يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا ناشی می‌شود، چه این جمله موهم این است که اگر این سخن حقّ و راست باشد باید از مؤمنین کسی فقیر و محتاج نباشد در حالی که بیشتر مؤمنین در امر زندگی و معیشت محتاج هستند.

[إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ] تعلیل جمله‌ی ما قبلش می‌باشد، یعنی خداوند اندازه‌ی استحقاق آنها را می‌داند و مقداری را که آنها را اصلاح یا افساد می‌کند نیز می‌داند پس به مؤمنین باندازه‌ای که آنها را اصلاح کند عطا می‌کند، به کافرین مقداری می‌دهد که به صلاح عالم و نظام کلّی باشد، نیز به اندازه‌ای عطا می‌کند که به صلاح مؤمنین باشد، چون به صلاح بعضی از بندگان جز فقر نیست و به صلاح بعضی دیگر جز غنا نیست، اگر مؤمن صبح بکند در حالی که مالك بین مشرق و مغرب باشد خیر و صلاح برای اوست و اگر صبح کند در حالی که قطعه قطعه می‌شود خیر و صلاح او همان است.

[وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ] او باران نافع می‌فرستد، بارانی که مردم را از خشکسالی نجات دهد و به داد مردم برسد، برای همین جهت باران «غیث» نامیده شده، یعنی به داد رسیدن، کلّا این جمله در معنای تعلیل قول خدا: يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ می‌باشد.

[مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا وَ يَنْشُرُ رَحْمَتَهُ] بیان فرو فرستادن باران

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۴

و نام گذاشتن باران به نام دیگری «رحمت» است، چه در عرف باران «رحمت» نامیده می‌شود، چون باران از جانب خدای تعالی رحمت بر بندگان و حیوان و نبات است.

و ممکن است مقصود مطلق رحمت باشد اعمّ از باران و غیر باران، که در این صورت تعمیم بعد از تخصیص است.

[وَ هُوَ الْوَلِيُّ] و او کسی است که امور بندگان و سایر مخلوقاتش را تولّی و تصدّی می‌کند و آنها را با بهترین تربیت تربیت می‌نماید.

[الْحَمِيدُ] و جز او هیچ کس شایسته حمد نیست و او خود در ذات خود محمود و پسندیده است.

[وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَثَّ فِيهِما مِنْ دابَّةٍ] در آفریدن آسمانها با هیئت خاصّ و حرکت مخصوص و ستاره و مدار خاصّ، در آفریدن زمین به نحو پهن و گسترده که قابل انواع تصرّفات باشد از قبیل بنای بنّاها و کاشتن زراعت و درختان و جاری ساختن آب‌ها در مجرای صحیح زراعت‌ها و تحت تأثیر قرار گرفتن از آسمانها و آنچه در آسمانهاست و در آفریدن موالید بر وجه

صحیح که هر یک به نحو خاصّ و مناسب با بقای نوعش باشد ... در همه‌ی این موارد آیات و نشانه‌های متعدّدی است که بر علم و احاطه خدا به جزیی و کلّی و قدرت و مهربانی او به خلقش دلالت می‌کند.

[وَ هُوَ عَلی جَمْعِهِمْ إِذا یَشاءُ قَدِیرٌ] این جمله به منزله‌ی نتیجه است، چه کسی که این موالید را از عدم خلق کرده و نشر نموده و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۵

به آنها وجود داده اگر بخواهد آنها را جمع کند می‌تواند جمع کند و جمع کردن آسان‌تر از خلق و نشر است.

[وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَةٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ] این جمله نیز عطف است و رفع توهّم، توهّم عبارت از این است که اگر خداوند رحمتش را نشر می‌کند و ولیّ بندگان خویش می‌باشد و در صفاتش حمید و محمود است پس نباید به بندگان مصیبت برسد.

و خداوند در این مورد پاسخ می‌دهد که مصیبت‌هایی که به شما می‌رسد نتیجه‌ی دستاوردهای خودتان است.

[وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ] و خداوند به دلیل رحمت خویش و تربیت شما، بسیاری از گناهانتان را می‌بخشد، یعنی بسیاری از گناهانی را که با دستهای خویش کسب کردید.

آیا این مطلب عام است و شامل همه کسانی است که به مصیبتی گرفتار می‌شوند، یا مخصوص بعضی افراد است، گرفتاری و مصیبت بعضی دیگر از جهت گناه نیست بلکه جهت بالا بردن درجه‌اش گرفتاری پیش می‌آورد چنانچه در اخبار آمده است.

ممکن است این امر تعمیم داده شود، بدین گونه که گناه تعمیم داده شود و شامل گناهانی بشود که در شریعت گناه است و نیز شامل گناهانی شود که در طریقت گناه است، گناهانی که از مقرّبین گناه محسوب می‌گردد، چه، خطورات ذهنی و خطورات دلها نسبت به اولیا علیهم السّلام گناه شمرده می‌شود.

و التفات و توجّه به غیر خدا از انبیا علیهم السّلام گناه است با اینکه آنان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۶

مأمور به توجّه به کثرت‌ها بودند.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است که از او در باره‌ی مصیبت‌هایی که به علیّ علیه السّلام و اهل بیتش پس از او رسیده است سؤال شد؟ آیا آن مصیبت‌ها در اثر گناهان بوده است؟ در حالی که آنان اهل بیت طهارت و معصوم هستند؟ امام صادق علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در هر شبانه روز صد مرتبه استغفار و توبه می‌کرد بدون آنکه مرتکب گناهی شده باشد، خدای تعالی اولیاء خودش را مخصوص مصیبت‌ها می‌گرداند تا به آنها اجر بدهد بدون آنکه گناهی از آنان صادر شده باشد.

و از علیّ علیه السّلام آمده است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بهترین آیه در کتاب خدا همین آیه است و سپس فرمود: یا علیّ هیچ خراش چوبی یا هیچ جراحت قدمی نیست مگر آنکه از گناه ناشی می‌شود، آنچه که خدای تعالی در دنیا از آن عفو نموده و بخشیده پس او برتر و بالاتر از آن است که دوباره برگردد و آنچه که در دنیا مورد عقاب قرار می‌گیرد او عادل‌تر از آن است که آن عقاب را بر بنده‌اش تکرار کند.

[وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ] و شما هیچ قدرتی در زمین ندارید.

[مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ] مکرّر بیان ولیّ و نصیر گذشته است.

[وَ مِنْ آیاتِهِ الْجَوارِ فِی الْبَحْرِ] لفظ «الجوار» با حذف یاء در وصل و وقف خوانده شده تا وصل بنیّت وقف جاری شود، در هر دو حالت با اثبات یاء خوانده شده و نیز در حالت وصل با حذف یاء خوانده شده، نه در حالت وقف.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۷

[کَالْأَعْلامِ] لفظ «علم» با حرکت به معنای کوه بلند یا به معنی عامّ است.

[إِنْ یَشَأْ یُسْکِنِ الرِّیحَ فَیَظْلَلْنَ رَواکِدَ] اگر خدا بخواهد باد را ساکن کند تا کشتی‌ها ثابت بمانند.

[عَلی ظَهْرِهِ] بر پشت آب [إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ] در این امور نشانه‌ها و آیاتی است برای هر مؤمن صبر کننده و سپاسگزار، یعنی برای هر مؤمنی که ایمانش کامل باشد، چه ایمان دو نصف است، نصف آن صبر و نصف دیگرش شکر و سپاسگزاری است، چون دلالت کشتی‌ها بر علم و قدرت و حکمت خدا از توجّه به خلق خفی است و این دلالت احتیاج به تأمّل کامل و توجّه تامّ به حقّ اول دارد به نحوی که همه‌ی نعمت‌ها را از او ببیند و در دادن نعمت خدا را ببیند لذا خدای تعالی فرمود: لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ برای هر بردباری که شکر گزار است.

[أَوْ یُوبِقْهُنَ] اگر خدا بخواهد آنها با غرق کردن کشتی‌هایشان یا غرق کردن اهل کشتی هلاک و نابود می‌سازد.

[بِما کَسَبُوا وَ یَعْفُ عَنْ کَثِیرٍ] لفظ «یعف» با جزم خوانده شده تا عطف بر «یوبقهنّ» باشد، یعنی اگر خداوند بخواهد با فرستادن باد تند آنها را هلاک می‌کند و اگر بخواهد می‌بخشد.

و لفظ «یعف» «یعفو» با رفع خوانده شده بنابر آنکه جمله‌ی مستأنف و به معنای استدراک باشد، یعنی لکن خداوند خیلی از گناهان را می‌بخشد.

[وَ یَعْلَمَ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِنا] لفظ «یعلم» با جزم و رفع

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۸

خوانده شده و آن واضح و روشن است، با نصب نیز خوانده شده بدین گونه که لفظ «واو» به معنای «مع» باشد و فعل بعد از آن منصوب گردد.

[ما لَهُمْ مِنْ مَحِیصٍ] هیچ راه نجات از عذاب را ندارند.

[فَما أُوتِیتُمْ] این جمله عطف و تعقیب باعتبار اخبار است، یعنی وقتی دانستید که هیچ راه نجاتی از عذاب نیست بدانید که هر چه به شما داده شود متاع حیات دنیاست.

[مِنْ شَیْءٍ] از آن جهت که شما از فرزندان و ابنای دنیا هستید هر آنچه که به شما داده شود.

[فَمَتاعُ الْحَیاةِ الدُّنْیا] متاع حیات دنیاست که بقا و دوامی ندارد و از آمیختگی با آلام و رنج‌ها و ترس از زوال خالص و جدا نیست.

[وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ] آنچه که نزد خدا است بهتر است، چون شایبه‌ی رنج و ترس زوال در آن نیست.

[وَ أَبْقی لِلَّذِینَ آمَنُوا] آنچه که نزد خدا است برای مؤمنین باقی ماندنی‌تر و جاودانه‌تر است، لفظ لِلَّذِینَ آمَنُوا متعلّق به لفظ «خیر» و «أبقی» است، یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی این مطلب برای کسانی است که ایمان آورند.

[وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ] مقصود از ایمان اسلامی است که با بیعت عام و قبول دعوت ظاهری حاصل می‌شود، که در این صورت قول خدا: وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ اشاره به ایمان خاصّ است که با بیعت خاصّ و قبول دعوت باطنی حاصل می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۷۹

آیات ۳۷- ۴۸

[سوره الشوری (۴۲): آیات ۳۷ تا ۴۸] ..... ص : ۷۹

اشاره

وَ الَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ یَغْفِرُونَ (۳۷) وَ الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَیْنَهُمْ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ (۳۸) وَ الَّذِینَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْیُ هُمْ یَنْتَصِرُونَ (۳۹) وَ جَزاءُ سَیِّئَةٍ سَیِّئَةٌ مِثْلُها فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ إِنَّهُ لا یُحِبُّ الظَّالِمِینَ (۴۰) وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولئِکَ ما عَلَیْهِمْ مِنْ سَبِیلٍ (۴۱)

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۴۲) وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۴۳) وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَ تَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ (۴۴) وَ تَراهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْها خاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَ قالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ (۴۵) وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِياءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (۴۶)
اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ ما لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَ ما لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (۴۷) فَإِنْ أَعْرَضُوا فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِها وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسانَ كَفُورٌ (۴۸)
ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۰

ترجمه: ..... ص : ۸۰

و همچنین [برای] کسانی که از گناهان کبیره و ناشایستیها پرهیز می‌کنند، چون خشمگین شوند، گذشت می‌کنند.
و کسانی که ندای پروردگارشان را استجابت کرده‌اند، نماز را برپا داشته‌اند و کارشان رایزنی با همدیگر است، از آنچه روزیشان داده‌ایم، می‌بخشند،
و کسانی که چون به آنان تعدّی رسد، آنان انتقام می‌گیرند.
و جزای هر بدی، بدی‌ای همانند آن است، پس هر که عفو و درستکاری پیشه کند، پاداش او بر خداوند است، که ستمکاران را دوست ندارد.
و هر کس بعد از ستمی که دیده است، انتقام گیرد، اینانند که بر آنان ایرادی نیست.
ایراد تنها بر کسانی است که به مردم ستم می‌کنند و در روی زمین به ناحقّ سرکشی می‌نمایند، اینانند که عذابی دردناک در پیش دارند.
و هر کس که خداوند در بیراهی گذارده باشد، دیگر پس از او سروری ندارد و ستمکاران [مشرک] را بینی که چون عذاب را بنگرند، گویند آیا راهی برای بازگشت [به دنیا] هست.
و آنان را بینی که بر آن [آتش دوزخ] عرضه دارندشان، در حالی که از خواری زبونند، به گوشه‌ی چشم نیم گشاده می‌نگرند و مؤمنان گویند بیگمان زیانکاران کسانی هستند که در روز [حساب و] قیامت به خویشتن و خانواده‌شان زیان رسانده‌اند، بدانید که ستمکاران [مشرک] در عذابی پاینده‌اند.
و آنان را دوستانی نیست که در برابر خداوند یاریشان کنند و هر کس را که خداوند در بیراهی گذارده باشد، برای او بیرون شدی نیست.
ندای پروردگارتان را، پیش از آنکه روزی بیاید که در برابر امر الهی بازگشتی نداشته باشد، بپذیرید، در چنین روزی شما را پناهگاهی نیست، شما را مجال انکاری نیست.
پس اگر رویگردان شدند
ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۱
[بدان که] تو را نگهبان ایشان نفرستاده‌ایم بر تو جز پیام رسانی نیست و ما چون از جانب خویش به انسان رحمتی بچشانیم، به آن شاد شود و اگر به خاطر کار و کردار پیشینشان به ایشان بلایی رسد، آنگاه است که انسان ناسپاس است.

تفسیر ..... ص : ۸۱

[وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ] لفظ «الفواحش» جمع «فاحشه» به معنای اختصاصا زناست، یا به معنی هر گناهی است که قبح و زشتی آن شدید باشد، یا به معنی هر چیزی است که خدای تعالی از آن نهی کرده باشد.

و بنابر دو معنای اوّل از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است که به جهت اهتمام به آن ذکر شده است.

و ممکن است لفظ «الفواحش» عطف بر «الإثم» و بر «کبائر الإثم» باشد، بنابر احتمال سوّم لفظ «الفواحش» مرادف با اثم، عطف بر آن و تأکید به حساب می‌آید و در سوره‌ی نساء بیان گناه کبیره و صغیره در تفسیر آیه‌ی إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ گذشت.

[وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ] لفظ «هم» مبتدا، لفظ «یغفرون» خبر آن، جمله جواب است، که لفظ «فاء» در جواب حذف شده، یا لفظ «اذا» از معنای شرط خالی است، یا چون معنی شرط بودن در «اذا» ضعیف است احتیاج به لفظ «فاء» نیست، یا لفظ «هم» تأکید ضمیر متّصل است، یا فاعل «غضبوا» به «ناس» یعنی به مردم بر می‌گردد، لفظ «هم» مفعول «غضبوا» که خافض حذف شده و معنای آیه این است که هرگاه مردم بر آنها غضب کنند آنها می‌بخشند و عفو

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۲

می‌کنند و ممکن است لفظ «هم» فاعل فعل محذوف باشد که فعل مذکور آن را تفسیر می‌کند.

[وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ] کسانی که در دعوت خلفا و جانشینان خداوند ندای پروردگارشان را اجابت کردند خواه دعوت عام اسلامی مقصود باشد، یا دعوت خاصّ ایمانی، یا مقصود کسانی هستند که نسبت به پروردگار و ربّ مضاف خود استجابت نمودند، که آن پروردگار و ربّ در ولایت است، که اینان دعوت باطنی ربّ به ولایت را استجابت نمودند.

[وَ أَقامُوا الصَّلاةَ] پس از قبول ولایت نماز را بر پا داشتند، که اقامه‌ی نماز بدون قبول ولایت برای هیچ کس میّسر نیست.

[وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ] در واقع «أمرهم ذو شوری» است که لفظ «ذو» در تقدیر است، یعنی مؤمنین در امور خویش مشورت می‌کنند و استبداد در رأی ندارند، چه از انانیّت خود خارج شده‌اند، همه به یکدیگر در کلّ خیر و بیان آن اعتماد دارند.

[وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ] در اوّل سوره‌ی بقره بیان اقامه‌ی نماز و کیفیّت انفاق و در سوره‌ی نساء در ضمن قول خدا: لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَ أَنْتُمْ سُكارى بیان معانی نماز گذشت.

[وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ] لفظ «هم» تأکید ضمیر منصوب یا مبتدا است، مانند «هم یغفرون» و چون قبول ظلم و مورد ستم قرار گرفتن ناپسند و از جمله‌ی رذایل به شمار می‌آید خدای تعالی آنان را با وصف انتصار ذکر نمود، یعنی شأن و رسم آنها یاری

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۳

طلبیدن است، ولی عفو و بخشش در مورد بدکار و ترک انتقام با وجود قوّه‌ی دفاع در مظلوم نمی‌تواند از جمله‌ی رذایل باشد، بلکه آن عفو و بخششی است ممدوح.

انظلام این است که در مظلوم هنگامی که مورد ظلم و ستم قرار می‌گیرد غضب قوی نشده و اوج نگیرد، چون نفس یاری شده به اندازه‌ی ظلمی که بر او شده قانع نمی‌شود، بلکه در مورد ظلم و جنایت فزونی می‌طلبد لذا خدای تعالی جهت تأدیب و آموختن بندگانش می‌فرماید:

[وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها] کیفر هر بدی یک بدی است همانند بدی آن، بدی دوّم که جزا به حساب می‌آید از جهت مشاکلت بدی نامیده شده، یا اینکه آن بدی نسبت به جنایتکار اسائه و بدی است، یعنی در طلب یاری و هنگامی که یاری شدید از مقابله به مثل تجاوز نکنید و فزونی نطلبید.

[فَمَنْ عَفا] هر کس عفو نماید و بعد از تسلّط و اقتدار بر ظالم و مسیئی او را ببخشد اجر و پاداش او بر عهده خداوند است.

این جمله عطف بر جمله‌ی جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ می‌باشد، لفظ «فاء» جهت ترتیب در اخبار است.

یعنی حال که دانستی که فراتر از مقابله‌ی به مثل و فزون طلبی در این مورد جزای بدی نیست، بلکه آن خود ظلم و ستم است پس بدان که هر کس عفو نماید.

[وَ أَصْلَحَ] و اسائه‌ی مسیء و بدکار را با عفو و بخشش اصلاح نماید اجر و پاداش او بر عهده‌ی خداوند است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۴

[فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ] این نهایت بزرگداشت و بزرگ شمردن عفو است، چه اجر و پاداشت عفو و بخشش را به غیر خودش واگذار نکرده است.

[إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ] این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده، آیا خداوند ظالم و ستمگر را دوست دارد که امر به عفو از او می‌کند؟

پس فرمود: خداوند ظالمین را دوست ندارد، ترغیب به عفو و بخشش به خاطر دوست داشتن ظالمین نیست، بلکه از جهت دوست داشتن مؤمنین است که در معرض ثواب جزیل قرار بگیرند، یا این جمله تعلیل قول خدا «ینتصرون» یا تعلیل قول خدا: جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ یا تعلیل قول خدا: فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ می‌باشد.

یعنی تعلیل ترغیب بر عفو که از این جمله استفاده می‌شود، گویا که فرموده است: انتقام نسبت به قوّه‌ی عاقله که شأن آن عفوست نوعی ظلم می‌باشد، که شأن قوّه‌ی عاقله شأن خدای بخشنده‌ی مهربان است.

[وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ] این جمله عطف است، در آن رفع این توهّم است که شاید پنداشته شود آن کس که مظلوم واقع شده و یاری طلب می‌کند، ظالم و ستمگر است و استحقاق مؤاخذه‌ی دنیوی و عقوبت اخروی دارد، لذا می‌فرماید:

[فَأُولئِكَ ما عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ] بر آنان هیچ مؤاخذه‌ای نیست، نه در دنیا و نه در آخرت.

[إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ] مؤاخذه‌ی دنیوی و عقوبت اخروی تنها بر کسانی است که:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۵

[يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ] آنها بر مردم ظلم و ستم می‌کنند و در زمین به ناحقّ شرارت می‌کنند، یعنی در زمین عالم صغیر و یا کبیر برای آنها عذاب دردناکی است و منظور از غیر حقّ این است که مظلوم که جهت انتقام یاری می‌طلبد اگر چه از جهتی بر بدکار و قوّه‌ی عاقله ظلم می‌کند، لیکن آن ظلمی به حقّ است (نه باطل)، (یعنی برای احقاق حق است).

[وَ لَمَنْ صَبَرَ] و لکن کسی که از انتقام خودداری کرده و صبر پیشه کند.

[وَ غَفَرَ] و ببخشد، بدین گونه که قلبش را از کینه‌ی بدکار پاک سازد.

[إِنَّ ذلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ] این مطلب از چیزهایی است که شایسته است عزم جزم بر آن داشته باشد که از والاترین و بهترین خصلت‌هاست.

[إِنَّ ذلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ] این مطلب از چیزهایی است که شایسته است عزم جزم بر آن داشته باشد که از والاترین و بهترین خصلت‌هاست.

[وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ] این جمله استدراک است، یعنی کسی که خداوند او را از این دو خصلت صبر و عفو دور نماید و اقدام به قصاص و انتقام کند دیگر بعد از خدای برای او هیچ یاوری نیست.

در این آیه خدای تعالی نرسیدن به آن دو خصلت و راه نیافتن به آن دو را گمراهی و ضلالت نامید، زیرا کمال نرسیدن به آن دو خصلت انحراف از کمال انسانی است، زیرا کمال انسانی است که راه به سوی خدا را هموار می‌کند.

یا معنای آیه این است که خداوند هر کس را که با جنایت و ظلم بر بندگان آنان را به ناحقّ گمراه سازد دیگر یاوری نخواهد

داشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۶

[وَ تَرَى الظَّالِمِينَ] خطاب مخصوص محمّد صلّى اللّه عليه و آله می‌باشد که در این صورت جایز است لفظ «ترى» برای استقبال باشد همان طور که جایز است برای حال باشد که رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله حال آنها را در زمان حال می‌بیند.

و ممکن است خطاب عامّ باشد که در این صورت نیز لفظ «ترى» برای استقبال و حال می‌تواند باشد، یعنی شایسته است که ستمکاران را ببینی که:

[لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ وَ تَراهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْها] که چون عذاب را بینند گویند، آیا راهی گذری هست؟ و تو پیش از آنکه آتش بر آنها عرضه شود می‌بینی که [خاشِعِينَ مِنَ الذُّلِ] در حالی هستند که از ذلّت و خواری به خشوع افتاده‌اند و خشوع ناشی از ذلّت فایده‌ای ندارد بر خلاف خشوع ناشی از حبّ که هر وقت پدید آید نافع و مفید است.

[يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍ] لفظ «طرف» به معنای چشم یا حرکت پلک‌های آن است.

پس اگر به معنای چشم باشد (در واقع) شامل نگاه کردن مخفی است و اگر به معنای حرکت پلک‌ها باشد شامل نگاه کردن ناشی از حرکت پنهانی پلک‌ها و مقصود این است که آنها از شدّت خوف و وحشت نمی‌توانند نظر کامل به آتش بیاندازند.

[وَ قالَ الَّذِينَ آمَنُوا] ادا کردن مطلب به صورت فعل ماضی به جهت حتمی بودن وقوع آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۷

در صورتی که مقصود این باشد که مؤمنین پس از دیدن عذاب ستمکاران در روز قیامت این چنین می‌گویند، یا آنکه مطلب نسبت به محمّد صلّى اللّه عليه و آله در زبان گذشته است، یا معنای آیه این است که مؤمنین در حال زندگی دنیا بعد از آنکه به حال ظالمین و سر انجام بد آنها آگاه شدند چنین گفتند.

[إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ] این زیانکاران همان ظالمین هستند که از نظر خود و اهلشان در روز قیامت خسارت و زیان دیده‌اند.

[أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ] این جمله از قول مؤمنین یا از قول خدا است که: هان آگاه باشید که ستمگران در عذاب جای گرفته‌اند.

[وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِياءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ] این جمله نیز از قول مؤمنین یا از جانب خدای تعالی است.

[وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ سَبِيلٍ] کسی را که خدا گمراه کند هیچ راهی به سوی خیر و نجات ندارد.

[اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ] این جمله به منزله‌ی نتیجه و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس چه کنیم تا ظالم و ستمکار نباشیم؟ خدای تعالی جواب داده: پروردگار مطلق خویش را در مورد دعوت مظاهر و خلفای او پاسخ دهید، یا پروردگار مضاف خویش را اجابت نمایید که آن پروردگار شما در ولایت است.

[مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ] مقصود از «یوم»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۸

بلا و عذاب است چه بیشتر اوقات لفظ «یوم» در این معنای استعمال می‌شود، یا مقصود روز مرگ یا روز قیامت است و ضمیر مجرور «له» به صاحب آن روز یا به عذاب او بر می‌گردد، یعنی صاحب آن روز هیچ برگشتی به دنیا ندارد، یا هیچ نمی‌تواند عذاب را از اهل خویش دفع کند، یا هیچ چاره‌ای ندارد و نمی‌تواند آن را به تأخیر اندازد.

[ما لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَ ما لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ] در آن روز هیچ پناهگاهی ندارید و هیچ نمی‌توانید آن را انکار نمایید.

یا کسی نمی‌تواند آن عذاب و بلا را که شما در آن گرفتار هستید انکار نماید و عذاب را از شما دفع کند یا شما را در این مورد

يارى دهد.

[فَإِنْ أَعْرَضُوا] خطاب را از سوى كفّار به سوى محمّد صلّى اللّه عليه و آله برگردانيد و فرمود: اى رسول خدا اگر آنان روى برگردانند.

[فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً] از اعراض و روى گردانيدن آنان اندوهناك مباش كه تو را براى نگهبانى و حفاظت آنان نفرستاديم.

[إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ] بر تو جز رساندن پيام چيزى نيست و پيام را نيز رساندى.

[وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً] مقصود از رحمت، نعمت دنيوى يا نعمت اخروى است از قبيل علوم و الهامها و مكاشفه‌هاست. يعنى اگر به انسان اينگونه نعمتها را بچشانيم.

[فَرِحَ بِها] به آن نعمت خوشحال مى‌شود، خوشحالى او از جهت صورت نعمت است، نه از جهت نعمت دادن ما.

زيرا تا چندى كه نفس انسانى در وجود انسان حاكم است نظر به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۸۹

منعم نمى‌اندازد و به انعام منعم در باره‌ى نعمت توجّه نمى‌كند، بلكه نظر و توجّه او به صورت نعمت است و آن را به خودش نسبت مى‌دهد، به نسبت دادن نعمت به منعم توجّه نمى‌كند و اگر به منعم و نعمت دادن او توجّه مى‌كرد با صورت نعمت خوشحال نمى‌شد و با صورت نعمت اندوهناك نمى‌گشت، زيرا احتمال آن مى‌رود كه خداى تعالى نعمت را از او بگيرد.

[وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسانَ كَفُورٌ] انسان نسبت به نعمت گذشته نيز كفران مى‌كند و متذكّر و ياد آور آن نعمت‌ها نمى‌شود و شكر آن را به جا نمى‌آورد.

و تكرار كلمه‌ى انسان براى اشاره به اين است كه مطلب مذكور از مقتضاى خلقت انسان است و وجه تخالف دو فقره‌ى عبارت مخفى نماند.

زيرا چون رحمت ذاتى مشيّت خداى تعالى است در آنجا تأكيدهاى متعدّد و ادات تأكيد آورد، چشاندن نعمت را به خودش نسبت داد و خود نعمت را نيز به خودش نسبت داد، ولى در جانب مصيبت و بلا ادات شكّ آورد و آن را تأكيد نكرد و به خودش نسبت نداد، سبب رسيدن مصيبت به مردم را خود آنان قرار داد كه با دست خودشان كسب كرده‌اند.

آيات ۴۹- ۵۲

[سوره الشورى (۴۲): آيات ۴۹ تا ۵۳] ..... ص : ۸۹

اشاره

لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَخْلُقُ ما يَشاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ (۴۹) أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (۵۰) وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ (۵۱) وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتابُ وَ لا الْإِيمانُ وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۵۲) صِراطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ أَلا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (۵۳)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۰

ترجمه: ..... ص : ۹۰

فرمانروايى آسمانها و زمين از آن خداوند است هر چه مى‌خواهد مى‌آفريند به هر كس كه خواهد [فرزند] دختر بخشد، به هر كس

که خواهد [فرزند] پسر بخشد.

یا به آنان هم پسر و هم دختر دهد، هر کس را که خواهد سترون گرداند، که او دانای تواناست.

و هیچ بشری را نرسد که خداوند با او سخن گوید مگر از راه وحی، یا از پشت پرده‌ای یا فرشته‌ای بفرستد و آنچه می‌خواهد به اذن خویش وحی کند که او بلند مرتبه‌ی فرزانه است.

و بدینسان [پیام و کتاب] روحبخشی از امر خویش به تو وحی کردیم و تو پیشتر نمی‌دانستی کتاب چیست و ایمان چیست؟ ولی آن را همچون نوری گردانیدیم که هر کس را از بندگان خویش که بخواهیم با آن هدایت می‌کنیم. و بیگمان تو به راهی راست هدایت می‌کنی.

راه خداوند که آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، او راست بدانید که کارها به سوی خداوند باز می‌گردد.

تفسیر ..... ص : ۹۰

[لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: برای خداوند در مورد مصیبت‌ها و بلاها چه کار و صنع و آفرینشی هست؟ جواب می‌دهد: [يَخْلُقُ ما يَشاءُ] هر چه را که ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۱

بخواهد از خیر و شرّ و از رحمت و مصیبت می‌آفریند.

[يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ] لفظ «اناث» را به صورت نکره و لفظ «الذکور» را به صورت معرفه آورد تا اشاره به این باشد که چون مردم از جنس مؤنّث نفرت دارند گویی که آنها نزد مردم شناخته شده نیستند ولی چون جنس مذکّر را دوست دارند گویی که آنان را می‌شناسند و اینان در اذهانشان حضور دارند.

[أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً] برای بعضی فقط مؤنّث عطا می‌کند، برای بعضی فقط مذکّر و در باره‌ی بعضی دیگر هر دو را جمع می‌کند.

[وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً] و هر کس را که می‌خواهد عقیم قرار دهد عقیم قرار می‌دهد پس در همه‌ی این مراحل عطا کردن و منع خدا اصل است، نه اسباب طبیعی همان طور که طبیعی‌ها و کسانی که به اسباب طبیعی نظر می‌کنند عقیده دارند.

[إِنَّهُ عَلِيمٌ] خداوند صلاح همه را می‌داند و می‌داند آنچه را که انسان را اصلاح می‌کند، آنچه را که انسان را فاسد می‌کند، پس آنچه که به صلاح انسان است آن را عطا می‌کند و آنچه را که فاسد می‌سازد منع می‌نماید و نمی‌دهد.

[قَدِيرٌ] خداوند بر همه‌ی آنچه که گفته شد قادر است، خواه اسباب طبیعی با آن موافق باشد یا موافق نباشد.

[وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ] شایسته نیست و در سرشت و طبیعت انسان چنین نیست که بتواند خدا با او سخن بگوید.

زیرا بشریّت محدود به حدود سفلی بسیاری است که اگر کلام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۲

خدا را بشنود بدون آنکه کلام خدا به مقام بشریّت محدود تنزّل کند فانی و هلاک می‌شود که کلام خدا مانند خورشید و بشریّت مانند سایه است.

[إِلَّا وَحْياً] لفظ وحی در لغت به معنی اشاره و نوشتن و نوشته و رسالت و الهام و کلام خفی و به معنای هر چیزی است که به غیر خودت القا کنی، لیکن مقصود در اینجا اعمّ از الهام و کتابت و رسالت است، کتابت یعنی نوشتن در الواح غیبی و مقصود از رسالت رسالت ملایکه مانند جبرئیل است.

[أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ] سخن گفتن خدا از پشت حجاب مانند سخن گفتن او با موسی از درخت و مانند سخن گفتن او با محمد صلّی اللّه علیه و آله در شب معراج: از پشت حجاب و ستر می‌باشد.

[أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا] مگر آنكه رسولى از جنس بشر بفرستد.

[فَيُوحِيَ] آن رسول بشرى [بِإِذْنِهِ] با اذن خدا با ساير به شكر تكلّم كند و سخن گويد، سخن او آن چنان باشد كه باطن آن خفى و پنهان و ظاهر آن آشكار و واضح باشد، چه كلام آن رسول بشرى چون نايب خداى تعالى و مظهر اوست كلام خداى تعالى است.

و طبق آنچه كه در اخبار فراوان وارد شده مبنى بر اينكه حديث انبيا و ائمّه عليهم السّلام بسيار سخت و دشوار و سرّ پوشيده شده است كلام آنها داراى بطن‌ها خفى است كه در نهايت خفاست، داراى ظاهرى آشكار در نهايت ظهور و آشكارى است.

و لفظ «يرسل» و «يوحى» با نصب خوانده شده تا عطف بر كلمه‌ى «وحيا» باشد.

بدين گونه كه آن را تميز يا مفعول مطلق قرار دهيم بدون آنكه از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۳

لفظ فعل گرفته شده باشد و با رفع خوانده شده تا عطف بر «وحيا» باشد كه آن را حال به معناى فاعل قرار دهيم.

[ما يَشاءُ] آنچه را كه رسول يا خداى تعالى بخواهد، يا آنچه را كه آن رسول بشرى بخواهد، يعنى آن بشرى كه خداوند رسول را به سوى او به وسيله‌ى زبان استعدادش فرستاده است.

[إِنَّهُ عَلِيٌّ] او بلند مرتبه و والا است كه بشر دانى و پايين قدرت بر شنيدن كلام او ندارد.

[حَكِيمٌ] آنان را بدون تكلّم با آنها وا نمى‌گذارد، زيرا كه حكمت او اقتضا مى‌كند حكمت‌ها و مصالح را به مردم القا كند و اين معنا مقتضى قرار دادن واسطه‌ها در القا مى‌باشد تا هنگام القا هلاك نشوند.

[وَ كَذلِكَ] همچنين است تكلّم و سخن گفتن با روش سه گانه.

[أَوْحَيْنا إِلَيْكَ] روح بزرگى را فرستاديم.

[رُوحاً مِنْ أَمْرِنا] روح بزرگى كه ناشى از مجرّد امر و دستور ماست بدون آنكه مادّه‌اى در آن دخالت نمايد.

يا مقصود اين است كه آن روح بعضى از عالم امر ما است، مقصود از آن جبرئيل يا روح القدس است كه از جبرئيل و ميكائيل با عظمت‌تر است.

[ما كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتابُ وَ لَا الْإِيمانُ] مقصود از كتاب نبوّت و رسالت و احكام آن دو است، مقصود از ايمان ولايت و آثار آن و قرآن صورت هر سه مى‌باشد.

[وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً] مقصود از نور كتاب يا ايمان يا آنچه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۴

كه از آن دو ذكر شده است مى‌باشد، يا مقصود روحى است كه به سوى تو وحى آورده است.

و آن نور به علىّ عليه السّلام تفسير شده است.

از امام باقر عليه السّلام آمده است: «وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً» يعنى علىّ عليه السّلام و علىّ عليه السّلام نورى است كه به وسيله‌ى او هدايت يافته است از خلق خدا هر آنكس كه هدايت يافته است.

[نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا] از امام صادق عليه السّلام از علم سؤال شد كه آيا علم چيزى است كه عالم از دهان مردم ياد مى‌گيرد، يا در كتاب نزد شماست و آن را مى‌خوانيد و ياد مى‌گيريد؟

فرمود: مطلب مهم‌تر، بالاتر و واجب‌تر از اينهاست، آيا نشنيدى قول خداى تعالى را كه فرمود:

وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا ما كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتابُ وَ لَا الْإِيمانُ سپس فرمود: بلى سابقا در حالتى بود كه نمى‌دانست كتاب و ايمان چيست، تا آنكه خداى تعالى آن روح را مبعوث نمود كه در قرآن ذكر نموده است.

پس وقتى آن روح وحى آورد بدان وسيله علم و فهم آموخت و آن روح روحى است كه خداى تعالى به هر كس كه بخواهد

می‌دهد، پس بر هر بنده‌ای که آن روح را عطا کند به او فهم می‌آموزد.

[وَ إِنَّکَ لَتَهْدِی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ] تو با رسالت خویش به سوی ولایت هدایت راهنمایی می‌کنی، چه رسالت و قبول آن هدایت به ایمان و ولایت است، چنانچه خدای تعالی فرموده:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۵

قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُمْ بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ لِلْإِیمانِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ «۱».

از امام باقر علیه السّلام روایت شده که معنای آیه این است که تو امر به ولایت علی علیه السّلام می‌کنی و به ولایت دعوت می‌نمایی، علی علیه السّلام همان راه راست و صراط مستقیم است.

[صِراطِ اللَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ] و از امام باقر علیه السّلام آمده است که مقصود علیّ علیه السّلام است، که خداوند او را خازن خویش قرار داده است بر آنچه که در آسمانها و آنچه که در زمین است، او را امانت‌دار آنها قرار داده است.

و شاید امام باقر علیه السّلام ضمیر مجرور را به لفظ «صراط» برگردانده، یا صراط را به علیّ علیه السّلام تفسیر نموده است.

[أَلا إِلَی اللَّهِ تَصِیرُ الْأُمُورُ] همه کارها و همه‌ی امور در واقع به خدای تعالی منتهی می‌شود.

یا مقصود این است که به لحاظ کسی که خدا را لحاظ کند کارها به او منتهی می‌شود.

یعنی آنگاه که به فردی از افراد وجود نظر می‌اندازد و مصدر آن و مصدر مصدر آن را ملاحظه می‌کند می‌بیند که همه‌ی مصدرها به خدا منتهی می‌شود، در نتیجه خدای تعالی مصدر همه چیز قرار می‌گیرد.

---

(۱) سوره حجرات: آیه ۱۷ بگو: منّت ننهید بر اسلام آوردنتان، بلکه خدا است که منّت می‌نهد بر شما که هدایتتان کرد اگر راستگو یابند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۶

سوره زخرف ..... ص : ۹۶

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند: به جز آیه وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا .. بقیّه مکّی است. و کلّا ۸۸ آیه است و بعضی ۸۹ آیه گفته‌اند.

آیات ۱- ۲۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۹۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ (۲) إِنَّا جَعَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ (۳) وَ إِنَّهُ فِی أُمِّ الْکِتابِ لَدَیْنا لَعَلِیٌّ حَکِیمٌ (۴)

أَ فَنَضْرِبُ عَنْکُمُ الذِّکْرَ صَفْحاً أَنْ کُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِینَ (۵) وَ کَمْ أَرْسَلْنا مِنْ نَبِیٍّ فِی الْأَوَّلِینَ (۶) وَ ما یَأْتِیهِمْ مِنْ نَبِیٍّ إِلَّا کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۷) فَأَهْلَکْنا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً وَ مَضی مَثَلُ الْأَوَّلِینَ (۸) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَیَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِیزُ الْعَلِیمُ (۹)

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ جَعَلَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰) وَ الَّذِی نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنا بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً کَذلِکَ

تُخْرَجُونَ (۱۱) وَ الَّذِی خَلَقَ الْأَزْواجَ کُلَّها وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْفُلْکِ وَ الْأَنْعامِ ما تَرْکَبُونَ (۱۲) لِتَسْتَوُوا عَلی ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْکُرُوا نِعْمَةَ رَبِّکُمْ إِذَا اسْتَوَیْتُمْ عَلَیْهِ وَ تَقُولُوا سُبْحانَ الَّذِی سَخَّرَ لَنا هذا وَ ما کُنَّا لَهُ مُقْرِنِینَ (۱۳) وَ إِنَّا إِلی رَبِّنا لَمُنْقَلِبُونَ (۱۴)

وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبادِهِ جُزْءاً إِنَّ الْإِنْسانَ لَکَفُورٌ مُبِینٌ (۱۵) أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا یَخْلُقُ بَناتٍ وَ أَصْفاکُمْ بِالْبَنِینَ (۱۶) وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِما ضَرَبَ لِلرَّحْمنِ مَثَلاً ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ کَظِیمٌ (۱۷) أَ وَ مَنْ یُنَشَّؤُا فِی الْحِلْیَةِ وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَیْرُ مُبِینٍ (۱۸) وَ جَعَلُوا الْمَلائِکَةَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُکْتَبُ شَهادَتُهُمْ وَ یُسْئَلُونَ (۱۹)

وَ قالُوا لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ (۲۰) أَمْ آتَیْناهُمْ کِتاباً مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِکُونَ (۲۱) بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ (۲۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۷

ترجمه: ..... ص : ۹۷

حم [حا. میم].

سوگند به کتاب روشنگر.

ما آن را به هیأت قرآنی عربی پدید آورده‌ایم، باشد که تعقّل کنید.

و آن حکمت آمیز و بلند مرتبه است و در امّ الکتاب در نزد ماست.

آیا به خاطر آنکه شما قومی گزافکار هستید، پند [قرآن] را از شما باز داریم؟

و چه بسیار پیامبر در میان پیشینیان فرستاده‌ایم.

و هیچ پیامبری به نزد آنان نیامد مگر آنکه او را ریشخند می‌کردند.

آنگاه دراز دست‌تر از آنان را نابود کردیم و سرنوشت پیشینیان تکرار شد.

و اگر از آنان بپرسی که آسمانها و زمین را چه کسی آفریده است؟ بیشک گویند [خداوند] پیروزمند دانا آنها را آفریده است.

همان کسی که زمین را آسایشگاه شما ساخت و در آن راههایی برای شما پدید آورد، باشد که راه یابید.

و همان کسی که آبی به اندازه از آسمان فرو فرستاد، آنگاه بدان سرزمینی پژمرده را زنده ساختیم، [شما هم] بدینسان [از گورها] بیرون آورده شوید.

و همان کسی که همه‌ی گونه‌ها را آفرید و برای شما از کشتیها و چارپایان مرکوب ساخت.

که بر پشت آن بر آیید، سپس

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۸

نعمت پروردگارتان را، آنگاه که بر آن برآمدید، یاد کنید و بگویید پاکا کسی که این را رام ما ساخت و ما بر آن توانا نبودیم.

و ما به پروردگارمان روی می‌آوریم.

و برای او از بندگانش فرزندی قایل شدند، بیگمان انسان، ناسپاسی آشکار است.

آیا از آنچه آفریده است برای خود دختران را برگزیده است و شما را به داشتن پسران، برگزیده است؟

و چون هر یک از آنان را به آنچه برای خداوند مثل می‌زند [دختر]، خبر دهند، چهره‌اش سیاه شود و اندوه خود را فرو خورد.

آیا کسی که در زر و زیور پرورده می‌شود [دختر] که در جدل هم ناتوان است [شایسته‌ی نسبت دادن به خداوند است؟].

و مدّعی شدند که فرشتگان که خود بندگان خداوند رحمان‌اند، مادینه‌اند، آیا آفرینش آنان را شاهد بوده‌اند؟ که [در این صورت] زودا که شهادت ایشان نوشته شود، بازخواست شوند.

و گویند اگر خداوند رحمان می‌خواست ما آنان [فرشتگان] را نمی‌پرستیدیم آنان را به این امر، علمی نیست ایشان جز دروغ نمی‌بافند.

یا شاید به آنان کتابی پیش از آن داده‌ایم که ایشان به آن متمسّک‌اند؟

بلکه گویند ما پدرانمان را بر شیوه‌ای یافته‌ایم و ما با پیروی از آنان رهیافته‌ایم.

تفسیر ..... ص : ۹۸

[حم وَ الْكِتابِ الْمُبِينِ] آن کتاب واضح و آشکار را که خشک و تری نیست مگر آنکه در آن هست، آن طوری است که هیچ شکّ و شبهه‌ای آن را عارض نمی‌شود هیچ خفا، اجمال و تشابه در آن وجود ندارد.

[إِنَّا جَعَلْناهُ قُرْآناً] آن را قرآن قرار دادیم، بدین معنا که در آن همه‌ی مطالب جمع شده است.

[عَرَبِيًّا] آن را به لغت عرب قرار دادیم، یا آن را دارای حکمت‌ها، آداب، احکام، موعظه‌ها و نصایح قرار دادیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۹۹

[لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ] شاید شما با شنیدن و تدبّر قرآن خردمند گردید، یا شاید مواعظ و حکمت‌های قرآن را درک نمایید.

[وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتابِ] و آن کتاب واضح و آشکارست، که عبارت از لوح محفوظ است، که از آن در لسان حکما به نفس کلّی تعبیر می‌شود، یا آن قلم أعلی است، چه قرآن به وجهی قلم و به وجهی کتاب است که در لسان حکما عقل کلّی نامیده می‌شود، یا مقام مشیّت است که از آن تعبیر به نفس رحمان و اضافه‌ی اشراقی می‌شود، چه آن به وجهی اضافه‌ی حقّ و به وجه دیگر فعل او، به وجهی کلمه‌ی او، به وجهی کتاب اوست و آن اصل و ما در جمیع کتابهاست.

[لَدَيْنا لَعَلِيٌّ] نزد ما بلند مرتبه و والاست، از همه برتر است که هیچ از آن برتر وجود ندارد.

[حَكِيمٌ] صاحب حکیم‌ها است، یا محکم است به نحوی که هیچ خلل و شکّ و ریب به آن راه نمی‌یابد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: او امیر المؤمنین علیه السّلام است در امّ الکتاب یعنی در سوره‌ی فاتحه، که در این سوره علیّ علیه السّلام نوشته شده است و در باره: اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيمَ فرمود: صراط مستقیم امیر المؤمنین علیه السّلام و شناخت و معرفت اوست.

بین این خبر و آنچه که ما در تفسیر این آیه ذکر کردیم منافاتی وجود ندارد، زیرا که علیّ علیه السّلام و قرآن در این عالم دو وجود منفکّ و جدا هستند و گر نه در عوالم بالا علیّ علیه السّلام همان قرآن و قرآن همان علیّ علیه السّلام است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۰

چنانچه فاتحة الکتاب در عوالم بالا عبارت از نفوس و عقول کلّی است که عبارت از مشیّت می‌باشد که با آن هر صاحب حقیقتی و تحقّق می‌یابد.

[أَ فَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحاً] لفظ همزه مبنی بر تقدیم و تأخیر است و معنای آیه این است که قرآن را عربی قرار دادیم جهت تعقّل و کامل شدن شما، پس آیا ذکر را از شما به کلّی محو کنیم و از عرضه به شما به غیر عرضه کنیم.

و ممکن است آنچه که بعد از همزه در مورد استفهام قرار گرفته مقدّر باشد.

و معنای آیه این باشد: آیا شما را مهمل بگذاریم و دعوت نکنیم و فرا نخوانیم و قرآن را از شما منصرف سازیم.

[أَنْ كُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِينَ] گر چه قومی اسراف کار بوده‌اید؟! لفظ «أن» با فتحه‌ی همزه به تقدیر لام و با کسره‌ی همزه خوانده شده است.

[وَ كَمْ أَرْسَلْنا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْأَوَّلِينَ] طمع نداشته باشید که ذکر را از شما برگردانده و شما را به حقّ دعوت نکنیم که ما امّت‌های

گذشته را نیز سر خود نگذاشتیم با آنکه آنان از جهت اسراف و نافرمانی شدیدتر از شما بودند و رسولانی در بین آنها قرار دادیم، ولی آنگاه که در نافرمانی و عصیان از حدّ فراتر رفتند آنها را هلاک کردیم، پس از عذاب و هلاک و نابود کردن ما بترسید و برحذر باشید و در عصیان و نافرمانی از حدّ فراتر نروید.

[وَ ما يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ] که هیچ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۱

پیامبر و نبیّ بر آنان نفرستادیم مگر آنکه او را به استهزاء گرفتند، چنانچه شما استهزا می‌کنید.

این معنا در صورتی است که آیه خطاب به مشرکین باشد، ممکن است خطاب مصروف به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد و مقصود دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باشد و معنای آیه این است که قوم تو نیز تو را استهزا می‌کنند.

[فَأَهْلَكْنا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً] و ممکن است ضمیر مجرور «منهم» برگرد به لفظ «الأوّلین» و لفظ «من» برای تبعیض یا برتری و تفضیل باشد، یعنی شدیدترین آنها را هلاک و نابود کردیم، پس آنانکه رسول ما را استهزا می‌کنند بترسند، یا آنان را که شدیدتر بودند هلاک کردیم و نابود ساختیم پس چه رسد بر شما و بر آنان.

و ممکن است ضمیر به قوم محمّد صلّی اللّه علیه و آله برگردد و مقصود این باشد که ما پیشینیان را که از قوم تو شدیدتر بودند هلاک ساختیم تا چه رسد به قوم تو اگر مانند کار آنها را انجام دهند و لیکن مطلب را به این صورت ادا کرد تا این معنا را به اختصار بفهماند.

[وَ مَضى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ] وصف پیشینیان گذشت و نوبت به قوم تو رسید، یا حکایت حال پیشینیان در آنچه که سابقا به تو نازل کردیم گذشت، پس باید به آن رجوع کنند و در آن تدبّر نمایند.

[وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ] پس آنان را چه شده است که وقتی از آنها می‌پرسی چه کسی خالق آسمانها و زمین است می‌گویند خدا چیره دست دانا ولی در عین حال مخلوق خودشان را با دستان خود می‌تراشند و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۲

شریک خدا قرار می‌دهند، یا آنچه را که خداوند آن را آفریده شریک خدا قرار می‌دهند.

[الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً] خدای تعالی این جمله را منضمّ نمود به آنچه که از آنها حکایت کرد، خواه این جمله صفت «العزیز العلیم» باشد یا خبر مبتدای محذوف باشد.

زیرا گاهی می‌شود که حکایت کننده چیزی از خودش را به حکایت منضّم می‌کند و ممکن است این جمله جزء حکایت باشد و خطاب از بعضی به بعض دیگر باشد.

[وَ جَعَلَ لَكُمْ فِيها سُبُلًا] و در زمین برای شما راههایی قرار داد که آن راهها را به سوی مقاصدتان می‌پیمایید، در بیان و صحرای مقصود سرگردان نمی‌مانید.

[لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ] شاید که شما به حاجت‌ها و مقصودهایتان راه یابید، یا شاید شما به مبدأ خویش و صفات او از قبیل علم و قدرت و رأفت و تدبیر راه یابید. یا مقصود این است که به امامتان راه یابید که آن راه به مقصد کلّی است که آن رسیدن به نعمت‌های آخرت است، چه خدای تعالی مقاصد دنیوی پست شما را که مورد اعتنا نیست بدون راه و روش نگذاشته است، پس چگونه مقصد کلّی را بدون راه می‌گذارد؟! [وَ الَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ] مقصود از آسمان جهت بلندی و علوّ یا مقصود ابر است یعنی: او کسی است که از بالا و ابر بر شما باران به اندازه فرو فرستاد.

[فَأَنْشَرْنا بِهِ] این جمله التفات به تکلّم است تا در شنونده

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۳

نشاط ایجاد کند، اشعار به این باشد که رویاندن نبات به کیفیّت‌های مخصوص و تصویرهای متعدّد و عجیب، تولیدهای غریب جز از مبدأ دانای توانا که مباشر آن باشد ممکن نیست.

پس گویی که مبدأ در حکایت رویاندن نبات نزد شنونده حاضر است و برای او مشهود است پس از آنکه از او غایب بود.

[بَلْدَةً مَيْتاً] مردگان گیاه و نبات را نشر دادیم.

[كَذلِكَ تُخْرَجُونَ] همچنین بعد از مرگتان از زمین خارج می‌شوید، پس چرا از اعاده و بازگشت تعجّب می‌کنید و آن را غریب می‌شمارید.

[وَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْواجَ كُلَّها] و کسی که همه‌ی اصناف مخلوقات را آفرید.

[وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَ الْأَنْعامِ ما تَرْكَبُونَ لِتَسْتَوُوا عَلى ظُهُورِهِ] و کشتیها را مرکب شما قرار داد و چهارپایان را آفرید تا شما بر پشت آنان سوار شوید.

لفظ «ظهور» جمع است، مفرد آوردن ضمیر مضاف الیه به اعتبار لفظ و معناست.

[ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ] غایت همه‌ی مخلوقات یاد آوری و شکر و سپاس شما در برابر خداست که چیزی که آن را برای خود نعمت می‌شمرید به شما ارزانی فرمود.

[وَ تَقُولُوا] با دلهایتان به یاد آورید و با زبانهایتان سخن بگویید، که زبانهای شما مکلّف است که شکر و سپاس خدا بر آنها جاری می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۴

[سُبْحانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنا هذا] خدا را منزّه بدانید از اینکه احتیاج به مرکوب داشته باشد و بخواهد از جایی به جایی منتقل شود، او را به یاد آورید که به شما نعمت تسخیر مرکوب را داده است، تا شکر و سپاس خدا باشد.

[وَ ما كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ] لفظ «مقرنین» از «اقرن للأمر» است، یعنی به او طاقت و قوّت بخشید، «أقرنه» یعنی او را در طناب قرار داد.

[وَ إِنَّا إِلى رَبِّنا لَمُنْقَلِبُونَ] غرض یادآوری نعمت و شکر و سپاسگزاری منعم در نعمت و یاد آوری انتقال بزرگ است که همان انتقال از دنیا به آخرت است.

[وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبادِهِ جُزْءاً] برای خدا از بندگانش فرزند قرار دادند، که فرزند بر حسب مادّه‌اش جزیی از پدر است، یعنی پس از آنکه اقرار کردند که خدای تعالی خالق آسمانها و زمین‌هاست برای خدا از مخلوقات او فرزند قرار دادند.

[إِنَّ الْإِنْسانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ] که البتّه انسان نسبت به نعمت‌های حقّ و صفات او ناسپاس است، پس بر زبان انسان چیزی جاری می‌شود که لایق نعمت خدا نیست و این معنا ناشی از غفلت از منعم و صفات او است.

[أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَناتٍ وَ أَصْفاكُمْ بِالْبَنِينَ] باید از حال آنان تعجّب کرد، چه قانع نشدند از بندگانش به طور مساوی شریک قرار دهند بلکه آن اولاد که به نظر آنها پست‌تر بود برای خدا قرار دادند.

[وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِما ضَرَبَ لِلرَّحْمنِ مَثَلًا] و این در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۵

حالی است که به هر یک از این مشرکان هرگاه به داشتن دختری که به خدا نسبت داده‌اند مژده دهند رویشان از غم سیاه می‌شود، لفظ «مثلا» یعنی در حالی که آن فرزند مثل و شبیه است، یا از آن جهت که فرزند هم جنس پدر و شبیه اوست، گویا که ادا کردن مطلب با این عبارت اشاره به این است که مشرکین نمی‌گویند در حقیقت دارای فرزند هستند، بلکه آنها نسبت بین خدا و بین ملایکه یا بین خدا و بین جنّ را به نسبت پدر و فرزند تشبیه کرده‌اند.

[ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ] مرد کظیم و مکظوم یعنی مرد اندوهناک و غمناک، یا به معنی فرو برنده خشم است یعنی خشم خود

را می‌خورد و آن را ظاهر نمی‌سازد، یا به معنای سکوت است.

[أَ وَ مَنْ یُنَشَّؤُا فِی الْحِلْیَةِ] آیا فکر نمی‌کنند و کسی را که در زیب و زیور پرورش یافته فرزند خدا قرار می‌دهند؟

یا لفظ «من» مبتدای خبر محذوف است، یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی آیا خداوند از شما پست‌تر و پایین‌تر است؟ کسی را که در زیب و زیور پرورش یافته فرزند او باشد و کسی که در جنگ مبارزه می‌کند فرزند شما باشد.

یا معنای آیه این است که آیا خدای تعالی از شما پائین‌تر است تا فرزندش کسی باشد که در زیب و زیور پرورش یافته و در جنگ و خصومت قادر بر دفاع از خودش نیست؟

[وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَیْرُ مُبِینٍ] در حالی که آنکس که در زیب و زیور پرورش یافته در خصومت و دعوا حجّت و دلیل خودش را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۶

نمی‌تواند بیان کند، بلکه غالبا بر ضرر خود سخن می‌گوید.

و لفظ «ینشّأوا» از ثلاثی مجرّد به صورت فاعل خوانده شده و به صورت مفعول از باب تفعیل و مفاعله و از باب افعال خوانده شده.

[وَ جَعَلُوا الْمَلائِکَةَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً] لفظ «عباد الرحمن» عبید الرحمن و «عند الرحمن» با نون خوانده شده یعنی قول مشرکین که می‌گویند ملایکه دختران خدا هستند متضمّن زشتی‌های متعدّد است:

۱- خدای تعالی را مرکّب قرار داده و او را قابل تجزیه می‌سازند و این معنا جز صفت پست‌ترین ممکنات نیست.

۲- نسبت زاد و ولد به او داده‌اند که مستلزم احتیاج و وجود مثل و مانند است.

در حالی که خداوند بی نیاز و غنی علی الإطلاق است و اگر او دارای مثل باشد ممکن و مرکّب می‌گردد.

۳- امری را به او نسبت داده‌اند که اگر به خودشان نسبت داده شود، متغیّر و ناراحت می‌شوند و صورت‌هایشان سیاه می‌گردد، این معنا مستلزم آن است که خدای تعالی را پایین‌تر و پست‌تر از خودشان قرار دهند.

۴- ضعیف‌ترین فرزندان را فرزند او قرار داده‌اند.

۵- ملایکه که نزد خدا عزیز و مکرّمند با صفت پست‌ترین مردم توصیف شده‌اند.

[أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ] آیا این مشرکین خلقت آنان را مشاهده کرده‌اند، که مذکّر و مؤنّث بودن جز با مشاهده معلوم نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۷

[سَتُکْتَبُ شَهادَتُهُمْ] شهادت آنها که مؤنّث بودن ملایکه را دیده‌اند به زودی نوشته خواهد شد.

[وَ یُسْئَلُونَ] و از این شهادت در روز قیامت سؤال می‌شوند و این جمله تهدید مشرکین است.

[وَ قالُوا لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ] این مشرکین سخنی را که گفته‌اند تصوّر معنی آن را نکرده‌اند و بدون علم و آگاهی به نسبت این سخنان و بدون علم به نسبت دادن فرزند به خدای تعالی این حرف را زده‌اند.

از این رو حرفشان دروغ از آب در آمده است و با این سخنان خواسته‌اند از زشتی عبادت غیر خدا فرار کنند و ندانسته‌اند که فاعل بودن مشیّت یا سبب بودن مشیّت نسبت به اشیا به نحوی نیست که اختیار را از مردم سلب کند و زشتی و بدی را از کار آنان بردارد.

[أَمْ آتَیْناهُمْ کِتاباً مِنْ قَبْلِهِ] آیا پیش از قرآن یا قبل از این گفتار برای آنها کتابی آمده است که این گونه بد آنها آگاهی داده باشد؟!

[فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِکُونَ] آنها نه علم از روی تحقیق به معنای این گفتار دارند، نه علم تقلیدی و آنان جز گمان و تخمین چیزی ندارند و تخمین در باب عقاید از درگاه الهی مطرود است و در سوره‌ی انعام بیان این آیه در ضمن قول خدای تعالی: لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَکْنا وَ لا آباؤُنا گذشت.

[بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ] گفتند: ما پدرانمان را بر راه و روشی یافتیم و راه آنان را ادامه خواهیم داد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۸

[وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ] آنان از روى تحقيق علم پيدا نكردند و تقليد از كسى هم كه تقليدش صحيح باشد ننمودند، بلكه از پدرانشان كه براى آنان جايز نبود تقليد كردند و روى همين جهت است كه خداى تعالى در جاى ديگر مى‌فرمايد: أ وَ لَوْ كانَ آباؤُهُمْ لا يَعْلَمُونَ شَيْئاً وَ لا يَهْتَدُونَ.

آيات ۲۳- ۳۵

[سوره الزخرف (۴۳): آيات ۲۳ تا ۳۵] ..... ص : ۱۰۸

اشاره

وَ كَذلِكَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (۲۳) قالَ أ وَ لَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آباءَكُمْ قالُوا إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۲۴) فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۲۵) وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ إِنَّنِي بَراءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ (۲۶) إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ (۲۷)

وَ جَعَلَها كَلِمَةً باقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۸) بَلْ مَتَّعْتُ هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ حَتَّى جاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُولٌ مُبِينٌ (۲۹) وَ لَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ قالُوا هذا سِحْرٌ وَ إِنَّا بِهِ كافِرُونَ (۳۰) وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (۳۱) أَ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِيًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۳۲)

وَ لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ وَ مَعارِجَ عَلَيْها يَظْهَرُونَ (۳۳) وَ لِبُيُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَيْها يَتَّكِؤُنَ (۳۴) وَ زُخْرُفاً وَ إِنْ كُلُّ ذلِكَ لَمَّا مَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (۳۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۰۹

ترجمه: ..... ص : ۱۰۹

و بدينسان پيش از تو در هيچ آبادى، هشدار دهنده‌اى نفرستاديم مگر آنكه ناز پروردگانش گفتند ما پدرانما را بر شيوه‌اى يافته‌ايم و ما در پى آنان دنباله روانيم.

بگو حتّى اگر براى شما راهنماتر از آنچه پدرانتان را پيرو آن يافتيد، بياورم؟ گفتند ما رسالت شما را منكريم.

آنگاه از ايشان داد ستانديم، پس بنگر كه سر انجام منكران چه بوده است.

و چنين بود كه ابراهيم به پدرش و قومش گفت همانا من از آنچه مى‌پرستيد برى و بركنارم.

مگر از كسى كه مرا آفريده است و همو مرا هدايت فرمايد.

و آن [انديشه‌ى توحيد] را سخنى ماندگار در ميان احفاد او قرار داد، باشد كه به راه آيند.

آرى اينان و پدرانشان را بهرمند ساخته‌ام تا آنكه [دين] حقّ و پيامبرى آشكار به نزد آنان آمد.

و چون [دين] حقّ به نزد آنان آمد، گفتند اين جادوست و ما منكر آنيم.

و گفتند چرا اين قرآن بر مردى بزرگ از آن دو شهر [مكه و طائف] فرود نيامده است.

آيا ايشان رحمت پروردگارت را تقسيم مى‌كنند [نه بلكه] ما زيستمايه‌شان را در زندگى دنيا در ميان آنان تقسيم مى‌كنيم و بعضى از ايشان را بر بعضى ديگر به مرتبه‌هايى بلند برتر داشتيم تا بعضى از آنان بعضى ديگر را به خدمت بگيرند و رحمت پروردگارت بهتر است از آنچه گرد مى‌آورند.

و اگر این نبود که [نمی‌خواستیم] مردم امّت یگانه‌ای [در کفر] شوند، برای خانه‌های کسانی که بر خداوند رحمان کفر می‌ورزیدند، سقفهایی سیمین پدید می‌آوردیم و نیز نردبانهایی [از سیم] که بر آنها بالا روند.

و نیز برای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۰

خانه‌هایشان درها [یی از سیم] و تختهایی [قرار می‌دادیم] که بر آنها تکیه زنند.

و زر و زیورهایی و همه‌ی اینها جز بهره‌ی [گذاری] زندگانی دنیا نیست و آخرت در نزد پروردگارت از آن پرهیزگاران است.

تفسیر ..... ص : ۱۱۰

[وَ كَذلِكَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ] و این دلداری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، بدین گونه که این تقلید کور کورانه از قدیم و جدید رسم و عادت مردم است و پیامبران پیشین به امثال این گونه اشخاص مبتلا بوده‌اند.

و ذکر کردن خصوص مترفین و هوسرانان بدان جهت است که آنان با انبیاء و اولیا علیهم السّلام معارضه می‌کرده‌اند، ولی غیر از آنها بقیّه‌ی مردم همیشه نظر و نگاهشان به این گونه هوسرانان است.

[قالَ] رسول انذار کننده به آنها گفت: [أَ] آیا اگر من بهتر از آنچه که پدرانتان آورده است آوردم باز هم از پدرانتان تقلید خواهید کرد؟

[وَ لَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آباءَكُمْ قالُوا] این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: مشرکین چه گفتند؟ خدای تعالی فرمود: گفتند:

[إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ] ما به آنچه که شما فرستاده شده‌اید کافریم اگر چه بهتر و هدایت گرتر از آنچه که پدرانمان بر آن هستند باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۱

[فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ] با انواع نقمت‌ها و عذاب‌ها که بعضی از آنان را برای تو ذکر کردیم پس از آنان انتقام گرفتیم.

[فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ] این جمله عطف به اعتبار معناست، گویا که گفته است: یاد آوری کن یا به یاد آور هنگامی را که مشرکین از بندگان خدا برای خدا جزء و شریک قرار دادند، برای او دخترانی قرار دادند.

این مطلب را به یاد مردم بیاور تا متنبّه زشتی و قبح آن باشند و به یاد آور هنگامی را که مشرکین گفتند: لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ و زشتی این گفتار را بر آنان ظاهر ساز تا متنبّه شوند، به یاد آر هنگامی را که در هر قریه‌ای نذیر و ترساننده‌ای فرستادیم و او را تکذیب کردند و ما آنان را هلاک نمودیم، تا تو هم از تکذیب قوم خود تسلّی پیدا کنی و به یاد آور هنگامی را که گفتند ما پدرانمان را بر روش و دینی یافته‌ایم و از همان روش پیروی می‌کنیم، زشتی این گفتار را بر آنان ظاهر ساز و به یاد آور هنگامی را که ابراهیم گفت:

[لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ إِنَّنِي بَراءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي] ابراهیم علیه السّلام به پدر و قومش گفت: من از آنچه که شما می‌پرستید بیزارم مگر به خدایی که مرا آفریده و بر فطرت توحید سرشته است، تا این مطلب و این سخن نمونه‌ای برای قوم تو باشد که از تقلید کردن از کسی که تقلیدش جایز نیست بیزار باشند و نیز سرمشقی برای تقلید باشد اگر قصد تقلید داشته باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۲

زیرا ابراهیم علیه السّلام بیزاری از تقلید به کسی که تقلیدش جایز نیست را امری جاودانه و همیشگی در نسل خودش قرار داده است

نیز مثلی برای تو باشد که به قوم خود و شدّت انکار آنان اعتنا نکنی و دعوت خویش را ظاهر سازی و به ردّ و قبول‌شان بی اعتنا باشی.

فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ خداوند مرا هدایت خواهد کرد به آنچه که آرزو و مطلوب انسان است.

[وَ جَعَلَها كَلِمَةً باقِيَةً] کلمه‌ی بیزاری از تقلید کسی که تقلیدش جایز نیست یا کلمه‌ی توحید را یک کلمه‌ی جاودانه و همیشگی قرار داد.

[فِي عَقِبِهِ] در ذریّه و نسل خویش یا امّت خود، یا مقصود کسانی از ذریّه‌ی ابراهیم و ذریّه امّت او است که پشت سر ابراهیم و به دنبال او می‌آیند.

[لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ] شاید که آنها از جهل و نادانی خود که در سرشت و فطرت آنانست باز گردند و اینان از کسانی هستند که بعد از ابراهیم علیه السّلام و از عقب او آمده‌اند، پس باید آن کلمه و سخن جاودانه را بگیرند و از جهل و تقلید از کسی که تقلیدش جایز نیست برگردند و آن کلمه‌ی جاودانه و باقیماندنی در اخبار ما به امامت تفسیر شده «۱» است، امامت در نسل حسین علیه السّلام باقی است و قول خدای تعالی لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ تفسیر به بازگشت ائمّه علیهم السّلام به دنیا شده است.

---

(۱) برهان: ج ۴ ص ۳۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۳

[بَلْ مَتَّعْتُ] باقی ماندن مشرکین بر روش باطل خود از آن جهت نیست که بر تقلید از پدرانشان اعتماد دارند و به آن تمسّک می‌کنند بلکه اینان و پدرانشان را تمتّعات و لذّت‌های حیوانی این چنین کرده است.

[هؤُلاءِ] مقصود قریش است.

[وَ آباءَهُمْ] اینان و پدرانشان در لذّت‌های حیوانی فرو رفته و غرق شدند، بدون آنکه کسی آنان را از بلاها و مصائب بر حذر دارد و بترساند و بدون آنکه پیامبرانی به آنان هشدار دهد و در نتیجه آنها با آن لذّت‌ها آرامش پیدا کردند و به آن اطمینان یافته و خاطر جمع شدند.

[حَتَّى جاءَهُمُ الْحَقُّ] تا آنکه ولایت به سراغ آنها آمد.

[وَ رَسُولٌ مُبِينٌ] و رسول واضح و آشکاری برای آنها فرستاده شده که رسالتش و راستی آن آشکار بود.

و ممکن است منظور این باشد که رسالتش را ظاهر و آشکار می‌کند.

[قالُوا هذا] مشرکین گفتند: این کتابی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ادّعا می‌کند که آن کتاب آسمانی و الهی است سحر و جادو است، یا این رسالتی که او ادّعا می‌کند از جانب خدا است، یا این کارهای خارق العاده‌ای که از او ظاهر می‌شود سحر و جادو است و ما نسبت به این امور کافر هستیم.

[وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ] منظور از قریتین مکّه و طائف است این سخن از آن است که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۴

مشرکین جز آنچه که ظاهر و محسوس است بزرگی و شرافتی نمی‌شناختند و تنها شرافت‌های دنیوی از حسب و نسب و خدم و حشم و زیادی مال و اولاد بر ایشان مهم بود و محمّد صلّی اللّه علیه و آله هیچ یک از این امور را نداشت لذا منکر شدند که قرآن از جانب خدا بر او نازل شده باشد.

و می‌گفتند: اگر خداوند کتابی نازل می‌کرد و رسول می‌فرستاد باید مرد شریف و بزرگی را می‌فرستاد و برای شخص مهمّی قرآن را نازل می‌کرد، مانند ولید بن مغیره در مکّه، عروة بن مسعود در طائف، قرآن را به یکی از آن دو نفر نازل می‌کرد.

و لیکن مشرکین نفهمیدند و ندانستند که رسالت یک منصب و مقام روحانی است و شرافت صوری و ظاهری شخص را به آن مقام و مرتبه نمی‌رساند بلکه ممکن است مانع آن مقام و مرتبه نمی‌رساند بلکه ممکن است مانع آن مقام و منصب هم باشد.

[أَ هُمْ یَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّکَ] آیا آنها رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟! جمله‌ی استفهام و اضافه کردن لفظ «ربّ» به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نه به مشرکین دلالت بر انکار، تحقیر و استهزای آنان دارد.

[نَحْنُ قَسَمْنا بَیْنَهُمْ مَعِیشَتَهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا] معیشت و زندگانی که از کسب و محسوسات خود آنان، بر حسب ظاهر اختیار تحصیل آن در دست آنانست هیچ ساخت و آفرینشی در دست‌شان نیست بلکه روزی و معیشت را ما بین آنان تقسیم کردیم.

پس چگونه نبوّت را که رحمت غیر محسوس از جانب خداست، هیچ اختیار و منع از جانب آنان وجود ندارد تقسیم می‌کنند؟!

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۵

[وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ] و ما درجات بعضی را در مراتب دنیوی و منصب‌های ظاهری بالاتر از بعضی دیگر قرار دادیم پس چگونه این منصب بزرگ رسالت را به آرای آنان موکول می‌کنیم.

[لِیَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِیًّا] این برتری طاهری برای آن است که بعضی فرمانبر کارهای برخی باشند.

لفظ «سخریّ» اسم مصدر از «سخر به» و «سخر منه» می‌باشد و همچنین است «سخریّه» و «سخرتی» با کسر سین، شاید در اینجا از مادّه‌ی تسخیر و اسم برای همین مادّه است به معنای تذلیل و ذلیل شدن.

[وَ رَحْمَتُ رَبِّکَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ] و رحمت پروردگار تو بهتر است از آنچه که جمع می‌کنند از قبیل اموال و اولاد و ناموس.

و در خبری آمده است: ای بنده‌ی خدا آیا نمی‌بینی که خداوند چگونه یکی را بی نیاز کرده و صورتش را زشت نموده است؟

و چگونه صورت یکی را خوب کرده و او را فقیر نموده است و چگونه به یکی شرافت داده و او را فقیر کرده و چگونه یکی را بی‌نیاز کرده و او را به مرتبه‌ی پست و پایین آورده است؟

سپس به موجب این آیه بی‌نیاز و غنی حقّ ندارد بگوید چرا به ثروت من جمال و زیبایی فلانی اضافه نشده است و زیبا حقّ ندارد بگوید چرا به زیبایی و جمال من ثروت و مال فلانی اضافه نشده است، شریف و بزرگ حقّ ندارد بگوید چرا به شرافت من مال و ثروت فلانی اضافه نشده است و آن که در مرتبه پایین قرار دارد نمی‌تواند بگوید چرا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۶

و پستی من شرافت فلانی اضافه نشده است.

و لکن حکم و فرمان از آن خداست هر طور که بخواهد تقسیم می‌کند، در افعال و کارهای خویش حکیم است همان طور که در اعمالش محمود و پسندیده است.

و این است که خدای تعالی می‌فرماید: وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ خدای تعالی فرمود:

یا محمّد آیا آنان رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟! معیشت و زندگانی آنان را در دنیا ما تقسیم کردیم و بعضی‌ها را محتاج بعضی دیگر قرار دادیم، یکی احتیاج به مال شخصی دارد و آن دیگری محتاج کالا و خدمات اوّلی است.

هکذا ... می‌بینی بالاترین پادشاهان و ثروتمندترین شخص جهان در بعضی از کارها محتاج به فقیرترین فقر است و این احتیاج یا از باب این است که شخص فقیر دارای کالای مخصوصی است، یا کار خاصّی از دستش بر می‌آید که آن پادشاه جز با دست او نمی‌تواند انجام دهد.

یا احتیاج از ناحیه‌ی علوم و حکمت‌هاست که آن پادشاه مجبور است از این فقیر استفاده کند و از سوی دیگر این فقیر احتیاج به مال آن غنی دارد و پادشاه نیز احتیاج به علم و رأی و معرفت و شناخت این فقیر دارد.

پادشاه حقّ ندارد بگوید چرا مال و ثروت من با علم این فقیر جمع نشده است، همچنین فقیر حقّ ندارد بگوید: چرا به رأی و علم من

و آنچه که از فنون حکمت‌ها می‌دانم بی نیازی از مال این پادشاه اضافه ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۷

نشده است؟! [وَ لَوْ لا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً] و اگر ناخوشایند بودن و کراهت این مطلب نبود.

[لَجَعَلْنا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ] بدین گونه که در اموال کفّار توسعه می‌دادیم تا سقف خانه‌هایشان را از نقره قرار دهند.

[وَ مَعارِجَ] و نردبان‌هایشان را از نقره قرار می‌دادیم.

[عَلَيْها يَظْهَرُونَ] تا با آن نردبانهای نقره‌ای به بالای پشت بامها بروند.

[وَ لِبُيُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً] درهای خانه‌ها و تخت‌های آنان را از نقره قرار می‌دادیم.

[عَلَيْها يَتَّكِؤُنَ وَ زُخْرُفاً] منظور از زخرف زینت و زیور است، یعنی اگر می‌شد همه‌ی مردم کافر باشند همه را غنی و بی‌نیاز می‌کردیم.

چون کافر خوار و از جانب ما مطرود و ناخوشایند است و ما از کافر توجّه و التفات به خودمان را نخواستیم و اگر مراعات حالی کسی که استعداد ایمان در وجودش هست نبود در دنیا بر او توسعه می‌دادیم به نحوی که حتّی یک لحظه هم غم دنیا را نمی‌خورد تا دیگر توجّه و التفات به سوی ما نمی‌کرد، لکن جهت مراعات حال کسانی که استعداد ایمان دارند در بین کفّار نیز فقر و بی‌نیازی قرار دادیم، چنانچه در بین مؤمنین نیز مال داری و فقر وجود دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۸

از امام صادق علیه السّلام آمده است: خدای تعالی می‌فرماید: اگر نبود که خوش ندارم بنده‌ی مؤمنم چیزی در نفسش احساس کند کافر را از طلا می‌پوشاندم.

و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد شده است، ای گروه فقراء و مساکین راضی باشید و طیب خاطر داشته باشید، از صمیم قلب از خدا راضی باشید خداوند شما را بر فقر خویش ثواب می‌دهد و اگر ناراضی باشید دیگر ثوابی برای شما نیست.

و نیز از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وارد شده: از اولاد آدم هیچ مؤمنی نبود مگر آنکه فقیر بود، هیچ کافری نبود مگر آنکه غنی و بی نیاز بود، تا آنکه ابراهیم علیه السّلام آمد و عرض کرد: پروردگارا ما را آزمایشی برای کافران قرار نده، پس خدای تعالی در بین کفّار بی‌نیاز و محتاج و ثروت و احتیاج قرار داد و در بین مؤمنین نیز چنین کرد.

[وَ إِنْ كُلُّ ذلِكَ] همه‌ی این امور که گفته شد از قبیل سقف از نقره و نردبانهای و تخت‌ها و زینت و زیورهای خانه‌ها جز متاع دنیا چیزی نیست.

[لَمَّا مَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا] لفظ «لمّا» با تشدید خوانده شده که در این صورت لفظ «إن» نافیه است، لفظ «لمّا» ادات استثنا، با تخفیف خوانده شده که در این صورت لفظ «ان» مخفّفه و لام «لمّا» فارقه و لفظ «ما» زایده یا موصوله یا موصوفه است.

[وَ الْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ] نزد پروردگارت آخرت برای کسانی است که از متاع حیات دنیا پرهیز کنند، گویا که غیر آنها از آخرت چیزی ندارند و کسانی که گفته‌اند غیر مؤمن یا غیر کسی که عقل مجرّد ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۱۹

ندارد هرگاه بمیرد فانی می‌شود و برای آخرت باقی نمی‌ماند به همین آیه تمسّک کرده‌اند، ولی مطلب این چنین نیست.

زیرا که تحقیق مطلب این است که مطلق حیوان در آخرت باقی می‌ماند، زیرا خیال در حیوان مجرّد است و همین مقدار از تجرّد برای بقای بعد از خرابی بدن کافی است.

آیات ۳۶- ۴۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۶ تا ۴۵] ..... ص : ۱۱۹

اشاره

وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۳۶) وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (۳۷) حَتَّى إِذا جاءَنا قالَ يا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸) وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۹) أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ مَنْ كانَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۴۰)

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ (۴۱) أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْناهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ (۴۲) فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۳) وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ (۴۴) وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنا أَ جَعَلْنا مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ (۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۱۱۹

و هر كس از ياد خداى رحمان دل بگرداند، براى او شيطانى بگماريم كه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۰

او همنشين اوست.

و آنان ايشان را از راه [راست] باز دارند، گمان برند كه خود رهيافته‌اند.

تا چون به نزد ما آيد [به آن شيطان] گويد كاش بين من و تو فاصله‌ى مشرق و مغرب بود و بد همنشينى است.

و چون ستم [/ شرك] ورزيده‌ايد، هرگز امروز [اين امر] سودتان ندهد كه در عذاب مشتركيد.

آيا تو به ناشنوايان [پيام خود را] مى‌شنوانى، يا نابينايان و كسى را كه در گمراهى آشكار است، هدايت مى‌كنى؟

پس اگر تو را [از دنيا] ببريم، در آن صورت از ايشان داد مى‌ستانيم.

يا اگر آنچه [از عذاب] به ايشان وعده داده‌ايم به تو نشان دهيم، در هر صورت، بر ايشان تواناييم.

به آنچه بر تو وحى شده است، تمسّك كن [و بدان كه] تو بر راه راست هستى.

و آن ياد آورى براى تو و قوم توست و زودا كه بازخواست شويد.

و از [پيروان] پيامبران ما، كه پيش از تو فرستاده‌ايم بپرس، كه آيا به جاى خداوند رحمان، خدايانى را حكم كرده‌ايم كه پرستيده شوند؟

تفسير ..... ص : ۱۲۰

[وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ] و هر كه از ذكر خداى بخشنده كور شود.

بدان آن ولايت كه به طور تكوينى در جميع موجودات سارى و جارى است در حقيقت ذكر خداست.

و همچنين است ولايت تكليفى كه بر انسان و اولاد اجنّه جارى و سارى است.

و روى همين جهت است كه لفظ «ذكر» را به لفظ «رحمن» اضافه كرد، صاحب ولايت نيز كه ولايت با او تحقّق مى‌يابد ذكر است و لذا ديدن او ياد آورنده است، چنانچه عيسى عليه السّلام در جواب حواريّين كه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۱

پرسيدند يا روح اللّه با چه كسى مجالست كنيم؟

فرمود: با كسى كه ديدن او شما را به ياد خدا اندازد.

سپس آن ذکری که مأخوذ از صاحب ولایت است ذکر خداست، سپس فکری که از همین ذکر مأخوذ از صاحب ولایت حاصل شده باشد ذکرست.

اگر چه فکر در ذکر بودن کامل‌تر از ذکر مأخوذ است، سپس یاد آوری خدا در ذهن و خاطر، سپس یاد آوری امر و نهی او هنگام کارها، سپس ذکر زبانی از قبیل تهلیل و تسبیح و حمد خدا گفتن و غیر اینها، سپس هر چیزی که تو را به یاد خدا بیاندازد هر چیزی که می‌خواهد باشد.

و مقصود این است که هر کس از ولایت و از ولیّ امر کور شود این کوری موجب کوری از جمیع اقسام ذکر است.

[نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ] برای او شیطانی را می‌گماریم و قرین او می‌سازیم که مانع از انسانیّت و سلوک بر طریق انسانیّت شده و او را به سوی حیوانیّت و درندگی و شیطانیّت می‌کشاند، در همین راه به آتش می‌رساند.

و از سخنانی که از بزرگان روایت شده این است که هر کس دارای شیخ و ولیّ نباشد که متصدّی بیعت خاصّ او باشد شیطان به گردن او سوار می‌شود و هر کس که شیطان بر او مسلّط گردد هیچ امید خیری در او نیست و هیچ راه نجاتی از آتش ندارد.

و از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است: هر کس که متصدّی گناه شود از ذکر خدا کور می‌شود، هر کس اخذ از کسی را که خداوند دستور به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۲

اطاعت از او داده است ترک کند شیطان قرین و همدم او می‌گردد.

[وَ إِنَّهُمْ] آن شیطان که قرین و همدم کور دلان هستند.

[لَيَصُدُّونَهُمْ] آن کور دلان را از رفتن به راه انسانیت و راه راست مانع می‌شوند.

[عَنِ السَّبِيلِ] آنان را از راهی باز می‌دارند که شایسته است انسان آن راه را بپیماید، آن راه، راه ولایت تکوینی و تکلیفی است، چون بیشتر خطاب‌های قرآن خالی از اشاره به ولایت و قبول و ردّ آن نیست معنای آیه این است: هر کس از علیّ علیه السّلام و ولایت او کور شود برای او شیطانی مقدّر می‌کنیم و آن شیطان و پیروانش او را از علیّ علیه السّلام و ولایتش کور و نابینا می‌کنند.

[وَ يَحْسَبُونَ] شیاطین یا کور دلان یا همه‌ی آنها گمان می‌کنند در هدایت هستند.

[أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ] در حالی که آنها گمراه هستند راه صحیح بروی آنان بسته است.

[حَتَّى إِذا جاءَنا] تا آن وقت که آن کور دل پیش ما آید، لفظ «جاءنا» «جاءانا» به صورت تثنیه خوانده شده.

[قالَ] کور دل به شیطان می‌گوید: [يا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ] ای کاش بین من و تو دوری و فاصله بین مشرق و مغرب بود.

[فَبِئْسَ الْقَرِينُ] چه دوست بد و قرین بدی بودی. چون می‌بیند که شیطان او را از ولایت باز داشت، به سبب باز داشته شدن از ولایت هلاک شد و داخل آتش شد آرزو می‌کند که ای کاش شیطان قرین و همدم او نبود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۳

[وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ] امروز پشیمانی و آرزو شما را نفعی نمی‌رساند، فاعل «ینفعکم» تمنّی و آرزو است که از قول خدا: يا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ استفاده می‌شود.

یا فاعل «ینفعکم» «إذ ظلمتم» می‌باشد بنابر آنکه لفظ «إذ» اسم خالص باشد، یا أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ فاعل است و لفظ «إذ» اسم خالص و فاعل می‌باشد، یا برای تعلیل است بنابر آنکه حرف و مفید تعلیل باشد، لفظ «انّکم» برای تعلیل یا فاعل «لن ینفعکم» است، «انّکم» با کسر همزه خوانده شده تا جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل باشد.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده که فرمود: این آیه چنین نازل شده:

حَتَّى إِذا جاءَنا یعنی فلان و فلان وقتی پیش ما می‌آیند وقتی به هم می‌رسند و همدیگر را می‌بینند یکی از آن دو به دیگری

می گوید: کاش بین من و تو فاصله و راه به دوری بین مشرق و مغرب بود و چه بد همدم و قرینی بودی؟! پس خدای تعالی به نبیّ خود فرمود: به آن دو و پیروانشان بگو:

پشیمانی امروز شما سودی به حال شما ندارد چون شما در حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله ظلم کردید، شما با هم در عذاب هستید.

بنا بر این قول خدا: «لن ینفعکم» به تقدیر قول است، خواه تقدیر، «قل یا محمّد» باشد، یا تقدیر «یقول الملائکة» یا «یقول اللّه» باشد.

[أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِی الْعُمْیَ] وقتی خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۴

کوری دل آنها را ادامه دهد و شیطان را قرین آنها سازد آیا تو می‌توانی آنها را شنوا سازی، یا کوران را رهنمود شوی؟! [وَ مَنْ کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ] این جمله عطف است، از قبیل عطف سبب بر مسبّب و عطف مجمل بر مفصّل.

[فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِکَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ أَوْ نُرِیَنَّکَ الَّذِی وَعَدْناهُمْ فَإِنَّا عَلَیْهِمْ مُقْتَدِرُونَ] روایت شده: بلاها و مصایبی که عترت پیامبر بعد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از امّت او می‌بینند به رسول خدا ارائه شد. پس از این واقعه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همیشه گرفته و غمگین بود، هیچ وقت در حال خنده دیده نشد تا خدای تعالی را ملاقات نمود.

جابر بن عبد اللّه انصاری روایت کرده که گفت: من در حجّة الوداع در منا، نزدیکتر از همه به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودم و شنیدم که فرمود: من در حالی شما را ملاقات خواهم کرد که بعد از من کافر می‌شوید و بعضی از شما گردن بعضی دیگر را خواهد زد، به خدا سوگند اگر چنین کنید مرا فرمانده ارتشی خواهید دید که با شما جنگ خواهد کرد، سپس یه پشت سرش توجّه کرد و سه مرتبه فرمود: یا علیّ با شما جنگ خواهند کرد.

در این هنگام دیدیم که جبرئیل به او اشاره کرد، به دنبال آن خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِکَ که ما از آنان به واسطه‌ی علیّ بن ابی طالب علیه السّلام انتقام خواهیم گرفت.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که معنای آیه چنین است: یا محمّد ما تو را از مکّه به مدینه می‌بریم و ما تو را به آنجا باز می گردانیم و از این منکرین بواسطه‌ی علیّ بن ابی طالب علیه السّلام انتقام خواهیم گرفت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۵

[فَاسْتَمْسِکْ بِالَّذِی أُوحِیَ إِلَیْکَ] بر آنچه در حقّ اهل بیت تو گفته‌اند و بر کارهایی که بعد از تو خواهند انجام داد اندوهناک مباش، به آنچه که بر تو وحی می‌شود، در باره‌ی علیّ علیه السّلام یا در باره‌ی اهل بیت خود تمسّک نما.

[إِنَّکَ عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ] تو بر راه راست هستی که همان راه ولایت است و هر کس که بر راه راست باشد نباید از آنچه گفته شده یا گفته می‌شود یا کاری که انجام داده‌اند یا انجام می‌دهند باک داشته باشد و نباید به آنها اعتنا کند.

از امام باقر علیه السّلام در معنای آیه آمده است: تو بر ولایت علی علیه السّلام هستی و علیّ علیه السّلام همان راه راست است.

یا معنای آیه این است که تمسّک کن به آنچه که از ولایت علیّ علیه السّلام به تو القا می‌شود که با این القا تو بر راه راست هستی.

[وَ إِنَّهُ] آنچه که بر تو وحی شده، یا راه راست، یا علی علیه السّلام [لَذِکْرٌ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ] شرف تو است یا ذکر تو است، که علیّ علیه السّلام در حقیقت ذکر خداست، یا سبب یاد آوری خدا است، هیچ شرافتی از این شریف‌تر نیست که موجب یادآوری خدا باشد.

[وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ] در باره‌ی علیّ علیه السّلام مورد سؤال قرار می گیرید، چه او نبأ عظیم است که مردم در باره‌ی او اختلاف دارند و نعمتی است که در باره‌ی او مورد سؤال و پرسش قرار می گیرید.

[وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا أَ جَعَلْنا مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَةً یُعْبَدُونَ] مفعول اوّل محذوف است و لفظ «من

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۶

ارسلنا» مفعول دوّم است، یعنی از مردم و اهل خبره و کسانی که به اخبار گذشتگان و سیره‌ی آنها عالم هستند بپرس تا از حال کسانی که قبل از تو فرستادیم با خبر شوی.

ممکن است لفظ «من» مفعول اوّل و قول خدا «اجعلنا» در مقام مفعول دوّم است، یعنی از رسولان گذشته سؤال کن که آنان اگر چه از انظار بشر غایب هستند، ولی از نظر تو غایب نیستند.

در اخبار بسیاری وارد شده که شب معراج همه‌ی انبیا و پیامبران به او نشان داده شدند در حالی که همه‌ی آنها در بیت المقدّس یا در آسمان پشت سر او نماز می‌خواندند، پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود.

از امام باقر علیه السّلام آمده است که از او از این آیه سؤال شد که او چه کسی بود که مورد سؤال محمّد صلّی اللّه علیه و آله قرار گرفت در حالی که بین او، عیسی علیه السّلام پانصد سال فاصله‌ی زمانی بود، پس امام باقر علیه السّلام این آیه را تلاوت نمود: سُبْحانَ الَّذِی أَسْرِی بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی الَّذِی بارَکْنا حَوْلَهُ لِنُرِیَهُ مِنْ آیاتِنا «۱» امام علیه السّلام فرمود: هنگامی محمّد صلّی اللّه علیه و آله به بیت المقدّس اسراء شد از جمله آیاتی که خداوند به او نشان داد این بود که خدای تعالی اوّلین و آخرین از پیامبران و مرسلین را حشر نمود، سپس به جبرئیل امر نمود اذان را جفت جفت و اقامه را جفت جفت بگوید.

سپس در اقامه‌اش گفت: «حیّ علی خیر العمل» سپس

---

(۱) سوره اسراء آیه ۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۷

محمّد صلّی اللّه علیه و آله جلو افتاد و با آنها نماز خواند، اینجا بود که خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: «وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا ... تا آخر آیه» پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بر چه چیز شهادت می‌دهید و چه چیزی را می‌پرستید؟

گفتند: شهادت می‌دهیم که معبودی جز خدای یکتا نیست و او شریک ندارد و شهادت می‌دهیم تو رسول خدا هستی، پیمان‌ها و عهدهای ما بر همین مطلب گرفته شده است.

آیات ۴۶- ۵۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۶ تا ۵۶] ..... ص : ۱۲۷

اشاره

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَقالَ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ (۴۶) فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآیاتِنا إِذا هُمْ مِنْها یَضْحَکُونَ (۴۷) وَ ما نُرِیهِمْ مِنْ آیَةٍ إِلَّا هِیَ أَکْبَرُ مِنْ أُخْتِها وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۴۸) وَ قالُوا یا أَیُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ (۴۹) فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ إِذا هُمْ یَنْکُثُونَ (۵۰)

وَ نادی فِرْعَوْنُ فِی قَوْمِهِ قالَ یا قَوْمِ أَ لَیْسَ لِی مُلْکُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِی مِنْ تَحْتِی أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۵۱) أَمْ أَنَا خَیْرٌ مِنْ هذَا الَّذِی هُوَ مَهِینٌ وَ لا یَکادُ یُبِینُ (۵۲) فَلَوْ لا أُلْقِیَ عَلَیْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جاءَ مَعَهُ الْمَلائِکَةُ مُقْتَرِنِینَ (۵۳) فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطاعُوهُ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ (۵۴) فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِینَ (۵۵)

فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً وَ مَثَلًا لِلْآخِرِینَ (۵۶)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۸

ترجمه: ..... ص : ۱۲۸

و به راستى موسى را همراه با پديده‌هاى شگرفمان به سوى فرعون و بزرگان قومش فرستاديم، آنگاه گفت من پيامبر پروردگار جهانيانم.

چون معجزات ما را براى آنان آورد، آنگاه بود كه به آنها مى‌خنديدند.

و هيچ پديده‌ى شگرفى به آنان ننمايانديم مگر آنكه از همانندش بزرگتر بود، ايشان را با عذاب فرو گرفتيم، باشد كه به راه آيند.

و گفتند اى ساحر [ارجمند] براى ما به درگاه پروردگارت- با عهدى كه با تو دارد- دعا كن كه ما هم رهيافته‌ايم.

و چون عذاب را از آنان برطرف ساختيم، آنگاه بود كه پيمان شكنى كردند.

و فرعون در ميان قومش [چنين] آواز در داد كه اى قوم من آيا فرمانروايى مصر از آن من نيست و آيا اين رودها از زير [قصر] من روان نيست آيا نمى‌نگريد؟

بلكه من بهترم از اين كسى كه بى مقدار است، نزديك نيست كه سخن واضح بگويد.

پس چرا دستبندهايى زرّين براى او نازل نشده، يا چرا با او فرشتگانى نيامده‌اند كه همراهى كنند؟

پس قومش را از راه به در برد، آنگاه از او پيروى كردند كه ايشان [در برابر خداوند] قومى نافرمان بودند.

و چون ما را به خشم آوردند، از ايشان انتقام گرفتيم، همگيشان را غرقه ساختيم.

و آنان را پيشينه و مايه‌ى عبرت واپسينان گرداندىم.

تفسير ..... ص : ۱۲۸

[وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ] اين جمله نيز عطف است، در آن دلدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و وادار كردن او بر صبر بر اذيّت‌هاى قوم است.

[فَقالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِينَ فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآياتِنا إِذا هُمْ مِنْها يَضْحَكُونَ] مشركين به جاى تسليم و اطاعت از موسى او به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۲۹

جاى خوف از خدا و تصديق رسول او در مقام استهزا برآمدند.

[وَ ما نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِها وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ] عذاب قومى موسى قحطى و طوفان و ملخ و شپش بود.

[لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ] تا شايد آنها از گمراهى‌شان باز گردند و رسول ما را تصديق نمايند.

[وَ قالُوا يا أَيُّهَا السَّاحِرُ] موسى را به اسم ساحر و جادوگر ندا كردند زيرا مى‌خواستند او را تعظيم نمايند، چون سحر و جادو در آن زمان قدر و منزلت بزرگى نزد مردم داشت، يا از آن جهت موسى عليه السّلام را ساحر خطاب كردند كه لفظ «ساحر» اسم براى هر عالم و دانشمند متخصّص بود.

و بعضى گفته‌اند: قصدشان از خطاب ساحر استهزاى موسى عليه السّلام بود، كه آنها از شدّت و نهايت احمقى و عنادشان حتّى در حال سختى و گرفتارى استهزا را ترك نمى‌كردند.

بعضى گفته‌اند: ساحر كسى است كه در سحر و جادو غالب باشد و غلبه كند و معناى آيه اين است: اى كسى كه با ما به سحر و جادو پرداخت و با سحر خويش ما را مغلوب ساخت.

[ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ] اگر تو عذاب را از ما برداشتى ما به تو ايمان مى‌آوريم، چنانچه آيه در سوره‌ى اعراف گذشت، بيان آيه نيز گذشت.

[فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ] موسى عليه السّلام دعا كرد و ما عذاب را از آنها برداشتيم.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۰

[إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ] امّا وقتى عذاب را از آنان برداشتيم پيمان و عهد خويش را شكستند، هر وقت ما آنان را عذاب مى‌كرديم همين حرف را مى‌زدند و عذاب را كه از آنها بر مى‌داشتيم پيمان شكنى مى‌كردند.

[وَ نادى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ] پس از آنكه ما عذاب را از آنها برداشتيم فرعون بر ملك و سلطنتش ترسيد، ترسيد كه بعضى از اهل مملكتش به موسى ايمان بياورد پس همه را جمع كرد و براى آنها سخنرانى كرد و امر را بر آنان مشتبه ساخت، اظهار كرد كه حال او در دنيا چقدر خوب است، حال موسى در دنيا بد است.

[قالَ يا قَوْمِ] فرعون گفت: اى قوم از موسى و از آنچه كه از او ديده‌ايد از قبيل رفع عذاب نترسيد، كه دست من از او بازتر، مال من از او بيشتر و تصرّفات من و قوى‌ترست.

[أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ] اين جمله اشاره به باز بودن دست او در شهرهاست.

[وَ هذِهِ الْأَنْهارُ] مقصود نهرهاى نيل است. برخى گفته‌اند:

عظيم‌ترين آن نهرها چهار نهر بوده است.

[تَجْرِي مِنْ تَحْتِي] اين نهرها از زير قصر من يا از تحت امر و دستور من جارى مى‌شوند، چه فرعونيان معتقد بودند كه رود نيل به دستور او جارى مى‌گردد.

[أَ فَلا تُبْصِرُونَ أَمْ أَنَا خَيْرٌ] آيا نمى‌بينيد؟ موسى بهتر است يا من كه اين همه اموال و جمال دارم، حال و صورت و سيرتم همه خوب است و دست من باز و حكومت و ملك من گسترده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۱

[مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ] من بهترم يا موسى؟ كه او اين همه خوار و حقير است؟ و هيچ يك از اين خبرها كه من دارم او ندارد.

[وَ لا يَكادُ يُبِينُ] اين موسى نمى‌تواند به طور واضح و آشكار سخن بگويد و مقصودش را بيان كند، يعنى موسى بر حسب باز بودن دست و گستردگى ملك و زينت و زيور به چيز و خوار است، همچنين بر حسب حال خودش نيز خوار است كه او بر اداء كلام قادر نيست.

لفظ «أم» منقطعه و خالى از همزه يا متضمّن معناى آنست، يا «أم» متّصله است، معناى آن اين است كه آيا نمى‌بينيد يا مى‌بينيد؟

فَلَوْ لا- أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ] بعضى گفته‌اند: در آن زمان وقتى مى‌خواستند شخصى را بزرگ كنند و احترام نمايند او را با خلخال و النگو و طوقى از طلا مى‌پوشانيدند و فرعون مطلب را بر آنان مشتبه ساخت.

سيادت و بزرگى از جانب خدا را به سيادت و بزرگى از جانب مردم قياس كرد و گفت: اگر موسى رسول از جانب خدا و نايب اوست پس چرا او را از جانب خدا با خلخال‌ها و النگوهاى طلا نپوشانيده‌اند تا علامت سيادت و بزرگى‌اش باشد.

لفظ «القى» به صورت مجهول و «اسورة» مرفوع و نيز «القى» به صورت فعل معلوم و «اسورة» منصوب و «اسورة» و «اساورة» و «اساوير» و «اساور» نيز خوانده شده است.

[أَوْ جاءَ مَعَهُ الْمَلائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ] اگر او از جانب خدا پيامبر بود بايد صفوفى از ملايكه با او مى‌آمد، او كه ادّعا مى‌كند رسالت از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۲

جانب خدا دارد و خداوند داراى فرشتگان بسيارى است پس اگر راست مى‌گويد بايد صفهايى از ملايكه با او باشد تا لشگريان و سربازانش باشند! او را در كارهايش كمك كرده و در مقابل حوادث و دشمنان حفاظت نمايند.

[فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطاعُوهُ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ] با اين فريب دادن‌ها و مشتبه كردن مطلب از مردم خواست كه موسى در خدماتش

را سبک و خوار نشان دهد تا از خودش پیروی کنند، یا منظور این است که قومش را سبکسر ساخت تا از او اطاعت کنند، زیرا آنان قومی بدکار بودند.

[فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ] و چون ما را اندوهناک کردند از آنان انتقام گرفتیم، لفظ «اسف» مانند «فرح» به معنای حزن و اندوه و تأسّف شدید است و «اسف علیه» یعنی بر او غضبناک شد و لفظ «اسف» به هر معنا که باشد لایق و مناسب شأن خدا نمی‌باشد.

و لذا از امام صادق علیه السّلام وارد شده که خدای تعالی مانند تأسّف خوردن ما تأسّف نمی‌خورد و لیکن خدای تعالی اولیایی برای خودش آفرید که آنان تأسّف می‌خورند و راضی می‌شوند، اینان مخلوق و مربوب هستند، پس خداوند رضایت‌شان را رضایت، خشم و سخطشان را خشم خودش قرار داد.

زیرا خداوند آنان را دعوت کنندگان و راهنمایان به سوی خویش قرار داد و لذا این چنین شدند، این بدان معنا نیست که تأسّف و خوشحالی به خدا می‌رسد، همان طور که به خلقش می‌رسد، بلکه به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۳

همان معنایی است که گفته شد: و نیز در همین مورد خداوند فرموده: هر کس به ولیّ من اهانت نماید با من به مبارزه برخاسته، مرا به جنگ دعوت کرده است و نیز فرمود: هر کس رسول را اطاعت کند خدا را اطاعت کرده است، فرموده: کسانی که با تو بیعت می‌کنند با خدا بیعت می‌کنند.

همه‌ی این موارد و مشابه آنها بر طبق همان معنایی است که برای تو ذکر کردم، هم چنین است رضا و غضب و غیر آن دو از اشیاء مشابه.

اگر بنا بود تاسّف و اندوه به آفریننده‌ی آنها و به وجود آورنده‌ی آنها برسد ممکن بود کسی بگوید آفریننده نیز روزی نابود می‌شود، زیرا وقتی اندوه و غضب به او هم برسد تغییر در او ایجاد می‌شود، وقتی تغییر در او حاصل شد دیگر از نابودی و فنا ایمن نیست و اگر این چنین می‌شد دیگر آفریننده و خالق از مخلوق تمیز داده نمی‌شد، نه قادر و توانا از غیر قادر، نه خالق از مخلوق، که خدای تعالی از این گفتارها برتر و والاتر است، او آفریننده‌ی اشیاست بدون احتیاج و اگر بدون حاجت است حدّ و کیف در او محال می‌شود.

[فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ] این جمله عطف است از قبیل عطف تفصیل بر اجمال، یعنی انتقام ما این بود که همه‌ی آنان را غرق گردانیدیم.

[فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً] فرعونیان را غرق کردیم و این کار را در زمان متقدّم و جلوتر انجام دادیم تا مردم از آنان پند گیرند و از کارهایشان و آنچه بر سرشان آمده عبرت بگیرند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۴

لفظ «سلف» مصدر است که وصف واقع شده یا جمع «سالف» است، مانند «خدم» که جمع «خادم» است، «سلفا» با ضمّه سین و لام خوانده شده که جمع «سلیف» باشد، مانند «رغیف» یا جمع «سالف» یا «سلف» باشد، مانند «خشب» و با ضمّه سین و فتحه‌ی لام خوانده شده تا مخفّف «سلف» با ضمّه‌ی سین و لام باشد، یا جمع «سلفه» به معنی «سالفین» است.

[وَ مَثَلًا] مثل در اصل به معنای شبیه است، لیکن به سبب غلبه (در استعمال) این معیّن بر هر امری شگفتی آور گذشته که هر امر حادث و جدید و شگفتی را به آن تشبیه می‌کنند به عنوان اسم آمده است.

یعنی آنان را طوری قرار دادیم که ضرب المثل باشند برای هر کس که کار زشت و قبیح انجام دهد و به سبب آن کار در بلا واقع شود.

[لِلْآخِرِينَ] برای کسانی که بعد از آنها می‌آیند.

آیات ۵۷- ۶۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۵۷ تا ۶۷] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (۵۷) وَ قالُوا أَ آلِهَتُنا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ما ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (۵۸) إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنا عَلَيْهِ وَ جَعَلْناهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرائِيلَ (۵۹) وَ لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْنا مِنْكُمْ مَلائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ (۶۰) وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلا تَمْتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱)

وَ لا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۶۲) وَ لَمَّا جاءَ عِيسى بِالْبَيِّناتِ قالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۶۳) إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴) فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ (۶۵) هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۶۶)

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (۶۷)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۵

ترجمه: ..... ص : ۱۳۵

و چون [آفرینش] پسر مریم مثل زده شد، آنگاه قوم تو از آن، بانگ [به ریشخند] برداشتند.

و گفتند آیا خدایان ما بهترند یا او؟ و این [مثل] را برای تو نزدند مگر از راه جدل، آری که ایشان قومی ستیزه جو هستند.

او جز بنده‌ای نیست که بر او نعمتها ارزانی داشته‌ایم و او را برای بنی اسرائیل مایه‌ی عبرت ساخته‌ایم.

و اگر می‌خواستیم به جای شما فرشتگانی در روی زمین پدید می‌آوردیم که جانشین شوند.

و همانا او [عیسی یا قرآن] نشانه‌ی قیامت است، پس هرگز در آن شک نداشته باشید، از من پیروی کنید، این راهی راست است.

و شیطان راه شما را نزند، که او دشمن آشکار شماست.

و چون عیسی پدیده‌های شگرف را آورد، گفت به راستی برای شما حکمت آورده‌ام، تا برای شما بعضی از اموری را که در آن اختلاف نظر دارید روشن سازم پس از خداوند پروا و از من پیروی کنید.

بیگمان خداوند پروردگار من و پروردگار شماست، او را بپرستید که راه راست همین است.

ولی گروه مشرکان در میان خود به اختلاف سخن گفتند، پس وای بر ستمگران [مشرک] از عذاب روزی سهمگین.

انتظار ندارند مگر قیامت را که به ناگهان به سراغشان آید و ایشان نا آگاه باشند.

دوستان در چنین روزی، بعضی دشمن بعض دیگر باشند، مگر پرهیزگاران.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۶

تفسیر ..... ص : ۱۳۶

[وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ] و چون فرزند مریم را به عنوان مثل برای علیّ بن ابی طالب آوردیم، یعنی وقتی علیّ بن ابی طالب علیه السّلام به فرزند مریم تشبیه شد قوم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از این تشبیه ناراحت شده از آن اعراض و منع می‌کردند چنانچه این مطلب در اخبار بسیاری وارد شده است.

و لفظ «یصدّون» با ضمّ صاد و کسره آن خوانده شده است.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است که فرمود: «الصّدود» در لغت عرب به معنای خنده است.

این معنا چیزی است که در اخبار ما به وفور رسیده است و ما به مقداری از آن اخبار اشاره می‌کنیم.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است: وقتی فرزند مریم به خدایان در عذاب تشبیه و مثل شد قوم تو ضجّه و اعراض می‌کنند.

چون وقتی این آیه نازل شد: إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ مشرکین گفتند: ما راضی هستیم که خدایان ما در همانجا باشند که عیسی علیه السّلام آنجاست، یعنی ما راضی هستیم که در جهنّم با عیسی باشیم.

و خدا می‌فرماید: شما و معبودهایتان در جهنّم هستید.

نه عیسی علیه السّلام و همانند او علی علیه السّلام معنای إِذا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ این است که قوم تو ضجّه می‌کنند، مانند ضجّه‌ی جدل

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۷

کنندگان، چه با تو در مقام مخاصمه بر آمدند که چرا عیسی علیه السّلام را به خدایانشان تشبیه نمودی.

و برخی گفته‌اند: وقتی خداوند مسیح علیه السّلام را به آدم علیه السّلام تشبیه کرد و فرمود: إِنَّ مَثَلَ عِيسى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ بعضی از قریش در مقام مخاصمه با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بر آمدند، سپس این آیه نازل شد.

بعضی گفته‌اند: وقتی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مسیح علیه السّلام را مدح کرد مشرکین گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواهد ما او را عبادت کنیم همان طور که نصاری عیسی علیه السّلام را عبادت می‌کنند.

در روایتی آمده است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روزی نشسته بود که امیر المؤمنین علیه السّلام وارد شد، حضرت به او فرمود: در تو شباهت‌هایی از عیسی بن مریم وجود دارد، اگر نمی‌ترسیدم که گروهی از امّت من بگویند در باره‌ی تو آنچه را که نصاری در باره‌ی عیسی بن مریم گفته‌اند، در باره‌ی تو سخنی می‌گفتم که از نزد هیچ گروهی نمی‌گذشتی مگر آنکه خاک زیر پای تو را می‌گرفتند و برای تبرّک می‌بردند.

راوی گفت: پس آن دو مرد اعرابی غضبناک شدند و نیز مغیرهٔ بن شعبه و عدّه‌ای از قریش به خشم آمدند و گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله راضی نشد برای پسر عمویش جز عیسی بن مریم مثل و تشبیهی بیاورد.

پس خدای تعالی بر پیامبرش این آیه را نازل فرمود: وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا ... تا قول خدا لَجَعَلْنا مِنْكُمْ یعنی اگر می‌خواستیم از شما بنی هاشم در روی زمین ملایکه قرار می‌دادیم که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۸

جانشین و خلیفه‌ی خدا باشند.

و به این مضمون با اختلاف اندکی در لفظ اخبار بسیاری وارد شده است.

[وَ قالُوا أَ آلِهَتُنا خَيْرٌ أَمْ هُوَ] و گفتند: خدایان ما بهتر است یا عیسی علیه السّلام یعنی عیسی علیه السّلام بهتر از خدایان ماست، پس اگر او در آتش باشد راضی هستیم که خدایان ما نیز در آتش باشند.

یا مقصود کنایه از محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، چون آنان می‌گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواهد ما او را پرستش کنیم همان طور که نصاری مسیح را عبادت می‌کنند و خدایان ما بهتر از او می‌باشند، او از عبادت خدایان ما را نهی می‌کند.

یا مقصود این است: آیا خدایان ما بهترند یا مسیح و مرادشان قانع کردن و الزام محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود، چه محمّد صلّی اللّه علیه و آله مسیح را مدح نمود، مشرکین خواستند بگویند اگر عبادت غیر خدا جایز باشد پس عبادت خدایان ما نیز جایز است، آن مشرکین گمان می‌کردند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مدحی که از عیسی می‌کند عبادت نصاری را تجویز می‌کند، یا مقصود این است که خدایان ما بهتراند یا علیّ علیه السّلام؟! پس چرا علیّ علیه السّلام را تشبیه به عیسی علیه السّلام می‌کند.

[ما ضَرَبُوهُ لَکَ إِلَّا جَدَلًا] آنان این اعتراضات را جز برای مجادله و جدال با تو، نمی‌کنند.

[بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ] این مشرکین گروهی هستند که بسیاری مخاصمه و جدال می‌کنند بنا بر این با تو دشمنی می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۳۹

[إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنا عَلَيْهِ] علیّ علیه السّلام یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عیسی علیه السّلام جز بنده‌ی خدا نیستند، ولی در اخبار ما آمده است: منظور علیّ علیه السّلام است که جز بنده‌ی خدا نیست که به او نعمت ولایت بخشید.

[وَ جَعَلْناهُ مَثَلًا] و او را مورد مثل نمونه قرار دادیم.

[لِبَنِی إِسْرائِیلَ] او را تشبیه به صورت عیسی بن مریم، یا او را شبیه به عیسی علیه السّلام قرار دادیم و این به جهت انتفاع و بهرمند شدن بنی اسرائیل بود که آنان بر حسب جسم یا روح اولاد انبیا هستند، یا او را حجّت برای بنی اسرائیل قرار دادیم «۱».

از امام صادق علیه السّلام در دعای روز غدیر آمده است: خدایا ما داعی تو و کسی را که نذیر و منذر است اجابت کرده و پذیرا شدیم و او محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنده‌ی تو و رسول تو است که داعی و فرا خواننده به سوی علیّ بن ابی طالب است که تو بر او نعمت دادی، او را مثل برای بنی اسرائیل قرار دادی، او امیر المؤمنین و مولای مؤمنین و ولیّ آنانست تا روز قیامت، بار خدایا خودت فرمودی: إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنا عَلَيْهِ وَ جَعَلْناهُ مَثَلًا لِبَنِی إِسْرائِیلَ [وَ لَوْ نَشاءُ] مشرکین ضجّه و شلوغ می‌کنند که تو علیّ را به عیسی علیه السّلام تشبیه کردی پس اگر ما می‌خواستیم.

[لَجَعَلْنا مِنْکُمْ مَلائِکَةً فِی الْأَرْضِ یَخْلُفُونَ] شما را عزیزتر و بالاتر از آن قرار می‌دادیم که به عیسی علیه السّلام تشبیه شوید، آن وقت اگر

---

(۱) در تفسیر مجمع البیان ج ۹ ص ۵۳ از قول امیر المؤمنین علیه السّلام است که رسول خدا به ایشان فرمود: یا علیّ تو در میان این امّت مانند عیسی بن مریم هستی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۰

می‌خواستیم بعضی از شما را ملایکه قرار می‌دادیم که جانشین خدا در روی زمین باشید یا ملایکه قرار می‌دادیم که جای شما را در روی زمین بگیرند یا شما را ملایکه به دنیا می‌آوردیم یا به جای شما در روی زمین ملایکه قرار می‌دادیم یا آنچه که از وجود شما ظاهر و خارج می‌شود در خارج از وجود شما ملایکه قرار می‌دادیم همان طور که از محمّد صلّی اللّه علیه و آله جبرئیل علیه السّلام ظاهر می‌شد به نحوی که هر کس قرین و نزدیک محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود او را می‌دید.

[وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ] علیّ علیه السّلام علم و علامت علم است.

لفظ «علم» با حرکت به صورت «علم» نیز خوانده شده است، یعنی اماره و علامت، چه علیّ علیه السّلام با ولایتش از علامات ساعت یا از اسباب علم با قیامت است، زیرا کسی که ولایت علیّ علیه السّلام را با بیعت خاصّ ایمانی بپذیرد و ایمان در قلب او داخل شود به سبب مشاهده‌ی علامتهای ایمان در وجودش یقین به قیامت پیدا می‌کند.

یا مقصود این است که عیسی علیه السّلام از علامات قیامت و ساعت است، زیرا که نزول عیسی علیه السّلام از علامات ساعت است. بعضی گفته‌اند: قرآن از اسباب علم به ساعت است یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله از علامات ساعت است، زیرا که او و ساعت مانند انگشت سبّابه و انگشت وسطی است.

یا مقصود این است که اگر خدا می‌خواست شما را فرشته‌ای از اسباب علم ساعت قرار می‌داد.

فَلا تَمْتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ این جمله از کلام خدا، یا از کلام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۱

محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و لفظ «قول» در تقدير است و تقدير آيه چنين است: به مشركين بگو در آنچه كه راجع به ولايت علىّ عليه السّلام به شما مى‌گويم از من پيروى كنيد.

[هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ] جواب سؤال مقدّر در مقام تعليل است، يعنى آنچه كه ذكر شد راه راست است و راه در اينجا به على عليه السّلام تفسير شده است.

[وَ لا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ] و شيطان شما را از اين كار باز ندارد زيرا كه عداوت شيطان ظاهر و آشكار است، يا شيطان ظاهر كننده عداوت خويش است، چه او شما را از اطاعت كسى كه خداوند و رسولش امر به ولايت و اطاعت او كرده‌اند منع مى‌كند، در حالى كه امر به اطاعت و ولايت علىّ عليه السّلام بر هيچ كس مخفى نيست.

[وَ لَمَّا جاءَ عِيسى بِالْبَيِّناتِ قالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ] حكايت عيسى و آنچه كه به قومش گفته و بيان حال قومش را ذكر كرد تا دلدارى براى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و امير المؤمنين و تهديد قوم آن دو باشد.

[فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ] لفظ «حزب» با كسره طائفه و گروهى از مردم است و جمع آن لفظ «احزاب» است.

[مِنْ بَيْنِهِمْ] گروههايى از بين آنها اختلاف نمودند و لفظ «الأحزاب» را با الف و لام معرفه نمود تا اشاره به اين باشد كه گروههاى مختلف گويى معهود و معلوم هستند.

[فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ] پس واى بر كسانى كه ستم مى‌كنند از عذاب دردناك آن روز. ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۲

[هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ] آيا جز اين است كه آنها منتظر روز قيامت هستند؟ چون آمدن قيامت آشكار است و انكار آن ممكن نيست. لذا مشركين را طورى قرار داده كه گويى منتظر امرى هستند.

[أَنْ تَأْتِيَهُمْ] اين جمله بدل از «السّاعة» است به صورت بدل اشتمال.

[بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ] كه عذاب ناگهانى بر آنان مى‌آيد به نحوى كه آمدن آن را نمى‌فهمند و مكرّر اين مطلب گذشت كه ساعت تفسير به ساعت مرگ، قيامت و به ظهور قائم عليه السّلام شده است.

[الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ] جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر در بيان حال «يوم» روز است.

و مقصود از «خلّة» و «اخلّاء» دوستى و دوستان در دنياست، نه دوستان براى خدا و در راه خدا و براى آخرت و قرينه‌ى اين مطلب استثناست كه در آيه موجود است.

و سرّ اينكه دوستى دنيوى عداوت و دشمنى اخروى مى‌شود اين است كه دوستى و دنيوى انسان را از مطلوب اخروى منصرف مى‌كند و از كارهاى الهى باز مى‌دارد، در نتيجه سبب حسرت و ندامت مى‌شود و در قيامت ظاهر و آشكار مى‌شود كه دوست دنيوى در واقع دشمن بوده است، از اين رو است كه دوست دنيوى دشمن دوست خود مى‌گردد.

[إِلَّا الْمُتَّقِينَ] جز كسانى كه در افعال و احوال و اخلاقشان از جهت دنيوى پرهيزكار باشند، كه دوستى آنها فقط از جهات اخروى است و روز قيامت اثر آن دوستى ظاهر و آشكار مى‌شود و آن وقت يقين پيدا ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۳

مى‌كند و مى‌بيند كه دوستى پرهيزكاران در دنيا واقعا دوستى بوده، نه دشمنى.

و امام صادق عليه السّلام اين آيه را خواند و فرمود: به خدا سوگند خداوند از اين آيه غير از شما را اراده نكرده است.

و نيز از امام صادق عليه السّلام آمده است: دوستى و برادرى پرهيزكاران طلب كن اگر چه در تاريكى‌هاى زمين باشند، اگر عمرت را در طلب آنان صرف كنى پس خداى تعالى برتر و بهتر از آنان بعد از پيامبران بر روى زمين خلق نكرده و به چنين كسى خداى تعالى نعمت توفيق صحبت با پرهيزكاران را داده و مانند اين توفيق نصيب هيچ بنده‌اى نشده، چه خداى تعالى مى‌فرمايد: الْأَخِلَّاءُ

يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ من گمان می‌کنم که در زمان ما اگر کسی بخواهد دوستی بدون عیب پیدا کند بی دوست می‌ماند.

آیات ۶۸- ۸۰

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۶۸ تا ۸۰] ..... ص : ۱۴۳

اشاره

يا عِبادِ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۶۸) الَّذِينَ آمَنُوا بِآياتِنا وَ كانُوا مُسْلِمِينَ (۶۹) ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷۰) يُطافُ عَلَيْهِمْ بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوابٍ وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيها خالِدُونَ (۷۱) وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوها بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷۲)

لَكُمْ فِيها فاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْها تَأْكُلُونَ (۷۳) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ (۷۴) لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (۷۵) وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (۷۶) وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ (۷۷)

لَقَدْ جِئْناكُمْ بِالْحَقِّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كارِهُونَ (۷۸) أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ (۷۹) أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ بَلى وَ رُسُلُنا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (۸۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۴

ترجمه: ..... ص : ۱۴۴

ای بندگانم امروز نه بیمی بر شماست و نه اندوهگین شوید.

کسانی که به آیات ما ایمان آورده‌اند و مسلمان هستند.

شما و همسرانتان شادمانه به بهشت درآیید.

برگرد آنان سینیهای زرین و کوزه‌ها را به گردش درآورند و در آنجا هر چه دلها آن را خواهد و دیدگان بپسندد هست، شما در آنجا جاودانه هستید.

و این بهشتی است که به خاطر کار و کردارتان به شما رسیده است.

برای شما در آنجا میوه‌های بسیار هست که از آنها می‌خورید.

بیگمان گناهکاران در عذاب دوزخ جاویدانند.

[عذاب] از ایشان کاهش نیابد و آنان در آن حال نومیدند.

و ما در حقّ ایشان ستم نکردیم، بلکه خود [در حقّ خویش] ستمکار بودند.

و ندا در دهند: ای «مالک» [کاش] پروردگارت کار ما را یکسره کند گوید: شما ماندگارید.

به راستی که برای شما [دین و سخن] حقّ را آورده‌ام، ولی بیشترینه‌ی شما ناخواهان حق هستید.

یا در کار خود عزم جزم داشتند، ما نیز جازم هستیم.

یا شاید گمان می‌کنند که ما راز و رازگویی شان را نمی‌شنویم؟ آری می‌شنویم و فرشتگان ما نزد ایشان [کار و کردارشان را] می‌نویسند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۵

تفسیر ..... ص : ۱۴۵

[یا عِبادِ] وقتی خدای تعالی حال آن روز و شدّت آن را نسبت به مخالفین و منافقین ذکر کرد بندگان مخصوص خود را مورد ندا قرار داد تا با آنان ملاطفت کرده و ترس‌شان را بر طرف کرده و آرامش بخشد، فرمود: ای بندگان من که به ولایت ایمان آورده‌اند، چه انسان از نظر تکلیف بنده‌ی خدا نمی‌شود مگر آنکه ولایت را قبول کند، لذا آنان را با این گفتار بیان نمود: «الَّذِینَ آمَنُوا بِآیاتِنا ... تا آخر آیه».

[لا خَوْفٌ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ] بر شما مؤمنین امروز ترسی نیست، چون شدّت ترس برای کسی است که از صاحب آن روز- که علیّ علیه السّلام است- اعراض کرده باشد.

[وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ] و شما اندوهناک نشوید. در اوّل سوره‌ی بقره و در غیر آن بیان اختلاف این دو فقره عبارت گذشت.

[الَّذِینَ آمَنُوا بِآیاتِنا] این جمله صفت بیانی، یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی شما از جمله آن کسانی هستید که ایمان آورده‌اند، یا مبتداء است و خبر آن ادْخُلُوا الْجَنَّةَ به تقدیر قول است، یا خبر آن یُطافُ عَلَیْهِمْ است.

و مقصود از ایمان به آیات ایمان به صاحبان ولایت از جهت ولایت آنانست مانند انبیا و اولیا علیهم السّلام نه از جهت رسالت یا جانشینی رسالت.

[وَ کانُوا مُسْلِمِینَ] ایمان آوردند و فرمان بردار و مطیع بودند، یا با بیعت عامّ نبوی اسلام آوردند، منظور از اسلام آوردن با

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۶

ایمان اشعار به این است که هر یک از مؤمن و مسمل غیر از دیگری است.

پس به مجرّد بیعت عام نبوی به شخص مسلم گفته می‌شود ولی مؤمن نامیده نمی‌شود، بلکه باید حقیقت ایمان را طلب کند، آنچه را که موجب صدق ایمان می‌شود محقّق سازد.

[ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُکُمْ] شما و همسرانتان داخل بهشت شوید، همسرانی که با شما موافق هستند خواه مؤمن باشند یا نباشند، زیرا کرامت مؤمن اقتضا می‌کند که به واسطه‌ی او پدران و همسران و ذریّه‌هایش وارد بهشت گردند.

[تُحْبَرُونَ] لفظ «حبر» با فتحه به معنی سرور و نعمت است، «حبیر» بر وزن «امیر» لباس خوش رنگ راه راه و لباس جدید است، «حبره» سماع در بهشت و هر نعمت زیبایی است و نیز برای مبالغه در هر چیزی است که به زیبایی و جمال وصف شود و ممکن است به معنای هر یک از این موادّ باشد.

[یُطافُ عَلَیْهِمْ] این جمله التفات است و در آن تجدید و نشاط است، یعنی، آن زیبایان به دورشان می‌گردند.

[بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ] با جامهای طلا، زیرا لفظ «صحاف» جمع «صحفة» به معنای جام طلا است.

[وَ أَکْوابٍ] و با کوزه‌های شراب، لفظ «أکواب» جمع «کوب» با ضمّه به معنای کوزه بدون دسته یا بدون لوله است.

[وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ وَ أَنْتُمْ فِیها خالِدُونَ] که در آن کوزه‌ها آن گونه شراب عشق و معرفتی است که روان را خوش آید، چشمها را لذّت افزاید و شما در آن بهشت و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۷

نعمت‌هایش جاودانه هستید، چون به دنبال نعمت‌های قابل زوال که زایل می‌شوند رنج زوال و ناراحتی از بین رفتن است و لذّت‌هایش آمیخته به رنج و خوف زوال و زحمت و حفظ آن از زوال می‌باشد.

ولی در نعمت‌های بهشتی بیم زوال نیست.

[وَ تِلْکَ الْجَنَّةُ الَّتِی أُورِثْتُمُوها بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] این آیه در سوره‌ی اعراف با بیان کیفیّت و چگونگی ارث برون گذشت.

[لَكُمْ فِيها فاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْها تَأْكُلُونَ] لذّت‌های اخروی را به صورت لذّت‌هایی آورده که مدارک حیوانی از آن لذّت می‌برند و این بدان جهت است که بیشتر مردم از مرتبه‌ی حیوان فراتر نمی‌روند و گر نه کسی که از لذّت حضور بهرمندست توجّه به مأکول و مشروب و سایر لذّت‌های حیوانی نمی‌کند و هر گاه خوردنی و آشامیدنی و سایر خواسته‌های مدارک حیوانی را تعمیم دادی می‌توانی لذّت‌های کسی را که با لذّت حضور بهرمندست نیز تعمیم دهی.

[إِنَّ الْمُجْرِمِينَ] گویا که گفته شده: لذّت‌های مذکور برای اطاعت کنندگان است، پس برای مجرمین چیست؟ فرمود: [فِي عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ] آنان همواره از عذاب دوزخ برخوردارند.

این جمله را تفسیر به دشمنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله کرده‌اند.

[لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ] تخفیف در عذاب به آنها داده نمی‌شود.

[وَ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ] حیران و سرگردان و از شدّت ترس و سرگردانی از آنچه که بر سرشان آمده ساکت هستند.

[وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ] در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۸

سوره‌ی هود این آیه گذشت و این مطلب نیز گذشت که گمان می‌رود بهتر این بود که چنین گفته شود: وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ كانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ و وجه بهتر و مناسب‌تر بودن و جواب آن گذشت.

[وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ] از مالک می‌خواهند که از خدا مرگ آنها را بخواهد، چه اینان از خدا غایب هستند و به او نمی‌رسند تا خودشان با درخواست مرگ، رهایی از عذاب را بخواهند.

[قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ] می‌گوید: شما در عذاب ماندنی هستید و رهایی از آن را ندارید.

[لَقَدْ جِئْناكُمْ] این جمله جواب سؤال مقدّر از جانب مالک یا از جانب خداست، در مقام تعلیل می‌باشد.

[بِالْحَقِ] ما حقّ را بر شما آوردیم که به وسیله‌ی حقّ آفریده شده و آن عبارت از مشیّت است که همان ولایت مطلق است و آن علیّ علیه السّلام با علویّتش می‌باشد.

و در تفسیر قمّی آمده است: قول خدای تعالی: «بالحقّ» یعنی به ولایت امیر المؤمنین.

[وَ لكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كارِهُونَ] امّا بیشتر شما حقّ را که ولایت علیّ علیه السّلام است خوش ندارید.

[أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً] پس از حکایت گفته‌های منافقین در روز قیامت خدای تعالی نبیّ خویش را مورد خطاب قرار داد و فرمود: بلکه این منافقین از امّت تو تصمیم بر کفر و تکذیب حقّ گرفتند، پس بر توافق و عهد بستن آنها در مکّه و غیر مکّه اندوهناک مباش، عهد بستند که امر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۴۹

خلافت را در علیّ علیه السّلام نگذارند.

که ما هم تصمیم بر انتقام از آنها داریم.

[فَإِنَّا مُبْرِمُونَ] ما امر علیّ علیه السّلام را محکم می‌کنیم، یا در مجازات مخالفین علیّ علیه السّلام قاطع هستیم.

[أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ] آنها گمان می‌کنند ما سخنان آنان را که از دیگران پنهان می‌دارند نمی‌شنویم.

[وَ نَجْواهُمْ بَلى] بلی، ما سخنان آنها را می‌شنویم.

[وَ رُسُلُنا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ] و فرشتگان ما که موکّل بر آنان هستند، می‌نویسند.

آیات ۸۱- ۸۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۸۱ تا ۸۹] ..... ص : ۱۴۹

اشاره

قُلْ إِنْ كانَ لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِينَ (۸۱) سُبْحانَ رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۸۲) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۸۳) وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّماءِ إِلهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلهٌ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۸۴) وَ تَبارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۸۵)

وَ لا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۸۶) وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۸۷) وَ قِيلِهِ يا رَبِّ إِنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ لا يُؤْمِنُونَ (۸۸) فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَ قُلْ سَلامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (۸۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۰

ترجمه: ..... ص : ۱۵۰

بگو اگر برای خدای رحمان فرزندی بود، من خود نخستین پرستنده بودم.

منزّه و فراترست پروردگار آسمانها و زمین صاحب عرش، از آنچه می‌گویند.

پس بگذارشان تا ژاژخایی و بازیگوشی کنند تا به دیدار آن روزشان که وعده‌اش را به ایشان داده‌اند، برسند.

و او کسی است که هم در آسمان خداست و هم در زمین خداست، او فرزانه‌ی داناست.

و بزرگا کسی که فرمانروایی آسمانها و زمین و آنچه ما بین آنهاست از آن اوست و آگاهی از قیامت با اوست و به سوی او باز گردانده می‌شوید.

و کسانی که [کافران] به جای او [خداوند] به پرستش می‌خوانند، دارای شفاعت نیستند، مگر [برای] آن کسی که شاهد و ناظر حقّ باشد و ایشان می‌دانند.

و اگر از ایشان بپرسی چه کسی ایشان را آفریده است، بیشک خواهند گفت خداوند، پس چگونه بیراهه می‌روند؟

و [آگاهی از] سخن او [محمد] که گوید پروردگارا اینان قومی هستند که ایمان نمی‌آورند.

از ایشان درگذر و بگو سلام، زودا که بدانند.

تفسیر ..... ص : ۱۵۰

[قُلْ]

به آنان که برای خدا فرزندان دختر قرار می‌دهند بگو: یا به آنان که می‌گویند مسیح پسر خدا یا عزیر پسر خداست یا می‌گویند ما فرزندان خدا هستیم، بگو:

[إِنْ كانَ لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِينَ] که اگر خداوند دارای فرزند می‌بود من سزاوارتر به اظهار و شناخت او بودم، چه من بر حسب رتبه سابق‌ترین عبادت کنندگان خدا هستم و آن کسی که سابق‌تر است به شناختن اولاد معبود و فامیل او سزاوارتر است.

و ممکن است منظور این باشد که من اوّل کسی بودم که آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۱

فرزند را عبادت می‌کردم، یعنی شایسته بود که من اوّلین عبادت کننده‌ی آن فرزند باشم، چون من در عبادت خدا بر شما مقدّم هستم و شایسته است کسی که در عبادت خدا مقدّم است در عبادت اولاد او نیز مقدّم باشد.

یا مقصود این است که اگر خداوند دارای اولاد بود آیا من باید اوّلین عبادت کننده‌ی او می‌شدم؟! به روش استفهام انکاری، بدین معنای که اگر خداوند دارای اولاد بود من اوّلین کسی بودم که آن را انکار می‌کردم نه اینکه اوّل کسی باشم که او را عبادت کنم.

یا لفظ «العابدین» از (عبدت عن الأمر) به معنای کناره‌گیری از کاری استعمال شده است، یعنی اگر خداوند دارای فرزند بود من نخستین کسی بودم که از این سخن ناراحت می‌شدم و کناره‌گیری می‌کردم.

و از امیر المؤمنین علیه السّلام در این باره آمده است: یعنی نخستین انکار کننده بودم فرمود: تأویل در این گفتار این است که باطن آن ضدّ ظاهرش می‌باشد و وجه صحّت آن را ذکر نمودم.

[سُبْحانَ رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ] منزّه است پروردگار آسمانها و زمین و عرش (ما سوی اللّه) [عَمَّا يَصِفُونَ] از آنچه وصفش می‌کنند، این عبارت تنزیه خداست از داشتن فرزند یا جمله‌ای که برهان مطلب نیز همران آن است.

چه ربوبیّت عرش که عبارت از ربوبیّت همه‌ی مخلوقات است مستلزم ربوبیّت بر هر جزئی است که از اجزاء عرش فرض شود، اگر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۲

خدای تعالی دارای فرزند بود آن فرزند مثل و مانند خدا و خدای دوّم می‌شد، نه مربوب خدای تعالی.

[فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا] پس بگذار آنها در باطل خویش فرو روند.

[وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّماءِ إِلهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلهٌ] و عمر را به بازی بگذرانند تا اینکه روز موعود فرا رسد.

چه او در آسمان و زمین خداست. جمله‌ی «فی السّماء إله» صله‌ی بدون عاید است، که عاید محذوف است و آن عاید یا صدر صله است و معنای جمله این است که او در آسمان اله و معبود و مستحقّ عبادت است یا سلطان تدبیر کننده‌ی امور آسمان است، یا عاید سایر اجزای صله است، یعنی او کسی است که در آسمان اله است، عاید عبارت است از لفظ «منه» یا «بصنعه» یا «من صنعه».

از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است: «هُوَ الَّذِي فِي السَّماءِ إِلهٌ وَ فِي الْأَرْضِ إِلهٌ»: «وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ»: «ما يَكُونُ مِنْ نَجْوى ثَلاثَةٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ» مقصود این است که امنا و خلفای خدا استیلا و تسلّط دارند.

این تسلّط به سبب قدرت و نیرویی است که خدای تعالی در آنها بر جمیع خلقش ترکیب نموده و ایجاد کرده و فعل و کار اینان فعل خدا است و این معنا مؤیّد وجه دوّم و معنای دوّم آیه است.

[وَ هُوَ الْحَكِيمُ] و خدای تعالی کسی است که صنع و آفریده‌ی خویش را متقن و محکم ساخت تا جایی که او به صورت امناء خود ظهور نمود و هیچ کس به این مطلب پی‌نبرد، بلکه او را انکار نمودند و ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۳

امناء او را نیز انکار کردند.

[الْعَلِيمُ] آن خدای دانایی که چگونگی استتارش را خود می‌داند (که پنهانیش از نهایت ظهور است) و هیچ کس او را آن چنان که باید درک و احساس نمی‌کند، بلکه او را انکار هم می‌کنند.

[وَ تَبارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما] خدایی که دارای ملک آسمانها و زمین و ما بین آن دو است پس چگونه خدای آسمانها و زمین نباشد یا از جانب او خدایی در آسمانها و زمین نباشد؟! [وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ] و علم ساعت و قیامت که با خرابی آسمانها و زمین همراه است نزد خداست، نه نزد غیر خدا و لذا می‌بینی که مشرکین از قیامت غافل هستند و آن را فراموش کرده‌اند و مشغول کارهایی شده‌اند که برای قیامت نفعی به حال آنان ندارد، اینان چرا در باره‌ی قیامت از تو سؤال می‌کنند در حالی که علم قیامت نزد تو نیست.

و در سوره‌ی اعراف و غیر آن وجه انحصار علم قیامت در خدای تعالی گذشت و گذشت که هر یک از خلفا و جانشینان الهی اگر این مطلب را می‌دانند از آن جهت است که آنان در این مورد الهی هستند نه بشری.

[وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ] و شما در همین حال به طور استمرار در حال بازگشت به سوی خدا هستید اگر چه از این بازگشت غافل می‌باشید، پس از مخالفت او بر حذر باشید و بترسید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۴

[وَ لا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفاعَةَ] آن بت‌ها و ستارگان و جنّ و شیاطین و یا پیشوایان گمراهی که اینان می‌پرستند و می‌خوانند بدون اجازه‌ی خدا.

یا در حالی که آن معبودهای باطل، خدا نیستند، یا بدون علیّ علیه السّلام، مالک شفاعت نیستند.

یعنی هیچ یک از آنان مالک شفاعت نیستند تا چه رسد به اینکه چیزی از آسمانها و زمین را مالک باشند.

[إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِ] اگر مقصود از معبودها مطلق معبودها باشد از مسیح و عزیر و ملایکه و بت‌ها و ستارگان و پیشوایان باطل استثناء در آیه متّصل است.

و اگر مقصود فقط بت‌ها باشند استثنای منقطع است این مطلب در صورتی است که مستثنی منه فاعل «یدعون» باشد و مقصود از «الَّذِينَ يَدْعُونَ» کسانی باشند که خلق را با زبان و حال و خلقتشان به سوی خودشان فرا می‌خوانند.

ولی اگر مقصود «الَّذِينَ يَدْعُونَ» تابعین و پیروان باشند که بت‌ها و غیر بت‌ها را پرستش می‌کنند در این صورت استثنا از قبیل مفعول محذوف و مفرّغ است.

و برخی گفته‌اند: نصر بن حارث و جماعتی از قریش گفتند: اگر آنچه که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید راست و حقّ باشد ولیّ و پیشوای ما ملایکه هستند و آنها به شفاعت از ما سزاوارتر از محمّد هستند، که این آیه نازل شد.

و معنای آیه این است: شفاعت نیست مگر برای کسی که شاهد حقّ یعنی شاهد ولایت باشد، که در این صورت استثناء مفرّغ است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۵

[وَ هُمْ] آنان که غیر خدا را فرا می‌خوانند می‌دانند که مالک شفاعت نیستند.

[يَعْلَمُونَ] آنان می‌دانند که مالک شفاعت نیستند، یا مقصود این است که آنان که شهادت به حقّ می‌دهند حقّ را می‌دانند، نه آنکه شهادت آنان با آنچه باشد که در قلوب و دلهای آنان است.

[وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ] اگر از آنان بپرسی چه کسی آنها را آفریده؟

می‌گویند: خدا، چون اعتراف دارند که خدایان آنها هیچ یک از این موجودات را نیافریده‌اند.

[فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ] با این اقرار دیگر چرا دروغ و افترا می‌بندند.

[وَ قِيلِهِ] قول رسول، «قال الرّسول» خوانده شده و «قیله» به صورت مجرور خوانده شده که عطف بر «السّاعة» باشد، یا فعلی از لفظ آن در تقدیر باشد این چنین: «قال الرّسول صلّی اللّه علیه و آله قیله» و به صورت مرفوع خوانده شده که مبتدا باشد و خبر آن جمله‌ی: [يا رَبِّ إِنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ لا يُؤْمِنُونَ] می‌باشد یا خبر محذوف است، یعنی گفته او «یا رب» شنیده شده و مسموع ماست.

[فَاصْفَحْ عَنْهُمْ] از آنها اعراض کن و یا قلب آنها را پاک نما [وَ قُلْ سَلامٌ] از باب مدارا یا متارکه نه از باب تحیّت [فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ] تهدید آنهاست سر انجام و عاقبت مجازات.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۶

سورة الدّخان ..... ص : ۱۵۶

اشاره

همه‌ی این سوره که پنجاه و نه آیه دارد مکّی است.

آیات ۱- ۹

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۹] ..... ص : ۱۵۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) وَ الْكِتابِ الْمُبِينِ (۲) إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ (۳) فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (۴)

أَمْراً مِنْ عِنْدِنا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۵) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶) رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۷) لا إِلهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (۸) بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ (۹)

ترجمه: ..... ص : ۱۵۶

حم [حا. میم].

سوگند به کتاب روشن‌گر.

که ما آن را در شبی فرخنده فرو فرستاده‌ایم، که ما هشدار دهنده بوده‌ایم.

در آن [شب] هر کار استواری فیصله یابد.

که فرمانی از سوی ماست، که ما فرستنده بوده‌ایم.

رحمتی است از سوی پروردگارت، که اوست که شنوای داناست.

پروردگار آسمانها، زمین و آنچه در میان آنهاست، اگر اهل یقین باشید.

خدایی جز او نیست که زندگی می‌بخشد و می‌میراند، پروردگار شما و پروردگار نیاکان شما.

آری آنان به شکّ و شبهه‌ی خویش سرگرمند.

تفسیر ..... ص : ۱۵۶

حم وَ الْكِتابِ الْمُبِينِ حم از حروف مقطعه است و به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۷

معنای سوگند به حمید و مجید و نام مقدس الهی تأویل و تفسیر شده است کتابی هویدا، روشن کننده‌ی فضیلت یا راستی آن کسی که قرآن بر او نازل شده است یا روشنگر معنای ظاهر کننده (یا ظاهر) آثار است.

إِنَّا أَنْزَلْناهُ ما آن کتاب را از مقامی عالی و بالای که مقام مشیّت است، یا از مقام‌های قلم‌های عالی یا از مقام لوح محفوظ فرو فرستادیم (فِي لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ) در شبی مبارک که همان شب قدر است «۱» در سوره‌ی بقره چگونگی فرستاده شدن قرآن در شب قدر و طی مدت بیست و سه سال ضمن آیه‌ی: شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ گذشت.

فِي لَيْلَةٍ مُبارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ به راستی که ما در آن (لیلة القدر) از ترسانندگان بوده و آن شب هر امری به حکمت معین و ممتاز می‌گردد.

بدان که مراتب عالم از یک جهت نامتناهی است، از یک جهت هفتاد هزار، از یک جهت هفت و و جهتی شش است، مرتبه‌ی پایین نسبت به مرتبه‌ی بالاست «۲» نامیده می‌شود.

چون بیشتر از مرتبه‌ی عالی به ظلمت و تاریکی امکان ظلمت

---

(۱)

ای خواجه چه گویی ز شب قدر هر شب، شب قدرست اگر قدر بدانی

حافظ قدّس سرّه

(۲) خواجه عبد اللّه انصاری گوید: هنوز شب بشریّت را وجود نبود که آفتاب نبوّت او صل اللّه علیه و آله در سمای سمو خود استوار داشت که فرمود: کنت نبیّا و ءادم بین الماء و الطّین کشف الاسرار ج ۴ صفحه ۲۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۸

کثرت و پراکندگی آمیخته شده است.

چنانچه مرتبه‌ی بالا نیست به مرتبه‌ی پایین روز نامیده می‌شود.

و روی همین جهت است که می‌بینی در آیات و اخبار از مراتب در جهت نزول به شب‌ها و در جهت صعود به روزها تعبیر شده است، چون آن مرتبه‌ی نازل پایین نسبت به مبدأ نزول اعتبار شده است به حساب آمده است.

همچنین مرتبه‌ی بالا- نسبت به مبدأ صعود که مرتبه‌ی پایین و پست اعتبار شده است و عالم مثال از عالم کبیر مانند خیال از عالم صغیر است.

پس همانطور که انسان هر گاه بخواهد آن را انجام دهد اوّل آنرا کلّی در مقام عقل تصوّر می‌کند، سپس را از آن مقام به مقام خیال پایین آمده و اندازه‌گیری می‌کند.

خصوصیّات و مشخصات آن را تصوّر، سپس به وسیله‌ی قوای تحریک کننده و تحریک اعضا به خارج پایین می‌آورد، همچنین است فعل خدا و حال خیال کلّی، که خدای تعالی هر وقت بخواهد کاری را انجام دهد آنرا از عرش مشیّت به سوی عقول و نفوس کلّی پایین می‌آورد (که از آن دو به اقلام عالی و الواح کلّی تعبیر می‌شود)، سپس از آن دو عالم به عالم مثال می‌آورد، تا مطلب به عالم مثال نرسد بسیط و مجمل است و بر حسب وجود علمی از همدیگر امتیازی ندارند و وجود آن با یک وجود بسیط محقّق می‌شود.

و در عالم مثال پراکنده گشته و از همدیگر جدا می‌شوند، چنانچه مطلب در خیال انسان نیز از همین قرار است، چه کسی که اراده‌ی خانه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۵۹

دارد اوّل اراده‌ی خانه‌ی کلّی را می‌نماید.

و آنگاه که خانه‌ی کلّی به مقام خیال تنزّل پیدا نموده و به صورت جز مورد تصوّر قرار می‌گیرد که به صورت مربّع یا مستطیل یا به اشکال دیگر است که مشتمل بر اطاقهای از هم جدا و شامل مشخّصات مخصوص خود می‌باشد و نیز از جهت زمان و مکان و مشخّصات دیگر در خیال نموداری می‌شود.

و گاهی اراده‌ی چنین خانه‌ای با مشخّصات مذکور از بین و آنرا از خیالش محو می‌کند و غیر آن تصوّر می‌کند.

و گاهی در تعمیر این خانه و خانه‌ی دیگر به نحو دیگری تردید حاصل می‌کند، چنانچه بدا، تردّد، محو و اثبات که به خدای تعالی نسبت داده می‌شود از همین قبیل است و در همین عالم محقّق می‌شود چنانچه اشاره به این مطلب در سوره‌ی مؤمن گذشت.

پس امر محکم که به هیچ وجه قابل بطلان، محو، اثبات، نسخ و تشابه نیست چیزی است که از عالم امر نازل می‌شود و در آن وجودی جدا از وجود دیگر نیست و در آن نقص شرّ، بطلان و محو وجود ندارد و از عالم امر تنزّل پیدا کرده و به عالم مثال می‌رسد که در آن عالم هر امری از امر دیگر جدا می‌شود، محو، اثبات و بطلان به آن را پیدا کرده تشابه نیز در آن وجود دارد که عبارت از عدم ثبات معنا و راه یافتن نسخ و محو به آن است و آن شب قدر «۱» هر چیزی که در عالم مثال

---

(۱) حافظ قدّس سرّه گوید:

آن شب قدری که گویند اهل خلوت امشب است یا رب این تاثیر دولت در کدامین کوکب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۰

وجود پیدا کند باید از عقل به خیال پایین آمده به اندازه‌ی تقدیر و اندازه گردد، سپس بر اعضا ظاهر شود، چون نفوس چه کلّی باشند و چه جزیی با فاطمه علیها السّلام در مقام نازلش متّحد و مظهر فاطمه علیها السّلام می‌باشند.

بنابراین تفسیر شب قدر به فاطمه علیها السّلام جایز می‌شود.

چنانچه امام کاظم علیه السّلام هنگامی که یک نصرانی از تفسیر این آیه در باطن پرسید فرمود: امّا «حم» پس آن محمّد صلّی اللّه علیه و آله در کتاب هود است که به سوی او نازل شده است و حروف و کلمات آن کم شده است، امّا کتاب مبین امیر المؤمنین علی علیه السّلام است، «لیلة» یعنی شب مبارک، فاطمه علیها السّلام است.

و امّا قول خدای تعالی یُفْرَقُ کُلُّ أَمْرٍ حَکِیمٍ یعنی از آن خیر فراوان خارج می‌شود، پس خارج می‌شود از آن مرد حکیم، مرد حکیم و مرد حکیم ... تا آخر حدیث.

از امام باقر، امام صادق و امام کاظم علیهم السلام در معنای آیه آمده است که: ما قرآن و شب مبارک را نازل کردیم که مقصود شب قدر است، که خدای تعالی در آن شب قرآن را یکجا به بیت المعمور نازل کرد، سپس در طول بیست و سه سال از بیت المعمور بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرو فرستاده است.

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: خدای تعالی در باره‌ی شب قدر

مولوی می گوید:

شب قدر است او دریاب او را امان یابی چو بر خوانی بر آتش

[.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۱

فرموده: فِیها یُفْرَقُ کُلُّ أَمْرٍ حَکِیمٍ یعنی هر امر حکیمی در آن شب نازل می‌شود، امر حکیم و محکم یک چیز بیشتر نیست، پس هر کس حکم کند به چیزی که اختلاف در آن نباشد حکم او از حکم خداست و هر کس حکم کند به چیزی که در آن اختلاف باشد و تنها نظر خود را درست ببیند به حکم طاغوت کرده است، که تفسیر امور در هر سال در شب قدر به ولیّ امر نازل می‌شود و در آن شب به اوامر می‌شود که در باره‌ی خودش چنین، چنان کند و در امور مردم چنین و چنان، برای ولیّ امر غیر از خدا آنچه گفته شد علم خاصّ خدا، مکنون عجیب و مخزون او حادث می‌شود، مانند اموری که در آن شب نازل می‌شود.

سپس امام علیه السّلام این آیه را خواند: وَ لَوْ أَنَّ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ ... تا آخر آیه.

غرض از نقل این خبر بیان قول امام علیه السّلام: «فمن حکم بما لیس فیه اختلاف» تا قول امام علیه السّلام «فقد حکم بحکم الطّاغوت» زیرا در ابتدای مطلب انسان گمان می کند که حکم ائمّه علیهم السّلام دارای اختلاف است، چون هیچ مسئله‌ای وجود

ندارد مگر آنکه در مورد آن از جانب ائمّه علیهم السّلام اخبار متخالف، یا متضادّ، یا متناقض نقل شده است.

صاحب تهذیب در اوّل تهذیب فرموده: بعضی از دوستان با من در مورد احادیث اصحاب ما- که خداوند آنان را تأیید کند و گذشتگان را رحمت، مذاکره می‌کرد و صحبت در اختلاف، تباین، منافات و تضادّی بود که در احادیث ما واقع شده تا آنجا که اتّفاق نمی‌افتد که خبری باشد مگر آنکه در مقابل آن ضدّ آن نیز وجود داشته باشد.

حدیث سالمی یافت نمی‌شود مگر آن که در مقابلش منافی آن نیز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۲

موجود باشد تا جایی که مخالفین ما این مطلب را از بزرگترین عیب و طعن بر مذهب به حساب آورده و با این کار خواسته‌اند که معتقدات ما را باطل کنند.

می‌گویند: بزرگان گذشته و فعلی شما بر مخالفین خود طعن می‌زنند و همین اختلاف را بهانه می‌کنند، بر آنان خرده می‌گیرند که چرا در دین خدا اختلاف دارند، می‌گویند مخالفین ما کار زشتی انجام می‌دهند و در فروع اختلاف کلمه دارند این اختلاف چیزی است که از شخص حکیم اجرا و اصرار در آن جایز نیست و شخص دانا و آگاه عمل به اختلاف را مباح نمی‌داند.

در حالی که ما می‌بینیم خود شما بیشتر و شدیدتر از مخالفین خودتان اختلاف دارید، تباین و تضادّ شما از مخالفین و متباینین خود بیشترست.

وجود این اختلاف در بین خود شما با اعتقاد شما بر بطلان اختلاف، دلیل بر فساد اصل عقیده شماست، این مطلب تا جایی پیش رفته که برای جماعتی از نا آگاهان که علم، بصیرت و آگاهی بر معانی الفاظ ندارند شبهه حاصل شده است.

و بسیاری از آنان به جهت مشتبه شدن مطلب از اعتقاد حقّ برگشته و از حلّ شبهه عاجز مانده‌اند.

شنیدم استاد ما ابا عبد اللّه که خداوند او را تأیید کند می‌گفت:

ابو حسین هادونی علوی معتقد به حقّ و امامت بود ولی چون مطلب در اختلاف احادیث بر او مشتبه شد از دین حقّ برگشت و مذهب حق را ترک نمود، چون وجوه و جهات معانی در احادیث برای او روشن نشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۳

و این امر دلالت می‌کند بر اینکه او بدون آگاهی داخل در دین حقّ شده و از جهت تقلید معتقد مذهب حق گشته است.

تحقیق مطلب این است که مراتب و درجات آدمیان در مورد دین متفاوت است، زیرا ایمان دارای ده درجه است و هر درجه دارای ده جزؤ می‌باشد، پس بعضی از مردم یک جزؤ از اجزای درجه‌ی اوّل را دارند و بعضی دارای دو جزؤ از همان درجه هستند و برخی تمامی اجزای درجه‌ی دوّم را دارند ... و هکذا.

و اگر تحمّل صاحب درجه‌ی اوّل بر درجه‌ی دوّم برود او را هلاک می‌سازد، چنانچه در اخبار به آن اشاره شده است.

و صاحب هر درجه دارای حکمی است غیر از حکم صاحب درجه‌ی دیگر، چنانچه این مطلب را در سوره‌ی بقره هنگام تحقیق نسخ در قول خدای تعالی: ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ ... تا آخر آیه تحقیق نمودیم.

پس هر کس که به مراتب و درجات مردان آگاهی ندارد، اختلاف احوال آنها را نمی‌داند به هیچ حکمی حکم نمی‌کند مگر آنکه اختلاف بر حسب اعتقاد خویش آنجا می‌بیند، چه او همانطور که گمان می‌برد این حکم مال این شخص است، همین طور تجویز می‌کند که این حکم مال غیر نیز می‌باشد.

و این مطلب معنای قول امام علیه السّلام: «کسی که به امر حکم کند که در آن اختلاف باشد» یعنی بر حسب اعتقادش اختلاف داشته باشد، ولی خود را به واقع رسیده ببیند.

در این صورت او به حکم طاغوت حکم کرده است، چون حکم جز از رأی او ناشی نشده است و رأی او منسوب به انانیّت اوست،

نه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۴

اینکه آن حکم ناشی از حکم خدا باشد.

ولی کسی که به مراتب رجال و مردان آگاه باشد و نیز به احکام و کیفیّت تعلّق آن به مردان بر حسب مراتب ایمانشان عالم باشد حکم نمی‌کند مگر آنکه حکم او ناشی از ارایه حکم خداوند باشد، که خداوند به او ارائه نماید نشان دهد که چگونه احکام به اشخاص تعلّق می‌گیرد و از روی قیاس و رأی حکم نمی‌کند، در این صورت در حکم او اختلاف به وجود نمی‌آید.

بدین معنا که او حکمی را که مخالف این حکم و جایگزین تجویز آن شود، تجویز نمی‌کند چه حکم او ناشی از رؤیت است، نه ناشی از رأی و قیاس.

و چون مراتب رجال و درجات آنان در ایمان بی‌نهایت است لذا احکام نیز بی‌نهایت می‌شود، چه بسا که یک شخص بر حسب وارد شدن حالت‌های مختلف دارای احکام مختلف باشد.

و وجه اختلاف اخبار در احکام تنها به علّت تقیّه نیست، تنها به دلیل آمیختگی به نادرستیها و غلطها هم نیست، بلکه مهمّ‌ترین وجه اختلاف اخبار اختلاف احوال مردمان است.

بنابراین اگر اختلاف اخبار در یک مسأله نسبت به اشخاص متعدّد نبود باید مذهب کنار رفته و ترک می‌شد، نه آنکه اختلاف اینچنین سبب خروج از مذهب گردد، چنانچه شیخ قدّس سرّه مرحوم در تهذیب فرموده است.

أَمْراً مِنْ عِنْدِنا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ تعیین آن امر از جانب ما که فرستنده‌ی پیغمبرانیم البتّه خواهد بود. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۵

این جمله تفخیم و بزرگداشت آن امر حکیم و لفظ «امرا» تمیز از نسبت لفظ «حکیم» به ضمیر امر است، یا حال از چیزی است که جایز است حال بوده باشد، یا منصوب به فعل محذوف است که تقدیر آن چنین است: «اعنی امرا من عندنا» یا مفعول له برای «یفرق» است، یعنی «چون از طرف ما مأمور است»، یا مفعول مطلق فعل محذوف خودش می‌باشد.

رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ این از لطف و رحمت پروردگار توست این جمله بدل از «إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ» یا تعلیل قول خدای تعالی: فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ است، یعنی هر امر حکیم در آن شب جدا و متمایز می‌گردد، چون از عادت ما ارسال رحمت است.

یا چون از عادت ما ارسال رسل است، لازمه‌ی آن تفریق و متمایز شدن امر حکیم در شب قدر است و لفظ «رحمة» مفعول به، یا مفعول له است.

و جانشین شدن لفظ «من ربّک» بجای ضمیر برای اشعار به این است که ربوبیّت او چنین اقتضا می‌کند.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ هیچ شنوایی جز او نیست و گفتار بندگان را به زبان قول، حال و استعدادشان می‌شنود.

[الْعَلِيمُ] دانایی جز او نیست.

(که از دعای بندگان شنوا و آگاه است) پس آنچه را که بندگان با زبان قال و حال می‌خواهند همه را می‌داند، اقتضای پروردگاری شنیدن عالم بودن و آگاهی داشت از چیزی که به صلاح یا فساد می‌باشد، یا این است که رسولی را فرستاده و احکامی را بر حسب خواسته‌های بندگان نازل نماید.

رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما همان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۶

پروردگاری که خالق آسمانها و زمین و هر چه میان آن‌هاست.

لفظ «ربّ» با رفع خوانده شده تا خبر بعد از خبر یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدایی باشد که خبر آن «لا إِلهَ إِلَّا هُوَ» یا «يُحْيِي وَ يُمِيتُ» یا «رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ» می‌باشد.

إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ اگر به اين مطلب علم پيدا كرديد و (اگر يقين داريد) لا إِلهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ جزا و خدايى نيست او زنده مى‌كند و مى‌ميراند، او پروردگار شما و پدران سابق شماست.

و لكن آنها به اين مطلوب يقين ندارند بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ كافران را به خدا و قيامت ايمان نيست بلكه اين كفّار در شكّ هستند و با دين بازى مى‌كنند و دين را وسيله‌ى مشغول شدن خيال و اطمينان خاطرشان قرار مى‌دهند.

آيات ۱۰- ۲۲

[سوره الدخان (۴۴): آيات ۱۰ تا ۲۲] ..... ص : ۱۶۶

اشاره

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ (۱۰) يَغْشَى النَّاسَ هذا عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۱) رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲) أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ (۱۳) ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ (۱۴)

إِنَّا كاشِفُوا الْعَذابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عائِدُونَ (۱۵) يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ (۱۶) وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَ جاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ (۱۷) أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (۱۸) وَ أَنْ لا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۱۹)

وَ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (۲۰) وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ (۲۱) فَدَعا رَبَّهُ أَنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ (۲۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۷

ترجمه: ..... ص : ۱۶۷

پس چشم بدار روزى را كه آسمان دودى آشكار بر آورد.

كه مردم را فرا گيرد اين عذابى دردناك است.

[گويند] پروردگارا اين بلا را از ما بگردان، كه ما [اينك] مؤمن هستيم.

[امّا] چگونه پند گيرند، حال آنكه پيامبرى آشكار به نزد آنان آمده بود.

سپس از او رويگردان شدند، گفتند [او] تعليم گرفته‌اى ديوانه است.

[گفتيم] ما برگردانده‌ى بلا به اندك مايه‌اى هستيم، [و مى‌دانيم] كه شما باز گردنده‌ايد.

روزى كه گير و دارى سخت و سترگ آغاز كنيم، [آنگاه] ما داد ستانيم.

و به راستى كه پيش از آنان قوم فرعون را آزموديم و پيامبرى گرامى به نزد آنان آمد.

[و با ايشان گفت:] كه بندگان خدا را به من بسپاريد، كه من پيامبرى امين براى شما هستم.

و اينكه در برابر خداوند بزرگى نجوييد، كه من آورنده‌ى برهانى آشكار براى شما هستم.

و من از شرّ اينكه سنگسارم كنيم به پروردگار خود و پروردگار شما پناه مى‌برم.

و اگر سخن مرا باور نداريد، پس از من كناره بگيريد.

آنگاه به درگاه پروردگارش ندا در داد كه اينان قومى گنه كارند.

تفسير ..... ص : ۱۶۷

فَارْتَقِبْ ولی ای رسول منتظر باش در حالی که مراقب آنان باشی یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ یَغْشَی النَّاسَ تا روزی که دود بر مردم احاطه می‌کند، یا آن روز به سبب دود بر مردم احاطه می‌کند و مردم به حال غش می‌افتند.

هذا عَذابٌ أَلِیمٌ این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویی که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۸

گفته شده: این دود چیست؟

پس فرمود: این عذاب دردناک است و ممکن است این جمله حال باشد بتقدیر قول از جانب خدا یا از جانب ملایکه، یا از جانب مردم.

بدان که هنگام احتضار دودی بین آسمان و زمین از باطن دیده می‌شود.

و روی همین جهت است که وارد شده: دود از علامت قیامت است، چه روایت شده که اوّلین علامت روز قیامت دود، نزول عیسی علیه السّلام و آتشی است که از قعر عدن ابین خارج می‌شود و مردم را به سوی محشر سوق می‌دهد.

گفته شد: آن دود چیست؟ پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این آیه را تلاوت نمود و فرمود: این دود بین مشرق و مغرب را پر می‌کند و چهل شبانه روز درنگ می‌کند.

امّا مؤمن پس این دود به او طوری می‌رسد که گویی زکام شده است، ولی کافر مانند مست می‌گردد که دود از دهان و گوشهایش بیرون می‌آید.

برخی گفته‌اند: وقتی قوم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را تکذیب کرد نه بر قومش نفرین کرد و در نتیجه‌ی نفرین، زمین خشک شد.

و مقصود از یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ همان روز قحطی است، چه شخص گرسنه در اثر ضعف بینایی بین خود و آسمان را به شکل دود (تار) می‌بیند، یا در سال قحطی هوا تاریک می‌شود، چون باران کم می‌شود، غبار، گرد و خاک فراوان می‌گردد.

یا از باب این که عرب شرّ غالب را دود می‌نامد و قحطی که بر آنان آمده آنقدر شدید بود که مردم سگ‌های مرده و استخوانهای آنها را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۶۹

می‌خوردند.

رَبَّنَا اکْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ این جمله حال یا جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است، یعنی بار پروردگارا عذاب را از ما بردار که به تو، یا به رسول تو، یا جانشین تو، یا به روز قیامت ایمان داریم.

أَنَّی لَهُمُ الذِّکْری جواب سؤال مقدّر یا حال به تقدیر قول است یعنی در حالی که بدین سخن گویا بودند.

وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِینٌ رسولی که صدق از ظاهر است، (ظاهر کننده‌ی صدق خویش است) بر ایشان آمد.

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ امّا از او (رسول خدا) وری گردانده و گفتند آموزش دیده است: (که او را یک غلام عجمی تعلیم می‌دهد. مَجْنُونٌ و او جن زده است به منظور اینکه دلیلهای راستی و صدق رسول صلّی اللّه علیه و آله برایشان (در آشکار بودن) کمتر از دیدن نیست، همانطور که با وجود براهین و ادلّه‌ای که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله داشت از او روی گردانیده و پشت کردند بعد از این هم پشت می‌کنند.

همانطوری که بعضی گفتند: او را یاد می‌دهند و بعضی گفتند: او مجنون و دیوانه است، پس از آنکه دیدند هنگام نزول وحی برای رسول خدا چیزی همانند غشّ عارض می‌شد.

إِنَّا کاشِفُوا الْعَذابِ این جمله جواب سؤال آنان است.

قَلِيلًا إِنَّكُمْ عائِدُونَ ما کمی از عذاب را به دلیل بازگشت به ما می‌داریم.

امّا شما پس از رفع عذاب هم به انکار باز می‌گردید در صورتی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۰

که مقصود از عذاب قحطی باشد که چون قحطی رفع شد مشرکین دوباره به انکار بازگشتند، چنانچه بعضی گفته‌اند.

یا معنای آیه این است که ما عذاب مرگ و عذاب دود را اندکی بر می‌دارم.

چون شما به سوی ما باز می‌گردید و این معنا در صورتی است که مقصود از عذاب عذاب احتضار باشد.

يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى روز قیامت یا روز بدر.

إِنَّا مُنْتَقِمُونَ روز قیامت یا روز بدر ای رسول منتظر باش آن روز بزرگ را که ما آنان را به عذاب سخت بگیریم که البتّه ما از آنان انتقام خواهیم کشید.

وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ما آنان را مبتلا و گرفتار کردیم، چنانچه پیش از آنان قوم فرعون را گرفتار کردیم که مقصود انواع عذاب نه‌گانه است.

وَ جاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ و بر ایشان پیامبری که از جهت اخلاق و افعال یا از جهت اصل و نسب و پدران بزرگوارست آمد که او از اولاد انبیا علیهم السّلام بود یا مقصود این است که او نزد خداوند، کریم است.

أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبادَ اللَّهِ چنانکه موسی این رسالت را آورد که گفت: بنی اسرائیل را به من بدهید.

بنابر آنکه لفظ «عباد اللّه» مفعول به باشد.

اگر لفظ «عباد اللّه» منادی باشد معنای آیه چنین می‌شود که امانت‌های خود را که از جانب خدا نزد شما به ودیعت گذاشته شده مانند استعدادهایی که در شماست و بدان وسیله می‌توانید به سوی خدا ارتقا پیدا کنید به من باز گردانید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۱

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ وَ أَنْ لا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ که من فرستاده‌ای امینم و به خدا برتری مجویید به سبب برتری طلبی بر خلیفه و جانشین خدا بر خدا برتری طلبی می‌نمایید.

إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ من برای شما حجّت و دلیلی خواهم آورد که آشکار کننده‌ی صدق و راستی من است، آن دست و عصای موسی بود، وقتی موسی علیه السّلام این سخن را گفت او را به قتل و رجم تهدید کردند چنانچه بعضی گفته‌اند.

پس موسی علیه السّلام گفت:

وَ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ من پناه به پروردگار خود و شما می‌برم از اینکه مرا با سنگسار کنید و بعضی گفته‌اند با شتم و ناسزا.

وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي اگر به من ایمان نمی‌آورید (تصدیق نمی‌کنید) به آزار نرسانید که اذیّت کردن من موجب عذاب دردناک برای شماست که هیچ راه چاره و فرار از آن ندارید، موسی این سخن را از راه دلسوزی و ترحّم گفت.

فَاعْتَزِلُونِ فَدَعا رَبَّهُ پس از آنکه سعی و کوشش را در نصیحت آنان انجام داد و سالها بر این منوال گذشت، بارها به عذاب گرفتار شدند، هر وقت گرفتار عذاب می‌شدند به موسی وعده می‌دادند که بنی اسرائیل را بفرستند، آنان را به بردگی نگیرند و به او ایمان آوردند و هر وقت از عذاب نجات پیدا می‌کردند عهدشان را می‌شکستند.

پس وقتی موسی دید پند و اندرز به حال‌شان سودی ندارد و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۲

گرفتاری و عذاب هم مفید واقع نشد پروردگارش را خواند و چنین گفت: أَنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ کنایه از درخواست عذاب و

هلاکت آنانست لذا فرمود: فَدَعا رَبَّهُ یعنی خدا را خواند که بر آنان عذاب نازل کند.

آیات ۲۳- ۳۳

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۳ تا ۳۳] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

فَأَسْرِ بِعِبادِی لَیْلًا إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ (۲۳) وَ اتْرُکِ الْبَحْرَ رَهْواً إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ (۲۴) کَمْ تَرَکُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۲۵) وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ کَرِیمٍ (۲۶) وَ نَعْمَةٍ کانُوا فِیها فاکِهِینَ (۲۷)

کَذلِکَ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِینَ (۲۸) فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ وَ ما کانُوا مُنْظَرِینَ (۲۹) وَ لَقَدْ نَجَّیْنا بَنِی إِسْرائِیلَ مِنَ الْعَذابِ الْمُهِینِ (۳۰) مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ کانَ عالِیاً مِنَ الْمُسْرِفِینَ (۳۱) وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ عَلی عِلْمٍ عَلَی الْعالَمِینَ (۳۲)

وَ آتَیْناهُمْ مِنَ الْآیاتِ ما فِیهِ بَلؤُا مُبِینٌ (۳۳)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۲

[پاسخ آمد که] پس بندگانم را شبانه روانه کن، [و بدانید که] شما تعقیب می‌شوید.

و دریا را آرمیده [به حال خود] بگذار و بگذر، آنان [فرعونیان] سپاهی غرق شدنی‌اند.

چه بسیار باغها و چشمه‌سارانی که از خود باقی گذاردند.

و [نیز] کشتزارها و خانه‌های نیکو.

و نعمتی که در آن خوش و خرّم بودند.

اینچنین بود که آنها را به قومی دیگر به میراث دادیم.

و آسمان و زمین بر آنان نگریست، به آنان مهلتی [هم] داده نشد.

و به راستی که بنی اسرائیل را از عذاب خفّت بار رهانیدیم.

از [شرّ] فرعون که او بزرگی طلبی از تجاوز کاران بودند.

و به راستی که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۳

ایشان [بنی اسرائیل] را آگاهانه بر جهانیان [هم زمانشان] برگزیدیم.

و به ایشان از پدیده‌های شگرف خویش، آنچه در آن آزمون آشکارا بود بخشیدیم.

تفسیر ..... ص : ۱۷۳

فَأَسْرِ بِعِبادِی لَیْلًا دعا موسی را اجابت کرده، خواستیم مشرکین را به هلاکت برسانیم به موسی گفتیم شب هنگام با بنی اسرائیل حرکت کنید (منظور از عبادی، بنی اسرائیل است).

إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ زیرا که قبطی‌ها به دنبال شما خواهند آمد.

وَ اتْرُکِ الْبَحْرَ رَهْواً و دریا را پس از عبور به همان حالت که بوده باقی بگذار و با عصایت به دریا بزن تا آب دریا از دو طرف به هم

نپیوندد.

یا مقصود این است که دریا را باز و گشاد بگذار تا فرعون و قومش طمع دخول در دریا را بکنند.

یعنی گفته‌اند: موسی وقتی دریا را شکافت و عبور کرد برگشت که عصا را به دریا بزند تا آب به هم برسد.

زیرا می‌ترسید که فرعون و لشگریانش به دنبال او بیایند ولی به او گفته شد: به دریا دست نزن و بگذار به همان حالت راه خشک و باقی باشد.

و لفظ «رهو» سیر آسان و هموار، جای بلند و مکان پست می‌باشد.

إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ تا فرعون و لشکریانش در دریا غرق شوند این جمله جواب سؤال مقدّر از علّت حکم، یا از آنان است.

کَمْ تَرَکُوا جواب سؤال دیگری است، گویا که گفته شده: به آنان چه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۴

شد؟ و چه بر سرشان آمد؟ که خدای تعالی فرمود: کَمْ تَرَکُوا ....

مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ کَرِیمٍ وَ نَعْمَةٍ کانُوا فِیها فاکِهِینَ چه بسیار دنیا (نظیر فرعونیان بودند و) بستانها و چشمه‌های آب و کشت و زرعها و مقام و (منزلهای عالی رها کردند و رفتند) و در آن باغها مزاح و شوخی می‌کردند، سخنان ظریف می‌گفتند، یا لذّت می‌بردند و بهرمند بودند (مرگ آمد و از همه چشم پوشیدند).

کَذلِکَ این چنین بودند در حالی که مطلب از قرار بود، یا در حالی که آنان بر این چنین حالت نعمت و لذّت ثابت بودند.

وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِینَ ما مردی دیگر که بنی اسرائیل باشند به وارث آنها ساختیم.

فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ وَ ما کانُوا مُنْظَرِینَ و آسمان و زمین هم بر آنها نگریست و نگهداشته نشدند:

این جمله مثال برای آن است که هلاکت و نابودی آنان مورد توجّه و اعتنا نیست.

این مثال در میان عرب و عجم در جایی آورده می‌شود که گروهی به بلایی گرفتار می‌شوند و کسی به آن گروه و گرفتاری‌شان اعتنا نمی‌کند.

از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است آنگاه که دشمن خدا و رسولش از پیش او گذشت فرمود: اینان کسانی هستند که آسمان و زمین بر ایشان نگریستند و در عذاب مهلت داده نمی‌شوند.

سپس امام حسین علیه السّلام فرزندش، بر او گذشت، فرمود: و لیکن او آن کسی است که آسمان و زمین بروی خواهند گریست، علی علیه السّلام فرمود:

آسمان و زمین نگریست، مگر بر یحیی بن زکریّا علیه السّلام و بر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۵

حسین بن علی علیهما السّلام.

در خبر دیگری است: گریه‌ی آسمان و زمین چگونه است؟

فرمود: چنین است که خورشید به حالت سرخ رنگ طلوع می‌کند و سرخ رنگ غروب می‌کند.

در خبر دیگری است: آسمان بر حسین علیه السّلام چهل روز خون گریه کرد.

وَ لَقَدْ نَجَّیْنا بَنِی إِسْرائِیلَ مِنَ الْعَذابِ الْمُهِینِ و ما بنی اسرائیل را از عذاب ذلت باری که می‌کشیدند رهایی بخشیدیم.

آن عذاب این بود که فرعونیان آنان را به بردگی کشیده بود نه و دستور می‌دادند که بر نردبان‌ها گل حمل کنند در حالی که در زنجیر بودند، پسرانشان را می‌کشتند و زنانشان را زنده نگه می‌داشتند.

مِنْ فِرْعَوْنَ بدل است به صورت بدل اشتمال.

إِنَّهُ كانَ عالِياً مِنَ الْمُسْرِفِينَ زیرا فرعون بر زمین مصر مسلّط و از اسرافکاران (از حدّ گذرنده و متجاوز) بود.

وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ عَلى عِلْمٍ عَلَى الْعالَمِينَ حال از فاعل یا از مفعول است یعنی آنان را با علم خویش از برگزیدگان در زمان‌شان قرار دادیم.

وَ آتَيْناهُمْ مِنَ الْآياتِ و آیات و نشانه‌هایی به آنان دادیم، مانند شکافتن دریا، سایبان شدن ابرها و دادن منّ و سلوی.

ما فِيهِ بَلؤُا مُبِينٌ آنچه را که در آن نعمت بود یا امتحان و آزمایشی آشکار.

یا مقصود این است که به فرعون و قومش آیات و نشانه‌هایی دادیم که دلالت بر صدق موسی علیه السّلام در رسالتش و در آوردن عذاب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۶

بکند یا مقصود این است که به قبطی‌ها و سبطی‌ها آیات و نشانه‌هایی دادیم که آزمایش و نعمت ظاهر و آشکار بود.

آیات ۳۴- ۴۲

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۴۲] ..... ص : ۱۷۶

اشاره

إِنَّ هؤُلاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلاَّ مَوْتَتُنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ (۳۵) فَأْتُوا بِآبائِنا إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۳۶) أَ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْناهُمْ إِنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ (۳۷) وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ (۳۸)

ما خَلَقْناهُما إِلاَّ بِالْحَقِّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۳۹) إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقاتُهُمْ أَجْمَعِينَ (۴۰) يَوْمَ لا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئاً وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ (۴۱) إِلاَّ مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (۴۲)

ترجمه: ..... ص : ۱۷۶

[و می‌دانستیم که] اینان خواهند گفت:

این جز مرگ نخستین [و آخرین] ما نیست و ما برانگیخته نخواهیم بود.

اگر راست می‌گویید [و حقیقت غیر از این است] پدرانمان را باز آورید.

آیا ایشان بهتر بودند یا قوم تبّع، پیشینیان، آنان که نابودشان کردیم، چرا که آنان گناهکار بودند.

و آسمانها و زمین و ما بین آنها را به بازیچه نیافریده‌ایم.

آنها را جز به حقّ نیافریده‌ایم ولی بیشترینه‌ی آنان نمی‌دانند.

بی‌گمان روز داوری، موعد همگی آنانست.

روزی که هیچ دوستی از هیچ دوستی دفاع نکند و نیز ایشان یاری نیابند.

مگر کسی که خداوند بر او رحمت آورده باشد که او پیروزمند مهربان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۷

تفسیر ..... ص : ۱۷۷

إِنَّ هؤُلاءِ لَيَقُولُونَ این جماعت و طایفه‌ی قریش می گویند: بعد از ذکر داستان قوم فرعون برای تهدید قریش حال قریش را ذکر نمود به نحوی که جواب سؤال مقدّر باشد که اینان چنین می گویند.

إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولى مرگ، آزمایش یا عاقبت و سر انجام کار جز همان مرگ اوّل نیست و این سخن را جهت انکار معاد می گفتند.

وَ ما نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ و دیگر زنده نمی‌شویم و بر نمی گردیم.

فَأْتُوا بِآبائِنا و پدران ما را که قبلا مرده‌اند بیاورید.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر شما در وعده باز گرداندن و ثواب و عقاب راست می گویید.

بازگشت و زنده شدن در آخرت و پایان زندگی دنیا در دنیا قرار دادند و قیاس نادرستی نمودند، ندانستند هر آن کس که فعلیّت پیدا کرد دیگر ممکن نیست که بالقوّه بشود و بازگشت در دنیا محقّق نمی‌شود.

امّا بازگشت به دنیا که اجمالا در اخبار ذکر شده و فقها قائل به آن شده‌اند، زنده گردانیدن مرده‌ها که به بزرگان نسبت داده شده اینچنین نیست که بالفعل بالقوّه گردد بلکه آن فقط توسعه در وجود میّت از ناحیه‌ی کامل است.

أَ هُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ لفظ «تبّع» اسم پادشاه یمن است، کسی به این اسم نامیده نمی‌شود مگر آنکه حمیری باشد و جمع آن

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۸

«تبابعه» است، از آن جهت «تبّع» نامیده شده که پیروان او بسیار بوده، یا سایر ملوک و پادشاهان یمن پیرو او بوده‌اند.

و این «تبّع» همان کسی است که با لشگریانش حرکت کرده و به سمرقند آمد، آنجا را ویران نمود و سپس به بنا و باز سازی آن پرداخت.

بعضی گفته‌اند: سمرقند را از همان اوّل بنا کرد و او کسی بود که هر وقت شروع به نوشتن می‌کرد به نام کسی می‌نوشت که مالک خشکی، زمین، روشنایی و باد است.

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است: تبّع را دشنام ندهید که او اسلام آورده بود، لذا خدای تعالی قوم او را ذمّ نمود، نه خود او را.

بعضی گفته‌اند: او به اوس و خزرج گفت: در اینجا باشید تا این نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خروج نماید، من اگر او را درک می‌کردم خدمت کرده و با او خروج می‌نمودم.

وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مانند قوم نوح، قوم عاد و قوم ثمود، یعنی حال اینان بر حسب دنیا بهتر از قوم تبّع بود، از جهت نیرو قوی‌تر، از جهت اموال و اولاد بیشتر و از جهت عمر طولانی‌تر بود، نه در عین حال آنان را نیز هلاک نمودیم.

أَهْلَكْناهُمْ إِنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمِينَ ما آنان را به سبب کفرشان هلاک نمودیم و این گروه مشرکین از آنان به نزد کفرشان شدیدترست، پس با آنان چگونه رفتار کنیم؟

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما لاعِبِينَ ما آسمانها و زمین و ما بین آن دو را بازیچه نیافریده‌ایم تا با آن بازی کنیم، متعرّض آنان و ثواب و عقاب‌شان نشویم.

ما خَلَقْناهُما إِلَّا بِالْحَقِّ آسمانها و زمین و ما بین آنها را

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۷۹

نیافریدیم مگر به حقّ مقصود از حقّ همان ولایت مطلق است که حقّ بودن هر صاحب حقّی به سبب آن صوری می‌پذیرد، سپس اگر آفرینش آسمانها و زمین و نتایج آن دو به حقّ دیگر هیچ وقت به باطل نزدیک نشده و به آن برنمی گراید.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ بیشتر آنان اصلا علم ندارند، بلکه آنچه که به عنوان علم دارند، جهل مشابه علم است، لذا می‌بینی که

دشمن اهل علم هستند، يا نمى‌دانند كه مطلب اين چنين است.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كه در روز قيامت مِيقاتُهُمْ أَجْمَعِينَ پس آنجا بين محقّ و مبطل و عالم و جاهل مشابه عالم فرق مى‌گذاريم و آنان را از همديگر جدا مى‌كنيم.

يَوْمَ لا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئاً روزى كه دوستيها به كار ناید و چيزى موجب بى‌نيازى نيست يا چيزى از عذاب خدا كاسته نمى‌شود.

وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ بعد از گرفتارى نه آنان به ياران و زير دستانشان مى‌توانند كمك كنند و نه غير آنان.

إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ اين جمله استثنا از لفظ «مولى» دوّمى، يا از مرفوع «ينصرون»، كسى كه رحم خدا شامل حال او مى‌شود منحصر به كسى است كه ولايت را با بيعت خاصّ قبول كرده باشد، يا در حال حضور علىّ عليه السّلام وقت احتضار ولايت را قبول كرده باشد.

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ تعليل اين است كه موالى نمى‌توانند بى‌نياز كنند و نمى‌توانند يارى نمايند زيرا خدا خود چيره است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۰

الرَّحِيمُ «۱» رحيم است تعليل شفاعت كسى است كه خداوند به او رحم نموده است.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: به خدا سوگند خداى تعالى هيچ يك از اوصيا انبيا عليهم السّلام و پيروانشان را استثنا نكرده جز امير المؤمنين عليه السّلام و شيعيانش، كه در كتابش فرموده و قول او حقّ است: يَوْمَ لا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئاً وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ كه مقصود علىّ عليه السّلام و شيعيان او مى‌باشند.

آيات ۴۳- ۵۹

[سوره الدخان (۴۴): آيات ۴۳ تا ۵۹] ..... ص : ۱۸۰

اشاره

إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ (۴۳) طَعامُ الْأَثِيمِ (۴۴) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (۴۵) كَغَلْيِ الْحَمِيمِ (۴۶) خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلى سَواءِ الْجَحِيمِ (۴۷)
ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ (۴۸) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (۴۹) إِنَّ هذا ما كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (۵۰) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقامٍ أَمِينٍ (۵۱) فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۵۲)
يَلْبَسُونَ مِنْ سُندُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ مُتَقابِلِينَ (۵۳) كَذلِكَ وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۵۴) يَدْعُونَ فِيها بِكُلِّ فاكِهَةٍ آمِنِينَ (۵۵) لا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولى وَ وَقاهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ (۵۶) فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷)
فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۸) فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (۵۹)

---

(۱) رحيم به اعتبار فيضان كمال است معنويه بر اهل ايمان، چون معرفت توحيد، اسم حقّ است. شاه نعمت الله ولى- اصطلاحات، ۶۰

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۱

ترجمه: ..... ص : ۱۸۱

همانا درخت زقّوم ...

خوراك گناهكار [ان] است.

كه همانند فلز گداخته در شكمها مى‌جوشد.

مانند جوشيدن آب گرم.

[در باره‌ى هر گناهكار گويى] او را بگيريد و به ميانه‌ى دوزخش بكشيد.

سپس بر فراز سرش از عذاب آب گرم فرو ريزيد.

[و بگوييدش] بچش كه تو [به خيال خودت] گرانقدر گرامى هستى!

اين همانست كه به آن شكّ داشتيد.

بيگمان پرهيزگاران در مقامى امن هستند.

در ميان باغها و چشمه ساران.

جامه‌هايى از ابريشم نازك و ابريشم ستبر در بر كرده، رو به روى يكديگرند.

آرى چنين است، [و] آنان را جفت حوريان درشت چشم گردانيم.

در آنجا هر ميوه‌اى كه خواهند در كمال آرامش طلب كنند.

در آنجا [طعم] هيچ مرگى جز مرگ نخستين نچشند، [خداوند] ايشان را از عذاب دوزخ در امان دارد.

از روى بخششى از سوى پروردگار تو اين همان رستگارى بزرگ است.

جز اين نيست كه آن را به زبان تو به آسانى روان ساخته‌ايم، باشد كه پند گيرند.

پس منتظر باش كه آنان نيز منتظرند.

تفسير ..... ص : ۱۸۱

إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعامُ الْأَثِيمِ بيان درخت زقّوم در سوره‌ى صافّات گذشت كَالْمُهْلِ لفظ «مهل» اسم جميع معدنى‌هاى جواهر مانند نقره و آهن مانند آن دو مى‌باشد.

و نيز اين لفظ اطلاق مى‌شود بر زفت شل و رقيق و آنچه كه از مس و آهن ذوب مى‌شود، بر روغن يا آنچه كه از روغن ته نشين مى‌شود، يا روغنى شل و رقيق و برسمّ و چرك و كثافات ميّت نيز گفته مى‌شود.

يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ در شكم‌هاى جوشد مانند

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۲

جوشيدن آبى كه در حرارت به آخرين درجه رسيده است.

خُذُوهُ جواب سؤال مقدّر است، يا حال به تقدير قول است، يعنى به مالكين دوزخ گفته مى‌شود: اين كافرين را بگيريد و به وسط جهنّم بيانداز يد.

فَاعْتِلُوهُ إِلى سَواءِ الْجَحِيمِ و او را به زور به سوى جهنّم و در وسط جهنّم بكشانيد.

ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ سپس آب گرم بر سر او بريزيد كه گرمى آن در نهايت درجه باشد، اضافه كردن لفظ «عذاب» براى اشاره به اين است كه منظور از ريختن آب جوش عذاب او مى‌باشد، در حاليكه به آنان گفته مى‌شود:

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ از باب استهزا به آنان گفته مى‌شود: عذاب را بچش كه تو عزيز و حكيم هستى.

روايت شده كه أبو جهل به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله گفت: بين دو كوه مكّه عزيز و گرامى‌تر از من وجود ندارد.

با اين گفتار (ابو جهل) مورد سرزنش قرار مى‌گيرد كه بلى در آتش جهنّم تو عزيز و حكيم هستى! إِنَّ هذا ما كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ اين همان است كه در آن شكّ يا جدل مى‌كرديد.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقامٍ أَمِينٍ فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ پرهيزگاران در امان هستند و در بهشتها از چشمه‌هاى رحمت مى‌نوشند.

يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ و از سندس كه حرير نازك است، استبرق كه حرير كلفت است مى‌پوشند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۳

مُتَقابِلِينَ و رو بروى هم مى‌نشينند چه رو بروى هم بودن بهترين نوع نشستن است.

كَذلِكَ اين لفظ اندكى پيش از اين گذشت (آرى اين چنين است وضع آنان).

وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ لفظ «حوراء» مؤنّث «احور» به معناى سفيد است و «عيناء» مؤنّث «اعين» به معناى چشم بزرگ مى‌باشد.

يعنى آنان با زنان سيه چشم در آنجا زناشويى مى‌كنند.

يَدْعُونَ فِيها بِكُلِّ فاكِهَةٍ همه‌ى انواع ميوه‌ها را در هر زمانى فرا مى‌خوانند و هيچ يك از ميوه‌ها براى آنان مخصوص زمان و مكان معيّنى نيست.

آمِنِينَ و از آفات ناپسنديها در امان هستند.

لا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولى وَ وَقاهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ و اين رستگارى بزرگ است، زيرا از ناملايمات و ناخوشايندهاى راحت شدند و به چيزى رسيدند كه آميخته به خستگى و ترس زايل شدن نيست.

فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ اين قرآن يا آنچه را كه ذكر شد از بهشت و نعمت‌هاى آن، يا فضيلت ولايت علىّ عليه السّلام را بر زبان تو آسان نموديم و آن را به زبان تو خوانديم، باشد كه پند گيرند.

فَارْتَقِبْ پس منتظر آن عذابى باش كه به آنان وعده داديم.

إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ در حالى كه مشركين منتظر حلول نقمت و عذاب به تو هستند و يا مقصود اين است كه آنها مانند كسى هستند كه منتظر مطلب و چيزى باشند، منتظر عذابى هستند كه تو وعده مى‌دهى.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۴

سوره‌ى الجاثية ..... ص : ۱۸۴

اشاره

همه‌ى اين سوره مكّى است، بعضى گفته‌اند: تنها آيه‌ى قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا مكّى نيست و اين سوره مشتمل بر سى و هفت آيه است.

آيات ۱- ۱۱

[سوره الجاثية (۴۵): آيات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۸۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) إِنَّ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (۳) وَ فِي خَلْقِكُمْ وَ ما يَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ آياتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۴)

وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ تَصْرِيفِ الرِّياحِ آياتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۵) تِلْكَ آياتُ اللَّهِ نَتْلُوها عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آياتِهِ يُؤْمِنُونَ (۶) وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۷) يَسْمَعُ آياتِ اللَّهِ تُتْلى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ

مُسْتَكْبِراً كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۸) وَ إِذا عَلِمَ مِنْ آياتِنا شَيْئاً اتَّخَذَها هُزُواً أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۹)
مِنْ وَرائِهِمْ جَهَنَّمُ وَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ ما كَسَبُوا شَيْئاً وَ لا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۰) هذا هُدىً وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ (۱۱)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۵

ترجمه: ..... ص : ۱۸۵

حم [حا. میم].

کتابی است فرو فرستاده از سوی خداوند پیروزمند فرزانه.

بیگمان در آسمانها و زمین مایه‌های عبرتی برای مؤمنان هست.

و نیز در آفرینشتان و جانورانی که [در زمین] می‌پراکند، برای اهل یقین مایه‌های عبرت است.

و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، هر روزی این [باران] که خداوند از آسمان فرو فرستاده است، زمین را پس از پژمردنش بدان زنده داشته است و در گرداندن بادهای مایه‌های عبرتی برای خردمندان هست.

این آیات الهی است که به حقّ بر تو می‌خوانیمش. پس به کدامین سخن بعد از [توحید] خداوند و آیات او ایمان می‌آورند؟

وای بر هر دروغزن گناهکاری.

که آیات الهی را که بر او خوانده می‌شود، می‌شنود، سپس متکبّرانه در شیوه‌ی خود سماجت می‌ورزد، گویی آنها را نشنیده است، پس او را از عذاب دردناک خبر ده.

و چون از چیزی از آیات ما آگاه شود، آن را به ریشخند می‌گیرد، اینانند که عذابی خفّت بار [در پیش] دارند.

دوزخ پیشاپیش ایشان است و آنچه به دست آورده‌اند هیچ به کار ایشان نیاید، همچنین دوستانی که به جای خداوند گرفته‌اند و عذابی سهمگین [در پیش] دارند.

این رهنمودی است و کسانی که به آیات پروردگارشان انکار ورزیده‌اند، عذابی دردناک دارند.

تفسیر ..... ص : ۱۸۵

حم تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ إِنَّ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ بارها این مطلب گذشت که در آفرینش هر یک از آسمانها و زمین نشانه و آیات متعدّدی است، از قبیل ستارگان آسمان و چگونگی حرکات هماهنگ آنها، مزاج و تأثیر عجیب و غریب آنها، بسیط و ساکن نما بودن زمین به نحوی که پا در آن فرو نمی‌رود، آنچنان هم سفت و محکم نیست که تصرّف در آن با کشت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۶

و زرع و عمارت‌ها، جاری کردن قنات‌ها و غیر آنها ممکن نباشد.

و نیز در ازدواج آسمانها و زمین تأثیر آسمانها و آنچه که در آنها در زمین است، تحت تأثیر قرار گرفتن زمین و آنچه که در آن است نشانه‌ها و آیات متعدّدی است.

و در آفرینش هر یک از موالید از زمین به نحوی که کمال نوعش را طلب کند، از هر چیزی که به ذات و کمال او ضرر می‌رساند فرار کند به نحوی که آماده و مهیّا برای رسیدن به کمال شده هر کمالی را که ندارد اسباب تحصیل آن در او جمع شود و کمال

موجود را حفظ و نگهداری کند.

همه‌ی اینها آیات و نشانه‌هایی است برای مؤمنین که با بیعت عامّ یا خاصّ بیعت می‌کنند، یا برای کسانی که یقین پیدا کرد و تسلیم و مطیع هستند و گوشی شنوا دارند، نه برای غافلین که از آیات خدا روی گردان می‌باشند.

وَ فِی خَلْقِکُمْ وَ ما یَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ و در آفرینش شما و هر جنبنده و صاحب روحی که دارای حرکت باشد.

آیاتٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ در این جمله روش و اسلوب را تغییر داد تا اشعار به این داشته باشد که هر کس که دارای یقین شده، یقینش همیشه رو به ازدیاد و کمال تدریجی است چه صاحب یقین کسی است که دارای قلب است و او نیست مگر کسی که با بیعت خاصّ بیعت کرده، با نفسش مشغول باشد و اثار عملی خویش را با وجدانش بیابد و هر کس چنین شود یقین علمی و وجدانی‌اش رو به ازدیاد می‌گذارد تا آنجا که یقین مشهودی و تحقّقی برای او حاصل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۷

و چون آیات و نشانه‌های خلقت انسان و سایر جنبنده‌ها نسبت به آیات آسمانها و زمین خفی‌تر و پنهان‌تر است لذا حتما باید مؤمن به آثار ایمانش یقین داشته باشد تا آیات خلقت انسان و به خصوص آیات انفس را درک کند.

چه ادراک این آیات و نشانه‌ها محقّق نمی‌شود مگر بعد از اشتغال به نفس و یافتن و وجدان صفات آن اعم از رذایل و صفات بد و صفات خوب مگر بعد از یقین به آثار اعمال و ضرر رذائل و نفع خصایل و مگر بعد از یقین به آثار صفات خدا و یافتن آن در وجود خودش.

وَ اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ و اختلاف شب و روز به سبب تعاقب و دنبال هم بودن آن دو و به سبب سردی و گرمی، زیادی و کمی، تاریکی و روشنی و همچنین اختلاف عالم طبع و عالم مثال، سقم و صحّت، غم و شادی و غیر از اینها که از مصادیق شب و روز است.

وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ رِزْقٍ از اسباب و وسایل روزی از قبیل باران‌ها، اشعّه‌ی ستارگان، سردی هوا، سردی شب و گرمای روز یا اسباب روزی انسانی از قبیل کمالات نفسانی که از آسمان عقول و نفوس نازل می‌شود.

و لفظ «رزق» را نکرده آورد تا نسبت به روزی جسمانی تحقیر و نسبت به روزی انسانی تفخیم و بزرگداشت گردد.

فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ و به سبب آن وسایل روزی جسمانی یا با خود روزی انسانی زمین را زنده نمود.

یعنی هم زمین طبیعی را با تغذیه، حرکت، توانها و ریشه‌هایی که در آن زمین وجود دارد، هم زمین انسانی را زنده نمود به سبب حیات

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۸

بخشیدن به علم، دین و ایمان.

بَعْدَ مَوْتِها پس از آنکه زمین مرده بود.

وَ تَصْرِیفِ الرِّیاحِ آیاتٌ به کار گماشتن بادها، بقای موالید، حرکات ابر، گستردگی باران‌ها در شهرها، از بین بردن عفونت‌ها از هوا و در همه‌ی این موارد نشانه‌ها و آیاتی است.

لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ برای گروهی که بعد از یقین با عقل هایشان ادراک نمایند یا زا عقلا باشند، یا بعد از آنکه یقین پیدا کردند و صاحب مقام قلب شد صاحب مقام عقل نیز باشند، چون دلالت این آیات (نشانه‌ها) بر پدید آورنده‌ای مدبّر، حکیم، دانا، مهربان و خفی است واضح نیست مگر بر خردمندان.

تِلْکَ آیاتی که ذکر شد.

آیاتُ اللَّهِ نشانه‌هایی است که بر خداوند دلالت می‌کند، یا از او ناشی شده است نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ که آن را به حقّ که همان

ولايت مطلقه است، بر تو بر مى‌خوانيم.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آياتِهِ يُؤْمِنُونَ بعد از انكار خدا به كدام سخن و نشانه‌هاى او ايمان مى‌آوريد؟! وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ واى بر هر كس كه دروغ بگويد أَثِيمٍ آن كسى كه زياد گناه كند و گناه را به نهايت برساند.

يَسْمَعُ آياتِ اللَّهِ تُتْلى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِراً آيات خدا بر او خوانده مى‌شود امّا او از سر برترى جويى بر كفر يا بر انكار ولايت على عليه السّلام اصرار مى‌ورزد.

كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْها فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِيمٍ وَ إِذا عَلِمَ مِنْ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۸۹

آياتِنا شَيْئاً

كه گويا شنيده است.

پس عذاب دردناك را به آنان مژده ده زيرا آنگاه كه از آيات و نشانه‌هاى بزرگ ما كه مظاهر ولايت هستند اطّلاع پيدا كنند.

اتَّخَذَها هُزُواً آن (آيات را) و يا چيزى را كه مى‌بينند به مسخره مى‌گيرند و مؤنّث بودن ضمير به اعتبار معناست.

أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ مِنْ وَرائِهِمْ جَهَنَّمُ پى‌آمد عذاب خوار كننده‌ى آنان جهنّم است، يا لفظ «من ورائهم جهنّم» بيان عذاب خوار كننده است.

پى‌آمد عذاب خوار كننده‌ى آنان جهنّم است، يا لفظ «من ورائهم جهنّم» بيان عذاب خوار كننده است.

وَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ ما كَسَبُوا آنچه كه كسب كرده‌اند آنان را بى‌نياز نمى‌كند، از قبيل اموال، اولاد يا اعمالى كه در اسلام به جا آورده‌اند كه شرط قبول آن و بى‌نيازى كردنشان از عذاب خدا اين است كه ولايت را ردّ نكنند اگر مرگ ايشان در زمان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در حالى كه ولايت را پذيرفته‌اند اتّفاق بيافتد يا مرگشان بعد از زمان رسول صلّى اللّه عليه و آله با قبول ولايت واقع شده باشد.

شَيْئاً چيزى (از عذاب خدا بى‌نياز نمى‌كنند).

وَ لا ما اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ و آنچه را كه از غير اللّه، يا مظاهر و جانشينان او ولىّ خويش قرار داده‌اند، اولياء در عبادت مانند بت‌ها و ستارگان، يا اولياء در طاعت، مانند رؤيا و پيشوايان گمراهى، هيچكدام به آنان كمكى نمى‌كند.

وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ اين جمله تأكيد روى تأكيد است كه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۰

البتّه و صد البتّه كه عذاب بزرگ بر ايشان فراهم است.

هذا آنچه كه از آيات ذكر شد، يا قرآن (اعم از قرآن ناطق و قرآن صامت) علىّ عليه السّلام قرآن ولايت علىّ عليه السّلام، يا از ولايت علىّ علىّ عليه السّلام يا اسلام و گرويدن بر آن و احكامش.

هُدىً اين نشانه‌ها هدايت كننده و رهبر ايمان است.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ آنان كه به آيات تكوينى (آفاقى و انفسى) به ويژه آيات بزرگ كه جانشينان خدا در روى زمين هستند و آيات تدوينى، كافر شدند.

لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ براى آنها «رجز» يعنى شديدترين عذاب است.

آيات ۱۲- ۲۲

[سوره الجاثية (۴۵): آيات ۱۲ تا ۲۲] ..... ص : ۱۹۰

اشاره

اللَّهُ الَّذِی سَخَّرَ لَکُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ فِیهِ بِأَمْرِهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۱۲) وَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً مِنْهُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ (۱۳) قُلْ لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغْفِرُوا لِلَّذِینَ لا یَرْجُونَ أَیَّامَ اللَّهِ لِیَجْزِیَ قَوْماً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۱۴) مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَیْها ثُمَّ إِلی رَبِّکُمْ تُرْجَعُونَ (۱۵) وَ لَقَدْ آتَیْنا بَنِی إِسْرائِیلَ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلَی الْعالَمِینَ (۱۶)

وَ آتَیْناهُمْ بَیِّناتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْیاً بَیْنَهُمْ إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ (۱۷) ثُمَّ جَعَلْناکَ عَلی شَرِیعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْها وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ (۱۸) إِنَّهُمْ لَنْ یُغْنُوا عَنْکَ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ (۱۹) هذا بَصائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ (۲۰) أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ اجْتَرَحُوا السَّیِّئاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ کَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَواءً مَحْیاهُمْ وَ مَماتُهُمْ ساءَ ما یَحْکُمُونَ (۲۱)

وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ لِتُجْزی کُلُّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ (۲۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۱

ترجمه: ..... ص : ۱۹۱

خداوند کسی است که دریا را برای شما رام کرد تا کشتیها در آن به فرمان او [برای شما] روان شود، تا از فضل او در طلب روزی خود برآیید، باشد که سپاس بگزارید.

و آنچه در آسمانها و زمین است همه از اوست و آنها را برای شما رام کرد، بیگمان در این مایه‌های عبرتی برای اندیشه‌وران هست.

به کسانی که ایمان آورده‌اند بگو تا کسانی که از ایّام اللّه بیمی ندارند در گذرند، تا خداوند هر قومی را به حسب کار و کردارشان جزا دهد.

هر کس که کاری شایسته پیشه کند به سود خود اوست و هر کس کاری بد در پیش گیرد، به زیان خود اوست سپس به سوی پروردگارتان باز گردانده شوید.

و به راستی که بنی اسرائیل کتاب آسمانی و فرمانروایی و پیامبری بخشیدیم و از پاکیزه‌ها روزیشان داده و ایشان را بر جهانیان [همزمانشان] برتری بخشیدیم.

و از کار [دین] روشنگریها به ایشان دادیم، اختلاف پیشه نکردند مگر پس از آنکه علم [وحی] بر ایشان نازل شد، آن هم از روی رشک و رقابتی که در میان خود داشتند بیگمان پروردگارت در روز قیامت در آنچه اختلاف ورزیده‌اند در میان آنان داوری خواهد کرد.

سپس تو را برخوردار از آبشخوری از امر [دین] ساختیم، پس از آن پیروی کن و از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۲

هوی و هوس نادانان پیروی مکن.

که ایشان در برابر [عذاب] خداوند چیزی را از تو باز نخواهند داشت و بی‌گمان ستمکاران [مشرک] دوستان یکدیگرند و خداوند سرور پرهیزگاران است.

این دیده وریهایی برای مردم است و برای اهل یقین رهنمود و رحمت است.

با کسانی که مرتکب گناهان شده‌اند گمان می‌دارند که ایشان را همانند کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند قرار

می‌دهیم، که زندگانی و مرگشان یکسان باشد بد است داوری ایشان.

و خداوند آسمانها و زمین را به حقّ آفریده است، تا هر کسی را بر حسب آنچه کرده است، جزا دهد و بر ایشان ستم نرود.

تفسیر ..... ص : ۱۹۲

اللَّهُ الَّذِی سَخَّرَ لَکُمُ الْبَحْرَ این جمله منقطع از ما قبلش می‌باشد و شمارش نعمت‌های خداست و اشاره‌ی ضمنی دارد بر اینکه بر آنان آیات قدرت الهی هستند، همانطوری که آنچه گذشت حالی که شمارش آیات قدرت بود و اشاره‌ی ضمنی به نعمت بودن آن‌ها نیز داشت.

لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ فِیهِ بِأَمْرِهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ تا با جاری شدن و حرکت کشتی‌ها به تجارت‌های سود آور، رسید.

وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ باشد که شکر نعمت تسخیر دریا و حرکت کشی و بادها را به جای آورید.

وَ سَخَّرَ لَکُمْ آنها را برای بهرمند شدن شما تسخیر کرد، یا تحت تسخیر شما قرار داد آنچه را که در آسمانها و زمین است.

ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً چه آسمانها و آسمانی‌ها همه مورد تسخیر خداوند هستند تا جمیع کائنات بهرمند شوند، در تسخیر بعضی از نفوس انسانی نیز می‌باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۳

و زمین و زمینی‌ها تحت تسخیر الهی است تا انسان از آن بهرمند شود و بعضی از زمینی‌ها تحت تسخیر انسان نیز می‌باشد.

مِنْهُ لفظ «منه» با لفظ «من» جارّه و مضاف خوانده شده و معنای آن این است که تسخیر آنچه که در آسمانها و زمین است از جانب او است، نه از جانب شما و اسباب طبیعی‌تان، یا معنای آن این است که این تسخیر رحمتی است از جانب خدا و لفظ «منه» به صورت «منّهٔ» با تشدید نون و تا با رفع و نصب خوانده شده است.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ همه‌ی اینها نشانه‌هایی است برای قومی که به تفکّر می‌پردازند بدین گونه که مبادی مشهود و معقول را استعمال می‌کنند و به نتیجه می‌رسند، اعمّ از آنکه استعمال کننده مؤمن باشد یا موقن و دارنده یقین، یا عاقل.

قُلْ لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغْفِرُوا مکرّر این مطلب گذشت که خدای تعالی برای اشاره به این معنا که توجّه محمّد صلّی اللّه علیه و آله در آنها مؤثّر است به نحوی که آنان را بر اوصاف روحانیّین قرار می‌دهد مقول قول نمی‌آورد و در جزم مضارع- که می‌آید- بر لفظ «قل» اکتفا می‌کند.

گویا که گفته باشد: بگو آنچه را که خواستی و به سوی آنان توجّه نما، اگر گفتاری را بگویی می‌بخشد بدون آنکه تو مرا امر به بخشیدن بکنی.

لِلَّذِینَ لا یَرْجُونَ أَیَّامَ اللَّهِ بیان ایّام اللّه در سوره‌ی ابراهیم در طیّ آیه وَ ذَکِّرْهُمْ بِأَیَّامِ اللَّهِ گذشت.

و مقصود کسانی می‌باشند که امید به ایّام اللّه ندارند و از دینشان به دنیا مشغول شده‌اند و از آن انتظاری جز اصطلاح امور دنیوی ندارند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۴

کسانی هستند که مبدأ و معادی اعتقاد ندارند، چه ایّام اللّه عبارت از مقامات آخرت و درجات نیست و هر کس که امید درجات آخرت و مقامات آنرا داشته باشد نظر به سوی آن نموده و در اعمال و احوالش به آن جهت توجّه پیدا می‌کند و کسی که معتقد به آخرت نباشد، یا عمل او در آن جهت نباشد امیدی به آخرت ندارد.

مقصود تأدیب مؤمنانی می‌باشد که با بیعت خاصّ بیعت کرده‌اند، بدین گونه که به ظاهر افعال و احوال کسانی که امّید آخرت ندارند نظر ننموده و ترک معاشرت با آنان هم ننمایند و پیوسته تلاش بر پند، اندرز و راهنمایی بر خیر و صلاح آنان بنمایند.

زیرا که خود مؤمنین نیز قبل از ایمان چنین بودند و خداوند بر آنان به وسیله‌ی ایمان منّت گذاشت و شکر این نعمت، این است که بندگان خدا بر دیگران رحم آرند و آنان را بر این راه دلالت کنند، که خداوند وقتی بر عبدی نعمت داد دوست دارد این نعمت را در او ببیند و هر کس آن نعمت را ظاهر نسازد نسبت به آن نعمت کافر می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: به آن کسانی که با معرفت و شناخت بر آنان منّت گذاشتیم بگو که آنان را که عمل نمی‌کنند بشناسند، پس آنگاه که آنان را شناختند مورد بخشش قرار داده و از ایشان در گذرند.

لِيَجْزِيَ قَوْماً لفظ «لیجزی» به صورت معلوم و غایب خوانده شده است که فاعل آن خدای تعالی است، به صورت مجهول خوانده شده که ضمیر مصدر، نایب فاعل باشد و با نون نیز خوانده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۵

بِما كانُوا يَكْسِبُونَ بعضی گفته‌اند: خدای تعالی به امامان حقّ می‌گوید: بر امامان جور نفرین نکنید تا خداوند خودش آنان را عقاب نماید.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل آمرزش آنانست، یعنی، هر که عمل نیکی کند برای خود کرده و کسی که بد کند به زیان خویش کرده است پس بدکار احتیاج به عقوبت دیگری از جانب شما ندارد (یعنی به شما مربوط نیست که در باره مردم و لو بدکار قضاوت کنید)، بدان که مقتضای انسانیّت انسان احسان و عمل شایسته است، پس وقتی انسان احسان عمل می‌کند عملش از جهت انسانیّت سازگار و ملایم با اوست و هر کس به آنچه که سازگار با اوست برسد از آن لذّت می‌برد.

پس اگر هیچ اجر و پاداش دیگری هم نداشته باشد همین رسیدن به سازگاریها برای او کافی است.

در حالی که احسان در آخرت به بهترین صورت برای او تجسّم پیدا می‌کند و به دنبال آن صورت دیگری مناسب با آن پدید می‌آید.

بنابراین محسن و نیکوکار سه مرتبه از احسان خودش بهرمند می‌شود.

و آنگاه که انسان بد می‌کند، این اسائه و بدی با انسانیّت او منافات دارد و هر چیز ناسازگار انسان را آزار می‌دهد اگر چه آن بدی و اسائه با یک قوّه‌ی دیگر حیوانی یا سبعی یا شیطانی سازگار بوده باشد.

پس اگر برای گنه کار (به کار) هیچ عقوبت و کیفری فرض نشود خود همین بدکاری در عقوبت کافی است در حالی که همین بدی در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۶

آخرت به صورت قبیح و آزار دهنده‌ای تجسّم پیدا می‌کند، به دنبال آن، صورت قبیح و آزار دهنده‌ی دیگری پیدا می‌آید.

پس گنه‌کار (بدکار) به سبب کار بدی که انجام داده سه مرتبه مورد عقاب قرار می‌گیرد.

و برای اشاره به نفع و ضرری که در حین احسان و اسائه حاصل می‌شود فرمود: مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها یعنی نفع و ضرر کار خودش در حین عمل به خود بر می‌گردد و برای اشاره به اجر و عقوبت اخروی فرمود:

ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ وَ لَقَدْ آتَيْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ این جمله عطف بر «تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ» یا عطف بر «اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ» می‌باشد و وجه مناسبت پنهان نیست.

مکرّر این مطلب، گذشت که لفظ «کتاب» بر ولایت و آثارش، نبوّت و احکامش و رسالت و احکامش اطلاق می‌شود و کتاب تدوینی صورت همه است.

پس ممکن است مقصود از کتاب در اینجا تورات، رسالت و ولایت باشد و بهتر این است که تورات یا رسالت اراده شود.

وَ الْحُکْمَ اگر مقصود از کتاب، تورات باشد باید مقصود از حکم، حکومت بین مردم باشد که لازمه‌ی رسالت بوده و در این صورت کنایه از آن می‌باشد است.

و اگر مقصود از کتاب، رسالت بوده باشد باید مقصود از حکم، حکمت است که آن عبارت از لطف در علم و عمل می‌باشد که از آثار ولایت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۷

وَ النُّبُوَّةَ به بنی اسرائیل حکم و نبوّت دادیم چنانکه طبق گفته‌ی برخی هزار پیامبر از بین آنان بوده است.

وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ بر حسب مقام حیوانی‌شان به آنان مأکول، مشروب، لباس، مسکن و مرکب روزی نمودیم، بر حسب مقام انسانی چیزهایی دادیم که از غیب بر آنان وارد می‌شود از قبیل علوم، یافته‌ها و مشاهدات.

وَ فَضَّلْناهُمْ عَلَی الْعالَمِینَ و بنی اسرائیل را بر جهانیان برتری دادیم و این بدان جهت بود که حکم، نبوّت و طیّبات را به آنان دادیم.

و مراد از عالمین اهل زمان خودشان است و گر نه امّت محمّد صل اللّه علیه و آله از آنان برترند.

وَ آتَیْناهُمْ بَیِّناتٍ مِنَ الْأَمْرِ مقصود از بیّنات معجزه‌ها، یا احکام رسالت، یا احکام نبوّت، یا دلایل امر رسالت، یا نبوّت، یا ولایت است و مقصود از «امر» همین اموری است که ذکر شد، یا مقصود عالم امر یا امر خداست.

لفظ «من» برای ابتدا یا تبعیض یا تعلیل است که کنایه از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، گویا که فرموده باشد: ای امّت محمد صلّی اللّه علیه و آله بیدار شوید که ما به شما کتاب، حکم و نبوّت داریم و از طیّبات و پاکیزه‌ها روزی دادیم، بر جهانیان برتری بخشیده و بیّنات عطا نمودیم.

پس در حال حیات محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بعد از مرگ او اختلاف نکنید، همانطور که بنی اسرائیل اختلاف کردند تا مثل آنان مستحقّ عقوبت باشید.

فَمَا اخْتَلَفُوا (در ردّ و قبول) اختلاف نکردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۸

إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْیاً بَیْنَهُمْ مگر پس از آنکه بدان علم یافتند، از روزی ظلم یا استکبار به مخالفت پرداختند.

إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ خداوندت در روز رستاخیز در آنچه اختلاف کردند حکم می‌کند که اختلاف در امر ولایت و خلافت، یا مقصود مطلق امور دینی است.

ثُمَّ جَعَلْناکَ عَلی شَرِیعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ سپس برای تو شریعتی قرار دادیم از امر رسالت، نبوّت و ولایت، یعنی به بنی اسرائیل رسالت و نبوّت و ولایت دادیم، بعد از آنان تو را بر راه هموار و راست قرار دادیم بر آنان برتری داده باشیم، بدین گونه که بر تو شریعتی داریم که شریعت همه‌ی امّت‌ها و راههاست.

فَاتَّبِعْها وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ در خصوص ولایت یا در مطلق آنچه که از امر دین بر تو دادیم از آن پیروی کن نه از خواسته‌های نادانان.

إِنَّهُمْ لَنْ یُغْنُوا عَنْکَ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً که آنان تو را از عذاب خدا بی‌نیاز و دور نمی‌دارند.

وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ و این ستمکارانند که بعضی بر بعضی دوستی و ولایت می‌کنند پس تو از میان ستمگران برای خودت ولیّ و دوست نگیر که تو خود ظالم گردی، همه‌ی این سخنان کنایه از امّت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و اشاره به اختلاف آنان در امر ولایت است.

وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ خداوند دوست و یاور کسانی است که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۱۹۹

از رأى يا پيروى نفس پرهيز مى‌كنند.

مكرّر اين مطلب را در گذشته نيز گفته‌ايم كه پرهيزكار و متّقى جز شيعه‌ى على بن ابى طالب عليه السّلام نيست.

هذا آنچه كه از اوّل سوره ذكر شد، يا اين قرآن، يا قرآن ولايت علىّ عليه السّلام يا علىّ عليه السّلام.

بَصائِرُ لِلنَّاسِ و اين چيزى است كه با آن براى مردم بصيرت و بينايى حاصل مى‌شود چون بدون ولايت براى كسى بصيرت حاصل نمى‌شود حتما بايد مقصود ولايت بوده باشد.

وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئاتِ كه همان براى يقين يافتگان هدايت و رحمت است.

أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ

آيا آن كسانى كه بزهكارى پيشه ساختند در منزلت و مقام همانند ايمان يافتگان شايسته كردارند؟ مقصود از ايمان در اينجا بيعت خاصّ يا حالتى است كه از بيعت خاصّ يا بيعت عام حاصل مى‌شود.

كه در اين صورت مقصود از عمل صالح بيعت خاصّ مى‌باشد.

سَواءً مَحْياهُمْ وَ مَماتُهُمْ ساءَ ما يَحْكُمُونَ

اين بدكاران زندگى و مرگشان يكسان است (بودن و نبودنشان يكى است) دو ضمير «محياهم» و «ممانهم» به كسانى بر مى‌گردد كه سيّئات انجام داده و مرتكب گناهان شده‌اند.

هر دو ضمير «محياهم» و «مماتهم» به كسانى بر مى‌گردد كه مرتكب گناهان و بدكارى شده‌اند، يعنى آنها گمان كردند در حالتى هستند كه ما به آنها و اعمال و مجازات آنها نظر نمى‌كنيم نه هرگز چنين نيست، ممكن است ضمير به هر دو گروه برگردد و معناى آيه واضح است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۰

وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ اين جمله حاليّه است، يعنى در حالى كه خداوند آسمانها و زمين را به حقّ آفريد و لازمه‌ى آفرينش به حقّ آسمانها و زمين اين است كه هيچ چيزى در آن دو لغو بيهوده نباشد.

وَ لِتُجْزى آسمانها و زمين آفريده شده تا هر كسى در مقابل آنچه كه كسب و عمل كرده جزا داده شود.

كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ هر كسى بر آنچه كه كسب نموده است.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ و بر آنان ستم نمى‌شود، چون جزا و نتيجه‌ى عمل خودشان را پيش رو دارند.

پس وقتى مطلب بر اين منوال و از اين قرار است چگونه خداوند آنان را مهمل گذاشته و در آخرت زنده نمى‌كند؟!

آيات ۲۳- ۲۹

[سوره الجاثية (۴۵): آيات ۲۳ تا ۲۹] ..... ص : ۲۰۰

اشاره

أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۲۳) وَ قالُوا ما هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (۲۴) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ ما كانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتُوا بِآبائِنا إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۵) قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ لا رَيْبَ فِيهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۲۶) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ (۲۷) وَ تَرى كُلَّ أُمَّةٍ جاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعى إِلى كِتابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸) هذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما

كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۱

ترجمه: ..... ص : ۲۰۱

آیا دیده‌ای آن کس را که هوای نفسش را [همچون] خدای خود گرفت و خداوند او را با وجود آگاهی‌اش، بی‌راه گذارد، بر گوش و دل او مهر نهاد و بر چشمش پرده کشید، پس چه کسی پس از خداوند او را هدایت می‌کند؟! آیا پند نمی‌گیرید؟

و گویند حیاتی جز زندگی دنیوی ما در کار نیست، که زنده می‌شویم و می‌میریم! و چیزی جز روزگار ما را نابود نمی‌کند، آنان را به این علم نیست چیزی جز پندار بافی نمی‌کنند.

و چون آیات روشنگر ما بر ایشان خوانده شود، بهانه‌شان جز این نیست که گویند: اگر راست می‌گویید پدران ما را باز آورید.

بگو خداوندست که شما را زندگی می‌بخشد، سپس می‌میراند، پس از آن در روز قیامت که شکّی در [فرا رسیدن] آن نیست گرد می‌آورد ولی بیشترینه‌ی مردم نمی‌دانند.

و فرمانروایی آسمانها و زمین از آن خداوندست، روزی که قیامت برپا شود، در چنین روزی باطل اندیشان زیان کنند.

و بینی هر امّتی را که [برای دادخواهی] به زانو در آمده هر امّتی با کتابش فرا خوانده شود [گویند] امروز در برابر آنچه کرده‌اید جزا می‌یابید

این کتاب ماست که به راستی بر شما گواهی می‌دهد ما آنچه شما انجام می‌دادید ثبت می‌کردیم.

تفسیر ..... ص : ۲۰۱

أَ فَرَأَيْتَ این جمله استفهام در معنای امر است و از آن بر انگیختن تعجّب نیز استفاده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۲

مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ در تفسیر سوره‌ی فرقان ذیل قول خدای تعالی: أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ بیان این آیه گذشت، خطاب عامّ است یا مخصوص به محمّد صلّی اللّه علیه و آله بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی قریش نازل شده که هر چه را دوست می‌داشتند آنرا عبادت می‌کردند.

و حقّ مطلب این است که آیه در مورد کسانی هم که بعد از محمّد صلّی اللّه علیه و آله در حقّ علی علیه السّلام کردند و با خواهشهای نفسانی و آرای خودشان امام و پیشوایی باطلی را برگزیدند جریان پیدا می‌کند.

وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ در حالی که خداوند علم به استعداد و استحقاق او برای گمراهی دارد یا در حالی که شخص گمراه علم به راه رشد و هدایت خویش دارد.

یا در حالی که او دارای نور علم بوده و خداوند او را پس از دارا بودن نور علم گمراه کرده، مانند کسی که خداوند آیات و نشانه‌های خویش را به او داده ولی او از آن منسلخ شده و از گمراهان گشته است.

وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَةً در اوّل سوره‌ی بقره بیان مهر خوردن به گوش، قلب و بیان پرده چشم گذشت.

فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ بعد از گمراه کردن خدا و هدایت نکردنش چه کسی هدایت می‌کند؟! أَ فَلا تَذَكَّرُونَ آیا متذکّر نمی‌شوید که جاهل مانند عالم، فاسق مانند متّقی نیست؟ و بعد از خدا و گمراه کردن او دیگر هدایت کننده‌ای وجود ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۳

وَ قالُوا ما هِيَ آن زندگانى و حيات ما نيست جز حيات و زندگانى دنيا.

إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا بعضى از ما مى‌ميرد و بعضى از ما زنده مى‌شود، يا معنا بنابر تقديم و تأخير است، يعنى زنده مى‌شويم و ميميريم.

وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ دهرى‌ها و طبيعى‌ها مى‌گويند: مرور و گذشت زمان ما و هر موجودى را فانى ساخته و از بين مى‌برد و با تفاوتى كه در انواع و اشخاص هست، البتّه فانى كردن زمان به صورت تدريجى در صورتى است كه ناگهان قطع كننده‌اى بقاى طبيعى را قطع نكند.

وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ اين گفتار آنها اصلا باطل است، آنها از جهت بطلان گفتارشان سرزنش و ملامت مى‌شوند و نيز بر سخن گفتن به چيزى كه به آن دانش ندارند، سرزنش مى‌شوند.

إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ و گفتار از روى شكّ و ظنّ زشت است و صاحب آن قابل سرزنش و ملامت.

پس واى و سپس واى بر كسى كه قائل به ظنّ و قياس شد بدون آنكه از خداى تعالى اذن و اجازه داشته باشد و سپس به ظنّ و قياس خود بگويد كه اين از جانب خداست، حكم خدا در حقّ من و پيروانم همين است.

و مكرّر اين مطلب گذشته است كه اذن و اجازه‌ى صحيح ظنّ را جانشين علم مى‌كند بلكه آنرا شريف‌تر از علم قرار ميدهد، چنانچه در اجازه‌هاى قلندرها اين مطلب مشاهده شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۴

و تأثير شعبده بازى‌ها بعد از اجازه به صورت غلط و اشتباه و تأثير صحيح آن بدون اجازه نيز مشهود است.

بعضى گفته‌اند: اين ظنّ شكّ است و اين آيه در باره‌ى دهرى‌ها نازل شده، در مورد كسانى جريان پيدا كرده كه در حقّ امير المؤمنين عليه السّلام و اهل بيت رسول خدا بعد از آن حضرت كردند آنچه را كه كردند و ايمانشان اقرار بدون تصديق قلبى بود كه ناشى از ترس از شمشير و رغبت به مال دنيا بود.

و از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله آمده است كه فرمود: به دهر ناسزا نگوييد كه خداوند همان دهرست، كه حوادث را به او نسبت مى‌دهند و ناسزا مى‌گويند، چون حوادثى را پديد مى‌آورد كه سازگار نيست.

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ آياتى كه دلالت آنها واضح و روشن است، يا آياتى كه روشن كنند و واضح كننده صدق و راستى كسى است كه آيات را آورده و واضح كننده‌ى حالت آنان‌ست كه بر آن حالات قرار دارد.

ما كانَ حُجَّتَهُمْ در معارضه‌ى با رسول و در انكار آيات حجّتى و دليلى نداشتند.

إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتُوا بِآبائِنا إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ علامت صدق و راستى رسولان را تعليق بر آوردن محال عادى كردند.

قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ بگو: آوردن پدران شما كار خداست، چنانچه ميراندن‌شان نيز كار خدا بود و اين كار را خداوند در روز قيامت انجام داده و همه‌ى شما را حاضر مى‌نمايد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۵

لا رَيْبَ فِيهِ بيان معناى شكّ نداشتن در كتاب و در قيامت در اوّل سوره‌ى بقره گذشت «۱».

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ و ليكن بيشتر مردم نمى‌دانند، چون تفكّر و انديشه‌ى آنان در امور غيبى نيست و نظرشان منحصر در محسوسات است و گر نه آنان نيز عالم آخرت را در خواب مشاهده مى‌كنند و عالم خواب نمونه‌ى مرگ است، سپس بايد بدانند كه خروج روح از بدن به وسيله‌ى مرگ نيست مگر مانند خروج آن از بدن به وسيله‌ى خواب، پس همانطور كه بعد از خواب در عالمى ديگر روح باقى مى‌ماند همچنين است بعد از مرگ.

وَ لِلَّهِ و براى خداست، نه براى غير خدا.

مُلْكَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ «۲» ملك آسمانها، زمين و آنچه كه در آن دو است براى خداست، پس هيچ كس غير از خدا نمى‌تواند مردگان را زنده كند.

وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اين جمله عطف بر محذوف است، يعنى در دنيا و روزى كه قيامت بر پا مى‌شود.

و ممكن است لفظ «يوم» ظرف براى «يخسر» باشد در اين صورت قول خدا يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ تاكيد آن مى‌شود يعنى در چنين

---

(۱) جهت كسب اطلاعات بيشتر به جلد ۱ همين تفسير مراجعه فرماييد.

(۲)

خداى بلند و پستى تويى ندانم كه اى هر چه هستى

تويى شاهنامه فردوسى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۶

روزى به طور مسلّم باطل كاران زيان مى‌كنند.

وَ تَرى كُلَّ أُمَّةٍ جاثِيَةً خطاب به صورت عامّ يا مخصوص به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است و در صورت عموم رويت مقيّد به روز قيامت است و در صورت خصوص معناى آيه اين است كه تو اى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در حال حاضر مى‌بينى، كه او در دنيا مى‌بينند آنچه را كه غير او در قيامت مى‌بينند كه در چه جايگاهى ايستاده‌اند چه كلمه‌ى «جاثيه» از لفظ «جثى» مانند «دعا» و «رمى» به معناى نشستن بر دو زانو يا ايستادن به روى انگشتان است.

كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعى إِلى كِتابِهَا هر امّتى به سوى نامه‌ى اعمالش خوانده مى‌شود.

الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ امروز بر آنچه كه انجام داده‌ايد جزاى مناسب مى‌يابيد، كردارهايتان به صورت جزا تجسّم مى‌يابد.

هذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ در اينجا لفظ «قول» در تقدير است و جمله حاليه مستأنفه مى‌باشد.

اين كتاب ناطق به حقّ است، زيرا كتاب اخروى زنده و ناطق است، همانطور كه در آخرت اعضاى بدن ناطق هستند.

يا مقصود اين است كه آنچه كه از اعمال شما ثابت شده بر شما شهادت و گواهى مى‌دهند.

إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ در باره‌ى اين آيه از امام صادق عليه السّلام سؤال شد: فرمود كتاب نطق نمى‌كند و هرگز نطق نخواهد كرد، و لكن رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است كه ناطق به كتاب است، خداى تعالى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۷

فرمود: هذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ به امام عليه السّلام عرض شد: ما آيه را اينچنين نمى‌خوانيم، فرمود: به خدا سوگند اين آيه را جبرئيل اينچنين بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله نازل كرده است، ليكن اين آيه از جاهايى است كه در آن تحريف واقع شده است.

و شايد امام عليه السّلام «ينطق» را به صورت مجهول خوانده است.

و نيز از امام عليه السّلام در باره «ن وَ الْقَلَمِ» سؤال شد فرمود: خداى تعالى قلم را از درختى در بهشت كه به آن «خله» گفته مى‌شود آفريد، سپس به نهرى در بهشت فرمود: مداد شود، آن نهر منجمد شد، آن نهر از يخ سفيدتر و از عسل شيرين‌تر بود، سپس به قلم فرمود: بنويس، قلم گفت: پروردگارا چه بنويسم؟

فرمود: آنچه را كه بوده و آنچه را كه تا روز قيامت خواهد شد، پس قلم در ورقه‌اى سفيدتر از نقره و صاف‌تر از ياقوت نوشت، سپس آنرا تا كرد و در ركن عرش گذاشت، سپس بر دهان قلم مهر نهاد، پس ديگر حرف نزد، تا آخر حرف نخواهد زد، پس آن كتاب مكنون است كه نسخه‌ها از آنست، آيا شما عرب نيستيد؟

پس چگونه معناى كلام را نمى‌فهميد؟! يكى از شما وقتى به ديگرى مى‌گويد: اين كتاب را استنساخ كن (يعنى نسخه برداري كن)

آیا این چنین نیست که او از کتاب دیگری که اصل است نسخه برداری می‌کند و این است معنای قول خدای تعالی: إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۸

آیات ۳۷- ۳۰

[سوره الجاثية (۴۵): آیات ۳۰ تا ۳۷] ..... ص : ۲۰۸

اشاره

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ (۳۰) وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَ فَلَمْ تَكُنْ آياتِي تُتْلى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَ كُنْتُمْ قَوْماً مُجْرِمِينَ (۳۱) وَ إِذا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ السَّاعَةُ لا رَيْبَ فِيها قُلْتُمْ ما نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ (۳۲) وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۳۳) وَ قِيلَ الْيَوْمَ نَنْساكُمْ كَما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۳۴)

ذلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آياتِ اللَّهِ هُزُواً وَ غَرَّتْكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا فَالْيَوْمَ لا يُخْرَجُونَ مِنْها وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۳۵) فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۳۶) وَ لَهُ الْكِبْرِياءُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۳۷)

ترجمه: ..... ص : ۲۰۸

و امّا کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، پروردگارشان ایشان را به جوار رحمت خویش [بهشت] در می‌آورد این همان رستگاری آشکارست.

و امّا کسانی که کفر ورزیده‌اند [به آنان فرماید:] آیا آیات من بر شما خوانده نمی‌شد که استکبار ورزیده و قومی گناهکار شدید؟

و چون گفته می‌شد که وعده‌ی الهی حقّ است و در قیامت شکّی نیست، می‌گفتید نمی‌دانیم ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۰۹ قیامت دیگر چیست؟ [آن را] جز گمانی نمی‌پنداریم! و ما [در حقّ آن] باورمند نیستیم.

و کیفر آنچه کرده بودند بر آنان آشکار شد [و کیفر] آنچه آن را به ریشخند گرفته بودند، فراگیرشان شد.

و گفته شود، امروز فراموشتان کرده‌ایم، چرا که شما هم دیدار امروزتان را فراموش کرده بودید و جایگاه شما آتش [دوزخ] است و برای شما یاوری نیست.

این از آن است که آیات الهی را به ریشخند گرفتید و زندگانی دنیا شما را فریفت، پس امروز نه از آن بیرون برده شوند، نه عذرشان را بپذیرند.

سپاس خداوند راست، که پروردگار زمین [و] پروردگار جهانیان است.

و تنها او را در آسمانها و زمین بزرگی سزد، او پیروزمند فرزانه است.

تفسیر ..... ص : ۲۰۹

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا کسانی که ایمان آوردند با بیعت عام یا بیعت خاصّ.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اصل عمل صالح بیعت خاصّ ولوی است.

فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ خداوند اينان را در رحمت خويش داخل مى‌سازد و رحمت خدا همان ولايت است.

ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ دخول در ولايت كاميابى روشن و آشكار است.

وَ أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَ فَلَمْ تَكُنْ آياتِي تُتْلى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ و چون به كافران گفته مى‌شود مگر آيات من بر شما خوانده نشد، كه شما نسبت به پيروى از آنها استكبار ورزيديد! تا جاييكه از آيت‌هاى بزرگ و ولايت كبرى استكبار نموديد.

وَ كُنْتُمْ قَوْماً مُجْرِمِينَ و شما به سبب مخالفت با ولىّ خدا گروهى مجرم بوديد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۰

وَ إِذا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ السَّاعَةُ لا رَيْبَ فِيها قُلْتُمْ ما نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ و چون گفته شود وعده‌ى خدا به عذاب و ثواب حقّ است و ساعت قيامت بى‌شك خواهد آمد، شما گفتيد ما آن ساعت و وعده‌گاه را نمى‌دانيم و جز گمان نداريم و به آن يقين نداريم.

وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا در اين جمله التفات از خطاب به غيب است زشتى و سيّئات عمل‌هاى آنان بر ايشان ظاهر گشت چه مقام ولىّ امر حقيقى (ولىّ اللّه) خويش و پستى اولياى ستمگر و ظلمه‌ى خويش را ديدند.

وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ گفتار يا عذابى كه آنرا به مسخره و استهزا گرفته بودند.

وَ قِيلَ الْيَوْمَ نَنْساكُمْ كَما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ گفته مى‌شود: ما شما را ترك مى‌كنيم (و به خودتان وا مى‌گذاريم) همانطور كه شما اين روز (آمادگى براى چنين روزى) را فراموش كرديد. اكنون جايگاهتان آتش است و ياورى نداريد.

ذلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آياتِ اللَّهِ هُزُواً براى اينكه آيات تدوينى از قبيل كتابهاى آسمانى، احكام نبوى، آيات (آفاقى جزئى و انفسى)، آيات بزرگ كه آسمان انبيا و اوليا مى‌باشند به مسخره گرفتيد.

كلمه «هزو» چيزى كه مورد استهزا قرار مى‌گيرد، بعضى گفته‌اند:

منظور از آيات اللّه ائمّه عليهم السّلام هستند كه آنان را تكذيب كرده و مورد استهزا قرار دادند.

وَ غَرَّتْكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا زندگى دنيا شما را فريب داده و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۱

مغرور كرده (به طورى كه) گمان كرديد در دنيا جاويد نه‌ايد.

فَالْيَوْمَ لا يُخْرَجُونَ مِنْها پس امروز استهزا به آيات از آتش خارج نمى‌شويد.

وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ و رضايت آنها خواسته نمى‌شود، بعضى گفته‌اند: به آنان جواب داده نمى‌شود و خداوند آنان را قبول نمى‌كند.

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعالَمِينَ پس حمد مخصوص پروردگار آسمانها، زمين جهانيان است لفظ «رَبِّ الْعالَمِينَ» بدل از «رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ» است و اين بدل بودن پس از آن است كه خداى تعالى به وسيله دلالت التزامى اشاره به ربوبيّت خويش نسبت به آسمانها و زمين نموده است، همين ربوبيّت است كه مستلزم محموديّت و مورد حمد قرار گرفتن خداوند به صورت مطلق است.

و به طريق استنتاج و نتيجه‌گيرى تصريح به آن دو نموده است.

وَ لَهُ الْكِبْرِياءُ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كبريا (بزرگى) در آسمانها و زمين از براى خداست زيرا ربوبيّت آن دو مستلزم كبرياى‌اش در آن دو است.

وَ هُوَ الْعَزِيزُ او غالب است كه مغلوب واقع نمى‌شود.

الْحَكِيمُ در علم و عملش حكيم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۲

سورة الأحقاف ..... ص : ۲۱۲

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند: تنها آیه‌ی: قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مدنی است که آن در مدینه در باره‌ی عبد اللّه بن سلام نازل شده است.

آیات ۱- ۸

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۲۱۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲) ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ (۳) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّماواتِ ائْتُونِي بِكِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا أَوْ أَثارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴)

وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ وَ هُمْ عَنْ دُعائِهِمْ غافِلُونَ (۵) وَ إِذا حُشِرَ النَّاسُ كانُوا لَهُمْ أَعْداءً وَ كانُوا بِعِبادَتِهِمْ كافِرِينَ (۶) وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ هذا سِحْرٌ مُبِينٌ (۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِما تُفِيضُونَ فِيهِ كَفى بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۳

ترجمه: ..... ص : ۲۱۳

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

حم [حا. میم].

کتابی است فرو فرستاده از سوی خداوند پیروزمند فرزانه.

ما آسمانها و زمین و آنچه در میان آنهاست، جز به حقّ و سر آمدی معیّن نیافریده‌ایم و کافران از آنچه هشدار می‌یابند رویگردانند.

بگو آیا شریکانی را که به جای خداوند قایل هستید، نگریسته‌اید، به من، بنمایانید که چه چیزی را در زمین آفریده‌اند، یا آیا در [آفرینش] آسمانها شرکتی داشته‌اند، اگر راست می‌گویید کتابی پیش از این [کتاب]، یا نشانه‌ای از علم برای من بیاورید.

و کیست گمراه‌تر از کسی که موجوداتی را به دعا خواند که تا روز قیامت پاسخش را ندهند و ایشان از دعای آنان بی‌خبرند.

و چون مردم گرد آورده شوند، [آن معبودان باطل] دشمنان ایشان باشند و عبادتشان را منکر شوند.

و چون آیات ما روشنگرانه بر آنان خوانده شود، کافران در باره‌ی حقّ چون فراز آیدشان گویند، این جادویی آشکار است.

یا گویند آن را برساخته است. بگو اگر آن را برساخته باشم، در برابر خداوند چیزی به سود من ندارید، او به آنچه به آن می‌پردازید آگاه‌تر است او در میان من و شما گواه بس، او آمرزگار مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۲۱۳

[حم تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ] منظور از سماوات آسمانهای عالم طبع و آسمانهای عالم ارواح در عالم کبیر و صغیر است.

[وَ الْأَرْضَ] همان تعمیم که در آسمانها ذکر شد اینجا نیز جاری است [وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِ] حقّی که به وسیله حقّ آفریده شده است.

[وَ أَجَلٍ مُسَمًّى] اجل و مدّت معیّن برای آسمانهای عالم صغیر و زمین آن، همچنین آسمانهای عالم کبیر و زمین آن، چه آن نیز دارای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۴

حاصل و مدّتی است که تا اوّل عالم برزخ ادامه پیدا می‌کند.

[وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ] کفّار نسبت به آنچه که بیم داده شده‌اند اعراض می‌کنند (یعنی توجّه به مورد انذار که زیانبخش است ندارند) چون گمان می‌کنند ما ایشان را عبث و بیهوده آفریدیم، در حالی که ما انسان را برای کمال برتر به زمین آوردیم و آنچه که انذار شده‌اند عبارت از عقوبتی است که از ترک پیروی ولایت مترتّب می‌شود، اعراض آنان عبارت از این است که التفات و توجّه به آن (عقوبت) ندارند و تدبّر در دفع آن نمی‌کنند.

[قُلْ] به مشرکین به خدا و ولایت بگو: [أَ رَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ] آنچه را که جز خدا فرامی‌خوانید از قبیل بت‌ها، ستارگان، هواها، شیاطین و ملایکه، یا آنچه را که جز خلفا و جانشینان خدا یا بدون اذن خدا فرامی‌خوانید از قبیل رؤسای ضلالت و گمراهی.

[أَرُونِي ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّماواتِ] آنان در خلق آسمانها هیچ شرکتی ندارند. بعضی در خلق هیچ یک از اجزای زمین و هیچ یک از اجزای آسمانها شرکت ندارند تا بدان وسیله مستحقّ عبادت شوند.

[ائْتُونِي بِكِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا] این جمله بدل از «أرونی» به صورت بدل اشتمال است، یعنی به من نشان بدهید چه چیز خلق کردند، نوشته‌ای نشان دهید که در آن شرکت اینان در آفریدن زمین ثبت شده باشد.

البتّه این سخن بر سبیل تسلیم و تنزّل است، یعنی اگر شما دلیل عقلی ندارید از یک کتاب آسمانی یا غیر آسمانی دلیلی نقلی بیاورد که تقلید آن ممکن باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۵

[أَوْ أَثارَةٍ مِنْ عِلْمٍ] لفظ «اثارة» نقل کردن حدیث و روایت آن است یعنی نوشته‌ای بیاورید که اعتماد بر آن ممکن باشد و در آن جواز شرکت داشتن شرکا در خلق آسمانها و زمین ثبت شده باشد، یا حدیث منقولی بیاورید که ناشی از علم باشد، تفسیر شده است به باقی مانده‌ای از علم پیشینیان که اعتماد بر آن جایز و تقلید از آن ممکن است.

[إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ] اگر راست می‌گویید چه گفتن مانند چنین سخنی و اعتقاد به آن جایز نیست مگر آنکه دلیلی عقلی صحّت آن را گواهی کند.

و اگر شما دلیل عقلی ندارید لااقلّ باید دلیل نقلی داشته باشید از نوشته یا روایتی که اعتماد و تقلید از آن خردمندانه باشد.

از امام باقر علیه السّلام از این آیه سؤال شد، فرمود: مقصود از کتاب تورات و انجیل است، امّا مقصود از «أثارة» علم جانشینان پیامبران علیهم السّلام است، پس از آنکه عجز و ناتوانی مشرکین را در آوردن دلیل عقلی یا نقلی ظاهر و آشکار نمود دلیل عقلی و نقلی آورد تا بطلان گفتارشان را ثابت کند، پس فرمود: [وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لا يَسْتَجِيبُ لَهُ] آیا کسی گمراه‌تر از چنین شخصی وجود دارد که جز خدا کسی را فرامی‌خواند که اگر دعا و فراخواندن او را بشنود نمی‌تواند پاسخ داده و او را

مجاب نماید تا چه رسد به آنکه مصالح‌شان را مراعات کرده و بر ضمایر و اسرارشان آگاهی بیابد.

[إِلی یَوْمِ الْقِیامَةِ] آنان معبودها تا چندی که در دنیا هستند دعای عبادت کنندگانشان نشان را نمی‌شنوند، اگر بشنوند هم نمی‌توانند استجابت کنند و اگر قادر بر پاسخ بوده باشد بر اصلاح‌شان قادر نیستند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۶

ولی در روز قیامت ندای عبادت کنندگان را شنیده و به آنان جواب می‌دهند، پاسخشان این است که عبادت مشرکین را انکار می‌کنند.

[وَ هُمْ عَنْ دُعائِهِمْ غافِلُونَ] آن معبودها از اینکه کسانی آنها را عبادت می‌کرده‌اند غافل بوده‌اند، تا چه رسد به اینکه بشوند و اجابت نمایند، این خود دلیل عقلی است که دلالت بر عدم جواز عبادت و فراخواند آن معبودها می‌کند.

[وَ إِذا حُشِرَ النَّاسُ کانُوا لَهُمْ أَعْداءً وَ کانُوا بِعِبادَتِهِمْ کافِرِینَ] آنگاه که مردم در روز قیامت محشور شوند دشمن معبودهای خویش گشته و نسبت به عبادت‌شان کفر می‌ورزند. و این دلیل نقلی است که از انبیا و اوصیا علیهم السلام نقل شده و در کتابهای آسمانی و غیر آنها ثبت شده است.

[وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ] و چون بر آنان آیاتی که دلالت آن آیات روشن است یا روشنی کننده می‌باشد، خوانده می‌شود.

[قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ] آن کافران هنگامی که حقّ بودن آیات و نشانه‌ها ظاهر شد گفتند.

(از این جهت اسم ظاهر به جای ضمیر گذاشته شد تا مورد اشاره مشخص باشد: [هذا سِحْرٌ مُبِینٌ] که این جادوست و باطل بودنش ظاهر و آشکارست.

[أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ] چون سحر و جادو تا حدودی شأن و مقامی پیش مردم داشته و در دلهایشان می‌نشیند، از این گفتار استدراک نموده و فرمود: بلکه می‌گویند: حقّ و حقیقت بودن آن ساخته پیامبر است که او به افترا به آن نام حقیقت داده است.

[قُلْ] در جواب‌شان بگو: [إِنِ افْتَرَیْتُهُ فَلا تَمْلِکُونَ لِی مِنَ اللَّهِ شَیْئاً] اگر من افترا بستم شما چیزی از عذاب خدا را از من دفع

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۷

نکنید (چیزی از گناهان مرا تحمّل ننمایید)، چون شما چیزی از عذاب خدا را مالک نیستید، تا بتوانید آنرا از من دفع نمایید.

یا مقصود این است که اگر من افترا، بسته باشم عاقل نیستم و باید سفیه باشم، چون افترا چیزی جز در معرض و خشم خدا قرار گرفتن نیست و اگر بخواهم در معرض خشم خدا قرار گیرم تا پیش شما مورد قبول باشم سفاهت است و من باید سفیه باشم، چون مقبول بودن نزد شما به حال من سودی نمی‌رساند، زیرا شما هیچ توانایی ندارید که عذاب خدا را از من بردارید.

و بعد از باطل کردن افترا آنان را تهدید کرده و فرموده:

[هُوَ أَعْلَمُ بِما تُفِیضُونَ] خداوند داناترست به آنچه که شما دفع می‌کنید [فِیهِ] مقصود همین گفتار آنان است که گفتند: قرآن سحر و افترا است.

[کَفی بِهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ] و خدا خود برای شهادت من و شما کافی است. این جمله تهدید دیگری برای آنان است.

[وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ] بین تهدید و امیدواری را جمع کرده است همانطور که شأن یک نصیحت کننده‌ی کامل چنین است.

آیات ۹- ۱۴

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۹ تا ۱۴] ..... ص : ۲۱۷

اشاره

قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِي ما يُفْعَلُ بِي وَ لا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَّ وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۹) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ كَفَرْتُمْ بِهِ وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ عَلى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَ اسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰) وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كانَ خَيْراً ما سَبَقُونا إِلَيْهِ وَ إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هذا إِفْكٌ قَدِيمٌ (۱۱) وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحْمَةً وَ هذا كِتابٌ مُصَدِّقٌ لِساناً عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشْرى لِلْمُحْسِنِينَ (۱۲) إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳)

أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۸

ترجمه: ..... ص : ۲۱۸

بگو [من] پديده‌اى نو ظهور در ميان پيامبران نيستم، نمى‌دانم بر من و بر شما چه خواهد رفت تنها از وحيى كه به من مى‌شود، پيروى مى‌كنم، من جز هشدار دهنده‌اى آشكار نيستم.

بگو بيانديشيد اگر [قرآن] از سوى خداوند باشد، سپس منكرش شويد، [آيا ستمگر نيستيد؟] و گواهى از بنى اسرائيل بر همانند آن گواهى داده است، آنگاه او ايمان آورده و شما استكبار ورزيديد، بيگمان خداوند ستم پيشگان را هدايت نمى‌كند.

و كافران در حقّ مؤمنان گويند اگر [اسلام/ ايمان] خير بود آنان بر ما در زمينه آن پيشى نمى‌گرفتند و چون به آن راهياب نشدند، گويند اين بر ساخته‌اى كهن است.

و پيش از آن كتاب موسى رهنما و رحمت بود، اين كتابى است همخوان [با آن]، به زبان عربى [/ شيوا]، تا ستم پيشگان [مشرك] را هشدار دهد، بشارتى براى نيكوكاران باشد.

بيگمان كسانى كه گفتند پروردگار ما خداوند است، سپس پايدارى ورزيدند، نه بيمى بر آنان است و نه اندوهگين مى‌شوند.

اينان بهشتيانند كه جاودانه در آنند، به پاداش كارى كه كرده‌اند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۱۹

تفسير ..... ص : ۲۱۹

[قُلْ] به آنان بگو: چرا رسالت مرا غريب مى‌شماريد؟ من هم مانند ساير رسولان و فرستادگان بودم.

[ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ] من يك پديده‌ى جديدى از فرستادگان نيستم.

يا مقصود اين است كه من نيز از زمره‌ى همان فرستادگانى هستم، مانند من بشر بودند و مى‌خوردند، مى‌آشاميدند، نكاح مى‌كردند و در بازارها راه مى‌رفتند در عين حال از جانب خدا احكام مى‌آورده و مردم را به توحيد فرا مى‌خواندند.

[وَ ما أَدْرِي ما يُفْعَلُ بِي وَ لا بِكُمْ] بر حسب مقتضاى بشر بودنم نميدانم بر سر من و شما چه خواهد آمد؟ پس شما چرا از من علم غيب طلب مى‌كنيد؟

[إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَيَ] جز از آنچه كه بر من وحى مى‌شود فراتر نرفته از خواسته‌هاى شما و خودم پيروى نمى‌كنم.

[وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ] و من بر حسب رسالتم هيچ شأن و مقامى جز انذار ندارم اگر چه بر حسب ولايتى كه دارم هادى و رهبر شما هستم و بر چيزهايى قدرت دارم كه شما نداريد، چيزهايى را مى‌دانم كه شما نمى‌دانيد.

[مُبِينٌ] و اين صدق در انذار واضح و آشكار است، يا واضح كننده‌ى انذار و راستى است.

[قُلْ أ رَأَيْتُمْ] بگو آيا ديديد؟ (آيا دانستيد؟) [إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۰

اللَّهِ وَ كَفَرْتُمْ]

كه اگر اين قرآن، يا قرآن ولايت علىّ عليه السّلام و وحى كه بر من مى‌شود، يا همين رسالت يا ولايت على عليه السّلام كه مدّعى آن هستم: از جانب خدا باشد و شما به آن كافر شده‌ايد.

[بِهِ وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ] و شاهدى از بنى اسرائيل گواهى بود كه اين كتاب وحى است؟ چه مى گوييد.

برخى گفته‌اند: مقصود عبد اللّه بن سلام است كه علما بنى اسرائيل بود و اسلام آورد، بعضى گفته‌اند: مقصود از شاهد موسى عليه السّلام است زيرا در كتابش تورات آمدن پيامبرى را ثابت نموده و آن شاهدى است.

[عَلى مِثْلِهِ] بر اين گونه كه بر مثل باشد شهادت داده است، نه شهادت بر خود او، زيرا شاهد بنى اسرائيل شهادت نداد كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله رسول است، اين قرآن كتاب او، على عليه السّلام جانشين اوست.

بلكه شهادت داد كه نبىّ موعود همين شمايل و قيافه را دارد و به چنين چيزى دعوت مى كند، كتاب او چنين است، جانشين او داماد و پسر عموى اوست.

[فَآمَنَ] شاهد ايمان آورد.

[وَ اسْتَكْبَرْتُمْ] و شما از ايمان به آن استكبار ورزيديد.

جواب شرط در اينجا محذوف است، يعنى آيا شما ظالم نبوديد؟

و يا آيا مؤاخذه نمى‌شويد؟

[إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ] اين جمله جواب محذوف و دليل آن است، يا جواب به تقدير لفظ «فاء» است [وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا] آنان كه به خدا و به رسولش يا به ولايت كافر شدند.

[لِلَّذِينَ آمَنُوا] به آنان كه ايمان آوردند گفتند:

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۱

[لَوْ كانَ] اگر رسول يا قرآن يا اين امر از رسالت يا ولايت خوب بود مسلمانان بر ما در اين كار سبقت نمى گرفتند.

[خَيْراً ما سَبَقُونا إِلَيْهِ] و علّت اين گفتار آنان اين بود كه نظرشان به دنيا بود و تنها چيزى را خير (كار خوب) مى‌ديدند كه محسوس باشد و در انظار حتى خير باشد، مؤمنين در نظرشان از اراذل و اشخاص پست بودند، مؤمنين را از خودشان بدتر مى‌دانستند، امر آخرت را بر امر دنيا قياس مى كردند و چنين نتيجه مى گرفتند كه اگر قبول رسالت و ولايت كار خوبى بود ما كه سزاوارتر و از مؤمنين بهتر بوديم.

[وَ إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هذا إِفْكٌ قَدِيمٌ وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى] اين جمله‌ى اخير جمله‌ى حاليّه و در مقام ردّ بر كفّار است، يعنى مى گويند: اين سخنان دروغ است و قبلا نيز مانند آن گفته شده است، در حاليكه قبل از آن كتاب موسى است كه آنها به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله اعتراف دارند و اين خود شاهد بر صدق رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است.

[إِماماً] در حالى كه آن كتاب موسى بر همه‌ى امّت موسى بلكه بر همه‌ى مردم امام و پيشواست.

[وَ رَحْمَةً] و سبب رحمت است.

[وَ هذا كِتابٌ] و اين قرآن مخالف و منافى كتاب موسى نيست تا به كتاب موسى اقرار كرده و قرآن را منكر شوند.

[مُصَدِّقٌ] و اين قرآن تصديق كننده‌ى كتاب موسى عليه السّلام است.

[لِساناً عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشْرى لِلْمُحْسِنِينَ] امّا به زبان عربى، ستمكاران را بيم و نيكوكاران را بشارت كه اين انذار و آن

بشارت دلیل صدق قرآن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۲

[إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا] تفسیر: این آیه و بیان آن در سوره‌ی سجده گذشت، این آیه ردّ بر این سخن مشرکین است که گفتند اگر این رسالت خوب بود که مسلمانان بر ما سبقت نمی‌گرفتند.

این آیه در عین حال قیاس فاسد آنان را باطل می‌کند.

[فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ] و می‌گوید: آنان که خدا را ربّ خود دانسته و استقامت ورزیدند، ترس و اندوهی ندارند در سوره‌ی بقره بیان اختلاف این دو فقره از عبارت گذشت.

[أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ] آنان جاودانه بهشتی‌اند و آن پاداش کردار آنان است.

آیات ۱۵- ۲۸

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱۵ تا ۲۸] ..... ص : ۲۲۲

اشاره

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ إِحْساناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ كُرْهاً وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً حَتَّى إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۱۵) أُولئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئاتِهِمْ فِي أَصْحابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كانُوا يُوعَدُونَ (۱۶) وَ الَّذِي قالَ لِوالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُما أَ تَعِدانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَ هُما يَسْتَغِيثانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ ما هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۷) أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۱۸) وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَ لِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمالَهُمْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۱۹)

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (۲۰) وَ اذْكُرْ أَخا عادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقافِ وَ قَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۲۱) قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَأْفِكَنا عَنْ آلِهَتِنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۲) قالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أُبَلِّغُكُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ وَ لكِنِّي أَراكُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ (۲۳) فَلَمَّا رَأَوْهُ عارِضاً مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قالُوا هذا عارِضٌ مُمْطِرُنا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيها عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۴)

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّها فَأَصْبَحُوا لا يُرى إِلَّا مَساكِنُهُمْ كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۲۵) وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيما إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَ جَعَلْنا لَهُمْ سَمْعاً وَ أَبْصاراً وَ أَفْئِدَةً فَما أَغْنى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لا أَبْصارُهُمْ وَ لا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كانُوا يَجْحَدُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۲۶) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا ما حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرى وَ صَرَّفْنَا الْآياتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۷) فَلَوْ لا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْباناً آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَ ذلِكَ إِفْكُهُمْ وَ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۲۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۴

ترجمه: ..... ص : ۲۲۴

و به انسان سفارش کرده‌ایم که در حقّ پدر و مادرش نیکی کند [چرا که] مادرش به دشواری او را آبستن بوده و به دشواری او را زاده است، [دوران] بار گرفتن و از شیر گرفتن او سی ماه است، تا آنکه به کمال رشدش برسد و به چهل سالگی برسد گوید

پروردگارا مرا توفیق ده که بر نعمتت که بر من و بر پدر و مادرم ارزانی داشتی سپاس بگزارم و کاری نیک کنم که آن را بپسندی و زاد و رود مرا نیز به صلاح آور من به درگاه تو توبه کرده‌ام و من از مسلمانانم.

اینانند که نیکوترین کاری را که کرده‌اند، از ایشان می‌پذیریم، در زمره‌ی بهشتیان از گناهانشان در می‌گذریم [این همان] وعده‌ی راستینی است که به آنان نوید داده شده است.

و کسی که به پدر و مادرش می‌گفت اف بر شما آیا به من وعده می‌دهید که [از گور زنده] بیرون آورده خواهم شد، حال آنکه نسلهای [بسیاری] پیش از من بوده‌اند [و زنده نشده‌اند]، آن دو به درگاه خداوند استغاثه می‌کردند [و به او می‌گفتند] وای بر تو، ایمان بیاور بیگمان وعده‌ی الهی راست است و [او] گوید این جز افسانه‌های پیشینیان نیست.

اینانند که در میان امّتهای جنّ و انس که پیش از ایشان بوده‌اند، حکم [عذاب] بر آنان تعلّق گرفته است هم اینانند که زیانکارند.

و هر یک را بر حسب آنچه کرده‌اند درجاتی است، تا سر انجام جزای اعمالشان را به تمام و کمال بدهد و بر ایشان ستم نرود.

و روزی که کافران را به نزدیک آتش [دوزخ] بدارند [و گویند] خیر و خوشیهایتان را در زندگانی دنیویتان به پایان بردید و از آن بهرمند شدید پس امروز به خاطر آنکه در روی زمین به ناحقّ استکبار می‌ورزیدید و به خاطر آنکه نافرمانی می‌کردید، عذاب خوار کننده را کیفر می‌برید.

و از برادر عادیان [هود] یاد کن که قومش را در احقاف هشدار داد و پیشاپیش وی و پس از وی هشدار دهندگانی به میان آمده بودند [و گفت]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۵

جز خداوند را مپرستید، که من بر شما از عذاب روزی سهمگین می‌ترسم.

گفتند آیا به سراغ ما آمده‌ای که ما را از خدایانمان بازداری پس اگر از راستگویان هستی، آنچه [از عذاب] به ما وعده می‌دهی هم اکنون [بر سر ما] بیاور.

گفت همانا علم نزد خداوند است و من رسالتم را به شما می‌رسانم، ولی شما را قومی می‌بینم که نادانی می‌کنید.

آنگاه چون آن [عذاب] را به هیأت ابری دیدند که رو به [دشت و] دره‌هایشان نهاده بود، گفتند این ابری است بارنده بر ما نه بلکه آن چیزی است که به شتابش می‌خواستید، بادی است که در آن عذاب دردناک است.

که به فرمان پروردگارش همه چیز را نابود می‌کند و چنان شدند که چیزی جز خانه‌هایشان دیده نمی‌شد بدینسان گناهکاران را کیفر می‌دهیم.

و به راستی به آنان در چیزهایی تمکّن داده بودیم که شما را آن تمکّن نداده بودیم و برای آنان گوشها و چشمها و دلها آفریده بودیم امّا گوشها و چشمها و دلهایشان سودی به حالشان نداد چرا که آیات الهی را انکار می‌کردند و آنچه ریشخندش می‌کردند، ایشان را فرو گرفت.

و به راستی چه بسیار از شهرهایی را که پیرامونتان بود، نابود کردیم و آیات [خود] را گونه‌گون بیان کردیم، باشد که باز آیند.

پس چرا کسانی که به جای خداوند به پرستش گرفته بودند، که مایه‌ی تقرّبشان شود، یعنی آن خدایان یاریشان ندادند؟ بلکه از دید آنان گم و گور شدند، این است افترای ایشان و آنچه بر می‌ساختند.

تفسیر ..... ص : ۲۲۵

[وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ «۱» بِوالِدَيْهِ إِحْساناً] این جمله از ما قبلش منقطع و بیان حال اشخاص یا شخص مخصوصی است، آوردن ادات عطف و لفظ

(۱) شاه نعمت اللّه گوید، انسان، اسم مردمک چشم است، که چون انسان کامل همه بین است اما، خود بین نیست. در ریاض العارفین است که: انسان مرد کامل را گویند، نه صورت انسانیت.

هدایت، ریاض العارفین ص ۳۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۶

«واو» بدان جهت است که موهم اتّصال به ما قبل باشد، گویا که چنین گفته باشد:

کسانی که گفتند پروردگار ما خداست، سپس استقامت نمودند بر آنچه که به آن توصیه کردیم و امر نمودیم و به انسان توصیه کردیم که نسبت به پدر و مادرش نیکوکار باشد.

[حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ كُرْهاً وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً] چون خدای تعالی خواست در حقّ ما در بیشتر توصیه و سفارش نماید آنچه را که مادر از زحمات فرزند متحمّل می‌شود ذکر نمود.

[حَتَّى إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ] ذکر معنای «اشدّ» در سوره‌ی انعام و سوره‌ی یوسف و غیر آن دو گذشت و بیان این مطلب نیز در همانجا گذشت.

[وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قالَ] و به چهل سالگی که کمال قوّت عقلانی است رسید، گفت: یعنی شایسته است بگوید: بنابر آنکه آیه عام باشد یا حتما می‌گوید، که در این صورت آیه مخصوص به حسین علیه السّلام است، چنانچه در اخبار ما آمده است.

[رَبِّ أَوْزِعْنِي] خدایا به من الهام نما یا مرا در شکر نعمت ولع و حرص قسمت کن و ارزانی دار.

[أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَ] تا به نعمتی که بر من و پدرم بخشیدی سپاس گویم این کلمه دلالت می‌کند بر اینکه این آیه مخصوص به حسین علیه السّلام است.

(زیرا خدا به او و پدرش علی علیه السّلام نعمت ولایت بخشید).

[وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي] و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۷

آن عمل شایسته‌ای انجام دهم که بدان راضی باشی و در سالهای پس از من نیز.

در خبری آمده است که اگر نمی‌گفت: فِي ذُرِّيَّتِي همه‌ی ذریّه‌ی امام حسین علیه السّلام ائمّه می‌شدند.

[إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ] من به سوی تو از هر چیزی که مرا از تو باز دارد، توبه می‌کنم.

[وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ] و من از مخلصین و فرمانبرداران هستم.

[أُولئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا] آنان کسانی هستند که نیک‌ترین عمل‌شان را می‌پذیریم.

در اینجا با لفظ جمع آورد تا آیه تعمیم داده شود.

[وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئاتِهِمْ فِي أَصْحابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ] و از بدیهایشان می‌گذریم و با وعده راست از زمره بهشتیان‌اند.

[الَّذِي كانُوا يُوعَدُونَ] که این گونه به آنها وعده داده شده است.

امام صادق علیه السّلام فرمود: هنگامی که فاطمه علیها السّلام به حسین علیه السّلام حامله شد، جبرئیل خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد: فاطمه علیها السّلام به زودی پسری به دنیا می‌آورد که امّت تو بعد از تو او را می‌کشند، لذا آنگاه که فاطمه علیها السّلام به حسین علیه السّلام حامله گشت، حمل او را خوش نداشت و هنگام وضع حمل نیز خوش نداشت.

سپس امام صادق علیه السّلام فرمود: در دنیا مادری دیده نشده است که پسری به دنیا آورد و او را خوش نداشته باشد، و لکن فاطمه علیها السّلام را این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۸

وضع حمل خوشایند نبود، چون می‌دانست که فرزندش کشته خواهد شد، فرمود: در همین باره این آیه نازل شده است «۱».

در روایت دیگری آمده است: جبرئیل به سوی زمین فرود آمد و عرض کرد: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله پروردگار تو سلام می‌رساند و به تو مژده می‌دهد که او در ذریّه‌اش امامت و ولایت و جانشینی قرار داده است، پس رسول خدا فرمود: من راضی شدم، سپس به فاطمه علیها السّلام بشارت داد و او نیز راضی شد.

امام صادق علیه السّلام فرمود: اگر نگفته بود: «أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی» همه‌ی ذریّهٔ امام حسین علیه السّلام امام می‌شدند، فرمود: امام حسین علیه السّلام از فاطمه علیها السّلام و از هیچ زنی شیر نخورد، بلکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌آمد و انگشت شست خویش را در دهن او می‌گذاشت، امام حسین علیه السّلام آنرا می‌مکید، همین تا دو و سه روز کفایت می‌کرد.

و بدین ترتیب گوشت امام حسین علیه السّلام از گوشت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روییده ... و خون او از خون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود و هیچ فرزندی شش ماهه به دنیا نیامده جز عیسی بن مریم و حسین علیه السّلام. و در نزول این آیه در باره‌ی امام حسین علیه السّلام قریب به این مضمون اخبار دیگری نیز آمده است.

[وَ الَّذِی قالَ] این جمله عطف بر «الانسان» یا به تقدیر «اذکر» و عطف به اعتبار معناست، گویا گفته است: به یاد آور کسی را که بعد از رسیدن به چهل سالگی گفت: «أوزعنی» و همچنین به یاد آور کسی را که به پدر و مادرش کلمه‌ی «أفّ» گفت.

---

(۱) برهان ج ۲ ص ۱۷۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۲۹

[لِوالِدَیْهِ أُفٍّ لَکُما] لفظ «أفّ» اسم به صورت و کلمه‌ی ناراحتی و دلتنگی است، یعنی این را هم به یاد آور، در مقابل اوّلی قرار بده تا خوب اوّلی و زشتی دوّمی آشکار و روشن گردد.

و ممکن است مبتدا باشد و لفظ «اولئک» خبر آن و جمله عطف شده باشد.

[أَ تَعِدانِنِی أَنْ أُخْرَجَ] از قبرم به صورت زنده خارج شوم [وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ] امّت‌های پیشین [مِنْ قَبْلِی] احدی از امّت‌های پیشین برنگشت و از قبرش زنده خارج نشد.

[وَ هُما یَسْتَغِیثانِ اللَّهَ وَیْلَکَ] لفظ «ویل» در اصل «وی» و «لک» است، لفظ «وی» کلمه‌ی تعجّب است، گویا که گفته است: تعجّب برای توست، ممکن است لفظ «ویل» اضافه به «کاف» شده و معنای آن این است که تعجّب را بگیر، با مخفّف «ویل» و «لک» است، یعنی وای بر تو.

[آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَیَقُولُ ما هذا إِلَّا أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ] این کلمه در سوره‌ی انعام و انفال و نحل و غیر آن سوره‌ها با بیان آنها گذشت.

قمیّ گفته است: این آیه در باره‌ی عبد الرحمن بن ابی بکر نازل شده است.

[أُولئِکَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ فِی أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ کانُوا خاسِرِینَ] بر آنان حتم شده است که اهل آتش می‌باشند [وَ لِکُلٍ] و برای هر یک از دو گروه، یا هر یک از افراد دو گروه [دَرَجاتٌ مِمَّا عَمِلُوا] درجاتی که ناشی از عمل‌های آنانست، یا به خاطر آنچه که عمل کردند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۰

یا آن درجات عبارت از جزا و پاداش عمل‌های آنان است، یا عبارت از خود اعمال آنان است بنابر تجسّم اعمال و مقصود از درجات اعمّ از درجات (مراتب برتر) و درکات (مراتب پست‌تر) است.

[وَ لِیُوَفِّیَهُمْ أَعْمالَهُمْ] لفظ «لیوفّیهم» به صورت غایب و متکلّم خوانده شده، آن عطف بر محذوف است، یعنی به آنان به علّت

اعمالشان پاداش می‌دهد و عمل‌شان را به طور کامل پاداش می‌دهد.

[وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ وَ یَوْمَ یُعْرَضُ الَّذِینَ کَفَرُوا عَلَی النَّارِ] این جمله عطف بر محذوف است، یعنی در دنیا یا در برزخ اعمال آنها را کامل می‌دهد یا در دنیا یا در برزخ مورد ظلم و ستم واقع نمی‌شوند، همچنین روزی که کفّار عرضه می‌شوند و ممکن «یوم» متعلّق به لفظ «یقال» محذوف باشد، تقدیر آیه چنین است: یوم یعرض الذین کفروا علی النار یقال لهم روزی که کافران را بر آتش عرضه نمایند به آنان گفته می‌شود: [أَذْهَبْتُمْ طَیِّباتِکُمْ] آیا شما نبودید که جهات الهی را که پاکیزه‌تر از هر پاکیزه‌ای است از بین بردید؟! [فِی حَیاتِکُمُ الدُّنْیا] و به سبب اشتغال به دنیا و پیروی از هواهای نفسانی جهات الهی را از بین بردید تا جایی که شیطان بر شما تسلّط یافت، هر کس که شیطان بر او مسلّط شود جهات الهی از او فرار می‌کند.

[وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها] در دنیا یا به سبب دنیا بهره‌های این جهان گرفتید.

[فَالْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ] امروز پاداش شما عذابی است که سبب خواری می‌شود، که آن عذاب مضاعف است، چون عذاب جسم و نفس است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۱

[بِما کُنْتُمْ تَسْتَکْبِرُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ بِما کُنْتُمْ تَفْسُقُونَ] مقصود از استکبار ظاهر شدن با انانیّت و تحقیر خلق است و منظور از فسق خروج از طاعت کسی است که باید مورد اطاعت قرار گیرد.

[وَ اذْکُرْ أَخا عادٍ] به یاد آور برادر قوم عاد را که هود باشد.

این جمله به اعتبار معنا عطف شده است، گویا که گفته است: به یاد آور کسی را که مادرش حمل او را خوش نداشت و به یاد آور کسی را که به پدر و مادرش «افّ» گفت و به یاد آور برادر عاد را.

[إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقافِ] لفظ «أحقاف» جمع «حقف» با کسره شنی است باد آن را به صورت کوهی مستطیل و بلند در آورده باشد، یا شن بزرگ که به صورت کوه دایره‌ای یا کج می‌باشد و «احقاف» اسم شهرهای قوم هود است و در تعیین آن اختلاف شده است.

قمی گفته است: شهرهای احقاف از «شقوق» تا «اجفر» که آن چهار منزل بوده است.

و در مجمع آمده است: احقاف صحرایی است بین «عمان» و «مهرة» و برخی گفته‌اند: شن‌زاری است بین عمان تا حضرموت، بعضی گفته‌اند: شن‌زاری است که مشرف بر دریاست در جانب یمن و دارای درخت است.

برخی گفته‌اند: زمینی است که در خلال آن شن است.

[وَ قَدْ خَلَتِ النُّذُرُ] که در آنجا رسولان و انذار کنندگان چندی بودند.

[مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ] پیش از (هود) و پس از او.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۲

[أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ] عذابی که مقدار روز آن بزرگ است، یا بلای آن بزرگ است.

[قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَأْفِکَنا عَنْ آلِهَتِنا] گفتند: آمدی که ما را از خدایان خویش منصرف سازی.

[فَأْتِنا بِما تَعِدُنا] اگر راست می‌گویی آنچه را که از عذاب خدا وعده می‌دهی بیاور.

[إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ] که اگر در ادّعای رسالت و وحی و نازل شدن عذاب از راستگویان هستی.

[قالَ] آن انذار کننده یا هود گفت:

[إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ] علم به وقت عذاب فقط نزد خدای تعالی است و من علم به وقت عذاب ندارم تا به شما خبر بدهم یا در آن عجله کنم، این کنایه از آن است که عذاب با قدرت خداست نه به قدرت رسول خدا بر حسب رسالتش.

[وَ أُبَلِّغُکُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ] این گفتار و مانند آن خروج از انانیّت و اظهار عجز از تصرّف در ملک خدا و به بندگانش می‌باشد، این

معنا عادت و خوی انبیا و اولیا علیهم السّلام است.

[وَ لکِنِّی أَراکُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ] و لکن می‌بینم شما را قومی که در جهل و نادانی فرو رفته‌اید یا متّصف به جهل هستید، یا نمی‌دانید که رسولان به رحمت مبعوث شده‌اند نه به عذاب، لذا وعده می‌دهند و در آنچه که وعده می‌دهند سستی و تأمّل به خرج می‌دهند.

[فَلَمَّا رَأَوْهُ] پس وقتی که دیدند آنچه را که وعده داده شده بودند.

[عارِضاً] ابری که بر افق ظاهر و عارض می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۳

[مُسْتَقْبِلَ أَوْدِیَتِهِمْ قالُوا هذا عارِضٌ مُمْطِرُنا] ملایکه یا هود یا خدای تعالی فرمود:

[بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ] بلکه این عذاب چیزی است که خودتان به آن تعجیل کردید.

[رِیحٌ] این لفظ بدل از لفظ «ما» می‌باشد.

[فِیها عَذابٌ أَلِیمٌ تُدَمِّرُ] لفظ «تدمّر» از تدمیر است، آن به معنای مبالغه در نابودی است.

[کُلَّ شَیْءٍ] هر چیزی از نفس‌ها و مال‌ها.

[بِأَمْرِ رَبِّها فَأَصْبَحُوا لا یُری إِلَّا مَساکِنُهُمْ] لفظ «یری» با تا فوقانی به صورت معلوم و مجهول و با یا تحتانی به صورت مجهول خوانده شده، لفظ «مساکنهم» از نظر اعراب تابع فعل و بر حسب قرائت آن می‌باشد.

و معنای آیه این است: نمی‌بینی مگر سکون یا محلّ سکونت آنان را.

[کَذلِکَ نَجْزِی الْقَوْمَ الْمُجْرِمِینَ] آری این چنین به بزهکاران جزا می‌دهیم.

داستان آنان در سوره‌ی اعراف و سوره‌ی هود گذشت.

[وَ لَقَدْ مَکَّنَّاهُمْ فِیما إِنْ مَکَّنَّاکُمْ فِیهِ] لفظ «إن» نافیه یا شرطیّه است که جواب آن محذوف است.

[وَ جَعَلْنا لَهُمْ سَمْعاً وَ أَبْصاراً وَ أَفْئِدَةً] و برای آنان گوش و چشم و قلب قرار دادیم همانطور که برای شما قرار دادیم.

[فَما أَغْنی عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لا أَبْصارُهُمْ وَ لا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَیْءٍ] گوش و چشم و قلب آنها نتوانست آنها را از عذاب خدا بی‌نیاز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۴

کند، یا هیچ نوع بی‌نیازی نتوانست بیاورد، پس شما به گوش و چشم و دلها و دقّت تدبیر خود مغرور نشوید.

[إِذْ کانُوا یَجْحَدُونَ بِآیاتِ اللَّهِ] و آنها نیز آیات خدا را انکار می‌کردند همانطور که شما امروز انکار می‌کنید.

[وَ حاقَ بِهِمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ] وزر و وبال گفتار و عمل که مورد استهزا قرار می‌دادند آنان را گرفت، یا عذابی که آنرا به مسخره می‌گرفتند آنان را احاطه کرد.

[وَ لَقَدْ أَهْلَکْنا ما حَوْلَکُمْ] مانند قریه‌های قوم ثمود و قوم لوط و شعیب.

[مِنَ الْقُری وَ صَرَّفْنَا الْآیاتِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ] آیات و نشانه‌های لفظی و کتبی در الفاظ و نقوش مختلف، آیات تکوینی آفاقی و انفسی در زمانهای مختلف و مکانهای متعدد و صورت‌های گوناگون بر اینان آوردیم تا بدان وسیله به ما بازگشت کنید.

[فَلَوْ لا نَصَرَهُمُ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْباناً آلِهَةً] خدایان آنها که بدان وسیله تقرّب به خدا می‌جویند و می‌گویند:

این بت‌ها و خدایان شفیعان ما نزد خدا می‌باشند، یعنی اگر این خدایان شفیعان شما باشند و شما را یاری نمایند و از عذاب خدا برهانند پس چرا در مورد پیشینیان خدا یا نشان نتوانستند عذاب را از آنها دفع کنند.

[بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ] بلکه خدایانشان از آنها گم شده و ثابت نماندند.

[وَ ذلِکَ] و این گونه خدایان دیگر گرفتن.

[إِفْکُهُمْ وَ ما کانُوا یَفْتَرُونَ] دروغ و افترای آنان و منصرف کردنشان از راه حقّ است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۵

آيات ۲۹- ۳۵

[سوره الأحقاف (۴۶): آيات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۲۳۵

اشاره

وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (۲۹) قالُوا يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۰) يا قَوْمَنا أَجِيبُوا داعِيَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجِرْكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۳۱) وَ مَنْ لا يُجِبْ داعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءُ أُولئِكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۳۲) أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ لَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقادِرٍ عَلى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتى بَلى إِنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۳)

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ قالُوا بَلى وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۴) فَاصْبِرْ كَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ ما يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ بَلاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ (۳۵)

ترجمه: ..... ص : ۲۳۵

و چنين بود كه گروهى از جنّ را متوجّه تو ساختيم كه به قرآن گوش سپردند و چون نزد او حضور يافتند گفتند خاموش باشيد [و گوش دهيد] و چون سپرى شد، هشدارگر به سوى قومشان بازگشتند.

گفتند اى قوم ما، ما [آيات] كتابى را شنيديم كه پس از موسى فرو فرستاده شده، [و] همخوان [كتابهاى]

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۶

پيشاپيش خويش است، به حقّ و راهى است رهنمون است.

اى قوم ما دعوتگر الهى را بپذيريد و به او ايمان آوريد، تا گناهانتان را براى شما بيامرزد و شما را از عذابى دردناك در امان دارد.

و هر كس دعوتگر الهى را نپذيرد، [بداند كه] در [اين سر] زمين گزير و گريزى ندارند و در برابر او سرورانى ندارند، اينانند كه در گمراهى آشكارند.

آيا نيانديشيده‌اند كه خداوند كه آسمانها و زمين را آفريده است، در آفرينش آنها در نمانده است، توانائى آن است كه مردگان را زنده بدارد، آرى او بر هر كارى تواناست.

و روزى كه كافران را به نزديك آتش [دوزخ] بدارند [و از ايشان بپرسند] آيا اين [وعده] حقّ نيست؟ گويند چرا سوگند به پروردگارمان. گويد پس عذاب را به خاطر كفرى كه مى‌ورزيديد بچشيد.

پس همان گونه كه پيامبران نستوه، صبر كردند، صبر كن و براى آنان [عذاب را] به شتاب مخواه. [زيرا] روزى كه آنچه وعده‌شان داده شده است، بنگرند، گويى آنان جز ساعتى از يك روز بر سر نبرده‌اند [اين] پيامى است، پس آيا [قومى] جز قوم ستمكار [مشرك] به نابودى كشانده مى‌شوند؟

تفسير ..... ص : ۲۳۶

[وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ] به یاد آور، یا قومت را یادآوری کن که ما گروهی از جنّ را موفّق نمودیم و از مکان و جای خودشان به سوی تو روانه ساختیم، بعضی گفته‌اند: جنّیان را از استراق سمع به وسیله زدن با شهاب‌های آسمانی به سوی تو برگردانیدیم و بعد از عیسی علیه السّلام تا کنون از استراق سمع برنگشته بودند و آنان گفتند: این مطلب که یعنی شهاب‌های آسمانی که در آسمان پدید آمده حادث نمی‌شود مگر به خاطر چیزی که در زمین حادث گشته است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۷

پس به زمین آمدند و بر امر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله واقف شدند و دیدند که او نماز فجر می‌خواند پس قرآن را شنیدند.

[فَلَمَّا حَضَرُوهُ] وقتی به حضور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسیدند یا نزد قرآن حاضر شدند.

[قالُوا] یعنی جنّیان به همدیگر گفتند: [أَنْصِتُوا] ساکت شوید تا قرائت قرآن را بدون مانع بشنویم.

[فَلَمَّا قُضِيَ] وقتی خواندن قرآن را تمام کرد.

[وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قالُوا] لفظ «قالوا» بدل از لفظ «منذرین» یا حال، یا مستأنف است که جوال سؤال مقدّر می‌باشد.

[يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ] مقصود کتابهای سایر پیامبران است.

[يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ] مقصود از حقّ احکام و شریعت، مقصود از راه مستقیم ولایت یا بر عکس است و ممکن است مقصود از هر دو ولایت باشد، از قبیل عطف اوصاف متعدّد بر یک چیز.

نقل شده است هنگامی که ابو طالب وفات نمود بلاها بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شدیدتر شد پس خواست در طائف بایستد به امید آنکه به او پناه دهند، سه نفر را دید که هر سه بزرگ قوم و برادر هم بودند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسالت خود را به آنان عرضه داشت، پس یکی از آنان گفت: من جامه‌ی کعبه را می‌دزدم اگر خدا تو را به چیزی مبعوث کرده باشد.

و دیگری گفت: آیا خداوند عاجز بود که غیر تو را برای رسالت بفرستد؟ سوّمی گفت: به خدا سوگند بعد از این مجلس با تو هرگز سخن نخواهم گفت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۸

اگر تو فرستاده‌ی خدا باشی همانطور که می‌گویی خطر تو بزرگتر از آن است که جواب تو داده شود و اگر بر خدا دروغ می‌بندی پس شایسته نیست که من با تو سخن بگویم.

و او را به استهزا گرفتند و هنگامی که برگشتند آنچه را که واقع شده بود افشا کردند و مردم در دو صف در راه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نشستند، پس آنگاه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از بین آنها عبور می‌کرد پاهای مبارکش را بلند نمی‌کرد مگر آنکه آنها را با سنگ می‌زدند.

تا جایی که پاهای مبارک را خون آلود نمودند، وقتی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله از میان آنان رفت در حالی که از پاهایش خون جاری می‌شود خود را به دیواری رسانید، در سایه‌ی دیوار پناه گرفت در حالی که اندوهناک بود که از پاهایش خون جاری بود.

در همان حال در کنار دیوار عتبهٔ بن ربیعه و شیبهٔ بن ربیعهٔ را دید رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از ایستادن در جای آنها خوشش نیامد، چون می‌دانست که آن دو با خدا و رسولش دشمنی دارند، وقتی آن دو نفر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دیدند.

غلامی به نام «عداس» داشتند و او را نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرستادند عداس نصرانی و از اهل نینوا بود و انگور به همراه داشت.

وقتی غلام خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از کدام سرزمین هستی؟ غلام گفت: از اهل نینوا، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از شهر عبد صالح خدا یونس بن متی؟ عداس گفت: از یونس بن متی تو چه می‌دانی؟ حضرت فرمود: من رسول خدا هستم و خدای تعالی خبر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۳۹

یونس بن متی را به من داده است، سپس آنچه را که در باره یونس بن متی به او وحی شده بود به عداس خبر داد، عداس به پای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله افتاد و او را سجده نمود و در پای مبارک را می‌بوسید در حالی که از آن دو خون می‌آمد. وقتی عتبه و شیبه کار غلام خویش را دیدند چیزی نگفتند تا غلام برگشت به او گفتند: این چه کاری بود که تو کردی و چرا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله سجده کردی و دو پای او را بوسیدی؟

ندیده‌ایم تاکنون تو با کسی چنین کاری بکنی ...؟! عداس گفت:

این شخص مرد صالحی است او مرا به چیزی خبر داده است که فهمیدم این اخبار از شأن رسولی است که خداوند او را به سوی ما فرستاده است و نام آن رسول یونس بن متی می‌باشد.

سپس آن دو خندیدند و گفتند: او تو را از نصرانیّت خویش برنگردانید؟ او مردی حیله‌گر است آنگاه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به مکّه بازگشت تا به «نحله» رسید و در وسط شب به نماز ایستاد.

در آن حال گروهی از جنّ اهل نصیبین از یمن عبورشان به آنجا افتاد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دیدند نماز ظهر می‌خواند و قرآن تلاوت می‌کند، آن را شنیدند و به آن گوش فرادادند و در داستان تمایل جنّ به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله غیر از این مطالب چیزهای دیگر روایت شده، که هر کس بخواهد می‌تواند به کتابهای مفصّل مراجعه کند.

[یا قَوْمَنا أَجِیبُوا داعِیَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ] گفتند: شما ای گروه ما پاسخگوی دعوت کننده به خدا باشید و به او ایمان آورید تا خداوند شما را ببخشاید و از گناهانتان در گذرد و از عذاب دردناک پناهتان دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۰

[وَ مَنْ لا یُجِبْ داعِیَ اللَّهِ] ابتدای کلام از جانب خدای تعالی یا جزیی از کلام گروهی از جنّ است یعنی هر که دعوت خواهنده الهی را پذیرا نشود و پاسخ ندهد.

[فَلَیْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ وَ لَیْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءُ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ] نمی‌تواند کسی را در زمین عاجز کند چه غیر از او اولیا و دوستانی نیست و آن غیرها خود در گمراهی آشکارند.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا این جمله نیز یا ابتدای کلام از جانب خدا یا جزئی از کلام جنّ است یعنی، آیا نمی‌بینید (درک نمی‌کنید)؟

[أَنَّ اللَّهَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ لَمْ یَعْیَ بِخَلْقِهِنَّ بِقادِرٍ عَلی أَنْ یُحْیِیَ الْمَوْتی بَلی إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ] که خدا آفریننده آسمانها و زمین است و آنکه از آفرینش آنها خسته نشد قادر به زنده کردن مردگان است، بلکه او به هر چیزی تواناست.

[وَ یَوْمَ یُعْرَضُ الَّذِینَ کَفَرُوا عَلَی النَّارِ] این جمله عطف بر «إذ صرفنا» به صورت عطف مفرد است، یا لفظ «اذکر» مقدّر است، یا متعلّق به «یقال» یا به «قالوا» است و عطف در این صورت به نحو عطف جمله است.

یعنی، علاوه بر آفرینش، آنها کافرند به آتش عرضه‌شان می‌دارد.

[أَ لَیْسَ هذا بِالْحَقِّ قالُوا بَلی وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ] در اینجا نیز «قول» مقدّر است، آیا این گفته و این خلقت جزا حقّ نیست؟ گفتند: بلی، به خدا که همین طور است پس خدای گوید: پس اکنون عذاب را به سبب کفر (کفر عمدی) تان بچشید، یعنی به خدا و رسول کافر می‌شدید یا به ولایت یا به آخرت (در حالی که به آن اذعان داشتید) پس اگر کار اینان همانطور باشد که ذکر شد ای رسول صبر پیشه ساز.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۱

[فَاصْبِرْ] پس شکیبایی نما در برابر اذیّت آنها بیتابی نکن و بر عذاب آنان تعجیل ننما.

[کَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ] همانطور که پیامبران اولو العزم صبر کردند، مشهور از اخبار ما این است که رسولان اولو العزم پنج

نفرند، نوح و ابراهيم و موسى و عيسى عليه السّلام و محمّد صلّى اللّه عليه و آله و بدان جهت اولو العزم نامیده شده‌اند که شریعت آنها ناسخ شریعت‌های گذشته بوده و شریعت آنها تکلیفی بر همه‌ی مردم بوده است بر خلاف سایر انبیا که شریعت آنان همان شریعت پیامبر پیشین.

و در میان قومی مخصوص بوده‌اند: بنابراین لفظ «من» در قول خدای تعالی مِنَ الرُّسُلِ برای تبعیض است.

بعضی گفته‌اند: همه‌ی رسولان اولو العزم بوده‌اند، چه هیچکدام در امر خویش مردّد نبوده‌اند که در این صورت لفظ «من» بیانیّه و برای تبیین می‌باشد.

بعضی گفته‌اند: اولوا العزم عبارت از شش نفر می‌باشد.

نوح که بر اذیّت قومش صبر نمود و ابراهیم بر آتش صبر کرد و اسحاق بر ذبح یعقوب بر فقد فرزند و از بین رفتن چشم صبر نمود و یوسف در چاه و ایّوب بر ضرر و بلا.

و بعضی گفته‌اند: اولو العزم کسانی هستند که امر به جهاد و قتال شده‌اند و از آنها مکاشفه ظاهر شده است، در راه دین جهاد کرده‌اند و بعضی گفته‌اند: آنان ابراهیم، هود و نوح علیه السّلام هستند که چهارمین آنان محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد.

[وَ لا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ] تعجیل در عذاب آنها نکن که عذاب حتمی به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۲

زودی خواهد آمد [كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ ما يُوعَدُونَ] آنچه که از عذاب وعده داده می‌شوند [لَمْ يَلْبَثُوا] گویا که در نعمت و دنیا درنگ نکرد نه مگر ساعتی از روز [إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ] مکث در دنیا هر چند هم که زمان طولانی باشد جز همانند ساعتی از روز نیست پس چرا تو در عذابی که نزدیک است بر آنها وارد شود عجله می‌کنی؟

[بَلاغٌ] لفظ «بلاغ» خبر مبتدای محذوف، جمله صفت لفظ «ساعة» است، یا جواب سؤال مقدّر می‌باشد، یعنی این ساعت برای بهره بردن و تمتّع آنان نیست، بلکه آن ساعت تبلیغ و اتمام حجّت است تا روزی که عذاب را ببینند.

پس این جمله دلداری دیگری نسبت به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و علّت دیگری برای نهی از به شتاب خواستن عذاب است.

ممکن است مقصود این باشد که این درنگ کردن در عذاب اتمام حجّت برای آنهاست تا امروز و ممکن است مبتدای خبر محذوف باشد، یعنی برای آنها تبلیغی است تا امروز، پس تو در عذاب آنها شتاب نکن.

یا برای آنها تبلیغی است تا الان پس نظر کن تا ببینی، که همه‌ی این معانی در نظر شخص بینا و بصیر در قیامت و روز حساب است.

و ممکن است معنای آیه این باشد که این قرآن یا این موعظه‌ها و تهدیدها یا ولایت علیّ علیه السّلام تبلیغ رسالت تو از جانب تو است. پس برای آنان اندوهناک مباش، خواه قبول کنند و خواه ردّ نمایند.

[فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ] آیا جز فاسقین یعنی کسانی که از اطاعت ولیّ امر خارج شوند کسان دیگر هم هلاک می‌شوند؟! پس بر هلاک شونده‌ها ناراحت مباش، یعنی گفته‌اند در باره امید نجات (مخصوصا برای اهل و لا) از این آیه قوی‌تر آیه‌ای نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۳

سورة محمّد ..... ص : ۲۴۳

اشاره

این سوره که سوره‌ی قتال نیز نامیده شده، مدنی است، بعضی گفته‌اند: تنها یک آیه، در حالی که پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و قصد مدینه داشت نظر به خانه‌ی خدا کرده و از شدّت غم و غصّه گریه می‌کرد در مکّه نازل شد که این است: وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ

أَشَدُّ ... و شامل چهل آيه مى‌باشد.

آيات ۱- ۱۱

[سوره محمد (۴۷): آيات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۲۴۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ (۱) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ (۲) ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثالَهُمْ (۳) فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ حَتَّى إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها ذلِكَ وَ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ لانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَ لكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمالَهُمْ (۴) سَيَهْدِيهِمْ وَ يُصْلِحُ بالَهُمْ (۵) وَ يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَها لَهُمْ (۶) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدامَكُمْ (۷) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ (۸) ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ (۹)
أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لِلْكافِرِينَ أَمْثالُها (۱۰) ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ (۱۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۴

ترجمه: ..... ص : ۲۴۴

كسانى كه كفر ورزيدند و [مردمان را] از راه خدا باز داشتند، [خداوند] اعمالشان را تباه [و بى‌ارزش] كرد.

و كسانى كه ايمان آوردند و كارهاى شايسته كردند، به آنچه بر محمد فرو فرستاده شده- كه آن حقّ است و از جانب پروردگارشان- باور داشتند، گناهانشان را از آنان زدود و كار و بار ايشان به صلاح آورد.

اين از آن است كه كافران از باطل پيروى كرده‌اند، [ولى] مؤمنان از حقّ پيروى كرده‌اند كه از جانب پروردگارشان است بدينسان خداوند براى مردم مثلهايشان را مى‌زند.

پس چون با كافران [حربى] رو به رو شويد، گردنهايشان را بزنيد تا آنكه ايشان را به زانو در آوريد [و در دست شما اسير شوند] آنگاه بندها [يشان] را سخت استوار كنيد و پس از آن يا منت نهيد [و رها كنيد بدون فديه] يا فديه بستانيد [و رها كنيد]، تا اهل كارزار بارهاى [سلاح] خود را فرو گذارد چنين است [حكم الهى] و اگر خداوند مى‌خواست از ايشان انتقام مى‌كشيد، ولى [چنين كرد] تا بعضى از شما را به بعضى ديگر بيازمايد و كسانى كه در راه خدا كشته شده‌اند، هرگز [خداوند] اعمالشان را تباه نخواهد كرد.

به زودى ايشان را هدايت مى‌كند و كار و بارشان را به صلاح مى‌آورد.

و به بهشتى كه به آنان شناسانده است، درمى‌آوردشان.

اى كسانى كه ايمان آورده‌ايد اگر [دين] خدا را يارى دهيد،

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۵

شما را يارى مى‌دهد و گامهايتان را استوار مى‌دارد.

و کسانی که کفر ورزیده‌اند بدا به حالشان، [خداوند] اعمالشان را تباه کرده است.

چرا که آنان [وحی] فرو فرستاده‌ی الهی را ناخوش داشتند، پس اعمالشان را تباه [و بی‌ارزش] گرداند.

آیا در زمین سیر و سفر نکرده‌اند که بنگرند سر انجام کسانی که پیش از آنان بوده‌اند چگونه بود، که خداوند نابودشان کرد، سرنوشت کافران همانند آن است.

این از آن است که خداوند سرور مؤمنان است و کافران سروری ندارند.

تفسیر ..... ص : ۲۴۵

[الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ] بدان که در این سوره حال کسانی ذکر شده که به علی علیه السّلام ایمان دارند یا ولایت او را منکر هستند، اگر چه ظاهر آیات عام است ولی منظور همین است، چنانچه در جای خود به آن اشاره خواهیم کرد.

پس قول خدای تعالی: الَّذِينَ كَفَرُوا اعمّ از کفر به خدا یا به رسول، یا به آخرت یا به علیّ علیه السّلام و ولایت اوست، ولی مقصود کفر به ولایت است، قرینه‌ی آن قول خدا: وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ می‌باشد، که سبیل خدا و راه خدا جز ولایت نیست، اعمّ از آنکه لفظ «صدّوا» به معنای اعراض کردند یا به معنای جلوگیری کردند باشد.

[أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ] کارهایی که در اسلام انجام داده‌اند تباه گردیده است، قمّی گفته است: این آیه در باره‌ی آن عدّه از اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شده که بعد از آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله مرتدّ شدند، حقّ اهل بیت او را غضب کردند و از ولایت ائمّه و امیر المؤمنین علیه السّلام جلوگیری نمودند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۶

[وَ الَّذِينَ آمَنُوا] و کسانی که با بیعت عامّ ایمان آوردند، یعنی اسلام آوردند.

[وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ] و عمل صالحی انجام دادند که لازمه‌ی بیعت عامّ است.

[وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ] به آنچه که در باره‌ی علی علیه السّلام بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است ایمان آوردند بدین گونه که ولایت علی علیه السّلام را قبول کردند و با او بیعت نمودند.

[وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ] در حالی که آن ولایتی که بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده همان حقّ است.

[كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ] سیّئات و بدی‌هایشان را زایل نمود.

[وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ] و حال یا قلب آنان را اصلاح کرد، قمیّ گفته است: این آیه در باره‌ی ابی ذر و سلمان و عمّار و مقداد نازل شده که پیمان را نشکستند و به آنچه که بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله نازل شده ایمان آوردند، یعنی بر ولایت که خداوند آنرا نازل نموده، آن حقّ است یعنی امیر المؤمنین علیه السّلام ثابت ماندند.

[ذلِكَ] آن گمراهی و این از بین بردن بدیها و گناهان و اصلاح حال بدان جهت است که گروه اوّل کافر شدند و پیروی باطل کردند و گروه دوّم ایمان آوردند و پیروی حقّ نمودند.

[بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا] آنانکه به ولایت کافر شدند.

[اتَّبَعُوا الْباطِلَ] از هواهایشان و از دشمنان امیر المؤمنین علیه السّلام پیروی نمودند.

[وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ] و آنانکه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۷

ولایت و امیر المؤمنین علیه السّلام ایمان آوردند از حقّ که همان ولایت است پیروی کردند.

[كَذلِكَ] یعنی اینچنین خداوند برای مردم مثال می‌زند، یعنی برای علیّ و دشمنانش مثال می‌زند به نحو عموم بگونه‌ای که دشمنان

آن محمّد صلّی اللّه علیه و آله نفهمند تا آنرا اسقاط نمایند.

[یَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثالَهُمْ] و اوصاف یا حکایت‌ها یا مثال‌هایی که شبیه احوال آنانست می‌آورد.

[فَإِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ] پس آنگاه که با کافران ملاقات کردید گردن آنان را بزنید.

[حَتَّی إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ] تا آنجا که اگر آنان را بگیرید باید با وثیقه و به نحو مطمئن نگهداری کنید (که فرار نکنند) لفظ «وثاق» با کسره و فتحه به معنای چیزی است که سبب وثیقه و اطمینان شود.

[فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ] یا منّت بر آنها می‌گذارید منّت گذارد من (یعنی منّت آزادی بر آنهای بنهید).

[وَ إِمَّا فِداءً] و یا فدا (باز خرید از زندان یا قتل) می‌پذیرید.

این جمله یا تخییر بین ملّت و فدا را می‌رساند، یا بیان فایده‌ی حکم سابق است بدون آنکه متعرّض حکم منّت نهادن و فدا باشد.

[حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها] تا اینکه جنگ فروکش کند بیان غایت و نهایت گردن زدن و وثیقه گرفتن و محکم نگهداشتن است، یعنی گردن زدن و اسیر نمودن مردان تا وقتی است که جنگ وجود داشته باشد و آنگاه که جنگ به پایان رسد دیگر متعرّض آنان نشوید، یا مقصود این است تا وقتی که محارب و حرب در شهرهای شما باقی نماند و در این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۸

صورت رفع جنگ و از بین رفتن جنگ علّت غایی جنگ و محاربه است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: پدرم می‌فرمود: جنگ دارای دو حکم است.

۱- اگر در حال جنگ اسیر گرفته شود اختیار آن با امام است اگر بخواهد گردنش را می‌زند و اگر بخواهد دست و پایش را از پشت قطع می‌کند بدون آنکه خون او را بند بیاورد و او را در همین حال رها می‌سازد که در خون خود رنگین شود تا بمیرد، همین است معنای قول خدای تعالی: إِنَّما جَزاءُ الَّذِینَ یُحارِبُونَ اللَّهَ ... تا آخر آیه» ۲- حکم دوّم این است که جنگ تمام شود و بعد از جنگ کسی اسیر شده باشد در اینجا نیز اسیر در دست مسلمانها می‌ماند تا امام تصمیم بگیرد و اختیار با امام است اگر خواست بر او منّت می‌گذارد و آزادش می‌کند و اگر خواست خود او را فدیه قرار می‌دهد و اگر خواست آنها را به صورت بنده در می‌آورد.

[ذلِکَ] این مطلب و این سنّت که گفته شد بر حسب اسباب طبیعی است، یا این حکم خدا بر حسب اسباب است، یا این مطلب را بگیرید و به آن ملزم باشید بر حسب اسباب و گر نه اگر خدا بخواهد شما را بدون جنگ پیروز می‌گرداند.

[وَ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ] و لیکن خداوند اگربخواهد شما را بدون دستور جنگ پیروز می‌گرداند.

[وَ لکِنْ لِیَبْلُوَا بَعْضَکُمْ بِبَعْضٍ] و لکن خداوند دستور جنگ می‌دهد تا بعض از شما را به وسیله بعضی دیگر آزمایش کند، چه در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۴۹

جهاد و جنگ خصلت‌ها و صفت‌های مهم و بزرگ حاصل می‌شود که جز در جنگ تحصیل آنان می‌کنی نیست و در عین حال جنگ تهدید بزرگی نسبت به کفّار می‌شود تا قبل از درماندگی و استیصال به تو به راغب شوند و به آن و روی آورند.

[وَ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ] لفظ «قتلوا» به صورت مجرّد و مجهول خوانده شده، «قاتلوا» نیز خوانده شده است.

[فَلَنْ یُضِلَّ أَعْمالَهُمْ سَیَهْدِیهِمْ] خداوند کردارهایشان را به گمراهی نمی‌کشاند بلکه آنها را به آنچه که سزاوار است که هدایت شوند، هدایت می‌کند، مانند کمالات انسانی و درجات بهشت.

[وَ یُصْلِحُ بالَهُمْ] و امورشان را اصلاح می‌گرداند تا هنگام لذّت‌های انسانی چیزی نگران کننده وجود نداشته باشد که حال آنان را تغییر دهد.

[وَ یُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَها لَهُمْ] این جمله جواب سؤال مقدّر یا حال است، یعنی خداوند بهشت را به آنها معرّفی کرده و شناسانده که در آن، هر چه که دل بخواهد و نگاه و چشم از آن لذّت ببرد موجود است، در بهشت چیزی است که بر قلب بشر خطور نکرده

است.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ] در سوره‌ى حجّ بيان اين آيه گذشت.

[وَ يُثَبِّتْ أَقْدامَكُمْ] و قدمهاى شما را در دينتان ثابت نگهميدارد، كه مقصود ولايت علىّ عليه السّلام است.

[وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ] «تعسوا تعسا» و لفظ «تعس» به معناى هلاكت، نابودى، لغزش، سقوط، شرّ، دورى و انحطاط است و فعل آن مانند «منع»

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۰

و «سمع» به طور متعدّى نيز استعمال مى‌شود و گفته مى‌شود: «تعسه اللّه» مانند «أتعسه اللّه».

[وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ] طبق روايت امام باقر يعنى آن كفّار را آنچه را خداوند در باره‌ى على عليه السّلام نازل كرده خوش نداشتند از اين رو خدا اعمالشان را تباه ساخت. سپس فرمود، كه روى اسم على عليه السّلام را خط كشيده‌اند. (و لكن عبارت أنزل اللّه فى حقّ على، بوده است).

[أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ] آيا اينان در زمين طبع يا زمين قرآن يا زمين اخبار يا سيره‌هاى، يا زمين عالم صغير سير نكردند؟! [فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ] يعنى ببينند عاقبت و سر انجام كسانى كه قبل از آنها بودند چگونه بود، كسانى كه آيات خدا را تكذيب كردند و جانشينان خدا را تصديق ننمودند، تا متنبّه شوند و بدى و زشتى كار و تكذيب و عقوبت آنرا بفهمند.

[دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ] لفظ «دمر» مانند «نصر» و «دمّر» از باب تفعيل به معناى هلاك كرد مى‌باشد و «دمر دمورا» يعنى به طرز بد و ناپسند و بدون اجازه هجوم آورد.

[وَ لِلْكافِرِينَ] و براى كافران به ولايت.

[أَمْثالُها ذلِكَ] اين گونه واژگونى و نابود كردن مى‌باشد.

[بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا] زيرا خدا مولاى كسانى است كه به ولايت ايمان آوردند، نه كسانى كه به ولايت كافر شدند.

[وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ] و كافران به ولايت، مولا و دوستى ندارند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۱

آيات ۱۲- ۱۹

[سوره محمد (۴۷): آيات ۱۲ تا ۱۹] ..... ص : ۲۵۱

اشاره

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأْكُلُونَ كَما تَأْكُلُ الْأَنْعامُ وَ النَّارُ مَثْوىً لَهُمْ (۱۲) وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ (۱۳) أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۱۴) مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَ لَهُمْ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ وَ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِي النَّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِيماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ (۱۵) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۱۶)

وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدىً وَ آتاهُمْ تَقْواهُمْ (۱۷) فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ (۱۸) فَاعْلَمْ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مَثْواكُمْ (۱۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۲

ترجمه: ..... ص : ۲۵۲

بیگمان خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، به بوستانهایی درمی‌آورد که جویباران از فرو دست آن جاری است و کافران [از ظواهر زندگی] بهره برمی‌گیرند و همان گونه که چارپایان می‌خورند، [و می‌خوابند] و آتش [دوزخ] جایگاه ایشان است.

و چه بسیار [مردم] شهرها که از شهر تو که آواره‌ات کردند نیرومندتر بودند، نابودشان کردیم، یاوری نداشتند.

آیا کسی که به طریقه‌ی روشنی از جانب پروردگار خویش است، همانند کسی است که بد عملی‌اش در نظرش آراسته جلوه داده شده و از هوی و هوسهایشان پیروی می‌کنند.

وصف بهشتی که به پرهیزگاران وعده داده شده است [چنین است که] در آن جویهایی از آب ناگندا، جویهایی از شیری که مزه‌اش تغییر ناپذیر است، جویهایی از شراب لذّت بخش آشامندگان، جویهایی از عسل پالوده [روان] است، برایشان در آنجا همه گونه میوه هست، نیز آمرزشی از جانب پروردگارشان [آیا چنین کسی] همانند کسی است که جاودانه در آتش [دوزخ] است؟ و به آنان آبی جوشان نوشانده می‌شود که دل و روده‌هایشان را پاره پاره می‌کند.

و از ایشان کسانی هستند که [ظاهرا] به تو گوش می‌سپارند، تا آنگاه که از نزدت بیرون می‌روند، به دانش یافتگان گویند هم اکنون چه گفت؟ اینان کسانی هستند که خداوند به دلهایشان مهر نهاده است و از هوی و هوسهایشان پیروی کرده‌اند.

و رهیافتگان را هدایت افزود و [راه و رسم] پارساییشان آموخت.

پس انتظار ندارند مگر قیامت را که به ناگهان به سراغشان آید که به راستی نشانه‌های آن ظاهر شده است، پس آنگاه که فراز آیدشان، چه پندی می‌خواهند بگیرند؟

بدان که در حقیقت خدایی جز خداوند نیست و برای گناهت، نیز برای مردان و زنان مؤمن آمرزش بخواه و خداوند [جای] جنب و جوش و آرام و قرارتان را می‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۳

تفسیر ..... ص : ۲۵۳

اشاره

[إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ] این جمله مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: خدای تعالی که مولای مؤمنین است با آنها چه می‌کند، با کفّار که مولا ندارند چه می‌کند؟ و مقصود از ایمان بیعت خاصّ ولوی یا حالتی است که از آن بیعت حاصل می‌شود، ممکن است مقصود بیعت عامّ نبوی باشد و مقصود از عمل صالح بیعت خاصّ.

[وَ الَّذِينَ كَفَرُوا] آنان که به ولایت ولیّ امرشان کافر شدند.

[يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأْكُلُونَ كَما تَأْكُلُ الْأَنْعامُ وَ النَّارُ مَثْوىً لَهُمْ] مانند چهارپایان می‌خورند و بهره‌مند می‌شوند و لذّت می‌برند بدون آنکه به عاقبت خویش و عاقبت لذّت خویش نظر نماید.

[وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ] مقصود از قریه‌ی تو شهر مکّه است یعنی، چه بسا شهرها که از شهر مکّه قوی‌تر بودند و هلاکشان کردیم، که باوری بر ایشان نبود. آیا ما دارای تمیز و تشخیص نبودیم؟

[أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ] آیا کسی که دارای بیّنه و دلیل از جانب پروردگارش باشد- که مقصود علیّ علیه السّلام است چنانچه در سوره‌ی هود گذشت.

[كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ] مانند کسی است که کردار بد او به نظرش جلوه کرد و از خواسته‌هایشان پیروی کردند؟!

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۴

از امام باقر علیه السّلام آمده است که مقصود منافقین می‌باشند.

[مَثَلُ الْجَنَّةِ] این جمله سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: بهشتی که به مؤمنین وعده داده شده چه اوصافی دارد و حکایت آن چگونه است؟

پس در وصف بهشت فرمود: [الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ] آن نهرها بر حسب طعم و بو و رنگ تغییر پیدا نمی‌کنند.

این جمله خبر لفظ «مثل» است و چون خبر عین مبتداست از رابط بی‌نیاز شده است.

[وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ] لفظ «لذّة» مصدر است به معنی وصف، یا وصف است، شراب بهشت حرام و نجس نیست، آن مست نمی‌کند و بوی بد و طعم تلخ ندارد و روی همین جهت آنرا به لفظ «لذّة» توصیف نمود.

[وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى] عسل صاف و خالص که هیچ عسل دنیوی به آن مخلوط نشده باشد.

[وَ لَهُمْ فِيها مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ] از همه‌ی میوه‌های دنیوی و اخروی از قبیل میوه‌های علوم و مشاهدات و تسبیح و تمجید.

[وَ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ] و بالاتر از همه‌ی اینها بخشش و مغفرت پروردگار است.

[كَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِي النَّارِ] این جمله خبر مبتدای محذوف است، یعنی آیا کسی که در بهشت در میان آن نعمت‌هاست مانند کسی است که همیشه در آتش است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۵

[وَ سُقُوا ماءً حَمِيماً] به دوزخیان آب گرم و داغ خورانیده می‌شود و لفظ «حمیم» گاهی به معنای سرد می‌آید، ولی در اینجا مقصود آب گرم است.

[فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ] که از فرط گرمی و حرارت امعا و احشای آنان را تکّه پاره می‌کند و این در مقابل نهرهایی است که به متّقین وعده داده شده است.

[وَ مِنْهُمْ] و از منافقین [مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ] کسانی هستند که مقصود آنان از استماع و گوش فرادادن استهزای تو می‌باشد، یا معنای آیه این است: از منافقین کسانی هستند که مهر بر قلبشان نهاده شده، پس به سخنان تو گوش فرامی‌دهند ولی آنرا نمی‌فهمند تا از پیش تو خارج شوند.

[قالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ] به آنان که علم و فهم داده شده می‌گویند: چه گفت؟! آنها کسانی هستند که بر دلهایشان مهر نهاده شده و از هوا و هوس خود پیروی می‌کنند.

[وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدىً] امّت آنان که به ولایت علیّ راهنمایی شدند خداوند یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله هدایت آنان را زیاد کرد، یا سخنان محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا استهزا و منافقین سبب زیادی هدایت آنان گردید.

[وَ آتاهُمْ] ضمیر فاعل در «آتاهم» به یکی از احتمالات فوق برمی‌گردد.

[تَقْواهُمْ] خدا با سخنان محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا استهزا منافقین سبب اتّصاف مؤمنین به تقوی شد که لایق شأن آنانست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۶

یا خداوند سبب تقوایشان را به آنان داد از قبیل علم و ذکاوت.

[فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً] آیا منتظرتان ساعتی هستند که ناگاه بر ایشان پیش آید؟

لفظ «أن تأتیهم» بدل از «الساعة» است به صورت بدل اشتمال، یا لام در تقدیر است و تعلیل انتظار آنانست.

[فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها] لفظ «أشراط» جمع «شرط» با حرکت است و به معنای علامت می‌باشد، چه از علامات قیامت در عالم کبیر مبعوث شدن محمّد صلّی اللّه علیه و آله و انشقاق قمر و نزول آخرین کتاب آسمانی است.

و در عالم صغیر اوّلین علامت نزول عقل از عالم علوی است، سپس تغییراتی است که در آن محقّق می‌شود، سپس امراضی است که بر او وارد می‌شود، غیر اینها از چیزهایی که دلالت بر زوال و از بین رفتن آن می‌کند.

لفظ «أن تأتیهم» با کسره‌ی «إن» و جزم «تأتهم» خوانده شده و لفظ «فقد جاء أشراطها» جواب آن می‌باشد، یعنی اگر قیامت ناگهان برسد تعجّبی در آن نیست، چون علاماتش آمده است.

ممکن است جواب شرط قول خدای تعالی [فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ] باشد.

[ذِكْراهُمْ] یاد آوری آنان آنگاه که قیامت برسد نفعی ندارد و ممکن است فاعل «جاءتهم» لفظ «ذکریهم» باشد.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است: از علامات ساعت این است که علم برداشته شود و جهل و نادانی ظاهر گردد، خمر خورده شود، زنا آشکار گردد، مردان کم و اندک شوند و زنان بیشتر شوند تا آنجا که در بین پنجاه زن یک مرد باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۷

حدیثی در احوال مردم در آخر زمان ..... ص : ۲۵۷

قمّی گفته: ابن عبّاس گفت: ما با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حجّ گزاردیم، آن حجّة الوداع بود، پس حلقه‌ی درب کعبه را گرفت، سپس رویش را به سوی ما گردانید و فرمود: آیا به شما از علامت قیامت خبر ندهم، در آنروز نزدیکترین مردم سلمان قدّس سرّه بود، که گفت: بلی یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: از علامات قیامت است از بین رفتن نمازها، پیروی از شهوات، تمایل به هوا و هوس‌ها، تعظیم صاحبان ثروت و فروختن دین به دنیا، در آن هنگام است که قلب مؤمن در داخل بدنش ذوب می‌شود، همانطور که نمک در آب ذوب می‌شود، این بدان جهت است که مؤمن منکر را می‌بیند و نمی‌تواند آنرا تغییر دهد.

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب محقّق خواهد شد؟

فرمود: بلی، سوگند به کسی که جانم به دست او است یا سلمان این مطلب محقّق شدنی است.

ای سلمان در آن هنگام است که امیران و پادشاهانی ستمگر بر مردم مسلّط می‌شوند، وزیران فاسق، عارفانی ظالم و ستمگر و امانتدارهای خاین بوجود می‌آیند.

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب محقّق شدنی است؟

فرمود: بلی، سوگند به کسی که جانم به دست او است.

یا سلمان در آن هنگام است که منکر معروف و معروف منکر می‌شود، خائن امین محسوب شده و امین خیانت می‌کند، راستگو مورد تکذیب و دروغگو مورد تصدیق قرار می‌گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۸

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این امور حتما محقّق می‌شود؟

فرمود: بلی سوگند به کسی که جانم در دست او است. یا سلمان در آن هنگام است که زنها امارت و حکومت می‌کنند، کنیزان مورد مشورت قرار می‌گیرند، کودکان بر منبرها می‌نشینند، دروغ ظرافت و خوب شمرده می‌شود، زکات غرامت و ضرر و مال خدا غنیمت به حساب می‌آید.

و مرد بر پدر و مادرش ستم می‌کند و به دوستش خوبی می‌کند و ستاره‌ی دنباله دار طلوع می‌نماید.

سلمان عرض کرد: این امور حتما واقع می‌شوند؟ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: قسم به کسی که جانم در دست قدرت او است بلی واقع می‌شود.

یا سلمان در آن وقت است که زن در تجارت با همسرش مشارکت می‌کند، باران کم می‌شود و خشکسالی پیش می‌آید، کریمان به غیظ و غضب می‌آیند، مرد تهی دست مورد تحقیر قرار می‌گیرد پس در آن هنگام بازارها نزدیک هم می‌شوند، چه این یکی می‌گوید من چیزی نفروخته‌ام، آن دیگری می‌گوید: من چیزی سود نبرده‌ام، پس نمی‌بینی مردم را مگر در حال مذمّت کردن خدا.

سلمان عرض کرد: این مطلب محقّق می‌شود یا رسول اللّه؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: سوگند به کسی که جانم به دست او است آری.

یا سلمان در آن هنگام اقوامی پدید می‌آیند که اگر سخن بگویند کشته می‌شوند، اگر سکوت کنند آنها را از بیخ و بن می‌کنند و خونشان را حلال می‌شمارند تا به اموال آنها دست یازند و مصادره کنند، به ناموس آنها تجاوز نمایند، خون آنها را بریزند، دلهای آنان را از رعب و هراس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۵۹

پر کنند، پس آن اقوام را نمی‌بینی مگر در حال ترس و رعب و وحشت.

سلمان عرض کرد: این مورد محقّق می‌شود یا رسول اللّه؟ فرمود:

بلی سوگند به کسی که جانم در دست قدرت اوست.

یا سلمان در آن هنگام چیزی از مشرق و چیزی از مغرب پشت سر امّت من می‌آفریند، پس وای بر ضعیفان امّت من از دست آنها، وای بر آنها از جانب خدا، که اینان نه به صغیر رحم می‌کنند، نه به بزرگ احترام می‌گذارند، از هیچ کار بد و بدکار نمی‌ترسند، هیکل و قیافه‌ی آنان قیافه‌ی آدمیان ولی دلهای آنها دلهای شیاطین است، سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب محقّق می‌شود؟ فرمود: آری سوگند به خدایی که جانم در دست قدرت او است.

ای سلمان در آن هنگام مردها به مردها اکتفا می‌کنند، زنها به زنها، با پسران ازدواج می‌کنند همانطور که با کنیز در خانه‌ی پدر و مادرش ازدواج می‌کنند، مردان به زنان شبیه می‌شوند و زنان به مردان، صاحبان فرج و زنان سوار بر اسبان می‌شوند، پس لعنت خدا بر اینگونه زنان از امّت من باد.

سلمان عرض کرد: آیا این مطلب محقّق شدنی است یا رسول اللّه؟

رسول خدا فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در قبضه‌ی قدرت او است.

یا سلمان در آن زمان مسجدها را زینت می‌کنند همانطور که دیرها و کنیسه‌ها را زینت می‌کنند، قرآن‌ها به زیور آراسته می‌شوند، مناره‌ها بلند می‌شوند، صف‌ها زیاد می‌شوند با دلهایی که نسبت به هم کینه و بغض دارند و زبانهای مختلف.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۰

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این معنا حتما واقع می‌شود؟

فرمود: بلی سوگند به کسی که جانم در دست قدرت او است، یا سلمان در آن زمان مردان امّت من با طلا خود را زینت می‌دهند،

حریر و دیبا می‌پوشند، از پوست پلنگ لباس درست می‌کنند.

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این معنا محقّق می‌شود؟ فرمود:

آری به خدا سوگند ای سلمان در آن زمان ربا آشکار می‌شود و معامله‌ها به صورت مدّت دار به زیادتر از قیمت واقعی کالا و با رشوه واقع می‌شود.

و دین پست می‌شود و دنیا بالا می‌رود. سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این امور محقّق می‌شود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، در آن زمان طلاق زیاد می‌شود و حدّی برای خدا اقامه نمی‌گردد، مردم در آن زمان به خدا ضرر نمی‌زنند، بلکه خود ضرر می‌کنند.

سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب حتما واقع می‌شود؟

فرمود: آری سوگند به خدایی که جانم در دست اوست.

ای سلمان در آن موقع خواننده‌ها و آلات طرب و موسیقی آشکار می‌شود و بدترین امّت من پشت سر آنها می‌آیند و دنباله‌رو آنان می‌شوند.

سلمان عرض کرد: این مطلب حتمی است یا رسول اللّه؟

فرمود: آری سوگند به خدایی که جانم در دست قدرت اوست، ای سلمان در آن زمان ثروتمندان امّت من برای تفریح به حجّ می‌روند و متوسّطین آنان برای تجارت به حجّ می‌روند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۱

فقرای امّت برای ریا و شهرت، در آن زمان اقوامی پدید می‌آیند که قرآن را برای غیر خدا می‌آموزند و آن را به صورت غنا می‌خوانند، اقوامی دنبال فقه و علم برای خدا می‌روند و اولاد زنا زیاد می‌شود، قرآن را با غنا می‌خوانند، در طلب دنیا مسابقه می‌گذارند و به آن تفاخر می‌کنند.

سلمان عرض کرد: این امور واقع می‌شود یا رسول اللّه؟ فرمود:

آری سوگند به کسی که جانم در دست او است، ای سلمان این امور در زمانی است که پرده‌ی حرمت‌ها دریده شود، گناهان کسب و تحصیل گردد، اشرار و بدان بر خوبان مسلّط شوند، دروغ آشکار گردد، لجاجت و عناد ظاهر شود، فقر بسیار شود و مردم در لباس به همدیگر مباهات و فخر نمایند، باران در غیر وقتش بخواهند، نرد و شطرنج و آلات موسیقی را نیکو شمارند.

امر به معروف و نهی از منکر را بد بدانند تا جایی که مؤمن در آن زمان ذلیل‌تر از کنیز گردد، خوانندگان قرآن و عبادت کنندگان همدیگر را ملامت کنند، که اینان در ملکوت آسمانها بنام پلیدی‌ها و نجس‌ها خوانده شوند.

سلمان عرض کرد: این امور حتما واقع می‌شوند یا رسول اللّه؟

فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست ای سلمان در آن زمان ثروتمند جز از فقر نمی‌ترسد تا جایی که سایل ما بین دو جمعه سؤال و درخواست می‌کند کسی را پیدا نمی‌کند در دست او چیزی بگذارد، سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه این مطلب واقع می‌شود؟ فرمود:

بلی سوگند به کسی که جانم در دست اوست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۲

ای سلمان در آن زمان «رویبضه» سخن می‌گوید، سلمان عرض کرد: یا رسول اللّه «رویبضه» چیست؟ پدر و مادرم فدای تو باد؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او کسی است که تاکنون سخن نمی‌گفت و در این زمان در امر عموم سخن گوید، آن وقت است که مردم درنگ نمی‌کنند مگر اندک تا وقتی که زمین فرو رود فرو رفتنی و هر قوم و گروهی گمان می‌کند زمین فقط در

ناحيه‌ى آنان فرو رفته است.

پس آن مقدار كه خدا خواهد درنگ مى‌كنند تا درنگ آنان تمام مى‌شود و آن وقت زمين گنج‌هايش را يعنى طلا و نقره‌هايش را بيرون مى‌ريزد، سپس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله با دستش به ستون‌ها اشاره كرد و فرمود:

مانند اين، سپس در آن روز ديگر طلا و نقره نفعى نمى‌رساند.

سپس اين است معناى قول خدا: فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها.

[فَاعْلَمْ] يعنى حال كه اين مطلب را دانستى پس بدان كه: [أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ] تغيير و تحوّل و انتقالات شما را خداى تعالى مى‌داند، كه شما از اوّل استقرار نطفه و موادّتان در رحم‌ها تا آخر دنيا داراى نقل و انتقالات و تغييرات و تحوّلات هستند.

و همچنين در برزخ‌ها تا اعراف يا خداوند جاى تحوّل و دگرگونى شما را در مراتب دنيا و برزخ‌ها مى‌داند.

[وَ مَثْواكُمْ] جاى شما را در مراتب آخرت مى‌داند و آن مراتب بر حسب مراتب مردم بسيارست.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۳

آيات ۲۰- ۳۰

[سوره محمد (۴۷): آيات ۲۰ تا ۳۰] ..... ص : ۲۶۳

اشاره

وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْ لا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلى لَهُمْ (۲۰) طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ (۲۱) فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ (۲۲) أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ (۲۳) أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلى قُلُوبٍ أَقْفالُها (۲۴)

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلى أَدْبارِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلى لَهُمْ (۲۵) ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا ما نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرارَهُمْ (۲۶) فَكَيْفَ إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ (۲۷) ذلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ (۲۸) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغانَهُمْ (۲۹)

وَ لَوْ نَشاءُ لَأَرَيْناكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيماهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمالَكُمْ (۳۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۴

ترجمه: ..... ص : ۲۶۴

و [بعضى از] مؤمنان گويند چرا سوره‌اى [شامل حكم جهاد] فرو فرستاده نمى‌شود، آنگاه چون سوره‌اى از محكمات فرو فرستاده مى‌شود و در آن كارزار [با مشركان] ياد مى‌شود، بيمار دلان را بينى كه به تو با نگاه كسى كه از [سكرات] مرگ بيهوش شده باشد، مى‌نگرند بدا به حال ايشان.

اطاعت بايد و سخنى نيك آنگاه چون كار قطعى شود، اگر با خداوند صادق باشند، بيشك بر ايشان بهتر است.

چه بسا چون دست يابيد در اين سرزمين فتنه و فساد كنيد و پيوند خويشاوندانتان را بگسليد.

اينان كسانى هستند كه خداوند لعنتشان كرده و [از شنيدن و ديدن حقّ] ناشنوا و چشمهايشان را نابينا ساخته است.

آیا در [معانی] قرآن نمی‌اندیشند، یا بر دلها قفلها [ی غفلت] شان افتاده است؟

بیگمان کسانی که پس از آنکه [حقّ و] هدایت بر آنان روشن شده است، به آن پشت کردند [و به گذشته برگشتند]، شیطان آن را در چشمشان آراسته است و به آنان مهلت و میدان داده است.

این از آن است که به کسانی که [وحی] فرو فرستاده‌ی الهی را ناخوش داشته‌اند، گویند که در بعضی کارها از شما اطاعت خواهیم کرد و خداوند پنهانکاریشان را می‌داند.

پس چگونه باشد حالشان آنگاه که فرشتگان جانشان را بگیرند در حالی که چهره‌ها و پشتهایشان را فرو کوبند؟

این از آن است که از آنچه خداوند را به خشم آورد پیروی می‌کردند و خشنودی او را ناخوش داشتند، پس [خداوند] اعمالشان را تباه کرد.

آیا بیمار دلان پنداشته‌اند که خداوند هرگز حقد و حسدهایشان را آشکار نمی‌سازد؟

و اگر بخواهیم آنان را به تو می‌نمایانیم، آنگاه ایشان را به سیمایشان می‌شناسی و آنان را از آهنگ سخنشان می‌شناسی و خداوند [ظاهر و باطن] اعمالتان را می‌داند.

تفسیر ..... ص : ۲۶۴

[وَ یَقُولُ الَّذِینَ آمَنُوا لَوْ لا نُزِّلَتْ سُورَةٌ] مؤمنین می‌گویند چرا سوره‌ای در امر جهاد یا به صورت مطلق نازل نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۵

و مقصود از مؤمنین مطلق مسلمانها یا خصوص منافقین از آنهاست و ممکن است مقصود کسانی باشد که با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اند.

[فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْکَمَةٌ] و چون سوره‌ای که معنای و مقصود آن روشن است، یا سوره‌ای که نسخ در آن راه نداشته باشد، یا احکام آن لازم العمل و واجب باشد که رخصت در آن نباشد، نازل شود.

[وَ ذُکِرَ فِیهَا الْقِتالُ] و حکم جهاد و قتال در آن به صورت حتم و وجوب باشد.

[رَأَیْتَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ] آنان که در دلهایشان مرض است و خود آنها نیز از سؤال کنندگان و درخواست کنندگان سوره‌ی محکم می‌باشند.

و ممکن است مقصود همان سؤال کنندگان باشد ولی اسم ظاهر به جای ضمیر آمده تا آنها را ذمّ نموده و علّت حکم را بیان کند.

و ممکن است کسانی که دلهایشان مریض است غیر از کسانی باشند که سؤال و درخواست کردند.

[یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ نَظَرَ الْمَغْشِیِّ عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ] آنان از شدّت ترس و وحشت مانند کسی نگاه می‌کنند که از ترس مرگ به حالت غشّ و بی‌هوشی افتاد باشد.

[فَأَوْلی لَهُمْ] که آری مرگ بر آنان سزاوارتر است.

این جمله کلمه‌ی تهدید و زجر است گویا که از اصل خود نقل شده و از قبیل اسمای اصوات گشته است، یا از قبیل مثل است که تغییر پذیر نیست، در اصل فعل بوده از «ولی» به معنای نزدیک بودن، یا از «آل» به معنای بازگشتن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۶

به صورت معکوس، یا وصف از هر دو معنای یا وصف از «ویل» است، یا به معنای سزاوارتر بودن است و تفضیل آن در سوره‌ی قیامت خواهد آمد.

و بنابراین این جمله خبر است و قول خدای تعالی: [طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ] مبتدای آن می‌باشد یا لفظ «طاعة» مبتدا و خبر آن محذوف

است و آن كلمه‌ى «خير» مى‌باشد.

و «يقولون طاعة» خوانده شده كه در اين صورت معناى آيه چنين مى‌شود: آنها مى‌گويند ما داراى طاعت و گفتار معروف و نيكو هستيم.

[فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ] عزموا على الأمر در كار جديّت كردند و بر آن كار قطع و يقين نمودند.

و عزم الأمر بر كارى عازم شدن است.

[فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ] اگر در آنچه گفتند لَوْ لا نُزِّلَتْ سُورَةٌ تصديق خدا مى‌كردند براى آنان بهتر بود، يعنى در آنچه از اين گفتار استفاده مى‌شود، كه حرص بر جهاد باشد، يا در مطلق آنچه گفتند و باز با نشان به آن اقرار كردند مانند ايمان و تصديق به خدا و رسول صلّى اللّه عليه و آله و قبول احكام، يا در آنچه كه به آن اقرار كردند از قبيل امارت على عليه السّلام و تسليم بر امير المؤمنين بودن او.

[لَكانَ خَيْراً لَهُمْ] آرى تصديق خدا در موارد فوق از آنچه كه آنها خيال مى‌كنند خوبترست، مانند ايّام دنيا و لذّت‌هاى آن، برايشان بهترست.

[فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ] اگر شما از على عليه السّلام روى بگردانيد، يا از امور مردم روى بگردانيد، در اينجا لفظ «إن تولّيتم» به صورت مجهول نيز خوانده شده كه در اين صورت معناى آن چنين مى‌شود: اگر مردم از شما روى بگردانند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۷

[أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ] كه اگر شما از امر خدا روى بگردانيد كارى جز افساد نخواهيد داشت پس بايد در حين روى گردانيدن اميدى جز فساد كردن نداشته باشيد.

[وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ] در آن حالت قطع رحم صورى و معنوى مى‌كنيد.

[أُولئِكَ] در اينجا التفات از خطاب به غيبت است، يعنى آنان چنين‌اند.

[الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ] خداوند گوشهاى آنها را از ادراك جهت اخروى در مسموعات كر نمود، چشمانشان را نابينا كرد.

[أَ] يعنى آيا مى‌توانند در آيات و قرآن تدبّر و تأمّل كنند.

[فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ] بر دلهاى آنان قفل زده شده و در نتيجه قدرت بر تدبّر ندارند. در اينجا لفظ «قلوب» را به صورت نكره آورد در حالى كه مناسب بود بگويد [أَمْ عَلى قُلُوبٍ أَقْفالُها] تا اشعار به اين باشد كه دلهاى قفل شده گويا كه دلهاى انسان نيستند، در نتيجه اضافه به انسانها نمى‌شود.

يا آن دلها از جهت نهايت حقارت و پستى گويى كه ممكن نيست شناخته شوند و اضافه «اقفال» به قلوب براى اشاره به اين است كه قفل‌هاى دلها از سنخ همان دلها است، نه از جنس قفل‌هاى صورى.

و در اوّل سوره‌ى گذشت هر يك از دلها داراى روزنه‌اى است به ملكوت عليا و روزنه‌اى به ملكوت سفلى، به يك اعتبار هر يك از دلها يك در به ملكوت عليا دارند و يك در به ملكوت سفلى و هر يك از دو ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۸

در باز شود آن ديگرى بسته مى‌شود.

[إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلى أَدْبارِهِمْ] سالك بر طريق دين را تشبيه به كسى كرده كه راهى را مى‌پيمايد، بازگشت از دين را به كسى تشبيه كرده كه راهى را در پشت سرش مى‌گذارد و بر مى‌گردد.

و اين حالت مسلمانانى است كه به دست محمّد صلّى اللّه عليه و آله اسلام آوردند، سپس دستورات او را مخالفت كردند.

[مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى] پس از آنكه با گفتار خدا و گفتار رسولش راه هدايت روشن شد، مقصود از هدايت ولايت و طريق آن

است، خداوند آنرا در آیات متعدّد بیان نموده و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نیز در جاهای متعدّد به بیان آن پرداخته است.

و در خبری آمده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از مردم در ده جا بیعت گرفت.

و در خبر دیگری است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز غدیر سه مرتبه از مردم بیعت گرفت.

[الشَّیْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلی لَهُمْ] «املیت له فی غیهٔ» یعنی گمراهی او را طولانی کرده است و «أملیت للبعیر» یعنی در بند و قید او وسیع و گشاد شد «و أملی اللّه له» یعنی خدا به او مهلت داد.

[ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لِلَّذِینَ کَرِهُوا ما نَزَّلَ اللَّهُ] یعنی خوش نداشتند آنچه را که در بارهٔ علی علیه السّلام و خلافت او نازل شده است.

[ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لِلَّذِینَ کَرِهُوا ما نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِیعُکُمْ فِی بَعْضِ الْأَمْرِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِسْرارَهُمْ] لفظ «اسرارهم» به صورت مصدر جمع خوانده شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۶۹

امام صادق علیه السّلام فرمود: فلانی و فلانی ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام را ترک کردند و از ایمان مرتدّ شدند، فرمود: به خدا سوگند آیه در بارهٔ آن دو نفر و طرفدارانشان نازل شده است، آن آیه قول خدای تعالی است که جبرئیل بر محمّد نازل نموده است: ذلک بأنهم قالوا للذین کرهوا ما نزل الله فی علی علیه السلام سنطیعکم فی بعض الأمر امام صادق فرمود: آن دو نفر پیروانشان بنی امیّه را دعوت کردند که با هم پیمان ببندند که بعد از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله امر خلافت در بین ما نباشد و از خمس چیزی به ما ندهند و بنی امیّه گفتند: اگر خمس را به آنان بدهیم به چیزی محتاج نمی‌شوند و قبول کردند که در مسأله خمس هم پیمان شوند ولی دیگر اهمیّت ندادند که خلافت در میان آن دو نفر و طرفدارانشان باشد و لذا گفتند: ما بعضی از چیزهایی که ما را بسوی آن چیز دعوت کردید قبول داریم، آن قسمت خمس است که چیزی از خمس به آنها نمی‌دهیم و آنچه که خداوند نازل کرده چیزی است که بر خلقش واجب گردانیده و آن ولایت امیر المؤمنین علی علیه السّلام است.

و ابو عبیده از آن افراد و کاتب‌شان بود، پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ أَمْ یَحْسَبُونَ أَنَّا لا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ ... تا آخر آیه» از امام باقر و امام صادق علیهما السّلام آمده است: آنان که خویش نداشتند آنچه را در بارهٔ ولایت علی علیه السّلام نازل شده است بنی امیّه بودند.

[فَکَیْفَ] پس چگونه خواهد بود حال آنها، یا چگونه احتیاج پیدا می‌کنند.

[إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَةُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۰

چون فرشتگان جان آنان را بگیرند، بر رو و پشت آنان می‌زنند.

[ذلِکَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ وَ کَرِهُوا رِضْوانَهُ] چون آنها از چیزی پیروی کردند که خدا را به خشم آورده، رضا و رضوان او را خوش نداشتند، که مقصود ولایت علی علیه السّلام است، که رحمت و رضا و رضوان و نعمت همهٔ اینها ولایت علی علیه السّلام است.

[فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ] همان پیروی کردن از آنچه موجب خشم خدا بود، یا ناخوشایند از ولایت علیّ علیه السّلام اعمال آنان را حبط می‌کند و از بین می‌برد.

از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود اینان خوش نداشتند علی علیه السّلام را، در حالی که خداوند امر به ولایت او نموده است در روز بدر، روز حنین، در بطن نخله و روز ترویه و روز عرفه، در این امور پانزده آیه در حجّ نازل شده است در حجّی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از رفتن به مسجد الحرام منع کردند و در جحفه و در خم.

و مقصود از حبط اعمال حبط کارهایی است که در اسلام انجام داده‌اند.

[أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ] آنان كه بيمارى دارند گمان كردند خداوند كينه‌ى ورزى آنان را آشكار نمى‌كند.

[أَضْغانَهُمْ] كينه‌ى درونى آنان نسبت به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و مؤمنين، يعنى اين گمان فاسدست و ما كينه‌ى درونى آنان را ظاهر مى‌سازيم.

[وَ لَوْ نَشاءُ لَأَرَيْناكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيماهُمْ] اگر ما مى‌خواستيم آنان را به تو بشناسانيم خود آنان را به تو نشان مى‌داديم تا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۱

آنان را با سيما و قيافه و نفاق درونى‌شان مى‌شناختى.

[وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ] و اگر از سيما و قيافه‌شان نشناختى از طرز گفتارشان آنها را مى‌شناختى.

و ممكن است خطاب به محمّد صلّى اللّه عليه و آله باشد و ممكن است خطاب عامّ باشد و غير معيّن و مقصود از «لحن القول» فحوا و مقصود از گفتار است، مانند كنايه و توريه و تعريض، يا مقصود برگرداندن و مايل كردن كلام است به جهت كنايه و توريه.

از ابى سعيد خدرى روايت شده است كه گفت: «لحن القول» بغض و كينه‌ى آنان نسبت به علىّ بن ابى طالب عليه السّلام است، گفت: مادر زمان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله منافقين را به وسيله‌ى كينه و بغض آنان نسبت به علىّ بن ابى طالب عليه السّلام مى‌شناختيم.

و از انس روايت شده كه بعد از نزول اين آيه هيچ منافقى در زمان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مخفى نبود (زيرا از نحوه بيان و گوشه و كنايه زدن آنها شناخته مى‌شدند).

[وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمالَكُمْ] خداوند به اعمال شما آگاه است، چه آن را كتمان كنيد يا مخفى نماييد.

آيات ۳۱- ۳۸

[سوره محمد (۴۷): آيات ۳۱ تا ۳۸] ..... ص : ۲۷۱

اشاره

وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ وَ نَبْلُوَا أَخْبارَكُمْ (۳۱) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدى لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيُحْبِطُ أَعْمالَهُمْ (۳۲) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَكُمْ (۳۳) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (۳۴) فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ (۳۵)

إِنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لا يَسْئَلْكُمْ أَمْوالَكُمْ (۳۶) إِنْ يَسْئَلْكُمُوها فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغانَكُمْ (۳۷) ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَ مَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّما يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ (۳۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۲

ترجمه: ..... ص : ۲۷۲

و همه گونه مى‌آزماييمتان تا از ميان شما مجاهدان و صابران را معلوم بداريم، احوالتان را بشناسانيم.

بيگمان كسانى كه كفر ورزيده‌اند [و مردم را] از راه خدا باز داشته‌اند، پس از آنكه [حقّ و] هدايت بر آنان روشن شده است، با

پیامبر مخالفت ورزیده‌اند، هرگز به خداوند زیانی نمی‌رسانند و زودا که [خداوند] اعمالشان را تباه [و بی ارزش] گرداند.

ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خداوند و از پیامبر اطاعت کنید و اعمالتان را باطل مگردانید.

بیگمان کسانی که کفر ورزیده‌اند و [مردم را] از راه خدا باز داشته‌اند، سپس در حال کفر مرده‌اند هرگز خداوند آنان را نمی‌آمرزد.

پس سستی نورزید و از در صلح و سازش در نیایید که شما برتر [و چیره] اید و خداوند با شماست و [پاداش] اعمال شما را نمی‌کاهد.

همانا زندگانی دنیا [مانند] بازیچه و سرگرمی است و اگر ایمان داشته

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۳

باشید و پروا و پرهیز بورزید، پاداشهایتان را به شما می‌پردازد و [همه‌ی] اموال شما را از شما نمی‌طلبد.

اگر آن را از شما بطلبد و بر شما خشم بگیرد [چه بسا] بخل ورزید و ناهمدلی شما را آشکار سازد.

هان شما هستید که از شما خواسته می‌شود که در راه خدا انفاق کنید، آنگاه بعضی از شما هستند که بخل می‌ورزند و هر کس بخل ورزد همانا از خود دریغ می‌ورزد و خداوند بی‌نیاز است و شما نیازمندانید و اگر روی بگردانید قومی غیر شما را جانشین [شما] می‌سازد، آنگاه آنان مانند شما نخواهند بود.

تفسیر ..... ص : ۲۷۳

[وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ] و شما را با امر به جهاد، یا با مطلق تکلیف، یا با بلاها و حوادث دهر، یا با خطورات قلبی و وسوسه‌ی شیطان و القای شبهه از ناحیه‌ی شیطان در دلهایتان امتحان و آزمایش می‌کنیم.

[حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ] تا علم ما ظاهر و آشکار شود، یا بدانیم در مظاهر خویش که کدام مجاهدند و کدام شکیبا.

[وَ نَبْلُوَا أَخْبارَكُمْ] و اخبار شما را امتحان کنیم، یعنی خبرهایی که از خودتان می‌دهید و می‌گویید به خدا و رسولش ایمان آوردید و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را در آنچه که آورده تصدیق کرده‌اید.

یا مقصود این است که اخباری را که دیگران از جانب شما میدهند امتحان کنیم، چه دیگران از شما خبر می‌دهند که شما برخلاف آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علی علیه السّلام فرموده تدبّر و اندیشه می‌کنید، یا اخبار شما را که از دیگران خبر میدهید آزمایش کنیم و هر سه فعل «لنبلونّکم» و «نعلم» و «نبلو» به صورت غایب نیز خوانده شده است.

[إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا] کسانی که به ولایت کافر شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۴

[وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ] اعراض کردند، یا دیگران را از راه خدا که عبارت از علی علیه السّلام و ولایت اوست منع کردند.

[وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ] و با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مخالفت کردند، یا او را در مورد اهل بیتش بعد از پیمان گرفتن بر ولایت آنها خسته کردند.

[مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدى لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً] پس از آنکه راه هدایت بر آنان روشن و واضح شد هرگز به خدا ضرری نتوانند زد، یا به تو یا به علی علیه السّلام ضرر نمی‌زنند.

[وَ سَيُحْبِطُ أَعْمالَهُمْ] اعمال آنان را که در اسلام بجای آوردند به زودی حبط خواهد نمود.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا] پس از آنکه احوال آن کسانی را که خلافت علی علیه السّلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اطاعت

نمی‌کنند ذکر کرد، مؤمنین را از باب لطف مورد ندا و خطاب قرار داد، فرمود:

[أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ] خدا و رسولش را در آنچه که به آن امر کردند از ولایت علی علیه السّلام اطاعت کنید تا اعمال شما باطل نشود.

[وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَكُمْ] و با ترک طاعت خدا و رسول عمل‌هایتان را باطل نکنید.

[إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا] کسانی که به ولایت کافر شدند.

[وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ] و از راه خدا جلوگیری می‌کردند، راه خدا همان ولایت است، تکرار «سبیل اللّه» بدان جهت است که مقصود از سوره‌ی مبارک همین معنی است.

[ثُمَّ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ] و در همین حالت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۵

مردند خداوند این کفّار را هرگز نخواهد بخشید.

[فَلا تَهِنُوا] ای مؤمنین از جهاد و جنگ با کفّار دچار ضعف و سستی نشوید، یا از احتجاج و جهد با منافقین که با علی علیه السّلام خصومت و دشمنی دارند خسته نشوید.

[وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ] و به علّت ضعف از خصومت با کفّار آنان را به صلح دعوت نکنید.

ممکن است لفظ «واو» به معنای «مع» باشد و بعد از آن لفظ «ان» در تقدیر بوده باشد.

[وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ] سست نشوید و دعوت به صلح نکنید در حالی که شما برتر از آنها هستید، یا ممکن است مقصود تقیید نهی بحال برتری و علوّ نباشد بلکه علوّ و برتری حال است، در معنای تعلیل، نه تقیید.

[وَ اللَّهُ مَعَكُمْ] این جمله معنای دوّم در «وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ» را تأیید می‌کند یعنی به علّت اینکه خدا با شماست، شما برتر هستید.

[وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ] اعمال شما هرگز ضایع نمی‌شود.

[إِنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ] در گذشته بیان لعب و لهو گذشت، اگر دنیا بازی اطفال و کودکان است پس چرا شما در آن تعقّل و اندیشه نمی‌کنید و به خاطر دنیا از جنگ یا احتجاج با کفّار ضعیف و سست می‌شوید.

[وَ إِنْ تُؤْمِنُوا] اگر به علی علیه السّلام ایمان آورید.

[وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ] و از مخالفت او بپرهیزید اجر شما را خداوند می‌دهد.

[وَ لا يَسْئَلْكُمْ أَمْوالَكُمْ] اگر به علی علیه السّلام ایمان نیاورید و از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۶

مخالفت او نترسیدید، در مورد اموالتان مورد سؤال قرار می‌گیرید: این معنا از مفهوم مخالفت استفاده می‌شود.

یا معنای آیه این است که اگر به علی علیه السّلام ایمان آورید عوض اعمال شما را می‌دهد و از اموال شما سؤال نمی‌کند تا ایمان به او بر شما سنگین باشد.

و ضمیر در «یؤتکم» و «یسئلکم» به خدایا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به علیّ علیه السّلام بر می‌گردد.

[إِنْ يَسْئَلْكُمُوها فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا] سؤال از اموال شما را به سختی و مشقّت می‌اندازد.

[وَ يُخْرِجْ أَضْغانَكُمْ] کینه و بغض درونی شما را ظاهر می‌سازد.

[ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ] این دو کلمه در سوره‌ی آل عمران گذشت و در مورد هر دو بیان داشتیم.

[تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ] شما دعوت می‌شوید در راه خدا انفاق کنید نه آنکه به رسول ما چیزی بدهید و دعوت می‌شوید که اندکی از اموال خود را در راه خدا انفاق کنید، نه آنکه بسیاری از اموالتان را بدهید.

[فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ] بعضى از شما در انفاق واجب و غير واجب بخل مى‌ورزد.

[وَ مَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّما يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ] و هر كس بخل ورزد در حقيقت از خير خودش گذشته و (به خودش) بخل كرده است، چنانچه در اوّل سوره‌ى بقره گذشت انفاق موجب گرفتن اشرف و اولى است ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۷

نيز در آنجا گذشت كه انفاق اعمّ از انفاق مال، قوا، جاه و انانيّت است.

[وَ اللَّهُ الْغَنِيُ] خداوند بى‌نيازست و شما را از ناحيه‌ى احتياج به انفاق امر نمى‌كند.

[وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ] و شما نيازمنديد و در طلب كمال احتياج به انفاق داريد و لذا خداوند شما را امر به انفاق كرد.

[وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ] اگر از ايمان به على عليه السّلام با از طاعت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در آنچه كه شما را به آن امر كرد، روى برگردانيد قومى ديگر را جايگزين شما مى‌كنم.

قمّى گفته است: يعنى آنها را در اين امر ايمان داخل مى‌سازد.

[ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ] آن قوم ديگر مثل شما نيستند كه با زبانشان چيزى گويند كه در دلهايشان نيست و گاهى قوم ديگر در بعضى از اخبار تفسير به بندگان شده است.

در مجمع البيان ابو هريرة روايت كرده كه عدّه‌اى از اصحاب رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله گفتند: يا رسول اللّه، آن قوم ديگر كه خداوند در كتابش ذكر كرده چه كسانى هستند؟ در اين هنگام سلمان پهلوى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نشسته بود، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله دستش را بر ران سلمان زد و فرمود: اين شخص و قومش هستند.

سوگند به كسى كه جانم در دست او است اگر ايمان به ثريّا بسته شده باشد مردانى از فارس به آن دست مى‌يابند.

و از امام صادق عليه السّلام آمده است: هر كس بخواهد حال ما و حال دشمنان ما را بشناسد سوره‌ى محمّد را بخواند كه در اين سوره آيه‌اى در باره‌ى ما و آيه‌اى در باره‌ى مخالفين ما مى‌بيند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۸

سورة الفتح ..... ص : ۲۷۸

اشاره

همه‌ى اين سوره مدنى است و مشتمل بر بيست و نه آيه است.

آيات ۹- ۱

[سوره الفتح (۴۸): آيات ۱ تا ۹] ..... ص : ۲۷۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً (۱) لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيَكَ صِراطاً مُسْتَقِيماً (۲) وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْراً عَزِيزاً (۳) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۴)

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً (۵) وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ

لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً (۶) وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۷) إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً (۸) لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا (۹)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۷۹

ترجمه: ..... ص : ۲۷۹

همانا گشایشی آشکار در کار تو پدید آوردیم.

تا سر انجام خداوند گناه نخستین و آینده‌ی [امّت] تو را برای تو بیامرزد و نعمتش را بر تو به کمال برساند و تو را به راهی راست هدایت فرماید.

و خداوند تو را به نصرتی پیروزمندانه یاری دهد.

هموست که آرامش را در دلهای مؤمنان جای داد، تا ایمانی بر ایمانشان بیفزاید و سپاههای آسمانها و زمین خداوند راست و خداوند دانای فرزانه است.

تا سر انجام مردان و زنان مؤمن را به بوستانهایی که جویباران از فرو دست آن جاری است در آورد، که جاودانه در آنجا هستند، تا سیّئاتشان را از ایشان بزداید، این نزد خداوند رستگاری بزرگی است.

و تا مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را که در باره‌ی خداوند بد اندیشند، عذاب کند پیشامد بد روزگار بر آنان باد و خداوند بر آنان خشم گرفته و لعنت آورده و بر ایشان دوزخ را آماده ساخته است و بد سر انجامی است.

و سپاههای آسمانها و زمین خداوند راست، خداوند پیروزمند فرزانه است.

همانا ما تو را گواه و مژده رسان و هشدار دهنده فرستاده‌ایم.

تا به خداوند و پیامبر او ایمان آورید و او [پیامبر] را گرامی دارید و بزرگش شمارید و [خداوند را] بامدادان و شامگاهان تسبیح گویید.

تفسیر ..... ص : ۲۷۹

اشاره

[إِنَّا فَتَحْنا لَكَ فَتْحاً مُبِيناً] لفظ «فتح» مانند «منع» ضدّ «غلق» (بسته شدن) به معنای باز شدن می‌باشد و مانند «فتّح» از باب «أفتح» است و فتح به معنای پیروزی است مانند «الفتاحه» با فتحه‌ی حاء، از همین باب است استفتاح و افتتاح دار حرب، حکم کردن بین دو خصم مانند «فتاحه» با کسره و ضمّه و مانند «فتح» با دو ضمّه.

و لفظ «فتح» در معنای علم، در انبساط قلب و اتّصال آن به عالم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۰

ملکوت و مشاهدات آن استعمال می‌شود و نیز استعمال می‌شود در آنچه که از فضل خدا به انسان از جهت باطن یا از جهت ظاهر می‌رسد.

و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است و همه‌ی آنها به طور صریح یا اشاره قایل و گوینده دارد.

پس بعضی گفته‌اند: معنای إِنَّا فَتَحْنا لَكَ این است که بر تو حکم کردیم، برخی به معنای بر تو آسان کردیم برگرفته‌اند.

و بعضی گفته‌اند: یعنی اعلام کردیم یا ارشاد نمودیم، بعضی گفته‌اند به معنای فتح بلاد و شهرها و کشور گشایی است، بعضی گفته‌اند:

یعنی ما تو را با دلیل و معجزه بر دشمنان پیروز گردانیدیم به نحوی که هیچ معاندی نماند.

و بعضی مقصود از آن را فتح مکّه می‌دانند و بعضی گفته‌اند منظور صلح حدیبیّه است.

شرحی در صلح حدیبیّه ..... ص : ۲۸۰

بعضی گفته‌اند: فتح و پیروزی بزرگتر از صلح حدیبیّه وجود نداشت.

تفصیل مطلب چنین است که مشرکین با مسلمانان اختلاط و معاشرت کردند کلام و سخنان مسلمین را شنیدند و اسلام در دلهای آنان راه یافت به نحوی که در سه سال عدّه‌ی زیادی اسلام آوردند.

بعضی گفته‌اند: در حدیبیّه با محمّد صلّی اللّه علیه و آله به نام بیعت رضوان بیعت کردند، درختان خیبر میوه داد، روم بر فارس غلبه کرد و مسلمانان با غلبه کردن روم که اهل کتاب بودند بر فارس که مجوس بودند خوشحال شدند، چون قول خدای تعالی در اینجا راست در آمد که فرموده بود:

وَ هُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۱

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: سبب نزول این سوره و این فتح و پیروزی بزرگ این است که خدای تعالی به رسولش در خواب دستور داد که داخل مسجد الحرام شده، طواف نماید و با حلق کنندگان حلق نماید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این موضوع را به اصحابش خبر داد، آنان را امر به خروج نمود و خارج شدند، وقتی به ذی الحلیفه رسیدند آنجا برای عمره احرام بستند و شترها را برای قربانی بردند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شصت و شش قربانی فرستاد، هنگام احرام اعلام داشت تا ذی الحلیفه احرام بستند، در حالی که برای عمره تلبیه می‌گفتند، هر کس از آن عدّه که قربانی سوق می‌کرد (روانه برای ذبح) قربانی خوب و مجلّل سوق می‌نمود.

هنگامی که این موضوع به گوش قریش رسید خالد بن ولید را با دویست سواره فرستادند او کمین گرفت تا رسول خدا را استقبال کند، خالد بن ولید در کوهها با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را زیر نظر داشت در قسمتی از راه وقت نماز ظهر رسید که بلال اذان گفت و رسول خدا با مردم نماز خواند، خالد بن ولید گفت: اگر ما در حال نماز به مسلمانان حمله می‌کردیم بر آنها غالب می‌شدیم، چه آنان نمازشان قطع نمی‌کنند، ولی الأن آنها نماز دیگری در پیش دارند که آنرا از نور چشمشان بیشتر دوست دارند، صبر می‌کنیم هر وقت مشغول نماز شدند حمله می‌کنیم.

در این موقع بود که جبرئیل بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و نماز خوف را آورد.

روز دوّم که شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به حدیبیّه رسید، آن بر کنار حرم واقع شده، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در بین راه که می‌آمد از اعراب می‌خواست که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۲

حرکت کنند و کسی پیروی او نمی‌کرد، می‌گفتند: محمّد و اصحابش توقّع دارند داخل حرم شوند در حالی که قریش در خانه‌ی اینها به اینان حمله کردند و آنان را کشتند، دیگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش هیچ وقت به مدینه باز نمی‌گردند.

وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به حدیبیّه رسید قریش بیرون می‌آمدند و به لات و عزّی قسم می‌خوردند که تا در میان آنان

یک چشم وجود داشته باشد که پلکهایش حرکت کند نگذارند پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله داخل مکّه شود.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به قریش پیام فرستاد که من برای جنگ نیامده‌ام، بلکه آمده‌ام مناسک انجام دهم و شترهایم را ذبح کنم و گوشتهایشان را به شما واگذارم.

قریش عروهٔ بن مسعود ثقفی را فرستادند، که مردی عاقل و فهمیده بود و این آیه وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ در باره‌ی او نازل شده بود.

وقتی او با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مواجه شد آنرا بزرگ شمرد و حضرت صلّی اللّه علیه و آله احترام کرد، گفت: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله تو قوم خودت را رها کردی در حالی که قریش همه‌ی شتران قوی و جوان را برای جنگ با تو بیرون آورده‌اند و به لات و عزّی قسم می‌خورند که نگذارند تو داخل مکّه و حرم آنها بشوی مادامی که یک نفر از آنها زنده است، آیا می‌خواهی اهل خویش و قومت را نابود سازی یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من برای جنگ نیامده‌ام، فقط آمده‌ام مناسک به جای آورم و شترانم را نحر کنم و گوشتهایشان را به شما واگذارم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۳

عروه گفت: به خدا سوگند تا کنون کسی را ندیدم از داخل شدن به مکّه و حرم منع گردد همانطور که تو منع شدی.

سپس عروه پیش قریش برگشت و جریان را به آنها بازگو نمود.

قریش گفتند: به خدا سوگند اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله داخل مکّه شود و عرب آنرا بشنود همه‌ی ما ذلیل می‌شویم و عرب بر ما جرأت پیدا می‌کنند.

پس حفص بن احنف و سهیل بن عمر را فرستادند، وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن دو نظر کرد فرمود: وای بر قریش، به اینان چه شده است جنگ شما را ضعیف کرده و از بین برده، چرا نمی‌گذارند بین من و عربها خودمان کار را تمام کنیم و بین من و عرب مانع می‌شوند، که اگر من راست بگویم ملک و نبوّت را هم زمان به سوی عرب می‌کشانم و اگر دروغ بگویم شجاعان عرب کافی است.

مردی از عرب امروز چیزی درخواست نمی‌کند مگر آنکه من جواب مثبت می‌دهم اگر خشم خدا در آن نباشد.

پس وقتی خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدند گفتند: یا محمّد تو امسال از عمره صرف نظر کن تا ما ببینیم کار تو به کجا می‌کشد و کار تو با عرب چگونه می‌شود؟ چون عرب شنیدند که تو تا اینجا آمده‌ای و مسیر تو را فهمیدند و متوجّه شده‌اند، تو اگر داخل شهرها و حرم ما بشوی ما پیش عرب ذلیل می‌شویم و آنان بر ما جرأت پیدا می‌کنند، ما خانه‌ی خدا را در سال آینده در همین ماه سه روز در اختیار شما قرار می‌دهیم تا مناسک را انجام دهی و برگردی.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آنرا قبول کرد، قریش به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفتند: هر یک از مردان ما که پیش تو آمد بر می‌گردانی، یکی از مردان تو پیش ما

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۴

آمد ما بر می‌گردانیم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر از مردان ما کسی پیش شما آمد او دیگر به درد ما نمی‌خورد و احتیاجی به او نداریم.

ولی شرط ما این باشد که مسلمانان در مکّه اگر اظهار اسلام کردند مورد آزار و اذیّت قرار نگیرند، آنان را ناخوش ندارند و از شرایع اسلام عملی را که انجام می‌دهند بر آنها انکار نشود، قریش نیز این مطلب را قبول کردند.

وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صلح را با این شرایط قبول کرد بیشتر اصحاب و یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله انکار

کردنـد و کسـی که بیشتر از همه ناراحت بود و شدیدتر از همه انکار می‌کرد عمر بود که گفت: یا رسول اللّه آیا ما بر حقّ نیستیم و دشمن ما بر باطل نیست؟ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چرا، همین طور است.

عمر گفت: پس ما در دین ذلیل می‌شویم.

حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خدای عزّ و جلّ به من وعده داده و خلف وعده نخواهد کرد.

عمر گفت: اگر چهل مرد با من بود با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مخالفت می‌کردم با قریشیان مکّه می‌جنگیدم.

سهیل بن عمر و حفص بن احنف به سوی قریش برگشتند و خبر صلح را به آنان دادند.

عمر گفت: یا رسول اللّه آیا تو به ما نگفتی داخل مسجد الحرام می‌شویم و با حلق کنندگان حلق می‌کنیم؟ حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آیا همین امسال را گفتم؟ من به تو گفتم خدای تعالی به من وعده داده که مکّه را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۵

فتح کنم و طواف و سعی به جای آرم و با حلق کنندگان حلق کنم.

وقتی بیشتر به پیامبر اصـرار کردنـد به آنان فرمود: اگر صـلح را قبول نداریـد برویـد و جنگ کنیـد، آن عده به سوی قریش رفتند در حـالی که آنها آماده‌ی جنگ بودنـد و بر اینان حمله کردنـد و اصـحاب رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله شـکست بـدی خوردنـد و خدمت رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله بازگشتند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تبسّم نمود، سپس فرمود: یا علیّ شمشیر را بگیر و بـا قریش مقـابله کـن، امیر المـؤمنین شمشـیرش را برگرفـت و بر قریش حملـه کرد، همینکـه قریش بـه امیر المـؤمنین علیـه السّـلام نگریستند عقب نشینی نمودند و گفتند: یا علیّ برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله در آنچه که به ما وعده داده بود بدان حاصل شد؟

علی علیه السّلام فرمود: نه، اصـحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شرمسار و خجلت زده برگشتند و از آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله عذر خواهی می‌نمودند.

رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله به آنان فرمود: آیا در روز بدر اصحاب من نبودید که خداوند در باره‌ی شما این آیه را نازل فرمود: إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ «۱»؟

آیا در روز احد اصـحاب من نبودید که نازل شد: إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْراكُمْ «۲»؟ آیا اصحاب من در فلان روز نبودید؟ آیا اصـحاب من در چنان روز نبودید؟ ... اصحاب از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عذر خواهی کردند و بر کاری که انجام داده بودند پشیمان شده و اظهار ندامت کردند و گفتند: خدا و

---

(۱) سوره انفال، آیه ۹

(۲) آل عمران، ۱۵۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۶

رسولش بهتر می‌داند آنچه خودت می‌خواهی انجام بده.

حفص بن احنف و سـهیل بن عمرو از سوی قریش خـدمت رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله بازگشـتند و گفتند: یا محمّد صـلّی اللّه علیه و آله آنچه که تو راجع به اظهار اسـلام شـرط کردی مبنی بر آنکه کسـی بر دینش مورد اکراه و اجبار قرار نگیرد مورد موافقت قریش قرار گرفت.

رسـول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله در پی آن شـد که قرار داد نوشـته شـود، امیر المـؤمنین علی علیه السّـلام را خواست و به او فرمود: بنویس، نوشت: بسم الله الرحمن الرحیم. سـهیل بن عمرو گفت: ما رحمن را نمی‌شناسیم. بنویس «باسمک اللّهم» همانطور که پدران تو می‌نوشتند.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بنویس «باسمک اللّهم» که آن اسمی از اسماء خداست، سپس نوشت: این قرار دادی است که محمّد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و جماعتی از قریش آنرا خواسته‌اند سهیل بن عمرو گفت:

اگر می‌دانستیم تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی با تو محاربه نمی‌کردیم، بنویس این چیزی که محمّد بن عبد اللّه صلّی اللّه علیه و آله خواسته است.

یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله از نسب خود خودداری می‌ورزی؟ و از آن ننگ داری؟! رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: من رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستم اگرچه شما اقرار نکنید.

سپس فرمود: یا علیّ آن نوشته را پاک کن و بنویس محمّد بن عبد اللّه صلّی اللّه علیه و آله امیر المؤمنین علیه السّلام عرض کرد: من اسم تو را از نبوّت هرگز پاک نمی‌کنم.

پس حضرت صلّی اللّه علیه و آله با دست خود آنرا پاک کرد، سپس علی علیه السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۷

نوشت «۱»: این چیزی است که محمّد بن عبد اللّه صلّی اللّه علیه و آله و جماعتی از قریش و سهیل بر آن توافق توافق نمودند که ده سال جنگ نباشد و از جنگ با یکدیگر دست برداریم و بین ما نه دزدی باشد و نه خیانت و به یکدیگر کاری نداشته باشیم، هر کس دوست داشته باشد عهد و بیعت محمّد داخل شود بتواند این کار را أنجام دهد، هر کس دوست داشته باشد در بیعت و پیمان قریش وارد شود بتواند و هر کس بدون اجازه‌ی ولیّ خود نزد محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیاید محمّد صلّی اللّه علیه و آله او را به ولیّ او بر می‌گرداند و اگر از اصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و آله کسی به سوی قریش برود لازم نیست او را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باز گردانند.

و اسلام در مکّه ظاهر و آشکار باشد و هیچ کس بر دینش اجبار و اکراه نشده و مورد آزار و اذیّت و سرزنش قرار نگیرد، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش امسال را بر می‌گردند و در سال آینده وارد مکّه می‌شوند و سه روز در مکّه می‌مانند، با سلاح داخل مکّه نمی‌شوند مگر سلاح عادی مسافر و شمشیرها در غلاف. این پیمان نامه را علیّ بن ابی طالب علیه السّلام نوشت، مهاجرین و انصار شاهد این نوشته بودند.

سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یا علی علیه السّلام تو نخواستی اسم مرا از نبوّت پاک کنی، ولی سوگند به خدایی که مرا به حقّ به نبوّت مبعوث نمود چنین موردی برای تو پیش خواهد آمد که به فرزند آنان همین افراد جواب مثبت دهی در حالی تو دلتنگ و ناراحت و مظلوم هستی.

---

(۱) در واقع علی نوشت. زیرا طبق آیه ۴۸ عنکبوت «وَ لا تَخُطُّهُ بِیَمِینِکَ (تو با دست خود ننوشته‌ای)» به پیغمبر خدا نوشتن نمی‌دانست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۸

پس آنگاه که روز صفّین فرا رسید و به دو نفر حکم راضی شدند علی علیه السّلام نوشت این قرار دادی است بین امیر المؤمنین علیّ بن ابی طالب و معاویهٔ بن ابی سفیان، عمر عاص گفت: اگر می‌دانستیم تو امیر المؤمنین هستی که با تو جنگ نمی‌کردیم، باید بنویسی: این قراردادی است بین علیّ بین ابی طالب علیه السّلام و معاویهٔ بن ابی سفیان.

امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: راست گفت خدا، راست گفت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن حضرت این مطلب را به من خبر داده بود.

به هر حال وقتی قرارداد بین حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و قریش را نوشتند خزاعه بلند شد و گفت: ما در پیمان و عهد و

بیعت محمد صلّی اللّه علیه و آله هستیم و فرزندان بکر بلند شدند و گفتند: ما در بیعت قریش و پیمان آنان هستیم.

این قرارداد را در دو نسخه نوشتند، یک نسخه نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ماند، یک نسخه نزد سهیل بن عمرو. و سهیل بن عمرو، حفص بن احنف به سوی قریش بازگشتند، جریان را به آنها خبر دادند.

اصحاب به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرض کردند: شترهایمان را نحر کنیم و حلق نماییم در حالی که طواف خانه‌ی خدا نکردیم. و سعی بین صفا و مروه انجام ندادیم؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از این موضوع غمناک شد و به امّ سلمه درد دل کرد، امّ سلمه گفت: یا رسول اللّه تو نحر کن و حلق نما. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نحر و حلق نمود، قوم نیز در میان یقین و شکّ (تردید) نحر نمودند «۱».

---

(۱) این واقعه صحیح تاریخی نشان می‌دهد که حدیث منسوب به پیامبر که اهل سنّت روایت کرده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۸۹

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جهت تعظیم قربانی‌ها فرمود: خدا رحمت کند حلق کنندگان را و گروهی که قربانی و شتر نحر نکرده بودند گفتند: یا رسول اللّه خدا تقصیر کنندگان را نیز رحمت کند.

چون کسی که قربانی نکشد حلق بر او واجب نیست رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برای دوّمین بار فرمود: خدا رحمت کند حلق کنندگانی را که قربانی نکشتند.

باز اصحاب گفتند: یا رسول اللّه خدا رحمت کند تقصیر کنندگان را پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خدا رحمت کند تقصیر کنندگان را.

پس از آن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به طرف مدینه حرکت کرد و به تنعیم که رسید و در زیر درخت فرود آمد، اصحاب که صلح را انکار کرده بودند آمدند و عذر خواهی کردند و اظهار ندامت نمودند و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند که برای آنان استغفار نماید که آیه‌ی رضوان نازل شد.

بدان که خلاف اقوال و اخبار در بیان این فتح و تعلیل آن به بخشیده شدن گناهان گذشته و آینده پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و گفتار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از نزول این آیه و این سوره مبنی بر اینکه «بر من آیه نازل شده که محبوبتر از دنیا و آنچه که در دنیاست و تعقیب غفران او به اتمام و کامل کردن نعمت و هدایت، نصر، نزول سکینه و آرامش همه و همه دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از این فتح، فتح مکّه یا فتح خیبر یا فتح سایر شهرها نیست، بلکه مقصود فتح و پیروزی است که اصل همه‌ی فتوحات است، آن عبارت از فتح در ارواح به جبروت، بلکه به لاهوت است.

که «مشاورهن و خالفهنّ» (یعنی از زنان مشورت کنید ولی مخالف آن را انجام دهید) باطل است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۰

و در این فتح است که جمیع فتوحات محقّق می‌شود، از قبیل شهرها، رساندن نعمت‌های صوری و معنوی، غلبه‌ی بر دشمنان، حکم بین او و دشمنانش، چگونگی حکومت بین خلق، علم به اشیاء ... و خلاصه این فتح است که سبب بخشیده شدن گناهان کسی است که به او متّصل شده باشد و در زیر پرچم او داخل گردد، هر کس که می‌خواهد باشد، گناهانش هر اندازه که می‌خواهد باشد، اگرچه گناهان او بعدد قطرات دریاها و دانه‌های ریگ‌ها و شن‌ها باشد.

و روی همین جهت است که علی علیه السّلام فرمود: دینتان را، محکم بگیرید که گناه در آن بخشیده شود و ثواب در غیر آن دین قبول نگردد.

و این فتح همان فتحی است که برای صاحب آن نقص و قصوری باقی نمی‌ماند و با این فتح است که صاحب آن خاتم کلّ در کلّ می‌شود.

و این فتح است که برای صاحبش محبوبتر از همه‌ی اشیاست.

[لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ] بدان که گناه هر انسان بر حسب مقام و منزلت اوست.

چه حسنات و خوبی‌های نیکان سیّئات و بدیهای مقرّبین است.

و توبه‌ی انبیا از التفات و توجّه به غیر خداست، در حالی که توبه‌ی اولیا از خطورات ذهنی.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در آنچه که به او نسبت داده شده فرموده‌اند: گناه بر قلب من خطور می‌کند و من خدا را استغفار می‌کنم هر روز هفتاد مرتبه.

و بدان که رسول چون پدر همه‌ی امّت خویش می‌باشد و پدر روحانی بودن چنانچه در سوره‌ی بقره گذشت عبارت از تنزّل پدر به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۱

مقام فرزند پسر و دختر و فعلیّت اخیر آن دو گشتن است بدون آنکه مقام عالی خودش را خالی کند.

و از سوی دیگر چون شیئی بودن شیئی به وسیله‌ی فعلیّت اخیر است ... لذا رسول شیئیّت همه‌ی امّتش و فعلیّت اخیر آنها می‌شود.

بنابراین آنچه از گناهان به امّت رسول نسبت داده می‌شود صحیح است که به وجهی به خود رسول نسبت داده شود و آنجا که گناهان امّت را خداوند می‌بخشد صحیح است که گفته شود: خداوند با بخشیدن گناهان امّت گناهان رسول را بخشید.

چون رسالت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خاتم و آخر رسالت‌هاست و همه‌ی انبیا زیر پرچم او و تحت رسالتش می‌باشند کما اینکه همه‌ی شرایع تحت شرایع او می‌باشند.

صحیح است گفته شود: هر کس که بر دینی بوده از آدم علیه السّلام و امّتش تا انقراض عالم همه امّت پیامبرند.

و در نتیجه صحیح است که خدای تعالی بفرماید: ما بر تو فتح کردیم این فتح بزرگ را تا خدای تعالی ببخشد گناهان گذشته تو را، گناهانی که مقدّم بر این فتح بوده‌اند و لایق و شایسته‌ی شأن تو می‌باشند و گناهان آینده‌ی تو را نیز می‌بخشد.

و نیز صحیح است که خدای تعالی بفرماید: تا خداوند ببخشد برای تو آنچه که گذشته است از گناهان امّت‌های پیشین تو از زمان آدم علیه السّلام و آنچه از گناهان امّت‌هایی که بعدا می‌آیند تا انقراض عالم.

و صحیح است که خداوند بفرماید: ما برای تو مکّه را فتح کردیم تا خداوند ببخشد برای تو آن گناهانی را که به زعم مشرکین مقدّم بر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۲

زمان فتح بود و آن گناهانی که بعد از زمان فتح پدید می‌آیند، چه گناه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نزد مشرکین بزرگتر از هر گناهکاری بوده، یا مقصود تقدّم بر زمان هجرت و تأخّر از آن زمان است.

چنانچه از امام رضا علیه السّلام روایت شده است.

و نیز صحیح است گفته شود معنای آیه چنین است: ما تو را بر امّت‌ها پیروز گردانیدیم، یا به تو علم دادیم، یا با نعمت‌های صوری و معنوی بر تو افزونی بخشیدیم تا گناهان گذشته و آینده‌ی تو بخشیده شود.

از همین جا وجه التفات از تکلّم به غیبت روشن می‌شود، چه گناهان امّت جز در غیبت خدای تعالی نیست، همچنین است مغفرت امّت و گناه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که همان التفات به غیر خداست جز به وسیله‌ی غفلت از خدا نیست، غفلتی که لایق و شایسته‌ی شأن او باشد.

و مغفرت و بخشش خدا که وجود پیدا نمی‌کند مگر برای مذنب و گناهکار در غیبت او محقّق می‌شود، زیرا لطیفه‌ای که نزد خدا

حاضر است که گناه ندارد و لطیفه‌ی گناهکار نزد خدا حاضر نیست.

و نیز غفران ذنوب و اتمام نعمت‌ها و سایر آنچه که در آیه ذکر شده جز با اسم جامع خدا محقّق نمی‌شود و آن اسم جامع چیزی است که از آن به «اللّه» تعبیر می‌شود.

[وَ یُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ] اتمام نعمت نیست مگر برای کسی که باب لاهوت برای او باز شده، از ملکوت و جبروت که هر دو از عالم امکان می‌باشند به عالم لاهوت که فوق امکان است عروج کرده باشد و این معنا ممکن نیست مگر با همین فتح که ذکر شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۳

[وَ یَهْدِیَکَ صِراطاً مُسْتَقِیماً] راه مستقیم، خروج از افراط و تفریط است، که آن راه تیزتر از شمشیر و باریکتر از مو می‌باشد و نکره آوردن لفظ «صراط» جهت بزرگ نمودن و تفخیم آن است.

[وَ یَنْصُرَکَ اللَّهُ نَصْراً عَزِیزاً] و خدا آن چنان یاریت کرد که مانند آن یافت نشود، یا نصر و یاری کردی که سبب غلبه و عزّت گردد، بر تو ارزانی داشت.

[هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ السَّکِینَةَ] که او آن خدایی است که «سکینه» در اواخر سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعالی إِنَّ آیَةَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ و در سوره‌ی توبه و سوره‌ی یوسف گذشت، گفتیم که مراد از سکینه ظهور ملکوت ولیّ امر بر سینه‌ی مؤمن است، با این ظهور جمیع آنچه که در اخبار از معانی سکینه وارد شده است برای او حاصل می‌گردد و به این چیزی است که سزاوار است خداوند در مقام امتنان آنرا ظاهر سازد.

[فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِینَ لِیَزْدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِمْ] آن سکینه را در دلهای مؤمنان برای آن قرار داد تا ایمان شهودی بر ایمان علمی و حالی آنها افزوده شود.

چون وقتی ملکوت ولیّ امر بر مؤمن ظاهر شد ایمان علمی او مقرون به ایمان شهودی او می‌شود.

[وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] در سوره‌ی توبه بعد از ذکر نزول سکینه فرمود: وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها و أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها گویا این مطلب مسلّم شد که همیشه بعد از نزول سکینه و آرامش تأیید به جنود و لشگریان غیبی نیز هست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۴

و لذا فرمود که جنود غیبی که همیشه همراه فرو فرستادن سکینه است مخصوص خداست، اوست که لشگریان غیبی برای مؤمنین می‌فرستد، همانطور که سکینه و آرامش بر آنان می‌فرستد.

بنابراین قول خدای تعالی: وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ مفید معنای (أیدهم بجنود لم تروها) است که با یک معنای اضافه و زائد.

ممکن است مقصود از قول خدا: وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ تعمیم امتنان به سایر قوا و مدارک بعد از منّت نهادن به انزال سکینه و آرامش بر آنها باشد.

گویا که فرموده است: منّت الهی ما بر مؤمنین اختصاص به نازل کردن سکینه ندارد، بلکه جمیع مدارک و قوا که از لشگریان آسمان هستند، جمیع اعضا، اعصاب و رگهای محرّک که همه از جمله‌ی لشگریان زمین است همه و همه از عطایا و بخششهای الهی است و ممکن است مقصود ترغیب مؤمنین و تطمیع آنان باشد بعد از ذکر امتنان به نزول سکینه، یعنی ترغیب در نازل کردن سپاه و لشگریانی باشد که آنها را ندیده‌اند، گویی که فرموده است: جنود و لشگریان آسمانها و زمین را از خدا طلب کنید.

[وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً] خداوند عالم به مصالح شماست، می‌داند که شما چه وقت استعداد انزال سکینه دارید، چه موقع با آن سکینه شما اصلاح می‌کنید، چه موقع افساد می‌کنید و می‌داند چه وقت صلاح است که با جنود غیبی تأیید شوید و چه وقت تأیید نشوید.

[حَکِیماً] خداوند حکیم است و بعد از مواظبت و مراقبت جمیع دقایق و نکات احوال و استحقاق شما، انجام می‌دهد و کاری را انجام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۵

نمی‌دهد مگر با اتّفاق و استحکام در فعلش به نحوی که خلل در آن راه پیدا نمی‌کند.

[لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ] این جمله تعلیل قول خدای تعالی: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ است و این معنای مناسب تفسیر مغفرت و بخشش با مغفرت و بخشش گناهان امّتش می‌باشد، یا تعلیل قول خدا:

يُتِمَّ نِعْمَتَهُ یا (لیهدیک) یا (لینصرک الله) یا (لأنزل السکینة) یا لِيَزْدادُوا إِيماناً یا تعلیل مفهوم قول خدا: لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یا تعلیل همه‌ی این موارد بر سبیل تنازع می‌باشد.

یا تعلیل محذوف است، یا معنای آیه این است: کاری را که خداوند انجام داده بدان جهت انجام داده که مؤمنین و مؤمنات را داخل بهشت نماید.

[جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ] در آخر سوره‌ی آل عمران بیان چگونگی جریان نهرها از زیر بهشت‌ها در تفسیر قول خدا: فَالَّذِينَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ گذشت.

[خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ] بدیها را از آنان زایل می‌کند.

[وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً] این داخل کردن در بهشت و از بین بردن بدیها در نزد خدا کامیابی بزرگی است.

[وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ] منافقین که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا در حقّ علی علیه السّلام نفاق کردند.

[وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ] و شرک آورندگان مرد و زن به خدا یا به رسول یا به ولایت که همین معنای اخیر منظور و مقصودست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۶

[الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ] و بدگمانان به خدا مقصود این گمان است که خداوند در سفر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به مکّه او را یاری نخواهد کرد.

[عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ] بدی و هلاکت بر خود آنها باد که گمان هلاکت مؤمنین به دست قریش را می‌برند.

قمی گفته است: آنها کسانی بودند که صلح را منکر شدند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را متّهم نمودند.

[وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] تکرار مطلب برای تقویت قلوب مؤمنین و نا امید ساختن گمان منافقین است.

[كانَ اللَّهُ عَزِيزاً] و خداوند عزیز است و کسی بر اراده‌ی او غالب نمی‌شود.

[حَكِيماً] انجام نمی‌دهد مگر آنچه که صلاح مؤمنین است و به هوای نفس مؤمنین یا منافقین توجّه نمی‌کند.

[إِنَّا أَرْسَلْناكَ] جواب سؤال از علّت داخل کردن مؤمنین به بهشت و تعذیب منافقین است که این معنای غایت بخشیده شدن گناهان مؤمنین قرار گرفته که آن نیز غایت فتح مبین است.

گویا که گفته شده: چرا به سبب فتح مبین برای نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خداوند مؤمنین را داخل بهشت و منافقین را عذاب می‌کند؟ پس فرمود: زیرا ای پیامبر ما تو را فرستادیم تا شاهد و مبشّر و نذیر باشی.

[شاهِداً] با زبان حال و قال شاهد بر آنها باشی.

پس هر کس به تو پیوسته باشد تو بر او شهادت می‌دهی، او

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۷

داخل بهشت می‌شود و هر کس بر تو نپیوست شهادت می‌دهی تا مورد عذاب قرار گیرد.

[وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً] تو را فرستادیم تا بشارت دهنده‌ی مؤمنین و ترساننده‌ی کافرین باشی.

[لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ] خطاب را از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به مؤمنین برگردانید تا اشاره به این باشد که غایت ارسال رسول ایمان

مؤمنين است.

لذا فرمود: تا شما به خدا و رسول ايمان آوريد.

[وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ] و بر رسول خدا عزت نهيد و ارجمندش داريد لفظ «تعزّروه» از باب تفعيل و افعال، ثلاثى مجرّد از باب «ضرب و نصر» خوانده شده و «تعزّزوه» با دو از نقطه‌دار خوانده شده است، از باب تفعيل و افعال خوانده شده است.

[وَ تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا] و بامدادان و شبهنگام به تسبيح حقّ پردازيد.

آيات ۱۰- ۱۷

[سوره الفتح (۴۸): آيات ۱۰ تا ۱۷] ..... ص : ۲۹۷

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً (۱۰) سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا فَاسْتَغْفِرْ لَنا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۱۱) بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً (۱۲) وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَعِيراً (۱۳) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۱۴)

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵) قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۶) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً (۱۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۸

ترجمه: ..... ص : ۲۹۸

بيگمان كسانى كه با تو بيعت مى‌كنند، در واقع با خداوند بيعت مى‌كنند.

دست خداوند بر فراز دست ايشان است پس هر كس كه پيمان شكند، همانا به زيان خويش پيمان شكسته است و هر كس به آنچه با خداوند پيمان بسته است، وفا كند، زودا كه به او پاداشى عظيم ببخشد.

به زودى واپس گذاشتگان اعرابى [/ جهاد گريزان باديه نشين] به تو گويند اموال ما و خانواده‌هايمان ما را [از همراهى با شما] مشغول داشت پس براى ما آمرزش بخواه به زبانهايشان چيزى را مى‌گويند ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۲۹۹

كه در دلهايشان نيست بگو پس چه كسى در برابر خداوند- اگر در حقّ شما زيانى يا در حقّ شما سودى بخواهد- از شما حمايت خواهد كرد؟ آرى خداوند به آنچه مى‌كنيد آگاه است.

حقّ اين است كه گمان مى‌كرديد كه پيامبر و مؤمنان هرگز به سوى خانواده‌هايشان باز نمى‌گردند و اين امر در دلهايتان آراسته جلوه داده شد و بد انديشى كرديد و قومى ور شكسته شديد.

و هر كس به خداوند و پيامبر او ايمان نياورد [بداند] كه ما براى كافران آتشى فروزان آماده ساخته‌ايم.

و فرمانروايى آسمانها و زمين خداوند راست، كه هر كس را بخواهد مى‌آمرزد و هر كس را بخواهد عذاب مى‌كند، خداوند

آمرزگار مهربان است.

چون به سوى غنايم راه بريد كه آن را به دست آوريد، زودا كه واپس گذشتگان [به شما] گويند ما را بگذاريد كه از شما پيروى كنيم، مى‌خواهند حكم الهى را دگرگون كنند بگو هرگز از ما پيروى نخواهيد كرد خداوند پيشاپيش در باره‌ى شما چنين گفته است زودا كه [در پاسخ شما] گويند خير، [شما] به ما رشك مى‌بريد حقّ اين است كه جز اندكى در نمى‌يافتند.

به واپس گذاشتگان اعرابى [/ جهاد گريزان باديه نشين] بگو زودا كه به سوى قومى رزم آور سهمگين خوانده شويد كه با ايشان كارزار كنيد، يا آنكه آنان مسلمان شوند پس اگر اطاعت كنيد، خداوند پاداشى نيكو به شما بدهد و اگر روى بر تابيد، چنانكه پيشتر هم روى بر تافته بوديد، به عذابى دردناك عذابتان كند.

[البته] بر نابينا ايرادى نيست و بر لنگ ايرادى نيست، بر بيمار هم ايرادى نيست و هر كس از خداوند و پيامبرش اطاعت كند، او را به بوستانهايى كه جويباران از فرو دست آن جارى است، در آورد و هر كس روى بر تابد، به عذابى دردناك عذابش كند.

تفسير ..... ص : ۲۹۹

[إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ] جواب سؤال مقدّر در مقام تعليل يا در مقام بيان حال است، گويا كه گفته شده: چگونه است حال بيعت كنندگان با رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله؟ و خداى تعالى فرمود: إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ ... يعنى:

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۰

آن كسانى كه با تو بيعت كنند.

[إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ] در حقيقت با خدا بيعت مى‌كنند چون تو مظهر خدا هستى و در هنگام ظهور ظاهر، حكم فقط براى ظاهر است كه خداست و مظهر حكمى ندارد.

[يَدُ اللَّهِ] كه در آن حال دست خدا، نه دست تو.

[فَوْقَ أَيْدِيهِمْ] بالاى دستهايت تفصيل گرفتن بيعت در تفسير قول خدا: أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ «۱» و در تفسير قول خدا: إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... تا آخر آيه» «۲» از سوره‌ى توبه گذشت و بيان بيعت در غير اين سوره نيز ذكر شده است.

[فَمَنْ نَكَثَ] كسى كه بيعت را نقض كند، بدين گونه كه شروط بيعت را نقض كند و آنرا انجام ندهد، يا از اصل بيعت اعراض كند و آن را فسخ نمايد.

[فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ] نقض بيعت، بر ضرر خودش تمام مى‌شود.

[وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ] لفظ «هاء عليه» با ضمّه خوانده شده تا تفخيم لفظ «اللّه» حفظ شود.

[فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً] هر كس به عهدى كه با خدا بسته وفا نمايد اجرا و پاداشى بزرگ به او داده مى‌شود، كه توصيف آن ممكن نيست.

قمّى گفته: در بيعت رضوان اين آيه نازل شد:

---

(۱) توبه ۱۰۴

(۲) توبه ۱۱۱

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۱

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ و با آنها شرط كرد كه بعد از آن در هيچ كارى كه رسول خدا انجام مى‌دهد، با او مخالفت نكنند و انكار ننمايند و هر دستورى كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بدهد مخالفت نورزند.

پس خدای تعالی بعد از نزول آیه‌ی رضوان فرمود: إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ... تا آخر آیه» و خدای تعالی از آنها با این شرط راضی شد که آنها به عهد و پیمان خدا وفا کنند، عهد و پیمان را نشکنند، خداوند با این شرط از آنان راضی شد، ولی در تألیف و نوشتار آیه‌ی شرط را بر آیه‌ی رضوان مقدّم داشتند، در حالی که اوّل بیعت رضوان نازل شد، سپس آیه‌ی شرط.

[سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ] آن عدّه از اعراب که تخلّف کرده بودند منظور این است که در سال «حدیبیّه» رسول خدا آنها را به کوچ کردن و جهاد فرا خواند امّا آنان شرکت نکردند، بهانه و عذر آوردند و گفتند: که گفتار اموال و خانواده‌هایشان هستند و نمی‌توانند بیایند، در حالی که آنها از قریش می‌ترسیدند و حرکت نکردند و پیش خود می‌گفتند: قریش با محمّد در خانه‌اش جنگ کرد (و محمّد را در جنگ احد شکست) حال که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواهد بر قریش و خانه‌ی آنها وارد شود قریشیان یک نفر از اینها را باقی نمی‌گذارند.

[شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا فَاسْتَغْفِرْ لَنا] آنها به دروغ گفتند اموال و اهل ما، ما را مشغول خود کرده بود و ما نتوانستیم با شما در جنگ شرکت کنیم و برای ما استغفار کن.

و این خبر از اخبار غیبی است که حال درونی آنها را خبر داده است که: [يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۲

لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً]

آنچه می‌گویند با زبانشان است و در دلشان این نیست.

بگو: اگر خدا بخواهد به خاطر تخلّف یا به صورت مطلق ضرری بر شما وارد سازد یا سودی برساند چه کسی می‌تواند آنرا دفع کند و چه کسی مالک نفع و ضرر شما خواهد شد.

[بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً] پس از اعمالی که انجام می‌دهید بترسید.

[بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ] پس اموال و خانواده‌های شما، شما را مشغول نکرده، بلکه از قریش ترسیدید، چون شما گمان کردید که مشرکین غلبه می‌کنند و محمّد صلّی اللّه علیه و آله و یارانش را می‌کشند.

[أَبَداً وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ] این گمان در دلهای شما محکم شده است و در واقع این گمان به نحوی در قلوب شما ثابت شده است که احتمال غیر آن را نمی‌دهید.

[وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ] و گمان بد به خدا و رسولش داشتید.

[وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً] در حالی که حیات انسانی در شما نابود و تباه شد.

[وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَعِيراً] به جای ضمیر اسم ظاهر گذاشته شده تا ذم دیگری از مشرکین باشد، اشعار به علّت حکم گردد، که به علّت کافر بودن دوزخ را برایتان آماده کرده‌ایم.

[وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ] و سلطنت و توانمندی آسمانها و زمین خدا در دست خداست و اوست که بر حسب استعداد هر کس را بخواهد می‌بخشد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۳

و هر کس را بخواهد عذاب می‌کند، چون مشیّت خدا گزاف و بیهوده نیست.

[وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً] در این جمله رجا و امید است و اشعار به این است که مغفرت و رحمت ذاتی خداوندست و عذاب کردن با قصد دوّم داخل در قضای الهی می‌شود.

[سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ] این صحرانشینان به جنگ نیامده وقتی جنگ پیش آید که در آن غنیمت‌هایی باشد (مثل

خبر) خواهد گفت: ما از شما پيروى مى‌كنيم.

[لِتَأْخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ] آنها مى‌خواهند كلام خدا را تغيير دهند.

كلام خدا اين است آنان كه همراه رسول خدا به سوى مكّه خارج شدند ولى از طواف خانه خدا جلوگيرى شدند مخصوص و مستحقّ اخذ غنيمت‌ها مى‌باشند.

يعنى غنايم مخصوص آنانست و اين غنايم به جاى دخول مكّه مى‌باشد و حقّ آنانست يا قول خدا اين است كه متخلّفين نبايد در غنايم خيبر با شما و پيرو شما باشند.

[قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا] به جاى نهى نفى ابد آورده تا اشاره به تحقّق مطلب و تأكيد آن باشد كه هرگز شما از ما پيروى نكرديد كه مستحقّ غنيمت باشيد.

[كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ] وضع شما چنين است كه خداوند از قبل فرموده بود كه شما در غنايم خيبر با ما شريك نمى‌باشيد.

[فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا] در مخاطبات از امر آخرت جز اندكى درك نمى‌كنند و روى همين جهت

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۴

است كه گفتار و منع شما را بر حسد حمل مى‌كنند كه از اوصاف دنياست.

[قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ] آوردن اسم ظاهر به جاى ضمير جهت تصريح به ذمّ آنانست، يعنى به اين بازنشستگان از اعراب صحرانشين بگو: [سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ] به زودى براى پيكار با قومى سخت ورزيده خوانده خواهيد شد.

برخى گفته‌اند: مقصود از آن اعراب قبيله‌ى هوازن و ثقيف است.

[تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً] چه با آنان كارزار كنيد يا آنان اسلام آورند به هر حال پاداش نيك يعنى غنيمت و بهشت، بهره شما خواهد شد.

[وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً] و اگر از آن رو گردان شويد همانطور كه پيش از اين از حديبيّه روى گردان شديد و به آن پشت كرديد.

[لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ] وقتى به متخلّفين وعده‌ى عذاب داد و آنانرا مذمّت نمود در ذمّ و وعده‌ى عذاب اين عدّه را استثنا كرد تا توهّم نشود كه به آنان نيز وعده‌ى عذاب اين عدّه را استثنا كرد تا توهّم نشود كه به آنان نيز وعده‌ى عذاب داده شده و لذا فرمود: بر نابينا ايرادى نيست.

[وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ] و نيز بر لنگ و بيمار هم ايرادى و گناهى نيست كه در جنگ شركت نكرده باشند، پس هر كس خدا و رسول اطاعت نمايد، غير از آن كسانى كه عذر آوردند يا كلّا همه مسلمانان مطيع شدند.

[يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ] خدا آنان را داخل

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۵

در بهشت‌هايى مى‌كند كه نهرها از زير آن جريان دارد در آخر سوره‌ى نساء در باره‌ى چگونگى آن شرح كاملى بيان شد.

[وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً] تأكيد مفهم قول خداى تعالى: إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ و تعليل آنست كه اگر رو برگردانند به عذاب دردناك عذاب مى‌شوند.

آيات ۱۸- ۲۹

[سوره الفتح (۴۸): آيات ۱۸ تا ۲۹] ..... ص : ۳۰۵

اشاره

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً (۱۸) وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۱۹) وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً (۲۰) وَ أُخْرى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْها قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً (۲۱) وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۲۲)

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (۲۳) وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً (۲۴) هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ الْهَدْيَ مَعْكُوفاً أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۲۵) إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوى وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً (۲۶) لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ لا تَخافُونَ فَعَلِمَ ما لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِكَ فَتْحاً قَرِيباً (۲۷)

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً (۲۸) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً (۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۶

ترجمه: ..... ص : ۳۰۶

به راستى كه خداوند از مؤمنان، آنگاه كه با تو در زير آن درخت بيعت كردند، خشنود شد و دانست كه در دلهايشان چيست؟ و آنگاه آرامش [خود] را بر

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۷

آنان نازل كرد و به پيروزى‌اى نزديك پاداششان داد.

و نيز غنايمى بسيار كه به آن دست يابند و خداوند پيروزمند فرزانه است.

خداوند به شما غنايم بسيارى وعده كرده است كه بر آن دست مى‌يابيد، اين را براى شما پيش انداخت و دستان مردم [مخالف] را از شما بازداشت، تا اين امر نشانه‌ى عبرتى براى مؤمنان باشد و تا شما را به راهى راست هدايت كند.

و موردى ديگر كه بر آن دست نيافتيد، ولى خداوند به آن احاطه دارد و خداوند بر همه چيز تواناست.

و اگر كافران با شما به كارزار برخيزند، بيشك [به شما] پشت خواهند كرد، سپس نه يارى و نه ياورى يابند.

اين سنّت الهى است كه پيشتر نيز جارى بوده است، هرگز در سنّت الهى تغيير و تبديلى نخواهى يافت.

و هموست كه پس از آنكه شما را بر ايشان پيروزى داد، در ميان مكه دستان ايشان را از شما، دستان شما را از ايشان بازداشت و خداوند به آنچه مى‌كنيد بيناست.

آنان بودند كه كفر ورزيدند و شما را از مسجد الحرام بازداشتند و نگذاشتند قربانى [شما] كه باز داشته شده بود، به محل [قربانگاه] اش برسد و اگر [در مكه] مردان و زنان [مستضعف] با ايمانى نبودند كه [ممكن بود] بى‌آنكه آنان را بشناسيد، ندانسته پايمالش

کنید و تاوانشان بر شما بماند [فرمان حمله به مکه می‌دادیم] تا خدا هر که را بخواهد در جوار رحمت خویش در آورد.

اگر [کافران و مؤمنان] از هم متمایز می‌شدند، قطعا از میان آنان کافران را به عذابی دردناک معذّب می‌داشتیم.

چنین بود که کافران در دلهایشان حمیّت- همان حمیّت جاهلیّت- آوردند ولی خداوند آرامشش را بر پیامبرش و بر مؤمنان نازل کرد و آنان را پای بند حکم تقوا ساخت، به آن سزاوارتر و اهل آن بودند و خداوند از همه چیز آگاه است.

به راستی که خداوند رؤیای پیامبرش را به حقیقت پیوست، که شما ان شاء اللّه در امن و امان و حلق و تقصیر کرده وارد مسجد الحرام خواهید شد بی آنکه بیمی داشته باشید و او چیزی را که شما نمی‌دانستید می‌دانست و جز این نیز پیروزی‌ای نزدیک نصیب شما گردانده است.

او کسی است که پیامبرش را با هدایت و دین حقّ فرستاده است، تا آن را بر همه‌ی ادیان پیروز ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۸ گرداند و خداوند گواهی را بس.

محمد پیامبر الهی است و کسانی که با او هستند بر کافران سختگیر [و] با خودشان مهربانند، آنان را راکع و ساجد بینی که در طلب بخشش و خشنودی خداوندند نشانه‌ی آنان در چهره‌هایشان از اثر سجود [آشکار] است و این است توصیف آنان در تورات و توصیف آنان در انجیل هست، همانند نهالی که جوانه‌اش را بر آورد و آن را نیرومند سازد و ستبر گردد و بر ساقه‌هایش بایستد، [و] کشاورزان را شاد و شگفت زده سازد، تا از [دیدن] ایشان کافران را به خشم آورد خداوند به کسانی از ایشان که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، آمرزش و پاداشی بزرگ وعده داده است.

تفسیر ..... ص : ۳۰۸

[لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ] به تحقیق و البتّه خدا از مؤمنان خشنود گشته است.

بدان که رضای خدا از عبد نیست مگر در وقتی که رضای عبد از خدا باشد و آیا رضایت عبد مقدّم است یا رضایت خدا؟ اخبار و کلمات نیکان در این مورد مختلف است.

و شاید اهل شهود از ابرار در این مورد به تحقیق نرسیدند و لذا بعضی در این مطلب و امثال آن اظهار تحیّر و سرگردانی کردند.

و تحقیق در این مطلب این است که این مسأله دوری است، بدین معنی که ذکر خدا یا توبه‌ی رضای او بر حسب مرتبه‌ای از آن مقدّم است بر آنچه که برای عبد است بر حسب مرتبه‌ای از آن و آنچه که برای عبد است مقدّم است بر آنچه که برای خداست بر حسب مرتبه‌ی دیگری.

بلکه تحقیق این است که آنچه که برای عبد است عین آن چیزی است که برای خداست، لیکن نسبت آن چیز به خدا در واقع مقدّم است بر نسبت آن به عبد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۰۹

و لکن اعتبار آن نسبت بر حسب حال ناظر مختلف است، بدین گونه کسی که نظرش به خدا مقدّم بر نظر او بر خودش باشد نسبت آن به خدای تعالی مقدّم بر نسبت آن به عبد می‌شود.

چنانچه از علیّ علیه السّلام وارد شده: من چیزی را ندیدم مگر آنکه خدا را قبل از آن دیدم.

و اگر نظر شخص بر خودش مقدّم بر نظر او به خدا باشد نسبت آن به عبد مقدّم می‌شود و اگر نظر کسی به هر دو به طور مساوی باشد در تقدیم و تأخیر متحیّر می‌شود.

و به این دو نظر در خبر اشاره شده، آنجا که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

من چیزی را ندیدم مگر آنکه خدا را بعد از آن دیدم و نیز فرمود: من چیزی را ندیدم مگر آنکه خدا را در آن چیز دیدم.

و امّا اشخاصى مانند معتزله كه نسبت افعال و صفات جز به بندگان نمى‌بينند ما سخنى با آنان نداريم.

شايد قول خداى تعالى: فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ خطاب به اينان باشد كه شامل بيشترينه‌ى بندگان مى‌شود.

و قول خداى تعالى: وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ خطاب با گروه اوّل است.

يا تنبيه و آگاه كردن همه است به اين مطلب كه نسبت اوصاف به خدا مقدّم بر نسبت اوصاف به بندگان است.

[إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ] لفظ «إذ» آورد كه مخصص ماضى است، چون نزول آيه بعد از وقوع قضيّه است، بعد از لفظ «إذ» فعل

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۰

مضارع آورد تا اشاره به تكرّر فعل باشد.

چه بيعت كنندگان در آن روز بسيار بودند و سبب رضاى خداى تعالى از آنان در آن بيعت اين است كه وقتى با رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مخالفت كردند، با قريش وارد جنگ شدند و شكست سختى خوردند پشيمان شدند كه چرا از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله تخلّف نمودند و توبه كردند، از آن حضرت خواستار بخشش شدند و از صميم قلب با او بيعت كردند و در حين آن بيعت اصلا هيچ انانيّتى نداشتند و لذا مستحقّ نزول سكينه و آرامش شدند، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در آن بيعت شرط كرد كه با او مخالفت نكرده و گفتار و دستور او سرپيچى نكنند و كارى را كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله انجام دهد انكار نكنند.

زيرا آن اصحاب پس از آنكه شكست خوردند و حضرت به سوى مدينه حركت كرد و به تنعيم بازگشت و به زير درخت فرود آمد، به خدمت او رسيدند و اظهار ندامت و پشيمانى كردند و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از آنان عهد و پيمان گرفت و نخستين كسى كه در آن هنگام با رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بيعت كرد على عليه السّلام بود، سپس حضرت بين هر دو نفر از آنان عقد اخوّت و برادرى بست، بين خودش و على عليه السّلام نيز عقد برادرى بست.

[فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِمْ] خداوند به آنچه كه در قلوب و دلهاى آنان بود از صدق و توبه و انابه عالم و آگاه بود و به همين جهت از آنان راضى شد.

[فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ] پس سكينه و آرامش بر آنان نازل نمود، چون آنها از انانيّت خويش بيرون آمدند و سكينه صورت ملكوتى است كه در خانه‌ى قلب عبد داخل مى‌شود در صورتى كه عبد از انانيّت ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۱

خويش خارج شود، چنانچه گفته شده: «چو تو بيرون شوى او اندر آيد» و در آخر سوره‌ى بقره و در سوره‌ى توبه بيان سكينه و آرامش گذشت.

[وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً] مقصود فتح خيبر است.

[وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها] مقصود غنيمت‌هاى خيبر است.

[وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً] كسى بر اراده‌ى خدا غالب نمى‌شود.

[حَكِيماً] به جاى نمى‌آورد آنچه را كه به جاى مى‌آورد و وعده نمى‌دهد آنچه را كه وعده مى‌دهد جز از روى حكمت و غايت متقن.

[وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها] مقصود غنيمت‌هايى است كه تا روز قيامت به دست مؤمنين مى‌افتد، يا منظور غنيمت‌هاى مكّه و هوازن است.

[فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ] دست قريش يا دستهاى اعراب و غير آنان را با نيروى اسلام از شما باز داشت.

يا مقصود دست اهل خيبر و هم پيمانان آنانست.

[عَنْكُمْ] در مجمع از طريق عامّه ذكر شده كه وقتى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از حديبيّه به مدينه آمد، بيست روز در آنجا ماند، سپس از آنجا به قصد جنگ خيبر خارج شد و آنان را محاصره كرد تا به تنگى و قحطى شديد بيافتند، سپس خداى تعالى خيبر را به

دست آنان گشود.

داستان از این قرار بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرچم را به عمر بن خطّاب داد و آنان که باید با او حرکت می‌کردند حرکت کردند تا در مقابل اهل خیبر قرار گرفتند، (چون دفاع دلیرانه آنان را دیدند) عمر و اصحابش فرار کردند و پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگشتند: هر یک از عمر و اصحابش همدیگر را متّهم به ترس می‌کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۲

وقتی به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از کار عمر و اصحابش مطّلع نمودند فرمود: فردا پرچم را به دست مردی می‌دهم که خدا و رسولش را دوست دارد، خدا و رسولش او را دوست دارند، ثابت قدم است، فرار نمی‌کند و بر نمی‌گردد و مگر آنکه خداوند به دست او فتح و پیروزی نصیب ما کند.

وقتی صبح شد همه‌ی اصحاب خدمت حضرت صلّی اللّه علیه و آله آمدند و هر کس امید داشت که پرچم را به دست او بدهند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

علیّ بن ابی طالب کجاست گفتند: چشم او درد می‌کند، پس کسی را به دنبال علی علیه السّلام فرستاد و علی علیه السّلام خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، حضرت آب دهانش را بر چشم او مالید و دعا کرد، چشم علی علیه السّلام خوب شد، به نحوی که گویی اصلا درد نداشته است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرچم را به علی علیه السّلام داد و فرمود: مستقیم برو و هیچ جا توقّف نکن و به عقب برنگرد تا به خیبر برسی و اهل خیبر را به اسلام دعوت کن و آنچه از حقّ خدا بر آنان واجب است خبر بده، به خدا سوگند اگر خداوند با دست تو یک مرد را به راه راست هدایت کند بهتر است از آنچه که زیر خورشید است.

پس علی علیه السّلام به سوی خیبر حرکت کرد و مرحب در مقابلش آشکار شد، علی علیه السّلام او را زد و سرش را شکافت و کشت و پیروزی به دست علی علیه السّلام انجام یافت.

مسلم در صحیح این چنین آورده است:

از عامّه نقل شده که علی علیه السّلام وقتی به قلعه نزدیک شد اهل قلعه بیرون آمدند، علی علیه السّلام با آنان جنگ کرد و مردی از یهود ضربه‌ای به دست علی علیه السّلام زد و سپر از دست علی علیه السّلام افتاد، علی علیه السّلام درب قلعه را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۳

به دست گرفت و آنرا برای خود سپر قرار داد و در قلعه همچنان در دستش بود در حالی که او جنگ می‌کرد تا قلعه را فتح کرد و خدای تعالی به دست او پیروزی را نصیب مسلمانان کرد و سپس درب را از دستش بر زمین انداخت.

راوی می‌گوید من خودم شخصا دیدم که من با هفت نفر دیگر هر چه کوشش کردیم درب قلعه را تکان دهیم نتوانستیم.

از عامّه نقل شده که علی علیه السّلام روز خیبر در قلعه را حمل نمود تا مسلمانان بالای آن رفتند و آن را فتح کردند در حالی که بعد از آن چهل مرد نتوانستند آن را بلند کنند.

و از وجه دیگری روایت شده که هفتاد مرد بر سر آن جمع شدند و کوشش کردند که آن در را بر سر جای خودش برگردانند.

از ابی لیلی روایت کرده‌اند که علی علیه السّلام در تابستان و زمستان قبایی می‌پوشید که دولا بود و وسط آن پر از پنبه و سنگین بود، در عین حال اصلا باکی از گرما نداشت.

راوی می‌گوید: اصحاب من آمدند و این مطلب را برای من نقل کردند، گفتند: آیا در این مورد چیزی شنیده‌ای؟ گفتم: نه، پس گفتند: از پدرت بپرس که او با علی علیه السّلام شب نشینی می‌کرد، من از پدرم سؤال کردم و گفت: در این مورد چیزی نشنیده‌ام، پس او پیش علی علیه السّلام رفت و با او شب نشینی کرد و این مطلب را از خود علی علیه السّلام سؤال کرد. علی علیه السّلام

فرمود: آیا تو شاهد خیبری نبودی؟ گفتم: چرا، فرمود: ندیدی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ابابکر را فراخواند، با او پیمان بست و به سوی اهل خیبر فرستاد، أبو بکر رفت و با آنها مواجه شد و برگشت و همه‌ی جنگجویان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۴

را نیز با خود برگردانید و شکست خورد و فرار کرد؟ گفت: بلی این قضیّه را دیدم.

علی علیه السّلام فرمود: سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به سوی عمر فرستاد و از او پیمان گرفت و او را به سوی آن قوم فرستاد، او هم رفت و با قوم رو برو شد، جنگید، شکست خورد و متواری شد.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پرچم را امروز به دست کسی می‌دهم که خدا و رسولش را دوست دارد، خدا و رسولش نیز او را دوست دارند و خداوند به دست او فتح می‌کند و او در جنگ ثابت قدم است و فرار نمی‌کند پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مرا فراخواند و پرچم را به دست من داد و سپس فرمود: بار الها او را از سرما و گرما کفایت کن و حفظ نما. و سپس از آن نه گرما در من اثر کرد و نه سرما.

صاحب مجمع گفته: همه‌ی این مطالب از کتاب «دلائل النبوّة» امام ابو بکر بیهقی است.

سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قلعه‌ها را همچنان یکی پس از دیگری فتح می‌کرد تا به قلعه‌ی وطیخ و سلالم رسیدند که آخرین قلعه‌های خیبر بود و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آنها را ده شب و اندی محاصره کرد.

ابن اسحاق گفته: وقتی قلعه‌ی قموص که قلعه‌ی ابن ابی الحقیق بود فتح شد صفیّه دختر حیّ بن اخطب و دختر دیگری خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آورده شد، بلال آن دو دختر را بر دو تن از کشته شدگان یهود بگذارند و به آنها نشان دهد که کشته شده‌اند وقتی آن دختر همراه صفیّه کشته را دید داد و فریاد کرد و صورتش را خراشید و خاک بر سرش ریخت، وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن دختر را دید فرمود این شیطان را از من دور کنید،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۵

پس از آن دستور داد صفیّه را در جایی پشت سرش نگاه دارند و ردای خویش را بر او انداخت، بدین ترتیب مسلمانان فهمیدند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صفیّه را برای خودش انتخاب کرده است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به بلال فرمود: آیا رحمت و عطوفت در تو از بین رفته است ای بلال؟ تو چرا کشته شدگان مردان را به دو دختر نشان می‌دهی؟! صفیّه در آن زمان که عروس کنانهٔ بن الرّبیع بن ابی الحقیق بود یک شب در خواب دیده بود که ماه در دامن او افتاد، این خواب را بر همسرش بازگو نمود همسرش گفت: این خواب تو جز این نیست که تو روزی پادشاه حجاز محمّد صلّی اللّه علیه و آله را داری و یک سیلی به صورت او زد که در اثر آن سیلی چشمش کبود شد، وقتی او را خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آوردند اثر آن سیلی هنوز مانده بود.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از صفیّه در مورد این قضیّه سؤال کرد، صفیّه نیز مطلب را به او عرض کرد.

ابن ابی الحقیق به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پیام فرستاد که پایین بیا تا با تو سخن بگویم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جواب مثبت داد و با آنان مصالحه نمود، بدین گونه که خون آنان در قلعه‌هایشان محفوظ بماند، خود و اولادشان بتوانند از خیبر و زمین خیبر خارج شوند، ولی هیچ چیز با خودشان نبرند و هر چه دارند از اموال و زمین و پول و طلا و لباس در اختیار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله باشد، فقط بتوانند لباسی را که پوشیده‌اند ببرند.

پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر چیزی را مخفی کنید و به من نگویید من ذمّه‌ی خدا و رسولش را از شما بری می‌کنم و پیمان و عهد را بر می‌دارم پس آنان نیز بر همین مطلب مصالحه کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۶

وقتی اهل فدک شنیدند و فهمیدند که اهل خیبر چه کردند پیام به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرستادند که با اهل فدک نیز به همان روش عمل کند و خونشان را محترم شمارد، اینان نیز اموال خود را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بدهند، چنین کردند و از کسانی که بین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و آنان رفت و آمد می‌کرد محیصهٔ بن مسعود بود.

وقتی اهل خیبر تا این حدّ تنزّل کردند از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند که نصف اموال آنان را بگیرد و گفتند: ما نسبت به آن اموال از شما داناتریم، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بر نصف با آنان مصالحه نمود، شرط کرد که هر وقت ما بخواهیم شما را بیرون کنیم بتوانیم.

اهل فدک نیز اینچنین مصالحه کردند بنابراین اموال خیبر فیء بین مسلمانان بود، ولی فدک خالص برای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گشت، چون در مورد فدک با جنگ و حمله گرفته نشده است.

وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مستقرّ شد زینب دختر حارث بن سلام که دختر برادر مرحب بود یک برّه‌ی بریان به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هدیه نمود، قبلا پرسید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله کدام عضو از گوسفند را بیشتر دوست دارد گفتند: دست گوسفند را.

پس در آن سمّ بسیاری داخل کرد و بقیّه‌ی اعضا را نیز سمّی نمود و آن را خدمت رسول خدا آورد، وقتی آن را جلو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گذاشت رسول خدا دست گوسفند را جدا کرد و یک لقمه از آن جوید و مسموم شد و بشر بن براء بن معرور نیز استخوان آنرا گرفت و مسموم گشت.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: دست بردارید و نخورید که شانه‌ی این گوسفند به من خبر می‌دهد که آن سمّی است سپس زینب را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۷

فراخواند که او نیز اعتراف به سمّی بودن گوسفند کرد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه چیز تو را به این کار وادار کرد؟ زینب گفت: از قوم من چیزی به من رسیده که بر تو مخفی نیست، من پیش خود گفتم: من این برّه را سمّی می‌کنم اگر او پیامبر باشد که می‌فهمد و خبر می‌دهد و اگر پادشاه باشد که من از دست او راحت می‌شوم.

سپس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از گناه او گذشت و بشر بن براء از همان خوردن گوشت سمّی مرد.

در آن هنگام که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مریض بود و در همان مرض از دنیا رفت مادر بشر به عیادت او آمد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای مادر بشر غذایی که در خیبر من با پسر تو خوردم هنوز اثرش از بین نرفته و بر من غالب است و الان وقت آن است رگ حیات من قطع شود و مسلمانان معتقد بودند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در عین اینکه خداوند او را به وسیله‌ی نبوّت مکرّر معزّز نموده بود شهید از دنیا رفت.

[وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ] تو یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله باید نشانه‌ای برای مؤمنین باشی، یا غنیمت که خداوند آنرا برای شما تعجیل کرد آیت و نشانه باشد.

و لفظ «لتکون» عطف بر محذوف است، یعنی «لتقویّ و ترفع» تا تقویت شوی و بلند مرتبه گردی.

یا متعلّق به محذوف است که بر «عجّل» عطف شده، یعنی این کار انجام شد تا تو نشانه و آیات مؤمنین باشی.

[وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً] و شما را به راه مستقیم یعنی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۸

ولایت، رهنمون شود، یا مقصود راه راست است که در هر چیزی بین افراط و تفریط واقع شده باشد.

[وَ أُخْرى] خداوند به شما وعده‌ی غنیمت‌های دیگری نیز داده است، یا وعده‌ی فتح شهرهای دیگری داده.

یا لفظ «اخری» مفعول فعل محذوف است که عطف بر «عجّل» شده، یعنی خداوند برای شما قریه‌های دیگری آماده کرده که شما بر فتح آنها ناتوان هستید.

[لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْها] بعضی گفته‌اند: مقصود غنیمت‌هایی است که خداوند آنها را برای مسلمین تا روز قیامت زیاد می‌کند، یا مقصود قریه‌هایی است که خداوند برای مسلمانان تا روز قیامت فتح می‌کند.

بعضی گفته‌اند: مقصود غنیمت‌های مکّه و هوازن یا قریه‌ی مکّه است، بعضی گفته‌اند: مراد غنایم فارس و روم یا ملک آن دو می‌باشد.

[قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها] خداوند احاطه به آن دارد و از دست او خارج نمی‌شود تا مانند شما عجله داشته باشد.

پس گویا که گفته است: خداوند آنرا برای شما حفظ می‌کند و از غیر شما منع می‌کند تا آن را فتح کنید.

[وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً] خداوند بر همه چیز قدرت دارد و قدرت او اختصاص به فیء غنائم و فتح شهرها و یاری کردن انبیا و خوار کردن کفّار ندارد.

[وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً] اگر کفّار در روز حدیبیّه با شما جنگ می‌کردند به شما پشت می‌کردند (می‌گریختند) و آنگاه یار و یاوری نداشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۱۹

[سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ] خداوند یاری کردن انبیا و شکست کفّار را در صورت جنگ با آنان پیش از این زمان سنّت قرار داده است.

[وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا] و سنّت خدا تغییر کردنی نیست.

[وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ] خداوند در دلهای کفّار رعب و هراس قرار داد و شما را از جنگ کردن نهی نمود و امر به صلح کرد.

[بِبَطْنِ مَكَّةَ] در حدیبیّه (که منزل بطن مکّه بود) [مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ] پس از آنکه شما را نزدیک به پیروزی بر آنها نمود، یا پس از آنکه شما را در بدر و خندق و احد بر آنها پیروز نمود.

[وَ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيراً] خدا به آنچه می‌کنید بیناست.

[هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا] این جمله جواب سؤال و در مقام تعلیل است.

[وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ الْهَدْيَ مَعْكُوفاً] که آنان شما را از ورود به مسجد الحرام باز داشتند و هدی (قربانی) شما را حبس کردند و نگذاشتند به مکّه برسد.

[أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ] و از اینکه به مکّه برسد منع نمودند، به محلّ نحر مکّه است، چون آنجا محلّ نحر هدی و قربانی عمره است و [وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ] بیان علّت منع آنها از دخل مکّه است که اگر مردان و زنان با ایمانی در مکّه نبودند که [لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ] نشناخته پایمالشان کنید.

لفظ «أن تطؤهم» بدل از «رجال» یا بدل از مفعول «لم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۰

تعلموهم» یا لفظ «فی» در تقدیر است تا ظرف «تعلموهم» باشد.

[فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ] که مشرکان از شما عیب گیرند و سرزنش کنند، بدین گونه که می‌گویند: اهل دینشان را کشتند یا منظور گناه و جنایت یا دیه و کفّاره است.

[بِغَيْرِ عِلْمٍ] جواب لفظ «لولا» محذوف است، یعنی اگر نبود در بین شما مردان و زنان مؤمن شما را با مشرکین بحال خود می‌گذاشتیم تا جنگ کنید، یا شما را داخل مکّه می‌گردانیدیم.

[لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ] متعلّق به محذوف است، یعنی از دخول مکّه شما را منع کردیم تا خداوند هر کس را بخواهد در رحمت خود داخل سازد بدین گونه که از کشته شدن و مورد اذیّت و آزار قرار گرفتن و کفّاره و دیه سالم نگهدارد و کافرین را نیز داخل در رحمتش کند و در اسلام داخل نماید.

[لَوْ تَزَيَّلُوا] اگر مؤمنان و کافران مشخص و جدا بودند.

[لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ] کافران اهل مکّه را عذاب می‌کردیم.

[عَذاباً أَلِيماً] آن هم عذابی دردناک، خدای تعالی کافران به جهت احترام آمیختگی با مؤمنان عذاب نکرد و برای حفظ نفوس مؤمنین که در مکّه بودند از قتل و اذیّت، برای حفظ اشخاصی که با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بودند از لحوق عیب و سرزنش، برای حفظ نفوس مؤمنین که در اصلاب کافران بودند، عذاب را از آنان بازداشت.

بعضی گفته‌اند: صلح حدیبیّه بزرگترین فتح برای اسلام بود، چون مؤمنین با کافرین اختلاط پیدا کردند و دینشان را بدون خوف و تقیّه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۱

اظهار نمودند، در نتیجه بسیاری از کافرین به دین مسلمانان رغبت پیدا کردند و بدون شمشیر داخل در دین اسلام شدند.

از امام صادق علیه السّلام سؤال شد: آیا علی علیه السّلام در بدنش قوی و نیرومند نبود؟ و در امر خدا قوی نبود؟ فرمود: چرا، قوی بود.

گفته شد: پس چه چیز او را از جنگ و دفع دشمنان جلوگیری می‌کرد؟ فرمود: جواب را بفهم و دقّت کن، علی علیه السّلام را آیه‌ای از کتاب خدای تعالی جلوگیری کرد. گفته شد: کدام آیه؟

امام صادق علیه السّلام این آیه را خواند: لَوْ تَزَيَّلُوا ... تا آخر» و خدای تعالی دارای ودیعه‌ها و امانت‌هایی در صلب‌های کافران و منافقان بود، علی علیه السّلام پدران را نمی‌کشت تا امانت‌ها و ودائع بیرون بیایند، آنگاه که امانت‌ها بیرون می‌آمدند غالب می‌شد بر هر کس که غالب می‌شد و او را می‌کشت، همچنین است قائم ما اهل البیت علیه السّلام که ظهور نمی‌کند تا ودیعه‌های الهی خارج شوند، وقتی امانت‌ها بیرون آمدند، غلبه می‌کند بر کسی که غالب می‌شود و او را می‌کشد.

و در این معنا اخبار متعددی وارد شده و امام علیه السّلام فرمود: اگر خداوند کافران را که در اصلاب مؤمنین هستند بیرون بیاورد و اگر مؤمنین را که در اصلاب کافرین هستند بیرون بیاورد هر آینه کفّار ما را عذاب می‌کردند.

[إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا] لفظ «إذ» ظرف است، یا تعلیل قول خدا «عذّبنا» یا «نزل اللّه» است و لفظ «فاء» در قول خدای تعالی: بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ می‌باشد.

[فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ] لفظ «الحمیّه» مصدر «حماه» یعنی از او منع

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۲

کرد، یا او را از چیزی منع نمود، یا مصدر «حمی من الشّیئ» بر وزن «رضی» یعنی از آن ننگ داشت.

مقصود از حمیّت خوی و خصلتی است که انسان را وادار می‌کند بر حفظ ناموس و حسب و نسب و خویشانش و آنچه که از واقعیت به او نسبت داده می‌شود، آنچه که شخص خود را به آن منسوب می‌داند حقّ باشد یا باطل، این نوع حمیّت و تعصّب ناشی از انانیّت نفس و خود پسندی است و آن اصل همه‌ی شرور و معاصی است.

ممکن است مقصود از حمیّت آن خوی خصلتی باشد که انسان را وادار بر سرباز زدن و عدم تسلیم می‌کند حقّ باشد یا باطل و آن

نيز ناشى از انانيّت نفس و بزرگ بينى و استكبار بر غير و تحقير ديگران است.

[حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ] اين جمله بيان حميّت يا مقيّد كردن آن به كامل‌ترين افرادست.

[فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ] اندكى قبل ذكر معناى «سكينه» گذشت.

[وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوى] منظور از كلمه‌ى تقوى همان سكينه و آرامش است، يا مقصود ولايت است كه موجب آرامش و سكينه است، يا مقصود خصلت تقوى و دورى از انحراف به راههاى منحرف است، يعنى خداوند آنها را نسبت به سكينه، يا ولايت، يا تقوى متمكن نمود.

[وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها] آنها به آن كلمه يا سكينه و آرامش، يا به مكّه سزاوارتر بودند.

[وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً] و خداوند مقدار استحقاق هر

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۳

يك و سزاوار بودن هر كس به هر چيزى را مى‌داند.

[لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِ] اين جمله جواب گفته، آنان است كه بعد از جلوگيرى از دخول مكّه مى‌گفتند: محمّد صلّى اللّه عليه و آله به ما وعده داد كه به مكّه داخل شويم، در حالى كه ما داخل نشديم و حلق و تقصير انجام نداديم، كه در جواب مى‌گويد: رؤياى رسول خدا به حقّ راست در آمد.

[لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِينَ] كه البتّه به مسجد الحرام داخل خواهيد شد، انشاء اللّه به امنيّت.

بعضى گفته‌اند: استثنا با جمله‌ى «انشاء اللّه» بدان جهت است كه بر بندگان تعليم دهند كه چگونه از آينده خبر دهند.

و بعضى گفته‌اند: استثنا به اعتبار حال كسانى است كه داخل حرم مى‌شوند، چه بعضى از آنها قبل از داخل شدن مردند، گويا كه فرموده است: همه‌ى شما ان شاء اللّه داخل مى‌شود.

و بعضى گفته‌اند: استثنا به اعتبار امن از دشمن است و بعضى گفته‌اند لفظ «إن» در اينجا به معناى «أذ» است، يعنى «إذ شاء اللّه» و حقّ مطلب اين است كه لفظ «إن شاء اللّه» در اينجا براى تبريك، تعليم و ياد دادن است.

[مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ لا تَخافُونَ فَعَلِمَ] خداوند مى‌داند آنچه را كه شما نمى‌دانيد و خداوند مصلحت در مجمل گذاشتن وعده و تصريح نكردن به وقت مى‌داند.

[ما لَمْ تَعْلَمُوا] در جلوگيرى از مسجد الحرام و در نتيجه صلح شما با قريش منافع زيادى براى اسلام و اهل اسلام داشت و موجب

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۴

نيرومندى و نشر اسلام شد.

[فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِكَ] و قبل از دخول به مكّه.

[فَتْحاً قَرِيباً] پيروزى نزديكى به شما داد مقصود فتح خيبر يا صلح حديبيّه است، كه با آن صلح مسلمانان با مشركان رفت و آمد كردند، توانستند اسلام را اظهار نمايند، مشركين احكام اسلام را شنيدند و به آن تمايل و رغبت پيدا كردند، در اثر همين اختلاط اسلام نيرومند شد، محمّد و اصحابش در سال بعد در كمال عزّت و شوكت داخل مكّه شدند، آن سال هفت هجرى بود.

[هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى] خداوند رسولش را جهت هدايت به احكام اسلام فرستاد كه آن موجب هدايت يافتن به ايمان است.

[وَ دِينِ الْحَقِ] و نيز ولايت كه آن دين و طريق حقّ بسوى خداى تعالى است.

[لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ] مقصود از دين جنس دين است.

[كُلِّهِ] تا دین اسلام بر جمیع ادیان غلبه کند و همه‌ی آنها را تحت الشعاع قرار دهد، خداوند دین خود را محیط بر همه‌ی ادیان قرار دهد، به نحوی که هیچ دینی از زمان آدم تا انقراض عالم باقی نماند مگر آنکه شعبه و فرعی از دین اسلام باشد.

و بر حسب ظاهر دین اسلام را بر همه‌ی ادیان غالب نماید به نحوی که در هیچ جایی از زمین جز دین اسلام دین دیگری باقی نماند و کامل شدن این معنا در ظهور قائم علیه السّلام می‌باشد.

این آیه در سوره‌ی توبه گذشت.

[وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً] خداوند کافی است که شاهد بر رسولش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۵

باشد خواه شما اقرار بکنید، خواه اقرار نکنید.

[مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ] این جمله مانند جمله‌ی ما قبلش جواب سؤال مقدّر است، لفظ «محمّد» مبتدا و «رسول اللّه» خبر آن است، یا لفظ «رسول اللّه» صفت «محمّد» است.

و قول خدا: [وَ الَّذِينَ مَعَهُ] عطف بر «محمّد» است از قبیل عطف مفرد.

و معنای جمله بنابر وجه اوّل این است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله رسول خدا و کسانی که در مرتبه و رتبه با او هستند از رسولان خدا و بنابر وجه دوّم معنای آیه این است که محمّد رسول خدا با کسانی که با او هستند همگی نسبت به کفّار شدید و سختگیر می‌باشند.

[أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ] یا بنابر وجه اوّل عطف بر «رسول خدا» است، معنای آن این است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله رسول خدا است.

محمّد عین کسانی است که در درجه و رتبه با او یکی هستند، زیرا بین او و کسانی که با او هم رتبه هستند فرقی نیست، یا او عین کسانی است که با بیعت و توبه با او هستند، که اگرچه به وجهی رسول خدا غیر از آنانست، ولی او فعلیّت اخیر شانست.

و مکرّر این مطلب گذشت که شیء بودن هر چیز به سبب فعلیّت اخیر آن چیز است، پس شیء بودن آنان که همان فعلیّت اخیرشانست عبارت از محمّد صلّی اللّه علیه و آله است به اعتبار تنزّل او با صورتش به مراتب آنان.

و مکرّر این مطلب گذشت که بیعت موجب می‌شود که بیعت کننده کیفیّت بیعت شونده را به خود بگیرد و بر حسب نفس و فعلیّت اخیر صورت نازله‌ای از بیعت شونده را پیدا کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۶

و قول خدای تعالی: أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ [رُحَماءُ بَيْنَهُمْ] به صورت رفع خوانده شده تا خبر «محمّد» و خبر «الّذین معه» باشد بنابر وجهی، یا خبر «الّذین معه» باشد بنابر وجهی یا خبر مبتدای محذوف باشد بنابر وجه دیگر.

و با نصب خوانده شده تا حال باشد و در اینجا ادات وصل نیاورد تا اشعار به این باشد که آنان در جمیع احوال جامع بین دو وصف می‌باشند، نه اینکه بعضی از آنها دارای وصف «اشدّاء» باشند و بعض دیگر «رحماء».

و نه اینکه آنها در یک حالت اشدّاء باشند و در حالت دیگر «رحماء» بلکه آنها چنین هستند که شدّت و سختگیری را با رحم و عطوفت ممزوج کردند مانند چیزی که ترش و شیرین است.

و لکن لفظ «اشدّاء» با مادّه‌اش و لفظ «رحماء» با هیئتش دلالت بر این می‌کند که آنها جامع بین دو وصف هستند و در هر دو کامل می‌باشند.

[تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً] گویی که از کثرت و زیادی نماز خواندن دو وصف راکع و ساجد را ممزوج کردند و تو آنان را همواره راکع و ساجد می‌بینی.

[يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً] فضل عبارت از فیضی است که خداوند بر حسب مقام کثرت بندگان به آنان افاضه می‌کند.

و رضوان عبارت از افاضه‌ای است که بر حسب مقام وحدت آنها داده می‌شود.

و به عبارت دیگر: فضل عبارت از جزای اعمال است که بر حسب قبول رسالت اخذ شده است که همان احکام قالب است و رضوان جزای اعمالی است که بر حسب قبول ولایت اخذ شده است و آن احکام قلب و روح است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۷

[سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ] مقصود اثری است که در پیشانی‌های آنان از زیادی سجده در نماز پدید آمده است.

یا مقصود اثری است که در اثر بیداری به سبب نماز شب در آنان حاصل شده است.

یا اثری است که از کثرت خشوع آنان در صورت‌هایشان پدید آمده است.

[ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ] و مثل آنان در تورات آمده است.

بدان که سالک دارای دو مقام و دو شأن است، شأن سلوک، شأن جذب، او در مقام سلوک حقوق را ادا می‌کند، کثرت‌های وجود خویش را از قبیل قوا و لشگریانش استوار می‌سازد و همچنین قیّم کسانی است که زیر دست او هستند از قبیل اهل و عیال و خدم و حشم او که آنها را اصلاح و تربیت می‌کند و احتیاجاتشان را بر طرف می‌سازد.

سالک در مقام جذب از کثرت‌ها روی بر می‌گرداند و به سوی وحدت می‌رود، قوا، لشگریان و عیالش را به جهت وحدت جذب می‌کند، مرمّت زندگی و معاش خود و زیر دستانش را به نحوی قرار می‌دهد که به حسن معاد منجرّ می‌گردد.

به عبارت دیگر: سالک دارای دو توجّه است، توجّه به کثرت‌ها و توجّه به وحدت که با توجّه به کثرت معاش خود را اصلاح می‌کند به نحوی که منجّر به حسن معاد می‌شود و با توجّه به وحدت قوا و لشگریانش را از کثرت به وحدت بر می‌گرداند.

و به عبارت سوّم! سالک دارای دو قرب و نزدیکی است، نزدیکی نوافل، مستحبّات، نزدیکی واجبات و فرایض.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۸

و به عبارت چهارم: آنچه که از جانب خدا به او می‌رسد یا به واسطه‌ی کسب و اعمالش و سبق استعداد و استحقاق و اختیار و انانیّتش به او می‌رسد، یا بدون واسطه این چیزها.

و انسان کامل نیز دارای دو نظر است، نظر به کثرت و نظر به وحدت و وجهی به کثرت، وجهی به وحدت، با وجه به وحدت از خدا أخذ می‌کند، با وجه به کثرت آنچه را که گرفته است بر غیر افاضه می‌کند، به سبب تفاوت این دو نظر کامل‌ها در مراتب کمال مختلف می‌شوند.

و کامل مطلق کسی است که نظر او نسبت به هر دو طرف مساوی باشد به نحوی که هیچ یک از دو طرف را بر دیگری ترجیح و برتری ندهد، این معنای شأن محمّد صلّی اللّه علیه و آله و کسانی است که با او هستند.

و امّا سایر پیامبران پس هیچ کدام از آنها خالی از رجحان یکی از دو طرف نیستند، نظر به کثرات موسی علیه السّلام غلبه می‌کرد بر نظر او به وحدت، ولی در موردش عیسی علیه السّلام نظر به وحدت غالب بود.

و لذا نقل شده که محمّد صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چشم راست برادرم موسی و چشم چپ برادرم عیسی نابینا بود، من صاحب هر دو چشم هستم.

و برای اشاره به اینکه محمّد صلّی اللّه علیه و آله و محمّدی‌ها جامع هر دو طرف و کامل در هر دو نظر و تمام در هر دو قرب و نزدیکی هستند فرمود:

آنچه که ذکر کردیم از اتّصاف آنها به اوصاف اختیاری و احکام قالبی و اصلاح کثرت مثل آنها در تورات که آن نشئه‌ی موسی است.

[وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ] و مثل آنان در انجيل كه آن حال نشئه عيسى است، [كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ] به دانه‌اى ماند كه چون نخست سر از خاك بر آرد شاخه‌هاى نازك و ضعيف باشد و پس از آن قوّت يابد ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۲۹

تا آنكه قوى گردد و بر ساق خود راست و محكم بايستد كه دهقانان در تماشاى آن حيران مانند.

همچنين اصحاب محمّد صلّى اللّه عليه و آله از ضعف به قوّت رسند تا كافران عالم را از قوّت خود به خشم آورند.

لفظ «شطأه» با سكوت تاء و فتح آن و با مدّ و قصر خوانده شده، به معناى بچّه‌ى حيوان و نبات و به معناى برگ نيز مى‌باشد.

[فَآزَرَهُ] از باب ثلاثى مجرّد و با مدّ از باب افعال يا مفاعله خوانده شده و معناى آن اين است كه به او كمك كرد و قوى نمود تا اين بچّه‌ها به مادرها ملحق شدند يا برگها و جوانه‌ها بزرگ شدند و به كمال رسيدند.

[فَاسْتَغْلَظَ] و چون زرع يا آن بچّه‌ها محكم و استوار شدند.

[فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ] و آن زرع يا بچّه بر پاى خود ايستاد.

[يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ] با زيبايى و استحكامش موجب تعجّب دهقانان مى‌شود.

بعضى گفته‌اند: اين مثلى است كه خداى تعالى به محمّد و يارانش زده است پس زرع محمّد صلّى اللّه عليه و آله و «شطأ» اصحاب او مؤمنين دور او هستند، در ابتداى امر ضعيف و اندك بودند همانطور كه زرع در ابتدا ضعيف و كوچك است سپس بزرگ و قوى مى‌شود.

همچنين است حال مؤمنين كه همديگر را تقويت مى‌كنند تا محكم و استوار مى‌شوند و بر كارشان مسلّط مى‌گردند.

[لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ] تا آنجا بالاى روند كه كافران به خشم مى‌آيند.

[وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا] كسانى كه با بيعت عامّ ايمان آوردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۰

[وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ] و با بيعت خاصّ كه آن اصل جميع عمل‌هاى صالح است شايسته كردار شدند، چه هر كس به نحو بيعت خاصّ بيعت گويى كه او همه‌ى عمل‌هاى صالح را انجام داده است.

يا مقصود اين است كه با بيعت خاصّ ايمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند طبق آنچه كه در بيعت از آنها گرفته شده.

[مِنْهُمْ] برخى از مردم، يا بعضى از كسانى كه ايمان آورده‌اند، يا بعضى از كسانى كه با محمّد صلّى اللّه عليه و آله هستند.

[مَغْفِرَةً] بر ايشان آمرزش و پوشاندن بديها و گناهان فراهم است.

[وَ أَجْراً عَظِيماً] و پاداش بزرگى كه به وصف در نگنجد.

قال النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله انا مدينة العلم و علىّ بابها من شهر علمم و على دروازه‌ى آن.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۱

سوره‌ى الحجرات ..... ص : ۳۳۱

اشاره

اين سوره مدنى و داراى هيجده آيه است بعضى گفته‌اند: آيه‌ى يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثى ... تا آخر آيه» مدنى نيست.

آيات ۱- ۸

[سوره الحجرات (۴۹): آيات ۱ تا ۸] ..... ص : ۳۳۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَرْفَعُوا أَصْواتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَ لا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمالُكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ (۲) إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْواتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۳) إِنَّ الَّذِينَ يُنادُونَكَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۴)
وَ لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلى ما فَعَلْتُمْ نادِمِينَ (۶) وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيانَ أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (۷) فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۲

ترجمه: ..... ص : ۳۳۲

ای مؤمنان بر حکم خداوند و پیامبر او پیشدستی نکنید و از خداوند پروا داشته باشید، بیگمان خداوند شنوای داناست.
ای کسانی که ایمان آورده‌اید صداهایتان را از صدای پیامبر بلندتر مسازید و در سخن با او، مانند بلند حرف زدنتان با همدیگر، بلند حرف مزنید، مبادا که اعمالتان تباه شود و آگاه نباشید.
بیگمان کسانی که صداهایشان را نزد پیامبر خدا [آهسته او] پوشیده می‌دارند، اینانند که خداوند دلهایشان را به تقوا پالوده است ایشان از آمرزش و پاداشی عظیم برخوردارند.
بیگمان کسانی که تو را از پشت در حجره‌ها صدا می‌زنند، بیشترشان نابخردند.
و اگر آنان صبر می‌کردند تا آنگاه که تو بر ایشان بیرون آیی، بیشک بر ایشان بهتر بود و خداوند آمرزگار مهربان است.
ای مؤمنان اگر فرد فاسقی خبری برایتان آورد، [در آن] بررسی کنید، مبادا نادانسته به قومی زیان رسانید، آنگاه به خاطر کاری که کرده‌اید پشیمان شوید.
و بدانید که پیامبر خدا در میان شماست که اگر در بسیاری از امور از شما پیروی کند، به مشقّت افتید ولی خداوند ایمان را خوشایند شما قرار داد و آن را در دلهایتان آراست، کفر و فسق و عصیان را برای شما ناخوشایند ساخت اینانند که رهیافتگانند.
بخشش و نعمتی از جانب خداوند است، خداوند دانای فرزانه است.

تفسير ..... ص : ۳۳۲

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا] ای کسانی که با بیعت عامّ ایمان آورده‌اید، چه این حکم قالبی برای همه‌ی مسلمانهاست.
[لا تُقَدِّمُوا] هیچ گاه پیشی نگیرید.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۳
لفظ «قدم» مانند «نصر» و «قدّم» از باب تفعیل، «استقدم» و «تقدّم» یک معنا دارند و معنای آن این است که پیشاپیش رسول خدا

صلّی اللّه علیه و آله راه نروید.

[بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ] بر خدا و رسول او مقصود این است که بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پیشی نگیرید، ولی آن را اضافه به «اللّه» کرد تا اشعار به این باشد که جلو افتادن از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جلو افتادن از خداست، چون که آن حضرت مظهر خداست.

و لفظ «لا تقدّموا» از باب تفعّل خوانده شده، یعنی «لا تتقدّموا» و ممکن است «لا تقدّموا» با ضمّ تاء و کسره‌ی دال از «قدّمه» یعنی او را در فلان امر جلو انداخت، باشد.

معنای آیه این است که کسی را بر خدا و رسولش جلو نیاندازید، یا امری را بر امر خدا و رسولش مقدّم ندارید.

یا امری را جلوتر از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بدون اجازه‌ی او اختیار نکنید، یا امر خودتان را مقدّم بر امر خدا قرار ندهید بدین معنا که در اعمال آخرت و معاد، امر نفس و غایت‌های نفسانی را نصب العین خود قرار ندهید در حالی که از امر خدا غافل باشید.

در کارهای زندگی و معاش طوری نباشید که هواهای (نفسانی) نفس‌های شما کارها را خوب جلوه داد و موجب می‌شود که به امر و نهی خدا توجّه ننمایید.

و مقصود از همه‌ی این معانی همان مقصود از همه‌ی قرآن است.

و مقصود این است که احدی را در خلافت مقدّم مدارید و خودتان نیز جلو نیافتید تا امر خدا و رسولش بیاید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۴

[وَ اتَّقُوا اللَّهَ] و در اقدام به امور شرعی از خشم خدا بترسید.

(نافرمانی نکنید) [إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ] خداوند شنوای آن چیزی است که شما در امر خلافت می‌گویید، یا آنچه را که نفس‌های شما در اعمال معاد و معاش دستور می‌دهد.

[عَلِیمٌ] خداوند به نیّت‌ها، نکته‌ها، دقایق اعمال و احوال و ضمایر شما آگاه است، که خود شما بر آن آگاهی ندارید.

[یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا] ای کسانیکه ایمان آوردید چون این سوره‌ی مبارک برای تأدیب امّت است در اوّل هر حکمی مؤمنین را مورد ندا قرار داد تا بر آنان لطف نموده و نشاط ببخشد باشد که گوش فراداده و سختی تأدیب را با لذّت خطاب جبران کند.

[لا تَرْفَعُوا أَصْواتَکُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِیِّ وَ لا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ] در محضر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بلند سخن نگویید، چه صدای شما بلندتر از صدای رسول باشد یا نباشد.

[کَجَهْرِ بَعْضِکُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمالُکُمْ] آنسان که بعضی نسبت به برخی از شما فریاد می‌کشند مبادا که اعمال شما از بین برود و خودتان آن را احساس نکنید.

[وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ] و شما فهم نکنید که بلند کردن صدا نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ترک تعظیم یا اظهار تحقیر اوست و هر دو موجب حبط عمل است.

در روایت آمده است که هرگاه کسی صدایش را نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بلند می‌کرد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صدایش را بالاتر از صدای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۵

او می‌نمود.

[إِنَّ الَّذِینَ یَغُضُّونَ أَصْواتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولئِکَ الَّذِینَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوی] کسانی که صدایشان را در نزد رسول خدا آهسته و ملایم می‌کنند، کسانی هستند که دلهایشان به تقوا آزمایش شده است، چه کلمه «إمتحنه» یعنی او را آزمایش کرد، خدا

قلب او را امتحان کرد یعنی قلب او را گسترده کرد و (شرح و سعه بخشید).

و لفظ «للتّقوی» علّت «امتحن» است، علّت حصولی یا تحصیلی. یعنی چون آنان پرهیزکارند خداوند قلوب‌شان را شرح و توسعه داد. یا به جهت تحصیل تقوی خداوند دلهای آنان را سعه و شرح داد یا خداوند دلهای آنان را امتحان کرد.

مؤمن امتحان شده کسی است که خداوند سینه‌اش را گسترده کرده بدین گونه که آرامش در آن نازل گشته و ملکوت امام بر او ظاهر می‌شود.

و لذا علیّ علیه السّلام در حدیث معرفت به سبب نورانیّت فرمود: کسی که امر به نورانیّت بشناسد او مؤمنی است که قلب او برای ایمان امتحان شده، هر کس قلب او برای تقوی امتحان شده باشد دائما عظمت خدا و عظمت رسولش را احساس می‌کند، پس بلند کردن صدا نزد رسول صلّی اللّه علیه و آله برای او ممکن نمی‌شود.

[لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ] برایشان آمرزش و اجر عظیم نصیب فرموده است و ممکن است وقف بر قول خدا: «قلوبهم» باشد و لفظ «للتّقوی» برای تعلیل ما بعدش باشد.

[إِنَّ الَّذِينَ يُنادُونَكَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ أَكْثَرُهُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۶

لا يَعْقِلُونَ]

به حقیقت مردمی که تو را از پشت حجره‌ات با صدای بلند می‌خوانند اکثرشان مردم بی‌عقل و شعورند چون بیشتر آن مردم تعقّل ندارند، لذا تو را تعظیم نمی‌کنند، تو را مانند یکی از خودشان قرار می‌دهند.

[وَ لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ] و اگر آنها صبر می‌کردند تا وقتی که تو بر ایشان خارج شوی بسیار برای آنها بهتر و ثوابش بیشتر بود و (باز هم توبه کنند) خدا غفور و مهربان است.

این جمله جهت تقویت جانب رجا و امید است، در تفسیر مجمع آمده است: قول خدا يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تا قول خدا: غَفُورٌ رَحِيمٌ در باره‌ی وفد تمیم نازل شده، اینان بزرگان و اشراف بنی تمیم بودند که در یک دسته و وفد بزرگ آمده بودند، وقتی داخل مسجد شدند از پشت حجره رسول خدا را صدا زدند که یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله بیرون بیا و به سوی ما بیا.

این معنا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را اذیّت کرد و از حجره‌اش بیرون آمد.

آنها گفتند: آمدیم تا بر تو فخر کنیم، پس به شاعر و خطیب ما اجازه بده.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اجازه داد و ابتدا سخنگوی آنان سخن گفت، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به ثابت بن قیس فرمود: بلند شو و جواب او را بده، ثابت بلند شد و بهتر از خطیب آنان سخن گفت، سپس شاعر آنان بلند شد و شعر خواند و حسّان بن ثابت به او پاسخ داد، وقتی شعر و سخن به پایان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۷

رسید اقرع بن حابس که از بزرگان آنان بود گفت: خطیب و سخنگوی این مرد بهتر از خطیب ما و شاعر او بهتر و شاعرتر از شاعر ما و صدای‌شان بلندتر از صدای ماست.

وقتی تمام کردند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آنان جایزه داد و جایزه‌های‌شان را نیکو نمود و آنان اسلام آوردند.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا] ای مؤمنان (عالم) هرگاه فاسقی خبر برای شما آورد (تصدیق مکنید تا) تحقیق کنید)

این آیه در باره‌ی ولید بن عقبه نازل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را برای صدقات بنی المصطلق فرستاد، پس طایفه‌ی بنی المصطلق بیرون آمدند در حالی که از دیدن او خوشحال بودند، و چون در جاهلیّت بین آنان دشمنی بود ولید خیال کرد که آنان قصد کشتن او را دارند، خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگشت و گفت: بنی المصطلق از صدقه دادن خودداری

کردند، نبیّ صلّی اللّه علیه و آله با شنیدن این خبر ناراحت و خشمناک شد و در پی آن این آیه نازل شد.

بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی عایشه نازل شده و آن هنگامی بود که به ماریه‌ی قبطی نسبت زنا با جریح قبطی داد، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله علیّ علیه السّلام را فراخوانده و فرمود: ای برادر من این شمشیر را بگیر و اگر جریح را نزد ماریه‌ی قبطی یافتی او را بکش.

پس علی علیه السّلام عرض کرد: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله در کاری که مرا می‌فرستی همانند آهن داغ شده‌ای باشم همان طور که امر کردی عمل کنم؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۸

یا مشاهده کننده و شاهد چیزی میبیند که غایب آن را نمی‌بیند؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بلکه شاهد چیزی را می‌بیند که غایب آن را می‌بیند.

علیّ علیه السّلام فرمود: من با شمشیر حمایل رفتم و جریح را نزد ماریه یافتم، شمشیر را کشیدم، وقتی فهمید من می‌خواهم او را بکشم بالای درختی رفت و خود را به پشت انداخت و پاهایش را بلند کرد که ناگهان دیدم آلت رجولیّت او بریده است و آنچه که برای مردان است ندارد، پس بازگشتم و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله را از جریان آگاه کردم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شکر خدای را که بدی را از ما اهل بیت بر می‌گرداند «۱».

معنای آیه این است که اگر شخصی فاسق آمد که از طاعت خدا و رسولش خارج است، یا اگر یک فاسق آمد و خبری آورد تبیّن و تفحّص کنید و صدق و کذب خبر را دریابید.

و مکرّر این مطلب را در گذشته نیز گفته‌ایم که مفهوم مخالفت در مخاطبات و گفتگوها اعتباری ندارد، به خصوص در احکام.

بنابراین مقصود این نیست که اگر یک عادل خبر آورد به آن عمل کنید و تبیّن و دقّت نکنید، نیز مقصود این نیست که اگر دو فاسق آمد تبیّن نکنید و عمل کنید.

پس گفته‌ی کسی که قایل به مفهوم است و آن مفهوم را معتبر می‌داند اگر بگوید خبر عدل واحد حجّت است و بخواهد حجّیت آن را از مفهوم مخالفت این

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۸۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۳۹

آیه ثابت کند شنیده نخواهد شد.

[أَنْ تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ] مبادا با جهالت و عدم اطلاع به جهالت قومی رنجی و آزاری به آنها برسانید.

که بعضی به آن اشاره کرده‌اند، آن عبارت از جنگ انداختن با بنی المصطلق بود.

[فَتُصْبِحُوا عَلى ما فَعَلْتُمْ نادِمِينَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ] مبادا سخن چینی فاسقی از نادانی بقومی رنجی رسانید و سخت پشیمان گردید و بدانید رسول خدا در میان شما هست (شما او را برأی جاهلانه خود وامدارید که).

اخبار را با عرضه‌ی بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بفهمید و در عمل آنها از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله اجازه بگیرید تا بر کار خویش پشیمان نشوید.

و ممکن است این جمله تمهید و مقدّمه‌ی ما بعدش باشد، گویا که فرمود: آن کسی که در میان شماست او رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است، مقصود این است که وصف عنوانی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودن اعتبار شود.

[لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ] اگر در بسیاری از امور رأی شما را پیروی کند.

[لَعَنِتُّمْ] خسته می‌شوید خود برنج و زحمت می‌افتید یا هلاک می گردید و این ردّ بر مطلبی است.

[وَ لكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ «۱» وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيانَ]

---

(۱) یعنی امیر المؤمنین. اصول کافی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۸۳ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۰

و لکن خدا (به لطف خود) مقام ایمان را محبوب شما گردانید و در دلهاتان نیکو بسیار است و کفر و فسق معصیت را زشت و منفور در نظرتان ساخت (تا در دو عالم سعادتمند شوید).

این جمله استدراک این توهّم است که آنها می‌خواستند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را وادار به اطاعت خویش کنند، گویی که خدای تعالی فرموده باشد: خداوند ایمان را برای شما محبوب و دوست داشتنی قرار داد پس شما لازم نیست رسول صلّی اللّه علیه و آله را وادار بر پیروی خودتان بکنید.

مقصود از ایمان علیّ علیه السّلام یا قبول ولایت او، یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا قبول رسالت او است که عبارت از همان اسلام می‌باشد.

[أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ] اینان به حقیقت اهل صواب و هدایتند.

جواب سؤال مقدّر و برگرداندن خطاب از مؤمنین است و جمله معترضه یا غیر معترضه است.

[فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً] این مقام بر آنان به فضل خدا و نعمت الهی حاصل گردید.

لفظ «فضلا» مفعول له برای «حبّب» و «کرّه» است، یا تعلیل «الراشدون» است که لفظ «لام» در تقدیر است.

چون نمی‌تواند مفعول له «الراشدون» باشد، چون مرفوع متّحد نیست.

و تفسیر «فضل» به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و رسالتش، احکام رسالت و قبول رسالت او، تفسیر «نعمة» به علیّ علیه السّلام و ولایت، آثار ولایت و قبول

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۱

ولایت او مکرّر گذشته است.

[وَ اللَّهُ عَلِيمٌ] و خداوند به احوال شما و نکات و دقایق آنچه را که شما را اصلاح می کند داناست و روی همین جهت ایمان را در دلهای شما زینت داده و کفر را ناپسند و مکروه نموده است.

[حَكِيمٌ] آنچه را که انجام می‌دهد جز به خاطر غایت متقن و محکم انجام نمی‌دهد.

آیات ۹- ۱۲

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۹ تا ۱۲] ..... ص : ۳۴۱

اشاره

وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى فَقاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما بِالْعَدْلِ وَ أَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۹) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۰) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسى أَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ وَ لا نِساءٌ مِنْ نِساءٍ عَسى أَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَّ وَ لا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۱۱) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا

كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا وَ لا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً أَ يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ (۱۲)

ترجمه: ..... ص : ۳۴۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۲

و اگر دو طایفه از مؤمنان با هم در افتند، میان آنان سازش دهید و اگر یکی از آنها بر دیگری تعدّی کرد، پس با آنکه تعدّی پیشه کرده است کارزار کنید، تا آنکه به سوی امر الهی باز آید، اگر باز آمد، آنگاه میان آنان دادگرانه سازش دهید و به داد بکوشید که خداوند دادگران را دوست دارد.

همانا مؤمنان [مسلمانان] برادرند، پس بین برادرانتان آشتی برقرار سازید، از خداوند پروا کنید، باشد که مشمول رحمت شوید.

ای مؤمنان نباید که قومی، قوم دیگر را به ریشخند بگیرد، چه بسا اینان از آنان بهتر باشند و نیز نباید زنانی زنان دیگر دیگر را [ریشخند کنند] چه بسا اینان از آنان بهتر باشند و در میان خویش عیب جویی مکنید و یکدیگر را به لقبهای بد مخوانید. پس از ایمان، پرداختن به فسق، بد رسمی است و کسانی که [از این کار] باز نگردند، اینانند که ستمگرند.

ای مؤمنان از بسیاری از گمانها پرهیز کنید، چرا که بعضی از گمانها گناه است و [در کار دیگران] تجسّس مکنید و کسی از شما از دیگری غیبت نکند آیا هیچ کدام از شما خوش دارد که گوشت برادر مرده‌اش را بخورد، که از آن تنفر دارید و از خداوند پروا کنید که بیگمان خداوند توبه پذیر مهربان است.

هان ای مردم همانا ما شما را از یک مرد و یک زن آفریده‌ایم و شما را به هیأت اقوام و قبایلی در آورده‌ایم تا با یکدیگر انس و آشنایی یابید، بیگمان گرامی‌ترین شما در نزد خداوند پرهیزگارترین شماست که خداوند دانای آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۳۴۲

اشاره

[وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا] و اگر دو طایفه از اهل ایمان به کارزار پرداختند.

[فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى فَقاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلى أَمْرِ اللَّهِ] البته شما مؤمنان بین

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۳

آنها صلح برقرار دارید و اگر یک قوم بر دیگری ظلم کرد با آن طایفه ظالم قتال کنید تا به فرمان خدا باز آید (و ترک ظلم کند) به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و حکم او گردن نهند.

[فَإِنْ فاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما بِالْعَدْلِ] پس هرگاه به حکم برگشت با حفظ عدالت میان آنها را صلح دهید چون اصلاح بعد از دستور جنگ با متجاوز و باغی در مظنّه حیف و میل بود آن را به عدل مقیّد ساخت، یا مقصود این است که اصلاح همان طور که با استیفای جمیع حقوق از طرفین محقّق می‌شود همچنین با اسقاط بعضی از حقوق و چشم پوشی از بعضی دیگر نیز ممکن می گردد، بنابراین قید عدل جهت اشعار به این است که اصلاح سزاوار است تا به گونه استیفاء جمیع حقوق باشد.

[وَ أَقْسِطُوا] در جمیع امور حتّی در عبادات معتدل باشید، پس بر خودتان سخت نگیرید.

[إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ] که خدا بسیار اهل عدل و داد را دوست می‌دارد.

بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی جنگی نازل شد که بین اوس و خزرج در زمان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با شاخه‌ی درخت خرما و کفش واقع شد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: وقتی این آیه نازل شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسانی بعد از من با تأویل جنگ خواهند کرد همان طور که من بر تنزیل جنگ کردم، پس سؤال شد: او چه کسی است؟ فرمود: وصله کننده‌ی کفش یعنی امیر المؤمنین علیه السّلام عمّار بن یاسر گفت: من سه مرتبه به همراهی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با توسّل به همین آیه جنگ کردم، این جنگ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۴

چهارم است (جنگ صفّین در رکاب علی علیه السّلام به خدا قسم اگر ما را آن قدر بزنند تا به باغهای خرمای «هجر» برسانند ما می‌دانیم که بر حقّ هستیم و آنها بر باطل، سیره و روش امیر المؤمنین علیه السّلام همان روش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در میان اهل مکّه روز فتح مکّه است، که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بچّه‌های آنها را اسیر نکرد، فرمود: در خانه‌ی هر کس که بسته باشد، در امن می‌باشد، هر کس اسلحه را زمین بگذارد در امان است، هر کس به خانه‌ی ابو سفیان وارد شود در امان است.

و امیر المؤمنین علیه السّلام در روز بصره نیز این چنین گفت، در میان آنها ندا سر داد: بچّه‌های آنان را اسیر نکنید، زخمی‌ها را نکشید، فرار کننده را تعقیب ننمایید، در هر خانه‌ای که بسته شود و سلاحش را زمین گذارد در امان است «۱».

[إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ] به حقیقت مؤمنان همه برادر یکدیگرند.

در سوره‌های بقره و نساء وجه برادر بودن مؤمنین با همدیگر در ضمن قول خدای تعالی: وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً گذشت.

و جمله‌ی إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ را از آن جهت ذکر نمود که تمهید و تعلیل زحمت تکلیف به اصلاح باشد و مشقّت و سختی این دستور را تا حدودی از بین ببرد، چه بعد از آن جمله خدای تعالی فرمود:

[فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ] پس همیشه بین برادرهایتان اصلاح کنید.

این اصلاح اعمّ از اصلاح قبلی است که فرمود: فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما چون در اینجا مقصود این است اگر بین مؤمنین اختلاف واقع شد

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۸۴

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۵

آن اختلاف را از بین ببرید و صلح برقرار سازید، خواه اختلاف بین آنها به حدّ جنگ برسد یا نرسد.

[وَ اتَّقُوا اللَّهَ] از خدای تعالی و خشم او در تمایل به یکی از دو طرف اختلاف بپرهیزید.

[لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ] باشد که به جهت اصلاح و عدم میل شما به یکی از طرفین مورد لطف و رحم قرار گیرید، یا ای اختلاف کنندگان و اصلاح کنندگان شاید همه‌ی شما مورد رحم خدا قرار گیرید.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ] ای اهل ایمان و مؤمنان هرگز نباید قومی قوم دیگر را مسخر و استهزا کند.

این خطاب ادب دیگری است و چون مسخره کردن برای بیشتر مردم خوی و عادت شده و ترک آن دشوار است لذا در مقام نهی از استهزای آن را به خطاب و ندا آغاز کرد تا سختی ترک استهزا را جبران نماید و فرمود: ای ایمان آورندگان گروهی، گروه دیگر را مسخره نکند.

[عَسى أَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ] چه با گروهی که مورد مسخره و استهزا واقع شده‌اند، از مسخره کنندگان بهتر باشند.

[وَ لا نِساءٌ مِنْ نِساءٍ عَسى أَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَ] و نه زنی زنی دیگر را ریشخند کند که چه بسا بهتر از او باشد.

قمیّ گفته است: این آیه در باره‌ی صفیّه دختر حیّ بن اخطب نازل شده است که زوجه‌ی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود،

عایشه و حفصه او را اذیّت می‌کردند و ناسزا می‌گفتند و به او می‌گفتند: ای دختر یهودی. صفیّه به حضرت صلّی اللّه علیه و آله شکایت کرد آن حضرت صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چرا جواب آن دو را نمی‌دهی؟ صفیّه عرض کرد: چه بگویم و چگونه جواب دهم؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۶

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: به آن دو بگو پدر من هارون نبیّ خدا، عمویم موسی کلیم اللّه و شوهرم محمّد صلّی اللّه علیه و آله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است، پس چگونه مرا نمی‌شناسید و انکار می‌کنید؟ صفیّه به آن دو چنین گفت.

عایشه و حفصه گفتند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این سخنان را به تو یاد داده است «۱».

[وَ لا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ] و هرگز عیب جویی (از هم دینان) خود مکنید.

کلمه‌ی «انفسکم» را آورد تا اشعار به علّت حکم باشد، چه هر یک از مؤمنین به منزله‌ی نفس دیگری نیز می‌باشد.

[وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ] و به نام و لقبهای زشت یکدیگر را مخوانید و صدا نکنید.

[بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ] که پس از ایمان به خدا نام فسق (بر مؤمن نهند) بسیار زشت است.

با این کار از پیمان و عهد محمّد و شروط آن پیمان خارج می‌شوید.

و در مقام ضمیر یا اسم اشاره لفظ «الفسوق» آورد تا اشعار به این باشد که این کار فسوق و خارج شدن از پیمان و عهد خدا است.

[وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ] اگر کسی از استهزا و نام و لقب‌های بد گفتن توبه نکند ظالم و ستمگر است.

[فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ] و هیچ ظالمی از او ظالم‌تر نیست.

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۸۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۷

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِ] ای اهل ایمان از بسیار پندارها از حقّ یکدیگر اجتناب کنید چون حکم اجتناب از ظنّ و گمان از چیزهایی است که امتثال آن دشوار است، زیرا ظنّ و گمان در سرشت بیشتر مردم می‌باشد لذا اینجا نیز مؤمنین را مورد خطاب و ندا قرار داد.

لفظ «کثیرا» را به طور مبهم و بدون مشخّص کردن نوع گمان آورد تا در مورد هر گمانی احتیاط شود و مورد تفحّص و جستجو قرار گیرد تا معلوم شود از کدام نوع ظنّ و گمان است.

[إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ] که برخی ظن و پندارها معصیت است اجتناب و دوری از اصل ظنّ و گمان برای مکلّفین مقدور نیست مگر آنکه امر به اجتناب از ظنّ امر به اجتناب مبادی ظنّ باشد.

امّا اجتناب پیروی از ظنّ و گمان برای مکلّفین مقدور نیست مگر آنکه امر به اجتناب از ظنّ امر به اجتناب مبادی ظنّ باشد.

امّا اجتناب پیروی از ظنّ بر هر کس مقدور است و ظنّ اقسام مختلفی دارد، بعضی از ظنّها اگر حاصل شود پیروی آن واجب است، اگر هم حاصل نشود تحصیل آن واجب است و آن ظنّ هنگام شکّ در نماز و ظنّ هنگام احتیاط در عمل است، مانند ظنّ و گمان در مورد حس ظنّ به خدا و به مؤمنین.

و تحصیل بعضی از ظن و گمانها مستحبّ است، پیروی از آن نیز مستحبّ می‌باشد، مانند ظنّ به احتیاج مؤمن، تحصیل ظنّ به حال او از قبیل احتیاج و غیر آن.

و بعضی از ظنّ و گمانها پیروی و تحصیل آن مکروه است، مانند ظن به نجاست چیزی که از تطهیر و پاک کردن آن ضرر قابل توجّهی حاصل نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۸

و بعضی از ظنّ و گمانها پیروی و تحصیل آن حرام است، مانند گمان به زشتی‌ها و عورات و فحشای مؤمنین ظنّ مباح و جایز نیز بعضی از ظنّ و گمانهاست.

پس بعضی از گمانها گناه است و اجتناب از آن و ترک پیروی آن واجب است.

و از علی علیه السّلام آمده است که فرمود: کار برادرت را بر بهترین وجه آن حمل کن تا یقین به چیزی پیدا کنی که تو را از آن وجه بهتر برگرداند، در کلمه‌ای که از برادرت بیرون می‌آید گمان بد مبر مادام که بتوانی آن را به یک محمل خوب حمل کنی «۱».

و نیز از علی علیه السّلام وارد شده: وقتی صالح بر زمان و اهلش مستولی گردد، سپس شخصی گمان بد به شخصی دیگر ببرد در حالی که از آن شخص بدی و زشتی به ظهور نپیوسته ظلم و ستم روا داشته است «۲».

و هرگاه فساد بر زمان و اهلش مستولی گردد، سپس شخصی گمان خوب به شخصی دیگر پیدا کند فریب خورده است.

[وَ لا تَجَسَّسُوا] هرگز از حال درونی هم تجسّس و تفحّص نکنید تا برای شما گمان بد حاصل شود و لفظ «لا تجسّسوا» با حاء مهمله خوانده شده که هر دو به یک معناست.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: در طلب لغزش‌های مؤمنین نباشید که هر کس در پی لغزشهای برادرش باشد خداوند نیز لغزشهای او را

(۱، ۲) اصول کافی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۹۰- ۹۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۴۹

پی می‌گیرد، هر کس را که خداوند به دنبال لغزشهای او باشد رسوایش می‌سازد اگرچه در داخل خانه‌اش باشد.

معنای غیبت ..... ص : ۳۴۹

[وَ لا یَغْتَبْ بَعْضُکُمْ بَعْضاً] بعضی از شما بدی بعضی دیگر را در غیبت او ذکر نکند.

و غیبت آن است که عیب مؤمن را ظاهر سازی عیبی را که خداوند در غیاب او آن را پوشانیده است، اعمّ از آنکه اظهار عیب با زبان باشد یا با سایر جوارح، با تصریح باشد، یا کنایه و اشاره.

البتّه غیبت در صورتی است که عیب موجود در شخص را اظهار کنی و بروز دهی، امّا عیبهایی که اصلا در مؤمن وجود ندارد نسبت دادن آنها به مؤمن بهتان است نه غیبت و آن شدیدتر از غیبت است.

از آنچه که در سوره‌ی بقره در بیان قول خدای تعالی:

وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً وجه حرمت مسخره کردن مؤمن، لقب و اسم بد روی او گذاشتن، گمان بد به او بردن، تجسّس از عورت، غیبت و بهتان او بدتر و شدیدتر از زناست روشن می‌شود.

و نیز ظاهر می‌شود که چگونه غیبت بدتر و شدیدتر از زناست؟

و در فقه مواردی که غیبت در آن موارد جایز است ذکر شده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: از غیبت سؤال شد، فرمود: غیبت عبارت است از آنکه در باره‌ی دین برادرت چیزی بگویی که آن را انجام داده است و مطلبی را در باره او فاش سازی که خدای تعالی آن را پوشیده ساخته و حدّ در باره‌ی او قائم نشده

است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۰

در روایت دیگری آمده است: امّا چیزی که در مؤمن ظاهر و آشکار است مانند تیزی و زرنگی و عجله پس آن عیبی ندارد.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: کسی که پشت سر شخصی دیگر چیزی را بگوید که همه آن را می‌دانند و در شخصی وجود دارد غیبت محسوب نمی‌شود. و اگر پشت سر او چیزی بگوید که در شخص وجود دارد ولی مردم از آن آگاه نیستند آن غیبت است، اگر چیزی را ذکر کند که در شخص نیست بهتان است «۱».

در حدیث دیگری آمده است: آنچه که در فاسق وجود دارد بگویید تا مردم از آن بر حذر باشند «۲».

در اخبار متعدّد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به این مضمون روایت شده است: مبادا غیبت کنید که غیبت از زنا شدیدتر است. سپس فرمود: شخص زنا می‌کند و سپس توبه می‌کند و خداوند توبه او را قبول می‌کند، ولی غیبت کننده بخشیده نمی‌شود مگر آنکه صاحب غیبت او را ببخشد «۳».

غیبت حرام در مورد مؤمن یا مطلق مسلمان است، یا در مورد کسی است که صورت اسلام را پذیرفته باشد خواه خود را به اسلام منتسب سازد، یا مسلمان باشد یا مؤمن.

بعضی از اهل معرفت گفته‌اند: حکم غیر مؤمن حکم چهارپایان است، پس همان طور که چهار پایان غیبت ندارند غیر مؤمن نیز غیبت ندارد.

و همچنین کسی که در حقیقت متّصف به اسلام نباشد غیبت ندارد،

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵

(۳) خصال شیخ صدوق- نور الثقلین ج ۵ ص ۹۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۱

چه کسی که خود را به اسلام بسته و خویش را منتسب به اسلام می‌داند مانند کسی که خویش را به یهودیّت و نصرانیت منتسب می‌نمایند دارای حرمت و احترام نیستند.

حرمت و احترام برای کسی است که به مظاهر خدا با بیعت عام یا خاصّ متّصل شده باشد.

تحقیق مطلب این است که دیدن عیب از بندگان بلکه از مطلق خلق خدا جز از نظر بد و پست ناشی نمی‌شود و آن نظر کردن به اشیاست به صورت مباین با حقّ که مقدّم و صانع است و از حقّ تعالی و صنع و آفرینش او غفلت ورزیدن است.

و نظر کردن به نفس و خود پسندی آن است، یا از نفس و عیوب آن غافل شدن است.

و آنگاه که خداوند بدی بنده‌ای را بخواهد نسبت به عیوب دیگران او را بینا می‌سازد و نسبت به عیوب خودش کور می‌سازد.

و ذکر اشیا و عیب گرفتن از آنها در حقیقت به عیب کردن از آفرینش بر می‌گردد، غفلت کردن از صانع و آفریده‌ی او در هنگام نظر به مصنوع کفر بر صانع است.

و غفلت کردن از نفس و عیوب آن مذموم و ناپسند است و خودبینی و خود پسندی اصل جمیع بدیهاست، پس دیدن بدیها از غیر انسان قبیح است، دیدن بدی از انسان قبیح‌تر و زشت‌تر، از کسی که خود را به اسلام نسبت می‌دهد باز هم قبیح‌تر و قبیح آن در مورد مسلمان شدیدتر و در مورد مؤمن باز هم شدیدتر است.

و ذکر مؤمن در غیاب و حضور او به بدی آن چنان قبیح است که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۲

هیچ قبیحی از آن قبیح‌تر نیست تا آنجا که به خبری نسبت داده شده است که غیبت از هفتاد زنا با مادر در کعبه بدتر و شدیدترست. و لذا به عیسی علیه السّلام نسبت داده شده که او با حواریّین بر مردار گندیده‌ی سگی برخورد کردند، حواریّین گفتند: چقدر متعفّن و گند است؟

عیسی علیه السّلام فرمود: چقدر دندانهای او سفید است؟

روایت شده که نوح بر سگ بد قیافه‌ای برخورد و گفت: چقدر این سگ زشت و قبیح است؟

سگ به زانو نشست و با زبان فصیح گفت: ای نوح اگر به خلقت خدا راضی نیستی خلقت مرا عوض کن ای پیامبر خدا.

نوح متحیّر گشت، خود را ملامت و سرزنش می‌نمود و چهل سال بر حال خودش گریه و زاری می‌کرد تا خدای تعالی خطاب نمود: ای نوح تا کی گریه و زاری می‌کنی؟ توبه‌ی تو را قبول کردم.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هر کس بدون عذر دروغ بگوید هفتاد ملایکه او را لعنت می‌کنند و از دل او عفونت و گند و بوی بد بیرون می‌آید و تا به عرش می‌رسد و حاملین عرش او را لعنت می‌کنند، خداوند به خاطر همان دروغ هفتاد زنا برای او می‌نویسد که کوچکترین آن مانند کسی است که با مادرش زنا کند.

دروغ از هر کس که باشد قبیح و زشت است و به خصوص از مؤمن، و لکن غیبت مؤمن به مراتب از آن بدتر و زشت‌تر است.

و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هر کس مؤمنی را آزار دهد مرا اذیّت کرده، هر کس مرا اذیّت کند خدا را اذیّت کرده است، هر کس خدا را اذیّت کند در تورات، انجیل، زبور و فرقان ملعون است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۳

و این مطلب همان است که در سوره‌ی بقره ذکر کردیم که غیبت مؤمن و ذکر او به بدی در غیاب و حضور او و ایذای او همه‌ی اینها به صاحبش بر می‌گردد.

پس هر کس غیبت مؤمنی را بکند و او را به زشتی و بدی ذکر نماید مانند کسی است که از صاحب او غیبت کند و او را به بدی یاد نماید.

و غیبت کردن از صاحب مؤمن که از بزرگترین آیات الهی است و ذکر او به بدی فوق همه‌ی گناهان و غایت و نهایت آنهاست.

چنانچه خدای تعالی فرمود: ثُمَّ كانَ عاقِبَةَ الَّذِينَ أَساؤُا السُّواى أَنْ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ وَ كانُوا بِها يَسْتَهْزِؤُنَ یعنی عاقبت کسانیکه عمل زشت و بدی انجام دادند و آیات الهی را تکذیب کردند و آن را به استهزا و مسخره گرفتند.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی مؤمنی را غیبت کند به چیزی که در مؤمن وجود دارد و خداوند هرگز آن دو را در بهشت جمع نمی‌کند، هر کس مؤمنی را غیبت نماید به چیزی که در او وجود ندارد عصمت و ربط بین آن دو قطع می‌شود، شخص غیبت کننده همیشه در آتش خواهد بوده و چه بازگشت بدی است.

پس غیبت کردن در موضوعی که در مؤمن وجود ندارد خاصیت غیبت و دروغ هر دو را دارد.

و نیز رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شخصی را روز قیامت می‌آورند و در آن موقف نامه‌ی عمل او را به دستش می‌دهند، نگاه می‌کند و هیچ کار خوب در آن نمی‌بیند، می‌گوید: خدایا این نامه‌ی عمل من نیست،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۴

چون در این نامه اطاعت‌های خود را اصلا نمی‌بینم، پس خدای تعالی به او می‌گوید: پروردگار تو گمراه نمی‌شود و فراموش نمی‌کند، عمل تو با غیبت کردن مردم از بین رفت.

سپس شخص دیگری را می‌آورند و نامه‌ی عملش را می‌دهند، در آن اطاعت‌های زیادی می‌بینند، پس او می‌گوید: این نامه‌ی عمل من نیست، چه من این همه اطاعت نداشته‌ام.

پس خدای تعالی به او می‌گوید: این نامه‌ی عمل تو است فلاتی غیبت تو را کرد و کارهای خوب او را به تو داده‌اند. و نیز رسول خدا فرمود: دروغ می‌گوید کسی که گمان می‌کند حلال زاده است در حالی که با غیبت گوشت مردم را می‌خورد، از غیبت اجتناب کنید که آن خورشت سگان آتش است.

و چه خوب گفته است مولوی قدّس سرّه:

عیب بر خود نه نه بر آیات دین کی رسد بر چرخ دین مرغ گلین

پس تو حیران باش بی لا و بلی تا ز رحمت پیشت آید محملی

عیب باشد کو نبیند جز که عیب عیب کی بیند روان پاک غیب

ای خنک جانی که عیب خویش دید هر چه عیبی دید آن بر خود خرید

[أَ یُحِبُّ أَحَدُکُمْ أَنْ یَأْکُلَ لَحْمَ أَخِیهِ مَیْتاً فَکَرِهْتُمُوهُ] آیا شما دوست می‌دارید گوشت برادر مرده خود را خورید البته کراهت و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۵

نفرت از آن دارید (پس بدانید که مثل غیبت مؤمن به حقیقت همین است).

استفهام انکاری و لفظ «أحد» را آورد تا مفید عموم باشد، خوردن گوشت مرده‌ی برادر و تأکید مفهوم نفی حبّ به وسیله عطف «کرهتموه» برای مبالغه است که نهی از غیبت را با مبالغه برساند.

تمثیل غیبت به خوردن گوشت مرده بدان جهت است که اسما قالب‌های مسمیّات هستند، خود به طور مستقلّ حکمی ندارند، کسی که مؤمنی را به بدی یاد می‌کند نمی‌شود مگر آنکه مؤمن را از لطیفه‌ی ایمانش تخلیه نماید.

پس ذکر مؤمن بر زبان و شنیدن آن با گوش به منزله‌ی گوشت مؤمن است که از روح خالی باشد که غیبت کننده آن را با دهانش می‌جود و در شکمش داخل می‌کند، چه داخل کردن در شکم از طریق گوش مانند داخل کردن در شکم از طریق حلق و گلو است، روی همین جهت در خبر که وارد شده است که، شنونده‌ی غیبت شریک غیبت کننده است «۱».

[وَ اتَّقُوا اللَّهَ] از خدا بترسید و غیبت نکنید، اگر غیبت کردید توبه کنید، چون دیدن عیب از غیر و ذکر آن بر زبان در سرشت انسان و ذات انسان نهفته است و از سوی دیگر خدای تعالی غیبت را ذمّ نمود و از آن نهی فرمود و این موجب ناامیدی اغلب مردم از رحمت الهی می‌شد.

---

(۱) نور الثقلین ج ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۶

لذا فرمود: [إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِیمٌ] که البتّه خداوند همواره توبه پذیر (و توبه رسان) مهربانی است.

در این قسمت آیه بعد از نهی از غیبت جانب رجا را ترجیح داد تا گنهکاران را امیدواری بخشد.

آیات ۱۳- ۱۸

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۳ تا ۱۸] ..... ص : ۳۵۶

اشاره

یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ خَبِیرٌ (۱۳) قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لکِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ وَ إِنْ تُطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا یَلِتْکُمْ مِنْ أَعْمالِکُمْ شَیْئاً إِنَّ

اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۱۵) قُلْ أَ تُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۶) يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۷)

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۷

ترجمه: ..... ص : ۳۵۷

اعرابيان گفتند ايمان آورده‌ايم. بگو هنوز ايمان (حقيقى) نياورده‌ايد ولى (بهتر است) بگوييد اسلام آورده‌ايم چرا كه هنوز ايمان به (ژرفناى) دلتان راه نيافته است، اگر از خداوند و پيامبر او اطاعت كنيد، چيزى از (پاداش) اعمال شما نمى‌كاهد بيگمان خداوند آمرزگار مهربان است.

همانا مؤمنان كسانى هستند كه به خداوند و پيامبر او ايمان آورده‌اند، سپس شك و شبهه نياورده‌اند و در راه خدا به مالشان و جانشان جهاد كرده‌اند اينانند كه راستگويانند.

بگو آيا دينتان را به خداوند مى‌شناسانيد؟ حال آنكه خداوند آنچه در آسمانهاست و آنچه در زمين است، مى‌داند و خداوند به همه چيز داناست.

بر تو منّت مى‌نهند كه اسلام آورده‌اند، بگو اسلام آوردنتان را بر من منّت منهيد، بلكه خداوند است كه اگر راست مى‌گوييد، بر شما منّت مى‌نهد كه شما را به (راه) ايمان هدايت كرده است.

بيگمان خداوند نهانيهاى آسمانها و زمين را مى‌داند و خداوند به آنچه مى‌كنيد بيناست.

تفسير ..... ص : ۳۵۷

[يا أَيُّهَا النَّاسُ] اى مردم اين مطلب كه مى‌آيد تأكيد نهى‌هاى سابق و تعليل آنها است.

[إِنَّا خَلَقْناكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثى] ما همه شما را نخست از جنس مذكّر و مؤنّث، يا از آدم و حوّا آفريديم.

[وَ جَعَلْناكُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ] لفظ «شعوب» (شعبه‌ها، ملّت‌ها) براى عجم، مانند قبايل براى عرب است.

بعضى گفته‌اند: شعب با فتح شين گروه بسيار و بزرگى است كه نسبت همه به يك اصل برسد، آن همه‌ى قبيله‌ها را در بر مى‌گيرد، قبيله عماره‌ها را در بر مى‌گيرد، عماره جامع «بطن» هاست، بطن جامع

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۸

«فخذ» ها و فخذ جامع فصيله‌هاست، بنابراين پايين‌تر و كوچك‌تر از همه لفظ «فصيله» است با اين وصف مردم مكّه كه يك شعب بوده‌اند در نظر گيريم «خزيمهٔ» شعب است، «كنانه» قبيله، «قريش» عماره، «قصىّ» بطن، «هاشم» فخذ، «عباس» فصيله مى‌باشد.

[لِتَعارَفُوا] تا همديگر را بشناسيد (نه آنكه فخر بفروشيد و همديگر را با لقب و نامهاى بد صدا زنيد و مسخره كنيد و غيبت نماييد).

[إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ] بلكه بزرگوار و (با افتخارترين) شما نزد خدا با تقواترين مردمند.

پس كرامت و شرف با نسب و حسب و مال و جمال و زيادى اولاد و نبودن عيب نيست، بلكه با تقوى است.

[إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ] خداوند از حال شما كاملا آگاه است.

[خَبِيرٌ] او خبير و آگاه است به چيزهايى كه علم شما به آنها تعلّق نمى‌گيرد مانند باطن امور شما و مقدار استعداد و استحقاق شما.

[قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا] (ای رسول، اعراب بنی اسد و غیره که بر تو منّت گذارد، گفتند ما (بی جنگ و نزاع) ایمان آوردیم.

بدان که اسلام که همان دخول تحت احکام قالبی است به محض اقرار زبانی و بیعت عامّ نبوی حاصل می‌شود و روی همین جهت بود که مردم از ترس شمشیر، کشتن، تبعید، اسارت و غارت با بیعت عامّ (عمومی) در اسلام وارد می‌شدند.

در حقیقت این اسلام انقیاد و تسلیم سلطنت خلقی و مردمی است، نه انقیاد و تسلیم حکومت الهی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۵۹

و اگر با این حال اعتقاد به حکومت الهی و تسلیم قلبی نیز حاصل شود اسلام حقیقی می‌شود و مسلمانان نیز مسلمانان حقیقی نام می‌گیرند، اگر چنین نباشد اسلام ظاهری و مسلمان ظاهر نامیده می‌شود، نه اسلام و مسلمان حقیقی.

و ایمان که عبارت از دخول تحت احکام قلب است با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود و آن جز تسلیم و انقیاد قلب نسبت به کسی که به دست او ایمان آورده است، چیزی نیست.

و به عبارت دیگر: اسلام حقیقی قبول رسالت است همان طور، چنانچه اسلام ظاهری قبول احکام رسالت است و ایمان قبول احکام نبوّت و ولایت است.

و به عبارت دیگر: اسلام قبول دعوت ظاهری و ایمان قبول دعوت باطنی و به عبارت سوّم: اسلام آراسته شدن ظاهر است به زیور شریعت، ایمان تکیف و پذیرفتن باطن از کیفیّت امام است، که آن صورت نازله امام است و آن یک صورت ملکوتی است که بر قلب مؤمن داخل می‌شود، با همین صورت فعلیّت اخیر محقّق می‌شود و ابوّت و نبوّت یعنی پدری و فرزندی بین امام و مؤمن نیز با همین صورت حاصل می‌شود.

و برادری بین مؤمنین نیز به همین وسیله محقّق می‌گردد، این صورت همان است که هرگاه بر سینه مؤمن ظاهر شود آرامش و فکر و حضور ظهور می‌کند، آن عبارت از ظهور قائم علیه السّلام در عالم صغیر است، با آن معرفت با نورانیّت حاصل می‌شود و زمین با نور پروردگارش روشن می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۰

چون اعراب به محض بیعت عامّ و دخول تحت احکام قالبی گفتند: ما ایمان آوردیم ولی با بیعت خاصّ ایمان نیاورده بودند، قلوب آنها کیفیّت امام را پذیرا نشده بود، صورت امام در قلوب آنها فرود نیامده بود، چه صورت امام نازل نمی‌شود مگر با بیعت خاصّ و اتّصال معنوی به امام علیه السّلام ...

لذا خدای تعالی به پیامبرش فرمود: به آنان بگو: ایمان غیر از اسلام است، اسلام ظاهری که عبارت از دخول تحت سلطنت است به محض بیعت عامّ حاصل می‌شود و آن غیر از اسلام حقیقی است که عبارت از انقیاد و تسلیم تحت حکومت الهی می‌باشد که با بیعت عام حاصل می‌گردد.

پس ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و برادری بین مؤمنین نیز به همین وسیله محقّق می‌گردد.

[قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ] بگو شما ایمان نیاورده‌اید، لکن در گفتارتان به آنچه که یقینی است اکتفا کنید و آن دخول تحت سلطنت با بیعت عام می‌باشد.

[قُولُوا أَسْلَمْنا] بگویید: ما اسلام آوردیم، خدای تعالی نفرمود:

شما اسلام آوردید، چون این جمله موهم اثبات اسلام حقیقی آنها می‌شد در حالی که اسلام حقیقی آنها یقینی نبوده است.

[وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ] و هنوز ایمان که کیفیّت نازله‌ای است از امام و با بیعت در قلب مؤمن داخل می‌شود در دلهای شما داخل نشده است.

[وَ] و لیکن [إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ] اگر خدا و رسولش را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۱

اطاعت کنید.

[لا یَلِتْکُمْ مِنْ أَعْمالِکُمْ شَیْئاً] از خود عمل‌هایتان چیزی کم نمی‌شود بنابر تجسّم اعمال، یا از اجر و پاداش آنها چیزی کم نمی‌شود.

[إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ] خداوند لغزش‌های شما را می‌بخشد و به عدم ایمان شما نظر نمی‌کند و نیز نظر به این نمی‌کند که اسلام ظاهری جز منافع دنیوی نفعی ندارد.

[رَحِیمٌ] خداوند با انواع فضلش بر شما تفضّل می‌کند و به عدم استحقاق شما نگاه نمی‌کند.

[إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ] منحصرا مؤمنان (واقعی) پس از آنکه با محض بیعت عامّ ایمان آنها را نفی کرد خواست این مطلب را بیان کند که ایمان محض بیعت عامّ نیست و فرمود:

[الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ] آن کسانی‌اند که به خدا و رسول او ایمان آوردند.

مؤمنین کسانی هستند که با بیعت خاصّ بیعت کردند و بدین وسیله ایمان و دخول تحت احکام قلب و قبول احکام ولایت حاصل می‌گردد، پس بر همان باقی می‌مانند تا آثار ولایت بر آنها ظاهر می‌شود، به حدود قلب می‌رسند.

لذا در جمله‌ی بعد لفظ «ثمّ» آورد و فرمود:

[ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا] و پس از آن شکّ و تردید به خود راه نمی‌دهند.

چون کسی که با بیعت خاصّ بیعت می‌کند که اتّفاق می‌افتد که از شکّ و اضطراب در ابتدای امر جدا شود، آنگاه که آثار ولایت و صفات خوب و بد بر آنان آشکار و ظاهر گشت اطمینان بر آنها حاصل می‌شود و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۲

لا محاله و حتما با لشگریان شیطان جهاد می‌کنند تا رذائل و صفات بد را دفع کنند و صفت‌های نیک را جذب نمایند.

لذا خدای تعالی فرمود: [وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ] و جهاد کردند با مالشان و با اموالشان از اغراض دنیوی، اعراض نفسانی و قوای بدنی و وجاهت انسانی جهاد می‌کنند.

افعال و اوصاف را به خود آنها نسبت داده است (تا درجات ایمان و اعمال آنها معلوم شود).

[وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ] و جانشان در راه خدا با انانیّت هایشان در راه خدا مبارزه و مجاهدت می‌کنند که آن گونه خود خواهیها اصل بدی‌ها و شرور آنهاست.

[أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ] آنان از راستگویانند یعنی از اعوجاج و کجی بیرون هستند.

بدان ایمانی که با بیعت خاصّ و قبول دعوت باطنی حاصل می‌شود اگر صاحب آن ایمان در مقام صدر و سینه است و از آنجا به ناحیه‌های قلب خارج نشده است که این در بعضی احیانا از اضطراب و تشویش خالی نیست.

در همین مرتبه گاهی اعمال را از جهت الهی به جهت نفسانی بر می‌گرداند که در این صورت از کجی و اعوجاج خالی نیست و اگر از حدود سینه که محلّ اسلام است خارج شود و به حدود قلب که محلّ ایمان است برسد از شکّ آلودگی و کجی که اثر دخالت خواهشهای نفس در اعمال الهی است خارج می‌گردد.

گویا که قسم اوّل از حقیقت اسلام خارج نیست و در حقیقت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۳

ایمان هم داخل نیست، اگرچه با بیعت خاصّ صورت ایمان حاصل می‌شود.

و لذا از امام صادق علیه السّلام آمده است: شما به حدّ اقلّ اسلام تمسّک کردید، پس مبادا که اسلام از دست شما بیرون رود.

و خدای تعالی جهت اشاره به حقیقت ایمان که موجب صدق در اعمال و رفع شکّ و ارتیاب می‌شود فرمود: ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا ... تا آخر

آیه».

و برای اشاره به حصول صورت ایمان به محض بیعت خاصّ فرمود: الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ چون منظور بیعت خاص است، زیرا مخاطبین آیه با بیعت عام بیعت کرده بودند، بنابراین نباید مقصود بیعت کنندگان با بیعت عام باشد، اکتفاء به ذکر آثار و اوصاف مؤمنین کرد.

زیرا اگر می‌فرمود: مؤمنین که هر دو بیعت عام و خاصّ را انجام دادند، یا بیعت خاص و بیعت ولوی را انجام داده‌اند منافقین این معنا را درخواست می‌کردند و مزاحم نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌شدند، او را به بهانه درخواست بیعت اذیّت می‌کردند.

[قُلْ] ای رسول (با مردم ریایی) بگو به اینان که ایمان را بر زبانهایشان اظهار می‌دارند بگو:

[أَ تُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ] که شما می‌خواهید خدا را بدین خود آگاه سازید یعنی اگر شما مؤمن هستید احتیاج به اظهار آن نیست، چه ایمان وصف الهی و غایت آن نیز الهی است.

پس اگر اعلام و اظهار شما جهت اعلام به مردم است این کار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۴

سزاوار نیست، چون ایمان وصف الهی است نه خلقی، اگر اظهار ایمان جهت اعلام به خدای تعالی است که آن نیز شایسته و سزاوار نیست، زیرا شما با اعمال و اوصاف و احوال خود از آسمانها و زمین بیرون نیستید.

[وَ اللَّهُ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ] و حال آنکه خدا آنچه در آسمانها و زمین است همه را می‌داند.

این جمله تعمیم بعد از تخصیص یا تأکید جمله‌ی قبل است.

در باره شأن نزول این آیه روایت شده است که: وقتی آیه‌ی گذشته نازل شد، عدّه‌ای آمدند و قسم خوردند که مؤمن و معتقد هستند، این آیه نازل شد.

[يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا] و آنان بر تو به مسلمان شدن منّت می‌گذارند لفظ «منّ علیه منّا» و «منّینی» مانند «حلّیفی» یعنی نعمت داد بر او، «منّ علیه منّهٔ» یعنی نعمتش را بر او شمرد و به آن اعتنا کرد و بزرگ شمرد آن را.

و مقصود در اینجا همین معناست، چه آنان اسلام آوردنشان را منّتی بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله بر شمردند.

[قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ] بگو: با اسلام آوردنتان بر من منّت ننهید چه اسلام نعمت بر شما و بر من نیست، بلکه آن مقدّمه‌ی ایمان است که آن نعمت بر من و شماست.

پس به آنها بگو: به اسلام خود اعتنا نکنید و آن را نعمت بر من به حساب نیاورید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۵

[بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ] بلکه خداوند این نعمت را به شما داده، یا آن را منّت بر شما بر شمرده است.

[أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ] زیرا که شما را داخل در اسلام نمود، تا همان وسیله هدایت یافتن شما به ایمان باشد، که آن نعمت است.

[إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ] اگر شما در ادّعای اسلام صادق و راستگو هستید.

قمی گفته: این آیه در باره‌ی عثمان در روز خندق نازل شده است «۱».

[إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] خدا اسرار غیب زمین و آسمانها را می‌داند.

خداوند امور پنهان و صدق نیّت‌ها و مکنونات شما را که خودتان آنها را نمی‌دانید می‌داند، از قبیل قوا و استعدادهای پنهانی که دارید و خودتان به آن آگاهی ندارید.

[وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ] و به آنچه شما بندگان می‌کنید (از نیک و بد) آگاه است.

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۰۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۶

سوره‌ی «ق» ..... ص : ۳۶۶

اشاره

این سوره مکّی و دارای چهل و پنج آیه است، برخی از مفسّرین گفته‌اند: تنها آیات ۳۸ و ۳۹ وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ ... قَبْلَ الْغُرُوبِ مدنی است.

آیات ۱- ۱۱

[سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۳۶۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ (۱) بَلْ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقالَ الْكافِرُونَ هذا شَيْءٌ عَجِيبٌ (۲) أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً ذلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (۳) قَدْ عَلِمْنا ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَ عِنْدَنا كِتابٌ حَفِيظٌ (۴)

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ (۵) أَ فَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّماءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْناها وَ زَيَّنَّاها وَ ما لَها مِنْ فُرُوجٍ (۶) وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَيْنا فِيها رَواسِيَ وَ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۷) تَبْصِرَةً وَ ذِكْرى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۸) وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً فَأَنْبَتْنا بِهِ جَنَّاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِيدِ (۹)

وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ لَها طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰) رِزْقاً لِلْعِبادِ وَ أَحْيَيْنا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذلِكَ الْخُرُوجُ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۳۶۶

ق [قاف] سوگند به قرآن مجید.

حقّ این است که [کافران] از اینکه از میان خودشان هشدار دهنده‌ای به سراغ آنان آمده است، شگفت زده شده‌اند و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۷

کافران گویند این چیزی شگفت آور است.

آیا چون مردم و خاک شدیم [از نو زنده شویم؟]، این بازگشتی بعید است.

به راستی می‌دانیم که زمین از ایشان چه می‌کاهد، نزد ما کتابی است محفوظ.

حقّ این است که [دین و پیامبر] حقّ را چون فراز آمدشان دروغ شمردند و ایشان در کاری سر در گمند.

آیا به آسمان فرازشان ننگریسته‌اند، که چگونه آن را برافراشته‌ایم و آن را آراسته‌ایم و هیچ خللی ندارد.

و زمین را گسترانده‌ایم، در آن کوهها را در انداخته‌ایم و در آن از هر گونه‌ی خرّمی رویانده‌ایم.

برای روشنگری و یاد آوری هر بنده‌ی اهل انابت.

و از آسمان آبی پر برکت فرو فرستادیم، آنگاه بدان بوستانها و دانه‌ی درونی رویانده‌ایم.

و درختان خرمای بلند بالا که میوه‌ی تو بر تو دارد.

تا روزی بندگان باشد و بدان سرزمینی پژمرده را زنده کردیم رستاخیز هم همین گونه است.

تفسیر ..... ص : ۳۶۷

[ق] (قسم به قدس قدرت) لفظ «ق» اسم خدا، یا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا قرآن یا کوهی است که محیط به دنیا است و آن از کوههای عالم برزخ یا عالم مثال، یا خود عالم برزخ می‌باشد، چون پشت آن عالم مثال است.

[وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ] قرآنی که خودش فی نفسه عظیم و بزرگ است و مانع از تسلّط بر آن می‌باشد.

و جواب قسم محذوف است، یعنی تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قرآنی که خودش فی نفسه عظیم و بزرگ است و مانع از تسلّط بر آن می‌باشد.

و جواب قسم محذوف است، یعنی تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی، یا آنها برانگیخته و مبعوث می‌شوند و قرینه‌ی حذف قسم ما بعد آیه می‌باشد.

[بَلْ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ] بلکه این مشرکین از آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۸

جهت تو را تکذیب نکردند که تو را دروغگو بیابند، بلکه از آن جهت تکذیب کردند که از رسالت بشر تعجّب می‌کردند.

[فَقالَ الْكافِرُونَ] آنانکه به رسالت تو کافر شدند گفتند:

[هذا شَيْءٌ عَجِيبٌ] این رسالت از خدا که پیامبر ادّعا می‌کند چیز عجیبی است و شگفت آور است.

یا این مطلب که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید از قبیل زنده شدن بعد از مرگ و از هم پاشیده شدن نظام چیز شگفت و تعجّب‌آوری است.

[أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً] آیا وقتی مردیم و خاک شدیم زنده می‌شویم و بر می‌گردیم؟

[ذلِكَ] این زنده شدن بعد از مرگ [رَجْعٌ بَعِيدٌ] بازگشت بسیار بعیدست، چون ممکن نیست.

زیرا زنده شدن و بعث که عوام به آن قایل است، فیلسوف که خود را از حکما می‌شمارد آن را انکار می‌کند و آن را عقلا محال می‌داند.

زیرا این معنا مستلزم ردّ فعلیّت به قوّه و استعداد و موجود به معدوم است، چنانچه در محلّ خود بیان شده است.

[قَدْ عَلِمْنا ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ] ما به آنچه زمین از آنها بکاهد کاملا آگاهیم.

جواب سؤال مقدّر است، گویی سؤال می‌شود: چگونه مبعوث می‌شوند در حالی که آنها با زمین مخلوط می‌گردند؟

[وَ عِنْدَنا كِتابٌ حَفِيظٌ] و کتاب لوح محفوظ نزد ماست یعنی نزد ما کتابی است که همه‌ی قوا، اعضا، اسماء و اعداد و اعمال خیر و شرّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۶۹

آنها را حفظ می‌کند، یا آن کتاب از تغییر و تبدیل مصون و محفوظ است.

[بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ] بلکه کافران چون رسول آمد (به جای ایمان) حقّ را تکذیب کردند یعنی تکذیب آنها نسبت به زنده شدن بعد از مرگ از آن جهت نیست که برهان بر آن داشته باشند، بلکه از آن جهت است که این کافران باطل گشته‌اند و باطل حقّ را تصدیق نمی‌کند، که از جمله حقّها رسالت تو و خلافت علیّ علیه السّلام و قرآن و بعث و زنده شدن بعد از مرگ است.

[فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ] و در کار بزرگ (رسالت و قرآن با عظمت) سرگردان، زند. آن مشرکین در مخلوطی از هواهای حیوانی و

برترى جويى ددمنشانه و حيله‌هاى شيطانى قرار دارند.

يا در حالت محمّد صلّى اللّه عليه و آله قاطى كرده‌اند، سخن‌هاى مختلفى مى‌گويند، مثلا مى‌گويند: او مجنون است، يا شاعر، يا ساحر، يا كاهن مى‌باشد.

[أَ] آيا از حدود نفسهايشان بيرون نيامده‌اند، از اعوجاج و كجى راست نشدند.

[فَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّماءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْناها] به آسمان نگاه نمى‌كنند كه چگونه آن را بنا كرديم به نحوى كه موالید زمين بدون اين بنا ممكن نيست باقى بمانند.

[وَ زَيَّنَّاها] و آسمان را با ستارگان زينت داديم به نحوى كه اثر آن ستارگان به زمين و موالیدش متّصل مى‌شود، اگر آثار آن ستارگان نبود بقاى زمين و موالیدش ممكن نبود.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۰

[وَ ما لَها مِنْ فُرُوجٍ] بر حسب صورت و ظاهر- در بناى آسمان خلل و فرج نيست، يعنى بناى آسمان مانند بناهاى بشر نيست زيرا آنان نمى‌توانند بدون خلل و فرج بنا كنند.

و نيز در خلقت آن خلل و نقصى نيست تا كسى بتواند بگويد: اگر چنين بود بهتر مى‌شد.

[وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها] زمين را بنگريد كه چگونه گسترانيديم كه زندگى بر روى آن ممكن شد و توانستند با زراعت كردن و تجارت و ساختن عمارت‌ها از آن بهرمند شوند.

[وَ أَلْقَيْنا فِيها رَواسِيَ وَ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ] و در آن كوههاى استوار بيفكنديم و هر نوع گياه با حسن و طراوت از آنها برويانديم.

[بَهِيجٍ] از نباتات و روييدنى‌ها. و به وسيله‌ى همين روش زندگى براى شما و حيوانات شما آسان شد.

و اين كارها آنطورى كه دهريها و طبيعيّون مى‌گويند از طبيعت صرف نيست، بلكه ناشى از مبدأ دانا، توانا، رحيم، حكيم و مدبّر است، كه همه را براى بنى آدم آفريده است، همچنانچه اين مطلب مشهود و معلوم است.

و اين خلقت همانطورى كه منكرين بعث و قيامت مى‌گويند تنها براى زندگى دنيا نيست، بلكه براى زندگى دنيا و كامل شدن در دنياست تا در آخرت بهترين حالت را داشته باشند.

[تَبْصِرَةً وَ ذِكْرى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ] اين خلقت آسمانها و زمين به نحوى كه گفته شد تبصره و ياد آورى است براى هر بنده‌اى كه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۱

خواهد به سوى پروردگارش باز گردد، چه غير او به جهت ابتلاء به حرص و آرزوهاى دراز آيات و نشانه‌هاى الهى را مى‌بنيد و بر آنها مرور مى‌كند در حالى كه غافل از آنهاست.

[وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً] و ما از آسمان آب (باران) با بركت را نازل كرديم، چون همه‌ى بركات زمين از آب است، هيچ آبى در زمين نيست مگر آنكه آب آسمان به آن مخلوط باشد، چنانچه از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله روايت شده: هيچ آبى در زمين نيست مگر آنكه آب آسمان به آن مخلوط شده است «۱» و ممكن است مقصود از آسمان جهت علوّ باشد.

[فَأَنْبَتْنا بِهِ جَنَّاتٍ] و با آن باغها رويانيديم، اينكه به جاى رويانيدن درختان، باغها ذكر شده به اعتبار رويانيدن درختان آنهاست كه مجاز عقلى است (چه عقل به اين مجاز حكم مى‌كند).

[وَ حَبَّ الْحَصِيدِ] با آب دانه‌ى نبات را رويانيديم كه از شأن آن اين است كه درو شود.

[وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ] و نخل بلند [لَها طَلْعٌ نَضِيدٌ] كه ميوه‌ى آن منظّم روى هم چيده شده است [رِزْقاً لِلْعِبادِ] با اين ميوه‌ى نخل بعد از رسيدن و به عمل آمدن، روزى بندگان را مى‌دهيم.

يا در حالى كه اين ميوه روزى بندگان است.

[وَ أَحْيَيْنا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً] و با این آب سرزمین مرده زنده گردانیدیم.

[كَذلِكَ الْخُرُوجُ] همچنین است خروج از قبر پس از مرگ پس

---

(۱) کافی- نور الثقلین ج ۵ ص ۱۰۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۲

به شما چه شده است که این همه مردن درختان و زمین‌ها از برگ‌ها و گیاه می‌بینید و با این حال زنده کردن بشر را بعد از مرگ انکار می‌کنید و این تشبیه و تمثیل جهت سهولت و آسان شدن تصویر بعث و زنده شدن بعد از مرگ است، یا تنبیه و آگاه ساختن بر بیّنه‌ی وجدانی است.

آیات ۱۲- ۱۶

[سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۱۶] ..... ص : ۳۷۲

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ أَصْحابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ (۱۲) وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ إِخْوانُ لُوطٍ (۱۳) وَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ وَ قَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ (۱۴) أَ فَعَيِينا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۵) وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (۱۶)

ترجمه: ..... ص : ۳۷۲

پیش از آنان قوم نوح و اصحاب رسّ و ثمود تکذیب پیشه کردند.

و نیز عاد و فرعون و قوم لوط.

و اهل ایکه، قوم تبّع همگان پیامبران را دروغزن شمردند، آنگاه عقاب من بر آنان تعلّق گرفت.

آیا در آفرینش نخستین درمانده بودیم؟

[هرگز]، بلکه ایشان از آفرینش جدید شک و شبهه دارند.

و به راستی که انسان را آفریده‌ایم و می‌دانیم که نفسش چه وسوسه‌ای به او می‌کند و ما به او از رگ جان نزدیکتریم.

تفسیر ..... ص : ۳۷۲

[كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ أَصْحابُ الرَّسِ] (ای رسول غمین مباش که) پیش از این‌ها هم قوم نوح و اصحاب رسّ را ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۳

تکذیب کردند.

کسانی که پیامبرشان را در زمین پنهان کردند و داستان آنها و بیان «رسّ» در سوره‌ی فرقان گذشت.

[وَ ثَمُودُ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ] قوم ثمود و عاد و فرعون مقصود از فرعون او و قومش می‌باشد، چنانچه منظور از ثمود و عاد دو طایفه‌ای هستند که به آن دو اسم نامگذاری شده‌اند.

[وَ إِخْوانُ لُوطٍ] برادران در معاشرت با لوط.

[وَ أَصْحابُ الْأَيْكَةِ] و قوم شعيب، چنانچه مكرّر گذشته است.

[وَ قَوْمُ تُبَّعٍ] در سوره‌ی دخان در باره این قوم سخن گفته شده.

[كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ] همه آنها فرستادگان خدا را تكذيب كردند تا وعده عذاب بر آنها تحقّق يابد.

در این آیه دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و قوم او و تهدید كفّار به سبب وعید است.

[أَ فَعَيِينا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ] آیا ما با خلقت و آفرینش اول خسته و ناتوان شدیم كه از اعاده و زنده كردن دوباره عاجز باشیم؟

[بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ] بلكه این كافران در آفرینش جدید در اشتباه هستند و به همین جهت خلقت جدید را انكار كردند، نه آنكه آنان برهان و دلیل بر عدم اعاده داشته باشند چنانچه فلاسفه ادّعا می‌كنند.

یا در اختلاط خلقت جدید در اشتباه می‌باشند، یعنی خلقت قدیم آنها با خلقت جدیدشان مخلوط شده ولی آنها از این مطلب غافل‌اند.

یا مقصود لبس و پوشیدن لباس جدید است بنابر آنكه «لبس» با

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۴

فتحه‌ی لام به معنای «لبس» با ضمّه لام باشد.

در اوّل سوره‌ی بقره در آیه‌ی: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ و در آیه: و كيف تكفرون بالله و كنتم امواتا ... تا آخر» بیان خلقت جدید و اینكه بشر چگونه همیشه در خلق جدید است گذشت و در اینجا نیاز به بیان نیست.

و لفظ «خلق جدید» را به صورت نكره آورد، چه خلقت جدید برای آنها از قبیل حركت است كه آنها در هر آن در خلقتی هستند غیر از خلقت اوّل، پس هیچ فردی از افراد بقاء ندارد تا شناخت او ممكن گردد.

از امام باقر علیه السّلام در مورد این آیه سؤال شد آن حضرت علیه السّلام فرمود «۱»: تأویل این آیه این است كه وقتی خداوند این خلق و آفرینش را فانی ساخت و این عالم را از بین برد و اهل بهشت در بهشت و اهل آتش در جهنّم سكنی گزیدند عالمی را تجدید و خلق می‌كند غیر از این عالم و انسانهایی می‌آفریند كه مذكّر و مؤنّث ندارند و خدا را عبادت می‌كنند و او را به وحدت یاد می‌كنند و برای آنان زمینی خلق می‌كند كه حاصل آنهاست غیر از این آیه زمین و آسمانی خلق می‌كند كه سایه بر آنان می‌اندازد غیر از این آسمان.

شاید تو می‌بینی كه خداوند فقط این یك عالم را آفریده یا گمان می‌كنی خداوند بشری غیر از شما نیافریده است، آری به خدا سوگند، خدای تعالی هزار هزار عالم و هزار هزار آدم خلق كرده كه تو در آخر آن عالم‌ها و آدم‌ها هستی.

---

(۱) كتاب التّوحید- تفسیر نور الثّقلین ج ۵ ص ۱۰۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۵

[وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ] و ما انسان را خلق كردیم این آیه تمهید و مقدّمه علم و آگاهی خدای تعالی به امور پنهانی انسان است، نیز تعلیل قول خدای تعالی: قَدْ عَلِمْنا ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ می‌باشد و مقصود از انسان جنس انسان است.

[وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ] در حالی كه ما به آنچه در دل انسان می‌گذرد آگاهیم.

[وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ] و ما از رگ گردن به او نزدیكتریم.

تعلیل علم خدا به امور پنهانی انسان است، مقصود از «ورید» (سرخ رگ) رگهایی است كه از كبد بیرون می‌آید و موجب جریان خون به اعضای بدن می‌شود كه آن غذای بدن است، همان طور كه شرایین عبارت از رگهایی است كه از قلب ناشی می‌شود و به

وسيله‌ى آنها روح حيوانى و روح دماغى به اعضا مى‌رسد و لفظ «حَبْلِ الْوَرِيدِ» مثل در قرب و نزديكى شده است.

آيات ۱۷- ۳۷

[سوره ق (۵۰): آيات ۱۷ تا ۳۷] ..... ص : ۳۷۵

اشاره

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ (۱۷) ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ (۱۸) وَ جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذلِكَ ما كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (۱۹) وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ ذلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ (۲۰) وَ جاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِيدٌ (۲۱)

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هذا فَكَشَفْنا عَنْكَ غِطاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (۲۲) وَ قالَ قَرِينُهُ هذا ما لَدَيَّ عَتِيدٌ (۲۳) أَلْقِيا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ (۲۴) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ (۲۵) الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَأَلْقِياهُ فِي الْعَذابِ الشَّدِيدِ (۲۶)

قالَ قَرِينُهُ رَبَّنا ما أَطْغَيْتُهُ وَ لكِنْ كانَ فِي ضَلالٍ بَعِيدٍ (۲۷) قالَ لا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ (۲۸) ما يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۲۹) يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (۳۰) وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (۳۱)

هذا ما تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ (۳۲) مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (۳۳) ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ (۳۴) لَهُمْ ما يَشاؤُنَ فِيها وَ لَدَيْنا مَزِيدٌ (۳۵) وَ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً فَنَقَّبُوا فِي الْبِلادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۶)

إِنَّ فِي ذلِكَ لَذِكْرى لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ (۳۷)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۶

ترجمه: ..... ص : ۳۷۶

چون فراگيران كه از راست و از چپ او كمين دار هستند، [كارها، سخنان او را] فرا گيرند.

سخنى به زبان نمى‌آورد، مگر آنكه نگهبان حاضر و ناظرى نزد اوست.

و سكرات مرگ، حقيقت را پديد آورد اين همان است كه از آن كناره مى‌گرفتى.

و در صور دميده شود، اين روز وعده‌ى عذاب است.

و همراه هر كسى راهبرى و شاهدى فراز آيد.

[و به او گويند] به راستى كه از اين امر غافل بودى و حال پرده‌ات را از تو بر طرف ساخته‌ايم، امروز ديده‌ات تيزبين است.

و همنشين او گويد اين همان است كه نزد من آماده است.

هر كفر [ان] پيشه‌ى ستيزه جويى را به جهنّم انداز يد.

[همان كه] باز دارنده‌ى خير و تجاوز كار شكاك است.

كسى كه در

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۷

جنب خداوند به خدايى ديگر قائل است، پس او را در [جايگاه] عذاب سهمگين بينداز يد.

همنشين او گويد پروردگارا من او را طغيانگر نساخته‌ام، ولى خودش در گمراهى دور و دراز بود.

فرمايد نزد من ستيزه‌جويى مكنيد، كه به راستى پيشاپيش وعده‌ى عذاب را [براى آگاهى شما] برايتان فرستاده بودم.

در نزد من آن حكم ديگرگون نشود و [در عين حال] من در حقّ بندگان ستمگر نيستم.

روزی که به جهنّم گوییم آیا پر شدی؟ و گوید آیا باز هم بیشتر هست؟

و بهشت برای پرهیزگاران نزدیک آورده شود و دور نباشد.

این همان است که به شما وعده داده شده است، [و] خاص هر توبه کار [ادب] نگاه دار.

همان کسی که به نادیده از خداوند رحمان بیمناک باشد، دلی پر انابت پیش آورد.

[گوییم] به سلامت [و امن و امان] وارد آن [بهشت] شوید، این روز [آغاز] جاودانگی است.

در آنجا ایشان راست هر چه خواهند و نزد ما افزونتر هم هست.

و چه بسیار پیش از آنان نسلهایی را نابود کردیم که آنان از ایشان دراز دست‌تر بودند که در گوشه و کنار شهرها جست و جو کردند که آیا گریزگاهی هست.

بیگمان در این امر برای کسی که صاحب دل باشد یا سمع قبول داشته و شاهد باشد، پند آموزی است.

تفسیر ..... ص : ۳۷۷

[إِذْ يَتَلَقَّى] این جمله ظرف «أقرب» یا ظرف «لنعلم» یا ظرف هر دو است یعنی ما نزدیکتر به او هستیم هنگامی که دو ملایکه نگهبان تمام افعال و گفتار انسان را می‌گیرند.

[الْمُتَلَقِّيانِ] آنگاه که دو ملائکه نگهبان اقوال و افعال انسان را ضبط می‌کنند، معنای آیه این است که هنگام ضبط اعمال و اقوال به وسیله دو کاتب و دو ملایکه ما به انسان نزدیکتر هستیم، پس احتیاجی به کاتب و نویسنده نیست که اعمال او را بنویسد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۸

[عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ] چون دو ملک (رقیب و عتید) از طرف راست و چپ به مراقبت او نشسته‌اند سختی از خیر و شرّ به زبان نیاورده و جز آنکه همان دم بر آن آماده‌اند رقیب و مراقب و مواظب بیشتر اعمال انسان است.

[عَتِيدٌ] عتید یعنی آماده‌ی نوشتن عمل‌هاست.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: هیچ قلبی نیست مگر آنکه دو گوش دارد، که بر یکی از آن دو گوش ملایکه‌ی مرشد و بر دیگری شیطان فتنه‌گر است، آن یکی امر می‌کند و این یکی باز می‌دارد، شیطان امر به معاصی می‌کند، ملایکه او را از معصیت باز می‌دارد و همین معنای قول خدا است «۱»: عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ.

و در بعضی از اخبار اشاره به این است «۲» که صاحب یمین و صاحب شمال هر دو ملایکه هستند، که صاحب یمین امیر بر صاحب شمال است و کارهای نیک و حسنات را می‌نویسد، صاحب شمال بدی‌ها و سیّئات را می‌نویسد و این معنا از گستردگی وجوه قرآن است.

[وَ جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ] (و به هوش آیید که) هنگام بی‌هوش و سختی مرگ بحق و حقیقت فرارسید.

سکره‌ی مرگ کنایه از غشیه و از خود بی‌خود شدن هنگام مرگ است و فعل را به صورت ماضی آورد، چون وقوع آن محقّق و حتمی است.

[بِالْحَقِ] سکرات مرگ به حقّ می‌آید، نه به غیر حقّ تا علامت

(۱، ۲) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۱۰

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۷۹

کاذب باشد و جاءت سکرة الحق بالموت نیز خوانده شده و بنابر هر دو قرائت لفظ «باء» برای تعدیه است، یا به معنی «مع» یا برای

سببيّت است.

[ذلِكَ ما كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ] اين مرگ همان است كه تو از آن فرار مى‌كردى و جمله‌ى حاليّه، يا جواب سؤال مقدّر به تقدير قول است، خطاب براى مطلق انسان يا به كسانى است كه بعث و روز قيامت را انكار مى‌كنند.

[وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ ذلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ] آنگاه كه در صور بدمند (و ملايكه ندا كنند كه) اين است روز وعده‌گاه خلق.

اين جمله نيز حاليّه، يا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر به تقدير قول است، يعنى اين مطلب در آن روز بزرگ و روز وعيد به او گفته مى‌شود كه آن روز را انكار مى‌كرد و مقصود از نفخه نفخه‌ى دوّم است چنانچه مقصود از سكره‌ى مرگ نفخه‌ى اوّل است.

[وَ جاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِيدٌ] و هر نفسى را فرشته است براى حساب به محشر كشاند و فرشته‌اى بر نيك و بدش گواهى دهد.

سائق فرشته‌اى است كه بر انسان موكّل است و او را به محشر و به آخرت سوق مى‌دهد، او را از ايستادن در مواقف باز مى‌دارد، شهيد ملايكه‌ى موكّل است كه در هر جا با او حاضر است و جميع اعمال او را ضبط مى‌كند و شاهد آنها قرار مى‌گيرد زيرا همان طور كه انسان در دنيا گرفتاريها و مصايبى دارد كه او را از ايستادن در دنيا و اطمينان به آن باز مى‌دارد و حالتى دارد كه در مناجات و طاعات با آن حالت لذّت مى‌برد، همچنين است در آخرت، ملكى او را از ايستادن باز مى‌داد و به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۰

محشر سوق مى‌دهد و ملكى كه با او در جميع مواطن و مواقف حاضر است.

و اين دو ملايكه در دنيا هم با او هستند ولى انسان در دنيا به آنها علم ندارد.

بعضى گفته‌اند: مقصود از سائق فرشته‌اى است كه صاحب شمال است و مقصود از شهيد صاحب يمين است «۱».

[لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هذا] و تو (اى نادان) از اين روز سخت در غفلت بودى. جمله مستأنفه يا حاليّه به تقدير قول است.

[فَكَشَفْنا عَنْكَ غِطاءَكَ] تا آنكه ما پرده از كارت بر انداختيم يعنى حالا ديگر چيزهايى مى‌بينى كه در دنيا آنها را نمى‌ديدى.

[فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ] و چشم بصيرتت بيناتر گرديد.

پس در اين روز نكات و دقايقى مى‌بينى كه در دنيا نمى‌توانستى آنها را ببينى.

[وَ قالَ قَرِينُهُ] فرشته‌ى موكّل او مى‌گويد:

[هذا ما لَدَيَّ عَتِيدٌ] اين نامه‌ى عمل كه من نوشتم آماده‌ى حضور و اظهار است و شيطان كه اين شخص گمراه را فريب داده است مى‌گويد: آنچه كه نزد من است آماده براى جهنّم است.

[أَلْقِيا] اين جمله از گفتار قرين است، يا استيناف كلام از جانب خدا به تقدير قول است، خواه حال قرار داده شود، يا مستأنف و جواب

---

(۱) در تفسير برهان ج ۴ ص ۲۲ بنا به روايت از جابر بن يزيد از امام صادق عليه السّلام نقل مى‌كند كه، سائق امير المؤمنين علىّ عليه السّلام است و شهيد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۱

سؤال مقدّر، خطاب به سائق و شهيد، يا به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و على عليه السّلام است، چنانچه در اخبار متعدّد از طريق خاصّه و عامّه وارد شده، در بعضى از اخبار اين جمله نيز اضافه شده: شما دو نفر هر كس را دوست داريد داخل بهشت كنيد «۱».

[فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ] (خطاب رسد) هر كافر عنودى كه همواره مانع كار خير است و سركش كه از حدود خدا تجاوز كند، يا بر بندگان تعدّى و ستم مى‌كند، به دوزخ اندازيد.

[مُرِيبٍ] آنکه در باره خدا یا رسول خدا، یا در خلافت خلیفه خدا شکّ کند (البته شکّ عناد انگیز نه شکّ سازنده) [الَّذِی جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ] آن کسی که با خدای تعالی خدای دیگری را شریک قرار می‌دهد، از قبیل بت‌ها و ستارگان، هواها، یا علاوه بر مظاهر خدا خلیفه‌ی دیگری در زمین قرار داده، مانند نمرود و فرعون.

[فَأَلْقِياهُ فِی الْعَذابِ الشَّدِیدِ قالَ قَرِینُهُ] امروز او را در عذاب سخت میافکنید.

شیطان که این عذاب را برای او آماده کرده می‌گوید: [رَبَّنا ما أَطْغَیْتُهُ] پروردگارا من او را به طغیان و عصیان نکشیدم، گویا که او گفته باشد شیطان مرا به طغیان کشیده است.

[وَ لکِنْ کانَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ] و لکن او در گمراهی و دور از حقّ بود، یعنی او فطرتا گمراه بود، من به گمراهی او کمک کردم، نه آنکه گمراهی را من به وجود آورده باشم.

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۱۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۲

[قالَ] آنگاه خدای تعالی به عتاب می‌فرماید:

[لا تَخْتَصِمُوا لَدَیَّ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَیْکُمْ بِالْوَعِیدِ] نزد من مجادله نکنید و من قبلا شما را با وعید از گناه برحذر داشته بودم پس دیگر شما حجّتی نزد ما ندارید.

[ما یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَ] و گفتار من تغییر و تبدیل پیدا نمی‌کند، بر کسی که عذاب بر او مسجّل کرده‌ام عذاب ثابت است و قابل تغییر نیست، امّا عفو و بخشیدن پس آن نیز از قبیل تبدیل قول و تغییر نیست، بلکه آن هم جزء وعده‌هایی است تخلّف در آن راه ندارد، عفو یک چیز گزاف نیست تا هر گناهکاری بگوید خدا مرا باید ببخشد.

[وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ] و هیچ در کیفر ستمی به بندگان نخواهم کرد.

بدون علّت کسی را عذاب نمی‌کنم و بدون داعی و انگیزه کسی را نمی‌بخشم [یَوْمَ نَقُولُ] این جمله ظرف «ظلّام» یا «لیبدّل» است، یعنی روزی که خدا می‌گوید.

و لفظ «یقول» به صورت متکلّم وحده نیز خوانده شده (یعنی، روزی که بگویم).

[لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ] به جهنّم که آیا پر شده‌ای؟ به صورت سؤال تقریر است تا قول خدای تعالی: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ تغییر پیدا نکند، یا سؤال استفهامی است که منظور تنبیه گناهکاران و تهدید آنها است.

[وَ تَقُولُ] جهنّم در جواب می‌گوید:

[هَلْ مِنْ مَزِیدٍ] آیا باز هم گناهکار هست (آیا دوزخیان بیش از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۳

این هم هستند)؟ که استفهام یا جهت طلب زیادی است یا تعجّب از زیادتر از آنچه که موجود است و انکار زیادی است.

و چون جمیع اجزای عالم آخرت دارای علم و اراده و نطق است دیگر ما احتیاج نداریم که سؤال و جواب را در اینجا تأویل نماییم.

[وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِینَ] و آن روز بهشت را برای اهل تقوا نزدیک آرند.

در قول خدا: أَلْقِیا فِی جَهَنَّمَ و در قول خدا: أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِینَ توهین و سبک شمردن گناهکاران و بزرگداشت و احترام پرهیزکاران است و متّقین نیستند مگر کسانی که ولایت را قبول کرده باشند و آنها شیعیان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشند.

[غَیْرَ بَعِیدٍ] جایی که دور نیست، یا آماده کردن بهشت برای متّقین دور نیست، یا در حالی که آن بهشت دور نیست، در این صورت اسقاط لفظ «تاء» از «بعید» از قبیل اسقاط تاء از «قریب» می‌باشد در قول خدای تعالی: إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ و این

معناى تأكيد نزديك بودن رحمت خداست.

[هذا ما تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ] اين بهشت همان است كه وعده شده بر همه بندگانى كه بدرگاه خدا پناه برده.

لفظ «أوّاب» بدل از قول خدا «للمتّقين» مى‌باشد، يا خبر مبتداى محذوف است، اوّاب كسى است كه رجوع و بازگشت او به سوى خدا بسيار است.

[حَفِيظٍ] و خودش را از آلوده شدن به پليدى گناهان حفظ مى‌كند، يا از معاصى و گناهان محفوظ است.

[مَنْ خَشِيَ الرَّحْمنَ بِالْغَيْبِ] آن كس كه در نهان از خدا ترسد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۴

اين جمله بدل از «أوّاب» يا خبرى است كه مبتداى آن محذوف است، يا مبتداء است و خبر آن «ادخلوها» مى‌باشد.

[وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ] و با قلب خاشع و نالان بدرگاه او باز آمد.

[ادْخُلُوها] لفظ «ادخلوها» خبر «من خشى» يا حال يا مستأنف است، در همه‌ى آنها لفظ «قول» در تقدير است (يعنى، گفته مى‌شود: او را داخل كنيد) [بِسَلامٍ] به طورى كه سالم از هر آفت باشد.

[ذلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ لَهُمْ ما يَشاؤُنَ فِيها] امروز روز جاودانگى است به آنچه مى‌خواهند بر ايشان آماده است.

لفظ «فيها» متعلّق به «يشاؤون» يا به «لهم» است.

[وَ لَدَيْنا مَزِيدٌ] و نزد ما چيزهايى است كه به ذهن و دل آنها خطور نمى‌كند تا آن را بخواهند، سپس كفّار را تهديد نموده، بر عقوبت آنها عطف كرده و فرمود:

[وَ كَمْ أَهْلَكْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ] و چه بسا طوايفى را قبل از قريش يا قبل از اهل مكّه، آنها را هلاك كرديم.

[هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً فَنَقَّبُوا فِي الْبِلادِ] كه با قهر و قوت از اينان بودند و در هر ديار راه جستند.

لفظ «نقب فى الأرض» از ثلاثى مجرّد، «نقّب» از باب تفعيل، «أنقب» از باب افعال يعنى در زمين سير كرد و «نقّب عن الأخبار» يعنى از خبرها تفحّص كرد و خبر داد، مقصود اين است كه شهرها را فتح كردند، يا در شهرها سير كردند با منفعت‌هاى فراوان و كارهاى دقيق، يا در شهرها سير كردند براى تفحّص و تجسّس اخبار.

[هَلْ مِنْ مَحِيصٍ] آيا هيچ چاره و راه نجات از هلاكت هست، جمله

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۵

حاليّه، يا مستأنفه به تقدير «قول» است، يعنى آن قرن‌ها مى‌گويند، يا ما به آنها مى‌گوييم: آيا راه نجاتى هست؟

[إِنَّ فِي ذلِكَ] در اين اخبار، يا در اين هلاك كردن.

[لَذِكْرى لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ] پندى است براى آنكه قلب هشيار و گوش حقّ داشته باشد.

بدان علمى كه نور است و خداوند در قلب هر كس كه بخواهد مى‌تاباند در اوّل ظهورش موجب تحيّر و سكوت مى‌شود، در اين حال كسى را طلب مى‌كند كه او را از تحيّر و سرگردانى‌اش بيرون آورد، آنگاه كه آن شخص را يافت و تسليم و مطيع او شد هيچ شأنى ندارد و هيچ كارى ندارد جز اينكه به گفته آن شخصى كه فرمانده و امام است گوش فرادهد.

پس آن علم در مرحله‌ى دوّم موجب گوش فرادادن و فرمانبردار بودن مى‌شود، آن مقام تقليد است، كه در اين مقام از امام و پيشوا مى‌گيرد و بدون تحقيق گرفته‌هاى خود او را تصديق مى‌كند، يا تحقيق گرفته‌ها را معتبر نمى‌داند و اين صاحب سينه است كه به اسلام گشوده شده است.

پس آنگاه كه اين مقلّد نمونه‌هاى گرفته‌هايش را با وجدان يا شهود يافت از حدود سينه خارج گشته و به حدود قلب و دل مى‌رسد و اين همان است تحقيق را با تقليد ممزوج كرده است.

یا از تقلید خارج شده و به تحقیق رسیده است و این صاحب دل است خواه در خانه‌ی قلب داخل شود، یا هنوز داخل نشده باشد، ولی مشرف به دخول است و این دو صنف از مردم همانها هستند که هر چه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۶

می‌شنود اسباب تذکّر و عبرت آنها می‌شود و امّا غیر از این دو صفّ از صاحبان نفوس پس بر آیات می‌گذرند و در حالیکه از آنها روی بر می‌گردانند.

[وَ هُوَ شَهِيدٌ] نزد گوینده حاضر الذّهن است، این جمله تقیید القای سمع و گوش فرادادن است.

آیات ۳۸- ۴۵

[سوره ق (۵۰): آیات ۳۸ تا ۴۵] ..... ص : ۳۸۶

اشاره

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ ما مَسَّنا مِنْ لُغُوبٍ (۳۸) فَاصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ (۳۹) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبارَ السُّجُودِ (۴۰) وَ اسْتَمِعْ يَوْمَ يُنادِ الْمُنادِ مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ (۴۱) يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ (۴۲)

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ وَ إِلَيْنَا الْمَصِيرُ (۴۳) يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً ذلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنا يَسِيرٌ (۴۴) نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ (۴۵)

ترجمه: ..... ص : ۳۸۶

و به راستی که آسمانها و زمین و ما بین آنها را در شش روز آفریدیم و به ما هیچ ماندگی ای نرسید.

پس بر آنچه می‌گویند شکیبایی ورز و سپاسگزارانه پروردگارت را پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب [آن] تسبیح گوی.

و در بخشهایی از شب و به دنباله‌ی سجده [و نماز واجب] نیز او را نیایش کن.

و گوش بدار روزی را که منادی از جایی نزدیک ندا در دهد.

روزی که صیحه را به حقّ بشنوند، آنگاه روز رستاخیز است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۷

بیگمان ماییم که زنده می‌داریم و می‌میرانیم و سر انجام [همه چیز] به سوی ماست.

روزی که زمین شتابان بر آنان بشکافد [و از گورها بیرون آیند] این [هنگام] حشر است که [اقامه‌ی آن] بر ما آسان است.

ما به آنچه می‌گویند آگاه‌تریم و تو زورگوی بر آنان نیستی پس هر کس را که از وعده‌ی عذاب من می‌ترسد، به قرآن پند بده.

تفسیر ..... ص : ۳۸۷

[وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ] و ما زمین و آسمانها و آنچه بین آنهاست همه را در شش روز آفریدیم.

در سوره‌ی اعراف بیان خلق آسمانها و زمین در شش روز گذشت.

[وَ ما مَسَّنا مِنْ لُغُوبٍ] هیچ رنج و خستگی در خلق آسمانها و زمین بما نرسید تا احتیاج به استراحت پیدا کنیم، چنانچه یهود قایل

شده‌اند، این مطلب ردّ بر یهود است که می‌گفتند: خداوند روز یکشنبه آفرینش عالم را آغاز کرد و روز جمعه به پایان رسانید، روز شنبه استراحت کرد و خود را بر عرش انداخت.

روایت شده: یهود خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله رسیدند و از خلقت آسمانها و زمین پرسیدند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند زمین را روز یکشنبه و دوشنبه آفرید، کوهها و آنچه را که در آنهاست روز سه شنبه آفرید و روز چهار شنبه درخت و شهرها و آبادیها و خرابیها را آفرید، روز پنجشنبه آسمان را خلق کرد، روز جمعه ستارگان و خورشید و ماه و ملایکه را آفرید. یهود گفتند: سپس چه چیز یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله؟ حضرت فرمود: سپس بر عرش استیلاء یافت، یهود گفتند: اگر تمام کنی و مطلب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۸

را تا آخر برسانی کار درستی انجام داده‌ای. یهود گفتند: سپس خداوند استراحت کرد. پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به شدّت خشمناک گشت که آیه نازل شد «۱».

[فَاصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ] پس تو ای رسول بر آنچه (که در باره‌ی خدا) می‌گویند (که لایق و مناسب ساحت او نیست، بر آنچه که در حقّ تو و علیّ علیه السّلام می‌گویند) صبر کن.

[وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ] و به حمد و ستایش خدا تسبیح‌گو. در اوّل سوره‌ی حمد بیان این مطلب که تسبیح خدای تعالی جز بوسیله حمد او نیست شرحی ذکر شد.

لذا در بیشتر وقت‌ها تسبیح مفید به حمد شده، یا حمد همراه تسبیح آمده، یا همراه چیزی آمده که مفید تسبیح است.

[قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ] پیش از طلوع خورشید (به نماز صبح) و پیش از غروب آن (بعد از نماز ظهر و عصر) یعنی در همه‌ی وقت‌ها، چون بیشتر اوقات مطلب مقیّد به دو طرف روز می‌شود ولی مقصود استغراق اوقات و همه‌ی وقت‌ها است.

یا مقصود خصوص این دو وقت است از آن جهت که این دو وقت شرافت دارند، آنچه که در فضیلت ما بین الطّلوعین وارد شد بیشتر از حدّ احصاست، در فضیلت عصر نیز اخبار متعدّدی وارد شده یا مقصود اشاره به نماز ظهر و عصر است.

[وَ مِنَ اللَّیْلِ فَسَبِّحْهُ] و قسمتی از شب را تسبیح بگوی، چون شب و به خصوص آخر شب وقت شریفی است که نفوس در آن وقت

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۱۱۶

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۸۹

توجّه به خدا و توجه به اصل خویش پیدا می‌کنند، چه آن وقت نفوس از موانع خیالی رها می‌شود و ممکن است اشاره به نماز مغرب و عشا، یا به نماز شب باشد.

[وَ أَدْبارَ السُّجُودِ] و هم در عقب سجده‌ها به تسبیح خدا پرداز به صورت مصدر و جمع خوانده شده و مقصود از سجود کمال خضوع نسبت به عظمت پروردگار است، یعنی پس از آنکه کمال کمال توجّه به خدا خضوع به درگاه او حاصل شد، یا اشاره به یک رکعت وتر: یا دو رکعت یا چهار رکعت بعد از مغرب یا نماز می‌باشد.

[وَ اسْتَمِعْ] و گوش دار تو در حال حاضر ندای منادی روز قیامت یا روز ظهور قائم علیه السّلام را بشنو، چون تو الان ندای آن منادی را می‌شنوی، زیرا تو از مرقد خویش خارج شدی و قیامت یا ظهور قائم علیه السّلام را مشاهده می‌کنی.

[یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ] در روزی که منادی روز حساب و بعث ندا کند، یا منادی به اسم قائم علیه السّلام و اسم پدرش ندا کند چنانچه در خبر آمده است.

و اسقاط «یاء» از لفظ «المنادی» بدان جهت است که وصل به منزله‌ی وقف گردد، آن عربی نیکو و فصیح است.

[مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ] از جايى كه براى همه به طور مساوى نزديك است، چون نسبت منادى در روز قيامت يا در ظهور قائم عليه السّلام به همه‌ى مردم مساوى است.

[يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِ] روزى كه صيحه‌ى حساب و قيامت نزد خدا با صيحه‌ى قائم، يا صيحه و صدا زدن به خروج قائم عليه السّلام را مى‌شنوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۰

[ذلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ] آن روز روز خارج شدن از قبرهاست.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: آن روز (يوم الخروج) روز رجعت است «۱».

[إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ] كه ما زنده مى‌كنيم و در دنيا مى‌ميرانيم، اين جمله جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده: چه كسى اين كار را انجام مى‌دهد و چه كسى مردگان را از قبرها بيرون مى‌آورد؟ پس فرمود: ما زنده مى‌كنيم و ما مى‌ميرانيم.

[وَ إِلَيْنَا الْمَصِيرُ] و در آخرت برگشت همه به سوى ما است.

[يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً] روز كه به سرعت زمين از احاطه بر آنها بشكافد اين جمله ظرف «المصير» يا بدل از «يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ» مى‌باشد.

[ذلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنا يَسِيرٌ] و اين حشر و زنده كردن در رجعت يا در قيامت بر ما آسان است.

[نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ] ما به آنچه كه در حقّ ما يا در حقّ تو يا در حقّ على عليه السّلام مى‌گويند داناتريم، اين دلدارى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و تهديد قوم منافق يا مشرك مى‌باشد.

[وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ] و تو بر آنها مسلّط نيستى كه آنها را مجبور كنى، تو فقط بيم دهنده و ياد آورنده هستى.

[فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ] پس مطلق قرآن را يا قرآن ولايت علىّ عليه السّلام را ياد آورى نما [مَنْ يَخافُ وَعِيدِ] به آن كس كه از بيم دادن بيمناك شود.

---

(۱) نور الثقلين ج ۵ ص ۱۱۸ [.....]

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۱

سورة الذّاريات ..... ص : ۳۹۱

اشاره

اين سوره مشتمل بر شصت آيه است كه همه‌ى آنها مكّى است.

آيات ۱- ۱۴

[سوره الذاريات (۵۱): آيات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۳۹۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الذَّارِياتِ ذَرْواً (۱) فَالْحامِلاتِ وِقْراً (۲) فَالْجارِياتِ يُسْراً (۳) فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً (۴)

إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ (۵) وَ إِنَّ الدِّينَ لَواقِعٌ (۶) وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (۸) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ ساهُونَ (۱۱) يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ (۱۲) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (۱۳) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۱۴)

ترجمه: ..... ص : ۳۹۱

سوگند به بادهای پراکنده‌گر.

و به ابرهای سنگین بار.

و به کشتیهای آسان گذار.

و به فرشتگان تقسیم گر کار.

که همانا آنچه به شما وعده داده شده است، راست و درست است.

و جزا [ی اخروی] واقعی است.

و سوگند به آسمان تو بر تو.

که شما سخنهای گوناگون پیش آرید.

هر کس که از پیش، باز گردانده شده است از [ایمان به] آن باز گردانده شود.

مرگ بر دروغزنان.

کسانی که در بی‌خبری فراموشکارند.

می‌پرسند که روز جزا چه وقت است.

روزی که ایشان بر آتش [دوزخ] عذاب کرده شوند.

عذابتان را بچشید، این همان است که به شتابش می‌خواستید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۲

تفسیر ..... ص : ۳۹۲

اشاره

[وَ الذَّارِياتِ ذَرْواً] قسم به نفس بادهای عالم که نیکو بپراکنند.

ذرت الرياح التراب و الهشيم و «اذرت» و «ذرّت» یعنی باد خاک و خاشاک را پراند، مقصود در اینجا باد، یا زنانی است که اولاد می‌آورند، یا اسبابی است که به خلقت خلائق مشغولند، از قبیل ملایکه و غیر آنها.

[فَالْحامِلاتِ وِقْراً] قسم به ابرها که بار سنگین باران را به امر حقّ حمل می‌کنند.

و ابرهایی که حاصل باران می‌باشند، یا بادهایی که حمل کننده‌ی ابرها هستند، یا زنان حامله.

لفظ «وقرا» با فتحه واو به حالت مصدر خوانده شده است، لفظ «وقر» با کسره‌ی واو به معنای بار سنگین است «۱».

[فَالْجارِياتِ يُسْراً] و قسم به کشتی‌هایی که به آسانی در دریاها راه می‌افتند، یا بادهایی که در محلّ وزیدن باد جریان پیدا می‌کنند، یا مقصود ستارگانی است که در مناطق خویش جریان دارند.

[فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً] و قسم به فرشتگانی که روزی‌ها و باران‌ها را (باذن خدا) تقسیم می‌کنند، یا بادهایی که باران‌ها و ابرها را تقسیم

می‌کنند، یا مقصود همه‌ی آنهایی است که چیزی را قسمت می‌کنند، از قبیل ملایکه و بادها و انبیا و اولیا علیهم السّلام.

این آیه قسم از جانب خدای تعالی است، پس اگر این اوصاف

---

(۱) جوهری: وقر اغلب در باره‌ی استر، الاغ، وسق در باره شتر به کار می‌رود.

قاموس قرآن ج ۷ ص ۲۳۴

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۳

متعدّد برای ذات‌های متعدّد باشد لفظ فاء برای تفاوت آن چیزهایی است که به آنها قسم خورده است، یعنی در درجه و مرتبه‌ی شرافت و پستی با هم تفاوت دارند و نیز در دلالت بر قدرت پروردگار و عنایت او به خلقش تفاوت دارند.

و اگر این اوصاف برای یک ذات باشد لفظ «فاء» برای ترتیب بین افعال است، چه باد بخارها را در جوّ حرکت می‌دهد و پراکنده می‌کند، که در نتیجه آن ابر درست می‌شود.

پس باد آن ابرها را به هر جا که خدا دستور دهد حمل می‌کند، در نتیجه جریان ابر به سهولت و آسانی انجام می‌پذیرد و آن ابرها را بر شهرها و صحراها و دریاها قسمت می‌کند.

[إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ] قسم به اینان آنچه که از ثواب و عقاب و حشر و حساب وعده داده می‌شوید، راست است.

[وَ إِنَّ الدِّينَ] و روز جزاء و پاداش.

[لَواقِعٌ] البته واقع خواهد شد. و ممکن است لفظ لام در «لواقع» برای تعریف عهد ذهنی باشد، معنای آیه این باشد: این دینی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ادّعا می‌کند حقّ و صدق است.

[وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُكِ «۱»] قسم به آسمان که دارنده‌ی راههاست مانند مسیر ستارگان، یا آسمان دارنده‌ی زیبایی و زینت است.

چنانچه از امیر المؤمنین علیه السّلام وارد شده است، چه ستارگان و راههای آنها آسمان را زینت می‌دهند، چنانچه لباس راه دار راه راه داشتن زینت می‌دهد.

یا مقصود از راهها دلیل‌هایی است که بیننده‌ها از آنها می‌گیرند،

---

(۱) سماء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و ذات الحبک علیّ علیه السّلام است. تفسیر علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۴

بدان وسیله استدلال بر صانع آنها و علم و قدرت و اراده و حکمت صانع می‌نمایند.

حدیثی در چگونگی وضع زمین و طبقات آسمانها ..... ص : ۳۹۴

از حسین بن خالد از ابی الحسن الرضا علیه السّلام آمده است: گفت: خدمت امام علیه السّلام عرض کردم: از قول خدای تعالی: وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُكِ به من خبر بده، پس فرمود: آسمان به زمین بسته شده است، در اینجا امام علیه السّلام انگشتیهای مبارکش را داخل هم به طور مشبّک «۱» قرار داد.

راوی می‌گوید: عرض کردم: چگونه آسمان به زمین بسته شده است؟ در حالی که خدای تعالی می‌فرماید: خداوند آسمان را بدون پایه و عمد بالا نگهداشته است.

امام علیه السّلام فرمود: سبحان اللّه! مگر خداوند نمی‌فرماید: بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها یعنی بدون پایه‌ای که شما آن را ببینید؟ عرض کردم:

بلی. فرمود: پس پایه هست ولی شما آن را نمی‌بینید. عرض کردم:

فدایت شوم، پس مطلب چگونه است.

راوی می گوید: دست چپش را باز کرد، دست راست را بر روی آن قرار داد و فرمود: این زمین دنیا و آسمان دنیاست که بالای آن گنبد است، زمین دوّم روی آسمان دوّم است، روی آسمان دوّم گنبد است، زمین سوم روی آسمان دوّم است و روی آسمان سوّم گنبد است و مطلب همچنین است تا زمین هفتم که روی آسمان ششم است و روی آسمان هفتم گنبد است، عرش رحمان روی آسمان هفتم است «۲».

و این است معنای قول خدا

---

(۱) یعنی اینچنین آسمان به زمین بسته و پیوند خورده است.

(۲) مأخذ تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۵

خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ و صاحب امر عبارت از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و وصیّ بعد از او یعنی علیّ علیه السّلام می‌باشد و او بر روی زمین است و امر از بالای آسمان و بین آسمان‌ها و زمین‌ها به او نازل می‌شود.

راوی می گوید: عرض کردم: زیر پای ما جز یک زمین چیزی نیست؟ فرمود: زیر پای ما جز یک زمین نیست، آن شش زمین بالای ما می‌باشد «۱».

[إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ] شما در این روز جزا که حقّ است و واقع شدنی اختلاف دارید (که شما مردم نادان در اختلاف سخن باز ماندید) بعضی از شما آن را تصدیق و بعضی دیگر تکذیب می کنید، یا در تصدیق و تکذیب محمّد صلّی اللّه علیه و آله اختلاف دارید و در این اختلاف دارید که او مجنون یا شاعر است یا سخنانش را از دیگری آموخته است، یا کاهن است.

یا در قرآن اختلاف دارید که آن جادو، کهانت و پیشگویی و رجز و افسانه است، یا در علی علیه السّلام که جانشین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است اختلاف دارید.

[يُؤْفَكُ عَنْهُ] هر که شایسته نبود از دین و روز جزا یا از محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا قرآن یا از علی علیه السّلام و ولایتش روی گردان خواهد شد.

[مَنْ أُفِكَ] در اینجا از آنچه که روی بر می گردانند حذف شده است و این حذف بدان جهت است که در ذمّ روی گرداننده مبالغه و تأکید شود، گویا که گفته شده است: هر کس از خیری روی گردان شود از او روی گردانده می‌شود و مناسب این تأکید و تعمیم این است که مقصود از ضمیر مجرور علی علیه السّلام و ولایت او باشد، چنانچه در خبر آمده است که آن اصل جمیع خیرهاست و کسی که از هر خیر روی گرداند از او روی

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۶

گردانده می‌شود.

یا معنای آیه این است: کسی که در عالم ذرّ روی گردان شده است و شایسته نبوده است آخر الأمر از این قرآن روی گردان خواهد شد.

یا معنای آن این است که از این قول و گفتار اختلافی روی گردان می‌شود، بر اثر این روی گردانی از خیر روی می گرداند، یا از

این دین یا از محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا از علیّ علیه السّلام روی گردان می‌شود.

[قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ] کشته باد آنکه دروغ بندد (و قرآن را سحر و فسانه بر خواند).

لفظ «خرص» با فتحه‌ی خاء به معنای دید و اندازه زدن است، اسم آن «خرص» با کسره‌ی خاء است، گفته می‌شود: کم خرص أرضک با کسر خاء، یعنی چه مقدار است حاصل زراعت تو؟ و به معنای تخمین و گفتار با گمان و دروغ هم می‌آید، همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

و معنای آیه این است: بر کسانی که در دین و خلافت امیر المؤمنین با گمان و تخمین سخن می‌گویند لعن باد.

و استعمال لفظ «قتل» در لعن از آن جهت است که هر کس را خدا لعنت کند او را نسبت به حیات و زندگانی انسانی می‌کشد.

[الَّذِینَ هُمْ فِی غَمْرَةٍ] آنانکه در ضلالت و غفلت.

لفظ «غمرة» از هر چیزی شدید و بسیار آن است، نکره آمدن آن به جهت تفخیم است، نسبت ندادن به چیز خاصّ بدان جهت است که موهم تعمیم باشد، یعنی آن کفّار از همه چیز از قبیل جهل و شهوت‌ها و غضب‌ها و شیطنت و تکبر و خود پسندی و فخر شدید و بسیار آن را دارند.

[ساهُونَ] زیستند یعنی از آنچه که بر حسب فطرتشان به آنها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۷

یاد آوری کردیم مانند راه آخرت و نعمت‌های آن غافلند. یا غافل از چیزی هستند که در عالم ذرّ به آنها یاد آوری کردیم، یا از خدا و منعم و نعمت دادن او غافل‌اند.

[یَسْئَلُونَ] سؤال می‌کنند این جمله حال، یا خبر بعد از خبر یا مستأنف است.

[أَیَّانَ یَوْمُ الدِّینِ] می‌پرسند که روز جزا کی خواهد بود؟ و این سؤال آنان از باب استهزا و انکار بود و لذا این آیه را بعد از الَّذِینَ هُمْ فِی غَمْرَةٍ ساهُونَ آورد و جواب آنها را این گونه پاسخ داد:

[یَوْمَ هُمْ عَلَی النَّارِ یُفْتَنُونَ] به آن‌ها بگو روزی که آنها را در آتش دوزخ بیازمایند و به آنها گفته می‌شود:

[ذُوقُوا فِتْنَتَکُمْ] خطاب کنند که اینک عذاب و سوختن خویش را بچشند، یا فسادتان در دنیا را بچشید.

[هذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ] خودتان به این روز عجله می‌کردید، این جمله بدل از «فتنتکم» یا مبتدا و خبر است.

آیات ۱۵- ۲۳

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۵ تا ۲۳] ..... ص : ۳۹۷

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۱۵) آخِذِینَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُحْسِنِینَ (۱۶) کانُوا قَلِیلاً مِنَ اللَّیْلِ ما یَهْجَعُونَ (۱۷) وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ (۱۸) وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ (۱۹)

وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لِلْمُوقِنِینَ (۲۰) وَ فِی أَنْفُسِکُمْ أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۲۱) وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (۲۲) فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ ما أَنَّکُمْ تَنْطِقُونَ (۲۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۸

ترجمه: ..... ص : ۳۹۸

پرهیزگاران در بوستانها و چشمه سارانند.

آنچه پروردگارش به ایشان بخشیده است پذیرا هستند که ایشان پیش از این نیکوکار بودند.

[فقط] اندکی از شب را می‌خفتند.

و در سحرگاهان استغفار می‌کردند.

و در اموالشان سهمی برای سائل و محروم بود.

و در زمین مایه‌های عبرتی برای اهل یقین هست.

و نیز در وجود خودتان آیا [به چشم بصیرت] نمی‌نگرید؟

و در آسمان مایه‌ی روزی شماست و نیز آنچه به شما وعده داده‌اند.

آری، سوگند به پروردگار آسمان و زمین که آن مانند همینکه شما سخن می‌گویید، حقّ است.

تفسیر ..... ص : ۳۹۸

[إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ] آن روز متّقیان همه در بهشت و بر لب چشمه‌های آب غنوده‌اند.

این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر از حال کسی است که از قول مختلف، یا از روی گرداندن از ولایت پرهیز کرده است.

[آخِذِينَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ] همان نعمتها که خدا به آنها عطا کند فراگیرند.

کنایه از رضایت مؤمنین است به آنچه که خدایشان داده است و آن کنایه از این است که آنچه پروردگارشان داده است نیکو و مورد رضایت است.

[إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُحْسِنِينَ] چرا که در دنیا مردمی نیکوکار بودند.

این جمله مستأنف و در مقام تعلیل است، که همان ولایت است، یا نسبت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۳۹۹

به زیر دستانشان و دیگران محسن و نیکوکار بودند.

[كانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ ما يَهْجَعُونَ] و از شب اندکی را خواب می‌کردند.

این جمله بدل از قول خدا: كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُحْسِنِينَ می‌باشد به صورت بدل تفصیل از اجمال.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: آن مؤمنان کم اتّفاق می‌افتاد که شب بلند نشوند.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: آنان کسانی بودند که می‌خوابیدند، هر موقع هر کدام از آنان از این طرف به آن طرف می‌شد، می‌گفت:

الحمد للّه و لا اله الّا اللّه و اللّه اکبر! [وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ] و در سحرها از خدا آمرزش خواهی می‌کنند، بدان که انسان صغیر مانند انسان کبیر است، که در وجود آن شب و روز و خورشید و ماه است، شب او مراتب طبع و نفس حیوانی اوست، روز مراتب ملکوتش، خورشید او عقلش و ماه او نفسش می‌باشد که از نور عقل روشنایی می‌گیرد، مادام که انسان از خانه‌ی طبع و نفسش خارج نشود ممکن نیست بدیهای او بخشیده گردد اگرچه در هر روز هزار بار استغفار کند.

و آنگاه که از حدود نفس حیوانی‌اش خارج شد و به حدود قلبش و عقلش نزدیک شد- که آن در عالم صغیر به منزله‌ی سحرها در عالم کبیر است- با زبان حال از پروردگارش درخواست می‌کند تا بدیها و گناهانش را بیامرزد و ببخشد، خداوند اجابت می‌کند و می‌بخشد خواه با زبان قال هم سؤال و درخواست بکند یا نکند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۰

و از همین جا سرّ تقیید استغفار به سحرها و سرّ تقدیم سحرها که مفید حصر است ظاهر می‌شود.

[وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ] در منفعت کسب او سائل و محروم دارای حقّ هستند.

و تعمیم اموال نسبت به اعراض دنیوی، قوا، اعضا، وجاهت، خدم، حشم و انانیّت‌ها مخفی و پوشیده نیست و همچنین تعمیم سایل از انسانها نسبت به سؤال دست و زبان یا به زبان حال و نسبت به سؤال کنندگان تعمیم آن بر ملایکه، عقول، ائمّه و خدای تعالی که درخواست قرض از بندگانش می‌کند ظاهر و آشکار است و همچنین سؤال کنندگان شامل کسانی است که از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و امام و اتباع آن دو با زبان حال و قال سؤال افاضه‌ی خیرات و خوبی‌ها می‌کنند.

و محروم چنانچه از امام صادق علیه السّلام آمده است کسی است که نصیب و حظّ او اندک است و از باز بودن دستش در خرید و فروش محروم شده است «۱».

و تعمیم آن نیز نسبت به کاسب اموال دنیوی معاشی و کاسب اموال اخروی معادی مخفی نیست.

[وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ] نشانه‌هایی که دلالت بر مبدأ و علم و قدرت و عنایت و توجّه به خلق و رأفت و مهربانی او می‌کنند.

[لِلْمُوقِنِینَ] این نشانه‌ها مخصوص کسانی است که به امر آخرت یقین دارند، نه غیر آنها که بر آیات مرور می‌کنند در حالی که از

---

(۱) تهذیب الاحکام- نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۱

آنها روی گردانند.

[وَ فِی أَنْفُسِکُمْ] و هم در نفوس خود شما مردم.

این جمله عطف بر «فی الأرض» یا به قرینه‌ی قول خدای تعالی: أَ فَلا تُبْصِرُونَ متعلّق به محذوف است.

[أَ فَلا تُبْصِرُونَ] آیا در خود به چشم بصیرت نمی‌نگرید. ذکر آیات و نشانه‌های زمین که آیات آفاق است و ذکر آیات انفس مکرّر گذشته است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است «۱»: مردی خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام رسید و عرض کرد: یا امیر المؤمنین به چه چیز پروردگارت را شناختی؟

فرمود: با فسخ عزم و اراده و با نقض همّت‌ها که هرگاه همّت کردم بین من و همّتم حایل شد، هرگاه عزم و اراده کردم قضای الهی مخالف عزم من قرار گرفت، آن وقت فهمیدم تدبیر کننده شخص دیگری است غیر از من.

مانند این سؤال و جواب از امام صادق علیه السّلام نیز آمده است «۲».

[وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ] و روزی مخصوص شما از حیث انسانیّت شما در آسمان است، یا اسباب روزی نباتی و روزی‌های انسانی شما در آسمان است.

[وَ ما تُوعَدُونَ] و آنچه که وعده داده می‌شوید از نعمت‌های بهشت، چه بهشت و نعمت‌هایش در آسمان صوری است، بدین معنا که آسمان مظهر آن است، همچنین در آسمان‌های عالم ارواح است، که محل بهشت و نعمت‌های آخرت عالم ملکوت و جبروت است.

---

(۱) خصال شیخ صدوق- و نور الیقین ج ۵ ص ۱۲۴

(۲) کتاب التوحید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۲

قمی گفته است «۱»: باران از آسمان نازل می‌شود و به وسیله‌ی آن روزی‌های عالم از زمین خارج می‌شود.

و مقصود از «ما توعدون» اخبار رجعت و قیامت و اخباری است که در آسمان است.

بعضی گفته‌اند: تقدیر روزی‌های شما در آسمان است، یعنی آنچه که قسمت شماست در امّ الکتاب نوشته شده، جمیع آنچه که وعده داده می‌شوید نیز در آسمان است، چون ملایکه جهت قبض روح‌ها، برای استنساخ اعمال و نازل کردن عذاب و روز قیامت برای جزاء و حساب از آسمان نازل می‌شوند.

[فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ] آنچه که به آن وعده داده می‌شوید حقّ است، یا بودن روزی و چیزهای وعده داده شده در آسمان حقّ است، یا آنچه که معهود و مقصود از هر داستان و حکایت است، و آن ولایت و ولایت علیّ علیه السّلام است حقّ است.

[مِثْلَ ما أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ] مانند سخن گفتن شما که در آن شکّ ندارید یا معنای آیه این است: رزق شما در آسمان است مانند نطق کردن شما، یعنی مانند آنکه معانی غیبی را درک می‌کنید، که آن از آسمان به سوی شما نازل می‌شود، با ولایت حقّ است در حالی که آن ولایت مانند نطق شما است، که سخن گفتن شما از آثار ولایت تکوینی و از آن نازل می‌گردد.

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۳

آیات ۲۴- ۴۰

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۴۰] ..... ص : ۴۰۳

اشاره

هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْراهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (۲۴) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (۲۵) فَراغَ إِلى أَهْلِهِ فَجاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (۲۶) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قالَ أَ لا تَأْكُلُونَ (۲۷) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قالُوا لا تَخَفْ وَ بَشَّرُوهُ بِغُلامٍ عَلِيمٍ (۲۸)

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَها وَ قالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (۲۹) قالُوا كَذلِكَ قالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۳۰) قالَ فَما خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۳۱) قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ (۳۲) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِينٍ (۳۳)

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (۳۴) فَأَخْرَجْنا مَنْ كانَ فِيها مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۳۵) فَما وَجَدْنا فِيها غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۶) وَ تَرَكْنا فِيها آيَةً لِلَّذِينَ يَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۳۷) وَ فِي مُوسى إِذْ أَرْسَلْناهُ إِلى فِرْعَوْنَ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۳۸)

فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۳۹) فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ مُلِيمٌ (۴۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۰۳

آیا داستان مهمانان گرامی ابراهیم به تو رسیده است؟

که چون بر او وارد شدند گفتند سلام، گفت سلام [بر شما] [و در دل گفت ایشان] گروهی ناشناخته [اند].

سپس آهسته به سوی خانواده‌اش رفت، آنگاه گوساله‌ای فربه [و بریان] به میان آورد.

پس آن را نزدیک ایشان نهاده گفت چرا نمی‌خورید؟

سپس از آنان ترسی در دل یافت گفتند مترس، و او را به فرزندی دانا بشارت دادند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۴

آنگاه زنش با آوايى [به او] آورد و بر چهره‌اش چك زد و گفت [چگونه فرزند بزايم كه من] پير زنى هستم.

[فرشتگان] گفتند پروردگارت چنين فرموده است، كه او فرزانه‌ى داناست.

گفت اى فرشتگان كار و بار شما چيست؟

گفتند ما به سر وقت قومى گنهكار فرستاده شده‌ايم.

تا بر آنان سنگواره‌اى از گل فرو باريم.

كه [هر يك] از جانب پروردگارت نشان كرده است [و] خاص تجاوز كاران است.

آنگاه هر كس از مؤمنان را كه در آنجا بود [از آنجا] بيرون برديم.

چندانكه در آنجا جز خانه‌اى از آن مسلمانان نيافتيم.

و در آنجا نشانه‌اى براى كسانى كه از عذاب دردناك مى‌ترسند، باقى نهاديم.

و در مورد موسى، آنگاه كه او را با حجّتى آشكار به سوى فرعون فرستاديم.

سپس رو به سپاه خويش برگشت و گفت [او] جادوگر يا ديوانه است.

سر انجام او و سپاهيانش را فرو گرفتيم، سپس آنان را به دريا انداختيم و [غرقه ساختيم]، و او نكوهيده بود.

تفسير ..... ص : ۴۰۴

[هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْراهِيمَ الْمُكْرَمِينَ] اى رسول ما آيا حكايت مهمانان گرامى ابراهيم و فرشتگان به تو رسيده است. اين آيه كلام مستأنف است براى تهديد كسانى كه از مبدأ يا رسول يا ولايت اعراض مى‌كنند.

[إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ] هنگامى كه آنها بر او وارد شدند و سلام گفتند و او جواب سلام گفت. شرح اين دو كلمه در سوره‌ى هود گذشت.

[قَوْمٌ مُنْكَرُونَ] ابراهيم در دل خود گفت: اينان قومى ناشناخته براى من هستند. يا گفت: شما قومى ناشناخته هستيد و من شما را نمى‌شناسم.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۵

[فَراغَ إِلى أَهْلِهِ] و آنگاه پنهان از مهمانهايش پيش اهلش (اهل بيت خود) رفت تا براى مهمانها چيزى بياورد و پذيرايى كند.

[فَجاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ] كباب گوساله‌ى فربهى نزد ميهمانان آورد، چون بيشتر مواشى حضرت ابراهيم عليه السّلام گاو بود.

[فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قالَ أَ لا تَأْكُلُونَ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً] پس گوساله‌ى بريان را نزد آنها نهاد و گفت: چرا نمى‌خوريد و در دل از آنها ترسيد.

[قالُوا لا تَخَفْ] گفتند: نترس، ما رسولان پروردگار تو هستيم.

[وَ بَشَّرُوهُ بِغُلامٍ عَلِيمٍ] و او را به پسرى دانا بشارت دادند.

[فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ] پس از مژده و بشارت زن ابراهيم (ساره) آمد.

[فِي صَرَّةٍ] در حالى كه داود و فرياد مى‌زد، يا با جماعتى آمد، چنانچه از امام صادق عليه السّلام روايت شده است «۱».

[فَصَكَّتْ وَجْهَها] بعضى گفته‌اند: انگشتانش را جمع كرد و به پيشانى خود زد «۲».

و برخى گفته‌اند: از تعجّب سيلى به صورت خود زد.

بعضى گفته‌اند: صورتش را پوشيد «۳».

[وَ قالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ] و گفت: من چگونه بچّه بياورم، در حالى كه آنگاه كه سنّ من اقتضاى حمل مى‌كرد بچّه نمى‌آوردم، حال كه

پیر زن شده‌ام و دیگر آبستن نمی‌شوم.

[قالُوا کَذلِکَ قالَ رَبُّکِ] مهمانان گفتند: خدای تو این چنین

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۶- ۱۲۷

(۲) مجمع البیان- نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۷

(۳) مجمع البیان- نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۶

فرموده، ما فقط به تو خبر می‌دهیم.

[إِنَّهُ هُوَ الْحَکِیمُ] او حکیم است و دقایق امور را می‌داند و کارهای متقن و محکم انجام می‌دهد که غیر او از ادراک و صنع آن کارها عاجزند.

[الْعَلِیمُ] خداوند می‌داند که تو عقیم هستی و اکنون پیر زن شده‌ای، و او قادر است که عقیم و نازا را فرزند آور و پیر زن را دارای حیض و فرزند قرار دهد.

[قالَ] ابراهیم علیه السّلام پس از شناخت مهمانها و انس گرفتن با آنان گفت: [فَما خَطْبُکُمْ] امر و شغل شما چیست، چون نازل شدن چهار ملایکه به طور ناگهانی برای ابراهیم معهود نبود فهمید که آنان فرمود نیامدند مگر برای امر عظیم و مهمّی، و لذا سؤال کرد: کار شما چیست؟

[أَیُّهَا الْمُرْسَلُونَ قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلی قَوْمٍ مُجْرِمِینَ لِنُرْسِلَ عَلَیْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِینٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُسْرِفِینَ فَأَخْرَجْنا مَنْ کانَ فِیها مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فَما وَجَدْنا فِیها غَیْرَ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ] داستان آنها در سوره‌ی هود و غیر آن گذشت.

آنان گفتند ما بر (هلاک) قوم بدکاری فرستاده شدیم (یعنی قوم لوط) تا بر سر آنها و دیارشان از گل سنگباران کنیم که آن سنگها نزد پروردگار معیّن و نشان دار برای ستمکاران است و از اهل ایمان هر که بود از آن دیار خارج کردیم و (لیکن) در همه آن دیار جز یک خانه لوط دیگر مسلم خدا پرست نیافتیم.

[وَ تَرَکْنا فِیها آیَةً لِلَّذِینَ یَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِیمَ وَ فِی مُوسی إِذْ أَرْسَلْناهُ إِلی فِرْعَوْنَ بِسُلْطانٍ مُبِینٍ فَتَوَلَّی بِرُکْنِهِ]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۷

و در آن دیار برای آنانکه از عذاب الیم (قهر خدا) می‌ترسند آیت عبرتی واگذاردیم و نیز در رسالت موسی آیت عبرت است که با معجزه حجّت روشن به سوی فرعونیانش فرستادیم و فرعون به غرور ملک و قدرت سر از طاعت حقّ کشید.

لفظ «رکن» آن ناحیه و جنبه‌ی قوی‌تر است، یعنی فرعون با تکیه بر قدرت و قوّت خویش از طاعت حقّ روی گردانید.

و لفظ «باء» برای تعدیه یا به معنای «مع» است و مقصود این است که او «ولیّ جنوده او جانبه» (او عهده‌دار لشکر یا جانب خویش است) یا مقصود این است که او و سربازانش از حقّ روی گردانیدند.

[وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ] گفت: موسی هر چه انجام می‌دهد از سحر و جادو و با اختیار خویش است، یا او مجنون است، هر آنچه که بر او ظاهر می‌شود از خوارق عادات از ناحیه جنّ است که بدون اختیار موسی بر دست او ظاهر می‌شود.

[أَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِی الْیَمِّ وَ هُوَ مُلِیمٌ]

ما هم او را با همه‌ی سپاهش به قهر گرفتیم و به دریا انداختیم که در خور هر نکوهش و ملامت بود. فرعون کاری کرد که شایسته ملامت گشت.

آیات ۴۱- ۶۰

[سوره الذاريات (۵۱): آيات ۴۱ تا ۶۰] ..... ص : ۴۰۷

اشاره

وَ فِي عادٍ إِذْ أَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (۴۱) ما تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ (۴۲) وَ فِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ (۴۳) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ (۴۴) فَمَا اسْتَطاعُوا مِنْ قِيامٍ وَ ما كانُوا مُنْتَصِرِينَ (۴۵)
وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ (۴۶) وَ السَّماءَ بَنَيْناها بِأَيْدٍ وَ إِنَّا لَمُوسِعُونَ (۴۷) وَ الْأَرْضَ فَرَشْناها فَنِعْمَ الْماهِدُونَ (۴۸) وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۴۹) فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰)
وَ لا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۱) كَذلِكَ ما أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قالُوا ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۵۲) أَ تَواصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ (۵۳) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ (۵۴) وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۵۵)
وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۵۶) ما أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ ما أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ (۵۷) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (۵۸) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحابِهِمْ فَلا يَسْتَعْجِلُونِ (۵۹) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۶۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۸

ترجمه: ..... ص : ۴۰۸

و در مورد عاد، آنگاه كه بر آنان بادى سترون فرستاديم.
كه هيچ چيزى كه بر آن مى‌گذشت باقى نمى‌گذاشت، مگر آنكه آن را مانند خاك و خاشاك مى‌ساخت.
و در مورد ثمود آنگاه كه به آنان گفته شد كه تا زمانى [معيّن] از زندگى برخوردار شويد.
سپس از فرمان پروردگارشان سرپيچيدند، آنگاه صاعقه [ى مرگ] آنان را كه [درمانده وار] مى‌نگريستند، فرو گرفت.
آنگاه توان برخاستن هم نداشتند و كين ستان نبودند.
و قوم نوح از آن پيش، كه آنان قومى نافرمان بودند.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۰۹
و آسمان را توانمندانه برافراشتيم و ما توانمنديم.
و زمين را گسترانيديم و نيكو گسترانندهايم.
و از هر چيز گونه‌هايى آفريديم باشد كه پند گيريد.
پس در خداوند بگريزيد، كه من براى شما از جانب او هشدار دهنده‌اى آشكارم.
و در جنب خداوند خدايى ديگر قايل مشويد كه من براى شما از جانب او هشدار دهنده‌اى آشكارم.
بدينسان براى پيشينيان آنان هيچ پيامبرى نيامد مگر آنكه گفتند [او] جادوگر يا ديوانه است.
آيا همديگر را بدان سفارش كرده‌اند؟ حقّ اين است كه قومى طغيانگرند.
پس، از آنان روى بگردان كه تو سزاوار سرزنش نيستى.
و اندرز ده كه اندرز مؤمنان را سود دهد.
و جن و انس را جز براى آنكه مرا بپرستند، نيافريده‌ام.
از آنان رزقى نخواسته‌ام و نخواسته‌ام كه به من خوراك دهند.

بیگمان خداوند است که روزی بخش نیرومند استوار است.

آری برای [این] ستمکاران هم نصیبی [از عذاب] همانند نصیب یارانشان است، پس نباید که به شتابش از من بطلبند.

پس وای بر کافران از آن روزشان که وعده‌اش را به ایشان داده‌اند.

تفسیر ..... ص : ۴۰۹

[وَ فِی عادٍ إِذْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الرِّیحَ الْعَقِیمَ] و نیز در قوم عاد که بر هلاکشان تند باد خزان فرستادیم عبرت خلق است. از آن جهت باد عقیم نامیده شده که متضمّن هیچ منفعتی نیست، یا چون باد آنها را هلاک و نابود ساخت.

[ما تَذَرُ مِنْ شَیْءٍ أَتَتْ عَلَیْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ کَالرَّمِیمِ] که آن باد هلاک به چیزی نمی‌گذشت جز آنکه او را مانند استخوان پوسیده می‌گردانید.

[وَ فِی ثَمُودَ إِذْ قِیلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّی حِینٍ] و در باره قوم ثمود نیز چنین کردیم که به آنان گفته شد سه روز از زندگی بهره‌مند شوید.

البتّه سه روز بنا به گفته پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله وقتی بوده است که وعده

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۰

عذاب داده شده یا تکوینا به آنها گفته شده تا وقت سه رسید اجل‌هایتان بهره‌مند باشید و این معنا مناسب آیه‌ی بعدی است.

[فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ فَما اسْتَطاعُوا مِنْ قِیامٍ وَ ما کانُوا مُنْتَصِرِینَ وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ] آنها هم از فرمان خدای خود سر کشیدند پس آنها را صاعقه آتش در گرفت و (هلاکت خویش را) به چشم مشاهده کردند در حالیکه نه هیچ توانایی برخاستن و گریختن داشتند و نه هیچ یار و مددکاری یافتند و پیش از این قوم هم قوم نوح مردمی فاسق و نابکار بودند. این داستان‌ها مکرّر گذشته است.

[وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ] و کاخ آسمان (رفیع) را ما به قدر خود برافراشتیم.

[وَ إِنَّا لَمُوسِعُونَ] ما قدرت به توسعه عالم داریم، یا تواناییم که روزی را بر بندگان توسعه دهیم، یا دارنده‌ی توسعه روزی برای بندگان هستیم.

[وَ الْأَرْضَ فَرَشْناها] و زمین را گسترانیدیم [فَنِعْمَ الْماهِدُونَ] و ما چه خوب بسط دهندگان، یا آماده‌ی کنندگان قراریم.

[وَ مِنْ کُلِّ شَیْءٍ خَلَقْنا زَوْجَیْنِ] و از هر چیز چه در خشکی و چه در دریا چه انسی و وحشی، زوج آفریدیم.

و لفظ «کلّ» از باب حمل حکم اکثریّت بر کلّ می‌باشد، یا مقصود هر حیوان مذکّر و مؤنّث است، یا مقصود این است که از هر چیزی از کیفیّات و کمیّات و چشیدنی‌ها و بوییدنی‌ها دو ضدّ متنافی آفریدیم، مانند گرمی و سردی، تلخ و شیرین، کوتاه و بلند، زیبا و زشت ... و غیر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۱

اینها، در اخبار به این معنا اشاره شده است.

[لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ] باشد که شما علم و حکمت و قدرت و عنایت به خلق و مهربانی او را به یاد آورید و شاید شما متذکّر شوید که ضدیّت قرار دادن بین اشیاء دلالت می‌کند که خدای تعالی ضدّ ندارد و جدا کردن بین چیزهای جدا متفارق دلالت می‌کند بر اینکه اشیای جدا کننده‌ای دارند و الفت قرار دادن بین اشیای هم جنس دلالت دارند بر آنکه آن اشیاء دارای مؤلّف و الفت دهنده‌ای است.

[فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ] پس از شرّ نفسهای امّاره‌ی خویش، از شیطان و جنودش به خدا پناه ببرید که این نعمت‌ها را به شما داده است.

از شرّ اشرار و شرور آنها از خدا کمک بجویید و نیز از هواهای خود که خدایان شما هستند فرار کنید و امر و نهی خدا را اطاعت نمایید.

یا از وطن‌هایتان به سوی حجّ فرار کنید، یا از وطن‌هایتان به سوی رسول یا امام فرار کنید.

[إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ] که من از جانب او با بیانی روشن شما را می‌ترسانم. و قول خدای تعالی: فَفِرُّوا حکایت قول رسول صلّی اللّه علیه و آله است، یا قول خدا: إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ از جانب خدای تعالی است.

[وَ لا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ] و هرگز با خدای یکتا خدایی نپرستید که من از قهرا و با بیان روشن شما را می‌ترسانم تکرار جهت تأکید است.

[کَذلِکَ ما أَتَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قالُوا ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ] همچنانکه هیچ رسولی بر امم پیشین نیامد جز آنکه گفتند او ساحر یا دیوانه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۲

یعنی این گفته‌ی کفّار که تو مجنون یا ساحر، یا کاهن، یا شاعر هستی قبل از تو در مورد رسولان پیشین نیز بوده است که به آنها ساحر یا مجنون می‌گفتند.

[أَ تَواصَوْا بِهِ] آیا اولین و آخرین در حقّ رسول به همدیگر سفارش کرده‌اند که چنین سخنانی بگویند؟

[بَلْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ] بلکه آنها قومی طاغی بودند و مقتضای طغیان و سرکشی‌شان عدم انقیاد و تسلیم نسبت به حقّ تعالی است.

[فَتَوَلَّ عَنْهُمْ] پس از آنکه اتمام حجّت کردی و آنها اصرار بر انکار داشتند دیگر با آنان مجادله نکن و از آنها روی برگردان.

[فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ] تو پس از این دیگر مورد سرزنش واقع نخواهی شد.

[وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ] پس این مطلب را به آنها یادآوری کن، که یاد آوری به مؤمنین نفع می‌رساند اگرچه کافران و منافقان از آن بهرمند نگردند.

در اخبار متعدّد آمده است: وقتی مردم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را تکذیب کردند خدای تعالی قصد کرد همه‌ی اهل زمین را هلاک سازد جز علی علیه السّلام، پس فرمود: فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ سپس بدا حاصل شد و به مؤمنین رحم نمود، سپس به پیامبرش فرمود: وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ «۱».

از علیّ علیه السّلام آمده است: وقتی آیه‌ی فَتَوَلَّ عَنْهُمْ نازل شد کسی از ما نبود مگر آنکه یقین به هلاک نمود، ولی آنگاه که آیه‌ی «و

---

(۱) روضة الکافی و تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۳۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۳

ذکّر» نازل شد همه راحت شدیم.

[وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ] و ما جن و انس را نیافریدیم مگر برای آنکه مرا (به یکتایی) پرستش کنند.

بدان که خدای تعالی غیب مطلق بود که از او خبر و اسم و رسم نبود، پس دوست داشت تجلّی کند و شناخته شود، چنانچه در حدیث قدسی آمده: «کنت کنزا مخفیّا فأحببت أن اعرف فخلقت الخلق لکی أعرف».

پس خلق را آفرید تا بر آنان تجلّی کند و خلق با او الفت گیرند و خداوند بر آنان تجلّی نمی‌کند مگر آنگاه که از انانیّتشان خارج شوند و از انانیّتشان خارج نمی‌شوند مگر آن وقت که نفوس به آنچه که خدا مقرّر فرموده راضی باشند، مقرّرات الهی چیزی جز عبادات شرعی نیست.

و نیز از انانیّت خارج نمی‌شونـد مگر آن زمان که بنـدگان خدای تعالی باشـند و از عبودیّت و بندگی خودشان خارج شوند، مقصود از عبادات و بندگی جز این نیست که عارف گردند و متّصل به او شوند و به سوی او باز گردند.

پس مقصود از قول خـدا: إِلَّا لِيَعْبُدُونِ معرفت و شـناخت است، ادا کردن شـناخت به این لفظ و عبارت جهت اشـعار به این است که معرفت و شناخت حاصل نمی‌شود مگر با عبادت یا با بندگی «۱».

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: علیّ بن الحسین علیه السّلام (شاید

---

(۱) علل الشّرایع [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۴

حسین بن علی علیه السّلام باشد) نزد اصحابش آمد و فرمود: ای مردم خدای تعالی بندگان را خلق نکرده مگر آنکه او را بشناسند و آنگاه که بشناسـند او را عبادت می‌کنند و هرگاه عبادت کنند از عبادت غیر او بی‌نیاز می‌شوند، مردمی خدمت علی بن الحسین علیه السّلام عرض کرد: ای فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پدر و مادرم فدای تو باد معرفت خدا چیست؟ امام فرمود:

عبارت است از اینکه اهل هر زمان امامشان بشناسند که اطاعت او بر آنان واجب است «۱».

قول خـدای تعالی: وَ لا يَزالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذلِكَ خَلَقَهُمْ که از آن اسـتفاده می‌شود که آفریدن خلق برای اختلاف است، و عبادت بعضـی و تمرّد و عصیان بعضی دیگر منافات با این آیه ندارد، زیرا غایت مقصود و آنچه که فعل فاعل بر آن مترتب می‌شود عبادت و معرفت است ولی چون خلق بشـر در عالم کون نمی‌توانـد از اضداد باشد مگر آنکه مختلف باشـند و غایت خلقت نیز که خلقت بشر به آن منتهی می‌شود اختلاف آنانست.

و لـذا فرمود: «وَ لِذلِكَ خَلَقَهُمْ» پس منافاتی بین آن دو نیست، چه عبادت علّت غایی آفرینش آنهاست و اختلاف غایتی است که بر آن مترتّب می‌شود.

[ما أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ] من از آنان روزی نمی‌خواهم، نه برای خود و نه برای دیگران.

[وَ ما أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ] و طعام (و هیچ گونه سودی بر خود)

---

(۱) تفسیر صافی، ص ۵۰۸ همین مطلب آمده امّا به جای علی بن الحسـین، حسـین بن علیّ علیه السّلام آمده، تصوّر می‌شود در متن تفسیر اشتباه چاپی رخ داده باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۵

نخواستیم. جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: خداوند از خلق آنان چه خواسته است از جهت رزق و کمک.

[إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ] خداوند روزی دهنده‌ی هر مرزوقی است، این جمله تعلیل است، یعنی روزی دادن از غیر خدا ممکن نیست، پس چگونه می‌شود خداوند رزّاقیّت غیرش را بخواهد؟

[ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ] احتیاج ندارد کسی او را در روزی دادن کمک کند.

[فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا] و کسانی که به خودشان ظلم کردند، بدین گونه که مبدأ یا معاد را انکار کردند، یا به رسول صلّی اللّه علیه و آله ظلم کردند که از او فرمانبرداری نکردند و حقّ او را که تسلیم خودشان در مقابل او بود ادا نکردند.

یـا در حقّ آل محمّـد ظلم کردنـد، که خودشـان را تسـلیم آنان نکردنـد، حقوق آنها را غصب نمودنـد و همین معنای مقصود از آیه است.

و لفظ «فاء» برای سببیّت قول خدا: «فذکّر» می‌باشد.

[ذَنُوباً] سهم و نصيب، چون «ذنوب» به معناى دلو يا چيزى است كه در آن آب باشد، پر باشد يا كمتر از پر.

و ممكن است مقصود از «ذنوب» روزى باشد كه شرّ آن طولانى است.

[مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحابِهِمْ] كسانى كه در ظلم آل محمّد»

از آنان پيروى كردند.

[فَلا يَسْتَعْجِلُونِ] پس براى عذاب عجله نكنند.

[فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا] پس واى بر كسانى كه به ولايت على عليه السّلام كافر شدند [مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِى يُوعَدُونَ] و آن روز آخر دنيا يا روز قيامت است.

---

(۱) تفسير على بن ابراهيم قمى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۶

سورة الطّور ..... ص : ۴۱۶

اشاره

چهل و نه آيه است و مكّى است.

آيات ۱- ۲۰

[سوره الطور (۵۲): آيات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۴۱۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الطُّورِ (۱) وَ كِتابٍ مَسْطُورٍ (۲) فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ (۳) وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ (۴)

وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (۵) وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (۶) إِنَّ عَذابَ رَبِّكَ لَواقِعٌ (۷) ما لَهُ مِنْ دافِعٍ (۸) يَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً (۹)

وَ تَسِيرُ الْجِبالُ سَيْراً (۱۰) فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۱) الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ (۱۲) يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلى نارِ جَهَنَّمَ دَعًّا (۱۳) هذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ (۱۴)

أَ فَسِحْرٌ هذا أَمْ أَنْتُمْ لا تُبْصِرُونَ (۱۵) اصْلَوْها فَاصْبِرُوا أَوْ لا تَصْبِرُوا سَواءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۶) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ (۱۷) فاكِهِينَ بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ (۱۸) كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۹)

مُتَّكِئِينَ عَلى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۴۱۶

سوگند به [كوه] طور.

و به كتابى نوشته.

در ورقى سرگشاده.

و به بیت المعمور.

و به سقف بر افراشته.

و به دریای سرشار [از آتش].

که عذاب پروردگارت واقع شدنی است.

[و] برگردانی ندارد.

روزی که آسمان به شدت در هم گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۷

و کوهها به شدت روان شود

آری در چنین روزی وای بر منکران

کسانی که به ژاژخایی سرگرمند.

روزی که به سوی آتش جهنّم به شدت رانده شوند.

[و گویند] این همان آتشی است که آن را دروغ می‌انگاشتید.

آیا پس این جادوست، یا آنکه شما [به چشم بصیرت] نمی‌نگرید؟

وارد آن شوید و چه صبر کنید، چه صبر نکنید، برایتان یکسان است، فقط در برابر آنچه کرده‌اید جزا می‌یابید.

پرهیزگاران در بوستانها و ناز و نعمت‌اند.

از آنچه پروردگارشان به آنان ارزانی داشته است، خرّمند و [از اینکه] پروردگارشان از عذاب جهنّم در امانشان داشته است.

به خاطر کارهایی که کرده‌اید، به گوارایی بخورید و بیاشامید.

[آنان] بر تختهای ردیف شده تکیه زده‌اند و آنان را جفت حوریان درشت چشم گردانیم.

تفسیر ..... ص : ۴۱۷

[وَ الطُّورِ] سوگند به کوه طور که خداوند با موسی بر روی آن سخن گفته است، یا سوگند به مطلق کوه، چون انواع برکات و خیرات در آن هست چون از زیرش آب بیرون می‌آید که اصل جمیع برکات است و باطن آن امام علیه السّلام است که وجود عالم، قا و برکات آن به وسیله‌ی اوست.

یا مقصود جهت بالای نفس و مرتبه‌ی عالی آن است که اگر انسان به آنجا برسد در صورتی که به جانب راست بوده باشد به خدا نزدیک می‌شود.

[وَ کِتابٍ مَسْطُورٍ] نوشته شده.

[فِی رَقٍّ مَنْشُورٍ] در صحیفه گشوده‌ی فرمان (که خدا بر رسولش محمد صلّی اللّه علیه و آله فرستاد).

لفظ «الرّق» عبارت از پوست نازکی است که در آن نوشته می‌شود و نیز صحفه‌ی سفید است و مقصود از آن هیولای عالم است که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۸

صور انواع و نفوس عالم در آن نوشته شده، یا مقصود طبع انسان است که در آن نفس و قوا و مدارک انسان نوشته شده.

بعضی گفته‌اند: مقصود کتابی است که خداوند برای ملایکه‌اش در آسمان نوشته و در آن هر چه که بوده و گذشته و هر چه که خواهد بود در آینده نوشته شده و ملایکه آن را می‌خوانند و طبق آن عمل می‌کنند.

برخی گفته‌اند: مقصود قرآن است که نزد خدا در لوح محفوظ نوشته شده است.

بعضی گفته‌اند: صحیفه‌های اعمال است که روز قیامت به دست بنی آدم داده می‌شود «۱» و بعضی آن را تورات دانسته‌اند «۲».

[وَ الْبَیْتِ الْمَعْمُورِ] قسم بر بیت معمور.

بیت معمور در آسمان چهارم است «۳» که هر روز هفتاد هزار ملایکه داخل آنجا می‌شوند، سپس هرگز به سوی آن بر نمی‌گردند.

از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: خداوند زیر عرش چهار استوانه قرار داد، آنها را «ضراح» نامید، و آن بیت المعور است، و به

(۱، ۲) مهج الوعدات ابن طاووس. علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵

(۳) تفسیر علی بن ابراهیم قمی بیت المعمور- اشاره به قلوب عارفین است که به معرفت و محبت معمور است.

پیر طریقت گفت: سه چیز است که سعادت بنده در آن است و روی عبودیت روشن به آن است:

۱- اشتغال زبان به ذکر حقّ.

۲- استغراق دل به مهر حقّ.

۳- و امتلاء سر از نظر حقّ.

نخست از حقّ نظر آید و دل به مهر بیاراید و زبان به ذکر دارد.

خواجه عبد اللّه انصاری- کشف اسرار ج ۹/ ص ۳۴۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۱۹

ملایکه فرمود: دور آن طواف کنید، سپس ملایکه را فرستاد و فرمود: در زمین نیز بنایی همانند آن و باندازه آن بسازید، به کسانی که در زمین بودند دستور داد تا آن خانه را طواف نمایند.

و از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است: بیت المعمور در آسمان دنیاست.

و در حدیث دیگری از او آمده است، که بیت المعمور در آسمان هفتم است.

و اختلاف اخبار در این مورد مشعر به وجه تأویل است و چون انسان صغیر مطابق انسان کبیرست پس بیت المعمور باید قلب او باشد که به وجهی در آسمان چهارم و به وجهی تحت عرش، به وجهی در آسمان دنیاست.

و در مقابل آن قلب صنوبری است که آن در زمین طبع است و آن را ملایکه در مقابل قلب معنوی که در آسمان ارواح است ساخته‌اند.

[وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ] قسم به طاق بلند (آسمان) یا عقل که آن به منزله‌ی سقف برای قلب و طبع است.

[وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ] دریای آتش زده شده، یا دریای پر، چه از دریاها در روز قیامت آتش بیرون می‌آید و مقصود دریای هیولی است که از آتش غضب‌ها و شهوت‌ها و حیله‌های شیطانی می‌سوزد.

[إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ ما لَهُ مِنْ دافِعٍ یَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً] که عذاب پروردگارت حتما واقع می‌شود و کسی باز دارنده آن نیست، در روزی که آسمان مضطرب می‌شود، یا موج می‌زند، یا دور می‌زند.

[وَ تَسِیرُ الْجِبالُ سَیْراً] کوهها راه می‌روند تا با زمین مساوی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۰

می‌شوند یا سیر کوهها ظاهر و آشکار می‌شود، که آنها حرکت می‌کنند به مانند حرکت کردن ابر و تو آنها را ساکن می‌پنداری.

[فَوَیْلٌ] هرگاه آن روز فرا رسد وای بر تکذیب کنندگان.

[یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ] وای بر کسانی که خدا و رسولش را به صورت مطلق تکذیب می‌کنند، یا در خصوص ولایت علی علیه السّلام

تكذيب مى‌كنند، كه همين معنا مقصود است.

[الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ] آنان كه در دروغ‌زنى بازى مى‌كنند.

[يَوْمَ يُدَعُّونَ] در آن روزى كه هل داده مى‌شوند، چون «دعّ» به معناى دفع و هل دادن به زور است.

[إِلى نارِ جَهَنَّمَ دَعًّا] به سوى آتش در افكنند.

برخى گفته‌اند: «دعّ» چنين است كه دستهايشان به گردنهايشان بسته مى‌شود و پيشانى آنان به سوى پاهايشان آورده مى‌شود سپس بر رو به جهنّم هل داده مى‌شوند.

[هذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِها تُكَذِّبُونَ] به آنها خطاب كنند كه اين همان آتش است كه تكذيب آن كردند.

جمله حاليّه، يا جواب سؤال مقدّر به تقدير قول است، يعنى خدا، يا ملايكه، يا خازنين جهنّم مى‌گويند.

[أَ فَسِحْرٌ هذا أَمْ أَنْتُمْ لا تُبْصِرُونَ] آيا اين آتش دوزخ هم به نظرتان سحر است يا آنكه هنوز چشم بصيرت باز نمى‌كنيد.

چون محمّد صلّى اللّه عليه و آله را گاهى به سحر نسبت مى‌دادند و گاهى مى‌گفتند او در چشم‌ها تصرّف مى‌كند خداى تعالى گفتار آنان را در حقّ نبىّ صلّى اللّه عليه و آله به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۱

خودشان برگردانيد، پس فرمود: آيا اين جهنّم و آتش سحر است يا شما با تصرّف در چشمهايتان نمى‌بينيد؟

[اصْلَوْها] به آنها گفته مى‌شود: به دوزخ در شويد.

[فَاصْبِرُوا أَوْ لا تَصْبِرُوا] پس صبرى و بى صبرى به حالتان يكسان است و بس. لفظ «أو» براى تسويه و مساوات است، و لذا مفهوم را با تصريح تأكيد كرد و فرمود: چه شكيبايى ورزيد يا نورزيد.

[سَواءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] فرقى نمى‌كند، كه جزاى كرده‌هايتان را مى‌بينيد اين جمله جواب سؤال مقدّر است گويا گفته شده: چرا چنين عذاب مى‌كنيم؟ مى‌گويد: جزاى عمل خودتان است.

[إِنَّ الْمُتَّقِينَ] البتّه پرهيزكاران يعنى آنان كه از تكذيب خدا و رسولش در ولايت علىّ عليه السّلام پرهيز كردند، بدين گونه كه به او اقرار نمودند، و با او با بيعت خاصّ ولوى بيعت كردند.

[فِي جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ] كه در بهشتهاى پر ناز و نعمتند.

نكره آوردن لفظ «جنّات» و «نعيم» براى تفخيم و بزرگ نشان دادنست.

[فاكِهِينَ بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ] از نعمت‌هايى كه خدا به آنها داده بهرمند مى‌شوند، يا آنچه را كه خدا داده مى‌پسندند و راضى هستند.

[وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ] و خدا از عذاب دوزخ محفوظشان داشته است.

جمله حاليّه، يا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر به تقدير قول است.

[كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] به آنها گفته مى‌شود: گوارا باد بر شما و اين پاداش كردارهاى شماست.

[مُتَّكِئِينَ عَلى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ] لفظ متّكئين حال است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۲

يعنى، در حالى كه بر تختهاى كنار هم زده و متّصل به يكديگر تكيه كرده‌ايد.

[وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ] و ما حور العين را هم جفت آنان گردانيده‌ايم.

فعل (زوّجنا) را به صورت ماضى آورد تا اشعار به اين باشد كه اين تزويج در دار دنيا نيز بر آنان حاصل است اگرچه آشكار و ظاهر نيست و ممكن است فعل ماضى اشاره به تحقّق و حتمى بودن وقوع آن است، كه حتما شما با زنان سياه چشم زناشويى كنيد.

آيات ۲۱- ۲۸

[سوره الطور (۵۲): آيات ۲۱ تا ۲۸] ..... ص : ۴۲۲

اشاره

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ (۲۱) وَ أَمْدَدْناهُمْ بِفاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۲) يَتَنازَعُونَ فِيها كَأْساً لا لَغْوٌ فِيها وَ لا تَأْثِيمٌ (۲۳) وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ (۲۴) وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ (۲۵)

قالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنا مُشْفِقِينَ (۲۶) فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ (۲۷) إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ (۲۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۲۲

و كسانى كه ايمان آورده‌اند و زاد و رودشان در ايمان از ايشان پيروى كرده‌اند، زاد و رودشان را به ايشان ملحق سازيم، و چيزى از [جزاى] عملشان نكاهيم هر انسانى در گرو كار و كردار خويش است.

و ايشان را پى در پى از ميوه‌ها و گوشت [پرندگانى] كه خوش دارند مى‌دهيم.

در آنجا جامى را كه نه

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۳

مايه‌ى بيهوده گويى و نه گناه است، از دست هم مى‌گيرند.

و بر گرداگرد آنان جوانان [خدمتكار] شان مى‌گردند كه گويى ايشان مرواريد نهفته‌اند.

و بعضى از آنان به بعضى ديگر به همپرسى روى آورند.

گويند ما پيش از اين، در ميان خانواده‌مان بيمناك بوديم.

سپس خداوند بر ما منّت نهاد [و نعمت داد] و ما را از عذاب آتشبار [جهنّم] در امان داشت.

ما پيش از اين او را [به دعا و نيايش] مى‌خوانديم اوست كه نيكوكار مهربان است.

تفسير ..... ص : ۴۲۳

[وَ الَّذِينَ آمَنُوا] و آنان كه به خدا ايمان آورده‌اند كسانى كه با بيعت عام يا بيعت خاصّ ايمان آوردند.

[وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ] و «ذريّه» آنان در ايمان از آنان پيروى كردند.

لفظ «ذريّه» بر يكى و بيشتر اطلاق مى‌شود، و آن فرزندان كوچك شخص يا مطلق فرزندان مى‌باشد، و «باء» به معنى «مع» يا به معناى «فى» يا براى سببيّت است و نكره آوردن لفظ «ايمان» براى اشعار به كافى بودن نوعى از ايمان جهت الحاق به مسلمين است، اگرچه ايمان حكمى باشد، چه اولاد صغار و ريز مسلمانان در حكم مسلمان هستند، اگرچه محكوم اسلام حقيقى نباشند، چون هنوز تكليف به آنها تعلّق نگرفته است.

[أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ] ما آن فرزندان را به آنان برسانيم.

مقصود اين است كه خداى تعالى اولاد مؤمنين را كه مكلّف هستند ولى از درجه‌ى پدرانشان كمترند به پدرانشان پيوسته مى‌دارد تا تشريف و بزرگداشت ايمان پدران باشد و آن كودكان كه مكلّف نيستند ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۴

به محض ايمان پدران ملحق به پدران مى‌شوند تا تشريف و بزرگداشت آنان باشد «۱».

چنانچه در اخبار آمده است: فرزندان کوچک در بهشت راهنمای پدران قرار می‌گیرند.

[وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ] و ما به واسطه‌ی الحاق اولاد از عمل آنان چیزی کم نمی‌کنیم.

[كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ] جمله حالیّه، یا معترضه جواب سؤال مقدّر است یعنی، آن در حالی است که هر کس درگیر و کردار خویش است.

[وَ أَمْدَدْناهُمْ] و به آنان به صورت تدریجی و همیشگی مدد رسانیدیم به همه، [بِفاكِهَةٍ] به میوه‌ی شریفی که تعریف آن ممکن نیست.

[وَ لَحْمٍ] و گوشت ناشناخته که از جنس گوشت‌های دنیا نیست تا تعریف آن ممکن باشد.

[مِمَّا يَشْتَهُونَ] از گوشت یا از دارنده‌ی گوشت مثل گوشت پرنده‌ها و غیر پرنده‌ها.

[يَتَنازَعُونَ] و آنان از وجد و خوشحالی کاسه‌ی شراب را از همدیگر می‌گیرند.

[فِيها كَأْساً] لفظ «کأس» مهموز است، اسم آن چیزی است که از آن

---

(۱) در تفسیر برهان ج ۲ ص ۲۴۲ به نقل از ابن عبّاس می‌گوید: این آیه در باره حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و علیّ و فاطمه و حسن و حسین علیهما السّلام می‌باشد.

در تفسیر برهان ج ۴ ص ۲۴۱ از قول محمّد بن مسلم می‌گوید: از حضرت باقر و صادق علیهما السّلام شنیدم که می‌فرمود: خداوند در عوض شهادت حسین بن علی علیهما السّلام، امامت را در ذریّه او قرار داد ...

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۵

شراب می‌نوشند، یا اسم آن است مادامی که شراب در آن است و بر خمر نیز اطلاق می‌شود و لفظ «کأس» مؤنّث است خواه مقصود ظرفی باشد که در آن شراب خورده می‌شود، و خواه خود شراب مقصود باشد.

[لا لَغْوٌ فِيها] در آنجا هنگام ردّ و بدل کاسه‌ها و گرفتن از همدیگر مانند کاسه‌های شراب دنیوی نیست که کردارهای لغو و بیهوده انجام شود.

[وَ لا تَأْثِيمٌ] و کسی که شراب می‌نوشد گناهکار نیست بر خلاف شرابهای دنیا.

[وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ] و برگردشان غلامانی است که در زیبایی، قشنگی، درخشندگی و سفیدی مانند لؤلؤ هستند و توصیف لؤلؤ به مکنون و پنهان بودن بدان جهت است که لؤلؤ پنهان از غبارها و چیزهایی که کدر می‌کند محفوظ می‌ماند.

[وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ] برخی از آنان از بعضی دیگر از سبب تنعّم و بهره‌مندی از نعمت‌های بهشت می‌پرسند.

[عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ] و از سبب تنعّم آنها در بهشت به قرینه‌ای که می‌آید، پرس و جو می‌کنند.

[قالُوا] آنها در جواب گفتند (می‌گویند): [إِنَّا كُنَّا قَبْلُ] ما پیش از این، قبل از آخرت [فِي أَهْلِنا مُشْفِقِينَ] ما بر اهل خویش مهربان بودیم، یا از عذاب خدا می‌ترسیدیم «۱».

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۶

[فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا] پس خداوند این نعمت‌ها را بر ما منّت گذاشت.

[وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ] و از عذاب سموم جهنّم ما را حفظ کرد، لفظ «السّموم» از نامهای جهنّم است، یا سموم گرما و حرارت است

كه داخل در مشامّ و سوراخهاى بدن مى‌شود.

[إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ] و ما پيش از اين خداى خود را مى‌خوانديم چون مى‌دانستيم او كسى است هر كه او را بخواند بدون يارى كردن او را ترك نمى‌كند.

[الرَّحِيمُ] و بر بندگانش بدون استحقاق آنان تفضّل مى‌كند.

آيات ۲۹- ۴۹

[سوره الطور (۵۲): آيات ۲۹ تا ۴۹] ..... ص : ۴۲۶

اشاره

فَذَكِّرْ فَما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكاهِنٍ وَ لا مَجْنُونٍ (۲۹) أَمْ يَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ (۳۰) قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ (۳۱) أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلامُهُمْ بِهذا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ (۳۲) أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لا يُؤْمِنُونَ (۳۳)

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كانُوا صادِقِينَ (۳۴) أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخالِقُونَ (۳۵) أَمْ خَلَقُوا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بَلْ لا يُوقِنُونَ (۳۶) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ (۳۷) أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۳۸)

أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ (۳۹) أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۰) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ (۴۱) أَمْ يُرِيدُونَ كَيْداً فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ (۴۲) أَمْ لَهُمْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۳)

وَ إِنْ يَرَوْا كِسْفاً مِنَ السَّماءِ ساقِطاً يَقُولُوا سَحابٌ مَرْكُومٌ (۴۴) فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ (۴۵) يَوْمَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ (۴۶) وَ إِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذاباً دُونَ ذلِكَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۴۷) وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنا وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (۴۸)

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِدْبارَ النُّجُومِ (۴۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۷

ترجمه: ..... ص : ۴۲۷

پس پند ده كه تو به نعمت پروردگارت نه كاهنى و نه ديوانه.

مگر گويند شاعرى است كه ما در حقّ او حوادث روزگار [/ مرگ] را انتظار مى‌كشيم.

بگو منتظر باشيد كه من هم همراه شما از منتظرانم.

يا مگر خردهايشان به اين امر فرمان مى‌دهد، يا مگر ايشان قومى طغيانگرند.

يا گويند آن را از خود بر بافته است، حقّ اين است كه ايمان نمى‌ورزند.

پس اگر راستگو هستند، بايد سخنى مانند آن بياورند.

يا از هيچ خلق شده‌اند، يا آنكه خودشان خالق [خود] اند.

يا آسمانها و زمن را آفريده‌اند، حقّ اين است كه يقين نمى‌ورزند.

يا گنجينه‌هاى پروردگارت نزد آنهاست، يا آنان چيرگانند.

يا نردبانى دارند كه [بر آن بالا رفته [] اسرار را] با آن مى‌شنوند در اين صورت شنونده‌ى آنان دليل آشكار بياورد.

يا مگر او [خداوند] را دختران و شما را پسران است؟

یا مگر از آنان مزدی درخواست می‌کنی و آنان زیر تاوانی گرانبارند.

یا مگر غیب در اختیار آنان است و ایشان [هر چه خواهند] می‌نویسند.

یا مگر نیرنگی در سر دارند ولی کافران خود نیرنگ خورده‌اند.

یا مگر ایشان را خدایی غیر از خداوند است منزّه است خداوند از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۸

شریکی که می‌انگارند.

و چون پاره‌ای از آسمان را افتنده بینند، گویند ابری متراکم [و نعمت] است.

پس ایشان را رها کن تا روز خاصشان را که در آن بیهوش کرده شوند، دیدار کنند.

روزی که نیرنگشان به کار آنان نیاید و یاری نیابند.

و برای ستمکاران عذابی جز این است ولی بیشترشان نمی‌دانند.

و در انتظار حکم پروردگارت شکیبایی کن، که تو زیر نظر مایی و چون [از خواب] برخاستی سپاسگزارانه پروردگارت را تسبیح گوی.

و در بخشهایی از شب و در پی هنگام غایب شدن ستارگان نیز او را نیایش کن.

تفسیر ..... ص : ۴۲۸

[فَذَكِّرْ] ای رسول ما خلق را متذکّر (خدا ساز).

حال که مطلب چنین است پس تو یادآوری کن و از ردّ و قبول آنان باک نداشته باش، که یادآوری به بعضی‌ها مفید است اگرچه همه‌ی آنها از آن بهره نبردند، یا یادآوری سر انجام مفید واقع می‌شود، اگرچه در ابتدا فایده نداشته باشد.

[فَما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ] که تو به نعمت (وحی و رسالت) پروردگارت، لفظ «باء» در «بنعمه» برای قسم یا سببیّت است و نعمت عبارت از ولایت است که نبوّت و رسالت صورت آنست.

[بِكاهِنٍ] کهانت خبر دادن از غیب و پیشگویی است از طریق استخدام جنّ، «کهن» در وزن مانند «منع» و «نصر» و «کرم» می‌باشد.

[وَ لا مَجْنُونٍ] و جنون در تو نیست و تو مجنون نیستی چنانچه کفّار می‌گویند و تو را به کاهن و مجنون بودن توصیف می‌کنند.

[أَمْ يَقُولُونَ شاعِرٌ] یا می‌گویند او شاعر است یعنی، به چیزی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۲۹

که حقیقت ندارد سخن می‌گویند.

فریب داده، دور را نزدیک و نزدیک را دور می‌کند و چون شاعر بیشتر اوقات در شعرش چیزی می‌آورد که حقیقت ندارد و لذا هر کس که کلامش فریبنده و بدون حقیقت باشد شاعر نامیده شده است.

[نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ] و ما حادثه مرگ او را انتظار داریم (تا از دعوی رسالتش آسوده شویم).

لفظ «ریب» به معنای گردش روزگار است و «المنون» به معنای روزگار و مرگ است و مقصود این است که ما منتظر هلاکت و نابودی او هستیم.

[قُلْ تَرَبَّصُوا] بگو: منتظر هلاکت من باشید.

[فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ] من هم منتظر حوادث روزگار برای شما هستم.

[أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلامُهُمْ] آیا عقل‌های آنان به آنها فرمان می‌دهد [بِهذا] که این گفتار و انکار را داشته باشند؟

[أَمْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ] یا طغیان و سرکشی آنان وادارشان می‌سازد که اینگونه سخن گویند، نه عقل آنان.

[أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ] کافران گفتند: قرآن ساخته‌ای از جانب خود او است نه از جانب خدا.

[بَلْ لا يُؤْمِنُونَ] بلکه آنها به خدایا به تو یا به قرآن یا به ولایت ایمان نمی‌آورند.

[فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كانُوا صادِقِينَ] اگر آنها راست می‌گویند که قرآن را تو ساخته‌ای، مثل این قرآن بیاورند.

در اوّل سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدا: فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۰

مِثْلِهِ

بیان تحدّی و مبارز طلبی قرآن و وجه اعجاز آن گذشت.

[أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ] بلکه آیا خلق شده‌اند بدون آنکه برای خلقت آنها غایتی در کار باشد؟! چنانچه کسانی که عالم و خلقش را از غایت تعطیل کرده و آن را بدون غایت می‌دانند این گونه معتقدند، یا آنان که عالم را بدون مبدأ می‌دانند چنانچه دهری و طبیعی و قائلین به بخت و اتّفاق می‌گویند.

یا آنان اینگونه خلق شده‌اند که برایشان امر و نهی و پند و نصیحت و خیر خواهی نباشد تا مهمل باشند؟! یا آنها بدون سابقه‌ی مادّه و استعداد آفریده شده‌اند؟ تا بگویند بندگان مجبورند و اختیاری ندارند.

یا بدون آنکه صورت مثالی آنها در مراتب علم ما قبلا وجود داشته باشد آفریده شده‌اند؟ تا خلقت ما بدون علم قبلی باشد.

[أَمْ هُمُ الْخالِقُونَ] یا آنها خودشان آفریننده‌ی خود هستند و مبدأ دیگری ندارند، پس غیر آنها حقّی بر آنها ندارند؟! [أَمْ خَلَقُوا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ] یا آنها آسمانها و زمین را آفریدند، تا خالق نداشته باشند و در نتیجه مجبور به اقرار مبدأ نشوند؟ أ [بَلْ لا يُوقِنُونَ] بلکه اینان در چیزی که یقین ندارند سخن می‌گویند، پس تکلّم نمی‌کنند مگر از گمان و حدس و تخمین.

[أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَبِّكَ] آیا گنجهای پروردگارت نزد آنانست که هر کس را هر چه بخواهند بدهند و از هر کس هر چه بخواهند منع کنند، در نتیجه: از تو رسالت را منع کنند و آن را به دیگری بدهند، یا هر چه می‌خواهند به خودشان بدهند، دیگر به پناه بردن بر خدا و سؤال

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۱

و درخواست از او مجبور نشوند، یا پناه بردن به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سؤال از او، یا به عبادت پناه ببرند و آن را از اهلش بگیرند.

[أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ] یا هیچ قدرت و سلطنتی دارند.

مصیطر عبارت از نگهبان مواظب و مسلّط است تا احتیاج به غیر خودشان نداشته باشند.

[أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ] یا آنها نردبانی دارند و اخبار غیب را در آن می‌شنوند و خبر می‌دهند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله نبیّ نیست.

یا خبر می‌دهند آنچه را که از دین و دنیا به آن احتیاج دارند، که دیگر احتیاج به رسول پیدا نمی‌کنند.

[فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ] پس باید حجّت و دلیل روشن و واضح یا واضح کننده‌ی صدق و راستی خودش باشد بیاورند.

[أَمْ لَهُ الْبَناتُ] آیا خدا را دختران، بعد از ذکر شنیدن و گوش دادن از آسمان حجّت و دلیل آورد بر آنکه آنان نمی‌شنوند، بلکه عاقل نیستند، زیرا عاقل چنین سخنانی نمی‌گوید، چه آنان توالد و تناسل را بر خدا تجویز کردند که مفاسد آن بر کسی پوشیده نیست، سپس برای خدا دختران را اثبات نمودند، که خودشان دختر را نمی‌خواستند، [وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ] و خودشان را بر خدای تعالی ترجیح دادند و لذا برای خودشان پسران را اثبات کردند و روی همین جهت فرمود: [وَ لَكُمُ

الْبَنُونَ] و شما را پسران خواهد داد.

[أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ] آیا ای رسول تو از آنها اجرت می‌خواهی تا در زیر بار سنگین آن بمانند و به خاطر اجرت به رسالت تو اقرار نکنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۲

[أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ] یا آنان علم غیب دارند بدون آنکه به آسمان بالا روند؟ [فَهُمْ يَكْتُبُونَ] پس آنان می‌نویسند و در نتیجه‌ی آن می‌دانند که تو رسول نیستی!! یا به وسیله‌ی نوشتن احتیاج به رسول ندارند!! [أَمْ يُرِيدُونَ كَيْداً فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ] آیا آنها نهان کاری و حیله‌ی بزرگی را برای تو و جانشین تو قصد دارند پس کسانی که به رسالت تو یا به ولایت علیّ علیه السّلام کافر شدند هم آنان مورد کید قرار می‌گیرند، که نهان کاری و حیله آنها برای تو موجب کید خدا بر آنان است.

[أَمْ لَهُمْ إِلهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ] آیا برای آنها خدایی غیر از اللّه است؟ خدا منزّه است از بت‌ها و ستارگان و هواها که او را شریک خدای سازند.

[وَ إِنْ يَرَوْا كِسْفاً مِنَ السَّماءِ] آنان در هیچ چیز بر حالت یقین نیستند، زیرا اگر پاره‌ای از آسمان را ببیند که سقوط کرد.

[ساقِطاً] با اینکه سقوط قطعه‌ای از آسمان از جمله‌ی مشهودات است که آن در مرتبه‌ی دوّم از بدیهیّات است باز انکار خواهند کرد.

[يَقُولُوا سَحابٌ مَرْكُومٌ] و می‌گویند این پاره ابری متراکم است.

[فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ] ای رسول ما اینان را به جهل خود رها کن تا بروز سختشان که به آن روز یکسر هلاک می‌شوند عاقبت برسند با صاعقه هلاک شوند یا غش کنند.

[يَوْمَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً وَ لا هُمْ يُنْصَرُونَ] در روزی که کیدشان بی‌نیازشان نمی‌کند، یا چیزی از عذاب را از آنان دفع نمی‌کند و از سوی کسی یاری نمی‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۳

[وَ إِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا] و آنانکه به خودشان ظلم می‌کنند، بدین گونه که مبدأ یا معاد یا رسالت یا ولایت را انکار کردند، یا نسبت به حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله ظلم کردند.

[عَذاباً دُونَ ذلِكَ] برایشان عذابی پیش از آن روز است. که مقصود عذاب روز احتضار، یا عذاب برزخ، یا عذاب دنیا به وسیله‌ی قتل و اسارت و غارت یا مقصود کمتر از این عذاب است.

[وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ] امّا بیشتر مشرکین این مطلب را یعنی عذاب را نمی‌دانند و لذا بر انکار نسبت به تو جرأت پیدا می‌کنند.

[وَ اصْبِرْ] باری ای رسول بر حکم صبر کن.

این جمله عطف بر قُلْ تَرَبَّصُوا یا بر «ذکّر» است.

[لِحُكْمِ رَبِّكَ] با مهلت دادن مشرکان بر حکم پروردگارت صبر کن، یا با دست آنها مورد آزار و ایذا قرار می‌گیری صبر کن.

یا تو را انکار می‌کنند، یا خدا را انکار می‌کنند، یا بر بودن تو بین آنها صبر نمایا مقصود این است که صبر کن و منتظر حکم پروردگارت باش که آنها را هلاک سازد و از انکار و تهدید آنها باک نداشته باش.

[فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنا] ما تو را و همه‌ی کارهایت را می‌بینیم.

پس نمی‌گذاریم آنها ضرری به تو برسانند.

[وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ] آنگاه که برای نماز بلند می‌شوی به حمد پروردگارت تنزیه نما، یا هنگامی که نزد خدا می‌ایستی، چه قیام عند اللّه مقتضی تنزیه مطلق است بدون التفات به جهت کثرت‌ها، بدون توجّه به حمد خدا به سبب کثرت‌ها.

و لکن انسان کامل باید حافظ و نگهبان هر دو طرف در هر حال

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۴

باشد، تو کامل‌ترین مردم هستی، پس تنزیه کن به حمد پروردگارت در وقتی که نزد او می‌ایستی و از کثرت‌ها غفلت نکن.

[وَ مِنَ اللَّيْلِ] و در شب که تاریکی‌ها کثرت‌ها تو را می‌پوشاند و وجهه‌ی پروردگار تو مستور می‌شود تسبیح او را بگو.

[فَسَبِّحْهُ] پس خدا را تنزیه کن و در تنزیه او از کثرت‌ها مبالغه کن، زیرا کسی که در تاریکی‌ها کثرت‌ها فرو رفته باید در تنزیه حقّ مبالغه کند، به تشبیه او التفات و توجّه نکند و لذا در آنجا حمد را اضافه نکرد، اگرچه تسبیح او از حمدش جدا نباشد.

[وَ إِدْبارَ النُّجُومِ] و آن هنگام که ستارگان پشت کنند.

و آیه بر حسب تنزیل به وجوهی تفسیر شده: بعضی گفته‌اند:

یعنی هنگامی که از خواب بلند می‌شوی یا به سوی نماز واجب می‌روی بگو: سبحانك اللّهم و بحمدك و بعضی گفته‌اند: درود بفرست به امر پروردگارت آنگاه که از جایت بلند می‌شوی و بعضی گفته‌اند: مقصود دو رکعت قبل از نماز فجر است.

و بعضی گفته‌اند: مقصود بلند شدن از خواب قیلوله است، و آن نماز ظهر است و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که نماز مغرب و عشا را بخوان و پشت کردن ستارگان به معنای دو رکعت قبل از فجر است، و بعضی آن را نماز صبح واجب دانسته‌اند.

بعضی هم گفته‌اند، صبح و عصر از ذکر پروردگارت غافل نشو و در جمیع احوال خویش، شب و روز، ایستاده و نشسته، او را تنزیه کن.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۵

سورة النّجم ..... ص : ۴۳۵

اشاره

این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند: غیر از آیه‌ی الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ ... تا آخر» مکّی است و بعضی همه‌ی این سوره را مدنی دانسته‌اند.

آیات ۱- ۱۸

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۴۳۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ النَّجْمِ إِذا هَوى (۱) ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى (۲) وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى (۳) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى (۴)

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوى (۵) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوى (۶) وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلى (۷) ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّى (۸) فَكانَ قابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنى (۹)

فَأَوْحى إِلى عَبْدِهِ ما أَوْحى (۱۰) ما كَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأى (۱۱) أَ فَتُمارُونَهُ عَلى ما يَرى (۱۲) وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرى (۱۳) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهى (۱۴)

عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوى (۱۵) إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ ما يَغْشى (۱۶) ما زاغَ الْبَصَرُ وَ ما طَغى (۱۷) لَقَدْ رَأى مِنْ آياتِ رَبِّهِ الْكُبْرى (۱۸)

ترجمه: ..... ص : ۴۳۵

سوگند به ثریا چون فرو گراید.

که همسخن شما نه سرگشته است و نه گمراه شده است.

و از سر هوای نفس سخن نمی‌گوید.

آن جز وحیی نیست که به او فرستاده می‌شود.

[فرشته‌ی] نیرومند او را آموخته است.

برومندی که سپس [در برابر او] درایستاد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۶

و او در افق بالا بود.

سپس نزدیک شد و فرود آمد.

تا که فاصله‌ی [آنها به قدر] دو کمان شد یا کمتر.

آنگاه به بنده‌ی او آنچه باید وحی کند، وحی کرد.

دل او آنچه دید ناراستی نکرد.

آیا شما با او در باره‌ی آنچه دیده است، مجادله می‌کنید؟

و به راستی که بار دیگر هم او [جبرئیل] را دیده بود.

در نزدیکی سدرة المنتهی.

که جنّة المأوی هم نزدیک آن است.

آنگاه که [درخت] سدره را چیزی که فرو پوشاند، فرو پوشاند.

دیده [اش] کژتابی و سرپیچی نکرد.

به راستی که نشانه‌های بزرگ پروردگارش را دید.

تفسیر ..... ص : ۴۳۶

[وَ النَّجْمِ] سوگند به ستاره (ثریّای نبوّت)، که مقصود از آن قرآن است، چون قرآن به صورت نجوم یعنی تدریجی و پراکنده در طول بیست و سه سال نازل شده است.

یا سوگند به ثریّا، زیرا لفظ «نجم» برای ثریّا به عنوان اسم خاص معروف شده است، یا معنای آیه سوگند به مطلق ستارگان یا به ستاره‌ای که شیطان به وسیله آن سنگسار می‌شود تا استراق سمع نکند سوگند به گیاهی که بر زمین می‌افتد، یا از زمین بالا رفته و نموّ می‌کند.

بعضی گفته‌اند: یعنی قسم می‌خورم به محمّد صلّی اللّه علیه و آله که او ستاره‌ای بوده است که در شب معراج از آسمان هفتم نازل شده است.

از ابن عبّاس آمده است که گفت: ما یک شب عشا آخر را با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خواندیم، وقتی سلام کرد روی به سوی ما نمود و فرمود:

ستاره‌ای از آسمان با طلوع فجر به زودی جدا می‌شود و در خانه‌ی یکی از شما می‌افتد، پس آن ستاره در خانه‌ی هر کس افتاد، او وصیّ و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۷

خلیفه‌ی من و امام بعد از من است، وقتی فجر نزدیک شد هر یک از ما در خانه‌اش نشست و منتظر بود ستاره در خانه او سقوط کند، طمعکارترین قوم در این مورد ابی العیّاس بود، وقتی فجر طلوع کرد ستاره از هوا جدا شد و در خانه‌ی علیّ بن ابی طالب سقوط کرد.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: یا علیّ سوگند به کسی که مرا به نبوّت مبعوث نمود وصی بودن و خلافت و امامت بعد از من بر تو واجب شد.

پس منافقین (عبد اللّه بن أبی و اصحابش) گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله در محبّت به پسر عمویش گمراه شد و در این ساعت جز با هوا و هوس سخن نمی‌گوید، پس خدای تعالی این آیه را نازل نمود ... تا آخر حدیث «۱».

[إِذا هَوی] سقوط و غروب کرد، یا بالا رفت و بلند شد، چون در هر دو استعمال می‌شود.

[ما ضَلَّ صاحِبُکُمْ] ای قریش صاحب شما محمّد صلّی اللّه علیه و آله گمراه نشده است.

[وَ ما غَوی] و از طریق حقّ در اعمال و اقوال ظاهری و در علوم و عقائد باطنی گمراه نشده است.

[وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی] و سخن گفتن او به قرآن یا به ولایت یا به مطلق آنچه سخن می‌گوید، یا به احکام شرعی از روی هوی و هوس و بدون امر پروردگار نیست.

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۴۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۸

[إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی] این نطق یا قرآن، یا امر ولایت جز وحی چیزی نیست یعنی او از انانیّتش خارج شده، و انانیّت او انانیّت خدا گشته، بنابراین هیچ فعل یا قول یا اخلاق از او نیست جز با وحی از جانب خدا و انانیّت خدا.

[عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی] او را جبرئیل همان فرشته بسیار توانا علم آموخته است.

لفظ «القوی» جمع قوت در مقابل ضعف است، و چون قوّت جبرئیل در همه‌ی آن چیزهایی است که دارد از انواع ادراکات و تصرّفات لذا لفظ «القوی» به صورت جمع آورد.

[ذُو مِرَّةٍ] دارای متانت در عقل و ثبات در امرش می‌باشد، که صاحب متانت در عقل صاحب ثبات در امر نیز می‌شود و لذا وارد شده است که: هیچ نبیّ مبعوث نشد مگر آنکه دارای عقل و ثبات رأی و مزاج معتدل بوده است.

[فَاسْتَوی] بر صورت حقیقی که خداوند او را بر آن صورت خلق کرده استوار گشت و ظاهر شد.

بعضی گفته‌اند، هیچ یک از پیامبران جبرئیل را در صورت اصلی ندیده‌اند جز نبیّ ما محمّد صلّی اللّه علیه و آله، که او دو بار جبرئیل را بر صورت حقیقی خویش دید، یک مرتبه در آسمان، و یک مرتبه در زمین.

بعضی گفته‌اند: جبرئیل بر جمیع آنچه که در زمین است، یا بر جمیع آنچه که خداوند به آن امر کرده استیلا پیدا کرد.

بعضی گفته‌اند، معنای آیه این است که محمّد در کارش استقامت پیدا کرد و متمکّن شد و بنابر هر تفسیر لفظ «فاء» درست و به جاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۳۹

بعضی گفته‌اند: جبرئیل در صورت آدمیان به حضور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌رسید، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از او خواست خود را بر همان صورت اصلی خویش نشان دهد، جبرئیل خودش را دو بار نشان داد، یک بار در زمین و یک بار در آسمان.

امّا در زمین پس محمّد صلّی اللّه علیه و آله در حرا بود که جبرئیل بر او ظاهر شد از جانب مشرق و افق را تا مغرب گرفت.

پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بیهوش بر زمین افتاد، آنگاه جبرئیل در صورت آدمیان نازل شد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را در بغل گرفت.

[وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلی] و آن رسول در افق اعلای کمال بود که آن افق عالم معقولی است که عالم جبروت از جهت لاهوت است و جبرئیل هنگام نزول از افق مشرق نازل می‌شد که آن بالاتر از افق مغرب است.

یا مقصود این است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله هنگام نزول وحی و تعلیم در افق بالاتر بود، یعنی افق عالم عقول تا لاهوت، یا عالم نفوس تا عقول، یا عالم مثال تا نفوس یا افق عالم طبع تا عالم مثال، که به رسول صلّی اللّه علیه و آله در جمیع این افق‌ها وحی می‌شد.

[ثُمَّ دَنا] سپس جبرئیل از افق أعلی به محمّد صلّی اللّه علیه و آله نزدیک شد.

[فَتَدَلَّی] در حالی که در هوا معلّق و آویزان شده بود، یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله از افق اعلی به خدا نزدیک شد، پس از انانیّتش بیرون آمد و زیر عرش معلّق شد و برای او مقام و مکان و انانیّتی که قابل اعتماد باشد باقی نماند، پس آویزان و معلّق گشت بدون آنکه ذاتی در بین باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۰

و لفظ «فتدلّی» «فتدانی» خوانده شده است.

و از امام کاظم علیه السّلام در باره آیه: دَنا فَتَدَلَّی سؤال شد؟ فرمود:

این لفظ لغتی است در قریش که هرگاه کسی از آنان می‌خواست بگوید:

شنیدم، می‌گفت: «تدلّیت» و تدلّی یعنی فهمیدن.

[فَکانَ] امتداد دو مسافت بین محمّد صلّی اللّه علیه و آله و جبرئیل.

[قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی] بدان نزدیکی که به اندازه‌ی دو کمان یا کمتر، یعنی بلکه کمتر.

و «قاب قوس» بین قبضه‌ی، گوشه و سر کمان است و هر قوس دارای دو قاب است و لذا گفته شده: در این جمله قلب شده و اصل آن «قابی قوس» بوده، ولی مطلب مبنی بر قلب نیست، چون مقصود این نیست که فاصله‌ی بین آن دو به مقدار دو قاب یک کمان بود، بلکه مقصود این است که فاصله‌ی بین آن دو مقدار یک قاب از کمان است اگر کمان تا شود و صورت دایره به خود گیرد، نه وقتی که مستقیم باشد، زیرا قوس قطعه‌ای از دایره به خود گیرد، نه وقتی که مستقیم باشد، زیرا قوس قطعه‌ای از دایره است، و هر کمان آنگاه که دولا می‌شود دارای دو قوس می‌گردد که بین قبضه‌ی آن و سر هر طرف پدید می‌آید.

از امام صادق علیه السّلام سؤال شد: چند مرتبه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به معراج برده شد؟ فرمود: دو بار، در یک جایی جبرئیل او را نگه داشت، و عرض کرد: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله در همانجا توقّف کن، تو در جایی ایستادی که هیچ ملایکه و پیامبری هرگز در آنجا نایستاده است، به درستی که پروردگار تو نماز می‌خواند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود، یا جبرئیل چگونه نماز می‌خواند؟ عرض کرد: می‌گوید: «سبّوح قدّوس من پروردگار ملایکه و روح هستم، رحمت من بر غضبم پیشی گرفته» پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۱

عرض کرد: بار الها عفو تو، عفو تو.

امام صادق علیه السّلام فرمود: مطلب همان طور بود که خداوند فرموده است: قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی از حضرت پرسیده شد: «قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی» چیست؟ فرمود: آنجا که قوس تا می‌شود و بر می‌گردد و تا سرش.

فرمود: بین آن دو حجابی بود که می‌درخشید و به او اعلام نکرد جز آنکه گفت: زبرجد، پس در مانند سوراخ سوزن نگاه کرد إلی

ما شاء اللّه از نور عظمت ديد، پس خداى تعالى فرمود: يا محمّد صلّى اللّه عليه و آله، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله عرض كرد: لبّيك ربّى، خدا فرمود، بعد از تو چه كسى براى امّت تو است؟ رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله عرض كرد: خدا داناتر است. خداى تعالى فرمود:

علىّ بن ابى طالب امير المؤمنين و سيّد المؤمنين و قائد الغرّ المحجّلين.

سپس امام صادق عليه السّلام فرمود: به خدا سوگند ولايت على بن ابى طالب عليه السّلام از زمين نيامده است، و ليكن از آسمان آمده به طور شفاهى.

در تفسير صافى گفته: در تعبير از اين معنا به اين عبارت اشاره‌ى لطيفى است كه سير كننده‌ى به اين سير از جانب خدا نازل شده و به سوى او صعود كرده است و حركت صعودى به صورت انعطافى بوده و حركت بر خود مسافت نزولى واقع نشده، بلكه بر مسافت ديگرى واقع شده، چنانچه در محلّ خود محقّق شده، پس سير رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از خدا و به سوى خدا و در خدا و به سبب خدا و با خداى تعالى بوده است.

[فَأَوْحى إِلى عَبْدِهِ ما أَوْحى]

و آنچه را كه بايد بر پيامبر صلّى اللّه عليه و آله وحى شود وحى شد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۲

موضوع وحى را به صورت مبهم گذاشت تا تفخيم و بزرگ شمردن آن مورد توجّه قرار گيرد و در آخر سوره‌ى بقره گذشت كه در جمله‌ى چيزهايى كه به پيامبر صلّى اللّه عليه و آله وحى شد اين آيه بود: لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ إِنْ تُبْدُوا ما فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ و اين آيه بر تمام انبيا از زمان آدم عليه السّلام عرضه شده تا آنكه خداوند محمّد صلّى اللّه عليه و آله را مبعوث نموده، آيه را بر امّت‌ها عرضه كرد به جهت سنگينى آن از پذيرفتن آن خود دارى كردند، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آن را قبول كرد و بر امّتش عرضه نمود و آن را قبول كردند.

و در آخر سوره‌ى بقره بيان اين آيه گذشت و نيز گفتيم كه اين آيه منافات ندارد با آنچه كه وارد شده مبنى بر اينكه خداوند بندگان را بر خطورات ذهنى، وسوسه‌ها، عزم و اراده‌ى گناهان مؤاخذه نمى‌كند.

[ما كَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأى] آنچه ديد (در عالم غيب) دلش هم حقيقت يافت كذب و خيال نپنداشت.

لفظ «كذب» با تخفيف ذال و تشديد آن خوانده شده است. فؤاد و قلب محمّد صلّى اللّه عليه و آله و اضافه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله نكرد تا موهم اين باشد كه دلى غير از دل محمّد وجود ندارد، و اينكه مطلق منصرف به او مى‌باشد.

در بعضى از اخبار آمده: محمّد صلّى اللّه عليه و آله پروردگارش را با دلش ديد نه با چشمش.

و در بعضى از اخبار دارد: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از آيات بزرگ پروردگارش و آيات خدا و نشانه‌هاى الهى را ديد، نه خدا را.

يا خلافت على عليه السّلام را ديد، على عليه السّلام بزرگترين آيات و نشانه‌هاى خدا است، يا جبرئيل در صورت اصلى‌اش ديد، كه كسى اين چنين او را

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۳

نديده است «۱».

[أَ فَتُمارُونَهُ] آيا با او مجادله مى‌كنيد؟ و «أ فتمرونه» از «مرى» خوانده شده، يعنى آيا در احتجاج و جدل بر او غلبه مى‌كنيد؟ و او را انكار مى‌كنيد؟

چه اينان در خلافت على عليه السّلام با او مجادله مى‌كردند.

[عَلی ما یَری] بر آنچه رسول (در شب معراج) مشاهده کرد.

موافق‌تر به عبارت‌های قبلی این بود که بگوید: «علی ما رأی» ولی آن را با مضارع ادا کرد تا اشعار به استمرار رؤیت داشته باشد چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین بود که هر وقت به قلب خویش نظر می‌انداخت خلافت علی علیه السّلام و ولایت او را پس از خودش می‌دید.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مورد این وحی سؤال شد، فرمود: به من وحی شد که علی علیه السّلام سیّد المؤمنین، امام المتّقین، قائد الغرّ المحجّلین است در میان سخنان پیامبر صلّی اللّه علیه و آله داخل شدند و گفتند: آیا این سخن از جانب خداست یا از جانب رسولش؟ پس خدای تعالی به رسولش فرمود:

به آنان بگو: ما کَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأی سپس در جواب آنان فرمود: أَ فَتُمارُونَهُ عَلی ما یَری پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آنان فرمود: من به بالاتر از این مأمور شده‌ام، مأمور شده‌ام که او را برای مردم نصب کنم، و بگویم: او ولیّ شما بعد از من است و او به منزله‌ی کشتی در روز غرق است، هر کس داخل آن شود نجات پیدا می‌کند و هر کس از آن خارج شود غرق می‌شود.

---

(۱) مجمع البیان- نور الثقلین ج ۵ ص ۱۵۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۴

[وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْری] و در یک نزول دیگر از عرش ربّ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله جبرئیل را دید، یا مقصود این است که یک بار دیگر او را دید بدون آنکه نزول در آن اعتبار شده باشد، چه لفظ «نزلة» در معنی یکبار استعمال می‌شود بدون آنکه معنی مادّه‌ی آن در نظر گرفته شود.

[عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهی] و آن نزد سدره‌ی که در آخر مقامات امکان واقع شده است بود و نامیدن درخت نور که در آخر مقامات قرار گرفته به «سدره» بدان جهت است که در آن مقام جز حیرت، ترس و دهشت چیزی نیست، و «سادر» کسی است که متحیّر باشد و آن درختی است در طرف راست عرش بالای آسمان هفتم، که علم هر ملایکه به آن منتهی می‌شود، اعمال خلایق از اولین و آخرین به آنجا منتهی می‌شود و ارواحی که بالا می‌روند به آنجا منتهی می‌شوند و کسی که مقیّد به قیود حدود باشد از آنجا فراتر نمی‌رود.

و لذا جبرئیل در آن مقام گفت: اگر یک سر انگشت نزدیک‌تر می‌رفتم می‌سوختم و آن درخت طوبی است و آن درخت نبوّت است، چنانچه بالای آن درخت ولایت است.

[عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوی] در آنجا بهشتی است که ممکن از آن فراتر نمی‌رود، بر خلاف سایر بهشت‌ها که آنها عبورگاه است و برای بعضی از نفوس مأوی و مسکن نیست اگرچه برای بعضی چنین باشد.

[إِذْ یَغْشَی السِّدْرَةَ ما یَغْشی] چون سدره می‌پوشاند آنچه را که احدی از آن آگه نیست.

لفظ «ما» در امثال این کلمه برای بزرگ نمایی است.

بعضی گفته‌اند: ملایکه سدره را می‌پوشانند مانند کلاغ‌ها و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۵

بعضی گفته‌اند: نور و بها آن را می‌پوشاند.

بعضی گفته‌اند: فرشهایی از طلا و بعضی گفته‌اند: وقتی حجاب بین او، و بین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برداشته شد نور او سدره را پوشانید.

[ما زاغَ الْبَصَرُ] چشم محمّد صلّی اللّه علیه و آله خطا نکرد تا نتواند واقع را ببیند، یعنی چشم محمّد هنگامی که نزد سدره بود و آن

را ديد خطا نكرد.

[وَ ما طَغى] از حدّ اعتدال در ديدن فراتر نرفت تا خطا در ديد داشته باشد.

[لَقَدْ رَأى مِنْ آياتِ رَبِّهِ الْكُبْرى] و محقّقا آيات بزرگ پروردگارش را ديد.

مانند سدرة المنتهى و صورت اصلى جبرئيل. بعضى گفته‌اند:

كلامى شنيد كه اگر خدا او را تقويت نكرده بود طاقت شنيدن نمى‌آورد.

بعضى گفته‌اند: رفرف سبزى را ديد كه افق را پوشانده بود، بعضى گفته‌اند: پروردگارش را با قلبش ديد، بعضى گفته‌اند: علىّ عليه السّلام را ديد كه آن آيت كبرى و نشانه‌ى بزرگى است كه از آن بزرگتر نيست.

از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله روايت شده كه فرمود: يا علىّ عليه السّلام خداوند تو را با من در هفت جا شاهد و حاضر قرار داد، كه شب معراج يكى از آنهاست.

آيات ۱۹- ۲۸

[سوره النجم (۵۳): آيات ۱۹ تا ۲۸] ..... ص : ۴۴۵

اشاره

أَ فَرَأَيْتُمُ اللاَّتَ وَ الْعُزَّى (۱۹) وَ مَناةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرى (۲۰) أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى (۲۱) تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزى (۲۲) إِنْ هِيَ إِلاَّ أَسْماءٌ سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ ما تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدى (۲۳) أَمْ لِلْإِنْسانِ ما تَمَنَّى (۲۴) فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولى (۲۵) وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّماواتِ لا تُغْنِي شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلاَّ مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَرْضى (۲۶) إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثى (۲۷) وَ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً (۲۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۶

ترجمه: ..... ص : ۴۴۶

آيا شما لات و عزّى را نگريسته‌ايد.

و آن ديگرى منات را كه سومين است.

آيا براى شما پسر و براى او [خداوند] دختر است؟

در اين صورت اين تقسيم بندى ناعادلانه‌اى است.

آنها چيزى جز نامهايى كه شما و پدرانتان ناميده‌ايد، نيست، [و] خداوند بدان حجّتى فرو نفرستاده است جز از پندار و خواسته‌ى دلها پيروى نمى‌كنند حال آنكه به راستى براى آنان از سوى پروردگارشان هدايت آمده است.

يا مگر انسان راست هر چه آرزو كند؟

آرى انجام و آغاز، خداوند راست.

و چه بسيار فرشته در آسمانها كه شفاعت آنان سودى ندارد، مگر پس از آنكه خداوند براى كسى كه بخواهد و بپسندد، اجازه دهد.

بى‌ايمانان به آخرتند كه فرشتگان را مادينه مى‌نامند.

و ایشان را به آن علمی نیست، جز از پندار پیروی نمی‌کنند و بیگمان پندار چیزی از حقیقت را به بار نمی‌آورد.

تفسیر ..... ص : ۴۴۶

[أَ فَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّى وَ مَناةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرى] آیا دو بت بزرگ لات و عزّی را دیدید و منات سومین بت دیگر را دانستید

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۷

بی‌نفع و ضرر است.

یعنی به ما از این خدایان خبر دهید آیا قادرند به شما ضرر برسانند یا نفع؟ یا آن خدایان دختران خدا هستند؟

بعضی گفته‌اند: مشرکین گمان کردند که ملایکه دختران خدا هستند و بت‌هایشان را به صورتهای آنها ساختند.

و آن بت‌ها را پرستیدند و برای آنها نام‌هایی از اسمای خدا مشتّق نمودند، و گفتند: لات از خداست، و عزّی از عزیز است و بعضی گفته‌اند: لفظ «تاء» در «اللّات» اصلی است و «اللّاتّ» با تشدید تاء خوانده شده است.

برخی گفته‌اند: لات بتی بود که آن را به صورت مردی تراشیده و ساخته بودند که سویق درست می‌کرد و حاجی‌ها را اطعام می‌نمود.

و بعضی گفته‌اند: لات بت ثقیف بود، و عزّی نیز بت است و بعضی گفته‌اند: آن درختی بود که غطفان آن را عبادت می‌کردند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خالد بن ولید را فرستاد و آن را قطع کرد و منات بتی بود در «قدید» بین مکّه و مدینه.

بعضی گفته‌اند: هر سه بت در کعبه بود و مشرکین آنها را عبادت می‌کردند و لفظ «الثالثة» نعمت و صفت «منات» است و همچنین است لفظ «الأخری» و هر دو لفظ نعت بیانی بودند.

[أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزى] آیا برای خودتان پسر می‌خواهید و برای خدا دختر؟! و این گونه تقسیم خود جور و ستم است.

برخی گفته‌اند: لفظ «ضیزی» بر وزن «فعلی» مضموم الفاء است اعمّ از آنکه واوی قرار داده شود یا یائی، چون وصف بر وزن «فعلی»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۸

مکسور الفاء وجود ندارد، با همزه از «ضازه» خوانده شده، یعنی به او ظلم و ستم کرد.

[إِنْ هِيَ] این بت‌ها.

[إِلَّا أَسْماءٌ سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ] جز اسمهایی که شما و پدرانتان این گونه نام نهاده‌اید نیستند و خدا با آنها تسلّط و چیرگی خاصی نفرستاده است.

این آیه با تفاوت اندک در الفاظ در سوره‌ی اعراف گذشت و تحقیق مطلب در آنجا و در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدا: وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها گذشت.

[إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَ] در قرار دادن این اسما که هیچ حکمی ندارند تا چه رسد به اینکه از مسمّیات باشند معبودها و نظر کردن و سجده کردن بر آنها جز حدس و گمان را پیروی نمی‌کنند، لفظ «تتّبعون» به صورت خطاب و غیبت خوانده شده است.

[وَ ما تَهْوَى الْأَنْفُسُ] و هوای نفس فاسد خود را در بت پرستی پیروی نمی‌کنید! این جمله عطف بر «الظنّ» است و ممکن است لفظ «ما» نافیه یا استفهامیّه باشد.

[وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدى] چیزی که وسیله‌ی هدایت و یقین بود از پروردگارشان آمد و آنها از آن اعراض کردند، و از چیزی که موجب گمان و گمراهی بود پیروی نمودند.

مقصود از «الهدی» رسول و کتاب و شریعت او می‌باشد.

[أَمْ لِلْإِنْسانِ ما تَمَنَّى] آيا براى انسان هر چه آرزو كند حاصل

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۴۹

مى‌شود؟ (هرگز نمى‌شود) مانند حال خوب در دنيا، و حسن عاقبت و سر انجام در آخرت، يا شفاعت بت‌ها در آخرت. چه دليلى بر حصول آرزوها ندارند جز آنكه فقط آرزوها بكنند، و چنين نيست كه هر چه آرزو كنند حاصل شود.

[فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولى] در صورتى كه دنيا و آخرت همه ملك خداست.

لفظ «فاء» براى سببيّت است، يعنى اگر آخرت و دنيا براى خداست پس آنچه را كه انسان آرزو كند حاصل نمى‌شود، بلكه آنچه از خدا مى‌خواهد محقّق مى‌شود.

[وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّماواتِ لا تُغْنِي شَفاعَتُهُمْ شَيْئاً] چه بسيار فرشتگان كه در آسمانها و زمين هستند كه شفاعتشان چيزى از نياز يا عذاب خدا را (در بى‌نيازى) كفاف نمى‌دهد.

[إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ] مگر پس از آنكه خداوند اجازه‌ى شفاعت به آنها بدهد.

[لِمَنْ يَشاءُ وَ يَرْضى] اجازه‌ى شفاعت هم به كسى مى‌دهد كه بخواهد و راضى باشد.

و چنين كسى نيست جز آنكه تولّاى على عليه السّلام را داشته باشد، چون چيزى كه موجب رضايت الهى است همان سوى خوش ولايت است، پس آنان چرا ملايكه را عبادت مى‌كنند.

نه خدا را و ملايكه را چيزى مى‌نامند كه خدا به آن راضى نيست.

[إِنَّ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلائِكَةَ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۰

تَسْمِيَةَ الْأُنْثى]

آنان كه به آخرت ايمان ندارند مى‌گويند: ملايكه دختران خدا هستند.

[وَ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَ] آنان علمى ندارند و از گمان پيروى مى‌كنند.

اوّلا آنان را ذمّ نمود كه چگونه خود كه پسر را شريف و اولاد و دختر را پست مى‌شمرند، به خدا دختر نسبت مى‌دهند؟! و ثانيا عدم علم را نكوهيد.

ثالثا پيروى از ظنّ و گمان را ناشايست دانست.

[وَ إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً] و ظن و گمان هم در فهم حقّ و حقيقت هيچ سودى ندارد.

لفظ «حقّ» در اينجا تفسير به علم شده و ممكن است مقصود نفس الأمر، يا مشيّت، يا حقّ اوّل تعالى باشد، و لفظ «شيئا» مفعول مطلق، يا مفعول به، و لفظ «من الحقّ» حال از آن است.

آيات ۲۹- ۳۵

[سوره النجم (۵۳): آيات ۲۹ تا ۳۵] ..... ص : ۴۵۰

اشاره

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَياةَ الدُّنْيا (۲۹) ذلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدى (۳۰) وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَساؤُا بِما عَمِلُوا وَ يَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنى (۳۱) الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ إِلاَّ اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ

أمَّهاتِكَمْ فَلا تُزَكّوا أنْفُسَكَمْ هُوَ أعْلَمُ بِمَنِ اتَّقى (۳۲) أ فَرَأيْتَ الَّذِى تَوَلَّى (۳۳)
وَ أَعْطى قَلِيلاً وَ أَكْدى (۳۴) أ عِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرى (۳۵)
ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۱

ترجمه: ..... ص : ۴۵۱

پس، از کسی که از یاد ما دل می‌گرداند و جز زندگانی دنیا را نمی‌خواهد، روی بگردان.
این منتهای علمشان است بیگمان پروردگارت آگاهتر است که چه کسانی از راه او به دور افتاده‌اند و همو به کسی که راه یافته است، آگاهتر است.
و آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است خداوند راست، تا سر انجام بدکرداران را بر وفق کار و کردارشان جزا دهد و نیکوکرداران را به پاداش نیکو [/ بهشت] جزا دهد.
کسانی که از گناهان کبیره و ناشایستیها پرهیز می‌کنند، مگر صغیره بیگمان پروردگارت گسترده آمرزش است، او آنگاه که شما را از زمین پدید آورد و آنگاه که جنینهای در شکمهای مادرانتان بودید، به شما آگاهتر است. پس خودتان را پاکدامن مشمرید، او به آنکه [از ناپسند] می‌پرهیزد، آگاهتر است.
آیا کسی را که رویگردان شد نگریسته‌ای.
و اندکی بخشید و باز ایستاد.
آیا نزد او علم غیب است که او [حقایق را] می‌بیند؟

تفسیر ..... ص : ۴۵۱

[فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنا] تو هم ای رسول از هر کس که از یاد ما رو گردانید به کلّی اعراض کن.
وقتی حال مشرکین را ذکر کرد، و آنکه آنان از یقین اعراض کردند، ظنّ و تخمین را دست آویز خود ساختند، فرمود: حال که آنها این چنین هستند و توجّه به تو و به آنچه که به وسیله آن یقین حاصل می‌شود ننمودند و به علیّ علیه السّلام توجّه نکردند که توجّه به علیّ موجب یقین می‌شود- پس از مجادله‌ی با آنان و خیر خواهی و یاد آوری آنان اعراض
ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۲
کن و روی بگردان، یا از مکافات و مجازات آنها بر کارهای بدشان اعراض کن.
و مقصود از ذکر چیزی است که به وسیله‌ی آن خداوند بندگان را یاد می‌کند، آن عقل و قلب است و همان طریق عقل و قرآن و رسول و صاحب ولایت و همه‌ی آیات آفاقی و انفسی است.
یا مقصود چیزی است که بندگان به وسیله‌ی آن خدا را یاد می‌کنند، آن عبادت از همین چیزهایی که ذکر شد به اضافه‌ی ذکرهای لسانی و قلبی ولی مقصود اعراض از کسی است که منکر ولایت شده که او مستحقّ اعراض است خواه رسالت را قبول کرده باشد یا نه.
[وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَياةَ الدُّنْيا] و جز زندگانی دنیا را نخواست و چنین شخصی که از قلب و صاحبش اعراض کرده دیگر از همه‌ی افعال و اقوال و علومش جز بهره بردن در جهت زندگی دنیا قصدی ندارد.
که اگر نماز می‌خواند یا روزه می‌گیرد، بدان جهت است که حادثه‌ای پیش نیاید که به زندگی دنیوی او ضرر بزند.

و اگر علم و یقینی برای او حاصل شود، علمش جز به سوی دنیا روی ندارد، بنابراین علم او جهل مشابه علم خواهد بود.

[ذلِکَ] این حیات دنیا، یا طلب حیات دنیا.

[مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ] که محلّ بلوغ آنها، یا بلوغ آنها از علم است، چیزی نیست که سزاوار آخرت باشد.

[إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدی] و پروردگار داناتر به گمراه و راه یافته است.

این عبارت جواب سؤال و در مقام تعلیل قول خدا: «أعرض»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۳

است.

[وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ] برای خداست آسمانها و زمین و آنچه که در آن دومی باشد چنانچه بارها گذشته است.

[لِیَجْزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا] که بدکاران را به کیفر می‌رساند.

این جمله علّت غایی برای «أعرض» است، یعنی مادام که تو بر آنها روی می‌آوری خداوند هیچ یک از آنها را عذاب نمی‌کند، تو از آنها اعراض کن تا خداوند مجازات بدکاران را بدهد.

[بِما عَمِلُوا] و ممکن است جمله‌ی لِیَجْزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا غایت قول خدا: هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ باشد، یا علّت اثبات قول خدا: هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ باشد، یعنی گفتیم که خداوند داناتر است، بدان علّت است که تو می‌بینی که خداوند بدکاران را مجازات می‌کند.

یا غایت قول خدا: لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ یا علّت اثبات آن است.

[وَ یَجْزِیَ الَّذِینَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَی] و خدا هر کار زیبایی که کنید بهترینش که خصلت زیبا، یا عاقبت، یا نعمت زیبا باشد پاداشتان می‌دهد.

[الَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ] آنان که از گناهان بزرگ و اعمال زشت دوری کنند.

صفت یا بدل از «الَّذِینَ أَحْسَنُوا» یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتداست و خبر آن جمله‌ی: إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ به تقدیر ضمیر عاید است، یا به قرینه‌ی إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ خبر محذوف است، یعنی «مغفور لهم» و در این صورت قول خدا: إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ تعلیل آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۴

بیان گناهان کبیره و صغیره در سوره‌ی نساء در تفسیر قول خدا:

إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ گذشت.

[وَ الْفَواحِشَ] لفظ «الفواحش» عطف بر «کَبائِرَ الْإِثْمِ» یا بر «الإثم» است، و فاحشه بدترین گناه‌ها یا زناست.

[إِلَّا اللَّمَمَ] «لمم» با حرکت عبارت از گناهان کوچک است که انسان را از مقامش پائین می‌آورد، در حالی که مقام او مقام آن گناهان کوچک نمی‌باشد.

در بیان گناهان کبیره گذشت که وقتی انسان در راه نفس متمکّن نباشد هر گناهی که از او صادر شود گناه صغیره است، و مقام انسان مقام آن گناه صغیره نمی‌باشد.

[إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِکُمْ] که مغفرت پروردگار بسیار وسیع است و خداوند به حال شما بندگان آگاهتر است.

جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل قول خدای تعالی لِیَجْزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا می‌باشد.

[إِذْ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ] زیرا او شما را از خاک زمین آفریده.

تعلیل قول خدا: أَعْلَمُ بِکُمْ یا ظرف آنست یعنی اگر خداوند در وقت ایجاد و انشای شما از زمین به حال شما داناترست.

پس چگونه حال شما را در هنگام زندگی دنیوی یا هنگام برانگیختن و بعث نمی‌داند؟! [وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ فَلا تُزَکُّوا أَنْفُسَکُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقی] و هنگامی که در رحم مادر جنین بودید یاد آرید و خود ستایی مکنید او که آفریننده است به حال هر که متقی است از شما

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۵

داناترست.

یعنی نزد خدا و رسولش پاکی نفس خود را اظهار نکنید و آن را مدح ننمایید که او به حال شما داناتر از خود شماست، بلکه از خشم خدا بترسید، یا از شرک پرهیز نمایید، یا از شرک به ولایت نزد نفسهایتان پرهیز کنید و تقوای خویش را اظهار ننمایید که خداوند به تقوای شما داناتر است.

[أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی تَوَلَّی وَ أَعْطی قَلِیلًا] آیا آن مرد را دیدی که از پذیرفتن حقّ برگشت؟ در مجمع گفته شده است: این هفت آیه از قول خدا: «أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی ... تا هفت آیه بعد» در باره‌ی عثمان بن عفّان نازل شده، عثمان صدقه می‌داد و مالش را انفاق می‌کرد، پس برادر رضاعی او عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح گفت: این چه کاری است که انجام می‌دهی؟ نزدیک است چیزی برای تو باقی نماند.

عثمان گفت: تو شتر خود را با کجاوه آن به من بده من همه‌ی گناهان تو را متحمّل می‌شوم و بر عهده می‌گیرم، عثمان ناقه را به او داد و بر آن شاهد گرفت و دیگر از صدقه دادن امساک کرد.

پس این آیه: أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی تَوَلَّی نازل شد، یعنی در روز احد هنگامی که مرکز جنگ را ترک کرد، اندکی عطا کرد و سپس نفقه را قطع نمود ... تا قول خدا: وَ أَنَّ سَعْیَهُ سَوْفَ یُری و عثمان با شنیدن آیه به حالت قبلی برگشت.

بعضی گفته‌اند: در باره‌ی ولید بن مغیره نازل شده و نظیر آنچه که در باره‌ی عثمان نقل شد در باره‌ی او نیز نقل شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۶

بعضی گفته‌اند: در باره‌ی عاص بن وائل سهمی نازل شده است.

و بعضی گفته‌اند: در باره‌ی مردی نازل شده که گفت: مرا مجهّز کنید تا به سوی این مرد خارج شوم، مقصودش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود، مجهّز شد و بیرون رفت، مردی از کفّار او را دید و به او مانند آنچه که به عثمان گفته شده بود گفت.

بعضی گفته‌اند: در باره‌ی ابو جهل نازل شده، که گفت: به خدا سوگند محمّد صلّی اللّه علیه و آله به ما امر نمی‌کند مگر به مکارم اخلاق و این معنای قول خداست: أَعْطی قَلِیلًا. [وَ أَکْدی] بخل نمود، یا خیرش اندک شد، یا عطایش را کم کرد.

[أَ عِنْدَهُ عِلْمُ الْغَیْبِ فَهُوَ یَری] آیا او علم غیب دارد و با بصیرتش می‌بیند که غیر او شخص دیگری متحمّل گناهان او می‌شود، یا می‌بیند که او از گناهان پاک شده است، یا می‌بیند که عقوبتی بر او نیست.

آیات ۳۶- ۶۲

[سوره النجم (۵۳): آیات ۳۶ تا ۶۲] ..... ص : ۴۵۶

اشاره

أَمْ لَمْ یُنَبَّأْ بِما فِی صُحُفِ مُوسی (۳۶) وَ إِبْراهِیمَ الَّذِی وَفَّی (۳۷) أَلَّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری (۳۸) وَ أَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعی (۳۹) وَ أَنَّ سَعْیَهُ سَوْفَ یُری (۴۰)

ثُمَّ یُجْزاهُ الْجَزاءَ الْأَوْفی (۴۱) وَ أَنَّ إِلی رَبِّکَ الْمُنْتَهی (۴۲) وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی (۴۳) وَ أَنَّهُ هُوَ أَماتَ وَ أَحْیا (۴۴) وَ أَنَّهُ خَلَقَ

الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى (۴۵)

مِنْ نُطْفَةٍ إِذا تُمْنى (۴۶) وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرى (۴۷) وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنى وَ أَقْنى (۴۸) وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرى (۴۹) وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عاداً الْأُولى (۵۰)

وَ ثَمُودَ فَما أَبْقى (۵۱) وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغى (۵۲) وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوى (۵۳) فَغَشَّاها ما غَشَّى (۵۴) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَ تَتَمارى (۵۵)

هذا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولى (۵۶) أَزِفَتِ الْآزِفَةُ (۵۷) لَيْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ كاشِفَةٌ (۵۸) أَ فَمِنْ هذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (۵۹) وَ تَضْحَكُونَ وَ لا تَبْكُونَ (۶۰)

وَ أَنْتُمْ سامِدُونَ (۶۱) فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا (۶۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۷

ترجمه: ..... ص : ۴۵۷

يا از آنچه در صحيفه‌هاى موسى است، آگاهش نكرده‌اند.

و [صحيفه‌هاى] ابراهيم كه عهد به جاى آورد.

كه هيچ بردارنده‌اى بار گناه ديگرى را بر ندارد.

و اينكه براى انسان هيچ چيز نيست مگر آنچه كوشيده است.

و حاصل كوشش او زودا كه ديده شود.

سپس پاداش دهند او را به پاداشى هر چه وافى‌تر.

و اينكه سر انجام [همه كار و همه چيز] با پروردگار توست.

و اوست كه مى‌خنداند و مى‌گرياند.

و اوست كه مى‌ميراند و زنده مى‌دارد.

و اوست كه زوج نرينه و مادينه را آفريد.

از نطفه‌اى كه [در رحم] فرو مى‌ريزد.

و اينكه پديد آوردن نشئه‌ى ديگر با اوست.

و اينكه اوست كه بى‌نياز كند و سرمايه دهد.

و اوست كه پروردگار شعرى است.

و اوست كه عاد نخستين را نابود كرد.

و ثمود را نيز، باقى نگذاشت.

و نيز پيش از آن قوم نوح را كه ايشان ستمكارتر و سركش‌تر بودند.

و سرزمين نگونسار را واژگون كرد.

و آن را چنانكه بايد، پوشيده داشت.

پس به كداميك از نعمتهاى پروردگارت شك و شبه دارى؟

اين [نيز] هشدار دهنده‌اى از هشدار نعمتهاى پروردگارت شك و شبه‌دارى؟ اين [نيز] هشدار دهنده‌اى از هشدار دهندگان نخستين است.

[قیامت] فرا رسنده، فرا رسید.

جز خداوند، برای آن آشکار کننده‌ای نیست.

پس آیا از این سخن عجب می‌کنید؟

و می‌خندید و نمی‌گریید؟

و شمایید که غفلت زده‌اید.

پس برای خداوند سجده برید و پرستش کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۸

تفسیر ..... ص : ۴۵۸

[أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِما فِي صُحُفِ مُوسى وَ إِبْراهِيمَ الَّذِي وَفَّى] یا که آگه نشد به آنچه راجع (به مجازات) در تورات موسی بن عمران علیه السّلام است و همه در صحف ابراهیم خلیل علیه السّلام وفادار.

لفظ «وفّی» مبالغه در وفاء و ایفاء است و معنای آن این است که در وفاء به عهد خدا که از او گرفته شده به آخر رسیده و مبالغه نموده است، و مقدّم انداختن موسی علیه السّلام بدان جهت است که موسی به مخاطبین و کسانی که مورد عتاب و سرزنش قرار گرفته‌اند نزدیکتر است، و از سوی دیگر صحف او مشهورتر و روشن‌تر است.

[أَلَّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى] که هیچ کس بار گناه دیگری را بدوش نخواهد گرفت.

[وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعى] و بر انسان نیست مگر آنکه سعی و جدیّت کرده است، لفظ «ما» مصدریّه یا موصوله، یا موصوفه است، و آنچه که وارد شده مبنی بر انتفاع اموات از صدقات و خیرات به وسیله‌ی زندگان از قبیل بهره بردن از کوشش و سعی غیر نیست، بلکه از آن جهت است که محبّت مردگان به وسیله سعی و کوشش خودشان در دنیا در قلوب زندگان داخل شده است.

[وَ أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرى ثُمَّ يُجْزاهُ] و به سعی و کوشش کننده جزای سعی و کوشش داده می‌شود.

[الْجَزاءَ الْأَوْفى وَ أَنَّ إِلى رَبِّكَ الْمُنْتَهى] آخر همه و آخر عمل‌هایشان به پروردگار تو بر می‌گردد. و خود او جزای اوفی و کامل‌تر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۵۹

را می‌دهد، پس چرا غیر خدا را عبادت می‌کنند.

[وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكى] که خداوند خوشحال می‌کند و اندوهناک می‌گرداند، یا خدای تعالی آسمان را به جهت برداشتن ابرها خوشحال و به وسیله‌ی باران گریان می‌سازد.

[وَ أَنَّهُ هُوَ أَماتَ وَ أَحْيا وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى] و هم او می‌میراند و زنده می‌گرداند، و او نر و ماده را آفرید.

[مِنْ نُطْفَةٍ إِذا تُمْنى] از نطفه چون منی می‌شود، که خون منی شود، یا آنگاه که منی بر رحم وارد شود.

[وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرى وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنى وَ أَقْنى] و آفرینش جهان واپسین از اوست و آنها را به وسیله‌ی اموال بی نیاز می‌کند، و آنها را با اصول اموال و متاع‌ها دارا و ثروتمند می‌نماید.

و بعضی گفته‌اند: «أقنی» به معنای «خدمت کرد» می‌باشد، بعضی گفته‌اند: به معنای «راضی کرد» می‌باشد.

و برخی گفته‌اند: معنای آیه این است که با کفایت کردن بی نیاز نمود و با افزودن و زیاده کردن راضی کرد.

و بعضی «أقنی» را به معنی «حرم» دانسته‌اند.

[وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرى] و هم او آفریننده ستاره شعرا است.

لفظ «شعری» ستاره‌ای است در آسمان که قریش و گروهی از عرب آن را عبادت می‌کردند.

[وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عاداً الْأُولى وَ ثَمُودَ فَما أَبْقى] و اهم قوم عاد را در اول هلاك كرد و قوم ثمود را هيچ باقى نگذاشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۰

[وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ] و قبل از عاد، ثمود و قوم نوح را هلاك نمود.

[إِنَّهُمْ كانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغى وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوى] چه آنها ستمكارتر و سركش‌تر بودند، و مقصود از «مؤتفكه» قريه‌هاى قوم لوط است كه بر اهلش خراب و واژگون شد.

[فَغَشَّاها ما غَشَّى] و آنها را با عذاب پوشانيد، پس چرا اينان به غير خدا نظر مى‌كنند، و از غير او استمداد مى‌نمايند، و عبادت غير او مى‌كنند، يا پيروى از غير او مى‌كنند.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكَ تَتَمارى] پس (اى بشر) به كدام از نعمت‌هاى پروردگارت جدال و انكار خواهى كرد.

خطاب عام يا مخصوص به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، به تو مى‌گويم و مقصودم همسايه است مى‌باشد.

يعنى همه‌ى اين نعمت‌ها و نقمت‌ها كه ذكر شد از نعمت‌هاى پروردگار تو است، زيرا اين نقمت‌ها و هلاك كردن‌ها نيز نعمت است براى كسانى كه بعد از پيشينيان آمده‌اند.

چه امّت موجود از گذشته‌گان و نقمت‌هايشان پند و عبرت مى‌گيرند.

پس در كدام يك از نعمت‌هاى پروردگارت شكّ مى‌كنى؟ يا به سبب كدام يك از نعمت‌ها مجادله مى‌كنى؟ و لفظ «آلاء» جمع «الالى» با فتح همزه و كسره‌ى آن و سكون لام، يا جمع «الالو» با كسره‌ى همزه و سكون لام مى‌باشد.

[هذا] محمّد صلّى اللّه عليه و آله.

[نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولى] مانند رسولان پيشين ترساننده‌ى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۱

خلق (از قهر خدا) است.

از اين آيه از امام صادق عليه السّلام سؤال شد، فرمود: خداى تعالى وقتى در عالم ذرّ اوّل خلق را آفريد آنها را در جلوى خود به صورت صفوف منظّم بر پا نمود و محمّد صلّى اللّه عليه و آله را مبعوث نمود كه آنها را به سوى خدا دعوت كند كه قومى به او ايمان آوردند، و گروهى انكار كردند، پس خداى تعالى فرمود: هذا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولى اين محمّد صلّى اللّه عليه و آله است كه خلق را در عالم ذرّ اوّل به سوى خدا فرا خواند.

[أَزِفَتِ الْآزِفَةُ] روز قيامت بسيار نزديك شده است لفظ «الازفة» از نامهاى قيامت است، كه اطلاق آن بر قيامت غالب شده است.

لفظ «تاء» بدان جهت است كه لفظ «قيامت» مؤنّث است يا به جهت نقل است.

يا لفظ «الازفة» مصدر است، مانند «الكاشفة» و «العافية» و نزديكى قيامت براى اين است كه قيامت در عرض زمان نيست تا قرب آن قرب زمانى باشد، بلكه قيامت در طول زمان و به منزله‌ى روح براى زمانها است، و همان طور كه روح هر چيزى نزديكتر از خود آن چيز به آن است روح زمان نزديكتر از تمام زمانيّات به زمان است.

[لَيْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ كاشِفَةٌ] غير از خدا ظاهر كننده‌اى ندارد، يا لفظ «الكاشفة» مصدر است (يعنى غير از خدا موضوع مورد كشفى نيست) [أَ فَمِنْ هذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ] آيا از اين سخن (كافران) تعجّب مى‌كنيد آيا حديث آزفه، يا نزديك بودن قيامت يا قرآن، يا آنچه كه از اخبار گذشت، چنانچه از امام صادق عليه السّلام وارد شده- به گفت و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۲

انكارى مى‌آييد.

۶۱ [وَ تَضْحَكُونَ وَ لا تَبْكُونَ وَ أَنْتُمْ سامِدُونَ] و بر آن بر مى‌خندند و (به روزگار سخت خود) نمى‌گريند اى بشر نادان شما سخت

غافليد.

سمد سمودا يعنى سرش را به جهت تكبّر بالا برد، و «سمد الإبل» يعنى در سير جدّى شد، «سمد» يعنى كار را انجام و متحيّر ايستاد.

[فَاسْجُدُوا لِلَّهِ] آن گاه كه قيامت نزديك شد پس براى خدا سجده كنيد.

[وَ اعْبُدُوا] عبادت خدا كنيد تا هنگام ورود بر او انس بگيريد و وحشت نكنيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۳

سورة القمر ..... ص : ۴۶۳

اشاره

اين سوره ۵۵ آيه است و در مكّه نازل شده است.

آيات ۵۵- ۱

[سوره القمر (۵۴): آيات ۱ تا ۵۵] ..... ص : ۴۶۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ (۱) وَ إِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَ يَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (۲) وَ كَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ وَ كُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ (۳) وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنَ الْأَنْباءِ ما فِيهِ مُزْدَجَرٌ (۴)

حِكْمَةٌ بالِغَةٌ فَما تُغْنِ النُّذُرُ (۵) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلى شَيْءٍ نُكُرٍ (۶) خُشَّعاً أَبْصارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ كَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ (۷) مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكافِرُونَ هذا يَوْمٌ عَسِرٌ (۸) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنا وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ (۹)

فَدَعا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ (۱۰) فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ بِماءٍ مُنْهَمِرٍ (۱۱) وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً فَالْتَقَى الْماءُ عَلى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ (۱۲) وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ (۱۳) تَجْرِي بِأَعْيُنِنا جَزاءً لِمَنْ كانَ كُفِرَ (۱۴)

وَ لَقَدْ تَرَكْناها آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۵) فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۱۶) وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۷) كَذَّبَتْ عادٌ فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۱۸) إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ (۱۹)

تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (۲۰) فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۲۱) وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۲۲) كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (۲۳) فَقالُوا أَ بَشَراً مِنَّا واحِداً نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذاً لَفِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ (۲۴)

أَ أُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ (۲۵) سَيَعْلَمُونَ غَداً مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ (۲۶) إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَ اصْطَبِرْ (۲۷) وَ نَبِّئْهُمْ أَنَّ الْماءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ (۲۸) فَنادَوْا صاحِبَهُمْ فَتَعاطى فَعَقَرَ (۲۹)

فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۳۰) إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً واحِدَةً فَكانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ (۳۱) وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۳۲) كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ (۳۳) إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ حاصِباً إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ (۳۴)

نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنا كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ (۳۵) وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنا فَتَمارَوْا بِالنُّذُرِ (۳۶) وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذابِي وَ نُذُرِ (۳۷) وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ (۳۸) فَذُوقُوا عَذابِي وَ نُذُرِ (۳۹)

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۴۰) وَ لَقَدْ جاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ (۴۱) كَذَّبُوا بِآياتِنا كُلِّها فَأَخَذْناهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ (۴۲) أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَراءَةٌ فِي الزُّبُرِ (۴۳) أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ (۴۴)

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ (۴۵) بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَ السَّاعَةُ أَدْهى وَ أَمَرُّ (۴۶) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ (۴۷) يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (۴۸) إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْناهُ بِقَدَرٍ (۴۹)

وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (۵۰) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا أَشْياعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۵۱) وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (۵۲) وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ (۵۳) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ (۵۴)

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (۵۵)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۵

ترجمه: ..... ص : ۴۶۵

قيامت نزديك شد و ماه دوباره شد.

و اگر معجزه‌اى بينند روى بر تابند و گويند جادويى دنباله دار است.

و انكار پيشه كردند و از هوى و هوسهايشان پيروى كردند و هر كارى سر انجامى دارد.

و به راستى براى آنان از اخبار [پيشينيان] آنچه در آن درس عبرت هست، به ميان آمده است.

حكمتى است رسا، امّا هشدارها سودى نبخشيده است.

پس از آنان روى برتاب [تا] روزى كه آن دعوتگر به چيزى غريب و ناشناخته دعوت كند.

در حالى كه ديدگانشان را فرو داشته‌اند، از گورها بيرون آيند، گويى كه ملخهاى پراكنده‌اند.

به سوى دعوتگر شتابند، [و] كافران گويند امروز روزى دشوار است.

پيش از آنان قوم نوح انكار پيشه كردند و بنده‌ى ما را دروغزن انگاشتند و گفتند ديوانه است و رانده شد.

سپس پروردگارش را به دعا خواند كه من درمانده‌ام [يارى كن و] انتقام [مرا] بگير.

آنگاه درهاى آسمان را به آبى سيل آسا گشوديم.

و از زمين چشمه هايى برشكافتيم، سپس آب [بسيار] براى كارى كه مقدّر بود، به هم بر آمد.

و او [نوح] را بر [كشتى] ساخته و پرداخته از تخته‌ها و ميخها سوار كرديم.

كه زير نظر ما روان بود، اين پاداش كسى بود كه به او ناسپاسى كرده بودند.

و به راستى آن را به عنوان مايه‌ى عبرت باقى گذارديم، پس آيا پند پذيرى است؟

پس [بنگر تا] عذاب و هشدار من چگونه بود.

و به راستى قرآن را قابل پندگيرى گردانديم، پس

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۶

آيا پند پذيرى هست؟

[قوم] عاد تكذيب كردند، پس [بنگر تا] عذاب و هشدار من چگونه بود.

ما بر آنان بادى سخت سرد در روزى شوم دنباله دار فرو فرستاديم.

كه مردمان را از جا مى‌كند، گويى كه ايشان همانند خرمابنان ريشه كن شده‌اند.

پس [بنگر تا] عذاب و هشدار من چگونه بود؟

و به راستى قرآن را قابل پندگيرى گردانديم، پس آيا پند پذيرى است؟

[قوم] ثمود هشدار دهندگان را دروغ زن شمردند.

و گفتند آیا از میان خود، از انسانی تک و تنها پیروی کنیم؟ ما در آن صورت دچار گمراهی و سر در گمی خواهیم بود.

آیا از میان همه‌ی ما کتاب آسمانی بر او فرود آمده است؟ نه بلکه او دروغ‌زن خود پسند است.

زودا که فردا بدانند که دروغ‌زن خود پسند کیست؟

ما فرستنده‌ی ماده شتر [معجزه آسا] برای آزمایش ایشانیم پس منتظر ایشان باش و شکیبایی کن.

و به آنان خبر بده که آب در میان آنان تقسیم شده است، هر نوبتی [صاحبش] حاضر باشد.

آنگاه رفیقشان را ندا دادند، سپس او دست درازی کرد و [شتر را] پی کرد.

پس [بنگر تا] عذاب و هشدار من چگونه بود؟

ما بر آنان بانگ مرگباری یگانه فرو فرستادیم، آنگاه مانند خار و خاشاکی شدند که از سایه‌بان ساز باز ماند.

و به راستی قرآن را قابل پندگیری گرداندیم، پس آیا پندپذیری است؟

قوم لوط هشدار دهندگان را دروغ زن شمردند.

ما بر آنان شنبادی فرو فرستادیم، مگر بر خاندان لوط که سحرگاهی نجاتشان دادیم.

که نعمتی از جانب ما بود بدین سان کسی را که سپاس گزارده است، جزا دهیم.

و به راستی [لوط] آنان را از سختگیری ما هشدار داده بود، ولی در برابر هشدار گردنکشی می‌کردند.

و به راستی از مهمانان او کام می‌خواستند، پس ایشان را نابینا ساختیم [و گفتیم] پس عذاب و هشدار مرا بچشید.

و به راستی بامدادی پگاه عذابی پایدار آنان را فرو گرفت.

[و گفتیم] پس عذاب و هشدار مرا بچشید.

و به راستی قرآن را قابل پندگیری گرداندیم، پس آیا پند پذیری است؟

و به راستی هشدار دهندگان به سراغ خاندان فرعون آمدند.

آنان همه‌ی معجزات ما را دروغ شمردند، آنگاه آنان را چنان فرو گرفتیم که پیروزمند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۷

توانمند گیرد.

آیا کافران شما از همه‌ی اینان بهترند، یا برای شما امان نامه‌ای است در کتابهای آسمانی؟

یا می‌گویند ما هم پشتیم

[و] کین ستان! زودا که آن جمع ورشکسته شود و همه پشت کنند.

آری قیامت موعد ایشان است و قیامت سهمگین‌تر و تلخ‌تر است.

گناهکاران در گمراهی و سر در گمی‌اند.

روزی که بر چهره‌هایشان در آتش کشیده شوند [و گویندشان] آسیب دوزخ را بچشید.

ما هر چیز را به اندازه آفریده‌ایم.

و فرمان ما جز [فرمانی] یگانه نیست، مانند چشم بر هم زدنی.

و به راستی همانندانتان را نابود کردیم، پس آیا پند پذیری است؟

و هر چیزی که انجام داده‌اند در نامه‌های اعمال هست.

و هر خرد و بزرگی نوشته شده است.

بیگمان پرهیزگاران در باغها و [جوار] جویبارها هستند.

در مقام و منزلتی راستین، نزد فرمانروای توانا.

تفسیر ..... ص : ۳۶۷

[اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ] آن ساعت (قیامت) نزدیک آمد و ماه شکافته شد (این آیه راجع به شقّ القمر است که کفّار از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله درخواست کردند).

لفظ «السّاعة» ساعت ظهور قائم علیه السّلام و به ساعت قیامت و به حالت احتضار تفسیر شده است، که همه‌ی این معانی به یک چیز بر می گردد و آن هنگام قیام نزد خداست.

چون رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خاتم رسولان است، بعد از او رسولی و رسالتی نخواهد بود چون همه‌ی مراتب رسالت به او منتهی شده است و هیچ مرتبه‌ای از رسالت نیست مگر آنکه در وجود او جمع شده لذا امّت او نیز آخر امّتهاست، که بعد از امّت او دیگر امّتی نخواهد آمد.

دانستی که قیامت در عرض زمان نیست، بلکه در طول آن است، پس اگر امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله آخر امّتها باشند دیگر مرتبه‌ی زمانی بعد از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۸

مرتبه‌ی آنان وجود نخواهد داشت و پس از مرتبه‌ی آنان دیگر خروج از زمان است «۱».

و خروج از زمان همان قیام نزد خدای تعالی است. پس قیامت نسبت به امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نزدیک می‌شود و لذا از نبی صلّی اللّه علیه و آله وارد شده: من و قیامت مانند این دو انگشت مبعوث شده‌ایم و او صلّی اللّه علیه و آله آخر زمان بود و با وجود او قیامت و محشر شد.

چنانچه مولوی گفته:

پس محمّد صلّی اللّه علیه و آله صد قیامت بود نقد زان که حل شد در فنایش حلّ و عقد

زاده‌ی ثانی است احمد در جهان صد قیامت بود او اندر عیان

زو قیامت را همی پرسیده‌اند کای قیامت تا قیامت راه چند

باز بان حال می گفتی بسی که ز محشر حشر را پرسد کسی!

پس قیامت شو قیامت را ببین دیدن هر چیز را شرط است این

[وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ] لفظ «قمر» نام ستاره‌ای است که نور را از غیر

---

(۱) رستاخیز نزدیک است و ماه باز شکافت لطیفه: در شکافتن ماه اشارتی است و مؤمنان را بشارتی همانگونه که ماه مقهور حقّ است، آتش هم مقهور حقّ است، همانگونه که در وقت اظهار معجزه خداوند ماه را فرمود تا به اشاره‌ی مصطفی دو نیم شود در روز رستاخیز هم خداوند به آتش امر دهد تا به شفاعت مصطفی بر گنه کاران امّت او سرد شود. کشف الاسرار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۶۹

خودش می گیرد و خودش نور دهنده نیست و آیا در آسمان قمرهای متعدّد وجود دارد، یا منحصر به همین ستاره‌ای است که احساس می‌شود نورش را از خورشید می گیرد.

بعضی گفته‌اند: غیر از این قمر قمرهای دیگری یافته‌اند.

در عالم صغیر قلب مظهر قمر است، چون قلب نیز نور را از روح می گیرد و با نور روح روشن می‌شود و چون قلوب مردم دارای دو

وجه است، وجهی به سوی روح و عالم وحدت است و وجهی به سوی نفس و عالم کثرت است و از سوی دیگر مراعات کننده هر دو طرف و هر دو وجه اندک است و جامع کمال هر دو طرف کمتر است تا آنجا که انبیا نیز در هر دو طرف کامل نبودند، بلکه در طرف کثرت یا در طرف وحدت ناقص بودند و نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله در هر دو طرف حافظ هر دو جانب بود.

و روی همین جهت به او نسبت داده شده که فرمود: برادر من موسی علیه السّلام چشم راستش نابینا بود و برادرم عیسی علیه السّلام چشم چپش نابینا بود و من دارای هر دو چشم هستم ... لذا قلب نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله از بین انبیا دارای دو شقّ کامل بود.

چون قمر صوری مظهر قلب او بود لذا هیچ تعجّبی نداشت که قمر صوری منشق گردد، چنانچه به معجزات او نسبت داده شده.

و چون انشقاق قمر معنوی- که آن قلب نبی صلّی اللّه علیه و آله است- به دو شقّ مساوی بود- دلیل بر انتهای مراتب تجدّد در وجود او و ابتدای دهر در وجود او بود ... لذا همین دلیل بر شدّت نزدیکی ساعت می‌باشد که در دهر واقع می‌گردد.

و چون انشقاق قمر صوری دلیل بر انشقاق قلب فاعل آن به دو

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۰

نیمه‌ی متساوی است آن نیز از شرایط ساعت و قیامت محسوب می‌گردد.

روایت شده که مشرکین نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جمع شدند و گفتند:

اگر تو راست می‌گویی برای ما ماه را دو نیم بکن، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

اگر این کار را انجام دهم شما ایمان می‌آورید؟

گفتند: بلی و آن شب، شب بدر بود، از خداوند آنچه را که خواسته بودند سؤال کرد و خواست انجام بگیر، پس ماه به دو نیم شد در حالی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صدا می‌زد ای فلان و ای فلان شاهد باشید.

[وَ إِنْ يَرَوْا آيَةً] اگر نشانی از کارهای شگفت بینند.

این جمله حالیّه است و معنای آن این است که ساعت نزدیک است و علامات آن ظاهر است و شایسته است که متذکّر شوند و توبه کنند و انابه نمایند و از هر چیزی متنبّه شوند، در عین حال این مشرکین هر علامتی از علامات روز قیامت را می‌بینند از آن اعراض می‌کنند، مانند سفید شدن موی سر و افتادن دندانها و ضعف نور چشم و کم شدن اشتها به غذا و آمیزش و شل شدن اعصاب و مرضهایی که بر انسان وارد می‌شود و فوت همسایه‌ها و همسنّ‌ها، یا مقصود آیتی از آیات قدرت خدا و علم و حکمت او است، یا آیت و نشانه‌ای از آیات بزرگ او، یا آیه و نشانه‌ای که از آوردن بمثل آن عاجز می‌باشند.

[يُعْرِضُوا] از آن آیات اعراض می‌کنند.

[وَ يَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ] «۱» و می‌گویند همه‌ی این معجزات

---

(۱) اگر نشانی از کارهای شگفت بینند روی گردانند و از آن غافل نشینند و نپذیرند و گویند این جادویی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۱

جادو و سحر قوی است که بر هر سحر و جادو برتری دارد.

بعضی آن را جادوی از بین رونده و باطل حساب کرده‌اند، یا گفته‌اند: سحری است که از زمانهای سابق تا کنون استمرار داشته است.

[وَ كَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ] قمی گفته: اینان به رأی خود عمل می‌کردند و پیامبرانشان را تکذیب می‌کردند و به راه هوای نفس خویش رفتند (که کافر شدند).

[وَ كُلُّ أَمْرٍ] هر یک از تکذیب و تصدیق و خیر و شرّ و طاعت و معصیت.

[مُسْتَقِرٌّ] و هر کاری در جای خود آرام می‌گیرد یعنی در الواح عالی و در صحف که در دست کرام و بزرگواران است و در الواح نفوس عمل کننده مستقرّ است و از ما چیزی فوت نمی‌شود پس این جمله تهدید آنان است.

[وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنَ الْأَنْباءِ] اخبار انبیا علیهم السّلام و امّتهای گذشته‌ی آنان و حوادثی که بر ایشان واقع شده است، یا از اخبار آخرت و ثواب و عقاب، که آن وصل نمونه‌ی آخرت است به امّتها در وجود آنان و خبر آخرت به امّتها به سبب اخبار پیامبرانشان محقّق می‌شود.

[ما فِيهِ مُزْدَجَرٌ] در آیات قرآن اخبار کیفر پیشینیان که مایه‌ی عبرت و انزجار از معصیت است کاملا به مردم رسید.

یعنی چیزی که موجب انزجار از گناهان و تکذیب می‌شود که جای آن هست که از تکذیب آن باز ایستند و از کفر برکنار شوند.

است شدنی! تفسیر جامع

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۲

[حِكْمَةٌ بالِغَةٌ] حکمت کامل. این جمله بدل از لفظ «مزدجر» است، یا خبر مبتدای محذوف است، یعنی این موعظه‌ها یا این قرآن، یا آنچه که از خبرها آمده، قرآن حکمت بالغه و رسا و کامل است.

[فَما تُغْنِ النُّذُرُ] پس اندرز و پند سودی نخواهد بخشید. یعنی اگر آن حکمت بالغه که در آن نهی و انزجار است از عذاب خدا بی‌نیاز نمی‌کند پس نذیرها و بیم دهنده‌ها از چه چیزی بی‌نیاز می‌کند.

یا مقصود این است که جمیع ترساننده و بیم دهنده‌ها از عذاب خدا بی‌نیاز نمی‌کند، یا جمیع نذیرها از آنان بی‌نیاز نمی‌کند، یا اگر نذیرها در دنیا آنها را بی‌نیاز نکرد و فایده ننمود پس چه چیزی آنها را در روز احتضار، یا روز قیامت بی‌نیاز خواهد کرد.

و لفظ «النذر» جمع «نذیر» یا مصدر به معنای انذار است.

[فَتَوَلَّ عَنْهُمْ] اگر نذیرها به حال آنان فایده‌ای نمی‌کند پس دیگر زحمت دعوت را به خودت نده و از آنان روی برگردان، یا در روز احتضار از آنها روی برگردان تا با مشاهده‌ی بدی حالشان به تو بدی نشود، یا از آنان روی برگردان اگر در روز قیامت متعرّض شفاعت تو شدند، یا در روز قیامت روی برگردان چه آنان در آن روز عذاب را می‌بینند.

[يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ] روز که ندا کننده‌ای دعوت کند.

لفظ «الدّاع» با اسقاط یاء خوانده شده تا وصل مجرّدی وقف جاری شود و با اثبات یاء نیز خوانده شده است.

داعی عبارت از ملك الموت در نفخ اوّل یا دوّم است و بعضی گفته‌اند: او اسرافیل است که مردم را به محشر فرا می‌خواند، یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۳

ملایکه‌ای است که آنان را به جهنّم و آتش فرا می‌خواند.

[إِلى شَيْءٍ نُكُرٍ] به عالمی حیرت‌آور و قیامت هول‌انگیز.

یعنی چیز منکر و ناشناخته و غیر مأنوس، چه همه‌ی امور آخرت برای غیر اهلش ناشناخته است و «يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ» ظرف قول خدا: «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» یا «فَما تُغْنِ النُّذُرُ» یا «مستقرّ» یا «یخرجون» می‌باشد.

[خُشَّعاً أَبْصارُهُمْ] که از هول آن کافران چشم بر هم نهند.

لفظ «خشّعا» حال مقدّم است.

[يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ] از طبیعت دنیوی یا از عالم مثالی اخروی بیرون می‌آیند.

[كَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ] گویی آنان ملخهای منتشر در روی زمین هستند.

مقصود این است که آنها از نهایت فزع و بی‌تابی مانند ملخهای پراکنده می‌باشند، که حرکات آنها انضباط و نظم و جهت ندارد،

بلکه بدون نظم و انضباط در همدیگر تداخل می‌کنند و بعضی گفته‌اند: تشبیه به ملخ از ناحیه‌ی کثرت و زیادی جمعیّت است.

[مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ] در حالیکه با چشمهای دور مانده به سوی اسرافیل شتابند.

یعنی به کسی که فرا می‌خواند و دعوت می‌کند روی می‌آورند، یا به سرعت می‌آیند، یا نظر می‌کنند.

[يَقُولُ الْكافِرُونَ هذا يَوْمٌ عَسِرٌ] و کافران می‌گویند: این روز دشواری است (که ما انکار می‌کردیم).

[كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا [عَبْدَنا] بنده‌ی ما نوح را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۴

تکذیب کردند، پس تو از تکذیب آنها در تنگنا مباش که تکذیب عادت و رسم امثال این کافرین است.

[وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ] و گفتند: او دیوانه است و او را می‌ترسانیدند و می‌راندند و زجر و ستم بسیار از آنان کشید.

یعنی به شدّت از خوی و عادت آنها منزجر و ناراحت شد. یا از تهدید به کشتن آنان ناراحت شد.

[فَدَعا رَبَّهُ] پس نوح خدای خویش را خواند.

یعنی پس از آنکه به شدّت ناراحت شد از پروردگارش خواست که او را یاری کند.

[أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ] بار الها من سخت مغلوب قوم شده‌ام تو مرا یاری فرما.

[فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ] پس درهای آسمان را باز گشادیم.

و لفظ «فتحنا» «فتّحنا» با تشدید خوانده شده است.

[بِماءٍ مُنْهَمِرٍ] آبی که دائما می‌ریزد و قطع نمی‌شود با آبی سخت با روز (سیلابی از آن فرو ریختیم).

[وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً] و در زمین چشمه‌های جاری ساختیم. لفظ «عیونا» تمیز است و مفعول و محوّل به تمیز شده است.

[فَالْتَقَى الْماءُ] آب آسمان و آب زمین با هم التقا پیدا کردند.

[عَلى أَمْرٍ] بر هلاکت قوم.

[قَدْ قُدِرَ] در عالم قدر.

یعنی در عالم قدر، یا مقصود میزان آبی است که خداوند آنرا مقدّر نموده است، یعنی تساوی دو آب، یا زیادی آن دو، یا مقصود مقدار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۵

ارتفاع آب بر زمین است که خداوند آنرا بر روی زمین مقدّر نموده است.

[وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ] و نوح را در کشتی محکم اساس بر نشاندیم. منظور میخهای آهنی کشتی و اصل پایه‌ی کشتی است. یعنی نوح را بر کشتی از تخته‌ها و میخها و طنابها سوار کردیم.

[تَجْرِي بِأَعْيُنِنا] که به دیدار دو چشم ما بر آب می‌رفت.

یعنی کشتی با نگهبانی و حفظ کردن ما راه می‌رود.

[جَزاءً لِمَنْ كانَ كُفِرَ] اینست پاداش آن مرد خدا که به او کافر شدند.

مقصود نوح است که تکفیر شد، زیرا که نعمت کشتی و جاری شدن آن با حفظ و نگهبانی خدای تعالی بود و نقمت قوم نوح و هلاکت و نابودی آنها پاداش و جزا برای نوح و مجازات کفر آن قوم بود.

[وَ لَقَدْ تَرَكْناها] این غفلت قوم نوح، یا خود کشتی، یا خبر کشتی در بین مردم گذاشتیم تا نشانه و آیه برای مردم باشد.

[آيَةً] ما آن کشتی را نشانی از خود در این جهان گذاشتیم، آیت و نشانه‌ای که از آن عبرت بگیرند، یا آیت و نشانه‌ی قدرت و انتقام ما، یا بر صدق انبیا ما باشد.

[فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ] آيا كسى از اين نشانه‌ها متذكّر مى‌شود و پند مى گيرد؟

[فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ] چگونه بود عذاب و ترسانيدن من، و ممكن است لفظ «نذر» جمع «نذير» باشد.

[وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ] قرآن را آسان نموديم براى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۶

تذكّر و پند گيرى، بدين گونه كه در آن حكايات مژده دهنده و ترساننده و مثل‌هاى متعدّد با الفاظى كه دلالت آنها روشن و واضح بود ذكر كرديم.

يا مقصود اين است كه قرآن را اين چنين آسان كرديم كه آن را از مقام عالى‌اش نازل كرديم و در قالبهاى الفاظ و حروف داخل نموديم تا ادراك آن براى شما آسان باشد.

[فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ كَذَّبَتْ عادٌ] قوم عاد بعد از قوم نوح. پس آيا جوينده‌ى دانش و پند گيرنده‌اى هست؟ قوم رسول خدا را دروغگو گفتند.

[فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ إِنَّا أَرْسَلْنا] پس (خداوند فرمود) چگونه بود گرفتن من و سر انجام ترسانيدن من؟ اين جمله جواب سؤال مقدّر از عذاب است.

[عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ] ما بر هلاك آنها تند بادى در روز پايدار نحسى فرستاديم.

يعنى روزى كه شش روز ديگر به آن اضافه شود.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: روز چهارشنبه روز نحسى است، چه آن روز اوّلين و آخرين روز از روزهايى است كه خداى تعالى فرموده: سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً [تَنْزِعُ النَّاسَ] كه آن باد مردم را از جا بركند.

روايت شده كه قوم عاد به درّه‌ها مى‌رفتند و از همديگر مى گرفتند كه باد آنها را نبرد، ولى باد آنانرا از جا بلند مى كرد و از جا مى كند و مى كشت.

[كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ] چنانكه ساق درخت خرما را از ريشه افكنند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۷

يعنى مانند بيخ درختان خرما كه از ريشه كنده شود، آنها را به بيخ درختان خرما تشبيه كرد.

چون بدنهاى آنها بعد از خروج ارواحشان مانند بيخ درختان است، چه ارواح آنها مانند ساقه‌ها و شاخه‌هاى درختان است.

[فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ] پس چگونه است چون باشد گرفتن من به عذاب و ترسانيدن آنها؟

ما آسان كرديم ياد گرفتن و خواندن قرآن، آيا هيچ پند پذيرى هست؟ اين كلمه و ما قبلش را تكرار كرد، چون سوره جهت تهديد كفّار و ترغيب و تشويق مؤمنين است و تكرار در مقام تهديد و ترغيب مطلوب است.

[كَذَّبَتْ ثَمُودُ] قوم ثمود بعد از قوم عاد نذيرها و پيامبران را تكذيب كردند.

[بِالنُّذُرِ فَقالُوا أَ بَشَراً مِنَّا واحِداً نَتَّبِعُهُ] گفتند ما از بشرى مانند خودمان پيروى كنيم؟ و اين سخن را بر سبيل انكار و تعجّب گفتند.

[إِنَّا إِذاً لَفِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ] در اين صورت به گمراهى و ضلالت سخت در افتاديم.

لفظ «سعر» جمع «سعير» يا به معنى جنون، يا جمع «سعر» بر وزن «كتف» به معناى مجنون است و جمله‌ى عطف بر «فى ضلال» است.

يعنى پس ما اكنون در گمراهى، خطا و بى‌هوشى باشيم.

[أَ أُلْقِيَ الذِّكْرُ] آيا ذكر يا كتاب يا وحى، يا مواعظ، يا احكام رسالت بر او القا شده است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۸

[عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنا] از بين ما بر او ذكر القا شده در حاليكه در ميان كسانى هستند كه از او بر اين موضوع سزاوارترند.

[بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ] از بين ما بر او وحى نمى‌شود، بلكه او ناصالح، دروغگو، طالب رياست و برترى است.

[سَيَعْلَمُونَ غَداً مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ] اين منكران بزودى فردای قيامت كاملا- معلومشان شود كه دروغگوى بى‌باك كيست؟ و لفظ «سيعلمون» «ستعلمون» به صورت خطاب خوانده شده تا التفات از جانب خداى تعالى از غيبت به خطاب شده باشد يا حكايت قوم صالح بر اينان است.

يعنى آرى، به زودى آگاه (شوند) كه دروغ زن متكبّر كيست؟

[إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ] ما فرستنده‌ى مادّه شتر (معجزه‌ى صالح) به سوى آنها فرستاديم.

اين جمله جواب سؤال مقدّر است.

[فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ] ناظر حال آنها باش كه به چه چيز بر مى‌گردد.

[وَ اصْطَبِرْ] در صبر كوشش كن.

[وَ نَبِّئْهُمْ أَنَّ الْماءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ] و به آنها خبر ده كه آب چشمه بين شما و ناقه تقسيم شده كه يك روز سهميّه‌ى ناقه و روزى براى شماست.

[مُحْتَضَرٌ] شتر در نوبت آنها مزاحم آنان نشود و آنان نيز در نوبت شتر مزاحم او نگردند.

يعنى به آنان خبر كن كه آب ميان ايشان و شتر بخش بندى شده

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۷۹

و هر آشاميدنى به آن آماده شده، يك روز بهره‌ى شتر و يك روز بهره‌ى ايشان باشد.

[فَنادَوْا صاحِبَهُمْ فَتَعاطى] شمشير را به دست همديگر دادند تا آن ناقه را بكشند، يا شتر را آوردند تا بكشند، يا كمان را به همديگر دادند يا بر انگشتان دو پا ايستاد و دستش را دراز كرد تا ناقه را بكشد.

[فَعَقَرَ] بعضى گفته‌اند: در كمين ناقه نشست و با تير او را زد كه عضله‌ى دو ساقش منظم شد.

و سپس شمشير بر عضله فرود آورد و به او «احمر ثمود» و با تصغير «احمر ثمود» گفته مى‌شد و در شومى به او مثل زده مى‌شد.

[فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ] پس چون باشد گرفتن من و ترسانيدن من آنان را.

[إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً واحِدَةً] ما يك بانگ سخت به آنها فرستاديم.

مقصود صيحه‌ى جبرئيل يا صيحه‌ى صاعقه است و در سوره‌ى اعراف و غير آن داستان آنها و رفع اختلاف بين آنچه كه در هلاك و نابود كردن آنها وارد شده از قبيل صيحه و زلزله گذشت.

[فَكانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ] پس آنها مانند برگ ريز كه با آن سايبان مى‌سازند گشتند! (و بر زمين افتادند) لفظ «محتظر» به معناى كسى است كه حظيره و آغل براى شتر و گوسفندانش درست مى‌كند و لفظ «هشيم» به معناى چوب، هيزم و شاخه‌هاى درخت است كه در اطراف آغل و جاى حيوانات مى‌گذارند، تا آنها را از سرما و گرما نگهدارد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۰

[وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ] ما خواندن و ياد گرفتن آن (قرآن) را آسان كرديم، پس آيا پند پذيرى هست؟

[كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ] رسولان را تكذيب كردند، يا انذار را تكذيب نمودند.

[إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ حاصِباً] آنان را زير بارانى از سنگريزه قرار داديم.

كسى كه سنگها را مى‌ريخت جبرائيل بود كه سنگ ريختن پس از بلند كردن قريه‌هاى آنان انجام گرفت، بعضى گفته‌اند: مقصود از حاصب و سنگ اندازنده بادى است كه روى مردم سنگ مى‌ريخت، يا مقصود آن سنگ اندازى است كه با سنگ پخته روى

آنها ريخته است، كه خداى تعالى فرموده: حِجارَةً مِنْ طِينٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ و آنان ملايكه مى‌باشند.

[إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ] مگر كسان لوط را كه در آخر شب آنان را بيرون برديم و نجات داديم.

يعنى در وقت سحر و ظرف متعلّق به «نجّيناهم» يا به «حاصبا» مى‌باشد.

[نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنا] نجات نعمت، يا براى نعمت، يا مقصود اين است كه ما بر آنان انعام نموديم در حالى كه نعمت از نزد ما و از جانب ما بود.

[كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ] اين چنين پاداش مى‌دهيم به كسى كه شكر نعمتهاى ما را بكند و آنها را در آنچه كه به خاطر آن خلق شده‌اند مصرف كند، يا مقصود اين است كه به جهت نعمت دادن ما تعظيم ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۱

ما را بنمايد.

[وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ] لوط به آنها انذار نمود و آنها را ترسانيد.

[بَطْشَتَنا] آنها را از قدرت ما در عذاب ترسانيد.

[فَتَمارَوْا بِالنُّذُرِ] در نذيرها مجادله كردند، يا در آن شك نمودند، يا به سبب نذيرها به مجادله يا به شك افتادند.

[وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنا أَعْيُنَهُمْ] و قوم از او مهمانانش را (كه فرشتگانى زيبا بودند بر سوء قصد) طلبيدند ما هم چشم آنها را بى‌نور و نابينا كرديم.

يعنى چشمهاى آنان را مسخ كرديم و با ساير جاهاى صورت مساوى نموديم، يا نور چشمشان را از بين برديم.

در روايت آمده است كه جبرئيل با انگشتش به سوى آنها آمد و چشمان آنها را از بين برد و نيز وارد شده كه مشتى از خاك برگرفت و به صورت آنها زد و در نتيجه همه‌ى اهل شهر كور شدند و داستان آنها در سوره‌ى اعراف و هود و هجر گذشت.

[فَذُوقُوا] به آنها گفتيم كه عذاب و انذار مرا بچشيد.

[عَذابِي وَ نُذُرِ] آنچه كه به وسيله‌ى آن مردم را انذار نموديد.

[وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ] و در هنگام بامداد به ايشان عذابى پاينده و پا بر جا و جاويدان رسيد.

يعنى عذابى كه در ميان آنها مستقر شد و زايل نگشت.

[فَذُوقُوا عَذابِي وَ نُذُرِ وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ وَ لَقَدْ جاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ] و گفتيم اينك عذاب قهر و انتقام ما را (به جرم بدكارى بچشيد) و ما قرآن را براى وعظ و اندرز

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۲

به فهم آسان كرديم آيا كيست كه از آن پند گيرد و بر ارشاد فرعونيان هم رسول و آيات الهى آمد.

يعنى خود فرعون و خاندانش، ولى فقط به ذكر آل فرعون اكتفا كرد، چون وقتى گروهى و قومى به سبب نسبت و اضافه‌ى به شخصى مستحقّ عذاب شدند اين معنا به طريق اولى دلالت مى‌كند بر اينكه آن شخص مستحقّ عذاب است.

[كَذَّبُوا بِآياتِنا] آنان همه‌ى سخنان و نشانهاى ما را دروغ پنداشتند. يعنى آيات نه گانه.

[كُلِّها] همه‌ى آيات آفاقى و انفسى را تكذيب كردند، يا همه‌ى آيات عظمى و بزرگ را كه عبارت از رسولان باشند.

[فَأَخَذْناهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولئِكُمْ] پس ما آنان را فرا گرفتيم سخت فرا گرفتن توانائى نيرومند.

يعنى اى قريش، يا اى اهل مكّه، يا اى عرب، يا اى مردم آيا كفّار شما بهتر از گذشتگانى است كه به هلاكت رسيدند؟

تا ما آنها را عذاب و هلاك نكنيم همانطور كه گذشتگان را چنين كرديم، نه چنين نيست كه اينان بهتر از پيشينيان باشند.

[أَمْ لَكُمْ بَراءَةٌ فِي الزُّبُرِ] آيا در كتابهاى آسمانى پيشينيان يا در الواح عاليه و كتابهايى كه در دست ملايكه است برائت از عذاب براى شما نوشته ثابت گشته است، آيا برائت از عذاب يا از هلاكت يا از آتش ثابت شده است.

[أَمْ يَقُولُونَ] یا می گویند.

این جمله التفات از خطاب به غایب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۳

[نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ] ما همه پشت هم از محمّد کین می کشیم؟

یعنی بلکه آیا آنها اعتماد بر جماعت و گروه خود می کنند و می گویند ما متّحد و یاری شده و پیروز هستیم بر کسی که قصد سوء بر ما داشته باشد حتّی اگر قصد سوء کننده خدای تعالی یا ملایکه باشد و لفظ «منتصرا» را مفرد آورد.

چون لحاظ لفظ «جمیع نمود» که لفظ «جمیع» در لفظ مفرد است، مانند لفظ «کلّ» اگر چه معنای آن در واقع جمع است و نیز خواست که اشاره کند که جماعت متّحد و متّفق با هم به منزله‌ی یک مرد و یک نفر است.

یا ضمیر به هر یک یک از افراد بر می گردد، یعنی هر یک از ما بر مخالف خودش پیروز است، تا چه برسد به جماعت و گروه ما.

[سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ] همه‌ی جماعت شکست می‌خورند اگر بر جماعت و گروهشان متّکی باشند و مقصود این است که آنها در قیامت یا در دنیا در روز بدر شکست می‌خورند.

[وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ] و به جنگ پشت کنند بلکه ساعت قیامت. آنچه که با این استدراک مناسب است این است که مقصود از شکست، شکست در دنیا باشد، یعنی آنها در دنیا شکست می‌خورند، بلکه قیامت یا ساعت مرگ موعد آنها است.

[مَوْعِدُهُمْ] وعده گاه آنهاست آنچه که از عذاب دنیا نصیب آنها می‌شود نمونه‌ای از عذاب قیامت است.

[وَ السَّاعَةُ أَدْهى] روز قیامت شدیدتر است.

[وَ أَمَرُّ] شدّت عذاب قیامت و تلخی و سختی آن با عذاب دنیا مقایسه نمی‌شود (ناگوارتر از روز بدر است).

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۴

[إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلالٍ] مجرمین در دنیا در گمراهی هستند.

[وَ سُعُرٍ] و در آخرت در حال جنون می‌باشند، یا گمراهی و جنون در آخرت، یا هر دو در دنیا است.

[يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ] روزی که آنان را به زودی در آتش می کشند و (به آنها می گویند) بچشید زود زخم دوزخ را! این جمله حال یا مستأنف است، و لفظ «قول» در تقدیر است و لفظ «سقر» نام جهنّم است.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: در جهنّم وادی مخصوصی است برای متکبّرین که نام او «سقر» است.

از شدّت گرما و حرارت به خدا شکایت برد و از خدا خواست که به او اجازه‌ی نفس کشیدن دهد پس نفس کشید و همه‌ی جهنّم را سوزانید.

[إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْناهُ بِقَدَرٍ] هر چیزی را به اندازه‌ی مخصوص آفریدیم.

از جهت مقدار بقا و ماندنش و از جهت امان و اجل و چگونگی بقای آن، یا مقصود به سبب عالم قدر است، یا به سبب تقدیر و اندازه گیری ما در عالم قدر.

از امام صادق علیه السّلام وارد شده: قدریّه مجوس این امّت هستند و اینان کسانی هستند که خواستند خدا را با عدلش وصف نمایند از سلطان و قدرتش خارج ساختند و در باره‌ی آنها این آیات نازل شده: يَوْمَ يُسْحَبُونَ ... تا قول خدا ... «بقدر».

[وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَةٌ] فرمان ما نیست مگر یک سخن و یک باره.

این جمله رفع توهّمی است که از قول خدا: كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْناهُ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۵

بِقَدَرٍ

چون ممكن است توهّم شود كه اگر خلقت هر چيزى به انـدازه و مقـدار معيّن باشد اين كار ميسّر نمى‌گردد مگر با كارگران متعدّد كه زير نظر هر كـارگر چنـد كـارگر ديگر باشـد و لـذا براى رفع توهّم خـداى تعالى فرمود: امر ما در خلق عالم و جميع آنچه كه در عالم است جز يك كار و يك لحظه يا يك كلمه نيست.

يـا اين توهّم ناشـى از قول خـدا: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ مى‌باشـد كه ممكن است توهّم شود كه اگر قيامت موعـد آنهاست پس زمان قيامت به مقدار زمان دنيا بلكه طولانى‌تر از آن باشد.

كه خداى تعالى فرمود: امر ما در آوردن روز قيامت و جمع كردن خلائق و محاسبه‌ى آنها جز يك امر و يك كلمه نيست.

[كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ] در آسانى و سرعت مانند يك چشم به هم زدن است.

[وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا أَشْياعَكُمْ] ما امثال شما را كه منكر رسالت و توحيد خدا بودند به هلاكت رسانيديم.

[فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ] آيا كسى با ياد آورى احوال آنان پند مى‌گيرد؟

[وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ] هر چيزى كه در الواح عالى يا در صحيفه‌هاى اعمال انجام داده‌اند از ما فوت نمى‌شود.

[وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ] هر كوچك و بزرگ از ذوات اعمال و اعراض.

[مُسْتَطَرٌ] ثابت و نوشته شده است قبل از آنكه در اقلام عالى و لوح محفوظ و الواح قدريّه خلق شوند، يا بعد از آنكه در صحيفه‌هاى نفوسشان و در صحيفه‌هاى كرام كاتبين آفريده شوند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۶

[إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ] «۱» محقّقا اهل تقوى در باغها و كنار نهرها (ى بهشت ابد) منزل گزينند.

لفظ «نهر» با سكون و با حركت محلّ جريان آب است.

[فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ] لفـظ «صـدق» به طور مطلق عبـارت است از اسـتقامت ور است بودن انسـان در جميع آنچه كه انسـانيّت او اقتضـا مى‌كنـد و اينكه انسـان بتوانـد از جميع حـدود خارج شود و در مقام اطلاق و اتّصاف به جميع صـفات الهى داخل گردد و نسـبت به همه‌ى اين موارد متمكّن و توانا باشد.

و اضافه‌ى لفظ «مقعد» به «صدق» يا از قبيل اضافه‌ى سبب به مسبّب يا مسبّب به سبب است.

يـا از قبيل «لجين الماء» مى‌باشـد يا اضافه‌ى بيانيّه است، چه صـدق عبارت از محلّ سـكون و اطمينان براى انسان است و نكره آوردن لفظ «صدق» براى تفخيم و بزرگداشت است.

و جمله‌ى «فى مقعـد صـدق» يا خبر بعـد از خبر، يا خبر ابتدايى است كه در اين صورت «فى جنّات» حال است يا «فى مقعد» متعلّق به قول خدا: «فى جنّات» است.

[عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ] «۱۱» در منزلگاه صدق نزد خداوند عزّت و سلطنت جاودانى متنعّمند.

---

(۱) ارزش و عزّت در بهشت نه به كـاخ آن است و نه به مرغ بريـان و نه جوى روان و نه خيرات حسـان (زنهاى زيبا) بلكه قيمت آن به رقم قرب و منزلتى است كه بنـده را در نشـيمن راستى نزد پادشاه تواناست كه گفته‌انـد: فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ ... آيه‌ى ۵۵ قمر. كشف الاسرار

(۱۱) خداونـد مى‌فرمايد: ما مصـطفى را در سه راه حكم، خلعت قرب و شـرف منزلت داديم و مصـطفى خود مى‌گفت: آرامگاه من نزد خداى من است: و من نزد او مى‌آسايم كه: مقصود رهى زكوى تو روى تو بود. كشف الاسرار

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۷

اشاره

اين سوره مكّى است و برخى گفته‌اند: به جز آيه‌ى يَسْئَلُهُ مَنْ فِى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ همه‌ى آيات مكّى است و بعضى گفته‌اند مدنى است.

آيات ۷۸- ۱

[سوره الرحمن (۵۵): آيات ۱ تا ۷۸] ..... ص : ۴۸۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْمنُ (۱) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (۲) خَلَقَ الْإِنْسانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَيانَ (۴)

الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ (۵) وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدانِ (۶) وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِيزانَ (۷) أَلاَّ تَطْغَوْا فِى الْمِيزانِ (۸) وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَ لا تُخْسِرُوا الْمِيزانَ (۹)

وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ (۱۰) فِيها فاكِهَةٌ وَ النَّخْلُ ذاتُ الْأَكْمامِ (۱۱) وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرَّيْحانُ (۱۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۱۳) خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ كَالْفَخَّارِ (۱۴)

وَ خَلَقَ الْجانَّ مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ (۱۵) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۱۶) رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ (۱۷) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۱۸) مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيانِ (۱۹)

بَيْنَهُما بَرْزَخٌ لا يَبْغِيانِ (۲۰) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۱) يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (۲۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۳) وَ لَهُ الْجَوارِ الْمُنْشَآتُ فِى الْبَحْرِ كَالْأَعْلامِ (۲۴)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۵) كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ (۲۶) وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ (۲۷) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۸) يَسْئَلُهُ مَنْ فِى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ (۲۹)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۰) سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ (۳۱) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۲) يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلاَّ بِسُلْطانٍ (۳۳) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۴)

يُرْسَلُ عَلَيْكُما شُواظٌ مِنْ نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنْتَصِرانِ (۳۵) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۶) فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّماءُ فَكانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهانِ (۳۷) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۸) فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جانٌّ (۳۹)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۰) يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّواصِى وَ الْأَقْدامِ (۴۱) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۲) هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِى يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ (۴۳) يَطُوفُونَ بَيْنَها وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ (۴۴)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۵) وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۴۶) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۷) ذَواتا أَفْنانٍ (۴۸) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۹)

فِيهِما عَيْنانِ تَجْرِيانِ (۵۰) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۱) فِيهِما مِنْ كُلِّ فاكِهَةٍ زَوْجانِ (۵۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۳) مُتَّكِئِينَ عَلى فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَ جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دانٍ (۵۴)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۵) فِيهِنَّ قاصِراتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جانٌّ (۵۶) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۷) كَأَنَّهُنَّ الْياقُوتُ وَ الْمَرْجانُ (۵۸) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۹)

هَلْ جَزاءُ الْإِحْسانِ إِلاَّ الْإِحْسانُ (۶۰) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۱) وَ مِنْ دُونِهِما جَنَّتانِ (۶۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۳) مُدْهامَّتانِ (۶۴)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۵) فِيهِما عَيْنانِ نَضَّاخَتانِ (۶۶) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۷) فِيهِما فاكِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّانٌ (۶۸) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۹)

فِيهِنَّ خَيْراتٌ حِسانٌ (۷۰) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۷۱) حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِي الْخِيامِ (۷۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۷۳) لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جانٌّ (۷۴)

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۷۵) مُتَّكِئِينَ عَلى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِيٍّ حِسانٍ (۷۶) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۷۷) تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ (۷۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۸۹

ترجمه: ..... ص : ۴۸۷

خداوند رحمان،

قرآن را آموزش داد.

انسان را آفريد.

به او زبان آموخت.

خورشيد و ماه، حسابى [معيّن] دارند.

و گياه و درخت سجده مى‌كنند.

و آسمان را برافراشت و معيار و ميزان مقرّر داشت.

از بهر آنكه در ترازو از حدّ تجاوز مكنيد.

و وزن را دادگرانه به كار آوريد و در ترازو كمى و كاستى مياوريد.

و زمين را براى جهانيان پديد آورد.

در آن [همه گونه] ميوه و خرماى پوشش‌دار هست.

و دانه‌ى برگدار و گياه خوشبو.

پس كدام يك از نعمتهاى پروردگارتان را انكار مى‌كنيد؟

انسان را از گل خشك همچون سفال، آفريد.

و جن را از زبانه‌ى آتش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۰

پديد آورد.

پس كدام يك از نعمتهاى پروردگارتان را انكار مى‌كنيد؟

پروردگار مشرقها و مغربها.

پس كدام يك از نعمتهاى پروردگارتان را انكار مى‌كنيد؟

دو دريا را كه به هم مى‌رسند در آميخت.

در ميان آنها برزخى است كه به همديگر تجاوز نكنند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردرگارتان را انکار می‌کنید؟

از آن دو، درّ و مرجان بیرون می‌آید.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

و او راست کشتیها بادبان براشفته که چون کوهها در دریا روانند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

هر کس که بر روی آن [زمین] است فناپذیر است.

و [سر انجام] ذات پروردگارت که شکوهمند و گرامی است، باقی می‌ماند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

هر آن کس که در آسمانها و زمین است از او درخواست [امداد] دارد او هر روزی در کار است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

به زودی ای ثقلان [جن و انس] به [حساب] شما می‌پردازیم.

ای گروه جن و انس اگر می‌توانید که از گوشه و کنار آسمانها و زمین نفوذ کنید، نفوذ کنید، امّا جز با نیرویی عظیم، نتوانید به درون راه برید.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

بر شما شعله‌ای بی‌دود و دودی بی‌شعله فرو فرستاده شود، ولی شما [هماورد نخواهید شد و] کین نخواهید ستاند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

آنگاه که آسمان از هم بشکافد و چون گل سرخ و روغن گداخته باشد.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آن روز از هیچ انس و جن در باره‌ی گناهش پرسشی نشود.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

گناهکاران با نشانه‌ایشان شناخته شوند، آنگاه از موهای پیشانی و پاهایشان گرفته [و به دوزخ افکنده] شوند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

این همان جهنّمی است که گناهکاران انکارش می‌کردند.

در میان آن و میان آب گرمی جوشان می‌گردند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

و برای کسی که از ایستادن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۱

در پیشگاه پروردگارش [برای حساب در حشر] هراسیده باشد، دو بوستان است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

[درختان آن دو [بوستان] شاخه در شاخه‌اند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آن دو [بوستان] دو چشمه هست که روانند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آن دو [بوستان] از هر میوه‌ای دو گونه هست.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

[بهشتیان] بر فرشهایی آرمیده‌اند که آسترهای آنها از ابریشم ستبر است، و میوه‌ی هر دو بوستان نزدیک [و دسترس] است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آنها [حوریان] چشم فرو هشته [/ قانع به همسر] هستند که پیش از آنان هیچ انسان و هیچ جنّی با آنان آمیزش نکرده است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

گویی آنان یاقوت و مرجانند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

آیا جزای نیکوکاری، جز نیکوکاری است؟

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

و جز آن دو نیز دو بوستان است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

که سبز سیر سیه تاب‌اند.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آن دو، دو چشمه‌ی فواره زن هست.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آن دو [درختان] میوه و خرما و انار هست.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

در آنها دوشیزگان نیکخو و زیبا روست.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

حوریان پرده نشین در خیمه‌ها.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

پیش از آنان، هیچ انسان و هیچ جنّی با آنان آمیزش نکرده است.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

تکیه زده بر بالش [های] سبز رنگ و بر فرش [های] گرانمایه‌ی نیکو.

پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

بزرگ است نام پروردگارت که شکوهمند و گرامی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۲

تفسیر ..... ص : ۴۹۲

[الرَّحْمنُ] خداوند رحمن یعنی رحم کننده در دنیا و کسی که: لفظ «الرَّحْمنُ» اگر به طور مستقل یک آیه باشد اقتضا می‌کند که خبر مبتدای محذوف باشد و در اوّل سوره‌ی فاتحه گذشت که لفظ «رحمان» نام مخصوص با صفت عامّ است.

و اینکه رحمت رحمانی اقتضاء می‌کند کمالات ثانوی را که ملحق به اشیا می‌شوند و بالا می‌روند و چون تعلیم قرآن که عبارت از

افاضه‌ی وجود است و آن عبارت از اضافه‌ی اشراقی او است بر جمیع موجود است و نیز خلق انسان و تعلیم بیان که عبارت از تمام ذات انسان است همه‌ی اینها به وسیله‌ی نطق انجام می‌شود و آن فصل آخر انسان است ... و چون این تعلیم قرآن و تعلیم بیان مقتضای صفت رحمانی خدا است ... لذا در اوّل این سوره لفظ «الرَّحْمنُ» را آورد.

[عَلَّمَ الْقُرْآنَ] «۳» قرآن خواندن و یاد داشتن و دانستن آن را آموخت.

این جمله خبر لفظ «الرَّحْمنُ» یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است.

[خَلَقَ الْإِنْسانَ عَلَّمَهُ الْبَيانَ] خدایی که مردم را بیافرید و به سخن گفتن آموخت.

شمارش اصول و اساس نعمتهاست که آن عبارت از ایجاد هر

---

(۳) هر چند معلّمان به تعلیم همی کوشند و استادان تلقین همی کنند و حافظان درس، همی روان دانند، اینها همه اسبابند و آموزنده‌ی حقیقی خداست. کشف الاسرار [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۳

موجود و ایجاد کمالات اوّلی آن است و ذکر آفریدن انسان بعد از تعلیم قرآن از قبیل ذکر خاصّ بعد از عامّ است و این به جهت اهمّیّت دادن به آن است و ذکر نمودن تعلیم بیان که کمال اوّل انسان است و در خلق انسان مندرج است به جهت امتنان و اهمّیّت دادن به این بیان می‌باشد، چه انسان غایت نهایی و اخیر خلق عالم است و بیان اگر چه کمال اوّلی انسان است ولی به اعتبار اطلاقش غایت اخیر انسان می‌باشد.

[الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ] خورشید و ماه با حساب معیّن (به حکم نافذ و جاذبه‌ی شوق او) با هم به گردشند.

جایز بودن حمل جمله‌ی سابق و آینده بر لفظ «الرَّحْمنُ» اقتضا می‌کند که حمل این جمله نیز بر لفظ «الرَّحْمنُ» جایز باشد، پس باید تقدیر چنین گرفته شود:

«بحسبان عنده» یعنی آفرینش خورشید و ماه و حرکت و جریان آن دو جز به مقدار مخصوص و میزان و اندازه‌ی مخصوص نیست و از آن مقدار معیّن فراتر نمی‌رود، چون نظام عالم و نظم معاش بنی آدم متوقّف به نظم خورشید و ماه است، پس بودن آن دو با حساب و اندازه خود یکی از نعمت‌هاست، چنانچه اصل وجود آن دو از نعمت‌های انسان است.

و اگر منظور از خورشید و ماه روح و نفس انسان باشد نعمت بودن آن دو بلکه از بزرگترین نعمت‌ها بودن واضح و روشن است.

[وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدانِ] (و ستاره و درختان هم با طاعت او سر به سجده نهاده‌اند.) «۱».

لفظ «نجم» عبارت از گیاهی است که ساقه ندارد و «شجر»

---

(۱) نجم پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله است. تفسیر علی بن ابراهیم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۴

گیاهی است که دارای ساقه است، یا مقصود از نجم ستارگان آسمان است، و سجود آن دو عبارت از انقیاد و تسلیم آن دو نسبت به نفس تربیت کننده و رشد و نمو دهنده‌ی آنها است، یا عبارت از سجده کردن جهت ملکوتی آن دو به خدای تعالی و تسبیح آن دو با زبان ملکوتی فصیح است.

یا مقصود از نجم و شجر قوای نفس انسانی است.

از قبیل قوّه‌ی حسّاس و محرّک، یعنی قوّه‌ای که ایجاد حسّ و حرکت می‌کند، که آن قوا بر نفس سجده می‌کنند، آنها بر نفس سجده‌ی بر خدای تعالی است، و تقدیر در اینجا «یسجدان للّه» است.

[وَ السَّماءَ] «۱» آسمان عالم طبع و آسمان ارواح، و آسمان روح انسان و آسمان ولایت.

[رَفَعَها] آسمان را آنچنان بالا برد که چشمان و دید شما به آن آسمان بر آن استقرار یافته نمی‌رسد.

[وَ وَضَعَ الْمِيزانَ «۲»] (آسمان را او کاخی رفیع گردانید و میزان «عدل و نظم» را در عالم وضع فرمود).

این مطلب گذشت که میزان به آنچه که دارای دو گفته است.

یعنی ترازو اختصاص ندارد، بلکه هر چیزی که قابل وزن کردن باشد و چیز دیگری با آن مقایسه شود میزان آن چیز بشمار می‌رود.

بنابراین به ترازو و قپان و کیل و متر و ریسمان بنّاها و به غیر

---

(۱) سماء پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله است. تفسیر علی بن ابراهیم قمی

(۲) میزان امیر المؤمنین صلوات اللّه علیه است. تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۸۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۵

اینها از محسوسات که مقیاس اشیاء دیگر قرار گیرند میزان گفته می‌شود، شریعت هر نبیّ میزان برای امّت او است، چنانچه ولایت هر ولّی و جانشینی او نسبت به نبیّ میزان پیروان و اتباع او در اعمالشان می‌باشد.

و نفوس انسانی و عقول معاد میزان‌هایی هستند برای اعضاء و قوا و اعمال و تمیز و تشخیص اشیا به وسیله اوصافشان، و میزان همه‌ی اینها همان ولایت است با لحاظ وجه آن به سوی عالم کثرت‌ها.

[أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزانِ] هرگز در میزان عدل «و احکام شرع من تعدّی» و نافرمانی نکنید.

لفظ «ان» تفسیریّه، و لفظ «لا» ناهیه است، یا لفظ «ان» مصدریّه و لفظ «لا» ناهید یا نافیه است.

در صورتی که «لا» نافیه باشد باید خبر در معنی نهی باشد تا عطف انشاء بر آن صحیح باشد و مقصود از طغیان در میزان تجاوز از حدّ اعتدال به افراط است.

چنانچه قول خدای تعالی: [وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ] «۱» (یعنی هر چیزی را به ترازوی عدل و انصاف سنجیده).

و قول خدای تعالی: [وَ لا تُخْسِرُوا الْمِيزانَ] و هیچ در میزان عدل کم فروشی و نادرستی نکنید.

نهی از تفریط در میزان است، خدای تعالی از زیادی در وزن نهی نموده خواه به نفع وزن کننده باشد یا به ضرر او.

چنانچه از نقص و کم کردن وزن نیز نهی نموده خواه به نفع او

---

(۱) برپا دار امام را به عدل. علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۶

باشد یا به ضرر او، و امر به اقامه‌ی وزن نموده، و آن عبارت از مساوی نمودن دو طرف میزان است.

و لفظ «بالقسط» تأکید این معناست و تقیید آن به لفظ «قسط» اشاره به تسویه قلب در این مورد است.

[وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ] زمین برای (زندگانی) خلق مقرّر فرمود، یا این جمله در مقابل بالا بردن آسمان است، ذکر نمودن بسط و گسترش زمین بدان جهت است که اتمام نعمت بالا بردن آسمان به گسترانیدن زمین حاصل می‌شود.

[فِيها فاكِهَةٌ] این جمله حالیه یا مستانقه و جواب سؤال مقدّرست.

[وَ النَّخْلُ ذاتُ الْأَكْمامِ] که در آن میوه‌های گوناگون و نخل خرمای با پوشش است.

لفظ «اکمام» عبارت از پوست میوه نخل است بعضی گفته‌اند: مقصود شکوفه‌ی نخل است و برخی آن را لیف نخل دانسته‌اند.

[وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ] برگ، یا کاه.

[وَ الرَّيْحانُ] و حبوبات (متنّوع، كه داراى برگ و گل و رياحين است).

لفظ «الرّيحان» با رفع خوانده شده تا عطف بر «الحبّ» باشد و با جرّ خوانده شده تا عطف بر «العصف» باشد.

و ريحان گياه معروفى است كه بوى خوش دارد، يا مقصود مطلق گياهى است كه بوى خوش داشته باشد، يا مقصود مطلق رزق است، پس اى گروه انس و جنّ حالا كه نعمت‌هاى خدا را شناختيد و فهميديد كه كسى جز خدا قادر به آوردن اين نعمت‌ها نيست پس كدام يك از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۷

نعمت‌هاى پروردگارتان را تكذيب مى‌كنيد؟! [فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ] «۱» الا اى جنّ و انس كدامين نعمت‌هاى خدايتان را انكار مى‌كنيد؟! از امام رضا عليه السّلام روايت شده: خداى تعالى فرمود: الرَّحْمنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خداوند قرآن را تعليم نمود قبل از خلقت انسان، و آن امير المؤمنين عليه السّلام است.

گفته شد: عَلَّمَهُ الْبَيانَ؟ فرمود: بيان هر چيزى را كه مردم به آن احتياج دارند به او ياد داد. گفته شد: الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ؟ فرمود: آن دو در عذاب هستند. گفته شد: آيا خورشيد و ماه عذاب مى‌كشند؟

امام فرمود: از چيزى سؤال كردى پس آنرا متقن و محكم نما همانا خورشيد و ماه دو آيه و نشانه از آيات خدا است كه با امر او جارى مى‌شوند و مطيع امر او هستند، روشنى و نور آن دو از عرش خدا و حرارت آن دو از جهنّم است، پس آنگاه كه قيامت بر پا مى‌گردد پس ديگر نه خورشيدى وجود خواهد داشت و نه ماه، خداى تعالى فقط آن دو قصد كرده كه لعنت خدا بر آن دو باد، آيا چنين نيست كه مردم از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله روايت كرده‌اند كه فرمود: خورشيد و ماه دو نور در آتش مى‌باشند؟

گفت: بلى اين چنين است، فرمود: آيا قول مردم را نشنيدى كه

---

(۱) از امام صادق عليه السّلام سخن آيه فوق فرمود: به كدام يك از دو نعمت كفر مى‌كنيد به محمّد يا علىّ صلوات اللّه عليهما. تفسير نور الثقلين ج ۵ ص ۱۰.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۸

مى‌گويند: فلانى و فلانى دو خورشيد اين امّت و نور آن مى‌باشند.

پس بنابراين آن دو نفر در آتش هستند، به خدا سوگند خداى تعالى جز آن دو را قصد نكرده است.

گفته شد: معنى النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ يَسْجُدانِ «۱» چيست؟

امام فرمود: نجم رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است، كه خداى تعالى در موارد متعدّد او را به اين نام ناميده است، كه فرموده است: وَ النَّجْمِ إِذا هَوى و فرموده: عَلاماتٍ وَ بِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ كه علامت‌ها اوصيا عليهم السّلام هستند، و نجم رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است.

گفته شد: «يسجدان» به معناى چيست؟

فرمود: يعنى: «يعبدان» يعنى آن دو عبادت مى‌كنند، از قول خدا! وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِيزانَ سؤال شد.

امام فرمود: مقصود از آسمان رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است كه خداوند او را به سوى آسمان بالا برد.

و «الميزان» امير المؤمنين عليه السّلام است كه خداوند او را براى خلق خود نصب نموده است.

گفته شد: أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزانِ يعنى چه؟ فرمود: يعنى نافرمانى امام عليه السّلام را نكنيد.

گفته شد: وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ يعنى چه؟ فرمود: «۲» يعنى امام را با عدل اقامه نماييد. وَ لا تُخْسِرُوا الْمِيزانَ؟ فرمود: يعنى حقّ امام را با عدل اقامه نماييد.

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵

(۲) تفسیر علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۴۹۹

گفته شد: وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ؟ فرمود: برای مردم در زمین میوه است، سؤال شد: وَ النَّخْلُ ذاتُ الْأَكْمامِ فرمود: میوه خرما در بن خرما بزرگ می‌شود و سپس از آن بیرون می‌آید.

از قول خدا وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرَّيْحانُ سؤال شد؟ فرمود:

حبّ عبارت از گندم و جو و حبوبات است، و «عصف» کاه و «ریحان» چیزی است که از آن خورده می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام در تفسیر قول خدای تعالی: فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ را تکرار کرد، تا نزد اقرار کنندگان تقریر و نزد تکذیب کنندگان توبیخ و سرزنش باشد.

لذا از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده: آنگاه که این سوره بر مردم خوانده شد و ساکت شدند و چیزی نگفتند فرمود: جواب جنّ بهتر از شماست، چون وقتی این آیه را به آنان خواندم گفتند: پروردگارا ما هیچ یک از نعمت‌های پروردگارمان را تکذیب نمی‌کنیم.

[خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ] لفظ «صلصال» گل پاکیزه‌ای است که با شن مخلوط باشد، یا مقصود گل است مادامی که پخته و سفال قرار داده نشده است.

[كَالْفَخَّارِ] لفظ «فخّاره» به معنای «سبو» است که جمع آن «فخّار» است، یا به معنای سفال است.

انسان را خدا از صلصال خشک گلی مانند گل کوزه گران بدین زیبایی آفرید.

[وَ خَلَقَ الْجَانَ] لفظ «جان» اسم جمع برای جنّ است، یا او پدر جنّ می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۰

[مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ] آتش خالص و بدون دود و در سوره‌ی بقره چگونگی خلق جنّ از آتش گذشت.

و جنّیان را از رخشنده شعله‌ی آتش خلق کرد.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ] پس ای جن و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

آن خدایی که آفریننده‌ی مشرق و مغرب است.

مقصود از دو مشرق محلّ طلوع آفتاب در تابستان و در زمستان است، و همچنین است مقصود از دو مغرب.

از امیر المؤمنین «۱» علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: مشرق زمستان جدا و مشرق تابستان جدا است، آیا این مطلب را از نزدیک بودن آفتاب و دور بودن آن نمی‌دانی؟! فرمود: و امّا قول خدای تعالی: بِرَبِّ الْمَشارِقِ وَ الْمَغارِبِ بدین معناست که خورشید دارای سیصد و شصت برج است، و هر روز از یکی از آن بر جهان طلوع و در برج دیگر غروب می‌کند، و دیگر به آن برج بر نمی‌گردد مگر در سال آینده در همان روز. «۲»

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ] دریای شیرین و گوارا و دریای شور و تلخ را فرستاد، یا مقصود دریای فاعل و دریای قابل و مظهر آن دوست و مظهر آن دو علیّ علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵

(۲) امام صادق علیه السّلام مشرقین رسول اللّه و امیر المؤمنین صلوات اللّه علیهما و المغربین الحسن و الحسین علیهما السلام

می‌باشد. تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۹۰

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۱

می‌باشند. «۱»

[یَلْتَقِیانِ] با هم تلاقی می‌کنند بدون آنکه با هم مخلوط شوند.

[بَیْنَهُما بَرْزَخٌ] بین آن دو دریا برزخ و حائلی است از قدرت خدا، یا از عالم مثال، یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

[لا یَبْغِیانِ] یکی بر دیگری غلبه نمی‌کند و خاصیّت دیگری را باطل نمی‌سازد و در سوره‌ی فرقان اجمالا بیان دو دریا گذشت.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ] «۲» الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید از آن دو دریا لؤلؤ و مرجان پدید آرد الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: علیّ علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام دو دریای عمیق هستند که هیچ یک بر دیگری ظلم و غلبه نمی‌کند، در مورد یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ فرمود: حسن علیه السّلام و حسین علیه السّلام هستند و در خبر دیگری آمده است: برزخ محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد.

از امام صادق علیه السّلام از علیّ علیه السّلام آمده است: مقصود از یَخْرُجُ مِنْهُمَا آب آسمان و دریاست، هنگامی که باران می‌بارد صدف‌ها در دریا دهانشان را باز می‌کنند و آب باران در دهن آنان قرار می‌گیرد و از قطره‌ی کوچک لؤلؤ کوچک و از قطره‌ی بزرگ لؤلؤ بزرگ خلق می‌شود.

[وَ لَهُ الْجَوارِ الْمُنْشَآتُ] و برای اوست کشتی‌های بزرگ.

لفظ الْمُنْشَآتُ با فتح شین یعنی کشتی‌های بادبان برافراشته شده، و

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۹۱

(۲) تفسیر ادبی عرفانی کشف الاسرار ج ۲ ص ۴۸۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۲

با کسر شین خوانده شده به معنای بلند کننده و بر افرازنده‌ی بادبان‌ها.

[فِی الْبَحْرِ کَالْأَعْلامِ] به دریا در گردشند مانند کوههای بلند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ کُلُّ مَنْ عَلَیْها] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید؟! یعنی هر چه که بر روی زمین است.

[فانٍ] فانی می‌شود، چون ذوات همه چیز بر حسب حدود و ماهیّات فانی می‌شود، و تنها بر حسب وجود که خدا است باقی می‌ماند.

[وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِکْرامِ] «۱» و زنده‌ی ابدی ذات خدای با جلال و عظمت است.

وجود اصلا فنا و عدم نمی‌پذیرد، و گر نه اتّصاف شیئی به ضد خودش لازم می‌آید، موجودات فقط بر حسب حدودشان معدوم می‌شوند، نه بر حسب وجودشان و از همین جا استنباط می‌شود که همه‌ی وجودها ظهور حقّ اوّل‌اند، بر حسب حقیقت خویش قابل فنا و عدم نیستند و نیز استنباط می‌شود که همه‌ی آنها به سبب وجود واجب حقّ تعالی قوام پیدا می‌کنند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ یَسْئَلُهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایان را انکار می‌کنید.

یعنی همه‌ی کسانی که در آسمانها و زمین هستند از خدای تعالی سؤال می‌کنند، که او بی‌نیاز علی الاطلاق است و همه به او محتاج و از

---

(۱) علی بن الحسین علیه السّلام وجه رب ما هستیم. تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۱۹۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۳

او سؤال و درخواست می‌کنند با زبان فقر و استعداد و حالشان، چنانچه بیشتر مردم با زبان قال و با گفتار از او درخواست می‌کنند.

[كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ] هر روز او حال نو آفرینش است.

این جمله مستأنف و جواب سؤال مقّدر و در مقام تعلیل است.

یعنی کامل در کمال خود بی‌نیاز از او و از سؤال او نیست، چنانچه ناقص از او مستغنی و بی‌نیاز نیست، چه او در هر روز در یک شأن است، پس اگر کمال کامل در یک شأن و یا شئون خاصّی است در جمیع شئون کامل نیست پس سؤال و درخواست در شئون دیگر می‌شود.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ] «۱» ای گروه جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید ای گروه جنّ و انس به زودی به حساب کار شما خواهیم پرداخت.

چون قول خدا: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ دلالت می‌کند بر اینکه خدای تعالی بر حسب مراتب عالم از حیث طول و عرض دارای شئونی است، همچنین خدای تعالی بر حسب مراتب انسان از حیث طول و عرض دارای شئونی است.

و نیز بر حسب هر یک از قوای درّاکه و محرّکه دارای شأن بلکه شئونی است لذا ممکن است کسی توهم نماید که دیگر خداوند وقت

. مؤمنان دو گروهند: عابدان و عارفان، سؤال هر یکی به قدر همّت او، و راحت هر یکی سزاوار حوصله اوست! عابد همه از او خواهد، عارف خود او را خواهد. کشف الاسرار

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم: ما کتاب خدا و دلیل آن قول پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله انّی تارک فیکم الثّقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۴

فارغ ندارد که به حساب خلائق و جزای آنها به ثواب و عقاب رسیدگی کند، پس خدای تعالی این توهّم را رد کرد بدین گونه که این شأنها تنها بر حسب مراتب کثرت‌هاست و سَنَفْرُغُ یعنی ما در قیامت با شأن توحید ظاهر می‌شویم که در آن شأن جز رسیدگی به حساب خلائق و رسیدگی به پاداش و جزاء آنها شأن دیگری نیست.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید. ای گروه جنّ و انس.

این جمله حال از فاعل سَنَفْرُغُ یا از مفعول آن بتقدیر قول است، یعنی در حالی که به آنها می‌گوییم یا به آنها گفته می‌شود، یا جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است مانند وجه سابق، گویا که گفته شده هنگام فراغ به آنها چه گفته می‌شود؟ یا ندا از جانب خدا برای جنّ و انس است بدون تقدیر قول، و خطاب بر آنان در دنیا است.

[إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] اگر توانستید از ملک خدا خارج شوید اینکار را انجام دهید، یعنی اگر توانستید در اقطار آسمانها و زمین و زیر آنها نفوذ کنید، در حالی که می‌خواهید از خدا فرار کنید، یا از ملایکه خدا فرار نمایید، یا از ملک خدا خارج شوید، فرار کنید.

[فَانْفُذُوا] این کار را انجام دهید، این امر برای ناتوان نشان دادن مخاطب در نهایت حدّش می‌باشد.

[لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ] نمی‌توانید نفوذ کنید مگر با سلطان و تسلّطی که از جانب خدا به شما داده شود، سلطان از جانب خدا عبارت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۵

از ولیّ خداست که واسطه‌ی بین او و بین خلقش می‌باشد، یا مقصود از سلطان سکینه و آرامشی است که خداوند بر هر یک از بندگانش که بخواهد نازل می‌کند، که اگر آن سکینه بر انسان نازل شود و انسان متمکّن گردد دیگر نفوذ و خروج از اقطار آسمانها و زمین به عالم ملکوت و جبروت آسان می‌شود.

ممکن است معنای آیه این باشد که اگر توانستید با نیروی علمی و عقلهای اندیشمندان خودتان به اقطار آسمانها و زمین نفوذ کنید تا به ماورای آنها علم پیدا کنید چنین کنید، ولی نمی‌توانید نفوذ نمایید به سبب سلطان، آن عبارت از ولیّ امر شماست و آن سکینه و آرامش شماست که بر شما نازل می‌شود، یا برهان و دلیل شماست که از آن استنباط می‌کنید آنچه را که از شما غایب است.

روایت شده که در روز قیامت ملایکه بر خلق احاطه می‌کنند، و با زبانی از آتش ندا سر می‌دهند: یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ ... تا قول خدا: «شُواظٌ مِنْ نارٍ» از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که قیامت می‌شود خداوند همه‌ی بندگان را در روی زمین یک جا جمع می‌کند، بدین گونه که به آسمان دنیا وحی می‌شود با هر کس که در روی تو است به زمین هبوط کن و فرود بیا، پس اهل آسمان دنیا با دو برابر کسانی از جنّ و انس که روی زمین هستند هبوط می‌کنند و این هبوط و فرود همچنان ادامه پیدا می‌کند تا اهل هفت آسمان فرود می‌آیند.

پس جنّ و انس در هفت خیمه از ملایکه جمع می‌شوند و سپس منادی ندا می‌کند: یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ ... پس نظر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۶

می‌اندازند و ناگهان می‌بینند که هفت دور از ملایکه آنها را احاطه کرده است.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ يُرْسَلُ عَلَيْكُما شُواظٌ مِنْ نارٍ] ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید خدا بر سر شما شراره‌های آتش و مس گداخته فرود آرد.

لفظ «شواظ» مانند «غراب» و «کتاب» که به هر دو صورت خوانده شده شعله‌ی آتشی است که دود ندارد، یا دود آتش و حرارت آن است، یا گرمای آفتاب است و به معنای صیحه زدن و شدّت تشنگی نیز آمده است.

[وَ نُحاسٌ] لفظ «نحاس» با هر سه حرکت فتح و ضم و کسر صحیح است و به معنای روی آب شده یا مطلق روی است.

و نیز اطلاق می‌شود بر آنچه که از روی یا آهن هنگام کوبیدن می‌ریزد.

برخی گفته‌اند: مقصود دود است بعضی گفته‌اند منظور آهن گداخته است و لفظ «نحاس» با رفع و جرّ خوانده شده است.

[فَلا تَنْتَصِرانِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّماءُ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید تا هیچ نصرتی و نجاتی نیابید.

یعنی آنگاه که آسمان در عالم صغیر منشق شود، چون در حال احتضار آسمان روح حیوانی منشق می‌شود، روح انسانی از آن جدا می‌گردد و هرگاه آسمان دنیا در عالم صغیر منشق گردد آسمان دنیا در عالم کبیر منشق می‌شود و البتّه این معنا در نظر کسی است که آسمان او

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۷

در عالم کبیر منشق شود.

[فَكانَتْ وَرْدَةً] مانند نور گیاه در شکوفه شدن و جدا شدن میوه از آن، و محتاج نشدن میوه به آن، یا مقصود قرمز و زرد و سفید است، یعنی آسمان هنگام منشق شدن به رنگهای مختلف مانند رنگ نور می‌شود، یا مانند رنگ اسبی که به رنگ سرخ و سفید باشد، چه لفظ «وردة» مفرد «ورد» است، و آن عبارت از نور هر درخت است، و غلبه در گل سرخ دارد، و به معنی اسب سفید و سرخ و زعفران نیز می‌باشد.

[كَالدِّهانِ] لفظ «الدّهان» جمع «دهن» به معنای روغن است، یا به معنای نانخورش سرخ است، یا به معنای ته نشین از روغن است، چه هرگاه قسمتی از روغن روی قسمت دیگر ریخته شود رنگهای آن مختلف می‌شود و دود روغن نیز به چند رنگ در می‌آید.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

جواب لفظ «اذا» یا قول خدا: « [فَكانَتْ وَرْدَةً» است، یا قول خدا: فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما یا قول خدا:

[فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ] یا قول خدا: يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ می‌باشد.

[عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جانٌّ] در آن روز که آسمان منشق می‌شود از گناه انس و جنّ سؤال نمی‌شود، چون آنقدر در وحشت، حیرت، ترس، اضطراب و سرگردانی قرار می‌گیرد که دیگر جای سؤال و وقت سؤال باقی نمی‌ماند.

و سؤال به قیامت کبری محوّل می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۸

یا مقصود این است که از گناه گناهکار هیچ انس و جنّی جز خود شخص گناهکار پرسیده نمی‌شود، که در این صورت ضمیر «ذنب» به خود مذنب و گناهکار بر می‌گردد که با ملازمه استفاده می‌شود نه به انس و جان.

یا مقصود این است که انس و جان در روز قیامت از گناه سؤال نمی‌کنند در صورتی که از شیعیان علی علیه السّلام باشد.

چنانچه در خبر از امام رضا علیه السّلام آمده است و امّا غیر شیعیان پس مورد سؤال قرار می‌گیرند.

یا مقصود این است که از گناه او سؤال نمی‌شود به صورت سؤال استفهام، چون احتیاج به سؤال نیست، زیرا مجرم و گناهکار را از سیما می‌شود شناخت بقرینه قول خدا: يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ [فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ] بنابر وجه اخیر در «لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ» این جمله تعلیل آن می‌باشد و بنابر سایر وجوه جمله استیناف است.

و مقصود از سیما علامتی است که در گناهکاران پدید می‌آید از قبیل سیاهی صورت و زردی چشم، یا مقصود تنگی و ذلّت و خواری است که آنها را احاطه می‌کند.

[فَيُؤْخَذُ بِالنَّواصِي وَ الْأَقْدامِ] شعله‌ی آتش آنها را فرا می‌گیرد و از پیشانی و پاهایشان با زنجیر بسته و گرفته می‌شوند و به سوی آتش کشیده می‌شوند. «۱»

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۰۹

یا شعله‌ی آتش پیشانی و پاهای آنها را می‌گیرد و آنها را به سوی آتش می‌کشاند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که بعضی از یارانش سؤال کرد مردم در معنای این آیه چه می‌گویند؟ فرمود: مردم گمان می‌کنند خداوند در قیامت مجرمین را از سیما و قیافه‌هایشان می‌شناسد و سپس امر می‌کند از پیشانی و پاهای آنان می‌گیرند و در آتش می‌اندازند، پس فرمود:

چگونه خدای تعالی احتیاج به شناختن مردمی دارد که آنها را ایجاد کرده و آنها را آفریده است.

گفتند معنای آیه چیست؟ فرمود: معنای آیه این است هرگاه قائم ما قیام کند خداوند ب او علم قیافه و سیما عطا نماید و در باره‌ی کافرین امر می‌کند از پیشانی و پاهایشان گرفته شود و سپس با شمشیر آنان را می‌زند.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ هذِهِ جَهَنَّمُ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید (آن روز گرفته شود) این همان دوزخ است.

جمله حالیه یا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر است، یعنی به آنها گفته می‌شود: این همان دوزخی است که مجرمین آن را تکذیب

می کردند.

[الَّتِی یُکَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ یَطُوفُونَ بَیْنَها وَ بَیْنَ حَمِیمٍ آنٍ] بین آب داغ که در جهنّم قرار گرفته دور می‌زنند. یا گاهی در میان جهنّم در آتش دور می‌زنند و گاهی در میان آب داغ که در نهایت درجه‌ی حرارت است دور می‌زنند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ] الا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۰

ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می کنید.

یعنی از مقام پروردگارش نسبت بخودش بترسد و بداند که خدای تعالی در مقامی است که گفتار او را می‌بیند و می‌شنود، یا از مقام خودش که نزد پروردگار برای حساب می‌رود بترسد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: کسی که بداند خداوند او را می‌بیند و گفتار او را می‌شنود و هر کاری از خیر و شرّ که انجام دهد می‌داند این علم او را از کارهای بد باز می‌دارد و این همان کسی است که از مقام پروردگارش می‌ترسد و نفس را از هوی و هوس باز می‌دارد.

[جَنَّتانِ] دو بهشت بر حسب دو صفحه‌ی نفس که عبارت از نفس عمّاله و علّامه است.

یکی از آن دو بهشت که بر حسب نفس عمّاله است بهشت نعیم می‌باشد و دیگری بهشت رضوان.

و این بدان جهت است که قوّه عمّاله از قبیح و زشتی باز می‌دارد، و قوّه علّامه از شیطنت جلوگیری می کند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ ذَواتا أَفْنانٍ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می کنید.

در آن بهشت انواع گوناگون میوه‌ها و نعمت‌هاست.

لفظ «افنان» جمع «فن» به معنای انواع است، یعنی انواع درختان و میوه‌ها و نعمت‌ها، یا جمع «الفنن» به معنای شاخه‌هاست.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِما عَیْنانِ تَجْرِیانِ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِما مِنْ کُلِّ فاکِهَةٍ] از میوه‌های بهشت.

[زَوْجانِ] خشک و تر، میوه‌های معروف و شناخته شده، و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۱

میوه‌های غریب و ناشناخته.

و مقصود آن چیزی است که نصیب و قسمت قوّه علّامه و آنچه که نصیب قوّه عمّاله است.

چه میوه‌های دنیا طوری است که قوّه باصره از آن لذّت می‌برد همانطور که ذائقه از آن لذّت می‌برد، ولی در بهشت هر دو کیفیّت به سبب محلّ آن دو فرق می کنند.

یا مقصود آن صنفی است که برای مقام تقدّر انسان اندازه‌گیری شده و صنف مجرّد که برای مقام تجرّد انسان در نظر گرفته شده است.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ مُتَّکِئِینَ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می کنید.

این جمله حال است از «لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ» [عَلی فُرُشٍ بَطائِنُها] لفظ «بطائن» جمع «بطانه» به معنای باطن است.

[مِنْ إِسْتَبْرَقٍ] لباس حریر.

[وَ جَنَی الْجَنَّتَیْنِ دانٍ] میوه‌های رسیده که نزدیک به کسانی باشند که از آنها می‌خورند به نحوی که ایستاده و نشسته و خوابیده دسترسی به آن میوه‌ها داشته باشند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِنَ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می کنید یعنی در بهشت.

[قاصِراتُ الطَّرْفِ] چشم بر همسران خود دارند، یا چشمها از نگاه کردن به آنها کوتاه می‌آیند، چون آنها خیلی درخشندگی دارند.

[لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ] دست هیچ کسی پیش از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۲

آنها بدان زنان نرسیده است.

لفظ «الطمث» به معنای تماس و انس است.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ كَأَنَّهُنَّ الْياقُوتُ وَ الْمَرْجانُ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید یعنی در روشنی و صفا و شفافیّت مانند یاقوت و مرجان هستند، چه روایت شده که مچ ساقهای زنان اهل بهشت از پشت هفتاد لباس از حریر دیده می‌شود.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ هَلْ جَزاءُ الْإِحْسانِ إِلَّا الْإِحْسانُ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

یعنی جزا و پاداش کسی که به او نعمت معرفت داده شده جز بهشت چیزی هست؟

زیرا احسان یعنی دارای حسن و زیبایی شأن آن برای انسان حاصل نمی‌شود مگر با قبول ولایت علی علیه السّلام.

و در روایت دیگری آمده! آیا پاداش کسی که بگوید: «لا اله الا اللّه» جز بهشت چیزی هست؟

یعنی با شرطش و علیّ علیه السّلام از شروط بهشت است.

و در خبر دیگری است: آیا پاداش کسی که نعمت توحید به او دادیم جز بهشت است؟ که مقصود ولایت است، زیرا توحید جز به سبب ولایت حاصل نمی‌شود. «۱»

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۱۹۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۳

و در خبری آمده است: این آیه در باره‌ی کافر و مؤمن و برّ و فاجر جاری می‌شود، به هر کس که خوبی شود باید در مقابل آن خوبی کند، تا پاداش خوبی او شود، و مکافات و پاداش خوبی این نیست که به مقدار خوبی طرف مقابل به او خوبی شود، و اگر همان اندازه نیز خوبی شود باز برتری و فضل با کسی است که ابتداء خوبی کرده.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ وَ مِنْ دُونِهِما جَنَّتانِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

غیر از آن دو بهشت (خدا ترسان را) دو بهشت دیگری است.

عطف بر «جنّتان» قبل است، یعنی کسی که از مقام پروردگارش بترسد بر حسب قوّه عمّاله انسانی و بر حسب قوّه علّامه‌ی انسانی دو بهشت است که در آیه قبل گفته شد، و غیر از آن دو بهشت بر حسب قوّه عمّاله‌ی جزیی و علّامه‌ی جزیی دو بهشت دیگری هست و به عبارت دیگر: بر حسب مرتبه‌ی دیگر که انسان با سایر حیوانات شریک است دارای دو بهشت است.

و به عبارت سوّم: این دو بهشت مخصوص مقام مقداری و غیر مجرّد انسان است و آن دو بهشت آیه‌ی قبل مخصوص مقام مجرّد انسان است.

و ممکن است این جمله حال یا عطف بر مجموع «لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ» باشد، یعنی برای خدا غیر از آن دو بهشت دو بهشت دیگر است برای کسانی که پایین‌تر از مقام «لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ» می‌باشند.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ مُدْهامَّتانِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید. «۱»

---

(۱) ما یکونون مع اولیاء اللّه نور الثقلین ج ۵ ص ۲۰۰

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۴

یعنی از شدّت سبز بودن به سیاهی می‌زند یعنی از زیبایی و خوبی سبز بودن به سیاهی متمایل است یا از زیادی شاخه‌های درختان و بهم پیچیده شدن آنها و زیادی برگها سیاهی می‌زند.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِما عَیْنانِ نَضَّاخَتانِ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید. در آن دو بهشت دیگر هم دو چشمه آب (گوارا) می‌جوشد.

لفظ «نضخه» یعنی آن را پاشید، و نضخ الماء یعنی فوران آب شدّت گرفت.

و لفظ «نضّاخ» بر وزن «کتان» به معنی باران زیاد است.

بعضی گفته‌اند: معنای آن این است که بر اولیای خدا مشک و عنبر و کافور پاشیده می‌شود، برخی گفته‌اند: انواع خیرات و خوبی‌ها به آنان روی می‌آورد.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِما فاکِهَةٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّانٌ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

آن دو بهشت نیز هر گونه میوه (خوش) و خرما و انار بسیار است.

چون جمع بین دو صنف نمی‌شد نفرمود: «زوجان» و چون میوه‌های مقام عالی در آنجا نیست نفرمود: «من کلّ فاکهة» و چون فواید نخل و انار زیاد بود بعد از ذکر کلّی میوه آن دو را به صورت جداگانه آورد.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ فِیهِنَّ خَیْراتٌ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید یعنی در آنجا زنانی هستند که اخلاقشان بهتر از اخلاق زنان دنیا و بهتر از حور است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۵

[حِسانٌ] یعنی صورت‌های زیبا.

از امام صادق علیه السّلام وارد شده: اینان زنهای صالح و مؤمن و عارفند و از امام صادق علیه السّلام سؤال شد: وقتی شخصی به دیگری می‌گوید: خدا جزای خیر به تو بدهد چه معنا دارد؟

فرمود: «خیر» نهری است در بهشت که از کوثر خارج می‌شود و کوثر از ساق عرش خارج می‌شود، که منازل اوصیا و شیعیان آنان در آنجاست، بر دو طرف آن نهر جاریه‌ها روییده است که هرگاه یکی از آنها کنده شود دیگری به جای آن می‌روید، به نام همان نهر نامیده می‌شوند و این معنای قول خدای تعالی است که می‌فرماید: فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ پس آنگاه که شخص به دوستش بگوید: «جزاک اللّه خیرا» منظورش همان منازلی است که خداوند به برگزیدگان و نیکان از خلقش آماده نموده است.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ حُورٌ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید لفظ «حور» بدل از لفظ «خیرات» به صورت بدل کامل است، بنابر آنکه مقصود از «خیرات» حور باشد.

یا مقصود از «حور» معنی لغوی آن است تا شامل زنان از انسان هم بشود، یا عطف بر «خیرات» از قبیل تعداد و شمارش است و حرف عطف محذوف است.

[مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ] مخدّرات در خیمه‌ها، بعضی گفته‌اند: یعنی اطراف خیمه مخصوص و منحصر شده برای همسرانشان.

و بعضی گفته‌اند: هر خیمه‌ای در تو خالی است یک فرسخ در یک فرسخ، و در آن خیمه چهار هزار درب طلا است.

[فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۶

جَانٌّ فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ مُتَّکِئِینَ عَلی رَفْرَفٍ]

الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید که پیش از شوهران دست هیچ کس بدان زنان نرسیده است.

الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید.

لفظ «رفارف» نیز خوانده شده.

[خُضْرٍ] بعضی گفته‌اند «رفرف» فرش بلند و مرتفع است و بعضی گفته‌اند: به معنای مجالس یا به معنای بالش و متّکا است.

[وَ عَبْقَرِيٍّ حِسانٍ] در حالتی که بهشتیان با حور العین بر رفرف سبز و بساط زیبا تکیه زده‌اند.

بعضی گفته‌اند: «عبقریّ» به معنای بالش‌های کوچک است و بعضی آن را به معنای دیبا و پارچه ابریشم خالص دانسته‌اند.

و بعضی گفته‌اند عبقریّ هر لباسی است که راه راه باشد و بعضی آن را منسوب به عبقر می‌دانند و آن به گمان عرب نام شهر جنّ است.

و در قاموس آمده است: عبقر جایی است که جنّ در آنجا زیاد است.

و به معنای قریه‌ای است که لباسهای آنجا در نهایت زیبایی است و به معنای زن نیز آمده است.

کامل‌تر هر چیزی عبقری است، به معنای سیّد، آقا و چیزی که بالاتر از آن وجود ندارد و به معنای شدید و سخت و نوعی از قالیچه نیز آمده است.

[فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ] الا ای جنّ و انس کدامین نعمتهای خدایتان را انکار می‌کنید. مبارک نام پروردگارت است.

اسم «ربّ» به صورت مطلق عبارت از اسم اعظم خداست و آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۷

عبارت از علی علیه السّلام با علویّتش می‌باشد.

[ذِي الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ] که خداوند جلال و عزت و احسان و کرامت است.

و لفظ «ذی الجلال» با رفع «ذو الجلال» خوانده شده تا وصف اسم باشد، زیرا که نام او مانند خود او ذو الجلال است یعنی برتر و بالاتر از آن است که وصف شود و «ذو الاکرام» یعنی دارای اکرام.

هو ۱۲۱ عن ابی جعفر علیه السّلام قال: أوحی اللّه الی نبیّه صلّی اللّه علیه و آله «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ» قال: انّک علی ولایة علیّ و علیّ هو الصّراط المستقیم.

ترجمه امام باقر علیه السّلام فرمود: خدا به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله وحی کرد: «به آنچه به سویت وحی شد چنگ زن، همانا تو به راهی راست هستی» یعنی: تو به ولایت علی علیه السّلام هستی و علی علیه السّلام همان راه راست است.

اصول کافی باب الحجّة ص ۲۸۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۱۸

سوره‌ی واقعه ..... ص : ۵۱۸

اشاره

همه‌ی آیه‌های این سوره مکّی است، و بعضی گفته‌اند: بجز آیه‌ی وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ و بعضی گفته‌اند: به جز قول خدا: ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ و قول خدا: أَ فَبِهذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ که در سفر به مدینه نازل شده است.

آیات ۹۴- ۱

[سوره الواقعة (۵۶): آیات ۱ تا ۹۶] ..... ص : ۵۱۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذا وَقَعَتِ الْواقِعَةُ (۱) لَيْسَ لِوَقْعَتِها كاذِبَةٌ (۲) خافِضَةٌ رافِعَةٌ (۳) إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا (۴)

وَ بُسَّتِ الْجِبالُ بَسًّا (۵) فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا (۶) وَ كُنْتُمْ أَزْواجاً ثَلاثَةً (۷) فَأَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ ما أَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ (۸) وَ أَصْحابُ الْمَشْئَمَةِ ما أَصْحابُ الْمَشْئَمَةِ (۹)

وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (۱۰) أُولئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (۱۱) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۱۲) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (۱۳) وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۱۴)

عَلى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ (۱۵) مُتَّكِئِينَ عَلَيْها مُتَقابِلِينَ (۱۶) يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ (۱۷) بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (۱۸) لا يُصَدَّعُونَ عَنْها وَ لا يُنْزِفُونَ (۱۹)

وَ فاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ (۲۰) وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۱) وَ حُورٌ عِينٌ (۲۲) كَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ (۲۳) جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (۲۴)

لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً وَ لا تَأْثِيماً (۲۵) إِلَّا قِيلًا سَلاماً سَلاماً (۲۶) وَ أَصْحابُ الْيَمِينِ ما أَصْحابُ الْيَمِينِ (۲۷) فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ (۲۸) وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ (۲۹)

وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ (۳۰) وَ ماءٍ مَسْكُوبٍ (۳۱) وَ فاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ (۳۲) لا مَقْطُوعَةٍ وَ لا مَمْنُوعَةٍ (۳۳) وَ فُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ (۳۴)

إِنَّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً (۳۵) فَجَعَلْناهُنَّ أَبْكاراً (۳۶) عُرُباً أَتْراباً (۳۷) لِأَصْحابِ الْيَمِينِ (۳۸) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (۳۹)

وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۴۰) وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ (۴۱) فِي سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ (۴۲) وَ ظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ (۴۳) لا بارِدٍ وَ لا كَرِيمٍ (۴۴)

إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُتْرَفِينَ (۴۵) وَ كانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ (۴۶) وَ كانُوا يَقُولُونَ أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۴۷) أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۴۸) قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ (۴۹)

لَمَجْمُوعُونَ إِلى مِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۵۰) ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (۵۱) لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ (۵۲) فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۵۳) فَشارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (۵۴)

فَشارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ (۵۵) هذا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ (۵۶) نَحْنُ خَلَقْناكُمْ فَلَوْ لا تُصَدِّقُونَ (۵۷) أَ فَرَأَيْتُمْ ما تُمْنُونَ (۵۸) أَ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخالِقُونَ (۵۹)

نَحْنُ قَدَّرْنا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (۶۰) عَلى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثالَكُمْ وَ نُنْشِئَكُمْ فِي ما لا تَعْلَمُونَ (۶۱) وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولى فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ (۶۲) أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَحْرُثُونَ (۶۳) أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (۶۴)

لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْناهُ حُطاماً فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (۶۵) إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (۶۶) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (۶۷) أَ فَرَأَيْتُمُ الْماءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (۶۸) أَ أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ (۶۹)

لَوْ نَشاءُ جَعَلْناهُ أُجاجاً فَلَوْ لا تَشْكُرُونَ (۷۰) أَ فَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ (۷۱) أَ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَها أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ (۷۲) نَحْنُ جَعَلْناها تَذْكِرَةً وَ مَتاعاً لِلْمُقْوِينَ (۷۳) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (۷۴)

فَلا أُقْسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ (۷۵) وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (۷۶) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (۷۷) فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ (۷۸) لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۷۹)

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۸۰) أَ فَبِهذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ (۸۱) وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ (۸۲) فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ (۸۳) وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ (۸۴)

وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لكِنْ لا تُبْصِرُونَ (۸۵) فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (۸۶) تَرْجِعُونَها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۸۷) فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ

الْمُقَرَّبِينَ (۸۸) فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ (۸۹)
وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ (۹۰) فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ (۹۱) وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ (۹۲) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (۹۳) وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ (۹۴)
إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (۹۵) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (۹۶)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۱

ترجمه: ..... ص : ۵۲۱

چون واقعه [ى قيامت] واقع شود.
در وقع آن دروغى نيست.
هم فرو دارنده [ى كافران] است و هم فرا دارنده [ى مؤمنان].
آنگاه كه زمين به جنبشى سخت جنبانده شود.
و كوهها سخت خرد و ريز شوند.
و غبارى پراكنده گردند.
و شما گروههاى سه گانه‌اى باشيد.
[يكى] اصحاب يمين، و چه حال دارند اصحاب يمين.
و [ديگرى] اصحاب شمال، و چه حال دارند اصحاب شمال.
و [سومين] سابقان كه پيشتازانند.
اينانند كه مقرّب‌اند.
در بهشتهاى پر ناز و نعمت.
گروهى بسيار از پيشينيان.
و اندكى از واپسينان.
بر تختهاى گوهرنشان.
رو در روى هم تكيه زده‌اند.
جاودانه جوانان برگرد آنان مى‌گردند.
همراه با كوزه‌ها و ابريقها و جامهايى از شراب خارى.
كه [بهشتيان] از آن سر درد نگيرند و بدمست نشوند.
و ميوه‌هايى از آنچه بر مى‌گزينند.
و گوشت پرندگان از آنچه خوش دارند.
و حوريان چشم درشت.
كه همانندان مرواريد نهفته‌اند.
به پاداش كارى كه كرده‌اند.
در آنجا [سخنان] بيهوده و [گزاف] گناه آلود نشنوند.
نشنوند مگر سخنى كه سلام است و سلام.

و اصحاب یمین، چه حال دارند اصحاب یمین.

در جوار درختان سدر بی‌خار.

و موزهای تو بر تو.

و سایه‌ی گسترده.

و آبی ریزان.

و میوه‌ی بسیار.

که نه پایان پذیر است و نه بازداشته.

و دوشیزگان گرامی.

ما ایشان را به ابداع آفریده‌ایم.

و دوشیزه‌شان داشته‌ایم.

همسر دوست و همسن و سال.

خاص اصحاب یمین.

جماعتی بسیار از پیشینیان.

و جماعتی بسیار از واپسینان.

و اصحاب شمال، چه حال دارند اصحاب شمال.

در میان آتشباد و آب جوشند.

و سایه‌ای از دوده.

که نه خنک است و نه خوش.

ایشان پیش از این ناز پرورده بودند.

و بر گناه بزرگ مداومت می‌کردند.

و می‌گفتند آیا چون مردیم و خاک و استخوانها [ی پوسیده] شدیم، آیا ما از نو برانگیخته [و زنده] خواهیم شد؟.

و همچنین نیاکان ما؟.

بگو که پیشینیان و واپسینان.

برای موعد روزی معیّن گرد آیند.

سپس شمایان ای گمراهان اهل انکار.

خوردندگان از درخت زقّومید.

و شکم انباران از آن.

و بر آن آب جوش آشامندگانید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۲

و مانند نوشیدن شتران عطش زده می‌آشامید.

این پیشکش ایشان در روز جزاست.

ما شما را آفریده‌ایم، پس چرا تصدیق نمی‌کنید؟.

آیا اندیشیده‌اید آنچه [از منی] را که [در رحمها] می‌ریزید.

آیا شما آن را آفریده‌اید یا ما آفریننده‌ایم.

ما در میان شما مرگ را مقدّر داشته‌ایم و ما درمانده نیستیم.

که همانندان شما را جانشین [شما] گردانیم، و شما را در هیأتی که نمی‌دانید باز آفرینیم.

و به راستی نشأهٔ نخستین را شناخته‌اید، پس چرا پند نمی‌گیرید؟

آیا اندیشیده‌اید در آنچه می‌کارید؟

آیا شما آن را می‌رویانید یا ما رویاننده‌ایم؟

اگر خواهیم آن را خرد و ریز گردانیم و شما حسرت زده شوید.

[و گویید] ما غرامت دیدگانیم.

بلکه ما بی‌بهرگانیم.

آیا اندیشیده‌اید بی‌آبی که می‌آشامید؟

آیا شما آن را از ابر فرو فرستاده‌اید یا ما فرو فرستنده‌ایم؟

اگر خواهیم آن را شور و تلخ گردانیم پس چرا سپاس نمی‌گزارید؟

آیا اندیشیده‌اید به آتشی که می‌افرزید؟

آیا شما درختش را آفریده‌اید یا ما آفریننده‌ایم؟

ما آن را پند آموزی ساخته‌ایم و توشه‌ای برای رهروان.

پس به نام پروردگارت که بزرگ است، تسبیح گوی.

سوگند می‌خورم به منزلگاههای ستارگان.

و آن- اگر بدانید- سوگندی عظیم است.

آن قرآنی کریم است.

در کتابی نهفته.

جز پاکیزگان به آن دسترس ندارند.

فرو فرستاده‌ای از سوی پروردگار جهانیان است.

آیا شما در کار این سخن سستی می‌ورزید؟

و سپاس روزیتان را چنان کرده‌اید که [آن را] انکار می‌کنید.

پس چرا چون جان به گلوگاه رسد.

و شما در آن هنگام نظاره گرید.

و ما به آن [جان شما] از شما نزدیکتریم ولی شما به چشم بصیرت نمی‌نگرید.

پس چرا اگر شما جزا دادنی نیستید.

اگر راست می‌گویید چرا آن را باز نمی‌گردانید؟

سپس آنگاه اگر از مقربان باشد.

رهایش و گشایش است و بهشت پر ناز و نعمت.

و امّا اگر از اصحاب یمین باشد.

پس [گفته شود] سلام بر تو باد از اصحاب یمین.

و امّا اگر از منکران گمراه باشد.

پیشکش [او] از آب جوشان است.

و ورود به جهنّم.

این همانا حقّ الیقین است.

پس به نام پروردگارت که بزرگ است، تسبیح بگوی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۳

تفسیر ..... ص : ۵۲۳

[إِذا وَقَعَتِ الْواقِعَةُ] هنگامیکه آن واقعه‌ی بزرگ قیامت واقع گردید لفظ «الواقعه» به معنای قیامت است و نامیدن قیامت بدین نام از آن جهت است که وقوع آن حتمی و محقّق است و ممکن است مقصود از «الواقعة» مرگ باشد که وقوع آن نیز حتمی است.

[لَيْسَ لِوَقْعَتِها كاذِبَةٌ] وقوع قیامت دروغ نیست (و جای شک و ریب نیست)، لفظ «لیس» جواب «إذا» نیست، چون در این صورت لفظ «فاء» لازم می‌شد، بنابراین جمله حالیّه است، یا معترضه و جواب سؤال مقدّر است، ممکن است جواب «إذا» باشد و لفظ «فاء» در تقدیر گرفته شود.

[خافِضَةٌ رافِعَةٌ] آن روز قومی را بدوزخ خوار کند و گروهی را به جنّت سر بلند گرداند.

این جمله خبر مبتدای محذوف است به تقدیر «فاء» و جواب «إذا» است.

یا «فاء» در تقدیر نیست و جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر است.

و اگر این جمله و ما قبلش جواب «إذا» نباشد جواب محذوف است، یعنی قیامت جماعتی از انس و جنّ را پایین می‌آورد و گروهی را بالا می‌برد، یا گروهی از قوای نفس را پائین می‌آورد و گروهی را بالا می‌برد.

یا جواب «إذا» قول خدا: فَأَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ تا آخر آیه است.

یا جواب «إذا» قول خدای تعالی: [إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا] آنگاه که زمین سخت به حرکت و لرزه در آید است، که لفظ «فاء» در تقدیر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۴

یا «إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ» بدل از «إِذا وَقَعَتِ الْواقِعَةُ» یا ظرف برای «وقعت» یا «کاذبة» یا «خافضة» یا «رافعة» است.

و لفظ «رجّ» به معنای تحریک و تحرّک و تکان خوردن و حبس است.

[وَ بُسَّتِ الْجِبالُ بَسًّا] و کوههای سخت متلاشی شود.

لفظ «بسّ» به معنای قاووت و نرم است، و قاووت یا آرد یا کشک سابیدن اگر با روغن یا روغن زیتون مخلوط شوند «بسّ» نامیده می‌شوند و بو داده‌ی از آنها نیز «بسّ» است و از همین قبیل که گفته می‌شود: «البیس للسّویق».

[فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا] و مانند ذرّات گرد در هوا پراکنده گردد.

لفظ «هباء» به معنای غباری است که در جوّ پراکنده می‌شود و در شعاع خورشید دیده می‌شود.

[وَ كُنْتُمْ أَزْواجاً] و شما خلایق بر سه دسته مختلف شوید. یعنی صنف‌های متعدّد.

[ثَلاثَةً «۱» فَأَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ ما أَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ «۲»] گروهی داستان اصحاب یمین باشند که چقدر حالشان نیکوست.

لفظ «ما» استفهامیّه برای تعجّب است و جمله خبر «أَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ» به تقدیر قول می‌باشد.

[وَ أَصْحابُ الْمَشْئَمَةِ ما أَصْحابُ الْمَشْئَمَةِ] و گروهی اصحاب شومی شقاوتند که چقدر روزگارشان سخت است.

(۱) منظور روز قیامت است. نور الثقلین ج ۵

(۲) مؤمنی هستند که توقف می‌کنند برای حساب. نور الثقلین ج ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۵

استفهام و تعجّب در جمله‌ی قبلی جهت بزرگ نشان دادن و در جمله‌ی دوّم برای تحقیر می‌باشد.

[وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ] «۱» و طایفه سوّم آنان که در ایمان بر همه پیشی گرفتند.

این جمله خود مرکّب از مبتدا و خبر است و معنای آن این است:

کسانی که بر اصحاب یمین سبقت گرفته‌اند آنان به سبقت معروف و شناخته شده‌اند، یا کسانی که بر اصحاب یمین سبقت گیرند آنها به صورت مطلق در همه‌ی کمالات سبقت دارند، یا سبقت گیرندگان همان انبیا علیهم السّلام هستند که معروف به سبقت و سبق می‌باشند، یا کسانی که در فضل و برتری سابق‌اند اینان سبقت گیرندگان و اصحاب یمین هستند، یا کسانی که در ایمان سبقت گیرنده هستند اینان بر همه سبقت دارند، مانند قول شاعر که می‌گوید: «من ابو النّجم هستم و شعر شعر من است یا لفظ «السابقون» دوّم تاکید «السابقون» اوّل است و قول خدای تعالی:

[أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ] آنان به حقیقت مقرّبان درگاهند.

خبر آن یا بدل از آن می‌باشد و أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ مبتدا و خبر یا موصوف و صفت است که در این صورت وقف بر همان صحیح است، یا وقف بر قول خدای تعالی:

[فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ] آنان در بهشت پر نعمت جاودانی متنعّند است، چون این جمله خبر یا خبر بعد از خبر یا حال یا خبر مبتدای محذوف است.

(۱) کسانیکه سبقت کردند به سوی بهشت بدون حساب. نور الثقلین ج ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۶

بدان که بنی آدم چون بالقوّه جامع جمیع نمونه‌های موجودات است، و همین معنای عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها می‌باشد لذا هر وقت در چیزی فعلیّت پیدا کند بر حسب باطن از جنس همان چیز می‌شود.

و روی همین اصل است که گفته شده: انسان بر حسب صورت یک نوع است و بر حسب باطن انواع مختلف است.

و عوالم بر حسب امّهات و اصول سه عالم‌اند:

۱- عالم ارواح خبیث.

۲- عالم ارواح پاک و طیّب.

۳- عالمی که بین دو عالم واقع است و آن عالم طبیعت است و این عالم‌ها به منزله‌ی شخص انسانی است که در طرف راست او عالم ارواح پاک و طیّب و در شمال او عالم ارواح خبیث قرار دارند، و انسان که در بین دو عالم واقع است در هیچ یک از دو عالم متمکّن نیست، بلکه بر حالت برزخ بین دو عالم باقی است، هیچ حکمی از احکام دو عالم بر او باز نمی‌شود.

و آنگاه که از برزخ بین دو عالم خارج گردد اگر متمکّن در عالم ارواح ناپاک و خبیث شد بر او حکم می‌شود که از آنان است و از اصحاب شمال و اصحاب مشئمه می‌باشد، و اگر در ارواح متمکن گشت حکم می‌شود که از آنان است و او از اصحاب یمین و اصحاب میمنه است.

و آنکس که در عالم برزخ و وسط باقی است به چیزی بر آنها حکم نمی‌شود، بلکه او از کسانی است که امید امر خدا را دارد و

این حالت اغلب مردم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۷

و کسی که حائز کمالات انسان و بر اصحاب یمین سبقت گرفته که اینان انبیا و اولیا علیهم السّلام هستند او سابق و سبقت گیرنده است.

و به عبارت دیگر: انسان یا قابل ولایت است یا اعراض از ولایت می‌کند، یا نه ولایت قبول می‌کند و نه از آن اعراض می‌کند.

و اعراض کننده‌ی از ولایت اگر بر اعراض خویش باقی باشد بر حسب اعراضش بر او حکم می‌شود که او از اصحاب شمال است، و حکم قبول کننده‌ی ولایت این است که او از اصحاب یمین است، و غیر این دو گروه امید امر خدا را دارند.

و قبول کننده‌ی ولایت یا در بعضی کمالات فعلیّت پیدا کرده که او سابق و سبقت گیرنده است.

یا چنین فعلیّتی پیدا نکرده که او از اصحاب یمین است.

این تقسیم که گفته شد بر حسب زندگی دنیا و نظرهای قاصر است و گر نه یمین، یا از اصحاب شمال، و در دنیا نیز حال آنان در نظرهای بالغ و رسا این چنین است، زیرا کسانی که عواقب و سر انجام‌ها را می‌بینند بر انسان چنین حکم می‌کنند که او یا از اصحاب شمال یا از اصحاب یمین، یا از سابقین است.

پس در نظر کوتاه بینان و قاصرین در دنیا انسان چهار قسم است، ولی در نظر کاملین در دنیا و آخرت انسان سه قسم است در سوره‌ی مائده در تفسیر قول خدای تعالی: بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ بیان شمال و یمین گذشت و گفتیم که دو دست نسبت به خودشان و نسبت به عالم یمین و شمال نامیده می‌شوند.

و امّا نسبت به خدای تعالی پس هر دو دست او یمین است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۸

و از نبی صلّی اللّه علیه و آله هنگامی که از این آیه سؤال شد آمده است که فرمود: جبرئیل به من گفت: اینان علیّ علیه السّلام و شیعیانش می‌باشند که آنها به بهشت سبقت گیرنده هستند به سوی بهشت، و به خدا نزدیک هستند به سبب کرامت او.

و از علیّ علیه السّلام آمده است که فرمود: [وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ] در باره‌ی من نازل شده است.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: ما هستیم السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ و ما هستیم الاخرون.

امام صادق علیه السّلام فرمود: پدرم به گروهی از شیعه فرمود: شما شیعه‌ی خدا هستید، شما یاران و انصار خدا هستید، شما سابق و اوّل هستید و سابق و آخر هستید، یعنی در دنیا به ولایت ما، و در آخرت به بهشت سبقت می‌گیرید.

[ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِینَ] جمع زیادی از آنها از اوّلین‌اند، یعنی اوّل در زمان که اینان از زمان آدم علیه السّلام تا زمان خاتم‌اند صلّی اللّه علیه و آله، یا از اوّلین در بیعت و قبول ولایت، یا از اوّلین در رتبه که همین معنا مقصود است، چون مقصود این است که بسیاری از سابقین از اوّلین در رتبه بودند و اندکی از آنها که از آخرین در رتبه بودند بعد از مرگ به سبب تصادم برزخ‌ها به مقام اوّلین صعود کردند و لذا در باره‌ی اصحاب شمال «ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِینَ» نگفت با اینکه جمع زیادی از اصحاب شمال از اوّلین بودند.

بعضی گفته‌اند: مقصود جمع زیادی از اوّلین از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۲۹

[وَ قَلِیلٌ مِنَ الْآخِرِینَ] «۱» و عدّه قلیلی از متأخّران [عَلی سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ] آنان در بهشت بر سریرهایی از زربفت مرصّع تکیه زنند.

(و ضن الشیئ) یعنی آن را تکرار و دو تا کرد و مضاعف نمود، یا آن را بافت.

[مُتَّکِئِینَ عَلَیْها مُتَقابِلِینَ] به آن تخت‌ها تکیه می‌دهند در حالی که رو بروی هم هستند، که راحتی در تکیه دادن است، و بهترین نشستن‌ها متقابل و رو بروی هم بودن است.

[يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ] غلامانی بر آنها طواف می‌کنند، چه آنها لطیف‌تر و با صفاتر از سایر خدمتکاران هستند.

[مُخَلَّدُونَ] دائما آنجا هستند و از بهشت‌ها هیچ وقت خارج نمی‌شوند، یا از آن جهت که غلامان هستند از غلام بودن خارج نمی‌شوند، یعنی طول مدّت و مرور زمان حالت آنها را تغییر نمی‌دهد و مانند فرزندان دنیا هستند که مرور زمان صفاء و طراوت آنها را عوض کند، یا مقصود غلامان گوشواره‌دارست، چه لفظ «خلد» به معنای گوشواره نیز آمده است.

[بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ] کوزه‌ها و مشربه‌ها لفظ «کوب» با ضمّه کوزه‌ی بی‌دسته یا بی‌لوله است.

و لفظ «ابریق» معرّب «آبریز» به معنای کوزه‌ای است که دارای دسته و لوله می‌باشد.

[وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ] و جامهای پر از شراب جاری و روان، لفظ

---

(۱) امام صادق علیه السّلام: علی بن أبی طالب است. نور الثقلین ج ۵ ص ۲۱۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۰

«من معین» وصف «أکواب» و «أباریق» و «کأس» هر سه می‌باشد، یا وصف اخیر است.

و لفظ «کأس» ظرفی است که در آن شراب نوشیده می‌شود، یا نام ظرف شراب است مادامی که شراب در آن باشد و لفظ «کأس» مؤنّث و مهموز است و به معنای خود شراب نیز آمده است، ممکن است مقصود در اینجا ظرف و شراب باشد.

[لا يُصَدَّعُونَ عَنْها] از آن جامها شراب سر درد و صداع نمی‌گیرند همان طور که از شراب دنیا چنین می‌شوند.

[وَ لا يُنْزِفُونَ] لفظ «نزف» بر وزن «عنی» یعنی عقل او رفت، و «نزف البئر» یعنی آب چاه را کشید.

یا آب چاه خشک شد و لفظ «نزف» لازم و متعدّی است، (نزفت عبرته) یعنی اشک چشم او تمام شد، و لفظ «ینزفون» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده.

[وَ فاكِهَةٍ] با میوه دور آنان طواف می‌کنند.

[مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَ لَحْمِ «۱» طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ] و میوه خوشی برگزینند و گوشت مرغان هر غذا که مایل باشند.

[وَ حُورٌ عِينٌ] و لفظ «حور» با جرّ خوانده شده تا عطف بر «أکواب» باشد، و با رفع خوانده شده تا عطف بر «ولدان» باشد و با نصب خوانده شده تا مفعول فعل محذوف باشد.

---

(۱) قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: اللّحم سیّد الطعام فی الدّنیا و الاخرة. گوشت آقای غذاها در دنیا و آخرت است.

نور الثّقلین ج ۵ ص ۲۱۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۱

و در وجه اعراب این لفظ طبق قرائت‌های سه گانه وجوه دیگری نیز گفته شده.

[كَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ] چون درّ و لؤلؤ مکنونند بر آنها مهیّاست.

[جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ] آنچه که در دار دنیا عمل می‌کردند.

[لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً وَ لا تَأْثِيماً] در آنجا شنیدن لغو و گناه نیست همان طور که در دنیا می‌شنیدند.

[إِلَّا قِيلًا سَلاماً سَلاماً] هیچ جز سلام و تحیّت و احترام نگویند و نشنوند.

لفظ «سلاما» دوّم تأکید «سلاما» اوّل است و «سلاما» اوّل مفعول لفظ «قیلا» است.

[وَ أَصْحابُ الْيَمِينِ ما أَصْحابُ الْيَمِينِ] «۱» اصحاب یمین چه وصف و صفتی دارند؟

[فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ] در سایه‌ی درختان سدر پر میوه‌ی بی‌خار «خضد الشّجر» یعنی شاخه‌ی درخت را برید.

[وَ طَلْحٍ مَنْضُودٍ] و درختان پر برگ سایه دار لفظ «طلح» به معنای درخت بزرگ، شکوفه و درخت موز آمده است.

و بعضی گفته‌اند: آن درختی است که دارای سایه‌ای سرد و مرطوب است، برخی گفته‌اند: آن درختی است که از جهت منظره از

---

(۱) علی بن ابی طالب علیه السّلام و اصحاب شیعته. نور الثقلین ج ۵ ص ۲۱۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۲

بهترین درخت‌هاست.

و این دو درخت را بدان جهت ذکر کرد که آن دو درخت را عرب می‌شناسند و نفع و بهره‌مندی عرب از آن دو درخت می‌باشند.

[وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ] سایه‌ای که قطع نمی‌شود (در سایه بلند درختان).

[وَ ماءٍ مَسْكُوبٍ] آب ریخته شده یعنی آب همیشه جاری.

[وَ فاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ] و چون بهشت‌های سابقین دارای شرافت است آنجا فرمود: فاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ.

[لا مَقْطُوعَةٍ وَ لا مَمْنُوعَةٍ وَ فُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ] فرشهای بلند، یا بعضی از آنها روی بعضی انداخته شده.

مقصود از فرش زنان می‌باشند، یعنی زنان بلند و لذا در دنباله‌ی آن فرمود:

[إِنَّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً] زنانی که به طرز عجیب آفریدیم یعنی آنان را به صورت جوانی زیبا و باطراوت در آوردیم پس از آنکه پیر و بد قیافه شده بودند.

یا مقصود این است که ما حور العین را خلق کردیم بدون آنکه حالات مختلفی بر آنها عارض شود، بلکه آنها را به صورت بالغ و باطراوت خلق کردیم.

[فَجَعَلْناهُنَّ أَبْكاراً] همیشه آن زنان را باکره گردانیده‌ایم.

[عُرُباً] لفظ «عرب» جمع «عروب» به معنای زنی است که همسرش را دوست داشته باشد، یا عاشق او باشد، یا او را دوست داشته و این معنا را اظهار نماید، یا مقصود زنی است که بسیار نخندد. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۳

[أَتْراباً] و شوهر دوست جوانان همسالان هم لفظ «اتراب» جمع «ترب» با کسره به معنای کسی است که با تو به دنیا آمده باشد.

[لِأَصْحابِ الْيَمِينِ] و لفظ «یمین» به امیر المؤمنین علیه السّلام و اصحاب یمین به شیعه‌ی او تفسیر شده و این بدان جهت است که او اصل عالم ارواح است.

[ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ] بسیاری از کسانی که در رتبه اوّل هستند از اصحاب یمین می‌باشند و نیز بسیاری از متأخرین از اصحاب یمین ملحق به اصحاب یمین می‌شوند، چه بیشتر کسانی که در برزخ‌ها گرفتار بودند پس از پاک شدن و تطهیر در عالم برزخ‌ها به اصحاب یمین ملحق می‌شوند و بسیاری از کسانی که داخل جهنّم شده‌اند از آنجا خارج و داخل در بهشت می‌گردند و ملحق به اصحاب یمین می‌شوند، به خلاف سابقین که ملحق شونده‌ی به آنها از متأخّرین بسیار اندک است.

و لذا در آنجا نفرمود: «ثلّد» یا «قیل من الأوّلین» و هر آنچه در قول خدای تعالی: ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ گفته شده در اینجا نیز گفته شده است.

[وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ فِي سَمُومٍ] (و اصحاب شقاوت» که نامه عملشان به دست چپ است یعنی در گرمای آتش هستند که در منافذ بدن داخل می‌شود.

[وَ حَمِيمٍ] آبی که به اوج و نهایت درجه‌ی حرارت رسیده باشد.

[وَ ظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ] دود سیاه، یا کوه سیاه که در جهنّم است.

[لا بارِدٍ وَ لا كَرِيمٍ] آنچنان نیست که نگاه کردن به آن لذّت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۴

بخش باشد، و شمال به دشمنان آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده و اصحاب آنها اصحاب شمال است.

[إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ مُتْرَفِينَ] این عذاب آنها را بدین سبب است که از این پیش (در دنیا) بناز و نعمت پرداختند.

لفظ «مترفین» یعنی دارندگان نعمت، «أترفته النعمة» یعنی نعمت او را به طغیان کشاند، یا او را دارای نعمت نمود، و «اترف» فلان» یعنی بر بعضی اصرار ورزید، و «اترفه» یعنی او را به حال خود گذاشت تا هر کاری خواست انجام دهد.

و او را از داشتن نعمت منع نکرد و «مترف» به معنی ستمگر نیز آمده است.

[وَ كانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ] و بر گناه بزرگ (شرک و عناد) اصرار داشتند.

لفظ «حنث» با کسره به معنی گناه و خلاف قسم علم عمل کردن و میل نمودن از باطل به حقّ و عکس آن می‌باشد.

[وَ كانُوا يَقُولُونَ أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ] و می‌گفتند آیا ما چون مردیم و استخوان ما خاک شد باز هم ما زنده می‌شویم.

[أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ] یا پدران گذشته ما زنده خواهند شد و به آنان بگو: [قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ لَمَجْمُوعُونَ إِلى مِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ] در مقام ردّ بر آنها و تهدید آنان چنین بگو.

البتّه تمام خلق اولین و آخرین زنده می‌شوند و همه در وعده گاه روز معیّن محشر جمع می‌گردند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۵

[ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ] آنگاه شما ای گمراهان منکر قیامت از درخت زقّوم تلخ دوزخ البتّه خواهید خورد.

بیان معنای «زقّوم» در سوره‌ی صافات گذشت.

[فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ] تا آنکه شکم‌ها را از آن پر می‌سازید آنگاه همه از آب گرم جهنّم می‌آشامید بدانسان از عطش آن آب را می‌نوشید که شتران تشنه آب می‌آشامند.

لفظ «هیم» با کسره به معنای شتر تشنه است و جمع «هیمان» و «هیمی» به معنای عطشان و تشنه است، یا به معنای شتری است که دردی شبیه درد استسقا گرفته باشد، که جمع «هیمان» و «هیمی»، یا از «هیام» بر وزن «سحاب» است، و آن به معنی چیزی است که مالک خویش نیست، و هر چه بر آن آب بریزی آب را به خود می‌کشد.

و «هائم» یعنی متحیّر و «هیام» بر وزن «غراب» حالتی از عشق است مانند جنون.

[هذا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ] این طعام و شراب کافران در روز جزاست.

لفظ «نزل» عبارت از چیزی است برای شخص نازل و فرود آمده و مهمان آماده می‌شود تا احترام و بزرگداشت او باشد، آن استهزا و تهدید آنان است بدین گونه که نزل آنان چنین است، پس چگونه باشند در منازل و جاهایی که برای آنان مقرّر شده است.

[نَحْنُ خَلَقْناكُمْ] ما شما را آفریدیم نه غیر ما.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۶

[فَلَوْ لا تُصَدِّقُونَ] پس چرا مخلوق بودن خویش را تصدیق نمی‌کنید تا در نتیجه تصدیق به خالق خویش بکنید، یا چرا به بعث و برانگیخته شدنتان تصدیق نمی‌کنید پس از آنکه اقرار به آفرینش ابتدایی خود نمودید و بعث و زنده شدن دوباره در نظر شما آسانتر از آفرینش ابتدایی است.

[أَ فَرَأَيْتُمْ ما تُمْنُونَ] آیا که نخست شما نطفه‌ای بودید.

این جمله جواب شرط مقدّر است، یعنی اگر ما شما را نیافریده‌ایم پس بگویید چه کسی شما را از حالت نطفه بیرون آورد.

[أَ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخالِقُونَ] آیا شما آن نطفه را به صورت فرزند انسان آفریدید یا ما آفریدیم.

و ممکن است لفظ «فاء» در «فرأیتم» برای سببیّت باشد، لفظ «همزه» نیز باید مؤخّر می‌شد که مقدّم شده است و تقدیر آیه در معنا چنین است: ما آفریدیم و خلق کردیم بدان سبب که در جواب این سؤال که آیا شما نطفه را خلق می‌کنید یا ما گفته شود: از خلق نطفه بما خبر بدهید، آن وقت شما جوابی ندارید جز آنکه بگویید: خداوند خالق و آفریننده است.

بنابراین پس چرا به خالق بودن ما تصدیق نمی‌کنید؟

[نَحْنُ قَدَّرْنا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ] لفظ «قدّرنا» با تخفیف و تشدید خوانده شده یعنی ما بین شما مرگ را مقدّر نمودیم، نه غیر ما.

[وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ] و ما مغلوب و ناتوان نیستیم.

[عَلى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثالَكُمْ وَ نُنْشِئَكُمْ فِي ما لا تَعْلَمُونَ]

شما را در عالمی انشا و ایجاد می‌کنیم که شما آن را نمی‌دانید، یعنی کار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۷

ما به طور دایم تبدیل خلق به خلق دیگر، اخراج خلق اوّل از قبرهای بدن‌ها و انشاء و ایجاد آنان در عالم دیگر است نظیر اخراج جنین از رحم و انشای او در عالم دیگری که او نمی‌داند و تبدیل او به جنین دیگری می‌باشد و هیچ چیز نمی‌تواند مانع از این کار ما باشد.

[وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولى] نشئه‌ی دنیا را دانستید، و دیدید که ما گیاهی را تبدیل به گیاهی دیگر نمودیم، گیاه را در نشئه حیوان و انسان انشاء کردیم و حیوان را در صورت حیوان دیگر یا انسان انشا کردیم و نطفه را از صورتی به صورتی دیگر و از مقامی به مقام دیگر و از حالتی به حالتی دیگر تبدیل نمودیم.

و هر اندازه که از حالت‌ها و صورت‌ها بر او عارض گشت از حالت سابقش برتر و بالاتر شد، و این دنیا جز مانند رحم برای جنین نیست و نقل جنین از رحم به دنیا چیزی نیست جز آنکه او را از زندان به جای وسیع و راحت نقل می‌دهند.

[فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ] پس چرا متذکّر نقل از دنیا به آخرت نمی‌شوید؟! و چرا متذکّر نمی‌شوید که این انتقال نیز جز انتقال از زندان به جای بزرگ و واسع چیزی نیست، همان طور که نقل جنین به عالم دنیا استکمال او است و در این دنیا به بسیاری از کمالات می‌رسد که تحصیل آنها در رحم ممکن نیست همین طور است نقل جنین دنیا از رحم دنیا به آخرت تا خیلی از کمالات را که در دنیا تحصیل آنها ممکن نبود به دست آورد، پس چرا متذکّر نمی‌شوید که نسبت عالم آخرت به دنیا مانند نسبت دنیا به رحم بلکه بالاتر از آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۸

و شما نشئه اولی و عالم دنیا را دانستید و فهمیدید که بودن شما در دنیا و اتّصال شما به آخرت در خواب که برادر مرگ است و مشاهده‌ی شما عالم مثال را یک بار یا دو بار، آزاد شدن از قبرهایتان که پیمودن زمان و مکان با وجود آن قبرها برای شما مشکل است.

پیمودن زمان و دیدن آنچه که در آینده واقع می‌شود، پیمودن مکان و شاهد، حوادثی که در مکان‌های دو رخ می‌دهد همه‌ی این علامت‌ها باید موجب تذکّر و یاد آوری باشد و متذکّر این معنا بشوید که مرگ اگر در این مورد شدیدتر و بالاتر از خواب نباشد پائین‌تر و کمتر از آن نیست، پس باید به این آزاد شدن و مردن و رها شدن از قیدها مشتاق باشید، تا زمان و مکان را طیّ کنید و مشاهده کنید آنچه را که در آینده رخ می‌دهد، و آنچه را که در مکان و شهر تو نیست.

از امام سجّاد علیه السّلام آمده است: تعجّب و همه تعجّب از کسی است که نشئه اولی و عالم دنیا را می‌بیند و نشئه‌ی آخرت را انکار می‌کند.

[أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَحْرُثُونَ أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ] آیا شما کشت را می‌رویانید و آن را به حدّ دانه و درو می‌رسانید؟ یا ما این کار را انجام می‌دهیم؟ شما نمی‌توانید بگویید رویاندن و به مقام باروری و درو رسانیدن کار بشر است، چون [لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْناهُ حُطاماً] اگر ما بخواهیم آن را خشک و هیزم می‌کنیم که لایق سوزاندن باشد.

[فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ] «فکّههم بملح الکلام» یعنی با ظرافت و شیرین کاری سخن گفت، یعنی شما با همدیگر بر سبیل استهزا سخنان ظریف و شیرین می‌گویید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۳۹

یا مقصود این است که شما در این مورد با هم سخن می‌گویید و افسانه‌ها می‌سازید.

[إِنَّا لَمُغْرَمُونَ] (و گویید) ما سخت در زیان و غرامت افتادیم.

لفظ «مغرمون» از «غرام» به معنای شرّ دائم و هلاک و عذاب است.

[بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ] ما قومی هستیم محروم از روزی‌ها.

[أَ فَرَأَيْتُمُ الْماءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ أَ أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ] نمی‌توانید بگویید که بشر باران نازل نموده است.

چون اگر ما می‌خواستیم آب باران را شور و تلخ می‌گردانیدیم.

[لَوْ نَشاءُ جَعَلْناهُ أُجاجاً فَلَوْ لا تَشْكُرُونَ] چرا شما شکر نمی‌کنید که منعم را به این نعمت‌ها تعظیم کنید، بدین گونه که اوامر و نواهی او را امتثال نمایید.

[أَ فَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ أَ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَها] درختی که شما از آن آتش و آتش زنه درست می‌کنید، چه آن دو از درخت سبز گرفته می‌شوند، که هرگاه یکی بر دیگری ساییده شود آتش جرّقه می‌زند.

[أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ نَحْنُ جَعَلْناها] آتش یا درخت را ما چنین قرار دادیم که یاد آور تصرّف حقّ تعالی باشد.

[تَذْكِرَةً] یاد آور تصرّف حقّ تعالی و قرار دادن هر چیزی از سنخ خودش باشد مانند آتش، یا یاد آور قدرت حقّ و عنایت او به خلقش باشد، چه از درخت سبز آتشی بیرون آورده که در بسیاری از موارد زندگی‌تان از آن بهره‌مند می‌شوید.

[وَ مَتاعاً] آنچه که موجب بهره و لذّت می‌شود [لِلْمُقْوِينَ] (که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۰

برای ما یحتاج خود) به کار می‌برند.

لفظ «أقوی» یعنی بی‌نیاز شده و فقیر شد، و در زمین گود خوابید، و همچنین است لفظ «قواء» با کسره و مدّ، و لفظ «قوایة» با فتحه.

و معنای آیه این است: وقتی پروردگار تو اینگونه عمل می‌کند و چنین نعمت می‌دهد پس تو تسبیح خدا بگوی.

[فَسَبِّحْ] تو تسبیح بگو و از ردّ کافرین غم و اندوه به خود راه مده [بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ] به سبب اسم پروردگارت تسبیح خدا بگو.

لفظ «باء» در «باسم» برای سببیّت است، یعنی سببیّت یادآوری خدا، یا سببیّت بشریّت علی علیه السّلام، یا به سبب مقام نورانیّت او که همه‌ی اینها اسم خدا هستند یا مقصود این است که اسم پروردگارت را تسبیح بگو که در این صورت لفظ «باء» صله‌ی «سبّح» می‌باشد.

[فَلا أُقْسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ] سوگند به موقع نزول ستارگان (یا آیات کریمه قرآن).

لفظ «لا» زایده یا نافیه است، این جمله ردّ گفته‌ی کفّار است که می‌گفتند قرآن جادو، یا شعر، یا افسانه‌ی گذشتگان است.

یا لفظ «لا» نافیه است و نفی قسم می‌کند، یعنی من در این ادّعای خود که راجع به قرآن کریم است قسم یاد نمی‌کنم چون قرآن بودن آن واضح است و احتیاج به قسم ندارد.

و «بِمَواقِعِ النُّجُومِ» عبارت از محلّ غروب و محلّ طلوع ستارگان، یا انتشار و پراکندگی ستارگان در روز قیامت است.

یـا مقصود «انواء» است که در جاهلیّت به آن معتقـد بودنـد و آن سـقوط سـتاره‌ای است هنگام طلوع فجر و طلوع سـتاره‌ای دیگر در مقابل آن.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۱

یا مقصود رجم سـتاره‌ها به شـیاطین است، چنانچه در خبر است، چه از امام صادق علیه السّلام روایت شده که مواقع نجوم عبارت از رجم ستارگان به شیاطین است، و مشرکین به آن ستارگان قسم می‌خوردند که خدای تعالی فرمود: من به آنها قسم نمی‌خورم.

و ممکن است مقصود از مواقع نجوم مواقع نزول قرآن باشد، چه قرآن نیز تدریجا نازل شده است.

[وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ] آنچه که بر تو خوانـده می‌شود، یـا آنچه که به تو وحی می‌شود، یـا قرآن ولایـت علی علیه السّلام قرآنی است کریم و عزیز و بزرگ.

[فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ] کتاب مکنون عبارت از امام مبین یا کتاب نفوس کلّی است که همان کتاب محفوظ است.

زیرا قرآن از مقام جمع الجمع که مقام مشیّت است به مقام جمع نازل شـده که آن مقام عقول طولی و عرضـی است، به مقام نفوس کلّی نازل شده و نخست در همان مقامها ثابت گشـته، سپس از آن مقامات به سینه‌ی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله سپس از آنجا به حسّ مشترک او نازل گشـته، سـپس از آنجا به خارج آمده و به صورت الفاظ و حروف، یا به صورت نوشته و نقوش در آمده و قرآن در تمام این مقامات جامع بین وحدت و کثرت و احکام قلب و قالب و علم و عمل است.

[لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ] که جز دست پاکان نرسد.

این جمله خبر است و بر خبر بودن بـاقی می‌باشـد، زیرا قرآنی که در کتاب مکنون است به حریم قـدس آن دست کسـی نمی‌رسـد، مگر آنکه از لوث گناهان و محرّمات پاک شده باشد و از ناپاکی توجّه به کثرات و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۲

انانیّت‌ها و پلیدی حدود و تعیّنات، خالی و پاکیزه باشد.

و لیکن چون تکلیف مطـابق تکوین و ظـاهر موافق بـاطن بود تکلیف بر حسب مقـام بشـری این است که قالب انسان با قالب قرآن و ظاهر آن تماس پیدا نکند.

چنانچه در اخبار وارد شده و علما به آن فتوا داده‌اند و گفته‌اند:

خبر در اینجا در معنای نهی است.

یعنی مسّ قرآن جایز نیست مگر برای کسـی که از حـدث‌ها و خبث‌ها پاک و پاکیزه باشد و از همین جاست که از مسّ کردن نخ و جلد و کاغذ آن بدون طهارت نهی کرده‌اند و در همین مورد به همین آیه استشهاد نموده‌اند.

روایت شده: آنگاه که عمر به خلافت رسـید از علی علیه السّلام درخواست نمود که قرآن را به آنها بدهد، گفت: ای ابو الحسن آن قرآن را که نزد أبو بکر آوردی بیاور تا طبق همان قرآن اجتماع کنیم.

علی علیه السّـلام فرمود: هیهات که چنین چیزی ممکن نیست و من قرآن را نزدیکتر آوردم تا بر شـما اتمام حجّت کرده باشم، تا در قیـامت نگوییـد که مـا از آن غافـل بودیم، یـا بگوییـد قرآن را نزد ما نیاوردیـد، بدانیـد قرآنی که نزد من است جز پاکان و اوصـیا از فرزندان من کسی آنرا مسّ نمی‌کنید.

عمر گفت: آیا وقت معیّنی برای اظهار آن قرآن هست؟ علی علیه السّلام فرمود: بلی.

آنگاه که قائم علیه السّـلام از فرزندان من قیام کند قرآن را ظاهر می‌سازد و مردم را بر عمل به آن وامی‌دارد و سنّت طبق آن جریان پیدا می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۳

[تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ] اين كتاب تنزيلى از پروردگار عالم است اين جمله تكريم و بزرگداشت ديگرى براى قرآن است.

[أَ فَبِهذَا الْحَدِيثِ] قرآنى كه اين وصف را دارد، يا قرآن ولايت علىّ عليه السّلام، يا اين حديث كه قرآن كريم است و جز پاكان آن را مسّ نمى‌كنند، يا حديث انحصار آفريدن و زراعت و فرو فرستادن باران و ايجاد درخت آتش در خداى تعالى.

[أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ] نفاق ورزيده و خلاف آنچه كه در دل داريد عمل مى‌كنيد.

دهن نافق، داهن و أدهن يعنى ظاهر نمود خلاف آنچه را كه در قلبش بود.

[وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ] رزق انسانى خودتان را كه آن حظّ و نصيب شماست از قرآن قرار مى‌دهيد، در زندگانى و حيات انسانى از قرآن مدد مى‌جوييد، چه قرآن با علم و اخلاقش روزى انسان است و در عين حال شما آن را تكذيب مى‌كنيد، يا محمّد صلّى اللّه عليه و آله و يا خدا را تكذيب مى‌كنيد.

يا تكذيب خودتان را مانند روزى خود قرار مى‌دهيد كه شما هيچ وقت از آن جدا و منفكّ نيستيد، يا قرآن را كه خداوند آن را به شما روزى داده يا ساير روزى‌هايتان را بر چنان صفتى قرار مى‌دهيد كه گويى منعم و رازق را تكذيب مى‌كنيد، يا شكر و روزى‌تان را تكذيب خود قرار مى‌دهيد.

چنانچه نقل شده كه در بعضى از مسافرتهاى محمّد صلّى اللّه عليه و آله تشنگى شديدى بر مردم غلبه كرد، محمّد صلّى اللّه عليه و آله دعا كرد و همه سيراب شدند، سپس شنيد مردى مى‌گويد: باران بر ما باريد به جهت چنين و چنان كه خداى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۴

تعالى اين آيه را نازل فرمود: وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ [فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ] نفس‌ها يا روح‌ها وقتى به حلقوم برسند.

[الْحُلْقُومَ وَ أَنْتُمْ] شما اى كسانى كه روحهايتان به حلقوم رسيده، يا شما اى اهل كسانى كه در حال احتضار هستند.

[حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ] در آن هنگام شما به احوال خود و خروج روح‌هايتان نظر مى‌كنيد، يا به حال محتضرها و خروج روح‌هايشان نظر مى‌كنيد و مى‌بينيد نمى‌توانيد روحها را به بدن‌ها باز گردانيد.

[وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ] در آن هنگام ما به محتضر از شما نزديكتريم.

[مِنْكُمْ] از شما نزديكتريم و وجه نزديكتر بودن خدا اين است كه قرب و نزديكى مردم به محتضر قرب مكانى است كه مشتمل بر جدايى و فراق و غايب شدن است به خلاف قرب و نزديكى خداى تعالى كه قرب او به اشيا قرب مقوّم است مانند قرب فصل نسبت به نوع خود و اين چنين نزديكى و قرب در مورد هيچ شيئى از اشيا نسبت به شيئى از اشياء محقّق نمى‌شود مگر براى مقوّم نسبت به متقوّم، كه مقوّم نسبت به آن چيزى كه مقوّم آن است از خود آن چيز نزديكتر است.

و لذا خداى تعالى به اشيا از خود آنها نزديكترست.

[وَ لكِنْ لا تُبْصِرُونَ] شما ما را نمى‌بينيد يا نزديكتر بودن ما را نمى‌بينيد.

[فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ] اگر شما بدون پاداش بوديد، يا بدون محاسبه و حساب بوديد، يا اگر مملوك نبوديد، چه لفظ «دين» به معناى پاداش، خوارى، درد، حساب، قهر و غلبه، استعلا، تسلّط، حكم، ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۵

اكراه و ملك آمده است. و همه‌ى اين معانى در اينجا مناسب است.

[تَرْجِعُونَها] ضمير در اينجا به «روح» بر مى‌گردد.

[إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ] اگر شما در تكذيب خود راست مى‌گوييد كه مى‌گوييد نه ثوابى هست، نه عقابى، نه پاداش و نه خدايى.

[فَأَمَّا إِنْ كانَ] اگر متوفّى و ميّت از مقرّبين باشد.

[مِنَ الْمُقَرَّبِينَ] از سابقين باشد.

[فَرَوْحٌ] لفظ «روح» با ضمّه‌ى را خوانده شده.

یعنی برای او روح یا از او روح است، که سابق همه‌ی اینها را داراست.

یا او روح است، که همه برای او و از او است و او قوام محتضر است و لفظ «روح» با ضمّه عبارت از چیزی است که حیات نفس‌ها به سبب آن است و مؤنّث نیز می‌شود.

و معنای دیگر آن قرآن و وحی، و جبرئیل و ملایکه‌ای بزرگتر از جبرائیل و میکائیل می‌باشد و نیز به معنای امر نبوّت و حکم خدا آمده است و لفظ «روح» با فتحه به معنای راحت و رحمت و نسیم باد است.

[وَ رَيْحانٌ] ریحان گیاهی است معروف، یا هر گیاهی است که بوی خوشی داشته باشد و به معنای روزی نیز آمده است.

[وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ] گویا که خدای تعالی با روح و ریحان به مراتب عالی بهشت‌ها اشاره نموده است، «جَنَّةِ النَّعِيمِ» اشاره به مراتب پایین است.

و ممکن است مقصود از «جَنَّةِ النَّعِيمِ» معنایی باشد که شامل جمیع مراتب بهشت‌ها باشد بنابر آنکه لفظ «نعیم» بر نعیم صوری و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۶

معنوی تعمیم داده شود.

یا مقصود این است که در عالم برزخ‌ها روح و ریحان است و در عالم آخرت «جَنَّةِ النَّعِيمِ» است چنانچه در خبر آمده است.

[وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ] و اگر از اصحاب یمین است.

تفسیر یمین به علی علیه السّلام و تفسیر اصحاب او «۱» به شیعه‌ی علی علیه السّلام که با بیعت خاصّ ولوی به دست او بیعت کرده‌اند گذشت.

نیز مکرّر این مطلب گذشت که یمین عالم ارواح است، اصحاب یمین کسانی هستند که در توجّه یا اتّصال به عالم ارواح پاک متمکّن گذشته‌اند و توجّه و اتّصال به عالم ارواح پاک حاصل نمی‌شود مگر با ولایت که با بیعت خاصّ ولوی محقّق می‌شود.

[فَسَلامٌ لَكَ] سلام بر تو ای محمّد [مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ] اصحاب یمین در بهشت‌ها بر حسب مراتب پائین تو مجاور تو خواهند بود و بر تو سلام و درود تحیّت می‌فرستند.

یا آنها سلامتی تو هستند، بدین معنا که آنان به منزله‌ی اجزاء تو می‌باشند و از آفات آخرت سالم‌اند و سلامتی آنها سلامتی تو است.

یا مقصود این است که سلام بر تو ای کسی که او از اصحاب یمین است، یعنی هیچ کدام نسبت به همدیگر بد نمی‌باشند، یا به همدیگر تحیّت سلام می‌فرستند.

یا مقصود این است: ای کسی که خطاب در باره‌ی او ممکن است

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۲۲۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۷

چه اصحاب یمین سلامت همه است و به همه تحیّت می گویند.

[وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ] و امّا اگر از گمراهان و منکران است نصیبش حمیم جهنّم است.

آب داغ که حرارت آن شدید باشد، یعنی چنین آبی برای آنان آماده شده است، چنانچه برای مهمان جهت بزرگداشت او آماده می‌شود.

[وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ] «۱» یعنی آتش جهنّم و داخل نمودن در آتش.

[إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ] آنچه که ذکر شد از اصناف سه گانه و جزاء آنها همان حقّ الیقین است.

بدان که شیئی متیقّن دارای سه حالت است، چون آنچه که با یقین درک شده است یا در مقام علم متیقّن یا در مقام شهود، بدین معنا که آنچه درک شده با چشم یا با بصیرت مورد شهود و مشاهده نیز می‌باشد.

یا در مقام تحقّق متیقن است، بدین معنا که آنچه درک شده با درک کننده تحقق می‌یابد و ذات او می‌شود.

مثال برای این مطلب یقین به آتش است، که یقین به آتش گاهی به وسیله ادراک دود است که از آثار آتش است، یا با مشاهده و دیدن دود و آتش است، یا گشتن عین آتش، که اوّلی علم الیقین و دومی عین الیقین و سوّمی حقّ الیقین می‌باشد.

و اضافه‌ی «حقّ» به «یقین» از قبیل اضافه‌ی سبب به مسبّب یا

---

(۱) فهولاء مشرکون- اصول کافی فی اعداء آل محمد. تفسیر علی بن ابراهیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۸

مسبّب به سبب است و معنای آن این است که این مطلب متحقّق و واقع است، آثار آن موجب یقین است، یا یقین به آن موجب حصول و تحقق آن است.

[فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ] ای رسول تو نام بزرگ خدای خود را تسبیح گوی (و دائما به یاد حقّ باش) بیان این آیه اندکی قبل از این گذشت.

قال علیّ علیه السّلام فی تقلّب الاحوال علم جواهر الرّجال فرمود: گوهر مردان در آزمایشگاه دگرگونی احوال معلوم می‌شود.

دگرگونی حال و وضع زمان نشان می‌دهد گوهر مردمان منهاج البراعة ج ۲۱ ص ۲۸۷ و ۲۸۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۴۹

سورة الحدید ..... ص : ۵۴۹

اشاره

همه‌ی این سوره که بیست و نه آیه است مدنی می‌باشد.

[سوره الحدید (۵۷): آیات ۱ تا ۲۹] ..... ص : ۵۴۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۱) لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ (۲) هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ وَ هُوَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ (۳) هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّةِ أَیَّامٍ ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یَعْلَمُ ما یَلِجُ فِی الْأَرْضِ وَ ما یَخْرُجُ مِنْها وَ ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما یَعْرُجُ فِیها وَ هُوَ مَعَکُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۴)

لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۵) یُولِجُ اللَّیْلَ فِی النَّهارِ وَ یُولِجُ النَّهارَ فِی اللَّیْلِ وَ هُوَ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۶) آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَکُمْ مُسْتَخْلَفِینَ فِیهِ فَالَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ کَبِیرٌ (۷) وَ ما لَکُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولُ یَدْعُوکُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّکُمْ وَ قَدْ أَخَذَ مِیثاقَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۸) هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ عَلی عَبْدِهِ آیاتٍ بَیِّناتٍ لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ إِنَّ اللَّهَ بِکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ (۹)

وَ ما لَکُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا یَسْتَوِی مِنْکُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ أُولئِکَ أَعْظَمُ دَرَجَةً

مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا وَ كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰) مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۱) يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ بُشْراكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۲) يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ (۱۳) يُنادُونَهُمْ أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قالُوا بَلى وَ لكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْكُمُ الْأَمانِيُّ حَتَّى جاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۱۴)

فَالْيَوْمَ لا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۵) أَ لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَ لا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلُ فَطالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۱۶) اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۷) إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدِّقاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۸) وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۱۹)

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكاثُرٌ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَباتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً وَ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ شَدِيدٌ وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٌ وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ (۲۰) سابِقُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۱) ما أَصابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها إِنَّ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۲۲) لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ (۲۳) الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۲۴)

لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلَنا بِالْبَيِّناتِ وَ أَنْزَلْنا مَعَهُمُ الْكِتابَ وَ الْمِيزانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (۲۵) وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً وَ إِبْراهِيمَ وَ جَعَلْنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَ الْكِتابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۲۶) ثُمَّ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ بِرُسُلِنا وَ قَفَّيْنا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۲۷) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۸) لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۲

ترجمه: ..... ص : ۵۵۲

آنچه در آسمانها و زمين است، خداوند را تسبيح مى‌گويد، و اوست پيروزمند فرزانه.

او راست فرمانروايى آسمانها و زمين، كه زنده مى‌دارد و مى‌ميراند، و او بر هر كارى تواناست.

اوست اول و آخر و ظاهر و باطن و او به همه چيز داناست.

اوست كه آسمانها و زمين را در شش روز آفريد، سپس بر عرش استيلا يافت مى‌داند كه چه چيزى وارد زمين مى‌شود و چه چيزى از آن بيرون مى‌رود و آنچه از آسمان فرو مى‌آيد و آنچه به آن فرامى‌رود و او هر جا كه باشيد با شماست، و خداوند به آنچه مى‌كنيد بيناست.

فرمانروايى آسمانها و زمين او راست، و كارها به خداوند باز گردانده شود.

از شب مى‌كاهد و بر روز مى‌افزايد و از روز مى‌كاهد و بر شب مى‌افزايد و از راز دلها آگاه است.

به خداوند و پیامبر او ایمان بیاورید و از آنچه شما را در آن جانشین ساخته است انفاق کنید آری کسانی از شما که ایمان آورده و انفاق کنند پاداشی بزرگ دارند.

و شما را چه می‌شود که به خداوند ایمان نمی‌آورید، حال آنکه پیامبر شما را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۳

دعوت می‌کند که به پروردگارتان ایمان آورید، و به راستی اگر ایمان داشته باشید از شما پیمانتان را گرفته است.

اوست که بر بنده‌اش آیاتی روشنگر فرو فرستاده است تا شما را از تاریکیها [ی جهل و کفر] به سوی نور [علم و ایمان] باز برد و بیگمان خداوند در حقّ شما رئوف مهربان است.

و شما را چه می‌شود که در راه خدا انفاق نمی‌کنید، حال آنکه میراث آسمانها و زمین از خداوند است و از میان شما کسی که پیش از پیروزی [فتح مکّه] انفاق و کارزار کرده باشد [با دیگران] برابر نیست اینان بلند مرتبه‌ترند از کسانی که بعد از آن انفاق و کارزار کرده‌اند و همه را خداوند وعده‌ی نیکی [/ بهشت] داده است و خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

کیست که در راه خداوند قرض الحسنه دهد، تا آن را برایش دو چندان سازد و برای او پاداشی ارجمند است.

روزی که مردان مؤمن و زنان مؤمن را بینی که نورشان پیشاپیش آنان و در سمت راستشان می‌شتابد امروز بشارت شما بوستانهایی است که جویباران از فرو دست آن جاری است که جاودانه در آن هستید این همانا رستگاری بزرگ است.

روزی که مردان منافق و زنان منافق به مؤمنان گویند به خاطر ما درنگ کنید تا از نورتان روشنی فراگیریم، گفته شود به پس پشت خویش باز گردید و نوری بجویید سپس میان آنان دیواری زده شود که دری دارد، از درونسو در آن رحمت است و از برونسوی آن عذاب است.

آنان را ندا دهند که مگر ما با شما نبودیم؟ گویند چرا [گفته شود] ولی شما خودتان را در بلا افکندید و چشم به راه [حوادث سوء برای مسلمانان] بودید و شک و شبهه ورزیدید و آرزوها شما را فریفت، تا آنکه فرمان الهی [/ مرگ] در رسید، و [شیطان] فریبکار شما را در حقّ خداوند فریب داد.

پس امروز نه از شما و نه از کافران، بدل و بلا گردانی پذیرفته نشود سرا و سر انجام شما آتش [دوزخ] است او پناه شماست و بد سر انجامی است.

آیا مؤمنان را هنگام آن نرسیده است که دلهایشان به یاد خداوند و آنچه از حقّ که نازل شده است، خشوع یابد؟ و مانند کسانی نباشند که پیشترها به آنان کتاب آسمانی داده شده است و سپس ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۴

روزگارشان دراز نمود آنگاه دلهایشان سخت شد و بسیاری از آنان نافرمان بودند؟!

بدانید که خداوند زمین را پس از پژمردنش زنده می‌دارد به راستی که آیات [خود] را برای شما به روشنی بیان کردیم، باشد که تعقّل کنید.

بیگمان مردان صدقه بخش و زنان صدقه بخش و کسانی که در راه خدا قرض الحسنه داده‌اند، برای آنان دو چندان شود، و برای آنان پاداشی ارجمند است.

و کسانی که به خداوند و پیامبرانش ایمان آورده‌اند، اینانند که صدّیقند و شهیدان نزد پروردگارشان هستند، اجرشان و نورشان را دارند و کسانی که کفر ورزیده‌اند و آیات ما را دروغ انگاشته‌اند اینانند که دوزخی‌اند.

بدانید که همانا زندگانی دنیا بازیچه و سرگرمی، و زیور و فخرفروشی در میان شما و افزون‌طلبی در اموال و اولاد است، همانند بارانی که کشاورزان را گیاه آن خوش آید، سپس پژمرده شود و آن را زرد شده بینی، سپس خرد و ریز شود و در آخرت هم عذابی شدید هست و هم آمرزش و خشنودی از جانب خداوند و زندگانی دنیا جز مایه‌ی فریب نیست.

به سوی آمرزشی از پروردگارتان، و بهشتی که پهنای آن هم چند پهنای آسمان و زمین است و برای مؤمنان به خداوند و پیامبران او آماده شده است، بشتابید این بخشش الهی است که به هر کس خواهد ارزانی‌اش دارد و خداوند دارای بخشش بیکران است.

هیچ مصیبتی در زمین [به جسم و مال] و به جانهای شما نرسد مگر آنکه پیش از آنکه آن را آفریده باشیم در کتابی [ثبت] است بیگمان این امر بر خداوند آسان است.

تا آنکه بر آنچه از دست شما رود اندوه مخورید و بر آنچه به شما بخشد شادمانی مکنید و خداوند هیچ متکبّر فخر فروشی را دوست ندارد.

همان کسانی که بخل می‌ورزند و مردمان را نیز به بخل می‌فرمایند و هر کس روی برتابد، [بداند که] خداوند است که بی‌نیاز ستوده است.

به راستی که پیامبرانمان را همراه با پدیده‌های روشنگر فرستادیم و همراه آنان کتاب آسمانی و سنجه فرو فرستادیم، تا مردم به دادگری برخیزند و آهن را پدید آوردیم که در آن [مایه‌ی] ستیز و صلابت است و نیز سودهایی برای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۵

مردم، تا سر انجام خداوند معلوم بدارد که چه کسی در نهان [دین] او و پیامبرانش را یاری می‌دهد بیگمان خداوند نیرومند پیروزمند است.

و به راستی نوح و ابراهیم را به رسالت فرستادیم، و در زاد و رود آن دو، پیامبری و کتاب آسمانی قرار دادیم آنگاه بعضی از آنان رهیافته و بسیاری از آنان نافرمانند.

سپس از پی ایشان پیامبرانمان را آوردیم، و عیسی بن مریم را از پی آوردیم، و به او انجیل دادیم و در دل کسانی که از او پیروی کردند رأفت و رحمت قرار دادیم، و رهبانیّتی را به صورت بدعتی در پیش گرفتند که ما آن را بر ایشان واجب نکرده بودیم، مگر آنکه در طلب خشنودی الهی آن را در پیش گرفته بودند، ولی چنانکه شایسته‌ی رعایت بود، رعایتش نکردند آنگاه به مؤمنان آنان پاداششان را بخشیدیم و بسیاری از آنان نافرمانند.

ای مؤمنان از خداوند پروا کنید و به پیامبر او ایمان آورید، تا بهره‌ی دو چندان از رحمت خویش به شما ارزانی دارد، و برای شما نوری قرار دهد که با آن [به درستی] راه می‌روید و شما را بیامرزد و خداوند آمرزگار مهربان است.

تا اهل کتاب بدانند که صاحب اختیار چیزی از بخشش و بخشایش الهی نیستند و بخشش و بخشایش به دست خداوند است، به هر کس که خواهد ارزانی‌اش دارد و خداوند دارای بخشش بیکران است.

تفسیر ..... ص : ۵۵۵

[سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] هر چه در آسمانها و زمین است همه به تسبیح ذات اقدس پروردگار مشغولند.

در سوره‌ی بنی اسرائیل در تفسیر قول خدای تعالی: وَ إِنْ مِنْ شَیْءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ گذشت، و مکرّر گذشت که مقصود از تسبیح- از هر چیزی که باشد- تنزیه لطیفه‌ی الهیّه و وجهه‌ی ربّانی هر چیزی از نقایص مادّه و حدود آن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۶

زیرا که هر موجودی که در فطرت و ذاتش دارای قوّه و استعداد باشد از قوّه به فعلیّت، از نقص به کمال خارج می‌شود و نسبت به مراتب ناقص خود از حدود به اطلاق خارج می‌شود، این خروج همان تسبیح فعلی است، و چون این وجهه‌ی الهی از وجهی ربّ او و از جهتی اسم ربّ او، از جهتی اسم ربّ او و از جهتی شیئیّت آن شیئی و ذات اوست.

لذا مقصود از تسبیح تنزیه همان لطیفه می‌باشد اعمّ از آنکه معلّق بر اللّه باشد یا بر ربّ یا بر اسم ربّ و لفظ «لام» در «اللّه» زایده

است برای تقویت آورده شده و لفظ «اللّه» مفعول به «سبّح» یا برای تعلیل است و مفعول آن محذوف می‌باشد.

و لفظ «سبّح» مأخوذ از «سبحان اللّه» به طریقه‌ی مشتقّات جعلی است، یعنی آنچه که در آسمانها و زمین است «سبحان اللّه» می‌گوید، یا از تسبیح به معنای تنزیه کردن خداست، اختلاف به ماضی و مضارع در این سوره‌ها برای اشعار به این است که تسبیح فطری اشیاء است و مقیّد به زمان خاصّی نیست و از سوی دیگر برای تجدید نشاط سامع و تفنّن و تنوّع در عبارت است و آوردن مصدر در سوره‌ی بنی اسرائیل برای اشعار به این است که خدای تعالی در ذات خویش منزّه است چه تسبیح کننده‌ای او را تسبیح بگوید یا تسبیح نگوید.

[وَ هُوَ الْعَزِيزُ] او غالب است، و غلبه‌ی او اقتضا می‌کند هر چیزی تسبیح او گوید، چون هر چیزی به غالب توجّه دارد و او را تعظیم می‌کند و از هر نقصی او را تنزیه می‌کند.

[الْحَكِيمُ] خدای تعالی کسی است که صنع هر چیزی را متقن نموده به نحوی که هیچ چیز یافت نمی‌شود مگر آنکه تسبیح گوی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۷

اوست، چون صنع خدای تعالی متقن و محکم است هیچ کس متوجه تسبیح شیئی از اشیا نمی‌شود و اگر تسبیح اشیا را بفهمد و احساس کند هلاک یا دیوانه می‌شود مگر آنکه گوش ملکوتی او باز شود.

[لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] آن خدایی که آسمانها و زمین همه ملک اوست این جمله وجه دیگری برای تسبیح هر چیزی برای خدای تعالی است.

[يُحْيِ] او خلق را زنده می‌گرداند.

یعنی به طور مستمرّ در هر آن گروهی را با نفخ حیات حیوانی در جنین‌ها زنده می‌گرداند.

[وَ يُمِيتُ] و باز می‌میرند و به طور استمراری گروهی را از حیات حیوانی می‌میراند.

یا به طور استمراری نفوسی را با حیات انسانی با دمیدن نفخ و لوی زنده می‌گرداند و گروهی را از حیات انسانی می‌میراند، یا با حیات برزخی زنده می‌گرداند و از حیات حیوانی می‌میراند، یا زمین‌ها را با گیاه زنده می‌کند، و گیاه را با آب طراوت و سبزی و شادابی می‌بخشد، و حیوان را با حیات حیوانی، و انسان را با حیات انسانی زنده می‌کند، و هر یک از اینها را با مرگ مناسب خودش می‌میراند، یا به طور استمرار هر چیزی را با اخراج از قوّه و استعداد زنده می‌کند و همان چیز را از فعلیّت ناقص می‌میراند.

و این معنای اخیر به تسبیح اشیا موافق‌تر است، گویا که گفته است: خدای را آنچه که در آسمانها و زمین است تسبیح گو است، بدین گونه که از قوّه‌ها به فعلیّت‌ها در می‌آیند، و خارج کننده‌ای از قوّه به ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۸

فعلیّت خدای تعالی است، زیرا او با فعلیّت‌ها زنده می‌کند و از نقائص و کمبودها می‌میراند.

[وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ] و او بر هر چیز از میراندن و زنده کردن و غیر اینها توانا است.

[قَدِيرٌ هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ] در ترکیب موجودات او اوّل است، و در تحلیل آنها او آخر است نظیر وحدت در اعداد.

جهت اشاره به همین معنا وارد شده است: «ای کسی که برای تو است وحدانیّت عدد» چه ترکیب همه‌ی مراتب اعداد از وحدت است نه غیر آن و تحلیل آنها نیز به وحدت است نه غیر آن، و به همین لحاظ است که خدای تعالی فرمود:

[وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ] چه ظواهر و بواطن اعداد جز وحدت چیزی نیست، و آنچه که موجب تمییز بین مراتب است جز امر اعتباری عدمی چیزی نیست.

یا معنای آیه این است که او به لحاظ مراتب و اعتبار حیثیّت علیّت و معلولیّت اوّل است، چون خدای تعالی به این لحاظ اوّل علّت‌های فاعلی و آخرت علّت‌های غایی است، چون او مسبّب اسباب و علّة العلل، غایت غایت‌ها و نهایت نهایت‌هاست.

یا معنای آیه این است که او اوّل در ادراک است، زیرا آنچه بر مدارک اوّلا ظاهر می‌شود همان وجود است که آن حقیقت حقّ اوّل

تعالی است.

و او آخر در ادراک است، بدین معنی که درک کننده هر چه اجزای مدرکات خویش را تمیز دهد و هر کدام را از دیگری جدا کند درک شده و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۵۹

مدرّک حقیقی خویش را جز اوّل تعالی نمی‌یابد و در نتیجه آخر مدرکات او اوّل تعالی می‌شود.

و به همین معنا خدای تعالی فرمود: وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ یعنی آنچه که از اشیای نخست درک می‌شود همان اوّل تعالی است، چون از هر چیزی او ظاهر است و آنچه که در آخر درک می‌شود نیز اوست، چون او باطن از هر چیزست، باطن چیزی است که از ادراک پنهان است و با نوعی تحمّل زحمت و نظر از اشیا درک می‌شود.

و ممکن است آیه اشاره به چیزی باشد که صوفی در مقام توحید به آن قایل است که این معنا برای بعضی از سالکین به طریق حال و برای بعضی دیگر به طریق مقام ظاهر می‌شود و مادامی که آن توحید حال یا مقام برای او نشده گفتن آن و به زبان آوردن آن جایز نیست و اگر برای سالک به صورت حال در آمد در حین زوال و از بین رفتنش نباید آن را به زبان آورد.

و اگر توحید حال یا مقام او نباشد و آن را بر زبان آورد خون او مباح می‌شود و آن چنین است که خدای تعالی بر سالک به اسم واحد یا احد تجلّی نماید، پس او در وجود جز واحد یا احد نمی‌بیند، نه اوّل می‌بیند و نه آخر، نه علّت و نه معلول، نه ظاهر و نه باطن، نه صاعد و نه نازل، نه درک کننده و نه درک شونده، بلکه همه‌ی اینها را اعتباراتی از نفوس محجوب و زیر پرده است، عدم‌هایی است که دارای حقیّت و حقیقتی نیستند.

بنا بر این معنای آیه چنین می‌شود: او اوّل است بدون آنکه اوّلیّت برایش اعتبار شود و آخر است بدون اعتبار آخر بودن، او همچنین ظاهر و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۰

باطن است، یعنی او چیزی و اعتباری در دار وجود نیست.

و در شعر زیر نیز به همین مقام اشاره شده است:

حلول و اتّحاد اینجا محال است که در وحدت دویی عین ضلال است.

و هر چه که به صورت نثر و نظم از این مقوله ذکر کرده‌اند اشاره به همین مقام یا ناشی از آن است، و به جایز نبودن گفتن و بر زبان آوردن این وحدت و جایز نبودن اعتبار آن برای غیر کسی که حال یا مقامش چنین باشد گفته شده:

الا تا با خودی زنهار زنهار عبارات شریعت را نگهدار

[وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ] و او به همه امور عالم داناست. این جمله به منزله‌ی قول خدای تعالی: إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ است، زیرا علم او عین ذات او است، و چون احاطه به همه‌ی اشیا دارد نسبت به همه اشیا اوّل و آخر و ظاهر و باطن است.

[هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ] اوست خدایی که آسمانها و زمین را در شش روز بیافرید.

همه‌ی این جمله‌ها در صورتی که با حرف عطف همراه نباشد مستأنفه و جواب سؤالهای مقدّر یا جمله حالیّه است.

[فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ] آنگاه بر عرش استیلا یافت. این آیه با بیان آن در سوره‌ی اعراف گذشت.

[يَعْلَمُ ما يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ ما يَخْرُجُ مِنْها وَ ما يَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما يَعْرُجُ فِيها] و او هر چه در زمین فرود آید، و آنچه از آسمان نازل شود و آنچه بالا رود همه را می‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۱

این آیه با بیان آن در سوره‌ی سبا گذشت.

[وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ] هر كجا باشيد او با شماست. اين معيّت و همراهى معيّت قيّومى است و لازمه‌ى رحمت رحمانى خداست، كه خداى تعالى با وجود فعلى‌اش همه‌ى اشياست و قوام و فعليّت اشيا و اوّل و آخر و ظاهر و باطن آنهاست، اين آيه تهديد و ترغيب است.

[وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ] و به آنچه كنيد خدا آگاه است. اين جمله متمّم و مكمّل تهديد و ترغيب است.

[لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] پادشاهى آسمان و زمين متعلّق اوست اين جمله تأكيد در مقام مدح است، چون تأكيد و تكرار در مقام مدح و رضا مطلوب است همان طور كه در مقام ذمّ و غضب مطلوب مى‌باشد، و جمله‌ى اوّل در مقام تعليل تسبيح گفتن اشياست، جمله‌ى دوّم در مقام تعليل احاطه‌ى علم او به اشيا و تتميم تهديد و ترغيب است.

[وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ] و بازگشت كارها به سوى اوست شب را در روز نهان كند و روز را در شب پنهان سازد اين آيه در سوره‌ى آل عمران گذشت.

[وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ] و اوست كه به اسرار درونى خلق آگاه است.

يعنى خداوند به سينه‌ها آگاه است و همه نيّت‌ها و خطورات ذهنى، خيالات، حالت‌ها و عادت‌ها، يا قوا و استعدادها را مى‌داند كه صاحبان سينه‌ها از آنها آگاه نيستند.

[آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ] (الا اى بندگان) به خدا و رسول او ايمان آوريد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۲

اين جمله به منزله‌ى نتيجه‌ى سابق است، گويا كه فرموده باشد:

حالا كه اين مطلب را دانستيد ديگر در روى گردانيدن از خدا و رسولش عذرى براى شما باقى نمى‌ماند، يا ديگر عذرى نداريد در خروج از قول خدا و رسولش در باره‌ى ولايت على عليه السّلام.

پس ايمان به خدا بياوريد و گفته‌ى او را در مطلق اوامر و نواهى تصديق كنيد، يا گفته‌ى او را در مورد ولايت على عليه السّلام تصديق نماييد.

و بر رسول او ايمان بياوريد با بيعت عام يا بيعت خاصّ، يا او را در آنچه از احكام يا ولايت علىّ گفته تصديق نماييد.

چون خطاب از جانب خداى تعالى عامّ است شامل موجودين از مسلمانها و غير مسلمانها و معدومين مى‌شود لفظ «آمنوا» نيز بايد عام باشد و شامل اذعان، تصديق، بيعت اسلامى عامّ و بيعت ايمانى خاصّ باشد، گويى كه فرموده باشد: اى كفّار و اى كسانى كه آمادگى (پذيرش) اسلام را داريد از موجودين و معدومين به خدا و رسولش ايمان بياوريد با بيعت عامّ به دست رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و اى مسلمانان اذعان كنيد، خدا و رسولش را در آنچه كه رسول صلّى اللّه عليه و آله به شما مى‌گويد از مطلق احكام يا ولايت على عليه السّلام تصديق كنيد.

و با بيعت خاصّ ولوى به خدا و رسولش صلّى اللّه عليه و آله يا به دست خليفه و جانشين او ايمان بياوريد و معانى ايمان در اوّل سوره‌ى بقره گذشت.

[وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ] از آنچه كه خداوند به شما داده و شما را جانشين و خليفه قرار داده انفاق كنيد، يعنى اموال دنيوى و اعراض و حشمت و اعضاء و قوا و نيروها و نسبت افعال و اوصاف به خودتان و انانيّت شما، يعنى از همه‌ى اينها انفاق كنيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۳

و براى اشعار به اينكه همه‌ى آنچه كه داريد عاريه و امانت نزد شماست و شأن عاريه و امانت اين است كه برگردانده و به صاحب آن مستردّ گردد تا انفاق بر شما آسان شود فرمود: «مستخلفين» از استخلاف و خليفه.

[فَالَّذِينَ آمَنُوا] آنان كه با بيعت عامّ يا بيعت خاصّ ايمان آوردند.

[مِنْكَمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ] پس بر آنانكه از شما ايمان آورده و انفاق كردند پاداش بزرگ (بهشت ابد) خواهد بود.

وعده‌ى پاداش بزرگ براى اشعار به اين است كه منظور از ايمان بيعت خاصّ ولوى است، چون پاداش بزرگ جز بر ولايتى كه از بيعت خاصّ حاصل مى‌شود نيست.

[وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ] چرا اذعان يا تصديق نمى‌كنيد، يا چرا با بيعت عامّ نبوى اسلام نمى‌آوريد، يا چرا با بيعت خاصّ ولوى ايمان نمى‌آوريد؟! (چه شده است كه به خدا و رسولش ايمان نمى‌آوريد)؟! [وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ] ايمان بياوريد به پروردگار و ربّ مطلق كه او ربّ الأرباب است، يا ربّ شما در ولايت كه او علىّ عليه السّلام است.

[وَ قَدْ أَخَذَ] خداوند پيمان گرفته است.

[مِيثاقَكُمْ] خداوند در عالم ذرّ از شما پيمان گرفته كه ايمان به خدا بياوريد، يا با محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا با علىّ عليه السّلام بيعت كنيد، و رسول صلّى اللّه عليه و آله از شما پيمان گرفته كه در بيعت عام از قول او تخلّف نورزيد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۴

لفظ «أخذ» به صورت مجهول نيز خوانده شده.

[إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ] اگر شما تصديق كننده و اذعان كننده هستيد، يا اگر شما با بيعت عام اسلامى بيعت كرده‌ايد و جواب آن بقرينه‌ى سابق محذوف است، يعنى اگر شما ايمان داريد و تصديق مى‌كنيد پس چرا به علىّ عليه السّلام ايمان نمى‌آوريد با بيعت خاصّ ولوى در حالى كه رسول صلّى اللّه عليه و آله از شما پيمان گرفته كه از قول او تخلّف نكنيد.

[هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلى عَبْدِهِ] اوست خدايى كه بر بنده‌ى خود نازل كرد.

مقصود از بنده‌ى خدا رسول صلّى اللّه عليه و آله است كه شما را دعوت به ايمان به علىّ عليه السّلام مى‌كند.

[آياتٍ بَيِّناتٍ] آيات قرآن و معجزات نبوى.

[لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ] تا شما را از ظلمات و تاريكى‌هاى مادّه و شبهات و شكوك و هواها و وابستگى‌ها خارج كند، به نور تجرّد و يقين اطلاق و رها شدن از هواها و وابستگى‌ها رهنمون گردد.

[وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ] و خداوند بسيار در حقّ شما مشفق و مهربان است.

[وَ ما لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ] چرا در راه خدا انفاق نمى‌كنيد در حالى كه شما در راه خدا هستيد كه آن جهادست، يا در راه حجّ، يا در راه هجرت به سوى رسول صلّى اللّه عليه و آله، يا به سوى امام هستيد، يا در حالى كه شما در طريق قلب و سلوك به قلب و به سوى خدا هستيد، يا چرا شما در تحصيل راه خدا و آن ولايت و طريق قلب است انفاق

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۵

نمى‌كنيد.

يا چرا در تعظيم راه خدا انفاق نمى‌كنيد؟ و راه خدا عبارت از هر خيرى است از عبادات و جهاد و حجّ، يا رسالت يا ولايت است.

[وَ لِلَّهِ مِيراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ] وارث تمام (اهل) آسمانها و زمين خداست.

اين جمله حاليّه در موضع تعليل است، و اضافه‌ى لفظ «ميراث» يا بيانيّه، يا به تقدير «فى» يا به تقدير لام است.

چون آسمانهاى ارواح و آنچه كه در آنها است، و زمين‌هاى اشباح و آنچه كه در آنهاست ميراث مقام مشيّت است كه آنها را انسان كامل و عقول از مشيت ارث مى‌برند، ما بعد عقول از عقول ارث مى‌برد، ما بعد از نفوس از نفوس ارث مى‌برند، ما بعد از عالم مثال از عالم مثال ارث مى‌برند و همه‌ى اينها از خداى تعالى.

و موالید تكوينى ميراث و به جا مانده از كامل‌هاست كه از بعضى به بعضى به ارث مى‌ماند و اموال عرضى دنيوى ميراث از بنى آدم است كه از بعضى به بعضى به ارث مى‌رسد، پس چرا آنچه كه براى خدا است به امر خدا از آن انفاق نمى‌كنيد.

[لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ] كسى كه قبل از فتح و پيروزى انفاق كرد و به قتال و جنگ پرداخته است، كسى كه بعد از فتح انفاق و مقاتله كرده، مساوى نيست با كسى كه انفاق و مقاتله ننموده است فقره‌ى دوّم به قرينه‌اى كه گفته مى‌شود حذف شده است.

بدان كه فتح اطلاق مى‌شود بر يارى و پيروزى، بر دادن خدا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۶

غنيمت‌هاى دنيوى و اخروى را كه لازمه‌ى پيروزى، فتح بلاد و فتح باب قلب است.

و نيز اطلاق مى‌شود بر فتح بلاد و كشور گشايى، بر فتح باب قلب، و مخاطبين آيه مسلمانانى بودند كه بيشتر همّت‌هايشان منحصر بر پيروزى بر دشمنان و فتح شهرها و جمع كردن غنيمت‌هاى دنيوى بود، ولى مؤمنين بيشتر همّت‌هايشان بر فتح باب قلب و جمع غنيمت‌هاى اخروى بود.

و آيات قرآن بر مراتب حالت‌هاى مردم با كثرت و گستردگى شان نازل شده است و اختلاف تفاسير كه از معصومين عليهم السّلام وارد شده به اعتبار اختلاف احوال مردم است، گستردگى وجوه قرآن بر حسب گستردگى احوال مردم است پس صحيح است كه گفته شود: مساوى نيست از شما كسى كه قبل از يارى و پيروزى انفاق كند.

يا قبل از غنيمت‌هاى دنيوى يا اخروى، يا قبل از كشور گشايى مسلمين، يا قبل از فتح مكّه با كسى كه چنين نيست.

و همچنين صحيح است گفته شود: مساوى نيست از شما كسى كه انفاق كند قبل از فتح باب قلب به ملكوت و كسى كه پس از قوّت مسلمين و غلبه‌ى آنان انفاق نمايد، در وقتى انفاق كند كه غنايم زيادست و اميد آن مى‌رود كه غنايم و فتح بلاد پشت سر هم واقع شود و در وقتى باب قلب باز شده و چيزى را مشاهده كند كه نه چشمى آن را ديده و نه گوشى آن را شنيده باشد.

كه انفاق و مقاتله قبل از اين جز از قوّت يقين و ثبات قلب و قوّت شجاعت و سخاوت محقّق نمى‌شود. ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۷

و امّا بعد از حضور و حصول امور فوق ديگر دشمنى و نيرومندى باقى نمى‌ماند تا مقاتله و جنگ سخت باشد، و ديگر ميل و محبّتى به اموال و قوا و انانيّت‌ها باقى نمى‌ماند، چون در عوض انفاق چيزى شريفتر و برتر و بهتر يافته است و ديگر انفاق دشوار نمى‌گردد.

پس كسى كه در هنگام ضعف مسلمين انفاق و قتال مى‌كند درجه‌اش بزرگتر است چون يقين او قوى‌تر است و اجر انفاق و قتال در غياب بزرگتر است از انفاق و قتال در حضور.

بعضى در معناى آيه گفته‌اند: مساوى نيست از شما كسانى كه قبل از فتح رسول به سبب معراج انفاق كنند، چه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بعد از معراج از جهت تأثير قوى‌تر بود و كسى كه قبل از معراج انفاق كند مانند درخت زيتون است كه شرق و غرب جهان بدان فروزان است بدون آنكه آتشى زيت آن را بر افروزد.

و مولوى قدّس سرّه در بيان اين آيه چه خوب گفته است:

يؤمنون بالغيب مى‌بايد مرا زان ببستم روزن فانى سرا

ليك يك در صد بود ايمان به غيب نيك دان و بگذر از ترديد و ريب

بندگى در غيب آيد خوب و كش حفظ غيب آيد در استبعاد خوش

قلعه دارى كز كنار مملكت دور از سلطان و سايه سلطنت

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۸

پاس دارد قلعه را از دشمنان قلعه نفروشد به مال بى‌كران

نزد شه بهتر بود از ديگران كه به خدمت حاضرند و جان فشان

پس به غیبت نیم ذرّه حفظ کار به که اندر حاضری زان صد هزار

[أُولئِکَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِینَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا وَ کُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنی] و آن مسلمانانی که پیش از فتح مکّه در راه دین انفاق و جهاد کردند و خدا به هر چه کنید آگاه است.

یعنی ثواب نیکو، یا عاقبت نیکو.

[وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ] خداوند به آنچه عمل می‌کنید آگاه است، پس احتیاجی نیست که در اعمالتان شما حضور داشته باشید.

[مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ کَرِیمٌ] خداوند قرض را به او دو برابر و به طور مضاعف ردّ می‌کنید، و برای قرض دهنده نیز پاداشی است کریم که هیچ منّت و کوتاهی و زوال در آن نیست.

این آیه با بیان آن در اواخر سوره‌ی بقره گذشت.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است «۱» که این آیه در صله‌ی امام نازل شده است و در روایتی دیگر: در دولت فسّاق نازل شده.

[یَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِینَ] ای رسول ما یاد آر روزی را مردان و

---

(۱) اصول کافی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۲۳۹

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۶۹

زنان مؤمن.

لفظ «یوم» ظرف «یضاعفه» یا ظرف خبر در قول خدای تعالی: لَهُ أَجْرٌ کَرِیمٌ یا ظرف «کریم» یا ظرف لفظ «یقال» می‌باشد که قبل از قول خدای تعالی:

بُشْراکُمُ الْیَوْمَ تقدیر گرفته شده، یا ظرف «یسعی» است و معنای آن این است که هر زمان که مؤمنین و مؤمنات را می‌بینی، یعنی روزی که آنها را می‌بینی چنین می‌بینی.

[وَ الْمُؤْمِناتِ یَسْعی نُورُهُمْ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ] وقتی چشم بصیرتت را باز کنی روزی که مؤمنین را ببینی می‌بینی که نور ایمانشان از پیش رو و سمت راست آنها می‌شتابد.

و مقصود از این نور آن کیفیّتی است که در قلب بیعت کننده با بیعت خاصّ ولوی به سبب قبول ولایت داخل می‌شود، آن فعلیّت اخیر بیعت کننده است و از همین جاست که او فرزند کسی می‌شود که با او بیعت کرده است.

گاهی او را در یک واقعه به صورت کسی می‌بیند که به دست او بیعت کرده و گاهی به صورت فرزند او از صلب او می‌بیند، این کیفیّت یک کیفیّت عرضی نیست، بلکه آن یک صورت جوهری است که از ولیّ امرش نازل شده و به قلب او داخل گشته و قول خدای تعالی: وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ اشاره به همین صورت است و آن صورت با چشمان حسّی دیده نمی‌شود، بلکه با چشم بصیرت در دنیا و آخرت دیده می‌شود و در عالم برزخ‌ها و آخرت آن صورت از پوشش مادّه رها می‌شود و هر کس که از حجاب چشم مادّی رهایی یافته آن را می‌بیند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۰

پس هر کس آن را می‌بیند، صاحب نور نیز آن را می‌بیند و می‌بیند که آن کیفیّت به صورت امامش در پیش رویش راه می‌رود، اختیار پیش رو و سمت راست بدان جهت است که آن صورت نورانی است و استناره‌ی از آن به مقداری که بر او ظاهر شود، پشت سر مؤمن دنیاست که ظلمانی و تاریک است و شمال او ملکوت سفلی است که آن تاریک‌ترست و نورانی با ظلمانی تناسب ندارد.

پیش روی او عالم غیب است که آن نور محض است، سمت راست او عالم ارواح پاک است که آن نیز نورانی است و گاهی آن نور بر سالک ظاهر می‌شود، و آن هنگامی است محبّت او شدّت بگیرد، در سلوک خود استقامت نماید و با مرگ اختیاری بمیرد،

این همان مطلبی است که صوفی‌ها می گویند مبنی بر اینکه سالک باید در سلوک خود به حصول حال حضور اهتمام بورزد.

و این همان شناخت علی علیه السّلام به نورانیّت است که آن معرفت خداست، این همان است که حضور و سکینه و فکر نامیده شده و این همان ذکر حقیقی خداست.

[بُشْراكُمُ الْيَوْمَ] تو می گویی یا ملایکه می گویند، یا به آنها گفته می‌شود: امروز بر شما بشارت باد.

[جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها] بهشتی که نهرها زیر درختانش جاری است بشارت باد.

در آخر سوره‌ی آل عمران باین جریان نهرها از زیر بهشت‌ها گذشت.

[ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ] و این همان سعادت و فیروزی بزرگ شماست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۱

[يَوْمَ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ] در آن روز مردان و زنان منافق به اهل ایمان گویند.

این جمله بدل از «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ» یا بدل از «الیوم» است.

[وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونا] بما نگاه کنید و شتاب مکنید یا منتظر باشید.

[نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ] و بنگرید ما را تا از نور و روشنایی شما ما هم بگیریم.

چون بین مؤمنین و نور آنها و بین منافقین مناسبتی نیست به آنها گفته می‌شود برگردید به پشت سرهایتان.

[قِيلَ ارْجِعُوا وَراءَكُمْ] همان طور که در دنیا پشت سرتان بر می گشتید.

[فَالْتَمِسُوا نُوراً] از باب استهزا به آنان گفته می‌شود: نوری دیگر طلب کنید.

[فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ] دیواری بین آنها کشیده می‌شود.

[لَهُ بابٌ باطِنُهُ] باطن درب یا باطن دیوار.

[فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ] دیوار عبارت از حجابی است که بین ملکوت سفلی و ملکوت علیا حاجز و حاجب است، باطن آن به ملکوت علیاست که در آن رحمت و رضوان است، و ظاهر آن به ملکوت سفلی است که در آن جهنّم و آتش آن و انواع عذاب آن است.

[يُنادُونَهُمْ] منافقین زن و مرد ندا سر می‌دهند و به مؤمنین می گویند: مگر ما در انسانیّت با شما نبودیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۲

[أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ] مگر ما در انسانیّت، یا در اسلام و بیعت عامّ، یا در ایمان و بیعت خاصّ با شما نبودیم؟

[قالُوا بَلى] جواب می‌دهند که چرا، در ظاهر اسلام و در ظاهر ایمان با ما بودید.

[وَ لكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ] و لیکن شما فتنه کردید.

لفظ «فتنه» به معنای این است که تو چیزی را بپسندی و به معنای آب کردن طلاـ و نقره، گمراه کردن و در فتنه واقع ساختن نیز می‌باشد.

[أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ] منتظر هلاکت محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا مؤمنین بودید.

[وَ ارْتَبْتُمْ] در دین خویش شکّ کردید و در این جهت با ما نبودید.

[وَ غَرَّتْكُمُ الْأَمانِيُ] و آرزوها شما را از طلب آخرت و عمل برای آن بازداشت و مغرور کرد.

[حَتَّى جاءَ أَمْرُ اللَّهِ] تا امر خدا به قبض ارواح شما رسید.

[وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ] شیطان شما را به خدا مغرور ساخته، که گفته خدا کریم است و زمان توبه وسیع است.

[فَالْيَوْمَ لا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ] اگر فدیه هم داشته باشید امروز از شما گرفته نمی‌شود در حالی که فدیه ندارید.

[وَ لا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا] و از آنان كه كافر شدند نيز فديه پذيرفته نمى‌شود.

[مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ] آتش متصدّى امر شماست، كه آن مالك شماست و غير از آتش چيزى در شما تصرّفى ندارد (و شما سزاواريد به آن).

[وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ] و آتش جايگاه بسيار بدى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۳

[أَ لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ] آيا وقت آن نرسيده تا كسانيكه ايمان آورده‌اند دلهايشان به ياد خدا ترسان گردند.

وقتى حال منافقين و نور مؤمنين را ذكر كرد و از سوى ديگر نفاق ناشى از ايستادن در يك مرتبه و راضى شدن به وقوف در آن مرتبه است كندى حركت مؤمنين را به مقامات بالاتر گوشزد كرد به نحوى كه از ايستادن بر مراتب حاصله آنان را بر حذر نمود، زيرا استفهام در اينجا براى توبيخ و انكار است.

در سوره‌ى بقره بيان معنى خشوع و فرق بين آن و بين خضوع و تواضع در تفسير قول خداى تعالى: وَ إِنَّها لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخاشِعِينَ گذشت.

مقصود از ذكر خدا ذكرى است كه از صاحب ذكر گرفته شود، يا تذكّر خدا و تذكّر عظمت او است، يا مقصود صاحب ذكر است و آن على عليه السّلام با بشريّت او است يا على عليه السّلام با مقام نورانيّتش صاحب ذكر است.

[وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِ] و به آنچه از حقّ فرود آمده.

مقصود از حقّ آيات قرآن، يا احكام رسالت، يا قرآن ولايت على عليه السّلام يا واردات آفاقى يا انفسى است.

[وَ لا يَكُونُوا] لفظ «يكونوا» به صورت غايب خوانده شده و آن نفى است و عطف بر «تخشع» يا نهى شده است و عطف بر «ألم يأن» به اعتبار معنا، گويى كه گفته باشد: نبايد مؤمنين بر مقام خود بايستند و توقّف كنند و نبايد چنين باشند.

و به صورت خطاب خوانده شده كه مى‌تواند نفى باشد و عطف بر

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۴

«تخشع» و التفات از غيبت باشد، مى‌تواند نهى باشد و عطف به اعتبار معنا و التفات، تقدير آيه چنين مى‌شود: (لا يقفوا و لا يكونوا).

[كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلُ فَطالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ] زمان وقوف و ايستادن در مقامشان طول كشيد، ترقّى به مقاماتى كه از آنها مفقود است نكردند.

[فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ] بيشتر آنها منافق شدند، و فاسق گشتند، و از حكم امامشان خارج شدند.

از امام صادق عليه السّلام روايت شده: معناى اين آيه اين است كه در امام قائم عليه السّلام چنين باشد، يعنى اين آيه در باره‌ى مؤمنين در زمان غيبت نازل شده و خداوند با اين آيه آنها را بر حذر داشته كه به سبب وقوف بر مقام واحد و عدم خروج به مقامات بالاتر منافق شوند، مانند منافقين زمان محمّد صلّى اللّه عليه و آله كه به سبب وقوف در يك مقام و خارج نشدن از آن به مقامات بالاتر منافق شدند، چه به آنان كتاب نبوّت داده شد و قبل از مؤمنين آن را پذيرفتند و قبول كردند.

[اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها] بدانيد كه زمين را خدا پس از مرگ زنده مى‌گرداند.

گويا بعد از آنكه مؤمنين را از وقوف بر حذر داشت و آنها را بر اين وقوف توبيخ كرد گروهى از واقفين و توقّف كنندگان از رحمت مأيوس شدند و گفتند: بنا بر اين براى ما جز قساوت دلها چيزى نيست.

پس خداى تعالى براى از بين بردن يأس و نا اميدى‌شان و ترجيح دادن جانب اميد و رجا فرمود: بدانيد كه خداوند زمين قلوب مؤمنين را با ذكر خدا در دنيا يا با نور امام در آخرت زنده مى‌كند پس از روح خدا ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۵

و رحمت او مأیوس نشوید.

[قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ] ما آیات (تدوینی آفاقی و انفسی) و دلایل قدرت خود را برای شما بیان کردیم.

[لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ] باشد که شما خرد بورزید (تا متنبّه شده و اندیشه کنید) یا با ادراک عقلانی درک کنید، یا با عقل‌هایتان درک دریابید که ایستادن در یک مقام موجب قساوت قلب است و ذکر جلا، روشنی دلها و موجب خشوع است.

[إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدِّقاتِ] همانا مردان و زنانی که در راه خدا صدقه و احسان کنند.

لفظ «مصدّقین و المصدّقات» با تشدید صاد از باب تفعّل خوانده شده، یعنی کسانی که صدقه می‌دهند و با تخفیف صاد از باب تفعیل خوانده شده، یعنی کسانی که خدا و رسولش را تصدیق کردند.

[وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ] و به خدا قرض نیکو دهند.

این جمله حالیّه یا معترضه یا معطوف بر صله‌ی الف و لام است و به هر تقدیر تقیید تصدّق است اگر تصدّق به معنای انفاق مطلق باشد، یا تأکید آن است اگر به معنی انفاق لوجه اللّه باشد.

و ممکن است مقصود از تصدّق انفاق بر نیازمندان و مقصود از قرض دادن به خدا صله‌ی امام باشد «۱».

و بنابر قرائت تخفیف صاد جمله عطف می‌شود و به منزله‌ی این است که گفته شود: کسانی که ایمان آوردند و انفاق کردند.

---

(۱) تفسیر جامع جلد ۷ ص ۶۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۶

و بنا بر قرائت تشدید صاد قول خدا: إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدِّقاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ [قَرْضاً حَسَناً يُضاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ] (یعنی به محتاجان قرض الحسنه دهند) خدا احسان آنان را چندین برابر سازد و پاداش با لطف و کرامت نیز عطا کند.

به منزله‌ی این است که گفته شود: (ان الذین یعطون الزکاة) و جمله بیان جزای انفاق است و قول خدای تعالی:

[وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ «۱»] بیان جزا و پاداش ایمان است.

و به عبارت دیگر: إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ بیان جزاء قوّهٔ عمّاله است.

و الَّذِينَ آمَنُوا بیان جزای قوّه‌ی علّامه است.

و به عبارت دیگر اوّلی بیان جزای زکات است و دوّمی بیان جزا و نماز و ترجیح جانب قوّه‌ی علّامه و نماز بر قوّه‌ی علامه و زکات می‌باشد. چه قول خدای تعالی: أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ [وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ] برای حصر کردن کمال صدق و راستی و شهادت در آنانست و قول خدای تعالی:

[لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ] تفخیم و بزرگداشت اجر و نور آنها است، و این تفخیم از آن جهت حاصل می‌شود که اجر و نور اضافه به آنها شده است و این بدان معناست که شناخت اجر آنان ممکن نیست مگر

---

(۱) علی بن الحسین علیه السّلام: این برای ما و برای شیعیان ماست. تهذیب الاحکام پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله: علیّ علیه السّلام صدیق اکبر این امّت و فاروق اعظم است. مناقب ابن شهر آشوب [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۷

به سبب اضافه شدن به آنها.

و بعضی گفته‌اند: لفظ «الشّهداء» مبتداء است، و «لهم اجرهم» خبر آن می‌باشد.

از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: کسانی از شما که این مطلب را بشناسد و بفهمد، انتظار آن را بکشد و به وجود خیر در

آن گمان برد به خدا سوگند او مانند کسی است که با شمشیرش در رکاب قائم علیه السّلام جهاد کرده است، پس فرمود: بلکه به خدا سوگند مانند کسی است که با شمشیرش در رکاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جنگ کرده باشد، سپس برای بار سوم فرمود: بلکه به خدا سوگند مانند کسی است که در رکاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شهید شده باشد.

و در میان شما در این باره آیه‌ای از کتاب خدا وجود دارد.

گفته شد: آن آیه کدام است؟

فرمود: قول خدای تعالی: «وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ... تا آخر آیه» سپس فرمود: شما به خدا سوگند صادق و شهدا نزد پروردگارتان هستید و اخباری که به این مضمون وارد شده، یعنی صدّیقین و شهدا را به شیعیانشان تخصیص داده بسیار است.

و این خبر که ذکر می‌شود از نقل بقیّه اخبار بی‌نیاز می‌کند.

و آن خبر این است: از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده: وقتی در جنگ نهروان امام علیه السّلام خوارج را کشت مردی خدمت امام علیه السّلام رسید و عرض کرد: یا امیر المؤمنین علیه السّلام خوشا به حال ما که در این موقف در حضور شما بودیم و شاهد جنگ در رکاب شما بودیم و به همراهی شما خوارج را کشتیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۸

امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: سوگند به خدا که دانه را شکافت و خلق را آفرید کسانی در این موقف ما را همراهی کردند و با ما بودند که هنوز خداوند پدران و اجداد آنان را نیافریده است.

آن مرد عرض کرد: گروهی که هنوز آفریده نشده‌اند چگونه با ما همراه بودند؟

امام علیه السّلام فرمود: بلکه گروهی در آخر الزّمان به وجود می‌آیند، که با ما در آنچه که هستیم شریک می‌شوند و بر ما سلام می‌کنند، به حقّ آنان شرکای ما هستند.

[وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ «۱»] و آنانکه به خدا کافر شدن و آیات الهی را تکذیب کردند آنها اهل آتش دوزخند.

این جمله در مقابل «الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ» می‌باشد.

[اعْلَمُوا] بدانید.

این جمله ابتدای کلامی است که از ما قبلش منقطع است و تشویق به زهد در زندگی دنیا و لوازم آن و ترغیب به آخرت و انفاق و آسان نمودن انفاق است.

[أَنَّمَا الْحَیاةُ الدُّنْیا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ] که زندگانی دنیا به حقیقت بازیچه است طفلانه و لهو و عیّاشی.

لعب چیزی است که دارای یک غایت خیالی غیر عقلانی است و

---

(۱) آنانکه به خدا کافر شده ولایت امیر المؤمنین و فرزندانش را تکذیب کرده‌اند آنها اهل دوزخند- تفسیر جامع جلد ۷ ص ۶۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۷۹

لهو چیزی است که هیچ غایت خیالی هم ندارد، یعنی غایتی که درک و احساس شود ندارد و گر نه جایز نیست که کار شخصی فاعل مختار بدون غایت باشد.

و تقدیر آیه چنین است: بدانید که متاع زندگی دنیا، یا حاصل زندگی دنیا لعب و لهو است.

[وَ زِینَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَیْنَکُمْ وَ تَکاثُرٌ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ] و آرایش زنانه و تفاخر و خودستایی با یکدیگر و حرص افزودن مال و فرزندان یعنی زندگی دنیا طلب زیادی و غلبه کردن در اموال و اولاد است.

و برای قوّه‌ی عاقله هیچ یک از این امور باقی نمی‌ماند.

[كَمَثَلِ غَيْثٍ] مانند بارانی است که به موقع ببارد.

این جمله مفعول دوّم «اعلموا» است، یا لفظ «انّما» و ما بعدش جای در مفعول نشسته است، یا این جمله خبر مبتدای محذوف است.

[أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَباتُهُ] گیاه باران، یعنی گیاهی که به سبب باران روییده است.

و خدای تعالی فرمود: روییدن گیاه کفّار را به شگفت و اعجاب واداشته، چون کفّار از آن جهت که به خدا کافرند به صورت گیاه بیشتر شگفت زده می‌شوند به خلاف غیر کفّار که آنها به منعم و انعام او خوشحال می‌شوند.

[ثُمَّ يَهِيجُ] سپس خشک می‌شود، از باب اینکه به غایت و آخر می‌رسد یا به آفتی دچار می گردد.

[فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً] سپس هیزم می‌شود و لایق

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۰

سوختن و آتش.

[وَ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ شَدِيدٌ] و در عالم آخرت (دنیا طلبان را) عذاب سخت جهنّم است.

زندگی دنیا و نازل شدن آب حیات از آسمان ارواح را مثل به آمدن باران از آسمان زده و صورت انسان را در ابتدای کار تشبیه به روییدن گیاه کرده که در ابتدا ضعیف است.

سپس استوا و بزرگ شدن انسان را تشبیه به استوا و بزرگ شدن گیاه کرده که در آن حال گیاه سبز و شاداب می‌شود و غافل از آخرت شگفت زنده می گردد، سپس انحطاط و پایین آمدن انسان و بالاخره مرگ او را تشبیه به خشک شدن گیاه و زردی و شکستگی آن کرده، سپس عذاب اخروی را برای کسی که فریب دنیا را خورده به آتش شدن و سوختن گیاه خشک تشبیه نموده است.

[وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٌ] مغفرت و رضوان برای کسی است که فریب دنیا را نخورده است، یا برای همه است به شرط استعداد و استحقاق.

[وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ] زندگی دنیا بهره و لذّتی است که از غرور ناشی می‌شود یا متاعی است که سبب غرورست.

[سابِقُوا] (الا ای مؤمنان) بشتابید.

این جمله به منزله‌ی نتیجه، یا جواب سؤال مقدّر است که ناشی از ما قبلش می‌باشد، گویی که گفته شده: اگر حیات و زندگی دنیا متاع غرور است و اهل دنیا در آخرت معذّب هستند پس ما چه کار کنیم؟

فرمود: به مغفرت خدا سبقت بگیرید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۱

[إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ] به سوی آمرزش پروردگارتان و براه بهشتی که عرضش به قدر پهنای آسمان و زمین است.

در سوره‌ی آل عمران بیان تشبیه عرض بهشت به عرض آسمانها و زمین گذشت.

[أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ] برای اهل ایمان به خدا و پیامبرانش مهیّا گردیده. این جمله صفت، یا حال، یا مستأنفه است.

[ذلِكَ] این ایمان به خدا و رسولان او، یا این مغفرت و بهشت که ذکر شد.

[فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ] و این فضل خداست که به هر کس خواهد عطا می کند.

چه مبدأ توفیق برای ایمان که سبب مغفرت و بهشت است ناشی از خدای تعالی است، بنابراین کسی به سبب خودش یا عملش داخل بهشت نخواهد شد.

[وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ] و فضل و كرم خدا بسيار عظيم است.

[ما أَصابَ] اين جمله از ما قبلش منقطع يا جواب سؤالى است كه از ما قبلش ناشى شده است، گويى كه گفته شده: اگر خداوند نسبت به بندگانش داراى فضل باشد پس اين مصايب و بلاها از كجا مى‌آيند؟ در جواب فرمود: ما أَصابَ ...

[مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ] آنچه كه از بلاهاى عمومى كه در عالم كبير بر اموال اهل زمين مى‌رسد. ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۲

[وَ لا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها] قبل از آنكه انفس را خلق كنيم، يا قبل از آنكه زمين و نفس‌ها را خلق كنيم و مقصود از كتاب لوح محفوظ است.

و مقصود اين است كه مصايب و بلاها محقّق نمى‌شوند مگر با علم و قدرت و مصيبت وارد ساختن ما.

[إِنَّ ذلِكَ] اين ثبت در كتاب [عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ] بر خدا آسانست.

[لِكَيْلا تَأْسَوْا] (اين را بدانيد) تا هرگز آنچه از دست شما رود دلتنگ نشويد.

لفظ «لكيلا تأسوا» متعلّق به قول خدا: «فى كتاب» يا متعلّق به محذوف است و تقدير آيه اين است كه ما اين مطلب را به شما خبر داديم تا بدانيد آنچه كه در زمين واقع مى‌شود در لوح ثابت، با علم و اراده‌ى ما واقع مى‌شود تا شما بر گذشته‌ها تأسّف نخوريد.

[عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ] براى اينكه بر هر چه كه از شما فوت مى‌شود صبر كنيد و راضى باشيد و خداى را شكر نماييد، اين معنا نهايت زهد است، چون تغيير نكردن در آنچه كه از دست مى‌رود و در آنچه كه به دست مى‌آيد كمال زهد است.

چنانچه از امير المؤمنين عليه السّلام روايت شده كه فرموده: همه‌ى زهد بين دو كلمه‌ى از قرآن آمده است؟ خداى تعالى فرمود: لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلى ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ كسى كه بر گذشته تاسّف نخورد، و به آنچه كه به دست مى‌آيد خوشحال نگردد هر دو طرف زهد را دارا مى‌باشد.

از امام باقر عليه السّلام آمده است: اين آيه در باره‌ى ابى بكر و اصحابش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۳

نازل شده «۱»، يكى راجع به گذشته و يكى راجع به قضايا بعد و آينده.

يعنى تأسّف نخوريد كه علىّ بن ابى طالب عليه السّلام مخصوص به فضايلى بود كه شما آن فضايل را نداشتيد و خوشحال نشويد براى فتنه‌اى كه بعد از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بر شما عارض گشته است.

[وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ] و خدا دوستدار هيچ متكبّر خودستايى نيست.

اين جمله عطف بر قول خدا: «ما أصاب» است.

و مقصود اين است كه اندوهناك نشدن بر گذشته و خوشحال نشدن بر آينده گاهى از باب تكبّر و فخر است كه اين ممدوح نيست، اين معنا فقط وقتى ممدوح است كه ناشى از زهد در دنيا باشد.

يا معناى آيه اين است: صدقه دهندگانى كه انفاق مى‌كنند و همچنين مؤمنين انفاق كننده و آنانكه صدقه نمى‌دهند ولى تكبّر مى‌كنند و از انانيّت خود كم نمى‌كنند، آنان كه فخر مى‌فروشند و ايمان به خدا و رسولش نمى‌آورند مورد غضب خدا هستند.

مكرّر اين مطلب گذشته كه مفهوم اين عبارت اگر چه اعمّ از مبغوض بودن آنانست ولى مقصود بر حسب مقام همين معناست.

[الَّذِينَ يَبْخَلُونَ] كسانى كه در مورد اموال و اعراض و قوا و انانيّت‌هايشان بخل مى‌ورزند و انفاق نمى‌كنند، از انانيّت خويش كم نمى‌كنند و مطيع خدا و رسولش نمى‌شوند.

[وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَ مَنْ يَتَوَلَ] هر كس از انفاق و

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- تفسیر جامع جلد ۷ ص ۷۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۴

ایمان برگردد به خداوند متعال ضرری نمی‌رساند.

[فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُ] چه خدای تعالی بی نیاز است و احتیاجی به اموال و اعراض و انفاق شما از چیزهایی که باید انفاق شود ندارد.

[الْحَمِيدُ] خداوند کسی است که احتیاج به ایمان و تصدیق و تعظیم شما ندارد.

و مقصود کسی است که از علی علیه السّلام، یا از خدا و رسول در باره‌ی ولایت علیّ علیه السّلام روی بر می گرداند.

زیرا که علی علیه السّلام که مظهر خدا است بی‌نیاز از اعراض کننده و انفاق اوست، او در ذات خودش حمید است، خواه کسی او را تصدیق کند یا تکذیب.

در اینجا این گمان پیش می‌آید که کسی سؤال کند: به چه وسیله انسان می‌تواند مؤمن و انفاق کننده باشد تا از ایمان و علی علیه السّلام روی بر نگرداند؟ خدای تعالی جواب این سؤال را چنین می‌دهد:

لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلَنا بِالْبَيِّناتِ رسولان خویش را با احکام رسالت و معجزه‌ها که دلالت بر صدق آنها بکند فرستادیم، پس هر کس ایمان بخواهد به آنان روی بیاورد.

[وَ أَنْزَلْنا مَعَهُمُ الْكِتابَ] کتاب نبوّت، کتابهای تدوینی و ملّت‌های الهی صورت‌های آنان هستند.

و لذا از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی این آیه وارد شده: کتاب اسم اکبر است که با آن علم هر چیزی که با انبیا علیهم السّلام بوده دانسته می‌شود.

امام علیه السّلام فرمود: آنچه که به نام کتاب تورات، انجیل و فرقان خوانده می‌شود که در آن کتاب لوح و کتاب صالح و شعیب و ابراهیم علیه السّلام

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۵

است با همین اسم اکبر شناخته می‌شود.

پس خدای عزّ و جلّ خبر داده: إِنَّ هذا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولى صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى پس صحف ابراهیم کجاست؟

صحف ابراهیم علیه السّلام همان اسم اکبر است و صحف موسی علیه السّلام همان اسم اکبر است «۱».

[وَ الْمِيزانَ «۲» لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ] و بر ایشان کتاب و میزان عدل نازل کردیم تا مردم به راستی و عدل گرایند.

میزان هر چیزی است که چیز دیگری با آن قیاس شود یعنی مورد مقیاس قرار گیرد، از قبیل دو کفّه، قپان، ریسمان بنّاها، سیره‌ی سلاطین در سلطنت، احکام قالبی ملّی شرایع، عقل، رسول، رسالت، ولیّ، ولایت، کتابهای آسمانی و لکن میزانی که مردم با آن به عدل و قسط قیام کنند عبارت از ولایت و قبول آن و احکام آن و خود ولیّ امر می‌باشد.

چه هر میزانی غیر از ولایت وقتی میزان است و مردم با آن به عدالت قیام می‌کنند فرستادیم لیکن چون منظور از ذکر حدید مترتّب شدن غایت یاری کردن رسولان بر حدید و ما قبل آن می‌باشد.

لذا بهتر این است که گفته شود: حدید را با رسولان فرستادیم و معنای نازل کردن آهن (حدید) با اینکه آن در معادن تکوّن پیدا می‌کند عبارت از ایجاد آن است.

یا مقصود این است که هر موجودی که در این عالم است در عالم‌های مثال و در عالم‌های بالاتر وجود داشته است، سپس از آن عالم

---

(۱) اصول کافی- تفسیر جامع جلد ۷ ص ۷۲

(۲) میزان امام است. تفسیر علی بن ابراهیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۶

به عالم کون و فساد نازل شده است.

[فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ] در آهن سختی کار زار است، چنانچه این مطلب مشاهد و محسوس است، از قبیل قطع اعضا و مفاصل حیوان، قطع حیات حیوان و انسان که متّصل به ولایت باشد.

پس مقصود از کتاب که همراه رسولان است همان نبوّت و رسالت است، آن دو اسم اکبر می‌باشند، هر چیزی در آن اسم اکبر هست، شرایع رسولان و کتب آنها صورت نبوّت و رسالت‌اند.

و چون ولایت- که میزان عدل است و میزان بودن نبوّت و رسالت به سبب ولایت است- از بزرگترین اسباب قیام مردم به قسط بود این غایت را قبل از ذکر آهن (حدید) آورد و حدید (آهن) را بعد از آن اضافه نمود و فرمود:

[وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ] آهن را با رسولان یا به طور مطلق فرو فرستادیم [وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ] و آهن منافع زیادی برای مردم دارد، چون آلات بیشتر صنعت‌ها و صنعتگرها از آهن است.

[وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ] تا معلوم شود که خدا و رسولش را با ایمان قلبی که یاری خواهد کرد.

لفظ «بالغیب» یعنی در حالی که یاری دهنده‌ی از غیب از جانب خداست، یا در حالی که خداوند به وسیله‌ی غیب از یاری کنندگان است، یا لفظ «بالغیب» ظرف «ینصره» است، قول خدای تعالی: لِيَعْلَمَ عطف بر قول خدا لِيَقُومَ النَّاسُ است و وجه تأخیر نزول این جمله از نزول حدید گذشت.

[إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ] که خدا بسیار قوی و مقتدر است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۷

احتیاجی به یاری شما نیست، زیرا خدا قوی و تواناست و بر هر چیز که اراده کند قادر است، از تحقّق مراد او هیچ چیز نمی‌تواند مانع شود، هیچ چیز بر او غالب و چیره نیست.

و خداوند با این کار خواسته است شما را امتحان نماید و کافر و منافق از مؤمن موافق جدا شود.

[وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا] و البتّه ما فرستادیم. این جمله عطف بر قول خدا: لَقَدْ أَرْسَلْنا می‌باشد از قبیل عطف تفصیل بر اجمال.

[نُوحاً وَ إِبْراهِيمَ وَ جَعَلْنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَ الْكِتابَ] یعنی رسالت نوح و ابراهیم را و فرزندانشان نبوّت و کتاب آسمانی قرار دادیم.

[فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ] کسانی از ذریّه‌ی نوح و ابراهیم هدایت یافته‌اند در غایت هدایت و اهتدا مانند انبیا و اولیا علیهم السّلام، یا در اواسط اهتدا و هدایت‌اند مانند سایر مؤمنین.

[وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ] و بسیاری به فسق و بدکاری شتافتند.

در مقابل جمله‌ی «منهم مهتد» نفرمود: «و منهم فاسق» تا اشاره به این باشد که غلبه در جانب گمراهی است.

[ثُمَّ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ بِرُسُلِنا] رسولان ما از انبیا بنی اسرائیل و موسی و شعیب علیه السّلام.

[وَ قَفَّيْنا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها] و سپس عیسی بن مریم را فرستادیم و به او کتاب آسمانی انجیل را عطا کردیم و در دل پیروان (حقیقی) او رأفت و مهربانی قرار دادیم و لیکن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۸

رهبانیت (و ترک دنیا) را از پیش خود بدعت برانگیختند.

یعنی نسبت به دین موسی رهبانیّت را اختراع کردند، نه آنکه در دین اختراع کردند تا بدعت باشد و رأفت شدیدترین رحمت، یا رقیق‌ترین آن است، یا چیزی است که اثر آن در ظاهر آشکار و ظاهر می‌شود، ولی اثر رحمت در ظاهر ظاهر نمی‌شود یا معنای آن

دو بالعكس است.

و رهبانيّت و «رهبة» هر دو مصدر «الرّاهب» مفرد «رهبان» مى‌باشند، اينان نصارى بودند كه از مردم منقطع مى‌گشتند و پلاس مى‌پوشيدند در كوهها و در جاهاى خلوت عبادت مى‌كردند.

[ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ] يعنى آن را در قلوب اينان القا نكرديم.

[إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ] مگر براى طلب رضوان خدا، يا در حال طلب رضوان خدا، چون جايز نيست اين جمله مفعول له براى «كتبنا» باشد.

يا معناى آيه اين است كه آنان رهبانيّت را اختراع كردند، ما بر آنان واجب نكرديم و اختراع رهبانيّت بدان جهت بود كه رضوان خدا را طلب مى‌كردند.

بنابراين استثناى منقطع مى‌شود، و لكن قول خداى تعالى:

[فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها] معناى اوّل را تأييد مى‌كند، بدين معنا كه رهبانيّت را با هواى نفس خويش قرار دادند، يا عمل به مقتضاى آن نكردند، يا با آن رضوان خدا را قصد نكردند، يا با آن رهبانيّت به خليفه‌ى خدا منتهى نشدند و خليفه‌ى خدا مؤسّس آداب سلوك الى اللّه است.

و به نبى صلّى اللّه عليه و آله نسبت داده شده كه آنها محمّد صلّى اللّه عليه و آله را تكذيب كردند. ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۸۹

[فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا] آنان كه به محمّد صلّى اللّه عليه و آله ايمان آوردند.

[مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ] بسيارى از آنان از ولىّ امر و خليفه‌ى خدا پيروى نمى‌كنند.

از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله روايت شده كه فرمود: قبل از شما مردم بر هفتاد و دو فرقه و گروه بودند.

از اين گروههاى مختلف فقط دو گروه نجات پيدا كردند، و بقيّه‌ى آنها هلاك شدند، گروه اوّل آنان بودند كه با پادشاهان و ملوك كه بر ضدّ دين عيسى عليه السّلام بودند جنگيدند، پادشاهان آنان را كشتند، گروه دوّم كسانى بودند كه توان مقابله با ملوك را نداشتند و از سوى ديگر نمى‌توانستند آنها را دعوت به دين خدا و دين عيسى عليه السّلام بكنند، اينان در شهرها گشتند و رهبانيّت اختيار كردند، آنان كسانى هستند كه خداى تعالى در باره ايشان فرموده: وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها سپس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: كسى كه به من ايمان آورد، مرا تصديق نمود و پيرو من شد، رعايت رهبانيّت را كرده و حقّ آن را ادا نموده و كسانى كه به من ايمان نياوردند در هلاكت و تباهى‌اند.

[يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا] اى كسانى كه به حقّ گرويدند.

پس از آنكه مؤمنين از اهل كتاب را مدح نمود، آنان را كه بر صورت دين خودشان باقى ماندند و ايمان به محمّد نياوردند ذمّ نمود، و فرمود: وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ مطلق مؤمنين به محمّد صلّى اللّه عليه و آله را با بيعت عامّ نبوى مورد خطاب و ندا قرار داد.

يا مقصود از ندا كسانى از اهل كتاب هستند كه با بيعت عامّ به محمّد صلّى اللّه عليه و آله ايمان آوردند و فرمود: اگر مجرّد اسلام ناشى از بيعت عامّ و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۰

قبول دين براى نجات كافى بود براى اهل كتاب هم قبول دين خودشان كافى مى‌شد و فاسق ناميده نمى‌شدند.

پس شما اى مؤمنين در صورت دين محمّد صلّى اللّه عليه و آله توقّف نكنيد و به بيعت عام اكتفا نكنيد، بلكه [اتَّقُوا اللَّهَ] در جميع اوامر و نواهى خدا از او بترسيد، يا در مخالفت رسول صلّى اللّه عليه و آله و مخالفت قول او در باره‌ى على عليه السّلام از خدا بترسيد.

[وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ] به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با ایمان حقیقی ایمان آورید که آن با بیعت خاصّ ولوی حاصل می‌شود.

[یُؤْتِکُمْ کِفْلَیْنِ] «۱» دو سهم از رحمت خود را به شما میدهد.

[مِنْ رَحْمَتِهِ] یک سهم بر قبول رسالت و یک سهم بر قبول ولایت.

و به عبارت دیگر: نصیبی بر بیعت عامّ، نصیب و سهمی بر بیعت خاصّ.

به عبارت سوّم سهمی بر قبول اسلام و سهمی بر قبول ایمان.

و به عبارت چهارم: سهمی در مقام نفس انسانی و سهمی در مقام قلب.

و به عبارت پنجم: سهمی از بهشت نعیم، و سهمی از بهشت رضوان.

و به عبارت ششم: سهمی برای قوّه عمّاله و سهمی برای قوّه‌ی علّامه.

---

(۱) الحسن و الحسین علیهما السلام. اصول کافی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۱

[وَ یَجْعَلْ لَکُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ] و نوری از پرتو قرآن شما را عطا کند که بدان نور راه (بهشت ابد) پیمایید.

مقصود از نور صورت ولیّ امر است که با بیعت خاصّ در قلب بیعت کننده داخل می‌شود و از آن تعبیر به ایمان می‌شود که داخل در قلب است.

هر گاه آن صورت از حجاب‌های هواها و وابستگی‌ها بیرون رود نور آن ظاهر می‌شود به نحوی که انسان از نور خورشید بی‌نیاز می‌شود و زمین با نور پروردگارش اشراق می‌کند که اشاره به ظهور آن صورت روشنی آن و شناخت علی علیه السّلام به نورانیّت است که آن معرفت خداست.

و این معرفت حاصل نمی‌شود مگر برای مؤمنی که قلبش به ایمان امتحان شده که عبارت از ظهور این صورت است.

و آن گاه که آن صورت از حجاب‌های نفس و وابستگی‌هایش خلع شد صاحب آن صورت از تمام ما سوای آن بی‌نیاز می‌شود.

و آن صورت قرین یاری و نزول ملایکه می‌شود و ظهور آن صورت همان نزول سکینه و آرامش است.

و لذا خدای تعالی فرمود: نُوراً تَمْشُونَ بِهِ چه آن صورت همان فعلیّت اخیر انسان است.

و همه‌ی کارهای آن چیز با فعلیّت اخیر محقّق می‌شود، پس خداوند با آن بیعت نور مخفی یا آشکار قرار می‌دهد که جمیع حرکات و سکنات و عبادات و مکاسب او با همان نور محقّق می‌شود.

[وَ یَغْفِرْ لَکُمْ] با آن نور شما را می‌بخشد، چه این نور باعث غفران و بخشش خدا است، زیرا خدای تعالی حیا می‌کند امّتی را عذاب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۲

کند که امامت امام عادل از جانب خدا را پذیرفتند و به آن گردن نهاده‌اند، اگر چه امّت در اعمال و افعال فاجر و فاسق باشند.

[وَ اللَّهُ غَفُورٌ] خصلت خدای تعالی بخشش است خواه موجب بخشش وجود داشته باشد، یا نه پس کسی که در او مادّه‌ی مغفرت و بخشش که همان ولایت است باشد لا محاله بخشیده می‌شود.

[رَحِیمٌ] خصلت او رحمت است خواه موجب آن باشد، چه نباشد.

و لفظ «نور» گاهی تفسیر به امام شده که به او تأسّی و اقتدا می‌کنند.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: مقصود از دو سهم و نصیب از رحمت او حسن و حسین علیهما السّلام می‌باشند و مقصود از «نُوراً تَمْشُونَ بِهِ» امامی است که به او اقتداء می‌کنند.

و در روایتی آمده است: نور علی علیه السّلام است.

[لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ] تا اهل كتاب بدانند لفظ «لا» در «لئلّا» زايده است، يعنى آن همان است كه در بارهى نزول آيه ذكر شد، يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ يعنى يهود و نصارى.

[أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ] كه آنها به هيچ از رحمت و فضل خدا دستى ندارند.

در بارهى نزول اين آيه بعضى گفته‌اند:

رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله جعفر را با هفتاد سوار به سوى نجاشى فرستاد كه او را دعوت به اسلام كند، اينان پيش نجاشى رفتند و او را دعوت به اسلام كردند، او اجابت كرد و ايمان آورد.

پس جعفر خواست برگردد و جماعتى از اهل مملكت نجاشى كه ايمان آورده بودند، عدد آنان چهل نفر بود گفتند: به ما اجازه بده پيش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۳

اين پيامبر برويم و به او سلام كنيم، با جعفر آمدند و ديدند كه مسلمين در سختى و عسرت زندگى مى‌كنند.

از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اجازه خواستند به مسلمانان كمك كنند و گفتند:

يا نبىّ اللّه ما اموالى داريم و سختى مسلمين را هم مى‌بينيم اگر به ما اجازه دهى مى‌رويم و اموالمان را مى‌آوريم و با مسلمانان همدردى مى‌كنيم.

پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اجازه داد، آنان رفتند و اموالشان را آوردند و به مسلمانان كمك كردند، خداى تعالى اين آيه را در بارهى آنان نازل نمود: الَّذِينَ آتَيْناهُمُ الْكِتابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ... تا قول خداى: وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ غير مؤمنين از اهل كتاب وقتى قول خدا: أُولئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِما صَبَرُوا را شنيدند بر مسلمانان فخر كردند و گفتند: اى گروه مسلمانان كسانى از ما كه به كتاب شما و كتاب ما ايمان آورده باشند داراى دو اجر و پاداش هستند، كسانى كه فقط به كتاب ما ايمان آورده باشند داراى يك اجر هستند مانند اجر شما مسلمانان، پس ديگر برترى شما بر ما از چيست؟

پس قول خداى تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ نازل شد، و براى مسلمانان دو پاداش قرار داد و بر آنها نور و مغفرت اضافه كرد، يعنى براى كسى كه ايمان به محمّد صلّى اللّه عليه و آله بياورد و تقوا پيشه كند دو اجر و پاداش داده مى‌شود.

تا اهل كتاب بدانند كه آنها توانايى و قدرت هيچ يك از فضل خدا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۴

را ندارند «۱».

[وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ] و هر فضل و نعمتى به دست خداست كه او به هر كه بخواهد مى‌بخشد و خدا داراى فضل و رحمت بى‌پايان است.

بنابر آنچه كه ذكر شد مبنى بر فرق بين اسلام و ايمان و فرق بين ملّت و دين، اينكه مراد از قول خدا: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسلام است كه با قبول دعوت ظاهرى و بيعت عامّ حاصل مى‌شود و قول خدا:

«آمنوا» امر به ايمان حقيقى و قبول دعوت باطنى با بيعت خاصّ ولوى است.

با توجّه به مطالب مذكور ما مى‌گوييم:

ممكن است مقصود از اهل كتاب ملّت باشد خواه به نحو آيين و عقيده باشد، خواه به نحو قبول رسالت با بيعت عام.

و خواه اهل ملّت محمّد صلّى اللّه عليه و آله باشند يا اهل ساير ملّت‌ها و نيز لفظ «لا» در لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ زايده نباشد، تعليل گفتارى باشد كه از قول خدا: آمِنُوا بِرَسُولِهِ استفاده مى‌شود، يعنى ايمان با بيعت خاصّ.

و معناى آن اين است: كه گفتيم به رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله ايمان آوريد با قبول كردن دعوت باطنى.

زیرا کسانی که به بیعت اسلامی قانع شدند و از اهل کتاب رسالت بودند نمی‌دانند که آنها بر چیزی از فضل خدا را توانایی ندارند، بلکه گمان می‌کنند بر فضل خدا که از اموال دنیا ظاهر است قدرت دارند

---

(۱) تفسیر جامع جلد ۷ ص ۷۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۳، ص: ۵۹۵

و نیز گمان می‌کنند بر فضل باطنی قدرت دارند که آن ناشی از درجات ایمان و مقامات رسالت و نبوّت و ولایت است.

چنانچه از بعضی می‌شنیدیم که می‌گفت: اگر یک چلّه خلوت کنیم بسیاری از مراتب ایمان برای ما حاصل می‌شود.

ولی آن گاه که به رسول صلّی اللّه علیه و آله با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورید و ولایت را قبول کردید قصور و عجز شما روشن می‌شود و می‌فهمید که بر چیزی از فضل خدا قادر نیستید.

بدین وسیله به تدریج انانیّت را کم می‌کنید که آن بزرگترین گناه در طریق الی اللّه است و اگر به این مطلب آگاهی نداشته باشید کم کم در جهت افزایش دادن انانیّت قدم بر می‌دارید.

قال علیّ علیه السّلام اکثر مصارع العقول تحت بروق المطامع فرمود: کشتارگاه خردها، بیشتر در پرتو دروغین طمعهاست.

خرد را مکش با طمع ای پسر مشو غرّه بر پرتو بی‌ثمر

منهاج البراعة ج ۲۱ ص ۲۸۹

جلد چهاردهم

پیشگفتار ..... ص: ۱

اشاره

بسم الله الرحمن الرحیم یا مقلّب القلوب و الابصار، یا مدبّر اللیل و النّهار، یا محوّل الحول و الاحوال حوّل حالنا الی احسن الحال

ترجمه‌ی فارسی جلد چهاردهم تفسیر شریف بیان السّعادة فی مقامات العباده تألیف عاشق پاکباخته‌ی ولایت کبرای الهی شهید فی سبیل اللّه، عارف شهیر مولانا المؤتمن حضرت آقای حاج سلطان محمّد گنابادی بیدختی ملقّب به سلطان علی شاه قدّس سرّه را که در ایّام عاشورای ابا عبد اللّه علیه السّلام، مصادف با نوروز سال ۱۳۸۱ شمسی آماده‌ی چاپ گردید.

با کمال عجز، انکسار و نیازمندی جهت امعان نظر و تصحیح نهایی تقدیم راهنمای درویشان زمان، الهادی الی الشّریعة و الطّریقة المنتهی فی الفقر و الفنا مرضیّ اولیاء اللّه مولانا المعظّم جناب آقای الحاج دکتر نور علی تابنده مجذوبعلیشاه نمودیم، تا اگر فرصتی هست آرا و نظرات خود را اعلام فرمایند.

حضرت آقای سلطان علی شاه قدّس سرّه در تمام تألیفات و زندگی پر فیض و برکتشان به چهارده نور سرمدی فروزان علیهم السّلام که چهاردهمین، نور علی نور این انوار طیبه امام عصر عجّل اللّه تعالی فرجه می‌باشد کسب نور نموده‌اند.

عدد چهارده ضمن اینکه تعداد معصومین اسلامی علیهم السّلام از نظر تشیّع چهارده نفر می‌باشند، در اخبار معصومین علیهم السّلام نیز تفسیرها و تأویلات مهمّی وجود دارد، از جمله: هفت سیر نزولی و هفت سیر صعودی انسان که عدد چهارده را حایز می‌شود، همچنین سیر صعودی و نزولی وحی و کلام الهی را می‌توان از رموز عدد چهارده شمرد.

به هر ترتیب نتیجه‌ای که از کلام اللّه مجید و تفسیر آن به دست می‌آید، او اوّل، او آخر، او ظاهر و او باطن می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲

لیس فی الدّار غیره دیّار

نیست بر لوح دلم جز الف قامت دوست چه کنم حرف دگر یاد نداد استادم

و امّا در این جلد ترجمه‌ی تفسیر سوره‌های زیر تقدیم علاقمندان می گردد:

المجادله، الحشر، الممتحنه، الصّف، الجمعه، المنافقون، التّغابن، الطّلاق، التّحریم، الملک، القلم، الحاقّة، المعارج، نوح، الجنّ، المزمّل، المدّثّر، القیامة، الدّهر، المرسلات، النّبأ، النّازعات، عبس، التّکویر، الانفطار، المطفّفین، الانشقاق، البروج، الطّارق، الاعلی، الغاشیة، الفجر، البلد، الشّمس، اللّیل، الضّحی، الانشراح، التّین، العلق، القدر، البیّنة، الزّلزلة، العادیات، القارعة، التّکاثر، العصر، الهمزة، الفیل، القریش، الماعون، الکوثر، الکافرون، النّصر، تبّت، الاخلاص، الفلق و النّاس.

سوره‌ی المجادله ..... ص : ۲

«۱»

در تفسیر آیه‌ی إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیْسَ بِضارِّهِمْ شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ضمن شرح بسیار مفصّل و آموزنده مرقوم فرموده‌اند: ... و در اینجا نجوی به خواب بد تعبیر شده است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: هرگاه شما سه نفر بودید دو نفر از شما بدون سوّمی نجوا نکند که این مطلب موجب حزن و اندوه او می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: سبب نزول این آیه آن است که فاطمه علیها السّلام در خواب دید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قصد دارد خودش با فاطمه و علی و حسن و

---

(۱) شایسته‌ی ذکرست: مشروح مباحث، همچنین منابع و مآخذ روایات استنادی مؤلف عالیقدر طاب ثراه در پاورقی مشروح مباحث که عین عبارت آن بزرگوار ترجمه گردیده است، اشاره شده و این عاصیان برای ممانعت از اطاله‌ی مقدّمه از آوردن مشروح آنها خودداری نموده و امیدواریم خوانندگان ارجمند جهت کسب اطّلاعات بیشتر به صفحات مندرج و پاورقیهای مربوطه‌ی هر کدام از سوره‌های مورد اشاره مراجعه فرمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳

حسین علیهم السّلام از مدینه خارج شوند، پس بیرون آمدند و از دیوارهای مدینه گذشتند و به دو راهی رسیدند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از دست راست رفتند تا به جایی رسید که در آنجا درخت خرما و آب بود.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گوسفندی را خرید که در یکی از دو گوشش نقطه‌های سفیدی بود و دستور ذبح آن را داد، وقتی آن را خوردند در همانجا از دنیا رفتند.

فاطمه علیها السّلام در حالی که گریه می‌کرد و ناراحت بود بیدار شد، این خواب را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نگفت، صبح که شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با الاغی آمد و فاطمه علیها السّلام را بر آن سوار نمود و دستور داد که امیر المؤمنین علیه السّلام و حسن و حسین علیه السّلام از مدینه بیرون روند همان طور که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود، وقتی دیوارهای مدینه را پشت سر گذاشتند به یک دو راهی رسیدند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از طرف راست حرکت کرد همان طور که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود تا رسیدند به جایی که در آنجا نخل و آب بود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گوسفندی را با همان اوصافی که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود خرید و دستور ذبح آن را داد، بعد از ذبح آن را بریان نمودند.

تا خواستند از گوشت آن بخورند فاطمه علیها السّلام بلند شد و از آنان دور شد در حالی که گریه می‌کرد و می‌ترسید آنها را از

دنیا بروند.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فاطمه علیها السّلام را خواست و با گریه او رو برو شد و فرمود:

دخترم چه شده که گریه می‌کنی؟

فاطمه عرض کرد: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دیشب در خواب چنین و چنان دیدم، رفتار شما همان طور بود که من در خواب دیده بودم و لذا از شما دور شدم تا مرگ شماها را نبینم.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بلند شد و دو رکعت نماز خواند و سپس با پروردگارش مناجات نمود و جبرئیل بر او نازل شد و گفت: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله کسی که به فاطمه علیها السّلام این خواب را پیش آورده است شیطان می‌باشد که به او «زها» گفته می‌شود و مؤمنین را در خوابشان اذیّت می‌کند و چیزهایی به آنان می‌نمایاند که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴

موجب اندوه‌شان می‌گردد.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به جبرئیل امر نمود که آن شیطان را بیاورد، وقتی شیطان خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود: تو این خواب را برای فاطمه علیها السّلام پیش آوردی؟

شیطان گفت: بلی یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سه مرتبه در سه جا بر او تف کرد و آب دهان انداخت.

سپس جبرئیل به محمّد صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله هرگاه تو یا یکی از مؤمنین در خواب چیز ناخوشایندی را دید بگوید: «أعوذ بما عاذت به ملائکة اللّه المقرّبون و انبیاء اللّه المرسلون و عباده الصّالحون من شرّ ما رأیت من رؤیائی» و سوره‌ی حمد و معوّذتین و قل هو اللّه احد را بخواند و سه مرتبه آب دهان به طرف چپ بیاندازد، دیگر آنچه که در خواب دیده به او ضرری نمی‌رساند.

پس خدای تعالی بر رسولش این آیه را نازل نمود: إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ ... تا آخر.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هرگاه یکی از شما چیز ناخوشایندی در خواب دید از آن طرف که خوابیده به طرف دیگر بگردد و بگوید: «إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیْسَ بِضارِّهِمْ شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ».

سپس بگوید: «عذت بما عاذت به ملائکة اللّه المقرّبون و انبیاؤه المرسلون و عباده الصّالحون من شرّ ما رأیت و من شرّ الشّیطان الرّجیم» و مقصود از همه‌ی این آیات منافقین امّت است اگر چه نزول آیه در باره‌ی غیر آنان باشد. «۱»

همچنین ضمن شرح مفصّل مرقوم فرموده‌اند که:

از علی علیه السّلام روایت شده است: در کتاب خدا آیه‌ای است که قبل از من

---

(۱) صفحات ۸۲- ۸۴ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵

کسی به آن عمل ننموده و بعد از من نیز کسی به آن عمل نخواهد کرد و آن آیه‌ی نجوی است.

من دیناری داشتم آن را به ده درهم فروختم و هرگاه که با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نجوا می‌کردم در هر نجوی یک درهم صدقه می‌دادم.

سوره‌ی الحشر ..... ص : ۵

در تفسیر آیه‌ی فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ مرقوم فرموده‌اند: آنان به حقیقت رستگاران عالمند.

روایت شده که مردی نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و از گرسنگی شکایت کرد، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به خانه‌های همسرانش فرستاد و آنها گفتند: جز آب چیزی نداریم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه کسی امشب این مرد را نگهداری می‌کند؟

علی بن ابی طالب علیه السّلام عرض کرد: من یا رسول اللّه. و آمد نزد فاطمه علیها السّلام گفت: جز غذای یک شام چیزی نداریم ولی ما مهمانمان را بر خود مقدّم می‌داریم.

پس علی علیه السّلام گفت: ای دختر محمّد صلّی اللّه علیه و آله دختر بچّه را بخوابان و چراغ را خاموش کن، وقتی صبح شد و علی علیه السّلام نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفت قضیّه را به آنحضرت خبر داد، پس چیزی نگذشت که خدای تعالی این آیه را نازل نمود: وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ ...

بعضی گفته‌اند: به بعضی از صحابه سر بریانی اهدا شد در حالی که فقیر و تهی دست بود، آن را به همسایه‌اش فرستاد و آن سر در میان نه (۹) همسایه گردش کرد و در آخر به دست اوّلی برگشت، آن وقت این آیه نازل شد: وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ.

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز بنی نضیر به انصار گفت: اگر خواستید از اموال و دیارتان بین مهاجرین تقسیم کنید و در این غنیمت شما هم با

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶

آنان شریک باشید، اگر خواستید اموال و خانه‌هایتان مال خودتان باشد و چیزی از غنیمت به آنان نرسد، انصار گفتند: بلکه ما از اموال و خانه‌هایمان به آنان می‌دهیم و در غنیمت نیز آنان را ترجیح می‌دهیم و خود ما از غنیمت چیزی نمی‌خواهیم، سپس این آیه نازل شد.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی آن هفت نفر نازل شد که در روز احد تشنه شدند و آبی آوردند که فقط به اندازه‌ی یک نفر بود، که یکی از آنان گفت: آب را به فلانی بدهید.

و همین طور دور زدند و بین هفت نفر آب چرخید و هیچ یک نخوردند و از تشنگی مردند و خدای تعالی آنان را به وسیله این آیه مدح نمود. «۱»

سوره‌ی الممتحنه ..... ص : ۶

در تفسیر آیه‌ی رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذِینَ کَفَرُوا مرقوم فرموده‌اند:

.... از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: از فرزندان آدم مؤمنی نبود مگر آنکه فقیر بود و کافری نبود مگر آنکه غنی بود، تا آنکه ابراهیم علیه السّلام آمد و عرض کرد پروردگارا ما را امتحان برای کفّار قرار نده پس خداوند در میان مؤمنین اموال و احتیاجاتی قرار داد، چنانچه در کفّار نیز اموال و حاجاتی قرار داد.

من می‌گویم: بر مؤمنین واجب است از ابراهیم علیه السّلام تشکّر نمایند و این کار او را که منّت بر مؤمنین گذاشته فراموش ننمایند. «۲»

سوره‌ی الصّف ..... ص : ۶

در تفسیر آیه‌ی کَأَنَّهُمْ بُنْیانٌ مَرْصُوصٌ مرقوم فرموده‌اند:

... از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است که فرمود: إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ

(۱) صفحات ۱۱۷- ۱۱۸ همین جلد.

(۲) صفحه ۱۴۴ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷

یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا آیا می‌دانید سبیل و راه خدا چیست؟ من راه خدا هستم که خداوند مرا منصوب نموده که بعد از رسولش از من پیروی نمایند. «۱»

در تفسیر آیه‌ی وَ دِینِ الْحَقِّ مرقوم فرموده‌اند:

راه به سوی خدا که سبب وصول به حقّ است، یا مسبّب از حقّ است که آن ولایت مطلقه است، بنابر این طریق به سوی خدا با این وصف علی علیه السّلام و ولایت او است. «۲»

در تفسیر آیه‌ی هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَةٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ.

مرقوم فرموده‌اند: آیا شما را به تجارتی سودمند که شما را از عذاب دردناک نجات بخشد دلالت کنم آن تجارت این است که به خدا و رسول او ایمان آرید. «۳»

مقصود ایمان خاصّ و بیعت ایمانی ولوی است.

در تفسیر آیه‌ی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ مرقوم داشته‌اند: ای کسانی که با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اید یاران خدا باشید.

چون لطیفه‌ی انسانی فطری، لطیفه‌ی ولوی که آن انسانیّت اختیاری است مظهر خدای تعالی و نصرت آن (مظهر) عالم اخروی و اعمال صالح نصرت و یاری خدا می‌باشد، جانشین و خلیفه‌ی خدا نیز مظهر خداست، نصرت و یاری او نصرت و یاری خداست، لذا مقصود از نصرت و یاری خدا یاری همان لطیفه و همان خلیفه است و آن را با نصرت و یاری خدا ادعا نمود تا اشاره به این باشد که نصرت آن دو در حقیقت نصرت خداست «۴».

(۱) صفحه‌ی ۱۶۰ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۱۶۳ همین جلد.

(۳) صفحه‌ی ۱۶۴ همین جلد.

(۴) صفحه‌ی ۱۶۷ همین جلد. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸

سوره‌ی الجمعه ..... ص : ۸

در تفسیر آیه‌ی کَمَثَلِ الْحِمارِ یَحْمِلُ أَسْفاراً مرقوم داشته‌اند:

در سختی حمل و خستگی و بهره‌نبردن از آن بلکه ضرر کردن از سنگینی و خستگی حمل آن مانند حمار است.

پس کسی که قرآن را یاد بگیرد و به آنچه که در آن است عمل نکند از اهل همین مثل است، هر کس که می‌خواهد باشد، مانند صحابه‌ای که همّت کردند و قرآن را از تغییر و تحریف نگه داشتند و به تلاوت و قرائت آن همّت گماردند.

ولی به آنچه که در قرآن بود از قبیل مراعات عترت و مودّت و پیروی از آنها عمل ننمودند و همچنین این مثل شامل کسانی می‌شود که قرآن را یاد گرفتند و احکام آن را فهمیدند و به آنچه که در آن است عمل کردند، یا احکام شریعت را یاد گرفتند و به آن عمل

کردند ولی منظورشان از علم زندگی دنیا بود، نه زندگی آخرت و چه خوب گفته است مولوی قدّس سرّه

علمهای اهل دل حمّالشان علمهای اهل تن احمالشان

علم چون بر دل زند یاری شود علم چون بر تن زند باری شود «۱»

سوره‌ی المنافقون ..... ص : ۸

در تفسیر آیه‌ی فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مرقوم داشته‌اند: از راه خدا باز داشتند، یا اعراض کردند.

سبیل اللّه راه خدا عبارت از علی علیه السّلام و ولایت او است «۲».

در تفسیر آیه‌ی وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَعْلَمُونَ مرقوم داشته‌اند: عزّت دنیوی و اخروی برای خدا و نزد خدا و برای کسی است که از حزب خدا باشد، اگر چه بر حسب نظرهای ظاهربین مغلوب باشند.

---

(۱) صفحه‌ی ۱۷۳ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۱۸۵ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹

این آیات همان طور که از قمی آمده است و در باره‌ی غزوه‌ی بنی المصطلق در سال پنجم هجری نازل شده و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن غزوه خارج شد، وقتی از غزوه برگشت بر سر چاهی نزول نمود که آب آن اندک بود و سیّار هم پیمان انصار بود و جهجاه بن سعید غفّاری اجیر عمر بن خطّاب بود، هر دو بر سر چاه آمدند و دلوشان را انداختند، دلو سیّار به دلو جهجاه گیر کرد.

سیّار گفت: دلو من است جهجاه گفت: دلو من است، جهجاه سیلی به صورت سیّار زد و از آن خون آمد، سیّار طائفه‌ی خزرج را ندا زد و جهجاه قریش را صدا کرد، همه سلاح به دست گرفتند و نزدیک بود فتنه واقع شود، عبد اللّه بن ابیّ صدا را شنید و گفت: این صدا چیست؟ قضیّه را به او گفتند.

به شدّت غضبناک شد و سپس گفت: من این مسیر را دوست نداشتم، من ذلیل‌ترین عرب هستم، من گمان نمی‌کردم بمانم و چنین چیزی بشنوم و حالم تغییر نکند.

سپس به اصحابش رو کرد و گفت: این عمل و کار شماست، آنان را به منزلهای خود راه دادید و با اموالتان کمک کردید و با جانهایتان حفظ کردید و گردنهایتان را برای کشته شدن آماده نمودید، پس او زنان شما را بیوه و کودکانتان را یتیم نمود، اگر آنان را اخراج می‌کردید عیال غیر شما می‌شدند، سپس گفت: اگر ما به مدینه برگردیم ما عزیزها ذلیلها را بیرون می‌کنیم و زید بن ارقم که نوجوان بود در میان آن جمع سخنان عبد اللّه بن ابی را شنید و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در وقت گرما زیر سایه‌ی درختی نشسته بود و نزد او گروهی از اصحابش از مهاجر و انصار بودند، زید آمد و آنچه را که عبد اللّه بن ابی گفته بود به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر داد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شاید تو توهّم و خیال کردی ای نوجوان، گفت: نه به خدا سوگند، من توهّم نکردم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شاید تو بر آن خشم کردی، گفت: نه به خدا سوگند من غضبناک نشدم، فرمود: شاید اشتباه فهمیدی گفت: نه به خدا سوگند.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به شقران مولای خود فرمود: بار شتر را ببندد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰

شقران شتر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را آماده کرد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوار شد و مردم این مطلب را فهمیدند و

گفتند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین نبود که در مثل چنین وقتی حرکت کند، پس مردم حرکت کردند.

تا آنجا که راوی گفت: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همه‌ی روز را در حرکت بود و با هیچ کس سخن نمی‌گفت، طایفه‌ی خزرج بر عبد اللّه بن ابی هجوم آوردند و او را سرزنش و ملامت کردند.

عبد اللّه قسم خورد که چیزی نگفته است و هیچ یک از این سخنان را بر زبان نیاورده است.

خزرجیها گفتند: بلند شو، با ما نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برویم و از وی عذر خواهی کنیم عبد اللّه به علامت قبول گردنش را کج کرد.

وقتی تاریکی شب فرا رسید باز رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همه‌ی شب و روز را در حرکت بود و جز برای نماز نزول نمی‌کردند، وقتی صبح شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش نزول نمودند در حالی که بیداری شب آنها را خسته کرده بود.

پس عبد اللّه بن ابی خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و سوگند یاد کرد که هیچ یک از این سخنان را نگفته است و او شهادت می‌دهد به لا اله الّا اللّه و این که تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی و زید بر من دروغ بسته است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این مطلب را از او قبول نمود و خزرجیها بر زید بن ارقم حمله بردند و به او ناسزا می‌گفتند.

تا آنکه راوی گفت: بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله وحی نازل شد، وقتی وحی نازل شد اصحابش را جمع کرد و سوره‌ی منافقین را بر آنها خواند.

بدین ترتیب خدای تعالی عبد اللّه بن ابی را رسوا نمود.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: خدای تعالی کسی را که در ولایت علی علیه السّلام و وصیّ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تابع و پیرو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نباشد منافق نامیده است و هر کس که امامت وصیّ او را انکار کند به منزله‌ی کسی قرار داده که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را انکار نماید و بر این مطلب خداوند قرآن نازل نموده و فرموده: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله اگر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱

منافقین آمدند و در مورد ولایت وصیّ تو گفتند ما شهادت می‌دهیم تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی و خداوند شهادت می‌دهد منافقین به ولایت علی علیه السّلام دروغ می‌گویند. «۱»

سوره‌ی التّغابن ..... ص : ۱۱

در تفسیر آیه‌ی وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ مرقوم داشته‌اند: بازگشت شما به سوی او است، این جمله ترغیب و تهدید است. یعنی آماده‌ی حضور نزد خدا باشید و مهیّا شوید که با بهترین وجه نزد او بروید «۲».

در تفسیر آیه‌ی وَ النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنا فرموده‌اند: نور نازل گشته همان ولایت علی علیه السّلام که با هر پیامبری به طور سرّی بوده است و با محمّد صلّی اللّه علیه و آله به طور سر و آشکار بوده است و در اخبار به امامت و به امام تفسیر شده است.

و از امام باقر علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: نور به خدا سوگند ائمّه علیهم السّلام هستند، هر آینه نور امام در قلوب مؤمنین روشن‌تر از آفتاب است که روز را روشن می‌کند و اینان کسانی هستند که دلهای مؤمنین را روشن می‌کنند و خداوند نور آنها را از هر کس که بخواهد می‌پوشاند.

بدان که نور چیزی است که ذات او ظاهر و روشن باشد، غیر خودش را روشن کند، و این حقّ وجود است، که وجود در ذاتش ظاهر و روشن است به خوبی که قدیمی‌ترین بدیهیّات و اوّل مدرکات است و بعد از تعیین مفهوم نخستین چیزی است که مورد

سؤال قرار می گیرد.

زیرا که سؤال بـا «مـا» شارحه که سؤال از مفهوم لفظ است بر سؤال به اهل بسـیطه مقـدّم است، بعـد از تعیین مفهوم لفظ سؤال جز با اهل بسیطه نمی‌شود.

بعد از سؤال با اهل بسیطه نوبت سایر سؤالها می‌رسد و معنای این که وجود ظاهر کننده‌ی اشیاست این است که هیچ شیئی از اشیا بر مدرکی از مدارک ظاهر نمی‌شود مگر با وجود.

---

(۱) صفحات ۱۸۹- ۱۹۲ همین جلد.

(۲) صفحات ۱۹۹ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲

و وجودی که به ذات خود ظاهر و ظاهر کننده‌ی غیر می‌باشد عبارت از مشیّت است که آن فعل حقّ اوّل تعالی است و اضافه نسبت او به اشیاست و آن همان ولایت مطلقه است که جمیع ولایتهای جزیی حصّه‌هایی از آن است.

(و آنچه که) هر موجودی به وسیله‌ی آن وجود پیدا می کند و هر ظاهر و روشنی‌بخشی به وسیله‌ی آن ظهور می‌یابد.

حتّی نور عرضـی که به وسـیله‌ی آن سـطوح، اشـکال و الوان ظاهر و آشکار می‌شوند، که اگر وجود نبود آن نور نه بر چشمها ظاهر می‌شد و نه اشیا را ظاهر می‌ساخت.

وقتی هر امامی متّصل به مشیّت نمی‌شد به نحو اتّصال در قوس صـعود پس از آنکه در قوس نزول مانند سایر اشـیا به مشـیّت متّصـل بود و با همین اتّصال است که در کسـی که به او متّصل است اثر می گـذارد و افاده‌ی فعلیّت وجودی در قوس صـعودی می کند، که این فعلیّت قبلا برای او حاصل نبود.

و با همین فعلیّت است که وجود او بر او ظاهر می‌شود، نور را به امام قبل از اتّصال به امام تفسیر کرده‌اند.

و آن فعلیّت وجودی است که در فعلیّت‌های شخص متّصل به امام حادث شده و مقوّم سایر فعلیّت‌ها و محیط به آنهاست.

و آن عبـارت از ایمـان است که بـا بیعت خـاصّ ولوی داخل در قلب مؤمن می‌شود و با همان فعلیّت است که بر مؤمن سالک دقایق اخلاق او ظاهر می‌شود.

دقایق و نکاتی که باریکتر از موست، پنهان‌تر از راه رفتن مورچه در روی سنگ صاف در شب تاریک.

و بر او مانند این شرک خفی ظاهر می‌شود، در حالی که امثال این شرک قبل از آن برای او ظاهر نبود و با نور شمع و چراغ یا با نور ستارگان و ماه ظاهر نمی‌شد.

حتّی با نور خورشـید هم که نورانی‌تر است ظاهر نمی‌شد و از جهت همین نور ولایت و همین ظهور و روشنی است که مؤمن گاهی خودش را بدتر از هر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳

بدکار، گناهکارتر از هر گناهکار می‌بیند، گاهی نفس خودش به شدّت مورد غضب خود قرار می گیرد.

از جهت همین ظهور است که دنیا برای او زندان می‌شود و این همان ظهور علمی، حالی و وجدانی است.

و گـاهی امـام بـا صورت ملکوتی نورانیش بر سـینه‌ی سالـک ظاهر می‌شود و این ظهور همان ظهور قائم علیه السّـلام در عالم صـغیر است و در این هنگام است که زمین وجود سالک با نور پروردگارش روشن می‌شود و روشـنایی آن شدیـدتر از روشـنی زمین عالم کبیر با نور آفتاب است و از جهت شدّت روشنایی در آن هیچ کجی و ناهمواری نمی‌بینی و در آن هنگام است که زمین اخبارش را حدیث می کند و بارها و سنگینیهایش را بیرون می‌ریزد «۱».

سوره‌ی الطّلاق ..... ص : ۱۳

در آیه‌ی وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ یَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً فرموده‌اند: کسی که در مخالفت کردن اوامر و نواهی خدا و تجاوز از حدود او از خدا بترسد، خداوند برای او راه خروج از شبهات دنیا و سختیهای روز قیامت و از هر فتنه و بلایی در دنیا یا آخرت قرار می‌دهد و به همه‌ی این معانی در اخبار اشاره شده است و شاید اطلاق لفظ «مخرج» بدان جهت بوده که آن را نسبت به هر چیزی که ممکن است بر آن صادق شود تعمیم دهد.

از امام صادق از پدرانش از علی علیه السّلام آمده است: کسی را که خداوند به او روزی بدهد در حالی که با پایش قدمی برنداشته و دستش را به سوی آن دراز نکرده و با زبانش در مورد آن سخنی نگفته و لباس برای آن نپوشیده چنین شخصی از کسانی است که خدای تعالی در کتابش آنها را ذکر کرده و فرموده: وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ تا آخر آیه ...»

از امام صادق علیه السّلام آمده است: گروهی از اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وقتی این

---

(۱) صفحات ۲۰۱- ۲۰۳ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴

آیه نازل شد در را به روی خود بستند و به عبادت روی آوردند و گفتند: این آیه را ما را بس است.

این خبر به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و در پی آنها فرستاد و فرمود: چه چیزی شما را وادار به این کار کرده، گفتند: ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تو متکفّل روزی‌های ما شدی و ما هم به عبادت روی آوردیم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی که چنین کند دعای او مستجاب نمی‌شود، بر شما باد طلب روزی کردن «۱».

سوره‌ی التّحریم ..... ص : ۱۴

در تفسیر آیه‌ی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً ای کسانی که با بیعت عامّ ایمان آورده‌اید.

به وسیله‌ی بیعت خاصّ به سوی خدا توبه کنید، یا معنای آیه این است: ای کسانی که با بیعت خاصّ ایمان آورده‌اید توبه کنید و از مقام نفوس خویش به سوی خدای تعالی برگردید که مظهر او دلهای شماست.

توبه‌ای که از لکّه‌ی بازگشت خالص باشد، یا توبه‌ای که صاحبش را نصیحت کند، بدین گونه که برگذشته نادم و پشیمان باشد و عازم بر ترک گناه در آینده باشد، یا مقصود توبه‌ای است که پارگی‌های پدید آمده در دین را وصله کند و پارگی‌ها را بدوزد، فاسد را اصلاح نماید.

و لفظ «نصوح» از «نصح» به معنای خیاطت و دوختن است، یا مقصود توبه‌ای است که با دست ولیّ امر در بیعت خاصّ ولوی انجام گیرد، چه آن توبه چیزی است که صاحبش را از هر بدی و غلّ و غشّ رهایی می‌بخشد و آن توبه‌ای است که به وسیله‌ی آن صاحبش هر بدی و رذیلت را می‌بیند و نفسش را در رهایی از آن پند می‌دهد و آن چیزی است که هر پارگی را که ما قبل از آن برای نفس واقع می‌شود میدوزد و وصله می‌کند.

بدان که توبه بر حسب صورت دارای معانی متعددی است، چه معنای توبه

---

(۱) صفحات ۲۱۸ و ۲۱۷ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵

این است که انسان بگوید: من به سوی خدا توبه می‌کنم، یا به سوی خدا توبه کردم، یا به نبیّ یا ولیّ زمان خود رجوع کند و به دست او بیعت کند، بیعت عامّ یا بیعت خاصّ.

و بر گناهان قالبی پشیمان شود، بر رذایل نفسانی نادم باشد، بر عقائد باطل نادم گردد، از لحاظ نسبت افعال یا صفات با وجود به خودش برگردد، بر رنگارنگ شدن در مقاماتش نادم باشد و طلب تمکین نماید و به خدا بازگشت نماید «۱».

سوره‌ی الملک ..... ص : ۱۵

در تفسیر آیه‌ی لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا مرقوم فرموده‌اند: ... و خوب بودن عمل با نیّت خوب و کامل محقّق می‌شود و نیّت خوب با عقل کامل تحقّق پیدا می‌کند و لذا در اخبار متعدّد وارد شده: مقصود این است که معلوم شود عقل کدام یک کامل‌تر و تمام‌تر است.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: منظور این نیست که عمل کدام یک بیشترست، بلکه مقصود این است که عمل کدام یک به صواب و واقع نزدیکترست و صواب بودن عمل عبارت از خداترسی و نیّت صادق است، سپس فرمود: باقی ماندن بر عمل تا آنجا که عمل خالص شود سخت‌تر از اصل عمل است.

و عمل خالص آن است که بخواهی جز خدا کسی تو را حمد نکند و نیّت برتر از عملست، آگاه باشید که نیّت همان عمل است، سپس این قول خدا را تلاوت نمود: قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ هر کس طبق نیّت خودش عمل می‌کند «۲».

در تفسیر آیه‌ی أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ بدون انحراف از مقصد.

از امام کاظم علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: خداوند مثل زده است، کسی

---

(۱) صفحات ۲۳۶ همین جلد.

(۲) صفحات ۲۴۵ و ۲۴۶ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶

که از ولایت علی علیه السّلام تجاوز نماید مانند کسی است که بر رویش راه می‌رود، در کارش هدایت نمی‌یابد، هر کس پیرو علی علیه السّلام باشد بر راه راست است و راه راست امیر المؤمنین علیه السّلام است «۱».

سوره‌ی القلم ..... ص : ۱۶

وَ إِنْ يَكادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ ما هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ مرقوم فرموده‌اند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا قرآن، یا قرآن ولایت علی علیه السّلام.

بعضی گفته‌اند: این آیه هنگام نزول قرآن و قرائت آن نازل شد، چون در آن هنگام از شدّت بغض و حسد طوری به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نگاه می‌کردند که نزدیک می‌شد با نظر کردن او را مصروع سازند.

در خبر آمده است: این آیه وقتی نازل شد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بازوی علی علیه السّلام را گرفت و او را بلند کرد و فرمود: «من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه» که در آن هنگام کفّار به همدیگر می‌گفتند: به چشمان او نگاه کنید که چگونه می‌چرخد، گویی دو چشم دیوانه است.

و بعضی گفته‌اند: در باره‌ی چشم زخم نازل شده است، چون روایت شده که در بنی اسد کسانی بودند که چشم می‌زدند و بعضی می‌خواستند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را چشم بزنند.

و در روایت آمده است: چشم بد مرد را داخل قبر و شتر را داخل دیگ می کند.

روایت شده که امام صادق علیه السّلام به مسجد غدیر مرور نمود، پس نگاه به سمت چپ مسجد کرد و فرمود: آنجا جای پای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که فرمود:

«من کنت مولاه فعلیّ مولاه» سپس به جانب دیگر نظر افکند و فرمود: آنجا خیمه‌ی بعضی از منافقین است، وقتی دیدند امام دستش را بلند کرده به همدیگر گفتند: به چشمان او نگاه کنید که چگونه می‌چرخد گویی که دو چشم دیوانه است.

---

(۱) صفحات ۲۵۴ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷

پس در این موقع جبرییل علیه السّلام نازل شد و این آیه را آورد وَ إِنْ یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَیُزْلِقُونَکَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّکْرَ وَ یَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ ما هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ «۱».

سوره‌ی الحاقّة ..... ص : ۱۷

در تفسیر آیه‌ی وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْیَقِینِ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ مرقوم فرموده‌اند: از امام کاظم علیه السّلام روایت شده که فرمود: «انّه لقول رسول کریم» یعنی سخن جبرئیل از جانب خداست در ولایت علی علیه السّلام فرمود: کفّار گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علی علیه السّلام به خدا دروغ بسته، خداوند او را به این کار در باره علی علیه السّلام امر نکرده است.

پس خدای تعالی برای رفع این اتّهام قرآنی نازل کرد و فرمود: ولایت علی علیه السّلام تنزیل از جانب پروردگار عالمیان است.

«انّ ولایة علی علیه السّلام تنزیل من ربّ العالمین و لو تقوّل علینا محمّد صلّی اللّه علیه و آله بعض الأقاویل ... تا آخر آیه».

سپس گفتار را با عطف ادامه داد و فرمود: ولایت علی علیه السّلام تذکره و یادآوری متّقین است، علی حسرت بر کافرین است و ولایت او حقّ الیقین است، پس به نام پروردگار بزرگت تسبیح گوی، یعنی پروردگار بزرگت را شکر کن که این فضل را به تو عطا کرده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست علی علیه السّلام را گرفت و ولایت او را اظهار نمود آن دو نفر با هم گفتند: به خدا سوگند این سخن و این کار از جانب خدا نیست و این چیزی نیست مگر آنکه محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواهد به پسر عمویش شرافت دهد.

پس خدای تعالی نازل نمود: «وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا ... الی آخر».

و در خبر دیگری آمده است: این آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و معاویه نازل شده است «۱».

---

(۱) صفحات ۲۷۶ و ۲۷۷ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸

سوره‌ی المعارج ..... ص : ۱۸

در تفسیر آیه‌ی الَّذِینَ هُمْ عَلی صَلاتِهِمْ دائِمُونَ مرقوم فرموده‌اند:

بدان که صلاة و نماز اسم هر چیزی است که با آن توجّه به خدا حاصل شود، لذا هیچ شریعتی نبود مگر آنکه نماز در آن وجود داشت.

و به عبارت دیگر: نماز عبارت از آراسته شدن به زیور اوصاف روحانیّین است، چنانچه زکات اسم تبرّی و بیزاری از هر چیزی است که باید از آن بیزاری جست و لذا در هر شریعتی زکات بوده.

نماز قالبی بر حسب اذکار و افعال در شرایع مختلف بوده است، چون شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله کامل‌ترین شریعت‌هاست نماز قالبی نیز در شریعت او کامل‌ترین نمازهاست و مشتمل بر عبادت‌های جمیع اصناف ملایکه است یعنی آن ملایکه که ایستاده‌اند، بدون نگاه به هیچ طرف عبادت می‌کنند و ملایکه‌ای که در حال رکوع و سجودند.

و نیز مشتمل است بر نماز جمیع اصناف موالید از طبایع منطبعه، نفوس نباتی که به وجهی ایستاده و بدون نگاه عبادت می‌کنند و به وجهی در حال سجده و انطباع هستند.

و نفوس حیوانی که بالطّبع رکوع کننده می‌باشند و نفوس انسانی که به احسن التّقویم ایستاده و متمکّن از رکوع و سجود و قیام است که در سایر موجودات نیز بود.

و چون نماز قالبی مانع از کارهای ضروری از قبیل خوردن و آشامیدن و طلب حاجت و رفع احتیاجات و خواب بود ادامه‌ی آن ممکن نبود مگر به نحوی از تأویل و مجاز بدین گونه که مقصود از ادامه‌ی آن عدم فوت نماز از اوقات مقرّر باشد بنابراین چه مانعی دارد که مقصود ادامه‌ی نماز قلبی باشد که از ولیّ امر اخذ گردد، همین نماز است که اگر انسان مواظب آن بوده و مستغرق در آن باشد اقامه

---

(۱) صفحات ۲۹۳ و ۲۹۴ همین جلد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹

و ادامه‌ی آن مانع کارهای ضروری نمی‌شود، بلکه انسان در حالت خواب می‌تواند به آن نماز مشغول باشد بدون آنکه به عمل و فکر و تأمّل و رویّه محتاج باشد و لذا فرمود: «علی صلاتهم» یعنی نماز مخصوص خودشان، چه هر انسانی دارای نماز مخصوصی است که دیگری در آن مشارکت نمی‌کند، به خلاف نماز قالبی که برای همه تشریع شده و اختصاص به شخص خاصّی ندارد.

و در خبر آمده است: اگر بر خودش چیزی از نافله‌ها را واجب کند بر او ادامه پیدا می‌کند.

در خبر دیگری است: کسانی هستند که آنچه را شب فوت شده باشد در روز قضا می‌کنند و آنچه را روز فوت شده شب قضا می‌کنند.

و مجمل قول این است: ولایت که با بیعت دوّم حاصل می‌شود نمازی است که انسان را از رذایل پاک می‌سازد، از جمله‌ی رذایل حریص و بی‌صبر بودن است و به صفات نیک و خصایل حمیده آراسته می‌سازد، که از جمله‌ی صفات نیکو ادامه‌ی نماز قالبی و قلبی و صدری است «۱».

سوره‌ی نوح ..... ص : ۱۹

در تفسیر آیه‌ی رَبِّ اغْفِرْ لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَیْتِیَ مُؤْمِناً وَ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ مرقوم فرموده‌اند: پس از آنکه از شدّت غضب در راه خدا بر قومش نفرین کرد، بر درگاه الهی تضرّع و زاری نمود و از غضب در راه خدا استغفار کرد، چون حبّ در راه خدا بهتر از بغض در راه خداست.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که مقصود ولایت است، که هر کس داخل ولایت شود به خانه‌ی انبیا داخل می‌شود.

هر زن و مرد مسلمان که دعوت عام را پذیرفته و دعوت خاصّ را قبول نکرده‌اند یا مقصود کسانی است که به ولایت ایمان آورده باشند با بیعت خاصّ ولوی، ولی مقصود از کسی که داخل خانه نبیّ شود شخصی است که بیعت خاصّ را

(۱) صفحات ۳۳- ۳۰۵ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰

با دست نوح انجام داده باشد و مقصود از مؤمنین و مؤمنات کسانی هستند که بیعت خاصّ را با دست او یا غیر او از انبیاء و اولیا علیهم السّلام انجام داده باشند «۱».

سوره‌ی الجنّ ..... ص : ۲۰

در تفسیر آیه‌ی لَأَسْقَيْناهُمْ ماءً غَدَقاً مرقوم فرموده‌اند: آب زیاد و فراوان. و چون وجود آب در ملک عرب بسیار کم بود و بیشتر خیرات و برکات متوقّف بر آب بود لذا آب کنایه از زیادی خیرات و برکات گشت.

و از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی این آیه آمده است: یعنی علم زیاد به آنان افاده می‌کنیم که آن را از ائمّه علیهم السّلام فرا می‌گیرند.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: یعنی اگر بر ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و اوصیا از فرزندان او استقامت می‌کردند، در امر و نهی اطاعت آنان را می‌نمودند آنها را با آب زیاد سیراب می‌کردیم، یعنی دلهایشان را با ایمان سیراب می‌نمودیم «۲».

سوره‌ی المزمّل ..... ص : ۲۰

در تفسیر آیه‌ی فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلًا هر کس بخواهد به سوی پروردگارش در ولایت راهی اتّخاذ کند.

مقصود قبول ولایت خدای تعالی به وسیله‌ی بیعت با او و پیروی از اوامر و نواهی است، یا مقصود ربّ مطلق و راه به سوی ربّ مطلق است، که آن صاحب ولایت و قبول ولایت او به وسیله‌ی بیعت با او و پیروی از او می‌باشد «۳».

سوره‌ی المدّثّر ..... ص : ۲۰

در تفسیر آیه‌ی قالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ دارای ولایت علی علیه السّلام

(۱) صفحه‌ی ۳۱۹ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۳۲۹ همین جلد. [.....]

(۳) صفحه‌ی ۳۴۵ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱

نبودیم، چون نماز حقیقی بدون ولایت محقّق نمی‌شود، بلکه ولایت در حقیقت همان نماز است.

و لذا علی علیه السّلام فرمود: من نماز هستم آیا ما از پیروان سابقین نبودیم؟ و آنها کسی را که در مسابقه به دنبال سابق و برنده می‌آید مصلّی و نمازگزار می‌نامند، یا مقصود این است که ما از پیروان وصیّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله نبودیم و بر آنها صلوات و درود نفرستادیم و به همه‌ی این معانی در خبر اشاره شده است.

یا مقصود این است که ما نماز قالبی را که در شریعت مقرّر شده انجام ندادیم و به این معنا نیز در خبری از علی علیه السّلام اشاره شده است.

یا مقصود این است که ما نماز قالبی را که در شریعت مقرر شده انجام ندادیم و به این معنا نیز در خبری از علی علیه السّلام اشاره

شده است.

سوره‌ی القیامة ..... ص : ۲۱

در تفسیر آیه‌ی أَوْلی لَکَ فَأَوْلی مرقوم فرموده‌اند:
بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست ابی جهل را گرفت و این جمله را به او گفت، ابو جهل گفت: به چه چیز مرا تهدید می‌کنی؟ نه تو، نه پروردگارت نمی‌توانید به من کاری بکنید، من عزیزترین شخص در این وادی هستم، پس خدای تعالی همان طور که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته بود آیه نازل نمود.
قمیّ گفته: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز غدیر خم مردم را به بیعت با علی علیه السّلام فرا خواند، پس آنگاه که تبلیغ نمود و به مردم آنچه را که در باره‌ی علی باید بگوید و خبر دهد گفت مردم برگشتند معاویه بر مغیرة بن شعبه و ابو موسی اشعری اتّکا داشت، سپس با تکبّر به سوی اهلش می‌رفت و می‌گفت: ما به ولایت علی علیه السّلام هرگز اقرار نمی‌کنیم و گفته‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله را تصدیق نمی‌کنیم، پس خدای تعالی این آیات را نازل فرمود: فَلا صَدَّقَ وَ لا صَلَّی ... تا آخر آیه» «۱».

---

(۱) صفحه‌ی ۳۷۷ و ۳۷۸ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲

سوره‌ی الدّهر ..... ص : ۲۲

در تفسیر آیه‌ی وَ یُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ مِسْکِیناً وَ یَتِیماً وَ أَسِیراً ... تا آنجا که آنان خوراک خویش را از روی محبّت به مسکین و یتیم و اسیر می‌دهند و می‌گویند: ما از شما پاداش و سپاس نمی‌خواهیم بلکه تنها برای طلب رضایت خدا اطعام کردیم.
از بیشتر عامّه و خاصّه روایت شده که این آیات تا قول خدا: وَ کانَ سَعْیُکُمْ مَشْکُوراً در باره‌ی علی علیه السّلام و فاطمه و حسن و حسین علیهم السّلام و کنیز آنان به نام فضّه نازل شده است. «۱»

سوره‌ی المرسلات ..... ص : ۲۲

در تفسیر آیه‌ی إِلی ظِلٍّ ذِی ثَلاثِ شُعَبٍ فرموده‌اند: به زیر سایه‌ی دردناک و جهنّم روید.
بدان که نفس امّاره‌ی انسان مظهر جهنّم است و هر آنچه از اوصاف زشت و پست وارد شعبه و شعله‌ای از شراره‌ی آتش آن است همین نفس امّاره مسبّب دخول در آتش است و اصل جمیع رذایل و پستی‌هاست همان قوای سه‌گانه بهیمی و سبعی و شیطانی می‌باشد.
و آن قوای سه‌گانه شعله‌هایی از آتش جهنّم و دودهایی از آن است، که انسانیّت بدان وسیله می‌سوزد و مادامی که انسان در دنیا اسیر نفس امّاره است سوختن خویش را درک نمی‌کند، ولی آنگاه که می‌میرد آنچه که در دنیا از او پنهان بود بر او مجسّم می‌شود و در نتیجه شعله‌های سه‌گانه، دودها و سایه‌های آن بر او ظاهر می‌گردد «۲».

سوره‌ی النّباء ..... ص : ۲۲

در تفسیر آیه‌ی یَقُولُ الْکافِرُ یا لَیْتَنِی کُنْتُ تُراباً
فرموده‌اند: کسی که کافر به ولایت است می‌گوید:

(۱) صفحه‌ی ۳۹۰ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۴۰۷ و ۴۰۸ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳

ای کاش در دنیا خاک بودم و برای من حشر و نشر و حساب و عقابی نبود، یا کاش در این روز خاک بودم و برای من حسابی نبود، یا کاش خاک بودم و قابلیّت این را داشتم که اشیای دیگر از من خلق می‌شد، زیرا کافر به سبب وجود فعلیّت‌های زشت که در او حاصل می‌شود و شایسته‌ی فعلیّت‌های دیگر نمی‌شود و در نتیجه آرزو می‌کند که کاش خاک بود و قابلیّت آن را داشت که صورت‌های دیگر از او خلق شود.

بعضی گفته‌اند: پس از آنکه خلایق در یک خاک حشر می‌شوند و ظالم برای مظلوم قصاص می‌شود حتّی گوسفند شاخدار که بر گوسفند بی‌شاخ زده است قصاص می‌شود.

خدای تعالی به غیر ثقلین گوید: ما شما را آفریدیم و بر بنی آدم مسخّر نمودیم و شما در طول زندگیتان مطیع بنی آدم بودید، حال برگردید به همان خاکی که در قبل بوده‌اید.

در این موقع است که کافر توجّه می‌کند به آن چیزها که برگشتند و خاک شدند و می‌گوید: ای کاش من هم به صورت یکی از آن چیزها بودم و امروز خاک می‌شدم.

بعضی گفته‌اند: مقصود از کافر ابلیس است که وقتی کرامت آدم و فرزندانش را دید، در حالی که آدم را سرزنش می‌کرد که از خاک است، در این موقع آرزو می‌کند که ای کاش اصل او نیز از خاک می‌بود.

یا مقصود از کافر، کافر به ولایت است که آرزو می‌کند ای کاش از شیعیان علی علیه السّلام می‌بود، که از ابن عبّاس روایت شده که از او سؤال شد چرا رسول خدا علی علیه السّلام را ابو تراب کنیه نمود؟ در جواب گفت: چون او صاحب زمین و حجّت خدا بر اهل زمین بعد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و بقای زمین برای او و سکون زمین با اوست، از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیدم که می‌فرمود: آنگاه که روز قیامت شود و کافر ببیند آنچه را که خدای تعالی برای شیعه‌ی علی علیه السّلام مهیّا نموده از ثواب و نزدیکی به خدا و کرامت، آن وقت می‌گوید: کاش من خاک بودم یعنی از شیعیان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴

علی علیه السّلام بودم و این است قول خدای تعالی: یَقُولُ الْکافِرُ یا لَیْتَنِی کُنْتُ تُراباً

«۱».

سوره‌ی النّازعات ..... ص : ۲۴

در تفسیر آیه‌ی إِلی رَبِّکَ مُنْتَهاها فرموده‌اند: انتها و آخر آن ساعت پروردگار است، اگر بتوانی پروردگار را بشناسی خواهی توانست قیامت را نیز بشناسی، یا مقصود این است که منتهای وقت و ساعت و قیامت موکول به پروردگار مضاف تو و ظهور اوست. یعنی، وقت قیام قیامت نزد خداست از اوّل مرگ تا ظهور پروردگارت بر تو و هنگام ظهور پروردگار همه‌ی قیام قیامت نزد خدا می‌شود، خواه مرگ اختیاری باشد یا اضطراری و لذا ساعت گاهی تفسیر به ظهور قائم علیه السّلام شده و گاهی به قیامت، گاهی به رجعت و گاهی به مرگ تفسیر شده، چون همه‌ی این موارد بعد از طیّ برزخ‌ها، به اختیار یا اضطرار به علی علیه السّلام منتهی می‌شود. «۲»

سوره‌ی عبس ..... ص : ۲۴

در تفسیر آیه‌ی عَبَسَ وَ تَوَلَّی أَنْ جاءَهُ الْأَعْمی مرقوم فرموده‌اند:
بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی عبد اللّه بن امّ مکتوم که نابینا بود نازل شده است.
داستان از این قرار بود که این شخص نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد، در حالی که گروهی از بزرگان قریش نیز پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودند و او آنان را به اسلام دعوت می‌کرد و در روایتی عتبهٔ بن ربیعه، ابو جهل، عبّاس، ابیّ و امیّه دو فرزند خلف نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودند و او آنان را به خدا دعوت می‌کرد و امید اسلام آوردن آنان را داشت.
عبد اللّه بن امّ مکتوم گفت: یا رسول اللّه بر من بخوان و به من بیاموز آنچه را که خداوند به تو آموخته است، این سخن را بلند، بلند می‌گفت و تکرار می‌کرد و

---

(۱) صفحه ۴۲۳ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۴۳۷ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵

نمی‌دانست که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با غیر او مشغول است.
در صورت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله علامت ناخشنودی پدیدار گشت و در دل خود می‌گفت: حالا- این بزرگان قریش می‌گویند: پیروان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، کورها و بندگان می‌باشند، لذا از ابن امّ مکتوم روی گردانید و بر آن گروه روی آورد، که این آیه نازل شد: عَبَسَ وَ تَوَلَّی أَنْ جاءَهُ الْأَعْمی.
از آن پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن مرد نابینا را اکرام و احترام می‌کرد و می‌گفت: مرحبا به کسی که پروردگارم مرا در باره‌ی او سرزنش کرد.
از امام صادق علیه السّلام روایت شده که مراد مردی از بنی امیّه بود که نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود و ابن امّ مکتوم آمد، وقتی آن مرد او را دید از او متنفّر شد و خود را جمع کرد و از او اعراض نمود و خدای تعالی در این آیه این قضیّه را حکایت می‌کند و آن را مورد انکار قرار می‌دهد «۱».

سوره‌ی التّکویر ..... ص : ۲۵

در تفسیر آیه‌ی إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ فرموده‌اند: که البتّه قرآن از پیش خود محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیست، بلکه قول جبرئیل، یا قرآن ولایت علی علیه السّلام است یا نصب علی به خلافت و ولایت قول جبرئیل است که فرستاده‌ی خدا به سوی انبیا علیهم السّلام است و او نزد خدا دارای کرامت می‌باشد «۲».

سوره‌ی الانفطار ..... ص : ۲۵

در تفسیر آیه‌ی إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ نیکوکاران عالم در بهشت پر نعمتند، این جمله جواب از سؤال مقدر است گویا که گفته شده: اگر ملایکه‌هایی حافظ و نگهبان ما هستند، پس حال ما در آخرت چگونه خواهد بود؟ فرمود:
نیکوکاران در بهشت و نعمت خواهند بود «۳».

---

(۱) صفحه‌ی ۴۴۱ و ۴۴۲ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۴۵۵ همین جلد.

(۳) صفحه‌ی ۴۶۲ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶

سوره‌ی المطفّفین ..... ص : ۲۶

در این سوره‌ی شریفه نیز مؤلّف عالیقدر از ظرافتهای بی‌بدیلی در بیان نکات ارزشمند تفسیری بهره گرفته‌اند که به عنوان نمونه و نکته‌ی برجسته می‌توان بر آنچه که پیرامون برخورد با فرقه‌ها، ادیان و مکاتب بیان فرموده «۱» و نیز آنچه که در تفسیر در تفسیر آیه‌ی إِنَّ کِتابَ الْفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ البتّه روز قیامت بدکاران با نامه عمل سیاهشان در عذاب سجّینند.

... پس اگر اعمال انسان از جهت انقیاد و تسلیم سخت حکم عالم و تقلید از او باشد هر عملی که انجام می‌دهد صورتی از آن جهت از علیا و بالا ـ در نفس او حاصل می‌شود و نویسندگان آن اعمال عمل او را در کتاب‌هایی می‌نویسند که از عالم علوی می‌باشند و از آن تعبیر به «علّیین» می‌شود که مبالغه در علوّ است.

و اگر اعمال انسان از روی تقلید از عالم (عالم ربّانی) نباشد، هر عملی که انجام دهد صورتی از آن در نفس او حاصل می‌شود، از جهت سفلی و پایین و نویسندگان اعمال او را در کتابهایی می‌نویسند که از عالم سفلی و پایین است و از آن تعبیر به سجّین می‌شود که مبالغه در سجن و زندان است و آن تنگ‌ترین زندان برای نفوس انسانی است.

و چون هر عالم ربّانی کتابی از حق تعالی است که با تمام صورت‌ها و نفس‌هایش بر صفحات موادّ آن عالم نوشته شده سجّین را تفسیر به کتاب نمود.

وَ ما أَدْراکَ ما سِجِّینٌ کِتابٌ مَرْقُومٌ بزرگ نمودن شأن آن عالم است که تو چه می‌دانی آن سجّین (سنگ و گل) چیست؟ آن نوشته‌ای است که به قلم حق در کتاب وجود عالم ثبت است «۲».

سوره‌ی الانشقاق ..... ص : ۲۶

در تفسیر إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ مرقوم فرموده‌اند: بدان که (ای رسول

---

(۱) صفحه‌ی ۴۶۶ همین جلد.

(۲) صفحات ۴۶۹- ۴۷۰ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷

به یاد آر) هنگامی که آسمان شکافته شود، روح انسانی منشق می‌شود و ستارگان قوای او پراکنده می‌شوند و کوههای اعضا و کوههای انانیّتش از بین می‌رود و متلاشی می‌شوند و زمین بدن و اعضایش بسط پیدا می‌کند و جمع نیروهای انسانی و حیوانی که بارها و سنگینی‌های اوست خارج می‌شوند و انسان از آنها خالی می‌گردد.

و چون عالم صغیر نمونه‌ای از عالم کبیرست پس هر چه که در آن واقع شود، در عالم کبیر نیز واقع می‌شود و در نتیجه انشقاق آسمان عالم کبیر و تاریک شدن ستارگانش و پراکنده شدنشان و از بین رفتن کوهها و غیر آنها ظاهر می‌شود.

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها و سخن پروردگارش را می‌شنود و تسلیم می‌شود «۱».

سوره‌ى البروج ..... ص : ۲۷

در تفسير قُتِلَ أَصْحابُ الْأُخْدُودِ مرقوم داشته‌اند: (قسم به اينان) كه اصحاب اخدود همه كشته شدند.

حكايت اصحاب اخدود در روايات خاصّه و عامّه با اختلاف ذكر شده، چه از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله روايت شده: پادشاهى بود و جادوگرى داشت، وقتى جادوگر مريض شد گفت: كودكى را به سوى من بفرست تا او را سحر و جادو ياد دهم، پادشاه غلامى را به او داد بين غلام و جادوگر راهبى بود كه غلام با او رفت و آمد مى‌كرد، او را ديد و مجذوب او گشت و هر روز نزد راهب مى‌رفت و به سخنانش گوش فرا مى‌داد، يكى از اين روزها ديد مارى جلو مردم را گرفت و نمى‌توانند بروند.

پس غلام گفت: من امروز كار ساهر و راهب را خواهم فهميد و سنگى به دست گرفت و گفت: بار خدايا اگر امر راهب نزد تو محبوب‌تر است اين مار را بكش و سنگ را انداخت و مار را كشت و مردم راحت شدند و به راه خود ادامه دادند.

---

(۱) صفحه‌ى ۴۷۸ و ۴۷۹ همين جلد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸

غلام اين قضيّه را به راهب گفت و راهب گفت: اى فرزندم تو مورد ابتلا و آزمايش قرار خواهى گرفت و كسى را نزد من راهنمايى نكن.

و غلام مردم را مداوا مى‌كرد و كور و ابرص را شفا مى‌داد، در اين ميان همنشين و نديم ملك نابينا شد، نزد او آمد و اموال فراوانى به او داد و گفت: مرا شفا بده و اين همه اموال از آن تو باشد.

وى پاسخ داد: خداوند شفا مى‌دهد، اگر تو به خدا ايمان بياورى من دعا مى‌كنم تا شفا يابى، همنشين ملك ايمان آورد، غلام دعا كرد و او شفا يافت.

وقتى نديم نزد پادشاه آمد، پادشاه به او گفت: چه كسى تو را شفا داد؟ او گفت: پروردگارم، شاه گفت: مرا مى‌گويى؟ گفت: نه، پروردگار من و پروردگار تو خداى تعالى است.

پس شاه او را گرفت و از او جدا نشد تا او را مجبور به نشان دادن غلام نمود و غلام را هم مجبور كردند تا راهب را نشان دهد، وقتى راهب را شناختند او را با ارّه دو و نيم كردند و به غلام گفت: از دين خود برگرد او امتناع نمود، پس دستور داد او را بالاى كوهى ببرند، اگر از دينش برگشت كارى به او نداشته باشند و اگر برنگشت او را از بالاى كوه به پايين پرت كنند.

و پس آنگاه كه او را بالاى كوه بردند گفت: بار الها مرا از شرّ آنان حفظ كن، خداى تعالى او را حفظ نموده و آنان را هلاك كرد.

پس به سوى پادشاه برگشت و گفت: خداوند مرا از شرّ آن جماعت حفظ كرد، پادشاه گفت: او را ببريد و در دريا غرق كنيد، باز خداوند او را حفظ نمود و بقيّه را در دريا غرق كرد، نزد پادشاه بازگشت و گفت: باز هم خداوند مرا نگه داشت و از شرّ آنان نجات داد.

سپس غلام گفت: تو نمى‌توانى مرا بكشى مگر آنچه كه من مى‌گويم به آن عمل كنى. مردم را جمع كن و سپس مرا بر شاخه‌اى دار بزن، سپس تبرى از تيردان من بگير و آن را داخل كمان قرار بده و سپس بگو: به نام پروردگار غلام، آن وقت است كه مى‌توانى مرا بكشى، پادشاه آنچه را كه غلام گفته بود عمل كرد و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹

تير در گيجگاه او قرار گرفت و غلام مرد، مردم گفتند: ما به پروردگار اين غلام ايمان آورديم.

پس به پادشاه گفته شد: ديدى چه بر سرت آمد، از آنچه كه مى‌ترسيدى بر تو فرود آمد و مردم به پروردگار غلام ايمان آوردند.

پس شاه امر کرد در چهار راه‌ها و بر دهانه‌ی راهها گودالها کندند و آنان را از آتش پر کردند، آنگاه گفت: هر کس از دینش برگردد او را واگذارید و هر کس خودداری کند او را داخل آتش اندازید.

در این میان زنی آمد که فرزندی داشت فرزند گفت: ای مادر صبر پیشه کن و استقامت نما که تو بر حق هستی.

وقتی مردم چنین دیدند ثبات و استقامت مؤمنین زیاد شد و سایر مردم به دین غلام شوق پیدا کردند.

به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: پادشاهی مست شد و با دخترش هم‌بستر شد یا راوی گفت: با خواهرش، وقتی به هوش آمد به دخترش گفت: راه خروج از این بن‌بست و از کاری که کردم چیست؟

گفت: همه‌ی اهل مملکت خود را جمع می‌کنی و به آنان خبر می‌دهی که تو ازدواج با دخترها را جایز می‌دانی و دستور می‌دهی که آنرا حلال نمایند.

پادشاه همه را جمع نمود و به آنان خبر داد، ولی مردم از پیروی پادشاه خودداری کردند، پس گودالهایی در زمین کند و در آنان آتش افروخت و بر مردم عرضه نمود، هر کس پیروی از شاه نمود او را به حال خود گذاشت و هر کس خودداری کرد او را در آتش انداخت.

به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: خداوند یک مرد حبشی را به نبوّت مبعوث نمود، قومش او را تکذیب کردند، پس او با قومش جنگید و آنان یاران او را کشته و خودش را اسیر کردند، سپس جایی را مخصوص او ساختند و آنجا را پر از آتش کردند، سپس مردم را جمع کردند و گفتند: هر کس بر دین و امر ماست از آتش کناره گیرد و هر کس بر دین ایشان است خود را با او در آتش اندازد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰

یاران پیامبر در آتش می‌سوختند که در این بین زنی آمد که فرزند یک ماهه داشت و کودک به سخن آمد همانطور که گذشت.

از علی علیه السّلام نیز روایت شده: اصحاب اخدود ده نفر بودند و نظیر آنان نیز ده نفر در این بازار، یعنی بازار کوفه، کشته می‌شوند.

بعضی گفته‌اند: یوسف بن ذی نواس حمیری شنید که در نجران یمن گروهی بر دین عیسی علیه السّلام هستند، به سوی آنان رفت و آنان را بر یهودیّت وادار نمود، آنان خودداری کردند، پس گودالی در زمین کند و آتش برافروخت و بر آنان عرضه داشت، هر کس از دین عیسی علیه السّلام برگشت سالم ماند و هر کس برنگشت در آتش انداخته می‌شد، در این هنگام زنی با فرزندش آمد و کودک به سخن درآمد، همانطور که گذشت.

اصحاب اخدود بنابر تأویل کسانی هستند که در گودالهای طبع داخل شده و به آتش شهوت‌های نفس و غضب‌های آن گرفتار شده‌اند و فطرت انسانی در آنان نابود و هلاک شده است «۱».

سوره‌ی الطّارق ..... ص : ۳۰

در تفسیر النّجم الثّاقب آن ستاره‌ی روشنی است یا بدین معناست که با نور خود افلاک را سوراخ می‌کند.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که به مردی از اهل یمن فرمود: زحل در بین ستاره‌ها نزد شما چه ستاره‌ای است؟ مرد یمانی گفت: آن ستاره‌ای نحس است.

امام صادق علیه السّلام فرمود: اینچنین سخن نگو که آن ستاره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و آن ستاره‌ی اوصیاست و همان نجم ثاقب است که در کتاب خدا آمده است.

مرد یمانی گفت: مقصود از «ثاقب» چیست؟

امام علیه السّلام فرمود: از آن جهت ثاقب گویند که محلّ طلوعش در آسمان هفتم است و با نور خود آسمانها را سوراخ می‌کند تا نور آن به آسمان دنیا می‌رسد، از

---

(۱) صفحات ۴۸۷- ۴۹۱ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱

همین جهت خداوند آن را نجم ثاقب نام نهاده است «۱».

سوره‌ی الاعلی ..... ص : ۳۱

در تفسیر آیه‌ی وَ ذَکَرَ اسْمَ رَبِّهِ فرموده‌اند: نام ربّ مضاف خویش را بر زبانش جاری سازد، آن ربّ او در ولایت است و او رسول یا جانشین رسول است.

فصلّی و بر او صلوات بفرستد، یعنی، بگوید: «صلوات اللّه علیه» یا اسم ربّ مطلق خود را به یاد آورد، اسم نقشی قلبی او را، یا اسم مثالی خیالی، یا اسم عینی او را و صلوات بر او فرستد، یا نماز واجب را بخواند، یا نماز مطلق اعمّ از واجب و غیر واجب، یا به سوی غیب توجّه نماید و با این کار تکمیل گردد، یا اسم پروردگارش را با تکبیراتی که قبل از نماز عیدین وارد شده به یاد آورد و نماز عیدین بخواند، یا نام پروردگارش را در تکبیر افتتاح نماز به یاد آورد و نمازش را با آن تکبیر ببندد.

یا مقصود این است که اسم پروردگارش را به یاد آورد بدین گونه که امام خود را نصب العین خویش قرار دهد، چنانچه در هنگام تکبیرة الإحرام وارد شده:

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را به یاد آور و یکی از ائمّه علیهم السّلام را نصب العین خویش قرار بده «۲».

سوره‌ی الغاشیة ..... ص : ۳۱

در تفسیر ثُمَّ إِنَّ عَلَیْنا حِسابَهُمْ فرموده‌اند: پس از آن حساب اعمال آنان نیز با ماست. از امام باقر علیه السّلام آمده است: وقتی روز قیامت فرا می‌رسد و خداوند اوّلی و آخرین را جمع می‌کند تا بین آنان حکم کند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام خوانده می‌شوند، پس به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله لباس حلّه‌ی سبز پوشانده می‌شود که ما بین مشرق و مغرب را روشن می‌کند و به علی علیه السّلام نیز مثل آن پوشانده می‌شود و به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حلّه و عبا پوشانیده می‌شود و به علی علیه السّلام نیزمثل آن پوشانیده می‌شود.

---

(۱) صفحه‌ی ۴۹۸ همین جلد. [.....]

(۲) صفحه‌ی ۵۰۹ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲

سپس آن دو بالا می‌روند و سپس ما را می‌خوانند و حساب مردم به دست ما سپرده می‌شود.

پس ما به خدای سوگند اهل بهشت را به بهشت و اهل آتش را به آتش داخل می‌کنیم.

و از امام کاظم علیه السّلام آمده است: بازگشت این مردم به سوی ماست و حساب آنان با ماست. پس اگر بین خود و خدایشان گناهی مرتکب شده‌اند از خدا می‌خواهیم آنانرا به، او واگذارد و خداوند این خواسته را اجابت نموده است و آنچه که بین آنان و مردم است از مردم و صاحبان حقّ طلب بخشش می‌کنیم و آنان نیز اجابت می‌کنند و خداوند به آنان عوض می‌دهد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که روز قیامت شود خداوند حساب شیعیان ما را به ما واگذار می‌کند، آنچه که مربوط به خداست از او می‌خواهیم که بر ما ببخشد و آنچه که مربوط به ماست خودمان آنرا می‌بخشیم و خداوند این مطلب را بر ما روزی و قسمت کرده است «۱».

سوره‌ی الفجر ..... ص : ۳۲

در تفسیر یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ مرقوم فرموده‌اند: ... نفس انسان دارای مراتب و درجات متعدّد است و مهمترین مراتب آن بر حسب جایگاه شیطان از نفس، تا جایگاه آن در دار رحمان و واسطه قرار گرفتن انسان از آن دو، سه مرتبه است:

مرتبه‌ی اوّل نفس امّاره است و آن چنان است که امر به بدی می‌کند، یعنی، به آنچه که نفس آن را می‌خواهد خواه در صورت خیر باشد یا در صورت شرّ، نه از کار بد بازمی‌گردد و نه پشیمان می‌شود.

مرتبه‌ی دوّم نفس لوّامه است و آن چنان است که نفس را ملامت و سرزنش می‌کند در هر کاری که انجام می‌دهد خوب باشد یا بد و از جهت بد بودن

---

(۱) صفحات ۵۱۹ و ۵۲۰ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳

فعل، یا از آن جهت که از درجه‌ی کمال ناقص است، یا از آن جهت که نسبت کار را به خودش می‌دهد، اندوهناک می‌گردد.

و مرتبه‌ی سوّم نفس مطمئنّه است از آن جهت که به پروردگارش مطمئن و آرام است و از انانیّت خویش که سبب اضطراب است، خارج گشته است.

وَ ادْخُلِی جَنَّتِی ... بدان که برای سالکین الی اللّه اطمینان و آرامش حاصل نمی‌شود مگر با نزول آرامش که در اصطلاح صوفیّه فکر و حضور نامیده می‌شود و آن عبارت از آن است ملکوت ولیّ امر در سینه‌ی سالک مجسّم شود و حصول صورت ولیّ امر یا به نحو مباینت، یا به نحو اتّصال، یا به نحو اتّحاد، یا به نحو وحدت می‌باشد و اطمینان و آرامش کامل جز در مرتبه‌ی آخر حاصل نمی‌شود، اگر چه نوعی اطمینان در مراتب دیگر نیز تحقّق پیدا می‌کند «۱».

و روایتی که از امام صادق علیه السّلام نقل شده دلالت بر آنچه که ذکر شد دارد و آن روایت چنین است: از امام صادق علیه السّلام سؤال شد آیا مؤمن بر قبض روح خود اکراه دارد؟

فرمود: نه به خدا سوگند آنگاه که ملک الموت برای قبض روح مؤمن نزد او می‌آید بی‌تابی می‌کند، ملک الموت به او می‌گوید: ای ولیّ خدا بی‌تابی نکن.

سوگند به خدایی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مبعوث نمود، من از پدر مهربانی که بر سر تو حاضر شود مهربانترم، چشمهایت را باز کن و نگاه کن فرمود: در این هنگام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، امیر المؤمنین علیه السّلام، فاطمه علیها السّلام، حسن علیه السّلام، حسین علیه السّلام و امامان بعد از ذریّه‌ی آنان مجسّم می‌شوند، پس به مؤمن گفته می‌شود: اینان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، امیر المؤمنین علیه السّلام فاطمه علیها السّلام و حسن علیه السّلام، حسین علیه السّلام و سایر امامان دوستان تو هستند.

مؤمن چشمهایش را باز می‌کند و نظر می‌کند، پس منادی از جانب ربّ العزّة ندا می‌دهد ای نفسی که به سوی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله مطمئن و آرام هستی بازگرد به سوی پروردگارت در حالی که راضی به ولایت و مرضیّ به ثواب بوده باشی.

---

(۱) صفحه‌ی ۵۳۵ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴

پس در زمره‌ی بندگانم، یعنی، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او داخل شو و داخل بهشت من باش و در این هنگام هیچ چیز برای آن میّت دوست داشتنی‌تر و محبوب‌تر از این نیست که روحش گرفته شود و به منادی ملحق شود.

... و این سوره به حسین بن علیّ علیهما السّلام نیز تفسیر شده است و لذا این سوره را سوره‌ی حسین بن علی علیهما السّلام نیز می‌نامند «۱».

سوره‌ی البلد ..... ص : ۳۴

مؤلّف گرانقدر قدّس سرّه پس از ارایه‌ی نکات ارزنده پیرامون عدالت و حکمت به صورت مبسوط ذیل آیه‌ی أولئک اینان أصحب المیمنة مرقوم فرموده‌اند: این جمله جواب سؤال مقدّر است و پیش از این بیان شد که اصحاب یمین شیعه‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام می‌باشند «۲».

سوره‌ی الشّمس ..... ص : ۳۴

إِذِ انْبَعَثَ بلند شد و آماده گشت برای پی کردن شتر أَشْقاها شقی‌ترین شخص از قوم ثمود و نام او «قدار کهمام» و نام پدرش «سالف» بوده است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به علیّ بن ابی طالب علیه السّلام فرمود: شقی‌ترین (اوّلین) چه کسی است؟ علی علیه السّلام گفت: کسی که ناقه را پی کرد. فرمود: راست گفتی. پس بگو شقی‌ترین (آخرین) چه کسی است؟ گفت: گفتم: یا رسول اللّه نمی‌دانم. فرمود: او کسی است که بر اینجای تو ضربت می‌زند و اشاره به فرق سرش نمود «۳».

---

(۱) صفحه‌ی ۵۳۷ همین جلد

(۲) صفحه‌ی ۵۴۹ همین جلد.

(۳) صفحه‌ی ۵۵۲ همین جلد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵

سوره‌ی اللّیل ..... ص : ۳۵

در تفسیر وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنی تصدیق کند با پیروی از شخص صادق یا از راه تحقیق بدین گونه که نمونه آنچه را شنیده (در) خودش بیابد.

عاقبت نیکو، یا ثواب، یا فضیلت، یا خصلت، یا کلمه نیکو را.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: مقصود ولایت است، چه هیچ نیکویی نیکوتر از ولایت نیست، و بعضی گفته‌اند: مقصود سیر در خداست که آن نیز آخر مقامات ولایت است و این اشاره به کمال علی علیه السّلام است «۱».

سوره‌ی الضّحی ..... ص : ۳۵

در تفسیر وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی فرموده‌اند: و به زودی در دنیا یا آخرت چیزی به تو می‌دهد که با آن مقام رضا حاصل

می‌شود، یا رضایت تو با آن حاصل می‌شود، آنچه که خداوند عطا می‌کند گاهی شفاعت کبری تفسیر شده است.
لذا وارد شده که این آیه امیدوار کننده‌ترین آیه‌ی کتاب خداست.
و از امام صادق علیه السّلام آمده است: رضایت جدّ من این است که هیچ موحّدی در آتش باقی نمی‌ماند «۲».

سوره‌ی الانشراح ..... ص : ۳۵

در تفسیر أَ لَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ مرقوم فرموده‌اند: ... و شرح صدر، یعنی توسعه و گستردگی سینه به نحوی که از هیچ سازگار و ناسازگار تنگ نشود و شرح صدر محمّد صلّی اللّه علیه و آله عبارت از تنگ نشدن سینه‌ی او از جمیع بین کثرت‌ها و وحدت و دعوت خلق و عبادت حقّ.
روایت شده از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله سؤال شد: یا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آیا سینه گشوده و وسیع می‌شود؟ فرمود: بلی.
گفته شد: یا رسول اللّه آیا علامتی هم دارد که با آن

---

(۱) صفحه‌ی ۵۵۹ و ۵۵۸ همین جلد
(۲) صفحه‌ی ۵۶۵ همین جلد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶

علامت معلوم شود؟ فرمود: بلی، خود را از دار غرور خالی دیدن و بازگشت به دار خلود و آماده شدن برای مرگ قبل از فرا رسیدن آن «۱».

سوره‌ی التّین ..... ص : ۳۶

در تفسیر آیه‌ی وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِینِ فرموده‌اند: مقصود مکّه است و امین بودن آنجا بدان جهت است که آنجا محلّ امن قرار داده شده با وضع و قرار داد، یا به محض خواست و مشیّت خدا چه بعضی از کسانی که قصد تعرّض به آنجا را داشتند گرفتار شوند، مانند اصحاب فیل و «طور سینین»، بر حسب تأویل در عالم صغیر اشاره به جهت بالا و علیا از نفس است که هر کس به آنجا صعود کند با پروردگارش مناجات می‌کند و حضرتش را می‌بیند و این بلد امین تا مقام قلب و نواحی آن است.
از امام کاظم علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خدای تعالی از شهرها چهار شهر را اختیار کرد و فرمود: وَ التِّینِ وَ الزَّیْتُونِ وَ طُورِ سِینِینَ وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِینِ پس «تین» مدینه و «زیتون» بیت المقدّس و «طور سینین» کوفه و «هذا البلد الأمین» مکّه است.
قمیّ گفته: تین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و زیتون امیر المؤمنین علیه السّلام و طور سینین حسن و حسین علیهما السّلام و طور سینا علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و هذا البلد الأمین ائمّه علیهم السّلام می‌باشند.
و از امام کاظم علیه السّلام آمده است: تین و زیتون حسن و حسین علیهما السّلام و طور سینا علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و هذا البلد الأمین، محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشند.
و این اخبار اشاره به بعض وجوه تأویل است «۲».

سوره‌ی العلق ..... ص : ۳۶

در تفسیر الَّذِی خَلَقَ فرموده‌اند: بعد از رجوع اشیا را جز مخلوق از آن

(۱) صفحه‌ی ۵۷۱ و ۵۷۲ همین جلد

(۲) صفحه‌ی ۵۸۰ و ۵۷۹ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷

جهت که مخلوق هستند نمی‌بینی و چون قوام مخلوق از آن جهت که مخلوق است به خالق می‌باشد، بلکه مخلوق از آن حیثیّت شیئیّت و انانیّتی جز شیئیّت و انانیّت خالق چیزی نیست پس در نظر تو جز اسم اللّه که خالق است چیزی وجود ندارد و چون ظهور خالقیّت خدای تعالی و اتقان صنع و دقایق حکمتش و نیکویی صانع بودن او به وسیله‌ی آفرینش انسان و سیر مقام کمالی‌اش در خلقت یا در امر و خلق او به پست‌ترین موادّ انسان به طریق سیر معکوس است «۱».

سوره‌ی القدر ..... ص : ۳۷

در این سوره مؤلّف گرانقدر ضمن ارایه‌ی تفسیر و تحقیق مبسوطی از شب قدر مرقوم فرموده‌اند: در اخبار زیادی از طریق خاصّه آمده است:

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در خواب دید که بنی امیّه بر منبر او بالا- می‌روند و مردم را از راه راست به عقب برمی‌گردانند و گمراه می‌کنند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ناراحت و اندوهناک شد، پس جبرئیل هبوط کرد و عرض کرد یا رسول الله چه شده که تو را ناراحت و اندوهناک می‌بینم؟

فرمود: یا جبرئیل، من در خواب دیدم که بنی امیّه در همین شب بعد از من بر منبرم بالا- می‌روند و مردم را گمراه می‌کنند، پس جبرئیل گفت: سوگند به خدایی که تو را به حقّ به رسالت مبعوث نمود من بر این قضیّه مطّلع نشدم، پس به آسمان عروج کرد و درنگ نکرد تا آیه‌ای از قرآن آورد تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با آن انس بگیرد و گفت: أَ فَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْناهُمْ سِنِينَ ثُمَّ جاءَهُمْ ما كانُوا يُوعَدُونَ ما أَغْنى عَنْهُمْ ما كانُوا يُمَتَّعُونَ و این آیه را نازل کرد: إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَ ما أَدْراكَ ما لَيْلَةُ الْقَدْرِ، لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ خدای تعالی شب قدر را برای پیامبرش بهتر از یکهزار ماه ملک بنی امیّه قرار داده است.

روایت شده است که بعضی به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفتند: مردی از بنی اسرائیل هزار ماه در راه خدا بر گردنش سلاح انداخته و حمل کرده است، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از

(۱) صفحه‌ی ۵۸۵ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸

این موضوع به شدّت تعجّب کرد و آرزو نمود که چنین چیزی در امّت خودش باشد. پس عرض کرد: پروردگارا! امّت مرا از نظر عمر کوتاهترین، از نظر اعمال کمترین قرار دادی، لذا خداوند شب قدر را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عطا نمود و فرمود:

شب قدر بهتر از هزار ماه است که اسرائیلی سلاح را در راه خدا برداشته است، هم برای تو بهتر است و هم برای امّت تو بعد از تو تا روز قیامت در هر ماه رمضان «۱».

سوره‌ی البیّنة ..... ص : ۳۸

در تفسیر إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ... مرقوم فرموده‌اند: ایمان آورندگان و شایسته کاران بهترین خلقند که پاداششان بهشت است که در زیر آن نهرها جاری است و خدا از آنان راضی و آنان از خدا خشنودند و مقام رضا آخرین

مقامات نفس انسانی است، چنانچه جنّت رضوان از آخرین مقامات جنان است «۲».

سوره‌ی الزّلزلة ..... ص : ۳۸

در تفسیر یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها فرموده‌اند:

چه شده؟! از امام باقر علیه السّلام روایت شده که امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: من انسان هستم و زمین اخبارش را به من بازگو می‌کند.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: آیا می‌دانید اخبار زمین چیست؟ گفتند:

خدا و رسولش اعلم است، فرمود: اخبار زمین این است که در باره اعمال هر مرد و زن در روی زمین گواهی می‌دهد، زمین می‌گوید: چنین و چنان عمل کرده. پس این است اخبار زمین «۳».

سوره‌ی العادیات ..... ص : ۳۸

در تفسیر إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ فرموده‌اند: لفظ «کنود» یعنی کافر

---

(۱) صفحه‌ی ۵۹۳ و ۵۹۴ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۰۰ همین جلد.

(۳) صفحه‌ی ۶۰۲ همین جلد. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹

شدن به نعمت‌ها و به معنای کافر و ملامت کننده‌ی پروردگارش، بخیل، گناه کننده، کسی که تنها خودش می‌خورد و دیگران را منع می‌کند و بنده‌اش را می‌زند و مقصود از انسان مطلق انسان است.

زیرا این آیه در غزوه‌ی علی علیه السّلام با اهل وادی یابس (صحرای خشک) نازل شده است.

ایشان دوازده هزار نفر بودند که آماده شدند و عهد و پیمان بستند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی بن ابی طالب را بکشند، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ابابکر را به سوی آنان فرستاد، وقتی ابو بکر نزد آنان رسید و زیادی عدّه‌ی آنان را دید ترسید و اصحابش را نیز ترسانید.

نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگشت، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: با گفته‌ی من مخالفت کردی نافرمانی خدا و نافرمانی مرا نمودی، سپس عمر را به سوی آنان فرستاد او نیز همان را کرد که رفیقش کرده بود، سپس علی علیه السّلام را به سوی آنان فرستاد و خبر داد که خداوند با دست او فتح و پیروزی نصیب می‌کند.

علی علیه السّلام با چهار هزار نفر از مهاجرین و انصار به سوی آنان حرکت کرد و از راهی غیر از آن راهی که دو نفر قبلی رفته بودند رفت، چون آن دو نفر خیلی یواش و با ملایمت راه می‌رفتند و علی علیه السّلام چنان می‌رفت که قوم را خسته کرد تا به جایی رسید که مسلمانان آنان را دیدند، وقتی اهل وادی یابس شنیدند علی علیه السّلام آمده، برای جنگ بیرون آمدند در آن وقت مردی سلاح به دست آمد و علی علیه السّلام با تعدادی از افرادش خارج شد، پس اهل وادی گفتند: شما چه کسانی هستید؟ و از کجا آمده‌اید؟

علی علیه السّلام فرمود: من علیّ بن ابی طالب هستم آمدیم اسلام را بر شما عرضه کنیم اگر قبول کردید که هیچ و گر نه با شما جنگ می‌کنیم.

گفتند: ما تو و اصحابت را می‌کشیم، وعده‌ی بین ما و تو ظهر فردا، آنان رفتند و علی علیه السّلام نیز برگشت، وقتی شب شد و تاریکی همه جا را گرفت علی علیه السّلام به یارانش دستور داد که به چهارپایانشان خوبی کنند و برسند وقتی صبح شد در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰

هوای نیمه تاریک نماز خواند، سپس با یارانش بر اهل وادی شبیخون زد و آنان غافلگیر شدند و ندانستند، تا اینکه سواران بر آنان تاختند، آنان حتّی دوست و دشمن را تشخیص نمی‌دادند.

آن حضرت جنگجویان آنها را کشت و خاندانشان را اسیر کرد و اموالشان را مباح نمود و شهرشان را خراب کرده و با اسیران و اموال بازگشت.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قبل از رسیدن علی علیه السّلام بر منبر رفت و مردم را از فتح و پیروزی مسلمین با خبر ساخت و به آنان اعلام نمود که از مسلمانان جز دو مرد از دست نرفته است و سپس از منبر پایین آمده و با جمیع اهل مدینه به استقبال علی علیه السّلام رفت تا آنکه او را در سه میلی مدینه ملاقات نمود، وقتی علی علیه السّلام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دید که به استقبال او می‌آید از اسبش پایین آمده و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نیز از اسب پایین آمده و دست علی علیه السّلام را گرفت و بین دو چشمش را بوسید.

و از جعفر بن محمّد علیه السّلام آمده است: مسلمانها هرگز آن مقدار غنیمت نیاورده بودند مگر از خیبر، که آن جنگ نیز همانند خیبر بود، پس خدای تعالی در آن روز این سوره را نازل فرمود «۱».

سوره‌ی القارعة ..... ص : ۴۰

در تفسیر فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ راضِيَةٍ مرقوم فرموده‌اند: هر که کردارش را وزنی است او را خشنودی است، چه راضی یعنی صاحب رضا، یا وصف به جای متعلّق است، یعنی، زندگی که صاحبش به آن راضی است «۲».

سوره‌ی التّکاثر ..... ص : ۴۰

اشاره

در تفسیر كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ فرموده‌اند: ای کاش در دنیا جهنّم را می‌دیدید، همانطور که در آخرت می‌نگرید، ... مکرّر این مطلب گذشته که چون علوم نفوس غیر از معلومات است و انفکاک معلوم از علم

---

(۱) صفحات ۶۰۵- ۶۰۷ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۱۰ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱

جایز است هرگاه نفوس از سرای علم پشت کند به گمان افتد، لذا در کتاب و اخبار به آن ظنون نامیده می‌شود، حال اگر به علم رو کند ظنون و گمان‌هایش معلوم می‌شود، بلکه از علوم نیز شریفتر می‌گردد و به یقین می‌رسد.

مراتب یقین را متذکّر شده و عبارتهای دلنشینی ارایه می‌کنند که امید است خوانندگان محترم بر کسب فیوضات بایسته نایل آیند.

مراتب سه‌گانه یقین ..... ص : ۴۱

۱- علم الیقین و آن ادراک شیئی است با صورتی که در نفس حاصل است به وسیله‌ی دیدن و شهود آثار آن شیئی، یا یافتن آن شیئی در وجود خودش.

۲- عین الیقین و آن مشاهده کردن عین آن چیز است.

۳- حقّ الیقین و آن محقّق شدن به آن شیئی است.

و معنای آیه این است: اگر شما در دنیا علم یقین داشتید منجّر می‌شد که در دنیا جهنّم را ببیند، زیرا گمان شما را به علم و علم به رزیت و رزیت به معاینه و معاینه به تحقّق می‌رساند.

و تفصیل تمام و کامل مراتب ظنّ و علم و یقین گذشت و نیز در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعال: وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ فرق بین علم اخروی و علم دنیوی گذشت.

در تفسیر ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ مرقوم فرموده‌اند: در اخبار بسیاری آمده است: از جمله‌ی نعمت‌هایی که در قیامت از آن سؤال می‌شود چیزهایی است که با قوای حیوانی و لذّت‌های دنیوی سازگاری دارد، مانند طعام، لباس، خرما و آب خنک و در اخبار دیگری از اینکه سؤال از موارد فوق باشد انکار شده و در آن اخبار آمده است که سؤال و منّت گذاشتن در مورد نعمت صفت آدم نادان و پست است و خداوند خود از این کار نهی کرده است و خدای تعالی متّصف به صفتی نمی‌شود که آن را برای بندگانش راضی نمی‌شود.

بلکه نعمتی که از آن سؤال می‌شود عبارت از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام است، یا دوستی ما اهل بیت یا ولایت ما اهل بیت چنانکه در اخبار آمده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲

و تحقیق در این مقام و جمع بین اخبار این است که نعمت چنانچه مکرّر گذشته است جز ولایت و هر چیزی که متّصل به ولایت باشد چیزی نیست، اعم از آنکه از ملایمت و سازگارهای حیوانی باشد، یا از موذیات و آزار دهنده‌های قوای حیوانی.

و به عبارت دیگر: اعمّ از آنکه از نعمت‌های دنیوی شمرده شود یا از نعمت‌های دنیوی شمرده نشود، همین اندازه که به ولایت ارتباط و بستگی دارد نعمت حساب می‌شود و هر چیزی که از ولایت منقطع شود اگر چه به صورت نعمت باشد، نکبت به حساب می‌آید و هر کس که متّصل به ولایت باشد مهمان خدای تعالی می‌شود و تمام نعمت‌های صوری و معنوی برای او مباح می‌گردد و مأمور به تصرّف در آنها می‌شود و منطوق قول خدای تعالی:

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ دلالت بر این معنا دارد و خدای تعالی از هیچ یک از نعمت‌ها سؤال نمی‌کند و اگر هم سؤال کند همانند سؤال از مهمان می‌شود امّا و اینکه او چگونه خورده؟ و چه مقدار خورده؟

و چرا به مقداری که خورده برای من کار نکرده است؟

اینگونه سؤالها از بشر قبیح است تا چه رسد به خالق بشر و کسی که از ولایت منقطع شده جمیع نعمت‌های صوری‌اش در دست او غصبی است.

و حاکم و مالک حق دارند از تصرّفات غاصب در چیز غصب شده سؤال کنند و چنین سؤالی قبیح نیست و چون خطاب در این آیه برای کسانی است که محجوب و منقطع از ولایت هستند لذا مقصود از نعیم ولایت و سپس جمیع سازگارها و ملایمات حیوانی و انسانی است و سؤال از ادای شکر آنها و صرف آنها در مصرف واقعی است.

و ممکن است معنای آیه این باشد: آنگاه که حجاب خیال و وهم از چشمان شما برداشته شد و به دار علم رسیدید و جهنّم و دردهای آن و بهشت و لذّات آن را مشاهده کردید و معاینه نمودید که نعمت‌های صوری سبب دخول جهنّم شده و یقین کردید که نعمت‌های صوری در حقیقت نقبت و نکبت بوده و ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳

نعمت همان ولایت و لوازم آن بوده که عبارت از بهشت و نعمت‌های آن است.

آنگاه است که مورد سؤال قرار می‌گیرد، آیا آن لذّت‌های حیوانی که شما داشتید نعمت بوده، یا آنچه که مؤمنین داشتند؟ این سؤال جهت سرزنش شماست.

یا معنای آیه این است که شما وقتی به مقام معاینه رسیدید از شما در باره مقام حقّ الیقین سؤال می‌شود که آن چیست؟ چون با معاینه ذوق و حقیقت را می‌یابند و سؤال و جواب از آن برای شما جایز می‌شود.

آنچه که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده مؤیّد جمع بن اخبار است که ما انجام دادیم.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است «۱»: در باره‌ی هر نعمتی از صاحبش سؤال می‌شود مگر آن نعمت که در جهاد یا در حج باشد، چه سالک الی اللّه که ولایت را قبول کرده باشد همیشه در جهاد و حجّ است، چه این مطلب را احساس کند و بفهمد یا نفهمد. و همچنین روایت امام صادق علیه السّلام نیز مؤیّد جمع ماست که فرمود «۲»: هر کس نام خدا را بر طعام ذکر کند از آن نعمت مورد سؤال قرار نمی‌گیرد. زیرا کسی که اسم خدا را ذکر کند نمی‌تواند حقیقت نام خدا را ذکر کند مگر از ناحیه‌ی ولایت با بیعت خاصّ ولوی در غیر این صورت او ذاکر به مضمون است نه واقعی.

کسی که دارای شیخ و استاد و مرشد نباشد شیطان بر گردن او متمکّن است و بر او شیطان مسلّط و متمکن است و تمام اقوال و افعال و احوالش با تصرّف شیطان صورت می‌گیرد.

پس آنگاه که می‌گوید: بسم اللّه شیطان در او تصرّف می‌کند و لفظ را از معنایش خالی می‌سازد و خودش را به جای اللّه قرار می‌دهد و در حقیقت بسم اللّه بسم الشّیطان می‌شود.

چنانچه تحقیق این مطلب در اوّل فاتحة الکتاب گذشت و سوره‌ای که

---

(۱) من لا یحضره الفقیه و نور الثقلین ج ۵ ص ۶۶۵.

(۲) امالی الصدوق و نور الثقلین ج ۵ ص ۶۶۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴

می‌آید این جمع را تأیید می‌کند زیرا سؤال از نعمت که خداوند بر بندگانش نعمت داده، به وجهی خسران و زیان است «۱».

سوره‌ی العصر ..... ص : ۴۴

در تفسیر إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ مرقوم فرموده‌اند: یعنی در تجارتش از سرمایه‌اش کم آورد و انسان مادام که به بیعت خاصّ ولوی ایمان نیاورده بر راه صحیح و راست نیست.

زیرا راه علی علیه السّلام و ولایت اوست و چنین شخصی هنوز در قلبش باز نشده و تا چندی که در قلبش با ولایت تکلیفی که ریسمانی از مردم است باز نشده هر کاری که انجام دهد فعلیّتی برای او حاصل می‌شود که در جهت نفس اوست.

یعنی، جهت سفلی (پایین) و هر فعلیّتی که برای نفس از جهت سفلی (پایین) آن حاصل شود انسانیّت او که همان ولایت تکوینی و ریسمان از جانب خداست، تحت همان فعلیّت سفلی پنهان می‌شود و انسانیّت او کالای اوست و مخفی شدن آن زیان و خسران کالاست و انسان هیچ لحظه‌ای خالی از فعل و فعلیّت نیست، پس جمیع افراد انسان به طور دایمی در زیان هستند.

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا مگر کسانی که با بیعت عام، ایمان آورده‌اند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و با بیعت خاصّ شایسته کردار شدند یا معنای آیه چنین است: مگر کسانی که با بیعت خاص ایمان آوردند و با وفا به شروط بیعت عمل صالح انجام دادند.

وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ تواصی و سفارش به یکدیگر اعمّ از آنست که به گفتار باشد یا به حال یا به فعل یا به دعا و التماس از خدا در حضور یا در حال غیبت.

چون در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعالی: أُولئِکَ یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ وَ اللَّهُ یَدْعُوا إِلَی الْجَنَّةِ گذشت این مطلب که مؤمن با وجودش به بهشت دعوت می‌کند اگر چه از حیث گفتار دعوت نباشد.

و مقصود از حقّ، ولایت است زیرا ولایت با حقیقت، حقّیّت حقّ است.

---

(۱) صفحه‌ی ۶۱۳ و ۶۱۴ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵

و اگر مقصود از حقّ، حقّ مطلق هم باشد باز مقصود از آن ولایت است، زیرا ظهور حقّ مطلق نمی‌شود مگر به وسیله‌ی حقّ مضاف که همان ولایت است و هر امر ثابت و هر امر غیر باطل به وسیله‌ی اراده ولایت اراده می‌شود که همه‌ی اینها از شعبه‌های ولایت است.

وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ و به یکدیگر بر حق سفارش کنند، یا بر مطلق صبر که جمیع انواع صبر که امّهات آنها سه است:

۱- صبر بر مصایب. ۲- صبر از معاصی.

۳- صبر بر طاعت که هر سه به صبر بر حقّ برمی‌گردد، چون منظور از صبر بر مصائب این است که هنگام مصیبت بی‌تابی نکند، چون بی‌تابی نمی‌شود مگر با غفلت از ولایت.

و منظور از صبر از معاصی خارج نشدن نفس از فرمانبری عقل در ادامه‌ی حق است و خروج از انقیاد و تسلیم جز با غفلت از ولایت محقق نمی‌شود و صبر بر طاعت چیزی جز صبر بر ولایت که روح هر طاعتی است نمی‌باشد.

و شکّی نیست که مؤمنین هرگاه با هم ملاقات کنند برای هر یک به سبب ملاقات دیگری صبر و زیادی توجّه و اشتداد انتظار وجه‌ی ولوی حاصل می‌شود و مؤمن این معنا را در وجود خود می‌یابد «۱».

سوره‌ی الهمزة ..... ص : ۴۵

مؤلّف عالیقدر قدّس سرّه در ضمن تفسیر این سوره می‌فرمایند: ... و هرگاه این خصلت‌ها جمع شد غیبت و عیب‌جویی می‌کنند و طعنه می‌زنند تا خودشان را ببینند و بر مردم استکبار نموده و آنها را تحقیر کنند و می‌خواهند با ظهور نقص در مردم و ظاهر نبودن نقص خودشان در بین مردم محبوب باشند.

بنابراین آن دو صفت پست‌ترین رذیلت‌هاست «۲».

---

(۱) صفحه‌ی ۶۲۰ و ۶۲۱ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۲۳ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶

سوره‌ی الفیل ..... ص : ۴۶

در این سوره داستان اصحاب فیل و برخورد ابابیل با آنان را شرح فرموده‌اند که در واقع حاکی از توانمندی حضرت حقّ جلّ اعلی بر گوشمالی دادن دشمنان می‌باشد «۱».

سوره‌ی القریش ..... ص : ۴۶

در تفسیرلْيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ

فرموده‌انـد: یعنی، حالا که خداوند قریش را در برابر پادشاهان نواحی مختلف مثل فارس و شام و حبشه و یمن، مورد لطف قرار داده است، آن به واسطه خانه خداست که در آن است، پس باید اینان پروردگارشان را عبادت نمایند که صاحب بیت اللّه می‌باشد «۲».

سوره‌ی الماعون ..... ص : ۴۶

در تفسیر فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ فرموده‌اند: وای بر آنان و لذا عطف با فاء کرد، ولی اسم ظاهر به جای ضمیر آورد تا اشعار به این باشد که اگر نماز هم بخوانند نمازشان نماز نیست بلکه وبال و گناهی بر آنان و معصیت می‌باشد.

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُراؤُنَ نماز را به آنان اضافه کرد تا اشعار به این باشد که هر انسانی دارای نماز مخصوصی است که نماز قالبی تذکره و یادآور آن است و کسی که نماز قالبی را می‌خواند باید متذکّر نماز مخصوص خودش باشد و گر نه با نمازی که می‌خواند مستحقّ ویل می‌شود که جز برای کفّار نیست ...

در تفسیر وَ يَمْنَعُونَ الْماعُونَ می‌فرمایند: لفظ «ماعون» یعنی کار نیک، آب و هر چیزی است که بهره و نفعی داشته باشد، یا هر چیزی که استعاره و عاریه شود، یا زکات و منع کردن از این کارها از رذیلت‌های قوّه‌ی شهویّه است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: ماعون قرض است که به دیگری می‌دهی و

---

(۱) صفحه‌ی ۶۲۷- ۶۲۹ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۳۱ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷

کار معروف است که انجام می‌دهی و متاع خانه است که عاریه می‌دهی و از آن جمله است زکات.

از امام علیه السّلام سؤال شد: ما همسایه‌هایی داریم که هر وقت متاعی را عاریه می‌دهیم، می‌شکنند و فاسد می‌کنند آیا ما حقّ داریم آنان را منع کنیم و عاریه ندهیم؟ امام علیه السّلام فرمود: اگر همسایه‌ها چنین باشند، شما حقّ دارید که عاریه ندهید «۱».

سوره‌ی الکوثر ..... ص : ۴۷

در تفسیر إِنَّا أَعْطَيْناكَ الْكَوْثَرَ مرقوم داشته‌اند: لفظ «کوثر» به نهری در بهشت تفسیر شده و نیز به حوض وجود نبیّ صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است که بر آن نهر یا حوض ظرفهایی به عدد ستارگان آسمان است که از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام در مقابل دشمنانشان دفاع می‌کنند و شیعه علی علیه السّلام را از آن حوض سیراب می‌سازند.

و لفظ «کوثر» در لغت زیاد از هر چیز است و به معنای غبار زیاد پیچیده است و به معنای اسلام و نبوّت و هم چنین به مرد خیرخواه بخشنده آمده که مانند لفظ کثیر، بر وزن صقیل و سیّد می‌باشد.

به مطلق نهر و نهری در بهشت که سر چشمه‌ی همه‌ی نهرهای بهشت است نیز آمده است.

بدان که ولایت همان کوثر است و بیشتر معانی کوثر در آن موجود است و آن چیزی است که خدای تعالی تمام حقیقت آن را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده است.

به سبب همان ولایت، خدای تعالی نبوّت، رسالت، علم، حکم، پیروان زیاد، اولاد زیاد، قرآن و دین اسلام، شهرت، سلطنت و خیر

فراوان در دنیا و آخرت به محمّد داده است و آن چیزی است که در آخرت به صورت نهر و حوض است و آن چیزی که صورت علی علیه السّلام در دنیا در آن مصوّر شده و آن را خداوند به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده و بر او منّت گذاشته است «۲».

---

(۱) صفحه‌ی ۶۳۴ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۳۶ و ۶۳۷ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸

سوره‌ی الکافرون ..... ص : ۴۸

در تفسیر قُلْ یا أَیُّهَا الْکافِرُونَ فرموده‌اند: روایت شده گروهی از قریش به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اعتراض کردند و گفتند: یا محمّد بیا ما آنچه را که تو عبادت می‌کنی، عبادت کنیم و تو هم آنچه را که ما عبادت می‌کنیم، عبادت کن، پس ما و تو در این کار مشترک می‌شویم.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: معاذ اللّه که من غیر خدا را شریک خدا قرار دهم، گفتند: پس تو بعضی از خدایان ما را بگیر تا ما تو را تصدیق کنیم و خدایت را بپرستیم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ببینم چه می‌شود. پس این سوره نازل شد و قریش از محمّد و تصدیق او مأیوس شدند.

و در فصل ششم از فصول اوّل کتاب گذشت که قاری قرآن باید کوشش کند تا مشاهده کند یا با جانشینان خدا یا با فعل خدا متّحد شود تا زبان او زبان خدا یا زبان جانشینان خدا شود و در هنگام قرائت امثال این سوره از مخاطب‌های اللّه باشد، دستور از جانب خدا بدهد، بلکه امر او امر خدا گردد «۱».

سوره‌ی النّصر ..... ص : ۴۸

در تفسیر إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ مرقوم داشته‌اند: بعضی گفته‌اند: این سوره آخرین سوره‌ای بود که بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است، چنانچه اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ اوّلین سوره‌ای بود که بر او نازل شد، بعضی گفته‌اند: در حجّة الوداع در منی نازل شد و برخی گفته‌اند: بعد از این سوره دو سال زندگی کرد، عدّه‌ای گفته‌اند: همان سال از دنیا رفت.

و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از نزول این سوره فرمود: مرگ من به من خبر داده شده است. روایت شده که عبّاس بعد از نزول این آیه گریه کرد، حضرت فرمود: ای عمو چه چیز تو را می‌گریاند؟ گفت: خبر مرگ تو را می‌دهد، حضرت فرمود: مطلب همانطور است که تو می‌گویی.

---

(۱) صفحه‌ی ۶۳۹ و ۶۴۰ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹

و استفاده‌ی آن در باره‌ی مرگ خودش از سوره از جهت قرائن منضّم و قرائن حالیّه است که بین گوینده و شنونده لحاظ می‌شود.

اگر چه در لفظ چیزی که به طور صریح بر این مطلب دلالت کند، وجود نداشته باشد.

بدان که نصر و فتح به معنای مصدری اطلاق می‌شوند و مقصود از آن دو نصرت و یاری بر دشمنان و فتح کشورهاست، در هر دو از باب استعاره و تشبیه نصرت و فتح بر کسی است که می‌آید و بر نصرت انسان بر دشمنان باطنی و بر فتح باب قلب نیز اطلاق می‌شوند «۱».

سوره‌ی تبّت ..... ص : ۴۹

در تفسیر این سوره شرح مخالفتها و نافرمانیهای ابو لهب و همسرش مرقوم داشته‌اند: زن ابو لهب خواهر ابو سفیان، ابو لهب عموی پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله و نام او عبد العزّی بود.

آنگاه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را از آتش جهنّم ترسانید گفت: اگر آنچه می‌گویی حقّ و درست باشد من با مال و فرزندم خود را حفظ می‌کنیم.

پس در راه شام شیری او را پاره کرد و کاروان دور او را گرفته و مال و فرزندش نتوانستند او را بی‌نیاز سازند و در (العدسة) بعد از چند روز از واقعه‌ی بدر مرد سه روز جسدش آنجا ماند و متعفّن شد: تا اینکه بعضی از سودانیان را اجیر کردند تا او را دفن نمودند «۲».

سوره‌ی الاخلاص ..... ص : ۴۹

در تفسیر این سوره مبارکه ضمن بر شمردن نامهای آن، مرقوم فرموده‌اند:

بدان که انبیا نسبت به خدا و عالم غیب دارای حالت‌های مختلفی هستند و مناجات آنان با خدا و مخاطبات خدا با آنان و مخاطبات آنان با خلق بر حسب اختلاف احوال، اختلاف پیدا می‌کند.

---

(۱) صفحه‌ی ۶۴۳ و ۶۴۴ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۴۹ همین جلد. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰

زیرا هنگامی که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از هر چه که دارد از قبیل نسبت افعال و اوصاف و ذات منسلخ شود و در وجودش جز فاعلیّت خدای تعالی چیزی نماند، مخاطبات خدا به وسیله‌ی زبان او می‌شود که در این هنگام زبان او زبان خدا گشته است و در نتیجه کلام خدا کلام الهی بشری می‌شود که حدیث قدسی نامیده می‌شود «۱».

سوره‌ی الفلق ..... ص : ۵۰

ضمن تفسیر و شرح کامل این سوره مرقوم فرموده‌اند:

روایت شده که لبید بن اعصم یهودی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را جادو کرد، سپس آن را در چاه بنی زریق انداخت، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مریض شد و در حالی که خوابیده بود دو ملایکه آمدند، یکی بالای سرش نشست و دیگری نزد پاهایش و قضیّه را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر دادند و گفتند که آن جادو در کجاست، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله متوجّه مطلب شد.

علی علیه السّلام و زبیر و عمار را فرستاد و آب آن چاه را کشیدند و سپس در ته چاه سنگی بود آن را بیرون آوردند، که ناگهان در آنجا شانه‌ی، سر و چند دندانه از شانه را یافتند و در آنجا نخی یافتند که دوازده گره با سوزن در آن زده شده بود.

پس این دو سوره نازل شد و با هر آیه‌ای که می‌خواند یک گره باز می‌شد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله احساس سبکی کرد و گویی که از قید و زنجیر رها شده است.

داستان نزول این دو سوره غیر از این طریق با اندکی اختلاف در لفظ و معنا نیز روایت شده است «۲».

سوره‌ی النّاس ..... ص : ۵۰

در تفسیر این سوره‌ی مبارکه ذیل آیه‌ی قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ مرقوم فرموده‌اند: چون خدای تعالی به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خود امر می‌کند که از شرّ وسواس شیاطین، جنّ و انس از خدا پناه جوید و این وسواس به غیر از انسان که ذکر خدا

---

(۱) صفحه‌ی ۶۵۳ همین جلد.

(۲) صفحه‌ی ۶۷۲ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱

را فراموش کرد متعلّق نمی‌شود لذا «ربّ» را اضافه به «النّاس» کرد.

و تعبیر به «ناس» نمود تا اشاره به این باشد که این وسواس جز در مورد فراموش کننده ناسی محقّق نمی‌شود «۱».

خداوندا به چهارده نور پاک علیهم السّلام قسمت می‌دهیم که ما را آنی به خودمان وامگذار، با ذکر دوام و فکر مدام به شاهراه ولایت خاصّه‌ی علی علیه السّلام ثابت قدم و مستقیم بدار.

از همه‌ی سروران و بزرگوارانی که ما را در نشر این اثر معنوی همراهی فرموده‌اند سپاسگزاریم و از حضرت احدیّت توفیقاتشان را در همه‌ی امور خواستاریم و امیدواریم که خداوند منّان به همه‌ی ما به برکت شفاعت محمّد مصطفی صلّی اللّه علیه و آله و ولایت علی عالی اعلی علیه السّلام خیر دنیا و آخرت عنایت فرماید.

عدّه‌ای از بزرگوارانی که خالصانه برای رضای خدا در انجام این ترجمه با این عاصیان همراهی فرموده‌اند اجازه نداده‌اند که نام مبارکشان را در مقدّمه یادآور شویم.

سروران و عزیزانی که اجازه فرموده‌اند که نام مبارکشان درج شود عبارتند از:

۱. مولای بزرگوارمان حضرت آقای مجذوبعلیشاه (دکتر نور علی تابنده) که توجّه خاصّ و علاقه‌ی آن حضرت به این امر مهمّ موجب دلگرمی و تلاش عاشقانه‌ی این عاصیان در تکمیل و اتمام این ترجمه گردید.

۲. جناب آقای دکتر سیّد جعفر شهیدی که با عنایات و اظهار علاقمندی به متن این تفسیر شریف مشوّق ما بوده‌اند.

۳. حضرت آیهٔ اللّه سمامی، حجّهٔ الاسلام و المسلمین جناب آقای شیخ مهدی کیایی و عدّه‌ای از علمای حوزه‌ی علمیّه‌ی قم که در تهیّه‌ی منابع احادیث و اخبار همراهی فرموده‌اند.

۴. برادر ارجمند جناب آقای سیّد عزیز اللّه قائمی طباطبایی که ویراستاری

---

(۱) صفحه‌ی ۶۷۵ و ۶۷۶ همین جلد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲

نگارشی و فنّی این مجلّد را نیز بر عهده دارند.

۵. سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی که در کمال صداقت لیتوگرافی، چاپ و صحافی این مجلّد را نیز به عهده داشته‌اند.

۶. سرکار خانم نفیسه بذرکار که تایپ کامپیوتری این مجلد را بر عهده داشته‌اند.

۷. جناب آقای مجید احمدیان که پرینت کالک این مجلّد را به عهده داشته‌اند.

۸. جناب آقای محسن نهال که در امور چاپ فقط برای رضای خدا محبّت و همراهی نموده‌اند.

نکته‌ی قابل تذکّر اینکه هدف مترجمین عرضه‌ی بی‌کم و کاست این اثر معنوی و عظیم قرآنی به زبان شیرین فارسی بوده است، با

توجّه پروردگار عالم هزينه‌ى سنگين آماده‌سازى و چاپ را با وجود مشكلات فراوان متحمّل شده و تن به معطّل گذاشتن كار چاپ نداديم.

لذا اميد است خوانندگان محترم مشتاقان ارجمند توجّه داشته باشند كه هديه‌ى قيد شده در هر جلد فقط قسمتى از هزينه‌ى تمام شده را تأمين مى‌نمايد.

به پايان آمد اين دفتر حكايت همچنان باقى به صد دفتر نشايد گفت حال مشتاقى

الحمد للّه ربّ العالمين ربّنا تقبّل منّا انّك انت السّميع العليم

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵

سورة المجادلة ..... ص : ۶۵

اشاره

«۱» اين سوره مدنى است و داراى بيست و يك آيه است.

[سوره المجادلة (۵۸): آيات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۶۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجادِلُكَ فِي زَوْجِها وَ تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ يَسْمَعُ تَحاوُرَكُما إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (۱) الَّذِينَ يُظاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسائِهِمْ ما هُنَّ أُمَّهاتِهِمْ إِنْ أُمَّهاتُهُمْ إِلاَّ اللاَّئِي وَلَدْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَ زُوراً وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (۲) وَ الَّذِينَ يُظاهِرُونَ مِنْ نِسائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِما قالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَماسَّا ذلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۳) فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَماسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً ذلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ أَلِيمٌ (۴)

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ كُبِتُوا كَما كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ قَدْ أَنْزَلْنا آياتٍ بَيِّناتٍ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ مُهِينٌ (۵) يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۶) أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ ما يَكُونُ مِنْ نَجْوى ثَلاثَةٍ إِلاَّ هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَةٍ إِلاَّ هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنى مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْثَرَ إِلاَّ هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ ما كانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۷) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوى ثُمَّ يَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنْهُ وَ يَتَناجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَ إِذا جاؤُكَ حَيَّوْكَ بِما لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَ يَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْ لا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِما نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا تَناجَيْتُمْ فَلا تَتَناجَوْا بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَ تَناجَوْا بِالْبِرِّ وَ التَّقْوى وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹)

إِنَّمَا النَّجْوى مِنَ الشَّيْطانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيْسَ بِضارِّهِمْ شَيْئاً إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۰) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَ إِذا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا ناجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقَةً ذلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ أَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲) أَ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۳) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لا مِنْهُمْ

وَ يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴)

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۵) اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۱۶) لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۷) يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَما يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلى شَيْءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكاذِبُونَ (۱۸) اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۹)

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ (۲۰) كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (۲۱) لا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ يُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَوْ كانُوا آباءَهُمْ أَوْ أَبْناءَهُمْ أَوْ إِخْوانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمانَ وَ أَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَ يُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ أُولئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۲۲)

---

(۱) رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله: و من قراء سورة المجادله كتب من حزب اللّه يوم القيامة.

پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله: هر كس سوره مجادله را قرائت كند روز قيامت از رستگاران خواهد بود. نور الثقلين تفسير جامع

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷

ترجمه: ..... ص : ۶۷

به راستى كه خداوند سخن زنى را كه با تو در باره‌ى همسرش مجادله مى‌كرد و به خداوند شكايت حال خود مى‌گفت، شنيد، خداوند گفت و گوى شما دو

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۸

تن را مى‌شنود، چرا كه خداوند شنواى بيناست.

كسانى كه از ميان شما با زنانشان ظهار مى‌كنند، [بدانند كه] آن زنان [با اين ماجرا در حكم] مادران آنان نيستند، مادران آنان جز كسانى كه آنان را زاده‌اند، نيستند، و ايشان [با اين عمل] سخنى ناپسند و ناحق مى‌گويند، و بيگمان خداوند بخشاينده‌ى آمرزگار است.

و كسانى كه با زنانشان ظهار مى‌كنند، سپس از آنچه گفته‌اند برمى‌گردند [و مى‌خواهند به همسر خود بازگردند] بايد پيش از آنكه با همديگر تماس گيرند، برده‌اى آزاد كنند، اين اندرزى است كه به شما داده مى‌شود و خداوند به آنچه مى‌كنيد آگاه است.

و هر كس كه [امكان آن را] نيافت، بايد پيش از آنكه با همديگر تماس گيرند، دو ماه پى در پى روزه بگيرد، سپس [باز هم] اگر نتوانست [روزه بگيرد]، در آن صورت بايد به اطعام شصت فقير بپردازد، اين [كفّاره] براى آن است كه به [امر] خداوند و پيامبر او ايمان آوريد، و اينها احكام الهى است و كافران عذابى دردناك [در پيش] دارند.

بيگمان كسانى كه با [امر] خداوند و پيامبر او مخالفت مى‌كنند، سرنگون شوند، چنانكه پيشينيانشان هم سرنگون شدند، به راستى آياتى روشنگر فرو فرستاده‌ايم، و براى كافران عذابى خفّت بار [در پيش] است.

روزى كه خداوند همگى آنان را [از گور] برانگيزد، سپس آنان را به [حقيقت و نتيجه‌ى] آنچه كرده‌اند آگاه سازد، خداوند آن را در شمار آورده است امّا [خود] آنان فراموش كرده‌اند، و خداوند بر هر چيز گواه است.

آيا نيانديشيده‌اى كه خداوند آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است مى‌داند، هيچ رازگويى سه تن نباشد مگر آنكه او چهارمين آنان است و نه [راز گويى] پنج تن مگر آنكه او ششمين آنان است، نه كمتر از اين و نه بيشتر مگر آنكه او هر جا كه باشند با ايشان

است، سپس در روز قیامت آنان را به [نتیجه و حقیقت] کار و کردارشان آگاه می‌سازد، بیگمان خداوند به هر چیزی داناست.

آیا ننگریسته‌ای در کار کسانی که از نجوا نهی شده‌اند، سپس به آنچه از آن نهی شده‌اند، باز می‌گردند و به گناه و ستمکاری و نافرمانی از پیامبر با هم نجوا می‌کنند و چون به نزدت آیند به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۹

نحوی به تو درود می‌فرستند که خداوند آنگونه به تو درود نفرستاده است، و در دلهایشان گویند چرا به خاطر آنچه می‌گوییم خداوند عذابمان نمی‌کند؟ جهنّم بر ایشان کافی است که به آن اندر آیند و بد سر انجامی است.

ای مؤمنان چون رازگویی کنید، به قصد گناه و ستمکاری و نافرمانی از پیامبر نجوا مکنید، و به قصد نیکی و تقوا نجوا نکنید، و از خداوندی که نزد او محشور می‌گردید پروا کنید.

نجوا تنها از سوی شیطان است تا مؤمنان را غمگین کند و هیچ زیان رسان به آنان نیست، مگر به اذن الهی، و مؤمنان باید فقط بر خداوند توکّل کنند.

ای مؤمنان چون به شما گفته شود در مجالس جا باز کنید، باز کنید، تا خداوند در کار شما گشایش آورد، و چون گفته شود برخیزید، برخیزید، تا خداوند از میان شما مؤمنان و دانش یافتگان را به مرتبه‌هایی بلند فرا برد و خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

ای مؤمنان چون خواهید که با پیامبر راز گویید، پیش از نجوایتان صدقه‌ای تقدیم دارید این برای شما بهتر و پاکیزه‌تر است، اما اگر [چیزی] نیافتید، بیگمان خداوند آمرزگار مهربان است.

[سپس که کسی جز علی علیه السّلام توفیق نیافت فرمود:] آیا ترسیدید که پیش از نجوایتان صدقاتی تقدیم دارید؟ حال که چنین نکردید و خداوند هم از شما درگذشت، پس نماز را بر پا دارید و زکات را بپردازید و از خداوند و پیامبرش اطاعت کنید، خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

آیا ننگریسته‌ای کسانی را که با قومی که خداوند بر آنان خشم آورده است [و] نه از شما هستند و نه از آنان [یهودیان]، دوستی ورزیده‌اند؟ و آگاهانه به دروغ سوگند می‌خورند.

خداوند برای آنان عذابی سهمگین آماده ساخته است، آنان عملکردشان بد است.

سوگندهایشان را سپر بلا کرده‌اند و [مردمان را] از راه خدا بازداشته‌اند، پس عذابی خفّت‌بار [در پیش] دارند.

اموال و اولادشان به هیچ روی از [عذاب] خدا بازشان ندارد، اینان دوزخی‌اند و جاودانه در آنند.

روزی که خداوند همگی آنان را برانگیزد. آنگاه [مشرکان] برای او به همان گونه سوگند یاد می‌کنند که برای شما یاد می‌کنند و گمان می‌کنند که حقّی در دست دارند، بدانید که آنان دروغگویانند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۰

شیطان بر آنان دست یافت، سپس یاد خدا را از خاطر آنان برد، اینان حزب شیطانند، هان بیگمان حزب شیطان زیانکارانند.

بیگمان کسانی که با [امر] خداوند و پیامبر او مخالفت می‌کنند، اینان از زمره‌ی فرومایگانند.

خداوند مقرر داشته است که من و پیامبرانم پیروز گردیم، بیگمان خداوند نیرومند پیروزمند است.

قومی نیابی که به خداوند و روز باز پسین ایمان داشته باشند و با کسانی که با خداوند و پیامبر او مخالفت می‌ورزند، دوستی کنند ولو آنکه پدرانشان یا فرزندانشان یا برادرانشان یا خاندانشان باشند. اینانند که [خداوند] در دلهایشان [نقش] ایمان نگاشته است و به فیضی از جانب خویش استوارشان داشته است، و [ایشان را] به بوستانهایی درآورد که جویباران از فرودست آن جاری است، جاودانه در آنند، هم خداوند از آنان خشنود است و هم آنان از او خشنودند، اینان خدا خواهانند، بدانید که خدا خواهان رستگارند.

تفسیر ..... ص : ۷۰

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوْجِها وَ تَشْتَکِی إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ یَسْمَعُ تَحاوُرَکُما إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ (ای رسول ما) خدا سخن آن زن را که در باره‌ی شوهرش با تو به مجادله برخاسته و شکوه‌ی او به خدا می‌برد محقّقا شنید و گفتگوهای شما را نیز می‌شنود که خدا البتّه شنوا و بیناست.

این آیه در باره‌ی زنی از انصار نازل شد که اسم آن خوله و همسرش اوس فرزند صامت و زنی زیبا بود، همسرش او را می‌خواست و تقاضای همبستر شدن او را داشت.

ولی آن زن امتناع می‌کرد، شوهر بر او غضبناک شد و او را ظهار نمود و گفت: «أنت علی کظهر امّی» و در جاهلیّت رسم چنین بود که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۱

اگر مردی به زنش چنین می‌گفت تا آخر بر او حرام می‌شد.

پس مرد پشیمان شد و به همسرش گفت: دین اسلام برای ما آمده است، خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برو و سؤال کن، آن زن خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و عرض کرد: پدر و مادرم به فدای تو، اوس فرزند صامت همسر، پدر بچّه‌ها و پسر عموی من است، به من گفته است: «أنت علی کظهر امّی» و ما در جاهلیّت ظهار را موجب تحریم همسر می‌دانستیم و خداوند اکنون به سبب تو اسلام را به ما داده است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای زن نمی‌بینم جز اینکه تو بر همسرت حرام شده‌ای.

دوباره زن سخن اوّل را تکرار کرد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نیز همان تحریم را تکرار کرد و فرمود: در کار تو به چیز خاصّی مأمور نشده‌ام.

و آن زن همچنان خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفت و آمد می‌کرد و سؤال خود را تکرار می‌نمود و هر بار که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جواب تحریم می‌داد آن زن به سر و رویش می‌زد و ناله می‌کرد و می‌گفت: شکایت درماندگی و حاجت و سختی حالم را به خدا می‌برم، بار خدایا بر زبان پیامبرت آیه‌ای نازل فرما، این مورد اوّلین ظهار در اسلام بود که آیات در این باره نازل شد.

رسول خدا به آن زن فرمود همسرت را صدا کن، او همسرش را به نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دعوت نمود و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این آیه‌ها را تلاوت نمود تا قول خدا: وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ أَلِیمٌ «۱» الَّذِینَ یُظاهِرُونَ مِنْکُمْ مِنْ نِسائِهِمْ ما هُنَّ أُمَّهاتِهِمْ

---

(۱) تفسیر جامع جلد ۷ ص ۸۰- ۸۱ و تفسیر علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۲

إِنْ أُمَّهاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِی وَلَدْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَیَقُولُونَ مُنْکَراً مِنَ الْقَوْلِ وَ زُوراً وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ کسانیکه از شما بر زنان خود ظهار کنند (یعنی به زن خود گویند تو بر من چون پشت مادرم هستی) آن زنان مادر حقیقی شوهران خود نخواهند بود بلکه مادرشان همان زنهایی هستند که آنان را زاییده‌اند و این مردم سخن ناپسند و باطل می‌گویند.

البتّه خداوند آمرزنده است یعنی آنان را عفو می‌کند و اگر توبه کنند می‌بخشد.

وَ الَّذِینَ یُظاهِرُونَ مِنْ نِسائِهِمْ ثُمَّ یَعُودُونَ لِما قالُوا فَتَحْرِیرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَتَماسَّا و آنان که از زنان خود ظهار کردند، آن گاه از

گفته خود برگردند پیش از تماس و مجامعت باید برده‌ای آزاد کنند.

ظاهر آیه این است که بر ظهار کننده مادامی که گفتارش را تکرار نکند چیزی نیست، یا در مرتبه‌ی اوّل چیزی نیست ولی اگر برگشت و برای بار دوّم ظهار کرد کفّاره‌ی مذکور را باید بدهد.

از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده که فرمود: ظهار اوّل را خداوند بدون کفّاره بخشیده است «۱»، اگر کسی بعد از ظهار اوّل دوباره ظهار کرد کفّاره بر او واجب می‌شود.

بعضی گفته‌اند: معنای «یَعُودُونَ لِما قالُوا» این است که «یعودون عمّا قالوا» یعنی از آنچه گفته‌اند برمی‌گردند و پشیمان می‌شوند.

---

(۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۵ ص ۲۵۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۳

چون لفظ «یعود» استعمال می‌شود در بازگشت به آنچه گفته است و بازگشت به سوی آنچه گفته است، «و لما قال» یعنی «یعود عمّا قال» یعنی از گفته‌ی خویش برگشته است.

و بعضی گفته‌اند: معنای آن این است که به زنانشان بازمی‌گردند و قول خدای تعالی: «لما قالوا» ابتدای کلام است و معنای آن «فتحریر رقبة لما قالوا» می‌باشد.

ذلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ این آزاد کردن بنده به خاطر این است که پند بگیرید و دیگر ظهار را تکرار نکنید.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ و خدا به تمام کار شما آگاهست.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ و هر که برده نیابد باز هم باید پیش از جماع دو ماه پی در پی روزه بگیرد.

در صدق تتابع و توالی دو ماه کافی است که چیزی از ماه دوّم به ماه اوّل متّصل شود.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَماسَّا مقصود مجامعت است یا مطلق تماسّ.

فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً اطعام شصت مسکین به مقداری که سیر شوند «۱»، یا بهر مسکین یک مدّ از طعام داده شود.

[ذلِكَ] آنچه که ذکر شد از عدم حرمت ابدی با ظهار چنانچه در جاهلیّت بود، جواز رجوع به زنان بعد از ظهار و ترتیب در خصال و روشهای کفّاره همه‌ی اینها برای آن است که ایمان به خدا و رسولش بیاورید.

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۴

[لِتُؤْمِنُوا] به شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله رغبت پیدا کنید و از آن متنفّر نشوید چون می‌بینید که در شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله تخفیف و سبکی و راحتی هست و ایمان به خدا و رسولش بیاورید.

بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ آن حدّ و مرز الهی است که از آن نباید تجاوز شود.

وَ لِلْكافِرِينَ کافرین به خدا و رسولش، یا کافرین به آن حدود.

عَذابٌ أَلِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لفظ «حادّه» یعنی به او غضب کرد و دشمنی و مخالفت نمود.

[کبتوا] لفظ «کبته» یعنی او را به زمین زد، خوار نمود، او را برگردانید، شکست و غضب او را به خودش ردّ نمود و او را ذلیل کرد و «المکبّت» کسی است که دلش از غم پر است.

كَما كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ کسانی که با خدا و رسولش دشمنی کردند، مانند قوم نوح و عاد، ثمود و قوم ابراهیم علیهم السّلام.

وَ قَدْ أَنْزَلْنا فرو فرستادیم بر آنان یا بر شما.

آیاتٍ آیات و نشانه‌ها که دلالت بر قدرت و حکمت ما می‌کند.

یا دلالت بر این می‌کند که ما در وعده وعید خویش صادق هستیم، یا دلالت بر صدق رسول ما می‌کند.

[بَیِّناتٍ] خود آن آیات واضح هستند، یا روشن‌گر و واضح کننده می‌باشند و آن آیات عبارت از آیات تدوینی یا آیات آفاقی و انفسی است.

[وَ لِلْکافِرِینَ] برای کافرین به آن آیه‌ها، یا کافرین به خدا و رسولش.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۵

عَذابٌ مُهِینٌ یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ لفظ «یوم» ظرف «مهین» یا «کافرین» یا «أحصاه اللّه» می‌باشد.

جَمِیعاً فَیُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ این جمله برای رفع توهم کسی است که می‌گوید: خود عمل کننده‌ها اعمال خودشان را نمی‌توانند به‌شمارند پس چگونه خداوند اعمال همه را می‌شمارد.

وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ شَهِیدٌ و آنها فراموش کرده‌اند و خدا بر همه موجودات عالم گواه است.

این جمله تعمیم و تعلیل است.

أَ لَمْ تَرَ آیا ندیدی.

خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به هر کسی است که خطاب در مورد او ممکن باشد و اگر خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد معنای آیه این است که تو نباید تعجّب کنی از اینکه خداوند بر همه چیز شاهد است، چون می‌بینی و به احاطه‌ی علم خدا به آنچه که در آسمان‌ها و زمین است نظر می‌کنی.

و اگر خطاب عامّ باشد معنای آیه این است نباید این معنا ترغیب شمرده شود، چون آثار احاطه‌ی علم خدا ظاهر است و شایسته است هر بیننده‌ای آن را ببیند.

أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَةٍ که آنچه در آسمان و زمین است خدا بر آن آگاهست هیچ رازی سه کس با هم نگویند.

لفظ «نجوا» جمع «نجّی» یا مصدر «نجاه» یعنی با او راز گفت. یا اسم مصدر است به معنای خوشحال کردن. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۶

بنابر معنای اوّل جایز است لفظ «نجوی» به لفظ «ثلثة» اضافه شود و جایز است لفظ «ثلثة» بدل از آن باشد و معنای «نجوی» در حالت مصدری به معنای راز گفتن بین دو نفر با بیشتر است، ولی اطلاق می‌شود بر حدیث نفس، خطورات قلبی و خوابهای صادق و خوابهای آشفته و دروغ، چه خوابها یا ناشی از راز گفتن و نجوای شیطان است، یا ناشی از نجوای ملائکه با انسان است و لفظ «نجوی» گاهی بر مطلق گفتگو و محاوره اطلاق می‌شود.

إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ جز آنکه خدا چهارم آنها و نه پنج کس جز آنکه او ششم آنها.

در اینجا دور از گوینده و نجوی کننده را اختیار کرد، چون دو نفر که رازگویی و نجوی می‌کنند در یک حالتی به سر می‌برند که غیر آنها بر نجوای آنان اطّلاع پیدا نمی‌کند.

بنابراین اطّلاع بر حال آنان رساتر و بهتر دلالت می‌کند بر اطّلاع خدا بر امور پنهان.

و اختیار عدد سه و پنج از مراتب اعداد بدان جهت است که عدد وتر شریفترین مراتب عدد است، نمی‌بینی که خدای تعالی می‌فرماید:

«سَیَقُولُونَ ثَلاثَةٌ رابِعُهُمْ کَلْبُهُمْ وَ یَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ کَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَیْبِ وَ یَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ کَلْبُهُمْ» و از سوی دیگر خداوند واحد و وتر است، وتر را دوست می‌دارد، کمترین مراتب عدد وتر سه است و عدد پنج را نیز به آن اضافه کرد تا دانسته شود که

خصوص مرتبه‌ی سه مقصود نیست.

بعضی گفته‌اند: کسانی که آیه در باره‌ی آنان نازل شده سه و پنج

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۷

بوده‌انـد و فرق بین ثالث ثلاثه و رابع ثلاثه این است که ثالث ثلاثه یکی از آن سه می‌شود در مقابل آن دو، متمّم عدد آنها می‌شود و لذا خدای تعالی فرمود: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ».

ولی رابع ثلاثهٔ آن است که سه را چهار می‌کنـد خواه از جنس آنها و در عـداد آنها باشـد، یا نباشـد و خواه سه را به وسـیله خودش چهار بکند، یا با غیر خودش این معنا تحقّق پذیرد.

و این عبـارت مسـتلزم تحدیـد نیست و مسـتلزم این نیست که خـدای تعـالی دوّم برای غیر خودش باشـد و غیر این معانی که منافی با وجوب است همانند عبارت اوّل.

زیرا که خـدای تعـالی هر سه را چهـار قرار می‌دهـد بـدین گونه که یکی از وکیلانش یا بیشتر را موکّل بر آنها می‌نمایـد، یا خودش بنفسه مقوّم سه می‌شود و همراه آنهـا می‌گردد، نه معیّت و همراهی دو انسان، بلکه معیّت و همراهی قیّومی که این معنا از هیـچ یک از اشیاء جدا نمی‌شود یکی باشد یا منضّم به یکی دیگر یا بیشتر، طبق این معنا هیچ یک از لوازم امکان پیش نمی‌آید «۱».

و لذا به همین تنها اکتفا نکرد و فرمود: وَ لا أَدْنى مِنْ ذلِكَ و نه کمتر و نه بیشتر، مقصود از اشاره عدد است.

وَ لا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ ما كانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ جز آنکه خـدا هر کجا باشـند با آنهاسـت پس روز قیامت همه را نتیجه اعمالشان آگاه خواهد ساخت که خدا به همه امور عالم داناست.

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۸۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۸

این جمله تعلیـل و تأکیـد و نتیجه‌ی مـا قبـل می‌باشـد و نزول آیه همان طور که از امام صادق علیه السّلام روایت شـده در باره‌ی ابو عبیده‌ی جرّاح و عبد الرّحمن بن عوف و سالم مولی ابی حذیفه، مغیرهٔ بن شـعبه و گروهی دیگر نازل شده که در میان خودشان قرار نوشته بودند و بر آن عهد و پیمان بسته بودند مبنی بر اینکه اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله از دنیا برود خلافت و نبوّت هرگز در بنی هاشم نباشد «۱».

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوى ای رسول مـا آیـا آنـان را که از نجوی و راز گفتن بـا هم ممنوع شدنـد ندیـدی یعنی راز گفتن و گفتگو.

ثُمَّ يَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنْهُ وَ يَتَناجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ در باره‌ی غصب حقّ محمّد و آل محمّد صـلّی اللّه علیه و آله و دشمنی آنان و مخالفت قول رسول در حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله نجوی می‌کنند.

و به عبارت دیگر: نجوی می‌کننـد در باره‌ی چیزی که در آن نیروی قوّه‌ی بهیمیّه شـهوی و نیروی قوّه‌ی غضبیّه در زنـدگی و نیروی قوّه‌ی جهل شیطان وجود دارد.

وَ إِذا جاؤُكَ حَيَّوْكَ بِما لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ آنها تحیّت‌های بلنـد بالایی برای شـما اظهار می‌کنند تا اظهار دوستی با تو کرده و نفاقشان را از تو و از مؤمنین پنهان سازند.

وَ يَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ با خودشان می‌گویند بدون آنکه تلفّظ کنند، یا در بین خودشان بدون اطّلاع دیگران می‌گویند.

لَوْ لا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِما نَقُولُ می‌گویند: چرا خداوند به آنچه

---

(۱) اصول کافی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۷۹

ما می‌گوییم ما را عذاب نمی‌کند؟

این عدم عذاب بدان جهت است که آنان اسلام را قبول کردند و محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در بیشتر گفته‌هایش در مورد آخرت تصدیق کردند، ولی گفته‌ی او را در باره‌ی خلافت علی علیه السّلام تصدیق ننمودند.

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ یَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمَصِیرُ بدانند که عذاب دوزخ آنان را کافی است تا در آنجا که بسیار بد منزلگاهی است پیوسته معذّب بمانند.

بعضی گفته‌اند: قول خدا «أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نُهُوا عَنِ النَّجْوی ... تا آخر آیات» در باره‌ی یهود و منافقین نازل شده، چون آنان بین خودشان نجوی و به مؤمنین نگاه می‌کردند و با چشمهایشان اشاره و مسخره می‌کردند.

وقتی مؤمنین نجوای آنها را دیدند گفتند: لا بد خنده منافقین و یهودیان برای این است که شنیده‌اند برای خویشان و برادران ما در جنگ‌ها قتل یا مصیبت یا شکستی رسیده است.

و مؤمنین روی همین جهت ناراحت می‌شدند، وقتی این مطلب طول کشید مؤمنین شکایت به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بردند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستور داد که دیگر پیش مسلمانان نجوی نکنند، ولی منافقین دست برنداشته و به نجوی ادامه دادند.

و لکن ما می‌گوییم: اگر نزول آیه در باره‌ی یهود هم باشد مقصود منافقین امّت است که در ردّ قول محمّد صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علی علیه السّلام نجوی می‌کردند.

بعضی گفته‌اند: قول خدا: «وَ إِذا جاؤُکَ حَیَّوْکَ ... تا آخر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۰

آیه» در باره‌ی یهود نازل شده، چه آنان وقتی خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌رسیدند می‌گفتند: «السّام علیک» یعنی مرگ بر تو و دیگران خیال می‌کردند که آنها می‌گویند: «السّلام علیک».

نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در جواب «السّام علیک» آنها می‌فرمود: «و علیکم» یعنی هر آنچه بر من می‌گویید بر شما باد «۱».

پس اگر نزول آیه در باره‌ی یهود باشد مقصود از آیه منافقین است چنانچه ذکر کردیم و امام صادق علیه السّلام در حدیث سابق به آن اشاره فرمود.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانیکه ایمان آوردید.

پس از آنکه نجوا را به طور مطلق ذمّ نمود و نجوا کنندگان را به اثم و عدوان و نافرمانی رسول مذمّت کرد مؤمنین را مورد ندا قرار داد و آنان را از نجوا کردن به چیزی که باعث تقویت قوای سه‌گانه می‌شود نهی کرد.

چون انسان وقتی با غیر خودش جمع شود و با همدیگر با نجوا کردن هماهنگ شوند در آن کاری که می‌خواهد آن را انجام دهد قوی و نیرومند می‌شود و خداوند آنها را از نجوا نهی کرد، تا متنبّه و بیدار شوند، اگر در آن کارها هستند خودداری کرده و خود را از آن کارها باز دارند، پس فرمود:

إِذا تَناجَیْتُمْ فَلا تَتَناجَوْا بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِیَةِ الرَّسُولِ مراقب احوالتان باشید و اگر دیدید میل به نجوی و گناه در شما قوی است بدانید که شما هنوز در شأن حیوان و درندگی شیطان

---

(۱) تفسیر جامع جلد ۷ ص ۸۶- ۸۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۱

هستید، پس خود را با بیرون راندن آن قوّه معالجه کنید.

وَ تَناجَوْا بِالْبِرِّ اگر نجوا می‌کنید به خوبی نجوا و نیکی نمایید که آن لازمه‌ی قوّه‌ی عاقله‌ی شماست.

وَ التَّقْوی به پرهیز از قوای سه‌گانه نجوا کنید، یعنی با نجوا و اجتماع با دیگران قوّه‌ی عاقله‌ی خویش را قوی و نیرومند سازید و قوای سه‌گانه‌ی خویش را ضعیف سازید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ از خشم خدا در تقویت قوای سه‌گانه بپرهیزید.

الَّذِی إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ به سوی او محشور خواهید شد، این جمله توصیف تعلیل است.

إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ مطلق نجوا و در گوشی سخن گفتن از شیطان است، بدین گونه که بر جنس حکم بیشتر افراد بار شود و الف و لام در «النّجوی» برای تعریف است، یعنی نجوا کردن به اثم و عدوان و نافرمانی رسول صلّی اللّه علیه و آله، یا مقصود نجوا در باره‌ی فاطمه علیها السّلام و رؤیای او است «۱» چنانچه در باره‌ی نزول آیه ذکر خواهیم کرد.

لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیْسَ شیطان یا نجوا کرد به مؤمنین چیزی ضرر نمی‌رساند.

بِضارِّهِمْ شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ به نجوای منافقین، یا به نجوای یهود، یا به خوابهایی که می‌بینند و بدان وسیله اندوهناک می‌شوند نباید اندوه به خود راه بدهند.

و در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدا: «وَ لکِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ ما یُرِیدُ» گذشت که شیطان جز به اذن خدای تعالی نمی‌تواند ضرر بزند.

---

(۱) تفسیر جامع جلد ۷ ص ۸۸- تفسیر نور الثّقلین ج ۵ ص ۲۶۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۲

و در اینجا نجوا به خواب بد تعبیر شده است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: هرگاه شما سه نفر بودید دو نفر از شما بدون سوّمی نجوا نکند که این مطلب موجب حزن و اندوه او می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: سبب نزول این آیه آن است که فاطمه علیها السّلام در خواب دید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قصد دارد، با فاطمه، علی، حسن و حسین علیهم السّلام از مدینه خارج شوند، پس بیرون آمدند و از دیوارهای مدینه گذشته و به دو راهی رسیدند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از دست راست رفتند تا به جایی رسید که در آنجا درخت خرما و آب بود.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گوسفندی را خرید که در یکی از دو گوشش نقطه‌های سفیدی بود و دستور ذبح آن را داد، وقتی آن را خوردند در همانجا از دنیا رفتند.

فاطمه علیها السّلام در حالی که گریه می‌کرد و ناراحت بود بیدار شد و این خواب را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نگفت، صبح که شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با الاغی آمد و فاطمه علیها السّلام را بر آن سوار نمود و دستور داد که امیر المؤمنین، حسن و حسین علیهم السّلام از مدینه بیرون روند همان طور که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود، وقتی دیوارهای مدینه را پشت سر گذاشتند به یک دو راهی رسیدند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از طرف راست حرکت کرد همان طور که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود تا رسیدند به جایی که در آنجا نخل و آب بود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گوسفندی را با همان اوصافی که فاطمه علیها السّلام در خواب دیده بود خرید و دستور ذبح آن را داد، بعد از ذبح آن را بریان نمودند.

تا خواستند از گوشت آن بخورند فاطمه علیها السّلام بلند شد و از آنان دور شد در حالی که گریه می‌کرد و می‌ترسید که آنان از

دنیا بروند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۳

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فاطمه علیها السّلام را خواست و با گریه او رو برو شد و فرمود: دخترم چه شده که گریه می‌کنی؟

فاطمه عرض کرد: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله دیشب در خواب چنین و چنان دیدم، رفتار شما همان طور بود که من در خواب دیده بودم و لذا از شما دور شدم تا مرگ شماها را نبینم.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بلند شد و دو رکعت نماز خواند، سپس با پروردگارش مناجات نمود و جبرئیل بر او نازل شد، گفت: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله کسی که به فاطمه علیها السّلام این خواب را پیش آورده است شیطان می‌باشد که به او «زها» گفته می‌شود و مؤمنین را در خوابشان اذیّت می‌کند و چیزهایی به آنان می‌نمایاند که موجب اندوه‌شان می‌گردد.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به جبرئیل امر نمود که آن شیطان را بیاورد، وقتی که شیطان خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به او فرمود:

تو این خواب را برای فاطمه علیها السّلام پیش آوردی؟

شیطان گفت: بلی یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سه مرتبه در سه جا بر او تف کرد و آب دهان انداخت.

سپس جبرئیل به محمّد صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله هرگاه تو یا یک از مؤمنین در خواب چیز ناخوشایندی را دید بگوید: «أعوذ بما عاذت به ملائکة اللّه المقرّبون و انبیاء اللّه المرسلون و عباده الصّالحون من شرّ ما رأیت من رؤیائی» و سوره‌ی حمد و معوّذتین و قل هو اللّه احد را بخواند و سه مرتبه آب دهان به طرف چپ بیاندازد.

دیگر آنچه که در خواب دیده به او ضرری نمی‌رساند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۴

پس خدای تعالی بر رسولش این آیه را نازل نمود: «إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ ... تا آخر» «۱» و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است: هرگاه یکی از شما چیز ناخوشایندی در خواب دید از آن طرف که خوابیده به طرف دیگر بگردد و بگوید: «إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیْسَ بِضارِّهِمْ شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ».

سپس بگوید: «عذت بما عاذت به ملائکة اللّه المقرّبون و انبیاؤه المرسلون و عباده الصّالحون من شرّ ما رأیت و من شرّ الشّیطان الرّجیم».

و مقصود از همه‌ی این آیات منافقین امّت است اگر چه نزول آیه در باره‌ی غیر آنان باشد.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای اهل ایمان.

چون خدای تعالی خواست به مؤمنین دستور یکی از آداب و رسوم را بدهد این دستور خوشایند اینان نیست آنها را مورد ندا و خطاب قرار داد تا لطف به آنها شده و سختی تأدّب به ادبی که دوست ندارد جبران گردد.

إِذا قِیلَ لَکُمْ تَفَسَّحُوا فِی الْمَجالِسِ فَافْسَحُوا یَفْسَحِ اللَّهُ لَکُمْ هرگاه شما را گفتند که در مجالس خود جای را بر یکدیگر فراخ دارید.

لفظ «الفسحة» به معنای وسعت و گستردگی است، «فسح المکان» مانند «کرم» و «أفسح» و «تفسّح» و «انفسح» فهو فسیح و «فسح له» مانند «منع» و

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۲۶۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۵

«تفسّح» همه‌ی این الفاظ به معنای این است که برای او جا باز کرد.

وَ إِذا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا و هرگاه گفتند از جای خود برخیزد نیز حکم خدا را اطاعت کنید.

لفظ «نشز» از باب «نصر» و «ضرب» است، یعنی در جای بلند قرار گرفت. و از هر دو باب خوانده شده است.

بعضی گفته‌اند: در مجلس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله تنافس و رقابت می‌کردند تا جایی که گروهی از بدریّین آمدند و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آنان را مورد تکریم و احترام قرار می‌داد، پس جلو نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ایستادند و جا برای نشستن پیدا نکردند، نبیّ صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای فلانی، ای فلانی و ای فلانی، از جایتان بلند شوید، پس بلند شدند، این معنا بر بعضی سنگین آمد، پس این آیه نازل شد.

یعنی هرگاه در مجالس به شما گفته شود جا باز کنید بدان معناست که خیلی به همدیگر نچسبید تا از گرمی هوا و گرمی به هم چسبیدن اذیّت نشوید «۱».

و هرگاه گفته شود: در مجالس توسعه دهید بدان معناست که برای کسی که بعد از شما می‌آید جا باز کنید یعنی به هم بچسبید تا جا باز شود.

یا بعضی از اهل مجلس که زیارت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را کرده و کارش تمام شده بلند شود برود تا کسی که بعد از او می‌آید در جای او بنشیند، که اگر چنین کنید خداوند برای شما جا باز می‌کند.

و نتیجه یاد (خدا) که مرتّب بر امتثال امر خداست به جهت راضی کردن نفوس مؤمنین است.

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۹۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۶

و لذا فرمود: «يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ» که توسعه از جانب خدا را مقیّد به مجالس نکرد تا ایهام تعمیم باشد، یعنی خداوند به شما توسعه می‌دهد در مجالس و روزی‌ها و سینه‌ها در دنیا و آخرت.

و اگر به شما گفته شود: از جاهایتان بلند شوید بلند شوید و اندوهناک نگردید.

يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ خداوند در دنیا شما را بالا- می‌برد به شهرت و عزیز بودن بین مردم و تسلّط بر آنها و در آخرت در درجات بهشت.

وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ بالا- بردن درجات را مخصوص مؤمنین گردانید، چون غیر مؤمنین درجه‌ای ندارند و بالا- بردن درجه برای آنها نیست، زیرا که اجر عمل و پاداش هر کاری مشروط به ایمان است.

و از بین مؤمنین علما را ذکر کرد چون علما نسبت به مؤمنین دارای شرف و علوّ درجه هستند، چه برتری و فضل عالم بر سایر مردم مانند برتری نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بر سایر خلق است، یا مانند برتری ماه در شب چهارده بر سایر ستارگان.

و در روز قیامت شفیعان سه گروه‌اند: انبیا علیهم السّلام سپس علما سپس شهدا و خونهای شهدا با مداد و قلم علما وزن می‌شوند، که مداد علما از خونهای شهدا برتر و سنگین‌ترست.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ هر کاری که انجام می‌دهید، مانند امتثال اوامر و نواهی خدای تعالی و مخالفت اوامر و نواهی [خبیر] این کلمه ترغیب و تهدیدست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۷

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا ناجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقَةً ای اهل ایمان هرگاه بخواهید که با رسول سخن سرّی بگویید (یا سؤالی بکنید) باید پیش از این کار (مبلغی) صدقه دهید.

چون این ادب و رسم برای بیشتر نفوس ناخوشایند است آن را با ندا و خطاب آغاز نمود.

بدان که مناجات در اینجا اعمّ از نجوا، گفتگو و سؤال علنی است، بدان که دو نفر که گفتگو می‌کنند اگر متناسب با همدیگر نباشند گفتگوی بین آنها در جانب آخرت تأثیر نخواهد داشت، موجب توافق و برآورده شدن خواسته‌ها نیز نخواهد شد.

زیرا که گفتگو و محاوره با رسول صلّی اللّه علیه و آله از آن جهت که رسول است جز در امور اخروی نمی‌باشد و باید این گفتگو طرف مخاطب را به امور اخروی نزدیک سازد ولی اگر بین گفتگو کننده و رسول صلّی اللّه علیه و آله تناسب نباشد نجوا و گفتگوی او تأثیری نخواهد داشت و به آخرت نیز نزدیک نخواهد کرد، بلکه تأثیر در عکس مقصود خواهد نمود و از آخرت و رسول صلّی اللّه علیه و آله دور خواهد کرد.

چه همان طور که در خبر است: هیچ دو نفری با هم نشست و گفتگو نمی‌کنند مگر آنکه وقتی برخاستند چیزی بر آنان اضافه یا کم گردد.

آیا چنین نبود که ابو جهل خیلی از اوقات با رسول خدا ۹ گفتگو می‌کرد؟

و نه تنها هیچ اثر نمی‌کرد، بلکه باعث دوری هم می‌شد.

پس خدای تعالی با کمال مهربانی و رأفت خویش بندگان را امر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۸

به دادن صدقه نموده، که کنایه از شکستن انانیّت است، که آن ضدّ رسول و سختی دهنده‌ی رسول صلّی اللّه علیه و آله است و با شکستن انانیّت تا حدودی به مقدار اندک تناسب و توافق با رسول صلّی اللّه علیه و آله حاصل می‌شود.

و لذا از گفتگوی با او تحت تأثیر قرار می‌گیرد، علاوه بر آن در تصدّق نمودن به دستور خدا نفع فقرا و مسّ دست رسول صلّی اللّه علیه و آله و تعظیم او و امتثال امر خدای تعالی است و نیز موجب کسر و شکستن انانیّت است که آن شبکه‌ی شیطان و بزرگترین معصیت برای انسان است، ضمن اینکه صدقه دادن موجب می‌شود که مخلص از غیر مخلص شناخته شود.

از علی علیه السّلام روایت شده: در کتاب خدا آیه‌ای است که قبل از من کسی به آن عمل نکرده و بعد از من نیز کسی به آن عمل نخواهد کرد، آن آیه‌ی نجواست.

من دیناری داشتم آن را به ده درهم فروختم و هرگاه که با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نجوا می‌کردم در هر نجوا یک درهم صدقه می‌دادم، پس آن آیه را قول خدای تعالی: «أَ أَشْفَقْتُمْ» تا قول خدا: «خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ» نسخ نمود «۱».

[ذلِكَ] آن تصدّق یا آن تناجی و نجوا.

[خَيْرٌ لَكُمْ] زیرا دخالت آن تصدّق در نجاح و موفقیّت و در تأثیر پذیری از محاوره و گفتگوی با رسول صلّی اللّه علیه و آله بیشتر است.

[وَ أَطْهَرُ] تصدّق از پلیدی، انانیّت، حبّ مال و رغبت دنیوی پاکیزه‌تر است که این صدقه برای شما بهتر و پاکیزه‌تر است.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا اگر صدقه‌ای پیدا نکردید که در مقابل

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۹۱- ۹۲. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۸۹

نجوایتان بدهید ندادن صدقه ضرری به شما نمی‌رساند.

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ خداوند با فضل خویش پلیدی انانیّت شما را می‌بخشد اگر چه صدقه‌ای که آن را بشکند نداده باشید.

[رَحِيمٌ] و خداوند به شما رحم می‌کند، بدین گونه که خواسته‌های شما را برآورده می‌سازد و در گفتگو با رسول صلّی اللّه علیه و

آله شما را تأثير پذير مى‌سازد بدون آنكه صدقه داده باشيد.

أَ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقاتٍ آيا شما مى‌ترسيد كه با صدقه دادن پيش از راز گفتن، با رسول فقير و محتاج شويد؟! لفظ «صدقه» را به صورت جمع آورد تا ملاحظه‌ى جمع نجوا كنندگان را كرده باشد، يا اشاره به اين باشد كه صدقه‌ى صورى موجب شكستن انانيّت است و آن صدقه دادن از انانيّت است و موجب خشوع قلب است كه آن صدقه دادن از قلب است و خضوع از جسد است كه آن تصدّق از جسد است.

و نيز موجب توجّه از قواى درّاكه به سوى رسول صلّى اللّه عليه و آله و به جهات اخروى است و نيز امتثال امر خدا و حركت‌هايى است از قواى عمّاله در جهت آخرت كه همه اين امور صدقه دادن از همان قوا است.

فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا اگر صدقات را نداديد.

وَ تابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ خداى تعالى رخصت ترك آن را داد.

از امير المؤمنين عليه السّلام در باره‌ى اين آيه آمده است: آيا توبه بدون گناه مى‌شود؟ (به طور يقينى گناه‌كاران توبه مى‌نمايند).

فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ نماز به پا داريد و زكات

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۰

بدهيد تا جبران كوتاهى ترك صدقه هنگام نجوى را بنمايد، كه حسنات و كارهاى خوب سيّئات و بديها را از بين مى‌برد، چه نماز خواندن موجب توجّه به آخرت مى‌شود، همان گونه كه تصدّق موجب آن است.

و زكات موجب كسر انانيّت است همان گونه كه صدقه آن را مى‌شكند.

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ در ساير چيزهايى كه خدا و رسولش به آنها امر و نهى مى‌كنند اطاعت نماييد.

وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ اين جمله ترغيب و تشويق به امتثال و تهديد به ترك آن است.

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ (اى رسول ما) آيا آن (منافق) مردمى را نديديد كه با قومى كه خدا بر آنان غضب كرده است دوستى كردند.

بعضى گفته‌اند: مقصود گروهى از منافقين است كه هوادار يهود بودند و اسرار مؤمنين را نزد آنان فاش مى‌كردند، با آنان اجتماع و از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله و مؤمنين بدگويى مى‌كردند.

ما هُمْ مِنْكُمْ چون منافقين در باطن ايمان ندارند از شما نيستند.

وَ لا مِنْهُمْ و اينان جزء يهوديان هم نيستند، چون اقرار زبانى به اسلام دارند.

وَ يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ سوگند ياد مى‌كنند بر اينكه با اين قوم مجالست و هم‌نشينى نكرده‌اند، يا قسم مى‌خورند كه به تحقير و استخفاف مؤمنين گوش فرا ندادند، يا قسم مى‌خورند كه قصد تقويت

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۱

دين را دارند كه همه‌ى اين سوگندهاى آنان دروغ است.

وَ هُمْ يَعْلَمُونَ آنها مى‌دانند كه سوگند دروغ ياد مى‌كنند.

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً خدا بر آنها عذابى سخت مهيّا كرده زيرا بسيار زشت كردارند.

يعنى سوگندهايشان را پوششى معنوى براى خود قرار دادند، تا سرزنش و ملامت مسلمين را دفع نمايند، مال و ناموسشان در مقابل مسلمين به صورت اسلام و در مقابل كفّار به وسيله‌ى مسلمين حفظ نمايند.

فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ از راه خدا باز مى‌دارند، بدين گونه كه قوايشان را از طريق قلب باز مى‌دارند، در ضعفاى مسلمين تشكيك

ایجاد می‌کنند و کافرهایی را که رغبت به اسلام دارند از اسلام آوردن منع می‌کنند.

و ممکن است مقصود این باشد که غصب کنندگان حقّ آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله با سوگندهای خود می‌خواهند نزد مسلمین پوشش حاصل کنند تا ظنّ نفاق را از مسلمین برطرف سازند و سرزنش سرزنش کنندگان را به جای دیگر منحرف سازند و بدین گونه بسیاری از مردم را از راه خدا بازمی‌دارند، راه خدا عبارت از ولایت است که آن امیر المؤمنین علیه السّلام می‌باشد.

و لفظ «أیمانهم» با کسره‌ی همزه خوانده شده، یعنی صورت اسلامشان را پوشش و سپر قرار دادند تا ملامت مسلمانان و معارضه و مقاتله‌ی آنان را دفع بکنند همچنانکه معارضه‌ی کفّار و مقاتله‌ی با آنان ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۲

را دفع می‌نمایند.

فَلَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً بر آنان کیفر عذاب ذلّت و خواری خواهد بود و هرگز مال و فرزندانشان آنان را از عذاب قهر خدا ابدا نرهاند.

یعنی چیزی از بی‌نیازی یا چیزی از عذاب خدا.

أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً آنان اهل دوزخند و در آن همیشه معذّبند روز که خداوند همه آنها را برانگیزد.

لفظ «یوم» ظرف قول خدای تعالی «لن تغنی» یا «لیحلفون» است بنابر آنکه لفظ «فاء» زایده یا به تقدیر لفظ «امّا» یا توهّم آن باشد.

فَيَحْلِفُونَ لَهُ در روز قیامت به خدا سوگند می‌خورند.

كَما يَحْلِفُونَ لَكُمْ همان طور که در دنیا برای شما قسم می‌خورند.

وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلى شَيْءٍ آنها خیال می‌کنند که چیزی هستند و بر حقّ می‌باشند، چه می‌گویند ما با این کار تقویت دین و نشر سنّت سیّد المرسلین صلّی اللّه علیه و آله را می‌خواهیم و به خدا سوگند یاد می‌کنند و گمانشان بر این است که عمل آنان حقّ است و خداوند با سوگند از آنان قبوی می‌کند.

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكاذِبُونَ دروغ آنان بسیار رسا و بزرگ است، زیرا دروغ آنها مانند جهلشان مرکّب است و هیچ علاج و درمانی ندارد، چه آنان معتقدند که راست می‌گویند به نحوی که جلوگیری و منع آنها از کذب خویش ممکن نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۳

بدان: هر کس که متّصف به صفتی باشد و امری را طلب کند اعتقاد دارد که اتّصاف او به آن صفت، طلب کردن او آن امر مطلوب را مرضیّ خدا و پسندیده است جز اندکی از اشخاص که چنین اعتقادی نداشته باشند.

مانند علمای عامّه که می‌خواهند با قیاس و رأی و گمان و استحسان که از اختراعات آنهاست دین را اصلاح و حفظ نمایند، و این معنا جز از بین بردن دین و منع بندگان از رسیدن به ائمّه علیهم السّلام و علما چیزی نیست.

عامّه گمان می‌کنند در هدایت هستند و دین و بندگان را اصلاح می‌کنند و گمان می‌کنند مصیب دارای دو اجر و پاداش است و آن که خطا کند دارای یک اجر است، بلکه مصوّبه گفته‌اند: اصلا در رأیهایشان خطا نمی‌کنند و حکم خدا تابع آرای آنانست و این مطلب بر همین منوال بوده تا به امروز.

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ شیطان بر آنان مستولی شد و غلبه نمود به نحوی که متمکّن گشت.

فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ خداوند موجب فراموش کردن آنها ذکر فطری یا اختیاری خدا گشت.

أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ آگاه باشید که حزب شیطان زیانکارانند، چون به ضاعت و کالای خود را که همان فطرت انسانی و مدّت عمرهای آنان است تلف کردند و به جای آن عذاب ابدی را گرفتند، آن عذاب ابدی عوض نعمت ابدی شد که برای فطرت آنها مقرّر گشته بود و عوض عمرهای آنان شد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۴

و در قول خدا: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ» بعضی گفته‌اند: آنگاه که روز قیامت شود خدای تعالی غصب کنندگان حقّ آل محمّد را جمع می‌کند و اعمالشان را بر آنان عرضه می‌دارد، قسم می‌خورند که هیچ یک از آن اعمال را انجام نداده‌اند همان طور که در دنیا به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قسم خوردند.

یعنی در آن هنگام که سوگند یاد کردند که ولایت را به بنی هاشم ندهند و در آن هنگام که قصد کشتن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را در عقبه داشتند، که وقتی خداوند رسولش را از قضیّه مطّلع ساخت قسم یاد کردند که چنین چیزی نگفتند و قصد کشتن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را نداشتند و این در حالی بود که خدای تعالی بر رسولش این آیه را نازل نموده بود: «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ وَ هَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا» وقتی خداوند این مطلب را در روز قیامت بر آنها عرضه می‌کند انکار می‌کنند و به خدا سوگند یاد می‌کنند همان طور که برای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوگند یاد می‌کردند.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ آنانکه با خدا و رسول عناد و مخالفت می‌کنند به خدا غضب می‌کنند، یا در جنگ با خدا شرکت و کمک می‌کنند، یا با او مخالفت می‌کنند.

أُولئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ اینان در جمله‌ی کسانی هستند که ذلیل‌ترین خلق می‌باشند.

كَتَبَ اللَّهُ خدا نگاشته. این جمله تعلیل جمله‌ی سابق است.

[لَأَغْلِبَنَ] و حتم گردانیده.

چون لفظ «کتب» را به منزله‌ی قسم حساب کرد و همان طور که قسم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۵

برای تأکید آورده می‌شود لفظ «کتب» نیز برای تأکید آورده شده لذا برای آن جواب آورد همان طور که برای قسم جواب می‌آورند.

[أَنَا وَ رُسُلِي] من و رسولانم در دنیا با حجّت و دین بر جنود شیاطین غالب و پیروز می‌شویم، یعنی بر لشگر شیاطین که در مملکت آنها بودند اگر چه بر حسب اجسامشان گاهی مغلوب واقع شوند.

إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ که خدای بی‌حد قوی و مقتدر است.

این جمله تعلیل جمله‌ی سابق است.

لا تَجِدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ يُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ، وَ لَوْ كانُوا آباءَهُمْ أَوْ أَبْناءَهُمْ أَوْ إِخْوانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ هرگز مردمی که ایمان به خدا و روز قیامت آورده‌اند چنین نخواهی یافت که دوستی با دشمنان خدا و رسول کنند و هر چند آن دشمنان پدران یا فرزندان یا برادران و خویش آنان باشند.

و این معنا بدان جهت است که نسبت ایمان به صاحب ایمان وقتی آشکار شود و قوی گردد بر نسبت‌های جسمانی غالب می‌شود، چون با بیعت خاصّ و لوی و دخول ایمان و صورت و لوی در قلب انسان فعلیّت اخیر او فعلیّت ایمان می‌شود و حکم متعلّق به آن فعلیّت می‌شود، نه به فعلیّت‌های سابق که مانند مادّه است، محبّت انسان ناشی از همان فعلیّت است و آن فعلیّت مضادّ و منافی کسی است که با خدا و رسولش جنگ کنند.

بنابر این محبّت انسان که ناشی از صورت ولیّ امر باشد نمی‌تواند متعلّق به کسی باشد که ضدّ ان فعلیّت باشد.

[أُولئِكَ كَتَبَ] خداوند نوشته است و لفظ «کتب» به صورت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۶

مجهول خوانده شده، یعنی ثابت و راسخ گشت.

فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ ایمان عبارت از صورتی است که از ناحیه‌ی ولیّ امر مؤمنین در قلوب آنها داخل می‌شود.

وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ و با روح قدس الهی آنها را مؤیّد و منصور گردانیده است.

مقصود از روح ربّ النّوع انسانی است، تأیید انسان به روح به این است که ملائکه‌ای از لشگریان روح بر او موکّل می‌شود و او را تأیید و تسدید می‌نماید، که قلب مؤمن دارای دو گوش است، گوشی که وسواس خنّاس در آن می‌دمد و گوشی که ملائکه‌ی موکّل از جانب ربّ النّوع بر آن می‌دمد.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: خدای تعالی مؤمن را با روحی از خودش تأیید می‌کند و هر گاه مؤمن کار نیک انجام دهد آن روح نز او حاضر می‌شود و هرگاه که گناه کند و تجاوز نماید روح از او غایب می‌شود.

پس روح هنگام احسان و خوبی از خوشحالی به اهتزاز در می‌آید و هنگام گناه و کارهای بد در خاک پنهان می‌شود.

پس ای بندگان خدا با اصلاح خودتان با نعمت‌های خدا عهد ببندید، تا یقین شما زیاد شود و ربح و سود با ارزشی ببرید، خداوند رحمت کند مردی را که اراده کار خیری کند و آن را به انجام برساند، اراده‌ی کار بد کند و از آن خودداری نماید، سپس فرمود: ما به وسیله‌ی اطاعت از خدا و عمل برای او در این دنیا با روح تأیید می‌شویم.

مِنْهُ وَ یُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ و در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۷

قیامت به بهشتی داخل کند که نهرهای (مصفّا) زیر درختانش جاری است بیان جریان نهرها از زیر بهشت‌ها در آخر سوره‌ی آل عمران گذشت.

خالِدِینَ فِیها رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ و جاودان در آن متنعّمند و این که خدا از آنها خشنود و آنها از خدا خشنودند بدان که مایه ولایت که در قلوب مؤمنین داخل می‌شود همان طور که سبب انعقاد قلب بر ایمان می‌شود همان طور مادّه‌ی رضای خدا از بندگانش نیز می‌شود.

چنانچه فرمود: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً» و چون قبول ولایت با بیعت خاصّ مادّه‌ی رضوان خداست رضای بندگان را بر رضای خویش مقدّم نداشت همان طور که در سایر اوصاف صفت بندگان را بر صفت خویش مقدّم داشته است.

مانند «فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ» و «أَوْفُوا بِعَهْدِی أُوفِ بِعَهْدِکُمْ» و «لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ» به یاد من باشید تا شما را یاد کنم و «به عهدی که با من داشتید وفا کنید که من هم به پیمانتان وفا کنم».

أُولئِکَ حِزْبُ اللَّهِ أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ اینان به حقیقت حزب خدا هستند، ای اهل ایمان بدانید که حزب خدا رستگارانند.

بدان که اگر ایمان که همان صورت ولیّ امر است به وسیله، بیعت و توبه با دست او در قلب انسان داخل شود فعلیّت اخیر او فعلیّت ولیّ امرش می‌شود، ولیّ امر از جمله‌ی لشگریان خداست، بیعت کننده با آن بیعت و به واسطه‌ی آن فعلیّت سرباز و جند خدا می‌شود، با وجود خویش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۸

و جنود مملکتش و با لسان قال و حالش دین خدا را یاری می‌کند، با فطرت و اختیارش با جنود شیطان مقاتله می‌کند، بندگان خدا را با وجود و زبان حال و قالش به سوی خدا دعوت می‌کند.

و هر کس در جهل و پیروی شیطان متمکّن شود از حزب شیطان می‌شود و برای شیطان همان قدر مفید واقع می‌شود که حزب اللّه برای خدا.

و آن کس که ایمان در قلب او داخل نشده و از آن طرف در پیروی از شیطان نیز متمکّن نگشته است.

نسبت به او نمی‌توان حکم کرد که از لشگریان رحمن است یا از لشکریان شیطان، کما اینکه نمی‌توان حکم کرد که در نقمت و بدبختی به سر می‌برد یا در نعمت و خوشبختی (سعادت)، بلکه او امیدوار به رحمت و امر خدا می‌باشد.

ممکن است در اعراف معذّب باشد و یا اینکه خداوند (او را مشمول فضل و کرمش نموده) توبه‌اش را بپذیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۹۹

سورة الحشر ..... ص : ۹۹

اشاره

این سوره شامل ۲۴ آیه و مدنی است.

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۲۴] ..... ص : ۹۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ دِيارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يا أُولِي الْأَبْصارِ (۲) وَ لَوْ لا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابُ النَّارِ (۳) ذلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۴)

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِيُخْزِيَ الْفاسِقِينَ (۵) وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لا رِكابٍ وَ لكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۶) ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرى فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِياءِ مِنْكُمْ وَ ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ (۷) لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ أَمْوالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً وَ يَنْصُرُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۸) وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِيمانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۹)

وَ الَّذِينَ جاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا وَ لِإِخْوانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونا بِالْإِيمانِ وَ لا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنا غِلاًّ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۰) أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَ لا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (۱۱) لَئِنْ أُخْرِجُوا لا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا يَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ (۱۲) لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ (۱۳) لا يُقاتِلُونَكُمْ جَمِيعاً إِلَّا فِي قُرىً مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ (۱۴)

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱۵) كَمَثَلِ الشَّيْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ (۱۶) فَكانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِي النَّارِ خالِدَيْنِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (۱۷) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸) وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۱۹)

لا يَسْتَوِي أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفائِزُونَ (۲۰) لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ

خَشْيَةِ اللَّهِ وَ تِلْكَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۲۱) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِيمُ (۲۲) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۲۳) هُوَ اللَّهُ الْخالِقُ الْبارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى يُسَبِّحُ لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۱

ترجمه: ..... ص : ۱۰۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است خداوند را تسبیح می‌گوید و او پیروزمند فرزانه است.

اوست که کافران اهل کتاب (یهودیان بنی نضیر) را خانه و کاشانه‌شان در آغاز هنگامه‌ی رهسپاری انبوه آواره کرد، گمان نمی‌بردید که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۲

بیرون روند و (خودشان هم) گمان می‌کردند که دژهایشان باز دارنده‌ی آنان در برابر امر و عقوبت الهی است؟ پس امر (/ عذاب) الهی از جایی که گمانش را نمی‌بردند بر آنان فرود آمد و در دلهایشان هراس انداخت، (چندانکه) خانه هایشان را به دستان مؤمنان ویران می‌کردند، پس ای دیده‌وران عبرت گیرید.

و اگر خداوند جلای وطن را بر آنان مقرر نداشته بود، در دنیا (به عذاب سهمگین) معذّبشان می‌داشت و برای آنان در آخرت عذاب آتش دوزخ است.

این از آن است که با (امر) خداوند و پیامبرش مخالفت ورزیدند و هر کس با امر خداوند مخالفت ورزد (بداند که) خداوند سخت کیفر است.

هر چه از درختان خرما بریدید یا آن را ایستاده با ریشه‌هایش باقی گذاردید همه به اذن الهی بود تا نافرمان را خوار بدارد.

و هر چه خداوند از ایشان به (صورت فیء) عاید پیامبرش گرداند، شما در آن نه اسباب را به تاخت درآورید و نه شتران را، بلکه خداوند پیامبرانش را بر هر کس که خواهد سلطه دهد و خداوند بر هر کاری تواناست.

آنچه خداوند (به صورت فیء) از (اموال) اهل آبادیها عاید پیامبرش گرداند، خاص خداوند و پیامبر و خویشاوندان و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، تا در میان توانگران شما دستگردان نشود، آنچه پیامبر شما را دهد آن را بپذیرید و آنچه شما را از آن باز دارد، از آن دست بدارید و از خداوند پروا کنید، که بیگمان خداوند سخت کیفر است.

برای بینوایان از مهاجران است که از خانه و کاشانه‌هایشان و ملک و مالهایشان رانده شده‌اند و در طلب بخشش و خشنودی خداوندند و (دین) خداوند و پیامبر او را یاری می‌دهند، اینانند که راستگویانند.

و (برای) کسانی که پیش از آنان در سرای اسلام (مدینه) جای گرفتند و ایمان را پذیرفتند، کسانی را که به سوی آنان هجرت کرده‌اند، دوست می‌دارند و نسبت به آنچه به ایشان داده ده است، در دل خود احساس نیاز نمی‌کنند و (آنان را) ولو خود نیازمندی داشته باشند، بر خود برمی‌گزینند و کسانی که از آزمندی نفس خویش در امان مانند، آنانند که رستگارند.

و کسانی که پس از آنان آمده‌اند گویند پروردگارا ما و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۳

برادرانمان را که در ایمان بر ما سبقت دارند، بیامرز و در دلهای ما نسبت به مؤمنان کینه‌ای مگذار، پروردگارا تویی رئوف مهربانی.

آیا ننگریسته‌ای کسانی را که نفاق ورزیدند به دوستانشان از اهل کتاب که کفر ورزیدند، گویند اگر شما رانده شوید، ما نیز همراه

شما بیرون می‌آییم و به زیان شما هرگز از امر هیچ کس اطاعت نخواهیم کرد؟ و اگر با شما کارزار شود، حتما شما را یاری خواهیم کرد، خداوند شاهد است که آنان دروغگو هستند.

اگر آنان (یهودیان بنی نضیر) رانده شوند، ایشان همراه آنان بیرون نروند و اگر با آنان کارزار شود، ایشان را یاری ندهند و اگر بخواهند یاریشان دهند، پشت کنند سپس (هیچ کس) یاری نیابند.

بی‌شکّ شما در دلهای آنان هراس انگیزترند از خداوند، این از آن است که ایشان قومی بی‌تمیزند.

هرگز همگی با شما کارزار نکنند مگر در میان برزنهای محصور، یا از پشت دیوارها، ستیز و صلابت آنان در میان خودشان سخت است، آنان را همدست می‌انگاری، حال آنکه دلهایشان پراکنده است، این از آن است که قومی نابخردند.

همانند پیشینیان نزدیکشان که عقوبت کار (نادرست) شان را چشیدند و عذابی دردناک (در پیش) دارند.

همانند شیطان که به انسان گوید کافر شو و چون کافر شود، گوید من از تو بری و برکنارم، که من از خداوند- پروردگار جهانیان- می‌ترسم.

و سر انجام آن دو چنین است که هر دو در آتش جهنّم‌اند، جاودانه در آنند و این جزای ستمکاران (مشرک) است.

مؤمنان از خداوند پروا کنید و هر کس بنگرد که برای فردا چه پیش‌اندیشی کرده است و از خداوند پروا کنید، چرا که خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

و همانند کسانی که خداوند را فراموش کردند، مباشید که خداوند هم (تیمار) خودشان را از یادشان برد، اینانند که نافرمانند.

دوزخیان و بهشتیان برابر نیستند، بهشتیانند که رستگارند.

اگر این قرآن را بر کوهی فرو فرستاده بودیم، بیشک آن را از ترس خداوند خاکسار و فرو پاشیده می‌دیدی و این مثلها را برای مردم می‌زنیم باشد که اندیشه کنند.

اوست خداوندی که خدایی جز او نیست، دانای پنهان و پیدا، اوست خدای رحمان مهربان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۴

اوست خداوند که خدایی جز او نیست، فرمانروای قدّوس سلام مؤمن مهیمن پیروزمند جبّار صاحب کبریاست، پاک و برتر است خداوند از آنچه برای او شریک می‌انگارند.

اوست خداوند آفریدگار پدیدآور صورتگر، او راست نامهای نیک، آنچه در آسمانها و زمین است او را تسبیح می‌گوید و اوست پیروزمند فرزانه.

تفسیر ..... ص : ۱۰۴

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ مِنْ دِیارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ هر چه در زمین و آسمان است همه به تسبیح و ستایش یکتا خدای عالم که مقتدر و حکیم است مشغولند اوست خدایی که کافر و اهل کتاب را برای اوّلین بار همگی را از دیارشان بیرون کرد.

حشر عبارت از بیرون آوردن گروهی از جایی به جای دیگر است و معنای آن این است که در اوّل حشر مؤمنین بسوی کفّار آنها را برای قتال و جنگ بیرون آورد، یا آنان را در اوّل حشرشان برای قتال از قلعه‌ها و خانه‌هایشان بیرون آورد.

یا مقصود حشر اوّل آنان به سوی شام یا به خیبر و حشر دوّم آنها به قیامت یا به شام است.

یا مقصود وقت ظهور قائم (عج) از شام یا در قیامت از شام است، یا مقصود ابتدای حشر و دوری از وطن در زمان رسول صلّی اللّه علیه و آله است. و بعد از زمان رسول صلّی اللّه علیه و آله دوری و حشر برای غیر مسلمانان بدست رسول صلّی اللّه علیه و آله واقع

شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۵

ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ شما مسلمین گمان نمی‌کردید و آنها هم حصار محکم خود را نگهبان و مانع از عذاب و شکنجه خدا می‌پنداشتند.

فَأَتاهُمُ اللَّهُ عذاب، بأس یا جانشین خدا به سوی آنان آمد.

مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا چون اینان بر قلعه‌هایشان زیاد اطمینان داشتند، ولی عذاب خدا در قلعه‌هایشان بر آنان آمد.

در سبب این مطلب در تفسیر قمی آمده است: در مدینه سه طایفه از یهود بودند، بنی النّضیر و قریظه و قینقاع و بین آنان و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عهد و پیمان بود، بعد از مدّتی عهدشان را شکستند، علّت این عهد شکنی بنی نضیر بودند.

قصّه آنان چنین بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پیش آنان آمد تا دیه‌ی دو مردی را که شخصی از اصحابش آن دو را کشته بود قرض بگیرد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قصد کعب بن الاشرف را داشت، وقتی وارد بر کعب شد گفت: مرحبا یا ابا القاسم و بلند شد گویی که می‌خواهد طعام درست کند، کعب پیش خودش می‌گفت که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را بکشد، سپس اصحاب و یاران او را دنبال نماید.

پس جبرئیل نازل شد و مطلب را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر داد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پس از این قضیّه به مدینه بازگشت و به محمّد بن مسلمه‌ی انصاری گفت: به سوی بنی النضیر برو و به آنها بگو که خدای تعالی به من خبر داده که شما چه قصد و حیله و نیرنگی داشتید، پس شما یا باید از شهر ما بیرون بروید یا اعلام جنگ نمایید.

بنی النضیر گفتند: ما از بلاد تو بیرون می‌رویم در این میان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۶

عبد اللّه بن ابیّ شخصی را نزد آنان فرستاده و گفت: بیرون نروید و در همان محلّ خود اقامت نمایید و با محمّد صلّی اللّه علیه و آله اعلام جنگ کنید که من با قوم و هم پیمانان خود شما را یاری می‌کنیم، اگر شما قتال نمودید من هم قتال می‌کنم، پس پا شدند و سنگرهایشان را درست نمودند و آماده‌ی جنگ شدند، قاصدی به سوی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرستادند که ما خارج نمی‌شویم هر چه می‌خواهی بکن.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بلند شد و تکبیر گفت و یاران و اصحابش تکبیر گفتند و به امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: به سوی بنی النضیر پیش برو، امیر المؤمنین علیه السّلام پرچم را به دست گرفت و پیش رفت، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و سنگرهای آنان را احاطه نمود.

و عبد اللّه بن ابیّ در این بین عذر و حیله به کار برد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وقتی به جلو خانه‌های آنان می‌رسید جلو خانه را که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود خراب می‌کردند و آن مقدار را که خودشان بودند محکم و استوار می‌کردند.

و یک نفر از بنی النضیر که خانه‌ی خوبی داشت آن را خراب کرد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستور داده بود درختان نخل آنان را قطع کنند و آنان از این موضوع ناراحت بودند و بی‌تابی می‌کردند و گفتند: یا محمّد خداوند به تو دستور داده که فساد کنی؟ اگر این درخت مال توست که آن را بگیر و اگر مال ماست که قطع نکن.

پس از آن گفتند: یا محمّد ما از بلاد تو بیرون می‌رویم اموال ما را به ما بده، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نه، ولی شما بیرون می‌روید و می‌توانید به مقدار حمل شتر ببرید، ولی آنان قبول نکردند و چند روزی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۷

آنجا ماندند، سپس گفتند: ما بیرون می‌رویم و راضی شدیم که به مقدار بار یک شتر ببریم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: نه شما بیرون می‌روید و هیچ چیزی با خودتان نمی‌برید و هر کس را ببینیم چیزی با خود می‌برد او را می‌کشیم، پس بر همین توافق از شهر بیرون آمدند، گروهی از آنان در فدک و وادی القری ماندند و گروهی نیز به سوی شام بیرون رفتند.

بعضی گفته‌اند: آنگاه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جنگ بدر انجام داد بنی نضیر گفتند: این همان نبیّ موعد است که پرچم و رایت او ردّ و برگشت ندارد ولی وقتی جنگ احد روی داد و مسلمین شکست خوردند به شکّ افتادند و عهد و پیمانی را که بین آنان و محمّد صلّی اللّه علیه و آله بود نقض کردند و کعب بن اشرف سوار شد و با چهل سواره به مکّه نزد قریش و ابو سفیان رفت و با هم پیمان بستند که سخن و حرفشان یکی باشد و بر علیه محمّد صلّی اللّه علیه و آله با هم اختلاف نکنند.

پس خدای تعالی این مطلب را به رسولش خبر داد، وقتی کعب بن اشرف وارد مکّه شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستور داد او را بکشند.

به محمّد بن مسلمه که برادر رضاعی کعب بود دستور قتل او را داد، محمّد با چهار مرد خارج شد و نزدیک قصر کعب رفت و بقیه‌ی افراد را نزدیک دیواری نشانید و صدا زد ای کعب، کعب متوجّه شد و گفت:

تو کیستی؟

گفت: من محمّد بن مسلمه برادر تو هستم، آمده‌ام چند درهمی از تو قرض بگیرم، که محمّد صلّی اللّه علیه و آله از ما صدقه می‌خواهد و ما پول نداریم.

کعب گفت: من به تو قرض نمی‌دهم مگر با رهن، محمّد گفت:

رهن دارم بیا پایین و آن را بگیر زنی داشت که آن شب را با آن زن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۸

می‌گذراند، زن گفت: من نمی‌گذارم تو پایین بروی، چون من سرخی خون را در این صدا می‌بینم، ولی کعب به سخن او توجّه نکرد و بیرون آمد و محمّد بن مسلمه با او معانقه نمود، با هم در حالی که حرف می‌زدند از قصر به سوی صحرا خارج شدند، سپس محمّد سر کعب را گرفت و افرادش را به کمک طلبید و کعب فریاد زد و همسرش صدای او را شنید و داد کشید، بنی نضیر صدای زن را شنیدند و به طرف کعب آمدند و او را کشته یافتند، گروه محمّد بن مسلمه سالم نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگشتند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستور جنگ با بنی نضیر را صادر نمود «۱».

بعضی گفته‌اند: ترک وطن نمودن بنی نضیر مصادف با بازگشت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از احد است.

و فتح قریظه نیز مصادف با برگشت از احزاب بود و بین آن دو، دو سال فاصله بود.

و بعضی گفته‌اند: تبعید بنی نضیر قبل از احد و شش ماه بعد از واقعه‌ی بدر بود و بعضی آن را بعد از حدیبیّه می‌دانند.

و مولوی قدّس سرّه به آن اشاره نموده و گفته:

وقت واگشت حدیبیّه رسول در تفکّر بود و غمگین و ملول

ناگهان اندر حق شمع رسل دولت انا فتحنا زد دهل

آمدش پیغام از دولت که او تو ز منع این ظفر غمگین مشو

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷- تفسیر علی بن ابراهیم قمی- تفسیر نور الثقلین ج ۵

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۰۹

کاندر این خواری بنقدت فتح‌هاست نک فلان قلعه فلان قلعه تراست

بنگر آخر چونکه واگردید گفت بر قریظه و بر نضیر از وی چه رفت

وَ قَذَفَ فِی قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ و در دلشان (از سپاه اسلام) ترس افکند تا به دست مؤمنان خانه‌هاشان را ویران کردند.

بنی نضیر خانه‌هایشان را با دستهای خویش خراب می‌کردند که مسلمین بر آنها دسترسی پیدا نکنند، اشیا نفیس و گرانبهای را خارج سازند و قتال با مسلمین و جولان دادن با آنان را توسعه دهند و در اطراف آن خانه‌ها که پشت سر خودشان است تحصّن نمایید، بدین گونه که آلات و وسائل اطراف مسلمین را در اطراف خودشان جمع کنند.

وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ چون مؤمنین نیز خانه‌های نزدیک خود را جهت توسعه‌ی جنگ و قتال و امکان دسترسی به آنها خراب می‌کردند، چون کفّار با نقض عهد و پیمان سبب قتال مسلمین بودند لذا خراب کردن به دست مؤمنین به آنها نسبت داده شده و لفظ «یخربون» با تشدید راء نیز خوانده شده.

فَاعْتَبِرُوا یا أُولِی الْأَبْصارِ از حال آنها پند و عبرت بگیرید ای هوشیاران عالم که عبرت عبارت از این است که مرد به امر نیکو یا زشت نظر کند و به عاقبت آن و به آنچه که بر آن مترتّب می‌شود نظر کند و سپس نظر و توجّه را به خودش منعطف کند، از کار زشت و قبیح خودداری نماید و به کار خوب رغبت پیدا کند و بعضی از کسانی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۰

که قیاس را معتبر می‌دانند به مثل این آیه تمسّک کرده‌اند، مخفی نیست که این آیه دلالت بر اعتبار قیاس نمی‌کند.

وَ لَوْ لا أَنْ کَتَبَ اللَّهُ عَلَیْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِی الدُّنْیا اگر خدا بر آنان حکم جلای وطن نمی‌کرد (سخت‌تر از آن) آنان را در دنیا (تقبّل اسارت) معذّب می‌کرد. مانند بنی قریظه.

وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَةِ عَذابُ النَّارِ عذاب آتش در آخرت برای آنها ثابت است اگر چه در دنیا عذاب نشوند.

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ (این جلای وطن) برای این بود که با خدا و رسولش عناد کردند و عهد و پیمان او را شکستند.

وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ و هر که با خدا دشمنی آغازد (بترسد که) عقاب خدا در دنیا و آخرت شدید است، یعنی خداوند با عقوبت شدید عقاب می‌کند، چون خداوند شدید العقاب است.

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَةٍ لفظ «لینة» به معنای «عجوة» است و آن مادر خرماهاست و آن خرمایی است که خداوند از بهشت برای آدم علیه السّلام نازل کرده است.

أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَةً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ و آنچه را بر پا گذاشتند همه به امر خدا (و صلاح اسلام) این آیه جواب از سخن آنان است که گفتند: یا محمّد خداوند تو را امر به فساد می‌کند و این گفتار هنگامی بود که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله درخت خرما را قطع نمود.

وَ لِیُخْزِیَ الْفاسِقِینَ و برای خواری (و سرکوبی) جهودان فاسق نابکار بود تا فاسقین را خوار سازد، بدین معنا که آنان با خشم و حسرت ببینند که درختان خرمایشان قطع می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۱

وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْهُمْ آنچه که خداوند به رسولش ردّ نمود.

بدان که تمام ما به سوی اللّه مملوک حقّ تعالی است مانند مملوکیت قوای عمّاله و علّامه نسبت به نفس انسانی، بلکه مانند مملوکیت صورت‌های ذهنی نسبت به نفس انسانی.

انسان هر اندازه که ترقّی می‌کند و مرتبه‌ای از مراتب انسانی را بالا برود مرتبه‌ی پایین و دانی در عین مملوک بودن جانشین مرتبه‌ی عالی می‌شود.

مثلا وقتی انسان از مقام قلب ترقّی کند مقام نفس مملوک قلب گشته و در تصرّف در قوا جانشین قلب می‌شود و قوا همانطور که مملوک قلب هستند همانطور مملوک نفس بعد از قلب نیز می‌شوند و هکذا ...

و بعد از خدای تعالی عقول مالک هر چیزی است که پایین‌تر از خودش است، بعد از آن نفوس کلّی مالک هستند و بعد از آن نفوس جزؤی این تربیت در قوس نزول است.

امّا در قوس صعود که مخصوص انسان است چنین است که وقتی انسان کامل شد و به عالم ملأ أعلی متّصل شد مالک چیزهایی می‌شود که پایین تر از خودش می‌باشد و در آن مقدار جانشین خدا می گردد.

پس هر چه که در عالم طبع است برای خدای تعالی است و آنچه که برای خداست برای رسولش می‌باشد و آنچه که برای رسولش می‌باشد، برای ائمّه است و آنچه برای ائمّه علیهم السّلام است برای شیعه‌ی آنان مباح است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۲

چنانچه خدای تعالی فرمود:

«قُلْ هِیَ لِلَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا خالِصَةً یَوْمَ الْقِیامَةِ» و آنچه که در دست اغیار است، غصب است.

و آنچه که رسول صلّی اللّه علیه و آله و ائمّه علیهم السّلام و مؤمنین از اغیار بگیرند حقّ خودشان است و از غاصبان به اهلش بازگردانده شده است که مالک اصلی آنها بوده‌اند و برای همین جهت «فیئی» نامیده شده است.

فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَیْهِ لفظ «وجف یجف» مضطرب شده و لفظ «وجیف» نوعی از سیر و راه رفتن اسب و شتر است.

مِنْ خَیْلٍ وَ لا رِکابٍ لفظ «خیل» گروه و جماعت اسب‌هاست، که مفرد ندارند، یا مفرد آن لفظ «خائل» است، بر جماعت سواره‌ها اطلاق می‌شود و لفظ «رکاب» بر وزن «کتاب» به معنای شتر است، که مفرد آن «راحله» است.

بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی غنایم بنی نضیر نازل شده و آیه‌ای که می‌آید در باره‌ی سایر اموال کفّار که خداوند آنها را بر رسولش بازمی گرداند.

و بعضی گفته‌اند: هر دو آیه در باره‌ی غنایم بنی قریظه و بنی نضیر نازل شده، که آنها نزدیک مدینه بودند و پیاده به قریه‌هایشان رفتند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوار الاغ یا شتر شد و جنگ را طولانی نکرد، لذا از آن غنایم به انصار چیزی نداد مگر به دو یا سه نفر، همچنین گفته شده که هر دو آیه در باره‌ی غنایم خیبر و فدک و قریه‌های «عربیه» و «ینبع» نازل شده.

و آیه اوّل برای بیان این است که جنگجویان به سبب حق مقاتله

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۳

و جنگ مستحق چیزی نیستند و آیه‌ی دوّم جهت بیان مصرف است.

وَ لکِنَّ اللَّهَ یُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلی مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ و لیکن خدا و رسولانش را بر هر که خواهد مسلّط می گرداند و خدا بر هر چیز قادر و تواناست.

ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی و آنچه که از اموال کافران دیار به رسولان خود غنیمت داد آن متعلق به خدا و رسول و ائمه یعنی خویشان رسول صلّی اللّه علیه و آله.

وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ و یتیمان و فقیران و گذران (ایشان) ابن سبیل از خویشان رسول صلّی اللّه علیه و آله.

و در اخبار همه‌ی این موارد به اقرباء و خویشان رسول صلّی اللّه علیه و آله تخصیص یافته است.

کَیْ لا یَکُونَ دُولَةً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ لفظ «الدولة» با فتحه و ضمّه عبارت از مالی است که بین آنان در گردش است، یا با ضمّه عبارت از مال است، با فتحه در مورد جنگ، یا با ضمّه در آخرت و با فتحه در مورد دنیاست (این چنین در قاموس آمده است).

وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ آنچه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به شما داد از غنایم بنی نضیر، یا از مطلق اموال و اوامر.

فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ و هر چه نهی کند بگذارید. در مخالفت رسول صلّی اللّه علیه و آله از خدا بترسید.

إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ عقاب خدا بسیار سخت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۴

از امام صادق علیه السّلام «۱» آمده است که خدای تعالی رسولش را و حتّی قوم رسول را بر آنچه که خواست تأدیب نمود، سپس کار را به رسولش سپرد و به او تفویض و موکول نمود، فرمود: «ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا» و آنچه را به رسولش تفویض نموده به ما نیز تفویض نموده، اخبار در تفویض امر بندگان به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بسیار است، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چیزهایی را حلال و حرام نمود و خدای تعالی آن را اجازه داد و تنفیذ کرد.

لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِینَ مقام بلند (یا غنایم) خاص فقیران مهاجرین است.

بدل از قول «لذی القربی» است، یا بدل از مجموع قول «للّه و للرّسول» است، بدل واقع شدن آن نسبت به خدا و رسولش به صورت بدل اشتمال است و نسبت به ذی القربی و ما بعدش بدل کلّ از کلّ است.

و مقصود از مهاجرین کسانی هستند که از مکّه یا سایر بلاد کفر به مدینه مهاجرت کرده‌اند یا مقصود کسانی هستند که از گناهان و کارهای بد به حسنات و کارهای خوب مهاجرت کنند.

یا مقصود کسی است که از دار نفس امّاره به دار نفس لوّامه و از آنجا به سوی نفس مطمئنّه هجرت کند که هر دو دار اسلام است، از آنجا به سوی قلب هجرت نماید که آن دار ایمان است.

الَّذِینَ أُخْرِجُوا آنهایی که رانده شدند.

این جمله صفت لفظ «فقراء» یا ابتداء کلام و مبتداست و لفظ «یبتغون» خبر آن است یا «أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ» خبر آن و جمله در مقام تعلیل است و

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷- اصول کافی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۵

گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر برای این است که با عقد وضع دلالت بر علّت نیز بکند.

و مقصود این است که مهاجرین را کفّار از مکّه یا از سایر بلادشان بیرون کردند، یا ملائکه آنان را از بلاد کفر خارج نمودند، یا آنها را از مراتب نفوسشان خارج ساختند.

و لفظ «اخرجوا» آورد، نه «خرجوا» تا اشاره به این باشد که کسی که از وطنش خارج می‌شود یا از مقامی به مقام دیگر خارج می‌شود اگر چه بر حسب ظاهر خارج کننده‌ای در بین نباشد ولی او بالاخره با خارج کننده‌ی باطنی خارج شده است و خودش خارج نمی‌شود، بنابر این خروج او نعمتی است از سوی پروردگار او.

مِنْ دِیارِهِمْ وَ أَمْوالِهِمْ یَبْتَغُونَ که آنان را از وطن و اموالشان به دیار غربت رانده شدند و در این خروج فضل خدا را طلب می‌کنند.

فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً فضل همانطور که مکرّر ذکر شده عبارت است از نعمت‌های صوری، رسالت، احکام رسالت و قبول آن و رضوان عبارت است از ولایت و آثار آن و قبول آن می‌باشد.

وَ یَنْصُرُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَ الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ و خدا و رسول را یاری می‌کنند اینان به حقیقت راستگویانند.

این جمله عطف بر «الفقراء المهاجرین» یا عطف بر «الْمُهاجِرِینَ» یا بر «الَّذِینَ أُخْرِجُوا» است یا مبتداست و خبر آن «یُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَیْهِمْ» و جمله معطوف بر ما قبلش می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۶

و معنای آن این است: کسانی که در خانه‌هایشان اقامت نمودند، آنان انصار می‌باشند که نباید از خانه‌هایشان خارج می‌شدند، چون رسول صلّی اللّه علیه و آله به سوی آنها هجرت می‌نمود.

وَ الْإِیمانَ در خانه‌ی ایمان اقامت نمودند، چه بیشتر اوقات بر اوصاف حکم ظروف داده می‌شود.

مِنْ قَبْلِهِمْ قبل از مهاجرین.

بنابر این مقصود کسانی هستند که در مکّه ایمان آورده‌اند و سپس به مدینه برگشته و منتظر قدوم محمّد صلّی اللّه علیه و آله بوده‌اند یا معنای آیه این است که قبل از هجرت مهاجرین مدینه را خانه‌ی ایمان قرار دادند.

یُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَیْهِمْ مؤمنین مهاجرین، چون انصار به مهاجرین احسان و نیکی کردند و در خانه‌هایشان به آنان اسکان دادند و در اموالشان شریک گردانیدند.

وَ لا یَجِدُونَ فِی صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا مهاجرین در نفس‌های خویش احساس حسد یا خشم که لازمه‌ی احتیاج و فقر است نمی‌کنند، در حالی که آن خشم ناشی از چیزی باشد که به مهاجرین داده شده، یا به خاطر چیزی باشد که به مهاجرین داده شده از قبیل غنایم اهل قریه‌ها یا غنایم بنی نضیر.

یا مقصود فضل و برتری صوری و معنوی است که به آنها داده شده، چون آنها تسلیم قسمت خدا شدند و بر خدا توکّل نمودند و به آنچه خداوند از فضل صوری و معنوی به بندگان داده راضی شدند.

یا مقصود این است که در سینه‌هایشان احساس احتیاج نمی‌کنند و این بدان جهت است که قوّه یقین و نیروی توکّل و بی‌نیازی قلب به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۷

آنها داده شده است.

بنابر این مرفوع لفظ «اوتوا» به «الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ» برمی‌گردد.

وَ یُؤْثِرُونَ مقصود مؤمنین مهاجرین است.

عَلی أَنْفُسِهِمْ در بهره‌های نفسانی و در فضل دادن خدا بر حسب ظاهر و باطن مؤمنین را مقدم می‌دارند.

وَ لَوْ کانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ اگر چه خودشان فقیر و محتاج باشند.

وَ مَنْ یُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ کسی که خداوند او را از بخل نفسش حفظ کرده است و «شحیح» بدتر از بخیل است، چون بخیل کسی است که به آنچه که در دستش می‌باشد بخل بورزد و به مستحقّش عطا نکند، ولی شحیح کسی است که به مال غیر بخل می‌ورزد، بدین معنا که می‌خواهد آنچه که در دست دیگران است مال او باشد و در گرفتن مال دیگران به حلال و حرام حیله و نیرنگ به کار می‌بندد.

و بعضی گفته‌اند: شحّ النّفس عبارت است از گرفتن حرام و منع زکات.

فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ آنان به حقیقت رستگاران عالمند.

روایت شده که مردی نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و از گرسنگی شکایت کرد، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به خانه‌های همسرانش فرستاد و آنان گفتند: جز آب چیزی نداریم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه کسی امشب این مرد را نگهداری می‌کند؟ علی بن ابی طالب عرض کرد: من یا رسول اللّه.

و آمد نزد فاطمه علیها السّلام گفت: جز غذای یک شام چیزی نداریم ولی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۸

ما میهمانمان را بر خود مقدّم می‌داریم.

پس علی علیه السّلام گفت: ای دختر محمّد صلّی اللّه علیه و آله دختر بچّه را بخوابان و چراغ را خاموش کن، وقتی صبح شد و علی علیه السّلام نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفت قضیّه را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر داد، پس چیزی نگذشت که خدای تعالی این آیه را نازل نمود: «وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ ...» «۱»

بعضی گفته‌اند: به بعضی از صحابه سر بریانی اهدا شد در حالی که فقیر و تهی‌دست بود، آن را برای همسایه‌اش فرستاد، آن سر در میان نه) همسایه گردش کرد و در آخر به دست اوّلی برگشت، آن وقت این آیه نازل شد: «وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ».

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز بنی نضیر به انصار گفت:

اگر خواستید از اموال و دیارتان بین مهاجرین تقسیم کنید و در این غنیمت شما هم با آنان شریک باشید، اگر خواستید اموال و خانه‌هایتان مال خودتان باشد و چیزی از غنیمت به آنان نرسد، انصار گفتند: بلکه ما از اموال و خانه‌هایمان به آنان می‌دهیم و در غنیمت نیز آنان را ترجیح می‌دهیم و خود ما از غنیمت چیزی نمی‌خواهیم، سپس این آیه نازل شد.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی آن هفت نفر نازل شد که در روز احد تشنه شدند و آبی آوردند که فقط به اندازه‌ی یک نفر بود، که یکی از آنان گفت: آب را به فلانی بدهید.

و همین طور دور زدند و بین هفت نفر آب چرخید و هیچ یک نخوردند و از تشنگی مردند و خدای تعالی آنان را به وسیله این آیه مدح نمود.

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷- نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۱۹

وَ الَّذِینَ جاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ و آنان که پس از مهاجر و انصار آمد (یعنی تابعین و سایر مؤمنین تا روز قیامت).

این جمله عطف بر «المهاجرین» یا بر «الفقراء» یا بر «من هاجر الیهم» می‌باشد از قبیل عطف مفرد، یا مبتداء است و خبر آن «یقولون» می‌باشد و معنای آیه این است: کسانی که بعد از مهاجرین از مکّه یا سایر بلاد می‌آیند، یا کسانی که بعد از مهاجرین و انصار از سایر مؤمنین می‌آیند، یعنی از عدم به وجود می‌رسند.

یَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا وَ لِإِخْوانِنَا الَّذِینَ سَبَقُونا بِالْإِیمانِ دایم در دعا به درگاه خدا عرض کنند پروردگارا بر ما و بر برادران دینی ما که در ایمان پیش از ما شتافتند.

در رتبه و درجه‌ی ایمان از ما سبقت گرفتند یا در اصل ایمان و توصیف به وصف ایمان برای بیان وجه برادری و بیان این است که آن برادری برادری دینی است.

وَ لا تَجْعَلْ فِی قُلُوبِنا غِلًّا ببخش و در دل هیچ حقد و کینه مؤمنان قرار مده.

لِلَّذِینَ آمَنُوا رَبَّنا إِنَّکَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ تو به بندگانت با رأفت و مهربانی جواب می‌دهی.

أَ لَمْ تَرَ ای محمّد نمی‌بینی، یا ای کسی که از او دیدن ممکن است.

إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا آنان که نفاق ورزیدند (آن منافق همان عبد اللّه بن ابی بود).

یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ نه بینی که با برادرانشان و همان اهل کتاب که کافر شدند. (بنی نضیر)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۰

لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ اگر از دیارتان خارج شوید.

لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَداً أَبَداً البته با هم به همراهی شما خارج خواهیم شد و در راه حمایت شما از احدی ابدا اطاعت

نخواهيم كرد.

در قتال و جنگ با شما از محمّد صلّى اللّه عليه و آله و اصحابش اطاعت نمى‌كنيم.

وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ لَئِنْ أُخْرِجُوا لا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا يَنْصُرُونَهُمْ و اگر با شما جنگ كردند البته شما را مدد مى‌كنيم و خدا گواهى دهد كه محقّقا دروغ مى‌گويند.

اگر آنها اخراج شدند هرگز منافقان با آنها خارج نمى‌شوند و اگر (مسلمانان) به جنگشان آيند هرگز ياريشان نمى‌كنند.

و واقعا مطلب از همين قرار بود، چون عبد اللّه بن ابى به آنها وعده داد و سپس تخلّف كرد همانطور كه گذشت.

وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ و اگر ياريشان كنند.

قضيّه‌ى يارى كردن يك قضيّه‌ى فرضى است چون هيچ وقت از آنان يارى و نصرت واقع نشد.

لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ اين مردم منافق بسيار در دلشان از شما بيشتر ترس دارند تا از خدا چون آنها از خدا نمى‌ترسند و مخالفت او را مى‌كنند و از شما مى‌ترسند و با شما موافقت مى‌كنند.

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ آنها مردمى هستند كه هيچ فهم

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۱

شعورى ندارند، چون آنها گروهى هستند كه علم دينى اخروى ندارند و ادراكات آنها منحصر بر ظاهر دنياست، لذا از خدا نمى‌ترسند و از شما مى‌ترسند.

لا يُقاتِلُونَكُمْ اى مؤمنين منافقين با شما جنگ نمى‌كنند.

جَمِيعاً منافقين و يهود آنگاه كه اجتماع كنند با شما جنگ نخواهند كرد.

إِلَّا فِي قُرىً مُحَصَّنَةٍ مگر در قريه‌هاى محفوظ و سنگردار چون آنها از شما مى‌ترسند و اين آيه جرأت دادن به مؤمنين است.

أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ جرأت نكردن به جنگ با شما نه از ناحيه‌ى ضعف و ترس آنانست، بلكه از باب اين است كه رعب و وحشت در دل آنان ايجاد شده است.

تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى خيال مى‌كنى آنها با هم متّحد هستند در حالى كه دلهايشان از هم جداست و اين شأن جمع اهل دنياست كه بدنهايشان با هم و دلهايشان از هم جدا است.

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ داراى عقل نيستند يا با عقل‌هايشان درك نمى‌كنند، يا آنچه را كه صلاحشان در آن است تعقّل نمى‌كنند.

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مثل حال آنان هم مانند همان قوم كافر پيشين است.

جار و مجرور متعلّق به يكى از فعل‌هاى گذشته است، يا خبر مبتداى محذوف است.

و تقدير آن چنين است: مثل آنان مانند مثل كسانى است كه قبل

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۲

از آنها بوده‌اند و مراد از كسانى كه قبل از آنها بوده‌اند بنو قينقاع يا كسانى هستند كه در جنگ بدر كشته شدند.

يا مقصود همه‌ى اهل دنياست، چون حال تمام اهل دنيا چنين است كه اگر در وفاى به عهد نفع دنيوى نباشد و آنچه را كه مشاهده مى‌كنند رعب و ترسش در سينه‌هايشان شديدتر باشد از آنچه كه مشاهده نمى‌كنند به وعده‌هايشان وفا نمى‌كنند.

و تو گمان مى‌كنى كه آنان با هم متّحد هستند در حالى كه دلهايشان جداست.

بعضى گفته‌اند: هنگام بازگشت رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از بدر بنى قينقاع عهد و پيمان شكستند و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله امر كرد از شهر خارج شوند، عبد اللّه بن ابى گفت: خارج نشويد، من نزد رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى‌روم و در باره‌ى

شما صحبت می‌کنم یا با شما به قلعه داخل می‌شوم و با شما آنجا می‌مانم و اینان به ارسال عبد اللّه بن ابی خلف وعده نمود و یاری آنان را ترک کرد.

قَرِیباً یعنی در حالی که آنها نزدیک به شما یا در زمان نزدیک هستند.

ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ یعنی در آخرت برای آنها عذابی دردناک است.

کَمَثَلِ الشَّیْطانِ (این منافقان) در مثل مانند شیطانند.

این جمله متعلّق به قول خدای تعالی «من قبلهم» یا به «ذاقوا» یا به قول خدا «لهم» در «لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ» می‌باشد، یا خبر مبتدای محذوف است و تقدیر آن چنین است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۳

مثل عبد اللّه بن ابی در غزوه‌ی بنی نضیر و بنی قینقاع مانند مثل شیطان است.

إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اکْفُرْ که انسان را به خدا کافر شود منظور قول و گفتار فعلی یا قول نفسانی است.

فَلَمَّا کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنْکَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ پس از آنکه آدمی به اطاعت او کافر شد آنگاه بدو گوید من از تو بیزارم که من از عقاب پروردگار عالمیان سخت می‌ترسم.

آوردن لفظ «قال» به صورت ماضی برای اشعار به این است که مقصود از این قول و این انسان قول شخصی و انسان مشخص است، نه قول نوعی و انسان جنسی و نوعی.

و گر نه مناسب بود چنین بگوید: مانند مثل شیطان که به طور مستمرّ به انسان می‌گوید کافر شو، شاید این مطلب اشاره به تمثّل شیطان به صورت دزد و اغوای مشرکین بر محمّد در جنگ بدر باشد.

بعضی گفته‌اند: اشاره به عابد بنی اسرائیل است که نام او «برصیصا» بوده و روزگاری طولانی خدا را عبادت کرد تا جایی رسید که مجانین و دیوانه‌ها را نزد او می‌آوردند و آنان را معالجه و مداوا می‌کرد، در این میان زنی محترم و با شرافت دیوانه شده بود و دارای برادرانی بود، برادرانش آن زن را نزد عابد آوردند و زن نزد عابد ماند.

آن قدر شیطان آن عابد را وسوسه کرد تا عابد با او مواقعه نمود و زن حامله شد، وقتی حملش آشکار گشت او را کشت و دفن نمود، شیطان رفت به یک یک برادرانش قضیّه را گفت و برادران هر کدام دیگری را که می‌دید می‌گفت: کسی آمد و به من چیزی گفت که گفتن آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۴

بر من سنگین است، مطلب را به همدیگر می‌گفتند تا قضیّه به گوش پادشاه رسید.

پادشاه و مردم آمدند و عابد را خوار ساختند تا او به کاری که انجام داده بود اعتراف کرد، دستور داده شد که او را به دار بکشند، وقتی به چوبه‌ی دار آویخته شد شیطان بر او ظاهر گشت و گفت: من تو را به این روز انداختم، تو مطیع و فرمانبردار من می‌شوی تا تو را از این وضع نجات دهم؟

گفت: بلی شیطان گفت: پس یک سجده بر من بکن، عابد گفت:

من در این حال چگونه سجده کنم؟

شیطان گفت: من به اشاره هم اکتفا می‌کنم، پس با اشاره به شیطان سجده کرد و به خدا کافر گشت و کشته شد.

فَکانَ عاقِبَتَهُما عاقبت شیطان و انسانی که با قول او کافر شده یا عاقبت هر دو گروه متمثّل شونده و کسی که شیطان برای او متمثّل شده است.

أَنَّهُما فِی النَّارِ خالِدَیْنِ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ الظَّالِمِینَ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا این است که هر دو در آتش دوزخ و آن دوزخ کیفر ستمکاران

عالم است.

یعنی ای کسانی که با بیعت اسلامی ایمان آورده‌اند.

اتَّقُوا اللَّهَ در ارتکاب مناهی و ترک اوامر قالبی از خدا بترسید، یا در نقض عهد و پیمان و بیعت مانند عبد اللّه بن ابی و بنی نضیر و بنی قینقاع از خدا بترسید.

یا معنای آیه این است: از آمیخته کردن اعمال قالبی به اغراض

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۵

نفسانی مباح یا غیر مباح بپرهیزید و از خدا بترسید.

یا مقصود این است: ای کسانی که با بیعت ایمانی ولوی ایمان آورده‌اید در انحراف از طریق قلب از خدا بترسید، یا در فراموش کردن ذکر مأخوذ، یا در فراموش کردن خدا در جمیع اعمالتان از خدا بترسید.

یا مقصود این است: ای کسانی که با ایمان شهودی به سبب شهود ملکوت ولیّ امر و نزول آرامش و حضور نزد ولیّ امرتان ایمان آورده‌اید از خدا بترسید مبادا به غیر ولیّ امرتان التفات پیدا کنید و از غیر شهود جمال او لذّت ببرید، که آن ولیّ امر مهمان عزیز غیرتمندی است که اگر به غیر او نظر کنید یا به لذّتی غیر از لذّت شهود جمال او مایل شوید در خانه‌های قلوب شما نمی‌ماند و برای شما حسرت فراق و پشیمانی می‌ماند، یا در نسبت افعال و صفات به خودتان هنگام حضور شما نزد ولیّ امرتان از خدا بترسید.

وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ و هر نفسی بنگر تا چه عملی برای فردای (قیامت) خود پیش می‌فرستید.

لفظ «نفس» را به صورت نکره آورد با آنکه مقصود این است که هر نفسی نگاه کند برای فردا چه فرستاده است، چون خواسته موهم این معنا بشود که وقتی یک نفس از مؤمنین به اعمال خویش نظر کند از سایر مؤمنین کفایت می‌کند، چون بین مؤمنین اتّحاد و یگانگی است.

یا برای اشاره به این است که مؤمنین یک نفس هستند اگر چه بدنهایشان متعدّد باشند، چون فعلیّت اخیر آنها عبارت از صورت ولیّ امرشان است که با بیعت و قبول ولایت بر آنان نازل شده است.

بنابر این معنای آیه چنین می‌شود: نفس بزرگ که عبارت از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۶

صورت ولیّ امر و فعلیّت اخیر آنهاست نظر کند که برای فردا چه فرستاده است.

و در آن اشاره به این مطلب است: کسی که به اعمال اخروی خویش نظر کند به فعلیّت اخیر نظر نماید که آن فعلیّت ولایت است تا بتواند بین صحیح و فاسد آن و ناخالص و خالص آن تمیز دهد و بداند که برای فردایش چه ذخیره کرده و چه چیز برای نفس و عاجل برمی‌گردد.

که این تمیز و فرق گذاشتن کار دشواری است که حاصل نمی‌شود مگر برای ناقد بصیر مخلص.

یا اشاره به این است که نفس ولیّ امر آنان نفسیّت همه است، یعنی نفس بزرگ نگاه کند که برای فردا با نفس خودش چه فرستاده است.

چون نظر نفس به آنچه که فرستاده از نظر مؤمنین کفایت می‌کند، یا نفس ولیّ امر نظر کند که پیروانش برای فردا چه فرستاده‌اند، که فعل پیروان ولیّ امر به وجهی فعل ولیّ امر است و معنای آیه این است که ولیّ امر مأمور است به اعمال پیروان خود نظر کند و نقصان آن را جبران نماید.

و لفظ «غدا» به معنای «فردا» با اینکه مقصود قیامت است، تا اشاره به نزدیک بودن قیامت بنماید.

و نیز از آن جهت است که مراتب طولی مانند ایّام عرضی به دنبال هم می‌آیند و هر کدام جانشین دیگری می‌شود و چون مراتب

طولی هر کدام نسبت به دیگری به دو اعتبار روز و شب است، چنانچه مکرر گذشت.

و لفظ «غد» را نکره آورد برای تفهیم و بزرگ داشت و اشاره به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۷

اینکه تعریف آن برای کسانی که با حجاب مادّه پوشیده شده‌اند ممکن نیست.

و لفظ «ما» نافیه و جمله صفت «نفس» است، یا عامل نسبت به آن معلّق شده است.

یا جمله استفهامیّه و عامل نسبت به آن معلّق است، یا موصوله و مفعول «لتنظر» می‌باشد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ این جمله تأکید قول خدا: «اتَّقُوا اللَّهَ» است و ممکن است نظر به مرتبه‌ی دیگری از تقوی باشد، چون تقوی چنانچه در اوّل بقره گذشت و در آنجا اشاره کردیم دارای مراتب متعدّدی است.

یا مقصود این است: بعد از آنکه به اعمال اخروی خود نظر کردید و سقیم آن را از سالمش و ناخالص آن را از خالصش تمیز دادید از خدا بترسید و آن را با اغراض نفسانی فاسد نکنید.

یا با بهره‌های نفسانی آمیخته نکنید، حتّی اگر آن بهره‌ها و انتفاعات قرب و نزدیکی به خدا یا رضای خدا یا مقامات اخروی باشد.

إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ خداوند آگاه است و ناخالص را از خالص جدا می‌کند.

این جمله تأکید تقوی و تعلیل امر به آن است.

وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ مانند کسانی نباشید که به طور مطلق خدا را فراموش کردند و برای فردا عملی انجام نمی‌دهند.

یا مانند کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و عمل برای آخرت می‌کنند بدون آنکه احساس کنند عمل را برای دنیا قرار می‌دهند.

فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَهُمْ آنان خدا را فراموش کردند و خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۸

موجب فراموش شدن خویشتن آنان شد، خویشتنی که (در واقع) جهات الهی و لطیفه‌ی انسانی آنانست، با فراموش کردن خویشتنشان منافع نفسهایشان را نیز فراموش می‌کنند، پس آنچه را که انجام می‌دهند جز برای نفس‌های حیوانی انجام نمی‌دهند، نه برای نفس‌های انسانی.

پس در آخرت از کسانی می‌شوند که عمل‌شان از زیانبارترین عمل‌هاست و از کسانی می‌شوند که سعی‌شان در حیات دنیا به گمراهی و تباهی می‌کشد و گمان می‌کنند که کار خوب انجام می‌دهند.

یا خداوند موجب فراموش کردن امامشان شد که آن نفسیّت نفسهایشان می‌باشد و با نسیان امام برای انسان جز وبال و خسران و زیان چیزی نیست.

أُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ «۱» آنان به حقیقت بدکاران عالمند.

این جمله تعلیل سابق است.

لا يَسْتَوِي أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هرگز اهل جهنّم و اهل بهشت با هم یکسان نیستند.

این جمله در مقام تعلیل است، گویا که گفته باشد، ما شما را از همانند بودن با آنها نهی کردیم، چون در قیامت کسانی که نفس خود را فراموش کردند با متّقین و پرهیزکاران مساوی نیستند، چون فراموش کننده‌ها اصحاب آتش‌اند، پرهیزکاران اصحاب بهشت و لیکن از ضمیر به اسم ظاهر عدول نمود تا افاده نماید که فراموش کننده‌ها اصحاب آتش اند و متّقین و پرهیزکاران اصحاب بهشت‌اند.

(۱) امام رضا علیه السّلام: خداوند هیچ سهو و فراموشی ندارد مخلوقات که حادثند دارای سهو و فراموشی می‌باشند.

تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۱۴

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۲۹

و نیز اشاره به علّت مساوی نبودن دو گروه بنماید.

أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفائِزُونَ اهل بهشت به حقیقت سعادتمند عالمند از حصر فوز به اصحاب بهشت باقرینه‌ی مقابله استفاده می‌شود که اصحاب آتش زیانکاران و معذّب هستند.

لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ کوه با آن استحکام و عظمت.

لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ در حالی که ما قرآن را بر شما نازل کردیم و شما ضعیف و نرم هستید، شما از ترس خدا خاشع نشدید.

و این مطلب قضیّه‌ای است فرضی و کنایه و طعن به بنی آدم است.

وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ این مثل‌های فرضی.

نَضْرِبُها لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ شاید آنها در احوال خویش اندیشه کنند و قساوت خود نظر نمایند و در نرم کردن دلهایشان تدبّر کنند.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ اوست خدای یکتایی که غیر از او خدایی نیست.

این جمله از ما قبلش منقطع است و مقصود اثبات توحید است که آن منظور از هر منظور، مبدأ هر مبدأیی و غایت هر غایتی است.

و نیز منظور ثنا بر او شمردن محامد اوست.

عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ عالم است به آنچه که از خلق غایب شده و به آنچه که برای آنان مشهود است، یا عالم به عالم غیب وعالم شهادت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۰

هُوَ الرَّحْمنُ او افاضه‌کننده‌ی وجودها و کمال‌های اوّلی بر موجودات است.

الرَّحِيمُ یعنی افاضه کننده‌ی کمالات ثانوی بر موجودات و ممکن است لفظ «رحمن» به معنای افاضه کننده‌ی اصل وجود و جمیع کمالات وجود بر اشیا و افاضه کننده‌ی اصل وجود و کمالات اوّلی بر انسان باشد و «رحیم» به معنای افاضه کننده‌ی کمالات ثانوی بر انسان باشد.

و معنای هر دو لفظ در سوره‌ی فاتحة الکتاب به طور مفصّل گذشت.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ اوست خدای یکتایی که غیر او خدایی نیست.

چون منظور توحید و شمارش محامد است این جمله را بدون حرف عطف به نحو شمارش کردن آورد و در این جمله اشاره به تعلیل سابق است، که این خود موجب ترک عاطف است و نیز تأکید جمله اوّل است که در آن نیز باعث ترک عاطف است.

الْمَلِکُ تصوّر مالک بودن او به گونه‌ی تصوّر مالک بودن نفس نسبت به قوای خودش، بلکه نسبت به صورت‌های ذهنی خودش می‌باشد و بدین ترتیب ثابت می‌شود که او رحمان و رحیم است، او عالم به غیب و شهادت است.

الْقُدُّوسُ منزّه از کثرت‌ها، نسبت افعال، صفات، لحاظ آن نسبت‌ها و حیثیت‌هاست.

و در اوّل سوره‌ی بقره در تفسیر آیه «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ» بیان و تفضیل و تقدیس گذشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۱

و لفظ «قدّوس» با فتحه‌ی فا خوانده شد که هر دو قرائت در این لفظ به صورت دو لغت وارد شده و این لفظ مانند لفظ «سبّوح» به

صورت فتحه باشد یا ضمّه برای مبالغه است.

السَّلامُ از هر عیب، نقص، همه انحای کثرت‌ها، حدود، نسبت‌ها و اضافات سالم است جز در اعتبار اعتبار کننده‌ها.

و سالم کسی است که در هر گناه و خطا به او تمسّک شود، سالم کسی است که در هر امر ترسناک از او ترسیده نشود و سالم کسی است که بندگانش از ظلم او در سلامت و امان باشند.

الْمُؤْمِنُ کسی که خلق از ظلم او در امان باشند، یا خلق او از ترس‌ها در امان باشند، یا کسی است که بندگانش را امین قرار داده یا قبل از ایمان آوردن خلقش به خودش ایمان آورده، یا خلقش را دعوت به ایمان به خودش نموده است.

الْمُهَیْمِنُ لفظ «هیمن» یعنی آمین گفت مانند لفظ «امّن» و «همین الطائر علی فراخه» یعنی پرنده روی بچّه‌هایش بال و پر گشود و «همین علی کذا» یعنی بر او رقیب و نگهبان شد.

و لفظ «مهیمن» یکی از اسمای خدای تعالی است یعنی تکیه‌گاه یا به معنای کسی است که دیگری را از ترس ایمن سازد، یا به معنای امین یا شاهد، یا رقیب است.

و بعضی گفته‌اند «مهیمن» در اصل «مؤمن» با دو همزه بوده، که همزه‌ی دوم قلب به یا سپس همزه‌ی اوّل قلب به ها شده است.

الْعَزِیزُ خداوند غالب است که مغلوب نمی‌شود، یا دارای مناعت و تأنّف است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۲

الْجَبَّارُ کسی که هر شکستگی و نقص و قصور و تقصیر از بندگانش یا از سایر خلقش را جبران می‌کند، یا به معنای عظیم الشأن است یا به معنای کسی است که غیر خودش را ذلیل می‌کند و دست دیگری به او نمی‌رسد.

الْمُتَکَبِّرُ آنقدر بزرگ است که نزد او با ارزش و بی‌ارزش و جلیل و حقیر باقی نمی‌ماند و جز او همه چیز فانی می‌شود.

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یُشْرِکُونَ خداوند منزّه است از چیزهایی که شریک او قرار می‌دهند، از قبیل بت‌ها، ستارگان، عناصر و سایر موالید، چون هیچ چیز نزد بزرگی او باقی نمی‌ماند.

هُوَ اللَّهُ الْخالِقُ الْبارِئُ الْمُصَوِّرُ اوست خدای آفریننده عالم جهان و پدید آرنده‌ی جهانیان نگارنده صورت خلقان.

شمارش مدایح و در ضمن تعلیل جمله‌ی سابق است و خالق کسی است که مادّه شیئی را نخست ایجاد می‌کند و بارئ کسی است که آن مخلوق را درست می‌کند و همانطور که شایسته است باشد می‌سازد و مصوّر کسی است که به همه آن موجود و همه اجزاء آن صورتهای مناسب عطا کند.

لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی او را نامهای نیکوتر بسیارست.

اسم همانطور که در اوّل سوره‌ی فاتحه و در اوّل سوره‌ی بقره در طیّ تفسیر قول خدا «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها» گذشت اختصاص به اسم لفظی ندارد، بلکه هر چیزی که دلالت بر چیز دیگر بکند اسم آن چیز می‌شود، خواه دلالت آن وضعی باشد یا طبیعی یا عقلی و خواه دالّ لفظ باشد یا معنای یا ذات جوهری و اسم حسن و نام نیک و اسم حسن آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۳

اسمی است که در دلالتش بر خدا و اطلاقش بر او هیچ شایبه‌ی نقص و عدم نداشته باشد.

این جمله با تقدّم لفظ «له» مفید حصر اسمای حسنی در خدای تعالی است، چون صفات علیا منحصر در اوست، با مفهوم مخالفت صفت مفید این است که جایز نیست نامهای بد را بر خدا اطلاق کنیم.

و نامهای بد نامهایی هستند که دلالت و اطلاق آنها بر خدا مستلزم نقص و حدّ است، جمله در مقام تعلیل اتّصاف خدای تعالی به نامهای گذشته است و در سوره اعراف در ضمن قول خدا «وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی» تفصیل این عبارت گذشت.

یُسَبِّحُ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ آنچه در آسمانها و زمین است همه به تسبیح و ستایش او مشغولند اوست

مقتدر حکیم.

چون این سوره برای بیان توجّه اشیا به خدای تعالی و توجّه خدای تعالی به سبب تربیت به سوی اشیاست لذا سوره را با لفظی ختم نمود که با آن افتتاح کرده بود و آن را تعلیل قول خدای تعالی «لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنی» قرار داد چه تمام اسمای اضافی و حقیقی از تسبیح جمیع اشیا بر او فهمیده می‌شود، قول خدای تعالی: «هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ» تعلیل و تأکید تسبیح اشیاست چون تسبیح گفتن اشیا تصوّر نمی‌شود مگر آنکه آن فعلیّت اخیر آنها بوده باشد که قوام جمیع اشیا به آن است، این معنا مستلزم جمیع صفات سلبی، اضافی و حقیقی است که دارای اضافه و حقیقت محض هستند. «۱»

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۲۹۳.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۴

سورة الممتحنة ..... ص : ۱۳۴

اشاره

این سوره مدنی است و دارای ۱۳ آیه آیات ۱- ۱۳

[سوره الممتحنة (۶۰): آیات ۱ تا ۱۳] ..... ص : ۱۳۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَ قَدْ کَفَرُوا بِما جاءَکُمْ مِنَ الْحَقِّ یُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِیَّاکُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّکُمْ إِنْ کُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فِی سَبِیلِی وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِی تُسِرُّونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَیْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ وَ مَنْ یَفْعَلْهُ مِنْکُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ (۱) إِنْ یَثْقَفُوکُمْ یَکُونُوا لَکُمْ أَعْداءً وَ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَ وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ (۲) لَنْ تَنْفَعَکُمْ أَرْحامُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۳) قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِی إِبْراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْکُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کَفَرْنا بِکُمْ وَ بَدا بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَةُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّی تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَکَ وَ ما أَمْلِکُ لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْءٍ رَبَّنا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنا وَ إِلَیْکَ أَنَبْنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ (۴)

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذِینَ کَفَرُوا وَ اغْفِرْ لَنا رَبَّنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۵) لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِیهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ یَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ (۶) عَسَی اللَّهُ أَنْ یَجْعَلَ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذِینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللَّهُ قَدِیرٌ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۷) لا یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ لَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ (۸) إِنَّما یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ قاتَلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ أَخْرَجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ وَ ظاهَرُوا عَلی إِخْراجِکُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۹)

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا هُمْ یَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُمْ ما أَنْفَقُوا وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ إِذا آتَیْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ لا تُمْسِکُوا بِعِصَمِ الْکَوافِرِ وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ وَ لْیَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا ذلِکُمْ حُکْمُ اللَّهِ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۱۰) وَ إِنْ فاتَکُمْ شَیْءٌ مِنْ أَزْواجِکُمْ إِلَی الْکُفَّارِ فَعاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِینَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ مِثْلَ ما أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱) یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ

يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئاً وَ لا يَسْرِقْنَ وَ لا يَزْنِينَ وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبايِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَما يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ (۱۳)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۶

ترجمه: ..... ص : ۱۳۶

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

ای مؤمنان اگر برای جهاد در راه من و طلب خشنودی من از (وطن خود) بیرون آمده‌اید، دشمن من و دشمن خودتان را دوست مگیرید، که به آنها مهربانی کنید، حال آنکه آنان به دین حقّی که برای شما آمده است، کفر و انکار ورزیده‌اند و پیامبر و شما را آواره کرده‌اند چرا که به خداوند- پروردگارتان- ایمان دارید، (شمایید که) با آنان سر و سرّ دوستانه دارید و من به آنچه پنهان دارید و آنچه آشکار دارید، آگاهترم و هر کس از شما که چنین کند به راستی که از راه راست گم گشته است.

اگر بر شما دست یابند دشمنان شما خواهند بود و دست و زبانشان را به بدی در حق شما می‌گشایند و خوش دارند که شما (هم) کفر بورزید.

خویشاوندانتان و همچنین فرزندانتان به شما سود نمی‌رسانند و در روز قیامت در میان شما داوری کند و خداوند به آنچه می‌کنید بیناست،

برای شما در ابراهیم و همراهان او سرمشقی نیکوست، آنگاه که به قومشان گفتند ما از شما و آنچه به جای خداوند می‌پرستید، بری و برکناریم، ما منکر شماییم و همواره در میان ما و شما دشمنی و کینه پدید آمده است تا آنکه فقط به خداوند ایمان آورید، مگر در این سخن ابراهیم به پدرش که حتما برای تو آمرزش خواهم طلبید و برای تو در برابر خداوند صاحب اختیار چیزی نیستم، پروردگارا بر توکّل کرده‌ایم و به تو روی آورده‌ایم و سیر و سر انجام (همه) به سوی توست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۷

پروردگارا ما را دستخوش کافران مگردان و ما را بیامرز، پروردگارا تویی که پیروزمند فرزانه‌ای.

به راستی برای شما در آنان سرمشقی نیکوست، برای کسی که به خداوند و روز بازپسین امید داشته باشد، هر کس روی برتابد (بداند که) خداوند بی نیاز ستوده است.

چه بسا خداوند در میان شما و کسانی از آنان که با هم دشمنی دارید، مهربانی پدید آورد و خداوند تواناست و خداوند آمرزگار مهربان است.

خداوند شما را از کسانی که با شما در کار دین کارزار نکرده‌اند و شما را از خانه و کاشانه‌تان آواره نکرده‌اند، نهی نمی‌کند از اینکه در حقّشان نیکی کنید و با آنان دادگرانه رفتار کنید، بیگمان خداوند دادگران را دوست دارد.

خداوند فقط شما را از کسانی که با شما در کار دین کارزار کرده‌اند و شما را از خانه و کاشانه‌تان آواره کرده‌اند و برای راندنتان (با دیگران) دوستشان بگیرند، آنانند که ستمکار (مشرک) هستند.

ای مؤمنان هرگاه زنان مؤمن مهاجر به نزد شما آیند، آنان را بیازمایید، خداوند به (حقیقت) ایمانشان آگاهتر است، پس اگر آنان را مؤمن شناختید دیگر آنان را به سوی کفّار بازمگردانید، نه ایشان بر آنان حلال هستند، نه آنان بر ایشان حلالند، به آنان آنچه خرج کرده‌اند بدهید و بر شما گناهی نیست که پس از آنکه مهرهایشان را پرداختید، با آنان ازدواج کنید، دست در دامان (همسری) زنان کافر مزنید و (چون زنان شما نزد آنان روند) آنچه خرج کرده‌اید از آنان طلب کنید و آنان هم آنچه خرج کرده‌اند از شما

طلب کنند، این حکم الهی است که در میان شما داوری می‌کند و خداوند دانای فرزانه است.
و اگر کسی از زنانتان به سوی کافران رود و سپس با آنان تلافی کردید و غنیمت گرفتید، آنگاه به کسانی که همسرانشان (به سوی کفّار) رفته‌اند، معادل خرجی را که کرده‌اند (از غنایم) بپردازید، از خداوندی که شما به او ایمان دارید پروا کنید.
ای پیامبر چون زنان مؤمن به نزد تو آمدند که با تو بیعت کنند که برای خداوند شریکی نیاورند و دزدی نکنند و زنا نکنند و فرزندانشان را نکشند و فرزندی را از راه بهتان به دست نیاورند که نسبت آن را به دست و پای خویش دهند و در کار
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۸
خیری از تو نافرمانی نکنند، پس با آنان بیعت کن و برایشان از خداوند آمرزش بخواه، چرا که خداوند آمرزگار مهربان است.
ای مؤمنان قومی را که خداوند بر آنان خشم آورده است، به دوستی مگیرید، که از آخرت به همان گونه نومیدند که کافران از بازگشت در گور خفتگان

تفسیر ..... ص : ۱۳۸

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت عام ایمان آورده‌اید.
لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ هرگز نباید کافران را که دشمن من و شمایند یاران خود برگرفته و طرح دوستی با آنها افکنید.
بعضی گفته‌اند «۱» این آیه در باره‌ی خاطب بن ابی بلتعه نازل شده و داستان آن چنین بوده که مولای ابی عمر بعد از دو سال فاصله از جنگ بدر از مکّه به مدینه آمد و خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن زن فرمود! آیا مسلمان شدی و آمدی؟ زن گفت: نه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پس چه چیزی باعث شد که اینجا بیایی؟
آن زن گفت: احتیاج شدید پیدا کردم تا حاجتم را برآورده سازید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پس کجایی تو از جوانان مکّه؟ چون این زن خواننده بود، گفت: بعد از واقعه‌ی بدر کسی از من درخواست خوانندگی نکرده است.
پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرزندان عبد المطّلب را تشویق کرد و به او پوشاک و خوراک و نفقه دادند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در آن حال آماده‌ی فتح

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۳۹
مکّه می‌شد، خاطب بن ابی بلعته نزد آن زن آمد و نامه‌ای به اهل مکّه نوشت و به آنها خبر داد که محمّد صلّی اللّه علیه و آله قصد آنها را دارد.
پس آن زن در حالیکه خوشحال بود و نامه را هم همراه داشت از آنجا خارج شد و او نامه را لابلای موهایش مخفی کرده بود جبرئیل بر پیغمبر نازل شد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از قضیه آگاه نمود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّلام و عمّار و عمر و زبیر و طلحه و مقداد و أبا مرثد را فرستاد در حالی که همه اینها از سواران شجاع بودند.
و به آنان فرمود: بروید تا به روضه برسید و نامه را از آن زن بگیرید، آنان بیرون آمدند و به آن مکان معیّن رسیدند وزن را در آنجا یافتند و به او گفتند: نامه کجاست؟
آن زن سوگند به خدا یاد کرد که نامه‌ای همراه او نیست هر چه او را تفتیش و جستجو کردند نامه را نیافتند، تصمیم گرفتند که برگردند، علی علیه السّلام فرمود: به خدا قسم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دروغ نگفته است و شمشیرش را از غلاف کشید و

فرمود: نامه را بيرون بياور و گر نه گردنت را مى‌زنم.

نامه را از ميان موهايش بيرون آورد، اينها نامه را گرفتند و نزد رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله برگشتند.

پس رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به خاطب فرمود: چه چيزى تو را واداشت چنين نامه‌اى بنويسى؟ خاطب گفت: يا رسول خدا به خدا سوگند از وقتى كه اسلام آوردم كافر نشدم و از وقتى كه با تو خالص شدم غشّ و حيله نكردم، ولى ديدم هر يك از مهاجرين در مكّه كسى دارند كه عشيره و طايفه‌اش را از جنگ باز دارند و از آنان حمايت كنند و من غريب بودم و كسى نداشتم و اهل من در وسط و ميان آنانست و بر اهل خويش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۰

ترسيدم و خواستم دستى بالاى سر آنها باشد و مى‌دانستم كه نامه‌ى من سودى به آنها ندارد.

وَ قَدْ كَفَرُوا بِما جاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِيَّاكُمْ در صورتى كه آنان به كتابى كه بر شما آمد يعنى قرآن حق سخت كافر شدند و رسول خدا و مؤمنان را به جرم ايمان به خدا از وطن خود آواره كردند رسول و شما را از مكّه بيرون مى‌كنند.

أَنْ تُؤْمِنُوا براى اينكه ايمان بياوريد.

بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فِي سَبِيلِي وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِي اگر شما براى جهاد و در راه من طلب رضا و خشنودى من بيرون آمده‌ايد. اين شرط براى تهييج و تحريك است.

تُسِرُّونَ القاء مى‌كنيد.

إِلَيْهِمْ يعنى در سرّ و خفاء يا بسوى آنها در سرّ و خفاء ظاهر مى‌شويد.

بِالْمَوَدَّةِ يا در سرّ و خفا به سبب مودّتى كه بين شما و آنهاست احوال رسول را به آنان اعلام مى‌كنيد.

وَ أَنَا أَعْلَمُ و من داناترم لفظ «اعلم» فعل يا افعل التّفعيل است.

بِما أَخْفَيْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ كارى را كه در خفاء يا علنى انجام دهيد من از آن آگاه هستم و رسول خودم را نيز مطّلع مى‌سازم.

وَ مَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ كسى كه چنين كند راه انسانى را گم كرده، يعنى به راههاى شيطانى رفته است.

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ اين جمله در موضع تعليل است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۱

يَكُونُوا لَكُمْ أَعْداءً وَ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ هرگاه آنها بر شما تسلّط يابند باز همان دشمن ديرينيند، هر چه به توانند.

دست و زبانشان به بدى به سوى شما دراز كنند به قتل و ضرب و شتم.

وَ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ و چه قدر دوست مى‌دارند كه شما باز كافر شويد. جمله عطف بر جمله‌ى شرط و جزاست.

لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحامُكُمْ نزديكان شما كه به سبب آنان و به خاطرشان با رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مخالفت مى‌كنيد نفعى به حال شما نخواهد داشت.

وَ لا أَوْلادُكُمْ و فرزندان شما هيچ سودى برايتان ندارند.

اين جمله جواب سؤال مقدّر از چگونگى بهره بردن آنها از نزديكان خود، يا سؤال از علّت اين گفتار است.

يَوْمَ الْقِيامَةِ اين جمله ظرف قول خدا «لن تنفعكم» يا ظرف ما بعد آن مى‌باشد.

يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ در روز قيامت بين شما جدايى مى‌افتد از شدّت اضطراب و ترس به نحوى كه هر كس از ديگرى فرار مى‌كند.

و لفظ «يفصل» به صورت معلوم و مجهول از ثلاثى مجرّد و از باب تفعيل خوانده شده است.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ خداوند بر عمل شما آگاه است پس شما را بر اعمالتان مجازات مى‌كند و راه نجاتى بر شما نيست، نه از

جانب خویشان و نه از جانب خدای تعالی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۲

قَدْ كانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ اقتدار و پیروی نیکو، یا خصلت و خوی نیکو که شایسته است به آن خوی و خصلت اقتدا شود.

فِي إِبْراهِيمَ وَ الَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قالُوا این جمله بدل از «ابراهیم» یا تعلیل، یا ظرف قول خدا: «معه» است.

لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْكُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنا بِكُمْ که آنها به قوم مشرک گفتند. ما از شما برائت و بیزاری جستیم، چه معنای کفر در اینجا چنانچه در خبر آمده بیزاری است.

وَ بَدا بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ الْعَداوَةُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً بغض ما نسبت به شما بغض در راه خداست و بغض شما نسبت به ما بغض شیطان است.

حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ اگر ایمان به خدا بیاورید دشمنی و کینه به محبّت و الفت تبدیل می‌شود.

إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِيمَ الّا آنکه ابراهیم گفت، این جمله استثنا از ابراهیم است به نحو استثنای متّصل در کلام تامّ، یا استثنای مفرّع است و تقدیر آن چنین است: برای شماست پیروی و تقلید نیکو از ابراهیم در هر چیز مگر در قول ابراهیم علیه السّلام.

لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ این گفتار ابراهیم به جهت وعده‌ای بود که ابراهیم داده بود و گر نه از آن بیزار بود.

وَ ما أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ از جانب خدا، یا از رحمت خدایا از عذاب خدا من چیزی را مالک نیستم.

رَبَّنا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنا وَ إِلَيْكَ أَنَبْنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ بار الها ما در عالم بر تو توکّل کردیم و از همه رو به درگاه تو آوردیم بازگشت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۳

تمام خلق به سوی توست.

اشاره به فناهای سه‌گانه است، چون توکّل محقّق نمی‌شود مگر با ترک نسبت فعل به نفس و بنابر این انابه با ترک نسبت صفات محقّق می‌شود.

و لفظ «إِلَيْكَ الْمَصِيرُ» اشاره به فنای ذات است و این جمله از مقول قول اوّل است و از جمله‌ی چیزهایی است که باید به آن تأسّی کرد.

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا ما را امتحان یا گمراهی یا اثم و گناه یا کفر، یا فضیحت و رسوایی، یا عذاب و اضلال کفّار قرار نده. یعنی ما را سبب این امور برای آنها قرار نده یا ما را به خاطر عذاب کفّار مورد امتحان قرار نده.

یا به خاطر هدایت یافتن کفّار ما را مورد امتحان قرار نده و معنای سبب امتحان کفّار قرار گرفتن این است که آنان را در یک حالت خاصّی قرار دهد، از قبیل فقر و حاجت، ابتلاء و مصیبت یا ارتکاب معاصی که نباید مرتکب شوند، یا اختلاف کلمه و نزاع بین آنان، یا دوستی و موالات کفّار، یا پیروی از آنان در بعض چیزهایی که دارند، یا معارضه با آنها، یا مجادله با آنها و ضعف از جواب آنان که مورد استهزا یا غیبت یا معارضه و سرزنش یا مورد نفرت از خود آنان یا از دین‌شان قرار گیرند، یا سبب مقاتله و جنگ شود.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که کفّار را بر ما مسلّط نکن که از دین تو ما را برگردانند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۴

و بعضی گفته‌اند: به ما لطف کن تا بر اذیّت آنان صبر کنیم و پیروشان نباشیم که در این صورت امتحان و آزمایش برای آنان قرار گیریم.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: از فرزندان آدم مؤمنی نبود مگر آنکه فقیر بود و کافری نبود مگر آنکه غنی بود، تا آنکه ابراهیم علیه السّلام آمد و عرض کرد پروردگارا ما را امتحان برای کفّار قرار نده پس خداوند در میان مؤمنین اموال و احتیاجاتی قرار داد، چنانچه در کفّار نیز اموال و حاجاتی قرار داد.

من می‌گویم: بر مؤمنین واجب است از ابراهیم علیه السّلام تشکّر نمایند و این کار او را که منّت بر مؤمنین گذاشته فراموش ننمایند.

وَ اغْفِرْ لَنا آنچه را که از ما تفریط شده بر ما ببخش تا ما را بدان مؤاخذه نکنی و در نتیجه ما را فتنه و آزمایش غیر ما قرار ندهی.

رَبَّنا إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ تو غالب و با مناعت هستی.

الْحَکِیمُ کسی که دقایق و نکات امور را می‌داند، وضع و آفرینش را متقن می‌کند، در حالی که مشتمل بر غایت‌های دقیق و استوار و محکم است.

لَقَدْ کانَ لَکُمْ فِیهِمْ در ابراهیم و قومش.

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ تکرار این جمله برای ترغیب و تأکید و تخصیص آن به کسانی است که امید بخدا دارند.

لِمَنْ کانَ یَرْجُوا اللَّهَ وَ الْیَوْمَ الْآخِرَ این اسوه و اقتدا مخصوص کسی است که امیدوار به خدا باشد و امّا غیر او تاسّی و اقتدا نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۵

وَ مَنْ یَتَوَلَّ کسانی از شما که از تاسّی روی گردانند به خدا ضرری نمی‌رسانند و خداوند امر به تاسّی نمود از باب این بود که به شما ترحّم نماید.

فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ خدای تعالی بی‌نیاز است چه حمد بشود چه نشود.

عَسَی اللَّهُ أَنْ یَجْعَلَ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذِینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً امید است که خدا دوستی میان شما و دشمنانتان که مشرکینند بر قرار گرداند، این جمله جواب سؤال مقدّر است.

وَ اللَّهُ قَدِیرٌ خداوند قدرت دارد که دشمنی و بیزاری را به محبّت و موالات تبدیل نماید.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ خداوند آنچه را که از آنها از روی جهالت صادر شده مانند دشمنی با شما و آنچه را که از شما از روی جهالت صادر شده مانند دوستی با آنها می‌بخشد.

رَحِیمٌ خداوند به آنها و شما رحم می‌کند تا چه برسد به اینکه شما را ببخشد که می‌بخشد.

و در خبری از امام باقر علیه السّلام آمده: خداوند ولایت مؤمنین از قومشان از اهل مکّه را قطع کرد و اهل مکّه نسبت به مؤمنین اظهار عداوت و دشمنی کردند، پس فرمود: امید است که خداوند بین شما و آنانکه با آنها دشمنی دارید دوستی و مودّت قرار دهد، وقتی اهل مکّه اسلام آوردند اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با آنان معاشرت و مخالطت و مناکحه کردند و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با حبیبهٔ دختر ابو سفیان بن حرب ازدواج نمود. «۱»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۶

لا یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ لَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ خدا شما را از دوستی آنانکه با شما در دین قتال و دشمنی نکرده و شما را از دیارتان بیرون ننمودند نهی نمی‌کند تا بیزاری از آنها جویید.

لفظ «ان تبرّوهم» بدل از «الَّذِینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ» می‌باشد.

وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ بلکه با آنها به عدالت و انصاف رفتار کنید.

در لفظ «تقسطوا» معنای «تقضوا» تضمین شده است.

إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ إِنَّما یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ قاتَلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ أَخْرَجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ وَ ظاهَرُوا عَلی إِخْراجِکُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ خدا مردم با عدل و داد را دوست می‌دارد و تنها شما را از دوستی کسانی نهی می‌کند که در دین با شما قتال کردند و از وطنتان بیرون نمودند و بر بیرون کردن شما همدست شدند تا آنها را دوست نگیرید.

لفظ «أَنْ تَوَلَّوْهُمْ» بدل از «الَّذِینَ قاتَلُوکُمْ» است، یا تقدیر آن «کراهة ان تولّوهم» می‌باشد.

وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ و کسانی از شما که با آن دوستی و یاری کنند.

آنان ستمکار و ظالم هستند، بدین و نه که ولایت را در غیر موضع خودش می گذارند، بلکه آن را در جای عداوت می گذارند.
یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که ایمان آوردید.

---

(۱) علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۷

این جمله ابتدای کلام و ادب دیگری برای مؤمنین است و لذا آنرا مصدّر ندا کرد تا زحمت تأدیب را جبران کرده و نشاط در گوش دادن ایجاد کند.

إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ بدین گونه که آنها را امتحان کنید ببینید زبانشان با دلهایشان موافقت و مطابقت می کند یا نه؟

یعنی قسم بخورند که از بغض و کینه‌ی همسر خارج نشدند و خروج آنها از ناحیه تمایل و رغبت به زمینی مخصوص نبوده، به دنبال پیدا کردن دینی نبوده‌اند بلکه فقط از جهت حبّ للّه خارج شده‌اند.

و بنابر این مؤمنات یعنی اذعان کننده و تصدیق کننده یا معنای مشرّف شدن بر دین اسلام می‌باشد. «۱»

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در حدیبیّه مصالحه نمود که هر کس از اهل مکّه بیاید او را به آنان برگرداند و اگر از اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نزد کفّار بروند آنها نگهدارند و برنگردانند، بعد از فراغ از نوشتن این قرارداد سبیعه دختر حارث در حالیکه اسلام آورد نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در حدیبیه بود، همسر سبیعه مسافر از طائفه بنی مخزوم آمد و همسرش را طلب می کرد در حالی که او کافر بود. گفت: یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله همسرم را به من برگردان، تو امروز شرط کردی که هر کس از ما نزد تو آمد او را به ما بر گردانی، پس آیه نازل شد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مهر آن زن و هر چه که شوهرش بر او خرج کرده بود را به شوهرش داد و سبیعه را برنگرداند. «۲»

---

(۱) مجمع البیان- تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۲۶.

(۲) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۲۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۸

و عمر بن خطاب با او ازدواج کرد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هر مردی را که می‌آمد برمی گرداند ولی زنها را وقتی امتحان می‌شدند برنمی گرداند.

اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِهِنَّ خداوند ایمان آنها را می‌داند و به شما دشوار امتحان می‌دهد تا ایمان آنها بر شما ظاهر شود.

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ اگر با ایمانشان شناختید آنان را دیگر به شوهران کافرشان بر مگردانید که هرگز این زنان مؤمن بر آن کفّار حلال نمی‌شوند، این جمله در موضع تعلیل است.

وَ لا هُمْ یَحِلُّونَ لَهُنَّ و آن شوهران کافر بر این زنان حلال نیستند.

روایت شده امام صادق علیه السّلام گفته شد: همسر من خواهری دارد در بصره بر رأی ما عارف است و بر دین ماست و در بصره هم‌کیشان ما که عارف بر رأی ما باشند اندکند او را تزویج بکنم به کسی که هم عقیده‌ی با او نیست؟ فرمود: نه، هیچ نعمتی در آن نیست، خدای تعالی می‌فرماید: «فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ» «۱» وَ آتُوهُمْ به کفّار بدهید.

ما أَنْفَقُوا آنچه که بر آن زنها خرج کردند، مانند مهر و غیر آن.

وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ ترخیص و اجازه‌ی نکاح آن زنان است پس مسلمان شدن.

إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وقتی که مهریه‌ی آن زنان را

---

(۱) کافی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۳۰۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۴۹

دادید، مهریه‌ها را اجور و اجرت نامید، چون مهریه اجرت بذل بضع و در مقابل ناموس زن است و این معنا دلالت می‌کند بر آنکه در مهریه‌ی زنها نمی‌شود به مهرهای ابتدایی که به شوهران برمی‌گردد اکتفا کرد.

وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ همانطور که زنهای مؤمن برای کفّار حلال نیستند، همچنین مردان مسلمان برای زنان کافر حلال نیستند.

و لفظ «عصم» جمع «عصمة» با کسره عین و گاهی مضموم می‌شود به معنای قلاده و گردن‌بند است، این آیه همانطور که بر حرمت زنان مشرک دلالت دارد بر حرمت زنهای کتابی نیز دلالت دارد.

وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ اگر زنی از شما به کفّار ملحق شد.

وَ لْيَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا اگر بین شما عهد و پیمانی بود شما در خواست آنچه را که انفاق و خرج کردید بکنید و آنان نیز در خواست آنچه را انفاق کردند بنمایند و زنانی که به شما ملحق می‌شوند به سوی آنها برنگردانید و زنانی که از شما به آنان ملحق شدند آنان را دیگر بر نگردانید.

ذلِكُمْ آنچه که از حکم زنانی که به شما یا به آنها ملحق می‌شوند گفته شد.

حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ حکم خداست که خداوند بین شما به آن حکم می‌کند.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ خداوند به مصلحت‌ها و غایت‌هایی که مترتّب بر افعال و احکام است عالم و داناست.

حَكِيمٌ خداوند کاری را انجام نمی‌دهد مگر با غایات استوار و محکم و نافع و به حکمی حکم نمی‌کند مگر دارای مصالح متعدّد و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۰

غایات شریف باشد.

فاتَكُمْ شَيْءٌ اگر یک چیزی از شما فوت شد.

مِنْ أَزْواجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ آنچه به کفّار برمی‌گردد.

فَعاقَبْتُمْ از جانب کفّار به غنیمت رسیدید.

فَآتُوا خطاب به مؤمنین است.

الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ مِثْلَ ما أَنْفَقُوا از غنیمتی که به شما رسیده است به همان مقدار که انفاق کرده‌اند بدهید، یعنی ای مؤمنین اگر بر زنان دیگر دست یافتید از بیت المال مسلمین آن مقدار که همسرانشان نفقه داده‌اند به آنها بدهید.

و بعضی گفته‌اند معنای آیه این است که زنان را از کفّار اسیر بگیرید، یا مقصود گرفتن غنیمت، یا آمدن زنان آنها به سوی شما در حالی که ایمان آورده باشند.

وَ اتَّقُوا ای مؤمنین بترسید از ندادن آنچه را که انفاق کرده‌اند.

اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ «۱» بعضی گفته‌اند: از زنان مؤمنین شش نفر به مشرکین پیوستند که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله مهرهای آنان را به همسرانشان پرداخت.

یا أَيُّهَا النَّبِيُّ خطاب و نداء را مخصوص به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نمود، چون حکم مخصوص به او است، چه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود که از مردان و زنان بیعت می‌گرفت، نه غیر او.

---

(۱) سبب نزول آیه آن بود که دختر امیه بن مغیره عیال عمر بود با او هجرت نکرد به مدینه و ماند با مشرکین معاویه او را گرفت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صداق او را به دستور آیه فوق و امر پروردگار از معاویه گرفت و به عمر داد.

تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۲۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۱

إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ آنان که اذعان و یقین دارند، یا آنان که مشرف بر اسلام هستند.

یُبایِعْنَکَ چون زمان بعثت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در زمان فترت رسولان بود و مدّتی رسولی از جانب خدا نیامده بود و احکام در حال از بین رفتن بود، مردم دینشان را از پدران و معلّمین می‌گرفتند، آثار بیعت که اصل همه خیرها بود.

و هیچ شریعت و دینی نبود مگر آنکه تصدیق به بیعت کرده بود به کلّی از ذهن‌ها رفته بود، بلکه آثار بیعت در انظار مردم و عقول جزیی آنان عجیب و غریب بود.

مردان وقتی این کار را از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مشاهده کردند و دیدند که هر کس اسلام می‌خواهد باید این کار را انجام دهد یقین پیدا کردند که اگر اسلام را بخواهند باید این کار بیعت را به انجام برسانند.

و امّا زنان پس گویا که وجوب بیعت بر آنان مخفی و پنهان بود و گویا که آنان اعتقاد پیدا کرده بودند که اسلام فقط همان است که بگویند:

«لا اله الّا اللّه محمّد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله» و نمی‌دانستند که با این کلمه فقط در امان هستند و امّا اسلام جز با بیعت محقّق نمی‌شود، خدای تعالی چگونگی بیعت آنان را بیان نمود تا کنایه از وجوب بیعت بر آنان نیز باشد. «۱»

عَلی أَنْ لا یُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً که دیگر هرگز شرک به خدا نیاورند.

وَ لا یَسْرِقْنَ وَ لا یَزْنِینَ وَ لا یَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ و سرقت و

---

(۱) علی بن ابراهیم قمی تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۳۰۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۲

زناکاری نکنند و اولاد خود را به قتل نرسانند، یعنی فرزندانشان را زنده به گور نکنند.

وَ لا یَأْتِینَ بِبُهْتانٍ یَفْتَرِینَهُ بَیْنَ أَیْدِیهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ و بر کسی افترا و بهتان میان دست و پای خود نبندند.

بعضی گفته‌اند: داستان از این قرار بوده که زن بچّه‌ای را پیدا می‌کرد و به شوهرش می‌گفت، این بچّه فرزند من از تو است.

مقصود از بهتانی که بین دو دست و دو پا زده می‌شود کنایه از فرزندی است که زن به شوهرش به دروغ می‌بندد، چون شکم زن بچّه را حمل می‌کند بین دو دست او واقع شده و فرج زن که بچّه را به دنیا می‌آورد بین دو پا واقع شده است.

و معنای آیه این نیست که از آوردن فرزند زنا نهی کند، چون شرط نهی از زنا گذشته است.

و بعضی گفته‌اند منظور از بهتان که از آن نهی شده است نسبت دادن زنا به زنان محصنه و دروغ بستن به مردم و نسبت دادن فرزندان به همسران به نحو مستقبل خواستند با تو بیعت کنند.

وَ لا یَعْصِینَکَ فِی مَعْرُوفٍ یعنی در آنچه که تو امر می‌کنی نافرمانی نکنند چون به آنچه تو امر می‌کنی جز معروف نیست.

فَبایِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ بدین شرط با آنها بیعت کن و بر آنان از خدا آمرزش و غفران طلب که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

بدان که بیعت که در جمیع شرایع معمول بوده به منزله‌ی مایه‌ی پنیر برای شیر وجود بوده است و مادامی که مایه‌ی پنیر با شیر بسته

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۳

نمی‌شود، به منزله‌ی تلقیح میوه‌ی درخت خرماست، که مادام که تلقیح نشود درخت حامل میوه نمی‌شود.

با همین بیعت است که برای گردو و پسته وجود مغز حاصل می‌شود و به منزله‌ی وصل کردن و پیوند زدن درخت شیرین به درخت تلخ است که اگر از درخت شیرین به آن پیوند زده نشود میوه‌ی آن شیرین نمی‌شود.

و لذا در هر شریعتی از همان ابتدای امر به بیعت اهتمام داشتند.

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با این آیه از زنان با کلام و سخن بیعت می گرفت.

و دست رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با دست هیچ زنی تماس نگرفت جز زنی که مالکش بود.

روایت شده: هرگاه می‌خواست از زنان بیعت بگیرد یک کاسه آب حاضر می کرد، دست خویش را در آن فرو می‌برد و می گفت آنچه را خدا گفته است، سپس دستش را بیرون می‌آورد سپس زنان دستشان را در آن آب فرو می‌بردند. «۱»

بعضی گفته‌اند با زنان از روی لباس بیعت می گرفت.

بعضی گفته‌اند: علّت بیعت گرفتن از زنان با آنکه آنان در جنگ‌ها اهل کمک و یاری نیستند این است که از آنان عهد گرفته شود تا در دین و نفس‌ها و همسرهای خودشان را اصلاح نمایند و این مطلب در صدر اسلام واقع می‌شد.

و نیز بیعت برای دین بوده که سستی و شکاف در احکامی که

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۲۸ و تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۳۰۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۴

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آورده بود برای زنان پیش نیاید پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از آنان بیعت می گرفت تا از این امر جلوگیری نماید. «۱»

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که ایمان آوردید.

چون این حکم مخصوص به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نبود همه‌ی مؤمنین را مورد خطاب قرار داد.

لا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ هرگز قومی را که خدا بر آنها غضب کرده یار و دوستدار خود مگیرید.

بعضی گفته‌اند: فقرای مسلمانان اخبار مسلمین را به یهود می‌دادند تا از میوه‌های آنها بهره‌مند شوند که خدای تعالی آنان را از این کار نهی کرد.

قَدْ یَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ کَما یَئِسَ الْکُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ کفّار که از جنس اهل قبور هستند از آخرت می‌ترسند، یا همانطور که از رسیدن خبری از اهل قبور به آنها می‌ترسند، یا کفّار از آن می‌ترسند که اهل قبور زنده شوند.

---

(۱) رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله اول زنی که با من بیعت نمود و پیاده از مکه به مدینه هجرت کرد فاطمه دختر اسد مادر امیر المؤمنین علیه السّلام بود.

تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۲۸ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۵

سورة الصّفّ ..... ص : ۱۵۵

اشاره

اين سوره مدنى است و شامل چهارده آيه است.

[سوره الصف (۶۱): آيات ۱ تا ۱۴] ..... ص : ۱۵۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ (۲) كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ (۳) إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ (۴)
وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۵) وَ إِذْ قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يا بَنِي إِسْرائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْراةِ وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْبَيِّناتِ قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِينٌ (۶) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُوَ يُدْعى إِلَى الْإِسْلامِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۷) يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ (۸) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۹)
يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى تِجارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۱۰) تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱) يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۲) وَ أُخْرى تُحِبُّونَها نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۱۳) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ كَما قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوارِيِّينَ مَنْ أَنْصارِي إِلَى اللَّهِ قالَ الْحَوارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ كَفَرَتْ طائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِينَ (۱۴)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۶

ترجمه: ..... ص : ۱۵۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است خداوند را نيايش كند و اوست پيروزمند فرزانه.
اى مؤمنان چرا چيزى مى‌گوييد كه انجام نمى‌دهيد.
نزد خداوند بس منفور است كه چيزى را بگوييد كه انجام نمى‌دهيد.
در حقيقت خداوند دوست دارد كسانى را كه در راه او صف در صف جهاد مى‌كنند، چنانكه گويى ايشان بنيادى ريخته از سرب‌اند
و چنين بود كه موسى به قومش گفت اى قوم من چرا مرا مى‌آزاريد، حال آنكه مى‌دانيد كه پيامبر خداوند به سوى شما هستم، پس چون (از حق) برگشتند خدا دلهايشان را برگردانيد و خداوند نافرمانان را هدايت نمى‌كند.
و چنين بود كه عيسى بن مريم عليهما السّلام گفت اى بنى اسرائيل من پيامبر خداوند به سوى شما هستم، (و) استوار دارنده‌ى توراتى كه پيش روى من است و بشارتگر به پيامبرى كه پس از من مى‌آيد و نامش احمد
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۷
است، آنگاه چون بر ايشان پديده‌هاى شگرف آورد گفتند اين جادوى آشكار است.

و کیست ستمکارتر از کسی که بر خداوند دروغ بندد،

حال آنکه خداوند کمال بخش نور خویش است، و لو آنکه کافران ناخوش داشته باشند.

او کسی است که پیامبرش را با هدایت و دین حق فرستاده است تا آن را بر همه‌ی ادیان پیروز گرداند و لو مشرکان ناخوش داشته باشند.

ای مؤمنان آیا شما را به داد و ستدی رهنمون شوم که شما را از عذاب دردناک می‌رهاند؟

(و آن اینکه) به خداوند و پیامبر او ایمان آورید و به مالتان و جانتان در راه خدا جهاد کنید، این اگر بدانید، برایتان بهتر است.

تا بر شما گناهانتان را بیامرزد و شما را به بوستانهایی که جویباران از فرو دست آن جاری است و خانه‌های پاک و پسندیده در بهشتهای عدن در آورد، این رستگاری بزرگ است.

و (نعمت) دیگری که آن را خوش دارید: یاری از جانب خداوند و پیروزی نزدیک و مؤمنان را بشارت ده

ای مؤمنان یاروان (دین) خدا باشید، چنانکه عیسی بن مریم علیهما السّلام به حواریون گفت چه کسانی در راه دین خدا یاوران منند؟ حواریون گفتند ما یاوران (دین) خداوندیم، سپس گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی (انکار و) کفر ورزیدند، آنگاه مؤمنان را در برابر دشمنشان یاری دادیم و پیروز گردیدند.

تفسیر ..... ص : ۱۵۷

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ هر چه در زمین و آسمانهاست همه به تسبیح و ستایش خدای که مقتدر و حکیم است مشغولند، الا ای کسانی که ایمان آورده‌اید چرا چیزی به زبان می‌گویید که در مقام عمل خلاف آن می‌کنید بترسید از این عمل که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۸

سخنی بگویید و خلاف آن کنید که بسیار سخت خدا را به خشم و غضب می‌آورد.

بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی قومی نازل شده که می‌گفتند:

اگر ما با دشمن ملاقات کنیم و درگیر شویم فرار نمی‌کنیم و به عقب بر نمی‌گردیم، سپس در روز احد به قولشان وفا نکردند.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی قومی نازل شد که می‌گفتند: جهاد کردیم و کار را انجام دادیم در حالی که انجام ندادند. «۱»

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی مؤمنینی نازل شده که وقتی ثواب شهدای بدر را شنیدند گفتند: اگر جنگی پیش بیاید و ما جنگ کنیم نهایت کوشش خود را می‌کنیم و هرگز فرار نخواهیم کرد.

بعضی گفته‌اند: مسلمین می‌گفتند: اگر ما می‌دانستیم محبوب‌ترین اعمال چیست اموال و جانهایمان را فدا می‌کردیم.

پس خدای تعالی این آیه را نازل کرد.

«إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا» ولی به قولشان در روز احد وفا نکردند.

قمی گفته: آیه در باره‌ی کسانی نازل شد که به محمّد صلّی اللّه علیه و آله وعده دادند که پیمان او را در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام نشکنند «۲» و خداوند می‌دانست که آنها به عهدشان وفا نخواهند کرد.

و اینکه خداوند آنها را مؤمن نامیده که به جهت اقرار خود آنهاست اگر چه در واقع تصدیق نداشته باشند.

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۳۰.

(۲) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۳۱۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۵۹

بدان که قول در اینجا اعمّ از قول زبانی و قول نفسانی یعنی اعتقاد قلبی است.

ولی خطورات ذهنی و خیالات که در قلوب مردم جریان دارد بدون تصمیم و اراده قطعی قول نامیده نمی‌شود، بلکه خطورات و خیالات از جانب شیطان یا ملائکه بر آنها وارد می‌شود، پس آنها اقوال شیطان یا ملائکه است.

و این قول اعم است از آنکه در احکام الهی باشد، بدین گونه که انسان به نحو افتا یا تقلید حکمی از احکام را بگوید و عمل نکند، یا در امر به معروف و نهی از منکر باشد.

بدین گونه که دیگری را امر و نهی کند و خود به آن پای بند نباشد، یا در مواعظ و نصایح باشد یعنی موعظه و نصیحت به چیزی نماید که خودش عمل به آن نکند.

و به اوّلی و دوّمی مجتهدین گرفتار شدند که خود را برای بیان احکام بندگان نصب نمودند و به سوّمی قصّه‌گوها و وعّاظ، اگر چه بیشتر مردم خالی از آن سه وجه نیستند، نسبت به زیر دستانشان.

و همچنین آن قول شامل مواعید و عقود و بیعت اسلامی و ایمانی می‌شود.

چه از امام صادق علیه السّلام وارد شده وعده دادن مؤمن به برادرش نذری است که کفّاره ندارد.

پس کسی که خلف وعده کند ابتدا خلف خدا کرده و متعرّض خشم او شده است و این است معنای قول خدای تعالی: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تا آخر هر دو آیه» از علی علیه السّلام آمده است: خلف وعده موجب خشم نزد مردم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۰

خدای تعالی فرموده: «کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ تا آخر» و همچنین آیه شامل صنعت‌ها و حرفه‌ها نیز می‌شود، که صاحب حرفه هرگاه بگوید: باید صنعت صاحب صنعت چنین و چنان باشد، یا بگوید: اگر صنعت چنین و چنان باشد مصنوع محکم و استوار و باقی ماندنی می‌شوند باید عمل کند، در حالی که می‌گفتند و عمل نمی‌کردند.

إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا در حالی که برای جهاد در راه خدا صف بسته‌اند و این تعلیل قول خداست: «لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ» طبق بیان گذشته مبنی بر اینکه این آیه در باره‌ی کسانی نازل شد که آرزوی قتال و جهاد کردند ولی در احد به صورت مطلق ثابت قدم نشدند، که هماهنگ شدن عمل با گفتار احتیاج به جهاد زیاد با نفس و شیطان دارد.

کَأَنَّهُمْ بُنْیانٌ مَرْصُوصٌ مانند سدّ آهنین هم دست و پای دارند بسیار دوست می‌دارد.

لفظ «مرصوص» از «رصّ» به معنای اتّصال قسمتی از بناء به قسمت دیگر و استحکام آن است.

از امیر المؤمنین علیه السّلام آمده است که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الَّذِینَ یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِهِ صَفًّا» آیا می‌دانید سبیل و راه خدا چیست؟ من راه خدا هستم که خداوند مرا منصوب نموده که بعد از رسولش از من پیروی نمایند.

وَ إِذْ قالَ مُوسی بیاد آورد زمانی را که موسی گفت.

لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِی وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۱

تا به یاد آوردند و متذکّر شوند که کار قوم موسی و غایت مترتّب بر آن بد بوده، در نتیجه از آزار تو و از آزار عترت تو پس از تو خودداری کنند.

فَلَمَّا زاغُوا از حقّ روی گرداندند.

أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ خداوند دلهای آنان را از راه راست انسانیت برگردانید و سرهای آنان را وارونه و معکوس قرار داد.

وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ و خدا هرگز مردم نابکار فاسق را هدایت نخواهد کرد.

کنایه از کسانی است که از قول علی علیه السّلام در حقّ علی علیه السّلام یا به صورت مطلق خارج شدند، یعنی کسی را که خدا هدایت نکند حق را نمی‌پذیرد اگر چه هزار آیه و دلیل آورده شود، که خداوند گروه فاسقین را هدایت نمی‌کند و شما ای قوم محمّد صلّی اللّه علیه و آله با خروج از قول رسول صلّی اللّه علیه و آله و عدم اطاعت از او فاسق شدید.

وَ إِذْ قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ به آنان یادآوری کن تا به حقّ بودن تو متذکّر شوند و از اطاعت تو خارج نشوند.

بَنِي إِسْرائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْراةِ وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ و باز یادآر هنگامی که عیسی بن مریم علیهما السّلام به بنی اسرائیل گفت من همان رسول خدا به سوی شما هستم و به حقّانیّت کتاب تورات که مقابل من است تصدیق می‌کنم و نیز شما را مژده می‌دهم که بعد از من رسول بزرگواری که نامش (در انجیل) احمد است بیاید.

و اخبار و روایات در بشارت دادن و خبر دادن انبیا به ظهور

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۲

محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بعثت او بیشتر از آن است که شمارش شود.

به امام باقر علیه السّلام نسبت داده شده که اسم نبیّ صلّی اللّه علیه و آله در صحف ابراهیم علیه السّلام «الماحی» و در تورات موسی علیه السّلام «الحادّ» و در انجیل عیسی علیه السّلام «احمد» صلّی اللّه علیه و آله و در قرآن «محمّد صلّی اللّه علیه و آله» است.

نقل شده «۱» که بعضی از یهود از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند: چرا تو احمد نامیده شده‌ای فرمود: چون من در آسمان بیشتر مورد حمد قرار می‌گیرم تا زمین.

فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْبَيِّناتِ قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِينٌ وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ هُوَ يُدْعى إِلَى الْإِسْلامِ چون آن رسول با آیات و معجزات به سوی خلق آمد گفتند این سحری آشکار است.

آیا از آن کس که برای اسلام و سعادتش می‌خوانند و او همان دم بر خدا افترا و دروغ می‌بندد در جهان کسی ستمکارتر هست.

ظاهر آیه در باره‌ی منکرین محمّد صلّی اللّه علیه و آله و منکرین رسالت و معجزات او نازل شده و در باره‌ی این گفته‌ی قوم محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که می‌گفتند: انبیای گذشته به ما وصیّت کرده‌اند که به هیچ رسولی ایمان نیاوریم مگر آنکه چنین و چنان باشد، یا گفتند: انبیاء به ما گفته‌اند بعد از ما دیگر پیامبری نیست، و لیکن آیه کنایه از کسی است که ادّعای خلافت پس از رسول صلّی اللّه علیه و آله بنماید و این ادّعای جانشینی را از جانب رسول صلّی اللّه علیه و آله یا از جانب خدا بکنند.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ خداوند گروه

---

(۱) تفسیر جامع ج ۵ ص ۱۳۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۳

ستمکاران را هدایت نمی‌کند، منظور از ستمکاران کسانی هستند که ولایت را به غیر موضع خود بردند و خلافت را بدون استحقاق ادّعا کردند و این معنا دلالت می‌کند بر اینکه مقصود از آیه کنایه از کسانی است که ادّعای خلافت نمودند و علی علیه السّلام را انکار نمودند. يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ کافران می‌خواهند تا نور خدا را به گفتار باطل و طعن و مسخره خاموش کنند.

چون نور خدا همان ولایت است و در آیات دیگر به علی علیه السّلام تفسیر شده است. «۱»

وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ خداوند نورش را کامل و تمام می‌کند اگر چه کافرین به ولایت را خوش نیاید.

آنان می‌خواهند ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام را خاموش سازند با دهانهایشان و خداوند تمام کننده‌ی امامت است، چه خداوند می‌فرماید:

«الذین آمنوا باللّه و رسوله و النور الذین انزلنا» پس نور همان امام است.

و بعضی گفته‌اند: مقصود از اینکه خداوند نورش را کامل می‌کند قائم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که وقتی خروج کند خداوند او را بر همه‌ی دین ظاهر و غالب نماید تا جایی که غیر خدا عبادت نشود.

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی رسالت و اسلام که بوسیله‌ی آن هدایت به امام و ایمان حاصل می‌شود.

وَ دِینِ الْحَقِّ راه بسوی خدا که سبب وصول به حقّ است، یا مسبّب از حقّ است که آن ولایت مطلقه است، بنابراین طریق به سوی

---

(۱)

چراغی را که ایزد بر فروزد هر آنکس پف کند ریشش بسوزد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۴

خدا با این وصف علی علیه السّلام و ولایت او است.

لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ مقصود جنس دین‌ها و راههای مختلف است و چون جنس مستغرق اراده نمود آنرا تأکید کرد به قول خود.

کُلِّهِ چون راههای نفس به شیطان زیاد است و راه به سوی خدا یکی است که آن طریق ولایت است، که اگر انسان آنطور که شایسته است بر آن تمسّک نماید راه ولایت آشکار و بر همه‌ی راهها غالب می‌شود به نحوی که برای راههای شیطان هیچ اثری نمی‌ماند.

وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ مشرکین به ولایت.

و در سوره‌ی توبه این آیه با بیان آن گذشت.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت عام اسلام آورده‌اند چون خدای تعالی خواست آنها را امر به ایمان و بیعت دوّم بنماید و این کار برای آنها سخت و گران می‌آمد لذا به آنان لطف نمود و آنها را مورد ندا و خطاب قرار داد، تا سختی مطلب را جبران کند. و لذا امر را به صورت استفهام ادا نمود و راهنمایی به تجارتی کرد که آنان را از عذاب دردناک نجات دهد، تا آماده شنیدن مطلب شوند و آمادگی پذیرش آن را پیدا نمایند.

هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَةٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ آیا شما را به تجارتی سودمند که شما را از عذاب دردناک نجات بخشد دلالت کنم آن تجارت این است که به خدا و رسول او ایمان آرید.

مقصود ایمان خاصّ و بیعت ایمانی ولوی است.

وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ و به مال و جان در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۵

راه خدا جهاد کنید.

یعنی بذل اموال و مقصود هر چیزی است که به انسان نسبت داده می‌شود.

وَ أَنْفُسِکُمْ نفس‌هایتان را بذل کنید به نحوی که نه نفسی باقی بماند، نه چیزی که به نفس نسبت داده می‌شود و لفظ «تؤمنون» جواب سؤال مقدّر برای بیان تجارت است.

ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ «۱» اگر از اهل علم باشید این مطلب را می‌فهمید، یا اگر این مطلب را بدانید همان را اختیار خواهید کرد.

یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ تا خدا گناهان شما را ببخشد.

لفظ «یغفر» مجزوم در جواب شرط است.

یعنی اگر این مطلب را بدانید خداوند شما را می‌بخشد، چون علم و آگاهی انسان را به سوی عمل و انتخاب معلوم جذب می‌کند.

و اختیار معلوم موجب بخشایش شماست، یا جواب «تؤمنون» است.

که آن به معنای «آمنوا» است، یا جواب استفهام است.

و معنای آن این است که آیا شما را راهنمایی بکنم؟

که اگر راهنمایی بکنم خداوند شما را می‌بخشد.

زیرا راهنمایی من جز با توجّه و التفات من نیست، توجّه و التفات من موجب تغییر احوال و رغبت‌تان به عمل و آخرت می‌شود و آن

---

(۱) امام صادق علیه السّلام: علی علیه السّلام فرمود: منم آن تجارتی که سودمند و نجات دهنده است از عذاب دردناک قیامت.

تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۳۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۶

موجب مغفرت شماست.

وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساکِنَ طَیِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ جنّات و بهشت‌های اقامت که آخرین بهشت‌هاست.

ذلِکَ آنچه که ذکر شد از مغفرت و بخشش، ادخال بهشت‌ها یا داخل نمودن در بهشت عدن.

الْفَوْزُ الْعَظِیمُ وَ أُخْری تُحِبُّونَها شما دارای خصلت دیگری هستید که اگر دوست دارید، یا نعمت دیگری به شما داده می‌شود.

یا آیا شما را بر تجارت دیگری رهنمون سازم؟

و معنای آن چنین می‌شود: آیا شما را بر رنج دیگری برای تجارت رهنمون سازم؟

یا لفظ «اخری» مبتداست و خبر آن نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ می‌باشد.

یعنی فتح و پیروزی نزدیک در دنیا به وسیله‌ی ظهور قائم علیه السّلام است «۱» و چنانچه از قمّی آمده است.

و چون بیشتر و معظم اصحاب رسول صلّی اللّه علیه و آله طالب ظفر، پیروزی، غنیمت و اعلای کلمه بودند فرمود: «أخری تحبّونها».

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ مؤمنین را ظفر و پیروزی بر لشگریان نفس به سبب ظهور قائم علیه السّلام و نصرت و یاری خدا بشارت ده چه ایمان بالاخره اقتضای یاری و نصرت می‌کند.

و این مطلب از منطوق آیه‌ی:

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۳۱۹

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۷

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ تا آخر آیه» فهمیده می‌شود.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اید.

کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ یاران خدا باشید.

چون لطیفه‌ی انسانی فطری، لطیفه‌ی ولوی که آن انسانیّت اختیاری است مظهر خدای تعالی و نصرت آن مظهر با عوالم اخروی و اعمال صالح نصرت و یاری خدا می‌باشد.

جانشین و خلیفه‌ی خدا نیز مظهر خداست، نصرت و یاری او نصرت و یاری خداست.

لذا مقصود از نصرت و یاری خدا یاری همان لطیفه‌ی و همان خلیفه است و آن را با نصرت و یاری خدا ادا نمود تا اشاره به این باشد که نصرت آن دو در حقیقت نصرت خداست.

کَما قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ ما به شما گفتیم: انصار خدا باشید، همانطور که عیسی علیه السّلام گفت.

ممکن است لفظ «کما قال عیسی» متعلّق به «کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ» و مشبه به بودن حواریّین انصار خدا می‌باشد.

لِلْحَوارِیِّینَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ قالَ الْحَوارِیُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ همچنانکه عیسی به حواریین گفت که مرا برای خدا یاری می کنید، گفتند ما یاران خداییم.

این آیه با بیان آن در سوره‌ی آل عمران گذشت.

فَآمَنَتْ پس از گفتار عیسی بن مریم علیه السّلام گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی کافر شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۸

طائِفَةٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ کَفَرَتْ طائِفَةٌ گروهی به خدا به واسطه‌ی عیسی کافر شدند، یا به عیسی بعد از این گفتار کافر شدند.

فَأَیَّدْنَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلی عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِینَ «۱» بر دشمنانشان غالب شدند و این دلداری رسول صلّی اللّه علیه و آله و بشارت و دلداری مؤمنین و تهدید کافرین از امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله است.

قال علیّ علیه السّلام: ما اضمر احد شیئا الّا ظهر عن فلتات لسانه و صفحات وجهه

هیچ کس رازی در درون نگیرد، جز آنکه از زبانش برآورد و از رخساره‌اش هویدا گردد.

راز درون هر چه بود گاه گاه تیغ زبانش به در آرد ز چاه

صفحه‌ی رخساره چه یک آینه فاش کند راز دل از درد آه

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۴۲ و ۴۳

---

(۱) امام صادق علیه السّلام: حواریون عیسی شیعیان او بودند و شیعیان ما حواریون ما هستند. و حواریون عیسی بهتر از حواریون ما نبودند وقتی عیسی گفت کیست که مرا یاری کند برای خدا آنها گفتند ما انصار خدا هستیم سوگند به خدا از یهودیها کسی یاری نکرد عیسی را و جز یهود کسی با عیسی جنگ نکرد ولی شیعیان ما را یاری کردند.

(اصول کافی)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۶۹

سورة الجمعة ..... ص : ۱۶۹

اشاره

این سوره مدنی است و شامل یازده آیه است.

[سوره الجمعة (۶۲): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۶۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ الْمَلِکِ الْقُدُّوسِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ (۱) هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الْأُمِّیِّینَ رَسُولاً مِنْهُمْ یَتْلُوا عَلَیْهِمْ آیاتِهِ وَ یُزَکِّیهِمْ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ وَ إِنْ کانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۲) وَ آخَرِینَ مِنْهُمْ لَمَّا یَلْحَقُوا بِهِمْ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۳) ذلِکَ فَضْلُ اللَّهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ (۴)

مَثَلُ الَّذِینَ حُمِّلُوا التَّوْراةَ ثُمَّ لَمْ یَحْمِلُوها کَمَثَلِ الْحِمارِ یَحْمِلُ أَسْفاراً بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ

الظَّالِمِينَ (۵) قُلْ يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۶) وَ لا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۷) قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا نُودِيَ لِلصَّلاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلى ذِكْرِ اللَّهِ وَ ذَرُوا الْبَيْعَ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۹)

فَإِذا قُضِيَتِ الصَّلاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰) وَ إِذا رَأَوْا تِجارَةً أَوْ لَهْواً انْفَضُّوا إِلَيْها وَ تَرَكُوكَ قائِماً قُلْ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَ مِنَ التِّجارَةِ وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۰

ترجمه: ..... ص : ۱۷۰

آنچه در آسمانها و آنچه در زمين است خداوند فرمانروای قدّوس پيروزمند فرزانه را نيايش كند.

اوست كه در ميان قوم بى‌كتاب [عرب] پيامبرى از ميان خودشان برانگيخت كه آيات او را بر آنان مى‌خواند و پاكيزه‌شان مى‌دارد، به آنان كتاب و حكمت مى‌آموزد و حقّا كه در گذشته در گمراهى آشكارى بودند.

و [در ميان] ديگرانى از آنان كه هنوز به آنان نپيوسته‌اند، و اوست پيروزمند فرزانه.

اين بخشش الهى است كه به هر كس خواهد ارزانى‌اش دارد، و خداوند داراى بخشش بيكران است.

داستان كسانى كه [عمل به] تورات بر آنان تكليف شد، سپس آن را [چنانكه بايد و شايد] رعايت نكردند، همانند چارپايى بر او كتابى چند است، چه بد است وصف گروهى كه آيات الهى را تكذيب كردند، و خداوند قوم ستمكار [مشرك] را هدايت نمى‌كند.

بگو اى يهوديان اگر گمان مى‌كنيد كه شما از ميان همه‌ى مردم، دوستان خدا هستيد، اگر راست مى‌گوييد آرزوى مرگ كنيد.

و به خاطر كار و كردار پيشينشان هرگز آن را آرزو نمى‌كنند، و خداوند به [احوال] ستمكاران آگاه است.

بگو همان مرگى كه از آن مى‌گريزيد، روى‌آور به شماست، سپس به سوى دانا‌ى پنهان و پيدا باز گردانده شويد، آنگاه شما را به [نتيجه و حقيقت] آنچه مى‌كرديد، آگاه مى‌سازد.

اى مؤمنان چون براى نماز در روز جمعه بانگ [اذان] در داده شود، به سوى ياد كرد خداوند بشتابيد و خريد و فروش را رها كنيد، اين اگر بدانيد برايتان بهتر است.

سپس چون نماز

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۱

گزارده شود، در زمين پراكنده شويد [و به راه خود برويد] و [روزى خود] از بخشش الهى بجوييد و خداوند را بسيار ياد كنيد، باشد كه رستگار شويد.

و [غافلان] چون داد و ستدى يا سرگرمى‌اى ببينند، پراكنده شوند و به سوى آن بشتابند و تو را ايستاده رها كنند، بگو آنچه نزد خداوند است از سرگرمى و از داد و ستد بهتر است، و خداوند بهترين روزى‌دهندگان است.

تفسير ..... ص : ۱۷۱

يُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ هر چه در زمين و آسمانهاست همه به تسبيح و ستايش خدا مشغولند.

وجه آوردن لفظ ماضی در سوره‌های سابق و آوردن مضارع در این سوره و سوره‌ی تغابن گذشت.

الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ که پادشاهی منزّه و پاک مقتدر. بیان قدس خدای تعالی: و فرق بین تقدیس و تسبیح او در سوره‌ی بقره در طیّ تفسیر قول خدای تعالی: «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ» گذشت.

الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ داناست.

توصیف به این اوصاف برای بیان علّت تسبیح همه‌ی اشیا نسبت به خداوند است و همه‌ی الفاظ «الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» با رفع خوانده شده بنا بر آنکه مدح باشد.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ اوست خدایی که میان عرب امّی پیغمبر بزرگوار از همان مردم برانگیخت.

این جمله از ما قبلش منقطع است و بیان امتنان بر امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله و تمهید و مقدّمه‌ی کنایه‌ای است که می‌آید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۲

يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ تا بر آنان آیات وحی خدا تلاوت کند و آنها را از لوث جهل و اخلاق زشت پاک سازد دو شریعت کتاب سماوی و حکمت الهی بیاموزد و با آنکه پیش از این در ورطه‌ی جهل و گمراهی بودند.

بیان این آیه، وجه تقدیم تزکیه بر تعلیم و وجه تقدیم تعلیم بر تزکیه در دعای ابراهیم علیه السّلام در قول خدا: «رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِكَ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ» گذشت.

وَ آخَرِينَ مِنْهُمْ و نیز قوم دیگری.

یعنی از امّیین یا از جنس آنان از سایر مردم از عجمها و لفظ «آخرین» عطف بر «امّیین» یا بر مفعول «یعلّمهم» است و مقصود از «آخرین» تابعین و تابعین تابعین تا روز قیامت است.

یا مقصود غیر اهل مکّه از اهل عالم است، مانند فارس، ترک و روم یا مقصود از آخرین آخر در رتبه و درجه است.

روایت شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این آیه را خواند، به او عرض کردند: اینان چه کسانی هستند؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستش را بر شانه‌ی سلمان گذاشت و فرمود: اگر ایمان در ثریّا باشد مردمانی از اینان به آن دسترسی پیدا خواهند کرد. «۱»

لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ به آنها ملحق نشدند و به زودی تا روز قیامت ملحق خواهند شد.

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۳۲۳

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۳

وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ذلِكَ این بعثت رسول از جنس بشر، یا بعثت مثل محمّد صلّی اللّه علیه و آله که آنان را تزکیه نماید و سپس به آنها کتاب و حکمت تعلیم کند.

فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ این فضل خداست و هر کس از امّتها بخواهد می‌دهد، بنابراین بعثت رسول منّتی است از جانب خدای تعالی بر امّت محمّد.

ممکن است لفظ «ذلک» اشاره به رسالت باشد و مذکّر آوردن اسم اشاره به اعتبار خبر است، گویی که گفته است: آن فضل که عبارت از رسالت و نبوّت است فضل خداست که به هر کس از افراد بشر بخواهد می‌دهد.

وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ و خداوند دارای فضل بزرگ است و بیش از این عطا می‌کند، یا از فضل او با دادن رسالت به مستحقّ آن چیزی کم نمی‌شود، یا خداوند دارای فضل بزرگ بر مردم است که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را در بین آنان مبعوث نمود.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْراةَ تورات را انبیا و علما بر آنان حمل کردند، بدین گونه که تورات را به آنان یاد دادند و آنان را مکلّف بر عمل به تورات نمودند و این بیان حال یهود و ذمّ آنان است و در عین حال کنایه و تعریض به منافقین امّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیز هست که اقرار به علی علیه السّلام نکردند و کسانی که به قرآن عمل نکردند.

ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوها به آن عمل نکردند.

كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ أَسْفاراً در سختی حمل و خستگی و بهره نبردن از آن بلکه ضرر کردن از سنگینی و خستگی حمل آن مانند حمار (الاغ) است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۴

پس کسی که قرآن را یاد بگیرد و به آنچه که در آن است عمل نکند از اهل همین مثل است، هر کس که می‌خواهد باشد، مانند صحابه‌ای که همّت کردند و قرآن را از تغییر و تحریف نگه‌داشتند و به تلاوت و قرائت آن همّت گماردند.

ولی به آنچه که در قرآن بود از قبیل مراعات عترت و مودّت و پیروی از آنان عمل ننمودند.

و همچنین این مثل شامل کسانی می‌شود که قرآن را یاد گرفتند و احکام آن را فهمیدند و به آنچه که در آن است عمل کردند، یا احکام شریعت را یاد گرفتند و به آن عمل کردند ولی منظورشان از علم زندگی دنیا بود، نه زندگی آخرت و چه خوب گفته است مولوی قدّس سرّه

علمهای اهل دل حمّالشان علمهای اهل تن احمالشان

علم چون بر دل زند یاری شود علم چون بر تن زند باری شود

گفت ایزد یحمل اسفاره بار باشد علم کان نبود ز هو

علم کان نبود ز هو بی‌واسطه آن نپاید همچو رنگ ماشطه

لیک چون این بار را نیکو کشی بار برگیرند و بخشندت خوشی

هین بکش بهر خدا این بار علم تا ببینی در درون انبار علم

تا که بر رهوار علم آیی سوار ناگهان افتد ترا از دوش بار

بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِ اللَّهِ هر کس که آیات خدا را تکذیب کند و هر کس که از اهل ملّتی باشد و اراده وجه خدا ننماید مشمول این مثل خواهد شد.

وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۱» تکذیب کنندگان

---

(۱) همین طور است حال کسانی که قرآن می‌خوانند و بر طبق آن عمل نمی‌کنند.

تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۴۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۵

آیات خدا: و کسانی که حمل کننده‌ی کتب آسمانی هستند و کسانی که آنها را حمل نمی‌کنند و در این جا اسم ظاهر جای ضمیر آورده شده، تا اشعار به ظلم آنها و تعلیل حکم باشد.

یعنی خداوند آنها را به راه انسانی یا به بهشت، یا به مقاصد و اهدافشان هدایت نمی‌کند.

قُلْ به یهود بگو.

کنایه از کسی است که ادّعای جانشینی تو را دارد، یا کنایه از همه‌ی امّت تو است.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ اگر در این ادّعا شما راست می‌گویید،

یعنی اگر شما اولیای خدا هستید پس زندگانی دنیا حاجب و فاصله می‌شود و هر محب و دوستداری آرزو می‌کند که محبوب را ببیند و ملاقات کند و مرگ شما را از حجاب بیرون می‌برد و به لقای خدا می‌رساند.

وَ لا یَتَمَنَّوْنَهُ أَبَداً و اینان آرزوی مرگ را هیچ وقت نمی‌کنند، چون آنها خدا را فراموش نمودند و به حیات دنیا رضایت دادند.

بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ گناهانی که به وسیله‌ی آنها می‌ترسند داخل آتش شوند، یا گناهانی که آخرت را فراموش می‌سازد و آنها را منصرف به جهت دنیا می‌کند به نحوی که دوستدار و محبّ دنیا می‌شوند و آخرت را دوست ندارند.

وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظَّالِمِینَ خداوند به آنها آگاه است،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۶

آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر اشعار به ظلم آنها و مبالغه در تهدید آنان است.

قُلْ به یهود، یا به جمیع مردم بگو.

إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکُمْ فرار از مرگ نفعی به شما ندارد، باید شما از چیزی فرار کنید که بعد از مرگ به شما ضرر می‌رساند.

ثُمَّ تُرَدُّونَ بعد از مرگ.

إِلی عالِمِ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَةِ به سوی کسی برمی‌گردید که عالم غیب و شهادت است، یعنی همه‌ی چیزهایی را که از درکها غایب است می‌داند، یا همه‌ی چیزهایی را که از خلق و جمیع مشهودات غایب است می‌داند، یا جمیع چیزهایی را که قابل مشاهده و دیدن هستند می‌داند، یا عالم غیب و عالم شهادت است و به هر تقدیر این جمله بر حذر داشتن از مخالفت خدا در سرّ و آشکار است.

فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ پس خداوند به شما خبر می‌دهد از آنچه که در دنیا عمل می‌کردید و بر حسب عمل شما جزا و پاداش می‌دهد. پس از آنکه خداوند مسلمین را با کنایه و تعریض تهدید نمود آنها را مورد لطف قرار داد و خطاب و ندا کرد.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نُودِیَ لِلصَّلاةِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَةِ ای کسانی که ایمان آورده‌اید هرگاه شما را برای نماز روز جمعه بخوانند.

بدان که تمام ایّام هفته مظاهر ایّام ربوبیّت است و دوران و چرخش روزها بر ایّام هفته با قرارداد از بنی آدم و انسانها نیست و گر نه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۷

اختلاف در دوران ایّام می‌شد و گروهی آنرا بر شش، یا پنج، یا چهار قرار می‌داد و گروهی آنرا بر هشت روز و نه روز و غیر اینها قرار می‌داد و کسی که ایّام هفته را بر هفت قرار می‌داد این چنین که هست قرار نمی‌داد، مثلا ممکن بود مبدأ هفته را یکشنبه و آخر آن را شنبه، یا مبدأ آن را شنبه و آخر آن را جمعه قرار می‌داد و خلاصه همه‌ی مردم چنین نبودند که یکشنبه را یکشنبه بنامند و آن را منسوب به خورشید بدانند و شنبه را شنبه بنامند و منسوب به ستاره‌ای مخصوص بدانند و از سوی دیگر نزد جمیع منجّمین هر روزی مخصوص و منسوب به ستاره ی مخصوصی نبود.

در حالی که جمیع منجّمین از هر ملّت و در هر زبان اتّفاق دارند بر این که ایّام هفته بر این هفت روز می‌چرخد با همین ترتیب مخصوص و هر روز مخصوص به ستاره‌ای مخصوص نسبت دارد، خواه به این اسما نامیده شوند یا نامیده نشوند.

در مقابل این ایّام ربوبی روز مجرّدات است، که آن مجرّدات ایستاده‌اند و نگاه نمی‌کنند و روز صافّات صفّا، روز مدبّرات امرا و روز «ذوی الأجنحة» مثنی و ثلث و رباع و روز کیان و روز ملکوت سفلی، یا روز مدبّرات امرا و روز «الرّکع السّجود» و روز متقدّرات مجرّد علوی باشد یا سفلی.

و این ایّام چنانچه در سوره‌ی اعراف به آن اشاره شد همان ایّام خلق آسمانها و زمین است و با همین ایّام از خلق پوشیده شده و روز هفتم عبارت از روز جمع الجمع است که از آن به مشیّت و مقام ظهور تعبیر شده و چون جمعه از جهت طول در مقابل روز جمع است خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۸

بندگان را امر به انعقاد نماز جمعه کرده و دستور داده که به کمتر از هفت یا پنج نفر منعقد نشود.

و چون روز جمع مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله و هیچ کس جز او بهره‌ای از آن ندارد لذا روز جمعه را در مقابل روز جمع عید مخصوص محمّد صلّی اللّه علیه و آله قرار داده و سفر را برای کسی که بین او و محلّ انعقاد نماز جمعه دو فرسخ یا کمتر باشد حرام نموده و لذا فرمود: «اذا نودی للصلوة من یوم الجمعه» یعنی آن گاه که اذان برای نماز جمعه گفته شود.

فَاسْعَوْا بشتابید.

إِلی ذِکْرِ اللَّهِ نماز.

وَ ذَرُوا الْبَیْعَ خرید و فروش را ترک کنید که بیع در این روز خلاف مقتضای این روز است، به خصوص هنگامی که آفتاب به نصف النّهار می‌رسد.

ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ چه هر وقت حقّ هر روزی ادا شود برای شما بهتر خواهد بود.

إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ اگر می‌دانستید برای شما بهتر بود، یعنی اگر پیروی از علی علیه السّلام می‌کردید و با بیعت با او قبول ولایت او را می‌نمودید برای شما بهتر بود.

که علم و تعلّم منحصر در شیعه‌ی علی «۱» علیه السّلام است و ممکن است مقصود این باشد که اگر می‌دانستید برای شما این کار بهتر است آن را انتخاب می‌کردید.

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۷۹

فَإِذا قُضِیَتِ الصَّلاةُ فَانْتَشِرُوا فِی الْأَرْضِ پس آن‌گاه که نماز پایان یافت باز در پی کسب و کار خود روی زمین منتشر شوید.

چون اجتماع در جمعه جهت ذکر خدا به منزله‌ی فنای ذاتی است و بقای در آن فنا موجب نقصان وجود است و آنچه که از انسان مطلوب است کامل کردن وجود با جمیع لشگریانش می‌باشد و این معنا ممکن نیست مگر با بقای بعد از فنا لذا خدای تعالی امر نمود که در زمین منتشر شوند و فضل خدا را طلب کنند، چنانچه فرمود:

وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ از فضل صوری خدا طلب کنید، بدین گونه که هر چه احتیاج دارید از جهت حلال طلب کنید و فضل معنوی خدا را طلب کنید، بدین گونه که به زیارت برادرها بروید و از مریضهایشان عیادت نمایید و در تشییع جنازه‌هایشان شرکت کنید.

چنانچه در خبر از نبی صلّی اللّه علیه و آله و از امام صادق علیه السّلام آمده است: نماز روز جمعه و انتشار و طلب روزی روز شنبه است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: من دنبال احتیاجات خودم که می‌روم و می‌دانم که خداوند برای برآمدن حاجت من کافی است، نمی‌روم جز به این امید که خداوند ببیند من روز را در طلب حلال می‌گذرانم، آیا نمی شنوی قول خدای تعالی را؟ که فرمود: «فَإِذا قُضِیَتِ الصَّلاةُ فَانْتَشِرُوا فِی الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» وَ اذْکُرُوا اللَّهَ کَثِیراً در حال طلب فضل از خدا، یا در جمیع احوال زیاد ذکر خدا نمایید، زیرا که ذکر خدا مرغوب و مطلوب است اگر چه در حال بول کردن باشی.

چنانچه در خبر آمده است: عیبی ندارد که ذکر خدا بکنی در حالی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۰

که تو در حال بول کردن باشی و سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدا:

«فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ» بیان ذکر و مراتب و کیفیّت آن گذشت.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ باشد كه شما رستگار شويد.

زيرا كه رستگارى با ذكر حاصل مى‌شود، چون مناط طاعت و معصيت ذكر و غفلت است.

چنانچه از آنچه كه از امام صادق عليه السّلام وارد شده استفاده مى‌شود.

از نبى صلّى اللّه عليه و آله روايت شده: هر كس با اخلاص ذكر خدا كند در بازار هنگام غفلت مردم و هنگامى كه مردم مشغول كارند خداوند براى او هزار حسنه مى‌نويسد و در روز قيامت وى را مى‌بخشد بخششى كه بر قلب بشرى خطور نكرده باشد.

وَ إِذا رَأَوْا تِجارَةً أَوْ لَهْواً انْفَضُّوا به سوى تجارت حركت مى‌كنند، اين جمله استدراك است، گويى كه گفته است: و ليكن مردم قبول نمى‌كنند و هرگاه تجارت يا لهو ببينند به طرف آن حركت مى‌كنند.

إِلَيْها به سوى تجارت. ضمير را مخصوص تجارت آورد، چون لهو تابع تجارت است وَ تَرَكُوكَ قائِماً تو را تنها مى‌گذارند در حالى كه بر منبر هستى و خطبه مى‌خوانى چنانچه در خبر است، يا تو را در حال نماز تنها مى‌گذارند چنانچه در خبر ديگرى است. «۱»

---

(۱) سبب نزول آيه آن بود كه روز جمعه پيغمبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله مشغول نماز جمعه بود. قافله‌ى مال التّجاره وارد مدينه شد و براى اعلام ورود طنبور و دف مى‌زدند مردم نماز جمعه را ترك كردند و پيغمبر اكرم صلّى اللّه عليه و آله را رها كرده و تنها گذاشتند جز چند نفرى بقيّه به تماشاى تجارت و لهو و لعب رفتند و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در بالاى منبر ايستاد، مشغول تلاوت خطبه بود كه آيه نازل شد.

تفسير على ابن ابراهيم قمى

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۱

قُلْ به آنها بگو: ما عِنْدَ اللَّهِ آنچه كه نزد خداست از نعمت ابدى.

خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَ مِنَ التِّجارَةِ چون تجارت اگر نفع دنيوى داشته باشد و لهو اگر نفع خيالى و لذّت وهمى داشته باشد آنچه كه نزد خداست بهتر از اين دومى باشد، زيرا نفع آن عقلى روحى است كه دائمى است و آميخته به رنجها نيست.

وَ اللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ و خدا بهترين روزى دهنده‌ى خلايق است.

از جابر روايت شده كه گفت: قافله‌اى آمد كه در جلوى آن گروهى مشغول دف زدن بودند و به لهو و لعب اشتغال داشتند، نبى صلّى اللّه عليه و آله فرمود: سوگند به خدايى كه جان من در دست او است اگر پشت سر هم مى‌رفتيد و هيچ كس نمى‌ماند صحرا براى شما همه آتش مى‌شد.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: آنچه كه بر هر مؤمن واجب است اگر از شيعه‌ى ما باشد اين است كه در هر شب جمعه و سبّح اسم ربّك الأعلى بخواند و در نماز ظهر جمعه منافقين بخواند كه اگر چنين كند گويى كه عمل رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را انجام داده است و بر خداست كه ثواب و پاداش او را بهشت قرار دهد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۲

سورة المنافقون ..... ص : ۱۸۲

اشاره

اين سوره مدنى و شامل يازده آيه است.

[سوره المنافقون (۶۳): آيات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۱۸۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
إِذا جاءَكَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِينَ لَكاذِبُونَ (۱) اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۲) ذلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لا يَفْقَهُونَ (۳) وَ إِذا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسامُهُمْ وَ إِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (۴)
وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ وَ رَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (۵) سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۶) هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَفْقَهُونَ (۷) يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَعْلَمُونَ (۸) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُلْهِكُمْ أَمْوالُكُمْ وَ لا أَوْلادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ (۹)
وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْ لا أَخَّرْتَنِي إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ (۱۰) وَ لَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْساً إِذا جاءَ أَجَلُها وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۱)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۳

ترجمه: ..... ص : ۱۸۳

منافقان چون به نزد تو آيند گويند گواهى مى‌دهيم كه تو پيامبر خدا هستى، و خداوند مى‌داند كه تو پيامبرش هستى و خداوند گواهى مى‌دهد كه منافقان دروغگو هستند.
سوگندهايشان را سپر بلا كرده‌اند، سپس [مردمان را] از راه خدا بازداشته‌اند، آنان عملكردشان بد است.
اين از آن است كه ايشان ايمان آورده‌اند سپس كفر ورزيده‌اند، بر دلهايشان مهر نهاده شده است و ايشان در نمى‌يابند.
و چون ايشان را بنگرى، بدنهاى ايشان تو را به شگفت آورد، و چون سخن گويند به سخنانشان گوش دهى، گويى آنان همانند الوارهاى تكيه داده بر ديوارند و هر بانگى را بر ضدّ خويش مى‌انگارند، آنان دشمن‌اند، از آنان بر حذر باش، خداوند لعنتشان كند، چگونه بيراهه مى‌روند؟
و چون به ايشان گفته شود بياييد تا پيامبر خدا براى شما آمرزش بطلبد، سرهاى خود را [به انكار] برگردانند، و بنگريشان كه از سر استكبار رو برگردانند.
در حقّ آنان يكسان است چه برايشان آمرزش بخواهى، چه برايشان آمرزش نخواهى، هرگز خداوند آنان را نخواهد آمرزيد، بيگمان خداوند نافرمانان را هدايت نمى‌كند.
ايشان كسانى هستند كه مى‌گويند براى كسانى كه نزد پيامبر خدا هستند چيزى هزينه نكنيد تا آنكه [از پيرامون او] پراكنده شوند، حال آنكه خزانه‌هاى آسمان و زمين از آن خداوند است، ولى منافقان در نمى‌يابند.
مى‌گويند چون به مدينه بازگرديم، بلند پايگان،
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۴
فرومايگان را از آنجا بيرون خواهند كرد، حال آنكه عزّت، خاصّ خداوند، پيامبر او و مؤمنان است، ولى منافقان نمى‌دانند.

ای مؤمنان اموال و اولادتان، شما را از یاد خداوند باز ندارد و کسانی که چنین کنند، آنانند که زیانکارند.
و پیش از آنکه مرگ به سراغ هر یک از شما بیاید و او بگوید پروردگارا چرا مرا تا مهلتی نزدیک باز پس نداشتی که بتوانم صدقه بدهم و از شایستگان باشم، از آنچه روزیتان کرده‌ایم، بخشش کنید.
و خداوند هرگز کسی را چون اجلش را فرا رسد، باز پس ندارد، و خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۱۸۴

إِذا جاءَکَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ ای رسول ما چون منافقان (ریاکار) نزد تو آیند گویند گواهی می‌دهیم که تو رسول خدایی و خدا می‌داند تو رسول او هستی.
چون خدای تعالی خواست این مطلب را بیان کند که آنچه که مورد شهادت واقع شده است یعنی رسول بودن نبی صلّی اللّه علیه و آله صدق و راست است و نیز خواست این توهّم را رفع کند که تکذیب به مشهود برنگردد لذا این جمله را مقدّم نمود و سپس فرمود: وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ «۱» و خدا هم گواهی می‌دهد که منافقان دروغ می‌گویند. چون آنچه را که شهادت می‌دهند با آنچه که در دلهای آنان است مطابقت ندارد.
اتَّخَذُوا أَیْمانَهُمْ جُنَّةً منافقین قسمهایشان را سپر قتل و

---

(۱) این آیه در سال پنجم هجری هنگام مراجعت پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله از غزوه‌ی بنی مصطلق نازل شد.

تفسیر علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۵

اسارت قرار دادند و خونها و اموالشان را بدان وسیله حفظ کردند، یا سوگندها را وسیله‌ی در امان بودن از سرزنش مسلمین قرار دادند، یا سپر سوء ظنّ مسلمین و فرارشان از منافقین قرار دادند و لفظ «ایمانهم» با کسره‌ی همزه خوانده شده است.
فَصَدُّوا از راه خدا باز داشتند، یا اعراض کردند.
عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ راه خدا عبارت از علی علیه السّلام و ولایت او است.
إِنَّهُمْ ساءَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ که آنچه می‌کنند بسیار بد می‌کنند. بدان که نفاق عبارت از اظهار چیزی است که به آن عقیده نداری، مانند کسانی که اظهار اسلام نمودند و با بیعت نبوی بیعت کردند بدون آنکه اعتقاد به رسالت رسول داشته باشند، یا شک در رسالت او می‌کردند، یا اعتقاد داشتند و سپس شک و انکار بر آنها عارض شد.
این معنا بر حسب ظاهر و اعتقاد است و گاهی نفاق بدین معناست که اعمال ظاهر با اعمال باطن موافقت نمی‌کند و کمتر کسی از مسلمین است که خالی از این معنای نفاق باشد.
زیرا همه‌ی اذکار و افعال که در نماز واقع می‌شود عناوین و اظهار احوال نفوس است، چه قول قائل: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ» تعبیر از خودش است و او با این گفته خود را به عبادت نامگذاری می‌کند و اگر حال او موافق این تعبیر نباشد حالت او حالت منافق می‌شود و همچنین است الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ و همچنین إِیَّاکَ نَعْبُدُ.
که عبادت را منحصر در خدا می‌کند وَ إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ که استعانت را در خدا حصر می‌کند، پس اگر حال قائل چنین باشد که موصوف دیگری ببیند، یا معتقد باشد که موجود دیگری موصوف به این صفات

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۶

پسندیده می‌شود، یا معبود دیگری از هواهای نفس و انسانها را برای خود قرار داده، یا نظر او به کمک کننده‌ی دیگری غیر از

خداست ... در همه‌ی این احوال منافق حساب می‌شود.

و فعل رکوع تعبیر از نفس رکوع کننده است که او برای خدا خاشع است، به نحوی که خشوع او را به رکوع وا داشته است و سجود او تعبیر از کمال خضوع او نسبت به خدای تعالی است، پس وقتی حال او بدین منوال نباشد منافق محسوب می گردد. و همچنین است قنوت او و سایر دعاهایش در احوال نماز.

روزه‌ی شخصی تعبیر از نفس او است به این که روزه‌ی او بدون لذّت بردن به جهت جمال خدا و سلوک به سوی او است و زکات او کنایه از این است که او در نقصان از انانیّت است.

پس اگر از انانیّت خویش کم نکند، بلکه در زکاتش خودپسند باشد و عملش ریا باشد در زمره‌ی منافقین است و در روایت آمده است:

هر اندازه که خشوع جسد بر خشوع قلب اضافه بیاید به همان اندازه نفاق است.

ذلِکَ این دروغ و سپر قرار دادن ایمان و منع از سبیل اللّه.

بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا کفر بعد از ایمان بیشتر و شدیدتر از کفر اوّل است و کفر نفاق رسواتر است.

فَطُبِعَ عَلی قُلُوبِهِمْ بر دلهای آنان مهر نهاده شده به نحوی که هیچ راه ورود و خروج برای ملائکه و نور نمانده است.

فَهُمْ لا یَفْقَهُونَ آنها با ادراک اخروی که منجر به ادراک دیگری باشد درک نمی کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۷

وَ إِذا رَأَیْتَهُمْ تُعْجِبُکَ أَجْسامُهُمْ زیبایی و جمال و طراوت و شادابی جسم‌هایشان.

وَ إِنْ یَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ اگر سخنی بگویند تو به کلام آنها گوش فرا می‌دهی چون زبانشان رسا و کلامشان شیرین است و لفظ «تسمع» جانشین قول قرار گرفته است.

کَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ گویی که آنها چوبهایی است که بر دیوار کوبیده شده یعنی شبیه این چوبها هستند که از روح و عقل خالی می‌باشند و نیز از آن جهت که از چوب هیچ استفاده‌ی اساسی از قبیل ستون بودن برای سقف و غیر آن نمی‌شود برد- در این عدم انتفاع مانند چوب هستند.

یَحْسَبُونَ کُلَّ صَیْحَةٍ عَلَیْهِمْ گمان می کنند هر صدایی بر ضرر آنهاست چون توکّل بر پروردگارشان ندارند و ترسو هستند و در بین مسلمین مورد اتّهام می‌باشند.

هُمُ الْعَدُوُّ این جمله استیناف و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: کار آنها چگونه است؟ و ما با آنها چکار کنیم؟ پس فرمود:

آنها کامل در عداوت و دشمنی هستند.

فَاحْذَرْهُمْ قاتَلَهُمُ اللَّهُ خبر از حالت آنهاست که خداوند آنها را از حیات انسانی کشته است، یا خبر از کاری است که باید بعدا با آنها انجام داد و ادا کردن مطلب به صورت فعل ماضی به جهت تحقّق وقوع آن است و ممکن است نفرین بر آنها باشد که خداوند با آن مقاتله خواهد نمود.

أَنَّی یُؤْفَکُونَ چگونه از حق منصرف می‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۸

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ تَعالَوْا یَسْتَغْفِرْ لَکُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ و هرگاه به آنها گویند بیایید تا رسول خدا برای شما از حق آمرزش طلبد سرپیچیدند.

جمله‌ی اخیر کنایه از انکار و استکبار است.

وَ رَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ اعراض مى‌كنند، يا منع مى‌كنند.

وَ هُمْ مُسْتَكْبِرُونَ آنان از آمدن و عذر خواستن و استغفار تكبّر مى‌ورزند.

سَواءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ اى رسول تو از خدا چه بر آنان آمرزش بخواهى يا نخواهى به حالشان يكسان است خدا هرگز آنها را نمى‌بخشد.

اين جمله تعليل مساوى بودن استغفار و عدم استغفار است و مبالغه در ترس آنها از عدم بخشايش الهى است، چه عدم مغفرت خدا با استغفار رسول دليل آن است كه در وجود آنها چيزى نيست كه مغفرت را ممكن سازد.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ كه همانا قوم نابكار فاسق را خدا هيچ وقت هدايت نخواهد كرد. اين جمله تعليل ديگرى است و مقصود هدايت نكردن فاسقين به بهشت يا به حق است.

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا اينها همان مردمى هستند كه مى‌گويند بر اصحاب رسول خدا انفاق مال نكنيد.

يعنى تا از كنار رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله متفرّق شوند.

وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ در صورتى كه خدا

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۸۹

را گنجهاى زمين و آسمانهاست. اين جمله حاليّه است.

وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لكن منافقان. يعنى كسانى كه مى‌گويند انفاق نكنيد تا از كنار رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله پراكنده شوند.

لا يَفْقَهُونَ اين مطلب را با درك اخروى ادراك نمى‌كنند.

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ آنها مى‌گويند اگر به مدينه مراجعت كرديم البتّه بايد اربابان عزّت و ثروت مسلمانان ذليل از شهر بيرون كنند.

از خودشان را به عزيزتر و از مؤمنين به ذليل‌تر كنايه كردند.

وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَعْلَمُونَ عزّت دنيوى و اخروى براى خدا و نزد خدا و براى كسى است كه از حزب خدا باشد، اگر چه بر حسب نظرهاى ظاهر بين مغلوب باشند.

اين آيات همان طور كه از قمى آمده است، در باره‌ى غزوه‌ى بنى المصطلق در سال پنجم هجرى نازل شده و رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به آن غزوه خارج شد، وقتى از غزوه برگشت بر سر چاهى اجلال نزول فرمود كه آب آن اندك بود و سيّار هم‌پيمان انصار بود و جهجاه بن سعيد غفّارى اجير عمر بن خطّاب بود، هر دو بر سر چاه آمدند و دلوشان را انداختند، دلو سيّار به دلو جهجاه گير كرد.

سيّار گفت: دلو من است جهجاه گفت: دلو من است، جهجاه سيلى به صورت سيّار زد و از آن خون آمد، سيّار طائفه‌ى خزرج را ندا زد و جهجاه قريش را صدا كرد، همه سلاح به دست گرفتند و نزديك بود فتنه واقع شود، عبد اللّه بن ابىّ صدا را شنيد و گفت: اين صدا چيست؟ قضيّه را به او گفتند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۰

به شدّت غضبناك شد و سپس گفت: من اين مسير را دوست نداشتم، من عزيزترين عرب هستم، من گمان نمى‌كردم بمانم و چنين چيزى بشنوم و حالم تغيير نكند.

سپس به اصحابش رو كرد و گفت: اين عمل و كار شماست، آنان را به منزلهاى خود راه داديد و با اموالتان كمك كرديد و با جانهايتان حفظ كرديد و گردنهايتان را براى كشته شدن آماده نموديد، پس زنان شما را بيوه و كودكانتان را يتيم نمودند، اگر آنان

را اخراج می‌کردید عیال غیر شما می‌شدند.

سپس گفت: اگر ما به مدینه برگردیم ما عزیزها ذلیلها را بیرون می‌کنیم و زید بن ارقم که نوجوان بود در میان آن جمع سخنان عبد اللّه بن ابی را شنید و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در وقت گرما زیر سایه‌ی درختی نشسته بود و نزد او گروهی از اصحابش (مهاجر و انصار) بودند، زید آمد و آنچه را که عبد اللّه بن ابی گفته بود به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر داد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شاید تو توهّم و خیال کردی ای نوجوان، گفت: نه به خدا سوگند، من توهّم نکردم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: شاید تو بر آن خشم کردی، گفت: نه به خدا سوگند من غضبناک نشدم.

فرمود: شاید اشتباه فهمیدی گفت: نه به خدا سوگند.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به شقران مولای خود فرمود: بار شتر را ببندد.

شقران شتر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را آماده کرد و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوار شد و مردم این مطلب را فهمیدند و گفتند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین نبود که در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۱

مثل چنین وقتی حرکت کند، پس مردم حرکت کردند.

تا آنجا که راوی گفت: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همه‌ی روز را در حرکت بود و با هیچ کس سخن نمی‌گفت.

طایفه‌ی خزرج بر عبد اللّه بن ابی هجوم آوردند و او را سرزنش و ملامت کردند.

عبد اللّه قسم خورد که چیزی نگفته است و هیچ یک از این سخنان را بر زبان نیاورده است.

خزرجیها گفتند: بلند شو، با ما نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برویم و از وی عذرخواهی کنیم عبد اللّه به علامت قبول گردنش را کج کرد.

وقتی تاریکی شب فرا رسید باز رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همه‌ی شب و روز را در حرکت بود و جز برای نماز نزول نمی‌کردند، وقتی صبح شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و اصحابش نزول نمودند در حالی که بیداری شب آنان را خسته کرده بود.

پس عبد اللّه بن ابی خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و سوگند یاد کرد که هیچ یک از این سخنان را نگفته است و او شهادت می‌دهد به لا اله الّا اللّه و این که تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی و زید بر من دروغ بسته است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله این مطلب را از او قبول نمود و خزرجیها بر زید بن ارقم حمله بردند و به او ناسزا می‌گفتند.

تا آنکه راوی گفت: بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله وحی نازل شد، وقتی وحی نازل شد اصحابش را جمع کرد و سوره‌ی منافقین را بر آنان خواند.

بدین ترتیب خدای تعالی عبد اللّه بن ابی را رسوا نمود. «۱»

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۲

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: خدای تعالی کسی را که در ولایت علی علیه السّلام و وصیّ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تابع و پیرو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نباشد منافق نامیده است و هر کس را که امامت وصیّ او را انکار کند به منزله‌ی کسی قرار داده که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را انکار نماید و بر این مطلب خداوند قرآن نازل نموده و فرموده: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله اگر منافقین آمدند و در مورد ولایت وصیّ تو گفتند: ما شهادت می‌دهیم تو رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هستی و خداوند

شهادت می‌دهد منافقین به ولایت علی علیه السّلام دروغ می گویند.

آنها سوگندهایشان را سپر قرار دادند و از راه خدا منع کردند و راه خدا همان وصیّ رسول صلّی اللّه علیه و آله است و چه بدکاری کردند، که ایمان به رسالت تو آوردند و به ولایت وصیّ تو کافر شدند پس خداوند بر دلهای آنها مهر نهاد و آنان نمی‌فهمند، یعنی خداوند می‌فرماید: نبوّت تو را تعقّل و درک نمی کنند و آن‌گاه که به آنان گفته شود: به ولایت علی علیه السّلام بازگردید تا نبی صلّی اللّه علیه و آله بر شما استغفار کند و گناهان شما بخشیده شود سرهایشان را کج می گیرند و گوش نمی‌دهند.

خدای تعالی فرمود: آنها را می‌بینی که از ولایت علی علیه السّلام منع می کنند و آنها بر این مطلب استکبار می‌ورزند، سپس خداوند گفتار خویش را چنین ادامه می‌دهد که آنها را می‌شناسد و می‌فرماید: چه استغفار بکنی و چه استغفار نکنی برای آنها مساوی است و فرقی نمی کند و خدای تعالی گروه فاسقین را هدایت نمی کند، یعنی کسانی را که به وصیّ تو ظلم و ستم روا داشتند.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُلْهِکُمْ أَمْوالُکُمْ وَ لا أَوْلادُکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۳

ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال و اولاد شما را از ذکر خدا باز ندارد، زیرا قلب از جهت لطافت و ظرافتی که دارد مورد غلبه‌ی هوای نفس قرار می گیرد و آن را با اشتغال به کثرتهای خیالی قسّی می کند و ذکر خدا قلب را از هوای نفس پاک می‌نماید، سپس اگر انسان به اموال و اولاد مشغول باشد ذکر خدا می‌تواند قلب او را از هوای نفس خالی کند و اگر از ذکر خدا غافل شد هوای نفس بر او غالب و متراکم و فشرده می‌شود به نحوی که ابتدا به صورت تشکیک و سپس کفر و نفاق پیش می‌آید.

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ فَأُولئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ چون بضاعت و کالای خود را تلف کرده بدون آنکه عوض داشته باشد.

وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناکُمْ از اموال و قوا و اعراض انفاق کنید و از نسبتهای افعال و اوصاف به خودتان و از انانیّت خویش انفاق نمایید.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ انفاق کنید قبل از آنکه مرگ شما فرا رسد، که در این صورت همه‌ی آنچه که دارید از شما گرفته می‌شود و دیگر چیزی از آنچه به خود نسبت می‌دهید نمی‌بینید.

فَیَقُولَ رَبِّ لَوْ لا- أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ خدایا مرگ مرا تأخیر بینداز به مدّتی نزدیک این مدّت اگر این گفتار در حال احتضار باشد یا به مدّتی نزدیک وقت مرگ اگر این قول در قیامت یا در برزخ باشد.

فَأَصَّدَّقَ پس تصدیق کنم از آنچه که شایسته است تصدیق کنم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۴

وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ لفظ «أکن» مجزوم و معطوف است بر مجموع فا و ما بعد آن، چون در محلّ مضارع مجزوم در جواب «لولا» واقع شده است و منصوب خوانده شده تا عطف بر ما بعد از فاء باشد و مرفوع خوانده شده به تقدیر «أنا اکون من الصّالحین».

وَ لَنْ یُؤَخِّرَ اللَّهُ این جمله حالیّه و رفع این توهّم است که تأخیر جایز است یا نه.

نَفْساً إِذا جاءَ أَجَلُها اگر آمدن اجل مقدّر باشد تأخیر نمی‌شود.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: نزد خدا کتابهای موقوف است هر چه را که بخواهد مقدّم می‌دارد و هر چه را بخواهد مؤخّر می‌دارد، وقتی که شب قدر فرا می‌رسد خداوند هر چیزی را به مثل آن کتابها نازل می کند و این است معنای قول خدای تعالی: «وَ لَنْ یُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْساً إِذا جاءَ أَجَلُها» یعنی وقتی خداوند نازل کند تأخیر نمی‌شود و کتب او کتاب آسمانهاست و آن چیزی است که آن را تأخیر نمی‌اندازد.

وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ و خدا به هر چه کنید آگاه است.

تهدید منافقین و کافرین است، یا ردع و زجر کافر در قیامت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۵

سورة التّغابن ..... ص : ۱۹۵

اشاره

این سوره مدنی است و بعضی آن را مکّی می‌دانند جز سه آیه از آخرش که در مدینه نازل شده و آن آیه‌ها عبارتند از: «إِنَّ مِنْ أَزْواجِكُمْ ... تا آخر سوره» و این سوره مشتمل بر هیجده آیه است.

[سوره التغابن (۶۴): آیات ۱ تا ۱۸] ..... ص : ۱۹۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كافِرٌ وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۲) خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۳) يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۴)

أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۵) ذلِكَ بِأَنَّهُ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَقالُوا أَ بَشَرٌ يَهْدُونَنا فَكَفَرُوا وَ تَوَلَّوْا وَ اسْتَغْنَى اللَّهُ وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (۶) زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلى وَ رَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِما عَمِلْتُمْ وَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (۷) فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنا وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۸) يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذلِكَ يَوْمُ التَّغابُنِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۹)

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ خالِدِينَ فِيها وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۱۰) ما أَصابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۱) وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۱۲) اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۳) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْواجِكُمْ وَ أَوْلادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴)

إِنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۱۵) فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَ اسْمَعُوا وَ أَطِيعُوا وَ أَنْفِقُوا خَيْراً لِأَنْفُسِكُمْ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۱۶) إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضاعِفْهُ لَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ (۱۷) عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۶

ترجمه: ..... ص : ۱۹۶

آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، خداوند را نیایش کند، فرمانروایی او راست و سپاس او راست، و او بر هر کاری تواناست.

اوست که شما را آفریده است، آنگاه بعضی از شما کافرند و بعضی از شما مؤمن‌اند، و خداوند به آنچه می‌کنند بیناست.

آسمانها و زمین را به حق آفرید و شما را نقشبندی کرد و

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۷

پیکرهای شما را برآراست و سیر و سر انجام به سوی اوست.

آنچه در آسمانها و زمین است می‌داند و آنچه پنهان می‌دارید و آنچه آشکار می‌دارید، می‌داند، و خداوند به راز دلها آگاه است.

آیا خبر کسانی که پیش از این کفر ورزیدند به شما نرسیده است که عقوبت کارشان را چشیدند و برای آنان عذابی دردناک [در پیش] است.

این از آن است که پیامبرانشان برای آنان پدیده‌های شگرف آوردند و گفتند آیا بشری می‌خواهد هدایتمان کند، پس کفر [و انکار] ورزیدند و روی برتافتند و خداوند بی‌نیازی نمود و خداوند بی‌نیاز ستوده است.

کافران پنداشته‌اند که هرگز برانگیخته نمی‌شوند، بگو آری سوگند به پروردگارم که برانگیخته خواهید شد، سپس از [حقیقت] آنچه کرده‌اید، آگاهتان کنند، و این بر خداوند آسان است.

پس به خداوند و پیامبر او و نوری که فرو فرستاده‌ایم ایمان آورید، و خداوند به آنچه می‌کنید آگاه است.

روزی که برای روز محشر گردتان آورد، آن روز تغابن است و هر کس به خداوند ایمان آورد و نیکوکاری کند، سیّئاتش را از او می‌زداید و او را به بوستانهایی که جویباران از فرودست آن جاری است، درآورد، که همواره- جاودانه- در آن باشند، این رستگاری بزرگ است.

و کسانی که کفر ورزیده و آیات ما را انکار کرده‌اند، اینان دوزخیانند، جاودانه در آنند و بدسرانجامی است.

هیچ مصیبتی [به کسی] نرسد مگر به اذن الهی و هر کس به خداوند ایمان آورد [او] دلش را هدایت کند، و خداوند به هر چیزی داناست.

و از خداوند اطاعت کنید و از پیامبر [هم] اطاعت کنید، امّا اگر روی برتابید [بدانید] که بر پیامبر ما فقط پیام‌رسانی آشکار است.

خداوند است که خدایی جز او نیست، و مؤمنان فقط بر خداوند باید توکّل کنند.

ای مؤمنان بیگمان از میان همسران و فرزندانتان بعضی دشمن شما هستند، از آنان بر حذر باشید، و اگر گذشت و بخشایش پیشه کنید و درگذرید، خداوند هم آمرزگار مهربان است.

همانا اموال و اولاد شما مایه‌ی آزمون [و دردسر] اند و پاداش عظیم فقط نزد خداوند است.

تا آنجا که بتوانید از خداوند پروا کنید و [حق را] بشنوید و اطاعت پیشه کنید و به انفاق بپردازید که به خیر خودتان است، و کسانی که از آزمندی نفس خویش در امان مانند، اینانند که رستگارند.

اگر در راه خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۸

قرض الحسنه دهید، برای شما آن را دو چندان کند و شما را بیامرزد، و خداوند قدردان بردبار است.

دانای پنهان و پیدا [و] پیروزمند فرزانه است.

تفسیر ..... ص : ۱۹۸

یُسَبِّحُ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْکُ هر چه در زمین و آسمانهاست همه به تسبیح و ستایش خدا مشغولند که ملک هستی برای اوست.

آنچه شایسته‌ی مملوک شدن است.

وَ لَهُ الْحَمْدُ آنچه که شایسته است کامل به او وصف شود.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ پس می‌توانیم اشیا را به تسبیح به نطق درآورد و این آیه شمارش اوصاف خوب و اشاره به علّت تسبیح اشیاست و چون این اوصاف شمارش اوصاف پسندیده است فرمود:

هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ فَمِنْکُمْ کافِرٌ وَ مِنْکُمْ مُؤْمِنٌ اوست خدایی که شما را آفرید باز شما بندگان فرقه‌ای کافر و بعضی مؤمن هستید.

جمله‌ی «هو الّذی» را بدون حرف عطف آورد، یعنی بعضی از شما مؤمن به ولایت و بعضی از شما کافر به ولایت است. چنانچه مکرّر این مطلب گذشته که مناط کفر و ایمان معرفت و شناخت ولایت و انکار آن است.

از امام صادق علیه السّلام در جواب از سؤال از این آیه آمده است: فرمود:

ایمان مردم را با ولایت ما خداوند شناسانده است و کفر آنها را با ترک

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۱۹۹

ولایت ما در روزی که در صلب آدم از آنها عهد و پیمان گرفته است «۱» در حالی که آنها در عالم ذرّ بوده‌اند.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ و خدا به هر چه کنید کاملا آگاه است.

تهدید کافر و ترغیب و تشویق مؤمن است.

خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ آسمانها و زمین را به حق آفرید، سپس اسباب آسمانها و زمین که ایجاد و ابقای شما به وسیله ی آنهاست جز برای امر حق و غایت شریف متقن نیست و این غایتهای پست باطل که عبارت از رسیدن قوای شهوت و غضب و شیطان به لذّتهای خودشان است نمی‌تواند هدف خلقت آسمانها و زمین باشد، پس غایتهای شریف خود را قطع نکنید و ذوات خویش را باطل نسازید.

وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ بازگشت شما به سوی او است، این جمله ترغیب و تهدید است.

یعنی: آماده‌ی حضور نزد خدا باشید و مهیّا شوید که با بهترین وجه نزد او بروید.

يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَعْلَمُ ما تُسِرُّونَ وَ ما تُعْلِنُونَ و آنچه را که در آسمانها و زمین است و آنچه را که شما پنهان و آشکار کنید.

این جمله نیز تهدید و ترغیب است.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ و خدا به اسرار دلهای خلق

---

(۱) اصول کافی- تفسیر جامع ج ۷. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۰

آگاه است. امثال این آیه با تفسیر آن مکرّر گذشته است.

أَ لَمْ يَأْتِكُمْ ای مردم اخبار کافران پیشین آیا به شما نرسیده است؟

نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ تا از حال آنان عبرت بگیرید و از مانند کارهای آنها خودداری نمایید.

فَذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وزر و وبال کارهایی که در دنیا انجام داده بودند چشیدند پس از مثل کارهای آنها بپرهیزید.

وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ در آخرت عذاب دردناک برای آنهاست.

ذلِكَ بِأَنَّهُ كانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ همان طور که رسول شما با بیّنه و دلیل نزد شما آمد.

فَقالُوا أَ بَشَرٌ يَهْدُونَنا پیشینیان می‌گفتند آیا بشری می‌تواند ما را هدایت کند، مانند این که شما می‌گویید اگر خداوند می‌خواست رسولی را بفرستد ملائکه نازل می‌کرد.

فَكَفَرُوا مانند شما به رسولان کافر شدند.

وَ تَوَلَّوْا از رسولان و دلیلهایشان و از تدبّر و اندیشه در آنها روی برگردانیدند.

وَ اسْتَغْنَى اللَّهُ خداوند در مظاهر رسولانش از آنها بی‌نیاز و مستغنی است.

یعنی رسولان از آنها و از اعتنا به آنها بی‌نیازند، پس از جانب آن کفّار استعداد و آمادگی قبول ایمان نبود و از طرف رسولان

دعوتی برای آنان نبود.

وَ اللَّهُ غَنِیٌّ خداوند از آنها و از عبادت و ایمان آنها بی‌نیاز است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۱

حَمِیدٌ در نفس خودش حمید و پسندیده است اعمّ از آنکه شناخته شود، یا شناخته نشود، مورد حمد قرار گیرد یا قرار نگیرد.

زَعَمَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنْ لَنْ یُبْعَثُوا قُلْ بَلی وَ رَبِّی لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِما عَمِلْتُمْ وَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ فَآمِنُوا حال که شما برانگیخته و در قیامت زنده می‌شوید پس به خدا ایمان بیاورید.

بِاللَّهِ به خدا ایمان بیاورید که بازگشت شما به سوی او است.

وَ رَسُولِهِ ایمان به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بیاورید که راه ایمان را به شما یاد می‌دهد.

وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا نور نازل گشته همان ولایت علی علیه السّلام که با هر پیامبری به طور سرّی بوده است و با محمّد صلّی اللّه علیه و آله به طور سر و آشکار بوده است و در اخبار به امامت و به امام تفسیر شده است.

و از امام باقر علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: نور، به خدا سوگند ائمّه علیهم السّلام هستند، هر آینه نور امام در قلوب مؤمنین روشن‌تر از آفتاب است که روز را روشن می‌کند و اینان کسانی هستند که دلهای مؤمنین را روشن می‌کنند و خداوند نور آنها را از هر کس که بخواهد می‌پوشاند «۲».

بدان که نور چیزی است که ذات او ظاهر و روشن باشد و غیر خودش را روشن کند و این حقّ وجود است، که وجود در ذاتش ظاهر و روشن است به خوبی که قدیمی‌ترین بدیهیّات و اوّل مدرکات است و بعد از تعیین مفهوم، نخستین چیزی است که مورد سؤال قرار می‌گیرد.

زیرا که سؤال با «ما» شارحه که سؤال از مفهوم لفظ است بر

---

(۲) اصول کافی- تفسیر نور الثّقلین ج ۵ ص ۳۴۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۲

سؤال به اهل بسیطه مقدّم است، بعد از تعیین مفهوم لفظ سؤال جز با اهل بسیطه نمی‌شود.

بعد از سؤال با اهل بسیطه نوبت سایر سؤالها می‌رسد و معنای این که وجود ظاهر کننده‌ی اشیاست این است که هیچ شیئی از اشیا بر مدرکی از مدارک ظاهر نمی‌شود مگر با وجود.

و وجودی که به ذات خود ظاهر و ظاهر کننده‌ی غیر می‌باشد عبارت از مشیّت است که آن فعل حقّ اوّل تعالی است و اضافه نسبت او به اشیاست و آن همان ولایت مطلقه است که جمیع ولایتهای جزیی حصّه‌هایی از آن است.

(و آنچه که) هر موجودی به وسیله‌ی آن وجود پیدا می‌کند و هر ظاهر و روشنی‌بخشی به وسیله‌ی آن ظهور می‌یابد.

حتّی نور عرضی که به وسیله‌ی آن سطوح، اشکال و الوان ظاهر و آشکار می‌شوند، که اگر وجود نبود آن نور نه بر چشمها ظاهر می‌شد و نه اشیا را ظاهر می‌ساخت.

وقتی هر امامی متّصل به مشیّت نمی‌شد به نحو اتّصال در قوس صعود پس از آنکه در قوس نزول مانند سایر اشیا به مشیّت متّصل بود و با همین اتّصال است که در کسی که به او متّصل است اثر می‌گذارد و افاده‌ی فعلیّت وجودی در قوس صعود می‌کند، که این فعلیّت قبلا برای او حاصل نبود.

و با همین فعلیّت است که وجود او بر او ظاهر می‌شود، نور را به امام قبل از اتّصال به امام تفسیر کرده‌اند.

و آن فعلیّت وجودی است که در فعلیّت‌های شخص متّصل به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۳

امام حادث شده و مقوّم سایر فعلیّت‌ها و محیط به آنهاست.

و آن عبارت از ایمان است که با بیعت خاصّ ولوی داخل در قلب مؤمن می‌شود و با همان فعلیّت است که بر مؤمن سالک دقایق اخلاق او ظاهر می‌شود.

دقایق و نکاتی که باریکتر از موست، پنهان‌تر از راه رفتن مورچه در روی سنگ صاف در شب تاریک.

و بر او مانند این شرک خفی ظاهر می‌شود، در حالی که امثال این شرک قبل از آن برای او ظاهر نبود و با نور شمع و چراغ یا با نور ستارگان و ماه ظاهر نمی‌شد.

حتّی با نور خورشید هم که نورانی‌تر است ظاهر نمی‌شد و از جهت همین نور ولایت و همین ظهور و روشنی است که مؤمن گاهی خودش را بدتر از هر بدکار، گناهکارتر از هر گناهکار می‌بیند، گاهی نفس خودش به شدّت مورد غضب خودش قرار می‌گیرد.

از جهت همین ظهور است که دنیا برای او زندان می‌شود و این همان ظهور علمی، حالی و وجدانی است.

و گاهی امام با صورت ملکوتی نورانیش بر سینه‌ی سالک ظاهر می‌شود و این ظهور همان ظهور قائم علیه السّلام در عالم صغیر است و در این هنگام است که زمین وجود سالک با نور پروردگارش روشن می‌شود و روشنایی آن شدیدتر از روشنی زمین عالم کبیر با نور آفتاب است و از جهت شدّت روشنایی در آن هیچ کجی و ناهمواری نمی‌بینی و در آن هنگام است که زمین اخبارش را حدیث می‌کند و بارها و سنگینیهایش را بیرون می‌ریزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۴

پس بر شما باد اتّصال به این نور، که اگر امام به صورت ملکوتی بر شما ظاهر نشود لااقل رذایل و خصایل یعنی صفتهای خوب و بد یا نور او ظاهر می‌شوند و لااقلّ زشتی اوصاف بد درک می‌شود و سپس انزجار از آنها حاصل می‌گردد و خوبی صفتهای خوب درک می‌شود و سپس رغبت و میل و طلب آنها پدید می‌آید.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ و خدا به هر چه کنید آگاه است.

این جمله ترغیب و تهدید است.

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ یاد آرید روزی را که خدا همه ی شما را به عرصه‌ی محشر جمع می‌گرداند.

لفظ «یوم» ظرف «خبیر» یا ظرف «اذکروا» مقدّر می‌باشد، گویی که گفته شده: چکار کنیم تا ایمان ما به وسیله‌ی این نور مستقیم شود؟

پس فرمود: به یاد آورید حضور خویش نزد پروردگارتان را تا به وسیله‌ی این نور ایمان بر شما آسان شود و بر ایمان به او مستقیم شوید.

ذلِكَ يَوْمُ التَّغابُنِ روز ظهور مغبون شدن، یا روزی که اهل بهشت اهل آتش را مغبون می‌کنند، بدین گونه که آنها در بهشت در منازل اهل آتش فرود می‌آیند.

در خبر آمده است: روزی که اهل بهشت اهل آتش را مغبون می‌کنند.

وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً هر عمل صالح تا با عمل صالح مختصر صحّت ایمان او ظاهر شود، یا عمل صالح بزرگی را انجام دهد و آن را قبول ولایت با بیعت خاصّ ولوی است.

يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۵

الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ خالِدِينَ فِيها وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ

هر دو آیه مکرّر گذشت.

ما أَصابَ مِنْ مُصِیبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: اگر کسی که ایمان به خدا می‌آورد و عمل صالح انجام می‌دهد آخرت چنین و چنان است پس چرا در دنیا گرفتار مصیبتها می‌شوند؟

پس فرمود: رسیدن مصیبت در دنیا جز با اذن خدا نمی‌شود و این معنا نیست مگر تکمیل حکمت مؤمن.

یا گویی گفته شده باشد: گویا که کفر کافر با اذن خدا نیست؟

فرمود: هیچ مصیبتی نمی‌رسد مگر با اذن خدا نهایت این است که مصیبت مؤمن تکمیل او است و مصیبت کافر با کفر او به استعداد و آمادگی قبلی برمی‌گردد و نقمت و بدبختی برای او می‌شود.

وَ مَنْ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ یعنی با بیعت عام.

یَهْدِ قَلْبَهُ خداوند قلب او را برای ایمان خاص و بیعت خاص هدایت می‌کند به علم به اینکه رسیدن مصیبتها جز به اذن خدا نیست.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: مؤمن بین سینه و حنجره تزلزل و اضطراب دارد تا آنکه دلش بر ایمان منعقد و بسته شود و اگر دلش بر ایمان بسته شد استقرار پیدا می‌کند و این است قول خدای تعالی: «وَ مَنْ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ یَهْدِ قَلْبَهُ» وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ پس خداوند دلها و ایمان آنها و سایر احوال آنها را می‌داند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۶

وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ خدا و رسول را در جمیع آنچه گفتند اطاعت کنید، یا در خصوص ولایت علی علیه السّلام و این معنای منظور و مقصود است.

چون مقصود از اطاعت خدا و رسولش در سایر چیزهایی که خداوند بر رسولش امر کرد.

این است که طاعت منتهی به قبول ولایت شود، زیرا که ولایت مقصود و منظور از هر مقصود و مطلوب از هر مطلوب است.

فَإِنْ تَوَلَّیْتُمْ اگر از خدا و رسولش روی برگردانید بر خدا زشتی و ضرری وارد نمی‌شود.

فَإِنَّما عَلی رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِینُ «۱» و رسول خدا رسالت خویش، یا احکام رسالتش، یا ولایت جانشین خود را تبلیغ نمود.

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ خدای یکتاست که جز او خدایی نیست و تنها بر خدا در جمیع امور اهل ایمان توکّل کنند.

چون ایمان اقتضا می‌کند اقرار به این مطلب که تمام پدیده‌ها و حوادث مبدأ و منشأ جز خدا ندارد و این اقرار مقتضی توکّل بر او و توسّل به او و ترک توکّل و توسّل به غیر او می‌باشد و چون اشتغال به کثرتها به صورت مطلق مانع از توجّه قلب به خدا و مانع اشتغال به طریق ولایت است و از سوی دیگر ایمان به نور که همان ولایت است امر مهم و مرغوب فیه می‌باشد و اشتغال به کثرتها و وابستگی قلب به

---

(۱) امام صادق علیه السّلام: به خدا قسم هلاک نشدند پیشینیان و هلاک شدگان تا زمان قائم ما آل محمّد علیهم السّلام مگر در اثر ترک کردن ولایت ما و انکار نمودن حقّ ما ائمّه.

اصول کافی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۷

آنها بیشتر مانع از این معنا و مؤثّر در آن است به خصوص اولاد و همسران از باب این که تعلّق و وابستگی قلب به آنها شدید است.

لذا خدای تعالی مؤمنین را از باب لطف به آنها مورد ندا قرار داد و آنان را از وابستگی به آن دو بر حذر داشت و سپس امر به مهربانی و عطوفت بر آنها نمود و فرمود:

یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْواجِکُمْ وَ أَوْلادِکُمْ عَدُوًّا لَکُمْ بعضـی از اولاد و همسـران در امر آخرت شـما کمک می‌کننـد و در این مورد دوستدار شـما هسـتند، ولی بعضـی دیگر در امر آخرت شـما دشـمنان شـما می‌باشند، مخصوصا اگر در جهت دنیوی موافق یا مخالف باشند، اعم از آنکه در ظاهر دشمنی و عداوت از آنها ظاهر شود یا نشود.

فَاحْذَرُوهُمْ از آنها بر حـذر باشـید در راه رضای آنها با امر خـدا مخالفت نکنید و در عین حال آنها را به حال خود نگذرایـد و برای آنها دعا کنید و طلب مغفرت برای آنها بنمایید.

وَ إِنْ تَعْفُوا اگر بدیهای آنها را ببخشید.

وَ تَصْفَحُوا دلهایتان را از حقد و کینه بر آنها پاک کنید.

وَ تَغْفِرُوا بدیهای آنان را ببخشـید خداوند شما را می‌بخشد و به شما رحم می‌کند، یا خداوند شما و آنها را می‌بخشد و به شما و آنها رحم می‌کند.

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

در باره‌ی این آیه به امام باقر علیه السّلام «۲» نسبت داده شده که فرمود:

هرگاه کسی می‌خواست به سوی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هجرت نماید فرزند و

---

(۲) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۷۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۸

همسرش به او می‌چسبیدند و می‌گفتند: تو را به خدا سوگند می‌دهیم که نروی و ما را تنها نگذاری که پس از تو ما ضایع می‌شویم. بعضی از آنان از اهل خانه‌اش اطاعت می‌کرد و می‌ماند، پس خدای تعالی آنان را از زنان و فرزندان بر حذر داشته و از اطاعت آنان نهی نمود.

و بعضـی می‌رفت و زن و فرزند را رها می‌کرد و می‌گفت: به خدا سوگند اگر الآن با من مهاجرت نکنید سپس خداوند ما را در دار الهجره در یک جا جمع کنـد دیگر من به شـما فایده و نفعی نخواهم رساند، وقتی خداوند آنها را در یک جا جمع نمود امر کرد که به آنان احسان و نیکی شود و فرمود: «وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ»نَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ

اموال و اولاد شما که خداوند امر به حفظ آنها کرده است.

ْنَةٌ

امتحان، یا فساد، یا عذاب برای شماست.

اللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِیمٌ

پاداش بزرگ نزد خدا برای کسـی است که طاعت خدا را بر محبّت اموال و اولاد ترجیح دهد، یا برای کسـی است که اموال و اولاد را با امر و دستور خدا حفظ کرده و به آن دو توجّه نموده و مشقّت و سختی حفظ و نگهداری و تربیت اولاد و نموّ اموال را به خاطر خدای تعالی تحمّل نموده است.

از امیر المؤمنین علیه السّلام «۱» آمـده است: کسـی از شـما نگویـد خدایا من به تو از فتنه پناه می‌برم، چون کسـی نیست مگر آنکه مشتمل بر فتنه باشد و لیکن هر کس می‌خواهد از چیزی به خدا پناه ببرد از فتنه‌های گمراه

---

(۱) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۷۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۰۹

كننده پناه به خدا ببرد، كه خداوند مى‌فرمايد: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ»

اين آيه در سوره‌ى انفال گذشت.

فَاتَّقُوا اللَّهَ در وابستگى قلب به كثرتها و در ترك كثرتها و طرح آنها و در انتقام از همسران و اولاد يا كينه‌ى بر آنها از خدا بترسيد، يا وقتى پاداش بزرگ نزد خدا باشد در جميع اوامر و نواهى او از خدا بترسيد.

مَا اسْتَطَعْتُمْ كه خداوند هيچ نفسى را تكليف نمى‌كند مگر به اندازه‌ى وسع و قدرتش وَ اسْمَعُوا اوامر و نواهى خدا را از زبان جانشينانش بشنويد وَ أَطِيعُوا و از رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله اطاعت كنيد.

وَ أَنْفِقُوا از اموال و اعراض و قواى خود و از نسبت دادن افعال و اوصاف به خودتان و از انانيّت خويش انفاق كنيد.

خَيْراً لِأَنْفُسِكُمْ لفظ «خيرا» صفت مفعول مطلق، يا مفعول به «انفقوا» يا مفعول فعل محذوف است، يعنى «أنفقوا و ادركوا خيرا ممّا تنفقون لأنفسكم» و أن نعمت جاويد اخروى است و ممكن است لفظ «خيرا» خبر «كان» محذوف باشد، يعنى «أنفقوا يكن الانفاق خيرا لأنفسكم».

وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ و كسانيكه از خوى لئامت و بخل نفس خود محفوظ مانند آنها رستگاران عالمند اين آيه در سوره‌ى حشر گذشت.

إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضاعِفْهُ لَكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ و اگر به خدا قرض نيكو دهيد خدا براى شما چندين برابر گرداند و هم ز گناه شما درگذرد.

اين آيه با بيان آن در سوره‌ى بقره گذشت.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۰

وَ اللَّهُ شَكُورٌ و مقتضاى شكور بودن خدا اين است كه عوض قرض مقرض به طور مضاعف بدهد حَلِيمٌ در مؤاخذه كسى كه قرض ندهد عجله نمى‌كند.

عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ او داناى عوالم غيب، شهود و سلطان مقتدر ملك وجود و آگاه از سلاح نظام آفرينش است.

قال علىّ عليه السّلام:

افضل الزّهد اخفاء الزّهد بهترين اقسام زهد نهان داشتن زهد است.

گر زهد نهان كنى ز مردم دارى تو به زاهدان تقدّم

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۴۴ و ۴۵

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۱

سورة الطّلاق ..... ص : ۲۱۱

اشاره

اين سوره مدنى است و مشتمل بر يازده و بنا به قولى دوازده آيه مى‌باشد.

[سوره الطلاق (۶۵): آيات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۲۱۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَ أَحْصُوا الْعِدَّةَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَ لا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ أَمْراً (۱) فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ أَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَ أَقِيمُوا الشَّهادَةَ لِلَّهِ ذلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً (۲) وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً (۳) وَ اللاَّئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَةُ أَشْهُرٍ وَ اللاَّئِي لَمْ يَحِضْنَ وَ أُولاتُ الْأَحْمالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً (۴)

ذلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْراً (۵) أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَ لا تُضارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَ إِنْ كُنَّ أُولاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ أْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَ إِنْ تَعاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرى (۶) لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتاهُ اللَّهُ لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا ما آتاها سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً (۷) وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّها وَ رُسُلِهِ فَحاسَبْناها حِساباً شَدِيداً وَ عَذَّبْناها عَذاباً نُكْراً (۸) فَذاقَتْ وَبالَ أَمْرِها وَ كانَ عاقِبَةُ أَمْرِها خُسْراً (۹)

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً فَاتَّقُوا اللَّهَ يا أُولِي الْأَلْبابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً (۱۰) رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِ اللَّهِ مُبَيِّناتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً (۱۱) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْماً (۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۲

ترجمه: ..... ص : ۲۱۲

اى پيامبر، چون خواهيد زنان را طلاق گوييد، از هنگامى كه عدّه‌شان آغاز تواند شد (طهر غير مواقعه)، طلاق دهيد و حساب عدّه را نگه داريد، و از

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۳

خداوند، پروردگارتان، پروا كنيد، آنان را از خانه‌هايشان بيرون مكنيد و خودشان هم بيرون نروند، مگر آنكه مرتكب كار ناشايست آشكارى شوند، و اينها احكام الهى است و هر كس از [حد و مرز] احكام الهى تجاوز كند، به راستى در حقّ خود ستم روا داشته است، چه دانى باشد كه خداوند بعد از اين كارى تازه پديد آورد.

پس چون به پايان عدّه‌شان نزديك شوند، يا به نيكويى نگاهشان داريد [و رجوع كنيد]، يا با خير و خوشى از آنان جدا شويد، و [بر اين كار] دو [شاهد] عادل از ميان خودتان را شاهد بگيريد، و شهادت را براى خداوند بر پا داريد، اين است كه هر كس از شما به خداوند و روز بازپسين ايمان داشته باشد، بدان اندرز داده شود، و هر كس كه از خداوند پروا [و پارسايى پيشه] كند، [خداوند] براى او بيرونشدى بگذارد.

و او را از جايى كه گمان نمى‌برد، روزى رساند، و هر كس بر خداوند توكّل كند، هموى را كافى است، بيگمان خداوند سر رشته‌دار كار خويش است، به راستى كه خداوند براى هر چيز اندازه‌اى نهاده است.

و از زنان شما كسانى كه از حيض مأيوسند، اگر در كارشان شك داريد، بدانيد كه عدّه‌ى آنان سه ماه [سه پاكى] است، همچنين [است امر] زنانى كه حيض نديده‌اند، و بارداران، سر آمد عدّه‌شان اين است كه وضع حمل كنند، و هر كس از خداوند پروا كند، [او] در كارش آسانى پديد آورد.

این امر الهی است که به سوی شما نازلش کرده است، و هر کس از خداوند پروا کند، سیّئاتش را از او می‌زداید و پاداش او را بزرگ گرداند.

آنان را در همانجا که خود سکنا دارید، در حد وسعتان سکنا دهید و به آنان زیان مرسانید که عرصه را بر آنان تنگ بگیرید و اگر [مطلقات] باردار باشند، خرجشان را بدهید تا آنکه وضع حمل کنند، و اگر برای شما [نوزاد را] شیر دادند، پس اجرتشان را بپردازید و در میان خود به نیکی رایزنی کنید، و اگر به توافق نرسیدید [زن] دیگری او را شیر دهد.

تا توانگر بر وفق توان خود خرج کند و کسی که روزی‌اش تنگ شده است، در همان حد که خداوند به او بخشیده است خرج کند، خداوند بر هیچ کس جز بر وفق آنچه به او بخشیده است، تکلیف نمی‌کند، چه بسا خداوند پس از تنگنا، آسایش مقرّر دارد.

و چه بسا شهرها که [اهلی آن] از فرمان پروردگارش و پیامبران او سر پیچیدند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۴

آنگاه به سختی از آنان حساب کشیدیم و به عذابی بیمانند معذّبشان داشتیم.

بدینسان عقوبت کار خود را چشید و عاقبت کارش زیان بود.

خداوند برای آنان عذابی سهمگین آماده کرده است، پس ای خردمندان مؤمن از خداوند پروا کنید، به راستی که خداوند به سوی شما پندآموزی فرستاده است.

پیامبری که آیات روشنگر الهی را بر شما می‌خواند، تا کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، از تاریکیها به سوی روشنایی برآورد، و هر کس به خداوند ایمان آورد و نیکوکاری کند، او را به بوستانهایی که جویباران از فرو دست آن جاری است، در آورد و همواره- جاودانه- در آنند، به راستی که خداوند روزی او را نیکو گردانده است.

خداوند کسی است که هفت آسمان را آفریده است و از زمین نیز همانند آن را، فرمان او در میان آنها نازل می‌گردد، تا بدانید که خداوند بر هر کاری تواناست، و اینکه خداوند بر هر چیز احاطه‌ی علمی دارد.

تفسیر ..... ص : ۲۱۴

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ ای پیغمبر گرامی.

ندا و خطاب به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جهت بزرگداشت او است، ولی مقصود از حکم امّت او است و لذا امّت را هنگام حکم در خطاب با او شرکت داد.

إِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ آنان را در عدّه‌ی شان طلاق دهید و مقصود از عدّه در اینجا «طهر» است.

چنانچه از امام باقر علیه السّلام آمده است»

: عدّه عبارت از پاک شدن از حیض است.

وَ أَحْصُوا الْعِدَّةَ مدّت انتظار و آن سه مرتبه حیض دیدن در

---

(۱) اصول کافی تفسیر نور الثّقلین ج ۵ ص ۳۴۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۵

صاحبان حیض است و سه ماه در صاحبان ماه و وضع حمل در حامل است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّکُمْ در سختگیری بر زنان که آنها را مجبور به فدیه دادن بر طلاق نمایید از خدا بترسید، یا در طولانی کردن مدّت و عدّه، یا در حبس آنها بعد از عدّه یا در طلاق ندادن و باقی گذاشتن آنها بدون قسامه از خدا بترسید.

لا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ بعد از طلاق آنها را از خانه هایشان اخراج نکنید تا عدّه‌ی آنها منقضی شود.

وَ لا يَخْرُجْنَ و خود آنها نیز از خانه بیرون نروند که شاید خداوند بین آنها و همسرانشان محبّت و الفت قرار دهد.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: «۲» مقصود زنی است که دو بار طلاق داده شده، که او نباید بیرون برود تا طلاق سوم محقّق شود و آن گاه که طلاق سوم محقّق شد جدایی حاصل می‌شود و دیگر نفقه‌ای ندارد.

زنی که یک بار طلاق داده شده و سپس به حال خود رها شده تا مدّت آن تمام شود، او نیز در منزل شوهرش می‌نشیند و از نفقه و سکنی استفاده می‌کند تا عدّه‌اش تمام شود إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ مگر آنکه کار زشتی آشکار مرتکب شوند.

مقصود فاحشه در اینجا زنا، یا اذیّت و آزار زن به اهل مرد و بدی اخلاق او می‌باشد، یا مقصود اشراف زنان بر مردان، یا سلطنت زنان بر همسرانشان، یا مساحقه- ی زنان است و به همه‌ی این احتمالات در

---

(۲) تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۷۹

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۶

اخبار اشاره شده است.

وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ اینها حدود و قرقگاه و احکام خداست که برای بندگانش مقرّر شده است.

وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لا تَدْرِي و هر کسی از حدود الهی تجاوز کند به خویشتن ستم کرده است تو ندانی.

لفظ «لا تدری» خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به هر کسی است که خطاب در مورد او ممکن است، یا فاعل فعل به نفس در «نفسه» برمی گردد، یا به زن مطلّقه برمی‌گردد که به صورت تضمّن و ضمنی استفاده می‌شود.

لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ شاید بعد از (طلاق)، یا بعد از ماندن در خانه‌های همسرانشان کاری از نو پدید آرد.

أَمْراً مقصود پدید آمدن رغبت شوهر و بازگشت به سوی زن است و همین علّت تربّص و انتظار و خارج نشدن از خانه‌های همسران است.

فَإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ وقتی به اواخر مدّتشان نزدیک شدند.

فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ به آنها بازگردید و آنها را در خانه هایتان نگهدارید در حالی که در باره‌ی همنشینی و قسامه‌ی آنها به خوبی و نیکی رفتار کنید.

أَوْ فارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ از آنها به خوبی جدا شوید به نحوی که عقل و عرف آن را نیکو بشمارد، بدین گونه که آنها را فرا بخوانید تا از خانه‌ی شما خارج شوند و با غیر شما ازدواج نمایند.

وَ أَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ بر طلاق شاهد بگیرید، یا بر طلاق و بر امساک، یعنی بازگشت به سوی آنها. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۷

وَ أَقِيمُوا ای شهادت دهندگان. الشَّهادَةَ لِلَّهِ اقامه‌ی شهادت به جهت طلب رضای خدا باشد، نه رضای کسی که به نفع او شهادت می‌دهید و نه به جهت اعراض و اغراض دنیوی باشد.

ذلِكُمْ امر به طلاق در حالت طهر و پاکی و شمردن و به حساب آوردن عدّه و بیرون نکردن زنهای مطلّقه و نگهداشتن یا رها کردن به خوبی و نیکی برای کسی پند و اندرز است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده باشد.

يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ کسی که ایمان به خدا و روز قیامت داشته باشد به حکمتها و مصالح الهی توجّه و التفات دارد و طالب این است که به اوامر خدا عمل کند.

وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ کسی که در مخالفت کردن اوامر و نواهی خدا و تجاوز از حدود او از خدا بترسد.

يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً خداوند برای او راه خروج از شبهات دنیا و سختیهای روز قیامت و از هر فتنه و بلایی در دنیا یا آخرت قرار می‌دهد و به همه‌ی این معانی در اخبار اشاره شده است و شاید اطلاق لفظ «مخرج» بدان جهت بوده که آن را نسبت به هر چیزی که ممکن است بر آن صادق شود تعمیم دهد.

از امام صادق علیه السّلام از پدرانش از علی علیه السّلام آمده است: کسی را که خداوند به او روزی بدهد در حالی که با پایش قدمی برنداشته و دستش را به سوی آن دراز نکرده و با زبانش در مورد آن سخنی نگفته و لباس برای آن نپوشیده چنین شخصی از کسانی است که خدای تعالی در کتابش آنها را ذکر کرده و فرموده: «وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ تا آخر آیه ...» ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۸

از امام صادق علیه السّلام آمده است: گروهی از اصحاب رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله وقتی این آیه نازل شد در را به روی خود بستند و به عبادت روی آوردند و گفتند: این آیه را ما را بس است.

این خبر به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید و در پی آنها فرستاد و فرمود:

چه چیزی شما را وادار به این کار کرده، گفتند: ای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله تو متکفّل روزی‌های ما شدی و ما هم به عبادت روی آوردیم.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی که چنین کند دعای او مستجاب نمی‌شود، بر شما باد طلب روزی کردن.

وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ و از جایی که گمان نبرد به او روزی عطا کند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: اینان گروهی از شیعیان ما هستند که ضعیف‌اند و چیزی ندارند که با آن سوی ما بیایند و حدیث ما را بشنوند و از علم ما اقتباس کنند، پس در این میان گروهی بالاتر از آنها به سوی ما حرکت می‌کنند و اموالشان را انفاق می‌کنند و بدنهایشان را خسته می‌کنند تا بر ما داخل شوند و حدیث ما را می‌شنوند و به سوی آنها نقل حدیث می‌کنند و آنها که حدیث برای آنها نقل شده حدیث را حفظ و نگهداری می‌کنند، ولی خود ناقلین حدیث آن را ضایع می‌سازند.

آنان کسانی هستند که خداوند برایشان راه خروج قرار داده و از آنجا که گمان ندارند روزی می‌دهد و تعمیم رزق به روزی نباتی و حیوانی و انسانی مخفی نماند.

وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ کسی که در امور دنیا و آخرتش بر خدا توکّل کند، که توکّل عبارت از خروج از اراده‌ی نفس و بهره‌مندی ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۱۹

آن و امتثال امر خداست بدون آن که به فایده و غایت امر و امتثال آن برای نفس توجّه و نظر شود و این معنا منافات با جدیّت و کوشش در کسب یا عبادت اخروی ندارد، چنانچه بعضی گمان کرده‌اند.

فَهُوَ حَسْبُهُ پس خدا او را کفایت کند، چون علم و قدرت و احاطه‌ی او کامل است.

إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ خداوند امرش را به آخر می‌رساند، بدون آن که مانعی از آن منع کند و بدون آن که از آن عاجز باشد.

قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً خدا بر هر چیزی قدر و اندازه‌ای قرار داشته است.

جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس چگونه است که مهمّات توکّل کنندگان بر خدا کفایت نمی‌شود؟

پس فرمود: برای هر چیزی اندازه‌ی معیّنی در عالم تقدیر قرار داد، یا اندازه‌ای قرار داد که از آن تجاوز نمی‌شود و لذا در کفایت کردن امور متوکّلین بر خدا تعجیل نمی‌شود و ممکن است این آیه نیز تعلیل امر به توکّل باشد.

وَ اللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسائِكُمْ زنانی که از حیض شدن مأیوس شدند، بدین گونه که خون حیض از آنان به علّت مرض یا حمل یا بالا بودن سن قطع شده باشد و لیکن پنجاه یا شصت ساله نشده‌اند، یا رسیدن به آن سن مشکوک باشد و امّا کسانی که به سبب رسیدن به پنجاه یا شصت سالگی خون حیض نمی‌بینند دیگر لازم نیست بعد از جدا شدن سه ماه صبر کنند و اصلا عدّه‌ی

طلاق ندارند و لذا فرمود: إِنِ ارْتَبْتُمْ اگر در بلوغ آنها به سنّ کسانی که حیض نمی‌بینند شک کردید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۰

فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَةُ أَشْهُرٍ وَ اللَّائِی لَمْ یَحِضْنَ کسانی که خون حیض نمی‌بینند ولی در سنّ کسانی هستند که حیض می‌بینند عدّه ی آنها سه ماه می‌باشد، مانند کسانی که حیض آنها قطع شده ولی به سنّ پنجاه یا شصت نرسیده‌اند.

وَ أُولاتُ الْأَحْمالِ أَجَلُهُنَّ مدّت عدّه یا آخر عدّه‌ی آنان.

أَنْ یَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ و بیان طلاق و چگونگی و اقسام آن در کتب فقهی مذکور است.

وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ هر کس از خدا بترسد در امر زنان، یا در احکام طلاق، یا در مدارا کردن با آنها و اقدام نکردن بر طلاق، یا در مطلق احکام خدا.

یَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ یُسْراً خداوند کار او را در دنیا یا در دنیا و آخرت بر یسر و آسانی قرار می‌دهد.

ذلِکَ آنچه که از امر زنان یا از امر طلاق و عدّه ذکر شد امر خدای تعالی است.

أَمْرُ اللَّهِ حکم او است.

أَنْزَلَهُ إِلَیْکُمْ وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ برای شما نازل کرد و هر که از خدا بترسد.

جمله‌ی «وَ مَنْ یَتَّقِ اللَّهَ» تأکید جمله‌ی سابق و اشاره به غایت دیگری است، یا جمله‌ی اوّل اشاره به تقوی در امر زنان و دومی اشاره به تقوی در مطلق احکام خداست.

یُکَفِّرْ عَنْهُ سَیِّئاتِهِ خدا گناهانش بپوشاند. گناهانی که قبل از تقوی یا از روی خطا صادر شده است. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۱

وَ یُعْظِمْ لَهُ أَجْراً و او را پاداشی بزرگ عطا کند. اجر در آخرت.

أَسْکِنُوهُنَّ زنان مطلّقه را که از خانه‌های شما خارج نشده‌اند اسکان دهید.

مِنْ حَیْثُ سَکَنْتُمْ مسکن آنها را پست‌تر از مساکن خویش قرار ندهید.

مِنْ وُجْدِکُمْ از آنچه که برای سکنای خود می‌یابید.

وَ لا تُضآرُّوهُنَّ در سکنی به آنان ضرر نزنید، یا از جهت دیگری غیر از سکنی به آنها ضرر نزنید.

لِتُضَیِّقُوا عَلَیْهِنَّ به آنها ضرر نزنید تا بر آنها تنگ بگیرید و آنها را وادار نمایید از مساکن شما خارج شوند.

وَ إِنْ کُنَّ أُولاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَیْهِنَّ حَتَّی یَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ زنان مطلّقه رجعی که می‌توانند در خانه‌ی همسر خود بمانند دارای نفقه هستند و در مورد طلاقهای بائن نفقه‌ای بر آنها نیست مگر آنکه حامله باشند که تا وضع حمل حقّ نفقه دارند.

فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَکُمْ بعد از وضع حمل و انقطاع علاقه‌ی نکاح اگر زنان به فرزندان شما شیر دهند.

فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ اجر و مزد آنها را در باره‌ی شیر دادن بدهید.

وَ أْتَمِرُوا بَیْنَکُمْ بِمَعْرُوفٍ همدیگر را در شیر دادن و مزد و اجرت آن به معروف و نیکی امر کنید.

وَ إِنْ تَعاسَرْتُمْ ای پدران اگر از تمام اجرت و ایفای حقّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۲

مادران و اجرت آنها ناتوان شدید و به سختی افتادید و ای مادران اگر نتوانستید در مقدار اجرت مسامحه کنید باید یک زن شیرده‌ی دیگری انتخاب شود.

فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْری مرضعه‌ی دیگری بیاید و به او شیر دهد و این سرزنش پدران است که چرا در اجرت و مقدار آن سخت می گیرند و سرزنش مادران است بر سختگیری آنها.

لِيُنْفِقْ انفاق نمایـد آن طور که شایسـته است از نفس و اولاد و پـدران و همسـران و سایر کسانی که زیر دست آنهاست از بنـدگان و کنیزان و خدمه و زنان مطلّقه‌ی رجعی و مطلّقه‌های بائن که حامله هسـتند، یا مقصود این است که نفقه دهد بر زنان مطلّقه‌ی رجعی، یـا مطلّقه‌ی بـائن که حامله باشـند، یا نفقه دهـد بر زنان بائن که حامله باشـند، یا زنان بائن که عـدّه‌ی آنها گذشـته ولی به اولاد شـیر می‌دهند.

ذُو سَـعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ، فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتاهُ اللَّهُ لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا ما آتاها سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ تا مرد دارا به وسعت و فراوانی نفقه‌ی زن شیرده دهد و آن که نادار و تنگ معیشت است هم آنچه خدا به او داده انفاق کند که خدا هیچ کس را جز آنچه توانایی داده تکلیف نمی‌کند. بعد از عسر و تنگی در معیشت خداوند آنها را در یسر و سعه قرار می‌دهد. يُسْراً وسعت در معیشت.

از امام صادق علیه السّـلام روایت شده که از او از مردی سؤال شد که راحت و ثروتمند است و لباسـهای نیکو و گرانبها و پیراهنهای زیادی می‌پوشد که روی همدیگر قرار می‌گیرند و بدین وسیله تجمّل و زینت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۳

می‌کند، آیا چنین شخصـی اسـراف کار نیست؟ فرمود: نه، چون خدای تعالی فرموده است: «لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ» وَ كَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّها وَ رُسُلِهِ و چه بسـیار مردم دیـاری را که از خـدا و رسولانـش سـر پیچیدنـد و کافر شدنـد ما هم آنها را به حساب سخت مؤاخذه کردیم و به عذاب بسیار شدید معذّب ساختیم.

این جمله عطف بر جمله‌ی «وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ» می‌باشد و اشاره به این است که هر کس تقوی نداشته باشد سر انجام بد و عاقبت سوء در انتظار اوست.

فَحاسَبْناها حِساباً شَدِيداً محاسبه را با دقّت و کمال انجام می‌دهیم و کسی که خداوند به دقّت با او حساب‌رسی کند چاره‌ای ندارد.

وَ عَذَّبْناها عَذاباً نُكْراً عذاب ناشناخته که به جهت عظمت و بزرگی‌اش هیچ کس آن را نمی‌شناسد.

فَذاقَتْ وَبالَ أَمْرِها وَ كانَ عاقِبَةُ أَمْرِها خُسْراً تا به کیفر کردار خود رسیدند و عاقبت کارشان زیانکاری و حسرت گردید.

ضایع شدن اصل سـرمایه و کالا است و بیان آن قول خدای تعالی است که می‌فرماید: أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً در دنیا، یا در قیامت و بعد از آن.

فَـاتَّقُوا اللَّهَ يـا أُولِي الْأَلْبـابِ ای کسـانی که با ولایت و بیعت ولوی دارای لبّ و مغز شدیـد و لـذا آن را تفسـیر نمود با این قول خـدا: الَّذِينَ آمَنُوا با بیعت خاصّ ولوی و دخول ایمان در دلهایشان ایمان آورده‌اند و ممکن است تقدیر «یا ایها الّذین آمنوا» باشد و ممکن است خبر مبتدای محذوف باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۴

قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً رَسُولًا «۱» مقصود از ذکر رسول صلّی اللّه علیه و آله یـا جبرئیل یا قرآن است و لفظ «رسول» بـدل از آن به صورت بدل اشتمال است.

يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آياتِ اللَّهِ مُبَيِّناتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا و رسول بزرگواری را که برای شـما آیات روشن بیان خدا را تلاوت کند فرسـتاد تا آنکه به خدا ایمان آورد و نیکوکار شدند. با بیعت عام یا خاص ایمان آوردند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ و (بدانیـد) هر کس به خـدا ایمـان آرد و نیکوکـار شود در باغهـای بهشتی در آیـد که نهر زیر درختانش جاری است و همیشه در آن بهشت ابـد متنعّم است که خـدا در آنجا رزق نیکو بر او مهیّا ساخته است. به شـروطی که در هر دو بیعت اخذ شده وفا کردند.

َ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ يَعْمَلْ صالِحاً يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً اللَّهُ که از ظلمت (جهل) به سوی معرفت و ایمان باز آرد.

لفظ «اللّه» بدل از «اللّه» در «أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقاً» است، یا مبتدا است و خبر آن موصولی است که می‌آید، یا خبر مبتدای محذوف است.

الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ در عدد مثل آنهاست.

از امام رضا علیه السّلام روایت شده که زمینها هفت هستند:

۱- زمینی است که زیر پاهای ماست.

---

(۱) امام رضا علیه السّلام: ذکر رسول خدا و ما اهل ذکر هستیم که خداوند امر فرموده مردم از ما سؤال کنند چیزی را که نمی‌دانند.

اصول کافی- تفسیر جامع ج ۷ ص ۱۸۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۵

۲- آسمان اوّل.

۳- آسمان دوّم تا آسمان ششم و بنابر آنچه که به طور مکرّر نیز بیان آن گذشته است مبنی بر اینکه بر بعضی از عوالم کیفیّت زمینی غالب می‌شود و بر بعضی کیفیّت آسمانی می‌گوییم: زمین اوّل همان هیولی اوّل است و زمین دوم امتداد جسمانی و زمین سوم بسائط عنصری.

۴- و زمین چهارم مادّه‌ی جمادی.

۵- و زمین پنجم مادّه‌ی نباتی و زمین.

۶- ششم مادّه‌ی حیوانی.

۷- و زمین هفتم مادّه‌ی بشری است.

یا زمین اوّل عالم مثال سفلی و دوم عالم مواد و سوم عالم طبایع و چهارم عالم نفوس نباتی و پنجم عالم نفوس حیوانی و ششم عالم نفوس بشری و هفتم عالم مثال علوی است.

یَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَیْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا تا با نازل شدن امر در بین آنها، یا با خلق آسمانهای هفتگانه و زمینهای هفتگانه بدانید که خداوند بر هر چیز تواناست.

أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْماً زیرا هر کس در عالم کبیر یا عالم صغیر به آسمانها و زمینها نظر کند آثار قدرت و علم و مهربانی خداوند نسبت به خلقش ظاهر می‌شود و همچنین احاطه‌ی علم او به کوچک و بزرگ و پست و جلیل ظاهر می‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۶

سورة التّحریم ..... ص : ۲۲۶

اشاره

این سوره مدنی و دارای ۱۲ آیه است.

[سوره التحریم (۶۶): آیات ۱ تا ۱۲] ..... ص : ۲۲۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضاتَ أَزْواجِكَ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱) قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمانِكُمْ وَ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۲) وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلى بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِيثاً فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَ أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَ أَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَها بِهِ قالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هذا قالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (۳) إِنْ تَتُوبا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذلِكَ ظَهِيرٌ (۴)

عَسى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْواجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِماتٍ مُؤْمِناتٍ قانِتاتٍ تائِباتٍ عابِداتٍ سائِحاتٍ ثَيِّباتٍ وَ أَبْكاراً (۵) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ عَلَيْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ (۶) يا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷) يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۸) يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۹)

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ كانَتا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبادِنا صالِحَيْنِ فَخانَتاهُما فَلَمْ يُغْنِيا عَنْهُما مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَ قِيلَ ادْخُلا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ (۱۰) وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتاً فِي الْجَنَّةِ وَ نَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۱) وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها فَنَفَخْنا فِيهِ مِنْ رُوحِنا وَ صَدَّقَتْ بِكَلِماتِ رَبِّها وَ كُتُبِهِ وَ كانَتْ مِنَ الْقانِتِينَ (۱۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۷

ترجمه: ..... ص : ۲۲۷

ای پیامبر چرا در طلب خشنودی [بعضی از] همسرانت چیزی را که خداوند بر تو حلال گردانده است، تحریم می‌کنی؟ و خداوند [در همه حال] آمرزگار مهربان است.

به راستی که خداوند شکستن سوگندهایتان را [با دادن کفّاره] بر شما روا داشته است، و خداوند سرور شماست و او دانای فرزانه است.

و چنین بود که پیامبر سخنی را پوشیده‌وار به بعضی از همسرانش گفت، و چون آن را [آن زن به زن دیگر] خبر داد و خداوند او را از آن آگاه کرد، بخشی از آن

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۸

را [در عتاب خود به آنان] بیان داشت و از بخش دیگر صرف نظر کرد و چون آن زن [صاحب راز و افشاگر آن] را از آن آگاه کرد، گفت چه کسی تو را از این خبر داد؟ فرمود: مرا [خداوند] دانای آگاه با خبر کرد.

اگر شما دو زن به درگاه خداوند توبه کنید، که به راستی هم دلهای شما [از طاعت خداوند و پیامبر او در این امر] برگشته است [از گناه شما درمی‌گذرد]، و اگر در برابر او همدستی کنید، بدانید که خداوند دوست اوست و جبرئیل و صالح [ترین] مؤمنان، و علاوه بر آن فرشتگان هم پشتیبانند.

چه بسا اگر شما را طلاق دهد، پروردگارش برای او همسرانی بهتر از شما جانشین گرداند که زنانی مسلمان، مؤمن، فرمانبردار، توبه کار، پرستشگر خداوند، روزه‌دار، اعم از بیوه و دوشیزه باشند.

ای مؤمنان خود و خانواده‌تان را از آتشی حفظ کنید که هیزم آن مردم و سنگها هستند و فرشتگانی درشتخو و سخت‌رو بر آن

گمارده‌اند که از خداوند در آنچه فرمانشان دهد سرپیچی نمی‌کنند و هر چه به ایشان فرمان داده می‌شود، انجام دهند.

ای کافران امروز عذر خواهی مکنید، فقط در برابر کاری که کرده‌اید جزا یابید.

ای مؤمنان به درگاه خداوند توبه‌ای خالصانه کنید، چه بسا پروردگارتان گناهانتان را از شما بزداید و شما را به بوستانهایی که جویباران از فرودست آن جاری است، درآورد.

[در] روزی که خداوند پیامبر و ایمان‌آوردگان همراه او را فرو نگذارد، نورشان در پیشاپیش و سمت راستشان می‌شتابد، گویند پروردگارا نور ما را برای ما به کمال برسان و ما را بیامرز، که تو بر هر کاری توانایی.

ای پیامبر با کافران و منافقان جهاد کن و با آنان درشتی کن که سرا و سر انجامشان جهنّم است و بد سر انجامی است.

خداوند در باره‌ی کافران مثلی می‌زند و آن همسر نوح است و همسر لوط که در حباله‌ی دو بنده از بندگان شایسته‌ی ما بودند، سپس به ایشان خیانت کردند و آن دو [پیامبر] در برابر امر [و عذاب] الهی چیزی را از آنان بازنداشتند و [به آنان] گفته شد، همراه سایر وارد شوندگان، وارد آتش [جهنّم] شوید.

و نیز خداوند در باره‌ی مؤمنان مثلی می‌زند و آن همسر فرعون است که [در اوج سختی کشیدن] گفت پروردگارا برای من در نزد خودت، خانه‌ای در بهشت بنا کن، و مرا از شرّ فرعون و عمل او رهایی ده و از قوم ستمکاران نجاتم بخش.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۲۹

و نیز مریم دختر عمران را که پاکدامنی ورزید، آنگاه از روح خویش در او دمیدیم، سخنان پروردگارش و کتابهای او را استوار گرفت و از فرمانبرداران بود.

تفسیر ..... ص : ۲۲۹

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکَ تَبْتَغِی مَرْضاتَ أَزْواجِکَ خداوند می‌بخشد بر شما آنچه را که از ایمان شما به شما ملحق شده است.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ خداوند از بخشش و مغفرت به شما رحم می‌کند.

قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَکُمْ خداوند واجب کرده، یا مقدّر نموده، یا اثبات نموده است.

تَحِلَّةَ أَیْمانِکُمْ تحلیل قسم‌هایتان، یا کفّاره‌ی قسم‌هایتان، که آن از چیزی است که تحلیل به آن واقع می‌شود.

وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ و خداوند سزاوارتر به طلب رضایت است.

وَ هُوَ الْعَلِیمُ او به مصالح شما داناست، که اگر به شما گفت قسم‌هایتان را با کفّاره تحلیل کنید.

الْحَکِیمُ او در افعال و گفتار حکیم است.

پس تشریع، امر و نهی نمی‌کند مگر به آنچه که دارای مصلحت و غایت‌های شریف و محکم باشد.

کسانی که در تصحیح خلافت خلفای خود و امامت ائمّه‌ی خویش به امثال این آیه متوسّل شده‌اند گفته‌اند: این آیه دلالت می‌کند بر اینکه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۰

خدای تعالی پیامبرش را مورد عتاب و سرزنش قرار داده و سرزنش جز به خاطر گناهی که از او صادر شده است نمی‌باشد و گناه در اینجا این بوده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بدون امر خدا از جانب خودش ماریه‌ی قبطیّه، یا نوشیدن عسل را بر خودش حرام کرده بود.

پس ما می‌گوییم: مانند این سرزنش دلالت می‌کند بر کمال عنایت خدای تعالی بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و مهربانی او نسبت به

پیامبرش به نحوی که خدای تعالی راضی نشده است که پیامبر بر خودش بعضی لذّت‌های مباح را حرام نماید، مانند پدر مهربان که فرزندش را از ترک بعضی از لذّت‌های نفسانی منع می‌کند و این معنا به خاطر مهربانی پدر و منع او از امساک و خودداری از بعضی چیزهایی که لذّت نفس در آن است صورت می‌گیرد.

و این مطلب دلالت بر صدور گناه یا خلافت امر از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نمی‌کند.

نهایت این است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از بعضی از لذّت‌ها خودداری کرده تا بعضی از همسرانش را راضی سازد و طلب رضایت همسران از چیزهایی است که مندوب و مستحب است.

آیا نمی‌بینی که دروغ گفتن بر همسران جایز شده تا رضایت آنان جلب شود؟

قمیّ و غیره او در سبب نزول آیه‌ها گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در خانه‌ی عایشه یا در خانه‌ی حفصه بود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پیش ماریه رفت، حفصه این مطلب را فهمید و خشمناک شد و پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و گفت: یا رسول اللّه: در نوبت و روز من و در خانه‌ی من و بر روی فراش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۱

من با ماریه سر می‌کنی؟ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حیا نمود و فرمود: بس کن ای حفصه، من ماریه را بر خودم حرام کردم و راز پنهانی را به تو می‌گویم که اگر تو آنرا به کسی بگویی و فاش کنی بر تو باد لعنت خدا و ملایکه و همه‌ی مردم حفصه گفت: باشد، آن راز چیست؟ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

بعد از من ابابکر متصدّی خلافت می‌شود و پس از آن پدر تو، حفصه گفت: چه کسی به تو این خبر را داد؟ رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خداوند دانا و آگاه این خبر را داد، حفصه همان روز این خبر را به عایشه گفت و عایشه به ابو بکر خبر داد و ابو بکر نزد عمر آمد و گفت: عایشه از جانب حفصه خبری به من خبر داده است که من به قول او مطمئن نیستم، تو از خود حفصه سؤال کن.

پس عمر نزد حفصه آمد و گفت: خبری که عایشه از طرف تو آورده است چیست؟ حفصه انکار کرد و گفت: من چیزی در این مورد به عایشه نگفته‌ام.

عمر گفت: این خبر مطلب حقّی است و به ما خبر بده تا در این کار جلو بیفتیم، حفصه گفت: آری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله چنین گفت: پس جبرئیل با این سوره بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله نازل شد و خداوند مطلب را بر او آشکار ساخت، یعنی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را از اظهارات و اخبار حفصه آگاه ساخت، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعضی از سخنان حفصه را به او گفت و فرمود: چرا آنچه را که من به تو خبر داده‌ام خبر داده‌ای و بعضی از اخبار نیز اعراض کرد و نگفت، یعنی آنچه را که می‌دانست به آنها نفرمود.

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در خانه‌ی عایشه با ماریه خلوت کرد، حفصه از قضیّه مطّلع شد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به حفصه فرمود: این مطلب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۲

را به عایشه نگو و ماریه را بر خودش حرام نمود و به عایشه خبر داد که پدرش پس از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حکومت می‌کند و بعد از آن عمر و حفصه این خبر را به عایشه گفت، ولی از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مخفی می‌کرد و می‌گفت من نگفته‌ام. که خدای تعالی رسولش را از قضیّه آگاه ساخت.

و این است معنای قول خدای تعالی: «و اذا سرّ النبیّ الی بعض ازواجه حدیثا ... تا آخر آیه» بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هرگاه نماز ظهر را می‌خواند نزدیک یک همسرانش می‌رفت، هرگاه نزد حفصه می‌رفت حفصه او را حبس می‌کرد و

عسل براى او حاضر مى‌ساخت و عايشه از زياد ماندن رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نزد حفصه ناراحت مى‌شد، لذا عايشه با بعضى از همسران قرار گذاشت كه هرگاه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بر آنها وارد شود همگى بالاتّفاق بگوييد: از تو بوى ناخوشايند و بد استشمام مى‌شود.

وقتى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آمد و همه با هم چنين گفتند رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: پس از اين ديگر شربت عسل نخواهم نوشيد.

بعضى گفته‌اند: زينب حجش رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را حبس مى‌كرد و زياد نگه مى‌داشت پس عايشه با بعضى از همسران قرار گذاشتند كه چنين بگوييد، چون آنها فهميدند كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نزد زينب شربت عسل مى‌نوشد.

[وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلى بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِيثاً] منظور حديث خلافت ابى بكر و عمر، يا حديث تحريم ماريه و امر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به كتمان و مخفى داشتن آن است.

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وقتى حفصه عايشه را از خبر آگاه كرد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۳

وَ أَظْهَرَهُ اللَّهُ خبر دادن حفصه به عايشه را خداوند آشكار نمود.

[عليه] بر محمّد صلّى اللّه عليه و آله.

[عرّف] آن همسر مأمور به كتمان بعضى از خبر را گفت و بعضى را كتمان كرد.

[بعضه و أعرض عن بعض] چنانچه گذشت. فَلَمَّا نَبَّأَها بِهِ قالَتْ حفصه گفت.

مَنْ أَنْبَأَكَ هذا قالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ سپس خداى تعالى با زبان جبرئيل و محمّد صلّى اللّه عليه و آله حفصه و عايشه را مورد خطاب قرار داده و فرمود:

إِنْ تَتُوبا إِلَى اللَّهِ از افشاء كردن آنچه كه مأمور به كتمان آن شديد، يا از قصد شما به مسموم كردن پيامبر توبه كنيد.

فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما لفظ «فاء» سببيّه و جزاء محذوف است.

يعنى از اينكه دلهاى شما از حقّ روى‌گردان شده و به مخالفت با محمّد صلّى اللّه عليه و آله روى آورده توبه كنيد و اين توبه براى شما بهتر است. يا لفظ «فاء» براى جزاء و قول خدا: «فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما» قائم مقام و جانشين جزاست.

و معناى آيه اين است كه اگر توبه كنيد توبه بر شما واجب است، چون دلهاى شما از حقّ روى گردانيده است.

و جمع آمدن لفظ «قلوب» بدان جهت است كه در لغت عرب هرگاه تثنيه‌اى به تثنيه‌ى ديگرى اضافه شود تثنيه‌ى اوّل را به صورت جمع مى‌آوردند، چون اجتماع دو تثنيه را خوشايند و مكروه مى‌دانند و نيز جمع آوردن لفظ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۴

«قلوب» براى اشعار به اين است كه آن دو زن داراى قلب‌هاى متعدّد مى‌باشند. و اين آيه به اتّفاق مفسّرين خاصّه و عامّه در باره‌ى عايشه و حفصه نازل شده است.

وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذلِكَ ظَهِيرٌ مقصود از «صالح المؤمنين» علىّ بن ابى طالب عليه السّلام است.

بعضى گفته‌اند: از عمر بن خطّاب سؤال شد آن دو زن كه بر آزار رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله همّت گماردند چه كسانى بودند؟ گفت: عايشه و حفصه.

از امام باقر عليه السّلام آمده است كه فرمود: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله على عليه السّلام را دو مرتبه به اصحابش معرّفى نمود، يك بار آنجا كه فرمود: «من كنت مولاه «۱» فعلىّ عليه السّلام مولاه» بار دوّم آنجا بود كه اين آيه نازل شد، كه رسول خدا صلّى اللّه

علیه و آله دست علی علیه السّلام را گرفت و فرمود: ای مردم این شخص صالح مؤمنین است.

از طریق عامّه و خاصّه روایت شده که مقصود از صالح المؤمنین علی علیه السّلام است.

عَسی رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْواجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِماتٍ مُؤْمِناتٍ آوردن ایمان بعد از اسلام برای اشاره به این است که ایمان غیر از اسلام است پس باید طالب آخرت بعد از اسلام طالب ایمان باشد.

قانِتاتٍ تائِباتٍ عابِداتٍ سائِحاتٍ برخی گفته‌اند:

---

(۱)

کیست مولا آنکه آزادت کند بند رقیت ز پایت وا کند

این جهان زندان و ما زندانیان حفره کن زندان و خود را وا رهان

مولوی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۵

مقصود زنان روزه‌دار است، چون نبی صلّی اللّه علیه و آله فرمود: سیاحت امّت من روزه است، چون امساک و خودداری از خواسته‌های نفس رهایی نفس است و در رهایی آن سیاحت نفس در ملک ربّ حاصل می‌شود.

بعضی گفته‌اند: مقصود زنانی است که در امر و طاعت خدا جدّی هستند.

و بعضی گفته‌اند: مقصود زنانی است که به سوی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هجرت کرده‌اند.

ثَيِّباتٍ وَ أَبْكاراً حرف عطف آورد، چون هر دو صفت به منزله‌ی یک صفت می‌باشند.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت عامّ نبوی یا با بیعت خاصّ ولوی ایمان آورده‌اید.

قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ حفظ کردن و نگهداری شخص نفس خویش را از آتش به این است که آنرا از پیروی شهوت‌ها و غضب‌ها و حیله‌های شیطانی حفظ کند.

و حفظ کردن اهل خانه از آتش به این است که آنان را از امر به معروف و نهی از منکر نماید، به آنان یاد دهد و به کارهای نیک ترغیب و تشویق نماید، از کارهای بد آنان را بر حذر سازد، ولایت و اتّباع و پیروی از ولیّ امر را که غایت غایت‌ها و نهایت نهایت‌هاست به آنان اعلام کند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: وقتی این آیه نازل شد مردی از مسلمانان نشسته و گریه می‌کرد و می‌گفت: من در مقابل نفس خودم ناتوان و عاجز که حالا مکلّف به نجات اهلم شدم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۶

کافی است که آنها را امر کنی به چیزی که خودت را به آن امر می‌کنی و نهی کنی آنها را از چیزی که خودت را از آن نهی می‌کنی و به این مضمون روایات بسیاری از ائمّه علیهم السّلام وارد شده است.

عَلَيْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ این جمله حال یا مستأنف است و لفظ «قول» از جانب ملائکه یا از جانب خدا در تقدیر است.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ای کسانی که با بیعت عامّ ایمان آورده‌اید.

تُوبُوا إِلَى اللَّهِ به وسیله بیعت خاصّ به سوی خدا توبه کنید، یا معنای آیه این است: ای کسانی که با بیعت خاصّ ایمان آورده‌اید توبه کنید و از مقام نفوس خویش به سوی خدای تعالی برگردید که مظهر او دلهای شماست.

تَوْبَةً نَصُوحاً توبه‌ای که از لکّه‌ی بازگشت خالص باشد، یا توبه‌ای که صاحبش را نصیحت کند، بدین‌گونه که برگذشته نادم و

پشیمان باشد و عازم بر ترک گناه در آینده باشد، یا مقصود توبه‌ای است که پارگی‌های پدید آمده در دین را وصله کند و پارگی‌های را بدوزد، فاسد را اصلاح نماید.

و لفظ «نصوح» از «نصح» به معنای خیاطت و دوختن است.

یا مقصود توبه‌ای است که با دست ولیّ امر در بیعت خاصّ ولوی انجام گیرد، چه آن توبه چیزی است که صاحبش را از هر بدی و غلّ و غشّ رهایی می‌بخشد و آن توبه‌ای است که به وسیله‌ی آن صاحبش هر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۷

بدی و رذیلت را می‌بیند و نفسش را در رهایی از آن پند می‌دهد و آن چیزی است که هر پارگی را که ما قبل از آن برای نفس واقع می‌شود می‌دوزد و وصله می‌کند.

بدان که توبه بر حسب صورت دارای معانی متعددی است، چه معنای توبه این است که انسان بگوید: من به سوی خدا توبه می‌کنم، یا به سوی خدا توبه کردم، یا به نبیّ یا ولیّ زمان خود رجوع کند و به دست او بیعت کند، بیعت عامّ یا بیعت خاصّ.

و بر گناهان قالبی پشیمان شود، بر رذایل نفسانی و عقاید باطل نادم گردد، از لحاظ نسبت افعال یا صفات یا نسبت وجود به خودش برگردد، بر رنگارنگ شدن در مقاماتش نادم باشد و طلب تمکین نماید و به خدا بازگشت نماید.

همه‌ی این معانی توبه است و همه‌ی این معانی بر حسب مراتب اشخاص منظور آیه است.

عَسی رَبُّکُمْ أَنْ یُکَفِّرَ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ گناهان قالبی و رذایل نفسانی، عقاید باطل، دیدن افعال از نفسهایتان، نسبت صفات به نفسها و انانیّت‌های شما.

وَ یُدْخِلَکُمْ بعد از ازاله و از بین بردن گناهان.

جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ در آخر سوره‌ی آل عمران بیان جریان نهرها از زیر بهشت‌ها گذشت.

یَوْمَ لا یُخْزِی اللَّهُ النَّبِیَّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ با بیعت عام یا خاصّ با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله بیعت کردند، ولی مناسب قول خدای تعالی:

نُورُهُمْ یَسْعی بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ منظور معنای دوّم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۸

است و سوره‌ی تغابن بیان این نور و اینکه آن در قلب مؤمن روشن‌تر و نورانی‌تر از خورشید است که روز را روشن می‌کند و از همه‌ی جهات طرف جلو و راست را اختیار نمود، تا اشعار به دو نفس مطیع باشد که بر حسب دو قوّه‌ی علّامه و عمّاله می‌باشد.

و امّا دو طرف پشت و چپ پس آن دو برای نفس مطیع نمی‌باشند بدین معنا که برای نفس در این مرتبه جهت شیطانی و حیوانی نیست و از آنها به پشت و چپ تعبیر می‌شود و اگر آن دو جهت پیدا کنند دیگر در آن دو قسمت نور وجود پیدا نمی‌کند.

یَقُولُونَ به زبان حال و قال گویند: رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا چون مؤمنین با ظهور این نور و صورت ملکوتی از جلوشان حرص و شوقشان شدّت پیدا می‌کند، آتش شوق و طلبشان فزونی می‌یابد، طلب ازدیاد و اشتداد آن نور را می‌نمایند تا جایی که برای آنان ذات و اثری باقی نماند، که مثل آنان در آن حال مثل فرش و چراغ است که چه مادامی که دارای ذات و حرکت باشند سکون بر آنها عارض نمی‌شود.

وَ اغْفِرْ لَنا حدود و نقایص که به ما محلق شده و مانع از ادراک کامل این نور می‌باشند بر ما ببخش.

إِنَّکَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ با کفّار و منافقین در عالم صغیر و کبیر جهاد کن.

و امام صادق علیه السّلام آیه را به صورت «جاهد الکفار بالمنافقین» خوانده و فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله هیچ وقت با منافقی جنگ نکرد، بلکه همیشه دل آنها را به دست می‌آورد.

و در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام آمده است: «جاهِدِ الْکَفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۳۹

چنین نازل شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با کفّار مجاهده کرد و علی علیه السّلام با منافقین مجاهده نمود، پس جهاد علی علیه السّلام جهاد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است.

وَ اغْلُظْ عَلَیْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِینَ کَفَرُوا مقصود کفر نفاق است اگر چه نسبت به انبیا و اولیا قرب و نزدیکی داشته باشند.

امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ کانَتا تَحْتَ عَبْدَیْنِ مِنْ عِبادِنا دو بنده‌ی مخصوص ما.

مِنْ عِبادِنا و بود زن نوح و زن لوط تحت اختیار نوح و لوط کنایه از کمال قرب و نزدیک بودن آن دو است.

صالِحَیْنِ فَخانَتاهُما فَلَمْ یُغْنِیا عَنْهُما مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ قِیلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِینَ وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِینَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ چه اتّصال با کفّار و معاشرت با آنها به مؤمنین ضرر نمی‌زند، چنانچه اتّصال آسیه و معاشرت و نزدیکی او با فرعون ضرری به آسیه وارد نمی‌کرد.

إِذْ قالَتْ رَبِّ ابْنِ لِی عِنْدَکَ بَیْتاً فِی الْجَنَّةِ وَ نَجِّنِی مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ مقصود از ظالمین قبطی‌ها بودند که تابع فرعون بودند.

وَ مَرْیَمَ «۱» ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَها فرج خویش را از اینکه به آن شود حفظ کرد، یا از نظر کردن خودش به آن خود را

---

(۱) مریم: دختر عمران، مادر عیسی علیه السّلام، زنی که قرآن به پاکی او شهادت داده است، نامش سی و چهار بار در کلام اللّه مجید مذکور می‌باشد.

قاموس قرآن ج ۶ ص ۲۵۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۰

حفظ نمود.

فَنَفَخْنا فِیهِ مِنْ رُوحِنا وَ صَدَّقَتْ بِکَلِماتِ رَبِّها وَ کُتُبِهِ مقصود از کلمات کلمات وجودی است و آن مراتب عالم است که مندرج در فرزند آدم است.

و مقصود از کتب احکام نبوّت‌ها و رسالت‌ها و آثار ولایت‌هاست و از آن جمله است کتب تدوینی.

وَ کانَتْ مِنَ الْقانِتِینَ از کاملین در خضوع و عبادت و آوردن لفظ مذکّر برای آن است که مریم را از زنان به حساب نیاورد، بلکه از مردان به شمار آید.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: بسیاری از مردان کامل گشته‌اند، ولی از زنان جز چهار نفر کامل نشده‌اند:

۱- آسیه دختر مراحم زن فرعون ۲- مریم دختر عمران ۳- خدیجه دختر خویلد ۴- فاطمه دختر محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۱

سورة الملک ..... ص : ۲۴۱

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر سی آیه و بعضی گفته‌اند مشتمل بر سی و یک آیه است.

[سوره الملک (۶۷): آیات ۱ تا ۳۰] ..... ص : ۲۴۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
تَبارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (۲) الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً ما تَرى فِي خَلْقِ الرَّحْمنِ مِنْ تَفاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرى مِنْ فُطُورٍ (۳) ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خاسِئاً وَ هُوَ حَسِيرٌ (۴)
وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِمَصابِيحَ وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّياطِينِ وَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذابَ السَّعِيرِ (۵) وَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ (۶) إِذا أُلْقُوا فِيها سَمِعُوا لَها شَهِيقاً وَ هِيَ تَفُورُ (۷) تَكادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّما أُلْقِيَ فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ (۸) قالُوا بَلى قَدْ جاءَنا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنا وَ قُلْنا ما نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ كَبِيرٍ (۹)
وَ قالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ ما كُنَّا فِي أَصْحابِ السَّعِيرِ (۱۰) فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ (۱۱) إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۲) وَ أَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۱۳) أَ لا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۴)
هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِي مَناكِبِها وَ كُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ (۱۵) أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّماءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذا هِيَ تَمُورُ (۱۶) أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّماءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ (۱۷) وَ لَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ (۱۸) أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ وَ يَقْبِضْنَ ما يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (۱۹)
أَمَّنْ هذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ إِنِ الْكافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ (۲۰) أَمَّنْ هذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ (۲۱) أَ فَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلى وَجْهِهِ أَهْدى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۲) قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَ جَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا ما تَشْكُرُونَ (۲۳) قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴)
وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۲۵) قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنَّما أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۲۶) فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ قِيلَ هذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ (۲۷) قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَ مَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنا فَمَنْ يُجِيرُ الْكافِرِينَ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۲۸) قُلْ هُوَ الرَّحْمنُ آمَنَّا بِهِ وَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْنا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۲۹)
قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ ماؤُكُمْ غَوْراً فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِماءٍ مَعِينٍ (۳۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۳

ترجمه: ..... ص : ۲۴۳

بزرگا کسی که فرمانروایی به دست اوست و او بر هر کاری تواناست.
کسی که مرگ و زندگی را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک نیکوکردارترید و او پیروزمند آمرزگار است.
کسی که هفت آسمان را تو بر تو آفرید، در آفرینش خداوند رحمان، هیچ گونه نابسامانی نمی‌بینی، باز چشم بگردان آیا هیچ رخنه‌ای می‌بینی؟.
سپس دوباره چشم بگردان، چشمت خسته و مانده بازگردد.
و به راستی آسمان دنیا را به چراغها [ی ستارگان] آراستیم و آنها را رماننده‌ی شیاطین گرداندیم و برای آنان عذاب آتش جهنّم،

آماده ساختیم.

و برای کسانی که به پروردگارشان کفر ورزیدند عذاب جهنّم [آماده] است و چه بد سر انجامی است.

چون در آنجا افکنده شوند، نعره‌ی آن را می‌شنوند و آن برمی‌جوشد،

نزدیک است که از خشم پاره پاره گردد،

هرگاه که گروهی در آن افکنده شوند، نگهبانانش از ایشان پرسند آیا [پیامبر] هشدار دهنده‌ای نزد شما نیامد؟. گویند چرا، هشدار دهنده‌ای نزد ما آمد، آنگاه [او را] تکذیب کردیم و گفتیم خداوند چیزی فرو نفرستاده است، شما جز در گمراهی بزرگ نیستید.

و گویند اگر [سخنان آنان را] به سمع قبول می‌شنیدیم یا تعقّل می‌کردیم، از زمره‌ی دوزخیان نبودیم.

و بدینسان به گناهشان اعتراف می‌کنند، لعنت باد دوزخیان را.

بیگمان کسانی که به نهان از پروردگارشان می‌هراسند، آنان از آمرزش و پاداشی عظیم برخوردارند.

و سخنتان را چه پوشیده دارید چه آشکارش کنید، او از راز دلها آگاه است.

آیا کسی که آفریده است، علم ندارد؟ حال آنکه اوست باریک‌بین آگاه.

اوست کسی که زمین را برای شما رام گردانید، پس در گوشه و کنار آن رهسپار شوید و از روزی او بخورید و رستاخیز به امر [و در پیشگاه] اوست.

آیا از آن که در آسمان است ایمنید که شما را در زمین فرو برد، در حالتی که به ناگهان می‌جنبد؟.

یا از آن که در آسمان است ایمنید که بر شما شنبادی بفرستد، زودا که بدانید هشدار من چگونه است.

و به راستی که پیشینیان آنان تکذیب پیشه کردند پس [بنگر که] عقوبت من چگونه بود.

آیا به پرندگان بر فراز سرشان ننگریسته‌اند، که بال

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۴

گشاده‌اند و فرو بندند [آن را]، هیچ کس جز خداوند رحمان آنها را نگه نمی‌دارد، که او به هر چیزی بیناست،

یا کیست آنکه سپاه شماست که شما را در برابر خدای رحمان یاری دهد؟ کافران جز در [توهّم و] فریب خوردگی نیستند.

یا کیست آنکه اگر [خداوند] روزی‌اش را بازگیرد، شما را روزی دهد؟ حق این است که در گردنکشی و رمیدگی پای می‌فشرند.

آیا کسی که به رو درافتاده نگونسار می‌رود، رهیافته‌تر است، یا کسی که استوار بر راه است ره می‌سپارد؟.

بگو او کسی است که شما را پدید آورده است و برای شما گوش [ها] و چشم [ها] و قلب [ها] آفریده است، چه اندکمایه سپاس می‌گزارید.

بگو او کسی است که شما را در زمین پدید آورد و به نزد او محشور می‌شوید.

و می‌گویند اگر راست می‌گویید، پس این وعده کی فرا می‌رسد؟.

بگو آگاهی [از آن] فقط نزد خداوند است و من فقط هشدار دهنده‌ای آشکارم.

و چون آن را نزدیک بینند، چهره‌های کافران اندوهگین شود و [به آنان] گفته شود، این همان است که آن را [در دنیا از ما به شتاب] می‌طلبیدید.

بگو ملاحظه کنید، اگر خداوند مرا و همراهانم را نابود کند، یا بر ما رحمت آورد، پس کیست که کافران را از عذابی دردناک پناه دهد؟

بگو او خداوند رحمان است، که به او ایمان آورده‌ایم و بر او توکّل کرده‌ایم، زودا بدانید که چه کسی در گمراهی آشکار است.

بگو ملاحظه کنید، اگر آب شما در زمین فرو رود [و ناپدید گردد] چه کسی برای شما آب روان می‌آورد؟.

تفسیر ..... ص : ۲۴۴

تَبارَکَ الَّذِی بِیَدِهِ الْمُلْکُ لفظ «ملک» بر عالم طبع اطلاق می‌شود.

ملک در مقابل ملکوت عامّ است که شامل همه‌ی عالم‌های ارواح است، یا در مقابل ملکوت خاصّ است که آن عالم مثال است، مشهور نزد اهل فنّ همین اطلاق است و نیز بر همه‌ی ما سوی اللّه، رسالت و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۵

سینه‌ای که با نور رسالت روشن است، نبوّت و قلبی که با روشنایی آن روشن شده است و بر ولایت که به وسیله‌ی آن تصرّف در بندگان و دعوت آنان به توحید محقّق می‌شود اطلاق می‌گردد.

و لفظ «ید» به وسیله‌ی تصرّف، بر قدرت که مبدأ تصرّف است، بر صفات لطف و قهر خدا، بر دو عالم ملکوت علیا و سفلی اطلاق می‌شود، همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ همه‌ی ممکنات که در عالم طبع و عالم ملکوت واقع شده است.

یرٌ الَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ

چون مرگ از جمله‌ی عدم ملکه‌هاست و عدم ملکه دارای بهره‌ی ضعیفی از وجود است، هر چیزی که بهره‌ای از وجود داشته باشد تعلّق خلق و آفرینش به آن صحیح است لذا فرمود: «خَلَقَ الْمَوْتَ» وَ الْحَیاةَ مرگ را مقدّم آورد چون مرگ در عالم طبع به وجهی تقدّم طبعی بر حیات دارد، یا منظور از بیان آفرینش موت و حیات، تهدید و ترساندن از پیامد انجام کارهای شرّ و ترغیب در انجام دادن کارهای خیر است و مرگ در رساندن این مقصود رساتر و بلیغ‌تر است.

لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا در این آیه اضافه نفرمود:

«أو أسوء عملا» تا اشاره به این باشد که منظور این است که انسان عمل خویش را نیکو گرداند و بد بودن عمل از عوارض است و علّت غایی نیست.

و خوب بودن عمل با نیّت خوب و کامل محقّق می‌شود و نیّت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۶

خوب با عقل کامل تحقّق پیدا می‌کند و لذا در اخبار متعدّد وارد شده:

مقصود این است که معلوم شود عقل کدام یک کامل‌تر و تمام‌تر است.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: منظور این نیست که عمل کدام یک بیشترست، بلکه مقصود این است که عمل کدام یک به صواب و واقع نزدیکترست و صواب بودن عمل عبارت از خداترسی و نیّت صادق است، سپس فرمود: باقی ماندن بر عمل تا آنجا که عمل خالص شود سخت‌تر از اصل عمل است.

و عمل خالص آن است که بخواهی جز خدا کسی تو را حمد نکند و نیّت برتر از عملست، آگاه باشید که نیّت همان عمل است، سپس این قول خدا را تلاوت نمود: «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلی شاکِلَتِهِ» هر کس طبق نیّت خودش عمل می‌کند.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ هیچ مانعی از حکم و اراده او نمی‌تواند باشد، پس بترسند و بر حذر باشند کسانی که مخالفت امر او می‌کنند و عمل بد انجام می‌دهند و امیدوار باشند کسانی که اطاعت او می‌کنند و عمل خوب انجام می‌دهند.

الْغَفُورُ و او بخشنده است، پس کسانی که گناه کرده و عمل بد انجام داده‌اند نباید مأیوس شوند.

الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً لفظ «طباق» مصدر یا جمع است، موصول بدل از «الّذی» در «تبارک الّذی» است، یا صفت «عزیز» یا خبر بعد از خبرست، یا مبتداست و خبر آن قول خدای تعالی:

ما تَرى فِي خَلْقِ الرَّحْمنِ مِنْ تَفاوُتٍ می‌باشد و ضمیر عاید لفظ «الرّحمن» است که به معنای موصول است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۷

و منظور از آیه بیان قدرت و حکمت خدا و عنایت به خلق و عدم اهمال آنها بدون ثواب و عقاب است و مقصود از تفاوت اختلاف در متقن بودن و عدم آن است و از «تفوّت» خوانده شده، آن به معنای تفاوت است.

فَارْجِعِ الْبَصَرَ نگاه به آسمان بکن، سپس در نفس خود در خلل آسمان تفکّر و تأمّل و اندیشه کن، سپس چشمهایت را به آسمان برگردان.

هَلْ تَرى مِنْ فُطُورٍ آیا انشقاق و خلل و فسادی در خلق آسمان می‌بینی؟

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ دو بار نگاه کن تا خلل و نقص و فساد بیابی، در اینجا تثنیه مقصود نیست، بلکه منظور تکرار نظر و کثرت آن است.

يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خاسِئاً لفظ «خسأ الکلب» مانند «منع» یعنی او را طرد کرد و از خود راند.

و «خسأ الکلب» یعنی سگ دور شد، مانند لفظ «انخسأ» و «خسی» از باب «علم» و «خسأ البصر» مانند «منع» و خاستی از سگ‌ها و خوک‌ها آنها هستند که دور نگهداشته می‌شوند و نمی‌گذارند به مردم نزدیک گردند.

وَ هُوَ حَسِيرٌ از طول مدّت دیدن خسته شده و دیگر چشمهایش نمی‌بینند.

و مولوی (ره) در بیان این آیه چه خوب گفته است:

اندر این گردون مکرّر کن نظر زان که حقّ فرمود ثمّ ارجع بصر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۸

یک نظر قانع مشو زین سقف نور بارها بنگر ببین هل من فطور

چونکه گفتت کاندر این سقف نکو بارها بنگر چو مرد عیب‌جو

وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا نزدیکترین آسمانها به زمین، که جنس آسمان طبع نزدیکترین اصناف آسمانها به زمین است، اگر چه ستاره‌دار از آسمانها آسمان هشتم است، زیرا که آسمانها عالم مثال و عالم نفوس و عالم عقول دورترین آسمانها به زمین است، همچنین است در عالم صغیر آسمان سینه آن است که با اسلام گشوده شده باشد و آسمان قلب آن است که ایمان در آن داخل شده باشد، که این هر دو نزدیکترین آسمانها به زمین بدن و زمین نفس امّاره و لوّامه است.

[بمصبیح] با ستارگان صوری یا ستارگان ذکری نفسانی.

وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّياطِينِ ستارگان ذکری رجوم و سنگسار نمودن شیاطین باشد واضح و روشن است.

و امّا شهاب‌های آسمانی شیاطین را سنگسار بکنند فلاسفه این مطلب را انکار کرده‌اند، چون آنها منکر سقوط ستارگان از محلّ‌های خودشان هستند.

زیرا ستارگان بسیط می‌باشند و مرکّب از عناصر نیستند، بلکه آنان به همان نحو هستند که خلق شده‌اند بدون آنکه تغییر و تغیّری در آنان حاصل شود و شهاب‌هایی که دیده می‌شوند در کره‌ی دخان تکوّن پیدا می‌کنند و آنها نمونه‌ای از شهاب‌هایی می‌باشند که شیاطین را سنگسار می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۴۹

و گر نه شیاطین از اهل عالم مثال سفلی می‌باشند و تزاحمی بین اهل عالم دو مثال و اجزای عالم طبع نیست و در سوره‌ی حجر و سوره‌ی صافّات بیانی برای این آیه گذشت.

وَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذابَ السَّعِيرِ در آخرت.

وَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ إِذا أُلْقُوا فِيها سَمِعُوا لَها شَهِيقاً صدایی مانند صدای الاغ و در سوره‌ی هود بیان این مطلب گذشت که در جهنّم برای کافرین چنین صدایی هست.

وَ هِيَ تَفُورُ آنها را می‌جوشاند، مانند دیگ جوشان که هر چه در آن است می‌جوشد.

تَكادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ از خشم و غضب بر روی دشمنان خدا پراکنده و پخش می‌شود.

كُلَّما أُلْقِيَ فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قالُوا بَلى قَدْ جاءَنا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنا وَ قُلْنا ما نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلالٍ كَبِيرٍ وَ قالُوا در حالی که به عدم تحقیق و عدم تقلید اعتراف می‌کنند می‌گویند:

لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اگر ما می‌شنیدیم و تسلیم اولیا امر می‌شدیم و در تقلید صحیح بودیم.

أَوْ نَعْقِلُ اگر با عقل‌های خویش درک می‌کردیم و محقّق بودیم و حقّ را از باطل جدا می‌کردیم در میان اصحاب جهنّم نبودیم.

ما كُنَّا فِي أَصْحابِ السَّعِيرِ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ وقتی قصور یا تقصیر خود را در تشخیص حال انبیا دیدند به گناهانشان اعتراف کردند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۰

فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِيرِ دوری باد بر اصحاب جهنّم.

روایت شده که این آیات در باره‌ی دشمنان علی علیه السّلام و اولاد علی علیه السّلام است و آیه‌ی بعد در باره‌ی دوستان علی علیه السّلام است.

إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ در حالی که آنها در غیب از پروردگارشان هستند، یا در حالی که پروردگار در غیب از آنهاست یا به سبب غیبت حال آنها، یا غیبت حلال ربّ که از آنها راضی است یا خشمناک است، اشاره به این مطلب گذشت که خوف در مقام نفس و ظنّ اوست و خشیت و ترس در مقام نفس است، ولی بعد از رسیدن به پایین‌ترین یا بالاترین مرتبه‌ی علم.

و در سوره‌ی فاطر در تفسیر آیه «انّما یخشی اللّه من عباده العلماء» بیان خشیت و ترس گذشت.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ و دو آیه وعید و وعد است برای هر دو گروه وَ أَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ این جمله عطف بر یکی از جمله‌های سابق است، چون انشا در معنای خبر است، زیرا امر برای تخییر است، چه معنای آیه این است که شما بین پنهان کردن و آشکار نمودن مخیّر هستید، یا به معنای تسویه و مساوی بودن است، یعنی پنهان کردن و آشکار کردن گفتار نزد خدا یکسان است.

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ او به سینه‌ها که مخفی‌تر از قول خفی و پنهان است آگاه می‌باشد و مقصود از صاحب سینه‌ها خطورات ذهنی و خیالات است، یا نیّت‌ها و عزم‌ها، یا قوا و استعدادهای پنهان است که صاحب سینه آنها را احساس نمی‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۱

أَ لا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ تأکید احاطه‌ی علم او است، زیرا خالق و آفریننده نسبت به مخلوقش جاهل نمی‌باشد.

وَ هُوَ اللَّطِيفُ و او در علمش لطیف است به نحوی که کوچکترین چیز از علم او بیرون نمی‌ماند.

الْخَبِيرُ به باطن کارها آگاه است.

روایت شده که مشرکین بین خودشان چیزهایی می‌گفتند و خداوند رسولش را از سخنان آنان آگاه می‌کرد پس کفّار می‌گفتند سخنانتان را پنهان کنید تا خدای محمّد صلّی اللّه علیه و آله نشنود و خدای تعالی آنها را بر جهل و نادانی‌شان آگاه کرد.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا این جمله مستأنف و جواب سؤال مقدّر است.

فَامْشُوا حالا که زمین برای شما رام است پس در اطراف آن راه بروید.

فِي مَناكِبِها در نواحی و اطراف زمین.

وَ كُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَ إِلَيْهِ النُّشُورُ پس از کفران نعمت‌های او و مخالفت امر او بر حذر باشید.

أَ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّماءِ ملائکه‌ها که در آسمان هستند.

أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ زمین را با شما فرو ببرد همان طور که به قارون چنین شد.

فَإِذا هِيَ تَمُورُ زمین قبل از فرو ریختن یا بعد از آن مضطرب می‌شود. یعنی شما ایمن شدید و کافر به خدا و به نعمت‌هایش شدید و با امر او و امر رسولش در باره‌ی ولایت علی علیه السّلام مخالفت می‌کنید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۲

أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّماءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حاصِباً بر شما سنگریزه بیاندازد، یا باد بفرستد که حامل خاک باشد.

فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ انذار و عذاب مرا می‌بینید در آن وقت که عذاب بر شما نازل می‌شود.

وَ لَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كانَ نَكِيرِ و هر آینه پیش از اینان هم تکذیب کردند پس چگونه است انکار؟! پس شما از آنان عبرت بگیرید، تو ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله از تکذیب اینان دل‌گیر مشو.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ آیا در آیات قدرت او نمی‌نگرند و پرنده‌ها را نمی‌بینند؟! فَوْقَهُمْ صافَّاتٍ بالهایشان را روی آنها گسترده‌اند.

وَ يَقْبِضْنَ می‌بندند (بالهایشان را) با پرزدن.

آوردن فعل به صورت مضارع بدان جهت است که پر زدن پرنده تکراری و تدریجی است، فعل مضارع چون دلالت بر استمرار و تجدّد می‌کند مناسب این معناست، به خلاف گستردن بال که آن بر حالت اوّل باقی است و مناسب آن آوردن لفظ به صورت فاعل است که دلالت بر استمرار می‌کند بدون تجدّد در حدوث.

ما يُمْسِكُهُنَّ در جوّ کسی آنها را جز خدا نگه نمی‌دارد.

إِلَّا الرَّحْمنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ دقایق آنچه را که مخلوق به آن محتاج است می‌داند.

و غرض از نظر کردن به پرنده این است که عاقل نظر کند که پرنده از خاک آفریده شده و جزء زمینی بر آن غالب است، در طبع خود طالب مرکز است، خدای تعالی آن را به نحوی خلق کرده که در جوّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۳

زندگی کند، روزی آن نیز غالبا ناشی حرکت در جوّ است، خداوند آن را طوری آفریده که هر آنچه در حرکت و تعیّش به آن احتیاج دارد در جوّ مهیّا و آماده باشد، این نیست جز ناشی از فعل حکیم بینا و توانا و این کار نمی‌تواند کار طبیعت آسمان و آسمان‌ها باشد چنانچه دهریّون می‌گویند.

و نمی‌تواند کار طبایع زمینی باشد همان طور که طبیعیّون می‌گویند.

پس از اینجا دانسته می‌شود که مبدأ توانا و دانا و حکیم وجود دارد و دانسته می‌شود کسی که چیزی از احتیاجات پرنده را مهمل نمی‌گذارد انسان را که اشرف از پرنده است مهمل نمی‌گذارد و آن را بیهوده نمی‌آفریند.

أَمَّنْ هذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ لفظ «أم» منقطعه و لفظ، «من» استفهام انکاری است و «هو الّذی» خبر آن است.

يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ لفظ «ینصرکم» حال یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است، یا صفت لفظ «جند» است.

و مفرد آوردن ضمیر به جهت مفرد بودن صورت و لفظ «جند» است و به همین جهت بر لفظ «هذا» حمل شده و لفظ «من دون الرحمن» به معنای «من عند الرّحمن» متعلّق به «ینصرکم» یا حال از فاعل «ینصرکم» می‌باشد، یا به معنای «من غیر الرّحمن» است، حال از فاعل «ینصرکم» یا صفت دیگری برای «جند» است، یعنی بت‌های شما و سایر لشگریان شما نمی‌توانند شما را یاری نمایند، پس با چه نیرویی شما نافرمانی مرا می‌کنید؟! إِنِ الْكافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ غرور از جانب شیطان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۴

أَمَّنْ هذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ اگر خداوند امساک از روزی بکند.

رِزْقَهُ بَلْ اعتماد و تکیه‌ی آنها در مخالفت با خدا بر روزی دهنده‌ای جز خدا نیست و لیکن آنها در لجاج و استکبار فرو رفته‌اند.

لَجُّوا با نبیّ ما دشمنی کردند.

فِی عُتُوٍّ در استکبار از حقّ و اهلش و تجاوز از حدّ در لجالت فرو رفته‌اند.

وَ نُفُورٍ از حقّ و اهلش در نفرت هستند.

أَ فَمَنْ یَمْشِی مُکِبًّا عَلی وَجْهِهِ کسی که بر رویش افتاده است زیرا «کبته» و «أکبته» یعنی «صرعه» او را به رو انداخت، لفظ «أکبت» به معنای «انکبّ» لازم و متعدّی است.

أَهْدی أَمَّنْ یَمْشِی سَوِیًّا عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ بدون انحراف از مقصد.

از امام کاظم علیه السّلام از این آیه سؤال شد فرمود: خداوند مثل زده است، کسی که از ولایت علی علیه السّلام تجاوز نماید مانند کسی است که بر رویش راه می‌رود، در کارش هدایت نمی‌یابد، هر کس پیرو علی علیه السّلام باشد بر راه راست است و راه راست امیر المؤمنین علیه السّلام است.

قُلْ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله به قومت بگو.

هُوَ الَّذِی أَنْشَأَکُمْ وَ جَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ وَ الْأَبْصارَ وَ الْأَفْئِدَةَ از اصول احتیاجات انسان آنچه را ذکر کرد که واضح‌تر است و احتیاج به آن بیشتر.

قَلِیلًا ما تَشْکُرُونَ شکر اندک، یا نعمت اندک، یعنی به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۵

نعمت کمی از نعمت‌های خدا شکر می‌کنید.

قُلْ هُوَ الَّذِی ذَرَأَکُمْ فِی الْأَرْضِ وَ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ پس اوست مبدأ و منتهی و فاعل و غایت، او کسی است که در دنیا و آخرت احتیاج بر او دارید.

وَ یَقُولُونَ قوم تو که منکر بعثت و برانگیخته شدن هستند.

مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ قُلْ به آنها بگو:

بعثت و برانگیخته شدن خارج از زمان و در طول زمان است، نه در عرض آن و شما از وقت آن در عرض زمان سؤال می‌کنید.

إِنَّمَا الْعِلْمُ علم به مرتبه‌ی بعثت در طول زمان نزد خداست.

عِنْدَ اللَّهِ از علوی است که مخصوص خداست و غیر خدا آن را نمی‌داند.

وَ إِنَّما أَنَا نَذِیرٌ من از جانب خدا بیم دهنده هستم.

مُبِینٌ یعنی روشن و ظاهر است، یا روشن کننده‌ی صدق و راستی من است.

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً وقتی آنچه را که وعده داده شده نزدیک دیدند.

سِیئَتْ وُجُوهُ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ قِیلَ به آنها گفته می‌شود.

هذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ لفظ «تدّعون» با تخفیف دال و تشدید آن خوانده شده، هر دو به یک معناست، یعنی آنچه که به آن عمل می‌کنید، از خدا تعجیل آن را می‌خواهید.

بعضی گفته‌اند: «تدّعون» از «الدّعوی» است، معنای آن این است که شما ادّعا می‌کردید که او حقّ نیست و لفظ «باء» در «به» برای تعدیه یا الصاق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۶

از امام باقر علیه السّلام روایت شده: این آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و اصحاب او نازل شده که عمل کردند آنچه را که عمل کردند، آنان امیر المؤمنین علیه السّلام را در بهترین جاها می‌بینند پس صورت آنها زشت و سیاه می‌شود و گفته می‌شود: این

همان است که شما در مورد او ادّعا می‌کردید، کسی که نام او را به خود می‌بستید.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: وقتی مکان و منزلت علی علیه السّلام را از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌بینند از خشم و ناراحتی صورت آنان که کافر شدند زشت و سیاه می‌شود، یعنی آنان که فضل و برتری علی علیه السّلام را تکذیب نمودند.

و آوردن لفظ ماضی در قول خدا «فلمّا رأوه» طبق معنای اوّل و دوّم بدان جهت است که وقوع مطلب حتمی و محقّق است. و طبق معنای اخیر به جهت ماضی بودن فعل است.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ به آنها بگو ای کفّار إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ اگر خدا مرا بمیراند.

وَ مَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنا تا آخر عمر اگر ما را نگهدارد.

فَمَنْ يُجِيرُ الْكافِرِينَ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ مقصود عذاب دنیا، یا عذاب مرگ، یا عذاب برزخها، یا عذاب قیامت است و این جواب آنهاست که می‌گفتند «نتربّص به ریب المنون» قُلْ هُوَ الرَّحْمنُ کسی که افاضه‌ی وجود و کمالات وجود بر هر موجودی می‌کند.

آمَنَّا بِهِ ما به او ایمان آورده‌ایم چه شما ایمان بیاورید و چه نیاورید.

وَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْنا بر خدا توکّل کردیم و دیگر باکی از دشمنی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۷

و دوستی شما نداریم.

فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ از امام باقر علیه السّلام روایت شده: ای گروه تکذیب کنندگان به زودی خواهید دانست در باره‌ی آنچه که من به شما خبر دادم و از طرف پروردگارم مأمور به رسالت آن شدم و آن ولایت علی علیه السّلام و امامان بعد از او می‌باشد چه کسی در گمراهی آشکار است؟ امام باقر علیه السّلام فرمود: آیه این چنین نازل شده است.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ ماؤُكُمْ غَوْراً آب در زمین طوری فرو رود که دیگر جاری ساختن آن در روی زمین ممکن نباشد و با دلو و غیر آن نیز دسترسی به آب ممکن نباشد.

فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِماءٍ مَعِينٍ آبی که جاری باشد، یا روشن و ظاهر باد.

و چون لفظ آب «الماء» مخصوص به آب عنصری که جسمی است سیّال و محیط به زمین نمی‌باشد، بلکه هر چیزی که سبب نوعی حیات و سبب تماسک و بهم چسبیدن اشیاء خشک و یابس باشد آب نامیده می‌شود.

لذا علم و ایمان و افاضات الهی همه نوعی آب است، امام که ایمان به وسیله اوست، ولایت که بیعت خاصّ ایمان است و ایمان به وسیله‌ی آن حاصل گشته و بذر معرفت در دلها داخل می‌شود آب است، جمیع مراتب حیات نباتی و حیوانی و انسانی آب می‌باشند.

عقول و ارواح و نفوس کلّی و جزئی بشری و حیوانی و نباتی همه آب هستند، روح نفسانی که مرکب قوای درّاکه و حیوانی است که آن نیز مرکب اعضاء است آب است، مشیّت که اصل هر اصل و مبدأ هر ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۸

مبدأ و نهایت است اصل آب‌هاست، حال که این مطلب را دانستی تصوّر وجوه آیه بر تو آسان می‌شود و چه خوب گفته است.

مولوی (ره) در بیان وجهی از وجوه آیه:

مقریی می‌خواند از روی کتاب ماؤکم غورا ز چشمه بندم آب

آبرا در چشمه که آرد دگر جز من بی مثل و با فضل و خطر

فلسفیّ منطقیّی مستهان می‌گذشت از سوی مکتب آن زمان

چونکه بشنید آیت او از ناپسند گفت آریم آب را ما با کلند

شب بخفت و دید او یک شیر مرد زد طپانچه هر دو چشمش کور کرد

گفت زین دو چشمه چشم ای شقی با تبر نوری بیار از صادقی

روز بر جست و دو چشمش کور دید نور فائض از دو چشمش ناپدید

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۵۹

(۶۸)سورة القلم ..... ص : ۲۵۹

اشاره

این سوره مکّی است، برخی گفته‌اند: از اوّل سوره تا قول خدای تعالی: «سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ» مکّی است و ما بعدش تا قول خدا: «لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ» مدنی است و ما بعد آن تا قول خدای تعالی: «يَكْتُبُونَ» مکّی است و بعد از آن مدنی است و این سوره پنجاه و دو آیه است.

آیات ۷۵- ۱

[سوره القلم (۶۸): آیات ۱ تا ۵۲] ..... ص : ۲۵۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

ن وَ الْقَلَمِ وَ ما يَسْطُرُونَ (۱) ما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ (۲) وَ إِنَّ لَكَ لَأَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍ (۳) وَ إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ (۴)

فَسَتُبْصِرُ وَ يُبْصِرُونَ (۵) بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ (۶) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۷) فَلا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ (۸) وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ (۹)

وَ لا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ (۱۰) هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ (۱۱) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲) عُتُلٍّ بَعْدَ ذلِكَ زَنِيمٍ (۱۳) أَنْ كانَ ذا مالٍ وَ بَنِينَ (۱۴)

إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا قالَ أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۵) سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ (۱۶) إِنَّا بَلَوْناهُمْ كَما بَلَوْنا أَصْحابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّها مُصْبِحِينَ (۱۷) وَ لا يَسْتَثْنُونَ (۱۸) فَطافَ عَلَيْها طائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَ هُمْ نائِمُونَ (۱۹)

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ (۲۰) فَتَنادَوْا مُصْبِحِينَ (۲۱) أَنِ اغْدُوا عَلى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صارِمِينَ (۲۲) فَانْطَلَقُوا وَ هُمْ يَتَخافَتُونَ (۲۳) أَنْ لا يَدْخُلَنَّها الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ (۲۴)

وَ غَدَوْا عَلى حَرْدٍ قادِرِينَ (۲۵) فَلَمَّا رَأَوْها قالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ (۲۶) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (۲۷) قالَ أَوْسَطُهُمْ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لا تُسَبِّحُونَ (۲۸) قالُوا سُبْحانَ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ (۲۹)

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَلاوَمُونَ (۳۰) قالُوا يا وَيْلَنا إِنَّا كُنَّا طاغِينَ (۳۱) عَسى رَبُّنا أَنْ يُبْدِلَنا خَيْراً مِنْها إِنَّا إِلى رَبِّنا راغِبُونَ (۳۲) كَذلِكَ الْعَذابُ وَ لَعَذابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ (۳۳) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۳۴)

أَ فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ (۳۵) ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۶) أَمْ لَكُمْ كِتابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ (۳۷) إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَما تَخَيَّرُونَ (۳۸) أَمْ لَكُمْ أَيْمانٌ عَلَيْنا بالِغَةٌ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَما تَحْكُمُونَ (۳۹)

سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذلِكَ زَعِيمٌ (۴۰) أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكائِهِمْ إِنْ كانُوا صادِقِينَ (۴۱) يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ ساقٍ وَ يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلا يَسْتَطِيعُونَ (۴۲) خاشِعَةً أَبْصارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَ قَدْ كانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سالِمُونَ (۴۳) فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ بِهذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ (۴۴)

وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (۴۵) أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۶) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ (۴۷) فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لا تَكُنْ كَصاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نادى وَ هُوَ مَكْظُومٌ (۴۸) لَوْ لا أَنْ تَدارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَراءِ وَ هُوَ مَذْمُومٌ (۴۹)
فَاجْتَباهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (۵۰) وَ إِنْ يَكادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (۵۱) وَ ما هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۵۲)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۱

ترجمه: ..... ص : ۲۶۱

ن نون، سوگند به قلم و آنچه نويسند.

تو- به لطف پروردگارت- ديوانه نيستى.

و تو را پاداشى ناكاسته [بى منّت] است.

و تو داراى اخلاق بسيار بزرگوارانه‌اى هستى.

زودا كه بنگرى و بنگرند.

كه كدام يك از شما ديوانه‌ايد.

بيگمان پروردگارت داناتر است به كسانى كه از راه او به در افتاده‌اند و همو به رهيافتگان داناتر است.

پس از منكران اطاعت مكن.

خوش دارند كه با آنان سازگارى كنى تا با تو سازگارى كنند.

و از هيچ بيهوده- سوگند خوار بى‌مقدارى اطاعت كن.

عيبجوى روانه در پى سخن‌چينى.

بازدارنده از نيكى، تجاوزگر گناهكار.

درشتخوى و بعد از اينهمه، ناپاكزاد.

به خاطر آنكه مالدار است و صاحب پسران.

چون آيات ما بر او خوانده شود، گويد افسانه‌هاى پيشينيان است.

زودا كه بر بينى [او] نشانه‌اى بگذاريم.

ما آنان را آزموده‌ايم، همچنانكه باغداران را هم آزموده‌ايم، آنگاه كه سوگند خوردند كه صبحگاهان ميوه‌هاى آن را بازچينند.

و ان شاء اللّه نگفتند.

سپس بلايى شبانه از جانب پروردگارت، در حالى كه ايشان خفته بودند، بر آن زد.

و مانند خاكستر سياه شد،

[آنان بى‌خبر] صبحگاهان همديگر را فراخواندند.

كه اگر ميوه چين هستيد، پگاه به سراغ كشتزارتان برويد.

سپس رهسپار شدند، در حالى كه آهسته با همديگر سخن مى‌گفتند.

كه مبادا بينوايى به آنجا بر شما وارد شود.

بامدادان در حالى كه بر منع [مستمندان] توانا بودند، رهسپار شدند.

و چون آن [باغ سياه سوخته] را ديدند [تكان خوردند و] گفتند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۲

ما گمگشته‌ایم،

نه، مثل اینکه، بی‌بهره‌ایم.

بهترینشان گفت مگر به شما نگفته بودم که چرا تسبیح [و ان شاء اللّه] نمی‌گویید؟.

گفتند پاک است پروردگارمان، ما خود ستمکار بودیم.

سپس به سرزنش به همدیگر روی آوردند.

گفتند وای بر ما، ما سرکش بوده‌ایم.

چه بسا پروردگارمان بهتر از آن را برایمان جانشین گرداند، ما به سوی پروردگارمان می‌گراییم.

این چنین است عذاب، و اگر می‌دانستند عذاب اخروی سهمگین‌تر است.

برای پرهیزگاران در نزد پروردگارشان بهشتهای پر ناز و نعمت است.

آیا مسلمانان را همانند گناهکاران می‌شماریم؟

شما را چه می‌شود، چگونه داوری می‌کنید؟.

یا مگر کتابی دارید که در آنها مطالعه می‌کنید.

که در آن برای شما هر چه آرزو کنید هست؟.

یا شما را پیمانهایی است با ما که حکم آن تا قیامت باقی باشد که هر چه حکم کنید برای شما باشد؟.

از ایشان بپرس که کدام یک از آنان ضامن این امر است؟.

یا شرکایی دارند، پس اگر راست می‌گویند شریکانشان را به میان آورند.

روزی که هنگامه بالا گیرد و آنان را به سجده دعوت کنند ولی نتوانند.

دیدگانشان [از ترس] فرو افتاده باشد، غبار خفّت و خواری بر رخسارشان نشسته، و چنین بود که به سجده دعوت می‌شدند و تندرست بودند.

پس مرا با کسانی که این سخن را تکذیب می‌کنند، وابگذار، زودا که آهسته آهسته به نحوی که در نیابند، فرو خواهیمشان گرفت.

و مهلتشان می‌دهم، زیرا تدبیر من سخت استوار است.

یا مگر از آنان مزدی درخواست می‌کنی و آنان زیرا بار تاوانی، گرانبارند؟.

یا مگر علم و اسرار غیب با ایشان است و از روی آن می‌نویسند؟.

پس در انتظار حکم پروردگارت شکیبایی کن و همانند همدم ماهی [یونس] مباش که [در تاریکی] ندا در داد و خشم فرو خورده بود.

اگر نعمتی از جانب پروردگارش او را دستگیری نمی‌کرد، به کرانه [ی بی‌آب و علف] افکنده شده بود و قابل ملامت بود.

سپس پروردگارش او را برگزید و از شایستگانش قرار داد.

و بسیار نزدیک بود که کافران چون قرآن را شنیدند، تو را با دیدگانشان آسیب برسانند و گفتند او دیوانه است.

حال آنکه آن جز پندی برای جهانیان نیست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۳

تفسیر ..... ص : ۲۶۳

ن از امام صادق علیه السّلام روایت شده و امّا (ن) پس آن نهری است در بهشت، خدای تعالی به آن نهر فرموده: جامد شو، پس جامد شده و مداد گشته است، سپس به قلم فرموده، بنویس، پس قلم در لوح محفوظ آنچه را که واقع شده و آنچه را که واقع خواهد شد تا روز قیامت همه را نوشت. پس مداد از نور است، قلم قلمی از نور است و لوح لوحی از نور است.

و به این معنا و مضمون اخباری بسیاری با اختلاف در الفاظ وارد شده، بعضی گفته‌اند: مقصود ماهی است که زمین‌ها روی آن قرار گرفته.

و بعضی معتقدند: آن لوحی از نور است، بعضی گفته‌اند: مقصود دوات است.

و بعضی گفته‌اند: آن مطلق ماهی در دریاست. و بعضی گفته‌اند:

آن از نامهای سوره است، بعضی آن را از حروف اسم رحمان می‌دانند، بعضی گفته‌اند: آن از اسماء محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و شاید تو پس از مطلبی که در اوّل بقره گذشت بآسانی بتوانی بین این اقوال وفق دهی.

و بدانی که «ن» کنایه از مرتبه‌ای از مراتب عالم است، محمّد صلّی اللّه علیه و آله با جمیع مراتب عالم متّحد است، مراتب عالم مراتب سعه و گستره‌ی وجود خدای تعالی است و سوره ظهور همان مرتبه است.

وَ الْقَلَمِ بعضی گفته‌اند: مقصود از قلم مطلق قلم است و خداوند به آن سوگند یاد کرده، چون منافع آن برای مردم بسیار است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۴

زیرا قلم یکی از دو زبان انسان، بلکه شریفترین زبان او است، زیرا زبان نمی‌تواند آنچه را که در قلب است به کسانی که از حیث زمان یا مکان دور هستند برساند، در حالی که قلم می‌تواند چنین کاری را انجام دهد.

و از سوی دیگر کلام از حین صدور فانی می‌شود اگر اثر آن در قلب شنونده باقی بماند غالبا تا آخر عمر باقی نمی‌ماند، اگر هم اثر بماند برای بعد از سامع باقی نمی‌ماند، به خلاف نوشته‌ی قلم، چنانچه گفته شده، بیان دو نوع است، بیان زبان و بیان انگشتان و قلم، بیان زبان را گذشت زمان از بین می‌برد، بیان قلمها تا آخر می‌ماند، با قلم است که احکام ادیان حفظ می‌شود، امور عالم استقامت پیدا می‌کند، چنانچه گفته شده: قوام دنیا به دو چیز است: قلم و شمشیر و شمشیر زیر قلم است.

و گفته شده:

ان یخدم القلم السّیف الّذی خضعت له الرّقاب و دانت حذره الأمم

کذا قضی اللّه للأقلام مذبرئت انّ السیوف لها هذا رهفت خدم

و روایت شده که مقصود از قلم، قلم أعلی است که همه‌ی گذشته و آینده را نوشته است و آن ملائکه‌ای از ملائکه‌هاست.

وَ ما یَسْطُرُونَ سوگند یاد کرد و به نوشته‌ها، یا به ملائکه‌هایی که می‌نویسند آنچه را که گذشته و آنچه را که می‌آید، یا ملائکه‌هایی که احوال زمینی‌ها را می‌نویسند، یا سوگند به نویسندگان اعمال یاد کرد که اعمال بنی آدم را می‌نویسند، یا مقصود مردمانی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۵

هستند که کتابهای آسمانی و احکام الهی و شرایع حقّ و فنون و صنایع زندگی و بدهی‌ها و معامله‌ها و حسابهای خلق را می‌نویسند.

ما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّکَ بِمَجْنُونٍ لفظ «بنعمة ربّک» حال و لفظ «باء» برای مصاحبه است و عامل در آن معنای نفی است یا لفظ «باء» برای سببیّت و متعلّق به معنای نفی است.

وَ إِنَّ لَکَ لَأَجْراً جهت تبلیغ و تحمّل مشقّت‌های آن تو دارای اجر هستی.

غَیْرَ مَمْنُونٍ پاداش همیشه‌گی، یا بدون منّت.

وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ لفظ «خلق» با یک ضمّه و با دو ضمّه به معنای عادت و طبیعت و مروّت و دین است، همه‌ی این معانی در

اینجا مناسب است و لیکن مقصود عادت است.

زیرا منظور از آیه این است که تو اخلاق و عادتی داری که هر چیز ناگوار بر تو وارد شود تحمّل می‌کنی، در حالیکه آن مسایل غیر تو را تغییر می‌دهد، تو را چه در ظاهر و چه در باطن تغییر نمی‌دهد.

و مانند این عادت و اخلاق بزرگ محقّق نمی‌شود مگر از ناحیه‌ی دین بزرگ که آن ولایت علی علیه السّلام ولایت مطلق است، چه کسی که از مقام بشریّت ترقی کند و بالا رود و به مقام ولایت مطلق برسد جمیع اوصاف زشت او که همان اخلاق حیوانی و رذایل نفسانی است به اوصاف ملکی مبدّل می‌شود، آن عبارت از خصلت‌ها و صفت‌های نیکو است، که از جمله‌ی آنها مروّت کامل است.

و سبب همه‌ی این معانی طبع کامل، مزاج معتدل است، که در اخبار به دین و اسلام تفسیر شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۶

از امام صادق علیه السّلام آمده است: خدای تعالی نبیّ خود صلّی اللّه علیه و آله را ادب آموخت، ادب او را نیکو گردانید، آنگاه که ادب او را کامل نمود فرمود:

«إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ» در خبر دیگری است: خداوند نبیّ خویش را ادب نمود، تأدیب او را نیکو گردانید، سپس فرمود: «خذ العفو و أمر بالمعروف و اعرض عن الجاهلین»، پس وقتی این چنین شد نازل نمود: «إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ» فَسَتُبْصِرُ وَ یُبْصِرُونَ بِأَیِّکُمُ الْمَفْتُونُ لفظ «باء» به معنای «مع» و لفظ «المفتون» به معنای مصدر یا اسم مفعول است، معنای آن این است که با کدام یک از شماست عقل مفتون، یا از باب تجرید است، یعنی مرد مفتون با کدام یک از شماست.

یا لفظ «باء» زایده، یا به معنای «فی» است یعنی در کدام یک از دو گروه از شما مفتون است.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده که فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه دوستی من به طور خالص به قلب او داخل شده باشد، دوستی من خالصانه به قلب کسی وارد نشده مگر آنکه دوستی علی علیه السّلام به قلب او وارد شده باشد، یا علی دروغ می‌گوید کسی که گمان می‌کند مرا دوست دارد و تو را دشمن و مبغوض.

دو نفر از منافقین گفتند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به وسیله‌ی این جوان آزمایش شده است، پس خدای تعالی نازل فرمود: «فَسَتُبْصِرُ وَ یُبْصِرُونَ بِأَیِّکُمُ الْمَفْتُونُ» فرمود: این آیه تا آخر آیات در باره‌ی آن دو مرد نازل شده است.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ سبیل و راه خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۷

ولایت علی علیه السّلام است و هر کس که راه ولایت را گم کند در حقیقت مجنون است.

وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِینَ کسانی که به ولایت راه یافته‌اند.

فَلا تُطِعِ الْمُکَذِّبِینَ تکذیب کنندگان خدا، یا تو در باره‌ی علی علیه السّلام یا تکذیب کنندگان علی علیه السّلام.

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ مداهنه و ادهان ظاهر کردن خلاف آن چیزی است که در ضمیر و دل است و به معنای غشّ و حیله و نیرنگ است.

فَیُدْهِنُونَ آنان غشّ، یا نفاق تو را، یا مدارا کردن تو را، که خلاف ما فی الضّمیر خود را اظهار کنی دوست دارند، تا بتوانند بعد از تو غشّ و حیله کنند، یا دوست دارند تو غشّ کنی تا آنان به طور استمرار به غشّ و حیله ادامه دهند.

و قمیّ گفته: یعنی دوست دارند تو در باره‌ی علی علیه السّلام غشّ کنی تا آنان نیز با تو غشّ نمایند.

وَ لا تُطِعْ کُلَّ حَلَّافٍ مَهِینٍ این جمله تأکید جمله‌ی اوّل، تبدیل تکذیب کنندگان به اوصاف دیگر است تا همه‌ی آن اوصاف مورد ذمّ قرار گیرد، زیرا که هر دروغگویی سوگند بسیار یاد می‌کند، هر کس که سوگند زیاد یاد کند نزد خلق و نزد خدا خوار می‌شود، چه زیادی سوگند ناشی از این است که شخص گوینده خوارست و سخن او مورد قبول نیست و زیادی سوگند خود نیز موجب

خواری است.

هَمَّازٍ عیب‌جو و طعنه‌زن. مَشَّاءٍ بِنَمِیمٍ لفظ «النّم» به معنای سخن‌چینی و فریب دادن، بالا بردن سخن است تا آن را اشاعه دهد و افساد کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۸

به معنای تزیین کلام نیز هست و نمیم و نمیمهٔ اسم آن است.

مَنَّاعٍ لِلْخَیْرِ یعنی قوا و مدارک و اهل مملکتش را از خیرهای حقیقی‌شان منع می‌کند، آن خیرات عبارت از تسلیم آنها نسبت به ولیّ امرشان و عقل می‌باشد سپس آنها را از خیرهای مجازی‌شان که لازمه‌ی خیرات حقیقی هستند منع می‌کند، سپس اهل مملکت بزرگ را از خیرهای حقیقی و پس از آن از خیرهای مجازی منع می‌کند.

مُعْتَدٍ از حدّ تجاوز کرده، یا بر خودش به سبب طغیان بر امام ظلم کرده. أَثِیمٍ کسی که زیاد گناه می‌کند.

عُتُلٍّ لفظ «عتلّ» یعنی پرخور، خسیس، شکم‌پرست و تندخو.

بَعْدَ ذلِکَ بعد از آن صفات زشت که ذکر شد.

زَنِیمٍ لفظ «زنیم» کسی است که خود را به قومی ملحق سازد که از آن قوم نباشد، به معنای زنازاده و لئیم و پست که در پستی و حرص و آز معروف باشد نیز آمده است.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وقتی از او از «عتلّ زنیم» سؤال شد آمده است که فرمود: او کسی است که اخلاق تندی دارد و غالبا بدن او صحیح است و مریض نمی‌شود، زیاد می‌خورد و زیاد می‌آشامد، دارای طعام و شراب است و به مردم ظلم و ستم می‌کند و شکم گشادی دارد.

از علی علیه السّلام آمده است: «زنیم» کسی است که اصل ندارد.

قمی گفته: منظور از «خیر» امیر المؤمنین علیه السّلام است و «معتد» یعنی بر او تجاوز و اعتداء شده و تجاوز کننده پس از تجاوز «عتلّ» است، فرمود: «عتلّ» یعنی کفر بزرگ و «زنیم» یعنی زنازاده.

أَنْ کانَ ذا مالٍ وَ بَنِینَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۶۹

بیان اساطیر مکرّر گذشته است.

بعضی گفته‌اند: این آیات در باره‌ی ولید بن مغیره نازل شده است که عشیره‌اش را از اسلام منع می‌کرد، دارایی زیادی داشت، دارای ده فرزند بود و به آنها و بستگانش می‌گفت: هر کس از شما اسلام آورد بخشش و یاری خود را از او منع می‌کنم و او زنازاده بود و پدرش پس از هیجده سال از تولّدش ادّعای او را نمود.

سَنَسِمُهُ عَلَی الْخُرْطُومِ بر دماغ او علامت و داغ می‌گذاریم، بعضی گفته‌اند، در روز بدر بینی ولید مجروح شد و اثر آن ماند، بعضی گفته‌اند: کنایه از ذلیل کردن و نهایت ذلّت است.

قمی گفته: «أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ» یعنی دروغهای پیشینیان، در مورد «سنسمه علی الخرطوم» گفته است: آیه مربوط به رجعت است، هنگامی که امیر المؤمنین علیه السّلام رجعت می‌کند و دشمنانش بر می‌گردند با داغ کننده‌ای که در دستش می‌باشد آنها را داغ می‌کند همان‌طور که حیوانات و چهارپایان بر بینی و دو لب داغ می‌شوند.

إِنَّا بَلَوْناهُمْ ما اهل مکّه را با قحطی و گرسنگی آزمایش و مبتلا کردیم.

کَما بَلَوْنا أَصْحابَ الْجَنَّةِ چنانچه صاحبان باغ و بستان را مبتلا ساختیم، همان باغ معهود که صاحبانش آماده می‌شدند و می‌خواستند بدون آنکه کسی بفهمد و بدون آنکه ان شاء اللّه بگویند میوه‌ی باغ را بچینند، ولی وقتی که داخل باغ شدند دیدند هیچ میوه‌ای

نمانده و آن باغ در نه میلی صنعاء یمن قرار داشت. و به آن رضوان می گفتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۰

إِذْ أَقْسَمُوا مالکین و صاحبان باغ سوگند یاد کردند و توافق کردند که صبح میوه‌ی باغ را بچینند.

لَیَصْرِمُنَّها مُصْبِحِینَ هنگام صبح.

وَ لا یَسْتَثْنُونَ «إن شاء اللّه» نگفتند و «ان شاء اللّه» استثناء نامیده شده، چون مشتمل بر اخراج از مشیّت و خواست گوینده و تعلیق بر مشیّت و خواست خداوند است فَطافَ عَلَیْها طائِفٌ گرمای سختی آمد یا سرمای شدید.

مِنْ رَبِّکَ وَ هُمْ نائِمُونَ فَأَصْبَحَتْ کَالصَّرِیمِ هنگام صبح آن باغ مانند خاکستر شد.

کَالصَّرِیمِ مانند باغی شد که میوه‌هایش از بین رفته، یا با سوختن مانند شب تاریک شد، یا با سفید شدن برگها و سبز نمودن مانند روز روشن شد، چه لفظ «صریم» بر شب و روز هر دو اطلاق می‌شود.

فَتَنادَوْا همدیگر را صدا می کردند مُصْبِحِینَ هنگام صبح.

أَنِ اغْدُوا عَلی حَرْثِکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صارِمِینَ فَانْطَلَقُوا به سوی باغشان رفتند تا میوه بچینند.

وَ هُمْ یَتَخافَتُونَ رفتن خود را مخفی می کردند.

أَنْ لا یَدْخُلَنَّهَا لفظ «أَنْ لا یَدْخُلَنَّهَا» مفعول «یتخافتون» است، بدون واسطه یا به واسطه‌ی «باء» حرف جرّ.

الْیَوْمَ عَلَیْکُمْ مِسْکِینٌ وَ غَدَوْا عَلی حَرْدٍ تصمیم بر منع فقرا داشتند، یا در تصمیم و کارشان جدّی بودند، یا تصمیم داشتند هنگام چیدن میوه بر فقرا غضب کنند.

قادِرِینَ پیش خودشان چنین نقشه می کشیدند و خیال

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۱

می کردند بر این کار توانا هستند.

فَلَمَّا وقتی داخل بستان خود شدند و بستان را آنچنان سوخته دیدند گفتند ما راه را گم کرده‌ایم.

رَأَوْها قالُوا إِنَّا لَضالُّونَ ما راه باغ خویش را گم کرده‌ایم، چون این باغ شبیه باغ ما نیست، یا ما راه حقّ را در کار خویش گم کرده‌ایم، چون خواستیم فقراء را از میوه منع کنیم و لذا به عقاب و عذاب گرفتار شدیم.

بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ یعنی بلکه این باغ باغ ماست، ولی ما چون فقرا را از میوه‌ی آن منع کردیم خود نیز از آن محروم شدیم.

قالَ أَوْسَطُهُمْ متوسط از جهت سنّ، یا عادل‌ترین، یا برترین، یا عاقل‌ترین آنان گفت:

أَ لَمْ أَقُلْ لَکُمْ لَوْ لا تُسَبِّحُونَ من نگفتم به شما که چرا خدا را تسبیح و تنزیه نمی‌کنید تا شکر نعمت‌های او و حقوق او را ادا کنید یا نماز بگذارید.

قالُوا در حالی که اعتراف بر ستمگری بر نفس نموده و در مقام تنزیه مقام حقّ برآمده‌اند گفتند:

سُبْحانَ رَبِّنا إِنَّا کُنَّا ظالِمِینَ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَلاوَمُونَ قالُوا در حالی که اعتراف به طغیان و سرکشی خود می کردند گفتند:

یا وَیْلَنا ای قوم وای بر ما، یا از غایت ترس و وحشت و تعجّب فریاد وای بر ما سر دادند.

إِنَّا کُنَّا طاغِینَ این جمله هنگام شدّت غضب و نا امیدی گفته

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۲

می‌شود و نیز هنگام توجّه به خدا و توبه و پشیمانی بر افراط کاری این جمله گفته می‌شود.

عَسی رَبُّنا أَنْ یُبْدِلَنا خَیْراً مِنْها و این جمله دلالت می کند بر توبه و پشیمانی آنها از کاری که انجام داده‌اند.

إِنَّا إِلی رَبِّنا راغِبُونَ کَذلِکَ الْعَذابُ وَ لَعَذابُ این چنین است عذاب دنیا و عذاب آخرت بزرگتر است.

الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ به عبد اللّه بن مسعود نسبت داده شده که گفت: به من رسیده است که قوم مخلص شدند و خداوند راستی آنها را در اخلاص دانست و عوض آن باغ به آنها باغ دیگری داد که به آن «حیوان» گفته می‌شود، در آن باغ انگور است که قاطر خوشه‌ی آن را حمل می‌کند.

ابو خالد یمامی گفته: من آن باغ را دیده‌ام و دیدم که هر یک شاخه‌ی انگورتان مانند مرد سیاهی است که ایستاده باشد.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ کسانی که از معاصی یا از دیدن خودشان پرهیز می‌کنند.

عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ آیا برای آنها بهشت‌هایی قرار نداده‌ایم؟

أَ فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ کفّار می‌گفتند اگر بعثت و جزاء باشد همان طور که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید پس حال ما در آخرت بهتر از مسلمین است همان طور که در دنیا چنین است.

و اگر کفّار چنین سخنی را با زبانشان هم نمی‌گفتند زبان حالشان چنین بود، پس خدای تعالی فرمود: این گفته‌ی آنها گمان فاسد و زعم و باطل است.

ما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ چگونه بر خدا حکم می‌کنید به چیزی که جاهل و نادان هم به آن راضی نیست؟ یا چگونه بین خودتان حکم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۳

می‌کنید به ترجیح کافر معاند بر مسلمان موافق؟

أَمْ لَكُمْ كِتابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ یا شما دارای کتابی هستید که این سخنان را در آن می‌خوانید، در حالی که شما کتابی ندارید و کتاب خدا که قرآن است بر خلاف آن را حکم می‌کند.

إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَما تَخَيَّرُونَ لفظ «تدرسون» معلّق از عمل است یا استفهام است به تقدیر ادات استفهام بنابر آنکه جمله استیناف باشد.

أَمْ لَكُمْ أَيْمانٌ عَلَيْنا بالِغَةٌ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ بر ما ثابت است تا روز قیامت، یا کامل و باقی است.

إِنَّ لَكُمْ لَما تَحْكُمُونَ جواب قسم است.

سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذلِكَ از آنان سؤال کن به کدام یک از آنچه که ذکر شد گمان می‌برند از اینکه مسلمین را مثل مجرمین قرار دهیم یا شرکایی برای خدا سراغ دارند که کفّار را مانند مسلمین قرار دهند.

زَعِيمٌ أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ شریکانی برای خدا داشته باشند که آنان را مانند مسلمین قرار دهند.

فَلْيَأْتُوا بِشُرَكائِهِمْ إِنْ كانُوا صادِقِينَ اگر در دعوایشان راست می‌گویند، امر «فلیأتوا» برای تعجیز است.

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ ساقٍ لفظ «یوم» ظرف قول خدای تعالی:

«فلیأتوا» است، یا معنای آن این است که شریکان خدا را در دنیا بیاورند تا ما بدانیم که آنها شریکانی دارند و لفظ «یوم یکشف» ظرف قول خدای تعالی:

«ترهقهم ذلّة» است و کنایه از هول و هراس آن روز و شدّت آن است.

زیرا وقتی کار شدید شود و انسان احتیاج به فرار پیدا کند ساقش را باز می‌کند، یعنی روزی که کار بر آنها سخت شود، یا مقصود این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۴

است که ساق بدن اخروی باز شود، چون بدن دنیوی مانند حجاب و لباس برای بدن اخروی است، بلکه به خاطر ساق بدن اخروی و اراده‌ی آن لفظ «ساق» را نکره آورد، تا اشاره به ناشناخته بودن آن شود، یا اشاره به تفخیم و بزرگداشت آن باشد.

یا معنای آن این است که کشف از گرفتاری و سختی بزرگ می‌کند، چون از شدّت و سختی با لفظ «ساق» کنایه می‌شود، این است

معنای قول خدا: «وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ» یا مقصود روزی است که اصل امور و حقیقت آن کشف می‌شود.

وَ یُدْعَوْنَ إِلَی السُّجُودِ فَلا یَسْتَطِیعُونَ چون استکبار کفّار از سجود در دنیا به صورت عدم توانایی سجده در آخرت ظاهر می‌شود.

از دو امام علیهما السّلام آمده است که فرمودند: قوم ناتوان و عاجز شدند، هیبت و ترس بر آنان وارد شد، چشم‌ها باز ماند و دلها به حنجره‌ها رسید، زیرا پشیمانی و خواری و ذلّت بر آنان وارد شد.

از امام رضا علیه السّلام آمده است که فرمود: حجابی از نور کشف می‌شود و مؤمنین به حالت سجده می‌افتند و کمرهای منافقین به حالت خم باقی می‌ماند و نمی‌توانند سجده کنند.

خاشِعَةً أَبْصارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ از شدّت هول و هراس و زیادی سختی‌ها.

وَ قَدْ کانُوا یُدْعَوْنَ إِلَی السُّجُودِ وَ هُمْ سالِمُونَ در دنیا سالم بودند.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: یعنی آنها توانایی سجده را داشتند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۵

و قمّی گفته: یعنی کشف می‌شود از اموری که پنهان و مخفی است و کشف می‌شود از آنچه که از حق آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله غصب کرده‌اند و دعوت به سجود می‌شوند.

قمی گفته: برای امیر المؤمنین کشف می‌شود و گردن‌های آنان مانند شاخهای گاو می‌شود و دیگر نمی‌توانند سجده نمایند و این عقوبتی است برای آنان، چون اینان در دنیا اطاعت امر خدا را در باره‌ی علی علیه السّلام نکردند.

و این است معنای قول خدای تعالی: «وَ قَدْ کانُوا یُدْعَوْنَ إِلَی السُّجُودِ وَ هُمْ سالِمُونَ» یعنی در دنیا دعوت به ولایت علی علیه السّلام می‌شدند در حالی که آنها توانایی داشتند.

فَذَرْنِی وَ مَنْ یُکَذِّبُ بِهذَا الْحَدِیثِ حدیث ولایت علی علیه السّلام این جمله تهدید رسایی برای آنان است.

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لا یَعْلَمُونَ وَ أُمْلِی لَهُمْ إِنَّ کَیْدِی مَتِینٌ این آیه در سوره‌ی اعراف گذشت.

أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ این آیه در سوره‌ی طور گذشت.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَیْبُ فَهُمْ یَکْتُبُونَ آنها از غیب چیزی می‌نویسند که بدان وسیله از تو بی‌نیاز می‌شوند و حکم می‌کنند.

فَاصْبِرْ منتظر باش لِحُکْمِ رَبِّکَ منتظر حکم پروردگارت در باره‌ی آنها باش و در نفرین بر آنها عجله نکن، یا بر اذیّت آنها و تدبیر و اندیشه‌ی آنها در باره‌ی منع علی علیه السّلام از حقّ خویش به خاطر حکم پروردگارت صبر کن و در نفرین بر آنها عجله نکن.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۶

وَ لا تَکُنْ کَصاحِبِ الْحُوتِ مانند یونس بن متّی نباش که در نفرین بر قومش عجله کرد، پس خدا وعده‌ی عذاب داد، توبه‌ی قومش را پذیرفت و عذاب را از آنها برداشت، یونس خشمناک شد و از آنها فرار کرد و در شکم ماهی گرفتار شد.

إِذْ نادی در شکم ماهی خدا را ندا کرد، یا از خدا عذاب برای قومش خواست.

وَ هُوَ مَکْظُومٌ از خشم بر قومش پر بود، از امام باقر علیه السّلام آمده است: یعنی اندوهناک بود.

لَوْ لا أَنْ تَدارَکَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ آن نعمت عبارت از قبول توبه‌ی یونس و مهربانی بر اوست.

لَنُبِذَ بِالْعَراءِ زمان خالی از درخت و گیاه و سقف.

وَ هُوَ مَذْمُومٌ فَاجْتَباهُ رَبُّهُ او را از شکم ماهی خارج ساخت، او را به زمینی سایه‌دار انداخت و دوباره او را رسول قومش قرار داد.

فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِینَ وَ إِنْ یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَیُزْلِقُونَکَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّکْرَ وَ یَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (۵۱) وَ ما هُوَ محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا قرآن، یا قرآن ولایت علی علیه السّلام.

إِلَّا ذِکْرٌ لِلْعالَمِینَ بعضی گفته‌اند: این آیه هنگام نزول قرآن و قرائت آن نازل شد، چون در آن هنگام از شدّت بغض و حسد طوری

به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نگاه می‌کردند که نزدیک می‌شد با نظر کردن او را مصروع سازند.

در خبر آمده است: این آیه وقتی نازل شد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۷

بازوی علی علیه السّلام را گرفت و او را بلند کرد و فرمود: «من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه» که در آن هنگام کفّار به همدیگر می‌گفتند: به چشمان او نگاه کنید که چگونه می‌چرخد، گویی دو چشم دیوانه است.

و بعضی گفته‌اند: در باره‌ی چشم زخم نازل شده است، چون روایت شده که در بنی اسد کسانی بودند که چشم می‌زدند و بعضی می‌خواستند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را چشم بزنند.

و در روایت آمده است: چشم بد مرد را داخل قبر و شتر را داخل دیگ می‌کند.

روایت شده که امام صادق علیه السّلام به مسجد غدیر مرور نمود، پس نگاه به سمت چپ مسجد کرد و فرمود: آنجا جای پای رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که فرمود: «من کنت مولاه فعلیّ مولاه» سپس به جانب دیگر نظر افکند و فرمود: آنجا خیمه‌ی فلان و فلان و سالم مولی حذیفه و ابی عبیدة الجرّاح می‌باشد.

پس هنگامی که دیدند آنحضرت دستش را بلند کرده بعضی از آنان به بعضی دیگر گفتند: به چشمان او نگاه کنید که چگونه می‌چرخد گویی که دو چشم دیوانه است. پس در این موقع جبرئیل علیه السّلام نازل شد و این آیه را آورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۸

سورة الحاقّة ..... ص : ۲۷۸

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر پنجاه و یک آیه است.

[سوره الحاقة (۶۹): آیات ۱ تا ۵۲] ..... ص : ۲۷۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الْحَاقَّةُ (۱) مَا الْحَاقَّةُ (۲) وَ ما أَدْراكَ مَا الْحَاقَّةُ (۳) كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَ عادٌ بِالْقارِعَةِ (۴)

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ (۵) وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ (۶) سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ (۷) فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَةٍ (۸) وَ جاءَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ قَبْلَهُ وَ الْمُؤْتَفِكاتُ بِالْخاطِئَةِ (۹)

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رابِيَةً (۱۰) إِنَّا لَمَّا طَغَى الْماءُ حَمَلْناكُمْ فِي الْجارِيَةِ (۱۱) لِنَجْعَلَها لَكُمْ تَذْكِرَةً وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ (۱۲)

فَإِذا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ واحِدَةٌ (۱۳) وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ فَدُكَّتا دَكَّةً واحِدَةً (۱۴)

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْواقِعَةُ (۱۵) وَ انْشَقَّتِ السَّماءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ واهِيَةٌ (۱۶) وَ الْمَلَكُ عَلى أَرْجائِها وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمانِيَةٌ (۱۷) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لا تَخْفى مِنْكُمْ خافِيَةٌ (۱۸) فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ (۱۹)

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسابِيَهْ (۲۰) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ راضِيَةٍ (۲۱) فِي جَنَّةٍ عالِيَةٍ (۲۲) قُطُوفُها دانِيَةٌ (۲۳) كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخالِيَةِ (۲۴)

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ فَيَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ (۲۵) وَ لَمْ أَدْرِ ما حِسابِيَهْ (۲۶) يا لَيْتَها كانَتِ الْقاضِيَةَ (۲۷) ما أَغْنى عَنِّي

مالِيَهْ (۲۸) هَلَكَ عَنِّي سُلْطانِيَهْ (۲۹)

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ (۳۰) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ (۳۱) ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ (۳۲) إِنَّهُ كانَ لا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ (۳۳) وَ لا يَحُضُّ عَلى طَعامِ الْمِسْكِينِ (۳۴)

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هاهُنا حَمِيمٌ (۳۵) وَ لا طَعامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ (۳۶) لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ (۳۷) فَلا أُقْسِمُ بِما تُبْصِرُونَ (۳۸) وَ ما لا تُبْصِرُونَ (۳۹)

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (۴۰) وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شاعِرٍ قَلِيلًا ما تُؤْمِنُونَ (۴۱) وَ لا بِقَوْلِ كاهِنٍ قَلِيلًا ما تَذَكَّرُونَ (۴۲) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۴۳) وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنا بَعْضَ الْأَقاوِيلِ (۴۴)

لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْيَمِينِ (۴۵) ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِينَ (۴۶) فَما مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حاجِزِينَ (۴۷) وَ إِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (۴۸) وَ إِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ (۴۹)

وَ إِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكافِرِينَ (۵۰) وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (۵۱) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (۵۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۷۹

ترجمه: ..... ص : ۲۷۹

حاقّه.

حاقّه چیست.

و چه دانی حاقّه چیست؟.

قوم ثمود و عاد، در هم کوب [قیامت] را دروغ انگاشتند.

و اما ثمود، بر اثر طغیان خود به نابودی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۰

کشیده شدند.

و اما عاد، با تندبادی سخت سرد و بنیان‌کن به نابودی کشیده شدند.

که خداوند آن را هفت شب و هشت روز پیوسته بر آنان گماشت و آن قوم را در آن حال از پا در افتاده بینی، گویی ایشان خرما بنانی هستند ریشه‌کن شده.

پس آیا اثری از ایشان بازمانده می‌بینی؟.

و فرعون و پیشینیان او و [اهل] شهرهای نگونسار، طغیان پیش آوردند.

سپس از پیامبر پروردگارشان نافرمانی کردند، آنگاه [خداوند] آنان را به مؤاخذه‌ای سخت فرو گرفت.

ما آنگاه که سیلاب طغیان کرد، شما را در کشتی سوار کردیم.

تا سر انجام آن را پند آموزی برای شما گردانیم و گوشهای نیوشا آن را فراگیرد.

و چون دمی یگانه در صور دمیده شود.

و زمین و کوهها برداشته شده و یکباره در هم کوبیده شود.

پس در چنین روزی واقعه [ی قیامت] روی دهد.

و آسمان از هم بشکافد و آن در چنین روزی سست پیوند است.

و فرشتگان بر کناره‌ها [ی آسمان] ایستاده باشند و عرش پروردگارت را در آن روز هشت تن بر فرازشان حمل می‌کنند.

در چنین روزی [بر خداوند] عرضه شوید و هیچ رازتان پوشیده نماند.

سپس هر کس که کارنامه‌اش به دست راستش داده شود، [شادمانه] گوید بیایید کارنامه‌ی مرا بخوانید.

به یقین می‌دانستم که با حساب و کتاب خود مواجه خواهم شد.

آنگاه او در زندگی پسندیده‌ای است.

در بهشتی برین.

که میوه‌هایش دسترس است.

[به آنان گویند] به خاطر آنچه در روزگاران گذشته انجام داده‌اید، به گوارایی بخورید و بیاشامید.

و اما کسی که کارنامه‌اش به دست چپش انجام داده شود، [سوگمندانه] گوید ای کاش کارنامه‌ام به من داده نمی‌شد.

و نمی‌دانستم حساب و کتابم چیست.

کاش آن [مرگ] فیصله دهنده بود.

مال و منال من به کار من نیامد.

دستگاه من از دستم برفت.

[گویند] او را فرو گیرید و در بندش کنید،

سپس به دوزخش درآورید.

سپس در زنجیری که طولش هفتاد ذرع است، بندش کنید.

که او به خداوند بزرگ ایمان نمی‌ورزید.

و بر اطعام بینوا ترغیب نمی‌کرد.

حال امروز و اینجا دوستی ندارد.

و نه خوراکی، به جز زردابه.

که آن را جز خطاکاران نمی‌خورند.

پس به آنچه می‌بینید سوگند می‌خورم.

و به آنچه نمی‌بینید.

که آن [قرآن] سخن فرستاده‌ی گرامی است.

و سخن هیچ شاعری نیست، چه اندک ایمان می‌آورید.

و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۱

سخن هیچ کاهنی نیست، چه اندک پند می‌گیرید.

و فرو فرستاده‌ای از سوی پروردگار جهانیان است.

و اگر بر ما سخنانی می‌بست.

دست راستش را می‌گرفتیم.

سپس شاهرگش را قطع می‌کردیم.

و هیچ یک از شما مدافع او نبود.

و آن پند آموزی برای پرهیزگاران است.

و ما به یقین می‌دانیم که از میان شما تکذیب کنندگانی هستند.

و آن [پیام]، مایه‌ی حسرتی بر کافران است.

و آن [پیام]، حق الیقین است.

پس به نام پروردگارت که بزرگ است، تسبیح گوی.

تفسیر ..... ص : ۲۸۱

الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ لفظ «الحاقّة» از «حقّ» یعنی واجب یا ثابت شد.

یا از «حقّ یحقّ» از باب «نصر» از «حاققته، فحققته احقّه» از مغالبه و غلبه کردن.

به هر معنا گرفته شود، نامیدن قیامت به «حاقّه» از آن جهت است که قیامت محقّق و ثابت است یا از باب این است که قیامت بر کافرین غلبه می‌کند و آنان را باطل می‌سازد یا از باب این است که امور در قیامت حقّ است و حقّ در قیامت ثابت می‌شود، باطل در آنجا باطل می‌شود و در نتیجه جمله از قبیل وصف به حال متعلّق موصوف می‌باشد، استفهام از قیامت و آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر برای بزرگداشت و برانگیختن تعجّب می‌باشد.

وَ ما أَدْراكَ مَا الْحَاقَّةُ انکار دانستن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با استفهام انکاری که دلالت بر مبالغه می‌کند، آوردن اسم ظاهر به جای ضمیر، آوردن استفهام، همه‌ی اینها دلالت بر بزرگداشت و تفخیم می‌کند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۲

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَ عادٌ بِالْقارِعَةِ روز قیامت «قارعه» نامیده شده، چون قیامت دلهای کفّار را با هول و هراس و وحشت‌هایش می‌کوبد.

یا سرهای آنان را با تازیانه‌هایی از آتش می‌کوبند، پس این کفّار به تکذیب قیامت و سر انجام و عاقبت خویش نظر کنند تا از تکذیب باز ایستند.

فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ صدا و لرزه‌ی بیش از حدّ، چنانچه مکرّر گذشت.

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ داستان قوم عاد مکرّر گذشته است، در سوره‌ی فصّلت و در سوره‌ی قمر بیان باد صرصر گذشت.

سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ در سوره‌ی قمر بیان روزهای هشتگانه گذشت و قصّه‌ی عاد و ثمود نیز سابقا گذشت.

حُسُوماً لفظ «حسوم» با ضمّه به معنای شومی و خستگی در کار است و ممکن است جمع «حاسم» به معنای قاطع یا مانع باشد.

و معنای آیه هشت روز شوم، یا روز متوالی، یا هشت روزی که حیات آنان را قطع می‌کند، یا مانع آنها بشود. قمی گفته: ماه به سبب زحل نحس شده بود.

فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى قوم را در آنجا مردگانی می‌بینی.

كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ مانند درخت خرمای تو خالی، آنها را پس از خروج ارواح تشبیه به درخت نخل تو خالی کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۳

فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَةٍ وَ جاءَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ قَبْلَهُ امّت‌های قبل از فرعون و لفظ «من قبله» با کسره‌ی قاف و فتحه‌ی با خوانده شده، یعنی کسانی که نزد فرعون و از پیروان او هستند.

وَ الْمُؤْتَفِكاتُ قریه‌های قوم لوط و شهرهایی که بر قوم لوط برگردانیده شده.

بِالْخاطِئَةِ خطا فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ پروردگارشان آنها را گرفت.

أَخْذَةً رابِيَةً مانند زیادی عمل آنها در زشتی، یا زیادتر از خطای آنها به آنها عذاب دادیم.

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْماءُ وقتى كه آب در امّت نوح طغيان كرد.

حَمَلْناكُمْ فِي الْجارِيَةِ كشتى جارى، يعنى پدران شما را و خود شما را در اصلاب پدرانتان در كشتى حمل كرديم.

لِنَجْعَلَها لَكُمْ تَذْكِرَةً وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ

طغيان آب، حمل شما در كشتى، هلاك كردن كافرين و نجات دادن مؤمنين همه‌ى اين كارها تذكره و يادآورى و پند براى شماست و گوش شنوايى هوشمندان آن را خواهد شنيد.

و براى اشاره به تأويل روايت شده كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به على عليه السّلام فرمود، يا على خداى تعالى به من امر فرموده كه تو را نزديك گردانم و دور نگردانم، تو را بياموزم و تو گوش شنوا دارى، حقّ است بر خدا كه تو شنوا و هشيار باشى، پس اين آيه نازل شد: «وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ»

.و در اين حديث مختصر اشاره‌اى به تأويل است.

چون در اين حديث است: وقتى آب دريا شور از زمين

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۴

هيولايى با آب آسمان هواها ملاقات كرد، دو آب به هم رسيده طغيان كردند، شما را در كشتى نوح حمل كرديم كه آن كشتى شريعت است كه هر كس آن را سوار شد نجات پيدا مى‌كند و هر كس تخلّف نمايد هلاك مى‌گردد، يا كشتى ولايت است كه آن مركب نجات دهنده‌ى حقيقى است، كه مثل عترت او مثل سفينه‌ى نوح عليه السّلام است هر كس سوار شد نجات پيدا مى‌كند و تخلّف كننده‌ى از آن هلاك مى‌شود.

همه‌ى اين كارها از طغيان آب، يا سوار شدن كشتى، يا خود كشتى كه همان شريعت يا طريقت است تذكره و يادآورى امور آخرت است و شريعت يا طريقت آداب آن را بگوشى مى‌سپارد، يا اين تذكره و يادآورى گوشهاى شنوا و بيدار است يعنى صلاحيّت آن را دارد كه هر چه مى‌شنود و مى‌بيند آن را به هوش بسپارد.

در روايت آمده است: وقتى اين آيه نازل شد رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: يا على از خداى عزّ و جلّ خواسته‌ام كه گوشهايى شنوا و هوشمند را گوش تو قرار دهد.

در روايت ديگرى فرمود: بار الها آن را گوش على عليه السّلام قرار بده.

فَإِذا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ واحِدَةٌ وقتى قيامت و بزرگى آن را ذكر كرد، جهت برانگيختن هول و هراس و ايجاد تهديد آن را تفصيل داد.

مقصود از نفخ نفخ اوّل يا دوّم است و توصيف به يكى بودن نفخ براى اشعار به اختصار و سهولت آن است، مانند قول خداى تعالى: «وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ» وَ حُمِلَتِ الْأَرْضُ زمين از جاى خود بلند شود.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۵

وَ الْجِبالُ فَدُكَّتا دَكَّةً واحِدَةً زمين و كوه خرد و شكسته مى‌شوند و توصيف به «واحدة» مانند توصيف نفخ است.

مقصود اين است كه زمين مانند صحراى باز مى‌شود كه هيچ پستى و بلندى در آن ديده نشود.

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْواقِعَةُ قيامت، قيامت از آن جهت واقعه ناميده شده كه وقوع آن حتمى است.

وَ انْشَقَّتِ السَّماءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ واهِيَةٌ بناى با عظمت آسمان در آن روز سست شود.

وَ الْمَلَكُ عَلى أَرْجائِها جنس ملائكه با آن كثرت بر اطراف آسمان قرار مى‌گيرند.

وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمانِيَةٌ از نبىّ صلّى اللّه عليه و آله روايت شده: حاملين عرش امروز چهار نفرند و آنگاه كه روز قيامت شود چهار نفر ديگر به آنه كمك مى‌كنند و در مجموع هشت نفر مى‌شوند.

و از امام صادق عليه السّلام آمده است: حاملين عرش- و عرش عبارت از علم است- هشت نفر مى‌باشند، چهار نفر از ماست و چهار ديگر از هر كس كه خدا بخواهد.

بدان كه عرش به وجهى همه‌ى مخلوقات و به وجهى علم و به وجهى وجود مطلق است كه آن اضافه اشراقى خداى تعالى به همان وجهى است كه به سوى حقّ تعالى است و حاملين عرش در نزول چهار ملائكه هستند كه آنها ملائكه مقرّب مى‌باشند.

در صعود و بازگشت نفوس به سوى خداى تعالى حاملين عرش

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۶

هشت مى‌شوند، كه چهار آنها از ملائكه‌هاى مقرّب و چهار ديگر از نفوس كامل از انبياء مرسلين مى‌باشند كه به بالاترين درجات كاملين رسيده و با ملائكه‌هاى مقرّب متّحد گشته‌اند.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لا تَخْفى مِنْكُمْ لفظ «لا تخفى» با تاء و ياء هر دو خوانده شده خافِيَةٌ لفظ «خافية» صفت نفس يا فعل يا خصلت يا خطور ذهنى است، يا مصدر يا اسم فاعل است و لفظ «تاء» براى مبالغه است نه تأنيث.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ اين جمله عطف است از قبيل عطف تفصيل بر اجمال بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ از خوشحالى مى‌گويد:

هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ لفظ «ها» اسم فعل «خذ» مى‌باشد، گاهى ممدود مى‌گردد و كاف خطاب به آن ملحق مى‌شود، مانند ضمائر متصرّف است و صيغه سارى مى‌شود و بر حسب حال مخاطب جمع و تثنيه و مفرد مى‌شود، گاهى با تصريف همزه از الحاق كاف خطاب و تصريف آن استغنا حاصل مى‌شود.

پس گفته مى‌شود: هاء با فتحه‌ى همزه، هاء با كسره همزه، هاؤما، هاؤم و هاؤنّ.

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسابِيَهْ و چون علوم نفس مغير با معلومات آن مى‌باشد و انفكاك علم از معلوم جايز است مانند ظنون، لذا بيشتر اوقات از علم‌ها تعبير به ظنون و گمان‌ها مى‌شود.

چنانچه مكرّر گذشت و معناى آيه اين است كه من در دنيا يقين داشتم كه حسابم را نزد پروردگارم ملاقات مى‌كنم پس بر طبق يقين خويش عمل كردم.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۷

از امام صادق عليه السّلام آمده است: هر امّتى از امام زمان آن امّت محاسبه مى‌كند و ائمّه عليهم السّلام دوستان و دشمنانشان را از سيما و قيافه مى‌شناسند و اين است معناى قول خدا: «وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ».

و اينان ائمّه عليهم السّلام مى‌باشند كه سيماى مردم را مى‌شناسند، نامه‌ى دوستدارانشان را به دست راستشان مى‌دهند بدون حساب به بهشت مى‌روند و نامه‌ى دشمنانشان را به دست چپ آنها مى‌دهند كه بى‌حساب به سوى آتش مى‌روند، دوستان ائمّه هرگاه به نامه‌ى اعمال خويش نظر كنند به برادرانشان مى‌گويند: «هاؤم اقرؤا كتابيه انّى ظننت انّى ملاق حسابيه».

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ راضِيَةٍ صاحب آن زندگى به آن زندگى راضى است و بعضى گفته‌اند: «راضية» به معناى «مرضيّة» است.

فِي جَنَّةٍ عالِيَةٍ بهشتى كه از همه‌ى بهشت‌ها بالاتر است.

قُطُوفُها لفظ «قطوف» جمع «قطف» با كسره به معناى خوشه‌ى انگورست و نام ميوه‌هاى چيده شده است، «قطف العنب» از باب «ضرب» يعنى انگور را چيد.

دانِيَةٌ ميوه‌هاى آن كه وقت چيدن آنها رسيده براى كسى كه ايستاده و نشسته نزديك است.

كُلُوا اين جمله حال يا مستأنف به تقدير قول است.

وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخالِيَةِ اعمال خوبى كه در گذشته انجام داديد.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ بعضى گفته‌اند: اين آيه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۸

در باره‌ی معاویه نازل شده است.

فَيَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ وَ لَمْ أَدْرِ ما حِسابِيَهْ چون عاقبت بد و ثبت عمل‌های زشت را می‌بینند می‌گوید: کاش نامه‌ی عمل من به دستم داده نمی‌شد.

یا لَيْتَها ای کاش می‌مردم و زنده نمی‌شدم.

كانَتِ الْقاضِيَةَ دیگر زنده نمی‌شدم.

ما أَغْنى خدایا از عذاب مرا بی‌نیاز نکرد آنچه که داشتم از اموال و اولاد.

عَنِّي مالِيَهْ آنچه که برای من بود از پیروان و اولاد و اموال، یا اموال من که در دنیا آنها را جمع کرده بودم مرا بی‌نیاز نکرد.

هَلَكَ عَنِّي سُلْطانِيَهْ سلطنت یا مسلّط بودن من که به من دستور کارهایی را در دنیا می‌داد از بین رفت، یا سلطان من که آن را شریک خدا قرار می‌دادم، یا برای خودم شفیع نزد خدا قرار می‌دادم از بین رفت.

خُذُوهُ این جمله حال یا مستأنف به تقدیر قول است.

فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ او را داخل جهنّم نمایید.

ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ امام صادق علیه السّلام آن سلسله زنجیر را این چنین توصیف کرده که اگر یک حلقه از آن در دنیا قرار داده شود دنیا از آتش و حرارت آن آب می‌شود.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: معاویه صاحب آن سلسله بود که خدای تعالی فرمود: «فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها ... تا آخر».

از امام باقر علیه السّلام آمده است که فرمود: من پشت پدرم علیه السّلام بودم در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۸۹

حالی که او سوار بر قاطرش بود، وقتی به قاطرش نگاه کردم ناگهان دیدم او پیرمردی است که در گردنش زنجیر است و مردی به دنبال آن روان است.

پس گفت: ای علیّ بن الحسین علیه السّلام مرا سیراب کن و به من آب بده، آن مرد که پشت سر او بود گفت: به او آب ندهید، خدا او را سیراب نکند.

امام باقر علیه السّلام فرمود: آن مرد معاویه بود.

قمی گفته: معنای سلسله‌ی هفتاد متری در باطن عبارت از هفتاد ستمگر و جبّار است.

بدان که انسان بین حیوانیّت و ملکیّت واقع شده است و نفس او دارای وجهی به حیوانیّت و وجهی به ملکیّت، از این دو جهت تعبیر به چپ و راست می‌شود.

اگر انسان از جهت و وجهه‌ی حیوانیّت کاری انجام دهد آن کار در آن سمت از نفس ثبت می‌شود که پشت سر حیوانیّت است و در ازای آن نامه‌ی عمل است که در دست نویسنده بدیها و سیّئات است.

پس آن عمل را نویسنده بدیها در نامه‌ی ثبت می‌کند، خواه آن عمل بر حسب صورت از طاعت‌ها باشد، یا از معاصی و گناهان باشد و لذا در حقّ ناصبی وارد شده: نماز بخواند یا زنا کند و آنگاه که آن عمل کننده در روز قیامت مبعوث و برانگیخته شود عمل و کار او که در صفحه‌ی نفس پست می‌باشد متمثّل و مجسّم می‌شود و نامه‌ی عملش که نویسنده‌ی بدیها نوشته از همان جهت می‌آید که شمال و چپ نفس و انسان است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۰

و امّا اگر عمل او از ناحیه‌ی ملکی باشد آن عمل نخست در صفحه‌ی نفس ملکی ثبت می‌شود که در ازاء آن کتابی است که در

دست نویسنده‌ی خوبی‌هاست، که نویسنده‌ی خوبی‌ها آن عمل را در نامه‌ی حسنات ثبت می‌کند، خواه آن عمل بر حسب صورت از بدیها و سیّئات باشد یا از حسنات و خوبی‌ها.

و این معنا یکی از وجوه تبدیل شدن بدیها به خوبی‌هاست و آنگاه که این عمل در قیامت برانگیخته می‌شود صورت عمل که در طرف راست و بالای نفس است متمثّل می‌شود، نامه‌اش از همان جهت آورده می‌شود و صورت عملش را در صفحه‌ی نفسش و در نامه‌اش در نهایت خوبی و زیبایی می‌بیند و خوشحال می‌شود و از شدّت وجد و سرور و خوشحالی می‌گوید: «هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ» إِنَّهُ کانَ لا یُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِیمِ وَ لا یَحُضُّ عَلی طَعامِ الْمِسْکِینِ او صاحب خیر و دارای کار خوبی نبود، نه بر حسب قوّه علّامه و نه بر حسب قوّه‌ی عمّاله.

فَلَیْسَ لَهُ الْیَوْمَ هاهُنا حَمِیمٌ دیگر برای او یاور و خویش و نزدیکی در آن روز نیست، زیرا نسبت‌های جسمانی منقطع می‌شود و نسبت‌های روحانی و الهی هم که نداشته است.

چون حصول نسبت روحانی نمی‌شود مگر با ایمان به خدا به وسیله‌ی بیعت عام یا خاصّ، پس او در این موقف و در این حالت نه خویش جسمانی دارد و نه خویشی روحانی.

وَ لا طَعامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِینٍ غسلین آب کثیفی است که از لباس و نحو آن هنگام شستن بیرون می‌آید مانند غساله.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۱

و نیز چیزی است که از پوستهای اهل آتش بیرون می‌آید، آنچه که حرارت آن شدید باشد.

و نیز نام درختی در آتش است و طعامی جز غسلین به او داده نمی‌شود، چون او از طعام خودش کسی را اطعام نمی‌کرد تا عوض آن طعام پاکیزه و خوب به او بدهند.

لا یَأْکُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ گناهکاران، از «خطئ الرّجل» یعنی گناه کرد به عمد یا خطا.

فَلا أُقْسِمُ لفظ «لا» زایده برای تأکید و زیاد شدن آن در قسم شایع است.

بِما تُبْصِرُونَ وَ ما لا تُبْصِرُونَ هر چیزی که صلاحیّت دیده شدن دارد و آنچه که صلاحیّت دیده شدن ندارد.

إِنَّهُ قرآن، یا قرآن ولایت علی علیه السّلام.

لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ و گفتار رسول صلّی اللّه علیه و آله از آن جهت که رسول است جز از جانب مرسل نیست خواه مقصود از رسول جبرئیل باشد یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شاعِرٍ چنانچه گاهی می‌گویید او شاعر است.

قَلِیلًا ما تُؤْمِنُونَ وَ لا بِقَوْلِ کاهِنٍ چنانچه گاهی چنین می‌گویید.

قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ لفظ «قلیلا» صفت مفعول مطلق محذوف است، یا ظرف «تذکّرون» می‌باشد و لفظ «ما» زایده برای تأکید یا صفت «قلیلا» است.

در جنب نفی شعر بودن کلام رسول صفت ایمان را آورد، چون تمیز اینکه کلام رسول صلّی اللّه علیه و آله از جانب خداست و شعر نیست احتیاج به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۲

ایمان عام یا خاصّ دارد، یا احتیاج به اذعان به خدا و روز قیامت دارد، تا معلوم شود که مضمون کلام جز الهی و اخروی و عقلی نیست به خلاف شعر که آن غالبا امر خیالی نفسانی است.

و در جانب نفی کاهن بودن تذکّر و یادآوری را آورد، چون در تمیز قرآن از کهانت که آن هم اخبار به غیب است، تنها ایمان کافی نیست، بلکه احتیاج به تذکّر و یادآوری حالت کاهن و حالت رسول صلّی اللّه علیه و آله و اقوال آنها دارد و نیز باید متذکّر

این مطلب باشد که حالت کاهن شبیه حالت اشخاص الهی و اخروی نیست و حال و قول رسول شبیه حال کاهنین و غیب گوهای شیطانی نیست.

تَنْزِیلٌ بلکه قرآن تنزیل از جانب پروردگار عالمیان است.

مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ وَ لَوْ تَقَوَّلَ بدعت و افترا نماید.

عَلَیْنا بر ما دروغ ببندد.

بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ از اعضای بدن او جانب راست را می گیریم، چنانچه از اعضای بدن جنایتکار مستحقّ عذاب دستش را می گیرند، ذکر یمین و طرف راست برای آن است که آن اشرف اطراف بدن است و در دلالت بر ذلّت و خواری رساتر است.

یا مقصود این است که دست او را جهت قطع کردن و بریدن می گیریم، یعنی دست او را قطع می کنیم، چون او سارق و دزد در دین است و دست راست سارق باید قطع شود.

یا او را با قوّت و نیروی خویش می گیریم، استعمال یمین و راست در قوّت و نیرو برای آن است که قدرت و توانایی غالبا بر دست ظاهر می‌شود و طرف راست قوی‌ترین طرف‌های بدن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۳

ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِینَ لفظ «وتین» ریسمان قلب است که اگر قطع شود صاحبش هلاک می‌شود و قطع کردن آن کنایه از نابود ساختن است.

فَما مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حاجِزِینَ هیچ یک از شما نمی‌تواند مانع باشد و لفظ «حاجزین» را جمع آورد، چون حمل بر لفظ «أحد» شده که در سیاق نفی مفید عموم است.

وَ إِنَّهُ قرآن یا قرآن ولایت علی علیه السّلام.

لَتَذْکِرَةٌ لِلْمُتَّقِینَ بیان تقوی و مراتب آن در اوّل بقره گذشت.

وَ إِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْکُمْ مُکَذِّبِینَ وَ إِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَی الْکافِرِینَ وَ إِنَّهُ لَحَقُّ الْیَقِینِ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ مکرّر این مطلب گذشته است که مقصود از تسبیح ربّ تنزیه لطیفه‌ی انسانی است که آن مظهر خداست و آن به وجهی ربّ است، به وجهی اسم ربّ اسم اعمّ از آنکه تسبیح معلّق بر اللّه شود یا بر ربّ یا بر اسم ربّ و لفظ «باء» در اینجا صله‌ی تسبیح است تا لصوق و اتّصال را تأکید کند، یا سببیّه است.

از امام کاظم علیه السّلام روایت شده که فرمود: «إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ» یعنی سخن جبرئیل از جانب خداست در ولایت علی علیه السّلام فرمود: کفّار گفتند: محمّد صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علی علیه السّلام به خدا دروغ بسته و خداوند او را به این کار در باره‌ی علی علیه السّلام امر نکرده است.

پس خدای تعالی برای رفع این اتّهام قرآنی نازل کرد و فرمود:

ولایت علی علیه السّلام تنزیل از جانب پروردگار عالمیان است.

«انّ ولایة علی علیه السّلام تنزیل من ربّ العالمین و لو

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۴

تقوّل علینا محمّد صلّی اللّه علیه و آله بعض الأقاویل ... تا آخر آیه».

سپس گفتار را با عطف ادامه داد و فرمود: ولایت علی علیه السّلام تذکره و یادآوری متقین است، علی حسرت بر کافرین است و ولایت او حقّ الیقین است، پس به نام پروردگار بزرگت تسبیح گوی، یعنی پروردگار بزرگت را شکر کن که این فضل را به تو عطا کرده است.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: آنگاه که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست علی علیه السّلام را گرفت و ولایت او را اظهار نمود آن دو نفر با هم گفتند: به خدا سوگند این سخن و این کار از جانب خدا نیست و این چیزی نیست مگر آنکه محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواهد به پسر عمویش شرافت دهد.

پس خدای تعالی نازل نمود: «وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنا ... الی آخر» و در خبر دیگری آمده است: این آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و معاویه علیه ما علیه نازل شده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۵

(۷۰)سورة المعارج ..... ص : ۲۹۵

اشاره

این سوره مکّی است، بعضی گفته‌اند: به جز «وَ الَّذِينَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ» و مشتمل بر چهل و چهار آیه است.

[سوره المعارج (۷۰): آیات ۱ تا ۴۴] ..... ص : ۲۹۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ (۱) لِلْكافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ (۲) مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعارِجِ (۳) تَعْرُجُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (۴)

فَاصْبِرْ صَبْراً جَمِيلًا (۵) إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً (۶) وَ نَراهُ قَرِيباً (۷) يَوْمَ تَكُونُ السَّماءُ كَالْمُهْلِ (۸) وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ (۹)

وَ لا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيماً (۱۰) يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ (۱۱) وَ صاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ (۱۲) وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ (۱۳) وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ يُنْجِيهِ (۱۴)

كَلَّا إِنَّها لَظى (۱۵) نَزَّاعَةً لِلشَّوى (۱۶) تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَ تَوَلَّى (۱۷) وَ جَمَعَ فَأَوْعى (۱۸) إِنَّ الْإِنْسانَ خُلِقَ هَلُوعاً (۱۹)

إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً (۲۰) وَ إِذا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً (۲۱) إِلَّا الْمُصَلِّينَ (۲۲) الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ (۲۳) وَ الَّذِينَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (۲۴)

لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ (۲۵) وَ الَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۲۶) وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (۲۷) إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (۲۸) وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ (۲۹)

إِلاَّ عَلى أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (۳۰) فَمَنِ ابْتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ العادُونَ (۳۱) وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ (۳۲) وَ الَّذِينَ هُمْ بِشَهاداتِهِمْ قائِمُونَ (۳۳) وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ (۳۴)

أُولئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ (۳۵) فَما لِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ (۳۶) عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ عِزِينَ (۳۷) أَ يَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ (۳۸) كَلَّا إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ (۳۹)

فَلا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشارِقِ وَ الْمَغارِبِ إِنَّا لَقادِرُونَ (۴۰) عَلى أَنْ نُبَدِّلَ خَيْراً مِنْهُمْ وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (۴۱) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۴۲) يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ سِراعاً كَأَنَّهُمْ إِلى نُصُبٍ يُوفِضُونَ (۴۳) خاشِعَةً أَبْصارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي كانُوا يُوعَدُونَ (۴۴)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۶

ترجمه: ..... ص : ۲۹۶

خواهنده‌ای عذابی رخ دادنی را طلب کرد.

که برای کافران بازدارنده‌ای ندارد.

از جانب خداوند صاحب درجات.

که فرشتگان و روح در روزی که به اندازه‌ی پنجاه هزار سال دنیوی است به سوی او فرا می‌روند.

پس صبری نیکو

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۷

پیشه کن.

آنان آن را دور دست می‌بینند.

و ما نزدیک می‌بینیمش.

روزی که آسمان چون فلز گداخته شود.

و کوهها همچون پشم رنگین گردد.

و هیچ خویشاوندی از حال خویشاوندی نپرسد.

در حالی که به همدیگر نشان داده شوند، گناهکار آرزو کند که عذاب چنین روز را با فدا کردن پسرانش

و همسرش و برادرش بازخرد.

همچنین خاندانش که به او سر و سامان داده است.

همچنین هر کس که در روی زمین است، آنگاه باز رهاندش.

حاشا، آن آتشی زبانه‌زن است.

برکننده‌ی پوست سر.

که هر کس را که [به حق] پشت کرد و [از ایمان] روی گرداند، [به خود] می‌خواند.

همان کسی که مال اندوخت و جابه‌جا کرد.

بیگمان انسان ناشکیب آفریده شده است.

چون شر به او رسد، بی‌تاب است.

و چون خیر به او رسد، بازدارنده است.

مگر نمازگزاران.

آنان که در نمازهایشان پیگیرند.

و کسانی که در اموالشان حقّی معین است.

برای سایل و محروم.

و کسانی که روز جزا را باور می‌دارند.

و کسانی که از عذاب پروردگارشان بیمناکند.

بیگمان عذاب پروردگارشان، بدون ایمنی است.

و کسانی که پاکدامنی ورزند.

مگر در مورد زنانشان یا ملک یمینهایشان، که در این صورت نکوهیده نیستند.

پس کسانی که از این فراتر روند، آنانند که تجاوزکارند.

و کسانی که در برابر امانتها و پیمانهایشان رعایتگرند.

و کسانی که در مقام گواهی دادنهایشان ایستاده‌اند.

و کسانی که بر نمازهای خویش مواظبت دارند.

اینان در بوستانهایی، گرامی داشته شده‌اند.

پس کافران را چه می‌شود که به سوی تو شتابانند.

از جانب راست و از جانب چپ، گروه در گروه.

آیا هر کدام از آنان طمع می‌برد که به بهشت پرناز و نعمت درآورده شود؟!

حاشا، ما ایشان را از آنچه می‌دانند آفریده‌ایم.

به پروردگار مشرقها و مغربها سوگند می‌خورم که ما تواناییم.

بر آن که بهتر از آنان را جانشین آنان سازیم و ما درمانده نیستیم.

پس بگذارشان تا ژاژخایی و بازیگوشی کنند تا به دیدار آن روزشان که وعده‌اش را به ایشان داده‌اند، برسند.

روزی که از گورها بیرون شتابند، گویی به سوی [قربانگاه] بتان می‌شتابند.

دیدگانشان از [ترس]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۸

فرو افتاده باشد، غبار خفّت و خواری بر رخسارشان نشسته، این همان روزی است که به آنان وعده داده بودند.

تفسیر ..... ص : ۲۹۸

سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لفظ «سأل» هم خودش متعدّی به مفعول دوّم می‌شود، هم به وسیله‌ی لفظ «عن» و «با» و همزه گاهی جهت تخفیف حذف می‌شود و گفته می‌شود: سال یسال، مانند خاف یخاف و این چنین نیز قرائت شده است.

بعضی گفته‌اند: آیه در باره‌ی ابو جهل نازل شده، بدین ترتیب که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به قریش گفت: خداوند مرا مبعوث گردانید تا همه‌ی پادشاهان دنیا را بکشم و ملک و پادشاهی را به سوی شما آورم، پس مرا اجابت کنید به آنچه که شما به سوی آن می‌خوانم تا مالک عرب شوید، عجم از شما اطاعت کند و پادشاهانی در بهشت شوید.

ابو جهل گفت: خدایا اگر آنچه که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید از جانب تو حقّ است بر ما سنگ از آسمان به باران، یا عذاب دردناکی بر ما بده.

ابو جهل این سخنان را از باب حسادت به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌گفت.

بعضی گفته‌اند: در باره‌ی حارث بن عمر فهری نازل شده، وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی علی فرمود آنچه را که فرمود حارث گفت: اللّهم إن کان هذا هو الحقّ من عندک ... تا آخر آیه.

و در سوره‌ی انفال در تفسیر قول خدا: «إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۲۹۹

مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ».

بیان نزول آیه گذشت.

در خبر دیگری آمده است: چون در روز بدر دو لشگر صف کشیدند ابو جهل دستش را بلند کرد و گفت: خدایا هر کس از ما قطع رحم کرده و چیزی آورده که ما آن را نمی‌شناسیم به او عذاب بده.

پس خدای تعالی این آیه را نازل فرمود: «سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ» لِلْكافِرِينَ لام برای تبیین یا متعلّق به «واقع» است و اشاره به این است که کافر احتیاجی به انتظار عذاب ندارد، بلکه عذاب برای او واقع شده است.

لَيْسَ لَهُ دافِعٌ چیزی که عذاب را از آنان دفع نماید وجود ندارد.

مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعارِجِ لفظ «معراج» و «معرج» با فتحه‌ی میم و راء به معنای نردبان و پلّه است و اللّه تعالی با اضافه‌ی اشراقی‌اش که آن فعل اوست و هیچ وقت از آن خالی نیست معراج بندگان سالک خود می‌باشد و او دارای معراج‌هایی به تعداد نفوس سالکین است.

بلکه به تعداد نفوس همه‌ی خلایق است و نیز او دارای معراج‌هایی به تعداد انواع موجودات می‌باشد.

پس او به وجهی معارج است و به وجهی صاحب معارج.

تَعْرُجُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ روح عبارت از ربّ نوع انسانی است که از جمیع ملائکه‌های مقرّب بزرگتر است و او با هیچ یک از انبیا نبود، فقط با نبیّ ما صلّی اللّه علیه و آله و اوصیا کامل او علیهم السّلام بود.

فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ مقصود این است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۰

که ملائکه و روح در آن معارج به سوی او بالا می‌روند، چون ملائکه و روح از مقام عالی تنزّل پیدا می‌کنند و به مقام طبع در ملک کبیر و صغیر می‌رسند و سپس به سوی خدا و مقام اوّلشان در آن معارج بالا می‌روند.

و در سوره‌ی بنی اسرائیل و سوره‌ی سجده بیانی برای این آیه گذشت.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: قیامت دارای پنجاه موقف است و هر موقف ایستگاه و مقام هزار سال است، پس این آیه را خواند.

فَاصْبِرْ صَبْراً جَمِيلًا بر تکذیب قوم تو و کفر آنها به ولایت علی علیه السّلام صبر کن چون آنها بدون آنکه انتظار آمدن عذاب را داشته باشند در عذاب واقع شده‌اند.

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيداً آن روز یا عذاب را بعید از امکان می‌دانند یا مدّت آن را دور می‌دانند.

وَ نَراهُ قَرِيباً ما آن را قریب الوقوع یا زمان آن را نزدیک می‌دانیم و تو هم با رؤیت ما آن را می‌بینی پس شایسته است تو آن را نزدیک ببینی.

يَوْمَ تَكُونُ السَّماءُ كَالْمُهْلِ مانند فلزّ آب شده، یا مانند دردی روغن و لفظ «یوم» بدل از قول خدا: «فی یوم» یا خبر مبتدای محذوف، یا ظرف «یبصرونهم» یا «یودّ المجرم» می‌باشد.

وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ لفظ «العهن» قطعه‌ای از پشم، یا چیزی که به صورت رنگارنگ رنگ شده می‌باشد.

بدان که ملائکه‌ی موکّل بر بنی آدم و روح که از مقام بلندشان به سوی بنی آدم نازل می‌شوند دوباره به همان مقامات بلند بالا می‌روند، بلکه با مرگ اختیاری یا اضطراری به سوی خدای تعالی بالا می‌روند ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۱

با مرگ آسمانهای مقامات ارواح مانند آهن آب شده می‌شود، یعنی تماسک و تمانع ندارند و از هم گسیخته و گسسته هستند، چون روح انسانیّت ناطق خارج گشته است و کوههای انانیّت‌ها مانند پشم زده شده می‌شود که ثبات ندارد و اعضاء بدن نیز مانند پشم زده شده می‌شود در فرسوده شدن و از بین رفتن چون روح از آن خارج شده است.

وَ لا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيماً لفظ «لا یسئل» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده، یعنی هر یک از آنها مشغول خودش می‌باشد به نحوی که هیچ نزدیک و خویش از دیگری نمی‌پرسد، یا هیچ کس از نزدیکان خویش درخواست نمی‌کند که بار گناهان او را

بدوش بکشد، یا عذاب را از او دفع نماید.

چون می‌داند او را از چیزی بی‌نیاز نمی‌کند یا معنای آیه بنابر قرائت مجهول این است که هیچ کس از حال نزدیک و خویش خودش را نمی‌شناسد، یا بدان جهت که گناهکار و نیکوکار و کافر و مؤمن هر کدام دارای علامتی هستند که از استفسار و پرسش بی‌نیاز می‌سازد.

یُبَصَّرُونَهُمْ لفظ «یبصّرونهم» به صورت مجهول و معلوم خوانده شده و «بصّره» از باب تفعیل به معنای «عرّفه» یعنی او را شناسانید و به معنای «قطعه» یعنی آن را قطع نمود آمده است.

و از امام باقر علیه السّلام آمده است: آنها را به همدیگر می‌شناسانند ولی از همدیگر سؤال و درخواستی نمی‌کنند.

یَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ یَفْتَدِی مِنْ عَذابِ یَوْمِئِذٍ بِبَنِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ أَخِیهِ وَ فَصِیلَتِهِ الَّتِی تُؤْوِیهِ عشیره و قبیله‌اش که در حوادث و مصائب به آنها پناه می‌برد، در هر کاری به او پناه می‌دادند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۲

و در نسبش نیز پناه به آنها برده بود و با تولّد یافتن از آنها جدا شد.

وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ثُمَّ یُنْجِیهِ عوض دادن و فدیه او را نجات دهد.

کَلَّا به او گفته می‌شود: نه، هرگز چنین چیزی نمی‌شود، تا او را از این دوست داشتن فدیه دادن و امید نجات با فدیه منع کند.

إِنَّها لَظی لفظ «لظی» بر وزن «فتی» به معنای آتش یا شعله‌ی آتش است و لفظ «لظی» معرفه است همان طور که اینجا چنین است و اسم جهنّم یا یک وادی از جهنّم است، ضمیر «انّها» ضمیر قصّه و شأن، یا به جهنّم برمی‌گردد و با ذکر آن از ذکر آن با شهود بی‌نیاز گشت.

نَزَّاعَةً لِلشَّوی لفظ «نزّاعة» با رفع خوانده شده تا خبر «لظی» یا خبر بعد از خبر برای «إنّ» باشد و با نصب خوانده شده تا حال باشد.

و لفظ «شوی» به معنای کار سست و مال پست و دو دست و دو پا و اطراف، کاسه‌ی سر، هر آنچه از بدن که کشنده نباشد و با از بین رفتن آن انسان از بین نرود و لفظ «نزّاعة» از «نزعه» به معنای آن را کند، یا از «نزع إلی اهله نزوعا» به معنای پیدا کرد و مشتاق شد می‌باشد.

تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ هر کس که پشت به آتش کند آتش او را فرا می‌خواند، یا هر کس از ولایت روی برگرداند آتش او را می‌خواند.

وَ تَوَلَّی از آتش یا از ولایت روی برگرداند، یا آتش او را به سوی خود می‌کشاند.

و استعمال لفظ «تدعوا» در معنای به زور کشیدن برای استهزای آنان است.

وَ جَمَعَ مال جمع کند فَأَوْعی در ظرف گنج مانندی قرار دهد.

إِنَّ الْإِنْسانَ خُلِقَ هَلُوعاً تعلیل جمع کردن و گنج اندوختن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۳

است، یعنی انسان بالطّبع حرص و آزش شدید و صبرش اندک است.

و قول خدای تعالی: إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً لفظ «إذا» ظرف «جزوعا» است، «جزوعا» و «منوعا» بدل تفصیلی از «هلوعا» است و «هلوعا» حال مقدّر است یا محقّق است.

یا «جزوعا» خبر «کان» مقدّر است و لفظ «إذا» ظرف «کان» یا ظرف شرط می‌باشد.

وَ إِذا مَسَّهُ الْخَیْرُ مَنُوعاً مقصود از شرّ هر چیزی است که ملائم و سازگار طبع انسان نباشد و مقصود از خیر هر چیزی است که ملائم و سازگار با طبع باشد.

إِلَّا الْمُصَلِّینَ در اوّل بقره بیان نماز و مراتب آن گذشت.

الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ دائِمُونَ بدان که صلاة و نماز اسم هر چیزی است که با آن توجّه به خدا حاصل شود و لذا هیچ شریعتی نبود مگر آنکه نماز در آن شریعت وجود داشت.

و به عبارت دیگر: نماز عبادت از آراسته شدن به زیور اوصاف روحانیّین است، چنانچه زکات اسم تبرّی و بیزاری از هر چیزی است که باید از آن بیزاری جست و لذا در هر شریعتی زکات بوده، نماز قالبی بر حسب اذکار و افعال در شرایع مختلف بوده است.

چون شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله کامل‌ترین شریعت‌هاست نماز قالبی نیز در شریعت او کامل‌ترین نمازهاست و مشتمل بر عبادت‌های جمیع اصناف ملایکه است یعنی آن ملایکه که ایستاده‌اند، بدون نگاه به هیچ طرف عبادت می‌کنند و ملایکه‌ای که در حال رکوع و سجودند.

و نیز مشتمل است بر نماز جمیع اصناف موالید از طبایع منطبعه،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۴

نفوس نباتی که به وجهی ایستاده و بدون نگاه عبادت می‌کنند و به وجهی در حال سجده و انطباع هستند.

و نفوس حیوانی که بالطّبع رکوع کننده می‌باشند و نفوس انسانی که به احسن التقویم ایستاده و متمکّن از رکوع و سجود و قیام است که در سایر موجودات نیز بود.

و چون نماز قالبی مانع از کارهای ضروری از قبیل خوردن و آشامیدن و طلب حاجت و رفع احتیاجات و خواب بود ادامه‌ی آن ممکن نبود مگر به نحوی از تأویل و مجاز بدین گونه که مقصود از ادامه‌ی آن عدم فوت نماز از اوقات مقرّر باشد.

بنابر این چه مانعی دارد که مقصود ادامه‌ی نماز قلبی باشد که از ولیّ امر اخذ گردد، همین نماز است که اگر انسان مواظب آن بوده و مستغرق در آن باشد اقامه و ادامه‌ی آن مانع کارهای ضروری نمی‌شود، بلکه انسان در حالت خواب می‌تواند به آن نماز مشغول باشد بدون آنکه به عمل و فکر و تأمّل و رویّه محتاج باشد.

و لذا فرمود: «علی صلاتهم» یعنی نماز مخصوص خودشان چه هر انسانی دارای نماز مخصوصی است که دیگری در آن مشارکت نمی‌کند، به خلاف نماز قالبی که برای همه تشریع شده و اختصاص به شخص خاصّی ندارد.

و در خبر آمده است: اگر بر خودش چیزی از نافله‌ها را واجب کند بر او ادامه پیدا می‌کند.

در خبر دیگری است: کسانی هستند که آنچه را شب فوت شده باشد در روز قضا می‌کنند و آنچه را روز فوت شده شب قضا می‌کنند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۵

و مجمل قول این است: ولایت که با بیعت دوّم حاصل می‌شود نمازی است که انسان را از رذایل پاک می‌سازد، از جمله‌ی رذایل حریص و بی‌صبر بودن است و به صفات نیک و خصائل آراسته می‌سازد، که از جمله‌ی صفات نیکو ادامه‌ی نماز قالبی و قلبی و صدری است.

وَ الَّذِينَ فِي أَمْوالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ در خبر است که مقصود از حقّ معلوم زکات و صدقه‌ی واجب نیست، بلکه آن چیزی است که از مال خویش خارج می‌سازد تا به خویشان و برادرانش بدهد و محروم کسی است که در خرید و فروش از دسترنج خویش محروم است، یا دارای کار و پیشه‌ای است که روزی او زیاد و گسترده نیست.

وَ الَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ روز جزاء.

وَ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إِنَّ عَذابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ تعلیل ترس از عذاب خداست.

وَ الَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ إِلَّا عَلى أَزْواجِهِمْ أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغى وَراءَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ العادُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِشَهاداتِهِمْ قائِمُونَ وَ الَّذِينَ هُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ أُولئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ

بیشتر این آیه در سوره‌ی مؤمنون گذشت و تفسیر آنها را دیگر تکرار نمی‌کنیم.

فَما لِ الَّذِینَ کَفَرُوا اگر آنچه که گفته شد در باره‌ی حال منافقین است و در مورد کسانی است که از ولایت روی گردانیدند و آن را قبول نکردند و آن است حال کسی که بر ولایت روی آورده و بیعت

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۶

خاصّ انجام داده، پس چگونه است حال کسی که به ولایت کافر شده؟

زیرا این آیه چنانچه در اخبار آمده در باره‌ی منافقین نازل شده که ولایت علی را قبول نکردند.

قِبَلَکَ آنها چیزی بر گردن تو ندارند.

مُهْطِعِینَ به سوی تو شتاب کنند، یا بر تو روی آورند، یا به تو نظر نمایند.

عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ از یمین و شمال تو.

عِزِینَ لفظ «العزة» مانند «العدة» به معنای جماعت و گروه است، منقوص واوی است و جمع آن «عزین» است.

و بعضی گفته‌اند: معنای آن «معوّد» است یعنی می‌نشینند و به جنگ نمی‌روند.

از امیر المؤمنین علیه السّلام در ذکر حال منافقین آمده است: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله همیشه با آنها الفت می‌کرد، نزدیک خود می‌گردانید و در راست و چپ خویش می‌نشانید تا وقتی که خداوند اجازه داد آنان را از خود دور سازد و فرمود: «وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِیلًا» و نیز فرمود: «فَما لِ الَّذِینَ کَفَرُوا قِبَلَکَ مُهْطِعِینَ ... تا آخر آیه‌ها».

أَ یَطْمَعُ کُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ یُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِیمٍ برخی گفته‌اند: این آیه، آیه انکار قول آنهاست که می‌گفتند اگر گفتار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صحیح باشد حظّ و نصیب ما در آخرت برتر و بهتر از آنهاست همان‌طور که در دنیا چنین بود.

کَلَّا منع و جلوگیری آنان از این طمع می‌باشد.

إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِمَّا یَعْلَمُونَ آنها را از نطفه‌ی کثیف که لایق

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۷

مزبله‌دان است آفریدیم، نه چیزی که لایق بهشت نعیم باشد، آنگاه داخل بهشت می‌شود که مادّه‌ی او به مادّه‌ی شریف لطیف تبدیل شود که قابلیت بهشت‌های اخروی را پیدا کند.

و این معنا محقّق نمی‌شود مگر با ایمان به علی علیه السّلام که آن آبی است که هر چیزی در آن داخل شود و به آن متّصل باشد از سنخ و جنس آن می‌شود.

فَلا أُقْسِمُ مکرّر گذشت که دخول لفظ «لا» بر قسم بسیار است و جهت تأکید زایده نیز واقع می‌شود.

بِرَبِّ الْمَشارِقِ وَ الْمَغارِبِ مشارق عالم طبع و مغارب آن، چون برای خورشید در هر روز بلکه در هر آن مشرق و مغرب است که با مشرق و مغرب آن سابق فرق می‌کند.

و هم چنین مقصود مشرق‌های عوالم بالا- و مغربهای آن عوالم است، که هر عالمی به وجهی مشرق و به وجهی مغرب است، آن عالم به وجهی دارای مشرق است و به وجهی دارای مغرب.

إِنَّا لَقادِرُونَ عَلی أَنْ نُبَدِّلَ خَیْراً مِنْهُمْ بدین‌گونه که آنها را از بین ببریم و به جای آنها گروهی بهتر از آنها قرار دهیم.

وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِینَ اگر ما چنین کاری بخواهیم انجام دهیم مغلوب واقع نمی‌شویم و قدرت آن را داریم و هیچ مانعی نمی‌تواند جلوگیری کند، ولی به جهت حکمت و مصلحت انجام این کار را ترک کردیم.

فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا بگذار آنها در اباطیل فرو بروند.

وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ یَوْمَ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۸

يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ

روزی که از قبرها خارج می‌شوند.

سِراعاً با شتاب و سرعت.

كَأَنَّهُمْ إِلى نُصُبٍ لفظ «نصب» با فتحه و سکون، که به همین حرکت خوانده شده و با حرکت به معنای علم و پرچم نصب شده می‌باشد و با دو ضمّه به معنای هر چیزی است که علم قرار داده شود، یا هر چیزی جز خداست که معبود واقع شود و به همین حرکت نیز خوانده شده است و با ضمّه و سکون به معنای هر معبود غیر خداست.

يُوفِضُونَ سرعت و شتاب دارند، قمی گفته: یعنی به سوی دعوت کننده مبادرت می‌کنند و می‌روند.

خاشِعَةً أَبْصارُهُمْ از ترس و وحشت چشمها گریان می‌شود.

تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذلِكَ الْيَوْمُ آن روز بزرگ.

الَّذِي كانُوا يُوعَدُونَ در دنیا وعده داده می‌شدند و آنها انکار می‌کردند و از باب استهزاء می‌گفتند: اگر آنچه می‌گویند حقّ بود ما در قیامت بهتر از آنها بودیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۰۹

سورة نوح ..... ص : ۳۰۹

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر ۲۹ آیه می‌باشد.

[سوره نوح (۷۱): آیات ۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۰۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱) قالَ يا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۲) أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ وَ أَطِيعُونِ (۳) يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرْكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذا جاءَ لا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴)

قالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَ نَهاراً (۵) فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعائِي إِلَّا فِراراً (۶) وَ إِنِّي كُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِي آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ وَ أَصَرُّوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْباراً (۷) ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهاراً (۸) ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْراراً (۹)

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كانَ غَفَّاراً (۱۰) يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً (۱۱) وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهاراً (۱۲) ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً (۱۳) وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً (۱۴)

أَ لَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً (۱۵) وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُوراً وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِراجاً (۱۶) وَ اللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَباتاً (۱۷) ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيها وَ يُخْرِجُكُمْ إِخْراجاً (۱۸) وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِساطاً (۱۹)

لِتَسْلُكُوا مِنْها سُبُلًا فِجاجاً (۲۰) قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلَّا خَساراً (۲۱) وَ مَكَرُوا مَكْراً كُبَّاراً (۲۲) وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً (۲۳) وَ قَدْ أَضَلُّوا كَثِيراً وَ لا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلالاً (۲۴)

مِمَّا خَطِيئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً (۲۵) وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً (۲۶)

إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً (۲۷) رَبِّ اغْفِرْ لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَیْتِیَ مُؤْمِناً وَ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ لا تَزِدِ الظَّالِمِینَ إِلَّا تَباراً (۲۸)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۰

ترجمه: ..... ص : ۳۱۰

ما نوح را به سوی قومش فرستاده‌ایم، که قومت را پیش از آنکه عذابی دردناک بر سرشان بیاید، هشدار ده.

گفت ای قوم من، من هشدار دهنده‌ی آشکار شما هستم.

که خداوند را بپرستید و از او پروا و از من پیروی کنید.

تا گناهانتان را برای شما بیامرزد و شما را تا سر آمدی معین واپس بدارد، چرا که اگر بدانید، اجل الهی چون فرا رسد، باز پس داشته نمی‌شود.

گفت پروردگارا من قومم را شب و روز [به خداپرستی] دعوت کردم.

ولی دعوت من جز بر گریزشان نیافزود.

و من هر چه دعوتشان می‌کنم تا سر انجام آنان را بیامرزی، انگشتانشان را در گوشهایشان می‌گذارند و خود را در جامه‌هایشان می‌پوشانند و [در کفر] پای می‌فشرند و سخت گردنکشی می‌کنند.

سپس باز ایشان را آشکارا دعوت کردم.

آنگاه آشکارا به ایشان گفتم و پنهانی به ایشان گفتم.

پس گفتم از پروردگارتان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۱

آمرزش بخواهید چرا که او آمرزگار است.

تا از آسمان بر شما بارانی پیوسته و پیگیر بفرستد.

و شما را با بخشیدن اموال و پسران مدد رساند و برای شما باغها و برای شما جویبارها پدید آورد.

شما را چه می‌شود که از عظمت خداوند نمی‌ترسید؟.

حال آنکه شما را گونه‌گون آفریده است.

آیا نیندیشیده‌اید که خداوند چگونه هفت آسمان را تو بر تو آفریده است؟

و ماه را در میان آنها پرتو افشان و خورشید را [چون] چراغی قرار داده است.

و خداوند شما را مانند گیاهی از زمین رویاند.

سپس شما را به آن بازمی‌گرداند و [پس از آن] شما را [دوباره] بیرون می‌آورد.

و خداوند زمین را زیر انداز شما کرد.

تا به شاهراههای گشاده‌ی آن راه یابید.

نوح گفت پروردگارا آنان از من نافرمانی کردند. و از کسی که مال و فرزندش جز به زیانکاریش نیفزوده است، پیروی کردند.

و نیرنگی سترگ در کار آوردند.

و گفتند نه هرگز دست از خدایانتان و نه هرگز دست از ودّ و سواع و یغوث و یعوق و نسر بردارید.

و بسیاری را بیراه کردند و جز بر بیراهی ستمکاران [مشرک] میافزای.

بر اثر گناهانشان بود که به غرق کشیده شدند، سپس به آتشی درآورده شدند و برای خود در برابر خداوند یاوری نیافتند.

و نوح گفت پروردگارا بر روی زمین از کافران دیّاری باقی مگذار.

چرا که اگر باقیشان گذاری، بندگانت را گمراه کنند و جز فاجر کفران پیشه‌ای به بار نیاورند.

پروردگارا مرا و پدر و مادرم را و هر کس را که مؤمن به خانه‌ی من درآید و نیز مردان مؤمن و زنان مؤمن را بیامرز، و جز بر تباهی ستمکاران [مشرک] میافزای.

تفسیر ..... ص : ۳۱۱

إِنَّا أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ عذاب در دنیا یا در آخرت، یا بین دنیا و آخرت هنگام احتضار، یا در برزخ‌ها.

قالَ نوح جهت امتثال امر ما و مبادرت به تبلیغ رسالتش گفت:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۲

یا قَوْمِ إِنِّی لَکُمْ نَذِیرٌ مُبِینٌ صدق و راستی من ظاهر و آشکار است، یا ظاهر کننده‌ی صدق من، یا ظاهر کننده‌ی آنچه که به آن انذار شده است، یا ظاهر کننده‌ی امر به عبادت خدا.

أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ لفظ «أن» تفسیریّه و تفسیر «نذیر» یا «مبین» است، یا مصدریّه است به تقدیر لام، یا مصدریّه است و مفعول به «مبین» وَ اتَّقُوهُ وَ أَطِیعُونِ یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ بعضی از گناهان شما را، چون همه‌ی گناهان بخشیده نمی‌شود مگر بعد از فنای تامّ که آن فنا از فناست.

وَ یُؤَخِّرْکُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی و آن آخرین مدّت عمرهای آنهاست و آن اجل معیّنی است که در الواح عالی نامیده و تعیین شده است.

إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذا جاءَ آنگاه که آمدن اجل مقدّر شده باشد، یا آمدن آن نزدیک باشد.

لا یُؤَخَّرُ اجل خدا تأخیرپذیر نیست، پس عمل کنید برای بعد از آن در زمانی که مهلت دارید.

لَوْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ اگر می‌دانستید از آن حالتی که بر آن هستید امتناع می‌کردید، یا کاش عقوبت افعالتان را می‌دانستید، یا کاش شما از اهل علم و دانش بودید.

قالَ نوح پس از آنکه قومش را به سوی خدا دعوت کرد و آنها اجابت نکردند برای آنکه اظهار امتثال خویش را بنماید و از عدم اجابت قومش شکایت کند گفت:

رَبِّ إِنِّی دَعَوْتُ قَوْمِی لَیْلًا وَ نَهاراً فَلَمْ یَزِدْهُمْ دُعائِی إِلَّا فِراراً

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۳

دعوت من جز فرار قوم از من و از ایمان به تو و از تصدیق من فراتر نرفت و چیزی بر آنها نیافزود.

وَ إِنِّی کُلَّما دَعَوْتُهُمْ من هر چه آنها را به سوی تو و به ایمان به تو فرا خواندم.

لِتَغْفِرَ لَهُمْ تا بدیهایی که لازمه‌ی ذات آنانست و اعمال زشت‌شان را ببخشی.

جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ تا گفتار مرا نشنوند.

وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ لباسهایشان را جلو چشمهایشان گرفتند تا مرا نبینند که من آنها را به سوی تو فرا می‌خوانم، چون اینان لجوج و از حقّ متنفّرند.

وَ أَصَرُّوا بر امتناع و خودداری اصرار ورزیدند.

وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتِكْباراً از اطاعت و شنیدن گفتار من تکبر ورزیدند.

ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهاراً تفصیل دعوت و فرا خواندن او مردم را به سوی خداست در شب و روز.

و لذا عطف نمود با لفظ «ثمّ» و لفظ «جهارا» مفعول مطلق نوعی است بدون آنکه لفظ فعل در کلام باشد.

ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَ أَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْراراً نخست آن قوم را به طور علنی دعوت به سوی خدا کردم وقتی دیدم فایده‌ای به حال آنان نکرد آشکار و پنهان را نسبت به همه تلفیق نمودم، یا برای بعضی مطلب را علنی کردم و برای بعضی به صورت پنهان، زیرا دعوت علنی به دماغ بعضی برمی‌خورد. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۴

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ بیان چگونگی دعوت نوح است، یعنی من آنان را دعوت کردم و مقتضای هواهای آنان به آنها وعده دادم، تا دعوت من سبب میل آنها به مدعوّ شود، نه سبب نفرت آنها.

إِنَّهُ كانَ غَفَّاراً خداوند بسیار بخشاینده کسی است که استغفار کند.

يُرْسِلِ السَّماءَ ابر. عَلَيْكُمْ مِدْراراً برکت و باران زیاد.

وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهاراً یعنی در دنیا و آخرت.

ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً این جمله از قول نوح علیه السّلام یا ابتدای کلام از جانب خدا خطاب به آنانست.

و «وقار» سنگینی و عظمت است، به معنای رجا ضدّ ناامیدی است و گاهی به معنای ترس استعمال می‌شود.

معنای آن این است: شما چه حالی دارید و دارای چه حالتی می‌باشید؟

آیا از سفیهان یا مجانین هستید؟

چون شما در باره‌ی خدا امیدوار به وقار نیستید و به رسیدن عذاب عجله می‌کنید، یا چه فایده و چه نفعی به حال شما دارد در حالی که شما امید وقار و عظمت برای خدا ندارید؟ یا چگونه است حال شما؟

آیا دیوانه یا مست هستید؟

چون شما از عظمت و بزرگی خدا نمی‌ترسید، یا در این نترسیدن چه فایده‌ای برای شما هست؟! وَ قَدْ خَلَقَكُمْ أَطْواراً خداوند شما را در مراحل مختلف

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۵

آفریده است، از نطفه‌ی کثیف و پلید علقه، مضغه، استخوان و نفس ناقص تا نفس کامل.

یا حالات شما را در مراحل مختلف آفریده، مانند: رضا، خشم، بسط، قبض، غنا، فقر، عزّت و ذلّت بدون آنکه شما در این امور تصرّف و دخالت داشته باشید و بدون آنکه شما اراده و اختیاری داشته باشید.

پس چرا شما وقار و سنگینی و استحکام خدا را امید ندارید در حالی که در مراحل خلقت خویش آنها را مشاهده نموده‌اید؟

یا چرا از عظمت خدا نمی‌ترسید در حالی که در تغییرات و تطوّرات حالات خود عظمت الهی را مشاهده کرده‌اید؟! أَ لَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَماواتٍ طِباقاً این جمله نیز از کلام نوح علیه السّلام است تا استشهاد بر عظمت خدا بکند، یا از کلام خدای تعالی است.

وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُوراً وَ جَعَلَ الشَّمْسَ سِراجاً خورشید را در مقابل ماه به چراغ تشبیه و تمثیل نمود تا اشعار به این باشد که نور خورشید از ذات خورشید است مانند چراغ به خلاف ماه.

و نیز اشاره به این باشد که خورشید با نورش تاریکی شب را زایل می‌کند مانند چراغ.

وَ اللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَباتاً شما را از زمین ایجاد نمود بدون آنکه اختیار شما در آن دخالت داشته باشد.

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيها بدنهای شما و مواد اوّلیه‌ی شما را جزء زمین قرار می‌دهد، در حالی که شما در مدّت حیات و زندگی‌تان با زمین

متّحد و یکی بودید، یا خداوند شما را بر حسب نفوستان از زمین بدنها و ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۶

نطفه‌هایتان رویانید، رویاندن ناشناخته‌ای که شما آن را نمی‌شناسید، سپس شما را در زمین اعاده می‌کند پس از آنکه شما آن را اختیار کردید، بدین گونه که با لوازم معاش و زندگی‌تان به بدنهایتان توجّه نمودید.

وَ یُخْرِجُکُمْ إِخْراجاً این مطلب را برای شما مکرّر واقع می‌سازد، یا با مرگ شما را اخراج می‌نماید، یا شما را از بدنهای برزخی خارج می‌سازد، خارج ساختن ناشناخته‌ای که برای شما مجهول است.

وَ اللَّهُ جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ بِساطاً لِتَسْلُکُوا مِنْها سُبُلًا فِجاجاً راههای واسع و کسی که این کار را انجام دهد و چنین کاری بکند باید امید رزانت و وقار از او داشت، یا از عظمت او باید ترسید.

قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِی وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ یَزِدْهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلَّا خَساراً رؤسا که زیادی اموال و اولاد آنان را شاد و خوشحال نموده است.

وَ مَکَرُوا مَکْراً کُبّاراً بزرگ در نهایت بزرگی.

وَ قالُوا و بین خودشان گفتند:

لا تَذَرُنَّ آلِهَتَکُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا یَغُوثَ وَ یَعُوقَ وَ نَسْراً می‌گفتند این بت‌ها را ترک نکنید! بعضی گفته‌اند: این نامها اسامی گروهی نیکوکار بود که در زمان بین آدم و نوح زندگی می‌کردند، پس از آنها قومی پدید آمدند که مانند گروه نیکوکار عبادت می‌کردند که شیطان به آنها گفت: اگر صورتهای آنها را درست کنید برای شما با نشاطتر بوده و شوق شما به عبادت بیشتر می‌شود، پس آنان چنین کردند.

پس از آنان گروهی پدید آمدند که شیطان به آنها گفت: کسانی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۷

که قبل از شما بودند این صورت‌ها و عکس‌ها را عبادت می‌کردند، این گروه سخن شیطان را گوش کردند و صورت‌ها را عبادت نمودند و از همین زمان بت‌پرستی شروع شد.

بعضی گفته‌اند: نوح علیه السّلام در کوهی در هند از جسد آدم علیه السّلام محافظت می‌کرد و مانع می‌شد که کفّار قبر او را طواف کنند، شیطان به کفّار گفت: اینان بر شما فخر می‌کنند و گمان دارند که خودشان فرزندان آدم هستند، نه شما و چیزی که شما می‌خواهید دور آن طواف نمایید جسدی پیش نیست، من مانند آن را برای شما درست می‌کنم که آن را طواف نمایید.

و برای آنها پنج بت ساخت و آنها را وادار به عبادت بت‌ها کرد و آن پنج بت عبارت بود از «ودّ، سواع، یعوق، یغوث و نسر» و چون ایّام طوفان شد آن بت‌ها دفن شد و خاک روی آنها را گرفت، دوباره شیطان آن بت‌ها را برای مشرکین عرب بیرون آورد.

بعضی گفته‌اند: بت‌های قوم نوح علیه السّلام به دست عرب افتاد و بت «ودّ» برای طایفه قضاعه، «یغوث» برای دو بطن از طایفه‌ی طیّ و یعوق به همدان و نسر به خثعم، سواع به آل ذی الکلاع، لات برای ثقیف و عزّی به سلیم، مناة برای قدید، اساف و نائله و هبل به اهل مکّه اختصاص یافت.

و گفته شده: که «ودّ» به صورت (شکل) مرد بوده، «سواع» به صورت زن، «یغوث» به صورت شیر، «یعوق» به صورت اسب و «نسر» به صورت کرکس بوده‌اند.

وَ قَدْ أَضَلُّوا کَثِیراً عبادت کنندگان آن خدایان بسیاری از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۸

مردم را گمراه کردند، یا آن خدایان به سبب آنچه که از شیطان بر هیکل‌های آنان ظاهر می‌شد بسیاری از مردم را گمراه کردند.

وَ لا تَزِدِ الظَّالِمِینَ إِلَّا ضَلالًا چون دعا و نفرین انبیا علیهم السّلام موافق واقع و تکوین است.

و نوح از قوم خود ازدیاد گمراهی و دوری از طریق انسانیّت را مشاهده نمود و دید که آنان از انسانیّت و فطرت را بریده‌اند و از صلاح و خیر آنان مأیوس شد این چنین آنها را نفرین کرد.

یا چون در سرکشی و تمرّد و عصیان مبالغه نمودند، بغض در راه خدا او را گرفت و غضب او در راه خدا شدّت پیدا کرد چنین نفرین نمود.

مِمَّا خَطِيئاتِهِمْ به خاطر خطاها و گناهانشان.

أُغْرِقُوا به سبب طوفان غرق شدند.

فَأُدْخِلُوا ناراً به سبب غرق شدن داخل آتش گشتند، چون آنها مردند و با مردن داخل آتش شدند.

فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً دیگر یار و یاوری نمی‌یابند که عذاب را از آنان دفع کند.

وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً و این آیه دلیل بر این است که نوح علم پیدا کرد که آنها فطرت را قطع کردند به نحوی در آنها هیچ استعداد تولّد مؤمن باقی نماند.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده هنگامی که از او سؤال شد نوح در وقت نفرین بر قومش از کجا علم پیدا کرد که آن جماعت جز کفّار و فجّار به دنیا نخواهند آورد؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۱۹

فرمود: آیا نشنیدی که خدای تعالی به نوح فرمود: از قوم تو دیگر هرگز به تو ایمان نمی‌آورند مگر همان کسی که تا کنون ایمان آورده‌اند.

رَبِّ اغْفِرْ لِي پس از آنکه از شدّت غضب در راه خدا بر قومش نفرین کرد به درگاه الهی تضرّع و زاری نمود و از غضب در راه خدا استغفار کرد، چون حبّ در راه خدا بهتر از بغض در راه خداست.

وَ لِوالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً از امام صادق علیه السّلام آمده است که مقصود ولایت است، که هر کس داخل ولایت شود به خانه‌ی انبیاء داخل می‌شود.

وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ هر زن و مرد مسلمان که دعوت عام را پذیرفته و دعوت خاصّ را قبول نکرده‌اند یا مقصود کسانی است که به ولایت ایمان آورده باشند با بیعت خاصّ ولوی.

ولی مقصود از کسی که داخل خانه نبیّ شود شخصی است که بیعت خاصّ را با دست نوح انجام داده باشد.

و مقصود از مؤمنین و مؤمنات مردان و زنانی هستند که بیعت خاص را با دست او یا غیر او از انبیا و اولیا علیهم السّلام انجام داده باشند.

وَ لا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَباراً بعد از دعا بر مؤمنین نفرین بر ظالمین را تکرار کرد تا جمع کند بین حبّ در راه خدا و بغض در راه او را.

و این همان کمال تامّ است که بغض در راه خدا حبّ او در راه خدا را از بین نمی‌برد و همچنین حبّ او در راه خدا بغض او در راه خدا را از بین نمی‌برد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۰

چنانچه خدای تعالی به این کمال اشاره کرده و فرموده: «محمّد رسول اللّه و الّذین معه أشدّاء علی الکفّار رحماء بینهم».

بعضی گفته‌اند: نوح علیه السّلام دو مرتبه دعا و یک مرتبه نفرین بر کفّار نمود و دیگری دعا بر مؤمنین، خدای تعالی نفرین بر کفّار را استجابت کرد و هر چه از کافرین بر روی زمین بود هلاک گردانید.

امیدوارم که خداوند دعای او را در باره‌ی مؤمنین نیز اجابت نماید و در نتیجه مؤمنین را ببخشاید.

قال علیّ علیه السّلام:

فاعل الخير خير منه و فاعل الشرّ شرّ منه فاعل خير بهتر از خير و فاعل شرّ بدتر از شرّست.

هر كه نيكى كن به از نيك است و آنكه بد كرد بدترست از بد

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۶۶ و ۶۷

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۱

سورة الجنّ ..... ص : ۳۲۱

اشاره

اين سوره مكّى است و مشتمل بر بيست و هشت آيه مى‌باشد.

[سوره الجن (۷۲): آيات ۱ تا ۲۸] ..... ص : ۳۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقالُوا إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً (۱) يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنا أَحَداً (۲) وَ أَنَّهُ تَعالى جَدُّ رَبِّنا مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً (۳) وَ أَنَّهُ كانَ يَقُولُ سَفِيهُنا عَلَى اللَّهِ شَطَطاً (۴)

وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِباً (۵) وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً (۶) وَ أَنَّهُمْ ظَنُّوا كَما ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَداً (۷) وَ أَنَّا لَمَسْنَا السَّماءَ فَوَجَدْناها مُلِئَتْ حَرَساً شَدِيداً وَ شُهُباً (۸) وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً (۹)

وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً (۱۰) وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِنَّا دُونَ ذلِكَ كُنَّا طَرائِقَ قِدَداً (۱۱) وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَباً (۱۲) وَ أَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدى آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً (۱۳) وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولئِكَ تَحَرَّوْا رَشَداً (۱۴)

وَ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَكانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً (۱۵) وَ أَنْ لَوِ اسْتَقامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْناهُمْ ماءً غَدَقاً (۱۶) لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذاباً صَعَداً (۱۷) وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً (۱۸) وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً (۱۹)

قُلْ إِنَّما أَدْعُوا رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَداً (۲۰) قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَداً (۲۱) قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَ لَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً (۲۲) إِلاَّ بَلاغاً مِنَ اللَّهِ وَ رِسالاتِهِ وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أَبَداً (۲۳) حَتَّى إِذا رَأَوْا ما يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ ناصِراً وَ أَقَلُّ عَدَداً (۲۴)

قُلْ إِنْ أَدْرِي أَ قَرِيبٌ ما تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَداً (۲۵) عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً (۲۶) إِلاَّ مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصَداً (۲۷) لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسالاتِ رَبِّهِمْ وَ أَحاطَ بِما لَدَيْهِمْ وَ أَحْصى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً (۲۸)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۲

ترجمه: ..... ص : ۳۲۲

بگو به من وحى فرستاده شده است كه گروهى از جن گوش [به قرآن] سپردند، سپس گفتند ما قرآنى شگرف را شنيده‌ايم،

که به راستی راه می‌نماید، آنگاه به آن ایمان آوردیم و هرگز برای پروردگارمان کسی را شریک نمی‌آوریم،

و حقّا که بلند است شأن پروردگار ما، نه همسری برگزیده است و نه فرزندی.

و نادان ما بود که در حق خداوند، پریشان می‌گفت.

و ما چنین می‌پنداشتیم که انس و جنّ هرگز بر خداوند دروغ نمی‌بندند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۳

و چنین بود که مردانی از انسانها به مردانی از جنّیان پناه می‌بردند و بر سرکشی آنان می‌افزودند.

و آنان نیز می‌پنداشتند همچنانکه شما می‌پندارید که خداوند هرگز کسی را [به حشر یا پیامبری] برنمی‌انگیزد.

و ما در آسمان جستیم و آن را سرشار از نگهبانان نیرومند و شهابها یافتیم.

و ما خود در نشستنگاههایی برای [دزدیده] شنیدن از آن می‌نشستیم، امّا اکنون هر کس گوش بسپارد، شهابی در کمین خود یابد.

و ما خود نمی‌دانیم که در حقّ زمینیان شرّ خواسته شده است، یا پروردگارشان در حقّ آنان رهیافت خواسته است.

و از میان ما هم صالحان هست و هم از میان ما جز این، ما [روندگان] راههای گوناگونیم.

و ما یقین داشتیم که هرگز در زمین از خداوند گزیر و گریزی نداریم.

و ما چون [پیام] هدایت را شنیدیم، به آن ایمان آوردیم، پس هر کس به پروردگارش ایمان آورد، نه از نقصانی بیم داشته باشد و نه از ستمی.

و جمعی از میان ما مسلمان است و جمعی کژراه، پس کسانی که اسلام آوردند، آنانند که هدایت جسته‌اند.

و امّا کژراهان همانا هیزم جهنّمند.

و اگر در آن شیوه [ی ناصواب] پایداری ورزند [از روی استدراج] آنان را آب [و امکانات] فراوان ارزانی می‌داریم.

تا سر انجام در آن بیازماییمشان، و هر کس از یاد پروردگارش دل بگرداند، او را به عذابی سهمگین بکشاند.

و همه‌ی مسجدها خاصّ خداوند است، پس در جنب خداوند هیچ کس را [به پرستش] مخوان.

و چنین بود که چون بنده‌ی خدا [محمّد صلّی اللّه علیه و آله] برخاسته او را به نیایش می‌خواند، نزدیک بود که بر سر او بریزند.

بگو فقط پروردگارم را به نیایش می‌خوانم و هیچ کس را شریک او نمی‌شمارم.

بگو من نه صاحب اختیار زیانی برای شما هستم، نه سامانی.

بگو هیچ کس نیست که هرگز مرا در برابر خداوند پناه دهد، و هرگز بجز او پناهی نمی‌یابم.

[در اختیار ندارم] مگر پیامی از جانب خداوند و رسالت او، و هر کس از خداوند و پیامبر او سرپیچی کند، او راست آتش دوزخ که همواره- جاودانه- در آن ماند.

تا هنگامی رسد که آنچه به آنان وعده داده شده است، ببینند و زودا بدانند که چه کسی سست یاورتر و اندک سپاه‌تر است.

بگو نمی‌دانم آنچه به شما وعده داده‌اند نزدیک است، یا پروردگار من برای آن فاصله‌ای [دراز] قرار داده است.

اوست

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۴

دانای [راز] پنهان، که هیچ کس را از غیب خویش آگاه نمی‌سازد.

مگر پیامبری که او بپسندد، که پیشاپیش و پشت سر او نگهبانانی راه دهد.

تا معلوم بدارد که پیامهای پروردگارشان را رسانده‌اند و به آنچه نزد آنان است احاطه دارد و هر چیز را به شماره می‌شمارد.

تفسیر ..... ص : ۳۲۴

[قل] به اهل مکه بگو: أُوحِیَ إِلَیَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقالُوا إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً یَهْدِی إِلَی الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَ لَنْ نُشْرِکَ بِرَبِّنا أَحَداً در سوره‌ی احقاف نزول آیه و داستان جنّ گذشت.

وَ أَنَّهُ تَعالی جَدُّ رَبِّنا لفظ «جدّ» به معنای بخت است.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده که فرمود: این سخن چیزی بود که جنّ از راه جهالت و نادانی بر زبان آورد و خدای تعالی این سخن را از آنان حکایت کرده است.

یا این لفظ برای عظمت و بزرگی به طور استعاره به کار رفته است و لفظ «انّه» با کسره‌ی همزه خوانده شده بنابر آنکه قول از جنّ حکایت شده باشد.

و با فتحه‌ی همزه خوانده شده بنابر آنکه معطوف بر ضمیر مجرور در قول خدا: «فآمنّا به» باشد، یا بنابر آنکه عطف بر «انّه استمع» باشد و اختلاف قرائت و عطف در جمله‌های بعد نیز بر همین منوال است، جز آنکه در بعضی از فقرات عبارت عطف به «انّه استمع» ممکن نیست.

مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً چنانچه بعضی از انسانها می گویند.

وَ أَنَّهُ کانَ یَقُولُ سَفِیهُنا کسی که از طایفه‌ی ما از دین (حقّ) منحرف است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۵

عَلَی اللَّهِ شَطَطاً گفتاری دور از حقّ و فراتر از حدّ، یا به معنای ظلم است و مقصود از سفیه شیطان، یا مطلق کسانی است که از حقّ منحرف می‌باشند.

وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَی اللَّهِ کَذِباً اگر ما پیروی از سفیه می‌کردیم بدین گمان بودیم که انس و جنّ بر خدا دروغ نمی‌بندند، یعنی تصدیق و پیروی ما از کسی که در باره‌ی خدا قائل به شریک، مصاحب و فرزند بود ناشی از همین گمان بود تا آنکه قرآن را شنیدیم و یقین کردیم که آنان دروغ می گویند.

وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ لفظ «من» در «من الجنّ» تبعیضیّه یا تعلیلیّه است.

از امام باقر علیه السّلام در مورد این آیه روایت شده: گاهی شخص به سوی کاهن و جادوگر که از طرف شیطان به او وحی می‌شد می‌رفت و می گفت: به شیطان خود بگو: فلانی به تو پناه آورده.

بعضی گفته‌اند: برخی از عرب‌ها وقتی شب هنگام در صحرایی نزول می‌نمود و می گفت: من به عزیز این وادی پناه می‌برم از شرّ سفیهان قومش.

و بعضی گفته‌اند: مردمانی از انس به مردمانی دیگر از انس از شرّ جنّ پناه می‌بردند.

فَزادُوهُمْ رَهَقاً لفظ «رهق» با حرکت به معنای سفاهت، سبکی، ارتکاب شرّ و ظلم، آمد و شد محارم، وادار کردن انسان بر چیزی که طاقت آن را ندارد، دروغ و عجله می‌باشد.

و ضمیر فاعل «زادوهم» به مردانی از انس یا به مردانی از جنّ برمی گردد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۶

و ضمیر مفعول بر عکس آن است.

و ممکن است ضمیر به مردان پناهنده، یا به کسانی که پناه به آنها برده شده یا به جنّ برمی گردد و همه‌ی این احتمالات در ضمیر مفعول نیز جریان دارد.

وَ أَنَّهُمْ ظَنُّوا كَما ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَداً اين گفتار سخن مؤمنين جنّ به كفّار آنهاست، يعنى اين مردمان از جهت ضعف حالشان و بدى عقيده‌شان به جنّ يا به انس پناه بردند.

زيرا آنها همانند شما جنّيان گمان كردند كه خداوند كسى را به رسالت به بنى آدم مبعوث نمى‌كند، يا گمان كردند كه خداوند كسى را در قيامت زنده نمى‌كند.

و ممكن است اين جمله معترضه از جانب خدا باشد و معناى آيه اين است كه جنّيان گمان كردند همان طور كه شما انسانها گمان كرديد كه خداوند كسى را مبعوث نمى‌كند.

وَ أَنَّا لَمَسْنَا السَّماءَ به آسمان نزديك شديم، يا به سوى آسمان بالا رفتيم، يا خواستيم به سوى آسمان بالا رويم.

فَوَجَدْناها مُلِئَتْ حَرَساً شَدِيداً لفظ «حرس» جمع «حارس» به معناى حافظ و نگهبان است، مذكّر آوردن لفظ «شديد» از آن جهت است كه لفظ «فعيل» به معناى فاعل در مجراى فعيل به معناى مفعول قرار مى‌گيرد كه تذكير و تأنيث در آن مساوى است و معناى آن نگهبانان قوى است كه با وجود آنها استراق سمع ممكن نيست.

وَ شُهُباً لفظ «شهب» جمع شهاب است.

وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً شهاب را مى‌يابد كه مترصّد رمى به اوست.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۷

و در سوره‌ى حجر بيان اين آيه و بيان گوش فرادادن جنّ و منع آنها به وسيله‌ى شهابها گذشت.

وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ چون تغيير اوضاع آسمان دلالت بر وقوع حادثه و پديده‌ى بزرگى مى‌كند.

أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً يا خداوند خير و صلاح آنان را خواسته است.

وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَ مِنَّا يعنى گروهى از ما.

دُونَ ذلِكَ در صلاح و خوى پائين‌ترند، يا بدين گونه كه بعضى از آنها در نهايت شرارت و بعضى چنان نيستند يعنى از ما گروهى هستند كه صالح نيستند.

كُنَّا طَرائِقَ قِدَداً داراى راههاى مختلف و متفرّق، يا خود ما داراى راههاى مختلف بوديم يا «طرائق» به معناى أماثل و برگزيدگان و اشراف قوم است.

وَ أَنَّا ظَنَنَّا ما دانستيم و علم پيدا كرديم و آوردن لفظ «ظنّ» بدان جهت است كه مكرّر گذشت كه علوم نفوس در مغايرت آنها با معلوم‌ها و جواز انفكاك معلوم‌ها از علوم همانند ظنّ و گمان است.

أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ دانستيم كه هرگز بر قدرت خدا غلبه نتوانيم كرد در هر جاى زمين باشيم.

وَ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَباً لفظ «هربا» حال يا تميز يا مفعول مطلق براى فعل محذوف است كه آن حال است، يعنى ما دانستيم كه بر خدا غلبه نتوانيم كرد در حالى كه از او به آسمان فرار كنيم.

وَ أَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدى قرآن، يا رسالت، يا ولايت.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۸

آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ لفظ «فاء» در «فمن» براى سببيّت است.

فَلا يَخافُ بَخْساً هر كس به پروردگارش ايمان بياورد از نقص يا ظلم يا مسامحه‌ى در حساب يا از كورى چشمش نمى‌ترسد.

وَ لا رَهَقاً معناى «رهق» اندكى قبل گذشت.

از امام كاظم عليه السّلام آمده است كه فرمود: هدايت به معناى ولايت، ما ايمان به مولاى خود آورديم و هر كس به ولايت مولاى خود ايمان آورد از هيچ ظلم و نقصى نمى‌ترسد و از «رهق» باكى ندارد.

به امام کاظم علیه السّلام عرض شد: آیا این معنای تنزیل است؟ فرمود: نه تأویل است.

وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقاسِطُونَ خارج شدگان از حقّ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولئِکَ تَحَرَّوْا رَشَداً از امام باقر علیه السّلام آمده است: یعنی کسانی که به ولایت ما اقرار نمودند.

أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

هیزم جهنّم می‌شوند و می‌سوزند، یا جهنّم به وسیله‌ی آنها آتش می‌گیرد.

وَ أَنْ لَوِ اسْتَقامُوا لفظ «أن» مخفّف از مثقّله است، مجموع جمله معطوف بر قول خدا: «انّه استمع نفر» می‌باشد، یا لفظ «أن» زایده و جمله ابتدای کلام از جانب خداست.

عَلَی الطَّرِیقَةِ ولایت، یا مقصود طریقه‌ی معهود است که از پدران گرفته شده، آن طریقه‌ی کفر است و نظیر این دو وجه است قول خدای تعالی: «لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَیْهِمْ بَرَکاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ» و قول خدای تعالی: «لَوْ لا أَنْ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۲۹

یَکُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ»

لَأَسْقَیْناهُمْ ماءً غَدَقاً آب زیاد و فراوان. و چون وجود آب در ملک عرب بسیار کم بود و بیشتر خیرات و برکات متوقّف بر آب بود لذا آب کنایه از زیادی خیرات و برکات گشت.

و از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی این آیه آمده است: یعنی علم زیاد به آنان افاده می‌کنیم که آن را از ائمّه علیهم السّلام فرا می‌گیرند.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: یعنی اگر بر ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام و اوصیا از فرزندان او استقامت می‌کردند، در امر و نهی، اطاعت آنان را می‌نمودند آنها را با آب زیاد سیراب می‌کردیم، یعنی دلهایشان را با ایمان سیراب می‌نمودیم.

لِنَفْتِنَهُمْ فِیهِ با آن آب آنها را آزمایش کنیم، یا به سبب آن آب آنها را عذاب نماییم.

وَ مَنْ یُعْرِضْ عَنْ ذِکْرِ رَبِّهِ از ذکر کردن او پروردگارش را، یا ذکر پروردگارش او را، یا از چیزی که با آن ذکر پروردگارش حاصل می‌شود و اصل چیزی که ذکر پروردگار با آن حاصل می‌شود علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و ولایت اوست.

چنانچه از ابن عبّاس روایت شده که گفت: ذکر پروردگارش همان ولایت علیّ بن ابی طالب علیه السّلام است.

یَسْلُکْهُ به او وارد می‌سازد.

عَذاباً صَعَداً عذابی را که بالا رونده است یا غالب است یا عذاب بر کسی که عذاب می‌شود غالب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۰

وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ مساجد مختصّ به خداست.

فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً در مساجد جز خدا کسی را نخوانید یا مقصود این است که با مظاهر خدا که همان مساجد است کسی را نخوانید و لفظ «مساجد» در اینجا تفسیر به صورت و دو دست و دو زانو و دو انگشت ابهام تفسیر شده است.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است: مساجد همان اوصیا علیهم السّلام می‌باشند و در سوره‌ی بقره در تفسیر قول خدای تعالی: «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَساجِدَ اللَّهِ» بیان مساجد گذشت.

وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْدُ اللَّهِ محمّد صلّی اللّه علیه و آله.

یَدْعُوهُ او را عبادت می‌کند، یا او را با زبانش دعوت می‌کند، یا «لا اله الّا اللّه» می‌گوید، یا قرآن می‌خواند، یا به سوی خدا فرا می‌خواند و این فراخواندن از جمله چیزهائی است که به او وحی شده. و ممکن است این جمله از گفتار جنّ باشد که به همدیگر گفته‌اند.

كادُوا جنّيان چون به دعوت پيامبر گوش فرا مى‌دادند يا اصحاب رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله كه قرآن و احاديث استماع مى‌كردند، يا قريش كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را مانع و رادع بودند.

يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً لفظ «لبدة» با كسره و سكون، با ضمّه و سكون پشم متراكم و فشرده است و «اللّبد» با كسره، يا ضمّه و فتحه جمع هر دو آمده است و «لبّدا» با ضمّه و تشديد جمع «لا بد» خوانده شده و نيز «لبد» با دو ضمّه خوانده شده.

قُلْ إِنَّما أَدْعُوا و به صورت: «قال إنما أدعوا» خوانده شده.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۱

رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِهِ أَحَداً من كسى را شريك پروردگارم قرار نمى‌دهم، خواه از من راضى باشيد يا خشمناك.

قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا رَشَداً من هيچ ضرر و نفعى را مالك نيستم تا عذابى را كه به آن عجله مى‌كنيد بياورم، يا آيات و نشانه‌هايى را كه پيشنهاد مى‌كنيد بياورم.

از امام كاظم عليه السّلام روايت شده كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مردم را به ولايت على عليه السّلام فرا خواند، قريش نزد او جمع شدند و گفتند: اى محمّد ما را از اين كار عفو كن، رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: اين امرى است مربوط به خدا و ربطى به من ندارد.

پس قريش او را متّهم نمودند و از نزد او بيرون رفتند و خداى تعالى اين آيه را نازل نمود: «قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ ... تا آخر».

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَ لَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً جز او پناهگاهى نمى‌يابم و اين جمله كنايه از كفّار است كه اعتماد بر بت‌ها يا بر رؤساى ضلالت و گمراهى نمودند.

إِلَّا بَلاغاً مِنَ اللَّهِ وَ رِسالاتِهِ تبليغ وحى از جانب خدا، يا رسيدن وحى از جانب خدا به من و ان جمله استثناء از «ملتحدا» يا از «احدا» و «ضرّا» يا «رشدا» مى‌باشد.

از امام كاظم عليه السّلام روايت شده كه فرمود «مگر بلاغ از جانب خدا و رسالات او در باره‌ى على عليه السّلام» گفته شد: آيا اين تنزيل است؟ فرمود: بلى.

وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ در ولايت على عليه السّلام چنانچه از امام كاظم عليه السّلام آمده است.

فَإِنَّ لَهُ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أَبَداً حَتَّى إِذا رَأَوْا ما يُوعَدُونَ

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۲

در عذاب دائم هستند تا ببينند آنچه را كه به آنها وعده داده مى‌شد، از عذاب يا حساب يا از اينكه على عليه السّلام تقسيم كننده‌ى بهشت و جهنّم است، يا مرگ، يا قائم عليه السّلام و ياران او و ممكن است مقصود على عليه السّلام هنگام رجعت باشد.

فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ ناصِراً وَ أَقَلُّ عَدَداً به زودى خواهند فهميد كه چه كسى از جهت يار و ياور ضعيف‌تر و از جهت عدد كمتر است؟

چنانچه مى‌گويند: ما قوى هستيم و عدد ما از على عليه السّلام بيشتر است.

قُلْ إِنْ أَدْرِي أَ قَرِيبٌ ما تُوعَدُونَ آنچه كه از وعده‌ها ذكر شد.

أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَداً پروردگارم براى قيامت مدّت قرار مى‌دهد، كه اين كنايه از دورى و بعد است.

قمى گفته: وقتى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آنچه را كه در رجعت واقع مى‌شود خبر داد گفتند: اين مطلب چه وقت محقّق مى‌شود؟ خداى تعالى فرمود: بگو اى محمّد: «إن أدرى ... تا آخر آيه».

عالِمُ الْغَيْبِ عالم و دانا به عالم غيب، يا عالم است به آنچه كه از ديدن و شنيدن غايب است.

فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ از امام رضا عليه السّلام آمده است: بنابراين رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از

کسانی است که خدا از او راضی است و ما ورثه‌ی همان رسول هستیم که خداوند هر مقدار از غیب را که بخواهد او را آگاه می‌سازد، پس ما می‌دانیم آنچه را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۳

که گذشته است و آنچه را که تا روز قیامت خواهد آمد.

و وجه منافات نداشتن بین این آیه و بین قول خدای تعالی: «قُلْ لا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ» گذشت و گفتیم که مطّلعین بر غیب اطّلاع بر آن پیدا نمی‌کنند مگر با لطیفه‌ی الهی.

فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصَداً گفته می‌شود: سلک زید المکان، فی المکان، سلک زید عمرا، لفظ «سلک» فعلی است که هم لازم می‌آید و هم متعدّی.

و اسم «إنّ» به رسول صلّی اللّه علیه و آله یا به خدا برمی‌گردد، همچنین است فاعل «یسلک» و آن فعل لازم است یا متعدّی و لفظ «رصدا» مصدر یا جمع «راصد» است و معنای آیه این است که خداوند کسی را بر غیب آگاه نمی‌کند مگر آنکه از او راضی و او را برگزیده باشد.

از قبیل رسول بشری یا ملکی، زیرا رسول سیر می‌کند از پیش روی خودش یعنی آخرت و از پشت سرش یعنی دنیا در حالی که مترقّب بر امور دنیا و آخرت است، یا مترقّب اطّلاع بر اسرار آن دو است.

یا لفظ «رصدا» مفعول مطلق نوعی است، یا خداوند حافظ و نگهبان و مترقّب و مترصّد قرار می‌دهد از پیش رو و از پشت سر که آنها یا قوای درّاکه‌ی اوست، یا فرشتگانی هستند که موکّل بر او می‌باشند، تا اخبار دنیا و اسرار آخرت را به رسول بیاموزند.

یا خداوند مظاهر خویش را که عبارت از ملائکه‌های موکّل بر رسول باشد محافظ و مترقّب قرار می‌دهد تا خبر بدهند و رسول صلّی اللّه علیه و آله را مطّلع سازند، یا خداوند رصدهائی برای او قرار می‌دهد تا مطالب را به او اعلام نمایند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۴

لِيَعْلَمَ تا خدا بداند.

أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رسولان، خواه ملائکه‌ها باشند، یا رسولان بشری.

رِسالاتِ رَبِّهِمْ یعنی خداوند علمش را ظاهر می‌سازند، یا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بدانند که ملائکه‌ها پیام الهی را بلاغ کردند، یا بداند که رسولان پیشین رسالات و پیام پروردگارشان را رساندند.

وَ أَحاطَ بِما لَدَيْهِمْ این جمله عطف بر «عالم الغیب» است و رفع توهم این معناست که خداوند دارای علم حادث بوده باشد، چنانچه از قول خدا «لیعلم» چنین توهّم می‌شود.

وَ أَحْصى كُلَّ شَيْءٍ عَدَداً این جمله تأکید و تعمیم بعد از تخصیص است.

قال علیّ علیه السّلام قلوب الرّجال وحشیّة، فمن تألّفها أقبلت علیه دل‌های مردان رمنده است، هر کس که آنها را رام کند به وی گرایند.

دل مردان رمنده چون آهوست هر که رامش کند جهان با اوست

منهاج البراعة علّامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۰ و ۹۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۵

سورة المزّمّل ..... ص : ۳۳۵

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است، بعضی آن را مدنی می‌دانند و بعضی گفته‌اند: برخی از آیات آن مدنی و برخی مکّه است و آن در مشهور بیست آیه است.

[سوره المزمل (۷۳): آیات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۳۳۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ (۱) قُمِ اللَّيْلَ إِلاَّ قَلِيلاً (۲) نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلاً (۳) أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً (۴)

إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً (۵) إِنَّ ناشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئاً وَ أَقْوَمُ قِيلاً (۶) إِنَّ لَكَ فِي النَّهارِ سَبْحاً طَوِيلاً (۷) وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً (۸) رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً (۹)

وَ اصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلاً (۱۰) وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَ مَهِّلْهُمْ قَلِيلاً (۱۱) إِنَّ لَدَيْنا أَنْكالاً وَ جَحِيماً (۱۲) وَ طَعاماً ذا غُصَّةٍ وَ عَذاباً أَلِيماً (۱۳) يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَ الْجِبالُ وَ كانَتِ الْجِبالُ كَثِيباً مَهِيلاً (۱۴)

إِنَّا أَرْسَلْنا إِلَيْكُمْ رَسُولاً شاهِداً عَلَيْكُمْ كَما أَرْسَلْنا إِلى فِرْعَوْنَ رَسُولاً (۱۵) فَعَصى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْناهُ أَخْذاً وَبِيلاً (۱۶) فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْماً يَجْعَلُ الْوِلْدانَ شِيباً (۱۷) السَّماءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كانَ وَعْدُهُ مَفْعُولاً (۱۸) إِنَّ هذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلاً (۱۹)

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَ نِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا ما تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضى وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخَرُونَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَؤُا ما تَيَسَّرَ مِنْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْراً وَ أَعْظَمَ أَجْراً وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۰)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۶

ترجمه: ..... ص : ۳۳۶

ای مرد جامه بر خود پیچیده.

شب را زنده بدار، مگر اندکی از آن را.

نیمه‌اش، یا اندکی از نیمه کم نما.

یا اندکی بر آن بیافزا و قرآن را شمرده و شیوا بخوان.

ما سخنی سنگین بر تو نازل خواهیم کرد.

بیگمان شب‌خیزی، بیشتر موافقت [دل و زبان] در بر دارد و از لحاظ سخن استوارتر است.

تو را در روز، کار و کوشش بسیار است.

و نام پروردگارت را یاد کن و از همه گسسته و با او پیوسته شو.

پروردگار مشرق و مغرب، که خدایی جز او نیست، پس او را کارساز خود بشمار.

و بر آنچه می‌گویند شکیبایی کن و از آنان به نیکویی دوری کن.

و مرا با منکران متنعّم واگذار و اندکی به آنان مهلت ده.

بیگمان نزد ما بندها و آتش دوزخ است.

و خوراکی گلوگیر و عذابی دردناک.

روزی که زمین و کوهها بلرزد و کوهها [چون] ریگهای روان شود.

ما به سوی شما پیامبری فرستاده‌ایم که بر شما گواه است، همچنانکه به سوی فرعون هم پیامبری فرستادیم.

امّا فرعون از آن پیامبر نافرمانی کرد، لذا او را به گیرودار سخت می‌پرهیزید [و امان می‌مانید]؟.

آسمان در آن [روز] شکافته گردد، که وعده‌ی او انجام گرفتنی است.

این پند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۷

آموزی است، پس هر کس خواهد راهی به سوی پروردگارش پیش گیرد.

بیگمان پروردگارت می‌داند که تو و گروهی از همراهانت نزدیک به دو سوم شب و [گاه] نصف آن و [گاه] یک سوم آن را [به نماز] برمی‌خیزی، و خداوند است که شب و روز را سامان می‌دهد، معلوم داشت که شما هرگز آن را تاب نمی‌آورید، لذا از شما درگذشت، حال هر چه مقدور باشد از قرآن بخوانید، معلوم داشت که بعضی از شما [ممکن است] بیمار باشند و دیگران در آن سرزمین [تلاش می‌کنند و] گام می‌زنند و روزی خود از فضل الهی می‌جویند، و دیگرانی هم هستند که در راه خدا کارزار می‌کنند، لذا هر چه مقدور باشد از آن بخوانید، و نماز [پنجگانه‌ی واجب] را بر پا دارید و زکات بپردازید و در راه خدا قرض الحسنه دهید، و هر آنچه از کارهای خیر که برای خود پیش اندیشی کنید، [پاداش] آن را بهتر و بزرگتر نزد خداوند خواهید یافت، و از خداوند آمرزش خواهید، که خداوند آمرزگار مهربان است.

تفسیر ..... ص : ۳۳۷

یا أَیُّهَا الْمُزَّمِّلُ تزمّل یعنی خود را با لباس یا لحاف پیچید، یا امثال این چیزها، یا پنهان شد.

و خطاب مخصوص نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است، نبیّ صلّی اللّه علیه و آله لباس یا لحاف را به خود می‌پیچید و می‌خوابید، یا احکام رسالت را به خودش پیچیده بود و از دید مردم پنهان می‌شد تا با امثال آن مردم رو برو نشود و معنای آیه این است: ای کسی که لحاف یا لباس یا احکام رسالت را به خود پیچیده‌ای، یا این کسی که مخفی و پنهان است از دید ادّعا کنندگان ریاست و دشمنی با آنها را از سوی عاقل زشت و قبیح می‌بینند.

قُمِ اللَّیْلَ برای نماز شب بلند شو، که نباید تو همه‌ی شب را بخوابی، یا از عالم کثرت بلند شو و بندگان خدا را به وحدت رهنمون

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۸

باش، یا در عالم طبع بلند شو و به عالم‌های بالا نظر افکن، یا از اشتغال به کثرت‌ها که رسالت اقتضا می‌کند بلند شو و به وحدت توجّه کن، یا از اختفا و پنهان شدن بلند شو و امر خویش را ظاهر ساز و مأموریّت خود را انجام بده و چه خوب گفته است مولوی (ره)

احمقان سرور شدستند و ز بیم عاقلان سرها کشیده در گلیم

خواند مزمّل نبیّ را زان سبب که برون آی از گلیم ای بو الهرب

سر مکش اندر گلیم و رو مپوش که جهان جسمی است سرگردان تو هوش

هین مشو پنهان ز ننگ مدّعی که تو داری نور وحی شعشعی

هین قم اللّیل که شمعی ای همام شمع دایم شب بود اندر قیام

خیز و بنگر کاروان ره زده غول کشتیبان این بحر آمده

خضر وقتی غوث هر کشتی تویی همچو روح اللّه مکن تنها روی

إِلَّا قَلِيلًا جز اندکی از شب نِصْفَهُ بدل از مستثنی یا مستثنی منه است و هر کدام باشد معنا یکی است.

أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ اندکی به آن اضافه کن یا معنای آیه این است: ای کسی که لباس طبعش را به خود پیچیده است و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۳۹

منظور هر یک از افراد بشر است از شب طبیعت خویش و تاریکی نفس خود بلند شو.

یا از شب طبیعت و هواهای نفسانی‌ات جهت سلوک به سوی پروردگارت بلند شو و جز اندکی از شب نه خواب، که ضروریّات و احتیاجات ضروری بدن در اندکی از شب، در نصف یا بیشتر یا کمتر حاصل می‌شود.

که شایسته است وقت بر سه یا چهار قسمت شود برای طلب معیشت، لذّات نفس و طلب معاد، یا طلب معاش، لذّت‌های نفوس، استراحت و طلب معاد.

یعنی اگر قوی و نیرومند هستی نصف اوقات خویش را جهت سلوک به سوی خدا قرار ده، اگر قوی‌تر هستی بیشتر وقت‌هایت را چنین کن و اگر ضعیف هستی اندکی از اوقات خویش را جهت سلوک الی اللّه قرار بده.

وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ترتیل قرآن بر حسب معنای لفظ آن است که قرآن را به طور متوسّط بخوانی، نه در تندخوان و سرعت افراط کنی و نه در کندخواندن، بلکه طوری بخوانی که حروفش از هم جدا و وقف‌هایش محفوظ باشد، که ترتیل کلام بدین گونه است که تألیف و ترکیب آن را نیکو نمائی و آهسته و پشت سر هم بخوانی.

چنانچه از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام در بیان این آیه فرمود: قرآن را شمرده و واضح بخوان، نه مانند شعر آن را فشرده کن و نه مانند پراکندن ریگ آن را پراکنده بخوان، و لکن دل‌های قساوت گرفته‌تان را بی‌تاب کنید، و همّ و غم هیچ یک از شما این نباشد ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۰

که به آخر سوره برسد.

در خبر دیگری آمده است: ترتیل عبارت از حفظ وقوف و بیان حروف است.

و در خبر دیگر است: ترتیل آن است که مکث کنی و صدایت را زیبا نمایی، یا معنای آیه این است: معنای که بعد از بیدار شدن از خواب و غفلت در وجود تو جمع شده و متراکم گشته آنها را تفصیل بده و آنچه را که در وجود تو بالقوّه است با نظر و مراقبت که از لوازم سلوک است به فعلیّت در بیاور، به خطورات نفسی و ذهن نظر بیانداز و ببین از کدام خطورات است؟

خطورات شیطانی است، یا رحمانی؟ و به تجلیّات و جذبه‌های پروردگارت نظر کن.

و شاید امیر المؤمنین علیه السّلام به همین وجه از تأویل اشاره نمود آنجا که فرمود: و لکن دلهای قساوت گرفته‌تان را بی‌تاب کنید، همّ و غمّ هیچ کدام از شما رسیدن به آخر سوره نباشد.

إِنَّا سَنُلْقِي جواب سؤال مقدّر است، گویا گفته شده: چرا تو مأمور به قیام در شب و ترتیل قرآن شد؟

و ترتیل قرآن عبارت از تفصیل معانی مجمل در وجود در عالم کبیر یا در عالم صغیر است، در پاسخ فرمود: زیرا ما قول گفتار سنگین بر تو القاء می‌کنیم.

عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا گفتار سنگین که هر کس در قوّه‌ی عمّاله و علّامه ضعیف باشد نمی‌تواند آن را تحمّل کند، قیام شب قوّه‌ی عمّاله را تقویت می‌کند و قوّه‌ی علّامه را آماده‌ی ادراک دقایق امور می‌نماید. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۱

و ترتیل قرآن یعنی تفصیل معانی مجمل، که در عقول کلّی و نفوس کلّی در کثرت‌های کنونی مجمل است.

و تفصیل آن معانی در عالم صغیر قوّه‌ی علّامه را تقویت می‌کند، قوّه‌ی عمّاله را با نشاط می‌سازد و مراد از قول سنگین قرآن است، که آن قدر سنگین بود که هرگاه نازل می‌شد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را شبیه غشّ عارض می‌شد و در بعضی وقت‌ها

می‌دید که گوئی ناف دابّه‌ی او با زمین مماس می‌شود.

یا مقصود آثار ولایت است که آن نیز آن قدر سنگین است که موسی طاقت نمی‌آورد بر آنچه که از خضر می‌دید صبر کند.

یا مراد نصب علی علیه السّلام به خلافت است که آن نیز به حدّی سنگین بود که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آن را ظاهر نمی‌کرد تا آنجا که در این باره مورد عتاب و سرزنش قرار گرفت و این آیه نازل شد: «وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ».

یا مقصود مصایب اهل بیت پیامبر بعد از خودش می‌باشد که آن مصیبت‌ها آن قدر سنگین بود که نزدیک بود شنیدن آن غیر ممکن گردد.

یا مقصود آرامشی است که نازل نمی‌شود مگر با جنود و لشگریانی که شما آنها را نمی‌بینید و نازل نمی‌شود تا قلب از اغیار پاک گردد و قلب از اغیار پاک نمی‌شود مگر قوّه‌ی علّامه روشن شود و قوّه‌ی عمّاله با نشاط گردد و این معنا جز با قیام شب و ترتیل قرآن محقّق نمی‌گردد.

إِنَّ ناشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئاً جواب سؤالی است که ناشی از مجموع آنچه که گذشت می‌شود، گویی که گفته شده: چرا مأمور

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۲

به قیام در شب و ترتیل قرآن به خاطر القاء گفتار سنگین شدی؟ پس فرمود: نفس تربیت شده‌ی در شب، یا نفسی که به حدّ بلوغ رسیده باشد یا جماعتی که در شب نشو و نما بکنند.

یا لفظ «ناشئه» مصدر به معنای فاعل است، یعنی شخصی که در شب نموّ نماید از حیث اخذ و گرفتن، یا از جهت ضغط و فشار، یا از جهت قدمت قوی‌تر است و مقصود ثبات و قدرت در قوّه‌ی عمّاله است.

وَ أَقْوَمُ قِيلًا از نظر گفتار معتدل‌تر و استوارتر است و چون قول و گفتار ناشی و مسبّب از علومی است که در باطن انسان موجود است چنانچه امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: «المرء مخبوء تحت لسانه».

این جمله اشاره به اعتدال قوّه‌ی علّامه و قدرتمندی آن می‌شود و ممکن است معنای آیه چنانچه در خبر به آن اشاره شده این باشد که بلند شدن شخص از خواب شب از نظر اخلاص شدیدتر و بهتر است، در این صورت نسبت «أشدّ وطأ به «ناشئة اللّیل» که به معنای بلند شدن و قیام در شب است مجاز عقلی می‌باشد.

إِنَّ لَكَ فِي النَّهارِ سَبْحاً طَوِيلًا این جمله نیز جواب سؤال مقدّر است، که تقدیر آن چنین است: اگر ما مأمور به قیام در شب شدیم پس چه وقت بخوانیم؟

و اگر در روز بخوانیم پس چه وقت به زندگی خود برسیم؟ که خداوند در پاسخ فرمود: تو در روز فراغت بسیار داری، لفظ «سبح» به معنای فراغت است، به معنای تصرّف در معاش و خواب و سکون و تغییر و تحوّل و حرکت در زمین و دور شدن در سیر و حرکت نیز می‌باشد، همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۳

یا معنای آیه این است که در شب طبع خویش و تاریکی نفست فراغت در آثار خدا طلب نکن که تو پس از خلاصی و رهایی از طبیعت و دخول در روز روح فراغت طولانی خواهی داشت.

وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ مقصود از قیام شب، ذکر اسم ربّ است.

وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا با انقطاع از خلق به خدا پناه بر.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ توصیف به لفظ «المشرق و المغرب» برای اشعار به وجه حکم است.

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ جز او خدایی نیست و اگر چنین است پس او را و کیل بگیر.

فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَ اصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ بر آنچه که در باره‌ی خدا، یا در باره‌ی تو، یا در باره‌ی پسر عمویت می‌گویند صبر پیشه ساز.

وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلًا در باطن از آنها كاملا دورى كن ولى در ظاهر با آنها معاشرت و مدارا نما.

وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ آنان را كه خدا يا تو يا وصىّ تو را تكذيب كردند به من واگذار و از امام كاظم عليه السّلام آمده است: يعنى آنان كه وصىّ تو را تكذيب كردند، پرسيده شد: آيا اين معناى تنزيل است؟

فرمود: بلى.

أُولِي النَّعْمَةِ وَ مَهِّلْهُمْ به آنها مهلت بده و در عقوبت آنها عجله نكن، يا در طلب عقوبت از خدا براى آنها عجله نكن.

قَلِيلًا إِنَّ لَدَيْنا اين جمله تعليل است.

أَنْكالًا لفظ «أنكال» جمع «نكل» به معناى زنجير، غل و قيد

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۴

شديد، يا غل از آتش يا نوعى از لجام است.

وَ جَحِيماً وَ طَعاماً ذا غُصَّةٍ غذايى كه در حلق گير مى‌كند و نه پائين مى‌رود و نه بالا مى‌آيد.

وَ عَذاباً أَلِيماً يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ روزى كه زمين مضطرب و متزلزل مى‌شود، يا فرو مى‌رود چنانچه قمى گفته.

وَ الْجِبالُ وَ كانَتِ الْجِبالُ كَثِيباً مَهِيلًا لفظ «كثيب» به معناى تلّى از رمل (ماسه) است و گفته مى‌شود: «هال عليه التّراب و التراب مهيل»

إِنَّا أَرْسَلْنا جواب سؤال مقدّر است، يعنى بعد از آنكه با قول خدا: «فَذَرْنِي وَ مَنْ يُكَذِّبُ» آنها را تهديد كرد گويا كه گفته شده: تاكنون در باره‌ى ما چه كارى انجام داديد؟- و پس از اين چه كارى انجام خواهيد داد؟- كه خداى تعالى در پاسخ فرمود: ما به سوى شما رسولى را فرستاديم كه در روز قيامت شاهد و گواه بر شماست.

إِلَيْكُمْ رَسُولًا شاهِداً رسولى كه شاهد و گواه بر شماست.

عَلَيْكُمْ در روز قيامت در ردّ و قبول و اقرار و نكول گواه و شاهد بر شماست.

كَما أَرْسَلْنا إِلى فِرْعَوْنَ رَسُولًا لفظ «رسول» را نكره آورد، چون به تعيين رسول غرضى تعلّق نگرفته است.

فَعَصى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْناهُ أَخْذاً وَبِيلًا اخذ سنگين و عذاب سنگين، پس شما از مانند كار فرعون بر حذر باشيد تا شما را مانند او به عذاب نگيريم.

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْماً يَجْعَلُ الْوِلْدانَ شِيباً

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۵

روزى كه كودكان را پير مى‌كند، به جهت طولانى بودن آن روز، يا از شدّت هول و وحشت آن و لفظ «يوما» مفعول «تتّقون» و آن روز سزاوارتر است كه توصيف شود به چيزى كه بايد از آن برحذر بود. يا ظرف «تتّقون» و مفعول محذوف است.

السَّماءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ در آن روز، يا به سبب آن روز، يا به سبب شدّت بلا و هول و هراس در آن روز.

كانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا اين وعده و وعيدها كه ذكر شد.

إِنَّ هذِهِ تَذْكِرَةٌ يادآورى باشد براى نفوس بيدار.

فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ هر كس بخواهد به سوى پروردگارش در ولايت راهى اتّخاذ كند.

سَبِيلًا مقصود قبول ولايت خداى تعالى به وسيله‌ى بيعت با او و پيروى از اوامر و نواهى‌اش مى‌باشد، يا مقصود ربّ مطلق و راه به سوى ربّ مطلق است، كه آن صاحب ولايت و قبول ولايت او به وسيله‌ى بيعت با او و پيروى از او مى‌باشد.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ زيادتر از نصف.

وَ نِصْفَهُ وَ ثُلُثَهُ وَ طائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَ اللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ ساعات و ثلث و ربع و نصف شب را خداى مقدّر مى‌كند و اندازه مى‌گيرد، نه شما.

عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ شما هرگز نمی‌توانید مقدار شب و روز را بشمارید یا نمی‌توانید هر یک از شب و روز را به حساب بیاورید.

فَتابَ عَلَيْكُمْ یعنی خداوند از تکلیف شما به قیام در نصف شب یا بیشتر یا کمتر از نصف درگذشت و این حکم را از شما برداشت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۶

و لذا وارد شده که این آیه آیه‌ی اوّل را نسخ کرد.

فَاقْرَؤُا ما تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ در نماز در شب هر مقدار که ممکن است قرآن بخوانید و قرینه‌ی مقام اقتضا می‌کند که مقصود خواندن قرآن در نماز شب باشد.

در خبری از امام باقر علیه السّلام آمده است: هیچ پیامبری نیامده است مگر آنکه نماز شب خوانده و هیچ پیامبری نماز شب را در اوّل شب نخوانده است.

عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ این جمله جواب سؤال و وجه دیگری برای ترخیص است مِنْكُمْ مَرْضى مریضانی که قدرت بر قیام شب ندارند.

وَ آخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ عدّه‌ای مسافر هستند و قیام در شب برای آنها سخت است.

يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ مسافرینی که طلب فضل خدا می‌کنند، خواه فضل صوری مانند آن عدّه از مسافرین که برای تجارت سفر کرده‌اند و خواه فضل معنوی مانند مسافرت برای طلب دین و علم.

وَ آخَرُونَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَؤُا ما تَيَسَّرَ مِنْهُ چون بعضی از نفوس حرص و ولع به عبادت و شب زنده‌داری دارند، امر به ترک عبادت برای آنها سنگین بود، لذا امر به خواندن قرآن و نماز در شب را به مقدار ممکن تکرار کرد و امر اوّل مترتّب بر عدم احصا، توانایی و قدرت بود و آیه دوّم مترتّب بر مرض است.

از امام رضا علیه السّلام آمده است که فرمود: هر مقدار از نماز شب و قرآن برای شما ممکن باشد انجام دهید که در آن خشوع قلب و صفای باطن است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۷

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ بیان نماز و زکات و مراتب آن دو و به پا داشتن نماز و دادن زکات گذشت.

وَ أَقْرِضُوا اللَّهَ از اصل مالتان قرض بدهید، یا بیان دادن زکات و ترغیب به آن است و اشعار به این است که هر کس زکات بدهد خداوند عوض آن را در دنیا یا در آخرت یا در هر دو می‌دهد.

قَرْضاً حَسَناً وَ ما تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ این جمله تعمیم بعد از تخصیص یا بیان و تعمیم قرض است.

تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْراً وَ أَعْظَمَ أَجْراً عین همان را که قرض داده‌اید می‌یابید بهتر از آن و پاداش و اجر آن را نیز بزرگ می‌یابید، یا اجر و پاداش آن را بهتر و بزرگتر از خود آن می‌یابید.

وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ در هنگام نماز و زکات استغفار کنید تا خداوند انگیزه‌ها و دواعی نفسانی را بر شما بپوشانید، یا در جمع احوالتان استغفار کنید.

چون هیچ یک از شماها نیست مگر آنکه بدیها و زشتیهایی دارد که مناسب شأن او نیست و باید استغفار کند. إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۸

سورة المدّثّر ..... ص : ۳۴۸

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر پنجاه و شش آیه است.

[سوره المدثر (۷۴): آيات ۱ تا ۵۶] ..... ص : ۳۴۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
يا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (۱) قُمْ فَأَنْذِرْ (۲) وَ رَبَّكَ فَكَبِّرْ (۳) وَ ثِيابَكَ فَطَهِّرْ (۴)
وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ (۵) وَ لا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ (۶) وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ (۷) فَإِذا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ (۸) فَذلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ (۹)
عَلَى الْكافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ (۱۰) ذَرْنِي وَ مَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً (۱۱) وَ جَعَلْتُ لَهُ مالاً مَمْدُوداً (۱۲) وَ بَنِينَ شُهُوداً (۱۳) وَ مَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيداً (۱۴)
ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ (۱۵) كَلَّا إِنَّهُ كانَ لِآياتِنا عَنِيداً (۱۶) سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً (۱۷) إِنَّهُ فَكَّرَ وَ قَدَّرَ (۱۸) فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۱۹)
ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (۲۰) ثُمَّ نَظَرَ (۲۱) ثُمَّ عَبَسَ وَ بَسَرَ (۲۲) ثُمَّ أَدْبَرَ وَ اسْتَكْبَرَ (۲۳) فَقالَ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ (۲۴)
إِنْ هذا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (۲۵) سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (۲۶) وَ ما أَدْراكَ ما سَقَرُ (۲۷) لا تُبْقِي وَ لا تَذَرُ (۲۸) لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ (۲۹)
عَلَيْها تِسْعَةَ عَشَرَ (۳۰) وَ ما جَعَلْنا أَصْحابَ النَّارِ إِلَّا مَلائِكَةً وَ ما جَعَلْنا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ وَ يَزْدادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيماناً وَ لا يَرْتابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ لِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْكافِرُونَ ما ذا أَرادَ اللَّهُ بِهذا مَثَلًا كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ ما يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَ ما هِيَ إِلَّا ذِكْرى لِلْبَشَرِ (۳۱) كَلَّا وَ الْقَمَرِ (۳۲) وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (۳۳) وَ الصُّبْحِ إِذا أَسْفَرَ (۳۴)
إِنَّها لَإِحْدَى الْكُبَرِ (۳۵) نَذِيراً لِلْبَشَرِ (۳۶) لِمَنْ شاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ (۳۷) كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ (۳۸) إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ (۳۹)
فِي جَنَّاتٍ يَتَساءَلُونَ (۴۰) عَنِ الْمُجْرِمِينَ (۴۱) ما سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ (۴۲) قالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (۴۳) وَ لَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ (۴۴) وَ كُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخائِضِينَ (۴۵) وَ كُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ (۴۶) حَتَّى أَتانَا الْيَقِينُ (۴۷) فَما تَنْفَعُهُمْ شَفاعَةُ الشَّافِعِينَ (۴۸) فَما لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ (۴۹)
كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ (۵۰) فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (۵۱) بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتى صُحُفاً مُنَشَّرَةً (۵۲) كَلَّا بَلْ لا يَخافُونَ الْآخِرَةَ (۵۳) كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ (۵۴)
فَمَنْ شاءَ ذَكَرَهُ (۵۵) وَ ما يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوى وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ (۵۶)
مه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۴۹

ترجمه: ..... ص : ۳۴۹

اى مرد جامه بر خود پيچيده.
برخيز و هشدار ده.
و پروردگارت را تكبير گوى.
و دامنت را پاكيزه بدار.
و از آلايش [شرك] بپرهيز.
و بخششى مكن كه پاداش [و پاسخ] بزرگتر بخواهى.

و در راه پروردگارت شکیبایی کن.

و چون در صور دمیده شود.

بدینسان چنین روز، روزی دشوار است.

[و] بر کافران آسان نیست.

مرا با کسی که تنها آفریده‌ام واگذار.

و برای او مالی روزافزون قرار دادم.

و پسرانی حاضر و ناظر.

و به او [چه بسیار] میدان [و امکان] دادم.

باز طمع

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۰

دارد که افزونتر کنم.

حاشا، که او به آیات ما ستیزه‌جوست.

زودا که مشقّتی سنگین بر او تحمیل کنم.

چرا که او اندیشید و سگالید.

پس مرگ بر او باد چگونه سگالید.

باز مرگ بر او باد چگونه سگالید.

سپس باز نگریست.

آنگاه روی در هم کشید و ترشرویی کرد.

سپس روی برتافت و گردن کشید.

و گفت این جز جادویی فرا گرفته [از دیگران] نیست.

این جز گفتار آدمی نیست.

زودا که به دوزخش درآوریم.

و تو چه دانی که دوزخ چیست.

نه باقی می‌گذارد، نه رها می‌کند.

گرداننده‌ی رنگ پوستهاست [با سوختن].

بر آن نوزده [نگهبان] است.

و ما آتشبانان [دوزخ] را جز از فرشتگان نگماشته‌ایم و شماره‌ی آنان را جز آزمونی برای کافران نگردانده‌ایم، تا سر انجام اهل کتاب یقینی افزون‌تر یابند، و اهل ایمان، بر ایمان خود بیافزایند، و اهل کتاب و مؤمنان [/ مسلمانان] شک و شبهه نورزند، و تا سر انجام بیماردلان و کافران بگویند خداوند از این توصیف چه می‌خواهد؟ بدینسان خداوند هر کس را بخواهد بیراه می‌گذارد و هر کس را بخواهد به راه می‌آورد، و سپاهیان پروردگارت را کسی جز خود او نمی‌شناسد، و این جز پندآموزی برای بشر نیست.

چنین نیست [که گویند]، سوگند به ماه.

و شب چون بگذرد.

[و] سوگند به صبح چون روشن شود.

آن، یکی از سترگهاست.

هشدار دهنده‌ی بشر است.

برای هر کس از شما که خواهد [در راه حق و ایمان] پیشتر آید، یا باز پس ماند.

هر کس در گرو کردار خویش است.

مگر اصحاب یمین.

که در بوستانهایی [هستند و] همپرسی می‌کنند.

از گناهکاران.

که چه چیزی شما را به راه دوزخ کشاند؟

گویند از نمازگزاران نبودیم.

و بینوا را هم اطعام نمی‌کردیم.

و با ژاژخایان ژاژخایی می‌کردیم.

و روز جزا را دروغ می‌انگاشتیم.

تا آنکه مرگ به سراغمان آمد.

حال، شفاعت شفیعان سودشان ندهد.

ایشان را چه می‌شود که از اندرز رویگردانند.

گویی درازگوشانی رمانند.

که از شیر گریخته باشند.

بلکه هر یک از ایشان می‌خواهد که به او نامه‌هایی سرگشاده دهند.

حاشا، حق این است که از آخرت نمی‌ترسند.

حاشا، آن پندآموزی است.

پس هر کس خواهد از آن یاد کند [و پند گیرد].

و یاد نکند [و پند نگیرند] مگر آنکه خدا خواهد، اوست که سزاوار پرهیز ورزیدن است و سزاوار آمرزگاری.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۱

تفسیر ..... ص : ۳۵۱

یا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ لفظ «تدثّر» یعنی خودش را به لباسش پیچید.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: من یک ماه مجاور کوه حرا بودم، وقتی کارم را تمام کردم پایین آمدم، به دامنه‌ی کوه که رسیدم صدایی شنیدم که مرا مخاطب قرار داد، به جلو و پشت‌سر، راست و چپ نظر کردم کسی را ندیدم، باز دوباره صدایم کردند سرم را که بالا بردم دیدم جبرئیل از روی عرش در هوا مرا صدا می‌زند، پس گفتم:

«دثّرونی، دثّرونی» یعنی مرا بپوشانید، مرا بپوشانید، بر روی من آب ریختند، پس خدای تعالی این آیه را نازل نمود: «یا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ».

و در خبر دیگری آمده است: رعب مرا فرا گرفت و پیش خدیجه برگشتم و گفتم: مرا بپوشانید.

پس جبرئیل «یا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ» را نازل نمود.

قُمْ از خوابت بیدار شو، یا از پیچیده شدن بر لباست، یا از کثرت‌ها یا از طبعت بلند شو.

فَأَنْذِرْ بندگان را از شیطان و زشتیها و رذائل نفسانی و از خشم و عقوبت‌های خدا بر حذر کن، چون رسول باید بین وحدت و کثرت واقع شود و جامع هر دو باشد به نحوی که جهت وحدت پوشیده نشود و به علاقه‌های کثرت در حین اشتغال به کثرت آلوده نگردد، در حین استغراق در وحدت از کثرت غافل نشود لذا خدای تعالی فرمود: از اشتغال به کثرت‌ها بلند شو، به جهت توجّه کن و پس از آن انذار نما تا انذار تو جهت وحدت را از تو نبرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۲

وَ رَبَّکَ فَکَبِّرْ و لکن پروردگارت را تکبیر بگو تا چیزی نبینی مگر آنکه خدا را محیط به آن ببینی.

لفظ «ربّ» را مقدّم انداخت از جهت شرافت ربّ، نیز اراده‌ی حصر نمود و لفظ «فاء» زایده است جهت تأکید، یا لفظ «أمّا» در تقدیر است، یا توهم لفظ «امّا» است.

وَ ثِیابَکَ فَطَهِّرْ این جمله کنایه از تطهیر قلب از آلودگی دل و وابستگی‌هایش به آلودگی لباس تعبیر و کنایه می‌شود.

از امام صادق علیه السّلام در خبری آمده است که فرمود: یعنی لباس را کوتاه کن یا آستین خود را بالا بزن.

و در خبر دیگری است: لباست را بالا ببر و بلند نکن که روی زمین کشیده شود.

در خبر دیگری از امام صادق علیه السّلام آمده است: لباست را کوتاه کن.

وَ الرُّجْزَ فَاهْجُرْ لفظ «رجز» با ضمّه و کسره هر دو خوانده شده به معنای پلیدی و عبادت بت‌ها و عذاب و شرک آمده است و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که بت‌ها را ترک و دوری گزین و بعضی گفته‌اند: از گناهان دوری کن، برخی گفته‌اند: از کار بد و اخلاق زشت دوری نما، بعضی گفته‌اند: از حبّ دنیا دوری گزین که آن رأس هر گناه و خطیئه است.

وَ لا تَمْنُنْ تَسْتَکْثِرُ هیچ طلب و درخواستی را بیشتر از آنچه که به تو داده شده عطا نکن، یا بر بندگان با شمارش عطاها و بخشش‌های خویش منّت نگذار، یا با زیاد شمردن خوبی‌ها خوبی‌ها و حسنات خویش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۳

بر خدا منّت نگذار، یا در مورد آنچه که خدا به تو داده از نبوّت یا قرآن یا دین بر مردم منّت نگذار که از بندگان اجر زیاد طلب کنی. و بعضی گفته‌اند: مقصود نهی از ریاست که حرام می‌باشد.

وَ لِرَبِّکَ فَاصْبِرْ در راه پروردگارت بر تکلیف‌های سخت و سنگینی‌های نبوّت صبر کن، یا بر اذیّت قوم، یا بر جنگ عرب و عجم یا بر طاعت‌ها و مصیبت‌ها صبر کن، یا بر دوری از گناهان صبر کن.

فَإِذا نُقِرَ لفظ «فا» سببیه است یعنی: زیرا هنگامی که در صور دمیده شد.

فِی النَّاقُورِ هنگامی که در صور دمیده شود، در دمیدن اوّل یا دوّم، یا در هنگام ظهور قائم (عجّ).

فَذلِکَ پس آن روز.

یَوْمَئِذٍ یَوْمٌ عَسِیرٌ عَلَی الْکافِرِینَ غَیْرُ یَسِیرٍ لفظ «علی الکافرین» متعلّق به «عسیر» یا به «یسیر» و ان تقیید به کافرین دلالت می‌کند بر آسان بودن آن روز بر مؤمنین.

از امام صادق علیه السّلام در باره‌ی این آیه آمده است: از ما امام پیروز و مظفری هست که پنهان است و هر وقت خدا بخواهد او را ظاهر سازد در قلب او نکته‌ای القاء می‌کند که ظاهر می‌شود و به امر خدا قیام می‌کند.

ذَرْنِی وَ مَنْ خَلَقْتُ وَحِیداً لفظ «وحید» به معنای متوحّد و تنها بودن است و آن حال از فاعل «خلقت» یا حال از «من» یا حال از ضمیر محذوف است که به «من» برمی‌گردد.

یا مقصود ولید بن مغیره است که در میان قومش «وحید» نامیده می‌شد و در نتیجه بدل از «من» می‌شود، یا به او از آن جهت وحید

می گفتند که دارای پدر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۴

ناشناخته شده‌ای نبود و در این صورت حال از «من» می‌شود.

وَ جَعَلْتُ لَهُ مالًا مَمْدُوداً مال بسیار، یا مالی که منافع آن متّصل باشد و در هیچ فصلی قطع نشود، مانند سایر کالاها و سایر اموال نباشد، یا مالی که از مکّه تا طائف امتداد داشته باشد از قبیل شترها و اسب‌ها و گوسفندها و کنیزها و بندگان و زمین‌های کشاورزی که غلّه‌ی آنها منقطع نمی‌شود، چه ولید بن مغیره واقعا دارای چنین اموالی بود و دارای یکصد هزار دینار و ده فرزند یا سیزده فرزند بود.

وَ بَنِينَ شُهُوداً فرزندانی که در مکّه با او بودند و برای طلب معیشت به سفر نمی‌رفتند چون احتیاج نداشتند.

وَ مَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيداً در زندگی و معیشت به او وسعت دادم به نحوی که احتیاج به هیچ چیز پیدا نمی کرد مگر آنکه آن را دارا بود، یا ریاست و جاه و مقام را بر او گسترش دادم به نحوی که احدی در این مورد با او منازعه نمی کرد، تا آنجا که به او لقب ریحانه‌ی قریش و وحید دادند.

ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ كَلَّا ردع و منع او از این طمع است، یا ردع کسی است که چنین گمانی دارد.

إِنَّهُ كانَ لِآياتِنا او آیات آفاقی و انفسی و مخصوصا آیات بزرگ ما را منکر بود.

عَنِيداً منکر بود و ردّ می کرد، چه معنای «عنده» یعنی او را با اینکه می‌شناخت و عارف به حقّش بود ردّ کرد، پس او عنید و عاند است.

سَأُرْهِقُهُ صَعُوداً ارهاق آن است که انسان را بر چیزی که طاقت آن را ندارد و تکلیف و وادار کنند، «صعود» با فتحه‌ی صاد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۵

مصدر است و ضدّ هبوط است، یا عقبه‌ی سخت و پر مشقّتی است، یا کوهی است در جهنّم.

و معنای آیه این است: من او را بر صعود وادار و حمل می کنم که شناختن آن برای او ممکن نباشد و انسان نتواند آن را تحمّل نماید یا او را بر کوهی که در جهنّم معروف است حمل می کنم، یا او را بر عقبه‌ی دشوار و بزرگی مبتلا می‌سازم.

بعضی گفته‌اند: آن کوهی از سنگ صاف و صیقلی است که در آتش قرار گرفته، او را وادار می کنند تا بالای آن سنگ برود وقتی به بالای آن سنگ رسید به پایین و ته آن سنگ سرازیرش می کنند، این عمل همین طور تکرار می‌شود و دائما به همین منوال می‌ماند و از جلو با زنجیرهای آهنین او را می کشند و از عقب با گرزهای آهنین می‌زنند و این کار در طول چهل سال تکرار می‌شود.

إِنَّهُ فَكَّرَ او در باره‌ی قرآن و در آنچه که می‌خواهد در ردّ و طعن بر قرآن بگوید فکر کرد.

وَ قَدَّرَ و در نفس خود آنچه را که می‌خواند بگوید اندازه گیری می کرد.

روایت شده که وقتی آیه‌ی «حم تنزیل الکتاب من اللّه العزیز العلیم غافر الذّنب و قابل التّوب شدید العقاب» بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شد مسجد آمد و ولید بن مغیره نزدیک او بود و قرائت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را می‌شنید، وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فهمید که ولید خواندن او را می‌شنود قرائت آیه را تکرار کرد.

ولید از مجلس بیرون رفت و نزد قومش بنی مخزوم آمد و گفت:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۶

به خدا سوگند از محمّد صلّی اللّه علیه و آله کلامی شنیدم که نه از جنس کلام بشر است و نه از کلام جنّ، سخن محمّد صلّی اللّه علیه و آله دارای شیرینی و حلاوت خاصّی است، کلامی زیبا و دلنشین است، ابتدای سخن شیرین و پر بار و آخر آن بد است و

مانند دانه‌های درشت باران است و آن سخن برتر است و هیچ سخنی برتری بر آن ندارد، ولید این سخنان را گفت و سپس به منزل خویش رفت، قریش گفتند: به خدا سوگند ولید از دین خارج شد، به خدا سوگند که همه‌ی قریش از دین خارج خواهند شد.

و به ولید ریحانه‌ی قریش می‌گفتند، ابو جهل گفت من شما را کفایت می‌کنم و شرّ ولید برطرف می‌سازم، رفت پهلوی ولید با قیافه‌ای اندوهناک و ناراحت نشست، ولید گفت: ای پس برادرم چه شده است که تو را اندوهناک می‌بینم؟

ابو جهل گفت: این قریش تو را با این سنّ زیاد سرزنش می‌کنند و گمان می‌کنند تو کلام محمّد صلّی اللّه علیه و آله را زینت دادی، ولید با ابو جهل بلند شد و به مجلس قومش آمد و گفت: شما گمان می‌کنید محمّد صلّی اللّه علیه و آله مجنون است؟ آیا تا کنون دیده‌اید که او هرگز جنّ زده شود؟ گفتند: خدا را شاهد می‌گیریم که چنین چیزی ندیده‌ایم.

ولید گفت: آیا گمان می‌برید که او کاهن باشد؟ آیا در این مورد چیزی از او دیده‌اید؟ گفتند: خدا را شاهد می‌گیریم که چیزی ندیده‌ایم.

ولید گفت: آیا گمان می‌کنید که او شاعر است؟

آیا تاکنون دیده‌اید که او به شعری سخن گفته باشد؟ گفتند: نه به خدا سوگند.

ولید گفت: آیا گمان می‌کنید او دروغگو است؟ آیا تاکنون دروغ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۷

از او دیده‌اید؟ گفتند: به خدا سوگند، نه، که به او قبل از نبوّت از جهت راستگوئی لقب صادق امین داده بودند.

پس قریش به ولید گفتند: پس او چیست و داستان او چگونه است؟

ولید پیش خود فکری کرد و سپس نگاه کرد و رو ترش نمود و گفت: او جز ساحر و جادوگر چیزی نیست، آیا نمی‌بینید که او بین مرد و اهلش و فرزندانش و موالی‌اش جدائی می‌اندازد.

پس او ساحر است و هر آنچه می‌گوید جادو است و اثر می‌کند.

بعد از این قضیّه هیچ یک از قریش محمّد صلّی اللّه علیه و آله را ملاقات نمی‌کرد مگر آنکه می‌گفت: ای ساحر و این معنا بر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله سنگین آمد، پس خدای تعالی این آیه را نازل نمود: «یا ایّها المدّثر ... تا قول خدا الّا قول البشر» فَقُتِلَ کَیْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قُتِلَ کَیْفَ قَدَّرَ جمله‌ی دوّم تأکید جمله‌ی اوّل است و هر دو جمله برای دعاست.

ثُمَّ نَظَرَ این جمله عطف بر «فکّر» و «قدّر» است.

ثُمَّ عَبَسَ وَ بَسَرَ لفظ «بسر» تأکید فعل اوّل «عبس» است، یا لفظ «عبس» به معنای اشاره‌ی صورت است و لفظ «بسر» به معنای نگاه کردن با کراهت.

ثُمَّ أَدْبَرَ به حقّ پشت کرد وَ اسْتَکْبَرَ از تسلیم و انقیاد استکبار ورزید فَقالَ إِنْ هذا چیزی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌خواند جز سحر چیزی نیست.

إِلَّا سِحْرٌ یُؤْثَرُ سحر و جادویی است که روایت می‌کند، یا یاد می‌گیرد، یا قابل اخذ و گرفتن است، یا چیزی است که از بین فنون

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۸

سحرها آن را اختیار می‌کند.

إِنْ هذا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ این سخنان قول بشر است و آن چنان نیست که محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌گوید قول خدا باشد.

سَأُصْلِیهِ سَقَرَ این جمله جواب سؤال مقدّر است.

وَ ما أَدْراکَ تو چه می‌دانی ای محمّد، یا ای کسی که از شأن او شنیدن و إدراک است.

ما سَقَرُ لا تُبْقِی چیزی باقی نمی‌ماند که جهنّم آن را نگیرد.

وَ لا تَذَرُ پس از آن که گرفت چیزی از آن را وانمی گذارد، یا از چیزی که گرفت چیزی باقی نمی گذارد، چه آن را که گرفته است و چه آن را که نگرفته، یا هیچ نوعی از عذاب را فروگذار نمی کند و شخص معذّب را با جمیع انواع عذاب عذاب می کند و از مستحقّین عذاب کسی را ترک نمی کند.

لَوَّاحَةٌ تغییر می کند در نهایت تغییر، یا سیاه می کند.

لِلْبَشَرِ از امام باقر علیه السّلام روایت شده که در جهنّم کوهی است که به آن «صعود» گفته می‌شود و در «صعود» صحرا و وادی است که به آن «سقر» گفته می‌شود و در سقر چاهی است که به آن «هبهب» گفته می‌شود، که هرگاه درب آن چاه برداشته شود اهل آتش از گرمای آن ضجّه و فریاد می‌زنند و آن از منازل جبّارین است.

عَلَيْها تِسْعَةَ عَشَرَ نوزده ملایکه، یا نوزده صنف از ملایکه برای جمیع ثقلین یا برای هر یک از آنها.

و در وجه انتخاب این عدد گفته شده: کسی که از انسانیّت روی برگردانده باشد بر او ماده و طبیعت جسمانی و طبیعت‌های عنصری و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۵۹

صورت جمادی و نفس نباتی و نفس حیوانی و مدارک ده‌گانه‌ی حیوانی و قوای سه‌گانه‌ی شیطانی و بهیمی و سبعی حکومت می کند.

بعضی گفته‌اند: آن نوزده عدد عبارت است از ملکوت زمینی که ملازم مادّه است از قبیل روحانیّت ستارگان هفت‌گانه و برج‌های دوازده گانه که موکّل به تدبیر عالم سفلی هستند و در آن عالم تأثیر دارند که آنها را با تازیانه‌های تأثیر می‌زنند و آنها را محلّ سقوط و محلّ اصلی خود ردّ می کنند و غیر از این مطالب سخنان دیگری نیز گفته شده است.

و همه‌ی این سخنان از قبیل استحسان و تخمین و گمان است، که علم امثال چنین موارد به خدای تعالی و به کسی که علمش علم خدا باشد موکول شده است، دیگران نصیب و بهره‌ای از آن ندارند و لذا از ائمّه‌ی معصومین در بیان این آیه چیزی وارد نشده.

بعضی گفته‌اند: وقتی این آیه نازل شد ابو جهل به قریش گفت:

مادرهایتان به عزایتان بنشینند، آیا نمی‌شنوید ابن ابی کبشه به شما خبر می‌دهد که خازنین و نگهبانان آتش نه نفرانند و شما تعدادتان بسیار و مردان شجاعی هستید آیا هر ده نفر از شما نمی‌تواند یک مرد از نگهبانان و دربانان آتش و جهنّم را بگیرد.

مردی از قریش گفت: هفده نفر از آنان با من ده نفر را بر پشتم و هفت نفر را بر شکم می گیرم و دو نفر باقی مانده با شما، که این آیه نازل شد.

وَ ما جَعَلْنا أَصْحابَ النَّارِ إِلَّا مَلائِكَةً تمام اهل دنیا نمی‌توانند با یکی از آن ملایکه دربان و نگهبان معارضه نمایند.

وَ ما جَعَلْنا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لفظ «فتنة» با کسره‌ی فا به معانی امتحان، گمراهی، گناه، کفر، رسوایی، عذاب، گمراه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۰

کردن، جنون، محنت و اختلاف مردم در رأی‌ها آمده است و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب می‌باشند، زیرا خازنین آتش اگر چه در آخرت هستند، ولی به مضمون «وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكافِرِينَ» از هر یک از آنها باید در دنیا نمونه‌ای باشد و با همان نمونه که در دنیاست در دنیا موکّل بر کافر است، چنانچه همان در آخرت موکّل بر کافر می‌شود.

بعضی گفته‌اند: سبب اختیار و امتحان آنان با این عدد استهزای آنانست و استبعاد این مطلب که چگونه می‌شود این تعداد اندک متصدّی تعذیب بیشتر اهل عالم باشند.

لِيَسْتَيْقِنَ بعضی گفته‌اند: این جمله تعلیل جمله‌ی محذوف است، یعنی این مطلب را به آنان گفتیم تا اهل کتاب یقین کنند.

الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مقصود یهود و نصاری است، که یقین به نبوّت محمّد صلّی اللّه علیه و آله بنماید، چون می‌بینند که خبر موافق

آن چیزی است که در کتابهای آنان آمده است.

وَ یَزْدادَ الَّذِینَ آمَنُوا آنان که به محمّد اسلام آوردند.

إِیماناً ایمان اهل ایمان فزونی یابد، چون اهل کتاب خبر می‌دهند که گفته، مؤمنین با آنچه که در کتاب‌های آنان آمده است موافق است.

وَ لا یَرْتابَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ وَ الْمُؤْمِنُونَ این تفسیر که ذکر کرده‌اند بر حسب ظاهر است.

و لکن ما می‌گوییم: ایتای کتاب یعنی دادن کتاب کنایه از قبول نبوّت است، هر نبوّتی که باشد و اختصاص به یهود و نصاری ندارد، بلکه هر کس نبوّت محمّد را قبول کند و با دست او بیعت نماید و احکام نبوّت او را بپذیرد و تسلیم حکم او باشد و دعوت ظاهری او را قبول

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۱

کند ... چنین شخصی از کسانی است که کتاب و ایمان به او داده شده اگر چه لفظ ایمان در معنای اسلام و قبول دعوت ظاهری با بیعت عام به صورت مجاز یا بر سبیل اشتراک استعمال شود.

ولی مقصود از ایمان در اینجا ایمان حقیقی است که از بیعت خاصّ و قبول دعوت باطنی و دخول تحت احکام ولایت حاصل می‌شود.

و به این دو معنا خدای تعالی اشاره نموده آنجا که فرموده:

«لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ» که اوّلی اشاره به مؤمن محقّق و دوّمی اشاره به مسلمان مقلّد است.

و ما ذکر کردیم که هر چه در آخرت باشد نمونه‌ی آن در دنیا وجود دارد، که دنیا به وجهی مادّه‌ی آخرت و به وجهی صورت جهنّم یا نمونه‌ی آن است.

بنابراین معنای آیه این است که نوزده صنف یا نوزده شخص از ملایکه هستند که کفّار را به جهنّم و مؤمنین را به بهشت سوق می‌دهند.

و چون کسی که نبوّت را قبول می‌کند با ذوق و وجدان امور آخرت را درک نمی‌کند به مجرّد بیعت نسبت به امور اخروی یقین حاصل نمی‌کند، چون این ملایکه در دنیا مردم را به آخرت سوق می‌دهند و با این سوق دادن امور آخرت را با وجدان و یافتن درک می‌کنند پس یقین حاصل می‌کنند و چون مؤمنین یقین دارند پس سوق دادن مؤمنین سبب ازدیاد ایقان آنان می‌شود.

و ممکن است این جمله تعلیل قول خدا: «وَ ما جَعَلْنا أَصْحابَ النَّارِ إِلَّا مَلائِکَةً» یا تعلیل قول خدا: «وَ ما جَعَلْنا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً» باشد و ممکن است تعلیل همه‌ی این موارد بر سبیل تنازع باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۲

وَ لِیَقُولَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ از کسانی که دعوت ظاهری را قبول کردند، یعنی کسی که در قلب او نفاق است.

وَ الْکافِرُونَ کسانی که اسلام را قبول نکردند.

ما ذا أَرادَ اللَّهُ بِهذا با این عدد یا با این گفتار، یا عدّه‌ی آنان را فتنه و آزمایش قرار دادن، یا اصحاب آتش را ملائکه قرار دادن خداوند چه مثلی می‌خواهد بزند.؟

مَثَلًا لفظ «مثلا» تمیز از لفظ «هذا» یا حال از آن است، یعنی در حالی که این مثل زدن را غریب می‌شمارد، یا در حالی که بر زبانها همانند جریان مثال جاری است و لفظ «لام» برای عاقبت است.

مانند قول خدای تعالی: «لِیَکُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً» یا برای غایت است طبق آنچه که ما بیان نمودیم، یعنی اصحاب آتش را جز ملائکه قرار ندادیم تا در دنیا اهل آتش را به سوی آتش سوق دهند و اهل بهشت را به بهشت برسانند.

كَذلِكَ اين چنين است گمراه كردن به سبب اظهار چيزى كه گنجايش درك آن را ندارد.

يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ ما يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ مقصود از لشگريان پروردگار ملائكه و جنّ و جميع موجودات است، چون همه‌ى اينها از لشگريان خدا هستند.

إِلَّا هُوَ پس اندك بودن عدد اصحاب آتش به خاطر اندك بودن سربازان الهى نيست، بلكه چون به بيشتر از آن احتياج نيست.

وَ ما هِيَ آن ولايت على عليه السّلام كه معهود است، بعضى گفته‌اند:

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۳

مقصود سقر يا عدّه‌ى خازنين و نگهبانان يا سوره است.

و از امام كاظم عليه السّلام ضمير «هى» تفسير به ولايت شده است.

إِلَّا ذِكْرى لِلْبَشَرِ يادآورى حقيقى همان ولايت است، اگر چه سقر از وعده‌ى نگهبانها و سوره نيز تذكره و يادآورى باشد.

كَلَّا ردع و منع كسى است كه ولايت را بزرگ نمى‌شمارد، يا اعتنا به سقر و نگهبانان ندارد.

وَ الْقَمَرِ وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ لفظ «إذ» با سكون ذال خوانده شده، «أدبر» از ادبار به معناى پشت كردن است و اين قرائت قرائت صحيح است، چون وجود شب كه عالم كون است مبنى بر پشت نمودن است، پس شب دائما پشت مى‌كند، به خلاف صبح ملكوت كه آن نسبت به اهل عالم ملك روى مى‌آورد.

و لفظ «إذا» با الف و «دبر» از ثلاثى مجرّد خوانده شده.

وَ الصُّبْحِ إِذا أَسْفَرَ إِنَّها لَإِحْدَى الْكُبَرِ ولايت، يا سقره، يا خازنين جهنّم، يا سوره، يا نقمت‌ها و بلاهاى بزرگ.

نَذِيراً لِلْبَشَرِ لفظ «نذيرا» حال، يا مفعول له، يا مفعول مطلق براى فعل محذوف است.

لِمَنْ شاءَ مِنْكُمْ بدل از قوه خدا: «للبشر» است أَنْ يَتَقَدَّمَ به ولايت سبقت جويد.

أَوْ يَتَأَخَّرَ از سقر و آتش عقب بيفتد، در خبر است: هر كس به ولايت ما سبقت جويد از سقر عقب بماند و هر كس از ولايت ما عقب بماند به سوى سقر جلو مى‌افتد.

كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ جواب سؤال مقدّر است، گويى گفته شده: چگونه ولايت يكى از آيات بزرگ است؟

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۴

پس فرمود: چون هر نفسى در گرو اعمال و كارهايى است كه كسب مى‌كند مگر كسى كه به ولايت متمسّك باشد و معناى آيه اين است كه هر نفسى در گرو اعمال خود مى‌باشد، چه عمل خير باشد يا شرّ، كه اين تعميم مفاد اطلاق است، يعنى هر عملى كه نفس‌ها با انانيّت انجام دهند اعمّ از آنكه بر حسب صورت عمل خير باشد يا شرّ وبال بر نفس و قيد نفس مى‌باشد و نفس‌ها مقيّد و مرهون اعمال خود مى‌باشند مگر آنكه كه ولايت على عليه السّلام داشته باشد.

زيرا ولايت چيزى است كه بديها و سيّئات را به خوبى‌ها و حسنات تبديل مى‌سازد و خداوند در مقابل همه‌ى اعمال كسانى كه ولايت على عليه السّلام دارند پاداش خوب مى‌دهد، يعنى پاداش بهترين عمل‌هايى را كه مى‌توانستند انجام دهند به آنها مى‌دهد.

و لذا فرمود:

إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ يمين امير المؤمنين عليه السّلام و اصحاب يمين شيعيان على عليه السّلام مى‌باشند.

فِي جَنَّاتٍ يَتَساءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ بين خودشان سؤال مى‌كنند، يا حال مجرمين را از غير خود مى‌پرسند، يا اينان و مجرمين حال مجرمين را مى‌پرسند.

ما سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ اين خطاب و سؤال دليل بر اين است كه اصحاب يمين از حال مجرمين سؤال مى‌كنند.

قالُوا در جواب گويند: لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ داراى ولايت على عليه السّلام نبوديم، چون نماز حقيقى بدون ولايت محقّق نمى‌شود،

بلکه ولایت در حقیقت همان نماز است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۵

و لذا علی علیه السّلام فرمود: من نماز هستم آیا ما از پیروان سابقین نبودیم؟ و آنها کسی را که در مسابقه به دنبال سابق و برنده می‌آید مصلّی و نمازگزار می‌نامند، یا مقصود این است که ما از پیروان وصیّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله نبودیم و بر آنها صلاة و درود نفرستادیم و به همه‌ی این معانی در خبر اشاره شده، یا مقصود این است که ما نماز قالبی را که در شریعت مقرّر شده انجام ندادیم و به این معنا نیز در خبری از علی علیه السّلام اشاره شده است.

وَ لَمْ نَکُ نُطْعِمُ الْمِسْکِینَ ما حقوق واجب یا مستحبّ را ندادیم یا حقوق آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله را که خمس باشد ندادیم.

وَ کُنَّا نَخُوضُ ما در آیات با ردّ و قدح و طعن و استهزا خوض می‌کردیم و فرو می‌رفتیم.

مَعَ الْخائِضِینَ با کسانی که در آیات این چنین فرو می‌روند.

وَ کُنَّا نُکَذِّبُ بِیَوْمِ الدِّینِ حَتَّی أَتانَا الْیَقِینُ یقین به مرگ و کنار رفتن پرده.

فَما تَنْفَعُهُمْ شَفاعَةُ الشَّافِعِینَ شفاعت شفاعت کنندگان دیگر فایده‌ای به حال آنها ندارد، زیرا آنها فطرت را که ولایت تکوینی است و سبب ولایت تکلیفی است بریدند.

و از همین جاست که گفته شده: «مردود شیخی را اگر تمام مشایخ عالم جمع شوند و خواهند اصلاح نمایند نتوانند» زیرا که مردود مردود نمی‌شود مگر بعد از قطع فطرت و ولایت تکوینی و این همان مرتدّ فطری است که توبه‌اش قبول نمی‌شود، نه ظاهرا و نه باطنا.

و بیان ارتداد و مرتدّ ملّی و فطری در سوره‌ی آل عمران در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۶

آیه‌ی: «وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ» فَما لَهُمْ اگر ولایت یادآوری برای انسان است و آن یکی از آیات بزرگ الهی است پس چرا از آن اعراض می‌کنند.

عَنِ از این یادآوری التَّذْکِرَةِ مُعْرِضِینَ از ولایت کَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ گویی خرانی هستند فرار می‌کنند، در نهایت فرار فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ از چنگ شیری فرار می‌کنند.

این توصیف جهت زیادی مبالغه است.

بَلْ یُرِیدُ کُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ یُؤْتی صُحُفاً مُنَشَّرَةً صحفی که ناطق به صدق و راستی محمّد صلّی اللّه علیه و آله هستند، صدق او در نبوّتش، یا صدق او در ولایت علی علیه السّلام و این جمله استدراک از پایین به بالا است.

یعنی بلکه چرا اکتفا به اعراض تنها نمی‌کنند و ادّعا می‌کنند چیزی را که مناسب شأن آنها نیست.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که آنان کتابهایی از خدا می‌خواهند که در آن کتابها برائت از عقوبت و فراوانی نعمت نوشته شده باشد تا ایمان بیاورند.

و بعضی گفته‌اند: هر یک از آنها می‌خواهد رسولی باشد که به او وحی شود، کتابی مانند قرآن بر او نازل گردد.

بعضی گفته‌اند: مقصود همان معنایی است که در آیه‌ی: «لن نؤمن لرقیّک حتّی تنزّل علینا کتابا نقرؤه».

کَلَّا ردع و منع از این اراده است، یا جلوگیری از این گمان است که آنها واقعا چنین چیزی می‌خواهند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۷

بَلْ لا یَخافُونَ الْآخِرَةَ پیشنهاد آنها برای طلب دین نیست، بلکه اینان از آخرت نمی‌ترسند و عناد می‌کنند و می‌خواهند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از پیشنهاد آنها اظهار عجز کند.

كَلَّا منع و ردع از آن اعراض و آن اراده است.

إِنَّهُ قرآن ولايت على عليه السّلام يا خود على عليه السّلام.

تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شاءَ ذَكَرَهُ، وَ ما يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ اراده و يادآورى و جميع افعال شما مسبوق به مشيّت تكوينى خداست.

اعمّ از آنكه آن فعل مورد رضاى خدا باشد يا مبغوض او باشد، زيرا مشيّت خدا عبارت از رحمت رحمانى است كه آن بر رضا و غضب خدا سبقت دارد و به منزله‌ى مادّه‌ى آن دو است.

هُوَ أَهْلُ التَّقْوى سزاوار است كه از او ترسيده شود.

وَ أَهْلُ الْمَغْفِرَةِ كه مغفرت و بخشايش او آميخته به غرض و غايت نيست به خلاف غير خدا كه مغفرت غير او خالص و خالى از غرض و غايت نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۸

سورة القيامة ..... ص : ۳۶۸

اشاره

اين سوره مكّى است و مشتمل بر چهل آيه است.

[سوره القيامة (۷۵): آيات ۱ تا ۴۰] ..... ص : ۳۶۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيامَةِ (۱) وَ لا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (۲) أَ يَحْسَبُ الْإِنْسانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظامَهُ (۳) بَلى قادِرِينَ عَلى أَنْ نُسَوِّيَ بَنانَهُ (۴)

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسانُ لِيَفْجُرَ أَمامَهُ (۵) يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيامَةِ (۶) فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ (۷) وَ خَسَفَ الْقَمَرُ (۸) وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ (۹)

يَقُولُ الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ (۱۰) كَلاَّ لا وَزَرَ (۱۱) إِلى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ الْمُسْتَقَرُّ (۱۲) يُنَبَّؤُا الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ (۱۳) بَلِ الْإِنْسانُ عَلى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (۱۴)

وَ لَوْ أَلْقى مَعاذِيرَهُ (۱۵) لا تُحَرِّكْ بِهِ لِسانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (۱۶) إِنَّ عَلَيْنا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ (۱۷) فَإِذا قَرَأْناهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (۱۸) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا بَيانَهُ (۱۹)

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعاجِلَةَ (۲۰) وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ (۲۱) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ (۲۲) إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ (۲۳) وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ باسِرَةٌ (۲۴)

تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِها فاقِرَةٌ (۲۵) كَلَّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِيَ (۲۶) وَ قِيلَ مَنْ راقٍ (۲۷) وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ (۲۸) وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (۲۹)

إِلى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَساقُ (۳۰) فَلا صَدَّقَ وَ لا صَلَّى (۳۱) وَ لكِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۳۲) ثُمَّ ذَهَبَ إِلى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى (۳۳) أَوْلى لَكَ فَأَوْلى (۳۴)

ثُمَّ أَوْلى لَكَ فَأَوْلى (۳۵) أَ يَحْسَبُ الْإِنْسانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدىً (۳۶) أَ لَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنى (۳۷) ثُمَّ كانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى (۳۸) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى (۳۹)

أَ لَيْسَ ذلِكَ بِقادِرٍ عَلى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتى (۴۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۶۹

ترجمه: ..... ص : ۳۶۹

سوگند به روز قیامت می‌خورم.

و سوگند به نفس ملامتگر.

آیا انسان چنین می‌پندارد که هرگز استخوانهای [پوسیده و پراکنده‌ی] او را گرد نمی‌آوریم؟.

حق این است که تواناییم بر اینکه سر انگشتهای او را فراهم آوریم.

بلکه انسان می‌خواهد در مهلتی که در پیش دارد، فسق و فجور کند.

[از سر استکبار] می‌پرسد روز قیامت چه وقت است؟.

آنگاه که دیدگان خیره شود.

و ماه تیره شود.

و خورشید و ماه در یک جا جمع آورده شوند.

در چنین روزی انسان گوید گریزگاه کجاست؟.

حاشا، پناهی نیست.

سر انجام [همه چیز و همه کار] با پروردگار توست.

در این روز انسان را از آنچه پیش فرستاده یا باز پس داشته است آگاه سازند.

حق این است که انسان بر نفس خود بصیر است.

و لو بهانه‌هایش را در میان آورد.

زبانت را به [بازخوانی وحی] مجنبان که در کار آن شتاب کنی.

گردآوری و بازخوانی آن بر عهده‌ی ماست.

و چون آن را بازخوانیم، از بازخوانی‌اش پیروی کن.

سپس شرح و بیان آن بر عهده‌ی ماست.

حاشا، حق این است که بهره‌ی زود یاب [دنیوی] را دوست دارید.

و [بهره‌ی دیر یاب] آخرت را فرو می‌گذارید.

در چنین روز، چهره‌هایی تازه و خرّم باشد.

به سوی پروردگار خویش نگران.

و در چنین روز چهره‌هایی دژم باشد.

که می‌داند بلایی کمر شکن بر سر او آید.

حاشا، چون جان به گلوگاهها رسد.

و گفته شود کیست افسونگر [درمان‌گر].

و به یقین داند که هنگام جدایی است.

و هنگامه بالا گیرد.

در چنین

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۰

روز سیر و سر انجام به سوی پروردگار توست.

[مدّعی] نه [حق را] تصدیق کرد و نه نماز گزارد.

بلکه دروغ انگاشت و رویگردان شد.

سپس تبخترکنان به سوی خانواده‌اش رفت.

وای بر تو، باز هم وای بر تو.

سپس وای بر تو، [و] باز هم وای بر تو.

آیا انسان می‌پندارد که به امان خود رها خواهد شد؟.

آیا نطفه‌ای از منی که [در رحم] ریخته شده بود، نبود؟.

سپس خون بسته‌ای بود که [خداوندش] آفرید و بسامان کرد.

و از آن جفتی نرینه و مادینه پدید آورد.

آیا آن [آفریدگار] توانا بر آن نیست که مردگان را زنده کند؟

تفسیر ..... ص : ۳۷۰

لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيامَةِ وَ لا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ لفظ «لا» زایده جهت تأکید است، یا جواب و نفی عقیده‌ی آنها مبنی بر عدم بعث و برانگیخته نشدن در قیامت است.

یا نفی قسم است و معنای آن این است که من قسم به روز قیامت نمی‌خورم چون شما عقیده به آن ندارید و به نفس لوّامه نیز سوگند یاد نمی‌کنم چون شما اعتقاد به آن ندارید.

بدان که نفس دارای انواع و اصناف بسیارست، هر فردی از آن دارای مراتب و درجه‌های متعدّدی است و نفس انسانی دارای مراتبی است: مرتبه‌ای از آن نفس امّاره نامیده می‌شود، آن نفسی است که محکوم و خادم شیطنت و غضب و شهوت و انسان را نمی‌کشاند مگر به سوی بدی و مرتبه‌ای از آن «لوّامه» نامیده می‌شود و آن نفس را در همه‌ی کارهای بد به خاطر بدی و زشتی آنان سرزنش می‌کند، در کارهای خوب نیز به جهت قصور و تقصیر و نسبت کار به خودش سرزنش می‌کند و مرتبه‌ای از نفس نفس مطمئنّه است چون از کوشش و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۱

زحمت طلب مطمئنّ است چون از قوّه به فعلیّت‌ها خارج شده است.

أَ يَحْسَبُ الْإِنْسانُ این جمله قرینه‌ی جواب قسم محذوف است.

أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظامَهُ بعضی گفته‌اند: در باره‌ی عدیّ بن ربیعه نازل شده که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از امر قیامت پرسید و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به او خبر داد، عدی گفت: اگر آن روز را ببینم باز هم تو را تصدیق نخواهم کرد، آیا خداوند این استخوانها را جمع خواهد کرد.

بَلی آری آن استخوانها را ما جمع می‌کنیم.

قادِرِينَ عَلى أَنْ نُسَوِّيَ بَنانَهُ بلی، ما قدرت داریم انگشتهای او را میزان و درست سازیم، که در انگشتان دقایق صنع، مفصل‌ها و رگهای ریز وجود دارد.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که ما می‌توانیم انگشتهای انسان را مانند کفش و سمّ حیوانات قرار دهیم و لیکن این معنای در اینجا مناسب نیست.

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسانُ انكار بعث و قيامت بدان جهت نيست كه انسان توجّه به آخرت نموده و دليلش منجرّ بر انكار شده، بلكه بدان جهت است كه مى‌خواهد فسق و فجور نمايد، از كارهاى بد دست بر ندارد و توجّه به بعث و آخرت پيدا نكند.

لِيَفْجُرَ أَمامَهُ آينده‌ى كارش.

يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيامَةِ اين جمله استهزاست، يعنى مى‌پرسد قيامت چه موقع است؟

و او نمى‌داند كه در حال رفتن به سوى قيامت است و قيامت

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۲

اصولا در زمان نيست، بلكه خارج از حدّ زمان است.

فَإِذا بَرِقَ الْبَصَرُ وقتى كه چشم باز مى‌ماند و قدرت بر تحريك پلك‌ها ندارد و اين كنايه‌اى است شايع در بين عرب و عجم.

وَ خَسَفَ الْقَمَرُ وقتى كه نور ماه از بين برود وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ اين علامت‌ها علامات مرگ و علامت قيامت صغرى و علامت ظهور قائم (عج) است.

يَقُولُ الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ جاى فرار نيست.

كَلَّا منع از آرزوى فرار است لا وَزَرَ هيچ ملجأ و پناهگاهى در آن روز نيست.

إِلى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ

هيچ كس براى هيچ كس تكيه گاه و محلّ استقرار نيست مگر پروردگار مضاف تو، كه آن ربّ در ولايت است و او على عليه السّلام مى‌باشد.

يُنَبَّؤُا الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ

آنچه كه از خير و شرّ عمل كرده، يا ترك كرده، يا آنچه كه در زمان حياتش عمل كرده و آنچه از سنّت‌ها كه براى بعد از مرگش عمل نموده، يا آنچه كه از اموالش در زمان حياتش براى خودش خرج كرد و آنچه كه براى ورثه‌اش گذاشته.

بَلِ الْإِنْسانُ عَلى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ

بصيرت و بينائى براى قلب مانند چشم براى جسد است، به معناى حجّت و دليل نيز استعمال مى‌شود و مؤنّث لفظ «بصير» نيز واقع مى‌شود كه در صورت مؤنّث بودن تقدير آن مى‌شود «عين بصيرة» يعنى چشم بيان يا مقصود اين است كه انسان با جوارح و اعضاى خود بر خودش بيناست و تأنيث خبر بدان ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۳

جهت است كه لفظ «جوارح» جاى لفظ «انسان» نشسته است.

و ممكن است لفظ «تاء» براى تأنيث نباشد، بلكه براى مبالغه باشد.

وَ لَوْ أَلْقى مَعاذِيرَهُ

اگر چه نزد مردم عذر بياورد به هر وسيله‌اى كه عذر آوردن ممكن شود.

زيرا عذر آوردنها اگر چه زشتى و بدى و شرّ را از اغيار و ديگران مخفى مى‌كند ولى بر خود شخص كه مخفى نمى‌ماند، او مى‌داند چه كار كرده اگر چه عذر بياورد.

از امام صادق عليه السّلام آمده است: چه مى‌كند يكى از شما كه خوبى را ظاهر مى‌سازد، بدى و زشتى را مخفى مى‌كند، آيا چنين نيست كه وقتى به وجدان خويش مراجعه كند مى‌فهمد كه آنچنان نيست و خداى تعالى مى‌فرمايد: «بَلِ الْإِنْسانُ عَلى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ» وقتى باطن انسان صالح و خوب باشد علانيّه و آشكار او قوى مى‌شود.

و در خبر ديگرى است: هر كس باطن خويش را مخفى كند خداوند لباس و ردائ همان باطن را به او مى‌پوشاند، اگر خير باشد خير و اگر شرّ باشد شرّ.

لا تُحَرِّكْ بِهِ لِسانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ

خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد و معنای آن این است که قبل از کامل و تمام شدن وحی زبانت را به قرآن حرکت نده و آن را با عجله نگیر مبادا که از دست تو برود و چیزی از قرآن از تو فوت شود.

روایت شده که هرگاه قرآن بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نازل می‌شد چون قرآن را زیاد دوست می‌داشت و برگرفتن آن حریص بود و می‌ترسید که فراموش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۴

کند در تحریک زبانش عجله و شتاب می‌کرد.

یا معنای آیه این است که برائت و بیزاری از معاویه را که می‌خواهی اظهار کنی نکن چنانچه خواهد آمد.

بعضی گفته‌اند: خطاب عام است و مقصود سرزنش بدکاران در روز قیامت با این خطاب است، چون وقتی در روز قیامت نامه‌های اعمال بندگان به دستشان می‌رسد، انسان که بر نفس خودش بینا و آگاه است آن را می‌بیند بدیها و کارهای زشت خود را در نامه‌ی عمل می‌یابد و از این جهت ناراحت می‌شود، آن وقت به او گفته می‌شود: برای خواندن نامه‌ی عمل خود عجله نکن.

إِنَّ عَلَيْنا جَمْعَهُ وَ قُرْآنَهُ

گردآوری (تنظیم) و تنظیم آن به عهده‌ی ماست.

فَإِذا قَرَأْناهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ

روایت شده که پس از نزول این آیه هر وقت جبرئیل بر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نازل می‌شد گوش می‌کرد و هرگاه جبرئیل می‌رفت می‌خواند.

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا بَيانَهُ بر ماست که حقایق آن را بر تو اظهار کنیم تا با حقایق قرآن متحقّق شوی.

كَلَّا بعضی گفته‌اند: منع از آوردن عذر و بهانه است، ما بین دو جمله معترضه است و لفظ «کلّا» منع از تعجیل و تحریک باشد سزاوارتر است.

بَلْ تُحِبُّونَ الْعاجِلَةَ آوردن عذر برای اصلاح نفوس یا برای جهل نقائص نفس نیست، بلکه برای حبّ دنیا و اصلاح دنیاست.

وَ تَذَرُونَ الْآخِرَةَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ جواب سؤال مقدّر از حال آخرت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۵

إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ به ربّ مضاف نظر می‌کند، چون ولایت و صاحب ولایت در آن روز ظهور پیدا می‌کند یا مقصود ربّ مطلق است چون آثار او ظاهر است، یعنی به آثار او نظر می‌کند، یا منتظر ثواب پروردگارش می‌باشد.

از امیر المؤمنین علیه السّلام در حدیثی روایت شده: اولیای خدا بعد از فراغ از حساب به نهری می‌رسند که حیوان نامیده می‌شود، در آنجا خود را می‌شویند، از آن می‌خورند و صورت‌هایشان سفید می‌شود و هر ناپاکی و سختی از آنها دور می‌شود، سپس امر به دخول بهشت می‌شوند و از همین مقام نظر به پروردگارشان می‌کنند که چگونه به آنان ثواب می‌دهد، این است معنای قول خدا: «إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ» و مقصود از نظر به خدا نظر به ثواب خدای تعالی است.

در خبر آمده است: لفظ «ناظرة» در بعضی از لغت‌ها همان منتظر بودن است، آیا نمی‌شنوی قول خدا را که می‌فرماید: «فَناظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ» که به معنای انتظار کشیدن است.

وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ باسِرَةٌ صورت‌ها عبوس و عصبانی، یا مقصود صورتی است که شدیدا در هم کشیده و اخمو شده باشد.

تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِها فاقِرَةٌ لفظ «فاقرة» به معنای مصیبت است و شاید در اصل به معنای شکسته شدن فقرات پشت بوده و سپس در مصیبت غلبه پیدا کرده، چه مصیبت ستون فقرات معنوی را می‌شکند.

منع از اختیار دنیا، یا منع از گمان بردن به نجات آن صورت‌ها و وجوه است.

إِذا بَلَغَتِ ضمیر به نفس برمی‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۶

التَّراقِیَ وَ قِیلَ مَنْ راقٍ گفته می‌شود: چه کسی این مهلکه‌ها را برمی‌دارد.

بعضی گفته‌اند: این سخن را بر سبیل حسرت و ندامت بر زبان می‌آورد، یا ملایکه می‌گویند: چه کسی روح او را بالا می‌برد، ملایکه‌ی رحمت یا ملائکه‌ی عذاب؟

یا چه کسی به وسیله‌ی اسمای خدا او را شفا می‌دهد، که در این صورت لفظ «راق» از «رقیه» است و آن طلب کردن شفا با اسمای خداوند متعال است.

وَ ظَنَّ دانست و علم پیدا کرد، ولی چون علوم نفس از جهت مغایر بودن آنها با معلومات نفس، و جواز انفکاک معلومات از علوم در حکم ظنون و گمانهاست لذا تعبیر به ظنّ و گمان کرد چنانچه مکرّر این مطلب را در گذشته ذکر کردیم.

أَنَّهُ الْفِراقُ فهمید که وقت جدایی از دنیاست.

وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ کنایه از جان دادن و خارج شدن روح است، چون دو ساق پا در آن هنگام به هم می‌پیچیند و چون آخر دنیا به منزله‌ی ساق دنیا و اوّل آخرت به منزله‌ی ساق آخرت است پس جایز است گفته شود دنیا به آخرت پیچید و گره خورد و چون مردم از شدّت و سختی کار تعبیر به ساق می‌کردند جایز است گفته شود: شدّت هول و هراس دنیا به شدّت هول آخرت پیچیده و پیوند خورد.

إِلی رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَساقُ این جمله جواب «إذا» به تقدیر «فاء» می‌باشد، یا به قرینه‌ی مقام جواب محذوف است.

فَلا صَدَّقَ ممکن است این جمله جواب باشد و معنای آیه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۷

چنین می‌شود آنگاه که جان به گلو رسد دیگر راحتی ندارد، زیرا او نه تصدیق کرده و نه نماز خوانده است.

وَ لا صَلَّی نه انبیا و اولیا را تصدیق کرده و نه نماز به پاداشته است.

وَ لکِنْ کَذَّبَ و لکن او انبیا و اولیا را تکذیب کرده وَ تَوَلَّی از طاعت خدا و طاعت جانشینان خدا روی برگردانده است.

ثُمَّ ذَهَبَ إِلی أَهْلِهِ یَتَمَطَّی به سوی اهل خویش می‌رود و تکبّر می‌کند لفظ «یتمطّی» به معنای تکبّر کردن است اعمّ از آنکه اصل آن از «تمطّی» با یا باشد، یا از «تمطّط» با طاء.

أَوْلی لَکَ فَأَوْلی لفظ «اولی» فعل ماضی است و اصل آن «أولاک اللّه ما تکرهه» می‌باشد، یعنی خدا به تو بدی بدهد و آنچه را به تو برساند که آن را دوست نداری، یا خداوند به تو دوری از خیر و خوبی، یا هلاکت را بدهد و به معنای «ولّاک اللّه» است که فاعل و مفعول دوّم حذف شده، لام زایده بر مفعول اوّل جهت تأکید داخل شده است.

یا به معنای «قربّ اللّه منک الهلاک» یعنی هلاکت را خداوند به تو نزدیک گرداند می‌باشد، یا به معنای هلاکت بر تو نزدیک باد است، یا به معنای این است که هلاکت را خداوند به تو بازگردانده از «آل یؤل» که واو قلب به الف شده است.

یا به معنای وای بر تو است، یا افعل التفضیل بدین معناست که آتش یا هلاکت یا لعن بر تو سزاوارتر است، یا به معنای نزدیکتر بودن است که مبتدا حذف شد، یا افعل التفضیل از ویل است که بعد از قلب کردن بدین صورت در آمده و معنای آن وای بر تو یا بسیار و شدیدا وای بر تو می‌باشد.

یا بر وزن «فعلی» است از «آل یؤل» یعنی بازگشت تو بر آتش باد و به هر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۸

تقدیر این کلمه کلمه‌ی تهدید است که از امثال گشته و تغییر و تبدیل در آن راه ندارد و محذوف مقدّر ذکر نمی‌شود.

بعضی گفته‌اند: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دست ابی جهل را گرفت و این جمله را به او گفت، ابو جهل گفت: به چه چیز مرا تهدید می‌کنی؟ نه تو و نه پروردگارت نمی‌توانید به من کاری بکنید، من عزیزترین شخص در این وادی هستم، پس خدای تعالی همان طور که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته بود آیه نازل نمود.

قمی گفته: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در روز غدیر خم مردم را به بیعت با علی علیه السّلام فرا خواند، پس آنگاه که تبلیغ نمود و به مردم آنچه را که در باره‌ی علی باید بگوید و خبر دهد گفت مردم برگشتند معاویه بر مغیرة بن شعبه و ابو موسی اشعری اتّکا داشت، سپس با تکبّر به سوی اهلش می‌رفت و می‌گفت: ما به ولایت علی علیه السّلام هرگز اقرار نمی‌کنیم و گفته‌ی محمّد صلّی اللّه علیه و آله را تصدیق نمی‌کنیم، پس خدای تعالی این آیات را نازل فرمود: «فَلا صَدَّقَ وَ لا صَلَّی ... تا آخر آیه» ثُمَّ أَوْلی لَکَ فَأَوْلی تکرار برای محض تأکید است، یا جمله‌ی اوّل با تأکیدش برای دنیاست و جمله دوّم با تأکیدش برای آخرت است.

أَ یَحْسَبُ الْإِنْسانُ أَنْ یُتْرَکَ سُدی یعنی آیا انسان گمان می‌کند مهمل و بی‌هدف آفریده شده؟

أَ لَمْ یَکُ نُطْفَةً مِنْ مَنِیٍّ یُمْنی این جمله استفهام تقریری است و در مقام تعلیل انکار گمان مهمل آفریده شدن انسان است.

ثُمَّ کانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّی مذکّر بالغ و مؤنّث بالغ درست

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۷۹

کرد، یا مقصود درست کردن بر حسب (انسان) اعضاست، که به معنای:

«فکسونا العظام لحما» می‌شود.

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَیْنِ الذَّکَرَ وَ الْأُنْثی خداوند برای این بنیان و برای مادّه‌ی انسان تغییرات و تحوّلاتی قرار داده که از پست‌ترین حالت‌ها شروع می‌شود و به شریفترین حالت‌ها می‌رسد، پس وقتی انسان بالغ گشت مذکّر یا مؤنّث خداوند او را مهمل نمی‌گذارد، بلکه وقتی در جهت روحانیّتش با مرگ اختیاری یا اضطراری به کمال رسید اهتمام به او بیشتر از آن حالت پست و پایین می‌شود که نطفه‌ی نجس، یا علقه: یا مضغه، یا جنین بوده است.

أَ لَیْسَ ذلِکَ بِقادِرٍ عَلی أَنْ یُحْیِیَ الْمَوْتی آیا چنین خدایی قادر نیست که مردگان را زنده کند؟! در حالی که مرگ سبب حیات و زندگی حقیقی انسانست.

از امام رضا علیه السّلام آمده است که هر وقت این سوره را می‌خواند و تمام می‌شد می‌گفت: منزّه هستی تو خدایا این چنین است که تو می‌گویی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۰

سورة دهر ..... ص : ۳۸۰

اشاره

این سوره، سوره‌ی انسان، سوره‌ی ابرار و سوره‌ی هل اتی نیز نامیده می‌شود و همه‌ی آیات این سوره مکّی است.

و بعضی همه‌ی آنرا مدنی می‌دانند و بعضی گفته‌اند: جز قول:

«وَ لا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِماً أَوْ کَفُوراً» همه مدنی است و بعضی گفته‌اند:

قول خدا «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ تَنْزِیلًا» تا آخر سوره مکّی و بقیّه مدنی است و این سوره مشتمل بر سی و یک آیه است.

[سوره الإنسان (۷۶): آیات ۱ تا ۳۱] ..... ص : ۳۸۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
هَلْ أَتى عَلَى الْإِنْسانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً (۱) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْناهُ سَمِيعاً بَصِيراً (۲) إِنَّا هَدَيْناهُ السَّبِيلَ إِمَّا شاكِراً وَ إِمَّا كَفُوراً (۳) إِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَلاسِلَ وَ أَغْلالاً وَ سَعِيراً (۴)
إِنَّ الْأَبْرارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كانَ مِزاجُها كافُوراً (۵) عَيْناً يَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَها تَفْجِيراً (۶) يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَ يَخافُونَ يَوْماً كانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً (۷) وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً (۸) إِنَّما نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُوراً (۹)
إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِيراً (۱۰) فَوَقاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذلِكَ الْيَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَ سُرُوراً (۱۱) وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِيراً (۱۲) مُتَّكِئِينَ فِيها عَلَى الْأَرائِكِ لا يَرَوْنَ فِيها شَمْساً وَ لا زَمْهَرِيراً (۱۳) وَ دانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلالُها وَ ذُلِّلَتْ قُطُوفُها تَذْلِيلاً (۱۴)
وَ يُطافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَ أَكْوابٍ كانَتْ قَوارِيرَا (۱۵) قَوارِيرَا مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوها تَقْدِيراً (۱۶) وَ يُسْقَوْنَ فِيها كَأْساً كانَ مِزاجُها زَنْجَبِيلاً (۱۷) عَيْناً فِيها تُسَمَّى سَلْسَبِيلاً (۱۸) وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ إِذا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤاً مَنْثُوراً (۱۹)
وَ إِذا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيماً وَ مُلْكاً كَبِيراً (۲۰) عالِيَهُمْ ثِيابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ وَ حُلُّوا أَساوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَ سَقاهُمْ رَبُّهُمْ شَراباً طَهُوراً (۲۱) إِنَّ هذا كانَ لَكُمْ جَزاءً وَ كانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُوراً (۲۲) إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلاً (۲۳) فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِماً أَوْ كَفُوراً (۲۴)
وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ أَصِيلاً (۲۵) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلاً طَوِيلاً (۲۶) إِنَّ هؤُلاءِ يُحِبُّونَ الْعاجِلَةَ وَ يَذَرُونَ وَراءَهُمْ يَوْماً ثَقِيلاً (۲۷) نَحْنُ خَلَقْناهُمْ وَ شَدَدْنا أَسْرَهُمْ وَ إِذا شِئْنا بَدَّلْنا أَمْثالَهُمْ تَبْدِيلاً (۲۸) إِنَّ هذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلاً (۲۹)
وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً (۳۰) يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۳۱)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۲

ترجمه: ..... ص : ۳۸۲

آيا مدتى از روزگار بر انسان گذشت كه هنوز چيزى قابل ذكر نبود.
ما انسان را از نطفه‌اى آميخته آفريده‌ايم و به آزمونش مى‌كشيم و او را شنوا و بينا ساخته‌ايم.
ما او را به راه آورده‌ايم، چه سپاسگزار باشد، چه ناسپاس.
ما براى كافران زنجيرها و بندها و آتش فروزان آماده ساخته‌ايم.
بيگمان نيكان از جامى كه آميزه‌ى آن كافور است، مى‌نوشند.
چشمه‌اى كه بندگان [درستكار] خداوند از آن مى‌آشامند، [و] روان مى‌كنندش هر گونه بخواهند.
آنان به نذر خود وفا مى‌كنند و از روزى كه شرش دامنگستر است، بيم دارند.
و خوراك را با وجود دوست داشتنش به بينوا و يتيم و اسير اطعام كنند
[و در دل گويند] ما فقط براى خشنودى خداوند شما را اطعام مى‌كنيم، از شما نه پاداشى مى‌خواهيم و نه سپاسى.
ما از پروردگارمان در روزى كه دژم و دشوار است، مى‌ترسيم.
پس خداوند آنان را از شر آن روز در امان دارد و به ايشان تازگى و خرّمى بنمايانند.
و به آنان به خاطر صبرى كه ورزيده‌اند بوستانى [بهشتى] و [جامه‌ى] ابريشم پاداش دهد.
در آنجا بر او رنگها تكيه زده، در آنجا نه [گرماى] خورشيدى بينند و نه سرماى سختى.

و سایه‌های آن به ایشان نزدیک باشد و میوه‌های آن در کمال دسترس پذیری باشد.

و بر ایشان ظرفهایی سیمین و کوزه‌هایی که آبگینه است می گردانند.

آبگینه‌هایی از سیم که آنها را به اندازه پیموده باشند.

و در آنجا به آنان جامی بنوشانند که آمیزه‌ی آن زنجبیل است.

از چشمه‌ای در آنجا که سلسبیل نامیده می‌شود.

و پسرانی جاویدان بر گرد آنان گردند، که چون بنگریشان، پنداریشان که مروارید پراکنده‌اند.

و چون آنجا را بنگری، ناز و نعمت [فراوان] و ملک بیکران بینی.

بر بالای آنان جامه‌هایی از ابریشم نازک سبز و ابریشم ستبر است و به دستبندهای سیمین آراسته شوند، و پروردگارشان به آنان شرابی پاکیزه نوشاند.

این پاداشی برای شماست و سعی شما مشکور است.

ما خود قرآن را بر تو چنانکه باید و شاید فرو فرستاده‌ایم.

به انتظار حکم پروردگارت شکیبا باش و از آنان از هیچ گناهکار یا ناسپاسی اطاعت مکن.

و هر بامداد و شامگاهی نام پروردگارت را یاد کن.

و در بخشی از شب برای او [به نماز] سجده کن و در بخشی بلند از شب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۳

او را نیایش کن.

بیگمان اینان بهره‌ی [دنیوی را دوست دارند و روزی سنگین را که در پیش دارند، رها می کنند.

ما آنان را آفریده‌ایم و پیوندشان را استوار داشته‌ایم، و چون خواهیم آنان را به همانندانشان جانشین می‌سازیم.

این پندآموزی است، پس هر کس که خواهد راهی به سوی پروردگارش در پیش گیرد.

و [چنین چیزی] نخواهید مگر آنکه خدا خواهد، بیگمان خداوند دانای فرزانه است.

هر کس را که خواهد به جوار رحمت خویش درآورد، و برای ستمکاران [مشرک] عذابی دردناک آماده ساخته است.

تفسیر ..... ص : ۳۸۳

اشاره

هَلْ أَتی عَلَی الْإِنْسانِ حِینٌ مِنَ الدَّهْرِ در اینجا استفهام تقریری است، یعنی، چنین روزی محقّقا بر انسان گذشته است، لذا استفهام به تحقیق و تقریر تفسیر شده است.

لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مَذْکُوراً در خلق و آفرینش چیزی نبود، یعنی، مقدّر و مقدور بود، نه مکوّن و مخلوق (در عالم مجرّدات وجود ذات وجود داشت نه به صورت نمود).

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشاجٍ جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: پس چگونه انسان آفریده شده؟ فرمود: ما آن را از نطفه‌ی مخلوط آفریدیم.

لفظ امشاج از تشمج (یشمج) از باب «نصر» (ینصر) به معنای مخلوط کردن است و شیء مشیج مانند فیثل و سبب و کتف به معنای

مخلوط است و جمع آن «امشاج» است.

و نطفه از «أمشاج» گفته‌اند یا از آن جهت است که اخلاط یا عناصر، یا استعدادهای اعضا و قوا در آن مخلوط است، یا دو آب مرد و زن در آن اختلاط

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۴

پیدا می کند.

نَبْتَلِيهِ آن را از زیادی و چیزهایی که مناسب او نیست خالص می گردانیم و چیزی به او می‌دهیم و بر او تفضّل می کنیم که مناسب شأن او باشد.

فَجَعَلْناهُ سَمِيعاً بَصِيراً پس او را بر شریف‌ترین حالت حیوانی قرار دادیم (که شنوایی و بینایی از جمله آنهاست).

إِنَّا هَدَيْناهُ السَّبِيلَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس از آن به انسان چه کار کردی؟ و چه کاری در باره‌ی او انجام خواهی داد؟

پس فرمود: ما بر حسب فطرتش راه را بر او نشان خواهیم داد، که بر حسب فطرت همه کس خیر و شرّ انسانی را می‌داند و می‌شناسد و شنوندگان توسط انبیا و اولیا دعوت می‌شوند و تکلیف خیر و شرّ را می‌دانند.

إِمَّا شاكِراً برخی آنچه را که به او نشان دادیم و شناساندیم به کردار می کشانند.

وَ إِمَّا كَفُوراً آنچه را که به او شناساندیم، رها می کنند.

إِنَّا أَعْتَدْنا جواب سؤال مقدّر از حال کسی است که کفران می کند و اطاعت خدا نمی کند، که خدای می‌فرماید: ما آماده کرده‌ایم.

لِلْكافِرِينَ سَلاسِلَ برای ناپذیرایان سلسله‌های زنجیر که با آنها کشیده می‌شوند.

وَ أَغْلالًا که با آنها بسته می‌شوند وَ سَعِيراً و با آن می‌سوزند.

إِنَّ الْأَبْرارَ يَشْرَبُونَ جواب سؤال مقدّر از حال شاکران

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۵

و اطاعت کنندگان است که آن نیکان می‌نوشتند، مِنْ كَأْسٍ از شراب با کاسه‌ای، كانَ مِزاجُها كافُوراً عَيْناً يَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ که در آن آمیخته به کافور است، از چشمه‌ای که بندگان خدا از آن می‌نوشند.

يُفَجِّرُونَها آن چشمه‌ها را به هر سو و به هر جا که بخواهند جاری می‌سازند، یا آب آن چشمه‌ها را از هر جا که بخواهند خارج می‌سازند.

تَفْجِيراً جوشش آن شراب آنقدر عظمت دارد و بزرگ است که قابل وصف و شناسایی نیست.

مراتب شراب روحانی ..... ص : ۳۸۵

بدان که انسان دارای حالات، مراتب و درجاتی است، انسان در اوّلین مرتبه‌اش در تغییرات و تطوّراتش جماد و در مرتبه‌ی دوّم در تفنّناتش نبات است، در مرتبه‌ی سوّم در تبدّلات و تقلّبات (دگرگونی‌های) ش حیوان است و در چهارمین مرتبه‌اش در کثرت نشئه‌ها انسان است و هر یک از آن مراتب دارای: میل‌ها، اقتضاها، شهوت‌ها، غضب‌ها، محبّت‌ها، اشتیاق‌ها، عزم‌ها، اراده‌ها، حرکت‌ها و سکون‌ها می‌باشد، انسان وقتی به حدّ مرد و زن بودن می‌رسد یا حرکات و سکناتش محکوم بر میل‌های جمادی است، یا محکوم اقتضاهای نباتی، یا محکوم شهوت‌ها و غضب‌های حیوانی، یا محکوم ادراکات و حیله‌های شیطانی است یا محکوم به حکم عقل انسانی.

اگر حرکات و سکنات انسان از قسم اوّل باشد همه‌ی آنها از آن جهت که منجرّ به کار زشت و زشت‌تر می‌شود همانند سلسله‌هایی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۶

هستند که در دنیا او را به پایین‌ترین مرتبه‌ی نفس می‌کشانند که آن همان صورت جهنّم آخرت است و نیز به سوی عمل قبیح و زشت می‌کشانند که از آثار شعله‌های جهنّم است.

و این سلسله‌ها در دنیا از نظرهای حسّی پنهانست، اگر چه برای اهل ملکوت با نظرهای ملکوتی مشهودست و لکن در آخرت بنابر تجسّم اعمال ظاهر و آشکارست و موجب سلسله‌های و زنجیرهای دیگر اخروی می‌گردد.

بنابر آنکه در آخرت عمل‌ها پاداش مناسب خود را دارند و همه‌ی اعمال از آن جهت که نفس زشتی و سنگینی از آنها کسب می‌کند غل و زنجیرهایی برای نفس می‌شوند که از نظرهای دنیوی پنهان و برای نظرهای اخروی آشکارست.

و اگر حرکت‌ها و سکون‌ها از قسم اخیر باشد، سبب رها شدن از زنجیرها و سلسله‌ها می‌شود و سبب خروج او از جهنّم نفس و صعود و ترقّی او بر پلّه‌های انسانیّت به سوی اعلی علیّین و قرب پروردگار عالمیان می‌شود.

به عبارت دیگر: انسان پس از بلوغ هر کاری که انجام می‌دهد یا به سبب امر آمر الهی است، بدون شراکت نفس و امر نفس، یا با شراکت نفس است، یا با امر نفس انجام می‌گیرد بدون آنکه پروردگارش و امر پروردگارش در آن دخالت داشته باشد.

اگر از قسم اوّل (بدون شراکت نفس) باشد سبب رهایی و نجات او می‌شود و فعل او از چیزهایی می‌شود که موجب قرب الهی می‌گردد از قبیل واجبات، فرایض و اگر از قسم دوّم باشد که نفس در انجام کار با امر خدا شراکت دارد، در آن صورت یا از آن جهت است که به خدا توجّه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۷

دارد و انسان را در امتثال امر خدا و قرب به او کمک می‌کند و یا از آن جهت است که از خدا روی گردانیده به لذّت‌ها و بهره‌های نفس متوجّه می‌کند.

اوّلی مانند قسم اوّل است و سبب رهایی و نجات نفس می‌شود، از قبیل تقرّب جستن به خدا و نزدیک شدن به وسیله‌ی نوافل و مستحبّات و در صورت دوّم عمل کننده مشرک در عبادت می‌شود و عملش به سوی خودش باز می‌گردد و خداوند آن را به شریکش وامی‌گذارد، چه خداوند بی‌نیازترین شریک‌هاست و هر عملی که انسان در این صورت انجام می‌دهد و غیر خدا را در آن شریک قرار می‌دهد، خداوند آن عمل را به شریکش وامی‌گذارد و آن عمل‌ها غل و زنجیر برای نفس می‌گردند.

و اگر از قسم سوّم باشد جز غل و زنجیر و سلسله چیزی نمی‌شود و خدای تعالی به آن اشاره کرده آنجا که فرموده: «كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ» که اصحاب یمین کسانی هستند که ولایت علی علیه السّلام را با بیعت خاصّ ولوی قبول کرده‌اند و اینان کسانی هستند که توجّه به خدا دارند و رضایت و لقای او را طلب می‌کنند.

پس اگر در حال حضور باشند و ولیّ امرشان بر آنان ظاهر گردد و فعل و کارهای آنان را به وسیله‌ی آلات اعضای آنان انجام دهد، بدون آنکه نفسهایشان در کارهایشان دخالت کنند.

در این صورت فعل آنان از قسم اوّل می‌شود و اگر حالت حضور نداشته باشند ولی حبّ و دوستی آنان نسبت به پروردگارشان و ولیّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۸

امرشان باشد به نحوی که برای آنان توجّه و التفاتی به نفسها و بهره‌های نفس باقی نماند، بلکه نفسهایشان باعث کمک اعمالشان باشد و بهره‌های نفسشان در راه امتثال امر خدا و طلب رضای او باشد، در این صورت قسم دوّم است که ملحق به قسم اوّل می‌شود.

ولی اگر در کارهایشان از پروردگارشان و امر او غافل باشند و در پی بهره‌ها و لذّت‌های پست نفس باشند در این صورت در آن

کارها از اصحاب یمین نیستند، که در امثال، این موارد قید حیثیّت معتبر است.

و در گرو اعمال خویش می‌باشند مانند سایر مردم و در آن اعمال و کارها از بیعت خود بهره‌ای نمی‌برند و در همین حال اگر ریسمان ولایت را قطع نکنند و بذر ایمان را فاسد ننمایند هنگام مرگ و بعد از مرگ از بیعت خویش بهره‌مند می‌شوند.

مولوی قدّس سرّه به سلسله‌ها و زنجیرهای پنهانی اشاره کرده و می گوید:

خلق دیوانه شهوت سلسله می کشد شان سوی دکّان و غله

هست این زنجیر از خوف و وله تو مبین این خلق را بی‌سلسله

میکشاندشان به سوی نیک و بد گفت حق فی جیدها حبل المسد

قد جعلنا الحبل فی اعناقهم و اتّخذنا الحبل من اخلاقهم

بدان کسانی که شراب خبیث حرام را می‌نوشند حالات مختلفی دارند و بر حسب اختلاف در حالات نوشیدن شراب صوری آنان نیز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۸۹

مختلف می‌شود، زیرا گاهی حرارت بر مزاج آنان غالب می‌شود و گاهی برودت و گاهی مزاجشان معتدل می‌شود و بر حسب اختلاف آن حالات گاهی به شرابشان کافور مخلوط کنند و گاهی زنجبیل و گاهی آن را تنها بدون هیچ چیز خارجی می‌نوشند و گاهی شراب خالص می‌نوشند تا اذیّت شراب و کسالت مستی آن از بین برود، که آن طهور و غسّال نامیده می‌شود.

و سالکین الی اللّه نیز دارای انواع شراب معنوی، روحانی هستند.

که گاهی برودت سلوک بر آنان غالب می‌شود، که پروردگارشان شراب زنجبیل به آنان می‌دهد و آنان را در حرارت شوق و طلبشان می‌افزاید و گاهی حرارت شوق بر آنان غالب می‌شود که پروردگارشان شراب کافوری به آنان می‌نوشاند تا گرمای اشتیاقشان با سردی کافور سلوک معتدل گردد و گاهی شراب خالص به آنان می‌نوشاند و این در صورتی است که در سلوک و جذب معتدل باشند و گاهی شراب طهور می‌نوشاند که آنان را از نسبت دادن اموال و افعال و صفات به نفسهایشان، بلکه از انانیّتها می‌شوید و پاک می کند و این حالات در آخرت و در بهشت‌ها بر آنان عارض می‌شود.

یُوفُونَ بِالنَّذْرِ نذر چیزی است که انسان آن را بر خودش واجب می کند با شرط یا بدون شرط و مقصود از آن در اینجا عهدی است که در ضمن بیعت عامّ یا خاصّ آمده است و وفا به این نذر مستلزم وفا به جمیع عهدها و شرطهاست.

وَ یَخافُونَ یَوْماً کانَ شَرُّهُ مُسْتَطِیراً و از روزی که شرّ آن پراکنده یا در نهایت پراکندگی است، بیم دارند، در خبر بدین معنا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۰

آمده است: روزی که شرّ آن چهره را در هم عبوس می کند و بعضی گفته‌اند: از روزی که بزرگ و عظیم است، بیم دارند.

وَ یُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ مِسْکِیناً وَ یَتِیماً وَ أَسِیراً إِنَّما نُطْعِمُکُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لا نُرِیدُ مِنْکُمْ جَزاءً وَ لا شُکُوراً تا آنجا که آنان خوراک خویش را از روی محبّت به مسکن و یتیم و اسیر می‌دهند و می گویند: ما از شما پاداش و سپاس نمی‌خواهیم بلکه تنها برای طلب رضایت خدا اطعام کردیم.

إِنَّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا یَوْماً عَبُوساً قَمْطَرِیراً ما از روز ناخوشایندی که صورت‌ها در آن روز درهم کشیده می‌شود و به شدّت گرفته می‌شود، بیمناکیم.

«شأن نزول آیات اطعام به مسکین و یتیم و اسیر» از بیشتر عامّه و خاصّه روایت شده که این آیات تا قول خدا: «وَ کانَ سَعْیُکُمْ مَشْکُوراً» در باره‌ی علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام و حسن علیه السّلام و حسین علیه السّلام و کنیز آنان به نام فضّه نازل شده است.

و اخباری که در این مورد وارد شده بر حسب الفاظ مختلف و مضمون بیشتر آنها مجمل است.

و مشهورترین آن اخبار این است: حسن و حسین علیهما السّلام مریض شدند، علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام و فضّه نذر کردند اگر حسن و حسین علیهما السّلام را خداوند شفا بدهد، سه روز روزه بگیرند.

علی علیه السّلام سه صاع جو از یک یهودی قرض کرد، یا خود را اجیر کرد تا برای او پشم بریسد و در مقابل سه صاع جو بگیرد، پس هر سه، روزه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۱

گرفتند، فاطمه علیها السّلام یک صاع از جو را آرد کرد و نان پخت و علی علیه السّلام نماز مغرب را خواند و فاطمه علیها السّلام نان جو را نزدیک آنان آورد، در این هنگام مسکین و مستمندی آنان را فرا خواند و از آنان درخواست چیزی کرد.

پس نان جو را به آن مسکین دادند و جز آب چیزی نچشیدند و تنها با آب افطار کردند.

روز دوّم فاطمه علیها السّلام یک صاع دیگر از آن آرد جو پخت و هنگام افطار نزدیک آورد، که ناگهان یتیمی بر در خانه طلب طعام نمود، پس آن نان را به یتیم دادند و جز به آب افطار نکردند.

در روز سوّم اسیری آمد و طلب طعام نمود، که باز نان را به اسیر دادند و جز آب چیزی نچشیدند.

و چون روز چهارم شد و نذرهایشان را عمل کرده و به اتمام رسانیدند، علی علیه السّلام در حالی که حسن و حسین علیهما السّلام همراه او بودند نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدند و از گرسنگی ضعیف شده بودند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با دیدن آنان گریه کرد و جبرئیل سوره‌ی «هل أتی» را نازل نمود «۱».

در بعضی از اخبار آمده: وقتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آنان را گرسنه دید، جبرئیل نازل شد در حالی که با او کاسه‌ی بزرگی بود که با درّ و یاقوت تزیین گشته و پر از ترید و گوشت بود، یک قطعه از گوشت دست حسین علیه السّلام بود که یک زن یهودی صدا زد: ای اهل خانه، من گرسنه‌ام و شما این غذا را از کجا آورده‌اید؟

به من غذا بدهید، پس حسین علیه السّلام دستش را دراز کرد تا به آن زن غذا بدهد، که در این هنگام جبرئیل آمد و از دستش گرفت و کاسه را به

---

(۱) نور الثقلین- تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۲

آسمان برد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: اگر حسین علیه السّلام آن قطعه از غذا را نمی‌خواست به آن زن بدهد آن کاسه‌ی غذا در میان اهل بیت من می‌ماند و تا روز قیامت از آن می‌خوردند.

فَوَقاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذلِکَ الْیَوْمِ وَ لَقَّاهُمْ نَضْرَةً خرّمی و طراوت در صورت‌ها.

وَ سُرُوراً و خوشحالی در دلها. وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِیراً مُتَّکِئِینَ فِیها عَلَی الْأَرائِکِ پاداش شکیبایی آنان بهشت است، با پوشش حریر در حالی که به تخت تکیه زده‌اند.

لفظ «أرائک» جمع «أریکة» به معنای تخت در حجله و هر چیزی است که به آن تکیه داده شود، تخت باشد یا غیر تخت. یا منظور تختی است آراسته در اطاقی یا در خانه‌ای.

لا یَرَوْنَ فِیها شَمْساً وَ لا زَمْهَرِیراً نه گرما می‌بینند و نه سرما، بلکه در هوای معتدل قرار می‌گیرند.

وَ دانِیَةً عَلَیْهِمْ ظِلالُها سایه‌های درختان به آنان نزدیک است، یا دایمی است و معنای نزدیکی سایه، نزدیکی سایه‌بان به آنانست.

یا ظلال جمع «ظلّه» با ضمّه به معنای سایه‌بان است.

وَ ذُلِّلَتْ قُطُوفُها و چیدن میوه بر آنان آسان می‌شود.

تَذْلِیلًا گویی میوه‌ها در اختیار کسی است که می‌چیند، که هر وقت و هر طور و بر هر حالت که بخواهد، می‌چیند.

وَ یُطافُ عَلَیْهِمْ بِآنِیَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَ أَکْوابٍ لفظ «أکواب»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۳

جمع «کوب» است و آن کوزه‌ای است که نه دسته دارد و نه لوله.

کانَتْ قَوارِیرَا قَوارِیرَا هر دو لفظ «قواریر» با تنوین خوانده شده تا تناسب بین هر دو محفوظ باشد و بعضی نیز تنها اوّلی را با تنوین خوانده‌اند.

مِنْ فِضَّةٍ کوزه‌ها در صفا و شفافیّت مانند بلوراند، یا کوزه‌های بلورین از نقره ساخته شده، نه از سایر سنگ‌ها مانند کوزه‌های دنیا.

قَدَّرُوها تَقْدِیراً صفت کوزه‌ها یا ظرفها و کوزه‌هاست و معنای آن کوزه‌هایی است که مؤمنین در نفسهایشان آنها را اندازه‌گیری می‌کنند، یا آرزوی آنها را می‌نمایند، یا ساقی‌ها و غلامان که آن جام‌ها را می‌چرخانند به اندازه‌ی میل مؤمنین اندازه‌گیری می‌کنند و لفظ «قدّروها» به صورت مجهول نیز خوانده شده است.

وَ یُسْقَوْنَ فِیها کَأْساً کانَ مِزاجُها زَنْجَبِیلًا لفظ «کأس» بر خمر و شراب اطلاق می‌شود، از این رو مؤنّث آورده می‌شود و چون سالک الی اللّه که اندکی و چیزی از نفسش در او باقی مانده ناچار دارای حرارت طلب و اشتیاق سیر در عالم صفات بی‌نهایت است.

لذا گاهی شراب زنجیلی به او نوشانده می‌شود تا حرارت طلبش شدیدتر گشته و لذّت سیر و وجدش بیشتر شود.

عَیْناً فِیها تُسَمَّی سَلْسَبِیلًا لفظ «سلسبیل» بدل از «کأس» است.

به صورت بدل اشتمال و سلسبیل شرابی است که به آسانی از گلو فرو می‌رود و طعم لذیذ دارد و به آن شراب سلسل، سلسال و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۴

سلسبیل گفته می‌شود، اینچنین در مجمع آمده است.

وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ لفظ «ولدان» جمع ولید به معنای غلام است.

مُخَلَّدُونَ به طور دایمی در بهشت هستند، یا غلامان به طور دایم در آن حالت می‌باشند.

إِذا رَأَیْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤاً در صفا و زیبایی و درخشندگی چون مرواریدند.

مَنْثُوراً در خدمت یا در کثرت پراکنده هستند نه منظوم و پیوسته.

وَ إِذا رَأَیْتَ و اگر چیزی را ببینی، ثَمَّ در بهشت. مفعول حذف شده تا اشاره به این باشد که هر چیزی که در آنجا دیده شود مشتمل بر جمیع چیزهایی است که در مملکت کبیر وجود دارد.

رَأَیْتَ نَعِیماً وَ مُلْکاً کَبِیراً ملکی که جدّا بزرگ و وسیع است، که پایین‌ترین و ضعیف‌ترین آنان ملک و مملکتش را یک راه هزار ساله می‌بیند، بالای آن را می‌بیند همانطور که پایین آن را می‌بیند.

بعضی گفته‌اند: ملک کبیر عبارت است از قدرت بر برآورده نمودن آرزوها و تنفیذ امر و بعضی گفته‌اند: طلب اذن ملایکه و رسولان خدا علیهم السّلام بر مؤمنین است.

عالِیَهُمْ ثِیابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ جامه‌هایشان از حریر نازک و کلفت است.

وَ حُلُّوا أَساوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَ سَقاهُمْ رَبُّهُمْ شَراباً طَهُوراً شرابی که آنان را از هر چیزی که به آنان منسوب است از قبیل اموال و افعال و اوصاف و ذوات پاک می‌کند تا آنجا که جز محبوبشان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۵

چیزی باقی نمی‌ماند و در نتیجه لذّت آنان خالص گشته و به چیزی آمیخته نمی‌شود و در خبری آمده است: آن شراب آنان را از حسد پاک می‌سازد و موی صورتشان را می‌ریزد.

و در خبر دیگری است: آنان را از هر چیزی جز خدا پاک می‌سازد.

إِنَّ هذا کانَ لَکُمْ جَزاءً وَ کانَ سَعْیُکُمْ مَشْکُوراً خطاب از جانب خدا به بندگانش در دنیاست یا خطاب از جانب خدا یا ملایکه به بندگانش در آخرت است که این پاداش شماست و کوشش شما مورد سپاس است.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْقُرْآنَ تَنْزِیلًا که ما قرآن را به تدریج (در عالم کبیر و صغیر) از مقام اجمال به تفصیل و از جوهر حقایق به عرض الفاظ نازک کردیم قرآن ولایت علی علیه السّلام جز از نزد ما نیست، پس چرا تو از مردم می‌ترسی، یعنی، از آنان مخفی می‌کنی و از ردّ یا ارتداد یا منصرف کردن آنان هستی و (علی علیه السّلام را) از حقّش می‌ترسانی؟! فَاصْبِرْ لِحُکْمِ رَبِّکَ پس به حکم پروردگارت صبر کن و بر آنچه در حق علی علیه السّلام می‌گویند اندوهناک مباش و آنچه را که ما بر تو نازل کردیم تغییر نده.

وَ لا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِماً أَوْ کَفُوراً از کسی که بر تو در باره‌ی علی علیه السّلام عاصی باشد و یا که ولایت علی علیه السّلام یا نبوّت تو را بپوشاند و مخفی کند پیروی مکن (به حرفش توجّه نکن) که نسبت بین آن دو عموم من وجه است.

وَ اذْکُرِ اسْمَ رَبِّکَ اسم ربّ خود را به یاد آور، است ربّ عبارت از لطیفه‌ی انسانی است که همان ولایت تکوینی است که با

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۶

ولایت تکلیفی قوی می‌شود، سپس صاحب ولایت و رسالت و سپس هر کسی است که ولایت را قبول کرده، سپس هر وجود عینی امکانی و سپس الفاظ و حروفی هستند که وضع شده‌اند، سپس نقشهای نوشته شده می‌باشند.

ذکر کردن همه‌ی این امور بدان جهت است که همه‌ی آنها اسمای ربّ بوده و به آنان امر شده و نافع برای انسان و موجب نجات انسان از سقوط و هلاکت و آتش‌اند (یادآوردن و نمایان کردن آن حقیقت وجودی به شکل پنداری، کرداری و حالی در قلب، زبان و جان است).

بُکْرَةً وَ أَصِیلًا به طور دایمی یا خصوص این دو وقت بامداد و شامگاه از باب آنکه آن دو وقت شرافت دارند.

وَ مِنَ اللَّیْلِ و نیز در شب که مظهر عالم طبع و مظهر تاریکی نفس و انانیّت آن می‌باشد.

فَاسْجُدْ لَهُ پس با شکستن انانیّت نفس برای خدا سجده کن.

وَ سَبِّحْهُ لَیْلًا طَوِیلًا مقدار طولانی از شب، یا مقصود شب طبع است که طول آن به مقدار عمر است.

از امام رضا علیه السّلام آمده است: مقصود از این، تسبیح نماز شب است.

و قول خدا: «بُکْرَةً وَ أَصِیلًا» گاهی تفسیر شده به نماز صبح، ظهر و عصر و قول خدا: «وَ مِنَ اللَّیْلِ فَاسْجُدْ لَهُ» به نماز مغرب و عشاء و قول خدا «وَ سَبِّحْهُ لَیْلًا طَوِیلًا» به سجده و عبادت در مقدار طولانی از شب تفسیر شده است «۱».

إِنَّ هؤُلاءِ این مشرکین یا منافقین که از ولایت علی علیه السّلام امتناع

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵ ص ۴۸۹

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۷

می‌کنند، یُحِبُّونَ الْعاجِلَةَ دنیا نقد عاجل را دوست دارند و لذا امر خدا و رسولش را امتثال نمی‌کنند و تسلیم رسول خدا و وصیّ او نمی‌شوند.

وَ یَذَرُونَ وَراءَهُمْ یَوْماً ثَقِیلًا مقصود از «وراءهم» امام و جلو آنانست ولی خدای تعالی تعبیر به ورا و پشت سر کرد.

تا اشعار به این باشد که آنان وارونه عمل می‌کنند، بر دنیا روی می‌آورند در حالی که دنیا بر آنان پشت می‌کند و از آخرت روی بر می گردانند در حالی که آخرت به آنان روی می‌آورد و مقصود از سنگینی آن روز سنگینی حساب و سختی‌ها و حسابگرهای آن روز است.

نَحْنُ خَلَقْناهُمْ وَ شَدَدْنا أَسْرَهُمْ ما آفرینش آنان را محکم کردیم، یا مفاصل آنان را با عصب و رگ استحکام بخشیدیم، یا الیاف معده و شانه را بستیم و محکم کردیم تا آن دو در اختیار صاحبشان قرار گرفتند.

وَ إِذا شِئْنا بَدَّلْنا أَمْثالَهُمْ تَبْدِيلًا و هرگاه بخواهیم آنان را از بین می‌بریم و اولادانشان را جانشین آنان قرار می‌دهیم.

لفظ «إذا» آورده، چون وقوع آن محقّق و حتمی است.

إِنَّ هذِهِ ولایت علی علیه السّلام یا قرآن ولایت علی یا این سوره که در آن ولایت ذکر شده است.

تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ سَبِيلًا وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ چون قول خدای تعالی: «فمن شاء» موهم استقلال مردم در مشیّت بود، لذا این توهّم را رفع نمود و فرمود: جز آنچه را که خدا بخواهد شما نمی‌خواهید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۸

«مراتب مشیّت و انتخاب در تفسیر و ما تشاؤون الّا ان یشاء اللّه» ..... ص : ۳۹۸

بدان که چیزی از امور تکوینی و افعال بندگان و اخلاق و اراده و مشیّت‌های بندگان محقّق نمی‌شود مگر با هفت چیز و به وسائط هفت گانه:

۱- مشیّت از جانب خدای تعالی ۲- اراده‌ی الهی ۳- قدر از جانب خدای متعال ۴- قضا ۵- اذن ۶- اجل ۷- کتاب مشیّت اضافه‌ی اشرافی خداست که عبارت از فعل و کلمه‌ی اوست و قوام وجود هر چیزی از مبدعات و مخترعات و منشآت و تکوینیات مشیّت خداست و مشیّت خدا غیر از محبّت و رضای اوست و رضا و خشم به منزله‌ی صورت مشیّت و مشیّت به منزله‌ی مادّه است و مشیّت عباد همان مشیّت خداست با ضمیمه‌ی خصوصیّت اضافه و نسبت به بندگان.

بنابراین معنای «ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ» این است که چیزی را شما نمی‌خواهید مگر در حالی که خدا بخواهد، یا به سبب خواستن خدا، یا برای اینکه خدا بخواهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۳۹۹

و امّا لفظ «ان یشاء اللّه» را مفعول «تشاءون» قرار دادن بر حسب ظاهر بعید است، اگر چه بر حسب نظر دقیق صحیح باشد، زیرا هر چیزی که بندگان می‌خواهند با مشیّت خدا متقوّم و متحقّق است، بلکه آن عین مشیّت خداست که بر حسب اضافه محدود به حدود ممکنات شده است، در تفسیر قول خدای تعالی «وَ لكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ» از سوره‌ی بقره بیان وافی و مفصّل در باره‌ی این مطلب گذشت که مشیّت خدا و اراده‌ی او عین مشیّت بندگان و اراده‌ی آنانست بدون آنکه جبر و تسخیر و قهری لازم بیاید».

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً پس چون خدا عالم به دقایق صنع و مصالح مصنوع است، مشیّت خویش را عین مشیّت بندگان قرار داده است.

حَكِيماً به اندازه‌ای حکیم و لطیف است که در این کار لطفی قرار داده که هیچ کس آن را درک نمی‌کند، بلکه همه ضدّ آن را توهم می‌کنند و می‌گویند: خداوند امور بندگان و افعالشان را به خودشان واگذار نموده است.

يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ هر کس را که دوست دارد و از او راضی است در دایره‌ی رحمت خویش قرار می‌دهد.

وَ الظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً و برای ستمگران عذاب دردناکی آماده کرده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۰

سورة المرسلات ..... ص : ۴۰۰

اشاره

این سوره مکّی است و شامل پنجاه آیه است.

[سوره المرسلات (۷۷): آیات ۱ تا ۵۰] ..... ص : ۴۰۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ الْمُرْسَلاتِ عُرْفاً (۱) فَالْعاصِفاتِ عَصْفاً (۲) وَ النَّاشِراتِ نَشْراً (۳) فَالْفارِقاتِ فَرْقاً (۴)
فَالْمُلْقِياتِ ذِكْراً (۵) عُذْراً أَوْ نُذْراً (۶) إِنَّما تُوعَدُونَ لَواقِعٌ (۷) فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ (۸) وَ إِذَا السَّماءُ فُرِجَتْ (۹)
وَ إِذَا الْجِبالُ نُسِفَتْ (۱۰) وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ (۱۱) لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ (۱۲) لِيَوْمِ الْفَصْلِ (۱۳) وَ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الْفَصْلِ (۱۴)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۵) أَ لَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ (۱۶) ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ (۱۷) كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (۱۸) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۹)
أَ لَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ ماءٍ مَهِينٍ (۲۰) فَجَعَلْناهُ فِي قَرارٍ مَكِينٍ (۲۱) إِلى قَدَرٍ مَعْلُومٍ (۲۲) فَقَدَرْنا فَنِعْمَ الْقادِرُونَ (۲۳) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۲۴)
أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفاتاً (۲۵) أَحْياءً وَ أَمْواتاً (۲۶) وَ جَعَلْنا فِيها رَواسِيَ شامِخاتٍ وَ أَسْقَيْناكُمْ ماءً فُراتاً (۲۷) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۲۸)
انْطَلِقُوا إِلى ما كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۲۹)
انْطَلِقُوا إِلى ظِلٍّ ذِي ثَلاثِ شُعَبٍ (۳۰) لا ظَلِيلٍ وَ لا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ (۳۱) إِنَّها تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ (۳۲) كَأَنَّهُ جِمالَتٌ صُفْرٌ (۳۳) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۳۴)
هذا يَوْمُ لا يَنْطِقُونَ (۳۵) وَ لا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ (۳۶) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۳۷) هذا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْناكُمْ وَ الْأَوَّلِينَ (۳۸) فَإِنْ كانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ (۳۹)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۰) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلالٍ وَ عُيُونٍ (۴۱) وَ فَواكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۴۲) كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳) إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (۴۴)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۵) كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ (۴۶) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۷) وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لا يَرْكَعُونَ (۴۸)
وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۴۹)
فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (۵۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۱

ترجمه: ..... ص : ۴۰۱

به نام خداوند بخشنده مهربان

سوگند به فرستادگان پیاپی.

و تند بادهای سخت.

و سوگند به بادهای پراکنده‌ساز [ابرها].

و جدا سازان [حقّ و باطل].

و [سوگند به] فرشتگان وحی آور.

برای تمام حجت یا هشدار.

که آنچه به شما وعده داده شده است، رخ‌دادنی است.

پس چون ستارگان تیره شوند.

و چون آسمان شکافته شود.

و چون کوهها بر باد رود.

و چون پیامبران را میقات معین کنند.

برای کدامین روز زمان داده شود؟

برای روز داوری.

و تو چه دانی روز داوری چیست؟

در چنین روز وای بر منکران.

آیا پیشینیان را نابود نکردیم؟

سپس به دنبال آنان واپسینان را روان نساختیم؟

با گناهکاران چنین رفتار کنیم.

در چنین روز وای بر منکران.

آیا شما را از آبی بیمقدار نیافریده‌ایم؟

که سپس آن را در جایگاهی استوار قرار دادیم.

تا هنگامی معیّن.

پس سامان دادیم و چه نیک سامانگریم.

در چنین روز وای بر منکران.

آیا زمین را فراگیر نساختیم؟

چه برای زندگان، چه برای مردگان.

و در آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۲

کوههای بلند پدید آوردیم و به شما آبی شیرین نوشاندیم.

در چنین روز وای بر منکران.

به سوی چیزی که انکارش می‌کردید بروید.

به سوی دودی دارای سه شاخه بروید.

که نه سایه‌گستر است و نه از لهیب آتش بازمی‌دارد.

آن شراره‌هایی همچون قصر می‌پراکند.

گویی شترانی زرد سیه تاب هستند.

در چنین روز وای بر منکران.

این روزی است که سخن نگویند.

و به ایشان اجازه ندهند که عذر خواهی کنند.

در چنین روز وای بر منکران.

این روز داوری است، شما و پیشینیان را گرد آورده‌ایم.

اگر نیرنگی دارید برای من بسگالید.

در چنین روز وای بر منکران.

پرهیزگاران در سایه‌ساران و [کنار] چشمه‌سارانند.

و میوه‌هایی که دلخواهشان است.

به خاطر کارهایی که کرده‌اید، به گوارایی بخورید و بیاشامید.

ما بدینگونه نیکوکاران را جزا می‌دهیم.

در چنین روز وای بر منکران.

بخورید و اندکی بهره‌مند باشید، چرا که شما گناهکارید.

در چنین روز وای بر منکران.

و چون به ایشان گفته شب نماز بگزارید، نماز نمی‌گزاردند.

در چنین روز وای بر منکران.

پس به کدامین سخن پس از آن ایمان می‌آورند.

تفسیر ..... ص : ۴۰۲

اشاره

وَ الْمُرْسَلاتِ عُرْفاً لفظ «المرسلات» به ملایکه‌های مرسل و فرستاده شده تفسیر شده که پشت سر هم برای تعذیب اهل دنیا و جهنّم نفس می‌آیند یا مقصود ملایکه‌هایی هستند که برای کارهای خوب و احسان به بندگان فرستاده می‌شوند، بدین گونه که اهل شرّ و فساد را تعذیب نمایند.

فَالْعاصِفاتِ عَصْفاً این جمله‌ها از قبیل عطف صفت‌های متعدّد بر یک ذات می‌باشد و تخلّل لفظ «فاء» در بین صفات برای اشعار به این است که این صفت یعنی شدّت وزیدن باد و تند گذشتن آن در مقام تعذیب بهتر از فرستادن باد است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۳

و این آیه تفسیر شده به باد فرستاده شده جهت تعذیب اهل دنیا به سبب فاسد کردن زراعت‌ها و نابود نمودن حیواناتشان.

وَ النَّاشِراتِ نَشْراً «ناشرات» تفسیر به ملایکه‌ی رحمت شده که علوم را در قلوب انبیا و سایر بندگان نشر می‌کنند و ملایکه‌هایی که ابر را می‌آورند، تفسیر به بادهای رحمت شده که ابرها را پراکنده می‌کنند و تفسیر به باران‌ها شده که گیاه را می‌رویانند و تفسیر به نفوس انبیا علیهم السّلام شده که علوم و احکام را در بین بندگان نشر می‌دهند.

فَالْفارِقاتِ فَرْقاً این جمله نیز در تفسیر مانند جمله‌ی ما قبلش می‌باشد.

فَالْمُلْقِياتِ ذِكْراً ملایکه‌ها و بادها یا ابرها یا باران‌ها، یا انبیا علیهم السّلام که هر یک از این امور قدرت و حکمت خدا در صنعش را به یاد انسان می‌آورد.

و از بیان فقره‌های عبارت وجه اختلاف عطف با فاء و واو نیز استفاده می‌شود.

عُذْراً أَوْ نُذْراً القا ذکر می‌کنند تا عذر و سبب نجاتشان گردد یا از جهت «نذر» و ترسیدن ذکر می‌گویند.

بنابر این کلمه‌ی لا عذرا أو نذرا به معنای خوف و رجا می‌شود و این دو لفظ بدل از لفظ «ذکرا» یا مفعول آن یا حال می‌باشند.

و گاهی نیز این فقرات به واردات الهی در عالم صغیر انسانی تفسیر شده از قبیل: الهام‌ها، قبض و بسطها، خواب‌های بیم دهنده و مژده دهنده و بلاهای وارده و جبران آنان با الطاف الهی، خطورات ذهنی، خیالات، قدرت‌ها، مهربانی‌ها و ملایکه‌هایی که به نبوّت‌ها و رسالت‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۴

فرستاده شده‌اند.

إِنَّما تُوعَدُونَ لَواقِعٌ این کلمه جواب قسم است و مقصود از آنچه که وعده داده می‌شوند، بعث و حساب یا ثواب و عقاب است.

فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ آنگاه که ستاره‌ها از بین بروند، یا نور آنان از بین برود و جواب «إذا» به قرینه‌ی سابق محذوف است، یعنی، آن وقت محقّق می‌شود آنچه که وعده داده می‌شوید، یا به قرینه‌ی لاحق: یعنی، آن وقت ما آنان را هلاک می‌گردانیم و ممکن است جواب قول خدا: «لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ» به تقدیر قول باشد.

وَ إِذَا السَّماءُ فُرِجَتْ و آنگاه که آسمان شکافته شود.

وَ إِذَا الْجِبالُ نُسِفَتْ نسف البناء، کندن و از بین بردن آن است و نسف الجبال، یعنی، پراکنده شدن و نابودی کوهها، یعنی، آنگاه که کوهها پراکنده شود.

وَ إِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ و لفظ «أقّتت» طبق اصل «وقّتت» خوانده شده یعنی تعیین شود، یعنی، آنگاه که رسولان جهت شهادت یا بشارت یا ترساندن حاضر شوند، یا آنگاه که وقت ظهور آنان برسد و آن هنگام ظهور قائم (عجّ) یا قیامت است.

لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ استفهام برای برانگیختن تعجّب و تفخیم است و جواب «إذا» به تقدیر قول، یا حال از «الرّسل» به تقدیر قول است و ممکن است استیناف به تقدیر استفهام باشد، گویا که خدای تعالی فرموده: آیا می‌دانی که روز قیامت برای چه روزی معیّن شده؟

لِيَوْمِ الْفَصْلِ برای روز فصل معیّن شده.

این جمله جواب از جانب خدای تعالی است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۵

وَ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الْفَصْلِ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ جواب استفهام به تقدیر قول، یا جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است، یعنی، یعنی در آن روز گفته می‌شود: وای بر تکذیب کنندگان.

یا جواب سؤال مقدّر است بدون تقدیر قول است، گویا که گفته شده: حال مردم در آن روز چگونه است؟

پس فرمود: وای در آن روز بر تکذیب کنندگان.

أَ لَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: در دنیا با آنان چکار می‌کنی؟ فرمود: با آنان کاری می‌کنیم که با گذشتگان کردیم، آیا پیشینیان را هلاک نکردیم؟

مانند قوم نوح، عاد، ثمود و غیر آنان؟! ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ و سپس بر مجرمین دیگر از اقوام دیگر همان گونه رفتار کردیم.

لفظ «نتبعهم» مرفوع خوانده شده تا عطف بر «ألم نهلک» باشد و مجزوم خوانده شده تا عطف بر «نهلک» باشد و معنای آیه این است: آیا ما پیشینیان را هلاک نکردیم، مانند، قوم نوح، عاد و ثمود.

آیا به دنبال آنان دیگران را نیز هلاک نکردیم؟ مانند، قوم لوط، شعیب و فرعون.

کَذلِکَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِینَ ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله با مجرمین از قوم تو نیز این چنین رفتار می‌کنیم.

وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ چون الفاظ در مقام خشم مستلزم تکرار، تأکید، تهدید و سخت‌گیری مطلوب است، لذا این جمله را تکرار نمود.

أَ لَمْ نَخْلُقْکُمْ مِنْ ماءٍ مَهِینٍ آیا شما را از آبی کثیف

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۶

نیافریدیم؟ شمارش نعمت‌هاست، که دلالت می‌کند بر اینکه خداوند به انسان کمال اهمیّت را می‌دهد و آنان را بدون ثواب و عقاب، مهمل نمی‌گذارد.

فَجَعَلْناهُ فِی قَرارٍ مَکِینٍ إِلی قَدَرٍ مَعْلُومٍ فَقَدَرْنا فَنِعْمَ الْقادِرُونَ وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ سپس شما را درست کردیم و به اندازه معلوم و مشخّص در جایگاهی آرام جای دادیم، پس (که چگونه) بر آن قادر بوده‌ایم.

وای در این روز بر دروغ انگاران.

أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ کِفاتاً آیا زمین را آن طور که باید و شاید نساختیم؟! کلمه‌ی «کفته» یکفته، یعنی، آن را از آن طور که باید باشد برگردانید و کفت الشیئ گرفتن و قبض شیء است و «کفات» جایی است که شیء در آنجا قرار می‌گیرد یا لفظ «کفاتا» مصدر، یا جمع «کافت» یا جمع «کفت» به معنای ظرف است و آن مفعول دوّم فعل «نجعل» یا حال است، یا مفعول دوم قول خدای تعالی:

أَحْیاءً وَ أَمْواتاً است و بنابر این احتمال اوّل لفظ «فاحیاء و أمواتا» حال از صاحب حال محذوف‌اند، یعنی، حال از مردم می‌باشند.

یا هر دو لفظ حال از «الأرض» می‌باشند و زنده و مرده بودن زمین به اعتبار این است که زمین صلاحیّت روییدن و کاشتن و زراعت و داشته باشد یا صلاحیّت نداشته باشد.

یا به اعتبار وقت و زمان رویاندن گیاه است مانند فصل بهار یا زمان نرویانیدن گیاه مانند فصل زمستان، یا هر دو لفظ مفعول برای «کفاتا» می‌باشد که در این صورت نکره آمدن آن دو جهت تفخیم است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۷

یا تنکیر از آن جهت است که زنده و مرده‌ی انسانها بعضی از زنده‌ها و مرده‌هاست.

وَ جَعَلْنا فِیها رَواسِیَ شامِخاتٍ و در آن کوهها بلند و ثابت قرار دادیم.

وَ أَسْقَیْناکُمْ ماءً فُراتاً این دو فعل «و جعلنا» و «أسقیناکم» عطف بر مجموع «أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ» هستند، چون آیه در حقیقت بدین معناست که ما در حقیقت و به طور حتمی زمین را کافی و آن طور که باید و شاید قرار دادیم و شما را آب زلال و گوارا نوشاندیم.

وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ انْطَلِقُوا لفظ «انطلقوا» حال یا جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول است یعنی، به آنان گفته می‌شود: به سوی عذاب بروید.

إِلی ما کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ به سوی عذابی بروید که آن را تکذیب می‌کردید.

انْطَلِقُوا لفظ «إنطلقوا» به صورت امر خوانده شده و به صورت اخبار نیز خوانده شده که جواب سؤال مقدّر باشد.

إِلی ظِلٍّ ذِی ثَلاثِ شُعَبٍ به زیر سایه‌ی دردناک و جهنّم روید.

دوزخ نفس در سه شاخه» در تفسیر «ذِی ثَلاثِ شُعَب ..... ص : ۴۰۷

بدان که نفس امّاره‌ی انسان مظهر جهنّم است و هر آنچه از اوصاف زشت و پست وارد شعبه و شعله‌ای از شراره‌ی آتش آن است

همین نفس امّاره مسبّب دخول در آتش است و اصل جمیع رذایل و پستی‌هاست همان قوای سه‌گانه بهیمی و سبعی و شیطانی می‌باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۸

و آن قوای سه‌گانه شعله‌هایی از آتش جهنّم و دودهایی از آن است، که انسانیّت بدان وسیله می‌سوزد و مادامی که انسان در دنیا اسیر نفس امّاره است سوختن خویش را درک نمی‌کند، ولی آنگاه که می‌میرد آنچه که در دنیا از او پنهان بود بر او مجسّم می‌شود و در نتیجه شعله‌های سه‌گانه و دودها و سایه‌های آن بر او ظاهر می‌گردد.

پس به او از باب استهزا گفته می‌شود: به سوی این سایه برو، او به سوی آن سایه می‌رود، چون در دنیا مسخّر آن سایه بود و این سایه خنکی و سردی ندارد و لذا خدای تعالی فرمود:

لا ظَلِيلٍ در حقیقت سایه‌ای که سایه بیندازد و خنک نماید نیست چون سایه‌ی دود است و آن گرم است، نه سرد و این ردّ توهّمی است که از لفظ ظلّ و سایه پدید می‌آید.

وَ لا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ این سایه مانند سایه‌های دیگر نیست که از حرارت آتش بی‌نیاز سازد.

همانطور که سایر سایه‌ها از حرارت آفتاب بی‌نیاز می‌سازند.

إِنَّها تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ لفظ «القصر» با سکون صاد خوانده شده یعنی منزل بلند و رفیع و با حرکت صاد خوانده شده به معنای ریشه‌ی نخل درخت و بقایای آن می‌باشد.

و به معنای گردن‌های مردم و شتر نیز آمده است و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است، زیرا که قوای سه‌گانه در دنیا به خطورات ذهنی، آرزوها و انانیّت‌ها نسبت داده می‌شود و در آخرت در شعله‌های بزرگ تجسّم پیدا می‌کند.

كَأَنَّهُ گوی که قصر یا شراره‌ها شترانی زرد هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۰۹

جِمالَتٌ صُفْرٌ لفظ «جمالة» جمع «جمل» است و «جمالات» با کسره‌ی جیم و ضمّه‌ی آن «جمالة» با کسره‌ی جیم و ضمّه‌ی آن جمع «جمل» می‌باشد، چه «جمالة» و «جمالات» با حرکات سه‌گانه‌ی جیم جمع جمل است.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ هذا يَوْمُ لا يَنْطِقُونَ بدان که ایّام آخرت بسیار است و در بعضی از آن روزها مردم سخن می‌گویند و سؤال و درخواست می‌کنند و تضرّع می‌نمایند و در بعضی از آن روزها سخن نمی‌گویند.

پس این آیه با سایر آیات و اخباری که دلالت بر سخن گفتند و استنطاق آنان دارند منافاتی ندارد.

وَ لا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ و به آنان اجازه سخن گفتن و عذرخواهی نمی‌دهند.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ هذا يَوْمُ الْفَصْلِ آن روز، روز فصل و جدایی بین محقّ و مبطل یا مؤمن و کافر، یا اهل بهشت و جهنّم، یا زمان داوری حکم است.

جَمَعْناكُمْ وَ الْأَوَّلِينَ در آن روز شما و گذشتگان را جمع می‌کنیم. این عبارت حال یا استیناف است.

فَإِنْ كانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ اگر حیله‌ای دارید به کار ببرید همانطور که در دنیا در باره‌ی جانشینان من حیله می‌کردید و این جمله مبنی بر ناتوانایی و استهزاست.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلالٍ وَ عُيُونٍ این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: این حال تکذیب کنندگان است، پس چگونه است حال متّقین و آنان که از تکذیب رسولان

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۰

یا حشر پرهیز کردند؟ که می‌فرماید: در زیر سایه (رحمت) و چشمه‌های عشق می‌باشند.

وَ فَواكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئاً بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ اين جمله استيناف به تقدير قول است. و ميوه‌ها (معرفت) هر چه اشتها دارند، در حالى كه مى‌شنوند: بخوريد و بياشاميد گوارايتان باد به آنچه عمل مى‌كرديد.

إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ البتّه اين چنين نيكوكاران را پاداش مى‌دهيم.

واى بر تكذيب كنندگان چون اين سوره جهت تهديد تكذيب كنندگان است لذا اين كلمه را اينجا تكرار نمود و ذكر تكذيب كنندگان را دوباره آورد و متّقين را ذكر نكرد با آنكه متناسب چنين بود كه بگويد:

«طوبى يومئذ للمتّقين» (خوشا به حال پرهيزگاران در چنين روزى).

كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا قَلِيلًا اين جمله استيناف يا حال به تقدير قول است يعنى اى دروغزنان بخوريد و در دنيا بهره‌ى اندك ببريد.

إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ كه شما بسيار بدكاريد.

اين جمله تعليل تهديدى است كه از قول خداى تعالى: «كُلُوا وَ تَمَتَّعُوا» استفاده مى‌شود.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ وَ إِذا قِيلَ لَهُمُ اين جمله عطف بر «مجرمون» مى‌باشد، يا حال و التفات از خطاب است، يعنى، حال آنان چنين است كه وقتى گفته شود.

ارْكَعُوا لا يَرْكَعُونَ نماز بخوانيد، چنانچه گفته شده اين آيه در باره‌ى ثقيف نازل شده و آن هنگام بود كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آنان را امر به

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۱

نماز كرد و آنان گفتند: ما خم نمى‌شويم و ركوع نمى‌كنيم كه آن بر ما عار است.

و ممكن است مقصود اين باشد كه تواضع كنيد و تسليم شود.

و ممكن است معناى آيه اين باشد كه در قيامت به آنان گفته مى‌شود سجده كنيد و آنان نمى‌توانند سجده كنند، چنانچه خداى تعالى فرمود: «وَ يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلا يَسْتَطِيعُونَ».

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ بعد از قرآن يا بعد از آنكه من به تو گفتم از امر آخرت، حشر، حساب، ثواب و عقاب يا بعد از حديث ولايت، يا بعد از اين روز به چه حديث و سخن ايمان مى‌آورند؟! قال علىّ عليه السّلام عيبك مستور ما أسعدك جدّك عيبت نهان است تا بختت جنبان است.

عيب نهان است به يارى بخت چون ثمر كرم زده بر درخت

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۱ و ۹۲

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۲

سورة النّبأ ..... ص : ۴۱۲

اشاره

اين سوره به نام سوره‌ى عمّ، معصرات و تساؤل نيز ناميده مى‌شود و همه‌ى اين سوره مكّى و مشتمل بر چهل و يك آيه است.

[سوره النبإ (۷۸): آيات ۱ تا ۴۰] ..... ص : ۴۱۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَساءَلُونَ (۱) عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ (۲) الَّذِى هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ (۳) كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (۴)
ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (۵) أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهاداً (۶) وَ الْجِبالَ أَوْتاداً (۷) وَ خَلَقْناكُمْ أَزْواجاً (۸) وَ جَعَلْنا نَوْمَكُمْ سُباتاً (۹)
وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِباساً (۱۰) وَ جَعَلْنَا النَّهارَ مَعاشاً (۱۱) وَ بَنَيْنا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِداداً (۱۲) وَ جَعَلْنا سِراجاً وَهَّاجاً (۱۳) وَ أَنْزَلْنا مِنَ الْمُعْصِراتِ ماءً ثَجَّاجاً (۱۴)
لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ نَباتاً (۱۵) وَ جَنَّاتٍ أَلْفافاً (۱۶) إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كانَ مِيقاتاً (۱۷) يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْواجاً (۱۸) وَ فُتِحَتِ السَّماءُ فَكانَتْ أَبْواباً (۱۹)
وَ سُيِّرَتِ الْجِبالُ فَكانَتْ سَراباً (۲۰) إِنَّ جَهَنَّمَ كانَتْ مِرْصاداً (۲۱) لِلطَّاغِينَ مَآباً (۲۲) لابِثِينَ فِيها أَحْقاباً (۲۳) لا يَذُوقُونَ فِيها بَرْداً وَ لا شَراباً (۲۴)
إِلَّا حَمِيماً وَ غَسَّاقاً (۲۵) جَزاءً وِفاقاً (۲۶) إِنَّهُمْ كانُوا لا يَرْجُونَ حِساباً (۲۷) وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا كِذَّاباً (۲۸) وَ كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْناهُ كِتاباً (۲۹)
فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذاباً (۳۰) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفازاً (۳۱) حَدائِقَ وَ أَعْناباً (۳۲) وَ كَواعِبَ أَتْراباً (۳۳) وَ كَأْساً دِهاقاً (۳۴)
لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً وَ لا كِذَّاباً (۳۵) جَزاءً مِنْ رَبِّكَ عَطاءً حِساباً (۳۶) رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا الرَّحْمنِ لا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطاباً (۳۷) يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلائِكَةُ صَفًّا لا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ قالَ صَواباً (۳۸) ذلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ مَآباً (۳۹)
إِنَّا أَنْذَرْناكُمْ عَذاباً قَرِيباً يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ ما قَدَّمَتْ يَداهُ وَ يَقُولُ الْكافِرُ يا لَيْتَنِى كُنْتُ تُراباً (۴۰)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۳

ترجمه: ..... ص : ۴۱۳

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
از چه از همديگر مى‌پرسند؟.
از خبر بزرگ.
همانكه ايشان در آن اختلاف دارند.
چنين نيست، زودا كه بدانند.
باز چنين نيست زودا كه بدانند.
آيا زمين را زير انداز نساخته‌ايم؟
و كوهها را مانند ميخها.
و شما را به صورت جفتها [ى گوناگون] آفريده‌ايم.
و خوابتان را مايه‌ى آرامش گردانده‌ايم.
و شب را همچون پوششى نساخته‌ايم.
و روز را وقت تلاش معاش قرار داده‌ايم.
و بر فرازتان هفت آسمان استوار برافراشته‌ايم.
و چراغى درخشان پديد آورده‌ايم.
و از ابرها آبى ريزان فرو فرستاده‌ايم.
تا بدان دانه و گياه برآوريم.

و بوستانهایی انبوه.

بیگمان روز داوری، هنگامی معیّن است.

روزی که در صور دمیده شود، آنگاه شما گروه گروه بیایید.

و آسمان گشوده شود و دروازه- دروازه باشد.

و کوهها روان کرده شود و چون سرابی باشد.

بیگمان جهنّم کمینگاهی است.

و بازنشستگان سرکشان است.

که روزگارانی در آن به سر برند.

در آن نه خنکی بینند نه نوشابه‌ای چشند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۴

مگر آب جوش و چرکابه.

که جزایی موافق [اعمال ایشان] است.

آنان حساب و کتابی را امید نمی‌داشتند.

و آیات ما را سخت تکذیب می‌کردند.

و هر چیزی را در نامه‌ای به شمار آورده‌ایم.

پس بچشید که هرگز جز به عذابتان نمی‌افزاییم.

بیگمان پرهیزگاران را رستگاری است:

بوستانها و درختان انگور.

و [حوریان] نار پستان همسال.

و جامهای سرشار.

در آنجا نه [سخن] بیهوده بشوند و نه دروغی.

پاداشی است از سوی پروردگارت و بخششی بسنده است.

پروردگار آسمانها و زمین و ما بین آنها که خدای رحمان است، از جانب او اجازه‌ی سخن گفتن ندارند.

روزی که روح [جبرئیل] و فرشتگان به صف ایستند. هیچ یک جز کسی که خداوند رحمان به او اجازه دهد و صواب گوید، سخن نگویند.

این روز واقعی است. پس هر که خواهد بازگشتگاهی به سوی پروردگار خویش بجوید.

ما شما را از عذابی نزدیک هشدار دادیم، [از] روزی که هر انسانی به [نتیجه] آنچه به دستان خویش پیش فرستاده است، بنگرد و کافر [از سر حسرت] گوید کاش من خاک بودم.

تفسیر ..... ص : ۴۱۴

عَمَّ یَتَساءَلُونَ این جمله استفهام است برای بزرگ نشان دادن آنچه که از آن سؤال می‌شود.

زیرا، که آنها در بین خود از مبدأ و صفات آن، از قیامت و علامات آن، از بعث، ثواب و عقاب آن سؤال می‌کردند، یا در باره ولایت پرسش می‌کردند، پس از آنکه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن اشاره نمود، چه ولایت خبر بزرگی است که اختلاف

در آن واقع می‌شود و خبری است که شایسته است به ترک آن مردم تهدید شوند، چه ولایت است که فارق بین اهل بهشت و آتش است.

چون کسی که ولایت را قبول کرد و با ولایت به آخرت رسید بدون شکّ داخل بهشت می‌شود و کسی که از ولایت خارج شود و با خروج از ولایت به آخرت برسد داخل آتش می گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۵

زیرا اگر کسی عبادت خدا را به حدّی برساند که هفتاد پاییز زیر ناودان و شب‌ها بیدار و در حال عبادت باشد و روزها روزه بگیرد و دارای ولایت علیّ بن ابی طالب علیه السّلام نباشد خداوند او را بر رویش در آتش می‌اندازد و خداوند حیا نمی کند امّتی را عذاب کند که گردن به امامت امام جور نهاده‌اند.

اگر چه آن امّت در اعمال خویش نیکوکار باشند، خداوند حیا می کند امّتی را عذاب کند که به امامت امام عادل گردن نهاده‌اند، اگر چه آن امّت در عمل فاجر باشند.

و از امام باقر علیه السّلام از تفسیر «عَمَّ يَتَساءَلُونَ» سؤال شد، فرمود: این آیه در باره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام است و به این مضمون اخبار بسیاری وارد شده است.

عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ کلمه‌ی «النَّبَإِ الْعَظِيمِ» بدل از «عمّ» به تقدیر حرف استفهام، یا متعلّق به محذوف و جواب از «اللّه» است، یا متعلّق به «یتساءلون» می‌باشد و «عمّ» متعلّق به محذوف است که لفظ مذکور آن را تفسیر می کند.

الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ کَلَّا هرگز نباید اختلاف نمود، چه آن امری است که نباید در آن اختلاف واقع شود، یا نباید مورد انکار قرار گیرد که این معنا از اختلاف استفاده می‌شود، چون اختلاف محقّق نمی‌شود مگر با اقرار و انکار.

سَيَعْلَمُونَ به زودی می‌فهمند، هنگامی که حجاب‌ها از دیده‌ها برداشته شود و آن وقت مرگ یا روز قیامت کبری است.

ثُمَّ کَلَّا سَيَعْلَمُونَ این جمله تاکید جمله‌ی اوّل است و وسط

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۶

قرار گرفتن لفظ «ثمّ» برای مبالغه در تاکید است.

أَ لَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهاداً جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: آیا خداوند برای بندگانش دلیلی بر ولایت قرار نداده است؟ یا دلیلی بر حشر، حساب، ثواب و عقاب قرار نداده است؟

یا فرموده است: آیا خداوند برای آنان ولیّ قرار نداده است؟

یا آیا برای آنان حشر و حساب نمی‌باشد؟ پس خدای تعالی فرمود: چگونه ما دلیلی بر این مطلب قرار ندادیم، یا چگونه آنان را مهمل گذاشتیم و بعد از رسول صلّی اللّه علیه و آله ولیّ و امامی برای آنان قرار ندادیم؟! یا چگونه آنان را مهمل می گذاریم و دوباره زنده نمی گردانیم در حالی که وقتی هیچ نبودند ما آنان را مهمل نگذاشتیم، یا جمیع اسباب وجود و بقای آنان را فراهم نمودیم.

وَ الْجِبالَ أَوْتاداً وَ خَلَقْناكُمْ أَزْواجاً و کوهها را چون میخ‌ها نگهبان آن ساختیم و شما را زوج و جفت از مذکّر و مؤنّث قرار دادیم تا به همدیگر انس پیدا کنید و سکون و آرامش داشته باشید و تولّد و تناسل ممکن گردد، یا شما را صنف صنف قرار دادیم تا همدیگر را بشناسید و احتیاجات همدیگر را برطرف سازید.

وَ جَعَلْنا نَوْمَكُمْ سُباتاً و خواب شما را برای راحتی یا موجب انقطاع از کارها و خستگی‌ها قرار دادیم.

وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِباساً و شب را پوششی قرار دادیم، که هر عورتی را می‌پوشاند.

وَ جَعَلْنَا النَّهارَ مَعاشاً و روز را وقت بهره‌مندی شما یا سبب طلب معاش شما قرار دادیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۷

وَ بَنَيْنا فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِداداً و بر بالای شما هفت آسمان محکم بنا نهادیم که قابل پارگی و از بین رفتن نیست و ستارگانی در آنها قرار دادیم که بقا و زندگی شما به وسیله‌ی آنها محقّق می‌شود.

وَ جَعَلْنا سِراجاً وَهَّاجاً و آنها را چون چراغ درخشان آفریدیم که وجود و بقای شما بدون آن ممکن نیست.

وَ أَنْزَلْنا مِنَ الْمُعْصِراتِ مقصود از «معصرات» ابرهایی است که به سبب سرما و باد متراکم و فشرده شده‌اند، یا مقصود باد است که ابرها را فشار می‌دهد.

و یا مقصود بادهایی است که حال گرد و غبار و فشار آورنده‌ی غبارهاست، که بادها سبب نزول باران می‌شوند و «أنزلنا بالمعصرات» نیز خوانده شده است که این قرائت معنای اخیر را تأیید می‌کند.

ماءً ثَجَّاجاً آب سیّال که به مواضع زراعت‌ها و باغهای شما روان است و حیات زندگی شما به آن بستگی دارد.

لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ نَباتاً تا به وسیله‌ی آب دانه بر شما بیرون آوریم تا روزی شما و روزی حیوانات شما تأمین گردد تا از آن برای شما گیاه برویانیم.

وَ جَنَّاتٍ أَلْفافاً لفظ «ألفاف» درختان در هم پیچیده است و مصدر آن «لفّ» با کسره و فتحه یا با ضمّه است و «الفاف» جمع «الفّاء» است، که در این صورت جمع الجمع می‌شود.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كانَ مِيقاتاً جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: اگر اینان را بدون حساب و عقاب و ثواب مهمل نمی‌گذاری آیا موعدی برای آنان هست؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۸

یا اگر آنان را بدون ولیّ و رییس نمی‌گذاری آیا برای ظهور آن ولیّ وقت و وعده‌ای هست؟ که فرمود: بلی روز فصل موعد آنان است.

و مقصود از روز فصل روز خروج روح از بدن یا روز جدا شدن محقّ از مبطل و نجات یافته از هلاک شده، می‌باشد.

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ مقصود نفح اوّل یا نفح دوّم است، یعنی، روز که در صور دمیده شود.

فَتَأْتُونَ أَفْواجاً وَ فُتِحَتِ السَّماءُ فَكانَتْ أَبْواباً فعل (فتحت) را ماضی آورد، چون وقوع آن محقّق است، یا برای اشعار به این است که آسمان از اوّل خلقتش باز و منشّق بوده است و بر حسب نظرهای ظاهری بسته و پیوسته دیده می‌شود.

زیرا هر ممکن یک زوج مرکّب است که به ماهیّت و وجود و وجوب و امکان انشقاق پیدا می‌کند و معنای ابواب و درها بودن آسمان این است که آسمان ابواب ملکوت است، چنانچه آسمانهای عالم ارواح ابواب غیب و فعل او هستند که همان عالم مشیّت است.

وَ سُيِّرَتِ الْجِبالُ فَكانَتْ سَراباً و تو گمان می‌کنی که کوهها ثابت هستند در حالی که آنها به مقتضای تجدّد جوهری مانند ابرها حرکت دارند.

سراب بودن کوهها از آن جهت است که کوهها بزرگ و ثابت و جامد دیده می‌شوند در حالی که چنین نیستند و همچنین است حال کوههای انیّت و وجود اشیا که آنها اشیای مستقلّ در وجود دیده می‌شوند که دارای نفسیّاتی هستند، در حالی که چنین نیستند.

و لفظ «افواج» در خبری از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به گروهی از عقوبت شده‌ها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۱۹

که از اصناف بدکاران هستند، تفسیر شده است.

إِنَّ جَهَنَّمَ كانَتْ مِرْصاداً لفظ «رصده» یعنی مراقب او بود و «مرصاد» راه یا جایی است که در کمین دشمن می‌نشینند، گویی که

نگهبانان جهنّم در کمین دشمنان اولیای خدا هستند.

و این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده پس از آنکه آنان را گروه گروه می‌آورند با آنان چه می‌کنند؟

لِلطَّاغِينَ مَآباً «طغی» مانند «رضی» طغیا و طغیانا با ضمّه و کسره در هر دو، یعنی، از دیگر سر رفت، بالا آمد و در کفر غلوّ کرد و در معاصی و ظلم اسراف نمود و «طغا یطغو و طغوانا» با ضمّه می‌باشد.

لابِثِينَ فِيها أَحْقاباً لفظ «أحقاب» جمع «حقب» با یک ضمّه و دو ضمّه و آن هشتاد سال یا بیشتر است و به معنای دهر و سال و سالها نیز می‌باشد.

و بعضی گفته‌اند: مقصود از درنگ کردن و ماندن به صورت سالها این است که هر حقب (هشتاد سال) که می‌گذرد حقب دیگری می‌آید و حقب به هشتاد سال از سالهای آخرت تفسیر شده است.

و بعضی گفته‌اند: احقاب سی و چهار حقب است و هر حقبی هفتاد پاییز است و هر پاییز هفتاد سال و هر سال سیصد و شصت روز و هر روز یکهزار سال می‌باشد.

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که در جهنّم سالها با این وصف می‌مانند که در آنجا نه خنکی دارند و نه شراب می‌چشند، سپس آنجا می‌مانند و غیر از حمیم و غسّاق انواع عذاب را می‌چشند.

بنابر این آیه بیان توقیت انواع عذاب است نه بیان درنگ کردن آنان در آتش.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۰

لا يَذُوقُونَ فِيها بَرْداً وَ لا شَراباً نه خنکی و سردی که از حرارت آتش سودی به آنان برساند و نه شرابی که از عطش آنان بکاهد، نمی‌چشند. چنانکه بعضی گفته‌اند ممکن است مقصود از «برد» خواب باشد.

إِلَّا حَمِيماً آب گرم که حرارت آن شدید باشد.

وَ غَسَّاقاً لفظ «غسّاق» چرک زخم اهل آتش است یا آبی است که از زخم اهل آتش خارج می‌شود.

جَزاءً وِفاقاً لفظ «جزاء» مفعول له، یا وصف «حمیما و غسّاقا» است یا مفعول مطلق فعل محذوف است، یعنی، «یجازون جزاء» یا «یجزیهم اللّه جزاء» یعنی، خداوند به آنان جزای موافق اعمالشان می‌دهد.

إِنَّهُمْ كانُوا لا يَرْجُونَ حِساباً اینان معتقد به حشر و حساب نیستند یا ترس از حساب ندارند، چنانچه بعضی گفته‌اند.

وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا كِذَّاباً و آیات و نشانه‌های ما را تکذیب کردند از آن جهت که آیات هستند و بزرگترین آن نشانه‌ها، علی علیه السّلام است.

وَ كُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْناهُ و از چیزهایی که ما آنها را شمارش کردیم اعمال آنان است که به جا آوردند.

كِتاباً هر چیزی را در کتابی شمارش کردیم، یا در حالی که هر چیز نزد ما نوشته شده است.

فَذُوقُوا اینجا لفظ «قول» در تقدیر است، یعنی، بگو: بچشید.

فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذاباً إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفازاً این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: آنچه که گفته شد در باره‌ی حال

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۱

تکذیب کنندگان به نبأ عظیم است.

پس حال تصدیق کنندگان به ولایت چگونه است؟ و لفظ «مفاز» به معنای فوز و نجات یا محلّ فوز و رستگاری است و در هلاکت و هلاک شونده نیز استعمال می‌شود.

حَدائِقَ وَ أَعْناباً بستان‌ها و میوه‌های آنها و لیکن خداوند میوه‌ی انگور را نام می‌برد چون بین میوه‌ها ممتاز است.

وَ كَواعِبَ و کنیزان و دخترانی که پستانهایشان برآمده است.

أَتْراباً آن کنیزان در سنّ مساوی هستند و همه‌ی آنان در اوّل بلوغ می‌باشند.

وَ کَأْساً دِهاقاً و کاسه‌های پر یا کاسه‌های پشت سر هم.

لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً وَ لا کِذَّاباً لفظ «کذّاب» با تشدید ذال خوانده شده، یعنی، تکذیب کردن و تخفیف ذال یعنی به همدیگر دروغ گفتن.

جَزاءً مِنْ رَبِّکَ لفظ «جزاء» را اضافه «ربّ» نمود تا به اهل بهشت شرافت دهد.

عَطاءً حِساباً بخشش کافی یا بخشش به اندازه اعمالشان به آنان داده می‌شود.

رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُمَا الرَّحْمنِ لفظ «ربّ السّموات» و لفظ «الرّحمن» با جرّ و رفع خوانده شده، یعنی، او پروردگار آسمانها و زمین و بین آنانست که در عین رحمت است.

لا یَمْلِکُونَ مِنْهُ خِطاباً لفظ «منه» حال از لفظ «خطابا» یا ظرف لغو متعلّق به «لا یملکون» می‌باشد، یعنی مالک مخاطبه با خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۲

نیستند، یا از اذن او مالک مخاطبه نمی‌باشند و قدرت مخاطبه ندارند و اذن به مخاطبه به آنان داده نمی‌شود.

یَوْمَ یَقُومُ الرُّوحُ لفظ «یوم» ظرف یکی از افعال گذشته یا ظرف قول خدا: «لا یتکلّمون» می‌باشد و روح در اینجا عبارت از ربّ النوع انسان است که از جمیع ملایکه با عظمت‌تر است و مقام او فوق مقام جمیع ملایکه بلکه فوق عالم امکان است و او با هیچ یک از انبیا نبوده، ولی با محمّد صلّی اللّه علیه و آله و بعد از او با اوصیا و جانشینان محمّد صلّی اللّه علیه و آله بوده است و از او به روح القدس تعبیر می‌شود.

وَ الْمَلائِکَةُ صَفًّا ملایکه در یک صف یا در حالی که صف بسته‌اند.

لا یَتَکَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ جز آنچه خدای بخشنده اجازه داده است و قال و می گویند.

صَواباً و آنچه نیکوست از رسول خداست می گویند.

ذلِکَ الْیَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلی رَبِّهِ مَآباً آن روز موقع بروز حق است، برای کسی که بخواهد نزد پروردگار مضاف یا نزد پروردگار مطلق خویش مقام و منزلتی باشد، که در این صورت مآب همان ولایت و پیروی کردن از علی علیه السّلام می‌باشد.

ّا أَنْذَرْناکُمْ عَذاباً قَرِیباً

این جمله سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: اگر آن روز حقّ است پس به خاطر آن روز چه کاری برای آنان انجام دادید؟ که فرمود: ما آنان را انذار نمودیم و از عذاب ترسانیدیم.

ْمَ یَنْظُرُ الْمَرْءُ ما قَدَّمَتْ یَداهُ

این جمله بدل از «عذابا»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۳

است به صورت بدل اشتمال یا حال از «عذابا»، یعنی، آن عذاب نزدیکی که می‌بینید و آنچه را که انجام داده، چه کار خوب یا بد و آن روز مرگ یا روز قیامت کبراست.

یَقُولُ الْکافِرُ

کسی که کافر به ولایت است می گوید:

لَیْتَنِی کُنْتُ تُراباً

ای کاش در دنیا خاک بودم و برای من حشر و نشر و حساب و عقابی نبود، یا کاش در این روز خاک بودم و برای من حسابی نبود، یا کاش خاک بودم و قابلیّت این را داشتم که اشیای دیگر از من خلق می‌شد، زیرا کافر به سبب وجود فعلیّت‌های زشت که در او

حاصل می‌شود و شایسته‌ی فعلیّت‌های دیگر نمی‌شود و در نتیجه آرزو می‌کند که کاش خاک بود و قابلیّت آن را داشت که صورت‌های دیگر از او خلق شود.

بعضی گفته‌اند: پس از آنکه خلایق در یک خاک حشر می‌شوند و ظالم برای مظلوم قصاص می‌شود حتّی گوسفند شاخدار که بر گوسفند بی‌شاخ زده است قصاص می‌شود.

خدای تعالی به غیر ثقلین گوید: ما شما را آفریدیم و بر بنی آدم مسخّر نمودیم و شما در طول زندگیتان مطیع بنی آدم بودید، حال برگردید به همان خاکی که در قبل بوده‌اید.

در این موقع است که کافر توجّه می‌کند به آن چیزها که برگشتند و خاک شدند و می‌گویند: ای کاش من هم به صورت یکی از آن چیزها بودم و امروز خاک می‌شدم.

بعضی گفته‌اند: مقصود از کافر ابلیس است که وقتی کرامت آدم و فرزندانش را دید، در حالی که آدم را سرزنش می‌کرد که از خاک است،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۴

در این موقع آرزو می‌کند که ای کاش اصل او نیز از خاک می‌بود.

یا مقصود از کافر، کافر به ولایت است که آرزو می‌کند ای کاش از شیعیان علی علیه السّلام می‌بود، که از ابن عبّاس روایت شده که از او سؤال شد چرا رسول خدا علی علیه السّلام را ابو تراب کنیه نمود؟

در جواب گفت: چون او صاحب زمین و حجّت خدا بر اهل زمین بعد از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و بقای زمین برای او و سکون زمین با اوست، از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شنیدم که می‌فرمود:

آنگاه که روز قیامت شود و کافر ببیند آنچه را که خدای تعالی برای شیعه‌ی علی علیه السّلام مهیّا نموده از ثواب و نزدیکی به خدا و کرامت، آن وقت می‌گوید: کاش من خاک بودم یعنی از شیعیان علی علیه السّلام بودم و این است قول خدای تعالی: یَقُولُ الْکافِرُ یا لَیْتَنِی کُنْتُ تُراباً»

«۱»

---

(۱) تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۴۹۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۵

سورة النّازعات ..... ص : ۴۲۵

اشاره

این سوره ۴۶ آیه دارد که همه در مکّه نازل شده است.

[سوره النازعات (۷۹): آیات ۱ تا ۴۶] ..... ص : ۴۲۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ النَّازِعاتِ غَرْقاً (۱) وَ النَّاشِطاتِ نَشْطاً (۲) وَ السَّابِحاتِ سَبْحاً (۳) فَالسَّابِقاتِ سَبْقاً (۴)

فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً (۵) يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (۶) تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ (۷) قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ واجِفَةٌ (۸) أَبْصارُها خاشِعَةٌ (۹)

يَقُولُونَ أَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحافِرَةِ (۱۰) أَ إِذا كُنَّا عِظاماً نَخِرَةً (۱۱) قالُوا تِلْكَ إِذاً كَرَّةٌ خاسِرَةٌ (۱۲) فَإِنَّما هِيَ زَجْرَةٌ واحِدَةٌ (۱۳) فَإِذا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ (۱۴)

هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى (۱۵) إِذْ ناداهُ رَبُّهُ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً (۱۶) اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى (۱۷) فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلى أَنْ تَزَكَّى (۱۸) وَ أَهْدِيَكَ إِلى رَبِّكَ فَتَخْشى (۱۹)

فَأَراهُ الْآيَةَ الْكُبْرى (۲۰) فَكَذَّبَ وَ عَصى (۲۱) ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعى (۲۲) فَحَشَرَ فَنادى (۲۳) فَقالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى (۲۴)

فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولى (۲۵) إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشى (۲۶) أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها (۲۷) رَفَعَ سَمْكَها فَسَوَّاها (۲۸) وَ أَغْطَشَ لَيْلَها وَ أَخْرَجَ ضُحاها (۲۹)

وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذلِكَ دَحاها (۳۰) أَخْرَجَ مِنْها ماءَها وَ مَرْعاها (۳۱) وَ الْجِبالَ أَرْساها (۳۲) مَتاعاً لَكُمْ وَ لِأَنْعامِكُمْ (۳۳) فَإِذا جاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرى (۳۴)

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسانُ ما سَعى (۳۵) وَ بُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرى (۳۶) فَأَمَّا مَنْ طَغى (۳۷) وَ آثَرَ الْحَياةَ الدُّنْيا (۳۸) فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوى (۳۹)

وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوى (۴۰) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوى (۴۱) يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها (۴۲) فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْراها (۴۳) إِلى رَبِّكَ مُنْتَهاها (۴۴)

إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشاها (۴۵) كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَها لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحاها (۴۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۶

ترجمه: ..... ص : ۴۲۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

سوگند به فرشتگانى كه در گرفتن جان [كافران] به سختى كوشند.

و سوگند به فرشتگانى كه جان [مؤمنان] به نرمى مى‌گيرند.

و سوگند به فرشتگانى كه شناكنان هبوط كنند.

و [سوگند] به فرشتگان پيشتاز.

و به فرشتگانى كه كار سازند.

روزى كه [زمين] لرزنده بلرزد.

و پيايند در پى آن آيد.

در چنين روز دلهايى ترسان و لرزان باشند.

ديدگان ايشان فرو شده.

گويند آيا ما به حالت نخستين [زندگى] بازگردانده شويم.

آنگاه كه استخوانهايى پوسيده شديم؟

گويند در آن صورت اين بازگشتى زيانبار خواهد بود.

آن همين يك بانگ يگانه است.

آنگاه ايشان در هامون [رستاخيز] باشند.

آیا داستان موسی به تو رسیده است؟

چون پروردگار او را در وادی مقدس طوی ندا داد.

[فرمود] به سوی فرعون برو که او سر به طغیان برداشته است.

و بگو آیا بر آن هستی که پاکدلی پیشه کنی؟

و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۷

تو را به سوی پروردگارت راه نمایم و خشیت یابی؟

و به او معجزه سترگ نشان داد.

پس او انکار کرد و سرکشید.

سپس شتابان روی برتافت.

و [سپاه جادوگران را] گرد آورد و ندا [به ادعا] در داد.

و گفت من پروردگار برتر شما هستم.

آنگاه خداوند به عقوبت [گناه] واپسین و نخستین او را فرو گرفت.

بیگمان در این برای هر کس که خشیت داشته باشد، عبرتی است.

آیا شما استوار آفریده‌ترید و یا آسمان که آن را برافراشت.

سقف آن را بلند برکشید و آن را استوار کرد.

و شب آن را تاریک کرد و روز آن را برآورد.

و بعد از آن زمین را گستراند.

از آن آب و چراگاه بیرون آورد.

و کوهها را استوار بداشت.

برای برخورداری شما و چارپایانتان.

آنگاه که هنگامه‌ی بزرگ فرا رسید.

روزی که انسان از آنچه کوشیده است، یاد آورد.

و جهنّم برای هر که در نگرد آشکار شود.

آنگاه هر کس طغیان ورزیده باشد.

و زندگانی دنیا را برگزیده باشد.

بیشک جهنّم جایگاه اوست.

و امّا هر کس که از ایستادن [در موضع حاب و حشر] در پیشگاه پروردگارش ترسیده و نفس را از هوی و هوس بازداشته باشد.

بیگمان بهشت جایگاه اوست.

از تو در باره‌ی قیامت پرسند که استقرار آن چه وقت است؟

تو در مقامی نیستی که از آن یاد کنی.

منتهای علم آن با پروردگار توست.

تو فقط هشدار دهنده‌ی کسی هستی که از آن بهراسد.

روزی که آن را بنگرد گویی جز شبانگاهی یا بامدادش [در دنیا] به سر نبرده‌اند.

تفسیر ..... ص : ۴۲۷

وَ النَّازِعاتِ غَرْقاً خدای تعالی در این آیه به نفوسی که به وطن‌های حقیقی‌شان مشتاق هستند سوگند یاد کرده است و لفظ «نازعات» از «نزع نزوعا» یعنی مشتاق شد گرفته شده، به معنای دیگر «نازعات» نفوسی است که از نفس و علاقه‌های آن بریده‌اند.

از «نزع الأمر»، یعنی، کار تمام شد و به آخر رسید و آن نفوس غرق در اهتمام به سیر الی اللّه هستند، یا در دریای حبّ او یا در دریای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۸

صفات او را یا در دریای احدیّت غرق می‌باشند.

وَ النَّاشِطاتِ نَشْطاً نفوسی که پاک و با نشاط به سوی خدا سیر می‌کنند، یا در خروج از دار نفس با نشاط هستند و یا از دار نفس به دار قلب با نشاط خارج می‌شوند.

یا مقصود از نازعات فرشتگان عذاب می‌باشند که ارواح کفّار را، نزع می‌کنند و بیروی می‌آورند و مقصود از «ناشطات» ملایکه‌ی رحمت هستند که ارواح مؤمنین را با نرمی و مدارا خارج می‌سازند، یا مقصود از «نازعات» ستارگانند که از محلّ طلوعشان در می‌آیند و در محلّ غروبشان غرق می‌شوند.

و «ناشطات» ستارگانی هستند که از برجی به برجی خارج می‌شوند، یا مقصود از «نازعات» سنگ‌های سخت و محکم است که با تیر انداخته می‌شوند و مقصود از «ناشطات» اسب‌ها فربه در جهاد می‌باشند، یا مقصود از «نازعات» نفوسی است که مشتاق به سوی خدا هستند و «ناشطات» نفوسی است که در خروج به هنگام مرگ شتابان هستند.

وَ السَّابِحاتِ سَبْحاً نفوسی که در دریای اوصاف او شناورند، یا نفوسی که شتابان به سوی خدا جاری هستند، یا ملایکه‌ای که در امر خدا بدون تأمّل و سستی سرعت عمل نشان می‌دهند مانند کسی که در آب شنا می‌کند یا ملایکه‌ای که در ارواح مؤمنین شنا، می‌کنند و آنان را رقیق می‌سازند، سپس آنان را می‌خوانند تا راحت شوند مانند کسی که چیزی را در آب شنا می‌دهد و می‌چرخاند.

یا مقصود ملایکه‌ای هستند که به سرعت از آسمان به زمین نازل

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۲۹

می‌شوند، چنانچه اسب خوب تندرو «سابح» گفته می‌شود.

یا مقصود ستارگانی هستند که در فلک خودشان شناورند.

یا اسبهای جنگی می‌باشند که در دویدن مانند شناگرانند.

فَالسَّابِقاتِ سَبْقاً ملایکه‌ای که در خیر و نیکی از فرزند آدم سبقت گرفته‌اند، یا در حفظ بنی آدم از شیطان از او سبقت گرفته‌اند، یا در وحی به انبیا از شیطان سبقت گرفته‌اند، یا در بردن ارواح مؤمنین به بهشت سبقت گرفته‌اند، یا مقصود نفوس بشری است که در رفتن به سوی خدا، یا نزدیکی به او از سایر نفوس سبقت جسته‌اند و یا در رتبه و درجه از سایر نفوس جلو افتاده‌اند و یا نفوسی که در خروج به سوی خدا از جهت شوق به او از ملک الموت سبقت می‌گیرند.

یا مقصود ستارگانی است که در سیر از همدیگر سبقت می‌گیرند، یا اسبان جنگی هستند که از همدیگر سبقت می‌گیرند.

فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً ملایکه‌ای که امور اهل زمین را تدبیر می‌کنند، یا رؤسا و فرماندهان که امر سربازان و جهاد را تدبیر می‌نمایند، یا نفوس کاملی که از سیر به خدا بازگشته و به سیر در بندگان مشغولند تا آنان را تکمیل نمایند یا مقصود نفوسی است که در سلوک

الى اللّه امر سير الى اللّه را تدبير مى‌كنند نه آنكه بدون سلوك به سوى او جذب شوند.

يا مقصود ستارگانى هستند كه امر عالم را تدبير مى‌كنند و عطف دو جمله‌ى اخير با فاء براى اشعار به شرافت دو صفت يا دو وصف است و جواب قسم به قرينه‌اى كه مى‌آيد محذوف است، گويى كه گفته است:

«لتبعثنّ» (تا برانگيخته شوند).

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۰

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ لفظ «يوم» ظرف «فَالْمُدَبِّراتِ أَمْراً» يا ظرف محذوفى است كه جواب قسم است، يعنى «لتبعثنّ يوم ترجف الرّاجفة» يا ظرف قول خداى تعالى: «تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ» يا قول خدا «واجفة» مى‌باشد و لفظ «يومئذ» در اين صورت تاكيد آن مى‌شود، يا تاكيد «أذكر» يا «ذكّر» مقدّر مى‌باشد و لفظ «رجف»، يعنى، حركت كرد و متحرّك گشت، به شدّت مضطرب شد و «رجفت الأرض» يعنى زمين لرزيد و مقصود از «راجفة» نفخ اوّل است.

تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ نفخ دوّم و جمله استيناف و جواب سؤال مقدّر است، خواه «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ» متعلّق به آن قرار داده شود و خواه متعلّق به آن قرار داده نشود و ممكن است جمله حال باشد.

قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ واجِفَةٌ در آن روز دلها به شدّت مضطرب مى‌شود.

أَبْصارُها خاشِعَةٌ چشمان دلهايشان به زير افكنده مى‌شود.

در اضافه كردن «أبصار» به قلوب اشعار به اين است كه چشمان بدنها در آن روز تعطيل مى‌باشند.

يَقُولُونَ جواب سؤال مقدّر است، گويا كه گفته شده است: در حقّ آن روز چه مى‌گويند؟ پس فرمود: آن روز را انكار مى‌كنند و مى‌گويند:

أَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحافِرَةِ آيا ما به حالت اوّل خود برمى‌گرديم؟! يعنى، حيات دوّم كه مشابه حيات اوّل است و «حافرة» خلقت اوّل و بازگشت به چيزى است تا آنجا كه آخر آن چيز به اوّلش بازگردد.

أَ إِذا كُنَّا عِظاماً نَخِرَةً چگونگى در حالى كه استخوانهايمان

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۱

پوسيده و از هم پاشيده، زنده مى‌شويم.

قالُوا تِلْكَ بگو اين بازگشت بازگشتنى زيانبار است.

إِذاً كَرَّةٌ خاسِرَةٌ اهل آن بازگشت، زيانبارانند، اين سخن را بر سبيل استهزا يا بر سبيل فرض و شكّ بيان كرده است.

فَإِنَّما هِيَ اين بازگشت، زَجْرَةٌ واحِدَةٌ يك فرياد و يك صيحه است، چون زجر كننده از چيزى اغلب با صدا فرياد مى‌شود و براى اشاره به اينكه بازگرداندن براى خدا آسان است و آنان با سرعت و شتاب از قبرها با صيحه و فرياد خارج مى‌شوند به رجعت و بازگشت، صيحه اطلاق مى‌شود و آن را به يكى بودن توصيف مى‌نماييد.

فَإِذا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ آنگاه ناگهان مردم از قبرها بر روى زمين پخش مى‌شوند. و بعضى گفته‌اند: «السّاهرة» جايى است در شام «۱».

هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى جواب سؤال مقدّر است، گويا كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله گفته باشد: در مورد افراد منكرين و تكذيب كنندگان چه كنم؟ و تو با آنان چكار مى‌كنى؟

پس خداى تعالى فرمود: در مورد آنان همان كارى را انجام بده كه موسى نسبت به فرعون و قومش انجام داد.

و ما نيز كار را خواهيم كرد كه در مورد فرعون و قومش كرديم.

پس از آنچه مكر و حيله مى‌كنند، در تنگنا مباشد و در تنگ نشو، كه تو بر آنان تسلّط خواهى داشت، همانطور كه موسى بر قوم فرعون تسلّط داشت.

(۱) مآخذ- تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵ ص ۴۹۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۲

إِذْ ناداهُ رَبُّهُ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوى اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى جمله اوّل حال است به تقدیر قول، یا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول (پیش از این چند بار در باره حضرت موسی و فرعون شرح داده شد).

فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلى أَنْ تَزَكَّى پس بگو آیا تو مایل هستی که از شرک و گناهان پاک شوی؟ یا در نعمت به سر ببری، یا عزّت و سلطنت تو رشد و نموّ کند.

و این سخن تعلیم موسی است که چگونه با گفتار نرم سخن بگوید.

وَ أَهْدِيَكَ إِلى رَبِّكَ فَتَخْشى و تو را به پروردگارت رهنمون شوم و تو پذیرنده و فروتن شوی این سخن اشاره است که بر اثر هدایت برای تو مقام خشیت و ترس از خدا حاصل می‌شود که آن برای هر عالم به خدا حاصل می‌شود.

فَأَراهُ موسی نزد فرعون آمد و او را با نرمی دعوت کرده و نشانه‌ی بزرگ الهی را به او نشان داد.

الْآيَةَ الْكُبْرى مقصود اژدها یا ید بیضاست.

فَكَذَّبَ وَ عَصى فرعون در حضور موسی او را تکذیب کرد و عصیان نمود.

ثُمَّ أَدْبَرَ سپس پشت به او کرد در حالی که طالب چیزی بود که آیت و نشانه‌ی موسی را بشکند، چون گمان می‌کرد که نشانه‌ی موسی سحر و جادو است.

يَسْعى در حالی که کوشش می‌کرد تا دلیل و حجّت موسی را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۳

بشکند، یا کوشش می‌کرد تا در زمین فساد نماید.

فَحَشَرَ قوم و سربازان و همه‌ی اهل مملکتش را بسیج نمود.

فَنادى فَقالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى این جمله عطف بر «نادی» است از قبیل عطف تفضیل بر اجمال و مقصود فرعون از این جمله فریب دادن عوام و انکار این مطلب بود که بالاتر از او خدایی باشد.

بعضی گفته‌اند: مقصودش این بوده که بت‌ها خدایان شما هستند و من خدای شما و بت‌ها هستم.

فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولى لفظ «نکال» مفعول مطلق از غیر لفظ فعل است، یا منصوب بنزع خافض می‌باشد، یعنی، خداوند او را گرفت به نقمت و عذابی که مناسب سخن اخیر او بود و آن سخن «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى» بود و نیز آن عذاب مناسب سخن اوّل او بود که گفت: «ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي» زیرا که کبریا و انانیّت، لباس و ردای مخصوص خدای تعالی است و هر کس در این ردا با او منازعه کند خداوند او را به شدّت مؤاخذه خواهد کرد.

و بین دو سخن همانطور که از ابو جعفر علیه السّلام آمده چهل سال بود.

إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً که البته در این عبرت و پندی است.

لِمَنْ يَخْشى برای کسی که از خدا یا غیب بترسد و در مقام علم باشد و از مقام گمان و ظنّ خارج شده باشد و به مقام شهود نرسیده باشد، که این مقام برای اصحاب نفوس است.

أَ أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقاً أَمِ السَّماءُ بَناها آیا شما از حیث عظمت و اتقان و ادامه شما محکم‌تر و شدیدتر آفریده شده‌اید یا بنای آسمان؟

خلقت ابتدایی شما ضعیف‌تر از خلقت آسمان است، در حالی که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۴

خداونـد شـما و آسـمان را خلق نمود، پس چگونه از خلقت و آفریـدن مجـدّد شـما عاجز خواهد بود؟! کلّ این عبارت جواب سؤال مقدّر یا حال است.

رَفَعَ سَمْکَها جهت مرتفع آسمان را بالا برد.

فَسَوَّاها آسمان را با جمیع آنچه که در آن است و جمیع آنچه که در آن مصالح بندگان است آفرید و تکمیل نمود.

وَ أَغْطَشَ لَیْلَها و شب آن را تاریک قرار داد.

وَ أَخْرَجَ ضُحاها از شب روز را بیرون آورد و یا روز را ظاهر نمود.

و نسبت شب و روز به آسمان بدان جهت است که آسمان مبدأ آن دو است و این جمله تفصیل «سوّیها» می‌باشد که تتمیم و تکمیل آسمان به همان چیزهایی است که بعد از آن ذکر شد.

وَ الْأَرْضَ بَعْدَ ذلِکَ دَحاها بعد از بنای آسمان و بالا بردن جهت آن و تاریک کردن شب و بیرون آوردن روز آن.

و «دحو الأرض» عبارت از بسط و گسترش زمین است.

بـدان که آسـمان عالم کبیر تقدّم بر زمین عالم کبیر ندارد و آنچه که در آیات و اخبار وارد شده مبنی بر تقدّم خلق زمین بر آسـمان یا تقـدّم آسـمان بر زمین بایـد تاویل شود، چون بین زمین و آسـمان علیّت نیست، چون که علیّت بین اجسام جایز نیست، چنانچه در محلّ خویش مقرّر گشته است.

و لذا گفته شده: مقصود از قول خدای تعالی: «بعد ذلک» «مع ذلک» است، یعنی، با بنای آسمان و زمین را گسترانید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۵

پس بایـد مقصود از دحو الأرض نیز گسترش آن به سبب تولید موالید باشد، چون مرتبه‌ی موالید در خلقت بعد از مرتبه‌ی عناصـر و آسمانهاست.

یا لفظ «بعـد» به معنای «مع» می‌باشد چنانچه بعضـی گفته‌اند «۱»، یـا مقصود از زمین و آسـمان چیزی است که در عالم صـغیر است، چون آسمان عالم صغیر به وجهی مقدّم بر زمین آن و به وجهی موخّر می‌باشد.

أَخْرَجَ مِنْها ماءَها وَ مَرْعاها وَ الْجِبالَ أَرْساها از آن آب و گیاه پدید آورد و کوهها را در میانه زمین ثابت نمود تا معادن در آنها تولید شود و گیاهـان و درختـان که جز در کوهها نمی‌رویـنـد، برویـنـد و جریان آب از زیر کوهها و چشـمه‌ها و در دامنه‌های کوهها آسان گردد.

مَتاعاً لَکُمْ وَ لِأَنْعامِکُمْ در حالی که آنها اشـیایی است که شـما در زنـدگی و معاش خویش بهرمند می‌شوید، یا برای بهرمندی شـما و بهرمندی چهارپایانتان، بنابراین «متاعا» حال یا منصوب به نزع خافض است.

و مفعول له نیست چون مرفوع آن با مرفوع عامل آن متّحد نیست و ممکن است مفعول مطلق فعل محذوف باشد.

فَإِذا جاءَتِ الطَّامَّةُ الْکُبْری اگر خلق آسـمان شدیدتر از آفرینش ابتدایی شـماست و اگر آفریدن مجدّد شـما آسانتر از خلق و آفرینش ابتدایی است، پس باید مانعی از خلق مجدّد شما نباشد و خدای تعالی آن را به شما خبر داده و به طور حتم این مطلب محقّق خواهد شد.

پس آنگاه که قیامت فرا رسد «طامّه» نامیده می‌شود، چون

---

(۱) نهج البلاغه- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۰۱. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۶

«طـامّه» عبـارت از مصـیبتی است که از همه‌ی مصـیبت‌ها بالاتر است و قیامت یک مصـیبت بزرگ است که بر جمیع مصـیبت‌ها غلبه

می کند.

یَوْمَ یَتَذَکَّرُ الْإِنْسانُ ما سَعی انسان در قیامت آن چه را که عمل کرده به یاد می‌آورد، چون روز قیامت روز یادآوری است و دار آخرت دار ذکر است، پس انسان هر چه عمل کرده در آن روز به یاد می‌آورد، بدین معنا که آثار آن عمل‌ها را بر خود مشاهده می کند و عمل‌ها را می‌رسند و جزای آنها را نیز مشاهده می کند.

وَ بُرِّزَتِ الْجَحِیمُ لِمَنْ یَری و دوزخ برای کسی که آن را می‌بیند، آشکار شود یا برای کسی که شأن او دیدن جهنّم است دوزخ آشکار شود، چه بعضی اصلا جهنم را نمی‌بینند و شأن آنان دیدن جهنّم نیست.

فَأَمَّا مَنْ طَغی طغی یطغو از باب نصر و طغی یطغی از باب منع، یعنی، امّا کسی که از طاعت خارج می‌شود.

وَ آثَرَ الْحَیاةَ الدُّنْیا و زندگی دنیا را بر زندگی اخروی ترجیح دهد.

فَإِنَّ الْجَحِیمَ هِیَ الْمَأْوی مأوی و مسکن او جهنّم است.

وَ أَمَّا مَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ و هر که از مقام خودش نزد پروردگارش بترسد، یا بترسد که خداوند به حساب او رسیدگی کند، یا از محلّ حسابرسی پروردگارش بترسد و یا پروردگارش را متمکّن، قادر و توانا هنگام حساب بداند.

وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی و نفس خویش را از هوا و هوس باز دارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۷

فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِیَ الْمَأْوی البتّه بهشت جایگاه اوست.

یَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَةِ جواب از سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: پس از آنکه فرا رسیدن قیامت محقّق و حتمی شد در باره‌ی آن چه می گویند؟ پس فرمود: از وقت قیامت از تو سؤال می کنند.

یا جمله استفهام است به تقدیر حرف استفهام.

أَیَّانَ مُرْساها ثبات قیامت چه موقع است؟

فِیمَ أَنْتَ مِنْ ذِکْراها بزرگ نشان دادن امر قیامت و نفی علم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به آن است تا تأکید بر اخفای آن باشد. لذا می‌فرماید تو را چه رسد که (چه ضرورت است) که آن را به یاد آری و بدانی.

إِلی رَبِّکَ مُنْتَهاها انتها و آخر آن ساعت پروردگار است، اگر بتوانی پروردگار را بشناسی خواهی توانست قیامت را نیز بشناسی، یا مقصود این است که منتهای وقت و ساعت و قیامت موکول به پروردگار مضاف تو و ظهور اوست.

یعنی، وقت قیام قیامت نزد خداست از اوّل مرگ تا ظهور پروردگارت بر تو و هنگام ظهور پروردگار همه‌ی قیام قیامت نزد خدا می‌شود، خواه مرگ اختیاری باشد یا اضطراری و لذا ساعت گاهی تفسیر به ظهور قائم علیه السّلام شده و گاهی به قیامت، گاهی به رجعت و گاهی به مرگ تفسیر شده، چون همه‌ی این موارد بعد از طیّ برزخ‌ها، به اختیار یا اضطرار به علی علیه السّلام منتهی می‌شود.

چون آیات خلق و حساب آنان با او و رجوع مردم به سوی اوست و همان قیامت مردم و رجعت مردم است، اعمّ از آنکه مقصود از

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۸

رجعت بازگشت به صحو بعد از محو باشد، یا بازگشت به جنود و قوا بعد از فتای از آنان باشد، یا رجعت به آخرت باشد که معنای آن روشن است، یا رجعت به دنیا مقصود باشد، چه بعد از رجوع مردم به امامشان اول رجعت آنان به دنیا و به مراتب پست می‌شود که به آن پشت کرده و از آن اعراض کرده بودند.

بعد از آنکه خدای تعالی علم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را به قیامت نفی کرد شأن او را به انذار منحصر نمود تا تأکید نفی علم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به قیامت باشد و لذا فرمود:

إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشاها تنها شأن تو منحصر است در انذار کسی که به قیامت و احوال آن آگاه می‌باشد و انذار تو برای غیر آنان فایده‌ای ندارد و تو غیر از این انذار کاری نداری.

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَها لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحاها این جمله جواب سؤال مقدّر است.

گویا گفته شده: پس حال آنان در روز قیامت چگونه می‌شود؟

پس فرمود: وقتی که قیامت را می‌بینند گویی که در قیامت جز آخر روز یا اوّل روز درنگ نکرده‌اند تا به سوی آتش بیرون رفته‌اند یا گویی که در دنیا جز ساعتی از روز درنگ نکرده‌اند، چون دنیا در نظر آنان کوچک می‌شود، یا به شدّت دچار بیم و ترس می‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۳۹

سورة عبس ..... ص : ۴۳۹

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر چهل و دو، یا چهل و یک آیه دارد.

[سوره عبس (۸۰): آیات ۱ تا ۴۲] ..... ص : ۴۳۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَ تَوَلَّى (۱) أَنْ جاءَهُ الْأَعْمى (۲) وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى (۳) أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرى (۴)

أَمَّا مَنِ اسْتَغْنى (۵) فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى (۶) وَ ما عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (۷) وَ أَمَّا مَنْ جاءَكَ يَسْعى (۸) وَ هُوَ يَخْشى (۹)

فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى (۱۰) كَلَّا إِنَّها تَذْكِرَةٌ (۱۱) فَمَنْ شاءَ ذَكَرَهُ (۱۲) فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (۱۳) مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ (۱۴)

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (۱۵) كِرامٍ بَرَرَةٍ (۱۶) قُتِلَ الْإِنْسانُ ما أَكْفَرَهُ (۱۷) مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (۱۸) مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (۱۹)

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ (۲۰) ثُمَّ أَماتَهُ فَأَقْبَرَهُ (۲۱) ثُمَّ إِذا شاءَ أَنْشَرَهُ (۲۲) كَلَّا لَمَّا يَقْضِ ما أَمَرَهُ (۲۳) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسانُ إِلى طَعامِهِ (۲۴)

أَنَّا صَبَبْنَا الْماءَ صَبًّا (۲۵) ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (۲۶) فَأَنْبَتْنا فِيها حَبًّا (۲۷) وَ عِنَباً وَ قَضْباً (۲۸) وَ زَيْتُوناً وَ نَخْلًا (۲۹)

وَ حَدائِقَ غُلْباً (۳۰) وَ فاكِهَةً وَ أَبًّا (۳۱) مَتاعاً لَكُمْ وَ لِأَنْعامِكُمْ (۳۲) فَإِذا جاءَتِ الصَّاخَّةُ (۳۳) يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (۳۴)

وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ (۳۵) وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ (۳۶) لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (۳۷) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (۳۸) ضاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (۳۹)

وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْها غَبَرَةٌ (۴۰) تَرْهَقُها قَتَرَةٌ (۴۱) أُولئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ (۴۲)

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۰

ترجمه: ..... ص : ۴۴۰

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

ترشرویی کرد و روی بر تافت.

از اینکه آن نابینا به نزد او آمد.

و تو چه دانی چه بسا او پاکدلی ورزد.

یا پند گیرد که پندش سود بخشد.

امّا کسی که بی‌نیازی نشان می‌دهد.

تو به او می‌پردازی.

و اگر هم پاکدلی پیشه نکند، ایرادی بر تو نیست.

و امّا کسی که شتابان به سویت آمد.

و او خشیت می‌ورزد.

تو از او به دیگری می‌پردازی.

چنین نیست، آن پند آموزی است.

هر که خواهد آن را یاد کند.

در میان صحیفه‌های ارجمند است.

که بلند مرتبه است و پاک داشته.

به دست نویسندگانی.

که گرامیانند و نیکان.

مرگ بر انسان [کافر] چقد کافر کیش است.

مگر از چه چیزی او را آفریده است.

او را از نطفه‌ای آفریده است و سر و سامان بخشیده است.

سپس راه را بر او آسان داشته است.

سپس او را میراند و او را در گور کند.

سپس هر زمان که خواهد او را برانگیزد.

حاشا، او آنچه به او فرمان داده بود، انجام نداد.

پس باید انسان به خوراک خویش بنگرد.

ما آب را به فراوانی فرو ریخته‌ایم.

سپس زمین را به نیکی برشکافته‌ایم.

و در آن دانه [ها] رویانده‌ایم.

و نیز انگور و سبزیجات.

و درخت زیتون و خرما.

و بوستانهای انبوه.

و میوه و علف.

برای برخورداری شما و چارپایانتان.

چون بانگ گوش فرسا در آید.

روزی که انسان از برادرش بگریزد.

و از مادرش و پدرش.

و همسرش و پسرانش.

برای هر کس از آنان در چنین روز کاری باشد که او را از همه باز دارد.

در چنین روز چهره‌هایی تابناک باشد.

خندان و شادمان.

و در چنین روز بر چهره‌هایی غبار باشد.

تیرگی آنها را فرو گیرد.

اینان همان کافرکیشان نافرمانند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۱

تفسیر ..... ص : ۴۴۱

عَبَسَ وَ تَوَلَّی أَنْ جاءَهُ الْأَعْمی بعضی گفته‌اند: این آیه در باره‌ی عبد اللّه بن امّ مکتوم که نابینا بود نازل شده است.

داستان از این قرار بود که این شخص نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد، در حالی که گروهی از بزرگان قریش نیز پیش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودند و او آنان را به اسلام دعوت می‌کرد و در روایتی عتبهٔ بن ربیعهٔ، ابو جهل، عبّاس، ابیّ و امیّه دو فرزند خلف نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بودند و او آنان را به خدا دعوت می‌کرد و امید اسلام آوردن آنان را داشت.

عبد اللّه بن امّ مکتوم گفت: یا رسول اللّه بر من بخوان و به من بیاموز آنچه را که خداوند به تو آموخته است، این سخن را بلند، بلند می‌گفت و تکرار می‌کرد و نمی‌دانست که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با غیر او مشغول است.

در صورت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله علامت ناخشنودی پدیدار گشت و در دل خود می‌گفت: حالا- این بزرگان قریش می‌گویند: پیروان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، کورها و بندگان می‌باشند، لذا از ابن امّ مکتوم روی گردانید و بر آن گروه روی آورد، که این آیه نازل شد.

از آن پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن مرد نابینا را اکرام و احترام می‌کرد و می‌گفت: مرحبا به کسی که پروردگارم مرا در باره‌ی او سرزنش کرد «۱».

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که مراد مردی از بنی امیّه بود که نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود و ابن امّ مکتوم آمد، وقتی آن مرد او را دید از او متنفّر شد و خود را جمع کرد و از او اعراض نمود، خدای تعالی در این

---

(۱) مجمع البیان- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۵۰۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۲

آیه این قضیّه را حکایت می‌کند و آن را مورد انکار قرار می‌دهد «۱».

و قمی گفته است: این آیه در باره‌ی عثمان و ابن امّ مکتوم است و او مؤذّن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود، وقتی به حضور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رسید، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را بر عثمان مقدّم داشت و عثمان ناراحت شد و چهره‌اش افروخته گردید و از او روی گرداند.

وَ ما یُدْرِیکَ لَعَلَّهُ یَزَّکَّی تو چه می‌دانی شاید او پاک شود؟! یا اعمالش در کمال صلاح گردد، یا در دین و ایمانش رشد و نموّ کند.

أَوْ یَذَّکَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّکْری زیرا یادآوری به او نفع می‌رساند تا بعدا اسلام آورد، یا در هنگام مرگش از آن بهره می‌برد.

أَمَّا مَنِ اسْتَغْنی امّا کسی که در مالش مستغنی باشد، یا از اسلام بی‌نیاز باشد، فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّی آیا تو متعرّض او می‌شوی؟

وَ ما عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكّى و بر تو باكى نيست كه آن بى‌نياز، پاك نشود، يا چه ضررى بر تو وارد مى‌شود اگر او پاك نشود، يا پاك نشدن او وزر و وبال بر تو نيست.

قمّى گفته است: معناى آيه اين است كه تو باك نداشته باش كه او اگر بى‌نياز است زكىّ و پاك باشد يا نباشد.

وَ أَمَّا مَنْ جاءَكَ يَسْعى و امّا كسى كه در طلب دين و ازدياد ايمانش كوشش كند.

وَ هُوَ يَخْشى در حالى كه او از پروردگارش مى‌ترسد.

---

(۱) مجمع البيان و تفسير على بن ابراهيم قمى.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۳

فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهّى تو از توجّه به او خودداری می‌کنی؟

بعضى از علما بعيد دانسته‌اند كه اين آيات در باره‌ى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله باشد، چون مقام او از چهره برافروختن و اخم كردن و روى گرداندن از نابينا دور است و رتبه و درجه‌ى او بالاتر از آن است كه مورد چنين سرزنش قرار گيرد.

من مى‌گويم: اگر اين آيات در باره‌ى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله باشد و سرزنش نيز متوجّه او باشد نقص شأن او نمى‌شود و منافاتى با قول خدا «إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ» پيدا نمى‌كند، زيرا روى آوردن رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله به كسى و روى برگرداندن و اخم كردن براى خدا و در راه خداست، چه اگر ناراحتى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بدان جهت بوده است كه نابينا مانع از آن شده كه پيامبر دين خدا را نشر دهد و نمى‌گذاشته كه دشمنان دين خدا سخنان رسولش صلّى اللّه عليه و آله را گوش فرا دهند و به دين خدا نزديك گردند، در اين صورت براى رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله و اخلاق او نقصى نخواهد بود و امّا امثال سرزنش‌ها دلالت بر اهميّت مطلب و قابل اعتنا و توجّه بودن آن مى‌كند، چه همه‌ى اين سرزنش‌ها از قبيل «به تو مى‌گويم تا همسايه بشنود» مى‌باشد، پس خطاب و عتاب هر دو براى غير پيامبر صلّى اللّه عليه و آله است، نه براى او.

و همچنين نسبت دادن عبوس بودن و روى گردانيدن نيز در حقيقت متوجّه به غير رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله است و همچنين نسبت عبوس بودن و روى گردانيدن نيز در حقيقت متوجّه غير پيامبر مى‌شود.

كَلَّا اين كلمه و منع از رفتارى چون اخم كردن مى‌باشد، يعنى، نه اين كار صحيح نيست.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۴

إِنَّها تَذْكِرَةٌ زيرا كه البتّه قرآن يادآورى است و مؤنّث آوردن ضمير جهت مطابقت با مسند است، يا ضمير به رسالت برمى‌گردد، يعنى، رسالت تذكره و يادآورى است، پس تو نبايد حريص بر قبول آنان باشى، يا مقصود اين است كه ولايت على عليه السّلام تذكره و يادآورى است.

فَمَنْ شاءَ ذَكَرَهُ تا هر كه بخواهد از قرآن يا شأن رسالت، يا ولايت پند گيرد.

فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ اين جمله حال يا خبر بعد از خبر است و ممكن است ظرف لغو باشد كه متعلّق به قول خدا: «ذكره» مى‌باشد و مقصود از صحف مكرّمه، الواح عاليه يا قلمهاى عاليه باشد كه عبارتند از عقول طولى يا عرضى يا مقصود صحيفه‌هاى دلهاى انبيا و نفوس آنان است.

مَرْفُوعَةٍ از دسترسى دست‌هاى ناقص، دور و بالاست.

مُطَهَّرَةٍ از نقايص و زشتيهاى مادّه، پاك و پاكيزه است.

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ لفظ «سفرة» جمع سافر به معناى كاتب و نويسنده است يا مقصود فرشتگانى هستند كه سفيران بين خدا و پيامبرانش مى‌باشند.

کِرام بَرَرَةٍ که به انبیا یا به خلایق خوبی می‌کنند، یا خودشان نیکوکارند و مطیع امر پروردگارشان می‌باشند.

قُتِلَ الْإِنْسانُ مرگ بر چنین انسانی! نفرین بر انسان مطلق است و سبب این نفرین کفران نعمت انسان است که خداوند در او به ودیعه نهاده، یا مقصود کفر به خدا یا به رسول یا به ولایت است و جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: حال انسان با ملاحظه اینکه قرآن یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۵

شأن رسالت یا ولایت را جهت تذکر و یادآوری قرار دادم چگونه است؟

پس فرمود: «قُتِلَ الْإِنْسانُ».

ما أَكْفَرَهُ چه کافر پیشه است؟!، یعنی، حال انسان شدّت کفران یا کفر است و لفظ «ما أكفره» صیغه‌ی تعجّب است، یا مرکّب از لفظ «ما» استفهام و فعل ماضی از باب افعال است و ممکن است مقصود از قول خدا «ما أكفره» این باشد که چه چیز او را به علی علیه السّلام کافر کرده است؟! مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: آیا برای انسان چیزی هست که دلالت بر خدا یا رسالت یا ولایت یا بعث و قیامت بکند؟

پس فرمود: بنگرد که خدا از چه چیز او را خلق کرده، تا بداند که قیامت حقّ است، پس استفهام برای تقریر است.

مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ خداوند انسان را از نطفه‌ای آفریده که وجودش ضعیف است و خودش نمی‌تواند صورت خودش را در دو آن و دو لحظه نگهدارد و پلید، نجس و بدبو است و این خود بهترین دلیل بر مبدأ و رسالت و ولایت و رستاخیز است.

فَقَدَّرَهُ پس خداوند انسان را به اندازه و مقدار معیّن آفرید و بر حسب اجزا و اعضا و مقدار طول و عرضش اندازه‌گیری کرد که مناسب شأن او باشد و افعالی که از او مترتّب است و انتظارش می‌رود و به آسانی صادر شود.

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ سپس راه خروج از شکم مادرش را آسان نمود یا راه سلوک جهت طلب معیشت یا سبیل سلوک به سوی خدا و طلب

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۶

معادش یا سبیل سلوک از دنیا به آخرت یا موت اضطراری را آسان نمود ثُمَّ أَماتَهُ سپس او را از صورت و فعلیّتی که شایسته‌ی انداختن و از بین رفتن است، می‌میراند.

فَأَقْبَرَهُ پس او را در صورت دیگری نمود تا آنکه او را از جمیع صورت‌ها با مرگ اختیاری یا اضطراری میرانید و او را در قبر خاکی و در صورت‌های برزخی و مثالی دفن نمود.

ثُمَّ إِذا شاءَ أَنْشَرَهُ سپس هرگاه بخواهد او را از قبرش بیرون می‌آورد.

كَلَّا منع انسان است از انتظار و توقّع دیدن زنده شدن مرده و بیرون آمدن او از قبر.

لَمَّا يَقْضِ ما أَمَرَهُ در حالی که انسان هنوز آنچه را که خدا به آن امر کرده از قبیل اخلاص در عبادت و اتمام عبودیّت انجام نداده و تمام نکرده است تا آنچه را که دیدن آن را آرزو می‌کند مانند نشر و حساب و عقاب را مشاهده کند.

یا هنوز انسان اوامر شرعی قالبی را که خدا به آن امر کرده انجام نداده تا آثار الوهیّت یا رسالت یا ولایت را مشاهده نماید. یا نشر بندگان و حساب آنان را از طریق باطن خویش ببیند. یا هنوز آن موقع و آن هنگام که خداوند معیّن کرده نرسیده، یعنی، وقت حشر و نشر خلایق و حساب و ثواب و عقاب آنان تا آنچه را که ما از نشر خلایق می‌گوییم مشاهده کنند.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسانُ إِلى طَعامِهِ پس باید انسان به اسباب و مسبّبات نظر بیاندازد و چگونگی پیشرفت و ترتّب و وصول به غایات و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۷

مسبّبات خود را ببیند، تا با علم یقینی بداند که برای آن اسباب و مسبّبات خدایی و رسولی و امامی هست و انسان در تغییر و

تحوّلاتش منتهی می‌شود به آنجا که از قشر و قالبش خارج می‌شود و به لبّ، مغز و قلبش و به حساب و ربّ خویش می‌رسد.

پس از جمله اسباب و مسبّبات به غذا و طعام صوری و معنوی خویش نظر اندازد.

أَنَّا صَبَبْنَا الْماءَ که البتّه ما از ابر باران فرو ریختیم.

صَبًّا آن هم بارانی شگفت که بقدر حاجت باشد و آنقدر زیاد نمی‌آید که انسانها ضرر بینند و نیز در غیر وقت احتیاج نمی‌آید.

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا پر از آن زمین را با رویاندن گیاهان و درختان از هم شکافتیم.

فَأَنْبَتْنا فِيها حَبًّا و گیاه دانه‌دار از آن بیرون آوردیم.

وَ عِنَباً از جمله آنها انگور را ذکر کرد چون منافع آن زیاد است.

وَ قَضْباً لفظ «قضب» جمع «قبضه» است و آن گیاهی است خوردنی و مقصود یونجه یا نظایر آن است (مانند نعناع ...)

وَ زَيْتُوناً و درخت زیتون.

وَ نَخْلًا و درخت خرما و ذکر خصوص درخت خرما از بین درختان بدان جهت است که آن نیز مانند انگور منافع زیادی دارد.

وَ حَدائِقَ غُلْباً و باغهای پر درخت و درهم.

لفظ «غلب» جمع «غلباء» به معنای باغ و درختان فراوان و درهم پیچیده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۸

وَ فاكِهَةً و انواع میوه‌ها.

وَ أَبًّا و صحرا، چراگاه و هر چه از زمین می‌روید.

مَتاعاً لفظ «متاع» به معنای تمتیع یا تمتّع است، مفعول له، یا منصوب به نزع خافض است، یا مفعول مطلق فعل محذوفی است که آن حال است.

و ممکن است به معنای چیزی باشد که قابل تمتّع است و بهرمندی است که در این صورت حال می‌شود.

لَكُمْ وَ لِأَنْعامِكُمْ آن چیزهای بهره‌ور برای شما و چهارپایان شماست پس چگونه ما شما را مهمل می‌گذاریم پس از آنکه ما از پست‌ترین مراتب وجود که شما را از مقام نطفه‌ی کثیف تا بالاتری مراتب و مقامات رساندیم و آن مقام روحانیّت شما و مشارکت با ملایکه است.

بلکه شما را در عالمی مبعوث می‌کنیم و برمی‌انگیزانیم که از عالم شما بالاتر است.

فَإِذا جاءَتِ الصَّاخَّةُ لفظ «الصّیخ» به معنای زدن با یک چیز محکم بر روی یک چیز صامت و ساکت است و «الصّاخة» صدا و صیحه‌ای است که شدّت آن گوشها را کر می‌کند و به معنای قیامت و مصیبت نیز می‌باشد و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ روز مرگ یا روز قیامت کبری آن چنان است که شخص از برادرش می‌گریزد.

وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ و نیز از مادر، پدر، همسر و فرزندش می‌گریزد.

هر کس در آن وقت گرفتار کار خویش است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۴۹

«یومئذ» تأکید «يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ» می‌باشد و آن متعلّق به لفظ «یغنیه» می‌باشد، یا «يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ» ظرف «جاءت» یا ظرف فعل «اذکر» محذوف است، و «یومئذ» متعلّق به «یغنیه» می‌باشد.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ رخسارهایی در آن روز روشن و نور دهنده است.

ضاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ خندان و بشارت دهنده، چون آنچه را که خداوند برای آنان آماده کرده است، می‌بینند.

وَ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْها غَبَرَةٌ و چهره‌هايى در آن زمان غبار آلود است، چه، لفظ «الغبرة» با حركت به معناى غبار است.

تَرْهَقُها قَتَرَةٌ در حالى كه صورت آنان را تيرگى و سياهى كه ناشى از شدّت هول و ترس قيامت است پوشانيده است و «القتر» و «القترة» با حركت و «القترة» با فتحه و سكون به معناى غبار يا آلودگى به غبار است.

و بعضى گفته‌اند: «الغبرة» چيزى است كه از آسمان به زمين مى‌افتد و «القترة» چيزى است كه از زمين به آسمان بالا مى‌رود.

و اين معناى مناسب طرز ادا كردن دو لفظ است آنچنان كه خدا فرموده: «عليها غبرة ترهقها قترة».

أُولئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ آنان در علوم خويش كافرند.

الْفَجَرَةُ و در اعمالشان فاجرند، بنابراين آنان در هر دو قوّه‌ى علّامه و عمّاله ناقص هستند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۰

(۸۱)سورة التّكوير ..... ص : ۴۵۰

اشاره

همه‌ى اين سوره مكّى است و مشتمل بر بيست و نه آيه دارد.

[سوره التكوير (۸۱): آيات ۱ تا ۲۹] ..... ص : ۴۵۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (۱) وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۲) وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ (۳) وَ إِذَا الْعِشارُ عُطِّلَتْ (۴)

وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (۵) وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ (۶) وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (۷) وَ إِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ (۸) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (۹)

وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (۱۰) وَ إِذَا السَّماءُ كُشِطَتْ (۱۱) وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ (۱۲) وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ (۱۳) عَلِمَتْ نَفْسٌ ما أَحْضَرَتْ (۱۴)

فَلا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ (۱۵) الْجَوارِ الْكُنَّسِ (۱۶) وَ اللَّيْلِ إِذا عَسْعَسَ (۱۷) وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ (۱۸) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (۱۹)

ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ (۲۰) مُطاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (۲۱) وَ ما صاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ (۲۲) وَ لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ (۲۳) وَ ما هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ (۲۴)

وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شَيْطانٍ رَجِيمٍ (۲۵) فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ (۲۶) إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۲۷) لِمَنْ شاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ (۲۸) وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ (۲۹)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۱

ترجمه: ..... ص : ۴۵۱

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

آنگاه كه خورشيد تاريك شود.

و آنگاه كه ستارگان رو به خاموشى نهند.

و آنگاه که کوهها روان کرده شوند.

و آنگاه که شتران آبستن ده ماهه [ی بس عزیز] وانهاده گردند.

و آنگاه که جانوران وحشی گرد آورده شوند.

و آنگاه که دریاها افروخته گردد.

و آنگاه که جانها را قرین همدیگر کنند.

و آنگاه که از دختر زنده به گور شده پرسیده شود.

که به کدامین گناه [به ناحق] کشته شده است.

و چون کارنامه‌ها گشوده شود.

و چون آسمان برکنده شود.

و چون دوزخ فروزانده گردد.

و چون بهشت نزدیک آورده شود.

هر کس بداند که چه آماده ساخته است.

پس سوگند می‌خورم به اختران بازگردنده.

سیّارگان پنهان رونده.

و سوگند به شب چون برود.

و سوگند به صبح چون بدمد.

که آن برخوانده‌ی پیام آوری گرامی است.

نیرومندی که نزد [خداوند] صاحب عرش، صاحب مقام است.

در آنجا فرمانش برند و امینش شمرند.

و همسخن شما دیوانه نیست.

و به راستی او [جبرئیل] را در افق آشکار دیده است.

و او در [گزاردن] وحی غیبی، بخیل نیست.

و آن سخن شیطان مطرود نیست.

پس به کجا می‌روید؟

آن جز پندآموزی برای جهانیان نیست.

برای هر کس از شما که بخواهد راستی و درستی پیشه کند.

و نخواهید مگر آنکه خداوند، که پروردگار جهانیان است، بخواهد.

تفسیر ..... ص : ۴۵۱

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ تکویر در هم پیچیدن به صورت دایره و افتادن و غشّ کردن است، «کورّة»، یعنی، او را به حالت غشّ انداخت و «کورّ المتاع»، یعنی، متاع را جمع کرد و آن را بست و «التکوّر» به معنای قطره قطره شدن و به زحمت افتادن و سقوط است و همه‌ی این معانی در اینجا مناسب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۲

و مقصود از هنگام تکویر خورشید وقت مرگ و ظهور آثار آخرت، یا وقت قیامت کبری است.

وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ و هنگامی که ستارگان با از بین رفتن روشنایی‌شان تیره و تار شوند.

وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ و هنگامی که کوهها روانه شوند و آن از بین رفتن و پراکنده شدن و سیر کردن در اطراف و زمین‌هاست، زیرا طبق آیه تو کوهها را می‌بینی و خیال می‌کنی آنها جامد و ساکن هستند در حالی که چون ابرها در حرکتند، یعنی، با تجدّد در جوهر خودشان در گردش هستند و همچنین است حال کوههای انیّت‌ها.

وَ إِذَا الْعِشارُ لفظ «عشار» جمع «عشراء» است و آن شتری است که ده ماه از حملش گذشته باشد و بعد از وضع حمل به این نام نامیده می‌شود و آن نفیس‌ترین و گرانبهاترین مال نزد عرب است.

عُطِّلَتْ آنگاه که آن شتران بدون صاحب و مهمل گذاشته شوند «۱».

وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ و هنگامی که وحوش عالم صغیر هنگام مرگ و وجودش عالم کبیر در قیامت گرد هم آیند.

وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ «سجّر التّنور»، یعنی، تنور را گرم کرد و نهر را پر کرد و آب را در حلق او ریخت.

و «مسجود» به معنای دریاست و تسجیر آب یعنی تفجیر آب.

در معنای آیه گفته شده: هنگامی که دریا شورش را بر شیرینش بفرستد و شیرینیش را بر شورش، تا پر شود.

---

(۱) می‌تواند شتر تن انسان هم تعبیر شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۳

بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که بعضی از دریاها در بعضی دیگر داخل می‌شوند به نحوی که همه‌ی دریاها یک دریا می‌شوند.

بعضی گفته‌اند: دریاها آتش می‌گیرند و دریاها آتش می‌شوند.

بعضی گفته‌اند: دریاها خشگ می‌شوند تا آنجا که یک قطره آب نمی‌ماند.

و بعضی گفته‌اند: دریاها پر می‌شوند از چرک و کثافت‌ها که از بدن‌های اهل آتش در جهنّم جاری می‌شود.

وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ و هنگامی که هر نفسی با هم سنخ خود می‌پیوندد از انسانها و شیطانها و یا با ملایکه، حور العین، جنّ و شیاطین، یا هر یک با بدن مناسب خودش ازدواج می‌کند، یا هر یک با جزای عمل خویش در آخرت ممزوج می‌شوند.

وَ إِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ لفظ «موؤدة» کنیزی است که زنده دفن شده باشد.

زیرا که بعضی از اعراب جاهلی دختران را از ترس عار و ننگ زنده زنده دفن می‌کردند و می‌گفتند: دختر بزرگ می‌شود و اسیر می‌گردد و با غیر اهل و فامیل ازدواج می‌کند، یا از فقر و عائله‌مندی می‌ترسیدند.

بعضی گفته‌اند: هرگاه هنگام ولادت و زایمان زن می‌رسید گودالی می‌کندند و زن حامله روی آن گودال می‌نشست که اگر نوزاد دختر بود او را در همان گودال می‌انداختند.

بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ مقصود این است که از خود دختر زنده بگور شده یا از قاتلین، سؤال می‌شود: که به چه گناه آنان را کشتید.

وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ آنگاه که صحیفه‌های اعمال برای

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۴

حساب و جزا نشر گردد.

وَ إِذَا السَّماءُ كُشِطَتْ و آنگاه که آسمان از جای خودش زایل شود.

وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ و آن هنگام که جهنّم آتش برافروزد تا شدّت آن فزونی یابد.

وَ إِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ و آنگاه که بهشت بر اهل بهشت نزدیک شود تا در آن داخل گردند، یا نزدیک می‌شود تا مؤمنین آن را ببینند و خوشحالی آنان افزون شود.

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما أَحْضَرَتْ نفس در معنای جنس روان بشری است که در همه افراد حاصل است، مانند این گفتار که می گویند: «تمرة خیر من جرادة» و لفظ «ما» استفهامیّه است که عمل فعل نسبت به آن معلّق است.

یا لفظ «ما» موصوله است یا مقصود از نفس اشاره به یک فرد عظیم و بزرگ در مجهول بودن و نکره بودن است که شناساندن آن ممکن نیست و آن نفس دوّم است (که منشأ نفس فردی است).

فَلا- أُقْسِمُ لفظ «لا» زایده، یا جوابیّه، یا نافیه است و معنای آن این است که من سوگند یاد نمی کنم، چون احتیاج به سوگند نیست، زیرا مورد قسم و سوگند واضح است.

بِالْخُنَّسِ لفظ «خنّس» همه‌ی ستارگان یا خصوص ستارگان سیّار است، یا ستارگان پنجگانه‌ی سیّار غیر از نیّرین می‌باشد و خنوس ستارگان عبارت از غایب شدن آنها زیر افق یا زیر نور خورشید است.

الْجَوارِ ستارگان سیّارات همانند جاری شدن کشتی‌ها در

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۵

دریاها.

الْكُنَّسِ ستارگان پنهان شده در برج‌ها.

و بعضی گفته‌اند: خنّوس ستارگان عبارت از مخفی شدن آنها در روز زیر نور آفتاب است و کنّوس آنها این است که هنگام غروب در افق غایب شوند.

وَ اللَّيْلِ إِذا عَسْعَسَ و هنگامی که شب پشت نماید یا رو کند، چند لفظ «عسعسة» از اضداد است و در پشت کردن و روی آوردن هر دو استعمال می‌شود.

وَ الصُّبْحِ إِذا تَنَفَّسَ امتداد شفق را به تنفّس انسان تشبیه نموده است.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ که البتّه قرآن از پیش خود محمّد صلّی اللّه علیه و آله نیست بلکه قول جبرئیل، یا قرآن ولایت علی علیه السّلام است.

یا نصب علی علیه السّلام به خلافت و ولایت قول جبرئیل است که فرستاده خدا به سوی انبیا علیهم السّلام است و او نزد خدا دارای کرامت می‌باشد.

ذِی قُوَّةٍ عِنْدَ ذِی الْعَرْشِ مَكِينٍ او را در عرش نزد خدا قوّت و منزلّتی است.

مُطاعٍ در بین ملایکه یا در میان همه‌ی مخلوقات و مورد اطاعت است، چه او در عالم کبیر به منزله‌ی نفس انسانی در عالم صغیر است.

ثَمَّ أَمِينٍ امین بر وحی خدا و امین بر شهرهای علم او.

و از امام صادق علیه السّلام روایت شده در قول خدا: «ذِی قُوَّةٍ عِنْدَ ذِی الْعَرْشِ مَكِينٍ» که مقصود جبرئیل است، گفته شد، معنای قول خدا: «مُطاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ»چیست؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۶

فرمود: یعنی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نزد پروردگارش مورد اطاعت و در روز قیامت امین است.

وَ ما صاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ از امام صادق علیه السّلام آمده است «۱»:

مقصود نبیّ صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد، هنگامی که امیر المؤمنین علیه السّلام را برای مردم نصب کرد.

وَ لَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ و او (محمّد يا جبرئيل) قرآن، يا قرآن ولايت على عليه السّلام يا جبرئيل يا على عليه السّلام را در افق عالم غيب ديد.

وَ ما هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ و او (پيامبر يا جبرئيل) بخيل نيست تا غيب را مخفى كند و بر شما ظاهر نسازد و لفظ «ضنين» با ظاء مؤلّف خوانده شده به معناى متّهم است و از «ظنّه» با كسره به معناى تهمت گرفته شده است.

وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شَيْطانٍ رَجِيمٍ و آن قرآن از قول شيطان رجيم نيست.

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ پس از جانب على عليه السّلام به كدام سو مى‌رويد؟

إِنْ هُوَ لذا اين قرآن، يا على عليه السّلام.

إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ جز ذكر و يادى براى جهانيان نيست.

از امام صادق عليه السّلام آمده است كه فرمود: در باره‌ى على عليه السّلام كجا مى‌رويد؟ او جز ذكر و يادآورى براى اهل عالم نيست، براى كسانى كه خداوند بر ولايت او از آنان پيمان گرفته است.

لِمَنْ شاءَ مِنْكُمْ اين جمله بدل از قول خدا «للعالمين» به صورت

---

(۱) تفسير على بن ابراهيم قمى- نور الثقلين ج ۵ ص ۵۱۸.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۷

بدل بعض از كلّ است.

يعنى اين ذكر براى آن كسانى است كه بخواهند اهل ذكر شوند.

أَنْ يَسْتَقِيمَ و در طاعت على عليه السّلام و امامان پس از او مستقيم باشد: چنانچه از امام صادق عليه السّلام آمده است، يا در افعال، اقوال، احوال و اخلاق خويش مستقيم باشد، يعنى، بتواند در آنان بر صدق و راستى باشد.

وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ و آن فرهيختگان (اهل و ذكر) جز آنچه خدا بخواهد نمى‌خواهند.

از امام كاظم عليه السّلام روايت شده كه خداوند دلهاى امامان را مورد و محلّ اراده‌ى خويش قرار داده، كه هرگاه خداوند چيزى را بخواهد امامان نيز مى‌خواهند و آن قول خداى تعالى است: «وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ» «۱» و بيان اين عبارت در سوره‌ى دهر به نحو اجمال گذشت.

---

(۱) نور الثقلين ج ۵ ص ۵۱۹.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۸

(۸۲)سورة الإنفطار ..... ص : ۴۵۸

اشاره

همه‌ى اين سوره مكّى است و مشتمل بر نوزده آيه است.

[سوره الانفطار (۸۲): آيات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۴۵۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ (۱) وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ (۲) وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ (۳) وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (۴)

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ (۵) يا أَيُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (۶) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (۷) فِي أَيِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَكَّبَكَ (۸) كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ (۹)

وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لَحافِظِينَ (۱۰) كِراماً كاتِبِينَ (۱۱) يَعْلَمُونَ ما تَفْعَلُونَ (۱۲) إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِي نَعِيمٍ (۱۳) وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (۱۴)

يَصْلَوْنَها يَوْمَ الدِّينِ (۱۵) وَ ما هُمْ عَنْها بِغائِبِينَ (۱۶) وَ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ (۱۷) ثُمَّ ما أَدْراكَ ما يَوْمُ الدِّينِ (۱۸) يَوْمَ لا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئاً وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۴۵۸

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

چون آسمان گسسته شود.

و چون ستارگان فرو ريزند.

و چون دريا‌ها به هم راه يابند.

و چون گورها زير و زبر شوند

هر كس بداند كه چه چيزى پيش داشته و چه چيزى را فرو گذاشته است.

هان اى انسان چه چيزى تو را در حق پروردگار بخشنده‌ات غرّه كرد؟

همان كه تو را آفريد و استوار كرد و متعادل ساخت.

به هر صورتى كه خواست [وجود] تو را تركيب كرد.

چنين نيست، بلكه [روز] جزا را انكار داريد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۵۹

و بر شما نگهبانانى معيّن شده است.

كه نويسندگانى گرامى‌اند.

آنچه مى‌كنيد مى‌دانند.

بيگمان نيكان در ناز و نعمت [بهشتى] اند.

و بيگمان نافرمانان در آتش دوزخند.

در روز جزا وارد آن شوند.

و از آن به دور [و در امان] نيستند.

و چه دانى روز جزا چيست.

باز چه دانى روز جزا چيست.

روزى كه هيچ كس هيچ اختيارى در حق هيچ كس ندارد، و در چنين روزگار با خداوند است.

تفسير ..... ص : ۴۵۹

إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ آنگاه كه آسمان شكافته شود معناى آن همانند اين قول خداى تعالى است كه: «يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّماءُ بِالْغَمامِ» «۱» (روزى كه آسمان با ابر از هم شكافته شود).

وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ و هنگامى كه ستارگان با سقوط كردن از محلّ خويش پراكنده شوند.

وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ و هنگاميكه آب درياها روان گردد.

لفظ «إنفجر» و «تفجّر» يعنى سيلان پيدا كرد و «فجره» از ثلاثى مجرّد و «فجّره» از باب تفعيل، يعنى، آن را به سيلان و جريان انداخت و مقصود سيلان درياها بعضى در بعضى ديگر است، يا مقصود جارى شدن و سيلان آب درياهاست به نحوى كه در آنها هيچ آب نمى‌ماند.

وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ و هنگامى كه خلايق از قبرها برانگيخته شوند.

لفظ «بعثر» يعنى نظر كرد و تفتيش نمود و «بعثر الشيئى» يعنى چيز را پراكنده كرد و بعضى از آن را به بعضى ديگر بدل ساخت و جابجا

---

(۱) فرقان: ۲۵.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۰

كرد، استخراج نمود و كشف كرد و بيرون آورد آنچه را كه در آن بود.

و «بعثر الحوض» يعنى حوض را خراب كرد و زير و رو نمود و مقصود هنگام مرگ يا هنگام بعث و قيامت است.

عَلِمَتْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ وَ أَخَّرَتْ آن وقت هر شخصى به هر چه مقدّم و مؤخّر انجام داده همه را بداند.

اين عبارت در اوّل سوره‌ى تكوير گذشت و معناى تقديم و تأخير در سوره‌ى قيامت ضمن تفسير قول خدا: «يُنَبَّؤُا الْإِنْسانُ يَوْمَئِذٍ بِما قَدَّمَ وَ أَخَّرَ»

گذشت.

يا أَيُّهَا الْإِنْسانُ ما غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ اى انسان چه باعث شد كه به خداى بزرگوار خود مغرور گشتى توصيف لفظ «ربّ» به «كريم» تحكّم و استهزاست.

چون انسانهايى كه به خداى تعالى مغرور هستند مى‌گويند:

خداى تعالى كريم است، ولى اى انسان تو طبق آنچه كه كرم خدا اقتضا مى‌كرد و به موجب كرم الهى استحقاق آن را داشتى عمل نكردى، يا منظور القاى دليل و حجّت غرور انسان است.

گويى كه فرموده باشد: تو را جز كرم خدا مغرور نكرد و مقصود اين است كه تو كارى نكردى كه لايق كرم او باشى تا كرم الهى شامل تو نيز بشود.

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ هر آنچه كه انسان در معاش و معادش به آن احتياج دارد خداى تعالى آفريد.

فَعَدَلَكَ پس (انسان) را در بدن و نفست معتدل قرار داد و قامت تو را آنچنان بلند قرار نداده كه تحصيل خوردنى، نوشيدنى، لباس

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۱

و مسكن ممكن نباشد و آنچنان كوتاه قرار نداده كه بعضى از كارها را كه از انسان متوقّع است نتواند انجام دهد.

و اعضاى بدن تو را همه را با همديگر و آنها را با بدن و نفس هماهنگ قرار داده است.

فِي أَيِّ صُورَةٍ ما شاءَ رَكَّبَكَ و حال آنكه به هر صورتى كه خواستى خلق توانستى كرد.

لفظ «أىّ» شرطيّه و لفظ «ما» زايده است جهت تأكيد ابهام و لفظ «شاء» فعل شرط و لفظ «ركّبك» جزاى شرط است.

یا «أیّ» استفهامیّه برای تفخیم است و لفظ «ما» زیاده جهت تأکید ابهام و تفخیم است و لفظ «شاء» صفت «صورة» به تقدیر عاید است.

و «رکّبک» مستأنف است و متعلّق ظرف قواعد و مقصود از صورت ترکیبی، صورت بدنی است، از قبیل زیبا، زشت، بلند، مذکّر، مؤنّث، سفید و سیاه.

یا مقصود صورت نفسی و اخلاق باطنی یا مقصود صورتی است که آن فعلیّت اخیر از فعلیّت‌های علوی ملکوتی با سفلی ملکوتی است.

کَلَّا چنین نیست، منع از مغرور شدن به کرم خداست.

بَلْ تُکَذِّبُونَ بِالدِّینِ بلکه شما روز جزا را تکذیب می‌کنید.

اضراب و استدراک از مغرور بودن به کرم خدا و بیان مغرور شدن آنان به آرزو و آمالشان و تکذیب دین یعنی جزا یا ولایت علی یا شریعت محمّد صلّی اللّه علیه و آله از سوی آنانست.

وَ إِنَّ عَلَیْکُمْ لَحافِظِینَ البتّه نگهبانها بر مراقبت احوال شما مأمورند.

حال از لفظ «دین» و قید آن است که آن را تکذیب کردند، که در این

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۲

صورت خود حال نیز مورد تکذیب می‌شود، یا حال از فاعل و قید تکذیب است.

کِراماً کاتِبِینَ یَعْلَمُونَ ما تَفْعَلُونَ که نویسندگان اعمال شما دو فرشته‌ی مقرّب خدایند، هر چه کنید همه را می‌دانند.

این جمله توصیف لفظ «لحافظین» می‌باشد، تا امر جزا، حساب و عقاب را بزرگ نماید. پس اگر آن فرشتگان می‌دانند شما چه کاری انجام می‌دهید، پس بر معصیت و نافرمانی خدا جرأت پیدا نکنید.

إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ نیکوکاران عالم در بهشت پرنعمتند.

این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویا که گفته شده: اگر ملایکه‌هایی حافظ و نگهبان ما هستند، پس حال ما در آخرت چگونه خواهد بود؟

فرمود: نیکوکاران در بهشت و نعمت خواهند بود.

وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِی جَحِیمٍ یَصْلَوْنَها یَوْمَ الدِّینِ و بدکاران در جهنّم سختی و رنج آتش را (در روز جزا) حس می‌کنند.

وَ ما هُمْ عَنْها بِغائِبِینَ و بدکاران در همین دنیا در آتش جهنّم هستند اگر چه جهنّم در این دنیا از نظر آنان غایب است، یا آنان در آخرت از جهنّم غایب نیستند تا آتش جهنّم از آنان فوت شود. یا در آخرت هیچ زمانی از آتش غایب نیستند بلکه به طور دایمی در آتش هستند.

وَ ما أَدْراکَ ما یَوْمُ الدِّینِ بزرگ نمودن شأن آن روز است و اینکه تو ممکن نیست آن را بشناسی.

ثُمَّ ما أَدْراکَ ما یَوْمُ الدِّینِ تأکید همان بزرگ جلوه دادن است که: چگونه توانی شناخت؟! یَوْمَ لا تَمْلِکُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَیْئاً در روزی که هیچ کس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۳

مالک نفس خود نیست (که شناختن بتواند).

لفظ «یوم لا تملک» مرفوع خوانده شده بنابر آنکه بدل از «یوم الدّین» یا خبر مبتدای محذوف، یا مبتدای خبر محذوف باشد.

وَ الْأَمْرُ یَوْمَئِذٍ لِلَّهِ تمام امر در آن روز از آن خداست و از آن هیچ کس نیست، نه در واقع و نفس الامر و نه بر حسب گمان تخمین چنانچه در دنیا چنین است یا معنای آیه این است که در آن روز روشن می‌شود که امر از آن خداست.

قال علىّ عليه السّلام:

عيبك مستور ما أسعدك جدّك عيبت نهان است تا بختت جنبان است.

عيب نهان است به يارى بخت چون ثمر كرم‌زده بر درخت

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۱ و ۹۲

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۴

سورة المطفّفين ..... ص : ۴۶۴

اشاره

همه‌ى آيات اين سوره مكّى است، بعضى همه‌ى آنها را مدنىّ مى‌دانند و بعضى گفته‌اند: جز هشت آيه‌ى «إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا ... تا آخر سوره» همه‌ى آيات مدنى است و اين سوره مشتمل بر سى و شش آيه مى‌باشد.

[سوره المطففين (۸۳): آيات ۱ تا ۳۶] ..... ص : ۴۶۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ (۱) الَّذِينَ إِذَا اكْتالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (۲) وَ إِذا كالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (۳) أَ لا يَظُنُّ أُولئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (۴)

لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (۵) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ (۶) كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ (۷) وَ ما أَدْراكَ ما سِجِّينٌ (۸) كِتابٌ مَرْقُومٌ (۹)

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۰) الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (۱۱) وَ ما يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (۱۲) إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا قالَ أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ (۱۳) كَلَّا بَلْ رانَ عَلى قُلُوبِهِمْ ما كانُوا يَكْسِبُونَ (۱۴)

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (۱۵) ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصالُوا الْجَحِيمِ (۱۶) ثُمَّ يُقالُ هذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (۱۷) كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ (۱۸) وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ (۱۹)

كِتابٌ مَرْقُومٌ (۲۰) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (۲۱) إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِي نَعِيمٍ (۲۲) عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ (۲۳) تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (۲۴)

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ (۲۵) خِتامُهُ مِسْكٌ وَ فِي ذلِكَ فَلْيَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ (۲۶) وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ (۲۷) عَيْناً يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (۲۸) إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ (۲۹)

وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغامَزُونَ (۳۰) وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (۳۱) وَ إِذا رَأَوْهُمْ قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ (۳۲) وَ ما أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حافِظِينَ (۳۳) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (۳۴)

عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ (۳۵) هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ (۳۶)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۵

ترجمه: ..... ص : ۴۶۵

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

وای بر کم‌فروشان.

کسانی که چون از مردم پیمانه می‌ستانند، کامل می گیرند.

و چون به ایشان پیمانه دهند یا برایشان [کالایی] برکشند، کم می گذارند.

آیا اینان نمی‌دانند که برانگیخته خواهند شد.

در روزی بزرگ.

روزی که مردم در پیشگاه پروردگار جهانیان بایستند.

چنین نیست، بی گمان کارنامه‌ی نافرمانان در سجّین است.

و تو چه دانی سجّین چیست؟

کتابی است نگاشته.

در چنین روز وای بر منکران.

کسانی که روز جزا را منکرند.

و جز هر تجاوزگر گناهکار هیچ کس آن را انکار نکند.

که چون آیات ما بر او خوانده شود، گوید افسانه‌های پیشینیان است.

چنین نیست، آنان در چنین روز از دیدار پروردگارشان در پرده باشند.

سپس آنان در آینده به دوزخند.

سپس گفته شود این همان است که به آن انکار می‌ورزیدید.

چنین نیست، بیگمان کارنامه‌ی نیاکان در علّیین است.

و تو چه دانی علّیین چیست.

کتابی است نگاشته.

که مقرّبان شاهد آنند.

بیگمان نیکان در ناز و نعمت [بهشتی] اند.

بر او رنگها [نشسته‌اند و] می‌نگرند.

در چهره‌هایشان خرّمی ناز و نعمت را باز می‌شناسی.

از شرابی مهر شده به آنان نوشانند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۶

که مهر آن از مشک است و در این راه است که رقابت کوشان باید به رقابت کوشند.

و آمیزه‌ی آن از تسنیم است.

چشمه‌ای که مقرّبان از آن می‌نوشند.

بیگمان کسانی گناه کرده‌اند به مؤمنان می‌خندیدند.

و چون از کنار ایشان می گذشتند، به چشم و ابرو اشارت می کردند.

و چون به سوی خانواده‌شان باز می گشتند، ریشخندکنان باز می گشتند.

و چون ایشان را می‌دیدند می گفتند اینان گمراهانند.

و آنان بر ایشان نگهبان نفرستاده بودند.

حال امروز مؤمنان به کافران می‌خندند.

که بر او رنگها می‌نگرند.

[که] آیا به کافران در برابر آنچه کرده بودند، جزا داده می‌شود؟

تفسیر ..... ص : ۴۶۶

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ وای بر حال کم‌فروشان.

لفظ «طفیف» به معنای اندک و ناقص از هر چیز است و «مطفّف» همانطور که در آیه تفسیر شده کسی است که کمتر از وزن یا پیمانه‌ای که خرید و فروش بر آن واقع شده می‌دهد و بیشتر از مورد قرارداد می‌گیرد که آن نیز تقلیل و کم کردن در ثمن و بهاست.

بنابر این کم فروشی جز در معاملات محقّق نمی‌شود و معاملات بین شخص و بین خدا، یا بین شخص و بین کسی است که در دین از او بالاتر است، مانند امامش، یا برادرانش که در ایمان از او سبقت گرفته‌اند.

یا بین شخص و کسانی است که زیر دستانش، مانند، اهل، اولاد، خادم و خادمه یا بین او و کسانی است که در دین یا دنیا با او مساوی می‌باشند مانند سایر مؤمنین چه از طایفه‌ی خودش یا چه غیر آنان.

یا معامله بین او و بین کسانی واقع می‌شود که از او پایین‌ترند مانند سایر فرقه‌های مسلمین و جمیع انواع کفّار.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۷

و نیز معاملات یا در اموال و اعراض دنیوی، یا در افعال و آداب بدنی، یا در حالات و اغراض و اخلاق نفسانی و یا در علوم و عقاید قلبی است.

برای هر یک از بندگان و سایر افراد حیوان حقّی بر گردن تو است باید آن حقّ را به طور کامل ادا کنی و تو نیز بر هر یک از آنان حقّی داری که باید آن را به طور کامل ادا کنند.

پس اگر تو حقّ دیگران را ادا نکنی تو مطفّف (کم فروش) هستی و اگر از دیگران بیشتر از حقّ خودت را می‌خواهی باز مطفّف (کم فروشی) هستی، پس به حال خود نسبت به پروردگار و با خلقش نظر کن تا مطفّف نباشی.

هیهات، هیهات! چگونه از کم‌فروشی و کم‌گذاشتن و تطفیف خارج شویم در حالی که ما از خدا طلب می‌کنیم چیزی را که نمی‌توانیم شکر یک دهم آنچه را که به ما داده ادا کنیم و از خلق خدا طلب می‌کنیم بر کارهایی که نکردیم ما را مدح و ثنا گویند و اگر ما را در مورد عیب و نقص‌هایمان مذمّت نمایند ناراحت می‌شویم.

پس مادامی که از انانیّت‌ها خارج نشویم و بنده‌ی خدا نگردیم و فانی در او نشویم از تطفیف (کم‌فروشی) بیرون نمی‌رویم و لذا باید از خدا درخواست عفو بکنیم و از او بخواهیم کم وزن کردن و کم فروشی‌های ما را ببخشد.

الَّذِينَ إِذَا اكْتالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ آنهایی که چون اجناس مردم را برای خودشان کیل و وزن کنند، تمام و کمال بستانند.

علّت اینکه کیل و پیمانه را گفت و از وزن اسم نیاورد از این روست که کم‌فروش کیل و پیمانه در میزان نیز همان گونه است، چون

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۸

در آن زمان بیشتر معامله‌ها با کیل و پیمانه بوده است، مانند آنچه در بعضی شهرها در این زمان هم معمول است.

وَ إِذا كالُوهُمْ هرگاه برای مردم از اجناس آنان پیمانه کنند.

و امّا ضمیر «هم» را تأکید مرفوع قرار دادن از جهت لفظ و معنا بعید است، چون الف در خطّ و نوشتار ثابت نشده است و مقصود این نیست که به وسیله‌ی خودشان کیل کردند، بلکه مقصود به قرینه‌ی مقابله با وزن این است که اجناس خود را برای مردم پیمانه

کردند.

أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ در آوردن مادّه‌ی اکتیال و کیل در دو فقره از آیه اشعار به این است که آنان در هر دو صورت خرید و فروش مسامحه می‌کردند و کم می‌دادند.

بعضی گفته‌اند: هنگامی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به مدینه آمد اهل مدینه در کیل و وزن از خبیث‌ترین مردم بودند که خدای تعالی: «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ» را نازل نمود و بعد از نزول آیه درست پیمانه کردند.

و بعضی گفته‌اند: نماز هم کیل و مکیال است هر کس آن را برای خدا کامل نماید خدا نیز برای او کامل کند و هر کس از آن کم بگذارد کیفرش آن است که شنیدید، که خدای تعالی در باره مطفّفین گفته است.

أَ لا يَظُنُّ أُولئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ استفهام برای تعجّب است (آیا گمان این هم ندارند که در آن روز بزرگ برای مؤاخذه برانگیخته می‌شوند؟!) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعالَمِينَ كَلَّا روزی است که مردم در حضور پروردگار عالم می‌ایستند، چنین نیست.

این لفظ برای منع از عدم گمان و عدم باور قیامت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۶۹

إِنَّ كِتابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ البتّه روز قیامت بدکاران با نامه عمل سیاهشان در عذاب سجّینند.

بیان احوال فجّار را که در عذاب سجّین هستند مقدّم داشت، چون کلام و سخن در باره‌ی آنان است و چون خدای تعالی خواست آیه را در باره‌ی نیکان و احوال آنان ختم کند.

و «سجّین» عذاب دایم و شدید است و آن مبالغه‌ی در سجن است که عبارت از ملکوت سفلی است که آن دار جنّ‌ها و شیاطین می‌باشد و جهنّم و آتش آن و عقرب‌ها و مادهای آن در آنجا قرار دارد و آن ملکوت سفلی و ملکوت علیا انسان را احاطه کرده‌اند.

پس اگر اعمال انسان از جهت انقیاد و تسلیم سخت حکم عالم و تقلید از او باشد هر عملی که انجام می‌دهد صورتی از آن جهت از علیا و بالا در نفس او حاصل می‌شود و نویسندگان آن اعمال عمل او را در کتاب‌هایی می‌نویسند که از عالم علوی می‌باشند و از آن تعبیر به «علّیّین» می‌شود که مبالغه در علوّ است.

و اگر اعمال انسان از روی تقلید از عالم (عالم ربّانی) نباشد، هر عملی که انجام دهد صورتی از آن در نفس او حاصل می‌شود، از جهت سفلی و پایین و نویسندگان اعمال او را در کتابهایی می‌نویسند که از عالم سفلی و پایین است و از آن تعبیر به سجّین می‌شود که مبالغه در سجن و زندان است و آن تنگ‌ترین زندان برای نفوس انسانی است.

و چون هر عالم ربّانی کتابی از حق تعالی است که با تمام صورت‌ها و نفس‌هایش بر صفحات موادّ آن عالم نوشته شده سجّین را تفسیر به کتاب نمود.

وَ ما أَدْراكَ ما سِجِّينٌ كِتابٌ مَرْقُومٌ بزرگ نمودن شأن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۰

آن عالم است که تو چه می‌دانی آن سجّین (سنگ و گل) چیست؟ آن نوشته‌ای است که به قلم حق در کتاب وجود عالم ثبت است.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ از آن سجن و سجّین وای بر تکذیب کنندگان.

الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ وَ ما يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ کسی که از حقّ تجاوز کند که آن راه قلب است و آن طریق ولایت است.

أَثِيمٍ کسی که از حق تجاوز کرده و زیاد گناه کند.

چون اگر انسان به وجود و اطوار وجودش ناظر باشد، روز قیامت را می‌بیند و دیگر حاجتی به آخرت ندارد، ولی کسی که از طریق قلب تجاوز نماید و تابع هواهای نفسانی خویش باشد او نابیناست و مشهود است و دیدنی‌هایی که در دیدن آنها احتیاج به عمل و

دقّت نیست از نظر او پنهان می‌ماند تا چه رسد به چیزهایی که محتاج تامّل و نظر است.

إِذا تُتْلی عَلَیْهِ آیاتُنا قالَ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ اگر آیات ما بر آن چنان کسی خوانده شود، می گویند اینها اسطوره‌های پیشینیان است.

منظور از آیات، آیات تدوینی در بیان احکام شرعی یا در موعظه‌ها و نصیحت‌ها یا در بیان آیات تکوینی که در آفاق یا انفس حاصل است و به ویژه آیت‌ها و نشانه‌های بزرگ که اینان انبیا و اوصیا علیهم السّلام می‌باشند یا آیت و نشانه‌ی بزرگ که عبارت از علی علیه السّلام و ولایت او می‌باشد.

کَلَّا منع و ردع او از این گفتار است، که نه چنین نیست.

بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ بلکه آیات و نشانه‌های ما از اساطیر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۱

و افسانه‌ها نیست و گناه چنین نسبتی بر دلهایشان چیره گردیده است.

چه «رین» به معنای طبع است و «ران ذنبه علی قلبه»، یعنی، گناه او بر دلش غلبه کرد.

ما کانُوا یَکْسِبُونَ آنچه را که از گناه کسب می کردند بر قلب آنان ثابت و غالب گشته است، چون آنچه که کسب می کردند جز فعلیّت جهت نفس سفلی و پایین نبود و این جهت بالا را مهر می‌زند و آن را تیره و تار می کند و روزنه‌ی آن راه ملکوت علیا را می‌بندد.

از امام باقر علیه السّلام روایت شده: هیچ بنده‌ی مؤمنی نیست مگر آنکه در قلب او نقطه‌ی سفیدی است که هرگاه گناه بکند در جای آن نقطه‌ی سفید نقطه‌ی سیاهی بیرون می‌آید و اگر از گناه توبه کند آن نقطه‌ی سیاه از بین می‌رود و اگر گناه را ادامه دهد، سیاهی بیشتر می‌شود تا جایی که سفیدی را می‌پوشاند و آنگاه که سفیدی پوشیده شود، دیگر صاحب آن هرگز به خیر و خوبی برنمی گردد و این است قول خدای تعالی: «بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ».

کَلَّا چنین نیست که می‌پندارند.

منع آنان از توقّع کار خیر و توقّع شهود جمال خدای تعالی در آخرت است.

إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ یَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصالُوا الْجَحِیمِ ثُمَّ یُقالُ هذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ بلکه آنان از معرفت پروردگارشان محجوب و محرومند سپس (روزی) آنان را به آتش دوزخ درافکنند و به آنان گویند از همان دوزخی که تکذیب آن می کردید.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۲

از امام کاظم علیه السّلام آمده است که فرمود: مقصود امیر المؤمنین است که او را تکذیب می کردند، سؤال شد: آیا این معنای تنزیل است؟ فرمود:

بلی.

بنابر این معنای آیه این است که آنان از مشاهده حقیقت ربّ مضاف خود، یعنی علی علیه السّلام محجوب و در حجاب می‌شوند، سپس به آنان گفته می‌شود: این علی علیه السّلام است که او را تکذیب می کردید.

کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ پس این چنین نیست که شما تکذیب کنندگان (به علی) پنداشتید کتاب ولایت علی علیه السّلام در پشت علیّین است.

بیان این آیه در ضمن قول خدا: «إِنَّ کِتابَ الْفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ گذشت.

وَ ما أَدْراکَ ما عِلِّیُّونَ کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ چه دانی که حقیقت علیّین چیست، کتابی است از پیش نوشته شده مقربین به مشاهده آن مشغولند، مقصود از مقرّبان یا فرشتگانند که عالم مثال علوی مشهود آنانست یا انبیا و مرسلین و اولیای مقرّب می‌باشند، چه اینان با نظرهای ملکوتی‌شان اعمال خلایق و صحیفه‌ی اعمال آنان را مشاهده می کنند.

إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ این جمله سؤال مقدّر است، یعنی، نیکان در نعمتهای بهشتی ولایت، شهود، معرفت، حیات طیّبه دل مستغرقند.
عَلَی الْأَرائِکِ یَنْظُرُونَ لفظ «أرائک» جمع «اریکه» است، به معنای تخت در حجله و هر چیزی است که به آن تکیه داده شود، از قبیل تخت، متّکا و فرش، یا تخت بافته شده و تزیین داده شده و در گنبد یا خانه به کار رفته باشد، یعنی، بر تخت عزّت تکیه زده‌اند و نظاره گر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۳

جمال حقّند.
تَعْرِفُ فِی وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِیمِ یُسْقَوْنَ مِنْ رَحِیقٍ از رخسارشان شادمانی نعمتهای بهشتی پدیدار است که از شراب خالص عشق و عرفان نوشیده‌اند.
لفظ «الرّحیق» به معنای خمر، یا به معنای پاکیزه‌ترین، یا برترین خمر، یا خمر خالص، یا صاف و به معنای نوعی از عطر است.
مَخْتُومٍ مهر خورده به نحوی که جز دست ساقی‌اش دست کسی به آن نمی‌رسد.
خِتامُهُ مِسْکٌ آن گل که به وسیله‌ی آن مهر زده می‌شود، مشک است.
وَ فِی ذلِکَ فَلْیَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ که در آن نعمتها، رغبت کنندگان باید رغبت کنند، یا خواهندگان به تلاش و کنکاش پردازند، نه خواهشهای نفس که فانی و زایل شدنی است و حسرت و پشیمانی را به دنبال دارد.
وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ لفظ «تسنیم» نام چشمه‌ای است در بهشت و از بلندترین چشمه‌های بهشت است، یا شراب آن از بهترین اقسام شراب بهشت است و یا از بالای اهل بهشت می‌آید و روی همین جهت تسنیم نامیده شده است.
عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ مقرّبین از آن چشمه به طور خالص و بدون آنکه چیزی به آن مخلوط شود، می‌نوشند.
امّا غیر مقرّبان از آن چشمه به صورت مخلوط و ممزوج می‌نوشند.
و ممکن است کنایه از دین باشد که نیکان همه مقرّبان هستند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۴

إِنَّ الَّذِینَ أَجْرَمُوا کانُوا مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا یَضْحَکُونَ وَ إِذا مَرُّوا بِهِمْ یَتَغامَزُونَ این جمله جواب سؤال مقدّر است، یعنی، سؤال می‌شود: وضع مجرمان چگونه است؟- در جواب می‌فرماید: این تبه‌کارانی که به مؤمنان می‌خندیدند و با چشم و ابرو جهت استهزا به یکدیگر اشاره می‌کردند.
از طریق عامّه و خاصّه وارد شده «۱» که این آیه در باره‌ی منافقین قریش نازل شده است که نسبت به علی علیه السّلام چنین حالتی داشتند.
وَ إِذَا انْقَلَبُوا إِلی أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَکِهِینَ لفظ «فکه» به معنای کسی است که از غیبت کردن مردم و اعراض آنان و استهزایشان لذّت می‌برد.
وَ إِذا رَأَوْهُمْ قالُوا إِنَّ هؤُلاءِ لَضالُّونَ چون می‌بینند که مؤمنان در دنیا متنعّم و در آسایش نیستند و در عین حال بر ولایت علی علیه السّلام ثابت قدم هستند و در کمال تنگدستی و سختی زندگی می‌کنند، می‌گویند: اینها مردمانی ساده لوح و گمراهی هستند.
وَ ما أُرْسِلُوا عَلَیْهِمْ حافِظِینَ در حالی که ما آنان را نگهدارندگان اعمال خود مؤمنان قرار ندادیم و شایسته بود تا خود را از گمراهی حفظ می‌کردند تا آنچه را که از مخالفین خود می‌دیدند، بر خود انکار کنند.
فَالْیَوْمَ پس در آن روز قیامت، اعمّ از آنکه لفظ «لام» برای عهد حضوری باشد، از باب اینکه روز قیامت برای خدا و رسول مخاطب مشهود و حاضرست یا برای عهد ذهنی یا عهد ذکری باشد که به دلالت التزام در قول خدای تعالی: «إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ» مذکور است.

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۵

الَّذِينَ آمَنُوا مؤمنان، بنابر آنچه که از تفسیر آیات گذشت، علی علیه السّلام و پیروان او هستند.

مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ به کافران می‌خندند. بعضی گفته‌اند:

برای کفّار دری به سوی بهشت باز می‌شود و به آنان گفته می‌شود: به سوی آن درب حرکت کنید، وقتی آنجا می‌رسند در به روی آنها بسته می‌شود و این کار تکرار می‌شود و مؤمنین می‌خندند.

و بعضی گفته‌اند: از آن جهت مؤمنین می‌خندند که کفّار را در عذاب و خود را در نعمت می‌بینند.

و ممکن است گفته شود: مؤمنین در بهشت از طرف کفّار و به وسیله‌ی آنان خوشحال و مسرور هستند، چه مؤمنین در دنیا بر اذیّت و استهزای کفّار صبر می‌کردند و همین سبب شد که در بهشت متنعّم و خوشحال باشند، نه آنکه مؤمنین به کفّار نگاه کنند و از عذاب آنان تعجّب کرده و بخندند، زیرا این معنا مستلزم کینه و تشفّی نفس است و مؤمنین در بهشت از هر دو پاک هستند.

عَلَى الْأَرائِكِ يَنْظُرُونَ آنجا بر تختهای عزّت نعمتهای خدا بنگرند.

تکرار دوباره‌ی همین جمله است و این تکرار در مقام مدح نیکوست.

هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ آیا کفّار عین همان کاری که می‌کردند مجازات می‌شوند.

بنابر تجسّم اعمال خویش، یا در مقابل عمل مجازات می‌شوند.

جمله حالیّه یا مستأنف است و جواب سؤال مقدّر به تقدیر قول می‌باشد، یعنی، مؤمنین بر تخت‌ها تکیه می‌زنند در حالی که به آنان گفته

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۶

می‌شود: آیا پاداشی که به کافران داده می‌شود جزو نتیجه‌ی اعمال زشتی است که در دنیا کرده‌اند.

و ممکن است جمله مستأنفه و از ما قبلش منقطع باشد، بدون آنکه جواب سؤال مقدّر باشد، بلکه این جمله ابتدای خطاب با محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، گویی پس از آنکه جزای کفّار را ذکر کرد، فرموده: «هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ»؟

و آوردن فعل ماضی جهت تحقّق وقوع عذاب است، یا از آن جهت است که مجازات اهل آتش در آتش بودن و جزای اهل بهشت در بهشت بودن برای محمّد صلّی اللّه علیه و آله مشهود بود و نسبت به او امری بود که به وقوع پیوسته است.

و ممکن است لفظ «علی الأرائک» متعلّق به «ینظرون» باشد که عامل نسبت به آن معلّق از عمل است، یعنی، مؤمنین در حالی که بر تخت تکیه زده‌اند به کفّار نگاه می‌کنند تا ببینند، آیا در مقابل کارهایی که کرده‌اند مجازات می‌شوند؟

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۷

سورة الإنشقاق ..... ص : ۴۷۷

اشاره

این سوره مشتمل بر بیست و پنج آیه است و همه‌ی آن مکّی است.

[سوره الانشقاق (۸۴): آیات ۱ تا ۲۵] ..... ص : ۴۷۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ (۱) وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ (۲) وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (۳) وَ أَلْقَتْ ما فِيها وَ تَخَلَّتْ (۴)
وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها وَ حُقَّتْ (۵) يا أَيُّهَا الْإِنْسانُ إِنَّكَ كادِحٌ إِلى رَبِّكَ كَدْحاً فَمُلاقِيهِ (۶) فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ (۷) فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً (۸) وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً (۹)
وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ (۱۰) فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً (۱۱) وَ يَصْلى سَعِيراً (۱۲) إِنَّهُ كانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُوراً (۱۳) إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ (۱۴)
بَلى إِنَّ رَبَّهُ كانَ بِهِ بَصِيراً (۱۵) فَلا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (۱۶) وَ اللَّيْلِ وَ ما وَسَقَ (۱۷) وَ الْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ (۱۸) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ (۱۹)
فَما لَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ (۲۰) وَ إِذا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لا يَسْجُدُونَ (۲۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ (۲۲) وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُوعُونَ (۲۳) فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۲۴)
إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۲۵)

ترجمه: ..... ص : ۴۷۷

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
آنگاه كه آسمان بشكافد.
و به [امر] پروردگارش گوش بسپارد و خودچنين سزد.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۸
و آنگاه كه زمين باز كشيده گردد.
و هر چه در دل آن است بيرون اندازد و تهى گردد.
و به [امر] پروردگارش گوش بسپارد و خود چنين سزد.
هان اى انسان تو در راه پروردگارت سخت كوشيده‌اى [و رنج برده‌اى] و به لقاى او نايل خواهى شد.
اما هر كس كه كارنامه‌اش به دست راستش داده شود.
زودا كه حسابى آسان، با او محاسبه گردد.
و شادمان به سوى خانواده‌اش بازگردد.
و اما هر كس كه كارنامه‌اش از پس پشتش به او داده شود.
زودا كه زارى سر دهد.
و به دوزخ برآيد.
چرا كه در ميان خانواده‌اش [به ناحقّ] شادمان بود.
او مى‌پنداشت كه هرگز [به قيامت] بازنگردد.
آرى بيگمان پروردگارش به [احوال] او بينا بود.
پس سوگند مى‌خورم به شفق.
و به شب و آنچه گرد آورد.

و سوگند به ماه چون کامل گردد.

که شما از حالی به حالی دیگر درآیید.

پس ایشان را چه می‌شود که ایمان نمی‌آورند.

و چون بر آنان قرآن خوانند، به سجده نیفتند.

بلکه کافران انکار می‌ورزند.

و خداوند به آنچه در دل می‌دارند داناتر است.

پس ایشان را از عذابی دردناک خبر ده.

مگر کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، که ایشان را پاداشی است ناکاسته [ابی منت].

تفسیر ..... ص : ۴۷۸

إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ بدان که (ای رسول به یاد آور) هنگامی که آسمان شکافته شود، روح انسانی منشق شده و ستارگان قوایش پراکنده می‌شوند، کوههای اعضا و انانیّتش متلاشی شده و از بین می‌رود، زمین بدن و اعضایش بسط یافته و جمیع نیروهای انسانی و حیوانی که بارها و سنگینی‌های اوست خارج شده و انسان از آنها خالی می‌گردد.

و چون عالم صغیر نمونه‌ای از عالم کبیرست پس هر چه که در عالم صغیر واقع شود، در عالم کبیر نیز واقع می‌شود و در نتیجه انشقاق آسمان عالم کبیر، تاریک شدن ستارگانش، پراکنده شدن و از بین رفتن کوهها و غیر آنها ظاهر می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۷۹

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها و سخن پروردگارش را می‌شنود و تسلیم می‌شود.

وَ حُقَّتْ و باید چنین باشد و حقّ و حتم است که سخن پروردگارش را بشنود و تسلیم شود زیرا فطرت او چنین است، گویا گفته شده است و «حقّ لک أن نفعل کذا» و «حقّقت أن تفعل کذا» حقّت به صورت معلوم خوانده شود یا حقّت به صورت مجهول به یک معناست و این فعل در دو شکل لازم و متعدی می‌آید، یعنی، باید که فرمان خدا پذیرد.

وَ إِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ و آنگاه که زمین پهن شود، بدین گونه که روح انسانی که جمع و قبض به واسطه‌ی آن است خارج گردد و کوههای عالم کبیر از بین برود، پستی، بلندی و درّه‌ها همه مسطّح شوند.

وَ أَلْقَتْ ما فِيها تمام قوای ظاهر و باطن را که در عالم صغیر و کبیر است، بیرون اندازد.

وَ تَخَلَّتْ و از جمیع آن قوا خالی گردد، چون کسی که متّصل به ملکوت شده ملک را خالی از جمیع چیزهایی می‌بیند که محجوب در زمین صغیر و کبیر آنها را می‌بیند.

وَ أَذِنَتْ لِرَبِّها و سخن پروردگارش را می‌شنود و تسلیم می‌شود.

وَ حُقَّتْ و باید چنین باشد و حقّ و حتم است که سخن پروردگارش را بشنود و تسلیم شود زیرا فطرت او چنین است، گویا گفته شده است و «حقّ لک أن نفعل کذا» و «حقّقت أن تفعل کذا» حقّت به صورت معلوم خوانده شود یا حقّت به صورت مجهول به یک معناست و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۰

این فعل در دو شکل لازم و متعدّی می‌آید، یعنی، باید که فرمان خدا پذیرد.

یا أَيُّهَا الْإِنْسانُ در اینجا ندا آورد تا انسان را از غفلتش بیدار کند، زیرا کوشش کردن و جدّ و جهد در راه رسیدن به خدا برای انسان مشهود است، در صورتی که غافل نباشد و جمله با ندا، جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: آیا انسان به آنچه که ذکر

شد منتهی می‌شود؟ پس فرمود: تو از نفس خود و حرکات آن غافل هستی، پس بیدار باش تا بدانی.

إِنَّکَ کادِحٌ إِلی رَبِّکَ البتّه تو کوشش کننده‌ای با جدّ و جهد در جهت ربّ خویشتنی.

معنای آیه این است که تو با جدّ و جهد به منشق شدن آسمان و خالی گشتن زمین می‌روی و از آن هم فراتر حرکت می‌کنی و به سوی پروردگارت می‌روی.

کَدْحاً فَمُلاقِیهِ تفصیل چگونگی ملاقات با پروردگار است، که با کوشش و رنج و مشقّت است.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ که هر که را کتاب به دست راست دهند، بدین گونه که فعلیّت او فعلیّت الهی باشد و نفس، قوا، بدن او و آنچه که در اوست با تصرّف فعلیّت الهی باشد، که از فعلیّت الهی اخیر به «یمنی» و طرف راست تعبیر می‌شود.

فَسَوْفَ یُحاسَبُ حِساباً یَسِیراً آنکس بسیار حسابش را آسان کنند، لفظ «سوف» برای تأکید یا برای تسویف و استقبال است، چون مقام محاسبه بعد از مقام دادن نامه‌ی عمل است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۱

زیرا که ابتدای دادن نامه در دنیا و سپس هنگام مرگ و سپس در برزخ‌ها و سپس در اعراف و قیامت می‌باشد.

وَ یَنْقَلِبُ إِلی أَهْلِهِ مَسْرُوراً هر کس که شایسته است اهل او باشد، شادمانه خواهد رفت.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ و به که نامه از پس سر دهند که کنایه از فعلیّت حیوانی سبعی یا بهیمی او می‌باشد، که از این فعلیّت گاهی به پشت انسان تعبیر می‌شود، چه آن پشت انسانیّت است زیرا انسانیّت لطیفه‌ای است که بر خدا روی می‌آورد و از شیطنت و حیوانیّت روی برمی‌گرداند که از آن گاهی تعبیر به شمال می‌شود، چنانچه از فعلیّت الهی تعبیر به یمین می‌شود.

فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً او به حال خود فریاد بسیار کند، بدین گونه که می‌گوید: یا ثبوراه، یا هلاکاه، بیا که وقت شما رسیده است.

وَ یَصْلی سَعِیراً و داخل آتش می‌شود و حرارت آتش را احساس می‌کند.

إِنَّهُ کانَ فِی أَهْلِهِ مَسْرُوراً و این در حالی است که او در دنیا خوشحال بود و غم آتش را نمی‌خورد و هیچ حزن و اندوه عمل را جهت آخرت بر خود هموار نمی‌ساخت.

إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ یَحُورَ این جمله و ما قبلش جواب سؤال مقدّر است و در مقام تعلیل است.

یعنی، او در دنیا خوشحال بود که به دنیا یا به آخرت برنمی‌گردد.

بَلی ردّ اعتقاد عدم بازگشت به خدا یا به قیامت است، یعنی او بازمی‌گردد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۲

إِنَّ رَبَّهُ کانَ بِهِ بَصِیراً جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل یا در مقام بیان حال آنانست، یا بیان و تفصیل اجمالی است که از لفظ، «بلی» استفاده می‌شود.

فَلا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ بیان «لا أقسم» گذشت و لفظ «شفق» سرخی است که در افق از غروب تا عشای آخر پدید می‌گردد، یا مقصود از آن نوری است که از نفس انسانی بعد از غروب آن در بدن یا در مرتبه‌ی حیوانی باقی می‌ماند.

وَ اللَّیْلِ وَ ما وَسَقَ و آنچه را که شب جمع کرده است، چون روز سبب پراکندگی و شب برای جمع و سکون و آرامش است و همچنین شب بدن انسان متضادّها را جمع می‌کند و متخالف‌ها را الفت می‌دهد.

وَ الْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ و هنگامی که ماه منظّم گشته و نورش کامل گردد و همچنین است ماه قبل آنگاه که کامل شود.

لَتَرْکَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ که شما در مرتبه‌ای هستید که از آن مرتبه فراتر می‌روید، یعنی بعد از مرتبه‌ای از مراتب آخرت، یعنی شما در دنیا در حال رکوب مراتب اخروی هستید ولی از آن غافل می‌باشید، یا در حالتی بعد از حالت دیگری هستید، چون حالت‌های مختلف بر شما عارض می‌شود، یا شما سنّت‌ها و رسم‌های کسانی را مرتکب می‌شوید که قبل از شما بودند و با آنان مطابق

می‌شوید بعد از آنکه با گروه دیگری مطابق بودید، یا بعد از حالت دیگر که مطابق با حالت آنانست، چنانچه در بسیاری از اخبار وارد شده.

و در بعضی از اخبار آمده است: شما در عذر و حیله در مورد

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۳

اوصیا و جانشینان انبیا راه امّت‌های پیشین را می‌روید و در بعضی از اخبار آمده است: آیا این امّت بعد از پیامبرش در امر منافقین همانند پیشینیان عمل نکردند؟

و لفظ «طبق» با حرکت پوشش هر چیزی است و از هر چیزی مساوی آن است و به معنای مردم یا ملخهای زیاد یا جماعتی از آنانست و به معنای حال نیز می‌باشد.

فَما لَهُمْ لا یُؤْمِنُونَ پس آیا ایمان نیاوردن چه نفع و فایده‌ای برای آنان دارد؟

یا چه چیزی مانع از عدم ایمان آنان می‌شود، یا چه حالی دارند؟

آیا دیوانه هستند یا عاقل که ایمان نمی‌آورند؟! این جمله حالیّه، یا مستأنفه و جواب سؤال مقدّر در مقام تعلیل است، یا در مقام حال آنانست و ممکن است لفظ «ما» نافیه باشد که معنای آیه چنین است: آنان هیچ نفعی در عدم ایمان ندارند، یا هیچ مانعی از ایمان آنان نیست.

و مقصود از عدم ایمان، ایمان نیاوردن به خدا، یا به رسالت، یا به ولایت است.

وَ إِذا قُرِئَ عَلَیْهِمُ الْقُرْآنُ لا یَسْجُدُونَ و چرا چون برای آنان قرآن خوانده شود برای خدا خاضع نمی‌شود.

روایت شده که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روزی آیه‌ی «وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ» را خوانده، خود او با همراهان مؤمن خود سجده کردند در حالی که قریش بالای سر آنان سر و صدا می‌کردند و سوت می‌زدند.

پس این آیه نازل شد: بَلِ الَّذِینَ کَفَرُوا یُکَذِّبُونَ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما یُوعُونَ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۴

بلکه کافران تکذیب هم می‌کنند و خداوند داناتر است به آنچه که در دلهای آنان نمی‌گذرد، یا به آنچه که از نتایج اعمالشان در نفوسشان جمع می‌کنند.

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ پس آنها را به عذاب دردناک بشارت بده.

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ این استثنای منقطع یا متّصل است.

و معنای آیه این است: مگر بر کسانی که در آینده ایمان بیاورند و عمل صالح انجام دهند که در این صورت فعل ماضی بعد از موصول به معنای مضارع آمده است.

لَهُمْ أَجْرٌ غَیْرُ مَمْنُونٍ برای آنان پاداشی که قطع نمی‌شود، یا پاداشی که بدون منّت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۵

سوره‌ی البروج ..... ص : ۴۸۵

اشاره

این سوره مکّی و شامل بیست و دو آیه است

[سوره البروج (۸۵): آیات ۱ تا ۲۲] ..... ص : ۴۸۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ (۱) وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ (۲) وَ شاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ (۳) قُتِلَ أَصْحابُ الْأُخْدُودِ (۴)
النَّارِ ذاتِ الْوَقُودِ (۵) إِذْ هُمْ عَلَيْها قُعُودٌ (۶) وَ هُمْ عَلى ما يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ (۷) وَ ما نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ
(۸) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (۹)
إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِيقِ (۱۰) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ذلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ (۱۱) إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (۱۲) إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَ يُعِيدُ (۱۳) وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ
(۱۴)
ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ (۱۵) فَعَّالٌ لِما يُرِيدُ (۱۶) هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ (۱۷) فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ (۱۸) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ (۱۹)
وَ اللَّهُ مِنْ وَرائِهِمْ مُحِيطٌ (۲۰) بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ (۲۱) فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (۲۲)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۶

ترجمه: ..... ص : ۴۸۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
سوگند به آسمانى كه داراى برجهاست.
و سوگند به روز موعود.
و سوگند به گواه و مورد گواهى.
مرگ بر آتش‌افروزان گودال پر آتش.
آتشى داراى هيزم.
آنگاه كه آنان بر كناره‌ى آن نشسته بودند.
و آنان بر آنچه در حق مؤمنان مى‌كردند، گواه بودند.
و به آنان كينه نورزيدند، مگر از آن روى كه به خدا پيروزمند ستوده ايمان مى‌ورزيدند.
همان كه فرمانروايى آسمانها و زمين او راست و خداوند بر همه چيز گواه است.
كسانى كه مردان مؤمن و زنان مؤمن را آزار دادند و سپس توبه نكردند، براى آنان عذاب جهنّم مهيا است و عذاب آتش [در پيش] دارند.
بيگمان كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند، ايشان راست بوستانهايى كه جويباران از فرو دست آن جارى است، اين رستگارى بزرگ است.
بيگمان سختگيرى پروردگارت، سهمگين است.
اوست كه [آفرينش را] آغاز كرده است و بازمى‌گرداند.
و اوست آمرزگار دوستدار.
صاحب ارجمند عرش.
كردگار خواسته‌ى خويش.

آیا داستان سپاهیان به تو رسیده است؟

فرعون و قوم ثمود.

آری کافران در انکارند.

و خداوند بر فراز ایشان چیره است.

حقّ این است که آن قرآن مجید است.

در لوحی محفوظ.

تفسیر ..... ص : ۴۸۶

اشاره

وَ السَّماءِ ذاتِ الْبُرُوجِ سوگند به آسمان دارای برجهای دوازده‌گانه، یا آسمان روح انسان که دارای مراتب و درجه‌هایی است.

وَ الْيَوْمِ الْمَوْعُودِ روز موعود عبارت از قیامت کبرای روح انسانی است که جز با فنای تامّ محقّق نمی‌شود.

وَ شاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ و قسم به شاهد عالم پیغمبر خاتم و به مشهود او قیامت، هر دو لفظ را نکره آورد تا اشعار به این باشد که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۷

شناختن شاهد مقام احدیّت ممکن نیست و مشهود نیز که مقام احدیّت است، شناخته نمی‌شود.

و گاهی شاهد به روز جمعه و مشهود به روز عرفه یا به روز قیامت تفسیر شده.

و شاهد به محمّد صلّی اللّه علیه و آله و مشهود به روز قیامت نیز تفسیر شده و نیز هر دو به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام و به ملک و روز قیامت و به نبیّ هر زمان و امّتش و به محمّد و جمیع خلق و به این امّت و سایر امّت‌ها و به اعضای بنی آدم و نفس‌هایشان و به حجر الاسود و حجّاج و به روزها و بنی آدم و به انبیا و محمّد و به اللّه و لا اله الّا اللّه و به خلق و حقّ نیز تفسیر شده است.

قُتِلَ أَصْحابُ الْأُخْدُودِ (قسم به اینها) که اصحاب اخدود همه کشته شدند.

جواب قسم یا جمله دعایی است که معترضه بین قسم و جواب آن واقع شده، یا جمله‌ی خبریّه معترضه است و اخبار از حال کفّار است که مؤمنین را آتش زدند، یا اخبار از حال مؤمنین است که در اخدود سوختند.

ذکر حکایت اصحاب اخدود ..... ص : ۴۸۷

حکایت اصحاب اخدود در روایات خاصّه و عامّه با اختلاف ذکر شده، چه از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده: پادشاهی بود و جادوگری داشت، وقتی جادوگر مریض شد گفت: کودکی را به سوی من بفرست تا او را سحر و جادو یاد دهم، پادشاه غلامی را به او داد بین غلام و بین جادوگر راهبی بود که غلام با آن راهب رفت و آمد می‌کرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۸

و او را دید و مجذوب او گشت و هر روز نزد راهب می‌رفت و به سخنان او گوش فرا می‌داد، یکی از این روزها دید ماری جلو مردم را گرفت و نمی‌توانند بروند.

پس غلام گفت: من امروز کار ساهر و راهب را خواهم فهمید و سنگی به دست گرفت و گفت: بار خدایا اگر امر راهب نزد تو محبوب‌تر است این مار را بکش و سنگ را انداخت و مار را کشت و مردم راحت شدند و به راه خود ادامه دادند.

غلام این قضیّه را به راهب گفت و راهب گفت: ای فرزندم تو مورد ابتلا و آزمایش قرار خواهی گرفت و کسی را نزد من راهنمایی نکن.

و غلام مردم را مداوا می‌کرد و کور و ابرص را شفا می‌داد، در این میان همنشین و ندیم ملک نابینا شد، نزد او آمد و اموال فراوانی به او داد و گفت: مرا شفا بده و این همه اموال از آن تو باشد.

وی پاسخ داد: خداوند شفا می‌دهد، اگر تو به خدا ایمان بیاوری من دعا می‌کنم تا شفا یابی، همنشین ملک ایمان آورد، غلام دعا کرد و او شفا یافت.

وقتی ندیم نزد پادشاه آمد، پادشاه به او گفت: چه کسی تو را شفا داد؟ او گفت: پروردگارم، شاه گفت: مرا می‌گویی؟

گفت: نه، پروردگار من و پروردگار تو خدای تعالی است.

پس شاه او را گرفت و از او جدا نشد تا مجبور به نشان دادن غلام شد و غلام را هم مجبور کردند تا راهب را نشان دهد، وقتی راهب را شناختند او را با ارّه دو نیم کردند و به غلام گفت: از دین خود برگرد او امتناع نمود، پس دستور داد او را بالای کوهی ببرند، اگر از دینش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۸۹

برگشت کاری به او نداشته باشند و اگر برنگشت او را از بالای کوه به پایین پرت کنند.

و پس آنگاه که او را بالای کوه بردند گفت: بار الها مرا از شرّ آنان حفظ کن.

خدای تعالی او را حفظ نمود و آنان را هلاک کرد، پس به سوی پادشاه برگشت و گفت: خداوند مرا از شرّ آن جماعت حفظ کرد، پادشاه گفت: او را ببرید و در دریا غرق کنید، باز خداوند او را حفظ نمود و بقیّه را در دریا غرق کرد، نزد پادشاه بازگشت و گفت: باز هم خداوند مرا نگهداشت و از شرّ آنان نجات داد.

سپس غلام گفت: تو نمی‌توانی مرا بکشی مگر آنچه که من می‌گویم به آن عمل کنی، مردم را جمع کن و سپس مرا بر شاخه‌ای دار بزن، سپس تبری از تیردان من بگیر و آن را داخل کمان قرار بده و سپس بگو: به نام پروردگار غلام، آنوقت است که می‌توانی مرا بکشی، پادشاه آنچه را که غلام گفته بود عمل کرد و تیر در گیجگاه او قرار گرفت و غلام مرد و مردم گفتند: ما به پروردگار این غلام ایمان آوردیم.

پس به پادشاه گفته شد: دیدی چه بر سرت آمد.

از آنچه که می‌ترسیدی بر تو فرود آمد و مردم به پروردگار غلام ایمان آوردند.

پس شاه امر کرد در چهار راه‌ها و بر دهانه‌ی راهها گودالها کندند و آنان را از آتش پر کردند و آنگاه گفت: هر کس از دینش برگردد او را واگذارید و هر کس خودداری کند او را داخل آتش اندازید.

در این میان زنی آمد که فرزندی داشت فرزند گفت: ای مادر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۰

صبر پیشه کن و استقامت نما که تو بر حق هستی.

وقتی مردم چنین دیدند ثبات و استقامت مؤمنین زیاد شد و سایر مردم به دین غلام شوق پیدا کردند.

به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده «۱» که فرمود: پادشاهی مست شد و با دخترش هم بستر شد یا راوی گفت: با خواهرش: وقتی به هوش آمد به دخترش گفت: راه خروج از این بن‌بست و از کاری که کردم چیست؟ گفت: همه‌ی اهل مملکت خود را

جمع می‌کنی و به آنان خبر می‌دهی که تو ازدواج با دخترها را جایز می‌دانی و دستور می‌دهی که آنرا حلال نمایند.

پادشاه همه را جمع نمود و به آنان خبر داد، ولی مردم از پیروی پادشاه خودداری کردند، پس گودالهایی در زمین کند و در آنان آتش افروخت و بر مردم عرضه نمود، هر کس پیروی از شاه نمود او را به حال خود گذاشت و هر کس خودداری کرد او را در آتش انداخت.

به امیر المؤمنین علیه السّلام نسبت داده شده که فرمود: خداوند یک مرد حبشی را به نبوّت مبعوث نمود و قومش او را تکذیب کردند، پس او با قومش جنگید و آنان یاران او را کشتند و خودش را اسیر کردند، سپس جایی را مخصوص او ساختند و آنجا را پر از آتش کردند.

سپس مردم را جمع کردند و گفتند: هر کس بر دین و امر ماست از آتش کناره گیرد و هر کس بر دین ایشان است خود را با او در آتش اندازد.

یاران پیامبر در آتش می‌سوختند که در این بین زنی آمد که

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۴۷- ۵۴۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۱

فرزند یک ماه داشت و کودک به سخن آمد همانطور که گذشت.

از علی علیه السّلام نیز روایت شده: اصحاب اخدود ده نفر بودند و نظیر آنان نیز ده نفر در این بازار، یعنی بازار کوفه، کشته می‌شوند «۱».

بعضی گفته‌اند: یوسف بن ذی نواس حمیری شنید که در نجران یمن گروهی بر دین عیسی علیه السّلام هستند، به سوی آنان رفت و آنان را بر یهودیّت وادار نمود، آنان خودداری کردند، پس گودالی در زمین کند و آتش برافروخت و بر آنان عرضه داشت، هر کس از دین عیسی علیه السّلام برگشت سالم ماند و هر کس برنگشت در آتش انداخته می‌شد، در این هنگام زنی با فرزندش آمد و کودک به سخن درآمد، همانطور که گذشت.

اصحاب اخدود بنابر تأویل کسانی هستند که در گودالهای طبع داخل شده و به آتش شهوت‌های نفس و غضب‌های آن گرفتار شده‌اند و فطرت انسانی در آنان نابود و هلاک شده است.

النَّارِ لفظ «النّار» بدل از «اخدود» است به صورت بدل اشتمال.

ذاتِ الْوَقُودِ توصیف آتش به «ذات الوقود»: یعنی، دارای هیزم اشاره به زیادی هیزم و ادامه‌ی افروختن آن است.

إِذْ هُمْ که پادشاه و یارانش.

عَلَيْها قُعُودٌ در کناره آن می‌نشستند.

بعضی گفته‌اند: پادشاه و یارانش را بر تخت‌هایی دور آتش می‌نشستند و مؤمنین را عذاب و شکنجه می‌دادند.

وَ هُمْ عَلى ما يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ و آنان شاهد به

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۴۷.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۲

شکنجه‌ی مؤمنین بودند.

وَ ما نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ آنان از مؤمنان چیزی ندیده بودند که مجازاتشان کنند یا چیزی را انکار نکردند یا

از چیزی کراهت نداشتند، جز آنکه آن مؤمنان به خدا ایمان آورده بودند.

و به مؤمنان که سوختند هیچ عداوتی نداشتند جز آنکه به خدای مقتدر ستوده صفات ایمان آورده بودند.

تفسیر نظیر این آیه در سوره‌ی مائده و توبه گذشت.

الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مملکت آسمانها و زمین، یا ملک آن دو که در انظار مستقلّ در وجود و مانع از مملوک بودن است از آن اوست تا چه رسد به ملکوت آن دو.

وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ شَهِیدٌ و خداوند بر هر چیزی شاهد است تا چه رسد به مالکیت او و شهود خدا بر هر چیزی مانند شهود نفس بر صورت‌های ادراکی است، پس مالکیّت او نیز مالکیّت نفس نسبت به صورت‌های ذهنی است.

إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ آنان که مؤمنان را بدون استحقاق اذیّت کردند، یا مقصود مطلق ایذاست.

ثُمَّ لَمْ یَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ پس از آن توبه نکردند بر ایشان عذاب دوزخ است.

خداوند ما را از عذاب جهنّم پناه دهد.

وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِیقِ بر آنان عذاب جهنّم و آتش سوزان دوزخ مهیّاست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۳

لفظ «حریق» اسم احتراق است، یعنی، دارای عذابی هستند که مسبّب از احتراق و سوختن است، یا مقصود عذابی است که آن نفس احتراق و سوختن است و مقصود این است که آنان در جهنّم عذاب مارها و عقرب‌ها و حمیم و زقّوم را دارند و برای آنانست عذاب سوختن.

یا مقصود از کسانی که مؤمنین را اذیت کردند اصحاب اخدود می‌باشند و مقصود از عذاب حریق سوختن آنان با آتش اخدود است.

زیرا چنانچه گفته شده کفّار هنگامی که مؤمنین را به آتش می‌انداختند مؤمنین بدون آنکه درد آتش و سوختن را احساس کنند داخل بهشت می‌شدند و آتش بر خود کفّار برمی‌گشت و آنان را می‌سوزانید.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جواب سؤال مقدّر از حال مؤمنین است که (امّا حال آنها که ایمان آوردند و عمل صالح حاصل از ایمان از ایشان پدیدار شد، چنین است).

لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ذلِکَ الْفَوْزُ الْکَبِیرُ بیان جاری شدن نهرها از زیر بهشت‌ها در آخر سوره‌ی آل عمران در تفسیر «فَالَّذِینَ هاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا» گذشت.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است یا به هر کسی که خطاب در مورد او ممکن باشد.

و این جمله در مقام تعلیل عذاب کفّار و تنعّم مؤمنین است و آوردن لفظ «بطش» و حکم بر شدّت آن اشعار به شدّت عذاب است، زیرا بطش عبارت از گرفتن به زور و از روی سلطنت و سیطره است.

یعنی مؤاخذه و سیطره پروردگارت شدید است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۴

إِنَّهُ هُوَ یُبْدِئُ وَ یُعِیدُ زیرا او آغازگر آفرینش و بازگشت است.

این جمله تعلیل شدّت سیطره‌ی خداست، زیرا بطش از جانب کسی که اعاده‌ی شیء و ایجاد آن دست اوست شدید می‌شود.

وَ هُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ هیچ بخشنده‌ای جز او نیست و هیچ ودود و دوست دارنده‌ای جز او نیست.

بنابراین بخشش و دوستی او نسبت به مستحقّ آن دو فوق تصوّرست.

خدای تعالی بین قهر و لطف و وعد وعید جمع نمود چنانچه رسم او و جانشینانش این چنین است.

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ لفظ «المجيد» با رفع و جرّ خوانده شده و عرش عبارت از جميع ما سوى اللّه است، پس او داراى عظمت و مالكيّت است نسبت به جميع ما سوى اللّه، پس مى‌تواند آنچه را كه مى‌خواهد عطا كند.

فَعَّالٌ لِما يُرِيدُ بدون مانع و بدون عجز و ناتوانى آنچه را كه مى‌خواهد انجام مى‌دهد.

و در سوره‌ى بقره در تفسير قول خدا: «وَ لكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ ما يُرِيدُ» بيان كامل قول خدا: «فَعَّالٌ لِما يُرِيدُ» گذشت.

هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ اى رسول آيا احوال لشكرهاى (شاهان گذشته) بر تو حكايت شده است.

اين جمله استفهام تقريرى و جواب سؤال مقدّر است، گويى كه گفته شده: آيا بر وعده و وعيد خدا دليلى از گذشته وجود دارد؟

پس فرمود: دليل بر اين مطلب حكايت‌هاى سربازانى است كه در گذشته بر پيامبرانشان حمله بردند و لشگركشى كردند و داستانهاى آنان

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۵

را شنيدى و شنيدى كه به كفّار از آنان چه شد و بر آنان چه گذشت و چگونه مؤمنين مورد اكرام و عزّت قرار گرفتند.

فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ داستان فرعون و ثمود.

اسم رئيس بر جماعت به نحو مجاز اطلاق شده يا در تقدير «جنود فرعون و ثمود» گرفته شده، يعنى، اين داستان را كه شنيدى تامّل و نظر كن تا ببينى به كافرانشان چه شد و به مؤمنين آنان چه گذشت، تا به وعد و وعيد خدا يقين پيدا كنى.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ بلكه چنين نيست كه كفّار حكايات جنود و لشكركشى به پيامبران را نشنيده باشند، بلكه آنان جز تكذيب كارى ندارند و كسانى كه چنين باشند اگر همه سرگذشت كفّار و مؤمنين گذشتگان را ببينند باز هم اقرار و تصديق نمى‌كنند.

چون آنان جز تكذيب كارى ندارند، كه آنان از دار علم و تصديق محجوب هستند و روى همين جهت است كه تو و كتاب تو را تكذيب مى‌كنند.

وَ اللَّهُ مِنْ وَرائِهِمْ مُحِيطٌ و خداوند از پشت‌سرشان بر آنان احاطه دارد، چون آنان سرشان را وارونه گرفتند و به خدا پشت كردند و چون احاطه‌ى خدا از پشت سر آنانست، پس آنان خدا و احاطه‌ى او را نتوانند ديد.

و چون از قول خدا: «بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ» استفاده شد كه محمّد و كتاب و رسالت او را تكذيب كردند، لذا خداى تعالى فرمود:

تكذيب آنان نسبت به تو و كتاب تو ناشى از برهان و تكذيب بجا نيست، چون كتاب تو كاذب نيست. ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۶

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ بلكه آن قرآن است كه در بساطت و وحدتش مجموع است، مَجِيدٌ كه داراى مجد و شأن است.

فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ از دست محجوبين محفوظ است، يا از تغيير و تبدّل، يا از مسّ شيطان و يا از جعل جعل كنندگان محفوظ است.

و لفظ «محفوظ» با رفع و جرّ خوانده شده و در هر دو صورت معنا يكى است و مقصود از لوح محفوظ نفوس كلّى يا عقولى كلّى است، كه به وجهى آنها نيز كتاب‌ها و لوح‌ها هستند، يا مقصود سينه‌هاى راسخين در علم است، از قبيل سينه‌ى محمّد صلّى اللّه عليه و آله و اوصياى او عليهم السّلام و اين لوح همان ام الكتاب است كه نسخ جميع كتب از آن است.

قال علىّ عليه السّلام:

اولى النّاس بالعفو أقدرهم على العقوبة سزاوارتر به گذشت، تواناتر بر عقوبت است.

هر كسى باشد تواناتر به كيفر از گناه عفو از او شايسته‌تر بر مذنبان رو سياه

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۱ و ۹۲

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۷

سورة الطّارق ..... ص : ۴۹۷

اشاره

اين سوره مشتمل بر هفده آيه است كه همه در مكّه نازل شده است.

[سوره الطارق (۸۶): آيات ۱ تا ۱۷] ..... ص : ۴۹۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ السَّماءِ وَ الطَّارِقِ (۱) وَ ما أَدْراكَ مَا الطَّارِقُ (۲) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (۳) إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْها حافِظٌ (۴)
فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسانُ مِمَّ خُلِقَ (۵) خُلِقَ مِنْ ماءٍ دافِقٍ (۶) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ (۷) إِنَّهُ عَلى رَجْعِهِ لَقادِرٌ (۸) يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ (۹)
فَما لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ (۱۰) وَ السَّماءِ ذاتِ الرَّجْعِ (۱۱) وَ الْأَرْضِ ذاتِ الصَّدْعِ (۱۲) إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ (۱۳) وَ ما هُوَ بِالْهَزْلِ (۱۴)
إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْداً (۱۵) وَ أَكِيدُ كَيْداً (۱۶) فَمَهِّلِ الْكافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً (۱۷)

ترجمه: ..... ص : ۴۹۷

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

سوگند به آسمان و شباينده.

و تو چه دانى شباينده چيست.

ستاره‌ى درخشان است.

هيچ جايى نيست مگر آنكه بر او نگهبانى هست.

پس انسان بنگرد كه از چه آفريده شده است.

از آبى جهنده آفريده شده است.

كه از ميانه‌ى پشت و سينه‌ها بيرون مى‌آيد.

بيگمان او بر بازگرداندن وى تواناست.

روزى كه رازها از پرده بيرون افتد.

آنگاه او را يارا و ياورى نيست.

و سوگند به آسمان باران‌دار.

و سوگند به زمين شكافته به گياه.

كه آن [قرآن] سخنى قاطع است.

و هزل نيست.

آنان نيرنگى مى‌سگالند.

من نیز تدبیر می‌اندیشم.

پس کافران را مهلت بده، [و] اندک زمانی فروگذارشان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۸

تفسیر ..... ص : ۴۹۸

وَ السَّماءِ وَ الطَّارِقِ خدای تعالی قسم یاد کرده به آسمان و به ستارگان یا به ستاره‌ی صبح، در حالی که شأن ستاره را بزرگ نموده، گفته است: وَ ما أَدْراکَ مَا الطَّارِقُ تو چه دانی که طارق چیست؟

و بعد از بزرگ کردن آن با استفهام تعجّبی جواب داد و فرمود:

النَّجْمُ الثَّاقِبُ آن ستاره‌ی روشنی است یا بدین معناست که با نور خود افلاک را سوراخ می‌کند.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که به مردی از اهل یمن فرمود:

زحل در بین ستاره‌ها نزد شما چه ستاره‌ای است؟ مرد یمانی گفت: آن ستاره‌ای نحس است.

امام صادق علیه السّلام فرمود: اینچنین سخن نگو که آن ستاره‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام و آن ستاره‌ی اوصیاست و همان نجم ثاقب است که در کتاب خدا آمده است.

مرد یمانی گفت: مقصود از «ثاقب» چیست؟ امام فرمود: از آن جهت ثاقب گویند که محلّ طلوعش در آسمان هفتم است و با نور خود آسمانها را سوراخ می‌کند تا نور آن به آسمان دنیا می‌رسد، از همین جهت خداوند آن را نجم ثاقب نام نهاده است.

إِنْ کُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَیْها حافِظٌ قسم به اینان که هر شخصش را البتّه مراقب و نگهبان است.

لفظ «لمّا» با تخفیف خوانده شده که در این صورت لفظ «ان» مخفّف از ثقیله، لام فارقه و ما زایده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۴۹۹

و لفظ «لمّا» با تشدید خوانده شده که در این صورت لفظ «ان» نافیه و لفظ «لمّا» استثنائیه می‌شود و وجوه ضعیف دیگری نیز احتمال داده می‌شود که در سوره‌ی هود در بیان قول خدای تعالی، «وَ إِنَّ کُلًّا لَمَّا لَیُوَفِّیَنَّهُمْ رَبُّکَ أَعْمالَهُمْ» گذشت.

و معنای آیه این است که اگر بر هر نفسی از جانب خدا نگهبان و حافظ هست که اعمال او را حفظ و ثبت می‌کند، پس انسان باید نظر کند تا از چه چیز آفریده شده است.

فَلْیَنْظُرِ الْإِنْسانُ مِمَّ خُلِقَ پس نظر به مادّه‌ی خودش بکند که آن مادّه ضعیف‌ترین و پست‌ترین موجود بود تا بداند که او دارای خالق توانا و دانا و حکیم است و بداند که خالق او می‌تواند او را بازگرداند پس در همان جهت که بازگشت اوست عمل کند.

خُلِقَ مِنْ ماءٍ دافِقٍ از آب نطفه‌ی جهنده‌ای خلق شده است.

«دفق الماء»، یعنی، آب را با فشار ریخت.

بنابراین «دافق» به معنای مدفوق است، یعنی، آب با فشار ریخته شده، یا مقصود آبی است که با نیروی رطوبت‌های بدن به وسیله‌ی تبخیر و عرق کردن دفع می‌شود و بعض گفته‌اند: «دفق الماء» به صورت لازم استعمال شده که در این صورت دافق به معنای آب ریخته شده با فشار می‌باشد.

یَخْرُجُ مِنْ بَیْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرائِبِ که از میان صلب پدر و سینه مادر بیرون آمده است.

لفظ «صلب» با ضمّه و «صلب» با حرکت استخوانی است، از زیر گردن تا نزدیک نشیمنگاه.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۰

و «الترائب» استخوانهای سینه است، یا آنچه که در دنبال استخوانهای گلو می‌آید، یا بین دو پستان و گلو.

یا مقصود چهار دنده از راست و چهار دنده از چپ آن است، یا مقصود دو دست و دو پا و دو چشم، یا محلّ قلّاده و زنجیر است.

بدان که تحقیق چنانچه معظم حکما بر آن عقیده هستند، این است که نطفه فضله و زیادی هضم چهارم است و آن فضله و زیادی در جمیع بدن است و به سوی بیضتین پایین می‌آید.

بنابراین نطفه از جمیع اجزای بدن خارج می‌شود و اختصاصی به صلب و ترائب ندارد و لیکن چون دخالت دو کلیه در اصلاح نطفه در جانب مرد و دو پستان در زن بیشتر است، از این جهت فرمود: نطفه از بین صلب مرد و ترائب زن خارج می‌شود.

یا مقصود این است که نطفه از جاهای خالی زن و مرد خارج می‌شود، که آن محلّ کثافت‌های بدن است، یا منظور این است که دخالت صلب و ترائب در مرد و زن در اصلاح نطفه بیشتر است، پس گویی که نطفه از بین صلب مرد و ترائب او و از بین صلب زن و ترائب او خارج می‌شود.

إِنَّهُ عَلی رَجْعِهِ لَقادِرٌ که البتّه آن خدا بر زنده کردنش پس از مرگ قادر است.

جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: اگر خلقت انسان از آب ضعیف گندیده است، آیا خدا می‌تواند او را بازگرداند؟ پس فرمود:

خداوند قدرت دارد که او را بازگرداند.

یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ در روزی که هر سرشت و باطن و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۱

سریره‌ای مورد آزمایش قرار می‌گیرد که خالص و صاف است یا مغشوش و ناصاف.

و مقصود از سرائر یا اعمال قالبی است که آنها از جهت خالص بودن یا آمیخته و مشوب بودن سرّ و باطن هستند و همچنین از ناحیه‌ی مبادی و غایات، یا مقصود فعلیّت‌هایی است که برای نفس حاصل است، یا نیّت‌های، یا امور پنهانی نفس است که جز صاحبان نفوس کسی آنها را نمی‌داند.

و لفظ «یوم» متعلّق به لفظ «قادر» است، نه به لفظ «رجعه» چه در این صورت لازم می‌آید بین آن و متعلّقش اجنبی فاصله شود (کلمه‌ای غیر مفعول)، یا متعلّق به محذوف است، به قرینه‌ی این قول خدا که:

فَما لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَ لا ناصِرٍ در آن روز نه نیرویی دارد که عذاب را از خودش دفع نماید و نه یار و یاوری دارد که به او کمک کند و او را از عذاب خدا برهاند.

وَ السَّماءِ ذاتِ الرَّجْعِ و سوگند به آسمان که به وصف اوّل خویش بازگشت دارد، زیرا آسمان در حالت و وضعی نیست مگر آنکه به همان حالت اوّل برمی‌گردد، یا مقصود دارنده‌ی باران، یا دارنده‌ی خورشید، ماه و ستارگان است که دایم به آنان باز می‌گردد، یا مقصود دارنده‌ی خیر دایم است که همواره و پیوسته بر اهل عالم خیر می‌رساند.

وَ الْأَرْضِ ذاتِ الصَّدْعِ و به زمین رویننده به وسیله‌ی گیاهان و درختان.

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ که قرآن، یا امر رسالت، یا ولایت، یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۲

رسول صلّی اللّه علیه و آله علی علیه السّلام هر یک از اینها قولی است که حقّ را از باطل جدا می‌کند، یا محقّ را از مبطل جدا می‌سازد، یا قول به بعث و جزا کلامی قطعی است.

وَ ما هُوَ بِالْهَزْلِ سخنی جدّی بوده، مزاح و شوخی نمی‌باشد.

إِنَّهُمْ یَکِیدُونَ کَیْداً آن کفّار کید و حیله‌ی بزرگی به کار می‌برند و این جمله جواب سؤال مقدّر است، گویی پاسخی است به این گفتار که: پس این جماعت نسبت به این قول و گفتار چه می‌کنند؟

وَ أَكِيدُ كَيْداً و من در حقّ آنان كيد و حيله‌ى عظيمى به كار خواهم برد، پس حالا كه من نسبت به آنان كيد و حيله‌ى عظيمى به كار خواهم برد پس كفّار را مهلت بده.

فَمَهِّلِ الْكافِرِينَ اسم ظاهر به جاى ضمير آورد تا كفّار را رسوا سازد أَمْهِلْهُمْ اين جمله تأكيد «مهّل» مى‌باشد و آوردن لفظ «مهّل» و تأكيد آن به «أمهل» براى اشعار به اين است كه رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله در مهلت دادن به آنان را به كردار كشاند.

رُوَيْداً لفظ «رويدا» مفعول مطلق نوعى است بدون آنكه از لفظ فعل باشد، يعنى، آنان را اندكى مهلت بده.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۳

سورة الأعلى ..... ص : ۵۰۳

اشاره

اين سوره مكّى است و بعضى گفته‌اند مدنى است و مشتمل بر نوزده آيه است.

[سوره الأعلى (۸۷): آيات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۵۰۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (۱) الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى (۲) وَ الَّذِي قَدَّرَ فَهَدى (۳) وَ الَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعى (۴)

فَجَعَلَهُ غُثاءً أَحْوى (۵) سَنُقْرِئُكَ فَلا تَنْسى (۶) إِلاَّ ما شاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما يَخْفى (۷) وَ نُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرى (۸) فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرى (۹)

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى (۱۰) وَ يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى (۱۱) الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرى (۱۲) ثُمَّ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحْيى (۱۳) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى (۱۴)

وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (۱۵) بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا (۱۶) وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ أَبْقى (۱۷) إِنَّ هذا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولى (۱۸) صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۵۰۳

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

به نام پروردگارت كه بلند مرتبه است، تسبيح گوى.

همانكه آفريد و سامان بخشيد.

همان كسى كه اندازه آفرينى و رهنمايى كرد.

و همان كسى كه چراگاهها [ى سبز و خرّم] رويانيد.

و سر انجام آن را خاشاكى [پژمرده و] سياه گردانيد.

زودا كه تو را خواندن آوريم و از ياد مگذارى.

مگر آنچه خدا خواهد، كه او آشكار و نهان را مى‌داند.

و در کار تو آسانی پدید آوریم.

پس اندرز ده، اگر [دهی] اندرز سود دهد.

زودا کسی که خشیت پیشه کرده است، پند گیرد.

و شقاوت‌پیشه از آن دوری کند.

همان کسی که به آتش سترگ درآید.

آنگاه در آنجا نه بمیرد و نه زنده بماند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۴

به راستی هر کس پاکدلی پیشه کرد، رستگار شد.

و [هر کس که] نام پروردگارش را یاد کرد و نیایش کرد.

حق این است که شما زندگانی دنیا را برمی‌گزینید.

حال آنکه آخرت بهتر و پاینده‌تر است.

این [نکته] در کتب آسمانی پیشین هم هست.

در صحف ابراهیم و موسی.

تفسیر ..... ص : ۵۰۴

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّکَ الْأَعْلَی ای رسول ما به نام خدای خود که برتر از همه است به تسبیح خدا مشغول شو.

لفظ «الأعلی» صفت «اسم» یا صفت «ربّک» است و لفظ «ربّ» بر امور مختلف اطلاق می‌شود:

۱- بر نفس انسانی که بدن را تربیت می‌کند.

۲- بر عقل که مربّی نفس و بدن است.

۳- بر ولیّ امر که مردم را بر حسب ظاهر و باطن تربیت می‌کند و آن ربّ در ولایت است.

۴- بر ربّ الأرباب نیز اطلاق می‌شود و مقصود از اسم «ربّ» اسم لفظی آن، نیست، بلکه مقصود اسم عینی او است و اسمای عینی او دارای مراتب‌اند از قبیل مراتب لطیفه‌ی انسانی و مراتب انبیا و اوصیا علیهم السّلام و مراتب عقول نفوس و سایر موجودات.

و بالاترین اسم الهی اسم جامع است که از آن تعبیر به مشیّت می‌شود و بالاترین ربّ مطلق ربّ الارباب است و بالاترین ربّ مضاف سایر مراتب ارباب اوست.

و مکرّر این مطلب گذشت که مقصود از تسبیح خواه متعلّق به اللّه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۵

باشد و خواه به ربّ و خواه به اسم ربّ منزّه کردن لطیفه‌ی انسانی از آلوده شدن به پلیدی‌های حیوانی و شیطانی است.

که آن لطیفه‌ی انسانی به وجهی ربّ و مظهر خداست پس به وجهی اللّه می‌باشد و به وجهی اسم اللّه و ربّ می‌باشد.

الَّذِی خَلَقَ این جمله صفت «ربّ» یا صفت اسم «ربّ» است، که اسمای عینی خدا واسطه‌های خلق خدا هستند و به اذن خدا خالق و آفریننده می‌باشند.

فَسَوَّی جمیع اجزا و اعضا او را آنطور که سزاوار و شایسته است، قرار داد.

وَ الَّذِی قَدَّرَ برای هر چیزی کمال خاص و غایت مخصوصی اندازه‌گیری نمود.

فَهَدی به آن کمال و آن غایت رهنمون گشت و آن غایت در جمیع اشیای هدایت تکوینی است و در انسان و فرزندان جنّ هدایت

اختیاری تکلیفی است.

وَ الَّذِی أَخْرَجَ الْمَرْعی پس از آنکه خداوند اشیا را به سوی کمال‌ها و غایت‌هایشان راهنمایی فرمود اسباب این مطلب را نیز فراهم نمود، بدین گونه که در عالم کبیر و صغیر درختان و گیاهان را که زندگی انسان و سایر حیوان به آنان بستگی دارد اخراج نمود و جمیع قوا و هواها که در انسان پنهان بود آشکار ساخت.

فَجَعَلَهُ غُثاءً آن را فانی قرار داد مانند کف که در روی سیل دیده می‌شود و لفظ «غثاء» بر وزن «غراب» کف آب و برگ خشک و چوب‌های ریزی است که با کف سیل آب مخلوط می‌شوند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۶

أَحْوی سیاه، زیرا چراگاه و گیاهان سبز غالبا وقتی خشک می‌شوند، سیاه می‌گردند و این معنا تمثیل زندگی دنیاست، که قوا و مدارک و هواها با مرگ اختیاری و اضطراری خشک می‌شوند و لذا خدای تعالی بعد از ذکر خشک شدن چراگاه خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا به هر کس که خطاب او ممکن باشد، فرمود:

سَنُقْرِئُکَ بعد از خشک شدن چراگاه قوا و مدارک با موت اختیاری ما آیات احکام قالبی و حکم قلبی را برای تو می‌خوانیم یا به زودی خواهیم خواند.

فَلا تَنْسی پس از آن فراموش نکن، چون آنچه که باعث فراموشی است خروج از دار ذکر و یادآوری است و سبب خروج از دار ذکر جز قوا و مدارک و خواسته‌های آنان چیزی نیست، وقتی آنها را خشک و سیاه قرار دادیم دیگر چیزی موجب خروج از دار ذکر نمی‌شود و در نتیجه نسیان و فراموشی عارض نمی‌گردد.

إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ مگر آنچه را خدا خواهد این جمله استثناء مفرّغ از قول خدا «سنقرئک» یا از قول خدا «فلا تنسی» است، یعنی جمیع آنچه را که ممکن است بر تو بخوانیم، می‌خوانیم مگر آنچه را که خدا بخواهد، یا چیزی را فراموش نکن مگر آنچه را که خدا بخواهد که تو بر حسب مرتبه‌ی خاصّی و بر حسب بشریّت خود در دار نسیان و فراموشی هستی، پس بخواست خدا نوعی نسیان از تو واقع می‌شود.

إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی که او به امور آشکار و پنهان عالم آگاه است.

این جمله جواب سؤال مقدّر و تعلیل «سبّح» است، یعنی، اسم

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۷

پروردگارت را تسبیح گو با قول آشکار و مخفی خویش، یا با اعمال ظاهری و باطنی که خداوند آشکار و پنهان را می‌داند، یا جواب سؤال مقدّر است که ناشی از قول خدا: «فَلا تَنْسی إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ» است، گویی گفته شده: آیا خداوند یاد آوردن بندگان و فراموشی آنان را می‌داند؟

پس فرمود: خداوند می‌داند آنچه را که بر خیال ظاهر و آشکار است و آنچه را که فراموش شده و مخفی است، یا مطلق ظاهر و مخفی را می‌داند که از جمله‌ی آنان مذکور و منسیّ است، یعنی، به یاد آورده شده و فراموش شده، یا جواب سؤال است که از قول خدا: «وَ الَّذِی أَخْرَجَ الْمَرْعی» ناشی می‌شود بنابر آنکه لفظ «مرعی» را نسبت به قوا و مدارک و هواهای انسانی تعمیم دهیم گویی که گفته شده: آیا خدا می‌داند کارهای مخفی و پنهانی انسان را تا آنان را خارج و ظاهر سازد؟

پس فرمود: او ظاهر اقوال و افعال و احوال و اخلاق را می‌داند همانطور که مخفی آنها را می‌داند.

و چون این جمله جواب سؤال مقدّر بود از تکلّم به غیبت عدول کرد (در حالی که فعل باید در صیغه متکلّم فعل آورده می‌شد در صیغه غایب آورد).

وَ نُیَسِّرُکَ نرم می‌کنیم تو را و حالت تو را تسهیل و آسان می‌کنیم.

للیسری (ل) به جهت (الیسری) جهت کثرت‌ها، چون تو از کثرت‌ها منزجر بودی و از آنها فرار می‌کردی و حالت تو از آنها منقبض می‌شد و بعد از خارج کردن مرعی و چراگاه وجودت و قرار دادن آن کف سیاه به کثرت‌ها انس پیدا کردی همانطور که به خدا انس پیدا نمودی، چون همه‌ی آن کثرت‌ها را مظاهر خدای تعالی می‌بینی و توجّه به آنها و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۸

حدیث و گفتگو با آنها برای تو آسان می‌شود.

و در تفسیر این آیه غیر از آنچه که گفتیم مطالب دیگری نیز گفته شده، آنگاه که تو نسبت به کثرت‌ها نرم شدی.

فَذَكِّرْ پس خلق را به خدا و احکامش و به معاد و بهشت و آتش آن یادآوری کن تا کامل شوند.

إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرى بعضی گفته‌اند: این جمله شرط تذکیر و یادآوری است، یعنی، اگر تذکر فایده نبخشد یادآوری نکن و این معنا با تعمیم دعوت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله منافات دارد.

بعضی گفته‌اند: اگر یادآوری نافع باشد و اگر هم نفع ندهد باز تو یادآوری کن.

بعضی گفته‌اند: لفظ «ان» به معنای «قد» می‌باشد، یعنی، یادآوری تو در حقیقت سود بخش است) و بعضی گفته‌اند: خدای تعالی این مطلب را پس از آن فرموده که یادآور شدن را در مورد آنان تعمیم داده و حجّت را تمام کرده و بعضی گفته‌اند: مقصود این است فایده بردن آنها از یادآوری و تذکیر بعید می‌باشد.

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشى به زودی کسی که از خدا می‌ترسد و در او حالت علم و خشیت خداست، بهشت و دوزخ را به یاد می‌آورد.

يَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى

و از آن تذکّر شقی‌ترین کافرها یا شقی‌ترین گناهکارها، رو می‌تابند، زیرا کفر و عصیان دارای درجه‌هایی است و شقی‌ترین آنان کسی است که در دوری از یادآوری و تذکّر مبالغه ورزد، بر خلاف غیر او که اندکی می‌شنود و گاهی دوری می‌کند، از این رو فرمود:

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۰۹

الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرى که آن چنین شخصی در آتش بسیار سخت افتد و غیر شقی در میان آتش وسط و آتش کوچک است.

ثُمَّ لا يَمُوتُ فِيها در آن آتش نمی‌میرد تا راحت شود.

وَ لا يَحْيى و نه زنده می‌شود که در آنجا زندگی کند.

قَدْ أَفْلَحَ جواب سؤال مقدّر است، مثلا، سؤال شود حال دیگران چگونه است؟

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى کسی که پاک باشد، یا نموّ داشته باشد، یا زکات مالش را ادا کند.

وَ ذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ نام ربّ مضاف خویش را بر زبانش جاری سازد و آن ربّ او در ولایت است و او رسول یا جانشین رسول است.

فَصَلَّى و بر او صلوات بفرستد، یعنی، بگوید: «صلوات اللّه علیه» یا اسم ربّ مطلق خود را بیاد آورد، اسم نقشی قلبی او را، یا اسم مثالی خیالی، یا اسم عینی او را و صلوات بر او فرستد، یا نماز واجب را بخواند، یا نماز مطلق اعمّ از واجب و غیر واجب، یا به سوی غیب توجّه نماید و با این کار تکمیل گردد، یا اسم پروردگارش را با تکبیراتی که قبل از نماز عیدین وارد شده به یاد آورد و نماز عیدین بخواند، یا نام پروردگارش را در تکبیر افتتاح نماز به یاد آورد و نمازش را با آن تکبیر ببندد.

یا مقصود این است که اسم پروردگارش را به یاد آورد بدین گونه که امام خود را نصب العین خویش قرار دهد، چنانچه در هنگام تکبیرة الإحرام وارد شده: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را بیاد آور و یکی از ائمّه علیهم السّلام را نصب العین خویش قرار بده.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۰

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا امّا چه فایده که عموم شما یکی از کارهای فوق را انجام نمی‌دهید، بلکه زندگی دنیا را انتخاب می‌کنید و

رستگاری و نماز را وامی گذارید.

وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ أَبْقى بنابر گمان شما نیز که دنیا را نیکو می‌دانید باز آخرت نیکوتر و بهتر از دنیاست، یا نیکویی و حسن دنیا بر حسب واقع است، چون از آنجا که دنیا مزرعه‌ی آخرت است دارای محاسن متعدّدی است ولی آخرت همواره ماندنی است.

إِنَّ هذا مقصود از اسم اشاره رستگاری کسی است که پاکیزه شود و نام پروردگارش را به یاد آورد و نماز بخواند، یا مقصود نیکوتر و بهتر بودن آخرت و ماندگارتر بودن آن است.

لَفِي الصُّحُفِ الْأُولى صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى این گفتار در کتب رسولان پیشین ذکر شده بخصوص در صحف ابراهیم و تورات موسی از ابی ذر قدّس سرّه آمده است که او از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سؤال کرد که خداوند چند کتاب نازل فرموده؟

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یکصد و چهار کتاب.

پس بر شیث پنجاه صحیفه و برادر یس سی صحیفه و بر ابراهیم بیست صحیفه نازل نمود، سپس تورات، انجیل، زبور و فرقان را نازل نمود.

أبو ذر می گوید: گفتم: یا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله صحف ابراهیم چه بود؟

رسول خدا فرمود: همه‌ی آنها مثل‌ها بود و در صحف ابراهیم بود: ای پادشاه گرفتار و مغرور، من تو را مبعوث نکردم که دنیا را جمع کنی و روی هم بگذاری، من تو را فرستادم تا از جانب من درخواست مظلوم را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۱

پاسخ دهی که من درخواست مظلوم را ردّ نمی‌کنم اگر چه کافر باشد و شخص عاقل باید مادامی که مغلوب نباشد دارای سه ساعت و سه وقت باشد:

۱- ساعتی باید که پروردگارش مناجات کند.

۲- ساعتی که خودش را محاسبه نماید.

۳- ساعتی که در صنع و آفرینش خدای تعالی تفکّر نماید.

و ساعتی نیز لازم است که از حلال برای خود بهره‌ای ببرد، که این ساعت کمک آن ساعت‌هاست و از برای برطرف نمودن خستگیهایی حاصله و وداع با آنهاست.

و بر شخص عاقل لازم است که به زمان خویش آگاه باشد و بر شأن و کار خود روی بیاورد و زبانش را حفظ نماید، چه هر کس کلام و گفتارش را نسبت به عملش محاسبه کند گفتارش کم می‌شود و سخن نمی گوید مگر در آنجا که فایده‌ای عایدش بشود.

و عاقل باید طالب سه چیز باشد:

۱- ترمیم معاش و زندگانی ۲- زیاد کردن توشه‌ی آخرت و لذّت بردن در غیر حرام ..

این حدیث تا آنجا ادامه داشت که گفت: گفتم: آیا در دست ما از آنچه که بر تو نازل شده چیزی از صحف ابراهیم و موسی است؟ فرمود:

یا اباذر بخوان: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى» تا آخر سوره «۱».

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۵۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۲

اشاره

اين سوره مشتمل بر بيست و شش آيه است كه همه آنها در مكّه نازل شده است.

[سوره الغاشية (۸۸): آيات ۱ تا ۲۶] ..... ص : ۵۱۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ الْغاشِيَةِ (۱) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خاشِعَةٌ (۲) عامِلَةٌ ناصِبَةٌ (۳) تَصْلى ناراً حامِيَةً (۴)
تُسْقى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ (۵) لَيْسَ لَهُمْ طَعامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ (۶) لا يُسْمِنُ وَ لا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ (۷) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ (۸) لِسَعْيِها راضِيَةٌ (۹)
فِي جَنَّةٍ عالِيَةٍ (۱۰) لا تَسْمَعُ فِيها لاغِيَةً (۱۱) فِيها عَيْنٌ جارِيَةٌ (۱۲) فِيها سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ (۱۳) وَ أَكْوابٌ مَوْضُوعَةٌ (۱۴)
وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَةٌ (۱۵) وَ زَرابِيُّ مَبْثُوثَةٌ (۱۶) أَ فَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ (۱۷) وَ إِلَى السَّماءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (۱۸) وَ إِلَى الْجِبالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (۱۹)
وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (۲۰) فَذَكِّرْ إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ (۲۱) لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ (۲۲) إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ (۲۳) فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذابَ الْأَكْبَرَ (۲۴)
إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ (۲۵) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا حِسابَهُمْ (۲۶)
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۳

ترجمه: ..... ص : ۵۱۳

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
آيا داستان هنگامه‌ى فراگير به تو رسيده است؟
در چنين روز چهره‌هايى خاكسار باشند.
سختى ديده‌ى محنت كشيده.
كه به آتشى بس سوزان در آيد.
از چشمه‌اى گند به آنان نوشانده شود.
خوراكى غير از خار خشك زهردار ندارند.
كه نه فربه گرداند و نه گرسنگى را چاره كند.
در چنين روز چهره‌هايى خرّم باشند.
از كوشش [پيشين] خود خشنود.
در بهشت برين.
در آنجا [سخن] بيهوده‌اى نشنوند.
در آنجا چشمه‌اى روان باشد.
در آنجا تخت‌هايى است بالا بلند.

و کوزه‌هایی پیش نهاده.

بالشهایی ردیف شده.

و فرشهای زرباف گسترده.

آیا در شتر نمی‌نگرند که چگونه [بدیع] آفریده شده است؟

و نیز به آسمان که چگونه بر افراشته شده است.

و نیز به کوهها که چگونه برقرار گردیده است.

و نیز به زمین که چگونه گسترده شده است.

پس اندرز ده که همانا تو اندرزگویی.

[و] بر آنان مسلّط [و حکمفرما] نیستی.

مگر کسی که روی برتابد و کفر پیشه کند.

که خداوند او را به عذابی سهمگین، عذاب کند.

بیگمان بازگشت آنان به نزد ماست.

سپس حساب آنان با ماست.

تفسیر ..... ص : ۵۱۳

هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ الْغاشِيَةِ ای رسول ما آیا خبر هولناک قیامت به تو حکایت شده.

استفهام جهت تقریر است و خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و مقصود یادآوری غیر اوست و «غاشیهٔ» عبارت از مصیبت و بلایی است که عموم افراد مردم را گرفتار کند، یا جمیع اعضای انسان و اجزای او را بگیرد و مقصود از آن سختی‌های روز قیامت، یا خود روز قیامت، یا سختی‌های جهنّم است.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خاشِعَةٌ صورت‌هایی که از عذاب ذلیل شده‌اند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۴

عامِلَةٌ ناصِبَةٌ و همه کارشان رنج و مشقّت است.

این دو کلمه دو صفت برای «وجوه»، یا هر دو خبر بعد از خبر می‌باشند و مقصود از «وجوه» صورت‌های بدن‌هاست، یا مقصود اشراف و بزرگان مردم است و معنای آیه این است: صورت‌هایی که در دنیا عمل‌هایی انجام می‌دادند و گمان می‌کردند کار نیک انجام می‌دهند و در عمل‌هایشان متحمّل سختی و رنج می‌شدند، ولی امروز می‌بینند عمل آنان و خستگی آنان نفعی به حالشان ندارد و خاشع و ذلیل می‌شوند.

چون آنان صاحبان خواسته‌ها و هواها بودند، یا معنای آیه این است که آن چهره‌ها در این روز خاشع هستند و در جهنّم عمل می‌کنند، زیرا آنان مکلّف می‌شوند کوهی از آهن را در جهنّم بالا ببرند، یا معنای آن این است که در دنیا عمل می‌کردند و در آخرت خسته می‌شوند.

تَصْلى ناراً حامِيَةً پیوسته در آتش آخرت که نسبت به آتش دنیا در نهایت گرمی است، در شکنجه‌اند.

تُسْقى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ و از چشمه‌ای که در نهایت حرارت و گرمی است می‌نوشند.

ْسَ لَهُمْ طَعامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ لا يُسْمِنُ وَ لا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ

و طعامی غیر ضریع دوزخ ندارند که با آن طعام نه فربه و نه سیر گردند.

و «ضریع» چیزی است در جهنّم تلخ‌تر از صبر زرد و گندیده‌تر از مرداب و گرمتر از آتش و «ضریع» در لغت نوعی از خار است که به آن «شبرق» گفته می‌شود و آن خبیث‌ترین و بدترین طعام است که هیچ حیوانی از آن نمی‌خورد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۵

و نیز نقل شده است که ضریع عرق اهل آتش و چیزی است که از آلت جنسی زناکارها بیرون می‌آید.

از پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله از جبرئیل آمده است: اگر قطره‌ای از ضریع در نوشیدنی‌های اهل دنیا ریخته شود از بوی بد آن تمام اهل دنیا می‌میرند.

قمّی گفته: آنان کسانی هستند که با دین خدا مخالفت کردند و نماز خواندند و روزه گرفتند و با امیر المؤمنین بنای دشمنی گذاشتند، عمل کردند و دشمن علی علیه السّلام شدند که هیچ عملی از آنان قبول نمی‌شود و صورت آنان را آتش خواهد سوزانید.

در روایت دیگری آمده است: هر کس که با شما مخالفت کند اگر چه متعبّد باشد و در عمل کوشش کرده باشد منسوب به این آیه است:

«عامِلَةٌ ناصِبَةٌ» «۱».

و در حدیثی در بیان قول خدای تعالی: «هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ الْغاشِیَةِ» آمده است «۲» که قائم علیه السّلام با شمشیر آنان را می‌پوشاند و شمشیرش عالمگیر می‌شود، فرمود: کسی نمی‌تواند امتناع و خودداری نماید.

و در باره‌ی کلمه‌ی «عاملة» فرمود: یعنی عمل کننده به چیزی که خداوند آن را نازل نکرده است و در مورد «ناصبة» فرمود: یعنی کسی که غیر از ولیّ امر الهی را نصب کرده است و در باره‌ی «تَصْلی ناراً حامِیَةً» فرمود: یعنی در دنیا در زمان قائم علیه السّلام با آتش دنیا می‌سوزند و در آخرت با آتش جهنّم.

در روایت دیگری آمده است: کسانی که نسبت به امام خیانت

(۱، ۲) مجمع البیان علی بن ابراهیم قمی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۶

ورزند و در باره‌ی «لا یُسْمِنُ وَ لا یُغْنِی مِنْ جُوعٍ» فرمود: نه داخل شده نفعی به حال آنان دارد و نه نشستن، آنان را بی‌نیاز می‌سازد.

وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ چهره‌هایی در آن روز شادمانند و آنان پیروان امیر المؤمنین علیه السّلام می‌باشند.

لِسَعْیِها راضِیَةٌ فِی جَنَّةٍ عالِیَةٍ لا تَسْمَعُ فِیها لاغِیَةً از کوشش خویش در راه خدا خشنودند، در بهشت برین جایگاه دارند و در آنجا سخن تو نشوند، امّا لغو و لاغیة به معنای ضایعات و هر چیزی که قابل توجّه و اعتنا نباشد، کلام باشد یا غیر کلام و کلمه‌ی «لاغیة» به معنای ناپسند و زشت است.

فِیها عَیْنٌ جارِیَةٌ در آنجا چشمه‌ی جاری است که بهتر و زیباتر از چشمه‌ی راکد است و آب آن نیز گواراتر است و جاری شدن چشم‌های بهشت در گودال‌ها نیست، بلکه جریان آنها بستگی به اراده‌ی مالک آنها دارد، هر وقت بخواهد و بر هر جا که بخواهد می‌تواندی جاری سازد.

فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ و هم آنجا تختهای عالی و کرسی‌های بلند نهاده.

بعضی گفته‌اند: تخت‌های بهشتی تا چندی که صاحبشان نیامده‌اند، بلند هستند و آنگاه که صاحبشان برسند تواضع کرده و پایین می‌آیند تا روی آنان بنشینند و هر وقت نشستند تخت بالا می‌رود و به حالت اوّل برمی‌گردد.

وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَةٌ کوزه‌هایی که بر اطراف چشمه‌های جاری قرار گرفته و لفظ «کوب» گذشت و آن عبارت از کوزه‌ای است که

دسته و لوله ندارد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۷

وَ نَمارِقُ لفظ «نمارق» جمع «نمرق» و «نمرقة» است که با حرکات سه‌گانه‌ی نون خوانده می‌شود و به معنای بالش کوچک است.

مَصْفُوفَةٌ بالش‌ها به هم پیوسته و به صورت مجالس پادشاهان است.

وَ زَرابِيُّ لفظ «زرابیّ» جمع «زربیّ» با کسره است و گاهی مضموم نیز می‌شود و به معنای بالش و قالی است، یا به معنای هر چیزی است که روی زمین پهن شود و بر آن تکیه داده شود.

مَبْثُوثَةٌ پهن شده.

أَ فَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وقتی خداوند بهشت و آنچه را که در آن هست توصیف نمود طبعا باید نفوس مشتاق آن گردند و سؤال از چیزی بکنند که آنها را بر بهشت و بر بقا در آنجا رهنمون شود.

پس خدای تعالی در جواب از این سؤال فرمود: شایسته است مردم به شتر و عجایب خلقت آن نگاه کنند، چه خدای تعالی جثّه و هیکل آن را بزرگ آفرید به نحوی که بتواند بارهای سنگین را بر دارد و برای حمل بار تمکین نماید و بخوابد و با بار بتواند از زمین بلند شود و متحمّل گرسنگی و تشنگی بشود تا بتواند راه‌ها و صحراهای دور را بپیماید و با آن هیکل بزرگش تسلیم کودکان می‌شود و گردن آن را بزرگ آفرید تا ایستاده بتواند بچرد بدون آنکه محتاج به نشستن باشد و طوری آفریده شد که از زمین هر چه بروید بچرد و بخورد تا بتواند در هر ناحیه‌ای از زمین زندگی کند.

وَ إِلَى السَّماءِ كَيْفَ رُفِعَتْ به آسمانها نظر نمی‌کنند تا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۸

ببینند چگونه بالا رفته است که بالا بودن آن موجب تولید موالید و زندگی و بقای آنانست؟! چه همه‌ی اینها بستگی به تأثیر ستارگان و اشعه‌ی آنان دارد، که اگر این بلندی آسمان نبود آن تأثیرات نیز وجود نداشت.

وَ إِلَى الْجِبالِ كَيْفَ نُصِبَتْ به کوهها نگاه نمی‌کنند چگونه بر زمین نصب شده، که در نصب کوهها آماده کردن اسباب معاش و زندگی شماست از تولید معادن در آن کوهها و دامنه‌ی کوه و درست شدن آب‌ها و چشمه‌ها زیر کوهها و آسان گشتن جریان چشمه‌ها و قنات‌ها از زیر کوهها.

وَ إِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ به زمین نگاه نمی‌کنند چگونه گسترده گشته است، که در گستردگی آن تولید موالید و زندگی شما آسان می‌شود.

فَذَكِّرْ اگر حال کفّار چنین و حال مؤمنین چنان است و ادلّه بر این مطلب نیز فراوان پس به مؤمنین یادآوری کن تا آنان را به آنچه که خداوند بر ایشان آماده کرده ترغیب نمایی و کافران را یادآوری کن تا از گرفتاریهایی که بر اثر بدی اعمالشان به آنان می‌رسد، بترسانی.

إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ که البتّه شأن و کار تو بر حسب رسالتی که داری یادآوری است، چه بشنوند و چه نشنوند.

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ لفظ «مسیطر» با سین و صاد به معنای رقیب و نگهبانی است که مسلّط باشد و با هر دو خوانده شده است.

إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ این جمله استثناء مفرّغ از قول خدا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۱۹

«ذکّر» یا از قول خدا «إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ» است، یا استثنای متّصل در کلام تامّ از قول خدا: «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ» است.

یعنی، تو بر آنان مسلّط نیستی مگر بر کسی که روی گرداند و کفر بورزد، یعنی، تو بر آنان مسلّط نیستی نه بر حسب بدنهایشان که آنان را بکشی و مجبور به قبول بکنی و نه بر حسب روح‌های آنان که در آنان بر حسب مرتبه‌ی رسالتت تصرّف بکنی و آنان را از

آنچه که هستند تغییر دهی و عوض نمایی مگر آنکه روی گرداند و کافر شود که در این صورت تو بر بدن او مسلّط هستی که او را بکشی و مجبور بر قبول تذکیر و یادآوری بکنی.

و ممکن است استثنای منقطع باشد، که گویی گفته باشد: لکن هر که روی گرداند و کفر بورزد، خداوند او را با عذاب بزرگتر عذاب می کند.

فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذابَ الْأَكْبَرَ إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ عذاب قتل و اسارت و غارت در دنیا و عذابی بزرگتر از آن نیست، یا خداوند او را در آخرت به عذاب اکبر که همان عذاب در آتش است عذاب می کند.

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنا حِسابَهُمْ پس از آن حساب اعمال آنان نیز با ماست. از امام باقر علیه السّلام آمده است «۱»: وقتی روز قیامت فرا می‌رسد و خداوند اوّلین و آخرین را جمع می کند تا بین آنان حکم کند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السّلام خوانده می‌شوند، پس به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله لباس حلّه‌ی سبز پوشانده می‌شود که ما بین مشرق و مغرب را روشن می کند و به علی علیه السّلام نیز مثل آن پوشانده می‌شود و به

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۶۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۰

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله حلّه و عبا پوشانیده می‌شود و به علی علیه السّلام نیز مثل آن پوشانیده می‌شود.

سپس آن دو بالا می‌روند و سپس ما را می‌خوانند و حساب مردم به دست ما سپرده می‌شود.

پس ما به خدای سوگند اهل بهشت را به بهشت و اهل آتش را به آتش داخل می کنیم.

و از امام کاظم علیه السّلام آمده است: بازگشت این مردم به سوی ماست و حساب آنان با ماست.

پس اگر بین خود و خدایشان گناهی مرتکب شده‌اند از خدا می‌خواهیم آنرا به ما واگذارد و خداوند این خواسته را اجابت نموده است و آنچه که بین آنان و بین مردم است از مردم و صاحبان حقّ طلب بخشش می کنیم و آنان نیز اجابت می کنند و خداوند به آنان عوض می‌دهد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۱

سورة الفجر ..... ص : ۵۲۱

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی و مشتمل بر سی و دو، یا سی و، یا بیست و نه آیه است.

[سوره الفجر (۸۹): آیات ۱ تا ۳۰] ..... ص : ۵۲۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الْفَجْرِ (۱) وَ لَيالٍ عَشْرٍ (۲) وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ (۳) وَ اللَّيْلِ إِذا يَسْرِ (۴)

هَلْ فِي ذلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ (۵) أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ (۶) إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ (۷) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ (۸) وَ ثَمُودَ الَّذِينَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ (۹)

وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ (۱۰) الَّذِینَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ (۱۱) فَأَکْثَرُوا فِیهَا الْفَسادَ (۱۲) فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ (۱۳) إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ (۱۴)

فَأَمَّا الْإِنْسانُ إِذا مَا ابْتَلاهُ رَبُّهُ فَأَکْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَیَقُولُ رَبِّی أَکْرَمَنِ (۱۵) وَ أَمَّا إِذا مَا ابْتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَیْهِ رِزْقَهُ فَیَقُولُ رَبِّی أَهانَنِ (۱۶) کَلَّا بَلْ لا تُکْرِمُونَ الْیَتِیمَ (۱۷) وَ لا تَحاضُّونَ عَلی طَعامِ الْمِسْکِینِ (۱۸) وَ تَأْکُلُونَ التُّراثَ أَکْلًا لَمًّا (۱۹)

وَ تُحِبُّونَ الْمالَ حُبًّا جَمًّا (۲۰) کَلَّا إِذا دُکَّتِ الْأَرْضُ دَکًّا دَکًّا (۲۱) وَ جاءَ رَبُّکَ وَ الْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا (۲۲) وَ جِیءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ یَوْمَئِذٍ یَتَذَکَّرُ الْإِنْسانُ وَ أَنَّی لَهُ الذِّکْری (۲۳) یَقُولُ یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ لِحَیاتِی (۲۴)

فَیَوْمَئِذٍ لا یُعَذِّبُ عَذابَهُ أَحَدٌ (۲۵) وَ لا یُوثِقُ وَثاقَهُ أَحَدٌ (۲۶) یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (۲۷) ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَةً مَرْضِیَّةً (۲۸) فَادْخُلِی فِی عِبادِی (۲۹)

وَ ادْخُلِی جَنَّتِی (۳۰)

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۲

ترجمه: ..... ص : ۵۲۲

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان.

سوگند به سپيده دم.

و سوگند به شبهاى ده‌گانه.

و سوگند به زوج و فرد.

و سوگند به شب چون سر آيد.

آيا در اين‌ها خردمندان را سوگندى سزاوار است؟

آيا نينديشيده‌اى كه پروردگارت در حق [قوم و سرزمين] عاد چگونه عمل كرد؟

در حقّ ارم ستوندار.

همان كه مانندش در [هيچيك از] شهرها ساخته نشده بود.

و نيز قوم ثمود كه در وادى القرى، [خانه از] سنگ مى‌بريدند [و مى‌تراشيدند].

و فرعون صاحب سپاه.

كسانى كه در شهرها سر به طغيان برداشته بودند.

و در آنجا چه بسيار فتنه و فساد مى‌كردند.

و سر انجام پروردگارت تازيانه‌ى عذاب را بر سر آنان كشيد.

بيگمان پروردگارت در كمينگاه است.

اما انسان چون پروردگارش او را بيازمايد و او را گرامى دارد و به او نعمت بخشد، [شاد و مغرور شد و] گويد پروردگارم مرا گرامى داشت.

و امّا چون او را [به بلا و محنت] بيازمايد و روزى او را بر او تنگ گيرد، [بى‌صبرى و ناسپاسى كند و] گويد پروردگارم مرا خوار داشت.

چنين نيست، بلكه يتيم را نمى‌نوازيد.

و بر اطعام بينوا ترغيب نمى‌كنيد.

و میراث را [به حق و ناحق] یکسره می‌خورید.

و مال را چه بسیار دوست می‌دارید.

چنین نیست، آنگاه که زمین پخش و پراکنده شود.

و امر پروردگارت فرا رسد و فرشتگان صف در صف آیند.

و در چنین روز جهنّم را به میان آورد، در چنین روز انسان پند گیرد و او را چه جای پند گرفتن است.

[از سر حسرت] گوید کاش من برای این زندگانی [اخروی] ام پیش اندیشی کرده بودم.

پس در چنین روز هیچ کس چون عذاب او [خداوند]، عذاب نکند.

و هیچ کس چون بند نهادن او، بند ننهد.

هان ای نفس مطمئنه.

به سوی پروردگارت که تو از او خشنودی و او را از تو خشنود است، بازگرد.

و در زمره‌ی بندگان من درآی.

و به بهشت من وارد شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۳

تفسیر ..... ص : ۵۲۳

اشاره

وَ الْفَجْرِ خدای تعالی قسم به فجر خورده و آن سفیدی صبح، یا مطلق نماز صبح، یا فجر ذی الحجّه یا نماز آن است، یا مقصود روز نحر یا نماز آن است و ممکن است مقصود از فجر همه‌ی روزها باشد، یا روزهای ایّام ذکر شده مقصود باشد.

وَ لَیالٍ عَشْرٍ دهه‌ی ذی الحجّه و بعضی گفته‌اند: مقصود دهه‌ی آخر از ماه رمضان است و بعضی گفته‌اند: مقصود همان ده روزی است که موسی علیه السّلام با آن سی روز را کامل کرد.

وَ الشَّفْعِ وَ الْوَتْرِ زوج و فرد از عدد و معدود، بعضی گفته‌اند: زوج عبارت از خلق است، چون هر یک از مخلوقات زوج ترکیبی است و وتر خدای تعالی است «۱».

برخی گفته‌اند: شفع و وتر دو رکعت و یک رکعت از نماز شب می‌باشند «۲».

عدّه‌ای گفته‌اند: شفع روز نحر است، چون در روز نفر اوّل شفع است و وتر روز عرفه است، چون در موقف منفرد و تنهاست «۳».

بعضی از مفسّرین گفته‌اند: شفع روز ترویه و وتر روز عرفه است «۴».

بعضی از مفسّرین هم شفع را روز نفر اوّل و وتر را روز نفر دوّم دانسته‌اند «۵».

بعضی گفته‌اند: شفع علی علیه السّلام و فاطمه علیها السّلام است و وتر محمّد صلّی اللّه علیه و آله

(۱، ۲، ۳، ۴، ۵) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۷۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۴

است «۱»، برخی معتقدند: شفع روح انسانی است که منضم «۲» به بدن باشد و وتر روح مجرّد از بدن است.

وَ اللَّيْلِ إِذا يَسْرِ و قسم به شب هنگامی که به روز مبدّل شود. لفظ «یسر» در حالت وصل و وقف با حذف یاء خوانده شده تا وصل را جاری مجرای وقف کرده باشند و بین لفظ و معنا هماهنگی شده باشد.

زیرا که سیر اغلب در شب تمام نمی‌شود، بلکه به روز امتداد پیدا می‌کند و طبق اصل با اثبات یاء خوانده شده و با تنوین که حرف مدّ به آن تبدیل شده است نیز خوانده شده و نسبت سیر به شب مجاز عقلی است.

یعنی، آنگاه که در شب سیر شود، یا مقصود قسم به شب است آنگاه که پشت کند، مانند «وَ اللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ» یا مقصود قسم به شب است آنگاه که بر ما روی آورد و لذا از لفظ «إذ» به «إذا» و از ماضی به مستقبل عدول کرد و مقصود از شب مطلق شب یا خصوص شب مزدلفه است که حجّاج در اوّل آن شب از عرفات به مزدلفه می‌روند و آخر آن شب و ابتدای روز از مزدلفه به منی می‌روند.

هَلْ فِي ذلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ آیا در این امور نزد خردمند لیاقت سوگند نیست.

این استفهام تقریری است، یعنی، در این قسم‌ها قسم کافی برای صاحب عقل کوچک، یا برای صاحب عقل بزرگ نیست؟ یعنی، صاحب عقل می‌داند که این اشیا که خداوند به آنها سوگند یاد کرده چیزهای بزرگ و شریف‌اند و آنها با وجوه

(۱، ۲) نور الثّقلین ج ۵ ص ۵۷۱ [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۵

متعدّد دلالت بر علم و حکمت و قدرت و عنایت خدای تعالی به خلقش می‌کنند، اگر چه غیر از صاحبان عقل از این سوگندها چیزی نمی‌بینند.

أَ لَمْ تَرَ این خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا عامّ است و این خود قرینه‌ی جواب قسم است و تقدیر آیه‌ی چنین است: «لنهلکنّ الّذین أفسدوا فی الأرض ألم تر»، یعنی، ما فسادکاران، در زمین را هلاک می‌کنیم، آیا تو ای پیامبر ندیدی که: كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ چگونه پروردگارت با قوم عاد رفتار کرد؟

لفظ «عاد» اسم قوم هود است که به نام پدرانشان نامیده شده‌اند و دو عاد وجود داشته است، عاد اوّل و عاد دوّم.

و قول خدای تعالی:

إِرَمَ بر وزن «عنب» نام دیگر عاد یا نام جدّ عاد، یا اسم سام بن نوح است، زیرا که عاد فرزند عوص، فرزند آدم، فرزند سام، فرزند نوح بود و قوم هود اولاد عاد بودند که بنام جدّ و پدرشان نامیده شده‌اند یا اسم قبیله‌ی هود است.

و بعضی گفته‌اند: نام قبیله‌ای از قوم هود است که پادشاه در میان آنان بود و بعضی آن را نام شهری دانسته‌اند و بعضی گفته‌اند: آن دمشق است.

و بعضی آن را شهر اسکندریّه دانسته‌اند و بعضی گفته‌اند: اسم بهشت شدّاد است.

به هر تقدیر لفظ «إرم» بدل از «عاد» است، یا بدل کلّ از کلّ، یا بدل اشتمال:، چون اگر اسم شهر باشد اگر مقصود اهل آن شهر است بدل کلّ از کلّ می‌شود و اگر منظور خود شهر باشد بدل اشتمال می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۶

ذاتِ الْعِمادِ لفظ «العماد» با کسره به معنای شجاعات لشگر و بناهای بلند و ستون، خیمه و خرگاه می‌باشد و اهل عماد، یعنی، اهل خیمه و چادر و بعضی گفته‌اند: خداوند آنان را از آن جهت ذات العماد نامید که آنان اهل چادر و خیمه بودند و برای چراندن حیواناتشان سیّار بودند و بعضی گفته‌اند: به معنای صاحب قدرت و شدّت می‌باشد یا اهل قصرهای بلند بودند، یا شجاعات قوی در آنجا بودند.

وصف ارم ذات العماد ..... ص : ۵۲۶

گفته شده: مردی به نام عبد اللّه بن قلابه در دنبال شترش که گم شده بود از شهر خارج شد که ناگهان خود را در صحراهای عدن دید و متوجّه شهری در آنجا شد که دارای دیواری همانند قلعه بود.

وقتی به قلعه نزدیک شد گمان کرد کسی در آنجا هست که از شترش سؤال کند، از چهار پا که سوار شده بود پایین آمد و آن را بست و شمشیرش را آویزان کرد و داخل قلعه شد که ناگهان دو در بزرگ توجّه او را به خود جلب کرد که بزرگتر از آن دو ندیده بود و با یاقوت سفید و سرخ زینت داده شده بود.

پس تعجّب کرد و وحشت نمود و یکی از درها را باز کرد که ناگهان خود را در داخل شهری دید که تا آن وقت مانند آن را ندیده بود.

در آنجا قصرهایی را دید که بالای آنها اطاقهایی بود و بالای آن اطاقها اطاقهای دیگری که با طلا و نقره و لؤلؤ و یاقوت بنا شده بود و درهای آن اطاقها همانند در خود شهر با لؤلؤ، مشک و زعفران تزیین شده بود.

وقتی عبد اللّه کسی را آنجا ندید وحشت او را فرا گرفت و نگاه

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۷

کرد دید درختانی دارای میوه در آنجا هست و زیر درختان نهرهایی از قنات‌هایی از نقره جاری است، مرد گمان کرد بهشت موصوف و موعود در قرآن همانجاست، پس مقداری از لؤلؤ و شاخه‌های مشک و زعفران آن را با خود حمل نمود و نتوانست از زبرجد و یاقوت آن بکند.

بالأخره از آنجا بیرون آمد و به یمن بازگشت و داستان را برای مردم تعریف کرد، این خبر پخش شد تا جایی که به معاویه رسید.

معاویه او را احضار کرد و داستان را از او جویا شد، وی آنچه را که دیده بود تعریف کرد، معاویه کعب الاخبار را فرا خواند و قضیّه را از او پرسید کعب الاخبار گفت: من در باره آن شهر و بنا کننده‌ی آنجا به تو خبر می‌دهم، شدّاد بن عاد آنجا را بنا نمود و نام شهر «إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ» است که خدای تعالی آنرا در قرآن وصف کرده است.

عاد اوّل پدر قوم هود است که دارای دو فرزند بنام‌های شدّاد و شدید بود، عاد هلاک شد و آن دو فرزند باقی ماندند و شهرها را گرفتند و شدید نیز هلاک شد و شدّاد باقی ماند و مالک همه ملوک زمین گشت و نفسش او را دعوت کرد که مثل بهشتی که خداوند برای پیامبرانش آن را توصیف نموده بسازد.

پس دستور بنا و ساختن آن شهر را داد و در ساختن آن یکصد معمار که هر یک دارای یکهزار کارگر بودند به کار گرفته شده و به تمام پادشاهان دنیا نوشت هر چه جواهرات در شهرهایشان دارند جمع کنند و به آنجا روانه سازند و در یک مدّت طولانی آنجا را ساختند.

سپس ملک (شدّاد) با لشگر و وزیرانش به سوی آنجا روانه شدند تا رسیدند به جایی که فقط یک روز راه مانده بود که در آنجا خداوند

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۸

صیحه‌ای از آسمان بر آنان فرو فرستاد و همگی به هلاکت رسیدند و در زمان تو مردی از مسلمانان که سرخ است و قد کوتاه و بر شانه و گردنش خال است وارد آنجا می‌شود و او به دنبال شتری است که گم کرده است.

و آن مرد نزد معاویه بود و کعب الاخبار وقتی متوجّه آن مرد شد گفت: به خدا سوگند این همان مرد است.

الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ که مانند آن در هیچ سرزمینی نبود.

وَ ثَمُودَ الَّذِينَ جابُوا الصَّخْرَ و قوم ثمود که سنگ را شکافتند و قطعه قطعه کردند تا با آن خانه‌ها بسازند.

بِالْوادِ در وادی القری.

وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ در سوره‌ی صلّی اللّه علیه و آله بیان ذو الأوتاد بودن فرعون گذشت.

الَّذِينَ طَغَوْا فِی الْبِلادِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسادَ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذابٍ سوط به معنای مخلوط کردن است و آن این است که دو چیز را در ظرف خود مخلوط کنی و سپس آن را با دستت بزنی تا مخلوط شوند و به معنای تازیانه، نصیب، شدّت و زدن با تازیانه نیز آمده است.

و استعمال لفظ «صبت» به معنای ریختن عذاب، جهت اشعار به کثرت عذاب است.

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصادِ مرصاد، راه یا جایی است که از آنجا مراقب دشمن می‌شوند و معنای آیه این است که خدای تعالی در جایی است که تمام افعال و اقوال و احوال بندگان را مراقب است و چیزی از او ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۲۹

قوت نمی‌شود و طبق عمل آنان جزای آنان را می‌دهد.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: مرصاد پلی است بر صراط که اگر بنده‌ای از بنده دیگر مظلمه‌ای به گردن داشته باشد از آنجا ردّ نمی‌شود.

فَأَمَّا الْإِنْسانُ إِذا مَا ابْتَلاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ گویی که گفته است: این حال رحمان است، امّا انسان، وقتی خداوند او را آزمایش کند و او را اکرام نماید و نعمت دهد، می گوید: پروردگار من مرا اکرام کرد.

فَيَقُولُ رَبِّی أَكْرَمَنِ این جمله خبر «انسان» است و لذا فقط «فاء» را که بعد از «أمّا» می‌آید بر آن داخل کرد. و «إِذا مَا ابْتَلاهُ» در تقدیر مؤخّر است، یعنی، با نعمت خوشحال می‌شود و گمان می کند که نعمت کرامتی از جانب خدا برای اوست در حالی که گاهی نعمت بلا و عذاب است.

وَ أَمَّا إِذا مَا ابْتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّی أَهانَنِ چون انسان نعمت را منحصر در نعمت‌های صوری می‌داند و گمان می کند کرامت و نعمت و عزّت فقط در نعمت‌های صوری است، لذا چون او را بیازماید و روزیش را تنگ گرداند، می گوید: خدا مرا خوار داشته است.

كَلَّا ردع و منع از این گمان و خیال است که برخی توسعه و سختی در زندگی را وابسته به فعل انسان نمی‌دانند، لذا می گوید:

توسعه و سختی آنچنان نیست که شما گمان می کنید.

بَلْ لا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ وَ لا تَحاضُّونَ عَلى طَعامِ الْمِسْكِينِ بلکه از این روست که یتیم را ارجمند نمی‌دارید و با میل و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۰

رغبتی به فقیر طعام نمی‌دهید.

و لفظ «حضّ» و «حثّ» لازم و متعدّی استعمال می‌شوند.

وَ تَأْكُلُونَ التُّراثَ أَكْلًا لَمًّا لفظ «تراث» از ارث است به معنای چیزی است که به ارث برده می‌شود و چون جمیع دنیا از چیزهایی است که از گذشتگان به ارث برده شده، یا برای آیندگان به ارث می‌ماند لذا فقط «تراث» بر آن صدق می کند.

بعضی گفته‌اند: ایتام و زنان را در ارث شرکت نمی‌داند و سهم آنان را می‌خورند.

بعضی گفته‌اند: میراث را می‌خورند و حقوق واجب و مستحبّ آن را از آن خارج نکرده، نمی‌پرداختند.

و لکن حقّ این است که به ارث و میراث تخصیص ندهیم، بلکه بگوییم مقصود این است که آنان خوردنی‌ها را می‌خوردند و جمع کردنی‌ها را جمع، ذخیره کردنی‌ها را ذخیره، نکاح کردنی‌ها را نکاح می کردند.

و سوار شدنی‌ها را سوار می‌شدند و پوشیدنی‌ها را می‌پوشیدند و درک کردنی‌ها را درک می کردند و خیال کردنی‌ها را خیال

می کردند.

همه‌ی اینها را مرتکب می‌شدند، می‌خوردند و جمع می کردند، بین صحیح و فاسد، حلال و حرام و مأمور و منهیّ و نیز بین جهت الهیّت و نفسانیّت جمع می کردند.

لفظ «لمّا» با در اصل «لمّا» با تنوین بوده که حالت وصل را بر حالت وقف جاری نمودند، یا اصل آن «لمّا» با الف مقصوره بوده و آن مصدر فعل «لمّ» است به معنای جمع کردن و در این صورت مفعول مطلق فعل محذوف می‌شود، یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۱

صفت «أکلا» یا لفظ «لمّا» به معنای جمیعا و تاکید لفظ «تراث» است.

وَ تُحِبُّونَ الْمالَ حُبًّا جَمًّا لفظ «جمّ» به معنای زیاد از هر چیز است، یا مصدر فعل «جمّ» است، یعنی، زیاد شد و آن یا صفت «جمّا» می‌باشد، یا مفعول مطلق فعل محذوف است که آن حال است.

کَلَّا منع آنان از این کار است.

إِذا دُکَّتِ الْأَرْضُ دَکًّا دَکًّا لفظ «دکّ» به معنای کوبیدن و خراب کردن و هموار کردن پستی و بلندیهای زمینی است و «اندکّ المکان» یعنی، مکان صاف شد و به معنای جارو کردن خاک و صاف کردن زمین است.

وَ جاءَ رَبُّکَ و ربّ مضاف که قائم در وجود توست بر تو می‌آید.

این همان است که صوفیّه فکر و حضور و سکینه نامیده‌اند و آن ملکوت ولیّ امر است و بر سالک ظاهر نمی‌شود مگر بعد از مرگ اختیاری او و آنگاه که آن ظاهر شود جمیع آثار قیامت در عالم صغیر او و جمیع علایم ظهور قائم علیه السّلام و آثار او که در اخبار وارد شده است، ظاهر می‌شود و ملایکه نیز آن را تأیید می کنند و در حین ظهور و بعد از ظهور ملایکه بر سالک ظاهر می‌شوند.

و لذا خدای تعالی فرمود:

وَ الْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا مقصود از ملایکه جنس ملایکه است و لذا فرمود «صفّا صفّا» چه در مورد یک نفر نمی‌توان «صفّا صفّا» گفت و مقصود این است که ملایکه در صفوف متعدد بر حسب مراتب آنها در قرب و بعد می‌آیند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۲

وَ جِیءَ یَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ زیرا آنچه که در این هنگام بر شخص ظاهر می‌شود ولیّ امر او است، که چشم بصیرت اخروی او باز می‌شود و می‌بینند آنچه را که دیگری نمی‌بینند، پس جهنّم و انواع عقبه‌ها و عقوبت‌های آن را می‌بینند و نیز بهشت و انواع نعمت‌های آن را می‌بینند.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است که فرمود «۱»: روح الأمین به من خبر داده است که خداوند آن خدایی است که جز او خدایی نیست، هنگامی که خلایق ظاهر و آشکار شوند و اوّلین و آخرین جمع گردند جهنّم را می‌آورد در حالی که هزار نفر آن را گرفته‌اند و هر نفر یکصد هزار از ملایکه‌های غلاظ و شداد همراهی می کنند.

و جهنم دارای تیزی، تندی، غضب، صدا و صیهه است و آن شیهه و فریاد می کشد.

اگر نبود این مطلب که خداوند آنان را برای حساب تأخیر می‌اندازد، همه هلاک می‌شدند، سپس از جهنّم گردنی بیرون می‌آید که احاطه بر جمیع خلایق، خوب و بد آنان دارد و خداوند هیچ بنده‌ای از اعمّ از ملایکه و نبیّ را خلق نکرده مگر آنکه ندا سر می‌دهد: پروردگارا خودم خودم و تو نبیّ اللّه ندا میکنی: امّتم، امّتم.

سپس بر جهنّم صراط گذاشته می‌شود که باریکتر از مو و تیزتر از شمشیر و در آن سه تا پل هست، یکی از پلها مربوط به امانت و رحم است و بر دوّمی نماز است و بر سوّمی ربّ العالمین است که خدایی جز او نیست.

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۷۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۳

پس مردم را مکلّف می‌کنند از پل صراط عبور کنند، رحم و امانت در پل اوّل نگه می‌دارند اگر مردم از آنجا نجات پیدا کردند پل دوّم که نماز است آنان را نگه می‌دارد، پس اگر از آنجا هم نجات پیدا کردند پل سوّم ربّ العالمین منتهی می‌شود.

و این است معنای قول خدا: «إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ» و مردم در صراط با دست به آن چنگ می‌زنند و هرگاه قدمی بلغزد قدم دیگر آن را می‌گیرد و ملایکه در حول و اطراف صراط ندا می‌کنند: یا حلیم ببخش و بگذر، به فضل و کرمت بازگرد و ما را سالم نگهدار و سالم نگهدار.

و مردم پیوسته روی هم می‌ریزند مانند پروانه‌های در آتش و هر گاه یکی از آنان بر اثر رحمت خدا نجات پیدا می‌کند و از فراز دوزخ می‌گذرد، می‌گوید: حمد و سپاس خدای که با نعمت خود کارهای صالح را تکمیل می‌کند و حسنات و خوبی‌ها رشد و نموّ پیدا می‌کنند و حمد خدا را که مرا از تو نجات داد، پس از آنکه از خدا و فضل او ناامید شده بودم، به درستی که پروردگار ما بخشنده و شکور است.

یَوْمَئِذٍ یَتَذَکَّرُ الْإِنْسانُ این جمله جواب «إذا» است، یا این جمله مستأنف است و جواب «إذا» محذوف است.

یا جواب «إذا» عبارت: «یَقُولُ یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ» یا «یُعَذِّبُ عَذابَهُ أَحَدٌ» می‌باشد.

و مقصود این است که انسان در آن روز خیر و شرّش را متذکّر می‌گردد و می‌فهمد که چه عمل‌هایی نافع و مفید بوده و کدام ضرر داشته است و لکن این یادآوری و تذکّر دیگر نفعی نمی‌بخشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۴

و لذا فرمود: وَ أَنَّی لَهُ الذِّکْری آن وقت تذکّر برای او کجا سودبخش است.

یَقُولُ یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ لِحَیاتِی کاش من کاری را انجام می‌دادم که در حیات اخروی مفید بود، یا کاش در حیات دنیوی کاری انجام می‌دادم.

فَیَوْمَئِذٍ لا یُعَذِّبُ عَذابَهُ أَحَدٌ وَ لا یُوثِقُ وَثاقَهُ أَحَدٌ لفظ «یعذّب» به صورت معلوم و مجهول خوانده شده و بنابر هر دو قرائت ضمیر «عذابه» به اللّه یا به انسان برمی‌گردد و لفظ «عذابه» مفعول مطلق نوعی است و این اوصاف انسان غافل کافر است.

که در آن روز هیچ کس چون او عذاب نکشد و کسی چون او گرفتار پند نباشد! یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ این جمله حال یا جواب سؤال مقدّر از حال انسان مؤمن است نقطه مقابل انسان کافر و احکام اوست و در هر دو وجه قول در تقدیر است، یعنی، گفته می‌شود که ...

مراتب نفس و کمال نفسانی و آرامش روحی. ..... ص : ۵۳۴

نفس انسان دارای مراتب و درجات متعدّد است و مهمترین مراتب آن بر حسب جایگاه شیطان از نفس، تا جایگاه آن در دار رحمان و واسطه قرار گرفتن انسان از آن دو، سه مرتبه است:

مرتبه‌ی اوّل نفس امّاره است و آن چنان است که امر به بدی می‌کند، یعنی، به آنچه که نفس آن را می‌خواهد خواه در صورت خیر باشد یا در صورت شرّ، نه از کار بد بازمی‌گردد و نه پشیمان می‌شود. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۵

مرتبه‌ی دوّم نفس لوّامه است و آن چنان است که نفس را ملامت و سرزنش می‌کند در هر کاری که انجام می‌دهد خوب باشد یا بد و از جهت بد بودن فعل، یا از آن جهت که از درجه‌ی کمال ناقص است، یا از آن جهت که نسبت کار را به خودش می‌دهد،

اندوهناک می گردد.

و مرتبه‌ی سوّم نفس مطمئنّه است از آن جهت که به پروردگارش مطمئن و آرام است و از انانیّت خویش که سبب اضطراب است، خارج گشته است.

ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ به ربّ مضاف خویش که آن ولیّ امر توست بازگرد و آن علی الاطلاق علی علیه السّلام است، یا به سوی ربّ الأرباب بازگرد، یعنی، به مظاهر او و دار کرامت و ضیافت او بازگرد.

راضِیَةً در حالی که به آنچه که پروردگار تو با تو انجام داده تو خشنود باشی.

مَرْضِیَّةً و نیز پروردگارت و جانشینانش از تو خشنودند.

فَادْخُلِی فِی عِبادِی و چون تو از انانیّت خویش خارج شدی و با خروج از انانیّت داخل در عبودیّت و بندگی شدی پس در زمره‌ی بندگان من داخل شود.

وَ ادْخُلِی جَنَّتِی به بهشت من داخل شو که آماده‌ی اولیای خودم کرده‌ام.

و لفظ «جنّت» اضافه به یای متکلّم، که عبارت از خدای تعالی است، شده است.

بدان که برای سالکین الی اللّه اطمینان و آرامش حاصل نمی‌شود مگر با نزول آرامش که در اصطلاح صوفیّه فکر و حضور نامیده می‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۶

و آن عبارت از آن است که ملکوت ولیّ امر در سینه‌ی سالک مجسّم شود و حصول صورت ولیّ امر یا به نحو مباینت، یا به نحو اتّصال، یا به نحو اتّحاد، یا به نحو وحدت می‌باشد.

و اطمینان و آرامش کامل جز در مرتبه‌ی آخر حاصل نمی‌شود، اگر چه نوعی اطمینان در مراتب دیگر نیز تحقّق پیدا می کند.

و روایتی که از امام صادق علیه السّلام نقل شده دلالت بر آنچه که ذکر شد دارد و آن روایت چنین است: از امام صادق علیه السّلام سؤال شد آیا مؤمن بر قبض روح خود اکراه دارد؟

فرمود: نه به خدا سوگند آنگاه که ملک الموت برای قبض روح مؤمن نزد او می‌آید بی‌تابی می کند، ملک الموت به او می گوید: ای ولیّ خدا بی‌تابی نکن.

سوگند به خدایی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله را مبعوث نمود، من از پدر مهربانی که بر سر تو حاضر شود مهربانترم، چشمهایت را باز کن و نگاه کن فرمود: در این هنگام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، امیر المؤمنین علیه السّلام، فاطمه علیها السّلام، حسن علیه السّلام، حسین علیه السّلام و امامان بعد از ذریّه‌ی آنان مجسّم می‌شوند، پس به مؤمن گفته می‌شود: اینان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله، امیر المؤمنین علیه السّلام فاطمه علیها السّلام و حسن علیه السّلام، حسین علیه السّلام و سایر امامان دوستان تو هستند.

مؤمن چشمهایش را باز می کند و نظر می کند، پس منادی از جانب ربّ العزّة ندا می‌دهد ای نفسی که به سوی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله مطمئن و آرام هستی بازگرد به سوی پروردگارت در حالی که راضی به ولایت و مرضیّ به ثواب بوده باشی.

پس در زمره‌ی بندگانم، یعنی، محمّد صلّی اللّه علیه و آله و اهل بیت او داخل شو

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۷

و داخل بهشت من باش و در این هنگام هیچ چیز برای آن میّت دوست داشتنی‌تر و محبوب‌تر از این نیست که روحش گرفته شود و به منادی ملحق شود.

و این سوره به حسین بن علی علیهما السّلام نیز تفسیر شده است و لذا این سوره را سوره‌ی حسین بن علی علیهما السّلام نیز می‌نامند.

قال علىّ عليه السّلام:

السّخاء ما كان ابتداء، فأمّا ما كان عن مسألة فحياء و تذمم.

سخاوت آنست كه آغاز شود و آنچه كه به دنبال خواهش است شرم و آبرو نگه‌دارى است.

بخشش آنست كه بى گفت و تقاضا باشد ورنه خود در عوض عرض تمنّا باشد

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۲ و ۹۳

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۸

سورة البلد ..... ص : ۵۳۸

اشاره

اين سوره مكّى است و مشتمل بر بيست آيه

[سوره البلد (۹۰): آيات ۱ تا ۲۰] ..... ص : ۵۳۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

لا أُقْسِمُ بِهذَا الْبَلَدِ (۱) وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهذَا الْبَلَدِ (۲) وَ والِدٍ وَ ما وَلَدَ (۳) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِي كَبَدٍ (۴)

أَ يَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (۵) يَقُولُ أَهْلَكْتُ مالاً لُبَداً (۶) أَ يَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ (۷) أَ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (۸) وَ لِساناً وَ شَفَتَيْنِ (۹)

وَ هَدَيْناهُ النَّجْدَيْنِ (۱۰) فَلا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (۱۱) وَ ما أَدْراكَ مَا الْعَقَبَةُ (۱۲) فَكُّ رَقَبَةٍ (۱۳) أَوْ إِطْعامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (۱۴)

يَتِيماً ذا مَقْرَبَةٍ (۱۵) أَوْ مِسْكِيناً ذا مَتْرَبَةٍ (۱۶) ثُمَّ كانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (۱۷) أُولئِكَ أَصْحابُ الْمَيْمَنَةِ (۱۸) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِنا هُمْ أَصْحابُ الْمَشْأَمَةِ (۱۹)

عَلَيْهِمْ نارٌ مُؤْصَدَةٌ (۲۰)

ترجمه: ..... ص : ۵۳۸

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

سوگند به اين شهر مى‌خورم.

و تو [يك چند] در اين شهر [حكمروائى مطلق و] دست گشاده‌اى.

و سوگند به پدر و فرزندى كه پديد آورده است.

به راستى انسان را در رنج و محنت كشيدن آفريده‌ايم.

آيا مى‌پندارد كه هرگز كسى بر او دست ندارد؟

گويد مالى فراوان [در راه مبارزه با پيامبر] بر باد دادم.

آيا مى‌پندارد كه هيچ كس [كار و بار] او را نديده است؟

آیا برای او دو چشم نیافریده‌ایم؟

و زبانی و دو لب،

و او را بر سر [هر یک از] دو راه [خیر و شر]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۳۹

نیاورده‌ایم؟

ولی خود در پی عقبه نبود.

و تو چه دانی عقبه چیست؟

آزاد سازی برده.

یا اطعامی [از بینوایان] در روزی گرسنگی زده.

در حق یتیمی خویشاوند.

یا بینوایی خاک‌نشین.

تا سپس از کسانی باشد که ایمان آورده‌اند و همدیگر را به شکیبایی و همدیگر را به مهربانی سفارش کرده‌اند.

اینانند که اصحاب یمین‌اند.

و کسانی که به آیات ما انکار ورزیده‌اند، آنانند که اصحاب شمال‌اند.

بر آنان آتشی چند لایه، [چیره] باشد.

تفسیر ..... ص : ۵۳۹

لا أُقْسِمُ بِهذَا الْبَلَدِ منظور از «بلد» شهر مکّه و آن شهر حرام است و بیان «لا اقسم» گذشت و گفتیم که لفظ «لا» برای تأکید قسم، زایده، یا نافیه است که معتقد است آنان را نفی می‌کند، یا نافیه و قسم را نفی می‌کند.

وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهذَا الْبَلَدِ هتک تو، مال و خون تو در این شهر حلال است یا بر تو حلال است هر کاری که به این شهر انجام دهی اگر چه آن کار در سال فتح باشد. یا مقصود این است که تو در این شهر اقامت داری و ساکن هستی. و این قید تعظیم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است و اشاره به این است که بزرگی و شرافت مکان بر خالقه از کسی است که در آنجا مکان گرفته است.

وَ والِدٍ وَ ما وَلَدَ و سوگند به آدم علیه السّلام و آنچه که از او به وجود آمده‌اند، یا به ابراهیم و نسل او، یا به آنان و علی علیه السّلام چنانچه روایت شده.

و نکره آوردن برای بزرگداشت است و آوردن لفظ «ما» در مقام «من» جهت برانگیختن تعجّب است، یا مقصود هر پدر و آنچه که بر

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۰

حسب ولادت جسمانی به دنیا بیاورد می‌باشد، زیرا که به دنیا آوردن و توالد با آن کیفیّت مخصوص در جفت‌گیری و قرارگرفتن نطفه در جای مخصوص و خارج شدن جنین از رحم، رشد و نموّ آن تا رسیدن به حدّ پدر امری عجیب است که می‌شود به آن سوگند یاد کرد.

یا مقصود هر پدر و آنچه که به دنیا آورد بر حسب ولادت روحانی می‌باشد که ولادت روحانی عجیب‌تر از ولادت جسمانی است، یا مقصود پدر همه با ولادت روحانی است که آن محمّد صلّی اللّه علیه و آله و پس از او علی علیه السّلام است.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی کَبَدٍ انسان را در زحمت و مشقّت در دنیا یا در رحم، یا از اوّل خلقتش، یا از جهت مستقیم و راست ایستادنش

بر خلاف سایر حیوانات آفریدیم.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: به او گفته شد: ما حیوانات را می‌بینیم که در مفصّل زانوی آنها دو کلّه هست که گویی داغ شده باشد و خالی از پشم است، سبب آن چیست؟ فرمود: جای بینی او در شکم مادرش همانجاست و فرزند آدم در شکم مادر راست است و این است قول خدای تعالی: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِی کَبَدٍ» و ما سوای فرزند آدم سرش در پشت و دو دستش جلوست.

أَ یَحْسَبُ أَنْ لَنْ یَقْدِرَ عَلَیْهِ أَحَدٌ ضمیر «یحسب» به انسان برمی‌گردد، مقصود از آن مطلق انسانی است.

یا مقصود انسان مخصوص است، یعنی، او گمان می‌کند در کشتن دختر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله هیچ کس بر او توانایی ندارد، بعضی گفته‌اند: او پدر اسد بن کلدهٔ است که مردی قوی و بد اخلاق بود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۱

یَقُولُ أَهْلَکْتُ مالًا لُبَداً لفظ «لبد» مانند «صرد» و «سکر» و «اللّابد» به معنای مال زیاد است.

یعنی می‌گوید: من مال فراوانی را در عداوت و دشمنی با محمّد صلّی اللّه علیه و آله انفاق کردم، در حالی که به آن افتخار می‌کند، یا در یاری او مال فراوانی صرف کردم در حالی که به آن ناراحت و اندوهگین است، یا مال فراوانی به دستور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در کفّارات و غیر آن صرف کردم در حالی که اظهار پشیمانی و غرامت می‌کند.

بعضی گفته‌اند: «۱» او حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف است، که گناهی را مرتکب شد و از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در این باره استفتا نمود، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دستور داد کفّاره بدهد، او گفت: از روزی که داخل در دین محمّد صلّی اللّه علیه و آله شدم اموالم در کفّارات و نفقات از بین رفت و در خبری آمده است «۲»: مقصود اموالی است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در لشگر سختی در غزوه‌ی تبوک خرج نمود.

در خبر دیگری مقصود عمرو بن عبد ود است که علیّ بن أبی طالب در روز خندق اسلام را بر او عرضه داشت او گفت: پس کجاست آن اموال فراوانی که در نابودی خرج کردم، زیرا او اموالی را در بستن راه خدا صرف کرده بود.

أَ یَحْسَبُ أَنْ لَمْ یَرَهُ أَحَدٌ آیا او گمان می‌کند که کسی او را در اعمال، اقوال و افعالش نمی‌بیند، در این مورد از او سؤال و طلب نمی‌کند؟! و مقصود این است که او گمان می‌کند خدای تعالی در این مورد او را نمی‌بیند، چه بدگمانی است این گمان، شایسته نیست چنین

(۱، ۲) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۸۰.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۲

گمان برده شود، چگونه او را کسی نمی‌بیند و مال او را نمی‌بینیم در حالی که ما او را آفریدیم، دقایق قوا و مدارک و اعضا را در او قرار دادیم.

أَ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَیْنَیْنِ آیا برای او دو چشم قرار ندادیم که مشتمل بر ده جزء باشد به نحوی که در آن نوری قرار دادیم تا اشیا را بتواند ببیند.

وَ لِساناً برای انسان زبان آفریدیم که مرکّب از گوشت، عصب، پی و رگها و استخوانها است که ما فی الضمیر خود را با آن به دیگران فهمانده و طعم غذاها را با آن می‌فهمد.

وَ شَفَتَیْنِ و انسان را دارای دو لب آفریدیم که زبان و سایر آنچه را که در دهان است حفظ می‌کنند و صورت را زیبا می‌سازند و بر سخن گفتن کمک می‌نمایند.

وَ هَدَیْناهُ النَّجْدَیْنِ این جمله عطف بر مجموع «ألم نجعل» زیرا «ألم نجعل» به معنای این است که برای او دو چشم قرار دادیم، یا

عطف بر مدخول است نفی است و مقصود از «نجدین» راه خیر و شرّ است، چنانچه در اخبار آمده است.

بعضی گفته‌اند «۱»: مقصود دو پستان است. به امیر المؤمنین علیه السّلام گفتند: کسانی می گویند: مقصود از قول خدا «وَ هَدَیْناهُ النَّجْدَیْنِ» دو پستان است، فرمود: نه، مقصود خیر و شرّ است.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ «قحّمته فی الأمر تقحیما»، یعنی، خودم را در آن کار انداختم بدون فکر و رویّه، «فانقحم و اقتحم،

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۸۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۳

قحم فی الأمر قحوما» خودش را بدون فکر و رویّه به طور ناگهانی در آن کار انداخت.

و «اقتحم»، یعنی، در آن کار مبالغه کرد.

لفظ «عقبة» به معنای کوههای بلند است که صعود بر آنها دشوارست، مقصود در اینجا عقبه‌های نفس است که عبارت از رذایل و پستی‌هاست که بالا رفتن از آنها سخت‌تر است، زیرا که عبور و گذشتن از آنها و تخلیه‌ی نفس از پستی‌ها و ترقّی به سوی خصایل سخت‌تر از همه چیزست، روی همین جهت استفهام تعجّبی آورد تا مطلب را بزرگ کند و آن را به گذشتن از رذایل و دخول در خصایل تفسیر کرد، در این مورد به مهمترین آنها اشاره نموده و فرمود:

حکمت و عدالت ..... ص : ۵۴۳

وَ ما أَدْراکَ مَا الْعَقَبَةُ فَکُّ رَقَبَةٍ چگونه می‌توان دانست که آن عقبه چیست؟

آن بنده (در راه خدا) آزاد کردن است.

بدان که انسان دارای چهار قوّه و نیروست و هر یک از آن چهار قوّه در آثار دارای اعتدال و میانه‌ی بین افراط و تفریط است، اعتدال و میانه‌روی در هر چهار قوّه ممدوح (مطلوب) و افراط و تفریط مذموم و قبیح است.

قوای چهارگانه عبارت از: علّامه، عمّاله، شهویّه و غضبیّه است.

پس قوّه‌ی علّامه مانند سلطان کشورست امر، نهی و تدبیر می کند، قوّه‌ی عمّاله مانند وزیر است که دستور شاه را اجرا می کند،

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۴

قوّه‌ی شهوت مانند ناظر و کیل خرج سربازان است، قوّهی غضب فرمانده لشگر است.

و معتدل بودن قوّه‌ی علّامه بدین گونه است که بین حقّ و باطل، محقّ، مبطل، خیر و شرّ همانطور که هست تمیز دهد.

و این تمیز و فرق گذاشتن حکمت علمی نامیده می‌شود، چون حکمت علمی عبارت از تمیز و فرق گذاشتن بین ذوات، اقوال، افعال، احوال، اخلاق و علوم و وجدانیّات و خطورات قلبی، خیالات، مشاهدات و توجّه‌های قلب است از آن جهت که به آخرت باز می گردد و با آخرت مرتبط شود و ازدیاد حکمت علمی موجب کمال نفس و نقصان آن موجب نقصان نفس است.

لذا دیگری دارای دو طرف افراط و تفریط نمی‌باشد، بلکه جربزه که دشمن و مقابل آن افراط قوّه‌ی علّامه نفسانی است تفریط، کوتاهی و قصور نفس است از رسیدن به درجه‌ی حکمت.

زیرا جربزه همان تصرّفاتی است که بر اساس علم و همی در امور دنیوی حاصل می‌شود، که آن تصرّفات زیادتر از آن مقداری است که شایسته‌ی انجام شدن است.

بلکه جربزه که دشمن آن افراط قوّه‌ی علّامه نفسانی است تفریط و تصوّر نفس است از رسیدن به درجه‌ی حکمت، پس جربزه و بلادت و کودنی که دشمن آن دو، دو طرف افراط و تفریط قوّه‌ی علّامه است هر دو از قسم بلاهت و کودنی شمرده شده است.

از این روست که احمق و سفیه را به کسی که حقّ را نمی‌شناسد و نمی‌فهمند تفسیر کرده‌اند اعمّ از آنکه بر حسب دنیا هم سفیه باشد یا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۵

نباشد، مانند معاویه، چه او طوری بود که اهل زمانش او را عاقل‌ترین فرد زمان می‌دانستند در عین حال نسبت به امور اخروی سفیه شمرده می‌شود.

و چون حکمت علمی دارای طرف افراط مذموم نیست گفته‌اند:

رذایل بر حسب امّهات هفت‌گانه است و خصایل بر حسب امّهات چهارگانه است.

اعتدال و میانه‌روی در قوّه‌ی عمّاله به این است که تمام کارهایش زیر نظر حکم عاقله‌ی علّامه باشد، که بتواند هر چه که قوّه‌ی عاقله دستور می‌دهد انجام دهد که آن عدل نامیده می‌شود.

و عدل عبارت از نهادن هر چیزی در جای خودش است و این مطلب ممکن نیست مگر آنکه قوّه‌ی شهویّه و غضبیّه استخدام شود، در طرف افراط و تفریط آن ظلم و انظلام نامیده می‌شود.

اعتدال قوّه‌ی شهوت به این است که مطیع قوّه‌ی عمّاله باشد که تسلیم قوّه‌ی عاقله‌ی علّامه است که اعتدال آن عفّت نامیده می‌شود، دو طرف افراط و تفریط آن شره و خمود نام دارد و اعتدال قوّه‌ی غضب شجاعت نامیده می‌شود که افراط و تفریط آن تهوّر و ترس نامیده می‌شود.

گاهی گفته می‌شود، قوای چهارگانه در انسان عبارتند از قوّه‌ی بهیمیّه، قوّه‌ی سبعیّه و قوّه‌ی شیطنت که همان قوّه‌ی علّامه نفسانی و همی است و قوّه‌ی عاقله که همان قوّه‌ی علّامه‌ی عقلانی است و قوّه‌ی عمّاله خدمتکار قوای چهارگانه قرار داده می‌شود، عدل که میانه‌ی بین ظلم و انظلام است از شعبه‌های شجاعت قرار داده می‌شود، حکمت که حدّ

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۶

وسط بین بلامت و جربزه است از مقتضیات قوّه‌ی علّامه‌ی نفسانی قرار داده می‌شود.

و مقتضای قوّه‌ی علّامه‌ی عقلانی تعدیل قوای سه‌گانه و تعدیل قوّه‌ی عمّاله قرار داده می‌شود به نحوی که هیچ کاری از کارهای قوّه‌ی عمّاله از حکم قوّه‌ی عاقله خارج نشود و آن عدالت نامیده می‌شود که افراط و تفریط در آن راه ندارد، بلکه فقط دارای تفریط است و تفریط آن قصور و کوتاهی قوّه‌ی عاقله از تسخیر قوای سه‌گانه است.

و این معنای ظلم از ناحیه‌ی قوای سه‌گانه و انظلام قوّه‌ی عاقله است و کسی که قوّه‌ی عمّاله را منشأ بعضی از خصال نیک قرار داده گویا مقصودش از عمّاله قوّه‌ی علّامه‌ی نفسانی است.

زیرا بین آن دو قوّه تلازم وجود دارد.

بنابر این در قول خدای تعالی «فکّ رقبهٔ» اگر مقصود آزاد کردن خودش از تقیّه به قیود نفس باشد منظور از آن اصل خصال و روح آن می‌شود که از آن به فنا تعبیر می‌شود.

یعنی فنا از نسبت افعال و صفات به نفس خودش، بلکه فنا از نسبت ذات به خودش.

و لذا آن را بر همه مقدّم داشت، اگر مقصود آزاد کردن مردم از بندگی خودشان و از آتش باشد که اشاره به شریف‌ترین اقسام عدل می‌شود.

و اگر مقصود آزاد کردن بندگان و بردگان صوری از بندگی باشد که اشاره به بهترین قسم سخاوت می‌شود شریفترین انواع عفّت است.

أَوْ إِطْعامٌ فِی یَوْمٍ ذِی مَسْغَبَةٍ یا خوراک دادن به روز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۷

گرسنگی و قحطی، این جمله اشاره به سخاوت است طبق معانی سه‌گانه‌ی اوّل قول خدا «فکّ رقبة» است و طبق معنای اخیر اشاره به صنف دیگر از سخاوت است.

یَتِیماً ذا مَقْرَبَةٍ أَوْ مِسْکِیناً ذا مَتْرَبَةٍ یا به یتیم خویشاوند، یا بینوای نیازمند چه «متربه» یعنی دارای فقر، از «ترب تربا و متربا و متربة»، یعنی، فقیر شد و احتیاج پیدا کرد.

ثُمَّ کانَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا این جمله عطف بر لفظ «اطعام» است از قبیل عطف فعل بر اسم خاصّ بدین گونه که فعل با تقدیر «ان» به تأویل مصدر رود، که در این صورت «فکّ رقبة» اشاره به فناست که آن اصل همه‌ی خصلت‌هاست.

و لفظ «أو» برای تردید بین آن خصالی است که موجب بقای باللّه بعد از فنای باللّه حاصل می‌شود.

و «اطعام» در این صورت اشاره به عفّت است.

و لفظ «کان» در «کانَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا» اشاره به با فضیلت‌ترین انواع حکمت است و این قول خدای تعالی:

وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ اشاره به شجاعت می‌باشد، زیرا نگه‌داشتن نفس از بی‌تابی هنگام بروز مصیبت، از ارتکاب گناه هنگام درخواست قوای نفسانی و وادار کردن نفس بر اطاعت ناشی از قوّت قلب است که همان شجاعت است.

و قول خدای تعالی:

وَ تَواصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ اشاره به عدالت است، زیرا عدل که همان نهادن هر چیز به جای خودش است ممکن نیست مگر به وسیله‌ی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۸

مرحمت و سفارش به مرحمت شعبه‌ای از عدالت است.

یا قول خدا: «کانَ مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا» عطف بر قول خدا:

«اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» است و عطف کردن با لفظ «ثمّ» برای اشاره به تفاوت بین دو مرتبه است.

أُولئِکَ اینان أَصْحابُ الْمَیْمَنَةِ این جمله جواب سؤال مقدّر است و پیش از این بیان شد که اصحاب یمین شیعه‌ی امیر المؤمنین علیه السّلام می‌باشند.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِنا هُمْ أَصْحابُ الْمَشْأَمَةِ عَلَیْهِمْ نارٌ مُؤْصَدَةٌ و کافران به آیات ما (علی و خاندانش) اهل شومی و شقاوتند که آنها را در کلبه آتش بسته‌اند.

چه، لفظ «أوصد» یعنی برای شترش اتاقکی اتّخاذ کرد، «أوصد الکلب» یعنی سگ را به دنبال شکار فرستاد.

و «أوصد الباب» یعنی در را بست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۴۹

سورة الشّمس ..... ص : ۵۴۹

اشاره

همه‌ی این سوره مکّی است و مشتمل بر شانزده آیه است.

[سوره الشمس (۹۱): آیات ۱ تا ۱۵] ..... ص : ۵۴۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ الشَّمْسِ وَ ضُحاها (۱) وَ الْقَمَرِ إِذا تَلاها (۲) وَ النَّهارِ إِذا جَلَّاها (۳) وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشاها (۴)
وَ السَّماءِ وَ ما بَناها (۵) وَ الْأَرْضِ وَ ما طَحاها (۶) وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها (۷) فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها (۸) قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاها (۹)
وَ قَدْ خابَ مَنْ دَسَّاها (۱۰) كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْواها (۱۱) إِذِ انْبَعَثَ أَشْقاها (۱۲) فَقالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ناقَةَ اللَّهِ وَ سُقْياها (۱۳) فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوَّاها (۱۴)
وَ لا يَخافُ عُقْباها (۱۵)

ترجمه: ..... ص : ۵۴۹

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
سوگند به خورشيد و پرتو افشانى‌اش،
و سوگند به ماه چون از آن پيروى كند.
و سوگند به روز چون روشنش دارد.
و سوگند به شب چون آن را فرو پوشد.
و سوگند به آسمان و آنكه آن را برافراشت.
و سوگند به زمين و آنكه آن را بگسترد.
و سوگند به نفس انسان و آنكه آن را سامان دهد.
آنگاه نافرمانى و پرهيزگارى‌اش را در آن الهام كرد.
به راستى هر كس كه آن را پاكيزه داشت، رستگار شد.
و به راستى نوميد شد هر كس كه آن را فرومايه داشت.
قوم ثمود با طغيانش انكار پيشه كرد.
آنگاه كه شقاوت پيشه‌ترينشان [به سوء قصد] برخاست.
حال آنكه پيامبر خدا به آن گفته بود اين شتر خداوند است، او و بهره‌ى
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۰
آبش را رعايت كنيد.
سپس او را دروغزن شمردند و آن [شتر] را پى كردند، آنگاه پروردگارشان آنان را به گناهشان، به يكسان نابود ساخت.
و از عاقبت كارش نترسيد.

تفسير ..... ص : ۵۵۰

وَ الشَّمْسِ وَ ضُحاها سوگند به شمس صورى، يا شمس حقيقى يا روح انسانى.
وَ الْقَمَرِ إِذا تَلاها سوگند به ماه كه در روشن كردن جانشين خورشيد است.
يا در طلوع تابع و پيرو خورشيد است (نور از آن مى‌گيرد)، يا هنگام غروب خورشيد پشت سر آن ماه بيرون مى‌آيد و آن در اواسط هر ماه است، يا سوگند خورده به ماه نفس انسانى آنگاه كه پيرو و تابع روح باشد در عروج به سوى خدا.

وَ النَّهارِ إِذا جَلَّاها آنگاه که خورشید آشکار شده و به کمال ظهور برسد که آن اواسط روز است، یا مقصود از شمس امام و مقصود از نهار سینه‌ای است که به اسلام گشوده شده اگر امام بروز نماید و با نور امام سینه روشن شود و آن وقتی است که آرامش و سکینه به وسیله‌ی ظهور امام و با ملکوت امام بر سالک نازل گردد.

وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشاها سوگند یاد کرد به شب و آن هنگام از شب که تاریکی‌اش بر نور آفتاب احاطه پیدا می‌کند.

زیرا بقای موالید و تولید آنها محقّق نمی‌شود مگر با ظهور خورشید و تاریکی شب.

وَ السَّماءِ وَ ما بَناها سوگند به آسمان و به کسی که آن را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۱

بنا نمود و لفظ «ما» آورد تا با اعتقاد جمیع فرقه‌ها موافق باشد، یا لفظ «ما» مصدریّه است.

وَ الْأَرْضِ وَ ما طَحاها لفظ «طحی» مانند «سعی» یعنی گسترد و گسترش پیدا کرد و خوابید.

و «طحی یطحو» یعنی دور شد و هلاک گشت و انسانی را بر رویش انداخت.

وَ نَفْسٍ وَ ما سَوَّاها مناسب سیاق کلام این بود که بگوید «و النّفس» با لام جنس.

ولی از این تعبیر عدول کرد یا برای بزرگ جلوه دادن نفس نسبت به سابق، یا نفس مخصوص بزرگی را اراده کرده به نحوی که تعریف آن ممکن نیست و آن نفس کلّی یا نفس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله یا نفس ولیّ علیه السّلام یا نفس محمّد صلّی اللّه علیه و آله یا علیّ علیه السّلام می‌باشد، یا نوع مخصوص از نفس مقصود است که آن نفس بزرگ و نوع نفس انسان است که در حدّ کمال است.

فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها که انجام دادن فجور و کار زشت را در خاطرش القا کرد، یا شناخت کارهای بد را به او الهام نمود تا از آنها دوری کند و شناخت تقوی از الهام کرد تا پرهیزگاری ورزد.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاها کسی که آن را نموّ داده و اصلاح کرد، یا تطهیر و پاکیزه نمود رستگار شد.

وَ قَدْ خابَ و زیان دید، یا کافر، یا محتاج یا گرسنه شد.

مَنْ دَسَّاها لفظ «دسا یدسّو» نقیض لفظ «زکی» و نیز به معنای مخفی کردن و طلب مخفی کردن آمده است.

و «دسی» مانند «سعی» از افعال ناقص یایی نیز ضدّ «زکا» است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۲

و «دسّاه» از باب تفعیل، یعنی او را فریب داد و فاسد کرد.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که هر کس خودش را داخل اهل خیر نموده و بین آنان مخفی سازد تا از آنان جلوه دهد در حالی که از اهل خیر نباشد ناامید می‌گردد.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ جواب سؤال مقدّر است و استشهاد بر ناامیدی کسی است که نفس خود را به کفر و گناه آلوده گرداند، چون قوم ثمود.

بِطَغْواها لفظ باء برای سببیّت است و «طغوی» به معنای طغیان، سرکشی، عصیان و نافرمانی است.

بعضی گفته‌اند: لفظ «باء» صله‌ی «کذّبت» است و لفظ «طغوی» اسم عذابی است که بر آنان نازل شده است.

إِذِ انْبَعَثَ بلند شد و آماده گشت برای پی کردن شتر.

أَشْقاها شقی‌ترین شخص از قوم ثمود و نام او «قدار کهمام» و نام پدرش «سالف» بوده است.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به علیّ بن ابی طالب علیه السّلام فرمود: شقی‌ترین (اوّلین) چه کسی است؟ علی علیه السّلام گفت: کسی که ناقه را پی کرد. فرمود: راست گفتی. پس بگو شقی‌ترین (آخرین) چه کسی است؟ گفت: گفتم: یا رسول اللّه نمی‌دانم.

فرمود: او کسی است که بر اینجای تو ضربت می‌زند و اشاره به فرق سرش نمود. «۱»

فَقالَ لَهُمْ بهتر این است که لفظ «فاء» برای سببیّت خاصّ باشد، یعنی، از جهت آنکه به آنان گفت:

رَسُولُ اللَّهِ رسول خدا صالح علیه السلام

---

(۱) کتاب المناقب بن شهر آشوب.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۳

ناقَةَ اللَّهِ وَ سُقْیاها که این شتر خداست، بگذارید آبش را بخورد، چه لفظ «ناقة» منصوب است از باب تحذیر یا إغراء، یا منصوب به فعل محذوف است از غیر باب تحذیر و اغرا، یعنی «ازکوا».

و مقصود از «سقیها» نوبت آب خوردن ناقه است، یا مقصود آبی است که به نوبت آن شتر از آن آب می‌خورد.

فَکَذَّبُوهُ فَعَقَرُوها در رسالتش، یا در تحذیر و اغرا، یا در نزول عذاب او را تکذیب کرده و ناقه را پی کردند (کشتند).

فَدَمْدَمَ عَلَیْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ «دمّه» یعنی او را روغن مالی نمود، خانه را گچ کرد، کشتی را قیر اندود نمود، زمین را صاف کرد.

دمّ فلانا یعنی فلانی را معذّب به عذاب تامّ و کامل نموده و سرش را شکافت (زخمی کرد) و او را زد.

و قوم را خورد کرد و کوبید و به هلاکت رسانید، مانند «دمدمهم» و «دمدم علیهم».

فَسَوَّاها پس خدا عذاب را بر همه‌ی آنان فرود آورد و عمومی شد، یا قوم ثمود را در عذاب مساوی نمود، یعنی عذاب را در باره‌ی آنان تعمیم داد، یا همه را با هم مساوی کرد، یعنی بزرگشان را به اندازه‌ی کوچکشان قرار داد.

وَ لا یَخافُ عُقْباها که خداوند از عاقبت عذاب و هلاکت نمی‌ترسد.

یا از عاقبت عذاب بالسّویه نمی‌ترسد، چون چیزی و قسمتی از کاری که انجام داده به او برگردانده نمی‌شود و کسی با او معارضه نمی‌کند و کسی از او انتقام نمی‌گیرد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۴

یا مقصود این است که پی کننده‌ی شتر از عاقبت کارش نمی‌ترسد، یا صالح از عاقبت عقوبایی [که آنها را از آن ترسانده] نمی‌ترسد، چون اطمینان دارد پروردگارش او را نجات خواهد داد، یا نسبت سر انجام دعوتش از قوم و تبعات آن نمی‌ترسد.

چون دعوت از قوم با اذن و اجاره از جانب خدا و استحقاق از جانب مردم بوده است.

قال علیّ علیه السّلام:

اهل الدّنیا کرکب یسار بهم و هم نیام اهل دنیا مانند کاروانی است که در خواب آنان را به راه می‌برند.

اهل دنیا کاروانی لیک خواب می‌برند آنها به عقبا با شتاب

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۰۰

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۵

سورة اللّیل ..... ص : ۵۵۵

اشاره

این سوره مکّی و مشتمل بر بیست و یک آیه است.

[سوره اللیل (۹۲): آیات ۱ تا ۲۱] ..... ص : ۵۵۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى (۱) وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى (۲) وَ ما خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى (۳) إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى (۴)
فَأَمَّا مَنْ أَعْطى وَ اتَّقى (۵) وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنى (۶) فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرى (۷) وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ وَ اسْتَغْنى (۸) وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنى (۹)
فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرى (۱۰) وَ ما يُغْنِي عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّى (۱۱) إِنَّ عَلَيْنا لَلْهُدى (۱۲) وَ إِنَّ لَنا لَلْآخِرَةَ وَ الْأُولى (۱۳) فَأَنْذَرْتُكُمْ ناراً تَلَظَّى (۱۴)
لا يَصْلاها إِلَّا الْأَشْقَى (۱۵) الَّذِي كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۱۶) وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (۱۷) الَّذِي يُؤْتِي مالَهُ يَتَزَكَّى (۱۸) وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزى (۱۹)
إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى (۲۰) وَ لَسَوْفَ يَرْضى (۲۱)

ترجمه: ..... ص : ۵۵۵

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
سوگند به شب كه چون فرو پوشاند.
و سوگند به روز چون روشن شود.
و سوگند به آنكه نرينه و مادينه آفريد.
كه كوشش شما پراكنده [و گونه‌گون] است.
حال اگر كسى [مالى] بخشيد و پروا و پرهيز ورزيد.
و [وعده‌ى] بهشت را استوار داشت.
زودا كه راهش را به سوى خير و آسانى هموار كنيم.
و امّا كسى كه دريغ ورزيد و بى‌نيازى نمود.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۶
و [وعده‌ى] دروغ انگاشت.
زودا كه راهش را به سوى شر و دشوارى هموار كنيم.
و چون به هلاكت افتد مالش به كار او نيايد.
بيگمان راهنمايى [بندگان] بر ماست.
و بيگمان راهنمايى [جهان] واپسين و نخستين ما راست.
پس شما را از آتشى كه زبانه زند هشدار دهم.
كه جز شقاوت پيشه وارد آن نشود.
همان كسى كه [حق را] انكار كرد و روى برتافت.
و تقوا پيشه از آن دور داشته خواهد شد.
همان كسى كه مالش را مى‌بخشد كه پاكدلى يابد.
و بر او [منّت از] نعمت كسى نيست كه بايد جزايش را بدهد.

[و نمی‌کند آنچه می‌کند] مگر در طلب خشنودی پروردگار بلند مرتبه‌اش.

و زودا که خشنود شود.

تفسیر ..... ص : ۵۵۶

وَ اللَّيْلِ إِذا يَغْشى قسم به شب آنگاه که با تاریکی‌اش نور خورشید و دیدن را به شانده و بگیرد و با سردی و برودتش مدارک و روح حیوانی و نفسانی را تحت پوشش بگیرد تا در باطن جمع شوند یا مردم را با خواب بپوشاند یا سوگند یاد کرده به شب طبع یا نفس یا بلایا.

مقصود شب قدر است که اهلش را بپوشاند.

وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّى قسم به روز آنگاه که عالم را با ظهور و تجلّی خود روشن سازد، یعنی، هنگام ظهر، یا مقصود روز روح یا سرور یا روز عالم مثال است آنگاه که بر اهلش تجلّی کند.

وَ ما خَلَقَ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى لفظ «ما» مصدریّه یا موصوله به معنای «من» است، ادا کردن عبارت با لفظ «ما» برای توافق اعتقاد جمیع است و مقصود از مذکّر و مؤنّث جنس آن دو، آدم و حوّا، یا علی و فاطمه علیها السّلام است و «خلق الذکر و الأنثی» بدن «ما» نیز خوانده شده است.

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى سعی شما پراکنده و متفرّق است، بدان که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۷

سعی عبادت از حرکات اعضاست، چون حرکت‌های ارادی حتما باید مبدأ ارادی داشته باشد و مبدأ ارادی جز علّت غایی نمی‌تواند باشد، که آن بر حسب تصوّر مبدأ فاعلیّت فاعل است و بر حسب وجود غایت فعل.

و از سوی دیگر چون انسان بر حسب شعبه‌های قوّه‌های شهوت، غضب، شیطنت و عقل در حالت انفراد یا ترکیب دارای قوا و نیروهای فراوانی است و هر قوّه‌ای و مبادی و غایات متعدّدی دارد، مانند شهوت نسبت به زنان، در تمایل و استشها انگیزه‌ی تلاش و کوشش مرد در جهت نیل بر آن گاهی تنها نگاه کردن است، گاهی لمس و تماس و گاهی هم اموری مثل: بوسیدن، معانقه، گفتگو کردن، همبستری و زناشویی.

لذا سعی در عین اختلاف بر حسب صورت در مبدأ و غایت نیز مختلف می‌شود.

فَأَمَّا مَنْ أَعْطى امّا کسی که از مال، جاه، مقام و آبرویش در راه خدا درگذرد یا نیروهای و توانمندیهای حرکات اعضا، قوّه‌ی تخیّل و عقلانی‌اش را در راه خدا اعطا نماید.

وَ اتَّقى از نجل و قرار دادنشان در غیر طلب رضای خدا بپرهیزد که این (در واقع) اشاره به کمال عملی است.

وَ صَدَّقَ تصدیق کند با پیروی از شخص صادق یا از راه تحقیق بدین گونه که نمونه آنچه را شنیده (در) خودش بیابد.

بِالْحُسْنى عاقبت نیکو، یا ثواب، یا فضیلت، یا خصلت، یا کلمه نیکو را.

از امام صادق علیه السّلام آمده است «۱»: مقصود ولایت است، چه هیچ

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۹۲.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۸

نیکویی نیکوتر از ولایت نیست.

و بعضی گفته‌اند: مقصود سیر در خداست که آن نیز آخر مقامات ولایت است و این اشاره به کمال علمی است.

فَسَنُيَسِّرُهُ بر حسب عمل آنرا آسان می گردانیم.

لِلْيُسْرى خصلت آسان که آن آسانترین چیز بر انسانیّت انسان است، آن جدّ و کوشش در طلب مرضات خداست.

زیرا پس از آنکه انسان تصدیق نمود به ویژه اگر تصدیق انسان از راه تحقیق باشد طاعت آسانترین و لذیذترین چیز نزد او می‌شود.

پس قول خدای تعالی: «من أعطی» اشاره به عمل تقلیدی و «صدّق» اشاره به منتهی شدن عمل به تحقیق است و قول خدای تعالی: «فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرى» اشاره به عمل تحقیقی است.

یا مقصود از «یسری» سیر الی اللّه است که آن به مطلق خصلت آسانی است.

زیرا سیر الی اللّه محقّق نمی‌شود مگر بعد از خروج انانیّت‌های نفس و حصول فنای ذاتی، هر عملی که با بقای انانیّت نفس انجام پذیرد نوعی مشقّت و سختی بر نفس دارد و ممکن است مقصود از «یسری» چپ باشد که ضدّ راست است.

و آسانی نفس انسانی عبارت از کثرت‌هاست، یعنی، برای او آسان می کنیم اشتغال به کثرت‌ها را به نحوی که اشتغال به کثرت‌ها پس از آنکه برای او سخت بود در نهایت آسانی و راحتی می‌شود.

وَ أَمَّا مَنْ بَخِلَ امّا کسی که بر حسب عمل تقلیدی بخل بورزد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۵۹

وَ اسْتَغْنى و از آخرت خود را بی‌نیاز پنداشت و عمل برای آخرت را ترک نمود و این اشاره به نقصان عملی و علمی دارد.

وَ كَذَّبَ بِالْحُسْنى و زیبا و نیکوترینها را تکذیب کرد، که اشاره به نقصان علمی است.

فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرى ما نیز آن راه (آسان فطرت) را بر او سخت می گردانیم و آن راه نفس است به ملکوت سفلی و بر انسانیّت سخت‌تر از آن راه نیست.

وَ ما يُغْنِي عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّى آنگاه که در جهنّم سقوط کند، از «تردّی فی البئر» است، یعنی در چاه سقوط کرد.

قمّی گفته: این آیه در باره‌ی مردی از انصار نازل شد که درخت خرمایی در منزل مردی داشت و بدون اجازه‌ی صاحب خانه داخل آن خانه می‌شد، صاحب خانه در این مورد به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شکایت کرد.

در مجمع آمده است: مردی درخت خرمایی که در منزل شخص فقیر و عایله‌مندی داشت گاه و بیگاه صاحب درخت می‌آمد داخل خانه می‌شد و از درخت بالا می‌رفت تا خرما بچیند.

گاهی اتّفاق می‌افتاد یک خرما به زمین می‌افتاد که آن را بچّه‌های فقیر صاحب خانه برمی‌داشتند، صاحب درخت از درخت پایین می‌آمد تا خرما را از دست بچّه‌ها بگیرد، اگر در دهان یکی از آنها خرما می‌دید انگشتش را داخل دهان بچّه می کرد و خرما را بیرون می‌آورد.

صاحب خانه در این مورد به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله شکایت برد و آنچه را که از صاحب درخت دیده بود به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد.

نبیّ صلّی اللّه علیه و آله به صاحب درخت فرمود: تو آن درخت خرما را که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۰

شاخه‌هایش به خانه‌ی فلان آویزان شده است به من بده و من به تو درخت خرمایی در بهشت می‌دهم.

آن مرد خودداری کرد، حضرت فرمود: آنرا به من بفروش در مقابل باغی در بهشت باز هم امتناع کرد و رفت، در این بین ابو الدّحداح به او رسید و آنرا با چهل درخت معاوضه کرد و خرید و سپس خدمت رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و عرض کرد: یا رسول اللّه این درخت را بگیر و برای من در بهشت همان باغ را بده که به این مرد گفتی و او قبول نمی کرد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: برای تو در بهشت باغها، باغها، باغهاست.

پس خدای تعالی این آیات را نازل نمود.

از امام باقر علیه السّلام آمده است: «فَأَمَّا مَنْ أَعْطی»، یعنی، کسی که عطا کند از آنچه را که خداوند به او داده است، «وَ اتَّقی وَ صَدَّقَ بِالْحُسْنی»، یعنی بدین گونه که خداوند در مقابل یکی ده تا صد هزار عطا می‌کند.

«فَسَنُیَسِّرُهُ لِلْیُسْری»، یعنی، هیچ کار خیر را اراده نمی‌کند مگر آنکه برای او آسان می‌شود.

وَ ما یُغْنِی عَنْهُ مالُهُ إِذا تَرَدَّی به خدا سوگند که این شخص بخیل از کوه یا از دیوار یا درون چاه سقوط نمی‌کند و لیکن در آتش جهنّم سقوط می‌کند.

و نیز از امام باقر علیه السّلام آمده است: «فَأَمَّا مَنْ أَعْطی وَ اتَّقی» کسی که عطا و پرهیز کند و با قوت و روزی خود ایثار نماید، روزه بگیرد و تا به نذرش وفا کند و انگشترش را در حال رکوع صدقه دهد، مقداد را در دینار بر خود ترجیح دهد، «صَدَّقَ بِالْحُسْنی» عبارت از بهشت و ثواب از جانب خداست: «فسنیسّره»، یعنی، او را در خیر امام و پیشوا قرار

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۱

می‌دهد و پدر ائمّه علیهم السّلام می‌شود و خداوند این چنین کار را بر او آسان گردانید.

إِنَّ عَلَیْنا لَلْهُدی جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: آیا برای خداوند در اعطا و عدم اعطا هیچ نقش و کاری نیست که نسبت افعال را به طور مستقلّ به بندگان نسبت داده است؟ فرمود: بر ما جز هدایت و نشان دادن راه خیر و شرّ نیست.

وَ إِنَّ لَنا لَلْآخِرَةَ وَ الْأُولی که مبدأ و غایت ملک از آن ماست، هر مقدار که بخواهیم به هر کس که بخواهیم می‌دهیم.

فَأَنْذَرْتُکُمْ ناراً تَلَظَّی لا یَصْلاها إِلَّا الْأَشْقَی الَّذِی کَذَّبَ وَ تَوَلَّی پس من شما را از آتش دوزخ ترساندم، آتشی که جز شقی‌ترین کسی را که تکذیب به ولایت کند و از ولایت روی گرداند، یا تکذیب آخرت به رسالت نماید، فرا می‌گیرد.

وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی و خداوند پرهیزکار را بر کنار از آتش یا دور از آتش قرار می‌دهد.

الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی پرهیزگار کسی است که مالش را تزکیه می‌کند آن هم به کسانی که نسبت به او حقّ نعمتی ندارند.

إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلی استثنای منقطع یا متّصل از محذوف و جواب سؤال مقدّرست، یعنی مالش را جز در راه طلب وجه پروردگار اعلایش نمی‌دهد.

وَ لَسَوْفَ یَرْضی و البتّه به زودی (در آخرت) مورد خشنودی قرار خواهد گرفت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۲

با وجودی که این آیات در باره‌ی شخص خاصّی نازل شده امّا معنای عامّ دارد و اصل در کسی که عطا و تصدّق نموده و پرهیزکار بوده است علی علیه السّلام است.

و اصل در کسی که بخیل باشد و طلب غنا و بی‌نیازی کند دشمن علی علیه السّلام است.

و برخی گفته‌اند: مقصود از کسی که عطا کند ابو بکر است که بلال را از مشرکین که اذیّت و آزارش می‌کردند خرید و آزاد ساخت و مراد به «الأشقی» ابو جهل و امیّة بن حلف است.

قال علیّ علیه السّلام:

من حذّرک کمن بشّرک هر کس که به تو اعلام خطر کند مانند کسی است که به تو مژده دهد

هر که تو را بر حذر از شر کند مژده‌ای آورد برایت به خیر

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۹۷ و ۹۸

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۳

سورة الضّحى ..... ص : ۵۶۳

اشاره

این سوره مشتمل بر یازده آیه است و همه‌ی آیات آن مکّی است.

[سوره الضحى (۹۳): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۵۶۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ الضُّحى (۱) وَ اللَّيْلِ إِذا سَجى (۲) ما وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ ما قَلى (۳) وَ لَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولى (۴)
وَ لَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضى (۵) أَ لَمْ يَجِدْكَ يَتِيماً فَآوى (۶) وَ وَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدى (۷) وَ وَجَدَكَ عائِلًا فَأَغْنى (۸) فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلا تَقْهَرْ (۹)
وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلا تَنْهَرْ (۱۰) وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۵۶۳

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

سوگند به روز روشن.

و سوگند به شب چون بیارمد.

که پروردگارت با تو بدرود نکرده و بی‌مهر نشده است.

و بیشک جهان واپسین برای تو بهتر از نخستین است.

و پروردگارت به زودی به تو [مقام شفاعت] می‌بخشد و خشنود می‌شوی.

آیا یتیمت نیافت که سر و سامانت داد.

و تو را سرگشته یافت و رهنمایی کرد.

و تو را تهیدست یافت آنگاه بی‌نیازت کرد.

پس با یتیم تندی مکن.

و بر خواهنده بانگ مزن [و او را مران].

و اما در باره‌ی نعمت پروردگارت [با سپاس] سخن بگوی.

تفسير ..... ص : ۵۶۳

اشاره

وَ الضُّحى قسم به ضحى که مقصود هنگام بالا آمدن آفتاب و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۴

روز به طور کامل است به قرینه‌ی آیه بعد از که می‌فرماید:

وَ اللَّیْلِ إِذا سَجی و قسم به شب که پرده سیاهی بر جهان کشد یا مقصود روشنایی روز است و روز را در این سوره مقدّم انداخت، چون خطاب در اینجا به محمّد صلّی اللّه علیه و آله است و آنچه که در نظر او مقدّم است روز عالم ارواح است.

به خلاف سوره‌ی سابق که مخاطب در آن کسانی هستند که سعی و کوششان پراکنده و متفرّق است و آنچه که بر آنان غلبه دارد تقیّد به عالم طبع ظلمانی و تاریک است. و «سجی سجودا»، یعنی، اهلش آرام و ساکن شد، یا تاریکی‌اش مستقرّ و ثابت شد.

ما وَدَّعَکَ لفظ «ودّعک» با تشدید و تخفیف هر دو خوانده شده.

رَبُّکَ وَ ما قَلی چه چیزی تو را خشمگین گردانید.

از امام باقر علیه السّلام آمده است «۱»: جبرئیل بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله دیر نازل شد و اوّلین سوره که نازل شده بود «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ»، سپس جبرئیل دیر کرد خدیجه به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفت: شاید پروردگار تو تو را ترک کرده و دیگر جبرئیل را به سوی تو نمی‌فرستد، پس خدای تعالی نازل فرمود: «ما وَدَّعَکَ رَبُّکَ وَ ما قَلی».

و در حدیثی آمده است «۲»: چند روزی وحی بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل نشد مشرکین گفتند: خدای محمّد او را ترک کرده است.

بعضی گفته‌اند: یهود از محمّد صلّی اللّه علیه و آله در باره‌ی ذو القرنین و اصحاب کهف پرسیدند که فرمود: من فردا به شما خبر میدهم و استثنا نکرد که اگر

(۱، ۲) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۹۴.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۵

خدا بخواهد، وحی نازل نشد و از جهت شماتت دشمنان اندوهناک شد، پس این آیه نازل شد تا دلداری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله باشد.

وَ لَلْآخِرَةُ و خانه‌ی آخرت.

خَیْرٌ لَکَ مِنَ الْأُولی برای تو از دنیا بهتر است، یا مرتبه‌ی دیگر که جبرئیل وحی برای تو می‌آورد، بهتر از بار اوّل است.

وَ لَسَوْفَ یُعْطِیکَ رَبُّکَ فَتَرْضی و به زودی در دنیا یا آخرت چیزی به تو می‌دهد که با آن مقام رضا حاصل می‌شود، یا رضایت تو با آن حاصل می‌شود، آنچه که خداوند عطا می‌کند گاهی شفاعت کبری تفسیر شده است «۱».

لذا وارد شده که این آیه امیدوار کننده‌ترین آیه و کتاب خداست.

و از امام صادق علیه السّلام آمده است: رضایت جدّ من این است که هیچ موحّدی در آتش باقی نمی‌ماند «۲».

أَ لَمْ یَجِدْکَ استفهام انکاری است و استشهاد بر دادن چیزی که او را راضی سازد، گویی که گفته شده: بر راست بودن این وعده چه دلیلی است؟ فرمود:

دلیل بر راست بودن وعده این است که تو را یتیم یافت و پناهی داد.

یَتِیماً یتیم از ناحیه‌ی پدر و مادر، فَآوی پناه داد، یا تو را یتیم بی‌نظیر یافت پس مردم را به سوی تو پناهنده کرد، چنانچه در خبر آمده است «۳».

وَ وَجَدَکَ ضَالًّا فَهَدی این جمله عطف بر «أَ لَمْ یَجِدْکَ» است، زیرا «الم یجدک» به معنای «وجدک یتیما» است، یعنی، تو را از

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵ ص ۵۹۴- علی بن ابراهیم قمی.

(۳) تفسیر عیاشی- نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۶

مرتبه‌ی کمال مطلق کوتاه و قاصر یافت و به سوی آن هدایت و راهنمایی کرد، یا در امر معاش و زندگی خود سرگردان دید و به تدبیر معاش رهنمون گشت، چون به کسی که در کسب و معیشت خویش متحیّر باشد ضالّ و گمراه گفته می‌شود، یا تو را چنین یافت که نه کتاب می‌شناسی و نه ایمان پس تو را به سوی آن دو رهنمون گشت.

و بعضی گفته‌اند: معنای آیه این است که تو را در شعب‌های مکّه گمراه دید پس به سوی جدّت عبد المطّلب رهنمون گشت.

چون روایت شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در شعب‌های مکّه گم شد در حالی که کوچک بود.

پس ابو جهل او را دید و به سوی جدّش برگردانید.

و بعضی گفته‌اند: حلیمه که به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شیر می‌داد پس از تمام شدن شیر دادن خواست او را به سوی جدّش برگرداند پس در راه گم شد و حلیمه با بی‌تابی او را طلب می‌کرد که در این هنگام پیرمردی را دید که بر عصایش تکیه داده است، پیرمرد از حال حلیمه پرسید که حلیمه جریان را گفت.

پیرمرد گفت: بی‌تابی نکن من جای او را به تو نشان می‌دهم، پس آمد نزد بت «هبل» و گفت: این سعدیّه طفل شیرخوارش را گم کرده و من نزد تو آمدم تا محمّد را به او برگردانی، تا نام محمّد صلّی اللّه علیه و آله را بر زبان آورد بت‌ها افتادند و صدایی را شنید که می‌گفت: هلاک و نابودی ما به دست محمّد صلّی اللّه علیه و آله است، پس از آنجا بیرون آمد در حالی که دندانهایش به هم می‌خورد.

پس حلیمه قضیّه را به عبد المطّلب خبر داد و عبد المطّلب به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۷

خانه‌ی خدا آمد و در آنجا طواف کرد و دعا نمود و در نتیجه جای محمّد صلّی اللّه علیه و آله بر او معلوم شد و او در طلب محمّد صلّی اللّه علیه و آله راه افتاد و او را در زیر درختی یافت که با برگهایش بازی می‌کرد.

بعضی گفته‌اند «۱»: او با عمویش ابو طالب علیه السّلام در ضمن کاروان میسره غلام خدیجه خارج شد.

پس در حالی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله سوار بود در یکی از شبها ابلیس آمد و زمام شتر او را گرفت و از راه منحرف کرد، پس جبرئیل آمد و او را به کاروان بازگردانید، یا معنای آیه این است: تو را از قومت و نسبت به قوم خویش گمراه دید، یعنی، قوم تو مرتبه و مقام تو را نمی‌شناختند، پس خداوند قوم تو را به معرفت تو هدایت نمود.

وَ وَجَدَکَ عائِلًا تو را فقیر یافت.

فَأَغْنی تو را در مال محتاج دید پس با مال خدیجه یا با قناعت بی‌نیاز کرد، یا در علم محتاج دید و با وحی بی‌نیاز کرد، یا صاحب عائله دید و تو را بی‌نیاز نمود یا تو را چنین یافت که به روزهای معنوی قومت کمک می‌کنی پس تو را با وحی بی‌نیاز نمود.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: چون تو فردی بودی که در بین مخلوقین مانند و نظیر نداشتی مردم را به سوی تو پناهنده نمود، در بین قومی بودی که فضل و مرتبه‌ات را نمی‌شناختند و (بینشان) گم بودی آنان را به سوی تو هدایت کرد و تو اقوامی را به وسیله‌ی علم اداره می‌کردی و سرپرستی می‌نمودی پس آنان را به وسیله‌ی تو بی‌نیاز

---

(۱) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۸

ساخت «۱».

فَأَمَّا الْيَتِيمَ یتیم نسبت به پدر صوری یا یتیم از امام، یعنی کسی که امام نداشته باشد یا از امامش منقطع شده باشد بدین گونه که امام غایب باشد، یا از دنیا رفته باشد، یا حضور ملکوتی نزد او نداشته باشد، اگر چه حضور ملکی باشد، یا مقصود یتیم از علم است.

فَلا تَقْهَرْ او را مجبور نکن بر مال خودش که حقّ او را از بین برده باشی یا مقصود این است که او را تحقیر نکن.

روایت شده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی که بر سر یتیمی دست بکشد هر تار مویی که دستش بر آن رسیده در روز قیامت نورانی می‌شود.

و در خبر دیگری آمده است: کسی پیدا نمی‌شود که یتیم‌نوازی کند و دست بر سر یتیم بکشد خداوند به او به هر مویی یک حسنه بدهد (یعنی به هر مویی که دست می‌کشد یک پاداش نیک می‌یابد) و به هر مویی یک گناه از او محو می‌شود و به هر مویی یک درجه او بالا می‌رود.

و در خبر دیگری آمده است: من و متکفّل یتیم مانند این دو در بهشت هستیم اگر پرهیزکار باشد و از خدا بترسد و اشاره به انگشت سبّابه و انگشت وسطی کرد.

وَ أَمَّا السَّائِلَ فَلا تَنْهَرْ سایل را منع و زجر نکن و مقصود از سایل کسی است که از اعراض دنیا سؤال کند. یا کسی است که امری از امور آخرت را درخواست می‌کند.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: هرگاه سائلی دستش را

---

(۱) عیون اخبار الرّضا- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۹۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۶۹

به سوی تو دراز کرد و لو سوار بر اسب هم باشد، پرداخت حقّ او بر تو واجب می‌شود اگر چه به نصف خرما باشد.

بازگویی و نمایان ساختن نعمت ..... ص : ۵۶۹

وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ پس نعمت پروردگارت را بازگو.

نعمت چنانچه مکرّر گذشته است جز ولایت چیزی نیست، یا مقصود چیزی است که مال اهل ولایت است از آن جهت که اهل ولایت هستند اعم از آنکه از لوازم زندگی دنیا و عوارض آن باشد، یا از لوازم حیات آخرت و غایات آن باشد، خواه به صورت نعمت باشد یا به صورت بلا و حدیث کردن نعمت اعم از آن است که به فعل باشد یا به قول یا به کتابت و نوشتن، یا به اشاره.

بلکه حدیث کردن با فعل و عمل بهتر از حدیث کردن با گفتار و زبان است، پس اگر خداوند بر بنده‌اش نعمتی از نعمت‌های صوری دنیوی یا اخروی معنوی را داد دوست دارد با زبان یا فعل آن نعمت را ظاهر سازد، پس اگر نعمت خدا را بدون یک امر برتر الهی کتمان کند کفران کرده است.

و چون خطاب نسبت به رسول صلّی اللّه علیه و آله و پیروانش عمومیّت دارد و امر به حدیث کردن نیز بر حسب اختلاف اشخاص و احوال مختلف می‌شود، زیرا وقتی خطاب به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد باید منظور از امر به حدیث کردن حدیث نمودن ولایت و نبوّت و رسالت و قرآن و احکام ولایت و احکام نبوّت و رسالت و نزول وحی و ملک بر او و نعمت‌های صوری ...

همه اینها باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۰

و اگر خطاب به جانشینان پیامبر باشد باز امر بازگو کردن همه آن موارد می‌شود، این فرق که در نبوّت و رسالت و قرآن به نحو خلافت و جانشینی است، نه به نحو اصالت و استقلال.

و اگر خطاب به مؤمنین باشد منظور از حدیث کردن، حدیث کردن ولایت است که آنرا، به بیعت خاصّ قبول کرده‌اند و حدیث کردن رسالت است که آنرا با بیعت عامّ قبول کرده‌اند و نیز امر به حدیث کردن احکام رسالت و ولادت بازگو کردن نعمت‌های صوری است.

و اگر خطاب به مسلمین است امر به حدیث کردن رسالت است که با بیعت عام قبول کرده‌اند و امر به بازگو کردن احکام رسالت و سایر نعمت‌هاست.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود «۱»: وقتی خداوند بر بنده‌اش نعمتی را داد و آن نعمت بر آن بنده ظاهر شد، او حبیب خدا و حدیث کننده به نعمت خدا نامیده می‌شود و اگر خداوند نعمتی را بر بنده‌اش داد و بر او ظاهر نشد او خشم‌آورنده‌ی خدا و تکذیب کننده‌ی نعمت‌هایش نامیده می‌شود.

از امیر المؤمنین علیه السّلام در حدیثی که عاصم بن زیاد را از پوشیدن لباس موئین و خشن و گوشه‌گیری و ترک مردم منع کرده آمده است «۲»: اگر نعمت‌های خدا را با فعل و عمل نمودار سازی نزد خدا محبوبتر است از آنکه با گفته و مقال ظاهر کنی.

و خدای تعالی فرموده: «وَ أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ» و اخبار در

(۱، ۲) معانی الاخبار- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۹۹- ۵۹۸.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۱

اظهار علم و دین و سایر نعمت‌ها در صورتی که مانعی از اظهار نباشد، بسیار است.

سورة الم نشرح ..... ص : ۵۷۱

اشاره

این سوره مشتمل بر هشت آیه است که همه‌ی آن مکّی است.

[سوره الشرح (۹۴): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۷۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

أَ لَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ (۱) وَ وَضَعْنا عَنْکَ وِزْرَکَ (۲) الَّذِی أَنْقَضَ ظَهْرَکَ (۳) وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ (۴)

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً (۵) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً (۶) فَإِذا فَرَغْتَ فَانْصَبْ (۷) وَ إِلى رَبِّکَ فَارْغَبْ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۵۷۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

آیا دلت را برایت گشاده نداشتیم؟

و بارت را [از دوشت] برنگرفتیم؟

همان که می‌خواست پشتت را بشکند.

و آوازه‌ات را بلند گرداندیم.

بیگمان در جنب دشواری، آسانی است.

آری در جنب دشواری آسانی است.

پس چون فراغت یافتی، [در دعا] بکوش.

و به سوی پروردگارت بگرای.

تفسیر ..... ص : ۵۷۱

أَ لَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ چون اوّل این سوره طبق روال و سیاق سوره‌ی قبلی است، امتداد شمارش نعمت‌های خدای تعالی بر محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشد ... در بعضی اخبار وارد شده است که در نماز یکی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۲

بدون دیگری خوانده نشود «۱».

از این رو بعضی از علما فتوی داده‌اند که آن دو یک سوره هستند و لفظ «شرح» مانند «منع» یعنی باز کرد و قطع نمود، مانند «شرّح» از تشریح و «فتح» و «شرح الشّیئی»، یعنی آنرا وسیع‌تر قرار داد و شرح صدر، یعنی توسعه و گستردگی سینه به نحوی که از هیچ سازگار و ناسازگار تنگ نشود و شرح صدر محمّد صلّی اللّه علیه و آله عبارت از تنگ نشدن سینه‌ی او از جمیع بین کثرت‌ها و وحدت و دعوت خلق و عبادت حقّ.

روایت شده از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله سؤال شد: یا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آیا سینه گشوده و وسیع می‌شود؟

فرمود: بلی. گفته شد: یا رسول اللّه آیا علامتی هم دارد که با آن علامت معلوم شود؟

فرمود: بلی، خود را از دار غرور خالی دیدن و بازگشت به دار خلود و آماده شدن برای مرگ قبل از فرا رسیدن آن.

وَ وَضَعْنا عَنْکَ وِزْرَکَ بار سنگین که پشت تو را خم کرده یا سنگینی کرده یا شکسته است و مقصود سنگینی دعوت خلق یا معاشرت با آنانست، یا سنگینی شنیدن وحی و دیدن ملایکه، چه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در اوّل نزول وحی تب‌دار می‌شد و می‌گفت: مرا بپوشاند، چنانچه گذشت.

یا مقصود سنگینی اظهار نبوّت و اظهار نماز و غیر آن است، یا مقصود سنگینی اذیّت کفّار و غمهایی است که از آنان بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌رسید.

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۹.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۳

یا سنگینی اصلاح مسلمین و نگهداشتن‌شان بر دین است.

الَّذِی أَنْقَضَ ظَهْرَکَ تو خمود بودی و در شعب عمویت مدّتی طولانی پنهان بودی تا خدای تعالی نام تو را بلند آوازه نمود تا آنجا که نام او در طول حیاتش بین عرب و عجم شنیده شد.

و پس از وفاتش جمیع بلاد و کشورها شنیدند و خداوند ذکر او را آنچنان بالا برد که در اذان اعلام و اذان نماز و اقامه‌ی آن به ذکر خودش مقرون ساخت و کاری کرد که خطّاب و وعّاظ در خطبه‌ها، موعظه‌ها و منبرهایشان را ذکر کنند و نام او را آنچنان بالا برد

که هر کس بشنود باید صلوات فرستد و نام او را از نام خودش مشتقّ نمود.

وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ لفظ «فاء» برای سببیّت است و معنای آن این است که امورت را بر تو آسان گردانیدیم بعد از آنکه بر تو سخت بود و این آیه بدان جهت بود که ما چنین قرار دادیم که پس از هر سختی دو آسانی باشد، پس این جمله تعلیل جمله‌ی قبل و وعده به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله است که یک آسانی دیگر در راه است.

و مقصود از عسر، فقر یا رنج و ناراحتی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از ایمان نیاوردن قومش و از آزار رساندن مشرکین به او و مؤمنین می‌باشد. یا مقصود تنگ شدن سینه‌ی او از معاشرت با خلق و دعوت‌شان و از راست نمودن کجی و انحراف آنانست.

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً فا برای سببیّت است و معنای آن اینکه کارهایت را که صعوبت و دشواری به همراه داشت آسان کردیم به موجب اینکه برای هر دشواری دو تا آسانی قرار دادیم پس در واقع این جمله در مقام تعلیل است بر سابق است که به آسانی دیگری وعده

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۴

فرموده است.

و مراد از عسر (دشواری) فقر و ناراحتیهای آن حضرت بوده از عدم گرایش قومش و ایذای مشرکین نسبت به آن حضرت و مؤمنین یا آلامی که آن بزرگوار از معاشرت با مردم دلتنگ شده و رنج راست کردن کجی‌های مردم و هدایت و ارشاد آنان در پی داشت.

إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً این جمله تکرار جمله‌ی اوّل و تأکید آن است.

و لذا ادات وصل نیاورد و تکرار کننده اگر معرّف به الف و لام باشد در صورتی که قرینه نباشد عین اوّلی می‌شود و اگر نکره باشد در صورت عدم وجود قرینه بر خلاف غیر اوّل می‌شود.

و لذا در اخبار وارد شده: هیچ وقت یک سختی بر دو آسانی غالب نمی‌شود.

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمده است که او خارج شد در حالی که شاد و مسرور بود و می‌خندید و می‌گفت: هرگز یک سختی بر دو آسانی غلبه نمی‌کند که: «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً» «إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً» نازل شد.

فَإِذا فَرَغْتَ فَانْصَبْ وَ إِلی رَبِّکَ فَارْغَبْ لفظ «نصب» از باب «علم»، یعنی، خسته کرد و «عیش ناصب»، یعنی زندگی با سختی و تلاش و کوشش، «نصب» از باب «ضرب»، یعنی بلند کرد و گذاشت و از اضداد است.

و «نصب له» از باب «ضرب»، یعنی با او دشمن کرد و ناصبی کسی است که با علی علیه السّلام دشمنی کرد، لفظ «ناصبیّ» مبالغه‌ی در ناصب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۵

یا منسوب به کسی است که برای اوّلین بار دشمنی با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را ابداع نمود.

بنابراین معنای آیه این است که هرگاه از ترمیم معاش، زندگی، از دعوت خلق، جهاد با آنها و از آنچه که از امور دینت خدا بر تو واجب کرده فراغت حاصل کردی پس کوشش کن و در طلب وجه خدا و رضایت او خودت را خسته کن.

بعضی گفته‌اند: یعنی هرگاه از عبادتی فارغ شدی به دنبال آن عبادت دیگری را شروع کن و هیچ وقتی از اوقاتت را خالی نگذار که به عبادتی مشغول نباشی.

از امام باقر و صادق علیهما السّلام آمده است: معنای این آیه این است که، هرگاه از نماز واجب فارغ شدی در دعا و نیایش بکوش و به درخواست از وی رغبت نما تا خداوند به تو عطا نماید «۱».

از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که: مقصود دعا کردن بعد از نماز است در حالی که هنوز نشسته‌ای.

بعضی گفته‌اند: وقتی از واجبات فارغ شدی در قیام لیل و شب زنده‌داری بکوش «۲».

بعضی گفته‌اند: هرگاه از دنیا فراغت حاصل کردی در عبادت کوشش کن، یا در جهاد نفس خویش بکوش «۳».

برخی گفته‌اند: هرگاه از عبادت فارغ شده برای طلب شفاعت

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- اصول کافی- مجمع البیان- نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۵.

(۲، ۳) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- اصول کافی- مجمع البیان- نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۶

کوشش کن.

بعضی گفته‌اند: هرگاه از مرض شفا پیدا کردی و صحیح و سالم شدی در عبادت کوشش نما.

بعضی گفته‌اند: هرگاه از چیزی که برای تو اهمیّت دارد فارغ شدی در فرار از آتش کوشش نما.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: هرگاه از نبوّتت فارغ شدی علی علیه السّلام را بر جانشینی نصب کن و به پروردگارت مایل باش.

از امام صادق علیه السّلام نقل شده که او می‌فرمود: هرگاه فارغ شدی علم خویش را نصب کن، وصیّ خود را اعلام کن، فضل و برتری او را آشکار اعلان کن، پس فرمود: «من کنت مولاه فعلیّ مولاه» تا آخر حدیث.

حضرت فرمود: این معنا هنگامی بود که خبر رحلت رسول خدا به او اعلام شده بود.

ظاهر این دو خبر این است که لفظ «انصب» با کسره‌ی صاد خوانده شده و استفاده این معنا از قرائت مشهور نیز ممکن است.

زیرا ممکن است معنای آیه چنین باشد: آنگاه که از تبلیغ رسالت و تبلیغ جمیع احکام یا از حجّة الوداع فراغت حاصل کردی پس کوشش کن و در خلافت علیّ علیه السّلام خودت را خسته نما.

در این صورت «انصب» به معنای «أعی» می‌شود، یا به معنای خلیفه و جانشینت را بالا ببر و اعلان کن، یا به معنای خلیفه‌ات را بر آنان بلند کنی، می‌باشد.

زمخشری گفته: از جمله‌ی بدعت‌ها چیزی است که از بعضی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۷

رافضی‌ها روایت شده که لفظ «فانصب» با کسره‌ی صاد خوانده شده، یعنی، علی علیه السّلام را بر خلافت نصب کن.

اگر این استدلال برای رافض صحیح باشد پس ناصبی نیز می‌تواند چنین قرائت کند لفظ «فانصب» را به معنای امر به نصب قرار دهد که همان بغض علی علیه السّلام بشود «۱».

من می‌گویم: نه در قرائت مشهور و نه در قرائت شاذّ اصلا «انصب» با کسره‌ی صاد خوانده نشده و در آن در روایت که ما ذکر کردیم دلالتی بر قرائت مذکور وجود ندارد.

و قول خدای تعالی: «و الی ربّک فارغب» دلالت می‌کند بر آنکه خدای تعالی امر به نصب خلیفه کرده است، چون ظاهر آن دلالت بر مرگ خودش می‌کند و مناسب با مرگ خود تعیین وصیّ و جانشین و نصب خلیفه برای مردم است تا نظم و نظام مردم متلاشی نشود.

قال علیّ علیه السّلام:

اوضع العلم ما وقف علی اللّسان و ارفعه ما ظهر فی الجوارح و الارکان پست‌ترین دانش آنست که تنها بر سر زبانست و والاترین دانش آنچه که در اندام دانشمند عیانست

علمی که سر زبان بود پست بود آن علم بود که، بر سر دست بود

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۲۷

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۸

سورة التّین ..... ص : ۵۷۸

اشاره

این سوره مکّی، بعضی گفته‌اند مدنی و مشتمل بر هشت آیه است.

[سوره التین (۹۵): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۷۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ (۱) وَ طُورِ سِينِينَ (۲) وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (۳) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (۴)
ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِينَ (۵) إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (۶) فَما يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ (۷) أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحاكِمِينَ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۵۷۸

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

سوگند به [سرزمین قدسی] انجیر و زیتون.

و سوگند به طور سینا.

و سوگند به این شهر [و حرم] امن.

به راستی که انسان را در بهترین قوام آفریده‌ایم.

سپس او را به فرو دین فرود باز گرداندیم.

مگر کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند، که ایشان را پاداشی ناکاسته [بی‌منّت] است.

[ای انسان بی‌ایمان] با این حال چه چیزی تو را به انکار [روز] جزا کشانید؟

آیا خداوند دورترین داوران است؟

تفسیر ..... ص : ۵۷۸

وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ تین غذایی است معروف و آن غذا و خورش است و میوه‌ای است که غذائیّت آن زیاد است و فضولات آن اندک و بدون هسته و پوست است و برای بسیاری از مرض‌ها نافع است و نیز نام کوهی است در شام و مسجدی نیز در شام به همین نام است و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۷۹

نام کوهی در قطفان و نام دمشق و مسجد نیز می‌باشد.

و طور سینا با فتحه «نا» و با مدّ، یا قصر به معنای طور سیناست.

و زیتون درخت زیتون یا میوه آن است و منافع آن نیز زیاد، روغن از آن در می‌آید که خورش است و در کشورهایشان جزو بیشتر خورش‌ها قرار می‌گیرد و مسجد دمشق یا کوههای شام، شهری در چین و قریه‌ای در صعید نیز به همین نام است.

و جایز است برای خدای تعالی قسم به هر یک از تین و زیتون، ولی چون قول خدای تعالی: «و طور سینین و هذا البلد الأمین» معطوف بر آن دو است.

پس مناسب بر حسب ظاهر این است که مقصود از آن دو یکی از مکانها باشد.

بر حسب تأویل مناسب این است که مقصود از «تین» جهت نفس عمّاله‌ی الهیّه است و مقصود از زیتون جهت نفس علّامه باشد، که در عالم صغیر آن دو مسجد هستند.

وَ طُورِ سِينِينَ لفظ «سینی» و «سیناء» با مدّ و کسره‌ی سین و فتحه‌ی آن و «سینی» با فتحه‌ی سین و قصر که لفظ «طور» به آن اضافه می‌شود (در سوره‌ی «مؤمنون» بیان آن گذشت).

وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ مقصود مکّه است و امین بودن آنجا بدان جهت است که آنجا محلّ امن قرار داده شده با وضع و قرار داد، یا به محض خواست و مشیّت خدا چه بعضی از کسانی که قصه تعرّض به آنجا را داشتند گرفتار شوند، مانند اصحاب فیل و «طور سینی»، بر حسب تأویل در عالم صغیر اشاره به جهت بالا و علیا از نفس است که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۰

هر کس به آنجا صعود کند با پروردگارش مناجات می‌کند و حضرتش را می‌بیند.

و این بلد امین تا مقام قلب و نواحی آن است.

از امام کاظم علیه السّلام آمده است که فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود:

خدای تعالی از شهرها چهار شهر را اختیار کرد و فرمود: «وَ التِّينِ وَ الزَّيْتُونِ وَ طُورِ سِينِينَ وَ هذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ» پس «تین» مدینه و «زیتون» بیت المقدس و «طُورِ سِينِينَ» کوفه و «هذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ» مکّه است.

قمیّ گفته: تین رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و زیتون امیر المؤمنین علیه السّلام و طور سینین حسن و حسین علیهما السّلام و طور سینا علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و هذا البلد الأمین ائمّه علیهم السّلام می‌باشند «۱».

و از امام کاظم علیه السّلام آمده است: تین و زیتون حسن و حسین علیهما السّلام و طور سیناء علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و هذا البلد الأمین، محمّد صلّی اللّه علیه و آله می‌باشند «۲».

و این اخبار اشاره به بعض وجوه تأویل است.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ کلمه تقویم به معنای «قوّمه» یعنی آن را معتدل قرار داد و «قوّمه»، یعنی کجی آنرا از بین برد و بودن انسان در «أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» بر حسب صورت مشهود و محسوس است.

زیرا جمیع اجزا و اعضایش مناسب و موافق او قرار داده شده و جمیع مراتب عالیه‌ی او نیز مناسب و موافق او قرار داده شده و هرگاه انسان با هر مولودی از نبات و حیوان مقایسه شود اعتدال او بهتر از

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۶.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۱

همه‌ی آنانست.

ثُمَّ رَدَدْناهُ أَسْفَلَ سافِلِينَ لفظ «سافلين» را نكره آورد تا اشاره به اين باشد كه كفّار آن قدر حالشان بد و فجيع است و آنقدر پايين و پست بودنشان ناشناخته است كه تعريف و شناساندن آنان ممكن نيست، چه اينان پايين‌تر و پست‌تر از اطفال و ديوانه‌ها هستند، يا آنان را از اهل پست‌ترين دركات جهنّم قرار داديم و انسان در اخبار به منافقين امّت تفسير شده كه در اين صورت استثنای منقطع است.

و اگر مقصود مطلق انسان باشد كه آن موافق‌تر و مناسب‌تر است، استثنا متّصل می‌شود و معنای آن چنين می‌شود كه اين جنس را يعنی جنس انسان را در ضمن جميع افراد در بهترين تقويم و اعتدال بر حسب صورت و باطن آفريديم، سپس او را بر حسب صورت و باطن به اسفل سافلين ردّ كرديم، چه او را نازل كرديم تا پايين‌ترين دركات جهنّم جای داديم.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا مگر كسانی كه با بيعت عامّ يا خاص ايمان آورده باشند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مكرّر بيان اين عبارت گذشت (كه عمل صالح كردار شايسته حاصل از نيّت ولويّه است)، يعنی، ما آنان را به اسفل سافلين ردّ نمی‌كنيم.

فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ به سبب آنكه آنان دارای اجرا دنباله دار و غير مقطوع يا اجر بدون منّت هستند، زيرا مؤمنين همانطور كه از اوّل كودكی بر حسب صورت در نموّ هستند بر حسب باطن نيز تا آخر ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۲

عمر در نموّ و رشد هستند و زيادی عمر از ايمان آنان چيزی كم نمی‌كند و همانطور كه بر حسب باطن در نموّ هستند اكثر آنان بر حسب ظاهر تا آخر عمر در ازدياد شادابی و طراوت می‌باشند.

فَما يُكَذِّبُكَ كذّب بالأمر از باب تفعيل، يعنی آن را انكار كرد و «كذّبه»، يعنی او را حمل بر دروغ كرد و او را دروغگو و كاذب قرار داد و او را كاذب شمرد و معنای آيه اين است كه چه چيزی تو را وادار می‌كند، يا تو را كاذب قرار می‌دهد، يا كاذب می‌شمرد.

بَعْدُ بعد از اين دليل مشهود و محسوس، بِالدِّينِ به حشر و جزا، يعنی به سبب اين دين كه تو بر آن هستی، يا به ولايت علیّ عليه السّلام و خطاب مخصوص به محمّد صلّی اللّه عليه و آله بطور كنايه يا خطاب عامّ است.

أَ لَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحاكِمِينَ خداوند در حكمش بهترين حكم كنندگان است، يا در اتقان و استحكام آفرينش شديدترين و بهترين است، يعنی، اگر تو به صورت و سيرت انسان نظر افكنی يقين پيدا می‌كنی كه خداوند از نظر حكم بهترين و از نظر صنع متقن‌ترين است.

و كسی كه چنين باشد آفريده و ساخته‌اش را كه در آن دقايق صنع و آخرين را به كار برده به نحوی كه صاحبان عقل حيران مانده‌اند، مهمل نمی‌گذارد و بدون غايت آن را باطل نمی‌كند، زيرا پايين‌ترين و كوچكترين صانع اگر عاقل باد، ساخته‌ای خودش را بدون فايده باطل نمی‌كند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۳

سورة العلق ..... ص : ۵۸۳

اشاره

اين سوره مكّی است و مشتمل بر بيست آيه است و بعضی آن را نوزده آيه می‌دانند.

[سوره العلق (۹۶): آيات ۱ تا ۱۹] ..... ص : ۵۸۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴)
عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ يَعْلَمْ (۵) كَلَّا إِنَّ الْإِنْسانَ لَيَطْغى (۶) أَنْ رَآهُ اسْتَغْنى (۷) إِنَّ إِلى رَبِّكَ الرُّجْعى (۸) أَ رَأَيْتَ الَّذِي يَنْهى (۹)
عَبْداً إِذا صَلَّى (۱۰) أَ رَأَيْتَ إِنْ كانَ عَلَى الْهُدى (۱۱) أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوى (۱۲) أَ رَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى (۱۳) أَ لَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرى (۱۴)
كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِيَةِ (۱۵) ناصِيَةٍ كاذِبَةٍ خاطِئَةٍ (۱۶) فَلْيَدْعُ نادِيَهُ (۱۷) سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ (۱۸) كَلَّا لا تُطِعْهُ وَ اسْجُدْ وَ اقْتَرِبْ (۱۹)

ترجمه: ..... ص : ۵۸۳

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
بخوان به نام پروردگارت كه آفريده است.
كه انسان را از [نطفه و سپس] خون بسته آفريده است.
بخوان و پروردگار تو بس گرامى است.
همان كه با قلم [و كتابت انسان را] آموزش داد.
به انسانى چيزى را كه نمى‌دانست. آموخت.
چنين نيست، بيگمان انسان سر به طغيان برآورد.
از اين كه خود را بى‌نياز [و توانگر] بيند.
همانا بازگشت به سوى پروردگار توست.
آيا نگريسته‌اى كسى را كه باز مى‌دارد.
بنده‌اى را كه به نماز برخيزد.
آيا انديشيده‌اى كه اگر [پيامبر و پيرو او] بر طريق هدايت باشد.
يا امر به پرهيزگارى كند [بر حق است]
آيا انديشيده‌اى كه اگر انكار پيشه كند و روى برتابد [فقط خود را نابود سازد].
آيا نمى‌داند كه همانا خداوند [همه چيز را] مى‌بيند؟
حاشا، اگر از آن كار دست بر ندارد، موى پيشانى
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۴
او را به سختى بگيريم.
موى پيشانى دروغزن خطا پيشه را.
پس مذبوحانه] هم مجلسانش را [به كمك] بخواند.
ما نيز آتشبانان دوزخ را فراخوانيم.
حاشا، از او پيروى مكن و سجده بر و تقرّب بجوى.

تفسير ..... ص : ۵۸۴

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ در بيشتر اخبار از طريق عامّه و خاصّه وارد شده كه اين سوره اوّلين سوره‌اى است كه بر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نازل شده است و اين سوره در اوّلين روزى بوده كه جبرئيل بر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نازل شده و اوّلين چيزى كه نازل شده پنج آيه از اوّل اين سوره بوده.

بعضى گفته‌اند: اوّلين سوره‌اى كه بر رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله نازل شده سوره‌ى مدّثر است، بعضى سوره‌ى «فاتحة الكتاب» را گفته‌اند.

امّا لفظ «باء» در «بِاسْمِ رَبِّكَ» براى سببيّت يا استعانه است و معناى آيه اين است: تو قبل از اين خودت مى‌خواندى و بعد از آنكه از نفس خودت فانى شده و بعد از فنا باقى گشتى و به سوى خلق بازگردانده شدى مشاهد و بيننده‌ى حقّ در خلق گشتى و فاعل و قائل و قارى به سبب حقّ شدى نه به سبب خودن.

پس مكتوبات و نوشته‌هاى خدا را در لوح‌هاى طبايع و مثال و آنچه را كه فرشتگان خدا بر تو مى‌خوانند و آنچه را كه از وسائط حقّ مى‌شنوى، بخوان پس از آنكه به خلق برگشتى به نام پروردگارت بخوان نه به نام خودت.

بعضى گفته‌اند: لفظ «باء» زايده است و معناى آيه اين است كه نام پروردگارت را بخوان، يعنى، اگر قبل از فنا اسماى اشيا را مى‌خواندى بعد از بقا شايسته است اسم پروردگارت را بخوانى، چون تو بعد از اين جز اسماء خدا را

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۵

نمى‌بينى و اسماى اشيا را نمى‌بينى.

الَّذِي خَلَقَ بعد از رجوع اشيا را جز مخلوق از آن جهت كه مخلوق هستند نمى‌بينى و چون قوام مخلوق از آن جهت كه مخلوق است به خالق مى‌باشد.

بلكه مخلوق از آن حيثيّت شيئيّت و انانيّتى جز شيئيّت و انانيّت خالق چيزى نيست پس در نظر تو جز اسم اللّه كه خالق است چيزى وجود ندارد و چون ظهور خالقيّت خداى تعالى و اتقان صنع او و دقايق حكمت او و خوبى و نيكويى صانع بودن او به وسيله‌ى خلق انسان و سير از مقام كمالش در خلق او يا در امر او و خلق او به پست‌ترين مواد انسان به طريق سير معكوس است.

لذا خداى تعالى فرمود: خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ لفظ «علق» با حركت عين و لام به معناى خون به نحو مطلق يا خون سرخ يا خون غليظ يا خون جامد است و به معناى گل است كه به دست چسبيده باشد و همه‌ى اين معانى در اينجا مناسب است.

اقْرَأْ جمله‌ى «خلق الإنسان» بدل از «خلق» است به صورت بدل بعض از كلّ يا به صورت بدل كلّ از كلّ، يا تأكيد آن است، يا جمله مستأنف و تفسير آن است و جواب سؤال مقدّر مى‌باشد، يا مفعول «اقرأ» دوّم است و آن جواب سؤال مقدّر است، گويى گفته شده: چه بخوانم؟

پس فرمود: بخوان: «خلق الإنسان من علق».

وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ كه لفظ كريم به معناى سخاوتمند است كه بدون عوض و غرض عطا مى‌كند و بدون عجز متحمّل مى‌شود و بدى بدى كننده را در صورت و وجه او ظاهر نمى‌سازد و «الأكرام» كسى است كه در اين وصف به نهايت و آخر رسيده باشد و آن خبر لفظ «ربّك» يا وصف آن مى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۶

الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ به انسان خطّ را با قلم آموخت، يا جميع ما سواى اقلام عالى را، يعنى جميع آنچه را كه احتياج به آن دارند به صورت تعليم وجودى ياد داد، يا تعليم شعورى را به توسّط اقلام عاليه انجام داد يا در انسان احساس قلم طبيعى را ايجاد كرد تا آنجا

که به توسّط او انواع خطوط حاصل گشت، یا در انسان احساس به اقلام عالیه را برانگیخت و انسان احساس کرد که اقلام عالیه علّت‌های نخستین‌اند و همین باعث شد که طلب تشبّه به آنان و رسیدن به آنان در وجود خود باشد.

عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ یَعْلَمْ این جمله بدل یا تأکید یا مستأنف و جواب سؤال مقدّر است و مقصود از تعلیم به قلم تعلیم وجودی است و مقصود از تعلیم ما لم یعلم، یعنی تعلیم آنچه را که نمی‌داند تعلیم شعوری است، یعنی، با تعلیم شعوری آموخت آنچه را که انسان با تعلیم وجودی نمی‌دانست و نمی‌آموخت و ممکن است هر دو معنای عامّ داشته باشد.

کَلَّا ردع و منع است و جواب سؤال مقدّر است، گویی که گفته شده: اگر پروردگار اکرم که به انسان آنچه را که نمی‌دانست، آموخت پس چرا به جمیع انسانها از اوّل عمرشان جمیع آنچه را که نمی‌دانستند نیاموخت تا از اوّل از جهت علم مستغنی و بی‌نیاز باشند، فرمود از این درخواست و از این آرزو خود را نگهدار که:

إِنَّ الْإِنْسانَ لَیَطْغی أَنْ رَآهُ اسْتَغْنی إِنَّ إِلی رَبِّکَ الرُّجْعی انسان سرکشی می‌ورزد چون خود را بی‌نیاز ببیند.

البتّه بازگشت تو به سوی پروردگار توست.

این گفتار خطاب به محمّد یا به انسان است و جواب سؤال مقدّر است، گویی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفته باشد: پس انسان بعد از طغیان و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۷

سرکشی چه کند؟

یا گویی که انسان گفته: ما بعد از طغیان و تمرّد چه کنیم؟

فرمود: بازگشت شما به سوی پروردگار خویش است.

أَ رَأَیْتَ الَّذِی یَنْهی عَبْداً إِذا صَلَّی این آیه در باره‌ی أبو جهل نازل شده، چون او گفته بود: اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله را ببینم که صورت به خاک می‌مالد، گردنش را می‌زنم، پس به او گفته شد: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سجده می‌کند، ابو جهل آمد و تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دید به عقب برگشت در حالی که با دستهایش چیزی را از خود دور می‌کرد و از چیزی پرهیز می‌کرد.

در باره‌ی این مطلب از ابو جهل سؤال شد و او در جواب گفت:

بین من و محمّد صلّی اللّه علیه و آله گودالی از آتش بود که موجب وحشت من بود و بالهایی نیز در آن دیده می‌شد.

أَ رَأَیْتَ إِنْ کانَ آیا چه می‌بینی اگر آن نمازگزار، عَلَی الْهُدی أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوی بر هدایت باشد و به تقوی فرمان دهد؟! «أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوی» و لکن لفظ «أو» آورد برای اشعار به اینکه هر یک از دو وصف در بدی حال نهی کننده‌ی از نماز کافی است و جواب شرط محذوف است.

أَ رَأَیْتَ این جمله و جمله‌ی قبلی تکرار و تأکید جمله‌ی اوّل است، چون مقام جای نکوهش و خشم است و تکرار در این موارد مطلوب.

إِنْ کَذَّبَ وَ تَوَلَّی متعلّق لفظ «کذّب» و «تولّی» ممکن است لفظ «اللّه» یا «رسول» یا «صلاة» باشد.

أَ لَمْ یَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ یَری اگر می‌داند که خداوند می‌بیند پس او دو مرتبه مستحقّ ملامت و عذاب است و اگر این مطلب را نمی‌داند یک بار مستحق ملامت و عذاب است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۸۸

کَلَّا منع و ردع انسان است از کاری که کرده.

لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِیَةِ «سفعه» یعنی به او سیلی زد و او را زد، «سفع الشیئی» یعنی علامت گذاشت و «سفع السّموم وجهه» یعنی

سموم اندکی صورت او را سوزانید.

و «سفع بناصیّهٔ» یعنی پیشانی او را گرفت و کشید و ممکن است که سفع در اینجا به هر یک از این معانی باشد، یعنی، پیشانی او را می‌گیریم و به سوی آتش می‌کشیم، یا صورت او را سیاه می‌کنیم و اختصاص پیشانی بدان جهت است که پیشانی شریف‌ترین جزؤ صورت است و ظهور صورت اوّل به وسیله‌ی پیشانی است، یا او را علامت گذاری می‌کنیم، یا او را ذلیل می‌کنیم، یا او را می‌زنیم.

در سوره‌ی هود در آیه‌ی «ما مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِناصِيَتِها» تحقیق اخذ به پیشانی هر جنبنده گذشت.

ناصِيَةٍ كاذِبَةٍ خاطِئَةٍ آن پیشانی دروغ زن و خطا پیشه، که نسبت دروغ و خطا به پیشانی مجاز است.

فَلْيَدْعُ نادِيَهُ آنگاه از هر کس که او را بخواهد و بخواند، یاری جوید و بعضی گفته‌اند: ابو جهل گفت: مرا تهدید می‌کنی در حالی که من از حیث یار و انصار بیشترم که این آیه نازل شد.

سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ لفظ «زبانیه» جمع «زبنیه» مانند «شرذمهٔ» به معنای سرکش‌های جنّ و انس و شدید آن دو است و به معنای شرط و سرباز نیز آمده است.

یا «زبانیهٔ» جمع «زبنی» با کسره‌ی زاء و نون و تشدید یا به معنای پلیس و سرباز است، یعنی، سربازان را فرا می‌خوانیم تا او را بگیرند، پس یار و انصارش را برای دفع عذاب و دفاع در مقابل ما ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۵۸۹

فرا بخوانید.

كَلَّا منع محمّد صلّی اللّه علیه و آله است از شکستن قصد و عزمش در طاعت پروردگارش.

یا خطاب عامّ است و «کلّا» ردع هر کسی است که بخواهد پیرو ابو جهل باشد و فریب او را بخورد.

لا تُطِعْهُ در نهی از نماز، یا در تکذیب محمّد صلّی اللّه علیه و آله، اطاعت او را نکن.

وَ اسْجُدْ یعنی به نهی او اعتنا نکن و ناراحت نباش نماز بخوان و در نماز خود سجده کن و نسبت به پروردگارت ذلیل باش.

وَ اقْتَرِبْ با سجده به پروردگارت نزدیک باش، چون نزدیکترین و بهترین وقت که بنده به پروردگارش نزدیک می‌شود وقتی است که در حال سجده باشد و سجود در اینجا واجب است.

از ابی عبد اللّه علیه السّلام آمده است «۱»: سوره‌هایی که سجده در آنها واجب است، عبارتند از «الم تنزیل» و «حم السّجدهٔ» و «النّجم اذا هوی» و «اقرأ باسم ربّک».

و غیر از این چهار مورد سجده در جمیع قرآن مستحبّ است و واجب نیست و واجب کردن سجده بر امّت در صورتی که خطاب مخصوص به محمّد صلّی اللّه علیه و آله باشد از جهت تبعیّت و پیروی کردن از اوست.

و واجب نمودن سجده جهت قرائت امثال این آیه یا استحباب سجده بدان جهت است که مکرّر ذکر کردیم که قاری قرآن شایسته است در حین قرائت از نسبت افعال به خود فانی باشد و زبان او زبان خدا باشد، نه زبان خودش تا در زمره‌ی کسانی نباشد که خدای تعالی

---

(۱) نور الثقلین ج ۵ ص ۶۰۸.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۵۹۰

در باره‌ی آنها فرموده: «يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتابِ وَ ما هُوَ مِنَ الْكِتابِ».

پس اگر زبان قاری زبان خداست پس باید امر به سجده را از جانب خدا استماع نماید و به خاطر شنیدن امر به سجده سجده کند تا امتثال امر خدا باشد که از زبان خود او شنیده شد و زبان او زبان خداست.

قال علیّ علیه السّلام:

اوضع العلم ما وقف علی اللّسان و ارفعه ما ظهر فی الجوارح و الارکان پست‌ترین دانش آنست که تنها بر سر زبانست و والاترین دانش آنچه که در اندام دانشمند عیانست

علمی که سر زبان بود پست بود آن علم بود، که بر سر دست بود

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۲۷

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۱

سورة القدر ..... ص : ۵۹۱

اشاره

این سوره مکّی است و بعضی آنرا مدنی دانسته‌اند و آن مشتمل بر شش آیه است.

[سوره القدر (۹۷): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۵۹۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (۱) وَ ما أَدْراكَ ما لَيْلَةُ الْقَدْرِ (۲) لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (۳) تَنَزَّلُ الْمَلائِكَةُ وَ الرُّوحُ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ (۴)

سَلامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۵۹۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

ما آن [قرآن] را در شب قدر نازل کرده‌ایم.

و تو چه دانی شب قدر چیست؟

شب قدر بهتر از هزار ماه [عادی] است.

در آن [شب] فرشتگان و جبرئیل به اذن پروردگارشان برای انجام هر کار فرود آیند.

[این شب] تا دمیدن سپیده دم آکنده از سلامت [و امن و امان] است.

تفسیر ..... ص : ۵۹۱

اشاره

إِنَّا أَنْزَلْناهُ ما قرآن را نازل کردیم.

لفظ «قرآن» را به طور صریح ذکر نکرد و آن را به صورت ضمیر و مبهم آورد تا آن را بزرگ نماید و بزرگ جلوه دهد، یعنی، مدّعی شود که قرآن بدون تعیین معیّن است.

چنانچه نسبت نازل کردن به ضمیر متکلّم و تعیین ظرف تفخیم و بزرگ نمودن آن است و قرآن را خدای تعالی از حیث صورتش.
فِی لَیْلَةِ الْقَدْرِ در شب قدر نازل فرمود که آن سینه‌ی
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۲
محمّد صلّی اللّه علیه و آله و در شب قدر که آن نقوش مدادی و الفاظی است که معانی تحت آن پنهان می‌شوند.

«تحقیق شب قدر» ..... ص : ۵۹۲

بدان که از مراتب عالم به اعتبار مدّت بقای آن و از مراتب انسان به اعتبار نزول تعبیر به لیالی و شب‌ها می‌شود و به اعتبار صعود، تعبیر به ایّام و روزهای می‌شود.
زیرا صاعد و بالا رونده از ظلمات و تاریکی‌های مراتب پایین خارج می‌شود و به سوی انوار مراتب عالی می‌رود و کسی که پایین می‌آید و در قوس نزول قرار دارد از انوار مراتب عالی پایین می‌آید و در ظلمات و تاریکی‌های مراتب نازل داخل می‌شود.
چنانچه به اعتبار عبور سریع کسانی که به آن مراتب رسیده و عبور می‌کنند و عبور کند آهسته تعبیر به ساعات، ایّام، ماهها و سالها می‌شود و نیز به اعتبار اجمال در آن مراتب تعبیر به ساعت‌ها و روزها و به اعتبار تفصیل تعبیر به ماهها و سالها می‌شود.
و نیز بدان که همه‌ی مراتب عالی شبهایی است دارای قدر و در عالم مثال همه‌ی اشیا اندازه‌گیری می‌شود و روزی‌ها و اجل‌ها و نفع و ضررها همه در آن عالم مقدّر می‌شود و آن عالم مثال دارای قدر و اندازه و اهمیّت است و همچنین انسان صغیر و شبهای عالم طبع همه مظاهر همان شب‌های عالی است، که آن شبها به منزله‌ی ارواح برای شبهای عالم طبع است و تحصّل و بقای عالم طبع به وسیله‌ی همان شب‌های عالی است.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۳
و لیکن بعضی از شبهای عالم طبع دارای خصوصیّتی است که باعث می‌شود لیالی و شبهای عالی ظهور شدیدتری نسبت به دیگر شبها داشته باشند از اینرو به اختلاف و به طریق ابهام و شکّ وارد شده که شب قدر شب نیمه‌ی شعبان یا نوزدهم یا بیست و یکم یا بیست و سوّم یا بیست و هفتم یا شب آخر از ماه رمضان است و در روایات غیر از شبهای مذکور نیز آمده است.
و عالم طبع و همچنین عالم شیاطین و جنّ با همه‌ی مراتبشان شب قدر نیستند و این دو عالم (شیاطین و جنّ) دو عالم بنی امیّه است که شب قدر در آن دو نیست و ماه‌هایی که منسوب به بنی امیّه است که شب قدر در آنها نیست کنایه از مراتب همین دو عالم است.
یعنی، بنی امیّه که از نظر روانی و ساختاری در مرحله‌ی شیاطین و جنّ هستند قدری برایشان حاصل نشود و لو هزار ماه حکومت کنند از عالم طبع بیرون شده و به عالم امر داخل نمی‌گردند.
وَ ما أَدْراکَ ما لَیْلَةُ الْقَدْرِ آوردن دو استفهام برای تفخیم و بزرگ جلوه دادن شب قدر است و چون بیان حقیقت آن شب ممکن نیست، خدای تعالی فرمود:
لَیْلَةُ الْقَدْرِ خَیْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ شب قدر بهتر از هزار شب است که در آن شب قدر نباشد.
در اخبار زیادی از طریق خاصّه آمده است «۱»: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در خواب دید که بنی امیّه بر منبر او بالا می‌روند و مردم را از راه راست به عقب برمی‌گردانند و گمراه می‌کنند، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله ناراحت و اندوهناک

---

(۱) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۴

شد، پس جبرئیل هبوط کرد و عرض کرد یا رسول اللّه چه شده که تو را ناراحت و اندوهناک می‌بینم؟

فرمود: یا جبرئیل، من در خواب دیدم که بنی امیّه در همین شب بعد از من بر منبرم بالا- می‌روند و مردم را گمراه می‌کنند، پس جبرئیل گفت: سوگند به خدایی که تو را به حقّ به رسالت مبعوث نمود من بر این قضیّه مطّلع نشدم، پس به آسمان عروج کرد و درنگ نکرد تا آیه‌ای از قرآن آورد تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با آن انس بگیرد و گفت: «أ فرأیت إن متعناهم سنین ثم جاءهم ما کانوا یوعدون ما أغنی عنهم ما کانوا یمتعون» و این آیه را نازل کرد: «إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَةِ الْقَدْرِ وَ ما أَدْراکَ ما لَیْلَةُ الْقَدْرِ، لَیْلَةُ الْقَدْرِ خَیْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ» خدای تعالی شب قدر را برای پیامبرش بهتر از یکهزار ماه ملک بنی امیّه قرار داده است.

روایت شده است که بعضی به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفتند: مردی از بنی اسرائیل هزار ماه در راه خدا بر گردنش سلاح انداخته و حمل کرده است، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از این موضوع به شدّت تعجّب کرد و آرزو نمود که چنین چیزی در امّت خودش باشد، پس عرض کرد: پروردگارا! امّت مرا از نظر عمر کوتاهترین و از نظر اعمال کمترین قرار دادی، لذا خداوند شب قدر را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله عطا نمود و فرمود: شب قدر بهتر از هزار ماه است که اسرائیلی سلاح را در راه خدا برداشته است، هم برای تو بهتر است و هم برای امّت تو بعد از تو تا روز قیامت در هر ماه رمضان «۱».

تَنَزَّلُ الْمَلائِکَةُ وَ الرُّوحُ لفظ «تنزّل» یعنی با مهلت نازل

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی اصول کافی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۵

شده و رد سوره‌ی بنی اسرائیل بیان روح و اینکه روح اعظم از جمیع ملایکه و او ربّ النوع انسانی است، گذشت.

فِیها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ در آن شب، به علم پروردگار یا اجازه و اذن او.

مِنْ کُلِّ أَمْرٍ به خاطر هر امری که در آن شب مقدّر گشته و «من کل امرء» با همزه‌ی در آخر آن خوانده شده، یعنی، به خاطر هر انسان از جهت خیرش یا شرّش و بعضی گفته‌اند، «من کلّ امر» متعلّق به «سلام هی» می‌باشد و ظاهر این است که متعلّق به «تنزّل» است و معنای سَلامٌ هِیَ حَتَّی مَطْلَعِ الْفَجْرِ این است که آن شب سلامت از هر شرّ و آفت است، یا تحیّت است به طریق مجاز چنانچه از امام سجّاد علیه السّلام وارد شده که می‌گوید «۱»: «یسلّم علیک یا محمّد صلّی اللّه علیه و آله ملائکتی و روحی سلامی من اوّل ما یهبطون الی مطلع الفجر» و قمّی گفته، این تحیّتی است که به امام بدان وسیله تحیّت گفته می‌شود تا فجر طالع گردد.

و در خبر دیگری است که علامت شب قدر این است که باد آن طیّب و پاک است و در سرما باد گرم می‌شود و در گرما سرد می‌شود.

و در روایت دیگری است: نه گرم است و نه سرد و خورشید در صبح آن شب طلوع می‌کند که دارای شعاع نیست.

---

(۱) اصول کافی- تفسیر نور الثقلین ج ۵ ص ۶۴۲- ۶۴۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۶

سورة البیّنة ..... ص : ۵۹۶

اشاره

اين سوره مدنى است و بعضى گفته‌اند مكّى است و داراى هشت آيه است.

[سوره البينة (۹۸): آيات ۱ تا ۸] ..... ص : ۵۹۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ (۱) رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةً (۲) فِيها كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (۳) وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ (۴)
وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفاءَ وَ يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُؤْتُوا الزَّكاةَ وَ ذلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ (۵) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ فِي نارِ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أُولئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ (۶) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ (۷) جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۵۹۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
كافران از ميان اهل كتاب و مشركان، دست بردار نبودند، تا آنكه بر ايشان حجّت هويدا آمد:
پيامبرى از سوى خداوند كه [بر آنان] صحيفه‌هاى پاك [آسمانى] مى‌خواند.
كه در آنها نوشته‌هاى استوارى هست.
و اهل كتاب تفرقه پيشه نكردند، مگر بعد از آنكه بر ايشان حجّت هويدا آمد.
و جز اين فرمان نيافته
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۷
بودند كه خداوند را بپرستند و پاكدينانه دين خود را براى او خالص دارند و نماز را بر پا دارند و زكات را بپردازند، و اين دين استوار است.
كافران از ميان اهل كتاب و مشركان در آتش جهنّمند كه جاودانه در آنند، اينانند كه خود بدترين آفريدگانند.
كسانى كه ايمان آورده‌اند و كارهاى شايسته كرده‌اند، اينانند كه خود بهترين آفريدگانند.
پاداش آنان در نزد پروردگارشان بهشتهاى عدن است كه جويباران از فرودست آن جارى است و جاودانه در آنند، هم خداوند از ايشان خشنود است و هم آنان از او خشنودند، اين از آن كسى است كه از پروردگارش بترسد.

تفسير ..... ص : ۵۹۷

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ يهود و نصارى كه آنان معروف به اين اسم هستند.
الْمُشْرِكِينَ بت‌پرستها، يا بت‌پرستها و غيره آنان از اصناف مشركين و اهل كتاب كافر ناميده شده‌اند، چون آنان دين و راه خدا را پوشانيده‌اند و حقّ را بر حسب صفاتش پوشانيده‌اند. اگر چه اقرار به توحيد نموده باشد.
مُنْفَكِّينَ پراكنده و متفرّق نبودند، يعنى، بعضى بر حقّ و بعضى بر باطل نبودند، بلكه همه‌ى آنان بر باطل اجتماع كرده‌اند، يا منفكّ

از دين خود نشدند، يا منفكّ از وعده‌ى خويش نبودند، چه وعده داده بودند كه هر وقت محمّد صلّى اللّه عليه و آله آمد از حقّ پيروى كنند، يا از اقرار به محمّد صلّى اللّه عليه و آله و رسالت او يا از حجج و براهين منفك نبودند.

حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ مقصود از بيّنه رسول صلّى اللّه عليه و آله يا رسالت او يا معجزات اوست. و مضارع آوردن لفظ «تأتيهم» نسبت به قول خدا «لم يكن» مى‌باشد و گر نه در حقيقت ماضى است.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۸

رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ بدل از «بيّنه» است به صورت بدل كلّ، يا بدل اشتمال يا لفظ «رسول» خبر مبتداى محذوف، يا مبتدا است كه خبر آن محذوف است يا مبتداست كه خبر آن قول خداى تعالى يَتْلُوا مى‌باشد.

صُحُفاً مُطَهَّرَةً مقصود از «صحف» الواح عالى و اقلام بلند، يا سينه‌هاى مستنير و دلهاى روشن، يا كتاب‌هاى آسمانى گذشته از كتب انبياى گذشته مى‌باشد و همه‌ى اينها از تغيير و تبديل و مادّه و نقايص و انقلابات آن پاك و پاكيزه‌اند و همچنين مطهّر از تماس دست اشرار و راه يافتن باطل آنانست.

فِيها كُتُبٌ قَيِّمَةٌ نوشته‌هاى راست و مستقيم كه در آن هيچ گونه كجى نيست، يا راست كننده است و راست مى‌كند هر كسى را كه متّصل به آن شود، يا معتدل است كه انحرافى در آن نيست، يا كفايت كننده است و كفايت مى‌كند همه‌ى امور كسانى را كه به آن توسّل نمايد.

يا مقصود از صحف مطهّره قرآن است كه در آن جميع علوم قلبى و قالبى وجود دارد كه براى هر كس در آن تدبّر كند و به آن توسّل نمايد، كفايت كننده است.

وَ ما تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ اهل كتاب در آنچه كه سابقا ذكر شد تفرقه نيافتند.

إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ مگر بعد از دينشان، يا اجتماعشان يا از تصديق محمّد صلّى اللّه عليه و آله و پراكنده و متفرّق نشدند مگر بعد از رسول صلّى اللّه عليه و آله بدين گونه كه بعضى از آنان تصديق كردند و بعضى تكذيب نمودند و بعضى بر دينش باقى ماندند و بعضى دينشان را ترك كردند.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۵۹۹

وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ در حالى كه آنان مأمور به چيزى نشدند، جز اينكه خدا را با اخلاص پرستش كنند كه دين مراد است.

حُنَفاءَ «حنيف» يعنى صحيح و ميل به اسلام كه بر آن ثابت باشد و بر هر كسى كه حجّ كند، يا بر دين ابراهيم باشد.

وَ يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُؤْتُوا الزَّكاةَ در اوّل سوره‌ى بقره در بيان اقامه‌ى نماز و دادن زكات، ذكر شد كه به اهل كتاب در لسان انبياى خود و در كتابهايشان جز به توحيد عبادت كه مستلزم توحيد واجب و مبدأ است امر نشدند و نيز مأمور بودند به اقامه‌ى نماز كه آن ستون دين و جلب كننده‌ى خصلت‌هاست و به ايتاى زكات كه آن تطهير از هر پستى و رذيلت است و تو نيز آنها را جز به همين امور امر نمى‌كنى، پس به آنان چه شده كه در تصديق و تكذيب تو اختلاف شده؟

وَ ذلِكَ توحيد عبادت و توحيد مبدأ و اقامه‌ى نماز و دادن زكات.

دِينُ الْقَيِّمَةِ دين كتابهاى درست است.

بعضى گفته‌اند: لفظ «قيّمه» جمع «قائم» است، يعنى، دين قومى است كه قائم به امر خدا هستند.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا آنهايى كه كافر شدند به رسول صلّى اللّه عليه و آله يا به كتاب او، يا به امر خداى تعالى در باره‌ى رسول او، يا به ولايت و اين جمله سؤال مقدّر است از حال اختلاف كننده‌ها.

مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ وَ الْمُشْرِكِينَ فِي نارِ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أُولئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ اين جمله عطف بر «الَّذِينَ كَفَرُوا»

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۰

یا «أَهْلِ الْکِتابِ» می‌باشد که همگی آنان چه اهل کتاب چه مشرکین همیشه در دوزخند و آنان بدترین خلقند.

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ هُمْ خَیْرُ الْبَرِیَّةِ جَزاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها أَبَداً رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ و ایمان آورندگان و شایسته کاران بهترین خلقند که پاداششان بهشت است که در زیر آن نهرها جاری است و خدا از آنان راضی و آنان از خدا خشنودند و مقام رضا آخرین مقامات نفس انسانی است، چنانچه جنّت رضوان آخر جنان است.

ذلِکَ لِمَنْ خَشِیَ رَبَّهُ مکرّر این مطلب گذشت که خشیت حالتی است حاصل از امتزاج و اختلاط خوف و حبّ، که محقّق نمی‌شود مگر بعد از علم و شناخت کسی که از او خشیت حاصل شده همانطور که محبوبیّت نسبت به او وجود داشته و لذا خدای تعالی فرمود: «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ» یعنی کسی که علم و معرفت به خدا نداشته باشد از او نمی‌ترسد، چون محبّت برای او حاصل نمی‌شود.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۱

سورة الزّلزلة ..... ص : ۶۰۱

اشاره

این سوره مشتمل بر نه آیه، مدنی و بعضی گفته‌اند: مکّی است.

[سوره الزلزلة (۹۹): آیات ۱ تا ۸] ..... ص : ۶۰۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها (۱) وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها (۲) وَ قالَ الْإِنْسانُ ما لَها (۳) یَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها (۴) بِأَنَّ رَبَّکَ أَوْحی لَها (۵) یَوْمَئِذٍ یَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتاتاً لِیُرَوْا أَعْمالَهُمْ (۶) فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَیْراً یَرَهُ (۷) وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۶۰۱

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

آنگه که زمین به زلزله [ی واپسین] اش لرزانده شود.

و زمین بارهایش را بیرون ریزد.

و انسان گوید آن را چه می‌شود؟

در چنین روز رازهایشان را باز گوید.

از آنکه پروردگارش به او الهام فرستاده است.

در چنین روز انسانها گروه گروه بازگردند تا [نتیجه و حاصل] کارهایشان را به آنان بنمایانند.

پس هر کس همسنگ ذرّه‌ای عمل خیر انجام داده باشد، [پاداش] آن را می‌بیند.
و هر کس همسنگ ذرّه‌ای عمل ناشایست انجام داده باشد، [کیفر] آن را می‌بیند.

تفسیر ..... ص : ۶۰۱

إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها زلزال معهود و آن زلزال قیامت صغری یا کبری، یا زلزالی که مناسب حال قیامت باشد.
و آن زلزله‌ای است که محیط به قیامت است و آن زلزله‌ی عام
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۲
است که جز در قیامت محقّق نمی‌شود، چون هنگام احتضار زمین بدن متزلزل شده، زلزله‌ی عظیمی ایجاد می‌شود.
وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها اثقال و سنگینی‌های زمین عبارت از قوا و ارواح و قوا و استعدادهایی است که در زمین عالم کبیر یا در بدن‌ها مکمون و پنهان، چون زمین بدن هنگام مرگ، جمیع آنچه که در آن هست از فعلیّات موجود و استعدادهای نهان را خارج می‌سازد و در این هنگام جمیع مکمونات و پنهانی‌ها در عالم کبیر ظاهر می‌شود.
وَ قالَ الْإِنْسانُ ما لَها انسانی که در زلزال واقع شده، یا ناظر به زلزال است در حالی که تعجّب از زلزال می‌کند، می‌گوید:
يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبارَها چه شده؟! از امام باقر علیه السّلام روایت شده که امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: من انسان هستم و زمین اخبارش را به من بازگو می‌کند «۱».
از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله روایت شده که فرمود: آیا می‌دانید اخبار زمین چیست؟ گفتند: خدا و رسولش اعلم است، فرمود: اخبار زمین این است که در باره اعمال هر مرد و زن در روی زمین گواهی می‌دهد، زمین می‌گوید: چنین و چنان عمل کرده. پس این است اخبار زمین «۲».
بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحى لَها پروردگارت به زمین وحی می‌کند، به صورت وحی الهام، یا وحی توسّط ملایکه يَوْمَئِذٍ در روز قیامت صغری.
يَصْدُرُ النَّاسُ قوا و مدارک انسانی در عالم صغیر از مراقد و محلّ‌های خودش بیرون می‌آیند، یا در روز قیامت کبری افراد مردم از

(۱، ۲) مجمع البیان نور الثقلین ج ۵.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۳
قبرهایشان و جاهایشان بیرون می‌آیند.
أَشْتاتاً پراکنده و متفرّق در صفوف متعدّد بر حسب مراتب و درجاتشان در سعادت و شقاوت، نمودار می‌شوند.
لِيُرَوْا أَعْمالَهُمْ تا کردارهایشان را بنگرند لفظ «لیروا» با فتحه‌ی یاء و ضمّه‌ی آن خوانده شده و مکرّر گذشت که عمل کننده از عمل خویش فعلیّتی حاصل می‌کند و عامل بعد از مرگ عمل خود را به صورت مناسب عمل و عمل کننده می‌بیند و صورت دیگری می‌بیند که موافق آن صورت در آخرت است، پس هم خود اعمال را می‌بیند و هم صورت‌های مناسب آن را که از آن صورت‌ها به جزای اعمال تعبیر می‌شود.
فَمَنْ يَعْمَلْ هر کس از مؤمنین عمل نماید.
مِثْقالَ ذَرَّةٍ به مقدار یک ذرّه خَيْراً يَرَهُ از نظر مؤمنین هیچ چیز اندک از اعمالشان غایب نمی‌شود و صورت اعمال و جزای آنها را می‌بیند و امّا مؤمن بد و شرور عمل خیر او یا محو می‌شود، یا بخشیده می‌شود، با تبدیل می‌گردد و در نتیجه آن را نمی‌بیند با، یا معنا آن این است که هر کس از مؤمن و کافر مثقال ذرّه‌ای خیر عمل کند آن را می‌بیند، با این تفاوت که مؤمن آنرا در میزان خودش می‌بیند و کافر در میزان مؤمن می‌بیند و بر حسرتش افزوده می‌شود.

وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا یَرَهُ و اگر کافر عمل بد کند آن را می‌بیند، چون خوبی‌های کافر از بین می‌رود و گفته شد که مؤمن عمل بـد خویش را نمی‌بینـد، یا مقصود این است که کافر و مؤمن هر دو عمل بـد خویش را می‌بیننـد، ولی مؤمن عمل بـدش را در میزان کافر می‌بیند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۴

سورة العادیات ..... ص : ۶۰۴

اشاره

یازده آیه است که در مدینه نازل شده و بعضی گفته‌اند مکّی است.

[سوره العادیات (۱۰۰): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۴

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً (۱) فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً (۲) فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً (۳) فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً (۴)

فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً (۵) إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ (۶) وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ لَشَهِیدٌ (۷) وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَیْرِ لَشَدِیدٌ (۸) أَ فَلا یَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ ما فِی الْقُبُورِ (۹)

وَ حُصِّلَ ما فِی الصُّدُورِ (۱۰) إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ یَوْمَئِذٍ لَخَبِیرٌ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۶۰۴

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

سوگند به اسبان تیزتک [جهادی] که نفس نفس می‌زنند.

و سوگند به اخگرانگیزان [از برخورد سمها].

و سوگند به تکاوران بامدادی.

که در آنجا گرد برانگیزند.

و با همدیگر به میانه‌ی آن [معرکه] درآیند.

که انسان در برابر پروردگارش ناسپاس است.

و او بر این امر گواه است.

و او [انسان] از مالدوستی بخیل است.

آیا نمی‌داند که چون آنچه در گورهاست زیر و زبر شود.

و راز دلها آشکار گردانیده شود.

بیگمان پروردگارشان در چنین روز از حال آنان آگاه است.

تفسیر ..... ص : ۶۰۴

وَ الْعادِیاتِ ضَبْحاً خدای تعالی سوگند یاد کرده بر اسبانی که در جهاد نفسشان به شماره افتاده است و «ضبح» صدای نفسهای اسبان است و آن مفعول مطلق برای «عادیات» است، زیرا دویدن اسبها

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۵

مستلزم و به شماره افتادن نفس‌هاست، یا مفعول مطلق محذوف خودش است، یا حال به بعضی «ضابحات» است.

فَالْمُورِیاتِ قَدْحاً وری الزّند یعنی آتش آن بیرون آمد و اوریت الزند یعنی چخماق (سنگ آتش) را بیرون آوردم و قدح بالزند یعنی خواست سنگ آتش را بیرون بیاورد و خارج شدن آتش از بر هم خوردن سمّ اسبان با سنگ را به موریات و قدح تعبیر کرده است.

فَالْمُغِیراتِ صُبْحاً هنگام صبح و آغاز، یعنی در راه رفتن عجله کرد و أغار علی القوم غراهٔ و إغارهٔ و أغار الفری، یعنی دویدن اسب در غارت شدید شد.

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعاً فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعاً که بر اثر آن دویدنهای شبیخون بامدادی غبار برانگیختند و دشمنان را در میانه گرفتند.

إِنَّ الْإِنْسانَ لِرَبِّهِ لَکَنُودٌ لفظ «کنود» یعنی کافر شدن به نعمت‌ها و به معنای کافر و ملامت کننده‌ی پروردگارش، بخیل، گناه کننده، کسی که تنها خودش می‌خورد و دیگران را منع می‌کند و بنده‌اش را می‌زند و مقصود از انسان مطلق انسان است.

زیرا این آیه در غزوه‌ی علی علیه السّلام با اهل وادی یابس (صحرای خشک) نازل شده است.

ایشان دوازده هزار نفر بودند که آماده شدند و عهد و پیمان بستند که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی بن ابی طالب را بکشند، پس نبیّ صلّی اللّه علیه و آله ابابکر را به سوی آنان فرستاد، وقتی أبو بکر نزد آنان رسید و زیادی عدّه‌ی آنان را دید ترسید و اصحابش را نیز ترسانید.

نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برگشت، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: با گفته‌ی ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۶

من مخالفت کردی نافرمانی خدا و نافرمانی مرا نمودی، سپس عمر را به سوی آنان فرستاد او نیز همان را کرد که رفیقش کرده بود، سپس علی علیه السّلام را به سوی آنان فرستاد و خبر داد که خداوند با دست او فتح و پیروزی نصیب می‌کند.

علی علیه السّلام با چهار هزار نفر از مهاجرین و انصار به سوی آنان حرکت کرد و از راهی غیر از آن راهی که دو نفر قبلی رفته بودند رفت، چون آن دو نفر خیلی یواش و با ملایمت راه می‌رفتند و علی علیه السّلام چنان می‌رفت که قوم را خسته کرد تا به جایی رسید که مسلمانان آنان را دیدند، وقتی اهل وادی یابس شنیدند علی علیه السّلام آمده، برای جنگ بیرون آمدند در آن وقت مردی سلاح به دست آمد و علی علیه السّلام با تعدادی از افرادش خارج شد، پس اهل وادی گفتند: شما چه کسانی هستید؟ و از کجا آمده‌اید؟

علی علیه السّلام فرمود: من علیّ بن ابی طالب هستم آمدیم اسلام را بر شما عرضه کنیم اگر قبول کردید که هیچ و گر نه با شما جنگ می‌کنیم.

گفتند: ما تو و اصحابت را می‌کشیم، وعده‌ی بین ما و تو ظهر فردا، آنان رفتند و علی علیه السّلام نیز برگشت، وقتی شب شد و تاریکی همه جا را گرفت علی علیه السّلام به یارانش دستور داد که به چهارپایانشان خوبی کنند و برسند وقتی صبح شد در هوای نیمه تاریک نماز خواند، سپس با یارانش بر اهل وادی شبیخون زد و آنان غافلگیر شدند و ندانستند، تا اینکه سواران بر آنان تاختند، آنان حتّی دوست و دشمن را تشخیص نمی‌دادند.

آن حضرت جنگجویان آنها را کشت و خاندانشان را اسیر کرد و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۷

اموالشان را مباح نمود و شهرشان را خراب کرده و با اسیران و اموال بازگشت.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله قبل از رسیدن علی علیه السّلام بر منبر رفت و مردم را از فتح و پیروزی مسلمین با خبر ساخت و به آنان اعلام نمود که از مسلمانان جز دو مرد از دست نرفته است و سپس از منبر پایین آمده و با جمیع اهل مدینه به استقبال علی علیه السّلام رفت تا آنکه او را در سه میلی مدینه ملاقات نمود، وقتی علی علیه السّلام رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را دید که به استقبال او می‌آید از اسبش پایین آمده و نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نیز از اسب پایین آمده و دست علی علیه السّلام را گرفت و بین دو چشمش را بوسید «۱».

و از جعفر بن محمّد علیه السّلام آمده است: مسلمانها هرگز آن مقدار غنیمت نیاورده بودند مگر از خیبر، که آن جنگ نیز همانند خیبر بود، پس خدای تعالی در آن روز این سوره را نازل فرمود «۲».

وَ إِنَّهُ عَلی ذلِکَ لَشَهِیدٌ که البته انسان شهادت می‌دهد و می‌داند که کفران نعمت می‌کند، یا خداوند شاهد است بر اینکه انسان کفران نعمت می‌کند.

وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَیْرِ لَشَدِیدٌ شدید، یعنی بخیل یا قوی. و مقصود از خیر مال یا حیات، یا هر چیزی است که ملایم و سازگار با انسان باشد، یعنی و او دوستدار بر جمع مال و نگه‌داشت آن است.

أَ فَلا یَعْلَمُ إِذا بُعْثِرَ آیا نمی‌داند آنگاه که برانگیخته شوند؟! ما فِی الْقُبُورِ از گور خاکی از مرده‌ها، و گور بدن‌ها از قوا و

---

(۱) امالی- شیخ الطائفه- تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

(۲) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۸

فعلیّت‌ها و قوا و استعدادهای نهانی.

وَ حُصِّلَ ما فِی الصُّدُورِ که نیّت‌ها، اراده‌ها، خیال‌ها و اعتقادهای قلبی را آشکار می‌سازد.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ یَوْمَئِذٍ لَخَبِیرٌ این جمله مفعول «یعلم» است که عامل از آن معلّق شده، یعنی، شایسته است که این مطلب را بداند و در نتیجه از مخالفت با گفتار رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خودداری و امتناع نماید و ضمیر لفظ «بهم» به انسان برمی‌گردد.

زیرا انسان یا در معنا جنس است، یا به «ما فِی الْقُبُورِ» برمی‌گردد و تعبیر به لفظ «ما» بدان جهت است که آنچه که در قبرهاست، مادام که در قبرها باشد در حکم غیر قابل است و آنگاه که برانگیخته شوند و از گور بیرون بیایند در حکم صاحب شعور و عقل می‌شوند.

قال علیّ علیه السّلام:

ربّ عالم قد قتله جهله و علمه معه لا ینفعه بسا علمی که جهلش او را کشته و نابود کرده و از دانشش که با اوست هیچ سودی نبرده است.

بسا عالمی کشته جهل خویش نبسته از آن علم مرهم، به ریش

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۶۱ و ۱۶۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۰۹

سورة القارعة ..... ص: ۶۰۹

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر یازده آیه است.

[سوره القارعة (۱۰۱): آیات ۱ تا ۱۱] ..... ص : ۶۰۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
الْقارِعَةُ (۱) مَا الْقارِعَةُ (۲) وَ ما أَدْراكَ مَا الْقارِعَةُ (۳) يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَراشِ الْمَبْثُوثِ (۴)
وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (۵) فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ (۶) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ راضِيَةٍ (۷) وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ (۸) فَأُمُّهُ هاوِيَةٌ (۹)
وَ ما أَدْراكَ ما هِيَهْ (۱۰) نارٌ حامِيَةٌ (۱۱)

ترجمه: ..... ص : ۶۰۹

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان
در هم کوب.
در هم کوب چیست؟
و تو چه می‌دانی که در هم کوب چیست؟
روزی که مردم مانند پروانه‌های پراکنده باشند.
و کوهها مانند پشمهای رنگین زده باشند.
در آن حال هر کس کفّه‌ها [ی اعمال خیر] ش سنگین باشد،
او در زندگانی پسندیده است.
و اما کسی که کفّه‌ها [ی اعمال خیر] ش سبک باشد،
بازگشتگاه او دوزخ است.
و تو چه می‌دانی آن چیست؟
آتشی است [بس] سوزان.

تفسیر ..... ص : ۶۰۹

الْقارِعَةُ مَا الْقارِعَةُ وَ ما أَدْراكَ مَا الْقارِعَةُ گذاشتن اسم ظاهر به جای ضمیر (چون القارعه ذکر شده دیگر تکرار آن به طور معمول لزومی ندارد و باید ضمیر «ها» به جای آن بیاید، مگر تأکید باشد) و تکرار استفهام لفظ ما سه بار آمده است.
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۰
و نفی دانستن محمّد صلّی اللّه علیه و آله (ما ادریک یعنی تو چه می‌دانی) یا دانستن هر کسی که در او شأن دانستن است بزرگ دانستن و با وحشت نشان دادن قارعه است و مقصود از قارعه یا قیامت است که آن هر کسی را که در دنیا انانیّت داشته باشد با آنچه که در آن موجود است از واهمه‌ها و منزل‌های هولناک همه را می‌کوبد یا مقصود مصیبتی است که در قیامت واقع می‌شود.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَراشِ الْمَبْثُوثِ مردم در آن روز مانند ملخ پراكنده شوند، به علّت اينكه ملخ خود را به چراغ مى‌زند و حركت و پردازش داراى نظم و نظام نيست.

مردم را در قيامت تشبيه به ملخ كرد، چون تحيّر و سرگردانى آنان زياد و حركاتشان نامنظم است، چنانكه (در آيه ۷ سوره فتح) مى‌فرمايد: «كَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ» و لفظ «يوم» منصوب بسبب «قارعة» است، يا منصوب به «أغنى» يا به «يكون» كه هر دو محذوف مى‌باشند.

وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ لفظ «عهن» به معناى پشم، يا پشم رنگ شده است و «منفوش» يعنى منتشر و پراكنده، يعنى كوهها مانند پشم رنگ شده‌ى زده شده است.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ راضِيَةٍ هر كه كردارش را وزنى است او را خشنودى است، چه راضى يعنى صاحب رضا، يا وصف به جاى متعلّق است، يعنى، زندگى كه صاحبش به آن راضى است.

وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُمُّهُ هاوِيَةٌ لفظ «أمّ» در اينجا به معناى مسكن يا خادم است، يا معناى آن اين است كه سبك و زنان با

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۱

سرش در آتش سرنگون مى‌شوند و ليكن معناى اوّل بهتر است تا ظاهر آن موافق تفسير آيه بعد باشد كه مى‌فرمايد:

وَ ما أَدْراكَ ما هِيَهْ نارٌ حامِيَةٌ و چگونه چيستى آن را تصوّر مى‌كنى در حالى كه آن آتشى است كه حرارت آن شديد و گدازنده است.

قال علىّ عليه السّلام:

نحن النّمرقة الوسطى، بها يلحق التّالى و اليها يرجع الغالى ما تكيه‌گاه عادليم كه بايد پس افتادگان خود را بدان برسانند و پيشتازان بدان تكيه كنند.

ما تكيه‌گاه عادل و اندر ميانه‌ايم از بهر پيشتاز و پس افتاده ملجأييم

منهاج البراعة علامه‌ى خويى قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۶۶

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۲

سورة التّكاثر ..... ص : ۶۱۲

اشاره

اين سوره مدنى است و بعضى گفته‌اند مكّى است و مشتمل بر هشت آيه است

[سوره التكاثر (۱۰۲): آيات ۱ تا ۸] ..... ص : ۶۱۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

أَلْهاكُمُ التَّكاثُرُ (۱) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقابِرَ (۲) كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۳) ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (۴)

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ (۵) لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ (۶) ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَيْنَ الْيَقِينِ (۷) ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (۸)

ترجمه: ..... ص : ۶۱۲

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

فزون‌طلبی شما را بازی داد.

تا آنکه با گورها رو در رو شدید.

حاشا، زودا که بدانید.

باز حاشا، زودا که بدانید.

حاشا اگر به علم الیقین بدانید [به خود آیید].

بی‌شبهه دوزخ را ببینید.

سپس آن را به عین الیقین بنگرید.

سپس در چنین روز از شما در باره‌ی نعمتها [ی کفران شده‌ی دنیا] بازخواست شود.

تفسیر ..... ص : ۶۱۲

اشاره

أَلْهاكُمُ التَّكاثُرُ «تکاثر» یعنی فخر کردن و غلبه کردن بر یکدیگر به کثرت مال و اولاد، یا به کثرت عشایر و قبایل، یا همّت ورزیدن به تکثیر اموال و اولاد و به همه‌ی این معانی در اخبار اشاره شده است.

حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقابِرَ تفاخر به زنده‌ها شما را قانع نکرد تا مردگان را نیز به شمارش آوردید، در حالی که عبرت گرفتن از مرده‌ها بهتر از افتخار به آنان بود، یا تفاخر و طلب زیادی شما را مشغول کرد تا

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۳

مردید و به قبرها داخل شدید.

و به هر یک از این معانی در اخبار اشاره شده است.

كَلَّا منع از تکاثر است، یعنی از این کار خودداری کنید.

سَوْفَ تَعْلَمُونَ به زودی می‌دانید که مشغول شدن به تکاثر و غفلت از آخرت سبب دخول در آتش است، بلکه آن عین دخول در آتش است و لکن چون مدارک شما بی حسّ و چشمان شما را در دنیا پرده گرفته دیگر درد آن را احساس نمی‌کنید و آتش و انواع عذاب آن را نمی‌بینید. یا معنای آیه این است که به زودی شما از اهل علم می‌شوید و آنگاه که عالم شدید جهنّم را می‌بینید و در آن صورت دیگر علم شما فایده‌ای نمی‌بخشد.

ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ تاکید جمله‌ی اوّل است و آوردن «ثمّ» برای مبالغه در تأکید است، یا جمله‌ی اوّل در قیامت صغری و جمله‌ی دوّم در قیامت کبری است.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ای کاش در دنیا جهنّم را می‌دیدید، همانطور که در آخرت می‌نگرید، ... مکرّر این مطلب گذشته که چون علوم نفوس غیر از معلومات است و انفکاک معلوم از علم جایز است هرگاه نفوس از سرای علم پشت کند به گمان افتد، لذا در کتاب و اخبار به آن ظنون نامیده می‌شود، حال اگر به علم رو کند ظنون و گمان‌هایش معلوم می‌شود، بلکه از علوم نیز شریفتر می‌گردد.

و به یقین می‌رسد.

مراتب سه‌گانه یقین ..... ص : ۶۱۳

۱- علم الیقین و آن ادراک شیئی است با صورتی که در نفس

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۴

حاصل است به وسیله‌ی دیدن و شهود آثار آن شیئی، یا یافتن آن شیئی در وجود خودش.

۲- عین الیقین و آن مشاهده کردن عین آن چیز است.

۳- حقّ الیقین و آن محقّق شدن به آن شیئی است.

و معنای آیه این است: اگر شما در دنیا علم یقین داشتید منجرّ می‌شد که در دنیا جهنّم را ببینند، زیرا گمان شما را به علم و علم به رزیت و رزیت به معاینه و معاینه به تحقّق می‌رساند.

و تفصیل تمام و کامل مراتب ظنّ و علم و یقین گذشت و نیز در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعال: «و لبئس ما شروا به أنفسهم لو کانوا یعلمون» فرق بین علم اخروی و علم دنیوی گذشت.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّها عَیْنَ الْیَقِینِ بدان که رؤیت دارای مراتبی است، اوّلین مرتبه‌اش مشاهده با تمام درجات آن است، مانند آنکه از دور چیزی را ببیند و جمیع مشخّصات و دقایق شخص و صورت آن را تمیز ندهد.

و مرتبه‌ی دوّم معاینه است، مثل آنکه چیزی را با جمیع مشخّصات و دقایق وجودش ببیند و مرتبه‌ی سوّم متحقّق شدن به آن چیزی است که می‌بیند با همه‌ی درجات آن.

ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ آوردن به لفظ «ثمّ» برای اشاره به این است که این سؤال پس از آن می‌شود که می‌فهمند به چیزهایی مشغول شده‌اند که هیچ فایده‌ای نداشته است.

و ممکن است لفظ «ثمّ» جهت ترتیب در اخبار باشد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۵

«در حقیقت نعمت» ..... ص : ۶۱۵

یَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِیمِ در اخبار بسیاری آمده است: از جمله‌ی نعمت‌هایی که در قیامت از آن سؤال می‌شود چیزهایی است که با قوای حیوانی و لذّت‌های دنیوی سازگاری دارد، مانند طعام، لباس، خرما و آب خنک و در اخبار دیگری از اینکه سؤال از موارد فوق باشد انکار شده و در آن اخبار آمده است که سؤال و منّت گذاشتن در مورد نعمت صفت آدم نادان و پست است و خداوند خود از این کار نهی کرده است و خدای تعالی متّصف به صفتی نمی‌شود که آن را برای بندگانش راضی نمی‌شود.

بلکه نعمتی که از آن سؤال می‌شود عبارت از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام است، یا دوستی ما اهل بیت، یا ولایت ما اهل بیت چنانکه در اخبار آمده است.

و تحقیق در این مقام و جمع بین اخبار این است که نعمت چنانچه مکرّر گذشته است جز ولایت و هر چیزی که متّصل به ولایت باشد چیزی نیست، اعم از آنکه از ملایمت و سازگارهای حیوانی باشد، یا از موذیات و آزار دهنده‌های قوای حیوانی.

و به عبارت دیگر: اعمّ از آنکه از نعمت‌های دنیوی شمرده شود یا از نعمت‌های دنیوی، همین اندازه که به ولایت ارتباط و بستگی دارد نعمت حساب می‌شود و هر چیزی که از ولایت منقطع شود اگر چه به صورت نعمت باشد، نکبت به حساب می‌آید و هر کس که متّصل به ولایت باشد مهمان خدای تعالی می‌شود و تمام نعمت‌های صوری و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۶

معنوی برای او مباح می‌گردد و مأمور به تصرّف در آنها می‌شود و منطوق قول خدای تعالی:

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُلُوا مِنْ طَیِّباتِ ما رَزَقْناکُمْ» دلالت بر این معنا دارد و خدای تعالی از هیچ یک از نعمت‌ها سؤال نمی‌کند و اگر هم سؤال کند همانند سؤال از مهمان می‌شود امّا و اینکه او چگونه خورده؟ و چه مقدار خورده؟

و چرا به مقداری که خورده برای من کار نکرده است؟

اینگونه سؤالها از بشر قبیح است تا چه رسد به خالق بشر و کسی که از ولایت منقطع شده جمیع نعمت‌های صوری‌اش در دست او غصبی است.

و حاکم و مالک حق دارند از تصرّفات غاصب در چیز غصب شده سؤال کنند و چنین سؤالی قبیح نیست و چون خطاب در این آیه برای کسانی است که محجوب و منقطع از ولایت هستند لذا مقصود از نعیم ولایت و سپس جمیع سازگارها و ملایمات حیوانی و انسانی است و سؤال از ادای شکر آنها و صرف آنها در مصرف واقعی است.

و ممکن است معنای آیه این باشد: آنگاه که حجاب خیال و وهم از چشمان شما برداشته شد و به دار علم رسیدید و جهنّم و دردهای آن و بهشت و لذّات آن را مشاهده کردید و معاینه نمودید که نعمت‌های صوری سبب دخول جهنّم شده و یقین کردید که نعمت‌های صوری در حقیقت نقبت و نکبت بوده و نعمت همان ولایت و لوازم آن بوده که عبارت از بهشت و نعمت‌های آن است.

آنگاه است که مورد سؤال قرار می‌گیرد، آیا آن لذّت‌های حیوانی

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۷

که شما داشتید نعمت بوده، یا آنچه که مؤمنین داشتند؟ این سؤال جهت سرزنش شماست.

یا معنای آیه این است که شما وقتی به مقام معاینه رسیدید از شما در باره مقام حقّ الیقین سؤال می‌شود که آن چیست؟ چون با معاینه ذوق و حقیقت را می‌یابند و سؤال و جواب از آن برای شما جایز می‌شود.

آنچه که از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روایت شده مؤیّد جمع بن اخبار است که ما انجام دادیم.

از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمده است «۱»: در باره‌ی هر نعمتی از صاحبش سؤال می‌شود مگر آن نعمت که در جهاد یا در حج باشد، چه سالک الی اللّه که ولایت را قبول کرده باشد همیشه در جهاد و حجّ است، چه این مطلب را احساس کند و بفهمد یا نفهمد.

و همچنین روایت امام صادق علیه السّلام نیز مؤیّد جمع ماست که فرمود «۲»: هر کس نام خدا را بر طعام ذکر کند از آن نعمت مورد سؤال قرار نمی‌گیرد.

زیرا کسی که اسم خدا را ذکر کند نمی‌تواند حقیقت نام خدا را ذکر کند مگر از ناحیه‌ی ولایت با بیعت خاصّ ولوی در غیر این صورت او ذاکر به مضمون است نه واقعی.

کسی که دارای شیخ و استاد و مرشد نباشد شیطان برگردن او متمکّن است و بر او شیطان مسلّط و متمکن است و تمام اقوال و افعال و احوالش با تصرّف شیطان صورت می‌گیرد.

---

(۱) من لا یحضره الفقیه و نور الثقلین ج ۵ ص ۶۶۵.

(۲) امالی الصدوق و نور الثقلین ج ۵ ص ۶۶۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۱۸

پس آنگاه که می‌گوید: بسم اللّه شیطان در او تصرّف می‌کند و لفظ را از معنایش خالی می‌سازد و خودش را به جای اللّه قرار

می‌دهد و در حقیقت بسم اللّه بسم الشّیطان می‌شود.

چنانچه تحقیق این مطلب در اوّل فاتحهٔ الکتاب گذشت و سوره‌ای که می‌آید این جمع را تأیید می‌کند زیرا سؤال از نعمت که خداوند بر بندگانش نعمت داده، به وجهی خسران و زیان است.

قال علیّ علیه السّلام:

ربّ عالم قد قلته جهله و علمه معه لا ینفعه بسا عالمی که جهلش او را کشته و نابود کرده و از دانشش که با اوست هیچ سودی نبرده است.

بسا عالمی کشته جهل خویش نبسته از آن علم مرهم، به ریش

منهاج البراعهٔ علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۶۱ و ۱۶۲

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۶۱۹

سورهٔ العصر ..... ص : ۶۱۹

اشاره

این سوره مکّی است و دارای سه آیه است.

[سوره العصر (۱۰۳): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۱۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ الْعَصْرِ (۱) إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِي خُسْرٍ (۲) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ (۳)

ترجمه: ..... ص : ۶۱۹

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

سوگند به روزگار.

که بیگمان انسان در زیانکاری است.

مگر کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته کرده‌اند و همدیگر را به شکیبایی سفارش کرده‌اند.

تفسیر ..... ص : ۶۱۹

وَ الْعَصْرِ مقصود از عصر وقت نماز عصر است که خدای تعالی به آن قسم یاد کرده است همانطور که به ظهر قسم خورده، یا مقصود از آن، مطلق دهر است، یا عصر نبیّ صلّی اللّه علیه و آله است.

بنابر اینکه لام برای تعریف عهد باشد، یا صلاهٔ عصر مقصود است، یا مراد ملکوت وجود است، چون بعد از آن آفتاب حقیقت در عالم طبع پنهان می‌شود و نماز عصر با مثال صعودی و بلندش فشرده‌ی عالم طبع است، همانطور که با مثال هبوطی و پایین‌اش فشرده‌ی جبروت است، یا مقصود از عصر مطلق عالم طبع است، چه آن فشرده‌ی ملکوت است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۰

إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِی خُسْرٍ لفظ «خسر» مانند «فرح» و «ضرب» یعنی گم شد و «خسر» با یک ضمّه و دو ضمّه مصدر آن است «خسر» یعنی در تجارتش از سرمایه‌اش کم آورد و انسان مادام که به بیعت خاصّ ولوی ایمان نیاورده بر راه صحیح و راست نیست.

زیرا راه علی علیه السّلام ولایت اوست و چنین شخصی هنوز در قلبش باز نشده و تا چندی که در قلبش با ولایت تکلیفی که ریسمانی از مردم است باز نشده باشد هر کاری که انجام دهد فعلیّتی برای او حاصل می‌شود که در جهت نفس اوست.

یعنی، جهت سفلی و پایین و هر فعلیّتی که برای نفس از جهت سفلی و پایین آن حاصل شود انسانیّت او که همان ولایت تکوینی و ریسمان از جانب خداست، تحت همان فعلیّت سفلی پنهان می‌شود و انسانیّت او کالای اوست و مخفی شدن آن زیان و خسران کالا است و انسان هیچ لحظه‌ای خالی از فعل و فعلیّت نیست، پس جمیع افراد انسان به طور دایمی در زیان هستند.

إِلَّا الَّذِینَ آمَنُوا مگر کسانی که با بیعت عام، ایمان آورده‌اند.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ و با بیعت خاصّ شایسته کردار شدند، یا معنای آیه چنین است: مگر کسانی که با بیعت خاص ایمان آوردند و با وفا به شروط بیعت عمل صالح انجام دادند.

وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ تواصی و سفارش به یکدیگر اعم از آن است که به گفتار باشد یا به حال یا به فعل یا به دعا و التماس از خدا در حضور یا در حال غیبت.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۱

چون در سوره‌ی بقره در ضمن قول خدای تعالی: «اولئک یدعون إلی النّار و اللّه یدعوا إلی الجنّة» گذشت این مطلب که مؤمن با وجودش به بهشت دعوت می‌کند اگر چه از حیث گفتار دعوت نباشد.

و مقصود از حقّ، ولایت است زیرا ولایت با حقیقت، حقیّت حقّ است.

و اگر مقصود از حق، حق مطلق هم باشد باز مقصود از آن ولایت است، زیرا ظهور حقّ مطلق نمی‌شود مگر به وسیله‌ی حقّ مضاف که همان ولایت است و هر امر ثابت و هر امر غیر باطل به وسیله‌ی اراده ولایت اراده می‌شود که همه‌ی اینها از شعبه‌های ولایت است.

وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ و به یکدیگر بر حق سفارش کنند، یا بر مطلق صبر که جمیع انواع صبر که امّهات آنها سه است:

۱- صبر بر مصایب.

۲- صبر از معاصی.

۳- صبر بر طاعت که هر سه به صبر بر حقّ برمی‌گردد، چون منظور از صبر بر مصائب این است که هنگام مصیبت بی‌تابی نکند، چون بی‌تابی نمی‌شود مگر با غفلت از ولایت.

و منظور از صبر از معاصی خارج نشدن نفس از فرمانبری عقل در ادامه‌ی حق است و خروج از انقیاد و تسلیم جز با غفلت از ولایت محقق نمی‌شود و صبر بر طاعت چیزی جز صبر بر ولایت که روح هر طاعتی است نمی‌باشد.

و شکّی نیست که مؤمنین هرگاه با هم ملاقات کنند برای هر یک به سبب ملاقات دیگری صبر و زیادی توجّه و اشتداد انتظار وجه‌ی ولوی حاصل می‌شود و مؤمن این معنا را در وجود خود می‌یابد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۲

سورة الهمزة ..... ص : ۶۲۲

اشاره

اين سوره مكّى است و داراى نه آيه است

[سوره الهمزة (۱۰۴): آيات ۱ تا ۹] ..... ص : ۶۲۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ (۱) الَّذِى جَمَعَ مالاً وَ عَدَّدَهُ (۲) يَحْسَبُ أَنَّ مالَهُ أَخْلَدَهُ (۳) كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِى الْحُطَمَةِ (۴)
وَ ما أَدْراكَ مَا الْحُطَمَةُ (۵) نارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ (۶) الَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ (۷) إِنَّها عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ (۸) فِى عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (۹)

ترجمه: ..... ص : ۶۲۲

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

واى بر هر عيبجويى طعنه‌زن،

همان كه مالى گرد آورد و شماره‌اش كرد.

پندارد كه مالش او را جاودانه مى‌سازد.

حاشا، بى‌شبهه به كام در هم شكن انداخته شود.

و تو چه دانى كه در هم شكن چيست.

آتش فروزان الهى.

همان كه بر دلها راه يابد.

برايشان لايه لايه فرو افتد.

در ستونهايى بالا بلند.

تفسير ..... ص : ۶۲۲

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ لفظ «همز» به معناى عيب‌جويى، فشار، به ستوه آوردن، هل دادن، زدن، گاز گرفتن و شكستن آمده است.

و همه‌ى اين معانى از باب نصر، ضرب، «لمز» به معناى عيب و اشاره‌ى با چشم و نحو آنها به معناى زدن و هل دادن است و فعل از باب «نصر» و «ضرب».

بعضى گفته‌اند: مقصود از «همزة» طعنه زننده و مقصود از «لمزة»

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۳

غيبت كننده است و بعضى بر عكس گفته‌اند.

و بعضى گفته‌اند: «همزة» كسى است كه در حضور تو طعنه مى‌زند و «لمزة» كسى است كه به صورت عادت و خاصيّت در آمده باشد.

و دو صفت رذل و پست در تركيب شيطنت و سبعيّت و بهيميّت حاصل مى‌شوند، چه صاحب اين دو صفت با شيطنت خودش بر مردم تكبّر كرده و آنان را تحقير مى‌كند و با غضب خويش برترى كسى را كه بر او برترى دارد دفع مى‌كند و با شهوتش مى‌خواهد

در بین مردم مورد ستایش و صاحب فضیلت و محبوب بوده باشد.

و هرگاه این خصلت‌ها جمع شد غیبت و عیب‌جویی می‌کند و طعنه می‌زند تا خودش را ببیند و بر مردم استکبار نموده و آنها را تحقیر کند و می‌خواهد با ظهور نقص در مردم و ظاهر نبودن نقص خودش در بین مردم محبوب باشد.

بنابراین آن دو صفت پست‌ترین رذیلت‌هاست.

الَّذِی جَمَعَ مالًا آنکه با حرص و طمع مال جمع می‌کند که نتیجه‌ی قوّه‌ی شهویّه اوست.

وَ عَدَّدَهُ و مالش را مکرّر می‌شمارد، چون آن را دوست دارد، یا آماده می‌کند برای حوادثی که برای او پیش می‌آید و آماده کردن مال برای حوادث و بلایا نتیجه‌ی قوای سه‌گانه است.

چون به وسیله‌ی شیطنت استکبار بر خلق را می‌خواهد و برای آن کار تدبیر می‌اندیشد و اسبابش را آماده می‌سازد و با قوّه‌ی شهوت مال را دوست دارد و آن را ذخیره می‌کند و با قوّه‌ی غضب می‌خواهد آنچه را که بر او وارد می‌شود و سازگار نیست از سر راه برداشته و هر کس را

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۴

که بخواهد او را از حالت خودش خارج سازد دفع کند و اسباب این کار را نیز مهیّا و آماده می‌سازد.

یَحْسَبُ أَنَّ مالَهُ أَخْلَدَهُ این جمله یا اخبار است، یا طلب خبر است به تقدیر استفهام.

کَلَّا منع از این گمان است، یعنی آنان می‌میرند، لَیُنْبَذَنَّ فِی الْحُطَمَةِ لفظ «الحطم» به معنای شکستن یا مخصوص به خسک است و «حطمة» مانند «همزة» آتش شدید و اسم جهنّم یا در جهنّم است.

وَ ما أَدْراکَ مَا الْحُطَمَةُ نارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الْأَفْئِدَةِ و آن آتش مانند آتش‌های دنیا نیست که از اجسام فراتر نرود، بلکه از اجسام فراتر می‌رود و به قلب می‌رسد، بلکه به بالاترین مرتبه‌ی قلب می‌رسد که تالی و پشت سر روح است که آن «فؤاد» است.

و نمونه‌ی آن در دنیا این است که شخص موصوف به دو رذیلت و صفت پست که تحت حکم قوای سه‌گانه مغلوب و مقهور است نفس انسانی و قلب او را می‌سوزاند و از بین می‌برد به نحوی که گویی هیچ گاه انسانیّت و قلبی نبوده، اگر خوب و به دقّت به او نظر کنی می‌بینی که هیچ یک از صفات انسان در او نیست.

إِنَّها بر اثر حطمه، یا آتش، عَلَیْهِمْ مُؤْصَدَةٌ در جهنّم بر روی آنان بسته می‌شود (که نتوانند از آن فرار کنند)، یا آتش بر آنان منطبق می‌شود به نحوی که هیچ یک از آنان را فرو نمی‌گذارد.

فِی عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ لفظ «العمد» با حرکت و «العمد» با دو ضمّه که به دو قرائت خوانده شده جمع «عمود» است و ظرف حال است از ضمیر مجرور به «علی» یعنی آنان بر ستونهای بلند بسته شده‌اند. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۵

یا حال از ضمیر منصوب است، یعنی آتش بر آنان احاطه کرده، در حالی که آنان در میخ‌های آهنی داغ شده هستند، یعنی درها بر روی آنان بسته می‌شوند، سپس آن درها با میخ آهنی محکم می‌شوند.

و بعضی گفته‌اند: مقصود ستون‌های سرادق‌هاست که خدای تعالی فرمود: «أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها» و بعضی گفته‌اند: مقصود از «عمد» غل و زنجیرهایی است که با آنان بسته می‌شوند.

قال علیّ علیه السّلام:

من استقبل وجوه الاراء عرف مواقع الخطاء هر کس دلیل آرای مختلفه را بررسی کند لغزشگاهها و جایگاههای خطا را می‌فهمد.

هر که روی آرد به آرا از دلیل می‌شناسد آنچه می‌باشد علیل

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۲۵۰ و ۲۵۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۶

سورة الفيل ..... ص : ۶۲۶

اشاره

اين سوره مكّى است و داراى پنج آيه است.

[سوره الفيل (۱۰۵): آيات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۲۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحابِ الْفِيلِ (۱) أَ لَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ (۲) وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ (۳) تَرْمِيهِمْ بِحِجارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (۴)
فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۶۲۶

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
آيا ندانسته‌اى كه پروردگارت با پيلسواران چگونه رفتار كرد؟
آيا نيرنگشان را بى‌اثر نساخت.
و بر سر آنان پرندگانى فوج فوج فرستاد.
كه بر آنان سنگريزه‌هايى از سنگ- گل فرو انداختند.
و سر انجام آنان را مانند برگ كاه جويده ساخت.

تفسير ..... ص : ۶۲۶

أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحابِ الْفِيلِ خطاب عام يا مخصوص به محمّد صلّى اللّه عليه و آله است، يعنى داستان اصحاب فيل مشهور است و هر بيننده‌اى آن را مى‌بيند اگر چه زمانش گذشته باشد و محمّد صلّى اللّه عليه و آله چشم بصيرتش را باز كرد به نحوى كه گذشته و آينده در نظر او مانند زمان حاضر شد.
أَ لَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ آيا حيله‌ى آنان كه براى خراب كردن كعبه بود، موجب فِي تَضْلِيلٍ فنا و هلاك، يا در راه نيافتن به مقصد آنان انجام نپذيرفت؟.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۷
راويان همگى اجماع كرده‌اند كسى كه با فيل به كعبه حمله كرد پادشاه يمن بود.
و بعضى گفته‌اند: از جانب نجاشى پادشاه حبشه در يمن بود و حركت او به سوى مكّه به دستور نجاشى بوده و اين نجاشى جدّ آن نجاشى بود كه در زمان نبىّ صلّى اللّه عليه و آله بود و اقرار به نبىّ صلّى اللّه عليه و آله كرد.
و اسم پادشاه يمن ابرهة بن صبّاح اثرم بود و كنيه‌ى او ابو يكسوم كه كعبه‌اى در يمن بنا كرد و مردم را امر كرد به آنجا حجّ كنند.

امّا مردی از بنی کنانه خارج شد و به یمن آمد و سپس به آنجا نظر کرد و برای قضای حاجت در آنجا نشست و قضای حاجت کرد.
ابرهه غضبناک شد و سوگند یاد کرد که خانه‌ی خدا را خراب کند، سپس با لشگریانش خارج شد و در شش میلی مکّه فرود آمد، پس مقدّمه‌ی لشگر را فرستاد و مقدّمه‌ی لشگر به دویست شتر عبد المطّلب بر خوردند و آنان را با خود به غنیمت گرفتند.
وقتی عبد المطّلب خبردار شد از مکّه خارج شد و نزد قوم آمد و از ابرهه طلب اذن نمود، پس از آنکه شناختند او رئیس قوم است اجازه‌ی ورود دادند عبد المطّلب داخل شد در حالی که ابرهه بر تخت نشسته بود.
ابرهه به عبد المطّلب احترام کرد و از تخت خود پایین آمد و با او نشست، سپس گفت حاجت تو چیست؟
گفت: حاجت من دویست شتر است که مقدّمه‌ی لشگر شما آنها را گرفته‌اند.
ابرهه گفت: از دیدن تو من خوشم آمد و سخن تو مرا به تو مایل
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۸
و راغب کرد، عبد المطّلب گفت: چرا ای پادشاه؟
گفت: من آمده‌ام خانه‌ی عزّت و شرف شما را خراب کنم و تو آمده‌ای حاجت خویش را از من می‌خواهی و هیچ درخواست نمی‌کنی که من از ویران کردن خانه‌ی شما منصرف شوم.
عبد المطلب گفت: من صاحب شتران هستم و برای خانه صاحب و ربّ است که تو را از این کار منع می‌کند.
پس ابو یکسوم دستور داد شترانش را برگردانند و او خارج شد و رفت، وقتی صبح شد آنان خواستند فیل خویش را برای حمله بفرستند، ولی فیل برانگیخته نشد و نرفت.
و بعضی گفته‌اند: با آنان یک فیل بود و اسم آن محمود بود، بعضی گفته‌اند: هشت فیل و بعض دوازده فیل، پس پرندگان از جانب دریا ظاهر شدند که در منقار هر یک سه عدد سنگ و دو سنگ در پاهایشان بود و این پرنده‌ها بر سر آنان پرواز می‌کردند و سنگ را به دماغ آنان پرت می‌کردند و سنگ در دماغ آنان می‌رفت و از پشتشان خارج می‌شد و بدنهایشان را پاره پاره می‌کرد.
پس همانطور که خدای تعالی فرمود: «كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ» (عطف جویده) و از آن لشگر جز یک نفر نماند که او فرار کرد و هر چه دیده بود به مردم خبر می‌داد، وقتی او به یمن رسید ناگهان یک پرنده از همان پرنده‌ها سر رسید، او سرش را بالا کرد و گفت این پرنده از همان پرنده‌هاست.
در این حال پرنده بالای سر و محاذی سر او قرار گرفت و سپس سنگ را بر او انداخت که از مقعد او خارج شد و مرد و این داستان در
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۲۹
سالی اتّفاق افتاد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در آن سال متولّد شد و بعض گفته‌اند:
این واقعه بیست و سه سال و بعضی گفته‌اند چهل سال قبل از تولّد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله روی داده است.
وَ أَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً أَبابِيلَ لفظ «أبابيل» جمع است که مفرد ندارد، گفته می‌شود: «أبّل أبابيل» یعنی متفرّق و پراکنده کرد، یا جمع «ابّاله» با کسر همزه و تشدید باء، یا جمع «ابّیل» مانند «سکّیت» به معنای دسته‌ای از پرندگان و شتران و آنچه را که پشت سر آنها می‌آیند، می‌باشد و این پرندگان معروف به ابابیل بوده‌اند.
و در خبری از امام باقر علیه السّلام آمده است: سر آن پرنده‌ها مانند سر درندگان و ناخن‌هایشان مانند ناخنهای درندگان بوده و کسی و چنین پرندگانی را پیش از آن دنده و پس از آن نیز ندیده است.
تَرْمِيهِمْ بِحِجارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ لفظ «سجّیل» معرّب «سنگ گل» است.
فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ آنان به مانند برگ زراعت که کرم خورده باشد، یا مانند زراعتی که دانه‌اش خورده شده و بی‌دانه بماند، یا

همانند کاهی که چهارپایان خورده باشند و دفع کرده باشند، گردیدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۰

سورة قریش ..... ص : ۶۳۰

اشاره

این سوره مشتمل بر چهار آیه است و مکّی است.

[سوره قریش (۱۰۶): آیات ۱ تا ۴] ..... ص : ۶۳۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلافِ قُرَيْشٍ (۱) إِيلافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّيْفِ (۲) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ (۳) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۶۳۰

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

برای همبستگی قریش.

همیستگیشان در کوچ زمستانی و تابستانی.

پس باید صاحب این خانه را بپرستند.

همان که ایشان را پس از گرسنگی [آذوقه و] خوراک داد و پس از ترس [و نگرانی]، ایمن داشت.

تفسیر ..... ص : ۶۳۰

لِإِيلافِ قُرَيْشٍ إِيلافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتاءِ وَ الصَّيْفِ لفظ «لإيلاف» «ليلاف» خوانده شده بدون همزه و «الافهم» بدون یاء نیز خوانده شده و دلیل قریش مثل قرائت اوّل خوانده شده که «إيلافهم» با همزه و یاء بعد از آن خوانده شده و ایلاف قریش ایلافهم در هر دو با همزه و یاء بعد از آن نیز خوانده شده است ضمنا چون جار و مجرور است یا متعلّق به «فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ» یا به:

«فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحابِ الْفِيلِ» می‌باشد، چون سوره‌ی اوّل در مقام امتنان بر قریش بود که خانه و مسکن آنها را مأمن و محلّ امن قرار داده است.

یا متعلّق به:لْيَعْبُدُوا رَبَّ هذَا الْبَيْتِ

می‌باشد، یعنی، حالا که

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۱

خداوند قریش را در برابر پادشاهان نواحی مختلف مثل فارس و شام و حبشه و یمن، مورد لطف قرار داده است و آن به واسطه خانه خداست که در آن است، پس باید اینان پروردگارشان را عبادت نمایند که صاحب بیت اللّه هستند.

بعضی گفته‌اند: فرزندان عبد مناف، هر که به کشوری تمایل داشتند هاشم به شام، عبد شمس به حبشه، مطّلب به یمن و نوفل به

فارس، تجّار قریش به سبب این برادری و انس و الفتی که با ملوک آن نواحی داشتند به این شهرها تردّد می‌کردند.
بعضی گفته‌اند: قریش با تجارت زندگی می‌کردند و آنان در هر سال دو بار برای تجارت بیرون می‌رفتند، یک بار در زمستان به یمن می‌رفتند چون آنجا گرمسیر بود و یک بار در تابستان به شام می‌رفتند، چون آنجا سرد بود، وقتی اصحاب فیل قصد حمله به مکّه را کردند، خداوند آنان را هلاک کرد احترام افزونی یافت و چون قریش به این دور حلت و دو سفر تابستانی و زمستانی عادت کرده بودند، کسی به بدی متعرّض آنان نمی‌شد و می‌گفتند قریش ساکنین حرم خدا و متولّیان خانه خدا هستند. ممکن است (لایلاف) برای تعجّب و عامل محذوف باشد.
الَّذِی أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ با اطعام آنان را از گرسنگی خارج ساخت.
وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ و با نابودی حمله کنندگان آنان را از ترس نجات داد
ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۲

سورة الماعون ..... ص : ۶۳۲

اشاره

این سوره مکّی، بعضی گفته‌اند مدنی است و گفته شده بعضی از این سوره مکّی و بعضی مدنی است.

[سوره الماعون (۱۰۷): آیات ۱ تا ۷] ..... ص : ۶۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ
أَ رَأَیْتَ الَّذِی یُکَذِّبُ بِالدِّینِ (۱) فَذلِکَ الَّذِی یَدُعُّ الْیَتِیمَ (۲) وَ لا یَحُضُّ عَلی طَعامِ الْمِسْکِینِ (۳) فَوَیْلٌ لِلْمُصَلِّینَ (۴) الَّذِینَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ (۵) الَّذِینَ هُمْ یُراؤُنَ (۶) وَ یَمْنَعُونَ الْماعُونَ (۷)

ترجمه: ..... ص : ۶۳۲

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان
آیا ملاحظه کرده‌ای کسی را که روز جزا را انکار می‌کند؟
این همان کسی است که یتیم را می‌راند.
و بر اطعام بینوا، ترغیب نمی‌کند.
پس وای بر آن نمازگزاران.
همان کسانی که از نماز خویش غافلند.
کسانی که ایشان [در نماز هم] ریاکاری می‌کنند.
و زکات را باز می‌دارند.

تفسیر ..... ص : ۶۳۲

أ رَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ «أ رأيت» طبق اصل و «أريت» بدون همزه و «أ رأيتك» با كاف خطاب خوانده شده و خطاب مخصوص محمّد صلّى اللّه عليه و آله يا عامّ است و تكذيب دين به جهت وجود جهل مركّب است، كه آن درد بى‌درمان و اصل جميع شرور و بدى‌هاست، يعنى: يا محمّد صلّى اللّه عليه و آله آيا ديدى كسى را كه بين رذيلت‌هاى قواى سه‌گانه علّامه، سبعيّه و بهيميّه جمع كرده است؟! و چون جهل اصل همه‌ى شرور و بدى‌هاست، بر تكذيب دين رذيلت‌هاى ديگر را با فاء

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۳

عطف كرد، پس فرمود:

فَذلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ كه يتيم را با زور دفع مى‌كند، بعض گفته‌اند: در باره‌ى عاص بن وائل نازل شده.

و بعضى گفته‌اند: در باره‌ى وليد بن مغيره بوده است، بعضى گفته‌اند: در باره‌ى ابو سفيان نازل شده كه در هر هفته دو شتر نحر مى‌كرد و يتيمى آمد و چيزى درخواست كرد كه ابو سفيان با عصايش او را زد.

بعضى گفته‌اند: در باره‌ى مردى از منافقين نازل شده است. بعضى گفته‌اند: در باره‌ى ابو جهل نازل شده كه او وصىّ يتيمى بود و يتيم عريان آمد و از مال خودش درخواست لباس كرد، كه او را زد و هل داد و زدن يتيم ناشى از صفت پست غضبيّه است، بلكه پست‌ترين صفت است.

زيرا تحقير بيچاره‌ى ضعيف در حالى كه بايد مورد ترحّم قرار گيرد و نيز زدن و هل دادن يتيم پست‌تر از استكبار بر توانائى گردن فراز است.

وَ لا يَحُضُّ عَلى طَعامِ الْمِسْكِينِ و بر اطعام مسكين كسى را ترغيب نمى‌كند آن ناشى از صفت پست شهوت است، چون دوست داشتن مال باعث مى‌شود كه كسى را بر طعام دادن به مسكين ترغيب نكند.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ واى بر آنان و لذا عطف با فا كرد، ولى اسم ظاهر به جاى ضمير آورد تا اشعار به اين باشد كه اگر نماز هم بخوانند نمازشان نماز نيست بلكه نماز آنها وبال و گناهى بر آنانست و معصيت مى‌باشد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۴

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاتِهِمْ ساهُونَ نماز را به آنان اضافه كرد تا اشعار به اين باشد كه هر انسانى داراى نماز مخصوصى است كه نماز قالبى تذكره و يادآور آن است و كسى كه نماز قالبى را مى‌خواند بايد متذكّر نماز مخصوص خودش باشد و گر نه با نمازى كه مى‌خواند مستحقّ ويل مى‌شود كه جز براى كفّار نيست.

پس نماز مخصوص هر انسان محقّق نمى‌شود مگر با ولايت تكوينى يا تكليفى يا ذكرى كه از وليّ امرش گرفته يا از صورت وليّ امرش اخذ شده و در قلب او داخل گشته در او مخفى يا ظاهر است، يا مقصود توجّه به خداست.

و ممكن است معناى آيه چنين باشد: واى بر نمازگزارى كه در نماز قالبى خود سستى مى‌كنند، يعنى حدود و مواقيت آن را حفظ نمى‌كنند.

يا از اوّل وقتش به تأخير مى‌اندازند و لكن خداى تعالى:

الَّذِينَ هُمْ يُراؤُنَ معناى اوّل را تأييد مى‌كند، زيرا كسى كه به جهت ريا و مردم نماز مى‌خواند، نماز را كامل مى‌خواند و حدودش را تامّ و صحيح مراعات مى‌كند و در اوّل وقت انجام مى‌دهد و گر نه نمى‌تواند ريا كند و خود را به مردم نشان دهد و اين معنا از رذيلت‌هاى قوّه‌ى علّامه و شهويّه است.

وَ يَمْنَعُونَ الْماعُونَ لفظ «ماعون» يعنى كار نيك و آب و هر چيزى است كه بهره و نفعى داشته باشد، يا هر چيزى كه استعاره و عاريه شود، يا زكات و منع كردن از اين كارها از رذيلت‌هاى قوّه‌ى شهويّه است. ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۵

از امام صادق عليه السّلام آمده است «۱»: ماعون قرض است كه به ديگرى مى‌دهى و كار معروف است كه انجام مى‌دهى و متاع

خانه است که عاریه می‌دهی و از آن جمله است زکات.

از امام سؤال شد: ما همسایه‌هایی داریم که هر وقت متاعی را عاریه می‌دهیم، می‌شکنند و فاسد می‌کنند آیا ما حقّ داریم آنان را منع کنیم و عاریه ندهیم؟

امام علیه السّلام فرمود: اگر همسایه‌ها چنین باشند، شما حقّ دارید که عاریه ندهید قال علیّ علیه السّلام:

من احدّ سنان الغضب للّه قوی علی قتل اشدّاء الباطل هر کس برای خدا خشمش را تیز کند بر کشتار قهرمانان باطل نیرومند گشته و پیروز شود.

هر که بهر خدا به خشم آید دل ابطال کفر برباید

منهاج البراعهٔ علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۲۵۱

---

(۱) تفسیر علی بن ابراهیم قمی- مجع البیان- نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۶۳۶

سورهٔ الکوثر ..... ص : ۶۳۶

اشاره

این سوره مکّی است و بعضی گفته‌اند مدنی است و دارای سه آیه است.

[سوره الکوثر (۱۰۸): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۳۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَعْطَيْناكَ الْكَوْثَرَ (۱) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَ انْحَرْ (۲) إِنَّ شانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (۳)

ترجمه: ..... ص : ۶۳۶

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

ما به تو کوثر بخشیده‌ایم.

پس برای پروردگارت نماز بگذار و قربانی کن.

بیگمان دشمن تو بی‌سرانجام [و بلا عقب] است.

تفسیر ..... ص : ۶۳۶

إِنَّا أَعْطَيْناكَ الْكَوْثَرَ لفظ «کوثر» به نهری در بهشت تفسیر شده و نیز به حوض وجود نبیّ صلّی اللّه علیه و آله تفسیر شده است که بر آن نهر یا حوض ظرفهایی به عدد ستارگان آسمان است که از محمّد صلّی اللّه علیه و آله و علی علیه السّلام در مقابل دشمنانشان دفاع می‌کنند و شیعه علی علیه السّلام را از آن حوض سیراب می‌سازند.

و لفظ «کوثر» در لغت زیاد از هر چیز است و به معنای غبار زیاد پیچیده است و به معنای اسلام و نبوّت و هم چنین به مرد خیرخواه بخشنده آمده که مانند لفظ کثیر، بر وزن صقیل و سیّد می‌باشد.

به مطلق نهر و نهری در بهشت که سر چشمه‌ی همه‌ی نهرهای بهشت است نیز آمده است.

بدان که ولایت همان کوثر است و بیشتر معانی کوثر در آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۷

موجود است و آن چیزی است که خدای تعالی تمام حقیقت آن را به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده است.

به سبب همان ولایت، خدای تعالی نبوّت، رسالت، علم، حکم، پیروان زیاد، اولاد زیاد، قرآن و دین اسلام، شهرت، سلطنت و خیر فراوان در دنیا و آخرت به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده است و آن چیزی است که در آخرت به صورت نهر و حوض است و آن چیزی که صورت علی علیه السّلام در دنیا در آن مصوّر شده و آن را خداوند به محمّد صلّی اللّه علیه و آله داده و بر او منّت گذاشته است.

فَصَلِّ لِرَبِّکَ وقتی خداوند به تو کوثر عطا کرده، پس توجّه به خدا نما و تضرّع کن و از جهت شکر این نعمت خدا را بخوان، یا نماز صبح روز عید را با جماعت بخوان.

وَ انْحَرْ در منا نحر کن (شتر قربانی کن)، یا نماز عید را بخوان و سپس قربانی‌ات را نحر کن.

بعضی گفته‌اند «۱»: نبیّ صلّی اللّه علیه و آله قبل از آنکه نماز بخواند نحر می‌کرد، پس امر شد که نماز بخوان و سپس نحر کند.

بعضی گفته‌اند «۲»: اقوامی بوده‌اند که برای غیر خدا نماز می‌خوانده‌اند و برای غیر خدا نحر می‌کرده‌اند، پس خداوند به رسولش دستور داد که برای خدا نماز بخواند و برای خدا نحر کند.

بعضی گفته‌اند «۳»: یعنی نماز واجب را بخوان و رو به قبله نحر کن، چون عرب می‌گفت: بعضی از منازل ما بعضی دیگر را استقبال می‌کند.

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵ ص ۶۸۴.

(۳) حوالی اللئالی- نور الثقلین ج ۵. [.....]

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۸

در خبر دیگری است که ابی عبد اللّه علیه السّلام در قول خدا «فَصَلِّ لِرَبِّکَ وَ انْحَرْ» فرموده «۱»، یعنی، دستهایت را تا مقابل صورتت بالا ببری.

در خبر دیگری رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به جبرئیل فرمود «۲»: این قربانی و این نحر کردن که پروردگارم مرا به آن امر کرده چیست؟ جبرئیل عرض کرد: آن نحر و قربانی نیست و لکن خداوند به تو امر می‌کند هنگام تکبیرة الإحرام دستهایت را بلند کنی و همچنین هنگامی که سر از رکوع بلند می‌کنی، یا سر از سجده برمی‌داری که نماز ما و نماز ملایکه در آسمان‌های هفتگانه همین است.

إِنَّ شانِئَکَ کسی که بر تو کینه می‌ورزد، هُوَ الْأَبْتَرُ منقطع است از خیر یا از فرزند، یا از شهرت در بین مردم، یا از دین است.

بعضی گفته‌اند «۳»: عاص بن وائل رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را نزدیک درب مسجد ملاقات کرد و با هم گفتگو کردند و مردمانی از قریش در مسجد نشسته بودند، وقتی عاص داخل مسجد شد گفتند با چه کسی صحبت و گفتگو می‌کردی؟

جواب داد: با همان أبتر، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را ابتر نامید، چون او پسری به نام عبد اللّه از خدیجه داشت که مرده بود و پسر دیگری نداشت و چنین کسی را عرب‌ها ابتر می‌نامیدند.

(۱، ۲) حوالی اللئالی- نور الثقلین ج ۵.

(۳) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۳۹

سورة الکافرون ..... ص : ۶۳۹

اشاره

این سوره مکّی است و بعضی گفته‌اند: مدنی است و دارای شش آیه است.

[سوره الکافرون (۱۰۹): آیات ۱ تا ۶] ..... ص : ۶۳۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
قُلْ يا أَيُّهَا الْكافِرُونَ (۱) لا أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ (۲) وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ ما أَعْبُدُ (۳) وَ لا أَنا عابِدٌ ما عَبَدْتُّمْ (۴)
وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ ما أَعْبُدُ (۵) لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِيَ دِينِ (۶)

ترجمه: ..... ص : ۶۳۹

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

بگو هان ای کافران.

من معبود شما را نمی‌پرستم.

و شما هم پرستندگان معبود من نیستید.

من پرستنده‌ی آنچه شما می‌پرستید نیستم.

و شما هم پرستندگان معبود من نیستید.

شما را دین شما و مرا دین من.

تفسیر ..... ص : ۶۳۹

قُلْ يا أَيُّهَا الْكافِرُونَ روایت شده گروهی از قریش به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اعتراض کردند و گفتند: یا محمّد بیا ما آنچه را که تو عبادت می‌کنی، عبادت کنیم و تو هم آنچه را که ما عبادت می‌کنیم، عبادت کن، پس ما و تو در این کار مشترک می‌شویم. پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: معاذ اللّه که من غیر خدا را شریک خدا قرار دهم، گفتند: پس تو بعضی از خدایان ما را بگیر تا ما تو را تصدیق کنیم و خدایت را بپرستیم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ببینم چه می‌شود، پس این سوره نازل شد و قریش از محمّد و تصدیق او مأیوس شدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۰

و در فصل ششم از فصول اوّل کتاب گذشت که قاری قرآن باید کوشش کند تا مشاهده کند یا با جانشینان خدا یا با فعل خدا متّحد شود تا زبان او زبان خدا یا زبان جانشینان خدا شود و در هنگام قرائت امثال این سوره از مخاطب‌های اللّه باشد، دستور از جانب خدا بدهد، بلکه امر او امر خدا گردد.

پس بدان که انسان چون مختصری است از جمیع عوالم و در او لطیفه‌های جمیع عوالم و لطیفه‌های جمیع مقامات انبیا و اولیا علیهم السّلام وجود دارد شایسته است هنگام خواندن قرآن کوشش کند تا زبانش زبان خدا یا زبان وسائط وحی شود و شنیدن او شنیدن لطیفه‌ی نبویّه شود.

بنابراین وقتی می‌گوید: «قل» این قول امر از جانب خدا می‌شود با زبان منسوب به خدا یا منسوب به ملایکه‌ای که از جانب خدا تبلیغ کرده و شنونده نیز شنونده‌ی لطیفه‌ی نبوی می‌شود، پس امر مجسّم و متمثّل می‌شود و کفّار وجودش را از قبیل قوای بهیمیّه، سبعیّه و شیطانیه مخاطب قرار می‌دهد.

پس از آنکه آن قوا از پیروی ابا می‌کردند و اصرار بر کفر آنان و بت‌پرستی داشتند که همین هواها و خواستهای آنان بود و پس از آنکه آنان نبیّ خودشان را که همان لطیفه‌ی نبویّه است دعوت به کفر و موافقت با خودشان می‌کردند.

پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در جواب آنان می‌فرماید: ای کفّار! لا أَعْبُدُ ما تَعْبُدُونَ در آینده من آنچه را که شما می‌پرستید نمی‌پرستم، زیرا لفظ «لا» در زمان حال استعمال نمی‌شود.

وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ شما هم در آینده خدای مرا پرستش

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۱

نخواهید کرد، چون صیغه اگر چه مشترک بین زمانهای سه‌گانه است و لیکن مخصوص به استقبال است و ما قبل آن قرینه بر این مطلب است.

ما أَعْبُدُ در زمان حال یا در حال و استقبال.

وَ لا أَنا عابِدٌ ما عَبَدْتُمْ در گذشته نیز معبودهای شما را عبادت نکرده‌ام، به قرینه‌ی ما بعدش، یا در ماضی و حال، یا به طور مطلق، یعنی نه عبادت معبودهاتان را کرده‌ام، نه می‌کنم و نه خواهم کرد.

وَ لا أَنْتُمْ عابِدُونَ ما أَعْبُدُ و با تغییر صیغه در جانب کفّار اشاره به این معنا کرده که آنان با بت‌پرستی هواهای خود را عبادت می‌کنند و هواهای آنان ثابت نیست، بلکه متغیّر و متبدّل است، که معبود دیروز آنان غیر از معبود حال و آینده است.

و چون در جانب محمّد صلّی اللّه علیه و آله اشاره به این است که معبود او در ماضی و حال و آینده یک چیز است و تعدّد و اختلافی در آن نیست و این لطیفه حاصل نمی‌شود مگر با تکرار.

و وجه دیگری تکرار این است که سوره در مقام بیزاری جستن و اظهار خشم و مغایرت است و تکرار مناسب این مقام است و ممکن است لفظ «ما» در مواضع چهارگانه یا در موضع اخیر مصدریّه باشد و آوردن لفظ «ما» در قول خدای تعالی: «ما أعبد».

بنابر آنکه «ما» موصوله باشد و نیاوردن «من» برای هم شکل بودن با قول خدا «ما تعبدون» و از سوی دیگر مناسب مقام تبرّی و خشم و احتجاج آوردن لفظ عامّ است نه خاصّ و نیز اعتقاد آنان مطابق تصوّرشان باشد که تصوّر می‌کردند پروردگار آسمانها و زمین مانند خدایان آنانست.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۲

نقل شده که ابو شاکر دیصانی از ابا جعفر احول از وجه تکرار سؤال کرد و گفت: آیا حکیم چنین تکلّم می‌کند و پشت سر هم جمله‌ای را تکرار می‌کند؟! احول در این مورد جوابی نداشت که بدهد تا داخل مدینه شد.

و از امام صادق علیه السّلام این مطلب را سؤال کرد.

امام علیه السّلام فرمود: سبب نزول این سوره و تکرار آن این است که قریش به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله گفتند: تو یک سال خدایان ما را پرستش کن و ما هم خدای تو را یک سال عبادت کنیم، پس خداوند جواب آنان را همانطور که گفته بودند، داد.

لَکُمْ دِینُکُمْ وَ لِیَ دِینِ این جمله متارکه‌ی جنگ و آزاد گذاشتن کفّار نیست تا گفته شود که آن با آیه‌ی قتال نسخ شده است، بلکه این آیه نیز خود تهدید رسایی بر آنان، مانند قول خدای تعالی: «افعلوا ما شئتم».

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۳

سورة النّصر ..... ص : ۶۴۳

اشاره

این سوره دارای سه آیه است و مدنی است.

[سوره النصر (۱۱۰): آیات ۱ تا ۳] ..... ص : ۶۴۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ (۱) وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً (۲) فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّکَ وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ کانَ تَوَّاباً (۳)

ترجمه: ..... ص : ۶۴۳

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

آنگاه که نصرت الهی و پیروزی فراز آید.

و مردم را بینی که گروه گروه به دین الهی درآیند.

پس سپاسگزارانه پروردگارت را نیایش کن و از او آمرزش بخواه که او بس توبه‌پذیر است.

تفسیر ..... ص : ۶۴۳

إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ بعضی گفته‌اند: این سوره آخرین سوره‌ای بود که بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نازل شده است، چنانچه «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ» اوّلین سوره‌ای بود که بر او نازل شد، بعضی گفته‌اند «۱»: در حجّة الوداع در منی نازل شد.

و برخی گفته‌اند «۲»: بعد از این سوره دو سال زندگی کرد، عدّه‌ای گفته‌اند «۳»: همان سال از دنیا رفت.

و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بعد از نزول این سوره فرمود: مرگ من به من

(۱، ۲، ۳) اصول- کافی- امالی شیخ الطائفة- تفسیر علی بن ابراهیم قمی- نور الثقلین- مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۴

خبر داده شده است.

روایت شده که عبّاس بعد از نزول این آیه گریه کرد، حضرت فرمود: ای عمو چه چیز تو را می‌گریاند؟ گفت: خبر مرگ تو را

می‌دهد، حضرت فرمود: مطلب همانطور است که تو می گویی.

و استفاده‌ی آن در باره‌ی مرگ خودش از سوره از جهت قرائن منضّم و حالیّه است که بین گوینده و شنونده لحاظ می‌شود.

اگر چه در لفظ چیزی که به طور صریح بر این مطلب دلالت کند، وجود نداشته باشد.

بدان که نصر و فتح به معنای مصدری اطلاق می‌شوند و مقصود از آن دو نصرت و یاری بر دشمنان و فتح کشورهاست و در هر دو از باب استعاره و تشبیه نصرت و فتح بر کسی است که می‌آید برای نصرت انسان به دشمنان باطنی، بر فتح باب قلب نیز اطلاق می‌شوند.

و همچنین بر معنای حقیقی آن هم صادق است و آن ملکی است که به سینه‌ی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله نازل می‌شود و صورت ولیّ امر است که بر سینه‌ی سالک نازل می‌شود و همانطور که نصر و یاری از جانب خدا بر دشمنان ظاهری و باطنی است فتح از جانب خدا نیز می‌باشد و بدان وسیله فتح ظاهر و باطن محقّق می‌شود.

و بر نصر مطلق نیز اطلاق می‌شوند که بعد از آن دیگر نصری نیست و آن نصر و یاری است در خروج از جمیع قیود امکان.

و همچنین است فتح مطلق و آن فتح غیب مطلق است و آن خروج از مقام امکان عروج از مقام واحدیّت به احدیّت است که آن مقام قدس و تقدیس است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۵

و چون لفظ «نصر» اضافه به «اللّه» شده و لفظ «فتح» مطلق آمده مقصود همین نصر و آن فتح است.

و ممکن است رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مرگ خودش را از همین معنا استنباط کرده باشد، چون نصر مطلق و فتح به این معنا بدون وقت ارتحال کم اتّفاق می‌افتد.

وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً وقتی خدای تعالی مکّه را فتح کرد.

جمیع اعراب در اطراف ذلیل و تسلیم محمّد صلّی اللّه علیه و آله شدند و بدون جنگ و دعوت داخل اسلام شدند و لفظ «دین» همانطور که به ملّت و بر ولایت که طریقی بر حسب تکلیف و اختیار به سوی خداست، اطلاق می‌شود.

همچنین بر مطلق طریقه‌ی الی اللّه اعمّ از تکوینی یا تکلیفی هم گفته می‌شود، چه صاحب شعور و عقل باشد یا نباشد و آنگاه که قیود و حدود از نظر شخص کامل از بین برود همه‌ی خلق را داخل در دین خدا می‌بینند، یعنی، همه را در طریق سلوک الی اللّه می‌بینند.

بلکه همه را عقلاء علما و عرفا می‌بینند که به سوی خدا و مظاهر لطف و قهر او در سعی و کوششند و هیچ یک از موجودات را خارج از دین خدا نمی‌بینند، زیرا وقتی فتح مطلق برای سالک آمد جمیع حدود و تعیّنات را از بین رفته می‌بینند چنانچه گفته شده:

صورت خود را شکستی سوختی صورت کلّ را شکست آموختی

و آن هنگام که چشم منقلب شود و سالک این مطلب را ببیند همان زمان ارتحال کلّی او می‌شود و به زودی انتقال بزرگ او آغاز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۶

می گردد و از همین جا مرگ خودش را استنباط می کند.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ پروردگارت یا لطیفه‌ی انسانی خود را از چیزی که مناسب شأن خدای تعالی و شأن آن لطیفه نیست، تنزیه کن و تنزیه تو بدین گونه باشد که بین صفات جلال و جمال نمایی.

مانند موسی نباش که ناظر به مظاهر باشد.

و مانند عیسی نباش که ناظر به ظاهر باشد، بلکه به مظاهر و ظاهر هر دو نظر کن بدون آنکه یکی از دو نظر را بر دیگری ترجیح دهی، که این معنای تسبیح به حمد است.

یعنی، آنگاه که نصر و یاری مطلق و فتح مطلق آمد بطوری که همه را می‌بینی دسته دسته در دین خدا داخل می‌شوند پس کوشش کن تا کثرت‌ها از نظر تو مخفی نماند و به سبب توحید از حضور خود غافل نباش، همه سربازان تو هستند، بلکه باید جامع بین وحدت، کثرت، حق و خلق شوی.

وَ اسْتَغْفِرْهُ از او ستر حدود طلب نما تا رؤیت حدود در مظاهر رؤیت حقّ اوّل تعالی، غلبه نکند.

إِنَّهُ كانَ تَوَّاباً و همانطور که خدا بر بندگان زیاد توجّه می‌کند تو نیز از خدا برای سربازانت نسبت به آنچه که از حدود و نقایص در آنان می‌بینی آمرزش بخواه که خدای تعالی توبه شما و توبه‌پذیر بر جمیع خلق است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۷

سورة المسد ..... ص : ۶۴۷

اشاره

این سوره مکّی است و مشتمل بر پنج آیه است.

[سوره المسد (۱۱۱): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۴۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

تَبَّتْ يَدا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّ (۱) ما أَغْنى عَنْهُ مالُهُ وَ ما كَسَبَ (۲) سَيَصْلى ناراً ذاتَ لَهَبٍ (۳) وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (۴)

فِي جِيدِها حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۶۴۷

به نام خداوند بخشنده‌ی مهربان

زیانکار باد دستان ابو لهب و خود او هم زیانکار شد.

مالش و دست آوردش به کارش نیامد.

زودا که به آتشی شعله‌ور درآید.

و زنش هیزم‌کشان [/ آتش‌افروز معرکه] است.

و ریسمانی از لیف خرمای تافته بر گردن دارد.

تفسیر ..... ص : ۶۴۷

تَبَّتْ يَدا أَبِي لَهَبٍ وَ تَبَّ تبّ تبّا و تببا و تبابا و تبیبا یعنی ناقص شد و زیان کرد و تبّ الشیئی یعنی آن را قطع کرد و نسبت قطع و بریدن به دست‌های ابی لهب بدان جهت است که حیات ابدی و اتّصال اخروی‌اش را با دستهای خودش قطع کرد و نیز اعمال و کارهای او که سبب زیان و هلاکت او شد بیشتر با دستهایش ظاهر می‌شد.

جمله‌ی اوّل دعا و جمله‌ی دوّم خبر است، یا هر دو دعایی یا هر دو خبری است و جمله‌ی اوّل نسبت به دنیا و جمله‌ی دوّم نسبت به

آخرت است، یا این مطلب لحاظ شده که جمله‌ی اوّل نسبت به خودش باشد و جمله‌ی دوّم نسبت به بی‌نیاز کردن از مال.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۸

این ابو لهب عموی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و نام او عبد العزّی و از آن جهت این کنیه را روی او گذاشته‌اند که زیبا و دارای دو باغ بوده است «۱».

و اینکه کنیه‌اش را آورد، نه اسمش را به جهت مراعات جناس با قول خدا «ذات لهب» می‌باشد او به شدّت با محمّد صلّی اللّه علیه و آله دشمنی داشت.

بعضی گفته‌اند: در بازار ذی المجاز جوانی را دیدم می‌گوید: ای مردم بگویید لا اله الّا اللّه رستگار شوید، ناگهان مردی را پشت سر او دیدم که به ساق پای گوینده‌ی کلام چنان زد که دو ساق پای آن جوان خون‌آلود شد، وی گفت: ای مردم او دروغگوست، او را تصدیق نکنید.

پس گفتم! این جوان کیست؟

گفتند: او محمّد صلّی اللّه علیه و آله است که گمان می‌کند نبیّ است و این عمویش ابو لهب است که گمان می‌برد او دروغگوست.

ما أَغْنی عَنْهُ مالُهُ لفظ «ما» موصوله و فاعل «تبّ» است، یعنی بریده باد بی‌نیاز کردن که مالش او را بی‌نیاز ساخته است.

یا لفظ «ما» مصدریّه است که باصله‌اش فاعل «تبّ» است، یا فاعل «تبّ» ابو لهب است و «ما» نافیه و جمله خیریّه یا دعائیّه.

یا لفظ «ما» استفهامیّه می‌باشد.

وَ ما کَسَبَ لفظ «ما» موصوله، یا مصدریّه، یا نافیه، یا استفهامیّه و عطف بر «ما أغنی» است، یا لفظ «ما» مصدریّه یا موصوله و عطف بر «ماله» می‌باشد.

و مقصود از «ممّا کسب» ارباح، آبرو، جاه، خدم و حشم است که به وسیله مالش آنان را کسب کرده است یا مقصود اولاد یا مجموع اینهاست.

---

(۱) کنّی لجماله و التهاب وجهه او ماله. منتهی الارب فی لغة العرب ج ۳ و ۴ ص ۱۱۶۱

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۴۹

و این اخبار از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به چیزی است که در آینده واقع می‌شود و مطلب همانطور واقع شد که خبر داده بود.

زیرا نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وقتی او را از آتش ترسانید گفت: اگر آنچه که تو می‌گویی حق و راست باشد من با مال و فرزندم، خود را از آن حفظ می‌کنیم.

پس در راه شام شیری او را پاره کرد و کاروان دور او را گرفتند و مال و فرزندش نتوانستند او را بی‌نیاز سازند و در «عدسة» بعد از چند روز از واقعه‌ی بدر مرد و سه روز جسدش آنجا ماند و متعفّن شد، تا اینکه بعضی از سودانیان را اجیر کردند تا او را دفن نمودند.

سَیَصْلی ناراً ذاتَ لَهَبٍ با گرمای آتش درد و رنج خواهد کشید.

وَ امْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ لفظ «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» با رفع خوانده شده که در این صورت ممکن است «امرأته» عطف بر ضمیر مستتر در «یصلی» و ممکن است عطف بر «ما أغنی» باشد.

بنابر آنکه فاعل «تبّ» باشد، یا عطف بر «یَدا أَبِی لَهَبٍ» است و بر جمیع تقادیر «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» خبر مبتدای محذوف یا صفت «امرأته» است اگر لفظ «امرأته» به سبب اضافه معرفه شده باشد.

و ممکن است لفظ «امرأته» مبتدا و «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» خبر آن یا صفت آن و جمله معطوف بر یکی از جمله‌های سابق باشد و «حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» با نصب خوانده شده تا حال یا مفعول فعل محذوف، یا منصوب بنابر اختصاص باشد.

در این صورت «و امرأته» بر همان وجوه سابق خوانده می‌شود با این تفاوت که اگر مبتدا باشد خبر آن ما بعدش می‌باشد وزن ابو لهب ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۰

«حمالة الحطب» نامیده شده چون او به سبب دشمنی با نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وزر و وبال‌ها را که هیزم جهنّم‌اند حمل می‌کرد یا مردم و همسرش را بر دشمنی رسول وادار می‌کرد و آنان را با منع از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله.

و وادار کردن بر دشمنی با او به جهنّم می‌کشانید، یا بین مردم سخن‌چینی می‌کرد و آتش دشمنی را بین آنان روشن می‌ساخت و سخن چینی حطب و هیزم این آتش نامیده شده، یا او خار و خاشاک را جمع کرد و در راه رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله پخش می‌نمود.

فِی جِیدِها حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ «المسد» با سکون به معنای تابیدن است و با حرکت به معنای چرخ چاه است که از آهن درست شده باشد و به معنای طناب از لیف یا لیف درخت خرما، یا طناب از هر چیز، یا مفتول که محکم بافته شده باشد از هر چیز که بافته شده باشد، آمده است.

بعضی گفته‌اند: طنابی است که خشونت و زبری لیف و حرارت آتش و سنگینی آهن را دارا می‌باشد که علاوه بر عذاب بر گردن زن ابو لهب گذاشته می‌شود.

بعضی گفته‌اند: در گردنش سلسله و زنجیری از آهن خواهد بود که طول آن هفتاد ذراع است و از دهن او داخل و از مقعد او خارج می‌شود و دور گردنش در آتش پیچیده می‌شود.

بعضی گفته‌اند: زنجیر فاخری از جواهر در گردنش بوده که می‌گفت: من این زنجیر را در راه دشمنی با محمّد صلّی اللّه علیه و آله صرف می‌کنم که همان در روز قیامت عذاب او می‌شود.

و زن ابی لهب دختر حرب و خواهر ابو سفیان بود و کنیه‌ی او ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۱

امّ جمیل و لقب او «عوراء» بود، وقتی این سوره نازل شد ولوله و شیون کنان در حالی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را نکوهش می‌کرد، قصد پیامبر کرد.

ابو بکر گفت یا رسول اللّه، امّ جمیل دارد می‌آید و من بر تو می‌ترسم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: او مرا نمی‌بیند، پس آن زن آمد و ابو بکر را دید و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را ندید.

قال علیّ علیه السّلام:

ربّ عالم قد قتله جهله و علمه معه لا ینفعه بسا علمی که جهلش او را کشته و نابود کرده و از دانشش که با اوست هیچ سودی نبرده است.

بسا عالمی کشته جهل خویش نبسته از آن علم مرهم، به ریش

منهاج البراعة علامه‌ی خویی قدّس سرّه ج ۲۱ ص ۱۶۱ و ۱۶۲

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۲

سورة الإخلاص ..... ص : ۶۵۲

اشاره

اين سوره مكّى است و بعضى آن را مدنى مى‌دانند و مشتمل بر چهار آيه و بعضى گفته‌اند بر پنج آيه است و از آن جهت سوره‌ى اخلاص ناميده شده كه هر كس آن را بخواند و به آن معتقد باشد از جميع انواع شرك خالص مى‌گردد و سوره‌ى توحيد ناميده شده چون دلالت بر توحيد ذات و صفت مى‌كند و نيز كسى كه آن را همانطور كه نازل شده بخواند موحّد مى‌شود و سوره‌ى صمد و سوره‌ى قل هو اللّه و سوره‌ى نسبة الرّب و سوره‌ى ولايت ناميده شده چنانچه فاتحة الكتاب، سوره‌ى نبوّت ناميده شده.

[سوره الإخلاص (۱۱۲): آيات ۱ تا ۴] ..... ص : ۶۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ (۲) لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ (۳) وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ (۴)

ترجمه: ..... ص : ۶۵۲

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
بگو او خداوند يگانه است.
خداوند مهتر [بى‌نياز].
نه فرزند آرد و نه كسى از او زاده است.
و او را هيچ كس همتا نيست.

تفسير ..... ص : ۶۵۲

اشاره

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ گويند: اين سوره هنگامى نازل شد كه مشركين به رسول خدا مى‌گفتند: نسبت پروردگارت را براى ما بگو.
يا هنگامى كه دو مرد از مشركين آمدند و اين سخن را گفتند، يا
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۳
مردمانى از علماى يهود آمدند و چنين چيزى درخواست كردند، يا عبد اللّه بن سلام نزد رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله آمد و اين سؤال را كرد «۱».
و «أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ» به صورت وصل و تحريك تنوين با كسره و «أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ» با وصل و اسقاط تنوين از باب تشبيه تنوين به حرف ليّن خوانده شده.
و لفظ «كفوا» با فاء مضموم و واو و «كفوا» با فاء ساكن و همزه و با ضمّه‌ى فاء و همزه خوانده شده است.
بدان كه انبيا نسبت به خدا و عالم غيب داراى حالت‌هاى مختلفى هستند و مناجات آنان با خدا و مخاطبات خدا با آنان و مخاطبات آنان با خلق بر حسب اختلاف احوال، اختلاف پيدا مى‌كند.

زیرا هنگامی که نبیّ صلّی اللّه علیه و آله از هر چه که دارد از قبیل نسبت افعال و اوصاف و ذات منسلخ شود و در وجودش جز فاعلیّت خدای تعالی چیزی نماند، مخاطبات خدا به وسیله‌ی زبان او می‌شود که در این هنگام زبان او زبان خدا گشته است و در نتیجه کلام خدا کلام الهی بشری می‌شود که حدیث قدسی نامیده می‌شود.

و آنگاه که از این مقام تنزّل پیدا کرد و با بقای خدا باقی بود و به کثرات وجودش توجّه نمود این توجّه و التفات نبوّت یا خلافت و جانشینی نبوّت نامیده می‌شود و اگر توجّه به کثرات عالم کرد این توجّه رسالت یا جانشینی رسالت نامیده می‌شود.

و هر چیزی را که از خدا تلقّی کند به طریق حذف و الهام و هر آنچه را که در عالم مثال در این حال یا قبل از نزول به این مقام مشاهده

---

(۱) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۴

نماید و هر آنچه را که نمونه‌ای از مدرکاتش بیابد و هر چیزی از علم و حکمت را که ملایکه به او القا کنند، نه به نحو وساطت از جانب خدا ...

حدیث نبوی نام دارد.

و آنگاه که به مقام بشریّت تنزّل نمود پس هر سخنی که بگوید از جهت تدبیر حیات دنیوی بدون لحاظ جهت الهی کلام بشری نامیده می‌شود و در همین حالت‌ها اگر خطاب خدا به توسّط ملك مرسل از جانب خدا باشد که خطاب او را برسانند، کلام الهی و کتاب آسمانی می‌شود.

پس اگر نبیّ در مقام انسلاخ باشد، خطاب از مقام غیب واحدیّت ذات می‌شود و اگر در مقام نبوّت و رسالت باشد، خطاب از مقام ظهور و واحدیّت می‌شود که آن مقام ولایت است.

و کلام در مقام اوّل مشتمل بر تنزیه و نفی نسبت‌ها و اضافه‌هاست و در مقام دوّم مشتمل بر اضافه‌ها و احکام کثرت‌ها.

و روی همین جهات است که آن سوره، سوره‌ی توحید، سوره‌ی اخلاص و سوره‌ی ولایت نامیده شده است.

زیرا مخاطب به آن سوره هنگامی مخاطب قرار گرفته که از آمیختگی به کثرت‌ها خالص گشته و مقام وحدت برای او حاصل شده و با شأن ولایت ظاهر گشته است.

و سوره‌ی فاتحه سوره‌ی نبوّت نامیده شده چون مخاطب آن هنگامی مخاطب قرار گرفته که با شأن نبوّت ظاهر گشته است.

پس قول خدای تعالی «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» خطاب از مقام احدیّت است و لذا نام خالص او به ابتدا بدون شائبه‌ی صفات آمده است و آن

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۵

لفظ «هو» است، بر خلاف سوره‌های بعدی: «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ» و «قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ» و امثال آن دو.

اعراب سوره‌ی اخلاص ..... ص : ۶۵۵

اعراب سوره‌ی مبارکه بر حسب وجوه محتمل بسیار است.

پس می‌گویم: لفظ «هو» ضمیر شأن است، یا ضمیری است که به مقام غیب اشاره می‌کند چون در اذهان متعیّن واقعی یا متعیّن ادّعایی است، یا لفظ «هو» علم و نام مقام غیب است.

و بنابر دو احتمال اخیر لفظ «اللّه» بدل یا عطف بیان، یا خبر یا مبتدای دوّم است و لفظ «أحد» خبر آن و جمله خبر «هو» و تکرار مبتدا به معنا از ضمیر عاید بی‌نیاز می‌سازد.

و لفظ «أحد» خبر، یا خبر بعد از خبر است و «اللَّهُ الصَّمَدُ» مبتدای خبر، یا صفت و موصوف و خبر بعد از خبر، یا مبتداست و خبر آن «لَمْ یُولَدْ» می‌باشد و بر فرض مبتدا بودنش جمله خبر بعد از خبر، یا حالیّه، یا مستأنفه است و جواب سؤال از حال خدای تعالی فی نفسه یا سؤال از علّت حکم می‌باشد و «لم یلد» خبر.

یا خبر بعد از خبر، یا حال یا مستأنفه است و جواب سؤال از حال خدای تعالی با غیرش یا از علّت حکم می‌باشد.

و اگر لفظ «هو» ضمیر شأن باشد پس «اللَّهُ أَحَدٌ» خبر آن، «اللَّهُ الصَّمَدُ» مبتدا و خبر و خبر بعد از خبر برای لفظ «هو» می‌باشد، یا خبر بعد از خبر برای «اللّه» یا حال، یا مستأنف در مقام سؤال از حال یا از علّت حکم است، یا «اللّه الصمد» موصوف و صفت و خبر از خبر برای «اللّه» یا مبتداست و «لم یلد» خبر آن و جمله خبر بعد از خبر برای «هو» یا «اللّه» یا حال یا مستأنفه است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۶

«در معانی احد» ..... ص : ۶۵۶

لفظ «أحد» به معنای واحد گفته می‌شود اعمّ از آنکه در اصل مهموز قرار داده شده یا به معنای روزی از روزهاست و به کار خیلی بزرگ و مهم نیز گفته می‌شود: «أحدیّ الأحد» و گفته می‌شود: فلانی احد الأحدین، واحد الاحدین، واحد الآحاد و واحدیّ الأحد، یعنی، او مثل و نظیر ندارد.

و گاهی لفظ «أحد» در خصوص «اللّه» استعمال می‌شود و وجه مطلب این است که در لفظ «أحد» مبالغه‌ی در وحدت هست و کامل در وحدت آن است که در آن هیچ وجه شایبه‌ی کثرت نباشد، نه کثرت عدد و نه کثرت اجزای مقداری، نه کثرت اجزای خارج از مادّه و صورت.

و نه شایبه‌ی کثرت اجزای عقلی از جنس و فصل یا ماهیّت و وجود و به این معنا جز خدا کسی موصوف به آن نمی‌شود.

و از جهت همین مبالغه است که لفظ «أحد» را در اصطلاح به مقام غیب تخصیص داده‌اند که در آن نه کثرت وجود دارد و نه لحاظ کثرت و گفتند: «أحد» نام مقام غیب است که نه اسم دارد، نه رسم و نه صفت.

و نه خبری از آن هست و لفظ «واحد» اسم مقام ظهور خدای تعالی با اسما و صفاتش می‌باشد.

پس او در مقام واحدیّت متکثّر است به کثرت اسما و صفات به نحوی که با این کثرت وحدت او نمی‌شکند و در مقام احدیّت در او کثرتی وجود ندارد، نه در واقع و نه در عقل و نه در اعتبار.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۵۷

«معنای صمد» ..... ص : ۶۵۷

لفظ «صمد» با حرکت (فتحه) به معنای سرور و آقاست، زیرا «صمد» با سکون به معنای قصد است و از شأن سرور آن است که مورد قصد قرار گیرد.

و به معنای دایم و همیشگی، بلند مرتبه، توپر و مردی که در جنگ نه تشنه می‌شود و نه گرسنه، آمده است.

خدای تعالی نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خود را در مقام انسلاخش از جمیع کثرت‌ها و اعتبارات مخاطب قرار داده و فرمود، ای محمّد

صلّی اللّه علیه و آله در این مقام در حالی که اشاره کننده به ذات باشی بدون اعتبار صفتی از صفات چنین بگو:

تفسیر سوره ..... ص : ۶۵۷

لفظ «هو» اسم خدای تعالی است در حالی که از جمیع اعتبارات حتّی از اعتبار تعیّن مجرّد باشد، لفظ «اللّه» یعنی ذات مجرّد.

لفظ «اللّه» یعنی اینکه ذات مجرّد از اعتبار صفات عین ذاتی است که با این اعتبار جمیع اسما و صفات اعتبار شده و مغایرتی بین آن دو نیست مگر به اعتبار، زیرا لفظ «اللّه» اسم ذات است به اعتبار همه‌ی صفات و لذا گفته شده که آن امام ائمّه است و بیان لفظ «اللّه» در اوّل سوره‌ی فاتحه گذشت.

لفظ «أحد»، یعنی خدای تعالی در عین اینکه مبدأ و غایهٔ اجتماع همه‌ی صفات است از جمیع کثرت‌ها منزّه است و هیچ شایبه‌ی کثرتی از صفات ندارد.

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۶۵۸

لفظ «اللّه الصمد» یعنی خداوند سیّد و آقای پیراسته از نیازمندی است که هر موجودی او را قصد می‌کند و آقایی و پیراستگی از نیازمند بودنش را، پس به راستی که استفاده‌ی انتها (نهایت) حصر می‌شود از تعریف مسند.

و همچنین «اللَّهُ الصَّمَدُ» یعنی دایم و جاودانه‌ای که نه می‌خورد، نه می‌آشامد و نه می‌خوابد، بلند مرتبه‌ای که بالاتر از او بلند مرتبه‌ای نیست و قائم به خویش است و بی‌نیاز از غیرش.

نه چیزی از او زاید، یعنی چیزی از او منفصل و جدا نمی‌شود، خواه آن چیز فرزند همانند او باشد، یا چیزی غیر همانند او، چون او دارای مباین نیست تا از او منفصل باشد یا نباشد «و لم یولد» یعنی او از چیزی جدا نشده، چون چیزی غیر او نیست تا او منفصل از آن و مباین با آن باشد.

«لَمْ یَکُنْ لَهُ کُفُواً أَحَدٌ» تقدیم ظرف «له» جهت شرافت اوست و تقدیم خبر برای اهتمام دادن به نفی مثل و مانند است و نیز برای مراعات رءوس آیه‌هاست.

و در بعضی از اخبار وارد شده چیزی که دلالت بر اعتبار حروف در اسما می‌کند.

و چیزی که برای دلالت اسما بر مسمیّات مجرّد وضع شده قرار دادی نیست، بلکه مناسب‌های ذاتی بین اسما و حروف آن و بین اسم و مسمّی (ظرف اسم و مظروف معنای) معتبر است.

زیرا از امام باقر علیه السّلام وارد شده است که فرمود: «قل» یعنی اظهار کن آنچه را که ما به تو وحی کردیم و به تو خبر دادیم، جهت ترکیب و

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۶۵۹

تألیف حروفی که آنها را برای تو می‌خواندیم تا به وسیله آن حروف هدایت یابد کسی که گوش فرا دهد در حالی که او شاهد است.

و لفظ «هو» اسمی است که به وسیله‌ی آن کنایه و اشاره به غایب می‌شود، پس «هاء» آگاهاندن معنای ثابت است و «واو» اشاره به غایب از حواسّ است، چنانچه «هذا» اشاره به چیزی است که نزد حواسّ دیدنی است.

چون کفّار به خدایان خود با حرفی اشاره می‌کردند که برای چیزهای قابل مشاهده اشاره می‌شود.

لذا گفتند: «هذه آلهتنا» یعنی این خدای ماست که محسوس و با چشم دیده می‌شود، پس تو نیز ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله به خدای خودت اشاره کن تا ما او را ببینیم و درک کنیم و در آن حیران نمانیم پس خدای تعالی این سوره را نازل نمود:

«قل هو ...» پس ها در هو ثابت کردن امر ثابت است و «واو» اشاره به چیزی که از درک چشم‌ها و لمس حواسّ غایب است و خدای تعالی منزّه است از آنکه با چشم دیده و با حواسّ درک شود، بلکه او درک کنندی چشمها و آفریننده‌ی حواسّ است.

امام علیه السّلام فرمود: اللّه به معنای معبود است که خلق را از درک چیستی خود و احاطه به چگونگی خود حیران کرده است و عرب می‌گوید: «أله الرجل» یعنی در چیزی متحیّر شد و علم به آن نداشت و «وله» یعنی نسبت به چیزی که از آن می‌ترسد بی‌تابی کرد و «اله» یعنی کسی که از حواسّ خلق مستور و پوشیده است.

امام فرمود: «أحد» یعنی فرد تنها، «أحد» و «واحد» یک معنا دارند و آن متفرّد و تنهاست که نظیر و مانند ندارد و توحید اقرار به

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۰

وحدت است و آن انفراد است و واحد متباین است که از چیزی برانگیخته نمی‌شود و متّحد با چیزی نمی‌شود و از همین جهت است که گفته‌اند: بنای عدد از واحد است و واحد از عدد نیست، چون عدد بر واحد واقع نمی‌شود بلکه بر اثنین واقع می‌شود.

پس معنای قول خدا: «اللّه أحد» این است که خدا معبودی است که خلق از ادراک و احاطه به کیفیّت او عاجز و حیرانند، با الهیّت خود از صفات خلقش برتر و متعالی است.

امام باقر علیه السّلام فرمود «۱»: پدرم زین العابدین علیه السّلام از پدرش حسین بن علیّ علیه السّلام مرا حدیث نمود، که فرمود: «الصّمد» چیزی است که مغز آن خالی نباشد و تو پر باشد و «الصّمد» کسی است که سیادت و سروریش به آخرین حدّ رسیده باشد و کسی است که نمی‌خورد و نمی‌آشامد و کسی است که نمی‌خوابد و دایم و همیشگی است که زوال برای او نیست.

امام فرمود: محمّد بن حنفیه در این معنا می‌گفت: صمد قائم به نفس و بی‌نیاز از غیر می‌باشد.

دیگری گفته است: صمد کسی است که از کون و فساد برتر و متعالی است و کسی است که به تغایر وصف نمی‌شود، امام علیه السّلام فرمود:

صمد آقا و بزرگوار که مورد اطاعت است و فوق او امر کننده و نهی کننده‌ای نیست، فرمود:

از علیّ بن الحسین علیه السّلام از صمد سؤال شد، در جواب فرمود: صمد کسی است که شریک ندارد و حفظ چیزی از او از بین نمی‌رود و از او

---

(۱) کتاب التّوحید و نور الثقلین ج ۵ ص ۷۱۱.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۱

چیزی غایب نمی‌شود.

از زید بن علی علیه السّلام روایت شده که فرمود «۱»: صمد کسی است که هرگاه چیزی را بخواهد می‌گوید: کن فیکون.

و صمد کسی است که اشیا را ابداع کرد و آنها را به صورت اضداد و اشکال و ازواج آفرید و به وحدت متفرّد شد بدون شکل و ضدّ و مثل و ندّ.

از امام صادق علیه السّلام از پدرش آمده است «۲»: اهل بصره به حسین بن علی علیه السّلام نامه نوشتند و از صمد سؤال کردند.

در جواب چنین نوشت: بسم اللّه الرّحمن الرّحیم امّا بعد پس در قرآن غور کنید و در باره‌ی آن مجادله نکنید و بدون علم در آن سخن نگویید که شنیدم جدّم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می‌گفت: کسی که در قرآن بدون علم سخن گوید نشیمنگاه او از آتش پر می‌شود و خدای تعالی صمد را تفسیر کرده و فرموده: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ»، سپس آن را تفسیر کرد و فرمود: لَمْ یَلِدْ وَ لَمْ یُولَدْ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ کُفُواً أَحَدٌ، یعنی نزاییده که از او چیز کثیفی مانند فرزند خارج شود و مانند سایر چیزهای کثیف که از مخلوقین خارج می‌شود.

و همچنین چیز لطیفی از او خارج نمی‌شود، مانند نفس و از او شعبه‌هایی به وجود نمی‌آید مانند چرت زدن و خواب و خطورات ذهنی، غم و اندوه، خنده و گریه، خوف و رجا، رغبت، میل، خستگی، گرسنگی و تشنگی.

خداوند برتر از آن است که چیزی از او بیرون بیاید و چیزی

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۲

کثیف یا لطیف از او متولّد شود و لم یولد یعنی او از چیزی متولّد و خارج نشده همانطور که اشیا کثیف از عناصر خودشان خارج می‌شوند، مانند هر چیزی از چیز دیگر و چهارپا از چهارپا، گیاه از زمین و آب از چشمه‌ها، میوه از درخت‌ها.

و همچنین مثل اشیای لطیف نیست که از مراکز خودشان خارج می‌شود، مانند دیدن از چشم، شنیدن از گوش، بوییدن از بینی، چشیدن از دهن، کلام از زبان، معرفت و تمیز از قلب و مانند آتش از سنگ، نه هیچ یک از این موارد نیست.

بلکه او اللّه الصّمد است که نه از چیزی است و نه در چیزی و نه بر چیزی، مبدأ اشیا و خالق اشیاست و اشیا را با قدرتش انشا می‌کند.

و آنچه که برای فنا خلق شده با خواست خدا متلاشی می‌شود و آنچه که برای بقا خلق شده با علم او باقی می‌ماند.

پس این است اللّه الصّمد که نه می‌زاید و نه زاییده شده از دیگری است، عالم غیب و شهادت است و بزرگ و متعالی است و لم یکن له کفوا أحد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است: وفدی از فلسطین بر امام باقر علیه السّلام وارد شد و از او در باره‌ی مسائلی پرسیدند، آن حضرت جواب آنان را گفت، سپس از «صمد» سؤال کردند، در تفسیر آن فرمود: «الصّمد» دارای پنج حرف است.

پس الف دلیل بر انیّت اوست و آن قول خدای تعالی، «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ» و این تنبیه و اشاره به چیزی است که از درک حواسّ غایب است و لام دلیل بر الهیّت اوست به اینکه او «اللّه» است. ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۳

و الف و لام در همدیگر ادغام شده‌اند و بر زبان ظاهر نمی‌شوند و در گویش واقع نمی‌شوند و در نوشتار ظاهر می‌شوند و این خود دلیل بر آن است که الهیّت او به سبب لطف او خفی است که با حواسّ درک نمی‌شود و در زبان وصف کننده‌ای و در گوش، واقع نمی‌شود.

زیرا تفسیر «اله» این است که خلق را از درک چیستی و چگونگی‌اش با حسّ یا وهم عاجز و ناتوان کرده است، نه بلکه او مبدع و آفریننده‌ی اوهام و خالق حواسّ است و اینکه در نوشتار ظاهر می‌شود دلیل بر این است که خدای تعالی ربوبیّتش را در ابداع خلق و ترکیب ارواح لطیف آنان با اجساد کثیفشان اظهار نمود.

پس آنگاه که بنده نظر به خودش می‌کند روح خودش را نمی‌بیند، چنانچه لام «الصّمد» ظاهر نمی‌شود و تحت هیچ یک از حواسّ پنجگانه داخل نمی‌شود.

وقتی به نوشتار نگاه کرد آنگاه آنچه را که مخفی و لطیف است برای او ظاهر می‌شود پس هر وقت عبد در چیستی باری تعالی و کیفیت او تفکّر نماید عاجز و سرگردان می‌شود و فکرش به جایی نمی‌رسد که خدا را تصوّر کند چون خدای تعالی آفریننده‌ی صورت‌هاست.

وقتی نظر به خلق خدا کند بر او ثابت می‌شود که خدای تعالی خالق آنان و ترکیب کننده‌ی ارواح آنان با اجسادشان است.

و امّا صاد دلیل بر آن است که خدای تعالی صادق است و قول او صدق و کلام او صدق است و بندگانش را فراخوانده که به راستی از راستی پیروی کنند و دار صدق و راستی را به صدق وعده داد.

و امّا میم پس دلیل بر ملک اوست و او ملک حقّ است و ملک او

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۴

زایل شدنی نیست و دال دلالت بر دوام ملک او دارد.

و اینکه خدای تعالی دایم و محفوظ از کون زوال است، بلکه خدای تعالی آفریننده‌ی کاینات است و هر موجودی با تکوین او وجود پیدا کرده است.

پس امام علیه السّلام فرمود: اگر برای علم خودم که خدای تعالی به من داده است حمل کنندگانی پیدا می‌کردم توحید و اسلام و ایمان و دین و شرایع را از لفظ «صمد» نشر می‌دادم.

چه کنم که جدّ من امیر المؤمنین علیه السّلام نیز حمل کنندگانی برای علم خویش نیافت و نفس عمیقی با اندوه و آه می‌کشید و در منبر می‌گفت:

قبل از آنکه مرا میان خودتان نیابید از من بپرسید، که در قلب من علم فراوانی است، آگاه باشید که من کسی را نمی‌یابم آن را حمل کند، آگاه باشید که من بر شما از جانب خدا حجّت رسا هستم «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قَدْ یَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ کَما یَئِسَ الْکُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ «۱»» از امام صادق علیه السّلام آمده است که شخصی از توحید سؤال کرد، امام علیه السّلام فرمود: خدای تعالی می‌دانست که در آخر الزّمان اقوام ملّت‌ها می‌آیند که در فهم عمیقش هستند.

و لذا سوره‌ی «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» را نازل نمود و همچنین آیاتی از سوره‌ی حدید تا قول خدا «عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» و کسی قصدی جز آن را داشته باشد هلاک می‌شود.

---

(۱) سوره ممتحنه، آیه ۱۳ یعنی: ای اهل ایمان هرگز قومی را که خدا بر آنان غضب کرده یار و دوستدار خود نگیرید که آنان از آخرت به کلّی نومید شدند چنانکه کافران از اهل گورستان نومیدند.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۵

و مقصود از آیات سوره‌ی حدید اوّل است آن سوره است تا قول خدا: «عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» که خدای تعالی دقایق توحید را در آن درج کرده که ادراک متعمقین در توحید به آن نمی‌رسد تا چه رسد به غیر آنها.

از امام رضا علیه السّلام از توحید سؤال شد فرمود: هر کس قل هو اللّه احد را بخواند و به آن ایمان آورد توحید را فهمیده است، به امام گفته شد: چگونه آن را بخواند؟ فرمود: همانطور که مردم می‌خوانند و در آن دو مرتبه «کذلک اللّه ربّی» را اضافه نمود.

و چون سوره مشتمل بر توحید خدای تعالی و نسبت‌های اوست، قاری گویی که با زبان خدا می‌خواند و با زبان خدا خود را امر به توحید می‌کند و به چگونگی و کیفیّت اضافات و نسبت‌های خدا خود را مأمور می‌سازد.

لذا از ائمّه علیهم السّلام بعد از تمام شدن سوره دارد: «کذلک اللّه ربّی» دوباره گفته شود.

تا اشاره به امتثال امر او، اقرار به توحید و افاضات او باشد.

چون سوره‌ی توحید مشتمل بر توحید و اضافات خدا و صفات سلبیّه اوست.

از فضیل بن یسار روایت شده که گفت: ابا جعفر علیه السّلام به من امر کرد «قل هو اللّه احد» را بخوانم و هرگاه تمام کردم سه بار بگویم: «کذلک اللّه ربّی» تا اشاره به امتثال اقرار به توحید و اضافات و صفات سلبیّه باشد.

و چون بنا به مضمون آنچه را که از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که فرمود:

علم سه نوع است: «آیه‌ای است محکم، فریضه‌ای است عادل و معتدل و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۶

سنّت قائم» پس سه نوع علم وجود دارد و همه‌ی قرآن برای بیان این سه نوع علم است و این سوره با اختصاری که دارد مشتمل بر تمام آیات محکمات می‌باشد.

لذا از ائمّه علیهم السّلام وارد شده، هر کس این سوره را بخواند مانند کسی است که ثلث قرآن را خوانده باشد.

وجه دیگر در این مطلب این است که برای سالک الی اللّه سلوک حاصل نمی‌شود مگر با جذب و انسلاخ از کثرت‌ها و در عین حال توجّه به کثرت‌ها و توجّه به کثرت‌ها یا برای ترمیم معاش است، یا برای افزون کردن توشه‌ی آخرت و همه‌ی قرآن جهت بیان این سه مطلب است و این سوره در مقام جذب و انسلاخ است.

وجه دیگر این است که قرآن برای اثبات ربّ و توحید او و اثبات خلق و تکثیر آنان و اثبات وسائط بین ربّ و خلق است.

وجه دیگر آنکه قرآن برای بیان اضافه‌ی حقّ به خلق و اضافه‌ی خلق به ربّ و بیان وسائط بین دو اضافه و نسبت است و چون سلوک سالک کامل نمی‌شود مگر با عارض شدن حال جذب و انسلاخ بر او، زیرا اگر برای سالک حرارت جذب کامل نشود تحرّک به سوی خدا پیدا نمی‌شود.

لذا از امام صادق علیه السّلام وارد شده است که «۱»: هر کس یک روز بگذرد و در آن روز پنج نماز بخواند و سوره‌ی «قل هو اللّه احد» را نخواند به او گفته می‌شود: ای بنده‌ی خدا تو از نمازگزاران نیستی.

مقصود از خواندن «قل هو اللّه» تنها لقمه‌ی زبان نیست، چه بسا

---

(۱) نور الثقلین- تفسیر علی بن ابراهیم قمی.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۷

که خواندن آن برای خواننده وبال باشد، بلکه مقصود این است که حال با قال موافق باشد، تا آنجا که قاری بچشد و در وجودش نمونه‌ی این انسلاخ را بیابد.

و روی همین جهت است که از امام صادق علیه السّلام نقل شده «۱»: کسی که یک جمعه بگذرد و «قل هو اللّه احد» را نخواند سپس بمیرد بر دین ابو لهب مرده است، زیرا ابو لهب فارغ و خالی از حرارت جذب فطری بود.

در حقّ این سوره فضایل زیادی از ائمّه علیهم السّلام وارد شده و به جهت فضل آن است که در نماز واجب عدول از آن به سوره‌ی دیگر در صورتی که در این سوره شروع کرده باشد جایز نیست و اگر نماز بخواند و در نمازش «قل هو اللّه احد» نخواند نماز او ناقص است.

چنانچه در اخبار آمده است «۲».

از نبیّ صلّی اللّه علیه و آله وارد شده که فرمود: هر کس «قل هو اللّه احد» را یک بار بخواند بر او مبارک می‌شود و هر کس دو بار بخواند بر او و اهلش مبارک می‌شود و اگر سه بار بخواند بر او و بر اهلش و بر همسایه‌هایش مبارک می‌شود.

و اگر آن را دوازده بار بخواند، دوازده قصر در بهشت برای او ساخته می‌شود و نگهبانان می‌گویند: ما را رها کنید به قصر برادرمان نگاه کنیم.

و اگر آن را یکصد بار بخواند گناهان بیست و پنج ساله‌اش او بخشیده می‌شود به جز گناهان مربوط به خون و اموال.

(۱، ۲) نور الثقلین ج ۵- مجمع البیان.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۸

و اگر آن را چهار صد بار بخواند گناهان چهارصد ساله‌ی او بخشیده می‌شود و اگر یک هزار بار بخواند، نمی‌میرد تا جایش را در

بهشت ببیند، یا به او نشان داده شود.

و اخبار در اینکه سوره‌ی توحید معادل ثلث قرآن است و هر کس آنرا سه بار بخواند گویی که همه‌ی قرآن را خوانده است.

روایت شده که مردی خدمت نبیّ صلّی اللّه علیه و آله آمد و از فقر و تنگی معیشت شکایت کرد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به او گفت، هرگاه داخل خانه‌ات شدی اگر کس در آنجا بود سلام کن، اگر کسی نبود سلام کن و قل هو اللّه احد را یکبار بخوان، پس آن مرد چنین کرد خداوند به او آنقدر روزی داد که بر همسایه‌هایش نیز می‌داد.

از امام صادق علیه السّلام آمده است که فرمود: کسی که به مرضی یا به سختی گرفتار شده و در مرض یا سختی‌اش قل هو اللّه احد را نخواند، سپس در همان مرض بمیرد و در آن سختی که گرفتارش شده از بین برود از اهل آتش است.

و علّت مطلب این است که این گرفتار اگر بر فطرتش که به وسیله‌ی آن جذب به عالم آخرت و به سوی خدا می‌شود باقی می‌ماند مرض و سختی‌اش بالأخره سبب انسلاخ و توجّه به سوی خدا می‌شد.

و این انسلاخ همان خواندن قل هو اللّه است چه به لفظ بخواند یا نخواند و اگر انسلاخ حاصل نشد معلوم می‌شود که فطرت الهی او باقی نمانده، پس باید از اهل آتش باشد، زیرا کسی که بر فطرت انسانی باقی نماند مرتدّ فطری می‌شود که توبه از او قبول نیست.

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: هر کس به خدا و روز

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۶۹

قیامت ایمان آورد باید پشت سر فریضه «قل هو اللّه احد» را ترک نکند، که هر کس آنرا بخواند خیر دنیا و آخرت برای او جمع می‌شود و خداوند او و پدر و مادر و اولاد او را می‌بخشد.

و وجه مطلب از آنچه که ما ذکر کردیم استنباط می‌شود، چه فریضه و واجب عبارت از توجّه به خدا و آخرت است، پس اگر کسی نماز واجب را همانطور که به آن امر شده انجام دهد حتما باید به حالت انسلاخ و دخول خیر و دنیا و آخرت حاصل می‌شود و موجب بخشش گناهان او و هر کس که به او متّصل باشد، می گردد.

پس ای برادران من کوشش و مجاهدت کنید تا نماز ما باعث برون شدن از نفسها و هواهایمان باشد و موجب دخول ما در دار قلب و توجّه ما بسوی آن باشد و از کسانی نباشیم که نماز می‌خواند در حالی که نماز او را لعن می کند.

از ابو الحسن علیه السّلام آمده است که می‌فرمود: هر کس «قل هو اللّه احد» را بین خود و بین هر جبّار و ستمگر مقدّم بدارد. خداوند ستمگر را از او باز می‌دارد.

این سوره را از پیش‌رو، پشت‌سر، از راست، چپ بخواند، که اگر چنین کند خداوند خیر آن جبّار را به او می‌دهد و شرّ او را از او باز می‌دارد.

و سرّ مطلب همان است که ما ذکر کردیم.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۰

سورة الفلق ..... ص : ۶۷۰

اشاره

این سوره مدنی است و بعضی گفته‌اند مکّی است و مشتمل بر پنج آیه است.

[سوره الفلق (۱۱۳): آیات ۱ تا ۵] ..... ص : ۶۷۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (۱) مِنْ شَرِّ ما خَلَقَ (۲) وَ مِنْ شَرِّ غاسِقٍ إِذا وَقَبَ (۳) وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ فِي الْعُقَدِ (۴)
وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ (۵)

ترجمه: ..... ص : ۶۷۰

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان
بگو به پروردگار فلق پناه مى‌برم.
از شرّ هر آنچه آفريده است.
و از شرّ شب چون درآيد.
و از شرّ زنان افسونگر دمنده در گره‌ها.
و از شرّ رشك‌برى كه رشك برد.

تفسير ..... ص : ۶۷۰

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ اى محمّد صلّى اللّه عليه و آله هرگاه به مقام بشريّت خود تنزّل كردى و حالتى رسيدى كه از هر ناملايمات كه بر تو وارد شود متأثّر گشتى و تصرّفات مردم و سحر و جادوى آنان در تو اثر كرد بگو: أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ يعنى پناه بردن به خدا با همين كلمه.
يا از پناه بردن خودم با اين كلمه خبر مى‌دهم، تا بدين وسيله از شرّ اشرار محفوظ باشم.
و لفظ «فلق» به معناى صبح، يا چيزى است كه از عمودش شكافته شده باشد، يا معناى فجر است، يا مقصود همه‌ى خلق، يا جهنّم، يا چاهى در آن جهنّم است.
ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۱
و مناسب آن است كه استعاذه در حال نزول محمّد صلّى اللّه عليه و آله به مقام بشريّت به پروردگار صبح باشد در حالى كه انتظار طلوع صبح و از بين رفتن تاريكى شب بشريّتش را انتظار مى‌كشد.
مِنْ شَرِّ ما خَلَقَ لفظ «ما» آورد، نه لفظ «من» به جهت تعميم و لفظ «خلق» را آورده تا اشاره به اين باشد كه آفريده‌ها و نمادهاى بر من داراى شرّ نيستند و نمودهاى جهان زيرين‌اند كه در زمره آفريده‌هاى شرورند.
وَ مِنْ شَرِّ غاسِقٍ إِذا وَقَبَ لفظ «غاسق» يعنى شب هنگامى كه شفق و ماه غايب شوند و هر هجوم كننده‌اى كه بخواهد ضرر برساند، يعنى، پناه به خدا مى‌برم از شرّ شب آنگاه كه داخل شود، چون شرّ هر صاحب شرّ غالبا در شب بيشتر از روز ظاهر مى‌شود، يا از شرّ هر هجوم كننده‌اى كه بخواهد شرّ برساند.
و بعضى گفته‌اند: يعنى از شرّ ثريّا آنگاه كه سقوط كند، چون وقت سقوط ثريّا امراض زياد مى‌شود.
و بعضى گفته‌اند: از شرّ ذكر آنگاه كه بلند شود.
و «غسق» با حركت تاريكى اوّل شب و چيزى از قماش طعام است، مانند نروان و نحو آن.
و «غسقت عينه» مانند ضرب و سمع يعنى چشمش تار شد يا گريه كرد.

و «غسق الجرح» یعنی از جراحت آب زرد جاری شد.

و «غسق اللیل و أغسق»، یعنی تاریکی شب شدّت گرفت.

وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ فِی الْعُقَدِ از شرّ نفوسی که بر موی و

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۲

نخ گره می‌زنند و در آن می‌دمند و مردم را با آن جادو می‌کنند، یا مقصود زنانی است که چنین کاری را انجام می‌دهند.

وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ از شرّ کسی که قوّه‌ی حسد دارد آن هنگام که حسدش را ظاهر سازد، چون حسد نهفته نه ضرر به محسود می‌زند و نه ضرر به حاسد چنین حسد فقط نقصان در وجود حاسد است.

پس از آنکه استعاذه از شرّ جمیع صاحبان شرّ را به طور عموم ذکر کرد این سه مورد را به خصوص نام برد تا اهتمام به استعاذه از آنها را نشان دهد.

زیرا ضرر این سه مورد و شرّ آنها مخفی است و دوری از آنها ممکن نیست و لذا باید پناه به خدا برد تا خدای عالم به خفیّات و قادر بر حفظ از بلاها از شرّ این سه مورد حفظ نماید.

روایت شده که لبید بن اعصم یهودی رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را جادو کرد، سپس آن را در چاه بنی زریق انداخت، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مریض شد و در حالی که خوابیده بود دو فرشته آمدند، یکی بالای سرش نشست و دیگری نزد پاهایش و قضیّه را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خبر دادند و گفتند که آن جادو در کجاست، پس رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله متوجّه مطلب شد.

علی علیه السّلام و زبیر و عمّار را فرستاد و آب آن چاه را کشیدند و سپس در ته چاه سنگی بود آن را بیرون آوردند، که ناگهان در آنجا شانه‌ی سر و چند دندانه از شانه را یافتند و در آنجا نخی یافتند که دوازده گره با سوزن در آن زده شده بود.

پس این دو سوره نازل شد و با هر آیه‌ای که می‌خواند یک گره

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۳

باز می‌شد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله احساس سبکی کرد و گویی که از قید و زنجیر رها شده است.

داستان نزول این دو سوره غیر از این طریق با اندکی اختلاف در لفظ و معنا نیز روایت شده است.

و چون مقصود از امر به خواندن آن است که خواننده حالتی پیدا کند که زبان او زبان خدا یا زبان ملایکه‌ای که از جانب خدا نازل شده است، باشد نه زبان خودش و گوش او گوش لطیفه‌ی نبوی باشد، بنابر این در امثال این مخاطبات امر کننده‌ی از جانب خدا به لطیفه‌ی نبوی می‌شود و عالم صغیرش را نمونه‌ی عالم کبیر قرار می‌دهد ...

لذا جایز است که قاری در حین قرائت سوره به عالم خودش نظر کند و از اهل مملکتش از اعضا، قوا، نفس و لشگریانش استعاذه کند به خدا پناه ببرد.

و از باب امتثال امر خدا بگوید: أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ به پروردگار موالید شکافته شده از بدن و نفس من، یا به پروردگار شکافنده سپیده، یا شکافنده‌ی تاریکی شب و طبعم و نفسم از شرّ آنچه در کشور وجودم از نیروهای دری و دامی و شیطانی آفریده است و از اعضا و آلات بدنی، یا از شرّ احتجاب از حقّ به وسیله حق به خود خدا پناه می‌برم، زیرا شرّ همه از اهل عالم کبیر یا صغیر به احتجاب از حقّ برمی گردد.

وَ مِنْ شَرِّ غاسِقٍ یعنی از شرّ بدن و تاریکی‌هایش آنگاه که تاریکی آن داخل در عالم روح می‌شود و روح را با تاریکی خود تاریک می‌سازد.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۴

يا از شرّ امراض بدن آنگاه كه داخل بدن شود و در روح اثر گذارد، يا از شرّ قبض يا نفس و هواهاى آن در صورتى كه در روح اثر بگذارد.

و وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ قواى علّامه و عمّاله كه در طريق سالك گره مى‌زند و با حيله‌هايش در آن مى‌دمد تا جايى كه ديگر براى روح حلّ آن و گذر از آن ممكن نمى‌شود.

چون قوّه‌ى علّامه‌ى شيطانى عمّاله را حمل بر امر باطل مى‌كند كه هيچ حقيقتى ندارد و قوّه‌ى علّامه با فريب دادن‌هايش كارى مى‌كند كه امكان گذر از آن را از انسان مى‌گيرد و نمى‌تواند آن را ترك بكند پس به سبب انسانيّت از عالم انسانيّت به آن شبكه و دام مى‌افتد و در نتيجه به هلاكت مى‌رسد.

و وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ يعنى از شرّ نفس و قواى او كه دائما آرزو مى‌كنند كه نعمت از انسانيّت زايل گردد و به مقام قلب و مقام شهود و بى‌نيازى ترقّى نكند و آرزو مى‌كند كه انسانيّت در حجاب و بعد و عذاب همانند خود نفس و قواى آن قرار گيرد.

و اين معنا در صورتى است كه انسانيّت مورد حسد قرار گيرد و در دام نفس و قواى آن بيافتد.

ترجمه بيان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۵

سورة النّاس ..... ص : ۶۷۵

اشاره

اين سوره مشتمل بر شش آيه و مدنى است.

[سوره الناس (۱۱۴): آيات ۱ تا ۶] ..... ص : ۶۷۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِكِ النَّاسِ (۲) إِلهِ النَّاسِ (۳) مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ (۴)

الَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ (۵) مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ (۶)

ترجمه: ..... ص : ۶۷۵

به نام خداوند بخشنده‌ى مهربان

بگو به پروردگار مردم پناه مى‌برم.

فرمانروواى مردم.

خداى مردم.

از شرّ وسوسه‌گر پنهانكار.

كسى كه در دلهاى مردم وسوسه مى‌كند.

اعمّ از جنّ و انسان.

تفسير ..... ص : ۶۷۵

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ چون خدای تعالی به نبیّ صلّی اللّه علیه و آله خود امر می‌کند که از شرّ وسواس شیاطین، جنّ و انس از خدا پناه جوید و این وسواس به غیر از انسان که ذکر خدا را فراموش کرد متعلّق نمی‌شود لذا «ربّ» را اضافه به «النّاس» کرد.

و تعبیر به «ناس» نمود تا اشاره به این باشد که این وسواس جز در مورد فراموش کننده ناسی محقّق نمی‌شود.

و «ربّ النّاس» عبارت از ربّ الارباب است ولی با اسمی که محیط به همه‌ی اسماست، که از آن تعبیر به روح می‌شود و آن بزرگتر از جبرئیل، میکائیل است و با هیچ یک از انبیا نبوده و با محمّد صلّی اللّه علیه و آله بوده است.

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۶

و مرتبه‌ی آن فوق امکان و تحت وجوب است و آن مقام علویّت علی علیه السّلام است.

و معنای آیه این است: ای محمّد صلّی اللّه علیه و آله تو از استعاذه و پناه بردنت به خدا خبر بده و آن را با زبان حال و قال خویش انشا کن.

و چون استعاذه تو از شرّ وسواس است و آن جز در شکل مردم ظاهر نمی‌شود، خواه به زبان مردم یا به زبان جنّ در سینه‌ی مردم.

پس شایسته است از ربّ مردم پناه‌جویی طلبی، بر خلاف استعاذه‌ی تو در سوره‌ی سابق.

و چون در این سوره ناس آثار ربوبیّت حق از همان ابتدا با نمایان شدن نقص بنده و کمال ربّانی، خاکساری سالک و مالکیّت حق و نیازمندی نیازمند و بخشایندگی خداوندگاری ظاهر می‌شود.

لذا پیامبر خدا نخست ربوبیّت و عبودیّت را بیان کرد و آنگاه فرمود:

مَلِكِ النَّاسِ و آن را بدل آورد تا اشعار به این باشد که در حالت‌های دوّم ملکیّت و مالکیّت خدا بر همه‌ی اشیا بر سالک ظاهر می‌شود.

و این مطلب بعد از فنای تامّ و تقوی تامّ حاصل می‌شود و بدل دیگری از آن آورد.

و فرمود: إِلهِ النَّاسِ تا اشاره به این باشد که خدای تعالی بعد از فنای عبد و بقای او بعد فنای معبود، عبد می‌شود و امّا قبل از آن پس معبود او اسمی از اسمای خدا بوده است.

و «النّاس» را به صورت اسم ظاهر آورد با آنکه مقام، مقام ضمیر آوردن بود تا اشعار به ذمّ انسان باشد که فطرتش را فراموش کرده است

ترجمه بیان السعادة، ج۱۴، ص: ۶۷۷

با آنکه نبایستی پروردگارش را که موصوف به آن موصوف سه‌گانه است فراموش می‌کرد.

مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ لفظ «وسواس» با کسره‌ی واو مصدر «وسوس» است و «وسواس» با فتح واو اسم مصدر است که به معنای مصدری خودش می‌باشد.

سپس قول خدای تعالی: الْخَنَّاسِ بدل از آن است که به صورت بدل اشتمال.

یا لفظ «وسواس» به معنای «موسوس» است که در این صورت «الخنّاس» صفت او می‌شود و «موسوس» را از جهت مبالغه وسواس نامیده‌اند و «الخنوس» به معنای تأخّر و عقب ماندن یا غیبت و حضور نداشتن است.

و چون از عادت شیطان وسوسه‌انگیز کناره‌جویی از انسان یا غایب شدن هنگام ذکر خداست خنّاس نامیده شده است.

الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ وسوسه حدیث نفس و حدیث شیطان است به چیزی که خیر و نفعی در آن نیست و کلمه‌ی «وسوس» با «له» و «الیه» می‌آید.

وسوس له، یعنی به نفع او وسوسه کرد، وسوس الیه: برای او وسوسه کرد).

مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ لفظ «من» تبعیضیّهٔ است و طرف حال از «وسواس» بنابر آنکه وسواس به معنای موسوس باشد.

یا لفظ «من» ابتدائیه است و ظرف نیز حال است بنابر آنکه به معنای مصدر باشد.

یا «من ابتدائیه است و ظرف متعلّق به «یوسوس» یعنی مورد

ترجمه بیان السعادهٔ، ج۱۴، ص: ۶۷۸

وسوسه قرار می گیرد از جهت جنّ و انسان.

الحمد للّه ربّ العالمین سپاس بی‌حدّ و قیاس داداری را سزد که این عاصیان را در این ترجمه یاری فرمود، تا به فضل و کرمش از راه نلغزیده و در امان از گرفتاری به کمند اهریمن باشیم.

و توفیق مرحمت فرمود که پس از چهارده سال: ۱۴ جلد ترجمه حاضر را با عدم بضاعت علمی به این صورت فراهم آورده و به سان برگ سبزی عرضه بنماییم، برگ سبزی که با شفاعت محمّد مصطفی صلّی اللّه علیه و آله و علیّ مرتضی علیه السّلام و همه اولیای الهی به ویژه قائم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله، امام عصر «عجّ»، و توجّهات خاصّه الهادی الی الشّریفهٔ و الطّریقهٔ المنتهی فی الفقر و الفنآء مرضیّ اولیاء اللّه مولانا المعظّم جناب آقای الحاج دکتر نور علی تابنده (مجذوبعلیشاه) ارواحنا فداه، موجب خشنودی خدا و پسند اولیای الهی گردیده و به برکت عنایت ایشان روشنگر راه سالکان طریق و عاشقان به حقیقت قرآن باشد.

با کمال عجز، انکسار و نیازمندی التماس دعا داریم.

خاک پای فقرا محمّد رضاخانی- حشمت اللّه ریاضی عاشورای محرّم الحرام ۱۴۲۳ ه- ق مطابق با فروردین ماه/ ۱۳۸۱ ه- ش

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن

منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای

قائمیه اصفهان

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹